

Միեր Հակոբյան

Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգիրք

Հատոր II

*«Միշտ քաջ եղիր, մի երկնչիր մահից և անվախ
մտիր կռվի դաշտ: Խաչակնքիր երեսդ և շարժիր
թուրդ: Երբեք մի հնազանդվիր օտարին, մի
խաբվիր սուտ խոստումներից: Արյան տեղ
արյուն թափելով փառավորիր այն ցեղը, որի
իշխանն ու մեծն ես, փառավորիր այն ազգի
պատիվը, որի տոհմիկներից ես: Այդ քո
պապերը մեծ անուն ունեին նույնիսկ Հայոց
թագավորի մոտ...»*

Սասնա իշխանի պատվերը որդուն

ՀՏԴ 94 (479.25): 355 (058)
ԳՄԴ 63.3 (5 Հ) + 68 y 2
Հ 177

*Գիրքը նվիրվում է հանուն Հայաստանի
և հայ ժողովրդի ընկած ռազմիկների
անմար հիշատակին...*

Հակոբյան Մհեր

Հ 177 Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգիրք, Մ. Հակոբյան – Եր.: Զեդ. հրատ., 2026, Հատոր II, – 697 էջ:

Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգրքի երկրորդ հատորն ընդգրկում է 428 թ-ից 884 թ-ն ընկած ժամանակահատվածը: Հատորում քննարկված է Հայ ժողովրդի ռազմական պատմության Վաղ միջնադարյան ժամանակաշրջանը:

Աշխատանքը կարող է հետաքրքրել ինչպես մասնագետներին, այնպես էլ բոլոր նրանց, ովքեր հետաքրքրվում են Հայոց ռազմական պատմությամբ:

Հայ ժողովրդի ռազմական Տարեգիրք (428-884)

943. 441 գարուն - Հայոց Միջագետքի արևմուտքը և Հյուսիսային Ասորիքը Հազկերտ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁴³
944. 441 աշուն - Մազբուրական թագավորության տարածքը Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 150.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁴⁴
945. 442 - Հեփթաղական թագավորության տարածքը Հազկերտ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 220.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁴⁵
946. 443 - Հեփթաղական թագավորության տարածքը Հազկերտ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 220.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁴⁶
947. 444 - Հեփթաղական թագավորության տարածքը Հազկերտ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 220.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁴⁷
948. 445 - Հեփթաղական թագավորության տարածքը Հազկերտ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 220.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁴⁸
949. 446 - Հեփթաղական թագավորության տարածքը Հազկերտ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 220.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁴⁹
950. 447 - Հեփթաղական թագավորության տարածքը Հազկերտ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 220.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁵⁰
951. 448 - Հեփթաղական թագավորության տարածքը Հազկերտ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 220.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁵¹
952. 449 գարուն - աշուն - Հեփթաղական թագավորության տարածքը Հազկերտ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 220.000) ու նրա կազմում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁵² Այս ընթացքում, տեղեկանալով Մարզպանական Հայաստանում⁹³⁹ բռնկված ապստամբության մասին, Հայոց այրուծին լքեց Պարսից թագավորության բանակը, անցավ Հոնական տերություն և ի վերջո Կասպից ծովի արևելյան ափ-հյուսիսային ափ-արևմտյան ափ-Դերբենդ-Ադվանք երթուղով վերադարձավ Մարզպանական Հայաստան:

⁹³⁹ Այսուհետև և հետագայում «Մարզպանական Հայաստան» տերմինը եւ կիրառելու եմ լայն իմաստով և դրա տակ նկատի եմ ունենալու տվյալ ժամանակաշրջանում Պարսից թագավորության տիրապետության տակ գտնվող Հայաստանի բոլոր տարածքները, ինչ չափի էլ, որ դրանք եղած լինեն և մտած լինեն կամ չլինեն «Հայոց Մարզպանություն» իրավաբանական հասկացության մեջ:

**Վարդանանց պատերազմ
(Մարզպանական Հայաստանի I ապստամբություն)
(449-451)**

953. 449 նոյեմբերի վերջ – Անգո բերդի ճ-մ (Արարատ, Ծաղկոտն գավառ, Արածանի գետի ափին)⁹⁵³

Հագվերտ II-ը, իր իշխանության սկզբնական տարիներին կայունացնելով Պարսից թագավորության ներքին ու արտաքին վիճակը, Մարզպանական Հայաստանում, իբերիայում և Աղվանքում սկսեց վարել տնտեսական կեղեքման քաղաքականություն, որին հետևեց հարկադիր կրոնափոխման պահանջը: Հայ նախարարները, սակայն, հրաժարվեցին ենթարկվել այս պահանջին, որից հետո կանչվեցին Տիգրան: Այստեղ, իրենց կյանքին անմիջականորեն սպառնացող վտանգի պայմաններում, հայ նախարարները ստիպված իրականացրեցին առերես կրոնափոխություն: Դրանից հետո Տիգրանից վերադարձող Մարզպանական Հայաստանի նախարարներին ուղեկցող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 5.000), արշավելով Գանձա-Տրպատունիք-Թավրիզ-Գաբրիայն-Բաքեան-Ճվաշ-Արտագ-Կոգովիտ երթուղով, հասավ Ծաղկոտն ու ճամբարեց Անգո բերդի մոտ: Այս ընթացքում, սակայն, ծավալված իրադարձությունների մասին լուրերը արդեն հասել էին Մարզպանական Հայաստան, որտեղ բռնկվել էր հզոր ապստամբություն: Այս պայմաններում ամրոցի մոտ ճամբարած Պարսից թագավորության բանակում գտնվող մոգերը փորձեցին կրակարանի վերածել տեղի եկեղեցին:

Ի պատասխան դրա Հայկական բանակը (մոտ 15.000) վաղ առավոտյան շրջապատեց Պարսից թագավորության բանակի ճամբարը արևելքից, արևմուտքից և հյուսիսից ու անցավ հարձակման: Ու, թեև Սյունյաց գունդը անցավ թշնամու բանակի կողմը, սակայն վերջինս շատ արագ դադարեցրեց դիմադրությունը և ողջ կազմով գերի հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 500 սպանված և վիրավոր, մոտ 4.500 գերի: Այս ընթացքում, տեղեկանալով Մարզպանական Հայաստանում բռնկված ապստամբության մասին, Հայոց այրուձին լքեց Պարսից թագավորության բանակը, անցավ Հունական տերություն և ի վերջո Կասպից ծովի արևելյան ափ-հյուսիսային ափ-արևմտյան ափ-Դերբենդ-Աղվանք երթուղով վերադարձավ Մարզպանական Հայաստան⁹⁴⁰:

954. 449 դեկտեմբերի սկիզբ – Դվինի ճ-մ⁹⁵⁴

Սպարապետ Վարդան Բաջ Մամիկոնյանի, Տաճատ Ռշտունու և Վահրիճ Անձևացու գլխավորած Հայկական բանակը (1.200) մոտեցավ Վնդոյի ու Շիրոյի գլխավորությամբ քաղաքում ուժերը կենտրոնացրած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 2.000):

I փուլ – Հայկական բանակը անցավ անակնկալ հարձակման և գլխովին ջախջախեց հակառակորդի բանակին: Վնդոն ու Շիրոն սպանվեցին, ընդ որում մարտի ընթացքում Վարդան Բաջ Մամիկոնյանը մարտադաշտում հանդիպեց դավաճան Շավասպ Արծրունուն և տեղի ունեցած մենամարտում հաղթեց նրան ու թրի հզոր հարվածով սպանեց:

II փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց թշնամու բանակի մնացորդներին մինչև Նախիջևան:

Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:

955. 449 դեկտեմբերի սկիզբ – Վանի, ինչպես նաև Գառնի, Անի (վերջինը՝ Շիրակ, Ախուրյանի աջ ափին), Արտագերս, Երկայնորդ, Արխնի, Բարձրաբորդ, Խորանիստ, Ծախանիստ, Ռդական, Արփանյալ, Չոնջ (վերջինը՝ Վասպուրական, Առնտոյն գավառի հարավ-արևմուտք), Կասպուլ (վերջինը՝ Գաբրիայն, Արաքսի հարավային ափին), Որոտ, Շաղատ (վերջինները՝ Սյունիք, Ծղուկ գավառ), Վասակաբերդ (Սյունիք, Սոդք գավառ) ամրոցների և բերդերի Պարսից թագավորության կայազորները (ընդհանուր մոտ 7.000) Հայկական բանակը (մոտ 30.000) ջախջախեց ու դուրս մղեց Մարզպանական Հայաստանից: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:⁹⁵⁵

⁹⁴⁰ Վարդանանց ապստամբությանը վերաբերվող հսկայական գրականության մեջ այս ճակատամարտին բավարար ուշադրություն չի հատկացվել:

956. 449 դեկտեմբեր – Ատրպատականը Հայկական բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁹⁵⁶

957. 450 ապրիլ – Խաղխաղի ճ-վ⁹⁵⁷

Աղվանքում տեղակայված և համալրված Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում լիիններ և բաղասականներ) Սեբուխտի գլխավորությամբ սկսեց ասպատակել շրջակայքը ու շարժվել Մարգապանական Հայաստանի ուղղությամբ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 30.000) շարժվեց Պարսից թագավորության բանակին ընդառաջ և Կուր գետի աջ ափով սկսեց հյուսիսից մոտենալ Խաղխաղին, ընդ որում, տեղյակ լինելով թշնամու բանակի ճամբարելու վայրի մասին, սպարապետը նախատեսել էր վերջինիս անակնկալ հարված հասցնել: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Վասակ Սյունին թշնամուն դավաճանորեն տեղեկացրեց Հայկական բանակի արշավի մասին, որի արդյունքում վերջինիս մոտենալու ժամանակ թշնամու բանակն արդեն մարտակարգով և լիովին սպառազինված վիճակում կանգնած էր Կուր գետի աջ ափին:

Պարսից թագավորության բանակի առաջին շարքում տեղավորվեց հեծելազորը, երկրորդում՝ հետևակը, ընդ որում թշնամու բանակի ձախ թևը զբաղեցրել էին լիինների արքաեղբայր Վուրկի գլխավորած լիինները և բաղասականները: Հայկական բանակի առաջին շարքում տեղավորվեց ծանր հետևակը, երկրորդ շարքի կենտրոնում՝ թեթև հետևակը, թևերում՝ թեթև հեծելազորը, իսկ երրորդ շարքում, որպես ընդհանուր պահեստազոր, տեղաբաշխվեց ծանր հեծելազորը: Հայկական բանակի աջ թևը գլխավորում էր Արշավիր Կամսարականը, որպես օգնական ունենալով Մուշ Դիմաքսյանին, իսկ ձախ թևը՝ Խորեն Խորխոռունին, որպես օգնական ունենալով Հմայակ Դիմաքսյանին: Կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարումը իրականացնում էր սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանը:

I փուլ – Հայկական բանակի աջ թևի հեծելազորը գրոհեց թշնամու ձախ թևի վրա և հզոր հարվածով փախուստի մատնեց լիիններին ու բաղասականներին: Ծանոթ չլինելով տեղանքին, սակայն, Հայկական հեծելազորը խրվեց ճահճուտում և սկսեց կորուստներ կրել փախուստը դադարեցրած հակառակորդի ձախ թևի, ինչպես նաև կենտրոնից Սեբուխտի ղեկավարությամբ օգնության շտապած հիմնական ուժերի հարվածներից: Այս ընթացքում Սեբուխտի հետ տեղի ունեցած մենամարտում սպանվեց Մուշ Դիմաքսյանը, մարտում վիրավորվեց նաև Գազրիկ Դիմաքսյանը:

II փուլ – Օգտվելով թշնամու կենտրոնի թուլացումից՝ Հայկական բանակի կենտրոնի և ձախ թևի հեծելազորները հզոր հարված հասցրեցին թշնամու բանակի, համապատասխանաբար, կենտրոնին ու աջ թևին՝ պարտության ու փախուստի մատնելով վերջիններին:

III փուլ – Այս ընթացքում Հայկական բանակի աջ թևի հեծյալները, հետևելով Արշավիր Կամսարականի օրինակին, ցած թռան ճահճուտում խրված իրենց ձիերից և հակառակորդի ռազմիկների հետ հետևակ ձեռնամարտ սկսեցին, որի ընթացքում Արշավիրը մենամարտում հաղթեց ու սպանեց Վուրկին, ինչպես նաև վերջինիս մի քանի թիկնապահների:

IV փուլ – Կենտրոնում և իր ձախ թևում հաջողության հասած Հայկական բանակը օգնության հասավ սեփական աջ թևին ու թևային հարված հասցրեց թշնամուն: Արդյունքում պարտություն կրեց և փախուստի դիմեց նաև Պարսից թագավորության բանակի ձախ թևը:

V փուլ – Փորձելով փրկվել հետապնդող Հայկական բանակից՝ Պարսից թագավորության բանակի հրամանատարությունը նավակներով, իսկ մնացած ռազմիկները՝ հիմնականում առանց դրանց, խուճապահար փախուստի մեջ փորձեցին անցնել Կուր գետի ձախ ափ: Օգտվելով դրանից՝ գետափին մոտեցած և սեփական ծանր հեծելազորի ու հետևակի պաշտպանությունից օգտվող Հայկական բանակի հետևակ և հեծյալ նետաձիգները հզոր հարվածի տակ առան թշնամու ռազմիկներին, որի արդյունքում վերջիններս ծանր կորուստներ կրեցին ու վերջնական պարտության մատնվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:

958. 450 մայիս - Դերբենդ ամրոցը սպարապետ Վարդան Զաչ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 27.000) բանակը գրավեց Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Դերբենդ ամրոցում Վահան Առանշահիկի գլխավորությամբ թողնվեց ուժեղ կայազոր, իսկ Հոնական տերության առաջնորդ Աթիլայի հետ կնքվեց հակապարսկական ուղղվածություն ունեցող ռազմական դաշինք:⁹⁵⁸
959. 450 սեպտեմբեր - Արարատը Վասակ Սյունու գլխավորած բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց Սյունիք:⁹⁵⁹
960. 450 հոկտեմբեր - Սյունիքը սպարապետ Վարդան Զաչ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց: Սյունիքը ընկավ Վարդանի կողմնակիցների տիրապետության տակ, իսկ Վասակ Սյունին հեռացավ Պարսից թագավորություն:⁹⁶⁰
961. 451 մայիսի կես - Չարավանդ գավառի ճ-մ⁹⁶¹

Ցանկանալով վերջնականապես արյան մեջ խեղդել ապստամբությունը՝ Հագկերտ II-ը Մուշկան Նիսավուրտի, վերջինիս օգնական Դողվճի ու փղերի գնդի հրամանատար Արտաշիրի գլխավորությամբ Փայտակարանում կենտրոնացրեց Պարսից թագավորության մի հսկայական բանակ (218.000, այդ թվում ավարներ, կատիշներ, հեփթաղներ, գիլաններ, լիիններ, բաղասականներ, ճղբեր, վատեր, գավեր, գղվարներ, խրսաններ, հեճմատականներ, փասխեր, փոխեր, փյուբվաններ, թավասպարներ, իժմախներ, գուգարներ, չչբեր, եգերսվաններ, Մատյան գունդը, ինչպես նաև 15 փիղ), որին իրենց գնդերի մի մասի (7.000) ուղեկցությամբ միացան նաև Վասակ Սյունին և դավաճան այլ նախարարներ: Ավարտելով նախապատրաստությունները՝ Պարսից թագավորության բանակը Փայտակարան-Թավրիզ-Գաբիթյան-Հեղ երթուղով մեծ արշավանքի դուրս եկավ Մարգականական Հայաստանի դեմ և, հասնելով Չարավանդ, ամրացված ճամբար զարկեց ու սկսեց կենտրոնացնել արշավի երթուղու ողջ երկայնքով ձգված իր ուժերը: Ի պատասխան դրա՝ Առանձար Ամատունու գլխավորած Հայկական բանակի առաջապահը (2.000) մոտեցավ թշնամու բանակին և սկսեց հսկել վերջինիս գործողությունները:

I փուլ - Մուշկան Նիսավուրտը իր հիմնական բանակից առանձնացրեց մի ջոկատ (մոտ 5.000) և ուղարկեց շրջակայքը ասպատակելու: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Հայկական բանակը դարանը գցեց թշնամուն և գլխովին ջախջախեց:

II փուլ - Հայկական բանակի առաջապահը հետապնդեց թշնամու մնացորդներին և հալածեց մինչև Պարսից թագավորության բանակի ճամբար:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

962. 451 մայիսի կես - Չարավանդ գավառի ճ-մ: Առանձար Ամատունու գլխավորած Հայկական բանակի առաջապահի հեծյալ ջոկատը (300) անակնկալ հարձակումով թիկունքից ներխուժեց Պարսից թագավորության բանակատեղի և ծանր կորուստներ պատճառեց թշնամու վերջապահ ջոկատին: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁹⁶²
963. 451 մայիսի 26 - Ավարայրի ճ-մ (Վասպուրական, Արտազ գավառ, Տղմուտ գետի ափին)⁹⁶³

«Մենավոր դամբարանը ծածկում է իր տակ ամփոփված մի հոգու հավերժական հանգիստը: Ասում են Վարդանն է այդտեղ: Ճշմարիտ է դա - դժվար է ասել: Բայց դաշտավայրի վճիտ լռության մեջ երբեմն կլսես կոկորդային մեղեդու մեղմաձայն մի գեղգեղանք...: Այդ մեղեդին երգվում է այն պահին, երբ ոտ են դնում Ավարայրի դաշտավայր: Վարդանանց նվիրված դարերի հին երգն է դա: Եվ այդ հավերժական երգի մեջ արդեն ճշմարտորեն ամփոփված են Վարդանը և Վարդանանք»

Դերենիկ Դեմիրճյան

Մուշկան Նիսավուրտի, վերջինիս օգնական Դողվճի և փղերի գնդի հրամանատար Արտաշիրի գլխավորությամբ ուժերի կենտրոնացումը ավարտած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 213.000, այդ թվում ավարներ, կատիշներ, հեփթաղներ, գիլաններ, լիիններ, բաղասականներ, ճղբեր, վատեր, գավեր, գղվարներ, խրսաններ, հեճմատականներ, փասխեր, փոխեր, փյուբվաններ, թավասպարներ, Մատյան գունդը,

ինչպես նաև 15 փիղ) Վասակ Սյունու ու դավաճան այլ նախարարների և նրանց գնդերի (7.000) ուղեկցությամբ շարունակեց առաջխաղացումը դեպի հյուսիս: Անցնելով Ճվաշ-Արտագ երթուղով՝ մայիսի 23-ին թշնամու բանակը ճամբարեց Տղմուտ գետի հարավային ափին: Այս ընթացքում սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ ու Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Հովսեփ I Վայոց ձորցու հոգևոր առաջնորդությամբ Արտաշատում կենտրոնացած Հայկական բանակը (100.000, որից 66.000 նախարարական գնդի ռազմիկ, 34.000 աշխարհագորային) իր հերթին շարժվեց թշնամուն ընդառաջ և, հասնելով վերջինիս մայիսի 25-ին, բանակեց Տղմուտ գետի հյուսիսային ափին: Անմիջապես էլ հրավիրված խորհրդակցությունում ձևակերպվեց Հայկական բանակի մարտական խնդիրը՝ առաջիկա մարտում հնարավորինս արյունաքամ անել թշնամուն, որից հետո մասնատել ուժերը և մանր ջոկատներով ծավալել հզոր անկանոն մի պայթար: Հաջորդ օրը վաղ առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

Պարսից թագավորության բանակի առաջին շարքում տեղավորվեց հետևակը, երկրորդում՝ հեծելազորը, ընդ որում երկրորդ շարքի աջ թևում էին գտնվում վայրենի ցեղերի ռազմիկները և հայ դավաճանների գնդերը: Աջ թևի և կենտրոնի հետևում գտնվող երրորդ շարքում տեղավորվեց փղերի գունդը, որը ուժեղացված էր մեծաքանակ հետևազորով (45.000), իսկ չորրորդ շարքում էլ, որպես ընդհանուր պահեստազոր, տեղաբաշխվեց Մատյան գունդը: Հայկական բանակի առաջին շարքում ծանր հետևակի պաշտպանության ներքո տեղավորվեց թեթև հետևազորը, երկրորդ շարքում՝ աշխարհագորը, երրորդ շարքում՝ հեծելազորը, չորրորդում՝ պահեստազորը, իսկ մարտակարգի ծայր աջում և ծայր ձախում, համապատասխանաբար, Ներսեհ Զաջբերունու ու Փափագ Առավելյանի գլխավորությամբ, տեղակայվեցին առանձնացված հեծյալ ջոկատներ: Հայկական բանակի աջ թևը գլխավորում էր Խորեն Խորիսոռունին, որպես օգնական ունենալով Արսեն Ընծայեցուն, ձախ թևը՝ Թաթուլ Վանանդեցին, որպես օգնական ունենալով Տաճատ Գևորգուն, կենտրոնը՝ Ներշապուհ Արծրունին, որպես օգնականներ ունենալով Վահան Արծրունուն, Արտակ Մուկացուն և Միհրշապուհ Մարդպետունուն, իսկ պահեստազորը՝ Արշավիր Կամսարականը, որպես օգնական ունենալով Համագասպ Մամիկոնյանին: Սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանը իր վրա վերցրեց բանակի ընդհանուր ղեկավարումը:

I փուլ - Արեգակը ծագելուն պես Հայոց սպարապետը և կաթողիկոսը ոգևորիչ խոսքով դիմեցին իրենց բանակին՝ հայ ռազմիկներին հորդորելով չեղել թշնամուց ու մինչև վերջ կատարել իրենց զինվորական պարտքը: Այնուհետև Հայկական բանակի նետաձիգները մոտեցան գետի հյուսիսային ափին և սկսեցին նետերի տարափ տեղալ թշնամու մարտակարգի վրա: Սրան ի պատասխան՝ Պարսից թագավորության բանակի նետաձիգներն իրենց հերթին մոտեցան գետի հարավային ափին և սկսեցին պատասխան գործողությունները: Աղեղնամարտը տևեց բավականին երկար:

II փուլ - 10:00-ի մոտակայքում Պարսից թագավորության բանակի թևերը անցան գետը և հարձակվեցին Հայկական բանակի թևերի վրա: Սկսված և բավականին երկար տևած համառ հանդիպակաց մարտը Հայկական բանակի աջ թևում հաջողություն չբերեց կողմերից ոչ մեկին, սակայն դրա փոխարեն արդեն 12:00-ի մոտակայքում Հայկական բանակի ձախ թևում թշնամին մղվեց ելման դիրքեր:

III փուլ - Հայկական պահեստազորի ու ձախ թևի մի մասից, ինչպես նաև ծայր ձախի առանձնացված հեծելազորից ստեղծված հատուկ հարվածային ջոկատը Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի անձնական ղեկավարությամբ անցավ վճռական գրոհի, Պարսից թագավորության բանակի աջ թևի ձախ մասի և կենտրոնի աջ մասի շփման հատվածում ճեղքեց վերջինիս մարտակարգը, ներխուժեց թշնամու շարքերը ու, ծանր կորուստներ պատճառելով, փախուստի մատնեց մարտակարգը լիովին կորցրած թշնամու ռազմիկներին, ընդ որում միաժամանակ Հայկական բանակի կենտրոնը և թևերը ևս անցան գետը ու հզոր հարված հասցրին Պարսից թագավորության բանակին՝ դրանով իսկ առժամանակ կաշկանդելով վերջիններիս գործողությունները և որոշ ժամանակով ապահովելով սպարապետի ջոկատի գործողության ազատությունը:

IV փուլ - Հետապնդելով թշնամուն և զարգացնելով հաջողությունը՝ սպարապետի գլխավորած ջոկատը հարձակվեց Պարսից թագավորության բանակի երրորդ շարքի վրա, որը ևս ծանր կորուստներ կրելով դիմեց փախուստի: Դրանից հետո Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի, ինչպես նաև կենտրոնից թշնամու շարքերը ճեղքելով առաջ եկած Վահան

Արծրունու ջոկատները հզոր հարված հասցրեցին Մատյան գնդին ու փախուստի մատնեցին նաև «անմահ» կոչվածներին:

V փուլ – Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի և Վահան Արծրունու ջոկատները սկսեցին սրընթաց շարժերով ծանր հարվածներ հասցնել թշնամու կենտրոնին ու այն թևին՝ նպատակ չունենալով նահանջել և ձգտելով հնարավորինս ծանր կորուստներ պատճառել հակառակորդին:

VI փուլ – 15:00-ի մոտակայքում, օգտվելով ընձեռնված դադարից և անմիջական հետապնդման բացակայությունից, ինչպես նաև՝ թվական հսկայական գերակշռությունից, Մատյան գունդը ու թշնամու բանակի երրորդ շարքը վերականգնեցին մարտակարգը և շրջապատեցին այդ ընթացքում Պարսից թագավորության բանակի այն թևում ու կենտրոնում հսկայական ջարդ իրականացրած Վարդան Զաջ Մամիկոնյանի և Վահան Արծրունու ջոկատներին: Սկսվեց համառ ու կատաղի, սակայն խիստ անհավասար մի մարտ, որի արդյունքում, կռվելով մինչև վերջ, ի վերջո ընկան սպարապետն ու Վահան Արծրունին և զոհվեցին նրանց ջոկատների գրեթե բոլոր մարտիկները:

VII փուլ – 18:00-ի մոտակայքում Հայկական բանակը ողջ ճակատով նահանջեց և ամուր դիրքեր գրավեց գետի հյուսիսային ափին՝ երեք ժամվա ընթացքում հետ մղելով թշնամու բոլոր գրոհները ու հաջող հակագրոհներով շարտելով վերջինիս ելման դիրքեր: 21:30-ի մոտակայքում մարտը վերջացավ: Գրեթե անմիջապես էլ հրավիրվեց ողջ մնացած նախարարների երեկոյան խորհրդակցություն, որում որոշվեց, որ Հայկական բանակը կատարել է իր մարտական առաջադրանքը, ծանր կորուստներ է պատճառել թշնամուն և ճակատամարտը շարունակելը այլևս իմաստ չունի, եկել է ժամանակը ցրել ուժերը ու սկսել անկանոն պայքար:

VIII փուլ – 23:00-ի մոտակայքում Հայկական բանակը իրականացրեց հաջող նահանջ և հեռացավ մարտադաշտից, իսկ հսկայական կորուստներ կրած Պարսից թագավորության բանակը չհամարձակվեց որևէ կերպ խոչընդոտել դրան:

Հայերը կորցրին մոտ 35.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեցին սպարապետ Վարդան Զաջ Մամիկոնյանը, Վահան Արծրունին, Խորեն Խորխոռունին, Արտակ Պալունին, Տաճատ Գևորունին, Հմայակ Դիմաքսյանը, Ներսեհ Զաքբերունին, Վահան Գևունին, Արսեն Ընծայեցին և Գարեգին Սրվանձտյանը, ինչպես նաև ընկան 133 ռազմիկներ Մամիկոնյան տոհմից, 57 ռազմիկներ Պալունի տոհմից, 22 ռազմիկներ Դիմաքսյան տոհմից, 20 ռազմիկներ Սրվանձտյան տոհմից, 19 ռազմիկներ Խորխոռունյաց տոհմից, 19 ռազմիկներ Գևորունյաց տոհմից, 7 ռազմիկներ Ընծայեցյաց տոհմից, 7 ռազմիկներ Զաքբերունյաց տոհմից, 3 ռազմիկներ Գևունյաց տոհմից, իսկ 739 ռազմիկներ էլ՝ այլ նախարարական տոհմերից: Պարսից թագավորության բանակը կորցրեց մոտ 120.000 զինվոր, որոնց թվում 3.544 ռազմիկներ դավաճաններից: Մարտավարական տեսանկյունից ճակատամարտը վերջացավ Հայկական բանակի օգտին, քանի որ թշնամին երեք անգամ շատ կորուստ կրեց, սակայն ռազմավարական տեսանկյունից ևս Հայկական բանակը շահեց այն, քանի որ դրա, ինչպես նաև հետագա գործողությունների արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը հեռացավ Մարզպանական Հայաստանից, կնքվեց հաշտություն և վերականգնվեց 428 թ-ին Մարզպանական Հայաստանում տիրող վիճակը:

964. 451 մայիսի 29-31 – Անգղ բերդի ճ-մ: Բակ իշխանի գլխավորած Հայկական բանակը (813) հետ մղեց ամրոցը պաշարած Պարսից թագավորության բանակի (մոտ 5.000) գրոհները, սակայն պարենի անբավարարության պատճառով չկարողանալով շարունակել պաշտպանությունը, գիշերով ճեղքեց թշնամու պաշարման օղակը և հեռացավ: Հայերը կորցրին 213 զերի, որոնցից շատերը հետագայում սպանվեցին, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁹⁶⁴

965. 451 հունիսի սկիզբ – Փայտակարանը ու Ատրպատականը Հունական տերության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁹⁶⁵

966. 451 հունիսի սկիզբ – Սյունիքի ճ-մ⁹⁶⁶

Մարտիրեի գլխավորած Առանշահիկների (մոտ 700), Ուտիների (մոտ 700) և Գարդմանցիների (մոտ 700) միացյալ զնդերը Սյունիքի վրայով ուղղություն վերցրին դեպի

Աղագիս: Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 15.000), տեղեկանալով վերջիններիս շարժման ուղղության մասին, սկսեց հետապնդել Հայկական գնդերին:

I փուլ – Անգեղ ծորում (Վայոց ձոր) Պարսից թագավորության բանակը շրջապատեց Հայկական բանակին, սակայն վերջինս ճեղքեց շրջապատման օղակը և հեռացավ:

II փուլ – Եղեգիս գյուղում (Վայոց ձոր) հետապնդում իրականացնող Պարսից թագավորության բանակը կրկին շրջապատեց Հայկական բանակին, սակայն այս անգամ ևս վերջինիս հաջողվեց ճեղքել թշնամու շարքերը և հեռանալ: Հայերը կորցրին 300 զինվոր:

III փուլ – Մարտերով Մարանդ գավառի ուղղությամբ շարժվող Հայկական բանակին ի վերջո հաջողվեց պոկվել թշնամուց և նահանջել:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Պարսից թագավորության բանակը չհամարձակվեց մտնել Արցախ և Ուտիք, որտեղ շուտով կազմավորվեց Արցախ-Ուտիքի թագավորությունը:

967. 451 հունիսի կես – Կապույտ ամրոցի ճ-մ: Հայկական բանակը (մոտ 3.000) հաղթեց ամրոցը պաշարած և գրոհի անցած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:⁹⁶⁷

968. 451 հունիսի կես – Հյուսիսային Միջագետքը Տմրիքից հարձակված Հայկական բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁹⁶⁸

969. 451 հունիսի վերջ – Ողջնահայի ճ-մ (Տայք, Արսյաց Փոր գավառ)⁹⁶⁹

Տայք մտած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 15.000) սկսեց ասպատակել հայկական գյուղերը, ինչի հետ միաժամանակ թշնամու բանակի մի խոշոր ջոկատ (մոտ 5.000) մոտեցավ Հմայակ Մամիկոնյանի, Արտեն Գաբեղյանի և Վարդգ-Շապուհի Պալունու գլխավորությամբ ճամբարած Հայկական բանակին (մոտ 3.000)՝ փորձելով անակնկալի բերել վերջինիս:

I փուլ – Պարսից թագավորության բանակը անցավ հարձակման, սակայն Հայ ռազմիկները անակնկալի չեկան և, հեծնելով ձիերը, իրենք գրոհեցին հակառակորդի վրա:

II փուլ – Պարսից թագավորության բանակը անակնկալի եկավ, մատնվեց խուճապի և, կրելով ծանր կորուստներ, դիմեց փախուստի:

III փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց և անխնա ոչնչացրեց թշնամու բանակին, սակայն այդ ընթացքում Հմայակը զոհվեց:

IV փուլ – Հայկական բանակը հարձակվեց գյուղերն ասպատակել փորձող թշնամու ջոկատների վրա և ոչնչացրեց ու հալածեց նրանց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Նույն ամսում էլ Տիգրանում սկսվեցին հաշտության բանակցություններ: Պարսից թագավորության բանակի կրած հսկայական կորուստների, Մարզպանական Հայաստանում շարունակվող ու Պարսից թագավորության բանակի համար անհաջող ընթացք ունեցող մարտերի, ինչպես նաև Հոնական տերության հսկայական բանակի ներխուժման պայմաններում փաստորեն ստեղծվել էր մի իրավիճակ, երբ Պարսից թագավորությանը, առանց լրջորեն վնասելու արքայից-արքայի հեղինակությունը, պետք էր վերականգնել նախկին վիճակը: Այս պայմաններում պարսկական կողմը հրաժարվեց կրոնափոխության և տնտեսական հալածանքների քաղաքականությունից ու գնաց այլ զիջումների, որից հետո Վարդանանց պատերազմը (Մարզպանական Հայաստանի I ապստամբությունը) վերջացավ:

970. 455 – Հեփթաղական թագավորության տարածքը Հազկերտ II-ի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 150.000) ու նրա կազմում գործող Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁷⁰

971. 457 մայիս⁹⁴¹ – Արագլի լեռան ճ-մ (Յուսիսային Կովկաս, Ալանաց դուռ կիրճում)⁹⁷¹

Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորած Իբերիայի և Պարսից թագավորությունների միացյալ բանակը (222.000, այդ թվում 10.000 պարսիկ հեծյալ, 50.000 հեծյալ կովկասյան լեռնական ցեղերից) ու նրա կազմում Արտավազդ Մամիկոնյանի և Տիրոց Բագրատունու գլխավորությամբ գործող Բագրատունյաց ու Մամիկոնյան միացյալ զնդերը⁹⁴² (2.000⁹⁴³), առաջանալով Մծխեթից, մտան Ալանաց դուռ լեռնանցք և, շարժվելով դեպի հյուսիս ու ճամբարելով, ամուր դիրքեր գրավեցին կիրճի հյուսիսային մուտքի մոտ: Տեղեկանալով թշնամու առաջխաղացման մասին՝ Յոնական տերության և Ալանական թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 150.000) 7 օր անց իր հերթին մոտեցավ վերջինիս ու ամուր դիրքեր գրավեց:

I փուլ – Առաջին օրը տեղի ունեցան մանր մարտեր, որոնք որևէ հաջողություն չապահովեցին կողմերից և ոչ մեկին, ընդ որում տեղի ունեցած մենամարտում թշնամու բանակի լավագույն ռազմիկներից մեկը համարվող հոն Թարխանը մենամարտում հաղթեց ու սրատելով սպանեց Վախթանգ I Գորգասալի բանակի լավագույն ռազմիկներից մեկը համարվող պարսիկ Փարսման Ֆառուխին:

II փուլ – Երկրորդ օրը մանր մարտերը շարունակվեցին՝ կրկին որևէ առավելություն չապահովելով որևէ կողմին, ընդ որում տեղի ունեցած հեծյալ մենամարտում Վախթանգ I Գորգասալը հեծյալ նիզակամարտում հաղթեց և սպանեց Թարխանին:

III փուլ – Երրորդ օրը, այն բանից հետո, երբ Իբերիայի արքան հեծյալ մենամարտում հաղթեց աղեղով գործող ալան Բաթթարին և սրատելով սպանեց վերջինիս, Վախթանգ I Գորգասալի բանակը, առաջին շարքում ունենալով ծանր հեծելագործ, նրանցից հետո՝ հետևագործ, իսկ վերջում էլ՝ թեթև հեծյալներին, անցավ վճռական հարձակման ու համառ մարտում ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

IV փուլ – Վախթանգ I Գորգասալի բանակը հետապնդեց թշնամու փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 20.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 50.000 սպանված և վիրավոր, ինչպես նաև 30.000 գերի:

972. 457 հունիս - սեպտեմբեր – Ալանական թագավորության տարածքը և Նախակովկասյան տափաստանները Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորած Իբերիայի և Պարսից թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 200.000, այդ թվում կովկասյան լեռնական ցեղերի ռազմիկներ) ու նրա կազմում Արտավազդ Մամիկոնյանի և Բյուրատ Բագրատունու գլխավորությամբ գործող Բագրատունյաց ու Մամիկոնյան միացյալ զնդերը (մոտ 1.800) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁷² Արդյունքում Յոնական տերությունը և Ալանական թագավորությունը ստիպված եղան հրաժարվել մինչ այդ վարվող արտաքին ավարառուական քաղաքականությունից:

973. 457 աշուն - 459 աշուն – Արխագիան Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորած Իբերիայի և Պարսից թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում կովկասյան լեռնական ցեղերի ռազմիկներ), ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին՝ դուրս մղելով Բյուզանդական կայսրության բանակին (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և միացնելով Երկրամասը Իվերիայի թագավորությանը: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:⁹⁷³

⁹⁴¹ Այս և հաջորդող իրադարձություններին թվականը տրվել է հիմք ընդունելով վրաց սկզբնաղբյուրում («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Ջիվանշիր Ջիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը») հայտնվող տեղեկությունները, ըստ որոնց 451 թ-ին, երբ տեղի ունեցավ Յոնական տերության հարձակումը Արտաշատականի և Աղվանքի վրա, Վախթանգ I Գորգասալը հազիվ 10 տարեկան էր, իսկ այս դեպքերի ժամանակ, որը տեղի ունեցավ 6 տարի անց, նա բնականաբար արդեն 16 տարեկան էր:

⁹⁴² Այս և հաջորդող իրադարձություններին Բագրատունյաց ու Մամիկոնյան զնդերի մասնակցության մասին նշվել է՝ հիմք ընդունելով վրաց սկզբնաղբյուրում («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Ջիվանշիր Ջիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը») հայտնվող տեղեկությունները Արտավազդի մասին, որը իշխում էր Տայթում և ակնհայտորեն Մամիկոնյան էր, ինչպես նաև հաղորդումը «Բյուրակայան»-ի մասին, որը իր հերթին ակնհայտորեն վերաբերվում է Բագրատունիներին, ընդ որում դա այն դեպքում, երբ վերջինս տիրում էր Կարծիքին:

⁹⁴³ Ըստ վրաց սկզբնաղբյուրի («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Ջիվանշիր Ջիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը») Աղվանքի մարզպանը այս և հաջորդող իրադարձություններին մասնակցել է 12.000 հեծյալ ունեցող բանակի կազմով: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մի կողմից Պարսից թագավորության հաստիքային գունդն այդ ժամանակ կազմում էր 10.000 ռազմիկ, մյուս կողմից էլ այն, որ 1.000-ական ռազմիկներ, հաշվի առնելով «Չորաբանակ»-ի տվյալները, ակնհայտորեն կարող էին բաժին ընկնել Բագրատունիներին և Մամիկոնյաններին, ես թույլ եմ տվել ինձ ենթադրելու, որ այս իրադարձությանը մասնակցած Աղվանքի մարզպանի բանակում հայերը կազմում էին 2.000 հոգի:

Մարզպանական Հայաստանի II ապստամբություն
(459-460)⁹⁴⁴

974. 459 աշուն - Ղերբենդ ամրոցը Վաչե արքայի գլխավորած Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Պարսից թագավորության կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:⁹⁷⁴
975. 459 աշուն - Արցախի ճ-մ: Վաչե արքայի գլխավորած Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակը (մոտ 15.000), վարձկան մազբույները ու 11 կովկասյան ցեղերը (ընդհանուր՝ մոտ 10.000) հաղթեցին Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁹⁷⁵
976. 460 գարուն - ամառ - Մեծ Կուենք գավառի ճ-մ⁹⁴⁵ (Արցախ): Վաչե արքայի գլխավորած Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակը (մոտ 5.000) պարտիզանական հարվածներով ստիպեց նահանջել Ղերբենդ-խաղխաղ-Մեծ Կուենք երթուղով ասպատակելով ներխուժած Հունական տերության վարձկան բանակին (մոտ 30.000), որը ծանր կորուստներ կրեց նաև վարակիչ հիվանդություններից: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:⁹⁷⁶ Ի վերջո փոխադարձ զիջումներով կնքվեց հաշտություն, Մարզպանական Հայաստանի II ապստամբությունը վերջացավ և վերականգնվեց նախկին վիճակը:
977. 465 - Հեփթաղական թագավորության տարածքը Պերոզ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 200.000) ու վերջինիս կազմում Ներսեհ Կամսարականի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուձին (30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:⁹⁷⁷
978. 466 - Վրաստանի տարածքը և Գուգարք Այանաց դուռ լեռնանցքով առաջխաղացած Սաբիրական թագավորության բանակը⁹⁴⁶ (մոտ 80.000) ասպատակեց և նահանջեց:⁹⁷⁸

944 Այս ապստամբությունը հասկանալի պատճառներով խորհրդային պատմագիտության կողմից բարեհաճորեն մոռացության մատնված ապստամբություններից մեկն է։ Ավելին, տվյալ ժամանակահատվածի համար սիպալ մեկնաբանելով «Աղվանք», «փախսնցի» և նմանատիպ մնացած տերմինները, խորհրդահայ պատմագիտությունը այն համարել է աղվան ժողովրդի ապստամբություն։ Ակզբաղբյուրների վերլուծությունը, սակայն, մեզ բերում է միանշանակ հետևություն, որ այստեղ տարբեր հիղովածներով հանդիպող «Աղվանք», «փախսնցի» և մնացած նմանատիպ տերմինները արդեն կիրառվում են նոր իմաստով, որոնց տակ նկատվի է ունեցվում միայն Կուրի աշափնյակը՝ Ուտիքը ու Արցախը։ Սա ունի շատ ուշագրավ մի բացատրություն։ Բանն այն է, որ Մեծ Հայքի թագավորության անբաժանելի մասը կազմող Արցախ և Ուտիք նահանգները 428 թ-ին Մեծ Հայքի թագավորության անկումից հետո չընդգրկվեցին Հայոց Մարզպանության մեջ, այլ կցվեցին 370 թ-ից միայն Աղվանքի տարածքն ընդգրկող, սակայն արդեն մեծապես մազթուրակյան Եթևիկ կազմ ունեցող Աղվանքի (Մազթուրակյան) թագավորությանը, որը իր հերթին ոչնչացավ 451 թ-ին։ Դրանից հետո Կուրի ծախսախնայակից մինչև Կասպից ծով, Դերբենդ և Կովկասյան լեռներ ձգվող տարածքում ստեղծվեցին մայր ցեղային թագավորություններ (օրինակ՝ Լփինների, Տրքերի, Բաղասականների, Մազթութների թագավորությունները և այլն)։ Արդյունքում ստացվեց այնպես, որ այս տարածքը «Աղվանք» կոչելը արդեն չունի որևէ կիրառական նշանակություն և գործնականում ավելի հարմար ու բաղաբական տեսանկյունից ավելի ճիշտ էր ասել օրինակ Լփինների, Տրքերի, Բաղասականների կամ Մազթութների թագավորություն։ Իր հերթին, միացյալ Աղվանքի (Մազթութական) թագավորության ոչնչացումից հետո բնականաբար անկախ թագավորություն հռչակվեց նաև մեկ կուռ Եթևունյանթային ամբողջություն հանդիսացող Արցախը և Ուտիքը։ Ավելին, եթե լփինները, Տրքերը և այլն արևմտյան բաղասականները, ղեկավարվելով սեղ ցեղային շահերով և արժեքներով, որևէ կերպ չցանկացան հետագա կապ ունենալ «Աղվանք» հասկացության հետ, ապա Արցախում ու Ուտիքում գերագահության իրավունքով իշխող Առանշահիկները, որսևորելով ավելի մեծ լայնախոհություն, ընդհակառակը, սեփականացրին այն և սկսեցին իրենց կոչել Աղվանից արքաներ։ Դրանով վերջիններս իրենց վարել բարձրացնելուց զատ հետապնդում էին ևս մեկ և ավելի կարևոր նպատակ՝ ստեղծել «իրավաբանական հիմք» հավակնելու Կուրի ծախսախնայակին, այսինքն՝ նախկին Աղվանքի (Մազթութական) թագավորության ողջ տարածքին։ Փաստորեն, ընդամենը նման նպատակներով իրենց կոչելով «Աղվանից արքա»-ներ, իսկ Արցախ-Ուտիքի թագավորությունը՝ «Աղվանքի թագավորություն», Առանշահիկ արքաները ներկա ադրբեջանական պատմաբաններին իրենցից անկախ առիթ տվեցին ոչ միայն, ամեն կերպ խեղաթյուրելով պատմությունը, ադրբեջանցիներ ներկայացնել որպես աղվանցիների հետնորդներ, այլև Սյունիներից, իսկ Նրանց միջոցով նաև Հայոց թագավորության արքա Գեղամից (մ.թ.ա. 1908-1858) սերած Արցախի-Ուտիքի թագավորության «Աղվանից արքա» տիտղոսը կրող Առանշահիկ արքաներին, ինչպես նաև լիովին հայ հայատական ունեցող, սակայն «Աղվանքի թագավորություն» հռչակված Արցախ-Ուտիքի թագավորությունը հայտարարել Եթևիկ աղվանական, հետևաբար, ըստ իրենց տրամաբանության, նաև ադրբեջանական։ Այս առումով հարկ է նշել, սակայն, որ, նախ աղվանցիների հետ ներկայիս ադրբեջանցիների ընդհանրությունը կայանում է ընդամենը միայն նրանում, որ ադրբեջանցիները ներկայումս ապրում են աղվանցիների պատմական հայրենիքում, հետո՝ Արցախը ու Ուտիքը, երբեք չպատկանելով Աղվանքի թագավորությանը, միայն անունով Աղվանքի մասային իրականում Մազթութական թագավորության են բռնակցված եղել միայն 428-451 թվականներին և ի վերջո՝ աղվանցիները երբեք էլ սասայականորեն չեն բնակվել Հայաստանի հիշատակված նահանգներում։

945 Հստ Մովսէս Կաղանկատվացուն թշնամու բանակի մի մասը ապստամբելով հասել է Մեծ Կուենք գավառ, որտեղ տեղի է ունեցել «Սուրբ Մեսրոպի պաշկերտների նահատակությունը»։ Զետադայում, սակայն, հետ վերադարձած ապստամբող բանակի հրամանատարը իր ղեկավարի կողմից խիստ պատմվել է և սպանվել է՝ իր որդիների ու ուղեկիցների հետ միասին (Գիրք 1, գլուխ 28, 29)։ Մեր պատմիչը կոնկրետ ժամանակ չի նշում, իսկ թշնամու առաջնորդների պատիժը կապում է վերջիններիս քրիստոնյա դառնալու հետ, սակայն կարելի է ենթադրել, որ այստեղ է նկարագրվում է Մարգարանական Յայաստանի II ապստամբության ժամանակ հիշատակված վարձու հոների ներխուժումը, իսկ վերջիններս, ինչպես հայտնի է, տրակասն մարտերում ի վերջո ծանր կորուստներ կրեցին և ստիպված եղան նահանջել (Գիրք 1, գլուխ 10)։ Կարելի է ենթադրել, որ հենց անհաջող էջ ունեցած մարտական գործողությունների, այլ ոչ թե քրիստոնյա դառնալու համար է պատմվել թշնամու առաջնորդը։

496 463 թվականին Արևմտյան Սփրիտում բնակվող բոլոր սաբիրները, ինչպես նաև Արևելք բոլոր կոնֆերացիայի կազմում գտնվող սարագուրները, հոգուրները և հոնոգուրները, պարտության մատնվելով հերթական անգամ որոշակիորեն դեպի արևմուտք առաջացած ավարներից, իրենց հերթին շարժվեցին դեպի արևմուտք ու անցան Կոլգան, ընդ որում վերջին երեք ցեղերը արդյունքում, ըստ Էուրթան, տարալուծվեցին սաբիրների մեջ։ Միաժամանակ, օգտվելով ամսիջական հետապնդման բացակայությունից, հերթական այս փախստականները, չորհրդիվ իրենց մեծաթվության ու ավելի հզոր ռազմական համակարգի, Նախակվկասյան և Մեծնսծովյան տափաստաններում Աթիլայի մահից հետո խիստ թուլացած հոներից ու օրանց ենթակա ակացիրներից խլեցին գերիշխանությունը, հռչակեցին Սաբիրական թագավորությունը, որը շարունակեց հոների ավարառուական քաղաքականությունը։ Այսպիսով՝ Հոների տերությունը վերջնականապես կործանվեց, սակայն Կվկասյան լեռներից հյուսիս հայտնվեց մի նոր ու Նախորդին միայն մի քիչ գիշող մի գիշատիչ հարևան, որը շարունակեց Նախորդի ավարառուական քաղաքականությունը։ Սաբիրական թագավորությունը, զբաղեցնելով Կոլգայից՝ Դանուբ ձգվող լայնարձակ տարածքները, աշխարհաբաղաբական առումով ուներ նույն առաջնահերթությունները, ինչ մինչ այդ հիշատակված տարածքների տիրած ուժերը՝ հարվածել հարավում, հնարավորինս տարածվել դեպի հյուսիս և փորձ կատարել առաջանալ անորոշանալիս տարածքներում։ Սաբիրական թագավորության ռազմական մեծեղանակ

979. 468 մայիս⁹⁴⁷ – Կարինի շրջակայքը (Բարձր Հայք, Կարին գավառ) Վախթանգ I Գորգասալի ու Աղվանքի մարզպան Վարազ-Բակուր գլխավորած իբերիայի և Պարսից թագավորությունների միացյալ բանակը (200.000, այդ թվում լեզգիներ և կովկասյան լեռնականներ), ինչպես նաև նրա կազմում Տրդատ Արշակունու, Բյուրատ Բագրատունու, Արև Սյունու, Արտավազդ ու Համազասպ Մամիկոնյանների և Ջիվանշիր Արծրունու գլխավորությամբ գործող Արշակունյաց, Սյունյաց, Մամիկոնյան ու Արծրունյաց միացյալ զորքերը (մոտ 10.000) ասպատակեցին, որից հետո, մի ջոկատ (24.000) թողնելով քաղաքի պաշարումը շարունակելու համար, շարժվեցին դեպի հյուսիս:⁹⁷⁹
980. 468 հունիս - սեպտեմբեր – Տրասիպոն Վախթանգ I Գորգասալի ու Աղվանքի մարզպան Վարազ-Բակուր գլխավորած իբերիայի և Պարսից թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 150.000, այդ թվում լեզգիներ և կովկասյան լեռնականներ), ինչպես նաև նրա կազմում Տրդատ Արշակունու, Բյուրատ Բագրատունու, Արև Սյունու, Արտավազդ ու Համազասպ Մամիկոնյանների և Ջիվանշիր Արծրունու գլխավորությամբ գործող Արշակունյաց, Սյունյաց, Մամիկոնյան ու Արծրունյաց միացյալ զորքերը (մոտ 9.500), արշավելով Ղերթան-Եկեղիք-Փոքր Հայք երթուղով, չգրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000), որից հետո նահանջեցին Սպեր: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից՝ հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 20 զինվոր:⁹⁸⁰

981. 468 սեպտեմբեր – Սպերի ճ-վ⁸¹

Պոլիկարպոս Լոգոթեդի գլխավորությամբ ծովով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (25.000, 500 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) աննկատ մոտեցան Վախթանգ I Գորգասալի ու Աղվանքի մարզպան Վարազ-Բակուրի գլխավորությամբ գործող իբերիայի և Պարսից թագավորության ցրված ու ասպատակությամբ զբաղվող միացյալ բանակին (մոտ 150.000, այդ թվում լեզգիներ և կովկասյան լեռնականներ), ինչպես նաև նրա կազմում Տրդատ Արշակունու, Բյուրատ Բագրատունու, Արև Սյունու, Արտավազդ և Համազասպ Մամիկոնյանների ու Ջիվանշիր Արծրունու գլխավորությամբ գործող Արշակունյաց, Սյունյաց, Մամիկոնյան և Արծրունյաց միացյալ զորքերին (մոտ 9.500):

I փուլ – Կայսրության բանակը անակնկալ հարձակվեց թշնամու վրա և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս, որը կորցրեց 27.000 ռազմիկ:

II փուլ – Մարտի մեջ մտան Պարսից թագավորության բանակի հիմնական ուժերը, սակայն սրանք ևս ծանր պարտություն կրեցին, իսկ Վարազ-Բակուրը սպանվեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000 զինվոր:

982. 468 սեպտեմբեր – Սպերի ճ-վ⁸²

Ցամաքով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 800) միավորվեցին Պոլիկարպոս Լոգոթեդի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 450), որից հետո մոտեցան Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորած իբերիայի ու Պարսից թագավորությունների միացյալ բանակին (մոտ 100.000, այդ թվում լեզգիներ և կովկասյան լեռնականներ), ինչպես նաև նրա կազմում Տրդատ Արշակունու, Բյուրատ Բագրատունու, Արև Սյունու, Արտավազդ և Համազասպ Մամիկոնյանների ու

ուներ թոշկոր տափաստանաբնակներին բնորոշ դասական տեսքը, իսկ վերջինիս թվաքանակն էլ, ըստ իմ գնահատականի, կարող էր հասնել մինչև 150.000 ռազմիկի:

⁹⁴⁷ Այս և հաջորդ իրադարձությունների թվագրումը, որը բացակայում է վրաց աղբյուրներում, մեզ օգնում է պարզել Պրիսկուսի հաղորդումներից մեկը, ըստ որի մի կողմից Բյուզանդական կայսրության և Լազական թագավորության, իսկ մյուս կողմից էլ Պարսից և Իվերիայի թագավորությունների հարաբերությունները սրվել են հենց 468 թ-ին (Պրիսկուս «Գոթական պատմություն», մաս 35): Այս առումով բերված թվականը հետաքրքիր կերպով կարող է հաստատվել նաև Բյուզանդական կայսրությունում զարգացող ներթափառական իրադարձությունների ընթացքով, քանի որ հայտնի է, որ 466 թվականին կայսրության արևելյան բանակի հրամանատար Ասպարը մերկացվում է պարսիկների հետ զաղտնի հարաբերություններ ունենալու մեջ, երբ վերջինս, ելնելով ներթափառական զարգացումներում իր և իր կողմակիցների շահերից, դրդում էր պարսկական կողմին հարձակում գործել կայսրության սահմանների վրա (տես՝ Three Byzantine Saints, 1948, Dodgeon, M. H., Lieu, S. N. C., Greatrex, G. The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, Part II, 2002, p. 46.):

Զիվանշիր Արծրունու գլխավորությամբ գործող Արշակունյաց, Սյունյաց, Մամիկոնյան և Արծրունյաց միացյալ զևոներին (մոտ 9.000):

I փուլ – Վախթանգ I Գորգասալի բանակը հարձակվեց թշնամու վրա և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս այն բանից հետո, երբ Իբերիայի արքան հետևակ մենամարտում հաղթելով սպանեց թշնամու բանակի լավագույն ռազմիկներից մեկը համարվող Պոլիկարպոսին:

II փուլ – Վախթանգի I Գորգասալի բանակը հետապնդեց թշնամու փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հաղթողներից ընդհանուր շարքից դուրս եկած 43.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցները՝ մոտ 39.000 զինվոր, պարտվողներից ընդհանուր շարքից դուրս եկած 72.000 սպանվածից և 12.500 գերուց հայերը կորցրին մոտ 350 զինվոր: Կնքվեց հաշտություն, որի արդյունքում Գուգարքի արևմուտքն անցավ Քարթլիի թագավորությանը:

983. 468 աշուն – Վալամ մայրաքաղաքը, ինչպես նաև Հեփթաղական թագավորության արևմտյան տարածքները Պերոզ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության (մոտ 200.000) ու Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորած Իվերիայի թագավորության (20.000 հեծյալ) միացյալ բանակը, ինչպես նաև վերջինիս կազմում Արտավազդ ու Նրա հորեղբորորդի Սաուրմագ Մամիկոնյանների, Բյուրատ Բագրատունու և Ներսեհ Կամսարականի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուձին (30.000) գրավեցին Հեփթաղական թագավորության բանակից (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁹⁸³
984. 471 մայիս - օգոստոս – Մծխեթի ճակատ: Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորած Իբերիայի և Ալանական թագավորությունների միացյալ բանակը (200.000, որից 100.000 հեծյալ), ինչպես նաև Նրա կազմում Արտավազդ Մամիկոնյանի ու Բյուրատ Բագրատունու գլխավորությամբ գործող Բագրատունյաց և Մամիկոնյանց միացյալ զևոները (մոտ 2.000) փոփոխական հաջողությամբ ընթացած մանր մարտերում ընդհարվեցին Պարսից թագավորության առաջխաղացած բանակի (300.000) հետ, սակայն, այն բանից հետո, երբ Բյուզանդական կայսրության բանակն (80.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 800) սկսեցին կենտրոնանալ Գուգարքում, կողմերը հաշտություն կնքեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:⁹⁸⁴
985. 472 – Հեփթաղական թագավորության արևմտյան տարածքները Պերոզ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության (մոտ 200.000) ու Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորած Իվերիայի թագավորության (20.000 հեծյալ) միացյալ բանակը, ինչպես նաև վերջինիս կազմում Արտավազդ ու Նրա հորեղբորորդի Սաուրմագ Մամիկոնյանների, Բյուրատ Բագրատունու և Ներսեհ Կամսարականի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուձին (30.000) գրավեցին Հեփթաղական թագավորության բանակից (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց Սաուրմագը, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:⁹⁸⁵
986. 478 – Հեփթաղական թագավորության տարածքը Պերոզ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության (մոտ 200.000) ու Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորած Իվերիայի թագավորության (20.000 հեծյալ) միացյալ բանակը, ինչպես նաև վերջինիս կազմում Արտավազդ Մամիկոնյանի, Բյուրատ Բագրատունու և Ներսեհ Կամսարականի գլխավորությամբ գործող Հայոց այրուձին (30.000) ասպատակեցին, սակայն Պերոզ I-ը գերվեց, Նրա ղեկավարած բանակը ստիպված նահանջեց, և դրանից հետո միայն պարսից արքան մեծ փրկագնով ազատ արձակվեց, ընդ որում այդ ընթացքում վերջինիս քրիստոնյա դաշնակիցները վերադարձան իրենց երկրները:⁹⁸⁶
987. 479 – Հեփթաղական թագավորության տարածքը Ներխուժեց Պերոզ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 70.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին, սակայն մի լեռ կիրճում շրջապատվեցին հեփթաղների (մոտ 50.000) կողմից: Կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Պերոզ I-ը Հեփթաղական թագավորությանը զիջեց Նախկինում գրաված սահմանային շրջանները և պարտավորվեց վճարել 30 շորու բեռ արծաթե դրամ: 20 բեռը վճարվեց անմիջապես, իսկ մնացածի փոխարեն Պերոզ I-ը պատանդ թողեց իր որդի Կավատին և, միայն այդ գնով ազատություն ձեռք բերելով, վերադարձավ մայրաքաղաք:⁹⁸⁷

988. 481 գարուն - Մազութների թագավորության տարածքը (Աղվանքի հյուսիս-արևելք) մարզական Չարմիր Չագարվուխտի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 60.000) և սպարապետ Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած Չայոց այրուձին (մոտ 10.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին:⁹⁸⁸

Վահանանց պատերազմ
(Մարզպանական Չայաստանի III ապստամբություն)
(481-485)

989. 481 աշուն - Ակոռիի ճ-մ (Արարատ, Մասյացոտն գավառ)⁹⁸⁹

Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը սպանեց իր հավատուրաց բոլոր Վազգենիկ և անցավ բացահայտ ապստամբության: Տեղեկանալով այդ մասին՝ հայ նախարարները ևս ապստամբեցին՝ իրենց առաջնորդ ընտրելով Վահան Մամիկոնյանին: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ մարզպան Ատրվշնասպին և իր օգնականներին հաջողվեց փախուստի դիմել ու հեռանալ Ատրպատական: Դրանից հետո, ցանկանալով անմիջապես խեղդել ապստամբությունը և թույլ չտալ նրա ծավալումը, Ատրվշնասպը Գդիհոն Սյունու ու դավաճան մի քանի այլ նախարարների ուղեկցությամբ Ատրպատականի կայազորային բանակով (7.000, այդ թվում կատիշներ և կոպրեացիներ) Թավրիզ-Գաբիթյան-Բաքեան-Գողթն երթուղով կրկին մտավ Մարզպանական Չայաստան: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Վասակ Մամիկոնյանի գլխավորած Չայկական բանակը (400 հեծյալ) շարժվեց թշնամու ընդառաջ՝ նպատակ ունենալով Արաքսը գետանցելու պահին անակնկալ հարձակում կազմակերպել թշնամու վրա: Շուտով պարզվեց, սակայն, որ վերջինս արդեն անցել է Արաքսը: Այս պայմաններում Չայկական բանակը ստիպված եղավ նահանջել, ընդ որում վերջապահում գտնվող Վասակը, միայնակ մնալով թշնամու կողմից արդեն գրավված գյուղում, իր ուղեկիցներին հրամայեց աննկատ նահանջել, իսկ ինքը իբր բանակցելու նպատակով մոտեցավ Ատրվշնասպին և, անհրաժեշտ տեղեկություններ հավաքելով թշնամու բանակի որակի ու քանակական կազմի մասին, հաջողությամբ կարողացավ հեռանալ: Հիմք ընդունելով առկա տեղեկատվությունը՝ Չայկական բանակի հրամանատարությունը որոշեց մանր մարտերով հակառակորդին քաշել Մասիսի հարավային լեռնոտ փեշերը և միայն այստեղ տալ գլխավոր մարտը:

I փուլ - Մանր մարտերով նահանջելով Արած-Ուրծաձոր երթուղով՝ Արաքսը գետանցած Չայկական բանակը, չորս հավասար մասի բաժանելով առկա ուժերը, արդեն հիմնական մարտի համար մարտակարգ ընդունեց Ակոռի գյուղի մոտակայքի մի բարձրավանդակում: Չայկական բանակի աջ թևը (100) գլխավորում էին Ատոմ Գնունին ու նրա եղբայր Առոստոմը, կենտրոնը (100)՝ Վասակ Մամիկոնյանը և Բաբիկ Սյունին, իսկ ձախ թևը (100) գտնվում էր Գարջույլ Խորխոռունու հրամանատարության տակ: Միաժամանակ եղբայրներ Ներսես ու Հրահատ Կամսարականների գլխավորությամբ ձախ թևի և կենտրոնի միջև գտնվող երկրորդ շարքում թողնվեց պահեստազոր (100): Իր հերթին Արաքսը գետանցած Պարսից թագավորության բանակի աջ թևում տեղավորվեցին կատիշները, այն դեպքում, երբ կենտրոնում և ձախ թևում մնացին Պարսից թագավորության բանակի հաստիքային ուժերը:

II փուլ - Պարսից թագավորության բանակը ողջ ճակատով անցավ գրոհի: Ի պատասխան դրա՝ թշնամուց ավելի բարձր տեղավորված Չայկական ծանր հեծելազորը անցավ հուժկու հակադրոհի և, օգտագործելով նաև բարձունքից արշավող ծանր հեծելազորի հարվածայինի հզոր թափը, ճգմեց թշնամու մարտակարգը՝ ծանր կորուստներ պատճառելով ու փախուստի մատնելով թշնամու բանակի ռազմիկներին: Այդ ընթացքում Հրահատը հեծյալ նիզակամարտում սպանեց սեփական մարտակարգից առաջ անցած թշնամու մի հզոր ռազմիկի, իսկ կենտրոնում բռնկված ձեռնամարտում էլ սպանվեց Ատրվշնասպը և զոհվեցին թշնամու բանակի շատ այլ առաջնորդները: Բռնկված ձեռնամարտում շատ հակառակորդներ սպանվեցին նաև Ատոմ և Առոստոմ Գնունիների կողմից, սակայն Գդիհոն Սյունին կարողացավ նրանցից խույս տալ ու հեռանալ:

III փուլ - Այս վճռական պահին Չայկական բանակի ձախ թևը ողջ կազմով անցավ թշնամու կողմը և, միանալով հարձակման անցած կատիշներին ու կոպրեացիներին,

Հայկական հիմնական բանակի համար անսկատ տեղաշարժով անցավ վերջինիս թիկունք՝ փորձելով անակնկալ թիկունքային հարված հասցնել: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ թշնամու հարձակմանը ենթարկված մի բանի հայ ռազմիկներ կարողացան աղմուկ բարձրացնել և տեղեկացնել թշնամու մոտենալու մասին: Դրանից հետո, ուղարկված հետախույզներից ստանալով այդ լուրի հաստատումը, Ներսեհ և Հրահատ Կամսարականները մարտին գրեթե չմասնակցած իրենց պահեստագործը անմիջապես շարժեցին թշնամուն ընդառաջ ու հզոր հարված հասցրեցին վերջինիս, ընդ որում Ներսեհը, մարտի դաշտում հանդիպելով կատիշների հզոր առաջնորդին, հեծյալ նիզակամարտում սպանեց նրան, որից հետո ձեռնամարտում ղնչացրեց նաև թշնամու բազում այլ ռազմիկների: Գրեթե անմիջապես էլ Կամսարականների պահեստագործին օգնության հասավ Հայկական հիմնական բանակը, որի արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը վերջնական պարտություն կրեց:

IV փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց փախուստի դիմած հակառակորդի բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

990. 482 մարտ – Առեստի ճ-մ: Ապստամբությանը դեմ հանդես եկող Սևուկ Անձևացու գլխավորած Անձևյաց գնդի մի մասը (մոտ 200), ինչպես նաև Հովհան Մոկացու գլխավորած Մոկաց գունդը (1.000) փորձեցին անակնկալ հարձակումով ջախջախել Վահանանց միավորվելու ընթացող Հովհան Անձևացու գլխավորած Անձևյաց գնդի մյուս մասին (մոտ 300), ինչպես նաև Ներսեհ Երվանդունու գլխավորած Երվանդունիների գնդին (300): Սակայն Ներսեհը հեծյալ նիզակամարտում վիրավորեց Հովհան Մոկացուն, որից հետո վրա հասած Հովհան Անձևացու օգնությամբ տապալեց նրան ձիուց և սպանեց, իսկ հարձակվողները փախուստի դիմեցին ու ցրվեցին: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 150 զինվոր:⁹⁹⁰

991. 482 ապրիլի 30 – Ներսեհապատի ճ-մ (Վասպուրական, Արտազ գավառի արևմուտք)⁹⁹¹

«Թող ոչ-ոք չգարիուրի՝ նայելով անօրենների զորական բազմությանը, բանգի ձեզ հետ լինելով, Աստված ձեզ էլ թշնամիների աչքում ավելի շատ է ցույց տալիս...»

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս
Հովհան I Մանդակունի

Ցանկանալով վերջնականապես խեղդել ապստամբությունը՝ Պերոզ I-ը Մատյան գնդի հրամանատար Ատրներսեհի, վերջինիս օգնականներ Սուրեն Սուրենյանի, Վին Խոռյանի ու Ատրվշնասպ Տապյանի գլխավորությամբ, ինչպես նաև դավաճան Գդիհոն Սյունու և Սյունյաց գնդի մի մասի (մոտ 1.000) ուղեկցությամբ ապստամբների դեմ շարժեց Պարսից թագավորության մի խոշոր բանակ (մոտ 60.000, այդ թվում կատիշներ): Թշնամին, անցնելով Թավրիզ-Գաբիթյան-Հեր-Չարավանդ-Թոռնավան երթուղով, մտավ Արտազ: Այս ընթացքում սպարապետ Վահան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ ու Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Հովհան I Մանդակունու (478-490) հոգևոր առաջնորդությամբ Դվինում (Արարատ, Ոստան Հայոց գավառ) կենտրոնացած Հայկական բանակը (մոտ 50.000) շարժվեց դեպի հարավ և մոտեցավ գյուղի մոտ ճամբարած թշնամուն: Հաջորդ օրը կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

Հայկական բանակի առաջին շարքը կազմված էր հետևակից, երկրորդը՝ հեծելազորից: Մարտակարգի ծայր աջում՝ աջ թևից աջ, Վահան Մամիկոնյանի տրամադրության տակ թողնվեց առանձնացված հեծյալ ջոկատ, որը կազմված էր նախարարական գնդերի ամենահզոր ռազմիկներից: Հայկական բանակի ձախ թևը գլխավորում էին եղբայրներ Ներսեհ, Հրահատ և Վահան Կամսարականները, ինչպես նաև Վասակ ու Արտաշես Մամիկոնյանները, աջ թևը՝ Բարսեղ Վահևունին, Բաբեկ Սյունին, Ատոմ Գնունին և Փապակ Պալունին: Միաժամանակ աջ թևի և կենտրոնի միջև գտնվող երրորդ շարքում Վրեն Վանանդեցու ու Պապ Արշակունու գլխավորությամբ թողնվեց պահեստագործ: Կենտրոնի ղեկավարումը հանձնվեց մարզպան Սահակ Բագրատունուն, իսկ ընդհանուր բանակի կառավարումն իր վրա վերցրեց սպարապետ Վահան

Մամիկոնյանը: Ըստ Հայկական բանակի ղեկավարության նախապես հաստատված մարտական պատկերի՝ սկզբում պետք է հարձակվեին Հայկական բանակի աջ թևն ու ծայր աջի ջոկատը՝ խնդիր ունենալով ջախջախել թշնամու ձախ թևը և դուրս գալ նրա թիկունք: Արեգակը ծագելուն պես Հայոց սպարապետը և կաթողիկոսը ոգևորիչ խոսքով դիմեցին իրենց բանակին՝ կոչ անելով հայերին տալ հայ ռազմիկին վայել մարտ:

I փուլ – Պարսից թագավորության բանակը, կանխելով Հայկական բանակի հարձակումը, ողջ ճակատով անցավ միաժամանակյա գրոհի: Ճակատի ողջ երկարությամբ բռնկվեց համառ մարտ, որը հատկապես կատաղի բնույթ ընդունեց կենտրոնում: Այստեղ, հանդիպելով իրար մարտադաշտում, սկզբում նիզակներով, իսկ հետո թրերով սկսեցին մենամարտել Սահակ Բագրատունին և Ատրնեստեղը, որի արդյունքում Սահակը հաղթեց ու սպանեց իր հակառակորդին: Ի վերջո, Հայկական բանակի թևերը սկսեցին նահանջել:

II փուլ – Օգտվելով նրանից, որ Հայկական բանակի նահանջած աջ թևին հետապնդող թշնամու ձախ թևը խորը խրվել է Հայկական մարտակարգի մեջ և անպաշտպան մնացել թևերից ու հատկապես իր ձախ կողմից՝ հայկական մարտակարգի ծայր աջ թևում գտնվող առանձնացված հեծյալ ջոկատը կողքից, իսկ երրորդ շարքի պահեստազորն էլ՝ ճակատից, հզոր հարված հասցրին նրան: Արդյունքում թշնամին, չդիմանալով երկկողմ համակցված հարվածին, ծանր կորուստներ կրելով դիմեց փախուստի:

III փուլ – Հայկական բանակի աջ թևը և պահեստազորը, հետապնդելով թշնամու փախչող ձախ թևին, կողքից հարվածեցին Պարսից թագավորության բանակի կենտրոնին, այն դեպքում, երբ Հայկական առանձնացված հեծյալ ջոկատը և պահեստազորը, շարունակելով թշնամու ձախ թևի հետապնդումը, ծանր կորուստներ պատճառեցին նրան, որից հետո հետ վերադարձան ու թիկունքից հարվածեցին թշնամու կենտրոնին: Այս ընթացքում Վահան Մամիկոնյանը, մարտադաշտում հանդիպելով քաջաբար մարտնչող Վին Խոռյանին, մենամարտում հաղթեց ու սպանեց սկզբում նրան, իսկ հետո՝ վերջինիս երկու թիկնապահներին և թշնամու բազում այլ ռազմիկների: Ի վերջո, Պարսից թագավորության բանակի կենտրոնը դիմեց փախուստի:

IV փուլ – Հարձակման անցավ Հայկական բանակի նահանջած ձախ թևը, որից հետո թշնամու փախուստը դարձավ համընդհանուր: Այդ ընթացքում Ներսեհ Կամսարականը, մարտադաշտում հանդիպելով Ատրվշնասպ Տապյանին, մենամարտում հաղթեց ու սպանեց նրան, որից հետո սպանեց նաև թշնամու բազում այլ ռազմիկների:

V փուլ – Հայկական բանակը սկսեց հետապնդել և ոչնչացնել թշնամու փախչող բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:

992. 482 օգոստոս – Ճարմանայի ճ-մ (Իբերիա, Կուր գետի աջ ափին, Գուգարքի Յուրտավ բաղաքից մոտ 20 կմ արևելք)⁹⁹²

«Վրաց արքայի սուտ ու անպիտան խոսքերից վրոդված էր Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանը, մանավանդ որ ծանոթացել էր արդեն Հայոց զորքի թուլությանը, լքածներին ու մեղկացածներին, որոնք բոլորովին նման չէին ուրիշ ժամանակների եռանդուն ու հոժարակամ զորականներին...»

Ղազար Փարպեցի

Նախորդ հաղթանակից հետո Հայկական բանակը շարժվեց Ծաղկոտն գավառ՝ հանգստանալու և ուժերը վերականգնելու համար, սակայն գրեթե անմիջապես էլ Վահան Մամիկոնյանին ներկայացավ Վախթանգ I Գորգասալի կողմից ուղարկված մի սուրհանդակ և հայտնեց, որ Միհրան Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000) մտել է Վրաստան, իսկ ինքը՝ Իվերիայի թագավորության արքան, բավարար ուժեր չունենալով դիմադրելու թշնամուն, պատսպարվել է իր թագավորությանը սահմանակից Հայաստանի լեռնային շրջանում՝ Կանգարք գավառի Մթին լեռներում: Միաժամանակ սուրհանդակը, նպատակ ունենալով անպայման ապահովել Հայկական բանակի օգնությունը, խեղելով իրականությունը հայտնեց, թե իբր սաբիրները շտապում են օգնության և շատ շուտով կմիավորվեն Իվերիայի թագավորության բանակին:

Նպատակ ունենալով օժանդակել դաշնակցին՝ սպարապետ Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 30.000) շարժվեց դեպի հյուսիս: Մթին լեռներում միավորվելով Իվերիայի թագավորության բանակին (մոտ 10.000)՝ վերջինս մի քանի օր սպասեց սաբիրներին, որոնք այդպես էլ չեկան: Այնուհետև Վախթանգ I Գորգասալը, կրկին խեղդելով իրականությունը, սկսեց համոզել Վահան Մամիկոնյանին, որ, եթե իրենց բանակը իջնի բաց դաշտ, սաբիրները այդ դեպքում արդեն անպայման կմիանան իրենց: Ու, թեև Վահան Մամիկոնյանը չէր ցանկանում իր բանակը իջեցնել դաշտավայր, քանի որ քրիստոնյաների բանակի շարքերում բացակայում էր միաբանությունը, նրանք թվով զգալիորեն զիջում էին հակառակորդին, սաբիրների վրա լրջորեն հույս դնել չէր կարելի, իսկ Հայկական բանակն էլ հաջող էր կռվում հենց լեռնային տեղանքում, բայց ի վերջո տեղի տվեց Իվերիայի թագավորությունը ասպատակումից զերծ պահելու նպատակով արվող Վախթանգ I Գորգասալի հորդորներին: Արդյունքում Իվերիայի թագավորության և Հայկական միացյալ բանակը, շարժվելով դեպի արևելք, մտավ Կուր գետի հովիտ, որտեղ էլ ուժեղ շոգի պայմաններում բանակեց Կուրի աջ ափին՝ Ճարմանայի դաշտում: Երեք օր անց արևելքից մոտեցավ Պարսից թագավորության բանակը և բանակեց Կուր գետի ձախ ափին: Գրեթե անմիջապես էլ որոշ հայ դավաճան նախարարներ ներկայացան Միհրանին և խոստացան մարտի ժամանակ օժանդակել վերջինս:

Հաջորդ օրը կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքը կազմված էր հետևակից, իսկ երկրորդը՝ հեծելազորից: Ձախ թևում Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորությամբ տեղավորվեց Իվերիայի թագավորության բանակը, իսկ աջ թևում և կենտրոնում՝ Հայկական բանակը: Աջ թևի ու կենտրոնի միջև գտնվող երրորդ շարքում Սահակ Բագրատունու և Բաբիկ Սյունու գլխավորությամբ թողնվեց պահեստազոր: Քրիստոնյաների բանակի աջ թևը գլխավորում էին Բարսեղ Վահևունին ու Սատոն Գաբելյանը, կենտրոնը՝ եղբայրներ Վահան, Վասակ, Վարդ և Արտաշես Մամիկոնյանները, Ներսեհ ու Հրահատ Կամսարականները, ինչպես նաև Ատոմ Գևունին:

I փուլ – Պարսից թագավորության բանակը ողջ ճակատով անցավ Կուրը և սկսեց գրոհը: Ի պատասխան դրա՝ քրիստոնյաների բանակը անցավ հակագրոհի՝ փորձելով հետ շարժել թշնամուն, սակայն, միայն կենտրոնին հաջողվեց պարտության մատնել Պարսից թագավորության բանակին և, շարժելով նրան գետի մյուս ափը, անցնել այն ու հետապնդել թշնամուն: Հետապնդման ընթացքում Վասակը, թեև մի հաղթանդամ ռազմիկի հեծյալ նիզակամարտում տապալելիս կոտրեց նիզակը, սակայն, վերցնելով նոր նիզակ, հաջողությամբ շարունակեց մարտը: Կոտրված նիզակի փոխարեն ձեռք բերելով նոր նիզակ՝ հաջողությամբ շարունակեց մարտնչել նաև Ներսեհ Կամսարականը:

II փուլ – Քրիստոնյաների բանակի ձախ թևը կազմող Իվերիայի թագավորության բանակը չդիմացավ հանդիպակաց մարտին ու դիմեց փախուստի: Միաժամանակ մարտնչող բանակի աջ թևն էլ դավաճան հայ նախարարները շրջեցին և, դուրս գալով մարտից, լքեցին մարտադաշտը: Արդյունքում քրիստոնյաների բանակի կենտրոնը միանգամից հայտնվեց շրջապատման մեջ:

III փուլ – Այս վճռական պահին երրորդ շարքում գտնվող Հայկական պահեստազորը դրսից հարված հասցրեց սեփական կենտրոնը շրջապատած թշնամու բանակին: Գրեթե միաժամանակ էլ շրջապատման օղակի ներսից գրոհի անցավ նաև Հայկական բանակի կենտրոնը: Համակցված հարվածների արդյունքում շրջապատումը հաջողությամբ ճեղքվեց, թեև մարտում ընկան Սահակ Բագրատունին և Վասակ Մամիկոնյանը, զոհվեցին այլ անվանի նախարարներ, իսկ Հրահատ Կամսարականն էլ, ընկնելով ձիուց ու մնալով հետիոտն, գերվեց: Գերվեց նաև Յազդ Սյունին, իսկ Բաբիկ Սյունին ստացավ ծանր վերք և փրկվեց միայն շնորհիվ այն բանի, որ Վահանը, վերցնելով նրան իր ձիու վրա, դուրս հանեց մարտադաշտից:

IV փուլ – Դժվարությամբ պոկվելով թշնամու հետապնդումից՝ Հայկական բանակը վերադարձավ Մարգալանական Հայաստան, իսկ Իվերիայի թագավորության բանակը ամրացավ Իբերիայում:

Հայերը կորցրին մոտ 10.000, որոնց թվում զոհվեցին նաև Սահակ Բագրատունին և Վասակ Մամիկոնյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր: Վահան Մամիկոնյանը ցրեց Հայկական բանակը, իսկ ինքը փոքր մի ջոկատով (100) ճամբարեց Մկնառիճ գյուղում (Կարինից մոտ 30 կմ հյուսիս-արևելք): Վահանի ջոկատին հետապնդող Միհրանի գլխավորած Պարսից թագավորության ջոկատն էլ (մոտ 2.000) ճամբարեց Դու

գյուղում (Կարինից մոտ 15 կմ հյուսիս-արևելք): Կողմերի միջև սկսվեցին բանակցություններ, սակայն դրանց ընթացքում Միհրանը իր հետ եղած բանակով անակնկալ հեռացավ և, հավաքելով Մարզպանական Հայաստանում ցրված իր բանակը, վերադարձավ Պարսից թագավորություն: Օգտվելով դրանից՝ Վահան Մամիկոնյանը վերադարձավ Դվին:

993. 482 սեպտեմբերի 16 - Բագավանի ճակատ: Ներսեհ Կամսարականի գլխավորած Կամսարականների զուկը (1.000) հարձակվեց գերիներին Պարսից թագավորություն տանող Պարսից թագավորության ջոկատի (մոտ 1.000) վրա և ազատեց Հրահատին: Սակայն Յազդ Սյունին մնաց գերված և հետագայում սպանվեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:⁹⁹³
994. 483 զարուն - Գերանա դաշտի ճակատ: Սպարապետ Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայոց այրուձին (30.000) խիստ կատաղի, համառ և արյունահեղ մարտում հաղթեց Պարսից թագավորության առաջխաղացած բանակին (մոտ 40.000, այդ թվում սաբիրներ)⁹⁹⁴՝ հետապնդելով ու ոչնչացնելով թշնամու մնացորդներին: Հայերը կորցրին մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:^{948:994}
995. 484 զարուն - Դվինի ճակատ⁹⁹⁵

Գարնանը պարսից արքունիքի կողմից ուղարկված մարդիկ կեղծ լուրեր տարածեցին, թե իբր Վասակ Մամիկոնյանը և Սահակ Բագրատունին ողջ են ու թաքնվում են Իբերիայում՝ դրանով ի վերջո հասնելով Նրան, որ Հայոց այրուձին մեծ մասը, Մուշեղ Զաջակորով Մամիկոնյանի⁹⁴⁹ գլխավորությամբ մեկնեց Իբերիա վերջիններիս որոնելու համար: Օգտվելով Հայկական բանակի մասնատումից՝ Հազարվուխտի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 30.000) դավաճան Գդիհոն Սյունու ու Սյունյաց գնդի մի մասի (մոտ 1.000) ուղեկցությամբ Գանձա-Տրպատունիք-Թավրիզ-Գաբիթյան-Բաքեան-Գողթն-Նախիջևան-Արած-Ուրծաձոր-Արտաշատ երթուղով սրընթաց մտավ Մարզպանական Հայաստան և, ճամբարելով Խոսրովի անտառում ու Ջրվեժի բարձունքներում, պաշարեց Դվինը:

Ի պատասխան սպարապետ Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 500) գիշերային անակնկալ հարձակումով ճեղքեց պաշարման օղակը և Նահանջեց հյուսիս:

Հայերը կորցրին մոտ 5 զինվոր, այդ թվում զոհվեցին Զաջա Սահառունին և Որդի Դիմաքայանը, իսկ պաշարումը ճեղքողների հետ գտնվող Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Հովհան I Մանդակունին ընկավ ձիուց, գերվեց, սակայն հետագայում ազատ արձակվեց: Թշնամին կորցրեց մոտ 300 զինվոր: Հայկական բանակը, միավորվելով Իբերիայից վերադարձած Մուշեղ Զաջակորով Մամիկոնյանի բանակի հետ, բանակեց Խաղկոտիքում և անցավ անկանոն պայքարի:

⁹⁴⁸ Սեբեոսի բերած այս ճակատամարտի իսկությունը լիովին անհիմն չի ընդունվել, ըստ երևույթին, հիմնականում այն պատճառով, որ Ղազար Փարպեցին այն չի հիշատակում, սակայն այդ փաստարկը որևէ քննադատության չի դիմանում: Հետաքրքիր է նաև Նշել, որ, չընդունելով հանդերձ այս ճակատամարտի իսկությունը, խորհրդահայ պատմագիտությունը, որպես իրականությանը համապատասխանող, լիովին արդարացիորեն ընդունում է Սեբեոսի հաղորդման մեջ հիշատակած Հայկական այրուձին թվաքանակը: Ըստ իս իրականում այս ճակատամարտը լրացնում է Վահանանց պատերազմի պակասող օղակներից մեկը և, թեև Սեբեոսը կոնկրետ թվական չի նշում, սակայն, հաշվի առնելով Ղազար Փարպեցու կողմից նկարագրվող իրադարձությունների ժամանակագրական ընթացքը, երբ վերջինս տեղեկություններ է տալիս 481, 482, ինչպես նաև 484 թվականների վերաբերյալ, կարելի է կարծել, որ այն տեղի է ունեցել 483 թ-ի զարնանը: Այդ մասին անուղղակիորեն վկայում է նաև այն հանգամանքը, որ 483 թ-ի իրադարձությունների նկարագրումը Փարպեցու մոտ բացակայում է, 481, 482 և 484 թվականների ռազմական բովանդակությունը հայտնի է, արդեն 484 թ-ին Պարսից թագավորությունը ձեռնամուխ եղավ Հեփթաղական թագավորության դեմ ձեռնարկվելիք խոշոր արշավանքին և այս պայմաններում քիչ հավանական է ոչ միայն վարձկան սաբիրների հարձակումը Մարզպանական Հայաստանի վրա, այլև՝ որևէ խոշոր ընդհարման առկայությունը: Եվ վերջապես քիչ հավանական է, որ 482 թ-ի օգոստոսի Ճարմանայի ճակատամարտում տարած հաղթանակից հետո Պարսից թագավորությունը մոտ մեկ տարի հանգիստ կյանքում ապստամբների և չէր փորձի զարգացնել հաջողությունը: Այսպիսով՝ Սեբեոսի բերած տվյալները, լույս սփռելով 483 թվականի զարնանը տեղի ունեցած իրադարձությունների ընթացքի վրա, վերականգնում են Վահանանց ապստամբության իրադարձությունների շղթայի պակասող օղակներից մեկը:

⁹⁴⁹ Հետաքրքիր կյանք է ապրել Մամիկոնյան այս սեպուհը, որի մասին մեզ տվյալներ են հասել տարբեր աղբյուրներից: Սկզբում, որպես Վահանանց ապստամբության գործող երիտասարդ և քաջարի մի ռազմիկի, նրան մասին խոսում է Ղազար Փարպեցին, հետագայում, արդեն որպես Պարսկա-Բյուզանդական II պատերազմի մասնակցի ու 504 թ-ի հուլիսի Մծքինի ճակատամարտում Բյուզանդական կայսրության բանակի ձեռք բերած հաղթանակում վերջինիս մեծապես օժանդակած մի զորավարի, վերջինիս հիշատակում են ասորական աղբյուրները և ի վերջո նույն այս Մուշեղին, արդեն որպես 120-ամյա մի ծերունու ու Հմայակ Մամիկոնյանի որդիների խնամակալի, մեծ պատկառանքով հիշում է Հովհան Մամիկոնյանը՝ չմոռանալով մատնանշել, որ վերջինս մասնակցել է 83 ճակատամարտի և արժանի կերպով կրում է «Զաջակորով» մականունը:

996. 484 գարուն - Տայթի մի քանի ամրոցներ Հագարվուխտի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Հայկական կայազորներից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Դրանից հետո Հագարվուխտը, Շապուհ Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակի մի մասը (մոտ 5.000), ինչպես նաև դավաճան Գդիհոն Սյունուն ու Նրա գնդի մի մասը (մոտ 1.000) թողնելով հայերի դեմ, ինքը հիմնական ուժերով (մոտ 50.000) շարժվեց Իբերիա:⁹⁹⁶
997. 484 գարուն - Վարայրվարունի ճ-մ (Բարձր Հայք, Շաղագոմ գավառ): Հագարվուխտի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 55.000) անակնկալ հարձակվեց Կամսարականների գնդի (մոտ 1.000) վրա և, պարտության մատնելով վերջինիս, գերեց Հրահատի ու Ներսեհի կանանց: Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:⁹⁹⁷
998. 484 գարուն - Ութադե ամրոցի ճ-մ (Տայք, Ութադե գավառ): Մի քանի գիշեր շարունակ Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակի հետևակ նետաձիգները (մոտ 2.000) շրջապատեցին Շապուհ Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակի (մոտ 5.000) և Գդիհոն Սյունու գլխավորած Սյունյաց գնդի մի մասի (մոտ 1.000) բանակատեղին ու իրականացրեցին անխնա նետահարում: Միաժամանակ նաև Հայկական բանակի հարվածային խմբերը ներխուժեցին թշնամու ճամբար և, կորուստներ պատճառելով թշնամուն գիշերային խավարում, հեռացան, այն դեպքում, երբ դրանից հետո միջոցառման մեջ հակառակորդի ռազմիկները իրենք շարունակեցին միմյանց կոտորել: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 1.000, վերջինիս կողմում գտնվող հայերը՝ մոտ 100 զինվոր:⁹⁹⁸
999. 484 գարուն - Ճարիկի ճ-մ (Բարձր Հայք, Կարին գավառ): Լքելով սեփական բանակատեղին և սկսելով հետապնդել Վահան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ նահանջող Հայկական բանակին (մոտ 2.000)՝ Շապուհ Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 4.000) ու Գդիհոն Սյունու Սյունյաց գնդի մի մասը (մոտ 900) գյուղի մոտ փորձեցին շրջապատել հայերին, սակայն վերջիններիս հաջողվեց հեռանալ և պոկվել թշնամուց: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100, վերջինիս կողմում գտնվող հայերը՝ մոտ 20 զինվոր:⁹⁹⁹
1000. 484 գարուն - Արծաթի ճ-մ (Կարինից մոտ 5 կմ հյուսիս): Նախորդ մարտից հետո ստացվեց այնպես, որ Մուշեղ Քաջակորով Մամիկոնյանը, Ներսեհ Կամսարականը, Խուրս Արշամունին և իրենց հետ գտնվող փոքրաթիվ ռազմիկները (մոտ 20) կտրվեցին դեպի Կարին շարժվող Հայկական հիմնական բանակից: Մոտենալով գյուղին՝ նրանք տեսան, թե ինչպես իրենց հետապնդած և չհասած Պարսից թագավորության բանակի ջոկատի (մոտ 100) ռազմիկներից մեկը, կատաղած իր կրած անհաջողությունից, ուզում է սպանել հունձ անող հայ գյուղացիներից մեկին: Տեսնելով դա՝ Խուրս Արշամունին հարձակվեց պարսիկի վրա և սպանեց նրան, իսկ մնացած հայ ռազմիկները ոչնչացրեցին մյուս թշնամիներին: Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ 73 զինվոր:¹⁰⁰⁰
1001. 484 ամառ - Եղեգի ճ-մ (Տուրուբերան, Արշամունիք գավառ): Հայկական բանակի հետևակ նետաձիգները (մոտ 100) գյուղի աշխարհագրորի (մոտ 120) ուղեկցությամբ գիշերով հարձակվեցին գյուղը շրջապատած Շապուհ Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակի (մոտ 4.000) ու Գդիհոն Սյունու գլխավորած Սյունյաց գնդի մի մասի (մոտ 850) վրա և իրականացրեցին անխնա նետահարում: Դրա հետ միաժամանակ Հայկական բանակի հարվածային խմբերը ներխուժեցին թշնամու ճամբար և, հսկայական կոտորած անելով գիշերային խավարում, աննկատ հեռացան, այն դեպքում, երբ դրանից հետո հակառակորդի ռազմիկները իրենք շարունակեցին միմյանց կոտորել: Հայերը կորցրին մոտ 20 զինվոր, այդ թվում մահացու վիրավորվեց և մի քանի օր հետո մահացավ Գաբաղ Գաբեղյանը: Թշնամին կորցրեց մոտ 1.000, վերջինիս կողմում գտնվող հայերը՝ մոտ 200 զինվոր:¹⁰⁰¹
1002. 484 ամառ - Շտեա գյուղի ճ-մ (= Ողին գյուղի ճ-մ) (Տուրուբերան, Արշամունիք գավառ)¹⁰⁰²
- Շապուհ Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (3.000) և Գդիհոն Սյունու գլխավորած Սյունյաց գնդի մի մասը (մոտ 650) պաշարեցին Վահան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գյուղում ապաստանած Հայկական հեծելազորին (100):

I փուլ - Հայկական հեծելազորը անցավ հզոր հարձակման՝ փորձելով ճեղքել թշնամու պաշարման օղակը և հեռանալ: Ու, թեև հարձակման ընթացքում Հայկական հեծելազորի կեսից ավելին (60), ահաբեկվելով թշնամու մեծաթվությունից, դադարեցրեց այն ու ցրվեց, սակայն մնացածները Վահան և Մուշեղ Զաջակորով Մամիկոնյանների, ինչպես նաև Ներսեհ, Հրահատ ու Վահան Կամսարականների անձնական ղեկավարությամբ միաձուլեցին թշնամու շարքերը և, ծանր կորուստներ պատճառելով Պարսից թագավորության բանակին, աստիճանաբար սկսեցին դուրս գալ պաշարումից:

II փուլ - Ցանկանալով կասեցնել հայերի առաջխաղացումը՝ Շապուհ Միհրանյանը Գդիհոն Սյունու գլխավորությամբ մարտի նետեց Սյունյաց ռազմիկներին: Ապստամբները, սակայն, պարտության մատնեցին նաև նրանց, ընդ որում Գդիհոնն ինքը հեծյալ նիզակամարտում ծանր վերք ստացավ և տապալվեց ձիուց:

III փուլ - Ապստամբները ճեղքեցին թշնամու շարքերը և հեռացան, իսկ թշնամու բանակն էլ սկսեց հետապնդել Հայկական բանակի մյուս՝ ցրված, մասին՝ որոշակի կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 30 զինվոր, այդ թվում զոհվեցին Քոնթ Առավելյանը, Ներս Հովսեփյանը, Առգեն Վանանդեցին և Լերպագոս Հույսը: Թշնամին կորցրեց մոտ 500 զինվոր, վերջինիս կողմում գտնվող հայերը՝ մոտ 200 զինվոր: Մի քանի օր անց ստացած վերքից մահացավ նաև դավաճան Գդիհոն Սյունին, որից հետո նրա հետ եղած Սյունյաց զնդի ռազմիկները լքեցին Պարսից թագավորության բանակը և վերադարձան Սյունիք: Շապուհ Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը բանակեց Ալվար գյուղում: Այստեղ Շապուհը լուր ստացավ, որ հեփթաղների դեմ պատերազմում ոչ միայն ընկել է պարսից Պերոզ I արքան և զոհվել են նրա որդիները, այլև գլխովին ոչնչացել է նաև Պարսից թագավորության ողջ բանակը: Այս պայմաններում Մարզպանական Հայաստանում գտնվող Շապուհ Միհրանյանի և Իբերիայում գտնվող Հազարվուխտի բանակները արագորեն վերադարձան Պարսից թագավորություն, իսկ հաջորդ տարի կնքվեց Նվարսակի հաշտության պայմանագիրը և Վահանանց պատերազմը (Մարզպանական Հայաստանի III ապստամբությունը) վերջացավ: Արդյունքում Պարսից թագավորությունը պարտավորվեց վերացնել կրոնափոխության հարկադրանքը, քանդել Մարզպանական Հայաստանում կառուցված կրակատները, չհալածել հայ եկեղեցուն, Մարզպանական Հայաստանում պաշտոնների նշանակել արժանի մարդկանց և չմիջամտել հայ նախարարների ներքին գործերին:

Սատրապական Հայաստանի I ապստամբություն (484-488)

«Մինչև Չենոնը կայսրերն իրենց թիկնազորի ընտրության ժամանակ նկատի էին ունենում մարդկանց արժանիքները և պատվավոր այդ ծառայությունը կրողներին ընտրում էին հայերից»

Պրոկոպիոս Կեսարացի

1003. 484 աշուն - Եղեսիայի ճ-մ: Կառավարական բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին քաղաք մտնել փորձող Չենոն կայսեր դեմ ապստամբած Հելլիոսի ու Լեոնտիոսի գլխավորած ապստամբների բանակի և հայ սատրապների զնդերի առաջապահին (500 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁰⁰³
1004. 485 գարուն - Անտիոքի ճ-մ: Հովհան Սկյուրթի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց ու ցրեց Հելլիոսի ու Լեոնտիոսի գլխավորած ապստամբների բանակին (մոտ 5.000) և հայ սատրապների զնդերին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁰⁰⁴
1005. 485 գարուն - 488 գարուն - Պապուրիա ամրոցը (Լեռնային Կիլիկիա) Հովհան Սկյուրթի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Հելլիոսի ու Լեոնտիոսի գլխավորած ապստամբների բանակից (մոտ 1.000) և տեղի հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

Հելլիոսը ու Լեոնտիոսը գերվեցին և մահապատժի ենթարկվեցին: Սատրապական Յայաստանի I ապստամբությունը վերջացավ:¹⁰⁰⁵

1006. 485 - Տիգրանի ճ-մ: Վրեն Վանանդեցու և Գրիգոր Մամիկոնյանի գլխավորած Յայոց այրուձին (30.000) հաղթեց Պարսից թագավորության գահի հավակնորդ Չարեհ արքայազնի բանակին (մոտ 30.000): Յայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 12.000: Չարեհը սպանվեց, իսկ պարսից արքա Վաղարշի դիրքերը ամրապնդվեցին:¹⁰⁰⁶

Մարզպանական Յայաստանի IV ապստամբություն (491-499)⁹⁵⁰

1007. 491 մարտ - Դարպակ քաղաքի ճ-մ (Կախեթի, Մծխեթից արևելք, Իորա գետի ափին)¹⁰⁰⁷

Պարսկական տիրապետության դեմ բռնկված Վախթանգ I Գորգասալի ապստամբությունը ճնշելու համար Պարսից թագավորության մի խոշոր բանակ (74.000⁹⁵¹, մոտ 15 փիղ) Կավատ I-ի գլխավորությամբ պատրաստվեց ներխուժել Իվերիայի թագավորության տարածք: Այդ ընթացքում ապստամբություն բռնկվեց նաև Մարզպանական Յայաստանում, որից հետո մարզպան Վահան Մամիկոնյանի և սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Յայկական բանակը⁹⁵² (մոտ 30.000) շարժվեց հյուսիս ու միացավ Վախթանգ I Գորգասալի գլխավորած Իվերիայի թագավորության բանակին (24.000): Դրանից հետո քրիստոնյաների միացյալ բանակը, շարժվելով Կուր գետի հուն-Կամբեճան-Իորա գետի հուն երթուղով ասպատակելով արշավող Պարսից թագավորության բանակի դեմ, Դարպակ քաղաքի մոտ ամուր դիրքեր գրավեց ու սկսեց սպասել թշնամուն՝ նախատեսելով պաշտպանական մարտում ուժասպառ անել վերջինիս և դրանից հետո վճռական հարձակումով ջախջախել նրան:

Մի քանի օր անց քաղաքին մոտեցավ նաև Պարսից թագավորության բանակը: Կողմերը պատրաստվեցին մարտի:

I փուլ - Պարսից թագավորության բանակը անցավ հարձակման, սակայն եռօրյա համառ մարտերի արդյունքում քրիստոնյաների բանակին ի վերջո հաջողվեց հետ շարտել թշնամուն ելման դիրքեր՝ մեծ կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

II փուլ - Չորրորդ օրը քրիստոնյաների բանակը պատրաստվեց վճռական հարձակման և այդ նպատակով Յայկական բանակը զբաղեցրեց թևերից մեկը, Իվերիայի թագավորության բանակի հետևակը՝ մյուսը, իսկ կենտրոնում էլ տեղակայվեց Իվերիայի թագավորության բանակի հեծելազորը: Պարսից թագավորության բանակը անցավ հարձակման, սակայն Իվերիայի թագավորության ու Յայկական միացյալ բանակը Վախթանգ I Գորգասալի, ինչպես նաև Վահան ու Վարդ Մամիկոնյանների անձնական ղեկավարությամբ անցավ շեշտակի հակազորի և, ջախջախելով ու փախուստի մատնելով թշնամու կենտրոնը, ներխուժեց վերջինիս ճամբար: Այստեղ արքայական վրանների մոտ

⁹⁵⁰ Այս ապստամբությունը զարմանալի կերպով դուրս է մնացել խորհրդահայ պատմաբանների ուշադրության շրջանակից, թեև լիովին չի անտեսվել:

⁹⁵¹ Ըստ «Քարթլիս Ցխովրեբա»-ի («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Տիվանշիր Տիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը») այս ճակատամարտում Պարսից թագավորության բանակը կազմում էր 740.000, իսկ Իվերիայի թագավորության բանակը՝ 240.000 ռազմիկ, սակայն կասկածից վեր է, որ այս թվերը իրական չեն: Իմ կարծիքով այս դեպքում ևս պետք է առաջնորդվել արդեն բազմիցս հիշատակված «մեկ զոր պակասեցնել»-ու մեթոդով, որից հետո հակառակորդ բանակների թվաքանակները, հաշվի առնելով Պարսից և Իվերիայի թագավորությունների տվյալ ժամանակաշրջանի ռազմական հնարավորությունները, միանգամից իրական տեսք են ստանում: Նույնը մեթոդը պետք է կիրառել նաև կողմերի կորուստները քննարկելիս:

⁹⁵² «Քարթլիս Ցխովրեբա»-ի («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Տիվանշիր Տիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը») բերած այս ճակատամարտի թվականը հիմնավորում են Գ. Ցուլայը և Գ. Գոլիաձեն (տե՛ս Դжуганшвер Джуганшверияни “Жизнь Вахтанга Горгасала” Тб. Мецниереба 1986, стр. 44, В. И. Голиадзе “Вахтанг Горгасал и его историк”, журнал “Мнатоби”, 1983, № 11, с. 154 և այլն) ու, թեև վրացական աղբյուրը ուղղակիորեն չի նշում Յայկական բանակի մասնակցության մասին, սակայն այդ հանգամանքը հաստատվում է Նախ Նրանով, որ, ըստ Յոշվա Սոխիտի, հենց այս ժամանակ Մարզպանական Յայաստանում բռնկվեց հերթական ապստամբությունը և շատ հավանական է, որ, ինչպես Մարզպանական Յայաստանի III ապստամբությունը, այնպես էլ այս ապստամբությունը սկսվել է որպես Նախորդող իրադարձություններ ունենալով Իբերիայում բռնկված ապստամբությունը: Իր հերթին ինքը՝ վրացական աղբյուրը, խոսելով ճակատամարտի 4-րդ օրվա պատրաստվող քրիստոնյաների բանակի դասավորության մասին, հայտնում է, որ թևերից մեկում Վախթանգ I Գորգասալը տեղավորեց *պիտիախշին* (մարզպանին) ու *սպասապետին* (սպարապետին)՝ իրենց զորքերով: Ըստ Գ. Ցուլայի «պիտիախշ»-ը «մարզպան» անվան վրացական տարբերակն է: Իրոք տեքստի այլ մասերում վրաց պատմիչը խոսում է հենց Յայոց *պիտիախշի* (մարզպանի) մասին: Իր հերթին միակ մարզպանը, որ այդ ժամանակ կարող էր օգնության գալ Վախթանգ I Գորգասալին և գտնվել վրացական բանակում, դա Նվարսակի հաշտության պայմանագրի կնքումից հետո Յայոց Մարզպանության մարզպան նշանակված Վահան Մամիկոնյանն էր, որը բնականաբար պետք է ներկա լիներ Յայկական բանակով: Աղբյուրը հստակ չի արտահայտվում սպասապետի կապակցությամբ, խոսքը իբերական, թե Յայկական բանակի սպարապետի մասին է, սակայն կրկին հավանական է ենթադրել, որ Վահան Մամիկոնյանի մոտ գտնվում էր Յայոց սպարապետը (որա եղբայր Վարդ Մամիկոնյանը), իսկ իբերական սպարապետը գտնվում էր իր արքայի մոտ և գլխավորում էր իբերական թագավորության բանակը: Այսպիսով՝ այս ճակատամարտին Յայկական բանակի մասնակցության հարցը կարելի է համարել լուծված:

բռնկված մարտում Վախթանգ I Գորգասալը մենամարտում սպանեց Կավատ I-ի որդուն, իսկ ինքը՝ արյաց արբան, դիմեց փախուստի և հազիվ փրկվեց, սակայն նույն տեղում էլ Իվերիայի թագավորության արքան մահացու վերք ստացավ նետի հարվածից:

III փուլ - Քրիստոնյաների բանակը որոշ տարածություն հետապնդեց թշնամուն, սակայն, մարտից Վախթանգ I Գորգասալի դուրս գալու պատճառով, դաշնակից բանակը շուտով դադարեցրեց այն, որից հետո նույնը ստիպված եղավ անել նաև Հայկական բանակը: Այնուհետև քրիստոնյաների բանակը նահանջեց և ամրացավ Կախեթում:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ 2.800, թշնամին՝ 13.000 զինվոր: Շուտով Վախթանգը մահացավ, իսկ թշնամու ուժերը կենտրոնացան Արմազիում: Այս պայմաններում Հայկական բանակը վերադարձավ Մարգալանական Հայաստան և պատրաստվեց դիմագրավել թշնամու նոր հարձակումներին:

1008. 491 ամառ - Կորնիֆորի ճ-մ (Տայթ, Կող գավառ): Անաստաս I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները⁹⁵³ (մոտ 5.000) անորոշ ելք ունեցած մարտում ընդհարվեցին Կավատ I-ի գլխավորած Պարսից թագավորության առաջխաղացած բանակի (մոտ 50.000) հետ, որից հետո կողմերը նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 2.500, դաշնակիցը՝ մոտ 22.500, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:¹⁰⁰⁸
1009. 492 գարուն - Վասպուրականի ճ-մ: Մարգալան Վահան Մամիկոնյանի և սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Պարսից թագավորության առաջխաղացած բանակին (մոտ 60.000, մոտ 15 փիղ): Հայերը կորցրին մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:¹⁰⁰⁹
1010. 493 գարուն - Մծքիսը ապստամբած կառիշները (մոտ 10.000) չգրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁰¹⁰

Սատրապական Հայաստանի II ապստամբություն (493-496)

1011. 493 գարուն - Կոտեայի ճ-մ (Գալաթիա): Հովհան Սկյուրթի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Կասպարովկան և Գալաթիան ասպատակելով առաջ շարժվող Անաստաս I-ի դեմ ապստամբած Լոնգինոսի գլխավորած իսաավրիացիներին (1.500) ու նրանց կազմում գործող Կիլիկիայի հայ աշխարհագորայիներին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹⁰¹¹
1012. 493 գարուն - 496 - Լեոնային Կիլիկիայի քաղաքները, ամրոցներն ու բերդերը Հովհան Սկյուրթի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Լոնգինոսի գլխավորած ապստամբներից (մոտ 5.000) և տեղի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Լոնգինոսը գերվեց և աքսորվեց, իսկ Սատրապական Հայաստանի II ապստամբությունը վերջացավ:¹⁰¹²
1013. 499 - Վասպուրականի ճ-մ: Մարգալան Վահան Մամիկոնյանի և սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 50.000) անորոշ ելքով ընդհարվեց Պարսից թագավորության առաջխաղացած բանակի (մոտ 90.000, մոտ 15 փիղ) հետ: Հայերը կորցրին մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր: Այս պայմաններում Պարսից թագավորությունը հրաժարվեց կրոնափոխության և տնտեսական հալածանքների քաղաքականությունից, վերականգնեց Նվարսակի պայմանագրի գործողությունը, որից հետո Մարգալանական Հայաստանի IV ապստամբությունը վերջացավ:¹⁰¹³

⁹⁵³ Հաշվի առնելով, որ Հայկական բանակը մասնակցում էր Բյուզանդական կայսրության և Պարսից թագավորության միջև ընթացող պատերազմական գործողություններին և բավականին նշանակալից դեր ուներ, ես ընդունում եմ, որ այն, նույնիսկ եթե դրա մասին ուղղակի հիշատակում չկա, որպես կանոն մասնակցել է Հայաստանում և նրա հարակից տարածքներում ընթացած երկու պետությունների միջև ընթացած բոլոր հիմնական մարտերին, եթե որևէ պատճառ չկա ենթադրելու և հիմնավորելու Հայկական բանակի բացակայությունը, իսկ վերջինիս մասնակցությունն էլ բխում է դեպքերի զարգացման տրամաբանությունից:

**Բյուզանդա-Պարսկական II պատերազմ
(502-506)**

1014. 502 գարուն - Ամիրի 6-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ցրված ու քաղաքի շրջակայքը ասպատակող Լախմյանների թագավորության բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁰¹⁴
1015. 502 օգոստոսի 22-25 - Կարինը Կավատ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից (մոտ 200.000, այդ թվում հեփթաղներ, կատիշներ, գիլաններ) և Նուման II-ի գլխավորած Լախմյանների (մոտ 5.000) թագավորությունների, ինչպես նաև սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 40.000) միացյալ բանակը, օգտագործելով հակառակորդի հրամանատար Կոնստանդինի դավաճանությունը, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում իլիրիացիներ) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁰¹⁵
1016. 502 օգոստոսի 27-31 - Քարծր Հայքի արևմուտքը և Ճուխքը Կավատ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության (մոտ 190.000, այդ թվում հեփթաղներ, կատիշներ, գիլաններ) ու սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 39.500) միացյալ բանակը ասպատակեց՝ դուրս մղելով տեղակայված կայսրական բանակին:¹⁰¹⁶
1017. 502 աշուն - Տիգրանակերտը Պարսից թագավորության (մոտ 40.000, այդ թվում հեփթաղներ, կատիշներ, գիլաններ), Նուման II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության (մոտ 5.000), ինչպես նաև սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը առանց լուրջ մարտերի գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 9, դաշնակիցը՝ մոտ 9 զինվոր:¹⁰¹⁷
1018. 502 հոկտեմբերի 5 - 503 հունվարի 11 - Ամիրը Կավատ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից (մոտ 190.000, այդ թվում հեփթաղներ, կատիշներ, գիլաններ) և Նուման II-ի գլխավորած Լախմյանների (մոտ 5.000) թագավորությունների, ինչպես նաև սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 35.000) միացյալ բանակը երկարատև պաշարումից հետո ի վերջո գիշերային դավաճանությամբ մի աշտարակ տիրելու միջոցով եռօրյա մարտում գրավեց Կյուրոսի ու վերջինիս օգնական, քաջաբար մարտնչած և փրկված Պետրոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 3.000, այդ թվում բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հաղթողներից ընդհանուր շարքից դուրս եկած 50.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցները՝ մոտ 43.000 զինվոր: Պարտվողներից հայերը կորցրին՝ մոտ 950, դաշնակիցը՝ մոտ 1.950 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև նետի հարվածից վիրավորված Կյուրոսը: Սպանվեց և գերի տարվեց ավելի քան 80.000 խաղաղ բնակիչ, իսկ քաղաքում Գլոնեսի գլխավորությամբ թողնվեց 3.000 հոգանոց կայազոր:¹⁰¹⁸
1019. 502 նոյեմբերի կես - նոյեմբերի վերջ - Եղեսիայի և Խառանի շրջակայքը Պարսից (մոտ 10.000) ու Նուման II-ի գլխավորած Լախմյանների (մոտ 5.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց՝ այլ ավարի թվում գերի տանելով նաև 18.500 մարդ:¹⁰¹⁹
1020. 502 նոյեմբերի 19 - Կոնստանդինեի 6-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) օրվա առաջին կեսին անակնկալ հարձակումով հաղթեցին ցրված ու քաղաքի շրջակայքը ասպատակող Լախմյանների թագավորության բանակին (մոտ 5.000), սակայն նույն գիշեր Էլ անակնկալ հարձակման անցած Պարսից և Լախմյանների թագավորությունների միացյալ բանակը (500 հեծյալ, այդ թվում հեփթաղներ) պարտության մատնեց նրանց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁰²⁰
1021. 502 դեկտեմբերի սկիզբ - Կարինը Մեխոնեից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000)

անակնկալ հարձակումով գրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000):
Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁰²¹

1022. 503 ապրիլ - Կոնստանդինի և Ռաշ-Ալիի շոջակայքը Պարսից թագավորության (մոտ 20.000) և Հայկական (մոտ 5.000) միացյալ բանակը ասպատակեց ու նահանջեց:¹⁰²²

1023. 503 մայիս - հուլիս - Մծքիսի ճ-մ¹⁰²³

Արեոքիսդոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության I բանակը (12.000, այդ թվում գործեր) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) պաշարեցին քաղաքը Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500):

I փուլ - Մայիսին կայսերական բանակը երկու մարտում ստիպեց նահանջել Կոնստանդինի գլխավորությամբ քաղաքը պաշարումից ազատել փորձող Պարսից թագավորության բանակին (20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000):

II փուլ - Հունիսին Կոնստանդինի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը կրկին մոտեցավ քաղաքին, սակայն բռնկված մարտում կայսերական բանակը այս անգամ ևս հետ մղեց նրան՝ ստիպելով ապաստանել քաղաքում:

III փուլ - Հուլիսի քաղաքին սկսեց մոտենալ Կավատ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից (մոտ 60.000) և Նուման II-ի գլխավորած Լախմյանների (մոտ 5.000) թագավորությունների, ինչպես նաև սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 30.000) միացյալ բանակը: Արդյունքում՝ կայսերական բանակը ստիպված եղավ թողնել քաղաքի պաշարումը և նահանջել:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր:

1024. 503 մայիս - հուլիս - Ամիդի ճ-մ¹⁰²⁴

Պատրիկիոսի, նրա օգնական Պետրոսի, կայսեր եղբորորդի Հյուլպատիոսի, Հուստինոսի, ինչպես նաև ավելի ուշ նրանց միացած Փարսմանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության II և III բանակները (40.000, այդ թվում գործեր) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000), ճամբարելով Սիֆրիոս ամրոցի մոտակայքում (Ամիդից մոտ 45 կմ արևմուտք), պաշարեցին քաղաքը Գլոնեսի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակից (3.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500):

I փուլ - Մայիսին Փարսմանը խաբեությամբ քաղաքից դուրս քաշեց Գլոնեսի գլխավորած մի ջոկատ (200 հեծյալ) և, Թիայասամոն գյուղի մոտակայքում (քաղաքից հարավ-արևմուտք) զցելով իր ջոկատի (500 հեծյալ) դարանը, գլխովին ոչնչացրեց:

II փուլ - Հունիսին կայսերական բանակը, քաղաքի պարիսպներին մոտեցնելով ոչխարների մի հոտ և այդ ճանապարհով դուրս քաշելով քաղաքից թշնամու մի ջոկատ (400), գլխովին ոչնչացրեց այն: Միաժամանակ քաղաքը պաշարողները պատրաստեցին երկաթով պատված 3 փայտյա աշտարակներ՝ նախատեսելով օգտագործել դրանք քաղաքի առաջիկա գրոհի ընթացքում:

III փուլ - Հուլիսին կայսերական բանակը անակնկալ հարձակվեց Կավատ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ առաջխաղացող Պարսից թագավորության (մոտ 60.000, այդ թվում հեփթաղներ, կատիշներ, գիլաններ), ինչպես նաև սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 30.000) միացյալ բանակի առաջապահի (800 հեփթաղ) վրա և ոչնչացրեց այն:

IV փուլ - Կարծելով, թե թշնամու բանակի նկատմամբ վերջնական հաղթանակ է տարել, կայսերական բանակը ճամբարեց և պատրաստվեց հանգստի: Շուտով, սակայն, թշնամու հիմնական բանակը անակնկալ հարձակվեց կայսերական բանակի վրա և գլխովին ջախջախեց այն:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000 զինվոր:

1025. 503 օգոստոսի սկիզբ - Նիկեփորիոսի ճ-մ: Նիկեփորիոսի դուքս Դեմոստրատոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող

Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Նուման II-ի գլխավորությամբ քաղաքի շրջակայքը ասպատակող Լախմյանների թագավորության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Միաժամանակ Տաղլիբ ցեղի քոչվոր արաբները ասպատակեցին Խիրտայի շրջակայքը՝ Նյուբական զգալի վնաս պատճառելով Լախմյանների թագավորությանը:¹⁰²⁵

1026. 503 օգոստոսի կես - Ապարոնայի ճ-մ (= Օպատոնայի ճ-մ) (= Արգամենայի ճ-մ) (Կոնստանդինեից մոտ 10 կմ արևմուտք): Կավատ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության (մոտ 50.000, այդ թվում հեփթաղներ, կատիշներ, գիլաններ), ինչպես նաև սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 20.000) միացյալ բանակը հաղթեց Պատրիկիոսի և Պետրոսի գլխավորությամբ առաջխաղացող ու դեռևս երթի մեջ գտնվող Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 2.000) սկզբում առաջապահին, իսկ հետո՝ հիմնական ուժերին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000 զինվոր: Պետրոսը ամրացավ Սիֆրիոս ամրոցում, սակայն, այն բանից հետո, երբ ամրոցը պաշարվեց, նրա կայազորը հանձնեց Պետրոսին և նրա շքախմբին, որի անդամները սպանվեցին:¹⁰²⁶

1027. 503 օգոստոս - Կոնստանդինե Կավատ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության (մոտ 50.000, այդ թվում հեփթաղներ, կատիշներ, գիլաններ), Նուման II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության (մոտ 5.000), ինչպես նաև սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 20.000) միացյալ բանակը չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 50) և նահանջեց այն բանից հետո, երբ Պետրոսը կարողացավ համոզել իրեն մոտեցնել քաղաքի պարիսպներին, որից հետո հայտնեց, որ քաղաքում գտնվող հրեաները պատրաստվում են իրենց սինագոգի մեջ փորված պատի անցքով քաղաք մտնել թշնամու ուժեր: Պաշտպանվողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, հարձակվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁰²⁷

1028. 503 սեպտեմբեր - Եդեսիայի պաշտպանությունը¹⁰²⁸

Կավատ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից (մոտ 100.000, այդ թվում հեփթաղներ, կատիշներ, գիլաններ) և Նուման II-ի գլխավորած Լախմյանների (մոտ 5.000) թագավորությունների, ինչպես նաև սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 20.000) միացյալ բանակը պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000):

I փուլ - Սեպտեմբերին 9-ի Կավատ I-ի բանակը մանր գրոհներից հետո բանակցություններ սկսեց: Այս ընթացքում հեփթաղները ասպատակեցին Խառանի շրջակայքը, բայց անակնկալ հարձակման ենթարկվեցին վերջինիս կայազորի (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 100) կողմից ու պարտություն կրեցին: Հեփթաղների առաջնորդը գերվեց և նրա ազատության փոխարեն թշնամին պարտավորվեց չասպատակել Խառանի շրջակայքը ու հեռանալ: Միաժամանակ Նուման II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակը ասպատակեց Սրուճի (= Բատնա) շրջակայքը և ավարով վերադարձավ Եդեսիայի մոտ:

II փուլ - Սեպտեմբերի կեսին Պատրիկիոսի և նրա որդի Վիտալիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին քաղաքից դեպի հյուսիս առաջխաղացած թշնամու մի ջոկատի, բայց ի վերջո ստիպված եղան հետ քաշվել դեպի Սամոսառ:

III փուլ - Սեպտեմբերի 17-ին քաղաքի կայազորը հետ մղեց թշնամու գրոհը՝ զգալի կորուստներ պատճառելով վերջինիս: Հաջորդ օրը սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում Կավատ I-ը համաձայնեց 12 օրվա ընթացքում 2.000 կգ ոսկի ստանալու դիմաց նահանջել: Սեպտեմբերի 19-ին Կավատ I-ը փորձեց նախապես պայմանավորված ոսկուց ստանալ 300 կգ, սակայն ստացավ մերժում և սեպտեմբերի 24-ի առավոտյան կրկին անցավ ակտիվ գործողությունների:

IV փուլ - Սեպտեմբերի 24-ին Կավատ I-ի բանակը ողջ ուժերով անցավ վճռական գրոհի, սակայն համառ մարտից հետո նրա բանակը հետ մղվեց ելման դիրքեր:

V փուլ – Սեպտեմբերի 25-ին Կավատ I-ի բանակը թողեց քաղաքի պաշարումը և, ասպատակելով Սրուճն ու Նրա շրջակայքը, Նահանջեց Մծքին:

Պաշտպանվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, հարձակվողներից՝ հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000 զինվոր: Շուտով Կավատ I-ը տեղեկություն ստացավ, որ Սաբիրական թագավորության բանակը ներխուժել է իր պետության հյուսիսային տարածքներ, ինչի հետևանքով բանակային հիմնական ուժերով շարժվեցին դեպի Ատրպատական:

1029. 503 սեպտեմբերի կես - նոյեմբեր – Փայտակարանը, Ուտիքը, Աղվանքը և Ատրպատականը Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած Սաբիրական թագավորության բանակը (մոտ 80.000) ասպատակեց, սակայն, խուսափելով Կավատ I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության (մոտ 100.000, այդ թվում հեփթաղներ, կատիշներ, գիլաններ) ու մարզպան Վահան Մամիկոնյանի ու սպարապետ Վարդ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 20.000) միացյալ առաջխաղացող բանակից, Նահանջեց:¹⁰²⁹
1030. 503 հոկտեմբերի սկիզբ – Աղձնիքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000, այդ թվում գոթեր և արաբներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին:¹⁰³⁰
1031. 503 հոկտեմբերի սկիզբ – Նիկեփորիոսի ճ-մ: Նիկեփորիոսի դուքս Դեմոստրատոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին քաղաքի շրջակայքը ասպատակող Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 5.000) և գերեցին Նրա հրամանատարին: Պարսից թագավորության հիմնական բանակը մոտեցավ քաղաքին և սկսված բանակցություններից հետո համաձայնեց գերված զորավարի ազատության փոխարեն չասպատակել քաղաքի շրջակայքը ու հեռանալ: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁰³¹
1032. 503 դեկտեմբեր - 505 հունվար – Ամիրի գոավումը¹⁰³²

Կելլերի, Ռոմանոսի և Պատրիկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում գոթեր և արաբներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարեցին քաղաքը Պարսից թագավորության բանակից (2.400):

I փուլ – 504 թ-ի հունվարին քաղաքին մոտեցած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000) հարձակվեց քաղաքը պաշարողների վրա և, պարտության մատնելով վերջիններիս, սեղմեց քաղաքի մոտ հոսող գետին:

II փուլ – Կործանման եզրին հայտնված կայսերական բանակը անցավ հուսահատորեն համառ դիմադրության, որի արդյունքում ի վերջո փախուստի մատնեց հակառակորդին:

III փուլ – Քրիստոնյաների բանակը վերսկսեց քաղաքի պաշարումը, սակայն վերջինս այն աստիճանի անառիկ էր, որ այն հնարավոր էր գրավել միայն սովի միջոցով: 504 թ-ի հունիս ամսին քաղաքում գտնվող դավաճան Կոնստանդինը հանձնվեց և, ստանալով ներում, վանական կարգվեց, իսկ հուլիսին էլ քաղաքից արձակված բալիստի նետի հարվածից սպանվեց Արաբիայի դուքս Գայնասը:

IV փուլ – 504 թ-ի աշնանը պարսիկները, հիմք ընդունելով բանակցությունների ժամանակ կայսերական զորավարների արտահայտած այն միտքը, թե քաղաքում իրենց ստրուկներն են դիմադրում, առաջարկեցին օգնել վերջիններիս և, ստանալով քաղաքը պաշարողների համաձայնությունն ու երդումն առ այն, որ հարձակում չի լինի, փորձեցին քաղաք մտցնել 300 ուղտերից կազմված քարավան, սակայն դուքս Նոմմոսը, որը ներկա էր եղել երդման արարողությանը, խլեց քարավանը, որի ցորենի պարկերում, ինչպես պարզվեց, նաև նետեր կային թաքցրած: Ի վերջո՝ արդեն ավելի քան մեկամյա պաշարումից հետո, երբ քաղաքի կայազորը հետ մղեց մի շարք գրոհներ, Նույնիսկ մարդակերության աստիճանի հասած խիստ դաժան սովը ստիպեց վերջինիս, խաբելով հակառակորդին, որ պարեն դեռ շատ կա և ստանալով 1.000 կգ ոսկի, 505 թ-ի հունվարին ենթարկվել պատվավոր անձնատվության ու իր բոլոր զենքերով, դրոշներով և տարբերանշաններով հեռանալ քաղաքից:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:

1033. 504 մարտ – Մծբինի ճ-մ: Նիկեփորիոսի դուքս Դեմոստրատոսի գլխավորությամբ Ռաշ-Ալիսի առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (6.000 հեծյալ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին արածող ձիերին հսկող Պարսից թագավորության բանակին (10.000), խլեցին ձիերը ու վերադարձան Ռաշ-Ալի: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁰³³

1034. 504 հուլիս – Աղձնիքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000 զորքեր և արաբներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ սպանելով 10.000 ու գերելով 30.000 խաղաղ բնակիչ:¹⁰³⁴

1035. 504 հուլիս – Մծբինի ճ-մ¹⁰³⁵

Մծբինից դեպի արևմուտք առաջխաղացող Պարսից թագավորության (7.000) և Մուշեղ Զաքարյանի Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 5.000) միացյալ բանակը մոտեցավ մարտակարգ ընդունած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում զորքեր և արաբներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000), ընդ որում քրիստոնյաներին մինչ այդ հաջողվել էր իրենց կողմը գրավել Մուշեղին:

I փուլ – Պարսից թագավորության և Հայկական միացյալ բանակը սկսեց մոտենալ հակառակորդին, որը, քաղաքի մոտ հիմնական բանակը դնելով դարանում, առաջ ուղարկեց փոքրիկ մի ջոկատ:

II փուլ – Պարսից թագավորության ու Հայկական միացյալ բանակը սկսեց հետապնդել հակառակորդի առաջ եկած փոքրիկ ջոկատին, որը, իրականացնելով հաջող նահանջ, իրեն հետապնդողներին զցեց հիմնական բանակի դարանը և, արդեն նաև իր կողմն անցած Հայկական բանակի օգնությամբ, գլխովին ջախջախեց:

Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

1036. 504 աշուն – Արբելայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում զորքեր և արաբներ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Պարսից թագավորության բանակին (10.000 հեծյալ): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:¹⁰³⁶ 505 թ-ի հունվարի կնքվեց զինադադար և կողմերը սկսեցին բանակցություններ՝ վերջնական հաշտություն կնքելու նպատակով:

1037. 505 ամառ – Եղեսիայի շրջակայքը Աբու Յաֆուր իբն Ալկամի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց, սակայն Մծբինի պարսից հրամանատարը, դժգոհ զինադադարի խախտումից, ձերբակալեց Աբու Յաֆուրին և մահապատժի ենթարկեց:¹⁰³⁷

1038. 505 աշուն – Մծբինի շրջակայքը Տաղլիբ ցեղի բոլոր արաբները (մոտ 3.000) ասպատակեցին և նահանջեցին, սակայն Նիկեփորիոսի դուքս Դեմոստրատոս, իր հերթին դժգոհ զինադադարի խախտումից, ձերբակալեց Տաղլիբների առաջնորդներին և մահապատժի ենթարկեց:¹⁰³⁸ 506 թ-ի գարնանը սկսվեցին հաշտության բանակցություններ և Նույն թվականի նոյեմբերին էլ կնքվեց հաշտություն, որով Բյուզանդա-Պարսկական II պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, ի համեմատ նախկինի, որևէ էական փոփոխություն տեղի չունեցավ: Իր հերթին, սակայն, Բյուզանդական կայսրությունը սկսեց լրջորեն ամրացնել արևելյան պաշտպանական բնագիծը՝ ուժեղացնելով արդեն իսկ գոյություն ունեցած ամրությունները և կառուցելով նաև Դարա ամրոցը:

1039. 513 ամառ – Ատրպատականի ճ-մ: Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 70.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 30.000) հետ մղեցին Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած ու Փայտակարանը, Աղվանքը, Ուտիքը և Ատրպատականը ասպատակելով արշաված Սափիրական թագավորության բանակին (մոտ 80.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁰³⁹

1040. 514 ամառ – Օդյուստի ճ-մ (Սև ծովի հյուսիս-արևմտյան ափին): Վիտալիանոսի գլխավորած ապստամբները (50.000, այդ թվում բուլղարները, սլավոններն ու սափիրներ) հաղթեցին Հյուսպատիոսի գլխավորությամբ իրենց դեմ շարժվող Բյուզանդական

կայսրության կառավարական բանակին (80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 60.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցները՝ մոտ 59.300 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 15.000 զինվոր: Հյուպատոսը գերվեց և միայն մեծ փրկագնի դիմաց հետագայում բաց թողնվեց:¹⁰⁴⁰

1041. 514 աշուն - Սատրապական Հայաստանի ճ-մ: Բռնկված Սատրապական Հայաստանի III ապստամբության պայմաններում Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Հայկական բանակին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի III ապստամբությունը ճնշվեց:¹⁰⁴¹

1042. 515 աշուն - Ոսկե դարպասների ծովացամաքամարտ (Կոստանդնուպոլսի մոտ): Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000, 30 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները⁹⁵⁴ (մոտ 1.000) հաղթեցին Վիտալիանոսի գլխավորած բուլղարներին ու սլավոններին (մոտ 50.000, 100 նավ)՝ նավամարտում հատկապես հաջող կիրառելով կրականետներ: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, մոտ 5 նավ, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր, 70 նավ:¹⁰⁴²

1043. 515 աշուն - Օրյունոսի ճ-մ¹⁰⁴³

Կիրիլի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մոտեցան Վիտալիանոսի գլխավորած ապստամբներին (մոտ 70.000, այդ թվում բուլղարներ, սլավոններ ու սաբիրներ): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ - Վիտալիանոսի և Կիրիլի բանակներն անցան հանդիպակաց հարձակման: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչի արդյունքում Կիրիլի բանակն ի վերջո հետ քաշվեց քաղաք:

II փուլ - Նույն գիշեր էլ Վիտալիանոսին հաջողվեց կաշառել քաղաքի պահապաններին, որից հետո վերջինիս բանակը անակնկալ հարձակումով մտավ քաղաք և գրավեց այն՝ ծանր պարտության մատնելով կառավարական բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Շուտով փոխադարձ զիջումներով կնքվեց հաշտություն, Վիտալիանոսի ապստամբությունը վերջացավ, սակայն հետո Վիտալիանոսը սպանվեց:

1044. 515 աշուն - 516 գարուն - Սատրապական Հայաստանը և կապադոկիան Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած ու Աղվանք-Իբերիա-Կոխիդա Փոքր Հայք-Անտրեփրատյան Ճուղք-Կապադոկիա երթուղով արշաված Սաբիրական թագավորության բանակը (մոտ 120.000) ասպատակեց և նույն երթուղով նահանջեց:¹⁰⁴⁴

1045. 517 ամառ - Փայտակարանը և Աղվանքը Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած Սաբիրական թագավորության բանակը (մոտ 80.000) ասպատակեց ու զցեց իր տիրապետության տակ:¹⁰⁴⁵

1046. 517 - Բայլականի ճ-մ (Ուտիք, Ռոտ-Պայկան գավառի արևելք): Մարզպան ՄԺԺ Գևուկոս գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 40.000) հաղթեց և հետ մղեց Այանաց դուռ լեռնանցքից ներխուժած Սաբիրական թագավորության բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:¹⁰⁴⁶

1047. 521 - Բայլականի ճ-մ: Պարսից թագավորության բանակը (12.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց դավաճանության մեջ կասկածվող Սաբիրական թագավորության բանակին (20.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 19.000 զինվոր:¹⁰⁴⁷

1048. 523 - Կամբեճանի ճ-մ: Եղբայրներ Գուրգեն-Գուարմ, Սահակ, Արշամ և Վարազ-Վարդ Բագրատունիների գլխավորած Բագրատունյաց զունդը (մոտ 2.000) և վրացական աշխարհագորը (մոտ 2.000) հաղթեցին Բեգանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 6.000): Բեգանը սպանվեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Սահակ Բագրատունին դարձավ Կախեթիի իշխան՝ հիմք դնելով Բագրատունիների Արևելյան ճյուղին:¹⁰⁴⁸

⁹⁵⁴ Կոստանդնուպոլսում գործնականում միշտ զգալի է եղել հայկական տարրի առկայությունը, որն ավելի ուժեղացավ VI դարից սկսած: Դրա համար էլ այսուհետ մինչև 1204 թ-ը, եթե ես նույնիսկ կոնկրետ տեղեկություն չունեմ էլ այս քաղաքի հետ կապված ռազմական որևէ իրադարձությունում հայերի մասնակցության մասին, այնուհանդերձ, խիստ հավանական համարելով այդ վերջինիս հայերի մասնակցությունը, ես կանդադարեմ դրան:

Բյուզանդա-Պարսկական III պատերազմ (527-532)

1049. 527 գարուն – Աղծնիքը, Աղզնր ու Նրա շրջակայքը Բելիսարիոսի, Սիտտա Յայի և Ատոմ Ակեացու⁹⁵⁵ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները⁹⁵⁶ (մոտ 2.000), ի պատասխան այն բանի, որ Լախմյանների թագավորության բանակը մինչ այդ ասպատակել էր Ասնիքը, ասպատակեցին և Նահանջեցին: Սկսվեցին բանակցություններ, որոնք որևէ արդյունքի չհանգեցրին:¹⁰⁴⁹

1050. 527 հուլիս – Մծքիկի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և Նահանջեցին:¹⁰⁵⁰

⁹⁵⁵ Այս իշխանի անունը Պրոկոպիոս Կեսարացին փոխանցում է «Ատոլիոս» ձևով և նշում է, որ Նա Սատրապական Յայաստանի III ապստամբության (539-542) կապակցությամբ հիշատակվող «Ակակիոս»-ի որդին է: Կարելի է ենթադրել, որ «Ակակիոս»-ը հայկական «Ակեացի» տոհմանունն է, իսկ «Ատոլիոս»-ը՝ հայկական «Ատոմ» հատուկ անունը:

⁹⁵⁶ Ես առաջնորդվել եմ այն սկզբունքով, որ, սկսած 527 թվականից՝ Յուստինիանոս I-ի գահակալման սկզբից, երբ վերջինս սկսեց Յայ ռազմիկներին մասսայաբար օգտագործել տարբեր ռազմաճակատներում մղած իր բոլոր պատերազմներում, և ընդհուպ մինչև 1071 թ-ը Ներառյալ, երբ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակից դուրս եկան հայազգի զինվորական կադրեր մատակարարող Յայաստանի լայնածավալ տարածքներ, ինչպես նաև տեղի ունեցած մի շարք այլ գործընթացներ, և այսպես ես առաջնորդվել եմ այն սկզբունքով, որ 527-1071 թվականները, Ներառյալ՝ Յայ ռազմիկները այս կամ այն չափով մասնակցել են Մերձավոր Արևելքում, Բալկանյան թերակղզում, Եվրոպայում և Աֆրիկայում Բյուզանդական կայսրության բանակի մղած բոլոր մարտերին, բացառությամբ, իհարկե, այն դեպքերի, երբ սկզբնաղբյուրն ուղղակիորեն բացառում է այդ մասնակցությունը նկարագրվող գործողությանը (օրինակ, խոսքը գնում է բացառապես սաբիրների կամ գործերից կազմված ջոկատի մասին): Յարկ եմ համարում նշել, որ սա ամենաինչ էլ չափազանցում չէ, քանի որ մի կողմից Յայ ռազմիկների, ընդ որում որպես Բյուզանդական կայսրության բանակի ամենամարտունակ տարրերից մեկի մասին, հարյուրավոր ուղղակի վկայություններ են տալիս գրեթե բոլոր հայկական, բյուզանդական, ասորական, արաբական և այլ սկզբնաղբյուրները, իսկ մյուս կողմից էլ Յայաստանի լայնարձակ շրջաններ երկար հարյուրամյակներ եղել են կայսրության տիրապետության տակ, ինչը կայսրությունում գոյություն ունեցած բանակային համալրման ու ֆեդերատային և բանակաթեմային համակարգերի պարագայում հայերի համար հսկայական տեղ էր ապահովում: Դրա համար էլ ես որդեգրեցի ավելի լայն մոտեցում և որոշեցի արտացոլել նաև այն ռազմական իրադարձությունները, որոնցում, ճիշտ է, թեև ուղղակի նշում չկա հայերի մասնակցության մասին, սակայն որոնց նախորդող ու հաջորդող հանգամանքները, ինչպես նաև դեպքերի ընդհանուր զարգացման տրամաբանությունը մեզ թույլ է տալիս ենթադրելու այդ փաստը: Յարկ եմ համարում ավելացնել նաև, որ, այն դեպքում, երբ առկա է կոնկրետ նշում ազգությամբ հայ(եր)ի մասին, ես նշել եմ այդ մասին երևույթ հանգամանք հաշվի առնելով: Նախ, այն իրավիճակը, երբ, առանց անձնավորման, առկա է կոնկրետ նշում հայ(եր)ի մասին: Այս պարագայում, իհարկե, երբեք էլ հնարավոր չէ լիակատար ճշտությամբ պնդել, թե անձը ինքն իրեն հայ համարե՞լ է, թե՛ ոչ կամ ի՞նչ աստիճանի հայ է եղել Նա ընդհանրապես, սակայն այս հարցում կոնկրետություն մտցնել գործնականում հնարավոր չէ նույնիսկ մեր ժամանակակից հայերի դեպքում, ուր մնաց պատմական անձնավորությունների պարագայում: Դրա համար էլ ես, իհարկե ընդունելով, որ կարող են լինել որոշակի շեղումներ, բոլոր այն դեպքերում, երբ առանց անձնավորման առկա է կոնկրետ նշում հայ(եր)ի մասին, համարել եմ, որ մենք գործ ունենք իր ժամանակի միջին վիճակագրական հայ(եր)ի հետ: Մյուս իրավիճակը կապված է Նրա հետ, երբ առկա է կոնկրետ նշում ազգությամբ հայի մասին: Այս պարագայում ես հաշվի եմ առել ոչ թե միայն այն հանգամանքը, որ կոնկրետ անձը բնութագրվում է որպես հայ, այլ նաև այն հանգամանքը, ընդ որում այս պարագան առավել հաճախ է հանդիպում, որ կոնկրետ անձը, ըստ գիտականների հետիսկալորվող կարծիքի հայ է, պատկանում է հայկական տոհմի կամ մի տոհմի, որի հայակալությունը, կրկին հաշվի առնելով հետիսկալորվող կարծիքները, անձամբ ես հավանական եմ համարել: Ընդ որում՝ վերջին պարագան կիրառելիս պետք է հաշվի առնել, որ 527-1071 թվականներին կայսրության տիրապետության տակ կամ դրանից դուրս գտնվող Յայաստանի տարածքից մշտապես առկա է եղել հայերի հոսք դեպի Բյուզանդական կայսրության տարածք ու դրա հաշվին հայկական տոհմերը, որպես կանոն, պահպանել են իրենց հայկական դիմագիծը: Վերջին պարագան ներկայումս համարվում է մեծապես հիմնավորված: Մատնանշել, մասնավորապես այնինչ վերաբերվում է 1071 թ-ից հետո ստեղծված իրավիճակին, ապա այստեղ այլ իրավիճակ է: 1071 թ-ից հետո Բյուզանդական կայսրության բանակում հայերի տեսակարար կշիռը կտրուկ ընկավ, ինչի պատճառներից կարելի է մատնանշել մասնավորապես այն, որ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակից դուրս եկան վերջինիս ռազմական մեթենային հայազգի զինվորական կադրեր մատակարարող Յայաստանի լայնածավալ տարածքներ, Փոքր Յայքը կայսրության կազմում փաստացի ինքնավարություն ձեռք բերեց, Կիլիկիայում անկախության գործընթաց սկսվեց, հայ գորավարների կողմից կայսրության բանակի կազմում գտնվող հայ զինվորականների կենտրոնացվեցին ոչ պաշտոնական Կոստանդնուպոլիս շահերի համատեքստում և այլն: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ 1071 թ-ից հետո քննարկվող հարցում ես կառաջնորդվեմ «կոնկրետ մոտեցման» սկզբունքով, քանի որ, ինչպես արդեն նշվեց, այս պարագայում չի կարելի հիմնավորված համարել այն պնդումը, որ այն իրադարձություններին, որոնցում մենք հայերի մասնակցության մասին տեղեկություն չունենք, վերջիններս այնուհանդերձ մասնակցել են: Այս կապակցությամբ 1071-1204 թվականների պարագայում ես կանոնադրաբանում ոչ թե Բյուզանդական կայսրության բանակի մղած բոլոր մարտերին, ինչպես 527-1071 թվականների միջատարածքում, այլ, պայմանականորեն անցումային շրջան ընդունելով 1071-1118 թվականները, այսինքն՝ կոպիտ հաշվարկով մեկ մարդու կյանքի միջին տևողությունը, կիսոսեմ հայերի մասին միայն այն պարագայում, երբ առանց անձնավորման առկա է կոնկրետ նշում հայ(եր)ի մասին կամ առկա է կոնկրետ նշում ազգությամբ հայի մասին, իսկ 1118 թ-ից հետո էլ արդեն վերջնականապես կիրառվեմ նաև այս մոտեցումից: Վերջին պարագան հիմնավորվում է Նրանով, որ իրոք ճիշտ էլ լինի համարել, որ 1071 թ-ից հետո հայերը միանգամից և կտրուկ անհետացել են կայսրության բանակի կազմից, մասնավոր, որ սկզբնաղբյուրները նրանց դրանից հետո դեռևս մոտ 50 տարի ևս բավականին մասսայաբար հիշատակում են: Իրոք, պարզ է, որ հայերը միանգամից և կտրուկ չեն անհետացել կայսրության բանակի կազմից, ուղղակի նրանց հոսքն է դեպի կայսրության բանակ դադարել, սակայն, կրկնեմ, բնականաբար դեռևս մնացել էին մարդիկ, որոնք, և նույնիսկ ոմանք էլ նրանց հետևորդներից, դեռևս պահպանում էին հայականությունը: Ինչպես արդեն նշեցի, գործընթացի ավարտի թվականը պայմանականորեն անցումային շրջան ընդունելով 1118 թ-ը (վերջինս I-ի մահվան տարին) ու, թեև ընդունում եմ, որ այս հարցում կտրուկ սահմաններ դնելը սկզբունքորեն սխալ է, սակայն որևէ այլ բավարար լուծում առայժմ չկա և, ըստ երևույթին, չի էլ կարող լինել: 1071 թ-ից հետո ստեղծված իրավիճակի կապակցությամբ տարբերակված մոտեցում կորսւնքովի նաև Բյուզանդական կայսրության տարածքում դեռևս իրենց գոյությունը շարունակած հայկական տոհմերի նկատմամբ: Պարզ է, որ հայկական մշտական հոսանքի կորստի պայմաններում սրանք աստիճանաբար պետք է կորցնեին իրենց հայկական դիմագիծը, սակայն այստեղ ևս հստակ սահմաններ նշել հնարավոր չէ: Դրա համար էլ այս անգամ ևս, պայմանականորեն անցումային շրջան ընդունելով 1071-1204 թվականները, այսինքն՝ կոպիտ հաշվարկով 3 մարդու կյանքի միջին տևողությունը, 1204 թ-ից հետո արդեն չեմ հիշատակի նաև այն տոհմերը (Անգեղներ, Բրանսաներ, Բատացեսներ, Կատակալներ, Սլեխներ և այլն), որոնք մինչ այդ համարել եմ հայկական, ինչից արդյունքում ծագումով ու իրենց գոյության հիմնական մասում հայկական համարված այս տոհմերը 1204 թ-ից հետո կհամարեմ արդեն իրենց ազգային դիմագիծը: Եվ այսպես, 527 թվականից ընդհուպ մինչև 1071 թ-ը, Ներառյալ՝ ես համարելու եմ, որ Յայ ռազմիկները մասնակցել են Մերձավոր Արևելքում, Բալկանյան թերակղզում, Եվրոպայում և Աֆրիկայում Բյուզանդական կայսրության բանակի մղած բոլոր մարտերին, 1071-1118 թվականների վերաբերյալ ևս դրսևորել եմ նույն մոտեցումը, միաժամանակ դա ընկալելով որպես անցումային մի շրջան, 1118 թ-ից էլ մինչև 1204 թ-ը ընկած միջատարածքի համար ես վերադարձ եմ կատարել նույն աշխատանքում կիրառվող ընդհանուր սկզբունքին՝ հայերի մասին խոսել միայն այն պարագայում, երբ առկա է ուղղակի հիշատակություն սկզբնաղբյուրներում, իսկ 1204 թ-ից հետո էլ ընդունում եմ, որ մինչև 1204 թ-ը ծագումով ու իրենց գոյության հիմնական մասում հայկական համարված տոհմերը վերջնականապես կորցրել են իրենց ազգային դիմագիծը:

1051. 527 օգոստոս – Թերեթա ամրոցը (Դարա ամրոցից մոտ 80 կմ արևելք) Դեմոստրատոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) չգրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և Նահանջեցին՝ այդ ընթացքում ծարավից, հիվանդություններից և արևահարությունից կրելով ծանր կորուստներ: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁰⁵¹
1052. 527 ամառ – Իբերիայի ճ-մ: Գուրգեն Բագրատունու, նրա եղբայր Պերանիոսի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Հայկական (մոտ 10.000) և վրացական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը, Ստատիոսի գլխավորած Լազական թագավորության բանակը (մոտ 10.000), ինչպես նաև Գիլգերիիսի, Կիրիկոսի և Իրենիայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500), չնայած հրամանատարների միջև առաջացած անհամաձայնության պատճառով կրած սկզբնական անհաջողությանը, այն բանից հետո, երբ նրանց օգնության հասան Պետրոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), այնուհանդերձ հաղթեցին Իվերիայի թագավորության տարածքը, ինչպես նաև Գուգարքը և Տայքը ասպատակած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 70.000), թեև արդյունքում, խուսափելով թշնամուց, Նահանջեցին Լազիկա: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁰⁵²
1053. 527 աշուն – Թրակիայի ճ-մ: Հերմանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին սլավոններին ու անտերին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 9.500 զինվոր:¹⁰⁵³
1054. 528 գարուն – Վրաստանի ճ-մ: Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հետ մղեցին Ալանաց դուռ լեռնանցքի ներխուժած ու Վրաստանը ասպատակելով արշաված Սափրական թագավորության բանակին (մոտ 80.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁰⁵⁴
1055. 528 գարուն – Մինդուլսի ճ-մ (= Թանուրիսի ճ-մ) (Մծբինից արևմուտք): Արքայազն Զսերեթսի և Միհրանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (30.000) հարձակումով ու կեղծ Նահանջի միջոցով Նախապես փորված փոսերը զցելու շնորհիվ հաղթեց Վիտալիանոսի որդի Բուզեսի, վերջինիս եղբայր, Դամասկոսի դուքս Կուզեսի, Փյունիկիայի դուքս Պրոկլիանոսի, Սեբաստիանի, կոմիտ Վասիլի և Բելիսարիոսի գլխավորությամբ ամրոց կառուցել փորձող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000, այդ թվում իսավորիացիներ ու զոթեր) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000), ինչպես նաև Տաֆարի գլխավորությամբ վերջիններիս օգնության հասած Դաբայանների թագավորության բանակին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեցին Տաֆարը և Պրոկլիանոսը, իսկ Կուզեսը, Սեբաստիանը և Վասիլը գերվեցին, ընդ որում գերության մեջ հայտնված վիրավոր Կուզեսն ի վերջո սպանվեց: Թշնամին կորցրեց մոտ 8.000 զինվոր:¹⁰⁵⁵
1056. 528 գարուն – Թրակիայի ճ-մ: Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակը⁹⁵⁷ (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններ) հաղթեց Հուստինոս Մեծիցու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50):

⁹⁵⁷ V դարի վերջին մինչ այդ սափրների բռնկող կոնֆեդերացիայի կազմում գտնվող արևելյան բուլղարները (այսպես կոչված «ուսուրգուրներ»-ը), արևմտյան բուլղարները (այսպես կոչված «կուսուրգուրներ»-ը), ինչպես նաև հենց այդ ժամանակ հյուսիսից դեպի հարավ իրենց շարժն ուժեղացրած սլավոնները իրենց տիրապետությունը հաստատեցին Մերձսևծովյան տափաստանի համապատասխանաբար արևելյան, կենտրոնական և արևմտյան մասերում: Դրա հետևանքով Սափրական թագավորության տիրապետությունը սահմանափակվեց միայն Նախակովկասյան տափաստաններով և Վուլգայի հարավային հովտով մինչև Դոն, իսկ Դանուբից այն կողմ էլ կայսրության հարևանները դարձան ռազմատենչ բուլղարների երկու թագավորությունները և սրանց հետ որոշակիորեն կրտսեր դաշնակցի հարաբերությունների մեջ գտնվող սլավոնները: Արևելյան և Արևմտյան Բուլղարական երկու թագավորությունները սլավոններին ու սրանց առաջամարտիկները հանդիսացող անտերին, ինչպես իրենց ժամանակին հոները, դիտարկում էին որպես պատերազմի Էծանագին մի միջոց, որը օգտագործում էին անխնայ և ամենավտանգավոր տեղերում: Իրենց հերթին սլավոնները ևս, փորձ կատարելով այնուհանդերձ օգտվել ստեղծված իրավիճակից, ակտիվորեն մասնակցում էին բուլղարների արշավանքներին և կամ էլ, օգտվելով առիթից, երբեմն սեփական ուժերով էին ներխուժում անդրդանուբյան տարածքներ՝ ավարառուական նպատակներով: Այս ամենն ի վերջո բերեց սլավոնական ցեղերի հայտնի տեղաշարժին հարավ-արևմտյան ուղղությամբ, երբ նորահայտ այս ցեղերը ձգտելու էին զբաղեցնել մեծապես դեպի արևմուտք հեռացած գերմանական ցեղերի թողած համեմատականորեն ազատ տարածությունները նույն անդրդանուբյան տարածքներում և, հատկապես, Դանուբ գետի ստորին ու միջին հոսանքում: Ողջ այս գործընթացը ընդհարումների անսպառ մի դաշտ էր բացում դանուբյան սահմանում: Իրոք, եթե գերմանական ցեղերի հետ հարյուրամյակների երկարատև հարևանության ընթացքում հռոմեական, իսկ հետո արդեն նաև բյուզանդական քաղաքական ավանդույթը կարողացել էր գտնել խաղաղ համակեցության բիջ թե շատ ընդունելի մի վարմելածև, ապա սլավոնների, ինչպես նաև բուլղարների և սրանց հետագայում հաջորդած տափաստանային այլ բռնկողների պարագայում այդ վարմելածևն արդեն մեծապես չէր հաջողելու:

Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, այդ թվում նաև Հուստինոսը, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁰⁵⁶

1057. 528 գարուն - Թրակիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) դարանը գցելով շրջապատեցին ու հաղթեցին Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններ): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:¹⁰⁵⁷

1058. 528 գարուն - Թրակիայի ճ-մ: Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 18.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 90): Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁰⁵⁸

1059. 528 աշուն - Հյուսիսային Ադաքիան և Հարավ-արևմտյան Միջագետքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200), ինչպես նաև Գասանյանների և Կիևյանների թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 15.000), հետապնդելով Մունդիր II-ի գլխավորությամբ Հարավային Ասորիքը ասպատակած ու դեպի հարավ-արևելք նահանջող Լախմյանների թագավորության բանակին (30.000), ասպատակեցին, որից հետո, առանց լուրջ մարտերի գրավելով ու ավերելով 4 ամրոց, ավարով նահանջեցին:¹⁰⁵⁹

1060. 529 մարտի վերջ - Ասորիքի արևմուտքը ու Աստիոքի շրջակայքը Պարսից թագավորության (մոտ 1.000), ինչպես նաև Մունդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և, խուսափելով առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000), նահանջեց:¹⁰⁶⁰

1061. 530 գարուն - Թրակիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններ): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:¹⁰⁶¹

1062. 530 գարուն - հունիս - Գուզարքի արևելյան, ինչպես նաև Տայքի ու Բարձր Հայքի հյուսիսային գավառները ճաները (մոտ 3.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁰⁶²

1063. 530 հունիս - Ռիզոնի ճ-մ (Փոքր Հայք, Սև ծովի ափին, Տրապիզոնից մոտ 60 կմ արևելք): Սիստա Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մանր մարտերում հաղթեցին ճաներին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր: Արդյունքում ճաների ասպատակությունները վերջնականապես դադարեցին և նրանք որդեգրեցին խաղաղ ապրելակերպ:¹⁰⁶³

1064. 530 հունիս - Բողաքերոյի ճ-մ (Տայք, Բուա գավառ): Ներսեհ, Հրահատ և Սահակ Կամսարականների գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բելիսարիոսի, Սիստա Հայի և Ատոմ Ակեացու գլխավորությամբ Մարզպանական Հայաստան ներխուժած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁰⁶⁴

1065. 530 հունիս - Բողաքերոյ Ներսեհ, Հրահատ և Սահակ Կամսարականների աջակցությամբ հարձակված Արտավան Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (50) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 45) անակնկալ գրոհով գրավեցին Պարսից թագավորության կայազորից (120), որը լիովին ոչնչացվեց: Հայերը կորցրին մոտ 5, թշնամին՝ 120 զինվոր:¹⁰⁶⁵

1066. 530 հուլիս - Հարա ամրոցի ճ-մ (Սծբինից 10 կմ արևմուտք)¹⁰⁶⁶

Պերոզ Միհրանյանի և Բարեսմանեսի գլխավորությամբ Ամմուդիոս ամրոցից (Դարա ամրոցից մոտ 80 կմ արևելք) առաջացած Պարսից թագավորության բանակը (70.000, այդ թվում կատիշներ, ինչպես նաև Մատյան գունդը) ու նրա կազմում Աղձնիքի բղեշի գլխավորությամբ գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) մոտեցան ամրոցին և պատրաստվեցին մարտի: Հայ ռազմիկները տեղավորեցին մարտակարգի աջ թևում և նրանց հրամանատարությունը ստանձնեց Աղձնիքի բղեշին: Մյուս թևի ղեկավար

նշանակվեց Բարեսմանեսը, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի հրամանատարությունը ստանձնեց Պերոզը:

Իր հերթին Արևելքի հրամանատար Բելիսարիոսի, ինչպես նաև Յերմոգենեսի, Բուզեսի, Յովհաննես Տրոգլիտայի, Կիրիլի, Մարցելոսի, Յերմանոսի, Դորոթեոսի, Էրուլների առաջնորդ Ֆարասի, բուլղարների առաջնորդներ Սունիկայի և Սիմմայի, ինչպես նաև նրանց օգնականներ Այգայի ու Ասկանոսի հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (25.000, այդ թվում 1.200 բուլղար, 300 էրուլ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ամուր դիրքեր գրավեցին ամրոցի դիմաց՝ պատրաստվելով պաշտպանողական մարտ տալ: Կայսերական բանակի դիրքերն ուժեղացված էին կենտրոնում դեպի հետ գնացող հողաթմբով ու դրա վրա գտնվող ցցապարսպով, ընդ որում կենտրոնի ձախ ծայրում Սունիկայի և Այգայի գլխավորությամբ գտնվում էր բուլղարների ջոկատներից առաջինը (600 հեծյալ), իսկ մյուս ծայրում՝ Սիմմայի ու Ասկանոսի գլխավորությամբ գործող մյուս ջոկատը (600 հեծյալ): Ձախ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց Բուզեսը, իսկ աջինն իրենց վրա վերցրին Յովհաննեսը, Կիրիլը, Մարցելոսը, Յերմանոսը և Դորոթեոսը: Կենտրոնը ղեկավարում էր Յերմոգենեսը, իսկ պահեստազորի և ողջ բանակի հրամանատարությունն իրականացնում էր Բելիսարիոսը:

I փուլ – Առաջին օրը կողմերը գրեթե ողջ օրը մարտակարգ ընդունած կանգնեցին իրար դիմաց, սակայն ոչ մեկը չցանկացավ նախահարձակ լինել: Միայն օրվա վերջում Պարսից թագավորության բանակի աջ թևը հարձակվեց հակառակորդի ձախ թևի վրա, սակայն կարճատև մարտից հետո հետ շարտվեց՝ որպես սպանվածներ կորցնելով 7 ռազմիկ: Յաջորդ օրը անցավ անարդյունք վերջացած բանակցություններով, իսկ օրվա վերջում Պարսից թագավորության բանակը համալրվեց խոշոր ուժերով (10.000):

II փուլ – Երրորդ օրը կեսօրին Պարսից թագավորության բանակը մոտեցավ կայսերական բանակի ձախ թևին և, աղեղների հզոր հարված հասցնելուց հետո անցնելով հարձակման, ճեղքեց հակառակորդի շարքերը: Այդ վճռական պահին, սակայն, մինչ այդ կենտրոնից ձախ ու ձախ թևից ավելի հետ գտնվող բլրի հետևում դարանում տեղավորված Ֆարասի գլխավորած էրուլները, կենտրոնից դեպի ձախ թեքված Սունիկայի և Այգայի գլխավորած բուլղարները, ինչպես նաև նահանջը դադարեցրած կայսերական բանակի ձախ թևը մտան մարտի մեջ ու, համակցված հարված հասցնելով հակառակորդին և հետ շարտելով վերջինիս, վերականգնեցին սեփական մարտակարգը: Այս մարտում միայն սպանված Պարսից թագավորության բանակը կորցրեց 3.000 ռազմիկ:

III փուլ – Պարսից թագավորության բանակը, վերախմբավորելով ուժերը և մինչ այդ կենտրոնում գտնվող Մատյան գունդը շարժելով դեպի սեփական ձախ թևը, պատրաստվեց հարված հասցնել կայսերական բանակի աջ թևին: Ի պատասխան դրա, ճիշտ գնահատելով իրավիճակը, Բելիսարիոսն իր հերթին Սունիկայի և Այգայի գլխավորած բուլղարներին կենտրոնի ձախ հատվածից տեղափոխեց դեպի աջ հատված՝ ուժեղացնելով Սիմմայի ու Ասկանոսի գլխավորությամբ այստեղ մինչ այդ տեղակայված բուլղարներին: Կենտրոնից և ձախ թևից վերցված այլ ուժերով ուժեղացվեց նաև կայսերական բանակի աջ թևը: Շուտով Պարսից թագավորության բանակի ձախ թևն անցավ հարձակման և Բարեսմանեսի անձնական ղեկավարությամբ հզոր հարված հասցրեց հակառակորդին: Արդյունքում թշնամին այս անգամ ևս ճեղքեց կայսերական բանակի շարքերը, սակայն այս բեկումնային պահին կրկին մարտի մեջ մտան կենտրոնի աջ հատվածում գտնվող բուլղարները, որոնք այս անգամ ևս սեփական հետ քաշված աջ թևի հակահարձակման անցած ուժերի հետ միասին համակցված հարված հասցրին հակառակորդին: Արդյունքում հակառակորդը ծանր կորուստներով հետ շարտվեց, կայսերական բանակի մարտակարգը վերականգնվեց, իսկ մարտադաշտում Բարեսմանեսի հետ մենամարտում ընդհարված Սունիկան էլ հաղթեց ու սպանեց պարսից զորավարին: Այս մարտում միայն սպանված Պարսից թագավորության բանակը կորցրեց 5.000 ռազմիկ:

IV փուլ – Կայսերական բանակը անցավ հարձակման և սկսեց հետապնդել խուճապահար նահանջող հակառակորդին՝ որոշակի կորուստներ պատճառելով վերջինիս: Շուտով, սակայն, երկյուղելով հայտնվել դարանում, կայսերական բանակը դադարեցրեց հետապնդումը և վերադարձավ ելման դիրքեր:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 20.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Բարեսմանսը:

1067. 530 հուլիս – Հայոց Միջագետքի արևելքը Պարսից թագավորության (մոտ 10.000) բանակը ասպատակեց և նահանջեց:¹⁰⁶⁷

1068. 530 օգոստոս – Սատաղի ճ-մ: Հայաստանի հրամանատար Դորոթեոսի գլխավորությամբ Սատաղի առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով զգալի կորուստներ պատճառեցին Միհրան Միհրանյանի գլխավորությամբ Սատաղի ուղղությամբ առաջխաղացող Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 33.000, այդ թվում 3.000 սաբիրներ) ու Սյունյաց իշխանի գլխավորությամբ նրա կազմում գործող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000), որից հետո հետ քաշվեցին Սատաղ: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 200, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁰⁶⁸

1069. 530 օգոստոս – Սատաղի ճ-մ¹⁰⁶⁹

Միհրան Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (30.000, այդ թվում սաբիրներ) և Բաբկեն Սյունու գլխավորությամբ նրա կազմում գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) մոտեցան քաղաքին ու ճամբարեցին: Ի պատասխան դրա՝ Հայաստանի հրամանատար Դորոթեոսի գլխավորությամբ քաղաքում գտնվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) անցան համառ պաշտպանության՝ Սիտտա Հայի գլխավորությամբ մի ջոկատ (1.000) տեղավորելով դարանում՝ քաղաքի պարիսպներից դուրս ու թշնամու թիկունքում գտնվող բլուրներից մեկի հետևում:

I փուլ – Պարսից թագավորության բանակը անցավ հարձակման, սակայն, չկարողանալով հաղթահարել պարիսպները, աստիճանաբար սկսեց հետ քաշվել:

II փուլ – Սիտտայի ջոկատը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի վրա, որը, բարձրացված փոշու պատճառով չկարողանալով պարզել վերջինիս թվաքանակը, սկսեց նահանջել:

III փուլ – Պարսից թագավորության բանակը մարտի մեջ մտցրեց նոր ուժեր և, օգտագործելով թվական գերակշռությունը, առժամանակ համառ դիմադրություն կազմակերպեց:

IV փուլ – Կայսերական բանակը, վերադասավորելով ուժերը և հերթական հարվածը հասցնելով հակառակորդին, վերջնական պարտության մատնեց վերջինիս, որը հետ քաշվեց ելման դիրքեր, իսկ հաջորդ օրն էլ, թողնելով քաղաքի պաշարումը, հեռացավ:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր:

1070. 530 աշուն – Բլենիումի իշխանության տարածք (Հարավային Եգիպտոս) Եգիպտոսի դուքս Ներսեհ Կամսարականի, ինչպես նաև Հրահատ և Սահակ Կամսարականների գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) ասպատակեցին՝ վերացնելով տիրող ապստամբական տրամադրությունները:¹⁰⁷⁰

1071. 530 աշուն – Մելքաշայի ճ-մ (Հայոց Միջագետք, Արվաստան գավառ, Տիգրիսի ափին): Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում մեծաթիվ կատիշներ) հաղթեց ամրություն կառուցել փորձող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁰⁷¹

1072. 531 թ-ի մարտի սկիզբ – Կոմմագենեն, ինչպես նաև Կիննասարինի (Հալեպից մոտ 30 կմ հարավ-արևմուտք) և Նիկեփորիոնի շրջակայքը Հազարաթեսի գլխավորած Պարսից (մոտ 20.000) ու Մունդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների (մոտ 6.000) թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեց՝ ամրանալով Նիկեփորիոնի շրջակայքում ու շարունակելով ասպատակությունները:¹⁰⁷²

1073. 531 մարտի կես - Գաբրուկոսի ճ-մ: Սունիկայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (4.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով զգալի կորուստներ պատճառեցին Հազարաթեսի ընդհանուր ղեկավարությամբ Եփրատի աջ ափով դեպի հյուսիս առաջխաղացած, ճամբարած ու շրջակայքն ասպատակած Պարսից (մոտ 20.000) և Սունդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության (մոտ 6.000) միացյալ բանակին, որից հետո հետ քաշվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹⁰⁷³
1074. 531 մարտի վերջ - Գաբրուկոս Հազարաթեսի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից (մոտ 16.000) և Սունդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության (մոտ 5.500) միացյալ բանակը գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁰⁷⁴
1075. 531 ապրիլի 18 - 20 - Նիկեփորիոսի ճ-մ (= Գաբրուկոսի ճ-մ)¹⁰⁷⁵

Արևելքի հրամանատար Բելիսարիոսի, ինչպես նաև Հերմոգենեսի, թրակիացիների առաջնորդ Նշանակված Դորոթեոսի, Բուզեսի քրոջորդի, Ամիդից ժամանած ուժերի հրամանատար Նշանակված Աբրոսի դուքս Դոմենտիոլոսի, լիկոնիացիների առաջնորդ Մարցելոսի, իսավրիացիների առաջնորդներ Լոնգինոսի և Ստեփանիկոսի, բուլղարների առաջնորդներ Սունիկայի ու Սիմմայի, ինչպես նաև նրանց օգնականներ Այգայի և Ասկանոսի հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (20.000, այդ թվում 2.000 իսավրիացիներ, լիկոնիացիներ, թրակիացիներ, բուլղարներ), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Պետրոս Հայը), ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 2.000), հետապնդելով Հազարաթեսի գլխավորությամբ Եփրատի աջ ափով դեպի հարավ նահանջող Պարսից թագավորության (15.000) ու Սունդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության (5.000) միացյալ բանակին, ապրիլի 18-ի երեկոյան հակառակորդից ավելի դեպի հարավ ճամբար զարկեցին Նիկեփորիոսից հարավ ձգվող Եփրատ գետի այն հատվածում, որտեղ գետը, ի տարբերություն Նախկինի, հյուսիս-արևմուտքից հարավ-արևելք հոսելու փոխարեն մի կարճ տարածություն սկսում է հոսել հարավ-արևմուտքից դեպի հյուսիս-արևելք, ընդ որում կայսերական բանակի զգալի ուժեր հետ մնացին:

Ապրիլի 19-ին կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Կայսերական բանակի թևերում տեղավորվեց հետևակը՝ ձախ թևում Սունիկայի և Սիմմայի գլխավորությամբ, իսկ աջում՝ Դորոթեոսի, Մարցելոսի, Լոնգինոսի ու Ստեփանիկոսի ղեկավարությամբ, ի դեմս նրանց հրամանատարության տակ գտնվող իսավրիցիների, լիկոնիացիների և թրակիացիների: Գասանյանների թագավորության բանակը ևս գտնվում էր աջ թևում: Կենտրոնում տեղակայվեց հեծելազորը, իսկ ողջ բանակն էլ ուժեղացված էր նետողական մեքենաներով: Կենտրոնի և ողջ բանակի հրամանատարությունն իր վրա վերցրեց Բելիսարիոսը: Հազարաթեսի բանակի աջ թևում, ավելի աջ ունենալով Եփրատ գետը, տեղաբաշխվեց Պարսից թագավորության, իսկ ձախ թևում՝ Լախմյանների թագավորության բանակը:

I փուլ - Արեգակը ծագելուն պես սկսվեց աղեղնամարտ, որը տևեց բավականին երկար, ընդ որում կայսերական բանակը, որը կիրառում էր նետողական մեքենաներ, առավելության հասավ և զգալի կորուստներ պատճառեց թշնամուն:

II փուլ - Պարսից թագավորության բանակը կեղծ հարձակում գործեց կայսերական բանակի ձախ թևի վրա, նպատակ ունենալով հրապուրել վերջինիս իր հետևից ու խառնել նրա մարտակարգը, սակայն հաջողության չհասավ:

III փուլ - Օրվա երկրորդ կեսին Լախմյանների թագավորության բանակը անցավ վճռական հարձակման և, արյունահեղ մարտում պարտության ու փախուստի մատնելով Գասանյանների թագավորության բանակին, իսկ հետո արդեն՝ իսավրիցիներին, լիկոնիացիներին ու թրակիացիներին, դուրս եկավ հակառակորդի կենտրոնի թիկունք: Այս մարտում Հազարաթեսի բանակից ընկան մասնավորապես Անդրազը, ինչպես նաև Լախմյանների արքայազն Նաամանը, իսկ կայսերական բանակից սպանվեցին մեծ խիզախություն դրսևորած Ասկանոսը, ինչպես նաև Լոնգինոսը: Ստեփանիկոսը վիրավորվեց, իսկ Դոմենտիոլոսը գերվեց: Միայն այս մարտում կայսերական բանակը կորցրեց 800 ռազմիկ:

IV փուլ - Պարսից և Լախմյանների թագավորության միացյալ բանակը, միաժամանակ հարված հասցնելով նաև թշնամու ձախ թևին, հարձակվեց վերջինիս կենտրոնի վրա, որի մի մասը դիմեց փախուստի, իսկ մյուսը մասը՝ շրջապատվեց:

V փուլ - Պարսից և Լախմյանների թագավորության միացյալ բանակը վերջացրեց հակառակորդի կենտրոնի շրջապատված մասի ոչնչացումը՝ վերջում նետաձիգների հզոր հարվածի տակ առնելով նաև Եփրատի ձախ ափն անցնելու նպատակով գետում հայտնված թշնամու ռազմիկներին: Այդ ընթացքում մարտի մեջ մտան Պետրոս Յայի գլխավորությամբ տեղ հասած կայսերական բանակի հետ մնացած ուժերը և, աջակցելով թիկունքով դեպի գետը դարձած ձախ թևին, պատրաստվեցին շարունակել դիմադրությունը:

VI փուլ - Յագարաթեսի բանակը հարձակման անցավ հակառակորդի ձախ թևի ուղղությամբ, սակայն այդ ընթացքում սկսեցին մարտադաշտ հասնել կայսերական բանակի հետ մնացած այլ ուժեր ևս, ինչը հնարավորություն տվեց վերջինիս, թեև ծանր կորուստներով, բայց դիմանալ մինչև մութն ընկնելը ու իր հերթին ծանր կորուստներ պատճառել հակառակորդին, ընդ որում Պարսից թագավորության բանակի երկու բարձրաստիճան իշխաններ սպանվեցին, իսկ Ամերդախին էլ, կտրելով ձեռքը, մենամարտում հաղթեց և գերեց Սունիկան:

VII փուլ - Մութն ընկնելուն պես Պարսից և Լախմյանների թագավորության միացյալ բանակը վերադարձավ ելման դիրքեր, իսկ կայսերական բանակը նահանջեց դեպի Եփրատի վրա գտնվող մի կղզի: Յաջորդ օրը, տեղաբաշխվելով Նիկեփորիոնից ուղարկված նավակներում վերջինս, այն բանից հետո, երբ Յագարաթեսի բանակը, թալանելով ընկածների հեռացավ, ինքն էլ իր հերթին թալանելով ընկածներին, հեռացավ:

Յայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

1076. 531 մայիս - Աղձնիքը, Արզնը և Նրա շրջակայքը Սիստոա Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին Սամոսատ:¹⁰⁷⁶

1077. 531 հունիս - Արգարաշատը (Յայոց Միջագետք) Պարսից թագավորության (մոտ 20.000) և Լախմյանների թագավորության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, միաժամանակ գրոհելով պարիսպները ու ներս խուժելով պարսպի տակ փորված թունելից, գիշերային գրոհով գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 195, դաշնակիցը՝ մոտ 295, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁰⁷⁷

1078. 531 հուլիս - Նիմֆիս քերդի ճ-մ (Աղձնիք, Նիմետ գավառ Արևմտյան Տիգրիսի և Նրա ձախ վտակ Զադիրթի միախառնման վայրում)¹⁰⁷⁸

Տիգրանակերտի դուքս Բեսսասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության հեծելազորը (500 հեծյալ) և Նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200 հեծյալ) մոտեցան Գագարի ու վերջինիս քրոջորդի Յազկերտի գլխավորությամբ Տիգրանակերտին մոտեցած Պարսից թագավորության բանակին (6.000, որից 700 հեծյալ):

I փուլ - Կայսերական բանակը սրընթաց հարված հասցրեց հակառակորդի հեծելազորին, սակայն, զգալով, որ վերջինս շուտով աջակցության կարժանանա սեփական հետևակի կողմից, նահանջեց:

II փուլ - Կայսերական բանակը կրկին անցավ հարձակման և, կեղծ նահանջով առաջ քաշելով ու վերջնականապես հետևակից կտրելով հակառակորդի հեծելազորին, կտրուկ հակահարձակումով պարտության մատնեց վերջինիս:

III փուլ - Կայսերական բանակը, զարգացնելով հաջողությունը, հարված հասցրեց սեփական հեծելազորի հետևից հասնել փորձած և ձգված շարքերով տարածված հակառակորդի հետևակին՝ պարտության ու փախուստի մատնելով նաև վերջինիս: Այս և Նախորդ մարտում Պարսից թագավորության բանակը կորցրեց 2.000 զինվոր, ընդ որում Գագարը սպանվեց, իսկ Յազկերտն էլ գերվեց:

IV փուլ - Փորձելով փրկվել հետապնդումից՝ Պարսից թագավորության բանակի ռազմիկները խուճապահար փախուստի մեջ սկսեցին անցնել Նիմֆիս գետի մյուս ափ, սակայն նրանցից շատերը խեղդվեցին գետի հորձանուտում: Իր հերթին, խուսափելով

երկար տարածություն հետաանդել հակառակորդին, կայսերական բանակն ի վերջո հետ բաշվեց և ամրացավ Տիգրանակերտում:

Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

1079. 531 օգոստոս - Սատաղի ճ-մ⁹⁵⁸: Հայաստանի հրամանատար Դորոթեոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում իսավրիացիներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 8.000, այդ թվում կատիշներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁰⁷⁹
1080. 531 օգոստոս - N բերդերը⁹⁵⁹ (Սատաղի մոտ) Հայաստանի հրամանատար Դորոթեոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹⁰⁸⁰
1081. 531 օգոստոս - N բերդը⁹⁶⁰ (Սատաղի մոտ) Հայաստանի հրամանատար Դորոթեոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 9.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.900), կտրելով բերդի բոլոր կապերը արտաքին աշխարհի հետ, սովի շնորհիվ գրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) այն բանից հետո, երբ բերդի մոտ ժամանեց կայսերական սենեկապետ Ներսես Կամսարականը: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁰⁸¹
1082. 531 սեպտեմբերի սկիզբ - դեկտեմբերի սկիզբ - Տիգրանակերտը Միհրան Միհրանյանի, Բավի Ասպահապետի ու Ադրգունդաբանդ Խանարանգեսի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) պաշարեցին Տիգրանակերտի դուքս Բեսսասի ու նրա օգնական Բուգեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000), սակայն, համառ գրոհներից հետո մատնվելով անհաջողության ու միաժամանակ տեղեկանալով նաև սեպտեմբերի 13-ին Կավատ I-ի մահանալու, ինչպես նաև Սամոսատից Հայաստանի հրամանատար Սիտտա Հայի, իսկ Դարա ամրոցից Էլ Արնեյքի հրամանատար Կոնստանտինոսի գլխավորությամբ առաջխաղացած և քաղաքի մոտակայքում ուժերը միավորած հակառակորդի խոշոր բանակի մասին, հաշտության սկիզբ առած բանակցությունների, ինչպես նաև Սաբիրական թագավորության առաջացող բանակի մասին տարածվող լուրերի պայմաններում ի վերջո նահանջեցին: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁰⁸²
1083. 531 աշուն - Նեապոլիս ճ-մ (Պաղեստին) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեցին ապստամբած պաղեստինցիներին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ 20.000 զինվոր: 3 տարի տևած սամարիացիների ապստամբությունը ճնշվեց:¹⁰⁸³
1084. 531 դեկտեմբերի կես - 532 հունվարի կես - Սատրապական Հայաստանը և Հյուսիսային Ասորիքը Այանազ դուռ լեռնանցքից Ներխուժած Սաբիրական թագավորության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և, խուսափելով Դորոթեոսի գլխավորությամբ առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5.900), նույն ճանապարհով հեռացավ Նախակովկասյան տափաստաններ:¹⁰⁸⁴
1085. 532 հունվարի 13 - 18 - Կոստանդնուպոլիս ճ-մ: Բելիսարիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Ներսես Կամսարականը և Հովհան Հայը) հաղթեցին ապստամբներին (մոտ 100.000) և նրանց կազմում գտնվող հայերին (մոտ 1.000)՝ ճնշելով բռնկված «Նիկա»

⁹⁵⁸ Այս ճակատամարտի տեղը խիստ մոտավոր է և տրվել է այն հաշվարկով, որ Դորոթեոսն այդ ժամանակ գործում էր Սատաղի մոտակայքում:

⁹⁵⁹ Հովհաննես Մալալան այս բերդերի անունները չի հայտնում:

⁹⁶⁰ Հովհաննես Մալալան այս բերդի անունը չի հայտնում:

ապստամբությանը: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր: Պարտվողները կորցրին 35.000 մարդ, որից հայերը՝ մոտ 350 մարդ:¹⁰⁸⁵

1086. 532 հունվարի կես - Տղաբանական ճ-մ: Բեսասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին քաղաքի շրջակայքը ասպատակող Սաբիրական թագավորության բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ 500 զինվոր:¹⁰⁸⁶
1087. 532 հունվարի կես - Կիթանի ճ-մ (Մինչեփրատյան Ծովի, Հաշտեանք գավառ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (700) հետ մղեցին ամրոցի շրջակայքը ասպատակող Սաբիրական թագավորության բանակի (մոտ 2.000) հարձակումը և, անցնելով հակահարձակման, ջարդեցին նրան: Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ 400 զինվոր:¹⁰⁸⁷ Շուտով սկսվեցին բանակցություններ, որի արդյունքում 532 թ-ի ամռանը կնքվեց հաշտություն և Բյուզանդա-Պարսկական III պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, ի համեմատ Նախկինի, որևէ էական փոփոխություն տեղի չունեցավ:
1088. 533 ամառ - Ղոխմ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում գործեր) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000,) գրավեցին Բոսպորի թագավորության բանակից (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:¹⁰⁸⁸ Բոսպորի թագավորությունը ոչնչացավ, իսկ նրա տարածքն անցավ Բյուզանդական կայսրությանը:

Վանդալական պատերազմ (533)

1089. 533 սեպտեմբերի 13 - Ղեզիմի ճ-մ (Լիբիա, Կարթագենից մոտ 16 կմ հարավ)¹⁰⁸⁹

Արևմուտք հրամանատար Բելիսարիոսի և նրա օգնական Հովհաննես Հայի, Նավատորմի հրամանատար Կալոնիմոս Ալեքսանդրիացու, ֆեդերատների հրամանատարներ Դորոթեոսի, Սողոմոն Դարացու, Կիպրիանոսի, Վալերիանոսի, Մարտինոսի, Մարցելոսի, Ալթիասի, Կիրիլի, Ստոգասի, Պերանիոս Բագրատունու, հեծելազորի հրամանատարներ Ռուփինոսի ու Այգանի, վերջիններիս օգնականներ Բարբատոսի, Պապպոսի և նրա եղբայր Հովհաննես Տրոգլիտայի, հետևազորի գլխավոր հրամանատար Հովհաննես Էպիֆանիացու, հետևազորի հրամանատարներ Թեոդորոս Կոնյանի, Տերենտիոսի, Չաիդոսի, Մարկիանոսի ու Սարապիոսի, էրուլների հրամանատար Ֆարասի, ինչպես նաև բուլղարների հրամանատարներ Սինևայի և Բադայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (15.000, որից 5.000 հեծյալ, այդ թվում 600 բուլղարներ և 400 էրուլներ, 500 նավ, որից 92 մարտանավ) ու նրա կազմում գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500) Վանդալական թագավորության դեմ արշավանքի ելնելու կապակցությամբ կենտրոնացան Կոստանդնուպոլսում: Հունիս ամսին արշավանք սկսելով արևմտյան ուղղությամբ՝ կայսերական բանակը Ադրիատիկ ծովով առաջացավ և հասավ Սիզիլիա, որից հետո, տեղեկություններ հավաքելով Վանդալական թագավորության մասին, սեպտեմբերի սկզբին ափ իջավ Կարթագենից 200 կմ արևելք, ընդ որում արշավանքի ընթացքում Դորոթեոսը Սիզիլիայում մահացավ: Այս ընթացքում արքաեղբայր Ցագոնի գլխավորած Վանդալական թագավորության մի բանակ (5.000, 120 նավ) արշավանքի էր ելել Սարդինիա կղզու ապստամբած բնակչության դեմ, իսկ Վանդալական թագավորության արքա Գելիմերի գլխավորած սակավաթիվ ուժերն էլ ցրված էին երկրով մեկ՝ որևէ կերպ պատրաստ չլինելով ապագա մարտական գործողություններին:

Ափհանումից անմիջապես հետո կայսերական բանակը ճամբար զարկեց, որից կարճ ժամանակ անց առանց մարտերի տիրեց ավելի արևմուտք գտնվող ծովափնյա Սիլեկտ քաղաքին: Դրանից հետո կայսերական բանակը, առաջապահում ունենալով Հովհաննես Հայի գլխավորած ուժերը և ուղեկցվելով Նավատորմի կողմից, ծովափով աստիճանաբար սկսեց առաջանալ դեպի արևմուտք՝ Կարթագենի ուղղությամբ: Իր հերթին Գելիմերը, Կարթագենում գտնվող արքաեղբայր Ամմատիային հրամայելով զենք կրելու ունակ բոլոր ռազմիկներով առաջ խաղալ արևելյան ուղղությամբ, ինքն իր տրամադրության տակ գտնվող բանակով սկսեց առաջանալ հարավից: Միաժամանակ, վանդալների արքան, ինքը

պատրաստվելով ծովի ափով դեպի արևմուտք առաջացող կայսերական բանակին հարվածել հարավ-արևելքից, իր եղբորորդի Գիբամունդի գլխավորությամբ հիմնական ուժերից առանձնացրեց ևս մեկ ջոկատ (2.000), որը պետք է հարվածեր կայսերական բանակին հարավ-արևմուտքից՝ նախատեսելով արևմուտքից, հարավ-արևմուտքից և հարավ-արևելքից հասցվող համակցված հարվածներով սեղմել հակառակորդին ծովին ու հասնել վերջնական հաղթանակի:

I փուլ – Սեպտեմբերի 13-ին 12:00-ի մոտակայքում Յովհաննես Յայի գլխավորած առաջապահ ուժերը, անակնկալ հանդիպելով սեփական ուժերից առաջ անցած Ամմատիային և Նրա շքախմբի անդամներին, չնայած վերջիններիս դրսևորած խիզախությանը, հաղթեցին ու սպանեցին Նրանց, որից հետո, զարգացնելով հաջողությունը, հարված հասցրին արդեն սեփական առաջնորդների հետևից հասնել փորձած և ձգված շարքերով տարածված հակառակորդի մնացած ուժերին՝ պարտության ու փախուստի մատնելով նաև վերջիններիս և հասնելով մինչև Կարթագենի պարիսպներին:

II փուլ – 14:00-ի մոտակայքում Գիբամունդի ջոկատն ի վերջո զբաղեցրեց ելման դիրքեր՝ այդ ընթացքում ծանր կորուստներ պատճառելով իրենց առաջխաղացումը կասեցնել փորձող բուլղարներին: Գիբամունդը, սակայն, սպասելով մյուս ուժերի գործողություններին, չզարգացրեց հաջողությունը:

III փուլ – 15:00-ի մոտակայքում, վերախմբավորելով ուժերը և ստանալով համալրումներ, բուլղարները անցան հակահարձակման ու պարտության և փախուստի մատնեցին Գիբամունդի ջոկատին, ընդ որում Գիբամունդը զոհվեց: Այդ ընթացքում մարտադաշտին մոտեցան կայսերական բանակի հիմնական ուժերը՝ հետևակի ուժերով դիրքեր զբաղեցնելով իրենց կողմից ամրացված ճամբարում:

IV փուլ – 16:00-ի մոտակայքում մարտադաշտին սկսեցին մոտենալ Գելիմերի գլխավորած ուժերը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ կայսերական բանակի հեծելազորը շարժվեց թշնամու ուղղությամբ և փորձ կատարեց ամրանալ տեղանքի վրա գերիշխող բարձունքում, սակայն հակառակորդի բանակին հաջողվեց հետ շարտել վերջինիս: Բելիսարիոսը, որպես աջակցություն նահանջողներին, իր թիկնապահ Ուլարիսի գլխավորությամբ առաջ շարժեց վահանակիրների մի ջոկատ (800), սակայն վերջինս ևս, չկարողանալով փոխել դրությունը, միացավ նահանջողներին ու սկսեց հետ քաշվել:

V փուլ – 17:30-ի մոտակայքում, օգտվելով այն բանից, որ Գելիմերը չի զարգացնում հաջողությունը և տարվել է զոհված եղբորը ողբալով, իսկ Նրա ռազմիկներն էլ ցրվել են ու դիակապությամբ են զբաղվում, կայսերական բանակը, վերախմբավորելով ուժերը, վճռական հարձակման անցավ և ծանր պարտության մատնեց մարտակարգը կորցրած հակառակորդի բանակին:

Յայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր: Սեպտեմբերի 15-ին կայսերական բանակը տեղի բնակչության աջակցությամբ առանց որևէ դիմադրության մտավ Կարթագեն, այն դեպքում, երբ Գելիմերը, հետ կանչելով Սարդինիայում գործող բանակին, իր ուժերը սկսեց կենտրոնացնել Կարթագենից արևմուտք տարածվող շրջաններում: Դրանից հետո Սողոմոն Դարացուն ուղարկելով մայրաքաղաք՝ Բելիսարիոսը ձեռնամուխ եղավ Նոր Նվաճված տարածքներում ամրանալու գործին:

1090.533 դեկտեմբերի 15 – *Տրիկամերիայի ճ-մ* (Լիբիա, Կարթագենից մոտ 50 կմ հարավ-արևմուտք)¹⁰⁹⁰

Բելիսարիոսի և Նրա օգնական Յովհաննես Յայի, Ֆեդերատների հրամանատարներ Վալերիանոսի, Մարտինոսի, Մարցելոսի, Յովհաննի, Կիպրիանոսի, Ալթիասի, հեծելազորի հրամանատարներ Ալգանի, վերջինիս օգնականներ Բարբատոսի ու Պապպոսի, հետևազորի գլխավոր հրամանատար Յովհաննես Էպիդոմնացու, Էրուլների հրամանատար Ֆարասի և այլոց գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 13.000, այդ թվում բուլղարներ և Էրուլներ) ու Նրա կազմում գործող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.300), առաջանալով Կարթագենից, դեկտեմբերի 14-ի երեկոյան մոտեցան քաղաքից արևմուտք գտնվող փոքրիկ գետակի ափին Գելիմերի, ինչպես նաև իր ուժերով Սարդինիայից վերադարձած և եղբորը միացած Ցազոնի գլխավորած Վանդալական թագավորության

ճամբարած բանակին (մոտ 13.000, այդ թվում բերբերներ)՝ ճամբար զարկելով գետակի մյուս ափին:

Հաջորդ օրը առավոտյան կողմերը գետակի իրենց ափերին մարտակարգ ընդունեցին: Կայսերական բանակի ձախ թևում տեղակայված ֆեդերատների ղեկավարությունն իրականացնում էին Վալերիանոսը, Մարտինոսը, Մարցելոսը, Հովհաննը, Կիպրիանոսը, Ալթիասը և ֆեդերատների մնացած հրամանատարները, աջ թևի հեծելազորը գտնվում էր Այգանի ու վերջինիս օգնականներ Բարբատոսի և Պապպոսի հրամանատարության տակ, կենտրոնում Հովհաննես Հայի գլխավորությամբ տեղակայվեցին Բելսարիոսի անձնական վահանակիրներն ու նիզակակիրները, որոնց հետ մնացած իր ջոկատով (500 հեծյալ) վերջին պահին միացավ ընդհանուր ղեկավարությունն իրականացնող Բելիսարիոսը: Միաժամանակ Հովհաննես Էպիֆոնիացու գլխավորած հետևազորը, այդ թվում նաև էրուկները, հետ էին մնացել և, գտնվելով ընթացքի մեջ, դեռ մոտենում էին յուրայիններին: Հիմնական ուժերից առանձին տեղակայվեցին բուլղարները, որոնք կասկածելի հավատարմություն էին դրսևորում: Վանդալական թագավորության բանակի կենտրոնը գտնվում էր Ցազոնի հրամանատարության տակ, իսկ ընդհանուր ղեկավարությունն իրականացնում էր Գելիմերը: Վերջինիս բանակի առաջին շարքում տեղակայված էին վանդալները, իսկ երկրորդում՝ բերբերները: Կողմերը բավականին երկար ժամանակ մնացին անշարժ վիճակում, քանի որ Բելիսարիոսը սպասում էր իր հետ մնացած հետևազորին, իսկ հակառակորդն էլ չէր ցանկանում նախահարձակ լինել:

I փուլ – 12:00-ի մոտակայքում Հովհաննես Հայի անձնական ղեկավարությամբ գործող կենտրոնի որոշ ուժեր անցան գետակը և հարվածեցին հակառակորդին, սակայն հետ մղվեցին ելման դիրքեր:

II փուլ – 13:00-ի մոտակայքում Հովհաննես Հայի գլխավորած կենտրոնի ուժերի մի մասը կրկնեց հարձակումը, սակայն համառ մարտից հետ կրկին մղվեց ելման դիրքեր:

III փուլ – 14:00-ի մոտակայքում հարձակման անցավ կայսերական բանակի ողջ կենտրոնը, որի արդյունքում թշնամին ի վերջո հետ մղվեց և փակվեց սեփական ճամբարի կենտրոնում կառուցված ցցապարսպի հետևում: Այս մարտում ընկավ Ցազոնը: Միաժամանակ հարձակման անցած կայսերական բանակի թևերը ևս ստիպեցին նահանջել իրենց դեմ գործող հակառակորդի թևերին: Համարելով, որ բացառապես միայն հեծելազորային ուժերով ճիշտ չէ գրոհել ցցապարսպը, կայսերական բանակը դադարեցրեց մարտը և սկսեց սպասել հետ մնացած հետևակին, որը տեղ հասավ մի քանի ժամից: Միայն այս մարտում կայսերական բանակը կորցրեց 50, իսկ թշնամին՝ 800 ռազմիկ:

IV փուլ – 18:00-ի մոտակայքում կայսերական բանակը մոտեցավ ցցապարսպին, սակայն, մինչ այդ, տեղեկացված լինելով հակառակորդի առաջխաղացման մասին, Գելիմերն և իր մերձավորները արդեն դիմել էին փախուստի: Արդյունքում Վանդալական թագավորության բանակը արդեն ոչ մի կազմակերպված դիմադրություն ցույց չտվեց: Ողջ երեկոյան և ուշ գիշեր կայսերական բանակի ռազմիկները զբաղվեցին ավարառությամբ ու գերեվարությամբ:

V փուլ – Հաջորդ օրը լուսաբացին, դժվարությամբ ի մի բերելով ուժերը, Բելիսարիոսը Հովհաննես Հայի գլխավորությամբ առանձնացրեց մի ջոկատ (200 հեծյալ), որը պետք է հետապնդեր ու գերեր Գելիմերին, սակայն այդ ընթացքում Հովհաննես Հայը զոհվեց իր ջոկատի կազմում գտնվող Ուլարիսի կողմից արձակած նետից կոկորդին ստացած պատահական հարվածից, ինչի արդյունքում հետապնդումը դադարեց:

Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր: Գելիմերը, դիմադրելով մինչև 534 թ-ի ապրիլի սկիզբ, ի վերջո հանձնվեց: Վանդալական պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Վանդալական թագավորությունը ոչնչացավ և նրա տարածքը անցավ Բյուզանդական կայսրությանը:

1091. 534 փետրվար – Սեպտոն ամրոցը (= Սեռուտա) (Հյուսիս-արևմտյան Աֆրիկա, Գիբրալթարի նեղուցի հարավային ափին) Հովհաննես Էպիֆոնիացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500 հեծյալ) գրավեցին մինչ այդ Վանդալական թագավորության անկումից օգտվելով ամրոցը զբաղեցրած Վեստգոթական թագավորության կայազորից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹⁰⁹¹

1092. 534 գարուն - Դանուբի ճ-մ: Սլավոնները (մոտ 20.000) շրջապատեցին Յիլիբուդի գլխավորությամբ գետն անցած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 300) ու գլխովին ջախջախեցին: Յիլիբուդը զոհվեց: Յայերը կորցրին մոտ 290, դաշնակիցը՝ մոտ 6.500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁰⁹²
1093. 534 աշուն - Բյուզանդիկոսի ճ-մ (Լիբիա, Կարթագենից մոտ): Բերբերները (50.000) կիրճում շրջապատեցին իրենց ձեռք բերած ավարը խլած Ռուփինոսի և Այգայի Բյուզանդական կայսրության բանակին (500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 10) ու գլխովին ջախջախեցին: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 490, որոնց թվում մարտում ընկավ Այգան, իսկ վիրավոր վիճակում գերված Ռուփինոսը հետագայում սպանվեց, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁰⁹³
1094. 534 դեկտեմբեր - Բյուզանդիկոսի ճ-մ: Սողոմոն Դարացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100), հանդիպակաց մարտում առանձնացված ջոկատի (500) ուժով ներխուժելով թշնամու ճամբար և խուճապի մատնելով այն եզրող ուղտերին, հաղթեցին բերբերներին (50.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:¹⁰⁹⁴
1095. 535 հունվար - Բյուզանդիկոսի ճ-մ (Լիբիա, Ջեբել Բոն Գանաուի մոտ): Սողոմոն Դարացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 80), շրջանցիկ ջոկատի (1.000) ուժով գրավելով լեռն գագաթը ու խուճապի մատնելով վերջինիս լանջերին պաշտպանվող հակառակորդին, հաղթեցին բերբերներին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր և մեծ քանակությամբ խաղաղ բնակիչներ, որոնք զոհվեցին փախուստի ժամանակ:¹⁰⁹⁵
1096. 535 գարուն - N ամրոցը (Պաղեստին) Եգիպտոսի դուքս Ներսեհ Կամսարականի, Պաղեստինի դուքս Յրահատ Կամսարականի, ինչպես նաև Սահակ Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500 հեծյալ), շնորհիվ Կամսարական եղբայրների անձնական ղեկավարությամբ իրականացված համարձակ գրոհի, գրավեցին տեղի ապստամբած արաբներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹⁰⁹⁶
1097. 535 ամառ - Արոսսիոս քարձրավանդակը (Լիբիայի արևմուտք) Սողոմոն Դարացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում վանդալներ և բերբերներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) ասպատակեցին և նահանջեցին: Արդյունքում բերբերները երկար ժամանակով խաղաղվեցին՝ դադարեցնելով հարձակումներ Բյուզանդական կայսրության տիրույթների վրա:¹⁰⁹⁷

Գոթական պատերազմ (535-555)

1098. 535 աշուն - Սայրոնայի ճ-մ (Դալմացիա, ծովի ափին): Մունդոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 70) հաղթեցին Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 7.000) և մտան քաղաք: Յայերը կորցրին մոտ 7, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁰⁹⁸ Արդյունքում ողջ Դալմացիան ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:
1099. 535 աշուն - դեկտեմբեր - Պալեոմոն (Սիցիլիայի հյուսիսային ափին) գլխավոր հրամանատար Բելիսարիոսի, նրա օգնականներ Կոնստանտինի և Բեսասի, Պերանիոս Բագրատունու, հեծելազորի հրամանատարներ Վալենտինի, Մագնուսի ու Ինոկենտիոսի, հետևազորի հրամանատարներ Յերոդիանոսի, Պողոսի, Դեմետրիոսը և Ուրսիցիոսի, ինչպես նաև իսավրիացիների հրամանատար Իննոսի գլխավորությամբ առանց լուրջ մարտերի Կատանիա (Սիցիլիայի արևելյան ափին, Սիրակուզայից մոտ 55 կմ հյուսիս-արևմուտք) և Սիրակուզա մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (15.000, այդ թվում 3.000 իսավրիացի, 300 բերբեր, 200 բուլղար) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 500) այն բանից

հետո, երբ նավահանգիստ մտած նավերի կայմերից կախված մակույկներից նետերի տարափ թափեցին հակառակորդի ռազմիկների վրա ու ստիպեցին նրանց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁰⁹⁹

1100. 536 գարուն – Սայոնայի ճ-մ¹⁰⁰

Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) մոտեցավ Մունդուսի և Նրա որդի Մավրիկոսի գլխավորությամբ քաղաքի մոտակայքում տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 7.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 70):

I փուլ – Օսթգոթական թագավորության բանակը անակնկալ հարված հասցրեց Մավրիկոսի գլխավորած կայսերական բանակի առաջապահին և համառ մարտում լիովին ոչնչացրեց այն: Չոհվեց նաև Մավրիկոսը:

II փուլ – Տեղեկանալով այս մասին՝ Մունդուսի գլխավորած ուժերը մտան մարտի մեջ և պարտության ու փախուստի մատնեցին հակառակորդին, սակայն իրականացված հետապնդման ընթացքում Մունդուսը ծանր վերք ստացավ և կարճ ժամանակ անց մահացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 7, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Ստեղծված պայմաններում չկարողանալով ամրանալ տեղում՝ կայսերական բանակը թողեց քաղաքը և հետ քաշվեց:

1101. 536 ամառ – Քաղաղ գետի ճ-մ (Կարթագենից մոտ 70 կմ հարավ-արևմուտք, Մեմբրեսիա քաղաքի մոտ): Սիցիլիայից ժամանած Բելիսարիոսի, Սողոմոն Դարացու և Թեոդորոս Կապադովկիացու գլխավորած կառավարական բանակը (2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Կարթագենից նահանջած, մարտակարգ ընդունած, սակայն նահանջել փորձող Ստոցասի գլխավորած ապստամբներին (մոտ 10.000, այդ թվում վանդալներ, էրուլներ և բերբերներ) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 20, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹¹⁰¹

1102. 536 սեպտեմբեր – Սկայե Վետերսի ճ-մ (Կարթագենից մոտ 10 կմ հարավ)¹¹⁰²

Հերմանոսի, Սողոմոն Դարացու, հետևակի հրամանատար Դոմինիկի, հեծելազորի հրամանատարներ Թեոդորոս Կապադովկիացու, Իլդիգերի և Հովհաննես Տրոգլիտայի գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) սկսեցին մոտենալ Ստոցասի գլխավորությամբ Կարթագենին մոտեցող ապստամբներին (մոտ 30.000, այդ թվում վանդալներ, էրուլներ և մավրներ) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100), որոնք, տեղեկանալով այդ մասին, հետ քաշվեցին: Կողմերը ճամբար զարկեցին, իսկ հաջորդ օրը մարտակարգ ընդունեցին:

Կառավարական բանակի ձախ թևի և ողջ բանակի հրամանատարությունն իրականացնում էր Հերմանոսը, ավելի աջ՝ կենտրոնում, տեղակայված էին Թեոդորոսի ու Իլդիգերի ջոկատները, իսկ աջ թևում էլ գտնվում էր Հովհաննեսի ջոկատը: Դոմինիկի գլխավորած հետևազորը, ամրացած սայլերի հետևում, գտնվում էր երկրորդ շարքում: Ապստամբների բանակի առաջին շարքում տեղակայվեցին նախկին կայսերական ապստամբ ռազմիկները, ձախ թևում՝ էրուլները, իսկ երկրորդ շարքում՝ բերբերները, ընդ որում վերջիններիս հավատարմությունը կասկածելի էր և նրանք պատրաստվում էին մարտի ժամանակ անցնել հաղթողի կողմը:

I փուլ – Ապստամբների բանակի առաջին շարքի ձախ թևում էրուլներն անցան հարձակման և, պարտության մատնելով հակառակորդի աջ թևի առաջին շարքին, մատնեցին փախուստի, որից հետո համառ մարտի մեջ մտան կառավարական բանակի երկրորդ շարքի հետևազորի հետ:

II փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ ապստամբների բանակի առաջին շարքն անցավ հարձակման նաև կենտրոնում և աջ թևում, սակայն համառ մարտից հետո հետ շարտվեց:

III փուլ - Կառավարական բանակի ձախ թևը և կենտրոնում գործող Թեոդորոսի ջոկատը սկսեցին հետապնդել հակառակորդի աջ թևին ու կենտրոնին, իսկ Իլդիգերի ջոկատն էլ, միանալով աջ թևում մարտադաշտ վերադարձած Հովհաննեսի ջոկատի, ինչպես նաև երկրորդ շարքի հետևագործի հետ, համակցված հարված հասցրին ապստամբների բանակի առաջ եկած ձախ թևին: Արդյունքում ծանր կորուստներ կրելով փախուստի դիմեց նաև ապստամբների բանակի ձախ թևը:

IV փուլ - Կառավարական բանակը հարձակման անցավ թշնամու ճամբարի ուղղությամբ և իր կողմն անցած բերքերների օգնությամբ ի վերջո գրավեց այն:

V փուլ - Կառավարական բանակը հետապնդեց թշնամու մնացորդներին և, ծանր կորուստներ պատճառելով, վերջնականապես ցրեց նրան:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 800, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 8.000 զինվոր: Ստոցասի ապստամբությունը ճնշվեց, իսկ ապստամբների հրամանատարն ինքն էլ ապաստանեց Մավրիտանիայում՝ պայքարի շարունակումը հետաձգելով այլ ժամանակների:

1103. 536 հոկտեմբերի սկիզբ - Սայրոնա առանց լուրջ մարտերի մտան Կոստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400)՝ հետ մղելով Օսթգոթական թագավորության բանակին: Արդյունքում Դալմացիան և Լիբուրնիան ընկան Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:¹¹⁰³
1104. 536 հոկտեմբերի կես - նոյեմբերի սկիզբ - Նեապոլ (Իտալիա, Տիրենյան ծովի ափին) Սիզիլիայից Բելիսարիոսի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (15.000, այդ թվում իսապրիացիներ, բերքերներ, բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Պերանիոս Բագրատունին) 20-օրյա պաշարումից հետո գրավեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 1.000)՝ ուշ գիշերով ներխուժելով քաղաք ջրատար խողովակի միջոցով: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ 800 զինվոր: Չարգացնելով հաջողությունը, Նեապոլում թողնելով կայազոր (300) և առանց մարտերի զբաղեցնելով նաև Կուլան (Նեապոլից մոտ 20 կմ հյուսիս, ծովի ափին)՝ նույն թվականի դեկտեմբերի 9-ին Բելիսարիոսի բանակ կրկին առանց մարտերի մտավ Հռոմ՝ վերցնելով այն քաղաքը թողած Օսթգոթական թագավորության բանակից (4.000):¹¹⁰⁴
1105. 537 փետրվարի սկիզբ - Պերուլայի ճ-մ (Կենտրոնական Իտալիա, Օսիմոից մոտ 330 կմ արևմուտք): Կոստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին քաղաքին մոտեցած Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹¹⁰⁵
1106. 537 փետրվարի կես - Սկարդոնայի ճ-մ (Սալոնայի մոտ): Կոստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) հաղթեցին քաղաքին մոտեցած Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹¹⁰⁶
1107. 537 փետրվարի վերջ - Սայրոնա Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Կոստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹¹⁰⁷
1108. 537 փետրվարի վերջ - Նարնիի ճ-մ (Հռոմից մոտ 70 կմ հյուսիս): Բեսասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին քաղաքին մոտեցած Օսթգոթական թագավորության բանակի (150.000) առաջապահին (մոտ 5.000), որից հետո պատասպարվեցին քաղաքում, իսկ հետո էլ, ուժեղ կայազոր թողնելով այստեղ, տեղափոխվեցին Հռոմ: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹¹⁰⁸

Վիտիգես արքայի գլխավորությամբ Ռավեննայի մոտակայքից առաջխաղացած Օսթգոթական թագավորության բանակը (150.000) մոտեցավ Հոռմին, որտեղ Բելիսարիոսի, Կոնստանդինի, Բեսասի, Պերանիոս Բագրատունու և այլոց գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (5.000, այդ թվում իսավրիացիներ, բերբերներ և բուլղարներ), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500), ինչպես նաև Հոռմի աշխարհագրորդ (մոտ 5.000) պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ – Մարտի 10-ին կայսերական հեծելազորը (1.000), փորձելով ամրապնդել Տիբեր գետի կամրջի պահպանությունը, դուրս եկավ քաղաքից, սակայն կամուրջը հսկող պահակազորի կողմից դիրքերը լքելու հետևանքով թշնամին ոչ միայն կարողացավ անցնել գետը, այլև՝ անակնկալ հարձակումով թևերից ու թիկունքից գրեթե օղակեց կայսերական հեծելազորին: Արդյունքում կայսերական բանակը, ընդհանուր առմամբ հետ քաշվելով և միայն երբեմն անցնելով տեղական հակազորիների, միայն ողջ օրը տևած համառ մարտից հետո մեծ դժվարությամբ կարողացավ մոտենալ քաղաքի պարիսպներին: Քաղաքի կայազորը, սակայն, չհավատալով, որ պարիսպների տակ պաշտպանվողները յուրայիններ են և տեղիք տալով Բելիսարիոսի սպանված լինելու մասին լուրերին, առժամանակ հրաժարվեց բացել դարպասը: Ստեղծված բացառիկ ծանր պայմաններում կայսերական բանակի ռազմիկները փրկվեցին միայն շնորհիվ այն բանի, որ երեկոյան մթնշաղում հզոր հակազորի հետ շարտեցին անկանոն առաջացող թշնամուն՝ միայն դրանից հետո ի վերջո կարողանալով պատասպարվել քաղաքում: Միայն օրվա սկզբում թշնամին կորցրեց 1.000 ռազմիկ: Շուտով հիմնական ուժերով քաղաքին մոտեցած Օսթգոթական թագավորության բանակը արևելքից, հյուսիսից ու արևմուտքից պաշարեց այն՝ տեղաբաշխվելով 7 առանձին ճամբարներում, որոնցից 3-ը քաղաքի արևելքում էին, մյուս 3-ը՝ հյուսիսում, իսկ վերջինը՝ Տիբեր գետի ձախ ափին՝ քաղաքի հյուսիս-արևմտյան կողմում:

II փուլ – Մարտի 28-ի վաղ առավոտյան Օսթգոթական թագավորության բանակը, արևելքից, հյուսիսից ու արևմուտքից պատրաստվեց սկսել քաղաքի գրոհը: Պաշարողական տեխնիկայի լայն կիրառմամբ օրվա սկզբում առաջին հարվածը հասցվեց քաղաքի հյուսիս-արևելքում գտնվող Սալարինյան դարպասի ուղղությամբ, սակայն պաշտպանվողներին հաջողվեց ոչ միայն վնասագերծել հակառակորդի պաշարողական տեխնիկան, այլև, ծանր կորուստներ պատճառելով, հետ շարտել թշնամու առաջացող ռազմիկներին: Մատնվելով անհաջողության՝ Վիտիգեսը այս հատվածում հակառակորդի ուժերը կաշկանդելու նպատակով Սալարինյան դարպասի ուղղությամբ թողեց զգալի ուժեր, իսկ ինքը պատրաստվեց քաղաքին հարվածել արդեն արևելքից և արևմուտքից:

III փուլ – Մարտի 28-ի կեսօրին Օսթգոթական թագավորության բանակը պաշարողական տեխնիկայի կիրառմամբ հարձակման անցավ քաղաքի հարավ-արևելքում գտնվող Պրանեստինյան դարպասի ուղղությամբ: Միաժամանակ հակառակորդը, այս անգամ կիրառելով միայն աստիճաններ, հարվածեց նաև քաղաքի արևմտյան պարիսպների ուղղությամբ՝ հյուսիս-արևմուտքում գտնվող Սուրբ Պետրոսի ամրություններից մինչև հարավ-արևմուտքում գտնվող Ավրելիոսյան դարպաս: Սկզբնական հաջողությունը հարձակվողների կողմում եղավ հատկապես արևմտյան կողմում, որտեղ, օգտվելով մարտավարական անակնկալից, Օսթգոթական թագավորության բանակի ռազմիկները արագորեն և առանց լուրջ կորուստների անցան նետողական զենքերի հարվածին ենթակա ամրությունների դիմացի հատվածը և, կուտակվելով պարիսպների տակ, փորձեցին վեր մագլցել: Իր հերթին պաշտպանվողները, արագորեն հաղթահարելով խուճապային տրամադրությունները, պարսպի տակ հայտնված հակառակորդի ռազմիկներին հարվածներ հասցրին քարերով և նույնիսկ արձանների կտորված բեկորներով, իսկ երբ ներքևում գտնվողները աստիճանաբար հետ քաշվեցին ու հայտնվեցին արդեն նետողական զենքերի հարվածին ենթակա տարածքում՝ նաև դրանցով: Արդյունքում, կրելով ծանր կորուստներ, քաղաքի արևմուտքում Օսթգոթական թագավորության բանակը հետ մղվեց ելման դիրքեր: Միաժամանակ նախնական հաջողությունը հակառակորդի կողմում եղավ նաև քաղաքի արևելյան ամրությունների մոտ, որտեղ, գրավելով նախապարիսպը, վերջինս սկսեց առաջանալ հիմնական ամրությունների ուղղությամբ: Կայսերական բանակի ռազմիկները, սակայն, ժամանակին

համալրում ստանալով Բելիսարիոսի գլխավորությամբ Սալարիսյան դարպասի կողմից ժամանած ուժերից, ոչ միայն ծանր կորուստներ պատճառեցին հակառակորդին, այլև ի վերջո հետ շարտեցին վերջինիս ելման դիրքեր՝ այրելով հակառակորդի ռազմիկների կողմից լքված ու պարիսպների դիմաց գտնվող պաշարողական տեխնիկան:

IV փուլ – Մարտի 28-ի օրվա վերջին կայսերական բանակը հաջող արտագրոհ իրականացրեց նաև Սալարիսյան դարպասի կողմից՝ այս անգամ ևս հետ շարտելով հակառակորդին ելման դիրքեր և այրելով պաշարողական տեխնիկան:

V փուլ – Մարտի 31-ին, ցանկանալով կտրել քաղաքի կապը ծովի հետ, Օսթգոթական թագավորության բանակը անակնկալ գրոհով գրավեց Պորտոս (քաղաքից մոտ 20 կմ արևմուտք)՝ կոտորելով վերջինիս բնակչությանը և տեղում թողնելով կայազոր (1.000): Հունիսի 20-ին կայսերական բանակը համալրվեց քաղաք մտած մի խոշոր ջոկատով (1.600 բուլղարներ, սլավոններ և անտեր):

VI փուլ – Հունիսի 21-ին կայսերական բանակի մի ջոկատ (200) դուրս եկավ քաղաքից և, ամուր դիրքեր գրավելով ու հրապուրելով թշնամիներին հարձակվել իր վրա, անընդհատ հարվածներ հասցնելով նահանջեց պարիսպների ուղղությամբ՝ գցելով հակառակորդին բալիստների հարվածների տակ ու ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս: Մի քանի օր անց նույնը կրկնեց նաև մեկ այլ ջոկատ (300), իսկ որոշ օրեր անց՝ ևս մեկը: Արդյունքում թշնամին կորցրեց 4.000 զինվոր:

VII փուլ – Հուլիսի կեսերին Օսթգոթական թագավորության բանակի մի ջոկատ (500) փորձ կատարեց մոտենալ պարիսպներին և դուրս քաշել հակառակորդին բաց դաշտ, սակայն շրջապատվեց Բեսասի գլխավորությամբ արտագրոհ իրականացրած կայսերական բանակի մի ջոկատի (1.000) կողմից ու ծանր պարտություն կրեց: Մի քանի օր անց նմանատիպ պայմաններում կայսերական բանակի հերթական ջոկատը (1.500) ոչնչացրեց թշնամու ևս մեկ ջոկատ: Միաժամանակ վերջին ամիսների հաջողությունները չափից դուրս ինքնավստահություն ներշնչեցին կայսերական բանակի ռազմիկներին, որոնք, ճիշտ չգնահատելով իրավիճակը, սկսեցին Բելիսարիոսից պահանջել բաց մարտի հանել իրենց: Ի վերջո, տեղի տալով համառ պնդումներին, Բելիսարիոսը պատրաստվեց բաց մարտի դուրս գալ հակառակորդի դեմ:

VIII փուլ – Հուլիսի վերջին, հիմնական ուժերով դուրս գալ քաղաքի հյուսիսում գտնվող Սալարիսյան և Պիսցիսյան դարպասից, Բելիսարիոսը միաժամանակ նաև Վալենտինի գլխավորությամբ քաղաքի արևմուտքում գտնվող Ավրելիոսյան դարպասից դուրս հանեց հիմնականում քաղաքային աշխարհագրայիններից կազմված ուժերը՝ որոնք խնդիր ունեին վարել ամուր պաշտպանական մարտ և, գլխավորապես, կասեցնել իրենց դիմաց գործող հակառակորդի 7-րդ ճամբարի ակտիվությունն այլ ուղղություններով ու հատկապես հյուսիսային ուղղությամբ: Մարտակարգ ընդունեց նաև Օսթգոթական թագավորության բանակը, ընդ որում քաղաքի հյուսիսային կողմում Վիտիգեսի գլխավորությամբ դիրքեր գրաված ուժերի թևերում տեղակայվեց հեծելազորը, իսկ կենտրոնում՝ հետևակը: Մարտական վիճակի բերվեցին նաև Օսթգոթական թագավորության բանակի այն ուժերը, որոնք տեղակայված էին քաղաքի արևմտյան և արևելյան պարիսպների մոտ: Օրվա առաջին կեսին կայսերական բանակի հեծելազորը, սրընթաց գրոհելով ու նահանջներով, այդ ընթացքում կիրառված հեծյալ աղեղնամարտում զգալի կորուստներ պատճառեց հակառակորդին: Միաժամանակ, չնայած ստացված հստակ առաջադրանքին, քաղաքի արևմտյան պարիսպների մոտ գտնվող կայսերական ուժերն անցան գրոհի և իրենց հերթին ոչ միայն փախուստի մատնեցին հակառակորդին, այլև՝ գրավեցին վերջինիս ճամբարը: Դրանից հետո, սակայն, տարվելով ավարառությամբ, վերջիններս ցրեցին ուժերը, ինչից օգտվելով էլ արդեն օրվա երկրորդ կեսին հակահարձակման անցած Օսթգոթական թագավորության բանակը ոչ միայն հետ գրավեց սեփական ճամբարը, այլև Վալենտինի գլխավորությամբ գործող ռազմիկներին շարտեց ելման դիրքեր: Նախորդ դեպքերի հետ միաժամանակ, արդեն քաղաքի հյուսիսային կողմումը Օսթգոթական թագավորության բանակը, ի վերջո կաշկանդելով հակառակորդին ճակատային մարտով, աջ թևից հարվածած հեծելազորային ուժերով խուճապի և փախուստի մատնեց վերջինիս: Արդյունքում քաղաքի հյուսիսային կողմում ևս կայսերական բանակի ռազմիկները, մատնվելով փախուստի, միայն ուշ երեկոյան և մեծ դժվարությամբ ապաստանեցին քաղաքում:

IX փուլ – Ամռան մնացած մասը և մինչև ուշ աշուն կայսերական բանակը հաջողությամբ հետ մղեց հակառակորդի մանր գրոհները՝ իրականացնելով բազում արտագրոհներ: Այս ընթացքում, հաշվի առնելով աստիճանաբար սրվող պարենային դրությունը, Բելիսարիոսի հրամանով Կամպանիա ժամանած Պրոկոպիոս Կեսարացին պարենամթերքի զգալի պաշարներ տեսավ: Միաժամանակ, մինչ Պողոսի և Կոնանի գլխավորությամբ Նեապոլ էին ժամանում իսավրիացիների հիմնական ուժերը (3.000), Չենոսի գլխավորած իսավրիացիների առաջապահը (300 հեծյալ) մտավ Ջոմ: Իր հերթին Օթրանտում ափ իջավ նախկին հայտնի ապստամբ Վիտալիանոսի եղբորորդի Յովհաննես Թրակիացու, վերջինիս եղբորորդի Վիտալիանոսի, ինչպես նաև Ալեքսանդրի ու Մարցենիոսի գլխավորած հեծելազորը (1.800 հեծյալ, այդ թվում 800 թրակիացիներ):

X փուլ – Նոյեմբերի կեսին Տրայանոսի գլխավորությամբ Պինցիկյան դարպասից արտագրոհ իրականացրած կայսերական բանակի ռազմիկները (1.000), հարձակումով և կեղծ նահանջով առաջ քաշելով, սեփական ճամբարից դուրս քաշեցին հակառակորդի հիմնական ուժերը, որից հետո, քանդելով մինչ այդ քարերով շարված Ֆլամինևյան դարպասը, Բելիսարիոսի գլխավորությամբ հիմնական ուժերի կազմով դուրս եկան բաց դաշտ: Փորձ կատարելով գրավել հակառակորդի ամրացված ճամբարներից մեկը, որն այդ պահին դատարկ էր, սակայն մատնվելով անհաջողության, Բելիսարիոսի ուժերը շարժվեցին դեպի արևելք և, նահանջը դադարեցրած Տրայանոսի ջոկատի ռազմիկների հետ միասին հասցված համակցված հարվածով ծանր կորուստներ պատճառելով ու փախուստի մատնելով հակառակորդին, վերադարձան քաղաք: Սրանից կարճ ժամանակ անց Յովհաննես Թրակիացու, Վիտալիանոսի, Ալեքսանդրի, Մարցենիոսի, Պողոսի, Կոնանի, ինչպես նաև Ներսեսի և Ջրահատ Կամսարականների գլխավորությամբ մինչ այդ Նեապոլում ուժերը միավորած կայսերական բանակը, ուղեկցելով սայլերով տեղափոխվող պարենամթերքը, մարտարշավ սկսեց դեպի Ջոմ ու հաջողությամբ ապաստանեց քաղաքում: Նոյեմբերի վերջին 3 ամսով կնքվեց զինադադար, որի ընթացքում Վիտիգեսի դեսպանները պետք է մեկնեին Կոստանդնուպոլիս և բանակցություններ վարեին Յուստինիանոս I-ի հետ: Չինադադարի ընթացքում Օսթգոթական թագավորության բանակը սկսեց զգալի կորուստներ կրել տարածված համաճարակներից: Տարածված համաճարակից տուժեցին նաև կայսերական բանակի ռազմիկներից ոմանք և հատկապես բուլղարները: Այս ընթացքում Ջոմ ժամանեց նաև Իլդիգերի գլխավորած հեծելազորը (մոտ 3.000), իսկ Պողոսի գլխավորած ուժերը զբաղեցրին հակառակորդի կողմից լքված Պորտոսոբ: Կայսերական բանակը զբաղեցրեց նաև Ցենտուրգեյան (Ջոմից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևմուտք, ծովի ափին), ինչպես նաև Ալբա երկրամասը (Ջոմից հյուսիս): Արդյունքում Օսթգոթական թագավորության բանակը, հայտնվելով ռազմավարական շրջափակման մեջ, աստիճանաբար սկսեց պարենի պակաս զգալ:

XI փուլ – 538 թ-ի փետրվարի վերջին, երբ զինադադարն ավարտվեց, Յովհաննես Թրակիացու, Վիտալիանոսի, Դամիանի, Սուևտայի և Ադեգինայի գլխավորությամբ Ջոմից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (2.000 հեծյալ) և նրա կազմում գործող Ջայ ռազմիկները (մոտ 20) սկսեցին գործել հակառակորդի խորը թիկունքում: Իր հերթին, Օսթգոթական թագավորության բանակը լքված ջրատարով քաղաք թափանցելու միջոցով փորձ կատարեց տիրել Ջոմին, սակայն անհաջողության մատնվեց: Տապալվեցին նաև քաղաքը ինչպես դավաճանությամբ, այնպես էլ ուղղակի գրոհով գրավելու մի քանի փորձեր ևս: Ստեղծված պայմաններում, սպառնալիքի տակ տեսնելով արդեն Ռավեննան, Օսթգոթական թագավորության բանակը պատրաստվեց թողնել քաղաքի պաշարումը և նահանջել:

XII փուլ – 538 թ-ի մարտի 19-ին, այրելով ճամբարները, Օսթգոթական թագավորության բանակը թողեց քաղաքի պաշարումը և սկսեց հեռանալ հյուսիսային ուղղությամբ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Բելիսարիոսի գլխավորած կայսերական բանակը հարձակում գործեց հակառակորդի վերջապահի վրա, և ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս, վերադարձավ քաղաք:

Չայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 70.000 զինվոր:

1110.537 ամառ – Յատրուսի ճ-մ (Թրակիա): Սիտտա Ջայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Ջայ ռազմիկները (մոտ 2.000)

հաղթեցին Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹¹¹⁰

1111. 538 մարտի սկիզբ - Ռավեննայի ճ-մ (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հյուսիս-արևմտյան ափ): Հռոմեացի թրակիացու, Վիտալիանոսի, Դամիանի, Սունտայի և Ադեգինայի գլխավորությամբ հռոմից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (2.000 հեծյալ) և նրա կազմում գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 20) հաղթեցին Ուլիֆայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 4.000), որից հետո առանց մարտի մտան Ռիմնի (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հյուսիս-արևմտյան ափ, Ռավեննայից մոտ 50 կմ հարավ-արևելք): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹¹¹¹
1112. 538 մարտի վերջ - Պետրոս (Կենտրոնական Իտալիա, Պիցինյան երկրամաս) Հռոմից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 7.000, այդ թվում իսապրիացիներ, թրակիացիներ, բերբերներ, էրուլներ, սլավոններ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) գրավեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (400)՝ անհաջողությամբ ավարտված գրոհից հետո ստիպելով վերջինիս հանձնվել թիկունքում գտնվող բարձունքից իրականացված քարանետմամբ: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ 400 զինվոր, որոնք ընդգրկվեցին հաղթողների բանակի կազմում:¹¹¹²
1113. 538 ապրիլի սկիզբ - Տիչինայի ճ-մ: Մունդիլայի գլխավորությամբ դեպի Միլան շարժվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.100, այդ թվում 1.000 իսապրիացիներ ու թրակիացիներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) հաղթեցին Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 2.000), որից հետո, չկարողանալով գրավել քաղաքը, շարժվեցին առաջ ու զբաղեցրին Միլանը, ինչպես նաև Բերգամոն, Կոմո և Նովին: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹¹¹³
1114. 538 ապրիլի սկիզբ - ապրիլի կես - Անկոն (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հյուսիս-արևմտյան ափ, Ռիմնիից մոտ 220 կմ հարավ-արևելք) Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹¹¹⁴
1115. 538 ապրիլի սկիզբ - 539 մարտ - Միլան (Հյուսիսային Իտալիա) Ֆրանկական (10.000 բուրգունդացիներ) և Օստգոթական (մոտ 2.000) թագավորությունների միացյալ բանակը պաշարեց Մունդիլայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (300), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) և քաղաքի աշխարհագրից (մոտ 4.000) և, օգտվելով քաղաքում առաջացած սովից, ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 290, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Քաղաքը հիմնովին ավերվեց, զենք կրելու ընդունակ 30.000 տղամարդիկ սպանվեցին, իսկ կանայք, որպես ռազմավար, հանձնվեցին բուրգունդներին:¹¹¹⁵
1116. 538 ապրիլի սկիզբ - ապրիլի կես - Ռիմնի Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Հռոմեացիների գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50) և, խուսափելով Բելիսարիոսի ու կայսերական գանձապահ Ներսես Կամսարականի գլխավորությամբ մի քանի ուղղություններով ցամաքով ու ծովով առաջ շարժվող Բյուզանդական կայսրության հիմնական բանակից (մոտ 20.000, այդ թվում 2.000 էրուլներ, ինչպես նաև իսապրիացիներ, թրակիացիներ, բերբերներ, սլավոններ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200, այդ թվում Ներսես, Հրահատ և Սահակ Կամսարականները), մանր մարտերից հետո դիմեց խուճապահար փախուստի: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹¹¹⁶
1117. 538 ապրիլի վերջ - Ուրբին (Կենտրոնական Իտալիա, Պետրայից մոտ 30 կմ հյուսիս) և Վոլսինենսկյան լճի կղզին Ռիմնիից Բելիսարիոսի ու կայսերական գանձապահ Ներսես Կամսարականի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում իսապրիացիներ, թրակիացիներ, բերբերներ, էրուլներ, սլավոններ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200, այդ թվում Ներսես, Հրահատ և Սահակ Կամսարականները) պաշարեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 500) ու, չնայած այն բանին, որի Ներսեսի գլխավորած զորքը թողեց պաշարումը և վերադարձավ Ռիմնի, օգտվելով թշնամու մոտ առաջացած ջրի պակասից, ի

վերջո ստիպեցին հանձնվել: Թշնամին կորցրեց 400 զինվոր, որոնք ընդգրկվեցին հաղթողների բանակի կազմում:¹¹¹⁷

1118. 538 ապրիլի վերջ - Կայսենիս (Կենտրոնական Իտալիա, Ռիմնիից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք) Ռիմսից Յովհաննես Թրակիացու գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում էրուլներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) չգրավեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹¹¹⁸

1119. 538 ապրիլի վերջ - Ֆորոկորնելիոս (= Իմոյա) (Ռավեննայից մոտ 50 կմ արևմուտք) Յովհաննեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 9.000, այդ թվում էրուլներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 90) անակնկալ հարձակումով գրավեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹¹¹⁹

1120. 538 ապրիլի վերջ - 539 գարուն - Ուրբիլենտոս (Կենտրոնական Իտալիա, Ուրբինոյի մոտ) Բելիսարիոսի և առաջապահի հրամանատար Պերանիոս Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում իսավրիացիներ, թրակիացիներ բերբերներ, էրուլներ, սլավոններ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200) պաշարեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 500) և, օգտվելով քաղաքում առաջացած սովից, ի վերջո ստիպեցին հանձնվել: Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹¹²⁰

1121. 539 ապրիլ - հոկտեմբեր - Օսիմոյի գրավումը (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հյուսիս-արևմտյան ափ, Ռիմնիից մոտ 270 կմ հարավ-արևելք)¹¹²¹

Ստանալով Միլանի գրավման լուրը՝ Իտալիայում գործող բանակի միանձնյա հրամանատար մնացած Բելիսարիոսը իր բանակը բաժանեց մի քանի մասերի: Մի մասին Կիպրիանոսի և Յուստինոս Իլիրիացու գլխավորությամբ վերջինս ուղարկեց պաշարելու Ֆեզուլան (Կենտրոնական Իտալիա, Ուրբինոյի մոտ, Ֆլորենցիայից մոտ 8 կմ հյուսիս), մյուս մասին Միլանում գտնվող թշնամու բանակի գործողությունները կասեցնելու նպատակով Մարտինոսի, Յովհաննես Թրակիացու ու Յովհաննես Ֆագասի գլխավորությամբ ուղարկեց Պո գետի հովտի ուղղությամբ, իսկ վերջին մասով էլ որոշեց գործել Իտալիայի կենտրոնական հատվածում դեռևս դիմադրությունը շարունակող թշնամու ամրությունների դեմ: Արդյունքում Բելիսարիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (11.000, այդ թվում իսավրիացիներ, թրակիացիներ բերբերներ, սլավոններ և բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200, այդ թվում Պերանիոս Բագրատունին, ինչպես նաև Ներսես, Յրահատ և Սահակ Կամսարականները) պաշարեցին քաղաքը Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ - Տեսնելով, որ քաղաքը պաշարողները բաժանվել են մի քանի ճամբարների և համարելով, որ դրանցից մեկի վրա հարձակվելիս մյուսներին դժվար կլինի վերջինիս օգնության հասնել՝ Օսթգոթական թագավորության բանակը քաղաքի արևելյան կողմից անակնկալ արտագրոհ իրականացրեց հենց այն ջոկատի վրա, որտեղ գտնվում էր Բելիսարիոսը, սակայն հետ մղվեց: Իր հերթին, սակայն, թշնամուն հետապնդելու փորձն արդեն Բելիսարիոսին որևէ հաջողության չբերեց և կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր: Նույն օրը գիշերը և հաջորդ օրը քաղաքը պաշարողները ոչնչացրին կամ ցրեցին մինչ այդ քաղաքից պարենամթերք ձեռք բերելու համար դուրս եկած թշնամու մանր ջոկատներին:

II փուլ - Ապրիլից մինչև հոկտեմբեր քաղաքի մոտ ընթացան մարտեր, որոնցում, մասնավորապես, աչքի ընկան նաև Կամսարական եղբայրների գլխավորած հայերը: Ի վերջո ծայրահեղ սովի մատնված թշնամին, հույսը կտրելով որևէ օգնությունից, դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Թշնամու կայազորի մնացորդները ընդգրկվեցին հաղթողների բանակի կազմում:

1122. 539 ապրիլ - հոկտեմբեր - Ֆեզուլան Կիպրիանոսի ու Յուստինոս Իլիրիացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10) պաշարեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 500) և, օգտվելով քաղաքում առաջացած սովից, ի վերջո ստիպեցին հանձնվել: Յայերը կորցրին

մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Թշնամու կայազորի մնացորդները ընդգրկվեցին հաղթողների բանակի կազմում:¹¹²²

1123. 539 ամառ – Տիփնայի ճ-մ: Ասպատակելով առաջխաղացած և Պոն գետանցած Թեոդեբերտ I-ի գլխավորած Ֆրանկական թագավորության բանակը (100.000), որը մինչ այդ անակնկալ հարձակումով հաղթել էր որպես օգնականներ իրեն ընդունած Օստգոթական թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 2.000), հերթական անակնկալ հարձակումով հաղթեց ու ցրեց նաև Օստգոթական թագավորության բանակի փախուստից ոգևորված ու դա յուրայինները գործը համարելով առաջխաղացած Մարտինոսի, Յովհաննես Թրակիացու և Յովհաննես Ֆազասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 10): Յայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր: Շուտով, սակայն, Ֆրանկական թագավորության բանակը, սեփական շարքերում բռնկված դիզենտերիայի համաճարակից կորցնելով 30.000 զինվոր, նահանջեց ելման դիրքեր: Օգտվելով դրանից՝ նախկին դիրքերը գրավեց նաև Մարտինոսի և Յովհաննեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը:¹¹²³

Սատրապական Յայաստանի IV ապստամբություն (539-545)

1124. 539 աշուն – Ալսիկ ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Բասեն գավառի հարավ, Արաքսի աջ ափին): Արևելքի հրամանատար Սիտտա Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Բագրատունյաց գնդին (մոտ 200) և գերեց Սպանդիատ ու Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունիների կանանց: Յայերը կորցրին մոտ 180, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹¹²⁴

1125. 539 աշուն – Ալսիկ ամրոցի ճ-մ¹¹²⁵

Յովհաննես և Արտավան Արշակունիների, ինչպես նաև Վասակ Մամիկոնյանի ու Վարազ-Տիրոց և Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունիների գլխավորած Յայկական բանակը (մոտ 7.000) շարժվեց Սիտտա Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 12.500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 700) ընդառաջ: Զանակապես զիջելով հակառակորդին՝ Յայկական բանակը կարողացավ պարտադրել վերջինիս ճակատամարտի մեջ մտնել այնպիսի վայրում, որտեղ հնարավորություն չկար կազմել միասնական ճակատ, իսկ մարտն էլ մղվում էր առանձին և իրարից կտրված ջոկատների միջև:

I փուլ – Յայկական բանակի հիմնական ուժերը, դուրս գալով հակառակորդի բանակի այն մասի դեմ, որի կազմում իր շքախմբի հետ միասին գտնվում էր Սիտտան, հարձակման պատրանքով և մանր մարտերով նահանջելով, ստիպեցին հակառակորդին անցնել երկու ուժերի միջև գտնվող ձորակը:

II փուլ – Մարտի մեջ մտցնելով հիմնական ուժերը՝ Յայկական բանակը հզոր հարված հասցրեց հետ քաշվել փորձող հակառակորդին և գլխովին ոչնչացրեց, ընդ որում Արտավանը հեծյալ նիզակամարտում հաղթեց և սպանեց Սիտտային:

Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000, վերջինիս կողմում հանդես եկող հայերը՝ մոտ 200 զինվոր, որոնց թվում նաև Սիտտան:

1126. 539 աշուն – Թրակիայի ճ-մ: Կալլուկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50) հաղթեցին Գեպիդական թագավորության բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹¹²⁶

1127. 539 աշուն – Թրակիայի ճ-մ: Գեպիդական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Կալլուկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 4.500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 45): Յայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹¹²⁷

Բյուզանդա-Պարսկական IV պատերազմ
(539-562)

1128. 539 աշուն - Հայոց Միջագետքը ու Հյուսիսային Ասորիքը Պարսից և Լախմյանների թագավորությունների (մոտ 50.000), ինչպես նաև Հայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ասպատակեց ու նահանջեց:¹¹²⁸
1129. 539 աշուն - Աղձնիքը և Կորճայքը Բուզեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 25.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹¹²⁹
1130. 539 դեկտեմբեր - 540 մայիս - Ռավեննան Բելիսարիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում Ներսեհ, Հրահատ ու Սահակ Կամսարականների գլխավորությամբ գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) շրջափակեցին Վիտիգեսի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 2.000) և, մանր մարտերից հետո աստիճանաբար գրավելով ողջ Հյուսիսային Իտալիան, ի վերջո ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Վիտիգեսը գերվեց ու փոխադրվեց Կոստանդնուպոլիս, իսկ Իտալիան առժամանակ ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:¹¹³⁰
1131. 540 մարտ - Սուրը Խոսրով I-ի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 120.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Մունդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Արշակ Արշակունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), այն բանից հետո, երբ, պարիսպների վրա մարտնչող Արշակը նետի հարվածից զոհվեց, իսկ թշնամու գրոհը հետ մղելուց հետո բանակցությունների մեկնած և վերադարձող քաղաքային պատվիրակության անդամների հետ դարպասներին մոտեցած հակառակորդի մի քանի ռազմիկներ էլ անակնկալ հարվածով գրավեցին դրանք: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր: Գերվեց նաև 12.000 խաղաղ բնակիչ, որոնց հետագայում փոխանակեցին 200 կգ ոսկու հետ:¹¹³¹
1132. 540 ապրիլ - մայիս - Հայեայր 2.000 կգ արծաթ ստանալուց հետո Սեմբիցից (= Հեռոպոլիս) Խոսրով I-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 119.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 19.500), ինչպես նաև Մունդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100)՝ առանց մարտի մոտենալով քաղաք և ստիպելով կարճատև դիմադրություն ցույց տված միջնաբերդին հանձնվել: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնցից զգալի մասը միացավ Խոսրով I-ի բանակին:¹¹³²
1133. 540 մայիս - հունիս - Աստիոքը Հայեայրից Խոսրով I-ի գլխավորությամբ արշաված Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 115.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000), ինչպես նաև Մունդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակը (մոտ 4.500) արևելքից ու արևմուտքից իրականացված համակցված գրոհի արդյունքում գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (6.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր: Շարունակելով արշավանքը դեպի արևմուտք և մոտենալով Սելևկիա Պիերիա (Հյուսիս-արևմտյան Ասորիք, Աստիոքից մոտ 25 կմ հարավ-արևմուտք, Օրոնտեսի գետաբերանում), Խոսրով I-ի բանակը ուղղություն վերցրեց դեպի Ապամեա ու, ստիպելով նրա կայազորին, վճարելով 1.000 կգ ոսկի, հանձնվել՝ թալանեց քաղաքը:¹¹³³
1134. 540 հուլիս - Կիննասարինի, ինչպես նաև Սրուճի և Եդեսիայի շրջակայքը Խոսրով I-ի գլխավորությամբ Ապամեայից առաջխաղացած և Քաղբայխոսս բերդից մոտ 8 կմ հյուսիս երեք օրում Եփրատը գետանցած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Մունդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակը (մոտ 4.000) ասպատակեցին՝ խալկեից և Եդեսիայից որպես փրկագին ստանալով 200-ական կգ ոսկի:¹¹³⁴

1135. 540 հուլիս – խառանի և Կոնստանդինեի շրջակայքը խոսրով I-ի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Մուկդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակը (մոտ 4.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին՝ Կոնստանդինեից որպես փրկագին ստանալով որոշ բանակությամբ ոսկի:¹¹³⁵

1136. 540 օգոստոս – Դարա ամրոցի պաշտպանությունը¹¹³⁶

Խոսրով I-ի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Մուկդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակը (մոտ 4.000) մոտեցան ամրոցին, որտեղ Մարտինոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – Հարձակվողները, այրվող նետերով այրելով ամրոցի հիմնական պարիսպների դիմաց ձգվող հողաթմբի վրա գտնվող ցցապարսպի դարպասները և հաղթահարելով դրանք, անցան հարձակման հիմնական պարիսպներին ուղղության, որը, սակայն, հաջողություն չբերեց:

II փուլ – Հարձակվողները, նպատակ ունենալով ներխուժել ամրոց, թունել փորեցին պարսպի տակ, սակայն ամրոցի կայազորը, իմանալով այդ մասին աշխատանքներին մասնակցող մի ռազմիկից, փորվածքը հատեց մեկ այլ փորվածքով և անակնկալ հարձակումով ջարդեց աշխատանքները կատարող հակառակորդի ռազմիկներին ու ոչնչացրեցին թշնամական թունելը:

Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր: Կրած անհաջողություններից հետո հարձակվողները, ստանալով 1.000 կգ արծաթ, թողեցին ամրոցի պաշարումը և նահանջեցին Պարսից թագավորության տարածք:

1137. 540 ամառ – Բաբոսի ճ-մ (Լիբիայի արևմուտք): Սողոմոն Դարացու և գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100), խուսափելով հարթավայրում ստեղծված արհեստական ցեխից ու հետապնդելով Գոնթարիսի գլխավորած իրենց առաջապահին պարտության մատնած և շրջապատել փորձող բերբերներին (մոտ 20.000), հասան ու հաղթեցին ճամբար զարկած թշնամուն: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹¹³⁷

1138. 540 ամառ – Չերբուլա ամրոցը (Լիբիայի արևմուտք, Աբրասիոսի բարձրավանդակ) Սողոմոն Դարացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 80), հուժկու նետահարությամբ ծանր կորուստներ պատճառելով թշնամու կայազորին, գրավեցին մինչ այդ փախուստի դիմած բերբերներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹¹³⁸

1139. 540 ամառ – Թումարի ճ-մ (Լիբիայի արևմուտք, Աբրասիոսի բարձրավանդակ): Սողոմոն Դարացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ հարվածով գրավելով դեպի անառիկ թվացող լեռան գագաթը տանող ճանապարհը և խուճապի մատնելով հակառակորդին, հաղթեցին բերբերներին (20.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹¹³⁹

1140. 540 ամառ – Գեմիսանիա ամրոցը (Լիբիայի արևմուտք, Աբրասիոսի բարձրավանդակ) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) անակնկալ հարձակումով գրավեցին բերբերներից (մոտ 10): Թշնամին կորցրեց մոտ 10 զինվոր:¹¹⁴⁰

1141. 540 ամառ – Կոստանդնուպոլիսը Հուստինիանոս I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշտպանեցին Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակից (մոտ 80.000, այդ թվում սլավոններ): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹¹⁴¹

1142. 541 ապրիլ – Տրեվիզոյի ճ-մ (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հյուսիսային ափ, Վենետիկից հյուսիս): Իլդիբադ արքայի գլխավորած Օստգոթական թագավորության բանակը (1.000)

հաղթեց Վիտալիանոսի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000, այդ թվում մեծաթիվ էրուլներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:¹¹⁴²

1143. 541 ապրիլ - Պետրայի գրավումը (Լազիկա, Բաթումիից մոտ 40 կմ հյուսիս, Սև ծովի ափին)¹¹⁴³

Խոսրով I-ի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Պարսից, ինչպես նաև Գուբազ II-ի գլխավորած Լազական թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին քաղաքը Հովհաննես Ցիբուսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50):

I փուլ - Զաղաթի կայազորը, համոզելով հակառակորդին, որ քաղաքը լքված է, անակնկալ արտագրոհով փախուստի մատնեց պարսպին մոտեցած վերջինիս առաջապահին և ոչնչացրեց պաշարողական տեխնիկան:

II փուլ - Հաջորդ օրը Խոսրով I-ի բանակը անցավ վճռական գրոհի, սակայն մինչև երեկո տևած մարտում այն հետ մղվեց: Այդ ընթացքում, սակայն, պարանոցին ստացված նետի հարվածից Հովհաննեսը ծանր վիրավորվեց և կարճ ժամանակ անց մահացավ: Միաժամանակ քաղաքը պաշարողները սկսեցին փորել պարսպի աշտարակներից մեկի տակ:

III փուլ - Մի քանի օր անց, տակը փորված աշտարակի տակ գտնվող թունելում դրված գերանները այրելու միջոցով քաղաքը պաշարողները փլեցին այն, որից հետո գրավեցին պարսպի այդ հատվածը: Ստեղծված պայմաններում քաղաքի կայազորը բանակցություններ սկսեց և դադարեցրեց դիմադրությունը:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 900 զինվոր: Զաղաթի կայազորի ռազմիկների զգալի մասը միացավ Խոսրով I-ի բանակին: Իր հերթին Մեքաստապոլսում և Պիցունդայում գտնվող կայազորները, երկյուղելով թշնամու առաջխաղացումից, քանդեցին ամրությունները և ծովով հեռացան Տրապիզոն:

1144. 541 ապրիլ - Մծբինը Արևելքի հրամանատար Բելիսարիոսի, Հայաստանի հրամանատար Բուզեսի, Լիբանանի զորքերի հրամանատարներ Հոնկիթանգոսի և Թեոկտիստոսի, Պետրոս Հայի, Հովհաննես Նիկիտայանի ու Հովհաննես Ֆազասի գլխավորությամբ Դառա ամրոցից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում զորքեր, էրուլներ, վանդալներ և բերբերներ), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000), ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 2.000) պաշարեցին Նաբեդեսի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), սակայն, այն բանից հետո, երբ անզգուշորեն ընդհուպ քաղաքին մոտեցած նրանց առաջապահը անակնկալ հարձակման ենթարկվեց ու պարտություն կրեց, ընդ որում հակառակորդը նահանջեց միայն գոթական հեծելազորի հակահարձակումից հետո, որոշ ուժեր թողնելով քաղաքը շրջափակելու համար, շարունակեցին շարժվել դեպի արևելք: Հարձակվողները կորցրին 50 զինվոր, որից հայերը՝ մոտ 10, պաշտպանվողները կորցրին 150 զինվոր, որից հայերը մոտ 70 զինվոր:¹¹⁴⁴

1145. 541 մայիս - հունիս - Սիսավրանոն ամրոցը (Մծբինից 39 կմ արևելք) Արևելքի հրամանատար Բելիսարիոսի, Հայաստանի հրամանատար Բուզեսի, Լիբանանի զորքերի հրամանատարներ Հոնկիթանգոսի և Թեոկտիստոսի, Պետրոս Հայի, Հովհաննես Տրոգլիտայի ու Հովհաննես Ֆազասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում զորքեր, էրուլներ, վանդալներ և բերբերներ), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500, այդ թվում Պետրոս Հայը), ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 2.000) պաշարեցին Պարսից թագավորության բանակից (800 հեծյալ), որը պարենի պակասի պատճառով ի վերջո հանձնվեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ 800 զինվոր:¹¹⁴⁵ Գասանյանների թագավորության բանակը ասպատակեց Հյուսիսային Սիջազետը, իսկ կայսերական բանակը, ավերելով Սիսավրանոնը, բայց զգալիորեն կորցնելով մարտունակությունը շոգերից ու տարածված

հիվանդություններից, ի վերջո վերադարձավ և, վերամիավորելով ուժերը, հետ քաշվեց Ղարա:

1146. 541 մայիս - Կարինի ճ-մ: Հայաստանի հրամանատար Վալերիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Սատրապական Հայաստանը ասպատակած սաբիրներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹¹⁴⁶

1147. 542 մարտի սկիզբ - Վերոնան (Հյուսիսային Իտալիա) Ռավեննայից Կոնստանդինի, Ալեքսանդրի, Հովհաննես Թրակիացու, Բեսսասի, Վիտալիանոսի և այլոց գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակի (12.000, այդ թվում պարսիկներ) և նրա կազմում Արտավազդ Մամիկոնյանի գլխավորած գործող Հայ ռազմիկների (մոտ 100) առաջապահը (100) գիշերային անակնկալ գրոհով գրավեց Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 800), սակայն սեփական բանակը ժամանակին օգնության չհասավ, որից էլ օգտվելով փախուստը դադարեցրած թշնամու ռազմիկները հետ դարձան և արդյունքում արդեն Արտավազդի մարդիկ ստիպված եղան, ցատկելով պարսպից, հեռանալ քաղաքից: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹¹⁴⁷

1148. 542 մարտի կես - Ֆավենտիայի ճ-մ (Ռավեննայից մոտ 100 կմ հարավ-արևմուտք)¹¹⁴⁸

Կոնստանդինի, Ալեքսանդրի, Հովհաննես Թրակիացու, Բեսսասի, Վիտալիանոսի և այլոց գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 11.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 80, այդ թվում Արտավազդ Մամիկոնյանը) շարժվեցին Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակի դեմ (5.000): Այդ ընթացքում հրավիրված խորհրդակցությունում Արտավազդ Մամիկոնյանն առաջարկեց հարձակվել թշնամու վրա այն պահին, երբ վերջինս միայն մասնակի անցած կլինի գետը, սակայն այդ ծրագիրը չընդունվեց և, մինչ կայսերական բանակի հրամանատարությունը վիճում էր հետագա գործողությունների ծրագրի շուրջ, Տոտիլան հիմնական բանակով ոչ միայն հաջողությամբ ավարտեց գետանցումը, այլև մեկ այլ ջոկատ էլ, գետն անցկացնելով այլ վայրում, ուղղեց դեպի հակառակորդի թիկունք: Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին: Մարտից անմիջապես առաջ երկու բանակների մարտակարգերի միջատարածքում հանդիպեցին Արտավազդ Մամիկոնյանը և անպարտելի ու հզոր ռազմիկի համբավ ունեցող հսկայամարմին գոթ Վալարիսը: Տեղի ունեցած մենամարտում Արտավազդը հաղթեց և սպանեց իր հակառակորդին, սակայն քիչ անց պատահաբար դիպավ գետինն իրված թշնամու նիզակի սուր ծայրին, կտրեց քներակը և 3 օր անց արյան մեծաքանակ կորստից մահացավ:

I փուլ - Օսթգոթական թագավորության բանակը անցավ հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ - Կայսերական բանակի թիկունքն անցած թշնամու ջոկատը անակնկալ հարված հասցրեց, որից հետո, առանց այդ էլ բարոյալքված Արտավազդի վիրավորվելու լուրից, կայսերական բանակը մատնվեց խուճապի և դիմեց փախուստի:

III փուլ - Օսթգոթական թագավորության բանակը հետապնդեց թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1149. 542 մարտի սկիզբ - Սուլշելլոի ճ-մ (Ֆլորենցիայից մոտ 30 կմ հյուսիս)¹¹⁴⁹

Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 8.000) մոտեցավ Ֆլորենցիային, որի պաշտպանությունը գլխավորող Հուստինոս Իլիրիացին այս մասին տեղեկացրեց Ռավեննայում գտնվող ուժերին: Արդյունքում Բեսսասի, Կիպրիանոսի և Հովհաննես Թրակիացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) շարժվեցին քաղաքին օգնության: Տեղեկանալով թշնամու առաջխաղացման մասին՝ Տոտիլան իր բանակը հետ քաշեց քաղաքից հյուսիս և ճամբարեց: Կայսերական բանակի հրամանատարությունը, միավորվելով ուժերը Հուստինոսի գլխավորած կայազորի հետ և գնալով հակառակորդի հետքերով, ի վերջո հանգեց մի ծրագրի, ըստ որի Հովհաննեսի գլխավորած ուժեր հենց

երթից պետք է հարձակվելին վերջինիս վրա, որից հետո միայն պետք է մարտի մեջ մտնելն տեղ հասած հիմնական ուժերը:

I փուլ – Հովհաննեսի գլխավորած ջոկատը անակնկալ հարձակվեց ճամբարած թշնամու վրա և, ջարդելով վերջինիս ու մատնելով փախուստի, սկսեց հետապնդել, իսկ ընթացքում մարտադաշտ սկսեցին հասնել կայսերական բանակի հիմնական ուժերը:

II փուլ – Հովհաննեսի գլխավորած ջոկատը զարգացրեց հարձակումը դեպի մոտակա բլրի վրա դիրքեր գրաված հակառակորդի ուժերը և համառ մարտի բռնվեց վերջիններիս հետ, սակայն Հովհաննեսի մահվան մասին տարածված կեղծ լուրը բարոյալքեց հարձակվողներին և արդյունքում նրանք, պարտություն կրելով, հետ շարտվեցին ու ապաստանեցին հիմնական բանակի շարքերում:

III փուլ – Ուժերը կենտրոնացրած Օսթգոթական թագավորության բանակը անցավ հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց ու ցրեց մինչ այդ արդեն բարոյալքված կայսերական բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, որոնց թվում վիրավորվեց նաև Բեսասարը, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Արդյունքում գոթերը առանց լուրջ մարտերի մտան Կայսենին և Պետրա ամրոցները, ինչպես նաև Ուրբինոն, Մոնֆերետտան և Բենվենտո (վերջինը՝ Հարավային Իտալիա):

1150. 542 մարտ - ապրիլ – Սերգիոպոլիսը (Հարավային Ասորիք, Սուրից մոտ 25 կմ հարավ) խոսրով I-ի գլխավորությամբ արշաված Պարսից թագավորության բանակի (մոտ 150.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 25.000), ինչպես նաև Մուսդիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակի (մոտ 5.000) վերջապահը (6.000) չգրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (200) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2): Հարձակվողները կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր: Շարունակելով արշավանքը դեպի հյուսիս և հասնելով Կոմմագենե, խոսրով I-ի բանակը, խուսափելով Բելիսարիոսի գլխավորությամբ կենտրոնացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 30.000, այդ թվում գոթեր, էրուլներ, վանդալներ և բերբերներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (1.000, այդ թվում Ատոմ Ակեացին), ինչպես նաև ստանալով երաշխիքներ առ կնքվելիք հաշտության, ուղղություն վերցրեց դեպի Նիկեոփոլիս և, հիմնովին ավերելով առանց մարտի հանձնված քաղաքը, վերադարձավ Պարսից թագավորության տարածք:¹¹⁵⁰

1151. 542 մարտի վերջ - 543 մարտ – Նեապոլի գրավումը¹¹⁵¹

Տոտիլա արքայի գլխավորությամբ Բենվենտոյից առաջխաղացած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Կոնոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (1.000, այդ թվում իսավրիացիներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (10):

I փուլ – Գարնան և ամռան ընթացքում շրջափակելով քաղաքը՝ Օսթգոթական թագավորության բանակը գրավեց Կոմման, ինչպես նաև իր իշխանությունը հաստատեց գրեթե ողջ Հարավային Իտալիայի վրա:

II փուլ – Աշնանը Սիցիլիա ժամանած, այնտեղից էլ Հռոմ շարժված և ի վերջո Նեապոլի ափերի մոտ խարխիս գցած կայսերական նավատորմն (մոտ 50 նավ) ու բանակը (մոտ 5.000), ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) փորձեցին ափհանում իրականացնել, սակայն անակնկալ հարձակման ենթարկվեցին թշնամու կողմից և գլխովին ջախջախվեցին:

III փուլ – 543 թ-ի հունվարին կայսերական նավատորմն (մոտ 80 նավ) և բանակը (մոտ 8.000), ինչպես նաև նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Ֆազաս Բագրատունին) հերթական փորձը կատարեցին շրջափակումից ազատել քաղաքն ու մոտեցան վերջինիս, սակայն ուժեղ փոթորիկը ափ նետեց նավերի հիմնական մասը կամ խորտակեց և ցրեց դրանք այն դեպքում, երբ փրկված ռազմիկներն էլ զոհ գնացին թշնամիների հարվածներին:

IV փուլ – Սպառնելով դիմադրության բոլոր միջոցները՝ 543 թ-ի մարտին քաղաքը հանձնվեց թշնամուն: Կոնոնն և նրա ռազմիկները պատվավոր կապիտուլյացիայի ենթարկվեցին ու մեկնեցին Հռոմ՝ յուրայինների մոտ:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

1152. 543 մարտ – Անգղ ամրոցի ճ-մ¹⁵²

Արևելքի հրամանատար Մարտինոսի, Հայաստանի հրամանատար Վալերիանոսի, Պետրոս Հայի, Իլդիգերի, Թեոկտիստոսի, Դոմենտիոլոսի, Հուստոսի, Հովհաննես Տրոգլիտայի, Հովհաննես Ֆազասի, Էրուկների հրամանատարներ Ֆիլեմուսի և Վերոսի, Պերանիոս Բագրատունու, Ներսեհ ու Սահակ Կամսարականների, ինչպես նաև Ատոմ Ակեացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (30.000, այդ թվում Էրուկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ներխուժեցին Մարզպանական Հայաստան, որից հետո, կարծելով, թե տեղում իրենց դիմադրող ուժ չկա, մարտարշավի ընթացքում ցրեցին ուժերը ու սկսեցին ասպատակել շրջակայքը: Հետագայում, սակայն, տեղեկանալով Նաբեդեսի գլխավորությամբ ամրոցում և նրա շրջակայքում տեղակայված Պարսից թագավորության բանակի (4.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 2.000) առկայության մասին, Մարտինոսը, Վալերիանոսը, Պետրոս Հայը, Իլդիգերը, Թեոկտիստոսը, Դոմենտիոլոսը, Հովհաննես Տրոգլիտան, Հովհաննես Ֆազասը, Ներսեհ և Սահակ Կամսարականները, ինչպես նաև Ատոմ Ակեացին միավորեցին ուժերը ու մոտեցան ամրոցին: Դրանից հետո առանց մարտակարգը պահպանելու ելման դիրքեր գրաված կայսերական բանակը պատրաստվեց գրոհել հակառակորդի դիրքերը, ընդ որում աջ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց Պետրոս Հայը, ձախիսը՝ Վալերիանոսը, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Մարտինոսը:

Իր հերթին Նաբեդեսը, ժամանակին տեղեկանալով թշնամու թվական գերակշռության մասին, ամուր դիրքեր գրավեց ամրոցում և նրա մատույցներում՝ փորելով խանդակներ ու քարերից և սայլերից կազմված ամրությունով փակելով գյուղի միջով դեպի ամրոց տանող նեղ ճանապարհը: Միաժամանակ նաև գյուղի խրճիթներում կազմակերպված դարաններում աննկատ տեղակայվեցին հետևակ ռազմիկներ:

I փուլ – Կամսարական իշխանների, ինչպես նաև Ատոմ Ակեացու գլխավորած ուժերը, իրենց կազմում ունենալով Ֆիլեմուսի և Վերոսի գլխավորած Էրուկներին, անցան հարձակման, ինչի արդյունքում հակառակորդի առաջապահը կարճատև դիմադրությունից հետո նահանջեց գյուղ տանող նեղ ճանապարհի ուղղությամբ՝ իր հետևից քաշելով կայսերական բանակի ռազմիկներին:

II փուլ – Կայսերական բանակը փորձեց զարգացնել հաջողությունը, սակայն, նեղ տեղանքում չկարողանալով լայն ճակատ կազմել և օգտագործել թվական գերակշռությունը, ի վիճակի չեղավ ճեղքել հակառակորդի շարքերը՝ ծանր կորուստներ կրելով ինչպես ճակատից հարվածող հակառակորդի նետածիղների հարվածներից հեռամարտում, այնպես էլ հենց այդ ժամանակ խրճիթներում տեղակայված դարաններից անակնկալ կերպով մարտի մեջ մտած հակառակորդի հետևակ ռազմիկների հարվածներից ձեռնամարտում:

III փուլ – Պարսից թագավորության բանակը անցավ կտրուկ հակահարձակման և, օգտագործելով նաև բարձունքից արշավող ծանր հեծելազորի հարվածային հզոր թափը, ճզմեց հակառակորդի առաջին շարքերը՝ ջախջախելով ու փախուստի մատնելով հակառակորդի ռազմիկներին: Այս ընթացքում ծանր վիրավորվեց Ներսեհ Կամսարականը ու, թեև Սահակին ի վերջո հաջողվեց հանել եղբորը մարտից, սակայն վերջինս դրանից կարճ ժամանակ անց մահացավ:

IV փուլ – Պարսից թագավորության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս: Այդ ընթացքում սպանվեց նաև Ատոմ Ակեացին՝ նահանջի պահին ամրություններից մեկից նետված քարով հարված ստանալով գլխին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:

1153. 543 մարտ – Տառնը Հուստոսի, Հովհաննես Դոմենտիոլոսի, Հովհաննես Ֆազասի և Պերանիոս Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 6.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 600) ասպատակեցին, սակայն, տեղեկանալով հիմնական բանակի պարտության մասին, նահանջեցին:¹¹⁵³

Խոսքով I-ի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում բուլղարներ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Մուսղիիր II-ի գլխավորած Լախմյանների թագավորության բանակը (մոտ 4.000) մոտեցան քաղաքին, որտեղ Արևելքի հրամանատար Մարտինոսի, Պետրոս Հայի ու Պերանիոս Բագրատունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում բուլղարներ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 800), ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 1.000) անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – Պարսից թագավորության բանակի առաջապահը կազմող սաբիրները վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակվեցին քաղաքի շրջակայքում արածող ոչխարների հոտի վրա, սակայն հովիվների հետ մինչև կեսօր տևած համառ մարտում ի վերջո Նահանջեցին՝ կարողանալով խլել միայն ոչխարների մի մասը: Նույն օրն էլ արդեն հիմնական բանակը մոտեցավ քաղաքին և սկսեց Նրա պաշարումը:

II փուլ – Պաշարման ութերորդ օրը պաշարողները սկսեցին քաղաքի պարսպի դիմաց քարերի, հողի և գերանների օգնությամբ վեր հանել հողաբլուր՝ նպատակ ունենալով, թշնամու հարվածներից պաշտպանելով կաշվե հաստ վարագույրով, այն աստիճանաբար տարածել դեպի պարիսպը ու դրա վրայով ներխուժել քաղաք: Շինարարության ընթացքում քաղաքի կայազորը հիմնականում բուլղարների ուժերով արտագրոհ իրականացրեց և որոշակի վնաս հասցրեց հակառակորդի պաշարողական տեխնիկային, սակայն ի վերջո Նահանջեց: Այդ մարտում աչքի ընկավ Արգեկ Նիզակակիրը, որը ոչնչացրեց հակառակորդի 27 ռազմիկ: Դրանից հետո կողմերը բանակցություններ սկսեցին, որոնք, սակայն, որևէ արդյունքի չհասցրին: Ի վերջո, քաղաքի կայազորը սկսեց պարսպի տակից թունել փորել դեպի կառուցվող հողաբլրի հիմքը՝ արդյունքում հասնելով իր նպատակին և թունելի առաստաղը ամրացնելով գերաններով:

III փուլ – Մի քանի օր անց, երբ հողաբլուրն արդեն պատրաստ էր և ընդհուպ մոտեցել էր պարսպին, Պարսից թագավորության բանակն անցավ գրոհի: Ի պատասխան դրա՝ քաղաքի կայազորն այրեց թունելի առաստաղը պահող գերանները և, որպեսզի քողարկի գետնի տակից բարձրացող ծուխը, այրվող նետերով սկսեց հարվածել հողաբլրին՝ բավականին ժամանակ կարողանալով տպավորություն ստեղծել, թե ծուխ տարածվում է հենց այդ պատճառով: Ի վերջո, հողաբլուրը փլվեց՝ ծանր կորուստներ պատճառելով հարձակվողներին, իսկ քաղաքի գրոհն էլ արդեն երեկոյան հետ մղվեց:

IV փուլ – Վեց օր անց վաղ լուսաբացին Խոսքով I-ի բանակը փորձեց անակնկալ գրոհով գրավել քաղաքը, սակայն կայազորի կազմում գտնվող մի գյուղացի վերջին պահին նկատեց թշնամուն և ոտքի հանեց յուրայիններին, ինչի արդյունքում գրոհը հետ մղվեց: Նույն օրը կեսօրին թշնամու մի խոշոր ջոկատ գրոհ ձեռնարկեց քաղաքի Մեծ դարպասի ուղղությամբ, բայց այն ևս հաջողության չհասավ: Վերսկսվեցին բանակցություններ, որոնք կրկին վերջացան անարդյունք:

V փուլ – Երկու օր անց Պարսից թագավորության բանակը, տեղաբաշխելով ուժերը պարիսպների շրջանակի ողջ երկարությամբ, իսկ երկրորդ շարքում էլ, քաղաքից փախչողներին որսալու նպատակով թողնելով Լախմյանների թագավորության բանակը, անցավ վճռական գրոհի, սակայն բռնկված և բավականին երկար տևած մարտի արդյունքում հետ շարտվեց, ընդ որում պարսպին մոտեցած փղերի վրա տեղակայված ռազմիկները, որոնք սկզբում շփոթության մատնեցին պաշտպանվողներին, վնասագերծվեցին այն բանի շնորհիվ, որ պարսպից կախած խոզերն իրենց սուր ձայնով ահաբեկեցին փղերին: Օրվա երկրորդ կեսին Խոսքով I-ի բանակը կրկնեց հարձակումը, սակայն մինչև երեկո տևած մարտում կրկին որևէ արդյունքի չհասավ, ընդ որում մասնակի հաջողություն ձեռք բերվեց միայն Սոյինե դարպասի մոտ, որտեղ, հաղթահարելով Գասանյանների թագավորության բանակի դիմադրությունը, թշնամին մի քանի տեղից ներխուժեց քաղաք, սակայն Մարտինոսը Պերանիոս Բագրատունու գլխավորությամբ օգնական ուժեր ուղարկեց և հետ շարտեց հակառակորդին:

VI փուլ – Երկու օր անց Պարսից թագավորության բանակը հարձակվեց Բարլաոսի դարպասի վրա, սակայն, հանդիպելով ուժեղ դիմադրության և ծանր կորուստներ կրելով, շուտով վերադարձավ ելման դիրքեր:

Կրած անհաջողություններից հետո հարձակվողները, ստանալով 500 կգ ոսկի, թողեցին քաղաքի պաշարումը և նահանջեցին Պարսից թագավորության տարածք: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000, պաշտպանվողներից՝ հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600 զինվոր: Շուտով սկսվեցին բանակցություններ և 545 թ-ին, այն բանից հետո, երբ Բյուզանդական կայսրությունը վճարեց 500 կգ ոսկի, հինգ տարով կնքվեց զինադադար, որը, սակայն, չէր վերաբերվում Լազիկային: Նույն տարում Էլ Հուստինիանոս I-ը հատուկ հրովարտակով ներեց ապստամբներին, որից հետո Սատրապական Հայաստանի IV ապստամբությունը վերջացավ և վերականգնվեց նախկին վիճակը:

1155. 544 զարուն – Լեպտիս-Սանգուի ճ-մ (Լիբիա, Տրիպոլիի մոտ)¹¹⁵⁵

Սողոմոն Դարացու եղբորորդի Սերգիոսը, ինչպես նաև Պուլցենդիոսը, իբր բանակցությունների նպատակով իրենց մոտ հավաքելով բերքերների 80 երևելի առաջնորդների, նրանց բոլորին կոտորեցին, որից հետո նրանց գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) շարժվեցին մոտակայքում տեղակայված բերքերների (մոտ 2.000) ճամբարի դեմ:

I փուլ – Կայսերական բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի ճամբարի վրա և, փախուստի մատնելով թշնամու ռազմիկներին, ձեռք բերեց զգալի ավար:

II փուլ – Կայսերական բանակի մի մասը Պուլցենդիոսի գլխավորությամբ փորձ կատարեց հետապնդել հակառակորդին, սակայն հայտնվեց դարանում և ծանր կորուստներ կրեց, ընդ որում մարտում ընկավ նաև Պուլցենդիոսը: Արդյունքում Սերգիոսը, հավաքելով ցրված ուժերը, վերադարձավ Էլման դիրքերի:

Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:

1156. 544 զարուն – Թեբեսթայի ճ-մ (= Քիլիոսի ճ-մ), (= Կաստերինեի ճ-մ) (Լիբիա, Կարթագենից մոտ 700 կմ հարավ)¹¹⁵⁶

Սողոմոն Դարացու, նրա եղբորորդիներ Կյուրոսի, Սերգիոսի, Սողոմոն Փոքրի և Գոնթարիսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) մարտարշավ սկսեցին բերքերների (մոտ 20.000) դեմ, ընդ որում վերջիններիս մինչ այդ հաջողվել էր գաղտնի հարաբերություններ հաստատել Գոնթարիսի հետ և վերջինիս գրավել իրենց կողմը:

I փուլ – Կայսերական բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի ճամբարի վրա և, փախուստի մատնելով թշնամու ռազմիկներին, ձեռք բերած ավարով սկսեց նահանջել: Միաժամանակ այն հանգամանքը, որ Սողոմոնը հրաժարվեց անմիջապես ավարը բաժանել մարտը հենց նոր ավարտած ռազմիկներին, բերեց նրան, որ վերջիններս, պատված խորը դժգոհությամբ, իրենց մեծ մասով աստիճանաբար լքեցին մարտարշավ իրականացնող բանակի շարքերը և կարծես ինքնաբերաբար ցրվեցին, իսկ շարքում մնացած փոքր մասն էլ, հիասթափված այդ ամենից, հետագայում որևէ մարտական եռանդ չցուցաբերեց:

II փուլ – Ուժերը կենտրոնացրած բերքերները անցան հակահարձակման և, օգտվելով հակառակորդի բանակի փաստացի կազմաքանդումից, ինչպես նաև Գոնթարիսի գլխավորած ուժերի դավաճանությունից, ծանր պարտության մատնեցին հակառակորդին, ընդ որում հետ քաշվելիս Սողոմոնն ու իր թիկնապահները հայտնվեցին մոտակա գետի վարար հոսանքում: Արդյունքում Սողոմոնը տապալվեց նժույգից և, չնայած սեփական թիկնապահները նրան բարձրացրին ու վերցրին իրենց ձեռքերի վրա, սակայն այդ ընթացքում բերքերները շրջապատեցին նրանց և բռնկված ձեռնամարտում Սողոմոնը, ինչպես նաև նրա թիկնապահներից շատերը զոհվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

1157. 544 զարուն – Լադիբան (Լիբիա, Կարթագենից մոտ 500 կմ հարավ-արևմուտք) բերքերները (մոտ 5.000) պաշարեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում

գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5) և, ստանալով փրկագին, նահանջեցին: Թշնամին կորցրեց մոտ 10 զինվոր:¹¹⁵⁷

1158. 544 գարուն – Մենեֆեսայի ճ-մ (Ալժիր): Բերբերները և Ստոցասի գլխավորած ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով շրջապատեցին ու մանր մարտերից հետո գերեցին Գիմերիոս Թրակիացու և Սեվերաինոս Փյունիկիացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:¹¹⁵⁸ Գերված ռազմիկների զգալի մասը սկսեց ծառայել Ստոցասին:

1159. 544 գարուն – Ադրամետտոսը (Լիբիա) բերբերները (մոտ 5.000), օգտվելով մինչ այդ քաղաք մտած և քաղաքի կայազորին տված կեղծ հավաստիացումներ տված Գիմերիոս Թրակիացու զործողություններից, անակնկալ հարձակումով գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5): Թշնամին կորցրեց մոտ 10 զինվոր:¹¹⁵⁹

1160. 545 գարուն – Պիսավրուսը (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հյուսիս-արևմտյան ափ, Ռիմնիից մոտ 120 կմ հարավ-արևելք) Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեց Սաբինիանիի և Թորիմուտի գլխավորությամբ մինչ այդ առանց մարտերի քաղաք մտած ու քաղաքի ավերված պարիսպներն և դարպասները վերականգնած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹¹⁶⁰

1161. 545 գարուն – Օսիմոնի պաշտպանությունը¹¹⁶¹

Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց քաղաքը Մագնուսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10):

I փուլ – Բելիսարիոսի թիկնապահներ Սաբինիանիի, Ռուբիլայի և Թորիմուտի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) գաղտնի մտան քաղաք, իսկ հաջորդ օրը արտագրոհ իրականացրին, սակայն Ռուբիլան զոհվեց և արտագրոհ իրականացնողները վերադարձան քաղաք:

II փուլ – Որոշելով, որ հետագա արտագրոհներ իրականացնելն այլևս հնարավոր չէ, իսկ քաղաքում մնալ էլ պարենային խնդիրներ կառաջացնի, Սաբինիանիի և Թորիմուտի գլխավորած բանակը գիշերով լքեց քաղաքը, սակայն նախապես այդ մասին տեղեկացած թշնամու ջոկատը (2.000) դարանը զցեց վերջինիս ու ցրեց: Սաբինիանիի ու Թորիմուտը, կորցնելով 200 հոգի և ողջ գումակը, դժվարությամբ հեռացան:

III փուլ – Տոտիլան շարունակեց քաղաքի շրջափակումը, սակայն, որևէ հաջողության չհասնելով, ի վերջո նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

1162. 545 գարուն – Պերուլան Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեց Կիպրիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10), չնայած, որ Կիպրիանոսը նենգաբար սպանվեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹¹⁶²

1163. 545 գարուն – Բոնոսիի ճ-մ (Իտալիա, Ռավեննայից մոտ 200 կմ արևմուտք): Վիտալիանոսի և Թորիմուտի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5) դարանը զցեցին և անակնկալ հարվածով հաղթեցին իրենց դեմ շարժվող Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹¹⁶³

1164. 545 գարուն - ամառ – Թիբուլոը (Իտալիա, Հռոմից մոտ 50 կմ արևելք), Ֆիոման (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հյուսիս-արևմտյան ափ, Օսիմոնից մոտ 120 կմ հարավ-արևելք), Ասկոյին (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հյուսիս-արևմտյան ափ, Օսիմոնից մոտ 220 կմ հարավ-արևելք), Սպոլետոն (Կենտրոնական Իտալիա, Օսիմոնից մոտ 220 կմ հարավ-արևմուտք), Ասիսիումը (Կենտրոնական Իտալիա, Օսիմոնից մոտ 300 կմ հարավ-արևմուտք) և Կլեգիումը (Կենտրոնական Իտալիա, Սպոլետոյից մոտ 100 կմ արևմուտք) Տոտիլա արքայի

գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) առանց լուրջ մարտերի, դավաճանության կամ պայմանավորվածությունների շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹¹⁶⁴

1165. 545 աշուն - Օթրանտը (Իտալիայի հարավ-արևելք, Ադրիատիկ ծովի ափ) Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10), սակայն, չնայած այն բանին, որ հաղթեց Վալենտինոսի գլխավորությամբ օգնության հասած և շրջակայքը ասպատակել փորձող Բյուզանդական կայսրության բանակին ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին, ի վերջո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹¹⁶⁵

1166. 545 աշուն - Սիկապենտիայի ճ-մ (Լիբիա, Կարթագենից մոտ 100 կմ հարավ-արևմուտք): Բերբերները (մոտ 15.000), ինչպես նաև Ստոգասի գլխավորությամբ նրանց միացած վանդալներն և բուլղարները (մոտ 1.500), օգտվելով այն բանից, որ Սերգիոսի գլխավորած ուժերը չաջակցեցին յուրայիներին, հաղթեցին Հովհաննես Սիսինիոլոսյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000), ինչպես նաև նրա կազմում Արտավան, Հովհաննես, Գրիգոր ու Արտաշիր Արշակունիների գլխավորությամբ գործող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), ընդ որում մարտի սկզբում Հովհաննես Սիսինիոլոսյանը նետահարեց և մահացու վերք հասցրեց Ստոգասին, որը մարտից հետո մահացավ, սակայն նահանջի ժամանակ ինքը ևս ընկավ ձիուց, որից հետո հակառակորդի ռազմիկների դեմ մղվող ձեռնամարտում զոհվեց: Հայերը կորցրին մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Հովհաննես Սիսինիոլոսյանն և Հովհաննես Արշակունին, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹¹⁶⁶

1167. 545 դեկտեմբերի կես - 546 դեկտեմբերի 17 - Հռոմի գրավումը¹¹⁶⁷

Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) մոտեցավ Հռոմին, որտեղ Բեսասի, Կոնոնի, Արտաշիր Պարսիկի և Բարբոտիոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (3.000, այդ թվում իսավրիացիներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30), ինչպես նաև Հռոմի աշխարհագորը (մոտ 1.000) պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ - 545 թ-ի դեկտեմբերի կեսին Արտաշիր Պարսիկի և Բարբոտիոնի գլխավորած բանակը, չնայած Բեսասի պնդումներին, արտագրոհ իրականացրեց, սակայն ընկավ դարանը ու գլխովին ջախջախվեց: Արտաշիրը և Բարբոտիոնը քչերի հետ միասին դժվարությամբ փրկվեցին ու պատսպարվեցին քաղաքում:

II փուլ - 546 թ-ի գարնանը Պորտոս ժամանեցին Վալենտինոսն և Փոկասը՝ խնդիր ունենալով դրսից գրոհել քաղաքը պաշարած գոթերի վրա, այն դեպքում, երբ այդ ժամանակ նույնը քաղաքից պետք է իրականացնեին Բեսասի գլխավորած ուժերը: Առաջին հարձակումը համեմատաբար հաջող ավարտ ունեցավ, թեև Բեսասը քաղաքից օգնության չհասավ և արդյունքում հարձակվողները վերադարձան Պորտոս: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, երբ նախապատրաստվում էր երկրորդ հարձակումը, թշնամին մի դասալիքի միջոցով իմացավ այդ մասին և, դարանը գցելով գլխովին ջախջախեց Վալենտինոսի ու Փոկասի ուժերին, ընդ որում դա այն դեպքում, երբ Բեսասն այս անգամ ևս արտագրոհ չիրականացրեց: Վալենտինոսն և Փոկասը զոհվեցին, իսկ նրանց ջոկատի մնացորդները պատսպարվեցին Պորտոսում:

III փուլ - 546 թ-ի աշնանը Պորտոս ժամանեցին Բելիսարիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100, այդ թվում Ֆազաս Բագրատունին և Սահակ Կամսարականը): Սահակ Կամսարականին թողնելով պահպանել Պորտոսը՝ Բելիսարիոսը, գետով առաջ մղելով երկու լաստերի վրա կառուցված բարձր աշտարակը, սկսեց շարժել այն դեպի Տիբեր գետի վրա կառուցված և 2 աշտարակներից ու երկաթյա շղթայից կազմված ամրությունները՝ նպատակ ունենալով ոչնչացնել դրանք և պարենամթերքով բարձած նավեր մտցնել քաղաք: Դրված խնդիրը կատարվեց, սակայն այդ ընթացքում Սահակ Կամսարականը, ոգևորվելով ստացված լուրերից, իր հերթին ձեռքի տակ եղած ջոկատով

(100) հարձակվեց Օստիայում Ռոդերիքի գլխավորությամբ տեղակայված թշնամու ճամբար վրա՝ ջարդելով ու փախուստի մատնելով վերջինիս: Շուտով, սակայն, թշնամին վերադասավորեց ուժերը և հզոր հակահարձակումով ջարդեց Սահակ Կամսարականի ջոկատին: Սահակը գերվեց, իսկ նրա ջոկատի մնացորդները պատսպարվեցին Պորտոսում: Այդ ընթացքում, տեղեկանալով Սահակի ջոկատի պարտության մասին և կարծելով, թե Պորտոսը գրավվել է, Բելիսարիոսը դադարեցրեց առաջխաղացում և վերադարձավ Պորտոս: Մի քանի օր անց, տեղեկանալով, որ Ռոդերիքը ստացած վերքերից մահացել է, Տոտիլայի հրամանով Սահակը սպանվեց:

IV փուլ – Իսավրիացիները, դժգոհ իրենց աշխատավարձի ուշացումից և տարածված սովից, կապ հաստատեցին թշնամու հետ և 546 թ-ի դեկտեմբերի լույս 17-ի գիշերը պարսպի իրենց պահպանությանը հանձնված հատվածով ներս թողեցին թշնամու բանակը քաղաք: Լուսաբացին տեղեկանալով այդ մասին՝ քաղաքի կայազորը այլ դարպասներով դուրս եկավ ու դիմեց փախուստի՝ այդ ընթացքում կորցնելով 86 զինվոր:

Հայերը կորցրին մոտ 50 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց Սահակ Կամսարականը, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1168. 546 գարուն - ամառ – Պիտեղիս (Հյուսիսային Իտալիա, Միլանից մոտ 220 կմ հարավ-արևելք) Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) և, օգտվելով քաղաքում առաջացած սովից, ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹¹⁶⁸

1169. 546 մարտ – Կարթագենի ճ-մ: Գոնթարիսի գլխավորած ապստամբները (մոտ 200) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2) հաղթեցին Աֆրիկայի դուքս Արեոբինդոսի, ինչպես նաև Արտավան, Գրիգոր և Արտաշիր Արշակունիների գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 200) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 20, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր: Արեոբինդոսը գերվեց և սպանվեց, Գոնթարիսը հռչակվեց Աֆրիկայի դուքս, իսկ Արտավան, Գրիգոր ու Արտաշիր Արշակունիները, իրենց տրամադրության տակ մնացած Հայ ռազմիկների հետ ձևացնելով կեղծ հնազանդություն, անցան թշնամու կողմը և առժամանակ սկսեցին ծառայել Գոնթարիսին:¹¹⁶⁹

1170. 546 ապրիլ – Կարթագենի ճ-մ: Արտավան, Գրիգոր և Արտաշիր Արշակունիների, ինչպես նաև Հովհաննես Փոքր Ստոգասի ու զինակի Ուլիթորի գլխավորած Գոնթարիսի բանակը (մոտ 4.000, այդ թվում վանդալներ և բերբերներ) և նրա կազմում գործող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500) հետ մղեցին բերբերներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹¹⁷⁰

1171. 546 մայիս – Կարթագենի ճ-մ¹¹⁷¹

Կարթագենում տեղակայված Հայկական բանակի (մոտ 1.000) հրամանատարությունը որոշեց ոչնչացնել Գոնթարիսին և վերականգնել Հյուսիսային Աֆրիկայի վրա Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը: Հարմար առիթը ստեղծվեց շուտով, այն բանից հետո, երբ Գոնթարիսը Արտավան, Գրիգոր և Արտաշիր Արշակունիներին խնջույքի հրավիրեց իր պալատ:

I փուլ – Արտաշիրը խնջույքի ժամանակ թևքի մեջ պահած դաշույնով անակնկալ հարվածեց Գոնթարիսին ու, թեև միայն վիրավորեց նրան, սակայն Արտավանը և Գրիգորը իրենք էլ անմիջապես միացան վերջինիս ու իրենց մոտ պահած դաշույններով վերջնականապես սպանեցին Գոնթարիսին: Դրանից հետո վերջիններս հարձակվեցին պալատում գտնվող Գոնթարիսի սակավաթիվ թիկնապահների վրա և ոչնչացրեցին նրանց ևս:

II փուլ – Քաղաք մտած Հայկական բանակը անակնկալ հարվածով ջախջախեց այնտեղ գտնվող վանդալներին (մոտ 1.000) և գրավեց այն:

Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 950 զինվոր: Հյուսիսային Աֆրիկան կրկին ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ, իսկ Արտավան Արշակունին հռչակվեց Աֆրիկայի դուքս և այդ պաշտոնում մնաց 2 տարի:

1172. 546 ամառ - Բոննետսիոնի ճ-մ (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հարավ-արևմտյան ափին): Հովհաննես Թրակիացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում անտեր և երուլներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50, այդ թվում Գլակ Հայր) անակնկալ հարվածով հաղթեցին Օսթգոթական թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 3.000), որից հետո մտան Կանուզհա (Հարավային Իտալիա): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹¹⁷²
1173. 546 ամառ - Ռեյդի ճ-մ (Իտալիա, Բրուտիոսյան թերակղզի): Հովհաննես Թրակիացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում անտեր և երուլներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 45, այդ թվում Գլակ Հայր) անակնկալ հարվածով հաղթեցին Օսթգոթական թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 2.000, այդ թվում բերբերներ), որից հետո հետապնդեցին վերջինիս փախուստի դիմած մնացորդներին և, գրեթե լիովին ոչնչացնելով հակառակորդին, առանց հետագա մարտերի իրենց իշխանությունը հաստատեցին ողջ Հարավային Իտալիայի նկատմամբ: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.700 զինվոր:¹¹⁷³
1174. 546 աշուն - Դանուբի ճ-մ (Դալմացիա): Հովհաննես Ֆազասի և կայսերական գանձապահ Ներսես Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000, այդ թվում մեծաթիվ երուլներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) անակնկալ հարվածով հաղթեցին շրջակայքը ասպատակած Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 5.000, այդ թվում սլավոններ)՝ ազատելով գերիներին և հետ խլելով թալանված ավարը: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹¹⁷⁴
1175. 547 մարտ - Ապուլիայի ճ-մ (Հարավային Իտալիա): Հովհաննես Թրակիացու գլխավորությամբ մասերի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում 300 անտեր) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50, այդ թվում Գլակ Հայր) մանր մարտերում հաղթեցին Տոտիլա արքայի գլխավորությամբ Հռոմից դեպի հարավ շարժված, մասերի բաժանված ու շրջակայքը ասպատակող Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹¹⁷⁵
1176. 547 մարտ - Սպոլետոն քաղաքի կայազորում ծառայության անցած Մարտինիոս և նրա կողմն անցած ռազմիկները (15) Պերուջայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 5) աջակցությամբ անակնկալ գրոհով գրավեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցները՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹¹⁷⁶
1177. 547 մարտի վերջ - Հռոմի ճ-մ: Բելիսարիոսի գլխավորությամբ Պոստոսից առաջխաղացած և քաղաքին մոտեցած Բյուզանդական կայսրության բանակը (1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50, այդ թվում Ֆազաս Բագրատունին) հաղթեցին դարանակալ հարձակում գործել փորձող Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 1.000) և վերադարձան Պոստոս: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹¹⁷⁷ Նույն տարվա ապրիլին, սակայն, օգտվելով այն բանից, որ թշնամին ավերել է քաղաքն և հեռացել, Բելիսարիոսի գլխավորած բանակը մտավ Հռոմ ու սկսեց ամրացնել այն:
1178. 547 մարտի վերջ - Ալեքոնտիդիաս ամրոցը (Հարավային Իտալիա, Լուկայի մոտ) Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 7, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹¹⁷⁸
1179. 547 մարտի վերջ - 548 հոկտեմբեր - Պերուջան Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 1.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10), որից հետո, որոշ ժամանակ միանալով Հռոմից հեռացած Տոտիլա արքայի գլխավորած հիմնական բանակին (մոտ 15.000) ու հետագայում կրկին մենակ շարունակելով պաշարումը, ի վերջո գրավեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹¹⁷⁹

Տոտիլա արքայի գլխավորությամբ առաջխաղացած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 25.000) մոտեցավ Յոթմի, որտեղ Բելիսարիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000), նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200, այդ թվում Ֆազաս Բագրատունին), ինչպես նաև Յոթմի աշխարհագրորդ (մոտ 500) պատրաստվեցին պաշտպանության: Միաժամանակ պաշտպանվողների գործը բարդանում էր նրանով, որ պարիսպները քանդված էին և դրանք միայն մասնակի հաջողվեց վերականգնել, իսկ դարպասներ դնել ընդհանրապես չհաջողվեց: Վերջինիս կապակցությամբ Բելիսարիոսը կարողացավ անել միայն այն, որ դարպասների համար նախատեսված մուտքերում տեղադրեց ցցեր և այդ վայրերում տեղակայեց լավագույն ռազմիկներին:

I փուլ – Օսթգոթական թագավորության բանակը, փորձելով ընթացքից վերցնել քաղաքը, անցավ գրոհի, սակայն ողջ օրը տևած համառ մարտի արդյունքում մղվեց ելման դիրքեր:

II փուլ – Յաջորդ օրը թշնամին կրկին անցավ հարձակման, սակայն հետ մղվեց: Թշնամուն հետաանդել փորձած Բելիսարիոսի ռազմիկները հայտնվեցին պարիսպներից բավականին հեռու և հայտնվեցին շրջապատման վտանգի մեջ, սակայն քաղաքից ժամանակին հասած օգնության շնորհիվ կարողացան անվնաս հետ քաշվել քաղաք:

III փուլ – Օրեր անց Օսթգոթական թագավորության բանակը կրկին հարձակում գործեց պարիսպների վրա, սակայն այս անգամ ևս որևէ արդյունքի չհասավ: Արդյունքում, թողնելով պաշարումը, թշնամին նահանջեց և ամրացավ Թիբուր քաղաքում:

Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1181. 547 ապրիլ – Կապուլայի Ծ-Մ (Նեապոլից մոտ 30 կմ հյուսիս): Յովհաննես Թրակիացու գլխավորությամբ Ալեքոնտիոդաս ամրոցի մոտակայքից առաջխաղացած և քաղաքին մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 500, այդ թվում բուլղարներ, անտեր և էրուլներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10, այդ թվում Գլակ Յայը) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին քաղաք ժամանած Օսթգոթական թագավորության բանակին (400): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 350 զինվոր:¹¹⁸¹

1182. 547 մայիս – Լևկանիայի Ծ-Մ (Կապուլայի մոտ): Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (10.000) բուլղարների դավաճանության շնորհիվ գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Յովհաննես Թրակիացու գլխավորությամբ ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (1.000, այդ թվում բուլղարներ, անտեր և էրուլներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 10, այդ թվում Գլակ Յայը): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 1.000 զինվորից Յայերը կորցրին մոտ 3 զինվոր, որոնց թվում գերվեց և սպանվեց Գլակը, դաշնակիցները՝ մոտ 97 զինվոր:¹¹⁸²

1183. 547 ամառ – Բոնոնտիոնի Ծ-Մ: Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Վերոսի գլխավորությամբ ծովով ժամանած ու ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (300 էրուլներ), որի մնացորդները պատսպարվեցին մացառուտներում և փրկվեցին միայն այն բանի շնորհիվ, որ Տոտիլան, անհանգստանալով Վարազ Յայի գլխավորությամբ ափին մոտեցած նավատորմից (մոտ 10 նավ) ու նրանում տեղակայված Յայ ռազմիկներից (800), նահանջեց: Դաշնակիցները կորցրին մոտ 210, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:¹¹⁸³

1184. 547 ամառ – Սեպտոն ամրոցի Ծ-Մ: Ափհանում իրականացրած Վեստգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) համառ մարտում գրավեց ամրոցի արտաքին պարսպի մի մասը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50), սակայն դադարեցրեց ռազմական գործողությունները, որից էլ օգտվելով հակահարձակման անցած պաշտպանվողների ուժերը շրջապատեցին և գլխովին ոչնչացրին թշնամուն: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ 5.000 զինվոր:¹¹⁸⁴

1185. 547 ամառ – Բյուզակիոնի Ծ-Մ: Աֆրիկայի դուքս Յովհաննես Տրոգլիտայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ

ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին բերքերներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹¹⁸⁵

1186. 547 ամառ - Լարիբայի ճ-մ: Բերքերները (մոտ 20.000) հաղթեցին Աֆրիկայի դուքս Հովհաննես Տրոգլիտայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին: Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹¹⁸⁶

1187. 548 հունվար - Ռուսցինա ամրոցի ճ-մ (Հարավ-արևելյան Իտալիա, Տերենտի մոտ): Իտալիա ժամանող օժանդակ ուժերին դիմավորելու նպատակով Բելիսարիոսի ընդհանուր ղեկավարությամբ նավելով Տերենտի մոտակայք հասած Բյուզանդական կայսրության բանակի առաջապահը (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) Ֆազաս Բագրատունու և Բարբոտիոնի գլխավորությամբ անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Օսթգոթական թագավորության ճամբարած և ամրոցը շրջափակած բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 210 զինվոր:¹¹⁸⁷

1188. 548 հունվար - Ռուսցինա ամրոցի ճ-մ: Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (3.000 հեծյալ) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Ֆազաս Բագրատունու և Բարբոտիոնի գլխավորությամբ ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 470) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 90): Հայերը կորցրին մոտ 60 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Ֆազաս Բագրատունին, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹¹⁸⁸

1189. 548 գարուն - աշուն - Ռուսցինա ամրոցը Տոտիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 6.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5), և չնայած ծովից ամրոցին օգնության հասնելու Բելիսարիոսի երկու փորձերին, ի վերջո, օգտվելով առաջացած սովից, ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹¹⁸⁹

1190. 548 գարուն - Բյուզակիոնի ճ-մ: Աֆրիկայի դուքս Հովհաննես Տրոգլիտայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում բերքերներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 80) հաղթեցին բերքերներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹¹⁹⁰

1191. 548 ամառ - Սիրմիան (Սերբիա, Սավա գետի ափին) Տորիսմիոն արքայի գլխավորած Գեպիդական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹¹⁹¹

1192. 548 աշուն - Սիրմիայի ճ-մ: Կոնստանդինի, Բուզեսի, Հրահատ Կամսարականի, Հովհաննեսի և Ֆիլեմուսի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 11.000, այդ թվում 1.500 երուլներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 200) մի մասը անակնկալ հարձակումով հաղթեց ապստամբած և Գեպիդական թագավորության բանակին միանալ փորձող երուլներին (3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹¹⁹²

1193. 548 աշուն - Վենետիկի ճ-մ (Իտալիա, Ադրիատիկ ծովի հյուսիսային ափ): Օսթգոթական թագավորությանը օգնության մեկնող լանգոբարդների վտարյալ արքայազն Հիլդիգիսի գլխավորած բանակը (6.000, այդ թվում լանգոբարդներ, սլավոններ և գեպիդներ) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Ղազարի գլխավորությամբ մասերի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30): Հայերը կորցրին մոտ 15, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹¹⁹³

1194. 548 աշուն - Պետրայի պաշտպանությունը¹¹⁹⁴

Դագիսթայոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (8.000, այդ թվում 1.000 ճաներ, ինչպես նաև զոթեր և գեպիդներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Հովհաննես Գուգես Հայր և Արտավան Հայր), ինչպես նաև Գուբազ II-ի գլխավորած Լազական թագավորության բանակը (մոտ 7.000) պաշարեցին քաղաքը, որտեղ գտնվող Պարսից թագավորության բանակը (1.500) անցավ համառ

պաշտպանության: Միաժամանակ, տեղեկանալով այս մասին, Միհրան Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (30.000) շարժվեց քաղաքին օգնության:

I փուլ – Քաղաքի կայազորը հաջողությամբ հետ մղեց հակառակորդի մի բանի գրոհներ: Միաժամանակ վերջինս, այն փլելու մտադրությամբ, սկսեց փորել պարսպի հատվածներից մեկի հիմքերը: Արդյունքում պարսպի այդ հատվածը փլվեց, սակայն քաղաքի կայազորը, իր հերթին փլուզելով մոտակայքում գտնվող տները, հուսալիորեն խցանեց պարսպի փլուզված հատվածը: Դրանից հետո պաշարողները սկսեցին փորել պարսպի հիմքերը այլ հատվածում և որոշ ժամանակ անց պարսպահատվածն այս մասում մասնակի փլուզվեց: Միաժամանակ, սակայն, սպասելով իրեն խոստացված պարգևներին, Դագիսթայոսը սկսեց ձգձգել քաղաքի գրավումը:

II փուլ – Մի բանի օր անց Յովհաննես Գուզեսը իր ջոկատով (50) թափանցեց քաղաք, սակայն, չստանալով աջակցություն հիմնական բանակի կողմից, նահանջեց: Միաժամանակ, տեղեկանալով, որ Միհրան Միհրանյանի բանակը մոտենում է քաղաքին, Դագիսթայոսը, իր բանակից առանձնացնելով մի ջոկատ (100), վերջինիս, ինչպես նաև Լազական թագավորության բանակին ուղարկեց թշնամուն ընդառաջ՝ կիրճերը զբաղեցնելու միջոցով թշնամու առաջխաղացումը կասեցնելու նպատակով:

III փուլ – Միհրան Միհրանյանի բանակը, մոտենալով այն կիրճին, որը պաշտպանում էր կայսերական բանակը, համառ մարտում կորցնելով 1.000 ռազմիկ, այնուհանդերձ ցրեց իրեն դիմադրող հակառակորդի ուժերին և դուրս եկավ Պետրան պաշարող բանակի թիկունք: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Դագիսթայոսը թողեց քաղաքի պաշարումը և նահանջեց՝ միանալով Գուբազ II-ի բանակին:

IV փուլ – Քաղաքի կայազորը փորձեց ավարառել պաշարողների կողմից լքված ճամբարը, սակայն վերջապահում գտնվող ճանքերը փախուստի մատնեցին հակառակորդին և, իրենք տիրանալով ավարին, հեռացան իրենց բնակավայրերը:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 200, թշնամին՝ 2.000 զինվոր: Միհրան Միհրանյանի գլխավորած բանակը մտավ քաղաք և այստեղ հաստատեց ուժեղ կայազոր (3.000): Հետագայում Միհրան Միհրանյանը փորձեց պարեն ձեռք բերելու նպատակով ասպատակել շրջակայքը, սակայն, որևէ արդյունքի չհասնելով և ենթարկվելով հակառակորդի մանր հարձակումներին, Փար-Փիրուզ Միհրանյանի գլխավորությամբ տեղում թողնելով մի ուժեղ ջոկատ (5.000), մնացած ուժերով նահանջեց Մարգականական Հայաստան ու ճամբարեց Դվինի մոտակայքում:

1195. 549 փետրվար – Լավրեառայի ճ-մ (Դալմացիա, Սալոնայի մոտ): Ափիանում իրականացրած և Ինդուլֆի գլխավորությամբ շրջակայքը ասպատակող Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 2.000) հաղթեց Սայրնայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30) և ավարով հեռացան: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹¹⁹⁵

1196. 549 գարուն – Փասիս գետի ճ-մ (Լազիկա, Սև ծովի ափին, Փասիս գետի մոտ): Դագիսթայոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 7.000, այդ թվում գոթեր և գեպիդներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500, այդ թվում Յովհաննես Գուզես Հայը և Արտավան Հայը), ինչպես նաև Գուբազ II-ի գլխավորած Լազական թագավորության բանակը (7.000) վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Փար-Փիրուզ Միհրանյանի գլխավորությամբ տեղակայված Պարսից թագավորության ճամբարած բանակի հետախուզական ջոկատին (1.000), որից հետո հարձակվեցին և ոչնչացրեցին նաև ճամբարած հիմնական բանակը: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 4.800 զինվոր:¹¹⁹⁶

1197. 549 ամառ – Հիպպիս գետի ճ-մ (Լազիկա)¹¹⁹⁷

Հայաստանի հրամանատար Դագիսթայոսի, Յովհաննես Գուզես Հայի և գեպիդների հրամանատար Ֆիլեգագոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 6.000, այդ թվում գոթեր ու գեպիդներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.500, այդ թվում Արտավան Հայը), ինչպես նաև Գուբազ II-ի գլխավորած Լազական թագավորության բանակը (մոտ 8.000) շարժվեցին Խոռյանի գլխավորությամբ

առաջխաղացող Պարսից և Ալանական թագավորությունների միացյալ բանակի (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 3.000) դեմ: Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին:

Քրիստոնյաների բանակի առաջին շարքում տեղակայվեց Լազական թագավորության հեծելազորը, երկրորդում՝ կայսերական հեծելազորը, իսկ երրորդ շարքում դիրքեր գրավեց հետևազորը: Պարսից և Ալանական թագավորությունների միացյալ բանակի առաջին շարքում տեղակայվեց ծանր հեծելազորի հարվածային մի ջոկատ (1.000 ծանր հեծյալ), որից հետո դիրքեր զբաղեցրեց նաև մնացած բանակը:

I փուլ – Լազական թագավորության հեծելազորը, մինչ հակառակորդ բանակները կմոտենային իրար, առաջ անցավ և փորձեց հարձակվել թշնամու առաջապահ ջոկատի վրա, սակայն կարճ ժամանակ անց, չկարողանալով դիմանալ հակառակորդի հարվածին, նահանջեց ու պատսպարվեց կայսերական հեծելազորի մարտակարգում: Այդ ընթացքում կողմերը, միմյանց մոտենալով հիմնական ուժերով, պատրաստվեցին հետագա մարտին: Միաժամանակ, զգալով, որ թշնամու թվական գերազանցությունը վտանգավոր է դարձնում հեծելազորային բաց հանդիպակաց մարտը, Հովհաննես Գուլգեսի առաջարկով կայսերական բանակի հեծյալները ցած թռան նժույգներից և, առաջ ցցելով նիզակները ու ուժեղացնելով հետևակայիների շարքերը, անցան ամուր պաշտպանության:

II փուլ – Պարսից և Ալանական թագավորությունների միացյալ բանակը, խուսափելով գրոհել ծանր հետևազորի նիզակաշարքը, մոտեցավ հակառակորդի մարտակարգին ու աղեղների հարվածի տակ առավ այն՝ փորձելով առավելության հասնել և ցրել այն աղեղնամարտով, սակայն արդյունքում, թեև որոշակի կորուստներ պատճառեց հակառակորդին, բայց ինքն էլ իր հերթին զգալի կորուստներ կրեց վերջինիս հետևակ նետածիգների հարվածներից: Ի վերջո, պատահական մի նետ դիպավ խոռանի կոկորդին և սպանեց պարսից զորավարին, որից հետո վերջինիս բանակը կորցրեց մարտակարգը և, ենթարկվելով հակառակորդի հարվածներին, դիմեց խուճապահար փախուստի:

III փուլ – Ուժերը կենտրոնացրած քրիստոնյաների բանակը անցավ հարձակման և շուտով մոտեցավ թշնամու ճամբարին: Վերսկսված մարտում Հովհաննես Գուլգեսը նիզակի հարվածով հաղթեց և սպանեց ճամբարի մուտքի պաշտպանությունը գլխավորող հսկայամարմին ու հմուտ աղեղնամարտ վարող մի ալան ռազմիկի, որից հետո թշնամու ճամբարը գրավվեց և նա վերջնական պարտության կրեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:

1198. 549 օգոստոս - 550 հունվարի 16 – **Հռոմը** Տոսիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 25.000), ի վերջո քաղաք թափանցելով իսավրիացիների դավաճանության շնորհիվ, գրավեց Դիոգենեսի և Պողոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100)՝ դարանակալ ուժերով ոչնչացնելով քաղաքից խուճապահար հեռացող ռազմիկներից շատերին: Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 2.800, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹¹⁹⁸
1199. 550 մարտ - մայիս – **Ռեգինոն** (Բրուտիոսյան թերակղզու հարավ) Տոսիլա արքայի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Թորիմուտի և Հիմերիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5), որից հետո, բանակի մի մասով շրջափակելով այն և ի վերջո ստիպելով հանձնվել բռնկված սովի շնորհիվ, մտավ **Տեպես**: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹¹⁹⁹
1200. 550 ապրիլ – **Ռիմսին** Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹²⁰⁰
1201. 550 ապրիլ – **Ռավեննայի ճ-մ**: Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Վերոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000, այդ թվում երուլներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Վերոսը, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹²⁰¹

1202. 550 ապրիլ - Աղորհանապուսի ճ-մ: Շրջակայքն ասպատակող Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակը (18.000, այդ թվում սլավոններ) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹²⁰²
1203. 550 ապրիլ - Ցուրուլ ամրոցի ճ-մ (Աղորհանապուսի մոտ): Շրջակայքն ասպատակող Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակը (1.200, այդ թվում սլավոններ) հաղթեց Ասբադի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹²⁰³
1204. 550 մայիս - Տոպեղի ճ-մ (Թրակիա): Շրջակայքն ասպատակող Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 6.000, այդ թվում սլավոններ) կեղծ նահանջով բաց դաշտ քաշեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100) և հաղթեց, որից հետո մանր մարտերից հետո մտավ քաղաք ու ավերեց այն: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 650, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Սպանվեց 15.000 խաղաղ բնակիչ, իսկ մնացածը գերի տարվեցին:¹²⁰⁴
1205. 550 մայիս - Մեսսինան (Սիցիլիայի հյուսիս-արևմտյան ափ) Տոտիլա արքայի գլխավորությամբ Սիցիլիան ասպատակած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Դոմենցիոլի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹²⁰⁵
1206. 550 ամառ - Սիդակուզան Տոտիլա արքայի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակող Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), որից հետո, ասպատակելով կղզին, նահանջեց Իտալիա՝ կղզում կայազորներ թողնելով միայն չորս ամրոցներում: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹²⁰⁶
1207. 550 ամառ - Տրախեսայի ճ-մ (Աբխազիա, Սև ծովի ափին): Հովհաննես Գուգես Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում էրուլներ, 50 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ծովով շրջանցելով Օպսիտեսիի գլխավորությամբ ամուր դիրքեր գրաված Աբխազական իշխանության բանակին (մոտ 7.000), ճակատային և թիկունքային համակցված հարվածով հաղթեցին վերջինիս, հետապնդեցին հակառակորդին և, խառնվելով փախչող ռազմիկներին գրավեցին քաղաքը: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹²⁰⁷
1208. 550 աշուն - 552 գարուն - Կրոտոնը (Բրուտիոսյան թերակղզու արևելք) Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 5.000) չգրավեց Պալադիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5) և ի վերջո, խուսափելով ծովով քաղաքին մոտեցած Բյուզանդական կայսրության նավատորմից, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹²⁰⁸
1209. 550 աշուն - Ցիբելե ամրոց (Աբխազիայի հյուսիս) մտավ Հովհաննես Գուգես Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (1.000, այդ թվում էրուլներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500)՝ վերացնելով աբխազների մոտ տիրող ապստամբական տրամադրությունները:¹²⁰⁹
1210. 551 գարուն - Աղորհանապուսի ճ-մ: Շրջակայքն ասպատակող Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում սլավոններ), ճամբարելով մի բարձունքում, հաղթեց իրենից ներքև հարթավայրում ճամբարած ու պարենի պակաս զգալ սկսած և այդ պատճառով ստիպված հարձակման անցած Կոնստանդինի, Հրահատ Կամսարականի, Նազարեսի, Հուստինոսի և Հովհաննես Ֆագասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹²¹⁰
1211. 551 գարուն - Երկար պարիսպների ճ-մ (Կոստանդնուպոլսից 64 կմ հյուսիս-արևմուտք): Գլխավոր հրամանատար Նշանակված պալատական Ներթինի Սիուլաստիկոսի, ինչպես նաև

Կոնստանդինի, Յրահատ Կամսարականի, Նազարեսի, Յուստինոսի և Յովհաննես Ֆազասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակի մի մասին (մոտ 5.000, այդ թվում սլավոններ), որի արդյունքում վերջիններիս հիմնական բանակը նահանջեց և հեռացավ կայսրության տարածքից: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹²¹¹

1212. 551 զարուն – Պետրայի գրավումը¹²¹²

Բեսասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (6.000, այդ թվում գոթեր, գեպիդներ և սաբիրներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Յովհաննես Գուգես Յայը և Արտավան Յայը) պաշարեցին քաղաքը Պարսից թագավորության բանակից (2.300):

I փուլ – Պաշարողները, փորելով տակը և կիրառելով պաշարողական տեխնիկա, զգալիորեն վնասեցին պարիսպները և մի շարք մասնակի գրոհներ ձեռնարկեցին:

II փուլ – Կենտրոնացնելով հիմնական ուժերը՝ կայսերական բանակը հարձակման անցավ պարսպի առավել վնասված հատվածի ուղղությամբ: Որոշ ժամանակ անց գրոհ ձեռնարկվեց նաև մեկ այլ ուղղությամբ, սակայն թշնամին շարունակեց համառ դիմադրությունը: Այդ ընթացքում Յովհաննեսը հայկական ջոկատով թիկունքից ներխուժեց թշնամու կողմից գրեթե չպաշտպանվող մի աշտարակ և գրավեց այն: Այնուհետև, զարգացնելով հաջողությունը և ներխուժելով քանակապես գերակշիռ թշնամու շարքերը, Յովհաննեսը և իր հետ եղած ռազմիկները ոչնչացրեցին բազում թշնամիների, ընդ որում՝ Յովհաննեսը մենամարտում ընդհարվեց մի խիզախ պարսիկի հետ, հաղթեց ու սպանեց նրան: Քաղաքը գրավվեց, որի արդյունքում կայազորից գերվեց 730 ռազմիկ:

III փուլ – Քաղաքի կայազորից 500 ռազմիկ նահանջեց դեպի միջնաբերդ և, ամրանալով այնտեղ, այրեց քաղաքը: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ քամին կրակը քշեց հենց միջնաբերդի վրա, որը այնտեղ գտնվողների և հանձնվելու առաջարկը մերժածների հետ միասին այրվեց: Այդ ընթացքում Յովհաննեսը պարսպի վրայից նետված մի խոշոր քարով հարված ստացավ գլխին և զոհվեց:

Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.200 զինվոր: Բեսասի հատուկ հրամանով Պետրայի պարիսպները հիմնովին ավերվեցին:

1213. 551 ամառ – Արքեպոլիսի ճ-Մ (Լազիկա, Բուրթայիսիից մոտ 50 կմ արևմուտք): Օդոնախոսի, Բաբաս Թրակիացու, Վենիլիոսի, Վարազ Յայի և Էրուլների հրամանատար Ուլիգագոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (3.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 300), որոշ ժամանակ հետ մղելով քաղաքին մոտեցած թշնամու գրոհները, ի վերջո անակնկալ արտագրոհով պարտության և փախուստի մատնեցին Միհրան Միհրանյանի գլխավորած Պարսից ու Սաբիրական (4.000) թագավորությունների միացյալ բանակին (մոտ 25.000, այդ թվում դելմիկներ, ինչպես նաև 8 փիղ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր: Պարտվողներից ընդհանուր շարքից դուրս եկած 4.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 3.900 զինվոր:¹²¹³

1214. 551 ամառ – Անկոնի ծովագամաքամարտ¹²¹⁴

Սկիպուրի, Գիբալայի և Ինդուլֆի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000, 47 նավ) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 50): Իմանալով այդ մասին՝ Ռավեննայում գտնվող Վալերիանոսը առաջարկեց Սոլունում գտնվող Յովհաննես Թրակիացուն միավորել ուժերը և, առաջանալով ծովով, օգնության հասնել քաղաքին: Արդյունքում ծովով առաջխաղացած Յովհաննես Թրակիացին, ունենալով 12 նավ, ինչպես նաև Ռավեննայից առաջխաղացած Վալերիանոսը, որն ուներ 38 նավ, որոշեցին միավորել ուժերն և շարժվել թշնամու դեմ:

I փուլ – Բյուզանդական կայսրության նավատորմի ռազմիկները (մոտ 5.000), այդ թվում նաև նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ողջ օրը տևած համառ աբորդաժային ծովամարտում հաղթեցին Օսթգոթական թագավորության նավատորմին (47)՝ ոչնչացնելով նաև նավերում գտնվող թշնամական բանակի ռազմիկներին:

II փուլ – Կայսերական բանակը ափիանում իրականացրեց և ստիպեց քաղաքի մոտ տեղակայված ու այն շրջապատած թշնամու բանակին նահանջել, որից հետո Վալերիանոսն իր ուժերով վերադարձավ Ռավեննա, իսկ Հովհաննեսը՝ Սոլուն:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, մոտ 5 նավ, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր, 36 նավ:

1215. 551 աշուն – Սղոցիայի 4 ամրոցներ Արտավան Արշակունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գործվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) մանր մարտերից հետո գրավեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 2.000)՝ վերջնականապես զցելով կղզին Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹²¹⁵
1216. 551 աշուն – Կարանայեայի ճ-մ (Սարդինիա): Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Կարթագենից առաջխաղացած, ափ իջած և քաղաքը պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹²¹⁶
1217. 551 աշուն – Թրակիայի ճ-մ: Հուստինոսի և Հուստինիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300), հետապնդելով շրջակայքն ասպատակող Արևմտյան Բուլղարական թագավորության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում սլավոններ), ի վերջո մանր մարտերից հետո ստիպեցին վերջիններին նահանջել Դանուբից հյուսիս: Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:¹²¹⁷
1218. 552 ամառ – Արբեռայոյիս Միհրան Միհրանյանի գլխավորությամբ Սվանեթիան և Ափսազիան ասպատակած Պարսից ու Սաբիրական թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում սաբիրներ, դելմիկներ, ինչպես նաև մոտ 20 փիղ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) չգրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300), որից հետո, ենթարկվելով մանր հարձակումների, նահանջեցին Զուլթայիսից և Սոխերետից (Լազիկա): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:¹²¹⁸ 552 թ-ին, այն բանից հետո, երբ Բյուզանդական կայսրությունը վճարեց 2.600 կգ ոսկի, հինգ տարով կնքվեց զինադադար, որը չէր վերաբերվում Լազիկային:
1219. 552 գարուն – Իլիրիայի ճ-մ: Կոստանդնուպոլիսից փախուստի դիմած Գոարն ու Հիլդիգիսը և նրանց ջոկատը (մոտ 50), նպատակ ունենալով անցնել Դանուբն ու պատուապարվել գեպիդների մոտ, օրվա վերջում անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10)՝ սպանելով վերջիններիս գլխավորող, հիմնական բանակից առանձնացած ու հանգստի տեղավորված Հրահատ Կամսարականին, Ռեցիթանգոսին, Լեոնիանին, Արիումթոսին և նրանց թիկնապահներին: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 15, թշնամին՝ մոտ 3 զինվոր:¹²¹⁹
1220. 552 գարուն – Ռիմնիի ճ-մ: Սոլուն-Ռավեննա երթուղով կայսերական գանձապահ, գլխավոր հրամանատար Ներսես Կամսարականի, Հովհաննես Թրակիացու, Հովհաննես Ֆազասի, Դագիսթայոսի, Ռավեննայում բանակին միացած Վալերիանոսի և Հուստինոս Իլիրիացու, Էրուլների հրամանատարներ Ֆիլեմուրի ու Արուբոսի, գեպիդների հրամանատար Ասբադի և պարսիկների հրամանատար Կավատի գլխավորությամբ Իտալիա ժամանած Բյուզանդական կայսրության բանակի (30.000, այդ թվում 5.500 լանգոբարդներ, 3.000 էրուլներ, 400 գեպիդներ, ինչպես նաև սլավոններ, անտեր, բուլղարներ և պարսիկներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 8.000, այդ թվում Խանարանգես Հայրը, Դամիան Հայրը և Ընձյուղ Հայրը) առաջապահի ռազմիկներից մեկը քաղաքի կամրջի մոտ տեղազննում իրականացնելիս նետահարեց թշնամու հեծյալներից մեկին, որից հետո էլ արդեն էրուլների ջոկատի ուժերով պարտության մատնեցին Ուսդրիլայի գլխավորությամբ

քաղաքից արտագրոհ իրականացնել փորձող Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 1.000): Դաշնակիցը կորցրեց մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Ուսդրիլան: Կամուրջ գցելով գետի վրա և չցանկանալով ժամանակ վատնել քաղաքի և այլ ամրությունների պաշարման վրա՝ Ներսես Կամսարականի բանակը շարունակեց արշավանքը դեպի հարավ:¹²²⁰

1221. 552 հունիսի վերջ – *Տաղիսի ճ-մ* (= *Քուստա-Պալլորումի ճ-մ*) (Կենտրոնական Իտալիա, Պերուջայից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևելք)¹²²¹

Կայսերական գանձապահ, գլխավոր հրամանատար Ներսես Կամսարականի, Յովհաննես Թրակիացու, Յովհաննես Ֆազասի, Դագիսթայոսի, Վալերիանոսի, Յուստինոս Իլիրիացու, Էրուկների հրամանատարներ Ֆիլեմուսի և Արուսեսի, գեպիդների հրամանատար Ասբադի ու պարսիկների հրամանատար Կավատի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (30.000, այդ թվում 5.500 լանգոբարդներ, 400 գեպիդներ, ինչպես նաև մոտ 2.950 Էրուկներ, սլավոններ, անտեր, բուլղարներ և պարսիկներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 8.000, այդ թվում Խանարանգես Յայը, Դամիան Յայը և Ընձյուղ Յայը) *Ռիմսիի մոտակայքից* *Պերուջայի* ուղղությամբ: Իմանալով այդ մասին՝ Տոտիլլա արքայի գլխավորությամբ Յոմից առաջխաղացող Օսթգոթական թագավորության բանակը (20.000) շարժվեց նրանց դեմ: Տոտիլլան, փորձելով անակնկալի բերել հակառակորդին, իրեն ներկայացած Ներսեսի դեսպաններին հայտարարեց, թե մարտ կտա միայն ութ օր անց, սակայն հենց նույն օրն էլ առաջխաղացում իրականացրեց և ընդհուպ մոտեցավ վերջինիս ճամբարին:

Նույն գիշեր էլ Ներսեսը մի ուժեղ ջոկատ (500) տեղավորեց տեղանքի վրա գերիշխող, իր մարտակարգի ձախ թևում գտնվող բարձունքում: Յաջորդ օրը առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Ներսեսը իր բանակի թևերում տեղավորեց 4.000-ական թեթև հեծյալներ, որոնք հրաման ստացան գործել որպես հետևակ նետածիգներ, իսկ կենտրոնում տեղաբաշխեց ծանր հետևակը, որը հիմնականում կազմված էր լանգոբարդներից, Էրուկներից, գեպիդներից, սլավոններից և անտերից: Ձախ թևում, որպես ընդհանուր պահեստազոր, բարձունքից դեպի ավելի ձախ, տեղակայվեց առանձին հեծելազորային ջոկատ (1.500), որը խնդիր ստացավ կասեցնել հակառակորդի թևանցումը և առիթի դեպքում անցնել հակահարձակման: Ձախ թևի և ողջ բանակի ղեկավարումը իր վրա վերցրեց Ներսեսը, որպես օգնական ունենալով Յովհաննես Թրակիացուն, իսկ աջ թևի հրամանատարներ նշանակվեցին Վալերիանոսը, Յովհաննես Ֆազասը ու Դագիսթայոսը: Օսթգոթական թագավորության բանակի առաջին շարքում տեղավորվեց հեծելազորը, երկրորդում՝ հետևակը:

I փուլ – Վաղ առավոտյան, տեսնելով, որ թշնամին զբաղեցրել է տեղանքի վրա գերիշխող բարձունքը, Տոտիլլան հարձակման նետեց իր հեծելազորային ջոկատներից մեկը, սակայն համառ մարտի արդյունքում այն հետ մղվեց ելման դիրքեր: Արդյունք չույժեց նաև թշնամու ձեռնարկած նոր հարձակումը: Ցանկանալով, ինչ գնով էլ լինի, գրավել այդ բարձունքը՝ հարձակման անցան Օսթգոթական թագավորության բանակի այլ հեծյալ ջոկատներ, սակայն դրանք, մի քանի ժամ տևած համառ մարտից հետո այդպես էլ որևէ արդյունքի չհասնելով, ստիպված եղան վերադառնալ ելման դիրքերում և կեսօրին մարտը հանդարտվեց: Այդ ընթացքում երկու բանակների մարտակարգերի միջատարածքում մենամարտեցին Ներսեսի թիկնապահ Ընձյուղը և Նախկին կայսերական ռազմիկ, դասալիք Կոկասը, ինչի արդյունքում Ընձյուղին հաջողվեց հաղթանակ տանել ու սպանել իր հակառակորդին: 12:00-ի մոտակայքում, ցանկանալով ժամանակ շահել և սպասելով ուր որ է մարտադաշտին մոտեցող Տեյայի հեծյալ ջոկատին (2.000), ասպարեզ եկավ Տոտիլլան և սկսեց զինախաղ ցուցադրել՝ սեփական դիրքերը վերադառնալով միայն այն բանից հետո, երբ տեղեկացավ հեծելազորային ջոկատի ժամանման մասին: Այդ ընթացքում Ներսեսը աննկատ տեղաշարժեց իր բանակի թևերը՝ որոնք, շրջվելով դեմքով դեպի սեփական կենտրոնը, իրենց դեմ հարձակվել պատրաստվող հակառակորդի հիմնական ուժերի համեմատ հայտնվեցին կողային դիրքերում:

II փուլ – 16:00-ի մոտակայքում Օսթգոթական թագավորության ծանր հեծելազորը վճռական հարձակման անցավ թշնամու կենտրոնի ուղղությամբ, սակայն կայսերական բանակը, ձեռնամարտում կանգնեցնելով հակառակորդի առաջխաղացումը, թևերից

աղեղների հզոր հարվածի տակ առավ առաջխաղացող հակառակորդին: Մի քանի ժամ տևած մարտի արդյունքում թշնամու ծանր հեծելազորը ոչ միայն ի վերջո հետ շարտվեց ելման դիրքեր, այլև, պատսպարվելով սեփական հետևակի շարքերում, որոշակի կորուստներ պատճառեց վերջինիս ու լիովին խառնեց սեփական բանակի մարտակարգը:

III փուլ – 20:00-ի մոտակայքում կայսերական բանակի նետածիգները առաջ շարժվեցին և հուժկու հարվածի տակ առան հակառակորդի արդեն ողջ մարտակարգը՝ կորուստներ պատճառելով ու վերջնական փախուստի մատնելով թշնամու ռազմիկներին:

IV փուլ – Կայսերական բանակը ողջ կազմով անցավ վճռական հարձակման՝ հետապնդելով հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս: Այս ընթացքում ծանր վերք ստացավ նաև Տոտիլլան, որը դրանից կարճ ժամանակ անց մահացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600 զինվոր, թշնամին՝ 6.000 սպանված և մոտ 5.000 գերի, որոնք հիմնականում սպանվեցին: Շուտով առանց դիմադրության Ներսեսի տիրապետության տակ անցան Նարնին, Սպոյետուն և Պերուլան:

1222. 552 հուլիս – Հռոմը Կայսերական գանձապահ, գլխավոր հրամանատար Ներսես Կամսարականի, Հովհաննես Թրակիացու, Հովհաննես Ֆազասի, Դագիսթայոսի, Վալերիանոսի, Հուստինոս Իլիրիացու, Էրուկների հրամանատարներ Ֆիլեմուլթի և Արութոսի, գեպիդների հրամանատար Ասբադի ու պարսիկների հրամանատար Կավատի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում Էրուկներ, գեպիդներ, սլավոններ, անտեր, բուլղարներ և պարսիկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.800), միաժամանակ գրոհելով պարսիկների մի քանի հատվածներում, գրավեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո առանց մարտերի մտան Պորտոս, Նեպա և Պետրա, ինչպես նաև իրենց տիրապետությունն հաստատեցին Սարդինիան, Կորսիկան և Բալեարյան կղզիների վրա: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹²²²

1223. 552 հուլիս – Տերենտի ճակատամարտ: Բակուր Բագրատունու գլխավորությամբ Օթրանտից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին Ռագնարիսի գլխավորած Օսթգոթական թագավորության բանակին (մոտ 500) ու մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹²²³

1224. 552 սեպտեմբեր – 553 դեկտեմբեր – Կուման Բյուզանդական կայսրության բանակը, որին հետագայում կայսերական գանձապահ Ներսես Կամսարականի գլխավորությամբ միացան Նոր ուժեր (մոտ 10.000, այդ թվում Էրուկներ, գեպիդներ, սլավոններ, անտեր, բուլղարներ և պարսիկներ), ինչպես նաև նրանց կազմում գտնվող գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) պաշարեցին Օսթգոթական թագավորության բանակից (մոտ 1.000), սակայն ապարդյուն գրոհներից և Նույնիսկ պարսպի տակ փորելու միջոցով այն փլելուց հետո չկարողանալով գրավել քաղաքը, թողեցին այն պաշարված ու շարժվեցին դեպի հյուսիս: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Ի վերջո, քաղաքի կայազորը դիմեց Ներսեսին և հաշտություն կնքեց՝ անցնելով ծառայության կայսրության կողմում:¹²²⁴

1225. 552 սեպտեմբեր – հոկտեմբեր – Վեգուլի լեռան ճ-մ (Իտալիա, Կապուաից հարավ-արևելք)¹²²⁵

Տեյայի գլխավորությամբ Տիչինայից առաջխաղացած Օսթգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000), շրջանցելով Հյուսիսային Իտալիայում գտնվող ամրությունները, ներխուժեց Կամպանիա և սկսեց մոտենալ Կապուաին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ կայսերական գանձապահ, գլխավոր հրամանատար Ներսես Կամսարականի, Հովհաննես Թրակիացու, Հովհաննես Ֆազասի, Դագիսթայոսի, Վալերիանոսի, Հուստինոս Իլիրիացու, Էրուկների հրամանատարներ Ֆիլեմուլթի և Արութոսի, գեպիդների հրամանատար Ասբադի ու պարսիկների հրամանատար Կավատի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում Էրուկներ, գեպիդներ, սլավոններ, անտեր, բուլղարներ և պարսիկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000), կենտրոնացնելով ուժերը, շարժվեցին թշնամու ուղղությամբ: Հանդիպելով

իրար լեռան ստորոտում՝ կողմերը առանց կամուրջի անանցանելի Դրակոն գետի տարբեր ափերին ճամբար դրեցին:

I փուլ – Սեպտեմբերից մինչև հոկտեմբեր տեղի ունեցան աղեղնամարտեր, մենամարտեր և մանր ընդհարումներ՝ պաշտպանական աշտարակների երկկողմանի կիրառմամբ:

II փուլ – Հոկտեմբերի սկզբին Ներսեսին հաջողվեց, օգտագործելով հրամանատարի դավաճանությունը, իր տիրապետությունը հաստատել հակառակորդի նավատորմի նկատմամբ, որով էլ հենց հիմնականում իրականացվում էր պարենամթերքի մատակարարումը Տեյայի բանակին: Այս պայմաններում, հաշվի առնելով պարենամթերքի աստիճանաբար սրվող պակասը և այն, որ ռազմաքաղաքական ընդհանուր իրավիճակը փոխվում է ոչ իր օգտի,՝ Տեյան իր բանակով նահանջեց և դիրքեր գրավեց ավելի հեռու գտնվող Կաթնասարի լանջերին: Ի պատասխան դրա՝ կայսերական բանակը ևս առաջխաղացում իրականացրեց ու շրջափակեց թշնամուն, որի մոտ պարենամթերքի պակասն ավելի սուր տեսք ընդունեց:

III փուլ – Հոկտեմբերի վերջին, ցանկանալով բեկում մտցնել իրավիճակում՝ Օսթգոթական թագավորության բանակը Տեյայի անձնական գլխավորությամբ հետևակ վիճակում անցավ վճռական հարձակման: Բռնկվեց և ողջ օրը շարունակվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Տեյան սպանվեց, իսկ նրա բանակը, կրելով ծանր կորուստներ, հետ մղվեց ելման դիրքեր:

IV փուլ – Հաջորդ օրը Օսթգոթական թագավորության բանակը, փորձելով դուրս գալ շրջափակումից, կրկին անցավ հարձակման, սակայն ողջ օրը տևած արյունահեղ և համառ մարտում կրելով ծանր կորուստներ, կրկին հետ մղվեց ելման դիրքեր: Ի վերջո, սկսվեցին բանակցություններ, որի արդյունքում Ներսեսը համաձայնեց թույլ տալ հակառակորդի բանակի մնացորդներին պատվավոր անձնատվության ենթարկվել և, գեներով ու գույքով լքելով մարտի դաշտը, հեռանալ Ապենինյան թերակղզուց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր: Արդյունքում Օսթգոթական թագավորությունը ոչնչացավ, իսկ ողջ Հարավային և Կենտրոնական Իտալիան ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ:

1226. 553 գարուն - ամառ - Ֆլորենցիան, Սենտուսգեյան (= Չիլիտա Վելիա), Վոյատերան, Լուկան (= Կարաթա), Լուկան (Հյուսիսային Իտալիա) և Պիզան (Հյուսիսային Իտալիա) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին գոթերից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 5, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:¹²²⁶
1227. 553 գարուն - Փայտակարանը, Ուտիքը ու Աղվանքը Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած Սաբիրական թագավորության բանակը (մոտ 80.000) ասպատակեց: Արդյունքում Աղվանքը ընկավ Սաբիրական թագավորության գերիշխանության տակ, որը, զգալի բանակի ոսկի ստանալով Պարսից թագավորությունից, սկսեցին դաշնակցել վերջինիս:¹²²⁷
1228. 553 գարուն - Կորդովայի ճ-մ (Իսպանիայի հարավ-արևելյան ծովափին): Լիբերիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000), օժանդակելով գահակալական պայքար մղող Աթանագիլդոսին, հաղթեցին Ագիլա I-ի գլխավորած Վեստգոթական թագավորության բանակին (ընդհանուր մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Ագիլա I-ը սպանվեց, Աթանագիլդոսը հռչակվեց Վեստգոթական թագավորության արքա և կայսրության դաշնակից, իսկ Կորդովան, Մայագան և Կարտաքենան (Իսպանիայի հարավ-արևելյան ծովափին) մանր ընդհարումներից հետո անցան Բյուզանդական կայսրությանը:¹²²⁸
1229. 553 ամառ - Պարմայի ճ-մ (Հյուսիսային Իտալիա): Ֆրանկական թագավորության բանակը (մոտ 8.000, այդ թվում ալեմաններ) դարանից հարվածելով փախուստի մատնեց Ֆուլկարիսի գլխավորությամբ առանց մարտակարգը պահպանելու առաջացող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000, այդ թվում էրովներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300), ընդ որում Ֆուլկարիսը իր թիկնապահների հետ շրջապատվեց և, նույնիսկ մենակ մնալուց հետո էլ կռվելով մինչև վերջ, քաջաբար զոհվեց: Ստեղծված իրավիճակում Հովհաննես Թրակիացու և Արտավան Արշակունու գլխավորած

հիմնական բանակը, հավաքելով նաև փրկված յուրայիններին, հետ քաշվեց Ֆավիտնոհա:
Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.300, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹²²⁹

1230. 554 հունվար – Ռիմսիի ճ-մ¹²³⁰

Ֆրանկական թագավորության բանակը (2.000, որից 1.100 հեծյալ) մոտեցավ քաղաքին և սկսեց ասպատակել նրա շրջակայքը:

I փուլ – Քաղաքում գտնվող Ներսես Կամսարականի շքախումբը (300 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) շարժվեցին թշնամու դեմ, որը, հավաքելով ցրված ուժերը, մարտակարգ ընդունեց մոտակա անտառում:

II փուլ – Ներսեսի շքախումբը մոտեցավ հակառակորդին և փորձեց նետաձգությամբ խախտել վերջինիս մարտակարգը, բայց չհասավ որևէ հաջողության:

III փուլ – Ներսեսի շքախումբը հարձակվեց հակառակորդի մարտակարգի վրա և դիմեց կեղծ նահանջի: Հեռացնելով իրեն հետապնդող հակառակորդի հեծելազորը վերջինիս հետևակից՝ Ներսեսի շքախումբը դադարեցրեց նահանջը և, անցնելով հարձակման, փախուստի մատնեց ու ծանր կորուստներ պատճառեց հակառակորդին, որի հեծելազորը ի վերջո կարողացավ պոկվել մարտից և հեռանալ:

IV փուլ – Ներսեսի շքախումբը հարձակվեց թշնամու հետևակի վրա և փախուստի մատնեց նաև նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ 900 զինվոր:

1231. 554 ամառ – Ֆանիոլմի ճ-մ (Հյուսիսային Իտալիա): Արտավան Արշակունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000, այդ թվում բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Լևտարիսի գլխավորությամբ դեպի հյուսիս նահանջող ու ճամբարած Ֆրանկական թագավորության բանակի (40.000) հետախուզական ջոկատին (3.000), որին հետապնդեցին մինչև հիմնական բանակի ճամբար, ինչի արդյունքում էլ, օգտվելով այն բանից, որ ճամբարում գտնվող զորքը մարտակարգ ընդունեց, այնտեղ գտնվող գերիները, իրենց հետ վերցնելով ավարի հիմնական մասը, դիմեցին փախուստի: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Դրանից հետո, շարունակելով նահանջը դեպի հյուսիս, Լևտարիսի բանակը գրեթե ոչնչացավ իր շարքերում բռնկված ժանտախտի համաճարակից, ընդ որում մահացավ նաև Լևտարիսը:¹²³¹

1232. 554 աշուն – Կասուլիի ճ-մ (= Տանտիոլմի ճ-մ) (= Վոյտուրնի ճ-մ) (= Կապուալի ճ-մ) (Հարավային Իտալիա, Կապուալի մոտ)¹²³²

Կայսերական գանձապահ, գլխավոր հրամանատար Ներսես Կամսարականի, Հովհաննես Թրակիացու, Վալերիանոսի, Արտավան Արշակունու, Հովհաննես Ֆագասի, Դագիսթայոսի, Հուստինոս Իլիրիացու, Էրուլների հրամանատարներ Սինդուլի, գեպիդների հրամանատար Ասբադի և պարսիկների հրամանատար Կավատի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (18.000, այդ թվում Էրուլներ, գեպիդներ, սլավոններ, անտեր, բուլղարներ և պարսիկներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000, Բակուր Բագրատունին, Խանարանգես Հայը և Դամիան Հայը) մոտեցան Բուբելինի գլխավորած Ֆրանկական թագավորության բանակին (30.000, այդ թվում ալեմաններ), ընդ որում Բուբելինը, իր բանակով ճամբարելով գետի ափին և սեփական բանակատեղին շրջապատելով հողի մեջ թաղված սայլերով ու խանդակով, միակ կամրջի պաշտպանության համար կառուցել էր նաև մի բարձր փայտյա աշտարակ: Գտնվելով արդեն թշնամու անմիջական հարևանությամբ՝ Ներսեսի բանակը ճամբարեց:

I փուլ – Հաջորդ օրը, նկատելով, որ թշնամին շրջակա քաղաքներից սայլերի շարասյունով անարգել պարեն է ստանում, Ներսեսը Խանարանգեսին հանձնարարեց վերցնել Հայկական հեծելազորը և ոչնչացնել թշնամու շարասյունը: Արդյունքում, Հայկական հեծյալները ոչ միայն կատարեցին իրենց առջև դրված առաջադրանքը ու գրավեցին թշնամու սայլերի շարասյուն, այլև խոտով բարձած սայլերից մեկն էլ այրեցին և, գլորելով կամրջի մոտ կառուցված աշտարակի վրա, հրդեհեցին ու ոչնչացրին այն:

II փուլ – Ֆրանկական թագավորության բանակը դուրս եկավ բաց դաշտ և ընդունեց սուր ծայրը դեպի հակառակորդի մարտակարգի կենտրոնն ուղղված սեպածն մարտակարգ: Մարտակարգ ընդունեց նաև կայսերական բանակը՝ հետևակը տեղավորելով կենտրոնում, իսկ հեծելազորը՝ թևերում: Աջ թևի և ողջ բանակի ղեկավարումը իր վրա վերցրեց Ներսեսը, իսկ ձախ թևի հրամանատարությունը հանձնվեց Արտավանին ու Վալերիանոսին: Միաժամանակ, թեև երուլների հետևակը, վրդովված լինելով իրենց առաջնորդներից մեկի կրած արժանի պատժով, հրաժարվեց մասնակցել մարտին, սակայն Ներսեսը կենտրոնի մարտակարգում երուլների համար հատուկ տեղ թողեց՝ պատվիրելով հայտնել նրանց, որ, լինելով իսկական տղամարդիկ, նրանք պետք է որ չհրաժարվեն մոտակա փառահեղ հաղթանակից: Ֆրանկական թագավորության բանակը անցավ հարձակման և, հեշտությամբ ճեղքելով երուլների բացակայության պատճառով ավելի թուլացած հակառակորդի մարտակարգի կենտրոնը ու երկու մասի բաժանելով այն, արդյունքում, սակայն, ըստ էության, ինքը հայտնվեց շրջապատման մեջ՝ կորցնելով շարժման թափը և ստիպված լինելով սեպի թևային ուժերով մարտ սկսել հակառակորդի թևերի դեմ:

III փուլ – Կայսերական բանակի ծանր հեծելազորը և հետևակը ձեռնամարտում կանգնեցրին հակառակորդի առաջխաղացումը կենտրոնում, ինչպես նաև՝ ծավալումը թևերում, որից հետո հեծյալ նետաձիգները, սեփական, ինչպես նաև հակառակորդի շարքերի վրայով սկսեցին նետերի տարափ տեղալ սեփական մարտակարգի հակառակ թևի հետ կռվող հակառակորդի ռազմիկների անպաշտպան թիկունքներին՝ ծանր կորուստներ պատճառելով թշնամուն:

IV փուլ – Մարտի մեջ մտան երուլները և հզոր հարված հասցրեցին հակառակորդին, որը, կորցնելով մարտակարգը, գլխովին ջախջախվեց:

V փուլ – Կայսերական բանակը ողջ կազմով անցավ վճռական հարձակման՝ հետապնդելով հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս: Այս ընթացքում ծանր վերք ստացավ նաև Բուբելինը, որը դրանից կարճ ժամանակ անց մահացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցները՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 28.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Բուբելինը:

1233. 554 աշուն - 555 գարուն - Կայեայսա ամրոցը (Յուսիսային Իտալիա) Ներսես Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում երուլներ, գեպիդներ, սլավոններ, անտեր, բուլղարներ և պարսիկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) պաշարեցին սաբիր Ռազնարիսի գլխավորած գոթերից (7.000): Սակայն համառ արտագրոհներից և այն բանից հետո, երբ բանակցությունից վերադարձող ու Ներսեսին անակնկալ կերպով նետահարել փորձող Ռազնարիսը ինքը նետահարվեց հայազգի զորավարի թիկնապահների կողմից և մահացավ, գոթերը, ստանալով բավարար երաշխիքներ, հանձնվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր: Գոթական պատերազմն ավարտվեց: Արդյունքում ողջ Իտալիան վերջնականապես ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ, իսկ Ներսեսը նշանակվեց Իտալիայի դուքս:¹²³³

1234. 555 ամառ - Արևմտյան Վրաստանը Միիրան Միիրանյանի գլխավորությամբ անակնկալ առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում սաբիրներ, դելմիկներ, ինչպես նաև մոտ 20 փիղ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին՝ մանր մարտերում կորուստներ պատճառելով Մարտինոսի ու Թեոդորոսի գլխավորությամբ հապճեպ հետ քաշվող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում գոթեր, գեպիդներ, երուլներ, ինչպես նաև 500 ճաներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցները՝ մոտ 40, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:¹²³⁴

1235. 555 նոյեմբեր - Օլոնգորուսի ճ-մ (Լազիկա, Արբեռպոլսի մոտ)¹²³⁵

Հայաստանի հրամանատար Մարտինոսի, Բուզեսի և Հուստինիոսի, սլավոնների հրամանատար Դաբրագեզի, ինչպես նաև Ուսիգարդոյի գլխավորած Բյուզանդական

կայսրության բանակը (50.000, այդ թվում ճաներ, սաբիրներ, իսավրիացիներ, էրուլներ, լանգոբարդներ, բերբերներ ու սլավոններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարեցին քաղաքը Պարսից թագավորության (մոտ 1.000) բանակից, ինչից հետո պաշարողական տեխնիկայի կիրառմամբ անցան գրոհի: Այդ ընթացքում Նախորագանի գլխավորությամբ առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում, դելմիկներ, ինչպես նաև մոտ 20 փիղ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) իրենց հերթին սկսեցին մոտենալ քաղաքին:

I փուլ – Քաղաք թափանցել փորձող գերված սուրհանդակից տեղեկանալով Նախորագանի բանակի մոտենալու մասին՝ կայսերական զորավարները հակառակորդին կասեցնելու նպատակով Դաբրագեզի և Ուսիգարդոյի գլխավորությամբ վերջինիս դեմ ուղարկեցին մի ջոկատ (600), իսկ իրենք հիմնական ուժերով շարունակեցին քաղաքի գրոհը:

II փուլ – Դաբրագեզի և Ուսիգարդոյի ջոկատը անսպասելի հարձակվեց Պարսից թագավորության բանակի առաջապահի (3.000 հեծյալ) վրա ու անակնկալ հարվածով փախուստի մատնեց վերջինիս: Միաժամանակ հաջող ընթացք ստացավ նաև քաղաքի գրոհը, որի արտաքին պարիսպը գրեթե գրավվեց:

III փուլ – Պարսից թագավորության բանակի առաջապահը վերականգնեց շարքերը և, ունենալով թվական գերակշռություն ու պարզելով, որ հարձակման է ենթարկվել ավելի փոքրաքանակ հակառակորդի կողմից, անցավ հակահարձակման, փախուստի մատնեց Դաբրագեզի և Ուսիգարդոյի ջոկատին ու հետապնդեց վերջինիս մինչև քաղաքի պարիսպները:

IV փուլ – Պարսից թագավորության բանակի առաջապահը, զարգացնելով հաջողությունը և հարվածելով քաղաքն արդեն գրեթե գրաված, արդյունքում, սակայն, նաև մարտակարգը կորցրած ու ավարառությամբ զբաղվել սկսած կայսերական բանակի հիմնական ուժերին, խուճապահար փախուստի մատնեց վերջինիս:

V փուլ – Պարսից թագավորության բանակի առաջապահը, միանալով հիմնական, բանակին, ինչպես նաև քաղաքից արտագրոհ իրականացրած յուրայիններին, հետապնդեց կայսերական փախչող բանակին ու ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000 զինվոր:

1236. 556 գարուն – Արթեուպոյսի ճ-մ¹²³⁶

Նախորագանի գլխավորությամբ արշավանքի ելած Պարսից թագավորության բանակի (60.000, այդ թվում դելմիկներ, ինչպես նաև մոտ 20 փիղ) կազմում հանդես եկող դելմիկները (3.000) շարժվեցին քաղաքի մոտ տեղավորված Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 10.000, այդ թվում 2.000 սաբիր) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 2.000) դեմ՝ նախատեսելով անակնկալ գիշերային հարված հասցնել ամենից առաջ քաղաքից դուրս առանձին ճամբարած սաբիրներին:

I փուլ – Դելմիկները փորձեցին անակնկալ հարձակվել սաբիրների ճամբարի վրա, սակայն վերջիններս, ժամանակին տեղեկանալով այդ մասին և լքելով ճամբարը, իրենք դարան դրեցին, որից հետո անակնկալ հարվածով գլխովին ոչնչացրին ճամբար ներխուժած թշնամուն, որը միայն այստեղ կորցրեց 800 ռազմիկ:

II փուլ – Բաբաս Թրակիացու գլխավորած կայսերական հիմնական բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների միացան մարտին և, սաբիրների հետ միասին հետապնդելով փախչողներին, ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջիններս, որոնք կորցրին ևս 1.200 ռազմիկ:

Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 300, թշնամին՝ 2.000 զինվոր:

1237. 556 գարուն – Փասիսի ճ-մ (Փասիս գետի ափին)¹²³⁷

Ցանկանալով վերջնական բեկում մտցնել պատերազմում՝ Նախորագանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (60.000, այդ թվում դելմիկներ, ինչպես նաև մոտ 20 փիղ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ուղղություն վերցրին դեպի Արթեուպոյիս, սակայն անհաջողությամբ ավարտված բանակցություններից

հետո պարսից հրամանատարը փոխեց արշավի ուղղությունը և, արևելքից մոտենալով Փասիսին, պաշարեց այն: Այս ընթացքում Հայաստանի հրամանատար Մարտինոսի, Հուստինոսի, Վալերիանոսի, ճաների հրամանատար Թեոդորոսի, սաբիրների հրամանատար Էլմինգիրի, իսավրիացիների հրամանատար Ֆիլոմաթիոսի, բերբերների հրամանատար Անգիլոսի, սլավոնների հրամանատար Դաբրագեզի, ինչպես նաև լանգոբարդների և երուլերի հրամանատար Գիբրոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում ճաներ, սաբիրներ, իսավրիացիներ, բերբերներ, երուլներ, լանգոբարդներ ու սլավոններ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), խուսափելով թշնամուց և նավարկելով Փասիս գետով, իսկ հետագայում արդեն, խուսափելով գետի վրա թշնամու կողմից ստեղծված արհեստական խցանումից ու ընթանալով ցամաքով, իրենց հերթին արագորեն հասան Փասիս գյուղակին:

Արդյունքում՝ Մարտինոսը, ամրացրած սեփական դիրքերը ցցապարիսպներով և ջրով լցված խորը խանդակներով, գյուղի, ըստ էության, վերածեց դաշտային ամրացված մի լայնարձակ ճամբարի: Նախորագանն իր հերթին, սեփական մարտակարգի կենտրոնում տեղավորելով դելմիկներին, պատրաստելով պաշարողական տեխնիկա և սեփական ռազմիկների ուժերով մի քանի վայրերում այնուհանդերձ կարողանալով լցնել խանդակները, պատրաստվեց վճռական գործողությունների:

I փուլ – Մի քանի օրից առավոտյան Անգիլոսի և Ֆիլոմաթիոսի գլխավորած բերբերներն ու իսավրիացիները (200), իսկ քիչ անց էլ նաև Թեոդորոսի գլխավորությամբ նրանց միացած ճաները արտագրոհ իրականացրին պարսպին մոտեցած, նետահարություն սկսած և իրենց կորուստներ պատճառող թշնամու ուղղությամբ, սակայն արդյունքում, շրջապատվելով դելմիկների կողմից, միայն մեծ դժվարությամբ կարողացան ճեղքել հակառակորդի շարքերը ու կրկին ապաստանել քաղաքում: Դրա հաջորդ օրը Մարտինոսը, յուրայինների ոգևորելու համար կեղծ լուրեր տարածեց, թե իբր հարավից իրենց օգնության է շարժվում խոշոր մի բանակ: Այս տեղեկությունը հասավ նաև հակառակորդին, ինչը Նախորագանին իր հերթին ստիպեց սեփական բանակից մի խոշոր ջոկատ առանձնացնել և ուղարկել հարավային ուղղությամբ: Միաժամանակ, Հուստինոսի գլխավորությամբ մի խոշոր հեծյալ ջոկատ (5.000) անսկստ դուրս եկավ ամրացված շրջանից և դարանեց հարավային կողմում:

II փուլ – Երրորդ օրը առավոտյան Պարսից թագավորության բանակը ողջ ճակատով անցավ գրոհի, ինչի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ, ընդ որում պարսից հրամանատարը մինչ այդ հրահանգել էր մոտակա անտառներում ծառահատումով զբաղված սեփական հետևակայիններին, այն բանից հետո, երբ ականատեսն կլինեն պարիսպների այրվելուն, դա համարելով պաշտպանական շրջանի անկման սկիզբ, թողնել ամեն ինչ և միանալ գրոհին:

III փուլ – Կեսօրին, օգտվելով ծանր կորուստներով հետ քաշվող թշնամու բանակի շարքերում առաջացած շփոթից, մարտի մեջ մտավ Հուստինոսի գլխավորած ջոկատը և, թիկունքից հարվածելով թշնամու ձախ թևին, հետ շարտեց վերջինիս:

IV փուլ – Կենտրոնում գտնվող դելմիկները, տեսնելով սեփական բանակի ձախ թևում առաջացած շփոթը, փորձեցին օգնության հասնել վերջինիս, սակայն, անմիջապես էլ, հարվածի ենթարկվելով քաղաքից արտագրոհ իրականացրած կայսերական բանակի մնացած ուժերի կողմից, ստիպված եղան հետ դառնալ ելման դիրքեր:

V փուլ – Դելմիկների չկողմնորոշվող գործողությունները Պարսից թագավորության մնացած բանակը սկսեց ընկալել որպես փախուստի արտահայտություն, ինչի արդյունքում Նախորագանի բանակի ձախ թևը դիմեց իրական փախուստի, որից հետո փախուստի դիմեց արդեն նաև վերջինիս բանակի կենտրոնը՝ իր հետ տանելով նաև դելմիկներին:

VI փուլ – Այս ընթացքում Պարսից թագավորության բանակը, մարտի մեջ մտցնելով նաև փղերին, զգալի հաջողությունների էր հասել սեփական աջ թևում, սակայն կայսերական բանակն ի վերջո հաղթահարեց հակառակորդի դիմադրությունը նաև այստեղ, ընդ որում դա հաջողվեց անել միայն այն բանից հետո, երբ պաշտպանվողները կարողացան վիրավորելով խուճապի մատնել իրենց շարքերին մոտեցած փղերին, որոնք սկսեցին տրորել սեփական ռազմիկներին:

VII փուլ – Օգտագործելով առաջացած խառնաշփոթը՝ կայսերական բանակը անցավ վճռական գրոհի և հակառակորդի բանակին հետ շարտեց ելման դիրքեր: Արդյունքում, Պարսից թագավորության բանակը կորցրեց 10.000 ռազմիկ:

VIII փուլ – Ծառահատումով զբաղված հետևակայինները, նկատելով պարիսպների որոշ հատվածներում բռնկված հրդեհը, գործելով ըստ նախապես ստացված հրահանգի և սխալ գնահատելով իրավիճակը, նետվեցին ցցապարսպի ուղղությամբ, սակայն, հանդիպելով կայսերական հաղթական բանակին և կորցնելով 2.000 ռազմիկ, իրենց հերթին մատնվեցին փախուստի: Հաջորդ օրը, հաշվի առնելով կրած ծանր կորուստները, Նախորագանի բանակը դադարեցրեց ակտիվ գործողությունները և, հետ քաշելով ուժերը, կենտրոնացավ Քուլթայիսի (Արևմտյան Վրաստան) մոտ, իսկ հետո էլ, հավաքելով ցրված ուժերը, նահանջեց Իվերիայի թագավորության տարածք:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.500, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000 զինվոր:

1238. 556 ամառ – Աբխազիայի ճ-մ: Վարազ Հայի, Մակսենցիոսի, լազերի հրամանատար Փարսանեսի և ճաների հրամանատար Թեոդորոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (4.000, այդ թվում լազեր և ճաներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մոտեցան Պարսից թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 3.500, որից 2.500 հեծյալ, այդ թվում 500 սաբիրներ) և իրենք էլ ճամբարեցին, սակայն այն բանից հետո, երբ կայսերական հեծելազորը (300) անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց առանձին ճամբարած սաբիրներին (500), սակայն, խուսափելով թշնամու առաջխաղացող հեծյալ ջոկատից (2.000), իր հերթին նահանջեց, մարտական գործողությունները դադարեցին: Հայերը կորցրին մոտ 10 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 20, որոնց թվում ծանր վիրավորվեց նաև Մակսենցիոսը, թշնամին՝ 460 զինվոր:¹²³⁸
1239. 556 ամառ – Հռոդոսյան ճ-մ (Լազիկա): Բուլղարների հրամանատար Էլիզարոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (2.000 հեծյալ, այդ թվում մեծաքանակ բուլղարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500), օգտվելով նրանից, որ կայազորային ծառայություն իրականացնող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 600) դուրս է եկել բաց դաշտ, անակնկալ հարձակումով գրավեցին քաղաքը, իսկ հետո ոչնչացրեցին նաև խուճապահար ցրված թշնամու ռազմիկներին: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 60, թշնամին՝ մոտ 580 զինվոր:¹²³⁹
1240. 556 ամառ – Պաղեստինը Բյուզանդական կայսրության բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ ճնշելով տևած սամարիացիների ապստամբությունը:¹²⁴⁰
1241. 556 նոյեմբեր – Ճահար բերդի ճ-մ (Աբխազիա)¹²⁴¹

Հովհաննես Դադիկի, ճաների հրամանատար Թեոդորոսի, սլավոնների հրամանատար Լեոնտիոսի և այլոց գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում իսավրիացիներ, սլավոններ, անտեր ու ճաներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) շարժվեցին ապստամբած Միսիմիացիների (մոտ 8.000) դեմ:

I փուլ – Միսիմիացիները (600) հարձակվեցին հակառակորդի առաջապահի (40) վրա, փորձելով շրջապատել ու ոչնչացնել այն, սակայն հարձակման ենթարկվեցին կայսերական հիմնական բանակի կողմից և նահանջեցին դեպի բերդ: Թշնամին կորցրեց 520 զինվոր:

II փուլ – Գտնելով դեպի բերդի ստորոտ տանող գաղտնի արահետը՝ կայսերական մի ջոկատ (100) Թեոդորոսի, Լեոնտիոսի, Հելլուսի և Չեպերի գլխավորությամբ անակնկալ գիշերային հարձակումով մտավ բերդի ստորոտում գտնվող գյուղակը, որից հետո, միանալով ճակատային հարձակման անցած հիմնական ուժերին, մեծ կոտորած արեց: Չոհվեցին հակառակորդի մոտ 5.000 զինվորներ և զգալի քանակի խաղաղ բնակիչներ:

III փուլ – Լուսաբացին Միսիմիացիները (500) անակնկալ հարձակվեցին ձեռք բերած հաջողությունից անհոգության տրված կայսերական բանակի վրա և հետ շարժեցին վերջինիս ելման դիրքեր:

IV փուլ – Կայսերական բանակը շարունակեց բերդի պաշարումը և ի վերջո ստիպեց նրա պաշտպաններին հանձնվել:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր: 557 թ-ին սկսվեցին հաշտության բանակցություններ, իսկ 562 թ-ին էլ կնքվեց 50-ամյա

հերթական հաշտությունը և Բյուզանդա-Պարսկական IV պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Յայաստանում և Ասորիքում սահմանների որևէ փոփոխություն չկատարվեց, սակայն հյուսիսում Լազիկան վերջնականապես անցավ Բյուզանդական կայսրությանը, թեև վերջինս էլ իր հերթին Պարսից թագավորությանը վճարեց 1.000 կգ ոսկի: Յաշտության պայմանագրով սահմանվեցին ևս մի շարք պայմաններ, որոնք կոչված էին կարգավորելու երկու գերտերությունների հարաբերությունները, ընդ որում մասնավորապես սահմանվեց նաև պայման, որն ապահովվեց քրիստոնյաների իրավունքների անարգել իրականացումը Պարսից թագավորության ողջ տարածքում:

1242. 559 մարտ – Կոստանդնուպոլսի ճ-մ¹²⁴²

Բելիսարիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200) շարժվեցին Թրակիան ու Յունաստանը ասպատակելով առաջացած Ավարական խաթանության բանակի (մոտ 100.000, այդ թվում սլավոններ և անտեր) կազմում Չաբերգանի գլխավորությամբ առաջացած, Երկար պարիսպներն անցած ու Մեյանտիոյա գյուղի մոտ ճամբարած բուլղարներին (7.000 հեծյալ) ընդառաջ՝ ճամբարելով Խիտա գյուղի մոտակայքում: Կարճ ժամանակ անց, սակայն, պարզելով, որ հակառակորդը փոքրաքանակ է, իսկ եղած ռազմիկներն էլ հիմնականում անմարտունակ են, Չաբերգանը առանձնացրեց մի ջոկատ (2.000 հեծյալ)՝ նախատեսելով հարված հասցնել հակառակորդին և հասնել հեշտ հաղթանակի: Իր հերթին Բելիսարիոսը, մի ջոկատ (200) տեղադրելով դարանում՝ թշնամու առաջխաղացման ճանապարհի երկու կողմերում, մնացած ուժերով դիրքեր գրավեց ճակատում՝ միաժամանակ պատվիրելով մարտի ժամանակ աղաղակ բարձրացնել և դրանով ահաբեկել թշնամուն:

I փուլ – Բուլղարները անցան հարձակման, սակայն ընկան դարանում տեղակայված, ինչպես նաև ճակատից գործող կայսերական ռազմիկների համակցված հարվածների տակ, ինչի արդյունքում կորուստներ կրեցին և կորցրին մարտակարգը:

II փուլ – Կայսերական բանակը շարունակեց հարվածել հակառակորդին և արդյունքում բուլղարները դիմեցին խուճապահար փախուստի:

III փուլ – Կայսերական բանակը, որոշ տարածություն հետապնդելով բուլղարներին, սակայն, իր հերթին զգուշանալով հայտնվել դարանում, հետ քաշվեց:

IV փուլ – Պոկվելով հակառակորդից, հասնելով սեփական ճամբար, միանալով այստեղ գտնվող ռազմիկներին և անցնելով Երկար պարիսպները, բուլղարները ևս մեկ անգամ փորձ արեցին հարձակվել, սակայն, այդպես էլ որևէ արդյունքի չհասնելով, հեռացան:

Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ 400 զինվոր:

1243. 559 մարտ - հուլիս – Խեղսոնեայի պաշտպանությունը (Յալիոպոլսի թերակղզում)¹²⁴³

Բուլղարներն և սլավոնները (մոտ 20.000) մոտեցան քաղաքին, որտեղ Թորոթեոսի որդի Յերմանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50) անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – Մարտից մինչև հուլիս թշնամին մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, սակայն քաղաքի պաշտպանները դրանք հետ մղեցին:

II փուլ – Յուլիսին, պատրաստելով 150 լաստեր և դրանց վրա տեղադրելով 600 ռազմիկների, թշնամին փորձեց ծովային անակնկալ հարձակումով ներխուժել քաղաք, սակայն, իմանալով այդ մասին նախապես, Յերմանոսը սեփական 20 նավակներով դարանակալ հարված հասցնելով, ոչնչացրեց և լաստերը, և դրանց վրա գտնվող ռազմիկներին:

III փուլ – Մի քանի օր անց քաղաքի պաշտպանները հզոր արտագրոհ կազմակերպեցին և, ծանր կորուստներ պատճառելով հակառակորդին, նահանջեցին:

Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր, որոնց թվում վիրավորվեց նաև Յերմանոսը, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Ստեղծված պայմաններում, մանավանդ տեղեկանալով, որ անհաջողությամբ են ավարտվել գործողությունները նաև Կոստանդնուպոլսի ու Յունաստանի ուղղությամբ, իսկ Ավարական խաթանության բանակն էլ հետ է քաշվում դեպի ելման դիրքեր, թշնամին նահանջեց, ընդ որում բուլղարները

Դանուբի մոտակայքում հարձակման ենթարկվեցին յուրայինների կողմից և ծանր կորուստներ կրեցին:

1244. 560 – Գուգարքի արևելյան, ինչպես նաև Տայքի և Բարձր Հայքի հյուսիսային գավառները ճաները (մոտ 3.000) ասպատակեցին:¹²⁴⁴

1245. 561 գարուն – Ռիզոնի ճ-մ¹²⁴⁵

Թեոդորոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) շարժվեցին քաղաքի ուղղությամբ և, ճամբարելով ճաների բանակից (մոտ 3.000) ոչ հեռու, սկսեցին բանակցություններ, որոնք վերջացան անարդյունք:

I փուլ – Ավելի հարմար դիրք գրաված ճաները սկսեցին աղեղներով և պարսատիկներով հարվածներ հասցնել ճամբարած հակառակորդին:

II փուլ – Փորձելով հետ մղել ճաներին՝ կայսերական բանակը անցավ գրոհի, սակայն հետ մղվեց՝ կորցնելով 40 զինվոր:

III փուլ – Ճաները անցան գրոհի, որի արդյունքում հակառակորդի ճամբարի պարսպի մոտ համառ մարտ բռնկվեց:

IV փուլ – Օգտվելով հակառակորդի հիմնական բանակի զբաղված լինելուց՝ կայսերական բանակի մի մասը դուրս եկավ սեփական ճամբարից և թիկունքից հզոր հարված հասցրեց վերջինիս, որը, մատնվելով խուճապի, դիմեց փախուստի:

V փուլ – Կայսերական բանակը սկսեց հետապնդել և ոչնչացնել փախչող հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ 2.000 զինվոր: Արդյունքում ճաների ասպատակությունները դադարեցին և նրանք որդեգրեցին խաղաղ ապրելակերպ:

1246. 561 գարուն – Տրիոնի ճ-մ (Հյուսիս-արևելյան Իտալիա): Ներսես Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին ապստամբած երուլներին աջակցելու նպատակով առաջխաղացած Ֆրանկական թագավորության բանակին (մոտ 20.000, այդ թվում երուլներ): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Արդյունքում Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը ընդունեցին նաև Վերոնան և Բոլշան ու վերջինիս իշխանության տակ հայտնվեց ողջ Հյուսիսային Իտալիան:¹²⁴⁶

1247. 562 մարտ - ապրիլ – Թրակիան և Բազիլայոսի շրջակայքը Ավարական խաբանության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում բուլղարներ, սլավոններ և անտեր) ասպատակեց, սակայն, խուսափելով Մարցելուսի գլխավորությամբ առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 25.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000), նահանջեց:¹²⁴⁷

1248. 562 ապրիլ – Մնաստասապոլիսը (Թրակիա) Ավարական խաբանության բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում բուլղարներ, սլավոններ և անտեր) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) ու թալանելով նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹²⁴⁸

1249. 563 հունվար – Լիքիան բերքերները (մոտ 20.000) ասպատակեցին, սակայն, խուսափելով Մարկիանոսի գլխավորությամբ առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000), նահանջեցին:¹²⁴⁹

1250. 563 գարուն – Աղվանքի ճ-մ: Խոսրով I-ի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 150.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) ջախջախեցին Սաբիրական թագավորության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ 20.000 զինվոր:¹²⁵⁰ Արդյունքում սաբիրների մնացորդները հետ մղվեցին Կովկասից հյուսիս, ընդունեցին Ավարական խաբանության⁹⁶¹ գերիշխանությունը և հետագայում արագորեն ձուլվեցին ավարների մեջ:

⁹⁶¹ 555 թ-ին Արալյան ծովի հյուսիսային ափերին բնակվող ավարները, հիոնիտները, վարերը և օգորները, պարտության մատնվելով Թյուրքական խաբանության թյուրքերից, շարժվեցին դեպի արևմուտք: Թյուրքերը, սակայն, չհետապնդեցին վերջիններին, այլ դրա փոխարեն, դաշնակցելով Պարսից թագավորության հետ և շարժվելով հեփթաղների դեմ, արդեն 565 թ-ին կործանեցին Չեփթաղական թագավորությունը: Այս ընթացքում

1251. 567 - Կորդովան Աթանազիլոսի գլխավորած Վեստգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 10) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹²⁵¹
1252. 568 - Դերբենդի ճ-մ: Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 70.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին ու հետ մղեցին Իստեմի խանի գլխավորած Թյուրքական խաթանության⁹⁶² բանակին (մոտ 200.000): Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 12.000 զինվոր:¹²⁵²
1253. 569 ամառ - 572 աշուն - Ֆրիուր, Ալվեյհան, Սիլանր, Պավիան և Տիչինան (Իտալիա) Ալբոինի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում 20.000 սաքսեր, ինչպես նաև գեպիդներ, սվեվներ, ալեմաններ, բուլղարներ, ալաններ, ավարներ և սլավոններ) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Արդյունքում Իտալիայում Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ մնացին միայն Ապենինյան թերակղզու հարավային, կենտրոնական ու հյուսիսային որոշ մասեր, այդ թվում Յոմոն, Սիցիլիան, Սարդինիան, Պադուան, Մանտուան, Ռավեննան, Ռիմինի, Օթրանտը և Օսկոնեն:¹²⁵³
1254. 569 աշուն - Կարթագենի ճ-մ: Բերբերները (մոտ 5.000) հաղթեցին Աֆրիկայի դուքս Թեոդորոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 30): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Թեոդորոսը, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹²⁵⁴
1255. 570 գարուն - Կարթագենի ճ-մ: Բերբերները (մոտ 5.000) հաղթեցին Աֆրիկայի դուքս Թեոկտիստոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 30): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Թեոկտիստոսը, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹²⁵⁵
1256. 570 ամառ - Կարթագենի ճ-մ: Բերբերները (մոտ 5.000) հաղթեցին Աֆրիկայի դուքս Ամբալիսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 30): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Ամբալիսը, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹²⁵⁶
1257. 570 ամառ - Մայագայի ճ-մ: Լեովիլգիլդ արքայի գլխավորած Վեստգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (ընդհանուր՝ մոտ 10) և, ասպատակելով Բաստետայի և Մայագայի շրջակայքը (Յարավ-արևմտյան Իսպանիա), նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹²⁵⁷
1258. 570 ամառ - Սիմիայի ճ-մ: Տիբերիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000), հաղթեցին ավարներին (մոտ 70.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹²⁵⁸
1259. 571 գարուն - Սիմիայի ճ-մ: Ավարները (մոտ 70.000) հաղթեցին Տիբերիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), որոշ ժամանակ անց մտան քաղաք, սակայն կարճ ժամանակ անց թողեցին այն: Յայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹²⁵⁹

հիոնիսները, վարերը և օգորները արագորեն տարալուծվեցին ավարների մեջ, որոնք էլ իրենց հերթին, օգտվելով ընձեռնված դադարից, շնորհիվ իրենց մեծաթվության ու ավելի հզոր ռազմական համակարգի, կարողացան գլխովին ջախջախել սկզբում Կասպից ծովից հյուսիս-արևմուտք ընկած տափաստաններում հաստատված սաքիլներին, հետո՝ հաղթել և իրենց ենթարկեցնել վերջիններիցս ավելի արևմուտք գտնվող արևելյան բուլղարներին (այսպես կոչված «նոտուրգուրներ»-ին), ավելի ուշ՝ Դնեպրի ու Դոնի հովտում հաստատված արևմտյան բուլղարներին (այսպես կոչված «կուտուրգուրներ»-ին) և ի վերջո՝ սլավոններին (այսպես կոչված «անտեր»-ին)՝ արդյունքում ստեղծելով Վոլգայից Դանուբ ձգվող ու արտաքին ավարառուական քաղաքականություն վարող Ավարական խաթանությունը: Հիշատակված ասպատակությունը այս քաղաքականության արտահայտություններից մեկն էր:

⁹⁶² 567 թ-ին վերսկսելով իրենց առաջնադասումը դեպի արևմուտք և դաշնակցելով խազարների հետ, արդեն 568 թ-ին թյուրքերը ավարներից լիովին գրավեցին Վոլգայի հարավային հովիտը ու Նախակովկասյան տափաստանները, ընդ որում, մի կողմից Միջին Ասիայում Պարսից թագավորության, իսկ մյուս կողմից էլ Մերձսևծովյան տափաստաններում Ավարական խաթանության հետ գտնվելով պատերազմական հարաբերություններին մեջ, Թյուրքական խաթանությունը 567-571 թվականներին սերտ դաշնակցային հարաբերություններ սկսեց Բյուզանդական կայսրության հետ: Այս պայմաններում Խոսրով I-ը, իր հերթին չցանկանալով թույլ տալ Թյուրքական խաթանության չափազանց ուժեղացումը և միաժամանակ ցանկանալով հարված հասցնել իր մյուս թշնամու՝ Բյուզանդական կայսրության, դաշնակցին, ռազմական գործողություններ սկսեց վերջինիս դեմ:

1260. 571 գարուն – Ասիդոն (Հարավ-արևմտյան Իսպանիա) Լեովիլգիդ արքայի գլխավորած Վեստգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5): Հայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹²⁶⁰

**Փոքր Վարդանի ապստամբություն
(Մարզպանական Հայաստանի V ապստամբություն)
(572-591)**

1261. 572 փետրվարի 2-5 – Ղվինի ճ-մ¹²⁶¹

Սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի, նրա եղբայրներ Վահանի և Վարդի, հորեղբորորդի Մուշեղ Խիզախի, ինչպես նաև Չորակ Կամսարականի գլխավորած Հայկական բանակը (20.000) անսկստ մոտեցավ մարզպան Սուրենյան Ճիհովր Վշնասպի գլխավորությամբ քաղաքում ու նրա շրջակայքում ճամբարած Պարսից թագավորության բանակին (15.000):

I փուլ – Փետրվարի 2-ին Հայկական բանակը անակնկալ հարձակումով ջախջախեց Պարսից թագավորության բանակին, ընդ որում մարտի ժամանակ Չորակ Կամսարականը, մենամարտելով Սուրենյան Ճիհովր Վշնասպի հետ, հաղթեց և սպանեց նրան: Թշնամին կորցրեց 13.240 զինվոր:

II փուլ – Փետրվարի 3-ին Չորակ Կամսարականի գլխավորած Հայկական բանակը (10.000), հետապնդելով թշնամու բանակի փախչող մնացորդներին (1.760), հասավ նրանց և ծանր հարված հասցրեց: Թշնամին կորցրեց 880 զինվոր:

III փուլ – Փետրվարի 4-ին Չորակ Կամսարականի ուժերը, շարունակելով հետապնդումը, հասան փախչող հակառակորդին և կրկին պարտության մատնեցին վերջինիս: Թշնամին կորցրեց 440 զինվոր:

IV փուլ – Փետրվարի 5-ին Չորակ Կամսարականի գլխավորած Հայկական բանակը, շարունակելով հետապնդել Պարսից թագավորության բանակի փախչող մնացորդներին (440), հասավ և հերթական անգամ պարտության մատնեց վերջիններիս: Թշնամին կորցրեց 160 զինվոր:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ 14.840 զինվոր: Ձեռք բերած փառահեղ հաղթանակից հետո ապստամբության ղեկավարությունը Սուրենյան Ճիհովր Վշնասպի գլուխն ուղարկեց Կարինում ուժերը կենտրոնացնող Հայաստանի հրամանատար, Հովհաննիս:

1262. 572 գարուն – Կախեթի ճ-մ: Վրաստանի Երիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու գլխավորած Հայկական (մոտ 10.000) և վրացական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը հաղթեց Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 25.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹²⁶²

1263. 572 մայիս - հուլիս – Հայաստանի հարավում սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 40.000) պարտիզանական մարտերով դիմադրեց Վարդան Վշնասպի գլխավորությամբ առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 70.000)՝ ի վերջո ստիպելով վերջինիս նահանջել: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր, որոնց թվում նաև Վարդան Վշնասպը:¹²⁶³

1264. 572 օգոստոսի սկիզբ – Անգո բերդը: Գողոն Միհրանի գլխավորությամբ առաջխաղացած ու ասպատակող Պարսից թագավորության բանակը (20.000, այդ թվում թյուրքեր, ինչպես նաև մոտ 15 փիղ) և դավաճան Ֆիլիպ Սյունու գլխավորած Սյունյաց գնդի մի մասը (մոտ 1.000), կեղծ երդումով տալով անհրաժեշտ երաշխիքներ և խախտելով դրանք, գրավեցին Հայկական կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100, վերջինիս կողմում գտնվող հայերը՝ մոտ 20 զինվոր:¹²⁶⁴

1265. 572 օգոստոսի վերջ – Տիղիսի ճ-մ: Վրաստանի Երիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու գլխավորած Հայկական (մոտ 10.000) և վրացական (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Գողոն Միհրանի գլխավորությամբ առաջխաղացած ու ասպատակող

Պարսից թագավորության բանակին (20.000, այդ թվում թյուրքեր, ինչպես նաև մոտ 15 փիղ) և դավաճան Ֆիլիպ Սյունու գլխավորած Սյունյաց գնդի մի մասին (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹²⁶⁵

1266. 572 ամառ – Կորդովան Լեովիզիդ արքայի գլխավորած Վեստգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5): Հայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹²⁶⁶ Արդյունքում Իսպանիայում Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ մնաց միայն երկրի հարավային ծովափնյա նեղ շերտը:

Բյուզանդա-Պարսկական V պատերազմ (572-591)

1267. 572 սեպտեմբերի վերջ – Աղծնիքը Թեոդորոսի, Սերգիոսի և Յուլիենտիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹²⁶⁷
1268. 573 մարտ – Սարգաֆոնի ճ-մ (Սծբինի մոտ): Դարա ամոնոցի Արևելքի հրամանատար Մարկիանոսի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Վահրամ Զուբինի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 7.000) և, չկարողանալով թշնամուց գրավել Թերոֆան ամոնոցը, նահանջեցին Դարա: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ 1.200 սպանված և 70 գերի:¹²⁶⁸
1269. 573 մարտի վերջ⁹⁶³ – Սուրբ Կարապետ վանքի ճ-մ (Տարոն, Մուշի մոտ)¹²⁶⁹

Ցանկանալով արյան մեջ խեղդել շարունակվող ապստամբությունը՝ Խոսրով I-ը Միհրան Միհրանյանի և վերջինիս օգնական Վաշրի գլխավորությամբ ապստամբների դեմ ուղարկեց Պարսից թագավորության ևս մեկ բանակ (30.000): Վերջինս, արշավելով Աղծնիք-Հաշտեանք-Տարոն երթուղով, հասավ Արծան լեռանը և ճամբարեց նրա մոտ: Թողնելով հիմնական ուժերը լեռան մոտ՝ Միհրանը և Վաշիրը մնացած բանակով (12.500) շարժվեցին դեպի Մուշ (Տարոն, Մեղրագետի ափին) ու ճամբարեցին նրա շրջակայքում: Այստեղ թշնամին կրկին բաժանեց ուժերը: Հիմնական ուժերը թողնելով ճամբարում՝

⁹⁶³ Այս թվականը նշվում է որպես հիմնավորում ունենալով հետևյալ տրամաբանությունը: Այսպես, Սուրբ Կարապետ վանքի ճ-մ-ը առաջին և 3-րդ հազարամյակների կողմից հիշատակվող 4 ճակատամարտերից կազմված այն շղթայում, որի գլխավոր գործող անձը «Գայլ» մականվանյալ Վահան Մամիկոնյանն է: Եվ այսպես, 3-րդ հազարամյակում, ընդգծված սիրով խոսելով այս Վահանի մասին, բավականին մանրամասն պատմում է նաև նրա հոգևոր հայր ու դաստիարակ Մուշեղ Զաջ Մամիկոնյանի մասին, որն այս իրադարձությունների ժամանակ, ըստ հեղինակի իսկ խոսքերի, 120-ամյա մի ծերունի էր և շուտով ծերությունից մահանում է, ընդ որում ժամանակակիցների լայնորեն հայտնի էր, որ այս Մուշեղը ողջ կյանքի ընթացքում պատերազմել էր պարսիկների դեմ: Ինչպես արդեն նշվել է, Սարգաանական Հայաստանի III ապստամբության ժամանակ Դազար Փարպեցին հիշատակում է Մուշեղ անունով Մամիկոնյան երիտասարդ մի սեպուհի, որը առաջին դերերում չէր և նույնիսկ չէր էլ հավանում Մամիկոնյանների առաջնորդի դերին, բայց միաժամանակ նաև բավականին ակտիվ ու խիզախ կերպով իր մասնակցությունը էր բերում ապստամբության բոլոր հիմնական իրադարձությունների: Մեկ այլ հեղինակ՝ ասորի Եսու Եղեսիացին (գլուխ 75), 504 թ-ի հուլիսի Սծբինի ճ-մ-ի կապակցությամբ, առանց տարիքը կոնկրետացնելու, սակայն, հաշվի առնելով ենթատեքստը՝ որպես արդեն բավականին հասուն մի մարդու, հիշատակում է ոմն Մուշեղ Հայի, որն այս ճակատամարտի ժամանակ անցնում է Բյուզանդական կայսրության կողմը և արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը պարտություն է կրում: Եվ այսպես, եթե Մուշեղ Զաջ Մամիկոնյանը 481-485 թվականներին դեռ երիտասարդ էր, իսկ 504 թվականին էլ՝ արդեն հասուն անձ, ապա 120-ամյա մի իսկական ծերունի նա իրոք կարող էր լինել 570-ական թվականների սկզբին: Այս պայմաններում Վահան Գայլ Մամիկոնյանը լիովին կարող էր լինել Մուշեղ Զաջ Մամիկոնյանի հոգևոր որդին, ընդ որում այն հանգամանքը, որ Մուշեղը Վահանի հենց հոգևոր, այլ ոչ թե ֆիզիոլոգիական հայրն էր, 3-րդ հազարամյակում հաստատվել է ընդգծում: Այս ֆոնի վրա, հաշվի առնելով Փոքր Կարդանի ապստամբության և Պարսկա-Բյուզանդական V պատերազմի դեպքերի զարգացման տրամաբանությունը 570-ական թվականների սկզբին, կարելի է լիովին հավանական համարել, որ 4 ճակատամարտերից կազմված հիշատակված շղթան կարող էր տեղի ունենալ հենց 573 թվականին՝ ոչ ուշ և ոչ շուտ: Բանն այն է, որ հայերի առաջին բացահայտ դիմումները պաշտոնական Կոստանդնուպոլիս թվագրվում են 571 թ-ի վերջով, իսկ բուն ապստամբությունը սկսվեց 572 թ-ի փետրվարի 2-ի Դվինի ճ-մ-ով: Դրանից հետո մինչև ամառ հաջողությունը ակնհայտորեն հայերի կողմում էր, որի արդյունքում պաշտոնական Տիգրանը կորցրեց վերահսկողությունը Սարգաանական Հայաստանի նույնիսկ դաշտային շրջանների վրա, դեռ չստանալով լեռնայինները: Իր երթի լույսին 572 թ-ի օգոստոսի վերջին սկիզբ է առնում պատերազմն արդեն Բյուզանդական կայսրության դեմ, ընդ որում այս անգամ ևս հաջողությունը սկզբում ակնհայտորեն կայսերական ռազմական մեթոդային կողմն էր, որն ասպատակեց Աղծնիքը և 573 թ-ի մարտին հաղթանակ տարավ Սարգաֆոնի ճ-մ-ում, բայց հետո կտրուկ կերպով տեղի տվեց: Իրոք, թեև արդեն ապրիլ ամսին կայսերական զորքերը պաշարեցին Սծբինը, սակայն անձամբ Խոսրով I-ի գլխավորած թշնամական իսկայական բանակի հակահարձակման պայմաններում սեփական բանակի բարձր հրամանատարական կազմում առկա տարաձայնությունների պատճառով կայսերական բանակն այն աստիճան անկազմակերպ ևս հաջողություն չէր տեսնում հարվածներից: Եվ այսպես, հաշվի առնելով այս ամենը, ես ինձ լիովին հիմնավորված իրավունք եմ տալիս պնդել, որ 4 ճակատամարտերից բաղկացած այս շղթան սկիզբ է առել հենց 573 թ-ի մարտի վերջին, երբ, կայսերական բանակի որոշակի հաջողությունների պայմաններում, Խոսրով I-ը վճռական քայլեր ձեռնարկեց պաշարված Սծբինին օգնության հասնելու ուղղությամբ: Ահա հենց նույն այս ժամանակ էլ, ամենայն հավանականությամբ Սծբինին օգնության հասնելու հետ զուգահեռ, հայերի ապստամբությունը հենց բնում խեղդելու նպատակով մի խոշոր բանակ ուղարկեց Տարոնի ուղղությամբ:

Միհրանը I ջոկատը (8.000 հեծյալ) ուղարկեց ասպատակելու Մեդոսին և պաշարելու Մեդոսի ու Աստղոնք ամրոցները (Տարոն), իսկ Վաշիթի գլխավորած II ջոկատը (2.000) ուղղեց Ապահունիք:

Այնուհետև Պարսից թագավորության բանակի մի ջոկատ (մոտ 500) հարձակվեց վանքի վրա, թալանեց այն և սրի քաշեց վանականներին, սակայն գրեթե անմիջապես էլ Հայկական բանակը (մոտ 500) անակնկալ հարձակվեց դեռևս վանքում գտնվող թշնամու վրա և ջարդեց ու փախուստի մատնեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:⁹⁶⁴

1270. 573 մարտի վերջ – Աստղոնք ամրոցը Պարսից թագավորության բանակը երկու օրում (8.000) չգրավեց Հայկական բանակից (մոտ 500), որից հետո վերադարձավ Սուշ: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹²⁷⁰

1271. 573 ապրիլ – Օձի ճ-մ (Տուրուբերան, Տարոն)¹²⁷¹

Վահան Գալլ Մամիկոնյանը հաշտության առաջարկ հղեց Միհրան Միհրանյանին, բայց վերջինս չընդունեց այն և հայտարարեց, որ կհեռանա միայն Մուշեղ Զաքարյորով Մամիկոնյանին ձերբակալելուց հետո: Ի պատասխան դրա՝ Վահանը մեկնեց Միհրանի մոտ և, ցույց տալով, թե իբր ապստամբել է Մուշեղի դեմ, համոզեց վերջինիս Օձը գրավելու համար իրեն տալ մի ուժեղ ջոկատ (4.000 հեծյալ): Դրանից հետո, թշնամու մի հեծյալ ջոկատ (50) թողնելով Հարձք գյուղում, Վահանը մնացած ուժերով մոտեցավ քաղաքին, որտեղ դարան էր մտել նախապես տեղեկացված Հայկական բանակը (մոտ 1.000):

I փուլ – Զաղաքի դարպասները թշնամուն ընդունելու համար բացվեցին այնքան նեղ, որ թշնամու ռազմիկները կարողացան ներս անցնել միայն փոքր խմբերով: Օգտվելով դրանից՝ Հայկական բանակը մաս առ մաս ոչնչացրեց թշնամու ողջ ջոկատը: Դրանից հետո Հայ ռազմիկները հանդերձավորվեցին թշնամու ռազմիկների զինվորական հանդերձանքով, իսկ Վահանն էլ տեղեկացրեց Միհրանին, թե իբր քաղաքի վերջնական գրավման համար անհրաժեշտ են ևս 2.000 հեծյալներ:

II փուլ – Մինչև թշնամու ուղարկած հերթական ուժերը տեղ կհասնեն՝ Վահանը Պարսից թագավորության բանակի ռազմիկների հանդերձանքով հանդերձավորված Հայ ռազմիկներին կանգնեցրեց քաղաքից դուրս և պատվիրեց թշնամու մոտենալուն պես ձևացնել, թե իբր ոչ միայն արդեն սկսել են քաղաքի գրոհը, այլև գրեթե գրավում են այն: Այս ծրագիրը հաջողությամբ իրագործվեց: Օգնության եկած թշնամու հեծյալները, 20

⁹⁶⁴ Տարոնում ծավալված այս և հետագա իրադարձությունները ավանդականորեն համարվել են վիպական ու պատմագիտական ուսումնասիրության չեն ենթարկվել, ինչը ոչ մի արդարացում չունի: Այս առումով հարկ է նշել, որ Հովհան Մամիկոնյանի կողմից տրվող ճակատամարտերի նկարագրությունը դրանք առասպել ընդունելու իրոք որևէ հիմք չի թողնում, քանի որ նկարագրությունները իրենց բնույթով նման են մեր պատմիչների կողմից նկարագրված այն բազում ճակատամարտերին, որոնք երբևէ առասպելական լինելու կասկած չեն առաջացրել: Ավելին, հաճախ «առասպելական», «վիպական» կամ «ժողովրդական բանահյուսության նմուշ» հռչակված այս ճակատամարտերը իրենց նկարագրման ոճով ավելի իրական են, քան այն բազում ճակատամարտերը, որոնց իրական լինելը երբևէ կասկածի տակ չի առնվել: Իր հերթին այս իրադարձությունները, որոնց թվականը Հովհան Մամիկոնյանը չի կոնկրետացնում, սակայն որը հնարավոր է ասել խիստ որոշակիությամբ, իրենց ճշգրիտ տեղն են գտնում նաև տարածաշրջանային իրադարձությունների ընդհանուր ֆոնի վրա դիտարկելիս: Պետք է նշել, որ այս և հետագա տասնամյակներում Տարոնում և հարակից շրջաններում մղված մարտերը «առասպելական», «վիպական» կամ «ժողովրդական բանահյուսության նմուշ»-ներ են հռչակվել հիմնականում այն պատճառով, որ Հովհան Մամիկոնյանի երկում բացակայում են հստակ ժամանակագրական սխեմաները, որոշ գործող անձանց կյանքի տևողությունը չի տեղավորվում տրամաբանական շրջանակներում, որոշ դեպքերում չափազանցված է թշնամու բանակի թվակազմը, իսկ Հայկական բանակը ինքն ի վիճակի չէր Պարսից թագավորության բանակի նկատմամբ տանել նկարագրված հաղթանակները: Ահա այս չորս խումբ տեղեկություններն են, որ խորը արմատներ ձգած ազգային թերաթմբության բարդույթ ձեռք բերած որոշ պատմաբաններին հիմք են տալիս ասելու, որ մենք գործ ունենք իրականում տեղի չունեցած իրադարձությունների հետ: Արդյունքում անհրաժեշտ եմ համարում մանրամասն քննարկել բերված չորս խումբ հակափաստարկները և բացահայտել դրանց ներքին էությունը: Այս կապակցությամբ ամենից առաջ նշենք, որ հստակ ժամանակագրության բացակայությունը, ինչպես Փավստոս Բյուզանդի, իսկ հետագայում նաև Շապուհ Բագրատունու պարագայում, ամենևին էլ չի նշանակում, որ նկարագրված իրադարձությունները տեղի չեն ունեցել և հորինվածք են: Բացի այդ այս պարագան բավականին չափազանցված է և, որոշակի ջանքեր գործադրելուց հետո, նկարագրված իրադարձությունները կարելի է բավականին ընդունելի կերպով տեղադրել VI դարի վերջի ու VII դարի առաջին քառորդների ժամանակագրական սխեմայում: Երկրորդ պարագայում կարելի է կարծել, որ այս դեպքում մենք գործ ունենք հետագա կրկնակողների անհարկի և խիստ անուշադիր փոփոխությունների հետ, քանի որ անհավանական է թվում, որ, օրինակ, ռազմական մանրուքների նկարագրման գործում մեր միջնադարյան բոլոր պատմիչների մեջ ամենաքծախնդիրներից մեկը հանդիսացող Հովհան Մամիկոնյանը կյանքի տևողության, սերնդափոխության ու նմանատիպ այլ հանրահայտ երևույթներում թույլ տար նման բացահայտ սխալներ: Երրորդ իրավիճակի կապակցությամբ նշենք, որ այս դեպքում ևս պետք է առաջնորդվել «մեկ զոր պակասեցնել»-ու մեթոդով, որից հետո հակառակորդ բանակների թվաքանակները, հաշվի առնելով Պարսից թագավորության և Տարոնի իշխանության տվյալ ժամանակաշրջանի ռազմական հնարավորությունները, միանգամից ստանում են իրական տեսք, ընդ որում այս հանգամանքը իմ կարծիքով կրկին պայմանավորված է հետագա կրկնօրինակողների անհարկի միջամտություններով: Ինչ վերաբերում է երրորդ փաստարկին, ապա այն, ըստ Եւթյան, Նույնիսկ քննարկման արժանի էլ չէ, քանի որ վերջինս հիմնված է ազգային թերաթմբության բավականին խորը արմատներ ձգած բարդույթի վրա: Այս կապակցությամբ ընդամենը թույլ տամ ինձ նշել, որ եթե այդ ժամանակաշրջանում բյուզանդական կամ հեփթաղական ռազմական մեքենաները, հավասար թվաքանակ ունենալու պարագայում, ի վիճակի էին պարտության մատնել Պարսից թագավորության բանակին, ապա անհասկանալի է մնում, թե ինչո՞ւ Նույն բանը ի վիճակի չէր անել նկարագրած բանակներին իր մի քանի հատկանիշներով գերազանցող Հայկական բանակը: Այսպիսով՝ ըստ էության, որևէ իրական հիմք չկա կասկածի տակ առնել Հովհան Մամիկոնյանի հայտնած տեղեկատվությունը:

հեծյալ ուղարկելով Միհրանին ձեռք բերած հաջողության մասին տեղեկացնելու, մնացած ուժերով միացան կեղծ գրոհ իրականացնողներին և, վերջիններիս հետ ներխուժելով քաղաք, ընկան թակարդը ու ողջ կազմով ոչնչացվեցին:

III փուլ – Թշնամու մի փոքրիկ ջոկատ (40 հեծյալ) կարողացավ հեռանալ քաղաքից, սակայն Հայկական բանակը հետապնդեց վերջինիս և, հասնելով նրան քաղաքի մոտ գտնվող ճահճուտներում, լիովին ոչնչացրեց:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ 5.930⁹⁶⁵ զինվոր:

1272. 573 ապրիլ – Մեղրագետի ճ-մ (Տուրուբերան, Տարոն)¹²⁷²

Նախորդ ճակատամարտից հետո Վահան Գայլ Մամիկոնյանը իր բանակով (500 հեծյալ և 200 հետևակ սիգակակիր) կրկին մեկնեց Միհրան Միհրանյանի մոտ: Ճանապարհին նա 300 հեծյալ թողեց Մեղրագետի գետանցի հյուսիսային կողմում, իսկ 200 սիգակակիր էլ դարանեց գետանցման հարավային կողմում: Հասնելով Մուշ՝ Վահանը կարողացավ համոզել Միհրանին այն բանում, որ Պարսից թագավորության բանակը, թեև գրավել է Օծը, սակայն ապստամբել է և պատրաստվում է անցնել Բյուզանդական կայսրություն: Արդյունքում Վահանը Միհրանից ստացավ ևս մի բանակ (2.000 հեծյալ) ու կրկին շարժվեց Օծի ուղղությամբ: Ճանապարհին Վահանը կարողացավ համոզել պարսիկ հրամանատարին մասնատել ուժերը և 1.000 հեծյալ ուղարկել թևային անցում կատարելու՝ հիմնական ուժերին թևային հարձակումից պաշտպանելու համար: Դրանից հետո Վահանը իր հետ եղած ուժերից 100 հեծյալ ուղարկեց հետևելու թևանցում կատարող այս ուժերին: Շուտով Վահանի (100 հեծյալ) և Պարսից թագավորության (1.000 հեծյալ) միացյալ ջոկատը հասավ Մեղրագետին ու հանգստանալու տեղավորվեց գետանցման մոտ: Այնուհետև Վահանին հաջողվեց խաբեությամբ բանակատեղիից հեռացնել Պարսից թագավորության բանակի նժույզները:

I փուլ – Վահանի ջոկատը անակնկալ հարձակվեց Պարսից թագավորության բանակի վրա և լիովին ոչնչացրեց այն:

II փուլ – Որոշ ժամանակ անց հայտնվեցին թևային անցում կատարող ուժերը, որոնց հետքերով աննկատ շարժվում էր նաև Հայկական ջոկատը: Թողնելով թշնամուն մտնել գետը՝ Վահանը իր հետ եղած ուժերով միացավ թշնամուն հետևող ջոկատին և արդեն միավորված ուժերով թիկունքից հարձակվեց թշնամու վրա: Դրա հետ միաժամանակ էլ ճակատից հարձակվեցին դարանում տեղավորված սիգակակիրները (200): Արդյունքում թշնամին լիովին ոչնչացվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ 2.000 զինվոր:

1273. 573 ապրիլ – Մուշի ճ-մ: Վահան Գայլ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը և քաղաքի ապստամբած աշխարհագորը (ընդհանուր մոտ 3.000) շրջապատեցին Պարսից թագավորության բանակին, որը կարճատև մարտից հետո գերի հանձնվեց: Հայերը կորցրին մոտ 50 զինվոր, թշնամին՝ 86 սպանված, 1.904 գերի:¹²⁷³ Խոշտանգելով Միհրանին՝ Վահանը կարողացավ նրանից ստանալ Ապահունիքում գտնվող Պարսից թագավորության բանակին ուղղված մի հրաման, ըստ որի վերջինս պետք է մոտենար Կոթ թերթին (Տուրուբերան, Տարոն): Դրանից հետո գերիները փակվեցին մի շենքում և ողջակիզվեցին:

1274. 573 ապրիլ – Կոթ թերթի ճ-մ¹²⁷⁴

Նախորդ իրադարձություններից հետո Վահան Գայլ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (3.000) շարժվեց դեպի Կոթ և երեք կողմից դարան դրեց: Իր հերթին Վաշիրը իր բանակից առանձնացրեց 50 հեծյալ և ուղարկեց հետախուզության:

I փուլ – Վահանը Վաշիրին հրավիրեց իր վրանը և, ձերբակալելով ու խոշտանգելով նրան, ստիպեց վերջինիս իր օգնականներին կանչել վրան: Արդյունքում Վաշիրի բոլոր օգնականները սրատվեցին: Այնուհետև Վահանը ստիպեց Վաշիրին հրամայել իր բանակի մի մասին (950) մոտենալ թերթին, իսկ մյուս և ավելի հեռու գտնվող մասին էլ (1.000)՝

⁹⁶⁵ Ըստ Հովհան Մամիկոնյանի (մաս 2, գլուխ 1) Պարսից թագավորության բանակից սպանվել է. «վեց հազար՝ հինգը միայն պակաս», սակայն ողջ մարտի ընթացքի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ իրականում պարսկական բանակից փրկվել են 70 հեծյալներ:

Բյուզանդական կայսրության բանակի դեմ կռվելու պատրվակով ժամանել բերդի մոտ ու միանալ Վահանի ջոկատին: Ու, թեև պարսից իշխաններից մեկին ի վերջո հաջողվեց փախչել և տեղեկացնել սեփական բանակին վտանգի մասին, բայց դա արդեն ոչինչ չփոխեց: Երեք կողմից հալածվելով և կոտորվելով՝ թշնամին հետ քաշվեց դեպի բերդ, սակայն վերջինիս կայազորն էլ իր հերթին մտավ մարտի մեջ ու չորրորդ կողմից հարված հասցրեց: Արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը գլխովին ջախջախվեց:

II փուլ – Պարսից թագավորության բանակի մի մասին (100) հաջողվեց փախուստի դիմել, սակայն Հայկական բանակը հետապնդեց նրան և ոչնչացրեց արդեն Ապահուսիքում:

III փուլ – Վահանին հաջողվեց բերդին մոտեցած թշնամու հեծյալ ջոկատի (1.000) հրամանատարին համոզել ուղարկել ձիերն արածելու և միաժամանակ պատրաստ լինելու երեկոյան հետևակ վիճակում Բյուզանդական կայսրության բանակի վրա հարձակում գործելու համար: Այն բանից հետո, սակայն, երբ ձիերը հեռացվեցին, Հայկական բանակի դարանակալ ռազմիկները առևանգեցին դրանք: Դրանց հետո, թույլ չտալով թշնամուն ուշքի գալ, Հայկական հիմնական բանակը երկու կողմից հարձակվեց թշնամու վրա և գլխովին ջախջախեց:

Հայերը կորցրին մոտ 400 զինվոր, թշնամին՝ 1.910 սպանված, 40 գերի, որոնք ազատ արձակվեցին: Տեղեկանալով ծավալված իրադարձությունների մասին՝ Արձան լեռան մոտ ճամբարած Պարսից թագավորության բանակի մնացած մասը արագորեն նահանջեց: Իսկ Վահանը Միհրանի գլուխ ը ազատ արձակված գերիների միջոցով ուղարկեց Խոսրով I-ին՝ պատվիրելով օգտագործել այն որպես խաղաղության: Դրանից հետո սարսափահար թշնամին Վահանին կնքեց «Գայլ» մականունով:

1275. 573 ապրիլ – Մծքինի ճ-մ¹²⁷⁵

Արևելքի հրամանատար Մարկիանոսի և Հայաստանի հրամանատար Հովհանի գլխավորությամբ Դարա ամրոցից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարողական տեխնիկայի կիրառմամբ պաշարեցին քաղաքը Վահրամ Զուբինի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 3.000):

I փուլ – Կայսրական բանակը շրջափակեց քաղաքը, սակայն որևէ էական հաջողության չհասավ, իսկ արդեն շուտով էլ, այն բանից հետո, երբ Մարկիանոսը մեղադրվեց գահակալական հավակնությունների մեջ և կոպիտ վիրավորանքներից հետո պաշտոնազրկվեց, առաջ եկած անհամաձայնության ու խառնաշփոթի պայմաններում սկսեց նահանջել:

II փուլ – Օգտվելով ստեղծված իրավիճակից՝ քաղաքի կայազորը արտագրոհ իրականացրեց և պարտության մատնեց նահանջողներին՝ հատկապես ծանր կորուստներ պատճառելով հակառակորդի հետևակին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր, ընդ որում քաղաքի կայազորին բաժին հասավ նաև քաղաքի գրավման համար նախատեսված պաշարողական տեխնիկան:

1276. 573 ապրիլի կես - սեպտեմբերի կես – Դարա ամրոցի գրավումը¹²⁷⁶

Խոսրով I-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (140.000, որից 40.000 հեծյալ, այդ թվում հեփթաղներ) մոտեցավ ամրոցին, որտեղ Հայաստանի հրամանատար Հովհանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500, այդ թվում Սարգիսը) անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – Ապրիլ ամսից մինչև օգոստոսի վերջ հարձակվողները պաշարողական տեխնիկայի լայն կիրառմամբ մի շարք փորձեր կատարեցին տիրելու ամրոցին, սակայն դրանք ավարտվեցին անհաջողությամբ: Նույն կերպ ավարտվեցին նաև 500 կգ ոսկի ստանալու դիմաց ամրոցից հեռանալու մասին բանակցությունները: Այս ընթացքում նետի մահացու հարված ստացավ և զոհվեց Սարգիսը: Միաժամանակ, ամրոցի շրջափակման համար թողնելով անհրաժեշտ ուժեր, Պարսից թագավորության բանակի հիմնական ուժերը

ներխուժեցին և ասպատակեցին Աստիոքը, ինչպես նաև Յայոց Միջագետքը՝ միանալով մինչ այդ այստեղ արդեն իսկ գործող Ադարմահոնի և Լախմյանների թագավորության բանակին:

II փուլ – Սեպտեմբերի առաջին կեսին, երբ բանակային հիմնական ուժերը կրկին արդեն հավաքված էին ամրոցի մոտակայքում, ձևացնելով, թե իբր հեռանում են ամրոցից, հարձակվողները բթացրին վերջինիս կայազորի զգոնությունը և պաշարողական աշտարակի օգնությամբ ձեռնարկած անակնկալ գրոհով տիրեցին ամրոցի պարիսպների առաջին շարքին, սակայն ամրոցի կայազորը, համառ դիմադրելով, հետ քաշեց ուժերը ու դիմադրությունը շարունակեց պարիսպների երկրորդ շարքում:

III փուլ – Հարձակվողները 7 օր շարունակ գրոհեցին ամրոցի պարիսպների երկրորդ շարքը, սակայն, կրելով զգալի կորուստներ, որևէ հաջողության չհասան:

IV փուլ – Սեպտեմբերի կեսերին խոսրով I-ը վերսկսեց բանակցությունները և կողմերը եկան համաձայնության այն բանի շուրջ, որ ամրոցի կայազորը պետք է պատվավոր կապիտուլյացիայի ենթարկվի ու զենքով և հանդերձանքով հեռանա, սակայն, այն բանից հետո, երբ պաշտպանվողները դուրս եկան պարիսպների երկրորդ շարքից, անակնկալ հարձակման ենթարկվեցին հակառակորդի կողմից ու ողջ կազմով զոհվեցին կամ գերվեցին, ինչից հետո ամրոցը վերջնականապես գրավվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

1277. 573 ապրիլի կես - օգոստոսի վերջ – Աստիոքը Ադարմահոնի գլխավորությամբ Կիրկեսիոնի մոտ Եփրատը գետանցած ու Հարավային և Հյուսիսային Ասորիքները, ինչպես նաև Յայոց Միջագետքը ասպատակելով արշաված Պարսից (6.000) ու Լախմյանների թագավորությունների միացյալ բանակը (մոտ 10.000), միավորելով ուժերը Դարա ամրոցից առաջխաղացած հիմնական բանակի մեծաքանակ ուժերի (մոտ 100.000) հետ, առանց լուրջ մարտերի գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր: Շարունակելով արշավանքը՝ Ադարմահոնի բանակը ուղղություն վերցրեց դեպի Ապամեա ու, համոզելով նրա կայազորին հանձնվել, թալանեց ու ավերեց քաղաք, որից հետո ձեռք բերած հսկայական ավարով վերադարձավ Դարա, որտեղ հավաքված զերիների թիվը արդեն իսկ կազմում էր 292.000 խաղաղ բնակիչ:¹²⁷⁷
1278. 573 աշուն – Մարտիկը (Հայոց Միջագետք, Մծբինի մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք) խոսրով I-ի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 140.000) գրավեց Հայաստանի հրամանատար Յովհանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹²⁷⁸ Կարճ ժամանակ անց, սկսվեցին բանակցություններ և, այն բանից հետո, երբ Բյուզանդական կայսրությունը վճարեց 300 կգ ոսկի ու պարտավորվեց ամեն տարվա համար վճարել ևս այդքան, երեք տարով կնքվեց զինադադար, որը, սակայն վերաբերում էր միայն Ասորիքին ու Միջագետքին, ընդ որում, որպես յուրօրինակ զիջում, խոսրով I-ը գերված խաղաղ բնակչության հիմնական մասին հսկողության տակ տեղաբաշխեց Աստիոքի շրջակայքի լայնարձակ ճամբարներում: Միաժամանակ վերջնական խաղաղություն կնքելու ուղղությամբ բանակցությունները շարունակվեցին, սակայն, դրանք, տևելով ողջ 574 թ-ը, այդպես էլ ոչ մի արդյունքի չհասցրին:
1279. 574 գարուն – Խաղամախյա դաշտի ճ-մ (Վասպուրական, Մարդաստան գավառ): Սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Վահրամ Զուբինի գլխավորությամբ առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակին (20.000, մոտ 15 փիղ) և դավաճան Ֆիլիպ Սյունու Սյունյաց գնդի մի մասին (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 14.000 զինվոր:¹²⁷⁹
1280. 574 գարուն – Աստիոքի շրջակայքը Գասանյանների և Լախմյանների թագավորությունների միացյալ բանակը ասպատակեց և խոշոր ավարով նահանջեց:¹²⁸⁰
1281. 574 ամառ – Հռոմը Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 80.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹²⁸¹

1282. 574 աշուն – Կաղանկատվալի ճ-մ (Արցախ, Մեծ Կուենք գավառի արևելք, Թարթառ գետի ափին): Սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 15.000) անորոշ ելք ունեցած մարտում ընդհարվեց Ֆիլիպ Սյունու գլխավորած Պարսից թագավորության բանակի (մոտ 40.000) և Սյունյաց գնդի մի մասի (մոտ 1.000) հետ, սակայն նահանջեց: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹²⁸²
1283. 574 աշուն – Ութմուս գյուղի ճ-մ (Արարատ, Վանանդ գավառ): Սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Ֆիլիպ Սյունու գլխավորած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 30.000) և դավաճան Ֆիլիպ Սյունու Սյունյաց գնդի մի մասին (մոտ 900): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹²⁸³
1284. 575 գարուն – Գուգաղքի ճ-մ: Երիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Հայկական (մոտ 20.000, այդ թվում վրացիներ) և Ալանական թագավորության (մոտ 10.000, այդ թվում թյուրքեր) միացյալ բանակը, ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), հետ մղեցին հարավ-արևելքից առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:¹²⁸⁴
1285. 575 ամառ – Աղվաևք Երիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու գլխավորած Հայկական (մոտ 20.000, այդ թվում վրացիներ) և Ալանական թագավորության (մոտ 10.000, այդ թվում թյուրքեր) միացյալ բանակը, ինչպես նաև Հայաստանի հրամանատար Թեոդորոսի ու Կուրսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին ու, տեղացիներից ստանալով հնազանդության երաշխիքներ և պատանդներ, նահանջեցին:¹²⁸⁵
1286. 575 աշուն – Աղվաևք Երիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու գլխավորած Հայկական (մոտ 20.000, այդ թվում վրացիներ) և Ալանական թագավորության (մոտ 10.000, այդ թվում թյուրքեր) միացյալ բանակը, ինչպես նաև Հայաստանի հրամանատար Թեոդորոսի ու Կուրսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին ու, տեղաբնակ սաբիրներին և աղվանցիներին վերաբնակեցնելով Կուրի աջափնյակում, նահանջեցին:¹²⁸⁶
1287. 576 մարտ – Բոսպոր քաղաք (Ղրիմի թերակղզի) Թյուրքական խաթանության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:^{966, 1287}
1288. 576 մարտ – Ղարա ամրոցի, Կոնստանդինեի, Թելեբշմալի և Ռաշ-Ալնի շրջակայք Ադարմահոնի ու Տամ-Խոսրով Միհրանյանի գլխավորությամբ Ղարա ամրոցից առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 30.000), նպատակ ունենալով ճնշում գործադրել և հասնել իրենց ձեռնառու պայմաններով զինադադարի նոր պայմանագրի կնքմանը, ասպատակեց, սակայն, տեղեկանալով Արևելքի հրամանատար Հուստինիանոսի գլխավորությամբ Ամիդի մոտ կենտրոնացող կայսերական խոշոր բանակի (60.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց ելման դիրքեր:¹²⁸⁸ Դրանից հետո բանակցություններն ավարտվեցին և, այն բանից հետո, երբ Բյուզանդական կայսրությունը վճարեց 300 կգ ոսկի ու պարտավորվեց ամեն տարվա համար վճարել ևս այդքան, երեք տարով կնքվեց զինադադար, որը, սակայն վերաբերում էր միայն Ասորիքին ու Միջագետքին:
1289. 576 մարտ - ապրիլ – Կարինը երթուղով Խոսրով I-ի և Վահրամ Զուբինի գլխավորությամբ Սծքին-Աղզն-Բաղեշ-Խյաթ (վերջինը՝ Տուրուբերան, Բզնունիք գավառ, Վանա լճի հյուսիս-արևմտյան ափին) -Բազավան առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 150.000, մոտ 30 փիղ) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹²⁸⁹

⁹⁶⁶ Թյուրքական խաթանությունը 576 թ-ին խզեց հարաբերությունները Բյուզանդական կայսրության հետ և փորձեց հաստատվել Կովկասից հարավ ձգվող տարածքներում և Ղրիմում, սակայն, այդպես էլ որևէ եական հաջողության չհասավ: Արդյունքում վերջինս Դոնի հովտով արևմուտքից սահմանակից դարձավ Ավարական խաթանությանը, իսկ իր հարավ-արևմտյան սահմանում ստիպված եղավ սահմանափակվել Կովկասից հյուսիս ընկած տափաստաններով:

1290. 576 մայիս - Գուգարքի ճ-մ: Խոսքով Լ-ի և Վահրամ Զուբինի գլխավորությամբ առաջխաղացած Կարին-Բարձր Հայք-Տայք երթուղով Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 135.000, մոտ 30 փիղ) հաղթեց Երիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Հայկական (մոտ 20.000, այդ թվում վրացիներ) ու Ալանական թագավորության (մոտ 10.000, այդ թվում թյուրքեր) միացյալ բանակին, ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹²⁹⁰

1291. 576 հունիս - Սեբաստիան Խոսքով Լ-ի և Վահրամ Զուբինի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 130.000, մոտ 30 փիղ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹²⁹¹

1292. 576 հունիս - Կեսարիայի ճ-մ¹²⁹²

Խոսքով Լ-ի և Վահրամ Զուբինի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 140.000, մոտ 30 փիղ) սկսեց առաջանալ Սեբաստիա-Կեսարիա երթուղով: Ի պատասխան դրա՝ Վարդան Մամիկոնյանին, ինչպես նաև Երիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (30.000) սկսեց շարժվել վերջինիս հետքերով, իսկ Հայաստանի հրամանատար Կուրսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներն (մոտ 10.000) էլ կասեցրին հակառակորդի առաջխաղացումը՝ ամուր դիրքեր գրավելով Կեսարիայից հյուսիս-արևելք տարածվող լեռներում: Փորձ կատարելով դուրս գալ շրջապատման օղակից և խուսափել երկու ճակատով մարտնչելուց՝ Պարսից թագավորության բանակը, չհասած Կեսարիային, կտրուկ շրջադարձ կատարեց դեպի արևելք և սկսեց նահանջել Սեյխունի ուղղությամբ, որտեղ նրա առաջխաղացումը պատրաստվեցին կասեցնել արդեն Արևելքի հրամանատար Հուստինիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000)⁹⁶⁷, ընդ որում ուժերը միավորած Կուրսի և Վարդան Մամիկոնյանի միացյալ բանակը շարունակում էր շարժվել հակառակորդի հետքերով:

I փուլ - Կուրսի ու Վարդան Մամիկոնյանի միացյալ բանակը անակնկալ հարձակում գործեց Պարսից թագավորության բանակի ճամբարի վրա և, պարտության մատնելով ճամբարը հսկող թշնամու վերջապահին, զգալի կորուստներ պատճառեց հակառակորդին ու մեծ ավար ձեռք բերեց:

II փուլ - Պարսից թագավորության բանակը, օգտվելով այն բանից, որ ավարառությանը զբաղված հակառակորդը անմիջականորեն հետապնդում չի իրականացնում, սրընթաց երթով շարունակեց նահանջը դեպի արևելք և, մանր մարտերից հետո իր ճանապարհից ստիպելով մի կողմ քաշվել Հուստինիանոսի բանակին, ի վերջո հասավ Սեյխունի ու ճամբար զարկեց այդ քաղաքի մոտակայքում:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

1293. 576 հուլիս - Սեյխունի ճ-մ¹²⁹³

Արևելքի հրամանատար Հուստինիանոսի և Հայաստանի հրամանատար Կուրսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 115.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000), ինչպես նաև Վարդան Մամիկոնյանին ու Երիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 29.000) մոտեցան

⁹⁶⁷ Թևոստյանը իրադարձություններում Բյուզանդական, ինչպես նաև Վարդան Մամիկոնյանի բանակների թվակազմը տալիս հիմք է ընդունվել հետևյալը: Համաձայն Հովհան Եփեսացու, Արևելքում գտնվող կայսերական բանակը կազմում էր 120.000 ռազմիկ («Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 8: Նույն հեղինակը հայտնում է նաև, որ 576 թ-ի սկզբին այս բանակը բաժանված էր երկու մասի և դրանցից մեկը, որը գտնվում էր Արևելքի հրամանատար Հուստինիանոսի հրամանատարության տակ, կազմում էր 60.000 ռազմիկ («Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 13), ինչից էլ տրամաբանորեն հետևում է, որ Հայաստանի հրամանատար Կուրսի գլխավորած բանակի մյուս մասին էլ բաժին է հասնում մնացած 60.000 ռազմիկը: Եվագրիոս Սիդաստիկոսը («Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 14), նկատի ունենալով արդեն Արևելքում գործող բոլոր ուժերին, հայտնում է, որ դրանք կազմում էին 150.000 ռազմիկ: Հիմք ընդունելով վերոգրյալը կարծում եմ, որ առաջին ու երկրորդ հեղինակների հայտնած տվյալների տարբերությունը կազմող 30.000 ռազմիկը բաժին է ընկնում Մարզպանական Հայաստանին և, մասնակի նաև, Հարավային Վրաստանին, ընդ որում այս թիվը լիովին համապատասխանում է հիշատակված տարածքների ռազմական հնարավորություններին:

խոսքով I-ի և Վահրամ Չուբինի գլխավորությամբ քաղաքից հարավ ճամբար գարկած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 130.000, մոտ 30 փիղ):

I փուլ – Հաջորդ օրը Պարսից թագավորության բանակը հետ քաշվեց Մելիտեից և քաղաքից արևելք տարածվող հարթավայրում մարտակարգ ընդունեց: Նույնն արեցին նաև քրիստոնյաները, սակայն արդյունքում կողմերը մեկ ամբողջ օր կանգնեցին իրար դիմաց և, չցանկանալով նախահարձակ լինել, մանր ընդհարումներից ու ռազմիկների առանձին մենամարտերից հետո վերադարձան սեփական ճամբարները, ընդ որում քրիստոնյաները տեղավորվեցին երկու առանձին ճամբարներում, որոնցից մեկը գտնվում էր Մելիտեից հարավ-արևելք, իսկ մյուսը՝ հյուսիս-արևելք:

II փուլ – Ուշ գիշերով Պարսից թագավորության բանակը շարժվեց քրիստոնյաների հյուսիսային ճամբարի ուղղությամբ և, անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնելով հակառակորդի ռազմիկներին ու առանց մարտերի կրկին մտնելով Մելիտե, այրեց քաղաքը, ինչից հետո գիշերվա վերջին և լուսաբացին պատրաստվեց արագ գետանցման:

III փուլ – Պարսից թագավորության բանակի տեղաշարժերի մասին տեղեկացած քրիստոնյաների հարավային բանակը, միավորելով ուժերը հյուսիսային բանակի ցրված ուժերի հետ, վաղ լուսաբացին մարտակարգ ընդունեց: Ստեղծված պայմաններում նույնը ստիպված եղավ անել նաև հակառակորդը, ընդ որում Պարսից թագավորության բանակը ընդունեց երկար, բայց ոչ խորը, իսկ քրիստոնյաները՝ կարճ ու խորը դասավորություն: Դրանից հետո Պարսից թագավորության բանակի թեթև հեծելազորը անցավ հարձակման և սկսեց նետերի տարափ տեղալ հակառակորդի վրա՝ նպատակ ունենալով ապահովել հիմնական բանակի արագ ու հաջող գետանցը:

IV փուլ – Թողնելով Պարսից թագավորության բանակին սկսել գետանցը՝ Կուրսի անձնական ղեկավարությամբ աջ թևում հարձակման անցած հեծելազորի խոշոր ուժերը պարտության և փախուստի մատնեցին թշնամու ձախ թևին, որից հետո միջոցներ ինչպես թշնամու գումակի, այնպես էլ գետանց կատարող ուժերի մեջ՝ ծանր կորուստներ պատճառելով հակառակորդին:

V փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ քրիստոնյաների բանակը անցավ համընդհանուր հարձակման և ծանր պարտության մատնեց մարտակարգը կորցրած և խուճափ մատնված Պարսից թագավորության բանակին, որի շատ ռազմիկներ, ինչպես նաև մովպետաց-մովպետը, խեղդվեցին գետում:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 70.000 զինվոր: Որպես մարտավար վերցվեցին 24 փղեր, Պարսից արքայի արշավային վրանը, ինչպես նաև Պարսից թագավորության բանակի արշավային սրբազան կրակը: Պարսից տիկնաց-տիկինը գերվեց, իսկ խոսքով I-ը հազիվ փրկվեց գերվելուց՝ փղի վրա բազմած միայն մեծ դժվարությամբ անցնելով Եփրատը: Միաժամանակ, սակայն, քրիստոնյաները չանցան գետը և չկազմակերպեցին թշնամու բանակի անմիջական հետապնդում, ինչը հնարավորություն տվեց Պարսից թագավորությանը խուսափել առավել ծանր հետևանքներից:

1294. 576 հուլիս - սեպտեմբեր – Մելիտե-Դերջան-Կարին-Քասեն-Քազրևանդ-Կոգովիտի հյուսիս-Մասյացոտն-Դվին-Սևանի հյուսիսային ափ-Ռոտիք-Աղվանք երթուղով ասպատակելով արշավեց Արևելքի հրամանատար Հուստինիանոսի, Կուրսի և Ռոմանոսի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000), որից հետո նահանջեցին և բանակեցին Գուգարքում: Ձեռք բերած հաղթանակից հետո, իբր արդեն չգալով Հայկական բանակի և Հայ ռազմիկների կարիքը, պաշտոնական Կոստանդնուպոլիսը սկիզբ դրեց կրոնական հալածանքների քաղաքականության, ինչն գումարվեցին նաև ժամանակին աշխատավարձը չստացած ու Հյուսիսային Հայաստանում և Հարավային Վրաստանում տեղակայված կայսրության բանակի ռազմիկների բռնությունները տեղական բնակչության նկատմամբ, ինչպես նաև պաշտոնական Տիգրանի մեղմ կոչը հայերին: Արդյունքում Հայկական բանակը (20.000) հեռացավ կայսրության գործող բանակից ու կենտրոնացավ Տուրուբերան նահանգի արևմուտքում⁹⁶⁸:¹²⁹⁴

⁹⁶⁸ Հատկանշական է, որ պայմանավորված հենց այս հանգամանքով, նույնիսկ հենց նոր կրած ծանր պարտությունից հետո Պարսից թագավորության բանակը սկսեց ակնառու հաջողությունների հասնել՝ սկիզբ դնելով Բյուզանդական կայսրության բանակի պարտությունների սև տարիներին:

1295. 576 օգոստոս - Սպոյետտոյի ճ-մ: Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Սպոյետոն և Բենպենտո ընկան Լանգոբարդական թագավորության տիրապետության տակ:¹²⁹⁵
1296. 577 մարտ - Կթնի գյուղի ճ-մ (Արարատ, Բագրևանդ գավառ): Տամ-խոսրով Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 40.000) հաղթեց Գուգարքից Նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակի վերջապահին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 4.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹²⁹⁶
1297. 577 ապրիլ - Բոյորապահակի ճ-մ (Արարատ, Բասեն, Մուրց և Արաքս գետերի միախառնման վայրում): Տամ-խոսրով Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 39.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության Նահանջող բանակի վերջապահին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 25, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹²⁹⁷
1298. 577 ապրիլ - Փոքր Հայքի ճ-մ: Տամ-խոսրով Միհրանյանի գլխավորությամբ Բասենից առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակը (30.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Արևելքի հրամանատար Հուստինիանոսի ու Հայաստանի հրամանատար Կուրսի գլխավորությամբ ուժերը ցրած և այդպես էլ դրանք ի մի բերել չհասցրած ու մարտական տեսք չստացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000) և, հետապնդելով երկար տարածություն, ծանր կորուստներ պատճառեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 25.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹²⁹⁸
1299. 577 ապրիլ - Միսեդիրատյան ճոխքը, ինչպես նաև Տիգրանակերտի և Ամիդի շրջակայքը Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 45.000) ասպատակեց, սակայն շուտով, տեղեկանալով Արևելքի հրամանատար Նշանակված Մավրիկոս Հայի գլխավորությամբ Բյուզանդական կայսրության խոշոր բանակի (մոտ 120.000) կենտրոնացման մասին, առանց լուրջ մարտերի Նահանջեց:¹²⁹⁹
1300. 577 հուլիս - օգոստոս - Աղծնիքի արևելքը և Արզնի շրջակայքը Արևելքի հրամանատար Մավրիկոս Հայի, ինչպես նաև Կուրսի և Ռոմանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և, զբաղեցնելով Ափում ամրոցը (Աղծնիք, Նփոնտ գավառ, Տիգրանակերտից հյուսիս), հիմնական բանակով Նահանջեցին:¹³⁰⁰
1301. 577 նոյեմբեր - 578 գարուն - Երկար պարիսպները Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պաշտպանեցին Թրակիան ու Հունաստանը ասպատակող սլավոնների (100.000) և Ավարական խաթանության բանակի (մոտ 150.000, որից 60.000 ծանր հեծյալ) մի մասից (մոտ 20.000), որը, այն բանից հետո, երբ Դանուբի աջ ափով առաջխաղացող ավարները Ներխուժեցին սլավոնների զբաղեցրած տարածքներ, ի վերջո Նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹³⁰¹
1302. 578 ամառ - Մծքիսի շրջակայքը Արևելքի հրամանատար Մավրիկոս Հայի, ինչպես նաև Հայաստանի հրամանատար Կուրսի և Ռոմանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին:¹³⁰²
1303. 578 սեպտեմբեր - նոյեմբեր - Միսգարան և Նրա շրջակայքը Արևելքի հրամանատար Մավրիկոս Հայի, Հայաստանի հրամանատար Կուրսի և Ռոմանոսի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեցին, սակայն, քանդված կամրջի պատճառով չկարողանալով գետանցել Տիգրիսը և շարունակել առաջխաղացումը, Նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:¹³⁰³
1304. 578 հոկտեմբեր - Ութմուս գյուղի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) սկզբում հաղթեցին, բայց հետո պարտություն կրեցին Վարազ-Վզրուկի գլխավորությամբ ուժերը վերադասավորած

Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹³⁰⁴

1305. 578 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Կարինի շրջակայք Վարազ-Վզրուկի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 8.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹³⁰⁵

1306. 578 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Կոնստանդինեի, Ռաշ-Ալնի և Եղեսիայի շրջակայք Ադարմահոնի գլխավորած Պարսից (12.000, այդ թվում սաբիրներ) ու Լախմյանների (8.000 հեծյալ) թագավորությունների մասերի բաժանված միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց:¹³⁰⁶ Կարճ ժամանակ անց Գասանյանների թագավորության բանակը ծանր պարտության մատնեց Լախմյանների թագավորության բանակին և զգալի ժամանակով վնասագերծեց վերջինիս:

1307. 579 ամառ - Մծբինի շրջակայք, Հայոց Միջագետքի արևելք ու Կորճայքի արևմուտք Արևելքի հրամանատար Մավրիկոս Հայի, Ասորիքի հրամանատար Ներսեհ Կամսարականի, Ռոմանոսի և Թեոդորիքոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹³⁰⁷

1308. 579 ամառ - Շիրակավանի ճ-մ (Շիրակ, Ախուրյան գետի աջ ափին): Պարթև Պահլավի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հարվածելով թշնամու բանակի աջ թևին, հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹³⁰⁸

1309. 579 ամառ - Հյուսիսային Միջագետք, Միկեդոնական Ճոխք, Բայուկ (= Փաքնարիոսի), (վերջինը՝ Խարբերդից մոտ 40 կմ արևելք) Ամիդի, ինչպես նաև Կիթանոն ամրոցի շրջակայք Տամ-Խոսրով Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹³⁰⁹

1310. 579 ամառ - Եղեսիան Ադարմահոնի գլխավորությամբ Հայոց Միջագետք և Եղեսիայի շրջակայք ասպատակած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 40.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո, ավերելով շրջակայքը, սկսեց նահանջել Նիկեոսիոսի ուղղությամբ: Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹³¹⁰

1311. 579 ամառ - Նիկեոսիոսի ճ-մ¹³¹¹

Արևելքի հրամանատար Մավրիկոսի, Ասորիքի հրամանատար Ներսեհ Կամսարականի, Ռոմանոսի և Թեոդորիքոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Մունդիրի գլխավորած Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 5.000) սկսեցին հետապնդել Ադարմահոնի գլխավորությամբ Հայոց Միջագետքից նահանջող Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 40.000)՝ քաղաքի մոտ հասնելով վերջինիս: Արդյունքում կողմերը մարտակարգ ընդունեցին և պատրաստվեցին մարտի:

I փուլ - Առաջին օրը բրիստոնյաները համառ մարտում ծանր պարտության մատնեցին հակառակորդին:

II փուլ - Երկրորդ օրը Պարսից թագավորության բանակը փորձեց շարունակել մարտը, սակայն բրիստոնյաները այս անգամ ևս առավելության հասան՝ հետ շարտելով հակառակորդին դեպի սեփական ճամբար:

III փուլ - Պարսից թագավորության բանակը, այրելով սեփական ճամբարը, սրընթաց երթով պոկվեց հակառակորդից և հեռացավ:

IV փուլ - Բրիստոնյաները փորձեցին զարգացնել հաջողությունը, սակայն, քանի որ հետագա առաջխաղացման ուղու վրա գտնվող կամուրջը Եփրատին հարող Խաբուր գետի ստորին հոսանքում հակառակորդի կողմից նախապես ոչնչացվել էր, ստիպված այրեցին Եփրատով տարվող բեռնանավերը և հետ քաշվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 50.000) շրջափակեց քաղաքը՝ նպատակ ունենալով ստիպել Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 10) առանց մարտի դադարեցնել դիմադրությունը:

I փուլ - 579-580 թվականներին քաղաքի կայազորը մանր ընդհարումներում պահեց դիրքերը՝ սպասելով հարավից ժամանող օգնությանը: Միաժամանակ ավարների ու սլավոնների հիմնական ուժերը ասպատակեցին Ղայմազիան, Թրակիան և Յունաստանը:

II փուլ - 581 թվականին քաղաքին օգնության հասնելու, ինչպես նաև այն բանակցությունների միջոցով շրջապատումից ազատելու բոլոր փորձերը ավարտվեցին անհաջողությամբ, քանի որ ուժերի ստեղծված հարաբերակցության պայմաններում այն շրջափակումից հանելու որևէ ելք չկար: Միաժամանակ ավարների ու սլավոնների հիմնական ուժերը շարունակեցին ասպատակել Ղայմազիան, Թրակիան և Յունաստանը:

III փուլ - 582 թ-ի հուլիսին ի վերջո սովի ծայրահեղ աստիճանի հասած քաղաքի կայազորը, համաձայն Տիբերիոսի հրամանի, թողեց այն և բնակչության հետ միասին նահանջեց դեպի հարավ:

Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Ավարական խաթանության հետ կնքվեց հաշտություն, որի դիմաց կայսրությունը վճարեց վերջին երեք տարվա համար վճարվող գումարը, ի դեմս 1.140 կգ ոսկու, և պարտավորվեց հետագայում ևս տարեկան վճարել 360 կգ ոսկի:

1313. 579 աշուն - Կլասիսը (Ռավեննայի նավահանգիստը) Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 200) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 5): Յայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹³¹³

1314. 580 գարուն - Մծբինի շրջակայքը Արևելքի հրամանատար Մավրիկոս Յայի և Միջագետքի հրամանատար Ներսես Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹³¹⁴

1315. 580 գարուն - Խեթրունեսը Թյուրքական խաթանության բանակը (մոտ 50.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 10): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹³¹⁵

1316. 580 ամառ - Քոստորայի ճ-մ: Նումանի գլխավորած Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 5.000), վրեժ լուծելով ձերբակալված և մայրաքաղաք տարված Մունդարի համար, սկսեց ասպատակել Ասորիքը և Պաղեստինը, որից հետո պաշարեց քաղաքն ու հաղթեց քաղաքից դուրս եկած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹³¹⁶

1317. 580 ամառ - Քլիմար ամրոցը (Ադձնիք, Արձն գավառ, Արևմտյան Տիգրիսի Զադիրթ վտակի միջին հոսանքի ձախ ափին) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) չգրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹³¹⁷

1318. 581 աշուն - Խաղկտիքի ճ-մ: Արևելքի հրամանատար Մավրիկոս Յայ գլխավորությամբ մասերի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000) մեծ դժվարությամբ հետ մղեցին Ալանաց դուռը Լեռնալեզքից առաջխաղացած և Վրաստանը ու Խաղկտիքը ասպատակած Թյուրքական խաթանության բանակին (մոտ 150.000, այդ թվում խազարներ): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹³¹⁸ Արդյունքում Լազական թագավորությունը ոչնչացավ, իսկ Իվերիայի թագավորությունն էլ ոչնչացված հայտարարվեց Որմիզ IV-ի կողմից:

1319. 581 հոկտեմբերի 27 - 28 - Թեսալոնիկեն սլավոնները (5.000) չգրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 10): Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹³¹⁹

Տամ-խոսրով Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000) սկսեց մոտենալ քաղաքին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Արևելքի հրամանատար Մավրիկոսի, ինչպես նաև Միջագետքի հրամանատար Ներսեհ Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ինչպես նաև Նումանի գլխավորած Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 5.000) շարժվեցին քաղաքի ուղղությամբ:

I փուլ – Պարսից թագավորության բանակը մի քանի օր պաշարեց քաղաքը, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ – Քաղաքին մոտեցան կայսրության բանակը անցավ վճռական հարձակման և հանդիպակաց մարտում ծանր պարտության մատնեց թշնամու բանակին, ընդ որում Կոնստանդին անունով միջին օղակի զորավարներից մեկը մարտի ժամանակ հեծյալ նիզակամարտում ընդհարվեց Տամ-խոսրովի հետ, հաղթեց և սպանեց նրան, թեև արդյունքում ինքն էլ շրջապատվեց ու զոհվեց:

III փուլ – Կայսրության բանակը հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Տամ-խոսրովը: Նույն թվականին էլ սկսվեցին և հաշտության բանակցություններ, որոնք, սակայն, որևէ եական արդյունքի չհանգեցրին:

1321. 582 հուլիս – Ղվինի ճ-մ: Հայաստանի հրամանատար Կուրսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Պարսից թագավորության ճամբարած բանակին (մոտ 20.000), սակայն չկարողացան մատնել քաղաք և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹³²¹

1322. 583 հուլիս – Նիսֆիս քերդի ճ-մ¹³²²

Արևելքի հրամանատար Հովհան Մյուստակունի և Հայաստանի հրամանատար Կուրսի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) մոտեցան Խարդարիզանի գլխավորած Պարսից և Լախմյանների թագավորությունների միացյալ բանակին (մոտ 50.000): Կայսերական բանակի կենտրոնի, ինչպես նաև ընդհանուր հրամանատարությունը ստանձնեց Հովհան Մյուստակունը, ձախ թևինը՝ Արիուֆոսը, իսկ աջինը՝ Կուրսը: Լախմյանների թագավորության բանակը տեղակայվեց սեփական մարտակարգի ձախ թևում:

I փուլ – Քրիստոնյաների բանակի կենտրոնն ու ձախ թևն անցան հարձակման և, պարտության մատնելով թշնամու բանակի կենտրոնին ու աջ թևին, ստիպեցին վերջինիս նահանջել: Միաժամանակ, սակայն, կայսերական բանակի աջ թևի հիմնական ուժերը Կուրսի գլխավորությամբ սկսեցին նահանջել և լքել մարտադաշտը, ինչը խուճապ տարածեց կենտրոնում ու ձախ թևում:

II փուլ – Օգտվելով ստեղծված իրավիճակից՝ Լախմյանների թագավորության բանակը հակահարձակման անցավ սեփական ձախ թևում և վերջնական փախուստի մատնեց թշնամու բանակի աջ թևի ուժերին:

III փուլ – Պարսից թագավորության բանակը ողջ ճակատով անցավ վճռական հարձակման և փախուստի մատնեց հակառակորդին, որը միայն մեծ դժվարությամբ պատսպարվեց սեփական ամրացված ճամբարում:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 17.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

1323. 583 օգոստոս – Ալիում ամրոցը Խարդարիզանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 15, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹³²³

1324. 583 օգոստոս - Ակբաս ամրոցի ճ-մ (Աղձնիք, Նիռետ գավառ, Արևմտյան Տիգրիսի ձախ վտակ Զաղիրթի ափին)¹³²⁴

Միջագետքի հրամանատար Ներսեհ Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) պաշարեցին ամրոցը, որի արդյունքում պարենամթերքի խիստ պակաս զգացող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 300) ի վերջո դադարեցրեց դիմադրությունը, հանձնվեց ու գերվեց: Ամրոցն ավերվեց, սակայն տեղում կայազոր չթողնվեց, որից էլ օգտվելով, Պարսից թագավորության մեկ այլ ջոկատ (մոտ 300) կրկին զբաղեցրեց այն:

I փուլ - Կայսրության բանակը կրկին մոտեցավ ամրոցին, սակայն հակառակորդը համառորեն հետ մղեց բոլոր գրոհները:

II փուլ - Ափում ամրոցը պաշարած խարդարիգանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 8.000) անակնկալ հարձակվեց Ակբաս ամրոցը պաշարած կայսրության բանակի վրա և փախուստի մատնեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1325. 583 օգոստոսի վերջ - հոկտեմբեր - Միսգիդուն (Սավա և Դանուբ գետերի միախառնման վայրում, Ներկայումս՝ Բելգրադ), Օգոստան (Օգոստա գետի ափին), Վիսինսկ (Սերբիա, Դանուբի աջ ափին) և Անքիոս (= Պոմորիե) (Բուլղարիա, Սև ծովի ափին) Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 150.000, այդ թվում սլավոններ և լանգոբարդներ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: 584 թ-ի գարնանը Ավարական խաթանության հետ կնքվեց հաշտություն, որի դիմաց կայսրությունը վճարեց 450 կգ ոսկի և պարտավորվեց այդքան էլ վճարել ամեն տարի, իսկ հակառակորդն էլ ազատեց գրաված քաղաքները, բացի Սիրմիայից:¹³²⁵

1326. 583 սեպտեմբեր - Հայոց Միջագետքի արևելքը և Հյուսիսային Միջագետքը Արևելքի հրամանատար Ֆիլիպիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹³²⁶

1327. 583 հոկտեմբեր - Հայոց Միջագետքի արևելքը և Հյուսիսային Միջագետքը Արևելքի հրամանատար Ֆիլիպիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և, խուսափելով Պարսից թագավորության առաջխաղացող բանակից (մոտ 30.000) ու բաժանվելով երկու մասի, նահանջեցին՝ Միսավրանոն ամրոցի և Կարինի ուղղությամբ: Ընդ որում՝ Կարինի ուղղությամբ նահանջողների հետ տարվող գերիները ստեղծված ծանր պայմաններում գրեթե ողջ կազմով սպանվեցին կամ զոհվեցին:¹³²⁷

1328. 584 մարտ - Աղձնիքի կենտրոնական և արևելյան մասը Արևելքի հրամանատար Ֆիլիպիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹³²⁸

1329. 584 ապրիլ - Տիգրանակերտի շրջակայքն ու Աղձնիքի արևմուտքը խարդարիգանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹³²⁹

1330. 585 մայիս - Սոյոհոն ամրոցի ճ-մ (Մծբինից մոտ 30 կմ արևմուտք, Արգամոն գետի ափին)¹³³⁰

Արևելքի հրամանատար Ֆիլիպիկի և Հայաստանի հրամանատար Հերակլես Ավագ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) շարժվեցին թշնամուն ընդառաջ և ճամբար զարկեցին մի ամրացված վայրում՝ իրենց տիրապետության տակ պահելով Արգամոն գետի հունը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ խարդարիգանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 30.000) մոտեցավ հակառակորդին: Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

Կայսերական բանակի ձախ թևի հրամանատարները նշանակվեցին Իլիֆերդը և Ապսիբանը, աջ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց Վիտալիոսը, իսկ կենտրոնի ու ողջ բանակի ղեկավարությունն էլ իրենց վրա վերցրին Ֆիլիպիկն և Հերակլեսը: Պարսից

թագավորության ձախ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց Յրահատը, աջ թևինը՝ Մովսեսը Սուրենյանը, իսկ կենտրոնի և ողջ բանակի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց խարդարիգանը:

I փուլ – Կողմերն անցան հարձակման և բռնկվեց համառ հանդիպակաց մարտ, ինչի արդյունքում Վիտալիոսի գլխավորած ուժերը պարտության ու փախուստի մատնեցին Պարսից թագավորության բանակի ձախ թևին, սակայն, փոխանակ հետապնդեն վերջինիս, սկսեցին զբաղվել ավար հավաքելով: Օգտվելով դրանից՝ թշնամու ուժերը պատասպարվեցին սեփական մարտակարգի կենտրոնում և այստեղ ավելի ուժեղացրին ճնշումը հակառակորդի վրա:

II փուլ – Համառ և արյունահեղ մարտից հետո քրիստոնյաների բանակի կենտրոնը պարտության և փախուստի մատնեց հակառակորդին:

III փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ կայսերական բանակը պարտության և փախուստի մատնեց նաև հակառակորդի աջ թևին:

IV փուլ – Քրիստոնյաների բանակը հետապնդեց և կոտորեց թշնամու բանակի փախչող մնացորդներին՝ միայն ուշ երեկոյան վերադառնալով սեփական ճամբար:

V փուլ – Հաջորդ օրը լուսաբացին մարտադաշտ հասած թշնամու վերջապահ ուժերը անակնկալ հարված հասցնելով փորձեցին փոխել մարտի ելքը, սակայն իրենց հերթին պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի, ընդ որում հակառակորդի բանակի ղեկավար կազմի մի մասը զոհվեց, իսկ մնացած մասն էլ միայն մեծ դժվարությամբ խուսափեց գերվելուց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր, որոնց թվում նաև 2.000 գերի:

1331. 585 հունիս - հուլիս – Աղծնիքի կենտրոնական և արևելյան մասը Արևելքի հրամանատար Ֆիլիպիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) ասպատակեցին և, ձեռք բերելով մեծաթիվ գերիներ, նահանջեցին:¹³³¹
1332. 585 հուլիս – Կոստանդնուպոլիսը Մավրիկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշտպանեցին սլավոններից (մոտ 60.000), որոնք կարողացան գրավել Երկար պարիսպները, բայց ի վերջո նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹³³²
1333. 585 հուլիս – Էրզնիկա գետի ճ-մ (Թրակիա): Արևմուտքի հրամանատար Կոմենցիոլոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով ջախջախեցին սլավոններին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹³³³
1334. 585 հուլիս – Անսիևա ամրոցի ճ-մ (Ադրիանապոլսի մոտ): Արևմուտքի հրամանատար Կոմենցիոլոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ հարձակումով ջախջախեցին ճամբարած սլավոններին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:¹³³⁴
1335. 585 օգոստոս – Ռավեննայի ճ-մ: Ավտարիկ արքայի գլխավորած Լանգոթարդական թագավորության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹³³⁵
1336. 585 աշուն – Արչար ամրոցը, ինչպես նաև Վիրնիս (Բուլղարիայի հյուսիս-արևմուտք), Ալիսը (Ներկայիս Մակեդոնիայի հարավ), Ղորոստոյը (Թրակիա, Դանուբի ափին), Վառնան (= Օռյունոս) (Բուլղարիա, Սև ծովի ափին) Պանասան, Մարկինոպոլիսը և Թրոպիզան (Բուլղարիայի արևելք) Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 150.000, այդ թվում սլավոններ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³³⁶

Արևելքի հրամանատար Ֆիլիպիկի և Հայաստանի հրամանատար Հերակլես Ավագ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000, այդ թվում Մարուֆուս Հայը և Հովիոս Հայը) պաշարեցին ամրոցը Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000)՝ նպատակ ունենալով գրավել այն և ամրանալ վերջինիս շրջակայքում: Միաժամանակ որոշվեց հետախուզել տեղանքը և դրա համար փոքր ջոկատով (20) առաջ ուղարկվեց Հերակլեսը:

I փուլ – Հերակլեսի ջոկատը անակնկալ հանդիպեց Խարդարիգանի գլխավորությամբ հիմնականում շատ վատ պատրաստված աշխարհագրայիններից կազմված և աննկատ առաջխաղացում իրականացրած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 10.000), որից հետո, հմուտ մանևրելով խուսափելով հակառակորդից, Հերակլեսին հաջողվեց հիմնական բանակին տեղեկացնել թշնամու առաջխաղացման մասին:

II փուլ – Պարսից թագավորության բանակը մոտեցավ ամրոցին և ճամբարեց, ընդ որում թշնամական բանակներին բաժանում էր մի խորը ձորակ: Մի քանի օր անց, օգտվելով հակառակորդի անգործությունից, Խարդարիգանի բանակը գրեթե լիովին շրջապատեց վերջինիս:

III փուլ – Տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին՝ սկզբում Ֆիլիպիկը, իսկ հետո էլ արդեն նաև կայսրության ողջ բանակը մուտք գիշերով դիմեցին խուճապահար փախուստի՝ այդ ընթացքում, լավ ծանոթ չլինելով ձորակներով կտրտված տեղանքին, կրելով զգալի կորուստներ: Օրը բացվելուն պես պարզվելով իրողությունը՝ Պարսից թագավորության բանակը սկսեց հետապնդել դեպի Ափում ամրոց շարժվող հակառակորդին՝ զգալի կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

IV փուլ – Հետագա օրերին Պարսից թագավորության բանակը շարունակեց հետապնդումը՝ հակառակորդին հալածելով մինչև Ամիդ և ձեռք գցելով վերջինիս գումակը: Հայերը կորցրին մոտ 2.500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1338. 586 սեպտեմբերի 23 - 29 – Թեսալոնիկեի պաշտպանությունը¹³³⁸

Բայան I-ի գլխավորությամբ աննկատ երթով առաջխաղացած Ավարական խաթանության բանակը (100.000, այդ թվում սլավոններ, բուլղարներ, գեպիդներ, լանգոբարդներ և հոներ) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ – Սեպտեմբերի 23-ի վաղ լուսաբացին թշնամին, օգտվելով պարիսպները պահպանողների անփութությունից, փորձեց աննկատ գրավել դրանք, սակայն վերջին պահին հետ շարտվեց, որից հետո, ասպատակելով քաղաքի շրջակայքն և կենտրոնացնելով ուժերը, պատրաստվեց քաղաքի կանոնավոր պաշարմանը:

II փուլ – Մեկ օր ծախսելով պաշարողական տեխնիկա կառուցելու վրա՝ սեպտեմբերի 25-ի առավոտյան քաղաքը պաշարողները բոլոր կողմերից անցան գրոհի, սակայն արդեն օրվա վերջում հետ մղվեցին ելման դիրքեր: Միաժամանակ անհաջողությամբ ավարտվեց նաև ծովի կողմից քաղաք ներխուժելու փորձը:

III փուլ – Սեպտեմբերի 26-ին քաղաքի գրոհը վերսկսվեց այս անգամ հիմնականում Կասանդորոսյան դարպասների կողմից, սակայն այն ևս որևէ հաջողություն չբերեց, քանի որ, թեև գրոհողների հաջողվեց մասնակի քանդել արտաքին պարսպի մի մասը, սակայն պաշտպանվողներն ի վերջո հզոր արտագրոհով հետ շարտեցին հարձակվողներին:

IV փուլ – Սեպտեմբերի 27-ին և 28-ին 50-ից ավել քարանետներով հարվածելով քաղաքի պարիսպներին, սակայն այդպես էլ չկարողանալով եական վնաս պատճառել դրանց, քաղաքը պաշարողները դրա հաջորդ օրը պատրաստվեցին վճռական գրոհ կազմակերպել: Պարենի սուր պակասի և ներբանակային հարաբերությունների սրման պատճառով հայտնվելով ծանր վիճակում, սակայն, երբ նույնիսկ առանձին ներքին ընդհարումներ սկսվեցին, Ավարական խաթանության բանակի ռազմիկները, սեպտեմբերի լույս 29-ի գիշերը ոչնչացնելով պաշարողական տեխնիկան ու հետները վերցնելով միայն անհրաժեշտը, հեռացան:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

1339. 586 աշուն - Աղձնիքի կենտրոնական ու արևելյան մասը, Կորճայքը և Ատրպատականի արևմուտքը Հայաստանի հրամանատար Յերակլես Ավագ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹³³⁹
1340. 587 գարուն - Աղձնիքի կենտրոնական ու արևելյան մասը, Կորճայքը և Ատրպատականի արևմուտքը Հայաստանի հրամանատար Յերակլես Ավագ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹³⁴⁰
1341. 587 գարուն - Բելոռուսե ամրոցը (Մծբինից 5 կմ հյուսիս) Հայաստանի հրամանատար Յերակլես Ավագ Հայի, ինչպես նաև Թեոդորոսի և Անդրեասի գլխավորությամբ առանց մարտերի Մատեարոն ամրոցին տիրած ու այն ամրացնող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³⁴¹
1342. 587 գարուն - Ն ամրոցը (Մծբինի մոտ) Հայաստանի հրամանատար Յերակլես Ավագ Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշարեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 500) և, բաբաներով հարվածելով պարիսպներին, ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³⁴²
1343. 587 մարտ - ապրիլ - Հյուսիս-արևելյան Թրակիան Կաստասի և Մարտինոսի գլխավորությամբ երկու մասի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 4.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.200) ասպատակեցին, սակայն, ժամանակին չստանալով օժանդակություն, ի վերջո նահանջեցին:¹³⁴³
1344. 587 ապրիլ - Չայդապի ճ-մ (Թրակիա, Գեմա լեռան մոտ): Ավարական խաբանության բանակը (մոտ 5.000, այդ թվում սլավոններ) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Կաստասի բանակի ձեռք բերած ավարը փոխադրող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50)՝ հետ խլելով ավարը: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³⁴⁴
1345. 587 ապրիլ - Թոմիսիայի ճ-մ (Ռումինիայի հարավ-արևելք, ծովի ափին): Մարտինոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 600) անակնկալ հարձակումով ջախջախեցին Բայան I-ի գլխավորած Ավարական խաբանության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններին), ընդ որում Բայանը հազիվ փրկվեց գերվելուց: Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹³⁴⁵
1346. 587 մայիս - Սաբուլենտե Կանայիոյի ճ-մ (Թրակիա, Անքիլոսի մոտ): Ավարական խաբանության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններ) անակնկալ հարձակումով ցրեց ու հաղթեց Կաստասի և Մարտինոսի գլխավորությամբ գետն անցած ու Կաստասի գլխավորությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակի (ընդհանուր՝ մոտ 4.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 1.200) մի մասին: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.600, որոնց թվում գերվեց նաև Կաստասը, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³⁴⁶
1347. 587 հունիս - Մեսենյոհան Ավարական խաբանության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում սլավոններ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5), որից հետո ասպատակեց ողջ Թրակիան մինչև Երկար պարիսպները: Հայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹³⁴⁷
1348. 587 հունիս - Լիվիդուրոզի ճ-մ (Անքիլոսի մոտ): Արևմուտքի հրամանատար Կոմենցիոլոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (8.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400) անակնկալ հանդիպեցին Բայան I-ի գլխավորած Ավարական խաբանության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններին), ինչի արդյունքում խուճապահար փախուստի մատնեցին հակառակորդին, սակայն, ընթացքում իրենք էլ խուճապի մատնվելով, իրենք ևս դիմեցին փախուստի: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹³⁴⁸

1349. 587 հուլիս – Ապհարիա ամրոցը (Թրակիա, Դանուբի աջ ափին) Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 5): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 495, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³⁴⁹
1350. 587 հուլիս - օգոստոս – Բերիան, Դիոկետիանոպոլիսը (Կենտրոնական Բուլղարիա, Ֆիլիպոպոլսի մոտ), Ֆիլիպոպոլիսը (Կենտրոնական Բուլղարիա, ներկայումս՝ Պլովդիվ) և Ադրիանապոլիսը Բայան I-ի գլխավորած Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում սլավոններ) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹³⁵⁰
1351. 587 սեպտեմբեր – Ադրիանապոլսի ճ-մ¹³⁵¹

Արևմուտքի հրամանատար Յովիան Մյուստակոնի և նրա օգնական Դրակտոնի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մոտեցան քաղաքին: Արդյունքում Բայան I-ի գլխավորությամբ քաղաքը պաշարած Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում սլավոններ) հետ քաշվեց, ինչից հետո հաջորդ օրը վաղ առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Առավոտյան կայսրության բանակը հարձակվեց թշնամու վրա և կեղծ նահանջեց՝ քաշելով վերջինիս իր հետևից:

II փուլ – Կեսօրին կայսրության բանակը անցավ կտրուկ հակահարձակման մարտակարգը խախտած հակառակորդի ուղղությամբ և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Արդյունքում, չնայած հաջորդ տարի հիմնականում սլավոնների ուժերով տեղի ունեցած Թրակիայի ասպատակությանը, մինչև 592 թ-ը տարածաշրջանում հիմնականում պահպանվեց խաղաղություն:

1352. 588 գարուն – Ռավեննայի ճ-մ: Իտալիայի Էքսարքոս Սմարագդուսի և Դրակտոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 200), ինչպես նաև Ֆրանկական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեցին Ավտարիկ արքայի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակին (մոտ 20.000), որից հետո առանց մարտերի մտան Կլասիս: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:¹³⁵²
1353. 588 գարուն - աշուն – Կոմագենա կոզին (Յյուսիսային Իտալիա, Կոմո լճում) Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 200) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 5) և ստիպեց հանձնվել: Յայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹³⁵³
1354. 588 ապրիլի վերջ – Կոստանդինեն բանակի վրա ծախսվող միջոցների քառորդ մասով կրճատման պատճառով Բյուզանդական կայսրության Արևելյան բանակի ապստամբությունից օգտվելով քաղաքի շրջակայքն ասպատակած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 1.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 300) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 10) և, տեղեկանալով Յերմանոս Փոենիկյացու գլխավորությամբ առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության բանակի (1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 100) առաջխաղացման մասին, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 900 զինվոր:¹³⁵⁴ Բյուզանդական կայսրության Արևելյան բանակի ապստամբությունը փոխադարձ զիջումներով իր վերջը գտավ ամառվա կեսերին:

1355. 588 մայիս – Տղարանակերտի ճ-մ¹³⁵⁵

Հերմանոս Փոենիկացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (4.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) շարժվեցին քաղաքին մոտեցող Պարսից թագավորության բանակի (մոտ 4.500) դեմ:

I փուլ – Բյուզանդական կայսրության բանակի փոքրիկ մի ջոկատ հարձակվեց Պարսից թագավորության բանակի վրա և սկսեց նահանջել՝ իր հետևից քաշելով թշնամու ողջ բանակը:

II փուլ – Հաղթականորեն արշավող Պարսից թագավորության բանակը ընկավ նախապես պատրաստված դարանը, շրջապատվեց և ի վերջո գերի հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 3.500 զինվոր, այդ թվում 3.000 գերի:

1356. 588 ամառ - 589 գարուն – Լիբիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) մասը մարտերում հաղթեցին բերբերներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹³⁵⁶

1357. 588 հուլիս – Ասիուշ բերդը բերդում պահվող քրիստոնյան ռազմագերիները (մոտ 500, այդ թվում կատիչներ) և նրանց կազմում գտնվող Հայերը (մոտ 50) անակնկալ հարվածով գրավեցին Պարսից թագավորության կայազորից (մոտ 50), որից հետո, հաղթելով բերդին մոտեցած մեկ այլ բանակի (մոտ 800), հեռացան և, օգտվելով այն բանից, որ արևելքից առաջխաղացող Արևմտյան Թյուրքական խաթանության բանակին (300.000) դիմադրելու համար Պարսից թագավորության բոլոր առկա ուժեր (82.000) Վահրամ Զուբինի գլխավորությամբ շարժվում են դեպի արևելք կամ գտնվում են այնտեղ, իսկ մնացածն էլ զբաղված են պատերազմով արևմտյան ճակատում, տարվա վերջում հաջողությամբ ապաստանեցին Բյուզանդիայում: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹³⁵⁷ 588 թ-ի օգոստոսի սկզբին Հերաթի ճ-մ-ում (Ներկայիս Աֆղանստանի արևմուտք) գլխավոր ջախջախելով Թյուրքական խաթանության բանակին և արդեն Նույն տարվա սեպտեմբերին ստիպելով թշնամուն ծանր պայմաններով հաշտություն կնքել՝ Որմիզ IV-ը Պարսից թագավորության գործող բանակի հիմնական ուժերը սկսեց արագորեն տեղափոխել դեպի արևմուտք:

1358. 589 մայիսի վերջ – Կուրի ճ-մ: Վահրամ Զուբինի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 70.000) հաղթեց ու հետ մղեց մայիսի 5-ին Ղերբենի լեռնանցքն անցած, առաջխաղացած ու Աղվանքը և Փայտակարանը ասպատակելով արշաված Թյուրքական խաթանության մյուս բանակին (մոտ 60.000, այդ թվում խազարներ): Հաղթողները կորցրին 10.000, պարտվողները՝ մոտ 25.000 զինվոր:¹³⁵⁸

1359. 589 մայիսի վերջ - հունիս – Փայտակարանը ու Աղվանքը Վահրամ Զուբինի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ կենտրոնանալով Թավրիզի շրջակայքում ու զգալի ուժեր ուղարկելով Հյուսիսային Միջագետքի ուղղությամբ:¹³⁵⁹

1360. 589 մայիսի կես - հուլիսի սկիզբ – Տղարանակերտի ճ-մ¹³⁶⁰

Ցանկանալով օժանդակել թշնամուն տիրել քաղաքին՝ վերջինիս կայազորի միջին օղակի հրամանատար Սիտտան կապեր հաստատեց հակառակորդի հետ և, համոզելով տեղի կայազորի հրամանատարին, որ գործ ունեն ապստամբած ու կայսրության կողմն անցած մարդկանց հետ, քաղաքին մոտցեց Պարսից թագավորության մի ջոկատ (400):

I փուլ – Քաղաքում գտնվող Պարսից թագավորության բանակը, ուժեղացված Սիտտայի կողմից ազատություն ստացած և զինված ռազմագերիներով, անակնկալ հարվածով գրավեց քաղաքը:

II փուլ – Հուլիսի 1-ին Արևելքի հրամանատար Ֆիլիպիկի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) պաշարեցին քաղաքը և, աշտարակներից մեկի տակ փորելով, Նույնիսկ փլեցին էլ այն, սակայն Նույն գիշեր էլ հակառակորդը վերականգնեց աշտարակը:

III փուլ - Մի քանի օր անց Մովսես Սուրենյանի, իսկ քիչ անց նաև վերջինիս միացած Հրահատի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարվածով ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին և ցրեց, ինչից հետո զգալի ուժեր տեղակայեց քաղաքում:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում նաև պատահական նետից զոհված Մովսես Սուրենյանը:

1361. 589 հուլիսի կես - Սիսավանուն ամրոցի ճ-մ: Հրահատի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 25.000) հաղթեց հենց մարտի սկզբում փախուստի դիմած Արևելքի հրամանատար Կոմենցիոլոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000), որի ցրված մնացորդները փախուստի դիմեցին մինչև Կարին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³⁶¹
1362. 589 հուլիսի կես - Ճաղկաջուրի ճ-մ (Տուրուբերան, Բզունիք գավառ): Հրահատի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 22.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹³⁶²
1363. 589 հուլիսի վերջ - Կարինի ճ-մ: Հայաստանի հրամանատար Հերակլես Ավագ Հայի գլխավորությամբ քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) հաղթեցին Հրահատի գլխավորությամբ Բզունիքից առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 20.000), իսկ հաջորդ օրն էլ տիրեցին վերջինիս ճամբարին: Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Հրահատը:¹³⁶³
1364. 589 հուլիսի վերջ - օգոստոս - Ղվին Հովհան Մյուստակունի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) չգրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³⁶⁴
1365. 589 հուլիսի վերջ - օգոստոսի սկիզբ - Աղվանքի հյուսիսային և կենտրոնական շրջանները Ռոմանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Էրիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում վրացիներ, թյուրքեր, ալաններ, դուրծուկներ ու դիդոներ) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹³⁶⁵
1366. 589 նոյեմբերի վերջ - Վարդանակերտ ամրոցի ճ-մ (Փայտակարան, Վարդանակերտ գավառ)¹³⁶⁶

Լազիկայի հրամանատար Ռոմանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև Էրիսմտավար Գուրգեն-Գուարմ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 20.000, այդ թվում վրացիներ, թյուրքեր, ալաններ, դուրծուկներ ու դիդոներ) սկսեցին շարժվել Վահրամ Զուբինի գլխավորությամբ Թավրիզի շրջակայքում կենտրոնացած Պարսից թագավորության բանակի (մոտ 50.000) դեմ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ վերջինս սկսեց նահանջել Գանձայի ուղղությամբ: Այդ ընթացքում, սակայն, Պարսից թագավորության բանակի գերի ընկած 2 հետախույզներ կարողացան համոզել Ռոմանոսի բանակի հետախույզության մեկնած և իրենց գերած ջոկատին (50), որ հնարավորություն կա անակնկալ հարձակվել թշնամու վրա, ու այդ միջոցով ի վերջո հասան նրան, որ նույն այդ ջոկատն իր ողջ կազմով գերվեց: Գերվածների հարցաքննությունից պարզելով, որ Ռոմանոսի բանակը քանակապես ոչ միայն զիջում է իր բանակին, այլ նաև որոշակիորեն անկազմակերպ է և գտնվում է տատանողական տրամադրությունների մեջ, Վահրամը դադարեցրեց նահանջը ու անցավ հակահարձակման: Իր հերթին, գերությունից խուսափած 3 ռազմիկների միջոցով իմանալով կատարվածի մասին՝ Ռոմանոսը սեփական ուժերից հարվածային ուժեղ մի ջոկատ (10.000) ստեղծեց և այն շարժեց թշնամու

ուղղությամբ, ընդ որում այս ջոկատից էլ իր հերթին առանձնացվեցին առաջապահ ուժեր (2.000)՝ թշնամու շարժին հետևելու նպատակով:

I փուլ – Զրիստոնյաների բանակի առաջապահը անակնկալ հարձակումով գլխովին ջախջախեց թշնամու բանակի առաջապահին և հետապնդեց վերջինիս մնացորդներին մինչև Վարդանակեղոս ամրոցը մոտակայքը հասած ու ճամբարած Վահրամ Չուբինի հիմնական ուժերի բանակատեղի, որից հետո վերադարձավ սեփական ուժերի մոտ: Շուտով արդեն, հավաքելով ձգված ուժերը, հյուսիսից Արաքս գետին մոտեցավ նաև Ռոմանոսի հիմնական բանակը և ճամբարեց գետի ձախ ափին: Հաշվի առնելով, որ թշնամու հակադարձության պայմաններում գետի խորը հունը վտանգավոր է դարձնում գետանցումը՝ թշնամական բանակներից և ոչ մեկը չցանկացավ առաջինն անցնել գետը և նախահարձակ լինել: Ի վերջո՝ երեք օր իրար դեմ կանգնելուց հետո քրիստոնյաները համաձայնեցին Վահրամի առաջարկին և հետ քաշեցին ուժերը՝ հնարավորություն ընձեռելով վերջինիս բանակին մարտ տալու համար անցնել գետը:

III փուլ – Զրիստոնյաները հարձակվեցին հակառակորդի կենտրոնի վրա և հարկադրեցին վերջինիս նահանջել: Իրավիճակը շտկելու նպատակով Վահրամ Չուբինը ձախ թևից դեպի կենտրոն տեղափոխեց խոշոր ուժեր:

IV փուլ – Օգտվելով հակառակորդի ձախ թևի թուլացումից՝ Ռոմանոսի բանակը սեփական աջ թևում անցավ հզոր հարձակման և գլխովին ջախջախեց հակառակորդին:

V փուլ – Զրիստոնյաները հետապնդեցին հակառակորդին բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր:

1367. 589 նոյեմբերի վերջ – Մծքիսի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 25.000) և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:¹³⁶⁷

1368. 589 դեկտեմբեր – Մծքիսը ապստամբած Վահրամ Չուբինի բանակը (մոտ 30.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Պարսից թագավորության կառավարական բանակից (մոտ 1.000), որից հետո թալանեց քաղաքն ու նրա շրջակայքը և, չամրանալով տեղում, հետագայում շարժվեց դեպի Տիգրան:¹³⁶⁸ Վահրամ Չուբինը, 590 թ-ի փետրվարի 6-ին գրավելով Տիգրանը, գահընկեց արեց ու կուրացրեց Որմիզդ IV-ին: Փետրվարի 15-ին Պարսից թագավորության արքա հռչակվեց Որմիզդի որդի Խոսրովը՝ Խոսրով II-ը, իսկ Որմիզդը կարճ ժամանակ անց սպանվեց: Շուտով, սակայն, սրվեցին Խոսրովի և Վահրամի հարաբերությունները և, այն բանից հետո, երբ նույն տարվա փետրվարի 28-ին Խոսրովի բանակը պարտություն կրեց, նա իր փոքրաթիվ կողմնակիցների հետ լքեց Պարսից թագավորությունը և անցավ Բյուզանդական կայսրության տարածք: Պարսից թագավորության արքա հռչակվեց Վահրամ Չուբինը՝ Վահրամ VI Չուբինը:

1369. 589 դեկտեմբեր – Ալքաս ամրոցը Արևելքի հրամանատար Կոմենցիոլոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹³⁶⁹

1370. 590 մարտ - նոյեմբեր – Տիգրանակեղոսը Մելիտեի եպիսկոպոս Դոմեցիանոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշարեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու գրավեցին այն բանից հետո միայն, երբ Խոսրով II-ը, որը մինչ այդ գաղտնի կերպով դրդում էր յուրայիններին չհանձնել քաղաքը, ստիպված եղավ այնուհանդերձ հրամայել քաղաքի կայազորին դադարեցնել դիմադրությունը: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹³⁷⁰

1371. 590 ամառ – Մծքիսը Վահրամ VI Չուբինի կողմում գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Խոսրով II-ի կողմում գործող Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 800) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո, ասպատակելով Կոստանդինի շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹³⁷¹

1372. 590 ամառ - աշուն – Մողենան, Ռեթին, Պարման, Պիլենցան, Ալցիսումը և Մանտուան (Հարավ-արևմտյան Իտալիա) Իտալիայի Էսսարթոս Ռոմանոսի գլխավորած Բյուզանդական

կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Լանգոբարդական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹³⁷²

1373. 591 փետրվարի 7 – Խարխասա ամրոցի ճ-վ (Մծբինի մոտ): Խոսրով II-ի բանակը (մոտ 1.000) գիշերը խաբեությամբ մտավ ամրոց և անակնկալ հարձակումով հաղթեց այնտեղ ճամբարած Վահրամ VI Չուբինի բանակին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹³⁷³

1374. 591 հուլիսի վերջ – Մեծ Չաք գետի ճ-վ: Մարտի սկզբից Կոնստանդին-Մարդին-Դարա-Ամարիա (վերջինը՝ Կորճայք, Այսովանք գավառի հարավ-արևմուտք) Սիգրոնիա-Տիգրիս երթուղով Միջագետքի հրամանատար Ներսեհ Կամսարականի և Խոսրով II-ի գլխավորությամբ առաջ շարժված Բյուզանդական կայսրության բանակը (40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (20.000, այդ թվում Մելիտեի եպիսկոպոս Դոմեցիանոս Հայր), ինչպես նաև Մատյան գունդը ճամբարեցին Տիգրիս գետի աջ ափին, սպասելով հյուսիսից սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանի, Սմբատ Բագմահաղթ Բագրատունու ու Հայաստանի հրամանատար Հովհան Մյուստակոնի գլխավորությամբ մոտեցող Բյուզանդական կայսրության բանակին (4.000, որից 3.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (2.000), ինչպես նաև Հայկական բանակին (30.000, որից 15.000 հեծյալ), որից հետո Մատյան գնդի հազարյակը աննկատ գետանցեց Փոքր Չաքը ու անակնկալ գիշերային հարվածով հաղթեց Վահրամ VI Չուբինի բանակի ճամբարած ջոկատներից մեկին (մոտ 2.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր: Չարագնեւով հաջողությունը՝ դաշնակից բանակն անցավ Տիգրիսը և ճամբարեց Դինարադոնում (Մեծ Չաք գետի ափին):¹³⁷⁴

1375. 591 հուլիսի վերջ – Մելեկիան, Տիգրոն և Անտիոքիան (վերջինը՝ Տիգրոնի մոտ) խորը թևանցում իրականացրած Մատյան գնդի մի ջոկատ (2.000), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) անակնկալ հարձակումով և առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Վահրամ VI Չուբինի բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹³⁷⁵

1376. 591 օգոստոսի կես – Փանծայի ճ-վ¹³⁷⁶

Միջագետքի հրամանատար Ներսեհ Կամսարականի և Խոսրով II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (46.000⁹⁶⁹, որից 13.000 հեծյալ, այդ թվում բուլղարներ), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000), ինչպես նաև Մատյան գունդը (10.000), շարունակելով արշավանքը դեպի արևելք, սկսեցին մոտենալ Վահրամ VI Չուբինի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակին (40.000, այդ թվում թյուրքեր, մոտ 20 փիղ): Միաժամանակ հյուսիսից Պարսկահայքով դեպի հարավ սկսեցին շարժվել սպարապետ Մուշեղ Խիզախ Մամիկոնյանի, Սմբատ Բագմահաղթ Բագրատունու և Հայաստանի հրամանատար Հովհան Մյուստակոնի գլխավորությամբ մոտեցող

⁹⁶⁹ Այս ճակատամարտին մասնակցած դաշնակից ուժերի թվաքանակի մասին առկա են տարաբնույթ տեղեկություններ: Այսպես, համաձայն Թեոփիլկատոս Սիմոկատտասի, Ներսեհ Կամսարականի և Խոսրով II-ի տրամադրության տակ կար 60.000 հոգուց ավել բանակ, Հովհան Մամիկոնյանը նշում է, որ դաշնակից ուժերը կազմել են 70.000 հոգի, որոնցից 30.000-ը բաժին է ընկնում ոչ բյուզանդահպատակ Հայկական բանակին, համաձայն Սեբեոսի այս ճակատամարտին մասնակցել է ոչ բյուզանդահպատակ 15.000 հոգանոց Հայոց այրուձին, նույն հեղինակը նշում է նաև բյուզանդական 3.000 հոգանոց հեծելազորի մասին, Անանուն Եղեսիացին, Անանուն Ասորացին և Բար-Յեբրեոսը Բյուզանդական կայսրության բանակի թիվը մատնանշում են որպես 40.000, ուշագրավ տեղեկություն հայտնելով նաև 20.000 հոգանոց Արմենիականների և Բուկելարների բանակաթեմերի ռազմիկների մասին, Աբու Հանիֆա ալ-Դիսալարին ուշագրավ տեղեկություն է հայտնում 20.000 հայ ռազմիկների մասին, սակայն բանակի ընդհանուր թվաքանակը պարզելու տեսանկյունից այդ տեղեկությունը մեզ ոչինչ չի տալիս, իսկ Տաբարին հայտնում է 60.000 ռազմիկի մասին: Իր հերթին հայտնի է, որ Խոսրով II-ի կողմից գործում էր Մատյան գունդը, որն, ըստ Սեբեոսի և Թովմա Արծրունու, կազմել է 8.000, իսկ ըստ Թեոփիլկատոս Սիմոկատտասի, Անանուն Եղեսիացու, Անանուն Ասորու, Բար-Յեբրեոսի և Աբու Հանիֆա ալ-Դիսալարիի՝ 10.000 հեծյալ (Սեբեոսը և Թովման ակնհայտորեն հաշվի չեն առել, որ Մովսեսի գլխավորած Մատյան գնդի 2 հազարյակը վերջին պահին հասցրել են միանալ դաշնակից բանակին: Համադրելով առկա տեղեկությունները ամենից առաջ Հայկական բանակի առումով՝ կարելի է ենթադրել, որ Սեբեոսը նկատի է ունեցել միայն ոչ բյուզանդահպատակ Հայոց այրուձին, որն այդ ժամանակաշրջանում իրոք կազմում էր 15.000 հեծյալ, իսկ Հովհանը՝ արշավանքին մասնակցած ողջ ոչ բյուզանդահպատակ Հայկական բանակը: Այսպիսով՝ կարելի է ենթադրել, որ ոչ բյուզանդահպատակ Հայկական բանակը կազմել է 30.000 ռազմիկ: Իր հերթին, հաշվի առնելով Հովհան Մամիկոնյանի, Թեոփիլկատոս Սիմոկատտասի և Անանուն Եղեսիացու բերված տվյալները, կարելի է ենթադրել, որ դաշնակից բանակում թրիստոնյա ռազմիկները կազմել են 70.000 հոգի, որոնցից 40.000-ը բաժին է ընկել բուն Բյուզանդական կայսրության բանակին, որն իր կազմում ուներ 20.000 ռազմիկ Արմենիականների, ինչպես նաև Բուկելարների բանակաթեմից, իսկ 30.000-ը՝ ոչ բյուզանդահպատակ Հայկական բանակին: Եվ վերջապես կարելի է ենթադրել, որ հիշատակված հեղինակներից և ոչ մեկը ընդհանուր թվում չի նշում Սեբեոսի, Թեոփիլկատոս Սիմոկատտասի, Անանուն Ասորացու և Աբու Հանիֆա ալ-Դիսալարիի կողմից նշված Մատյան 10.000 հոգանոց գունդը: Այսպիսով՝ կարելի է գալ հետևության, որ այս ճակատամարտում դաշնակից ուժերը կազմել են 80.000 ռազմիկ, որոնցից ավելի քան կեսը բաժին է ընկնում հայերին ի դեմս ոչ բյուզանդահպատակ Հայկական բանակի և Բյուզանդական կայսրության բանակի կազմում գործող Հայ ռազմիկների:

Բյուզանդական կայսրության բանակը (4.000, որից 3.000 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկները (2.000), ինչպես նաև 3այկական բանակը (30.000, որից 15.000 հեծյալ), որը, հմուտ երթաշարժով խուսափելով իր դեմ շարժված թշնամական ուժերից, ի վերջո միավորվեց Ներսեհ Կամսարականի բանակի հետ:

Վաղ առավոտյան դաշնակից ուժերը քաղաքի մատույցներում մարտակարգ ընդունեցին: Աջ թևում Մեբողի գլխավորությամբ տեղակայվեցին Մատյան գունդը և Բյուզանդական կայսրության որոշ ուժեր, կենտրոնում Ներսեհ Կամսարականի ու Խոսրով II-ի գլխավորությամբ տեղաբաշխվեցին Բյուզանդական կայսրության բանակը և նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկները, իսկ ձախ թևում 3ովհան Մյուստակունի, Մուշեղ Խիզախ Մամիկոնյանի ու Սմբատ Բագմահաղթ Բագրատունու գլխավորությամբ դիրքեր զբաղեցրեց 3այկական բանակը: Վահրամ VI Չուբինի բանակը, ամուր դիրքերի գրավելով մի բարձրադիր վայրում, իր հերթին ևս բաժանվեց երեք մասի, ընդ որում կենտրոնի առաջին շարքում տեղավորվեցին հետևակը և մարտական փղերը, իսկ աջ թևում էլ այլ ուժերի հետ միասին տեղակայվեցին նաև Նիխորճեսի գլխավորած թյուրքերը:

I փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին Վահրամ VI Չուբինի բանակի ձախ թևը հարձակվեց Մատյան գնդի վրա և կարճատև մարտից հետո կեղծ նահանջ իրականացրեց դեպի իր ամրացված դիրքեր: Այս ընթացքում շրջապատվեց և գերվեց թշնամու մի ջոկատ (500), սակայն թշնամու հիմնական ուժերին հետապնդել փորձող Մատյան գունդը ծանր կորուստներով հետ շարժվեց, ընդ որում իրավիճակը փրկեց միայն այն հանգամանքը, որ ժամանակին մարտի մեջ մտավ դաշնակից ուժերի կենտրոնը: Կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր, իսկ մյուս օրը վաղ առավոտյան Վահրամ VI Չուբինի բանակը սրընթաց նահանջ իրականացրեց՝ ձգտելով հյուծել հետապնդող թշնամուն: Տեղեկանալով այդ մասին՝ դաշնակից բանակը շարժվեց թշնամու հետքերով և երկրորդ օրվա վերջում հասավ վերջինիս: 3աջորդ օրը լուսաբացին կողմերը կրկին ընդունեցին նույն մարտակարգը:

II փուլ – Առավոտյան, կենտրոնացնելով լավագույն ուժերը ձախ թևում, Վահրամ VI Չուբինը հզոր հարված հասցրեց հակառակորդի աջ թևին: Արդյունքում Խոսրով II-ի գլխավորած թևը պարտություն կրելով աստիճանաբար սկսեց նահանջել, որը կասեցվեց ու համառ ընդհարման վերաճեց միայն այն բանից հետո, երբ կենտրոնից տեղ հասան օգնական ուժեր: Այս ընթացքում, լավագույն ուժերը տեղաշարժելով արդեն դեպի կենտրոն և մարտի մեջ մտցնելով նաև մարտական փղերը, Վահրամ VI Չուբինը կրկին հզոր հարձակման անցավ: Արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ, որը շարունակվեց բավականին երկար:

III փուլ – 3այկական բանակը, օգտվելով այն բանից, որ իր դիմաց գտնվող թշնամական ուժերը զգալիորեն թուլացել են, օրվա առաջին կեսին անցավ հուժկու հարձակման: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Մուշեղը մարտադաշտում հանդիպեց Նիխորճեսին և մենամարտեց վերջինիս հետ: Մենամարտը ստացվեց բավականին համառ, ընդ որում Մուշեղը ի վերջո սկսեց հոգնել և առավելությունը աստիճանաբար անցավ Նիխորճեսի կողմը: Չգալով մենամարտի արդեն վտանգավոր դարձած ընթացքը՝ Մուշեղը այն շարունակեց մարտական մուրճով, որով էլ, որսալով հարմար պահը, մահացու հարված հասցրեց հակառակորդի գլխին, սպանեց նրան ու տապալեց ձիուց: Սպանված հակառակորդի գլուխը ցուցադրելով 3այ ռազմիկներին՝ Մուշեղը ոգևորեց նրանց և տարավ նոր հարձակման, որի արդյունքում թշնամին պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի:

IV փուլ – Չարագնեցնելով հաջողությունը՝ 3այկական բանակը արդեն օրվա երկրորդ կեսին կործանիչ հարված հասցրեց թշնամու կենտրոնին: Արդյունքում Վահրամ VI Չուբինի բանակի կենտրոնը, չդիմանալով թևային ու ճակատային հարվածներին, դիմեց փախուստի: Փախուստի դիմեց նաև թշնամու բանակի ձախ թևը:

V փուլ – Օրվա վերջին Վահրամ VI Չուբինի բանակի մի խոշոր ջոկատ (6.000) ամրացավ մոտակա բլրի վրա, սակայն շրջապատվեց և լիովին ոչնչացվեց: Միաժամանակ ոչնչացվեցին կամ վնասագերծվեցին նաև մարտական փղերն ու նրանց հետ միասին գործող ռազմիկները:

VI փուլ – Մինչև ուշ գիշեր դաշնակից ուժերը հետապնդեցին հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս:

3այերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցները՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Որպես մարտավար վերցվեցին մարտական փղեր, ինչպես նաև հսկայական

ավար: Վահրամը դիմեց փախուստի և ապաստանեց Թյուրքական խաբանությունում, որտեղ էլ ի վերջո սպանվեց: Խոսքով II-ը վերջնականապես ամրապնդվեց Պարսից թագավորության գահին: Փոքր Վարդանի ապստամբությունը (Մարզպանական Հայաստանի V ապստամբությունը), ինչպես նաև Բյուզանդա-Պարսկական V պատերազմը վերջացան: Արդյունքում Հայաստանի 10 նահանգ՝ Կիլիկիան, Փոքր Հայքը, Հայոց Միջագետքը, Բարձր Հայքը, Տայքը, Գուգարքը, Արարատը, Տուրուբերանը, Ծոփքը և Աղձնիքը ընկան Բյուզանդական կայսրության գերիշխանության տակ ընկավ, իսկ Կորճայքը, Մոկքը, Վասպուրականը, Պարսկահայքը, Փայտակարանը, Սյունիքը, Արցախը և Ուտիքը շարունակեցին մնալ Պարսից թագավորության տիրապետության տակ: Սակայն ծանրագույն կորուստներ կրած և Բյուզանդական կայսրության ձեռք բերած հաջողությունում հսկայական ավանդ ներդրած հայերը ու Հայաստանը չշահեցին բացարձակապես ոչինչ: Ավելին, արդեն ճակատամարտից անմիջապես հետո Մավրիկոսի դրդումով գործող Խոսրով II-ը փորձեց ձերբակալել ու սպանել Մուշեղին: Ու, թեև վերջինս իր թիկնապահների հետ լիովին սպառնալիքով ներկայացավ Խոսրովի ճամբար և, բացահայտելով Պարսից արքայի նենգ դիտավորությունները, անվնաս հեռացավ, սակայն այնուհանդերձ Մավրիկոսը ու Խոսրով II-ը մասնատված Հայաստանի իրենց մաս երում սկիզբ դրեցին ընդգծված հակահայկական քաղաքականության՝ նպատակ հետապնդելով ամեն կերպ թուլացնել հայ ժողովրդին ու ջլատել Հայկական բանակի դիմադրական ուժը:

1377. 591 սեպտեմբերի սկիզբ – Ուրմիա լճի ճ-մ: Վահրամ VI Չուբինի գանձարանը Բյուզանդիա տեղափոխող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 300) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հաղթեցին այն խլելու նպատակով հարձակված Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 60, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:¹³⁷⁷
1378. 591 հոկտեմբեր⁹⁷⁰ – Սպերի ճ-մ: Բռնկված Սատրապական Հայաստանի V ապստամբության պայմաններում, չցանկանալով տեղափոխվել մարտնչելու Դանուբյան ռազմական թատերաբեմ, Սմբատ Բագմահաղթ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (1.000) հաղթեց իրեն հնազանդեցնելու նպատակով Հայաստանի կառավարիչ Հովհանի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Հովհանը: Տեղեկանալով ստեղծված իրավիճակի մասին՝ կայսր Մավրիկոսը հատուկ հրովարտակով ներում խոստացավ ապստամբներին, խոստանալով նաև տեղափոխել նրանց Դանուբյան սահման: Արդյունքում ապստամբները ներկայացան Կոստանդնուպոլիս և, միանալով մինչ այդ այնտեղ ժամանած Սահակ Մամիկոնյանի ջոկատին (1.000), այնուհանդերձ համաձայնեցին մեկնել Դանուբյան սահման: Բացառություն կազմեց միայն Սմբատը, որը պատվով վերադարձավ Հայրենիք, սակայն շուտով ձերբակալվեց և կրկին փոխադրվեց Կոստանդնուպոլիս: Սատրապական Հայաստանի V ապստամբությունը ճնշվեց: Դատապարտված լինելով մահապատժի և սեփական ուժի ու խիզախության շնորհիվ հաղթելով վայրի գազաններին կրկեսային մենամարտում՝ Սմբատը ներման արժանացավ և Աֆրիկայի Նորանշանակ դուքս Գենադիոսի հետ միասին զինվորական ծառայության նշանակվեց Հյուսիսային Աֆրիկայում:¹³⁷⁸
1379. 592 գարուն – Կարթագենի ճ-մ: Աֆրիկայի դուքս Գենադիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100, այդ թվում Սմբատ Բագմահաղթ Բագրատունին) անակնկալ հարձակումով ջախջախեցին բերբերներին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹³⁷⁹ Շուտով, սակայն, Սմբատը հեռացավ Բյուզանդական կայսրության բանակից, Կարմիր ծովով շրջանցեց Արաբական թերակղզին և, անցնելով Պարսից թագավորություն, սկսեց ծառայել Խոսրով II-ին:

⁹⁷⁰ Թեոփիլկատոս Սիմոպատտասը այս իրադարձությունը տեղադրում է 589 թվականի Նոյեմբերից. «*քիչ ժամանակ առաջ*», այն դեպքում, երբ Սեբեոսի մոտ վերջինս թվագրվում է 591 թվականից զգալի ժամանակ անց: Իրականում, սակայն, կարելի է կարծել, որ երկու հեղինակներն էլ որոշակիորեն սխալվում են, մանավանդ որ ժամանակագրական կողմը երկուսի մոտ էլ ավանդաբար կաղում է: Հաշվի առնելով քաղաքական իրավիճակի իրական պատկերը, կարելի է կարծել, որ այս ապստամբությունը տեղի է ունեցել Պարսկա-Բյուզանդական V պատերազմի ավարտից անմիջապես հետո, երբ, օգտվելով Արևելքում հաստատված խաղաղությունից, Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը սկսեց իր բանակային ուժերը եռանդուն կերպով տեղափոխել դեպի Դանուբյան ռազմական թատերաբեմ ընդդեմ Ավարական խաբանության: Ընդ որում, հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ, ըստ Սեբեոսի, ապստամբությունը երկու փուլով է ընթացել, կարելի է ենթադրել, որ նրա սկիզբը և Հովհանի սպանությունը ընկնում է 591 թ-ի հոկտեմբերին, իսկ Սմբատի ձերբակալումը՝ մյուս տարվա գարնանը:

Բռնկված Մարգպանական Հայաստանի VI ապստամբության պայմաններում Ատատ Խորխոռունու, Սամվել Վահևունու, Մամիկ Մամիկոնյանի, Ստեփանոս Սյունու, Կոտիտ Ամատունու և Թեոդորոս Տրպատունու գլխավորած Հայկական բանակը (2.000 հեծյալ) պատրաստվեց հարձակվել հարկերը տանող Պարսից թագավորության բանակի (մոտ 1.000) վրա:

I փուլ – Հայկական բանակը հարձակվեց հակառակորդի վրա և պարտության մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Հայկական բանակը բանակեց Նախիջևան քաղաքի մոտ: Դրանից հետո, խուսափելով Արևելքի հրամանատար Ջերակլես Ավագ Հայի գլխավորությամբ հարձակման անցած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), ինչպես նաև Պարսից թագավորության առաջխաղացած բանակից (մոտ 3.000), Մամիկ Մամիկոնյանը, Ստեփանոս Սյունին և Կոտիտ Ամատունին իրենց գնդերով հեռացան Պարսից թագավորություն ու ժամանեցին Ռել (Ատրպատական, Էկբատանից մոտ 300 կմ հյուսիս-արևելք), իսկ Սամվել Վահևունին ու Ատատ Խորխոռունին Էլ սեփական գնդերով նահանջեցին Սյունիք-Սոդե-Կուր երթուղով և, բանակելով Կուրի ձախ ափին՝ ճահուկի դաշտում, սկսեցին թյուրքերին ու խազարներին: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Պարսից թագավորության բանակն իր հերթին բանակեց Կուրի աջ ափին, իսկ սպասվող օգնությունն Էլ այնուհանդերձ չեկավ, Ատատը և Սամվելը իրենց գնդերով ևս ի վերջո հեռացան Բյուզանդական կայսրություն:

Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Մարգպանական Հայաստանի VI ապստամբությունը վերջացավ:

1381. 592 աշուն – Սինգիդունը գետանցում նախապատրաստող Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 15.000, այդ թվում մեծաթիվ սլավոններ), նեղվելով քաղաքից իրականացվող հաճախակի հարձակումներից, պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20), սակայն ի վերջո, որպես փրկագին ստանալով 10 կգ ոսկի և թանկարժեք նվերներ, նահանջեց, քանի որ Բայան I-ը որոշեց գետանցումն իրականացնել Սիրմիայի մոտ: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³⁸¹

1382. 593 ապրիլ – Ջերմ գետի ճ-մ (Կորճայք, Կորդուք գավառ, Տիգրիսի արևելյան վտակ)¹³⁸²

Բռնկված Սատրապական Հայաստանի VI ապստամբություն պայմաններում Սամվել Վահևունու, ինչպես նաև Թեոդորոս, Սարգիս, Վարագ-Ներսես, Ներսես և Վստամ Տրպատունիների գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 1.500), խուսափելով Ջերակլես Ավագ Հայի ու և Մուշեղ Խիզախ Մամիկոնյանի որդի Համազասպի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000), ամրացավ մի կիսաքանդ ամրոցում: Առաջխաղացումը շարունակող կայսրության բանակը սկզբում չկարողացավ անցնել գետը, սակայն, այն բանից հետո, երբ մի ճամփորդ ցույց տվեց գետանցումը, վերջինս անցավ գետը և մոտեցավ ամրոցին:

I փուլ – Կայսրության բանակն անցավ հարձակման և կատաղի մարտերից հետո գրավեց ամրոցը: Արդյունքում Սամվելը, Ներսեսը և Վստամը ընկան մարտում, իսկ Սարգիսն ու Վարագ-Ներսեսը գերվեցին և հետագայում գլխատվեցին:

II փուլ – Թեոդորոսին և Հայկական բանակի մի մասին հաջողվեց ճեղքել պաշարման օղակը ու ապաստանել Պարսից թագավորությունում, սակայն հետագայում Խոսրով II-ը Թեոդորոսին հանձնեց Բյուզանդական կայսրությանը, որից հետո վերջինս ևս ենթարկեց մահապատժի:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի VI ապստամբությունը ճնշվեց:

1383. 593 մայիս – Պրոկիան կիրճի ճ-մ (Բուլղարիա, Մարկինոպոլսի մոտ): Արևմուտքի փոխհրամանատար Սալբիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (1.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) 3 օր հետ մղեցին

Բայան I-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Ավարական խաթանության բանակի (մոտ 80.000, այդ թվում սլավոններ) առաջապահի (մոտ 16.000, որից 8.000-ը ժամանեց երկրորդ օրը) հարձակումը, սակայն, այն բանից հետո, երբ ի վերջո մարտադաշտ ժամանեցին թշնամու հիմնական ուժերը, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹³⁸³

1384. 593 հունիս - Ղրիզիպեռան (Արևելյան Բուլղարիա) Բայան I-ի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում սլավոններ) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹³⁸⁴

1385. 593 հուլիս - Պերինֆի ճ-մ (Արևելյան Բուլղարիա)¹³⁸⁵

Բայան I-ի գլխավորած Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում սլավոններ) մոտեցավ Արևմուտքի հրամանատար Պրիսկոսի գլխավորությամբ ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000), ինչպես նաև Մուշեղ Խիզախ Մամիկոնյանի հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձիուն (մոտ 2.000, այդ թվում Ատատ Խոռխոռունին, Սահակ և Մամակ Սամիկոնյանները) ու ճամբար զարկեց:

I փուլ - Բայան I-ը մի քանի օր շարունակ օրվա սկզբին ճամբարից հանեց և մարտակարգով շարեց սեփական բանակը, սակայն օրվա վերջում, իբր խուսափելով մարտից, այն վերադարձրեց ճամբար: Նույն կերպ վարվեց նաև կայսերական բանակը, ընդ որում վերջինիս հեծելազորը գիշերը ի վերջո հրաժարվեց վերադառնալ ճամբար և պատսպարվել այնտեղ:

II փուլ - Ավարական խաթանության բանակը անակնկալ գիշերային հարձակումով պարտության մատնեց կայսերական բանակի հեծելազորին, որի մնացորդները պատսպարվեցին ճամբարում:

III փուլ - Ավարական խաթանության բանակը, թողնելով մարտադաշտը և ամայացնելով շրջակայքը, հետ քաշվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

1386. 593 օգոստոս - սեպտեմբեր - Յուրուլ ամրոցի ճ-մ: Արևմուտքի հրամանատար Պրիսկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև Մուշեղ Խիզախ Մամիկոնյանի հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձիուն (մոտ 2.000, այդ թվում Ատատ Խոռխոռունին, Սահակ և Մամակ Սամիկոնյանները) հետ մղեցին Բայան I-ի գլխավորած Ավարական խաթանության բանակին (մոտ 70.000, այդ թվում սլավոններ), որը, այն բանից հետո, երբ խաթանը ստացավ Պանոնիայի վրա նախապատրաստվող հարձակման մասին տվյալներ պարունակող և Պրիսկոսին ուղղված, սակայն իրականում դիտավորյալ գերի ընկած սուրհանդակի միջոցով հատուկ իր համար նախապատրաստված կայսր Մավրիկոսի նամակը, աննշան զումարի դիմաց հաշտություն կնքեց և արագորեն նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹³⁸⁶

1387. 593 աշուն - Սուտրիան, Բոնարցիոն, Օրթան, Թողերը, Ամեյիան, Պերուջան և Կանտյանոն (Իտալիա) Իտալիայի Էսսարթոս Ռոմանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Լանգոբարդական թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Ազիլուլֆուս արքայի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության մի խոշոր բանակ շարժվեց դեպի Հռոմ, սակայն շուտով հաշտություն կնքվեց:¹³⁸⁷

1388. 594 հունիսի սկիզբ - Յայուհգա գետի ճ-մ (Հարավային Ռումինիա, գետի հարավային ափին): Արևմուտքի հրամանատար Պրիսկոսի գլխավորությամբ Դանուբը գետանցած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), ինչպես նաև Մուշեղ Խիզախ Մամիկոնյանի հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձիուն (մոտ 5.000, այդ թվում Ատատ Խոռխոռունին, Սահակ և Մամակ Սամիկոնյանները) անակնկալ գիշերային հարձակումով

ջախջախեցին Արդագաստի գլխավորությամբ ճամբարած սլավոններին (մոտ 30.000), որից հետո ասպատակեցին շրջակայքը՝ տեր դառնալով հսկայական ավարի: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:¹³⁸⁸

1389. 594 հունիսի կես - Ղորոստոյի ճ-մ: Սլավոնները (մոտ 700) անակնկալ հարձակում գործեցին ձեռք բերած ավարը Թաթմերոսի գլխավորությամբ փոխադրող Բյուզանդական կայսրության ճամբարած բանակի (300) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 50) վրա, սակայն ի վերջո պարտություն կրեցին: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 60 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 300 սպանված և վիրավոր, 50 գերի:¹³⁸⁹

1390. 594 հունիսի վերջ - Յալոմիցա գետի ճ-մ (Հարավային Ռումինիա, գետի հյուսիսային ափին): Ալեքսանդրի գլխավորությամբ հետախուզության նպատակով գետանցում իրականացրած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնեցին սլավոններին (մոտ 100), որից հետո շրջապատեցին թավուտներում ու ճահճոտ տեղանքում պատսպարված թշնամու ռազմիկներին և դավաճանության շնորհիվ գերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 95 զինվոր:¹³⁹⁰

1391. 594 հուլիսի սկիզբ - Սիդեո գետի ճ-մ (Հարավային Ռումինիա, Յալոմիցայի վտակի ափին): Արևմուտքի հրամանատար Պրիսկոսի գլխավորությամբ Յալոմիցան, իսկ հետո նաև Սիդեոն գետանցած Բյուզանդական կայսրության բանակը (3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 800) անակնկալ գիշերային հարձակումով ջախջախեցին Մուսկիոսի գլխավորությամբ ճամբարած սլավոններին (մոտ 10.000)՝ տեր դառնալով հսկայական ավարի: Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց նաև Մուսկիոսը:¹³⁹¹

1392. 594 օգոստոսի վերջ - Յալոմիցա գետի ճ-մ (Հարավային Ռումինիա, գետի հյուսիսային ափին): Սլավոնները (մոտ 10.000) անակնկալ գիշերային հարձակում գործեցին Արևմուտքի հրամանատար Պրիսկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 30.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 7.000), ինչպես նաև Մուշեղ Խիզախ Սամիկոնյանի հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձիու (մոտ 2.000, այդ թվում Ատատ Խոռխոռունին և Սահակ Սամիկոնյանը) վրա, որոնց միայն առավոտյան, շնորհիվ հետևակի վճռական գործողությունների, ի վերջո հաջողվեց հետ մղել այն: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Ստեղծված իրավիճակում, հաշվի առնելով նաև այն, որ վրա է հասնում ձմեռը, Պրիսկոսը հետ քաշվեց դեպի Դանուբի ձախ ափ և փորձեց, ի կատարումն կայսերական հրամանի, ձմեռել այնտեղ, թեև արդյունքում, սակայն, ձմեռվա սկզբին այնուհանդերձ ստիպված եղավ անցնել գետն ու ճամբար գարկել գետի աջ ափին:¹³⁹²

1393. 595 հունիս - Մարկինայոսի ճ-մ: Ալեքսանդրի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (1.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) հաղթեցին շրջակայքն ասպատակած, նահանջած, շրջապատված ու սայլերի մոտ հետևակ վիճակում պաշտպանություն զբաղեցրած սլավոններին (600), որոնք, մինչև վերջնական պարտությունը, սպանեցին բոլոր գերիներին: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ 600 զինվոր:¹³⁹³

1394. 595 սեպտեմբերի սկիզբ - Ասիմայի ճ-մ: (Ռումինիայի հարավ, Դանուբի ձախ ափին, Դանուբի հարավային վտակ Ասիմայի և Դանուբի հատման կետից հյուսիս): Բուլղարները (1.000 հեծյալ) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (1.000 հեծյալ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 120, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:¹³⁹⁴

1395. 595 սեպտեմբերի կես - Արքեշ գետի ճ-մ (Ռումինիայի հարավ, Դանուբի հյուսիսային վտակ Արքեշի ափին): Պիրոգաստի գլխավորած սլավոնները (մոտ 20.000) ոչնչացրին Արևմուտքի հրամանատար Պետրոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 30.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 5.000), ինչպես նաև Մուշեղ Խիզախ Սամիկոնյանի հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձիու (մոտ 3.000, այդ թվում Ատատ Խոռխոռունին և Սահակ Սամիկոնյանը)՝ գետն անցած առաջապահին (1.000 հեծյալ), սակայն, այն բանից հետո, երբ Պետրոսը առկա բոլոր ուժերով անցնելով գետն ու նետողական զենքերով հարվածելով ծանր կորուստներ պատճառեց թշնամուն, պարտություն կրեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Պիրոգաստը:¹³⁹⁵

1396. 595 սեպտեմբերի վերջ – Յայռմիցա գետի ճ-մ: Սլավոնները (մոտ 20.000) հաղթեցին գետին մոտեցած և ծարավից տանջվող Արևմուտքի հրամանատար Պետրոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 27.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 4.000), ինչպես նաև Մուշեղ Խիզախ Մամիկոնյանի հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 2.500, այդ թվում Ատատ Խոռխոռունին և Սահակ Մամիկոնյանը): Հայերը կորցրին մոտ 4.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց ու հետագայում սպանվեց նաև Մուշեղ Խիզախ Մամիկոնյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Քրիստոնյաների բանակի մնացորդը դժվարությամբ անցավ Դանուբը և փրկվեց:¹³⁹⁶
1397. 596 մայիս – Միսգիորուի ճ-մ: Արևմուտքի փոխհրամանատար Գուդվինի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև Սահակ Մամիկոնյանի հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 5.000) հաղթեցին քաղաքը պաշարած և պարսպահար մեքենաներով վերջինիս պարիսպները ավերած Ավարական խաթանության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում մեծաթիվ բուլղարներ): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹³⁹⁷
1398. 596 ամառ – Բոնի ճ-մ (Դալմացիա): Արևմուտքի փոխհրամանատար Գուդվինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) անակնկալ հարձակումով ջախջախեցին Բայան I-ի գլխավորությամբ երկրամաս ներխուժած Ավարական խաթանության հիմնական բանակի ձեռք բերած ավարը պահպանող ջոկատին (2.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.900 զինվոր:¹³⁹⁸
1399. 596 ամառ – Ռեյի ճ-մ: Խոսրով II-ի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 70.000), ինչպես նաև Գագիկ և Մամիկ Մամիկոնյանների հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 5.000, այդ թվում Ստեփանոս Սյունին, Կոտիտ Ամատունին, Պապ Բագրատունին, Խոսրով Վահևունին և Վարդան Արծրունին) հաղթեցին Վստամի գլխավորած ապստամբներին (մոտ 20.000, այդ թվում դելմիկներ): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:¹³⁹⁹
1400. 596 ամառ – Սպահանի ճ-մ: Պապ Բագրատունու և Վարդան Արծրունու հրամանատարությամբ քաղաքից հեռացած Հայոց այրուծին (մոտ 5.000) ընդհարվեց Պարսից թագավորության հետապնդող բանակի (մոտ 10.000) հետ և ապաստանեց Հյուրկանիայում՝ միանալով Վստամի գլխավորած ապստամբներին: Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁴⁰⁰
1401. 596 աշուն – Էկրատանի ճ-մ: Խոսրով II-ի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (86.000), ինչպես նաև Գագիկ և Մամիկ Մամիկոնյանների հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 5.000, այդ թվում Ստեփանոս Սյունին, Կոտիտ Ամատունին, Պապ Բագրատունին, Խոսրով Վահևունին և Վարդան Արծրունին) հաղթեցին Վստամի գլխավորած ապստամբներին (մոտ 20.000, այդ թվում դելմիկներ), ինչպես նաև Պապ Բագրատունու ու Վարդան Արծրունու հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 4.000): Հաղթողների հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:¹⁴⁰¹ Ապստամբների մնացորդները նահանջեցին Գիլան:
1402. 597 օգոստոսի կես - 598 ապրիլի կես – Թոմիսիան Բայան I-ի գլխավորությամբ շրջակայքն ասպատակած Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 50.000, այդ թվում սլավոններ) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10), սակայն, այն բանից հետո, երբ Արևմուտքի հրամանատար Պրիսկոսի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000), ինչպես նաև Սահակ Մամիկոնյանի ու Ատատ Խոռխոռունու հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուծին (մոտ 3.000), զինադադար կնքեց և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁴⁰²

Արևմուտքի փոխհրամանատար Կոմենցիոլուսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000), ինչպես նաև Սահակ Մամիկոնյանի ու Ատատ Խորխոռունու հրամանատարությամբ գործող Յայոց այրուծին (մոտ 5.000) մոտեցան Բայան I-ի գլխավորած Ավարական խաթանության բանակին (մոտ 50.000), ընդ որում Կոմենցիոլուսը կայսր Մավրիկոսի կողմից գաղտնի հրաման ուներ կազմակերպել սեփական հրամանատարության տակ գտնվող բանակի պարտությունը՝ նախատեսելով, որ այդ կերպ վերջ կգտնեն բանակում տիրող ապստամբական տրամադրությունները:

I փուլ - Ապրիլի լույս 21-ի գիշերը թշնամական բանակի անմիջական առաջխաղացման պայմաններում կայսերական բանակը տազնապով ոտքի հանվեց, սակայն հստակ հրամանների բացակայության պայմաններում ռազմիկները լիարժեք չզինվեցին և չդիրքավորվեցին: Արդեն օրվա մեջ Ավարական խաթանության բանակը, կենտրոնացնելով երթարշավի մեջ գտնվող ուժերը, մանր մարտերից հետո դիրքավորվեց հակառակորդի հարևանությամբ, իսկ օրվա վերջում էլ կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր:

II փուլ - Ապրիլի 22-ի առավոտյան կողմերը կրկին մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Կոմենցիոլուսի կողմից դիտավորյալ տրված խառնաշփոթ և անիմաստ հրամանների արդյունքում կայսրության բանակի մարտակարգը խառնվեց, իսկ մարտունակությունն էլ ընկավ: Օրվա կեսին, իրավիճակն համարելով արդեն խիստ վտանգավոր, Կոմենցիոլուսը լքեց սեփական բանակը և դիմեց փախուստի: Տեղեկանալով այդ մասին՝ ցրվեց և անկանոն փախուստի դիմեց նաև կայսրության բանակը՝ մինչև օրվա վերջ հետապնդվելով Ավարական խաթանության բանակի կողմից ու կրելով ծանր կորուստներ, ընդ որում թշնամին գործնականում առանց մարտերի տիրեց խուճապահար փախուստի մեջ լքված լեռնային անցումները պահպանող մի շարք ամրություններին:

III փուլ - Ապրիլի 23-ին, դժվարությամբ հավաքելով ցրված ուժերը, կայսրության բանակը կարողացավ տեղային հակահարձակումներ կազմակերպել և հետ խլել լեռնային անցումները պահպանող մի շարք ամրություններ: Միաժամանակ սրընթաց առաջխաղացում իրականացրած Ավարական խաթանության բանակը հասավ մինչև Երկար պարիսպներ, սակայն, պատրաստ չլինելով դրանց գրոհին, ասպատակելով շրջակայքը ի վերջո հետ քաշվեց:

Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1404.598 ապրիլի վերջ - Դրիզհպետան Բայան I-ի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 10): Յայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Շուտով, սակայն, Բայան I-ի բանակը սկսեց ծանր կորուստներ կրել տարածված համաճարակից, որի արդյունքում էլ վերջինս արդեն ամռան սկզբին հաշտություն կնքեց և նահանջեց՝ տարեկան վճարվող ոսկին ևս 50 կգ ավելացնելու պայմանով:¹⁴⁰⁴

1405.599 մայիս - Ռավեննայի ճ-մ: Իտալիայի Էքսարքոս Կալինիկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 50) մանր մարտերում հաղթեցին ներխուժած ու շրջակայքն ասպատակող Ավարական խաթանության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում մեծաթիվ սլավոններ և լանգոբարդներ): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁴⁰⁵

1406.599 գարուն - Կորդովայի, Մալազայի և Կարտաբենայի շրջակայքը Ռեքարեդ I-ի գլխավորած Վեստգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց ու Բյուզանդական կայսրության բանակի (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 10) հետ մանր ընդհարումներից հետո նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁴⁰⁶

1407. 599 հունիս - Վիմինսկ կղզու ճ-մ (Արևելյան Սերբիա, Բրանիչև բաղաձիգ մոտ 10 կմ արևելք, Դանուբի ձախ ափին)¹⁴⁰⁷

«Մավրիկոսի օրոք Հայաստանը
Բյուզանդական կայսրության բանակի
գլխավոր աղբյուրն էր»

Պ. Զարանիս

Արևմուտքի հրամանատար Պրիսկոսի և փոխհրամանատար Կոմենցիոլուսի գլխավորությամբ կղզուն մոտեցան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000), ինչպես նաև Սահակ Մամիկոնյանի ու Ատատ Խորխոռունու հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) ճամբարեցին Դանուբ գետի աջ ափին, որից հետո, հսկողություն հաստատելով գետի մեջ գտնվող Վիմինսկ կղզու նկատմամբ, պատրաստվեցին այն օգտագործելով գետանցում իրականացնել: Տեղեկանալով այդ մասին՝ արևելքից գետին մոտեցավ նաև Ավարական խաբանության բանակը (մոտ 50.000):

I փուլ - Առաջապահ ուժերով սրընթաց անցնելով գետը՝ կայսրության բանակը հետ շարտեց թշնամուն և ամրացված ճամբար զարկեց գետի ձախ ափին: Միաժամանակ, սակայն, Վիմինսկում հաստատված Կոմենցիոլուսը, չնայած գործող բանակի կողմից ժամանած բազում պատգամավորների խնդրանքներին, վճռականորեն հրաժարվեց հետևել գետն անցնող բանակին և Նույնիսկ, բացելով սեփական երակները ու հասնելով արյան կորստի, հիվանդություն ձևացրեց: Ստեղծված պայմաններում Պրիսկոսը ևս, վախենալով դավաճանությունից, առժամանակ հրաժարվեց անցնել գետը, սակայն երրորդ օրվա վերջում բանակային հիմնական ուժերի հետ միասին ի վերջո այնուհանդերձ անցավ գետի մյուս ափ:

II փուլ - Փորձելով հետ մղել թշնամուն՝ Ավարական խաբանության բանակը 3 օր շարունակ հարձակումներ գործեց քրիստոնյաների ամրացված ճամբարի վրա, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

III փուլ - Չորրորդ օրը կեսօրին Պրիսկոսը ճամբարից հանեց և մարտական կարգով շարեց իր բանակը: Մարտակարգ ընդունեց նաև թշնամին, սակայն բռնկված և մինչև օրվա վերջ շարունակված մարտում Ավարական խաբանության բանակը պարտություն կրեց ու նահանջեց: Քրիստոնյաները կորցրին 300, թշնամին՝ 4.000 զինվոր:

IV փուլ - Երեք օր անց Ավարական խաբանության բանակը կրկին մոտեցավ քրիստոնյաների ճամբարին և կողմերը մարտակարգ ընդունեցին: Բռնկված մարտում թևանցելով հակառակորդին՝ քրիստոնյաները մինչև օրվա վերջ շարունակված կռվում կրկին առավելության հասան: Թշնամին կորցրեց 9.000 ռազմիկ:

V փուլ - Տասն օր անց Ավարական խաբանության բանակը հերթական անգամ մոտեցավ քրիստոնյաների ճամբարին և կողմերը կրկին մարտակարգ ընդունեցին: Կեսօրին բռնկված և մինչև ուշ երեկո ընթացած մարտում կայսրության բանակը, հերթական անգամ թևանցելով հակառակորդին ու համակցված հարված հասցնելով թևերում և կենտրոնում, ծանր պարտության ու վերջնական փախուստի մատնեց Ավարական խաբանության բանակին, ընդ որում թշնամու ռազմիկներից շատերը խեղդվեցին մոտակա լճում:

Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.600, թշնամին՝ 28.000 զինվոր:

1408. 599 հունիս - Սավա գետի հարավային ափերը Բյուզանդական կայսրության բանակը (1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10) ասպատակեցին և ավարով նահանջեցին:¹⁴⁰⁸

1409. 599 հուլիսի սկիզբ - Տիսա գետի ճ-մ (Արևելյան Հունգարիա): Արևմուտքի հրամանատար Պրիսկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 45.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.800), ինչպես նաև Սահակ Մամիկոնյանի և Ատատ Խորխոռունու հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձին (մոտ 3.800), թևերի խաչաձև հարվածի տակ առնելով կենտրոնում հարձակման անցած Բայան I-ի գլխավորած Ավարական խաբանության բանակին (մոտ 12.000), հաղթեցին վերջինիս, որից հետո, առանձին ջոկատի (4.000) ուժերով ասպատակելով շրջակայքը, ոչնչացրին 30.000

գեպիդների և մեծաթիվ գերիներով միացան հիմնական բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁴⁰⁹

1410. 599 հուլիսի վերջ - Տիսա գետի ճ-մ: Արևմուտքի հրամանատար Պրիսկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.500), ինչպես նաև Սահակ Մամիկոնյանի ու Ատատ Խորխոռունու հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձին (մոտ 3.500) ծանր պարտության մատնեցին Բայան I-ի գլխավորած Ավարական խաթանության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում մեծաթիվ գեպիդներ և սլավոններ): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.500, թշնամին՝ մոտ 25.000 զինվոր, որոնց թվում 8.000 ազգությամբ սլավոն, 3.000 ազգությամբ ավար և 6.200 այլ ազգությունների պատկանող մարդիկ:¹⁴¹⁰
1411. 600 գարուն - Ղալմազիայի ճ-մ: Սլավոնները դարանը գցեցին և գլխովին ջախջախեցին ավարառությամբ զբաղվող Բյուզանդական կայսրության բանակին (1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 990, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁴¹¹
1412. 600 գարուն - Կոխա ամրոցը (Դալմացիա, Սոլունից 4 կմ հյուսիս) սլավոնները գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 950, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁴¹²
1413. 601 դեկտեմբեր - Խեկկանդ գյուղի ճ-մ (Միջին Ասիայի հարավ-արևմուտք, Յուրկանիա): Վստամի ապստամբությանը մասնակցած դելմիկները (մոտ 2.000), ինչպես նաև Պապ Բագրատունու և Վարդան Արծրունու հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձին (մոտ 4.000) Վստամի դավադիր սպանությունից հետո հաղթեցին Սմբատ Բագմահաղթ Բագրատունու ու մարզպան Շահ-Վահրիճի գլխավորությամբ իրենց հետապնդող Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 8.000), ինչպես նաև Բագրատունյաց գնդին (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁴¹³
1414. 602 գարուն - Խորասանի ճ-մ: Սմբատ Բագմահաղթ Բագրատունու գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 2.000) և Բագրատունյաց զունդը (մոտ 1.000), օգտվելով Պապ Բագրատունու և Վարդան Արծրունու հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձին (մոտ 3.000)՝ իրենց կողմը անցնելուց, հաղթեցին դելմիկներին: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁴¹⁴
1415. 602 ամառ - Դանուբի հյուսիսային ափերը Արևմուտքի հրամանատար Պետրոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000), ինչպես նաև Ատատ Խորխոռունու հրամանատարությամբ գործող Հայոց այրուձին (մոտ 4.000) ասպատակեցին:¹⁴¹⁵ Ստեղծված պայմաններում, ցանկանալով ամրապնդել հաջողությունը, ազատվել զգալի ծախսերից և ի վերջո նաև գործնականում ստուգել թշնամական երկրում ձմեռելու ու հենց ձմռանը սլավոնների դեմ պայքարելու սեփական տեսությունը՝ Մավրիկոսը հրամայեց Պետրոսի բանակին տեղակայվել Դանուբի հյուսիսային ափին: Արդյունքում, սակայն, բավարար ուժեր չունենալով հաջողությամբ կատարելու հրամանը և պատրաստ չլինելով դրան, ինչպես նաև տառապելով վրա հասած ցրտերից՝ Պետրոսի բանակը հարյուրապետ Փոկասի գլխավորությամբ ապստամբություն բարձրացրեց և շարժվեց դեպի մայրաքաղաք: Նույն թվականի նոյեմբերի երկրորդ կեսին Էլ վերջինս առանց որևէ դիմադրության դավաճանության շնորհիվ գրավեց Կոստանդնուպոլիսը: Մավրիկոսը գահընկեց արվեց և իր 6 որդիների հետ միասին սպանվեց, իսկ Բյուզանդական կայսրության կայսր հռչակվեց Փոկասը:

1416. 602 նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբերի վերջ - Ատատի Նահանջը¹⁴¹⁶

Օգտվելով Փոկասի ապստամբության հետևանքով ստեղծված խառնակ իրավիճակից՝ Կոստանդնուպոլսում գտնվող Ատատ Խորխոռունին իր ջոկատին (մոտ 1.000) միացրեց Թրակիայից վերադարձած Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000) և, անցնելով ասիական ափ ու սկսելով Սատրապական Հայաստանի VII ապստամբությունը, ուղղություն վերցրեց դեպի Հայաստան:

I փուլ – Հայկական բանակը 18 անգամ ընդհարվեց իր առաջխաղացումը կասեցնել փորձող Բյուզանդական կայսրության կայազորային ուժերի (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 100) հետ, սակայն արդյունքում բոլոր մարտերում էլ առավելությունը մնաց վերջինիս կողմում և այն հասավ Սատրապական Հայաստան:

II փուլ – Հետաանդվելով կայսերական ուժերի կողմից՝ Հայկական բանակը ի վերջո անցավ Մարգապանական Հայաստան, մոտեցավ Նախիջևանին և ամրացավ քաղաքում:

III փուլ – Հայկական բանակը հետ մղեց կայսրության բանակի բոլոր գրոհները, որը ի վերջո, խուսափելով Պարսից թագավորության առաջխաղացած բանակից (մոտ 20.000), նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Սատրապական Հայաստանի VII ապստամբությունը վերջացավ: Ատատ Խորիսոռունին իր բանակով անցավ Պարսից թագավորություն, որտեղ ճոխ ընդունելության արժանանալուց հետո որոշ ժամանակ անց դավադրաբար սպանվեց, իսկ նրա բանակը ցրվեց:

1417. 603 հունվար – Բահի ճ-մ: Սմբատ Բագմահաթ Բագրատունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Բագրատունյաց, Վարազ-Շապուհ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց, Սարգիս Տայեցու գլխավորած Տայոց, Մանվել, Արտավազդ, Վստամ և Յմայակ Ապահունիների գլխավորած Ապահունյաց, Վռամ Գողթնցու գլխավորած Գողթնյաց, Սարգիս Դիմաքսյանի գլխավորած Դիմաքսյանց ու Սարգիս Տրպատունու գլխավորած Տրպատունյաց միացյալ զնդերը (2.000) հասան և գլխովին ջախջախեցին ապստամբած ու Թյուրքական խաթանության գերիշխանությունը ընդունած քուշաններին և հեփթաղներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁴¹⁷

1418. 603 հուլիս - օգոստոսի 21 – Կրեմոնան (Հյուսիսային Իտալիա) Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում ավարներ և սլավոններ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁴¹⁸

1419. 603 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբերի 13 – Մանտուան (Հյուսիսային Իտալիա) Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 65.000, այդ թվում ավարներ և սլավոններ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) և ավերեց, որից հետո առանց մարտերի մտավ Պարոուա (Հյուսիսային Իտալիա): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁴¹⁹

1420. 603 հոկտեմբեր – Խորխոս գյուղի ճ-մ (Մերվի մոտ)¹⁴²⁰

Օգտվելով նրանից, որ Հայկական հեծելազորը տեղավորվել է գավառի տարբեր մասերում, ապստամբներին օգնության եկած Թյուրքական խաթանության բանակը (30.000) պաշարեց Դատոյան Պարսիկի գլխավորությամբ և Սմբատ Բագրատունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գյուղում ամրացած պարսկական հեծելազորին (300) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10):

I փուլ – Սմբատը հրամայեց Դատոյանին դիմադրել թշնամուն ամրությունների հետևում և ոչ մի դեպքում դուրս չգալ բաց դաշտ, որից հետո, իր հետ վերցնելով Սարգիս Դիմաքսյանին, Սարգիս Տրպատունուն և Սմբատիկին, օգնություն բերելու ու հետագա դիմադրությունը կազմակերպելու նպատակով ճեղքեց պաշարման օղակը և հեռացավ:

II փուլ – Դատոյանը, չկատարելով տրված հստակ հրամանը, հանեց իր բանակը ամրություններից և փորձեց հարվածել թշնամուն, սակայն բաց դաշտում բռնկված մարտում գլխովին ջախջախվեց:

III փուլ – Թյուրքական խաթանության բանակը, ասպատակելով շրջակայքը, հասավ մինչև Ռեյ ու Սպահան, որից հետո հետ քաշվեց:

Պարսիկները կորցրին մոտ 290, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:

Սմբատ Բագմահաղթ Բագրատունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Բագրատունյաց, Վարագ-Շապուհ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց, Սարգիս Տայեցու գլխավորած Տայոց, Մանվել, Արտավազդ, Վստամ ու Յմայակ Ապահունիների գլխավորած Ապահունյաց, Վռամ Գողթնցու գլխավորած Գողթնյաց, Սարգիս Դիմաքսյանի գլխավորած Դիմաքսյանց և Սարգիս Տրպատունու գլխավորած Տրպատունյաց միացյալ զևոները (2.000), օգտվելով Թյուրքական խաթանության բանակի հեռանալուց, վերսկսեցին ակտիվ գործողությունները ու մոտեցան ղեմիկների, քուշանների և հեփթաղների միացյալ բանակին (մոտ 6.000): Ճակատամարտից առաջ երկու բանակների մարտակարգերի միջատարածքում հանդիպեցին Սմբատը և հսկայական ուժի ու անպարտելի ռազմիկի համբավ ունեցող հակառակորդի առաջնորդը: Մենամարտը տևեց բավականին երկար, սակայն ի վերջո Սմբատին հաջողվեց հաղթանակ տանել և նիզակահար անել ու սպանել իր հակառակորդին:

I փուլ – Հայկական հեծելազորը անցավ հարձակման և պարտության մատնեց հակառակորդին:

II փուլ – Հետապնդելով փախչող հակառակորդին՝ Հայկական հեծելազորը ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս և ի վերջո մտավ Բահի:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր: Արդյունքում կնքվեց հաշտություն և Թյուրքական խաթանության հետ Պարսից թագավորության արևելյան սահմանը ամրագրվեց Ամու-Դարյա գետից մինչև Սինդ ուղիղ գծով: Միաժամանակ Թյուրքական խաթանությունում բռնկված ներքաղաքական սուր պայքարի պայմաններում Պարսից թագավորության արևելյան սահմանում հաստատվեց ամուր խաղաղություն, ինչը վերջինիս հնարավորություն տվեց, արևելքում թողնելով միայն Հայոց այրուձիու մի ջոկատ (մոտ 1.000), մնացած ուժերը կենտրոնացնել ընդդեմ Բյուզանդական կայսրության: Սմբատ Բագմահաղթ Բագրատունին վերադարձավ Տիգրոս, հաստատվեց Խոսրով II-ի արքունիքում, արժանացավ մեծ հարգանքի ու պատվի և, հենց այնտեղ էլ մահանալով 617 թ-ին, թաղվեց Դարունք ամրոցում գտնվող Բագրատունիների տոհմական գերեզմանատանը:

Բյուզանդա-Պարսկական VI պատերազմ (603-628)

1422. 603 նոյեմբեր – Եղեսիայի ճ-մ: Փոկասի տիրապետության դեմ ապստամբած Ներսեհ Կամսարականի գլխավորած բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) հաղթեցին կառավարական բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100)՝ գրավելով քաղաքը: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 10, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 10 զինվոր:¹⁴²²

1423. 603 դեկտեմբեր – Բեր-Վաշի ճ-մ (Դարա ամրոցի մոտ): Արևելքի հրամանատար Հերմանոս Փոենիկացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Պարսից թագավորությունում ապաստանած և օժանդակություն ստացած, իրեն Մավրիկոսի որդի ներկայացնող Կեղծ-Թեոդոսիոսի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁴²³

1424. 604 հունվար - հոկտեմբեր – Դարա ամրոցի գրավումը¹⁴²⁴

Խոսրով II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 150.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) մոտեցան ամրոցին, որտեղ Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անցան համառ պաշտպանության:

I փուլ – Հունվար ամսից մինչև հոկտեմբեր հարձակվողները պաշարողական տեխնիկայի լայն կիրառմամբ մի շարք փորձեր կատարեցին տիրելու ամրոցին, սակայն դրանք ավարտվեցին անհաջողությամբ: Միաժամանակ, ամրոցի շրջափակման համար թողնելով անհրաժեշտ ուժեր, Պարսից թագավորության բանակի հիմնական ուժերը ներխուժեցին ու ասպատակեցին Հայոց Միջագետքը:

II փուլ – Հոկտեմբերի առաջին կեսին հարձակվողները, պաշարողական տեխնիկայի կիրառմամբ, ինչպես նաև պարսպի տակ փորված թունելի օգնությամբ փլվելով պարսպի մի բանի հատվածներ, վճռական գրոհով տիրեցին ամրոցի պարիսպների առաջին շարքին, սակայն ամրոցի կայազորը, համառ դիմադրելով, հետ քաշեց ուժերը և դիմադրությունը շարունակեց պարիսպների երկրորդ շարքում:

III փուլ – Հարձակվողները գրոհեցին ամրոցի պարիսպների երկրորդ շարքը և գրավեցին այն:

IV փուլ – Կայսրության բանակի ռազմիկների միայն փոքր մասին հաջողվեց ճեղքել պաշարման օղակը և հեռանալ:

Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.300 զինվոր:

1425. 604 մարտ – Եղեսիայի ճ-մ¹⁴²⁵

Արևելքի հրամանատար Հերմանոս Փոենիկացու գլխավորած կառավարական բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) պաշարեցին քաղաքը Ներսեհ Կամսարականի գլխավորած բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայկական ռազմիկներից (մոտ 1.500):

I փուլ – Կառավարական բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց, սակայն դրանք բոլորը հետ մղվեցին:

II փուլ – Հարա ամրոցից առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) մոտեցան քաղաքին և, լուսաբացին անակնկալ հարձակվելով կայսերական կառավարական բանակի վրա, գլխովին ջախջախեցին այն:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր, ընդ որում ծանր վիրավորված Հերմանոսը շուտով մահացավ:

1426. 604 մարտ – Եղվարդի ճ-մ (Արարատ, Արագածոտն գավառ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Զան-Վեհի գլխավորությամբ տարվա սկզբին առաջխաղացած, Դվին մտած ու առաջխաղացման փորձ կատարած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Զան-Վեհը:¹⁴²⁶

1427. 604 մարտ - 606 մարտ – Հիսն-Քեֆը (= Ճալոի բերդ) (Մծբինից մոտ 70 կմ հյուսիս) Խոռյան Ռազմիոզան Ֆառուխան Շահր-Վարազի և Խարդարիզանի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁴²⁷

1428. 604 մարտ - 607 մարտ – Սառոհնը Խոռյան Ռազմիոզան Ֆառուխան Շահր-Վարազի և Խարդարիզանի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁴²⁸

Խոսքով II-ի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 120.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) մոտեցան Արևելքի հրամանատար Լեոնտիոսի, ինչպես նաև Միջագետքի հրամանատար Դոմենցիոլոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հաջորդ օրը կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Կողմերն անցան հանդիպակաց հարձակման, ինչի արդյունքում բռնկվեց և ողջ օրը շարունակվեց համառ մարտ, ընդ որում մի պահ բանը հասավ նույնիսկ Նրան, որ կայսրության բանակի ռազմիկներից մեկը արյաց արթայի վրա օղապարան նետեց, սակայն Մուշկան անունով Մատյան գնդի ռազմիկներից մեկը կարողացավ ժամանակին հատել այն և փրկել արթային: Օրվա վերջում կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր:

II փուլ – Երկրորդ օրը կողմերը կրկին մարտակարգ ընդունեցին, որից հետո Պարսից թագավորության բանակը, մարտի նետելով նաև փղերի գունդը, անցավ վճռական հարձակման: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչի արդյունքում կայսրության բանակն ի վերջո ծանր պարտություն կրեց:

III փուլ – Պարսից թագավորության բանակը հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000 զինվոր:

1430. 605 մարտ – Եղեղիս Միջագետքի հրամանատար Հովհաննեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշարեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և, տալով ապահովության երաշխիքներ, ստիպեցին հանձնվել: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր:¹⁴³⁰

1431. 605 մարտ – Մեմփիս Արևելքի հրամանատար Դոմենցիոլոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշարեցին Ներսեհ Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և, տալով ապահովության երաշխիքներ, ստիպեցին հանձնվել: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր:¹⁴³¹ Գերված ու Կոստանդնուպոլիս տեղափոխված Ներսեսը, սակայն, հետագայում ողջակեզ արվեց

1432. 605 մարտ – Գետիկ գյուղի 6-րդ (Շիրակ, Երազգավորսից մոտ 3 կմ արևմուտք)¹⁴³²

Դատոյան Պարսիկի գլխավորությամբ Ղվինից դեպի հյուսիսի առաջխաղացած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) մոտեցան Շիրակավանում տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000), որոնք, տեղեկանալով այդ մասին, հետ քաշվեցին, անցան Ախուրյան գետը և ճամբարեցին Նրա ափին գտնվող գյուղի մոտ: Գետանցում իրականացրեց նաև հակառակորդը, որից հետո կողմերը մոտեցան միմյանց և մարտակարգ ընդունեցին

I փուլ – Պարսից թագավորության բանակը անցավ հարձակման և, առավելության հասնելով, փախուստի մատնեց հակառակորդին:

II փուլ – Շրջակա գյուղերի հայկական աշխարհագրորդ, ցանկանալով օժանդակել կայսրության բանակին, թիկունքային հարվածով ներխուժեց վերջինիս ճամբար և, հասնելով առավելության, ձեռք բերած ավարով հեռացավ:

III փուլ – Ելման դիրքեր վերադարձած Պարսից թագավորության բանակը, ականատես լինելով սեփական ճամբարի ավերմանը, մոտեցավ և առանց լուրջ դիմադրության տիրեց Էրզնա ամրոցին (Գետիկի մոտ), որից հետո ասպատակեց շրջակա 30 գյուղերը ու ձեռք բերած գերիներով և ավարով հետ քաշվեց Ղվին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 10.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:

1433. 605 ապրիլ - Բանյարեյան և Ուրբիսվետիս (Կենտրոնական Իտալիա) Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 10):¹⁴³³ Շուտով կնքվեց հաշտություն, որի արդյունքում Լանգոբարդական թագավորությանն անցավ նաև Օրվիենտոն (Կենտրոնական Իտալիա) և վերջինիս վճարվեց 25 կգ ոսկի:

1434. 606 մարտ - Անգղ ամրոցի ճ-մ¹⁴³⁴

Սենի Տամ-խոսրով Միհրանյանի գլխավորությամբ Ղվինից առաջխաղացած և ամրոցին մոտեցած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) շրջապատեցին Հայաստանի հրամանատար Թեոդորոս Խորխոռունու գլխավորությամբ ամրոցում և նրա հարակից գյուղում ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000):

I փուլ - Օրվա սկզբին, օգտվելով կայսրության բանակի անգործությունից՝ հակառակորդի ռազմիկները մոտեցան և հուժկու ու մեծածավալ նետաձգություն իրականացրին վերջինիս դիրքերի ուղղությամբ՝ զգալի կորուստներ պատճառելով քրիստոնյաներին, առաջացնելով խուճապ և անկարգություններ ու հասնելով նրան, որ հակառակորդի բանակի նժույգների մեծ մասը կտրեց կապերը և փախավ:

II փուլ - Օրվա երկրորդ կեսին զարգացնելով հաջողությունը՝ Պարսից թագավորության բանակը անցավ հարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին:

III փուլ - Թեոդորոս Խորխոռունին փրկված փոքրաքանակ ռազմիկների հետ միասին հետ քաշվեց և դիրքեր գրավեց ամրոցում, սակայն, սկսված բանակցությունների արդյունքում ստանալով բավարար երաշխիքներ, հանձնվեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր: Թեոդորոս Խորխոռունին փոխադրվեց Պարսից թագավորություն, որտեղ, թեև արժանացավ լավ ընդունելության, սակայն ի վերջո սպանվեց:

1435. 606 ապրիլ - Բասենի ճ-մ: Սենի Տամ-խոսրով Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁴³⁵

1436. 607 մարտ - Որորորուի ճ-մ (Արարատ, Բասեն գավառ): Աշտատ-Յեզտայարի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000) և հետապնդեց մինչև Սատաղ: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր:¹⁴³⁶

1437. 607 ապրիլ - Կարինը Աշտատ-Յեզտայարի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 25.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.500) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ պաշտպանվողների հետ բանակցությունների մեջ մտավ արքայազն Թեոդոսիոսը: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁴³⁷

1438. 608 մարտ - Սատաղը, Առուստայը, Նիկոպոլիսը և Կիթանիճ ամրոցը Աշտատ-Յեզտայարի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Բյուզանդական կայսրության

բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁴³⁸

1439. 608 զարուհ - Ալեքսանդրիայի ճ-մ (Եգիպտոս, Միջերկրական ծովի ափին, Նեղոսի դելտայի մոտ): Աֆրիկայի ապստամբած էքսարքոս, պատրիկ Հերակլես Ավագ Հայի, նրա որդի Հերակլես Կրտսեր Հայի, եղբայր Գրիգոր Հայի, վերջինիս որդի Նիկիտա Հայի և Վահանի Չորականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) հաղթեցին ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500) ու մտան քաղաք: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 400, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁴³⁹

1440. 608 ամառ - Մանուֆի ճ-մ (Եգիպտոս, Միջերկրական ծովի ափին, Նեղոսի դելտայի մոտ): Աբբայից ծովով և ցամաքով Վոնոսի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), օգտվելով այն բանից, որ մարտի ժամանակ տեղում գործող իրենց կողմնակիցները թիկունքից հարվածեցին հակառակորդին, հաղթեցին Վահան Չորականի գլխավորած ապստամբների բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.400, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Վահանը, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁴⁴⁰

1441. 608 ամառ - Ալեքսանդրիայի ճ-մ¹⁴⁴¹

Վոնոսի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) սկսեցին մոտենալ Նիկիտայի գլխավորությամբ քաղաքում ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված ապստամբների բանակին (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000):

I փուլ - Կառավարական բանակը քաղաքին մոտեցավ վերջինիս ծովահայաց կողմից, սակայն, ընկնելով քարանետների հարվածի տակ և կրելով որոշակի կորուստներ, հետ քաշվեց:

II փուլ - Քաղաքին մոտեցած կառավարական բանակի հիմնական ուժերն անցան հարձակման, սակայն, ընկնելով քարանետների, նետողական այլ մեքենաների և նետաձիգների հուժկու հարվածի տակ, կորուստներով հետ շարտվեցին:

III փուլ - Ապստամբների բանակն անցավ հուժկու արտագրոհի և պարտության ու փախուստի մատնեց հակառակորդին՝ հետապնդելով վերջինիս և ծանր կորուստներ պատճառելով:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.400, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 1.000 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1442. 608 ամառ - Ալեքսանդրիայի և Նիկյուայի շրջակայքը (Եգիպտոս, Միջերկրական ծովի ափին, Նեղոսի դելտայի մոտ) Վոնոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 300) ասպատակեցին՝ աստիճանաբար հետ քաշվելով դեպի արևելք:¹⁴⁴²

1443. 608 ամառ - Նիկյուայի և Մանուֆի շրջակայքը Նիկիտայի գլխավորած ապստամբների բանակը (մոտ 12.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին՝ վերջնականապես դեպի արևելք Եգիպտոսից դուրս մղելով Վոնոսի գլխավորած կառավարական բանակին:¹⁴⁴³ Արդյունքում ողջ Եգիպտոսը ընկավ ապստամբների տիրապետության տակ:

1444. 609 մարտ - Կարինի ճ-մ: Շահեն Վահմանզադականի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400,

դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, պարտավորներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000 զինվոր:¹⁴⁴⁴

1445. 609 ապրիլ - մայիս - Տիգրանակերտը, Ամիր, Ռաշ-Ալնը, Եղեսիան, Պիր, ինչպես նաև Թլաշար ամրոցը (Կիլիկիայի արևելք, Թլաշար գավառ, Պիրից մոտ 40 կմ հարավ-արևմուտք) Խոռյան Ռազմիոզան Ֆառուխան Շահր-Վարազի ու Խարդարիզանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 100.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:¹⁴⁴⁵
1446. 609 ամառ - 610 գարուն - Անդրեփրատյան Շուքը, Կապադոկիան, Լուկիան, Պիսիդիան, ինչպես նաև Քաղկեդոնի շրջակայքը Խոռյան Ռազմիոզան Ֆառուխան Շահր-Վարազի և Խարդարիզանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 120.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) ասպատակեցին և, խուսափելով Անկյուրայի մոտակայքում Արևելքի հրամանատար Կոմենցիոլոսի գլխավորությամբ կուտակված Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 60.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 15.000), Նահանջեցին:¹⁴⁴⁶
1447. 610 հոկտեմբերի 4 - Կոստանդնուպոլիսը Աֆրիկայի ապստամբած Էբսարթոս, պատրիկ Հերակլես Ավագ Հայի որդի Հերակլես Կրտսեր Հայի, ինչպես նաև վերջինիս հորեղբոր որդի Նիկիտա Հայի գլխավորությամբ ծովով և ցամաքով քաղաքին մոտեցած ապստամբների բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում բերբերներ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին կառավարական բանակից (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ 40, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁴⁴⁷ Փոկասը սպանվեց, իսկ Հերակլես Կրտսերը՝ Հերակլես I-ը, հռչակվեց Բյուզանդական կայսրության կայսր՝ հիմնադրելով ծագումով հայկական Բյուզանդական կայսրության I կայսերական գահատոհմը: 610 թ-ի վերջին Արևելքի հրամանատար Կոմենցիոլոսը, տեղեկանալով զարգացող իրադարձությունների մասին, փորձ կատարեց իր բանակը Անկյուրայից շարժել մայրաքաղաքի ուղղությամբ, սակայն սկիզբ առած բանակցությունների ընթացքում Ֆիլիպիկի ջանքերով 611 թ-ի սկզբին սպանվեց և Հերակլես I-ի իշխանությունը վերջնականապես ամրապնդվեց:
1448. 611 ամառ - Խստրոսի ճ-մ (Դալմացիա, Խստրոս թերակղզի): Ավարական խաթանության բանակը և սլավոնները (մոտ 10.000) հաղթեցին Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Խստրոս թերակղզին և Դալմացիայի հիմնական մասը, վերջնականապես ընկավ Ավարական խաթանության տիրապետության տակ:¹⁴⁴⁸
1449. 611 ամառ - Կեսարիան Շահեն Վահմանզադականի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 60.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) քաղաքում գտնվող հրեաների դավաճանության շնորհիվ գրավեցին քաղաքի պաշտպանության ժամանակ անձնական մեծ խիզախությամբ աչքի ընկած Վասակ Զաջ Արծրունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր, ընդ որում Վասակը գերվեց և սպանվեց:¹⁴⁴⁹

1450. 611 աշուն - 612 գարուն - Կեսարիայի ճ-մ¹⁴⁵⁰

Արևելքի հրամանատար Պրիսկոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշարեցին քաղաքը Շահեն Վահմանզադականի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000):

I փուլ - 611 թ-ի աշնանից մինչև 612 թ-ի գարուն կայսրության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ - 612 թ-ի գարնանը Պարսից թագավորության բանակը անակնկալ արտագրոհ իրականացրեց և, ծանր պարտության մատնելով, փախուստի մատնեց կայսրության բանակին:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր: Արդյունքում Պրիսկոսը հետ կանչվեց Կոստանդնուպոլիս և, զրկվելով պաշտոնից, վանական կարգվեց:

1451. 612 ամառ - Նիզ գավառի ճ-մ: Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) անակնկալ գիշերային հարձակումով հաղթեցին Տրապիզոն-Քարձոն Հայք-Արարատ-Վաղարշապատ երթուղով Արևելքի հրամանատար Ֆիլիպիկի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 6.000) առաջապահին, որի հիմնական ուժերին հաջողվեց նահանջել Արագածոտն-Շիրակ-Վանանդ-Արեղյանք-Քասեն-Կարին-Քարձոն Հայք-Տրապիզոն երթուղով: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր:¹⁴⁵¹
1452. 613 ամառ - Մեյխուն Կարինից արշաված Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 900 զինվոր:¹⁴⁵²
1453. 613 սեպտեմբերի 8 - Անտիոքի ճ-մ: Խոռյան Ռազմիոգան Ֆառուխան Շահր-Վարազի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) համառ մարտում հաղթեցին Հերակլես I-ի ու կայսրեղբայր, Արևելքի հրամանատար Թեոդորոսի գլխավորությամբ Կիլիկիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 6.000), որից հետո մտան Անտիոք, Հայեպ, Կիննասարին, Խառան ու Մեմփոք: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 18.000 զինվոր:¹⁴⁵³
1454. 613 սեպտեմբերի կես - Պյատանա կիճի ճ-մ: Հերակլես I-ի և կայսրեղբայր, Արևելքի հրամանատար Թեոդորոսի գլխավորությամբ նահանջող հիմնական բանակի վերջապահը կազմող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Խոռյան Ռազմիոգան Ֆառուխան Շահր-Վարազի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակի (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 5.000) առաջապահին և շարունակեցին նահանջել: Պարտվողներից ընդհանուր շարքից դուրս եկած 8.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 400 զինվոր, հաղթողներից՝ հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁴⁵⁴
1455. 613 սեպտեմբերի վերջ - Տարսուն Խոռյան Ռազմիոգան Ֆառուխան Շահր-Վարազի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁴⁵⁵
1456. 613 հոկտեմբերի վերջ - Դամասկոս Խոռյան Ռազմիոգան Ֆառուխան Շահր-Վարազի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 150.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁴⁵⁶
1457. 614 մարտի 26 - ապրիլի 15 - Երուսաղեմ Խոռյան Ռազմիոգան Ֆառուխան Շահր-Վարազի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 140.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 14.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 80,

դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր: Պարսից թագավորությունը իր տիրապետությունը հաստատեց Ասորիքի, Փյունիկիայի և Պաղեստինի վրա:¹⁴⁵⁷

1458. 614 ամառ - Եպիդավրոսը (Դալմացիայի հարավ, Ադրիատիկ ծովի արևելյան ափին): Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁴⁵⁸
1459. 615 ամառ - Սայրնան Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում սլավոններ) համառ մարտերով գրավեց ի վերջո խուճապի մատնված և դեպի Նավահանգիստ շարժված Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Դալմացիան վերջնականապես ընկավ Ավարական խաթանության տիրապետության տակ:¹⁴⁵⁹
1460. 615 ամառ - Կորդովայի, Մայազայի և Կարտաբենայի շրջակայքը Սիսիբետ արքայի գլխավորած Վեստգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց ու Բյուզանդական կայսրության բանակի (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 10) հետ մանր ընդհարումներից հետո Նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁴⁶⁰
1461. 616 ամառ - Նախև ու Սերրիկան (Բուլղարիա) Բայան II-ի գլխավորած Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում սլավոններ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Հյուսիսային Թրակիան ընկավ Ավարական խաթանության տիրապետության տակ:¹⁴⁶¹
1462. 616 ամառ - Թեսալոնիկեն ծովից ու ցամաքից միաժամանակյա հարձակման անցած սլավոնները (մոտ 30.000) չգրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁴⁶²
1463. 616 աշուն - Պելուզիան, Ալեքսանդրիան և Կարթագենը Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր-Վարազի, Սայիդի, Շահինի ու Բուդի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 120.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր: Արդյունքում Պարսից թագավորությունը իր տիրապետությունը հաստատեց Եգիպտոսի և Լիբիայի վրա:¹⁴⁶³
1464. 617 գարուն - Անկյուրան Շահեն Վահմանզադականի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո տիրեցին նաև Հռոդոսին: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁴⁶⁴
1465. 617 ամառ - Կիլիկիան Շահեն Վահմանզադականի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին՝ առանց մարտերի մտնելով Հռոդոս:¹⁴⁶⁵
1466. 617 ամառ - 618 ամառ - Քաղկեդոնը Շահեն Վահմանզադականի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 120.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) այն բանից հետո, երբ Հերակլես I-ը Շահենի հետ սկսեց բանակցություններ ու համոզեց վերջինիս թողնել քաղաքի պաշարումը, սակայն Խոսրով II-ը ընդհատեց հետագա բոլոր բանակցությունները, մահապատժի ենթարկեց Շահենին, իսկ նրա բանակին Էլ հրամայեց մնալ տեղում, ասպատակել քաղաքի շրջակայքը և գրավել այն: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁴⁶⁶

1467. 618 սեպտեմբերի սկիզբ - հոկտեմբերի սկիզբ - Թեսալոնիկեյն Բայան II-ի գլխավորած Ավարական խաթանության բանակը (մոտ 120.000, այդ թվում սլավոններ, բուլղարներ, գեպիդներ և լանգոբարդներ) 33 օրում չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁴⁶⁷
1468. 619 ամառ - Երկար պարիսպները Հերակլես I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշտպանեցին Թրակիան ասպատակելով առաջխաղացած Ավարական խաթանության բանակից (մոտ 100.000), որը, այն բանից հետո, երբ չկարողացավ խորամանկությամբ գերել բանակցությունների մեկնող Հերակլես I-ին և տեղեկացավ իրենց թիկունքում բուլղարների բարձրացրած ապստամբության մասին, խոշոր փրկագին ստանալուց հետո թողնեց պաշարումը ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁴⁶⁸
1469. 620 - 621 - Տափաստանային նահանգ: Պարսից թագավորության արևելքում գտնվող Հայոց այրուձին (մոտ 4.000) անցավ թյուրքերի կողմը և, անշեղորեն շարժվելով Հայրենիքի ուղղությամբ, ի վերջո Կասպից ծովի արևելյան ափ-հյուսիսային ափ-Դերբենդ երթուղով վերադարձավ Հայաստան:¹⁴⁶⁹

Մարզպանական Հայաստանի VII ապստամբություն (620-628)

1470. 620 աշուն - Ծծմահովտի ճ-մ (Տարոն և Հաշտեանք գավառների սահման)¹⁴⁷⁰

Վախթանգ Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (30.000), կողմնապահ ջոկատներ թողնելով Ալախուկենում, հիմնական ուժերով մտավ Տարոն և, բանակելով Չյունակերտում, սկսեց բանակցություններ: Չհասնելով հաջողության՝ Վախթանգը իր բանակից առանձնացրեց մի ջոկատ (6.000, որից 4.000 հեծյալ) և Ռահանի գլխավորությամբ ուղարկեց հայերի դեմ: Թշնամին բանակեց Ծծմահովտում: Այս ընթացքում Վահան Գայլ Մամիկոնյանի ընդհանուր և Սմբատ Մամիկոնյանի անմիջական ղեկավարությամբ գործող Մամիկոնյաց (18.000), Ողնուտյաց իշխանի գլխավորած Ողնուտյաց (5.000), Արջուի գլխավորած Արջուտյաց (4.000), Վարազ Միհրավաճանի Պալունու գլխավորած Պալունյաց (2.200) և Սմբատ Հաշտենցու գլխավորած Հաշտենից (600) միացյալ զնդերից ստեղծվեց համահավաք հարվածային ջոկատ (3.000), քանի որ նախատեսվել էր ճամբարած թշնամուն գիշերային անակնկալ հարված հասցնել:

I փուլ - Հայկական մի ջոկատ Սմբատ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ անսկատ թափանցեց թշնամուն ճամբար և առևանգեց բանակային նժույգներին:

II փուլ - Հարձակման անցավ Հայկական հիմնական բանակը և գլխովին ջախջախեց թշնամուն, ընդ որում, մարտադաշտում հանդիպելով Ռահանին, Հաշտենից իշխանը մենամարտում հաղթեց ու սպանեց նրան:

III փուլ - Հայկական բանակը շրջապատեց հակառակորդի բանակի մնացորդներին, թշնամու ռազմիկները խնդրեցին խնայել իրենց, սակայն հայերը անողորձ գտնվեցին և գրեթե բոլորին էլ ոչնչացրեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ 5.400 զինվոր: Թշնամու բանակից փրկվեց միայն 600 հոգի, որոնց, սակայն, գազազած Վախթանգն ինքը հրամայեց գլխատել:⁹⁷¹

⁹⁷¹ Այս թվականը նշվում է որպես հիմնավորում ունենալով հետևյալ տրամաբանությունը: Այսպես, Ծծմահովտի ճ-մ-ը առաջինն է Յովհան Մամիկոնյանի կողմից հիշատակվող 2 ճակատամարտերից կազմված այն շղթայում, որի գլխավոր գործող անձը վերևում արդեն հիշատակված «Գայլ» մականվանյալ Վահան Մամիկոնյանն է: Իր հերթին Յովհան Մամիկոնյանը, սկսելով պատումը ճակատամարտերի այս նոր շղթայի մասին, իրավիճակը, ըստ էության, նկարագրում է այնպես, որ ճակատամարտերի այն առաջին շղթայից, որին իր մասնակցությունն է բերել Վահանը, արդեն անցել է բավականին ժամանակ, երբ այնտեղ «Գայլը» ներկայանում էր որպես երիտասարդ և ուժով լեցուն մի անձնավորություն, իսկ այժմ նա, թեև կրկին եռանդով լի, բայց արդեն բավականին տարիքն առած մի այր է, որն ունի Սմբատ անունով հասուն մի որդի: Այսպիսով՝ ակնհայտ է, որ, հաշված 573 թ-ից, անցած է եղել առնվազն մի քանի տասնամյակ, իսկ որ ավելի հավանական էր՝ մոտ 50 տարի, քանի որ, 573 թ-ին հիշատակված երիտասարդ Վահան Գայլ Մամիկոնյանը 620 թ-ին իրոք արդեն լիովին կարող էր ընկալվել որպես մի ծեր մարդ, որը միաժամանակ նաև բոլոր հնարավորություններ ուներ ունենալ հասուն տարիքի մի որդի: Իր հերթին, Պարսկա-Բյուզանդական VI պատերազմի իրադարձությունների վերլուծությունը ևս մեզ բերում է հետևություն, որ խոսքը կարող է գնալ 620 թ-ի մասին: Այսպես, սկսելով պատումը ճակատամարտերի այս նոր շղթայի մասին, Յովհան Մամիկոնյանը, կարծես, խիբիայից հայտնում է. «*Երբ պարսից թագավորը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը - Մ.Հ.) երկրորդ անգամ շարժվեց գնաց հույների դեմ, այնժամ մտաբերեց իր քորո որդի Միհրանի մահը և նրա հորեղբայր Վախթանգին 30.000 ընտիր հեծելազորով ուղարկեց Հայոց երկիրը՝ Տարոն*»: «Առաջին անգամը» կամ, այլ խոսքերով ասած, Պարսկա-Բյուզանդական VI պատերազմում Պարսից թագավորության ձեռնարկած ռազմավարական առաջին հարձակումը, սկիզբ առավ 603 թ-ի վերջին և մեծ ծավալներ ընդունեց 604 թ-ից սկսած, որի արդյունքում արդեն 617 թ-ի վիճակով Պարսից թագավորության տիրապետության տակ

Վախթանգ Միհրանյանը Ասուրի գլխավորությամբ Հայկական բանակի դեմ ուղարկեց պարսկական մեկ այլ բանակ (8.000), որը ճամբարեց Մեղրագետի ափին: Դրանից հետո Ասուրը վիրավորական տոնով հայերից պահանջեց դադարեցնել դիմադրությունը: Ի պատասխան դրա՝ Վահան Գայլ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (6.000) շարժվեց թշնամուն ընդառաջ: Մոտենալով իրար՝ կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Հայկական բանակն անցավ հարձակման: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Սմբատը մարտադաշտում հանդիպեց Ասուրին և թրի հզոր հարվածով գլխատեց նախ հակառակորդի ձիուն, իսկ հետո նաև՝ Ասուրին: Միաժամանակ 9 տապարակիրներ շրջապատեցին Վահանին և ձեռնամարտում ծանր վերքեր հասցրեցին նրան: Վերջին պահին, սակայն, Սմբատը հասավ օգնության և, կոտորելով թշնամիներին ու սպանելով նաև Ասուրի որդուն, փրկեց հորը:

II փուլ – Պարսից թագավորության բանակը վերջնական պարտություն կրեց և, հետապնդվելով Հայկական բանակի կողմից, դիմեց փախուստի:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ 5.000 զինվոր: Ստեղծված պայմաններում Վախթանգը դադարեցրեց ակտիվ մարտական գործողությունները՝ դրանք հետաձգելով հաջորդ տարվան: Նույն տարվա ձմռանն էլ ստացած վերքերից Վահանը մահացավ, իսկ Տարունի իշխան հռչակվեց նրա որդի Սմբատը:

Վախթանգ Միհրանյանը Սմբատ Մամիկոնյանից պահանջեց դադարեցնել դիմադրությունը և հնազանդվել, սակայն, ստանալով մերժողական պատասխան, Պարսից թագավորության համալրված բանակով (20.000) կրկին դուրս եկավ ռազմարշավի: Տեղեկանալով թշնամու առաջխաղացման մասին՝ Սմբատը կատարեց համընդհանուր զորահավաք և կենտրոնացրեց զենք կրելու ընդունակ բոլոր տղամարդկանց, ընդ որում դեռևս ռազմական բավարար պատրաստություն չունեցող աշխարհագորի մի մասը (2.500) Մամիկոնյաց իշխանը ռազմական հետագա պատրաստություն ստանալու համար իր որդի Վահանի գլխավորությամբ թողեց Մուշում, իսկ ինքը, գլխավորելով մնացած բանակը (9.000, որից 4.000 հեծյալ), շարժվեց թշնամուն ընդառաջ:

Մոտենալով հակառակորդին՝ Սմբատ Մամիկոնյանը հետևազորը թողեց ագարակի մոտ գտնվող մի բլրի վրա, իսկ ինքը, գլխավորելով հեծելազորը, առաջ շարժվեց: Իր հերթին Վախթանգը, կարծելով, թե ողջ Հայկական բանակը կազմված է միայն իր դեմ

հայտնվեցին Ասորիքի ու Եգիպտոսի, ինչպես նաև Հայաստանի, Վրաստանի, Վոքը Ասիայի հիմնական մասերը: Դրանից հետո, արդեն 618 թ-ին, Զաղկեթոնի ուղղությամբ գործող հարվածային բանակի ղեկավար Շահեն Վահմանզադականը, հայտնի չէ իր նախաձեռնությամբ թե պարսից արքայի հրամանով, խաղաղության բանակցություններ սկսեց Հերակլես I-ի հետ, սակայն հոստով II-ը կտրուկ ընդհատեց դրանք և մահապատժի ենթարկեց Շահենին, որից հետո, խոշոր ուժեր կենտրոնացնելով կայսրության դեմ, պատրաստվեց սկսել այդ պատերազմում Պարսից թագավորության ռազմավարական երկրորդ հարձակումը, որը պետք է հերթական անգամ ակտիվացներ մարտական գործողությունները և իր ավարտը գտներ 628 թ-ին: Այս ամենի ֆոնին իրոք հավանական է համարել, որ հենց այդ ժամանակ է, որ այս խիստ ինքնասեր արքան նաև որոշել է վերջնականապես մաքրել հաշիվները ըմբոստ դիրք ունեցող Տարունի լեռնականների հետ, որոնք այդ ժամանակ փաստորեն գործում էին Պարսից թագավորության բանակի խորը թիկունքում: Այս առումով հատկանշական է, որ հենց 618-620 թվականներին էր, ոչ ուշ և ոչ շուտ, որ կայունացած ռազմական իրավիճակը հնարավորություն էր տալիս Պարսից թագավորությանը զբաղվել ներքին հաշվեհարդարներով, ընդ որում հենց այս ժամանակահատվածում էր նաև, որ հոստով II-ը հասել էր հսկայական հաջողությունների Բյուզանդական կայսրության դեմ պատերազմում և նրան կարող էր թվալ, թե հայկական օժանդակությունն արդեն այնքան էլ կարևոր չէ: Այս առումով պատահական չպետք է համարել նաև այն հանգամանքը, որ մինչ այդ հոստով II-ի մոտ հսկայական հեղինակություն ունեցող և, ըստ էության, պարսից արքունիքում հայերի միասնական ներկայացուցիչը հանդիսացող և նրանց շահերը պաշտպանող Սմբատ Բազմահաղթ Բագրատունու մահը թվագրվում է 617 թ-ով, որից հետո էլ, պայմանավորված այս հայրենակներ անձնավորության մահով, աստիճանաբար սկսում է վատանալ նաև պաշտոնական Տիգրանի վերաբերմունքը իրենց եռանդուն ներկայացուցիչը կորցրած հայերի նկատմամբ: Պետք է ավելացնել հատկանշական մեկ դետալ ևս: Այսպես, ըստ Յովհան Մամիկոնյանի, սկիզբ առած իրադարձությունները շարունակվել են ընդհանուր առմամբ երեք տարի և ավարտվել են պարսկական կողմի ծանր կորուստներով: Այսինքն, եթե Շահենի մահապատժը դնենք 618 թ-ին, 619 թ-ը համարենք ծախսված ուժերի կենտրոնացման վրա և իրադարձությունների սկիզբը դնենք 620 թվականին, ապա երեք տարին կավարտվի 622 թ-ին: Արդյունքում, երբ հայերի դեմ պատերազմում լուրջ կորուստներ կրած Պարսից թագավորության երկրորդ էջերին բանակը լրջորեն թուլացավ, 623 թ-ին Հերակլես I-ը կարողացավ թևային մարտարշավով մի կողմ թողնել Զաղկեթոնի մոտ գործող թշնամու առաջին էջերին բանակը և դուրս գալ վտանգի տակ դնելով Զաղկեթոնի բանակի մոտ՝ ձեռնարկել իր հայտնի արևելյան արշավանքներից առաջինը: Այսպիսով, եթե ընդունենք այս սխեման, ապա Պարսկա-Բյուզանդական VI պատերազմի ավարտական փուլը, ըստ էության, լրացվում է իրադարձությունների անչափ կարևոր մի շրջայով, ընդ որում միաժամանակ նաև հիմնավոր կերպով իր բացատրությունն է գտնում նաև Պարսից թագավորության թիկունքի անակնկալ «փլուզումը», որը, ինչպես արդեն ասացինք, թույլ տվեց Հերակլես I-ին իրականացնել իր խորը մարտարշավը՝ դրանով իսկ վտանգի տակ դնելով Զաղկեթոնի ուղղությամբ գործող Պարսից թագավորության հարվածային բանակի կոմունիկացիաները և արդյունքում լուրջ հարցականի տակ դնել արդեն վերջինիս ընդհանուր հաջողության հնարավորությունները: Եվ այսպես, հաշվի առնելով այս ամենը, հավանական է համարել, որ հենց 620 թ-ին էր, որ հոստով II, սկսելով Բյուզանդական կայսրության դեմ այդ պատերազմում ռազմավարական մակարդակի իր երկրորդ հարձակումը, միաժամանակ հերթական հարձակումը ձեռնարկեց նաև Տարունի ուղղությամբ՝ նպատակ ունենալով վերջնականապես հենց իր բնում խեղդել հայերի ապստամբությունը:

շարժվող հեծելագորից, մի ուժեղ ջոկատով (9.000) առաջ շարժվեց և շրջապատեց վերջինիս:

I փուլ – Գիշերը շրջապատման մեջ հայտնված Հայոց հեծյալագորայինները, ձեռքերում ունենալով վառվող ջահեր, շրջապատման օղակի ներսից, իսկ բլրի վրա ամրացած հետևագորայիններն էլ շրջապատման օղակի դրսից միաժամանակյա համակցված հարված հասցրին թշնամուն և ծանր պարտության մատնեցին վերջինիս: Վախթանգը 200 հեծյալների ուղեկցությամբ դիմեց փախուստի, իսկ ձեռք բերված մեծ քանակությամբ նժույգները Սմբատը ուղարկեց Մուշ, որտեղ գտնվող հետևակ աշխարհագորայինները դարձան հեծյալներ:

II փուլ – Հաջորդ օրը Սմբատը ութ ժամ տևած հմուտ զորաշարժներով այնքան ժամանակ խուսափեց մարտից, մինչև Մուշից ժամանեցին Վահանի գլխավորած հեծյալ աշխարհագորայինները: Դրանից հետո Հայկական բանակը կրկին բանակեց ագարակի մոտ գտնվող բլրի վրա: Շուտով Վախթանգի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (11.200) մոտեցավ բլրին և բանակեց հայերից ներքև: Նույն գիշերն էլ Սմբատը մի հեծյալ ջոկատ (4.000) ուղարկեց թշնամու թիկունքի ուղղությամբ: Վերջինս, բաժանվելով փոքր խմբերի, լեռնային արահետներով անցավ թշնամու թիկունք և, իր հերթին բաժանվելով երկու հավասար մասերի, դարանեց թշնամու թիկունքի աջ ու ձախ կողմերում:

III փուլ – Մյուս օրն առավոտյան Պարսից թագավորության բանակը անցավ հարձակման բլրի վրա տեղակայված Հայկական բանակի ուղղությամբ և բռնկված համառ մարտում սկսեց նեղել վերջինիս:

IV փուլ – Հայկական ջոկատը թիկունքից հարվածեց թշնամուն, որը շրջապատվեց ու համառ մարտում գլխովին ջախջախվեց: Այդ ընթացքում, մարտադաշտում հանդիպելով նժույգի վրա գործող Վախթանգին, Սմբատը հեծյալ մենամարտում ընդհարվեց վերջինիս հետ: Մենամարտի ընթացքում, սկզբում գործելով մերձամարտում, Սմբատը թրի հզոր հարվածներով վնասեց Վախթանգի զրահը և վերքեր հասցրեց նրան, սակայն Վախթանգն ի վերջո կարողացավ պոկվել հակառակորդից ու հեռանալ նրանից: Դրանից հետո, նժույգի վրա կրկին սուրալով Մամիկոնյաց իշխանի ուղղությամբ, Վախթանգը նիզակով այնպիսի ուժի հարված հասցրեց իր դեմ սուրացող Մամիկոնյաց իշխանին, որ նիզակը խրվեց վերջինիս զրահի մեջ: Սմբատ Մամիկոնյանը, սակայն, չտապալվեց նժույգից, այլ, օգտվելով այն բանից, որ իրար հանդիպած հակառակորդների նժույգները հեծյալներին կրկին տանում են տարբեր ուղղություններով, արագորեն հետ դարձրեց իր նժույգը և, կրկին սլանալով նույնն անել չհասցրած հակառակորդի ուղղությամբ, հզոր հարվածով թիկունքից նիզակահարեց Վախթանգին ու գետին տապալեց: Դրանից հետո Սմբատը մոտեցավ տապալված հակառակորդին և գլխատեց նրան, ինչից անմիջապես հետո էլ, արդեն հետևակ վիճակով, հարձակվեց սեփական իշխանի համար վրեժ լուծել փորձող Վախթանգի երկու զինակիրների վրա և գործելով մարտական մուրճով, հաղթեց ու սպանեց նաև նրանց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ 10.800 զինվոր:

1473. 621 գարուն – Պորայր (Տուրուբերան նահանգ, Տարոն գավառ) Հայկական բանակը (8.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 100)՝ գերելով Վախթանգի կնոջը և տղային: Հայերը կորցրին մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁴⁷³

1474. 621 աշուն – Սուրբ Կարապետ վանքի ճ-մ¹⁴⁷⁴

Վախթանգի մորեղբայր Սուրեն Սուրենյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (9.000) մտավ Տարոն և ճամբարեց Արդնի գյուղի մարգագետիններում: Դրանից հետո Սուրենը, նպատակ ունենալով հասնել գերությունից Վախթանգի կնոջ և տղայի ագատմանը, սկիզբ դրեց բանակցությունների: Այս ընթացքում Սմբատ Մամիկոնյանը, իր հիմնական բանակը (6.000) թողնելով Մեղտիում, բանակցությունների ժամանակ Սուրենին առաջարկեց իր հերթին ապահովության համար մեկ հեծյալ ջոկատ (500) թողնել Մեծամորում: Ավարտելով ուժերի տեղաբաշխումը՝ Սմբատի գլխավորած Մամիկոնյան (մոտ 500) և Վարազ Միհրավաճանի Պալունու գլխավորած Պալունյաց (մոտ 200) միացյալ հեծյալ գնդերը, ինչպես նաև Սուրենի գլխավորած հեծյալ ջոկատը (400) մոտեցան վանքին:

I փուլ – Հայկական բանակը անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց հակառակորդին, ընդ որում մարտի ժամանակ Վարազը մենամարտում ընդհարվեց Սուրենի հետ և սպանեց նրան, իսկ պարսից զորավարի գերված ուղեկիցներին էլ հայերը կախեցին մոտակա ծառերից:

II փուլ – Հայերը շրջապատեցին Մեծամորում տեղակայված թշնամու ջոկատը ու ոչնչացրին նաև այն:

Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ 900 զինվոր:

1475. 621 աշուն – Արդևի գյուղի ճ-մ⁴⁷⁵

Թշնամու բանակի հրամանատարության ոչնչացումից հետո Սմբատ Մամիկոնյանի և Վարազ Միհրավաճանի Պալունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող մասերի բաժանված Հայկական բանակը (մոտ 5.500) սկսեց գործել Պարսից թագավորության բանակի մնացած մասերի (մոտ 8.100) ուղղությամբ:

I փուլ – Հայկական մի ջոկատ մտավ Արդևու մոտ ճամբարած հակառակորդի ճամբար և առևանգեց 2.000 նժույգ, սակայն թշնամու մի ջոկատ (2.020, որից 520 հեծյալ) սկսեց հետապնդել հեռացող հայերին:

II փուլ – Օգտվելով այն բանից, որ իրենց հետապնդող հակառակորդի հեծելազորայինները կտրվել են սեփական հետևազորից, Գորոց աղբյուրի մոտ հայերը դարան դրեցին և անակնկալ հարձակումով լիովին ոչնչացրին թշնամու հեծելազորը: Դրանից հետո, վերցնելով նաև իրենց ձեռքում հայտնված նոր նժույգները՝ հայերը շարունակեցին նահանջը և պատասպարվեցին մոտակա անտառում՝ Սերեմի գլխավորությամբ թողնելով վերջապահ մի ջոկատ (500):

III փուլ – Հայկական վերջապահը հարձակվեց մոտեցող հակառակորդի վրա, որից որոշ ժամանակ անց հարձակման անցավ նաև հիմնական բանակը: Արդյունքում, թեև Սերեմը նետի մահացու հարված ստացավ և սպանվեց, սակայն թշնամին ինքը գլխովին ջախջախվեց՝ միայն այդ մարտում կորցնելով 992 զինվոր:

IV փուլ – Նախորդ պարտությունից փրկված թշնամու ռազմիկները փորձեցին թաքնվել Ռդական ամրոցի մոտակայքում գտնվող քարայրում, բայց անակնկալ հարձակման ենթարկվեցին ամրոցի կայազորի (150) կողմից և ոչնչացվեցին:

V փուլ – Մինչ զարգանում էին նախորդ իրադարձությունները՝ Սմբատի ու Վարազի գլխավորած հեծելազորայինները, թաքնվելով ձորակում և բաց թողնելով իրենց մոտից սլացող ու թշնամու նժույգներն առևանգած հայերին և նրանց հետապնդողներին, կանչեցին Մեղտիում գտնվող հիմնական բանակը (6.000), սակայն, մինչ այն կժամաներ, Սմբատը հակառակորդի վրա հարձակվելու ու վերջինիս մարտի քաշելու համար առաջ ուղարկեց մի հեծյալ ջոկատ (100): Վերջինս կատարեց իր առջև դրված մարտական խնդիրը և շուտով երևաց նրան հետապնդող Պարսից թագավորության բանակը: Այս պայմաններում կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Սմբատը գլխավորում էր Հայկական բանակի աջ, իսկ Վարազը՝ ձախ թևը:

VI փուլ – Հայկական բանակը հակահարձակման անցավ հարձակման անցած թշնամու հետևակի (6.000) ուղղությամբ և բռնկեց համառ մարտ: Հայկական բանակի աջ թևը հզոր հարվածով խորը խրվեց թշնամու մարտակարգի մեջ, բայց հակառակորդի հսկայական թվական գերակշռությունը սկսեց իրեն զգացնել տալ և արդյունքում Սմբատի ջոկատը շրջապատվեց ու հայտնվեց ծանր վիճակում, իսկ թշնամու բազմաթիվ ռազմիկներ էլ շրջապատեցին անձամբ Սմբատին և լուրջ հարվածներ հասցրին նրան:

VII փուլ – Օգտվելով նրանից, որ թշնամու կենտրոնի ուժերը շարժվել են դեպի սեփական ձախ թևի դեմ գործող Սմբատի ուժերի դեմ, Հայկական ձախ թևը թիկունքից հարվածեց հակառակորդի կենտրոնին, ընդ որում այդ ընթացքում Վարազը միջաթափանց նիզակահարելով տապալեց հակառակորդի մի ռազմիկի և, կոտորելով Սմբատին շրջապատողներին, ազատեց ինչպես Մամիկոնյաց իշխանին, այնպես էլ նրա ռազմիկներին:

VIII փուլ – Պարսից թագավորության բանակի աջ թևն ու կենտրոնը վերադասավորեցին ուժերը և, շրջապատելով արդեն Հայկական երկու ջոկատներին, կրկին սկսեցին հաղթանակ տանել:

IX փուլ – Մարտադաշտ հասավ Վահան Մամիկոնյանի ու Սմբատ Հաշտենցու գլխավորած Հայկական բանակը (6.000) և, հզոր հարվածով ճեղքելով պաշարման օղակը,

շրջապատեց թշնամուն ու սկսեց անխնա կոտորել: Արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը գլխովին ջախջախվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, թշնամին՝ 7.800 սպանված, 300 գերի:

1476. 622 գարուն – Հոնրնկեցի ճ-մ (Տարոն, Հաշտեանք գավառ)¹⁴⁷⁶

Տիրանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (20.000, որից 6.000 թյուրք) մտավ Այսահունիք: Այստեղ Տիրանը ընդունեց բանակցությունների նպատակով իր մոտ ժամանած Վահան Մամիկոնյանին և նրանից պահանջեց ոչ միայն դիմադրության լիակատար դադարեցում, այլև՝ Մուշեղ Քաջակորով ու Վահան Գայլ Մամիկոնյանների աճյունների հանձնում: Առկա արդյունքներով հոր մոտ վերադարձած Վահանը այդ մասին տեղեկացրեց Սմբատ Մամիկոնյանին, իսկ այդ ընթացքում հակառակորդը շարունակեց առաջխաղացումը և, մտնելով Հաշտեանք, ճամբարեց:

Ի պատասխան այս ամենի՝ Սմբատ Մամիկոնյանը կենտրոնացրեց Տարոնում առկա զենք կրելու ընդունակ բոլոր տղամարդկանց, ինչից հետո Հայկական բանակը (9.940, որից 5.000 հեծյալ) շարժվեց Հաշտեանք և ճամբարեց Սեբեմավայրում: Դրանից հետո, տեղում պարզելով իրավիճակը, Մամիկոնյաց իշխանը որոշեց օգտվել Տիրանի մարտավարական սխալից, որը ոչ միայն մասնատել էր ուժերը՝ մի խոշոր ջոկատ (3.000) առանձնացնելով հիմնական ուժերից և հետ ուղարկելով Ապահունիք, այլև՝ վարձկան թյուրքերին թույլ էր տվել բանակել հիմնական բանակի ուժերից բավականին հեռու:

I փուլ – Գիշերը Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական մի ջոկատ երկու անգամ հարձակում գործեց թյուրքերի ճամբարի վրա, ընդ որում առաջին անգամ սպանվեց Տիրանի որդին և ոչնչացվեցին ևս երեք իշխաններ, իսկ երկրորդ հարձակման ժամանակ էլ Վահանը սպանեց Տիրանին:

II փուլ – Վահանը 100 ջորիների վրա ուղղահայաց երկաթե զրահներ ամրացրեց և մոտեցավ թյուրքերին, ընդ որում յուրաքանչյուր 10 կենդանու մոտ տեղավորվել էր մեկական մարդ, որոնք, մոտենալով թշնամուն, սրերով խթանեցին ջորիներին: Արդյունքում խուճապահար կենդանիները մտան թյուրքերի ճամբար և ոչ միայն ավերեցին այն, այլև առաջացրին մեծ խառնաշփոթ ու խուճապ:

III փուլ – Հայկական բանակը ներխուժեց թշնամու ճամբար և սկսեց իսկական մի ջարդ, ընդ որում թյուրքերը, գիշերային խավարում, կարծելով թե շրջապատվել են հսկայական ուժերի կողմից ու ծանոթ չլինելով տեղանքին, խուճապահար փախուստի մեջ նետվեցին դեպի մոտակա վիհի բերանը և գրեթե ողջ կազմով լցվեցին ձորը: Թյուրքերից փրկվեցին միայն քչերը, իսկ Հայկական բանակին հասավ հսկայական ավար: Պարսից թագավորության բանակը, առավոտյան տեղեկանալով գիշերային իրադարձությունների մասին, առաջնորդ ընտրեց Միհրիստսրովին և շարժվեց հայերին ընդառաջ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Հայկական բանակը ինքը ևս մարտակարգ ընդունեց: Հայկական բանակի առաջին շարքում ծանր հետևակի պաշտպանության ներքո տեղավորվեց թեթև հետևակը, երկրորդ շարքում տեղաբաշխվեց աշխարհագորը, երրորդ շարքում դիրքեր գրավեց հեծելազորը, իսկ չորրորդ շարքում մնաց պահեստազորը: Հայկական բանակի աջ թևը գլխավորում էր Վարազ Միհարվաճանի Պալունին, ձախ թևը գտնվում էր Սմբատ Հաշտեանցու, իսկ կենտրոնը՝ Վահան Պալունու հրամանի ներքո: Պահեստազորի ղեկավարությունն իրականացնում էր Վահան Մամիկոնյանը: Կենտրոնում էր գտնվում ու միաժամանակ նաև ողջ բանակի ղեկավարումն էր իրականացնում Սմբատ Մամիկոնյանը, որը Հայկական մի ջոկատ (3.000) անցկացրեց թշնամու բանակի թիկունքը և այս ջոկատը, բաժանվելով երեք մասի, աջից, ձախից ու կենտրոնից դարան դրեց:

IV փուլ – Պարսից թագավորության բանակը անցավ հարձակման և բռնկվեց համառ մարտ: Արդյունքում հակառակորդի կենտրոնին հաջողվեց աստիճանաբար հետ մղել Հայկական կենտրոնին և շրջապատել այն:

V փուլ – Մարտի մեջ մտավ Հայկական բանակի պահեստազորը և հարվածեց հակառակորդին, ինչի արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը կենտրոնում պարտություն կրեց ու դիմեց փախուստի: Այս ընթացքում Սմբատը մարտադաշտում հանդիպեց Միհրիստսրովին և, մենամարտում ընդհարվելով վերջինիս հետ, հաղթեց ու սպանեց նրան:

VI փուլ – Հայկական բանակի կենտրոնն ու թևերը զարգացրին հաջողությունը և սկսեցին հետապնդել հակառակորդին, ինչի ընթացքում վերջինիս հարվածեցին նաև դարանակալ ուժերը: Արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը ծանր պարտություն կրեց, սակայն վերջինիս խոշոր ուժեր կարողացան հեռանալ մարտադաշտից:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ 9.000 զինվոր:

1477. 622 գարուն – Արածանիի ճ-մ (Տուրուբերան, Տարոն)¹⁴⁷⁷

Սմբատ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 8.000) շարժվեց նախորդ ճակատամարտից հետո հետ քաշվող Պարսից թագավորության բանակի (11.000) հետևից, սակայն վերջինս, Ապահունիքից ստանալով համալրում (3.000), հավաքելով ցրված ուժերը և ձեռք բերելով բանակական զգալի առավելություն, ինքն անցավ ակտիվ գործողությունների: Ավելին, առաջխաղացման արդյունքում ստացվեց այնպես, որ Հայկական բանակը բաժանվեց երեք մասի, երբ Վարազ Միհրավաճանի Պալունու գլխավորած ջոկատը (մոտ 2.000) զգալի տարածություն առաջ անցավ, սակայն Վահան Մամիկոնյանի հրամանատարությամբ գործող ջոկատն (մոտ 4.000) իր հերթին հետ մնաց Սմբատ Մամիկոնյանի գլխավորած ջոկատից (մոտ 2.000): Ստեղծված պայմաններում հակառակորդին հաջողվեց գետին սեղմել Վահանի և Սմբատի ջոկատներին ու պարտադրել նրանց մոտել մարտի մեջ:

I փուլ – Վահանի ջոկատը կտրուկ հակահարձակումով փախուստի մատնեց իր վրա հարձակված Պարսից թագավորության բանակին (3.000) և, հետապնդելով երկար տարածություն, անխնա ոչնչացրեց: Այդ ընթացքում, սակայն, Պարսից թագավորության բանակի մյուս մասը սկսեց առավելության հասնել Սմբատի ջոկատի նկատմամբ:

II փուլ – Տեղեկանալով սկսված մարտի մասին՝ Վարազ Պալունին հետ դարձրեց իր ջոկատը և թիկունքից հարվածեց Սմբատի ջոկատին լրջորեն նեղող հակառակորդին, որը խուճապի մատնվեց և դիմեց փախուստի:

III փուլ – Հայկական բանակը երկար տարածություն հետապնդեց թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց, ընդ որում Վարազի ջոկատը հասավ մինչև Կուրան, իսկ Սմբատինը՝ մինչև Հովեանք ամրոց:

IV փուլ – Սմբատի ջոկատը ճակատից, իսկ Հովեանք ամրոցի կայազորը թիկունքից հզոր հարված հասցրեցին թշնամուն և վերջնական պարտության մատնեցին նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ 6.480 զինվոր:

1478. 622 գարուն – Կորդուվան, Մայազան և Կարտաքենան Սվինտիլա արքայի գլխավորած Վեստգոթական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁴⁷⁸ Արդյունքում Պիրենյան թերակղզում Բյուզանդական կայսրությունը կորցրեց իր բոլոր տիրույթները, բացառությամբ Ջիբրալթարի նեղուցի նեղուցի հյուսիսային ափին գտնվող մի քանի աննշան ամրությունների:

1479. 622 դեկտեմբերի սկիզբ – Պլատանա կիրճի ճ-մ. Ճովով արշաված և Հայոց ծոցի հյուսիս-արևելյան ափին ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում մեծաքանակ արաբներ): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁴⁷⁹

1480. 622 դեկտեմբերի կես – Անտիոքի ճ-մ. Պլատանա կիրճից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 27.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.700) հաղթեցին հետ քաշված Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 20.000, այդ թվում մեծաքանակ արաբներ), որից հետո հետ քաշվեցին և ամրացան Կիլիկիայում: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁴⁸⁰

1481. 623 փետրվարի 7 – Սատաղի ճ-մ¹⁴⁸¹

Խոռյան Ռազմիոզան Ֆառուխան Շահիր Վարազի գլխավորությամբ Քաղկեդոնի մոտակայքից և Փոքր Ասիայից ուժերը հավաքող ու դրանք հետ քաշող Պարսից

թագավորության բանակը (մոտ 110.000) շարժվեց Յերակլես I-ի և Յայոց իշխան Մծեժ Գնունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (120.000, այդ թվում լազեր, աբխազներ, վրացիներ և խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 50.000) դեմ և մի ամուր լեռան վրա ճամբար դրեց: Մանր ընդհարումներից հետո ի վերջո վաղ առավոտյան կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Կայսրության բանակը հարձակվեց թշնամու վրա և կեղծ նահանջեց՝ քաշելով վերջինիս իր հետևից:

II փուլ – Կայսրության բանակը կտրուկ հակահարձակման անցավ մարտակարգը խախտած հակառակորդի ուղղությամբ և պարտության ու փախուստի մատնեց վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 2.500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

1482. 623 փետրվար - մարտ – Դվինը և Նախիջևանը Բասեն-Բագրևանդ-Մասյացոտն երթուղով Յերակլես I-ի ու Յայոց իշխան Մծեժ Գնունու գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 110.000, այդ թվում լազեր, աբխազներ, վրացիներ և խազարներ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 48.000) գրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու այրեցին: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁴⁸²

1483. 623 ապրիլի 8 – Գանձայի ճ-մ. Դվին-Նախիջևան-Ուրմիա (վերջինը՝ Պարսկահայք, Թրաքի գավառ, Ուրմիա լճի ափից մոտ 7 կմ արևմուտք) երթուղով Յերակլես I-ի և Յայոց իշխան Մծեժ Գնունու գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 105.000, այդ թվում լազեր, աբխազներ, վրացիներ և խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 19.000) առաջապահը հաղթեց Խոսրով II-ի և Շահեն Ռոզբեհանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակի (40.000) կազմում գործող Մատյան գնդին (10.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:¹⁴⁸³

1484. 623 ապրիլի կես - օգոստոս – Փրասպան, Թեքարամասիան (= Բեթ Արամիան) (= Թախտ ի Սուլեյման) և Էկրատանը Յերակլես I-ի և Յայոց իշխան Մծեժ Գնունու գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 117.000, այդ թվում լազեր, աբխազներ, վրացիներ և խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 19.500) գրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁴⁸⁴

1485. 623 դեկտեմբեր – Դուռականի ճ-մ (Ուտիք, Գարդմանք գավառի հյուսիս, Կուրի Ձագամ վտակից միջին հոսանքից հարավ)¹⁴⁸⁵

Ամռան վերջին Յերակլես I-ի և Յայոց իշխան Մծեժ Գնունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում լազեր, աբխազներ, վրացիներ և խազարներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 40.000) սկսեցին հետ քաշվել Գանձա-Փայտակարան-Կուրի հովիտ-Վարդանակերտ-Գարդմանք երթուղով՝ մանր մարտեր մղելով Շահեն Ռոզբեհանի գլխավորությամբ հարավից իրեն կրկակոխ հետապնդող Պարսից թագավորության բանակի (35.000) դեմ: Միաժամանակ Խոռյան Ռազմիոգան Ֆառուխան Շահիր-Վարազի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 100.000), առաջանալով Սատաղ-Սպերի հարավ-Դերջան-Կարին-Արաքսի հովտով Բասեն-Արածանիի հովտով Բագրևանդ-Կոգովիտի հյուսիս-Մասյացոտն-Արագածոտն-Նիգ-Վարաժնունիք-Աղվե-Տուլ Կատակ երթուղով, իր հերթին սկսեց կայսերական բանակին մոտենալ հյուսիսից, իսկ Դվին-Սոդե-Քուստ-ի-Փառնես երթուղով առաջխաղացում իրականացնող Յայոց մարզպան Շահիր Պղականի գլխավորությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակն (մոտ 40.000) էլ սկսեց վերջինիս ուղղությամբ գալ արևմուտքից:

I փուլ – Գործնականում օպերատիվ շրջապատման մեջ հայտնված Յերակլես I-ի բանակը, կեղծ նահանջով իր հետևից տանելով Շահեն Ռոզբեհանի բանակին և այդ ընթացքում մի ուժեղ ջոկատ (30.000) անցկացնելով հակառակորդի թիկունք, ի վերջո անցավ անակնկալ հակահարձակման ու ճակատային և թիկունքային համակցված հարվածով պարտության մատնեց ու ցրեց հակառակորդի բանակին:

III փուլ – Կարճ ժամանակ անց կայսրության բանակը հարձակվեց արդեն Շահր Պղականի բանակի վրա ու նրան ևս պարտության մատնեց, ընդ որում մարտում վիրավորվեց նաև Շահր Պղականը:

Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր:

1486. 623 դեկտեմբեր – Արճեշի ճ-մ (Տուրուբերան, Աղիովիտ գավառ, վանա լճի հյուսիսային ափին)¹⁴⁸⁶

Շրջապատման վտանգից ազատված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում խազարներ), որից մինչ այդ անջատվել էին լազերը, աբխազները և վրացիները, հընթացս համալրելով իր կազմում ունեցած Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000) շարքերը և զգալի օժանդակություն ստանալով Արևմտյան Թյուրքական խաթանությունից ժամանած խազարների կողմից, Հերակլես I-ի և ՄԺԺԺ Գևորգի գլխավորությամբ Խաչենագետի հովիտ-Սյունիք-Նախիջևան-Արտազ-Մարդաստան-Աղիովիտ-Քազրևանդ երթուղով հասավ Ալաշիունիք ու ճամբարեց Խաղկտուկ գյուղի մոտակայքում: Մինչ այդ, սակայն, Տուր Կատակ-Աղվե-Վարաժնունիք-Նիզ-Արազածոտն-Մասյացոտն-Կոզովիտ-Քազրևանդ երթուղով առաջացավ նաև Շահեն Ռոզբեհանի և Շահր Պղականի բանակների մնացորդների հետ ուժերը միավորած ու Խոռյան Ռազմիոզան Ֆառուխան Շահր-Վարազի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 100.000): Դրանից հետո, տեղաբաշխելով իր բանակը գյուղերում և ցանկանալով անակնկալ հարձակում կազմակերպել կայսերական ճամբարած բանակի վրա, Շահր-Վարազն իր անձնական ղեկավարությամբ գործող մի հեծյալ ջոկատի (6.000) ուղեկցությամբ մտավ Արճեշ:

I փուլ – Տեղեկանալով թշնամու տեղաշարժի մասին՝ Հերակլես I-ի անձնական ղեկավարությամբ գործող հեծելազորը (20.000, այդ թվում խազարներ⁹⁷²) շարժվեց թշնամու ուղղությամբ և ոչնչացրեց քաղաքից դուրս գտնվող Շահր-Վարազի ջոկատի առաջապահին (500):

II փուլ – Կայսերական հեծելազորը անակնկալ հարձակումով մտավ Արճեշ և ոչնչացրեց արդեն այստեղ տեղակայված Շահր-Վարազի ջոկատը, ընդ որում Շահր Վարազն ինքը հազիվ փրկվեց:

III փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ կայսերական հիմնական բանակը հարձակվեց գյուղերում տեղաբաշխված Պարսից թագավորության բանակի վրա և, օգտվելով կազմակերպված դիմադրության բացակայությունից, ծանր պարտության մատնելով ցրեց վերջինիս: Դրանից հետո, չիրականացնելով հակառակորդի հետապնդում և վերսկսելով երթը դեպի արևմուտք, կայսերական բանակը առանց մարտերի մտավ Մանազկերտ ու Տղաբանակերտ, ինչից հետո ի վերջո ապաստանեց հակառակորդի կողմից լքված Կեսարիայում Կեսարիայում:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

1487. 624 գարուն – Կաղամախյա բլրի ճ-մ (Տարոն, Արածանի գետի ափ)¹⁴⁸⁷

Տիրան Մամիկոնյանի և Վարազ Միհարվածանի Պալունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 30.000) շարժվեց Վարդուհրի գլխավորությամբ Տարոն մտած Պարսից թագավորության բանակի (50.000) դեմ՝ ամուր դիրքեր գրավելով բլրի մոտով հոսող գետի ափին: Շուտով գետի մյուս ափին մոտեցավ Պարսից թագավորության բանակը:

I փուլ – Պարսից թագավորության բանակը անցավ հարձակման և փորձեց գետանցում իրականացնել, սակայն Հայկական բանակը կտրուկ հակահարձակումով պարտության մատնեց թշնամուն, ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս ու մատնեց փախուստի:

II փուլ – Հայկական բանակը անցավ գետը և սկսեց հետապնդել թշնամու փախչող բանակին: Այդ ընթացքում Տիրանը հանդիպեց Վարդուհրին և, հասնելով վերջինիս, մենամարտի մեջ մտավ պարսից զորավարի հետ: Արդյունքում Տիրանը հարվածեց

⁹⁷² Համաձայն Ամիրաս Երզնկացու, Արճեշը գրավել է. «թուրք»-ը, ինչը, այն բանի ֆոնին, որ հիշատակվող ժամանակաշրջանում Բյուզանդական կայսրության բանակում գործում էին խազարները, կարող է հիմք տալ ասելու, որ Արճեշի 623 թ-ի գրավման գործում վճռական նշանակություն է ունեցել հենց խազարական հեծելազորը:

Հայերը կորցրին մոտ 13.000, թշնամին՝ 49.550 զինվոր⁹⁷³:

1489. 624 դեկտեմբեր - 626 սեպտեմբեր - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ⁴⁸⁹

III փուլ – 626 թ-ի հունիսի 29-ին Ավարական խաբանության բանակը, օգտագործելով 12 պաշարողական աշտարակներ, ինչպես նաև լայն կիրառության մեջ դնելով պաշարողական այլ տեխնիկա, անցավ վճռական գրոհի, սակայն ողջ օրը տևած համառ մարտում բաղաբում գտնվող կայսերական բանակը հետ մղեց թշնամու գրոհները՝ ի վերջո այրելով նաև պաշարողական աշտարակները:

974 Ավարական խաթանության բանակի թվաքանակի հարցը վիճաբանույց է և վերջնականապես պարզաբանված չէ: Ֆ. Ուսպենսկին հայտնում է իմ կողմից բերված թվի մասին (տես՝ Успенский Ф. И. “История Византийской империи”, том 1, СПб 2006, стр. 691), սակայն այլ ուսումնասիրություններում խոսվում է «30.000» թվի մասին, ընդ որում տպավորություն կա, թե Ֆ. Ուսպենսկու բերած թիվը կամայականորեն է փոքրացվել է 10 անգամ: Տավալին այն է, որ ռազմական այս իրադարձության որոշ սկզբնաղբյուրներ այս պահին ինձ անհասանելի են և ես ի վիճակի չեմ սեփական ջանքերով ստուգել վերոհիշյալ թվերը: Այս առումով ավելացնել միայն, որ «30.000»-ը ակնհայտորեն է անբնականորեն քիչ է կենսիլոնանոց, իր ժամանակակի հզոր պաշտպանական կառույցներով հագեցված և 12.000 հոգանոց կայազոր ունեցող քաղաքի գրավման համար, մանավանդ այն բանի ֆոնին, որ Ավարական խաթանությանը համար «30.000»-ը ևս անընդունելի քիչ է, իսկ «300.000»-ն արդեն լիովին համապատասխանում է պետական այս միավորի ռազմական հնարավորություններին՝ պայմանով, որ գեներալ տակ են դրվել գեներալ կրեյտու ունակ բոլոր անձիք:

IV փուլ – 626 թ-ի օգոստոսի 4-ին սլավոնները մեծաքանակ նավակներով փորձեցին մոտենալ Քաղկեդոնին և Կոստանդնուպոլսի մոտ տեղափոխել Պարսից թագավորության բանակի ռազմիկներին, սակայն ծովում լիակատար գերիշխանություն ունեցող կայսերական նավատորմի (մոտ 200 նավ) գործողությունների արդյունքում ծանր պարտություն կրեցին, ընդ որում հակառակորդը կորցրեց 100 նավակ, ինչպես նաև 4.000 ռազմիկներ:

V փուլ – 626 թ-ի օգոստոսի 7-ին գեպիդները և սլավոնները, նպատակ ունենալով հաջողության հասնել գիշերային գրոհով, Ոսկեդուրը հովանդանի կողմից մոտեցան քաղաքի պարսպին: Ի պատասխան դրա՝ պարսպի այդ հատվածում հսկողություն իրականացնող Յայ ռազմիկները, ցույց տալով, թե իբր ապստամբություն են բարձրացրել և այրել են իրենց պաշտպանությանը հանձնված Վլախեռնայի պարսպահատվածի մի մասը, համոզեցին հակառակորդին գիշերային ավիանում իրականացնել, սակայն դրանից անմիջապես հետո էլ հարձակվեցին ավի իջած հակառակորդին ռազմիկներին վրա ու գլխովին ջախջախեցին:

VI փուլ – 626 թ-ի օգոստոսի 8-ին ծանր կորուստներ կրած Ավարական խաբանության բանակը թողեց պաշարումը և, այրելով պաշարողական տեխնիկան ու ենթարկվելով կայսրության բանակի մանր հարվածներին, նահանջեց:

VII փուլ – 626 թ-ի սեպտեմբերին կայսրեղբայր, Արևելքի հրամանատար Թեոդորոսի գլխավորված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000), ծովով ու ցամաքով անսկատ կենտրոնանալով Քաղկեդոնի մոտ, հաղթեցին Շահեն Ռոզբեհանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 70.000) և ցրեցին այն:

Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր:

1490. 626 աշուն – Ադանայի ճ-մ⁴⁹⁰

Չերակլես I-ի և Յայոց իշխան Մծեծ Գևուռու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 40.000), ելնելով Կեսարիայից, առաջացան Մեյխոն-Խարբերդ-Ամիդ-Տիգրանակերտ երթուղով, սակայն, տեղեկանալով այն մասին, որ Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահիր Վարազի գլխավորությամբ Փոքր Ասիայում գործող ուժերը կենտրոնացած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 140.000) Կոմանա-Կոկիսոն-Մարաշ-Այնթապ (վերջին երկուսը՝ Կիլիկիայի արևելք, Թլպաշար գավառ) -2ևգմա երթուղով շարժվում է իրենց հետքերով, փոխեցին շարժման ուղղությունը ու շարժվեցին հակառակորդին ընդառաջ: Կայսրության բանակը մոտեցավ Պիրիկ, սակայն տեղում պարզվեց, որ Շահիր Վարազի հրամանով գետի վրա ձգված պարանետ կամուրջը վերցվել է, իսկ հակառակորդն էլ ամուր պաշտպանական դիրքեր է գրավել Եփրատի աջ ափին: Յաշվի առնելով ստեղծված իրավիճակը՝ կայսերական բանակը անսկատ շարժվեց դեպի Սամոսատ և, արդեն այստեղ գետանցելով Եփրատը, Մարաշի մոտով հետ քաշվեց դեպի Ադանա: Շահիր Վարազն իր հերթին, տեղեկանալով այն մասին, որ հակառակորդի բանակը այնուհանդերձ թևանցել է իր բանակին և արդեն գտնվում է սեփական թիկունքում, հետ քաշեց Պարսից թագավորության բանակը և ի վերջո մոտեցավ Ադանային, որի մոտակայքում գտնվող գետի վրա ձգված կամրջի մատույցներում կայսրության բանակը ամուր պաշտպանական դիրքեր էր գրավել:

I փուլ – Պարսից թագավորության բանակը հարձակման անցավ կամրջի ուղղությամբ և, կեղծ նահանջով առաջ քաշելով կայսրության բանակի մի մասին, անակնկալ հակահարձակումով փախուստի մատնեց վերջինիս:

II փուլ – Պարսից թագավորության բանակը փորձեց զարգացնել հաջողությունը, սակայն Չերակլես I-ը, օգտվելով այն բանից, որ թշնամին կամրջի վրայով միայն փոքր խմբերով է ի վիճակի անցնել գետը, հարձակման տարավ իր հիմնական ուժերը և, ծանր կորուստներ պատճառելով, հետ շարտեց վերջինիս, ընդ որում հենց կամրջի վրա տեղի ունեցած մենամարտում էլ կայսրը հաղթեց ու գետը զցեց հակառակորդի բանակի հսկայամարմին ռազմիկներից մեկին:

III փուլ - Կայսրության բանակը անցավ գետը և փախուստի մատնեց հակառակորդին, սակայն, խուսափելով հայտնվել դարանում, չիրականացրեց հակառակորդի հետապնդում:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր: Շահիր Վարազը իր հավաքեց իր ցրված ուժերը ու ձմեռն անցկացնելու նպատակով տեղակայվեց Կիլիկիայի արևելքում և Անդրեփրատյան ճոփում, իսկ Հերակլես I-ն էլ իր հերթին, հավաքելով սեփական բանակը, շարժվեց դեպի Սեբաստիա, որի մոտակայքում էլ բանակը տեղավորեց ձմեռոցներում:

1491. 627 հուլիս - Պարտավը (Ուտիք, Ուտի Առանձնյակ, Թարթառ գետի ձախ ափին) Տուն-Յագբու խաքանի գլխավորությամբ Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած և Աղվանքը ու Ուտիքը ասպատակելով արշաված Արևմտյան Թյուրքական խաքանության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում 40.000 խազարներ) առանց լուրջ մարտերի գրավեց քաղաքը բնակչության հետ խուճապահար լքող Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) ու ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁴⁹¹

1492. 627 հուլիս - օգոստոս - Տիդիսի պաշտպանությունը¹⁴⁹²

Հերակլես I-ի և Հայոց իշխան Մժեժ Գնունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև Հայաստանի հրամանատար Վահան Մամիկոնյանի⁹⁷⁵ գլխավորած Հայկական (մոտ 20.000), Ատրներսեհ Սասանյանի գլխավորած Կախեթի իշխանության (մոտ 5.000) և Տուն-Յագբու խաքանի գլխավորած Արևմտյան Թյուրքական խաքանության (մոտ 90.000, այդ թվում 40.000 խազարներ) միացյալ բանակը պաշարեցին քաղաքը Հայոց մարզպան Շահիր Պղականի ու Վրաստանի Էրիսմտավար Ստեփանոս Բագրատունու գլխավորած Հայկական (մոտ 1.000, այդ թվում վրացիներ) և Պարսից թագավորության (1.000) միացյալ բանակից:

I փուլ - Հուլիսին քաղաքը պաշարողները մի շարք գրոհներ ձեռնարկեցին, սակայն որևէ հաջողության չհասան, ընդ որում պաշտպանվողները մի շարք համարձակ արտագրոհներ իրականացրին և զգալի կորուստներ պատճառեցին հակառակորդին: Հենց այս ընթացքում էլ, սակայն, մարտերից մեկում ընկավ արտագրոհները անձամբ գլխավորող Ստեփանոսը:

II փուլ - Օգոստոսին կայսրության բանակը անցավ հարձակման և համառ մարտերից հետո գրավեց քաղաքը, սակայն քաղաքի կայազորի մնացորդը հասցրեց նահանջել միջնաբերդ և ամրանալ այնտեղ:

III փուլ - Քաղաքը պաշարողները մի շարք գրոհներ ձեռնարկեցին միջնաբերդի ուղղությամբ, սակայն, որևէ հաջողության չհասնելով, ի վերջո նահանջեցին:

Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 300 զինվոր:

1493. 627 աշուն - Ուտիքը, Աղզախը ու Աղվանքը Թյուրքական խաքանության բանակը (մոտ 100.000, այդ թվում խազարներ) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁴⁹³

1494. 627 դեկտեմբերի 10 - 12 - Նինվեի ճ-մ (քաղաքի ավերակներից մոտ 5 կմ հարավ)¹⁴⁹⁴

Հերակլես I-ի և Հայոց իշխան Մժեժ Գնունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (90.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000), ինչպես նաև Հայաստանի հրամանատար Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 15.000), սրընթաց արշավելով Տիդիս-Վանանդ-Վարդանակերտ-Կոզովիտ-Հեր-Գաբիթյան-Թավրիզ-Գանձա երթուղով ու այդ ընթացքում ասպատակելով և ավերելով շրջակայքը, ներխուժեցին Հյուսիսային Միջագետք: Ստեղծված

⁹⁷⁵ Այստեղ և հետագայում հիշատակվող Վահանի տոհմանունը սկզբնաղբյուրները չեն կոնկրետացնում, սակայն լիովին տեղին է ենթադրել, որ դա Տարոնի իշխան Սմբատ Մամիկոնյանի (620 - մոտ 624) որդին էր, քանզի պատերազմում իրեն այդքան լավ դրսևորած այլ հայազգի Վահանի մասին տվյալ ժամանակահատվածում մենք տվյալներ չունենք:

պայմաններում, խնդիր ունենալով ամեն գնով կասեցնել դեպի Կենտրոնական Միջագետք առաջացող հակառակորդին, խոսքով II-ի հրամանով Յերակլես I-ի բանակի հետքերով սկսեց շարժվել Յրագատես Ռոճ-Վեհի գլխավորությամբ հապճեպ ի մի բերված Պարսից թագավորության բանակը (30.000): Իր հերթին, տեղեկանալով այս մասին, կայսրը Վահան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ մի ուժեղ ջոկատ (12.000) տեղաբաշխեց վերջապահում:

I փուլ – Դեկտեմբերի 10-ին Վահան Մամիկոնյանի վերջապահ ուժերը հարձակվեցին թշնամու մոտեցող առաջապահի վրա և, ջախջախելով այն, հետ շարտեցին:

II փուլ – Առաջանալով դեկտեմբերի 11-ին՝ հակառակորդ կողմերի հիմնական բանակները դեկտեմբերի 12-ին մոտեցան իրար, սակայն խիստ մշուշի պայմաններում սկզբում չնկատեցին միմյանց և, ընդհուպ մոտենալով ու դրանից հետո միայն նկատելով մեկը մյուսին, անցան հանդիպակաց հարձակման: Բռնվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը գլխովին ջախջախվեց, իսկ նրա բոլոր բարձրաստիճան հրամանատարները սպանվեցին: Այդ ընթացքում Յերակլես I-ը մարտադաշտում հանդիպեց թշնամու բանակի բարձրաստիճան երեք հրամանատարների, հեծյալ մենամարտում ընդհարվեց նրանց հետ և հաղթեց: Ի վերջո, կայսրը հանդիպեց նաև Ռոճ-Վեհին ու, թեև հեծյալ մենամարտի ընթացքում նետի երկու թեթև հարված ստացավ դեմքին և ոտքին, սակայն ի վերջո կարողացավ նիզակահարել ու գլխատել նաև այս հակառակորդին:

Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցները՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:

1495. 628 հունվար – Վեհ-Կավատը (= Սեյևկիս) Տիգրիսի աջ ափով դեպի հարավ շարժված Յերակլես I-ի և Հայոց իշխան ՄԺԺ Գնունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000), ինչպես նաև Հայաստանի հրամանատար Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 12.000) չգրավեցին Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 6.000), սակայն դաժանորեն ասպատակեցին քաղաքի շրջակայքը: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁴⁹⁵

1496. 628 հունվարի վերջ - փետրվարի կես – Տիգրիսի հուն-Գանձա երթուղով, խուսափելով Շահր-Վարազի գլխավորությամբ առաջխաղացող Պարսից թագավորության բանակից (մոտ 100.000), Յերակլես I-ի և Հայոց իշխան ՄԺԺ Գնունու ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000), ինչպես նաև Հայաստանի հրամանատար Վահան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 12.000) ասպատակելով Նահանջեցին՝ ճամբարելով Ատրպատականի արևմուտքում: Պարսից թագավորության համար ստեղծված բարդ ռազմաքաղաքական պայմաններում Տիգրիսում տեղի ունեցավ գահակալական հեղաշրջում, խոսքով II-ը դիմեց փախուստի, սակայն շուտով գերվեց և փետրվարի 28-ին սպանվեց: Պարսից թագավորության արքա հռչակվեց խոսքով II-ի որդի Կավատը՝ Կավատ II-ը: Այս պայմաններում պատերազմող կողմերի միջև սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում մայիսի 15-ին կնքվեց հաշտություն և Բյուզանդա-Պարսկական VI պատերազմը, ինչպես նաև Մարզպանական Հայաստանի VII ապստամբությունը վերջացան:¹⁴⁹⁶ Ու, թեև միջպետական սահմաններում, ի տարբերություն Նախկինի, որևէ փոփոխություն տեղի չունեցավ, սակայն Պարսից թագավորությունը կրած հսկայական մարդկային կորուստների, հաշտությանը հաջորդած տարիներին տեղի ունեցած անընդմեջ գահակալական պայքարի, ինչպես նաև զարգացած ֆեոդալական հասարակական հարաբերությունների արդյունքում կտրուկ թուլացավ, իսկ Մարզպանական Հայաստանում նրա իշխանությունը դարձավ լրիվ ձևական: Չնայած տարածքային կորուստներ չկրեց, սակայն լրջորեն թուլացավ նաև Բյուզանդական կայսրությունը:

1497. 628 դեկտեմբեր – Տիգրիս Արևմտյան Թյուրքական խաբանության բանակը (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ խազարներ) գրավեց Հայոց մարզպան Շահր Պղականի և Վրաստանի Երիսմտավար Ստեփանոս Բագրատունու գլխավորած Հայկական (մոտ 1.000, այդ թվում վրացիներ) ու Պարսից թագավորության (1.000) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցները՝ մոտ 1.900 թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁴⁹⁷

1498. 628 դեկտեմբեր – Ուտիքը, Արցախը և Արվանքը Տիգրիսից արշաված Արևմտյան Թյուրքական խաբանության բանակը (մոտ 130.000, այդ թվում մեծաթիվ խազարներ)

ասպատակեց: Արդյունքում Արևելյան Վրաստանի, ինչպես նաև Արցախ-Ուտիքի թագավորության և Աղվանքի տարածքը ընկան Արևմտյան Թյուրքական խաթանության գերիշխանության տակ:¹⁴⁹⁸

1499. 629 գարուն – **Եղեսիակ** կայսրեղբայր, Արևելքի հրամանատար Թեոդորոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) գրավեցին Պարսից թագավորության բանակից և ապստամբած ու վերջինիս միացած հրեաներից (մոտ 1.000)՝ բաբաններով հարվածելով քաղաքի պարիսպներին և ստիպելով հրեաներին հանձնվել այն բանից հետո, երբ Պարսից թագավորության բանակն ի վերջո հեռացավ քաղաքից: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր: 12.000 հրեաներ աքսորվեցին Եղեսիայից:¹⁴⁹⁹
1500. 629 մայիսի 19 – **Տիգրան Ծ-մ**: Պարսից թագավորության արքա հռչակված Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր-Վարազի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 30.000), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին Պարսից թագավորության գահի հավակնորդ, Խարդարիգանի բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 12.000: Խարդարիգանը սպանվեց, իսկ պարսից արքա Շահր-Վարազի դիրքերը առժամանակ ամրապնդվեցին:¹⁵⁰⁰
1501. 629 մայիսի վերջ – **Սևանա լճի Ծ-մ: Գեղարքունիք** ասպատակած Արևմտյան Թյուրքական խաթանության բանակի (մոտ 150.000, այդ թվում մեծաթիվ խազարներ) առաջապահը (3.000) կեղծ նահանջով առաջ քաշելով Պարսից թագավորության բանակին (10.000, այդ թվում մեծաթիվ արաբներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) զցեց հիմնական բանակի նախապատրաստած ծուղակը և գլխովին ջախջախեց: Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁵⁰¹ Գրեթե անմիջապես էլ, սակայն, Արևմտյան Թյուրքական խաթանությունում սկսվեց լայնամասշտաբ գահակալական պատերազմ, որի արդյունքում վերջինս իր հարավ-արևմտյան սահմանում ստիպված եղավ սահմանափակվել Կովկասից հյուսիս ընկած տարածքներով:

Արաբա-Բյուզանդական պատերազմ (629-975)

1502. 629 սեպտեմբերի 14 – **Սոթուկ Ծ-մ** (Մեռյալ ծովի հարավ-արևելյան ափից 25 կմ արևելք)¹⁵⁰²

Չայիդ իբն Հարիթի, Ջաֆար իբն Աբու Թալիբի, Աբդուլլահ իբն Ռավահի և Խալիդ իբն Վալիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (3.000) սկսեց մոտենալ կայսրեղբայր, Արևելքի հրամանատար Թեոդորոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության, ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության միացյալ բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50), որոնք, իմանալով այդ մասին, իրենք առաջացան ու մոտեցան ճամբարած հակառակորդին: Երկօրյա անգործությունից հետո Արաբական խալիֆության բանակը պատրաստվեց մարտի, ինչը արեցին նաև քրիստոնյաները:

I փուլ – Առաջին օրը առավոտից սկսած կողմերն անցան հանդիպակաց հարձակման: Բռնկվեց և մինչև օրվա վերջ շարունակվեց համառ մարտ, ինչի հետևանքով զգալի կորուստներ կրած կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր, ընդ որում մարտում ընկան նաև Չայիդ իբն Հարիթը, Ջաֆար իբն Աբու Թալիբը ու Աբդուլլահ իբն Ռավահը:

II փուլ – Երկրորդ օրը Խալիդ իբն Վալիդը վերադասավորեց ուժերը և ենթարկվելով հակառակորդի հարվածներին, ի վերջո իր բանակով պոկվեց վերջինիցս ու հեռացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:

Արաբա-Պարսկական պատերազմ (633-651)

1503. 634 հունվարի սկիզբ – Ֆիրաթի ճակատ (Կենտրոնական Միջագետք, Կիրկեսիոնից մոտ 120 կմ հարավ-արևելք, Եփրատի աջ ափին)¹⁵⁰³

«Յենց առաջին իսկ մարտում
Զիվանշիրը տապալեց մի քանիսին
և, զգալով, որ աստված իր հետ է,
ավելի ոգեշնչվեց...»

Մովսես Կաղանկատվացի

Խալիֆ իբն Վալիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000), հաղթանակ տանելով Պարսից թագավորության բանակների ու նրանց դաշնակցած Լախմյան ու Տաղլիբ ցեղերի քրիստոնյա արաբների դեմ 633 թ-ի ապրիլի սկզբի Մայասայի ճակատ (= Շոթաների ճակատ) (Հարավային Միջագետք, Պարսից ծոցի հյուսիս-արևմտյան ափին), 633 թ-ի ապրիլի վերջի Մադարայի ճակատ (= Գետի ճակատ) (Հարավային Միջագետք, Եփրատի և Տիգրիսի միախառնման վայրից մոտ 100 կմ հարավ-արևելք), 633 թ-ի մայիսի սկզբի Վալայայի ճակատ (Հարավային Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրիսից մոտ 100 կմ հարավ), 633 թ-ի մայիսի կեսի Ուլայիսի ճակատ (Հարավային Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրիսից մոտ 90 կմ հարավ) և 633 թ-ի մայիսի վերջի Այն-ալ-Թամիրի ճակատ (Կենտրոնական Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրիսից մոտ 90 կմ արևմուտք), 633 թ-ի մայիսի վերջին առանց լուրջ մարտերի գրավեց Յիրան (Կենտրոնական Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրիսից մոտ 80 կմ հարավ-արևմուտք)։ Ստեղծված ծանր պայմաններում Հազկերտ III-ը օգնության խնդրանքով դիմեց Հերակլես I-ին, ստացավ վերջինիս համաձայնությունը և արդյունքում Հյուսիսային և Կենտրոնական Միջագետքում տեղակայված կայսրության բանակը պատրաստվեց աջակցություն ցույց տալ Պարսից թագավորության բանակին։

Տարվա վերջին, շարունակելով առաջխաղացումը դեպի հյուսիս, Խալիֆ իբն Վալիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը Պարսից թագավորության բանակների ու նրանց դաշնակցած Լախմյան ու Տաղլիբ ցեղերի քրիստոնյա արաբների դեմ հաղթանակ տարավ 633 թ-ի նոյեմբերի սկզբի Չումայիի ճակատ (Կենտրոնական Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրիսից մոտ 100 կմ արևմուտք), 633 թ-ի նոյեմբերի կեսի Սանիայի ճակատ (Կենտրոնական Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրիսից մոտ 120 կմ հյուսիս-արևմուտք) և 633 թ-ի նոյեմբերի վերջի Մուզայայի ճակատ (Կենտրոնական Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրիսից մոտ 140 կմ հյուսիս-արևմուտք), որից հետո առաջացավ ավելի դեպի հյուսիս՝ Եփրատի աջ ափով մոտենալով Բյուզանդական կայսրության ու Պարսից թագավորության սահմանային շրջանում Եփրատի ձախ ափին ուժերը միավորած Ումիդզ Զադուի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակին (մոտ 10.000), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000)։ Դրանից հետո, հետ քաշելով ուժերը և թույլ տալով հակառակորդին անցնել Եփրատի աջ ափ, Արաբական խալիֆության բանակը մարտակարգ ընդունեց։ Նույնն արեց նաև հակառակորդը։

I փուլ – Պարսից թագավորության և Բյուզանդական կայսրության միացյալ բանակը անցավ հարձակման և, հետ մղելով հակառակորդի կենտրոնը, սկսեց խորանալ վերջինիս մարտակարգում։

II փուլ – Արաբական խալիֆության բանակի թևերը, համառ դիմադրություն կազմակերպելով ու հետ մղելով հակառակորդի բանակի թևերին, ոչ միայն դուրս եկան իրենց կենտրոնում առաջխաղացող վերջինիս կենտրոնի թիկունք, այլև՝ գրավելով Եփրատի վրա գցված կամուրջը, իրականացրին հակառակորդի շրջապատում։

III փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը, ավարտելով հակառակորդի շրջապատումը, ծանր պարտության մատնեց վերջինիս։

Հայերը կորցրին մոտ 2.500, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր։ Արդյունքում Եփրատի հովիտը գետի ստորին հոսանքում ընկավ Արաբական խալիֆության տիրապետության տակ, սակայն արդեն 634 թ-ի մարտի վերջին Խալիֆ իբն

Վալիդը հրաման ստացավ իր բանակի զգալի մասով անցնել Ասորիք, ինչը զգալիորեն թուլացրեց Արաբական խալիֆության դիրքերը նոր նվաճված տարածքներում՝ հնարավորություն տալով Պարսից թագավորության բանակին անցնել հակահարձակման:

1504. 634 փետրվարի 3-4 – Վադի ալ-Արաբի ճ-մ (Պաղեստին, Գազայից 12 կմ արևելք)¹⁵⁰⁴

Եզդ իբն Աբու-Սուֆյանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (4.000) սկսեց մոտենալ Սերգիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 500):

I փուլ – Փետրվարի 3-ին Արաբական խալիֆության բանակը, անցնելով անակնկալ հարձակման, Վադի ալ-Արաբի մոտ պարտության մատնեց կայսրության բանակի առաջապահին (300):

II փուլ – Փետրվարի 4-ին զարգացնելով հաջողությունը՝ Արաբական խալիֆության բանակը անցավ հարձակման և Ղասին գյուղի մոտ (Պաղեստին, Գազայից 12 կմ արևելք) պարտության մատնեց կայսրության հիմնական բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր, որոնց թվում գերվեց ու սպանվեց նաև Սերգիոսը, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1505. 634 ապրիլի 24 – Մառք ալ-Ռահիտի ճ-մ (Դամասկոսի 25 կմ հյուսիս-արևելք): Միջազեռքից խալիդ իբն Վալիդի գլխավորությամբ անապատով աննկատ առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (8.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Բյուզանդական կայսրության, ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության միացյալ բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵⁰⁵

1506. 634 ապրիլի վերջ - հուլիսի կես – Բոսորայի գրավումը¹⁵⁰⁶

Շուրահբիլ իբն Հասանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (4.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության, ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության միացյալ բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10):

I փուլ – Ապրիլից մինչև հուլիսի սկիզբ Արաբական խալիֆության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ – Հուլիսի կեսին քրիստոնյաները, համարելով իրենց բավականին ուժեղ, արտագրոհ իրականացրին և, առավելության հասնելով, հետ շարտեցին հակառակորդին:

III փուլ – Մարտադաշտ հասավ խալիդ իբն Վալիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության մյուս բանակը (մոտ 8.000) և ծանր պարտության մատնեց քրիստոնյաներին, որոնց մնացորդները պատսպարվեցին քաղաքում:

IV փուլ – Հաջորդ օրը ուժերը վերամիավորած Արաբական խալիֆության բանակը վերսկսեց քաղաքի գրոհը և համառ հանդիպակաց մարտում ծանր պարտության մատնեց քաղաքի կայազորին:

V փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը շարունակեց քաղաքի պաշարումը և ի վերջո ստիպեց հակառակորդին հանձնվել:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1507. 634 հուլիսի 1 - 20 – Դամասկոսի ճ-մ¹⁵⁰⁷

Հուլիսի 1-ին Աբու Ուբեյդայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (4.000) Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50) պաշարեց Դամասկոսը:

I փուլ – Հուլիսի 1-ից մինչև հուլիսի կես Արաբական խալիֆության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ – Հուլիսի կեսին քաղաքը պաշարողների շարքերը համալրեց խալիդ իբն Վալիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 8.000), ընդ որում միաժամանակ Հարավային Ասորիքում գործող Արաբական խալիֆության մյուս

բանակներին հատուկ հրաման ուղարկվեց, որպեսզի բոլոր ուժերը կենտրոնացվեն Դամասկոսից հարավ:

III փուլ – Զուլիսի 20-ին, տեղեկանալով կայսրեղբայր Թեոդորոսի և Զեմսի կառավարիչ Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Յեսսից առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության խոշոր բանակի (40.000) ու նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկների (մոտ 15.000) առաջխաղացման մասին, քաղաքի մոտ գտնվող Արաբական խալիֆության բանակը թողեց պաշարումը և սկսեց նահանջել դեպի հարավ-արևմուտք: Օգտվելով դրանից՝ նահանջողներին հետապնդող Դամասկոսի կայազորը Մադ-սա-Սուֆֆայի հովտում (Դամասկոսի մոտ 25 կմ հարավ) հարձակվեց հակառակորդի բանակի վերջապահի վրա, որոշակի կորուստներ պատճառեց նրան և հետ մղվեց միայն այն բանից հետո, երբ թշնամու բանակը հեծելագորային հիմնական ուժերով շարժվեցին իր դեմ:

Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1508. 634 հուլիսի 29 - 30 – Աջն-այդ-դելի ճ-մ (Երուսաղեմից մոտ 30 կմ հյուսիս-արևելք)¹⁵⁰⁸

Կայսրեղբայր, Արևելքի հրամանատար Թեոդորոսի և Զեմսի կառավարիչ Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Յեսսից առաջխաղացող Բյուզանդական կայսրության, ինչպես նաև Գասանյանների թագավորության միացյալ բանակը (40.000) ու նրա կազմում գտնվող 3այ ռազմիկները (մոտ 15.000) մոտեցան Խալիդ իբն Վալիդի, Ամիր իբն Ուլբայի, Աբու Ուբեյդայի, Շուրահիլ իբն Զասանի և Եզդ իբն Աբու-Սուֆյանի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած Արաբական խալիֆության բանակին (21.000): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Արաբական խալիֆության բանակի կենտրոնում տեղակայվեց հետևագործը, իսկ նրանից աջ ու ձախ՝ երկուական առանձին ջոկատներով՝ հեծելագործը: Զեծելագործի մի ընտիր ջոկատ էլ թողնվեց պահեստագործում: Կայսրության բանակի առաջին շարքում տեղակայվեց հետևագործը, երկրորդում՝ հեծելագործը:

I փուլ – Զուլիսի 29-ի առավոտյան կայսրության բանակի հետևակ նետածիգները մոտեցան հակառակորդի շարքերին և, օգտվելով ծանր հետևակի պաշտպանությունից, աղեղների հարվածի տակ առան հակառակորդի մարտակարգը: Օգտվելով բանակական և որակական առավելությունից՝ քրիստոնյաները զգալի կորուստներ պատճառեցին հակառակորդին:

II փուլ – Կեսոբին, օգտվելով առաջացած դադարից և ցանկանալով փոխել մարտի հետագա տեսքը, Արաբական խալիֆության բանակի լավագույն ռազմիկները առաջ եկան սեփական մարտակարգերից և մենամարտերի հրավիրեցին կայսրության բանակի լավագույն ռազմիկներին: Սկիզբ առան փոփոխակի հաջողությամբ ընթացած մենամարտեր, ընդ որում խմբային այդ մենամարտերը աստիճանաբար վերաճեցին մանր, իսկ հետո արդեն խոշոր ձեռնամարտի՝ ըստ էության սահմանափակելով մարտավարական առավելության տիրապետող կայսրության բանակի նետածիգների գործողության հնարավորությունը:

III փուլ – Օրվա վերջում, օգտվելով ստեղծված խառնաշփոթից, Արաբական խալիֆության բանակը անցավ կտրուկ հարձակման, ինչի արդյունքում բռնկված համառ մարտը շարունակվեց մինչև ուշ գիշեր, երբ կողմերը ելման դիրքեր վերադարձան միայն մութն ընկնելուց հետո: Օրվա արդյունքներով կայսրության բանակը կորցրեց 1.700 զինվոր:

IV փուլ – Զուլիսի 30-ի առավոտյան կողմերը կրկին մարտակարգ ընդունեցին, որից հետո Արաբական խալիֆության բանակը, ցանկանալով խուսափել հակառակորդի նետածիգների հարվածներից, անցավ կտրուկ հարձակման: Բռնկվեց և բավականին երկար շարունակվեց համառ հանդիպակաց մարտ:

V փուլ – Կեսոբին Խալիդ իբն Վալիդը մարտի նետեց պահեստագործը, ինչի արդյունքում Արաբական խալիֆության բանակը ի վերջո առավելության հասավ:

VI փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը սկսեց հետապնդել փախուստի դիմած կայսրության բանակին, որին, սակայն, հաջողվեց խուսափել ծանր կորուստներից, թեև հենց այս ընթացքում Վարդան Մամիկոնյանը գերվեց: Օրվա արդյունքներով կայսրության բանակը կորցրեց 3.000 զինվոր:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 4.700 գինվորից պարտվողները կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.200 գինվոր, որոնց թվում գերվեց ու նաև Վարդան Մամիկոնյանը, թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 գինվոր:

1509. 634 օգոստոսի 7 – Ցաքուսայի ճ-մ (Դամասկոսի 50 կմ հարավ-արևմուտք): Խալիդ իբն Վալիդի գլխավորությամբ դեպի Դամասկոս շարժվող Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Դամասկոսի առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 գինվոր:¹⁵⁰⁹

1510. 634 օգոստոսի 15 – Մարջ ալ-Քաֆարի ճ-մ (Դամասկոսի 25 կմ հարավ-արևմուտք): Խալիդ իբն Վալիդի գլխավորությամբ դեպի Դամասկոս շարժվող Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 14.000) հաղթեց Դամասկոսի առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 50): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 գինվոր:¹⁵¹⁰

1511. 634 օգոստոսի 24 - սեպտեմբերի 19 – Դամասկոսի գրավումը¹⁵¹¹

Խալիդ իբն Վալիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության համալրված բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Դամասկոսը Թովմայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500), ընդ որում քաղաքի 6 դարպասներից ամեն մեկի դիմաց առանձին գորավարի գլխավորությամբ տեղակայվեց առանձին մի ջոկատ: Արդյունքում՝ Շուրահիբի իբն Յասսանի ջոկատը տեղակայվեց քաղաքի հարավ-արևմուտքում գտնվող Թովմայի դարպասի, Ամիր իբն ալ-Ասայի գլխավորած ջոկատը՝ հյուսիս-արևելքում գտնվող Դրախտային դարպասի, Աբու Ուբեյդայի գլխավորած ջոկատը՝ հյուսիս-արևմուտքում գտնվող Ջաբիայի դարպասի դիմաց, իսկ Եզդ իբն Աբու-Սուֆյանի ջոկատին էլ հանձնվեց քաղաքից հարավ-արևմուտքում գտնվող Փոքր և Քիսանի դարպասների հսկողությունը: Խալիդ իբն Վալիդն իր ջոկատով տեղակայվեց քաղաքի հարավ-արևելքում գտնվող Արևելյան դարպասների դիմաց, որտեղ նրա ուժերի անմիջական ղեկավարումն իրականացնում էր Ռաֆայի իբն Օմարը: Տեղեկանալով քաղաքի պաշարման մասին՝ Անտիոքում գտնվող Յերակլես I-ը Յեմսում կենտրոնացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (12.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000) շարժեց քաղաքին օգնության, ինչին ի պատասխան Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (5.000) շարժվեց հակառակորդի ուղղությամբ, իսկ կարճ ժամանակ անց էլ, արդեն անձամբ Խալիդ իբն Վալիդի գլխավորությամբ, վերջինիս հետևեց ևս մեկ ջոկատ (4.000):

I փուլ – Սեպտեմբերի 9-ին կայսերական բանակը Սանիաթ ալ-Ուբարի մոտ հարձակվեց իր ուղղությամբ շարժվող հակառակորդի առաջին ջոկատի վրա և, հասնելով առավելության, սկսեց շրջապատել վերջինիս:

II փուլ – Մարտի դաշտ հասավ Խալիդ իբն Վալիդի գլխավորած ջոկատը և, անակնկալ հարված հասցնելով հակառակորդին ու միավորելով ուժերը մյուս ջոկատի հետ, պարտության մատնեց ու հետ շարտեց կայսերական բանակին:

III փուլ – Սեպտեմբերի 15-ին Թովմայի անձնական ղեկավարությամբ գործող քաղաքի կայազորը Թովմայի դարպասից հզոր արտագրոհի իրականացրեց և զգալի կորուստներ պատճառեց Շուրահիբի իբն Յասսանի ջոկատին, թեև բռնկված համառ մարտի արդյունքում ի վերջո ստիպված եղավ հետ քաշվել քաղաք, ընդ որում Թովման ինքը վերջ ստացավ մեկ աչքից:

IV փուլ – Սեպտեմբերի 17-ին Թովմայի անձնական ղեկավարությամբ գործող քաղաքի կայազորը, շեղող արտագրոհներ իրականացնելով Ջաբիայի, ինչպես նաև Փոքր և Արևելյան դարպասների կողմից, հիմնական հարվածը կրկին հասցրեց Թովմայի դարպասից: Բոլոր հատվածներում բռնկվեցին համառ մարտեր, ինչի արդյունքում Աբու Ուբեյդայի գլխավորած ջոկատը Ջաբիայի դարպասի հատվածում հետ մղեց հակառակորդին, Փոքր դարպասի հատվածում արտագրոհը հետ մղվեց այն բանից հետո, երբ այդ հատվածում մարտնչողները պահեստագործից մի խոշոր ջոկատի կազմով (2.000) օժանդակություն ստացան, իսկ Արևելյան դարպասի հատվածում էլ նույն արդյունքը ստացվեց այն բանից հետո, երբ օգնության հասավ անձամբ Խալիդ իբն Վալիդն իր

շոկատով (400): Հաշտությունը քրիստոնյաների կողմում չեղավ նաև հիմնական հարվածի ուղղությամբ, երբ արդյունքում Թովման ստիպված եղավ հերթական անգամ հետ քաշվել քաղաք:

V փուլ – Սեպտեմբերի 18-ին քաղաքի պաշտպանությանը մասնակցող Հովհան անունով մի վանական գաղտնի կապ հաստատեց Խալիդ իբն Վալիդի հետ և հայտնեց, որ Արևելյան դարպասի մոտակայքում գտնվող մի վատ պաշտպանվող հատվածից կոժանդակի հակառակորդին քաղաք թափանցել: Արդյունքում՝ արդեն սեպտեմբերի լույս 19-ի գիշերը Խալիդ իբն Վալիդի գլխավորությամբ և Հովհանի աջակցությամբ մի փոքրաթիվ, բայց ընտիր շոկատ քաղաք թափանցեց, որից հետո, բացելով դարպասները, սկսեց վերջինիս գրոհը: Ստեղծված ծանր պայմաններում Թովման, չտեսնելով այլ ելք, առկա բոլոր ուժերով Խալիդ իբն Վալիդի ուժերին համառ դիմադրություն կազմակերպեց, սակայն դրա հետ միաժամանակ էլ արագորեն պատգամավորներ ուղարկեց այդ ամենին անտեղյակ մնացած Աբու Ուբեյդայի մոտ և անվտանգության երաշխիքների դիմաց պարտավորվեց քաղաքը հանձնել վերջինիս: Աբու Ուբեյդան տվեց անհրաժեշտ երաշխիքները և արդեն լույսը բացվելուն պես, երբ Խալիդ իբն Վալիդի շոկատն արդեն զգալիորեն առաջ էր շարժվել քաղաքում, Թովման վերջինիս տեղեկացրեց ձեռք բերված պայմանավորվածության մասին: Աբու Ուբեյդան ինքն իր հերթին պնդեց, որ պայմանավորվածությունը պահպանվի և Խալիդ իբն Վալիդին չէր մնում այլ բան, քան տալ իր համաձայնությունը:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Քաղաքի կայազորը և բնակչության այն հատվածը, որը ցանկություն հայտնեց հեռանալ, նույն օրն իսկ թողեցին այն ու Թովմայի գլխավորությամբ շարժվեցին Անտիոքի ուղղությամբ: Իր հերթին արդեն սեպտեմբերի վերջին Արաբական խալիֆության բանակը, պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, մտավ նաև Բաալբեկ (Դամասկոսի 56 կմ հյուսիս):

1512. 634 սեպտեմբերի 22 – Մարջ ալ-Ղերայի ճ-մ (Դամասկոսի մոտ 100 կմ հյուսիս): Խալիդ իբն Վալիդի գլխավորությամբ մասերի բաժանված Արաբական խալիֆության բանակը (4.000 հեծյալ), շրջապատելով չորս կողմերից, հաղթեց Թովմայի գլխավորությամբ Դամասկոսի դեպի Հեմա հեռացող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 180, դաշնակիցը՝ մոտ 900 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Թովման, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵¹²

1513. 634 հոկտեմբերի 15 – Աբու ալ-Քուդսի ճ-մ (Բեյրութից մոտ 50 կմ արևելք)¹⁵¹³

Դամասկոսից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 1.000) փորձեց ասպատակել շրջակայքը, սակայն մոտակայքում գտնվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) սկսեցին աննկատ մոտենալ վերջինիս:

I փուլ – Օրվա սկզբին կայսրության բանակը անակնկալ հարձակվեց Արաբական խալիֆության բանակի վրա և աստիճանաբար սկսեց առավելության հասնել:

II փուլ – Օրվա կեսին զարգացող իրադարձությունների մասին ժամանակին տեղեկացած Խալիդ իբն Վալիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 4.000) մոտեցավ մարտադաշտին և անակնկալ հարված հասցրեց կայսրության բանակին:

III փուլ – Կայսրության բանակը խուճապի մատնվեց և, հետապնդվելով հակառակորդի կողմից, դիմեց փախուստի:

Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:

1514. 635 հունվարի 23 – Ֆահլայի ճ-մ (Երուսաղեմից մոտ 90 կմ հյուսիս-արևելք, Հորդանան գետի աջ ափին): Խալիդ իբն Վալիդի և Շուրահիբի իբն Հասանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵¹⁴

1515. 635 փետրվարի 25 – Մարջ-աս-Սուֆֆայի ճ-մ: Խալիդ իբն Սալիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 7.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին

(10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Ընդհանուր 500 սպանվածից և 500 գերուց հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև խալիդը:¹⁵¹⁵

1516. 635 ամառ - Ծ-Մ: Բռնկված Սատրապական Հայաստանի VIII ապստամբությունն պայմաններում Հայկական բանակը (մոտ 5.000), ձերբակալված, սակայն պահակներին սպանած ու փախուստի դիմած Դավիթ Սահառունու գլխավորությամբ հաղթեց Մծեժ և Վարազ-Փնել Գևուհիների գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 750, դաշնակիցը՝ մոտ 750 զինվոր:¹⁵¹⁶ Մծեժը և Վարազ-Փնելը սպանվեցին: Շուտով Դավիթը հռչակվեց Հայոց իշխան և ապստամբությունը վերջացավ:

1517. 635 դեկտեմբերի 16 - 636 մարտի կես - Հենսի գրավումը¹⁵¹⁷

Աբու Ուբեյդայի և խալիդ իբն Վալիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (15.000), բաժանվելով չորս մասի ու տեղակայվելով չորս դարպասների դիմաց, պաշարեց քաղաքը Հարբեասի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000):

I փուլ - 635 թ-ի դեկտեմբերի 16-ից մինչև 636 թ-ի մարտի կես Արաբական խալիֆության բանակը օղակեց քաղաքը՝ գերծ մնալով գրոհներից և մտնելով միայն մանր ընդհարումների ու հեռամարտի մեջ:

II փուլ - 636 թ-ի մարտի կեսին քրիստոնյաները անակնկալ արտագրոհ իրականացրին հյուսիս-արևելյան դարպասից և, ծանր կորուստներ պատճառելով, այս կողմում տեղակայված հակառակորդի ջոկատին մատնեցին փախուստի:

III փուլ - Օրվա կեսին մարտի մեջ մտան խալիդ իբն Վալիդի գլխավորած օժանդակ ուժերը և արդյունքում քրիստոնյաները հետ քաշվեցին քաղաք: Նույն գիշերն էլ տեղի ունեցած խորհրդակցությունում խալիդ իբն Վալիդը ներկայացրեց քաղաքին տիրելու իր ծրագիրը՝ ցույց տալով, թե թողնում են պաշարումը և հեռանում, հետ քաշվել քաղաքից, դրդել հակառակորդին արտագրոհ իրականացնել հեռացող ուժերի վերջապահի ուղղությամբ, որից հետո անցնել վճռական հակահարձակման ու բաց դաշտում տեղի ունեցած մարտում ոչնչացնել հակառակորդին, ինչից հետո քաղաքին տիրելը դժվար չէր լինի:

IV փուլ - Հաջորդ օրն առավոտյան Արաբական խալիֆության բանակը սկսեց հեռանալ քաղաքից, ինչից փորձ կատարելով օգտվել էլ, Հարբեասի գլխավորած կայսերական բանակը սկսեց հետապնդելով նահանջող հակառակորդին՝ դուրս գալով բաց դաշտ և շարժվելով վերջինիս հետքերով: Իր հերթին, բավականին հեռացնելով հակառակորդին քաղաքից, Արաբական խալիֆության բանակը անցավ հակահարձակման և սկսեց թևանցել կայսերական բանակին, որը, համառ դիմադրություն ցույց տալով, փորձեց հետ քաշվել: Այս ընթացքում Արաբական խալիֆության բանակի առանձին ջոկատներ, դուրս գալով հակառակորդի թիկունք, մոտեցան քաղաքի դարպասներին, ինչի արդյունքում դրանք փակվեցին: Արդյունքում՝ դեպի քաղաք հետ քաշվող կայսրության բանակը վերջնականապես շրջապատվեց: Նույն այդ ժամանակ տեղի ունեցած մենամարտում խալիդ իբն Վալիդը հաղթեց հակառակորդի լավագույն ռազմիկներից մեկին, իսկ Հարբեասն և նրա գրեթե բոլոր ռազմիկներն էլ ի վերջո ընկան մարտում:

V փուլ - Արաբական խալիֆության բանակը մոտեցավ կայագրից զրկված քաղաքին և կարճատև բանակցությունից հետո, պայմանագիր կնքելով վերջինիս բնակչության հետ, մտավ քաղաք:

Հայերը կորցրին մոտ 1.900, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Այնուհետև, պայմանագիր կնքելով քաղաքների բնակիչների հետ, Արաբական խալիֆության բանակը մինչև մարտի վերջ մտավ Համմա (Հեմսից մոտ 45 կմ հյուսիս), Շեյզար (վերջինը՝ Համմայից մոտ 25 կմ հյուսիս-արևմուտք) և Կիննասոին: Վերջին քաղաքում, սակայն, տեղեկանալով արշավանքի ելած կայսրության խոշոր բանակի առաջխաղացման մասին, Արաբական խալիֆության բանակը սկսեց հետ քաշվել դեպի հարավ՝ թողնելով այդ թվում նաև Հեմսը:

Արևելքի հրամանատար Թեոդորոս Սակելլիոսի, Հայաստանի հրամանատար Վահան Մամիկոնյանի, սլավոնների հրամանատար Կանատիրոսի, լանգոբարդների և ֆրանկների հրամանատարներ Գրիգոր Հայի ու Արդիգանի, ինչպես նաև պարսիկների հրամանատար Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազի որդի Նիկիտայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (80.000, այդ թվում սլավոններ, լանգոբարդներ, ֆրանկներ, պարսիկներ և վրացիներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (12.000), ինչպես նաև Գաբալա IV-ի գլխավորած Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 10.000), մայիսի սկզբից 5 մասերի բաժանված առաջանալով Աստիոք-Հայեպ-Շեղաք-Համնա-Յենս-Բաալթեկ-Դամասկոս երթուղով, արդեն հուլիսի վերջին հետ գրավեցին Հարավային Ասորիքի զգալի մասը՝ աստիճանաբար դադարեցնելով առաջխաղացումը ու հավաքելով ցրված ուժերը: Այս ընթացքում Գաբալա IV-ի գլխավորած կայսրության բանակի առաջապահը (մոտ 3.000, որից մոտ 1.000 հայ) սկսեց մոտենալ Արաբական խալիֆության բանակի ճամբարած առաջապահին (2.000 հեծյալներ, ինչպես նաև հետևակ նետածիգներ):

I փուլ – Ծանր հանդերձանքով հետևակ վիճակում շոգ, անջրդի ու քարքարոտ տեղանքով շարժված, լրջորեն հոգնած և մարտակարգը կորցրած քրիստոնյաները հարձակվեցին հակառակորդի բանակի վրա, որը որոշակի դիմադրությունից հետո դիմեց կեղծ նահանջի դեպի ավազուտները:

II փուլ – Դարանում տեղակայված հակառակորդի նետածիգները հարվածի տակ առան իրենց հիմնական ուժերին հետապնդող կայսերական բանակին, որից հետո, անցնելով համակցված հակահարձակման, ծանր պարտության մատնեցին վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 1.400, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:

«Օգոստոսի 21-ի այդ օրը, երբ 700 արաբ մուսուլմաններ համբառնեցին հայկական նետերից, մնաց արաբների հիշողության մեջ որպես «համբառման օր»»

Յ. Բոշակյով

Արևելքի հրամանատար Թեոդորոս Սակելլիոսի, Հայաստանի հրամանատար Վահան Մամիկոնյանի, սլավոնների հրամանատար Կանատիրոսի, լանգոբարդների և ֆրանկների հրամանատարներ Գրիգոր Հայի ու Արդիգանի, ինչպես նաև պարսիկների հրամանատար Նիկիտայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 78.000, այդ թվում սլավոններ, լանգոբարդներ, ֆրանկներ, պարսիկներ և վրացիներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 11.000), ինչպես նաև Գաբալա IV-ի գլխավորած Գասանյանների թագավորության բանակը (մոտ 9.000) մոտեցան խալիֆ իբն Վալիդի, Աբու Ուբեյդայի, Ամիր իբն ալ-Ասայի, Շուրահիբի իբն Հասանի ու Եզդ իբն Աբու-Սուֆյանի գլխավորությամբ ուժերը կենտրոնացրած Արաբական խալիֆության բանակին (40.000) և ճամբարեցին հակառակորդից արևմուտք, ընդ որում Արաբական խալիֆության բանակը, ստանալով համալրումներ, բայց այնուհանդերձ քանակապես զիջելով թշնամուն, հարմար դիրքեր գրավեց ավելի դեպի արևելք: Երկու բանակների հարավային թևերը հարում էին Յարմուք գետի հյուսիսային ափին, որից հաշված էլ ընդհանուր ճակատը ձգվում էր դեպի հյուսիս մոտ 10 կմ: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ աստիճանաբար ստացվում էին համալրումներ՝ Արաբական խալիֆության բանակի հրամանատարությունը որդեգրեց սպասողական ռազմավարություն: Իր հերթին կայսերական բանակի ղեկավար կազմը ևս, ի կատարում առկա դաշինքի սպասելով Հարավային Միջագետքի ուղղությամբ Պարսից թագավորության խոշոր բանակի հարվածին, ինքը ևս սկսեց ժամանակ ձգձգել: Արդյունքում՝ սկիզբ առան և մոտ մեկ ամիս շարունակվեցին բանակցություններ, որոնց ընթացքում սկզբում Արաբական խալիֆության բանակի ճամբար ժամանեցին Գրիգոր Հայի և Գաբալա IV-ը, իսկ հետագայում էլ կայսրության բանակի ճամբար այցելեց խալիֆ իբն Վալիդը:

Օգոստոսի 15-ին կայսերական բանակը դուրս եկավ սեփական ճամբարից և մարտակարգ ընդունեց՝ առկա ուժերը բաժանելով չորս մասի ու տեղակայելով դրանք

երկու շաբթերում: Աջ թևի ղեկավարումը ստանձնեց Գրիգոր Յայը, իսկ ձախ թևինը՝ Կանատիրոսը: Կենտրոնը կազմվեց երկու մասերից, որոնցից աջը գտնվում էր Վահան Մամիկոնյանի, իսկ ձախը Արդիգանի հրամանատարության տակ: Կայսերական բանակի առաջին շաբթում տեղակայվեց հետևակը, երկրորդում՝ հեծելազորը: Բանակի ընդհանուր ղեկավարությունն իրականացնում էր Թեոդորոս Սակելլիոսը, որը, սակայն, չլինելով զինվորական, իր հակասական ու անմիտ հրամաններով հաճախ խանգարում էր ավելի ցածր աստիճանի հրամանատարներին, որոնք իրենց հերթին միմյանց հետ լարված միջանձնային հարաբերություններ ունեին, ընդ որում տեղական պայմաններին լավ ծանոթ Գաբալա IV-ի կարծիքը սովորաբար անտեսվում էր:

Արաբական խալիֆության բանակը ևս դուրս եկավ ճամբարից և մարտակարգ ընդունեց՝ իր հերթին առկա ուժերը բաժանելով չորս մասի ու տեղակայելով դրանք երեք շաբթերում: Ձախ թևի ղեկավարումը ստանձնեց Եզդ իբն Աբու-Սուֆյանը, իսկ աջ թևինը՝ Ամիր իբն ալ-Ասան: Կենտրոնը կազմվեց երկու մասերից, որոնցից ձախի ղեկավարումը ստանձնեց Աբու Ուբեյդան, իսկ աջինը՝ Շուրահիբի իբն Յասսանը: Բանակի առաջին շաբթում տեղակայվեց հետևակը, երկրորդում՝ հեծելազորը, իսկ երրորդ շաբթում՝ հեծելազորի լավագույն ուժերից կազմված մի ջոկատ:

I փուլ – Օգոստոսի 15-ին օրվա առաջին կեսին, ցանկանալով խուսափել մարտավարական առումով ոչ ձեռնտու փոխադարձ աղեղնամարտից, Արաբական խալիֆության բանակի լավագույն ռազմիկները առաջ եկան սեփական մարտակարգերից և մենամարտերի հրավիրեցին կայսրության բանակի լավագույն ռազմիկներին: Սկիզբ առան փոփոխակի հաջողությամբ ընթացած մենամարտեր, ընդ որում խմբային այդ մենամարտերը աստիճանաբար վերածեցին մանր, իսկ հետո արդեն խոշոր ձեռնամարտի՝ ձգվելով մինչև երեկո և, ըստ էության, սահմանափակելով մարտավարական առավելության տիրապետող կայսրության բանակի նետածիգների գործողության հնարավորությունը: Մութ ընկնելու պես կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր: Գիշերը տեղի ունեցած խորհրդակցությունում Վահան Մամիկոնյանն առաջարկեց հաջորդ օրվա գործողության ծրագիրը, ըստ որի, դեռևս արևածագից առաջ անակնկալ հարված հասցնելով կենտրոնում, սակայն լրջորեն չգարգացնելով հաջողությունը ու գամելով հակառակորդի ուժերին տեղում, միաժամանակ պետք է հզոր հարված հասցվեր թևերում և, հասնելով առավելության ու իրականացնելով թևանցում, վերջնականապես շրջապատել հակառակորդի կենտրոնը: Առաջարկված ծրագիրը ընդունվեց:

II փուլ – Օգոստոսի 16-ին արևածագից առաջ կայսրության բանակի կենտրոնի երկու ջոկատները Վահան Մամիկոնյանի և Արդիգանի գլխավորությամբ առաջ շարժվեցին ու փորձ կատարեցին անակնկալ հարված հասցնել հակառակորդի կենտրոնին, սակայն, շնորհիվ սեփական մարտակարգից առաջ տեղակայված պահակակետների, որոնք իրենց հիմնական մասով թեև ոչնչացան, սակայն վերջին հաշվով հասցրեցին աղմուկ բարձրացնել և ոտքի հանել հիմնական բանակին, անակնկալի գործոնը չգործեց: Արդյունքում՝ արդեն լուսաբացին կենտրոնում բռնկվեց համառ մարտ: Նախորդ իրադարձությունների հետ միաժամանակ հարված հասցնելով թևերում՝ կայսերական բանակը երկու թևում էլ հասավ առավելության և արդեն օրվա կեսին հետ շարժեց հակառակորդի թևերին:

III փուլ – Կեսօրին մարտի մեջ մտավ Արաբական խալիֆության բանակի երրորդ շաբթի պահեստազորը և, օգնության հասնելով սեփական բանակի աջ թևին, նահանջը դադարեցրած այս թևի ռազմիկների հետ միասին հակահարված հասցրեց: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչի արդյունքում քրիստոնյաները հետ մղվեցին ելման դիրքեր, ընդ որում մարտում ընկավ Արդիգանը:

IV փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին Արաբական խալիֆության բանակի երրորդ շաբթի պահեստազորի մի մասը մնաց տեղում, աջակցելով այստեղ գործող ուժերին, իսկ հիմնական մասն էլ, խորը մարտաշավ իրականացնելով սեփական մարտակարգի թիկունքում, օգնության հասավ սեփական ձախ թևին՝ թևային հարված հասցնելով հաջողությունն աստիճանաբար զարգացնող կայսերական բանակի աջ թևին: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչի արդյունքում քրիստոնյաները արդեն օրվա վերջում հետ մղվեցին ելման դիրքեր: Օրվա վերջում ելման դիրքեր վերադարձավ նաև կայսերական բանակի կենտրոնը: Գիշերը տեղի ունեցած խորհրդակցությունում Վահան Մամիկոնյանն առաջարկեց հաջորդ օրվա գործողության մեկ այլ ծրագիր, ըստ որի պետք է հարված

հասցվեր հակառակորդի աջ թևի ու կենտրոնի աջ ջոկատի հարման վայրում՝ մասերի բաժանելով դրանք և ջախջախելով:

V փուլ – Օգոստոսի 17-ի առավոտյան կայսերական բանակն անցավ հարձակման և հարված հասցրեց հակառակորդի աջ թևի ու կենտրոնի աջ ջոկատի հարման վայրում: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Արաբական խալիֆության բանակը հետ շարտվեց:

VI փուլ – Կեսոբին մարտի մեջ մտավ Արաբական խալիֆության բանակի երրորդ շարքի պահեստազորը և, օգնության հասնելով սեփական բանակի աջ թևին ու բաժանվելով երկու մասի, նահանջը դադարեցրած այս թևի ռազմիկների հետ միասին հակահարված հասցրեց: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչի արդյունքում արդեն օրվա վերջին քրիստոնյաները հետ մղվեցին ելման դիրքեր: Գիշերը տեղի ունեցած խորհրդակցությունում Վահան Մամիկոնյանն առաջարկեց հաջորդ օրվա գործողության հերթական ծրագիրը, ըստ որի պետք է կրկին հարված հասցվեր հակառակորդի աջ թևի ու կենտրոնի աջ ջոկատի հարման վայրում, մասերի բաժանելով դրանք և ջախջախելով, ինչից հետո պետք է վճռական հարված հասցվեր արդեն նաև կենտրոնում ու աջ թևում:

VII փուլ – Օգոստոսի 18-ի առավոտյան կայսերական բանակն անցավ հարձակման և հարված հասցրեց հակառակորդի աջ թևի ու կենտրոնի աջ ջոկատի հարման վայրում: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Արաբական խալիֆության բանակը հետ շարտվեց, ընդ որում հատկապես հետ քաշվեց կենտրոնի աջ ջոկատը: Այս ընթացքում, ցանկանալով թույլ չտալ հակառակորդին հարված հասցնել նաև այդ հատվածներում, Արաբական խալիֆության բանակը սեփական ձախ թևի, ինչպես նաև կենտրոնի ձախ թևի ուժերով տեղային հարձակումներ կազմակերպեց, ինչի արդյունքում Վահան Մամիկոնյանի կողմից նախապատրաստված հարվածն այս հատվածներում կյանքի չկոչվեց:

VIII փուլ – Կեսոբին մարտի մեջ մտավ Արաբական խալիֆության բանակի երրորդ շարքի պահեստազորը: Բաժանվելով երկու մասի և օգնության հասնելով սեփական բանակի աջ թևին ու կենտրոնի աջ ջոկատին՝ վերջինս նահանջը դադարեցրած այս թևի ռազմիկների հետ միասին հակահարված հասցրեց: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչի արդյունքում ի վերջո թևանցված կայսերական բանակի կենտրոնի ձախ ջոկատը սկսեց նահանջել՝ ի վերջո վերադառնալով ելման դիրքեր: Այս ընթացքում զոհվեց նաև Կանատիրոսը: Արդյունքում՝ հետ քաշվեց ու ելման դիրքեր վերադարձավ նաև կայսերական բանակի ձախ թևը, որը մինչ այդ համառ դիմադրություն էր ցույց տալիս հակառակորդին, սակայն այժմ աջից մնացել էր անպաշտպան: Միաժամանակ, ցանկանալով այնուհանդերձ կյանքի կոչել նախնական ծրագրի երկրորդ մասը՝ կայսերական բանակի աջ թևն ու կենտրոնի աջ ջոկատն անցան հարձակման՝ աղեղների հարվածի տակ առնելով հակառակորդի մարտակարգը: Ստեղծված պայմաններում, չցանկանալով բորբոքել մարտն այդ հատվածներում և խուսափելով ձեռնամարտից, միայն մանր տեղային հակահարվածներ հասցնող Արաբական խալիֆության բանակը զգալի կորուստներ կրեց՝ կորցնելով 700 հոգի միայն հեծյալ, ընդ որում հատկապես շատ էին վիրավորները⁹⁷⁶: Օրվա վերջում, սակայն, կողմերը ելման դիրքեր վերադարձան նաև այս հատվածներում, ընդ որում մարտում ընկել էր Գրիգոր Յայը: Գիշերը տեղի ունեցած խորհրդակցությունում Վահան Մամիկոնյանը, հաշվի առնելով զգալի կորուստները, առաջարկեց հաջորդ օրը փորձ կատարել մի քանի օրով զինադադար կնքել: Օգոստոսի 19-ին Վահան Մամիկոնյանը զինադադար կնքելու նպատակով պատգամավորներ ուղարկեց Խալիդ իբն Վալիդի մոտ ու, թեև առաջարկը մերժվեց, սակայն այդ օրը ռազմական գործողություններ փաստացի այնուհանդերձ չեղան: Միաժամանակ Խալիդ իբն Վալիդն իրականացրեց ուժերի վերախմբավորում և, առկա հեծելազորը (8.000) հավաքելով մեկ բռունցքում, նախատեսեց ձախ կողմից շրջանցել հակառակորդի մարտակարգի ձախ թևը ու թևային և թիկունքային հարված հասցնել վերջինիս: Միաժամանակ առանձին մի հեծյալ ջոկատի (500) հրամայվեց խորը թևանցում իրականացնել հյուսիսից և անցնել հակառակորդի ձախ թևի թիկունք՝ խնդիր ունենալով հսկողության տակ վերցնել կայսերական թիկունքում ձգվող ու զգալի խորություն ունեցող կիրճում հոսող Ռուկադ գետի վրա զգված կամուրջը:

⁹⁷⁶ Արաբական սկզբնաղբյուրները, ողջ ճակատամարտի ժամանակ առանձնացնելով, հատկապես մատնանշում են Յայ հետևակ նետածիգների խիստ հաջող գործողությունները, որի հետևանքով միայն հեծելազորային այդ գրոհի ժամանակ 700 արաբ մահմեդականներ «համբառնեցին» հայկական նետերից:

IX փուլ – Օգոստոսի 20-ի վաղ առավոտյան Արաբական խալիֆության բանակի հեծելազորը ձախից սկսեց շրջանցել կայսերական բանակի ձախ թևը՝ վերջինիս հետ թևային դրության մեջ բացազատվելով ողջ ճակատով: Ստեղծված պայմաններում Վահան Մամիկոնյանը սկսեց դեպի ձախ թև փոխադրել կենտրոնի և աջ թևի երկրորդ շարքում գտնվող հեծելազորը, սակայն մինչ այդ հակառակորդը ձախ կողմից և ճակատից համակցված հարված հասցրեց կայսերական բանակի ձախ թևին: Արդյունքում՝ լայն ճակատով հարվածող Արաբական խալիֆության բանակի հեծելազորի ձախ մասը հարվածեց կայսերական բանակի ձախ թևի հետևազորին վերջինիս ձախից, իսկ աջ մասը՝ երկրորդ շարքում գտնվող հեծելազորին: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում կայսերական բանակը հեծելազորը ծանր պարտություն կրեց և ցրվեց:

X փուլ – Օրվա կեսին Արաբական խալիֆության բանակ ճակատային, թևային ու թիկունքային հարված հասցրեց կայսերական բանակի ձախ թևին և արդյունքում ծանր պարտության մատնեց ու ցրեց վերջինիս, ինչից հետո նույն կերպ պարտության մատնվեց ու ցրվեց նաև կայսերական բանակի կենտրոնի ձախ ջոկատը:

XI փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին ողջ ճակատով հարձակման անցած Արաբական խալիֆության բանակը հարված հասցրեց կենտրոնում և սեփական ձախ թևում, ինչի հետ միաժամանակ հաջողությունը զարգացրին նաև աջ թևի ուժերը: Արդյունքում՝ այդպես էլ ուժերը կենտրոնացնել չհասցրած ու սեփական ձախ թևի հեծելազորին օգնության հասնել չկարողացած կայսերական բանակի հեծելազորը վերջնական պարտություն կրեց և ցրվեց, որից հետո ջախջախվեցին նաև կայսերական բանակի կենտրոնի աջ ջոկատն ու աջ թևը:

XII փուլ – Արաբական խալիֆության բանակի հեծելազորը սկսեց հետապնդել Դամասկոսի ուղղությամբ դեպի հյուսիս փախուստի դիմող կայսերական բանակին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում հենց այդ ընթացքում էլ մարտում ընկան Վահան Մամիկոնյանն ու Թեոդորոս Սակելլիոսը: Իր հերթին դեպի արևմուտք հեռացող կենտրոնի ու աջ թևի քրիստոնյա ռազմիկներին հիմնականում հետապնդեց թշնամու բանակի հետևակը՝ ի վերջո սեղմելով վերջիններիս Ռուկադ գետի կիրճին և, օգտվելով այն բանից, որ կամուրջը մինչ այդ վերցվել էր հսկողության տակ ու քրիստոնյաները հայտնվել են ծուղակում, ծանր կորուստներ պատճառեց վերջիններին: Այս հատվածում քրիստոնյա բանակի ռազմիկների զգալի մասը զոհ գնաց հակառակորդի ռազմիկների հարվածներին, որոնք գերիներ չէին վերցնում, իսկ մի մասն էլ, փորձելով տարբեր վայրերում անցնել Ռուկադ գետի կիրճը, զոհվեց գետի ջրերում կամ կիրճը իջնելու փորձ կատարելիս:

Հայերը կորցրին մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեցին նաև Վահան Մամիկոնյանն ու Գրիգոր Հայը, դաշնակիցները՝ մոտ 58.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

1520. 636 օգոստոսի վերջ – Դամասկոսը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:¹⁵²⁰ Չարգացնելով հաջողությունը՝ Արաբական խալիֆության բանակը, պայմանագիր կնքելով քաղաքների բնակչության հետ, շուտով մտավ նաև Սիդոն, Տյուրոս, Ալկա, Բեյրութ (Փյունիկիա, Միջերկրական ծովի ափին), Հեսն, Համնա և Շեյզար:
1521. 636 նոյեմբեր - 637 ապրիլ – Երուսաղեմը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և ի վերջո ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵²¹
1522. 636 նոյեմբերի 16 - 19 – Կառեսիայի ճ-մ (Կենտրոնական Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Հիթայի մոտ)¹⁵²²

Օգտվելով այն բանից, որ 634 թ-ի մարտի վերջին Խալիդ իբն Վալիդը իր բանակի զգալի մասով անցել է Ասորիք, ինչը էականորեն թուլացրել է Արաբական խալիֆության դիրքերը նոր նվաճված Եփրատի ստորին հովտում՝ Պարսից թագավորության բանակը 634 թ-ի գարնանը փորձեց հակահարձակում կազմակերպել, սակայն պարտություն կրեց Նամարաքի ճ-մ-ում (Հարավային Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրոսից մոտ 150 կմ հարավ) և Կաշբարի ճ-մ-ում (Հարավային Միջագետք, Տիգրիսի աջ ափին, Տիգրոսից մոտ

140 կմ հարավ-արևելք): Նոր հակահարձակման Պարսից թագավորության բանակն անցավ 634 թ-ի վերջին և արդեն հոկտեմբերի վերջին խոշոր հաղթանակ տարավ այ-Ջիսրայի ճ-մ-ում (= Կամոթի ճ-մ) (Հարավային Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրոսից մոտ 150 կմ հարավ), սակայն այս հաջողությունը լիովին արժեզրկվեց այն բանից հետո, երբ 634 թ-ի նոյեմբերի 9-ին Արաբական խալիֆության բանակը իր հերթին խոշոր հաղթանակ տարավ Բուվայբայի ճ-մ-ում (Հարավային Միջագետք, Եփրատի աջ ափին, Տիգրոսից մոտ 130 կմ հարավ):

635 թ-ը ծախսելով ուժերը կենտրոնացնելու և Հերակլես I-ի հետ դաշինքը վերջնական տեսքի բերելու համար՝ 636 թ-ի գարնանը Հագկերտ III-ը սկսեց ուժերի կենտրոնացումը Կադեսիայի շրջակայքում: Նախատեսվում էր, որ Պարսից թագավորության բանակը պետք է միաժամանակյա հարված հասցնի հակառակորդին Միջագետքում Բյուզանդական կայսրության բանակի հասցրած հարվածի հետ միասին Ասորիքում: Ստեղծված պայմաններում խալիֆ Օմարը, ցանկանալով կանխել Պարսից թագավորության բանակի միասնական գործողությունները Բյուզանդական կայսրության բանակի հետ միասին, բանակցություններ սկսեց Հագկերտ III-ի հետ և հասավ նրան, որ վերջինս չիրականացրեց առաջխաղացում այն ժամանակ, երբ զարգանում էին Յարմուկի ճ-մ-ի հետ կապված իրադարձությունները Ասորիքում:

Վճռական հաղթանակ տանելով Յարմուկի ճ-մ-ում՝ արդեն 636 թ-ի աշնան սկզբին Սաադ իբն Աբու-Վաթասի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (38.000, որից 18.000 հեծյալ) սկսեց ուժերը կենտրոնացնել Ռուստամ Ֆառուխզադեի, Վահրամ Ջադուի, Փիրուզ-Խոսրովի և Մատյան գնդի հրամանատար Խիլանոսի ընդհանուր ղեկավարությամբ առաջխաղացում իրականացնող Պարսից թագավորության բանակի (70.000, որից 30.000 հեծյալ, ինչպես նաև 33 փիղ), սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանի, նրա երկու քրոջորդիների, Գրիգոր Սյունու ու վերջինիս որդու գլխավորած Հայոց այրուձիու (4.000), ինչպես նաև սպարապետ Ջիվանշիրի գլխավորած Արցախ-Ռուտիքի թագավորության բանակի (3.000) դեմ: Միաժամանակ Սաադ իբն Աբու-Վաթասը, համալրումներ ստանալու նպատակով ձգտելով ժամանակ շահել, բանակցություններ սկսեց Ռուստամի հետ, որոնք տևեցին երկու ամիս, սակայն հետագայում ընդհատվեցին: Անարդյունք ավարտված բանակցություններից հետո նոյեմբերի առաջին կեսին կողմերը մոտեցան իրար, որից հետո Ռուստամի բանակը գետի վրա գցված կամրջով անցավ Եփրատի աջ ափ և ճամբարեց: Հարավից մոտեցավ ու ճամբարեց նաև Արաբական խալիֆության բանակը:

Նոյեմբերի 16-ի առավոտյան Պարսից թագավորության բանակը մարտակարգ ընդունեց՝ բաժանվելով չորս հավասար մասերին: Աջ թևի հրամանատարությունը ստանձնեց Ռամիզանը, կենտրոնի աջ ջոկատինը՝ Խիլանոսը, կենտրոնի ձախ ջոկատինը՝ Փիրուզ-Խոսրովը, իսկ ձախ թևինը՝ Վահրամ Ջադուն: Բանակի ընդհանուր ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց Ռուստամ Ֆառուխզադեն: Առաջին շարքում տեղակայվեց ծանր հետևակի պաշտպանության տակ գործող թեթև հետևակը, երկրորդ շարքում՝ հեծելազորը: Փղերը հավասարապես բաշխվեցին մոտ 10 կմ ձգվող ճակատի առաջին գծում: Արաբական խալիֆության բանակը ևս դուրս եկավ ճամբարից ու մարտակարգ ընդունեց՝ իր հերթին առկա ուժերը բաժանելով չորս մասի և տեղակայելով դրանք երկու շարքերում: Բանակի առաջին շարքում տեղակայվեց հետևակը, երկրորդում՝ հեծելազորը:

I փուլ – Վաղ առավոտյան առանձին ռազմիկների մենամարտերից հետո Պարսից թագավորության բանակը, մարտի մեջ մտցնելով փղերին, ողջ ճակատով անցավ հարձակման՝ աղեղների հզոր հարվածի տակ առնելով հակառակորդի մարտակարգը և հիմնական հարվածը հասցնելով սեփական ձախ թևում: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Արաբական խալիֆության բանակը սեփական աջ թևում սկսեց նահանջել: Ստեղծված պայմաններում Սաադ իբն Աբու-Վաթասը մարտի մեջ մտցրեց աջ թևի հեծելազորը և փորձեց կանգնեցնել առաջացող փղերին, սակայն, հանդիպակաց մարտի մեջ մտնելով նույն թևում գործող հակառակորդի հեծելազորի հետ, վերջինս ևս հետ մղվեց: Ցանկանալով շտկել իրավիճակը՝ Սաադ իբն Աբու-Վաթասը դեպի աջ թև տեղափոխեց կենտրոնի աջ ջոկատի հեծելազորը, որը, միավորելով աջ թևի հեծելազորի հետ, կրկին նետեց հակահարձակման: Միաժամանակ կենտրոնի աջ ջոկատի հետևակի մի մասին հրամայվեց պահել դիրքերը ճակատից առաջացող հակառակորդի դեմ, իսկ մյուս մասին էլ՝ օգնության հասնել աջ թևի հետևակին: Արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը,

ընկնելով թևային ու ճակատային հարվածի տակ, սեփական ձախ թևում նահանջեց ելման դիրքեր, որից հետո հետ քաշվեցին ուժերը նաև կենտրոնում և աջ թևում:

II փուլ – Ժամը 10:00-ի մոտակայքում Պարսից թագավորության բանակը, կրկին մարտի մեջ մտցնելով փղերին, ողջ ճակատով անցավ հերթական հարձակման՝ աղեղների հզոր հարվածի տակ առնելով հակառակորդի մարտակարգը և հիմնական հարվածը հասցնելով արդեն սեփական բանակի աջ թևում: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Արաբական խալիֆության բանակը սեփական ձախ թևում սկսեց նահանջել: Ստեղծված պայմաններում Սաադ իբն Աբու-Վաթաաը մարտի մեջ մտցրեց ձախ թևի հեծելազորը և փորձեց կանգնեցնել առաջացող փղերին, սակայն, հանդիպակաց մարտի մեջ մտնելով նույն թևում գործող հակառակորդի հեծելազորի հետ, այն ևս հետ մղվեց: Ցանկանալով շտկել իրավիճակը՝ Սաադ իբն Աբու-Վաթաաը դեպի ձախ թև տեղափոխեց կենտրոնի ձախ ջոկատի հեծելազորը, որը, միավորելով ձախ թևի հեծելազորի հետ, կրկին նետեց հակահարձակման: Միաժամանակ կենտրոնի ձախ ջոկատի հետևակի մի մասին հրամայվեց պահել դիրքերը ճակատից առաջացող հակառակորդի դեմ, իսկ մյուս մասին էլ՝ օգնության հասնել ձախ թևի հետևակին և հարվածել հատկապես փղերին: Արդյունքում Պարսից թագավորության բանակը, ընկնելով թևային և ճակատային հարվածի տակ, սեփական աջ թևում նահանջեց ելման դիրքերը, ընդ որում ոչնչացվեցին կամ ահաբեկվելով մարտի դաշտից հեռացվեցին նաև փղերը, իսկ մարտադաշտում մնացած փղերի աշտարակներն էլ լրջորեն վնասվեցին: Աջ թևում հետ մղվելուց հետո հետ քաշվեցին Պարսից թագավորության բանակի ուժերը նաև կենտրոնում և ձախ թևում:

III փուլ – Կեսօրից սկսած մինչև երեկո Արաբական խալիֆության բանակը ողջ ճակատով մի շարք հարձակումներ ձեռնարկեց, ընդ որում հարձակումներից մեկի ժամանակ բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ ձեռնամարտի մեջ մտավ նաև Ռուստամը, որը մի քանի վերքեր ստացավ: Մութն ընկնելուն պես կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր:

IV փուլ – Նոյեմբերի 17-ին, ցանկանալով խուսափել մարտավարական առումով ոչ ձեռնտու փոխադարձ աղեղնամարտից, Արաբական խալիֆության բանակի լավագույն ռազմիկները առաջ եկան սեփական մարտակարգերից և մենամարտերի հրավիրեցին հակառակորդի բանակի լավագույն ռազմիկներին: Սկիզբ առան փոփոխակի հաջողությամբ ընթացած մենամարտեր, որոնց ընթացքում սպանվեցին Վահրամ Զադուն և Ռուստամի եղբայր Վինդոյը, իսկ Փիրուզ-խոսրովը վիրավորվեց: Մենամարտերը ձգվեցին մինչև կեսօր, երբ Արաբական խալիֆության բանակը խոշոր համալրում (10.000, որից 1.000 հեծյալ) ստացավ, ընդ որում սկզբում տեղ հասավ հեծելազորը, իսկ մինչև օրվա վերջ էլ՝ մանր խմբերի բաժանված հետևազորը: Արդեն կեսօրին, օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի մարտակարգի առաջին շարքում բացակայում էր նախորդ օրը ծանր կորուստներ կրած փղերի գունդը, Արաբական խալիֆության բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման, ընդ որում առաջին շարքում տեղակայվեցին զրահավորված ու վրաները աշտարակներ ունեցող ուղտերը, որոնց հենց միայն տեսքից հակառակորդի հեծելազորի նժույզները խուճապի մատնվեցին և հեռացան մարտադաշտից: Չարգացնելով հաջողությունը՝ Արաբական խալիֆության բանակը սկսեց հետ մղել հակառակորդին՝ հատկապես զգալի հաջողության հասնելով վերջինիս ձախ թևի նկատմամբ: Ստեղծված պայմաններում Ռուստամը մարտի մեջ մտցրեց սեփական բանակի երկրորդ շարքը և միայն օրվա վերջում ու մեծ դժվարությամբ հետ մղեց հակառակորդին ելման դիրքեր: Օրվա արդյունքներով Արաբական խալիֆության բանակը կորցրեց 2.500, իսկ հակառակորդը՝ 10.000 զինվոր:

V փուլ – Նոյեմբերի 18-ի առավոտյան Պարսից թագավորության բանակը, կրկին մարտի մեջ մտցնելով փղերին, ողջ ճակատով անցավ հարձակման՝ աղեղների հզոր հարվածի տակ առնելով հակառակորդի մարտակարգը: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Արաբական խալիֆության բանակը ողջ ճակատով սկսեց նահանջել:

VI փուլ – Ժամը 10:00-ի մոտակայքում Ռուստամը, վերախմբավորելով և կրկին մարտի մեջ մտցնելով հեծելազորը, հակառակորդի ճակատային գծում առաջացած ճեղքվածքներով այն անցկացրեց Արաբական խալիֆության բանակի թիկունք, սակայն հաջողությունը զարգացնել չհաջողվեց, քանի որ հակառակորդի հեծելազորը, անցնելով հաջող հակահարձակման, հետ շարտեց վերջինիս:

VII փուլ – Կեսօրին Արաբական խալիֆության բանակը ստացավ ևս մեկ համալրում (6.000), ընդ որում վերջինիս ժամանումը կազմակերպվեց հնարավորինս բացահայտ՝

ծգված ու երկար շարքերով, ինչը ծանր ազդեցություն ունեցավ Պարսից թագավորության բանակի ռազմիկների վրա: Դրանից հետո, ողջ ճակատով անցնելով հարձակման, Արաբական խալիֆության բանակը հարված հասցրեց փղերի գնդին, ինչի արդյունքում փղերը ոչնչացվեցին կամ, ահաբեկելով ու տրորելով սեփական շարքերը, դիմեցին փախուստի: Չարգացնելով հաջողությունը և կիրառման մեջ դնելով արդեն ուղտերին՝ Արաբական խալիֆության բանակը փորձեց զարգացնել հարվածը, սակայն մինչև մուֆն ընկնելը իրականացված մի շարք հարձակումները հաջողություն չբերեցին: Արդեն օրվա ամենավերջում Արաբական խալիֆության բանակը ևս մեկ համալրում (700) ստացավ, ընդ որում այս ջոկատի ռազմիկները, մթնշաղում սեփական բանակին մոտենալով ձգված շարքերով, հերթական անգամ տպավորություն ստեղծեցին, թե ժամանել են մեծաքանակ ուժեր:

VIII փուլ - Նոյեմբերի լույս 19-ի գիշերը փոխադարձ հարձակումները շարունակվեցին, թեև դրանք ընթացան անկանոն կերպով և, իրենց բնույթով լինելով անկառավարելի, լուսաբացին աստիճանաբար դադարեցին:

IX փուլ - Նոյեմբերի 19-ի առավոտյան Արաբական խալիֆության բանակը հարձակման անցավ կենտրոնում՝ սկզբում հետ մղելով հակառակորդի կենտրոնի ձախ, իսկ հետո՝ աջ ջոկատին: Չարգացնելով հաջողությունը՝ Արաբական խալիֆության բանակը հասավ Ռուստամի անձնական ղեկավարությամբ մարտնչող հակառակորդի հեծելազորին, որին էլ բռնկված համառ մարտում պարտության մատնեց ու ցրեց: Մարտում այլոց հետ միասին ընկան Նաև սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանը, Գրիգոր Սյունին և վերջինիս որդին, իսկ ծանր վիրավորված Ռուստամն էլ տապալվեց Նժույգից ու ընկած մնաց գետնին Նստած գումակային ուղտերից մեկի մոտ: Նախորդ դեպքերի հետ միաժամանակ, սակայն, Պարսից թագավորության բանակի աջ թևը անցավ հարձակման և, պարտության ու փախուստի մատնելով հակառակորդի ձախ թևին, ի վերջո ստիպեց կենտրոնում ճեղքած և առաջ եկած հակառակորդին վերադառնալ ելման դիրքեր: Այդ ընթացքում, սակայն, հակառակորդի ռազմիկներից մեկը գտավ գետնին ընկած Ռուստամին և գլխատեց նրան: Շուտով սկիզբ առավ ավագի մի ուժեղ փոթորիկ, ընդ որում քամու ուղղությունն այնպիսին էր, որ ավագի ալիքները լցվեցին Պարսից թագավորության բանակի մարտակարգերի վրա: Վերջին հանգամանքը ոգևորեց Արաբական խալիֆության բանակի ռազմիկներին և վերջնականապես հուսալքեց Ռուստամի մահվան մասին լուրից առանց այդ էլ հուսալքված Պարսից թագավորության բանակի ռազմիկներին:

X փուլ - Օրվա երկրորդ կեսին, այլևս հնարավոր չհամարելով մնալ մարտադաշտում, Պարսից թագավորության բանակը, ենթարկվելով հակառակորդի մշտական հարվածներին, Խիլանոսի ընդհանուր ղեկավարությամբ սկսեց ուժերը հետ քաշել դեպի գետի վրա ձգված կամուրջը: Արդյունքում բանակի մի մասը կարողացավ անցնել Եփրատի ձախ ափ, սակայն ռազմիկներից շատերը զոհ գնացին հակառակորդի ռազմիկների հարվածներին, որոնք գերիներ չէին վերցնում, իսկ մի մասն էլ զոհվեց գետի ջրերում: Օրվա արդյունքներով Արաբական խալիֆության բանակը կորցրեց 6.000, իսկ հակառակորդը՝ 10.000 զինվոր՝ չհաշված գետում խեղդվածներին: Վերջին ընդհարումներից մեկում զոհվեց Նաև Խիլանոսը:

Հայերը կորցրին մոտ 5.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեցին սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանը, Նրա երկու քրոջորդիները, Գրիգոր Սյունին և Նրա որդին, դաշնակիցը՝ մոտ 50.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Արաբական խալիֆության բանակին հասավ հսկայական ավար, ինչպես Նաև Պարսից թագավորության բանակի սրբազան խորհրդանիշը համարվող Դիոյաիշ-ի-Կավյանի դրոշը, որը հետագայում մասնատվեց:

1523. 637 հունվարի սկիզբ - մարտի կես - *Տիգրանի գրավումը*¹⁵²³

636 թ-ի դեկտեմբերի կեսին գրավելով *Բաբելոնը*, իսկ 637 թ-ի հունվարի սկզբին էլ տիրելով *Բուղսային* (Տիգրանից մոտ 80 կմ հարավ-արևմուտք)՝ Սաադ իբն Աբու-Վաբասի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) մոտեցավ Տիգրանյան քաղաքային համալիրին, որտեղ պաշտպանության անցան Հազկերտ III-ի, Բավի Ֆառուխզադեի և Միհրան Միհրանյանի գլխավորած Պարսից թագավորության բանակը (մոտ 5.000) ու սպարապետ Ջիվանշիրի գլխավորած Հայոց այրուձին (մոտ 1.500):

I փուլ – 637 թ-ի հունվարի կեսին Արաբական խալիֆության բանակը առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու տիրեց Տիգրնիյան քաղաքային համալիրի հարավային մասը կազմող Վաղարշապահին (Տիգրնից մոտ 7 կմ հարավ, Տիգրիսի աջ ափին):

II փուլ – 637 թ-ի հունվարի վերջին Արաբական խալիֆության բանակը մոտեցավ Տիգրնիյան քաղաքային համալիրի արևմտյան մասը կազմող Վեհ-Կավատին, սակայն հանդիպեց զգալի դիմադրության՝ հարվածի ենթարկվելով, մասնավորապես, քարանետներով ու բալիստներով:

III փուլ – 637 թ-ի մարտի սկզբին պաշտպանվողները խոշոր արտագրոհ կազմակերպեցին Վեհ-Կավատից, սակայն մինչև օրվա վերջ տեղի ունեցած համառ մարտում հետ մղվեցին ելման դիրքեր: Դրանից հետո, սակայն, համարելով պաշտպանությունը Վեհ-Կավատում անհեռանկար, պաշտպանվողները թողեցին այն և անցան Տիգրնիյան քաղաքային համալիրի կենտրոնական մասը կազմող Վեհ-Արտաշիր (Տիգրնից մոտ 3 կմ արևմուտք, Տիգրիսի կենտրոնում գտնվող կղզու վրա): Այստեղ ևս, սակայն, համարելով պաշտպանությունը անհեռանկար, պաշտպանվողները լքեցին նաև այն և, անցնելով Տիգրիսը, վերջնականապես ամրացան բուն Տիգրնում, ինչից հետո ոչնչացրին գետի վրա գցված բոլոր կամուրջները և հավաքեցին լողալու բոլոր միջոցները՝ հուսալով հորդացած գետի օգնությամբ կասեցնել հակառակորդի հետագա առաջխաղացումը:

IV փուլ – 637 թ-ի մարտի կեսին Արաբական խալիֆության բանակի մի քանի ռազմիկներ նժույգների կիրառմամբ քաղաքից ավելի հարավ գետանցեցին Տիգրիսը և հետագայում ձեռք բերեցին նավակներ, որից հետո գետանցեց նաև մնացած բանակը: Ստեղծված պայմաններում, համարելով պաշտպանությունը անհեռանկար արդեն նաև բուն Տիգրնում պաշտպանվողները թողեցին այն ու աննկատ հեռացան, ինչից հետո Արաբական խալիֆության բանակը առանց լուրջ դիմադրության մտավ քաղաք:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Հազվերտ III-ը և իր արքունիքը նահանջեցին դեպի հյուսիս, իսկ քաղաք մտած հակառակորդի բանակին հսկայական այլ ավարի շարքում բաժին հասավ նաև արյաց արթալի թագն ու հանդերձանքը:

1524. 637 ապրիլ – Ջալուլայի ճ-մ (Բաղդադից մոտ 130 կմ հյուսիս-արևելք, Դիալա գետի միջին հովիտ)¹⁵²⁴

Հաշիմ իբն Ութբայի և Կակա իբն Ամրի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (14.000) մոտեցավ Միհրան Միհրանյանի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող ու սեփական բանակատեղիում պաշտպանական ամուր դիրքեր գրաված Պարսից թագավորության բանակին (20.000) և սպարապետ Ջիվանշիրի գլխավորած Հայոց այրուձիհուն (մոտ 1.000), որոնց աջ թևը պաշտպանված էր Դիալա գետով, իսկ ձախ թևը՝ լեռներով: Այս պայմաններում Միհրան Միհրանյանը նախատեսել էր, համառ պաշտպանության ուժասպառ անելով հակառակորդին, վճռական հակահարձակումով ջախջախել վերջինիս, այն դեպքում, երբ Արաբական խալիֆության բանակի ղեկավարությունը, հաշվի առնելով թևանցման անհնարիությունը, ցանկանում էր հարձակումով ու կեղծ նահանջով բաց դաշտ քաշել հակառակորդին և, անցնելով վճռական հակահարձակման, հասնել հաղթանակի:

I փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը անցավ ճակատային հարձակման և, որոշ ժամանակ մարտ մղելով հակառակորդի հետ, աստիճանաբար սկսեց հետ քաշվել դեպի բաց դաշտ:

II փուլ – Պարսից թագավորության բանակը ու Հայոց այրուձիհն անցան հակահարձակման և, հետապնդելով նահանջող հակառակորդին, հայտնվեցին բաց դաշտում: Այս ընթացքում Կակա իբն Ամրի գլխավորած ջոկատը, իրականացնելով խորը թևանցում, գրավեց հակառակորդի բանակատեղիի գլխավոր մուտքի դիմաց գտնվող խանդակի վրա ձգվող կամուրջը:

III փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը անցավ հակահարձակման և սկսեց թևանցել հակառակորդին, որը փորձեց հետ քաշվել, սակայն, քանի որ կամուրջը մինչ այդ վերցվել էր հակառակորդի հսկողության տակ, ի վերջո շրջապատվեց ու գլխովին ջախջախվեց:

IV փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ Արաբական խալիֆության բանակը գրավեց հակառակորդի ճամբարը:

V փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը պաշարեց Ջայուլան, որը գրավվեց 6 ամիս դիմադրելուց հետո:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Միհրանը, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Հազկերտ III-ը և իր արքունիքը, շարունակելով հետ քաշվել դեպի հյուսիս-արևելք, ամրացան Ռեյում, իսկ Ջիվանշիր I Մեծը, հավաքելով Հայոց այրուծիու մնացորդները, վերադարձավ Հայրենիք:

1525. 637 հունիս – Կիննասարինի ճ-մ (քաղաքից մոտ 5 կմ արևելք): Քաղաքին մոտեցած Արաբական խալիֆության բանակը (17.000) շրջապատեց ու հաղթեց Միսաա Հայի գլխավորությամբ անակնկալ հարձակում գործել փորձող Բյուզանդական կայսրության բանակին (7.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000) և, պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, մտավ Կիննասարին: Հայերը կորցրին մոտ 1.500 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Միսասը, դաշնակիցը՝ մոտ 3.700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵²⁵

1526. 637 օգոստոսի սկիզբ - հոկտեմբերի սկիզբ – Հայեայի գրավումը¹⁵²⁶

Աբու Ուբեյդայի, Խալիդ իբն Վալիդի և Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (17.000) սկսեց մոտենալ քաղաքին, որտեղ Հովակիմի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) իրենց հերթին պատրաստվում էին արտագրոհ իրականացնել:

I փուլ – Օգոստոսին քաղաքին մոտեցած Արաբական խալիֆության բանակը շրջապատեց և հաղթեց քաղաքից անակնկալ հարձակում գործել փորձող կայսերական բանակին, որոնց մնացորդները նահանջեցին քաղաք:

II փուլ – Օգոստոսից մինչև հոկտեմբեր կայսրության բանակը քաղաքը շրջապատած Արաբական խալիֆության բանակի ուղղությամբ մի շարք արտագրոհներ իրականացրեց, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Ի վերջո, պայմանագիր կնքելով հակառակորդի հետ, քաղաքի կայազորն ու բնակչությունը հանձնվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Հովակիմը իսլամ ընդունեց և համալրեց Արաբական խալիֆության բանակի շարքերը, իսկ նրա ռազմիկների զգալի մասն էլ ազատություն ստացավ ու ցրվեց: Այնուհետև, պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակիչների հետ, Արաբական խալիֆության բանակը մտավ Ազազ (Հալեայից մոտ 40 կմ հյուսիս):

1527. 637 հոկտեմբերի կես - հոկտեմբերի 30 – Անտիոքի գրավումը¹⁵²⁷

Աբու Ուբեյդայի, Խալիդ իբն Վալիդի և Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (17.000) սկսեց մոտենալ քաղաքին, որտեղ գտնվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պատրաստվեցին դիմադրություն կազմակերպել Երկաթյա կամրջի մոտ (Անտիոքից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևելք, Օրոնտես գետի ափին):

I փուլ – Հոկտեմբերի կեսին Երկաթյա կամրջին մոտեցած Արաբական խալիֆության բանակը հաղթանակ տարավ կայսրության բանակի նկատմամբ, որի մնացորդները նահանջեցին քաղաք:

II փուլ – Հոկտեմբերի կեսից մինչև հոկտեմբերի 30-ը կայսրության բանակը մի շարք մանր արտագրոհներ իրականացրեց քաղաքը շրջապատած Արաբական խալիֆության բանակի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ: Ի վերջո, պայմանագիր կնքելով հակառակորդի հետ, քաղաքի կայազորն ու բնակչությունը հանձնվեցին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

1528. 637 նոյեմբեր – Պլատանա կիրճի ճ-մ: Դեպի հյուսիս-արևմուտք շարժվող Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100,

դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵²⁸ Այնուհետև, զարգացնելով հաջողությունը, Արաբական խալիֆության բանակը արդեն 637 թ-ի դեկտեմբերի վերջին առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու մտավ նաև Սեմքիջ:

1529. 638 զարուն - Կիրկեսիոնը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000), ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:¹⁵²⁹

1530. 639 զարուն - 640 հոկտեմբեր - Կալսարիևայի գրավումը (Փյունիկիա, Միջերկրական ծովի ափին)¹⁵³⁰

Ասորիքի կառավարիչ Եզդ իբն Աբու-Սուֆյանի և նրա եղբայր Մուավիայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (17.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (7.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200):

I փուլ - 639 թ-ի զարնանը Արաբական խալիֆության բանակը, ասպատակելով քաղաքի շրջակայքը, օղակեց այն՝ զերծ մնալով ակտիվ գործողություններից: Գրեթե անմիջապես էլ քաղաքի կայազորը հզոր արտագրոհ իրականացրեց, բայց համառ մարտից հետո այն հետ մղվեց:

II փուլ - 640 թ-ի հոկտեմբերին Արաբական խալիֆության բանակը, տեղեկանալով դեպի քաղաք տանող գաղտնուղու մասին, ներխուժեց քաղաք և գրավեց այն, ընդ որում քաղաքի կայազորի զգալի մասը ծովով հեռացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

1531. 639 օգոստոսի 21 - 27 - Նիկեսիոնը (= Ռաքքա) Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (5.000), ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:¹⁵³¹

1532. 639 սեպտեմբերի սկիզբ - կես - Խառանը և ալ-Խառանիան (վերջինը՝ Խառանի մոտ) Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (5.000), ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքների բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁵³²

Արաբա-Հայկական I պատերազմ (639-651)

1533. 639 սեպտեմբերի կես - Եդեսիան Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (5.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որոնք անհաջող արտագրոհից հետո պայմանագիր կնքեցին և քաղաքը հանձնեցին թշնամուն: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁵³³

1534. 639 սեպտեմբերի կես - Սրուճը և Ռաշ-Ալը Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 4.000), ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքների բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 2, թշնամին՝ մոտ 5 զինվոր:¹⁵³⁴

1535. 639 հոկտեմբեր - Սամոսատը, Մելիտեն, Չապետրա ամրոցը (= Հիսն-Չիբաթրա) (Անդրեփրատյան Ծովքի արևմուտք, Մելիտեից մոտ 40 կմ հարավ-արևմուտք), Հադաս ամրոցը (վերջինը՝ Կիլիկիայի արևելք, Հադաս գավառ) ու Մարաշը Խալիդ իբն Վալիդի և Հաբիբ իբն Մաւալմայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և, ավերելով պարիսպները, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁵³⁵

1536. 639 նոյեմբերի սկիզբ - Մարաշի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 15.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում քրիստոնյա արաբներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵³⁶
1537. 639 նոյեմբերի կես - Կիլիկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁵³⁷
1538. 639 նոյեմբերի վերջ - Կիպրոսը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 8.000, ուղիղ 1.000 նավ) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁵³⁸
1539. 639 դեկտեմբերի սկիզբ - Սամոսատր և Մեյխոն Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000), ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքների բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) և, չամրանալով քաղաքում, հեռացավ: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁵³⁹
1540. 639 դեկտեմբերի կես - 640 մարտի վերջ - Ամիոդ Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Սանասար Սասնեցու⁹⁷⁷ գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵⁴⁰
1541. 639 դեկտեմբերի վերջ - Տիգրանակերտը Ամիոդից արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 35.000), ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵⁴¹
1542. 640 հունվարի սկիզբ - մարտի սկիզբ - Ալ-Ֆառաման (= Պելուզիա) Ամր ալ-Ասայի գլխավորությամբ Եգիպտոս մտած Արաբական խալիֆության բանակը (4.000) և նրա կազմում գտնվող գերված Յայ ռազմիկներից կազմված ու Վարդան Մամիկոնյանի կողմից գլխավորվող հեծելազունը (մոտ 400) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 300) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 30): Յայերը կորցրին մոտ 20 զինվոր դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵⁴²
1543. 640 մարտի սկիզբ - Կոնստանդինեի ճ-մ: Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (21.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 150), որից հետո, ի վերջո պայմանագիր կնքելով տեղի բնակչության հետ, գրավեց Կոնստանդինեն, Մարոնիք և Մոսուլը, ինչպես նաև Բզաբդե ամրոցը: Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 300 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 150 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 400 զինվոր:¹⁵⁴³
1544. 640 մարտի 15 - 19 - Ղարան Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) համառ դիմադրության հանդիպելուց հետո, ի վերջո պայմանագիր կնքելով տեղի բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵⁴⁴
1545. 640 մարտի վերջ - Ռաշ-Ալնը, որը մինչ այդ ապստամբել էր, Իյադ իբն Ղանմի և Օմար իբն Սաադի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁵⁴⁵
1546. 640 ապրիլ - Քիլբայսի ճ-մ (Նեղոսից մոտ 100 կմ արևելք): Ամր ալ-Ասայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 3.500) և նրա կազմում Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Յայկական հեծելազունը (մոտ 390) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Յովհան Յայի գլխավորությամբ գիշերային հարձակում գործել փորձող Բյուզանդական կայսրության բանակին (4.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 100): Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Յովհանը, դաշնակիցը՝ 4.000 զինվոր:¹⁵⁴⁶

⁹⁷⁷ Այս մասին հայտնում է Ել-Վակիդին, ըստ որի քաղաքում գործում էր հռոմեների դաշնակից Սանասանայի իշխան Սանասարը:

1547. 640 ապրիլ – Մծբինը Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000), երեք անգամ մոտենալով քաղաքին և ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁵⁴⁷

1548. 640 մայիս – Քաֆար-Տուսա ամրոցը (= Կաստրո-Մավորոում) (Մծբինից 70 կմ արևմուտք) Իյադ իբն Ղանմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) որոշակի դիմադրության հանդիպելուց հետո ի վերջո պայմանագիր կնքելով տեղի բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵⁴⁸

1549. 640 հուլիսի 6 – Այն-Շամսի ճ-մ (= Յեյիուպոյսի ճ-մ) (Կահիրեի մոտ)¹⁵⁴⁹

Դեպի հարավ-արևմուտք արշաված Ամր ալ-Ասայի գլխավորած և բեդվիններով համալրված Արաբական խալիֆության բանակը (15.000) ու նրա կազմում Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Յայկական հեծելազունը (մոտ 500) մոտեցան Թեոդորոսի, Մարինոսի և Անաստասի գլխավորությամբ իրենց դեմ շարժված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 200): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, ընդ որում Ամր ալ-Ասան իր բանակ բաժանեց երեք մասի, որոնցից մեկն իր գլխավորությամբ մնաց ճակատում, մյուսը դարան մտավ սեփական մարտակարգից ավելի ձախ գտնվող բլրի հետևում, իսկ երրորդ մասն էլ թևանցեց հակառակորդի մարտակարգը աջ կողմից՝ խնդիր ունենալով դուրս գալ վերջինիս թիկունք:

I փուլ – Կողմերն անցան հանդիպակաց հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ – Դարանում գտնվող ջոկատը հարվածեց կայսրության բանակի աջ թևին, ինչի արդյունքում վերջինս պարտություն կրեց և սկսեց նահանջել:

III փուլ – Դարանում գտնվող մյուս ջոկատը հարվածեց կայսրության բանակի թիկունքին, ինչի արդյունքում կայսրության բանակը վերջնական պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի:

IV փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 50 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր:

1550. 640 օգոստոս – Արզնը և Բաղեշը Իյադ իբն Ղանմի, Յաբիբ իբն Մասլամայի և Աբդուռահմանի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 34.000), ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքների բնակչության հետ, գրավեց Յայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹⁵⁵⁰

1551. 640 սեպտեմբեր – Գրգուռ լեռան ճ-մ (Տարոն)¹⁵⁵¹

Աբդուռահմանի գլխավորությամբ Բաղեշի Ձորա Պահակ կիրճը անցած Արաբական խալիֆության բանակը (33.000) բաժանվեց երկու մասի, որից հետո I բանակը (18.000) շարժվեց դեպի հյուսիս-արևմուտք: Այդ մասին տեղեկացած Տիրան Մամիկոնյանը միավորվելու ու թշնամու դեմ համատեղ մարտնչելու կոչ ուղղեց հայ նախարարներին և փորձեց կենտրոնացնել Յայկական բանակը, սակայն նրա կոչին քչերն արձագանքեցին: Շարժվելով Տարոն մտած Արաբական խալիֆության I բանակին ընդառաջ՝ Տիրան Մամիկոնյանի գլխավորած Յայկական բանակը (8.000) վերջինիս հանդիպեց Գրգուռ լեռան ստորոտում:

I փուլ – Լուսաբացին Յայկական բանակը ողջ ճակատով գրոհեց թշնամու վրա և, համառ մարտում պարտության մատնելով վերջինիս, արդեն օրվա երկրորդ կեսին ստիպեց հակառակորդին դիմել փախուստի:

II փուլ – Սահուռ Անձնացին, որը դեռևս Աղձնիքում էր ներկայացել հակառակորդին ու անցել նրան կողմը, իր տրամադրության տակ եղած ուժերով դուրս եկավ կռվից և փորձեց լքել մարտադաշտը: Ու, թեև Տիրանը հասավ դավաճանին և սպանեց նրան, սակայն հենց նույն տեղում էլ շրջապատվեց թշնամու ռազմիկների կողմից ու զոհվեց:

III փուլ – Օգտվելով ընձեռնված դադարից ու Հայկական բանակի շարքերում առաջացած խառնաշփոթից՝ թշնամին վերադասավորեց ուժերը և, ունենալով թվական գերակշռություն, շրջապատեց Հայկական բանակին:

IV փուլ – Հայկական բանակը ծանր կորուստների գնով ճեղքեց շրջապատման օղակը, որից հետո նրա մնացորդները ամրացան Օձնւմ:

Հայերը կորցրին մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:

1552. 640 սեպտեմբեր – Խլաթը, Արժեշը և Բերկըին (վերջինը՝ Վասպուրական, Առբերանի գավառ, Վանա լճի հյուսիս-արևելյան ափին) Իյադ իբն Ղանմի և Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (15.000) գրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁵⁵²

1553. 640 սեպտեմբեր – Սամանունի ճ-մ (Հյուսիսային Եգիպտոս, Ալեքսանդրիայից մոտ 175 կմ արևելք): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) սկզբում հաղթեցին դեպի հյուսիս արշավող Ամր ալ-Ասայի գլխավորած և բեդվիններով համալրված Արաբական խալիֆության բանակին (12.000) ու նրա կազմում գտնվող և իր հերթին գերված Հայ ռազմիկներից համալրված Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական հեծելազնդին (մոտ 500), սակայն պարտվողները շուտով համալրում ստացան և հաղթանակ տարան: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁵⁵³

1554. 640 հոկտեմբերի 2-6 – Ղվինի գրավումը¹⁵⁵⁴

Հաբիբ իբն Մասլամայի և Աբդուռահմանի գլխավորությամբ Կոզոմիս-Մասլացուն երթուղով արշավանքը շարունակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 28.000) ուղղություն վերցրեց դեպի Ղվին, որտեղ շրջակայքից հավաքված աշխարհագորը (մոտ 2.000) Թեոդորոս Վահևունու, Խաչեն Առավելյանի ու Շապուհ Ամատունու գլխավորությամբ հասցրեց ամրացնել քաղաքը և պատրաստվել դիմադրության: Արաբական խալիֆության բանակը սկզբում դժվարացավ անցնել Արաքսը, սակայն, դավաճան Վարդիկ Մոկացու օգնությամբ գտնելով գետանցը, ի վերջո այն հաջողությամբ անցավ գետի մյուս ափը և հոկտեմբերի 2-ին շրջապատեց քաղաքը:

I փուլ – Հոկտեմբերի 3-ին Արաբական խալիֆության բանակն անցավ հարձակման, սակայն Հայկական աշխարհագորը համառ մարտերից հետո հետ մղեց հակառակորդին ելման դիրքեր:

II փուլ – Հոկտեմբերի 4-ին և 5-ին հակառակորդը մի շարք տեղային գրոհներ ձեռնարկեց, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

III փուլ – Հոկտեմբերի 6-ին գրոհի անցած թշնամուն ի վերջո հաջողվեց պարիսպների տակ կրակ վառելով թանձր ծուխ առաջացնելու, ինչպես նաև հզոր նետաձգության շնորհիվ աշխարհագորայիններին պարիսպներից հեռու վանելու միջոցով մտնել քաղաք ու գրավել այն:

Հայերը կորցրին մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր, ընդ որում թշնամին վերցրեց նաև մեծ թվով գերիներ:

1555. 640 հոկտեմբերի կես – Կոզոմիս գավառի ճ-մ: Սպարապետ Թեոդորոս Ռշտունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 7.000), փորձելով ազատել գերիներին, հարձակվեց Ղվինից Հաբիբ իբն Մասլամայի և Աբդուռահմանի գլխավորությամբ հեռացող Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 26.000) վրա, սակայն համառ մարտում հաջողության չհասավ: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵⁵⁵ Շարունակելով նահանջը՝ Արաբական խալիֆության բանակը հասավ Խլաթ և հետագայում նահանջեց դեպի Հայոց Միջագետք:

1556. 640 հոկտեմբերի կես - Այ-Կիրայունի ճ-մ (Ալեքսանդրիայի մոտ): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 9.000) և նրա կազմում Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայկական հեծելազունը (մոտ 400) եռօրյա համառ մարտում հաղթեցին Եգիպտոսի փոխարքա Մանվել Արշակունու գլխավորությամբ ափ իջած, քաղաք մտած և դեպի արևելք շարժված Բյուզանդական կայսրության բանակին (20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁵⁵⁶
1557. 640 հոկտեմբերի վերջ - 641 ապրիլի 6 - Քիբայսը Ամր ալ-Ասայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 8.000) ու նրա կազմում Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայկական հեծելազունը (մոտ 350) գրավեցին Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100)՝ ի վերջո ստիպելով վերջինիս հանձնվել ու հեռանալ քաղաքից: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁵⁵⁷
1558. 641 մայիսի սկիզբ - Հայոց Միջագետքի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Վալենտին Արշակունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության I բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵⁵⁸
1559. 641 մայիսի սկիզբ - Սրուճը և նրա շրջակայքը Հայաստանի հրամանատար Պրոկոպիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության II բանակը (մոտ 10.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000), ինչպես նաև սպարապետ Թեոդորոս Ռշտունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեցին ու արագորեն նահանջեցին:¹⁵⁵⁹
1560. 641 մայիսի կես - Քեմադա լեռան ճ-մ (Հայոց Միջագետքի հյուսիս): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) մարտից ասորի ռազմիկների դուրս գալու պատճառով հաղթեց Հայոց իշխան Դավիթ Սահառունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության III բանակին (մոտ 10.000, այդ թվում ասորիներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Դավիթ Սահառունին զոհվեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵⁶⁰
1561. 641 մայիսի վերջ - հոկտեմբեր - «Հայկական» խռովություն¹⁵⁶¹

«Բյուզանդական կայսրության ռազմական հզորությունը, ռազմական կազմակերպությունը ու ռազմական հանճարը, այն հուսալի և ամուր հիմքը, որի վրա էր խարսխված բովանդակ փայլուն վերնաշենքը, ամբողջովին հայկական էր»

Ռ. Ջենկինզ

Չերկալես I-ի մահից հետո 641 թ-ի փետրվարի 12-ին կայսր հռչակվեցին վերջինիս որդիները՝ խորթ եղբայրներ Չերակլես II-ը և Կոնստանդին III-ը: Այն բանից հետո, սակայն, երբ Կոնստանդին III-ը թունավորվեց ու մահացավ և միանձնյա կայսր դարձավ Չերակլես II-ը, Փոքր Ասիայում գտնվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) Արևելքի հրամանատար Վալենտին Արշակունու, հետագայում խռովարարներին միացած Կոստանդնուպոլսի մագիստրոս Մանվել Արշակունու, Գևորգ Մագիստրոս Հայի և դրունգար, Թրակիայի բանակի հրամանատար Սմբատ Վարազ-Տիրոցի Բագրատունու գլխավորությամբ խռովություն բարձրացրեցին ու, գերագույն նպատակ հռչակելով Կոնստանդին III-ի երեխաների շահերի պաշտպանությունը, շարժվեցին մայրաքաղաքի ուղղությամբ:

I փուլ - Հունիսի սկզբին խռովարարները առանց լուրջ մարտերի մտան Քաղկեդոն: Ի պատասխան դրա՝ Չերակլես II-ը փորձեց մոտենալ Քաղկեդոնին և բանակցություններով խաղաղեցնել ապստամբներին, սակայն վերջիններս նրան չթողեցին ափ իջնել:

II փուլ - Սեպտեմբերի վերջին Կոստանդնուպոլսի բնակչությունը խռովություն բարձրացրեց Չերակլես II-ի դեմ, որը ստիպված եղավ թույլ տալ Վալենտին Արշակունու գլխավորած ջոկատին (3.000) տեղաբաշխվել մայրաքաղաքում: Դա չփրկեց, սակայն, Չերակլես II-ին, որը կարճ ժամանակ անց գահընկեց արվեց, աքսորվեց և հետագայում սպանվեց, ինչից հետո միանձնյա կայսր հռչակվեց Կոնստանդին IV-ը:

III փուլ – Հոկտեմբերին մայրաքաղաքի բնակչությունը դուրս եկավ փողոց և սկսեց դժգոհել Վալենտին Արշակունու ջոկատից: Վերջինս քաղաք մտցրեց ևս մի ջոկատ (1.000) ու փորձեց խաղաղեցնել բնակչությանը, սակայն քաղաքացիները, ինչպես նաև Կոնստանդ II-ի բանակը (մոտ 10.000) Թեոդորոս Հայի գլխավորությամբ գիշերային հարձակում գործեցին Վալենտին Արշակունու տան վրա և սպանեցին նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Խռովությունը ճնշվեց, նրա ողջ մնացած ղեկավարները աքսորվեցին, Թեոդորոս Հայը նշանակվեց կայսրության արևելյան բանակի հրամանատար, իսկ Կոնստանդ II-ի դիրքերը վերջնականապես ամրապնդվեցին:

1562. 641 հունիսի սկիզբ – Ջենովան (Իտալիայի հյուսիս-արևմուտք, Միջերկրական ծովի ափին) Ռոտարիոս արքայի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Իտալիայի Էստարբոս Սահակ Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁵⁶²

1563. 641 հունիսի կես – Սուլթախսայի ճ-մ (Ալեքսանդրիայից մոտ 75 կմ հարավ-արևելք)¹⁵⁶³

Դեպի հյուսիս-արևմուտք արշաված Ամր ալ-Ասայի գլխավորած և բեդվիններով համալրված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայկական հեծելազունը (մոտ 300) մոտեցան Կոստանդնուպոլսի մագիստրոս Մանվել Արշակունու և Եգիպտոսի հրամանատար Մարիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 200):

I փուլ – Թառնուտի մոտ (Նեղոսի ձախ ափին) կայսերական բանակը անակնկալ հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի առաջապահին և հետ շարտեց:

II փուլ – Հաջորդ օրը Շարիկի մոտ (Նեղոսի ձախ ափին) կայսերական բանակը կրկին հարված հասցրեց հակառակորդի բանակի համալրված առաջապահին և կանգնեցրեց վերջինիս առաջխաղացումը:

III փուլ – Մյուս օրը ուժերը կենտրոնացրած Արաբական խալիֆության բանակը անցավ հարձակման ողջ ճակատով և Սուլթախսայի մոտ պարտության մատնեց ու հետ շարտեց կայսրության բանակին:

IV փուլ – Հաջորդ օրը Արաբական խալիֆության բանակը մոտեցավ Դամանխուրի մոտ (վերջինը՝ Սուլթախսայից մոտ 5 կմ հյուսիս-արևմուտք) ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված հակառակորդին և անցավ գրոհի, սակայն հետ մղվեց ելման դիրքեր:

V փուլ – Տասն օր անց Արաբական խալիֆության բանակը անցավ վճռական հարձակման և, ծանր պարտության մատնելով հակառակորդին, վերջինիս մատնեց փախուստի՝ արդյունքում մտնելով նաև Կարտասա (Սուլթախսայից մոտ 15 կմ հյուսիս):

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Մարիանոսը:

1564. 641 հուլիսի սկիզբ – 642 օգոստոսի 22 – Ալեքսանդրիայի գրավումը¹⁵⁶⁴

Ամր ալ-Ասայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (34.000) և նրա կազմում Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայկական հեծելազունը (մոտ 400) պաշարեցին քաղաքը Կոստանդնուպոլսի մագիստրոս Մանվել Արշակունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ – Հուլիսի սկզբին պաշարողները մի քանի անգամ գրոհեցին քաղաքի վրա, սակայն պարիսպների մոտ բռնկված համառ մարտում բոլոր գրոհները հետ մղվեցին: Մարտերից մեկի ժամանակ Ամր ալ-Ասան և Վարդանը ներխուժեցին քաղաք, բայց գերի ընկան ու փրկվեցին միայն շնորհիվ Վարդանի հնարամտության: Այն բանից հետո, երբ թշնամու ռազմիկներից մեկը հարցրեց Ամր ալ-Ասային, թե ի վերջո ի՞նչ է արաբների

ուզածը, իսկ վերջինս էլ հպարտորեն նետեց, թե իրենց նպատակը Եգիպտոսը գրավելն է, Վարդանը, իբր որպես իր ծառայի, ապտակեց Ամր ալ-Ասային, ստիպեց վերջինիս լռել, որից հետո ներկայացրեց իրենց որպես խաղաղության պատգամավորներ, իսկ հետո էլ, որոշ ժամանակ բանակցելուց հետո, Վարդանը և Ամր ալ-Ասան հաջողությամբ հեռացան:

II փուլ – Յունիսի 22-ին քաղաքը պաշարողները դադարեցրին ակտիվ գործողությունները, սակայն Կոստանդուպոլսում սկսված գահակալական պայքարի հետևանքով բարդացած ռազմաքաղաքական պայմաններում նախապատրաստվող օգնությունը քաղաք այդպես էլ չհասավ: Սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում պաշտպանվողները, ցանկանալով ժամանակ շահել, պարտավորվեցին տասնմեկամյա զինադադարից հետո քաղաքը հանձնել արաբներին: Դրանից հետո Մանվել Արշակունին թողեց քաղաքը և Վալենտին Արշակունու կողմում միացավ Կոստանդուպոլսում մղվող գահակալական պայքարին:

III փուլ – 642 թ-ի օգոստոսի 22-ին Ամր ալ-Ասայի բանակը առանց լուրջ մարտերի մտավ քաղաք:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Ողջ Եգիպտոսը ընկավ Արաբական խալիֆության գերիշխանության տակ:

1565. 642 գարուն – Օնեոցոն (Յյուսիսային Իտալիայի, Վենետիկի մոտ) Ռոտարիոս արքայի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Իտալիայի Էքսարքոս Սահակ Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁵⁶⁵

1566. 642 հունիսի 7 - 10 – Նեհեվանի 6-մ (Եկբատանից մոտ 70 կմ հարավ-արևմուտք)¹⁵⁶⁶

Ան-Նուման իբն Մուկարիմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (40.000) արշավանք սկսեց Պարսպից դեպի հյուսիս ու սկսեց մոտենալ Փիրուզ-Խոսրովի ընդհանուր ղեկավարությամբ Եկբատանից դեպի հարավ շարժվող Պարսից (60.000, մոտ 20 փիղ) և Ջիվանշիր I Մեծի գլխավորած Արցախ-Ռուսիքի (3.000) թագավորությունների միացյալ բանակին:

I փուլ – Յունիսի 7-ին առավոտյան առաջապահում գտնվող Արցախ-Ռուսիքի թագավորության բանակը մանր հարձակումներ գործեց երթի մեջ գտնվող թշնամու բանակի առաջապահի վրա և, որոշակի կորուստներ պատճառելով վերջինիս, հետ քաշվեց ու միացավ հիմնական բանակին: Օրվա վերջում Արաբական խալիֆության բանակը մոտեցավ հակառակորդի բանակատեղիին և ճամբարեց:

II փուլ – Յունիսի 8-ի լուսաբացին կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, որից հետո Պարսից և Արցախ-Ռուսիքի թագավորությունների միացյալ բանակը անցավ հարձակման՝ հիմնական հարվածը ուղղելով թշնամու բանակի աջ թևին, որը սկզբում հետ քաշվեց, սակայն ի վերջո, երկկողմանի մեծ կորուստների բերած համառ մարտից հետո, կարողացավ ստիպել հակառակորդին նահանջել:

III փուլ – Յունիսի 9-ի լուսաբացին կողմերը վերստին մարտակարգ ընդունեցին, որից հետո Պարսից և Արցախ-Ռուսիքի թագավորությունների միացյալ բանակը կրկին անցավ հարձակման՝ այս անգամ արդեն հիմնական հարվածը հասցնելով թշնամու բանակի ձախ թևին, որը, ինչպես և նախորդ օրը, սկզբում հետ քաշվեց, սակայն ի վերջո երկկողմանի զգալի կորուստների բերած դաժան մարտից հետո կարողացավ ստիպել հակառակորդին հետ քաշվել: Նույն օրը գիշերն էլ Արաբական խալիֆության բանակը խոշոր համալրում (մոտ 10.000) ստացավ:

IV փուլ – Յունիսի 10-ի առավոտյան Արաբական խալիֆության բանակը ողջ ճակատով անցավ հարձակման և արդեն օրվա կեսին ստիպեց հակառակորդին փակվել սեփական ճամբարում:

V փուլ – Կեսօրից սկսած մի քանի ժամ շարունակ Արաբական խալիֆության բանակը մի շարք գրոհներ իրականացրեց հակառակորդի ճամբարի ուղղությամբ, սակայն հետ մղվեց ելման դիրքեր:

VI փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին Արաբական խալիֆության բանակը հերթական անգամ անցավ հարձակման և, որոշ ժամանակ մարտ մղելով հակառակորդի դեմ, աստիճանաբար սկսեց հետ քաշվել դեպի բաց դաշտ:

VII փուլ – Պարսից ու Արցախ-Ուտիքի թագավորությունների միացյալ բանակը անցավ հակահարձակման և, հետապնդելով նահանջող հակառակորդին, հայտնվեց բաց դաշտում: Այս ընթացքում հատուկ դրա համար պատրաստված ուժերով իրականացնելով խորը թևանցում, թշնամին անակնկալ հարձակումով գրավեց պաշտպանվողների բանակատեղին: Գրեթե միաժամանակ էլ դարանում գտնվող Արաբական խալիֆության բանակի հիմնական ուժերը հարվածեցին կեղծ նահանջը շարունակող իրենց հեծելազորին հետապնդող Պարսից և Արցախ-Ուտիքի թագավորությունների միացյալ բանակին ու համառ մարտում, որում ընկան ինչպես ան-Նուման իբն Մուկարիմ և Նրա տեղակալներից շատերը, այնպես էլ Փիրուզ-Խոսրովն իր օգնականներից շատերի հետ միասին, գլխովին ջախջախեցին նրան:

VIII փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը հետապնդեց փախուստի դիմած թշնամուն և ծանր կորուստներ պատճառեց նրան:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Ջիվանշիր I Մեծի գլխավորած Հայկական բանակը վերադարձավ Հայրենիք: Պարսից թագավորությունը, դադարեցնելով իրենից որևէ իրական ուժ ներկայացնել, վերջնականապես ոչնչացավ 651 թվականին, երբ էլ ավարտվեց Արաբ-Պարսկական պատերազմը:

1567. 642 սեպտեմբերի սկիզբ – Ալեքսանդրիան Կոստանդնուպոլսի մագիստրոս Մանվել Արշակունու գլխավորությամբ ծովից անակնկալ հարձակված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (1.000) գրավեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:¹⁵⁶⁷
1568. 642 սեպտեմբերի կես – Ալեքսանդրիան Ամր ալ-Ասայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 8.000) ու Նրա կազմում Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայկական հեծելազունը (մոտ 350) դավաճանության շնորհիվ գրավեցին Կոստանդնուպոլսի մագիստրոս Մանվել Արշակունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹⁵⁶⁸
1569. 643 մարտի սկիզբ – Ուրմիա լճի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 35.000) համառ մարտում հաղթեց Հայկական բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵⁶⁹
1570. 643 մարտի կես – Խրամը (Վասպուրական, Նախիջևան գավառ, Նախիջևան քաղաքից 2 կմ հարավ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵⁷⁰
1571. 643 ապրիլի սկիզբ – օգոստոսի վերջ – Նախիջևանը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 18.000) չգրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000) և, քաղաքի մոտ թողնելով մի ուժեղ ջոկատ (մոտ 5.000), շրջակայքն ասպատակելով շարունակեց արշավանքը դեպի հյուսիս-արևմուտք: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁵⁷¹
1572. 643 ապրիլի սկիզբ – ապրիլի վերջ – Վասպուրականը Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (մոտ 10.000) ասպատակեց և միացավ հիմնական բանակին:¹⁵⁷²
1573. 643 մայիս – Երևանը (= Էրեբունի) (Արարատ, Ոստան Հայոց գավառ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 11.000) չգրավեց Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵⁷³
1574. 643 հունիս – Եղբայր Սարակ լեռան ճ-մ (Վասպուրական, Արտազ գավառ): Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 1.000) կիրճում դարանեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 13.000) ասպատակության նպատակով առանձնացած մի ջոկատի (մոտ 2.000) և, թողնելով թշնամուն լիովին մոտեց գործել կիրճ ու փլուզումով փակելով Նրա մուտքը, ոչնչացրեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁵⁷⁴

1575. 643 հունիս - Մարդուգայք գյուղի ճ-մ: Երևանից նահանջած Արաբական խալիֆության բանակը (10.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով ջախջախեց Հայաստանի հրամանատար Պրոկոպիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 8.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵⁷⁵

1576. 643 օգոստոսի 8 - 10 - Արծառի ամրոցի ճ-մ (Կոգովիտ, Դարույնք ամրոցի մոտ)¹⁵⁷⁶

Հիմնական բանակից ասպատակության նպատակով առանձնացած Արաբական խալիֆության բանակի մի ջոկատ (3.000) պաշարեց ամրոցը Հայկական կայազորից (մոտ 500):

I փուլ - Օգոստոսի 8-ին Հայկական կայազորը հետ մղեց թշնամու գրոհները:

II փուլ - Օգոստոսի լույս 9-ի գիշերը Սմբատ Վարազ-Սահակի Բագրատունին Դարույնք ամրոցից մի ջոկատ (40) օգնության ուղարկեց Արծառին, որը ամրոց մտավ գաղտնուղով: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ թշնամու ռազմիկները նկատեցին հայերի այդ շարժը և, գիշերը նույն գաղտնուղով մտնելով ամրոց ու գրավելով այն, գերեցին վերջինիս կայազորին՝ սպանելով 10 ռազմիկի: Այնուհետև թշնամու ռազմիկները սկսեցին բռնություններ գործադրել ամրոցում ապաստանած խաղաղ բնակչության նկատմամբ:

III փուլ - Օգոստոսի 10-ի առավոտյան Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու գլխավորած Հայկական բանակը (600 հեծյալ) անակնկալ գրոհով ներխուժեց ամրոց և ոչնչացրեց թշնամուն:

Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ 3.000 զինվոր:

1577. 643 օգոստոսի կես - Որդսպու գյուղի ճ-մ (Արարատ, Կոգովիտ գավառի հարավ-արևելք): Հայկական բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 6.000) ասպատակության նպատակով առանձնացած մի ջոկատի (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁵⁷⁷

1578. 643 աշուն - Պանարոյի ճ-մ: (Հյուսիսային Իտալիա, Սկուլտենա գետի ափին, Վենետիկի մոտ): Ռոտարիոս արքայի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Իտալիայի Էքսարքոս Սահակ Կամսարականի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500), որից հետո առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու մտավ Սալերնո (Իտալիայի հարավ-արևմուտք, Միջերկրական ծովի ափին): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 8.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 400 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Սահակը, դաշնակիցները՝ մոտ 7.600 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր:¹⁵⁷⁸

1579. 643 աշուն - Տոխարոյի ճ-մ (Հյուսիսային Աֆրիկա, ծովի ափին) Եգիպտոսից Ամր ալ-Ասայի գլխավորությամբ առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ գործող Հայկական հեծելազունը (մոտ 300), քաղաք մտնելով ծովի կողմից, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), որից հետո ավարով նահանջեց: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր:¹⁵⁷⁹

1580. 644 ամառ - Անդրեփրատյան ծովքը, Կապարովկիան, Կեսարիան, Ամասիան, Եվհաիտիան (վերջինը՝ Ամասիայից մոտ 60 կմ արևմուտք) ու նրանց շրջակայքը Մուավիայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁵⁸⁰

1581. 645 օգոստոսի կես - 647 հուլիսի 30 - Թեսալոնիկեի պաշտպանությունը¹⁵⁸¹

Ապստամբած սլավոնները (մոտ 30.000) պաշարեցին քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50)՝ շրջափակելով այն ցամաքից ու ծովից:

I փուլ - 645 թ-ի օգոստոսի կեսից մինչև 647 թ-ի հուլիսի կես սլավոնները մի շարք հարձակումներ ձեռնարկեցին քաղաքի և նրա մատույցների ուղղությամբ, սակայն, չնայած քաղաքում սկիզբ առած ու մեծ չափերի հասած սովին, դրանք բոլորը հետ մղվեցին:

II փուլ – 647 թ-ի հուլիսի 25-ին սլավոնները պաշարողական տեխնիկայի լայն կիրառմամբ համակցված հարձակման անցան ցամաքից և ծովից, սակայն համառ մարտից արդյունքում կրկին հետ շարտվեցին ելման դիրքեր:

III փուլ – 647 թ-ի հուլիսի 26-ից սկսած սլավոնները սկսեցին աստիճանաբար նահանջել՝ միաժամանակ շարունակելով քաղաքի մատույցների ասպատակությունը մինչև հուլիսի 30:

Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

1582. 645 սեպտեմբերի սկիզբ – Նիկուսիայի ճ-մ (Ալեքսանդրիայի մոտ): Արաբական խալիֆության բանակը (15.000) եռօրյա համառ մարտում հաղթեցին Եգիպտոսի փոխարքա Մանվել Արշակունու գլխավորությամբ ափ իջած, քաղաք մտած և դեպի արևելք շարժված Բյուզանդական կայսրության բանակին (20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁵⁸²
1583. 645 սեպտեմբերի կես – Ալեքսանդրիայի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 12.000) հաղթեց Եգիպտոսի փոխարքա Մանվել Արշակունու գլխավորությամբ նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), որից հետո շրջապատեց քաղաքը և ստիպեց հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 600 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Մանվել Արշակունին, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁵⁸³ Եգիպտոսը վերջնականապես ընկավ Արաբական խալիֆության տիրապետության տակ:
1584. 645 սեպտեմբերի կես – Մուղանի հարթավայրը (Փայտակարան, Վարդանակերտ գավառի արևելք, Կասպից ծովի ափին) Արդեբիլից (Ատրպատականի հյուսիս-արևելք, Թավրիզից մոտ 175 կմ արևելք) Ատրպատականի կառավարիչ ալ-Վալիդ իբն Ուկբայի և Աբդալլահ իբն Շուբայլ ալ-Ահմասու գլխավորությամբ առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ վերացնելով տիրող ըմբոստ տրամադրությունները:¹⁵⁸⁴
1585. 645 սեպտեմբերի վերջ – Բաղասականի դաշտի ճ-մ (Ադվանք, Փայտակարանից հյուսիս, Կասպից ծովի ափին): Փայտակարան-Բաղասական երթուղով Ատրպատականի կառավարիչ ալ-Վալիդ իբն Ուկբայի և Աբդալլահ իբն Շուբայլ ալ-Ահմասու գլխավորությամբ առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Բաղասականներին (մոտ 10.000) ու տեղի հայկական աշխարհագորին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁵⁸⁵
1586. 645 հոկտեմբերի սկիզբ – Գարգարացվոց դաշտի ճ-մ: Ջիվանշիր I Մեծի գլխավորած Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց գետի հարավային հոսանքում Կուրն անցած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 25.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:^{978, 1586}
1587. 645 հոկտեմբերի կես – Մուխանքի ճ-մ: Ջիվանշիր I Մեծի գլխավորած Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակը (մոտ 9.000) հաղթեց առաջխաղացումը շարունակած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁵⁸⁷
1588. 645 հոկտեմբերի վերջ – Խաղխաղը և Պարտավը դեպի արևելք արշավող Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 8.000) գրավեց Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵⁸⁸
1589. 645 նոյեմբերի կես – Կամբեճան գավառի ճ-մ¹⁵⁸⁹

Տեղեկանալով Պարտավի և Խաղխաղի գրավման մասին՝ Ջիվանշիր I Մեծի գլխավորած Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) արագորեն շարժվեց Պարտավի ուղղությամբ: Այդ ընթացքում թշնամին, թողնելով գրաված քաղաքները և

⁹⁷⁸ Խորհրդահայ պատմագիտությունը անտեսել է արաբական առաջին արշավանքների ժամանակ Հայաստանի արևելյան նահանգներում հայերի կողմից նրանց ցույց տված դիմադրությանը, որը իմ կարծիքով լուրջ բացթողում է: Նշենք նաև, որ այս ճակատամարտում Մովսես Կաղանկատվացին (Գիրք 2, գլուխ 19), որպես Հայկական բանակի հակառակորդ մատնանշում է «պարսիկներ»-ին, սակայն կասկածից վեր է, որ այստեղ խոսքը գնում է արաբների մասին, քանզի պարսիկները այդ ժամանակ արդեն ծայրահեղ թուլացած էին և դժվար թե ի վիճակի լինեին իրականացնել նման որևէ մի ներխուժում: Իր հերթին բազում օրինակներ կարելի է բերել առ այն, որ հայ միջնադարյան պատմիչները արաբներին կոչում են «պարսիկներ»:

գերիների հետ միասին հասցնելով անցնել Կուր գետի ձախ ափ, սկսեց արագորեն նահանջել դեպի արևելք, սակայն Հայկական բանակը ի վերջո հասավ նրան:

I փուլ – Հայկական բանակը անցավ հարձակման և բռնկված համառ մարտում, որի ընթացքում Ջիվանշիր I Մեծը գլխից վիրավորվեց, ջախջախեց թշնամուն:

II փուլ – Հայկական բանակը մինչև Կախեթի հետապնդեց և ծանր կորուստներ պատճառեց թշնամու բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

1590. 646 գարուն – Կիլիկյան, Կապադոկիան և Անտրեփրատյան ճովեր Մուսավիայի ու Հաբիր իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց՝ ավերելով հակառակորդի կողմից լքված բոլոր ամրությունները:¹⁵⁹⁰

1591. 646 գարուն – Կարինը Եփրատի հովտով Դարանադի-Եկեղյաց-Ղերջան երթուղով Հաբիր իբն Մասլամայի գլխավորությամբ արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 35.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.200 զինվոր:¹⁵⁹¹

1592. 646 գարուն – Ղվինի պաշարումը¹⁵⁹²

Հաբիր իբն Մասլամայի գլխավորությամբ Քասեն-Քազրևանդ-Մասյացուն երթուղով արշավանքը շարունակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 25.000) պաշարեց քաղաքը Հայկական բանակից (մոտ 1.000):

I փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն դրանք հետ մղվեցին:

II փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը հաղթեց Սյունիքից առաջխաղացող Հայկական բանակին (մոտ 10.000) ու հետ մղեց վերջինիս, սակայն շուտով թողեց քաղաքի պաշարումը և, ստանալով փրկագին, նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

1593. 646 գարուն – Քայլականը Սալման իբն Ռաբիայի գլխավորությամբ արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 15.000), ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, գրավեց Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹⁵⁹³

1594. 646 գարուն – Տոհ գավառի ճ-մ (Ուտիք): Ջիվանշիր I Մեծի գլխավորած Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Արաբական խալիֆության առաջխաղացած բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁵⁹⁴

1595. 646 գարուն – Շակաշեն գավառի ճ-մ: Ջիվանշիր I Մեծի գլխավորած Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Արաբական խալիֆության առաջխաղացած բանակին (մոտ 11.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:¹⁵⁹⁵

1596. 646 գարուն – Պարտավը Սալման իբն Ռաբիայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵⁹⁶

1597. 646 գարուն – Շամբորը (Ուտիք, Գարդման գավառ, Կուրի Շամբոր վտակի ափին) Սալման իբն Ռաբիայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁵⁹⁷

1598. 646 գարուն – Արցախը, Ուտիքի հյուսիսը և Գուգարքը Սալման իբն Ռաբիայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց: Արցախ-Ուտիքի թագավորությունը ընդունեց Արաբական խալիֆության գերիշխանությունը:¹⁵⁹⁸

1599. 647 գարուն – Սուֆետուլայի ճ-մ (Կարթագենի մոտ): Եգիպտոսից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (20.000) հաղթեց ապստամբած և իրեն կայսր հռչակած Հերակլես I-ի հորեղբորորդի Նիկիտայի որդի Գրիգորի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100), որից հետո ասպատակեց շրջակայքը և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁵⁹⁹

1600. 647 աշուն - Կիլիկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց:¹⁶⁰⁰
1601. 648 գարուն - Խոսու ամրոցը, Մամեստիան, Ադանան և Տարսուսը Արաբական խալիֆության բանակը (5.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100) և նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹⁶⁰¹
1602. 648 գարուն - Կիպրոսը Մուավիայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000, ուղիղ 1.700 նավ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 1.000⁹⁷⁹), սակայն, չկարողանալով գրավել ամրացված քաղաքները և ստանալով խոշոր փրկագին, ավարով նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁶⁰²
1603. 649 աշուն - Պարտակի ճ-մ: Ջիվանշիր I Մեծի գլխավորած Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակը (մոտ 7.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց քաղաքում տեղակայված Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 2.000), որը սկսել էր բնակչության նկատմամբ բռնություններ գործադրել, պատանդներ էր վերցնել և գերել էր բանակցություններ վարել փորձող Վարազ-Գրիգորին: Յայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Արցախ-Ուտիքի թագավորությունը թոթափեց Արաբական խալիֆության գերիշխանությունը:¹⁶⁰³
1604. 651 - Տրիպոլիի ճ-մ: Եգիպտոսից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) անորոշ ելքով ընդհարվեց իրեն կայսր հռչակած Գրիգորի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկների (մոտ 150) հետ և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 15, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁶⁰⁴ Գրիգորը պահպանեց իշխանությունը քաղաքում և նրա շրջակայքում մինչև իր սպանությունը 654 թ-ին:
1605. 651 - Անդրեփրատյան ճոխքը, Կապադոկիան, Կիլիկիան ու Խամրիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁰⁵ Միաժամանակ Յայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու գլխավորությամբ Սատրապական Յայաստանի IX ապստամբությունը սկսած հայերը Արաբական խալիֆության հետ հաշտության պայմանագիր կնքեցին, որով էլ վերջացավ Արաբա-Յայկական I պատերազմը: Ըստ հաշտության պայմանագրի Յայոց իշխանապետությունը ընդունում էր Արաբական խալիֆության գերիշխանությունը և որպես հարկ պարտավորվում էր տարեկան վճարել բավականին համեստ մի գումար: Դրա փոխարեն խալիֆությանը պետք է պաշտպանել Յայոց իշխանապետությունը, ինչպես նաև, պարտավորվելով չօգտագործել Յայոց այրուծին Բյուզանդական կայսրության դեմ մղվող պատերազմում, ամենամյա բավականին խոշոր մի գումար փոխանցել վերջինիս պահպանման համար:

Յայ-Բյուզանդական I պատերազմ (652-653)

1606. 652 սեպտեմբերի սկիզբ - հոկտեմբերի սկիզբ - Կարինը Սատաղից Կոնստանդ II-ի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (100.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Յայկական բանակից (մոտ 1.000), որից հետո, առաջանալով Քասեն-Քազուևան-Մասյազոտն երթուղով, առանց մարտերի մտան Դվին: Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, պարտվողները՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁶⁰⁶
1607. 652 սեպտեմբերի կես - Արփա բերդը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) չգրավեցին Յայկական բանակից (մոտ 300): Յարձակվողների հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պաշտպանվողները՝ մոտ 20 զինվոր:¹⁶⁰⁷
1608. 652 հոկտեմբերի սկիզբ - նոյեմբերի սկիզբ - Վասպուրականը, Գուգարքը, Արարատի հյուսիսը, Արցախը և Սյունիքը Կոնստանդ II-ի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող ու մասերի բաժանված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 18.000) ասպատակեին և հետ քաշվեցին Դվին: Դրանից

⁹⁷⁹ 578 թ-ին 10.000 հայեր տեղափոխվեցին Կիպրոս և, ըստ Սիսուստիկոսի վկայության. «...կղզում, որը նախապես անբնակ էր, վերահաստատվեց քաղաքակրթություն, իսկ հայերից էլ զորքեր կազմվեցին»:

հետո կայսրը, Հայաստանի հրամանատար Մավրիանոսի գլխավորությամբ տեղում թողնելով մի բանակ (20.000), հիմնական ուժերով Մասյացոտն-Քաղնանդ-Քասեն-Կարին-Սատաղ երթուղով: Արդյունքում Հայոց իշխանապետության տարածքի մեծ մասը ընկավ Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ, իսկ շատ նախարարներ էլ դադարեցրեցին պայքարը:¹⁶⁰⁸

1609. 652 նոյեմբերի վերջ - Քասենի ճ-մ: Վարազ-Ներսեհ Դաշտկարինցու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 1.000) հարձակվեց նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակի գանձարանը տանող ջոկատի (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 200) վրա, իլեց գանձարանը և ամրացավ Վարազ-Ներսեհի ամրոցում: Պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, հաղթողները՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁶⁰⁹
1610. 653 ապրիլ - Աղիովիտ գավառի ճ-մ: Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու և Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության (7.000) ու Հայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը հաղթեց Հայաստանի հրամանատար Մավրիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 2.000, դաշնակիցը մոտ 8.000 զինվոր:¹⁶¹⁰
1611. 653 ապրիլ - Տրապիզոն, հետապնդելով ու ոչնչացնելով Արարատ-Տայք-Արխազիս երթուղով նահանջող Մավրիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000), առանց լուրջ մարտերի մտավ Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու և Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության (մոտ 6.500) և Հայկական (մոտ 9.500) միացյալ բանակը: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 200, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 500, դաշնակիցը մոտ 2.000 զինվոր:¹⁶¹¹ Ձեռք բերվեց հսկայական ավար, սակայն, այն բանից հետո, երբ Արաբական խալիֆության բանակը հեռացավ արևմուտք, իսկ ծանր հիվանդացած Թեոդորոս Ռշտունին էլ ստիպված առանձնացավ Աղթամարում, Հայոց նախարարները հեռացան իրենց կալվածքներ և Հայոց իշխանապետության կենտրոնացված կառավարումը փլուզվեց:
1612. 653 մայիս - Հիսն-Մանսուր ամրոցի (= Հարսան Սուր) (Անդրեփրատյան Ծոփք, Կոմագենե գավառ, Մելիտեից մոտ 70 կմ հարավ), Մելիտեի և Տերիկեի (վերջինը՝ Փոքր Հայք, Եփրատի Մելաս վտակի աջ ափին) շրջակայքը Մուավիայի ու Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 80.000) ասպատակեց:¹⁶¹²
1613. 653 ամառ - Եփեսոսի, Հայկկանոնասի, Չմյուննիայի և Ամորիոնի (Տուզ լճից մոտ 150 կմ արևմուտք) շրջակայքը Մուավիայի ու Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց:¹⁶¹³
1614. 653 ամառ - Քաղկեդոնը Մուավիայի և Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 90.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100) և ասպատակեց շրջակայքը, սակայն, բանի որ միաժամանակ քաղաքին ծովից մոտեցած արաբական նավատորմը (1.200 նավ) ծանր կորուստներ կրեց փոթորիկից, ի վերջո ստիպված նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր, 800 նավ:¹⁶¹⁴
1615. 653 սեպտեմբերի սկիզբ - Կարինը Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորությամբ Եփրատն անցած Արաբական խալիֆության բանակը (8.000, որից 6.000 հեծյալ) համառ դիմադրությունից հետո, ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁶¹⁵
1616. 653 սեպտեմբերի վերջ - Կարինի ճ-մ: Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության (մոտ 7.000) և Հայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Հայաստանի հրամանատար Մավրիանոսի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցած ու ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (18.000⁹⁸⁰, այդ թվում աքիազներ, ալաններ, խազարներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500,

⁹⁸⁰ Ըստ իբն ալ-Ասիրի այս ճակատամարտում Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմել է 80.000 ռազմիկ, ինչը իմ կարծիքով չի համապատասխանում իրականությանը և այս տեսանկյունից ավելի գերադասելի են բյուզանդական աղբյուրների հայտնած տվյալները:

դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 1.500, դաշնակիցը մոտ 8.000 զինվոր:¹⁶¹⁶

1617. 653 հոկտեմբերի սկիզբ - Գայլ գետի ճ-Մ (Փոքր Հայք, Կոլոնիա քաղաքի մոտ)¹⁶¹⁷

Հայաստանի հրամանատար Մավրիանոսի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000, այդ թվում Սմբատ Վարազ-Տիրոցի Բագրատունին), ինչպես նաև սպարապետ Վարդ Ռշտունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 5.000) մոտեցան Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 15.000):

I փուլ - Մավրիանոսը կայսրության հիմնական բանակով անցավ գետը և, Վարդ Ռշտունուն հանձնելով պարաններից կազմված կամրջի հսկողությունը, հարձակվեց Արաբական խալիֆության բանակի վրա: Վերջինս, սակայն, կեղծ փախուստի դիմելով առաջ քաշեց հակառակորդին, զցեց դարանը և ծանր պարտության մատնեց:

II փուլ - Կայսրության բանակի մնացորդները սկսեցին նահանջել դեպի գետանցումը, սակայն թշնամու կողմն անցած Վարդի հրամանով Հայկական բանակը անցավ գետի մյուս ափ և ոչնչացրեց կամուրջը:

III փուլ - Գետին սեղմված կայսերական բանակը ծանր պարտություն կրեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 3.000, դաշնակիցը մոտ 17.000 զինվոր: Հայ-Բյուզանդական I պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Հայոց իշխանապետությունը պահպանեց իր անկախությունը:

1618. 653 հոկտեմբերի կես - Փոքր Հայքի արևմուտքը Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 9.000) ասպատակեց և հետ քաշվեց դեպի Կարին:¹⁶¹⁸

1619. 653 հոկտեմբերի վերջ - Կեսարիան Մուսավիայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) համառ գրոհներից հետո, ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 250, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁶¹⁹

Արաբա-Հայկական II պատերազմ (653-654)

1620. 653 նոյեմբեր - Խլաթը, Արծկեն, Արծեշը և Բերկրին Կեսարիա-Կարին-Մարդադի-Ղասնվորը-Վարաժնունիք-Հաք-Տարոն-Բզնունիք երթուղով Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000⁹⁸¹), ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքների բնակչության հետ, առանց որևէ դիմադրության գրավեց Հայոց իշխան Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000):¹⁶²⁰

1621. 653 նոյեմբեր - Արտաշատը, Ղվինը և Նախիջևանը Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 68.000), որոշակի դիմադրության հանդիպելուց և բաբաններ օգտագործելուց հետո, ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության

⁹⁸¹ Գրականության մեջ միանշանակ կարծիք չկա այս արշավանքին մասնակցած արաբական բանակի թվաքանակի մասին: Կարելի է ենթադրել, սակայն, որ 653 թ-ի սեպտեմբերի Կարինի ճակատամարտում և, հատկապես, Էյհյան թ-ի հոկտեմբերի Գայլ գետի ճակատամարտում տարած վճռական հաղթանակներից հետո Անդրեփրատյան Ծովքում գտնվող Արաբական խալիֆության խոշոր բանակը, որը վերադարձել էր դեպի արևմուտք անհաջող ելք ունեցած արշավանքից, Մուսավիան ուղղել է դեպի Հայոց իշխանապետություն: Այս տեսակետը անուղղակիորեն հաստատում է նաև այն, որ, ի տարբերություն Նախիջևանի, այժմ Հայոց իշխանապետության տարածքում Արաբական խալիֆության բանակի հետ որևէ խոշոր դաշտային ընդհարում տեղի չի ունեցել, ինչը վկայում է Հայկական բանակի նկատմամբ թշնամու բանակի ունեցած քանակական մեծ առավելության մասին: Իր հերթին, կրկին ի տարբերություն Նախիջևանի, այս անգամ հայ Նախարարները և Նույնիսկ ռազմատենչ Մամիկոնյանները գրեթե միանգամից հնազանդվեցին Հաբիբ իբն Մասլամային, ինչը ևս խոսում է ուժերի մեծ տարբերության մասին: Եվ վերջապես, կրկին ի տարբերություն Նախիջևանի, այժմ Արաբական խալիֆության բանակը ներխուժեց իշխանապետության Նույնիսկ ամենահեռավոր շրջանները, ինչին վերջինս կարող էր գնալ միայն ուժերի մեծ գերակշռություն ունենալու դեպքում: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ քննարկվող ժամանակաշրջանում դեպի Կապադովկիա որևէ արշավանքի մասին տեղեկություններ չկան, ինչը մի կողմից անուղղակիորեն վկայում է այն մասին, որ Արաբական խալիֆության բանակի խոշոր ուժեր զբաղված էին դեպի Հայոց իշխանապետություն իրականացվող արշավանքով, իսկ մյուս կողմից էլ խոսում է այն մասին, որ Կապադովկիայում գտնվող խալիֆության բանակի մեծ մասը հանձնվել է դեպի Հայոց իշխանապետություն արշավող Հաբիբ իբն Մասլամային:

հետ, գրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁶²¹

1622. 653 նոյեմբեր - Վայոց ձորի ճ-մ: Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Սյունյաց բանակին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁶²²

1623. 653 նոյեմբեր - Բայրական Ատրպատականից Սալման իբն Ռաբիայի գլխավորությամբ արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) որոշակի դիմադրությունից հետո, ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, գրավեց Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:¹⁶²³

1624. 653 նոյեմբեր - Բաղասականի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց բաղասականներին (մոտ 10.000) և տեղի հայկական աշխարհագրին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁶²⁴

1625. 653 նոյեմբեր - Շամքորը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁶²⁵

1626. 653 նոյեմբեր - Պարտավը Սալման իբն Ռաբիայի գլխավորությամբ արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) եռօրյա գրոհներից հետո, ի վերջո պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, գրավեց Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:¹⁶²⁶

1627. 653 նոյեմբեր - Բերդկուկը (Արցախ, Բերդաձոր գավառ) Պարտավից արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Արցախ-Ուտիքի թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁶²⁷ Ջիվանշիր I Մեծը նահանջեց Կուրի ձախափնյակ, սակայն հետագայում, հաշտություն կնքելով հակառակորդի հետ, Արաբական խալիֆության գերիշխանությունն ընդունելու պայմանով հետ ստացավ իր տիրույթները:

1628. 654 հունվար - Նախիջևանը Հայաստանի հրամանատար Մավրիանոսի գլխավորությամբ Տրապիզոնից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) չգրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 800) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁶²⁸

1629. 654 փետրվար - Նախիջևանի ճ-մ: Հաբիբ իբն Մասլամայի և Հայոց իշխան Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Արաբական խալիֆության (մոտ 15.000) Հայկական (մոտ 2.000) միացյալ բանակը հաղթեց Հայաստանի հրամանատար Մավրիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 18.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.800): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր:¹⁶²⁹

1630. 654 փետրվար - Դվինի ճ-մ: Հաբիբ իբն Մասլամայի և Հայոց իշխան Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Նախիջևանից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության (մոտ 10.000) և Հայկական (մոտ 1.800) միացյալ բանակը գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Հայաստանի հրամանատար Մավրիանոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500), որից հետո Մավրիանոսի բանակի մնացորդները նահանջեցին Արհազիս: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 300, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁶³⁰

1631. 654 գարուն - Շիրակ, Տայք և Գուգարք մտավ Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000)՝ հասնելով Տինիս:¹⁶³¹

1632. 654 գարուն - Հունան ամրոցը (Ռուսթավիից մոտ 35 կմ հարավ-արևելք) Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորությամբ արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Հայկական (մոտ 500) ու վրացական (մոտ 500) միացյալ բանակից: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁶³² Վրաստանի երիսմտավար Ատրներսեհ Սասանյանը վերջնականապես ընդունեց Արաբական խալիֆության գերիշխանությունը: Հաբիբ իբն Մասլաման բանակային հիմնական ուժերով վերադարձավ Ասորիք, իսկ Սալման իբն Ռաբիան Դերբենդի լեռնանցքով արշավեց Արևմտյան-Թյուրքական խաթանության դեմ, սակայն ջախջախիչ պարտություն կրեց և

գոհվեց: Արաբա-Հայկական II պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, չնայած Հայոց իշխանապետությունը կարճ ժամանակով ընդունեց Արաբական խալիֆության գերիշխանությունը, սակայն շուտով Արաբական խալիֆությունում բռնկված գահակալական պայքարի հետևանքով Հայոց Նոր իշխան Համագասպ Մամիկոնյանը կապեր հաստատեց Կոնստանդ II-ի հետ և պահպանեց իր փաստացի անկախությունը:

1633. 654 ամառ - Կիպրոս, Հռոդոս, Արվարդոս, Քեոս և Կրետե կղզիները Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000, 500 նավ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁶³³
1634. 655 ամառ - Հիսն-Մանսուր ամրոցը, Սամոսատր և Մեյխունե Մուսավիայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.700, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁶³⁴
1635. 655 ամառ - Մեյխունե շրջակայքը Կապարովկիան ու Փոյոզիան Մուսավիայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶³⁵
1636. 655 ամառ - Անի-Կեմախ ամրոցը Հաբիբ իբն Մասլամայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁶³⁶
1637. 655 ամառ - Լյուկիայի ծովամարտը (=Փոենիկայի ծովամարտը), (= Նավակալների ծովամարտը) (Անթալիայի մոտ): Արաբական խալիֆության նավատորմի (1.700 նավ, որից 200 մարտանավ) ռազմիկները (մոտ 50.000), օգտվելով, որ մինչ այդ պայթած փոթորիկը զգալիորեն ցրել էր հակառակորդի ուժերը, ողջ օրը տևած համառ աբորդաժային ծովամարտում հաղթեցին Կոնստանդ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (1.000) Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 20.000 ռազմիկից հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁶³⁷
1638. 656 գարուն - Անի-Կեմախ ամրոցը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁶³⁸ 657 թ-ին Արաբական խալիֆությունում մեծ ծավալներ ընդունած գահակալական պայքարի հետևանքով 658 թ-ին նախակնքվեց և 661 թ-ի սկզբին էլ ի վերջո զինադադար կնքվեց Մուսավիայի հետ, որը, սակայն, կարճ տևեց և Մուսավիայի խալիֆ դառնալուց անմիջապես հետո չեղյալ համարվեց:
1639. 656 աշուն - Սուղանի հարթավայրի ճ-մ: Արդեբիլից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց ապստամբներին (մոտ 10.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁶³⁹
1640. 656 աշուն - Պաճերվանքի ճ-մ (= Բազարվանք) (Վարդանակերտ ամրոցի մոտ): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց ապստամբներին (մոտ 10.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁶⁴⁰
1641. 658 աշուն - Հյուսիսային և Կենտրոնական Թրակիան Կոստանդնուպոլսից Կոնստանդ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին՝ ի վերջո հավաքվելով Թեսալոնիկեում:¹⁶⁴¹
1642. 662 գարուն - Երևանի ճ-մ⁹⁸²: Հայոց իշխան Համագասպ Մամիկոնյանի և Վրաստանի Երիսմտավար Ատրնեսրեսի Սասանյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 20.000) ու վրացական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը համառ մարտում ջախջախեց Թավրիզ-Գաբիթյան-Բաքեան-Գողթն-Նախիջևան-Արած-Ուրծածոր-Արտաշատ երթուղով Հաբիբ իբն Մասլամայի

⁹⁸² Այս ճակատամարտի մասին տեղեկացնում են Հովհաննես Դրասխանակերտցին (գլուխ 20) և Վարդան Արևելցին (գլուխ 36): Վերջինս հայտնում է, որ այն եղել է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Իսրայել Ութմուսեցու (667-677) օրոք, բայց չեն ասում կոնկրետ տարեթիվը: Սամվել Անեցին, խոսելով Նույն իրադարձությունների մասին, հայտնում է ավելի կոնկրետ թիվ՝ 660 թ.: Իրենց հերթին, սակայն, արաբական աղբյուրները (իբն ալ-Ասիր, Իբն Խայաթ, Բալազորի և այլն) անորոշ արտահայտություններով խոսում են Հայաստանում արաբ բարձրաստիճան պաշտոնյաների մահվան մասին՝ տեղադրելով այդ իրադարձությունները 662 թ-ի տակ: Տվյալ դեպքում, հաշվի առնելով, որ թվական տվյալները հանդիսանում են Սամվել Անեցու երկի թույլ կողմը և այնտեղ չափազանց հաճախ հանդիպում են սխալներ 1-2 տարվա կտրվածքով, առավել հավանական է ընդունել արաբական աղբյուրների հաղորդումները, թեև հարցը չի կարելի համարել վերջնականապես լուծված:

գլխավորությամբ ներխուժած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 40.000)՝ դուրս շարտելով թշնամուն Հայոց իշխանապետության սահմաններից: Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Հաբիբը:¹⁶⁴²

1643. 662 զարուն – Անի-Կենսի ամրոցի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Արևելքի հրամանատար Թեոդորոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000, այդ թվում Սմբատ Վարազ-Տիրոցի Բագրատունին): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:¹⁶⁴³

Հյուսիսային IV պատերազմ (662-664)

1644. 662 աշուն – Կուրի ճ-մ (գետի ձախ ափին)⁹⁸³: Հայոց իշխան Գրիգոր Մամիկոնյանի ու Ջիվանշիր I Մեծի գլխավորած Հայոց իշխանապետության և Արցախ-Ուտիքի թագավորության միացյալ բանակը (մոտ 40.000) անցավ Կուրը և հաղթեց ու հետ մղեց Ղերբենի լեռնանցքից ներխուժած Խազարական խաբանության բանակին (մոտ 60.000): Ընդ որում Ջիվանշիրը մարտի ժամանակ ընկավ ձիուց, սակայն արագորեն ոտքի կանգնեց և շարունակեց մարտնչել հետևակ վիճակում: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁶⁴⁴
1645. 663 մարտ – Լուչերիակ (Բենվենտի մոտ) Կոնստանդ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրան կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000, այդ թվում Շապուհ Հայ Պարսկածինը) գրավեցին Լանգոբարդական թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁶⁴⁵
1646. 663 մարտ – Ալեքսեցա ամրոցը (Հարավային Իտալիա, Տերենտից մոտ 80 կմ հյուսիս-արևմուտք) Կոնստանդ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 48.000) ու նրան կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.800, այդ թվում Շապուհ Հայ Պարսկածինը) չգրավեցին Լանգոբարդական թագավորության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁶⁴⁶
1647. 663 ապրիլ – Բենվենտո Կոնստանդ II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 45.000) ու նրան կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.500, այդ թվում Շապուհ Հայ Պարսկածինը) չգրավեցին Բենվենտի դուքս Ռոմուալդոսի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակից (մոտ 1.000) և, զգուշանալով Գրիմուալդոս արքայի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցող Լանգոբարդական թագավորության բանակից (մոտ 60.000), նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁶⁴⁷
1648. 663 մայիս – Կապոր գետի ճ-մ (Բենվենտի մոտ): Կապուայի կոմս Միթուլայի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Կոնստանդ II-ի գլխավորությամբ Բենվենտից նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 43.000) ու նրան կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 4.300, այդ թվում Շապուհ Հայ Պարսկածինը) վերջապահին, սակայն թշնամու հիմնական բանակն այնուհանդերձ կարողացավ ապաստանել Նեապոլում: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁶⁴⁸
1649. 663 հունիս – Ֆորիկի ճ-մ (Նեապոլից մոտ 35 կմ արևելք): Բենվենտի դուքս Ռոմուալդոսի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 25.000) հաղթեց Շապուհ Հայ Պարսկածնի գլխավորությամբ Նեապոլից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (20.000) ու նրան կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000 թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁶⁴⁹

⁹⁸³ Թյուրքական խաբանությունում շարունակվող գահակալական պայքարի արդյունքում 650-ական թվականներին Նախակովկասյան տափաստաններում և Վոլգայի ստորին հովտում առաջացավ Խազարական խաբանությունը: Հետագայում, օգտվելով Թյուրքական խաբանությունում շարունակվող կատաղի գահակալական պայքարից, VII դարի երկրորդ կեսից Խազարական խաբանությունը աստիճանաբար լիովին անկախացավ: Չնայած դրան վերջինս, շարունակելով Թյուրքական խաբանության ավանդույթները, իսկ 679 թ-ից էլ գրավելով նաև բուլղարների կողմից լքված Մերոսենոսյան տափաստանները, շարունակեց հովանավորել միջազգային առևտրին և իրականացնել արտաքին ավարառուական քաղաքականություն: Հյուսիսային IV, ինչպես նաև Հյուսիսային V պատերազմները այդ քաղաքականության առաջին արտահայտություններից էին:

1650. 663 աշուն - 664 գարուն - Անդրեփրատյան Ճոփեր ու Կոյունիայի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁵⁰
1651. 664 ամառ - Անդրեփրատյան Ճոփեր, Կապադոկիան ու Փռյուզհան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁵¹
1652. 664 աշուն - Ղվինը և Պոտիզը (վերջինը՝ Ղվինի մոտ) Հայոց իշխան Գրիգոր Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին ենթարկվող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) գրավեցին Հայկական կայազորներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեցին: Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, պաշտպանվողները՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁶⁵²
1653. 664 դեկտեմբերի վերջ - Աղվանքը, Ուտիքը, Արցախը, Սյունիքը և Արարատի արևելքը Ղերբենդի լեռնանցքից ներխուժած Խազարական խաթանության բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց, սակայն Ջիվանշիր I Մեծը ամուսնացավ խաթանի աղջկա հետ, կնքվեց հաշտություն, որի առթիվ էլ ազատվեցին գերվածները և հետ տրվեց ավարը:¹⁶⁵³ Հյուսիսային IV պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Հայաստանի արևելյան նահանգները որոշ ժամանակ զերծ մնացին Խազարական խաթանության բանակի արշավանքներից:
1654. 665 աշուն - 666 գարուն - Անդրեփրատյան Ճոփեր, Կապադոկիան, Փռյուզհան, Պիսիդիան, ինչպես նաև Պերգամոնը, Չմյուռնիան ու Նրանց շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁵⁴
1655. 666 ամառ - Կապադոկիա ներխուժեցին Սատրապական Հայաստանի X ապստամբությունը սկսած Արմենիակոն բանակաթեմի հրամանատար Շապուհ Հայ Պարսկաձնի բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000), սակայն Շապուհը շուտով մահացավ, որից հետո Սատրապական Հայաստանի X ապստամբությունը վերջացավ:¹⁶⁵⁵
1656. 666 աշուն - 667 գարուն - Անդրեփրատյան Ճոփեր, Կապադոկիան, Փռյուզհան, Պիսիդիան, Ամորիոնը ու Նրա, ինչպես նաև Քադկեդոնի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁵⁶
1657. 667 հունվար - Ամորիոնը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) զիջերային անակնկալ հարձակումով գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (5.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ 5.000 զինվոր:¹⁶⁵⁷
1658. 667 աշուն - 668 գարուն - Անդրեփրատյան Ճոփեր ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁵⁸
1659. 668 հոկտեմբեր - Սիրակուզան Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, 400 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեցին Կոնստանդ II-ին սպանած և կայսր հռչակված Մեթեոս Գեղեցիկ Գնունու ու նրա որդի Հովհաննես Գնունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Մեթեոս սպանվեց, Հովհաննեսը դիմեց փախուստի, որոշ ժամանակ դիմադրեց, սակայն հետո բռնվեց ու սպանվեց, իսկ Կոնստանդին IV-ի իշխանությունը վերջնականապես ամրապնդվեց:¹⁶⁵⁹
1660. 668 դեկտեմբեր - 669 փետրվար - Անդրեփրատյան Ճոփեր, Կապադոկիան և Կարթագենի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 150.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁶⁰
1661. 669 ամառ - Ալեքսանդրիան և Նրա շրջակայքը, ինչպես նաև Պաղեստինը ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁶⁶¹
1662. 669 աշուն - 670 գարուն - Անդրեփրատյան Ճոփեր, Կապադոկիան, Փռյուզհան, Պիսիդիան, Կիլիկիան, Ամորիոնը և Նրա, ինչպես նաև Քադկեդոնի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց՝ ձմռանը պաշարելով Կիզիկոսը և ճամբարելով նրա շրջակայքում:¹⁶⁶²
1663. 670 աշուն - 671 գարուն - Անդրեփրատյան Ճոփեր, Կապադոկիան, Փռյուզհան, Պիսիդիան, Կիլիկիան, Ամորիոնը ու Նրա, ինչպես նաև Քադկեդոնի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁶³

1664. 671 ամառ - 672 գարուն - Անդրեփրատյան Ճոփը, Կապադոկիան, Փռլուզիան, Պիսիդիան, Կիլիկիան, Ամորիոնը ու Նրա, ինչպես նաև Բաղկեդոնի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 150.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁶⁴
1665. 672 ամառ - Բարուկլուսի ճ-մ (Յուսիսային Եգիպտոս): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող ու Վարդան Մամիկոնյանի կողմից գլխավորվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) համառ մարտում հետ մղեցին ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000, մոտ 400 նավ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Վարդան Մամիկոնյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000 զինվոր:¹⁶⁶⁵
1666. 672 աշուն - Տարսունը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁶⁶⁶
1667. 673 մարտ - Տարսունը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁶⁶⁷
1668. 673 ապրիլ - 679 գարուն - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ¹⁶⁶⁸

Արաբական խալիֆության բանակը (200.000) և նավատորմը (1.300 նավ)⁹⁸⁴, ճամբարելով Կիզիկոսի ու Բաղկեդոնի մոտակայքում և շրջափակելով այդ քաղաքները, պատրաստվեցին հարձակումներ գործել Կոստանդնուպոլսի վրա, որը պաշտպանում էին Կոստանդին IV-ի գլխավորությամբ քաղաքի ներսում գտնվող ու Նրանից հյուսիս գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000, մոտ 500 նավ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000):

I փուլ - 673 թ-ի ապրիլից սեպտեմբեր կայսերական բանակը ծովային և ցամաքային մարտերում հետ մղեց Արաբական խալիֆության բանակին:

II փուլ - 673 թ-ի հոկտեմբերին Արաբական խալիֆության բանակը գրավեց Կիզիկոսը:

III փուլ - 674 թ-ի գարնանից մինչև աշուն Արաբական խալիֆության բանակը վերսկսեց հարձակումները Կոստանդնուպոլսի ուղղությամբ, սակայն որևէ արդյունքի չհասավ:

IV փուլ - 674 թ-ի աշնանից մինչև 675 թ-ի գարուն Կիզիկոսից և Բաղկեդոնից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակի հիմնական մասը, պարենավորման նպատակով ցրելով ուժերը, ասպատակեց Պիսիդիան, Փռլուզիան, Կապադոկիան ու Անդրեփրատյան Ճոփը և միայն գարնանը վերադարձավ ելման դիրքեր:

V փուլ - 675 թ-ի գարնանից մինչև աշուն թշնամին վերսկսեց հարձակումները Կոստանդնուպոլսի ուղղությամբ, սակայն կրկին որևէ արդյունքի չհասավ:

VI փուլ - 675 թ-ի աշնանից մինչև 676 թ-ի գարուն Կիզիկոսից և Բաղկեդոնից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակի հիմնական մասը, լուծելով պարենավորման խնդիրը, կրկին ասպատակեց Պիսիդիան, Փռլուզիան, Կապադոկիան ու Անդրեփրատյան Ճոփը և գարնանը վերադարձավ ելման դիրքեր:

VII փուլ - 676 թ-ի գարնանից մինչև աշուն կայսրության մայրաքաղաքի ուղղությամբ հարձակումը վերսկսված Արաբական խալիֆության բանակը կրկին հետ մղվեց:

VIII փուլ - 676 թ-ի աշնանից մինչև 677 թ-ի գարուն Արաբական խալիֆության բանակը, ձմեռային ժամանակաշրջանը բարեհաջող անցկացնելու նպատակով կրկին ցրելով ուժերը և լուծելով պարենավորման խնդիրը, ասպատակեց Պիսիդիան, Փռլուզիան,

⁹⁸⁴ Ըստ Սեբեոսի, այս արշավանքին մասնակցել է 300 մեծ նավեր, որոնցից յուրաքանչյուրում կար 1.000 ռազմիկ, ինչպես նաև 5.000 փոքր նավ, որոնցից յուրաքանչյուրում կար 100 ռազմիկ: Ըստ Վարդան Արևելցու, սակայն, փոքր նավերի թիվը կազմել է 1.000 հատ: Կարելի է կարծել, որ ավելի հավանական է հենց վերջին հեղինակի հայտնած տեղեկությունը, քանի որ քննարկվող ժամանակաշրջանում Արաբական խալիֆությունը կարող էր առավելագույնը ունենալ ոչ ավել, քան 250.000 ռազմիկ:

Կապաղովկիան ու Անդրեփրատյան Ծովերը՝ Կիզիկոսի և Բաղկետոնի պարիսպների տակ վերադառնալով միայն գարնանը:

IX փուլ – 677 թ-ի գարնանից մինչև աշուն տևած մարտական գործողություններում հաջողությունը կրկին մնաց քրիստոնյաների կողմում:

X փուլ – 677 թ-ի աշնանից մինչև 678 թ-ի գարուն պարենավորման խնդիրներ լուծելու նպատակով Կիզիկոսից և Բաղկետոնից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը հերթական անգամ ասպատակեց Պիսիդան, Փոյուզիան, Կապաղովկիան ու Անդրեփրատյան Ծովերը և գարնանը վերադարձավ ելման դիրքեր:

XI փուլ – 678 թ-ի գարնանից մինչև աշուն Արաբական խալիֆության բանակը վերսկսեց հարձակումները Կոստանդնուպոլսի ուղղությամբ, սակայն որևէ արդյունքի չհասավ:

XII փուլ – 678 թ-ի աշնանից 679 թ-ի գարուն Պիսիդան, Փոյուզիան, Կապաղովկիան և Անդրեփրատյան Ծովերը կրկին ենթարկվեցին ասպատակության Կիզիկոսից ու Բաղկետոնից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակի կողմից, որը ի վերջո վերադարձավ ելման դիրքեր, ընդ որում այս ընթացքում Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (մոտ 20.000) Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) գրավեց Երզնկան և Անի-Կեմախ ամրոցը: Նույն այս ժամանակ, դաշնակցային օգնություն ցույց տալով կայսրությանը, Ամանուսյան լեռներում հաստատված ու Մարդաբեթունիների կողմից գլխավորվող Հայկական բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց Հյուսիսային Ասորիքը և նահանջեց:

XIII փուլ – 679 թ-ի գարնանը կայսերական բանակը հաղթեց վճռական հարձակման նպատակով իր հիմնական ուժերով Կոստանդնուպոլսից հյուսիս ափ իջած Արաբական խալիֆության բանակին, ընդ որում ծովի վրա հակառակորդի նավատորմի նկատմամբ հաղթանակ տարավ նաև «Հունական կրակ» օգտագործող կայսերական նավատորմը:

XIV փուլ – 679 թ-ի գարնանը Արաբական խալիֆության բանակը ծովում ու ցամաքում սկսեց նահանջել: Իր հերթին, օգտվելով հակառակորդի նավատորմի անկազմակերպ հետ քաշումից, կայսերական նավատորմը հասավ նրան և, հերթական անգամ արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, ընդ որում բաց ծովում ցրված հակառակորդի նավատորմի մնացորդներին էլ հետագայում գործնականում արդեն լիովին ոչնչացրեց հենց այդ օրերին բռնկված ուժեղ փոթորիկը:

XV փուլ – Ցամաքում գործող կայսերական բանակը, հետապնդելով Բաղկետոնից և Կիզիկոսից նահանջող Արաբական խալիֆության բանակին, ի վերջո հասավ ու ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս, որը կորցրեց 30.000 ռազմիկ:

XVI փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ կայսերական բանակը առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու գրավեց Երզնկան և Անի-Կեմախ ամրոցը:

XVII փուլ – Կայսերական բանակը, հետապնդելով Արաբական խալիֆության նահանջող բանակին, ասպատակեց Հյուսիսային Ասորիքը և հետ քաշվեց ելման դիրքեր:

Հայերը կորցրին մոտ 6.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 80.000 զինվոր, 1.200 նավ: Շուտով սկսվեցին հաշտության բանակցություններ, որի արդյունքում կնքվեց զինադադար 30 տարով՝ պայմանով, որ Բյուզանդական կայսրությանն է վերադարձվում Կրետեն և ամեն տարի Արաբական խալիֆությունը վճարում է 13 կգ ոսկի, 50 ստրուկ ու 50 ազնվացեղ ձի:

1669. 679 ամառ – Ստրիմոնի ճ-մ (հարավ-արևելյան Թրակիա) Կոնստանդին IV-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին դարանակալ հարձակում գործել փորձող սլավոններին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁶⁶⁹

1670. 680 ամառ – Պեվկոս կղզու ճ-մ (Դանուբի գետաբերանից հյուսիս): Մանր հարձակումներ գործող բուլղարները⁹⁸⁵ (մոտ 40.000), ի վերջո անցնելով վճռական հարձակման, հաղթեցին

⁹⁸⁵ 626 թ-ի ամռանը Կոստանդնուպոլսի պատերի տակ կրած անհաջողությունը ծանր հետևանքներ ունեցավ Ավարական խաթանության համար՝ կտրուկ անկայունացնելով վերջինիս ներքաղաքական դրությունը: Արդեն 630 թ-ին արևմտյան բուլղարները (այսպես կոչված «կուտուրգուրներ»-ը) ապստամբեցին, սակայն պարտություն կրեցին: Դրա հետևանքով վերջիններիս փոքր մասը ստիպված եղավ հեռանալ Բավարիա, որտեղ

Կոնստանդին IV-ի գլխավորությամբ ասպատակելով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 100.000, այդ թվում Արմենիական և Անատոլիկոն բանակաթեմերի միացյալ բանակները) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁶⁷⁰ Յուսիսային, Կենտրոնական և Արևմտյան Թրակիան ընկան Բուլղարական խանության տիրապետության տակ:

1671. 680 - Յուսիսային Ասորիք Մարդպետունիների գլխավորած Յայկական բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁷¹
1672. 681 - Յուսիսային Ասորիք Մարդպետունիների գլխավորած Յայկական բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁷²
1673. 681 ամառ - Կիբոսա ամրոցը (Փոքր Յայք, Կոլոնիա գավառ) Արմենիական բանակաթեմի զորավար Սիմոն Յայի գլխավորած Արմենիական բանակաթեմի բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) գրավեցին Կոնստանդին-Սիլվանի գլխավորած պավլիկյաններից (մոտ 1.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 800): Կոնստանդին-Սիլվանը զոհվեց: Յադթողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 80 զինվոր: Կարճ ժամանակ անց, սակայն, Սիմոն Յայը ինքը ընդունեց պավլիկյանների գաղափարախոսությունը և սկսեց գլխավորել նրանց:¹⁶⁷³

Յուսիսային V պատերազմ (681-685)

1674. 681 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Աղվանքը և Ուտիքը Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած խազարական խաթանության բանակը (մոտ 80.000) ասպատակեց՝ ցանկանալով վրեժխնդիր լինել դավադրաբար սպանված Զիվանշիր I Մեծի համար, սակայն Արցախ-Ուտիքի թագավորության նոր արքա հռչակված Վարազ-Տրդատ I-ին հաջողվեց դադարեցնել նրա առաջխաղացումը:¹⁶⁷⁴
1675. 681 աշուն - Անդրեփրատյան ճակատի ճակատային շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁷⁵
1676. 682 գարուն - Յուսիսային Ասորիք Մարդպետունիների գլխավորած Յայկական բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁷⁶
1677. 682 ամառ - Անդրեփրատյան ճակատ Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁷⁷
1678. 683 գարուն - Յալաստանի ճակատ: Յայոց իշխան Գրիգոր Մամիկոնյանի ու Վրաստանի Էրիսմտավար Ատրնեսեսի Սասանյանի գլխավորած Յայկական (մոտ 30.000) և վրացական (մոտ 20.000) միացյալ բանակը հաղթեց Արաբական խալիֆության առաջխաղացած բանակին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹⁶⁷⁸
1679. 683 գարուն - Յուսիսային Ասորիք Մարդպետունիների գլխավորած Յայկական բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁷⁹

Ֆրանկները ոչնչացրեցին նրանց, իսկ մեծ մասը շարժվեց դեպի արևելք և միացավ արևելյան բուլղարներին (այսպես կոչված «ուտուրգուրներ»-ին): Արդյունքում բուլղարները կտրուկ ուժեղացան, քանի որ վերջնականապես վերացան միջցեղային ընդհարումները և նրանք կարողացան հանդես գալ որպես մեկ ամբողջություն: Դրանից հետո, օգտվելով Թյուրքական խաթանությունում շարունակվող կատաղի գահակալական պայքարից և վերջինիս փաստացի փլուզումից, խաթանության ծայր արևմուտքում գտնվող բուլղարները 630-ական թվականների սկզբին լիովին անկախացան՝ ստեղծելով Վուլգայի միջին հովտից (Վուլգյան (Կամյան) Բուլղարիայից) մինչև Դանուբ ձգվող տարածքներն ընդգրկող Մեծ Բուլղարիայի հզոր թագավորությունը: Իր հզորության գագաթնակետին հասած Մեծ Բուլղարիայի թագավորությունը արդեն 630 թ-ին ծանր պարտության մատնեց Ավարական խաթանությանը: Արդյունքում վերջինս, Մեծ Բուլղարիայի թագավորությունը զիջելով Մերձսևծովյան տափաստանները և սահմանափակվելով Պանոնիայի տարածքով (Բալկանյան թերակղզու հյուսիս) ու Անդրկարպատյան տափաստաններով, թեև շարունակեց հարազատ արտաքին-ավարառական քաղաքականությունը, սակայն աստիճանաբար կորցրեց իր տափաստանային որակները, վերածվեց եվրոպական երկրորդական ֆեոդալական մի պետության, իսկ VIII դարի վերջին էլ, ընկնելով Ֆրանկական կայսրության հուժկու հարվածների տակ, վերջնականապես ոչնչացավ: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Մեծ Բուլղարիայի թագավորությունը ևս, նեղվելով արևելքից առաջխաղացող խազարական խաթանության ագրեսիվ մղումներից և այդպես էլ չկարողանալով ամրապնդվել Մերձսևծովյան տափաստաններում, արդեն 679 թ-ին ինքը լեցեց դրանք: Արդյունքում, իրենց հիմնական ուժերով անցնելով Դանուբը, բուլղարները սեփական իշխանությունը տարածեցին Դանուբից հարավ հաստատված սլավոնների վրա՝ հիմնելով արդեն իր գերակշիռ մասով սլավոնական եթնիկ կազմ ունեցող և Միջդանուբյան տարածքներն ու Բալկանյան թերակղզու հարավային մասն ընդգրկող Բուլղարական խանությունը, որը սկսեց իրականացնել ագրեսիվ արտաքին ավարառական քաղաքականություն՝ մշտապես ընդհարվելով, սակայն երբեմն էլ դաշնակցելով Բյուզանդական կայսրության հետ: Իրավիճակը լիակատար պատկերացնելու համար ավելացնենք նաև, որ Մերձսևծովյան տափաստաններով իրարից կտրված բուլղարների երկու պետություններին բաժին ընկան տարբեր ճակատագրեր՝ Վուլգյան (Կամյան) Բուլղարիան շարունակեց գոյատևել որպես «տափաստանային» որակների տեր մի պետություն ընդհուպ մինչև 14-րդ դարը, երբ այն վերջնականապես տարալուծվեց Ոսկե Յորդայի մեջ, իսկ Բուլղարական խանությունը մի քանի հարյուրամյակում լիովին սլավոնականացավ և արդեն IX դարի կեսերից վերածվեց տիպիկ եվրոպական մի պետության:

1680. 683 ամառ – Ուտիքի ճ-մ: Հայոց իշխան Գրիգոր Մամիկոնյանի և Վրաստանի էրիսմտավար Ատրներսեհ Սասանյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 30.000) ու վրացական (մոտ 15.000) միացյալ բանակը հետ մղեց Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած և Աղվանքն ու Ուտիքը ասպատակած հազարական խաթանության բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:¹⁶⁸⁰
1681. 684 – Հյուսիսային Ասորիքը Մարդաբնակների գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁸¹
1682. 685 օգոստոսի 16 – Ուտիքի ճ-մ: Հայոց իշխան Գրիգոր Մամիկոնյանի և Վրաստանի էրիսմտավար Ատրներսեհ Սասանյանի գլխավորած Հայկական (մոտ 50.000) ու վրացական (մոտ 40.000) միացյալ բանակը համառ և արյունահեղ մարտում հաղթեց Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած ու Աղվանքն և Ուտիքը ասպատակած հազարական խաթանության բանակին (մոտ 150.000): Հայերը կորցրին մոտ 8.000 զինվոր, այդ թվում զոհվեցին Գրիգոր Մամիկոնյանը և Ատրներսեհ Սասանյանը, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:¹⁶⁸² Հյուսիսային V պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում ծանր կորուստներ կրած հազարական խաթանության բանակը դադարեցրեց իր արշավանքները դեպի Հայոց իշխանապետության տարածք:
1683. 685 – Հյուսիսային Ասորիքը Մարդաբնակների գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁸³
1684. 686 – Հյուսիսային Ասորիքը Մարդաբնակների գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁸⁴
1685. 687 – Հյուսիսային Ասորիքը Մարդաբնակների գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁶⁸⁵
1686. 687 ամառ – Կիպրոսը Հուստինիանոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին:¹⁶⁸⁶
1687. 687 ամառ – Մամեստիայի և Մեյիտեի շրջակայքը Հուստինիանոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին: Նույն տարում էլ կնքվեց Նոր զինադադար, համաձայն որի ամեն տարի Արաբական խալիֆությունը պետք է Բյուզանդական կայսրության վճարի 1.500 կգ ոսկի, 1 ստրուկ և 1 ազնվացեղ ծի:¹⁶⁸⁷

Հայ-Բյուզանդական II պատերազմ (687-699)

1688. 687 աշուն – Միսեսիդրատյան ճակատ Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավար Լեոնտիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեց Հայկական բանակից (մոտ 10.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000՝ պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁶⁸⁸
1689. 688 գարուն – Հայոց իշխանապետության տարածք Բարձր Հայք-Արարատ երթուղով Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավար Լեոնտիոսի գլխավորությամբ ներխուժած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 120.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու և նրա հոր հորեղբոր տղա, սպարապետ Սմբատ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 40.000) անկանոն մարտերում հետ շարտեց: Հաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողներից հայերը՝ 2.000 դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր:¹⁶⁸⁹
1690. 688 սեպտեմբեր – Բուդարական խանության տարածքը Կոստանդնուպոլսից Հուստինիանոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ ի վերջո հավաքվելով Թեսալոնիկում:¹⁶⁹⁰
1691. 689 գարուն – Բուդարական խանության տարածքը Թեսալոնիկից Հուստինիանոս II-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ ի վերջո հավաքվելով Կոստանդնուպոլսում:¹⁶⁹¹

Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու և սպարապետ Սմբատ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 10.000) շարժվեց Թավրիզ-Մարանդ-Նախիջևան երթուղով ներխուժած ու ասպատակող Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 20.000) դեմ:

I փուլ – Հայկական բանակը անակնկալ հարձակվեց հակառակորդի վրա և փախուստի մատնեց վերջինիս, սակայն Հայկական բանակի ռազմիկների հիմնական մասը թշնամուն հետապնդելու փոխարեն սկսեց զբաղվել ավար հավաքելով:

II փուլ – Օգտվելով նրանից, որ հետապնդմանը մասնակցում է միայն Բագրատունյաց գունդը, հակառակորդի բանակը վերականգնեց շարքերը և հակահարձակում գործեց Բագրատունյաց գնդի վրա: Բռնկվեց համառ մարտ, որի ընթացքում Աշոտ Բագրատունին ծանր վիրավորվեց:

III փուլ – Հակահարձակման մասին տեղեկացած Հայկական հիմնական բանակը ի վերջո հասավ նոր ընդհարման վայր և վերջնական պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին:

IV փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդի բանակին մինչև Մարանդ:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 13.000 զինվոր: Մարտից կարճ ժամանակ Աշոտ Բագրատունին ստացած վերքից մահացավ:

1693. 689 աշուն – Հայոց իշխանապետության տարածք Բարձր Հայք-Արարատ երթուղով ասպատակելով արշավեցին Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավար Լեոնիտիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) և նահանջեցին:¹⁶⁹³

1694. 690 աշուն – Լիբանանի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 6.000), ինչպես նաև Մարդապետունիների գլխավորած Հայկական բանակին (12.000): Հայերը կորցրին մոտ 8.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁶⁹⁴

1695. 692 ամառ – Կեսարիայի ճ-մ¹⁶⁹⁵

Հուստինիանոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում 30.000 սլավոն) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Գևորգ Հայը) շարժվեցին քաղաքին մոտեցող Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 40.000) դեմ:

I փուլ – Կայսրական բանակը անցավ հարձակման և պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին, որը սկսեց նահանջել:

II փուլ – Հակառակորդի կողմից կաշառված սլավոնների մի մասի (20.000) հրամանատար Գևորգ Հայը իր ուժերով անցավ վերջինիս կողմը և հարված հասցրեց կայսերական բանակին, որի արդյունքում այն ծանր պարտություն կրեց:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 սլավոն և վիրավոր, 30.000 դասալիք, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Կարճ ժամանակ անց Հուստինիանոս II-ի հրամանով կոտորվեցին նաև կայսերական բանակում գտնվող և վերջինիս չդավաճանած 10.000 սլավոն ռազմիկները ևս, ինչպես նաև Փոքր Ասիայի այլ վայրերում հաստատված նրանց ընտանիքների անդամները:

1696. 692 ամառ – Մելիտեի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (4.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (20.000⁹⁸⁶) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (6.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Արդյունքում Անդրեփրատյան Ծովքը ընկավ Արաբական խալիֆության տիրապետության տակ:¹⁶⁹⁶

⁹⁸⁶ Ըստ իբն ալ-Ասիրի այս ճակատամարտում Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմել է 60.000 ռազմիկ, ինչը իմ կարծիքով չի համապատասխանում ճշմարտությանը և այս տեսանկյունից ավելի գերադասելի են այլ աղբյուրների հայտնած տվյալները:

1697. 693 ամառ – Մարաշի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 12.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁶⁹⁷
1698. 693 ամառ – Միկեդոնական ճակարակ ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 7.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 8.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁶⁹⁸
1699. 694 սեպտեմբեր – Մարաշի ճ-մ: Մեյխոնեզ արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ամկ լճի շոքակալքը ասպատակելուց հետո հետ քաշվող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 3.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁶⁹⁹
1700. 694 հոկտեմբեր – Յաարալի կամրջի ճ-մ (Սամոսատից մոտ 16 կմ հարավ): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷⁰⁰
1701. 695 գարուն – Կիլիկիան ու Կապադոկիան Մեյխոնեզ արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁷⁰¹
1702. 695 մայիսի 21 – Ամիդի ճ-մ: Ապստամբած Սուֆրիյանները (մոտ 50) գիշերային հարձակումով հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 200): Յաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁷⁰²
1703. 695 հունիսի 4 – Ղարա ամրոցի ճ-մ: սուֆրիյանները (100) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (1.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 20, պարտվողները՝ մոտ 300 զինվոր:¹⁷⁰³
1704. 695 հունիսի կես – Ղարա ամրոցի ճ-մ: Սուֆրիյանները (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Արաբական խալիֆության ճամբարած բանակին (1.000): Յաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 400 զինվոր:¹⁷⁰⁴
1705. 695 հունիսի վերջ – Ամիդի ճ-մ¹⁷⁰⁵

Խալիդ իբն Ջազ ալ-Սուլամիի գլխավորությամբ Խառանկ առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (1.500) ուղղություն վերցրեց դեպի Ամիդ, իսկ կարճ ժամանակ անց էլ վերջինիս հետևեց Բանու Ռաբիա իբն Ամիր իբն Սասայի գլխավորած բանակը (1.500): Տեղեկանալով այս մասին՝ սուֆրիյանները շարժվեցին հակառակորդին ընդառաջ՝ խնդիր ունենալով մարտի մեջ մտնել մինչև վերջինիս ուժերի միավորվելը:

I փուլ – Կեսոբին սուֆրիյանները հարձակվեցին Խալիդ իբն Ջազ ալ-Սուլամիի բանակի վրա: Բռնկվեց համառ մարտ, ինչի արդյունքում Արաբական խալիֆության բանակը հետ քաշվեց և ամուր պաշտպանական դիրքեր գրավեց:

II փուլ – Օրվա երկրորդ կեսին սուֆրիյանները շարունակեցին հարձակումը հակառակորդի վրա, սակայն որևէ հաջողության չհասան, իսկ օրվա վերջում էլ մարտադաշտին սկսեց մոտենալ և յուրայինների շարքերը համալրել Բանու Ռաբիա իբն Ամիր իբն Սասայի գլխավորած բանակը:

III փուլ – Մարտը շարունակվեց մինչև մութն ընկնելը, ինչից հետո կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր: Արդյունքում՝ նույն գիշեր էլ սուֆրիյանները լքեցին մարտադաշտը և հեռացան Յյուսիսային Միջագետք:

Սուֆրիյանները կորցրին 30, հակառակորդը՝ մոտ 80 զինվոր: Սուֆրիյանները Յյուսիսային Միջագետքում որոշ ժամանակ ևս շարունակեցին դիմադրությունը, սակայն հետագայում վերջնական պարտություն կրեցին:

Արաբա-Յայկական III պատերազմ (696-700)

1706. 696 գարուն – Ջերմաձոր գավառի բերդերը (Սոկթ) Սոսու-Բգաբդե-Տիգրիս գետի հուն-Ջերմ գետի հուն երթուղով ներխուժած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 130.000)

գրավեց Հայկական կայազորներից (ընդհանուր մոտ 2.000), որից հետո մտավ Արճեշ, Արծեկ և Դվին: Հայերը կորցրին մոտ 1.800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷⁰⁶

1707. 696 ամառ - Սևանա լճի կղզու բերոր Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (մոտ 10.000) երեք ամսում չգրավեց Հայկական բանակից (մոտ 500), որը հետ մղեց նավակներով և լաստերով կղզուն մոտենալ փորձող թշնամու բոլոր գրոհները: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁷⁰⁷
1708. 696 - Դվինի ճ-մ⁹⁸⁷: Բյուզանդական կայսրության բանակը (100.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) և Հայոց իշխան Սմբատ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 40.000) անակնկալ հարձակումով գլխովին ջախջախեցին Դվինում մնացած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 65.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ 62.000 զինվոր:¹⁷⁰⁸
1709. 697 գարուն - Կիլիկիայի արևելք Մելիտեից արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁷⁰⁹
1710. 697 ամառ - Կարթագենի Արաբական խալիֆության բանակը (40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷¹⁰
1711. 697 աշուն - Կարթագենի ճ-մ: Հովհան Պատրիկի ու Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ ծովով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000, 1.000 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 5.000) ու մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷¹¹
1712. 698 հունվար - մարտ - Կիլիկիայի արևելք Մելիտեից արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց, սակայն վերադարձին Հադաս ամրոցի կիրճում ընկավ սելաֆի տակ և կորուստներ կրեց:¹⁷¹²
1713. 698 մայիս - Կարթագենի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (40.000) հաղթեց Հովհան Պատրիկի ու Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000) ու մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁷¹³ Հյուսիսային Աֆրիկան վերջնականապես ընկավ Արաբական խալիֆության գերիշխանության տակ:
1714. 698 ամառ - Կոստանդնուպոլիսը կայսր հռչակված Տիբերիոսի, ինչպես նաև Հովհան Պատրիկի և Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած բանակը (մոտ 20.000, 100 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) մանր մարտերից հետո Վլախեռնյան պարսպափակումը պաշտպանող Հայ ռազմիկների դավաճանության շնորհիվ գրավեցին կայսր Լեոնտիոսի կողմում հանդես եկող կառավարական բանակից (մոտ 4.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400)⁹⁸⁸: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 150, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 150 զինվոր: Կայսր Լեոնտիոսը գահընկեց արվեց և կայսր հռչակեց Ապսիմարոսը՝ Տիբերիոս III-ին, իսկ Վարդան Հայը 4 տարի անց աքսորվեց Խերսոնես:¹⁷¹⁴
1715. 698 աշուն - Անտիոքի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 80.000) հետ մղեց Անատոլիկոն բանակաթեմի հրամանատար, կայսրեղբայր Հերակլեսի գլխավորությամբ Կիլիկիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 40.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 10.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց 40.000 զինվոր:¹⁷¹⁵
1716. 698 աշուն - Պալիկ ճահճուտի ճ-մ (Բարձր Հայք): Հայոց իշխան Սմբատ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 15.000) զգալի կորուստներ կրելով հանդերձ իր հերթին կարողացավ ծանր կորուստներ պատճառել Բյուզանդական կայսրության բանակին

⁹⁸⁷ Իբն Ասիմ ալ-Կաֆայի կողմից հիշատակվող այս ճակատամարտը խորհրդակալ պատմագիտության կողմից բավարար ուշադրություն չի արժանացել և համարվել է վիպական:

⁹⁸⁸ Թեոփանոս Խոստովանողը չի հստակեցնում պարսպափակումը հանձնաժողովի ազգային պատկանելիությունը, սակայն ընդգծում է, որ այդ արարքը գործեցին «օտար», այսինքն՝ ոչ հույն ռազմիկները: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Կոստանդնուպոլսի դեռևս 626 թ-ի պաշտպանության ժամանակ Վլախեռնյան պարսպափակումը պաշտպանությունը հանձնված էր հայերին, կարելի է կարծել, որ այս անգամ ևս խոսքը նրանց մասին է: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ կայսր Լեոնտիոսը դեռևս Անատոլիկոն բանակաթեմի գորավար եղած ժամանակ դեպի Հայաստան իրականացված արշավանքի ժամանակ բավականին դաժան էր վարվել հայերի հետ, կարելի է կարծել, որ սա հայերի լիովին արդարացված վրեժն էր կայսեր նկատմամբ:

(մոտ 25.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) և ստիպել վերջիններիս նահանջել: Հայոց իշխանապետության բանակը կորցրեց մոտ 5.000, հակառակորդը՝ մոտ 12.000 զինվոր, իսկ վերջինիս կազմում հանդես եկող հայերը՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷¹⁶

1717. 698 աշուն - Հյուսիսային և Կենտրոնական Թրակիան Կոստանդնուպոլսից Տիբերիոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին՝ հնազանդեցնելով սլավոններին:¹⁷¹⁷
1718. 699 գարուն - Սամսատի շրջակայքը Անատոլիկոն բանակաթեմի հրամանատար, կայսրեղբայր Հերակլեսի գլխավորությամբ Կիլիկիայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁷¹⁸ Հայ-Բյուզանդական II պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում Հայոց իշխանապետությունը պահպանեց իր անկախությունը:
1719. 699 գարուն - Սևանա լճի կղզու բերդը Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (մոտ 10.000) երեք ամսում չգրավեց Հայկական բանակից (մոտ 500), որը հետ մղեց նավակներով և լաստերով կղզուն մոտենալ փորձող թշնամու բոլոր գրոհները: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁷¹⁹
1720. 699 գարուն - Կարինը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷²⁰
1721. 699 գարուն - Անի-Կեմախ ամրոցը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 650, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁷²¹ Արաբ-Հայկական III պատերազմն ավարտվեց: Արդյունքում Արաբական խալիֆությունը վերջնականապես գրավեց Հայոց իշխանապետության տարածքը, ինչպես նաև ողջ Անդրկովկասը՝ վերջիններիս միավորումով ստեղծելով Արմինիա⁹⁸⁹ կուսակալությունը:
1722. 700 գարուն - Տարանդա ամրոցը (Անդրեփրատյան Ծոփք, Արիարաթեսիա գավառ, Մելիտեից մոտ 80 կմ հյուսիս-արևմուտք, Եփրատի աջ վտակ Կավկադի առաջին աջ վտակի ափին) Մելիտեից արշաված և Անդրեփրատյան Ծոփքն ու Կիլիկիայի արևելքը ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷²²
1723. 701 գարուն - Սինան ամրոցը (Կապադովկիա) Մելիտեից արշաված և Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), սակայն, չամրանալով տեղում, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.300 զինվոր:¹⁷²³
1724. 702 ամառ - Լուլուա ամրոցի ճ-մ (Կիլիկիայի հյուսիս-արևմուտք, Տիանա գավառ): Մելիտեից արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷²⁴
1725. 702 աշուն - Սիսը (վերջինը՝ Դաշտային Կիլիկիա, Ջեյհուն գետի Սիս վտակի ափին), Մամեստիան, ինչպես նաև Սինան և Տարանդա ամրոցները Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Մամեստիայում տեղակայվեց Արաբական խալիֆության 300 ռազմիկից բաղկացած կայազոր, որի թիվը հետագա հարյուրամյակում հասավ 2.000 ռազմիկի:¹⁷²⁵

⁹⁸⁹ Այսուհետև և հետագայում «Արմինիա» տերմինը, ի տարբերություն «Արմինիա» վարչատարածքային միավորը նկատի ունեցող հասկացության, ես կիրառեցի եմ լայն իմաստով ու դրա տակ նկատի եմ ունենալու տվյալ ժամանակաշրջանում Արաբական խալիֆության տիրապետության տակ գտնվող Հայաստանի բոլոր տարածքները, ինչ չափի էլ ,որ դրանք եղած լինեն և մտած լինեն կամ չլինեն «Արմինիա» իրավաբանական հասկացության մեջ:

Արմինիայի I ապստամբություն (702-705)

1726. 702 դեկտեմբեր – Վարդանակերտ գյուղի ճ-մ (Արարատ, Մասյացոտն գավառ, Արաքս գետի աջ ափին, Մասիսի հյուսիսային ստորոտին)¹⁷²⁶

«Այս ճակատամարտը այնպիսի տպավորություն թողեց արաբների վրա, որ դրանից հետո մի քանի հարյուրամյակ նրանց մոտ ասույթ դարձավ. «Չհիշվի այդ Վարդանակերտը» դարձվածքը»

Զ. Պատկանյան

Հայոց իշխան Սմբատ Բագրատունու, վերջինիս եղբայր Աշոտի և հորեղբոր թոռան որդի Սմբատ Աշոտի Բագրատունու, սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանի, Սմբատ Արծրունու, ինչպես նաև Վարդ Ռշտունու գլխավորած Հայկական բանակը (2.000 հեծյալ), նպատակ ունենալով ձեռք բերել կայսերական աջակցությունն ու պայքար սկսել արաբական տիրապետության դեմ, փորձեց անցնել Սատրապական Հայաստան. Իմանալով այդ մասին՝ Արաբական խալիֆության բանակը (8.000, որից 5.000 հեծյալ⁹⁹⁰) շարժվեց վերջինիս հետքերով, գետանցեց Արաքսը և սկսեց մոտենալ Արտաշատ տեղակայված Հայկական բանակին: Տեղեկանալով թշնամու առաջխաղացման մասին՝ Հայկական բանակը ևս մի քիչ տեղաշարժվեց դեպի հյուսիս և, դիրքեր գրավելով Վարդանակերտ գյուղում, ամրացրեց այն: Շուտով թշնամին մոտեցավ գյուղին և պաշարեց այն՝ տեղավորվելով բաց գետին՝ ուղղակի ձյան վրա: Արդեն երեկոյան սկսված բանակցություններում Հայոց իշխանը առաջարկեց չխանգարել իրենց երթին, սակայն ստացավ մերժում:

I փուլ – Հաջորդ օրը լուսաբացին Հայկական բանակը անակնկալ հարձակվեց ողջ ցրտաշունչ գիշերը ուղղակի ձյան վրա անցկացրած ու ցրտից փայտացած թշնամու ռազմիկների վրա և սկսեց անխնա կոտորել:

II փուլ – Հայկական բանակը հետաանդեց թշնամուն փախչող ռազմիկներին և ծանր կորուստներ պատճառեց նրանց: Հակառակորդի բանակի մի մասը խուճապահար փախուստի մեջ փորձեց գետանցել Արաքսը, սակայն սառույցը կոտրվեց և թշնամու ռազմիկների մեծ մասը խեղդվեց սառցաջրում:

Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, թշնամին՝ 7.700 սպանված և վիրավոր, 300 գերի:

1727. 703 հունվար – Գուկանք գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Ռշտունիք գավառ)¹⁷²⁷

Արմինիայի ոստիկան Աբու-Շեյխ իբն Աբդուլլահի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 4.000), տեղյակ չլինելով նախորդ իրադարձությունների մասին, մտավ Վասպուրական և սկսեց ասպատակել այն: Ստեղծված պայմաններում Սմբատ Արծրունին կենտրոնացրեց Հայկական բանակը (մոտ 5.000) և պատրաստվեց անակնկալ հարված հասցնել վերջինիս:

I փուլ – Հայկական բանակը անակնկալ հարձակում գործեց հակառակորդի բանակի վրա և գլխովին ջախջախեց:

II փուլ – Արաբական խալիֆության բանակի մնացորդը (280) պատսպարվեց գյուղի եկեղեցում և փորձեց գութ աղերսել այն շրջապատած Հայ ռազմիկներից: Արդյունքի չհասնելով՝ Աբու-Շեյխը խնդրեց խնայել գոնե իրեն, սակայն Սմբատ Արծրունին դրան էլ

⁹⁹⁰ Այս ճակատամարտում Արաբական խալիֆության բանակի թվաքանակի վերաբերյալ սկզբնաղբյուրներում առկա են տարբերություններ: Այսպես, Ղևոնդի երկրի 1982 թ-ի հրատարակության մեջ նշված է «5.000 հոգուց ավել», սակայն Նույն հեղինակի երկի 1862 թ-ի ռուսերեն հրատարակության 16-րդ էջի 84-րդ ծանոթագրության մեջ ասվում է, որ այս երկի փարիզյան հրատարակության մեջ այդ թիվը «8.000» է ինչպես հայերենում, այնպես էլ ֆրանսերեն թարգմանության մեջ: Նմանատիպ խնդիր է առկա նաև քննարկվող հարցի վերաբերյալ Վարդան Արևելցու բերած տեղեկությունների պարագայում, երբ այս հեղինակի երկի 2001 թ-ի հրատարակության մեջ նշված է «հինգ հազար», սակայն 1861 թ-ի ռուսերեն հրատարակության մեջ այս թիվը «8.000» է (էջ 92): Եվ վերջապես պետք է նշել, որ Ստեփանոս Տարունցու մոտ այնուհանդերձ հենց «5.000» է: Ես, սակայն, այնուհանդերձ ավելի շատ հավանում եմ «8.000»-ի կողմը՝ հաշվի առնելով ամենից առաջ հենց ուժերի տարբերության պարագան, որը հայերին ստիպել է բանակցել: Այս դեպքում այդ տարբերությունն ավելի հավանական է ընդունել 1-ը 4-ի, քան 1-ը 2,5 հարաբերակցության տեսքով: Այս առումով հետաքրքիր է, որ, ըստ Ղևոնդի, թշնամու բանակն ամեն դեպքում 5.000 հոգուց ավել էր: Արդյունքում, փորձելով համատեղել բոլոր սկզբնաղբյուրները, ես թույլ եմ տվել ինձ ենթադրել, որ իրականում Արաբական խալիֆության բանակը ի սկզբանե եղել է 8.000 հոգի, որից 3.000-ը հետևակ, սակայն, հաշվի առնելով միջնադարում առկա միտումը, երբ «ռազմիկ էին համարում միայն հեծյալին», հետագայում այդ թիվը փոխվել է 5.000-ի՝ իր հետքն այնուհանդերձ պահպանելով Ղևոնդի մոտ ի դեմս «...5.000 հոգուց ավելի էին» արտահայտության:

չհամաձայնեց: Ի վերջո, թշնամու ռազմիկները փորձեցին ճեղքել շրջապատումը և հեռանալ, սակայն ողջ կազմով ոչնչացան:

Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.500 զինվոր:

1728. 703 հունվար – Վանանդի ճ-մ: Գագիկ Կամսարականի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 1.000) ջախջախեց Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁷²⁸
1729. 703 հունվարի վերջ⁹⁹¹ – Երևանի ճ-մ: Սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:¹⁷²⁹
1730. 704 գարուն – Տիսնայի ճ-մ (= Սաուսաննա ամրոցի ճ-մ): Անատոլիկոն բանակաթեմի հրամանատար, կայսրեղբայր Հերակլեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության ասպատակող բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր, որից 1.000 սպանված:¹⁷³⁰
1731. 704 գարուն – Սիսի ճ-մ: Առանց մարտի քաղաք մտած Անատոլիկոն բանակաթեմի հրամանատար, կայսրեղբայր Հերակլեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին քաղաքին մոտեցող Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ 12.000 զինվոր:¹⁷³¹
1732. 704 գարուն – Մամեստիայի ճ-մ: Անատոլիկոն բանակաթեմի հրամանատար, կայսրեղբայր Հերակլեսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության ասպատակող բանակին (մոտ 7.000) և մտան քաղաք, որից հետո առանց մարտերի տիրեցին Սիսան և Տարսնոյա ամրոցներին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷³²
1733. 704 գարուն – Անի-Կենախ ամրոց Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷³³
1734. 704 ամառ – Սուրան, ինչպես նաև Իրայինոս և Արքոսը (Հռոմից մոտ 80 կմ հարավ-արևելք) Բենվենտի դուքս Գիզուֆուս I-ի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ ընդհանուր՝ մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5): Հայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁷³⁴
1735. 705 գարուն – Դրաշպետի ճ-մ (Արարատ, Վանանդ գավառ)¹⁷³⁵

Արմինիա մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) միացան Հայոց իշխան Սմբատ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակին (մոտ 15.000), որից հետո շարժվեցին Արաբական խալիֆության բանակի (40.000) դեմ: Կողմերը մոտեցան իրար և մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Անմիջապես մարտից առաջ կայսերական ահաբեկված բանակի ռազմիկները լքեցին մարտակարգը և դիմեցին խուճապահար փախուստի:

II փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը անցավ հարձակման, որի արդյունքում միայնակ մնացած Հայկական բանակը և Հայ ռազմիկները, պահպանելով մարտակարգը, դժվարությամբ նահանջեցին ու կտրվեցին թշնամուց, այն դեպքում, երբ խուճապահար փախչող կայսերական բանակը ծանր կորուստներ կրեց:

Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ 50.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

⁹⁹¹ Այս ճակատամարտի մասին տեղեկացնում է Հովհաննես Դրասխանակերտցին (գլուխ 20), ըստ որի այն եղել է Դավիթ Դվինցու նահատակության ժամանակ, (ըստ մեր պատմիչի. «Այն ժամանակ...») որը, ըստ VIII դարի հայկական «Վարդ Դավթի» հայերենում չպահպանված, սակայն IX դարում վրացերեն թարգմանված մատյանի, տեղի է ունեցել է 703 թվականի հունվարի 22-ին:

1736. 705 գարուն - Ջուղան (Սյունիք, Գողթն գավառ, Արաքսի ձախ ափին) և Նախիջևանը Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Սկսվեցին բանակցություններ, որոնց արդյունքում փոխադարձ զիջումներով կնքվեց հաշտություն, վերականգնվեց նախկին վիճակը և Արմինիայի I ապստամբությունը վերջացավ: Նախիջևանում հաստատվեց 8.000 ռազմիկից բաղկացած կայազոր^{992:1736}
1737. 705 աշուն - Սիսը, Մամեստիան, ինչպես նաև Հիսն-Բուլակ, Հիսն-այ-Ախրամ, Հիսն-Բուլուս և Կումկում ամրոցները (Կիլիկիա) Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու թաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁷³⁷
1738. 706 գարուն - Ֆիդամը, Ֆուրսան (Անդրեփրատյան Ծոփք) և Հիսն-Կայավոդիա ամրոցը (Մելիտեից մոտ 60 կմ հարավ-արևելք) Մելիտեից արշաված Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000), ասպատակեց դրանց շրջակայքը և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁷³⁸
1739. 706 աշուն - 707 գարուն - Տիանան Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁷³⁹
1740. 707 ամառ - Հիսն-Կուսթանթին, Ղադայա և Հիսն-այ-Ախրամ ամրոցները (Լեռնային Կիլիկիա) Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁷⁴⁰

Արաքա-խազարական I պատերազմ (707-740)

1741. 707 աշուն - Ղերբենոյի շրջակայքը Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) և Հայոց այրուձին (15.000) ասպատակեցին:¹⁷⁴¹
1742. 708 գարուն - Ամորիոնի ճ-մ: Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷⁴²
1743. 708 գարուն - Ռոսեյի ամրոցը (Հռոսոս գավառ, Ալեքսանդրեյից մոտ 50 կմ հարավ) և Ալեքսանդրեյը (Հայկական ծոցի արևելյան ափին) շրջակայքը ասպատակած Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 600), ինչպես նաև Մարդպետունիների գլխավորած Հայկական բանակից (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:¹⁷⁴³
1744. 708 գարուն - Յեռակյեան (= Կիքիստրա) (Կիլիկիա, Արակլիա գավառ, Իկոնիայից մոտ 140 կմ հարավ-արևելք) և Կումանան (Կիլիկիայի հյուսիս, Հարգան գավառ) Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 25.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 200) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷⁴⁴
1745. 708 գարուն - Կապադոկիան Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁷⁴⁵
1746. 708 գարուն - Ազրուխայի ճ-մ (Կապադոկիա): Արաքսկան խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) և նրա կազմում

⁹⁹² Իբն Ասիմ ալ-Կաֆայի կողմից հիշատակվող Արմինիայի I ապստամբության վերջը նկարագրող այս իրադարձությունները մնացել են անտեսված, իսկ հիմնական ուշադրությունը, հիմք ընդունելով Ղևոնդին, նվիրվել է 702 թ-ի ղեկավարների Վարդանակերտ գյուղի իրոք փառահեղ ճակատամարտին: Վերջինիս ֆոնի վրա, սակայն, մեծապես ստվերում են մնացել մնացած իրադարձությունները, ինչը արդարացի չէ:

գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷⁴⁶

1747. 708 ամառ – Անքիոսի ճ-մ¹⁷⁴⁷

Հուստինիանոս II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000), առաջանալով ծովով ու ցամաքով, ճամբարեցին քաղաքում և Նրա շրջակայքում, որից հետո Տերվելի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակի (մոտ 15.000) անմիջական հարևանությամբ, սակայն չիմանալով այդ մասին, պարեն ձեռք բերելու նպատակով ցրեցին ուժերը շրջակայքում:

I փուլ – Բուլղարական խանության բանակ անակնկալ հարձակումով ծանր պարտության մատնեց իրարից հեռու գտնվող հակառակորդի ջոկատներին:

II փուլ – Հուստինիանոս II-ի գլխավորությամբ քաղաքում պատսպարված կայսրության բանակի մնացորդներին միայն եռօրյա պաշարումից հետո հաջողվեց ծովով հեռանալ:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

1748. 708 ամառ – Կապադոկիան Դուռն Կիլիկիո կիրճից (= Բողանդուն), (= այ-Նադանդուն) առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁷⁴⁸

1749. 708 օգոստոս - 709 ապրիլ – Տիանալի ճ-մ¹⁷⁴⁹

Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500):

I փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը իննը ամիս շարունակ շրջափակման մեջ պահեց քաղաքը ու, թեև կարողացավ բաբանների հարվածներով փլել պարսպահատվածի մի մասը, սակայն դա որևէ էական առավելություն չտվեց:

II փուլ – 709 թ-ի ապրիլին հիմնականում շատ վատ սպառազինված և պատրաստված աշխարհագորայիններից կազմված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000), Թեոդորոս Կատերակասի և Թեոփիլակտոս Սալիբասի գլխավորությամբ շարժվելով քաղաքին օգնության, զորավարների միջև առաջացած գծողության պատճառով անկազմակերպ գրոհեցին թշնամու վրա, որի արդյունքում, թեև սկզբում սկսեցին հաղթանակ տանել, բայց ի վերջո ծանր պարտություն կրեցին ու դիմեցին փախուստի:

III փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը, պայմանագիր կնքելով քաղաքի բնակչության հետ, առանց մարտի մտավ Տիանա:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 50.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցները՝ մոտ 45.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 10.000 զինվոր: Միաժամանակ Մարաշը առավել ամրացվեց և այստեղ տեղակայվեց Արաբական խալիֆության մշտական հարվածային ջոկատ:

1750. 709 ամառ – Տարանդա ամրոցը Մելիտեից արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո վերականգնեց և ամրացրեց Տիանան: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁷⁵⁰

1751. 709 ամառ – Փուրանդեն (Լուլուա ամրոցից հարավ-արևելք) և Ճոճուկբերդը (Փուրանդեի մոտ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁷⁵¹

1752. 709 ամառ – Աղվանքը, Ուտիքը ու Արցախը հազարական խաբանության բանակը (80.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁷⁵²

1753. 709 աշուն – Աղծնիքը և Հայոց Միջագետքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց:¹⁷⁵³

1754. 710 գարուն - Ղերբենդ ամրոցի շրջակայքը Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 130.000) և Հայոց այրուձին (15.000) ասպատակեցին:¹⁷⁵⁴
1755. 710 գարուն - Խազարական խաբանության մի քանի բերդեր Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի գլխավորությամբ Ղերբենդից հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) և Հայոց այրուձին (15.000) գրավեցին Խազարական խաբանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու Նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁷⁵⁵
1756. 710 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը, Կապարոսկան և Խոխոսպուսի շրջակայքը (Զադկեդոնի մոտ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և Նահանջեց:¹⁷⁵⁶
1757. 711 ամառ - Ցիսե-Գոցեն (= Արբեռայոխ) Լևոն Մարաշցու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) չգրավեցին Աբխազական իշխանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր: Հետ ուղարկելով իր հիմնական բանակը՝ Լևոնը, ինդիր ունենալով կազմակերպել հակաարաբական դաշինք, անցավ Ալանական թագավորություն, սակայն, այն բանից հետո, երբ արբազները ալաններից պահանջեցին հանձնել Լևոնին, վերջինս հեռացավ այնտեղից և ստանձնեց հիմնական բանակից հետ մնացած մի ջոկատի (200) հրամանատարությունը:¹⁷⁵⁷
1758. 711 սեպտեմբեր - Սուխումին (Աբխազիա, Սև ծովի ափին) Լևոն Մարաշցու ջոկատը (200, որից 50 ալան, մոտ 50 հայ) անակնկալ հարձակումով գրավեց Աբխազական իշխանության բանակից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցները՝ մոտ 5, թշնամին՝ 30 զինվոր: Լևոն Մարաշցին իր ջոկատով վերադարձավ Բյուզանդական կայսրության կայսրություն և Նշանակվեց Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավար:¹⁷⁵⁸
1759. 711 սեպտեմբեր - Կիլիկիայի հյուսիսը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց՝ առանց մարտի մտնելով մի քանի լքված ամրոցներ:¹⁷⁵⁹
1760. 711 սեպտեմբեր - Անի-Կենախ ամրոցը և Երզնկան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000), ավերեց դրանք և Նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁷⁶⁰
1761. 711 հոկտեմբեր - Նոյեմբեր - Խեթսունետ Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000, 100 նավ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), որոնց հաջողվեց փլել պարսպի երկու աշտարակ, այնուհանդերձ չգրավեցին Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ ապստամբած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո, խուսափելով առաջխաղացած Խազարական խաբանության բանակից (մոտ 50.000), Նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Անհաջողության մատնված կառավարական բանակը, երկյուղելով հետ վերադառնալ, անցավ ապստամբների կողմը, որոնք դրանից հետո կայսր հռչակեցին Վարդան Մամիկոնյանին՝ Վարդան-Ֆիլիպիկին, և շարժվեցին մայրաքաղաքի ուղղությամբ:¹⁷⁶¹
1762. 711 Նոյեմբերի վերջ - դեկտեմբերի սկիզբ - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ: Վարդան-Ֆիլիպիկ կայսեր, ինչպես նաև Մավրոս Բեսսասի և Հուստինիանոս II-ի Նախկին զինակիր Էլիասի գլխավորությամբ առանց մարտերի քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) մանր ընդհարումներից հետո դավաճանության շնորհիվ առավելության հասան Հուստինիանոս II-ի և Վարազ-Բակուր Հայի գլխավորությամբ քաղաքին մոտեցող Օպսիկիոն, ինչպես նաև Թրակեսիոն բանակաթեմերի միացյալ բանակի (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000) նկատմամբ: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր: Բոլորի կողմից լքված Հուստինիանոս II-ը և իր ընտանիքի անդամները, ինչպես նաև Վարազ-Բակուր Հայը Նույն թվականի դեկտեմբերի 11-ին սպանվեցին, իսկ Վարդան-Ֆիլիպիկի դիրքերը վերջնականապես ամրապնդվեցին:¹⁷⁶²
1763. 712 գարուն - Կոստանդնուպոլիսը Վարդան-Ֆիլիպիկ կայսեր գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000)

պաշտպանեցին Հարավային Թրակիան ասպատակած Բուլղարական խանության բանակից (մոտ 60.000), որը, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁷⁶³

1764. 712 գարուն – Սեբաստուպոլիսը (Կապադովկիա, Սեբաստիայից մոտ 90 կմ արևմուտք), ալ-Մարգուբանայնը (Կիլիկիայի հյուսիս), Սաականդարան, ինչպես նաև Տարսուսը Փոքր Հայքի հարավը, Կապադովկիան, Փոյուզիան, Պիսիդիան ու Ամորիոնի շրջակայքը ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500), որից հետո ավերելով լքեց ալ-Մարգուբանայնը: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր:¹⁷⁶⁴ Կիլիկիան ընկավ Արաբական խալիֆության տիրապետության տակ, որի իշխանությունը սկսվեց տարածվել Հայաստանի 17 նահանգների վրա:
1765. 712 ամառ – Ամասիան, ինչպես նաև Հիսն-ալ-Հադիդ և Ղադայա ամրոցները Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու քաղաքների Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷⁶⁵
1766. 712 աշուն – Անտիոքակ բերդը (Հայոց ծոցի հարավ-արևելյան ափին) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 90, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷⁶⁶
1767. 713 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադովկիան Արաբական խալիֆության երեք մասերի բաժանված բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁷⁶⁷
1768. 713 ամառ⁹⁹³ – Դերբենդի ճ-մ⁷⁶⁸

Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Արաբական խալիֆության բանակը (70.000) և Արցախ-Ուտիքի թագավորության արքա Վաչագան II-ի (705 - մոտ 720) գլխավորած Հայոց այրուծին (15.000) արշավեցին Դերբենդի լեռնանցքի մոտ գտնվող Խազարական խաբանության բանակի (մոտ 30.000) դեմ, որը, թողնելով ամրությունները, սկզբում արագորեն նահանջեց, սակայն, հետագայում համալրում (մոտ 30.000) ստանալով, կրկին հետ դարձավ: Կողմերը ճամբարեցին միմյանց դեմ Դերբենդ ամրոցից հյուսիս տարածվող մի հարթավայրում, որից հետո սկիզբ առան առանձին ռազմիկների մենամարտեր: Ստեղծված պայմաններում, սակայն, տեղեկանալով, որ հակառակորդը խոշոր համալրումների է սպասում, Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքը հրամայեց տեղում թողնել ճամբարի ողջ հանդերձանքը և արագ ու աննկատ հետ քաշվել:

I փուլ – Խազարական խաբանության բանակը, հետապնդելով հակառակորդին, մի Նեդ կիրճում դարանը գցեց և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս, որից հետո սկսեց հետապնդել:

II փուլ – Մարտի մեջ մտավ Հայոց այրուծին և հետ շարտեց թշնամուն, որը նահանջեց դեպի հյուսիս:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:

1769. 714 մարտ - մայիս – Դերբենդ ամրոցը Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) և Վաչագան II-ի գլխավորած Հայոց այրուծին (մոտ 13.000) 3 ամսյա պաշարումից հետո ի վերջո դավաճանության շնորհիվ գրավեցին Խազարական խաբանության բանակից (3.000), ընդ որում թշնամու հիմնական բանակը (80.000), չմտնելով մարտի մեջ, նահանջեց դեպի հյուսիս: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷⁶⁹
1770. 714 գարուն – Ջումրան, Բառան և Չոդան (Դերբենդ ամրոցի մոտ) Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) և Վաչագան II-ի գլխավորած Հայոց այրուծին (15.000) գրավեցին Խազարական

⁹⁹³ Հայկական աղբյուրները Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի արշավանքը խազարների դեմ դնում են 716/717 թվականին, սակայն այդ ժամանակ Մասլաման պաշարում էր Կոստանդնուպոլիսը, ուստի Մ. Արտամոնովը գտնում է, որ, այն պետք է տեղի ունեցած լինել ավելի շուտ՝ 713/714 թվականին (Артамонов М. И. "История Хазар", Ленинград 1962, стр. 205):

խաթանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000), սակայն, չամրացան դրանցում: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷⁷⁰

1771. 714 ամառ - Հերակլեան, Թուլուսը և ալ-Մարգուբանայնը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 25.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁷⁷¹

1772. 714 աշուն - Դերբենդ ամրոցը Խազարական խաթանության բանակը (մոտ 100.000) գրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷⁷²

1773. 715 գարուն - Կապարոսկիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Փոքր Հայքի հարավը և Կապարոսկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:¹⁷⁷³

1774. 715 մայիս-նոյեմբեր - Մամասի ծովագամաքամարտը (Կոստանդնուպոլսի մոտ): Կայսր հռչակված Թեոդոսիոսի գլխավորած Օպսիկիոն բանակաթեմի բանակը (մոտ 40.000, 100 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) անորոշ ելք ունեցած մանր մարտերով ընդհարվեցին Անաստաս II-ի կողմում հանդես եկող կառավարական բանակի (մոտ 40.000, 100 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 10.000) հետ: Թեոդոսիոս III-ի բանակը կորցրեց մոտ 5.000 զինվոր, որոնցից 500-ը հայեր, ինչպես նաև մոտ 10 նավ, հակառակորդը՝ մոտ 5.000 զինվոր, որոնցից մոտ 1.000 հայ, ինչպես նաև 10 նավ: Ի վերջո, Թեոդոսիոս III-ի կողմնակիցները Վլախեռնյան պարսպահատվածը պաշտպանող Հայ ռազմիկների⁹⁹⁴ դավաճանության շնորհիվ գրավեցին մայրաքաղաքը և, Նիկիայում ապաստանած Անաստաս II-ին ու նրա կողմնակիցներին տալով բավարար երաշխիքներ, ստիպեցին վերջիններս դադարեցնել պայքարը: Կայսր հռչակվեց Թեոդոսիոսը՝ Թեոդոսիոս III-ը:¹⁷⁷⁴

1775. 715 ամառ - Հիսն-ալ-Հադիդ ամրոցը, Սարդուասայր և Բարջաման Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁷⁷⁵

1776. 715 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարոսկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց:¹⁷⁷⁶

1777. 716 աշուն - Ամորիոնը Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (մոտ 40.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:¹⁷⁷⁷

1778. 716 աշուն - Պերգամոսը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 140.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո հաղթողները նավակայան հաստատեցին Հռոդոսում: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁷⁷⁸

1779. 716 ապրիլի սկիզբ - մայիսի սկիզբ - Հողան դեպի Վրկան անհաջող արշավանք իրականացրած և նահանջած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ու տեղում իրեն միացած Հայոց այրուձին (15.000) պաշարեցին Խազարական խաթանության բանակից (մոտ 1.000) և նահանջեցին միայն հնազանդության երաշխիքներ ու խոշոր փրկագին ստանալուց հետո՝ միաժամանակ առանց մարտերի մոտենլով Դերբենդ, որտեղ հաստատվեց ուժեղ կայազոր (5.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁷⁷⁹

1780. 716 աշուն - Փոքր Հայքի հարավը, Կապարոսկիան, Փռլուզիան, Պիսիդիան ու Ամորիոնի շոջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց:¹⁷⁸⁰

1781. 717 ամառ - Աղվանքի ճ-մ: Արմինիայի ոստիկան Աբդ-ալ-Ազիզի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (4.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 4.000) հաղթեցին Դերբենդի

⁹⁹⁴ Սկզբնաղբյուրները չեն հստակեցնում պարսպահատվածը հանձնաժների ազգային պատկանելիությունը, սակայն հայտնի է, որ Կոստանդնուպոլսի դեռևս 626 թ-ի պաշտպանության ժամանակ Վլախեռնյան պարսպահատվածի պաշտպանությունը հանձնված էր հայերին: Շատ հավանական է, որ պատկերը նույնն էր նաև 698 թվականին: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկը ազգությամբ հայ էր՝ կարելի է կարծել, որ սա հայերի լիովին արդարացված վրեժն էր վերջինիս գահագրկած և կոլորացրած Անաստաս II կայսրից:

Լեռնակցեցի ներխուժած ու Աղվալսք ասպատակած Խազարական խաբանության բանակին (20.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁷⁸¹

1782. 717 գարուն – Նիկոմեդիայի ճ-մ: Անատոլիկոն բանակաթեմի գորավար Լևոն Մարաշցու և Արմենիակոն բանակաթեմի գորավար Արտավազդ Մամիկոնյանի գլխավորած Անատոլիկոն ու Արմենիակոն բանակաթեմերի միացյալ բանակը (մոտ 80.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50.000) հաղթեցին Թեոդոսիոս III-ի որդու գլխավորած Օպսիկիոն բանակաթեմի բանակին (մոտ 40.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), որից հետո մտան Կոստանդնուպոլիս: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 400 զինվոր: Թեոդոսիոս III-ը հրաժարվեց գահից, իսկ Լևոն Մարաշցին՝ Լևոն III-ը, հռչակվեց Բյուզանդական կայսրության կայսր՝ հիմնադրելով ծագումով հայկական Բյուզանդական կայսրության II կայսերական գահատոհմը:¹⁷⁸²

1783. 717 ամառ – Հիսն-այ-Մարա ամրոցը (Մելիտեի մոտ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և Նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁷⁸³

1784. 717 օգոստոսի 15 - 718 օգոստոսի 15 – Կոստանդնուպոլսի ճ-մ¹⁷⁸⁴

Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի, Օմար իբն Հուբայրայի ու Սուլեյման իբն Մաուդի գլխավորությամբ Պեդգամոսի շրջակայքից դեպի հյուսիս արշավանքը շարունակող Արաբական խալիֆության բանակը (200.000, այդ թվում, մասնավորապես, 80.000 ծանր հետևակայիններ, 30.000 դազիններ, 12.000 գումակայիններ, գումակային 6.000 ուղտ, 6.000 էշ) օգոստոսի 15-ին մոտեցավ Աբդոսին և, առանց մարտի մտնելով քաղաք, միավորվեց կես ամիս անց Դարդանեղի Նեղուց ժամանած սեփական Նավատորմի (5.000 Նավ ու Նավակ, որոնցից 1.800 հատը տարբեր տեսակների մարտական Նավեր) հետ: Այնուհետև Արաբական խալիֆության Նավատորմը մտավ Մարմարա ծով, իսկ բանակը, անցնելով Դարդանեղի Նեղուցի հյուսիսային ափ, շարունակեց երթարշավը դեպի հյուսիս-արևելք և քաղաքին մոտեցավ ցամաքից՝ վերջինիս ցամաքային պարսպի դիմաց կառուցելով պաշարողական պարիսպ: Ի պատասխան դրա՝ Լևոն III-ի գլխավորությամբ քաղաքի ներսում գտնվող ու Նրանից հյուսիս, ինչպես նաև Փոքր Ասիայում գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000, մոտ 500 Նավ) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) պատրաստվեցին պաշտպանության:

I փուլ – 717 թ-ի սեպտեմբերի 1-ին Բուֆորի Նեղուց մոտող թշնամու Նավատորմի 20 մեծ Նավերի հոսանքը բռնեց քաղաքի ուղղությամբ, ինչից էլ օգտվելով «Հունական կրակ» օգտագործող կայսերական Նավատորմը ոչնչացրեց դրանք, որից հետո, զարգացնելով հաջողությունը, կորուստներ պատճառեց նաև թշնամու մնացած Նավերին: Հակառակորդը կորցրեց 2.000 զինվոր:

II փուլ – 717 թ-ի սեպտեմբերի կեսին Նավերի վրա տեղավորված հատուկ պատրաստված ռազմիկները փորձ կատարեցին ծովից կազմակերպված հարձակումով գրավել քաղաքի ծովահայաց պարիսպները, սակայն ողջ օրը տևած համառ մարտում ծանր կորուստներով հետ շարտվեցին:

III փուլ – 717 թ-ի սեպտեմբերի կեսից մինչև 718 թ-ի գարուն Արաբական խալիֆության բանակը, իրականացնելով միայն տեղական գրոհներ, շարունակեց շրջափակված պահել քաղաքը, սակայն սեփական ճամբարում տարածված դաժան սովի, ինչպես նաև տարաբնույթ համաճարակների պատճառով հենց ինքը հայտնվեց ծանր վիճակում, քանի որ կայսրության Նավատորմը, լիակատար գերիշխանություն հաստատելով ծովում, ըստ էության, շրջապատեց մայրաքաղաքի պարիսպների տակ գործող խալիֆության ռազմիկներին՝ կտրելով վերջիններիս մատակարարման պահեստներից: Միաժամանակ Արաբական խալիֆության բանակի թիկունքում գործող Բուլղարական խանության բանակը (4.000) անակնկալ հարձակումներով և մանր հարվածներով ավելի ծանրացրեց հակառակորդի բանակի վիճակը՝ ոչնչացնելով վերջինիս 22.000 ռազմիկների:

IV փուլ – 718 թ-ի գարնանը Արաբական խալիֆության նավատորմը համալրվեց երկու տորմիդներով ժամանած համալրումներով, որոնցից մեկը ժամանել էր Կարթագենից (360 նավ), իսկ մյուսը՝ Ալեքսանդրիայից (400 նավ), ընդ որում Եգիպտոսից ժամանած նավատորմում ծառայող քրիստոնյա ռազմիկներն անցան կայսրության կողմը՝ հայտնելով կարևոր տեղեկություններ, ինչպես նաև փաստացի անգործության մատնելով նավերը: Արդյունքում շուտով բռնկված ծովամարտում կայսերական նավատորմը, կրկին արդյունավետ օգտագործելով «Հունական կրակ»-ը, ծանր պարտության մատնեց հակառակորդի նավատորմին:

V փուլ – 718 թ-ի գարնան վերջին ապստամբություն բռնկվեց Սիցիլիայում, սակայն Լևոն III-ին հաջողվեց կղզում ափհանում իրականացրած սակավաթիվ ուժերի միջոցով ճնշել այն: Նույն ժամանակ էլ Արաբական խալիֆության բանակը գրավեց Հիսն-այ-Մարա ամրոցը:

VI փուլ – 718 թ-ի հունիսին Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) Նիկոմեդիայի մոտ անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Մարդասանի գլխավորությամբ քաղաքը պաշարողներին օգնության շտապող և ուժերը ցրած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 70.000)՝ ստիպելով վերջինիս նահանջել:

VII փուլ – 718 թ-ի օգոստոսի 15-ին Արաբական խալիֆության բանակը սկսեց նահանջել: Ցամաքային բանակը նահանջը իրականացրեց համեմատաբար հաջող, սակայն այլ կերպ դասավորվեց նավատորմի ճակատագիրը, քանզի վերջինիս ցրված մնացորդներին ոչնչացրեց Էգեյան ծովում բռնկված փոթորիկը, ինչպես նաև հենց այդ ժամանակ Սանտորինի հրաբխի ժայթքման արդյունքում առաջացած և երկնքից թափվող շիկացած մոխիրը: Ասորիքի ափերին հասավ միայն 5 նավ:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, մոտ 20 նավ, թշնամին՝ 150.000 զինվոր, 4.995 նավ:

1785. 718 գարուն – Կլասիսը Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 200) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5), սակայն շուտով նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 4, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:¹⁷⁸⁵
1786. 719 գարուն – Լաոդիկեան, ինչպես նաև Նրա շրջակայքը ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁷⁸⁶
1787. 719 գարուն – Ատրպատականի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) հաղթեցին Ղերբենդի լեռնանցքից ներխուժած ու Աղվանքը, Փայտակարանը և Ատրպատականը ասպատակած Խազարական խաթանության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 1.000 սպանված, 50 գերի:¹⁷⁸⁷
1788. 719 ամառ – Կոստանդնուպոլիսը Լևոն III-ին գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) պաշտպանեցին գահակալական պայքար սկսած Անաստաս II-ի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակից (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 8, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր: Չգալով, որ քաղաքը հնարավոր չէ գրավել, Բուլղարական խանության բանակը Անաստասին հանձնեց Լևոն III-ին և հեռացավ: Անաստասը մահապատժի ենթարկվեց, իսկ Լևոն III-ի իշխանությունը ամրապնդվեց:¹⁷⁸⁸
1789. 720 գարուն – Մեյիստեհ, Տարանդա ամրոցի և Ամիրի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁷⁸⁹
1790. 720 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁷⁹⁰
1791. 720 ամառ – Նեոկեսարիան (= Կաբեթյա) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400) ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 350, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁷⁹¹

1792. 721 ամառ - Սամոսատի ճ-մ: Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Զրիստոնյաները կորցրին նաև 700 գերի:¹⁷⁹²
1793. 721 ամառ - Ռասյա ամրոցը (= Հաբսա), (= Թեբասա) (Կիլիկիա, Կալիկանդանոս գետի մոտ) Արաբական խալիֆության բանակի մի զորասյունը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁷⁹³
1794. 722 փետրվարի վերջ - Մարջ-այ-Հիջարի ճ-մ (= Քարեթի մարզագետնի ճ-մ): Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած ու Աղվանքը ասպատակած հազարական խաբանության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 60.000) և Հայոց այրուձիուն (15.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁷⁹⁴
1795. 722 ամառ - Սամոսատի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁷⁹⁵
1796. 722 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան 2 զորասյունով արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (ընդհանուր՝ մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁷⁹⁶
1797. 722 ամառ - Ռասյա ամրոցը (= Հաբսա), (= Թեբասա) Արաբական խալիֆության բանակի մի զորասյունը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁷⁹⁷
1798. 722 օգոստոսի սկիզբ - Հարթախի ճ-մ (= Բաբ-Վակի ճ-մ) (Դերբենդից 30 կմ հյուսիս): Պարտավիզ Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորությամբ առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (150.000, այդ թվում 30.000 ղազիներ և 25.000 հեծյալ) և Հայոց այրուձին (մոտ 15.000), հետապնդելով Բարսեղի գլխավորությամբ Դերբենդից հյուսիս նահանջող հազարական խաբանության բանակին (100.000, այդ թվում 40.000 հեծյալ), հասան թշնամուն ու պարտության մատնեցին վերջինիս: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր:¹⁷⁹⁸
1799. 722 օգոստոսի կես - Համզին ամրոցը (= Բերդիկ), (= Հուսայն) (Թարգուից մոտ 15 կմ արևելք) և Թարգուն (= Յարդուն) Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորությամբ Դերբենդից հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 135.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 13.500) գրավեցին հազարական խաբանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 60, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁷⁹⁹
1800. 722 օգոստոսի 22 - Բալանջուր ամրոցի ճ-մ (Նախակովկասյան տափաստաններ): Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորած Արաբական խալիֆության համալրված բանակը (մոտ 130.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 13.000), մեծ դժվարությամբ հեռացնելով ամրոցի առջև տեղադրված հակառակորդի սայլերը, հաղթեցին հազարական խաբանության պաշտպանվող բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 4.500 զինվոր:¹⁸⁰⁰
1801. 722 սեպտեմբեր - Վառաչանի շրջակայքը (Դերբենդի հյուսիսային պատից մոտ 100 կմ հյուսիս, Կասպից ծովի ափին) Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 125.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 12.500) ասպատակեցին, սակայն, տեղեկանալով հազարական խաբանության խոշոր բանակի (մոտ 50.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեցին Դերբենդից հարավ:¹⁸⁰¹
1802. 722 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁰²
1803. 723 գարուն - Անի-Կենախ ամրոցը, Երզնկան և Իկոնիան (վերջինը՝ Տուզ լճից մոտ 150 կմ հարավ-արևմուտք) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) գրավեց

Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նահանջեց՝ ամրանալով Երզնկայում և Անի-Կեմախում։ Հայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 1.900, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր։¹⁸⁰³

1804. 723 գարուն – Ալանական թագավորության մի քանի բերդեր Ալանաց դուռ լեռնանցքից Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորությամբ հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) և Հայոց այրուծին (15.000) գրավեցին Ալանական թագավորության ու Խազարական խաքանության միացյալ բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 1.000) և նահանջեցին։ Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր։¹⁸⁰⁴

1805. 723 աշուն – Ալանական թագավորության մի քանի բերդեր Ալանաց դուռ լեռնանցքից Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորությամբ հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) և Հայոց այրուծին (15.000) գրավեցին Ալանական թագավորության ու Խազարական խաքանության միացյալ բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 1.000) և նահանջեցին։ Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր։¹⁸⁰⁵

1806. 724 փետրվար – Իլդումի ճ-մ (Աղվանք, Արաքսի և Կուրի միախառնման վայրից արևելք)։ Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) և Հայոց այրուծին (15.000) մեկօրյա համառ մարտում հաղթեցին Ղերբենի լեռնանցքից առաջխաղացած Խազարական խաքանության բանակին (մոտ 80.000)։ Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր։¹⁸⁰⁶

1807. 724 գարուն – Ալանական թագավորության մի քանի բերդեր Ալանաց դուռ լեռնանցքից Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորությամբ հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) և Հայոց այրուծին (15.000) գրավեցին Ալանական թագավորության ու Խազարական խաքանության միացյալ բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 1.000) և նահանջեցին։ Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր։¹⁸⁰⁷

1808. 724 գարուն – Միսլեփրատյան Ճուփի ճ-մ։ Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց ասպատակելով առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000)։ Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր։¹⁸⁰⁸

1809. 724 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց, սակայն, կորուստներ կրելով Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 10.000) մանր հարձակումներից, նահանջեց։ Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր։¹⁸⁰⁹

1810. 724 աշուն – Ալանական թագավորության մի քանի բերդեր Ալանաց դուռ լեռնանցքից Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորությամբ հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) և Հայոց այրուծին (15.000) գրավեցին Ալանական թագավորության ու Խազարական խաքանության միացյալ բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 1.000) և նահանջեցին։ Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր։¹⁸¹⁰

1811. 725 գարուն – Կեսարիան և Սիսարա ամրոցը (Կեսարիայի մոտ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000) ու նահանջեց։ Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր։¹⁸¹¹

1812. 725 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց։¹⁸¹²

1813. 725 ամառ – Ալանական թագավորության մի քանի բերդեր Ալանաց դուռ լեռնանցքից Արմինիայի ոստիկան Հարիս իբն Ամր ալ-Թալիի գլխավորությամբ հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) և Հայոց այրուծին (15.000) գրավեցին Ալանական թագավորության ու Խազարական խաքանության միացյալ բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 1.000) և նահանջեցին։ Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր։¹⁸¹³

1814. 725 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸¹⁴
1815. 725 դեկտեմբեր – 726 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան ու Ազրուխայի շոքակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸¹⁵
1816. 726 հունվարի 14 – Կեսարիան Մելիտեից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁸¹⁶
1817. 726 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸¹⁷
1818. 726 ամառ – Վարդանակերտ ամրոցը Ղերբենդ-Աղվանք-Փայտակարան Երթուղով Բարսբեկի գլխավորությամբ ասպատակելով Ներիսուժած Խազարական խաթանության բանակի (մոտ 100.000) մի մասը (մոտ 50.000), չնայած պաշարողական տեխնիկայի կիրառմանը, չգրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸¹⁸
1819. 726 ամառ – Վարդանակերտ ամրոցի ճ-մ: Արմինիայի ոստիկան Հարիս իբն Ամր ալ-Թայիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) և Հայոց այրուձին (15.000) հաղթեցին Բարսբեկի գլխավորած Խազարական խաթանության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁸¹⁹
1820. 726 ամառ – Արաքսի ճ-մ (Փայտակարան, Վարդանակերտ գավառ): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 38.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 14.500), հետապնդելով Բարսբեկի գլխավորությամբ նահանջող Խազարական խաթանության բանակին (մոտ 40.000), հասան թշնամուն ու պարտության մատնեցին նրան: Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁸²⁰
1821. 726 աշուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸²¹
1822. 727 ապրիլի 18 – Կոստանդնուպոլսի ծովամարտ: Լևոն III-ին գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, մոտ 500 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին գահակալական պայթար սկսած Կոզմայի գլխավորությամբ առաջխաղացած բանակին (մոտ 30.000, 600 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, 100 նավ, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր, մոտ 400 նավ: Կոզման գերվեց և մահապատժի ենթարկվեց, իսկ Լևոն III-ի իշխանությունը վերջնականապես ամրապնդվեց:¹⁸²²
1823. 727 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Պաֆլագոնիան և Բյութանիան Արաբական խալիֆության բանակը (110.000) ասպատակեց:¹⁸²³
1824. 727 գարուն – Գանգրան (= Թիքա) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁸²⁴
1825. 727 գարուն – Նիկիան Արաբական խալիֆության բանակը (100.000) 40 օրում գրավեց համառ դիմադրությունից հետո նավերով քաղաքից հեռացած Օպսիկոն բանակաթեմի զորավար Արտավազդ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸²⁵
1826. 727 գարուն – Հռոմը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20) պաշարեցին պատկերամարտության դեմ հանդես եկած և Լանգոբարդական թագավորության կողմն անցած Հռոմի պապի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակից (մոտ 600): Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 5 զինվոր:¹⁸²⁶
1827. 727 գարուն – Ֆրեսյանոն, Մոնտեբելոն, Բուսետան, Պերսիկետոն, Բոլոնիան, Օսիմոն, Ռիմինին, Անկոնան և Կլասիսը (Իտալիա) Լիուտուպրանդոս արքայի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁸²⁷

1828. 727 ամառ - Պուղանը և մի քանի այլ բերրի Այանագ դուռ լեռնանցքից հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) և Հայոց այրուծին (15.000) գրավեցին ալաններից ու հազարական խաբանության բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 1.000) և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁸²⁸
1829. 728 գարուն - Սիմյա, այ-Ղաթթասի և այ-Քավան ամրոցները (Կապադովկիա) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁸²⁹
1830. 728 գարուն - Նեոկեսարիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400) ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 350, դաշնակիցը՝ մոտ 450, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁸³⁰
1831. 728 ամառ - Սիրակուզայի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (700) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50), մտավ քաղաք և, ավերելով այն, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁸³¹
1832. 728 օգոստոսի 15 - 18 - Դերբենդի ճ-մ: Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) և Հայոց այրուծին (15.000) հաղթեցին Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած հազարական խաբանության բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.500, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹⁸³²
1833. 728 հոկտեմբերի սկիզբ - նոյեմբերի սկիզբ - Այանական թագավորության մի քանի բերրի Այանագ դուռ լեռնանցքից Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի գլխավորությամբ հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) և Հայոց այրուծին (մոտ 14.000) մեկամսյա մանր մարտերում գրավեցին Այանական թագավորության ու հազարական խաբանության միացյալ բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 1.000) և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁸³³
1834. 729 գարուն - Ռավեննան Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁸³⁴
1835. 729 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադովկիան Արաբական խալիֆության երկու մասի բաժանված բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸³⁵
1836. 729 ամառ - Դերբանդի ճ-մ: Արմինիայի ոստիկան Հարիս իբն Ամր ալ-Թայիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) և Հայոց այրուծին (15.000) հաղթեցին Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած հազարական խաբանության բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.500, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹⁸³⁶
1837. 729 ամառ - Ռավեննան Վենետիկի հանրապետության բանակը (մոտ 10.000), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 800) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40) գրավեցին Լանգոբարդական թագավորության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁸³⁷
1838. 729 աշուն - Սպիտակ քաղաքը (= այ-Քայրա) (Նախակովկասյան տափաստաններ), Ղումիկը (Դերբենդ ամրոցից մոտ 70 կմ արևմուտք), ինչպես նաև Համզին ամրոցը Այանագ դուռ և Դերբենդի լեռնանցքներից Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ընդհանուր ղեկավարությամբ հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության 2 մասի բաժանված բանակը (մոտ 80.000) և Հայոց այրուծին (15.000) գրավեցին հազարական խաբանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 5.000) ու նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸³⁸
1839. 730 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը, Կապադովկիան ու Կեսարիայի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸³⁹
1840. 730 աշուն - Սեբաստուպոլիսը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և

նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁸⁴⁰

1841. 730 նոյեմբեր - Վարդանակերտ ամրոցը Դերբենդ-Աղվանք-Փայտակարան երթուղով ասպատակելով ներխուժած խազարական խաթանության բանակի (300.000) մի մասը (մոտ 10.000) չգրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) և, թողնելով պաշարողական բանակ (մոտ 5.000), շարժվեց առաջ: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸⁴¹
1842. 730 դեկտեմբերի 3-5 - Շահիդգառի ճ-մ (Արդեբիլից հյուսիս-արևմուտք, Սաբալան լեռան լանջին): խազարական խաթանության բանակը (մոտ 295.000) հաղթեց ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 25.000) և Հայոց այրուձիուն (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 4.800 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 24.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Ջառահը, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր:¹⁸⁴²
1843. 730 դեկտեմբերի 6-8 - Արդեբիլը (Ատրպատականի հյուսիս-արևմուտք, Կասպից ծովի ափից մոտ 45 կմ արևմուտք) խազարական խաթանության բանակի մի մասը (մոտ 50.000) գրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 90, դաշնակիցը՝ մոտ 1.900, թշնամին կորցրեց մոտ 3.000 զինվոր:¹⁸⁴³
1844. 730 դեկտեմբերի վերջ - Ամարիոպոլիս ամրոցը (Վասպուրական, Ճվաշ գավառի հարավ) Արդեբիլ-Թավրիզ-Գաքիթյան-Բաքեան-Ճվաշ երթուղով ասպատակելով արշաված խազարական խաթանության բանակի մի մասը (մոտ 50.000) չգրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 700): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁸⁴⁴
1845. 730 դեկտեմբերի վերջ - 731 հունվար - Աղվանք, Փայտակարանը, Ատրպատականը, Պարսկահայք, Վասպուրականը, Հյուսիսային Միջագետքը և Մեյիտեի շրջակայքը խազարական խաթանության բանակը (մոտ 250.000) ասպատակեց, որից հետո կենտրոնացավ Սուղանի հարթավայրում:¹⁸⁴⁵
1846. 730 դեկտեմբերի վերջ - 731 հունվարի սկիզբ - Խյաթի միջնաբերդը Արմինիայի ոստիկան Սայիդ ալ-Հարաշիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) գրավեց Արմինիայի II ապստամբությունը սկսած քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸⁴⁶ Արմինիայի II ապստամբությունը ճնշվեց:
1847. 731 հունվարի կես - Բայլականի ճ-մ: Խյաթ-Արծկե-Արճեշ-Բերկի-Կոզոլիտ-Մասյացուն-Դլին-Կոտայք-Վարաժնունիք-Տուշ Կատակ-Աղվե-Կուր-Գարդման-Պարտակ երթուղով Արմինիայի ոստիկան Սայիդ ալ-Հարաշիի գլխավորությամբ արշաված Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 100.000) մի մասը (մոտ 1.000) և Հայկական բանակը (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին խազարական խաթանության ճամբարած բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁸⁴⁷
1848. 731 հունվարի կես - Վարդանակերտ ամրոցի ճ-մ: Արմինիայի ոստիկան Սայիդ ալ-Հարաշիի գլխավորած Արաբական խալիֆության (4.000) և Հայկական (մոտ 2.000) միացյալ բանակը լուսաբացին անակնկալ հարձակվեց գերիներ տանող խազարական խաթանության բանակի (10.000) ճամբարի վրա ու գլխովին ջախջախեց թշնամուն: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ 9.999 զինվոր:¹⁸⁴⁸
1849. 731 հունվարի կես - Պաճերվանքի ճ-մ (= Բազարվանքի ճ-մ): Արմինիայի ոստիկան Սայիդ ալ-Հարաշիի գլխավորած Արաբական խալիֆության (մոտ 10.000) և Հայկական (մոտ 5.000) միացյալ բանակը գիշերը անակնկալ հարձակվեց գերիներ տանող խազարական խաթանության բանակի (20.000) ճամբարի վրա ու գլխովին ջախջախեց թշնամուն: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹⁸⁴⁹
1850. 731 հունվարի վերջ - Բազգի ճ-մ (Փայտակարան, Առոսպեճան գավառ): Արմինիայի ոստիկան Սայիդ ալ-Հարաշիի գլխավորած Արաբական խալիֆության (մոտ 70.000) և Հայկական (մոտ 30.000) միացյալ համալրված բանակը համառ մարտում հաղթեց խազարական խաթանության բանակին (մոտ 100.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:¹⁸⁵⁰

1851. 731 փետրվարի սկիզբ - Մուղանի հարթավայրի ճ-մ: Արմինիայի ոստիկան Սայիդ ալ-Յարաշի գլխավորած Արաբական խալիֆության (53.000) և Յայկական (մոտ 25.000) միացյալ բանակը ծանր պարտության մատնեց ցրված ուժերը հավաքած և դեպի հյուսիս-արևելք շարժվող հազարական խաբանության բանակին (190.000)՝ հետապնդելով թշնամուն մինչև Կուրի ու Արաքսի միահառնման վայրը և ծանր կորուստներ պատճառելով: Յայերը կորցրին մոտ 8.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 100.000 զինվոր:¹⁸⁵¹
1852. 731 մարտ - Համզին ամրոցը Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) և Յայոց այրուծին (15.000) գրավեցին Լեզգիական իշխանության բանակից (1.000), այն բանից հետո, երբ Մասլաման խոստացավ դիմադրությունը դադարեցնելու դեպքում չսպանել մեկ մարդ կամ մեկ շուն: Այն բանից հետո, սակայն, երբ քաղաքը պաշտպանողները հայտնվեցին Արմինիայի ոստիկանի տիրապետության տակ, վերջինս հրամայեց քաղաքում չթողնել ոչ մի կենդանի շուն, բացառությամբ մեկ մարդու և մեկ շան՝ յուրօրինակ ձևով հավատարիմ մնալով տված խոսքին: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 999 զինվոր:¹⁸⁵²
1853. 731 ապրիլ - մայիս - Դերբենդ ամրոցը Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի գլխավորած Արաբական խալիֆության (մոտ 85.000) և Յայկական (մոտ 15.000) միացյալ բանակը դեպի ամրոց հոսող գետակը թունավորելու միջոցով ոչնչացնելով հազարական խաբանության բանակին (1.000), գրավեց այն: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸⁵³ Դերբենդը հիմնովին ամրացվեց, այնտեղ տեղաբաշխվեց կառավարական բանակի մշտական կայազոր (24.000) և վերջինս վերածվեց Արաբական խալիֆության կարևորագույն սահմանային ամրության:
1854. 731 մայիս - Վառաչանը Դերբենդից հյուսիս Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի գլխավորությամբ արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (120.000) և Յայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու գլխավորած Յայոց այրուծին (15.000) գրավեցին հազարական խաբանության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸⁵⁴
1855. 731 մայիս - Դարբախի ճ-մ (= Բաք-Վակի ճ-մ)¹⁸⁵⁵

Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքի և Յայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու գլխավորությամբ Դերբենդ ամրոցից հյուսիս արշավող Արաբական խալիֆության (մոտ 100.000) ու Յայկական (մոտ 20.000) միացյալ բանակը, տեղեկանալով Բարսբեկի գլխավորած հազարական խաբանության բանակի (մոտ 150.000) մոտենալու մասին, արագորեն նահանջեց և ամրացավ մի հարմար վայրում՝ մարտակարգի առաջին շարքում տեղադրելով Յայկական ու կովկասյան լեռնականների դաշնակից նետաձիգներին, երկրորդում՝ ծանր հետևակը, իսկ երրորդում՝ հեծելազորը: Խազարական խաբանության բանակը մոտեցավ հակառակորդի ամրացված դիրքերին և պատրաստվեց գրոհել դրանք:

I փուլ - Առաջին օրը լուսաբացից մինչև օրվա վերջ Յայկական և կովկասյան լեռնականների դաշնակից նետաձիգները, ինչպես նաև ծանր հետևակը համառ մարտում հետ մղեցին հազարական խաբանության բանակի հարձակումը:

II փուլ - Օրվա վերջին Արաբական խալիֆության բանակի հեծելազորը և Յայոց այրուծին, օգտվելով թշնամու շարքերում սկսված խառնաշփոթից, թևային հարված հասցրին ու ծանր կորուստներով հետ շարտեցին որոշակիորեն առաջխաղացած հակառակորդի բանակին:

III փուլ - Հաջորդ օրը օրվա սկզբից մինչև օրվա երկրորդ կես Յայկական և կովկասյան լեռնականների դաշնակից նետաձիգները, ինչպես նաև ծանր հետևակը կրկին հաջողությամբ կանգնեցրեցին թշնամուն, իսկ Արաբական խալիֆության հեծելազորն ու Յայոց այրուծին էլ հաջող հակահարվածներ հասցրին:

IV փուլ - Օրվա երկրորդ կեսին հակառակորդի կողմից ուժեղացող ճնշման պայմաններում պաշտպանվողները սկսեցին տեղի տալ, ինչն էլ հաշվի առնելով շահիդների մի ջոկատ (1.000) խնդիր ստացավ թափանցել թշնամու ճամբար և սպանել Բարսբեկին՝ դրանով բարոյալքելով թշնամուն:

V փուլ – Օրվա վերջին հարված հասցրած շահիդների ջոկատին չհաջողվեց կատարել իր խնդիրը և Բարսեղը միայն վիրավորված տապալվեց նժույգից, բայց դրա փոխարեն վերջինս համարձակ գործողություններով թշնամու թիկունքում խուճապ ու շփոթ առաջացրեց, ինչից էլ օգտվելով ուժերը կենտրոնացրած Արաբական խալիֆության և Հայկական միացյալ բանակը անցավ հարձակման ու ծանր պարտության մատնեց հակառակորդի բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 8.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 70.000 զինվոր:

1856. 732 մարտ - ապրիլ - Խազարական խաթանության հարավը Դերբենից առաջխաղացած Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորած Արաբական խալիֆության (40.000) ու Հայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁵⁶
1857. 732 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Փոյուզիան, Պիսիդիան ու Ալլոոնիսի շոքակայքը (վերջինը՝ Ամորիոնից մոտ 80 կմ հյուսիս-արևմուտք) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁵⁷
1858. 732 աշուն - Կապադոկիայի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Կոնստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 7.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ 700 զինվոր, որոնց թվում գերի ընկավ նաև Կոնստանդինը, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸⁵⁸
1859. 732 դեկտեմբեր - 733 փետրվար - Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան ու Կեսարիայի շոքակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁵⁹
1860. 733 գարուն - ամառ - Խազարական խաթանության հարավը Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորությամբ Դերբենից առաջխաղացած Հյուսիսային կուսակալ Արաբական խալիֆության Արաբական խալիֆության (մոտ 40.000) ու Հայկական (մոտ 10.000) միացյալ բանակը ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁶⁰
1861. 733 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան ու Պաֆլագոնիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁶¹
1862. 734 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁶²
1863. 735 գարուն - Ալանական թագավորության 3 բերդ Ալանաց դուռ լեռնանցքից հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) գրավեցին Ալանական թագավորության ու Խազարական խաթանության միացյալ բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁸⁶³
1864. 735 ամառ - Իթիլի ճ-մ (Կասսից ծովի հյուսիսային ափ, Վոլգայի դելտայում)¹⁸⁶⁴

Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի և Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու ղեկավարությամբ Դերբենի ամրոց-Սամանդար երթուղով առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (150.000) ու Հայոց այրուձին (մոտ 10.000) ուժերը միավորեցին Ալանաց դուռ լեռնանցքից առաջխաղացում իրականացրած մյուս բանակի (մոտ 47.000) և Հայոց այրուձիու մյուս ջոկատի (մոտ 4.700) հետ, որից հետո սկսեցին մոտենալ Խազարական խաթանության մայրաքաղաքին: Ստեղծված ծանր պայմաններում Խազարական խաթանության խաթան Աստարխանը, չհասցնելով ուժերը կենտրոնացնել և արդյունքում ձգտելով խուսափել բաց դաշտային ընդհարումից, տեղակայվեց Վոլգա գետի դելտայից արևելք՝ նախատեսելով իր և հակառակորդի առաջացող ուժերի միջև ունենալ ջրային լայնահուն այդ տարածքը: Մրվան իբն Մուհամմեդն իր հերթին, սակայն, հաշվի առնելով իրերի առկա դասավորությունը, ստեղծեց հեծելազորային հարվածային մի ջոկատ (40.000), որի կազմում ընդգրկվեցին նաև Հայ ռազմիկներ (մոտ 10.000):

I փուլ – Մրվան իբն Մուհամմեդի բանակի հեծելազորային հարվածային ջոկատը աննկատ գետնացեց Վոլգան և փոքր ընդհարումում ոչնչացրեց որսով զբաղված Բարսեղին ուղեկցող շքախումբը (20), ընդ որում մարտում ընկավ նաև Բարսեղը:

II փուլ – Մրվան իբն Մուհամմեդի բանակի առաջապահն անակնկալ հարձակվեց հազարական խաբանության ճամբարած բանակի (40.000) վրա և գլխովին ջախջախեց վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր, թշնամին՝ 10.000 սպանված և վիրավոր, 7.000 գերի: Սրանից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, ձեռք գցելով 40.000 գերի և Աստարխանից ստանալով հնազանդության երաշխիք՝ Մրվան իբն Մուհամմեդի բանակը վերադարձավ Դերբենդ:

1865. 735 աշուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁶⁵
1866. 736 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան ու Սարդեսի շրջակայքը Արաբական խալիֆության երկու մասի բաժանված բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁶⁶
1867. 736 աշուն – Ալանական թագավորության 1 բերդ Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորությամբ Ալանաց դուռ լեռնանցքից հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) և Հայոց այրուձին (15.000) գրավեցին Ալանական թագավորության բանակից (մոտ 1.000) ու նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁸⁶⁷
1868. 736 աշուն – Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Արաբական խալիֆության երկու մասի բաժանված բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁶⁸
1869. 737 ամառ – Բայանջուր ամրոցը, ինչպես նաև Սեմանդար և Սպիտակ քաղաքները Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորությամբ Ալանաց դուռ լեռնանցքից հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (150.000) ու Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) գրավեցին Ալանական թագավորության բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 2.000) և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁸⁶⁹
1870. 737 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁷⁰
1871. 737 աշուն – Ալանական թագավորության մի քանի բերդ Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորությամբ Ալանաց դուռ լեռնանցքից հյուսիս արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (150.000) ու Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) գրավեցին Ալանական թագավորության բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 2.000) և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁸⁷¹
1872. 738 գարուն – Երկաթե բերդը Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸⁷²
1873. 738 ամառ - 739 ամառ – Սարիորը (= ալ-Բալալ) (Դերբենդից մոտ 50 կմ հարավ-արևմուտք), Ղուժիկը, ինչպես նաև Հայթախ (Ղուժիկից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք) և Համզին ամրոցները Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) ու Հայոց այրուձին (մոտ 10.000) գրավեցին Ալանական թագավորության բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁸⁷³
1874. 739 աշուն – Ազրութիանը, Համզին, Մագդար, Քիրան երկրամասերի ամրոցները, ինչպես նաև Թավասպարանը և Ֆիլանը (Դերբենդի մոտ) Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) 1 ամսում գրավեցին հազարական խաբանության բանակից (ընդհանուր մոտ՝ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁸⁷⁴ Արաբա-հազարական I պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում հազարական խաբանությունը, ինչպես նաև Ալանական թագավորությունը և Լեզգիական իշխանությունը ընդունեցին Արաբական խալիֆության գերիշխանությունը:
1875. 739 դեկտեմբեր - 740 - փետրվար – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁷⁵
1876. 740 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Ակրոյինտը և Նրա շրջակայքը Մելիտեի Էմիր Մելիք Շեյուբի, դազի ալ-Բաթթալ Աբդալլահի ու Լա մեկ Էմիրի գլխավորած

Արաբական խալիֆության երեք մասի բաժանված բանակը (10.000, 20.000 և 60.000) ասպատակեց¹⁸⁷⁶:

1877. 740 մայիս – Ակրոյինոսի ճ-մ: Լևոն III-ի և Նրա որդի Կոնստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) անակնկալ զիջերային հարձակումով ջախջախեցին Մելիտեի Էմիր Մելիք Շեյուբի, դազի ալ-Բաթթալ Աբդալլահի գլխավորությամբ ուժերը մասնակիորեն միավորած Արաբական խալիֆության բանակին (50.000) ու մտան քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ 45.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեցին նաև Շեյուբը և Բաթթալը:¹⁸⁷⁷
1878. 740 ամառ – Սեբաստուպոլիսը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200), որպես վաճառական ծառայած զորավարի քարավանի արկղերում թաքնված զինվորներ մտցնելով քաղաք, անակնկալ հարվածով գրավեցին Արաբական խալիֆության կայազորից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 950 զինվոր:¹⁸⁷⁸
1879. 740 ամառ – Դամիեթան և Նրա շրջակայքը (Վերին Եգիպտոս, ծովի ափին) ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, մոտ 100 նավ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁸⁷⁹

Արմինիայի III ապստամբություն (740)

1880. 740 աշուն – Ուտիքի և Գուզարքի բերդերն ու ամրոցները Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (120.000) գրավեց Հայկական բանակից (ընդհանուր մոտ 3.000), ասպատակեց շրջակայքը ու ծանր հարկադրեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁸⁸⁰
1881. 740 աշուն – Արտանուշը (Գուզարք, Կղարջք գավառ) Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) գրավեց Հայկական կայազորից (մոտ 1.000) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁸⁸¹
1882. 740 աշուն – Անակոսիայի ճ-մ (= Ցիենիսե-Ցիսեյի ճ-մ), (= Թավկվերի գետի ճ-մ) (Հյուսիսային Աբխազիա, Սև ծովի ափին)¹⁸⁸²

Հյուսիսային կուսակալ Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորությամբ Իբերիա-Աբխազիա երթուղով ասպատակելով արշաված Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) պաշարեց քաղաքը Աբխազական թագավորության արքա Լևոն I-ի, Միիր Սասանյանի և Արագվիի իշխաններ Դավթի ու Կոնստանդինի գլխավորած բանակից (մոտ 5.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 1.000):

I փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, որոնք հետ մղվեցին, թեև այդ ընթացքում Միիրը նիզակի հարված ստացավ որովայնի շրջանում և հետագայում մահացավ: Միաժամանակ քաղաքը պաշարողների շարքերում բռնկվեց ծանր մի համաճարակ, որին զոհ գնաց 35.000 հոգի:

II փուլ – Թողնելով քաղաքի պաշարումը՝ հակառակորդի մանր հարձակումներին ենթարկվող Արաբական խալիֆության բանակը Ցիենիսե-Ցիսեյի գետի (Հյուսիս-արևմտյան Վրաստան) հովտով սկսեց նահանջել՝ կորցնելով 3.000 ռազմիկ: Դրանից հետո Արաբական խալիֆության բանակը կրկին կենտրոնացրեց ցրված ուժերը Արաշա գետի (Հյուսիս-արևմտյան Վրաստան) մի հովտում, բայց այս անգամ Էլ ծանր կորուստներ կրեց գետերի հորդացումի արդյունքում առաջացած ցեխախառն սելաֆից ու փլուզումներից՝ կորցնելով ևս 30.000 ռազմիկ և զրկվելով բանակային նժույգների մեծ մասից:

Հայերը կորցրին մոտ 100 զինվոր, դաշնակիցները՝ մոտ 400 զինվոր, այդ թվում սպանվեց Միիրը, ինչպես նաև գերվեցին ու սպանվեցին Դավիթը և Կոնստանդինը, թշնամին՝ 68.000 զինվոր: Սկսվեցին բանակցություններ, փոխադարձ զիջումներով կնքվեց հաշտություն և Արմինիայի III ապստամբությունը վերջացավ: Արդյունքում թեև հիմնականում վերականգնվեց նախկին վիճակը, սակայն Սասանյաններն ու Ներսեհյանները, կորցնելով իրենց հիմնական կալվածքները, մեծապես թուլացան ու

գրկվեցին մինչ այդ Վրաստանում և Հայաստանի հյուսիսում ունեցած իրենց առաջատար դիրքից, ինչին հակառակ Հյուսիսային Բագրատունիներն աստիճանաբար ավելի ուժեղացան:

1883. 740 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁸³
1884. 740 նոյեմբեր - 741 մարտ - Մելիտեն Լևոն III-ի և Օպսիկոն բանակաթեմի զորավար Արտավազդ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և, տեղեկանալով Արաբական խալիֆության խոշոր բանակի (մոտ 70.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁸⁸⁴
1885. 741 մարտ - Կապադոկիայի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 8.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁸⁸⁵

«Խնամիական» պատերազմ (741-742)

1886. 741 հուլիս - Կոստանդնուպոլիս առանց մարտերի մտան իրենց զորավար Արտավազդ Մամիկոնյանին կայսր հռչակված Օպսիկոն բանակաթեմի բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000): Մինչ այդ կայսր հռչակված Լևոն III-ի որդի Կոնստանդինը՝ Կոնստանդին V-ը, ապաստանեց Ամորիոնում՝ վայելելով Անատոլիկոն և Թրակեսիոն բանակաթեմերի աջակցությունը:¹⁸⁸⁶
1887. 741 աշուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁸⁷
1888. 742 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁸⁸
1889. 742 ամառ - Պելոգոնիում ամրոցը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 180, դաշնակիցը՝ մոտ 280, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁸⁸⁹
1890. 742 հուլիս - Սարդեսի ճ-մ: Կոնստանդին V-ի և վերջինիս հորեղբորորդի, Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Սիսիննակիոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլիսից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000) ու հետապնդեցին մինչև Կիզիկոս: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁸⁹⁰
1891. 742 օգոստոս - Սորդենեի ճ-մ (Բյուզանդիա): Կոնստանդին V-ի և Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Սիսիննակիոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 35.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 9.000) հաղթեցին Արտավազդ Մամիկոնյանի որդի Նիկիտա Մամիկոնյանի, վերջինիս հորեղբայր Վասակ Մամիկոնյանի և սրա որդի Տրդատ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Տրդատ Մամիկոնյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁸⁹¹
1892. 742 սեպտեմբերի սկիզբ - Աբիդոսի ծովամարտ: Կոնստանդին V-ի և Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Սիսիննակիոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) ու բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) առանց լուրջ մարտերի գերեցին ասեկրետ Աթանասիոսի և դոմեստիկ Արտավազդ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ պարեն ձեռք բերելու նպատակով

բաց ծով դուրս եկած Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 10 նավ) և բանակին (մոտ 200) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Աթանասիոսը և Արտավազը կուրացվեցին:¹⁸⁹²

1893. 742 սեպտեմբերի կես - Կոստանդնուպոլսի ճ-մ: Կոնստանդին V-ի և վերջինիս հորեղբորորդի, Թրակեսիոն բանակաթեմի գորավար Սիսիննակիոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին կայսր Արտավազի Մամիկոնյանի գլխավորությամբ քաղաքից արտագրոհ իրականացրած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁸⁹³
1894. 742 սեպտեմբերի վերջ - Աբդիրոսի ծովամարտ: Կոնստանդին V-ի և Թրակեսիոն բանակաթեմի գորավար Սիսիննակիոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) ու բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին Արտավազի Մամիկոնյանի Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 50 նավ) և բանակին (մոտ 200) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 100): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր 10 նավ, պարտվողները՝ 1.000 զինվոր, մոտ 40 նավ: Արդյունքում լիակատար շրջափակման ենթարկված մայրաքաղաքում սկսվեց ու աստիճանաբար թափ առավ սովը:¹⁸⁹⁴
1895. 742 հոկտեմբերի վերջ - Խոխսուպոլսի ճ-մ: Նիկիտա և Վասակ Մամիկոնյանների գլխավորությամբ քաղաք մտած Բյուզանդական կայսրության բանակը (10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) պարտվեցին Կոստանդնուպոլսին մոտեցած, սակայն ուղղությունը փոխած և իրենց դեմ շարժված Կոնստանդին V-ի և Թրակեսիոն բանակաթեմի գորավար Սիսիննակիոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 45.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 3.000, որոնց թվում գերվեց նաև Նիկիտա Մամիկոնյանը, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁸⁹⁵
1896. 742 հոկտեմբերի վերջ - նոյեմբերի 2 - Կոստանդնուպոլիսը Կոնստանդին V-ի և Թրակեսիոն բանակաթեմի գորավար Սիսիննակիոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) անակնկալ գիշերային հարձակումով գրավեց կայսր Արտավազի Մամիկոնյանի և նրա որդի Նիկեփոր Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 5.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 700, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր: Արտավազը և Նիկեփորը դիմեցին փախուստի, բայց հետագայում գերվեցին ու կուրացվեցին: «Խնամիական» պատերազմը վերջացավ, որի արդյունքում Կոնստանդին V-ը վերջնականապես ամրապնդեց իր դիրքերը:¹⁸⁹⁶
1897. 743 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁹⁷
1898. 743 աշուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁸⁹⁸
1899. 744 հունիս - Չապետրա ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), ավերեցին և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁸⁹⁹ Կարճ ժամանակ անց ամրոցը վերականգնվեց և այնտեղ վերահաստատվեց Արաբական խալիֆության կայազոր:
1900. 745 ապրիլ - Չապետրա ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և ավերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁹⁰⁰ Մի քանի տարի անց ամրոցը վերականգնվեց և այնտեղ վերահաստատվեց Արաբական խալիֆության կայազոր:
1901. 745 ապրիլ - Հադաս ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության

բանակից (մոտ 1.000) և ստիպեցին հանձնվել, որից հետո ավերեցին այն: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր:¹⁹⁰¹

1902. 745 մայիս - Մարաշի Հադաս ամրոցից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) ու ստիպեցին հանձնվել, որից հետո ավերեցին այն և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁹⁰²

Արմինիայի IV ապստամբություն⁹⁹⁵ (745-753)

1903. 745 ապրիլ - Կորդուքի ճ-մ: Բիստամ իբն Լայս աս-Սալաբիի գլխավորած ապստամբները (մոտ 500) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (1.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 600 զինվոր:¹⁹⁰³
1904. 745 ապրիլ - Սծքիսի շրջակայքը Բիստամ իբն Լայս աս-Սալաբիի գլխավորած ապստամբները (մոտ 1.000) ասպատակեցին:¹⁹⁰⁴
1905. 745 մայիս - Սծքիսի ճ-մ: Բիստամ իբն Լայս աս-Սալաբիի գլխավորած ապստամբները (200) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (6.000), որից հետո հեռացան Միջագետք: Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹⁰⁵
1906. 745 հունիս - Բայլականը Մուսաֆիր իբն Կասիր գլխավորած ապստամբները (մոտ 2.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ գիշերային գրոհով գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹⁰⁶
1907. 745 հուլիս - Պարտավի ճ-մ (Ուտիթ, Տրտու գետի ափին): Մուսաֆիր իբն Կասիր գլխավորությամբ դեպի հյուսիս շարժված ապստամբները (մոտ 5.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Պարտավից առաջխաղացած ու ճամբարած Արմինիայի ոստիկան Ասիմ իբն Աբդալլահ ալ-Հիլալիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Ասիմը:¹⁹⁰⁷
1908. 745 օգոստոս - Պարտավի ճ-մ: Մուսաֆիր իբն Կասիր գլխավորած ապստամբները (մոտ 10.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) հաղթեցին Պարտավից դեպի հարավ առաջխաղացած Աբդ ալ-Մելիք իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայլի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Աբդ ալ-Մելիքը:¹⁹⁰⁸
1909. 745 ամառ - 748 ամառ - Շինուհայր ամրոցը (= Շնիտը) (Սյունիք, Ծղուկ գավառի հարավ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Մուսաֆիր իբն Կասիր գլխավորած Հայկական բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁹⁰⁹
1910. 745 օգոստոսի վերջ - հոկտեմբերի վերջ - Սծքիսը Դահիաթ իբն Կայս ալ-Հարուրի գլխավորած խարաջյան ապստամբները (20.000) չգրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (8.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 800), որից հետո առաջապահ ուժերով (5.000) պաշարեցին Ռաքբան: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁹¹⁰
1911. 745 նոյեմբերի կես - Քաֆար-Տուսա ամրոցի ճ-մ⁹¹¹

Մրվան իբն Մուհամմեդի գլխավորած Արաբական խալիֆության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) աննկատ մոտեցավ Ռաքբան պաշարած խարաջյան

⁹⁹⁵ Այս ապստամբության վերաբերյալ գրականության մեջ առկա է լիակատար աղավաղված պատկեր, իսկ նրա բովանդակությունը կազմող հիմնական իրադարձությունները, տրված իբն Ասիմ ալ-Կաֆայի (Արցախ-Ուտիքի մասով), Դիոնիս Տել Մահարացու (Սասունի մասով) երկերում, ինչպես նաև բյուզանդական և արաբական աղբյուրներում (Արաբական խալիֆության դեմ Բյուզանդական կայսրության ակտիվացրած ռազմական գործողությունների մասով), հիմնականում մնացել են անտեսված: Դրան հակառակ, հիմնականում հաշվի առնելով Դևոնդի բերած տեղեկությունները, մանրամասնորեն լուսաբանված են նախորդների համեմատ, ըստ էության, երկրորդական իրադարձությունները և փաստերը:

ապստամբներին (5.000) և պարտության մատնեց ու ցրեց նրանց, ընդ որում գերիները (30) անմիջապես ենթարկվեցին մահապատժի: Դրանից հետո շարունակելով առաջխաղացումը՝ Արաբական խալիֆության կառավարական բանակը մոտեցավ Դահիաթ իբն Կայս ալ-Ջարուրի գլխավորությամբ Մծբինից իր դեմ շարժված խարաջյան ապստամբներին (մոտ 18.000): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ – Կողմերն անցան հանդիպակաց հարձակման, ինչի արդյունքում բռնկվեց և մինչև երեկո շարունակվեց համառ մարտ: Մուլթն ընկնելուն պես կողմերը վերադարձան ելման դիրքեր, ընդ որում մարտում ապստամբներից ընկել էին 3.800 զինվոր, որոնց թվում զոհվել էր նաև Դահիակը: Հաջորդ օրը Մրվան իբն Մուհամմեդը հրամայեց ծածանել «ներողամտության» դրոշը, ապահովության երաշխիք խոստանալով կոչ անելով դրա շուրջ հավաքվել հակառակորդի ռազմիկներին, սակայն ապստամբները, ի վերջո պարզելով սեփական առաջնորդի զոհվելու փաստը, որպես նոր առաջնորդ ընտրեցին ալ-Հայբարիին և պատրաստվեցին անակնկալ հարձակում գործել հակառակորդի վրա:

II փուլ – Հաջորդ օրը ապստամբներն ալ-Հայբարիի անձնական ղեկավարությամբ անցան անակնկալ հարձակման, ինչի արդյունքում ոչ միայն ճեղքեցին հակառակորդի մարտակարգը կենտրոնում, այլև ներխուժեցին Մրվան իբն Մուհամմեդի բանակի ճամբար և տապալեցին խալիֆի վրանը, թեև Մրվան իբն Մուհամմեդն իր թիկնապահների հետ միասին հասցրեց հեռանալ:

III փուլ – Արաբական խալիֆության կառավարական բանակը, օգտվելով այն բանից, որ հակառակորդի ռազմիկները սկսել են զբաղվել ավարառությամբ, վերախմբավորեց ուժերը և, մարտին մասնակցելու համար ազատություն խոստանալով նույնիսկ ստրուկներին, պատրաստվեց հակահարված հասցնել հակառակորդին, ընդ որում խարաջյան ռազմիկներին հատկապես բարոյալքեց հենց այդ նույն ժամանակ տարածված այն լուրը, թե Հայոց այրուձիու (15.000) գլուխն անցած մարտի դաշտին է մոտենում Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունին: Արդյունքում Մրվան իբն Մուհամմեդի բանակը հարված հասցրեց հակառակորդին և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

IV փուլ – Արաբական խալիֆության կառավարական բանակը և Հայոց այրուձին հետապնդեցին հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեցին վերջինիս, ընդ որում մարտում ընկավ նաև ալ-Հայբարին:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

1912. 747 գարուն – Կերամիայի ծովամարտ (Կիպրոսի մոտ): Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 500 նավ) Արաբական խալիֆության նավատորմին (1.000 նավ) քաշեցին դարանը և անակնկալ հարձակումով ոչնչացրեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, 50 նավ, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր, 997 նավ:¹⁹¹²
1913. 747 աշուն – Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹¹³
1914. 748 գարուն – ամառ – Ղարուլը-Տայթ- Փոքր Հայք երթուղով շարժվեց Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու և Գրիգոր Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում պավլիկյաններ): Տայթում, սակայն, Աշոտը լքեց ապստամբներին, որից հետո գերվեց և կուրացվեց: Շուտով մահացավ նաև Գրիգոր Մամիկոնյանը:¹⁹¹⁴
1915. Մոտ 749 ամառ – Մարաշը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և ստիպեցին հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁹¹⁵
1916. 749 ամառ – Սամսատը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) չգրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁹¹⁶
1917. 749 ամառ – Խուլքի շոքակայքը (Սասուն) Տղաբանակերտից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց՝ գերելով ու սպանելով տեղական մի քանի առաջնորդների և հաստատվելով տեղում:¹⁹¹⁷
1918. 749 ամառ – Սասունի ճ-մ (Տուրուբերան, Տարոն գավառ): Հովհան Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 2.000) ջախջախեց Տղաբանակերտից

- առաջխաղացած և շրջակայքը ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁹¹⁸
1919. 750 գարուն - Բայրականը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Մուսաֆիր իբն Կասիրի բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որոնք կարճատև դիմադրությունից հետո հանձնվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:¹⁹¹⁹
1920. 750 գարուն - Կատաոյի ամրոցը (Ուտիթ) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Մուսաֆիր իբն Կասիր գլխավորած Մուսաֆիր իբն Կասիրի բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500), որից հետո ասպատակեց Ուտիթը և Գուզարը: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 400 զինվոր, որոնց թվում գտնվեց նաև Մուսաֆիրը, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁹²⁰
1921. 750 գարուն - Խուլլըր Սասունից առաջխաղացած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹²¹
1922. 750 գարուն - Մեյխտեի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁹²²
1923. 751 գարուն - Խուլլըր Սասունից առաջխաղացած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹²³
1924. 751 գարուն - Անի-Կենմախ ամրոցի ճ-մ: Ամրոցը պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակի մի մասը (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 700) հաղթեցին Մեյխտեից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակին (800): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:¹⁹²⁴
1925. 751 ամառ - Մեյխտեն Կոնստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000, այդ թվում Արմենիական բանակաթեմի գորավար Աշկիրաշ Հայը) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), հարվածեցին պարիսպներին քարանետ մեթենաներով և ստիպեցին հանձնվել, որից հետո ավերեցին այն ու նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:¹⁹²⁵
1926. 751 գարուն - Մեյխտեի շրջակայքը Կոնստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 45.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 14.000, այդ թվում Արմենիական բանակաթեմի գորավար Աշկիրաշ Հայը) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁹²⁶
1927. 751 հուլիսի 4 - Ռավեննան Աիստուլֆ արքայի գլխավորած Լանգոբարդական թագավորության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց և առանց լուրջ մարտերի գրավեց Իտալիայի Էքսարքոս Եվստաթիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50), որից հետո առանց մարտերի գրավեց Կոմակիան և Ֆեռառան (Հյուսիսային Իտալիա): Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:¹⁹²⁷ Արդյունքում Ռավեննայի Էքսարքությունը ոչնչացավ, իսկ Իտալիայում Բյուզանդական կայսրության տիրապետության տակ մնաց միայն Ապենինյան թերակղզու հարավ-արևմուտքը, Սիցիլիան, ինչպես նաև Անապոլիսից հարավ և հարավ-արևելք ընկած տարածքները:
1928. 751 աշուն - Կապարովկիան ու Տիանայի շրջակայքը Կիլիկիայից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹²⁸
1929. 751 ամառ - Երկար պարիսպների ճ-մ: Կոնստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) հաղթեցին իսան Կորմիշոշի գլխավորությամբ Հարավային Թրակիան ասպատակելով առաջխաղացած Բուլղարական խանության բանակին (մոտ 60.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁹²⁹
1930. 751 սեպտեմբեր - Յիսև-Մանսուր ամրոցը Արաբական խալիֆության կառավարական բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց ապստամբած կայազորից (մոտ 500) և մանր ընդհարումներից հետո գրավեց այն բանից հետո, երբ ամրոցի հրամանատարը դիմեց փախուստի: Հաղթողները կորցրեցին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 10 զինվոր:¹⁹³⁰
1931. 751 սեպտեմբեր - 752 ապրիլ - Սամուսատը Արաբական խալիֆության կառավարական բանակը (մոտ 100.000) պաշարեց Արմինիայի նախկին ոստիկան Իսահակ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայլիի բանակից (60.000) և քաղաքի Հայկական աշխարհագրից (մոտ 1.000), որը դադարեցրեց դիմադրությունը միայն այն բանից հետո, երբ ճշտեց ու հավաստիացավ, որ

նախկին խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդը սպանված է: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹³¹

1932. 751 աշուն - Բուլղարական խանության տարածքը Կոնստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁹³²
1933. 752 գարուն - Էյուր ու Փաշիաշատը (Սասուն) խուլքից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 2.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹³³
1934. 752 գարուն - խուլքի ճ-մ: Հովհան Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁹³⁴
1935. 752 գարուն - Հագրոյի ճ-մ (Սասուն): Հովհան Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց դարանակալած և Հովհանին բռնել փորձող Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁹³⁵
1936. 752 գարուն - Անի-Կենախ ամրոցը Գուսան Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 35.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 1.200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹³⁶
1937. 752 գարուն - Կարինը Գուսան Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 9.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ քաղաքում գտնվող երկու հայ եղբայրներ ճեղք բացեցին պարիսպների մեջ ու քաղաք մտցրին քրիստոնյա ռազմիկներին: Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹³⁷
1938. 752 գարուն - Մեյխուն և Նրա շրջակայքը Արմենիական բանակաթեմի զորավար Աշկիրաշ Հայի գլխավորած Արմենիական բանակաթեմի բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁹³⁸
1939. 752 գարուն - Սիրակուզան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹³⁹
1940. 752 ամառ - Հիսն-Կայավդիա ամրոցը Արմենիական բանակաթեմի զորավար Աշկիրաշ Հայի գլխավորած Արմենիական բանակաթեմի բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 12.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹⁴⁰
1941. 752 ամառ - Հիսն-Կայավդիա ամրոցի ճ-մ: Գուսան Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 11.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹⁹⁴¹
1942. 752 ամառ - Շամբոթը Սևորդիների գունդը (մոտ 1.000) անակնկալ հարձակումով գրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 600) և ավերեց քաղաքի ամրությունները: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:¹⁹⁴²
1943. 752 ամառ - աշուն - Սասունի ճ-մ: Հովհան Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 1.000) մանր հարձակումներ գործեց շրջակայքում գործող Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 5.000) վրա: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁹⁴³
1944. 753 գարուն - Տարոնի իշխանության տարածք ներխուժեց և սկսեց ասպատակել Հովհան Մամիկոնյանի գլխավորած Տարոնի իշխանության բանակի (մոտ 4.000) պարտիզանական հարվածներին ենթարկվող Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Թշնամու բանակին հաջողվեց գերել Հովհան Մամիկոնյանին, սակայն բանակցություններից հետո վերջինս ազատ արձակվեց և մնաց Տարոնի իշխան: Սկսվեցին նոր բանակցություններ, որոնց արդյունքում փոխադարձ զիջումներով կնքվեց հաշտություն, վերականգնվեց նախկին վիճակը և Արմինիայի IV ապստամբությունը վերջացավ:¹⁹⁴⁴
1945. 753 գարուն - Մարկինտպոլի ճ-մ: Կոնստանդին V-ի գլխավորությամբ Բուլղարական խանության տարածք ներխուժած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, 500

- նալ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին խան Կորմիշոշի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակին (մոտ 60.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹⁹⁴⁵ Արդյունքում հակառակորդի առաջխաղացումը կասեցնելու նպատակով Կոմիշոշը պատանդներ տվեց հակառակորդին:
1946. 754 գարուն - **Կարինը** Հյուսիսային կուսակալ Աբդուլլահ իբն Ալիի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁹⁴⁶ Շուտով այս քաղաքի, ինչպես նաև Մելիտեի պաշտպանական ամրությունները վերականգնվեցին և երկու վայրերում էլ տեղակայվեց Արաբական խալիֆության մշտական հարվածային ջոկատ:
1947. 754 նոյեմբերի սկիզբ - **Մծքիսի ճ-մ**: Աբու-Մուսլիմի գլխավորած Արաբական խալիֆության կառավարական բանակը (մոտ 100.000) մանր մարտերից հետո հաղթեց մինչ այդ փախուստի դիմած Հյուսիսային կուսակալ Աբդուլլահ իբն Ալիի ապստամբած բանակին (մոտ 50.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:¹⁹⁴⁷ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրի դիրքերը, որպես խալիֆ, վերջնականապես ամրապնդվեցին:
1948. 755 գարուն - **Կոստանդնուպոլիսը** Կոստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) պաշտպանեցին Բուլղարական խանության բանակից (մոտ 80.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:¹⁹⁴⁸
1949. 755 ամառ - **Մելիտեն** Կոստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և, ավերելով քաղաքի պարիսպները, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹⁴⁹
1950. 755 ամառ - **Հիսն-Կայավդիա ամրոցի շրջակայքը** Կոստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁹⁵⁰
1951. 755 աշուն - **Եդեսիան** Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց ապստամբած արաբներից (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայկական աշխարհագրից (մոտ 1.000), սակայն մանր ընդհարումներից հետո ի վերջո կնքվեց հաշտություն, որի արդյունքում քաղաքի պարիսպները ավերվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 4, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:¹⁹⁵¹
1952. 755 աշուն - **Մաք-Դաքիսի ճ-մ** (Հալեպից մոտ 70 կմ հյուսիս-արևելք): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Կոստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 15.000, դաշնակիցը՝ մոտ 40.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁹⁵²
1953. 756 - **Ճահուկ ամրոցի ճ-մ** (Կորճայք, Ճահուկ գավառ): Հայրենիք վերադարձած և նահանգին վերատիրած Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու, նրա զինակիր Չափրան Գևունու, ինչպես նաև Գրիգոր-Դերենիկին հնազանդված իր եղբայրներ Գագիկ ու Համազասպ Արծրունիների գլխավորած Արծրունիների գունդը (մոտ 5.000) և Արաբական խալիֆության բանակը (40.000 հետևակ) հաղթեցին նահանգ ներխուժել պատրաստվող քոչվոր արաբներին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:¹⁹⁵³
1954. 756 գարուն - **Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան** Արաբական խալիֆության բանակը (80.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁵⁴
1955. 756 ամառ - **Փոքր Հայքի հարավը** Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին և նահանջեց:¹⁹⁵⁵
1956. 757 աշուն - **Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան** Արաբական խալիֆության երկու մասի բաժանված բանակը (70.000) ասպատակեց, սակայն, տեղեկանալով Կոստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակի (100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 40.000) առաջխաղացման մասին, նահանջեց:¹⁹⁵⁶

1957. 758 գարուն – Հիսն-Կայավորիա ամրոցը Արաբական խալիֆության բանակը գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Ամրոցն այրվեց, սակայն շուտով վերականգնվեց և դարձավ կարևոր պաշտպանական կետ: Մելիտեն, Մամեստիան, Չապետրա ամրոցը և այլ ամրացված կետեր վերականգնվեցին կամ առավել ամրապնդվեցին ու վերածվեցին Արաբական խալիֆության կարևորագույն ռազմական հենակետերի: Մելիտեում տեղակայվեց Արաբական խալիֆության 4.000 ռազմիկից բաղկացած մշտական հարվածային ջոկատ, իսկ Մամեստիայի մշտական հարվածային ջոկատը կազմեց 1.000 ռազմիկ:¹⁹⁵⁷
1958. 758 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁵⁸
1959. 758 ամառ – Մակեդոնիան, Մեզիան և Դալմացիայի հարավը Կոնստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000, այդ թվում Տաճատ Անձևացին) ասպատակեցին և, կայսրության իշխանությունն ամրապնդելով տեղում հաստատված սլավոնների նկատմամբ, հետ քաշվեցին:¹⁹⁵⁹

Արաբ-խազարական II պատերազմ (758-764)

1960. 758 ամառ – Աղվանքի ճ-մ: Դերբենդից ներխուժած և Աղվանքը ու Ուտիքը ասպատակած խազարական խաբանության բանակը (մոտ 80.000) հաղթեց Արմինիայի ոստիկան Եզիդ իբն Մազիադ աս-Սուլամիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 30.000) և Հայոց այրուձիուն (մոտ 5.000), որից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁹⁶⁰
1961. 759 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց:¹⁹⁶¹
1962. 759 գարուն – Մելաս գետի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Պավլոս Հայի գլխավորած Արմենիակոն բանակաթեմի բանակին (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Պավլոսը զոհվեց: Հայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁹⁶²
1963. 759 ամառ – Աղվանքի ճ-մ: Դերբենդից ներխուժած և Աղվանքը ու Ուտիքը ասպատակած խազարական խաբանության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց Արմինիայի ոստիկան Եզիդ իբն Մազիադ աս-Սուլամիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (20.000) և Հայոց այրուձիուն (մոտ 4.000), որից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁹⁶³
1964. 760 գարուն – Բերեգաբայի կիճի-մ (Հյուսիսային Թրակիա): Խան Վինեխի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 60.000) հաղթեց ու հետ շարտեց Կոնստանդին V-ի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 25.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁹⁶⁴
1965. 760 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁶⁵
1966. 761 ամառ – Աղվանքի ճ-մ: Դերբենդից ներխուժած և Աղվանքը ու Ուտիքը ասպատակած խազարական խաբանության բանակը (200.000) հաղթեց Արմինիայի ոստիկան Եզիդ իբն Մազիադ աս-Սուլամիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (60.000) և Հայոց այրուձիուն (մոտ 10.000), որից հետո, ասպատակելով շրջակայքը, հսկայական ավարով նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 40.000, թշնամին՝ մոտ 50.000 զինվոր:¹⁹⁶⁶

Արմինիայի V ապստամբություն (762-763)

1967. 762 զարուն – Վասպուրականի ճ-մ¹⁹⁶⁷

«Նրանք, որ մեռան, մեր աշխարհի, եկեղեցիների ու աստվածատուր հավատքի համար մեռան, որպեսզի մեր աշխարհը չգերվի, բարութանդ չլինի, եկեղեցիները չայլծվեն... ժողովուրդը գերի չգնա...»

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վրթանես

Արաբական խալիֆության մի բանակ (մոտ 10.000) մտավ Վասպուրական և սկսեց ասպատակել հայկական գյուղերը: Տեղեկանալով այդ մասին՝ եղբայրներ Համազասպ և Սահակ Արծրունիների գլխավորած Արծրունյաց զնդի մի մասը (մոտ 1.000) շարժվեց թշնամուն ընդառաջ:

I փուլ – Հայկական բանակը անակնկալ հարձակվեց թշնամու վրա և սկսեց հաղթանակ տանել:

II փուլ – Օգտվելով ունեցած թվական գերակշռությունից՝ թշնամին կենտրոնացրեց ուժերը և շրջապատեց Հայկական բանակին:

III փուլ – Հայկական բանակը անցավ գրոհի և փորձեց ճեղքել շրջապատման օղակը: Բռնկված անհավասար մարտում Համազասպը զոհվեց: Տեսնելով եղբոր մահը՝ Սահակը, որպես միևնույն վերջ պայքարելու խորհրդանիշ, կտրեց սեփական ձիու ջիլերը և արդեն հետևակ վիճակում հարձակվեց հակառակորդի վրա: Կատաղի ու խիզախ, սակայն խիստ անհավասար այդ մարտում ի վերջո ընկավ նաև Սահակը և զոհվեցին նրա գրեթե բոլոր ռազմիկները:

Հայերը կորցրին մոտ 950, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

1968. 762 զարուն – Հերի ճ-մ: Չոհված Համազասպի և Սահակի եղբայր Գագիկ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց զուևորդ (մոտ 3.000 հեծյալ) հաղթեց Նախորդ ճակատամարտից հետո արագորեն Նահանջած և ճամբարած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 8.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁹⁶⁸

1969. 762 ամառ – Հերի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Գագիկ Արծրունու գլխավորությամբ իր վրա հարձակված Արծրունյաց բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:¹⁹⁶⁹

1970. 762 ամառ – Ամյունկ ամրոցը (Վասպուրական, Առբերանի գավառ, Վանա լճի հյուսիս-արևելյան ափին) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 3.000) գրավեց Արծրունյաց բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁹⁷⁰

1971. 762 ամառ – 763 ամառ – Նկան ամրոցի պաշարումը (Վասպուրական, Մեծունիք գավառի արևելք)¹⁹⁷¹

Նախորդ իրադարձությունների համար վրեժ լուծելու նպատակով Արաբական խալիֆության մի բանակ (մոտ 20.000) մտավ Վասպուրական:

I փուլ – Ենթարկվելով Հայկական բանակի (մոտ 4.000) անկանոն հարվածներին՝ թշնամին պաշարեց ամրոցը, ուր ուժեղ կայազորով (մոտ 800) ամրացել էր Գագիկ Արծրունին:

II փուլ – 762 թ-ի ամառվանից մինչև 763 թ-ի ամառ Հայկական բանակը հետ մղեց թշնամու բոլոր գրոհները: Տեսնելով գրոհների անարդյունավետությունը՝ թշնամու առաջնորդները իբր բանակցելու նպատակով իրենց մոտ կանչեցին Գագիկ Արծրունուն, որը, փորձ կատարելով սպառնել իրադարձությունները, ընդունեց հրավերը: Արդյունքում, սակայն Արծրունյաց իշխանին գերեցին և աթորեցին, ընդ որում վերջինս աթորում մահացավ:

Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Արմինիայի V ապստամբությունը վերջացավ:

1972. 763 ամառ - Կիլիկիայի արևմուտքը, Սելևկիայի, Տիանայի, ինչպես նաև Կարմայի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁷²
1973. 763 ամառ - Աղվանքի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (37.000) և Հայոց այրուծին (մոտ 13.000) մանր մարտերում հետ մղեցին Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած ու Աղվանքը և Ուտիքը ասպատակած հազարական խաբանության բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:¹⁹⁷³ Արդյունքում Դերբենդը հիմնովին ամրացվեց, այնտեղ տեղաբաշխվեց կառավարական բանակի մշտական կայազոր և վերջինս կրկին վերածվեց Արաբական խալիֆության կարևորագույն սահմանային ամրության:
1974. 763 հունիսի 30 - Անքիլոսի ճ-մ: Կոնստանդին V-ի գլխավորությամբ Բուլղարական խանության տարածք ներխուժած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000, այդ թվում 800 նավ և նրանցում տեղաբաշխված 9.600 հեծյալ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) դավաճանության շնորհիվ հաղթեցին խան Տելեցի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակին (մոտ 50.000, այդ թվում 20.000 սլավոններ) և դաժանորեն ասպատակեցին երկիրը: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 40.000 զինվոր:¹⁹⁷⁴
1975. 764 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁷⁵
1976. 764 ամառ - Տիդիսը Ալանաց դուռ լեռնանցքից ներխուժած հազարական խաբանության բանակը (200.000) գրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 500) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հայերը կորցրին մոտ 40, դաշնակիցները՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹⁷⁶
1977. 764 ամառ - Խաղխաղի ճ-մ: Տիդիսից արշաված հազարական խաբանության բանակը (մոտ 195.000) հաղթեց Արաբական խալիֆության I բանակին (մոտ 70.000) և Հայոց այրուծիուն (15.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 14.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր: Այս պայմաններում մարտադաշտին մոտեցող Արաբական խալիֆության II բանակը (մոտ 30.000) խուսափեց մարտից, սակայն թշնամին ևս նահանջեց և հեռացավ Նախակոկասյան տափաստաններ:¹⁹⁷⁷ Արաբա-հազարական II պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, ի համեմատ Նախկինի, որևէ էական փոփոխություն տեղի չունեցավ:
1978. 765 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁷⁸
1979. 766 աշուն - 767 գարուն - Բուլղարական խանության տարածքը Կոնստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁹⁷⁹
1980. 766 ամառ - Անի-Կենախ ամրոցը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 650, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:¹⁹⁸⁰
1981. 766 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁸¹
1982. 767 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁸²
1983. 767 ամառ - Անի-Կենախ ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹⁸³
1984. 767 ամառ - Չապետրա ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և ավերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:¹⁹⁸⁴ Մոտ 20 տարի անց ամրոցը վերականգնվեց և այնտեղ վերահաստատվեց Արաբական խալիֆության կայազոր:
1985. 768 հունվար - հուլիս - Բուլղարական խանության տարածքը Կոնստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁹⁸⁵

1986. 768 աշուն – Սամոսատի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ վերացնելով կատարված ամրաշինական աշխատանքների արդյունքները:¹⁹⁸⁶
1987. 769 աշուն – Սամոսատի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց՝ և ավարտին հասցնելով ամրաշինական աշխատանքները:¹⁹⁸⁷
1988. 769 աշուն - 770 գարուն – Անի-Կենախ ամրոցը Արաբական խալիֆության բանակի (80.000) մի մասը (30.000) երկարատև պաշարումով չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹⁸⁸
1989. 770 գարուն – Մարաշը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր: Զաղաքը ամրացվեց և այստեղ տեղակայվեց Արաբական խալիֆության մշտական հարվածային ջոկատ:¹⁹⁸⁹
1990. 770 գարուն – Կապադոկիան ու Կիլիկիայի արևմուտքը Արաբական խալիֆության բանակը (50.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁹⁰
1991. 770 գարուն – Ամանոսյան լեռների ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (12.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) շրջապատեցին և ողջ օրը տևած համառ մարտում հաղթեցին Արաբական խալիֆության ավարով հեռացող բանակին (50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ 44.000 զինվոր:¹⁹⁹¹
1992. 770 ամառ – Գուգարքի ճ-մ (նահանգի արևելք): Բռնկված Արմինիայի VI ապստամբության պայմաններում Արաբական խալիֆության բանակը (50.000) անորոշ ելքով ընդհարվեց Կովկասյան լեռներից դեպի հարավ շարժվող ծանարների (մոտ 10.000) և նրանց միացած Հայ ռազմիկների (մոտ 5.000) հետ ու նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:¹⁹⁹²
1993. 771 աշուն – Անդրեփրատյան ճակատ Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:¹⁹⁹³
1994. 772 ամառ – Սիկիբերոի ճ-մ (Կիլիկիա, Անամուռ հրվանդանից մոտ 20 կմ արևելք, ծովի ափին): Կիլիկիան ասպատակած և բերդը պաշարած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) անակնկալ հարձակումով պարտության մատնեց իրեն շրջափակել փորձած Միքայել Լախանոդրակոնի գլխավորած Անատոլիկոն, Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Արմենիակոն և Մանիի գլխավորած Բուկելարների բանակաթեմերի, ինչպես նաև Պետրոնասի գլխավորությամբ ծովից մոտեցած Կիբրետոսների ծովային բանակաթեմի միացյալ բանակին (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 25.000): Հայերը կորցրին մոտ 10.000, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:¹⁹⁹⁴ Վարդան Մամիկոնյանը ազատվեց պաշտոնից, սակայն հետագայում դարձավ սխուլերի դոմեստիկոս:
1995. 772 ամառ – Ծանաքքի ճ-մ: Արմինիայի ոստիկան Հասան իբն Կահթաբայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (20.000) հաղթեց սկսած ծանարներին (մոտ 20.000) և նրանց միացած Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր: Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 16.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 15.200 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:¹⁹⁹⁵
1996. 772 ամառ – Ծանաքքի ճ-մ: Արմինիայի ոստիկան Հասան իբն Կահթաբայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (80.000) հաղթեց ծանարներին (մոտ 30.000) և նրանց միացած Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000), որից հետո ասպատակեց Ծանաքքը: Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 10.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:¹⁹⁹⁶ Արմինիայի VI ապստամբությունը ճնշվեց:
1997. 773 ամառ – Կիլիկիայի արևմուտքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:¹⁹⁹⁷
1998. 773 ամառ – Մալխա կիթճի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) դարանը գցեցին ու հաղթեցին Արաբական խալիֆության նահանջող բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 70, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:¹⁹⁹⁸

1999. 773 հոկտեմբեր - Լիթուանիայի ճ-մ (Բուլղարիա): Կոնստանդին V-ի գլխավորությամբ Բուլղարական խանության տարածք ներխուժած Բյուզանդական կայսրության բանակը (80.000, այդ թվում Տաճատ Անձևացու գլխավորած Բուկելարների բանակաթեմը) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Բուլղարական խանության բանակին (12.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:¹⁹⁹⁹
2000. 774 մայիս - հուլիս - Բուլղարական խանության տարածքը Կոնստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁰⁰⁰
2001. 774 ամառ - Փոքր Յայքի հարավը ու Կապարովկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁰¹

Արմինիայի VII ապստամբություն (774-782⁹⁹⁶)

«Այս վիթխարի շարժումը, որը համընկնում է Միջին Ասիայում Մուբանայի և Յյուրկանիայում կարմրադրոշների ապստամբությանը, սաստիկ վախեցրեց խալիֆին՝ ստիպելով թեթևացնել հարկերը»

Ի. Պետրուշևսկի

2002. 774 ամառ - Կումայրիի ճ-մ (Շիրակ, Ախուրյան գետի ձախ ափին): Արտավազդ Մամիկոնյանի գլխավորած Յայկական բանակը (մոտ 800) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Արաբական խալիֆության հարկահանների ջոկատին (մոտ 1.000) և խլեց հարկը: Յայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁰⁰²
2003. 774 ամառ - Ախալցխայի ճ-մ (Գուգարք, Գողերձական գավառ): Արտավազդ Մամիկոնյանի գլխավորած Յայկական բանակը (մոտ 1.000) հաղթեց իրեն հետապնդող Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 2.000), նրա կազմում Յայոց իշխան ու սպարապետ Սմբատ Բագրատունու գլխավորությամբ գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 200) և հեռացավ Աբխազիա: Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 200, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁰⁰³
2004. 774 ամառ - Քազրևանդի ճ-մ: Մուշեղ Քաջ Մամիկոնյանի գլխավորած Յայկական բանակը (260 հեծյալ) անակնկալ հարձակումով ջախջախեց Արաբական խալիֆության հարկահանների ջոկատին (մոտ 800): Յայերը կորցրին մոտ 60, թշնամին՝ 600 զինվոր:²⁰⁰⁴
2005. 774 ամառ - Խարս գյուղի ճ-մ: Մուշեղ Քաջ Մամիկոնյանի գլխավորած Յայկական բանակը (մոտ 100), անկատ հետևելով Կարին-Արտագերս երթուղով շարժվող Արաբական խալիֆության բանակին (200), գյուղում անակնկալ հարձակվեց ճամբարած թշնամու վրա և, այգիների պարիսպները փլելով խուճապ առաջացնելով, գլխովին ջախջախեց վերջինիս: Յայերը կորցրին մոտ 5, թշնամին՝ 200 զինվոր:²⁰⁰⁵

⁹⁹⁶ Յայկական, վրացական և բյուզանդական աղբյուրների համակողմանի վերլուծության արդյունքում ես հանգել եմ այն հետևությանը, որ այս ապստամբությունը իրականում վերջացել է հենց 782 թվականին և ունեցել է այլ վախճան, քան ընդունված է կարծել: Խորհրդահայ պատմագիտությունը, հիմք ընդունելով Ղևոնդի, ըստ էության, անավարտ երկը, միանգամայն անհիմն կերպով անտեսում է ապստամբական գործողությունների հետագա զարգացումը, որոնց մասին, թեև ոչ մանրամասն և ցրված, այնուամենայնիվ կան հստակ տեղեկություններ: Այսպես, ըստ Ղևոնդի, Արձնի ճ-մ-ից և ասպատակություններից հետո հակառակորդը փորձեց զարգացնել Նախնական հաջողությունները, սակայն մեր պատմիչի հետագա շարադրանքից պարզ է դառնում, որ Արաբական խալիֆության բանակը չի հասել իր նպատակին, քանի որ դրանից հետո. «*Նրանք նվաճում էին ամրություններում ապաստանածներին, կոչ էին անում խաղաղության և, երդման զոր տալով, իջեցնում էին ամրոցներից*»: Այսպիսով՝ տեսնում ենք գրեթե նույն վիճակը, ինչ 451 թ-ի մայիսի 26-ի Ավարայրի ճակատամարտից հետո՝ հիմք ունենալով ամրացված բերդերն և ամրոցները, բռնկված հզոր ապստամբական-անկախության պայքար: Իր հերթին հարկ է նշել, որ Շապուհ Բագրատունին հայտնում է հայերի տված երկու հաղթական ճակատամարտերի, ինչպես նաև 780 թ-ի Տաթևի ճակատամարտի մասին, Յովհաննես Ավագերեցը հայտնում է անորոշ ելքով մեկ ճակատամարտի մասին, բյուզանդական և արաբական աղբյուրները, ինչպես նաև Ղևոնդը 775-778 թվականների համար հայտնում են Բյուզանդական կայսրության բանակի մեծամասշտաբ արշավանքի մասին, իսկ ըստ «Քարթլի Ցխովրեբա»-ի էլ (Ղավիթ Բագրատունի). «*...Աշոտ Բագրատունին իրեն հայտարարեց իբերական արքա: Նա ժամանեց Իբերիա, այստեղից բռնեց սարակինոսներին, տիրեց Յայաստանի կեսին և իրեն չենթարկվելու համար պատժեց Կախեթի դուքս Գեորգիին*»: Այսպիսով՝ ինչպես տեսնում ենք ռազմական գործողությունները շարունակվել են և ապստամբությունը ոչ մի կերպ չի կարելի վերջացած համարել 775 թ-ին: Արդյունքում պաշտոնական Բաղդադը փաստացի ճանաչեց Բագրատունիների և հայերի ձեռքբերումները, այդ ճանապարհով ի վերջո հանգեցրեց ապստամբությունը ու բավականին հանդարտեցրեց իրավիճակը:

2006. 774 աշուն – Քաղաքական ճ-մ: Մուշեղ Քաջ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (200 հեծյալ) բոլոր կողմերից միաժամանակյա հարձակումով ջախջախեց Արաբական խալիֆության բանակին (4.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:²⁰⁰⁶
2007. 774 աշուն – Արոճ գյուղի ճ-մ: Մուշեղ Քաջ Մամիկոնյանի գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 150 հեծյալ) հասավ փախուստի դիմած թշնամու բանակի մնացորդներին (մոտ 2.000) և նորից պարտության մատնեց: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁰⁰⁷
2008. 774 դեկտեմբեր - 775 ապրիլի 16 – Կարինի պաշարումը: Մուշեղ Քաջ Մամիկոնյանի, Հայոց իշխան Սմբատ Բագրատունու և նրա եղբայր Վասակի, ինչպես նաև Համազասպ Արծրունու գլխավորած Հայկական բանակը (5.000) պաշարեց քաղաքը Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000)՝ կիրառելով պաշարողական տեխնիկա և, մասնավորապես, քարանետներ: Գարնանը քաղաքում սկսվեց սով, իսկ բաբանը բավականին վնասեց քաղաքի ամրությունները: Իր հերթին, սակայն, ձմռանը Հայկական բանակը ցրեց ուժերը: Եղբայրներ Համազասպ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց գունդը (մոտ 500) հեռացավ Վասպուրական, Ամատունիների (մոտ 100) ու Տրունիների (մոտ 100) զնդերը ամրացան Դարույնք ամրոցում և Արագեղոսի բերդում, իսկ Վասակ Բագրատունու գլխավորած Բագրատունիների զնդի մի մասը դադարեցրեց ակտիվ գործողությունները: Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁰⁰⁸
2009. 775 հունվար – Թալին (Արարատ, Արագածոտն գավառի հյուսիս-արևմուտք), Կողը (Արարատ, Արշարունիք գավառ, Արաքսի աջ ափին), Պտղնի (Արարատ, Ոստան Հայոց գավառ), Արենի (Սյունիք, Վայոց ձոր գավառի հարավ-արևմուտք) և Քալինի գյուղերը Դվինում տեղակայված Արաբական խալիֆության բանակը (3.000) ասպատակեց՝ սպանելով 700 ու գերելով 1.200 խաղաղ բնակչի:²⁰⁰⁹
2010. 775 ապրիլի 15 – Արճեշի ճ-մ²⁰¹⁰

Նպատակ ունենալով արյան մեջ խեղդել ապստամբությունը՝ 775 թ-ի գարնանը Արաբական խալիֆության բանակը (30.000 հեծյալ) մտավ Արմինիա և բանակեց Խլաթում, որտեղ էլ տեղի արաբներից սկսեց տեղեկություններ հավաքել Հայկական բանակի բանակի, որակի, զորատեսակների, հրամանատարական կազմի և միաբանության մասին: Այս ամենի մասին Աշոտ Բագրատունին տեղեկացրեց ապստամբներին, որոնք, սակայն, վերջինիս հաղորդածին վերաբերվեցին կասկածանքով և թերահավատությամբ՝ կարծելով, թե Աշոտը իրականում ուզում է օգնած լինել Կարինում պատսպարված թշնամուն:

Համազասպ Արծրունու գլխավորած Արծրունիների (մոտ 1.000) գունդը, Վասակ Բագրատունու գլխավորած Բագրատունիների զնդի մի մասը (մոտ 500), ինչպես նաև Ամատունիների (մոտ 1.000), Տրունիների (մոտ 200) և Ուրծեցիների (մոտ 200) զնդերը ուղղություն վերցրեցին դեպի Արճեշ՝ նպատակ ունենալով գրավել այն: Ճանապարհին Նախարարական զնդերին միացավ նաև քաղաքի շրջակա գյուղերի գյուղացիական աշխարհագորը (մոտ 2.000), որը, սակայն, զինված էր շատ վատ: Ու, թեև քաղաքի մատույցներում Հայկական բանակի ղեկավարությանը ներկայացավ մի մարդ և հայտնեց, որ Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) դարան է դրել քաղաքում, այս տեղեկությունը հաշվի չառնվեց:

I փուլ – Հայկական բանակը մոտեցավ Արճեշին և անցավ գրոհի:

II փուլ – Արաբական խալիֆության դարանակալ բանակը թիկունքից, իսկ քաղաքի կայազորը՝ ճակատից, հարվածեցին Հայկական բանակին և, մատնելով պարտության, հարկադրեցին փախուստի:

III փուլ – Մինչև Տալ գյուղ հետապնդված Հայկական հեծելազորը համեմատաբար հեշտությամբ պոկվեց թշնամուց, սակայն աշխարհագորը մեծ կորուստներ կրեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500 զինվոր, այդ թվում Տրունիների տոհմից զոհվեց 3, իսկ Ուրծեցիների տոհմից՝ 1 հոգի, թշնամին կորցրեց մոտ 200 զինվոր:

Կարինի մոտ գտնվող բանակը միավորեց ուժերը Նախորդ պարտությունից հետո իրենց միացած ռազմիկների հետ, որից հետո Մուշեղ Զաջ Մամիկոնյանի ու վերջինիս որդի Շապուհի, Սամվել Մամիկոնյանի և Նրա որդի Շապուհի, Հայոց իշխան ու սպարապետ Սմբատ Բագրատունու, վերջինիս որդիներ Աշոտի և Շապուհի, եղբայր Վասակի, զինակիր Սահակ Բագրատունու, Համազասպ Արծրունու, ինչպես նաև Վահան Դաշույն Գնունու գլխավորությամբ գործող Հայկական բանակը (5.000 հեծյալ) դադարեցրեց բաղաժեյ պաշարումը ու Կարին-Բասեն-Բագրևանդ երթուղով շարժվեց Ամիր իբն Իսմայիլի գլխավորությամբ Ապահունիք-Բագրևանդ երթուղով առաջխաղացող Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 29.800 հեծյալ) դեմ: Հասնելով Արձն գյուղին՝ Հայկական բանակը ճամբարեց գյուղի միջով հոսող Արածանի գետի հարավային ափին:

Հաշվի առնելով թշնամու բանակական վեցապատիկ գերակշռությունը և այն, որ վերջինիս բանակը ամբողջովին կազմված է հեծելազորից, որի հետ նման պայմաններում բաց դաշտում կանոնավոր մարտ տալը անհեռանկար համարվեց, Հայկական բանակի հրամանատարությունը որոշեց վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակում գործել ճամբարած թշնամու վրա: Այդ նպատակով Հայ ռազմիկները, թողնելով ձիերը գյուղից զգալի հեռավորության վրա, հետևակ վիճակում աննկատ մոտեցան թշնամու ճամբարին:

I փուլ – Վաղ լուսաբացին Հայկական բանակը անցավ գետը և անակնկալ հարձակվեց թշնամու ռազմիկների վրա, որոնք, խուճապի մատնվելով ու կորուստներ կրելով, դիմեցին փախուստի: Շուտով պարզվեց, սակայն, որ թշնամու ռազմիկները այնքան շատ են, որ Հայկական բանակի ուժերը հազիվ են հերիքում ճամբարում գտնվող թշնամու ռազմիկներին ոչնչացնելու համար:

II փուլ – Մարտի սկզբում սեփական ճամբարից փախուստի դիմած թշնամու ռազմիկները, օգտվելով անմիջական հետապնդման բացակայությունից, կենտրոնացրին ուժերը և, հետ վերադառնալով, հարվածեցին Հայկական բանակին: Դա ոգևորեց նաև անմիջականորեն ճամբարում գտնվող և դիմադրությունը շարունակող թշնամու ռազմիկներին: Բռնկվեց համառ մարտ, որի արդյունքում Հայկական բանակի մի մասին (2.000) հաջողվեց հեռանալ ճամբարից դեպի ոչ հեռու գտնվող ձիերի ուղղությամբ և պոկվել թշնամուց:

III փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը շրջապատեց Հայկական բանակի տեղում մնացած մասին (1.000) և առաջարկեց հանձնվել:

IV փուլ – Հայկական բանակը մերժեց թշնամու առաջարկը և անցավ հարձակման՝ փորձելով ճեղքել շրջապատման օղակը: Սկսվեց համառ ու կատաղի, սակայն խիստ անհավասար մի մարտ, որի արդյունքում, կռվելով մինչև վերջ, ի վերջո ընկան Մուշեղ Զաջ և Սամվել Մամիկոնյանները, Սմբատ ու Սահակ Բագրատունիները, Վահան Դաշույն Գնունին, ինչպես նաև զոհվեցին Նրանց գրեթե բոլոր ռազմիկները:

Հայերը կորցրին 3.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:

Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու գլխավորած Արծրունիների զուկը (5.000, որից 3.000 հեծյալ) շարժվեց հյուսիս-արևելքից Նահանգ մտած և շրջակայքն ասպատակող Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 10.000) դեմ: Այս ընթացքում Արծրունյաց իշխանը փորձեց հակառակորդի բանակի առաջնորդին հանձնած նվերներով համոզել վերջինիս չասպատակել Նահանգը, սակայն, ստանալով մերժում, իր գնդով արագորեն մոտեցավ հակառակորդի բանակին:

I փուլ – Հայկական բանակի հեծելազորը հարձակվեց հակառակորդի վրա և ստիպեց վերջինիս Նահանջել:

II փուլ – Հակառակորդը մարտի մեջ մտցրեց Նոր ուժեր, ինչի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

III փուլ – Մարտադաշտ հասած Հայկական բանակի հետևագործը հարվածեց թշնամուն, որի արդյունքում վերջինս պարտության կրեց և դիմեց փախուստի:

IV փուլ – Հայկական բանակը սկսեց հետապնդել և ոչնչացնել փախուստի դիմած հակառակորդի բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:⁹⁹⁷

⁹⁹⁷ Վերևում արդեն նշվեց, որ Արմինիայի VII ապստամբությունը չի վերջացել 775 թ-ի ապրիլի 24-ի Արձնի ճակատամարտով, քանի որ խորհրդահայ պատմագիտությունը ոչ միայն լիովին անհիմն վիպական է համարել և չի ընդունել Շապուհի Բագրատունու բերած տվյալները, այլև անտեսել է Կիլիկիան ու Ատորիքը ասպատակելու միջոցով ապստամբներին օգնելու պաշտոնական Կոստանդնուպոլսի փորձերը: Երկրորդ հանգամանքը այստեղ առանձնապես մեկնաբանության կարիք չունի և ուղղակի այն պետք է ֆիքսել: Ինչ վերաբերում է Շապուհի Բագրատունուն, ապա, ըստ ուսումնասիրողների, նրա երկի երկրորդ մասի գլխավոր հերոս Գրիգոր-Ղերենիկի Արծրունին (այսուհետ՝ Առաջին) իրականում Աշոտ Զաք Արծրունու որդի, Վասպուրականի գահերեց իշխան Գրիգոր-Ղերենիկ Արծրունին է (այսուհետ՝ երկրորդ), որը Վասպուրականում իշխել է 859-868 և 874-885 թվականներին: Սրանից էլ տրամաբանորեն բխեցվել է, որ Շապուհի Բագրատունու նկարագրած իրադարձությունները տեղի են ունեցել IX դարի երկրորդ կեսին: Իրոք, Շապուհի Բագրատունու երկի մեջ բացակայում են հստակ ժամանակագրական սիմեաները, շատ դեպքերում Առաջին և երկրորդ Գրիգոր-Ղերենիկները նույնացվել ու հաճախ շփոթվել են, իսկ իր տոհմում ավելի հայտնի երկրորդին վերաբերվող շատ տեղեկություններ էլ Շապուհի Բագրատունուն վերագրել է Առաջինին: Ավելի ուշագիտ ուսումնասիրությունը, սակայն, այնուհանդերձ հիմք է տալիս ասելու, որ Շապուհի Բագրատունին իրականում խոսում է երկու տարբեր անձնավորությունների մասին: Այսպես, ինչպես կարող է տեսնել Շապուհի Բագրատունու երկն ուշագիտ ուսումնասիրող յուրաքանչյուր ոք, հեղինակը հենց ինքն է առանձնացնում այս անձանց, երբ, Առաջինի կյանքը նկարագրելուց հետո, հեղինակը պատմում է նրա ծերանալու, մահանալու և թաղվելու մասին, որից հետո միայն տեղեկություններ է տալիս երկրորդի մասին: Այսինքն արդեն ինքն՝ Շապուհի Բագրատունին, առանձնացրել է այս անձանց և միայն հետագա ուսումնասիրողների «ջանքերի» արդյունքում է, որ վերջիններս միավորվել են: Անցնելով առաջ նշենք, որ որպես Առաջինի եղբայրներ են հիշատակվում Համազասպը (մոտ 756 - ուղ. 762՝ մի մասում) և Գագիկը (մոտ 756 - ուղ. 762՝ մի մասում), որոնք, ըստ Ղևոնդի, VIII դարի երկրորդ կեսերին իրոք իշխել են Վասպուրականում: Շարունակելով քննարկումը նշենք, որ Առաջինը, ըստ Շապուհի Բագրատունու ունեցել է երկու տղա և մեկ աղջիկ, իսկ երկրորդը, ըստ Թովմա Արծրունու, երեք տղա ու երկու աղջիկ: Իր հերթին, Առաջինի և երկրորդի մահից հետո ժամանակակից Շապուհի Բագրատունին հիշատակում է Հայոց իշխան Տաճատ Անձևացուն (781-785), որը ոչ մի կերպ չէր կարող լինել երկրորդի ժամանակակիցը: Եվ վերջապես, խոսելով առաջինի արկածների մասին, Շապուհի Բագրատունին պատմում է, որ նա ու իր թիկնապահ Չափրան Գևունին Վանում պատսպարում է հյուրընկալում են վերափորված ու իռզանած մի մարդու: Հաջորդ օրը առավոտյան վերջինս ներկայանում է որպես Բաղդատի նախկին տիրակալ, որին թշնամիների դեմ պայքարի ժամանակ դավաճանել է իր բանակը: Հետագայ խոսակցության ժամանակ պարզվում է նաև, որ անձանքը լսել է Վանի իշխան Գրիգոր-Ղերենիկի առատածեռության մասին և ուզում է տեսնվել նրա հետ ու խնդրել նրանից մի ձի և ուղեկցող՝ նպատակ ունենալով ճանապարհով արևելքում իշխող իր աներոջ մոտ՝ նրանից բանակ ու միջոցներ ստանալու, վերադառնալու և իր գահը վերանվաճելու համար: Իր հերթին խոսակցության ընթացքում անձանքը հասկանում է, որ գործ ունի հենց Գրիգոր-Ղերենիկի հետ, որի նյութական վիճակն էլ, սակայն, բավականին ծանր է: Չնայած դրան, Գրիգոր-Ղերենիկին այնուհանդերձ գտնում է և վճարում է մի ուղեկցողի, որը անձանքին հասցնում է Խորասան: Հետագայում Բաղդատում Գրիգոր-Ղերենիկը հանդիպում է արդեն խալիֆ դարձած անձանքին, որը ճանաչում է իրեն օգնողին: Այս հանգամանքի շնորհիվ Գրիգոր-Ղերենիկը վերադառնում է Վասպուրական և իր իշխանությունը հաջողությամբ տարածում է ողջ Լահիսի վրա: Արդյունքում կարծում են, որ բոլոր հիմքերը կան եկադրելու, որ այս պատմությունը մեջ հիշատակվող անձանքը Աբբասյան երկրորդ խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրն է, որի գահակալության սկզբում Աբբասյանները խալիֆությունում, թեև արդեն հիմնականում տիրել էին իշխանությունը, սակայն դեռևս գոյություն ունեին Օմայյանների որոշակի ուժեր, որոնց դեմ պայքարելիս էլ ալ-Մանսուրը հայտնվում է այդպիսի ողբալի վիճակում: Անձանքի՝ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը լինելու հանգամանքը անուղղակիորեն հիմնավորվում է վերը բերված փաստարկներով, ինչպես նաև նրանով, որ մեր պատմիչը անձանքին կոչում է «Ալի», որը լիովին կարող է լինել «ալ-Մանսուր» անվանման կրճատ ձևը, իսկ անձանքին էլ ձգտում էր դեպի արևելք՝ Խորասան, որտեղ իշխում էին նրա աները և նրա համախոհները: Այս կապակցությամբ հայտնի է, որ Օմայյանների դեմ Աբբասյանների պայքարը սկսվեց Խորասանից և այդ երկրամասը հանդիսանում էր նրանց ապստամբության ռազմաքաղաքական կորիզը: Այս կապակցությամբ ավելացնենք նաև, որ, ըստ Շապուհի Բագրատունու, ի վերջո հենց Խորասանից ստացված օգնության շնորհիվ է անձանքը կրկին դառնում Բաղդատի տիրակալ (խալիֆ), իսկ ըստ Շապուհի Բագրատունու էլ այս խալիֆին հաջորդել է «Մահմեդ»-ը, որը լիովին կարող է լինել Աբբասյան հաջորդ խալիֆ ալ-Մահդիի անվան աղավաղված ու կրճատված ձևը: Այսպիսով վերը բերված փաստարկները վկայում են այն բանի օգտին, որ Առաջին և երկրորդ Գրիգոր-Ղերենիկները տարբեր անձնավորություններ են, Առաջինը գործել է VIII դարի երկրորդ կեսերին, իսկ այս ամենն էլ իր հերթին վկայում է Առաջին Գրիգոր-Ղերենիկի տված այս ճակատամարտի պատմականությունը: Իր հերթին այն, որ ճակատամարտը տեղի է ունեցել հենց 775 թ-ի հունիսին և հաջորդել է 775 թ-ի ապրիլի 24-ի Արձնի ճակատամարտին, հիմնավորվում է հետևյալ փաստարկներով: Այսպես, ըստ Շապուհի Բագրատունու. «Մահացավ Ալին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը - Մ.Ֆ.) և նրան հաջորդեց, Մահմեդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդի - Մ.Հ.) անունով մի չար մարդ: Այս Մահմեդը բազմաբանակ գործ պատրաստեց, սարքեց և եկավ Հայոց աշխարհի վրա: Եկավ, հասավ Արարատ Լահիսնը և առաջին հերթին գրավեց Դվին քաղաքը, իսկ այնտեղից էլ շրջվեց դեպի Վասպուրականի կողմը»: Ըստ նույն պատմիչի, Արաբական խալիֆության բանակի այս շարժին անմիջապես հաջորդեց Գառնիի ճակատամարտը: Այսինքն, թշնամու բանակը Վասպուրականի ուղղությամբ է շարժվել նոր խալիֆի գահ բարձրանալուց հետո և, հետևաբար, Գառնիի ճակատամարտը տեղի է ունեցել հենց նրա օրը, այն դեպքում, երբ, ըստ Ղևոնդի, Արձնի ճակատամարտի ժամանակ դեռ կենդանի էր Լահիսի խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը: Այսինքն՝ ակնհայտ է, որ Գառնիի ճակատամարտը տեղի է ունեցել Արձնի ճակատամարտից հետո: Իր հերթին, ըստ Ղևոնդի, Արձնի ճակատամարտից հետո. «...թշնամիները, ասպատակ սփռելով Բագրևանդում և նրան սահմանակից գավառներում, մեծ տաճկապ պատճառեցին երկրի բնակիչներին»: Իր հերթին, ըստ Շապուհի Բագրատունու, Արաբական խալիֆության բանակը «... հասավ Արարատ Լահիսնը և առաջին հերթին գրավեց Դվին քաղաքը, իսկ այնտեղից էլ շրջվեց դեպի Վասպուրականի կողմը»: Այսպիսով, ըստ մեր երկու պատմիչների, ճակատամարտից հետո թշնամին մասնատել է ուժերը և շարժվել է Վասպուրականի ուղղությամբ (ըստ Ղևոնդի. «հարակից գավառներ»): Թշնամու այս շարժն, իհարկե, նպատակ ուներ պատժել ապստամբությանը ակտիվ մասնակցած և Արձնի ճակատամարտից հետո ողջ մնացած Գրիգոր-Ղերենիկի եղբայր Գագիկի որդիներ Համազասպ ու Սահակ Արծրունիներին: Կարելի է ենթադրել, որ վերջիններիս հորեղբայր Գրիգոր-Ղերենիկը, գործող խալիֆի հետ լինելով լավ անձնական հարաբերությունների մեջ, վերջինիս կենդանության օրը (մինչև 775 թ-ի գարնան վերջը) բացահայտորեն չի մասնակցել ապստամբությանը, սակայն արդեն նոր խալիֆի օրոք, հատկապես երբ սկսվեցին բռնություններ ողջ Արմինիայում, ինչպես նաև ոտնձգություններ ծայր առան Վասպուրականի նկատմամբ, վերջինս միացել է ապստամբությանը և 775 թ-ի գարնան վերջից կամ ամռան սկզբից գլխավորել է այն, ինչի արդյունքն էլ հենց եղել է հիշատակված Գառնիի ճակատամարտը: Այսպիսով՝ Գրիգոր-Ղերենիկի անձնական-ընկերական հարաբերությունների վերլուծությունը ևս անուղղակիորեն վկայում է այն մասին, որ քննարկվող ճակատամարտը հաջորդել է Արձնի ճակատամարտին: Շարունակելով դատողությունները՝ փաստենք հետևյալը: Հայտնի է, որ 775 թ-ի ամռանը Բյուզանդական կայսրության տարածք անցած Արմինիայի VII ապստամբության մի շարք մասնակիցների կամ առաջնորդների կողմից ղեկավարվող կայսերական խոշոր բանակը լայնամասշտաբ մարտական գործողություններ սկսեց Արաբական խալիֆության դեմ Կիլիկիայում և Հյուսիսային Ատորիքում, ընդ որում Բյուզանդական կայսրության տարածք հեռացած ապստամբության մասնակիցներից կամ առաջնորդներից մեկը՝ Տաճատ Անձևացին, մինչ այդ անելը հասցրել է ևս մեկ անգամ պարտության մատնել Արաբական խալիֆության բանակին Շախաստան դաշտի ճակատամարտում, իսկ այդ ճակատամարտը, ինչպես հստակորեն երևում է նույն Շապուհի Բագրատունու շարադրանքից, հաջորդել է Գառնիի ճակատամարտին: Այսպիսով, եթե ընդունենք, որ Տաճատ Անձևացին Գառնիի ճակատամարտից հետո ամառվա մնացած մասի ընթացքում հասցրել է պարտության մատնել Արաբական խալիֆության բանակին, հեռանալ Բյուզանդական կայսրության տարածք, դառնալ բանակաթեմի գորավար, ներխուժել Կիլիկիա և Հյուսիսային Ատորիք ու կրկին պարտության մատնել Արաբական խալիֆության բանակին Մարաշի ճակատամարտում, ապա գալիս ենք հետևության, որ իրադարձությունները մեկ ամառվա մեջ տեղավորվելու համար պետք է ունենան մոտավորապես հետևյալ տեսքը: Այսպես, 775 թ-ի հունիսին պետք է լինել Գառնիի ճակատամարտ, հուլիսին՝ Շախաստան դաշտի ճակատամարտը և Տաճատ Անձևացու հեռանալը Բյուզանդական կայսրության տարածք, իսկ օգոստոսին էլ՝ կայսրության բանակի մարտական գործողությունները Կիլիկիայում ու Հյուսիսային Ատորիքում: Այսպիսով՝ եղած տեղեկատվության համադրված վերլուծության և տրամաբանական դատողությունների շնորհիվ մեզ հաջողվեց վերականգնել Հայկական բանակի «կորսված», սակայն փայլուն հաղթանակներից մեկը:

2013. 775 հուլիս - Շահաստան դաշտի ճ-մ (Վասպուրական, Անձևացիք գավառ): Տաճատ Անձևացու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 3.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Անձևացիք ներխուժած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր^{998, 2013}
2014. 775 օգոստոս - Վասպուրականի հարավը և Անձևացիք Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰¹⁴
2015. 775 օգոստոս - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰¹⁵
2016. 775 օգոստոս - Մարաշի ճ-մ²⁰¹⁶

Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Միքայել Լախանոդրակոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 35.000), առաջանալով Կիլիկիայի արևմտյան շրջաններից, սկսեցին մոտենալ քաղաքին, որտեղ տեղակայված էր Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000):

I փուլ - Կայսերական բանակի առաջապահը, կեղծ հարձակում գործելով քաղաքի վրա, սկսեց դիտավորյալ նահանջ իրականացնել՝ ի վերջո հասնելով նրան, որ հակառակորդի կայազորը դուրս եկավ բաց դաշտ:

II փուլ - Կայսերական բանակը անակնկալ հարված հասցրեց հակառակորդին և ծանր պարտության մատնեց վերջինիս:

III փուլ - Կայսերական բանակը առաջապահը որոշ ժամանակ պաշարեց քաղաքը, սակայն ի վերջո նահանջեց և հիմնական բանակի հետ միասին վերադարձավ ելման դիրքեր:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

2017. 775 սեպտեմբերի սկիզբ - Բուլղարական խանության տարածք Կոնստանդին V-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁰¹⁷ Արշավանքի ժամանակ ծանր հիվանդացած Կոնստանդին V-ը սեպտեմբերի 14-ին մահացավ, որից հետո կայսր հռչակվեց Լևոն IV-ը:
2018. 775 դեկտեմբեր - Տուտիսի ճ-մ (Ադձնիք, Անգեղ տուն գավառ): Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 2.000, այդ թվում ասորիներ) հաղթեց և հետ մղեց Ամիրից առաջխաղացած և շրջակայքը ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁰¹⁸
2019. 776 հունվար - Տուտիսի ճ-մ: Արաբական խալիֆության կրկին հարձակման անցած բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում պավլիկյաններ) հաղթեց Տարոնի իշխանության բանակին (մոտ 2.000, այդ թվում ասորիներ), որից հետո գրավեց վերջինիս ճամբարը և դաժանորեն ասպատակեց շրջակայքը: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁰¹⁹
2020. 776 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰²⁰
2021. 776 ամառ - Սծքինը Աբդ ալ-Սալամ իբն Հաշիմ ալ-Յաշբարիի գլխավորած խարաջյան ապստամբները (20.000) չգրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200), որից հետո առաջ խաղացին դեպի Ռաշ-Ալև, անհաջողության մատնվեցին նաև այստեղ ու շարժվեցին դեպի Ամիր: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²⁰²¹

⁹⁹⁸ Այս ճակատամարտը ևս հռչակվել է «վիպական», այն դեպքում, երբ իրականում այն հանդիսանում է ապստամբության բաղկացուցիչ մասը: Չնայած Շապուհ Բագրատունու ժամանակագրական տեսանկյունից ոչ հստակ տեղեկատվությանը՝ վերջինիս ժամանակը կարելի է պարզել մեծ ճշտությամբ, ինչն էլ հնարավորություն է տալիս այն տեղադրել դեպքերի տրամաբանական շրջայում: Այսպես, Շապուհ Բագրատունու երկից հստակորեն երևում է, որ այս ճակատամարտը հաջորդել է 775 թ-ի հունիսի Գառնիի ճակատամարտին, որն էլ իր հերթին հաջորդել է 775 ապրիլի 24-ի Արձնի ճակատամարտին: Իր հերթին, այն բանից հետո, երբ Տաճատ Անձևացին հաղթանակ տարավ այս ճակատամարտում, իսկ Արաբական խալիֆության բանակը պարտասույզ կրկին հարձակվել Անձևացիքի վրա, ըստ Շապուհ Բագրատունու. «... Տաճատը առավ իր ողջ ունեցվածքն և գնաց, ամրացրեց իր բերդի ամրությունները: Նա իր ծառաներին և հավատարիմներին տեղավորեց իր բոլոր բերդերում, իսկ ինքն, իբրև փախստական, գնաց հոռոմաց երկիրը»: Դրանից հետո, ըստ Դևոնդի և Թեոփանոս Խոստովանողի, 775 թ-ի ամռանը (ըստ իս՝ օգոստոսին) նաև Բուլեղարների բանակաթեմի զորավար Տաճատ Անձևացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները ասպատակեցին Կիլիկիան ու Հյուսիսային Ասորիքը: Վերևում արդեն հիմնավորվեց, որ, եթե այս բոլոր իրադարձությունները փորձենք ողջամիտ կերպով տեղավորել 775 թ-ի ամռանը, ապա կստացվի, որ Շահաստան դաշտի ճակատամարտը տեղի է ունեցել 775 թ-ի հուլիսին: Այսպիսով, երբ հստականում է այս ճակատամարտի թվականը և այլևս որևէ փաստարկ չի մնում այն հռչակել «վիպական», մեր առաջ կրկին հառնում է Հայկական բանակի հերթական մի մոռացված, սակայն փայլուն հաղթանակ:

2022. 776 ամառ - Ամիր Արդ ալ-Սալամ իբն Յաշիմ ալ-Յաշբարիի գլխավորած խարաջյան ապստամբները (մոտ 15.000) չգրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 700): Յայերը կորցրին մոտ 70, դաշնակիցը՝ մոտ 30, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁰²²
2023. 776 ամառ - Սամուսառ Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 6.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և, խուսափելով թշնամու առաջխաղացող խոշոր բանակից (մոտ 70.000), ասպատակելով շրջակայքը նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁰²³
2024. 776 աշուն - Ամիր Արդ ալ-Սալամ իբն Յաշիմ ալ-Յաշբարիի գլխավորած խարաջյան ապստամբները (մոտ 20.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայ ռազմիկներից (մոտ 200): Յայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²⁰²⁴
2025. 776 աշուն - Մուշի ճ-մ: Տարոնի իշխանության բանակը (մոտ 5.000) անորոշ ելքով ընդհարվեց Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 7.000) հետ: Յայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր^{999:2025}
2026. 777 ամառ - Փոքր Յայի հարավը ու Կապարովկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰²⁶
2027. 778 գարուն - Յադաս ամրոցը շրջակայքը ասպատակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և հիմնովին ավերեցին: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁰²⁷
2028. 778 գարուն - Մարաշի ճ-մ: Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Միքայել Լախանոդրակոնի, Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Վարազ-Տիրոց Բագրատունու, Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավար Արտավազդ Մամիկոնյանի, Օպսիկոն բանակաթեմի զորավար Գրիգոր Մուշեղի Մամիկոնյանի և Բուկելարների բանակաթեմի զորավար Տաճատ Անձևացու գլխավորությամբ քաղաքը պաշարած և շրջակայքը ասպատակած Արմենիակոն, Անատոլիկոն, Օպսիկոն, Բուկելարների ու Թրակեսիոն բանակաթեմերի միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին քաղաքին օգնել փորձող Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 40.000), սակայն ի վերջո նահանջեցին: Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ 2.005 զինվոր, որոնց թվում բանակի 5 ղեկավար էմիրներ:²⁰²⁸
2029. 778 գարուն - Ջեյհուն գետի ճ-մ: Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Միքայել Լախանոդրակոնի, Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Վարազ-Տիրոց Բագրատունու, Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավար Արտավազդ Մամիկոնյանի, Օպսիկոն բանակաթեմի զորավար Գրիգոր Մուշեղի Մամիկոնյանի և Բուկելարների բանակաթեմի զորավար Տաճատ Անձևացու գլխավորած Արմենիակոն, Անատոլիկոն, Օպսիկոն, Բուկելարների ու Թրակեսիոն բանակաթեմերի միացյալ բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության հետապնդող բանակին (մոտ 30.000) ու նահանջեցին Կիլիկիայի արևմտյան շրջաններ, մինչ այդ հիմնովին ավերելով Տարսուրը: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁰²⁹
2030. 778 աշուն - 779 գարուն - Փոքր Յայի հարավը, Կապարովկիան, Փոյուզհան, Պիսիդան, ինչպես նաև Ամորիոնի ու Եփեսոսի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000, որից 80.000-ը կանոնավոր բանակի ռազմիկներ) ասպատակեց և նահանջեց: Յադաս ամրոցը մի քանի տարում վերականգնվեց և այստեղ տեղակայվեց Արաբական խալիֆության 6.000 ռազմիկից բաղկացած մշտական հարվածային ջոկատ:²⁰³⁰
2031. 779 ամառ - Փոքր Յայի 3 բերդեր Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 800), ասպատակեց շրջակայքը և նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁰³¹
2032. 780 հուլիսի վերջ - սեպտեմբեր - Սեմայաուա ամրոցը (= Ղամայու) (Կիլիկիայի հյուսիս) խալիֆի որդի Յարուն ալ-Ռաշիդի գլխավորությամբ Փոքր Յայի հարավը և

⁹⁹⁹ Կարելի է ենթադրել, որ Ամիրի գրավումից հետո Արաբական խալիֆությունը այս կամ այն կերպ համաձայնության է եկել Արդ-ալ-Սալամ իբն Յաշիմ ալ-Յաշբարիի հետ և նրա հարձակումն ուղղել են Տարոնի վրա:

Կապաղովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000), անվտանգ հեռանալու երաշխիքներ տալով բերդի կայազորին, 38 օրում գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁰³²

2033. 780 աշուն - Կապաղովկիայի ճ-մ: Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Միքայել Լախանոդրակոնի գլխավորած Թրակեսիոն բանակաթեմի բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 7.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Սեմայաուա ամրոցից առաջխաղացած և շրջակայքը ասպատակող Արաբական խալիֆության բանակին (50.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁰³³

2034. 781 գարուն - Կիլիկիայի արևելքը Արաբական խալիֆության բանակը (50.000) ասպատակեց, սակայն, խուսափելով Բուկեղարների բանակաթեմի զորավար Տաճատ Անձևացու և Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Միքայել Լախանոդրակոնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (90.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 40.000), նահանջեց:²⁰³⁴

2035. 781 ամառ - Մեյենոսի ճ-մ (Կիլիկիայի հյուսիս): Հովհաննես Սակելլիոսի և Բուկեղարների բանակաթեմի զորավար Տաճատ Անձևացու գլխավորած Արմենիակոն, Անատոլիկոն, Օպսիկոն և Բուկեղարների բանակաթեմերի միացյալ բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) հաղթեցին խալիֆի որդի Հարուն ալ-Ռաշիդի գլխավորությամբ Տալունից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 70.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁰³⁵ Սկսված բանակցությունների արդյունքում Տաճատը համաձայնեց խոշոր փրկագնի և այլ զիջումների փոխարեն թույլ տալ շրջապատված Արաբական խալիֆության բանակի մնացորդներին հեռանալ: Կարճ ժամանակ անց, խուսափելով իր նկատմամբ սկիզբ առնող հալածանքներից, Տաճատ Անձևացին անցավ խալիֆություն և նշանակվեց Հայոց իշխան:

2036. 782 գարուն - Փարվանա լճի ճ-մ (Գուզարթ նահանգ, Ջավախք գավառ): Ջահաֆյանների բանակը (մոտ 3.000) փորձեց անակնկալ հարձակվել Սատրապական Հայաստան ուղևորվող խաղաղ բնակիչներին ուղեկցող Արտանուշի իշխան Ատրներսեհ Բագրատունու և նրա որդի Աշոտ գլխավորությամբ հանգստի տեղավորված բանակի (մոտ 1.000) վրա, սակայն վերջինս անցավ հուժկու հակահարձակման և փախուստի մատնեց թշնամուն: Հայերը կորցրին մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁰³⁶

2037. 782 գարուն - Նակոյիա ամրոցը (Դորիլեոնից մոտ 10 կմ հարավ) խալիֆի որդի Հարուն ալ-Ռաշիդի ընդհանուր ղեկավարությամբ Կապաղովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 150.000) ալ-Ռաբի իբն Յունուսի կողմից գլխավորվող մի մասը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁰³⁷

2038. 782 ամառ - Քաթենոսի ճ-մ (Փոքր Ասիայի հյուսիս-արևմուտք, Գրանիկոս գետի ակունքների մոտ)²⁰³⁸

Հարուն ալ-Ռաշիդի, Եգիդ իբն Մագհադ ալ-Շայբանու, խալիֆի հաջիբ ալ-Ռաբի իբն Յունուսի ու սենեկապետ Յահա իբն խալիդ ալ-Բարմակիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 150.000, որից 95.793-ը կանոնավոր բանակի ռազմիկներ) ներխուժեց Փոքր Ասիա և, հասնելով Աբիդոսի թերակղզուն ու բաժանվելով մի քանի խոշոր մասերի, ճամբար գարկեց Գրանիկոս գետի ափերին: Այս պայմաններում Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Միքայել Լախանոդրակոնի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000), առժամանակ զերծ մնալով բաց դաշտային ընդհարումից, նախատեսում էին հարված հասցնել հիմնական բանակից առանձնացած հակառակորդի առանձին ուժերի ու գլխավոր մարտը տալ միայն այն ժամանակ, երբ վերջինիս բանակը կսկսի հետ քաշվել:

I փուլ – Ալ-Բարմակիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (30.000), առաջանալով դեպի հարավ, Բաբենուսի մոտ պարտության մատնեց Թրակեսիոն բանակաթեմի գորավար Միքայել Լախանոդրակոնի գլխավորած Թրակեսիոն բանակաթեմի բանակին (30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Կայսրության բանակի կորուստը կազմեց 15.000 ռազմիկ: Սրանից հետո, սակայն, որևէ հնարավորություն չտեսնելով այլևս անցնել Դարդանեղ և հնարավոր չհամարելով նաև մնալ տեղում, Արաբական խալիֆության բանակը միավորեց ուժերը ու սկսեց հետ քաշվել արևելյան ուղղությամբ:

II փուլ – Եզդիդ իբն Մազհադ ալ-Շայբանու գլխավորությամբ գործող Արաբական խալիֆության հիմնական բանակի առաջապահը (30.000) Նիկիայի մոտ պարտության մատնեց Նիկիտայի գլխավորած կայսերական բանակին, որի մնացորդները պատասպարվեցին Նիկիայում և Նիկոմեդիայում:

III փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը, ասպատակելով շրջակայքը, հասավ մինչև Խրիստապոլիս, որից հետո ուժերը հետ քաշեց, գետանցեց Սանգարիա գետը և ճամբար զարկեց գետի աջ ափի ու դեպի ավելի արևելք սկսվող լեռնազանգվածի միջև տարածվող հարթավայրում: Այս ընթացքում արևմուտքից Սանգարիա գետի ձախ ափին մոտեցած կայսերական բանակի մի մասը արևելքից լեռնազանգվածի անցումները փակած մյուս մասի հետ միասին, ըստ էության, շրջապատեցին հակառակորդի բանակին: Սկիզբ առան մանր ընդհարումներ, որից հետո մինչ այդ գաղտնի Հարուն ալ-Ռաշիդի կողմն անցած Տաճատ Անձևացու միջնորդությամբ սկսվեցին բանակցություններ:

Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 56.090 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 16.000, դաշնակիցը՝ մոտ 40.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 20.000 զինվոր: Արդյունքում կնքվեց եռամյա զինադադար, համաձայն որի Արաբական խալիֆության բանակը ազատ է արձակում գերիներին և, առանց որևէ խոչընդոտի ու կայսրության հաշվի պարենամթերք ստանալով, հանգիստ հեռանում է, իսկ կայսրությունն էլ, անկախ մինչ այդ հակառակորդի ձեռք բերածից, այդ տարվա համար վճարում էր 250 կգ ոսկի և 10.000 կապ մետաքս՝ նույնքան էլ պարտավորվելով վճարել հաջորդ երկու տարիներից յուրաքանչյուրի համար: Համաձայնության ձեռք բերումից հետո մինչ այդ փաստացի կառավարող կայսրուհի Իրենայի ու նրա շրջապատի հետ առանց այդ էլ վատ հարաբերություններ ունեցող Տաճատ Անձևացին իր ընտանիքի հետ անցավ Արաբական խալիֆության կողմը և, որպես ծանր իրավիճակում հայտնված Արաբական խալիֆության բանակին նույն այդ իրավիճակից նույնիսկ մեծ օգուտով էլ դուրս հանած անձնավորություն, 782 թ-ի վերջին նշանակվեց Հայոց իշխան: Դրա հետ միաժամանակ պաշտոնական Բաղդադը Արմինիայում թերևս ցրեց հարկային ճնշումը, դադարեցրեց հայերի նկատմամբ իրականացվող բռնությունները և արդյունքում արդեն տարվա վերջում Արմինիայի VII ապստամբությունը վերջացավ: Արդյունքում Մամիկոնյանները, Կամսարականները, Ապահունիները ու Գնունիները կորցրին իրենց գործնականում բոլոր կալվածքները և հիմնականում արտագաղթեցին Բյուզանդական կայսրության կայսրություն, սակայն դրան հակառակ Բագրատունիները ոչ միայն պահպանեցին իրենց տիրույթները, այլև, վերանվաճելով նաև Հյուսիսային Բագրատունիների կորցրած բոլոր կալվածքները Գուգարքում ու Տայքում, հիմնեցին Հյուսիսային Բագրատունիների Նորացված ճյուղի կողմից կառավարվող Արտանուշի հզոր իշխանությունը:

2039. 782 աշուն – Սիցհիլիան Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) գրավեցին 780 թ-ին ապստամբած և իրեն կայսր հռչակած Էլպիդիոսի բանակից (մոտ 6.000): Հայերը կորցրին մոտ 600, դաշնակիցը՝ 3.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Էլպիդիոսը դիմեց փախուստի և պատասպարվեց Կարթագենում:²⁰³⁹

2040. 783 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁴⁰

2041. 783 աշուն - 784 հունվար – Հունաստանը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և, կայսրության իշխանությունն ամրապնդելով տեղում հաստատված սլավոնների նկատմամբ, հետ քաշվեցին:²⁰⁴¹

2042. 784 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁴²
2043. 785 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁴³

Արաբա-խազարական III պատերազմ (786-799)

2044. 786 գարուն – Հաղաս ամրոցը շրջակայքը ասպատակած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և հիմնովին ավերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁰⁴⁴
2045. 786 գարուն – Ուտիքը, Աղվանքը և Կախեթին Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁴⁵
2046. 786 ամառ – խազարական խաթանության տարածք Ղերբենդի լեռնանցքով ներխուժեցին Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) և Հայոց իշխան Տաճատ Անձևացու, սպարապետ Բագրատ Բագրատունու ու Ներսեհ Կամսարականի գլխավորած Հայոց այրուձին (15.000), սակայն առանց մարտերի նահանջեցին, որի ընթացքում Տաճատը, Բագրատը, Ներսեհը և ուրիշներ մահացան բռնկված համաճարակից:²⁰⁴⁶

Արմինիայի VIII ապստամբություն (787-788)¹⁰⁰⁰

2047. 787 – Ակամասիս գյուղի ճ-մ (Տայք, Կող գավառ): Սատրապական Հայաստան ուղևորվող խաղաղ բնակիչներին ուղեկցող Շապուհ Ամատունու և նրա որդի Համամի գլխավորած Հայկական բանակը (2.000 հեծյալ) հաղթեց հետապնդող Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր: Խաղկոթիքի հյուսիս-արևելյան մասում հիմնվեց Համշենի Ամատունիների իշխանությունը:²⁰⁴⁷
2048. 788 գարուն – Պարտավի ճ-մ: Բաղաթի աշխարհագորը (մոտ 3.000) ոչնչացրեց Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր: Շուտով, սակայն, Արմինիա մտավ Արաբական խալիֆության մի բանակ (մոտ 50.000), որի հետևանքով Արմինիայի VIII ապստամբությունը վերջացավ և վերականգնվեց նախկին վիճակը:²⁰⁴⁸
2049. 788 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց: Միաժամանակ Տարսուղը առավել ամրացվեց և այստեղ տեղակայվեց Արաբական խալիֆության 5.000 ռազմիկից բաղկացած մշտական հարվածային ջոկատ:²⁰⁴⁹
2050. 788 նոյեմբեր – Կիլիկիայի արևմուտքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁵⁰
2051. 789 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁵¹
2052. 789 սեպտեմբեր – Ապանդնայի ճ-մ (= Կուպիդանդոնի ճ-մ) (Կապադոկիա): Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 10.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁰⁵²
2053. 789 հոկտեմբեր – Ստրիմոնի ճ-մ: Խան Կարդամի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 5.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²⁰⁵³
2054. 789 հոկտեմբեր – Բենվենտի ճ-մ: Ֆրանկական կայսրության և Բենվենտի իշխանության միացյալ բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության առաջխաղացած

¹⁰⁰⁰ Այս ապստամբությունը պատկանում է հերթական մոռացված ապստամբությունների թվին:

բանակին (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁰⁵⁴

2055. 790 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁵⁵
2056. 790 ամառ - Աթալիայի ճ-մ (Պամֆիլիա, ծովի ափին): Արաբական խալիֆության նավատորմը (մոտ 20 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 150 զինվոր, մոտ 100 նավ, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁰⁵⁶
2057. 791 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁵⁷
2058. 791 ապրիլ - Պրոքատոնի ճ-մ (Հյուսիսային Թրակիա): Կոնստանդին VI-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000) մանր գիշերային մարտում ընդհարվեցին Բուլղարական խանության բանակի (մոտ 50.000) հետ, որից հետո երկու կողմերն էլ նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 60, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁰⁵⁸
2059. 791 սեպտեմբեր - հոկտեմբեր - Կիլիկիայի հյուսիսը և Տարսոնի շրջակայքը Կոնստանդին VI-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁰⁵⁹
2060. 792 գարուն - Համզին ամրոցը Արմինիայի ոստիկան ալ-Ֆադլ իբն Յահիայի գլխավորությամբ առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) չգրավեցին Խազարական խաթանության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁰⁶⁰

Արմինիայի IX ապստամբություն (792-795)¹⁰⁰¹

2061. 792 գարուն - Մծբինի, Դարա ամրոցի, Ամիդի, Տիգրանակերտի, Արզնի և Խյաթի շրջակայքը Մծբինի կառավարչի դեմ Ֆադլի իբն Աբու Խալիֆ գլխավորությամբ ապստամբած խարաջյանները (մոտ 5.000) ասպատակեցին, որից հետո շարժվեցին դեպի Մոսուլ, որտեղ սկզբում հաղթեցին, բայց ի վերջո պարտություն կրեցին կառավարական բանակից, իսկ Ֆադլի իբն Աբու Խալիֆը սպանվեց:²⁰⁶¹
2062. 792 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Դուռն Կիլիկիո կիրճից ներխուժած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց Հադաս ամրոցի կիրճով՝ կոտորելով 19.000 մարդ:²⁰⁶²
2063. 792 հուլիսի 20 - Մարկինտապոսի ճ-մ: Խան Կարդամի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Կոնստանդին VI-ի և Միքայել Լախանոդրակոնի գլխավորությամբ և հետ շարժեց անկանոն կերպով մարտի մեջ մտնող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000, այդ թվում Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Վարդ Սկլերոսի¹⁰⁰² գլխավորած Թրակեսիոն բանակաթեմի բանակը) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000, այդ թվում Բագրատ Հայը): Հայերը կորցրին մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեցին նաև Վարդանը և Բագրատը, դաշնակիցը՝ մոտ 25.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Միքայել Լախանոդրակոնը, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²⁰⁶³

Սատրապական Հայաստանի XI ապստամբություն (792-793)¹⁰⁰³

2064. 792 նոյեմբեր - Փոքր Հայքի ճ-մ: Արմենիակոն բանակաթեմի ապստամբած Հայկական բանակը (մոտ 20.000), տեղեկանալով այն մասին, որ գահակալական պայքարում

¹⁰⁰¹ Այս ապստամբությունը հերթական մոռացված ապստամբությունն է:

¹⁰⁰² «Մոնեմվասիայի ժամանակագրության» համաձայն Սկլերոսները ծագում էին Փոքր Հայքից: Միաժամանակ, հաշվի առնելով, որ այս տոհմում շատ հաճախ է հանդիպում այդ ժամանակ միայն հայերին քնորոշ ու սիրելի «Վարդ(աս)» անունը, ինչպես նաև այն, որ հայտնի Վարդ Սկլերոսի ապստամբության ժամանակ վերջինս ջերմ աջակցություն ունեցավ առաջին հերթին հենց հայերի կողմից, նրանց հայականությունը գործնականում կասկած չի հարուցում:

¹⁰⁰³ Այս ապստամբությունը ևս գրեթե ուշադրության չի արժանացել:

Կոնստանդին VI-ին օժանդակած բանակաթեմի նախկին գորավար Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանը ձերբակալվել է և կուրացվել, ապստամբեց և հաղթեց պրոտոպասթար Կոնստանդին-Արտաշիր Յայի ու Խրիստիսիրի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակին (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, պարտվողներից՝ հայերը մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր: Կոնստանդին-Արտաշիր Յայը ու Խրիստիսիրը գերվեցին և կուրացվեցին:²⁰⁶⁴

2065. 793 մայիսի 26 - Փոքր Յայքի ճ-մ: Կոնստանդին VI-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության կառավարական բանակը (մոտ 70.000) դավաճանության շնորհիվ հաղթեց Արմենիական բանակաթեմի Յայկական բանակին (մոտ 40.000)՝ ստիպելով նրան նահանջել: Յայերը կորցրին մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր: Արմենիական բանակաթեմի մնացորդները հուլիսի 30-ին անցան Արաբական խալիֆության և վերջինիս հանձնեցին Անի-Կեմախ ամրոցը:²⁰⁶⁵ Սատրապական Յայաստանի XI ապստամբությունը ճնշվեց:
2066. 793 ամառ - Ուլանի ճ-մ (Վարդանակերտ ամրոցի մոտ): Խարաջյանները¹⁰⁰⁴ (մոտ 2.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Արմինիայի ոստիկան Խալիդ իբն Եզիդ իբն Ուսայդ ալ-Սալամիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (5.000): Յայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁰⁶⁶
2067. 793 ամառ - Վարդանակերտ ամրոցի ճ-մ¹⁰⁰⁵: Խարաջյանները (մոտ 5.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին ալ-Աբբաս իբն Ջարիր իբն Խալիդ ալ-Կասրի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 7.000): Յայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև ալ-Աբբասը:²⁰⁶⁷
2068. 793 ամառ - Վարդանակերտ ամրոցի ճ-մ¹⁰⁰⁶: Խարաջյանները (մոտ 6.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) հաղթեցին Մադան ալ-Յուսսինի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 8.000): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Մադան ալ-Յուսսինի:²⁰⁶⁸
2069. 793 աշուն - Կատաղի ամրոցը Խարաջյանները (մոտ 7.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 80, թշնամին՝ մոտ 80 զինվոր:²⁰⁶⁹
2070. 793 աշուն - Փոքր Յայքի հարավի ու Կապարոսկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁷⁰
2071. 793 դեկտեմբեր - 794 փետրվար - Փոքր Յայք ու Կապարոսկիան Մեյխոնեից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (40.000) ասպատակեց և, ցրտերից կորցնելով 4.000 հոգու, ինչպես նաև ենթարկվելով ցրտահարության հետևանքներին, նահանջեց:²⁰⁷¹
2072. 794 գարուն - Պարտավր Խարաջյանները (մոտ 7.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) չգրավեցին Արմինիայի ոստիկան ալ-Աբբաս իբն Ջարիր ալ-Բաջալիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁰⁷²
2073. 794 գարուն - Փայտակարանի ճ-մ: Խարաջյանները (մոտ 5.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (6.000): Յայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁰⁷³
2074. 794 ապրիլ - Նախիջևանը Խարաջյանները (մոտ 7.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 3.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁰⁷⁴

¹⁰⁰⁴ Սա ընդգծված կրոնական երանգ ունեցող մի աղանդավորական-ապստամբական շարժում էր, որը, թեև ուներ հակախալիֆյան ուղղվածություն, սակայն միաժամանակ էլ իր անկազմակերպ և թալանչիական բնույթի պատճառով տարածաշրջանի խաղաղ բնակչության համար աստիճանաբար վերածվեց իսկական մի չարիքի: Սրանք սկզբում գործում էին Յյուսիսային Միջագետքում, իսկ հետո տեղափոխվեցին Ատրպատական: Այս շարժումը իր գագաթնակետին հասավ Բաբելի (816-836) օրոք, սակայն արդեն 836 թ-ին այն դաժանորեն ճնշվեց, իսկ Բաբելը գերվեց և մահապատժի ենթարկվեց:

¹⁰⁰⁵ Այս ճակատամարտի տեղը խիստ մոտավոր է և տրվել է այն հաշվարկով, որ Աբու Մուսլիմը այդ ժամանակ գործում էր Վարդանակերտի մոտակայքում և մեկ ճակատամարտ արդեն տրվել էր այնտեղ:

¹⁰⁰⁶ Այս ճակատամարտի տեղը խիստ մոտավոր է և տրվել է այն հաշվարկով, որ Աբու Մուսլիմը այդ ժամանակ գործում էր Վարդանակերտի մոտակայքում և մեկ ճակատամարտ արդեն տրվել էր այնտեղ:

2075. 794 մայիս - օգոստոս – Ղվինը խարաջանները (մոտ 7.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 3.000) չգրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) ու նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁰⁷⁵
2076. 794 գարուն – Մամեստիայի շոքակալը Տիանայից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁰⁷⁶
2077. 794 գարուն – Մեյխունի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) հաղթեց քաղաքը պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁰⁷⁷
2078. 794 ամառ – Տեյլ Աբու-Ջաուդայի ճ-մ (Մծբինի մոտ): Վալիդ իբն Թարիֆի գլխավորությամբ ասպտամբած խարաջանները (մոտ 5.000) հաղթեցին իրենց դեմ շարժված տեղական արաբական աշխարհագորին (մոտ 3.000): Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁰⁷⁸
2079. 794 ամառ – Մծբինի, Դարա ամրոցի, Ամիդի, Տիգրանակերտի և Արզնի շոքակալը Վալիդ իբն Թարիֆի գլխավորած խարաջանները (10.000) ասպատակեցին, որից հետո շարժվեցին դեպի Խլաթ:²⁰⁷⁹
2080. 794 ամառ – Խլաթը Վալիդ իբն Թարիֆի գլխավորած խարաջանները (մոտ 15.000) 20 օր պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), բայց ի վերջո, ստանալով փրկագին, հեռացան Սիջազետը: Հարձակվողները կորցրին մոտ 500, պաշտպանվողները՝ մոտ 20 զինվոր:²⁰⁸⁰
2081. 794 հոկտեմբեր – Ռասլա ամրոցը (= Դաբսա), (= Թեքասա) Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 5.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (400) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100)՝ ի վերջո ջրից գրկված կայազորին ստիպելով հանձնվել: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²⁰⁸¹
2082. 794 աշուն – Բալլականի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակի (30.000) մի մասը (12.000) հաղթեց խարաջաններին (մոտ 7.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 3.000) ու մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 4.000, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Ապստամբները ապաստանեցին Կատաղի ամրոցում, սակայն շուտով դադարեցրին դիմադրությունը և ցրվեցին:²⁰⁸²
2083. Մոտ 794 աշուն – Տաթևի վանքի ճ-մ (Սյունիք): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 1.000) հարձակվեց Արցախ-Ուտիքի թագավորության արքայադուստր Շահանդուխտի շքախմբի (մոտ 300) վրա, նպատակ ունենալով փախցնել արքայադուստրը, սակայն Շահանդուխտը իր ձիով ցատկեց մեծ բարձրությունից և փրկվեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²⁰⁸³
2084. 795 փետրվար – Պարսկահայքի ճ-մ: Վալիդ իբն Թարիֆի գլխավորած խարաջանները (մոտ 15.000) հաղթեցին Արմինիայի ոստիկան Յահիա ալ-Հարաշիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁰⁸⁴
2085. 795 մարտ – Մծբինը Վալիդ իբն Թարիֆի գլխավորած խարաջանները (մոտ 15.000), օգտվելով պարսպի մի հատվածում գտնված և պաշտպանների համար աննկատ մնացած ճեղքվածքից, գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 80, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր: Սպանվեցին քաղաքի 5.000 բնակիչներ:²⁰⁸⁵
2086. 795 ապրիլ – Մծբինի ճ-մ: Եգիպտոսի Վալիդ իբն Թարիֆի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Վալիդ իբն Թարիֆի գլխավորած խարաջաններին (մոտ 15.000), որոնց փրկված մնացորդները անցան Զյուսիսային Սիջազետ: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²⁰⁸⁶ Շուտով Վալիդ իբն Թարիֆը սպանվեց և Արմինիայի IX ապստամբությունը ճնշվեց:
2087. 795 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարովկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁸⁷

2088. 796 գարուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁸⁸
2089. 796 մայիսի 8 – Անուսանի ճ-մ (Փոքր Ասիայի հյուսիս-արևմուտք): Կոնստանդին VI-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²⁰⁸⁹
2090. 797 գարուն – Պարտավի ճ-մ: Արմինիայի նախկին ոստիկան Յահիա ալ-Հարաշիի բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Արմինիայի նոր ոստիկան նշանակված Ահմեդ իբն Եզիդ ալ-Սուլամիի (մոտ 10.000) բանակին: Հաղթողները կորցրին մոտ 500, պարտվողները՝ մոտ 1.000 զինվոր: Ահմեդը հետ կանչվեց և նրա փոխարեն նշանակվեց Սայիդ իբն Սալմ ալ-Բահիլին:²⁰⁹⁰
2091. 797 գարուն – Բուղարական խանության տարածքը Կոնստանդին VI-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²⁰⁹¹
2092. 797 ամառ – Տիանան (= Սաֆսաֆ) Հարուն ալ-Ռաշիդի գլխավորությամբ Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Փոյուզհան, Պիսիդան և Ամորիոնի շրջակայքը ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 120.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁰⁹² Միաժամանակ առավել ամրացվեց Անարգաբան (Դաշտային Կիլիկիա, Ասուրան և Սիս գետերի միջի հարթավայրում):
2093. 797 ամառ - աշուն – Արմինիայի արևելքը Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Սալմ ալ-Բահիլի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ փորձելով վերացնել տիրող ապստամբական տրամադրությունները:²⁰⁹³
2094. 798 գարուն - ամառ – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Փոյուզհան, Պիսիդան, ինչպես նաև Ամորիոնի և Եփեսոսի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁰⁹⁴
2095. 799 գարուն – Ադվանքը, Փայտակարանը և Ատրպատականը Դերբենդի լեռնանցքից ներխուժած Խազարական խաբանության բանակը (40.000) ասպատակեց ու նահանջեց:²⁰⁹⁵ Արաբա-խազարական III պատերազմը ավարտվեց: Արդյունքում, ի համեմատ նախկինի, որևէ Եսկան փոփոխություն տեղի չունեցավ:
2096. 799 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը, Կապադոկիան, Փոյուզհան, Պիսիդան, ինչպես նաև Նիկոմեդիայի և Եփեսոսի շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց:²⁰⁹⁶
2097. 799 ամառ – Նիկոմեդիայի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (մոտ 30.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²⁰⁹⁷
2098. 800 – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁹⁸
2099. 801 – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁰⁹⁹
2100. 802 դեկտեմբեր – Հերակլյան Հարուն ալ-Ռաշիդի գլխավորությամբ Կիլիկիայից առաջխաղացած և Կապադոկիան ու Փոյուզհան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 120.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹⁰⁰
2101. 803 փետրվար – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Հարուն ալ-Ռաշիդի գլխավորությամբ Կիլիկիայից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) ասպատակեց և նահանջեց:²¹⁰¹
2102. 803 հուլիս - սեպտեմբեր – Խրիստոպոլիս մոտեցան Նիկեփոր I-ի դեմ ապստամբած Արմենիակոն, ինչպես նաև Արևելքի 5 բանակաթեմերի զորավար Վարդան Տորք Հայի, Լևոն Արծրունու, Թովմա Հայ Գագիրացու և Միքայել Ամորիացու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ

ռազմիկները (մոտ 20.000), սակայն բանակցություններից հետո կնքվեց հաշտություն: Ավելի ուշ Վարդան Տորթ Յայը գերվեց և կուրացվեց:²¹⁰²

2103. 803 հուլիսի վերջ - օգոստոսի վերջ - Կորոն (Կապադովկիա, Տիանայից մոտ 50 կմ հյուսիս-արևմուտք) և Սիևան ամրոցները Փոքր Հայքի հարավը և Կապադովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նահանջեց 320 գերիներ հետ ստանալուց հետո: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²¹⁰³
2104. 804 - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադովկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 15.000) ասպատակեց և նահանջեց:²¹⁰⁴
2105. 804 - Արմինիայի արևելքը և հյուսիս-արևելքը Բռնկված Արմինիայի X ապստամբության պայմաններում Արմինիայի ոստիկան Հուզայմա իբն Խադիմ ալ-Թամիմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ փորձելով վերացնել տիրող ապստամբական տրամադրությունները:²¹⁰⁵
2106. 805 գարուն - Գուզարքի ճ-մ (Նահանգի արևելք): Կովկասյան լեռներից դեպի հարավ շարժվող ծանարները (մոտ 10.000) և նրանց միացած Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²¹⁰⁶
2107. 805 հունիս- հուլիս - Անարզաբայի, Մամեստիայի և Ադանայի շրջակայքը, ինչպես նաև Ալեքսանդրեկ գավառը Նիկեիոր I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²¹⁰⁷
2108. 805 օգոստոս - Կրասոսի ճ-մ (Դորիլեոնից մոտ 10 կմ արևելք): Փոքր Հայքի հարավը և Կապադովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) հաղթեց Նիկեիոր I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000) և նահանջեց, ընդ որում երեք վերջ ստացած կայսրն ինքը հազիվ փրկվեց գերվելուց: Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 40.700 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 34.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 10.000 զինվոր:²¹⁰⁸
2109. 806 գարուն - Կախեթի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (20.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) հաղթեցին ծանարներին (մոտ 20.000) և նրանց միացած Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր: Պարտվողներից ընդհանուր շարքից դուրս եկած 16.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 15.200 զինվոր:²¹⁰⁹
2110. 806 գարուն - Եդեսիայի շրջակայքը Հարուն ալ-Ռաշիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) ասպատակեց՝ վերացնելով տիրող ապստամբական տրամադրությունները:²¹¹⁰
2111. 806 օգոստոսի 20 - սեպտեմբերի 17 - Հերակլեան Հարուն ալ-Ռաշիդի գլխավորությամբ Կիլիկիայից առաջխաղացած և Կապադովկիան ու Փռյուզիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (300.000, որից 135.000 կանոնավոր բանակի ռազմիկներ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹¹¹
2112. 806 օգոստոսի վերջ - սեպտեմբեր - Փոքր Հայքի հարավը, Կապադովկիան, ինչպես նաև Անկյուրան ու Նրա շրջակայքը Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (60.000) ասպատակեց և նահանջեց:²¹¹²
2113. 806 հոկտեմբեր - Չիլ-Քիլա ամրոց (Կապադովկիա) Կապադովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (մոտ 50.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²¹¹³
2114. 806 հոկտեմբեր - Տիանան (= Սիդեռապոլիս), բացառությամբ միջնաբերդի, և Անդրաստուր (վերջինը՝ Կիլիկիա, Կալիկանդանոս գետի մոտ), ինչպես նաև Մուլոն (= Հիսն-Սակալիբա) (Կիլիկիա, Մուլոն գավառ), Ռասայա (= Ղաբսա), (= Թերասա) և Մալկունիա (= Մալակոպեա) ամրոցները (վերջինը՝ Կապադովկիա) Հարուն ալ-Ռաշիդի ընդհանուր ղեկավարությամբ

- Կապաղովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆոթյան բանակի մի մասը (70.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 700) և նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹¹⁴
2115. 807 զարուն - Գուզաթի ճ-մ (նահանգի արևելք): Ծանարները (մոտ 10.000) և նրանց միացած Յայ ռազմիկները (մոտ 5.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆոթյան բանակին (մոտ 20.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր: Կնքվեց հաշտություն և Արմինիայի X ապստամբությունը վերջացավ:²¹¹⁵
2116. 807 զարուն - Ռասալ ամրոցը (= Ղաբսա), (= Թերասա) Արաբական խալիֆոթյան բանակը (մոտ 40.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300): Յայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹¹⁶
2117. 807 զարուն - Կիպրոսը Արաբական խալիֆոթյան բանակը (մոտ 40.000, 400 նավ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 900, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²¹¹⁷
2118. 807 ամառ - Պատրա ամրոցի ճ-մ (Հունաստան, Պելոպոնեսի հյուսիս-արևմուտք): Սկլերոս Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 1.000), միաժամանակ հարձակվելով ամրոցի ներսից ու դրսից, հաղթեցին ամրոցը պաշարած ապստամբած սլավոններին (մոտ 10.000), ինչպես նաև Արաբական խալիֆոթյան բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²¹¹⁸
2119. 807 աշուն - Կիլիկիան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 6.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²¹¹⁹
2120. 807 աշուն - Տարսուսի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին ասպատակումից վերադարձող Արաբական խալիֆոթյան բանակի (10.000) մի մասին (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 15, թշնամին՝ 50 զինվոր, որոնց թվում նաև արշավանքի ղեկավարը:²¹²⁰
2121. 808 ամառ - Փոքր Յայքի հարավը, Կապաղովկիան ու Հռոդոս կղզին Արաբական խալիֆոթյան բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:²¹²¹
2122. 809 մարտ - Ստրիմոն բանակաթեմի ճ-մ (Բուլղարիա): Խան Կրումի գլխավորությամբ անակնկալ հարձակման անցած Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 20.000) ծանր պարտության մատնեց ճամբարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000)՝ խլելով ռազմիկների աշխատավարձի համար նախատեսված 300 կգ ոսկին: Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²¹²²
2123. 809 ապրիլ - Սոֆիան (= Սերդիկա) (Բուլղարիա) խան Կրումի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 40.000), երաշխիքներ տալով քաղաքի կայազորին, գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (6.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 300), որից հետո ոչնչացրեց բոլոր հանձնվածներին, սակայն, խուսափելով Նիկեիոր I-ի գլխավորությամբ առաջացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 10.000), նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 6.300, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹²³ Նիկեիոր I-ը փորձեց զարգացնել հաջողությունը և վերականգնել քաղաքի պարիսպները, սակայն նույն այդ ժամանակ բացահայտվեց մի դավադրություն, որի մասնակիցները պատրաստվում էին կայսր հռչակել Արշավիր Յային: Արդյունքում Նիկեիոր I-ը, թեև ձերբակալեց դավադիրներին և պատժեց, իսկ Արշավիրին էլ վանք աքսորեց, բայց այնուհանդերձ ստիպված եղավ արագորեն վերադառնալ մայրաքաղաք:
2124. 811 փետրվար - Եվխաիտայի ճ-մ: Արաբական խալիֆոթյան բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Արմենիական բանակաթեմի զորավար Լևոն Արծրունու գլխավորած Արմենիական բանակաթեմի բանակին (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 20.000)՝ խլելով ռազմիկների աշխատավարձի համար նախատեսված 300 կգ ոսկին: Յայերը կորցրին մոտ 7.000, դաշնակիցը՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²¹²⁴

2125. 811 հունիս - հուլիս - Բուլղարական խանության տարածքը Նիկեփոր I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²¹²⁵
2126. 811 հուլիսի 26 - Վիրքիսկյան կիրճի ճ-վ (Ադրիանապոլիսի մոտ): Վաղ լուսաբացին խան Կրումի գլխավորությամբ անակնկալ հարձակման անցած Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 70.000), չնայած Հայ ռազմիկների համառ դիմադրությանը, օգտվելով հակառակորդի մնացած զորամասերի փախուստից, ծանր պարտության մատնեց Նիկեփոր I-ի գլխավորությամբ նեղ կիրճում փակված Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Նիկեփոր I-ը զոհվեց: Հայերը կորցրին մոտ 15.000, դաշնակիցը՝ մոտ 55.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²¹²⁶
2127. 812 գարուն - Քսանի գետի ճ-վ (Քարթլիի և Կախեթիի սահմանում): Արտանուշի իշխան Աշոտ Ատրներսեհի Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի իշխանության (մոտ 10.000) և Թեոդոսիոս II-ի գլխավորած Աբխազական թագավորության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը հաղթեց Գրիգոր Դոնուրիի գլխավորած Կախեթիի քորեպիսկոպոսության ու Շուաբյանների եմիրության միացյալ բանակին (մոտ 20.000, այդ թվում ծանարներ, այլ լեռնականներ, արաբներ և պարսիկներ): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²¹²⁷ Արդյունքում մինչև Քսանի գետը ձգվող Քարթլիի տարածքը, ինչպես նաև Գուգարքը ընկան Արտանուշի իշխանության գերիշխանության տակ:
2128. 812 գարուն - Շիրակի ճ-վ: Հայոց իշխան Աշոտ Բաջ Բագրատունու գլխավորած Բագրատունյաց զունդ (1.000 հեծյալ) անակնկալ հարձակումով ջախջախեց Արաբական խալիֆության դեմ ապստամբած և շրջակայքը ասպատակող Ջահաֆյանների¹⁰⁰⁷ բանակին (5.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ 3.000 զինվոր:²¹²⁸
2129. 812 գարուն - Շիրակի ճ-վ: Ջահաֆյանների բանակը (2.000) փորձեց անակնկալ հարձակվել Հայոց իշխան Աշոտ Բաջ Բագրատունու գլխավորած Բագրատունյաց զնդի (մոտ 800 հեծյալ) վրա, սակայն վերջինս անցավ հուժկու հակահարձակման և փախուստի մատնեց թշնամուն, ընդ որում մարտի ընթացքում Աշոտը մենամարտեց հակառակորդի հրամանատարի հետ և թրի հզոր հարվածով սպանեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ 500 զինվոր:²¹²⁹
2130. 812 հունիս - Ղեբելտոսը (Բուլղարիա) խան Կրումի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 60.000) առանց լուրջ մարտերի գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100), որից հետո առանց դիմադրության մտավ Անքիոս, Բերիա, Նեկա, Պոռբատոն, Ֆիլիպոպոլիս և Ֆիլիպպե (Բուլղարիա), սակայն, խուսափելով Միքայել I-ի գլխավորությամբ առաջացող Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 60.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 25.000), նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 9, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր: Միքայել I-ը փորձեց զարգացնել հաջողությունը, սակայն բռնկված ապստամբության պատճառով ստիպված եղավ վերադառնալ մայրաքաղաք:²¹³⁰
2131. 812 օգոստոս - Փոքր Հայքի ճ-վ: Արմենիակոն բանակաթեմի գորավար Լևոն Արծրունու գլխավորած Արմենիակոն բանակաթեմի բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ 2.000 զինվոր, որոնց թվում գերի ընկավ նաև Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթան:²¹³¹
2132. 812 հոկտեմբերի կես - Մեսեմքիան խան Կրումի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 60.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹³²
2133. 813 գարուն - Ղվինը Ջահաֆյանների բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²¹³³

¹⁰⁰⁷ Սա արաբական մի տոհմ էր, որի ղեկավարը, ամուսնացած լինելով Մուշեղ Բաջ Մամիկոնյանի (774-775) դստեր հետ և ղեկավարելով Արմինիայում հաստատված արաբական ցեղերին, հավակնում էր Բյուզանդական կայսրություն հեռացած Մամիկոնյանների, ինչպես նաև այլ հայ նախարարների կավածքներին: Այս հողի վրա ծայր առան Ջահաֆյանների ընդհարումները հայ նախարարների հետ, որոնք առաջիններին այդպես էլ որևէ եական հաջողություն չբերեցին: Ավելի ուշ արաբական անհանգիստ այս տոհմը, կրկին հիմնվելով արաբական տարրի վրա, սկսեց ելույթներ ունենալ նաև խալիֆության դեմ, սակայն այս գործում էլ որևէ հաջողության չհասավ և արդեն IX դարի կեսերից վերացավ:

«Լևոնը, որպես քաջ պատերազմող և արյունառատ զինվոր, իր արիությամբ անուն հասնեց...: Նա խմայելացիների դեմ մղած անվերջ մարտերում սիրանքներ էր գործում, քանզի ռազմավարությամբ, իր ֆիզիկական ուժով ու ծնոք բերած փորձառությամբ շատ կարող էր»

Թեփանոսի Շարունակող

«Ադրիանապոլսում հայերն իրենց զգում էին ինչպես հարազատ երկրում և սեփական ժողովրդի մեջ, նրանք կարողություն կուտակեցին, անաղարտ ու մաքուր պահելով իրենց ազնվական ծագումն ու ազգային դեմքը»

Կոնստանդին Ծիրանածին

Միքայել I-ի և Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավար Լևոն Արծրունու գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում Գարջույլ Խորխոռունին, նրա որդի Վարդանը, Ճանճայ Հայը, Արտավազդ Հայը, Վարդան Հայը¹⁰⁰⁸ և Լևոն Սկլերոսը) մոտեցան խան Կրումի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակին (մոտ 80.000):

I փուլ – Բուլղարական խանության բանակը հաղթեց դեռ մարտը սկսելուց առաջ Նահանջել փորձող, սակայն Նահանջը անկանոն փախուստի վերածած կայսերական բանակին: Մարտում զոհվեցին Արտավազդ Հայը և Վարդան Հայը, իսկ Գարջույլ Խորխոռունին ու նրա որդի Վարդանը, ինչպես նաև Ճանճայ Հայը գերվեցին և հետագայում սկսեցին ծառայել բուլղարական խանին:

II փուլ – Բուլղարական խանության բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 37.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:

2135. 813 հունիսի կես - հուլիսի վերջ – Ադրիանապոլիսը Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 20.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹³⁵ Բուլղարական խանության բանակը ավերեց քաղաքը՝ տանելով մեծ թվով նաև հայազգի գերիներ, որոնց թվում նաև ապագա կայսր Վասիլ I-ի ծնողներին: Իր հերթին Միքայել I-ը, ցրված բանակի ուժեր հավաքելու և թշնամու դեմ պայքարելու համար թողեց Լևոն Արծրունուն, իսկ ինքը վերադարձավ մայրաքաղաք: Սակայն Նույն թվականի հուլիսի 12-ին Լևոն Արծրունին՝ Լևոն V Հայկազնը, բանակի կողմից հռչակվեց կայսր, ինչն էլ իմանալով Միքայել I-ը հրաժարվեց գահից:

2136. 813 հուլիսի կես - հուլիսի վերջ – Կոստանդնուպոլիսը Լևոն V Հայկազնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000, այդ թվում Արմենիակոն բանակաթեմի զորավար Մանվել Հայը) պաշտպանեցին խան Կրումի գլխավորած Բուլղարական խանության բանակից (մոտ 60.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²¹³⁶

2137. 813 հոկտեմբեր – Անի-Կենախ ամրոցը ամրոցի հրամանատար Աբդալլահի աջակցությամբ հարձակված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ գրոհով գրավեցին Արաբական խալիֆության կայազորից (մոտ 800), որի փոխարեն Աբդուլլահի որդի Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթան ազատություն ստացավ: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²¹³⁷

2138. 813 աշուն – Տարոնի ճ-մ: Հայոց իշխան Աշոտ Զաջ Բագրատունու և նրա եղբայր, սպարապետ Շապուհի շքախումբը (500, որից 200 հեծյալ) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Տարոն ներխուժած և ճամբարած Ջահաֆյանների բանակին (5.000): Հայերը կորցրին մոտ 150, թշնամին՝ 3.000 զինվոր:²¹³⁸

2139. 813 դեկտեմբեր – Ղյիկը Հայոց իշխան Աշոտ Զաջ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 5.000), օգտվելով քաղաքի աշխարհագրի ապստամբությունից, գրավեց Ջահաֆյանների բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹³⁹

¹⁰⁰⁸ Այս մասին մանրամասն տես՝ Թեփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն» Երևան 1990, էջ 339:

Լևոն V Յայկազնի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20.000, այդ թվում Արմենիական բանակաթեմի զորավար Մանվել Յայը) մոտեցան քաղաքին ու ճամբարեցին: Շուտով կայսերական բանակին մոտեցավ և մոտակայքում ճամբարեց նաև Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 70.000):

I փուլ – Կայսերական բանակ լքեց սեփական ճամբարը և, ցույց տալով, թե իբր խուճապահար փախուստի է դիմել, նրա շրջակայքում դարան մտավ: Բուլղարական խանության բանակն իր հերթին, տրվելով հնարքին, մտավ ճամբար և գրավեց այն, որից հետո սկսեց զբաղվել ավարառությամբ:

II փուլ – Կայսերական բանակը անակնկալ հարձակվեց ճամբար մտած հակառակորդի վրա և պարտության ու փախուստի մատնեց վերջինիս:

III փուլ – Կայսերական բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Արդյունքում Բուլղարական խանության հետ կնքվեց երեսնամյա հաշտություն պայմանագիր:

2141. 814 նոյեմբեր – Բզաբոն-Տուռաբոն-Յուսիսային Միջագետք երթուղով ասպատակելով արշավեցին Ջավիդան-Մահդիի գլխավորած խուրամյանները (մոտ 20.000):²¹⁴¹

2142. 814 դեկտեմբեր – Ողական ամրոցի ճ-մ²¹⁴²

Ջավիդան-Մահդիի գլխավորած խուրամյանները (մոտ 6.000) ներխուժեցին Տարոն, ու, թեև սկզբնական շրջանում վերջիններս իրենց բավականին հանգիստ էին պահում, սակայն, վախենալով նրանց կասկածելի ներկայությունից, Տարոնի իշխան Սահակ Բագրատունին բանակցությունների պատրվակով իր վրանը կանչեց Ջավիդան-Մահդիին և գլխատեց: Դրանից հետո Բագրատունյաց իշխանը իր կնոջն և երեխաներին ուժեղ կայազորով (մոտ 500) թողեց Ողական ամրոցում, իսկ ինքը մեկնեց օգնություն բերելու: Տեղեկանալով սեփական առաջնորդի մահվան մասին՝ Յասանի գլխավորած խուրամյանների բանակը սկսեց մոտենալ Ողականին, սակայն, այդ ընթացքում վերջինս ավերեց մի գյուղ, որի խուճապահար բնակիչներն էլ ամրոցի կայազորին (մոտ 500) տեղեկացրին վերահաս վտանգի մասին:

I փուլ – խուրամյանները անցան գրոհի, սակայն ողջ օրը տևած մարտում Յայկական բանակը համառորեն հետ մղեց այն:

II փուլ – Երեկոյան թշնամուն հաջողվեց ավերել ամրոցի պարսպի մի մասը և այրել դարպասը: Չգալով, որ վիճակը դառնում է օրհասական, Սահակի աներորդին՝ մի խիզախ վանական, ցած թռավ պարսպից և, մոտենալով Յասանին, նիզակահարեց նրան: Թշնամու բանակում առաջացավ շփոթ և այն դադարեցրեց գրոհը:

III փուլ – Յաջորդ օրը լուսաբացին Յայկական բանակով (մոտ 2.000) ամրոցին մոտեցած Սահակը մի ուժեղ ջոկատ մտցրեց ամրոց, որից հետո Սահակի բանակը թիկունքից, իսկ ամրոցի կայազորը՝ ճակատից, համակցված հարված հասցրին թշնամուն և գլխովին ջախջախեցին վերջինիս:

Յայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 5.500 զինվոր:

2143. 817 – Բազզի ճ-մ: Բաբեկի գլխավորած խուրամյանները (մոտ 10.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:²¹⁴³

**Թովմայի խոշովությունը
(820-822)**

2144. 820 դեկտեմբերի կես - 821 ամառ - Կապարովկիան Լևոն V Յայկազնի, իսկ նրա սպանությունից հետո էլ արդեն Միքայել II-ի դեմ ապստամբած Թովմա Յայ Գազիրացու և նրա որդի Կոնստանդին Յայի գլխավորությամբ ապստամբած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 60.000, այդ թվում արաբներ, թյուրքեր, վրացիներ, ասորիներ, պարսիկներ, հնդիկներ, զեխեր, սաբիրներ, պալիկյաններ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ երկրամասում հաստատելով իրենց իշխանությունը և ծովային ու ցամաքային ուժերով աստիճանաբար շարժվելով մայրաքաղաքի ուղղությամբ:²¹⁴⁴

2145. 821 ամառ - Չապետրա ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 500) և ավերեցին: Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²¹⁴⁵

2146. 821 ամառ - 822 հոկտեմբերի կես - Կոստանդնուպոլսի ճ-վ¹⁴⁶

Թովմա Յայ Գազիրացու և նրա որդեգիրներ Կոնստանդին Յայի ու Անաստաս Յայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (80.000 այդ թվում արաբներ, թյուրքեր, վրացիներ, ասորիներ, պարսիկներ, հնդիկներ, զեխեր, սաբիրներ, պալիկյաններ) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000, այդ թվում հետագայում պայքարին միացած Գրիգոր Արծրունին) սկսեցին մոտենալ քաղաքին, որտեղ Միքայել II-ի բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 7.000, այդ թվում Զրիստոփոր մագիստրոսը և նրա որդիներ Վասակն ու Նազարը) պատրաստվեցին համառ պաշտպանության:

I փուլ - Կոնստանդին Յայի գլխավորությամբ Աբրիդոսին մոտեցած Թովմայի բանակի առաջապահը ընկավ թշնամու նախապատրաստած դարանը և ոչնչացավ, ընդ որում Կոնստանդինը զոհվեց: Չնայած այս անհաջողությանը, սակայն, ապստամբներին հաջողվեց անցնել Բոսֆորի նեղուցը և պաշարել քաղաքը նաև ցամաքից:

II փուլ - Սեպտեմբերին և հոկտեմբերին ապստամբները, մանր ընդհարումներ ունենալով քաղաքի պաշտպանների հետ, պատրաստվեցին վճռական հարձակման:

III փուլ - Նոյեմբերին ապստամբները ծովից և ցամաքից անցան վճռական հարձակման, սակայն բռնկված համառ մարտերից հետո այն հետ մղվեց: Ստեղծված պայմաններում ապստամբները նահանջեցին դեպի նախապես պատրաստված ձմեռոցներ՝ նախատեսելով վերսկսել քաղաքի պաշարումը հաջորդ տարվա գարնանը:

IV փուլ - 822 թ-ի գարնանը ապստամբները կրկին մոտեցան քաղաքին և, մանր ընդհարումներ ունենալով քաղաքի պաշտպանների հետ, ի վերջո անցան վճռական հարձակման, որը, սակայն, հետ մղվեց: Միաժամանակ ծովում հարձակման հրաման ստացած ապստամբների նավատորմը անցավ Միքայել II-ի կողմը կամ ցրվեց:

V փուլ - Գրիգոր Արծրունին, իր կողմը գրավելով ապստամբների մի մասին (10.000) և համաձայնության գալով Միքայել II-ի հետ, անցավ ապստամբների թիկունք ու սպառնալից դիրք գրավեց: Ի պատասխան դրա՝ Թովման, չթուլացնելով քաղաքի պաշարումը, փոքրաթիվ ջոկատով հարձակվեց Գրիգորի վրա և ծանր պարտության մատնեց նրան, ընդ որում Գրիգորը գերվեց ու սպանվեց:

VI փուլ - Թովմա Յայ Գազիրացին հրամայեց Յունաստանում գտնվող իր նավատորմին մոտենալ քաղաքին, սակայն կառավարական նավատորմին հաջողվեց, կիրառելով «Յունական կրակ», ոչնչացնել վերջինիս:

VII փուլ - Ամռանը Բուլղարական խանության բանակը (մոտ 50.000) թիկունքից մոտեցավ և Կեղուկտոսի (Մարմարայի ծովի հյուսիսային ափին) մոտ ծանր պարտության մատնեց քաղաքի պաշարումը թողած ու Թովմա Յայ Գազիրացու և Անաստաս Յայի գլխավորությամբ իր դեմ շարժված ապստամբների բանակին: Իմանալով կատարվածի մասին՝ Թովմայի նավատորմի մնացորդները վերջնականապես անցան Միքայել II-ի կողմը:

VIII փուլ - Ամռան վերջին, հավաքելով ցրված ուժերը, ապստամբները ճամբարեցին Դիաքասիսի դաշտում: Դրանից հետո, տեղեկանալով իրենց դեմ սկսված արշավանքի

մասին, ապստամբների բանակը փորձեց կեղծ նահանջ իրականացնել, սակայն այն վերածվեց իրական փախուստի: Օգտվելով դրանից՝ կառավարական բանակն անցավ վճռական գրոհի և ծանր պարտության մատնեց ապստամբներին: Թովմա Յայ Գազիրացին ապաստանեց Արկադիապոլսում (Ադրիանապոլսից 60 կմ հարավ-արևելք) իսկ Անաստասը՝ Բյուզնում:

IX փուլ - Սեպտեմբերի սկզբին կառավարական բանակը պաշարեց Արկադիապոլիսը, որի հետևանքով քաղաքում բռնկվեց դաժան սով: Արդյունքում՝ հոկտեմբերի կեսերին սեփական կողմնակիցները գերեցին Թովմային և հանձնեցին կայսեր: Նույնը կատարվեց նաև Անաստասի հետ Բյուզնում:

Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 20.000 զինվոր: Թովման և Անաստասը մահապատժի ենթարկվեցին: Շուտով առանց լուրջ դիմադրության հանձնվեցին նաև ապստամբների կողմն անցած այլ քաղաքներ և Թովմա Յայ Գազիրացու ապստամբությունը ճնշվեց:

2147. 821 աշուն - Շիկաբար ամրոցի ճ-մ (Արցախ, Մեծիրանք գավառ): Սահլ Առանշահիկի գլխավորած խաչենի Առանշահիկների գունդը (մոտ 4.000) լուսաբացին անակնկալ հարվածով ջախջախեց ասպատակելով Արցախ ներխուժած և Ամարաս վանքն ավերած Արաբական խալիֆության ճամբարած բանակին (մոտ 10.000)՝ ազատելով գերիներին: Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²¹⁴⁷
2148. 821 աշուն - Շաղառ բերդի ճ-մ (Սյունիք): Վասակ Սյունու գլխավորած Սյունյաց գունդը (մոտ 2.000) և խուրամյանները (մոտ 2.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության առաջխաղացած բանակին (4.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²¹⁴⁸
2149. 822 աշուն - Բազզի ճ-մ: Բաբեկի գլխավորած խուրամյանները (մոտ 20.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) կիրճում դարանը գցեցին և անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 30.000): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²¹⁴⁹
2150. 824 գարուն - Բազզի ճ-մ: Բաբեկի գլխավորած խուրամյանները (մոտ 20.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 10.000), գերելով վերջինիս հրամանատարին: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²¹⁵⁰
2151. 825 ամառ - Անկյուրայի ճ-մ: Միքայել II-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Փոքր Յայքի հարավի և Կապադոկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 50.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²¹⁵¹
2152. 825 ամառ - Սյունիք խուրամյանները (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²¹⁵²
2153. 826 հունվարի 29 - Գարդմանի ճ-մ: Արաբական խալիֆության ասպատակող բանակը (մոտ 7.000) անակնկալ հարձակվեց իր բանակը հավաքել փորձող Արտանուջի իշխան Աշոտ Բագրատունու շքախմբի (մոտ 700) վրա և պարտության մատնեց նրան: Աշոտը դիմեց փախուստի և փորձեց նոր ուժեր հավաքել, սակայն դավադիրները սպանեցին նրան: Յայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²¹⁵³
2154. 826 փետրվարի սկիզբ - Ճորոխի հովտի ճ-մ: Շավշթում հավաքված Արտանուջի իշխանության բանակը (մոտ 5.000) հասավ Աշոտին սպանած ու փախուստի դիմած դավադիրներին (մոտ 200) և ոչնչացրեց նրանց: Յաղթողները կորցրին մոտ 100, պարտվողները՝ մոտ 200 զինվոր:²¹⁵⁴ Արդյունքում մի կողմից Ջավախք, Թեոքե ու Աշոցք գավառները վերջնականապես ազատագրվեցին և վերամիավորվեցին Արտանուջի իշխանությանը, սակայն մյուս կողմից էլ վերջինս պարտավորվեց վճարել որոշակի չափի հարկ:
2155. 826 մայիս - Սյունիք խուրամյանները (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²¹⁵⁵
2156. 826 ամառ - Խանդաբուխի ճ-մ (= Խանիայի ճ-մ) (Կրետե կղզու հյուսիս): Կորդովայի Էմիրության ապստամբած ու խալիֆությունից վտարված, կղզում ափ իջած և այն ասպատակող բանակը (մոտ 8.000, 40 նավ) հաղթեց կղզում ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000, մոտ 60 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ

- ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹⁵⁶ Ողջ կղզին գրավվեց և այստեղ ստեղծվեց Կրետեի եմիրությունը:
2157. 827 զարուն - Խանդաբուի ճ-մ: Կղզում ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, 70 նավ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Կրետեի եմիրության բանակին (մոտ 8.000), սակայն նույն գիշերն իսկ թշնամին գիշերային անակնկալ հարվածով պարտության մատնեց նրանց: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 9.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²¹⁵⁷
2158. 827 զարուն - Սիրակուզայի ճ-մ: Սիցիլիայի ծովակալ Եվթեմիոսի գլխավորած ապստամբները (մոտ 5.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50, այդ թվում Բաղատոս Հայի և նրա եղբայր Միքայելը) հաղթեցին Սիցիլիայի կառավարիչ Կոնստանդին Սուդասի գլխավորած կառավարական բանակին (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30) և իրենց տիրապետությունը հաստատեցին կղզու վրա: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500 զինվոր: Կոնստանդինը դիմեց փախուստի, բայց շուտով սպանվեց:²¹⁵⁸
2159. 827 զարուն - Սիրակուզայի ճ-մ: Բաղատոս Հայի և նրա եղբայր Միքայելի գլխավորած ապստամբները (մոտ 2.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20) հաղթեցին Սիցիլիայի կառավարիչ Եվթեմիոսի գլխավորած բանակին (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹⁵⁹ Եվթեմիոսը դիմեց փախուստի և օժանդակություն ստանալու նպատակով ապաստանեց Աղլաբյանների եմիրությունում:
2160. 827 հուլիսի 15 - Մաճարայի ճ-մ (Սիցիլիայի հարավ-արևմտյան ափ): Կղզում ափ իջած Աղլաբյանների եմիրության բանակը (10.000, որից 700 հեծյալ, ինչպես նաև 100 նավ) հաղթեց Բաղատոս Հայի և նրա եղբայր Միքայելի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (15.000¹⁰⁰⁹) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 500), ինչպես նաև Վենետիկի հանրապետության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹⁶⁰ Բաղատոսը և Միքայելը ապաստանեցին Հարավային Իտալիայում, որտեղ սպանվեցին:
2161. 827 հուլիսի վերջ - 828 հուլիս - Սիրակուզա Աղլաբյանների եմիրության բանակը (մոտ 8.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) և բռնկված համաճարակի պատճառով նահանջեց Սիլեն (Սիցիլիայի արևելյան ափ): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹⁶¹
2162. 827 աշուն - Ջիրջանեստիի ճ-մ (Սիցիլիայի հարավ-արևմուտք): Աղլաբյանների եմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 300), ինչպես նաև Վենետիկի հանրապետության բանակին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²¹⁶²
2163. 828 զարուն - Տավուշ խուրամյանները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²¹⁶³
2164. 829 հունիսի 3 - Բագդի ճ-մ: Բաբելի գլխավորած խուրամյանները (մոտ 20.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ արտագրոհով, ինչպես նաև թիկունքային հարվածով փախուստի մատնեցին իրենց ճամբարը պաշարած Արաբական խալիֆության բանակին (50.000), որից հետո մտան Համադան: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²¹⁶⁴
2165. 829 հուլիս - Կաստորոթովանիի ճ-մ (Սիցիլիայի կենտրոնական մասում)²¹⁶⁵

Սիցիլիայի ստրատեգոս Թեոդոտոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000), ինչպես նաև

¹⁰⁰⁹ Ըստ Ռիյադ ան-Նուֆուսի այս ճակատամարտում Բյուզանդական կայսրության բանակը կազմել է 150.000 ռազմիկ, սակայն սա բացարձակապես անընդունելի մի թիվ է, քանի որ դա քննարկվող ժամանակաշրջանում գրեթե ողջ կայսրության բանակի թվաքանակին հավասար մի թիվ է կազմում: Հաշվի առնելով Աղլաբյանների եմիրության բանակի թվաքանակը, իմ կարծիքով այս դեպքում ևս պետք է առաջնորդվել արդեն բազմիցս ինչատակված «մեկ զոր պակասեցնել»-ու մեթոդով: Այդ դեպքում քրիստոնյաների բանակի թվաքանակը, հաշվի առնելով Սիցիլիայի ռազմական հնարավորությունները, միանգամից իրական տեսք է ստանում:

Վենետիկի հանրապետության բանակը (մոտ 2.000) մոտեցան Միստոնից առաջխաղացած և քաղաքի պաշարումը սկսած Աղլաբյանների էմիրության բանակին (35.000):

I փուլ - Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին, որին հաջորդած մարտում քրիստոնյաները պարտություն կրեցին, սակայն հիմնական ուժերով կարողացան նահանջել:

II փուլ - Թեոդոտոսը, հավաքելով ցրված ուժերը, շրջափակեց քաղաքը պաշարող հակառակորդին և շուտով պարտության մատնեց պարենամթերք ձեռք բերելու համար քաղաքից հեռացած թշնամու ջոկատներից մեկին: Հաջորդ օրը պարտություն կրեց մեկ այլ ջոկատ, ընդ որում թշնամին կորցրեց 1.000 զինվոր: Դրանից հետո կայսերական բանակը պաշտպանական կառույցներով շրջապատեց թշնամուն, որը ևս ստիպված եղավ նույն կերպ վարվել:

III փուլ - Չգալով հետագա պայքարի անհեռանկարությունը՝ Աղլաբյանների էմիրության բանակը պատրաստվեց գիշերային գրոհով ճեղքել շրջափակման օղակը և հեռանալ՝ նախատեսելով անակնկալ գիշերային հարված հասցնել թշնամու ճամբարին: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Թեոդոտոսը, թաքցնելով հիմնական ուժերը ճամբարի խորքում, սկսեց ցուցադրել սեփական ճամբարում տիրող անհոգություն և հանգստություն: Նույն գիշերն էլ Աղլաբյանների էմիրության բանակը ներխուժեց, կարծես թե, քնած ռազմիկներով լցված հակառակորդի ճամբար, սակայն արդեն ճամբարում Թեոդոտոսի թաքնված ուժերը անակնկալ հարվածեցին և ծանր պարտության մատնեցին վերջինիս:

IV փուլ - Աղլաբյանների էմիրության բանակի մնացորդները նահանջեցին Միստոն:

Հայերը կորցրին մոտ 2.500, դաշնակիցները՝ մոտ 12.000, թշնամին՝ մոտ 20.000 զինվոր: Արդյունքում կղզում Աղլաբյանների էմիրության տիրապետության տակ մնացին միայն Միստոն և Մաձարան, ընդ որում շրջափակված Միստոյում բռնկված սովը քաղաքու խիստ ծանր վիճակ ստեղծեց:

Արմինիայի XI ապստամբություն (829)

2166. 829 օգոստոս - Կավակերտ գյուղի ճ-մ (Երևանից 5 կմ հարավ-արևմուտք, Հրազդան գետի ափին): Արաբական խալիֆության բանակը (2.000) անակնկալ հարվածով պարտության մատնեց իր դեմ շարժված և ճամբարած Սահակ Սյունու գլխավորած Սյունյաց (մոտ 3.000), սպարապետ Սմբատ Բագրատունու և Նրա հորեղբայր Շապուհի գլխավորած Բագրատունյաց (500), ինչպես նաև Ջահաֆյանների (մոտ 2.000) միացյալ բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 1.500, այդ թվում զոհվեց Սահակ Սյունին, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²¹⁶⁶ Ջահաֆյանները անցան կառավարական բանակի կողմը, Բագրատունիները նահանջեցին Շիրակ, իսկ Սյունիները՝ Սյունիք:

2167. 829 օգոստոս - Շիրակի ճ-մ: Սպարապետ Սմբատ Բագրատունու և Նրա հորեղբայր Շապուհի գլխավորած Բագրատունյաց զույգը (մոտ 1.000) ծանր մարտում մեծ կորուստներ պատճառեց Ջահաֆյանների գլխավորությամբ Շիրակ ներխուժած Արաբական խալիֆության բանակին (4.000): Հայերը կորցրին մոտ 500 զինվոր, այդ թվում զոհվեց Շապուհ Բագրատունին, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²¹⁶⁷ Ի վերջո կնքվեց հաշտություն, Արմինիայի XI ապստամբությունը վերջացավ և վերականգնվեց նախկին վիճակը:

2168. 829 հոկտեմբերի կես - Լատրոս լեռան ճ-մ (Եփեսոսի մոտ): Թրակեսիոն բանակաթեմի բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին ափիսանում իրականացրած և շրջակայքը ասպատակող Կրետեի էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²¹⁶⁸

2169. 829 հոկտեմբերի վերջ - Թասոս կղզու ծովամարտ (Հունաստանի հյուսիս-արևելք): Կրետեի էմիրության նավատորմը (մոտ 200 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 400 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500 զինվոր, մոտ 100 նավ, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր, մոտ 50 նավ:²¹⁶⁹

2170. 829 աշուն - 830 աշուն - Քթիշ ամրոցը (Արցախ, Միսական-ի-Կոտակ գավառ) խուրամյանները (մոտ 15.000) չգրավեցին Ստեփանոս-Աբլասադ Միհրանյանի գլխավորած Դիզակի իշխանության բանակից (մոտ 1.000), որից հետո, նաև ծանր կորուստներ կրելով

որը Արցախում և Ուտիքի Տոհ գավառում ծավալված պարտիզանական շարժումից, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²¹⁷⁰

2171. 830 հունիս - Կապադոկիայի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (80.000) համառ մարտում հաղթեց Թեոֆիլոս կայսեր գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 100.000, այդ թվում 2.000 պարսիկներ) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Կայսրն ամրացավ մի բլրի վրա և գիշերը դժվարությամբ հեռացավ: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²¹⁷¹

2172. 830 հունիս - հուլիս - Խարսիանոնը, Անկյուրան, ինչպես նաև Մուևրուս (Լամբրոն ամրոցից մոտ 10 կմ հյուսիս-արևմուտք, Խոջա գետի աջ ափին), Կորոն, Մաթիո, Սիևադ (վերջին երկուսը՝ Կապադոկիա) և Սեմայաուա ամրոցները ալ-Մամունի գլխավորությամբ Կապադոկիան և Փոքր Հայքի հարավը ասպատակած Արաբական խալիֆության երկու մասի բաժանված բանակը (մոտ 120.000) գրավեց Մանվել Քաջ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²¹⁷²

2173. 830 հունիս - հուլիս - Անի-Կեմախ ամրոցը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 250, դաշնակիցը՝ մոտ 650, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²¹⁷³

2174. 830 օգոստոս - Սինեռոյի ճ-մ: Աղլաբյանների Էմիրության համալրված, ինչպես նաև կղզի ժամանած Կորդովայի Էմիրության միացյալ բանակը (մոտ 30.000, 300 նավ) հաղթեց Սիցիլիայի ստրատեգոս Թեոդոտոսի գլխավորությամբ քաղաքը շրջափակած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցները՝ մոտ 7.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Թեոդոտոսը, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²¹⁷⁴

2175. 830 օգոստոս - Կայթանիսետտայի ճ-մ (Սիցիլիա, Կաստրոշովանիից հարավ-արևմուտք): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) մանր մարտերում հաղթեցին քաղաքը շրջապատած և վարակիչ հիվանդություններից կորուստներ կրող Կորդովայի Էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 15.000), որի մնացորդներն ի վերջո վերադարձան սեփական նավերի մոտ ու հեռացան կղզուց: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²¹⁷⁵

2176. 830 օգոստոս - 835 հուլիս - Պալերմոն Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 25.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹⁷⁶

2177. 831 գարուն - Սեբաստուպոլսի ճ-մ (= Խարսիանոնի ճ-մ): Թեոֆիլոս կայսեր, ինչպես նաև Արմենիակոն և Անատոլիկոն բանակաթեմերի զորավար Մանվել Քաջ Մամիկոնյանի ու Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 50.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 6.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 10.000 սպանված և վիրավոր, 25.000 գերի:²¹⁷⁷

2178. 831 գարուն - Տարսոնը և Մամեստիան Թեոֆիլոս կայսեր և Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000) և նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Չոհվեցին 1.600 խաղաղ բնակիչներ:²¹⁷⁸

2179. 831 գարուն - Բազզի ճ-մ: Բաբելի գլխավորած խուրամյանները (մոտ 20.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²¹⁷⁹

2180. 831 հուլիսի սկիզբ - սեպտեմբերի վերջ - Անթիուլ բերդը (Կապադոկիա), ևս 30 բերդ, ինչպես նաև Հերակլեան ու Տիանան ալ-Մամունի գլխավորությամբ Կապադոկիան և Փոքր Հայքի հարավը ասպատակած Արաբական խալիֆության երկու մասի բաժանված բանակը (մոտ 140.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ

4.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 800, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²¹⁸⁰

2181. 831 ամառ - Մուխանք գավառի ճ-մ: Եսայի ու Սահլ Առանշահիկիների գլխավորած Դիզակի և Խաչենի իշխանությունների միացյալ բանակը (մոտ 8.000) ջախջախեց Արցախ ներխուժած բաղասականներին (մոտ 12.000): Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²¹⁸¹

2182. 831 հոկտեմբերի սկիզբ - Կապադոկիայի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 90.000) հաղթեց Թեոֆիլոս կայսեր, Արմենիակոն և Անատոլիկոն բանակաթեմերի զորավար Մանվել Քաջ Մամիկոնյանի ու Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50.000): Ընդ որում՝ մարտի վերջում Մանվելին հաջողվեց խիզախ հարձակումով հանել կայսրին շրջապատման օղակից և փրկել նրան: Հայերը կորցրին մոտ 15.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²¹⁸²

2183. 831 աշուն - Քթիչի ճ-մ: Եսայի Առանշահիկի գլխավորած Դիզակի իշխանության բանակը (մոտ 2.000) անակնկալ հարվածով ջախջախեց Ռուստամի գլխավորությամբ ամրոցը պաշարած խուրամյաններին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:²¹⁸³

2184. 832 գարուն - Լուլուա ամրոցի գրավումը²¹⁸⁴

Կապադոկիան և Փոքր Հայքի հարավը ասպատակած հիմնական բանակի նահանջից հետո Ուջայֆի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 400):

I փուլ - Ամրոցի կայազորը հետ մղեց թշնամու բոլոր գրոհները, ընդ որում Ուջայֆը խաբեությամբ գերվեց և ազատ արձակվեց միայն ութ օր անց:

II փուլ - Թեոֆիլոս կայսեր և Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) մոտեցան ամրոցին և պաշարեցին այն Արաբական խալիֆության բանակից:

III փուլ - Տեղեկանալով ստեղծված վիճակի մասին՝ ալ-Մամունի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) իր հերթին շարժվեց ամրոցի ուղղությամբ և ստիպեց թշնամուն նահանջել: Արդյունքում ամրոցի կայազորը դադարեցրեց դիմադրությունը և հանձնվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:

2185. 833 հունիս - օգոստոսի սկիզբ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 70.000) ասպատակեց, սակայն, տեղեկանալով խալիֆ ալ-Մամունի մահվան մասին, նահանջեց: Միաժամանակ Տիանաս հիմնովին ամրացվեց, այնտեղ տեղաբաշխվեց կառավարական բանակի մշտական կայազոր (1.000) և վերջինս վերածվեց Արաբական խալիֆության կարևորագույն սահմանային ամրության, սակայն շուտով այն կրկին ավերվեց, իսկ այնտեղի կայազորն էլ հանվեց:²¹⁸⁵

2186. 833 ամառ - Ատրպատականի ճ-մ: Բաբելի գլխավորած խուրամյանները (մոտ 20.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 200) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 40.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²¹⁸⁶

2187. 833 դեկտեմբերի սկիզբ - Համադանի ճ-մ: Թեոֆիլոս կայսրից զգուշանալով Արաբական խալիֆություն հեռացած Մանվել Քաջ Մամիկոնյանի կողմից գլխավորվող Արաբական խալիֆության (մոտ 150.000), Եսայի Առանշահիկի գլխավորած Դիզակի և Խաչենի իշխանությունների (մոտ 5.000) միացյալ բանակը, ինչպես նաև ազատություն ստացած քրիստոնյա ռազմագերիներից կազմված Մանվելի ջոկատը (150) գլխովին ջախջախեցին Բաբելի գլխավորած խուրամյաններին (մոտ 120.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ 60.000 զինվոր: Հետագայում Մանվել Քաջ Արծրունին կրկին վերադարձավ Բյուզանդիա:²¹⁸⁷

2188. 834 փետրվար – Կաստորոցովանիի ճ-մ: Աղլաբյանների եմիրության առաջխաղացած բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 2.000): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²¹⁸⁸
2189. 834 մարտ – Կաստորոցովանիի ճ-մ: Աղլաբյանների եմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 12.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.500): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²¹⁸⁹
2190. 834 ապրիլ – Կաստորոցովանիի ճ-մ: Աղլաբյանների եմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 12.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.500): Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²¹⁹⁰
2191. 834 գարուն – Փոքր Յայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²¹⁹¹
2192. 835 գարուն – Կաստորոցովանիի ճ-մ: Աղլաբյանների եմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 9.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000), որից հետո մտավ քաղաք, թալանեց այն, սակայն, չկարողանալով տիրել միջնաբերդին և պատրաստ չլինելով վերջինիս պաշարմանը, հետ քաշվեց: Յայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹⁹²
2193. 835 ամառ – Կաստորոցովանիի ճ-մ: Անտառում դարանած Աղլաբյանների եմիրության բանակը (մոտ 5.000), օգտվելով այն բանից, որ վրա հասած գիշերվա պատճառով թշնամին, չսպասելով մարտի, սկսեց նահանջել, անակնկալ հարձակումով հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 800): Յայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²¹⁹³
2194. 835 հունիս – Արշակ ամրոցի ճ-մ (Ատրպատականի հյուսիս): Բուղա ալ-Քաբիրիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) անակնկալ հակահարձակումով հաղթեց քարավանի վրա հարձակվել փորձող Բաբեկի գլխավորած խուրամյաններին (մոտ 3.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 20): Յայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցները՝ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²¹⁹⁴
2195. 835 հուլիս – Ատրպատականի ճ-մ (նահանգի հյուսիս): Խուրամյանները (մոտ 5.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով հաղթեցին պարեն տեղափոխող Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 1.000): Յայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցները՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²¹⁹⁵
2196. 835 օգոստոս – Սինդարայի ճ-մ (Արդեբիլի մոտ): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) հետապնդելով հասավ ձեռք բերած ավարով նահանջող խուրամյաններին (մոտ 10.000) և նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 20) ու անակնկալ հարձակումով հաղթեց նրանց: Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²¹⁹⁶
2197. 835 հոկտեմբեր – Անարգարայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 8.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 8.000, այդ թվում մեծաթիվ զնչուներ): Յայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 2.500, թշնամին՝ մոտ 7.500 զինվոր:²¹⁹⁷
2198. 835 սեպտեմբեր – Էտնայի ճ-մ (Սիցիլիայի հյուսիս-արևելք): Աղլաբյանների եմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 300) և ասպատակեց շրջակայքը: Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²¹⁹⁸
2199. 835 հոկտեմբեր – Էտնայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 300) հաղթեցին Աղլաբյանների եմիրության ասպատակող բանակին (մոտ 5.000): Յայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցները՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²¹⁹⁹

Գլխավոր հրամանատար Աֆշինի, Բուղա ալ-Քաբիրիի և այլոց ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) Նախապատրաստվեց արշավանքի Բազզում ու նրա մոտակայքում Բաբելի գլխավորությամբ ճամբարած խուրամյանների (մոտ 20.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 200) դեմ: Աֆշինը սեփական բանակը բաժանեց երեք կորպուսների, որոնցից առաջինի զլուխն անցած հարավից պետք է առաջ շարժվեր Բուղա ալ-Քաբիրը: Իր հերթին այս կորպուսին, շարժվելով առանձին, սակայն արդյունքում վերջնական դիրքերում միավորելով ուժերը, լեռնաշղթան արևելքից, իսկ հետո արդեն հյուսիսից շրջանցելով պետք է հետևեին Աֆշինի և Աբու-Սայիդի գլխավորած մյուս կորպուսները, իսկ Աբու-Սայիդի կորպուսը պետք է մնար վերջապահում:

I փուլ – Բաբելի բանակի առաջապահը անակնկալ հարձակվեց Բուղա ալ-Քաբիրի կորպուսի առաջապահի (1.000) վրա և, ծանր պարտության մատնելով վերջինիս, հետ շարտեց: Դրանից հետո Բուղա ալ-Քաբիրը հետ քաշեց սեփական կորպուսը և ստեղծված իրավիճակի մասին տեղեկացրեց Աֆշինի, որը, որպես օժանդակություն, Ահմեդ իբն ալ-Խալիլ իբն Հիշամիի, իբն Ջաուհանի, Ջանահ Միականու, Հասան իբն Սահլի և Փադլուն իբն Սահլի ազգական երկու եղբայրների գլխավորությամբ վերջինիս մոտ ուղարկեց լրացուցիչ ուժեր: Միաժամանակ Աֆշինը օր նշանակեց, երբ իր և Բուղայի կորպուսները հյուսիսից և հարավից պետք է համակցված հարված հասցնեին հակառակորդին:

II փուլ – Նախապես նշանակված օրը ուժեղ ցրտի և քամու պայմաններում Բուղայի կորպուսի ռազմիկները հարավից առաջխաղացում իրականացրին հակառակորդի ուղղությամբ, սակայն, ընթացքում պարզելով, որ Աֆշինի կորպուսի ռազմիկները առաջխաղացում չեն իրականացրել և տեղում չեն, հետ քաշվեցին ելման դիրքեր: Մյուս օրը հյուսիսից առաջխաղացում իրականացրեց արդեն Աֆշինի կորպուսը և, իր հերթին չհանդիպելով արդեն Բուղայի կորպուսին, այնուհանդերձ հարված հասցրեց հակառակորդի ճամբարին ու պարտության և փախուստի մատնեց վերջինիս:

III փուլ – Հաջորդ օրը Բուղայի կորպուսը փորձ կատարեց շարժվել Աֆշինի կորպուսի ուղղությամբ, սակայն, կասեցվելով մանր մարտերում, հետ մղվեց ելման դիրքեր: Մյուս օրը Բուղայի կորպուսը վերսկսեց մանր մարտերով ուղեկցվող առաջխաղացումը, սակայն օրվա վերջում, այնուհանդերձ չհասնելով Աֆշինի կորպուսին, կրկին կանգ առավ: Նույն գիշեր Աֆշինն իր հերթին, հակառակորդի ուժեղ դիմադրության, ինչպես նաև ցրտի և պարենի անբավարարության պատճառով այլևս հնարավոր չհամարելով մնալ մինչ այդ նվաճված հակառակորդի ճամբարում, մեկ այլ ճանապարհով հետ քաշեց ուժերը ու վերադարձավ ելման դիրքեր:

IV փուլ – Հաջորդ օրը Բուղայի կորպուսը հարավից վերսկսեց մանր մարտերով ուղեկցվող առաջխաղացումը և ի վերջո հասավ Նախապես պայմանավորված վայրը, սակայն շուտով պարզեց, որ Աֆշինի կորպուսն արդեն այնտեղ չէ: Ստեղծված պայմաններում Բուղայի կորպուսը ինքը ևս սկսեց հետ քաշել ուժերը, սակայն ապստամբները հզոր հարձակում կազմակերպեցին հակառակորդի ուղղությամբ և ծանր պարտության մատնեցին վերջինիս, ընդ որում առանց Նժուլգի մնացած Բուղան հազիվ փրկվեց, Փադլուն իբն Քաուսը վիրավորվեց, Ջանահ ալ-Սուբբարին և իբն Ջաուհանը սպանվեցին, իսկ Փադլուն իբն Սահլի երկու ազգական եղբայրները գերի ընկան:

Հայերը կորցրին մոտ 30, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:

Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 1.000) պատրաստվեց անակնկալ հարձակում գործել Ագինի գլխավորած խուրամյանների (մոտ 1.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 10) ճամբարի վրա ու գերել հակառակորդի ռազմիկների ընտանիքների անդամներին, ընդ որում Աֆշինի հատուկ հրամանով մոտակա բարձունքների վրա տեղակայվեցին սև դրոշներով ազդանշան տվող ռազմիկներ, ինչպես նաև, որպես աջակցություն, առաջ մղվեցին լրացուցիչ ուժեր:

I փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը անակնկալ հարձակում գործեց հակառակորդի ճամբարի վրա և, հասնելով հաջողության, գերեց ապստամբների ընտանիքների անդամներից շատերին, որից հետո սկսեց հետ քաշել ուժերը:

II փուլ – Ազինի անձնական ղեկավարությամբ գործող ապստամբները կիրճերից մեկում դարանակալ հարձակում գործեցին ուժերը հետ քաշող Արաբական խալիֆության բանակի վրա և սկսեցին առավելության հասնել:

III փուլ – Բարձունքների վրա տեղակայված սև դրոշներով ռազմիկների ազդանշաններից ժամանակին տեղեկանալով հարձակման ժամանակի ու վայրի մասին՝ Աֆշինի գլխավորած հիմնական ուժերը առաջխաղացում իրականացրին և, հետ մղելով հակառակորդին, թույլ տվեցին սեփական ուժերին հաջողությամբ ավարտել գործողությունը:

Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:

2202. 836 ամառ – Սիցիլիայի ծովամարտ: Աղլաբյանների Էմիրության Նավատորմը (մոտ 20 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության Նավատորմին (մոտ 10 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, 10 նավ, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր, մոտ 1 նավ:²²⁰²

2203. 837 գարուն – Կաստորոքականի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Աղլաբյանների Էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 12.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 7.000 զինվոր:²²⁰³

2204. 837 հունիս - օգոստոսի 26 – Բազզի գրավումը²²⁰⁴

Աֆշինի, Բուդա ալ-Քաբիրիի և այլոց գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 100.000) արշավանքի ելավ Բաբելի գլխավորությամբ քաղաքում ամուր պաշտպանության անցած խուրամյանների (մոտ 20.000) ու Նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 200) դեմ:

I փուլ – Հուլիսի վերջին քաղաքը պաշարողները, մանրակրկիտ հետախուզելով առաջխաղացման ուղիները և դրանց հիմնական հանգույցներում կառուցելով հակառակորդի տեղաշարժը կասեցնող ամրություններ, սկսեցին դանդաղ, բայց հաստատուն կերպով մոտենալ քաղաքին: Ի վերջո, ապստամբները փորձեցին գրոհով գրավել այդ ամրություններից մեկը, սակայն, իրենք ենթարկվելով անակնկալ հարձակման, հետ շարտվեցին: Արդյունքում Արաբական խալիֆության բանակը ընդհուպ մոտեցավ քաղաքին և սկսեց վերջինիս պաշարումը:

II փուլ – Խուրամյանները հետ մղեցին մի քանի մանր գրոհներ, իսկ պաշարման սկզբից մի քանի օր անց էլ գրոհներից մեկի ժամանակ Նրանք ուժեղ հակազորի ձեռնարկեցին, սակայն ի վերջո պարտություն կրեցին և, հետապնդվելով հակառակորդի կողմից, կրկին պատսպարվեցին քաղաքում:

III փուլ – Օգոստոսի 25-ին Արաբական խալիֆության բանակը, մանրազնին պատրաստվելով Նոր գրոհի, պաշարողական տեխնիկայի և հատկապես կրականետների լայն կիրառմամբ պարիսպների ողջ երկայնքով անցավ վճռական գրոհի: Արդյունքում մեկօրյա համառ մարտերից հետո ընկավ պաշտպանության գլխավոր հանգույցներից մեկը և հարձակվողները ներխուժեցին քաղաք:

IV փուլ – Քաղաքում և հատկապես միջնաբերդի մոտակայքում բռնկված համառ մարտում խուրամյանները վերջնական պարտություն կրեցին և օգոստոսի 26-ին քաղաքն ընկավ:

Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Ողջ գործողության ժամանակ զոհվեց նաև 80.000 խաղաղ բնակիչ: Բաբելը դիմեց փախուստի, սակայն շուտով Խաչենի իշխան Սահլ Առանշահիկը գերեց Նրան և հանձնեց Արաբական խալիֆությանը՝ դրանով իսկ տարիներ առաջ իր մոր, քրոջ ու կնոջ նկատմամբ բռնություն գործադրած Բաբելից լուծելով անձնական վրեժը և ստանալով հսկայական փրկագին:

2205. 837 գարուն – Չապետրա ամրոցը Թեոֆիլոս կայսեր և Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (100.000, այդ թվում սլավոններ,

բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000), ինչպես նաև խուրամյանները (մոտ 20.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), ավերեցին այն և ասպատակեցին շրջակայքը: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²²⁰⁵

2206. 837 զարուն – Տարսունի, Մամեստիայի, Աղանայի, Անարգաբայի, Իրինապոլսի և Անտիոքայի թերրի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000, այդ թվում սլավոններ, բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 38.000), ինչպես նաև խուրամյանները (մոտ 18.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²²⁰⁶

2207. 837 ամառ – Մեյիտեն և Սամոսատը¹⁰¹⁰, ինչպես նաև Բուլիկ, Սուկ, Բուլի (Մինչեփրատյան Ծովք, Դեգիք գավառ), Շմու, Մեծկերտ (Մինչեփրատյան Ծովք, Շահունի գավառ), Պաղին (Մինչեփրատյան Ծովք, Պաղնատուն գավառ), Ասաղին (Աղծնիք, Անգեղտուն գավառ, Տիգրիսի վերին հոսանքում) ու Անաղ ամրոցները Թեոֆիլոս կայսեր և Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000, այդ թվում սլավոններ, բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 38.000), ինչպես նաև խուրամյանները (մոտ 20.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²²⁰⁷

2208. 837 ամառ – Արշամաշատի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 8.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ 4.000 զինվոր:²²⁰⁸

2209. 837 աշուն – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²²⁰⁹

2210. 837 աշուն – Մուխանք գավառի ճ-մ: Եսայի ու Սահլ Առանշահիկների գլխավորած Դիզակի և Խաչենի իշխանությունների միացյալ բանակը (մոտ 8.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով ջախջախեց Արցախ ներխուժած Արաբական խալիֆության բանակին (12.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 9.000 զինվոր:²²¹⁰

2211. 837 դեկտեմբեր – Կաստրոնովանիի ճ-մ²²¹¹

Միսենոյից առաջխաղացած Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10):

I փուլ – Կայսերական բանակը հետ մղեց թշնամու գրոհները, սակայն վերջինիս ի վերջո հաջողվեց քաղաք ներխուժել չպաշտպանվող մի արահետով: Արդյունքում բրիտոնյանները պատսպարվեցին միջնաբերդում:

II փուլ – Աղլաբյանների Էմիրության բանակը պաշարեց միջնաբերդը, սակայն, հաշվի առնելով սկսված ցրտերը, համաձայնեց փրկագնի ու հետագայում հարկ մուծելու պայմանով թողնել քաղաքը և նահանջել:

Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:

2212. 837 դեկտեմբեր - 838 զարուն – Չեֆալուի ճ-մ (Սիցիլիայի հյուսիս, Պալերմոից մոտ 75 կմ արևելք)²²¹²

Միսենոյից առաջխաղացած Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց քաղաքը Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10):

I փուլ – Կայսերական բանակը հետ մղեց թշնամու գրոհները, որից հետո վերջինս որոշեց քաղաքը գրավել շրջափակումով:

II փուլ – 838 թ-ի մարտին Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Արևելքից ժամանած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000, մոտ 300 նավ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) մի շարք մարտերում առավելության հասան հակառակորդի նկատմամբ և արդյունքում ստիպեցին վերջինիս նահանջել:

¹⁰¹⁰ Սամոսատի մասին հիշատակում են նաև Սիմեոն Մագիստրոսը և Գևորգ Վանականը:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

2213. 838 մայիս - Գումաձոր քերոր Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000, այդ թվում սլավոններ, բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000), ինչպես նաև խուրամյանները (մոտ 15.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 1.700, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²²¹³
2214. 838 հունիսի սկիզբ - Կաթինը Թեոֆիլոս կայսեր, Վարդան Մամիկոնյանի և Արմենիակոն ու Անատոլիկոն բանակաթեմերի զորավար Մանվել Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000, այդ թվում սլավոններ, բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 35.000), ինչպես նաև խուրամյանները (մոտ 15.000) պաշարեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 5.000) և, թողնելով պաշարողական բանակ, որը սկսեց քարանետներով հարվածել քաղաքի պարիսպներին, հիմնական ուժերով սկսեցին խորանալ Արմինիայի տարածքում: Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²²¹⁴
2215. 838 հունիսի վերջին - Կաճկաքար ամրոցի ճ-մ (Արարատ, Վանանդ գավառ): Տփղիսի Էմիր Իսահակ իբն Իսմայիլի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 50.000) հաղթեց Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 65.000, այդ թվում սլավոններ, բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30.000), ինչպես նաև խուրամյաններին (մոտ 13.000), որոնց մնացորդները նահանջեցին դեպի Կաթին և, վերացնելով քաղաքի պաշարումը, շարունակեցին նահանջը դեպի արևմուտք: Հայերը կորցրին մոտ 20.000, դաշնակիցը՝ մոտ 30.000, թշնամին՝ մոտ 10.000 զինվոր:²²¹⁵

2216. 838 հուլիսի 22 - Ղազխմունի ճ-մ (Սեբաստիայից մոտ 60 կմ հյուսիս-արևմուտք)²²¹⁶

«Մանվելը շատ խիզախ մարդ էր և իր բոլոր հակառակորդներին քաջ հայտնի, քանզի նա ծննդով հայ էր»:

Թեոփանոսի Շարունակող

Խալիֆ ալ-Մութասիմի ընդհանուր ղեկավարությամբ Հալեպի մոտ կենտրոնացած Արաբական խալիֆության բանակը (200.000, այդ թվում 10.000 թյուրքեր), ինչպես նաև Հայոց իշխան Բագրատ Պատրիկ Աշոտի Բագրատունու գլխավորած Բագրատունյաց (մոտ 4.000) և իր քրոջ տղա Աշոտ Զաջ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց (մոտ 3.000) զնդերը մեծ արշավանք սկսեցին դեպի հյուսիս-արևմուտք: Հիմնական ուժերով մտնելով Կիլիկիա՝ խալիֆը կտրեց այն և, անցնելով Ղուռն Կիլիկիո կիրճով, մտավ Կապադոկիա՝ ուղղություն բռնելով դեպի Անկյուրա: Մինչ Կիլիկիա մտնելը, սակայն, խալիֆը Աֆշինի գլխավորությամբ մի ուժեղ բանակ (մոտ 30.000, այդ թվում 10.000 թյուրքեր), ինչպես նաև Հայոց իշխան Բագրատ Պատրիկ Աշոտի Բագրատունու գլխավորած Բագրատունյաց և Աշոտ Զաջ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց զնդերը ուղարկեց Թոքաթի (Սեբաստիայից մոտ 62 կմ հյուսիս-արևմուտք) ուղղությամբ՝ ձգտելով փակել Թեոֆիլոս կայսեր, Վարդան Մամիկոնյանի ու Արմենիակոն և Անատոլիկոն բանակաթեմերի զորավար Մանվել Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորությամբ Կաթինից դեպի արևմուտք նահանջող Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 50.000, այդ թվում սլավոններ, բուլղարներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 20.000), ինչպես նաև խուրամյանների (մոտ 10.000) նահանջի ճանապարհը:

I փուլ - Կայսերական բանակը անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնեց քաղաքի մոտ ճամբարած հակառակորդի բանակին, որը կորցրեց 3.000 ռազմիկ:

II փուլ - Մարտի մեջ մտան թյուրքերը և, կազմակերպելով ուժեղ նետածգություն, հետ շարտեցին հակառակորդին՝ ապահովելով սեփական բանակի նահանջը ու թույլ տալով վերջինիս վերականգնել մարտակարգը:

III փուլ - Արաբական խալիֆության բանակը անցավ հակահարձակման ու պարտության մատնեցին թշնամուն:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000 զինվոր: Պարտվողներից ընդհանուր շարքից դուրս եկած 40.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ

15.000 զինվոր, որոնց թվում ծանր վիրավորվեց նաև Մանվելը, դաշնակիցը՝ մոտ 25.000 զինվոր: Չարգացնելով հաջողությունը՝ Արաբական խալիֆության բանակը առանց լուրջ մարտերի մտավ Անկյուրա:

2217. 838 օգոստոսի 1 - սեպտեմբերի 24 - Ամրոհոնը ուժերը վերամիավորած ու Անկյուրայից ալ-Մութասիմի ընդհանուր ղեկավարությամբ առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 185.000, այդ թվում 4.000 օղուզներ), ինչպես նաև Հայոց իշխան Բագրատ Բագրատունու գլխավորած Բագրատունյաց (մոտ 3.500) և Աշոտ Զաք Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց (մոտ 2.500) զնդերը ի վերջո դավաճանության շնորհիվ գրավեցին Աեցիոս Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 7.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 700, այդ թվում Բաբոց Հայը և Մլեհ Հայը): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 1.500, դաշնակիցը՝ 70.000, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 700, այդ թվում զոհվեցին Բաբոց Հայը և Մլեհը, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր: Զաղաբը հիմնովին ավերվեց, նրա 80.000 հոգի կազմող բնակչությունից 30.000 հոգի սպանվեցին, մնացածը՝ գերվեցին: Ալ-Մութասիմը փորձեց զարգացնել հաջողությունը և շարժվել Դորիլեոնի հարթավայրում ցրված ուժերը վերամիավորած կայսերական բանակի դեմ, սակայն, լուր ստանալով Բաղդադում կազմակերպված դավադրության մասին, ստիպված եղավ նահանջել և իր ողջ բանակով հեռանալ կայսրության տարածքից:²²¹⁷
2218. 838 աշուն - Վարդանակերտ ամրոցի շրջակայքը Ատրպատականի ոստիկան Մանքիջուր ալ-Ֆերգանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ ճնշելով քաղաքի կառավարիչ Մուհամմեդ իբն Ուբեյդալլահի ապստամբությունը: Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին երաշխավորեց Մուհամմեդի համար և խալիֆը ներեց վերջինիս:²²¹⁸
2219. 839 - Կախեթին և Գուգարքի արևելքը Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Խալիդ Բուխար-խուդայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ ճնշելով առկա ապստամբական տրամադրությունները:²²¹⁹
2220. 840 գարուն - Վարդանակերտ ամրոցի շրջակայքը Ատրպատականի ոստիկան Մանքիջուր ալ-Ֆարդանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ սպանելով քաղաքի կառավարիչ Մուհամմեդ իբն Ուբեյդալլահին: Հետագայում, սակայն, Մանքիջուրը պարտվեց խալիֆության դեմ պայքարում և գերվեց:²²²⁰
2221. 840 գարուն - Պլատանին, Կայտաբեյուտան, Կառլեոնեն և Մարիենոն (Սիցիլիայի արևմուտք) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²²²¹
2222. 840 ամառ - Սիցիլիայի ծովամարտ: Աղլաբյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 20 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 10 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 300 զինվոր, մոտ 10 նավ, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր, մոտ 1 նավ:²²²²
2223. 841 գարուն - Պարտավո ապստամբները (մոտ 10.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) պաշարեցին Արմինիայի ոստիկան Ալի իբն ալ-Հուսեյն ալ-Կայսի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000), ի վերջո հասնելով նրան, որ ոստիկանը պաշտոնազրկվի: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²²²³
2224. 841 ամառ - Մուխանք գավառի ճ-մ: Եսայի ու Սահլ Առանշահիկների գլխավորած Դիզակի և Խաչենի իշխանությունների միացյալ բանակը (մոտ 8.000) հաղթեց Արցախ ներխուժած Արաբական խալիֆության բանակին (12.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 9.000 զինվոր:²²²⁴
2225. 841 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց, սակայն, հետապնդվելով Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 15.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 6.000) կողմից, թողեց գերիներին ու նահանջեց:²²²⁵
2226. 842 գարուն - Հադաս ամրոցի, ինչպես նաև Մարաշի և Մելիտեի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²²²⁶

2227. 842 ամառ – Պելոպոնեսի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին՝ ճնշելով սլավոնների ապստամբությունը:²²²⁷
2228. 842 ամառ – Սյունիքի ճ-մ: Բաբկեն Սյունու գլխավորած Սյունյաց գնդի մի մասը (200), չսպասելով հիմնական ուժերի հավաքվելուն, անակնկալ հարվածով ջախջախեց Ջահաֆյանների բանակին (4.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²²²⁸
2229. 842 ամառ – Արցախի արևելքը և Ուտիքը Արմինիայի Նոր ոստիկան Խալիդ իբն Եզիդ աշ-Շեյբանու գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց և, ձգտելով ճնշել սկիզբ առած Արմինիայի XII ապստամբությունը, ներխուժեց Կախեթի:²²²⁹
2230. 842 ամառ – Քավազնի ամրոցի ճ-մ (Կախեթիի հյուսիս): Կախեթիի բորեպիսկոպոս Սամուիլ Դոնուրիի գլխավորած Կախեթիի բորեպիսկոպոսության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գիշերային հարձակումով ծանր կորուստներ պատճառեցին Արմինիայի ոստիկան Խալիդ իբն Եզիդ աշ-Շեյբանու գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 12.000) և հետ քաշվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²²³⁰
2231. 842 դեկտեմբեր – 843 հունվար – Մեսսինան Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 25.000), ծովային հարձակումով շեղելով հակառակորդի ուշադրությունը, անակնկալ ցամաքային հարձակումով գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²²³¹
2232. 843 մարտի վերջ – Կրետեն Թեոկտիստոսի և Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) գրավեցին Կրետեի Էմիրության բանակից (մոտ 2.000), սակայն մի քանի ամիս անց ստիպված թողեցին այն: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²²³²
2233. 843 գարուն – Ալիմենան (Սիցիլիա, Պալերմոյի մոտ) Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²²³³
2234. 843 աշուն – Չապետրա ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) չգրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 100 զինվոր:²²³⁴
2235. 843 աշուն – Անի-Կեմախ ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000), նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500), ինչպես նաև Հայոց իշխան Պատրիկ Աշոտի Բագրատ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 1.000) դավաճանության միջոցով գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 30 զինվոր:²²³⁵
2236. 844 հունվար – Կորճայքի ճ-մ: Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած բրդերը (մոտ 5.000) և նրանց օգնող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) անակնկալ հակահարձակումով հաղթեցին սեփական ճամբարի վրա անակնկալ հարձակում գործել փորձող Արաբական խալիֆության բանակին (15.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²²³⁶
2237. 844 գարուն – Մավրոպոտամոսի ճ-մ (Կապադովկիա, Արգեսո լեռան մոտ): Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 80.000) հաղթեց Թեոկտիստոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 40.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 40.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 15.000, դաշնակիցը՝ մոտ 25.000 զինվոր, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²²³⁷
2238. 845 գարուն – Մոռիկա ամրոցը (Սիցիլիայի հարավ-արևելք) Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²²³⁸
2239. 845 գարուն – Խոգաքի գյուղի ճ-մ (Գուգարք, Ջավախք) Վրաստանի Էրիսմտավար Բագրատ Էրիսմտավար Աշոտի Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի իշխանության

բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Արմինիայի ոստիկան խալիդ իբն Եզիդ աշ-Շեյբանու գլխավորած Արաբական խալիֆության առաջխաղացած բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր, որոնց թվում ծանր վիրավորվեց և շուտով մահացավ նաև խալիդը:²²³⁹

2240. 845 ամառ - Սծքինը և Նրա շրջակայքը Արմինիայի Նոր ոստիկան Մուհամմեդ իբն խալիդ աշ-Շեյբանու գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) ասպատակեց՝ վերացնելով տիրող ապստամբական տրամադրությունները:²²⁴⁰ Շուտով սկսվեցին բանակցություններ և Բագրատունիները հնազանդվեցին Արմինիայի ոստիկանին:

2241. 845 ամառ - Քուտեռայի ճ-վ (Սիցիլիայի հարավ): Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 30.000) հաղթեց Արևելքից ժամանած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 30.000, այդ թվում խարսիանոն բանակաթեմը) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 7.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 10.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 2.000 զինվոր:²²⁴¹

2242. 845 հոկտեմբեր - 846 հունվար - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (7.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ ցրտերից կրելով որոշակի կորուստներ:²²⁴²

2243. 846 գարուն - Ռեխի գյուղի ճ-վ (Գորիի մոտ): Արաբական խալիֆության (մոտ 20.000) և Վրաստանի Էրիսմտավար Բագրատ Էրիսմտավար Աշոտի Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի իշխանության (մոտ 5.000) միացյալ բանակը անորոշ ելքով ընդհարվեց Շուկրյանների Էմիրության և Կախեթիի բորեախսկոպոսության բանակի (մոտ 15.000) հետ, որից հետո երկու կողմերն էլ նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²²⁴³

2244. 846 աշուն - Լենտինիայի ճ-վ (Սիցիլիայի արևելք, Կատանիայի մոտ): Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000), իմանալով, որ քաղաքին օգնության շտապող ուժերը մոտակա բարձունքի վրա կրակ վառելով իմաց են տալու իրենց ժամանելու մասին, ինքը կրակ վառելով քաղաքից դուրս քաշելով վերջինիս կայազորը կազմող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 1.000) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10) և, կեղծ փախուստ ձևացնելով զցելով դարանը, գլխովին ոչնչացրեց վերջիններիս, որից հետո մտավ քաղաք: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²²⁴⁴

2245. 847 ամառ - Արցախի արևելքը և Ուտիքը Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն խալիդ աշ-Շեյբանու գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 12.000) ասպատակեց:²²⁴⁵

2246. 847 ամառ - Արբուզետի ճ-վ (Այունիք, Աղահեճք գավառ)²²⁴⁶

Սյունյաց (մոտ 5.000), ինչպես նաև Եսայի և Սահլ Առանշահիկների գլխավորած Դիզակի ու Խաչենի Առանշահիկների (մոտ 8.000) միացյալ զևոները մոտեցան Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն խալիդ աշ-Շեյբանու գլխավորությամբ Սյունիք ներխուժած և շրջակայքն ասպատակող Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 20.000):

I փուլ - Հայկական բանակը Արբուզետի մոտ հարձակվեց Արաբական խալիֆության բանակի վրա և, պարտության մատնելով վերջինիս, մատնեց փախուստի:

II փուլ - Շարունակելով հետապնդել հակառակորդին՝ Հայկական բանակը հասավ վերջինիս Խոյի եղջյուր լեռան մոտ (Արցախ, Վայկունիք գավառ) և վերջնական պարտության մատնեց:

III փուլ - Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդին և ծանր կորուստներ պատճառեց՝ ազատելով գերված խաղաղ բնակիչներին:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:

2247. 847 աշուն - Մարանդի շրջակայքը Ատրպատականի ոստիկան Հումդավեհ իբն Ալի իբն ալ-Ֆադլ աս-Սաադի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց՝ գերելով քաղաքի կառավարիչ Մուհամմեդ իբն ալ-Բուայսինին, որին հետագայում խալիֆը ազատ արձակեց:²²⁴⁷

2248. 848 գարուն - աշուն - Մարանդը Համդաուվեհ իբն Ալի իբն ալ-Ֆադլ ալ-Սաադի, ինչպես նաև հետագայում վերջինիս միացած Չիրաք ալ-Թուրքի, Օմար իբն Սիսիլ իբն Քալի, Աթթաբ իբն Աթթաբի և Բուղա ալ-Քաբիրի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը

(մոտ 20.000, որից 3.100 օղուգ), կիրառելով 40 քարանետներ, պաշարեց Յերի Էմիրության բանակից (2.200) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 800) ու համառ մարտերից հետո ստիպեց հանձնվել: Ընդհանուր 100 սպանվածից և 400 վիրավորից հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 350 զինվոր: Թշնամին կորցրեց 100 սպանված և 400 վիրավոր, որոնց թվում զոհվեց նաև Համդուլալեդը:²²⁴⁸ Արմինիայի XII ապստամբությունն ավարտվեց, փոխադարձ զիջումներով կնքվեց հաշտություն ու վերականգնվեց նախկին վիճակը:

Արմինիայի XIII ապստամբություն (850-855)

2249. 850 զարուն – Արճուն գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Անձևացիք գավառ)²²⁴⁹

«Այս Աշոտը փառավոր բազում բաջություններ
ցուցաբերեց պատերազմներում և մենամարտիկների
զինված ընդհարումներում»

Թովմա Արծրունի

Արմինիայի նորանշանակ ոստիկան Աբու-Սայիդի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) շարժվեց դեպի Արմինիա, սակայն Հայոց իշխան Բագրատ Պատրիկ Աշոտի Բագրատունին ու Աշոտ Բաջ Արծրունին Բաղեշի Ձորա Պահակ կիրճում դիմավորեցին նրան և, փոխանցելով Արմինիայի հարկերի մի մասը, հասկացրեցին, որ արաբ ոստիկանի մուտքը Արմինիա անցանկալի է: Այս պայմաններում Աբու-Սայիդը ստացած հարկով հետ վերադարձավ, սակայն միաժամանակ նա իր բանակը բաժանեց երկու մասի և հրամայեց կարգուկանոն հաստատել Արմինիայում:

Ալ-Շովափիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) Պարսկահայքից մտավ Վասպուրական և ասպատակելով առաջացավ Աղբակ-Անձևացիք երթուղով: Ի պատասխան դրա՝ Աշոտ Բաջ Արծրունին հատուկ նամակով ալ-Շովափիին խնդրեց չասպատակել շրջակայքը, այլ հանգիստ ճամբարել մի որևէ վայրում՝ մինչև կստանա հարկերի մյուս մասը: Ալ-Շովափին, սակայն, չպատասխանեց Արծրունյաց իշխանին և նրա բանակը շարունակեց ասպատակությունները:

I փուլ – Աշոտ Բաջ Արծրունին Արծրունյաց գունդը (մոտ 5.000) բաժանեց երեք մասի, երբ առաջին մասի և ընդհանուր ղեկավարությունը ստանձնեց ինքը, երկրորդ մասը հանձնեց իր հորեղբայր Գուրգեն Ապուլալեճ Արծրունուն, որպես օգնական նշանակելով Վահան Հավնունուն, իսկ երրորդ մասի ղեկավար նշանակեց եղբորը՝ Գուրգենին՝ որպես օգնական նշանակելով մյուս եղբորը՝ Վահանին: Դրանից հետո Հայկական բանակը երեք կողմից անակնկալ հարձակվեց թշնամու ճամբարած բանակի վրա և գլխովին ջախջախեց:

II փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին մինչև Բերկոյի՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000 զինվոր, որոնց թվում վիրավորվեց նաև Գուրգենը, թշնամին՝ մոտ 6.000 զինվոր:

2250. 850 զարուն – Մուշի ճ-մ²²⁵⁰

Չուրարիկների Էմիրության Էմիր Մուսա իբն Չուրարայի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) մտավ Տարոն և սկսեց մոտենալ Հայոց իշխան Բագրատ Պատրիկ Աշոտի Բագրատունու գլխավորությամբ քաղաքում ու նրա շրջակայքում տեղակայված Հայկական բանակին (մոտ 5.000):

I փուլ – Արաբական խալիֆության բանակը հարձակվեց քաղաքի դիմաց մարտակարգ ընդունած Հայկական բանակի վրա և, ունենալով թվական գերակշռություն, սկսեց աստիճանաբար հաղթանակ տանել:

II փուլ – Աշոտ Բաջ Արծրունու գլխավորությամբ սրընթաց երթով մարտադաշտ հասած Արծրունյաց գունդը (մոտ 4.000, այդ թվում Աշոտի հորեղբայր Գուրգեն Ապուլալեճը, եղբայրներ Գուրգենը և Գրիգորը, վերջինիս որդի Վասակը, ինչպես նաև Վահան, Վասակ, Մուշեղ, Վասակ, Ապուլափի, Մուշեղ, Ապումայան, Վասակ, Վահան, Համագասպ, Սահակ Ապումկոյեմ, Մեիրուժան ու Գրիգոր Արծրունիները, Թոռնկորդի Բագրատունին, Շապուհ

Ամատունին իր 8 տոհմակիցներով, Գրիգոր Գևունին իր 6 տոհմակիցներով, Արտավազը Տրունին իր 7 տոհմակիցներով, Սմբատ Ապահունին, Գրիգոր Զաքերունին, Վահան Յավունին, Խոսրով Ալեացին, Վարդան Գաբելյանը, Սմբատ Մուրացյանը, Պատրիկ Անձնացին, Գևորգ Յարմացին, Սահակ Սեպուհը և Դավիթ գորականը) ջախջախիչ հարված հասցրեց Արաբական խալիֆության բանակի աջ թևին և փախուստի մատնեց վերջինիս:

III փուլ – Հայկական բանակը ճակատային ու թևային համակցված հարված հասցրեց թշնամու կենտրոնին և, ջախջախելով նաև այն, վերջնականապես փախուստի մատնեց հակառակորդին:

IV փուլ – Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդի փախչող բանակին մինչև Բաղեշ և դադարեցրեց հետապնդումը միայն ընդառաջ գնալով Բագրատ Պատրիկ Աշոտի Բագրատունու քրոջ խնդրանքին, որը Մուսա իբն Չուրարայի կինն էր:

Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 13.000 զինվոր:

2251. 850 աշուն – Կաստորոջովանին Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և, ավերելով քաղաքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²²⁵¹
2252. 851 գարուն – Վայոց ձորի ճ-մ: Բաբկեն Սյունու բանակը (մոտ 300) հաղթեց Գրիգոր Սուփան Սյունու բանակին (մոտ 200): Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Գրիգոր Սուփանը:²²⁵²
2253. 851 գարուն – Կայտավուտրոն (Սիցիլիայի հյուսիս, Մոդենայի մոտ) Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²²⁵³
2254. 851 աշուն – Ատրպատական-Պարսկահայք-Ադբակ-Վանա լճի արևելյան ափ-Վանա լճի հյուսիսային ափ-Խլաթ-Մուշ երթուղով, ենթարկվելով Հայկական բանակի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին, Յուսուֆի գլխավորությամբ ասպատակելով արշավեց Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 60.000): Հայերը կորցրին մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²²⁵⁴
2255. 852 հունվարի կես – Մուշի ճ-մ: Եղբայրներ Աշոտ և Դավիթ Բագրատունիների, ինչպես նաև Հովհան Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 10.000) և Սասունի ու Խուրթի աշխարհագրորդ (մոտ 10.000՝ երկար նիզակներով և մեծ դաշույններով զինված հետևակային) անակնկալ հարվածով ջախջախեց քաղաքում տեղակայված Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 50.000): Մարտից հետո Հովհանը նիզակահարելով սպանեց քաղաքի եկեղեցու գմբեթում ապաստանած Յուսուֆին: Հայերը կորցրին մոտ 3.000, արաբները՝ մոտ 40.000 զինվոր:²²⁵⁵
2256. 852 հունվարի կես – Տարոնում Հայկական բանակը (մոտ 15.000) հետապնդեց և ոչնչացրեց Արաբական խալիֆության բանակի մնացորդներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²²⁵⁶
2257. 852 մայիս – Վաշդիհնակ լեռան ճ-մ (Տարոն, Խուրթի մոտ)²²⁵⁷

Ցանկանալով վերջնականապես արյան մեջ խեղդել ապստամբությունը՝ ալ-Մուրադվաթիլ խալիֆը օդուզ վարձկանների առաջնորդ օդուզ Բուղա ալ-Զաբիրին նշանակեց Արմինիայի ոստիկան և վերջինիս գլխավորությամբ Արմինիա ուղարկեց մի հսկայական բանակ (200.000¹⁰¹¹, այդ թվում մեծաթիվ թյուրքեր և բեդվիններ): Թշնամին մտավ Արմինիա Սծքին-Աղզն-Բաղեշ երթուղով և, բանակը բաժանելով մի քանի մասերի, ուղղություն վերցրեց դեպի Տարոն:

¹⁰¹¹ Այս թիվը խորհրդահայ պատմագիտության մեջ առանց լուրջ հիմնավորումների համարվել է չափազանցված, սակայն Արաբական խալիֆության այդ ժամանակվա ռազմական դրությունը լիակատար կերպով թույլ էր տալիս կենտրոնացնել այդպիսի բանակի մի բանակ՝ մանավանդ հաշվի առնելով խալիֆության բանակներում անկանոն զնդերի և օդուզ վարձկանների մեծաթվությունը (IX դարի կեսերին վերջիններիս թիվը հասնում էր 70.000-ի): Իր հերթին Մատուղին 838 թ-ի արշավանքի ժամանակ Արաբական խալիֆության բանակի թիվը գնահատում է 200.000-ից 500.000-ի սահմաններում: Հետաքրքիր է, որ «Զարթիս Յիսովեթա»-ում Վրաստան արշավող Բուղա ալ-Զաբիրի բանակի թիվը 120.000 է: Լրիվ տրամաբանական է նաև մեր աղբյուրների հաղորդումը հաստատող այս թիվը՝ հաշվի առնելով թշնամու բանակի կրած կորուստները և Հայաստանի գրաված տարածքներում թողած կայազորները:

Արաբական խալիֆության I բանակը (մոտ 50.000) շարժվեց Խուլթի վրա և Վադհիլա լեռան մոտ բռնկված համառ մարտում պարտության մատնեց եղբայրներ Աշոտ ու Դավիթ Բագրատունիների, ինչպես նաև Զովհան Բագրատունու գլխավորած Սասունի և Խուլթի աշխարհագորին (մոտ 8.000): Դրանից հետո թշնամին մտավ Սասուն ու Խուլթ և կոտորեց 30.000 խաղաղ բնակիչ:

Հայերը կորցրին մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր: Զովհան Բագրատունին գերվեց և հետագայում սպանվեց: Գերվեցին նաև եղբայրներ Աշոտ ու Դավիթ Բագրատունիները:

2258. 852 մայիս - Ածանա ձորի ճ-մ (Վասպուրական, Ռշտունիքի հարավ): Հայկական հեծելազորը (մոտ 100) հարձակվեց հայ գերիների քարավանը ուղեկցող Արաբական խալիֆության բանակի (1.000) վրա և ազատեց գերիներին: Հայերը կորցրին մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²²⁵⁸

2259. 852 հունիս - Ռշտունիքի ճ-մ²²⁵⁹

Չիրաք ալ-Թուրքիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (մոտ 30.000), արշավելով Սուլթ-Ռշտունիք երթուղով, մոտեցավ մի կիրճում Շապուհ Երեցի գլխավորությամբ ամուր պաշտպանական դիրքեր գրաված Հայկական բանակին (մոտ 3.000, որից մոտ 1.000 աշխարհագորային):

I փուլ - Արաբական խալիֆության բանակը անցավ հարձակման, սակայն հայերը աղետների և պարսատիկների հզոր հարվածներով, ինչպես նաև խոշոր քարեր գլորելով հետ մղեցին վերջինս:

II փուլ - Հարձակումը շարունակել փորձող թշնամին ենթարկվեց հզոր հակազորիների, որի արդյունքում ի վերջո նահանջեց:

Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:

2260. 852 հունիս - օգոստոս - Նկան ամրոցի գրավումը²²⁶⁰

Իր զինակիցների մեծ մասի կողմից լքված Աշոտ Քաջ Արծրունին սակավ ուժերով (մոտ 1.000, այդ թվում Վահան և Մուշեղ Արծրունիները, տանուտեր Մուշեղ Վահանունին, Աշոտի զինակիր Վահրամ սեպուհը, Աշոտի որդիներ Համազասպը ու Գրիգոր-Դերենիկը, քրոջ տղա Իշխանիկը, Վահան Ամատունին, Վահրամ Տրունին և Հասան սեպուհը) ամրացավ ամրոցում, որը շուտով պաշարվեց Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 20.000) կողմից:

I փուլ - Արաբական խալիֆության բանակը սկսեց բաբաններով հարվածել ամրոցի պարիսպներին և ձեռնարկել մասնակի գրոհներ: Ի պատասխան դրա՝ հայերը հզոր նետաձգությամբ հետ շարտեցին թշնամուն, ինչպես նաև պարիսպներից կախեցին խոտի տուկեր, որոնք չեզոքացրեցին պարսպին կաչող քարերի արդյունավետությունը:

II փուլ - Արաբական խալիֆության բանակը պաշարողական տեխնիկայի և, հատկապես, կրականետների կիրառմամբ բազում գրոհներ կազմակերպեց, բայց Հայկական բանակը հետ մղեց դրանք: Ի վերջո, սակայն, Բուղայի հետ կապ հաստատած Մուշեղ Վահանունին, Վահրամ Տրունին, Վահրամ սեպուհը և այլք, բացահայտորեն հրաժարվելով կատարել Աշոտի հրամանները, ցանկացան վերջինիս հանձնել թշնամուն: Այս պայմաններում Աշոտը ինքը ստիպված եղավ բանակցությունների մեկնել հակառակորդի ճամբար, որտեղ էլ նա անմիջապես գերվեց, իսկ ամրոցը գրավվեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:

2261. 852 օգոստոս - Վասպուրականի ճ-մ: Գևորգ Ակեացու ու Խոսրով Գաբեղյանի գլխավորած Հայկական հեծելազորը (մոտ 500) հարձակվեց հայ գերիների քարավանը ուղեկցող Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 1.000) վրա և ազատեց գերիների մի մասին: Հայերը կորցրին մոտ 20 զինվոր, որոնց մեջ գերվեցին ու հետագայում սպանվեցին նաև Գևորգն ու Խոսրովը, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²²⁶¹

2262. 852 օգոստոս - Ջլմաղ (Կորճայք, Փոքր Աղբակ գավառ) և Սոփև (Կորճայք, Մոքողայք գավառի հյուսիս) ամրոցները Ութմանիկների Էմիրության բանակը (մոտ 6.000) գրավեց

Արժույթների կայագրերից (ընդհանուր՝ մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²²⁶²

2263. 852 աշուն - Սիցիլիայի արևելքը Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) ասպատակեց և նահանջեց:²²⁶³

2264. 852 սեպտեմբեր - Արյան լճի ճ-մ (Կորճայք, Ռոսիրանք գավառ, Թով գյուղի մոտ)²²⁶⁴

Բուղա ալ-Զաբիրը մի ուժեղ բանակ (15.000) շարժեց ընդդեմ օգնական ուժեր հավաքած և դեպի Վասպուրականի խորքեր շարժվող Աշոտի եղբայր Գուրգեն Արծրունու զլխավորած բանակի (900, այդ թվում Մուշեղ, Վասակ, Պելճ, Սահակ, Սահակ Ապումկդեմ և Աշոտ Արծրունիները, Վահան, Շապուհ, Ապուսեթ, Պատրիկ, Ապուսեմ ու Վարդան Գնունիները, Ապուսեմ, Վասակ և Վահան Գազրիկյանները, Մուշեղ, Ասիթ ու Սահակ Ամատունիները, Մլեհ, Ռոստոմ և Վարազ-Շապուհ Վարաժնունիները, Գևորգ, Հիսեն ու Սահակ Տրունիները, Զաբարակ և Հրահատ Վահունիները, Պատրիկ, Գևորգ, Դավիթ ու Հասան Անձևացիները, Վասակ Ակեացին ու Դավիթ զորականը) դեմ, ընդ որում սկզբում թշնամու բանակի առաջնորդները փորձեցին բանակցությունների միջոցով թուլացնել հայերի զգոնությունը և անակնկալ հարված հասցնել: Ստացվեց այնպես, սակայն, որ Հայկական բանակի գիշերապահ ջոկատի հրամանատար Սահակ Ապումկդեմ Արծրունին ժամանակին նկատեց թշնամու առաջխաղացումը և այդ մասին տեղեկացրեց հիմնական բանակին: Արդյունքում բանակցությունների մեկնել պատրաստվող Գուրգենը հասցրեց նեղ կիրճի խորքում մարտական պատրաստության բերել իր բանակը:

Հայկական բանակի հեծելազորը ընդունեց եռանկյունաձև դասավորություն: Եռանկյունու առաջին շարքերում տեղավորվեցին Արծրունյաց, իսկ նրանց թիկունքում՝ Գնունյաց, Գազրիկյանց, Ամատունյաց, Վարաժնունյաց, Տրունյաց, Վահունյաց և Անձևյաց զնդի հեծյալները: Մարտակարգի առջևում դասավորվեցին հետևակ նետաձիգները: Կիրճի թևերում՝ բարձունքների վրա, թաքնվեցին գյուղացիները՝ խնդիր ունենալով դեպի կիրճի խորքերը շարժվող թշնամու ռազմիկների ուղղությամբ քարահուսք կազմակերպել: Հայկական բանակի աջ թևը ղեկավարում էր Սահակ Ապումկդեմ Արծրունին, իսկ ձախը և ողջ բանակը՝ Գուրգեն Արծրունին:

I փուլ - Արաբական խալիֆության բանակը մտավ կիրճ և, հույս դնելով թվական գերակշռության վրա, միանգամից անցավ հարձակման: Հայկական բանակի հետևակ նետաձիգները հզոր հարվածի տակ առան թշնամուն և կասեցրեցին նրա առաջխաղացումը:

II փուլ - Արաբական խալիֆության բանակը փորձեց շարունակել հարձակումը, սակայն այս անգամ առաջխաղացած թշնամուն բարձունքներից կազմակերպվող քարահուսքով սկսեցին հարվածել նաև գյուղացիները՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

III փուլ - Հայկական հեծելազորը անցավ հուժկու հակազորի և ջախջախեց շփոթված ու բարոյալքված Արաբական խալիֆության բանակին՝ խուճապահար փախուստի մատնելով վերջինիս:

IV փուլ - Խուճապը փոխանցվեց թշնամու ողջ բանակին: Արդյունքում վերջինս դիմեց անկանոն փախուստի: Օգտվելով դրանից՝ Հայկական բանակը հետապնդեց հակառակորդին մինչև Ատրպատական և ծանր կորուստներ պատճառեց:

Հայերը կորցրին մոտ 200 զինվոր, թշնամին՝ 1.800 սպանված, մոտ 3.000 վիրավոր և գերի:

2265. 852 աշուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանի զլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²²⁶⁵

2266. 853 հունվար - Խուլթի ճ-մ: Սասունի ու Խուլթի աշխարհազոր (մոտ 3.000) հաղթեց Տաճատ Անձևացու որդու զլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր, որոնց թվում սպանվեց նաև Անձևյաց իշխանը:²²⁶⁶

2267. 853 փետրվար - Կաճկաքար ամրոցի ճ-մ: Հայկական բանակը (մոտ 8.000) անորոշ ելքով ընդհարվեց Տուրուբերան-Բագրևանդ-Արշարունիք-Վանանդ երթուղով դեպի հյուսիս

շարժվող Արաբական խալիֆության հիմնական բանակի (մոտ 125.000) մի մասի (մոտ 10.000) հետ: Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²²⁶⁷

2268. 853 գարուն - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապարովկիան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց:²²⁶⁸
2269. 853 գարուն - Ղվինի շրջակայքը Բուղա ալ-Քաբիրիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց:²²⁶⁹
2270. 853 հունիս - դեկտեմբեր - Բուստրան Աղլաբյանների Եմիրության բանակը (մոտ 10.000) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50) և նահանջեց միայն այն բանից հետո, երբ ազատ արձակվեցին 6.000 մահմեդական զերիներ: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²²⁷⁰
2271. 853 մայիսի 22 - 24 - Ղամիշթան և Նրա շրջակայքը ալի իշած Բյուզանդական կայսրության բանակը (5.000, 300 նավ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին ու նահանջեցին՝ գերելով զգալի քանակությամբ խաղաղ բնակիչ և այրելով քաղաքը:²²⁷¹
2272. 853 օգոստոսի 5¹⁰¹² - Տիղհսը Վանանդ-Անգե-Տաշիր երթուղով Բուղա ալ-Քաբիրիի գլխավորությամբ ասպատակելով արշաված Արաբական խալիֆության հիմնական բանակը (120.000) պաշարողական տեխնիկայի և, հատկապես, կրակամետների կիրառմամբ գրավեց Շույուբյանների Եմիրության բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 450, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²²⁷²
2273. 853 օգոստոսի կես - Կվարգխոքիի ճ-մ (Մծխեթից մոտ 105 կմ արևմուտք, Կուրի աջ ափին): Արտանուշի իշխան Բագրատ Երիսմտավար Աշոտի Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի իշխանության (մոտ 15.000) և Արաբական խալիֆության (մոտ 20.000) միացյալ բանակը հաղթեց Աբխազական թագավորության բանակին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²²⁷³
2274. 853 օգոստոսի կես - Չվարխսզվերդիի ճ-մ (Կվարգխոքիի մոտ, Կուրի աջ ափին): Արտանուշի իշխան Բագրատ Երիսմտավար Աշոտի Բագրատունու գլխավորած Արտանուշի իշխանության (մոտ 10.000) և Արաբական խալիֆության (մոտ 10.000) միացյալ բանակը հասավ նահանջող Աբխազական թագավորության բանակին (մոտ 12.000) և հաղթանակ տարավ: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²²⁷⁴
2275. 853 նոյեմբերի կես - դեկտեմբերի սկիզբ - Ցխավատի ճ-մ (Կախեթիի հյուսիս): Կախեթիի բորեպիսկոպոսության բանակը (մոտ 20.000) 19-օրյա մարտում հաղթեց Բուղա ալ-Քաբիրիի գլխավորությամբ Տիղհսից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 110.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր:²²⁷⁵
2276. 854 գարուն - Կոտայքի ճ-մ: Վասակ Իշխանիկ Սյունու և Նրա եղբայր Աշոտի գլխավորած Սյունյաց գունդը (5.000) պարտության մատնեց Տիղհս-Տաշիր-Նիզ-Արագածոտն երթուղով արշավող Բուղա ալ-Քաբիրիի գլխավորած բանակի (մոտ 100.000) մի մասին (մոտ 20.000), որից հետո նահանջեց դեպի Գարդման: Հայերը կորցրին մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²²⁷⁶
2277. 854 գարուն - Խաչեն ամրոցը Ոստան Հայոց-Վարաժնունիք-Տուչ Կատակ երթուղով Բուղա ալ-Քաբիրիի գլխավորությամբ արշաված Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 95.000) մի մասը (մոտ 20.000) գրավեց Սահլի Առանշահիկի և Նրա որդի Ատրներսեհի, ինչպես նաև Ստեփանոս Գարդմանցու գլխավորած Խաչենի իշխանության բանակից (մոտ 1.000): Սահլ և Ատրներսեհ Առանշահիկները, ինչպես նաև Ստեփանոս Գարդմանցին զերվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²²⁷⁷
2278. 854 գարուն - Շամբորդ և Գարդման ամրոցը Ոստան Հայոց-Վարաժնունիք-Տուչ Կատակ-Աղվե-Կուր-Գարդման երթուղով Բուղա ալ-Քաբիրիի գլխավորությամբ արշաված Արաբական խալիֆության բանակի (մոտ 95.000) Չիրաք-ալ-Թուրքիի գլխավորած մի մասը (մոտ 18.500) կարճատև դիմադրությունից հետո գրավեց Կտրիճ Սևորդու գլխավորած

¹⁰¹² Կոնկրետ ամսաթիվը հայտնի է Աթենիի տաճարի վրա պահպանված արձանագրությունից:

Սևորդիների գնդից (մոտ 1.000): Կտրիճը գերվեց: Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 300 զինվոր:²²⁷⁸

2279. 854 զարուն - 855 զարուն - Քթիշ ամրոցի ճ-մ²²⁷⁹

Բուղա ալ-Քաբիրիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 93.000), մի քանի շարասյունով ներխուժելով Արցախ և ենթարկվելով Եսայի Առանշահիկի գլխավորած Դիզակի ու Խաչենի Առանշահիկների գնդերի (մոտ 10.000) անկանոն հարվածներին, մոտեցավ կրկնապարիսպներով ամրացված ամրոցին: Վերջինիս կայազորը (մոտ 1.000) Եսայի Առանշահիկի գլխավորությամբ անցավ համառ պաշտպանության, ընդ որում Դիզակի իշխանը իր ուժերի հիմնական մասը գիտակցաբար թողեց թշնամու թիկունքում՝ անկանոն գործողություններ իրականացնելու համար:

I փուլ - Առաջին օրը Հայկական բանակը անակնկալ հարձակում գործեց Արաբական խալիֆության բանակի վրա և, կորուստներ պատճառելով վերջինիս, նահանջեց:

II փուլ - Երկրորդ օրը Հայկական բանակը կրկնեց հարձակումը թշնամու վրա և, կորուստներ պատճառելով նրան, նահանջեց:

III փուլ - Երրորդ օրը Հայկական բանակը ևս մեկ անգամ հարձակվեց թշնամու վրա և ստիպեց վերջինիս նահանջել:

IV փուլ - Մարտակարգը վերականգնած Արաբական խալիֆության բանակը կրկին սկսեց մոտենալ Հայկական բանակին, որը նրան դիմավորեց խաչածև՝ առաջապահից, թևերից և պահեստագորից, կազմված մարտակարգով: Հայկական բանակը հարձակվեց ամրոցին մոտեցած թշնամու վրա և, օգտագործելով նաև բարձունքից արշավող ծանր հեծելազորի հարվածային հզոր թափը, խորը մխրճվեց նրա դասավորության մեջ՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս:

V փուլ - Արաբական խալիֆության բանակը փորձեց շրջապատել Հայկական բանակին: Այս վճռական պահին Հայկական խաչածև մարտակարգի վերջում գտնվող և դեռևս մարտին չմասնակցած պահեստագործը դրսից հարված հասցրեց սեփական բանակը շրջապատած թշնամուն: Գրեթե միաժամանակ էլ շրջապատման օղակի ներսից գրոհի անցավ նաև Հայկական հիմնական բանակը: Համակցված հարվածների արդյունքում շրջապատման օղակը հաջողությամբ ճեղքվեց և Հայկական բանակը նահանջեց ամրոց:

VI փուլ - Հայկական բանակը մեկ տարի հետ մղեց հյուսիսից և արևելքից պաշարողական տեխնիկա, ինչպես նաև քարանետ ու կրականետ մեթեանների կիրառմամբ թշնամու ձեռնարկած 24 գրոհ՝ ծանր կորուստներ պատճառելով վերջինիս: Ի վերջո, Եսային ու Բուղան պայմանավորվեցին առանձին-առանձին ներկայանալ խալիֆին և տալ անհրաժեշտ բացատրություններ:

Հայերը կորցրին մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Արաբական խալիֆության բանակը շարժվեց դեպի Վասպուրական:

2280. 854 ամառ - Դամիեթան և Նրա շրջակայքը ափ իջած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 4.000, 200 նավ) ու Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ գերելով զգալի քանակությամբ խաղաղ բնակիչ:²²⁸⁰

2281. 854 ամառ - Արամանյակ բերդը (Բարձր Հայք, Սպեր գավառ) Գուրգեն Ապուլպելճ Արծրունու և Իշխանիկ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 100) անակնկալ հարձակումով գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 200) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 50): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 20, դաշնակիցը մոտ 70 զինվոր:²²⁸¹

2282. 854 ամառ - Արամանյակ բերդի ճ-մ: Գուրգեն Ապուլպելճ Արծրունու և Իշխանիկ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (40) անակնկալ հարձակումով փախուստի մատնեց բերդը պաշարած Բյուզանդական կայսրության բանակին (1.000) և Նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 400): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 10, պարտվողներից՝ հայերը՝ մոտ 100, դաշնակիցը մոտ 150 զինվոր:²²⁸²

2283. 854 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) ասպատակեց և նահանջեց՝ գերեվարելով 20.000 խաղաղ բնակիչ:²²⁸³

2284. 854 ամառ – Կաստորոջովանիկ Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²²⁸⁴

2285. 854 օգոստոսի վերջ – Խոզաբերդ գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Աղիովիտ գավառ, Վանա լճից հյուսիս-արևելք)²²⁸⁵

Իբրահիմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը (մոտ 10.000) և Ութմանիկների Էմիրության բանակը (մոտ 5.000) շարժվեցին Սահակ Ապումկոեմ ու Վասակ Ապուջափր Արծրունիների գլխավորած Արծրունյաց զնդի (4.000) դեմ, որը գյուղի մոտ փակեց թշնամու ճանապարհը:

I փուլ – Հայկական բանակը Սահակի անձնական ղեկավարությամբ անցավ հարձակման և, փախուստի մատնելով թշնամուն, սկսեց հետապնդել վերջինիս:

II փուլ – Օգտվելով նրանից, որ իրեն հետապնդող Հայկական հեծելազորը կտրվել է սեփական հետևակից՝ թշնամին հետ դարձավ և հարձակվեց Սահակի ջոկատի վրա: Բռնկված մարտում Սահակը զոհվեց:

III փուլ – Թշնամին հարձակվեց Հայկական բանակի հետևակի վրա և պարտության մատնեց նաև նրան, սակայն Հայկական բանակը կարողացավ պոկվել հակառակորդից և ցրվել:

Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:

2286. 854 աշուն – Ողորդ գյուղի ճ-մ (Վասպուրական, Երվանդունիք գավառի արևելք)²²⁸⁶

Բուբելի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակի մի մասը և Ութմանիկների Էմիրության բանակը (2.000), նպատակ ունենալով անակնկալ հարված հասցնել, մոտեցան գյուղի մոտ ճամբարած Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու բանակին (400), սակայն Հայկական բանակը, ժամանակին տեղեկանալով թշնամու առաջխաղացման մասին, մարտակարգ ընդունեց՝ կենտրոնի առաջին շարքում տեղավորելով ծանր, իսկ երկրորդ շարքում՝ թեթև հետևակը: Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունին ստանձնեց ընդհանուր բանակի և աջ թևի ղեկավարությունը:

I փուլ – Փոխադարձ նետածգությունից հետո Հայկական բանակի թևերն անցան հարձակման, որի արդյունքում բռնկվեց համառ մարտ:

II փուլ – Հայկական բանակի աջ թևը Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու անձնական ղեկավարությամբ անցավ հարձակման և փախուստի մատնեց թշնամու ձախ թևին:

III փուլ – Հայկական բանակի ձախ թևը, չդիմանալով թշնամու ճնշմանը, սկսեց աստիճանաբար նահանջել:

IV փուլ – Փախչող հակառակորդին հետապնդելուց հետո մարտադաշտ վերադարձած Հայկական բանակի աջ թևը թիկունքից, իսկ ձախ թևը՝ ճակատից, համակցված հարված հասցրեցին թշնամու աջ թևին և ջախջախեցին այն:

V փուլ – Հայկական բանակը սկսեց հետապնդել և ոչնչացնել թշնամու փախչող բանակին:

Հայերը կորցրին մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:

2287. 855 գարուն – Արամանյակ բերդի ճ-մ: Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու և Իշխանիկ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 1.000) հետ մղեց Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 300, թշնամին՝ մոտ 1.500 զինվոր:²²⁸⁷

2288. 855 գարուն – Կաստորոջովանիկ Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²²⁸⁸

2289. 855 հուլիս – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000, այդ թվում պավլիկյաններ) ասպատակեց և նահանջեց:²²⁸⁹

2290. 855 աշուն – Զյմար, Սրինգ, ինչպես նաև Վասպուրականի մնացած բերդերն ու ամրոցները Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց զունդը (մոտ 5.000) ազատագրեց Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր: Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունին դարձավ ազատագրված Վասպուրականի փաստացի տիրակալ: Իր հերթին Արմինիայում ընթացած մարտերում ծանր կորուստներ կրած Բուղա ալ-Քաբիրին, այլևս ի վիճակի չլինելով իրականացնել ակտիվ ռազմական գործողություններ, ստիպված եղավ վերջինիս ճանաչել Վասպուրականի գահերեց իշխան և հեռանալ Արմինիայից:²²⁹⁰ Արմինիայի XIII ապստամբությունը վերջացավ: Արդյունքում, թեև շատ հայ առաջատար նախարարներ գերվեցին, սակայն Արմինիայի փաստացի անկախությունը մեծապես ավելացավ, իսկ Արաբական խալիֆության գերիշխանությունը աստիճանաբար դարձավ ձևական:
2291. 855 աշուն – Անարզաբայի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին՝ այլոց թվում գերելով նաև մեծաթիվ զնչունների:²²⁹¹
2292. 856 գարուն – Սիցիլիայի 5 բերդեր Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²²⁹²
2293. 856 օգոստոս – Փոքր Հայքի հարավը, Անդրեփրատյան Ծոփքի հյուսիսը, Տևրիկեի, Սամոսատի և Ամիդի շրջակայքը Թրակեսիոն բանակաթեմի զորավար Պետրոնաս Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին՝ փորձելով ճնշելով պավլիկյանների ապստամբությունը:²²⁹³
2294. 857 հունվար – Փոքր Հայքի հարավը և Կապադոկիան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000), Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 10.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²²⁹⁴
2295. 857 գարուն – Գագիանոն (Կաստրոքովանիից հյուսիս-արևելք) Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20), որից հետո հանձնվեց նաև Չեֆայուն և նրա ամրություններն ավերվեցին: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²²⁹⁵
2296. 857 ամառ – Վասպուրական, փորձելով Վասպուրականի իշխանությունից զրկել Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունուն, մտավ Աշոտի եղբայր Գրիգոր Արծրունու գլխավորած Արտանուշի իշխանության (մոտ 2.000) և Աբխազական թագավորության (մոտ 2.000) միացյալ բանակը, սակայն նահանջեց:²²⁹⁶
2297. 858 գարուն – Տևրիկեն և Սամոսատը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) չգրավեցին Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյաններից (մոտ 1.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 800): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.500, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:²²⁹⁷
2298. 858 գարուն – Կաստրոքովանի Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²²⁹⁸
2299. 858 գարուն – Այ-Կասր ալ-Զիդադ ամրոցը (Սիցիլիայի արևելք) Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 8.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 300) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 30) և ավերեց: Հայերը կորցրին մոտ 3, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²²⁹⁹
2300. 858 ամառ – Կանգավարը (Վասպուրական, Անձևացիք գավառ) Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց զունդը (մոտ 6.000) չգրավեց Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու բանակից (մոտ 300): Հարձակվողները կորցրին մոտ 30, պաշտպանվողները՝ մոտ 5 զինվոր:²³⁰⁰
2301. 858 ամառ – Նորաբերդը (Վասպուրական, Անձևացիք գավառ) Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող Արծրունյաց զունդը (մոտ 400) անակնկալ

հարվածով գրավեց Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու բանակից (մոտ 500): Հարձակվողները կորցրին մոտ 3, պաշտպանվողները՝ մոտ 10 զինվոր:²³⁰¹

2302. 858 ամառ - Բուլղարական խանության տարածքը Միքայել III-ի և կեսար Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 25.000) ասպատակեցին և նահանջեցին այն բանից հետո, երբ Բուլղարական խանությունը պաշտոնապես ընդունեց քրիստոնեությունը, որպես պետական կրոն ու արեց մի շարք տարածքային զիջումներ:²³⁰²
2303. 858 ամառ - Սեմայաուա ամրոցը Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի և Բուղա ալ-Քաբիրի գլխավորությամբ Փոքր Հայքի հարավը ու Կասպարովկիան ասպատակած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000), Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 10.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000) Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 300): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²³⁰³
2304. 858 աշուն - Նորաբերդը Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու բանակը (մոտ 500) անակնկալ հարվածով գրավեց Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու բանակից (մոտ 300): Հարձակվողները կորցրին մոտ 3, պաշտպանվողները՝ մոտ 10 զինվոր:²³⁰⁴
2305. 858 աշուն - Սիցիլիայի ծովամարտ: Աղլաբյանների Էմիրության նավատորմը (մոտ 70 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (40 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000 զինվոր, 50 նավ, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր, 10 նավ:²³⁰⁵
2306. 859 հունվար - Կաստորոթովանին Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (1.700, որից 1.000 հեծյալ) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²³⁰⁶
2307. 859 գարուն - Ապուլիայի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (40 նավ) սկզբում պարտվեց, բայց հետո հաղթանակ տարավ Աղլաբյանների Էմիրության նավատորմի (40 նավ) նկատմամբ: Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր, 10 նավ, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր, 20 նավ:²³⁰⁷
2308. 859 գարուն - Սամոսատի ճ-մ: Մելիտեի Էմիր Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթալի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000), Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 20.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) քաղաքի պաշարման երրորդ օրը անակնկալ հարձակումով ջախջախեցին Միքայել III-ի ու կեսար Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ հաղորդության պատրաստվող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր: Միքայել III-ը և կեսար Վարդան Մամիկոնյանը հազիվ փրկվեցին գերվելուց:²³⁰⁸
2309. 859 ամառ - Փոքր Հայքի հարավը ու Կասպարովկիան Մելիտեի Էմիր Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթալի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 18.000), Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 18.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 16.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³⁰⁹
2310. 859 ամառ - Անտիոքյան բերդը Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 2.000, ուղիղ 20 նավ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²³¹⁰

2311. 859 ամառ - Ոստանի ճ-մ²³¹¹

Վասպուրական վերադարձած Աշոտ Բաջի Արծրունու ազգական Վահան Արծրունին իր բանակով (մոտ 1.000, այդ թվում Շապուհ Ամատունին և Զիվանշիրը) մոտեցավ քաղաքում տեղակայված Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու բանակին (մոտ 300)

I փուլ - Քաղաքից արտագրոհ իրականացրած Գուրգենի բանակը հարձակվեց Վահանի բանակի վրա և ստիպեց վերջինիս նահանջել:

II փուլ - Գուրգենի բանակը, հետապնդելով նահանջող հակառակորդին, հզոր հարձակումով կրկին փախուստի մատնեց վերջինիս: Մարտում վիրավորվեց Շապուհ Ամատունին:

III փուլ - Վահանի բանակը, որպես պաշտպանական գիծ օգտագործելով դաշտերի միջով հոսող առվի խորը հունը, կանգնեցրեց Գուրգենի հեծելազորին, որից հետո ձեռնամարտի մեջ մտավ վերջինիս հետ: Այդ ընթացքում Զիվանշիրը մեջքի կողմից հարվածեց Գուրգենին, սակայն ինքն էլ պատասխան հարվածով վիրավորվեց երեսից: Ի վերջո, Գուրգեն Արծրունու բանակը հետ քաշվեց:

Հաղթողները կորցրին մոտ 50, պարտվողները՝ մոտ 100 զինվոր:

2312. 859 աշուն - Սիցիլիայի ծովամարտ: Աղլաբյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 200 նավ) հաղթեց Արևելքից ժամանած Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (300 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 700 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր, 100 նավ, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր, մոտ 30 նավ:²³¹²
2313. 860 հունիսի 18 - Կոստանդնուպոլիս իշխան Ռյուրիկի գլխավորած Կիևյան Ռուսիայի բանակը (14.400, ինչպես նաև 360 նավակ) չգրավեց Միքայել III-ի և կեսար Վարդաս Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 2.000), որից հետո, ասպատակելով քաղաքի շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 20, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²³¹³
2314. 860 ամառ - Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադոկիան Մելիտեի էմիր Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթալի և Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 18.000), Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 18.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 16.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³¹⁴
2315. 860 ամառ - Կուլտավուտորոյի ճ-մ: Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²³¹⁵
2316. 860 ամառ - Չեֆալուի ճ-մ: Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 5.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²³¹⁶
2317. 861 գարուն - Անարգաբայի շրջակայք Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³¹⁷
2318. 861 ամառ - Կելարիոնի ճ-մ (Չելայի մոտ): Մելիտեի էմիր Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթալի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը ու Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյանները (ընդհանուր՝ 30.000), ինչպես նաև նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) հաղթեցին Միքայել III-ի և Մանվել Զաջ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակին (40.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 10.000): Միքայել III-ը ամրացավ մի բլրի վրա և միայն օրվա վերջում Մանվելին հաջողվեց, խիզախ հարձակումով ճեղքելով շրջապատման օղակը ու իր վրա շեղելով թշնամու ուշադրությունը, հնարավորություն տալ կայսրին աննկատ հեռանալ: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցները՝ մոտ 2.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 8.000 զինվոր:²³¹⁸
2319. 861 ամառ - Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (10.000), Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³¹⁹
2320. 862 գարուն - Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (10.000), Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³²⁰
2321. 862 գարուն - Ջեբել-Աբի-Մեյիք, Ղայաթ-այ-Արմանի և Ղայաթ-այ-Մուսարիի ամրոցները (Սիցիլիա) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 15.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 150, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²³²¹

2322. 862 ամառ – Մարդաստանի ճ-մ: Գուրգեն Ապուլայելն Արծրունու բանակը (մոտ 500) հաղթեց Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց զևոյին (մոտ 800): Հաղթողները կորցրին մոտ 10, պարտվողները՝ մոտ 30 զինվոր:²³²²
2323. 862 ամառ – Սիրակուզայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Աղաբյանների Էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 900, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²³²³
2324. 862 աշուն – Մարդաստանի ճ-մ: Արծրունյաց զուևը (մոտ 500) անակնկալ հարձակվեց Գուրգեն Ապուլայելն Արծրունու բանակի (մոտ 300) վրա և գերեց Գուրգենին: Հաղթողները կորցրին մոտ 5, պարտվողները՝ մոտ 20 զինվոր:²³²⁴ Հետագայում Գուրգենին հաջողվեց փախչել գերությունից, հետո դավաճանության հետևանքով նա կրկին գերվեց, որից հետո իր բանակով Վասպուրական ժամանած Աշոտ Բագրատունու միջնորդությամբ կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Գուրգեն Ապուլայելն Արծրունին շարունակեց իշխել Մարդաստան գավառում:
2325. 863 գարուն – Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (10.000), Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³²⁵
2326. 863 սեպտեմբերի 3 – Պոսոնի ճ-մ (= Լալակոնի ճ-մ), (= Մարջ ալ-Ռուսկաֆի ճ-մ) (Պաֆլագոնիայի հարավ-արևմուտք, Ամիսոսից մոտ 130 կմ հարավ-արևելք, Հալիս գետի աջ ափին)²³²⁶

Պետրոնաս Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (50.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 20.000) սկսեցին անսկառ հետապնդել Մելիտեի Էմիր Օմար իբն Աբդուլլահ ալ-Աբթալի գլխավորությամբ Սեբաստիա-Ղազինոն-Ամասիա-Ամիսոս-Պոսոն երթուղով առաջախաղացած Արաբական խալիֆության բանակին (8.000¹⁰¹³), ինչպես նաև Կարապետ Հայի գլխավորած պավլիկյաններին (40.000¹⁰¹⁴) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 35.000), որից հետո մի հարմար վայրում շրջապատեցին նրանց: Արմենիական, Բուկելարների, Կոլոնիայի և Պաֆլագոնիայի բանակաթեմերի միացյալ բանակը շրջապատումը իրականացրեց հյուսիսից, Անատոլիկոն ու Օպսիկոն բանակաթեմերի, ինչպես նաև Սելևկիայի և Խարսիանոնի կլետուրությունների միացյալ բանակը՝ հարավից, իսկ Պետրոնասի անձնական ղեկավարությամբ գործող Թրակեսիոն ու Մակեդոնիա բանակաթեմերի, ինչպես նաև մայրաքաղաքային զևոյերից կազմված միացյալ բանակն էլ՝ արևմուտքից:

I փուլ – Փորձելով ճեղքել շրջապատման օղակը՝ պավլիկյանները և Արաբական խալիֆության բանակը օրվա սկզբում գրոհի անցան հյուսիսային ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասան:

II փուլ – Կրկին փորձելով ճեղքել շրջապատման օղակը՝ պավլիկյանները և Արաբական խալիֆության բանակը կեսօրին գրոհի անցան հարավային ուղղությամբ, սակայն կրկին հաջողության չհասան:

III փուլ – Օրվա վերջում պավլիկյանները և Արաբական խալիֆության բանակը գրոհի անցան արևմտյան ուղղությամբ, սակայն ծանր կորուստներով հետ մղվեցին:

IV փուլ – Չարգացնելով հաջողությունը՝ հյուսիսից, հարավից և արևմուտքից համակցված հակահարձակման անցած կայսերական բանակը վճռական հաղթանակ տարավ ու ծանր կորուստներ պատճառեց հակառակորդին: Այս մարտում շատերի հետ միասին ընկավ նաև ալ-Աբթան, իսկ Կարապետն էլ ծանր վիրավորվեց:

V փուլ – Էմիր ալ-Աբթալի որդին փորձեց շրջապատումից դուրս պրծած մի ջոկատով (100) հեռանալ, սակայն Հալիս գետի մոտ շրջապատվեց և գերվեց:

Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 34.000 զինվոր, որոնց թվում նաև ծանր վիրավորված և հետագայում մահացած Կարապետ Հայը¹⁰¹⁵, դաշնակիցները՝ մոտ 7.000 զինվոր:

¹⁰¹³ Այս թիվը, ըստ Յակոբի, որը անհայտորեն նկատի ունի միայն Էմիր ալ-Աբթալի ռազմիկներին:

¹⁰¹⁴ Այս թիվը, ըստ Թեոփանոսի Շարունակողի, որը նկատի արդեն թշնամու ողջ բանակը:

¹⁰¹⁵ Հաշվի առնելով, որ Կարապետը մահացել է նույն 863 թ-ին, կա կարծիք, որ նա զոհվել է հենց այս ճակատամարտում: Դրան հակառակ, սակայն, ըստ Փոտ պատրիարքի տվյալների, Կարապետը մահացել է ոչ մարտում՝ իվանդությունից: Արդյունքում կարելի է կարծել, որ Կարապետը վիրավորվել է այս ճակատամարտում և հետագայում մահացել է ստացած վերքից:

2327. 863 հոկտեմբերի վերջ – Յայուեթու գետի ճ-մ (= Տիգրանակերտի ճ-մ) (Տիգրիս գետի ակունքի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.500) և նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Արմինիայի ոստիկան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի¹⁰¹⁶ գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 1.000) ու Տարոնի Բագրատունիների գնդին (մոտ 500)¹⁰¹⁷: Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 200 զինվոր, այդ թվում զոհվեց ալ-Արմանին, դաշնակիցը՝ 400 զինվոր:²³²⁷
2328. 863 նոյեմբերի վերջ – Քառասունքի ճ-մ (Արարատ, Արշարունիք գավառ, Արաքսի հյուսիսային ափին): Սպարապետ Աբաս Բագրատունու գլխավորած Յայկական բանակը (40.000) հաղթեց Ջահաֆ իբն Սևադայի գլխավորած Ջահաֆյանների ճամբարած բանակին (մոտ 50.000): Յայերը կորցրին մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 30.000 զինվոր: Արդյունքում Յայաստանի տարածքում գտնվող արաբական էմիրությունները զգալիորեն թուլացան և ստիպված եղան մեծապես հրաժարվել մինչ այդ վարվող ագրեսիվ քաղաքականությունից:²³²⁸
2329. 864 գարուն – Փոքր Յայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000), պավլիկյանները (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 18.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³²⁹
2330. 864 փետրվարի վերջ – մարտի սկիզբ – Նոտուն և Շիկին (Սիցիլիայի հարավ-արևելք) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20): Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²³³⁰
2331. 865 փետրվարի կես – Ն բերդի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Ջահաֆյանների բանակին (մոտ 3.000) և գրավեց նրանց բերդը: Յաղթողները կորցրին մոտ 1.000, պարտվողները՝ մոտ 2.000 զինվոր:²³³¹
2332. 865 գարուն – Փոքր Յայքի հարավը ու Կապադոկիան Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000), պավլիկյանները (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 18.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³³²
2333. 865 ամառ – Սիրակունգայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Աղլաբյանների էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 10.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցները՝ մոտ 900, թշնամին՝ 1.000 զինվոր:²³³³
2334. 866 գարուն – Սամոսատը Արաբական խալիֆության կառավարական բանակը (մոտ 30.000) գրավեց Սահմանային գոտու կառավարիչ իբն Մուշահիդի բանակից (մոտ 1.000) և քաղաքի Յայկական աշխարհագորից (մոտ 500): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²³³⁴
2335. 866 ամառ – Տավրոսինիան և Նոտուն (Սիցիլիայի արևելք) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 20) և, ավերելով քաղաքները, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²³³⁵
2336. 866 աշուն – Ռագուզան (Սիցիլիայի հարավ-արևելք) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20)՝ ճնշելով տեղացիների ապստամբությունը: Յայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²³³⁶
2337. 867 գարուն – ամառ – Մելիտեի շրջակայքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 30.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 10.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³³⁷
2338. 867 գարուն – Սիրակունգան Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²³³⁸

¹⁰¹⁶ Սա ազգությամբ հայ, սակայն իսլամ ընդունած և բարձր դիրքի հասած Աբբասյանների հայտնի պաշտոնյա-զորավարներից էր:

¹⁰¹⁷ Այս մասին վկայում է այն հանգամանքը, որ խալիֆության բանակի հետ միասին իշխատակվում է «Սալսա»-ն, որը նշանակում է շղթա և ակնհայտորեն նույնանում Տավրոսի լեռնաշղթայի հետ:

2339. 867 գարուն - Ստորին Դեկտորիան, Բուտոման և Ռոսան (ներկայիս Չեռնոգորիայի արևմուտքում, Կոտորյան նեղուցի ափին) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000, 36 նավ) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում սերբեր և խորվաթներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100): Յայերը կորցրին մոտ 60, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²³³⁹
2340. 867 գարուն - 868 ամառ - Ռաուսիոնո (= Դուբրովնա) (ներկայիս Չեռնոգորիայի արևմուտքում, Կոտորյան նեղուցի ափին) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 9.000, 36 նավ) պաշարեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000, այդ թվում սերբեր և խորվաթներ) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներից (մոտ 100), սակայն, տեղեկանալով, որ նոր կայսր հռչակված Վասիլ I-ը իրենց դեմ խոշոր ուժեր է ուղարկել (մոտ 15.000, 100 նավ), նահանջեց: Յայերը կորցրին մոտ 60, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²³⁴⁰
2341. 867 հուլիսի 28 - Յամադանի ճ-մ: Մուսա իբն Բուղա ալ-Քաբիրի ընդհանուր ղեկավարությամբ և Մուֆլիհի առաջնորդությամբ գործող Արաբական խալիֆության բանակը (2.443), ինչպես նաև Աշոտ Քաջ Արծրունու ու նրա որդի Վահանի գլխավորությամբ գործող գերված հայ ազնվականներից կազմված հեծելազունը (913) հաղթեցին ապստամբած Աբդ ալ-Ազիզ Աբու-Դուլուֆի գլխավորությամբ քաղաքի մոտ մարտակարգ ընդունած վերջինիս բանակին (20.000): Յայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²³⁴¹
2342. 867 օգոստոսի սկիզբ - Քարաթի ճ-մ (Թեհրանի մոտ): Մուսա իբն Բուղա ալ-Քաբիրի ընդհանուր ղեկավարությամբ և Մուֆլիհի առաջնորդությամբ գործող Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 2.300), ինչպես նաև Աշոտ Քաջ Արծրունու ու նրա որդի Վահանի գլխավորությամբ գործող գերված հայ ազնվականներից կազմված հեծելազունը (մոտ 800) դարանը զցելով և երկու կողմից միանգամից հարձակվելով հաղթեցին Աբդ ալ-Ազիզ Աբու-Դուլուֆի գլխավորությամբ հարձակման անցնել փորձող վերջինիս բանակին (20.000): Յայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²³⁴² Աբդ ալ-Ազիզ Աբու-Դուլուֆի ընտանիքը գերվեց, իսկ նա ինքն էլ դադարեցրեց անհնազանդությունը:
2343. 867 նոյեմբեր - Մեյխունի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Յայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 5.000), պավլիկյաններին (մոտ 2.000) ու նրանց կազմում գտնվող Յայ ռազմիկներին (մոտ 1.000): Յաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 3.000 զինվոր:²³⁴³
2344. 867 դեկտեմբերի 1 - Ղազվինի ճ-մ (Սուլթանիեից մոտ 95 կմ հարավ-արևելք)²³⁴⁴

Մուսա իբն Բուղայի ընդհանուր ղեկավարությամբ գործող Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 4.000), ինչպես նաև Աշոտ Քաջ Արծրունու և նրա որդի Վահանի գլխավորությամբ գործող գերված հայ ազնվականներից կազմված հեծելազունը (մոտ 750) մոտեցան ալ-Քալբաբիի գլխավորած խարաջյանների բանակին (մոտ 5.000, այդ թվում ղեկավարներ): Կողմերը մարտակարգ ընդունեցին:

I փուլ - Արաբական խալիֆության բանակը հարձակում գործեց հակառակորդի վրա, սակայն պարտություն կրեց և հետ քաշվեց ելման դիրքեր:

II փուլ - Արաբական խալիֆության բանակի հեծյալ և հետևակ նետաձիգները աղեղների հարվածի տակ առան հակառակորդի մարտակարգը, սակայն վերջինիս կազմակերպած հոծ վահանափակի պայմաններում որևէ հաջողության չհասան: Այս ընթացքում, սակայն Մուսայի հրամանով առաջին շարքում գործող սեփական բանակի թիկունքում գետինն աննկատ, սակայն առատորեն պատեցին դյուրավառ յուղերով և նավթով, ինչից հետո նետաձիգները, ցույց տալով կեղծ փախուստ, հետ քաշվեցին ու պատսպարվեցին թիկունքում:

III փուլ - Խարաջյանների բանակը անցավ հարձակման, սակայն, այն բանից հետո, երբ հայտնվեց մինչ այդ Մուսայի կողմից նախապատրաստված տարածքում, դյուրավառ նյութերն ու նավթը հրկիզվեցին, ինչը շփոթեցրեց և զգալի կորուստներ պատճառեց խարաջյան ռազմիկներին:

IV փուլ - Մուսա իբն Բուղայի բանակն անցավ հակահարձակման և ծանր պարտության մատնեց հակառակորդին, որից հետո մտավ Ղազվին:

Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 150, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:

2345. 868 զարուն - Բաղդատի ճ-մ: Աշոտ Բաշ Արծրունու և Նրա որդի Վահանի գլխավորությամբ գործող գերված հայ ազնվականներից կազմված հեծելազունորդ (մոտ 800), ընդառաջ գնալով խալիֆ ալ-Մութազայի խնդրանքին, գլխովին ջախջախեց ապստամբած ու քաղաքին մոտեցած զինջիներին (մոտ 2.000), ընդ որում մարտի ընթացքում Աշոտը մենամարտեց հակառակորդի հրամանատարի հետ և հաղթեց ու սպանեց նրան: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 800 զինվոր:²³⁴⁵
2346. 868 մարտ - Տևրիկեի ճ-մ: Հովհան Ոսկեծեռքի¹⁰¹⁸ և Սարկավազի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 40.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 35.000) հետ մղեցին Ազրանե-Սեբաստիա-Տևրիկե երթուղով Վասիլ I-ի գլխավորությամբ ներխուժած ու պարտիզանական հարվածների ենթարկվող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 80.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30.000, այդ թվում Վաշտակ Գաբեղյանը¹⁰¹⁹): Ընդ որում՝ մարտի վերջում պավլիկյան ռազմիկներին հաջողվեց տապալել Վասիլ I-ին ձիուց և կապկալել, սակայն Վաշտակ Գաբեղյանը անակնկալ հարձակվեց վերջիններիս վրա ու ազատեց կայսրին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցները՝ մոտ 100, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000 զինվոր: Կարճ ժամանակ անց Տարանդա և Լոկանա (վերջինը՝ Տևրիկեի մոտ) ամրոցների հրամանատարները անցան Վասիլ I-ի կողմը, որի արդյունքում հիշատակված ամրությունները վերածվեցին արևելքում Բյուզանդական կայսրության կարևորագույն ռազմական հենակետների:²³⁴⁶
2347. 868 մարտի վերջ - Սիրակուզայի ճ-մ: Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²³⁴⁷
2348. 868 աշուն - Բաղդատի ճ-մ: Աշոտ Բաշ Արծրունու և Նրա որդի Վահանի գլխավորությամբ գործող գերված հայ ազնվականներից կազմված հեծելազունորդ (մոտ 750), ընդառաջ գնալով խալիֆ ալ-Մութազայի խնդրանքին, գլխովին ջախջախեց քաղաքին մոտեցած զինջիներին (մոտ 2.000), ընդ որում մարտի ընթացքում Աշոտը մենամարտեց նախորդ անգամ իր կողմից հաղթված ու սպանված հակառակորդի հրամանատարի եղբոր հետ՝ հաղթելով և սպանելով նաև նրան: Հայերը կորցրին մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²³⁴⁸ Հայկական բանակը սկսեց հետապնդել թշնամու փախչող մնացորդներին, որից հետո, օգտվելով առիթից, այլևս քաղաք չվերադարձավ, այլ սրընթաց երթով հասավ Հայաստան:
2349. 869 հունվարի վերջ - Տավրոմիսիան Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 1.000) դավաճանության շնորհիվ գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20), սակայն, ժամանակին չստանալով աջակցություն դրսից, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 50, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²³⁴⁹
2350. 869 փետրվար - Սիրակուզայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Աղլաբյանների Էմիրության առաջխաղացած բանակին (մոտ 15.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²³⁵⁰
2351. 869 ապրիլ - հուլիս - Սիրակուզան Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 100, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²³⁵¹

¹⁰¹⁸ Պավլիկյանների ազգությամբ հայ այս առաջնորդը գրականության մեջ առավելապես հայտնի է «խրիստիի» անունով, որը, նշանակում է «ոսկեծեռք»: Բոլոր հիմքերը կան ենթադրելու, որ այս «խրիստիի»-ը իրականում Փոտ պատրիարքի նամակներում հիշատակված Հովհաննեսն է՝ Կարապետ Հայի հորեղբոր տղան:

¹⁰¹⁹ Բյուզանդական աղբյուրները այս անունը փոխանցում են «Ավաստակ Լգաբեն» տեսքով՝ նշելով, որ նրա կողող հայ է: Ես վերականգնել եմ անվան իրական տեսքը: Հետագայում մեծամեծ պատիվների արժանացած այս Վաստակ Գաբեղյանի որդի Ռոմանոսը դարձավ ծովակալ, ավելի ուշ՝ համակայսր, իսկ հետո՝ կայսր, կոչվելով Ռոմանոս I-ը (920-944):

Աշոտ Բաջ Արծրունու բանակը (մոտ 900) մոտեցավ քաղաքին և պաշարեց այն Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու բանակից (200 հեծյալ): Միաժամանակ հարավային կողմից էլ քաղաքին սկսեց մոտենալ Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց գունդը (մոտ 2.000):

I փուլ – Զթողնելով հակառակորդին միավորել ուժերը՝ Գուրգենը անակնկալ գիշերային հարձակումով փախուստի մատնեց Աշոտի բանակին, որի հետևանքով Գրիգոր-Դերենիկի գունդը ևս նահանջեց:

II փուլ – Աշոտ Բաջ Արծրունու և Գրիգոր-Դերենիկի գլխավորած Արծրունյաց, Սահակ և Շապուհ Բագրատունիների գլխավորած Բագրատունյաց ու Մուշեղ Մոկացու գլխավորած Մոկաց գնդերը (5.000 հեծյալ), ինչպես նաև Չուրարիկների էմիրության բանակը (մոտ 500) 2 ամիս պաշարեցին քաղաքը Գուրգեն Ապուլպեյն Արծրունու բանակից (մոտ 1.000), սակայն ի վերջո հետ քաշվեցին:

Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 300, դաշնակիցը՝ մոտ 10, պաշտպանվողները՝ մոտ 100 զինվոր: Արդյունքում կնքվեց հաշտություն, ըստ որի Գուրգեն Ապուլպեյնը շարունակեց իշխել Վասպուրականի Մարդաստան գավառում, իսկ Աշոտ Արծրունին՝ ողջ Վասպուրականում:

2353. 870 ամառ – Տևրիկե-Սեբաստիա-Դագիմոն-Չեյա-Անկյուրա-Նիկոմեդիա-Նիկա-Եփեսոս-Ամորիոն-Անկյուրա-Չեյա-Դագիմոն-Սեբաստիա-Տևրիկե երթուղով ասպատակելով արշավեցին Յովհան Ոսկեձեռքի և Սարկավազի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 60.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 45.000) և նահանջեցին:²³⁵³

2354. 870 օգոստոսի 29 – Մայթայի ճ-մ: Կղզում ափ իջած Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 15.000) անակնկալ հարվածով հաղթեց մինչ այդ կղզին զբաղեցրած սեփական բանակի մի մասին (մոտ 5.000) շրջափակած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 15.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 7.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր: Կղզին ընկավ Աղլաբյանների էմիրության տիրապետության տակ:²³⁵⁴

2355. 871 հունվար - փետրվարի 2 – Քառիկ Միջին Ֆրանկական թագավորության (մոտ 10.000), ինչպես նաև Բյուզանդական կայսրության (մոտ 10.000, այդ թվում սերբեր և խորվաթներ, 400 նավ) բանակը ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) գրավեցին Աղլաբյանների էմիրության բանակից (մոտ 1.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²³⁵⁵ Քաղաքն անցավ Միջին Ֆրանկական թագավորությանը, իսկ 875 թ-ին Օթրանտի հետ միասին ընդունեց Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը:

2356. 871 ամառ – Ռապսակիոն (Սամոսատից հյուսիս-արևելք, Եփրատի ձախ ափին), Ամեր, Սորինաբս, Արդալա, (հարբերդից մոտ), Խախոն (հարբերդից հարավ) և Կուրոսկա (Տարոնի հարավ) ամրոցները Վասիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 4.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²³⁵⁶

2357. 871 ամառ – Մելիտեի ճ-մ: Վասիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 95.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 38.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 30.000), պավլիկյաններին (մոտ 10.000) և նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000), պաշարեցին քաղաքը, սակայն, չկարողանալով գրավել այն, նահանջեցին: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 4.000, դաշնակիցները՝ մոտ 15.000 զինվոր:²³⁵⁷

2358. 871 ամառ – Սիրակուզայի ճ-մ: Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 20.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 20.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 5.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²³⁵⁸

2359. 872 ամառ – Փոքր Հայքի հարավը ու Կապադոկիան Մուհամմադ իբն Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000), Յովհան

Ոսկեծեռքի և Սարկավագի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 20.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³⁵⁹

2360. 872 ամառ – Էվդիպոս ամրոցի ճ-մ (= Խալկիս ամրոցի ճ-մ) (Էվբեա կղզի): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) հետ մղեցին Տալսոնից առաջխաղացած Արաբական խալիֆության բանակի (6.000, 30 նավ) հարձակումները, որից հետո վճռական հարձակումով ջախջախեցին վերջինիս: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²³⁶⁰
2361. 872 ամառ – Բուսման (Դալմացիա, Ադրիատիկ ծովի ափին) Կրետեի Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500, այդ թվում սերբեր և խորվաթներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 6, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:²³⁶¹
2362. 872 նոյեմբեր – Չապետրա ամրոցը, ինչպես նաև Սամոսատրո Վասիլ I-ի գլխավորությամբ դեպի արևելք արշավող Բյուզանդական կայսրության բանակի (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկների (մոտ 40.000) մի մասը (մոտ 20.000) գրավեց Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և, ավերելով դրանք, միացան հիմնական բանակին: Հայերը կորցրին մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²³⁶²
2363. 873 հունվար – Տևրիկեն Սամոսատ-Ամիդ-Տևրիկեն երթուղով ասպատակելով արշաված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 70.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 15.000) չգրավեցին Հովհան Ոսկեծեռքի և Սարկավագի գլխավորած պավլիկյաններից (մոտ 1.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 800): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 1.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.500, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:²³⁶³
2364. 873 մարտ – Մեյխոնի ճ-մ: Հովհան Ոսկեծեռքի և Սարկավագի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000), պավլիկյանները (մոտ 10.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 35.000) հաղթեցին Սամոսատից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 40.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000, այդ թվում Նիկեիոր Փոկասը¹⁰²⁰): Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 3.000, դաշնակիցները՝ մոտ 1.500, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 12.000 զինվոր:²³⁶⁴
2365. 873 գարուն – Սիրակուզան Ադլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 200) և, հետ ստանալով 360 մահմեդական զորքների, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 1, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²³⁶⁵
2366. 873 ամառ – Տևրիկեն-Սեբաստիա-Դագինոն-Չեյա-Անկյուրա երթուղով ասպատակելով արշավեցին Հովհան Ոսկեծեռքի և Սարկավագի գլխավորած պավլիկյանները (մոտ 10.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 8.000):²³⁶⁶
2367. 873 ամառ – Ագրանի ճ-մ (Սեբաստիայից մոտ 67 կմ հարավ-արևմուտք): Քրիստոփորի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400) վաղ առավոտյան անակնկալ երկկողմանի համակցված հարձակումով և աղմուկով խուճապ տարածելով գլխովին ջախջախեցին Հովհան Ոսկեծեռքի գլխավորությամբ ճամբարած պավլիկյաններին (մոտ 5.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 4.000), ընդ որում Հովհանը զոհվեց դավաճան Փոլադի հարվածից: Հաղթողներից հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցները՝ մոտ 50, պարտվողներից հայերը՝ մոտ 4.000, դաշնակիցը՝ մոտ 800 զինվոր:²³⁶⁷
2368. 873 ամառ – Տևրիկեն, Կատաբատայան և պավլիկյանների մյուս ամրոցները (Անդրեփրատյան Ծոփք) Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 18.000) առանց լուրջ դիմադրության գրավեցին պավլիկյաններից (մոտ 1.000) ու նրանց կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 800): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 300, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 700, դաշնակիցը՝ մոտ 100 զինվոր:²³⁶⁸ Պավլիկյան շարժումը ճնշվեց, իսկ

¹⁰²⁰ Փոկասների հայականության մասին սկզբնաղբյուրները երբեք չեն արտահայտվել, սակայն, հաշվի առնելով, որ այս տոհմում շատ հաճախ է հանդիպում այդ ժամանակ միայն հայերին բնորոշ և սիրելի «Վարդ(աս)» անունը, նրանց հայականության հարցը համարում եմ անչափ հավանական ու գրեթե լուծված:

աղանդավորների մեծ մասը բռնագաղթեցվեց Բալկաններ, որտեղից էլ նրանց գաղափարները տարածվեցին Եվրոպայով մեկ:

2369. 873 ամառ – Սարոս հովանդանի ծովամարտ (Էգեյան ծով, Հալիպոլի թերակղզուց հյուսիս) Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 20 նավ), արդյունավետ կիրառելով «Հունական կրակ»-ը, հաղթեց Կրետեի Եփրության նավատորմին (36 նավ): Թշնամին կորցրեց մոտ 1.000 զինվոր, 20 նավ:²³⁶⁹
2370. 873 ամառ – Բենվենտոն և Կապուան Ադլաբյանների Եփրության բանակը (մոտ 15.000) պաշարեց Բենվենտոնի ու Կապուայի իշխանությունների միացյալ բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000), սակայն, տեղեկանալով, որ իր դեմ Բյուզանդական կայսրության խոշոր նավատորմ է շարժվում, նահանջեց:²³⁷⁰ Բենվենտոնի և Կապուայի իշխանություններն ընդունեցին Բյուզանդական կայսրության գերիշխանությունը:
2371. 874 մարտ – Վարազա ամրոցը (Վասպուրական, Վանից մոտ 8 կմ հարավ-արևելք) Աշոտ Բաջ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց զույգը (մոտ 3.000) ազատագրեց Ութմանիկների Եփրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 450 զինվոր:²³⁷¹
2372. 874 մարտ – Ամյուկ ամրոցը Աշոտ Բաջ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց զույգը (մոտ 2.000) չգրավեց Ութմանիկների Եփրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²³⁷²
2373. 874 ապրիլ – Վասպուրական ներխուժեց Շեյբանյանների, Կայսիկների և Ութմանիկների Եփրությունների միացյալ բանակը (15.000), սակայն, զգուշանալով Աշոտ Բաջ Արծրունու գլխավորությամբ ընդառաջ շարժված Արծրունյաց զնդից (2.000), ինչպես նաև վերջինիս օգնության շտապած Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու բանակից (մոտ 40.000), կնքեց հաշտություն և նահանջեց:²³⁷³
2374. 876 գարուն – Հերո և Սալմաստը (վերջինը՝ = Սաղամաս) (վերջինը՝ Պարսկահայք, Առև գավառ) Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու գլխավորած Արծրունյաց զույգը (մոտ 10.000) գրավեց Հերի Եփրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.500): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²³⁷⁴ Հերի Եփրությունը ընդունեց Արծրունիների գերիշխանությունը:
2375. 877 գարուն - 878 գարուն – Պարտավո Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) և Հայոց այրուձին (մոտ 5.000) չգրավեցին ապստամբած Մուհամմեդ ալ-Յամանի գլխավորած բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100): Հարձակվողներից հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 400, պաշտպանվողներից հայերը՝ մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 50 զինվոր:²³⁷⁵
2376. 877 ամառ – Պելոպոնեսի ծովագամաքամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմում (մոտ 40 նավ) տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500), ցամաքով քաշելով անցկացնելով նավերը Պելոպոնեսի թերակղզու նեղ հատվածով, անակնկալ հարվածով հաղթեցին Կրետեի Եփրության նավատորմին (մոտ 30 նավ) ու ոչնչացրին ցամաքում ցրված վերջինիս բանակը (մոտ 4.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 4.500 զինվոր, 25 նավ:²³⁷⁶
2377. 877 ամառ – Կիպրոսը ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) գրավեցին Թուլունյանների Եփրության բանակից (մոտ 2.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 600, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²³⁷⁷
2378. 877 ամառ – Տարսոսի ճ-վ: Տարսոսի պաշտոնազրկված Եփր Յազման ալ-Հադիմի բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) հաղթեցին Տարսոսի նոր Եփր նշանակված Մուհամմադ իբն Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի գլխավորությամբ բաղաժողով շրջակայքն ասպատակելու միջոցով վերջինիս տիրել փորձող բանակին (մոտ 8.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր, որոնց թվում գոհվեց նաև Մուհամմադ իբն Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին:²³⁷⁸
2379. 877 օգոստոս - 878 մայիսի 21 – Սիռակուզայի գրավումը²³⁷⁹

Ադլաբյանների Եփրության բանակը (մոտ 20.000) պաշարեց բաղաժողով Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 100):

I փուլ - 877 թ-ի ամռան վերջից մինչև 878 թ-ի գարնան կեսեր Աղլաբյանների էմիրության բանակը մի շարք գրոհներ ձեռնարկեց քաղաքի ուղղությամբ, սակայն որևէ հաջողության չհասավ:

II փուլ - 878 թ-ի գարնան կեսերին քաղաքին մոտեցավ կայսերական նավատորմը, սակայն սկիզբ առած ծովամարտում պարտություն կրեց և հետ մղվեց:

III փուլ - 878 թ-ի մայիսի 21-ին Աղլաբյանների էմիրության բանակը անցավ վճռական գրոհի և գրավեց քաղաքը:

Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:

2380. 877 նոյեմբեր - Լույուա և Մոլուն ամրոցները Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) այն բանից հետո, երբ երկար ժամանակ աշխատավարձ չստացած սլավոն վարձկանները դրանք հանձնեցին հակառակորդին:²³⁸⁰ Իր հերթին, ցանկանալով ամրացնել պաշպանությունը արևմուտքում՝ խալիֆը Պաղեստինը, Ասորիքը, Հայոց Միջագետքը և Կիլիկիան հանձնեց Էմիր Ահմեդ իբն Թուլունի գլխավորած Թուլունյանների էմիրությանը:
2381. 878 գարուն - Տարսուն առանց լուրջ մարտերի մտավ Տարսունի նոր Էմիր Նշանակված Արխուզ իբն Յուլադ իբն Թարխան ալ-Թուրքի գլխավորած բանակը (մոտ 30.000)՝ հնազանդեցնելով պաշտոնազրկված Էմիր Յազման ալ-Հադիմին:²³⁸¹
2382. 878 հունիս - Սեբաստուպոլսի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Թուլունյանների էմիրության առաջխաղացած բանակին (4.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 800, թշնամին՝ 3.500 զինվոր:²³⁸²
2383. 878 հուլիս - օգոստոս - Պսիդկաստեյլոն, Պարամակաստեյլոն, Ճադատ (= Ֆայակրոնկաստեյլոն) (Կեսարիայի մոտ, Արգեոս լեռան հարավային լանջերին), Կայսոս, (= Կատասամա,) (= Կասամա), Ռոքամ, (= Էնդեյեխոն) (Ամիդի մոտ), Անդայ (= Անդայան) և Էրիմոսիկեա ամրոցները Վասիլ I-ի և նրա որդի Կոնստանդինի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) գրավեցին Թուլունյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 2.000, դաշնակիցը՝ մոտ 3.000, թշնամին՝ մոտ 3.000 զինվոր:²³⁸³
2384. 878 հուլիսի վերջ - Սիրակուզայի ծովամարտ: Աղլաբյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 50 նավ) հաղթեց Արևելքից ժամանած Բյուզանդական կայսրության նավատորմին (մոտ 100 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 20 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 180 զինվոր, 4 նավ, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²³⁸⁴
2385. 878 սեպտեմբեր - Կոկիսոնի ճ-մ (Կիլիկիայի հյուսիս-արևելք, Կոկիսոն գավառ): Վասիլ I-ի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 40.000) հաղթեցին Տարսունի Էմիր Արխուզ իբն Յուլադ իբն Թարխան ալ-Թուրքի գլխավորությամբ կիրճում դարանակալ հարձակում գործել փորձող Թուլունյանների էմիրության բանակին (մոտ 30.000): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²³⁸⁵
2386. 878 հոկտեմբեր - նոյեմբեր - Մեյխուն, Սամոսատր, Մարաշը և Հադաս ամրոցը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 90.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 35.000) չգրավեցին Թուլունյանների էմիրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 2.000) և, ավերելով շրջակայքը, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²³⁸⁶
2387. 878 նոյեմբեր - Գերոնտ ամրոցը (Հադասի մոտ) Հադաս ամրոցից առաջխաղացած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 5.000) գրավեցին Թուլունյանների էմիրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 500 զինվոր:²³⁸⁷
2388. 878 նոյեմբեր - Անդրեփրատյան ճոփը և Կիլիկիայի հյուսիսը Հադաս ամրոցից Վասիլ I-ի գլխավորությամբ հեռացող Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 80.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 30.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³⁸⁸
2389. 879 հունվար - Ադանայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (30.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) հաղթեցին Տարսունի Էմիր Արխուզ իբն Յուլադ իբն Թարխան ալ-Թուրքի գլխավորած Թուլունյանների էմիրության բանակին (մոտ

- 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 200 զինվոր, թշնամին՝ 1.400 սպանված և 400 գերի, որոնց թվում գերվեց նաև Արխուզը:²³⁸⁹
2390. 879 ամառ – Տալոսիկի ճակատ: Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50) և, ասպատակելով քաղաք ի շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²³⁹⁰
2391. 879 սեպտեմբեր – Սիրակուզայի ծովամարտ: Աղլաբյանների էմիրության նավատորմը (մոտ 100 նավ) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության առաջխաղացած նավատորմին (մոտ 80 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 10 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 30 զինվոր, 4 նավ, թշնամին՝ մոտ 10 զինվոր, մոտ 1 նավ:²³⁹¹
2392. 879 աշուն – Սծքիկ Իսահակ իբն Զուհաջիկի գլխավորած բանակը (մոտ 20.000) գրավեց տեղի ապստամբած էմիր իբն Էյուբի բանակից (մոտ 2.000) և քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²³⁹²
2393. 879 աշուն – Թեյ-Բասմայի ճակատ (Սծքիկի մոտ): Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Արաբական խալիֆոսության բանակին (մոտ 2.000), որից հետո, ասպատակելով Սծքիկի ու Մոսուլի շրջակայքը, նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 40, թշնամին՝ 250 զինվոր:²³⁹³
2394. 879 դեկտեմբեր – 880 հունվար – Հայոց Միջագետքի արևմուտքը Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 4.000) ասպատակեցին և նահանջեցին:²³⁹⁴
2395. 880 հունվար – Հերակլեայի ճակատ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (4.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 1.000) հաղթեցին Թուլունյանների էմիրության բանակին (300): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 60, թշնամին՝ 300 զինվոր:²³⁹⁵
2396. 880 գարուն – Պելուսիոսի ծովագամաքամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմում (մոտ 40 նավ) տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 4.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) անակնկալ գիշերային հարվածով հաղթեցին Աղլաբյանների էմիրության նավատորմին (60 նավ) ու ղնչացրին ցամաքում ցրված վերջինիս բանակը (12.000): Հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 8.000 զինվոր, 50 նավ:²³⁹⁶
2397. 880 գարուն – Սիզիլիան և Հարավային Իտալիան Նաթ ծովակալի ու Մակեդոնիա բանակաթեմի զորավար Լևոն Ապոստոլուպես Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության նավատորմում (մոտ 40 նավ) տեղակայված Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) ասպատակեցին:²³⁹⁷
2398. 880 ամառ – Ստիլոն հովանդանի ծովամարտ: Բյուզանդական կայսրության նավատորմը (մոտ 40 նավ) հաղթեց Աղլաբյանների էմիրության նավատորմին (մոտ 30 նավ): Հայերը կորցրին մոտ 5 զինվոր, դաշնակիցը՝ մոտ 20 զինվոր, մոտ 2 նավ, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր, մոտ 20 նավ:²³⁹⁸
2399. 880 ամառ – Նեապոլի ճակատ: Մակեդոնիա բանակաթեմի զորավար Լևոն Ապոստոլուպես Հայի և Պրոկոպիոսի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000, այդ թվում սլավոններ, սերբեր և խորվաթներ) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500), չնայած այն բանին, որ ձախ թևը ծանր կորուստներ կրեց և զոհվեց այն գլխավորող Պրոկոպիոսը, շնորհիվ Լևոնի գլխավորած աջ թևի հաջող գործողությունների հաղթեցին Աղլաբյանների էմիրության բանակին (մոտ 10.000): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 5.000 զինվոր:²³⁹⁹
2400. 880 ամառ – Տեռենտո Մակեդոնիա բանակաթեմի զորավար Լևոն Ապոստոլուպես Հայի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 8.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400) գրավեցին Աղլաբյանների էմիրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 700, թշնամին՝ մոտ 400 զինվոր:²⁴⁰⁰
2401. 880 ամառ – Մանագլետո Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու գլխավորած Հայկական բանակը (մոտ 40.000) պաշարեց Կայսիկների էմիրության բանակից (մոտ 1.000), սակայն, տեղեկանալով, որ Վասպուրականի Սևան ամրոցի (Վասպուրական, Արճիշակվիտ գավառ) տեր, Գրիգոր-Դերենիկի քեռորդի Հասանը գերել է Արծրունյաց իշխանին, հաշտություն

- կնքեց և շարժվեց Վասպուրական: Հայերը կորցին մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁴⁰¹ Գրիգոր-Դերենիկը առանց մարտի ազատվեց, իսկ Կայսիկների և Ութմանիկների էմիրությունները ընկան Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունու գերիշխանության տակ:
2402. 881 ապրիլ - Մծքինի ճ-մ: Իսահակ իբն Զունդաշիկի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 10.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500) հաղթեցին Շեյբանյանների ու Չուրարիկների էմիրությունների, ինչպես նաև տեղի արաբների միացյալ բանակին (մոտ 7.000): Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 4.000 զինվոր:²⁴⁰²
2403. 881 մայիս - Ամիրի ճ-մ: Իսահակ իբն Զունդաշիկի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 4.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 400) անորոշ ելքով ընդհարվեցին իբն Էյուբի բանակի (մոտ 4.000) հետ և ի վերջո նահանջեցին: Հայերը կորցրին մոտ 100, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴⁰³
2404. 881 օգոստոս - Տավրոմիսիայի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 50) հաղթեցին Աղլաբյանների էմիրության բանակին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁴⁰⁴
2405. 881 աշուն - Կատանիայի ճ-մ: Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 5.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 3.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 30): Հայերը կորցրին մոտ 10, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 200 զինվոր:²⁴⁰⁵
2406. 881 աշուն - Տավրոմիսիայի ճ-մ: Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) հաղթեց Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 50) և, ասպատակելով քաղաքի շրջակայքը, նահանջեց: Ընդհանուր սպանված 3.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 20, դաշնակիցները՝ մոտ 2.980 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 500 զինվոր:²⁴⁰⁶
2407. 881 աշուն - Ցեզարեսպոլիս (Սիցիլիա, Տավրոմիսիայի մոտ) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) գրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 500) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 10): Հայերը կորցրին մոտ 8, դաշնակիցը՝ մոտ 400, թշնամին՝ մոտ 600 զինվոր:²⁴⁰⁷
2408. 882 գարուն - Տարսուն էմիր Ահմեդ իբն Թուլունի գլխավորած Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 30.000) չգրավեց ապստամբած և խալիֆ ալ-Մութամիդի կողմն անցած Տարսունի էմիր Յազման ալ-Հադիմի բանակից (մոտ 1.000) ու քաղաքի Հայ ռազմիկներից (մոտ 200): Հայերը կորցրին մոտ 50, դաշնակիցը՝ մոտ 200, թշնամին՝ մոտ 700 զինվոր:²⁴⁰⁸
2409. 882 ամառ - Փոքր Հայքի հարավի ու Կապադոկիան Թուլունյանների էմիրության բանակը (մոտ 40.000) ասպատակեց և նահանջեց:²⁴⁰⁹
2410. 882 ամառ - Կուլտավուտրոյի ճ-մ: Ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 5.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 500), հարվածելով թշնամու աջ թևին, հաղթեցին Աղլաբյանների էմիրության բանակին (մոտ 3.000): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 2.500 զինվոր:²⁴¹⁰
2411. 882 ամառ - Ամանտիան (Կալաբրիա, Ապենինյան թերակղզու հարավ) Ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 10.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 100) չգրավեցին Աղլաբյանների էմիրության բանակից (մոտ 500): Հայերը կորցրին մոտ 5, դաշնակիցը՝ մոտ 500, թշնամին՝ մոտ 50 զինվոր:²⁴¹¹
2412. 882 աշուն - Մելիտեի ճ-մ: Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 30.000) անակնկալ հարձակումով հաղթեց Վասիլ I-ի գլխավորությամբ քաղաքի շրջակայքն ասպատակող Բյուզանդական կայսրության բանակին (մոտ 50.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 20.000): Հայերը կորցրին մոտ 5.000, դաշնակիցը՝ մոտ 10.000, թշնամին՝ մոտ 2.000 զինվոր:²⁴¹²
2413. 883 հունիս - հուլիս - Կատանիան և Ռեմատան (Սիցիլիայի արևելյան ափ) Աղլաբյանների էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (ընդհանուր՝ մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (ընդհանուր՝ մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴¹³

2414. 883 ամառ – Փուլթանդեի ճ-մ: Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 20.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 2.000) հաղթեցին Տարսունի Էմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակին (մոտ 25.000): Հայերը կորցրին մոտ 200, դաշնակիցը՝ մոտ 2.000, թշնամին՝ մոտ 15.000 զինվոր:²⁴¹⁴
2415. 883 ամառ – Անարգարան Բյուզանդական կայսրության բանակը (մոտ 35.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկները (մոտ 10.000) գրավեցին Արաբական խալիֆության բանակից (մոտ 1.000) և ավերեցին: Հայերը կորցրին մոտ 500, դաշնակիցը՝ մոտ 1.500, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴¹⁵
2416. 883 սեպտեմբերի 14 – Կայամիայի ճ-մ (= Խրիստոփորունի ճ-մ) (Տարսունից մոտ 10 կմ արևմուտք): Տարսունի Էմիր Յազման ալ-Հադիմի գլխավորած Արաբական խալիֆության բանակը (մոտ 20.000) գիշերային անակնկալ հարձակումով հաղթեց Բյուզանդական կայսրության ճամբարած բանակին (100.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներին (մոտ 45.000): Ընդհանուր շարքից դուրս եկած 70.000 զինվորից հայերը կորցրին մոտ 30.000, դաշնակիցները՝ մոտ 40.000 զինվոր: Թշնամին կորցրեց մոտ 5.000 զինվոր:²⁴¹⁶
2417. 884 գարուն – Կիպրոսը Թուլունյանների Էմիրության բանակը (մոտ 20.000, 1.000 նավ) գրավեց ծովակալ Ալեքսեյ-Մուշեղ Մամիկոնյանի գլխավորած Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 2.000) և նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 800): Հայերը կորցրին մոտ 400, դաշնակիցը՝ մոտ 1.000, թշնամին՝ մոտ 1.000 զինվոր:²⁴¹⁷
2418. 884 գարուն – Ռեմատան Աղլաբյանների Էմիրության բանակը (մոտ 10.000) չգրավեց Բյուզանդական կայսրության բանակից (մոտ 1.000) ու նրա կազմում գտնվող Հայ ռազմիկներից (մոտ 20) և, ասպատակելով շրջակայքը, նահանջեց: Հայերը կորցրին մոտ 2, դաշնակիցը՝ մոտ 10, թշնամին՝ մոտ 20 զինվոր:²⁴¹⁸

884 թ-ի օգոստոսի 26-ին ստեղծվեց Անիի թագավորությունը:

Երկրորդ գրքի վերջ

Սկզբնաղբյուրներ

⁹⁴³ «Եվ ահա սաստիկ հիմարության պատճառով, նա (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը (439-457) – Մ.Ֆ.**), ինչպես կատաղի գազան, հարձակվեց Յունաց երկրի վրա: Նա հարվածեց միջև Սծրին բաղաբլրի և, ասպատակ սփռելով, ավերեց ռումների շատ գավառներ ու հրդեհեց բոլոր եկեղեցիները: Նա ավար և գերի հավաքեց ու ահաբեկեց երկրի ողջ զորքը: Իսկ երանելի Թեոդոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս II-ը – Մ.Ֆ.**), որովհետև խաղաղասեր և բրիստոնյա մարդ էր, չկամեցավ նրա դեմ պատերազմի դուրս գալ, այլ մնաստու անունով մի մարդու, որ Արևելքի նրա սպարապետն էր, շատ գանձերով նրա մոտ ուղարկեց: Թեոդոսը բռնեց և նրա ձեռքը տվեց այն պարսիկ մարդկանց, որոնք բրիստոնյա լինելու պատճառով փախել էին ու գտնվում էին կայսրի բաղաբլրում: Նաև այն ամենը, ինչ-որ ասաց Յակներտը ժամանակին, Թեոդոսը կատարեց նրա կամքի համաձայն, իջեցրեց նրա մեծ բարկությունը և, այսպիսով, նա վերադարձավ իր բաղաբլր՝ Տիգրոս» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 1):

«Նման մի բան էլ մատված արարեց պարսից պատերազմի ժամանակ: Իրոք, այդ ժամանակ պարսիկները, տեղեկանալով այն դժվարին դրության մասին, որում հայտնվել են հռոմեացիները, խախտեցին խաղաղության պայմանագիրը և սկսեցին պատերազմել սահմանային բաղաբլրների դեմ: Եվ ահա սրանք, ենթարկված լինելով հարձակման և ոչ մի տեղից օգնություն չտրամադրվել, բանի որ, հույսը դրած խաղաղության վրա, արքան և զորավարներին, և զորքը ուղարկել էր այլ պատերազմների, ահա ուրեմն, հենց այդ ժամանակ էլ մատված ամեն ինչ սրբող անձրև և մեծագույն և վարկուտ ուղարկեց, որը խոչընդոտեց նժույգների ընթացքին այն աստիճան, որ բանն օրում սրանք նույնիսկ բանն ասպարեզ էլ անցնել չկարողացան՝ ինչով էլ կանգնեցվեց թշնամիների հետագա առաջխաղացումը, իսկ այդ ընթացքում զորավարները տեղ հասան և զորք հավաքեցին» (Թեոդորիոս Կյուրոսցի «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 37):

«Նա (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը – Մ.Ֆ.**) պատերազմ սկսեց ռումների դեմ և հալածանքներ սկսեց բրիստոնյաների նկատմամբ» (Բար-Յեբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Այդ ժամանակ Յակներտը (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը – Մ.Ֆ.**) դարձավ Պարսկաստանի տիրակալ և ամայացրեց Յունական կայսրության շատ տարածքներ, որոնք թույլ էին պաշտպանվում Թեոդոսիոս Փոքրի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս II-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 70):

«Այդ ժամանակ հռոմեացիները հրաժարվեցին Յակներտ իբն Վահրամիս (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ին – Մ.Ֆ.**) վճարել այն հարկը, որը սովորաբար վճարում էին նրա հորը (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ V-ին – Մ.Ֆ.**): Ղրա համար էլ հաղթականը նրա դեմ ուղարկեց Պերոզի որդի Միհրներեսին՝ նույն բանակի բանակով և միջոցներով, որոնք վերջինիս տրվել էին դեռևս Վահրամի ժամանակ: Եվ ահա Միհրներեսը բոլորին հնազանդեցրեց տիրակալի կամքին» (Տաբարի «Արքաների ու մարզապետների պատմություն», գիրք 5):

⁹⁴⁴ «Յակներտն (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը – Մ.Ֆ.**) իր զորավար Նարեսին ուղարկեց Բյուզանդիայի և Յայաստանը իր իշխանությանը ենթարկելու համար: Վրաց տարեգրություններում պահպանվել է նրա նամակը, որը վերաբերվում է այս դեպքերին: «Իբերներ և հայեր», - ասվում է այնտեղ, - «ես մտել եմ Արևելյան կայսրության տարածք և, ահաբեկելով Թեոդոսիոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս II-ին – Մ.Ֆ.**), նրան իմ հարկատուն եմ դարձրել, բայց ձեզ հանձնում եմ թողել: Այժմ ես շտապում եմ իմ իշխանության տակ հնազանդեցնել նաև հյուսիսային ժողովուրդներին, և ահա դուք պետք է միավորվեք իմ դրոշի տակ, եթե ուզում եք երջանիկ լինել ու ակնառեստ չլինեք ձեր երկրի ամապստանը, ձեր բաղաբլրի և գյուղերի ամապստանը ու մոխրացմանը, բանգի իմ մկանների ուժին ոչինչ չի կարող դիմադրել»: Եվ այսպես Յակներտը շուտով անձամբ իր զորքով եկավ այդ երկրները, իսկ Արչիլ արքան էլ (**Իվերիայի թագավորության արքա Արչիլը – Մ.Ֆ.**) իր զորքն ուղարկեց Յակներտի մոտ, որը, անցնելով Դերբենդով, նվաճեց մոծարցիներին ու սարմատներին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 70):

⁹⁴⁵ «Յակներտն այդ պատճենի համաձայն հրահանգ հասավ Յայոց, Վրաց և Աղվանից, ինչպես նաև Լճիս, Տավրից, Կորդվաց ու Աղձնյաց աշխարհները և այլ շատ ուրիշ հեռավոր տեղեր, որոնք առաջ պարտավոր չէին այդ ճանապարհով գնալ: Նա զորք էր ժողովում Մեծ Յայթից՝ ազնվականներին և ազատորդիներին, ինչպես նաև թագավորական կալվածքների ոստանիկ մարդկանց, նույն օրինակով նաև՝ Վրաց, Աղվանից ու Լճիսաց աշխարհներից, ինչպես նաև հարավի գանազան կողմերից՝ Տաճկաստանի և ռումների աշխարհի սահմաններին մոտիկ, այդ թվում Կորդվաց, Դան, Տավրից ու Աղձնագյուն երկրները, որոնք բոլոր էլ հալածվում էին մի կայսրից առաքելության եկեղեցուն և մարտված էին...: Եվ ահա այս ողջ բարեկամությամբ ուղևորվելով իրենց աշխարհից, իրենց հանձնելով Սուրբ հոգուն ու հրամանը շուտ կատարելով՝ նրանք ներկայացան՝ ամեն ինչ անելով նրա (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ի – Մ.Ֆ.**) կամքին համաձայն: Թագավորը շատ ուրախացավ՝ այն մտքով, թե իր կամքը կատարվեց: Եվ ահա նա նրանց հետ վարվում էր այնպես, ինչպես խրատել էին նրա ամբարիշտ պաշտոնյաները: Այսպես, երբ թագավորը տեսավ բարբարոսների գնդի ողջ պատրաստությունն և բազմությունը, որոնք հոժարակամ եկել էին իր արքունի ծառայության, ավելի ևս ուրախանում էր իր մեծամեծների ու զորքերի ողջ բազմության առաջ: Արտաքինից, սակայն, նա թաքցնում էր իր մտադրությունները և ակամա առատ-առատ պարգևներ էր տալիս նրանց: Եվ ահա նա ելավ, գնաց հոնաց աշխարհի տերության վրա, որին Զուշանք էին անվանում, որտեղ, երկու տարու չափով կռվելով, նրանց ոչ մի վնաս հասցնել չկարողացավ» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 1):

⁹⁴⁶ «Եվ ահա նա (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը – Մ.Ֆ.**) ելավ, գնաց հոնաց աշխարհի տերության վրա, որին Զուշանք էին անվանում, որտեղ, երկու տարու չափով կռվելով, նրանց ոչ մի վնաս հասցնել չկարողացավ» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 1):

⁹⁴⁷ «Յետո նա (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը – Մ.Ֆ.**) զինվորներին ուղարկեց յուրաքանչյուրին իր տեղը և նրանց փոխարեն իրեն մոտ նույն պատրաստությանը ուրիշներին կանչեց» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 1):

⁹⁴⁸ «Եվ այսպես նա տարեցտարի սովորություն սահմանեց ու այնտեղ իր համար բնակության բաղաբլրից շինեց՝ իր թագավորության չորրորդ տարվանից սկսած մինչև իր իշխանության տասնմեկերորդ տարին» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 1):

⁹⁴⁹ «Եվ այսպես նա (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը – Մ.Ֆ.**) տարեցտարի սովորություն սահմանեց ու այնտեղ իր համար բնակության բաղաբլրից շինեց՝ իր թագավորության չորրորդ տարվանից սկսած մինչև իր իշխանության տասնմեկերորդ տարին» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 1):

⁹⁵⁰ «Եվ ահա նա (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը – Մ.Ֆ.**), երբ տեսավ, որ... հոների թագավորին էլ (**Յեթիթաղական թագավորության արքա Կինգիա I-ին (մոտ 425-455) – Մ.Ֆ.**) նեղն է լծել, որովհետև ավերեց նրա շատ գավառներ...» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 1):

⁹⁵¹ «Այդ իր թագավորության տասներկուերորդ տարվա սկզբին նա (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը – Մ.Ֆ.**) անթիվ բնակությանը զորք ժողովեց և հարձակվելով հասավ Իսաղական երկիրը: Այդ տեսնելով՝ բուշանների թագավորը (**Յեթիթաղական թագավորության արքա Կինգիա I-ը – Մ.Ֆ.**) չկարողացավ պատերազմի դուրս գալ նրա դեմ, այլ, փախուստ տալով ամուր անապատի կողմերը, իր ողջ զորքի հետ թաքնվելով ազատվեց: Իսկ սա ասպատակ սփռեց գավառների, տեղերի և վայրերի վրա, բազմաթիվ բերդեր ու բաղաբլրներ առավ, ինչպես նաև գերիներ, կողոպուտ և ավար հավաքեց, որոնք տարավ ու հասցրեց իր իշխանության տակ գտնված երկիրը» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 2):

⁹⁵² «Եվ դարձյալ նրանցից խումբ-խումբ ուղարկում էին հեռավոր երկիր՝ անբնակ վայրերի ամրոցները՝ թագավորի (**Պարսից թագավորության արքա Յակներտ II-ը – Մ.Ֆ.**) թշնամիների դեմ պատերազմ մղելու համար: Շատերը հենց այնտեղ էլ սրով իրենց մահը գտան: Եվ բոլորին նշանակված թոշակները պակասեցնում էին ու բաժնոցով և ծարավով տանջում էին նրանց, ձմեռելու համար դժնդակ տեղեր էին նշանակում նրանց ու բոլորի աջում նրանց անարգ և վատթար էին ցույց տալիս» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 2):

⁹⁵³ «Իսկ Յայոց զորագունը բոլոր օգնականներով և բազմաթիվ մոզերով չորրորդ ամսին եկան, հասան Յայոց աշխարհը՝ մի մեծ գյուղաբաղաբլրի, որի անունն էր Աճաղ: Այդտեղ բանակ դրին, հավաքվեցին, տեղավորվեցին և ամեն կողմերից այնտեղ անթիվ բազմություն ժողովեց: Եվ այնպես պատահեց, որ 25 օրից հետո մի կիրակի օր մոզայետն ինքը մոզերի հետ միասին մեծ ուժով եկավ, որպեսզի բանդի եկեղեցու դռները: Նա ուզում էր փորձել, թե գործն ինչ ընթացք կստանա: Այդ ժամանակ սուրբ Ղևոնդ երեցն առաջին խորհրդավորներին և բազմաթիվ ուխտակիցներին հետ միաբան այնտեղ պատրաստ գտնվեց: Նա, թեպետ լավ տեղյակ չէր բոլոր նախարարների մտադրություններին և ոչ էլ ծանոթ էր մոզայետի ուժին ու զորությանը, բայց այնուհանդերձ ամենին չսպասեց բոլոր եպիսկոպոսներին և նույնիսկ մի քիչ էլ չհամբերեց ու չներեց անօրեն իշխանին, այլ մեծ աղմուկ և տաճնապ առաջացրեց զորքերի ու մոզերի մեջ: Իրոք, նրանք, դաժանակները ձեռքերն առած, մոզերի և մոզայետի գլուխները ջարդեցին ու բոլորին փայտեղին իրենց կացարանները, իսկ իրենք, պաշտանները վերսկսելով եկեղեցուն, կիրակածօրյա կարգն էին կատարում՝ շարունակելով այն ողջ նույն կիրակի օրը: Այս խառնակույց տագնապից հետո՝ Յայոց աշխարհի բոլոր կողմերից տղամարդկանց ու կանանց մեծ բազմություն հասավ նույն տեղը...: Եվ այսպես նրանք մեծ սարսափ էին գգում մոզայետի վրա, որը ստեպ-ստեպ աղաչում էր իր օգնականներին, որ հնար գտնեն իրենցից մահից փրկելու ու ողջ-առողջ նորից արթունիք հասցնելու, իսկ այն գործի մասին, որի համար եկել էր, ստիպում էր նրանց և ասում. «Ողորդեք

գրեմ և ցույց տամ մեծ թագավորին (Պարսից թագավորության արքա Յազդերտ II-ին – Մ.Ֆ.), որ ձեռք վերցնի այսպիսի առաջարկություններին, որովհետև, եթե աստվածներն իրենք էլ մեզ օգնության գան, հնարավոր չէ, որ Հայաստանում հաստատություն գտնի մոգական կրոնը, ինչպես որ փորձեցի եկեղեցու ուխտի միաբանությունը, որովհետև, եթե այս աշխարհի գործն էլ մոգեր լինեին, նրանք ամենևին չէին խնայի և սրանց էլ կսատկեցնեին, ոչ միայն դրսից եկածներին, այլև իրենց եղբայրներին, որդիներին և բոլոր մեծավորներին, ինչպես նաև հենց իրենց։ Մարդիկ, որոնք ոչ շղթաներից են վախենում, ոչ տանջանքներից են երկյուղ կրում, ոչ հարստությունն են բանի տեղ գնում և, վերջապես, որ բոլոր չարիքներից ամենից վառթարն է, մահը գերադասում են կյանքից, ո՛վ է, որ կարող է նրանց դիմադրել»...։ Վաստակն անմիջապես գործ հանեց Սյունյաց աշխարհից և, մոգերին ու մոգապետին օգնության հասնելու համար, իր գործամասը ստվարացրեց, ապա սկսեց ասել. «Հապա դու մի թուղթ ուղարկիր Դուռը, որ Աղվանից աշխարհում գտնված 10.000 այրուծին ձմեռն անցկացնելու համար Հայաստան գա, քանզի, երբ նրանց մեր ձեռքի տակ ունենաք, էլ ոչ-ոք չի կարողանա արհամարհել արքունիքի հրամանը»...։ Մի գիշեր ուխտի ողջ բազմությունը խորհուրդ կազմեց և գործերի սպարապետին էլ կանչեցին խորհրդի։ Նրանք հարցրին, քննեցին և տեղեկացան, որ նրա դիտավորությունն անշարժ է և մի փոքր անգամ չի թերացել Զրիստոսի սիրուց։ Եվ, միաբան աղոթք անելով նրա համար, նրան կրկին ընդունեցին առաքինիների շարքը, ընդ որում նրա միջոցով շատերին էլ գրավեցին նույն միաբանության մեջ, որից հետո նրանց հետո, ովքեր առաջին միաբանությունից անջատված չէին, եկան, հավաքվեցին և մեծ գորագույն կազմեցին։ Եվ էլ ավելի գատկեցին, հեռացան, մոգերից, մոգապետից և անօրեն Վասակից, իսկ Վասակը այնքան ինստարացրեց ու շվարտեցրեց մոգապետի միտքը, որ նույնիսկ չթողեց, որ նա գործի հետևանքները հասկանա։ Նա սկսեց մոգեր բաժանել նախարարների տները և մեծ-մեծ ռոճիկները նշանակել, կենդանիներ զոհել ու բռնությանը ստիպել կնքված մարդկանց, որ զոհած մի քանի ուսուեն և արեգակին երկրպագություն տան։ Երբ այսպիսի պիղծ խառնակությունը սկսեց ողջ երկրում շատանալ, այն ժամանակ մինչև իսկ փշտիպանների կանայք հանդգնեցին կիրակի օրը եկեղեցու ծրագները հանգցնել և հավատավոր կանանց շորերը պատռառուել։ Միաբան սուրբ եպիսկոպոսները, երբ տեսան այս աղմուկն և վայնասունը, Ավետարանը ձեռներն առնելով գնացին ու առանց հարցնելու մտան սպարապետի կայանը, որտեղ ժողովված էր Հայոց գործը։ Նրանք իրենց ձայները բարձրացրին և ասացին. «Չե՞զ բոլորիդ աղաչում եմք այս սուրբ ավետարանով, եթե մարգպանն ու մոգապետը ձեր խորհրդով են գործում այն անօրեն չարագործությունները, նախ մեր պարանոցները կտրեցե՞ք և հետո ձեռք տվե՞ք եկեղեցուն, իսկ եթե նրանք առանց ձեր կամքի են կատարում այն չարագործությունները, թող այսօր և՛ե՞ղ դրա վրեժը պահանջի նրանցից»։ Այդ ժամանակ, նրանք, ովքեր գտնվում էին ներսում՝ սպարապետի կացարանում, ոտքի ելան, միաբան իրենց ձայները բարձրացրին առ առանձին և ասացին. «Դու, Տեր, որ բոլորի սրտերը գիտես, բեզ ամենևին պետք չէ մարդկանց վկայությունը, եթե մենք սրտանց խոտորված լինե՞նք մեզվից, այն դու ինքը լավ գիտես։ Դե՛ս այսօր էլ պատժիր մեզ մեր մեղքերի համաձայն, իսկ եթե հաստատ ենք մնացել այս ավետարանի սուրբ ուխտին, դու, Տեր, մեզ օգնականն եղիր այսօր և ճշմարտության թշնամիներին սուր մեր ձեռքը, որպեսզի նրանց հետ վարվեց մեր կամքի համաձայն»։ Երբ այս բանն ասացին, բոլորը գլուխները գետնին էին խփում, և ահա նրանք ողջուն և ստացան ավետարանից ու եպիսկոպոսներից։ Այն ժամանակ բոլորն այնպես բորբոքվեցին զայրույթով, որ մինչև անգամ նրանք ոչինչ տեղ դրին արքունի պարգևները և ոտնատակ տվին ահռելի հրամանները։ Շտապով վազեցին դեպի իրենց գնեքները, ողջ գիշերը սպառազինվեցին, պատրաստվեցին և, արևը ծագելուն պես գործը երեք մասի բաժանելով, վրա տվին պարսից բանակին։ Առաջին գունդն արևելյան կողմից, երկրորդ գունդն արևմտյան կողմից, իսկ երրորդ գունդն էլ հյուսիսային կողմից շուրջանակի իրենց մեջ առան և փակեցին մեծաթիվ բանակը, շատերին կոտորեցին, էլ ավելի շատերին էլ երևելի մարդկանցից կապեցին ու իրենց իշխանության տակ ամուր բերդերում բանտարկեցին» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 3)։

«Աղողթների ավարտած՝ ռամիկ գործերի բազմությունն, առանց սպասելու ավագների հրամանին, դիմեց դեպի մոխրանոցի տունը։ Եվ այնտեղ կրակարանն առնելով՝ նրանք կրակը ջրի մեջ թափեցին՝ իբրև եղբոր գիրկը, ինչպես պարսից սուր վարդապետներն էին անվանում, սակայն ջուրը ոչ թե եղբայրաբար, այլ թշնամաբար կրակին ոչնչացրեց։ Այդ օրը նրանք կարգադրեցին գոռուշթամբ պահել մոգերի բազմությունը և առավոտյան արևածագին նրանցից ոմանց շարժեալվան գյուղում սրով սպանեցին» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 32)։

«Հազդերտ արքան (Պարսից թագավորության արքա Յազդերտ II-ը – Մ.Ֆ.) բռնանում էր բոլոր բրիտանիաների վրա, որպեսզի ուրանա բրիտանությունը և դառնան մագդեզական կրոնին։ Դրան չհամաձայնվելով՝ Հայոց գործերը ընդդիմացն նրա հրամանին և սպանեցին մոգերին ու մոգապետներին, որոնք եկել էին ավերելու եկեղեցիները և վերացնելու հավատքը» (Վիրապու Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1)։

«Հայոց իշխանները նախապես միմյանց հետ ուխտ էին արել և Ավետարանի երդումով հաստատել ուխտագիրը՝ ասելով միաբանությամբ և մեռնել բրիտանության կրոնի համար։ Նրանք եկան, հասան իրենց երկիրը՝ Արարատյան գավառը, ցույց տվեցին զարդան ուխտագիրը, մոգերից ոմանց սպանեցին, ուրիշներին էլ փախուստի մատնեցին, իսկ կրակն էլ, ցրիվ տալով, թափեցին ջուրը» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 17)։

⁹⁵⁴ «Այն ժամանակ նորից հարձակվեցին այն բերդերի և ավանների վրա, որ երկրի զանազան ամուր տեղերում գրավել էին պարսիկները, կործանեցին և քանդեցին նրանց բնակությունները։ Նախ՝ մեծ Արտաշատը իր ավաններով...» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 3)։

«Այս դառնությունների մասին լուրը հասավ մեծն Վարդան Մամիկոնյանին, որն ամրացել էր Տավրոսի Չռայլ բերդում։ Վերահաս անչափ և տաժանելի տառապանքները չհանդուրժելուց Վարդանի հոգին լցվեց ամենի զայրույթով՝ սուրբ հավատի կորստյան ու Հայոց երկրի կործանման պատճառով։ Նա փութապես աղաչական նամակ հղեց Դշտունիքի Տաճատ և Անձնացիքի Վահրիճ իշխաններին ու նրանց իմաց տվեց եղածի մասին, իսկ նրանք անմիջապես յուրաքանչյուրն իր զորքով եկան մեծն Վարդանի մոտ և իրենց հետ բերեցին լեռնակողմի զորքը, ոչ ավելի բան 1.200 մարդ։ Ապա՝ նրանք արագությամբ վրա հասան Շավասային և մարգպան Վնդոյին։ Եվ ահա, քանզի բանակել էին երասիսի ու Մեծամորի գետախառնուրդում, նախ հանդիպեցին Շավասայ Արծրունուն, որի վրա հարձակվեց քաջ Վարդանը և, գոչելով առյուծի պես, արագությամբ ողջ ուժով միասայր սրով երկատեղ նրան, իսկ Տաճատին ու Վահրիճին էլ շրջապատեցին, ապա՝ ձեռքապահեցին։ Դվին բերդեցին մարգպանին և նրա որդի Շիրոյին, բորբոքեցին կրակարանի հուրը ու այրեցին մարգպանին, իսկ Շիրոյին էլ կախեցին կրակարանի վերևի փայտից։ Մնացածներին գետավեժ և սրախողխող արեցին, սպանեցին, իսկ փախչողներին էլ հետապնդեցին Նախճավանից անդին, որից հետո մեծ հաղթությամբ վերադարձան» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 1)։

«Վարդանը, հանկարծակի զորք գումարելով և վրա հասնելով, անօրեն Շավասայի, ու կարծես շանթախար անելով, սրով սպանում է, իսկ Մշկան մարգպանին էլ փախուստի է մատնում։ Ձերբակալելով պիղծ Վնդոյին՝ նա նրան այրում է Դվինում իր իսկ կառուցած ատորուշանի վրա, իսկ նրա որդի Շերոյին էլ մեխյանի փայտից կախում է» (Թովմանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 15)։

«Հայոց գործը երբեմն ենթարկվում էր պարսիկներին, իսկ երբեմն էլ կռվում էր և դիմակայում էր, երբ հավատք շնորհիվ նրան ուժ էր հասնում։ Այդ ժամանակ ավագ նախարարներ Շավասայ Արծրունին և Վնդոն, ուրանալով իրենց հավատքը, Դվինում շինում են Որմզդի մեխյանն ու ատորուշանը և քրմապետ Նշանակում Վնդոյի որդի Շերոյին։ Այդ բանը լսելով՝ սուրբ Վարդանը իր զորքով գալիս է, սպանում է Շավասային, փախուստի է մատնում մարգպան Մշկանին, պիղծ Վնդոյին գցում է ատորուշանի կրակի մեջ և այրում, իսկ Շերոյին էլ բազինի վրա կախում է փայտից, որի տեղում կառուցում է սուրբ Գրիգորի անվամբ եկեղեցի» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 27)։

⁹⁵⁵ «Այն ժամանակ նորից հարձակվեցին այն բերդերի և ավանների վրա, որ երկրի զանազան ամուր տեղերում գրավել էին պարսիկները, կործանեցին ու քանդեցին նրանց բնակությունները...։ Նրանք առան անմատչելի ամրոցները՝ Գառնի քաղաքը, Անին, Արտազերտը և իրենց ավանները, երկայնորդն ու Արինին իրենց ավաններով, Բարձրաբորդը, Խորանիստը, Տախանիստը, ապառով Ողականը և սրանց հետ իրենց ավանները, Արփանյալը, Վան ավանը, նրա հետ նաև իր ավանները, Չռայլն ու Կապույտը, Ռորտն և Վասակաշատը։ Այս բոլորն ամեն մեկն իր գյուղերով և ազարակներով, գործերով ու գորագույններով նույն տարին առան և կործանեցին։ Նրանք տապալում, քանդում էին և իրկիզում կրակի պաշտամունքի տեղերը, մաքրում էին կռապաշտությունների պղծությունը և գրավում էին ատորուշանների սարքն ու կարգը» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 3)։

«Երբ սպառնվեց Արշակունիների թագավորությունը, ինչպես այդ բանն Աստուծոց ներշնչված ասաց սուրբ Ներսեսը, Վարդան Մամիկոնյանը 20 տարի տիրեց Հայոց և Վրաց թագավորությանը՝ արիաբար ու քաջությամբ 42 պատերազմներ մղելով պարսից զորքի դեմ, որոնք գալիս էին նրա վրա» (Մեսրոպ Վայոցձորեցի «Հիշատակարան 967 թվականի»)։

⁹⁵⁶ «Ոմանք էլ հարձակվեցին Արտաշատական աշխարհի վրա և զանազան տեղերում մեծ վնասներ տվեցին՝ բազմաթիվ ատորուշաններ առնելով, ավերելով ու կործանելով» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 3)։

⁹⁵⁷ «Եվ ահա շատ օրեր անցնելուց հետո նույն աշխարհի սուրբ եպիսկոպոսի հետ միասին եկավ, հասավ Աղվանից հազարապետը, որը մեծ տազնապով շտապեցնում էր գործին ասելով. «Յոների աշխարհի կողմերը գտնված պարսից զորքը հետ դարձավ այս կողմը, եկավ, մտավ մեր երկիրը և նաև շատ ուրիշ ձայն էլ արքունիքից եկավ։ Եվ, բացի այս անվեցի, հետները բերել են նաև 300 մոգ պարդապետներ։ Նրանք սպանակտեցին աշխարհը և ոմանց իրենց կողմը գրավեցին, ավանում են եկեղեցու վրա ձեռք բարձրացնել, թագավորի հրամանով ստիպում են բոլորին ու ասում են. «Եթե հոժարակամ հանձն առնեք մոգական կրոնը, պարգևներ և պատիվներ կստանաք նրանից ու արքունիքը կներ ձեր հարկերը, իսկ եթե ձեր կամքով հանձն չառնեք այդ, մեզ հրամայված է գյուղերում և քաղաքներում ատորուշաններ շինել, Վռամական կրակը դնել

նրանց մեջ ու ձեր ողջ երկրի վրա, որպես օրենսդիր, մոգեր և մոգապետներ կարգել: Արդ, եթե որևէ մեկն անհնազանդ գտնվի և դիմադրի, ինքը մահվան պատիժ կկրի, իսկ նրա կինն և որդիներն էլ, երկրից արտաքսվելով, արքունի կալվածքներում աշխատելու կզնան»: Հայոց զորքը, երբ լսեց այս դառն գույժը, ամենևին չթուլացավ քաջությունից և չբվեց...: Եվ ահա, թեպետ իրենց առաջնորդ թագավոր չունեին և ոչ էլ՝ դրսից որևէ օգնական օտարներից, բոլոր նախարարներն անձնական առաքինությամբ ու սուրբ վարդապետների մխիթարությամբ իրենց բոլոր զորքերի հետ միասին ամեն մեկն իր տնից շտապով եկան, մի տեղ հավաքվեցին, ինչպես նաև՝ ուրիշ շատ հեծելազոր, որոնք թագավորական տնից էին: Նրանք ողջ զորքը երեք գնդի բաժանեցին: Առաջին գունդը տվին Ներշապուհի Ռմբոսյանին և նրան ուղարկեցին երկիրը պահպանելու Ատրպատական աշխարհի սահմաններին մոտիկ: Երկրորդ գունդը տվին Հայոց Վարդան գորավարի ձեռքը, որ Վրաց սահմանից անցնի Ճորա մարզապահի վրա, որ եկել էր Աղվանից եկեղեցիներն ավերելու, իսկ երրորդ գունդը հանձնեցին Սյունյաց Վասակ իշխանին, որն իր ներքին մտադրություններով հեռացած չէր հեթանոսների ուխտից: Վերջինս ընտրեց և իր հետ վերցրեց այնպիսի մարդիկ, որոնց հավատի թուլությունը գիտեր՝ Բագրատունյաց իշխանին, խորհրդունյաց իշխանին, Ապահունյաց իշխանին, Վահուունյաց իշխանին, Պալունյաց իշխանին, Գաբրելից իշխանին և Ուրծա իշխանին: Սրանցից գատնա աքաղելի տնից ուրիշ բազմաթիվ զորք էլ իր կողմը գրավեց, նույնպես և՛ ուրիշ տոհմից մի քանի սեպուհների: Եվ ահա նա խորամանկ խաբեությամբ դարան էր մտնում իր երկրի բերդերում, կեղծավորությամբ պատճառ բերելով, թե ծեպընթաց պիտի անցնի, հարձակվի պարսից զորքի վրա Աղվանից երկրից նրանց հալածելու համար: Փոխարենը, սակայն, նա իր ամրաձածուկ թաքստոցից շտապով դժադաններ ուղարկեց պարսից զորքերի մոտ, թե. «Ահա, բռնեցի Հայոց ուխտի միաբանությունը և, երեք կողմերի վրա զորքը բաժնելով, բաժանեցի: Առաջին գունդը հեռացրի Հերի և Չարկանդի կողմերը, իսկ երկրորդ գունդը իմ ձեռքի տակ է, որոնց թույլ չեմ տա որևէ վնաս հասցնելու արքունական զորքին: Եվ էլի, որքան պատերազմող մարդ, որ կար այս աշխարհում, ցիրուցան արի այս երկրի զանազան կողմերը, իսկ երրորդ գունդը՝ փոքրաթիվ է ու ոչ թե բազմաթիվ, այն Վարդանի հետ Աղվանք ուղարկեցի: Համարձակ դուրս արի նրա առաջ և ամենևին մի վախենա նրա դեմ պատերազմի ելնելուց, գիտեմ, որ պարտություն պիտի կրեն թո մեծ զորության առաջ»: Այս բանը գրեց և հասկացրեց մարզապահին, որի անունը Սերուխն էր, իսկ նա, երբ Վասակից լսեց այս բոլոր խրախուսականները և ստուգելով համոզվեց, որ Հայոց սպարապետը սակավաթիվ գնդով է գալիս իր վրա, այլևս չմնաց Ճորա կողմերում, այլ հավաքեց իր ողջ բազմաթիվ զորքը ու շտապով անցավ Կուր անունով մեծ գետը, որից հետո նրան հանդիպեց վրաց սահմաններին մոտիկ հաղխաղ քաղաքի հանդեպ, որ աղվանների թագավորների ձմեռոցն էր: Նա անցավ, սիրով իր ողջ զորքով, բանակ դրեց և դաշտի ողջ մեծությունը բռնեց: Այսպես, գինված և լիովին սպառազեն, նրանք դուրս եկան կովելու Հայոց զորքի դեմ, իսկ քաջ Վարդանը և նրա հետ գտնված ողջ զորքը, երբ տեսան հեթանոսների գնդի մեծ պատրաստությունը ու նայեցին նաև իրենց սակավությանը, թեև թվով նրանցից շատ ավելի քիչ էին, բայց ամենևին չվախեցան նրանց մեծ բազմությունից...: Հայերը խուճկ կազմեցին, հարձակվեցին և, աչ թվը ճեղքելով, ձախ կողմը գցեցին, բոլորին սրի ճարակ արին ողջ դաշտի վրա ու փախցրին մինչև անտառի ամուր տեղերը՝ Լուխան գետի խոր ձորերի գնդ: Այստեղ Բաղասական թագավորի թագավորազներից ոմանք հետ դարձան, Հայոց նախարարներից մեկին ձիուց պար գցեցին, Դիմաքսյան գնդից Մուշին սպանեցին և Գագրիկին էլ վիրավորեցին: Այնտեղ աչքը վեր բարձրացրեց Արշավիր Արշարունին, առյուծի պես մռնչաց և վաթազի նման հարձակվեց, խիճեց, սատկեցրեց Լիկնաց թագավորի եղբայր քաջ Վուրկին ու նրա բազմաթիվ համահարզների էլ նրա հետ սպանեց: Եվ այսպես առհասարակ յուրաքանչյուրն իր ախույանին գետին էր գլորում: Եվ սաստիկ հանդուգն հարձակման պատճառով գետը թափածների թիվն ավելի շատ էր, քան թե ցամաքի վրա սրի անցրածներինը: Ընկած դիակների բազմությունից գետի հստակ ջրերը արյուն դարձան և նրանցից ոչ ոք չկարողացավ փրկվել ու թաք կենալ դաշտերի խիտ անտառներում: Թշնամիների զորականներից միայն մեկը, իր գեղեցրով բարձրանալով ձիու մեջքին, անցավ մեծ գետը, մագապուրծ պրծավ պատերազմից և զույգ տարավ մնացած բուն բանակին, որոնք փախան, գնացին մեծ Շահաստանը: Այն ժամանակ Հայոց զորքերը, պատերազմի մեծ գործն ավարտելով, սկսեցին դիակների կողոպուտը: Նրանք բանակի համար մեծ ավար հավաքեցին և կողոպուտեցին ընկած դիակները, ողողվեցին շատ արծաթով ու ոսկուց, արի մարդկանց և լավ երիվարների գեղեցրով ու զարդերով» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 3):

«Եվ այս բոլոր գործերը կատարելով ըստ սասածների կարգի՝ նրանք այնտեղ անցկացրին տոթ օրերը: Ապա շտապեցին իջնել Այրարատ գավառը, բանգի լսեցին, թե արյաց հազարապետ Միհրներսեսը եկել է Փայտակարան քաղաքը, գունդ է կազմում և Աղվանքի վրայով պետք է հարձակվի Հայքի վրա: Այդ ժամանակ Աղվանքի ազատները, որ Հայոց ուխտակիցներն էին, խիստ շտապեցնում էին հասնելու իրենց մոտ և այնտեղ՝ Աղվանքում, պատերազմելու նրանց դեմ: Գալով Այրարատյան գավառը և Աղվանից կողմից այս լուրն առնելով՝ Սյունյաց Վասակ իշխանը Հայոց երանելի սպարապետ և Մամիկոնեից տեր Վարդանին ստիպում էր գնալ ու զորքով դիմակայել նրանց, սակայն ինքն այնտեղ մնաց պատճառաբանելով, թե. «Ես այստեղ պատրաստվեմ», - ասում էր, - «գուցե, ուրիշ բան իմանալով, այն չարախորհուրդ Միհրներսեսը գործի մեր դեմ»: Իրականում, սակայն, Վասակն ինքը խաբեության ճանապարհն էր բռնել՝ Հայոց ազատներից իր մտքում կամակից, ինչպես նաև խորհրդակից ունենալով աստվածանեղզ ուրիշ մարդիկ: Այդ ժամանակ Հայոց երանելի սպարապետ և Մամիկոնեից տեր Վարդանը Սյունյաց իշխան Վասակին ասաց. «Ինչպես մտածել էիք, մենք նախ պետք է ճանապարհենք նրանց, որոնց կայսեր Պալադան (Բյուզանդական կայսր Թեոդոսիոս II-ին՝ Մ.Յ.) մոտ եկե ուղարկելու: Այնուհետև ինչ որ հրամայես, կկատարեմ անխափառ...»: Հայոց սպարապետ և Մամիկոնեից տեր երանելի Վարդանն իր հետ էր վերցրել Հայոց տանուտերներից նրանց, որոնք ջերմեանող սիրով շտապում էին հառնել մարտիրոսության ժամին: Սրանք էին՝ խորեն խորհրդունի, Արշավիր Կամսարականը, Թաթուլ Դիմաքսյանը, Արտակ Պալունին, Վահուունյաց Գյուրը, Հայայակ Դիմաքսյանը և այլ տանուտերներ ու սեպուհներ, ինչպես նաև շատերը Հայոց զորքից, որոնք փութով ինքնահոժար փափագում էին վրեժխնդիր լինել հանուն եկեղեցու սուրբ ուխտի և իրենց անձերը մահու տալ: Զրիստոսի սուրբ ու ծմբարիտ հավատի համար: Այնտեղ էին նաև մարզպետական այրուձիու ուրիշ գնդեր, որոնք պատրաստ էին առաքինության պատերազմին: Սյունյաց չարախորհուրդ Վասակ իշխանը, սակայն, իմանալով, թե ով համաձայն չէ իր չար մտադրությանը, նրանց պատրաստեց և ուղարկեց նրա հետ, իսկ Հայոց երևելի տանուտերներից ու սեպուհներից և ուրիշ ռաժնիկ բազմությունից էլ, ում շատ վատթար կողմերին ծանոթ էր ու գիտեր, որ ուղղակի կողմակիցը չէ ուխտի, բռնությամբ պահում էր իր մոտ: Հայոց երանելի զորավար և Մամիկոնեից տեր Վարդանը, իր ընկերների ու ուրիշ զորական մարդկանց հետ, որոնք իր հետ էին, հրաժեշտ տալով Սյունյաց իշխան Վասակին և նրա հետ մնացող ավագներին, ողջախորհուրդ մտքով գնում էր պատերազմի: Եվ, ամենակալ Աստծուն երկրպագելու համար մտնելով Աստծու տունը, որ սուրբ եկեղեցին է, նա առավ սուրբ Ավետարանը ու կենսատու խաչի նշանը, համբուրեց, անհագորեն դրեց աչքերին և ճակատին: Ջերմեանող սիրով նույնն էին անում նաև նրա հետ բոլոր գնացողները: Ապա հորդորալից սիրով բոլորը ճանապարհվեցին, սակայն, Հայոց սպարապետ երանելի Վարդանը Այրարատից դեռ ոչ շատ կայարաններ էր հեռացել, երբ Սյունյաց իշխան Վասակը շտապով գաղտնի դեսպաններ ուղարկեց արյաց հազարապետ Միհրներսեսին ու իր նենգավոր խորհուրդը հայտնեց նրան: Նույնպիսի նա նաևակ հղեց նաև Նիխորական Սերուխին և այլ ավագների, որոնց Միհրներսեսին էր կարգել Հայոց վրա: Նա նաևակ հղեց նաև հավաստարիմ վերակացու Վեհապուհին, որն այն ժամանակ արքունի սենեկապանն էր, ապա հետո էլ եղավ արյաց դպրապետը: Նամակներում Սյունյաց նենգավոր իշխան Վասակը նրանց հայտնում էր իր խաբեական ջանքերի արդյունքները: «Դուք», - ասում էր, - «անհոգ եղեք և մի գաղտնիք Վարդանի հետ դեմ դեմ եկողներից, բանգի ավելի շառը նրանք են, որ պահել եմ ինձ մոտ և բազմաթիվներին էլ այս ու այնտեղ եմ ցրել, իսկ ձեր դեմ եկողները խիստ փոքրաթիվ են և ոչ շատ...»: Հայոց զորավար երանելի Վարդանը՝ տերը Մամիկոնեից, հասավ Աղվանք, և պարսից զորագլուխներին հայտնվեց հայերի գալու մասին: Պարսիկները լսեցին և փութացան անցնել Կուր կղզված մեծ գետը ու նրանց ընդառաջ եկան մինչև Աղվանք երկրի հաղխաղ կղզված գյուղը...: Հայոց զորքերը, հասնելով մարտի ժամին, նայեցին և տեսան պարսից գնդերը դասավորված ըստ պատերազմական կարգի: Այդ ժամանակ Հայոց երանելի զորավար Վարդանը ևս իր գունդը դասավորեց նրանց դեմ: Մեծաթիվ այրուձիու բաժանելով երեք մասի՝ նա յուրաքանչյուրը տվեց մի զորագլխի ձեռքը: Աջ կողմում զորագլուխ կարգելով Արշարունյաց իշխան Արշավիր Կամսարականին, որը փեսան էր Հայոց զորավար սուրբ Վարդանի՝ Մամիկոնեից տիրոջ, ամուսնացած լինելով նրա դստեր հետ, և նրան նիզակակից տալով ավագ սեպուհ Մուշին՝ Դիմաքսյան տոհմից, իսկ ձախ կողմն էլ տալով խորեն խոռոչառն ձեռքը և նրան զորավիգ դարձնելով Հայայակ Դիմաքսյանին՝ Հայոց սուրբ զորավար Վարդանի ինքն էլ պատրաստվեց կենտրոնի վրա հարձակվելու: Եվ այսպես, ճակատ կազմած և ապավինած Աստծու խնամքին, նրանք հարձակվեցին թշնամիների վրա: Բոլորից առաջ մարտի վայրը գնացին Արշավիր Կամսարականն և Դիմաքսյանից սեպուհ Մուշը, որոնք տեղի անձանկությունից հանդիպեցին սաստիկ թանձրախոր ճախճուտի: Արշավիր Կամսարականն և Մուշը երիվարների առավելագույն ընթացքի պատճառով երիվարներով տիրվի մեջ ընկան ու խրվեցին: Այնտեղ Նիխորականից նահատակության պատվով երանելի սեպուհ Մուշ Դիմաքսյանը: Արշավիր Կամսարականը, սակայն, իջնելով երկրպարից, հետխորն սպանեց Լիկնաց թագավորի եղբայր Վուրկին, ինչից հետո, իր ձին դուրս քաշելով սաստիկ խոր տիղմից, ուր և ոտնամանի մեկը ոտքից դուրս գալով թաղվեց մնաց՝ այնտեղ, ճախճուտում, ինքը՝ Կամսարականը, մեկ ոտնամանով ու տղամաքաթախ, բոլոր իր գեղեցրով երիվարը ցամաք հանելով, անվեհեր և քաջաբար թռչնի պես թռավ երիվարի վրա ու, սարսափեցնելով իր թևի թշնամիներին, փախուստի մատնեց նրանց: Եվ ահա Հայոց երանելի սպարապետ և Մամիկոնեից տեր Վարդանը իր ընկերակիցների ու ամենայն Հայոց գնդի հետ միասին նայելով՝ տեսավ, թե ինչպես նրանք, փախուստի մատնելով, իրենց առաջ բռնեցին պարսից զորքի բազմությունը, որի կենս իրենց սրերով կտորեցին, գետնի վրա դիպավալ անելով, կեսը գետնավեժ անելով խեղդոտեցին, իսկ նրանցից մնացած մյուսներին էլ դաշտերում և թանձրախիտ անտառներում ոչնչացրին: Այդ ժամանակ պարսից ավագներից ոմանք նավեր նստած շտապում էին փախչել մեծ գետի այն կողմը: Եվ ահա Հայոց երանելի զորավար Վարդանն Արշարունյաց իշխան Արշավիր Կամսարականին ստիպեց շտապով

Նետեր արձակել նաև փախչողների հետևից, որովհետև վստահ էր նրա դիպուկ և անվտանգ նետաձգության վրա: Արշավոր Կասարականն, ինչպես որ միշտ էր սուրբ գորավորի խոսքն և կամքը հյու կատարող, այս անգամ ևս շտապ իրագործելով նրա հրամանը, նավավարների ու փախստականների հետևից նետեր արձակելով և խոցոտելով նավավարներին ու շատ ուրիշներին, որոնք նավերի մեջ էին, սաստիկ վերքեր հասցրեց նրանց: Վիրավորների տապալվելուց նավերն էլ կործանվում էին և ահա նավավարներից ու պարսիկ զինավորներից շատ շատերը, գետատույզ լինելով, կորան: Եվ այսպես վերին օգնությունը նրանց հաղթանակ շնորհեց և նրանք իրենց բանակը դարձան՝ գոհացած ու օրհնելով Աստծուն» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 33-35):

«Անհավատ Հագվերտի (**Պարսից թագավորության արքա Հագվերտ II-ի - Մ.Հ.**) ժամանակներում սատանան բոլորեցում, գրգռում էր նրան՝ վերացնելու բրիտանությունը: Եվ ահա խստագույն հրաման եկավ Աղվանից աշխարհը, որով պահանջվում էր թողնել բրիտանությունը ու հնազանդվել մոզական աղանդին՝ կրակապաշտությանը: Նույն աղետները միևնույն թագավորի կողմից կրթվեցին նաև Հայաստանում, բայց Աղվանքի հազարապետը և այս երկրի սուրբ եպիսկոպոսապետը միաբանված դիմեցին հայերի հետ դաշինքի: Նրանք գալիս, պատմում են աղետալից դեպքերը և խնդրում, որ հայերը մեծ աճապարանքով շտապեցնեն իրենց գործերը: Նրանք ատում են. «Պարսից գործը, որ հոնքի երկրում էր, վերադարձավ և եկավ, մտավ մեր երկիրը, նաև՝ մեծ բանակությամբ այլ ալյուրի եկավ պարսից արքունիքից: Բացի այս երկուսից, 300 հոգի էլ կրոնաույցներ են բերել իրենց հետ, պառակտում են երկիրը, ոմանց իրենց կողմն են բաշել և կամենում են եկեղեցին ձեռք գցել: Արքայի հրամանով նրանք բոլորի վրա ճնշում են գործադրում՝ ասելով, թե, եթե կամավոր կերպով ընդունեք մեր կրոնը, բարայի կողմից պարգևների ու պատիվների կարծանանաք, պետական հարկը ձեզ կզիջվի, իսկ եթե կամավոր կերպով չանեք այդ բանը, հրաման ունենեք զուլդեղում ու կալվածքներում ատորուշաններ շինելու, վռանական կրակը ներս դնելու և մոգեր ու մոգապետներ նշանակելու իբրև այս երկրի օրենսդիրներ, ընդ որում, եթե մեկնում եկեք չեթարկվի, մահվան կդատապարտվի, և այդպիսին կինն ու որդիներն էլ կտարագրվեն երկրից»: Հայոց գործերը այս բանը իմանալով չհուսալքվեցին, այլ, ընդհակառակը, այդ գույժի պատճառով ավելի համախմբվեցին և, նրանց բաշարելով, ուղարկեցին Աղվանք, որպեսզի միառժամանակ խաբելով գրավեն պարսիկներին, որ եկեղեցու միաբանությունը իրենց ձեռքը չգցեն, մինչև մի ելք կգտնեն: Այդ ժամանակ Հայոց, գործը նամակ դրեց Թեոդոս կայսրին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս II-ին - Մ.Հ.**), որ այս մեծ վտանգի մեջ օգնի նրանց: Թեոդոսը, սակայն, այդ ժամանակ իսկույն մեռնում է, իսկ անօրեն Մարկիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մարկիանոսը (450-457) - Մ.Հ.**) թագավորելով, դրժում է դաշինքը և իր ցանկությանբ համակամ է դառնում հեթանոսների հետ: Հայոց բաշերը, ոչ մի տեղից օգնություն չգտնելով, ապալվում են բարձրալի վերին ամենակալ գորուրթներ: Նրանք Հայոց գործը բաժանում են երեք մասի, առաջին մասը ամենում են Ներշապուհ Դմորայանին, որ պահպանի Ատրապատականը, երկրորդ մասը տալիս են Հայոց Վարդան գորավորի ձեռքը, որպեսզի Կրաստանն անցնի և գնա Ճորա մարզպանի վրա, որը եկել, ավերել էր Աղվանքի եկեղեցիները: Երանելի Վարդանը, սակայն, չգիտեր անիծված ուրացող Վասակի դարանագործության մասին, բանգի Վասակը Հայոց գործի՝ Աղվանք գալուց առաջ պարսից մարզպան Մերսեբուխտին հայտնում է, որ Հայոց գործը բաժանել են մասերի և Վարդանին քիչ գործով ուղարկել են այդ կողմը: «Այդ պատրաստ եղի որդու գալու դրան դեմ, որպեսզի խաբար ոչնչացնեն»: Այս էր այդ անօրենի խորհուրդը: Մերսեբուխտը, հաշվի առնելով Վասակի բաշարվածությունը, չի մտնում Ճորա կողմերը, այլ հավաքում է իր գործի ողջ բազմությունը, արագությամբ գալիս, անցնում է Կուր գետը և հանդիպում է Վարդանին Կրաստանի սահմանների վրա՝ հատկապես բաղաբի դիմաց, որը Աղվանքի թագավորների ձեռնառնում էր: Բանակելով՝ նա ողջ դաշտի մեծությունը ներփակում է ու Հայոց գործանասի դեմ գինավառված ճակատամարտի է պատրաստվում, իսկ բաշ Վարդանը և իր գործանասը, երբ տեսան հեթանոսների բազմությունը ու նայեցին իրենց սակավությունը, և, չնայած որ խիստ քիչ էին նրանց համախմբվածությամբ, այնուամենայնիվ չվախեցան նրանց խիստ շատ լինելուց, այլ բոլորը միաբանված իրենց ձայնը երկինք բարձրացրին ու ասացին. «Տեր, դատիր դու նրանց, որոնք մեզ են դատում, մարտնչիր նրանց դեմ, որոնք մեր դեմ են մարտնչում, թո գեղեցիկ և ասպարով օգնիր մեզ, սասակիր ու դողացրու անօրենների գործը»: Այսպես՝ արդե՞լով և խմբավորվելով՝ Հայոց բաշերը հարձակվում ու աջ թևը ջարդելով շարտում են ձախ կողմը և, բոլորին սրի բաշերով, փռում են դաշտի երեսը, մի մասին էլ փայտաղտի մատնում, զգուս են անտառային ապահով վայրեր՝ Լուբլես գետի հեռավոր գետեղեցիների մոտ: Այստեղ հետ են դառնում բաղասական թագավորազներից ոմանք և ձիուց ցած են զգուս Դիմաբայանների գնդից Հայոց նախարարներից մեկին, սպանում են Մուշին ու վիրավորում Չազարիկին: Այդ նույն տեղում դիտում էր Արշարունի Արշավորը, առյուծաբար գոռում և հարձակվում է վարազանման: Նա սպանում է Լիկինքի թագավորի եղբայր բաշ Վուրկին և ուրիշ շատերի, որոնց հենց այստեղ է սպանում: Եվ այսպես ամեն մարդ իր դիմաց ելած թշնամուն ոչնչացնում է, ընդ որում, չափազանց հանդուգն հարձակման պատճառով, գետատույզ եղածները ավելի շատ էին, բան հավաքում սրով ընկածները: Շատ սպանվածներից գետի վճիռ ջուրը արյունի է փոխվում: Նրանցից ոչ-ոք չի ազատվում, միայն անտառախիտ թավուտներում թշնամու գորականներից մեկը գեղեցիկ բարձրանում է ձիու վրա և, մազապուրծ եղած, գույժ է տանում գլխավոր բանակը, որ փախչում, ապաստանում է մեծ մայրաքաղաքում: Հայոց գործը, պատերազմական այդ մեծ գործը կատարելով, հավաքում է մեծ բանակությամբ ավար, կուտակում է շատ ոսկի և արծաթ, արի ու բաշ ալյուրի ու գեղքն և գաղղը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 1):

«Եվ ահա պարսից գործերը դիմեցին Վարդան Մամիկոնյանի վրա, սակայն հաղթեց նրանց բաշ Վարդանը և հետ դարձրեց՝ հաղթահարելով նրանց վերին օգնականությամբ ու սուրբ խաչի գործությամբ» (Մեսրոպ Վայցճորեցի «Հիշատակարան 967 թվականի»):

«Այսպիսով, այս պատճառով հաղթելով չար դևից՝ Վասակը զոջման հույսով միառժամանակ ուխտը դրժեց, որ, թերևս, իրեն և իր որդիներին գերծ պահի վրա հասած չարիքից: Եվ Վարդանին Հայոց գործով ուղարկեց Աղվանք՝ պատերազմելու պարսիկների դեմ, որ եկել էին այնտեղ, իսկ ինքը Միհրներսես հազարապետին ու Աղվանքում գտնվող պարսից զորագլուխներին նամակների միջոցով հայտնեց իր հավատարմության միտքը, որպես թե պահում է թագավորի (**Պարսից թագավորության արքա Հագվերտ II-ի - Մ.Հ.**) հավատքը, այս ևս օրինապահություն համարելով, ինչպես որ ատում է աստվածային Գիրքը. «Հնազանդ եղեք ձեր մարմնավոր տերերին, ինչպես աստծուն»: Եվ սա ապաստանվեց Վարդանի, Կասարականների և նրանց հետ եղած մյուս թագավորների դեմ՝ հանդերձ Հայոց ուրիշ իշխաններով՝ Բագրատունի Տիրոց իշխանով, Խորխոռունի Գաղիշոյով, Վահևունի Գյուտով, Պալունի Վարազապուհով, Գաբելյան Արտեմով, Ուրծի տեր Ներսեսով և ուրիշ բազում պահապաններով, գերդաստանների ու տոհմերի սեպուհներով, որոնք, պարսիկների հիփց վախեցած, կամենում էին հաճույանալ թագավորին: Հայաստանի բոլոր բերդերն և ամրոցները իրենց ձեռքի տակ պահեցին: Վասակը Մամիկոնյան, Կասարական և այլ ազնվական տոհմերի բոլոր մանուկներին բերել տվեց իր մոտ և փակեց Սյունից աշխարհի անառիկ ամրոցներում: Եվ այս այսպես լինելուց հետո Վարդանը լսեց դառն ու մահաբեր գույժը և մեծ հաղթանակով գալով Աղվանքում մղած պատերազմից, բազում օրեր ուրիշ ազնվականների հետ մտածում էր ինչ-որ հնարներ գտնել» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 17):

«Պարսկաստան վերադառնալուց հետո Հագվերտը (**Պարսից թագավորության արքա Հագվերտ II-ը - Մ.Հ.**) հրամայեց, որ իբերներն ու հայերը իր կրոնին դառնան, այն կրոնին, որին այդ ժամանակ գտնվում էին պարսիկները, և գոհարաններ դնեն, որոնց վրա պետք է մորթեին սպիտակ գոմեշներն ու այծեր՝ Նշելով իր հաղթանակը հյուսիսային ժողովուրդների նկատմամբ: Միաժամանակ Հագվերտի կողմից ուղարկվեցին 3.000 մոգեր, որպեսզի իբերներին և հայերին սովորեցնեն պաշտել արեգակին, սակայն նրա այս հրամանը չգործեց, բանի որ Արչիլ արքան ակնհայտորեն դեմ եկավ նրա մտադրության ու իբերներն էլ անբեկանելի էին ուղղափառ բրիտանության իրենց հավատքում» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 70):

⁹⁵⁸ «Պարձյալ ոչ պակաս բաշությամբ նրանք հարձակվեցին այն բերդերի և քաղաքների վրա, որ գրավել էին պարսիկներն աղվանների աշխարհում: Հզորապես մարտնչելով՝ նրանք հրդեհում էին նրանց ամուր բերդերը, իսկ մոգերի այն խմբերին էլ, որոնց պատրաստել և բերել էին երկրում գաղթականություն գցելու համար, ուր էլ գտնում էին, նույնիսկ ամուր-ամուր տեղերում, սրի ծարակ դարձնելով թողնում էին երկնքի թռչուններին ու երկրի գազաններին կերակրու: Այն տեղերը նրանք մաքրեցին բոլոր պիղծ գոհեցից և եկեղեցիները փրկեցին ու ազատեցին անտանների Նեդոնյանից: Աղվանից նախարարներից և շինակներից շատերն էլ, որոնք Աստծու անկան համար ցիրուցան էին եղել Կապկոտ լեռների ամուր տեղերում, երբ տեսան այդ գործի հաջողությունը, որ Աստված կատարում էր Հայոց զորագնդի միջոցով, նույնպես եկան, ժողովվեցին, խառնվեցին Հայոց գործի հետ ու նրանց հետ միաբան և հավասար մասնակցեցին բաշության գործին: Այնուհետև նրանք գնացին և արշավեցին հոնքի պահակի վրա, որ բռնության գրավել էին պարսիկները, առան, բանդեցին պահակը, կոտորեցին ներսում ընկած գործը ու Դուռը հանձնեցին Վահանին, որ աղվանների թագավորներից ցեղից էր: Այս բոլոր բաշագործություններն անելիս նրանցից ամենեկին ոչ ոք չվիրավորվեց, բացի մեկ երանելուց, որ նահատակվեց մեծ պատերազմի մեջ: Եվ տեղնուտեղ այն մարդուն, որին հանձնել էին Դուռը, հենց նրան էլ դեսպան ուղարկեցին հոնքի երկիրը և հոնքի երկրին գործակից ուրիշ շատ բարբարոս ազգերի մոտ՝ նրանց հետ բանակցելու ու դաշն կնքելու, որ հաստատ մնան այդ միաբանության վրա, իսկ նրանք, երբ այս բոլորը լսեցին, շտապով եկան, հասան այնտեղ և իրենց աչքով տեսան հաղթության գործը, որից հետո չհապաղեցին երդումով, օրենքով ու կարգով դաշն կնքել: Նրանք ընդունեցին նաև բրիտանյանների երդումը՝ հաստատ պահելու միաբանությունը նրանց հետ» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 3):

«Եվ գործն այն օրը մնաց տեղում, իսկ առափույթյան չվելով անցավ Կուր կղզիով մեծ գետը և հասավ այն պարսպապահակին, որ գտնվում է աղվանից ու հոնաց իշխանությունների միջև: Այնտեղ գտնելով պարսպի պահապանին և պարսիկ ուրիշ շատ գորականների՝ նրանք սրի բաշելով

կոտորեցին արանց ու պահակությունը հանձնեցին աղվան մի թագավորազնի, որի անունն էր Վահան: Դեռ նրան էլ նրանք դեսպան ուղարկեցին հոնաց երկրում և ուրիշ ամուր տեղերում բնակվողների մոտ՝ որպեսզի նրանց համոզի զորքով միաբանել իրենց հետ: Սրանք հոժարակամ համաձայնեցին օգնել, որը և երդումով հաստատեցին» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 35):

«Հայոց զորքը նաև բաջարար հարձակվում է այն բերդերի և թաղաքների վրա, որոնք Աղվանքում պարսիկները գրավել էին: Չորեք մարտնչում են, այրում նրանց ապաստարանների ամրությունները և խուճ-խուճ գայլակողոջ մոզեղին, ուր էլ գտնում էին, սրի էին բաշում, իսկ նրանց դիակներն էլ երկնքի թռչուններին ու երկրի զագաններին էին նետում: Նրանք մարեցին տեղերը պիղծ կերպով կատարված բոլոր գոհերից և եկեղեցիներն ազատեցին անասելի փորձությունից: Աղվանքի իշխաններից և շինականներից բազմաթիվ մարդիկ, որոնք Աստծու անվան համար ցրվել ու տարածվել էին Կապկոի լեռների թաթարաբաններում, երբ տեսան Հայոց զորքի մեծ հաղթությունը, եկան և հավաքվեցին: Այդ ժամանակ, ահա նրանք միացան Հայոց զորքի հետ և մասնակից դարձան նրանց հերոսությանը: Այնուհետև նրանք շարժվում, գնում են հոնների լեռանցքի վրա, որը պարսիկները բռնի ուժով գրավել էին, գրավում և բանդում են լեռանցքի ամրությունները, կոտորում են ներսում գտնվող զորքերը ու ելքը հանձնում են Աղվանքի թագավորների ցեղից Վահան անունով մեկին: Այս ողջ բաջարձորությունների ընթացքում նրանցից ոչ ոք չընկավ, բացի միայն Մուշից, որ նահատակվեց: Եվ անմիջապես էլ նույն մարդուն, որին հանձնեցին լեռանցքը, նրանք, իբրև բանազնացի, ուղարկեցին հոնների երկիրը, որպեսզի բանակցի նրանց հետ, դաշինք կնքի և անխզելի միաբանություն հաստատի, իսկ երբ նրանք լսեցին այդ, իսկույն ժամանեցին այնտեղ ու ակնատես եղան հաջողությանը: Եվ ահա ըստ իրենց կրոնի երդումով նրանք դաշինք կապեցին, ընդունեցին նաև քրիստոնեական երդումը և պարտավորվեցին նրանց հետ հաստատուն միաբանություն պահպանել: Այս ամենը նրանք արեցին իրենց կամքով» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 2):

«Այդ ժամանակ իբերներն և հայերը Իբերիայի արքայի (հեղինակը նկատի ունի Իվերիայի թագավորության արքա Արշիլին, որն անախորնիզմ է – Մ.Ֆ.) առաջնորդությամբ ավերեցին Հագվերտի (Պարսից թագավորության արքա Հագվերտ II-ի – Մ.Ֆ.) կառուցած բաղաբեր Դերբենդի մոտակայքում, որը սա կառուցել էր սարմատների նվաճելիս» (Ղազար Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 70):

⁹⁵⁹ «Երբ այս բանն ավարտեցին, իրենց համար մեծ ապահովություն ձեռք բերին և դեռ նույն վայրում հանգիստ կերպով տեղավորված էին, Հայոց աշխարհից ճակատը վիրավորված ու օձիքը պատառնուկված մի գուժկան հասավ և պատմեց ապստամբ Վասակի մասին, թե: «Դեռացել է քրիստոնեության ուխտից ու ավերել է Հայոց աշխարհի շատ տեղերը, մանավանդ արքունի ձմեռոցները, որոնք զորքի կայարաններն էին, Գառնին, Երամուշը, մեծ դաստակերտ Դրախտանկերտը, Վարդանաշատը, Օշական ամրոցը, Փառախոտը, Սարդյանքը, Չորակերտ ավանը, Արմավիրի բերդը, Կուռաշ ավանը, Արուճը, Աշնակը, ողջ Արագածոտնը, Արտաշատի նահանգը և նույնիսկ Արտաշատն ամբողջովին, ինչպես նաև՝ Նոր շուրջը գտնված բոլոր գյուղերն ու ավանները: Այս բոլոր նա առել, ավերել, կրակի է տվել և ձեռք բոլորի ընտանիքները փախցրել, հեռացրել է իրենց բնակչությունից: Նա ձեռք է տվել նաև սուրբ եկեղեցիներին, տարել է եկեղեցու սեղանի սուրբ անոթները, գերել է քահանաների ընտանիքներին, իսկ նրանց էլ կապել, բանտ է դրել և ինքը, սապատակ սիմոնով ու տարածելով ամեն կողմ, ողջ երկիրն ավերում է: Այն գունդը, որ Անուրպատականի կողմերում էր, չկարողացավ օգնության ձեռք մեկնել Միջնաշխարհին, որտեղ մնացած զորքը, փախուստ տալով այդ անօրենից, բաշվել է երկրի մի ծայրը և դեռևս պահում է Քրիստոսի սիրո միաբանության ուխտը ձեռք հետ, իսկ նրանք, ովքեր նրա հետ էին, ոմանք փախան ամեն մեկն իր տեղը, բաց ավելի բազմաթիվ են նրանք, ովքեր մոլորվեցին և հետևեցին նրա ամբարշտությանը»: Հայոց զորքը խիստ շտապով չվեց այնտեղից... և Հայոց զորավարը 30 օրվա մեջ ողջ ու առողջ հասցրեց նրան հայրենի երկրի սահմանները: Լուր հասավ ուրաջյալ Վասակին և նրա հետ եղած իշխաններից Աղվանից աշխարհում Վարդանի զորախմբի արիությանը ու բաջարության մասին, ինչպես նաև հոնների՝ միաբանվելու մասին և, դեռ միմյանց չէին հանդիպել, երբ նա, մի գիշերից օգուտ քաղելով, փախավ, ընկավ իր երկրի ամրոցները: Նա այնպիսի տազնապի մեջ հեռացավ, որ Այրարատ գավառից վերցրած գերին ու ավարը, իրենն էլ ակամա վրան ավելացրած, թողեց ու փախավ» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 3):

«Եվ մինչդեռ այս ամենն Աստծո օգնությամբ և նրանց կամքով այսպես կատարվում էր, հանկարծակի դեսպան հասավ Հայոց երանելի զորավար Վարդանին ու նրա հետ եկած ողջ զորքին: Նա նրանց հասցրեց տրտմության գույժ և չարաչար համբավ՝ ասելով, թե: «Անօրեն Վասակը խաբել է Աստծո ուխտին, նենգելով դրժել ավետարանի երդումը ու, հետ կանգնելով՝ ապստամբել է ճշմարիտ միաբանության դեմ: Այդպես էլ նրա մոտ մնացած Հայոց ավազները, հետ կանգնելով, միացան նրա հետ և, իրենց երեսները դարձնելով արդարության ճանապարհից, մոլորված գնացին սատանայի հետևից: Նրանք դեսպան ուղարկեցին Պարսկաստան ու նամակներով գզուշացրին, ուխտ կապեցին նրանց հետ և, Հայոց ամրոցների բերդապահներին արձակելով, իրենց մարդկանց բերդակալներ նշանակեցին: Մամիկոնյան, Կամսարական և ուրիշ տանուտերների որդիներին դայակներից խլելով՝ նրանց հավաքեցին, անց կացրին Սյունյաց իշխանության ամուր բերդերը ու հրամայեցին ամրոցներում գզուշությամբ պահպանել, ապա նենգավոր Վասակը երեխաներին տվեց տանելու պարսից թագավորի (Պարսից թագավորության արքա Հագվերտ II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Եվ ուխտանենգ Վասակի հետ սատանայի հետևից խոտորվածները սրանք էին՝ Բագրատունյաց իշխան Տիրոցը, Խորխոռունյաց իշխան Գաղիշոն, Ապահունյաց իշխան Մանենը, Վահանունյաց իշխան Գյուտը, Մայունյաց իշխան Վարազշատունը, Աբեղունյաց իշխան Արտենը, Ուրծա իշխան Ներսեհը և ուրիշները ոստանիկներից, ինչպես նաև սեպուհներից ոմանք՝ յուրաքանչյուր տոհմից»: Լսելով աղետավոր այս ողջ գործի մասին, որ Սյունյաց նենգավոր իշխան Վասակն և նրա հետ եղած նախարարներն էին կատարել, Հայոց երանելի սպարապետ, Մամիկոնեից տեր Վարդանը ու նրա մոտ գտնվող նախարարները և զորքը չէին կարող չգործունեությունը... Ապա՝ բոլորը միասին Աղվանից աշխարհից գնացին Այրարատյան գավառից» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 36):

«Մինչդեռ այս տեղում էին, ուրացող Վասակի վերաբերյալ գուժկան եկավ Հայաստանից՝ ասելով, թե ավերեց Հայաստանի շատ գավառներ: Վարդանը մեծ ավարով շարժվեց և ուրախությամբ, աստծուց գոհ ու նրա հույսին ապավինած, 30 օրվա ընթացքում հասավ Հայաստան: Վասակը իմացավ բաջարության հաղթական վերադարձի, հոնների և աղվանների դաշինքի մասին ու Վարդանի երեսից փախավ: Իր չար եղբոր և չարագործությունների պատճառով նա աստծուց նույնպես ողորմածություն չգտավ» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 2):

⁹⁶⁰ «Եվ, որովհետև ձմեռ ժամանակը վրա էր հասել և պաշարները թշնամիների գունդն ավարել էր, Վարդանը չկարողացավ ողջ զորքը մի տեղում պահել ու մատակարարել, այլ սպիռեց, տարածեց երկրի գանազան գավառները՝ ձմեռը հանգստանալու համար: Նա, սակայն, նաև պատվեր տվեց, որ գարնան պահին կազմ ու պատրաստ լինեն: Եվ, ավագ նախարարների խմբից բերին իրեն գործակից թողնելով, նա ուժեղացավ և գրավեց թագավորանիստ տեղերը: Նա նաև գունդ-գունդ զորք էր ուղարկում Սյունյաց երկիրը, առնում ու ավերում էր շատ գավառներ և այնպես նեղը լծեց Վասակին ու նրա հետ եղած ողջ զորքին, որ սույի վտանգից անխափ ուստկած էշերի և ձիերի միջև էին ուռում: Ահա այսպես նա շատ հարվածներ էր հասցնում ուրաջյալին» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 3):

⁹⁶¹ «/4/ Եվ Վասակի մեծ չարության համաձայն էլ առավելապես ժամանակը հաջողեցրեց նրա գործերը, որովհետև Հայոց զորքին դրսից ոչ մի օգնող չեղավ, բացի այն հոններից, որոնց հետ խուսք էին կապել: Սրանց դեմ էլ, սակայն, հավաքեց արյաց բազմաթիվ հեծելազորը, արգելեց և փակեց նրանց ելքի ճանապարհը, որովհետև նա ամենևին հանգիստ չէր տալիս պարսից թագավորին (Պարսից թագավորության արքա Հագվերտ II-ին – Մ.Ֆ.), այլ ուղարկում, կանգնում էր բազմաթիվ զորքեր ճորա պահակ, հավաքում էր այնտեղ Վրաց աշխարհի ողջ զորքը, ինչպես և Լինաց ու Ճղբաց զորքերը, Վատը, Գավը և Գովարը, Խրսանը ու Դեմնատակը, Փասիքը, Փոսին, Փյուքվանը, Թավասարանի ողջ զորքը՝ լեռնային և դաշտայինը, լեռների բոլոր բերդերինը: Ոմանց գույքով, մեծ պարգևներով և արքունի գանձարանից առատ-առատ պարգևներ բաշխելով, ոմանց էլ թագավորի հրամանով սպառնալով՝ նա տազնապի մեջ էր գցում...: Երբ այս բոլոր չարագործությունները Միհրներսեհը տեսավ նրա մեջ, իր անձից ավելի հույսը նրա վրա դրեց: Հարցնում և ստուգում էր, թե ընդամենը բանի՞ մարդ կա Հայոց աշխարհում Վարդանի գնդի մեջ: Երբ նրանից լսեց, թե 60.000 հոգուց ավելի են, նաև տեղեկություններ պահանջեց յուրաքանչյուրի բաջարության մասին, կամ թե՞ նրանցից բանի՞ հոգի են սպառնալ և կամ բանի՞ հոգի են առանց զենքի լույ աղեղնավորներ, նույնպես նաև՝ վախճանավոր հետևակայինների մասին: Եվ, երբ լսեց բազմության թիվն ու համարը, էլ ավելի շտապեց իմանալ, թե բանի՞սն են բաջար զինվորների պարագլուխները, որպեսզի նրանցից յուրաքանչյուրի դեմ երեքը պատրաստի, բացի բոլոր մնացած բաներից: Նա մինչև անգամ նրանցից ամեն մեկի դրոշների մասին էլ էր տեղեկություն հարցնում, և, թե զորքը բանի՞ գնդի են բաժանելու ու նրանցից ովքեր՞ն պետք է հրամանատար լինեն, որ զորագլուխը որ կողմից պետք է պատերազմի մեջ մտնի, ի՞նչ են յուրաքանչյուր համարագների անունները, բանի՞ փողարար պետք է ծայր արձակեն գնդի մեջ, արդյո՞ք ցցապատմեշներով և խրամով շրջապատված բանակ պիտի դնեն, թե՞ արձակ դաշտում տեղավորվեն, ճակատ առ ճակատ պիտի գործեն, թե՞ համագունդ մի տեղի վրա պիտի գրոհ տան, նրանցից ո՞րը պետք է տատանման մեջ մնա և կամ նրանցից ո՞րը ջանք թափի՞ իր անձը մահվան ենթարկելով: Եվ, երբ այս ամենի մասին տեղեկացավ նրանից, կանչեց բոլոր զորագլուխներին ու նրա ներկայությամբ բոլորին հրաման տվեց, որ բոլորը կատարեն նրա հրահանգները: Նա ողջ զորքը զորագլուխների հետ միասին հանձնեց ավազներով մեկնի, որի անունը Մուշկյան Լիսապավորտ էր...: /5/ Երբ մեր մեծ Վարդանը տեսավ իր աշխարհի երկպառակությունը, ամենևին չվախեցավ թերահավատությանը: Նա, թեպետ ստուգեց և իմացավ դեռևս իրեն միաբանվածներից շատերի երկմտությունն էլ, այնուամենայնիվ ինքն իրեն սիրտ տվեց ու իր զորքերին էլ բաջարեց, բանի որ հենց ինքը դեռ գրաված էր պահում թագավորանիստ տեղերն այն նախարարների հետ միասին, որոնք չանջատվեցին սուրբ ուխտից: Նա ողջ զորքին հրաման տվեց հավաքվել

Արտաշատ քաղաքը և, այն հետ կացածների փոխարեն, որոնք գնացին Սյունյաց իշխանի հետևից, կարգեց նրանց եղբայրներին, որդիներին կամ եղբորորդիներին ու ամեն մեկին տվեց նրանց գործերը, որովհետև ողջ երկիրը դեռ նրա իշխանության տակ էր: Այսպես նրանք բոլորը շտապով եկան հասան պատերազմի վայրը՝ յուրաքանչյուրն իր գործով ու ողջ պատրաստությամբ: Եվ ահա նրանք, ովքեր ի ընե հաստատ էին մնացել իրենց տեղում՝ Ներշապուհ Արծրունին, խորեն խորհուրդում, ինքը՝ սպարապետը, Արտակ Պալուսին, Վահան Ամատունին, Վահուհայկ Գյուտը, Թաթուլ Դիմաբայանը, Արշավիր Արշարունին, Շմավոն Անձակացին, Տաճատ Գնթունին, Ատուր Գնունին, Խտարով Գաբրելյանը, Կարեն Սահառունին, Հնայակ Դիմաբայանը և էլի մի ուրիշ Դիմաբայան՝ Գագրիկը, Ներսես Զաքարյունին, Փարսման Սանդակունին, Արսեն Հնձայացին, Արուկ Սկլունին, Վրեն Տաշրացին, Ապրսամ Արծրունին, արքունի ախոռապետը, Խուրս Սրվանձտյանը, ինչպես նաև Քողյանները, Ակեսացիները, Տրպատունիները, Ռշտունիների գործը և արքունի բոլոր գործակալներն՝ ամեն մեկն իր գործերի հետ միասին: Նրանք բոլորը համախմբված՝ պատերազմի գործի համար հասան Արտագի դաշտը և նրանց ընդհանուր թիվը եղավ 66.000 մարդ՝ ձիավոր ու հետևակ: Նրանց հետ եկան սուրբ Հովսեփը, սուրբ Դևոնդ երեցը և բազմաթիվ այլ բախաններ ու էլ ավելի բազմաթիվ հոգևոր պաշտոնյաներ, որովհետև նրանք էլ ամենին չվախեցան պատերազմի զալ նրանց հետ, բանի որ ոչ թե մարմնական էին համարում այդ կռիվը, այլ՝ հոգևոր առաքելության կռիվ, ցանկանում էին իրենք էլ քաջ զինվորներին մահակից լինել:...

Առաքինի գորավարն այս ամենը խոսեց ողջ բազմության առաջ, դարձյալ և նրանցից թաթուն սրան նրան ծածուկ բաշխեցին, սիրտ էր տալիս ու բոլոր պակասություններն և թերությունները լրացնում էր: Չորականների նրանց համար, որը ոչինչ չունեի, նա հոգում էր իր սեփականությունից և ընկերներից, ով գեթ չունեի, գեթ էր հայայայտում նրան, ով գգեստ էր պետք, գգեստ էր հազցնում, մեծ ձի էր պետք, ձի էր տալիս: Բացի այդ նա առատ պարիենով ուրախացնում էր բոլորին և ինքն իրեն գվարթ էր ցույց տալիս ամենքին՝ պատերազմական կարգի համաձայն քաջ տղամարդկանց հիշատակության արժանի գործերը շարունակ կրկնելով նրանց առաջ:...

Այս պատումում է և տեղնուտեղը դաշտում տեղավորում է գործը, ինչպես նաև բոլոր կողմերից հետզհետե կարգավորում է այրուձին: Մի բանի օրից հետո պարսից զորագլուխը ողջ հեթանոս բազմության հետ առաջ խաղաց, եկավ և հասավ Հայոց երկիրը՝ Հեր ու Չարեվանդ գավառը: Այնտեղ՝ գավառում, կանգ առնելով՝ նա բանակ դրեց, փոս փորեց, պատնեշ շինեց, ցցապատներով փակեց և ամեն պատրաստությամբ ամրացրեց, ինչպես քաղաք: Նրա գործերից մեծաթիվ մի գունդ բաժանվեց, ասպատակելով արշավեց և կամենում էր բազմաթիվ գավառներ կողոպտել, սակայն, երբ այդ բանը լսեց Հայոց գործը, բոլոր գորականների միջից ընտրեցին Ամատունյաց ցեղի Առանձար անունով մի սեպուհի, որ իմաստությամբ ու քաջությամբ լցված մի մարդ էր: Եվ ահա սա 2.000 հոգով դուրս եկավ նրանց դեմ, չարդեց, աստկեցրեց նրանց գնդից շատերին, մնացածներին փախցրեց, հասցրեց նրանց բանակը, իսկ ինքն էլ ողջ և առողջ վերադարձավ: Այն օրը մեծ ուրախության տոն եղավ Հայոց գործի համար» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 4, 5):

⁹⁶² «Չմեռային ցրտաշունչ եղանակի օրերն անցկացնելով՝ բոլոր ուխտավորները հասան Մեծ գատկի տունին և խնդություն եղավ ամենայն աշխարհին, հրեշտակներին ու մարդկանց, բանից կենարարի ավետավորի հարությունը խառնվեց խաղաղությանը և մարդիկ ուրախության տոնեցին ու վերածնացան: Եվ ահա մի բանի օր անց նրանք լսեցին, թե անհամար զորք է եկել Հեր ու Չարեվանդ գավառները:...

Այդ ժամանակ Հայոց երանելի սպարապետ Վարդանը, իր հետ եղած ավագների միաբանությամբ, Ամատունյաց տոհմից մի սեպուհի, որի անունն էր Առանձար, 300 հոգու չափ հեծյալներով ուղարկեց հետախուզելու պարսից զորքերի բազմությունը և, եթե հնար լիներ, գրգռելու, որ շուտ գան և մեզ բերեն արքայության պսակներ, որոնք նրանց ձեռքով մեզ է պարզելու հավիտենական բարություններ տվող ու փրկիչ Քրիստոսը: Առանձարին և նրա հետ գնացած զորքին բախտ շնորհվեց, որ նրանք տեսնեց պարսից բանակը: Եվ ահա, հարձակվելով վերջապահ հզոր մի թևի վրա, նրանք շատերին սրի անցկացրին, մյուսներին փախուստի մատնելով թափեցին պարսից զորքերի մեջ, իսկ իրենք էլ, ողջանդամ վերադառնալով, ուրախությամբ հասան Հայոց գործերին ու նրանց պատմեցին Աստծո այն գորության մասին, որ իրենց պարզեց Փրկիչը» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 37):

⁹⁶³ «Սրանից հետո, երբ պարսից բանակի զորավարը տեսավ, որ մեջտեղն էլ պատգամավոր չմնաց նրանց խաբելու համար, իսկ իր հույսն և ակնկալությունն էլ, նրանց բաժան-բաժան անելու անբավարարի միաբանությունից, կոտորեց, այն ժամանակ նա իր առջև կանգնեց անօրեն Վասակին ու նրա հետ եղած Հայոց աշխարհի բոլոր ուրացած իշխաններին, հարցուփորձ արեց նրանց և նրանցից սովորում էր հաղթության հնարագիտությունը: Եվ ահա, երբ նա տեղեկացավ ամեն մեկի քաջությունը, կանգնեց նաև իր զորագլուխներից շատերին ու հրամայեց իր առաջ բերել փղերի երամակները: Նա գունդ-գունդ բաժանեց այդ գազաններին և ամեն մի փղի մոտ 3.000 մարդ դրեց, բացի մնացած ողջ զորքից: Դրանից գատ նա նաև արքունի հրամանով խոսում էր մեծամեծների հետ և ասում էր. «Ամեն մեկը ինչեղեք մեծ թագավորի (Պարսից թագավորության արքա Չազկերտ II-ին – Մ.Հ.) պատվերը և նպատակ դրեք քաջության անուն հանել, մահը գերադասեք, բան թե վախկոտ կյանքը: Մի մոռանաք այն յուրը, պսակը, հոռեքն և առատածեռն պարզակները, որ շնորհվում են ձեզ արքունիքից: Ամեն մեկը գավառների տեր էք և շատ իշխանություն ունեք, դուք ինքներդ էլ գիտեք Հայոց աշխարհի քաջությունը ու ամեն մեկի անվիճելիությունը, գուցե, պարտություն կրելով, կենդանի-կենդանի զոկվեք այն մեծ կյանքից, որ ունենալու եք, ինչեղեք ձեր կանանց և որդիներին, ինչեղեք ձեր սիրելի բարեկամներին, գուցե ոտնահար լինեք արտաքին թշնամիներից ու ներքին սիրելիների հետ միասին ողբաք»: Նա ինչեղեցնում էր նրանց նաև բազմաթիվ փախած ընկերակիցներին, որոնք, թեև պատերազմից փրկվեցին, բայց սրով ստացան իրենց մահվան պատիժը, նրանց տղաներն ու աղջիկները և ողջ ընտանիքներն ու տեղից զրկվեցին և հայրենական բոլոր գավառները խլվեցին նրանցից: Ասում էր այս բանը և սրանից էլ ավելի էր աստուկացնում արքունական հրամանը: Ահա այսպես նա կարգավորեց ողջ զորքը և ճակատը տարածեց, երկարացրեց մեծ դաշտի երկարությամբ: Եվ ահա նա ամեն մի զազանի աջ ու ձախ կողմը 3.000-ական սպառազեն պատրաստեց, ինչպես նաև ամենաընտիր քաջ զինվորականների իր շուրջը ժողովեց և այսպես Մատյան գունդն ամրացրեց ինչպես մի հզոր աշտարակ և կամ մի անմատչելի բերդ: Նա նշաններ բաշխեց, դրոշներ արձակեց և հրամայեց, որ մեծ փողի ձայնին պատրաստ լինեն, իսկ Ապարհացի գունդը, ինչպես նաև Կատշաց, Հոնաց ու Գեղաց գնդերը և էլի ուրիշ բազմաթիվ ընտիր-ընտիր զորականների էլ մի տեղ ժողովեց ու պատվեր տվեց իր զորքերի աջ կողմում պատրաստ լինել ընդդեմ Հայոց զորավարի: Իր հերթին քաջ Վարդանը առաջ գալով՝ հարցուփորձ արեց մեծամեծներին և բոլորի տված խորհրդի համաձայն զորագլուխները նշանակեց: Առաջին զորամասը նա հանձնեց Արծրունյաց իշխանին ու նրան նիզակակից կարգեց Մուկաց մեծ իշխանին, ուրիշ բազմաթիվ նախարարների այս երկուսին նիզակակից նշանակեց և զորամասի ողջ բազմությունը այս ու այն կողմից օգնական տվեց նրանց: Երկրորդ զորամասը նա հանձնեց խորեն խորհուրդում և նրան նիզակակից կարգեց Հնձայանց ու Ներսես Զաքարյունին: Երրորդ զորամասը Վարդանը հանձնեց Թաթուլ Վանանդանուն, նրան նիզակակից կարգեց Տաճատ Գնթունին և շատ քաջ մարդիկ էլ այս ու այն կողմից օգնական տվեց նրանց, իսկ ինքը վերցրեց չորրորդ զորամասը ու իրեն նիզակակից՝ քաջ Արշավիրին և իր հարազատ եղբայր Համազասպային: Այսպես՝ կարգավորեց և ճակատ կազմեց՝ զորքը սփռելով դաշտի ողջ երեսին, արյաց գործի դեմուղեքը՝ Տղմուտ գետի ափին: Եվ, երբ այս այսպես պատրաստվեց, երկու կողմերն էլ սրտնոտությամբ ու մեծ բարկությամբ գայրացան և զազանացած զորությամբ միմյանց վրա հարձակվեցին: Երկու կողմերի արվածի ու աղաղակը ծայրում էր ինչպես կայծակը իրար խառնված անպերի միջից, իսկ ձայների դողողումը շարժում էր լեռների բարանձավները: Բազմաթիվ սաղավարտներն և զրախապատված զորականների գեները փայլում էին ինչպես արդի ճառագայթների շողեր: Նաև բազմաթիվ սուսերների շողալուց ու բազմախուռն նիզակների ծոծկուլուց կարծես ահագին կրակ էր թափվում երկնքից, որովհետև ո՛վ կարող է պատմել ահավոր ձայների մեծ իրարանցումը և թե ինչպես վախճանավորների թնդուն և աղեղների լարերի ծայրունը առհասարակ խլացնում էին բոլորի ականքները: Այնտեղ պետք էր տեսնել, թե ինչ մեծ տազնապ և անչափ իրարանցման սրտնեղություն կար երկու կողմերում էլ, երբ հանդուգն հարձակումով իրար էին բախվում, որովհետև թանձրամիտները հիմարանում էին, վախկոտները՝ վիհատվում, քաջերը խիզախում էին և անվիճելի կտրիճներն՝ աղաղակում: Ահա այսպես ողջ բազմությունը իրար գլխի խմբվելով՝ նրանք գետն ամեն կողմից փակեցին: Եվ ահա, գետի ղժվարությունից վախեցած, պարսից զորքն սկսեց իր տեղում միտալ, իսկ Հայոց զորքն անցավ գետը և, ձի նստած, մեծ զորությամբ հարձակվում գործեց: Ուժգին թափով իրար զարկվելով՝ երկու կողմից էլ բազմաթիվ փրաճվորներ գետին ընկած թաքտում էին: Այս մեծ տազնապի մեջ դեպի վեր նայեց քաջ Վարդանը և տեսավ, որ պարսից զորքի ընտիր-ընտիր քաջ զորականները Հայոց զորքի ձախ կողմն ինչեղեցին: Այդ ժամանակ նա մեծ ուժով հարձակվեց այդ տեղի ուղղությամբ և, պարսից զորքի աջ թևը չարդեց, բեց զազանների կողմը, որից հետո, շուրջը պատելով, կոտորեց մինչև նույն տեղը: Եվ նա այնպիսի տազնապ ու իրարանցում գցեց նրանց մեջ, որ մինչև անգամ Մատյան գնդի հաստատուն կազմակերպությունը բայթբայթեց և ցրվի եկավ, երբ սա, դեռևս պարտություն չկրած, փախուստ տվեց: Այսպե՝ անցավ վեր բարձրացրեց Մուշկան Նիսալավորտը և տեսավ, որ Հայոց զորքից ոմանք բաժանվել և հետ են ընկել լեռների հովիտներում, ուստի աղաղակ բարձրացրեց և քաջակցեց իր շուրջը գտնված Արյաց գործին, որոնք կանգնած էին Վարդանի գնդի հանդեպ: Այնտեղ երկու կողմերն էլ իրենց պարտված էին գգում և ընկած դիակների թիվն այնքան մեծ էր, որ նմանվում էր խորդուբորդ քարակույտերի: Երբ այս բանը տեսավ Մուշկան Նիսալավորտը, սպասում էր Արտաշի զազաններին, որը նրանց վրա նստած էր բարձր դիտանդուն, ինչպես միջնաբերդում: Եվ ահա նա զալարափողերի բարձր ձայնով շտապեցրեց իր գնդերին ու առաջնաարտիկ զորքերով շրջապատեց նրան, սակայն կորուկի Վարդանին իր քաջ նիզակակիցներով մեծ կոտորած արեց այնտեղ, ուր և հենց ինքն էլ արժանի եղավ ստանալու կատարյալ նահատակության պատկը: Եվ, պատերազմի գործը երկարելով՝ օրը տարածվեց ու երեկոյան դեմ դադարեց: Շատերն այնտեղ իրենց մահվան օրհարը գտան, մանավանդ որ ընկածների դիակներն այնպես խիտ էին և իրար մոտ թափված, ինչպես անտառի կտրատված փայտերը: Այնտեղ պետք էր տեսնել նիզակների կոտորատումն ու աղեղների խորտակումը, ուստի և չէին կարողանում

ստույգ որոշել երանելիների մարմինները և սաստիկ խուճապ ու իրարանցում էր երկու կողմերի ընկածների համար, իսկ ուլեր կենդանի էին մնացել, ցիրուցան եղան ամուր ծորերի լեռնադաշտերում և, երբ պատահում էին միմյանց, դարձյալ սպանում էին մեկմեկու։ Ահա այսպես դաժան գործը շարունակվեց մինչև արևի մայր մտնելը և, որովհետև ժամանակը զարնանային էր, ծաղկայից դաշտերը լցվեցին հորդահոս արյունով։ Երբ մեկը տեսնում էր ընկած բազմաթիվ դիակների կույտերը, սիրտը կորստվում էր և աղիքները՝ զայրալվում, լսելով խոցվածների մրմռոցը ու ջարդվածների մռնչյունը, վիրավորների թավալգլոր տղային և շարժվելը, վախկոտների փախուստը, փառավածների թաք կենալը, ևսարի մարդկանց արտաբերությունը, թուլասիրտների ճիչերը, սիրելիների ողբը, մերձավորների վայրասուկը։ Եվ ահա, ոչ թե մի կողմը հաղթեց և մյուս կողմը պարտվեց, այլ՝ բաշերը բաշերի դեմ դուրս գալով՝ երկու կողմերն էլ պարտություն կրեցին, բայց, որովհետև Յայոց գորավարն ընկել էր մեծ պատերազմում, այնուհետև էլ ոչ ոք գլխավոր չկար մեջտեղում, որին հենված ժողովքին մնացած գործերը։ Թեպետև ողջ մնացածներն ավելի շատ էին, բան մեռնողները, սակայն նրանք ցանուցիր եղան և բաշվեցին երկրի գանազան ամուր տեղերը։ Նրանք ուժով տիրեցին շատ գավառներին ու բերդերի, որոնք ոչ ոք մինչև իսկ առնել չէր կարողանում։ Եվ սրանք են այն բաշ նահապետների անունները, որոնք այդ նույն տեղում վախճանվեցին։ Մամիկոնյանց ցեղից Բաշ Վարդանը՝ 133 մարդով, հորիսոռուկյաց ցեղից Կորոմիի հորերը 19 մարդով, Պալուկյաց ցեղից Արի Արտակը՝ 57 մարդով, Պաթուկյաց ցեղից Զարմանայի Տաճատը՝ 19 մարդով, Դիմաթայանց ցեղից Իմաստուն Յմայակը՝ 22 մարդով, Բաքերուկյաց ցեղից Դաշակերտ Ներսեհը՝ 7 մարդով, Պնուկյաց ցեղից Մանուկ Վահանը՝ 3 մարդով, Ընծայոց ցեղից Աղդար Արսենը՝ 7 մարդով, Սրվանձուկյան ցեղից Դառաջաղեն Գարեգինը՝ 2 հարազատներով և 18 մարդով։ Այս 287 նահապետները 9 մեծամեծ նախարարների հետ միասին ինքն այնտեղ վախճանվեցին, իսկ թագավորական տնից, Արծրունյաց տնից և մյուս նախարարների տներից էլ, բացի այս 287 հոգուն, նահապետակցեցին էլի 740 հոգի, իսկ այս բոլորը միասին լինում է 1.036։ Ուրացողների կողմից այն օրը ընկան 3.544 մարդ և նրանցից 9 հոգի խիստ պատվավորներից էին։ Շատ խոր վշտացավ Մուշկան Նիսապուրտը, երբ տեսավ, որ իր գործի ստացած սաստիկ հարվածները երեք անգամ ավելի մեծ էին, բան հայերինը, նրա ուժն ու զորությունը կորտրվեց, ընկավ և նրա սիրտը չէր հանգստանում, որ ամառի ու որոշում անի, որովհետև պատերազմն այնպես չվերջացավ, ինչպես ինքն էր կարծում, մանավանդ, երբ Նայում էր ու տեսնում իր կողմից ընկածների բազմությունը և հաշիվ էլ էր անում ու այնքան շատ էր գտնում իր գործից ընկածները Յայոց գործից ընկածների համեմատությամբ, առավել ևս այն երևելի մարդկանց պատճառով, որոնց անուն առ անուն ճանաչում էր թագավորը, ահա այս ամենի պատճառով այդ մարդը մեծ տագնապի մեջ էր ընկնում։ Դեպքերն արդարությամբ գրել և հայտնել՝ նա վախենում էր թագավորից, բայց թաքցնել էլ չէր կարող, որովհետև այդպիսի մեծ կոխվել ծածկել չէր լինի։ Եվ, մինչդեռ ինքն իրեն այս մտորումների մեջ էր և սրտնեղում էր, ուրաջող Վասակը, որ զազանների մեջ թաք կացած ազատել էր իր անձը, սկսեց մխիթարել նրա փառաված միտքը և նենգությամբ նրան գանազան հնարներ էր սովորեցնում, թե ինչպես կարող է խաբեությամբ կռվել բերդերի դեմ։ Նա երդումներ էր կնքում թագավորի հրամանով և իր անձի վկայությամբ ու այն խաբեքա երեցների միջոցով, որոնք նրա հետ էին, պատռամավոր էր ուղարկում նրանց և այնպես էր ցույց տալիս, թե անսամբությունը ներված է ու կրկին իրավունք է շնորհված եկեղեցիները շինելու և բոլոր կարգերը դարձյալ նորոգելու՝ առաջվա սովորական համաձայն։ Եվ ահա, թեպետև թագավորի հրամանն իսկությամբ էր տրված, որովհետև նրա զորությունը շատ կտրտվեց, ըստ որում նրա երկու կողմերն էլ ջարդվեցին, սակայն Յայոց գործը, որ շատ անգամ վերահասու էր եղել Վասակի նենգությանն և խաբեքայությանը, այդքան արագ չէր կարողանում հավատ ընծայել նաև թագավորի հրամանին» (Եղիշե «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 5)։

«37/ Երանելի սպարապետ Վարդանը միահամուռ գործերի հետ միասին գոհացան և օրհնեցին ամենագոր Աստծուն։ Պատմեցին, որ զորագլուխներ են Մուշկան Նուսապուրտը և Դոդվճը։ Սթափությամբ հասկացրին նաև, որ նրանք շուտով կարող են հասնել երկրի միջնաշխարհը, որն էլ լսելով, Յայոց երանելի սպարապետն և նրա հետ գտնվողները շտապեցին երթալ նրանց դեմ։ Նրանք այդպես վարվեցին, որպեսզի, նախ ավելի շուտ հանդիպեն մարտիրոսության ժամին, բանգի գիշեր և ցերեկ, միշտ ու անձանձրույթ աղթում էին, որ արժանի լինեն մի այդպիսի երկնավոր վիճակի և, երկրորդ ասում էին՝ թերևս այնտեղ, հենց Դեմ ու Զարնանը զավառում էլ, վճռեն պատերազմի ելքը, մանավանդ, որ պարսից զորքին ոչ թե չէր արդեն ու հասնելու Յայոց աշխարհը՝ սպանությամբ, գերեվարությամբ և ավերածությամբներով։ Եվ սրանք, թեպետև այսպես մտածելով, ուզում էին շտապել, սակայն առավել արագ շարժվում էր պարսից զորքը, որ արդեն եկել ու հասել էր Արտագ գավառը՝ Ավարայր կղզված գյուղի մոտ, Տղմուտ դաշտի շրջափակ տեղում, որն ընտրել էին Յայոց գործի երկուդից։ Այս վայրը նրանք մարդկանց ամուր ապաստանի պաշտած տեղ համարեցին և, այնտեղ վրան զարկելով, բանակեցին... /38/ Յայոց գործ, երբ Պենդեկոստի մեծ տոնի ուրբաթ օրը եկավ և հասավ նույն տեղը, անպատաստ գտավ պարսից զորքը, երբ, թե՛ ուզեցին, երանելիներն, երանելիներն այն ուղիների կարող էին մեծ վնաս հասցնել, սակայն, հետաձգելով մնացին այն օրը, բանգի նահապետություն փախագողները մտքերում չէին դրել հաղթելը, որպեսզի դրանից հետո անվերջ տեսնեին հոգիները ծախողների ապականումը, այլ միշտ և ամեն օր շտապում էին հասնել կղզվան կետին ու տեղյակի մարտիրոսությանը։ Այնուհետև հավաքվելով՝ նրանք բանակ դրին պարսից զորքերի մոտ, մինչև օրն ավարտվեր։ Երեկոյան ժամին հասնելով, ըստ սովորության, նրանք աղոթեց արեցին, չափավոր կերակուրներ ծաշակեցին, ուրախացան և, օրն ինչ ավարտելով, սուրբ բախաններից հրաման ստացան գիշերը արթուն մնալ՝ աղոթքներ ու խնդիրներ կատարելով... /39/ Զանի որ մոտեցել էր արդեն արևազայի ժամը և պարսից զորքերն էլ պատրաստվում էին պատերազմի ճակատ հարդարելու, Մամիկոնից տեղ սուրբ Վարդանը, իր գործը բաժանելով երեք թևի, կենտրոնականի վրա ավագ կարգեց Արծրունյաց իշխանին ու մարդպետ Միհրապուտին՝ Արշարունյաց Արշավիր իշխանի, երանելի այդ Մուկաց Արտակ իշխանի և այլ ավագ նախարարների հետ միասին։ Աջակողմյանի վրա նա ավագ կարգեց երանելի հորեն մախազին՝ Վանանդի տեղ երանելի Թաթուլի, սուրբ այդ Բաքերունի Ներսեհի և այլ ավագ նախարարների հետ միասին, իսկ ձախ կողմից ինքը պատրաստվեց իր գյուղով՝ Առավելյան Փափագ իշխանի ու Յայոց ուրիշ իշխան-նախարարների հետ միասին, բանգի այն կողմից ավելի էին երևում Սյունի գորական գնդի և այլ գորավոր արանց դրոշների նշանները։ Իր եղբայր Դամազասպին սուրբ Վարդանը թողեց վերջապահ և նրան պատվիրեց ոչ ոքի չստիպել, այլ միայն խուսով հորդորել՝ հանուն իրենց փրկության։ Եվ, այսպես, սուրբ Վարդանի Յայոց գործը, բաժանված երեք մասի և օրհնություն ստացած սուրբ բախանների բերանով, Աստծուն օրհնաբանելով շարժվեց առաջ։ Երկու կողմերը իրար վրա հարձակվեցին՝ Յայոց և պարսից։ Եվ մեկը մյուսի առաջ էին ընկնում մարտիրոսության պատկը տենչացող տղամարդիկ, որոնք սկզբում փախուստի մասնեցին պարսից զորքերին, սակայն Յայոց գործի այն բազմությունը, որ եկել էր հարկից դրված ու ականա, մանավանդ ուրիշների և տարակուսանքի մեջ զգեցու և հետ դարձնելու համար, այնտեղից փախուստ տալով՝ համիտենական կորստով չբվեց։ Պարսից զորքերն իրենց հերթին, տեսնելով, որ Յայոց գունդը թուլացել, ուժապառ է դարձել և չի կարող իրենց կտրելու, տեսնելով նաև այն, որ փախած գնում էր Յայոց գործի մի մասը, շրջապատեցին բոլոր կողմերից ու հորդեցին նրանց վրա։ Այստեղ էլ երագած վիճակին արժանանալով՝ նահապետակցեցին նրանք։ Այնուհետև պարսից զորքերն ընկան Յայոց փախստականների հետևից։ Դանելով նրանց՝ նրանք ունանց կտորեցին, ուրիշներին էլ կալանավորելով և մի տեղ հավաքելով՝ փակեցին ամրոցում, թեև սրանցից ոմանք, գիշերը, կտրելով Նիզակափակ պաշտպանությունը ու պառհակներից շատերին կտորեցին, հեռացան ողջանդամ։ Առավելայն հաջ փախստականներից ուժ որ ձերբակալեցին, բերին բանակը և կտորեցին սրով, շատերին էլ, փղերի ուղեքի լույս ձգելով, սպանեցին, իսկ մնացածները փախչելով՝ Դայաստանի այլևայլ տեղերում ցրվեցին։ Նրանք, որ այն ժամին երանելի և երկնավոր կղզվան արժանացան սուրբ Վարդանի հետ ու նահապետակցեցին, սրանք էին. հորիսոռուկյաց տոհմից՝ երանելի հորերը, Պալուկյաց տոհմից՝ երանելի սեպուհ Արտակը, Պաթուկյաց տոհմից՝ երանելի Տաճատը, Դիմաթեսից տոհմից՝ երանելի Յմայակը, Բաքերունյաց տոհմից՝ երանելի Ներսեհը, Պնուկյաց տոհմից՝ երանելի Վահանը, Ընծայոց տոհմից՝ երանելի Արսենը, Սրվանձույա տոհմից՝ երանելի Գարեգինը։ Եվ ինչպես երկար փնտրելով և շատ քննելով, հարցնելով իմացանք թիվն այն նահապետակցների, որոնք պատերազմի դաշտում զոհվեցին ավագ նախարարների հետ միասին՝ 276 մարդ էին։ Նրանք, որոնց ամրոցներից հանելով սպանեցին սրով կամ փղատակ տալով կտորեցին 760 տղամարդ։ Բոլորը միասին լինում են 1.036 մարդիկ, որոնցից յուրաքանչյուրին վարձահատույց Զրիստոսը գրանցած պահում է կենաց մատյանում։ Պարսից զորքերից այն օրը պատերազմում ընկան, ինչպես ստույգ պատմել են մեզ պարսից գորագլուխներից տեղեկացած մարդիկ, 3.544 մարդ» (Ղազար Փարպեցի «Յայոց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 37-39)։

«Երբ Յայաստան աշխարհում Արշակունյաց տերությունն ընկավ և Վռամշապուհ արքայի իշխանությունը վերացավ, Յայաստանի վրա տիրեց կարբեղովմայեցի իշխանական տոհմը։ Իր թագավորության դառնաշունչ և մեծամեծ բավերանների միաբանությամբ ու բոլոր գլխավոր նախարարներով հանդերձ Դազկերտը (**Պարսից թագավորության արքա Դազկերտ II-ը - Մ.Յ.**) ահեղ և սուկալի որոշում ընդունեց վերացնելու Յայաստան աշխարհից բրիստոնական բարեպաշտության պրոտիները։ Այստեղից, սակայն, նա ոչինչ չհանց, այլ հույժ վնաս կրեց, իսկ բարեպաշտությունն առավել եւս ծաղկեց և փառավորվեց։ Արդ՝ չարագործ Դազկերտի թագավորության ժամանակներում թե նա ինչպե՞ն էր կամենում եղծել աստվածային կարգերը և կամ ինչպե՞ն Յայոց բաշ նախարարները ու Աստծու նախանձավառը՝ Մամիկոնյանների տան նահապետ Կարմիր կղզված Վարդանը, համագունդ սպառնազեն Նիզակակցից ընկերներով և իրենց զորքերով զինվածությամբ պատերազմի՝ ձեռք բերցնելով հավատարմիկներ ու, որպես ամուր զրահ հագնելով աստվածային խաթի նախանձավառությունը, կարծե՛ք թե՛ հենց աչքերի առաջ դեմ հանդիման տեսան ի վերուստ իրենց առաքված պատկը, որի համար արհամարեցին մահը և առավել լավ համարեցին մեռնել աստվածային պրոտուայի վրա, և թե՛ ինչպես նրանց վրա սաստիկ բռնությամբ եկան պարսիկ զորքերը կամ ինչպես, դիմադարձ կանգնելով, նրանք կատարեցին իրենց բաշագործությունը և կամ ինչպես Զրիստոսի սուրբ վկաները, հեթանոսների ձեռքն ընկնելով նահապետակցեցին Այդ-Շահիրում՝ Նյուշապուհ

բաղաբնական մոտ՝ այնտեղ, որ կոչվում է Թեաթունի, այդ ամենը այլոց ձեռքով գրվեց, ինչպես ցույց է տալիս հենց նույն պատմությունը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 7):

«Երբ Արտազ գավառի Ավարայր դաշտում եղավ սուրբ Վարդանի մեծ պատերազմը Մշկանի և պարսկական զորքի դեմ, այնտեղ աստծուց խրախուսված Հայոց սրբազան զորքը հանուն Քրիստոսի նահատակվեց: Այդ ժամանակ Վահան Արծրունին երևեց թագաւորն աստծուց աստծուց սուրբ Վարդանի կողքին և հանդարտ ճշմունք էր պարսից բայց անոյանների մեջ, ինչպես հուրը՝ եղեգներում: Երբ երկու կողմերի միջև սկսվեց ճակատամարտը և Հայոց զորքի ձախ թևը սկսեց պարտվել, սուրբ Վարդանը մարտկեց ձին, ախոյան պարսիկներին փախուստի մատնեց և ուժեղացրեց իր ձեռքի տակ եղած զորագունդը: Նույն ժամանակ Վահան Արծրունին, մտնելով Պարսից զորքի մեջ, հետ դարձրեց այն Վարդանի առջևից: Մինչ այս, մինչ այն, 40 ուժեղ մարդկանցից բաղկացած պարսկական մի զորագունդ սրընթաց բախվեց նրանց: Այնքան վեր բարձրացրեց սուրբ Վարդանը և տեսավ անօրեն Վասակին՝ Սյունյաց տիրոջը, որի մարդիկ Վարդանին փոխապես զցեցին փղերի լավ զինված զնդի մեջ: Զայ Վահան Արծրունին զինակցեց նրան և բայց ու ընտիր նահատակվեց Վարդանի ու Վահանը զոհվեցին միասին: Հանուն Քրիստոսի՝ մարտիրոսի անուն ժառանգեց Հայոց սուրբ զորագունդը՝ բաղկացած 696 հոգուց: Այս մասին պատմվում է Աթրահամ հոստոթվանդի համառոտ պատմության մեջ» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 1):

«27/ Երկու տարի անց, երբ զորքը եկավ Պարսկաստանից, բռնեցին Յոփսեփին, Սահակին, Ղևոնդին և այլոց ու, որպես Վարդանի խրատությունների, բանտ գցեցին: Նրանք հեռու տեղերում փնտրում և բռնում էին սրբերին, որոնք ուրախությամբ էին ընդունում կապալները հանուն Քրիստոսի ու դրանք չէին հանում մինչև վերջ: Այդ դեպքի առթիվ հայ նախարարները, հավաքվելով մի տեղում, Գյուտին նշանակում են պատրիարք և նույն Յոփսեփի հրամանով այժոռը տեղափոխում են Դվին: Դրանից հետո սուրբ Վարդանին հնազանդվեցին Հայոց բոլոր նախարարները, որոնց հետ նա սուրբ Սահակի օրհնությամբ պատերազմ էր մղում Պարսկաստանում՝ 19 տարում, մինչև նահատակությանը իր կյանքի ավարտը, տանելով 42 հաղթանակ, այն Սահակի, որն իր մահվան ժամին՝ նավասարդ ամսի 30-ին՝ իր ծննդյան օրը, օրհնեց նրան և նրա եղբայրներ Յմայակին ու Համանակյանին: Այդպես վարվեց նաև սուրբ Մեսրոպն իր մահվան ժամանակ, այն է մեծեկան ամսի 13-ին: Նրանց աղոթքներով և օրհնությամբ նրանք պարսպվեցին ու պսակվեցին: Այն ժամանակ, բանի որ Հագկերտի (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ի - Մ.Ֆ.**) հազարապետության պաշտոնում մնաց չարամիտ Ներսեսը, նրա մոտ գնաց Վարդավաղան սեպուհը, որը իշխան Վասակ Սյունեցու փեսան էր, նույն տոհմից, որին ատում և հալածում էր իր աները: Ուրանալով Քրիստոսին՝ նա նրան այնպիսի գործերի դրդեց, որ նա անցկացրեց Հայաստանում և ահա սատանայի նույն խորհրդանշան ընկալելով նրա աներ Վասակը: Նրանք պատժառ դարձան անհամար աղետներով, որոնք կատարվեցին Հայաստանում և որոնք կարելի է սովորել ընդարձակ պատմություններից: Վարդանանք նահատակվեցին հրոտից ամսի 30-ին՝ Հագկերտի տաճակները տարում, ընդամենը 1.232 մարդ... /44/ Այդ թվին էլ նահատակվեցին սուրբ Վարդանանք» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 27, 44):

«2ար Հագկերտը (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ը - Մ.Ֆ.**) ... կամեցավ վերացնել քրիստոնեությունը և մեզ հնազանդեցնել մագդեզանց կրոնին: Այդ պատճառով նույն Հագկերտի կողմից նահատակվեցին սուրբ Վարդանանք՝ 1.066 ընտիր տղամարդիկ» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 1):

«Դրանից հետո հայերը ենթարկվում են Վարդանի առաջնորդությանը մինչև նրա մահվան օրը: Քրիստոսի հավատի համար բազում խիզախ պատերազմներ մղելով՝ նա արժանի է համարվում իր բազմաթիվ ընկերների հետ միասին անմահ Քրիստոս արքայից ստանալու անթառամ պսակը» (Յովհաննես Դրասխանյանի «Հայոց պատմություն», գլուխ 15):

«Իսկ սուրբ Վարդանը, ի մի հավաքելով Հայոց բոլոր նախարարներին, 19 տարի պատերազմ է մղում պարսից Հագկերտ արքայի (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ի - Մ.Ֆ.**) դեմ և հանուն սուրբ ուխտի ու քրիստոնեական հավատքի նահատակվում է Արտազ գավառի խրախույր դաշտում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Եվ ահա բազում հաղթություններից հետո Վարդան Մամիկոնյանը նահատակվեց և մարտիրոսաց պսակին արժանացավ պարսից Հագկերտ արքայից արքայի (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ի - Մ.Ֆ.**) օրոք» (Մեսրոպ Վայոցձորեցի «Հիշատակարան 967 թվականի»):

«Քրիստոսի 476 թվականին Հագկերտի (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ի - Մ.Ֆ.**) նեղությունը եղավ և Վարդանանք սրբացան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ երբ Հագկերտը (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ը - Մ.Ֆ.**) լսեց այս ամենը, բազմաբանակ զորք ուղարկեց պատերազմելու ընդդեմ Հայոց զորքի, որոնց գլխավորներն էին սուրբ Վարդանը և իր ընկերները: Պարսիկները, ավերելով մեր երկիրը, ուրացած Վասակի խորհրդով գերություն են բռնում մնացած նախարարներին, սուրբ Յովսեփին, Սահակին, Ղևոնդին ու սրանց ընկերներին և բանտարկում են արքունի բանտում» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Եվ, երբ ողջ հույսը կորեցին, մահը գերադասեցին կյանքից: Անցան Արտազ գավառը: Այստեղ մեկ ամիս անց մեծ պատերազմ եղավ, որտեղ սուրբ Վարդանը ուրիշ ընկերներով նահատակությանը պսակվեց: Եվ Հագկերտն (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ը - Մ.Ֆ.**), այս լսելով, անսահման մեծ ու դառն սգի մեջ նեղվում էր» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 17):

«Այդ ժամանակ պարտվեց սուրբ Վարդանն իր զորքի հետ, բանգի ծովացել էին մեղքերը մեր» (Ստեփանոս Գեակավանեցի «Հիշատակարան 1232 թվականի»):

«Նահատակվեց սուրբ Վարդանի զորքը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ հրոտից ամսի 30-ին նահատակվեցին Վարդանանք 1.230 սրբերը ...: Այս Հագկերտի (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ի - Մ.Ֆ.**) օրոք էր, որ Վարդանանք նահատակվեցին» (Դավիթ Բաղդեցի «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 451 թվականին Վարդանանք սրբերը նահատակվեցին» (Յովհաննես Ավագեցե «Ժամանակագրություն»):

«Այս կաթողիկոս Յովսեփի օրոք Վարդանն ու նրա կողմնակիցները նահատակվեցին հանուն քրիստոնեական հավատքի» (Սիմեոն Երևանցի «Զամբռ», գլուխ 2):

«Որոշ ժամանակ հայերը ենթակա էին պարսիկներին, սակայն հետո նրանք ապստամբեցին նրանց դեմ, ինչպես մի ժամանակ ապստամբել էին հռոմեացիների դեմ: Այս ամենի մասին հայտնում է Եղիշե վարդապետն իր «Պատմության» մեջ: Այս Վարդանը 30 տարի շարունակ լավ հորաբերություններ ուներ հայ առաջնորդների հետ և ի վերջո նահատակվեց հանուն եկեղեցու՝ սպանվելով պարսիկ ռազմիկների կողմից» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», Հավելված 5):

«Անուպատականի տիրակալ Մուշկանը Հագկերտի (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ի - Մ.Ֆ.**) կողմից ուղարկվեց իր կարծիքով իրերների և հայերի ապստամբությունը ճնշելու համար, որպեսզի պատժի այս ժողովուրդներին հավատքը ընդունել տալով, սակայն, ինչպես էլ որ մեծաթիվ էին Մուշկանի ղեկավարության տակ գործող պարսկական զորքերը, այնուամենայնիվ Արիլ արքան (**հեղինակները Արիլ արքան (հեղինակները Արիլ արքան)** թագավորության արքա Արիլին, որն անախրոնիզմ է - Մ.Ֆ.), միավորվելով հայերին, հաղթեց նրան այն մարտում, որը տեղի ունեցավ այնտեղ, որտեղ գտնվում է Արիաշայը: Նա պարսիկներին փախուստի մատնեց, սակայն այս ճակատամարտում Հայոց զորավար Վարդանը զրկվեց կյանքից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 70):

«Պարսկաստանի թագավորը (**Պարսից թագավորության արքա Հագկերտ II-ի - Մ.Ֆ.**) ուզում էր արմեններին բռնությամբ կռապաշտ դարձնել և ահա, նորից հաշտությունը խախտելով, նա պատերազմ սկսեց: Կռվի դաշտում Արմենիի ավագանիներից շատերի հետ միասին Վարդանը սպանվեց» (Սյունեցի-Բաշի «Պատմություն»):

⁹⁶⁴ «Այդ՝ այն ժամանակ Վասակը դարձյալ գրեց Մուշկան Նիսավուրդունի և արյաց բոլոր մեծամեծներին: Չորքը հետև առնելով՝ նա հասավ այն ամրոցը, որտեղ ապաստան էին գտել Հայոց զորքերից մի գունդ սուրբ բախանների հետ միասին: Եվ ահա սկսեցին պատերազմել բերդի շուրջ, բայց, այն բանից հետո, երբ ոչինչ չկարողացան անել նրանց, կրկին ապաստանեցին երդումներին, որպեսզի առանց որևէ դավադրության դաշնադրությամբ ցած իջեցնեն նրանց, ինչի նպատակով երկու-երեք անգամ նրանց մոտ ուղարկեցին ավետարանը: Այդ ժամանակ, թեպետև բախանները համաձայնում էին իջնել ցած և ներկայանալ, բայց զորականներից շատերը չէին կարողանում հավատալ Վասակի սուտ դաշինքին, որովհետև Մուշկան Նիսավուրդունը սկսեց հետևել Վասակի չարամիտ խրատին: Բակ անունով Հայոց բայց զորականներից մեկը, որ փախչելով ընկել էր բերդը, բարձրանալով պարսպի վրա, սկսեց նախատել անօրենին և Պարսից զորագլխի առաջ ինքնեցնում էր այն բոլոր չարիքները, որ նա հասցրել է Հայոց աշխարհին: Այս բանը շատերը լսելով՝ արդարացնում էին մեղադրանքները՝ ոչ միայն հայերի կողմից, այլ մանավանդ՝ Պարսից զորքը: Այդ միևնույն մարդը նույն գիշեր ելավ, 700 հոգով հեռացավ այն բերդից և չկարողացան բռնել նրան: Նրանք, սակայն, ովքեր մնացին ամրոցի ներքո, թեպետև ստույգ գիտեին նրանց խաբարայական երդումները, բայց ներսում պաշար չունեին և, երբ ակամա ցած իջնելով ներկայացան, պարսից զորագլուխը հրամայեց սպանել նրանց՝ 213 հոգու» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 6):

«Եվ ահա այս Բակ իշխանը փախստական եղավ ու անրացավ մի ամրոցում՝ պարսպի վրայից նախատելով Վասակին այն բոլոր չարիքների համար, որ նա արել էր Հայոց աշխարհի նկատմամբ: Նա այս ամենը ինքնեցրեց պարսից առաջին զորավարին, իսկ ինքն էլ գիշերը 700 հոգով Պարսից արքա Շապուհի երեսից փախավ ամուր Արցախ աշխարհը» (Ստեփանոս Գեակավանեցի «Հիշատակարան 1232 թվականի»):

բաջ մարդկանց կոտորվելն ու Վարդանի մահը, հուզախոռով սաստիկ սգի մեջ ընկավ, քանզի հիշում էր այդ մարդու քաջությունն ու բարությունը, որ նա թշնամիների դեմ բանիցս ցույց էր տվել հանուն արյաց երկրի: Նա հրամայեց պատասխանել թղթին և Մուշկան Նյուսապաղուտին իր զորքով հանդերձ կանչել արքունիք: Նա նաև հրամայեց Հայոց աշխարհից Ատորոմիզդ անունով մեկին Նշանակել մարզպան և հրամանով հանձնարարեց չնեղացնել Հայաստանի մարդկանց, այլ՝ սիրով նվաճել և թույլ տալ, որ ամենքը համարձակորեն պաշտեն քրիստոնեական հավատը: Թագավոր Հազկերտի նախկին տեսնելով և լսելով հրովարտական խոսքերը՝ Մուշկանը Հայաստանում մարզպան կարգեց Ատորոմիզդ Արշականին և բոլոր զորքերը նրան հանձնեց ըստ թագավորի հրովարտական գրածները: Դրանից հետո Մուշկանը բոլոր ավազներին ու զորքով հանդերձ վերադարձավ Պարսից երկիրը: Եվ Ատորոմիզդը, մնալով Հայոց աշխարհի մարզպան, խաղաղության բազում թղթեր հղեց Հայոց աշխարհի գանազան տեղեր, ասելով. «Եկեք, աներկյուղ ձեր երկիրը շենացրեք և բնավ մի վախեցեք»: Նա գրում էր և իր ավետավոր խոսքերը կնքում ու ամենքին շնորհում էր քրիստոնեության կարգն ու հավատն իր կամեցածի պես պաշտելու իրավունք: Եվ այս լուրից ուրախացած՝ բոլորն էլ հավաքվեցին Պարսկաստանից ու Սյունիքից...: Հայոց մարզպան Ատորոմիզդը երանելի Հմայակի մոտ Տայոց ամրոցներում հավաքվածների վրա գումարեց Պարսից երկրից ու Սյունիքից բերած ընտիր տղամարդկանց և զորք կազմեց, ինչից հետո, զորքը երկու մասի բաժանելով, նրանց վրա զորագլուխներ կարգեց Արտեն Գաբեղյանին ու Վարազշապուհ Պալուտուն: Այդ ժամանակ Հայոց փախստականների բազմությունը՝ նախարարներն ու սեպուհները, ոստանիկներն ու ռափիկները, գնալով Տայոց երկիրը, հավաքվել էին սուրբ զորավար Վարդանի եղբայր Հմայակի մոտ, որն ուշացել էր Հունաց աշխարհում, երբ գնացել էր թագավորից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս II-ից – Մ.Ֆ.) զորք խնդրելու, ինչպես գրել էին առաջ՝ իր տեղում...: Հունաց աշխարհը գնացած Հայոց տանուներն էին ու նախարարները, երբ տեսան, որ ոչինչ չեն չափում այն գործից, որի համար աշխատում էին, դարձան և շտապեցին, որպեսզի գոնե չգրկվեն փրկության հույսից՝ արժանի լինեն իրենց ընկերների հետ ըմպելու մարտիրոսության բաժակը: Եվ, ժամանակին չհասնելով պատերազմի ընթացքին, հաղտյաց սահմանների մոտ Պարիսար կոչված լեռան վրա մի ամուր տեղ գտնելով՝ նրանք մնացին, որպեսզի որոշեն, թե ինչպես կկարողանան պատրաստվել առաջվա գործին: Առավոտյան դեմ, տեղյակ մարդկանց առաջնորդությամբ նրանց վրա եկան պարսիկները և լուսաբացին զինապատրաստ նույն Հմայակ Մամիկոնյանի ընկերների վրա հարձակվեցին Տայոց գավառի Որջնիաղ կոչվող գյուղում, քանզի այն ժամանակ նրանք արդեն իջել էին Պարիսար լեռան ամրոցներից: Փախստական մարդկանցից յուրաքանչյուրը շտապով հասավ յուր երկվարին: Ոմանք մերկանդամ, ոմանք զինված՝ ջարդեցին պարսից զորքից շատերին և, կրկին վրա հետ դարձնելով, այնտեղից փախուստի մատնեցին, նրանցից շատերին շինամիջին, ուրիշներին էլ այգեստաններում գետնատարած կոտորեցին: Այնտեղ նահատակության պատկ ընդունեց երանելի Հմայակ սեպուհը, որ փախչալով ու տեսնելով իր հասնել իր սուրբ եղբոր հետևից: Եվ անմիջապես լսելի եղավ նրա խնդիրը, որովհետև Աստված, նայելով նրա փափագին, խնդիրը կատարեց և այն սրբին պսակեց, իսկ ուխտապահ զինվորները, որ հավաքված էին Հմայակի մոտ, երբ որ այսքանը տեսան, գետնին փռվեցին՝ մեծ սուգ անելով, քանի որ այլևս չունեին ոչ մի միջոցառում: Յուրաքանչյուր մարդ ինքն իսկ չար մահու և չարաչար կորստյան վճիռը համարում էր կատարված: Եվ այսպես զարհուրած՝ այն տեղից նրանք դարձան դեպի վեր՝ դեպի Պարիսար լեռ՝ այդ համարելով պատահած մեծ ու ահավոր վշտից ելնելու միջոց, իսկ Հայոց մարզպան Ատորոմիզդը, լսելով պարսից ու Սյունից զորքերից այդքան բաջ մարդկանց կորուստը, թեպետև խիստ վիշտ ապրեց, բայց երբ լսեց նաև հրաժարվածներ սուրբ Վարդանի ու Հմայակի վախճանի մասին, միջոցառեց և մեծապես ուրախացավ, համարելով, որ իսպառ վերացան բաջ զորավարները» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 40, 41):

⁹⁷⁰ «Այդ, նույն թագավորի (Պարսից թագավորության արքա Հազկերտ II-ի – Մ.Ֆ.) իշխանության տասնվեցերորդ տարում նորից մեծ բարեկամությամբ վեր կացավ, գնաց Զուշանների աշխարհը՝ պատերազմելու: Եվ, գնալով Կրկանից, անցավ Ապար աշխարհը, հրամայեց նախարարներին ու բախաններին նույն կապանքներով պահել Նյուշապուհ քաղաքի ողջակույն, իսկ երանելի կապայաններից երկուսին իր հետ տարավ: Որտեղի որ անցնում էր, սարսափ էր տարածում բոլոր քրիստոնյաների վրա: Երբ այդ տեսնում է Բել անունով մի հոն, որ հայալանդուրներ էր երկրի թագավորներից ցնդից էր և գաղտնի կերպով հակված էր քրիստոնյաների կողմը ու սիրով և հոժարությամբ սովորում էր նրանցից ճշմարտությունը ու իր կամով հնազանդվել էր թագավորի իշխանությանը, անչպիսի դառնալուստ էր իր սրտում, երբ տեսնում էր սրբերին չարչարվելիս: Եվ, երբ այլևս ուրիշ ոչ մի օգնություն չկարողացավ անել, փախավ-գնաց Զուշանների թագավորի (Հեփթաղական թագավորության արքա Կինգիա I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Նա գնաց և պատմեց նրան այն բոլոր չարչարանքները, որ թագավորը բերեց Հայոց աշխարհի գլխին, տեղեկացրեց նրան նաև, որ Հունաց պահալը բանդված է, հայտնեց նաև, թե երկպառակություն կա զորքի մեջ, թե շատ ազգեր արդեն հեռացել են թագավորի բարեկամությունից, հասկացրեց նրան նաև, թե Արյաց աշխարհի ու սրտնցում է: Այս որ լսեց բուշանների թագավորը, ամենևին կանկած չտարավ այդ մարդու վրա և իր մտքում էլ նրան լրտես չհամարեց, որովհետև մի քիչ առաջ նա լսել էր այդ բաները, դարձյալ, երբ Բելից այդ էլ ստուգեց, թե թագավորը վեր է կացել և գալիս է Զուշանների աշխարհի վրա, շտապեց շուտով զորք ժողովեց, գունդ կազմեց, որպեսզի հզոր զորությամբ դուրս գա նրա դեմ: Եվ, թեպետ դեմուդեմ պատերազմել չէր կարող նրա դեմ, բայց զորասաների թևերի վերջապահների վրա հարձակվելով՝ մեծ հաղվածներ էր հաճախում արքունի զորքերին և այնպես նեղեց ու շփոթեցրեց նրանց, որ, սակավաթիվ զորքով ճախողության մեջ գցելով նրանց՝ հետ դարձրեց և ասպատակելով հետևից ընկած՝ ավերեց արքունի բազմաթիվ գավառներ, իսկ այնտեղից ողջ-առողջ վերադարձավ իր երկիրը» (Եղիշե «Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին», գլուխ 7):

«Հազկերտը (Պարսից թագավորության արքա Հազկերտ II-ի – Մ.Ֆ.) իր թագավորության տասնվեցերորդ տարում իր զորքերի ողջ բազմությամբ ելավ, պատերազմի գնաց բուշանների վրա: Նա հրամայեց Կրկանից իր հետ տանել նաև հայ կալանավորներին՝ բախաններին ու նախարարներին: Հասնելով Ապար աշխարհի Նյուշապուհ կոչված շահաստան քաղաքը, նա հրամայեց այնտեղ, Նյուշապուհի շահաստանի բերդում պահել հայ կալանավոր բախաններին ու նախարարներին...: Թշնամիների սահմանին հասնելով՝ թագավոր Հազկերտը իր որոշման մի մասն անգամ չկարողացավ կատարել, այլ միանգամայն պարտված ու ամոթահար վերադարձավ՝ կորցրած իր զորքից ընտիր ու ականավոր շատ մարդկանց, ինչպես նաև այրուձիու այլ ռազմիկների, քանզի կոչվում թշնամիները դեմ-հանդիման էին ճակատում պարսից զորքի դեմ, այլ, հանձնարձակ հարձակվելով այս կամ այն թևի վրա, շատերին սրի էին անցկացնում և իրենք անվնաս նորից անհետանում էին: Եվ ահա, շատ օրեր այսպես անելով, նրանք հուժկու հարվածներով ջարդեցին պարսից զորքը» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 48):

«Հազկերտը (Պարսից թագավորության արքա Հազկերտ II-ի – Մ.Ֆ.), միջև կանոնադառնար իբրեյներին ու հայերին իրեն պատճառած կորուստի համար, որը դրսևորվել էր նրա զորքի ընաչնչման տեսքով, մեծ ուժերով դիմեց մաժարցիներին վրա, սակայն հաղթելը այս հյուսիսային ժողովրդից: Իր չարության մեջ նա մոգերին հարցրեց սեփական անհաջողության պատճառի մասին և, քանի որ սրանք այդ անհաջողությունը վերագրում էին քրիստոնյաների մեղքերին, նա հրամայեց կոտորել ինչպես հունական եպիսկոպոսներին, այնպես էլ իբերական ու հայկական ազնվականներին, որոնք որպես պատանդներ գտնվում էին իր մոտ: Նա ամեն ինչում շտապում էր ճշել իբերներին ու հայերին, ամեն տեսակի դաժանություններ էր անում, որոնք միայն հնարել կարելի էր» (Ղալիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 70):

⁹⁷¹ «Եվ ահա որոշվեց արշավանք իրականացնել դեպի Օվսեթ, որից հետո ցրվեցին տնտրով՝ հավաք իրականացնելու նպատակով: Ինչ վերաբերվում է Վախթանգ արքային (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալին – Մ.Ֆ.), ապա նա մարդ ուղարկեց իր բեռի ու Առանի իշխան Վարազ-Բակուրի մոտ և օգնություն խնդրեց նրանից՝ հայտնելով Օվսեթ իրականացվող արշավանքի մասին: Սա ուրախությամբ արձագանքեց, քանի որ նրա երկիրը ևս անհանգստություն էր կրում օվսերի երեխաց: Վախթանգը հավաքեց Զարթիլի ողջ զորքը: Լիուլի հավաքվեցին և ճամբար զարկեցին Մուխրանիում և Հերթում՝ Արագվիից այս կողմ: Կային 100.000 հեծյալներ և 60.000 հետևակայիններ, իսկ Վարազ-Բակուրն էլ զորք ուղարկեց 12.000 հեծյալների կազմով: Վախթանգ արքան ելավ Սծիսեթ քաղաքից, համայնեց զորքը և շարժվեց: Նա ուրախանում էր՝ տեսնելով ճարպիկ ձիավոր զորքը և ռազմիկների ոգու բարձրությունը, որոնք պատրաստ էին վրեժխնդիր լինել օվսերից: Այս ամենը տեսնելով՝ նա լցված էր ուրախությամբ և շնորհակալությամբ առ աստված...: Եվ ահա նա շարժվեց և ճամբար զարկեց Թիանթթիում: Այստեղ նրան միացան կովկասականների արքաները՝ 50.000 հեծյալների հետ միասին: Առաջնորդվելով աստծո անունով՝ նա անցավ Հայրալի դարպասները: Երբ նա մտավ Օվսեթ, տասնվեց տարեկան էր: Այդ ժամանակ օվսական արքաները հավաքեցին իրենց ռազմիկներին, ուժեր կանչեցին խազարիայից և հանդիպում կազմակերպեցին Հայրալով հոսող գետի մոտ, որը հետագայում տարածվում է օվսական հարթավայրում: Այս գետը նաև կոչում են Արագվի, քանզի մեկ ու Արագվի կոչվող սարից սկիզբ են առնում և բարթվելական Արագվին, և օվսեթական Մուխրանում գետը: Չորքը ճամբար զարկեց գետի երկու կողմերում, որի դիմ էր ժայռոտ ամիճը պատված էին նուր անտառներով և կտրտված էին հովիտներով: Նրանք այստեղ ամրացան, փակեցին լեռնային անդամները և այդպես մնացին 7 օր: Այդ օրերի ընթացքում գետի վրա մենամարտում էին միայն բուսբերազները: Խազարների մեջ, որոնք օվսերի դաշնակիցներն էին, կար Թարիսան անունով մի հսկա: Եվ ահա այս խազար Թարիսանը ելավ ու ինչեղ ձայնով հայտարարեց. «Հիմում եմ Վախթանգի ռազմիկներից յուրաքանչյուրին, որ, ով որ ձեր մեջ ամենահզորն է, թող մենամարտի ելնի ինձ հետ»: Վախթանգի պարսից դաշնակիցների մեջ Փարսևան-Փառուխ անունով մի ռազմիկ կար, որի դեմ մենամարտում ոչ-ոք չէր դիմանել, քանզի նա այդուժմների մեկը ձեռքերում էր սանձում: Եվ ահա սա մենամարտի ելավ Թարիսանի դեմ: Շրթնակներում ինչեղ մարտակոչեր՝ նրանք իրար եկան մենամարտում և հենց առաջին իսկ ընդհարման ժամանակ Թարիսանը թրի հարվածով սկսեց ուղը կիսեց Փարսևան-Փառուխին: Վախթանգի ռազմիկները վշտացան, սակայն նրանց մեջ այլևս չկար ոչ մեկը, որ հավասար լիներ Փարսևան-Փառուխին, ինչից էլ ազդված նրանք տրվել էին տխրությանը: Վրա հասավ գիշերը: Վախթանգը առանձնացավ իր վրանում և սկսեց արցունքն աչքերին աղոթել ու խոսք հղել առ

աստված, ինչի վրա ծախսեց ողջ գիշերը մինչև լուսաբաց, կարծես անմարմին վիճակում: Լուսաբացին այն Թարխանը կրկին հայտնվեց գետի ափին և ծաղրական տոնով սկսեց մենամարտողի պահանջել, սակայն Վախթանգի ռազմիկների մեջ չգտնվեց մեկը, որը պատրաստ կլիներ մենամարտել նրա դեմ: Այդ ժամանակ Վախթանգը դիմեց իր զորքին: «Ո՛ր թե իմ ուժի և խիզախության վրա հույսս դրած, այլ, հույսս դրած աստծո ու սուրբ երրորդության վրա, ես մենամարտի կելնեմ այդ Թարխանի դեմ»: Այդ ժամանակ ազնվականները սկսեցին հետ համոզել Վախթանգին այդ մենամարտից, բանգի նա դեռ երիտասարդ էր ու անփորձ, սակայն Վախթանգը չստեց նրանց և որոշեց մենամարտել: Նա իջավ ձիուց, ընկավ գետին, աղոթեց աստծուն... որից հետո ուղքի կանգնեց, կրկին հեծեց ձին և ասաց իր ռազմիկներին. «Աղոթե՛ք աստծուն և չկասկածե՛ք: Վախթանգը մեկնեց, իսկ նրա ռազմիկները կանգնեցին նրա թիկունքում: Ազդված լինելով այդ ամենից՝ նրանք աղոթում էին արքայի համար: Դրանից հետո Վախթանգը ձի հեծած իջավ բարձունքից դեպի գետը և կանգնեց նրա ափին: Երկու մենամարտիկներն էլ զինված էին նիզակներով: Թարխանը նայեց Վախթանգին և ասաց. «Ես բազմափորձ եմ հսկաների, այլ ոչ թե երիտասարդների դեմ մենամարտելու, սակայն, եթե բանը դրան է հասել, այդպես էլ թող լինի, բեզ հետ գլուխ կրնես!»: Մարտակոչը շրթունքներից նրանք նետվեցին իրար վրա և առաջին իսկ ընդհարումում Վախթանգը նիզակով միջաթափանց խոցեց Թարխանին, ընդ որում սրան չփրկեց նաև զրահների ամրությունը՝ նիզակը միջաթափանց անցավ և սպանեց նրան: Վրացիները լցվեցին ուրախությամբ և ցնծացին՝ բարձրաձայն աղաղակելով և շնորհակալություն հայտնելով բարձրալիին: Ինքը Վախթանգը ևս անմիջապես իջավ ձիուց, ընկավ գետին և, աղոթելով աստծուն, ասաց...: Վախթանգը կտրեց Թարխանի գլուխը, կրկին հեծեց ձին և վերադարձավ իր զորքի մոտ: Ուզվիկները բարձր աղաղակներով փառաբանում էին Վախթանգին և շնորհակալություն հայտնում աստծուն: Դաջորդ օրն արդեն օսկերից ելավ Բաթթար անունով մեկ այլ հսկա: Սա իրոք հսկա էր և, երբ հեծնում էր ձին, ոչ-ոք չէր կարողանում դիմադրել նրան մենամարտում: Նա կոտորում էր իր դեմ ելնող բոլորին, բանգի գործում էր 12 փուլ՝ երկարությամբ աղեղով և նետերով, որոնք վեց փուլ՝ երկարություն ունեին: Այս Բաթթարը մոտեցավ գետի ափին և բարձր ձայնով հայտարարեց. «Վախթանգ արքա, մի պարծեցիր Թարխանի նկատմամբ թո հաղթանակով, բանգի նա հսկաների շարքից չէր, դրա համար էլ խոցվեց երիտասարդից: Ուրիշ բան, եթե դու մենամարտի մեջ մտնես իմ դեմ, ապա դու չես խուսափի մարտից և փրկություն չես ունենա: Հակառակ պարագայում ես կմարտնչեմ քո ճանկացած ռազմիկի հետ»: Վախթանգը պատասխանեց Բաթթարին: «Ո՛ր թե իմ հզորությունը հաղթեց Թարխանին, այլ իմ աստծո ուժով: Ինքս չեմ վախենում բեզնից ավելին, բան մի շնից, բանգի Քրիստոսի ուժն ինձ հետ է, իսկ նրա խաչն էլ ինձ որպես գեղե է ծառայում»: Վախթանգը մարտի պատրաստեց իր ռազմիկներին, նստեց իր զրահապատ ձին և, ծածկվելով փշափի կաշվով պատված իր վահանով, որը ոչ մի թուր չէր կարողանում հատել, իջավ բարձունքից ու մոտեցավ գետին: Այստեղ Վախթանգը դիմեց Բաթթարին. «Չեմ անցի մե գետը, որովհետև ես արքա եմ ու դրա համար էլ չեմ մոտենա օվսական զորքին, բանգի իմ կործանումով իմ ողջ զորքը կկործանվի: Դրան հակառակ՝ դու մի ստոր մարդ ես, որի մահով օվսական զորքը ոչ մի կորուստ չի կրի, կարծես մի շան մահից: Դրա համար էլ դու անցիր գետը»: Օվս Բաթթարը կատարեց այդ պահանջը, սակայն իր հերթին ասաց. «Ես նա եմ, ով կհաղթի բեզ: Ես կանցնեմ գետը, բայց դու հետ գնա ափից 3 օթեվան հեռավորության չափով»: Վախթանգը կատարեց այդ պահանջը, Բաթթարն անցավ գետն ու սկսեց նետեր արձակել: Վախթանգը, սակայն այս ու այն կողմ բաշխվելով ճարպկորեն խուսափում էր այդ նետերից, բանգի նրա աչքերի սրությունը և խելքի արագությունը, ինչպես նաև ձիու վարժեցվածությունը թույլ էին տալիս այդպես վարվել: Նա հեռվից նկատում էր աղեղից արձակված նետերն ու ճարպկորեն մի կողմ էր բաշխվում: Այս ու այն կողմերում զորքերը թմբուկներ էին խփում ու ծնծղաններ փչում և օվսերի ու վրացիների զորքի առաջացրած այդ հզոր աղմուկից լեռները և սարերը ցնցվում էին: Միայն երկու անգամ այդ Բաթթարը իր նետերով կապվ Վախթանգի վահանին, սակայն չկարողացավ խոցել այն: Բաթթարը մեկ անգամ էլ նետ արձակեց ու խոցեց Վախթանգի ձիուն, սակայն, մինչ սա կտապալվեր, Վախթանգը հասցրեց մոտենալ Բաթթարին և ուսից միջև սիրտը թրով խոցեց նրան: Վախթանգի ձին միայն դրանից հետո ընկավ, սակայն Վախթանգը ծանկեց Բաթթարի ձին: Դրանից անմիջապես հետո Վախթանգը իջավ ձիուց և աղոթք հղեց՝ ավելի ուժեղ, բան առաջ, իսկ հետո հեծնեց Բաթթարի ձին և, սուրալով իր զորքի մոտ, բարձրաձայն գոչեց. «Ո՛գի առե՛ք ու արհագե՛ք, բանգի աստված մեզ հետ է»: Մարտի պատրաստ՝ զորքը առաջ շարժվեց: Ծանրագեն հեծյալները, որոնք զրահ, ինչպես նաև երկաթյա սաղավարտներ ունեին հագած, գնում էին առջևից, նրանց հետևում էին հետևակայիները, իսկ սրանց էլ՝ կրկին մեծաթիկ հեծյալներ: Եվ այսպես ընկան օվսերի վրա: Ինչ վերաբերվում է սրանց, ապա նրանք զբաղեցրին ժայռոտ լեռների կատարները և, կարծես անձրևի հեղեղ, սկսեցին նետեր թափել: Վախթանգը ընտրյալ հեծյալներով վերջապահում էր գտնվում՝ գոտեպնդելով և ոգևորելով իր ռազմիկներին: Ծանրագեն հեծյալները, հաղթահարելով բարբարոս ճանապարհը, մտան հարթավայր: Նրանց հետևեցին հետևակայիները և հեծյալների մնացած բազմությունը: Դաժան կոտորած տեղի ունեցավ, Վախթանգի հասողը հարվածներից աչ ու ծախ ընկնում էին թշնամիները, իսկ նրա ձայնը, որը նման էր առյուծի մռնչյունի, թեև ծնում էր զորքի վրա: Մարտում Վախթանգին երկու հեծյալներ էին ուղեկցում՝ նրա կաթնեղբայր Արտավազը՝ Սաուրմագ սպարապետի որդին, ինչպես նաև Բյուրատյան արքայազնը: Միանք ևս բաջաբար էին մարտնչում: Եվ ահա նրանք հաղթեցին օվսերին, փախուստի մատնեցին նրանց բանակը, կործանեցին ու գերեվարեցին: Օվսերի մեծ բանակության նրանք գերի բռնեցին, որպեսի հետագայում փոխարինեն օվսերի կողմից գերեվարված վրացիների հետ: Զենք որ վերադարձան հետապնդումից՝ հավաքվեցին իրենց ճամբարում» («Զարթիս-Ցխովրեբա»), Ցիվանշիր Ցիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»):

«Վախթանգ արքան (**Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը – Մ.3.**), հասնելով կատարյալ տարիքի, գնեցով դիմեց չեղքեգերին պատժելու, որոնք գիշատիչ հարձակումներ էին գործում Իբերիայի սահմաններում: Ինչքան էլ մեծ էին այս թշնամիների ուժերը, որոնք օգնության էին կանչել նաև խազարներին, բայց այնուհանդերձ Վախթանգ արքան նրանց նկատմամբ հաղթանակ տարավ: Մենամարտի մեջ մտնելով՝ նա խոցեց խազարական ապստո Թարխանին, որից բոլորը վախենում էին այն բանից հետո, երբ սա սպանել էր հսկա Փարման Փառուխին՝ Վախթանգ արքայի հրամանատարին, որն աչքի էր ընկնում իր ուժով, իսկ դա դրսևորվում էր այն բանում, որ նա որսի ժամանակ պարտության էր մատնում առյուծին: Այդ ժամանակ Բաղթիար անունով մի օսեթ հսկա, որը զինված էր երեք արշին ունեցող աղեղով, ինչպես նաև երեք փուլ՝ երկարություն ունեցող նետերով, հպարտանալով իր ուժով և արիությամբ, Վախթանգ արքային մենամարտի հրավիրեց, սակայն խոցվեց և մահացած ընկավ այս երիտասարդ տիրակալի ու հերոսի ձեռքով: Վախթանգ արքայի յսպիսի հերոսությունների արդյունքում վերջ գտավ պատերազմը այն ժողովրդի հետ, որն այժմ ապրում է չեղքեգերի կողմից զբաղեցվող տարածքում: Արդյունքում երկրի հսկայական մասը, որը հարում էր Կովկասյան լեռներին, միացվեց Իբերական տիրույթներին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 72):

⁹⁷² «Հանգստանալով երեք օր՝ նրանք, շնորհակալություն հայտնելով Բարձրալիին, ներխուժեցին Օվսեթ, կործանեցին այնտեղի բաղաբները, հսկայական ավար ձեռք գցեցին ու գերեվարեցին: Նրանք մտան նաև Պաժանիկետի, բանգի սա այն ժամանակ սահմանակից էր Օվսեթին, կործանեցին նաև այնտեղի բաղաբները և հսկայական ավար ձեռք գցեցին ու գերեվարեցին: Դա միայն շատ ժամանակ հետո էր լինելու, որ թուրքերը պետք է հեռու մղեին պաժնականներին ու չիքերին, երբ պաժնականները պետք է գնային արևմուտք, իսկ չիքերն էլ՝ հաստատվեին Աբխազիայի սահմաններում: Վախթանգը (**Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը – Մ.3.**), ահա, ավերեց նաև Պաժնականներին ու Ցիքեթին և հետդարձի ճանապարհին կրկին մտավ Օվսեթ: Օվսական արքաները փախան ու պատսպարվեցին Կովկասի ամրություններում, որից հետո այնտեղից դեսպանորդներ ելան ու խաղաղություն կնքեցին: Վախթանգի բոլոր փոխարեն օվսերը խնդրեցին 30.000 գերված օվսերի՝ առավել հայտնիներին, որոնք անվանապես նշվեցին: Վախթանգը տվեց այս 30.000 հոգուն իր բոլոր փոխարեն, իսկ այն գերիներին, որոնք օվսերը ձեռք էին գցել նախորդ վեց տարիների ընթացքում, նա փոխանակեց հավասար բանակի օվս գերիների հետ: Բացի դրանից, նա օվսերից պատանդ պահանջեց և միայն դրանից հետո հանձնեց բոլոր այն 30.000 գերիներին: Գերիները, որոնք փրկագնվեցին Զարթիից, ընդհանուր առմամբ 600.000 հոգի էին, չհաշված պաժնականներին և չիքերին: Այս ամենն իրականացվեց 4 ամսվա ընթացքում: Դրանից հետո արքան բաց թողեց իր դաշնակիցներին՝ պարսիկներին ու կովկասյան արքաներին, նրանց տալով մեծագույն նվերներ, որից հետո իր բույր Միհրանդուխտին ու գերիներին ուղարկելով Դարյալի ճանապարհով, ինքը մեծ զորքի գլուխն անցած շարժվեց արխագական ճանապարհով» («Զարթիս-Ցխովրեբա»), Ցիվանշիր Ցիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»):

⁹⁷³ «Նա (**Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը – Մ.3.**) անվախ և համար կերպով սկսեց նվաճել Աբխազիայի ամրությունները, բանգի հույների արքա մեծն Լևոնը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն I-ը (457-474) – Մ.3.**) այն ժամանակ զբաղված էր պարսիկների դեմ պատերազմով և, այդ պատճառով էլ չէր կարող զորք ուղարկել Աբխազիա: Երեք տարվա ընթացքում նա գրավեց Աբխազիայի բոլոր ամրությունները ընդհուպ մինչև Ցիխե-Գոցի, որից հետո ի վերջո վերադարձավ իր արքայական բաղաբ Սժիքեթը» («Զարթիս-Ցխովրեբա»), Ցիվանշիր Ցիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»):

«Այս փորձանքներին այլ աղետներ ևս գումարվեցին Իբերական թագավորության համար, բանգի կայսր Մարկիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մարկիանոսը – Մ.3.**), զորքով մոտենալով Իբերիային, տիրեց Եգեթին և Կոլխիդային...: Խաղաղեցնելով այս ժողովուրդներին՝ Վախթանգ արքան (**Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը – Մ.3.**) զորքով դիմեց հույների վրա և բռնեց նրանց Կոլխիդայից, մի երկրից, որին նա տիրում էր փոքր տարիքից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 72):

⁹⁷⁴ «Միևնույն ժամանակ արքան այս խառնվածքային մեջ էին, ապստամբեց նաև Աղվանից թագավորը, որովհետև նրանք բռնորդին էր և հայրենի հավատի համաձայն առաջ բրիստոնյա էր, սակայն արքայից արքա Հագվերտը (**Պարսից թագավորության արքա Հագվերտ II-ը – Մ.3.**) նրան բռնության

մոզական կրոնին էր դարձրել: Եվ ահա նա, իրեն հարմար ժամանակ ընտրելով, իր անձը մահվան վտանգի ենթարկեց և ավելի լավ համարեց պատերազմում մեռնել, քան թե ուրացույթյամբ թագավոր լինել» (Եղիշէ «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 7):

«Յազկերտի (**Պարսից թագավորության արքա Յազկերտ II-ի – Մ.Յ.**) թագավորության տասնիններորդ տարում մահը վրա հասավ նրան: Սրա որդիները, միայնաց հակառակորդ լինելով, կոչվում էին իշխանության համար: Նրանք այս հակառակության մեջ էին, երբ ապստամբեց նաև աղվանից արքա Վաչեն, բայց բանի որ Վաչեն նրանց բռնորդին էր ու առաջ, ըստ հայրենի ավանդույթի, որ Ուռնայրն (**Մասթուկան թագավորության արքա Ուռնայր I-ը (մոտ 298-340) – Մ.Յ.**) էր հաստատել, քրիստոնյա էր եղել, անօրեն Յազկերտը բռնի ուժով նրան մեծ դարձրեց: Եվ ահա այս ժամանակ նա, հարմար պահ գտնելով իր համար, բարվոք համարեց պատերազմով մեռնել, քան ուրացույթյամբ իր թագավորությունը պահել: Պարսկական զորքի այս երկար խռովության ընթացքում Միհրյան տոհմից Ռահատ անունով մեկը, որ Յազկերտի կոտսեր որդու (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ի (459-484) – Մ.Յ.**) դաստիարակն էր, անթիվ զորքով եկավ թագավորի ավագ որդու (**Պարսից թագավորության արքա Որմիզ II-ի (457-459) – Մ.Յ.**) վրա: Նա զարկեց, ջարդեց վերջինիս զորքը, ձեռքակալեց թագավորի որդուն և հենց այնտեղ տեղի ունեցող սպանեց, իսկ մնացած զորքը հաշտեցրեց և համախմբեց պարսկական բանակի մեջ: Սա թագավորեցրեց իր ասնին, որի անունն էր Պերոզ, սակայն աղվանից արքան չկամեցավ նորից նվաճվել ու ենթարկվել, այլ բանդեց Չողա լեռնանցքը և մասթուքների զորքը անցկացրեց այն կողմը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 1, գլուխ 10):

⁹⁷⁵ «Թեպետ Այրաց աշխարհում նա (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ի խնամակալը – Մ.Յ.**) կատարյալ խաղաղություն հաստատեց, բայց Աղվանից թագավորը չէր ուզում նորից ծառայության տակ մտնել: Նա բանդեց Ճորա պահանքը և Մազբուքների զորքն այս կողմն անցկացրեց: Նա միաբանեց 11 լեռնական թագավորներին, պատերազմով ընդդեմ կացավ արյաց զորքին և մեծ վնաս պատճառեց արքունի զորքերին» (Եղիշէ «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 7):

«Վաչեն իր հետ միավորեց 11 լեռնականների թագավորներ, պատերազմեց պարսկական բանակի դեմ և մեծ ջարդ տվեց արքունի զորքերին» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 1, գլուխ 10):

⁹⁷⁶ «Թեպետ երկու-երեք անգամ աղաչանքի գրություններ ուղղեցին նրան, բայց չկարողացան այդ մարդուն համոզել: Նա գրով ու պատգամներով հանդիմանում էր նրանց՝ Յայոց երկիրն իզուր տեղն ավերելու համար, նրանց հիշեցնում էր նախարարների մահը և կապվածների չարչարանքները...: Եվ ահա, երբ տեսան, որ ոչ բռնությամբ և ոչ էլ սիրով չկարողացան համոզել նրան, շատ գանձեր ուղարկեցին խայլանդուրների աշխարհից, բաց արեցին Ալանների դռները, շատ զորք հանեցին հոններից և մի տարի կոչեցին Աղվանից թագավորի դեմ: Թեպետև նրա զորքը ցրվեց ու հեռացավ նրանից, սակայն նրան չկարողացան հնազանդեցնել, այլ դեռ մեծամեծ հարվածներ էլ ստացան, որը պատերազմով և որը հիվանդություններից չարչարավելով: Պաշարումը երկար ժամանակ տևելու պատճառով աշխարհի մեծ կենս ավերվեց, բայց ոչ-ոք նրանից չբերվեց ու չբաժանվեց: Պարսից թագավորը (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Յ.**) դարձյալ մարդ ուղարկեց նրա մոտ: «Ի՛նք բորջը», - ասաց, - «և բռնորդուն ուղարկող ինձ մոտ, որովհետև ի բնե մոզական կրողի հետևողն էին, և դու քրիստոնյա դարձիր, իսկ աշխարհը թող բեզ մնա», բայց իսկ սբանչելի մարդը կոչվում էր ոչ թե տիրության, այլ աստվածապաշտության համար: Նա մորն ու կնոջը ուղարկեց և ողջ աշխարհից հրաժարվեց, իսկ ինքը վերցրեց ավետարանը և ուզում էր աշխարհից հեռանալ: Երբ այս բանը լսեց թագավորը, շատ ափսոսաց ու ցավեց իր մտքում և ողջ մեղքն իր հոր (**Պարսից թագավորության արքա Յազկերտ II-ի – Մ.Յ.**) վրա էր գցում: Եվ ահա նա անտուտ երդում կնքեց և ուղարկեց նրան, թե. «Երկրիցդ մի հեռանա միայն և ինչ-որ ասես, կանեն»: Նա խնդրեց ինչ-որ մանկությունից իր սեփական և էր որ իր հայրը շնորհել էր նրան երեխա ժամանակ՝ 1.000 տուն, թագավորից ստացավ այդ և միայնակացների հետ միասին նստեց այնտեղ: Եվ այնպես անդադար աստվածային պաշտամունքով զբաղվեց, որ ամենևին էլ չէր հիշում, թե առաջ թագավոր է եղել» (Եղիշէ «Վարդանի և Յայոց պատերազմի մասին», գլուխ 7):

«/10/ Երկու-երեք անգամ խնդրագրեր գրեց Պերոզը (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Յ.**), բայց չկարողացավ Աղվանից արքային համոզել, ընդ որում նա ինքը երկու-երեք անգամ գրած նամակով և պատգամավորի միջոցով հանդիմանում էր նրան՝ Յայաստանը զուր տեղը ավերելու համար, հիշեցնում էր նախարարների մահը և գերիներին չարչարելը. «Որոնց հավատարմության և վաստակի համար կյանք շնորհելու փոխարեն արևից գրկում եք», - ասում է նա., - «ես բարվոք եմ համարում տանջանքներով մեռնել, քան ուրացող լինելով ապրելը»: Եվ երբ իմացան, որ ոչ բռնությամբ, ոչ էլ սիրով չկարողացան չեն կարող նրան համոզել, մեծ գանձ ուղարկեցին խայլանդուրների երկիրը, բաց արին Ալանաց լեռնանցքը և դուրս բերին մեծ բանակությամբ հոններից զորք, որից հետո մեկ տարի կոչեցին աղվանից թագավորի դեմ: Այդ ժամանակ, չնայած որ պակասեցին և ցաք ու ցրիվ եղան աղվանից թագավորի զորքերը, սակայն չկարողացան համաձայնության բերել, այլ, ընդհակառակն, մեծ հարվածներ հասան նրանց: Շատերը կոչի մեջ ոչնչացան, շատերն էլ տանջալից հիվանդություններից հյուսվեցին: Պաշարման երկարելուց երկուր մեծ մասը ավերվեց, բայց ոչ-ոք այնտեղից չհեռացավ: Այսպիսով Պերոզ թագավորը նամակ ուղարկեց Վաչեին. «Ի՛նք բորջը», - ասում է, - «և բռնորդուն ուղարկող, որովհետև նրանք ծագումով մոզույան էին պատկանում, բայց դու քրիստոնյա դարձիր, իսկ թե երկիրը թող բեզ մնա», սակայն այդ երանելի տղամարդը, ոչ թե իշխանության համար էր կոչվում, այլ աստվածապաշտության պատճառով էր մարտնչում: Մերք և կնոջը նա ուղարկեց, իսկ ողջ երկիրը թողեց և ինքը ավետարանն առավ ու կամենում էր հեռանալ: Այս բանը լսելով պարսից Պերոզ թագավորը զոջաց, ողջ հանցանքը իր հոր (**Պարսից թագավորության արքա Յազկերտ II-ի – Մ.Յ.**) վրա գցեց, անտուտ երդմանով կնքեց և ուղարկեց նրան՝ առաջարկելով. «Միայն մի հեռանա երկիրը, և ինչ-որ պահանքես, կկատարես», իսկ սա ցանկացավ վերցնել միայն իր սեփական բաժինը՝ 1.000 ծուխ, որ հորից էր ժառանգել: Այն առավ թագավորից և, բնակվելով երկրում միայնակացներով հանդերձ, այդպես անզվարճ կյանք էր վարում՝ ըստ աստվածային պատգամի: Նա ամենևին չհիշեց, թե մի ժամանակ թագավոր էր եղել: Այսպես անցավ նրա կյանքը...: /29/ Այդ ժամանակներում Ռոսմոսթյան թագավորը իր զորքերն ու թոբեյան բանակը միավորեց, հավաքեց նաև հոնների բոլոր զորքերը և անցավ Կուր գետի այս կողմը՝ տարածվելով Ռոսթե գավառում: Իր բանակը բերեց և բանակեցրեց խաղիսաղ բաղաթի մոտ: Այդտեղ, երեք զորավարներ ընտրելով, նա նշանակեց մեծ բանակի հրամանատարներ ու նրանց հրամանատարության տակ իմբավորեց տասնմեկ զորքերի բաժնությունը: Նա հրամայեց երեք մասի բաժանվել ու հարձակվել Աղվանիքի, Յայաստանի ու Վրաստանի վրա: Այդ ժամանակ զորքի երրորդ մասը, գատիկ սկզբին հասնելով Արցախ, հարձակվեց Մեծ Կվանքի վրա: Այդ ավազակային հարձակման լուրը լսելով՝ Չղախում բնակություն հաստատած Երուսաղեմից եկած խումբը մեծ սարսափով բռնվեց: Անսպարաժեղ միատեղ հավաքեցին բոլոր աստուևները՝ նրանք դրանք լցրին արծաթյա սափորների մեջ ու թաղեցին հողում: Եվ անմիջապես վրա հասավ այն գուժակահիջ օրհասական իրարանցումը և տեղադարձի անձրևի նման տարածվեց անխուսափելի տարակուսանքը: Պարսկականը, ծովի ալիքների նման, նախ և առաջ հասան Աստղաբլուր վայրը: Բնակիչները, անտեղյակ լինելով կատարվող դեպքերին, անակնկալ մի ժամի բոլորը միասին ենթարկվեցին սրածուրթյան: Ոսկյա ու արծաթյա սպասները ավարեցին, իսկ սրբությունները բլուրով մեկ ցաք ու ցրիվ տվեցին: Գլխավոր քահանա երանելի Աթանասին տեղի ունեցող նահապետեցին, իսկ մնացած բնակչությանը գերեցին ու այնտեղ շրջապատման մեջ առան, բայց քանտեղ էր նաև Ուտի գավառից, բուն տեղացի գանձակներից Բագինք գյուղացի Թագուհի անունով մի կին, որը շատ հարուստ էր և հաճախ երուսաղեմացիների հետ էր լինում: Երբ հոնների զորավարը գերվածները մեծ տեսավ սրան, դիվագրգիռ ցանկասկածական կրթով լցված տռվախե տածեց դեպի նա, որովհետև նա անչափ գեղեցիկ էր: Եվ ահա նա հրամայեց, որ նրան մեծ գոռույթյամբ պահեն, բանգի կամենում էր նրան կին առնել: Իրենք իրենց առօրյա արշավանքները վերջացրին, գավառի ողջ ավարն ու գերիների համախումբը բախտակիցներին բերեցին ու հավաքեցին մի տեղ: Նրանցից շատերին սպանեցին իսկ մնացածներին գերեվարելով բերեցին Աստղաբլուր: Գերվածների մեջ բռնել էին Աթանասիոս նահատակի երկու քահանա ընկերներին: Զանի իր հոնների մեծ զորավարը այն գիշեր իր զորքով այնտեղ էր բանակել, ուստի օրվա երեկոյան պահին Թոբեյան բանակի զորապետին հրամայեց երանելի Թագուհուն իր մոտ բերել, որպեսզի նրա հետ իր վավաշտ կամքը կատարի, սակայն նա, տիրոջ գեղեցիկ զորությամբ գոտեպնդված, անարգում է նրան, չի լսում, չի համաձայնվում, մինչև անգամ ծաղր ու ծանակ է ենթարկում կտրի բարբարոսին: Նա ասում է. «Աստված չանի, որ ես իմ պարկեշտությունն ու ողջախոհությունը հանձնեմ շնագի և իմ ճաղաբարո հեթանոսների կամ մինչև մահ հասցնող տանջանքներից վրախենամ և այս չնչին կյանքը փոխանակեմ այն կյանքի հետ, որ անանց է»: Եվ, ձեռքերը առ աստված բարձրացրած, նա խոսում էր, ասելով. «Տերանց տեր և թագավորաց թագավոր, ինձ՝ բեզ հուսացողիս, ամիթով մի թողնիր, անբիժ ու անմեռ պահիր ժամանակավոր այս փորձանքից: Ինչպես որ Նորոզող լույսի ավազակն մկրտությունը ինձ շնորհեցիր բեզ ճանաչելու համար, այնպես էլ արա այժմ, որպեսզի հավանքով ու մաքրությամբ մեղքերից գերեմ մնամ: Ե՛ն ճշմարտության լույսը կաթեցրու անզգա բարբարոսների սիրտը, որպեսզի սրանք էլ բեզ ճանաչեն, ով դու միայն ճշմարիտ աստված»: Երբ անօրենների խումբը այս լսեց, գնաց, իրենց իշխանին հայտնեց, որովհետև թարգման կար նրանց մեջ, որ լսում էր նրանց ողջ խոսակցությունը: Այն ժամանակ բռնավորը առջվեց կատաղի ցատկումով, կրծոտող ու մռնչացող իր գազանության համապատասխան գայլոցավ և հրաման արձակեց, որ, եթե չգա շուքով ու պատվով, անասելի տանջանքներով չարամահ անեն նրան: Սպասավորները գնացին ու պարտադրեցին, որ իշխանին կամքը կատարի, իսկ, երբ չկարողացան համաձայնեցնել չիրապարկող Թագուհուն, ձեռքերը կապեցին հետևը, մագերից բաշ տվին, անապատային տարածք փչեցրով ծծեցին նրա դեմքը, առհասարակ սրի ճարտիվը բարձր տվին ու բզկտեցին և հետո որով կտրեցին երանելու գլուխը: Այս մարտը սուրբ Յովիսիմե կույսի մարդիկ նման եղավ և աստվածահաղթ պատկերով Զրիստոսի պսակով պսակվեց այն մեծ Թագուհին: Դրանից հետո, հենց նույն գիշերը, մինչդեռ այլազգի իշխանը և իր զորականները զբաղված էին անքուն խնջությամբ, ծիծաղում ու խնդում էին, հանկարծակի տիրոջից մի գարնանային իրաջք երևաց նրանց: Բոլորը

ակնհայտորեն տեսան, որ մի պայծառ լույս է ծագել այն տեղում, ուր սուրբ Թագուհին նահատակվեց, և, ուր ցրված էին նրա շորերի ծվենները, որ սփռված ու տարածված էին անտառով մեկ, փայլում էին ինչպես աստղեր: Երկար ժամանակ աստղանման լույսը ծագել էր այն տեղում և սփռված էր սուրբ նահատակների վրա: Մարդկանց բազմությունը այս բանը տեսնելով՝ տեղը կոչեց Աստղաբլուր, որ մնում է մինչև այսօր: Այս պատճառով ավետող և սբանչելի հրաշքով հիանում է իշխանը ու, մեծ երկյուղի մեջ ընկնելով, հրամայում է իր մոտ կանգել տիրոջ բախանաներին: Եվ նրանցից սովորելով փրկության ուղին՝ նա հավատաց կենդանի աստծուն: Նա հրամայեց սրբերի մատուցները հավաքել, մաքուր կերպասներով փաթաթել ու թաղել դուռում: Եվ հենց այնտեղ ղյաարներից ու այծերից օրհնության պատարագ է մատուցում ու Զրիստոսի տոնը փառավոր տոնահամբությամբ կատարում են՝ հենց նույն նահատակվածների հիշատակներով... /30/ Երբ լույսի ճշմարտությունը հասավ սուրբ իշխան Թեոփիլոսի սիրտը՝ նա հրամայեց բաց թողնել գերիներին, իսկ ինքը զատիկ առավոտյան սուրբ բախանաների ու բազմաթիվ հավատացյալների հետ միասին ագիտոսական բանակով շարժվեց, գնաց ու հասավ Ուտի գավառը: Իջան, բանակեցին Կուր գետի ափին՝ շունաբառակ կամրջի նավահանգստի մոտ, իսկ ինքը՝ Ռոստոմբյան մեծ թագավորը, վերադարձել ու իր ողջ զորքով ասպատակում էր: Բազմախումբ գերիներով և մեծ ավարով նա անցավ Կուր գետը և արևելյան կողմից բանակ գարկեց գետի այն կողմում՝ նրանց դեմոնաց: Այդ ժամանակ կռապաշտական մոլորությամբ նա հրաման տվեց մեհենական խնջույքներով զոհանվողներ ձոնել իր աստվածներին: Զրիստոսի զարդ եղած Թեոփիլոսն ու Թորեյան բանակը, այս տեսնելով, ևս քրիստոնեական կրոնի կարգ ու կանոնի համաձայն սուրբ բախանաների օրհնության միջոցով պատարագներ են մատուցում աստծուն և իրենց խաչազարդ զորակներ են պատրաստում: Իսկ բարբարոսների զագանաբար ու անօրեն թագավորը, երբ այս տեսավ, դիվագրգիռ կատաղությանը գայրացած հրամայեց 30 մարդու հետ միասին իր մոտ կանգել Թեոփիլոս սուրբ զորավարին: Նախ աղաչանքով, ապա բարկությամբ խոսել սկսեց նրա հետ և ասաց. «Միրելի լինելով մեր թագավորությանը՝ քաջությամբ հայտնի դարձար, նաև խիստ շատ մեծարվեցիր մեր խնամակալությունից, ուստի և բոլորից գերապատիվ ես, ով դու եռամսա զորավարությամբ փառավորված: Ինչո՞ւ դու թողնեցիր մեր ցեղի տոհմական աստվածներին, որոնք մեզ արշավանքներում հաղթություն են տվել, ինձանից թողնեցիր մեր աստվածներով պատարագվեցիր և պաշտում եք այն աստծուն, որին մենք չենք ճանաչում: Այդ պատճառով է, եթե դու զոհեիր չնախադեստ մեր աստվածներին, մահվան ենթակա եք դուք և թո զորականները միասին»: Զրիստոսին հավատացող քաջ զորավար Թեոփիլոսը պատասխանեց թագավորին ու ասաց. «Մարդու կյանքի իմաստությունը առաքիլության ծնունդ է, իսկ առաքիլությունը աստվածապաշտության ամենալավ ու բարի մայրն է: Արդ՝ եթե Զրիստոսի փառքի ավելանալով մեր Երուսալմի մեջ ծնունդը միավորվեց, այսինքն՝ շնորհիվ լույսի իմացանք, ճանաչեցինք աստծուն՝ երկրի արարիչին, միահասակ ու սուրբ երրորդությունը, որն իր բարեբարությանը կամենալով մեզ կեռացնել չնչին կուռքերի վնասակարությունից: Արդ՝ մի՞թե դու կկարողանաս մեզնից արգելված պահել երկնային շնորհները կամ ձեր վայրկյենական պատիվը կամենում ես համեմատել աստվածային պատվի հետ կամ թե թո սպառնալիքներով կարծում ես կվախեցնես մեզ, որ մենք թողնենք աստծուն, առժամանակյա կյանք ընտրենք ու անմոռուններին պաշտենք»: Այդ ժամանակ սաստիկ բարկությամբ ցատան մեջ ընկնելով՝ թագավոր մռնաց և հրամայեց սուրբ զորավար Թեոփիլոսին 30 ընկերներով ու սուրբ բախանաներով տանջվող մահվանը սպանել: Այս վերջինից բարի նահատակությամբ գլուխ բերեցին նահատակության մարտը և ըստ նահատակության հանդեսի Զրիստոսից հաղթության պատկան ընդունեցին այսինքն՝ սուրբ հավաքացյալ Թեոփիլոսը բախանայական դատով ու 30 զորականներով փոխադրվեց տաճարները, իսկ երանելի Մովսեսը և Անբրոդիսը՝ սուրբ զորավար Թեոփիլոսի որդիները, ագիտոսության գնդով և այլ հավատացյալներով, երբ այս տեսան, աճապարանքով հեծան իրենց երկվարները ու փախան անօրեն թագավորից՝ լավ համարելով Զրիստոսի համար հալածվել, բան հանցավոր կյանքով անհավատ ապրել, նրանք գերադասում էին Զրիստոսի համար նախատիվներ կրել, բան հայրենական գանձերի առատությունը: Այդ ժամանակ նրանք մեկնեցին հարավային կողմերը, գնացին հասան մի մեծ լեռան բարձրաբերձ կատարը, որ իր մեջ առած շրջապատում է այդ երկրի բազմաթիվ գավառներ: Ապա՝ անողորմ թագավորի հրամանով գնդերի են բաժանվում և հոների զորքը հետապնդում է նրանց: Սրանք, հասնելով լեռան կատարը, ջանում են շատ աղաչանքներով նրանց դռնի բերել կուռքերի երկրպագության ու թագավորի հնազանդության, բայց, չկարողանալով նրանց համոզել, նույն տեղում սրի են բաշտում: Նրանք՝ սուրբ Մովսեսը եղբայրներից եղբայրներով ողջ Զրիստոսագետս ագիտոսյան բանակով, այսպես վերջացրին իրենց կյանքը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 1, գլուխ 10, 29, 30):

⁹⁷⁷ «Այդ տիրակալը (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Ֆ.), սակայն, երբեք չէր մտնում իր քաղաքում, այլ մշտապես գտնվում էր պարսիկների և հուն-կիդարյանների սահմանին, որտեղ հոների դեմ պատերազմ էր մղում այն պատրվակով, թե սրանք չեն վճարում իրեն այն հարկը, որը պարսիկների ու պարսիկների հինավուրդ արքաները սահմանել են նրանց վրա: Յոների արքայի (Յեփթադական թագավորության արքա Վահշտնավարի (մոտ 455-490) – Մ.Ֆ.) հայրը (Յեփթադական թագավորության արքա Կինգիա I-ը – Մ.Ֆ.) իրոք, հրաժարվելով այդ հարկը վճարել, պարսիկների դեմ պատերազմ էր առաջացրել, որն էլ հետո թագավորության հետ միասին փոխանցել էր որդուն: Պարսիկներն իրենք ևս, սակայն, հոգնած երկար ձգձգվող պատերազմից, ի վերջո որոշեցին վերջ տալ ամեն ինչին խաբեության միջոցով» (Պրիսկուս «Գոթական պատմություն», մաս 27):

«Արշավորի որդի Ներսեհ Կամսարականը, որ այս Ներսեհի անվանակիցն ու նախահայրն էր, բաղիլունների դեմ մղած պատերազմում հաղթելով նրանց, մեծ թվով գերիներ է վերցնում» (Ամանիա Շիրակացի «Պատմություն»):

⁹⁷⁸ «Մարագունները, միավորվելով ակացիների և այլ ժողովուրդների հետ, արշավանքի ելան Պարսկաստանի վրա: Նրանք սկզբում մոտեցան Կասպից դարպասներին, սակայն, գտնելով դրանք զբաղեցված պարսից կայազորի կողմից, այլ ճանապարհ բռնեցին և, դրանով անցնելով իբերների երկիր, ասպացրին սկզբում այն, որից հետո էլ արդեն հարձակումներ գործեցին հայկական գյուղերի վրա» (Պրիսկուս «Գոթական պատմություն», մաս 31):

⁹⁷⁹ «Խնդրեց Վախթանգը (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը – Մ.Ֆ.) Պարսից թագավորից (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ից – Մ.Ֆ.) տալ իր դուստրը նրան ի կնոջության և Պարսից թագավորը տվեց նրան ի կնոջություն իր դուստրը, որի անունն էր Բալնեղուխոտ: Նա նաև նրան որպես օժիտ տվեց Յայքը և Կովկասյան բոլոր թագավորությունները ու նաման գրեց, որի մեջ ամպած էր հետևյալը. «Որմիզդ ամենայն արքայից-արքայից առ Վախթանգ Վարան-խորով-Տանգն՝ տասն թագավորների ախոյանին»: Նա պատվիրեց նրան կռվել կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, որովհետև կայսրը պատերազմ էր սկսել պարսից հետ: Ապա՝ Վախթանգը հաղորդեց իր բոլոր զորքերին ու Կովկասյան բոլոր թագավորներին և սրանք բոլորը ժողովեցին ու կանգ առան Կուր գետի երկու ափերին՝ ընդամենը 200.000 հոգի: Պարսից թագավորի հրամանով Անդրպատականի Անանի և Մովսեսի զորքը՝ թվով 200.000 ձեռյալ, նրան միացավ նաև նրա մորեղբայր Վարագ-Բակուրը, որը Ռանի իշխանն էր...: Եվ արշավանքի ելավ Վախթանգը ընդդեմ Յունաց ու հասավ Յայք: Պերոզ Կավատում, ուր բերդ էր կառուցել վերևում հիշատակված Պերոզը, նրան միացան Յայքի իշխանները՝ Մյուկյաց Արևը, Վասպուրականի Ջուանշիրը, Տարոնեցի Յանագասալը, Գրիգորաշեն բաղաթից էլ Տրդատը, որը մեծն Տրդատի զարմից էր: Նրանք բոլորը մոտեցան Կարանապոլիս՝ այժմ Կարնո, կոչվող քաղաքին և կռվում էին նրա դեմ, սակայն այն գրավել չկարողացան, բանի որ վերջինս երեք բարձր պատերով էր շրջապատված: Եվ թողեց Վախթանգը այնտեղ երկու իշխանի, յուրաքանչյուրը 12.000 զենվածով, որպեսզի պաշարեն քաղաքը, իսկ ինքը գնաց Պոնտոս և ճանապարհին հանդիպածը ավերեց» («Զարթիս-Ցիվիլիզաց», Ցիվանշիր Ցիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»):

«Վախթանգ Գորգասալ թագավորը (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը – Մ.Ֆ.) առաջարկեց, Պարսից թագավորին (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ին – Մ.Ֆ.), որպեսզի իր աղջկան կնոջության տա նրան, բանի որ Զարթիսի սահմանները հույներն էին գրավել: Պարսից թագավորն ուրախությամբ տվեց իր աղջկան նրան կնոջության, Յայքն ու կովկասյան թագավորություններն իբրև օժիտ հանձնեց և պատերազմ հայտարարեց հույներին: Վախթանգն անցավ Յայքի ճանապարհով, ուր նրան միացան Յայքի նախարարները, և այնտեղից մոտեցան Կարնո քաղաքին, բայց չկարողացավ այն գրավել» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիսի պատմությունը»):

«Պարսից Պերոզը (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Ֆ.) սկսեց քրիստոնյաների հալածումը և պատերազմն ընդդեմ հռոմեացիների» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 12):

⁹⁸⁰ «Այդ ժամանակ Վախթանգ արքան (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը – Մ.Ֆ.) դիմեց Յայք և մնացած պարսից գիմկորներին, որպեսզի նրանք չսպանեն վանականներից ոչ-ոքի ու չգերելաբնեն նրանց՝ ասելով. «Երբ իմ պապ Միրիանը (Իվերիայի թագավորության արքա Միրիդան IV-ը – Մ.Ֆ.) պարսից արքայի (Պարսից թագավորության արքա Յազնեդու I-ի – Մ.Ֆ.) հետ միասին, որն իր զարմիկն էր, արշավի ելավ հույների դեմ, նրանք ևս վանականների ու եկեղեցու սպառնալիքների հետ նման կերպ էին վարվում ու դրա համար էլ նրանց անթիվ զորքը դաժան ջարդ կերպով փոքրաթիվ աշխարհագորի կողմից: Յենց այդ ժամանակ էր, որ հույները մեզնից՝ վրացիներիցս, օտարեցին ծովից արևելք ձգվող այդ տարածքները: Առաջին այդ արքաների ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ամծիսոթում, այնտեղ, որտեղ հիմա գտնվում է մեծն ուսուցիչ Գրիգորի գերեզմանը: Այն ժամանակ փախան մեր արքաները, իսկ մենք այժմ, անցնելով տասնօրյա ճանապարհ, շարժվում ենք դեպի հյուսիս: Մենք ևս հույների նման հավատում ենք Զրիստոսին, որը միակն է բոլոր աստվածներից...»: Անցելով այդ ամենը՝ նա ուղարկեց մունետիկներին, որպեսզի բոլոր վանականներին դուրս հանի իրենց ապաստարաններից, բաց թողնեն բռնվածներին ու թողնեն գնալ ով ուր ցանկանան: Ելան շատ բախանաներ, երեցներ, վանականներ ու միակյացներ բարայրներից ու լեռնածերներից, իսկ ավելի շատ հենց պոնտական այն քաղաքից, բանգի այն արդեն պաշարել էին չորս ամիս...: Չարթելով քնից թագավորը՝ փառաբանեց աստծուն և...ասաց. «Ինչ

անենք մենք այժմ այս գերիներին հետ, որոնց թիվը անցնում է բյուրոյը և որոնք այժմ մեր ձեռքում են: Արդ թող մեզինք շտապ ելին մունետիկն ու հայտարարի, որ պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Ֆ.**) շարժվում է Ջագիրա ու պարսիկները կեսարի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն I-ի – Մ.Ֆ.**) հետ են սկսել ոտք մեկնել, որին չեն կարողանա դիմադրել: Ահա ուրեմն, կեսարը, իմանալով այն մասին, որ մենք ներխուժել ենք նրա երկիր, պատերազմով կշտապի մեզ վրա: Տեսնո՞ւմ եք, որ Պարսից զորքն ավելի շատ է, քան թե Հայոց և Վրաց զորքերը, իսկ մեր մեջ չկա ոչ մի ճշմարիտ հավատացյալ..., բայց նաև հնարավոր է, որ, երբ իմ գործերը բացահայտվեն, իմ հորեղբայրը զարանա իմ վրա և մենք ստիպված լինենք մարտնչել միմյանց դեմ ու ծիծաղի առարկա դառնալ մեր բոլոր թշնամիների համար: Չնայած դրան, ես այս կերպ կկարգվեմ՝ հենց որ մեր ռազմիկները ելնեն ու հայտնեն մեզ կեսարի գալստյան մասին, մենք կնահանջենք: Սկզբում մենք իմաց կպահենք կեսարին այս մասին, երբ նա կգա ու կմոտենա մեզ, իսկ հետո թող այնպես լինի, ինչպես սրբությունը մեզ կասի: Թող լինի այդպես, որ գերիներից ոչ մեկը չտուժվի»: Եվ ահա Պետրոսը մեկնեց կեսարի մոտ, իսկ Սամուիլը մնաց թագավորի մոտ: Հաջորդ օրը իբր կեսարի կողմից մի մունետիկ հայտնվեց և հայտարարեց արքային, որ հունական զորքերը ելել են Կոստանդնուպոլիսից: Այդ ժամանակ թագավորը դիմեց իր մորեղբորն ու բոլոր թագավորներին և ասաց. «Ի՜նչ կասե՛ք, քանզի տեսնում եք հունական զորքի մեծաթվությունը, ծանոթ եք մարտում նրանց վարպետությանը և ծովային նավերի շարժունակությանը: Սրանք մոտե՛ն են Պարսկաստան՝ հսկաների ու դյուցազունների երկիրը, ու նրանք ևս չեն դիմացել նրանց դեմ մարտում, իսկ այժմ ես վախենում եմ, որ հանկարծ այդ զորքը նավերով կառաջանա, կհակի մեր ճանապարհը և կկոտորի մեզ ինչպես փարախ ընկածներ: Դրա համար էլ բանակ հաստատենք ծովից դեպի հարավ, որ մենք էլք ունենանք և աղետից, և խնդրությունից»:

Եվ ահա նա հանեց այն զորքը բաղաբի շրջապատումից, անցան հինգօրյա ճանապարհով դեպի հարավ ու կանգ առան Սպերի շրջանում: Այդ ժամանակ ելան քաղաքացիները այն քաղաքից, որը դատապարտված էր կործանման, ու շնորհակալություն հայտնեցին Վախթանգին՝ նրան որպես նվեր տալով 1.000 լիտր ոսկի և 500 հատ բարակ թանկարժեք մետաքս, որից հետո մարդիկ անցան խաղաղ առևտրին ու արհեստներին» («Զարթուխ-Ցիսկվերթա», Ձիվանշիր Ձիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»):

⁹⁸¹ «Երբ Պետրոսը ներկայացավ կեսարին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն I-ին – Մ.Ֆ.**) և պատմեց նրան ամեն ինչի մասին, սա շատ ուրախացավ և Վախթանգի (**Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալի – Մ.Ֆ.**) համար խոստացավ այն ամենը, ինչը վերջինս տեսել էր իր երազում: Եվ ահա նա հետ ուղարկեց քահանա Պետրոսին ու ամուր կերպով խոստացավ և երդվեց արժանի լինել իր կառավարմանը, իսկ երբ կմիավորեն ուժերը Վախթանգի հետ, այդ ժամանակ էլ հենց կկործանեն նրա հետ եղող պարսիկներին, որպեսզի արանք չդառնան Պոնտոսի տիրակալ: Մինչ Պետրոսն ու մյուս դեսպանորդները կվերադառնային Վախթանգի մոտ, կեսարը մտավ Կոստանդնուպոլիս և ուղարկեց 500 դրոմոներ, որոնցում տեղակայեց 500-ական մարդ: Սրանց բոլորին նա հրամայեց ժամանել Վախթանգի մոտ, սակայն չընդունել մարտը այն դեպքում, երբ ինքը 800.000 ռազմիկների գլուխն անցած բռնեց պոնտական ճանապարհը: Երբ առաջին ծովային զորքը մոտեցավ, պարսիկները մտադրվեցին նրա դեմ մարտի մեջ մտնել, սակայն արքան զսպում էր նրանց և թույլ էր տալիս ճակատամարտի լինելուն, իսկ, այն բանից հետո, երբ կեսարի դեսպանորդները և Պետրոսը Վախթանգին փոխանցեցին լեկները, նա ծանոթացավ կեսարի գաղտնի, իսկ հետո արդեն բացահայտ խոսքերի հետ: Բացահայտորեն կեսարն ահա ինչ էր ասել. «Մի նահանգի և սպասիր մինչև իմ գալը, որպեսզի այն պարսիկներին, որոնք գտնվում են թե՛զ հետ և անվստահ են մնացել Պարսկաստան մեր ներխուժման ժամանակ, դրանց ևս ոչնչացնենք», իսկ գաղտնի նա Վախթանգին գրավ փոխանցեց ի դեմս պապի, խաչի ու հանդերձի՝ հետևյալ խոսքերի հետ միասին. «Հենց որ զորքերով իրար կգանք, թե՛զ կտամ Թուխաթի ամրոցը և Զարթուխի սահմանները»: Վախթանգ արքան բացահայտ հետևյալ պատասխանը տվեց. «Մենք այստեղ ենք եկել ոչ թե ուրիշ, այլ թեզ հետ պատերազմելու պատճառով: Արի մեզ վրա, իսկ եթե չգաս, մենք ինքներս կժամանենք Կոստանդնուպոլիս», իսկ գաղտնի էլ տեղյակ պահեց և ասաց. «Ինչը չի զարդարի թո՛ւ աստվածասիրությունը և ինչ չէիր անի դու ինքը, մի ստիպիր նաև, որ ուրիշներն անեն, քանզի նենգությունը հարիր չէ ազնիվ մարդկանց: Արդ, եթե ես դավաճանեմ պարսիկներին, ապա այդ պարագայում արդո՞ւք չի պատվազրկվի իմ անունը: Մյուս կողմից էլ նրանցից շատերի մոտ սերը առ Երիստոս ավելի ուժեղ է, քան մեզ մոտ և միայն վախի պատճառով են նրան գաղտնի պահում այդ: Հրամայիր բարեխաղող կերպով ավարտել այս գործը Հովիհանոսի (**Հռոմի կայսր Հովիհանոսի – Մ.Ֆ.**) ու պարսիկների օրհնակի պես, իսկ, այն բանից հետո, երբ մեր գործը հաջողությամբ կավարտվի, ինձ հարմար կլինի նրանց թո՛ւ ձեռքը հանձնել և թող դա անպատիվ ու անհանգստություն պատճառող չլինի ձեզ համար ու թող ձեր ռազմիկները չընկնեն թրից, քանզի նրանք գոռոզացել են պարսիկների նկատմամբ տարած հաղթանակներից: Իմացիր, սակայն, որ պարսիկները ոչ թե՛ կվախենան, այլ հենց միայն վրեժխնդրությունից դրդված մարտի կգնան, որպեսզի կամ կործանվեն, կամ էլ վրեժխնդիր լինեն իրենց արյան համար: Այս պայմաններում իմացիր, որ, եթե թո՛ւ ռազմիկները սկսեն մարտնչել մեզ հետ, ես լվանում եմ ձեռքերս»: Եվ մեկնեց կեսարի մոտ Վարազ-Միհրը՝ Վախթանգի եղբոր դաստիարակը, ինչպես նաև վանական Սամուիլը, իսկ կեսարն արդեն մոտեցել էր պոնտական քաղաքին և պոնտացիք, որոնք ելել էին նրան հանդիպելու ու փառաբանելու, շնորհակալություն հայտնեցին Վախթանգին, քանի որ սա պաշտպանել էր նրանց և կործանման չէր դատապարտել: Երբ Վախթանգ արքայի դեսպանորդները հասան քաղաքին, նրանք նրանց նվերներ փոխանցեցին՝ 500 բաակ մուսկուս, 500 բաակ ամբրա և 1.000 լիտր անուշահամ նյութեր: Եվ ահա ցրվեցին Վախթանգի ռազմիկները ավար ձեռք բերելու նպատակով, սակայն հարձակվեցին սրանց վրա հույները՝ հետևակ ռազմիկները, իսկ նրանց հետ էլ նաև ամեն տեսակի թափափուկներ այդ վայրերի քաղաքներից՝ 300.000 հոգու կազմով: Վախթանգ արքան ուժով զսպում էր այդ թալանիչներին այնքան ժամանակ, մինչև որ չհայտնվեց նրա թեռին՝ պարսից իշխանը, և զայրացած չասաց նրան. «Ո՞վ օձի ու ապախի հետևորդ, հայտնի չէ՞ր արդյոք, որ թո՛ւ հոր մայրը հույն է եղել Հովիհանոսի ցեղից, ինչի պատճառով թո՛ւ մոտ հաղթահարել է մորական բնույթը, առավելություն է ստացել հորականի վրա ու սեր է առաջացրել այն խաչյալ մահկանացուի նկատմամբ: Դրա հետևանքով դու որոշել ես դավաճանել մեզ և զցել հույների ձեռքը»: Վախթանգը պատասխանեց. «Ահա դու և ահա հույները: Այժմ դու կտեսնենա այն մահկանացուի ու կենդանի մարդու ուժը, որի վրա հույսդ դնում ես»: Եվ ահա ամեն կողմից ինչեցին շեփորները և ամեն տեղից ելան հայերը, պարսիկներն ու Դերբենդի արքան, իսկ Վախթանգ արքան և վրացիները ելան գորտառների ու կանգ առան: Արքան ելավ մի սպիտակ փղի վրա, որը կանգնած էր ափի անտառածածկ մասում՝ թերակղզու վրա: Մինչ պարսից զորքի հայտնվելը հույները նրանցից մինչև 27.000 հոգի մարդ էին կոտորել: Հետո մարտն ավելի թե՛զացավ և սպանեցին Վախթանգի թեռուն՝ այն իշխանին: Սպանեցին նաև լեկերի արքա Իփաջաջային ու շատ այլ էրիսթավների և ահա հաղթահարվեց արևելյան գործը» («Զարթուխ-Ցիսկվերթա», Ձիվանշիր Ձիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»):

⁹⁸² «Հույները մի գորակար ունեին Պոլիկարպոս լոգոթետ անունով, որը կեսարի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն I-ին – Մ.Ֆ.**) քրոջորդին էր: Սա մի հզոր ռազմիկ էր, որը հաղթել էր պարսից քաջարի ռազմիկներին ու սպանել նրանց իշխանին: Այստեղ, ահա, Վախթանգը (**Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալի – Մ.Ֆ.**) ներքև ցատկեց մարտակառքից և ասաց. «Մենք ամենևին էլ սրա միտքը չունենք, քանզի աստծու բարեհաճությունն էր, որ խաղաղություն լինի, սակայն պարսիկների հանդուժողությունը զայրացրեց աստծուն և նա կյանքից զրկեց նրանց իշխանին՝ Աղվանքի տիրոջը: Այժմ ողջ Պարսկաստանը կգա նրա մահը, ինչպես իր սեփական կործանումը, այժմ պարսիկների գոռոզությունը ոտնահարված է, արդ եկեք առաջ բերենք խաչը և տանենք մեր առջևով, քանզի, ինչի համար որ մենք հետամուրդման էինք ենթարկվում, դրանով էլ հաղթեցին նրանց ու թող մենք լինենք իզոթության որդիները: Մի սկսե՛ք գժտություն ուրև՛ւ մեկի դրդումով և թույլ մի տվե՛ք ձեր նկատմամբ որևէ մեկի առավելության հասնելը թշնամիներից: Թող ձեր ձեռքերն ինձ ծառայեն, որպեսզի փրկեմ ձեզ լիակատար կործանումից: Մենք կհետապնդենք նրանց ոչ միայն այստեղ, այլև կքենք ընդհուպ մինչև Անդրաստական այն ագռավների նման, որոնք քչվում են սեփական ձագերի կողմից»: Այդ ժամանակ քահանա Պետրոսը առաջ բերեց խաչը և արքան ասաց. «Կանգնիր նրա հետ թշնամու ու մեր ռազմիկների դեմ հանդիման և ասա բոլորին. «Խոնարհվե՛ք խաչին և կհաղթեք թշնամիներին», իսկ նրանց էլ, որոնք չեն հնազանդվի, զրկիր կյանքից»: Այդ ժամանակ արքան իր էրիսթավ Ղեմետրեին ու սպասապետ Ձիվանշիրին հրահանգեց հետևել խաչին: Հնչեց մունետիկի հզոր ձայնը. «Ո՞վ չի խոնարհվի խաչին, կմահանան»: Բոլոր ռազմիկները մոտենում, խոնարհվում էին խաչին և կանգնում նրա դիմաց, սակայն Մովսիսյանի արքա Բորգոն ասաց. «Ես չեմ հրաժարվի այրող կրակից և չեմ խոնարհվի անշուշտ խաչին, որը զարդարված է ոսկով ու թանկարժեք բարերով»: Խոցեց սրան սպասապետ Ձիվանշիրը և սա դիպարվալ եղավ: Դրանից հետո ոչ-ոք այլևս չհամարձակվեց վիրավորել խաչին և ռազմիկները երդվում հավաստեցին Վախթանգին. «Եթե խաչը մեզ օգնի, ապա մենք այլ աստծու, քան խաչյալն է, չենք ճանաչի»: Արքան իջավ գետին և խոնարհվեց խաչին, ինչպես վարվեց նաև նրա ողջ զորքը..., իսկ այն հունական զորքը կայծակի նման հայտնվեց: Պոլիկարպոսը, ինչպես մի գալլ, որն արյան հոտ էր առել, կատաղած առյուծի նման մռնչում էր և ծանկրտ այս ռազմիկներին, սակայն արքան ասաց. «Կա՛ր արդյոք ձեր մեջ մի ռազմիկ, որը պատրաստ է մարտնչել արա դեմ ու հավասարվել ինձ»: Մունետիկը երկու անգամ անցավ գործով, սակայն ոչ-ոք չհամարձակվեց արձագանքել այդ խոսքերին: Այդ ժամանակ Վախթանգն ասաց. «Մարդը ուժեղ է ոչ թե իր ուժով, այլ աստծու տված գործությամբ: Եվ ահա, հույսս դրած աստծու գործության վրա ես, ինչպես Դավիթը (**Իսրայել-Հուդայի թագավորության արքա Դավիթը (մ.թ.ա. 1012-972) – Մ.Ֆ.**), կելնեմ խաչի Նշանով, ինձ ուժ տուր ինչպես Դավթին տվեցիր Գողիաթի դիմաց, քանզի սա հայտնվել է թո՛ւ խաչի ստորացման ու ծանկրտման համար, չէ՞ որ, երբ նա տեսավ մեզ օգնության եկած խաչը, հեռու չփխխսավ, այլ, հույսը դրած իր ուժի վրա, ելավ մեր դեմ պայքարի...»: Վախթանգը մերկացրեց թուրը, նրանով դիպավ խաչին..., որից հետո վստահ կերպով առաջ անցավ: Նրա դեմ եկավ նաև Պոլիկարպոսը: Երկու կողմերում շարված զորքերը ահապարտու մարտակալք արձակեցին, ինչը նման էր ամպրոպի որոտի, որից ցնցվում էր գետինը: Պոլիկարպոսը հարվածեց Վախթանգի վահանին, որը պատված էր վիշապի կաշվով, ու խրեց նրա մեջ իր նիզակը մեկ արմկաչափ խորությամբ, իսկ նիզակի լայնությունը ափի լայնություն ուներ: Այդ ժամանակ Վախթանգը,

թողնելով նիզակն ու վահանը, ելավ Պոլիկարպոսի դեմ և, թորով հարվածելով նրա սաղավարտին, բացեց գլուխն ու կիսեց մինչև ուսը: Դրանից հետո, պարզելով ձեռքն ու վերցնելով թշնամու գլխի կեցը, նա այն որեց խաչի առջև և ասաց. «Այսպիսին կլինի յուրաքանչյուրի բախտը, ով կնահանգի բեզկնից»: Եվ ահա հարձակվեցին Վախթանգի ռազմիկները հունական ռազմիկների վրա, փախուստի մատնեցին նրանց և, բաժանվելով ջոկատների, սեղմեցին ծովի ափին: Արդյունքում նրանցից և ոչ մեկը չգիրկվեց, բացառությամբ նրանց, որոնք հասցրեցին ծով դուրս գալ և նավերով փախուստի դիմել: Այդ օրը Վախթանգի ռազմիկներից ընկան 43.000 հոգի, իսկ հունական ռազմիկները կորցրին 72.000 հոգու, այն դեպքում, երբ 125.000 հոգի գերի ընկան: Երբ Վախթանգի ռազմիկները եկան Վարդա-Քակուրի՝ Վախթանգի բեռու, դիակի մոտ, նրանք սգի մատնվեցին և, մշակելով դիակը ալոեով ու մեռնոսով, այն ուղարկեցին Պարտավ: Վախթանգ արքան հավաքեց իր զորքը և հրամայեց բերել գերիներին: Բերեցին մինչև վերջին մարդը, իսկ նրանց ընդհանուր բանակությունը, բոլորը՝ կանայք ու տղամարդիկ, կազմում էր 780.000 հոգի: Սրանց բոլորի իշխաններ Նասրեի ու Անդրեոսեի ուղեկցությամբ ուղարկեցին կեսարին: Նա նաև նրան նախակ գրեց, որտեղ ասվում էր. «Ամենկեղծի են աստծու ուղիները և նրա կամքը հաղթում է մարդկային ինքն ու կամքը: Ես գիտեմ, որ թո բարեհաճությունը չկար այն գործում, որը իրականացրեց Պոլիկարպոսը, ինչպես նաև իմ բարեհաճությունը չկար այն գործում, որն իրականացրեց իմ բեռնի ու դրա համար էլ երկուսին էլ վերին ուժերը բռնեցին ու հենց դրա համար էլ աստված այնպես արեց, որ այս նոր կնքվածներին իր ահը պատի, ինչպես անառակ որդիներին, ու նա մի ուրախալի բան արեց: Եվ թող մեզ հետ լին աստծու բարեհաճությունը մշտապես: Այժմ իմ բեռու նկատմամբ վիրտը ես սփռվեցի նրանով, որ վրեժ լուծեցի թո բողոքողու սպանությամբ, ձեզ էլ միսիթարում եմ այն 780.000 ռազմիկներով, որոնց փրկեց աստված: Եվ եթե հաճե հանդիպել ինձ հետ, ապա շտապիր, իսկ եթե ոչ, ապա կարգավորիր գործը դեսպանների միջոցով, իսկ մեզ ծանր է մնալ պատեղ այս երկրի ամայացման պատճառով»: Մինչև գերիների ժամանելը կեսարը սգի մեջ էր, սակայն, երբ նրան հայտնեցին, որ սկզբում բռնված, ինչպես նաև հետո իր ձեռքն ընկած գերիներին Վախթանգը բաց է թողել ամբողջական կազմով, նա ահագին ուրախացավ ու լեցեց նրան տխրությունը: Կեսարը թեթևացած նավ նստեց և 300 դրոմոններով մոտեցավ ծովափին: Նա կանչեց Վախթանգին և նրանք իրար հետ երդմնագրեր փոխանցեցին ու կարգավորեցին գործերը: Արդյունքում կեսարը Վախթանգին վերադարձրեց Զարթիի սահմանները՝ Թուխարքի ամրոցն ու ողջ Կղարքը՝ ծովից մինչև Արսիանի լեռներ, որոնք հարում են Գադոյին» («Զարթիս-Ցիսովեթա», Ցիվանշիր Ցիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»):

«Որպեսզի իր դեմ միանգամից չորոտադրի նման ուժեր թշնամիների, ինչպիսիք են կայսր Մարկիանոսը (այստեղ և հետագայում հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության կայսր Մարկիանոսին, բայց դա անախրոնիզմ է – Մ.Ֆ.) և պարսից արքա Պերոզը (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ Ի – Մ.Ֆ.), Վախթանգը (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ – Մ.Ֆ.) երկրորդի մոտ հարուստ նվերներ ուղարկեց, հակեց նրան ընկերական հարաբերությունների և ամուսնական կապեր հաստատեց նրա աղջկա հետ: Լինելով անվտանգ Պարսկաստանի կողմից և օժանդակ ուժեր ստանալով իր աներ Պերոզից՝ Վախթանգը մեծաթիվ ուժերով մտավ Արևելյան կայսրության տարածք, հաղթեց հույներին, իր ձեռքով ճակատամարտում խոցեց նրանց հրամանատար Պոլիկարպոսին և Իբերիայի համար բավականին ձեռնտու խաղաղություն կնքեց կայսր Մարկիանոսի հետ» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 72):

⁹⁸³ «Այդ ժամանակ Պարսկաստանից մի դեսպանություն եկավ՝ հետը լուր բերելով, որ պարսիկները հաղթանակ են տարել հոն կիդարիսների նկատմամբ և այժմ պաշարում են նրանց բաղաբ Վալամը: Հայտարարելով այս հաղթանակի մասին՝ նրանք բարբարոսական ձևերով գովերգում էին այն՝ ցանկանալով ցույց տալ, թե ինչ մեծ է իրենց ուժերը: Այդ հայտարարություններից հետո արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Ի-ին – Մ.Ֆ.) նրանց անմիջապես ճանաչու դրեց» (Պրիսկուս «Գորգասալի պատմությունը», մաս 35):

«Հռոմեներից ստացած փողի օգնությամբ Պերոզը (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ Ի – Մ.Ֆ.) նվաճեց հուններին և, նրանց հողերից շատ տեղեր վերցնելով, կցեց իր պետությանը» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 10):

«Արշավորի որդի Ներսես Կամսարականը, որ այս Ներսեսի անվանակիցն ու նախահայրն էր, բախլուժների դեմ մղած պատերազմում հաղթելով նրանց, մեծ թվով գերիներ է վերցնում» (Անանիա Շիրակացի «Մատենագրություն»):

⁹⁸⁴ «Երեք տարուց հետո Պարսից թագավորը (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ Ի – Մ.Ֆ.) պատերազմի ելավ Վախթանգի (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ Ի Գորգասալի – Մ.Ֆ.) դեմ և մոտեցավ Ինդաբրիանին, իսկ նա մարդիկ ուղարկեց հույների մոտ հաղորդելով հետևյալը. «Միա պարսիկները թվով մոտ 300.000 հոգի ներս խուժեցին Զարթիի սահմանները, թեև պարսից թագավորը հույսով էր, որ Հայոց և Կովկասյանների թագավորների զորքով ևս կուժեղանա, սակայն վերջիններս հանձն չառան նպաստելու նրան, քանի որ նրանցից ոմանք հավատարիմ էին խաչեցյալին, սակայն ոմանք՝ աստուանյի դրոմանց գործող Ղերբեղի թագավորները, միացան: Այժմ ու կատարեցի իմ խոստումը, բանգի, եթե գտնում եմ որևէ կրակապաշտի տուն, այն լցնում եմ մեզով, իսկ քրմերին ու նրանց կողմնակիցներին էլ ծանր տանջանքների են մատնել: Կրակապաշտների առաջնորդ Բինկարանին բանտարկել եմ, սակայն նա խուսափեց մահից և պարսիկներին Զարթի բերեց: Ես եպիսկոպոս եմ նշանակել հավատարիմ Միթայելին, իսկ Բինկարինը, երբ հասավ Զարթիի սահմաններին, մահացավ: Արդ թող թո զորքը հապճեպ այս կողմից գա, որպեսզի խաչի բոլոր թշնամիները, որ այստեղ են, ընկնեն և դու թո հակառակորդներից ազատվես, իսկ եթե մեզ հաղթեն, ապա պարսիկները կուժեղանան և թո սահմանները կստնեն Շաւլոյանյան ճանապարհով»: Մինչև, սակայն, Վախթանգի դեսպանորդները կհասնեին կեսարին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Ի-ին – Մ.Ֆ.), վերջինս մեկնել էր հազարաց երկրի կողմը, որի պատճառով էլ հարմար չէրավ մեկնել Զարթի: Այդ ժամանակ Վախթանգը ուժեղացրեց բաղաբային ամրությունները և հետո երաժ ընտիր ռազմիկներին՝ մոտ 100.000 էինձյալ և այդքան էլ հետևակային, ճամբարեց Դիզմիցի մինչև Զարթիի դարպասները, այն դեպքում, երբ պարսիկները կանգնեցին Ցիսեխ-թերալից ներքև: Ընդլայնեց Վախթանգը Մոզվթա կողմից կամուրջն իբր 60 կանգուն՝ նրանով զորք անցկացնելու համար: Ինքն և Ցիվանշիր սպարապետը կանգ առան Սցիսթում, իսկ Նասրին ու Միհրդատին թողեց Հայոց և Վրաց զորքի հետ, որոնք կանգնած էին Արմազի մոտ: Երբ պարսիկները մարտնչում էին Արմազիի մոտ, այդ ժամանակ Վախթանգի ռազմիկները թողնում էին Սծիսթը, իսկ երբ նրանք ուղղվում էին Սծիսթի վրա, այդ ժամանակ նրանք նրանց դեմ պատերազմի էին ելնում Արագի գետի վրա: Երբեմն, անցնելով Կուրը ծանծաղուտով, նրանք մարտ էին բռնվում տոհմիայան դարպասներին մոտ ու այդ ժամանակ մերթ այս կողմի էր հաղթում, մերթ՝ այն: Վախթանգը արքային «գորգասալ» կոչեցին: Չորս ամիս շարունակ նրանց միջև տեղի էր ունենում աստիկ պատերազմ, ապա վրաց մոտ հասավ կայսեր դեսպանը, որը մատուցեց Վախթանգին ընծաներ և հույներից հասցրեց 80.000 հոգանոց հեծելազոր, ինչպես նաև կայսր գիրն առ Վախթանգ, ուր ասված էր. «Վերադառնալով պատերազմից ընդդեմ խաբանի, ահա, ուղարկում եմ թեզ 80.000 հոգանոց հեծելազոր ու գրել եմ Լևոնին, որ եթե կարիք ունենա զորքի, թո առջև լինի Մեկտիկից սկսած մինչ Համոն և դեպի վեր՝ մինչ Կարսը բաղաբը, և հրամայել եմ Լևոնին լինի բեզ մոտ»: Այս զորքը հասավ մինչև Զավաթը: Երբ պարսից արքան իմացավ հույների գալու մասին, նա բանակցություններ սկսեց Վախթանգի հետ...» («Զարթիս-Ցիսովեթա», Ցիվանշիր Ցիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»):

«Պերոզը (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ Ի – Մ.Ֆ.) իր համար անընդունելի համարեց իբերների ու հույներին նման կապը և, որպեսզի դրա դեմ առնի, զորքեր ուղարկեց Իբերիայի սահմաններ՝ հրահանգ տալով ամայացնել երկիրը, եթե Վախթանգ արքան (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ Ի Գորգասալը – Մ.Ֆ.) հետ չկանգնի Մարկիանոսի (այստեղ և հետագայում հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության կայսր Մարկիանոսին, բայց դա անախրոնիզմ է – Մ.Ֆ.) հետ դաշինքից: Նման մտադրությունը, սակայն, անարդյունք մնաց և պարսիկները Վախթանգի հրամանատարությամբ պարտության մատնվեցին: Չայրացած իբերների նման դիմադրությունից՝ Պերոզը մեծ զորքով ելավ Իբերիան ճնշելու համար: Նա ամայացրեց Առան ու Մովսկան երկրամասերը, ընդ որում այդ ընթացքում, որպեսզի կյանքի կոչի իր մտադրությունները, գալթակոչեց իբերական շատ իշխանների, որոնք նրա դրոմով իրենց արքային ապավանսեցին: Վախթանգը օրինակելի ջանքերով պահպանում էր իր տիրույթները և դիմադրում Պերոզին, սակայն ի վերջո, իր ուժերը թուլացած գտնելով անսովոր լարվածությունից, նա օգնություն խնդրեց կայսր Լևոնից: Եվ ահա Պերոզը, իմանալով հունական զորքերի մոտենալու մասին, հրաժարվեց իր կործանարար մտադրություններից և վերադարձավ Պարսկաստան» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 72):

⁹⁸⁵ «Վախթանգը (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ Ի Գորգասալը – Մ.Ֆ.) իր հետ վերցրեց չորս ազնվականների՝ Կղարքի երիտազավ Արտավազդին, Շուկոյի երիտազավ Նասրին, Օձրիսի երիտազավ Բյուրատյանին և գլխավոր հաջիք Սաուրմազին՝ նրանց հետ էլ միասին 10.000 ընտրյալ հեծյալների իր զորքից: Իր հերթին անտիպատես Լևոնը նրանց սեփական զորքից թողեց 10.000 հույների, իսկ ինքը մեկնեց կեսարի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Ի-ին – Մ.Ֆ.) մոտ: Վախթանգ արքան նրա հետ որպես դեսպանորդ ուղարկեց Կղարքի երիտազավ Արտավազդին և լիովն ուղարկեց Խոսրովից (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ Ի-ից – Մ.Ֆ.) ստացված նվերներից՝ թողնելով իրեն միայն թանկարժեք կտորները ու ձիերը, մնացած բոլորը Արտավազդի և Լևոն անտիպատեսի հետ ուղարկեց, ընդ որում վերջիններս պետք է հետո միանային իրեն Զագիրայում: Վախթանգի մայրը ու հորանգաղե անունով բույր խնդրեցին իրենց վերցնել հետները, որպեսզի աղոթեն Երուսաղեմում: Նա նրանց վերցրեց իր հետ, որից հետո Վախթանգն ու Խոսրովը բռնեցին Արտավազդի ճանապարհը: Այստեղից Վախթանգը

մոր ու բորոջ հետ մեկնեց Երուսաղեմ, իսկ Խոսրովը սկսեց սպասել նրանց Անտիոքում: Վախթանգը մոր ու բորոջ հետ հասավ Երուսաղեմ, սուրբ կիրակիում աղոթեց, խոնարհվեց բոլոր սուրբ վայրերին, առ բարձրալիկ ուղղեց աղոթքը, հարուստ գոհեր մատուցեց և վերադարձավ Անտիոք, իսկ կեսարի անտիպատոս Լևոնն ու Վախթանգի իշխան Արտավազը 20.000 ընտրյալ հեծյալների հետ Խոսրովից անթիվ նվերներ տվեցին կեսարին, սակայն Վախթանգի նվերներն էլ էին անսահման: Կեսարը դեսպանորդների միջով փոխանցեց իր ուրախությունը և գոհությունը աստծուն, իսկ Վախթանգին էլ գովեց իր բարի մտադրությունների համար: Նա Վախթանգին փոխանցեց. «Հրամայում եմ Լևոնին հետևելայլը՝ թող նա պատանդանալով ու հնազանդության մեջ բեգ մտն, ինչպես իմ մոտ կլինե՞ր: Եվ ահա Վախթանգի ձեռքի տակ հավաքվեցին հույներ, վրացիներ ու հայեր՝ 50.000 ընտիր հեծյալների կազմով: Այդ ժամանակ պարսից արքան հրամայեց Վախթանգին. «Զանի որ բո մայրն ու բույրը մեծապես դժվարանում են, թող նրանք մնան իմ թագավորությունում, որպեսզի միասնաբար լշենք մեր ուրախությունը: Դրանից հետո, երբ նրանք ցանկանան վերադառնալ Զարթի, թող վերադառնան Առանյան ճանապարհով, իսկ եթե ցանկանան սպասել բեգ, ապա թող այդ անեն Ուռա բաղաբում»: Խոսրովի հրամանը Վախթանգի սրտովը եղավ և, հավաքվելով իրար գլուխ, նրանք մեկնեցին: Եվ բոլոր կողմեր պարսից արքան սուրհանդակներ ուղարկեց իր բոլոր մեծատոհմիկներին ու տեղեկացրեց այս ամենի մասին, իսկ նրանք, պատվեցին մեծ ուրախությամբ, բանգի, կարծես կրակված վառվում էին հնդիկների, սինդացիների, աբաշների ու գուրգանների դեմ պատերազմելու տենչով: Եվ ահա նրանք եկան Բաղդադ, որտեղ նրան մեծ ուրախությամբ դիմավորեց պարսից ազնվականությունը: Սկզբում նրանք լշեցին արքայական հարսանիքը, որն իր մեջ ընդգրկեց կեց ամսվա անմոռանալի ուրախություններ, իսկ դրա ավարտից հետո արքան հարուստ ընծաներ տվեց Վախթանգի մորն ու բորոջը, որից հետո վաղաք մեկնեցին Ուռա: Պարսկաստանի ողջ բնակչությունը Վախթանգին պատվում էր իրենց Խոսրով արքայի հետ համահավասար: Այս ամենից հետո նրանք մեկնեցին թշնամիների դեմ: Սկզբում մեկնեցին Գուրգանտի, գրավեցին այն, չարդեցին բնակչությանը, տեղում էլ հաստատեցին պարսկական ցեղեր: Այդուհետ գուրգանները դարձան գուրդացիներ և մինչև այժմ էլ հանդիսանում են պարսիկների հարկատուները: Այնտեղից նրանք մտան Ֆոկաստան և այնտեղ մեծ ճակատամարտում ու մենամարտեր տվեցին, իսկ այնտեղ սովորական բան էր, որ նրա առաջ, ով հաղթում էր մենամարտում, հաղթվածի ողջ զորքը դադարապետ դիմանքի էր դիմում: Այդ ընթացքում Վախթանգ արքան խոցեց 15 բունբերդներ, որոնք մինչ այդ տապալել էին պարսից շատ հսկաների: Ֆոկաստանում մոլորո այդ ճակատամարտերում նրանք անցկացրին երեք տարի և նվաճեցին Ֆոկաստանի հողերի մեծագույն մասը, սակայն ամրացված բաղաբներն ու ամրությունները չկարողացան հաղթահարել, բանի որ դրանք պատված էին պարսիկներով: Այդ ժամանակ նրանք պարսից արքայից վճար ստացան, ի դեմս 1.000 լիտր մուսկուսի, նույնքան էլ ամբարի, 10 նավ անուշահոտության, մեկ ողջ նավ թանկարժեք բարեկ, 100 ուղտաբեռ սուկո և 50 ուղտաբեռ արծաթի: Այնտեղից նրանք մտան Սինդ: Ահա այստեղ սինդերի արքան իր զորքը տեղակայեց ամրացված բաղաբներում և, որ կողմ որ չէին ուղղվում պարսիկները, որպեսզի բռնեն սինդերին, սրանք ելնում էին ամրություններից ու դաժան հարվածներ հասցնում պարսիկներին: Այդուհետ պարսից զորքից անթիվ բանակություն ընկավ: Այնուհանդերձ Վախթանգի ռազմիկները Զրիստոսի աջակցությամբ անվառ էին մտնում և ամենուր հաղթում էին թշնամիներին, սակայն առանձնահատուկ արիությանը աչքի էին ընկնում այն չորս ազնվատոհմիկ ռազմիկները: Վախթանգը և հույն Լևոնը պատկերային բազաբար մարտնչող շատ սինդ աշխույժների, իսկ այդ ընթացքում սրանց արքան (**Հեփթադական թագավորության արքա Վահշունավարը – Մ.3.**) գտնվում է Սինդ բաղաբում: Հենց այս բաղաբի շուրջն էր, որ ընթացան առանձնահատուկ դաժան մարտեր: Սինդերի արքան դուրս էր հանում սինդական հեծյալներին և այդ ժամանակ տեղի էին ունենում դյուցազունների մենամարտեր: Որոշ օրերում հաղթում էին սրանք, իսկ այլ օրերին՝ նրանք: Սինդերի արքան, սակայն, անձամբ հաղթեց իր դեմ ելած բոլոր դյուցազուններին, սակայն երկար օրերի ընդհարումների ժամանակ այրալետ էլ չհանդիպեց Վախթանգին: Այդ ժամանակ բաղաբի դարպասների դիմացին նույն այդ դաշտում սինդերի արքան զինքով խորը խանդակ փորել տվեց իր հեծյալներին թաքցնելու համար, վարպետորեն ելքեր նախատեսելով արագ ելնելու նպատակով, որից հետո այնտեղ տեղակայեց մեկ տասնյակ ընտիր հեծյալներ: Վաղ առավոտյան նա դաշտ հանեց մի ուն դյուցազունի: Այդ օրը դարպասների մոտ հսկողություն իրականացնելը վիճակված էր Վախթանգին: Եվ ահա այդ դյուցազունը ելավ ու մենամարտի կանչեց նրան՝ մտադիր լինելով իրապուրելով առաջ բաշել և հանձնել այն հեծյալների ձեռքը: Այդ ժամանակ Սաուրմագը՝ արքայի հաջիքը, ելավ ու ասաց. «Դու արժանի չես արքայի հետ մենամարտելու, բեգ հետ պայքարի դուրս կգամ ես, ինչպես հասարակը հասարակի», որից հետո նետվեց նրա վրա: Սինդը, սակայն, դիմեց փախուստի և Սաուրմագը, ինչպես սովորաբար էր, սկսեց հետապնդել նրան, բանգի ոչ մեկ անգամ էր, որ այդ դաշտում նման բաներ էին եղել: Այս անգամ, սակայն, երբ այդ սինդը սուրաց դարանում տեղակայված վերը հիշատակված հեծյալների ստուով, հենց այդ ժամանակ էլ սրանք նետվեցին նրա հետևից ու սկսեցին հետապնդել: Իր հեղթին փախողը ևս անակնկալ շուռ եկավ ու եկավ Սաուրմագի վրա: Սաուրմագը խոցեց նրան նիզակով, սակայն մնացած այն տասս հոգին սպանեցին նրան: Այստեղ ահա արդեն Վախթանգը անձամբ առաջ նետվեց երեք բարձրատոհմիկների հետ՝ Արտավազգի, Բյուրաստյանի և Նասրի ուղեկցությամբ, ընդ որում նրանց հետ էր նաև Լևոնը: Այն սինդերը, սակայն փախան: Վախթանգը իր զինակիցների հետ հետապնդեց նրանց մինչև Բաղաբային դարպասներ, սակայն նրանք հասցրեցին թաքնվել ներսում: Վախթանգը, լցված տխրությամբ, վերադարձավ ու սկսեց սգալ Սաուրմագի դիակի վրա, բանգի սա իր սիրելի եղբայրն էր, չէ՞ որ նրանք իրար հետ էին մեծացել, իսկ Սաուրմագը իր դայակի և Արտավազգի իր եղբորորդին էր՝ նվիրված, հուսալի ու բազաբի մի մարդ... (**այնուհետև մենք անան պատմվում է Վահշունավարի ու Վախթանգ I Գորգասալի միջև ընթացած բանակցությունների մասին, երբ հեփթադների արքան, հասկացնելով Վախթանգին վերջինիս շահը, համոզում է դադարել Պարսից թագավորությանը աջակցելուն, բանի որ այնուհետև վերջինս կոտնձգի նաև Իբերիայի դեմ, իսկ Վախթանգն էլ, ակնհայտորեն ընդանելով դիմացինի ասածը, սակայն այդ պահին ի վիճակի չլինելով այլ կերպ վարվել, մշուշոտ ակնարկում է, որ այդ պահին իրենց այդ կերպ է հարմար վարվել, իսկ ապագայում էլ իրենք հույս ունեն աստծու օժանդակությանը դիմանալ: Չհանձնելով հաջողությանը՝ Վահշունավարը մենամարտի է հրավիրում Վախթանգին, որն ընդունում է մարտահրավերը – Մ.3.**): Այստեղ ահա ելավ սինդերի արքան, իսկ Վախթանգը դիմեց իր զինակիցներին. «Հույսներդ որեք աստծու վրա և պահեք թիկունքս», որից հետո ինքն էլ ելավ: Երկուսն էլ սեղմում էին նիզակները: Եվ ահա նրանք սկսեցին սուրալ և ամեն մեկը ձգտում էր խոցել մյուսին նիզակասայրով: Ի վերջո, սինդերի արքան որսաց պահի և, պատրաստ խրելու նիզակը Վախթանգի մարմնից, նետեց այն, որպեսզի խոցի նրան, սակայն, շնորհիվ իր խիզախության, ճարպկության և մարմնի ուժի, Վախթանգը խուսափեց հարվածից, փոթորկի նման շրջանցեց հակառակորդին և խոցեց վերջինիս ուսը: Սինդի արքային չփրկեց զրահների ամրությունը և նա խորը վերք ստացավ, բանի որ նրան խոցել էին արևակապի խորությամբ: Սինդերի արքան ընկավ, Վախթանգը մոտեցավ նրան, մեկնեց ետքը, ճանկեց նրա ոտքը և բարձր տվեց պարսից արքայի մոտ: Այստեղ բոլորը միաձայն աղաղակեցին և սկսեցին փառաբանել Վախթանգին: Եվ լցվեց ուրախությանը ոչ միայն պարսից արքան, այլև նրա ողջ բանակը: Դրանից հետո պարսից արքան կանչեց վարպետ մի բժշկի և կցեց նրան Սինդի արքային՝ որպեսզի հետազայում ստանա նրանից Սինդը, իսկ սինդերը իրենց արքայի բազակայության պայմաններում որպես արքա էին հաստատել վերջինիս որդուն (**Հեփթադական թագավորության ապագա արքա Թորամանային – Մ.3.**): Այստեղ էլ հենց Վախթանգ արքան խորհուրդը տվեց պարսից արքային բաց թողնել սինդերի արքային և նրանից հարկ ու պատանդներ վերցնել, բանի որ Սինդը անվաճելի իրենց ուժի բաժնի չէր: Պարսից արքայի սրտին հաճելի եղավ այս խորհուրդը, նա բաց թողեց Սինդի արքային, նրանից կրկնակի ավել հարկ վերցրեց, բան Ֆոկաստանից, ինչպես նաև որպես պատանդ իր մոտ պահեց նրա որդիներին: Սինդից ստացած ողջ հարկը պարսից արքան նվիրեց Վախթանգին: Այդ ժամանակ էլ հենց Սինդի արքան մեծ բարեկամությամբ կապվեց Վախթանգի հետ՝ ամենից առաջ այն բանի համար, որ, կենդանի ընկնելով նրա ձեռքը, նա իրեն կյանք պարգևեց, իսկ հետո էլ այն բանի համար, որ նա իր ազատությանը հասավ: Դրա համար նա ևս Վախթանգին մեծագույն ու անգնահատելի նվերներ տվեց: Եվ ահա գնացին նրանք Սինդից այնտեղ մտնելու չորրորդ տարին ու ձեռք չտված մնացին Սինդի բաղաբները՝ Սինդիան, Տոպորը և Կիմաին: Այնտեղից նրանք մտան Աբաշեթ: Աբաշները զբաղեցնում էին ցերեկ ու եղեգներով պատված մի երկիր, որտեղ նավեր չէին լողում, գազաններ չէին թափառում, իսկ իրենք՝ աբաշներն էլ, լինելով Պարսկաստանի հարևանները, հարատև պատերազմի մեջ էին վերջինիս հետ: Այնուհանդերձ ցերեկ ընթացքը փոխեցին, եղեգները այրեցին կրակով ու ամալացրին Աբաշեթին, որից հետո պարսից արքան ապաշեներին երկու մասի բաժանեց, մի մասին թողեց տեղում, իսկ մյուս մասին էլ, մոտ 10.000 տան կազմով, վերցրեց հեղու և բնակեցրեց տարբեր վայրերում: Հենց սրանցից են սերում բորդերը, որոնք այն ժամանակ գերելարված աբաշների հետնորդներն են» (**«Զարթիս-Ցիսվոբեա», Զիվանշիր Զիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»**):

«Շարունակվող խաղաղությունը շրջակա ժողովուրդների հետ հնարավորություն տվեց Վախթանգ արքային (**Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալին – Մ.3.**) մեծացնել իր ժողովուրդի ռազմական ուժերը, այնպես որ Պերոզ արքան (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.3.**), այն բանից հետո, երբ հարթվեց հոնդից և սկսեց անհապաժանություն գալ Սինդում բռնկված խռովությանից, խնդրեց Վախթանգ արքային սրանց կարգի բերելու համար օգնություն ցույց տալ: Վախթանգ արքան չիրաժարվեց օգնել Պերոզին, եկավ Պարսկաստան ոչ փոքրաթիվ զորքերով, մարտի մեջ մտավ սինդերի դեմ, գերեց սրանք արքային և ներկայացրեց նրան պարսկական տիրակալին: Պերոզը մեծ նվերներով պարգևատրեց Վախթանգ արքային և նրա հետ բարեկամական դաշինք կնքեց, որը բավականին օգտակար էր իբերների համար» (**Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 72**):

⁹⁸⁶ «Այնուհանդերձ նա (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.3.**) ի վերջո նրանց ձեռքը գերի ընկավ: Երբ ռումների շենոն կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր շենոնը (474-491) – Մ.3.**) լսեց այդ, իր սեփական փողից ուղարկեց, նրան ազատեց և հաշտեցրեց նրանց

հուների հետ: Պերոզը հունների հետ դաշինք կնքեց, որ նա այլևս սահմանը չի անցնի նրանց հետ պատերազմելու համար» (Յոշվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 10):

«Պարսկաստան գնալու ութերորդ տարում Վախթանգը (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալի – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Անտիոք և ժամանեց Ուռու: Պարսից արքան (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Ֆ.) Վախթանգին առաջարկեց կին վերցնել իր արքայական ազգականուհիներից մեկին, սակայն վերջինս սասց. «Ինձ հարիր չէ երկու կին ունենալը, քանզի ես որպես կին արդեն ունեմ կեսարի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն I-ի – Մ.Ֆ.) արջկան: Ծանր եկավ սա խոսքով արքայի սրտին, սակայն նա չարտասայություն արյ իմ սպին, իսկ Վախթանգը, հանդիպելով իր մորն ու բորոջ, վերադարձավ հունական ու հայկական սահմանները, այն դեպքում, երբ հույն Լևոնը գնաց Ծամշաթ» («Զարթիս-Ցիսովերբա», Ձիվանշիր Ձիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասալի կյանքը»):

⁹⁸⁷ «Հետո, սակայն, նա (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Ֆ.) դրժեց խոստումը, Սեդեկիայի նման վերադարձավ պատերազմելու և ճիշտ նրա նման էլ ընկավ իր թշնամիների ձեռքը: Նրա բանակը ջարդվեց, ցրվեց և ինքն էլ կենդանի գերի ընկավ: Իր կյանքի փրկության համար նա հպարտությանբ խոստացավ, որ 30 ջորու բեռ արծաթե դրամ կտա: Եվ ահա նա մարդ ուղարկեց իր գերիշխանության տակ եղող երկրները, բայց այնտեղից հագիվ կարողացան 20 բեռ հավաքել, որովհետև նախորդների օրոք թագավորական գանձարանը, նախապես կատարած պատերազմների պատճառով, դատարկվել էր: Եվ մյուս տաս բեռների փոխարեն նա իր Կավաստ (Պարսից թագավորության ապագա արքա Կավաստ I-ին – Մ.Ֆ.) որդուն գրավ և պատանդ թողեց, մինչև որ նրանց կուղարկեր մնացածը, և ահա նա երկրորդ անգամ նրանց հետ պայմանագիր կնքեց, որ այլևս չի պատերազմելու» (Յոշվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 10):

⁹⁸⁸ «Այդ լսեցին Հայոց աշխարհի մարդիկ, որոնցից շատերն այն տարի Աղվանքում էին գտնվում և կռվում էին ապստամբ բերդաբնակների հետ, իսկ բոլոր նրանց գորագույնն էր Զարաթուստի: Այդ ժամանակ Հայոց աշխարհում էլ Անդրվշնասպ Յոզմանդյանն էր մարզպան, իսկ բրիտանոյա հայ մարդիկ, որ այն տարի այնտեղ կռվի մեջ էին, ավելի շատ վիրավորվում ու մաշվում էին ուրացության արև ժամանակ անբարեհաճ դարձած Հայոց հետին իշխանների արհամարհանքներից ու նախանձությունից, քան թե պարսիկ զորագույնների բռնի գործողություններից» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 66):

⁹⁸⁹ «/68/ Այն ժամանակ հայտնեցին Բագրատունյաց տեր Սահակին, թե հայերն և Հայոց զորավար Վահանը Հայոց երկրի վրա մարզպան են կարգել, իրեն՝ Սահակ ասպետին տրվել է մարզպանությունը, Վահանին՝ Մամիկոնեցի տերությունն ու Հայոց սպարապետությունը, որոնք նախ հաստատվել են Աստծո իրամանով, ապա ընդունվել հայերի կողմից, իսկ հետո արդեն նրանք լսեցին պարսից զորքի գալու բոր: Տեսնելով իրենց զորքի պատրաստության անկազմակերպ վիճակը՝ նրանք մտածում էին առժամանակ փոխադրվել Տայոց գավառի որևէ ամուր տեղ: Եվ դարձյալ, հիշելով Աստծո ամենահաղթ օգնությունը, նրանք ասացին. «Հաղթանակը ձեռք է բերվում ոչ թե շատ կամ քիչ զորքով, այլ՝ Աստծո ձեռքով, մանավանդ մեր գործերը, որոնք միանգամայն նրա շնորհիցից հաջողության են սպասում: Այժմ անհրաժեշտ է ուրիշ ոչինչ չմտածել, այլ շտապով գնալ նրանց դեմ և հաղթության գործությունն էլ հայցել ամենափրկիչից»: Նրանք այսպես էին մտածում աստծո թեյադարանից: Եվ ահա մարզպան Սահակը, Հայոց սպարապետ Վահան Մամիկոնյանն ու նախարարներից ոմանք մնացին ոստանում՝ առաջ գնացողներին քաջալերելու և բարի հույս ներշնչելու, իսկ անօրեններին էլ՝ սրտաբեկ անելու ու արասպիզեցնելու համար: Այնուհետև պատերազմի պատրաստվեցին Բաբգեն Սյունին, որն այն ժամանակ էլ կռվեց Սյունյաց իշխանության տեր, Մամիկոնեցի ամենաքաջ սեպուհ Վասակը՝ Վահան սպարապետի եղբայրը, մարիազ Գարջույը, Արշավիր Կասարականի երկու որդիները՝ Շիրակի տեր Ներսեսին ու նրա եղբայր Հրահատը, Գնունյաց տոհմից երկու մարդ՝ Գնունյաց իշխան Ատուրը և նրա եղբայր Առաստոնը, ինչպես նաև նրանց զորքը, որ թվով ընդամենը 400 մարդ էր: Մոտենելով եկեղեցին՝ նրանք երկրպագեցին աստծուն՝ ամենայնի արարչին ու զորացնողին, և նրանից խնդրեցին իրենց օգնական ուղարկել Սուրբ Նահատակ Գրիգորի, Հայոց բոլոր սրբերի ու այժմ Նահատակված Քրիստոսասերների սրբազան ճգնությունն և Սուրբ Խաչի զորությունը: Եվ փրկիչ Քրիստոսը, մարդասիրաբար գթալով ու նայելով նրանց արժանավորապես խնդրածներին, նրանց հետ օգնականներ առաքեց՝ ինչ-որ խնդրել էին իրենից, և խաղաղության Դանապարհի դրժեց: Նախարարներն և նրանց հետ եկած բոլոր զորական մարդիկ երկրպագեցին նաև իրեշտակակրոն սուրբ կաթողիկոս Հովհաննիս, որը, հողեղեն սնունդ մատակարարելով, իր ճշմարիտ ու արդար ոգու օրհնությամբ նրանց պատերազմ ճանաչեց: Ապա՝ հրաժեշտ տվին ասպետ Սահակ մարզպանին, Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանին և իրենց մյուս ընկերակիցներին, որոնք այնտեղ՝ ոստանում, էին մնալու նրանց հետ, ու խնդրեցին հոժարությամբ արագ հեռացան: Սուբերում անհնազանդացած՝ նրանք ասում էին. «Ո՛վ գիտի, կկարողանա՞նք հասնել գետի այն հունը, որով պարսից զորքն է կամենում անցնել, որպեսզի այնտեղ մի թաքստոց վայրում պասսենք և, երբ առավոտ ծագի այնտեղ հասավ նաև պարսիկ մարզպան Անդրվշնասպը և լսեց, որ այնտեղ է Վասակ Մամիկոնյանը: Եվ Մամիկոնեցի քաջ սեպուհ Վասակը, իմանալով Անդրվշնասպի ու մյուսների՝ այնտեղ գտնվելու մասին, խիզախությամբ հնար գտավ փրկության, որպեսզի նույն ժամում իր զորքն այնտեղից անվասա դուրս բերի: Եվ ահա նա կարգադրեց երկու-երկու, երեք-երեք զույգերով կամ ավելի մեծ խմբերով փողոցներով կամ այլևայլ անհայտ անցուղիներով դուրս գալ շենից ու իրարից անջատ շտապել հասնելու Վարազմավորտ գյուղը, ուր Հայոց նախարարները և այրուծին էին գտնվում, այնտեղ էլ տեղեկությունը հաղորդել նրանց, իսկ ինքը՝ Մամիկոնեցի քաջ սեպուհ Վասակը, պատգամավորները իրենց ու սուտ խոսքով միողեցնելու համար Անդրվշնասպին հայտնեց, թե. «Ես Հայոց մասին բեզ ասելիք ունեմ, որը լսելով, դու և բեզ հետ եկածները հաստատապես հաճելի ու օգտակար պիտի համարեք արյաց արքայի (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ի – Մ.Ֆ.) և Հայոց աշխարհի համար»: Անդրվշնասպն այս լսելով, թեպետ և մտքում այնպիսի ուրբախեցավ, կարծելով, թե հաստատ գայիս են հանձնվելու, սակայն, նրա մոտ հղելով իր բանբերին, խստագույնս հարցրեց էր. «Ապաստամբ մի աշխարհին ի՞նչ ունի ինձ հղելու»: Եվ Մամիկոնեցի քաջ սեպուհ Վասակը, արդեն համոզված, որ իր այրուծին գյուղից անվանա հեռացել է ու այնուհետև ոչ մի վտանգ չկա, Անդրվշնասպի կողմից եկածներին ասաց. «Մենք մինչև այսօր ոչ մի վատ բան չենք արել և արքունի գործերին էլ ոչ մի վնաս չենք տվել, բայց դու ինձ հրամայիր հաղորդել պատգամ, որպեսզի դուք էլ լսեք, ապա տեսնեք ու հասկանաք, թե ինչ է արժանի և ինչ պիտի անել»: Եվ պատգամավորներին արձակելով՝ ինքը հեծավ իր երիվարի և այնտեղ գտնվող մյուս պարսիկներին ասաց. «Ես ծաղրի համար ձեզ մոտ այրպես խոսքեր ասացի պատգամավորներից: Ինձնով ոչ ոք ոչ մի պատգամ էլ չի հղել ձեզ: Ես եկել ձեզ տեսնելու, որ իմանամ՝ ինչ եք, ինչացու, բայց դուք վատ մարդիկ եք, անպիտան եք ու եկել եք չարություն անելու, ուրեմն և կհանդիպեք չարության ու կկորչեք»: Այսպես խոսելով՝ քաջ տղամարդը հանգիստ ու աներկյուղ հեռացավ: Նույն այր քաջը, հասնելով Հայոց զորքին, պատմեց, որ պարսից զորքը շատ մեծ է, բայց նրա մեծ մասը կազմում են անալիտանները՝ գոռով մի տեղ հավաքված ցնցոտիակիր էշ բռնողները: Եվ այսպիսի խոսքեր լսելով Մամիկոնյանն քաջ սեպուհից՝ Հայոց զորքի մարդիկ միաբանությամբ իրենց մեջ խորհուրդ արին ու մտածեցին, որ անհրաժեշտ է դաշտից տեղափոխվել լեռնակողմը, իսկ միաբան խորհուրդն էլ այս էր. «Եթե կռվելու ենք», - ասացին, - «ապա Աստծո օգնության այնտեղ զորանալը, որ հաջող է ու բարի, իսկ եթե ուրիշ որևէ բան պատահի, ապա լեռնակողմի ամրությունը մեր պաշտպանությունն է ու մեր օգուտը»: Եվ քաջվեցին, գնացին Մասյաց այն գյուղը, որի անունն է Ակոռի: /69/ Լսելով, որ վաղը պարսից զորքն իրենց վրա պատերազմի է գալու, այն օրերի սովորության համաձայն, նրանք շտապեցին գիշերային պաշտոն կատարել: Եվ առավոտյան աղոթքներն էլ ավարտելով՝ բոլոր այնտեղ գտնվողները կազմ ու պատրաստ պարսից դեմ ելան պատերազմելու: 400 հոգին չորս մասի բաժանելով՝ այնժամ միջի մասի զորագույնները կարգեցին Սյունյաց իշխան Բաբգենին և Մամիկոնեցի քաջ սեպուհ Վասակին, ծախակողմում՝ մարիազ Գարջույին, աջակողմում՝ երկու Գնունիներին՝ Գնունյաց իշխան Ատուրին ու նրա եղբայր Առաստոնին, իսկ երկու մասերի արանքում էլ իրենց զորքով դասավորեցին Շիրակի քաջ ու ընտիր իշխան Ներսես Կասարականին և նրա եղբայր Հրահատին: Ասացին, թե որ կողմը տկարանա, նրան հասնելով ու փութաբանորեն գորացնելով կոզներ, որպեսզի բոլոր կողմերից էլ ուժեղ լինեն, բանգի բոլորն էլ վստահ էին այն մարդկանց վրա՝ որպես քաջերի, արդարների և ուխտապահների: 400 մարդկանց դասավորելով այսպես և փառք տալով Աստծուն՝ նրանք միաբան աղաղակելով ասացին. «Օգնիր մեզ, մեր Փրկիչ Աստված, հանուն և ի փառք քո անվան: Թող հեթանոսները չհամարձակվեն հարցնել, թե հապա ո՞ր է նրանց Աստվածը»: Եվ ճակատողները ելան հայտնի սարի լանջավորով բարձրավանդակը: Հայոց զորքի այս սակավությունը տեսնելով՝ պարսից զորքերը տեսնեցին, որ նրանք խելացնորմած կամավոր եկել են մեռնելու: Եվ ահա պարսից զորքերից քաջ ու ընտիր ծխավորները հեծավ հարձակվեցին Հայոց զորքի վրա, սակայն վատ ձեռք պարսիկները հետ մնացին, իսկ քաջ երիվարներն իրենց հեծյալներին հասցրին պատերազմի վայրը: Այդ ժամին Գարջույն մարիազը, իր հարյուրական առած և նենգելով ավետարանի ուխտին, պարսից զորքի կողմն անցավ: Եվ ահա աստծո հրամանին համաձայն մնացին Հայոց երեք հարյուրյակը՝ նման Գեղեռնի լողորած երեք հարյուրյակին: Նրանք դիմեցին դեպի պարսից զորքերը և, բարձրալի օգնականությամբ առաջանալով, բախվեցին հակառակորդի ամենա ընտիր տղամարդկանց հետ, նրանց պատերազմի դաշտում կտորեցին, գետնի վրա դիպավայլ արին, իսկ պարսից զորքի մնացած բազմությունն էլ ձորներում ու առապար տեղերում ցրվում ոչնչացրին: Այնտեղ, Մամիկոնեցի քաջ սեպուհ Վասակն ու Բաբգեն Սյունու կողմում ջախջախված ընկան մարզպան Անդրվշնասպը և այլ մեծամեծներ, ուրացած հայ նախարարներից ոմանք ու պարսիկներից շատ ուրիշները: Ատուրի և Առաստոնի ձեռքով ևս մահ գտան շատ քաջեր, սակայն արդարության թշնամին Ատուրի և Առաստոնի ձեռքից մազապուրծ

փրկեց Սյունյաց տեր Գրիգորին ու ապրեցրեց, պահեց մի այլ չար գործի համար: Դեռ դրանից առաջ, սակայն, երանելի Արշավիր Կամսարականի որդի Յրահատը պարսից զորքից առաջ եկած մի մարդու նիզակահար անելով սատկեցրեց, բայց, միևնույն ժամանակ ևս մարդու աջով բաջալերված պատերազմի մեջ էին մխրճված, մադիսագ Գարջուլը կատաղած գնդով, ապստամբ ուրիշ հայ ազատներով և իր հետ գտնվող զորքով հանդերձ, խոր ձորերով աներևույթ անցել, հասել էր ուխտապահ Յայց զորքի թիկունքի կողմը: Կարծելով, թե նրանք մատծո թշնամիներին կտողերով զբաղված և իրեն չեն նկատի՝ նա կամեցավ թիկունքից հարձակվել Երիստոսով գորացածների վրա, խաբեությանը հաղթանակ տանել և մեծ անուն վաստակել: Այնպես ստացվեց, սակայն, որ, կատաղած զորքերի խոդախառն մի հայի աղաղակը լսելով, մի ուրիշ հայ զինվոր հանկարծ բողոքի աղմուկ բարձրացրեց Կամսարականների շուրջը: Սրանք սկզբում զայրացան և նույնիսկ ուզում էին այդ մարդուն սպանել, թե մեր զորքն է թիկունքում և դու թո ստով գործին խանգարում ես, ապա Ներսեսին իր եղբայր Յրահատի հետախուզությանը հաստատեց, որ եկող զորքը թշնամական է, և երկու եղբայրները շատ քիչ մարդկանցով հարձակվեցին այն մեծ բազմության վրա: Հերոսական Ներսես Կամսարականը հասնելով նիզակահարեց ու սպանեց կատաղած զորագլխին, որ մի հզոր ու քաջամարտիկ այդ էր, և, մնացած ողջ զորքն առջևից բռնելով, պատերազմում ընկած մյուս բոլորից ավելի շատ դիակներ փռեց երկրի վրա: Եվ ահա այն օրը դարձավ Երիստոսի հավատացյալների ուրախության, ինչպես նաև՝ Երիստոսին ուրացածների ամոթի ու անարգանքի օր: Իրոք, ճշգրտորեն կատարելով հաստատվեց մարգարեի խոսքը, որ ասում է, թե. «Իմ որ օգնի Աստված, մեկը հազարին կհալածի, և երկուսը՝ տասը հազարին կշարժեն»: Երբ որ արդարության թշնամի սատանան տեսավ պատերազմի այս փառավոր ավարտը, սաստիկ ընկճվեց և մտածեց, որ ամեն ինչ, նույնիսկ շատ անհնարին գործերն էլ կատարվեցին իր կամքին հակառակ, բայց, եթե ինչի որ ձեռնհաս չեղավ՝ հաղթվեց, ապա կարող է գտնել մի փոքր տրուստեցնել այն քաջերի սրտերը, որոնք դեռևս տեղյակ չեն իր աղետների ու պարտության հանգամանքներին: Եվ ահա նա գտավ իրեն արբանյակ դարձած երկու մարդու, մեկը Փնթունյաց տոհմից՝ Վառզոռ անունով, մյուսը՝ Սահառունյաց տոհմից՝ Վասակ անունով: Այս երկուսը վաղ առավոտյան, լույսը բացվելուն պես, շուրջ եկան և աղմուկ-աղաղակով սուրբ հայրապետ Յովհաննի ու Յայց երկու ավագ իշխանների՝ մարգարան Սահակի ու Վահան Մամիկոնյանի, ակնաչքներին գունեցին, թե. «Պատերազմի մեջ երկու կողմերը խառնվեցին»,- թեև նրանք ընտել չէին ևլ տեսել պատերազմը,- «և զորացավ պարսից կողմը ու պարտության մատնեց Յայց զորքերին: Փախուստի դիմեցին»,- ասում էին,- «և թշնամիների սրերից ընկան հայ զորավորները, մեռան քաջ Վասակ Մամիկոնյանը, խիզախ Բարգես Սյունին և երկու անվանի տղամարդիկ՝ Հիրակի տեր Ներսեսին իր սիրելի եղբայր Յրահատի հետ: Փնթունյանը ևս մեծ անասունը և Յայց մնացած ողջ զորքը Ակոռիի լանջավորում գետին տապալվեցին ու դիակնացան: Հռոմ գունդակներից միայն մեկը մնացին, որ եկել, ահա ձեզ եկք պատմում»: Եվ այս գունդը դեռ էր տարածվել Դվինում, որպեսզի չար դևը չուրախանա քաղաքը շատ աղմուկ գցելով, երբ վաղվադարի եկավ հասավ Փնթունյաց տոհմից ավետաբեր հրեշտակը, որի անունն էր Առաստոմ: Նա բարձրագույն ծայնում էր. «Հաղթեց Սուրբ Խաչի զորությունը, որ միշտ է հաղթուն»...: Նրանք հետո անհոգ խաղաղությանը ընդունեցին ձմեռային հանգիստ օրերը և պարտաստությունն տեսան զարնանը պատերազմելու համար» (Ղազար Փարպեցի «Յայց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 68, 69):

«Վահանը բոս մարդկանց հորդորանքով տկարանում և հավանքի մեջ, բայց հետո խիղճը տանջում է իրեն, նա զգում է և, ապստամբելով արքայի (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ էր - Մ.3.**) դեմ, շատ անգամ կոտորում է Պարսից զորքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 29):

⁹⁹⁰ «Յայց զորավար Վահան Մամիկոնյանը մարդիկ ուղարկեց Արծրունյաց ականավոր տոհմի, Անձկյաց ու Սոկյաց գավառների տեր տոհմերի, ինչպես նաև Ղոշունյաց ազատների մոտ՝ տեղեկացնելով, թե, ինչպես աստված առաջ օգնեց իր վրա հույս դնողներին...: Չորս գավառների նախարարները լսեցին այս պատգամը և, կետը աջ կողմին փախագնելով, գրոհ տալով գնում էր խառնվելու ոչխարի հոտին, իսկ ուրիշները՝ ձախակողմյան այծերի դասակին միանալով, գնացին արտաքին անդառնալի խավարը: Անձկյաց նախարարներից մի սեպուհ, որի անունն էր Յովհանն և մի ուրիշը, որ Ներսես անունով Երվանդունի էր, նրանց հետ էլ ուրիշ մարդիկ, որ ճշմարտության նվիրված էին, միաբանվելով բարի ցանկության գործին, գնում էին խառնվելու Յայց զորավար Վահան Մամիկոնյանի զորքին: Եվ ահա, երբ նրանք հավաքվել ու ընթանում էին ճանապարհով, մոտեցած Առետն կոչված գյուղաքաղաքին, դա Զառանդուրդ պահոց գատիկ մեծ շարքալում էր, լուսաբացին հանկարծակի նրանց վրա հարձակվեցին Անձկյաց իշխան Սևուկը և Սոկյաց իշխան Յովհանը՝ իրենց մեծաբանակ այրուձիով: Հարձակման ենթարկվածները հանկարծակի եկան, երբ կետը զինված էին, իսկ մյուս կետը՝ անպատրաստ, սակայն, բարձրալի օգնությամբ քաջալերված, աներկյուղ կերպով դիմադրեցին: Եվ ահա նախ Ներսես Երվանդունին հարձակվեց Սոկյաց Յովհանի վրա և, նիզակահարելով, Անձկյաց սեպուհի Յովհանն օգնությանը դիմին տապալեց: Այս Սոկյաց Յովհանը մի ժամանակ Անձկյաց սեպուհի Յովհանի վրա ևս անբարոյական պարծնալով ասել էր, թե. «Նա պարանոցը պիտի օղակ գցել ու բաշել, ինչպես կովին, որովհետև, նա պիտանի չէ ուրիշ գործի», իսկ Յովհանի ազգակից անձկյաց Սևուկն էլ պատասխանել էր. «Օղակը ես կբերեմ, բայց դու գցի որ պարանոցը»: Ահա այս անբարոյական խոսքի համար «կով»-ը նրան չարաչար եղջյուրահարեց, երկվարից գետին տապալեց և կոխկորեց: Այս տեսնելով՝ զորական բազմությունը դիմեց փախուստի: Հետապնդեցին նրանց և ոմանց կոտորեցին, մնացածներին էլ փախստական դարձրած՝ այս ու այնտեղ ցրեցին: Եվ այնտեղ, հայտնաբերեց ճանապարհը ու փառավորվելով Աստծո գործությունը, որով իրենք անկազմակերպ և քիչ զորքով ջարդեցին ու ցանուցիք արեցին այն մեծ զորական բազմությունը, զանազան վայրերում պատմեցին և հզոր Աստծո ահից այս անսպասելի լուրը թնդաց Յայց աշխարհում: Այնուհետև Անձկյաց Յովհան սեպուհը, Ներսես Երվանդունին և նրանց հետ գտնվող մարդիկ, որոնք ձեռքով Աստված ցույց էր տվել իր զորության նշանները, եկան, տեղ հասան» (Ղազար Փարպեցի «Յայց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 70):

⁹⁹¹ «/70/ Նրանք շուտափույց կերպով դեսպան ուղարկեցին վրաց Վախթանգ թագավորի (**Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալի - Մ.3.**) մոտ, որպեսզի նա, իր խոստման համաձայն, հոն գորք տա իրենց: Սա, սակայն, ժամավաճառ խոսքերով ձգձգում էր իր անելիքը, հետո էլ ինչ-որ մի 300 հոն հավաքեց և ուղարկեց Յայաստան, ընդ որում հետ Զարեանդ ձմեռակնից մեկ ամիս չանցած, ինչ-որ պատճառաբանությամբ փութելով նրանց վերստին իր մոտ կանչեց: Եվ ահա Յայց աշխարհին օգնական մնաց Երիստոսի զորությունը, որին ապավինել էին հույսով, սակայն մարդկանցից ոչ ոք չկար, որ օգներ նրանց... /71/ Ահա այսպես, ձմեռային դառնաշունչ ցուրտ օրերն անցկացնելով, նրանք հասան զարնանային ժամանակի բարեխառն եղանակին: Այդ ժամանակ լուր հասավ, թե պարսից բազմաբանակ զորքն է գալիս և իբր արդեն հեր ու Զարեանդ գավառի սահմանին են հասել շատ զորագլուխներ, որոնք են՝ Սուրեն Պահլավը, փուշտիպանան սպար Ատրիստեսը, Վին հոռոյանը, Անրովնասայի Տապյանը, ինչպես նաև Սյունյաց տեր Գրիգորը: Յայց զորավար Վահան Մամիկոնյանը ևս շտապեց: Նա իր հետ առավ նաև Յայց սուրբ հայրապետ Տեր-Յովհաննի և, Յայց զորքը գումարելով, նա փութաշունչորեն ուզում էր պարսից դեմն առնել տեղ այն տեղերում: Նա ասում էր. «Թեքևս կարողանանք թույլ չտալ, որ պարսիկ բազմությունն անցնի Յայց երկրի միջնաշխարհը»: Եվ ահա, իր հետ առնելով նախարարներին, ազատներին ու բոլոր ռախիկներին, որոնք ինքնահոծար ու խնդությանը ելել էին պատերազմի, նա Յայց զորքը Դվինից հանեց, գիշերային ժամերին գնալով հասավ Արտագ գավառը և, մոտենալով պարսից զորքին, բանակեց մի գյուղում, որի անունն էր Ներսեսիպատ: Սուրբ Յովհանն կաթողիկոսը Յայց բանակը գործի կարգադրեց ողջ գիշերը ջերմեռանդ արդթներով պարապել և մարդասեր Փնթից խնդրել բարձր պահելու իր մեծ անունը դեռանությունների հավաքված բազմության մեջ, իր ծառաներին արժանացնել պարծնալի բաժնին, իսկ ուրաջողների դասին էլ բաժնի հանել ամոթը: Ահա հենց այդպես էլ Յայց զորավար Վահան Մամիկոնյանը, սբանչելի ասպետ ու մարգարան Սահակը և Յայց ողջ զորքը միահամուռ ու միասիրտ, հորդորալից հոգով խնդրում էին Աստծո օգնությունը և կատարում սահմանված գիշերային ժամերգությունը: Եվ հասնելով առավոտյան լույսին՝ Յայց Սուրբ հայրապետ Յովհանն օրհնեց ամենքին ու քաջալերելով ասաց. «Աստծո վրա հույս դնողները երբեք չեն ամաչել»: Եվ Սուրբ հոգով ընտիր անոթ՝ Պողոսը համարձակ ծայն գոչելով ասում էր. «Հույսը երբեք անթափար չի թողնում նրանց, ում սրտում սփռված է սերն Աստծո: Չորացեք Աստծով ու նրա բազկի ուժով և այնժամ կկարողանաք կասեցնել չարի բոլոր երևացող ու աներևույթ նետերը: Թող ոչ ոք չգարհուրի, նայելով անօրենների զորական բազմությանը, բանգի, ձեզ հետ լինելով, Աստված ձեզ էլ նրանց աչքում է ավելի շատ զույգ տալիս, և, նրանց շարժելով, ինչպես խափիլ սաստիկ հողմից, կցրի դաշտերի ու բլուրների վրա, վեր ու վար կկորցնի: Արդ, թող ձեզ օրհնի, զորացնի, առաջնորդի և հաղթող դարձնի հզոր աջը Աստծո: Փառք նրան, իր Որդուն և Սուրբ հոգուն՝ միշտ և հավիտյան: Ամեն»: Այս խոսքերին հետո պատրաստվեցին պատերազմի: Յայց զինավառ գնդերը ելան թշնամիների դեմ, իսկ երանելի Յովհանն աղոթում էր: Այնուհետև Յայց զորավար Վահան Մամիկոնյանը սկսեց ըստ պատշաճ կազմակերպել ճակատի յուրաքանչյուր թևը: Կենտրոնական կողմը բազմաբանակ այրուձիով նա տվեց մարգարան ու քաջ ասպետ Սահակի ձեռքը: Աջ թևում կարգեց Բարդ Վահնունուն, Բարգես Սյունուն, Առտո Փնունուն և Փապակ Պալունուն՝ յուրաքանչյուրի այրուձիով ու այլ հավելվածով, իսկ ձախակողմը համեմատ ուխտասեր Կամսարականներին՝ Վահանին, Ներսեսին, Յրահատին, և իր սիրելի եղբայրներին: Աջ կողմում, գնդերի յուրաքանչյուրից մեկական այրուձիով, ինքն էր լինելու: Ուրիշ ավագ տղամարդկանցից էլ կազմեց մի ջուկ՝ ընտիր այրուձիով, Կրեն Վանանդեցու գլխավորությամբ, որի մոտ ուղարկեց ոստանիկ Արշակունյաց Պապին՝ Բարցի որդուն: Եվ բոլոր թևերի ավագներին այսպիսի հանձնարարությունն իղելով՝ ասաց. «Դեպի մեզ են գալիս պարսիկների, կատիչների ու Սյունյաց ճնդի հզորագույն զորականները, որոնց առաջից գիտնեք ըստ իրենց որոշման: Այժմ դուք հանդարտ գնացեք և ուշադիր հետևեցեք մեզ: Առաջ մենք կհարձակվենք: Եթե Երիստոսի շնորհիվ մեր կողմում թշնամուն չարժենք և կիսխցենք, ապա մյուս թևերը մեր ու ձեր առաջ չեն կարող դիմանալ»: Պապը Յայց սպարապետ Վահան Մամիկոնյանի պատգամը տարավ բոլոր թևերի ավագներին: Եվ ահա նրանք, թեպետ և ցանկանում էին գործել ըստ սպարապետի հրամանի, սակայն շուտով պարսից զորքերը շարժվեցին բոլոր թևերում ու չթողեցին հանգիստ մնալ, այլ աջ թևում, ուր Բարդը

Վահանունին էր, ստիպեցին փախչել: Այդ ժամանակ տեր Սահակ ասպետը նիզակով հարձակվեց փուշտիպանաց սալարի վրա: Երկուսի նիզակներն էլ վրիպեցին և, երիվարների վրա մոտենալով միմյանց, նրանք իրար մագերից բռնած էին կռվում: Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանը, տեսնելով, որ Հայոց զորքերը շփոթվելով տկարացան թշնամու առաջ, ձայն տվեց Վրեն Վանանդեցուն: «Առաջացիր», - ասաց, - «թշնամիների վրա և պատերազմ ձեռնարկիր»: Նա, սակայն, զարհուրած պատասխանեց. «Հեմ կարող, այս ժամին դու հույսդ հիմ վրա մի դիր»: Եվ Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանը զորացավ սրտով, երեսը խաչակնքեց ու երկու Կամսարականների հետ միասին հարձակվեց իրեն հասած թշնամիների վրա, իսկ նրանք, առանց դիմարդելու, այլ, իրենց թևեր միանգամից սաստիկ տեղահան անելով, փախուստի մատնվեցին: Եվ այն թևն առնելով՝ մյուսն էլ քաշեցին կենտրոնի վրա: Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանի քաշերը երկու թևերի թշնամական զորքն առաջներն արած տարան դեպի փոքր լանջակողմը և, քաջ զինվորների անթիվ բազմություն դիպալով անելով, ջախջախեցին ու սաստիկ արյունահեղություն արին: Եվ միայն խոռան Վինը, ուրիշ երկու նիզակակիցների հետ միասին, շուր էր եկել և խիզախորեն դիմադրում էր: Այնտեղ էլ Հայոց քաջ զորավար Վահան Մամիկոնյանն իր հզորությամբ սպանեց նրան: Նույն կերպ նաև Շիրակի տեր Ներսես Կամսարականն էլ սպանեց Ատրվշնասայ Տապյանին, իսկ մյուսներից էլ յուրաքանչյուրը շատ քաջերի գետնատարած տապալելով կոտորեցին: Այդ ժամանակ Բարդղի ու հայ մյուս փախստականների գունդը, տեսնելով, որ պարսից զորքերը Հայոց զորավար Վահանի գնդի առաջ թուլացած փախչում են, ոգեակնված զորացան և, այնտեղից վերադառնալով, հալածողների հետևից ընկան, շատերին կոտորեցին ու շատերին էլ առաջներն արած հալածեցին: Պարսից զորքերից սպանվածների թիվն ավելի մեծ էր, քան փախչելով փրկվածներինը, բանի որ մեռածների թվի մեջ էին ոչ միայն պատերազմի վայրում ընկածներն, այլև շատերը, որոնք վիրավորված էին և մեռան այս ու այնտեղ: Եվ Հայոց զորքը բարի անվամբ ու մեծ փառքով, լավ ավարով ու առեղի հարստությամբ վերադարձավ բանակատեղ» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 70, 71):

⁹⁹² «/73/ Այնուհետև Հայոց զորքերը եկան, հասան Ճաղկոտն գավառը և Վարշակ կղզված ջերմուկի մոտ ցանկանում էին մի քիչ հանգստանալ, երբ վրաց թագավոր Վախթանգից (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալից – Մ.Յ.) դեսպանը լուր բերեց, թե. «Վրաց երկիրը մեծ գործ է եկել ու ես, տեսնելով, որ չեմ կարող դիմակայել, խույս եմ տվել վրաց սահմանակից Հայոց լեռները և այստեղ եմ մտնում»: Դեսպանը Վախթանգից ուներ նաև խաբեական նամակ, որի մեջ գրած էր, թե. «Հրաման եմ տվել, որ հոնաց զորքը գա, դեռ չի եկել, բայց, մինչև դուք գաք, նրանք էլ կհասնեն և այնուհետև դուք, մենք ու հոները նրանց կոչնչացնենք: Ինձ թվում է, սակայն, թե երբ հոները հասնեն, մենք անելու բան էլ չենք ունենա, նրանք են գործն ավարտելու, բանի որ հրաման եմ տվել, որ անհամար բազմություն գա»: Եվ ահա, բանի որ ավետարանով ու խաչով տված երդում ունեին վրաց Վախթանգ թագավորի հետ, Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանը, բոլոր ավագ տանուտերներն ու սեպուհները Հայոց ողջ զորքով անհապաղ հասան վրաց թագավորի մոտ, որից հետո, բանակելով Կանգարթ գավառիկ մի վայրում, սակավ ինչ հանգստացան: Այստեղ Վրաց թագավոր Վախթանգը կեղծ ու խաբեական խոսքերով մոլորեցնում էր Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանի և Հայոց մյուս տանուտերների մտքերը՝ մերթ ասելով, թե. «Միհրանը ձեր գալու մասին լսելով՝ խույս տվեց վրաց սահմաններից, երկյուղից Աղվանք փախավ», մեկ էլ թե. «Երկու օրից հոնաց զորքերը կհասնեն»: Ժամադիր խաբեականներն երկու օրն էլ անցավ, երրորդն էլ, դրանից հետո նա չորրորդ օրվան ձգեց պայանադրությունը, նրանից հետո էլ՝ վեցերորդին, յոթերորդին, հետո էլ վրաց ու Հայոց զորքերից խուզարկու մարդիկ ուղարկեց: Երբ սրանք էլ իջել էին ինչ-որ դաշտավայրային տեղեր, այնտեղ էլ նրանց ցույց տվեց շատ կրակների լույսեր ու զինված մարդկանց նմանվող ծառակոծիկներ՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու (Հունաստանի տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծի – Մ.Յ.) խաբեության նման: Հետո էլ ասում էր. «Հոնաց զորքերը մեզ մոտ այս լեռները չեն գալիս, այլ ասում են՝ այստեղ, դաշտում մեզ ցույց տուր հայերին, դրպեսզի հավատանք թո ամեն խոսքին, որ ասել ես մեզ ու երդված»: Այնուհետև, իբր, ասել էր. «Ինչ-որ մեզ հրամայեց, կկատարենք, ապա թե ոչ, չենք հավատում, թե հայերը թեզ հետ միաբան են, իսկ որ դա արդարև տեսնեք, հետո պարսիկներին մեզ թողեցեք, դուք այլևս գործ չունեք»: Այսբանից հետո էլ վրաց թագավորն ավելացրեց: «Արդ, եթե դուք դաշտը չիջնեք, հոնաց զորքն էլ, ինձ չհավատալով, դաշտավայրից դեպի վեր ոչ մի տեղ չշարժվի, իսկ Միհրանն էլ վերադառնա ու Վիրքն ավելի, ձեր գալուց ինձ ի՞նչ օգուտ»: Եվ Հայոց զորքը, որ ուխտադիր էր վրաց թագավորի հետ, սուտ թե ծնարկիտ, նրա բոլոր ասածները ջանում էր կատարել՝ ավետարանին տված երդման երկյուղից: Եվ թեպետ ժամանակը տոթ էր, ստիպված էին իջնել Ճարմանայնու դաշտը: Հայոց իշխաններից ոմանք հաջող բան չէին համարում իրենց՝ Վիրք իջնելը, և թեկուզ այս մասին շատ անգամ ասացին, բանի որ իրենց հավատացողներ չկային, իրենք էլ ստիպված եղան լնել: Հայոց զորքն իջավ Վիրք, բանակեց Նախախիշյալ տեղում և ահա, երեք թե չորս օր էլ չանցած Միհրանը եկավ, հասավ ու բանակ դրեց Հայոց զորքին դեմ հանդիման, Կուր անունով գետի մյուս ափին: Հայոց բանակը տեղափոխվեց պարսից բանակից հեռու մի այլ տեղ և օթևաններ դրեց: Եվ Հայոց զորքից շատերը, մոռացած Աստծո ուխտի ահը ու ոտնահարելով ավետարանի ահալոր երդումը, այն գիշեր գաղտնի պատգամազնացությամբ խոսեցին պարսից զորքերի մեջ գտնվող իրենց սիրելիների հետ, թե. «Մենք Հայոց զորավար Վահանի բռնությանը և ոչ թե մեր սրտի կամքով ենք ընկել այս փոճակի մեջ, բայց մեր մտքերն ու ցանկությունները ձեզ հետ են: Եվ գիտե՛ք, որ ձեր հպատակությունից դուրս չենք գալու, այլ մեր անձերի վրա մինչև այսօր մեղքեր ենք բարդել՝ ի վնաս մեզ, բայց հիմա դուք գիտե՛ք: Թե որ մեր այս բանը երբեք չեք իիշի և մեզ ներողություն չնորի՛եք, առավոտյան, երբ գանք կռվի վայրը, մենք էլ ինքներն ու մեզ հետ էլ շատերին վերցրած, կփախչենք բանակից»: Եվ նրանք իրենց այս խոսքերը հաստատեցին՝ պարսիկների ուխտի երդումը ընդունելով: Հաջորդ օրը պատերազմի դաշտ հասնելով՝ այնժամ վրաց արքան խոսեց Հայոց զորավար Վահանի և Հայոց ուրիշ տանուտերների և սեպուհների հետ ու ասաց. «Լավ եղավ, որ մենք այսօր ենք կռվում պարսից զորքերի դեմ, բանգի հենց մենք էլ բավական ենք, սրանք չեն դիմանա մեր առաջ, իսկ եթե այսօր էլ մենք ուշացնե՛նք, հոները գալու էին և հաղթական անունն ու ավարի օգուտն իրենք էին տանելու»: Եվ մինչև այս ժամն էլ ձգձգելով՝ նա խաբում էր կեղծ խոսքերով: /74/ Վրաց արքայի սուտ ու անախտան խոսքերից վրդովված էր Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանը: Ծանոթանալով նաև Հայոց զորքի թուլությանը, լքածներին ու մեղկացածներին, որոնք բոլորովին նման չէին ուրիշ ժամանակների եռանդուն ու հոժարակամ զորականներին՝ այնուամենայնիվ, Վահան Մամիկոնյանը Հայոց զորագնդերը կազմեց ու պատրաստվեց ըստ պատերազմի օրենքի: Եվ այդ թվեր տալով Բարդղ Վահանունու ու Սատոն Գաբեղիսու ձեռքը, իսկ ձախ թևը՝ վրաց արքա Վախթանգին հանձնելով, կենտրոնական մասը նա ինքը վերցրեց՝ երանելի Արշադիրի երեք որդիներն ու զուռնյաց երանելի տիրոջ հետ միասին, իսկ երանելի ասպետ Սահակին ու Սյունյաց Բաբգենին էլ իր ու Բարդղի արանքում կանգնեցրեց: Կռիվը դեռ չէր սկսվել, պարսից ու Հայոց կողմերը կանգնած էին ճակատ ճակատի՝ միմյանց դեմ հանդիման: Այդ ժամանակ նրանք, որ այն օրն ընդունելու էին նահատակության պատկը, Վերին գործությունը նրանց ցույց տվեց, և նրանք մտքի աչքերով, նահատակությունից առաջ, հայտնապես տեսան իրենց դեմքերի անձածուկ արագնափոխությունը: Նրանք բնական մահկանացու տեսքից փրկվեցին և ընդունեցին վերին գործությունների՝ իրենցանքից կերպարանքը: Մասնավոր Հայոց զորավար Վահանի եղբոր՝ քաջարի Վասակ Մամիկոնյանի դեմքն էր, որ փառավորվեց Աստծո լուսապսակով, և սրբի շատ ընկեր նիզակակիցներ, նայելով նրա փայլակնացայտ դեմքին, որ նման էր մեծ մարգարե Մովսեսի փառավորված դեմքին, չէին հագնելու դիտելուց: Այդ ժամանակ նրա մեծ եղբայրը՝ Հայոց զորավար Վահանն էլ, տեսավ այդ ու, սաստիկ զարհուրած, անմիջապես հասկացավ, որ սա իրենից և այս զազրելի կյանքից հեռացել, գնում է հրեշտակների բանակը ու հենց այսպիսին էլ այն բանակի զորականների տեսքը և կերպարանքը...: Հայերն ու պարսիկները հարձակվեցին միմյանց վրա: Հայոց զորավար Վահանը և Կամսարական երեք եղբայրները, միասին հարձակվելով իրենց թևի թշնամիների վրա, ցանուցի արեցին, փախուստի մատնեցին պարսից զորքերից շատերին, բռնեցին անցկացրին Կուր գետի մյուս կողմը և պարսից զորական երևելի մարդկանցից շատ շատերին էլ քաջաբար կոտորեցին: Այնտեղ Մամիկոնեից քաջ սեպուհ Վասակը նիզակով ուժգնորեն զարկեց մի հզոր տղամարդու ու տապալեց, բայց և հանկարծակի կոտորեց իր նիզակը: Քաջ Վասակ Մամիկոնյանը մի ուրիշ նիզակ փնտրեց և գտնելով՝ այնտեղից շտապ ուրախությամբ վերադարձավ: Հետո, հանդիպելով Շիրակի տեր Ներսես Կամսարականին, որը Նոր էր կոտորել իր նիզակը և ուրիշն էր փնտրում, քաջ Մամիկոնյան Վասակը ձայնը զգած կանչեց. «Շտապիր նիզակ գտնել, Ներսես, և արագ դարձիր եկ, բանգի էլ երբեք չենք կարողանա այսպիսի սքանչելի վաճառի ժամ գտնել, երբ մահն անմահություն է պարգևում, ժամանակավորը՝ հավիտենություն, ապականացուն՝ անապական կյանք: Շտապիր, բանգի չենք ասրելու հավիտենաբար և չլինի, թե անունից ու փառավոր վախճանից վրիպելով՝ անանուն ու անախտան մահվամբ այս կյանքից հեռանալ»: Այս ամբողջը հենց իրենից՝ սուրբ այդ Վասակ Մամիկոնյանից լսած լինելով, հավաստի երդումով բանի անգամ մեզ պատմել է ինքը՝ Շիրակի տեր Ներսես Կամսարականը: Մինչդեռ Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանն իր երանելի եղբայր Վասակի ու Արշադիր Կամսարականի երկու որդիների հետ այսպես ճակատում էր, Հայոց ու վրաց բոլոր գնդերը հանկարծ միանգամից հետ դարձան և դիմեցին փախուստի, ընդ որում, նենգավորներից շատերն էլ իրար կանչելով անհանգիստ աղաղակում էին, թե. «Հայերը փախան, ձեզ փրկեցեք»: Եվ որովհետև Վերին Ամենագետի զուգակշռող աջը իր ծածուկ ու անթևի կանխատեսության մարտիրոսական բախտ է շնորհում ոչ թե փոքաքանակության ու ջերմեռանդության համար, ապա Հայոց քաջ զորավար Վահան Մամիկոնյանը և նրա ուխտապահ մյուս ընկերները, որ այնքանով տենչում էին մարտիրոսության բաժակն ըմպել, սակայն չեղան արժանի, այնուհետև, իրենց երիվարների սանձերը դարձնելով, իրենք էլ հեռուեցին Հայոց փախստականներից: Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանը եկավ հասավ պարսիկներից ծանր վիրավորված Բաբգեն Սյունուն, որին ստեղծելով իր նժույգի վրա, պատերազմից հանեց և փրկեց կյանքը, իսկ նրանք, որ տենչում էին մարտիրոսություն և սուրբ ասպետ Սահակի և սուրբ քաջ Վասակ Մամիկոնյանի հետ միասին արժանացան ու նահատակվեցին այն օրը, այս են անունները... (ընագրում բացդողում է – Մ.Յ.): Իսկ Հայոց ողջ զորքերը, որոնց հետ և վրաց անախտան զորքը իրենց Վախթանգ թագավորով հանդերձ, ցրվելով սպառնվեցին: Նրանց հետապնդելով՝ պարսից գնդերը շատերին կոտորեցին, շատ շատերն էլ այլևայլ տեղեր փախչելով փրկվեցին, բայց Հրահատ Կամսարականի ձին ուժեղ վազքի ժամանակ

նրան վայր գցեց, և, քանի որ հետոստը եր մնացել, պարսիկները հասան ու, բռնելով նրան, տարան Միհրանի մոտ: Միհրանը նրան տեսնելով շատ ուրախացավ և խիստ խոսքերով տանջում էր նրան, հետո կապտելով տվեց ու կարգադրեց զգուշությամբ պահել, ինչից հետո, Հայոց աշխարհում ուր էլ գնար, տանում էր նրան իր հետ: Նրա հետ բռնված էին նաև Սյունյաց մի սեպուհ՝ Յազը անունով, ինչպես նաև մի քանի ուրիշները՝ վրաց աշխարհից» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 73, 74):

«Դրանից հետո Պարսից զորավար Միհրանը մեծ զորքով գալիս է Վրաց Վախթանգ արքայի (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալի – Մ.Ֆ.) վրա և սա աղաչանք է հղում Վահանին օգնել իրեն: Նա գնաց հոժարակամ, բայց պատերազմի թե՛ պահին վրացական վախկոտ զորքը Հայաստանից եկած վախկոտների հետ միասին թագավորի հետ փախավ: Նահատակվեց սուրբ Վասակը՝ Վահանի եղբայրը, որի դեմքը մարտից առաջ, փառավորվելով փայլում էր, ինչպես Մովսեսինը, որին չէին կարողանում նայել ներկաները, և տղամարդիկ իմացան, որ նա այդ է, մեռնելու է: Նահատակվեց նաև Սյունյաց սուրբ սեպուհ Յազը՝ Հռոմի ամսի տասնվեցին Բագավան գյուղում, որին բռնելով Միհրանը ստիպում էր ուրանալ հավատը և ապրել ու ապրել մեծությամբ, բայց նա, հակառակ պատասխան տալով, մեռնում է հանուն Քրիստոսի և Նահատակի պսակի արժանանում: Նույնպես և քաջ սասելու Սահակը կրոնական սուրբ ուխտի համար պատերազմի ժամանակ վախճանվում է» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 29):

«Թեև մեր երևելի Միսական իշխանության տերերը, խաբվելով հին խաբողից, հետևեցին թագավորի (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ի – Մ.Ֆ.) կամքին և ժառանգեցին աշխարհիկ առօրեական ու անցողիկ փառքը, սակայն նրանցից ոմանք՝ մարմնով ու արյամբ եղբայրներ, իմաստնացած վերին իմաստության ու հավատքի լույսով, չգնացին միայն ծանկուն, որն ուղղված է դեպի կրոստյան վիճի և, հրաժարվելով բոլոր աշխարհիկ բաներից, թողեցին փառք ու մեծություն և գնացին երանակետ կանչի հետքով: Նրանց անուններն են Բաբկեն, Բակուր և Յազը: Սրանք, դուրս գալով Սյունյաց գեղից, գնացին Հայոց ուխտադրյալների հետ, որոնց գլուխն ու սպարապետն էր երանելի և քաջ Վահան Մամիկոնյանը՝ Վարդանի եղբորորդին: Նրանք բազմաթիվ պատերազմներում մեծամեծ քաջագործություններ ցույց տվեցին, իսկ երբ Միհրանը բազմաթիվ զորքերով եկավ Վիրք, պատերազմելու վրաց թագավոր Վախթանգի (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալի – Մ.Ֆ.) դեմ, Վահանը Հայոց զորքերով գնաց Վախթանգին օգնության, որովհետև միմյանց դաշնակից էին: Եվ այսպես, իջնելով Ճարմանայի դաշտը, Կուր գետի մոտ նրանք ճակատամարտեցին պարսիկների դեմ ու մեկ անգամ հաղթեցին, սակայն վրացիները, վախենալով պարսիկների բազմությունից, փախուստի դիմեցին: Եվ Վահանն այս իմանալով՝ իր գնդով վերադարձավ այնտեղ, որտեղ և զոհվեց Վասակը՝ Վահանի կրտսեր եղբայրը, իսկ (Միսական հետապնդելով զորքին, բռնեց Հրահատ Կամսարականին՝ Շիրակի տեր Ներսեսի եղբորը, որովհետև ծին, սաստիկ փախուստով, նրան ցած գցեց: Այսպես՝ հետապնդելով՝ բռնեցին նաև զուլեյի Սյունի իշխան Յազդին: Այդ ժամանակ Միհրանը շատ ուրախանալով հետ դարձավ: Նույն ժամանակ Վահանը Սյունյաց պայազատ Բաբկենին գտնում է սաստիկ վիրավորված և մի տեղ ընկած, նրան ծի է նստեցնում ու, այնտեղից դուրս բերելով, փրկում է: Վերջինս, սակայն, վիրավորված լինելու պատճառով Վահանի հետ այլևս չի շրջում, այլ անցնում, գնում է անվտանգ տեղեր» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 18):

⁹⁹³ «Միևնույն Միհրանն ու Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանը այսպիսի խոսքեր էին փոխանակում իրար հետ, հանկարծ արթունքից դեսպան եկավ և Միհրանին շտապ կանչեցին արթունքի: Եվ նա ողջ իր բազմությամբ ճեպով վերադարձավ Պարսկաստան՝ գերած-կապած իր հետ տանելով Հրահատին, երանելի Յազդին ու այլ կալանավորների: Նրանց հետ շատ շտապ գնում էր նաև Հրահատի տրտմահար եղբայրը՝ Շիրակի տեր Ներսեսը, սրա հետ էլ՝ ուրիշ ընտիր մարդիկ, որոնք, տեսնելով Ներսեսի անասելի ու անդադրում ողբը, սրտացավ սիրով և նրանց արած բարոյությունները հիշելով, գնում էին նրանց հետ...: Հրահատը գնում էր պարսից զորքի հետևից՝ մտածելով, թե ո՞վ գիտե, զուցե հետապնդվելով, մի տեղ վերջին թևում տեսի նրան, հարձակվի ու կարողանա նրան ազատել, ապա թե ոչ, զոնե ինքը զոհվելով փրկվի այն անվսիսաբար տրտմությունից: Այսպես նա շատ անգամ իջևաններում հեռուեց և, ոչ մի հնար չգտնելով, երբ մի օթևան էր մնացել միջև՝ սուրբ Գրիգորի մատուռն այն գյուղում, որ կոչվում էր Բագավան... աղաղակելով դիմեց Աստծո սուրբ մարդուն...: Եվ ահա սուրբ Գրիգորը, լսելով նրան, վաղվադակի հայտնեց Քրիստոսին: Փոքիչ աստված էլ անմիջապես կալանավոր Հրահատին հանեց պահպանների զգուշավոր շրջափակից և խաղաղությամբ արձակեց դեպի իր սիրելի եղբայրն ու իր աշխարհը: Այնժամ Արյաց զորագլուխ Միհրանն ու մյուս ավագները, տեսնելով Հրահատ Կամսարականի աներկյուղ ու խիզախորեն հեռանալ իրենցից, այն օրը կարգադրեցին Սյունյաց երանելի սեպուհ Յազդին բերել իրենց առաջ...» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 76):

«Բայց պիղծ Միհրանը, երկու տարիներից վերջրած, ման էր ածում իր հետ ու հետապնդում էր Վահանին: Միաժամանակ նա նրանց էլ, օրստօրե կապանքներով իր առաջը բերելով, դաժան տանջանքներով չարչարում ու նախատում էր, որ հնարավորություն ստեղծի նրանց իր կրոնին դարձնելու: Կամսարական Հրահատը աներևույթ օգնությամբ դրանից ազատվեց, այդ պատճառով Միհրանը սաստիկ բարկացավ, բայց նաև վախեցավ, չլինի՞ թե Սյունի Յազդին էլ նույն ձևով ազատվի, դրա համար էլ հրամայեց այն ամենը տարեկան գառանը առաջը բերել, որ լինի իր տիրոջը անուշահոտ պատարագ: Եվ, քանի որ ու այդ բռնակալը առավելապես զրգովում էր Յազդի անօրեն ու կայնեցողիկ եղբորից՝ Սյունյաց տեր Գեղեղնից, դրա համար սաստիկ լցված էր ցասումով...: Երբ անօրեն պարսիկները սուրբ Յազդին այս խոսքերը լսեցին, անվանալով զազանի նման հարձակվեցին նրա վրա և ուզում էին ողջ-ողջ խմել նրա արյունը...: Սյունի սուրբ սեպուհը՝ երանելի Նահատակ Յազդը, սպանվեց Հռոմի ամսի 16-ին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 18):

⁹⁹⁴ «Պարսից Պերոզ արքայի (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ի – Մ.Ֆ.) տարիներին տեղի ունեցավ ամենայն իշխանությունների և քրիստոնեության օրենքների ու կարգերի վերացում և իշխանների վրա քամահարանքների ու հալածանքների այնպիսի տագնապայի վտանգ կախվեց, մինչև որ դեն նետեցին իրենցից ծառայության լուծը: Եվ ահա ապստամբելով՝ Վահան Մամիկոնյանը հալածեց պարսիկներին և ուժով ու բռնի կերպով գրավեց իշխանությունը: Այնժամ Պերոզ արքան Սրա վրա հոնների մեծ զորք ուղարկեց, որոնց խիստ սպառնալիքով հրամայեց սպանել ապստամբին ու բոլոր արարածներին սրի քաշել: Սրա դեմ 30.000 ընտիր սպառազեններով աճապարեց Վահան սպարապետը, դասավորվեցին զուկը առ զուկը և ճակատ առ ճակատ ու Գեղանի դաշտում փողի ծայլով փուլով հարձակացին միմյանց վրա: Այնտեղ օգնության հասավ Աստծու Որդին, հողմը սաստկանալով՝ պարսից զորքերի շուրջը փռու մրրիկ հեղեց ու միջօրեի ժամին նրանց պատեց իբրև մուգ խավար: Երկու կողմից էլ սաստիկ կոտորվեցին և ընկած դիակները ջուկել չէր լինում ոչ պարսիկ և ոչ էլ հայ զինվորները: Հայոց զորքերը, սակայն, զորահանով՝ այնտեղ կոտորածով հաղթեցին պարսից զորքին, իսկ մնացածներին էլ փախստյան մատնելով հալածեցին, որից հետո մեծ հաղթությամբ վերադարձան» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 8):

«Վահանը Ալանաց նույնպես արգելե հանդիսացավ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Նույն այս Վահան Մամիկոնյանը պանների դեմ ելավ ու նրանց արգելակեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

⁹⁹⁵ «Եկավ զարնախանի ծաղկանոցների բուրումնային հովի՜ մերկ չբավորների երազած ավետավոր ջերմության ժամանակը ու նրա հետ էլ հանկարծ եկավ, Հայոց աշխարհը հոսավ Չարսիիր ճագարավորիտը: Սա պարսիկ անհամար ու ընտիր զորքով շուտապիսիք անցավ երասի գետի կամուրջը և նույն օրն էլ բանակ դրեց Արտաշատ կոչված գյուղաքաղաքում: Բանն այն է, որ Հայոց աշխարհի ուխտանենդների հաղորդած վստահելի տեղեկությամբ նա գիտեր, որ Հայոց զորքի կեսը Վիրք է գնացել և Հայոց սպարապետ Վահան Մամիկոնյանը լույ մի խումբ նախարարներով ու սակավաթիվ այրուծիով է գտնվում ոստանի մեջ: Ասել էին. «Եթե այսբան ընտիր բազմությամբ հարձակվեք նրանց վրա, քանի որ նրանք իրենց անձերը մահվան են դրել, չես կարող ձերբակալել իրենց նույնիսկ այդ անհամար ու ընտիր այրուծիով, բայց եթե եռատակ ու չորեքտակ պատեն-պաշարեն նրանց, բոլորին սրի կքաշես և հաղթանակի գործը կատարելապես գլուխ կբերես: Այդպիսով և դու պատվի արժանանալով կփառավորվես թագավորի (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից, և մենք այս երեքուն վիճակից կհանգստանանք»: Եվ ահա ճագարավորիտն ու նրա հետ եկած ավագները, այսպիսի խոսքեր լսելով, առավել ևս ուրախացան և առավոտյան շտապ դիմեցին Հայոց զորավար Վահան Մամիկոնյանի ու այն ժամին նրա հետ գտնվող զորքերի վրա: Եվ ահա, հասնելով Դվին քաղաքի մոտ, ճագարավորիտը ըստ պատերազմական գործի օրենքների ճակատ հարդարեց: Նա, զորքը դասավորելով այն անտառի մեջ, որ հոսքովակերտ է կոչվում, անցկացրեց այն դաստակերտի վրա՝ մինչև Ջրվեժ կոչվող լեռնակողմը: Հայոց սպարապետ Վահանը, նրա հետ գտնվող հայ մյուս նախարարները և Հայոց ռամիկ այրուծին, պարսից զորքերի այս բազմությունը տեսնելով ու դիտելով շրջակա բոլոր դաշտերը, որ ծովացել էին պարսից զորքերով, թեպետև գիտեին իրենց փոքրաթանկությունը, որով անհնար էր դիմակայել, սակայն շատ էլ չգարիտեցին, որ շտապեին փախչել, այլ, որքան իրենց զորքը բավականացրեց, բաժանվելով մեկ-մեկ կամ երկու-երկու նախարարների վրա, անցան հարձակման: Եվ ահա, քաջասիրտորեն ճեղքելով պարսից զորքի մի թևը՝ նրանք բազում ընտիր տղամարդկանց դիպալակ գետին տապալեցին ու, իրենց երիվարների սանձերը բաց թողնելով, քաջաբար հեռացան: Պարզ է, որ հզոր տղամարդու քաջաբար փախչելը ևս սաստիկ ահ ու երկյուղ է գցում թշնամու սիրտը՝ զգուշացնելով մյուս անգամ բերելիք պատուհասի մասին, որ հետո էլ երևալ շատերին և, ճաշակելով համն առան ու զարմացան, իսկ բոլորից շատ և բոլորից լավ այդ իմացավ Սյունյաց այն մնացած իշխան Գրիգորը: Նրանք, որ այնտեղ կամավոր հոժարությամբ ընտրվեցին իրենց մահից և Նահատակվեցին, Հայոց նախարարներից երկու հոգի էին՝ խիզախորեն կռված ու քաջության գործ ցուցադրած երանելի Ռոդին՝ Դիմաբայան տոհմից, և երանելի Զաջաջը՝ Սահառունյաց տոհմից: Իրենց անձերը դնելով սուրբ ուխտին՝ նրանք պսակվեցին: Այնտեղ չարաչար խոցոտվեցին ու փախան պարսից զորականները: Եվ Հայոց սուրբ հայրապետ Հովհաննիս էլ, որ ձիուց վայր էր ընկել, թողեցին կիսամեռ, որովհետև

անօրենսության սարդիկները Յազարվուխտին այնպես արագ բերեցին Յայոց վրա, որ մի օր առաջ ոչ էլ ինքը՝ Յովհան Կաթողիկոսը, Հլարողացան խույս տալ թաղաքից և իրենց անձերը փրկել: Բայց Փրկիչ Քրիստոսի ամենագոր գաթությունը ողորմելով խնայեց նրա ուխատները հոսիսի և սուրբ հորը ողջ բերեց՝ խաղաղությամբ ցույց տվեց իր ժողովրդին և ուրախացրեց: Նույն օրը՝ պատերազմի ավարտից հետո, Մամիկոնեից սեպուհ Մուշեղը և իր հետ եղած այրուծին եկան-հասան, սակայն, բուն պատերազմի գործին չժամանելով ու պետք չգալով՝ մյուս փախստականների հետևից հեռացան ու գնացին» (Ղազար Փարպեցի «Յայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 78):

⁹⁹⁶ «Յայոց գործերը զմեզից և սիրովեցին այս ու այնտեղ, իսկ Յայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանին ինքը և նրա հետ եղած Յայոց նախարարները, յուրաքանչյուրն իր դայակների ու սիրելի ծառաների հետ միասին, մտածելով առժամանակ հանգստանալ որևէ տեղ, գնացին խաղաղաց գավառի ամուր տեղերը, որ ոգի առնեն և մասն հույսով՝ սպասելով Տիրոջ փրկությանը: Յետապնդելով՝ նրանց հետևից իր ողջ զորքն առած ճեպով շարժվեց անհանգիստ Յազարվուխտը: Նա ճանապարհին Յայոց բազում ամրոցների վրա հարձակվեց, բանդեց, ավերեց և, անհամար մարդկի կոտորելով, արյան հեղեղներ հանեց» (Ղազար Փարպեցի «Յայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 79):

⁹⁹⁷ «/79/ Գոռգաստությունից փախած՝ Յազարվուխտը հնար էր փնտրում կամ բռնել ու ձերբակալել թաք Վահան Մամիկոնյանին, կամ էլ պատերազմում սպանել նրան և նոր միայն հանգստանալ: Գնալով Ոթաղե՝ նա բանակ դրեց Գյուղիկ և Վարդաշեն կոչված գյուղերի մոտ: Չորքն այստեղ օթևանեց, իսկ առաջվոյան Յազարվուխտը լսեց, թե Վահան Մամիկոնյանը մոտ է իրեն և գտնվում է ռուսոց բաժնի Շաղագոմ գավառի Վարայրվարոյն վայրում: Եվ մտածելով, որ իմաստասիրտիկոսը Վահան Մամիկոնյանը, արդեն իբրև ռուսոց բաժնին ընկած մարդ, տրված կլինի անհիգույթության, մինչև լույսը բացվելը նա շտապեց այնտեղ և տղային առաջնորդների ուղեկցությամբ այգաբաքից հասավ: Այնտեղ գտան ուրիշ մարդկանց մի բազմություն, որի մեջ էին գտնվում երկու Կամսարականների՝ Շիրակի տեր Ներսեսի ու Յրահատի, կանայք: Պարսից զորքը հանկարծակի հարձակվեց նրանց վրա, Յայոց ռաբիկ մարդկանցից շատերին կոտորեցին, իսկ երկու Կամսարականների՝ Ներսեսի ու Յրահատի, կանանց, էլ բռնեցին ու տարան պարսից բանակը: Յայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանին ու նրա հետ գտնվող հայոց նախարարներին, սակայն, չգտնելով՝ նրանք կոտորված սրտով վերադարձան, որովհետև չէին կատարել այն խնդիրը, որին ձգտում էին ու վրիպել էին: Ստուգելով և համոզվելով, որ բռնվածները Կամսարականների կանայք են՝ Յազարվուխտը մտքում շատ ուրախացավ: Նա այնպես էր խորհում, թե հիմա նրանցով հաստատ կորստ ու կբռնի Վահանին, բանգի սրանք են նրան սիրտը և սրանց հետ է նրա անխախտ միությունը, թե որ Կամսարական իշխանները բաժանվեին Վահանից թեկուզ մեկ անգամ, նա, միայնակ մնալով ու առանց այդ տղամարդկանց, կամ կնվաճվի ու կհնազանդվի, որպես իրենք էին կանխում, կամ էլ, օտար երկրներ փախչելով, միայնակ կկորչի: Յազարվուխտը կարգադրեց երկու Կամսարականների կանանց պահել ըստ քրիստոնեական օրենքների, ինչպես ինքը հաստատ գիտեր լսածներից՝ պահել սրբությանը և ամենայն զգուշությամբ, որից հետո Ոթաղից իջավ Բայսյան գավառը և բանակեց Դու կոչված գյուղի մոտ, որը Արեբտականց կամ Արծաթադերքը դաշտում էր գտնվում: Այնտեղ նա մեկ օր մնաց և այդ ժամանակ արքունիքից հրովարտական դեսպան եկավ, որի մեջ Պերոզ թագավորը (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Յ.) նրան գրով տեղեկացնում էր, թե ողջ Արյաց ուժով դիմում է եկեղաթղիքի վրա և նրան հրամայում է գնալ Վիրք, որտեղ նա կամ պետք է վրաց թագավոր Վախթանգին (Վերիդայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասախին – Մ.Յ.) բռնեց, կամ սպանեց՝ Յայոց աշխարհում իր զորքով մարզպան թողնելով Միհրան տոհմից Շապուհին: /80/ Յրովարտակը ստանալով և ունկնդրելով թագավորի հրամանը՝ Յազարվուխտը պարսից այրուծիով ու ընտիր գնդով այնտեղ թողեց Շապուհին, նրա հետ էլ՝ Սյունյաց բոլոր գավառների զորքով Սյունյաց տեր Գրիգորին, իսկ ինքը փութով գնաց Վիրք» (Ղազար Փարպեցի «Յայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 79, 80):

⁹⁹⁸ «Յազարվուխտի» Վիրք գնալուց հետո պարսից Շապուհ գորավարը մնաց Ոթաղում և ջանում էր կատարել նրա հրամանը: Նա փնտրում էր Վահան Մամիկոնյանին, որպեսզի նրան անպատրաստ գտնի և սպանի, բայց ոչինչ չէր հաջողվում, որովհետև Վերնայինը նրան ամրությամբ էր շրջապատել և պահում էր: Վահան Մամիկոնյանը, սակայն, ինքը ևս իր զորքով հանգիստ չէր տալիս պարսից զորավարին, բանգի ամեն օր՝ գիշերից մինչև լույս, ներքևից նետաձգություն էին անում, երբեմն հենց հավատարաց հայերին էին նետահարում ու սպանում, իսկ երբեմն էլ տազակալից պարսիկներն էին իրենք իրար վրա կուտակվում և խեղդվելով կոտորվում» (Ղազար Փարպեցի «Յայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 81):

⁹⁹⁹ « Յայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանին իր հետ եղած մարդկանցով գնաց, բանակեց մոտիկ մի գյուղում, որ Մամիկոնյանների իշխանությանն էր պատկանում և կոչվում էր Ճաղիկ: Նա կանխում էր անցնել սահմանակից Յաշտենից գավառը՝ այնտեղից օգնություն խնդրելու համար: Այդ ժամանակ այստեղիցն պարսից գորավար Շապուհին, թե, ահավային, Վահան Մամիկոնյանը բանակել է մի գյուղում և իր հետ ունի սակավաթիվ մարդիկ: Առավոտյան շատ կանուխ պարսից զորագլուխ Շապուհն իր հետ եղած ողջ զորական բազմությամբ հանկարծակի հարձակվեց Յայոց զորքի վրա, սակայն Յայոց զուռը, որ մշտագգուշ էր, որովհետև Յայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանը նրան միշտ կազմ ու պատրաստ էր պահում, այդպես պատրաստ ու անկասա էլ հեռացավ այնտեղից» (Ղազար Փարպեցի «Յայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 81):

¹⁰⁰⁰ «Պարսից զորագլուխը, սակայն, արդեն ուրիշ ոչ ոքի և ոչ մի բանի մասին չէին մտածում, որոնք համար էլ շարժվեցին Յայոց գորավար Վահանի հետևից, որովհետև առում էին. «Եթե միայն նրա վերքը տալու հնարը գտնենք, մեր բոլոր գործերն ավարտված կլինեն և վերջ»: Յայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանը գնում էր դեպի Կարնո ծովի արևելյան կողմը, իսկ պարսից զորավարների գնդերը գնում էին նրա հետևից՝ առանց հասնելու: Մամիկոնյան տոհմից Մուշեղը և Շիրակի տեր Ներսես Կամսարականը ծովի հյուսիսային կողմում, ժամանակի սրբության պատճառով, վրիպել էին Յայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանից և քիչ մարդկանց հետ խռովքի մեջ գնում էին՝ մոտենալով Կարնո գավառի մի գյուղի, որի անունն էր Արծաթի: Նրանք, հասնելով մի հեղեղատի, որ գյուղի մոտ էր, կամեցան մի քիչ հանգստանալ այդ հեղեղատի եզրին, որի շրջակայքի արտերում հնձվորներ էին աշխատում: Երբ պարսիկները տեսան, որ չեն հասնում նրանց, որոշեցին այն տեղերի մշակներից վրեժ հանել և ասացին. «Ինչո՞ւ եք արքայից արքայի բոլոր ծառաներին թույլ եք տալիս շրջելու ձեր աշխարհում»: Եվ խուրսը, որ Արշամունյաց գավառի Շիրակց գյուղից էր ու նաև Շիրակի տեր Կամսարականի դայակորդին էր, տեսավ, թե ինչպես պարսից զորքից մի զորական ցանկանում է սպանել կարնացի մշակներից մեկին, իսկ մշակը, սպանողից խույս տալով, խրճատեղ շուրջ էր պտտվում: Այս տեսնելով՝ Կամսարական Ներսեսի դայակորդի խուրսը, զայրացած սեպուհ Մուշեղ Մամիկոնյանի ու Ներսես Կամսարականի վրա, աներկյուղ ասաց. «Չգիտե՞ք, որ եթե այս աշխարհական մարդը մահ գտնի այն պարսիկ ձեռքով, ապա վրեժխնդիր Աստծո առաջ մենք պիտի լինենք պատասխանատու»: Եվ ահա խուրսը նիզակով հարձակվեց պարսիկի վրա, այնտեղ էլ սպանեց ու կարնացուն փրկեց վերահաս մահից, իսկ սեպուհ Մուշեղ Մամիկոնյանն ու Շիրակի տեր Ներսես Կամսարականը, զգազված խուրսի խուբերից և դատելով նույն այդ խուրսի գործից, որը սա կատարեց քաջաբար, տեսնելով նաև իրենց հետապնդողներին, որոնք այնքան էլ շատ չէին, իրենց հետ եղած քիչ մարդկանցով հարձակվեցին պարսիկների վրա: Նրանք, Աստծո օգնականությամբ զորացած, թշնամիներից շատերի արյունը տեղում թափեցին, մյուսներին էլ, կրնի վրա դարձնելով, ամոթալից փախուստի մատնեցին, ընդ որում այնտեղ մեռած մարդկանց թիվն էր 72: Յայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանը, լսելով այդպիսի հաջողակ գործի մասին, փառք տվեց Աստծուն, որ, առանց իրեն էլ, թուլացնելով խորտակում էր թշնամու գորությունը» (Ղազար Փարպեցի «Յայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 81):

¹⁰⁰¹ «/81/ Յայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանը նախապես առաջադրած խնդրի համար գնաց դեպի Յաշտենից գավառը, հասավ Արշամունյաց գավառը և բանակ դրեց Երեզ կոչված գյուղում՝ կամենալով երկու օր այնտեղ հանգիստ առնել: /82/ Սյունյաց գորավար Գրիգորն շտապեցնում էր պարսից գնդի զորագլուխ Շապուհին՝ ասելով. «Վահան Մամիկոնյանի քաջության վարձը դու էլ տեսար, ողջ Արյաց աշխարհն էլ, իսկ ես այդ մարդու գործն ու արածները չեմ կարողանում հասկանալ, բանգի, եթե Դիլիում ողջ զորքը նրա հետ միաբանած լինեք, ապա նա այնտեղ էլ մեզ ցույց կտար իր խիզախությունը, թեև արքայից արքայի (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ի – Մ.Յ.) թագն ու Արյաց փառքը մեզ ի վերջո հաջողություն բերեցին ու նրա գործը շուտ եկավ այնպես, ինչպես տեսանք, և մենք ի վերջո բարուն հասանք: Այժմ տեսեք, թե այնքան սակավ մարդկանցով մարդն ինչ գործ է կատարում և, օրստօրե մեր զորքը նվազեցնելով, սպառում: Այդ, եթե նա ուրիշ տեղից էլ կարողանա օգնություն գտնել, կտեսնեք, որ մենք կդառնանք ամողբախար ու սակավազած: իսկ ես էլ վստահ չեմ, թե մենք այնտեղից կվերադառնանք: Դու փութա, սակայն, և թույլ մի տա, որ նա հանգիստ առնի: Գուցե թե մենք ծուլանանք, իսկ նա մեզ նեղություն տա և մենք ամոթով մնանք: Եթե միայն ինձ թողնեք նրան, ես ինչ օրվա մեջ իմ իսկ գնդով ցույց կտամ, թե ինչպիսի արեւոյ մատնելով կոչնչացնեմ նրան էլ, իր հետ գտնվողներին էլ»: Եվ, որովհետև Գրիգորի գործերը մաքուր հոգով արդյունք չէին, ապա այդ նրա ներսի սատանան էր, որ գուշակում էր, թե ինչպես հենց ինքը ինչպե՞ս էր հետու չար մահվան սատնելու: Եվ այն մարդկանց ձեռքով, որոնք Վահան Մամիկոնյանի հետ էին, բանգի դեմ այդ մարդուն գտավ բոլորովին թափուր Աստծո խնամքից և այնուհետև Սավուդի նման, ուր որ կամենար, պետք է նրան սպաներ: Եվ բոլոր այն խուբերը լսելով՝ պարսից զորագլուխ Շապուհը հանգիստ չէր տալիս ոչ իրեն, ոչ իր հետ եղած զորքին, այլ փութով ու զայրացած գնում էր այն մարդու հետևից: Հասնելով մի տեղ՝ նա բանակեց, կարծում էր՝ թաքնվել է գետավտակի մոտ՝ ինչ-որ անհայտ մի տեղում: Յայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանն ու իր հետ գտնվող զորքը զոնե այս գիշեր հանգիստ թույլ հագեցան և երեգի մարդկանց համոզեցին, որ ոչ մի վտանգ չկա, որովհետև ամեն մեկը երկյուղած ու կանախությամբ էր նրա հրամանը՝ իբրև թագավորի, որ Աստծուց կարգվել է երկրի վրա, և ինքը՝ Աստված, էլ նրա հետ էր բոլոր գործերում՝ ուր էլ ուղղվեր կամքը: Եվ այսպես Վահանը, հետն առնելով իր զորականներին ու երիզացի շինականներին, գիշերով եկավ-հասավ բանակատեղը: Նա երիզացիներով շրջակայից իրենց կռվի տեղը, իսկ իրենք տեղատարափ կարկտի նման սաստիկ նետաձգությամբ պարսկյաց զորքերին ահաբեկեցին, ընդ որում

բանակատեղիում գտնվող զորական ամբոխն իրարով անցավ, բոլորը խառնվեցին իրար և ավելի շատ պարսիկներն էին, որ իրար ուղի տակ էին տալիս ու կոտորում: Եվ լացի ու գուլժի ծայերը բռնել էին անօրենների բանակը, իսկ Չայոց գնդից միայն Փարպաղը՝ սեպուխ Փաբեղյանը, ինքնակամ կռվելով և մեծ քաջություն ցույց տալով, խոցվեց, իսկ վիրավորվելուց մի բանի օր անց էլ արժանացավ Աստծուց նահատակության պատկն ընդունելուն» (Ղազար Փարպեցի «Չայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 81, 82):

«Նրանք պարսիկներին հանդիպեցին երեգ անուռով գյուղում և, ինչպես պտուտահողմն ու եղեգների միջով շարժվող կրակը, սրերով վանեցին շատերին, մնացածներին փախուստի մատնեցին և հետապնդելով դուրս վերցրեցին Չայաստանի սահմաններից, իսկ իրենք վերադարձան մեծ հաղթությամբ և աստծուն մատուցեցին պատարագներ, բավարարեցին տնանկների, այրիների ու որբերի կարիքները: Ամենքը համակվեցին ուրախությամբ և փառք տվեցին աստծուն» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 2):

¹⁰⁰² «83/ Չայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանը թշնամիներին կոտորելուց վերադառնալով գնաց և գիշերվա մնացած մասը, մինչև առավոտ, հանգստացավ Ողիս գյուղի գոմերում, որ նաև Շտես են անվանում: Գյուղի գոմերում նա հանգստացավ մինչև առավոտ, իսկ լուսաբացին գնաց բանակելու Շտես գյուղում: Վահան Մամիկոնյանի զորքերը ցանկանում էին մի փոքր հանգստանալ գիշերվա ծանր չարչարանքից հետո, երբ աչքերը բարձրացնելով տեսան, որ իրենց վրա է հարձակվել պարսից զորագլուխ Շապուհը և զայրացած սրտով մոնչում է գազանի նման, որովհետև բոլոր օրերից առավել այն գիշերվա վնասներն էին չարաչար թվում նրան ու իրոք այդպես էլ էր, բանգի հենց այդ էլ նախանշանն էր առաջիկա մեծ բեկման և կոտորածի, որ կարճ ժամանակի հետո նա պիտի տեսներ ու վերջնականապես ջարդվեր: Չայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանը, ծննդով գորբի ողջ բազմությամբ պարսից զորավար Շապուհի հանկարծահաս հարձակումը իր վրա, թեպետև այդ ժամին իր գունդն անպատրաստ գտավ և հատկապես՝ նվազ, համեմատած թշնամիների մեծաքանակ զորքերի հետ, սակայն բնավ էլ չերերաց, այլ հրամայեց, շտապ դասավորեց եղածներին և բարձրածայն գրեց առյուծաբար: /84/ Չայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանը այս ամենն ասելով բաժանեց մոտը եղած զորքը և տվեց գորապետերին՝ ում արժանի ու հարմար համարեց: Եվ մինչև նա պատրաստվում էր հարձակման, պարսից զորքերը կարգով պատրաստված, աստուկապես գալիս էին գրոհի: Նա լայն էր և տեսավ, որ Չայոց գնդի զինվորները, երես դարձներով Ավետարանի երդման ուխտից ու Չայոց Վահան Մամիկոնյան գորավարի խրատից, բոլորը փախած գնում էին: Մնաց ինքը և ուխտապահներից՝ Մուշեղը, Մամիկոնյան տոհմից, երեք Վամարականները՝ երանելի Արշավիրի որդիները, իրենց երկու կամ երեք թիկնապահներով, ուրիշ՝ մի բանի հոգի ազատներից և Նույն Մամիկոնյան տոհմից, բոլորը՝ 40 հոգու չափ կամ ավելի քիչ: Նրանք նույնպես տեսան ողջ Չայոց գնդի փախուստը, և մեկը, զարհուրելով ասաց Չայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանին թե. «Չգուց, տեր, զգուշացիր», այսինքն, եթե այս ժամին մի հնար կա, նահանջիր և մեզ ազատիր: Այդ ժամանակ Չայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանը, խաչակերելով իրեն, բարձր ծայրով ասաց. «Ոչ մեկը չզգուշացնի ինձ, աստված մի արասցե, որ ես մարդու վրա հույս դնեմ կամ մի բանով պարծենամ, բացի մեր տեր Զրիստոսի խաչից»: Եվ ահա նա սակավաթիվ լավ և ուխտապահ մարդկանցով, որ մնացել էին իր հետ, բաջաբար հարձակվեց պարսից բոլոր զորքերի վրա ու մխրձվեց նրանց մեջ: Եվ ահա Չայոց գորավար Վահանն ու նրա հետ եղած այնքան փոքրաթիվ մարդկանց այն սարսափելի ու աներկալ ուժի վրա ապշելով՝ պարսից Շապուհի զորակազմը շտապով Սյունյաց Գրիհոն իշխանի մոտ մարդ ուղարկեց և ասաց. «Օգնիր իմ կողմին, որովհետև մի անպատուելի բան կատարվեց: Եթե իսկապես մի աներևույթ ուժ կա, որ օգնում է նրանց և մեզ չի երկուն, այդ ես չգիտեմ, իսկ եթե անմտորեն ցանկանում են իրենց կործանել, ապա շրջապատելով՝ այսօր կալանավորեմք նրանց»: Սյունյաց Գրիհոն իշխանն ուրախությամբ լցվեց Շապուհի հրավերից և փութով այնտեղ արշավեց: Չայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանը իր սակավ միափորտ մարդկանցով աստծու օգնությամբ հարձակվելով ճեղքեց պարսից բովանդակ բանակը, ինչպես ջրերի հորդահոս բազմությունը, որ պատռում է երկիրը ու անցնում: Ինքն ու յուրայինները սպանեցին պարսից զորքերից բազմաթիվ հզոր պատերազմող մարդկանց, նիզակահարելով թևատակից ծանր վիրավորեցին նաև Սյունյաց Գրիհոն գոռոզ իշխանին և նրա գեղերի չտեսնված ամրությունը, որի վրա անօրենց հույս էր դրում, վերից վար պատռելով, նիզակի տեղը մխրձեցին լյարդի մեջ: Գրիհոնը բարձրադաղակ ծայրերով, տանջվելով ու արտասվելով մի բանի օր, շուկը փչեց ու սատկեց առանց խոստովանելու: Նա, որ ամբարտաճանությամբ պարծենում էր ու առում. «Ես Վահանի և մյուս հայերի հետ ոչ թե նիզակով կկռվեմ, այլ՝ նրա կորով, մի կողմ ձգելով, բոլորին կցրեմ այնտեղ ձորերում ու դաշտերում», նրա մեծախոսությունը իրեն կործանեց: Աստված մի երկու անգամ Սյունյաց Գրիհոն իշխանին մատնեց Վահան Մամիկոնյանի զորքի մարդկանց ձեռքը և, վերստին ներողամիտ գտնվելով դեպի նա, իբրև մարդասեր, խնայելով ներքե, որ զուցե զոքայով դարձի գա և ապաշխարելու ժամանակ գտնի, ապրի: Երբ, սակայն, նա ուշքի չեկավ, այլ բոլորովին արհամարհեց ճշմարտությունը, ստացավ իր ամոթի չարաչար կորուստը: Պարսից զորքերը Չայոց փախստականների հետևից գնացին և այն թուլացած վախկոտներից շատերին սպանեցին, բայց Չայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանն իր ընկերակիցների հետ, աստծու զորությամբ քաջության գործը վերջացնելով, անհոգ գնում էր, ինչպես պարսից զորքի թևակից: Շապուհի զորագնդերը չէին համարձակվում նայել նրանց, որովհետև աստված այնպես էր ձգել Վահան Մամիկոնյանի ահն ու սարսափը պարսից զորքի վրա, որ կարծում էին, թե սուկ նայելով Մամիկոնյանին և նրա ընկերներին, անվստահ չեն ազատվի: Այնուհանդերձ Չայոց Վահան գորավարի հետ հարձակվող ուխտապահ քաջ այրերից նահատակվեցին՝ Զոնթ Առավելյանը, երանելի Ներս Չուկետյանը, երանելի Առգեն Սեպուխ Վանանդացին և երանելի Ղերպարգուսը, որ ազգով հույն էր...: Սյունյաց գորավարները իրենց իշխանի գարշելիորեն հոտած փորոտիքը թափեցին գետին, եղեգով ծածկեցին, ազգականներն ու ծառաներն էլ մարմինն առած գնացին Սյունյաց աշխարհը: Եվ այդ տեսնելով՝ Սյունյած ողջ այրուձին, սրտաբեկ ու վշտահար, ցրվեց ու քայքայվեց, իսկ մարդիկ էլ տարբեր ծանապարհներով գնացին իրենց տեղերը: Երբ պարսից գնդի զորագլուխը տեսավ Սյունյաց զորքի քայքայումը և հակառակորդ Վահան Մամիկոնյանի ուժը, մտաբերելով ինչեք անդիմալայելի զորությունը ու սրտամեղ զարհուրեց: Չգիտեր, ի՞նչ պիտի աներ, բանգի ստածով՝ «Գրիհոնի պես մարդու կենդանության ժամանակ, երբ կար նրա ընտիր զորքը, գումարած և նրանք, որ այստեղ են՝ իմ մոտ, այս բոլորը Վահանը ոչինչ համարեց, միայն 30 մարդով հարձակվեց 3.000 կամ 4.000-ի վրա, դողահար արեց բոլորի սրտերը և վերից վար ճեղքելով այնքան զորքերի բազմությունը, այնպիսի մեծամեծ վնասներ գործեց, իսկ այժմ ի՞նչ վստահությամբ պիտի կարողանանք այն քաջերի խմբերի դեմն առնել մենք՝ այս սակավացածներս: Այլև վախճում են, երբ հիշում են, թե զուցե իր բազմահար իմաստունությամբ՝ մարդիկ է ուղարկել մերձակա ու սահմանակից Անձիտա ու Չաշտենից զավառները մարդկանց մոտ և նրանցից, որպես իր ազգականներից, ստացել է օգնականներ ու նրանց գալուց հետո մնացածներս՝ մենք էլ, չենք կարողանա մեր անձերը փրկել: Ուրեմն եկեք շտապեմք գնալ հասնել Չայոց ոստանը և այնտեղից դեսպանների միջոցով արագ տեղեկացնենք արքայից արքային (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ Իհն – Մ.Յ.), բանի որ նա, եթե աստվածների օգնությամբ, իր գործն ավարտել է, ապա ժամանակն է ուստան վերադառնալու: Եվ այնուհետև՝ արքան կամ հզոր զորքով, կամ էլ իր գլխավորությամբ, ինչպես կամենա, այնպես էլ Չայոց գործը գլուխ կբերի, իսկ ես, երբ հիշում են նախախնամության թելադրած գործը, չեմ կարողանում որևէ բան մտածել կամ հասկանալ, որովհետև, թեպետև շատ էլ մեծ չեմ տարիքով, սակայն Արյաց գորագլուխներից երեքը չեի լսել, թե մեր ժամանակներում կամ անցյալ դարերի պատերազմներում մեկը տաս տղամարդով հարձակվի 3.000 ընտիր զորականների վրա, այսպիսի գործեր կատարի ու դրանից հետո անվստահ հեռանա, գնա՞: /85/ Այս ամենի մասին այսպես մտածելով՝ Շապուհը առավոտյան շարժվեց դեպի Բասեն գավառը, եկավ Ավկար կոչված գյուղը: Եվ, մինչդեռ Չայոց գորավար Վահան Մամիկոնյանի երկյուղից տարակուսանքների ու ծանր մտքերը տանջում էին նրան, հանկարծ Պարսիստանից դեսպան եկավ՝ բերելով չար գուլժ և անուրախ նամակներ՝ գրված Շապուհին պարսից ավագների և հեփթաղների ահեղ կոտորածից փրկված ազգականների ու սիրելիների կողմից» (Ղազար Փարպեցի «Չայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 83-85):

«Բայց Վաղարշի (Պարսից թագավորության արքա Վաղարշի (484-488) – Մ.Յ.) ժամանակ երիտասարդ Վահան Մամիկոնյանը խիզախեց պարսիկների դեմ: Նա իր մոտ հավաքեց Չայոց նախարարներին, սուրբ Ավետարանի վրա կապեցին սրբազան ուխտ, որով անկեղծ ու անենձ տիրաախրությամբ ցուցաբերելու էին հնազանդություն և սեր դեպի իրենց իշխանը, մինչև որ արյունոտ նահատակությամբ վրեժ կառնեին պարսից հրոսակներից՝ Չայոց եկեղեցիների ավերման, քրիստոնյաներին, սուրբ եկեղեցու զավակներին պատճառած նեղությունների, հափշտակությունների և սաստիկ արյունահեղությունների համար: Նույն այդ ժամանակ պարսից Չազարավուխտ գորապետը ծանր գործով շարժվեց Չայաստան՝ պատերազմելու Չայոց գործի դեմ, ավերելու ու թալանելու երկիրը: Բանն այն էր, որ սուրբ Վաղարշի մեծ պատերազմից հետո սկսել էին Նորոգել Զրիստոսի եկեղեցիները, որ ավերել էին հրոսախմբերը, և ահա Չազարավուխտն ասպատակներ սփռեց այլևայլ կողմեր, ապա վերցրեց պարսից թագավորների օգտագործած ընտիր այրուձին՝ կորովի պատերազմողների, և շարժվեց Չաշտյանքի ու Շուփի կողմերը՝ Վահանի վրա: Բաջն Վահանը տեղեկացավ, որ Չազարավուխտը պարսկական մեծաքանակ և ընտրովի զորքով գալիս է իր վրա: Նույն ժամանակ Վահանը անմիջապես խրախուսվեց աստծուց և քաջալերող ծայրով ասաց Չայոց նախարարներին. «Չապա, քաջեր, գեղե՛կ դիմե՛ք, նստե՛ք ձերը և արիաբար մարտնչե՛ք ու մի երկնե՛ք նրանց գորբի մեծաթվությունից: Տերը կխորտակի թշնամիներին, աստերազմը տիրոջն է, տերը կտկարացնի հակառակորդներին, տերն է մեր հույսը»: Նույն ժամին հայերը զինավառվեցին, յուրաքանչյուրը հեծավ իր ձին և շարժվեցին նրանց դեմ, սակայն երբ տեսան պարսից զորքի մեծաթվությունը, վհատվեցին, լքեցին միմյանց և հետ ընկրկեցին: Բայց Վահանի հետ մնացին միայն երեսուն հոգի՝ Մերչապուրի և Չաշտյան Արծրունիները, Ներսեհ Վամարակունյաց և ոմանք Ամատունյաց տոհմից, որոնց անունները չգիտեմ: Նրանք 30 հոգով նիզակակցեցին միմյանց, օգնության կանչեցին Սուրբ երրորդությանն ու ձեռք քաշեցին մարդկանց օգնությունից, մի մարդու պես կպան, ամրացան, ինչպես պղնձի բլուրը և միաբան ու միաբերան ասացին. «Բոլոր ազգերը պաշարեցին ինձ, բայց տիրոջ անունով կհաղթեմ նրանց»:

Ակա՝ միահամուռ հարձակվեցին պարսից զորքի վրա, որոնց թվում էր, թե կատակ են անում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 2):

«Վահանը, արհաբար հաղթելով իր վրա հարձակված բոլոր զորքերին և հավաքելով երկրի հարկերը՝ դրանցով շինում է թշնամիների կողմից ավերված եկեղեցիները» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 16):

«Պերոզի (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ի - Մ.Ֆ.) բանակի գեներալը տարում հայերը ապստամբում են Պարսկաստանի եմ և Վարդանի եղբայր Յևթակի որդի Վահանի գլխավորությամբ արյունահեղ պատերազմով դիմադրում են նրան» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Անճռուի հսկա Գրեհոնը, որը զորության անկարող էր և միշտ պատերազմում էր մնացած հայերի դեմ, նրան՝ այդ ահավոր բուրգ Գրեհոնին էլ, Վարդանի եղբորորդի Վահանը վերին օգնությամբ Շիրակի գավառում՝ Ըշտե անվանվող գյուղի մոտ, պատերազմի ժամանակ խիտեց-սատկեցրեց: Եվ նրա ծառաները, թափելով փորոտիքը, նրան եղեգով ծածկեցին ու բերին դրեցին դամբարանի մեջ՝ իր նախնիների մոտ» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 17):

«Մրանից հետո անցավ մի բանի ժամանակ և մեռավ Վահան Մամիկոնյանը, որն իր բաջագործության գրավեց պարսիկներից մարզպանությունը, ձեռք բերեց բրիտանականների իրավունքները, Տրդատ թագավորից սահմանված եկեղեցական և քաղաքացիական կարգերն ու գավառները վերադարձրեց ու առանց հարկի ազատեց» («Քարթլիս-Ցխովրեբա», Արսեն Սահարացի «Վրաց և Հայոց բաժանման մասին»):

1003 «/12/ Պերոզի (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ի - Մ.Ֆ.) թագավորության օրերին ռուսների կայսրությունը նույնպես խառը վիճակում էր, բանգի պալատականներն ատում էին Չենոն կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չենոնին - Մ.Ֆ.), որովհետև նա ծագումով իսավրացի էր, ընդ որում Բագիլիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլիկոսը (475-476) - Մ.Ֆ.) ապստամբվեց նրա դեմ ու նրա փոխարեն կայսր դարձավ: Հետո, սակայն, Չենոնը հզորացավ և վերստին բազմեց գահի վրա և, որովհետև իր նկատմամբ շատերի ատելությունն էր զգում, իր համար անմեղծեցնելի ամբողջ պատրաստեց հայրենիքում, որպեսզի, եթե որևէ չարիք պատահի, այն իրեն որպես ապաստարան ծառայի: Այս գործում իր վստահելին էր Անտիոքի ստրատելատ Իլյուս անունով մեկը, որը նույնպես իսավրացի էր, որովհետև Չենոնը իր բոլոր հայրենակիցներին պատվի և իշխանության պաշտոններ էր պարգևում, այդ պատճառով էլ հույները նրան ատում էին: /13/ Երբ ամբողջ ամբողջությամբ լցվել էր անհրաժեշտ իրերով և անչափ բանակության փող էր պահ տրվել այնտեղ Իլյուսի կողմից, Իլյուսը գնաց մայրաքաղաք հաղորդելու Չենոնին, որ կատարել է նրա ցանկությունը, բայց Չենոնը գիտեր, որ նա դավաճան է և ձգտում է իշխանության, ուստի իր զինվորներից մեկին հրամայեց, որ սպանի նրան: Դրանից հետո այն մարդը, որին հանձնարարվել էր, շատ օրեր առիթ էր որոնում, որ նրան գաղտնի սպանի: Ի վերջո, հանդիպեց Իլյուսին պալատի ներսում, և, երբ հանեց սուրը ու բարձրացրեց, որ սպանի նրան, Իլյուսի ուղեկից զինվորներից մեկը հանկարծ խփեց նրա ձեռքին դանակով և սուրը նրա ձեռքից վայր ընկավ՝ կտրելով միայն Իլյուսի ափսոսելով: Չենոնը, որպեսզի Իլյուսին նկատմամբ իր ունեցած նենգությունը չբացվի, հրամայեց անմիջապես կտրել այդ զինվորի գլուխը, սակայն հատկապես վերջին պարագան ստիպեց Իլյուսին ենթարդել, որ Չենոնն էր այն հրամայել: Նա վեր կացավ և գնաց Անտիոք, որոշելով, որ հարմար առիթը ներկայանալիս վրեժխնդիր լինի: /14/ Չենոնը, վախճանվելով Իլյուսից, որովհետև նա գիտեր նրա չար դիտավորությունը, նրա մոտ՝ Անտիոք, ուղարկեց մի բանի հայտնի մարդկացի, որ նրան հրավիրեց իր մոտ, որպես թե ինքը ցանկանում էր արդարանալ և ձևացնում էր, որ ինքը չի ուզել նրան սպանել, սակայն նա չկարողացավ փախկանալ Իլյուսի սիրտը, որովհետև նա ատում էր նրան և չէր ցանկանում հրամանին ենթարկվելով զևալ նրա մոտ: Ի վերջո, Չենոնը նրա մոտ ուղարկեց մի այլ ստրատելատի, որի անունը Լեոնտիոս էր և որն իր ձեռքի տակ ուներ բանակներ, որպեսզի նրան ուժով բերի, ընդ որում, եթե Իլյուսը դիմադրեր, ապա պետք է սպաներ նրան: Երբ այս մարդը Անտիոք հասավ, կաշառվեց Իլյուսի ոսկիներից և հայտնեց նրան սպանելու համար իր ստացած հրամանի մասին: Եվ երբ Իլյուսը տեսավ, որ նա ոչինչ չի թաքցրել իրենից, ինքը ևս ցույց տվեց նրան մեծ բանակության ոսկին, որ ուներ իր ձեռքում և որի համար Չենոնը ուզում էր սպանել իրեն: Նա համոզեց Լեոնտիոսին, որ փխան իրեն և ապստամբվի, միևնույն ժամանակ մատնանք այն ատելությունը, որ հույները ունեին Չենոնի նկատմամբ: Եվ երբ սա համաձայնվեց, Իլյուսը կարողացավ նրան հայտնել իր դիտավորությունների մասին և ասել, որ ինքը մենակ չի կարող ապստամբվել, ոչ էլ կարող է կայսր դառնալ, բանի որ հույները իրեն ևս ատում էին իր ծագման և դավաճանության պատճառով: /15/ Լեոնտիոսը դրանից հետո Անտիոքում անվանապես կայսր դարձավ, մինչ փաստորեն Իլյուսն էր վարում գործերը: Ինչպես ոմանք ասում են, նա ծրագրում էր սպանել Լեոնտիոսին, եթե հաղթեր Չենոնին: Նրանց հետևում էր Պամպրեպիոս անունով մի վատահամբավ խաբեբա, որն իր սասաններով խառնեց գործը և փոխեց ծրագիրը: Որպեսզի իրենց իշխանությունն ամրացնեն, նրանք մեծ բանակությամբ փողով դեսպաններ ուղարկեցին Պարսկաստան և ուզեցին բարեկամության դաշինք կնքել, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում պարսիկները բանակով օգնեն իրենց: Եվ երբ Չենոնը լսեց, թե ինչ է կատարվում Անտիոքում, նա մեծ բանակով այնտեղ ուղարկեց իր ստրատելատներից մեկին՝ Յովհան անունով: /16/ Երբ Իլյուսն ու Լեոնտիոսը լսեցին իրենց դեմ արշավող մեծ բանակի մասին, սրտերը դող ընկավ: Իր հերթին Անտիոքի ժողովուրդը նույնպես վախճանում էր, որ չի կարողանա պաշարվող տանել, որա համար էլ նրանք աղմկեցին ու պահանջեցին, որ թշնամին հեռանա քաղաքից, և, եթե ճակատամարտում են, հանդիպեն այլ տեղում: Այս պարագան Իլյուսի կողմնակիցներին ավելի վախեցրեց և նրանք ծրագրեցին մեկնել Անտիոքից, անցնել Եփրատ գետը ու գալ Արևելք: Եվ նրանք իրենց կողմնակիցներից Մատրոնիոս անունով մեկին 500 ձիավորներով ուղարկեցին, որպեսզի սա իրենց իշխանությունը տարածի Եփրատի վրա, սակայն Եփրատիցները դեմ դուրս եկան նրան, փակեցին բաղաթի դռները և, պատերազմական տվորության համաձայն, հսկողություն նշանակեցին պարսիկ վրա՝ թույլ չտալով նրան մտնել քաղաքը» (Յովհան Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 12-16):

«Դրանից հետո երկու զորավարներ Լեոնտիոսն ու Իլյուսը Անտիոքի եպիսկոպոս Կալանդոնի օժանդակությամբ ապստամբեցին Չենոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չենոնի - Մ.Ֆ.) դեմ» (Միքայել Աստրի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 6):

«Այդ տարի ծագումով իսավրացի Իլյուսը, որ օֆիցիայի մեգիստրոսի կոչում ուներ, այն բանից հետո, երբ պալատում նրա ականջը կտրեցին, Չենոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չենոնի - Մ.Ֆ.) դեմ թշնամացած հարձակվեց Արևելքի վրա: Ավելի ուշ նա Լեոնտիոսի հետ միասին բռնակալ դարձավ» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Իլյուսը ապաքինվեց վերքերից, նա կայսր Չենոնից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չենոնից - Մ.Ֆ.) թույլտվություն խնդրեց օդափոխության համար Արևելք մեկնել, որպեսզի առողջանա: Նա խոսքին կերպով սկսեց խնդրել, որ իրեն բաց թողնեն՝ իրականում պատված դավաճանական ներուժներով: Եվ ահա կայսրը, չկասկածելով այն ամենի մասին, բաց թողեց նրան, իսկ փոխարենն էլ Յովհաննես անունով ու նույն լիազորություններով մեկ այլ մարդու նշանակեց: Իլյուսն ուզում էր իր հետ Լեոնտիոսին ու Պոմպեպիոսին վերցնել՝ հիմնավորելով դա այն բանով, որ դրանով կայսեր ու կայսերամայր Վերինայի միջև հաշտություն ձեռք կբերվի և վերջինս կկարողանա հաջողությամբ վերադառնալ մայրաքաղաք: Կայսրը գոհ մնաց այդ ծրագրից և ուղարկեց այս երեք հոգուն, ինչպես նաև անվանի սենատորներ Մարկոսին ու Վալյանոսին, որոնք Իսավրիայի մագիստրոսներն էին՝ այլ ծառայողների և զորքի հետ միասին: Երբ նրանք հասան Մեծն Անտիոք՝ Իլյուսը մնաց այնտեղ և բաղաթի բնակչությունը նրան շատ պատվեց: Դրանից հետո նա մեկնեց Իսավրիա և դուրս հանեց բերդից Վերինային, որից հետո նրանք իրար կապվեցին փոխադարձ երդումներով: Այնուհետև, համաձայնության գալով նաև Պոմպեպիոսի հետ, որը տրված էր կախարդներին ու դևերի գայլակցությանը, նա հաղթանակ տարավ նաև այլ իշխանների նկատմամբ՝ համոզելով բոլորին կայսր հռչակել Լեոնտիոսին: Նրանք այդպես էլ արեցին և Լեոնտիոսին Սուրբ Պետրոսի հանդես գալու վայրում՝ Տարսոսում, որը Կիլիկիայի մայրաքաղաքն էր, կայսր հռչակեցին: Այդ ժամանակ Վերինան նամակներ գրեց և դրանք ուղարկեց Արևելքի ու Եգիպտոսի բոլոր քաղաքներին և պաշտոնատար անձանց, որպեսզի տրանք առանց որևէ դիմադրության ընդունեն Լեոնտիոսին որպես կայսր: Կայսրուհի, ավգուստա Վերինան գրեց, մասնավորապես հետևյալը. «Ես կոչ եմ անում ձեզ, հիշեցնելով մեր կայսերական իշխանությունը և այն, որ կայսր Լեոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լեոն I-ի - Մ.Ֆ.) մահից հետո մենք հենց մեր իսկ եղբանիկ որդւմամբ կայսր հռչակեցին Տրասպլիսի, այսինքն՝ Չենոնին, որպեսզի նա կարողանա հոգատար կերպով հոգալ երկրի մասին ու բավարար կերպով ղեկավարի բանակը: Այժմ, սակայն, մենք տեսնում ենք, որ նա իրաժարվել է ապաքինությունից և դադարել է խելացի գործել: Այսպիսով՝ մենք նրան ապստամբ ենք կոչում՝ ճշմարիտ ուղուց շեղված մի մարդ և բռնատիրոջ: Այս ամենը հաշվի առնելով՝ մենք այլ անձի ենք նշանակել որպես կայսր՝ մի հավատավոր բրիտանիայի, որը աչքի է ընկնում իր առաքինությամբ և ազնվությամբ, որպեսզի նա կարողանա փրկի երկիրը իր այդ առաքինություններով և պատերազմին վերջ դնի: Նա կկարողանա հպատակներին ղեկավարել օրենքի և կարգի համաձայն: Եվ այսպես, մենք Լեոնտիոսին կայսերական թագ ենք շնորհել, որպեսզի նա հռոմեական տերության կայսր լինի, նա լավ կաշխատի և խելացի բոլորի մասին»: Ահա նման նամակներ ուղարկվեցին, այդ թվում նաև Ալեքսանդրիա, որից հետո նշանակվեցին նաև այրեֆեկտներ և դատավորներ: Մրանից տասնից օր անց նա ելավ ու մեկնեց Իսավրիա քաղաք հանդիսացող հայկիսը, որպեսզի հարձակվի այդ քաղաքի բնակչության վրա, բանի որ նրանք հրաժարվում էին ենթարկվել նրան և նրան կոչել էին կայսեր դեմ ապստամբած խռովարար: Ամիս ու կես նա պատերազմ մղեց այդ քաղաքի բնակչության դեմ, սակայն չկարողացավ գրավել այն» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 88):

«Այդ տարի Իլյուսն ու Լեոնտիոսը ամբողջից ազատեցին Լոնգինոսին՝ Չենոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չենոնի - Մ.Ֆ.) եղբորը, իր մոր հետ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁰⁴ «Այդ տարի, 7-դ ինդիկտիոնի հունիսի 27-ին Լեոնտիոսը մտավ Անտիոք որպես արքա և Իլյուսին Աշանակեց արքայությանը դեկլարացիա, որից հետո այնտեղից մեկնեց Ալեքսանդրիայի Բալիկոն քաղաքը, իսկ 26-նոյնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-նոյնի – Մ.Ֆ.) Իլյուսին և Լեոնտիոսի դեմ ծովով ու ցամաքով հսկայական ուժերով ուղարկեց Յովհան Սկյուրին: Տեղի ունեցած դաժան ճակատամարտում Իլյուսին ու Լեոնտիոսը պարտվեցին և մագիստրոս Պամպրեպիայի հետ, որի կախարդ էին համարում, փախան Պեպուրիա ամրոցը» (Թեոփանես Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Իլյուսի կողմնակիցները լսեցին այս, ստիպված եղան Յովհաննի հետ ընդունել ճակատամարտը, բայց Արանք դրա համար այնքան ուժեղ չէին, ուստի, երբ Յովհանը հարձակվեց Արանք վրա և քաջաբար ջարդեց Արանքը հետ եղած զորքերի մեծ մասին, մնացածները ցրվեցին՝ յուրաքանչյուրն իր քաղաքը» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«795 թ-ին 26-նոյնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-նոյնի – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեց Լեոնտիոսը և Անտիոքում թագավորեց 2 տարի» (Ամանուն Եդեսիացի «Տարեգրություն»):

¹⁰⁰⁵ «Իլյուսի կողմնակիցները չփնտրեցին Արա հարվածին և, հավաքելով իրենց հետ եղածներին, փախան անմերձեցիկ ու մթերքով հարուստ այն ամրոցը, որի մասին ես ձեռք առել եմ նախապես: Յովհանը հետապնդեց, բայց չկարողացավ բռնել Արանքը, ուստի պաշարեց ամրոցն ու սկսեց հսկողությունը: Արանք, հույսը դնելով ամրոցի անմերձեցիկության վրա, թույլ տվեցին, որ իրենց հետ եղած զորքերը վերադառնան՝ պահելով միայն ընտրյալներին ու քաջերին: Յովհանն իր բարկությունը թափեց ամրոցից դուրս եղածների վրա, բայց Իլյուսին վնասել չկարողացավ՝ դիրքի բնական ամրության շնորհիվ, որը համարյա անանցանելի էր դարձել մարդկանց կատարած աշխատանքով: Ծանապարիկ այնպիսին էր, որ միանգամից երկու մարդ չէր կարող բարձրանալ, որովհետև այն շատ նեղ էր: Համենայն դեպս, Յովհանն երկար ժամանակ կազմակերպած դավերն արդյունք տվեցին և իլյուսականներն իրենց մարդկանց ձեռքով մատնվեցին ու քնած վիճակում ձերբակալվեցին: 26-նոյնի հրամանով երկուսն էլ, ինչպես նաև մատնիչները, սպանվեցին, իսկ Արանքը հետ եղածների ձեռքերը կտրեցին: Այսպիսին էին Պերոգի (Պարսից թագավորության արքա Պերոգ Ի – Մ.Ֆ.) թագավորության օրոք ժուլների կայսրության մեջ եղած դժկարությունները» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 17): «Արանք այս վիճակում մնացին երեք տարի, հետո գերվեցին և մահապատժի ենթարկվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 6):

«Այդ տարի ինտերնեքս Լեոնտիոսը և բռնակալ Իլյուսը բռնվեցին Իսապրիայում գտնվող մի ոչ մեծ ամրոցում, որի անունը Պապարիա էր, և գլխավորվեցին: Արանք գլուխները ուղարկվեցին Կոստանդնուպոլիս և այստեղ, հազգված նիզակների վրա, փռվեցին» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Կայսր 26-նոյնը Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-նոյնը – Մ.Ֆ.), տեղեկանալով ապստամբության մասին մասին, ապստամբների դեմ ուղարկեց մեծ բանակ և զորավար-մագիստր Յովհաննես Սկյուրացուն: Լսելով այդ լուրը՝ Լեոնտիոսը, Յեյիոսը և Արանքը կողմնակիցները Վերինայի հետ միասին բարձրացան լեռնային Պապիրիոս ամրոցը, որտեղ Վերինան մահացավ բնական մահով, իսկ Պամպրեպիայը որպես դավաճան սպանվեց ամրոցի ատամնավոր պարսպի վրա և Արա մարտինը նետվեց ժայռերից ներքև: Ահա այդպես Յեյիոսը և ու Լեոնտիոսը պաշարվեցին այդ ամրոցում, ինչից հետո ձերբակալվեցին: Իսապրիայի Սելակիայի կառավարիչի առաջ ցուցմունքներ տալուց հետո և բնությունից հետո Արանք գլխատվեցին, իսկ Արանք գլուխները, ցցերի վրա խրած, տեղափոխվեցին Կոստանդնուպոլիս՝ 26-նոյնի մոտ: Այնուհետև դրանք տարան նեղուցի մյուս կողմը՝ Սիկե, սուրբ Կոնստինտինոսի մոտ, որտեղ ահռելի բազմություն էր գալիս դրանք դիտելու» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն», գիրք 15, գլուխ 14):

«Որոշ ժամանակ անց, 26-նոյնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-նոյնի – Մ.Ֆ.) թագավորության միջոցին, երբ Իլյուսն ու Լեոնտիոսը ապստամբություն բարձրացրին կայսեր դեմ, սատրապներից մի քանիսը որոշեցին բացահայտ կերպով Արանքի միջև: Այդ էր պատճառը, որ երբ 26-նոյն կայսրը ճնշեց Լեոնտիոսի և Իլյուսի ապստամբությունը, մի շատ թույլ և աննշան իշխանություն ունեցող սատրապի Բալաբիտեն լոյզված երկրում թողեց նախկինի պես իշխել միայն, իսկ մնացած բոլորին, գոյվեց իշխանությունը, չուվեց այն Արանք ցեղակիցներին, այլ, ինչպես հռոմեական բոլոր մյուս իշխանություններում էր, դարձրեց ոչ ժառանգական՝ ըստ կայսեր ցանկության» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Կառուցումների մասին», գիրք 3, գլուխ 1):

«Երբ կայսր 26-նոյնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-նոյնը – Մ.Ֆ.) լսեց այն մասին, թե ինչ է պատահել, նա, հետո ղեկավար մեծաքանակ բանակ, ոտքի հանեց Յովհան անունով սկյութական մի իշխանի ու զորականի, որպեսզի պատերազմ մղի այդ դավադիրների դեմ: Երբ Իլյուսը, որը Կիլիկիայում էր, պարզեց, որ ի վիճակի չէ դիմադրել Յովհանին, հետ քաշվեց և միացավ Լեոնտիոսին ու Վերինային, որից հետո Արանք ընդհանուր կարծիքի եկան, դիմեցին փախուստի և պատսպարվեցին Իսապրիայում գտնվող Պապիրիոս ամրոցում: Լեոնտիոսը սրընթաց հետ էր քաշվել Արևելքից և ահա այժմ այս երեքը՝ Լեոնտիոսը, Իլյուսն ու Պոմպեպիոսը, Վերինայի ուղեկցությամբ ապստամբներից հիշատակված ամրոցում: Ամրոցի կայազորը, սակայն, ինքնալուր, որ Պոմպեպիոսը փորձ է կատարում կապ հաստատել հակառակորդի հետ իրենց դեմ, սպանեցին Արանք և մարտինը ցած նետեցին ատամնավորի վրայից: Եվ ահա շատ դժվար փորձություններից հետո ամրոցը պաշարողները գրավեցին այն և դուրս հանեցին այնտեղից մնացած ապստամբներին՝ Լեոնտիոսին, որը ինքն իր կործանման պատճառ դարձավ, ինչպես նաև Իլյուսին, որն այս ամենի սկիզբն էր դրել: Եվ ահա Արանքը Արանք դրեցին իրենց խորհրդի կետորոշում կառուցված հարթակի վրա և մահվան որոշում կայացրին: Արանք թերթով թռչրին Արանք գլուխները և դրանք ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիսում գտնվող կայսր» (Յովհաննես Նիկյուսացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 80):

«Տեղի ունեցած դաժան ճակատամարտում Իլյուսն ու Լեոնտիոսը պարտվեցին և մագիստրոս Պամպրեպիայի հետ, որի կախարդ էին համարում, փախան Պեպուրիա ամրոց: Այդ ժամանակ Յովհանը բռնեց Իլյուսի եղբորը՝ Տրոկոնոլային, որը մեկնել էր բարբարոսների կանչելու համար, ու գլխատեց նրանց: Իլյուսն ու Լեոնտիոսը 4 տարի մնացին պաշարման մեջ՝ խաբվելով կախարդի՝ մագիստրոս Պամպրեպիայի կողմից: Իմանալով, սակայն, Տրոկոնոլայի գերության մասին, Արանք բզկտեցին Պամպրեպիայի և նետեցին պարսպից այն կողմ...: Այդ տարի Իլյուսն ու Լեոնտիոսը, շատ մարտերից հետո արդեն 4 տարի պաշարված լինելով Պապուրիա ամրոցում, ի վերջո Տրոկոնոլայի կնոջ եղբոր դավաճանության պատճառով, որին նենգությամբ ուղարկել էր 26-նոյնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-նոյնը – Մ.Ֆ.), բռնվեցին: Արանք գլխատեցին, իսկ գլուխներն ուղարկվեցին 26-նոյնին, իսկ սա, հրամայեց ձխարկարանում ցցել դրանք ցցերի վրա, որտեղից մեծ հանդիսավորությամբ տեղափոխեցին Սիկե նեղուցի վրայով» (Թեոփանես Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Երրորդ գիրքը պատմում է, ի դեպ, և այն, թե ինչ կերպ Իլյուսը բացահայտ ապստամբեց 26-նոյնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-նոյնի – Մ.Ֆ.) դեմ և արքա հռչակեց Լեոնտիոսին Վարինայի հետ: Արանք հաջողություն չունեցան, պաշարվեցին, բռնվեցին ու գլխատվեցին» (Վանդիկիոս «Կատմություն»):

¹⁰⁰⁶ «Հայոց այրուծի կազմելով՝ Վահան Մամիկոնյանն այն ուղարկեց արքունիք: Գունդը հանձնելով Վրեն Վանանդեցուն՝ նա պատրաստեց և Արանքը հետ ուղարկեց նաև իր նահատակ Վասակ եղբոր որդի Գրիգորին: Եվ, ժամանելով արքունի դուռ, Արանք գնացին պատերազմի գործին մասնակցելու: Երկու զորքերը միմյանց դեմ եկան, Չարեհի գունդը պարտության մատնված դիմեց փախուստի, իսկ բազում վիրավորներ էլ գետին փռվելով կործանվեցին: Այնտեղ, արիացած իր հոր պես, սեպուհ Գրիգոր Մամիկոնյանը ցույց տվեց մեծ քաջություն, որը հայտնի դարձավ գորավարին և ողջ զորքին, իսկ Արա խիզախ անունը հռչակելով, հասավ մինչև Վաղարշ թագավորին: Արիացավ նաև սեպուհ Վրեն Վանանդեցուն՝ քաջության գործ ցուցադրելով, իսկ Չարեհը, փախչելով դեպի լեռնակողմը, ամրացավ այնտեղ, բայց Արանք ձերբակալեցին և, բերելով արքունի հրապարակ, այնտեղ ինչպես անասունի, անխնայ մորթեցին» (Ղազար Փարպեցի «Հայոց պատմություն», գիրք 3, գլուխ 94):

¹⁰⁰⁷ «Դրանից հետո անցավ որոշ ժամանակ, պարսից արքա Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Պարսից Ի – Մ.Ֆ.) մահացավ և Արանք փոխարինեց որդին՝ կրկին Խոսրով անունով (Պարսից թագավորության արքա Կավառ Ի (488-496, 498-531) – Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ պարսիկները ուժեղացան, բանի որ, երբ Վախթանգը (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ Ի Գորգասալը – Մ.Ֆ.) դաշինքի մեջ մտավ Արանքի հետ, թշնամիները բոլորը հնազանդվեցին Արանք: Եվ ահա պարսից արքան, պատերազմի շարժվելով հույների դեմ, դեսպանորդ ուղարկեց Գորգասալի մոտ հետևյալ խոսքերով. «Իմ հայրը հանգեց ու ողջ ժողովուրդը ինձ բազմեցրեց գահին: Եվ ահա ավագները խորհուրդ տվեցին ինձ հառնել թո ղիման ու ենթարկվել թո կամքին, որպեսզի դու, առաջնորդելով մեզ, գլխավորես ներխուժումը Յունաստան: Այդ ինձ կին տուր թո աղջկան, որպեսզի ես թե՛ք համար թո որդիների նման լինեմ»: Երբ այս դեսպանորդը ներկայացավ Վախթանգին, վերջինս կառուցում էր Տիրիսը՝ այդ քաղաքի հիմքերն էր դնում: Եվ ահա, հենց որ դեսպանորդը Արանքի հանձնեց արքայի ուղերձը, նա պատասխանեց. «Նման դեսպետում ասում եմ, ով դարբին, սրիթ թո թուրք, որպեսզի հնարավորինս շուտ խոցես մարմինը»: Այդ ժամանակ Վախթանգը մոտենում էր վաթսուս տարեկանին ու դրա համար էլ պատասխանեց այսպես. «Անացե՛ք Խոսրով արքային, որ նա ամենից առաջ թող մեր դեմ պատերազմի պատրաստվի, մինչև կներխուժի Յունաստան, բանից ամեն մի ուժ իր ակունքում ունի խաչի զորությունը: Այսուհետ մենք մեր կյանքը նվիրում ենք խաչյակն: Եվ ուղարկե՛ք նա սուրհանդակների, որպեսզի ժողովուրդը լքի թույլ գյուղերը ու քաղաքները և փախչի կովկասյանների մոտ Կախեթի, քանի այն ամբողջովին պատված էր անտառներով ու անառիկ էր թշնամու համար: Այդ ժամանակ Դաչի արքան (Իվերիայի թագավորության արքա Դաչի – Մ.Ֆ.) ու Վախթանգի բորբորդին համոզեցին վերջինիս հեռանալ Կախեթի և մտնել Լուպտիայի հովիտը՝ մի տարածք, որը պատված էր ժայռերով:

Այդտեղ ապրում էին մարդիկ, որոնք պաշտում էին կրակն ու ջուրը և այդ հովիտը ձգվում էր մինչև բուն Նոսորի: Ինչ վերաբերվում է Գորգասայի կնոջն ու երեխաներին, ապա նրանք պետք է թաքնվեին Ուշարմայում: Վախթանգը կանգ առավ առաջապահ ամրությունում ու նրա հետ էին Տիվանշիրն և Ատրնեստեղ, այն դեպքում, երբ Մծխեթում նա թողեց Դեմետրեին, Ներսեհին ու Բյուրատյանին՝ միաժամանակ կեսարի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չենտի - Մ.Ֆ.) մոտ լուրերով սուրիանդակ ուղարկելով: Եկավ հետքով արքան և ավերեց Կամբեճանի քաղաքները, Ջորոսի ամրոցն ու Վեյիսցիխեն և, հենց որ մտավ Կախեթի, բանակ զարկեց Իորդի ափերին: Վախթանգի ռազմիկները տեղակայվեցին ամրացված բաղաթի շուրջը տարածվող հարթավայրում: Այդ բաղաթը կոչում էին Դարպակ: Նրանք իրար եկան Իորդ գետի ափին և երեք օր անընդհատ ընդհարվեցին, որի արդյունքում երկու կողմերից էլ հսկայական քանակությամբ ռազմիկներ ընկան: Այդ ժամանակ Վախթանգը իր մոտ կանգնեց Պետրոս կաթողիկոսին և ասաց. «Իմացիր, որ ոչ թե մեզ հարկի տակ դնելու համար են մարտնչում մեր դեմ սրանք, այլ այն բանի համար, որ անջատեն մեզ Քրիստոսից: Այժմ ես որոշել եմ այսպես, որ իմ կյանքը կգերադասեմ դնել հանուն Քրիստոսի, որպեսզի երկնային արքայության արժանանամ, բանգի տուրք գրեմ աված Է, որ ով դնի իր գլուխն հանուն ինձ, նա կարժանանա դրան»...: Վախթանգի զորքը կազմում էր 200.000, իսկ պարսիկները՝ 740.000 հոգի: Վախթանգն իր զորքը բաժանեց երեք մասի, որից հետո հետևակայինների ուղարկեց դեպի ժայռերը, մյուս կողմ ուղարկեց պիտիախշին ու սպասապետին, իսկ այնտեղ, որտեղ տեղակայված էր պարսից արքան, մոտ 100.000 ռազմիկի գլուխն անցած անձամբ ուղղություն բռնեց: Լուսաբացին, երբ գիշերվա մշուշը ցրվեց, Վախթանգը ժամանեց զորքի մոտ և ասաց. «Ով որ մահից խուսափի՝ չերելով ինձ մեր թշնամու գլուխ կամ ձեռք, իմ կողմից մահի կմատնվի»: Եվ ահա, հենց որ երկնքի դարպակները բացվեցին, նա առաջ նետվեց ու ճեղքելով հասավ մինչև պարսից արքայի հանգստարանը: Ներխուժեցին արքայական վրան, սակայն պարսից արքան հասցրեց ցատկել ձիու վրա, թեև Վախթանգը խոցեց նրա որդի Բարտամին և կտրեց սրա գլուխը: Հենց այստեղ էլ մի ոմն պարսիկ Վախթանգին կոծեց նետով խոցեց, սակայն կոտորածը շարունակվեց մինչև կեսօր: Վախթանգը հաղթահարեց այդ պարսիկներին և կոտորեց դրանցից մինչև 130.000 հոգի, այն դեպքում, երբ Վախթանգի զորքից ընկան մոտ 28.000 հոգի: Որպես ավար վերցրին մոտ 100.000 ձի, սակայն դրանք մեծաքանակության պատճառով չկարողացան ողջ կազմով տեղ հասցնել: Պարսից արքան նահանջեց և կանգ առավ Ռուսթավեթիում: Խորացավ Վախթանգի վերքը, բանգի նետը խոցել էր նրա թոքերը: Վախթանգը գնաց Ուշարմա, իսկ Զարթիի սպասապարներին հրամայեց մնալ տեղում: Իմացան պարսիկները Վախթանգի ստացած ծանր վերքի մասին, ամայացրին Տիդիսն ու Արմազին, սակայն Մծխեթը զրավել չկարողացան, թեև այն անընդ, ինչ կար նրա պատերից դուրս, նրանք հիմնովին ավերեցին՝ Մուխրանից մինչև Արագվիի կողմերը» («Զարթիխ-Ցիտվերթա», Ցիվանշիր Ցիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասայի կյանքը»):

«Այս ազնվաբարդ արարքը գայրացրեց Պերոգին (Պարսից թագավորության արքա Պերոգ Ի-ին - Մ.Ֆ.) և նա, իր կռապաշտ համառության մեջ, մեծ զորքերով ուղարկեց իր որդի Վաղենսին կամ Վաղդիշին, որպեսզի հնազանդեցնի Իբերիան և տապալի Վախթանգին (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասային - Մ.Ֆ.) իր նախնիների գահից: Վախթանգ արքան, հավաքելով իր զորքը Ուշարմա քաղաքի մոտ, մնացած հպատակներին հրամայեց ամրանալ Կովկասյան լեռներում՝ հարմար պահի սպասելով, որպեսզի հարձակվի թշնամիների վրա: Այդ ընթացքում պարսիկները ամայացրին Կախեթին և իրենց ձեռք գցած ավարով կանգ առան Իորդի գետի մոտակայքում: Այդ ժամանակ Վախթանգ արքան իր արհուրյան հնարավորինս լարումով և քաջարտությամբ նետվեց պարսիկների վրա, խոցեց այս թալանչիներին և մնացածներին էլ հետապնդեց մինչև Ռուսթավի: 120.000 պարսիկներ մնացին մարտի դաշտում, բայց ընկան նաև 28.000 իբերներ, որոնք իրենց գրիեցին հանուն սեփական հայրենիքի փրկության իրենց արքայի գլխավորությամբ, բանգի վերջինս, խոցելով պարսիկներին ինչպես հասարակ մի ռազմիկ, ոգևորում էր իր ռազմիկներին տապալել հակառակորդին նաև. որպես զորավար և հենց այդ ժամանակ էլ նետի հարվածից ծանր վերք ստացավ ու սեփական մահով կնքեց սերը առ իր հպատակներ, սեր, որը այդուհի էր նրա սիրտը» (Ղավթի Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 72):

«19/ Եվ որովհետև Վաղարշը (Պարսից թագավորության արքա Վաղարշը (484-488) - Մ.Ֆ.) փող չունեց իր բանակների տալու, ուստի ընկավ նրանց աչքից: Մոգերն էլ էին ատում նրան, որովհետև նա փորձում էր իրենց օրենքները փոխել, ուզում էր իրենց քաղաքներում լողանալու համար բաղնիքներ կառուցել, և երբ մոգերը տեսան, որ նա իր զորքի կողմից հարգված չի, նրան բռնեցին, կուրացրին, և փոխադրեց բազմեցրի գահին նրա Պերոգ եղբոր որդի Կավատին (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի-ին - Մ.Ֆ.), որի անունը վերնում էր նաև և որը պատանդ էր մնացել հոների մոտ, ընդ որում, բանի որ ռումները փող չտվեցին, նա էլ պատերազմ սկսեց ռումների դեմ: Նա դեսպակների հետ կայսրին որպես նվեր ուղարկեց մի մեծ փիղ, որպեսզի նա էլ իրեն փող ուղարկի, բայց մինչև հեռավանները Անտիոքի մետիոք բաղաթը կհասնեին, Չենտը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չենտը - Մ.Ֆ.) մահացավ և նրանից դեռ փոխարենը կայսր դարձավ Ամաստացը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստա Ի-ը (491-518) - Մ.Ֆ.): Եվ երբ պարսիկ դեսպանն իր տիրոջը՝ Կավատին, հայտնեց ռումների կառավարության մեջ տեղի ունեցած փոփոխության մասին, նա նրան հաղորդեց, որ շտապ գնա և պահանջի փողը, ըստ սովորության, ապա թե ոչ՝ թող «պատերազմ ընդունի»: 20/ Եվ այսպես փոխանակ, ինչպես պետք էր խաղաղության մասին խոսելու և կամ վերջինիս, աստծու կողմից նրան շնորհված իշխանության գլուխ անցնելու կապակցությամբ ողջունելու, նրա սպառնալից խոսքերը ջղայնացրին Ամաստա կայսրին: Եվ երբ նա լսեց նրա հպարտ սպառնալիքները և իմացավ, որ նա վերականգնել է մոզական այդդ գրադաշտական կրոնը ու սովորեցնում էր, որ կանաչ պետք է հասարակաց լինեն և յուրաքանչյուրը պետք է ապրի ում հետ ուզում է, և ապա այն, որ նա իր իշխանության տակ գտնվող հայերին վնասել է այն պատճառով, որ նրանք չէին ուղղում կրակը պաշտել, այս բոլորի համար նա անարգեց Կավատին ու փող չուղարկեց, ասելով, որ: «Ինչպես Չենտը, որն ինձանից առաջ թագավորեց և փող չուղարկեց, այնպես էլ ես չեմ ուղարկի, մինչև որ Մծքինը ինձ չվերադարձնի: Ես էլ զբաղված եմ հեթանոսների դեմ պատերազմելով, որոնք կոչվում են հեպալիոցիներ և բեմիացիներ և այլ շատ ուրիշների դեմ: Ես չեմ թողնի հունական բանակը և չեմ կերակրի բոնը» (Յովվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 19-20):

¹⁰⁰⁸ «Իսկ հունաց արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չենտի - Մ.Ֆ.), որը Վախթանգի (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասայի - Մ.Ֆ.) աներն էր, մահացավ և թագավորեց Չենտիի որդին (Բյուզանդական կայսր Ամաստա Ի-ը - Մ.Ֆ.): Սա առաջացավ դեպի Սպեր, որպեսզի մտնի Զարթի, սակայն, իմանալով Վախթանգի վատ վիճակին մասին, կանգ առավ Կարոն քաղաքում: Ժամանեց նաև հետքովը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի-ը - Մ.Ֆ.) և ահա Կորնիֆորում նա ու կեսարը իրար եկան և երկու կողմերից էլ այնքան մեծաքանակ ռազմիկներ ընկան, որ արյուն գետեր առաջացան: Հենց այդ պատճառով էլ այդ վայրը սկսեց «Կորնիֆոր» կոչվել, այսինքն՝ արյունոտ արգանք: Այդուհետև ոչ մի կողմը մյուսին չհաղթեց, բանի որ երկու կողմերից էլ զորքը կոտորվեց և հետքովը հետ դարձավ Զարթիի ճանապարհով» («Զարթիխ-Ցիտվերթա», Ցիվանշիր Ցիվանշիրյան «Վախթանգ Գորգասայի կյանքը»):

«Լսելով հունաց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստա Ի-ի - Մ.Ֆ.) գալը՝ պարսիկներն ընդդիմադրելու գնացին Կարնիֆոր» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

¹⁰⁰⁹ «Երբ հայերը, որոնք Կավատի (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի-ը - Մ.Ֆ.) գերիշխանության ներքո էին, լսեցին, որ նա ռումներից խաղաղասիրական պատասխան չի ստացել, քաջալերվեցին ու միավորվելով բանդեցին այն ատրուշանները, որոնք պարսիկները կառուցել էին իրենց երկրում՝ կոտորելով իրենց մոտ եղած մոգերին: Կավատը նրանց դեմ ուղարկեց մի մարգալանի՝ իր բանակով, որպեսզի նա պատժի ու կրակապաշտ դարձնի նրանց, բայց հայերը կոպեցին նրա դեմ և քախախեցին նրան ու նրա զորքը: Ապա՝ նրանք դեսպաններ ուղարկեցին կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստա Ի-ին - Մ.Ֆ.) և հայտնեցին, որ ուզում են նրա գերիշխանությանը ենթարկվել, սակայն նա չցանկացավ ընդունել նրանց, որպեսզի պարսիկները չմտածեն, որ ինքն է հրահրում հայերին պատերազմելու պարսիկների դեմ: Եվ եթե կայսրին մեղադրում են նրա համար, որ նա փող չտվեց, ապա նրանք թող մեղադրեն նաև նրան, որն ուժով պահանջում էր այն, ինչ-որ իրեն չէր հասնում: Եթե Կավատը խաղաղությամբ ու հոժարամտությամբ խնդրեր այն, ապա այդ փողը նրան ուղարկված կլիներ, սակայն նա խստասրտությամբ, ինչպես փարավոնը, սպառնում էր պատերազմով, բայց մենք ինչու ունենք աստծու արդարադատության վրա, որ նա նրան ավելի մեծ պատժի կարժանացնի, որովհետև նա ցանկանում էր եղծել բնության օրենքը և ջնջել աստծու վախը» (Յովվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 21):

¹⁰¹⁰ «Մի քիչ ժամանակ անց կուրիշացիները, որոնք Կավատի (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի-ի - Մ.Ֆ.) գերիշխանության ներքո էին, ապստամբվեցին նրա դեմ և փորձեցին մտնել Մծքին: Եվ ահա այնտեղ նրանք, իրենցից մեկին թագավոր նշանակելով, նրանք երկար ժամանակ կռվեցին» (Յովվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 22):

¹⁰¹¹ «Այդ տարի, բանի որ պատրաստվում էր իսավրիացիներն իրենք էլ ձգտում էին ձեռք գցել կայսերական իշխանությունը, նրանք ամեն կողմից հավաքվեցին Փոյուգիայում գտնվող Կոտայա քաղաքի մոտ: Հենց այնտեղ էր, որ սկիզբ առած ճակատամարտի ժամանակ առաջինը սրահար եղավ Լիլինգոսը՝ հետևակայիններից ամենադանդաղը, բայց այդ պատերազմում ամենաարագ հեծյալը: Արդյունքում բոլոր իսավրիացիները փախուստի մատնվեցին և լեռնային դժվարանցանելի անցումներով նետվեցին Իսավրիա» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստա Ի-ը - Մ.Ֆ.), լսելով, որ իսավրացիները, որոշելով ապստամբություն բարձրացնել, հավաքվում են իրենց երկրում, իսկույն ռազմական գործողություններ սկսեց նրանց դեմ: Այդ պատերազմի համար նա զորավարներ նշանակեց Ներկայացուցչական զորքի մագիստրոս, «Կուզիկ» մականվանյալ Յովհաննեսին, ավգուստայի ազգական պատրիկի Դիոգենիանոսին, ինչպես նաև այլ զորավարների՝ սկյուրական զորքով, գոթական և բեսական ջոկատների հետ միասին: Նա քախախեց իսավրացիներին... և գերեվարեց նրանց

ապստամբության առաջնորդներին՝ Նախկին մագիստրոս Լոնգինոս Ճաղատին, Աթենոդորոս Կրտսերին, Լոնգինինոս Կադին և Կոնոսին՝ Ապամեայի Նախկին եպիսկոպոս Ֆուսկիանոսի որդուն։ Երբ զորքերը բախվեցին Փռյուզգիայի Կոտիեռս բաղաբուն, առաջինը ճակատամարտում ընկավ Լոնգինինոսը՝ սրով խոցված։ Նրանից հետո նիզակով խոցված ընկավ Կոնոնը՝ Ֆուսկիանոսի որդին։ Երբ խավարացիները դիմեցին փախուստի, նրանց մնացած առաջնորդները կենդանի բռնվեցին, գլխատվեցին և տարվեցին Կայսր Անաստասիոսի մոտ։ Հաղթանակից հետո նա ողորմություն չընդրեց իր իշխանության տակ գտնվող բոլոր հպատակներին» (Րովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 16, գլուխ 3)։

«Այդ տարի կայսր Անաստասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.**) Կոստանդնուպոլիսից վտարեց իսավորացիներին՝ նրանց թույլ տված անկարգությունների համար։ Սրանք հեռանալով՝ մտադրվել էին դիմադրել նրա ժամադրությանը։ Լոնգինոսը, որը մագիստրոս էր, նրանցից ու այլ բարբարոսներից կազմելով մոտ 1.500 հոգանոց զորք և հույսը դնելով գեղեթի ու փողի պաշարների վրա, որոնք կուտակված էին Իսավրիայում դեռևս 26-րդ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-րդ – Մ.Ֆ.**) կողմից, ուղղություն վերցրեց դեպի այդ երկիր, չնայած արքայի համաձայնությանը, որը գուշակել էր նրա մտադրությունները։ Եվ իրոք, հանկարծ նա ապստամբեց, ներխուժեց մինչև Թրակիա ու Կոտեռ՝ ամեն տեղ ասպատակելով շատ բաղաբներ, չնայած որ զորքերը ինքը չէր ղեկավարում։ Չորքերի ղեկավարն էր որս՝ Նիկիինգ՝ Իսավրիայի կառավարիչը, որը Նշանակվել էր 26-րդի կողմից՝ բաջագույն մի մարդ, Աֆինդորոսը՝ սենատորներից ամենահասարակը և Կոնանը՝ Ապամեայի եպիսկոպոսը, որը թողել էր իր գահը ու հոգևորականից դարձել գինվոր և զորավար։ Նրանց դեմ Անաստասը Յովիան Սկյուրթի գլխավորությամբ, որը ոչնչացրել էր ապստամբներ Իլյուսին և Լեոնտիոսին, զորք ուղարկեց՝ նրան որպես օգնական տալով Կիրոս մականվանյալ Յովիանին, բանգի երկուսն էլ թրակիական ցուլաների հրամանատարներն էին, Դիոգենեսին, որը վերջինիս հետ միտղերի ղեկավարն էր, ինչպես նաև այլ փառահեղ մարդկանց։ Կոտեռի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում Նիկիինգ ապստամբեց, իսկ իսավրիական զորքը հազիվ չկործանվեց՝ դժվարությամբ փրկվելով փախուստով և, եթե հռոմեացիները ավար հավաքելով չբաղվեին, ապա պատերազմին լիովին վերջ կտային։ Նրանք, սակայն, այդ սխալը թույլ տվեցին, իսկ այդ ընթացքում իսավրիացիները, զբաղեցնելով Տավրոսի գագաթի ամրոցը և հիմնվելով բաղաբների ու ամրությունների ամուր դիրքի վրա, որոնք գտնվում էին այդ սարի շրջակայքում, շարունակեցին պատերազմը ևս 3 տարի» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Այժմ իսավրացիները 26-րդի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-րդ – Մ.Ֆ.**) օրոք գաղագան, որովհետև նա, Կասիլիսկոս (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կասիլիսկոս – Մ.Ֆ.**) և Մարկոս (**Բյուզանդական 479-թ-ին գահակալության պայքար մղող Մարկիանոս – Մ.Ֆ.**) բռնակալների աջակցի փախելով, եկել ու որպես փախուսական բնակվել էր նրանց Սալմոն կղզված ամրոցում, իսկ, բանի որ 26-րդը երախտապատ էր զգում, նրանց արժանացրել էր ամեն տեսակ պատիվների, ուստի 26-րդի օրոք պետության մեջ մեծ ազդեցություն ձեռք բերեցին։ Նրանք, սակայն, ապերախտ գտնվեցին, հպարտացան ու ամբարտավանացան և, երբ Անաստասիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.**) կայսր դարձավ, նրանք ապստամբվեցին նրա դեմ ու իրենց համար ղեկավար Նշանակեցին։ Երբ Անաստասիոսը նրանց նվերներ ուղարկեց, նրանք հրժարվեցին ընդունել դրանք, ընդ որում նրանք ոչ միայն չհամաձայնվեցին նրան հարկ տալ, այլև ասպատակեցին շրջակա եպարքոսությունները։ Երբ այդ մասին բողոքեցին ու մեղադրանք ներկայացրին կայսրին, նա բանակ ուղարկեց և նրանց դեմ պատրաստություն տեսավ։ Իսավրացիները մարտում պարտվեցին, և պարզվեց, որ թույլ էին, նվաճվեցին ու նրանց բռնակալներն էլ սպանվեցին» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 2)։

«26-րդի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-րդ – Մ.Ֆ.**) ազգական Լոնգինոսը, ժամանելով իր հայրենիք, ինչպես վերևում ասվեց, սկսեց բազմապատկոյն ավտոդիստորի դեմ պատերազմի պատրաստվել, սակայն, չնայած այն բանին, որ նա հավաքեց մեծաթիվ զորք, որում գտնվում էր նաև ասորիքյան Ապամեա եպարքիայի Նախկին եպիսկոպոս Կոնանը, որը, որպես իսավրիացի, միացավ իսավրիացիներին, պատերազմը ավարտվեց։ Լոնգինոսի հետ ոտքի ելած իսավրիացիները մինչև վերջին մարդը կոտորվեցին, իսկ Լոնգինոսի և Թեոդորոսի գլուխները Սկյուրթ Յովիանի կողմից ուղարկվեցին մայրաքաղաք» (Եվագրիոս Միտլենացի «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35)։

«Մեկ այլ Լոնգինոս, որը կանգնած էր այս օտարների գլխին և նրանց հետ կոտորվում էր Արևելքի գավառները, պարտություն կրեց և ականատես եղավ, թե ինչպես են իրեն հետևող այս բոլոր բարբարոսները ցրվել տրվել» (Չոնորաս «Պատմություն»)։

¹⁰¹² «Այս իսավրիական պատերազմը շարունակվեց 6 տարի...։ Եվ ահա ավարտվեց նաև այդ իսավրիական պատերազմը» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»)։

«Ներկայացուցչական զորքի մագիստրոս, «Կուզիկ» մականվանյալ Յովիանես... ավերեց իսավրիացիների ամրոցները» (Րովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 16, գլուխ 3)։

«Այդ տարի ուն Լոնգինոս՝ «Սելինուցիոս» մականվանյալ, ապրելով Իսավրիական Անտիոքում, որը տարածվում էր մի բարձր սարի վրա՝ ծովով իսավրիացիներին կենսամթերներ հասցրեց։ Այդ անառիկ վայրերում էին հաստատվել մագիստրոս Լոնգինոսը և Աֆինդորոսը։ Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.**), ճանձրացած պատերազմի շարունակումից, անկեղծացավ Եֆիմիոս եպիսկոպոսի հետ, որ ինքը խաղաղություն է ցանկանում, և հրամայեց հավաքել ժամանակակից ապստամբ Մայրաքաղաք ժամանող եպիսկոպոսներին, իր թե նրանք եկել են խնդրելու իսավրիացիների համար։ Եֆիմիոսը այդ գաղտնիքը փոխանցեց պատրիկ Յովիանին, Աֆինդորոսի՝ ապստամբության ղեկավարի, աներոջը, իսկ սա անմիջապես այդ մասին հայտնեց արքային, ինչը վերջինիս մոտ անհաշտ ատելություն առաջացրեց Եֆիմիոսի նկատմամբ, որն առանց այդ էլ իսավրիացիների բոլոր չարագործությունները վերագրում էր նրան...։ Այդ տարի Յովիան Սկյուրթ, երկար պաշարումից հետո ի վերջո բռնեց Լոնգինոսին՝ Նախկին մագիստրոսին, Լոնգոս Սելինուցիոսին, Աֆինդորոսին և այլ ապստամբներին ու, գլխատելով նրանց, գլուխներն ուղարկեց Բյուզանդիոն՝ կայսր Անաստասին։ Սա ձիարշավարանները կազմակերպեց և, ի նշան իր հաղթանակի, ցույց տվեց ապստամբների գլուխներն ու շրջապատ անցկացրեց իսավրիացիներին։ Տեղի վրա հանված գլուխները դրվեցին Սիկայում՝ ի տես ողջ ժողովրդին, իսկ շատ իսավրիացիներ էլ վերաբնակեցվեցին Թրակիայում» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Այն ժամանակ մի այլ խոռվություն տեղի ունեցավ հունաց երկրում։ Իսավրացիները 26-րդի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-րդ – Մ.Ֆ.**) մահից հետո ապստամբվեցին Անաստաս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ և ուզում էին մի այլ կայսր Նշանակել, որն իրենց համար ցանկալի էր։ Երբ այդ մասին իմացավ Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**), օգտագործեց հարմար ժամանակը և դեսպաններ ուղարկեց բռնաբերելու աշխարհը, ենթադրելով, որ նրանք կվախենան և իրեն փող կուղարկեն, բանի որ իսավրացիները ապստամբվել են նրանց դեմ, ունց Անաստաս կայսրը պատրաստվեց ասելով. «Եթե դու այն որպես պարսից ես ուզում, ես կուղարկեմ քեզ, բայց որպես պարտավորություն՝ ոչ, որովհետև ես չեմ զրկի հունական բանակներին, որոնք զբաղված են իսավրացիների հետ պատերազմելով, որպեսզի օգնեն պարսիկներին»։ Այս խոսքերով Կավատը հանգստացավ, թեև իր ուզածը չստացվեց։ Իսավրացիները պարտվեցին, խորտակվեցին, կոտորվեցին և նրանց բոլոր բաղաբներն ամայացվեցին ու այրվեցին» (Յոնա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 23)։

«Իսավրացիները մարտում պարտվեցին, և պարզվեց, որ թույլ էին, նվաճվեցին ու նրանց բռնակալներն էլ սպանվեցին» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 2)։

«Լոնգինոսի հետ ոտքի ելած իսավրիացիները մինչև վերջին մարդը կոտորվեցին, իսկ Լոնգինոսի և Թեոդորոսի գլուխները Սկյուրթ Յովիանի կողմից ուղարկվեցին մայրաքաղաք։ Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.**) հրամայեց նիզակի վրա հագնել դրանք և ի ցույց դնել այսպես կիզված Սիլեոնում, որը գտնվում էր Կոստանդնուպոլիսի դիմաց։ Բյուզանդացիներին, որոնք շատ չարիք էին տեսել 26-րդին և իսավրիացիներից, հաճելի էր այդ տեսարանը, իսկ մյուս Լոնգինոսը, որը կոչվում էր Սելենուցիոս, դավադրության հիմնական հիմքը, իսկ նրա հետ էլ նաև Յոնոսը՝ Կուզիկ մականվանյալ, Անաստասին ուղարկվեցին կենդանի» (Եվագրիոս Միտլենացի «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 35)։

«Անաստասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.**) հպատակեցրեց 26-րդի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր 26-րդ – Մ.Ֆ.**) եղբայր Լոնգինոսին, որը եկել էր յուրացնելու գերագույն իշխանությունը։ Նա նրան աքսորեց Ալեքսանդրիա, որտեղ սա բահանա ձեռնադրվելուց հետո մահացավ։ Նա նաև Կոստանդնուպոլիսից վտարեց այնտեղ մնացած իսավրիացիներից շատերին» (Չոնորաս «Պատմություն»)։

¹⁰¹³ «/23/ Պարսիկ ազնվականները որոշեցին գաղտնի սպանել Կավատին (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ին – Մ.Ֆ.**), իր անբարոյական սկզբունքների ու օրենքների եղծման պատճառով և, երբ նա այդ իմացավ, լքեց թագավորությունը ու փախավ հունների երկիրը, այն թագավորի (**Յեթիթադական թագավորության արքա Թորոմանի (մոտ 490-515) – Մ.Ֆ.**), մոտ, որի պալատում նա որպես պատանդ մեծացել էր։ /24/ Նրա եղբայր Ջամասպ (**Պարսից թագավորության արքա Ջամասպ (496-498) – Մ.Ֆ.**) եղբոր փոխարեն իշխեց պարսիկների վրա։ Կավատը հուններից կին առավ իր բոլոր աղքատներ, բոլորն այն պատերազմում էր գերի ընկել, երբ հայրը (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Ֆ.**) սպանվեց, և, որովհետև ինքը թագավորի դուստրն էր, ուստի դարձավ հունների թագավորի կինը և նրանից ծնվեց մի աղջիկ։ Երբ Կավատը փախավ այնտեղ, բոլորը իր աղքատ որպես կին տվեց նրան։ Թագավորի փեսա դառնալով՝ նա համարձակություն ստացավ և սկսեց ամեն օր լաց լինել, խնդրել նրան, որ սա օգնի իրեն զորքով, որպեսզի կարողանա գնալ ու սպանել ազնվականներին և նորից բազմել իր գահին։ Ի վերջո, աները նրա խնդրանքի համաձայն

իրեն տվեց մի փոքր բանակ: Երբ նա հասավ պարսիկների աշխարհը, եղբայրը լսեց այդ մասին և փախավ նրանից, իսկ սա իրագործեց իր ցանկությունը և սպանեց ազնվականներին: Տիմուրացիներին նա լուր ուղարկեց և սպառնաց՝ ասելով, եթե նրանք կամավոր չհանձնվեն, ապա նա պատերազմով կնվաճի նրանց, իսկ եթե նրանք միանան իր բանակին և իրեն հետ մտնեն ռումների երկիրը, ապա նա այն ժամանակ ստացված ավարից նրանց ևս բաժին կհանի: Նրանք, վախենալով Մծքիում հավաքված զորքերից, համաձայնվեցին ու ենթարկվեցին նրան: Արաբներն, երբ իմացան, որ նա պատերազմելու է ռումների դեմ, մեծ ուրախությամբ հավաքվեցին իր մոտ: Հայերը, մյուս կողմից վախենալով, որ նա կարող է վերեփնդիր լինել կործանված ասորուշանների համար, չուզեցին ենթարկվել, սակայն Կավատը բանակ հավաքեց և պատերազմեց նրանց դեմ: Չնայած նա շատ ավելի ուժեղ էր, քան հայերը, սակայն չնվաճեց նրանց, այլ խոստացավ, որ չի ստիպի կրակապաշտությունն ընդունել, եթե նրանք իրեն օգնեն ռումների դեմ պատերազմում: Նրանք վախից ականա համաձայնվեցին» (Յոշվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 23-24):

¹⁰¹⁴ «1/2 Արաբներից շատերը Ամիդում և իրենց փախած այլ վայրերում՝ մահացան...: 3/ Ամիդի եպիսկոպոսը զգուշացրեց ու կշտամբեց բաղաթի հարուստներին, արաբների արշավանքների և ժանտախտի կապակցությամբ ...» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 2, 3):

¹⁰¹⁵ «Ժիշտ նույն օրը, երբ կրակը երևաց, պարսիկների թագավոր Պերոզի (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ Ի - Մ.Ֆ.**) որդի Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) հավաքեց պարսկական ողջ բանակը և գնաց դեպի հյուսիս: Հոների զորքի օգնությամբ, որ իր հետ էր, նա մտավ ռումների երկիրը, շրջապատեց Հայաստանի Թեոդոսիոպոլիս քաղաքը և մի բանի օրում գրավեց այն, որովհետև տեղի կառավարիչը, որի անունը Կոնստանտին էր, ապստամբվեց ռումների դեմ ու այն հանձնեց՝ կայսրի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս Ի - Մ.Ֆ.**) դեմ իր ունեցած թշնամության պատճառով: Կավատը հաջորդաբար կողոպտեց քաղաքը, ավերեց, այրեց ու ամայացրեց հյուսիսային գավառներում եղած գյուղերը և մնացած փախստականներին գերի տարավ: Նա Կոնստանտինին դարձրեց իր զորավարներից և, Թեոդոսիոպոլսում պահակազորք թողնելով, գնաց այնտեղից» (Յոշվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 48):

«Նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս Ի - Մ.Ֆ.**) թագավորության ժամանակ պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**), մեծ բանակով ներխուժելով, պատերազմի ընթացքում գրավեց... Թեոդոսիոպոլիսը: Պարսից արքան գերի վերցրեց Կոնստանտինոսին՝ փորձառու հռոմեական ստրատեգոսին, որը պաշտպանում էր Թեոդոսիոպոլիսը, ինչպես նաև շատ ուրիշների, որոնց վիճակված էր իրենց կյանքի վերջը գտնել պարսկական երկրներում» (Հովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 16, գլուխ 3):

«Սակայն Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**), որը հաջորդեց նրան (**Պարսից թագավորության արքա Պերոզ Ի - Մ.Ֆ.**), և իր մեծամեծներն ատելությամբ էին լցված ռումների դեմ՝ ասելով, որ նրանք իրենց երկրի ասպատակության, կողոպուտի ու ամայացման պատճառ եղան: Ուստի Կավատը բանակ հավաքեց, գնաց ռումներին պատկանող հայկական Թեոդոսիոպոլիս քաղաքը և նվաճեց այն: Նա, թեև քաղաքի բնակիչների հետ բարեդրությամբ վերաբերվեց, որովհետև նրանցից փրկավորակ էր ստացել, սակայն գերի վերցրեց քաղաքի Կոնստանտին կառավարչին» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 3):

«Հուլյների 814 թվականին Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) գրավեց Թեոդոսիոպոլիսը՝ սպանելով ու գերելով նրա բնակչությանը» (Ղիոնիս Տել-Մաիդացի «Տարեգրություն», մաս 2):

«Այսպիսով՝ Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) իրար գլուխ բերեց զորքերը և ներխուժեց ռումների երկիր: Եվ ահա նա պաշարեց Թեոդոսիոպոլիսը, որը Հայաստանում էր, և գրավեց այն, ընդ որում նա անողորմ եղավ, բանի որ այդ քաղաքի բնակչությունը ծաղրել էր նրան: Նա բաղաբը գրավեց նրա առաջնորդ Կոնստանտինի միջոցով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 7):

«Եվ ահա պարսիկները հավաքեցին իրենց բանակը և ելան ռումների երկրի դեմ: Նրանք նվաճեցին Հայաստանում գտնվող Թեոդոսիոպոլիսը, որը հայտնի է նաև որպես Արգան առ-Ռում, սակայն բարի եղան քրա բնակչության նկատմամբ, բանգի քաղաքը գրավել էին Կոնստանտինոպոլսից ուղարկված կառավարչի շնորհիվ» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Նստավտ արքայի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) օրոք դաշինք խախտեցին նաև պարսիկները: Թողնելով իրենց բնակավայրերը՝ նրանք զորքով հարձակվեցին սկզբում Հայաստանի վրա՝ գրավելով Թեոդոսիոպոլիս կոչվող վայրը» (Եվագրիոս Միտլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 37):

«Այդ տարի պարսից արքա Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) Անաստասից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս Ի - Մ.Ֆ.**) փող պահանջեց, սակայն վերջինս պատասխանեց, թե, եթե նա ուզում է պարսից վերցնել իրենից, թող գրություն ուղարկի, հակառակ դեպքում ինքը ոչ մի բան չի տա: Այդ պատճառով էլ, խախտելով խաղաղությունը, որը մի ժամանակ կնքվել էր Թեոդոսիոս Կրտսերի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս II - Մ.Ֆ.**) կողմից, Կավատը բուն պարսից, ինչպես նաև վարձկան զորքի մեծ բազմությամբ ներխուժեց ամենից առաջ Հայաստան ու վերցրեց Թեոդոսիոպոլիսը, որը նրան հանձնվեց սենատոր և իլիրիացիների ջոկատի առաջնորդ Կոնստանտինի ղեկավարության շնորհիվ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այս ժամանակներում ընդդեմ Միջագետքի առաջ խաղաց Պարսից թագավորն Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**): Նա գնաց ու գրավեց Թեոդոսիոպոլիս քաղաք, սակայն պարսիկները չկոտորեցին քաղաքի բնիստոնյաներին, բանգի նրանք պաշարման ժամանակ թշնամուն որևէ բանով չանարգեցին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 14):

¹⁰¹⁶ «48/ Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) հաջորդաբար կողոպտեց քաղաքը, ավերեց, այրեց ու ամայացրեց հյուսիսային գավառներում եղած գյուղերը և մնացած փախստականներին գերի տարավ...: 50/ Երբ Ռուսիոսն եկավ Կապադոկիայի Կեսարիա քաղաքը, լսեց, որ Կավատը ամայացրել է Անգեղոսունը, Ծոփքը, Հայաստանն ու հյուսիսային գավառները» (Յոշվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 48, 50):

«Հրա համար էլ Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) առանց որևէ առիթի որոշեց արշավել հռոմեացիների վրա: Նա նախ ինքը անձամբ հարձակվեց Հայաստանի վրա և մեծ ավար վերցրեց...» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 7):

¹⁰¹⁷ «Երբ Անաստասիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս Ի - Մ.Ֆ.**) թագավորության օրոք պարսից արքա Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) ներխուժեց հռոմեացիների երկիրը, նա զորքը տարավ Մարտիրոպոլսի վրա, որովհետև այն գտնվում էր Ամիդից լավ բալլող մարդուդ համար մեկ օրվա ճանապարհից մի քիչ ավելի հեռավորության վրա: Սա քաղաքը գրավեց չափազանց հեշտությամբ, ի միջի այլոց, առան պաշարելու, հարձակվելու կամ գրոհելու, այլ պարզապես ասելով, որ գալիս է, որովհետև այդտեղի բնակիչները, լավ գիտենալով, որ իրենք մի պահ անգամ ի վիճակի չեն դիմանալ պաշարման, նրանք տեսել էին, որ մարերի զորքը արդեն մոտեցել է, Սոֆանենի սատրապի՝ սատրապական հանդերձանքը կրողի՝ Թեոդորոսի հետ, միասին անսխալապես գնացին Կավատի մոտ՝ հանձնելով նրան և իրենց, և Մարտիրոպոլիսը, և երկու տարվա պետական հարկերը: Կավատը, այդ բանից գոհ, ձեռք չսովեց քաղաքին, ոչ էլ շրջակա երկրին, որպես պարսից իշխանության պատկանող, բնակիչներին ոչ մի վնաս չհասցրեց, ոչ մի ավարտություն չարեց, քաղաքում ոչ մի փոփոխություն չստացրեց, այլ նույն Թեոդորոսին նշանակեց սատրապ և, որպես երախտագիտության ապացույց, նրան տվեց իշխանության նշանակներ, որպեսզի պահպանի պարսից երկիրը: Այնուհետև նա, զորքը առաջ տանելով, պաշարեց ու գրավեց Ամիդը և վերադարձավ պարսից երկիրը: Այդ մասին ես պատերազմների մասին գրքում ասել եմ: Անաստասիոսը, շատ լավ գիտենալով, որ ոչ մի ամրություն չունեցող Մարտիրոպոլիսը անհնարին էր փրկել թշնամիների հարձակումից, բոլորովին չգայրացավ Թեոդորոսի և սոֆանենցիների վրա, այլ շատ շնորհակալություն հայտնեց նրան այդ նախաձեռնության համար: Մարտիրոպոլիս պարսպի հաստությունը մոտ չորս ոտնաչափ էր, իսկ բարձրությունը մինչև բաժն, այնպես, որ թշնամիները կարող էին այն գրավել ոչ միայն գրոհով կամ մեքենաների օգնությամբ, այլ պարզապես շատ հեշտությամբ նրա վրայից ներս ցատկելով» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Կառուցումների մասին», գիրք 3, գլուխ 6):

«Ապա Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) պատրաստվեց ու գնաց իր զորքով, արշավեց Ռումի երկիրը: Նա գրավեց... Նիդրկերտը և գերեզմարեց Ժողովրդին» (Աբու Հանիֆա ալ-Դինավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹⁰¹⁸ «Թեշրին անսին նա (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.**) հասավ Միջագետքի Ամիդ քաղաքը: Թեև սուր նետերի անվերջ հարվածներով և ռազմական խոյերով հարվածում էին պարսպին, որպեսզի այն փուլ գա, բայց կաշվե ծածկոցները պահպանում էին այն: Նրանք պարսպի բարձրության ջրի պատրաստեցին, սակայն երեք ամիս շարունակ չէին կարողանում հարձակումով գրավել քաղաքը: Եվ արքայի մարդիկ աշխատանքի ու կռվի պատճառով շատ ղժվարությունների էին հանդիպում, իսկ նա էլ անվերջ իր անվերջներով պարսպի վրա եղած անկանոն գործիքի հայիոյանք, հեգնանք ու ծաղր էր լսում: Նա շատ վշտացավ, գայրացավ ու ցավ ապրեց, որովհետև ձմեռն իր դաժանությամբ վրա հասավ և լայն պատմունքներ հագած պարսիկները չէին դիմանում ցրտին, իսկ նրանց աղեղներն էլ օդի խոնավությունից թուլացել էին: Միաժամանակ խոյերը ևս չէին կարողանում վնասել կամ անցք բացել պարսպի վրա, որովհետև պաշարվածները պարսպի սրածայր մասերում շղթաներով անկոփներ էին ամրացրել, խոյի հարվածները հասնում էին դրանց և դրանք էլ պարսից վնասվելուց պաշտպանում էին: Միաժամանակ քաղաքացիները պարսպի ներսից անցք բացեցին, հետզհետե ջորու տակ լցված հողը ներս տարան ու փոխարենը այն գերաններով ամրացրին: Եվ ահա, երբ պարսիկ ընտրյալ ռազմիկները բարձրացան ջորու վրա և, պարսպի վրա գերաններ դնելով, փորձեցին ներս մտնել, իսկ արքան իր ուժերով մոտենել էր նրանց և օգնում էր գեներով ու նետերի հարվածներով, ինչպես նաև քաջալերում՝ բացականչություններով,

ողնորում՝ իր ներկայությամբ ու մոտիկությամբ՝ ստիպելով առաջանալ ու այս կերպ առաջացան մոտ 500 մարդ, այդ ընթացքում պաշարվածները պարսպից փայտերի վրա կպցրած մորթիներ էին նետում, այնպիսիները, որոնք նոր էին բերթում եգերից, իսկ դրանք լցված էին նալթով ու խոլորձով: Նրանք խոլորձու հյուսթ շաղ էին տալիս մորթիների վրա, որպեսզի դրանք լարծուն լինեն: Ապա ջորու տակ եղած նեցուկներին կրակ տվեցին: Այդպես վեց ժամ էր, որ մարտի մտած պարսիկներին չէր հաջողվում մտնել ներս, իսկ այդ ընթացքում կրակը բոցավառվեց և այրեց նեցուկներին փայտերը: Մյուս նյութերը ևս կրակի ուժգնությունից ի վերջո մոխիր դարձան, ջորին բառկվեց և փուլ եկավ, իսկ պարսիկները, որոնք բարձրացել էին դրանց վրա, այրվեցին և ճգնվեցին պարսպի վրա կանգնածների նետած քարերից: Արքան ամոթով ու վշտով վերադարձավ և ավելի շատ ծաղրի ու ծանակի ենթարկվեց արկածախնդիր, հպարտ և պարծենկոտ մարդկանցից: Այդ բաղաբուն եպիսկոպոս չկար, որ նրանց զսպեր ու կարգի բերեր: Յովհանն եպիսկոպոսը, որը համեստ, ազնիվ ու բարեգործ մի մարդ էր, մինչ այդ՝ մի բանի օր առաջ վախճանվել էր: Նա կանչվել էր Կարտալին վանքից և, ընտրվելուց հետո, դարձել նրանց եպիսկոպոսը: Դրանից հետո էլ նա իր ճգնափորական կյանքն ու ինքնախարազանման տոկորությունը չթողեց, այլ մշտապես գիշեր ու ցերեկ այրպես էր ապրում: Նա զգուշացրեց ու կշտամբեց բաղաբի հարուստներին, արաքների արշավանքների և ժանտախտի կապակցությամբ՝ ասելով, որ նրանք դժբախտության և սուլի օրերին չպետք է թաքցնեն հացահատիկը, այլ պետք է ծախեն և տան աղքատներին, որպեսզի այն պահելով, չանցնի թշնամու ձեռքը, ինչպես ասում է Սուրբ Գիրքը: Եվ իսկապես այդպես եղավ, իրեն բացահայտ երևաց մի հրեշտակ, որը կանգնած էր խորանի մոտ, ու հայտնեց նրան և թշնամու զայտալան մասին և, որպես արդար մարդ, ասաց հրեշտակը, որ մինչ թշնամու գալուստը, ինքը վախճանվելու է: Նա ասվածը հասկացավ և այդ մասին հայտնեց բաղաբի բնակիչներին, որպեսզի նրանք հետ դառնան չարի ճանապարհից և փրկվեն աստծո զայրույթից: Երբ Կավատի ու իր բանակի զանազան հարձակումները բաղաբի վրա անհաջող անցան և զինվորներից շատերը ոչնչացան, նրա ձեռքերը թուլացան ու այն ժամանակ նա խնդրեց, որ իրեն ոչ մեծ բանակությամբ արծաթ նվեր տան և ինքը հեռանա բաղաբից: Սակայն Պապախոսի որդի Լեոնտիոսը՝ սենատորների գլխավորը, հեգեմոն Կյուրոսը և մառնապետ Պողոս՝ Չայնոքի որդին, Կավատի մոտ ուղարկված դեսպանների միջոցով պահանջեցին այգիներից նրա զինվորների կերած կանաչեղենի, ինչպես նաև գլուղներից հավաքած հացահատիկի ու խաղողի արժեքը: Եվ, երբ այս պահանջից շատ վշտացած, Կավատը համարյա պատրաստվել էր ամոթով հեռանալ, ինչպես հետո պատմել է, գիշերը տեսիլքով երևացել է Զրիստոսը և ասել, որ երեք օրից նա իրեն կհանձնի բաղաբի բնակիչներին, որովհետև նրանք մեղանել են իր դեմ: Եվ ահա այսպես եղավ: Բաղաբի արևմտյան մասում՝ տորիպիզոնի մոտ, պահակություն էին անում վանականները, որոնք եկել էին Յովհանն Օրոտայեցու վանքից և որոնց վանահայրը պարսիկ էր: Դրոսը՝ այս հսկվող աշտարակի դիմաց, տեղավորվել էր ինչ որ կաղ մարգագետին՝ Կանարյակ անունով: Ամեն օր՝ գիշեր և ցերեկ, նա ուշադիր ջանասիրությամբ հետևում ու ծրագրում էր, թե ինչպես գրավի բաղաբը: Բաղաբում մեկը կար, որին Կուտրիզո էին կոչում, մի կռվասեր ու գող մարդ, այս մարդը շատ հանդուգն էր պարսիկների դեմ կատարած իր բոլոր հարձակումների ժամանակ: Նա ասպատակություններ էր անում և խլում նրանցից անասուն և ապրանքներ, պարսիկները ևս պարսպի վրայից լսել էին նրա՝ Կուտրիզո, անունը, ուստի նրանք էլ նրան կոչում էին Կուտրիզո: Կանարյակը նկատել ու հասկացել էր, որ նա տորիպիզոնի հետ կապ ունեցող ջրմուղից դուրս եկավ, գտածո խլեց ու գնաց ներս: Պարսիկները թույլ տվեցին, որ նա ինչ որ ժամանակ իր կամքը կատարի, հետևեցին ու բնեցին նրա շարժումները և տեսան, որ նա դուրս եկավ ու ներս գնաց: Այն գիշեր, երբ բաղաբը նվաճվեց, մութ էր և խիտ ամպերից թեթև անձրև էր մաղում: Եվ ահա ինչ որ մարդ բարեկամաբար խնջույք կազմակերպեց տորիպիզոնում հսկող վանականների համար և նրանց, մինչև ուշ գիշեր, զինի տվեց խմելու, հետևաբար նրանց բուլը տարավ և նրանք, տոկորականի նման աշարքությամբ չէին հսկում: Եվ ահա Կանարյակն ու մի բանի զինվորները վեր բարձրացան ու Կուտրիզոյի հետքերին հետևելով մոտեցան պարսպին: Վանականները չբռնվեցին և ոչ էլ բարեք գցեցին, այսպիսով՝ նա հասկացավ, որ նրանք թնած են, ուստի նա ուղարկեց աստիճաններ ու զինվորներ բերելու, իսկ իր հետ եղածները ջրմուղներից ներս մտան, մազլեցին վանականների աշտարակը և սպանեցին նրանց: Նրանք գրավեցին աշտարակը և ապա՝ որմնախորշը: Նրանք պարսպի դեմ ամրացրին աստիճանները և լուր ուղարկեցին արքային, բայց երբ նրանք, որոնք հարևան աշտարակն էին հսկում, լսեցին աղմուկը, բռնվեցին և ուզեցին գնալ վանականների մոտ, բայց նրանք արդեն սպանված էին, այդ պատճառով էլ չկարողացան: Նրանցից ոմանք վիրավորվեցին պարսիկների նետերից ու մահացան: Երբ լուրը հասավ հեգեմոն Կյուրոսին, նա վերև բարձրացավ: Նրան ուղեկցում էին ջահերով և նա շատ հեշտ վիրավորվեց պարսիկների նետերից, որոնք, մթնում կանգնած, անվաճառ էին մտնում արեղներից հարվածներից: Վիրավորված Կյուրոսին տարան: Երբ առավոտ եղավ, արքան ու իր բանակը տեղ հասան, աստիճաններ դրեցին պարսպի դեմ և նա հրամայեց իր զինվորներին վերև բարձրանալ: Ծառերը, որոնք վերև բարձրացան, մահացան՝ վիրավորվելով նետերից ու քարերից, կամ հետ մղվեցին իր զինվորներից: Նրանց, որոնք վախից հետ էին դառնում և աստիճաններով ցած փախչում, արքայի հրամանով որպես դասալիքների ու վախկոտների սպանում էին: Այսպես, պարսիկները բաջալերվեցին ու որոշեցին կամ հաղթել, նվաճել ու գրավել բաղաբը, կամ վիրավորվել մարտում, խուսափելու համար իրենց արքայի մեղադրանքից ու սպանիքից, որովհետև նա մոտ էր կանգնած և դիտում էր իրենց ճակատամարտը: Բաղաբացիները փորձեցին բանդել աշտարակի կամարի պորտաբերը, որի վրա կանգնած էին պարսիկները, նրանք սկսեցին բանդել հենարանը, և, մինչ այդ տեղի էր ունենում, մի այլ աշտարակ նվաճվեց, ապա մեկ ուրիշը և նորից մի ուրիշը: Ահա այսպես պարսպի պահակները սպանվեցին: Սակայն Պետրոսը, որ հսկա հասակ ուներ ու բաջ մարդ էր, հագած երկաթյա զրահ, հերոսաբար պաշտպանում էր աշտարակի տարածությանը և թույլ չէր տալիս, որ պարսիկները անցնեն: Նրանց, որոնք դրսից ու ներսից հարձակվում էին, նա իր նիզակով հետ էր մղում և կանգնած հերոսաբար դիմադրում էր, մինչև որ արդեն աշտարակներից ինձը կամ վեցը գրավվեցին և ի վերջո ինքը փախավ ու չսպանվեց: Սկզբում պարսիկները գրավեցին ողջ պարիսպը և պահեցին այն, ապա երկու գիշեր և մի ցերեկ զբաղվեցին պահակների սպանելով ու հետ բռնելով: Եվ ի վերջո նրանք իջան ու բացեցին դարպասները, որից հետո բանակը մտավ: Ստացան արքայի հրամանը, որ երեք օր ու գիշեր կոտորեն բոլոր դասի ու տարիքի տղամարդկանց ու կանանց, սակայն հառաժից քրիստոնյա մի իշխան, Մեծն Բառասուն Մանկանց եկեղեցում հավաքվածների համար միջոցորդեց արքային և փրկեց նրանց: Արքայի հրամանով երեք օր ու գիշերից հետո ջարդը դադարեցվեց: Մարդիկ ներս գնացին հսկելու եկեղեցու գանձերին և բաղաբի հարուստներին, որովհետև, ինչ որ նրանց մոտ գտնվեր, պատկանում էր արքային: Նույնպես հրաման եղավ, որ բոլոր սպանվածների դիակներն ու խաչվածների մարմինները հավաքեն և տանեն բաղաբի հյուսիսային կողմը, որպեսզի արքան, որ գտնվում էր հարավում, կարողանա մտնել բաղաբ: Հավաքեցին դիակները ու տանելիս հաշվեցին, որ 80.000 են, բացի նրանցից, որոնց դիակները կուտակված էին խանութներում կամ նետված ջրմուղների մեջ և կամ մնացել էին տներում: Ապա՝ արքան մտավ եկեղեցու գանձարանը և այնտեղ, տեսնելով մեր տեր Հիսուսի նկարը՝ Գալիլիացու կերպարանքով, հարցրեց, թե ով է նա: Նրանք պատասխանեցին որ, Նազովրեցիների աստվածն է: Նա գլուխը խոնարհեց նրա նկարի առաջ ու ասաց. «Նա է, որ ինձ ասաց՝ մնա ու կստանաս ինձից բաղաբը և բնակիչներին, որովհետև նրանք մեղանել են իմ դեմ»: Արքան մեծ բանակությամբ արծաթյան ու ոսկյա սուրբ անոթներ և թանկարժեք զգեստներ վերցրեց, որոնք նախապես պատկանել էին բաղաբի հարուստ հյուպատոս՝ Իսահակ Բար Բարդային, և մի բանի տարի առաջ էր, որ եկեղեցին ժառանգել էր այդ բոլորը: Նա այնտեղ գտավ նաև միուրի մեջ չորացած լավ գինի, որը դուրս էին բերում և արևի տակ յոթը տարի պահում, մինչև որ չորանում էր: Մառնապետներն իրենց ճանապարհորդությունների ժամանակ տոկորություն ունեին այս փոշուց մի քիչ վերցնել և դնել մաքուր կտավից տոպրակի մեջ: Այն խմելիս քիչ հետ խառնում էին, որ գինու բաղորդության ու համ էր տալիս, անձանդներից նրանք ատում էին, որ աս հնանալ է: Արքան սրա վրա շատ զարմացավ և իր հետ վերցրեց այն: Այդ ժամանակվանից եկեղեցու զավակները մոռացան այս հաճելի խմիչքի պատրաստման եղանակը: Հարուստների տներից վերցրած արծաթը, ոսկին ու գեղեցիկ զգեստները հավաքվեցին ու տրվեցին արքայի գանձապետներին: Նրանք վերցրին նաև բաղաբի արձաններն ու արևի ժամացույցը և մարմարը, հավաքեցին բրոնզն ու այն ամենն, ինչ որ ուզում էին: Նրանք այդ բոլորը տեղավորեցին իրենց պատրաստած փայտյա նավակների վրա և Տիգրիս գետի վրայով, որը բաղաբի արևելքից անցնում, հոսում ու գնում էր իրենց երկիրը, ուղարկեցին: Արքան պահանջեց, որ որոնեն բաղաբի մեծամեծներին ու ղեկավարներին և իր մոտ բերեցին Լեոնտիոսին, հեգեմոն Կյուրոսին, որը նետից վիրավորված էր, և մնացած հայտնի մարդկանց: Պարսիկները սպանեցին Պողոս բար Չայնաբ մառնապետին, որովհետև նրա մոտ ոսկի շատ գտան և վախեցան, որ այդ մասին կհայտնի արքային: Լեոնտիոսին ու Կյուրոսին կեղտոտ շորեր հագցրին, վզներից խոզի պարաները կապեցին, ստիպեցին, որ խոզ բռնեն և ման ածեցին բաղաբում՝ ցուցադրելով, աղաղակելով ու ասելով, որ: «Այն ղեկավարները, որոնք իրենց բաղաբը լավ չեն կառավարում և կամ իրենց ժողովուրդին չեն զսպում արքային անարգելուց, նման պատժի են արժանի»: Ի վերջո, հարուստներին ու վարպետներին իրար մոտ բերեցին, կապեցին և, որպես արքայի գերիներ, զինվորների ուղեկցությամբ ուղարկեցին իրենց երկիրը: Արքայի բանակի ազդեցիկ մարդկանցից մոտեցան նրան՝ արքային, և ասացին. «Մարտում բաղաբի բնակիչների կողմից մեր հարազատներն ու եղբայրները սպանվեցին»: և նրանից խնդրեցին, որ տղամարդկանց տափից մեկնի տա, որ իրենց վրեժը լուծեն: Հավաքեցին հասարակ մարդկանց, հաշվեցին և հանձնեցին, որոնց նրանք տարբեր ձևերով սպանեցին: Արքան լողացավ Պողոս բար Չայնաբ բաղնիսում, և ձմեռը անցնելուց հետո, մեկնեց բաղաբից: Նա Գլոն հրամանատարին բաղաբի կառավարիչ նշանակեց, իսկ երկու մարդկանցից ու մոտավորապես 3.000 զինվորի էլ թողեց բաղաբը պահպանելու համար: Հարուստներից Յովհան Բար Հաբլոյին ու Սարգիս Բար Չաբղունին էլ նշանակեց՝ ժողովուրդին ղեկավարելու համար» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 4):

«/50/Պարսիկների թագավոր Կավատը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.) Թեշին ամսվա առաջին շաբաթ օրը հյուսիսից եկավ և իր բանակով պաշարեց Ամիդ բաղաբը, որը գտնվում է մեզ մոտ՝ Միջագետքում: Երբ ռումների կայսր Անաստասը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.) լսեց, որ Կավատը հավաքել է իր զորքերը, նա նրան Ռուփինոսի միջոցով փող ուղարկեց, որին հրամայել և ասել էր, որ,

եթե Կապատը սահմանի վրա է ու դեռ չի անցել ռուսների սահմանը, փողը տուր նրան և հետ ուղարկիր: Ռուսները, սակայն, երբ եկավ Կապատովկայի Կետարիա բաղաբլուրը և լսեց, որ Կապատը ամայացել է Անգլետոնը, Շուբեր, Չայաստան և հյուսիսային գավառները, փողը թողեց Կետարիայում և առանց դրա գնաց նրա մոտ: Նա ասաց նրան, որ, եթե ռուսների սահմանից հետ վերադառնա, ապա փողը կստանա: Թեև արքան չէր ուզում, սակայն ծերակալացե Ռուսիկոսին և պահեց հսկողության տակ: Նա և իր ողջ բանակը գիշեր և ցերեկ բոլոր միջոցներով կռվեցին Ամիդի դեմ: Նրանք փայտյա բերդ կառուցեցին պարսպի դիմաց, սակայն Ամիդի բնակիչները, տեսնելով այն, ավելի բարձրացրին պարիսպը: Եվ երբ պարսիկները բերդ կանգնեցին պարսպի դիմաց և այնտեղից սկսեցին խոլերով հարվածել պարսպին, այն մեծ չափով վնասվեց և նոր կառուցված մասը բախվեց, որովհետև դեռ չէր ամրացել, ուստի փլվեց: Ամիդիները, սակայն, պարսպից անց բացեցին փայտյա բերդի տակ: Դիզված հողը գաղտնապես ներս տարան, և այդ աշխատանքը անելիս, նրանք բերդը հենեցին գերաններին, և այսպես, բերդը շարժվեց և փուլ եկավ... /53/ Կապատը դեռ շարունակում էր պատերազմել Ամիդի դեմ, ձգտում ու աշխատում էր նորից վերականգնել բերդը, որը վայր էր ընկել: Նա հրամայեց պարսիկներին դրա տակ բարդել և գերաններ լցնել, մագից, բրդից, կտավից շորեր բերել և դրանցից տուպակներ ու պարկեր պատրաստել, դրանք հողով լցնել և դիզել իրենց պատրաստած բերդի վրա, այնպես, որ այն արագորեն բարձրացվի պատի դիմաց: Ապա ամիդիները պատրաստեցին մի մեքենա, որը պարսիկները անվանեցին «ջախջախի», որովհետև այն ի դերև հանեց իրենց աշխատանքը և կործանեց իրենց: Ամիդիներն այս մեքենայով ահարկու բարդեր էին նետում, որոնցից յուրաքանչյուրը 300 լիտրից ավելի էր կշռում, այնպես, որ բամբակյա ծածկոցը, որի տակ պարսիկները թաքնվում էին, պատռվում էր և նրանք, որոնք կանգնած էին տակը, ճզմվեցին: Զարեկ անվեց: Երբ նրանք տարափով կործանեցին նաև պարսիկների խուրը, որովհետև ամիդիները պարսիկներին կարող էին շատ վնաս միայն հսկա բարերով, բանի որ բամբակյա ծածկոցը միշտ էլ ծածկել էր բերդը: Պարսիկները ջուր լցրին ծածկոցի վրա, որ այն խոնավ լինի և չվառվի, և մտածում էին որ ծածկոցի հաստության պատճառով այն նետերից անխոցելի կլինի, սակայն «ջախջախի» մեքենայից նետած հսկա բարերը ոչնչացրին և ծածկոցը, և մարդկանց, և գնեբերդ: Այսպիսով՝ պարսիկները պարտվեցին, հրաժարվեցին բերդ պատրաստելուց և սկսեցին խորհրդակցել իրենց հայրենիք վերադառնալու մասին, որովհետև 3 ամսվա ընթացքում բարաքի շուրջը նստելիս օր ու գիշեր տեղի ունեցող մարտերի ժամանակ իրենցից 50.000 մարդ էր կոտորվել, բայց ամիդիները, վստահ սեփական հաղթանակով, անզգույշ հարձակումներ էին գործում և նախկին ջանասիրությամբ չէին պաշտպանում պարիսպը: Երկրորդ Զանուն օրը պարսպի պահապանները ցրտի պատճառով մեծ բանակությամբ գինի խմեցին և, երբ գիշեր էր, նրանք բնեցին ու թաղվեցին խորը քնի մեջ, իսկ նրանցից ոմանք էլ լքեցին իրենց դիրքերը, որովհետև անարդյուն էր գալիս, և գնացին ներքև՝ իրենց տներում անձրևից պաշտպանվելու: Այս անհոգության, ինչպես կարծում են, թե դավաճան մատնության պատճառով, ինչպես մարդիկ ասում են, թե որպես աստվածային պատիժ, պարսիկները ելարանների միջոցով գրավեցին պարիսպը, առանց դարպասները բացելու կամ պարիսպը բախելու: Նրանք ամայացրին բաղաբլուրը, կողոպտեցին ունեցվածքը, անարգեցին սրբությունը, ծաղրեցին եկեղեցական արարողությունը, թալանեցին եկեղեցիները և բնակիչներին էլ՝ ծերունիներից, հաշմանդաններից ու թաքնվածներից բացի, մյուսներին գերի տարան: Նրանք այնտեղ թողեցին 3.000 մարդկանցից բաղաբլուրից մի պահակախումբ և մնացածով շարժվեցին դեպի Շիզարի լեռները: Պարսիկները, որոնք մնացին, որպեսզի չնեղվեն ամիդիների ներխուժումից դիմադրող զորքերի, դիմադրող տարան հյուսիսային դարպասից դուրս և երկու փոսերի մեջ լցրին: Հյուսիսային դարպասից տարվածների թիվը 80.000-ից ավել էր, բացի նրանցից, որոնց կենդանի վիճակում բաղաբլուր դուրս հանեցին ու բարկոծեցին, չհաշված նաև նրանց, որոնց դաշունահարեցին բերդի վերևում, որն իրենք էին պատրաստել, չհաշված նաև Տիգրիս գետը նետվածներին և կամ տարբեր պայմաններում մեռածներին, որոնց մասին հնարավորություն չունենք պատմելու» (Յոզվա Ստիլիս «Ժամանակագրություն», գլուխ 50, 53):

«Այս ժամանակ մեծ պատերազմ ծագեց պարսիկների և ռուսների միջև: Երբ Կապատը (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը - Մ.Ֆ.**) երկրորդ անգամ անցավ իշխանության գլուխ, մեծ բանակով արշավեց ռուսների երկրի վրա: Այդ ժամանակ ռուսների կայսրը Անաստաս էր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը - Մ.Ֆ.**): Պարսիկները ռուսներից բազում երկրներ՝ Ամիդը... գրավեցին» (Մշիխա Չեխա «Արիեթեհի եկեղեցու պատմություն»):

«Հուլյանի 814 թվականին Կապատը (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը - Մ.Ֆ.**) գրավեց Ամիդը, ընդ որում դրանից հետո 85.000 դիակ դուրս հանեցին միայն հյուսիսային դարպասներից, էլ չստանալով դարպասների մասին: Այս դիակները դուրս հանվեցին և նետվեցին փոսերն ու խրամատները, որտեղ էլ թաղվեցին» (Դիոնիս Տել-Մահրաբի «Տարեգրություն», մաս 2):

«814 թվականին պարսից Կապատ արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը - Մ.Ֆ.**) եկավ Ամիդի և Միջագետքի այլ բաղաբլուրի դեմ, Թեշրին ամսի 5-ին նա պաշարեց Ամիդը և 97 օրից տիրեց նրան» (Անանուն Եղեսիացի «Տարեգրություն»):

«Կապատ արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը - Մ.Ֆ.**), հավաքած բազմաթիվ զորք, շարժվեց դեպի Չայոց երկիրը և, Թեշրին ամսին հասնելով Ամիդ բաղաբլուր, պաշարեց այն» (Անանուն Եղեսիացի «Ժամանակագրություն», Զավելված):

«Թեշրին ամսին նա (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը - Մ.Ֆ.**) հասավ Միջագետքի Ամիդ բաղաբլուր: Թեև տուր նետերի անվերջ հարվածներով և ռազմական խոլերով հարվածում էին պարսպին, որպեսզի այն փուլ գա, բայց կաշվե ծածկոցները պահպանում էին այն: Նրանք պարսպի բարձրության ջրի պատրաստեցին, սակայն երեք ամիս շարունակ չէին կարողանում հարձակումով գրավել բաղաբլուրը: Եվ արքայի մարդիկ աշխատանքի ու կռվի պատճառով շատ դժվարությունների էին հանդիպում, իսկ նա էլ անվերջ իր ականջներով պարսպի վրա եղած անկանոն զորքից հայիոյանք, հեզմանք ու ծաղր էր լսում: Նա շատ վշտացավ, գայլաբան ու ցավ ապրեց, որովհետև ձմեռն իր դաժնությամբ վրա հասավ և լայն պատմունքները հազած պարսիկները չէին դիմանում ցրտին, իսկ նրանց աղեղներն էլ օդի խոնավությունից թուլացել էին: Միաժամանակ խոլերը ևս չէին կարողանում վնասել կամ անց բացել պարսպի վրա, որովհետև պաշարվածները պարսպի սրածայր մասերում շղթաներով անկողիներ էին ամրացրել, խոլի հարվածները հասնում էին դրանց և դրանք էլ պարիսպը վնասվելուց պաշտպանում էին: Միաժամանակ բաղաբլուրները պարսպի ներսից անց բացեցին, հետզհետե ջրով տակ լցված հողը ներս տարան ու փոխարենը այն գերաններով ամրացրին: Այդ ժամանակ պարսիկ ընտրյալ ռազմիկները բարձրացան ջրով վրա և պարսպի վրա գերաններ դնելով փորձեցին ներս մտնել, իսկ արքան իր ուժերով մոտեցել էր նրանց և օգնում էր գնեթով ու նետերի հարվածներով, ինչպես նաև բաշարելու՝ բացակալություններով, ոգևորում իր ներկայությամբ ու մոտիկությամբ՝ ստիպելով առաջանալ: Այս կերպ առաջացան մոտ 500 մարդ: Այդ ընթացքում պաշարվածները պարսպից փայտերի վրա կացած մորթիներ էին նետում, այնպիսիները, որոնք նոր էին բերդում եզերվել, իսկ դրանք լցված էին նավթով ու խոլորձով: Նրանք խոլորձու՝ իրոյը շաղ էին տալիս մորթիների վրա, որպեսզի դրանք լարծուս լինեն: Ապա ջրով տակ եղած նեցուկները կրակ տվեցին: Արդեն վեց ժամ էր, որ մարտի մտած պարսիկներին չէր հաջողվում մտնել ներս, իսկ այդ ընթացքում կրակը բոցավառվեց և այրեց նեցուկների փայտերը: Մյուս կողմերը ևս կրակի ուժգնությունից ի վերջո մոխիր դարձան, ջրին բախվեց և փուլ եկավ, իսկ պարսիկները, որոնք բարձրացել էին դրանց վրա, այրվեցին ու ճզմվեցին պարսպի վրա կանգնածների նետած բարեդից: Արքան խոլորձ ու վշտով վերադարձավ և ավելի շատ ծաղրող ու ծանակի ենթարկվեց: Այդ ժամանակ Կապատը բաղաբլուրների մի քիչ գումար խնդրեց, ամստանալով հետևանք, ընդ որում եթե նրանք նրա հետ թեկուզ հենց միայն բաղաբլուրի խոնքին, նա առանց դրա էլ կհեռացրու, սակայն այդպես չեղավ, բանգի բաղաբլուրները գոռոզաբար համառեցին և հրամայեցին հայտնել թե այդ հենց իրենք պետք է պարսից արքայից գումար ստանան անասնակների և այն ողջ պարենամթերքի փոխարեն, որ վերջինիս բանակը սպառել է բաղաբլուրի մոտակայքում: Երբ Կապատը լսեց այս գոռոզ խոսքերը, ինչպես հետո հենց ինքն էր ասում, հենց նույն գիշեր էլ նրան երազում երևաց Զրիստոսը և հայտնեց, թե. «Երեք օրից ես ինքս բաղաբլուր բեզ կհանձնեմ, բանի որ նրա բնակիչները իրենց գոռոզ են պահում»: Ասելը, որ բաղաբլուր արևմուտքում երեք աշտարակներ կային, որոնք հսկում էին Հովհաննեսի վանքի վանականները, իսկ այդ աշտարակներից ներքև էլ տարածվում էր պարիսպը: Այդ հատվածում հսկողությունը պարսիկների կողմից իրականացնում էր մի կաղ և խորամանկ մարդ: Եվ ահա այնպես եղավ, որ մի անգամ գիշերը, երբ ուժեղ մառախուղ էր և անձրև էր գալիս, ինչ-որ մեկը խնդրեց կազմակերպեց այս վանականների համար և սրանք այնքան խմեցին, որ արդյունքում հարբած բուն մտան: Այդ ժամանակ այն խորամանկ կաղը, ինչպես իր նման մարդկանց է բերդը, տեսավ թե ինչպես իրենց սովորության համաձայն որոշ մարդիկ գաղտնի բաղաբլուր եկում են, որպեսզի թալանեն պարսիկներին ու հետ դառնան: Նա նաև նկատեց, որ այդ արվում է պարսպի մեջ բացված մի անցքով: Եվ ահա այս կաղը հետևեց այդ մարդկանց և, երբ սրանք ներս մտան, ինքը ևս գնաց նրանց հետևից ու ձայն տվեց այդ վայրը հսկող վանականներին, որի արդյունքում պարզեց, որ սրանք բնած են: Այդ ժամանակ պարսիկները, աստիճանները հենելով պարիսպներին, վեր էան ու սպանեցին այդ վանականներին: Երբ բաղաբլուր տիրակալն իմացավ, թե ինչ է եղել, չափափոխեց իր ուղեկցությամբ այդ կողմը եկավ, սակայն նրա մարդիկ գոհ գնացին նետածիզներին, որոնք մթության մեջ հարվածում էին՝ նշան բռնելով չափերը՝ իրենք մնալով անտեսանելի: Եվ այսպես, երբ լույսը բացվեց, արքան ու նրա զորքն արդեն ողջ կազմով, պարսպին հենելով աստիճանները, ներս մտան: Այս ընթացքում, ծիշտ է, բաղաբլուր բնակչությունը սկսեց փորել այդ աշտարակի հիմքը, որպեսզի պարսիկներին թողնեն դրա ավերակները տակ, սակայն այդ ընթացքում պարսիկները տիրեցին մեկ այլ աշտարակի, հետո երրորդին և այդպես շարունակ: Արդյունքում նրանք ի վերջո ողջ կազմով բաղաբլուր մտան և բացեցին դարպասները, որից հետո սպանեցին 80.000 հոգու: Հարկ է նշել, որ միայն 40 նահատակների եկեղեցին իր մեջ հավաքված մեծաթանալ մարդկանց հետ միասին փրկվեց, իսկ այդ եղավ այն պատճառով, որ հայերը բռնեցին բաղաբլուրի կառավարչին ու հանձնեցին Կապատին՝ փոխարենը խնդրելով ինչպես եկեղեցում հավաքված մարդկանց: Այդ ժամանակ արքան բաղաբլուր ձեռք բերված ոսկին, արծաթը և պղինձը Տիգրիս գետի ուղղությամբ փոխադրեց ու

տարավ իր երկիր, իսկ մարդկանց էլ շարեց և ամեն տասներորդին սպանեց, բաժնի որ պարսիկներից էլ շատերն էին սպանվել: Միաժամանակ նա մաշկահան արեց դատավորներ Լեոնտիոսին և Կուռային և այդ վիճակում նետեց խոզերի առաջ, որոնք խժեռեցին նրանց, իսկ մարդկանց էլ սավեց, որ այդ ամենը բաղաձիգ գլխին եկավ արքային վիրավորելու համար, երբ փոխարենը, ահա այսպես, բաղաձիգները խայտառակ եղան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 7):

«Թեքրին ամսին ևս (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի-ը – Մ.Ֆ.) հասավ Միջագետքի Ամիդ քաղաքը: Թե՛ն սուր նետերի անվերջ հարվածներով և ռազմական խոչընդոտ հազած պարսիկները չէին դիմանում ցրտին, իսկ նրանց արեղներն էլ օդի խոնավությունից թուլացել էին: Միաժամանակ խոյերը ևս չէին կարողանում վնասել կամ անցք բացել պարսպի վրա, որովհետև պաշարվածները պարսպի սրածայր մասերում շղթաներով անկոխներ էին ամրացրել, խոյի հարվածները հասնում էին դրանց և դրանք էլ պարիսպը վնասվելուց պաշտպանում էին: Միաժամանակ բաղաձիգները պարսպի ներսից անցք բացեցին, հետզհետե ջորու տակ լցված հողը ներս տարան ու փոխարենը այն գերաններով ամրացրին: Այդ ժամանակ պարսիկ ընտրյալ ռազմիկները բարձրացան ջորու վրա և, պարսպի վրա գերաններ դնելով, փորձեցին ներս մտնել, իսկ արքան իր ուժերով մոտեցել էր նրանց և օգնում էր գեներալ ու նետերի հարվածներով, ինչպես նաև բացալներում էր բացակալություններով, ոգևորում իր ներկայությամբ ու մոտիկությամբ՝ ստիպելով առաջանալ: Այս կերպ առաջացան մոտ 500 մարդ: Այդ ընթացքում պաշարվածները պարսպից փայտերի վրա կպցրած մորթիներ էին նետում, այնպիսիները, որոնք նոր էին թերթում եգերից, իսկ դրանք լցված էին նավթով ու խողորձով: Նրանք խողորձու հյուսթը շաղ էին տալիս մորթիների վրա, որպեսզի դրանք լայրծուն լինեն: Ապա ջորու տակ եղած նեցուկները կրակ տվեցին: Արդեն վեց ժամ էր, որ մարտի մտած պարսիկների չէր հաջողվում մտնել ներս, իսկ այդ ընթացքում կրակով բոցավառվեց և այրեց նեցուկների փայտերը: Մյուս նյութերը ևս կրակի ուժգնությունից ի վերջո մոխիր դարձան, ջորին բանդվեց և փուլ եկավ, իսկ պարսիկները, որոնք բարձրացել էին դրանց վրա, այրվեցին և ճգնվեցին պարսպի վրա կանգնածների նետած քարերից: Արքան ամիդով ու վշտով վերադարձավ և ավելի շատ ծաղրի ու ծանակի նվարկվեց: Այդ ժամանակ Կավատը բաղաձիգներից մի քիչ գումար խնդրեց՝ խոստանալով հեռանալ, ընդ որում եթե նրանք նրա հետ թեկուզ հենց միայն բաղաձիգի խոսեցին, նա առանց դրա էլ կհեռանար, սակայն այդպես չեղավ, բաժնի բաղաձիգները գոռոզաբար համառեցին և հրամայեցին հայտնել թե՛, այդ հենց իրենք պետք է պարսից արքայից գումար ստանան անասնակների և այն ողջ պարենամթերքի փոխարեն, որ վերջինիս բանակը սպառել է քաղաքի մոտակայքում: Երբ Կավատը լսեց այս գոռոզ խոսքերը, ինչպես հետո հենց ինքն էր ասում, հենց նույն գիշեր էլ նրան երազում երևաց Քրիստոսը և հայտնեց, թե՛. «Երեք օրից ես ինքս քաղաքը եեզ կհանձնեմ, բաժնի որ նրա վանկիչները իրենց գոռոզ են պահում»: Ասե՛ք, որ քաղաքի արևմտյանը երեք աշտարակներ կային, որոնք հսկում էին Յովիանի վանքի վանականները, իսկ այդ աշտարակներից ներքև էլ տարածվում էր պարիսպը: Այդ հատվածում հսկողությունը պարսիկների կողմից իրականացնում էր մի կաղ և խորամանկ մարդ: Եվ ահա այնպես եղավ, որ մի անգամ գիշերը, երբ ուժեղ մառախուղ էր և անձրև էր գալիս, ինչ-որ մեկը խնջույք կազմակերպեց այս վանականների համար և սրանք այնքան խնդեցին, որ արդյունքում հարքած բուն մտան: Այդ ժամանակ այն խորամանկ կաղը, ինչպես իր նման մարդկանց է բնորոշ, տեսավ թե՛ ինչպե՛ս, իրենց սովորության համաձայն, որոշ մարդիկ գաղտնի քաղաքից ելնում են, որպեսզի թալանեն պարսիկներին ու հետ դառնան: Նա նաև նկատեց, որ այդ արվում է պարսպի մեջ բացված մի անցքով: Եվ ահա այս կաղը հետևեց այդ մարդկանց և, երբ սրանք ներս մտան, ինքը ևս գնաց նրանց հետևից ու ձայն տվեց այդ վայրը հսկող վանականներին, որի արդյունքում պարզեց, որ սրանք քնած են: Այդ ժամանակ պարսիկները, աստիճանները հենելով պարիսպներին, վեր ելան ու սպանեցին այդ վանականներին: Երբ քաղաքի տիրակալն իմացավ, թե՛ ինչ է եղել, ջահակիրների ուղեկցությամբ այդ կողմը եկավ, սակայն նրա մարդիկ զոհ գնացին նետամթիվներին, որոնք թալանյան մեջ հարվածում էին՝ Նշան բռնելով ջահերը՝ իրենց մնացով անտեսելով: Եվ այսպես, երբ լույսը բացվեց, արքան ու նրա զորքն արդեն ողջ կազմով, պարսպին հենելով աստիճանները, ներս մտան: Ժիշտ է, քաղաքի բնակչությունը սկսեց փորել այդ աշտարակի հիմքը, որպեսզի պարսիկներին թողնեն դրա ավերակների տակ, սակայն այդ ընթացքում պարսիկները տիրեցին մեկ այլ աշտարակի, հետո երրորդին և այդպես շարունակ: Արդյունքում նրանք ի վերջո ողջ կազմով քաղաք մտան և բացեցին դարպասները, որից հետո սպանեցին 80.000 հոգու: Չարկ է Նշել, որ միայն 40 նահատակների եկեղեցին իր մեջ հավաքված մեծաքանակ մարդկանց հետ միասին փրկվեց, իսկ այդ եղավ այն պատճառով, որ հայերը բռնեցին քաղաքի կառավարչին ու հանձնեցին Կավատին՝ փոխարենը խնդրելով խնայել եկեղեցում հավաքված մարդկանց: Այդ ժամանակ արքան քաղաքում ծեռք բերված ոսկին, արծաթը և պղինձը Տիգրիս գետի ուղղությամբ փոխադրեց ու տարավ իր երկիր, իսկ մարդկանց էլ շարեց և ամեն տասներորդին սպանեց, բաժնի որ պարսիկներից էլ շատերն էին սպանվել: Միաժամանակ նա մաշկահան արեց դատավորներ Լեոնտիոսին և Կուռային ու այդ վիճակում նետեց խոզերի առաջ, որոնք խժեռեցին նրանց, իսկ մարդկանց էլ սավեց, որ այդ ամենը քաղաքի գլխին եկավ արքային վիրավորելու համար, երբ փոխարենը, ահա այսպես, բաղաձիգները խայտառակ եղան» (Բալր-Յեբրետսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Դրա համար էլ Կավատը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի-ը – Մ.Ֆ.) ... այնուհետև անակնկալ կերպով հասավ Միջագետքում գտնվող Ամիդ քաղաքը և ձմեռնը պաշարեց այն: Ամիդցիք, զբաղված լինելով խաղաղ աշխատանքով, զորք չունենին և բոլորովին անպատրաստ էին, բայց չցանկացան նվաճարվել թշնամուն և անսպասելի դժվարությունների հանդեպ մեծ դիմացկունություն ցուցաբերեցին ...: Կավատը պաշարեց Ամիդը և բաբաններով սկսեց հարվածել պարսպին: Ամիդցիք այդ մեթեման շարունակ կեռ գերաններով հետ էին շարտում, սակայն Կավատ չթուլացրեց պաշարումը, մինչև չհամոզվեց, որ պարսպն անառիկ է: Նա բազմիցս փորձել էր բաբանով նրա մի մասը բանդել կամ տեղից խախտել, բայց ոչ մի արդյունքի չէր հասել, որովհետև հին մարդիկ պարիսպը շատ ամուր էին կառուցել: Կավատը, անհաջողության մատնվելով, քաղաքի պարսպի կողքին մի ձեռակներտ հողաբլուր կառուցեց, որ բարձրությամբ գերազանցում էր պարսպին: Պաշարյալները պարսպի ներսից ստորգետնյա անցք փորեցին, որը հասնում էր մինչև այդ բլուրը, և, գաղտնի կերպով հողը դուրս բաշելով, բլուրը ներսից գրեթե լրիվ դատարկեցին: Դրսից բլուրը որևէ փոփոխություն չէր կրում և ոչ-ոք գլխի չէր ընկնում կատարվածի մասին: Պարսիկներից շատերը, կարծես ամուր գետնի վրայով, բարձրանում էին բլրի գագաթը և մտածում՝ բարձրից հարվածել պարսպի հետևում գտնվողներին: Երբ պարսիկների բազմությունը վազեցավ բարձրանում էր բլրի վրա, վերջինս հանկարծակի փուլ եկավ և գրեթե բոլորին թաղեց: Կավատը կատարվածից շփոթվեց, որոշեց վերացնել պաշարումը ու հրամայեց զորքին հաջորդ օրը ճամփա ընկնել: Այդ ժամանակ պաշարվածները, կարծես վտանգն արդեն վերացել էր, պարսպի ներսից սկսեցին ծաղրել բարբարոսներին, իսկ մի բանի պոռնիկներ էլ անամոքաբար բարձրացրին շորերը և շատ մոտիկ կանգնած Կավատին ցույց տվեցին կանաչի մարմնի այն մասերը, որոնք չի կարելի տղամարդուն ցույց տալ: Մոգերը, տեսնելով այդ, ներկայացան արքային և արգելեցին հեռանալ, որովհետև նրանց կարծիքով տեղի ունեցածը Նշանակում էր, որ ամիդցիք շուտով Կավատին ցույց կտան իրենց ողջ թաքցրած ու պահածը: Ահա դրա համար էլ պարսից զորքը մնաց տեղում: Մի բանի օր հետո պարսիկներից մեկը մի աշտարակի մոտ տեսավ հին առվի հուն, որը ծածկված էր ոչ խիտ խճամբարներով: Գիշերը նա մենակ գնաց այնտեղ և առվի հունով անցավ պարսպից ներս: Ցերեկը նա ամեն ինչ պատմեց Կավատին: Չաջորդ գիշերը այդ մարդը աստիճաններ պատրաստեց և մի բանի հոգով եկավ նույն տեղը: Նրա գործի հաջողության պատճառը հետևյալն էր: Առվի մոտ գտնվող աշտարակը պաշտպանում էին ամենաբարեպաշտ բրիտտոնյաները, որոնց մենակյաց են անվանում: Այնպես պատահեց, որ այդ օրը նրանք Նշում էին տարին մեկ անգամ կատարվող տոն: Գիշերը, բլուրը, տոնախմբության ժամանակ շատ հոգնած լինելով, մանավանդ, որ սովորության համաձայն լավ կերել ու խմել էին, քաղցր ու հանգիստ բուն էին մտել և չէին զգում, թե՛ ինչ է կատարվում: Պարսիկները փոքր խմբերով առվի միջով սողոսկեցին պարսպից ներս, բարձրացան աշտարակը և, մենակյացներին քնած գտնելով, բլուրին կոտորեցին: Երբ այդ իմացավ Կավատը, հրամայեց աստիճանները դնել պարսպի պատերին՝ աշտարակի մոտ: Արդեն լուսացել էր: Չաջորդ աշտարակը պահող ամիդցիք, իմանալով փորձանքի մասին, շտապ կերպով օգնության դիմեցին: Այստեղ մեծ խառնաշփոթության մեջ անխնա կոտորում էին միմյանց: Ամիդցիք գերակշռեցին և, բարձրացած թշնամիներից շատերին սպանեցին, հետ մղելով նրանց, ովքեր ուզում էին աստիճանների վրայով բարձրանալ: Նրանք, կարծես շուտով փրկվելու էին վտանգից, երբ Կավատը բաշեց դաշունը և, անցնելով աստիճանից աստիճան, սկսեց ահաբեկել պարսիկներին, թույլ չտալով նրանց իջնել, նա մահ էր սպառնում նրան, ով կհամարձակվեր նահանջել: Պարսիկները, գերազանցելով թշնամիներին, այդ մարտում հաղթանակ տարան և քաղաքը պաշարված ու ռազմաբերական օրը գրոհով գրավեցին այն: Սկսվեց ամիդցիների մեծ փլուզումը, որը տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Կավատի՝ քաղաք մտնելուց հետո ամիդցիներից մի ծեր բախանա մոտեցավ նրան և ասաց, թե՛ արքային վայել չէ սպանել պարտվածներին: Կավատը դեռ ցատումով լի պատասխանեց՝ ինչո՞ւ: Էիք իմ դեմ կրվում: Բախանան պատասխանեց, որ կռվում էինք ոչ թե՛ մեր կամքով, այլ ասածով, որովհետև նա ուզում էր Ամիդը ընծեծել եեզ՝ բաշից: Այդ խոսքը Կավատին դուր եկավ և նա կարգադրեց այլևս ոչ-ոքի չսպանել, բայց հրամայեց պարսիկներին ավարի առնել բաղաձիգ, սորվազներ պարտվածներին՝ իր համար առանձնացնելով լավագույններին: Այնուհետև մի պարսիկի՝ Գլոնեսի, գլխավորությամբ 1.000 հոգուց բաղկացած կալազոր թողնելով այնտեղ, ինչպես նաև փոքր բանակությամբ խեղճ ու կրակ ամիդցիների, որոնք պետք է ծառայեին պարսիկներին, Կավատը ողջ զորքով և գերիներով շարժվեց դեպի իր երկիրը: Այս գերիները

հանդեպ Կապատը ցուցաբերեց արքայալայել մարդասիրություն, քիչ անց նա իր մոտից փախչելու ձևով հնարավորություն տվեց նրանց բոլորին վերադառնալ իրենց հայրենիքը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, մաս 7):

«Պարսիկները ... շարժվեցին դեպի Միջագետքի ամրացված Ամիդ քաղաքը, որը տևական պաշարումից հետո ևս գրավեցին» (Եվագրիոս Սխուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 37):

«Այդ տարի պարսիկների արքա Կապատը (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**) պաշարման վեցերորդ տարում գրավեց վանականների նեղուքային արդյունքում դավաճանված Ամիդ քաղաքը և մահապատժի ենթարկեց նույն այդ դավաճան վանականներին» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Յետո, գալով Միջագետք, (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Ամիդը, որտեղ հռոմեական զորքը անկշան էր: Միայն Ալիպիոսը, բոլոր առումներով հարգարժան մի մարդ ու իմաստության սիրահար, որոշակի օգնություն ցույց տվեց՝ հատկապես հոգալով քաղաքների ապահովման մասին կենսամթերքներով և այլ անհրաժեշտ բաներով: Նա ապրում էր Կոնստանդինոպոլիսից ոչ հեռու՝ Մծրինից դեպի 50 ասպարեզ արևմուտք և նույնքան էլ Ամիդից դեպի հյուսիս: Այդ ընթացքում որոշ ժամանակ հռոմեացիների ու պարսիկների միջև տեղի էին ունենում առանձին ընդհարումներ, որոնց ժամանակ երբեմն հռոմեացիները զիջում էին պարսիկներին, իսկ երբեմն էլ հաղթում էին նրանց՝ փոփոխականի հաջողությամբ: Ի վերջո, ինչ-որ մեկը հանձնեց Ամիդը, որը պաշարված էր բարբարոսների կողմից ավելի քան երեք ամիս: Այն հանձնվեց զիջելով և այն շատարակի կողմից, որը պաշտպանում էին վանականները: Այստեղից թշնամիները մտան քաղաք, թալանեցին և հիմնովին ասպատակեցին այն՝ ձեռք գցելով մեծ հարստություններ: Երեք օր անց այն բանից հետո, երբ քաղաքը հանձնվեց, փոյի վրա տեղավորված քաղաք մտավ նաև հենց ինքը՝ Կապատ արքան, սակայն արդեն գրեթե ոչինչ չգտավ զանձեղից ու դրա համար էլ, Գլուսյին պահակազորով թողնելով նրանում, հեռացավ Նիսիդիս քաղաք: Այս կերպ պարսկական զորքը հայտնվեց Ամիդի և Կոնստանդինոպոլիսի միջև» (Թեոփիմոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության ժամանակ պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**), մեծ բանակով ներխուժելով, պատերազմի ընթացքում գրավեց Միջագետքի գլխավոր և խիստ ամրացված քաղաք Ամիդը» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 16, գլուխ 3):

«Արևան (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**) դարձավ ու եկավ Ամիդ: Նա պաշարեց քաղաքը, շինեց փայտեղեն բերդեր և մեծեցավ պարիսպներին: Նա նեղեց նրան խոտազույն կերպով, սակայն քաղաքի իմաստունները թոքեցին համեմ հացը և այդ ջուրը լցրին փայտյա բերդի վրա: Յուր եղավ և այրեցին բերդը: Բացի այդ նաև սաստիկ անձրև եկավ և պարսիկները իրենց երկար հանդերձներով նեղվեցին: Եվ ահա նրանք խնդրեցին ոսկի, բանգի իրենց գործերը գնացին ոչ լավ ու աջակողմ, սակայն հասել էր նրանց վրա վրեժխնդրության օր. բանգի սակավ մի առաջ եկել էր այնտեղ վանական վարդապետ սուրբ Յովհաննեսը և գուշակել նրանց քաղաքին ավերը, եթե պահքով, աղոթքով, լալով, հսկմամբ և որդորմամբ չհաշտվեին Աստծո հետ: Նրանք, սակայն, չստացան, և այդ պատճառով էլ պարսիկները գրավեցին քաղաքը և կոտորեցին 80.000 հոգում՝ բազում մարդկանց էլ գերելով: Ավագ եկեղեցին, սակայն, որ լքված էր մարդկանցով, խնայվեց՝ համաձայն Չայոց զորագլխի խնդրանքի, և մարդիկ ոչ սպանվեցին ու ոչ էլ գերեվարվեցին...: Եվ գնաց իր երկիրը արքան՝ թողնելով Ամիդում սակավ բնակիչներ և 3.000 հեծյալներ, իսկ որպես այս պահապանների գլխավորներ էլ դնելով երկու վստահելի անձնավորություններ» (Խսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 14):

«Այդ ժամանակ (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**) Կապատը գրավեց Ամիդը և սպանեց 80.000 մարդ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Ապա Կապատը (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց Ռուսի վրա ու նվաճեց Ամիդ քաղաքը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիախատար պատմություն»):

«Ապա Կապատը (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**) պատրաստվեց ու գնաց իր զորքով, արշավեց Ռուսի երկիրը: Նա գրավեց Ամիդը և... գերեվարեց ժողովուրդին» (Աբու Ֆահր ալ-Դիսավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹⁰¹⁹ «/51/ Երբ Կապատը (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**) գտավ, որ չի կարող տիրել քաղաքին, նա արաբների թագավոր Նումանին (**Լախյանների թագավորության արքա Նուման II-ին (498-503) – Մ.Ֆ.**) իր բանակով ուղարկեց, որ գնա հարավ՝ Խառանի շրջակայքը...: /52/ Ամիդ 26-ին Նումանը հարավից եկավ և մտավ խառանացից երկիրը, ամայացրեց, կողոպտեց և ողջ Խառանի շրջակայքից վերցրեց հոտերն ու ունեցվածքը, իսկ մարդկանց էլ գերի տարավ: Անայացնելով, կողոպտելով և գերի վերցնելով բոլոր գյուղերից՝ նա հասավ մինչև Եդեսիա: Իր հետ գերի տարած մարդկանց թիվը սպանվածներից բացի 18.500 էր, չհաշված անասունները, ունեցվածքներն ու այլ ավերածությունները: Բոլոր այս մարդիկ գյուղերում էին այն պատճառով, որ խաղողի բերքահավաքի ժամանակ էր, որովհետև ոչ միայն գյուղացիներն էին բերքահավաքի դուրս գալիս, այլ նաև շատ խառանացիներ ու Եդեսիացիներ էր տրանս էլ գերի ընկան: Այս պատճառով Եդեսիան փակեցին, հսկողություն սահմանեցին, խանդակ փորեցին, պարիսպը վերանորոգեցին և քաղաքի դարպասները քարերով ամրացրին, որովհետև դրանք փտել էին: Նրանք ուզում էին նորը դնել և ձողեր պատրաստել գետի հոսանքի դիմաց, որպեսզի այնտեղից ևս ոչ ոք չկարողանա մուտք գործել, սակայն այդ գործի համար բավական երկաթ չունեին, ուստի իրական եղավ, որ Եդեսիայում ամեն մի տուն պետք է 10 լիտր երկաթ մատակարարեր: Երբ այս հրամանը կատարեցին, գործը զուլիս եկավ» (Յուզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 51, 52):

«Յուլիսի 814 թվականին պարսիկները հարձակում գործեցին Թեյայի ու Եդեսիայի վրա և ամայացրին Խառանի երկիրը, ինչպես այդ մասին գրվել է վերևում» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 2):

«Պարսիկները կարծեցին, թե հոներին արշավանքին Անաստաս (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի – Մ.Ֆ.**) էր դրդել, և ահա ելան նրանք դեպի Միջագետքի երկրներ, բազում ավերներ արեցին և գնացին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 7):

¹⁰²⁰ «Երբ Կապատը (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**) գտավ, որ չի կարող տիրել քաղաքին, նա արաբների թագավոր Նումանին (**Լախյանների թագավորության արքա Նուման II-ին – Մ.Ֆ.**) իր բանակով ուղարկեց, որ գնա հարավ՝ Խառանի շրջակայքը: Պարսկական բանակի մի մասը առաջացավ մինչև Կոստանտինյան կամ Տելլա քաղաքը և նրանք կողոպտում, թալանում և ամայացնում էին ողջ շրջանը: Երկրորդ Թեյայի Տելլայի դուբա Օլիսպիոսն ու Մելիտիոնի դուբա Եվգենիոսը, որոնք այդ ժամանակ եկել էին իրենց զինվորներով, դեմ դուրս եկան և կոտորեցին պարսիկներին, որոնց գտան Տելլայի մոտակա գյուղերում: Եվ երբ ուզում էին քաղաք վերադառնալ, նրանցից մեկին սասց, որ իրենցից ոչ հեռու ձորերից մեկում կա 500 պարսիկ: Նրանք պատրաստվում էին նրանց դեմ գնալ, սակայն իրենց դուբերի հետ եղած Ռուս զինվորները ցրվեցին, որպեսզի կողոպտեն մեռյալներին, իսկ որովհետև զիջել էր, Օլիսպիոսը հրամայեց կրակ վառել բլրի բարձունքին և հնչեցնել շեփոկները, որպեսզի նրանք, որոնք ցրված էին, կարողանան միանալ իրենց: Սակայն պարսիկ զորավարները, որոնք բանակել էին Տելլ Բեշնա գյուղում, երբ տեսան կրակի լույսը և լսեցին շեփոկների ձայնը, հնարավորին չափ զինվեցին և ելան նրանց դեմ: Երբ ռումները հեծելագործ տեսավ, որ պարսիկները իրենցից շատ են, փախուստի դիմեց, սակայն հետևակը փախչել չէր կարող և ստիպված էր կռվել: Այսպես հավաքվեցին և պատրաստվեցին կռվի, կազմելով, այսպես կոչված, կալունա կամ կրիա ռազմական տակտիկան: Այսպես նրանք կռվեցին երկար ժամանակ, սակայն, որովհետև պարսկական բանակը գերակշռում էր, և դրանց ավելացրած կռվում էր նաև հոներն ու արաբները, ուստի նրանց շարքերը թուլացան, մատնվեցին անկախության և խառնվեցին հեծելազորի հետ, կոխկույծեցին ու ճգմվեցին արաբների ձիերի սմբակների տակ: Ռումներից շատերը սպանվեցին, իսկ մնացածները գերի ընկան» (Յուզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 51):

«Յուլիսի 814 թվականին հուլիսն ու պարսիկները մարտնչեցին Թեյ Բեշնայի շրջակայքում, որտեղ հուլիսը պարտություն կրեցին» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 2):

¹⁰²¹ «Երբ Եվգենիոսը տեսավ, որ նա չի կարող բոլոր պարսկական ուժերին դիմադրել, վերցրեց իր հետ եղած զորքերին և գնաց այն պահակազորի դեմ, որը գտնվում էր Թեոդոսուպոլսում: Նա ոչնչացրեց այնտեղ եղածներին ու վերագրավեց քաղաքը» (Յուզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 52):

¹⁰²² «Երբ Կապատը (**Պարսից թագավորության արքա Կապատ I-ը – Մ.Ֆ.**) Ամիդը գրավեց, ցանկացավ գրավել նաև Եդեսիան և Կոստանդինոս: Եդեսիայի մոտակայքում նա, աջ ձեռքով ցույց տալով քաղաքը, հարց տվեց մոզեդին՝ արդյո՞ք իրեն կհաջողվի գրավել այն: Մոզեդը պատասխանեցին, որ չի կարողանա, բանի որ նա դեպի քաղաքը աջ ձեռք տկարեց, իսկ այդ ոչ թե քաղաքի գրավման կամ նրա համար որևէ այլ դժբախտության նշան է, այլ՝ փրկության: Լսելով այդ, նա համոզվեց և զորքը շարժեց Կոնստանդինոպոլիսի վրա: Հասնելով այնտեղ՝ նա ողջ զորքով ծամբարեց, ապա քաղաքացիներին ինձաց տվեց, թե պաշարելու է քաղաքը: Կոնստանդինոպոլիսի հոգևոր պետը այն ժամանակ Բարսաբուտոսն էր՝ մի արդար և շատ աստվածասեր մարդ, որի պատճառով նրա աղոթքները բոլոր դեպքերում միշտ տեղ էին հասնում: Դեմքին նայողն անմիջապես կհասկանար, որ նա աստծու սիրելին է: Բարսաբուտոսն եկավ Կապատի մոտ, իր հետ բերելով գինի, թունդ մտեր ու սպիտակ հաց և նրանի խնդրեց, որ փորձության չենթարկի քաղաքը, որն անկշան է և նույնիսկ հռոմեացիների կողմից անուշադրության մատնված, չունի ոչ կայացող, ոչ էլ որևէ պաշտպանական միջոց և որ այնտեղ ապրում են միայն նրա բնակիչները, որոնք խեղճ մարդիկ են: Ահա նա այսպես ասաց, իսկ Կապատը, խոսք

տալով ինչպե՞ս քաղաքը, նրան նվիրեց ողջ այն մեծաքանակ պարենամթերքը, որը ճամբարում պատրաստված էր պաշարման համար: Եվ այդպես հեռացավ հռոմեացիների երկրից» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 13):

«Պարսիկները ռումներից բազում երկրներ՝ ... Ռաշ-Է-Ղայնը գրավեցին: Նրանց նպատակն էր նոր հալածանք սկսել քրիստոնյաների դեմ, սակայն, դեռ պատերազմը չվերջացած, պարսիկները ստիպված վերադարձան, որպեսզի իրենց երկիրը պաշտպանեն հոների ուժեղ հարձակումից» (Մշիխա Չեխա «Ադիեբեների եկեղեցու պատմությունը»):

¹⁰²³ «/54/ Կայսր Կալվատը (Պարսիկ թագավորության արքա Կալվատ I-ը – Մ.Ֆ.) թույլ տվեց, որ Ռուփինոսը գնա և պատմի կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ին – Մ.Ֆ.) եղածի մասին: Սա ամեն տեղ պատմում էր այդ զագանությունների մասին և այդ տեղեկություններից տարսափել էին Եփրատի արևելքում եղած քաղաքների բնակիչները, որոնք պատրաստվում էին փախչել դեպի արևմուտք: Այդ ժամանակ հարգելի նվիրակ Յակոբը, որը շատ ճանդեր է գրել Սուրբ գրքի անցքերի շուրջ, գրել էր բազմաթիվ օրհներգեր ու գանձեր մորեխների ժամանակի մասին, չգնացավ և իրեն պարտականություն համարեց բոլոր քաղաքներ գոռչացնող նամակներ գրել՝ խնդրելով նրանց, որ հավատան աստվածային փրկության ու համոզելով չգաղթել: Անաստաս կայսրն էլ, երբ լսեց այս, Ռուփ գինկորների մի մեծ բանակ ուղարկեց՝ քաղաքներում ձնեռելու ու դրանք պահպանելու համար: Կալվատը չէր բավարարվել ստացված ողջ ավարից ու իր հետ տարած գերիներից և ոչ էլ հազցեց էր թափված մեծ բանակությանը արյունից, ուստի դեսպաններ ուղարկեց կայսրին, ասելով: «Ինձ կամ փող ուղարկիր, կամ պատրաստվիր պատերազմի»: Սա եղավ Նիսան ամսում: Կայսրն այնուամենայնիվ չուղարկեց փողը, բայց պատրաստություններ տեսավ վրձն լուծելու և հատուցում պահանջելու նրանց համար, որոնք մեռան: Իսկ ամսում նա նրա դեմ ուղարկեց երեք զորավարների՝ Արեթիկոսի, Պատրիկիոսի և Ֆիլպատիոսի, ինչպես նաև այլ շատ զորագլուխների: Արեթիկոսը իջավ դեպի ցած, գնաց ու ամրացավ Ղարայի և Ղամուդայի մոտ՝ Մծքին քաղաքի դեմ, իր հետ ունենալով 12.000 մարդ, իսկ Պատրիկիոսն ու Ֆիլպատիոսն էլ 40.000 մարդով ամրացան Ամիդի դիմաց, որպեսզի այնտեղից դուրս վտարեն պարսիկ պահակախմբին: Այս ժամանակ դուրս եկավ նաև Ապաիոն հյուսիսարևելքում և բնակվեց Եդեսիայում, որպեսզի կարողանա սնունդ մատակարարել քյուզանդական բանակներին: Քանի որ հացագործները չէին հասցնում բավարար չափով հաց թխել, նա իրավայեց, որ Եդեսիայի բոլոր ընտանիքներին ցորեն տան, որպեսզի նրանք իրենց հաշվին գինկորների համար հաց թխեն: Առաջին իսկ օրը Եդեսիացիները 630.000 մոգի հաց թխեցին: /55/ Երբ Կալվատը տեսավ, որ Արեթիկոսի հետ եղածները բանակով քիչ էին, նա նրա դեմ ուղարկեց իր հետ Շիգարում եղած 20.000 պարսիկ գինկորներին, սակայն Արեթիկոսը երկու անգամ կտորեց նրանց, մինչև իր նրանց բռնեց Մծքինի դարպասների մոտ, ընդ որում փախչողականներից շատերը, երբ փորձում էին դարպասից ներս մտնել, հեծանմուգ անում և զոհվում էին նրանց: Որոշները միացան պարսիկների հետ, որպեսզի Կոնստանդինի գլխավորությամբ գնան Արեթիկոսի դեմ: Երբ Արեթիկոսը լրտեսների միջոցով իմացավ այդ մասին, Կալվատիոս Ֆալեցցուն ուղարկեց Պատրիկիոսի և Ֆիլպատիոսի մոտ, ասելով: «Եկեք ինձ մոտ և օգնեցեք ինձ, որովհետև պարսիկների մի մեծ բանակ գալիս է իմ դեմ»: Նրանք, սակայն չստացին նրան և մնացին իրենց տեղերում՝ Ամիդի մոտ: Երբ պարսիկները եկան Արեթիկոսի բանակի դեմ, նա նրանց հետ պատերազմել չէր կարող, ուստի թողեց իր բնակատեղի և փախավ Տելլա ու Եդեսիա, իսկ նրա ողջ ունեցվածքը նրանք թալանեցին և տարան» (Յուզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 54, 55):

«Արեթիկոսն ու Ֆիլպատիոսը գնացին Մծքին, բայց չկարողացան գրավել այն, որովհետև պարզվեց, որ թույլ էին, չնայած Մծքինի բնակիչների համակրանքը ռումների կողմն էր: Այդ ժամանակ պարսիկների արքան (Պարսիկ թագավորության արքա Կալվատ I-ը – Մ.Ֆ.), երբ լսեց այս մասին, իր բանակով եկավ ռումների դեմ, որից հետո նրանք նրա առաջից փախան և թողեցին իրենց հետ եղած վրաններն ու ծանր բեռները» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 5):

«Երբ Անաստասիոս արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.) լսեց այս ամենի մասին, նա շատ վշտացավ, որից հետո հինգ զորավարներ ուղարկեց Նիսիբիսի դեմ, սակայն սրանք այդպես էլ չկարողացան գրավել այդ քաղաքը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 5):

«Երբ Անաստասիոս արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.) լսեց այս ամենի մասին, նա շատ վշտացավ, որից հետո հինգ զորավարներ ուղարկեց Նիսիբիսի դեմ, սակայն սրանք այդպես էլ չկարողացան գրավել այդ քաղաքը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Այդ տարի հռոմեացիների երեք զորավարներ՝ Պատրիկոսը, Ֆիլպատիոսը և Արեթիկոսը, որոնք 15.000 ռազմիկների հետ միասին ուղարկվել էին պարսիկների դեմ պատերազմելու, առանց որևէ արիության նրանց դեմ մարտի մեջ մտան Սիֆիկ ամրոցի մոտ, որի արդյունքում մարտից փախած շատ իշխաններ տրահարվեցին» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Անաստասիոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով Ամիդի պաշարման մասին, շտապ կարգով բավական մեծ բանակ ուղարկեց: Յուրաքանչյուր գունդ ուներ իր իրամանատարը, իսկ ողջ բանակ ղեկավարում էին չորս զորավար, որոնք էին՝ մի փոքր առաջ Արևմտյան թագավոր, իսկ այժմ Արևելքի զորավար Արեթիկոսը՝ Օյուրեթիոսի փեսան, Կելլերը՝ պալատական զորքերի իրամանատարը, հռոմեացիները այդ աստիճանավորին անվանում են մագիստրոս, Բյուզանդիոսի զորքերի իրամանատարը Պատրիկիոս Փոյուզիացին ու կայսրը եղբոր որդի Յուլիանոսը: Այս չորսը զորավարներ էին: Սրանց հետ էին նաև Յուստինոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յուստինոս I-ը – Մ.Ֆ.), որը Անաստասիոսի մահից հետո դարձավ կայսր, Պատրիկիոսը իր որդի Վիտալիանոսի հետ, որը որոշ ժամանակ անց Անաստասիոս կայսրը դեմ ապստամբեց և բռնադատեց, ապա բազ պատերազմող, ծագումով կոլխիդացի Փարեսանեսը, Գոդիդիսկոսն ու Աբեսաղը՝ այն զորքերից, որոնք չմիացան Թեոդորիոսին (Օսթրոգոթական թագավորության արքա Թեոդորիոս Մեծին (475-526) – Մ.Ֆ.), երբ վերջինս Թարսիայից Իտալիա էր արշավում: Երկուսն էլ անչափ բաջ էին և պատերազմական գործերի մեջ փորձված: Դետում էին նաև այլ բազում կռվողներ: Պատմում են, որ հռոմեացիները այդպիսի մեծ բանակը ոչ անցյալում, ոչ էլ դրանից հետո չեն հանել պարսիկների դեմ: Այդ զորահորանախառնները, սակայն, միասին չէին, ոչ էլ մի բանակ կազմած շարժվեցին, այլ թշնամիների վրա արշավեցին առանձին առանձին, իրենց գինկորների գլուխն անցած: Որպես զորքի մատակարար ուղարկվեց եգիպտացի Ապիոնը, պատրիկների մեջ ճանաչված և անչափ գործույա մի մարդ: Կայսրը նրան հրովարտական հայտարարեց կայսրության տեղապահ, որպեսզի նա իր հայեցողությամբ տնօրինի ծախսերը: Չորքը գունդավորվում էր շատ դանդաղ և շարժվում՝ առանց շտապելու: Այդ պատճառով նրան չհաջողվեց բարբարոսներին հանդիպել հռոմեական հողի վրա: Պարսիկները հանկարծակի հարձակվելուց հետո, ողջ ավարով վերադարձել էին իրենց երկիրը, իսկ հռոմեացիները գործարկեցին ոչ-ոք չէր ուզում զբաղվել Ամիդում մնացած պարսիկների պաշարմամբ, որովհետև հայտնի էր որքան, որ նրանք իրենց արդեն պարենով լիլիլի ապահովվել են: Դրա համար հռոմեացիները որոշեցին շտապ ներխուժել թշնամու երկիրը: Նրանք բարբարոսների վրա արշավեցին բաժան-բաժան: Այդ իմանալով Կալվատը (Պարսիկ թագավորության արքա Կալվատ I-ը – Մ.Ֆ.), նա հեռու չէր գտնվում, առանց հասպաղելու հասավ հռոմեացիների սահմանները՝ վերջիններիս առաջխաղացումը կանխելու: Դռնաբացիներն ամենակին տեղյակ չէին, որ Կալվատը հարձակվում է իրենց վրա ողջ զորքով, նրանք արթնում էին, իր այրտեղ գտնվում է պարսիկների միայն մի փոքր զորաբանակ: Արեթիկոսի զորքը ճամբարեց Կոնստանդինե քաղաքից երկու օրվա հեռավորության վրա գտնվող Արզամանոս վայրում, իսկ Պատրիկիոսի և Յուլիանոսի զորաբանակները՝ Ամիդ քաղաքից ոչ պակաս, բան 250 ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Սիֆիոս վայրում: Կելլերը դեռ տեղ չէր հասել: Արեթիկոսի զորքը ճամբարեց Կոնստանդինե քաղաքից երկու օրվա հեռավորության վրա գտնվող Արզամանոս վայրում: Երբ Արեթիկոսը համոզվեց, որ Կալվատը ողջ զորքով հարձակվան է անցել, լքեց ճամբարը և իր բոլոր մարդկանցով դիմեց փախուստի դեպի Կոնստանդինե: Թշնամիները, մի քիչ հետո տեղ հասան և գրավեցին ճամբարը, որտեղ և ոչ մի գինկոր չկար» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 8):

«Այս տարում կայսր Անաստասը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.) մեծ իշխանությամբ պարսիկների դեմ ուղարկեց զորք, որը կազմված էր զորքերից, բեներից և այլ թրակիական ժողովուրդներից՝ արևելյան զորավար և կայսր փոխանորդ Արիոբինոսի՝ Ղալազիաթոսի՝ Նախկին առաջին կոնսուլի որդու, գլխավորությամբ: Դոր կողմից նա թռն էր այն Արիոբինոսի, որը հայտնի դարձավ Թեոդորիոս Կոստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդորիոս II-ի – Մ.Ֆ.) օրոք պարսիկների դեմ մղված մարտերում: Ղալազիաթոսը ունեցավ նրան Դիագիսթենայից՝ Արդուվարիոսի՝ Ասպարի որդու առջևանից, որի մասին Նախկինում ասվել է: Արիոբինոսի հետ ուղարկվեցին նաև շատ այլ զորավարներ, որոնց մեջ հատկապես աչքի էին ընկնում Պատրիկոսը, Յուլիանոսը՝ Սեկունդիանոսի և Անաստասի բոլոր որդին, ինչպես նաև Փարսմանը՝ Չուայի հայրը՝ ազգությամբ լազ: Բացի այդ այնտեղ էին Նախկինում հիշատակված Ռոմանոսը, որը միացավ զորքին Եփրատյան երկրներում, Յուստինոսը, որը հետո կայսր դարձավ (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յուստինոս I-ը – Մ.Ֆ.), Չիմարթոսը և այլ անձինք, որոնք պատկանում էին Եդեսիայում՝ օսրոնեյան այդ քաղաքում, ինչպես նաև Սամոսատում՝ Եփրատյան այդ քաղաքում, հավաքված զորքին և ուղեկցում էին Յուլիանոսին ու Պատրիկոսին, որոնք զբաղվում էին պարսիկների պահակազորից Ամիդ քաղաքի ազատագրմամբ: Արեթիկոսը Ռոմանոսի, Աստուանոսի, Շոկասների իրամանատարներն և այլոց հետ ճամբար գարկեց, որից հետո նրանք հարձակվեցին Կալվատի (Պարսիկ թագավորության արքա Կալվատ I-ի – Մ.Ֆ.) վրա, որն այդ ժամանակ գտնվում էր Նիսիբիոսում: Մարտնչելով պարսիկների դեմ փոփոխակի հաջողությամբ՝ նրանք վնասեցին նրանց այդ քաղաքից և ստիպեցին նահանջել զգալի տարածության: Նրանք մի մարտում կործանեցին պարսիկ մեծագույն զորավարներից մեկին: Սկյուրթը, որը սպանել էր այդ պարսիկին, Արեթիկոսին բերեց վերջինիս թուրն ու ապարանջանը, որը, որպես հաղթանակի բացառիկ հուշարձան, ուղարկեցին կայսր» (Թեոփանոս Խստոսկանոս «Ժամանակագրություն»):

1024 «/8/ Այդտեղից նրանք շտապեցին արշավել հռոմեացիների մյուս զորքերի վրա: Պատրիկիոսի և Յուլյանոսի զորքերը, հանդիպելով 800 հեծելազորների, որոնք պարսից զորքի ավանգարդն էին կազմում, գրեթե քոլորին կոտորեցին: Սակայն այդ հռոմեացիները ոչինչ չգիտեին Կավատի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Ֆ.**) զորքի և մնացած պարսիկների մասին, և, որպես հաղթողներ, չէին գգուշանում: Չենքերը ցած դրած՝ նրանք ճաշ էին պատրաստում, բանի որ այդ ժամը հասել էր արդեն: Այդ վայրով հոսող փոքր գետակում հռոմեացիները սկսեցին լվանալ իրենց ճաշի միսը: Նրանցից ոմանք, չկարողանալով դիմանալ խեղդող շոգին, սկսեցին լողանալ և գետակի ջուրը պղտորվել: Կավատը, իմանալով հեծելազորների դժբախտության մասին, շտապ կարգով շարժվեց թշնամիների վրա: Երբ նա տեսավ գետակի պղտորված հունը, հասկացավ, թե ինչ է պատահել, ենթադրեց, որ հակառակորդն անպատրաստ է և հրամայեց ողջ ուժով հարձակվել նրա վրա: Նա հակառակորդին գտավ ճաշի պահին, անգնե վիճակում: Հռոմեացիները չգիտեցին հարձակմանը և չէին էլ փորձում կռվել, այլ յուրաքանչյուրը, ինչպես կարողանում էր, փախուստի էր դիմում: Նրանցից ոմանք, ընկնելով թշնամու ձեռքը, կոտորվում էին, մյուսներն էլ, ապաստանելով մոտակա լեռներում, սարսափահար խուճապից գլորվում էին ժայռերից: Պատմում են, որ ոչ-ոք չգիտեց, միայն Պատրիկիոսին ու Յուլյանոսին հաջողվեց հարձակման հենց սկզբում փախչել: Պարսից հետո Կավատը, իմանալով, որ թշնամի հոները մուտք են գործել իր երկիրը, ողջ զորքով շարժվեց Պարսկաստան և իր երկրի հյուսիսում երկարատև պատերազմ վարեց այդ ժողովրդի դեմ: Այդ միջոցին վրա հասավ հռոմեացիների մյուս զորաբանակը, բայց ոչ մի աչքի ընկնող բան չկատարեց, որովհետև ընդհանուր զորահրամանատարությունը մի մարդու ձեռքում չէր գտնվում, գորավարները, աստիճանով իրար համահավասար լինելով, հակադրվում էին մեկը մյուսի կարծիքին և ոչ մի կերպ չէին ուզում միասնել լինել... /9/ Ինքը Գլոնեսը արդեն վախճանվել էր: Ահա թե ինչպես: Երբ հռոմեացիները ճամբարել էին Ամիդ քաղաքից ոչ հեռու, գյուղացիներից մեկն, իր սովորության համաձայն, գաղտնի մտնում էր քաղաք և շատ թանկ գնով հավեր, հաց ու բազմաթիվ այլ մթերքներ վաճառում Գլոնեսին: Այդ գյուղացին գալիս է զորավար Պատրիկիոսի մոտ և խոստանում է 200 պարսիկների հետ միասին նրա ձեռքը հանձնել Գլոնեսին՝ դրա փոխարեն հասոցում ստանալու պայմանով: Պատրիկիոսը խոստացավ տալ այն, ինչ ուզում էր այդ մարդը և ծամվու դրեց նրան: Գյուղացին պատառնոտեց իր հազգաստները և լայով մտավ քաղաք: Նա գնաց Գլոնեսի մոտ և, իր մազերը փետելով, ասաց. «Ո՛վ տեր, գյուղից բեգ շատ մթերք էր բերում, բայց ինձ հանդիպեցին հռոմեացի զինվորները, նրանք փոքր խմբերով շրջում են գյուղերը և բռնանում խեղճ գյուղացիների վրա: Նրանք դաժան կերպով ծեծեցին ինձ, բանգի նրանց վաղեմի սովորությունն է պարսիկներից վախենալը և երկրագործների վրա բռնանալը: Ո՛վ տեր, դարձի՛ր դու բո, մեր և պարսիկների պաշտպանը: Եթե քաղաքի ծայրամասներում դու որսի դուրս գաս, ապա վատ որս ձեռք չես բերի, որովհետև այդ անիծյալները ավազակությամբ են զբաղվում ջրու-ջուր կամ հինգ-հինգ հոգով»: Նա այսբան ասաց: Գլոնեսը հավատաց նրան և հարցրեց, թե բանի՞ պարսիկով կարելի է այդ գործը գլուխ բերել: Նա պատասխանեց, որ 50 հոգին էլ է բավական, որովհետև նրան ճանապարհին հինգից ավել հռոմեացիներ չեն պատահի, բայց որևէ անակնկալից խուսափելու համար վատ չի լինի, եթե գործին մասնակից դառնա 100 հոգի, իսկ եթե կրկնակի չափով վերցնի, ապա լիով բավական է, որովհետև այդ դեպքում ոչ մի մարդ վնաս չի կրի: Գլոնեսը ընտրեց 200 ձիավոր և հրամայեց գյուղացուն իրենց առաջնորդել: Վերջինս ասաց, որ լավ կլինի ինքը նախօրոք առաջ գնա հետախուզելու համար, և, եթե այդ գյուղերում նկատի հռոմեացիների, ապա իմաց տա, որպեսզի պարսիկները ժամանակին անցնեն հարձակման: Գլոնեսը գտավ, որ նա ճիշտ է և թույլ տվեց, որ գնա: Գյուղացին եկավ զորավար Պատրիկիոսի մոտ և ամեն ինչ պատմեց: Վերջինս իր թիկնապահներից ընտրեց 200 հոգի ու 1.000 զինվոր և ուղարկեց գյուղացու հետ: Սա նրանց թաքցրեց Ամիդից քառասուն ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող թիպլասամոն կոչված գյուղում, անտառների մեջ և ծառաշատ վայրերում կարգադրեց դարան մտնել, իսկ ինքը փութաց դեպի քաղաք ու ասաց Գլոնեսին, որ որդը պատրաստ է: Վերջինս այդ երկուհարյուրի զուլին անցած գյուղացու առաջնորդությանը շարժվեց դեպի թշնամու դարանը: Երբ պարսիկները հասան այն վայրերը, որտեղ դարան էին մտել հռոմեացիները և առաջ անցան, գյուղացին Գլոնեսից և պարսիկներից աննկատ փախավ, ապա դարան մտած հռոմեացիներին վեր կացրեց և ցույց տվեց թշնամիներին: Պարսիկները, երբ տեսան իրենց վրա արշավող հռոմեացիներին, ապշեցին անակնկալից և անելանելի դրության մեջ ընկան: Նրանք չէին կարող ոչ նահանջել, որովհետև թշնամիներն իրենց թիկնազուններ էին գտնվում, ոչ էլ առաջ անցնել, որովհետև այնտեղ արդեն թշնամու երկիրն էր: Նրանք տեղի ու տեղը մարտի պատրաստվեցին՝ դիմադրելու հակառակորդին, սակայն, թվով շատ ավելի քիչ լինելով, պարտություն կրեցին և բոլորն էլ Գլոնեսի հետ միասին կոտորվեցին: Երբ այդ մասին իմացավ Գլոնեսի որդին, շատ տխրեց, խիստ զայրացավ և, չկարողանալով լուծել հոր վրեժը, հրկիզեց սուրբ Սիմեոնի տաճարը, որտեղ նախկինում ապաստանել էր Գլոնեսը, հակառակ այն բանի, որ ոչ Գլոնեսը, ոչ Կավատը, ոչ էլ որևէ այլ պարսիկ չէր բանդել որևէ շենք, ոչ էլ որևէ կերպ ավերել թե Ամիդում, թե նրանից դուրս» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 8, 9):

«/4/ Ամռանը ռումները եկան, որոնց առաջնորդում էին մեծ ստրատեգ Պատրիկիոսը, ծերունի, արդար ու հավատացյալ մի մարդ, որը, սակայն, մտային թույլ կարողություններ ունեցող, Հիպատիոսը, մագիստրոս Կելլերը և ի վերջո նաև Լրեոքիմոսը: Իրենց հետ էր նաև կոմիս Հուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Հուստինոս I-ը – Մ.Ֆ.**), որը թագավորեց Ամաստասից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստաս I-ից – Մ.Ֆ.**) հետո: Նրանք հանդիպեցին իրար և փայտյա աշտարակներով, ավանդակներով ու բոլոր տեսակի ռազմական մեքենաներով հարձակվեցին քաղաքի վրա: Նրանք հրդեհեցին նաև քաղաքի դարպասը, որ կոչվում էր Մար 2-երի դարպաս, որպեսզի գնան պարսիկների վրա, սակայն այն չհաջողվեց, որովհետև նրանք հանգստանում էին ու ներս չխուժեցին, իսկ պարսիկները կարողացան փակել դարպասը: ռումները չգրավեցին քաղաքը և ոչ էլ կարողացան հարձակումով վերցնել այն, չնայած բնակիչներն ամենօրյա սովից այն աստիճան էին տանջվում, որ սկսել էին իրար ուտել: Թեև սա սարսափելի պատմություն է, բայց՝ իրական, ես այդ անկեղծ կատարմեմ այս՝ 7-րդ գրքի հաջորդ 5-րդ գլխում: Ինչպես վերևում նշեցինք, Կավատ արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**), բանակի հետ իր երկրից մեկնելու, Գլոն քաղաքում պարտություն կրելու, երկու մարզպանների և մոտավորապես 3.000 զինվորների թողեց քաղաքը պահպանելու համար, ինչպես նաև թողեց երկու կամ երեք հարուստ մարդկանց և մի բանի հասարակ անձանց՝ քաղաք ղեկավարելու: Այս Ռում հրամանատարները, սակայն, չկարողացան վերցնել ու նվաճել քաղաքը... /5/ Պարսիկները վախենում էին միայն Փարազմանից՝ ռազմաբան մի մարդուց, մարտերում մի բանի անգամ հաջողության հասած, պարսիկներին էլ հայտնի: Նրա անունն էլ ահ էր ազդում, իսկ նրա բազմազործությունները նրանց վախեցնում և թուլացնում էր, պարզվեց, որ նրա ներկայությունից սարսափում էին՝ ընկնելու աստիճան: Ի վերջո, այս մարդը Ամիդ եկավ 500 ձիավորներով: Սա, հետևելով պարսիկներին, որոնք դուրս էին եկել ու գնում էին գյուղերը, սպանեց նրանցից մի բանիսին և խլեց նրանց հետ եղած անասուններին, ինչպես նաև նրանց ձիերին: Ինչ որ Կարոնտ անունով խորամանկ մի մարդ՝ Ակիարա գյուղից, որին անձանք ծանաչում են, պայման կապեց Փարազմանի հետ, որ նա կիրառարին Գլոնիս՝ պարսիկ հրամանատարին, ու ինչ որ պատրվելով 300 կամ 400 ձիավորների հետ դուրս կերթի: Եվ որովհետև վերոհիշյալ Կարոնտ վայրի գազանների, կաթավի, ու աղավառու որս էր անում, ազատ գնում էր Գլոնի մոտ, իր ձեռքին որսից ստացված մի բան նվեր տանելով, նրա ներկայությամբ հաց էր ուտում ու փոխարեն նրանից ինչ որ նվեր ստանում իր բերածի արժեքին հավասար: Եվ ի վերջո նրան ասաց, որ քաղաքից յոթ մղոն հեռավորության վրա՝ Նապտա-Ռադին կոչված վայրում, մոտ 100 ռումներ կան, որոնք 500 ձիեր են արածացնում, և որպես բարեկամ խորհուրդ տվեց, որ դուրս գան, ռումներին սպանեն, անասունները վերցնեն ու այդպիսով անուն վաստակեն: Գլոնը խուզարկություններ ուղարկեց, որոնք մի բանի ռումների տեսան ձիերի հետ, վերադարձան ու տեսածի մասին նրան տեղեկացրին: Նա պատրաստություն տեսավ և իր հետ վերցրեց 400 ձիավորների, իսկ Կարոնտի ջորու վրա նստեցրեց, որ առաջնորդի իրենց: Եվ այսպես նա բերեց նրանց ռումների դարանի մեջ, իսկ այստեղ արդեն ռումները սպասում էին: Այսպես, ռումները պարսիկներին կոտորեցին, և Գլոնի էլ գլուխը կտրելով, իրենց հետ Կոնստանդինա քաղաքը տարան» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 4, 5):

«Պատրիկիոսի և Հիպատիոսի զինվորները մինչ այդ մեծ ծախսերով փայտից երեք աշտարակ պատրաստեցին, որպեսզի Ամիդի պարիսպներից ներս մտնեն, և, որպեսզի դրանք ոչնչով չվնասվեն, պատեցին երկաթով, սակայն, երբ իմացվեց սահմանի վրա պատահածի մասին, նրանք այրեցին աշտարակներն և սկսեցին հետապնդել պարսիկներին, բայց նրանց չգտան: Չորագլուխներից մեկը, որի անունը Փարազման էր և մեկ ուրիշը՝ Թեոդոր անունով, խորամանկությամբ դեպի Ամիդ ուղարկեցին ոչխարների մի հոտ, իսկ իրենք իրենց զինվորներով դարան մտան: Երբ պարսիկները Ամիդից տեսան ոչխարների հոտը, իրենցից մոտ 400 ընտրյալ մարդ հարձակվեցին ոչխարներին բերելու, սակայն դարան մտած ռումները դուրս եկան և կոտորեցին նրանց, ղեկավարին էլ կենդանի գերի բռնեցին, որը խոստացավ ազատվելու դեպքում Ամիդը հանձնել նրանց: Այդ պատճառով էլ այնտեղ վերադարձան Պատրիկիոսն ու Հիպատիոսը, բայց, երբ այդ մարզպանը չկարողացավ իր խոստումը կատարել, որովհետև քաղաքի ներսում եղածները չհամաձայնվեցին, ստրատելատը հրամայեց նրան ցցահարել» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 56):

«Տեսնելով, որ պարսկական զորքը զիջում է հռոմեական զորավարներին՝ Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**), հավաքելով անհամեմատ մեծաթիվ զորք, շարժեց այն հռոմեացիների դեմ ու ստիպեց Լրեոքիմոսին հապճեպ Ամիդի մոտից իրեն օգնության հետ կապել Յուլյանոսի և Պատրիկիոսին: Սակայն վերջիններս, նախանձից դրդված, հրաժարվեցին շարժվել իրենց տեղից, դրա համար էլ Լրեոքիմոսն արդեն գրեթե ցանկանում էր վերադառնալ Բյուզանդիոն, սակայն Ակապիանոս Եգիպտացին՝ նրա օգնականը զորքերի կառավարման հարցում, որը զբաղվում էր պարենամթերքի հարցով ու հսկում էր ամեն ինչ, մեծ ջանքերով համոզեց նրան մնալ տեղում: Երբ, այս կերպ հռոմեական զորավարները տարակարծիք մնացին իրար մեջ, Կավատը, գալով Նիսիսին և իմանալով նրանց անվճարկանության մասին, մեծաթիվ զորքով, բաժանված փոքր ջոկատներով, այսպես ասած հեղեղեց ողջ հռոմեական երկիրն ու ասպատակեց այն մինչև Ամորիքի սահմաններ՝

խիճիցայոյց Արեւիկայի ղեկավարութեամբ ուղարկելով խաղաղութեան վերաբերյալ և առաջարկելով ավարտել պատերազմը գումարային գործարքով: Նա հարձակումն հատկապէս ուղղեց այն վայրի վրա, որտեղ գտնվում էր Արեւիկայի տարածքը, սակայն անարդյունք: Հետագայում, հակառակ ամեն մի մղումի, Արեւիկայի տարածքը նրան ճակատամարտում: Գիտակցելով նույնիսկ, որ Գլխիւնը, որը պաշտպանում էր Ամիրը, անխուսափելիորեն կգոհվի, Կապանն այնուհանդերձ մեծ կորուստներ տալով նահանջեց՝ չնույնացնելով պատանդների մասին, որոնք թողել էր Արեւիկայի մոտ ի ապահովումն խաղաղութեան, ինչպէս նաև, հակառակ տվորութեան, իր մոտ պահելով Ալիսային և Վասիլ Եղեմիացուն: Նրա զորքի՝ սահմաններից այն կողմ հեռանալուց հետո, բանի որ արդեն մոտենում էր ձմեռը, հռոմեական զորավարները, կոչելով իրար մեջ, ձմեռոցները զբաղեցնելու համար գնացին մերձեփրատյա երկրներ՝ Օսրոնեա, Միջագետք, Ասորիք և Յայաստան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Կայսր Անատոսիոսը (Բուզանդական կայսրության կայսր Անատոս I-ը – Մ.Ֆ.) պատերազմ սկսեց պարսիկների դեմ՝ ուղարկելով Յուլիանայի ամուսին, Դագալայոսի որդի և Արևելքի զորքի մագիստրոս Արեւիկայի, ներկայացուցչական զորքի մագիստրոս, պատրիկի Պատրիկիոսին, ներկայացուցչական զորքի և մեկ մագիստրոս, պատրիկի Սեկունդինոսի որդի Յուլիանոսին, ինչպէս նաև պատրիկի Ապպիոնին՝ նրան նշանակելով Արևելքի պրետորիոսի պրեֆեկտ: Նրանց հետ նա անհամար հետևակ ու հեծելազոր ուղարկեց: Երկու բանակները բախվեցին ճակատամարտում և երկու կողմերից էլ շատերը սպանվեցին ու ընկան: Այդ պատերազմի մասին գրել է ամենախոհեմ տարեգիր Եփեսոսիոսը, որը, սակայն, հանկարծամաս եղավ՝ չավարտելով իր պատմությունը» (Զովիանոս Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 16, գլուխ 9):

«Հռոմեացիների զորքը եկավ պատերազմելու ընդդէմ պարսիկների, որ լնդում էին, սրանք էլ մտան քաղաք և ամրացան: Եվ եկավ կարդացի գեղջուկներից Գոթ անունով մեկը և խոսեց ընդդէմ հռոմեացիների, որից հետո որոշ բանակի զորք առնելով գնաց, խաբեությամբ եկավ քաղաքից մի գլխավորի հետ, որի անունն էր Ակրոն: Նրանց հետ 400 հոգի կային, իբր թե գնում էին հռոմեացիների երամակը բռնելու, սակայն նա տարավ նրանց և մատնեց կորստի» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 14):

¹⁰²⁵ «Պարսկաստանի արաբները առաջացան միջև Խաբար: Այդ ժամանակ Կալիսիկայի դուքս Տիմոստատոսը դուրս եկավ նրանց դեմ և ոչնչացրեց նրանց: Ռոմեոնի երկրում ապրող արաբները նույնպէս, որոնք կոչվում էին տաղաքյաններ, գնացին Խիրտա՝ Նումանի (Լախմանների թագավորության արքա Նուման II-ի – Մ.Ֆ.) մայրաքաղաքը, և գտան ուղտերի մի քարավան, որը գնում էր Նումանի մոտ: Նրանք հարձակվեցին, նրանց կտորեցին և ուղտերին վերցրին, բայց Խիրտայում չմնացին, որովհետև այն գտնվում էր անապատի խորքում» (Յովվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 57):

¹⁰²⁶ «Նորից Աբ ամսին պարսկական ողջ բանակը՝ հոնական, քուրդիական ու հայկական զորքերի հետ միասին հավաքվեցին ու եկան Օպատայի դեմ: Պատրիկիոսն ու իր զորքերը, երբ լսեցին, վեր կացան ու գնացին նրանց դեմ: Մինչ ռոմեոնը ճանապարհին էին ու չէին պատրաստվել մարտի, պարսիկները պատահեցին առաջապահներին, հարձակվեցին նրանց վրա և, երբ հարձակման ենթարկվածները վերադարձան, վախն ընկավ նրանց գիւկորների մեջ, ու այլևս մարտի չսպասեցին: Առաջինը փախավ Պատրիկիոսը, նրա հետևից էլ՝ իր զորքը: Նրանք անցան Եփրատը և ապաստանեցին Շամիշատ քաղաքում: Այս մարտում Նումանը՝ պարսիկ արաբների թագավորը (Լախմանների թագավորության արքա Նուման II-ը – Մ.Ֆ.), փրկվորվել էր: Ռոմեոնի զորապետներից մեկը, որի անունը Պետրոս էր, փախավ Աշպարին ամրոցը և, երբ պարսիկները պաշարեցին ամրոցը, բնակիչները վախեցան նրանցից ու հանձնեցին նրան: Պարսիկները նրան գերի տարան: Նրանք սպանեցին Պետրոսի հետ եղած հույն գիւկորներին, բայց ամրոցի մարդկանց ոչ մի վնաս չհասցրին» (Յովվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 57):

«Արեւիկայի զորքը և Պարսիկների թագավոր Կալատը (Պարսից թագավորության արքա Կալատ I-ը – Մ.Ֆ.) մտածում էր գնալ Արեւիկայի դեմ՝ Եղեմիա, որովհետև արաբների թագավոր Նումանը (Լախմանների թագավորության արքա Նուման II-ը – Մ.Ֆ.) իր քարավանի հետ պատահածի համար այդ էր պահանջում, բայց Նումանյան Խիրտայի ցեղապետներից մեկը, որը քրիստոնյա էր, պատասխանեց և ասաց. «Թող ձերը մեծությունը իզուր չգնա Եղեմիայի դեմ պատերազմելու, որովհետև կա Զրիստոսի ստույգ խոսքը, որին մենք պաշտում ենք, ըստ որի ոչ մի թշնամի չի տիրանալու նրան»: Երբ Նումանը լսեց այն, երդվեց, որ նա Եղեմիայում ավելի վատը կանի, բան Ամիրում, և ասաց ամբարիշտ խոսքեր: Եվ Զրիստոսը դրա վրա ցույց տվեց իր հրաշքը, որովհետև ճիշտ այն ժամանակ, երբ Նումանը կանխարշուցավ, իր գլխի վրա ստացած վերքը ուռեց և ողջ գլուխը այտուցվեց, երբ նա վեր կացավ ու գնաց պատերազմելու: Երբ Տեյլա հասավ, տեղավորվեց դրա դիմաց և հրեաները, որոնք այնտեղ էին, մտածում էին քաղաքը հանձնել իրեն: Նրանք իրենց սիւնագոգի աշտարակում, որն իրենց էր հանձնված հսկելու, անցք բացեցին և պարսիկներին իմաց տվեցին, որ նրանք էլ իրենց կողմից փորեն ու մտնեն քաղաքը: Սա հայտնի դարձավ կոմիս Պետրոսին և նա համոզեց իր հսկողներին, որ իրեն թույլ տան մոտենալ պարսիկին, ասելով, որ ինքը շորեր և տարբեր իրեր է թողել քաղաքում և ցանկանում է տեղացիների խնդրել, որ դրանք այտուցվեն իրեն: Պահապաններն իր խնդրանքի համաձայն թույլ տվեցին մոտենալ: Սա պարսիկ վրա կանգնած գիւկորներին ասաց, որ կանչեն կոմիս Լեոնտիոսին, որին այդ ժամանակ վստահված էր քաղաքի ղեկավարությունը: Նրանք կանչեցին նրան և զորապետներին: Պետրոսը նրանց հետ հուսարեն խոսեց և բացահայտեց հրեաների դավաճանությունը: Որպեսզի իր կատարած գործը հայտնի չլինի պարսիկներին, նա նրանցից խնդրեց, որ իրեն մի զույգ հագուստ բերեն: Սկզբում ձևացրին, որ նրանից նեղացել են, ապա պարսիկից ցած գցեցին մի զույգ հագուստ, որովհետև իսկապէս էլ նա հանելու շորի կարիք ուներ: Հետո նրանք պարսիկից իջան և ձևացնելով, որ ոչինչ չգիտեն հրեաների դավաճանության մասին, գնացին պարսիկ շուրջը և ստուգեցին ողջ պարսիկի հիմքերը, ցույց տալու համար, թե արդյո՞ք դրանք ամրացման կարիք ունեն: Այդ կատարեցին Պետրոսի համար, որպեսզի պարսիկները չհամանան, որ նա է բացել գաղտնիքը, և նրա հետ ավելի վատ չվարվեն: Ի վերջո, նրանք եկան այնտեղ, որտեղ հրեաները հսկում էին, և գտան, որ այն փորված է ու նրանք աշտարակի կենտրոնում մի մեծ անցք էր պատրաստել այնպէս, ինչպէս իրենց ասել էին: Երբ ռոմեոնը տեսան, թե ինչ կար այնտեղ, նրանք մեծ բարկության լցվեցին նրանց դեմ, ողջ քաղաքը շրջեցին և սպանեցին այն բոլոր հրեաներին, որոնց գտան՝ տղամարդկանց և կանանց, ծերերին ու երեխաներին: Այսպէս մի բանի օր շարունակ ու միայն Լեոնտիոսի հրամանի և երանելի Բար Յագագի խնդրանքով նրանք օր ու գիշեր զգուշությամբ հսկում էին քաղաքին և սուրբ Յագագ անձամբ շրջում և այցելում էր նրանց, աղոթում ու օրհնում նրանց համար, գովում նրանց զգուշությունը քաջալերում և սուրբ ջուր սրկում նրանց ու քաղաքի վրա: Նա շրջապայելիս իր հետ էր տանում հաղորդությունը, որպեսզի նրանց տերում հաղորդի, և դրա համար ստիպված չլինի դիմելու և ցած չիջնել պարսիկից: Նա համարձակ գնաց պարսիկների թագավորի մոտ, խոսեց ու հանդարտեցրեց: Երբ Կալատը տեսավ այս մարդու արժանիքն ու համոզվեց ռոմեոնի զգուշության վրա, զգաց, որ իր և իր զորքի համար ավելորդ էր մնալ Տեյլայի մոտ, նախ և առաջ նրա համար, որ մտնող չկար ամբողջովին անմայացված շրջապատում և երկրորդ՝ վախենում էր, որ Ռում գորավարները կարող են ի մի համախմբվել և իր դեմ դուրս գալ» (Յովվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 58):

¹⁰²⁷ «/58/ Այս պատճառով նա (Պարսից թագավորության արքա Կալատ I-ը – Մ.Ֆ.) արագորեն շարժվեց դեպի Եղեմիա և բաժն օր մնաց Գալլաք գետի մոտ, որը տարբեր ձևով անվանվում էր նաև Մարական: /59/ Իր զորքերից մի բանի առավել հանդուգները կտրեցին, անցան շրջանը և ամայացրին այն: Իրոյ ամսի 6-ին Եղեմիացիք բանդեցին բոլոր այն վանքերն ու իջևանատները, որոնք պարսիկի մոտ էին: Այդտեղից Կեֆար Սեյմ գյուղը, որը կոչվում էր նաև Նեգբաթ: Նրանք կտրատում էին պարտեզերի ու այգիների ցանկապատները, որոնք պարսիկի շրջապատում էին գտնվում, և դրանց մեջ եղած ծառերը: Բերեցին մարտիրոսների մատուցված եկեղեցիներից, որոնք քաղաքից դուրս էին գտնվում: Ռազմական մեքենաներ տեղավորեցին պարսիկի վրա և քուրճերով փաթաթեցին պարսիկի վրայի դիտակետերը: Այս նույն ամսի 9-ին Կալատը պատգամ ուղարկեց Արեւիկայի, ասելով, որ նա պետք է կամ իր մարզպանին ընդունի քաղաքում և կամ՝ դաշտ դուրս գա, որովհետև նա ցանկանում է խաղաղության դաշինք կնքել նրա հետ: Նա, համեմատ ղեպ գաղտնի հրամաններ տվեց իր զորքերին, որ, եթե Արեւիկայի թույլատրի իրենց քաղաք մտնեն, ապա նրանք անմիջապէս պետք է վերադառնան ու գրավեն մեծ դարպասը և մուտքը, մինչև որ ինքը նրանցից հետո կգա ու կմտնի, իսկ եթե նա ինքը դուրս գա, ապա նրանք պետք է դարան մտնեն, նրան կենդանի բռնեն ու բերեն իր մոտ: Սակայն, որովհետև Արեւիկայի տարածքը վախճանում էր նրանց թույլ տալ քաղաք մտնելու, հետևաբար ինքը դուրս եկավ քաղաքից ոչ հեռու գտնվող սուրբ Մարգիս եկեղեցու մոտ: Նրան դիմավորեց Բավիլը, որ աստաբիտ էր, այսինքն՝ պարսիկների բանակի հրամանատարն էր, և ասաց Արեւիկայի մոտ: «Եթե ուզում ես խաղաղություն կնքել, սուր մեղ 10.000 ոսկի և դաշինք կնքիր մեղ հետ, որպեսզի ըստ սովորության ամեն տարի փողի այդ գումարը տասնանք»: Արեւիկայի տարածքում 7.000 ոսկի տալ, բայց նրանք չհամաձայնվեցին և նրա հետ վիճեցին առավոտից մինչև ժամը 9-ը, իսկ, բանի որ հսկող Ռում գիւկորների պատճառով նրան խաբելու առիթ չգտան և բացի այդ, Նումանը (Լախմանների թագավորության արքա Նուման II-ի – Մ.Ֆ.) հետ նման ղեպ պատահելուց հետո վախճանում էին Եղեմիայի դեմ կռվելուց, նրանք Արեւիկայի թողեցին Եղեմիայում ու գնացին Խառանի դեմ կռվելու, իսկ բոլոր արաբներին էլ ուղարկեցին Սերուր: Սակայն Ռիփիիցը, որը Խառանում էր, գաղտնի դուրս եկավ քաղաքից և հարձակվեց նրանց վրա: Նա նրանցից 60 հոգու սպանեց և կենդանի գերի վերցրեց իրենցից ղեկավարին: Եվ որովհետև սա հայտնի անձնավորություն էր և մեծ պատիվ ուներ պարսիկների թագավորի մոտ, վերջինս խոստացավ չպատերազմել Խառանցիների հետ, եթե նրան կենդանի վերադարձնեն: Արդյունքում, բանի որ Խառանցիները վախճանում էին կռվելուց, տվեցին իրենց ու նրա հետ որպէս նվեր ուղարկեցին նաև 500 ուխտար և այլ իրեր:

/60/ Պարսիկ արաբները, որոնք Սերուգ էին ուղարկվել, հասան մինչև Եփրատ՝ ամայացնելով, գերի վերցնելով և կողոպտելով այն ամենը, ինչ կարող էին: Պատրիկիսը՝ հույն զորապետներից մեկը, իր որդի Վիտալիանոսի հետ արևմուտքից գալիս էր պատերազմելու: Նա հանդուգն էր ու անվախ, որովհետև նախապես պատահածներին ականատես չէր եղել: Երբ Եփրատ գետն անցավ, հանդիպեց պարսիկ զորապետներից մեկին, կռվեց և կոտորեց նրա հետ եղած պարսիկներին, պատրաստվեց, որ գնա Եդեսիա, սակայն իմացավ, որ Կավատը շրջապատել է բաղաբը, ուստի հետ վերադարձավ, անցավ գետը և կանգ առավ Մեմփառում: Այս ամսի 17-ին, որը չորեքշաբթի էր, մենք տեսանք, որ Քրիստոսի խոսքերն՝ Լբզարիին տված խոստումը, իսկապես կատարվեց, որովհետև Կավատը հավաքեց ողջ իր ուժն ու, Եփրատ գետն անցնելով, եկավ ու հաստատվեց Եդեսիայի դեմ: Իր բանակատեղին տարածվում և անցնում էր Կոզմասի և սուրբ Դամիանոսի եկեղեցիներից, պարտեզներից, սուրբ Սարգսի եկեղեցուց ու Բեկին գյուղից և հասնում մինչև Խոստովանողների եկեղեցին, իսկ բանակատեղիի լայնքը հասնում էր Սեդիկիա գաղիկայոց: Չորեքի այս բազմությունը Եդեսիան պաշարեց մեկ օրում, բացի այն ջոկատներից, որոնց թողել էր բլուրներում և բարձունքների վրա՝ բաղաբի արևմտյան մասում: Փաստորեն ողջ դաշտը լի էր նրանցով: Զաղաթի դարպասները բաց էին, բայց պարսիկները չէին կարողանում ներս մտնել՝ Քրիստոսի օրհնության պատճառով: Ընդհակառակը, վախը ընկել էր նրանց մեջ, նրանք մնացին իրենց դիրքերում և ոչ ոք նրանց դեմ մարտի չմտավ առավոտից մինչև ժամը 9-ը: Դետո ոմանք բաղաբից առաջ անցան, կռվի բռնվեցին նրանց հետ և սպանեցին շատ պարսիկների, իսկ նրանցից միայն մեկն ընկավ: Կանաթ ևս չուր էին բերում պարսպից դուրս, որպեսզի նրանք, որոնք կռվում էին, կարողանային խմել, փոքր երեխաները ևս բարեք էին արձակում պարսատիկներից: Այդ ժամանակ, մի խումբ մարդկանց, որոնք բաղաբից դուրս էին եկել, հետ բշտեցին և հեռացրին պարսպից, որովհետև նրանք պարսպից մի նետի հեռավորության վրա էին գտնվում: Մյուսնք գնացին ու ամրացան Կուբբե գյուղի մոտերքում: /61/ Դեպի օրը Արեթիկոսը ևս բաղաբի մեծ դարպասից դուրս եկավ և, մինչև նա կանգնած էր պարսկական բանակի դիմաց, լուր ուղարկեց Կավատին՝ ասելով: «Այժմ փողովից տեսնում ես, որ բաղաբը բոլոր չէ, և ոչ էլ մնաստասիքը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս Ի-ին – Մ.Ֆ.), այլ Քրիստոսի բաղաբն է, որն օրհնեց այն և դիմադրեց թո գործերին, որպեսզի չկարողանաք տիրել դրան»: Կավատը լուր ուղարկեց նրան ասելով: «Պատանդներ տուր ինձ, որ իմ հետևից դուրս չեք գա, երբ պատրաստվեմ մեկնելու, ինձ ուղարկիր այն մարդկանց, որոնց երեկ վերցրիր, այն ոսկին, որ դու խոստացար, և ես կհեռանամ բաղաբից»: Արեթիկոսը նրան տվեց կոմիտ Վասիլին և այն մարդկանց որոնց նա վերցրել էր նրանից, որոնք 14-ն էին, ու նրա հետ պայմանագիր կնքեց, որ 12 օրից հետո 2.000 լիտր ոսկի կտա: Կավատը դուրս բերեց բանակը և գնաց, բանակեց Դահբանայում, սակայն նա մինչև Նշանակված ժամկետը չսպասեց և հաջորդ օրն իսկ իր մարդկանցից Դորմիզդ անունով մեկին ուղարկեց ու հրամայեց նրան բերել 300 լիտր ոսկի: Արեթիկոսը չարք 300 լիտր կանչեց բաղաբի մեծամեծներին, որպեսզի մտածեն, թե ինչպես հավաքեն այդ փողը: Սակայն նրանք, երբ տեսան, որ Դորմիզդը չտալ էր, Քրիստոսի հավատքով ավելի ամրապնդվեցին, համարձակվեցին ու ասացին Արեթիկոսին: «Մենք փող չենք ուղարկի այդ նեղ մարդուն, բանի որ ինքը հետ կանգնեց իր խոսքից և չսպասեց մինչև թո Նշանակված օրը, ուստի, երբ փողը ստանա, կգնա և կխաբի մեզ: Մենք հավատում ենք, որ եթե նա մեզ հետ մարտի մեջ մտնի, ամրոշվի վնաս, որովհետև Զրիստոսի կանգնած է մեր բաղաբի դիմաց»: Ապա Արեթիկոսը բաջալորվեց և լուր ուղարկեց Կավատին, ասելով, որ: «Այժմ գիտեմ, որ դու թագավոր չես, որովհետև նա, որ մի խոսք է ասում և հետ է կանգնում դրանից, խաբում է՝ նա թագավոր չէ: Զանի որ դու խաբեցիր, հետ ուղարկիր կոմիտ Վասիլին և ինչ որ կարող ես կատարիր»: /62/ Ապա Կավատը կատարեց, զինեց իր փղերին և մեծ զորքով եկավ Եդեսիայի դեմ կռվելու իր ուժով 24-ին՝ չորեքշաբթի օրը: Բոլոր կողմերից պաշարեց բաղաբը, ավելի մեծաթիվ զորքով, բան նախորդ անգամ, երբ դարպասները բաց էին: Արեթիկոսը հրամայեց իր զորքին մարտի մեջ չմտնել, որպեսզի նրանից չխաբվեն, սակայն ինչ որ գյուղացիները, որոնք բաղաբում էին, դուրս եկան նրա դեմ պարսատիկներով և կոտորեցին զգեստավորվածներից շատերին, իսկ իրենցից ոչ մեկը չընկավ: Նրա լեգեոնները բավական վստահ էին, որ կմտնեն բաղաբ, բայց, երբ պատնեշի նման փռու ուսմա բարձրացրած մոտեցան դարպասներին, ընկճվեցին, ճնշվեցին և հետ վերադարձան: Միաժամանակ այրուձիի արագությունից պարսավորները խառնվեցին նրանց հետ, և չնայած պարսիկները նետահարում էին, հոները շողացնում էին լախտերով և արաբները Նիզակներից էին ուղղում իրենց, սակայն նրանք ոչ ոքի վնասել չկարողացան՝ փոշուցիցից նրան, որոնք Սամսոնի դեմ գնացին ու, թեև փոշուցիցից բազում էին և զինված, բայց չկարողացան սպանել նրան, որովհետև Սամսոնը անուշահոտ չեղբի, ավանակի մի ծնոտի ոսկորով նրանցից հազարին սպանեց: Երբ այդպես էլ պարսիկները, հոներն ու արաբները իրենց ձիերով ընկնում էին պարսատիկների բարերից, իսկ իրենց չկարողացան նույնիսկ մեկին սպանել: Դետո, երբ տեսան, որ չեն կարող բաղաբ մտնել, ոչ էլ վնասել անգն մարդկանց, որոնք իրենց հետ էին խառնվել, այրեցին սուրբ Սարգիս ու Խոստովանողների եկեղեցիները և այն վանքերը, որոնք պարսպից դուրս էին մնացել, որանց թվում նաև Նեգեսս գյուղի եկեղեցին, որոնք բաղաբացիները լքել էին: Երբ սորառելիս Արեթիկոսը տեսավ գյուղացիների եռանդը, որոնք ամրոշվել չթողեցին և օգնություն ցույց տվեցին, նա հաջորդ օրը Մեծ եկեղեցին կանչել տվեց Եդեսիայում եղած բոլոր գյուղացիներին և, որպես նկեր, նրանց 300 դինար տվեց նրանց: Կավատը Եդեսիայից մեկնեց և գնաց բանակեց Եփրատ գետի մոտ, ապա դեսպաններ ուղարկեց կայսեր մոտ՝ հայտնելու իր գալու մասին: Իր հետ եղած արաբներն անցան գետի արևմտյան մասը և կողոպտեցին, գերի վերցրին ու այրեցին այն ամենը, ինչ որ գտան: Պարսկական այրուձիի մի մասը գնաց Բառնա, և որովհետև բաղաբի պարիսպը բանդված էր, նրանք չկարողացան դիմադրել և առանց կռվի հանձնեցին բաղաբը» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 58-63):

«Այդ տարվա Շուվե ամսին նա (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.) ծամիա ընկավ և պաշարեց Ուռհան, սակայն Աստծո ողորմածությամբ այլ վնաս չհասցրեց, բան միայն Մար-Սարգսի եկեղեցին, ինչպես նաև Խոստովանողների եկեղեցին այրելը» (Անանիոս Եդեսիացի «Տարեգրություն»):

«Եվ եկավ գնաց Պարսից թագավորը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.) Ուռհա, սակայն չկարողացավ առնել այն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 14):

¹⁰²⁹ «Դրանից հետո Կավատը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.), իմանալով, որ թշնամի հոները մուտք են գործել իր երկիրը, ողջ զորքով շարժվեց Պարսկաստան և իր երկրի իյուստունը երկարատև պատերազմ վարեց այդ ժողովրդի դեմ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Խոստովանողների մասին», գիրք 1, գլուխ 8):

«Այս ժամանակներում ելան հոները և ավերեցին պարսից աշխարհը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 8):

¹⁰³⁰ «Դեռ այդ ժամանակ էր, որ 2.000 զինվորների հետ միասին նրանց որպես օժանդակություն Նշանակվեց օֆիցիայի մագիստրոս Կելլերը ...: Եվ ահա այս Կելլերը, Կալիսիկոս բաղաբի միջով գործն առաջնորդելով Միջագետք, այն տարբեր կողմեր ցրեց, որպեսզի թալանեն պարսիկներին պատվանող շատ գյուղական վայրեր: Կարծես անասունների՝ նրանք կոտորեցին շատ գյուղացիների, որոնք զբաղված էին գյուղական աշխատանքներով, որից հետո հովիվների ձեռքից շատ անասուններ և մեծաքանակ խոշոր եղջերավոր անասուններ խլեցին: Նրանք հարձակվեցին աղյուսաշար ու կավաշար գյուղերի վրա և իրենց ճանապարհին ամեն ինչ ոտնատակ տվին, որից հետո վերադարձան ընդհանուր ծախքաբ: Այս արշավանքի արդյունքում Կելլերը պարսիկներից շատ բաներ պահանջեց, որից հետո նրան հետ խաղաղության շուրջը բանակեցրու համար գաղթիկ ուղարկվեց Արմոնիկոսը» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Կելլերը իր զորաբանակով անցավ Նիսֆիոս գետը և հարձակվեց Արզանենի վրա: Այդ գետը հոսում է Մարտիրոսապոլիսի շատ մոտիկ, իսկ Ամիդից էլ մոտ 300 ասպարեզ հեռավորության վրա է: Ավարի առնելով այդ երկրի բնակավայրերը՝ քիչ անց նրանք վերադարձան: Այդ արշավանքը կարճատև էր» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 7):

«Ի վերջո Պատրիկիոսը գնաց պարսիկների գերիշխանության տակ եղող Արզանեն գավառը, այնտեղից գերիներ տարավ ու նվաճեց ամրոցներ» (Զաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 5):

«Երբ մագիստրոս Կելլերը հասավ Մաբբոգ, որը Եփրատ գետի ափին էր, տեսավ որ Կավատն (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.) իրենից առաջ բանակը տեղափոխել էր, բայց, որովհետև ձմեռն էր գալիս ու այլևս հնարավոր չէր նրա հետևից գնալ, կանչեց Ռոմ զորավարներին, կշտալքեց, որ իրար չեն լսում, ապա նրանք բաժանեց բաղաբների վրա, որպեսզի ձմեռեցին այստեղ, մինչև որ նորից պատերազմը սկսելու ժամանակը լինեք» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 65):

¹⁰³¹ «Երբ ռումների կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս Ի - Մ.Ֆ.) իմացավ պատահածի մասին, մեծ բանակով ուղարկեց մագիստրոս Կելլերին: Եկելով այդ՝ Կավատը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ Ի - Մ.Ֆ.) շարժվեց Եփրատ գետի երկայնքով, որպեսզի գնա և ամրանա իր երկրում, որը կոչվում էր Բեյթ Արամյան: Երբ նա համարյա մոտեցավ Կալիսիկոսին, իր մարզպաններից մեկին ուղարկեց նրա հետ կռվելու: Տիմոստրատոս դուքսը նրա դեմ դուրս եկավ, խորտակեց նրա ողջ բանակը և մարզպանին էլ կենդանի գերի բռնեց: Կավատը մոտեցավ բաղաբին և, իր ողջ ուժը դուրս բերելով Կալիսիկոսի դեմ, երդվեց, որ, եթե մարզպանին չհանձնեն, նա բաղաբի բոլոր բնակիչներին սրի կանցկացնի և գերի կտանի: Դուքսը վախեցավ պարսիկների հսկա բանակից և նրան հանձնեց» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 64):

¹⁰³² «/66/ Առաջին բանուն ամսի 25-ին կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս Ի - Մ.Ֆ.) հրաման եկավ, որ ողջ Միջագետքից հարկը վերացվում է: Ամիդում եղած պարսիկները, երբ տեսան, որ ռումների բանակը իրենցից շատ էր հեռացել, բացեցին Ամիդ բաղաբի դարպասները, դուրս եկան ու մտան այնտեղ, որտեղ ուզում էին: Նրանք վաճառականներին ծախեցին պղինձ, երկաթ, կապար, հին շորեր և ինչ որ կար բաղաբի մեջ, որից հետո պահեստ կառուցեցին: Երբ Պատրիկիոսը իմացավ այդ, դուրս եկավ Մելիտիներից, որտեղ նա ձմեռում էր, եկավ ու

բանակ դրեց Ամիդի առաջ: Բոլոր այն վաճառականներին, որոնց գտավ և որոնք այնտեղ տարել էին ցորեն և յուղ ու կամ գնել էին նրանցից ապրանքներ, սպանեց: Նա գտավ նաև պարսիկներ, որոնց Կավատն էր ուղարկել այնտեղ ցորեն ու ոչխար բերելու համար, կոտորեց նրանց ևս, և վերցրեց այն ամենը ինչ որ կար նրանց հետ: Երբ Կավատն իմացավ այդ, նրա դեմ ուղարկեց մի մարզպանի, որ վրեժ լուծի նրանից: Նրանք կռվելու համար իրար մոտեցան, սակայն ռումները վախեցան և, հիշելով Նախկին պարտությունները, խորհուրդ տվեցին Պատրիկիոսին փախչել: Նա լսեց նրանց: Խուճապի մեջ չիմանալով ուր են գնում՝ նրանք հասան խլատ գետին և, որովհետև ձմեռ էր, գետը վարարած ու հնարավոր չէր այն անցնել, ով որ շտապում էր անցնել, իր ձիու հետ միասին խեղդվեց գետում: Երբ Պատրիկիոսը տեսավ այդ, խրախուսեց ռումներին ասելով: «Ով ռումներ, եկեք ամոթով չթողնեք մեր ժողովրդին և, մեր զինվորական գործը թողած, չփախչեք մեր թշնամիներից: Դեմ գնանք և զուգե կարողանանք չափվել նրանց հետ: Եվ եթե նույնիսկ մեզնից շատ ուժեղ լինեն, ավելի լավ է պատվով մեռնել սրով, քան թե որպես վախկոտ կորչել խեղդվելով»: Այսպե՛ս ռումները լսեցին նրա խորհուրդը և, անանցանելի գետից ել բռնադատված, կատաղած վերադարձան պարսիկների դեմ ու նրանց կոտորեցին, իսկ մեծամեծներին կենդանի բռնեցին: Դրանից հետո նրանք նորից Ամիդի դեմ բանակ դրեցին: Պատրիկիոսը մարդ ուղարկեց, այլ բաղաբաններից արհեստավորներ ու շատ գյուղացիներ հավաքեց և նրանց հրամայեց պարսպի հողը փորել ու անցք բացել, որպեսզի այն թուլանա և փուլ գա: Ագար ամսում, երբ մնացած ռումները հավաքվում էին մագիստրոսի հետ գնալու, աստծու կողմից իսկական հրաշք պատահեց, որպեսզի բաջալերվեն և վստահ լինեն իրենց հաղթանակին...: /70/ Իսկ ամսում Կալիոպիոս Դալեբցին եպարքոս դարձավ: Նա եկավ ու հաստատվեց Եդեսիայում, որից հետո Եդեսիացիներին ցորեն տվեց, որպեսզի իրենց հաշվին զինվորների համար հաց թխեն: Այս ժամանակ 850.000 մոգ ցորենից հաց թխեցին: Ապա իրենց Ալեքսանդրիա գնաց, որպեսզի այնտեղ ևս զինվորների համար հաց թխեն, և ուղարկեց: /71/ Ամալիգայես, երբ Պատրիկիոսն իր փորած անցքի միջոցով մտավ պարսպի տակ, հրամայեց, այն լցրին գերաններով ու կրակ տվեցին, որի պատճառով էլ պարսպի արտաքին մասը թուլացավ և փուլ եկավ, մինչդեռ ներքին մասը կանգուն մնաց: Նա մտածեց այդ անցքով շարունակել փորելը և բաղաբ անել: Երբ փորեցին անցքն ու ռումները սկսեցին մտնել, ամիդի մի կին, նրանց տեսնելով, ուրախությունից անմիջապես բացականց: «Հոռոմները բաղաբ են մտնում»: Պարսիկները լսեցին նրա, բացականչությունը, անմիջապես վազեցին և հարվածեցին նրանց: Իրարից անկողնից անկողնի ցրտալից արդյունք փոխեցին դեպի անցքը և խեղդեցին չորս զինյալ ռումների, որոնք պատրաստվում էին բարձրանալ: Մնացածը փախան և դուրս ելան այնտեղից: Պարսիկները բաղաբի ներսից բարեր հավաքեցին ու փակեցին անցքը, ապա վերևից պարսպի շուրջ մեծ քանակությամբ հող լցրին և հսկողություն սահմանեցին, որպեսզի պարսպի մի այլ մասից անցք չբացեն: Պարսիկները ողջ պարսպի երկայնքով փոսեր փորեցին և դրանք ջրով լցրին, այնպես, որ, եթե ռումները մի այլ անցք բացեն, ջուրը հոսի այնտեղ և դրանից էլ նրանք իմանան: Երբ Պատրիկիոսը մի դասալիքից, որ իր մոտ ցած էր եկել պարսպից, այդ իմացավ, հրաժարվեց անցքեր փորելուց: /72/ Մի օր, երբ ողջ Ռում բանակը հանգիստ ու խաղաղ էր, հետևյալը կռվի պատճառ դարձավ: Մի տղա ուղտեր ու էշեր էր արածացնում և մի էշ արածելով հեռացավ ու մոտեցավ պարսպին: Տղան վախեցավ, որ մոտենա պարսպին ու հետ տանի նրան, մի պարսիկ տեսավ, պարսպից պարանով իջավ, էշին մորթոտեց և ուզում էր ուտելու համար տանել, որովհետև բաղաբում ուտելու միս չկար: Մի Ռում զինվոր, որը ծագումով գալիլիացի էր, բաշեց իր տուրը, ձախ ձեռքով վերցրեց վահանը և վազեց պարսպի վրա, որ սպալին նրան: Երբ մոտեցավ պարսպին, նրանք, որոնք կանգնած էին պարսպի վրա, մեծ բար գցեցին գալիլիացու վրա և ձգվեցին նրան, իսկ պարսիկը սկսեց պարանով բարձրանալ իր տեղը: Երբ բարձրացավ պարսպի կեսը, Ռում սպաներից մեկը, որի առջևից գնում էին երկու վահանակիրներ, մոտեցավ և, երկուսի արանքից նետահարելով, խփեց պարսիկին ու փռեց նրան գալիլիացու կողքը: Երկու կողքից էլ բացականչություններ լսվեցին և այդ պատճառով հուզվեցին ու կռվի ելան: Ռումները բանակներն ավելի խտացրին բաղաբի շրջապատում, նրանցից ընկան 40 մարդ ու վիրավորվեցին 150-ը: Պարսիկներից, որոնք պարսպի վրա էին, մեռան 9-ը և մի բանիկ էլ վիրավորվեցին, որովհետև դժվար էր նրանց հետ կռվել: Բանն այն էր, որ նրանք պարսպի վերևում էին և պարսպի երկայնքով իրենց համար փոքր տնակներ էին կառուցել, մտել դրանց մեջ և այնտեղից կռվում էին, դրա համար էլ դրսից նրանք չէին երևում: /73/ Մագիստրոսն ու զորապետները մտածեցին, որ չարժե կռվել նրանց հետ, որովհետև, նրանց սպանելով, ռումները հաղթանակ ձեռք չեն բերի: Զանի որ պատերազմը բոլոր պարսիկների դեմ էր, մտածեցին նրանք, եթե Կավատը պարտվեր, սրանք էլ կհանձնվեին կամ կոչվեցին իրենց բանակներում: Ուստի դաժնալիքից, որ ոչ ոք չկռվի նրանց հետ, որպեսզի ոչ մի Ռում չսպանվի կամ վիրավորվի: Բանակի մեծ մասը սարսափահար էր եղել: /74/ Խազիբան ամսում, Կոնստանդինը, որ անցել էր պարսիկների կողմը, երբ տեսավ, որ իրենց գործը բարեհաջող չի գնում, Ամիդից երկու հայտնի կանանց հետ, որոնց Կավատն էր տվել իրեն, փախավ նրանցից: 14 օր ևս գիշեր և ցերեկ իր հետ եղած մի քանիսի հետ ճանապարհորդեց անմարդաբնակ անապատներում ու հասավ ինչ որ բնակեցված վայր, որտեղ հայտնեց իր ով լինելու մասին Ռում արարածներին: Սրանք վերցրին նրան ու բերեցին ամրոցը, որը կռվում էր Շուրա, և այնտեղից էլ նրան ուղարկեցին Եդեսիա: Երբ կայսրն իմացավ նրա վերադարձի մասին, մարդ ուղարկեց նրա հետևից, որ նրան բաժանա ձեռնարքեն, ապա նրան հրամայեց գնալ ու բնակվել Նիկիայում, այլևս չերևալ իրեն և չխառնվել պետական գործերին: /75/ Երբ Կավատը գրավեց Ամիդը, գնաց այնտեղի բաղնիքը և զգաց լոռանալու առավելությունը, իր հայրենիք վերադառնալուց անմիջապես հետո հրամայեց պարսկական բոլոր բաղաբներում բաղնիքներ կառուցել: Ղադիդ արաբը, որը պարսկական գերիշխանության ներքո էր, իր ողջ բանակով հանձնվեց ռումներին և դարձավ նրանց հպատակը: Թամուզ ամսում, ռումները նորից կռվեցին Ամիդում եղած պարսիկների հետ և Կաբիթայի դուքս Գալլասը նետահարեց նրանցից շատերին: Երբ օրերը տաքացան ու գրահով կռվելը հնարավոր չէր, Գալլասը գրահի գոտին մի քիչ թուլացրեց: Առիթից օգտվելով՝ պարսիկները Ամիդից բարձրավ մոտեցան արձակեցին, հարվածեցին նրան ու նա մեռավ: Երբ մագիստրոսը տեսավ, որ Ամիդի առաջ նստելը վնաս է հասցնում իրեն, վերցրեց իր բանակը և գնաց դեպի պարսկական երկիրը՝ Ամիդում թողնելով Պատրիկիոսին...: /76/ Փայստականները և նրանք, որոնք ծողոլորել էին սրից, ինչպես նաև, Ամիդում մնացած բնակիչները սաստիկ կարիքի մեջ էին ու առանալով էին սովից: Պարսիկները վախենում էին նրանցից, որ նրանք բաղաբ կհանձնեն ռումներին, և դրա համար նրանք կապկպեցին այնտեղ եղած տղամարդկանց ու զցեցին ամֆիթատրոն, որպեսզի սովից և սնտկան շոթաներից ոչնչանան, սակայն կանանց տալիս էին իրենց ուտելիքի մի մասը, որովհետև նրանց հետ կենսակցում էին, և բացի այդ, կանայք պետք էին ցորենը աղայու ու հաց թխելու համար: Հետո, սակայն, երբ ուտելիքը պակասեց, նրանք մոռացան նաև նրանց և առանց սննդի թողեցին: Նրանցից ոչ ոք տարվա ընթացքում օրական մի բուռ գարիից ավել ոչինչ չստացավ, իսկ միս, գինի և կամ այլ ուտելիքներ բոլորովին չկային: Եվ որովհետև նրանք շատ վախեցած էին ռումներից, ուստի երբեք չէին հեռանում իրենց դիրքերից, իրենց համար փոքր վառարաններ էին պատրաստել պարսպի վրա, վերև էին տարել ձեռքի աղացներ և, իրենց տեղերում նստած, աղում էին մի բուռ գարին, եփում էին ու ուտում: Նրանք վերև էին բարձրացրել նաև մեծ տաշտեր և տեղավորել էին դրանք ռազմիկների փջև, լցրել էին հողով, դրանցում կանաչեցին էին ցանում ու աճեցրած բույր: /77/ Եթե նկարագրելու լինեք այն, ինչ որ կանայք կատարեցին տեղում, մեզնից հետո եկողները կարող են չհավատալ: Այժմ չկա մեկը, որ չփորձեր իմանալ եղածի մասին, նույնիսկ նրանք, որոնք մեզնից շատ հեռու են գտնվում, լսել են այդ մասին: Այսպես, կանայք հանդիպում էին իրար, երեկոները դուրս գալիս բաղաբի փողոցները և, ում որ պատահում էին, կին, երեխա կամ տղամարդ, բռնի ուժով նրան տուն էին տանում, սպանում, խաշում կամ տապալում, և ապա՝ ուտում: Այս գաղտնիքը հայտնի դարձավ տապալածի հոտից, և, երբ այդ իմացավ մարզպանը, որն այնտեղ էր, տանքեց նրանցից շատերին և մահվան դատապարտեց, իսկ մնացածներին էլ խստիվ պատվիրեց նորից կռվել ու ոչ ոքի չսպանել: Բայց այնուհանդերձ նա թույլատրեց մահվան դատապարտվածների դիակները ուտել և նրանք բացեիբաց կերան դիակները: Ուրիշները փողոցներից ու պողոտաներից հավաքում էին հին կոշիկներ, ներբաններ ու այլ կեղտոտություններ և ուտում: Սրան հակառակ՝ ռումների բանակները ոչնչի կարիք չէին զգում, ամեն ինչ ստանում էին ժամանակին և մեծ ուշադրությամբ կատարում կայսեր կարգադրությունը: Իսկապես նրանք բանակաւորներում միայն, խմիչքը, կոշիկները, հագուստներն ավելի շատ էր վաճառվում, քան բաղաբներում: Բոլոր բաղաբներում հացագործները զինվորների համար հաց էին թխում և ուղարկում, հատկապես Եդեսիացիները, որովհետև այս տարի ևս իրենց տներում եպարքոս Կալիոպիոսի հրամանով 630.000 մոգ հաց էին թխել, չհաշված գյուղացիների, հացագործների, օտարականների և տեղական բնիկների ողջ շրջանում թխածը: /78/ Այս տարի մար Պետրոս եպիսկոպոսը նորից գնաց կայսեր մոտ խորհուրդ, որ հարկը վերացնի: Կայսրը խիստ պատասխանեց և կշտամբեց նրան, որ նա այսպիսի ժամանակ, մոռացած աղքատների խնամքն, եկել էր իր մոտ: Նա ասաց, որ առանց որևէ մեկի թելադրանքին ինքը՝ աստված, իր արտում կարճանցի օրինյալ Եդեսիա բաղաբին բարերարություն անելու զգացումը: Համենայն դեպս, մինչ եպիսկոպոսն այնտեղ էր, առանց եպիսկոպոսի գիտության, ուրիշի միջոցով լուր ուղարկեց ողջ Միջագետքում հարկը վերացնելու մասին, իսկ Մաքբոգի շրջանից հարկի մեկ երրորդը վերացրեց...: /80/ Երբ Կավատը տեսավ, որ ռումներն իր երկրին վնասում և էլ կար մեկը, որ նրանց դիմարդրել, նա ուզեց գնալ և հանդիպել նրանց: Այդ նպատակով նա աշտաբիդին 20.000 զորով ուղարկեց մագիստրոսի մոտ՝ խաղաղության համար բանակցելու: Նա Ամիդում գերի վերցրած Նշանները մարդկանցից բացի հետ ուղարկեց նաև Պետրոսին, որին Աշպարիկից էր բերել, ինչպես նաև Կասիդին, որին որպես պատանդ էր վերցրել Եդեսիայից: Իր մոտ որպես դեսպան եկած ու մահացած Օլիմպիոս դուքսի դիակը կնքված դագաղով նույնպես ուղարկեց, ցույց տալու համար, որ նա ոչ թե այլ բանից, այլ բնական մահով էր մահացել, և որպես վկա ուղարկեց նաև նրա ծառաներին ու նրանք, որոնք նրա հետ էին եկել: Մագիստրոսն ընդունեց նրանց և

ուղարկեց Եղեսիա, բացի Ամիդի դատավորից ու կոմս Պետրոսից, որովհետև նրանց վրա շատ էր բարկացել ու զայրացել, և ուզում էր նրանց մահապատժի ենթարկել, ասելով որ նրանց անհոգության պատճառով էր, որ ամրությունները հանձնվեցին, բանի որ իրենք պարսիկներն էլ են վկայում, որ Ամիդի պարիսպը անանցանելի էր: Աշտարիորդ խնդրում և աղաչում էր նրան, որ իր հետ բերածների փոխարեն տան այն պարսիկներին, որոնք շրջապատված են Ամիդում, որովհետև նրանք, թեև շարունակում են վախից պահպանել թաղաքը, սակայն սովի պատճառով մեծ տանջալիքների մեջ են: Սակայն մագիստրոսն ասաց. «Այդ մասին ինձ մի հիշեցրու, որովհետև նրանք շրջապատված են մեր քաղաքում և նրանք մեր ստորկներն են»: Աշտարիորդ ասաց նրան. «Լավ, այդ ժամանակ թույլ տուր ինձ, ուսելիք ուղարկել նրանց, որովհետև թե՛ վայել չէ, որ քո ստորկները սովից մահանան, որովհետև, երբ որ ցանկանաս դու կարող ես նրանց սպանել»: Նա ասաց նրան. «Ուղարկիր»: Աշտարիորդն ասաց. «Երդվիր ինձ, որ քո բոլոր զորավարներն ու զորագլուխներն իմ ուղարկածներից ոչ մեկին չեն սպանի»: Բոլորը երդվեցին, բացի Նոննոս դուքսից, որն այս բանակցությունների ժամանակ իրենց հետ չէր, որովհետև մագիստրոսը նրան թողել էր այն նպատակով, որ, եթե որևէ երդում լինի, ապա նա ազատ լինի այդ երդումից: Աշտարիորդն այն ժամանակ ուղարկեց հացի տուպակներով բեռնավորված 300 ուղտ, որոնց տուպակների մեջ կային նետեր: Նոննոսը հարձակվեց նրանց վրա և ուղտերին վերցրեց, իսկ ուղտերի հետ եղողներին էլ սպանեց: /81/ Երբ շատ օրեր անցան խաղաղություն խնդրելուց հետո, ուժեղ ցրտեր սկսեցին և շատ ձյուն ու սառնամանիք եղավ, ռումները մեկը մյուսի հետևից լքեցին իրենց բանակատեղերը: Յուրաքանչյուր վերցրեց իրեն հասած ավարը և մեկնեց, որպեսզի գնա իր երկիրը: Նրանք, որոնք մնացին և չգնացին իրենց տները, անցան Տելլա, Ռաշդայն ու Եղեսիա՝ ցրտից պաշտպանվելու համար: Երբ աշտարիորդ տեսավ, որ ռումները թուլացել են և ցրտին չեն դիմանում, լուր ուղարկեց մագիստրոսին ասելով. «Կամ խաղաղության դաշինք կնքեիր և թույլ տուր, որ պարսիկները դուրս գան, կամ պատերազմ ընդունիր»: Մագիստրոսը կոմիտ Յուստինին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Դուստինոս I-ին – Մ.Ֆ.**) հրամայեց բանակ հավաքել, բայց նա չկարողացավ: Երբ նա տեսավ, որ ռումների մեծ մասը ցուլեց և լքեց իրեն, նա խաղաղության դաշինք կնքեց և թույլ տվեց, որ պարսիկները դուրս գան Ամիդից այն պայմանով, որ իրենց կնքած խաղաղության դաշինքը ընդունելի կլինի երկու թագավորներին և այն հաստատեն, ապա թե՛ ոչ՝ պատերազմը կշարունակվի իրենց միջև: Երբ ռումների կայսրն իմացավ եղածի մասին, կարգադրեց, որ ամեն մի քաղաքում ցորենի պահեստներ կառուցեն, հատկապես Ամիդում, որպեսզի թշնամությունը վերացնի և խաղաղությունը վերահաստատի: Նա նույնպես մի մարդու միջոցով, որը Լևոն էր կոչվում, Կավատին նվերներ ու ընծաներ ուղարկեց՝ ոսկուց պատրաստված ծաշի ողջ մի սպասք: Թե՛ ինչքան Եղեսիացիները չարարվեցին, որոնք Ամիդ ցորեն էին ստանում, ոչ ոք չգիտե, բացի նրանցից, որոնք այդ գործով զբաղված էին, որովհետև նրանցից շատերն իրենց կենդանիների հետ միասին մահացան ճանապարհին» (Յոզվա Ստիլտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 66, 70-78, 80, 81): «Դրանից հետո Արեոբինդոսը կանչվեց կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ից – Մ.Ֆ.**) և գնաց Բյուզանդիոն, իսկ մյուսները, հասնելով Ամիդ, ծմբաբեր սկսեցին թաղաքի պաշարումը: Նրանք շատ ջանք թափեցին, որպեսզի գրոհով վերցնեն թաղաքը, բայց այդ չստացվեց և ահա նրանք որոշեցին հաջողության հասնել՝ պաշարվածներին սովի մատնելով: Պաշարվածները գրկված էին ամեն ինչից, բայց զորավարները այդ մասին ոչինչ չգիտեին: Երբ նրանք տեսան, որ գինվորները դժգոհում են երկարաձգվող պաշարումից և սառնամանիքից, նաև, որովհետև, ենթադրում էին, որ շուտով իրենց վրա կհարձակվի պարսից զորքը, մտածեցին մի կերպ հեռանալ այդտեղից: Պարսիկներն էլ իրենց հերթին, չգիտենալով, թե ինչպիսի էլ կունենա այդ դժվարին իրավիճակը, խելացի կերպով թաքցնում էին պարենի պակասությունը, կարծել տալով, որ ամեն ինչով լիույի ապահովված են և ուզում են պատվով գնալ իրենց երկիրը: Նրանք բանակցությունների մեջ մտան հռոմեացիների հետ և ասացին, թե քաղաքը կտան նրանց 1.000 լիտր ոսկու դիմաց: Երկու կողմերն էլ համաձայն էին այդ պայմաններին: Գլոնեսի որդին, ստանալով դրամը, Ամիդը հանձնեց հռոմեացիներին...: Ահա այսպես, հռոմեացիները դրամ տալով ստացան Ամիդը թշնամիների կողմից նրա գրավելուց երկու տարի հետո: Երբ հռոմեացիները մտան քաղաք, նրանց պարզ դարձավ պարսիկների պարենային անմխիթար վիճակը և նրանք տեսան, որ շտապողականություն են ցուցաբերել: Չափվելով քաղաքում մնացած պարենամթերքը, ինչպես նաև դուրս եկած թշնամու բանակը, որոշեցին, որ քաղաքում ընդամենը չորս յոթ օրվա պարեն էր մնացել, հակառակ նրան, որ Գլոնեսը և նրա որդին երկար ժամանակ պարսիկներին շատ ավելի պակաս պարեն էին բաց թողնում, բան պետք էր: Պարսիկներն իրենց հետ քաղաքում մնացած հռոմեացի բանակիչներին, ինչպես նախապես ասացի, քաղաքը թշնամու կողմից պաշարվելու օրվանից, այլևս ոչինչ չէին տալիս: Այդ պատճառով նրանք սկսեցին սնվել նախ չուտվող բաներով, ապա դիմեցին ամեն տեսակ զգվելի բանի, իսկ երբ արդեն սովանալ էին լիւնում, սկսեցին իրար ուտել: Չորսվարների համար պարզ դարձավ, որ բարբարոսների կողմից խաբվել են: Նրանք պախարասկում էին գինվորներին նրանց անհավերժության համար, որ, եթե նրանք անարդարասիրտներն չցուցաբերեին, հնարավոր կլինեիր գրավել քաղաքը և այդքան պարսիկներին գերի վերցնել, նրանց թվում նաև Գլոնեսի որդուն, իսկ այժմ հռոմեացիները, թշնամուն դրամ տալով, անչափ խայտառակվեցին ու Ամիդը դրամով գնեցին պարսիկներից: Չետագայում, երբ պարսիկների ու հունների միջև պատերազմը երկարեց, պարսիկները հռոմեացիների հետ յոթ տարով հաշտություն կնքեցին և հռոմեացիների կողմից Կելերը, իսկ պարսիկների կողմից Ասպեբեդեսն էին հաշտությունը կնքողները: Ապա երկու կողմն էլ, քաղվելով իրենց երկրները, ապրեցին խաղաղության մեջ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 9): «Սրա վրա Գլոնի որդին ու մարզպանները բարկացան ու փակված բնակիչներին այլևս թույլ չտվեցին պարսպից այն կողմ շուկա գնալ, որտեղ հավաքվում էին գյուղերից եկած գյուղացիներն՝ առևտրի համար: Նրանք բերում էին գինի, ցորեն և այլ մթերքներ ու դրանք վաճառում և պարսիկներին, և քաղաքացիներին: Այդ ընթացքում ձիավոր պարսիկները հետևում ու հսկում էին նրանց՝ մինչև վերադարձը ներս: Պարսիկների գեղեցիկ մի օրենքի համաձայն ոչ ոք իրավունք չուներ շուկա եկած գյուղացիներից բան խլելու, նրանք գալիս էին իրենց ուզածը վաճառում և փոխարեն փող կամ մթերք էին ստանում, դրա համար էլ նրանք շուկա էին գալիս նույն ժրաջանությամբ: Սակայն Գլոնի և ձիավորների սպանության կապակցությամբ այլևս շուկան չէր բացվում: Քաղաքի մնացած մեծամեծներն ու մոտ 10.000 մարդ ձերբակալվեցին ու փակվեցին ստադիոնում: Նրանք այնտեղ պահվում էին առանց ուտելիքի, ուտում էին իրենց կոշիկները ու կոկոսները և խմում մեզը, մինչև որ հարձակվեցին իրար վրա: Երբ համարյա բոլորը ոչնչացան, ստադիոնում մնացածներին բաց թողեցին, բայց նրանք նման էին դազալից դուրս եկած մեռելների: Այնտեղ եղած սովահար կանայք, խմբվելով, մի բանի տղամարդկանց վարպետությանը, փաղաքշարքով ու նեղուցությամբ բռնեցին, սպանեցին և կերան: Կանայք ավելի բան 500 տղամարդ կերան: Քաղաքում տարածված այս մեծ սովը գերազանցեց Սամարիայի պաշարումն ու Երուսաղեմի կործանումը, որոնց մասին պատմված Է Սուրբ Գրքում և Չովսեպոսի մոտ: Ի վերջո, Փարազմանը եկավ քաղաք և դաշինք կնքեց այնտեղ եղած պարսիկների հետ, որովհետև իրենք էլ այլևս թուլացել էին: Ռում ու պարսիկ ներկայացուցիչները նստեցին քաղաքի դարպասի մոտ, մինչ պարսիկները դուրս եկան, ստեղծելով իրենց հետ այլևս, ինչպես կարող են, և նրանց չխուզարկեցին: Եվ քաղաքացիներից ուժեղ ուզում նաև գնալ պարսիկների հետ, հարցնում ու թողնում էին: Այսպես տեղի ունեցավ քաղաքի դատարկումը: Մագիստրոս Կելերը 1.000 ոսկի տվեց Կավատին (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ին – Մ.Ֆ.**)՝ քաղաքի ազատման ու խաղաղության համար: Երբ փաստաթղթերը պատրաստ էին, պայմանագիր բերեցին, որ արքան ստորագրի, սակայն երբ արքան քնեց, տեսիլքում նրան ասացին, որ նա չպետք է խաղաղություն կնքի, ուստի երբ արթնացավ, պատռեց պայմանագիրը և, իր հետ տանելով ոսկին, մեկնեց իր երկիրը: Փարազմանը մնաց քաղաքում, ղեկավարելու համար քաղաքի բնակիչներին և, ընդհանրապես՝ ղեկավարելու նաև շրջանը: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.**) 7 տարով հարկից ազատեց քաղաքի բնակիչներին ու գթասրտություն ցուցաբերեց նրանց նկատմամբ Նրանք, որոնք գերությունից վերադարձան, առատ նվերներ ստացան, ըստ աստիճանի նա նրանց քաղցրությամբ ընդունեց, քաղաքը հանգստացավ ու վերաբնակեցվեց: Պարսպի վրա նոր շինարարություն կատարեցին» (Չաբարիա Միլլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 5): «Իսկ կայսր Անաստասիորդը **Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.**) հետ կանչեց Կոստանդնուպոլիս ներկայացուցչական զորքի մագիստրոս, Սեկունդինոսի որդի Դյուպատիոսին և նրա փոխարեն ուղարկեց ամենափառավոր Կելերին՝ իլլիրացի իմաստուն մի մարդու: Այդ զորավար Կելերի շնորհիվ պարսիկների կողմից գրավված քաղաքները վերադարձվեցին: Այնուհետև խաղաղություն և պատերազմի դադար եղավ, բանակները հետ կանչվեցին և նրանց հետ միասին նաև՝ հռոմեացիների ու պարսիկների բոլոր մնացյալ զորքերը» (Չովհաննես Սալայա «Ժամանակագրություն», գիրք 16, գլուխ 9): «Չետո, սակայն, Ամիդում պարսիկների վիճակը ծանրացավ, ընդ որում պարենամթերքի պակասն այն աստիճանի էր հասել, որ ավելի բան 500 հոգի սպանվեցին կանանց կողմից ու կեր դարձան նրանց: Այդ ժամանակ պարսիկները հրաժարվեցին պայթյալեք քաղաքի համար, խաղաղություն կնքեցին և հեռացան իրենց երկիր» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 5): «Իսկ կայսր շուտով հռոմեական կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը – Մ.Ֆ.**) մեծագույն դժվարություններից հետո վերադարձրեց հիշատակված քաղաքը» (Եվագրիոս Միլլենացի «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 37): «Դրանից հետո, թշնամիներին տալով հսկայական բանակի ոսկի, մեր այս զորավարները փրկագնեցին գրավված ու թալանված Ամիդ քաղաքը: Չենց այդ ժամանակ էր, որ նրանց որպես օժանդակություն նշանակվեց օֆիցիայի մագիստրոս Կելերը՝ 2.000 զինվորների հետ միասին» (Մարցելոս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»): «Այդ ժամանակ պարսիկների շարքերում սկսեց մոլեգնել համաճարակը ու, բացի այդ, նրանց դեմ ուղղվեցին կանգնեցին նրանց հպատակ ժողովուրդները՝ կադուսի կոչվածները և այլք, դրա համար էլ հռոմեական զենքը հեշտությամբ հաղթահարեց արդեն պարսիկներին, ինչը ստիպեց Կավատին (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ին – Մ.Ֆ.**) նրանց մոտ խաղաղության վերաբերյալ արագ բանակցություններ վարելու

համար ուղարկել իր գորավար Ասպետին՝ հրահանգելով վերջինիս, եթե բանը հասնի ինչ-որ կարևոր բանի, զոհաբերել Ամիրը, որը հռոմեացիները չէին կարողանում հետ վերցնել իր դիրքի և պարիսպների ամրության պատճառով, չնայած թափած անչափ ջանքերի և պաշարային շարքերում բռնկված համաճարակի: Չորավարները, տեսնելով մոտեցող ձեռքը, ողջամիտ կերպով դատեցին, որ հռոմեական զորքը դաժան ձեռնպահից ազատելու համար ավելի լավ է զոհաբերել մի բանի տաղանթներ ու դրա համար էլ բանակցությունների մեջ մտան Ասպետի հետ, որին տվեցին 30 տաղանթ և հետ ստացան Վասիլի եղբայրացուն, որը պարսիկների մոտ պատանդ էր, ընդ որում բարի Ալիալիսը մոտավորապես այդ ժամանակներում նրանց մոտ մահացել էր հիվանդությունից: Նրանք, վերադարձնելով պատանդներին, որոնք իրենց մոտ էին գտնվում, հետ ստացան Ամիրը ու, հանդիպելով Ամիրիայի ու Մարդի մոտակայքի սահմաններում, ստորագրությամբ հաստատեցին խաղաղության պայմանները: Այսպես՝ Ամաստասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստաս I-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության 15-րդ տարում ավարտվեց Պարսկական պատերազմը, որը շարունակվեց 3 տարի և պարսկական երկրի համար բոլոր պատերազմներից ամենից շատ կործանարարոր էղավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ մասին իմանալով՝ պարսիկները 10.000 քրիստոնյայի արգելեցին տների մեջ, սովախար արեցին, իսկ իրենք էլ մի գիշեր բոլորով հեռացան, գնացին իրենց աշխարհը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 14):

¹⁰³³ «Յոռուները մեծ բանակ հավաքեցին, ելան, գնացին ու բանակեցին Ռաշդայն քաղաքի մոտ: Կավատը նույնպես 10.000 մարդ ուղարկեց Պարսիկիսի դեմ: Նրանք գնացին ու տեղավորվեցին Մծքիսում, որպեսզի հանգստանան, իսկ իրենց հոտերն ուղարկեցին Շիզարի լեռներն արածելու: Երբ մագիստրոսը լսեց այդ, 6.000 ձիավորներով ուղարկեց Կալիսիկոսի դուքս Տիմոստրատոսին, որոնք գնացին ու հարձակվեցին նրանց վրա, որոնք ձիեր էին արածեցնում, կոտորեցին նրանց, ձիերն ու ոչխարները ավար վերցրին և վերադարձան ռուսների բանակ՝ Ռաշդայն քաղաքը: Ապա՝ Նորից բոլորը միասին դուրս եկան, գնացին ու բանակեցին Ամիր քաղաքի դեմ՝ Պարսիկիսի կողքին» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 69):

¹⁰³⁴ «Արեթրիսը ունեցավ վերցրեց իր բանակը, մտավ Պարսկական Ֆայաստան, և նրանք հայերից և պարսիկներից 10.000 մարդ կոտորեցին, 30.000 հոգու էլ՝ կանանց ու երեխաների, գերի վերցրին, կողոպտեցին և այրեցին շատ գյուղեր» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 75):

«Այս տարում կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստաս I-ը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց մագիստրոս Կելլերին մեծաթիվ զորքի և զորավար Թեոդոտոսի հետ՝ նրան լիակատար իշխանություն շնորհելով պատերազմ մղելու ինչպես գիտի, իսկ Ապալիոնիային և Յուլիանոսիսին հապճեպ կանգեց Բյուզանդիոն՝ զորքում նրանց գտնվելը համարելով անտեղի՝ Արեթրիսը գորավարի հետ ունեցած թշնամության պատճառով: Կապալիոսիա առաջնորդին էլ նշանակեց պարենամթերքի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու: Կելլերն Արեթրիսի, Պարսիկիսի, Բերոսի, Տիմոստրատոսի, Ռոմանոսի և այլոց հետ պատերազմին լավագույն ընթացք տվեց տարբեր վայրերում: Նա խելոք, լուսավոր և Աստծո նկատմամբ ամենայն բարերարությամբ լցված մարդ էր ու շատ խիզախ՝ ծննդով Իլիրիայից, որտեղից ծագում էր նաև Ամաստասը: Անընդհատ հարձակվելով պարսից երկրի ու ամրությունների վրա ու կրակով և այլ միջոցներով ոչնչացնելով դրանք՝ հռոմեացիները հազիվ չտիրացան հենց իրեն՝ Նիսիբիսին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰³⁵ «Երբ հետ շարժվեցին դեպի Ամիր, նրանք իրենց հետ բերեցին 12.000 ոչխար, եգ, և ձի: Երբ անցնում էին Մծքիսով, ռուսները դարան մտան, իսկ ավարը հանձնարարվեց տանել մի փոքրիկ խմբի: Երբ ինչ որ մարզական տեսակ, որ նրանք թվով քիչ են, զինեց իր բանակը և դուրս եկավ, որ հետ վերցնի ավարը: Նրանք փախուստ ձևացրին և պարսիկները ոգևորվելով հետապնդեցին նրանց: Երբ նրանք բավական հեռացան իրենց ամրություններից, ռուսները դուրս եկան դարաններից և կոտորեցին նրանց, ընդ որում ոչ մեկը չկարողացավ փախչել: Նրանք մոտավորապես 7.000 մարդ էին: Մուշկեկ հայը, որը պարսիկների գերիշխանության ներքո էր, իր ողջ ուժով հանձնվեց և դարձավ ռուսների հպատակ» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 75):

¹⁰³⁶ «Յոռու գորավարները, որոնք բանակել էին Ամիրի մոտակայք, ասպատակությունների էին գնում պարսկական երկիրը, կողոպտում, գերի էին վերցնում և ավերում, այդ պատճառով էլ պարսիկները նրանցից փախչելով, անցան Տիգրիսի ու այնտեղ հանդիպեցին պարսկական այրուծին, որը հավաքվել էր ռուսների դեմ գնալու համար: Սրանք նրանց տեսնելիս քաջալերվեցին և մացին Տիգրիսի ափին: Ռուսները նրանց հետևից անցան գետը և կոտորեցին ողջ պարսկական այրուծին, որ բաղկացած էր 10.000 մարդկանցից, ինչպես նաև կողոպտեցին բոլոր փախստականների ունեցվածքը: Նրանք շատ գյուղեր այրեցին, սպանեցին տասներկու և դրանից վեր տարիք ունեցող տղամարդկանց, իսկ կանանց ու երեխաներին էլ գերի վերցրին, որովհետև մագիստրոսն այդպես էր հրամայել բոլոր գորավարներին, թե որևէ մեկը ռուսներից գտնվի, որ փրկելու և տասներկու և դրանից վեր տարիք ունեցող տղամարդկանցից մեկին, ապա դրա փոխարեն իրեն են մահվան դատապարտելու, ու որ ինչ գյուղ որ մոտեն, չպետք է նույնիսկ մի տուն կանգուն թողնեն: Այս նպատակով նա ռուսներից առանձնացրեց ուժեղներին և շատ գյուղացիներ միացան նրանց, երբ նրանք ծանապարի ընկան: Այն բանից հետո, երբ այրեցին տների տանիքները, բանդեցին պատերը, կտրատեցին և ոչնչացրին որթատունկերն ու ձիանիկները և ընդհանրապես բոլոր ծառերը, Ռուս արաբներն էլ անցան Տիգրիս գետն ու կողոպտեցին, գերի վերցրին և կոտորեցին բոլոր նրանց, որոնց գտան պարսկական երկրում: Ինչպես գիտեն, ամեն ինչ ուշադիր ուսումնասիրում են և թո սրբությանը հայտնի պետք է լինի, որ սա արաբների համար հարմար առիթ էր կրկնակի հարստանալու ու իրենց կամքը պարտադրելու երկու պետություններին» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 79):

¹⁰³⁷ «Պարսկական արաբները երբեք խաղաղ ու հանգիստ չէին, ուստի առանց պարսիկների անցան ռուսների երկիրը և գերի վերցրին երկու գյուղերի բնակիչներին: Երբ պարսիկների մարզպանը, որ Մծքիսում էր, այդ իմացավ, բռնեց նրանց մեծամեծներին և մահվան դատապարտեց» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 88):

¹⁰³⁸ «Յոռու արաբները նույնպես առանց հրամանի անցան պարսիկների երկիրը և գերի վերցրին մի գյուղացի բնակիչներին: Երբ մագիստրոսն իմացավ այդ, որովհետև տարվա վերջին Ապամեա էր գնացել, Կալիսիկոսի դուքս Տիմոստրատոսին հրաման ուղարկեց, որը բռնեց նրանց մեծամեծներից 5-ին, երկուսին սրով սպանեց և մյուս երեքին էլ՝ ցցահարեց» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 88):

¹⁰³⁹ «Պարսիկները ջանում էին խանգարել շինարարության գործին, բայց այդ չէր ստացվում, որովհետև նրանք զբաղված էին հոների դեմ մղվող դժվարին պատերազմով» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 10):

«Այժմ Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) պատերազմում էր տամուրացիների և իր երկրի այլ թշնամիների դեմ» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 6):

«Երբ մագիստրոս Կելլերը հասավ Մաբբոգ, որը Եփրատ գետի ափին էր, տեսավ որ Կավատն (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) իրենից առաջ բանակը տեղափոխել էր: Եվ այսպես, բանի որ ձեռն էր գալիս և այլևս հնարավոր չէր լինի նրա (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) հետևից գնալ, նա կանգեց Ռուս գորավարներին, կշտամբեց, որ իրար չեն լսում, ապա նրանց բաժանեց քաղաքների վրա, որպեսզի ձեռնեցին այստեղ, մինչև որ Նորից պատերազմը սկսելու ժամանակ լինեի» (Յոզվա Ստիլիտ «Ժամանակագրություն», գլուխ 65):

¹⁰⁴⁰ «/7. 13/ Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստաս I-ի – Մ.Ֆ.**) վշտանում ու անհանգստանում էր գոթացի Վիտալիանոսի պատճառով, որ ստորադեմ, պատերազմատեր, քաջ, հանդուգն և ճարտար էր պատերազմում: Այս մարդուն միացան շատ բարբարոս ցեղեր, նա առատաձեռնորեն ոսկի էր տալիս նրանց և, բացի այդ, նրանք հարստանում էին Ամաստասիոսի տերությունից վերցրած ավարներով: Երկար ժամանակ խաղաղ մնալուց հետո Վիտալիանոսը որոշեց իր խոստումը և ապստամբվեց, վնասեց ռուսների տերությանը, նեղեց կայսրությանը ու արհամարհեց և գոռոզաբար առանց վախենալու առաջացավ մինչև Կոստանդնուպոլիս արվարձանները: Ամաստասիոսը Ֆիլապոսիոսի գլխավորությամբ բանակ ուղարկեց, սակայն նրանք նրա կողմից փախուստի մատնվեցին և Ֆիլապոսիոսը գերի ընկավ: Նա մեծ արհամարհանքով վարվեց նրա հետ և, որպես վիրավորանք, նրան փակեց խոզանոցում: Այս առիթով բացահայտ ամոթանքի ենթարկեց նրան, ամենաստորացուցիչ ձևով մաս ածելով բանակի առաջ, որովհետև ժամանակին Ֆիլապոսիոսը Վիտալիանոսի կնոջը գերի էր վերցրել և նրան բռնաբարել, ուստի Վիտալիանոսի ատելությունը նրա դեմ շատ ուժեղ էր: Ֆիլապոսիոսն իր երիտասարդության ժամանակ անգուսպ, հեշտասեր, լալիք ու կնամոլ մեկն էր: Վերջիվերջո իրեն համար ուղարկված մեծ գունարով գնվեց և վերադարձավ Վիտալիանոսի գերությունից՝ պատժի ազդեցությամբ խելոքացած... /8. 2/ Վիտալիանոս բռնակալը Ամաստասիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստաս I-ի – Մ.Ֆ.**) օրոք ստրատեգ էր՝ գոթացի մի անվճեղ պատերազմի, որին բարբարոսները հետևում էին: Նրա մասին ասում են, որ նա ցանկացել է ապստամբվել Ամաստասիոսի դեմ, իսկ չնայած նա նրանից երդում էր վերցրել, որ չի կատարի այն, սակայն ի վերջո ապստամբվեց և համոզեց բարբարոս ցեղերին, որ հետևեն իրեն: Նա հարձակվեց Ամաստասիոսի տերության վրա, գրավեց նրա քաղաքներն ու գյուղերը և շարժվեց առաջ՝ մինչև կայսերական քաղաքը: Նա շրջապատեց այն, կայսրին շատ ձևերով ձանձրացրեց և անհանգստացրեց, Ֆիլապոսիոսին, որ իր դեմ էր դուրս եկել, գերի վերցրեց, ջախջախեց նրա բանակը, անարգանքով ու վիրավորանքով վարվեց նրա հետ, թշնամանք ցուցաբերելով նրա նկատմամբ, ու միայն մեծ գունար ստանալուց հետո նրան հետ ուղարկեց» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 7, գլուխ 13, գիրք 8, գլուխ 2):

«Ամաստասիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստաս I-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության 24-րդ տարին Վիտալիանոսը ապստամբեց նրա դեմ» (Ամանուն Երեսիացի «Տարեգրություն»):

«Անաստասի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը - Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեց Վիտալիանոսը: Եվ ահա, երբ նա, ապստամբելով Թրակիան ու Միզիան մինչև Օդեսա և Ամբիլոս բաղաբները, հոների անհամար բանակությամբ մոտեցավ մայրաքաղաքին, կայսրը նրա դեմ ուղարկեց Յուլիանոսին: Սա, սակայն, երբ հանձնվեց իր ռազմիկների կողմից, գերի ընկավ և բաց թողնվեց մեծ փրկագնով...» (Եվագրիոս Սիսյուստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 43):

«Այդ ժամանակ Վիտալիանոսը, որը Թրակիայի գործերի հրամանատարն էր՝ սրտով նենգամիտ մի մարդ... ապստամբություն բարձրացրեց կայսր Անաստասի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.) դեմ և տիրեց Թրակիային, Սկյութիային ու Մեգիսիային՝ հավաքելով մեծաքանակ մի բանակ: Կայսրը նրա դեմ ուղարկվեց Յուլիանոսին անունով մի զորավարի, սակայն, երբ նրանք մարտի համար իրար եկան, նա պարտություն կրեց Վիտալիանոսին և գերի ընկավ՝ ազատվելով միայն մեծ փրկագին ստանալուց հետո» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 89):

«Նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ թրակիացի Վիտալիանոսը ապստամբություն բարձրացրեց: Իր այդ քայլի արդարացման համար նա ասում էր, թե դա արել է հանուն աքսորված եպիսկոպոսների: Հոների և բուլղարների զորքով նա գրավեց Թրակիան, Սկյութիան և Միզիան՝ մինչև իսկ Օդեսոս և Ամբիլոս բաղաբները: Կայսրը նրա դեմ ուղարկեց Թրակիայի զորքի մագիստրոս Յուլիանոսին, որը ճակատամարտի մեջ մտավ Վիտալիանոսի հետ, սակայն դավաճանության ենթարկվեց և գերի ընկավ նրա ձեռքը: Մեծ փրկագին վճարելուց հետո նա վերադարձվեց հոռմեսացիներին» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 16, գլուխ 16):

¹⁰⁴¹ «Նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.) թագավորության թատերաբեկությունը տարում ապստամբեց հայ ժողովուրդը: Չորեք ուղարկելով նա ընկճեց նրանց և վերջիններս հնազանդվեցին հոռմեսացիներին» (Անանուս Եղեցիացի «Ժամանակագրություն», Հավելված): «Անաստասիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.) 22-րդ տարում Հայաստանը ապստամբեց ռուսների դեմ, որից հետո արքան զորք ուղարկեց հայերի դեմ և ոչնչացրեց հայերից ոմանց, որից հետո Հայաստանը հնազանդվեց ու կրկին ենթարկվեց ռուսներին» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

¹⁰⁴² «Այնուհետև Վիտալիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.) կրկին մեկնեց կողոպտելու ամբողջ Թրակիան և Եվրոպան՝ հասնելով Սիկե և Անապոլիս՝ Կոստանդնուպոլսի դիմաց, մտադրությամբ նաև ինքը՝ Կոստանդնուպոլիսը գրավել: Նա ճամբար դրեց Անապոլիսում՝ այսպես կոչված Սոստենիայում, Միքայել Աղբայապետի տաճարում: Մինչ այդ կայսր Անաստասիոսը Մարինոսի միջոցով Աթենքից հրավիրել էր փիլիսոփա Պրոկլոսին՝ Նշանավոր այդ մարդուն, և ահա կայսրը նրան ասաց. «Ի՜նչ կարող եմ անել, ով փիլիսոփա, այս շան դեմ, որը այսքան վնաս է հասցնում և ինձ, և իմ պետությանը»: Պրոկլոսը պատասխանեց նրան. «Մի հուսահատվիր, ով արքա, որովհետև նա կփախչի և կհեռանա, եթե դու մեկին ուղարկես նրա դեմ»: Եվ կայսր Անաստասիոսը իսկույն հրամայեց Նախկին պրեֆեկտ Մարինոս Անդրոն, որը կանգնած էր կայսրի կողքին՝ Պրոկլոսի հետ զրույցի ժամանակ, զինվել Վիտալիանոսի դեմ, որը գտնվում էր Կոստանդնուպոլսի դիմաց՝ ծոցի մյուս կողմում: Իսկ փիլիսոփա Պրոկլոսը, կայսրի ներկայությամբ, ասաց Մարինոս Անդրոն. «Վերցրո՛ւ այն, ինչ ես բեզ տալիս եմ, և դուրս արի՝ Վիտալիանոսի դեմ»: Եվ փիլիսոփան հրամայեց բերել մեծ բանակությանը այսպես կոչված աստվածային ապիրոն, պատվիրեց այն մանրագույն փոշու վերածել և հանձնեց Մարինոսին՝ ասելով. «Որտեղ էլ արևածագից հետո այս փոշին ցանես՝ տան մեջ լինի, թե նալի վրա, անմիջապես տունը կամ նավը կբռնկվի և կկործանվի կրակից»: Մարինոսը խնդրեց, որ կայսրը իրեն օգնելու համար ուղարկի զորքի մագիստրոսներից մեկին և կայսրը իսկույն իր մոտ կանչեց փոքրագույն զորքի մագիստրոս Պատրիկիոսին ու Վալերիանոսի որդի Յովհաննեսին, ինչից հետո հրամայեց նրանց արագընթաց նավերով և զինվորներով մեկնել Վիտալիանոսի դեմ՝ հակառակ ափ: Նրանք ընկան կայսրի ոտքերի առաջ՝ ասելով. «Մենք երկուսս էլ եղել ենք քո և քո հոր բարեկամները, բայց վախենում ենք, որ պատահաբար որևէ դժբախտություն չպատահի ու մեզ դավաճան չանվանեն»: Կայսրը, զայրանալով նրանց վրա, արտաքսեց նրանց պալատից և հրամայեց Մարինոս Անդրոն վերցնել նավերը, աստվածային ապիրոնը, զինված զոկատը ու դուրս գալ Վիտալիանոսի դեմ: Վիտալիանոսը, լսելով, որ Մարինոսը մեծ զորքով դուրս է եկել իր դեմ, հավաքեց բոլոր նավերը, որ գտավ, և դրանց վրա նստեցրեց զինված զոկատներ՝ բաղաբացած հուններից ու գործերից: Նա սլացավ դեպի Կոստանդնուպոլիս՝ հույս ունենալով վերջապես այն գրավել և Մարինոսին իր զորքի հետ միասին ջախջախել: Մարինոսն իր հերթին փիլիսոփայի տված աստվածային ապիրոնը բաժանեց բոլոր արագընթաց նավերին՝ նավաստիներին ու զինվորներին ասելով. «Չենք պետք չէ, պարզապես այս փոշուց մի մասը ցանեք ձեզ ընդառաջ եկող նավերի վրա և դրանք կբռնկվեն: Իսկ եթե անցնենք այն կողմը՝ այնտեղ, որտեղ այժմ կայսեր թշնամիների տներն են, այնտեղ էլ ցանեք»: Այսպես, փիլիսոփա Պրոկլոսի ասելուց հետո, որ նավերը պետք է բռնկվեին, իսկ դրանց վրա եղողները՝ խեղդվեին, զորապետը հրամայեց ցանել փոշին և սլացավ դեպի Նեղուցի մյուս կողմը՝ Վիտալիանոսի ու նրա մարդկանց դեմ: Վիտալիանոսի նավերն էլ շարժվեցին ընդառաջ և երկու նավատորմերը Սիկեում սուրբ Թեկլայի տաճարի մոտ, Նեղուցի այն հատվածում, որ կոչվում է Վիթարիոս, շատ մոտեցան միմյանց: Օրվա երրորդ ժամին այնտեղ տեղի ունեցավ ծովային ճակատամարտ և հանկարծ ու միաժամանակ Վիտալիանոսի բոլոր ապստամբ նավերը բռնկվեցին ու սուզվեցին Նեղուցի հատակը՝ իրենց վրա եղած գործ, հուն և սկյութ զինվորներից հետ միասին: Այդ ժամանակ Վիտալիանոսը և մյուս նավերով եկածները, տեսնելով, որ նավերը հանկարծ բռնկվել են, փախան և վերադարձան Անապոլիս: Նախկին պրեֆեկտ Մարինոսը, հասնելով Սիկե, հետապնդեց Վիտալիանոսի կողմնակիցներին մինչև սուրբ Սամսաի տաճարը և կոտորեց բոլոր նրանց, ում գտավ արտաքաղաքային կալվածքներում ու տներում: Երբ երեկոս վրա հասավ, Մարինոսը և նրա զորքը մնացին այդ տեղանքը հսկելու համար, իսկ Վիտալիանոսը գիշերով փախավ Անապոլիսից՝ իր մոտ մնացած զինվորներով մեկ գիշերվա ընթացքում անցնելով վաթսուս մղոն: Երբ առավոտը բացվեց, մյուս կողմում Վիտալիանոսի կողմնակիցներից ոչ ոքի չգտան: Այսպիսով Հիսուս Բրիտոս Փրկիչը և կայսեր Բախտը հաղթանակ տարան» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 16, գլուխ 16):

«Այդ տարի Վիտալիանոս Սկյութը, հավաքելով ավելի քան 60.000 հռոմեական հեծյալների ու հետևակայինների, որոնք հավաքվեցին 3 օրվա ընթացքում, ժամանեց Մեպոլիսիս կոչվող վայրը, որտեղ էլ ճամբար դրեց: Տեղակայելով իր զոկատները ծովից ծով ձգվող տարածության վրա՝ նա մոտեցավ Ուկլա կոչվող դարպասներին՝ պնդելով, որ եկել է Կոստանդնուպոլիս բացառապես միայն այն պատճառով, որպեսզի պաշտպանի ուղղափառների հավատքը և Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոս Մակեդոնիոսին, որը առանց որևէ մեղքի աքսորվել է պրիսցիպես Անաստասիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.) կողմից: Ավելի ուշ, սակայն, նա խաբվեց Անաստասիոսի կեղծ ու նենգամիտ պատգամավոր Թեոդորոսի կողմից և ութ օրից հեռացավ քաղաքից» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Սիկեում Վիտալիանոսը վրան զարկեց: Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը - Մ.Ֆ.) ծովային ուժերով նրա դեմ ուղարկեց Մարինոս Անդրիգոն, որի մասին մենք հիշատակել ենք վերևում: Երկու զորքերը կանգնեցին իրար դիմաց, իրենց հետևում մեկն ունենալով Սիկե, իսկ մյուսը՝ Կոստանդնուպոլիսը: Սկզբում նրանք հանգիստ էին մնում: Հետո, մի քանի բախումներից ու փոխադարձ նետումներից հետո այսպես կոչված Վիթարիոս դարպասների մոտ բռնկվեց համար ծովամարտ և Վիտալիանոսը, շուտ տալով նավախելը ու թողնելով իր զորքից շատերին, դիմեց փախուստի: Նրան հետևեցին նաև նրա մյուս գործակիցները և փախան այնպիսի հափճեպությամբ, որ հաջորդ օրը ոչ մի թշնամի չէր մնացել ոչ Անապոլիս, ոչ էլ մայրաքաղաքի մոտ: Դրանից հետո, ինչպես ասում են, նա որոշ ժամանակ հանգիստ ապրում էր Ամբիլոսում» (Եվագրիոս Սիսյուստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 43):

«Վիտալիանոսը հարձակվեց նաև Թրակիա պրովինցիայի վրա: Այդ ժամանակ կայսր Անաստասը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.) ուղարկեց փիլիսոփա Պրոկլիանոսին, որպեսզի սա օգնի Մարինոսին: Իրոք, կայսրը հայտնել էր Մարինոսին Վիտալիանոսի ապստամբության և այն հանգանակության մասին, որը սա դրսևորում էր, սակայն Մարինոսը ոգևորել էր կայսեր՝ ասելով. «Ես կհաղթեմ այդ ապստամբին Աստծո ուժով, դու միայն ինձ մոտ Պրոկլիանոսի ուղեկցությամբ ռազմիկներ ուղարկիր: Ինձ համար գնեք նաև հարստացված ծծուկ, որը նման է փոշե սուրմային»: Կայսրը տվեց նրան իր ուզածը, որից հետո Մարինոսն այդ ամենից ամուր փոշի պատրաստեց՝ հայտարարելով. «Եթե դուք սա նետեք տների կամ նավերի վրա, այն կբռնկվի ինչպես արև և կոչնչացնի դրանք մեղրամոմի նման»: Մարինոսն իր հետ շատ նավեր վերցրեց, ինչպես նաև բոլոր այն ռազմիկներին, որոնց կարողացավ գտնել Կոստանդնուպոլսում, և նրանց, ինչպես կայսրն էր հրամայել, պատերազմի ելան Վիտալիանոսի դեմ: Երբ ապստամբը տեսավ Մարինոսին, նա վերցրեց իր բոլոր նավերը, որոնք կարողացավ գտնել, դրանք համարեց յուրաքանչյուր և գործական նետաձգների խոշոր ուժերով և առաջացավ Բյուզանդիոնի ուղղությամբ՝ ենթադրելով, որ նա լավագույնս է բոլոր հակառակորդներին: Մարինոսն ու նրա զինակիցները, սակայն, Աստծո օգնությամբ գերազանցեցին այդ հակառակորդին և նրա անադորոնները հաջողությամբ չհասան, ինչից հետո խռովություններ թուրք այդ աղբյուր Վիտալիանոսը դիմեց փախուստի: Իրոք, Մարինոսը չէփած ծծուկը բաժանեց նավաստիներին և հրամայեց այն նետել ապստամբած հակառակորդի նավերի վրա, որպեսզի դրանք այրեն: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ Մարինոսի ու այն խռովարարի նավերն իրար եկան, Մարինոսի նավաստիները ծծուկը նետեցին Վիտալիանոսի նավերի վրա: Դա եղավ օրվա երրորդ ժամին և արդյունքում Վիտալիանոսի նավերն անմիջապես էլ կրակով բռնկվեցին և կորան ծովի խորքում: Երբ Վիտալիանոսը տեսավ այդ ամենը, նա շատ ազդվեց, որից հետո նրա մնացած ուժերը հետ բաշտվեցին ու դիմեցին փախուստի: Չորակար Մարինոսը սրի բաշեց իր ձեռքն ընկած բոլոր ապստամբներին, որից հետո այնքան հետապնդեց նրանց, մինչև որ հասավ Սուրբ Մամասի եկեղեցի, սակայն, հենց որ գիշերն իջավ, նա պահակություն կարգեց և ճամբարեց հենց այդտեղ: Վիտալիանոսը, սակայն, իր այդ պարտությունից հետո որչ գիշեր յուրախների հետ շարունակեց փախչել և իրենց պատած վախի արդյունքում նրանք հասան Ամբիլոս: Այդ գիշեր նա անցավ 60 մղոն՝

անհանգստանալով, որ Մարինոսը հանկարծ կհետապնդի իրեն և կգերի: Հաջորդ օրը, սակայն, նրան հանգիստ թողեցին» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 89):

«Այդ ժամանակ բռնակալ Կիտալիանոսը ապստամբեց, սակայն արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ը - Մ.Ֆ.**) շրջայակապ արեց նրան և բանտ նետեց» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

¹⁰⁴³ «Այնտեղից Կիտալիանոսը ժամանեց Մեգիայում գտնվող Օդիս բաղաբ, որպեսզի գիշերի այնտեղի ամրությունում: Եվ այսպես, տեղում գտնելով Կիրիլին, որն ավելի շատ մի հեշտասեր սիրահար էր, բան բացարի հրամանատար, նա նրան գտավ բնած երկու սիրուհիների մեջ պառկած և անմիջապես էլ գործական դաշույնով մորթեց՝ այսպիսով՝ բացահայտ կերպով իրեն ներկայացնելով որպես կեսար Անաստասիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.**) թշնամի» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Այս տարի Կիտալիանոսը, զբաղեցնելով ողջ Թրակիան, Սկյուդիան և Միզիան, մեծաթիվ հոների և բուլղարների ուժերով նվաճեց Անքիլոսն ու Օդետասպոլիսը, ինչպես նաև խոցեց Կիրիլին՝ թրակիական զորավարին: Դրանից հետո նա, ասպատակելով ամեն ինչ, հասավ մինչև Կոստանդնուպոլիս: Այստեղ, խնայելով այդ բաղաբը, նա կանգ առավ Սոսֆենիայում: Անաստասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.**), հենց որ իմացավ այդ մասին, նրա մոտ խաղաղություն խնդրելու համար ուղարկեց սենատորների: Նա սենատի հետ երդում տվեց, որ կվերադարձնի Թրակիական Զերակլեայում բանտարկված եպիսկոպոսներին, սակայն դրանից զատ Կիտալիանոսը պահանջում էր նաև, որ նույն բանի վերաբերյալ երդում տան նաև ռազմական ուժերի բոլոր ղեկավարները, իսկ Մակեդոնիոսը և Փլավիոսը, որոնք անարդարացի կերպով բացորոկել էին, հետ ստանան իրենց գահերը, ինչպես նաև այլ եպիսկոպոսներ: Եվ ի վերջո նա պահանջում էր այն, որ ժողով հրավիրվի Յոնիս պապի (**Յոնիս պապ Ռոմիգոյի (514-523) - Մ.Ֆ.**) և բոլոր եպիսկոպոսների մասնակցությամբ, որի ընթացքում ընդհանուր դատաստանով կքննարկվեն բոլոր վիրավորանքները, որ հասցվել են ուղղափառությանը: Արքան, սենատը և մնացած հրամանատարներն ու ողջ ժողովուրդը երդվեցին ու հաստատեցին, որ դա այդպես լինի, որից հետո խաղաղություն կնքվեց ու Կիտալիանոսը վերադարձավ տուն: Ընդ որում Սեկունդիանոսը՝ Անաստասի խնամով բորջ կողմից, ինչպես նաև Զյուպատիոսի հայրը ընկան Կիտալիանոսի ոտքերը և շատ արցունքներով խնդրեցին նրան վերադարձնել որդուն, որը բանտարկված էր Միզիայում: Որսիզոր՝ Յոնիս եպիսկոպոսը, Կիտալիանոսի կողմնակից Թեոդորիոսի (**Օսթրոգոթական թագավորության արքա Թեոդորիոս Մեծի - Մ.Ֆ.**) որդունով ուղարկեց եպիսկոպոս Եվդոյիային և արխիդիակոն Կիտալիանոսին Զերակլեայում նշանակված ժողովի: Մինչև 200 եպիսկոպոսներ տարբեր երկրներից գրեթե հավաքվել էին, ծաղրի ենթարկվելով արքայի անօրինականության և Տիմոթեոսի՝ Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոսի կողմից, ստիպված եղան ցովել, ոչ մի բան չարած: Անաստոված արքան խախտեց պայմանավորվածությունը և Յոնիս պապին գաղտնի իմաց տվեց, որ նա չներկայանա, թեև Կիտալիանոսն ինքը ուղերձ հղեց Յոնիս պապին Զերակլեայում նախատեսվող ժողովին մասնակցելու համար: Ողջ ժողովուրդը և սենատը բարձրաձայն մեղադրում էին արքային երդվածազանցության մեջ, որին անմիտը անամոթաբար պատասխանեց նրանով, որ գոյություն ունի, օրենք, որը թույլ է տալիս արքային պետե երգած դեպքում խախտել երդումը և խաբել: Միա ձեզ մանիքեթյան իրական հետնորդի օրինակ...: Այս տարի Կիտալիանոսը, գայրացած Անաստասի երդվածազանցությամբ, ինչպես նրա զորքին, այնպես էլ պետությանը շատ չարիք պատճառեց՝ սպանեց, թալանեց, խլեց գեները և, որպես խայտառակություն, գերված յուրաքանչյուր ռազմիկի վաճառեց մեկ պուլոյի դիմաց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Սակայն երբ Զյուպատիոսը հանձնվեց իր ռազմիկների կողմից, գերի ընկավ և բաց թողնվեց մեծ փրկագնով, զորքերի հրամանատարությունը ստացավ Կիրիլը: Ծակատամարտը սկզբում գտնվում էր կասկածելի վիճակում, հետո, բազմաթիվ փոփոխություններին, հարձակումներից ու նահանջներից հետո Կիրիլն արդեն սկսել էր հաղթել, երբ հակառակորդը կրկին հարձակվան անցավ և հռոմեական զորքը իր կամքից անկախ թիկունք ցույց տվեց: Այս կերպ Կիտալիանոսը Օդետայում Կիրիլին գերի վերցրեց և, ոչնչացնելով ամեն ինչ հրով ու սրով, հասավ մինչև այսպես կոչված Սիկեին, այն միակ երազանքով, որ կնվաճի նաև մայրաքաղաքը և կտիրանա թագավորությանը: Սիկեում նա վրան զարկեց» (Եվագրիոս Սիդուստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 43):

«Կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.**) մոտ վերադառնալուց հետո անմիջապես վերջինս իր հրամանով պաշտոնազրկեց Զյուպատիոսին և նրա փոխարեն նշանակեց Կիրիլ անունով մի զորավարի, որը Իլլիրիա պրովինցիայից էր: Նա ևս ճակատամարտ տվեց Կիտալիանոսին և երկու կողմերից էլ մի մեծ կոտորած եղավ: Դրանից հետո զորավար Կիրիլը հետ բաշվեց Օդիսեյ կոչվող մի բաղաբ և մնաց այնտեղ, իսկ Կիտալիանոսն էլ հետ բաշվեց Բուլղարիա կոչվող պրովինցիա: Դրանից հետո նա մեծ զուճար տվեց Օդիսեյ դարպասները պահպանողներին, որից հետո, արշավելով գիշերով, նա սպանեց Կիրիլին ու գրավեց բաղաբը» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 89):

«Կոստանդնուպոլիս վերադառնալուց հետո Զյուպատիոսը պաշտոնանկ արվեց և նրա փոխարեն Թրակիայի զորքի մագիստրոս նշանակվեց իլլիրացի Կյուրեղը: Նա իսկույն դուրս եկավ և ճակատամարտ մտավ Կիտալիանոսի հետ: Նրանք կռվեցին, և երկու կողմերից էլ շատերը զոհվեցին: Կյուրեղը, փրկվելով մահից, ապաստանեց Օդետոս բաղաբում և այնտեղ մնաց, իսկ Կիտալիանոսը հեռացավ այդ շրջաններից: Կիտալիանոսը կաշեցեց Օդետոս բաղաբի դարպասների պահակներին՝ նրանց հարազատների միջոցով զուճար ուղարկելով և որոշ խոստումներ տալով: Նրանց դավաճանության շնորհիվ Կիտալիանոսը գիշերով ներթափանցեց Օդետոս բաղաբ, բռնեց Թրակիայի զորքի մագիստրոս Կյուրեղին և սպանեց նրան» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 16, գլուխ 16):

¹⁰⁴⁴ «Կայսր Անաստասիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.Ֆ.**) ժամանակներում սարիր հոները՝ խիստ ռազմատենչ մի ցեղ, անցնելով Կասպյան դարպասները, հասան մինչև Կասպիական ծով, ավերելով այն ու հռոմեացիների բոլոր այն երկրները, որոնք միջով անցնում էին, կոտորեցին բազմաթիվ բնակիչների, կրակով ոչնչացրին նրանց ունեցվածքը և մեծ ավարով վերադարձան հետ» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 16, գլուխ 17):

«Հենց այդ ժամանակ հոները, անցնելով Հայաստանով, ամայացրին Կասպիական դռներով՝ հասնելով մինչև Լիկոնիա» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ընթացքում արշավանք կատարեց հոների մեկ այլ ցեղ, որը եկել էր Կասպիական դռներով» (Եվագրիոս Սիդուստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 3, գլուխ 43):

«Այդ տարի հոները, որոնք կոչվում են սաբիրներ, ներխուժեցին Կասպիական դռներից այս կողմ, մտան Հայաստան, ասպատակեցին Կասպիական Գալաթիան, Փալաթիան, Պոնտոսը և կանգ առան գրեթե Եվրատիայի մոտ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁴⁵ «Այդ ժամանակ սարմատներն ու հոները, անցնելով Կովկասյան լեռները, ամայացրին Իբերիան ու Հայաստանը: Այս գազան կողոպտիչները հրի ու սրի էին մատնում այն ամենը, ինչը որ իրենց համարում էր երկրի սահմաններում, սահմաններ, որոնք այդ ժամանակ դաժանությունների և վարպազությունների էին ենթարկվում» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 77):

¹⁰⁴⁶ «Կավատի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի - Մ.Ֆ.**) զորավար Բուրգոնը ահաբեկվեց դիմադրություն ցույց տալ նրանց, սակայն տոհմով ասորացի Մուժեժը, հավաքելով իբերական ու հայկական զորքերը, հաղթեց հոներին ու սարմատներին և ազատեց ճնշվող ժողովուրդներին այս կողոպտիչների վարպազություններից: Այդ ժամանակ Կավատը Մուժեժին դարձրեց այն երկրների կառավարիչ, որոնք ազատել էր օտարազգիների բռնություններից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 77):

Այս մասին հնարավոր է հայտնում է նաև Դիոնիս Տեյ-Մահրացին:

¹⁰⁴⁷ «Այդ ժամանակ պարսիկների արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը - Մ.Ֆ.**) իր կողմը գրավեց հոների արքային, որի անունը Չիզգիվիս էր: Հուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս I-ը (518-527) - Մ.Ֆ.**), լսելով այս մասին, ինչպես նաև իմանալով, որ այս հոները դրանից առաջ օգնության համար դիմել էին հռոմեացիներին, որի արդյունքում սրանք նրանց շատ նվերներ էին ուղարկել և նրանց հետ երդումով ամրապնդված համաձայնություն կնքել, այսինքն հասկանալով, որ հոներն այժմ դավաճանել և անցել են պարսիկների արքայի կողմը, շատ տխրեց: Իր հերթին այն հոնը, որը անցել էր պարսիկների արքա Կավատի կողմը, 20.000 հոգով հետ ելավ հռոմեացիների դեմ՝ պատրաստվելով մարտ տալ նրանց: Եվ ահա աստվածային Հուստինոսը Կավատ արքային դեսպանորդի միջոցով խաղաղության բարեկամական խոսքերով համեմված մի նամակ ուղարկեց, որ մեջ կարծես խիղիջալից բերանից թքորեց նաև Չիզգիվիսի երդմանազանության և նույնիսկ հանցավոր վարքագծի մասին, երբ սա, հռոմեացիներից զուճար ստացած լինելով պարսիկների դեմ գործելու համար, իբր պատրաստվում էր մարտի հարմար պահին անցնել հռոմեացիների կողմը, որպեսզի, ինչպես իրենք էին ասել, եղբայրների հետ վերջնական համաձայնության գան և թույլ չտան, որ այդ շուն պարսիկները ծիծաղեն իրենց վրա: Իմանալով այդ մասին՝ արքան կանչեց Չիզգիվիսին և հարցրեց: «Դու հռոմեացիներից նվերներ ես ստացել, որպեսզի պարսիկների դեմ գործես»: Այդ ժամանակ Չիզգիվիսը ծմարտությունն ասաց և խոստովանեց ամեն ինչ: Եվ ահա պարսիկների արքա Կավատը գայրացավ և սպանեց նրան՝ որոշելով, որ նա պարսիկների կողմն է անցել ռազմական խորամանկության նկատառումներից ելնելով: Եվ ահա արդեն գիշերով նա մեծ զորք ուղարկեց և հոների զորքից ոչնչացրեց շատ շատերին, ընդ որում հոները սկզբում չգիտեին, որ այդ պարսիկների արքան և իրենց դեմ զորք ուղարկել, այլ կարծում էին, թե այդ զորքը եկել է հոների ու նրանց արքայի վրա մեկ այլ երկրից: Եվ ահա հոներից նրանք, որոնք փրկվեցին, մի կերպ դիմեցին փախուստի» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 17, գլուխ 10):

«Այդ ժամանակ պարսիկների արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) իր կողմը գրավեց հոների արքային, որի անունը Չիլզիվիս էր: Յուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս I-ը (518-527) – Մ.Ֆ.**), լսելով այս մասին, ինչպես նաև իմանալով, որ այս հոները դրանից առաջ օգնության համար դիմել էին հռոմեացիներին, որի արդյունքում սրանք նրանց շատ նվերներ էին ուղարկել և նրանց հետ երդումով ամրապնդված համաձայնություն կնքել, այսինքն հասկանալով, որ հոներն այժմ դավաճանել և անցել են պարսիկների արքայի կողմը, շատ տխրեց: Իր իրերին այն հոնը, որը անցել էր պարսիկների արքա Կավատի կողմը, 20.000 հոգու հետ ելավ հռոմեացիների դեմ՝ պատրաստվելով մարտ տալ նրանց: Եվ ահա աստվածային Յուստինոսը Կավատ արքային դեսպանորդի միջոցով խաղաղության բարեկամական խոսքերով համեմակված մի նամակ ուղարկեց, որ մեջ կարծես խիչիլայոց բերանից թոքոցեց նաև Չիլզիվիսի երդմանազանության և նույնիսկ հանցավոր վարքագծի մասին, երբ սա, հռոմեացիներից գումար ստացած լինելով պարսիկների դեմ գործելու համար, իբր պատրաստվում էր մարտի հարմար պահին անցնել հռոմեացիների կողմը, որպեսզի, ինչպես իրենք էին ասել, եղբայրների հետ վերջնական համաձայնության գան և թույլ չտան, որ այդ շուրջ պարսիկները ծիծաղեն իրենց վրա: Իմանալով այդ մասին՝ արքան կանչեց Չիլզիվիսին և հարցրեց: «Դու հռոմեացիներից նվերներ ես ստացել, որպեսզի պարսիկների դեմ գործես»: Այդ ժամանակ Չիլզիվիսը ճշմարտությունն ասաց և խոստովանեց ամեն ինչ: Եվ ահա պարսիկների արքա Կավատը զայրացավ և սպանեց նրան՝ որոշելով, որ նա պարսիկների կողմն է անցել ռազմական խորամանկության նկատառումներից ելնելով: Եվ ահա արդեն գիշերով նա մեծ զորք ուղարկեց և հոների զորքից ոչնչացրեց շատ շատերին, ընդ որում հոները սկզբում չգիտեին, որ այդ պարսիկների արքան է իրենց դեմ զորք ուղարկել, այլ կարծում էին, թե այդ զորքը եկել է հոների ու նրանց արքայի վրա մեկ այլ երկրից: Եվ ահա հոները նրանք, որոնք փրկվեցին, մի կերպ դիմեցին փախուստի» (Ամանուն «Չատկական ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի, պատերազմի պատճառով, որն առաջացել էր հռոմեացիների ու պարսիկների միջև, Յուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս I-ը – Մ.Ֆ.**) նվերներով դեսպաններ ուղարկեց Չիլինզգի՝ հոների արքայի մոտ, որն արձագանքեց նրա առաջարկին և երդումով խոստացավ, ըստ պատշաճական սովորության, նրա հետ մարտնչել պարսիկների դեմ: Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) ևս իր կողմից դեսպաններ ուղարկեց և հոների արքան համաձայնեց նաև նրա հետ: Իմանալով այդ մասին՝ Յուստինոսը շատ տխրեց: Չիլինզգը, որպես օգնություն պարսիկներին, հռոմեացիների դեմ ուղարկեց 20.000-անոց զորք: Յուստինոսը մարդ ուղարկեց ասելու պարսից արքա Կավատին, որ Չիլինզգը երդվել է օգնել հռոմեացիներին մեծ նվերների դիմաց և պատրաստ է դավաճանել պարսիկներին, որա համար էլ իրենց համար լավ է հաշտվել, ինչպես եղբայրների, ու թույլ չտալ այդ շներին խաղալ իրենց հետ: Այդ ժամանակ Կավատը առանձին հարցրեց Չիլինզգին, թե ստացել է ևս արդյոք նվերներ հռոմեացիներից իր դեմ նրանց օգնելու համար: Յոնը ասաց. «Այո»: Չայրացած Կավատը սպանեց նրան, իսկ հետո գիշերով պարսիկների մեծ զորք ուղարկեց վերջինս ռազմիկներին ոչնչացնելու համար, կասկածելով, որ արքան եկել է նրա մոտ նեղ մտադրություններով: Ով հասցրեց փախչել, միայն նա էլ վերադարձավ իր երկրի» (Թեոփանես Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Կայսր Յուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս I-ը – Մ.Ֆ.**) հոների արքա Չիլզիվիսին խնդրեց պատերազմում իրեն դաշնակից լինել, ինչի համար նա նրան մեծաքանակ նվերներ տվեց և ստիպեց հանդիսավոր երդում տալ, որ վերջինս հաճախակի և ազնվորեն կվարտնչի իր համար: Չիլզիվիսը, սակայն, իր երդումը կեղծեց և 20.000 ռազմիկների հետ միասին մեկնեց միանալու պարսից արքա Կավատին (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ին – Մ.Ֆ.**), երբ նրա հետ դաշինք կնքեց և միացավ նրան: Քրիստոնյաները, սակայն, Աստծո աջակցությունն ունենին, որը միշտ մարտնչում է իր թշնամիների դեմ: Իրոք, երբ պարսիկները մարտի ելան, կայսր Յուստինոսը պարսից արքային հետևյալ ուղերձը հղեց. «Եվ այսպես, հարկ է, որ մենք եղբայրներ լինենք, բարեկամություն անենք և չօժանդակենք մեկս մյուսի թշնամիներին: Այս կապակցությամբ ես ուզում եմ բեզ հայտնել, որ Չիլզիվիսը Յոնը մեզից մեծ բանակի գումար է ստացել այն նպատակով, որ օգնի մեզ պատերազմի ժամանակ: Եվ այսպես իմացի, որ այժմ նա նեղ մտադրությամբ բռնում է դուրս եկել, պատերազմի ժամանակ նա կանցնի մեր կողմը և կկոտորի պարսիկներին: Սրանից հետո ես հույս ունեմ, որ մեր միջև այլևս թշնամություն չի լինի և մենք խաղաղության մեջ կապրենք»: Երբ Պարսից արքա Կավատը լսեց այս ամենը՝ Չիլզիվիսին կանչեց և հարցրեց. «Այդ ճիշտ է, որ դու հռոմեացիներից գումար ես ստացել, որպեսզի օգնես նրանց պարսիկների դեմ պայքարելու», իսկ նա պատասխանեց. «Այո»: Այդ ժամանակ Կավատը շատ զայրացավ և անմիջապես էլ հրամայեց գլխատել Չիլզիվիսին, բանի որ հաստատումը ստացավ նրա նեղ մտադրությունների: Դրանից հետո նա զորք ուղարկեց, որպեսզի սրանք հարձակվեց այն 20.000 հոգու վրա, որոնք եկել էին Չիլզիվիսի հետ, և այդ զորքը սրանց բոլորին սրի բաշեց, ընդ որում փախչել կարողացան միայն շատ քչերը, որոնք մեծ խախտառությամբ իրենց երկիր վերադարձան: Դրանից հետո Պարսից արքա Կավատի և Յուստինոսի միջև խաղաղություն տիրեց» (Յովհաննես Նիկիտե «Ժամանակագրություն», գլուխ 90):

«Խազարները սովորաբար ասպատակում էին, շատ հաճախ հասնելով Դինավար: Կավատ իբն Պերոզը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) ուղարկել էր իր մեծ զորավարներից մեկին 12.000-ով, որը եկավ Աղվանք երկիրը և նվաճեց Արաքս կոչված գետից մինչև Շարուան» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նրա (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Ֆ.**) օրոք խազարները դուրս եկան և ասպատակելով նրա երկիրը, հասան Դինավար: Կավատը իր մեծ զորավարներից մեկին ուղարկեց 12.000 զինվորներով: Այս անգամ Առան և նվաճեց Արաքս կոչված գետից մինչև Շիրուան ընկած տարածությանը: Այսպիսով Կավատը հասավ նրանց հետևից և Առանում կառուցեց Բայլական բաղաթը և Պարտավը, որն ողջ սահմանային գոտու գլխավոր բաղաթն է և ուրիշ բաղաթներ, իսկ խազարները մնացին: Այսպիսով կառուցեց Ալանաց պաշտպանության գիծը Շիրուան երկրի ու Ալանաց դռան միջև: Այս պաշտպանության գծի վրա կառուցեց բազմաթիվ բաղաթներ, որոնք կործանվեցին Բար ալ-Աբուաբի կառուցվելուց հետո» (Իբն ալ-Ասիր «Լիխակատար պատմություն»):

«Խազարները ասպատակում էին երկրի խորքերը և հաճախ առաջանում մինչև Դանիստ: Սրա վրա Կուբազ իբն Ֆիրուզ թագավորը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) իր մեծագույն զորավարներից 12.000 զորքով մի զորավար ուղարկեց, որը Առանը ընկճելուց հետո հասավ առ-Ռաս կոչված գետի մոտ ու գրավեց այնտեղից մինչև Շիրվան տարածվող երկրամասը: Կուբազը ինքը, իր զորավարի հետևից հասնելով, խազարներին տեղահան անելուց հետո, Առանում կառուցեց տվեց Բայլական և Բարգաս բաղաթները, որը ողջ սահմանային բաղաթների կենտրոնն էր, նաև Կարալան՝ խազարների դեմ: Այս նա կառուցեց Սուդ ալ-Լաբան՝ Շիրվանի և Ալանաց երկրի մեջտեղը, և Սուդ ալ-Լաբանի շուրջը կանգնեցրեց 360 բաղաթներ, որոնք բանվորեցին Բար ալ-Աբուաբի շինվելուց հետո» (Յակուտ ալ-Ռամալի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

¹⁰⁴⁸ «Եվ Սողոմոնի այս յոթ եղբայրները եկան եկեղեց Ուբայել տիկնոջ մոտ և նրանից մկրտվեցին: Եվ մնացին նրանք Դայոց երկրում և այն ժամանակվանից ցայսօր նրանց զավակները տիրում են Դայթին: Նրանցից չորս եղբայրները եկան Զարթի, որոնցից մեկին Գուարմ անունով Աշանակեցին իշխան: Այսպիսով՝ Վրաց Բագրատունիները այն Գուարմի սերունդն ու ազգականներն են: Գուարմի եղբայրը Սահակ անունով գնաց Կախբ և խնամախոսով Ներսեսին: Մնացած երկու եղբայրները՝ Աշամ և Վարազ-Վարդ անունով, գնացին Կամբեջովան, սպանեցին Պարսից սպասալարին և ավերեցին Կամբեջովանը...: Եվ ահա մյուս երեք եղբայրները, ինչպես վերևում ասվեց, մեկնեցին Կախետի, որտեղ Սահակը ամուսնական միությանը հարազատացավ Ներսեսի որդի Բակուրի հետ, իսկ Աշամ ու Վարազ-Վարդը մեկնեցին Կամբեջովան, որտեղ հանեցին ժողովրդին Վահրամ Զուքինի երիտազվ Վեգանի դեմ, սպանեցին նրան ու նվաճեցին Կամբեջովանին» («Զարթի-Ցիլվիլեթա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Աշամ ու Վարազ-Վարդը մեկնեցին Կամբեջովան, որտեղ հանեցին ժողովրդին Վեգանի դեմ, սպանեցին նրան ու նվաճեցին Կամբեջովանին» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կղարքի կյանքը»):

¹⁰⁴⁹ «Պարսիկների արքա Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) համառորեն պահանջում էր այն 5 կենտինար ոսկին, որը ռուսների կայսրը տալիս էր պարսկական բանակի ծախսերի համար, որոնք հոների դեմ պաշտպանում էին դարպասները, այդ պատճառով իր հպատակ արաբներից, երբեմն, ուղարկում էր ռուսների երկիրը, որոնք ամայացնում ու գերի էին տանում բնակիչներին: ռուսներն արշավեցին Արզունի վրա, որը պատկանում էր նրան և գտնվում էր Սծքինի գավառում, ու վնասեցին Արզուն բաղաթին: Այդ կապակցությամբ բանակցություններ սկսեցին և երկու թագավորներն էլ պատգամավորներ ուղարկեցին, Յուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս I-ը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց Դիպատիոսին և ծերունի Փարազմանին, իսկ Կավատը՝ աստաբիդին: Սահմանի վրա շատ վիճեցին և այդ մասին իրենց սուրհանդակների միջոցով պատվիրակությունների ղեկավարները հաղորդեցին երկու թագավորներին, սակայն ոչ մի խաղաղության լուր չստացվեց նրանցից, որովհետև պատվիրակություններն իրար նկատմամբ չարակամ էին» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 8, գլուխ 5):

«Այս պատճառով, ահա, նա (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) իր արաբներին ուղարկեց ռուսների երկրի վրա, որոնք ոտնատակ տվեցին այն, թալանեցին ու գերեվարեցին Բալիիի ու Խաբուրի ողջ շրջանը: Այդ ժամանակ արդեն ռուսները, որոնք սահմանի վրա էին, մտան Արզունի... երկիր՝ գերեվարելով, թալանելով և ամայացնելով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 17):

«Հռոմեացիները, Սիստասի և Բելիսարիոսի գլխավորությամբ ներխուժելով պարսիկներին ենթակա Պերսարմենիա, մեծ տարածության ավարի առան և, գերեվարելով բազմաթիվ հայերի, հեռացան: Սիստասն ու Բելիսարիոսը դեռ երիտասարդ էին, նոր էր բռնվում նրանց աղվամազը և նրանք զորավար Յուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության սպազա կայսր Յուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) ապագայում իր մորեղբայր Յուստինոսի

(Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս I-ի – Մ.Ֆ.) հետ միասին թագավորողի թիվնապահներն էին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 12):

¹⁰⁵⁰ «Սակայն այն ժամանակ, երբ Տիմոս ստրատելատը սահմանի վրա դուքս էր, պարսիկներն ու ռումները թշնամացան իրար հետ, որից հետո նրա հրամանատարներն Սծքինի դեմ պատերազմելու համար իրենց զորքերով իր մոտ հավաքվեցին: Նրանք պատերազմեցին, բայց չկարողացան վերցնել այն և նահանջեցին մինչև Թեբեթա ամրոցը» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 1):

«Այդ ժամանակ արդեն ռումները, որոնք սահմանի վրա էին, մտան... Նիսիբիսի երկիր՝ գերեզարելով, թալանելով, սպանելով և անայացնելով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 17):

«Իր թագավորության սկզբում նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը (527-565) – Մ.Ֆ.**) գնաց պարսիկների վրա և հասավ Մաբուգ» (Բար-Ներբետո «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Յոռմեացիների մի այլ զորք թրակիացի Լիբերալիոսի գլխավորությամբ ներխուժեց Նիսիբիս քաղաքը, թալանեց ոչ-ոք չէր դիմադրում, փախուստի դիմեց և վերադարձավ: Այդ պատճառով էլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս I-ը – Մ.Ֆ.**) պաշտոնական արեց Լիբերալիոսին և Քարայի զորքի հրամանատար Նշանակեց Բեյխարիոսին: Յենց այդ ժամանակ էր, որ նրա խորհրդական ընտրվեց Պրոկոպիոսը՝ այս գրքի հեղինակը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 12):

¹⁰⁵¹ «Նրանք պատերազմեցին, բայց չկարողացան վերցնել Սծքինը և նահանջեցին մինչև Թեբեթա ամրոցը: Բանակը մոտեցել էր պարսպին ու անցք բացել ամառային անձնատաք օրերին, բայց, անհայտ պատճառով, նրանք չկարողացան տիրել ամրոցին, որը գտնվում էր Ղարայից 15 փարսանգ հեռավորության վրա: Բանակին հրամայեց վերադառնալ Ղարա և, որովհետև զինվորները ագահորեն մեծ բանակությամբ մեղր ու խոզի միս էին կերել, ուստի հետևակայինների մի մասը ճանապարհին ծարավից մահացավ և բանակում կորուստներ եղան: Իրոք, բացի աավածից հետևակայիններից մյուսներն էլ իրենց գցեցին անապատում եղած ջրիղիները և խեղդվեցին, նրանցից այլք արշավի ժամանակ արևահար եղան: Արդյունքում միայն ձիավորները հասան Ղարա և այսպես բանակը բայթալվեց» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 1):

¹⁰⁵² «Նույն այդ ժամանակ Պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց լազերի արքա Ստատիոսի (**Լազական թագավորության արքա Ցատե I-ի (մոտ 523-541) – Մ.Ֆ.**) վրա այն բանի համար, որ սա միացել էր հռոմեացիներին: Լազերի արքան խնդրեց հռոմեացիների կայսրին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս I-ին – Մ.Ֆ.**) իրեն զորք տալ: Վասիլևս Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) հռոմեական մեծ զորքով նրա մոտ ուղարկեց 3 ստրատելատների՝ Գիլդերիսին, Կիրիկոսին և Իրենիային: Երբ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, շատերն ընկան և այս, և այն կողմից: Լսելով այդ մասին՝ վասիլևսը զայրացավ ստրատելատների վրա, բանի որ, դրդվելով փոխադարձ նախանձից, նրանք դավաճանեցին միմյանց: Չայրացած վիճակում նա պաշտոնազրկեց նրանց: Ժամանակը ստրատելատ Պետրոսը հեռացրեց նրանց Էկզաքեստությունից և, վերցնելով զորքը, հեռացավ» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 4):

«Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**), թեև ուզում էր իսկույն հռոմեացիների երկրի վրա արշավել, այնուամենայնիվ ի վիճակի չէր: Այդ բանին խանգարեց հետևյալը: Ասիայի իբերներն ապրում են իրենցից հյուսիս գտնվող Կասպից դռների մոտ: Իբերների ձախ կողմում՝ դեպի արևմուտք, Լազիկան է, իսկ աջ կողմում՝ դեպի արևելք, ապրում են Պարսկաստանին եկթակա ժողովուրդներ: Իբերները քրիստոնյա են և հավատքի հարցում մեզ ծանոթ բոլոր ժողովուրդներից առավել նախանձախնդիր: Նրանք պարսից արքայի կաղենի հպարտության են: Ահա Կավատն ուզում էր իբերներին պարտադրել իր հավատքը և նրանց թագավոր Գուրգենին ստանկով հրամայեց դեկավարվել պարսից օրենքներով և, ի միջի այլոց, մեռելներն այլևս հողի մեջ չթաղել, այլ բոլորը թաղուներին ու շներին նետել: Ղրա պատճառով Գուրգենն ուզում է Յուստինոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս I-ի – Մ.Ֆ.**) կողմն անցնել և երաշխիք էր խնդրում այն մասին, որ հռոմեացիները իբերներին երբեք չեն տա պարսիկների ձեռքը: Յուստինոսը մեծ հաճությամբ երաշխավորեց և նախկին կայսր Ամաստասիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստաս I-ի – Մ.Ֆ.**) եղբորորդի, պատրիկ Պրոկոպիոսն մեծ գումարով Բոսպորոս ուղարկեց, որպեսզի այդ դրամով նա կարողանա համոզել իրենցից զորք ուղարկել իբերներին օգնության: Բոսպորոսը ծովափնյա քաղաք է և գտնվում է Եվֆրատի և Պրոտոսի ձախ կողմում՝ խեղճությամբ՝ հռոմեական պետության ծայրագույն քաղաքից, բայց օրվա հեռավորության վրա: Այդ երկու քաղաքների միջև ընկած տարածության վրա հոներն են բնակվում: Բոսպորոսից, որոնք նախապես անկախ վիճակում էին գտնվում, վերջերս ենթարկվել էին Յուստինոս կայսրը: Այն պատճառով, որ Պրոկոպիոսը այստեղից հեռացավ ձեռնուներին, կայսրը Գուրգենին հարապակի չափ օժանդակելու համար զորավար Պետրոսին հոների մի փոքրաբանակ խմբով ուղարկեց Լազիկա: Այդ միջոցին Կավատը մեծ բանակ ուղարկեց Գուրգենի և իբերների դեմ պարսիկ մի զորավարի գլխավորությամբ, որը Վարիգի պաշտոնն ուներ և կոչվում էր Բոնս: Գուրգենը, տեսնելով, որ ի վիճակի չէ դիմադրել պարսիկներին, իսկ հռոմեացիների օգնությունը բավարար չէր, իբերների բոլոր մեծամեծների հետ միասին փախավ Լազիկա՝ իր հետ տանելով կնոջը, երեխաներին և եղբայրներին, որոնցից ավագը Պերսիսիոսն էր: Յանելով Լազիկայի սահմանները, նրանք կանգ առան և, պաշտպանվելով նեղ անցքներում, դիմադրում էին թշնամիներին: Սրանց հասած պարսիկները ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև նրանց խանգարում էր դժվարանցանելի տեղանքը: Այնուհետև իբերներ եկան Բյուզանդիոն, իսկ Պետրոսն էլ, հետ կանչվելով կայսրը կողմից, գնաց նրա մոտ: Կայսրը տեսնելով, որ լազերը այլևս չեն ուզում միասին պաշտպանել երկրից, հրամայեց Իրիենտի գլխավորությամբ մեկ այլ բանակ ուղարկել: Լազիկայում, Իբերիայի հենց սահմանների մոտ, երկու ամրոց կա, որոնց պաշտպանությունը հնուց ընկած էր տեղացիների վրա, չնայած, որ վերջիններս շատ դժվար վիճակում էին ապրում, այստեղ ոչ հացահատիկ է աճում, ոչ որթատունկ, ոչ էլ որևէ այլ բարիք, դրսից էլ հնարավոր չէ որևէ բան ներմուծել վայրի դժվարանցանելիության պատճառով: Մարդիկ ստիպված բեռները իրենք են տեղափոխում: Այստեղ բուսումն էր ինչ-որ կորեկ, որը լազերի սովորական սնունդն էր և որով նրանք պահպանում էին իրենց գոյությունը: Կայսրը այդ պահանջներին հեռացրեց այնտեղից և հրամայեց ամրոցների պաշտպանություն հանձնել հռոմեացի զինվորներին: Լազերը սկզբում կայազորին անհրաժեշտ պարենը դժվարությամբ էին բերում, իսկ այնուհետև հրաժարվեցին այդ ծառայությունից և հռոմեացիները ստիպված թողեցին այդ ամրոցները, իսկ պարսիկներն էլ առանց որևէ դժվարության տիրացան նրանց: Ահա այս բոլորը տեղի ունեցավ լազերի երկրում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 12):

«Պարսից արքա Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) ցանկանում էր պատերազմ սկսեց լազերի դեմ, բանի որ սրանք դիմել էին Յոռմի օգնությանը, հարել էին քրիստոնեությանը և ընդունել էին այն: Եվ ահա լազերը գրեցին կայսր Յուստինիանոսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յուստինիանոս I-ին – Մ.Ֆ.**) ու խնդրեցին նրան ընդհանուր քրիստոնեական հավատքի պատճառով օգնություն ցույց տալ իրենց: Այդ ժամանակը կայսրը երեք զորավարների գլխավորությամբ, որոնց անուններն էին Բեյխարիոս, Կիրիկոս և Իրենիա, զորք ուղարկեց, որպեսզի նրանք օգնեն նրանց: Երբ նրանք մարտի մեջ մտան, սակայն, շատ հռոմեացիներ խոցվեցին, բանի որ զորավարների միջև անհամաձայնություն կար և նրանք չէին կարողանում ընդհանուր լեզու գտնել: Եվ այսպես կայսրը, երբ լսեց այս մասին, նախաձեռնեց էլ շատ զայրացավ և հրամանատար լինելու համար նետածվածների մեծ մեծքով ուղարկեց Պետրոսին: Այս Պետրոսը մյուս երեքին հրամանատար Նշանակվեց, նրանք միացան լազերի հետ և հարձակվեցին պարսիկների վրա՝ սրի բաշելով մեծ բանակի թշնամիներ» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 90):

«Այդ տարի պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) պատերազմով գնաց լազերի արքայի (**Լազական թագավորության արքա Ցատե I-ի – Մ.Ֆ.**) վրա, որպես հռոմեացիների կողմն անցածի, սակայն կայսր Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) նրան օգնական զորքեր ուղարկեց 3 հրամանատարների՝ Բեյխարիոսի, Կիրիկոսի և Պետրոսի գլխավորությամբ, թեև ի վերջո թշնամին հաղթեց: Արքան, ղեկավար իր զորավարներից այն պատճառով, որ նրանք, նախանձելով իրար, հաղթանակը զիջեցին հակառակորդին, հետ կանչեց նրանց և փոխարենը զորավար Նշանակեց իր գրագիր՝ Պետրոսին: Մարտնչելով պարսիկների հետ՝ վերջինս լազերի արքայի օգնությամբ հաղթանակ տարավ և թշնամիներից շատերին կործանեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁵³ «Երբ Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.**)՝ Յերմանոսի հորեղբայրը, բազմեց գահին, անտեղը՝ սլավոնների մոտակա հարևանները, մեծ զորքով անցնելով Իստրոսը և ներխուժեցին հռոմեացիները սահմանները: Ղրանից կարճ ժամանակ առաջ կայսրը Յերմանոսին Նշանակել էր Թրակիայում գտնվող ողջ զորքի հրամանատար: Եվ ահա Յերմանոսը, մարտի մեջ մտնելով թշնամիների զորքի հետ, նրանց ուժեղ պարտության մատնեց ու գրեթե բոլորին ոչնչացրեց: Այդ զորքի համար Յերմանոսը մեծ փառքի արժանացավ յուրաքանչյուրների, բայց հատկապես բարբարոսների մոտ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 40):

¹⁰⁵⁴ «Իսկ Կավատի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Ֆ.**) ավագ որդին՝ Պերոզը, ունենալով մեծ զորք, պատերազմ սկսեց լազերի երկրում ու պարսկական Յայասանում» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 26):

¹⁰⁵⁵ «Յուստինոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս I-ի – Մ.Ֆ.**) օրոք նա իմացել էր, որ Թաննուրին անապատը պաշտպանության համար հարմար տեղ է և կարելի է քաղաք կառուցել և զինվորական ուժ պահել, որի արդյունքում հնարավոր կլինի պաշտպանել Ղարոքը արաբների ավազակային խմբերից: Ղրա համար բնիկ ափափառնուցուն՝ սիլենտիար Թովմասին նա ուղարկեց այդպիսի

բաղաբ կառուցելու համար: Սա, սակայն, հազիվ էր պատրաստություն տեսել և աշխատանքները սկսել, երբ արաբները, ինչպես նաև Շիզարի ու Թեբեթայի կողոպտիկները բանդեցին այն: Ինչպես վերևում հայտնել ենք, թեև ռուսները գրավել էին դաշտը և պատերազմել Սծքիսի ու Թեբեթայի դեմ, սակայն դրանից հետո պարսիկները ևս եկան ու Թանսուրին անապատում բերդ կառուցեցին: Եվ ահա, երբ բանակի ստրատեգիատ դուքս Տիմուր մահացավ, նրան հաջորդեց Բեյխարիուց, որը նվերներ տալու մեջ ժլատ չէր, գյուղացիների նկատմամբ բարի էր և թույլ չէր տալիս, որ բանակը կողոպտի նրանց: Նա ընկերացել էր Սողոմոնին, որը Եդրիբաթից եկած մի ներքինի էր: Սա խորագետ ու աշխարհիկ գործերի մեջ լավ փորձ ունեցող մարդ էր և, երբ Փելիսիմոս դուքսի մոտ նոտար էր, կապերի մեջ էր մտել ղեկավարների հետ ու ծարարություն էր ձեռք բերել դժվարություններից դուրս գալու գործում: Այսպիսով՝ ռուսների զորքը Բեյխարիուսի, Բուզեսի, նրա եղբայր Կուզեսի, Բարսեղի, Վինսեսի, արաբների ղեկավար Ատաֆարի (**Ղաթայանների թագավորության արքա Տաֆարան (մոտ 520 - ուր: 528) - Մ.3.**) և այլ հրամանատարների առաջնորդությամբ պարսիկների դեմ արշավելու համար հավաքվեց Թանսուրինի անապատում, սակայն պարսիկները, երբ լսեցին այդ մասին, մի ռազմահանարք ծրագրեցին: Նրանք որոշ փոսեր փորեցին իրենց խանդակի միջև, դրանք ծածկեցին եռանկյունաձև փայտյա ցցերով ու որոշ բաց տարածության թողեցին: Եվ ահա, երբ ռուսների բանակը եկավ, նրանք ժամանակին չնկատեցին պարսիկների խաբեպատիր ռազմահանարաբը և արագ թափով եկած հրամանատարներն ընկան պարսիկների փոսի մեջ, իսկ ընկնելով փոսերի մեջ էլ, նրանք գերի ընկան, ընդ որում Կուզեսը սպանվեց: Եվ ռուսների զորքից նրանք, որոնք ձիավորներ էին, Բեյխարիուսի հետ հետ դարձան և փախան Դարա, իսկ հետևանք, որը չփախավ, սպանվեց և գերի ընկավ: Արաբների թագավոր Ատաֆարն իր փախուստի ժամանակ վիրավորվեց փոքր հեռավորությունից ստացած հարվածից և մահացավ: Նա պատերազմատեր ու կարող մարդ էր և մեծ փորձ ուներ ռուսների գեղեցիկ օգտագործման մեջ պատերազմում և տարբեր վայրերում փայլուն հաղթանակներ էր տարել» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 2):

«Որոշ ժամանակ անց Դուստիմոս (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը - Մ.3.**) կայսրը վախճանվեց, նախապես իր բորբոքող Դուստինիանոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ին - Մ.3.**) իր հետ թագավորեցնելով: Ահա նրա մահից հետո Դուստինիանոսը թագավորեց միաժամանակ: Նա հրամայեց Բեյխարիուսի ամրոց կառուցել Միհրդուտ վայրում՝ պարսից սահմանների մոտ՝ Լիսիթիս տանող ճանապարհի ձախ կողմում: Վերջինս շտապ կարգով ձեռնամուխ եղավ կատարել կայսեր հրամանը և աշխատող մարդկանց շատության պատճառով այդ ամրությունը շատ շուտով բարձրացավ: Պարսիկները իրենց հերթին առաջարկում էին դադարեցնել աշխատանքները և սպառնում շուտով ոչ միայն խոսքով, այլև գործով խանգարել դրան: Երբ այդ խնացավ կայսրը, հրամայեց մի ուրիշ զորք էլ ուղարկել այնտեղ՝ Լիբանանի այն ժամանակվա զորադրամանատարներ Կուզեսին ու Բուզեսին, որովհետև Բեյխարիուսը իր ունեցած զորքով էլ վիճակի չէր դիմադրել պարսիկներին: Կուզեսն ու Բուզեսն Թրակիայից սերված եղբայրներ էին և երկուսն էլ, երիտասարդ լինելով, թշնամիների դեմ էին դուրս գալիս առանց երկար կշռադատելու: Եվ ահա հակառակորդ ուժերը հավաքվեցին և փոթացին դեպի կառույցը՝ պարսիկները ողջ ուժով խանգարելու համար շինարարությանը, իսկ հռոմեացիները կառուցողներին պաշտպանելու նպատակով: Մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որի ժամանակ հռոմեացիները պարտվեցին, նրանցից շատերը սպանվեցին, իսկ մի մասն էլ գերի ընկավ թշնամիների ձեռքը: Գերիների մեջ էր նաև Կուզեսը: Պարսիկները գերիներից տարան իրենց երկիրը և շրջապակապ վիճակում պահում էին մի քարայրի մեջ, դե իսկ կառուցվող ամրոցն էլ, զրկված լինելով պաշտպաններից, գետնին հավասարվեց» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 13):

«Նույն այդ ժամանակ վասիլես Դուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը - Մ.3.**) լուր ստացավ ճակատամարտի մասին, որը տեղի էր ունեցել պարսիկների ու հռոմեացիների միջև, երբ 30.000 պարսիկներ Կավատի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի - Մ.3.**) որդի Զետեթի գլխավորությամբ նետվեցին Միջագետքի վրա...: Կավատն այդ ժամանակ չգնաց հռոմեացիների վրա: Միդատի ու Զետեթի դեմ պատերազմի մեկնեցին Դամասկոսի դուքս Կուզեսը՝ Վիտալիանոսի որդին, մի վերին աստիճան ռազմունակ մարդ, Սեբաստիանը՝ իսավրացիների իր ջոկատով, Փունիկիայի դուքս Պրոկոպիոսը և կոմիտ Կասիլը: Նրանց հետ էին նաև Բեյխարիուսը և ֆիլարքոս Տաֆարան (**Ղաթայանների թագավորության արքա Տաֆարան - Մ.3.**): Երբ վերջինիս ձին սայթաքեց, Տաֆարան ընկավ գետին և թրատվեց, ինչպես և Պրոկոպիոսը: Սեբաստիանը և Կասիլը գերի վերցվեցին: Կուզեսը վիրավորվեց ու ևս բռնվեց: Բեյխարիուսը փրկվեց փախուստով: Տեղի ունեցածի մասին հայտնեցին վասիլեսին, որը շատ տխրեց: Նույն կերպ և պարսիկների կողմից ընկան ստրատեգոսներ և կորավ մեծ բանակությամբ զորք, որից հետո պարսիկները վերադարձան իրենց երկիր: Վասիլեսը Կոստանդուպոլիսից արևելյան բաղաբները պաշտպանելու համար զորքով ուղարկեց սինկլիտոսներին: Ակելի կոնկրետ՝ պատրիկ Պատոնին նա ուղարկեց Ամիր, պատրիկ Թեոդորոսին՝ Եդեսիա, Գիերիայի որդի Ալեքսանդրին, Բերիա, իսկ այլ սինկլիտոսներ էլ Սուրոն և Կոնստանդին: Նույն այդ ժամանակ մի մեծ զորքով, որում կային իլիրիացիներ, սկյութներ, իսավրացիներ և թրակիացիներ, ուղարկվեց նաև պատրիկ Պոմպեոսը: Այնուհանդերձ, բանի որ խիստ ձմեռ էր սկսվել, հռոմեացիներն ու պարսիկները փոխադարձ համաձայնությամբ դադարեցրին պատերազմը» (Րովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 26):

¹⁰⁵⁶ «Նույն այդ թագավորության ժամանակ երկու հունական առաջնորդներ զորքով ներխուժեցին Սկյութիա ու Միզիա, այն ժամանակ, երբ հռոմեացիների ստրատեգոսներն այնտեղ Բադուարիոսն ու Դուստինոսն էին: Երբ սրանք ելան հոների դեմ ու տեղի ունեցավ ճակատամարտ, Դուստինոսը սպանվեց մարտում» (Րովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 21):

«Այդ տարի հայտնվեցին բուլղարները: Երկու իշխաններ մեծաթիվ բուլղարներով ու դրոնգերով ներխուժեցին Սկյութիա և Միսիա այն ժամանակ, երբ Միսիայում զորքերի հրամանատարն էր Դուստինոսը, իսկ Սկյութիայում՝ Բաուդարիոսը: Այս զորավարները շարժվեցին բուլղարների դեմ և մտան մարտի մեջ, սակայն Դուստինոս առաջնորդը մարտում ընկավ ու նրա տեղը նշանակվեց Կոնստանդինը՝ Ֆլորիանոսենցիայի որդին» (Թեոփիանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁵⁷ «Սպանված Դուստինոսի փոխարեն Միզիայի ստրատեգիատ դարձավ Ֆլորիանոսենցիա Կոնստանտինոսը: Եվ ահա եկան հոները՝ թալանելով միևնույն Թրակիա: Նրանց դեմ դուրս եկան ստրատեգիատ Կոնստանտինոսը, Գոդիլան և Իլիրիայի ստրատեգիատ Կոն Կակուսը, որի կնքախայր վասիլես Դուստինիանոսն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը - Մ.3.**) էր եղել: Մարտի ժամանակ հոները շրջապատվեցին և նրանցից շատերն ընկան, իսկ նրանց ողջ ավարը կորսվեց: Սպանվելով երկու առաջնորդներին՝ հռոմեացիները դարձան հաղթանակող» (Րովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 21):

«Բուլղարները հասան միևնույն Թրակիայի կողմերը, որից հետո նրանց դեմ դուրս եկավ Իլիրիկայի զորավար Կոն Կակուսը, որին արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը - Մ.3.**) ընդունել էր կնքվելիս: Եվ ահա հռոմեական զորքը, շրջապատելով բուլղարներին, նրանցից շատերին ոչնչացրեց, խլեց ավարն ու գլխովին կտորեց՝ սպանելով երկու բուլղարական իշխանների» (Թեոփիանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁵⁸ «Երբ հռոմեացիները հետ էին վերադառնում, նրանց հանդիպեցին ուրիշ հոներ: Աղոյունքում, հոգևած վիճակում սկսելով մարտը և ավելի թույլ գտնվելով՝ հռոմեական ստրատեգոսները դիմեցին փախուստի: Հոները, հետապնդելով նրանց, օղապարաններ նետեցին հռոմեական փախչող բաղաբներին վրա: Գոդիլան, սերկացնելով թուրը, կտրեց պարանը և ազատվեց, սակայն Կոնստանտինոսը տապալվեց ձիուց և Ասկուսի հետ ընկավ: Այս երկու բռնված գերիներից հոները, վասիլեսից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը - Մ.3.**) ստանալով 10.000 նոմիս վերադարձրին Կոնստանտինոսին, որը վերադարձավ Կոստանդուպոլիս, որից հետո իրենք, վերցնելով Ասկուսին ու այլ շատ գերիների, նահանջեցին իրենց երկիր: Եվ ի վերջո Թրակիայում խաղաղություն հաստատվեց» (Րովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 21):

«Եվ երբ հաղթողները ուրախությամբ վերադառնում էին, նրանց վրա հարձակվեցին այլ բուլղարներ ու օղապարանով բռնեցին փախչող Կոնստանտինին, Ասկուսին և Գոդիլային: Նրանցից Գոդիլան դաշույնով կտրեց օղապարանը և փախավ, իսկ Կոնստանտինն ու Ասկուսը կենդանի բռնվեցին: Կոնստանտինին բուլղարները հանձնեցին 1.000 կոպեկ գումարի դիմամբ ու նա վերադարձավ Կոստանդուպոլիս, իսկ Ասկուսին այլ գերիների հետ միասին տարան իր հայրենիք» (Թեոփիանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁵⁹ «16/ Նույն այդ ժամանակ թշնամություն առաջացավ Պաղեստինի դուքս Դիոմիդոսի և ֆիլարքոս Արեթասի (**Կիլիկիաների թագավորության արքա Դարիաթ Թալարանի (489-528) - Մ.3.**) միջև: Արեթասը շարժվեց դեպի երկրի խորքը՝ Յնկաստանի սահմանների ուղղությամբ: Այդ մասին տեղեկացած պարսիկների սարակինոս Ալամունդոսը (**Լախմյանների թագավորության արքա Մունդիդ I-ը (512-554) - Մ.3.**) նետվեց հռոմեական այդ ֆիլարքոսի հետևից և, բռնելով նրան, սպանեց, բանդի նրա հետ 30.000 մարդ կար: Երբ վասիլես Դուստինիանոսն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը - Մ.3.**) իմացավ այդ մասին, նա գրեց Փունիկիայի, Արաբիայի և Միջագետքի դքսերին, ինչպես նաև եպարքիաներին ու ֆիլարքոսներին, որպեսզի նրանք անմիջապես դուրս գան Ալամունդոսի դեմ ու զորքով հասնեն նրան: Անմիջապես էլ ֆիլարքոս Արեթասը (**Պաղեստինների թագավորության արքա Դարիաթ V-ը (520-569) - Մ.3.**), Գնուֆան, Նասանը, Փունիկիայի և Դիոմիդոսի դուքսը, Դիփան Եփրատացին և Սեբաստիան խիլարքոսը զորքով ճամփա ելան: Իմանալով այդ մասին՝ Ալամունդոսն սարակինոսը սարակինոսին մեծ զորքով փախավ Դոկկաստանի կողմերը: Հռոմեական դքսերն ու ֆիլարքոսները, ժամանելով զորքի հետ ու ոչ մի տեղ նրան չգտնելով, նետվեցին պարսկական հողերի վրա, զավթեցին Ալամունդոսի վանքները, մեծ բանակությամբ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաների գերի վերցրին, ձեռք գցեցին արագագնաց ուղտեր և այլ տարաբնույթ անասուններ: Նրանք այրեցին իրենց կողմից գրաված 4 պարսկական ամրոցներ, գերեցին այնտեղ գտնվող սարակինոսներին ու պարսիկներին և հաղթանակով վերադարձան հռոմեական երկիր...: /34/ Վասիլեսը,

լսելով այն մասին, թե ինչ են արել սարակինոսները, Թրակիայի Լյուկոկրանսները կոչվող վայրում հավաքեց ոչ քիչ հետևակ զորք և ուղարկեց այն սարակինոսների ու պարսիկների երկիր: Նույն այդ ժամանակ վասիլևը էքզարքոս նշանակեց Բելիսարիոսին, բանգի պատրիկ Յուլիանոսին, որը նրանից առաջ եղել էր ստրատելատ, հանվել էր այդ պաշտոնից: Այսպիսով՝ պարսիկների դեմ այդ պատերազմում հռոմեական դքսերը վստահվեցին Բելիսարիոսին: Նույն այդ ժամանակ Պարսկաստան ուղակվեց սկյութ Դերմոգենեսը՝ Նախկին մագիստրոսը, մի իմաստուն մարդ» (Յուլիանոս Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 16, 34):

«Նույն այդ տարում Պարսկաստանի դուքսը վիճեց սարակինոսների մի առաջնորդի (**Կինդյանների թագավորության արքա Դարիայոս Թալարանի - Մ.3.**) հետ, որը ենթակա էր Հռոմին: Այդ առաջնորդը, վախենալով նրանից, Նահանգեց երկրի խորքերը: Իմանալով այդ մասին՝ Ալամունդոսը (**Լախյանների թագավորության արքա Մունդիո II-ը - Մ.3.**) հարձակում գործեց, բռնեց նրան և սպանեց, իսկ կանանց ու երեխաներին էլ գերեվարեց ու հետ վերադարձավ: Երբ այդ մասին լուրը հասավ փյունիկյան, արաբական և միջագետքյան դքսերին, ինչպես նաև հենց իրեն՝ ցեղի ղեկավարին, նրանք նետվեցին նրա հետևից: Ալամունդոսը նրանցից թաքնվեց Յոդկաստանում, ուր հռոմեացիներից ոչ-ոք չէր եղել: Նրանք գրավեցին նրա վրանները ու գերի տարան մեծաթիվ սարակինոսների՝ տղամարդկանց, կանանց և երեխաների, իսկ այնտեղ գերության մեջ տանջվող հռոմեացիներին էլ ազատեցին: Եվ այսպես, ձեռք բերելով ուղտեր, ոչխարներ, ջորիներ, շատ մետաքս ու տարաբնույթ հագուստներ, նրանք այրեցին պարսկական չորս ամրոցներ և մեծ հաղթանակով տուն վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁶⁰ «Այն բանից հետո, երբ պարթևները պատերազմ սկսեցին, հռոմեական զորքը, ինչպես պետք է պատրաստվելով, հաղթեց թշնամուն՝ անվտանգ դարձնելով իրենց սահմանները: Այս պատերազմը շարունակվեց գրեթե ինը տարի» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այդ ժամանակ պարսիկների սարակինոս Ալամունդոսը (**Լախյանների թագավորության արքա Մունդիո II-ը - Մ.3.**), գալով պարսկական ու սարակինոսյան զորքերով, մինչև Անտիոքի սահմաններ թալանեց Առաջին Անտիոքը՝ ամեն ինչ, ինչ կար երկրի վրա, կրակի տալով: Լսելով այդ մասին, հռոմեացիների էքզարքոսները գնացին նրա դեմ և, երբ սարակինոսները իմացան այդ մասին, վերցնելով որջ ավարը փախան արտաքին սահմանից դուրս» (Յուլիանոս Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 32):

«7-րդ ինդիկտոնի մարտի 21-ին Ալամունդոս Զեկակիսը՝ սարակինոսյան արքայիկը (**Լախյանների թագավորության արքա Մունդիո II-ը - Մ.3.**), ներխուժեց կայսրության տարածք և ասպատակեց մինչև Անտիոքի սահմանները Առաջին Անտիոքը, այսինքն՝ այսպես կոչված Լիտարգոսն ու Սկաթայանների տիրույթները: Նա շատ սպանություններ գործեց, այրեց Զադիկոյի արվարձանները, Սերմիայի շրջակայքը և որջ որսատարածքը: Իմանալով այդ մասին՝ հռոմեական էքզարքոսները դուրս եկան նրա դեմ: Սարակինոսներն ու պարսիկները, լսելով այդ մասին ու ճանկնելով ավարն ու գերիներին, փախուստի դիմեցին ներքին սահմաններից: Նույն 7-րդ ինդիկտոնի ապրիլ ամսին Թրակիայից ցամաքային ճանապարհով տեղ հասավ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի - Մ.3.**) ուղարկած օժանդակ զորքը, որը նաև կոչում են Լյուկոկրանսյան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁶¹ «Երբ Մունդոսը եկավ Իլիրիա, նրա դեմ բարբարոսների մեծ բազմությամբ շարժվեցին հոները: Նա, սակայն, շարժվեց սրանց դեմ ու բոլորին ոչնչացրեց, իսկ ավարը ու նրանց առաջնորդներից մեկին էլ նա ուղարկեց մայրաքաղաք: Դրա շնորհիվ Թրակիայում խաղաղություն հաստատվեց ու բոլոր բարբարոս ժողովուրդներին վախ պատեց» (Յուլիանոս Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 46):

«Այն ժամանակ, երբ Մունդոսը գտնվում էր Իլիրիայում, այնտեղ մեծ քանակությամբ եկան բուլղարները: Եվ ահա նա հարձակվեց սրանց վրա և բոլորին ջարդեց: Գերիների թվից նա Կոստանդնուպոլիս ուղարկեց նրանց առաջնորդներին ու շատ այլ բուլղարներ՝ հանդիսավորությամբ ի ցույց դնելով նրանց ձիաբարձարությունը: Արդյունքում Թրակիայում ամուր խաղաղություն հաստատվեց, բանգի մյուս հոները այլևս չէին համարձակվում անցնել Դանուբը: Գերիներին արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը - Մ.3.**) ուղարկեց Դայաստան ու Լագիկա և նրանք ընդգրկվեցին շարքային ռազմիկների շարքերը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁶² «Մի փոքր առաջ հռոմեացիներն իրեն էին հպատակեցնել նաև ճաներին, որոնք վաղուց ինքնավար վիճակում բնակվում էին հռոմեացիների երկրում: Այժմ ես կպատմեմ, թե ինչպես տեղի ունեցավ այդ: Հայաստանի Պարսկահայաստան գնացող աջ կողմում է գտնվում Տավրոսը, որը ձգվում է մինչև Իբերիա և, ինչպես վերևում ասացի, նրա շրջակա ցեղերի հողերը, իսկ ձախից ձգվում է մի ճանապարհ, որը գնալով դառնում է զառիթափ ու նրա վրա մշտապես կախված են ամպերով և ծյունով ծածկված գաիսված լեռները: Այնտեղից դուրս է գալիս Ֆափս գետը և հոսում Կուլխիս երկիրը: Այնտեղ ի սկզբանե բնակվում էր ճաների բարբարոսական ժողովուրդը, որը ոչ-ոքին հպատակ չէր: Հնում նրանք կոչվում էին սաներ, զբաղված էին հարևան հռոմեացիներին կողոպտելով, վարում էին շատ դժգուհ կյանք և մշտապես արարում էին կողոպուտով, որովհետև այդ երկրում սնվելու պիտանի ոչինչ չի աճում: Այդ իսկ պատճառով հռոմեացիների կայսրը ամեն տարի որոշված քանակով ոսկի էր ուղարկում նրանց, որպեսզի ավարի չառնեն այդ երկրի բնակավայրերը: Եվ ահա, չնայած նրանք պապեմական երրորդություն հաստատեցին այդ, բայց, հաճախ դժոճելով իրենց երդումը անակնկալ հարձակվում և վնաս էին հասցնում ոչ միայն հայերին, այլև նրանց հարևան հռոմեացիներին՝ ընդունալ մինչև ծովը: Կարճատև հարձակումներ գործելով, նրանք իսկույն վերադառնում էին իրենց տեղերը, ընդ որում, հաճախ հանդիպելով հռոմեացիների զորքին, նրանք մարտերում պարտություն էին կրում, բայց վայրի անմատչելիության պատճառով երբեք չէին ենթարկվում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 15):

¹⁰⁶³ «Նախքան այս պատերազմը Միստասը մարտում հաղթեց և հրապուրիչ խոսքերով ու գործերով կարողացավ լրիվ հպատակեցնել ճաներին, որից հետո նրանք սկսեցին ավելի մեղմ կյանք վարել և ծառայել հռոմեական բանակում, ընդ որում այսուհետ նրանք հռոմեացիների զորքի հետ միասին դուրս էին գալիս թշնամիների դեմ: Ճաները փոխեցին նաև իրեն դավանանքը և բոլորը դարձան բարեպաշտ՝ ընդունելով քրիստոնեությունը: Ահա այսքանը ճաների մասին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 15): «Սակայն Դուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի - Մ.3.**) թագավորության ժամանակ նրանք մարտում պարտվեցին հռոմեացիներից, որոնց գլխավորում էր գորավար Միստասը: Նրանք, տեսնելով, որ իզուր է դիմադրել, բոլորն անմիջապես անցան նրա կողմը՝ Նախընտրելով հանգիստ ծառայությունը վտանգով ի պատուությունից» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Կառուցումների մասին», գիրք 3, գլուխ 6):

¹⁰⁶⁴ «Հայաստանի վրա հռոմեացիների մի ուրիշ արշավանքի ժամանակ անսպասելի կերպով նրանց վրա հարձակում գործեցին Նարսեսն ու Արատիոսը և մարտի բռնկեցին: Վերջիններս քիչ անց կամավոր կերպով անցան հռոմեացիների կողմը և Բելիսարիոսի հետ արշավեցին Իտալիայի վրա, բայց տվյալ դեպքում, կռվելով Միստասի և Բելիսարիոսի դեմ, նրանք հաղթանակ տարան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 12):

¹⁰⁶⁵ «/1. 15/ Այդ ժամանակ էր, որ հռոմեացիները Պերսարմենիայում գրավեցին պարսկական վայրեր՝ Բոլոս ամրոցը և Ֆարանգիոն կոչվածը, ուր պարսիկները ոսկի էին հանում հանքերից և բերում արքային...: Այդ նույն ժամանակն էր, երբ Նարսեսն, որն ինչպես ես վերևում նշել եմ, այս պատերազմի սկզբում մարտնչում էին Բելիսարիոսի և Միստասի դեմ Պարսկահայերի երկրում, իրենց մոր հետ միասին կամավոր անցան հռոմեացիների կողմը: Նրանց ընդունեց կայսեր զանազակ Նարսեսը, սա ևս ծագումով պարսկահայ էր, և դրամական մեծ գումար նվիրեց նրանց: Երբ այդ մասին իմացավ նրան ամենամիտոսեր եղբայր Իսաակը, գաղտնի բանակցությունների մեջ մտավ հռոմեացիների հետ և Թեոփանոսյանի սահմաններին շատ մոտ գտնվող Բոլոս ամրոցը հանձնեց նրանց: Նա հանձնարարել էր հռոմեացիներին զինվորներ ուղարկել ամրոցին մոտիկ և թաքնվել, իսկ ինքը, գիշերով ծածուկ բացելով դարպասը, նրանց ներս թողեց ամրոց: Դրանից հետո նա ևս եկավ Բյուզանդիոն...: /8.8/ Հռոմեական այս բանակում Արտաբանես անունով ծագումով պարսկահայ մի գորավար կար, նա շատ վաղուց դասալիք էր եղել և կամավոր անցել հռոմեացիներին ենթակա Հայաստան, բայց ոչ սովորական ձևով, այլ կոտորելով 120 ռազմունակ պարսիկների: Այդ արարքը մի տեսակ երաշխիք էր իր հավատարմության դեպի հռոմեացիները: Այն ժամանակ նա եկել էր Հայաստանի գորավար Վալերիանոսի մոտ և հռոմեական զորքից խնդրել 50 զինվոր: Նրա խնդիրը բավարարվել էր և նա շարժվել էր դեպի Պերսարմենիայում գտնվող ինչ-որ ամրոց: Նրան իր զինվորներով ընդունեց այդ ամրոցի մեջ գտնվող 120 հոգուց բաղկացած պարսկական կայազորը, որովհետև դեռ հայտնի չէր, որ նա հավատարիմ չէ պարսկական պետությանը և ուզում է ասպտամբություն բարձրացնել: Եվ ահա Արտաբանեսը սպանել էր այդ 120 հոգուն և, հափշտակելով ամրոցում եղած հսկայական հարստությունը, եկել էր Վալերիանոսի և հռոմեական զորքի մոտ: Նա այդ արարքով ապացուցեց, որ ինքը վստահելի է հռոմեացիներին և այսուհետև մասնակցեց նրանց արշավանքներին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 15, գիրք 8, գլուխ 8):

¹⁰⁶⁶ «/13/ Հուստինիանոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը - Մ.3.**) Արևելքի գորավար նշանակեց Բելիսարիոսին և հրամայեց արշավել պարսիկների վրա: Սա, մեծ բանակի գլուխն անցած, եկավ Դարա: Կայսրը նրա մոտ ուղարկեց և Դերմոգենեսին, որպեսզի միասին գլխավորեն զորքը: Դերմոգենեսը մագիստրոսի աստիճան ուներ և Նախկինում Կիտայիանոսի խորհրդականն էր, երբ վերջինս թշնամացել էր Անաստասիոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի - Մ.3.**) հետ: Կայսրը նաև որպես դեսպան ուղարկեց Հռուփինոսին, սակայն նրան հրամայեց մինչև իր կարգադրությունը մնալ Եփրատ գետի ափին գտնվող Դիերապոլիսում, որովհետև երկու կողմից էլ հաշտության շուրջը երկար բանակցություններ էին զննում: Այդ ժամանակ հանկարծ մեկը Բելիսարիոսին և Դերմոգենեսին հայտնեց, որ հռոմեացիների երկրի վրա պարսիկների ներխուժում է սպասվում՝ Դարա քաղաքը գրավելու մտադրությամբ: Նրանք, լսելով այդ, պատրաստություն տեսան և ամենից առաջ դեպի Նիսիբիս նայող դարպասից ոչ հեռու մեկ քարոնկեց հեռավորության վրա բազմաթիվ ելքեր ունեցող մի խոր խրամատ փորեցին,

սակայն այդ խրամատը ուղիղ գծով չփորվեց: Կենտրոնում մի կարծի և ուղիղ խրամատ փորվեց, նրա երկու ծայրին՝ ուղիղ անկյան տակ, երկու այլ խրամատ, իսկ նրանց ծայրերից սկսած՝ երկար տարածության վրա, նորից ուղիղ խրամատներ: Պարսիկները քիչ անց մեծ գործով եկան և ճամբարեցին Դարա քաղաքից 20 ասպարեզը հեռավորության վրա գտնվող Ամմոդիոս վայրում: Նրանք ունեին բազմաթիվ զորահրամանատարներ, որոնց թվում էին Պիտուսքեստը և միակնանի Բարեսմանսը: Ընդհանուր հրամանատարությունը գտնվում էր մի պարսիկի ձեռքում, որը Միրդանեսի աստիճան ուներ, պարսիկները այդպես են անվանում այդ պաշտոնը, իսկ նրա անունը Պերոզ էր: Սա անմիջապես մարդ ուղարկեց Բեյխարիոսի մոտ և ասաց, որ բաղնիքը տաքացնեն, որովհետև ուզում է հաջորդ օրը այնտեղ լողանալ: Դրա համար էլ հռոմեացիները տենդագին պատրաստվում էին հաջորդ օրվա ճակատամարտին: Արևածագին հռոմեացիները, տեսնելով, որ թշնամիներն իրենց վրա են շարժվում, ճակատ կազմեցին հետևյալ կերպ: Ձախ գծով փորված ներսի խրամատի ձախ կողմում մինչև բլուրը բռնեցին Բուզեսը բազմաթիվ հեծյալներով և էրուլուս Ֆարասը իր 300 ցեղակիցներով: Նրանցից աջ, խրամատից դուրս՝ այն անկյունում, որն ստեղծվում էր երկու ուղիղ խանդակների հատման կետում, գտնվում էին Սունիկյան և Ալգանը՝ ծագումով մասադետներ, 600 հեծյալներով: Նրանց պարտականությունն էր, երբ Բուզեսի և Ֆարասի զինվորները ստիպված լինեն նահանջել, իրենք կողքից շտապ անցնեն թշնամիների թիկունքը և կարողանան հաջողությամբ պաշտպանել հռոմեացիներին: Աջ թևում դասավորությունը նույնն էր: Ուղիղ խրամատի ծայրը գրավել էին բազմաթիվ հեծյալներ, որոնց գլխավորում էր Նիկիտայի որդի Յովհաննեսը, Կիրիլոսն ու Մարկելոսը: Նրանց հետ էին նաև Յերմանոսն ու Դորոթեոսը: Աջ անկյունում շարվեցին 600 հեծյալներ, մասադետներ Սիմնասի և Անկանոսի գլխավորությամբ, որպեսզի նույն ձևով, եթե Յովհաննեսի զորքը նահանջի, նրանք այնտեղից հարձակվեն, անցնեն պարսիկների թիկունքը: Ամբողջ խրամատի երկարությամբ կանգնած էր հեծելազորն ու հետևակը, իսկ նրա հետևում՝ կենտրոնում, շարվեց Բեյխարիոսի և Յերմոգենոսի գլխավորած զորքը: Հռոմեացիներին այնտեղ դուրս բերեցին 25.000-անոց զորք, իսկ պարսիկների բանակը բաղկացած էր 40.000 հեծելազորից ու հետևակից և բոլորը կանգնած էին ողջ ճակատով, որպեսզի այն հնարավորին չափ խոր լինի: Երկար ժամանակ ոչ-ոք չէր սկսում մարտը: Պարսիկները հիանում էին հռոմեացիների կարգապահությամբ և չգիտեսն տվյալ դեպքում ինչ ձեռնարկել: Երեկոյան մոտ, աջ թևը պահող հեծյալների մի խումբ, անջատվելով մնացած զորքից, հարձակվեց Բուզեսի և Ֆարասի վրա, որոնք մի փոքր նահանջեցին: Պարսիկները նրանց չհալածեցին, այլ մնացին տեղում, ըստ երևույթին վախենալով, որ կշրջապատվեն թշնամիների կողմից: Այնուհետև նահանջող հռոմեացիները հանկարծակի հակահարձակում գործեցին նրանց վրա, իսկ վերջիններս, առանց դիմադրություն ցուցաբերելու, նահանջեցին դեպի իրենց զորաշարքը: Բուզեսի և Ֆարասի մարդիկ նորից գրավեցին իրենց նախկին դիրքը: Այդ ընդհարման ժամանակ սպանվեց 7 պարսիկ, որոնց դիակներն անցան հռոմեացիների ձեռքը: Դրանից հետո երկու կողմերն էլ ոչինչ չէին ձեռնարկում, սակայն մի ուժեղ պարսիկ իր ձին բռնեց հռոմեացիների զորքին շատ մոտիկ և դիմեց բոլորին՝ մենամարտի հրավիրելով ցանկացողին: Ոչ-ոք չխիզախեց իրեն վտանգի ենթարկել, բացի ուն Մնդրեսայից՝ Բուզեսի մտերիներից: Նա զինվոր չէր, ոչ էլ երևիցե մասնակցել էր պատերազմի: Նա պարզապես մարմնամարզության դասատու և Բյուզանդիոնում ըմբշամարտության դպրոց ուներ: Ծագումով բյուզանդացի էր և ծառայում էր բանակում որպես Բուզեսի բարձրագույն: Միայն նա խիզախ էր և կամավոր, առանց Բուզեսի կամ որևէ մեկի նախաձեռնի, մենամարտի դուրս եկավ պարսիկի դեմ: Նա մոտեցավ բարբարոսին և, երբ վերջինս դեռ ստածում էր, թե որ կողմից հարձակվի, նիզակով հարվածեց նրա կրծքին: Պարսիկը չդիմացավ այդ ուժեղ մարդու հարվածին և ձիուց գլորվեց: Մնդրեսայը փոքր դաշույնով, կարծես պարսիկը գետնին պառկած մորթելու անատուն լիներ, մորթեց նրան: Եվ պարսիկից, և հռոմեացիների ճամբարից շատ մեծ աղաղակ բարձրացավ: Պարսիկներն անչափ տխրեցին կատարվածից, և նույն գործի համար մի ուրիշ հեծյալ ուղարկեցին, որը քաջ էր, խոշորակազմ, բայց ոչ երիտասարդ, որը չափով այժեռ: Նա, մոտենալով թշնամու զորքին, անընդհատ շարժում էր մտրակը, որով սովորաբար մտրակում են ձին, և մարտի հրավիրում հռոմեացիներից ով որ ցանկանար: Ոչ-ոք դուրս չէր գալիս, բայց Մնդրեսայը, չնայած Յերմոգենեսը նրան արգելել էր, բոլորից աննկատ ասպարեզ իջավ: Մրանք մեծ կատաղությամբ իրար վրա շարտեցին նիզակները, որոնք, դեմ առնելով զրահներին, վայրը ընկան, իսկ ձիերը, իրար գլխի բախվելով, տապալվեցին՝ գլորելով հեծյալներին: Երկուսն էլ, իրարից ոչ հեռու ջախճ, էին անմիջապես ոտքի կանգնել, բայց պարսիկին խանգարում էր իր հսկա մարմինը, իսկ Մնդրեսայը, ավելի շուտ վեր կենալով, նա դրան սովոր էր ըմբշամարտությունից, ծնվով հարվածեց պարսիկին, երբ վերջինս փորձում էր կանգնել, նորից գետնին տապալեց ու սպանեց նրան: Պարսից և հռոմեական զորքերի կողմից ավելի ուժեղ աղաղակ բարձրացավ, բան առաջ: Պարսիկները, խախտելով իրենց կազմած հոծ շարքը, ձգվեցին դեպի Ամմոդիոս վայրը, իսկ հռոմեացիները հաղթական երգերով անցան պարսիկի ներքը, որովհետև արդեն մթնում էր: Երկու կողմն էլ այդպես զիջեցին: /14/ Հաջորդ օրը պարսիկներն փախավ Լիսիբիսից ուղարկված 10.000 անոց զորքը: Բեյխարիոսն ու Յերմոգենեսը Միրդանեսին ուղարկեցին հետևյալ բովանդակությամբ մի նամակ: «Բոլոր մարդիկ, եթե նրանք մի քիչ խելք ունեն, մեծագույն բարիքն են համարում խաղաղությունը: Հետևապես, եթե մեկը խախտում է այն, դառնում է ոչ միայն իր հարևանների, այլև իր ազգակիցների համար չարիքների գլխավոր պատճառ: Լավագույն գործվարը նա է, ով ի վիճակի է պատերազմի փոխարեն խաղաղություն հաստատել: Հռոմեացիների և պարսիկների միջև բարենպաստ փոխհարաբերությունների գոյությունն էր, առանց որևէ պատճառի մեզ պատերազմ են հայտարարում, չնայած որ երկու կողմի թագավորներն էլ խաղաղասեր են: Հեռու չեն մեր դեսպանները, որոնք կարճատև բանակցություններով կլուծեն վիճելի հարցերը, եթե, հիսկայե, թո հարձակման հետևանքով որևէ դժբախտություն չպատահի և մեր այդ հույսերն ի չիք վերանան: Հետևաբար, դու ինչքան հնարավոր է թո զորքը տար պարսից երկիրը և խոչընդոտ մի դարձիր մեծագույն բարիքներին, որպեսզի ինքը չդառնաս պարսիկների գլխին գալիք փորձանքների պատճառը»: Միրդանեսը, կարողավ նամակը, պատասխանում էր: «Ես կընդունաքի՞նք ձեզ, հավատ ընծայելով գրվածքին, եթե դա հռոմեացիների գրած նամակը չլիներ, որոնց համար շատ հեշտ է խոստանալը, բայց խոստումն իրականացնել» անհուսալի, եթե նույնիսկ երդումներով էլ հաստատած լինեն համաձայնությունը: Մենք մերժում ենք ձեր խաբեությունը և ստիպված ենք զինված դուրս գալ ձեր դեմ, իսկ դուք, ով սիրելի հռոմեացիներ, ուրիշ բանի մասին մի մտածեք, այլ միայն այն մասին, որ պետք է պատերազմեք պարսիկների դեմ: Մենք այստեղ պետք է կամ մեռնենք, կամ էլ ծերանանք, մինչև որ դուք գործով՝ արդար կերպով, լուծեք հարցը»: Միրդանեսը այսպես պատասխանեց, իսկ Բեյխարիոսը գրեց նրան հետևյալ: «Միշտ պետք է, ով լավագույնը Միրդանես, գոռոզության տարվել և հարևաններին անտեղի վատաբանել: Մենք ասացինք, որ դեսպան Հռուսիփիսոսը հեռու չի գտնվում և դու դրանում շուտով կհամոզվես: Եթե դուք շատ եք ցանկանում պատերազմել, ապա մենք աստծու օգնությամբ կդիմադրենք և հուսով ենք, որ նա վտանգի ժամանակ մեզ օգնության հասնի, որովհետև նա գնահատում և հռոմեացիների խաղաղասիրողությունը, և՛ ատում պարսիկների գոռոզությունը՝ այն, որ դուք մերժեցիք մեր առաջարկած խաղաղությունը: Ծակատամարտի ժամանակ մեր երկուսի գրածը մենք կստիպվենք մեր դրոշմները ծայրին»: Նամակում այդքանն էր գրված, իսկ Միրդանեսը նորից պատասխանեց այսպես: «Մենք նույնպես պատերազմի դուրս չենք գալիս առանց մեր աստվածների, այլ նրանց հետ միասին ենք ձեր վրա հարձակվելու և հույս ունեն, որ նրանք վաղը պարսիկներին կնոցեն Դարա, բայց դուք ինձ համար պարսիկից ներս բաղնիք և ճաշը պատրաստ ունեցե՞ք»: Բեյխարիոսն, այդ կարդալով, պատրաստվեց մարտի: Հաջորդ օրը արևածագին Միրդանեսը բոլոր պարսիկներին հավաքեց և այսպես ասաց. «Ես գիտեմ, որ պարսիկներին ոչ թե իրենց ղեկավարների խոսքերն են մղում արհամարհելու վտանգները, այլ՝ իրենց սեփական արիությանն ու փոխադարձ հարգանքը: Տեսնում եմ, որ դուք այժմ ստածում եք, թե ինչպես պատահեց, որ հռոմեացիները, իրենց սովորության հակառակ, առանց խուճապի և անկարգության են մարտի են գնում և քիչ առաջ հարձակվող պարսիկներին դիմադրեցին իրենց ոչ հատուկ կարգապահությամբ: Այդ առթիվ ես նպատակահարմար գտա ձեզ մի խորհուրդ տալ, որպեսզի դուք հանկարծ, ճիշտ պատկերացում չունենալով, չսխալվեք: Մի կարծեք, որ հռոմեացիները հանկարծակիորեն քաջ պատերազմող դարձան, ոչ էլ՝ որ նրանք ձեռք են բերել առավել արիություն և փորձառություն: Նրանք նախկինից էլ ավելի վախկոտ են, պարսիկներից այնքան են վախեցած, որ նույնիսկ չհամարձակվեցին ճակատ կազմել՝ առանց դիմելու խրամատի օգնության: Նրանք ոչ մի մարտի նախահարձակ չեղան և, որովհետև մենք նրանց դեմ մարտի դուրս չեկանք, ուրախությամբ, իրենց գործերը հուսալքածից էլ լավ ընթացած համարելով, դեպի պարսիկները նահանջեցին: Այդ է պատճառը, որ նրանք իրար չեն անցել, որովհետև դեռ պատերազմի վտանգին չեն ենթարկվել, բայց երբ սկսվի մարտը, ապա նրանք սարսափահար կլինեն և շփոթված, ըստ իրենց սովորության, խուճապի կվատնվեն: Հենց այսպիսին է թշնամին: Ձեր վրա է, ով պարսիկներ, արքայից արքայի դատաստանը: Եթե ներկա պատերազմում դուք չցուցաբերեք պարսիկներին հատուկ արիությունը, ձեզ սպասում է խայտառակ պատիժ»: Միրդանեսն այսպիսի կոչով դեպի թշնամին էր առաջնորդում զորքը, իսկ Բեյխարիոսն ու Յերմոգենեսը, բոլոր հռոմեացիներին հավաքելով պարսիկի առաջ, դիմեցին նրանց հետևյալ խոսքերով: «Որ պարսիկները բոլորովին անպարտելի չեն, ոչ էլ անմահ, դուք դրանում համոզվեցիք նախկին մարտի ժամանակ: Ոչ-ոք չի առարկի այն բանի դեմ, որ դուք, ճիշտ է, գերազանցում եք նրանց արիությանը և մարմնի ուժեղությանը, սակայն զիջում եք կարգապահությանը, բայց ձեզ համար դժվար չէ այդ վերացնել: Ոչ մի ճիգ չի կարող փոխել բախտի անխիճ ընթացքը, բայց մարդ խոհեմությամբ կարող է սեփական դժբախտությունները կանխել: Արդ, եթե դուք հնազանդվեք հրամաններին, իսկույն կընկալեք պատերազմը, որովհետև թշնամիները մեզ վրա են գալիս միայն ու միայն հույս դնելով մեր անկարգապահության վրա, բայց այժմ մի հույսից զրկված, նրանք, ինչպես նախկին ընդհարման ժամանակ, կնահանջեն: Ինչ վերաբերում է թշնամու բանակական գերակշռությանը, որից սովորաբար վախենում ենք, այն արժանի է ձեր արհամարհանքի, որովհետև նրանց ողջ հետևակը ուրիշ բան չէ, բան ողորմելի գոլորացիների մի ամբողջ, որը կռվի է դուրս գալիս ոչ թե ինչ-որ նպատակներով, այլ միայն պարսիկների տակ գետնափորներ փորելու, դիակապտությանը զբաղվելու և զինվորներին սպասավորելու համար: Դրա համար էլ նրանք հակառակորդներին հարվածելու ոչ մի գնեք չունեն, այլ միայն առաջից տանում են ահա այսպիսի մեծության վահաններ, որպեսզի պաշտպանվեն թշնամիների

նետերից: Այդ, եթե դուք այս պատերազմում բաջություն ցուցաբերեք, ապա ոչ միայն կհաղթեք պարսիկներին, այլև կպատժեք նրանց իրենց հիմարամտության համար, որպեսզի նրանք այլևս հռոմեացիների երկրի վրա երբևիցե չարշավեն»: Բեյիսարիոսն ու Յերմոգենեսը ահա այսպես սրտապնդեցին զինվորներին և, երբ տեսան, որ պարսիկները շարժվում են իրենց վրա, շտապ կարգով զինվորներին դասավորեցին նախկին ձևով, իսկ պարսիկները, նրանց մոտենալով, շարվեցին ողջ ճակատով: Միջոցները ոչ բոլոր պարսիկներին կանգնեցրեց թշնամու դեմ, այլ միայն կեսը, իսկ մնացածներին թողեց, որ հետևում մնան: Նրանք պետք է փոխարինեին առաջի մարտնչողներին, որպես թարմ ուժ, և բոլորը հերթով մասնակից լինեին կռվին: Նա հրամայեց, որ միայն այսպես կոչված «անմահներ»-ի գունդը հանգիստ վիճակում մնա, մինչև իր նշան տալը: Ինքը կանգնեց ճակատի կենտրոնում, աջ թևում կանգնեցրեց Պիտյուլաբեստին, իսկ ձախ թևում՝ Բարեսմանասին: Երկու կողմերն ահա այսպես շարվեցին: Այն ժամանակ Ֆարաթը ներկայացավ Բեյիսարիոսին ու Յերմոգենեսին և ասաց. «Ինձ թվում է, որ, երկուների հետ մնալով այստեղ, ես չեմ կարողանա թշնամիներին զգալի վնաս հասցնել, բայց, եթե թաքնվեմք այդ բարձունքի հետևում և, երբ պարսիկները սկսեն մարտը, բարձրանանք նրա վրա, թիկունքից անակնկալ կերպով կհարվածեմք նրանց և, անկասկած, ավելի մեծ վնաս կհասցնեմք»: Նա այսքան ասաց, և, որովհետև Բեյիսարիոսին այդ դուր եկավ, այսպես էլ որոշեց անել: Մինչև կեսօր ոչ-ոք նախահարձակ չէր լինում, բայց որովհետև կեսօրն անցնում էր, գործի անցան բարբարոսները: Նրանք հարձակումը դիտավորյալ ձգձգեցին, քանի որ իրենք սովոր են ծաշել միայն ուշ երեկոյան, իսկ հռոմեացիները՝ կեսօրից առաջ, և ենթադրում էին, որ հռոմեացիները չեն կարողանա սոված մարտնչել: Սկզբում երկու կողմն էլ միմյանց դեմ նետեր էին արձակում և արձակված նետերի տարափը, կարծես, մթափում էր երկիկնը: Երկու կողմից էլ շատեր էին ընկնում: Բարբարոսների նետերի տարափը շատ ավելի ուժեղ էր, որովհետև թշնամու թաքուն փոխարինաբար թարմ ուժեր էին մասնակցում մարտին: Հակառակ դրան, հռոմեացիները նրանց չէին զիջում և իրենց կողմից փչող բարենպաստ քամին չէր թողնում, որ թշնամիների նետերը նպատակին հասնեին: Եվ երբ երկու կողմերն էլ սպառնեցին իրենց բոլոր նետերը, դիմեցին նիզակներին և մարտն արդեն ստացավ ձեռնամարտի բնույթ: Հռոմեացիների ձախ թևը շատ էր հոգնել, որովհետև բազմաթիվ կաղիչքներ, որոնք Պիտյուլաբեստի հետ միասին մարտնչում էին հռոմեացիների այս թևի դեմ, անսպասելիորեն հարձակվան անցան, փախուստի մատնեցին թշնամիներին և, ուժգնությամբ հալածելով փախչողներին, շատերին կոտորեցին: Այդ տեսնելով՝ Մունիկլասն ու Ալգանը մեծ թափով հարձակվեցին նրան վրա: Ֆարասի գլխավորած 300 էրուկները ևս, բարձունքից անցնելով թշնամու թիկունքը, մեծ խիզախություններ ցուցաբերեցին մյուս պարսիկների ու հատկապես կաղիչքների դեմ: Վերջիններս, երբ տեսան, որ կողքից իրեն վրա են գալիս նաև Մունիկլասի մարդիկ, փախուստի դիմեցին: Փայլուն հաջողության պատճառն այն էր, որ հռոմեացիներին հաջողվեց միանալ իրար և դրա հետևանքով բազմաթիվ բարբարոսներ սպանվեցին: Եվ թևում գտնվողներից այդ կռվում սպանվեց 3.000-ից ոչ պակաս մարդ, իսկ մնացածները, հազիվ հասնելով իրեն զորաշարքին, փրկվեցին: Հռոմեացիները այլևս չէին հալածում փախուստի մատնված պարսիկներին և երկու կողմն էլ իրար դիմաց շարվեցին: Ահա այդպես վերջացավ այս ընդհարումը: Միջոցները գարտնի մի այլ բազմաթիվ զորք և այսպես կոչված «անմահներ»-ին ձախ թևն ուղարկեց: Բեյիսարիոսն ու Յերմոգենեսը, նկատելով նրանց, Մունիկլասի և Ալգանի 600 զինվորներին հրամայեցին գնալ դեպի աջ անկյունը, այնտեղ, ուր գտնվում էին Սիմանի և Ասկանի պարսիկները, իսկ նրանց թիկունքում էին կանգնեցին Բեյիսարիոսի բազմաթիվ զինվորներ: Բարեսմանասի գլխավորությամբ ձախ թևում գործող պարսիկներն «անմահներ»-ի հետ միասին վազբով հարձակվեցին իրենց դիմաց գտնվող հռոմեացիների վրա: Վերջիններս չդիմադրեցին և փախուստի դիմեցին, հենց այդ ժամանակ հռոմեացիները և բոլոր նրանք, ովքեր նրանց թիկունքում էին գտնվում, մեծ արագությամբ հետապնդեցին հալածողներին՝ կողքից հարվածելով բարբարոսներին: Նրանց զորքը, բաժանվելով երկու մասի, մեծ մասը մնաց աջ կողմում, իսկ ոմանք էլ՝ ձախ: Բարեսմանասի դրոշակակիրը պատահաբար այս վերջիններիս մեջ էր գտնվում, և Մունիկլասը հարձակվեց նրա վրա ու նիզակահար արեց: Պարսիկները, որոնք հալածելով առաջ էին ընկել, տեսնելով, թե ինչպիսի ծանր դրության մեջ ընկան, դադարեցրին հակառակորդի հետապնդումը, շուտ եկան և հարձակվեցին հռոմեացիների վրա, բայց այս անգամ արդեն երկու կողմից ենթարկվեցին թշնամիների հարվածին, որովհետև փախուստի դիմող հռոմեացիները, տեսնելով կատարվածը, նորից հարձակվան անցան: Մյուս պարսիկները ու «անմահներ»-ի գունդը, նկատելով խռնարկվող և գետին ընկնող դրոշակը, Բարեսմանասի գլխավորությամբ հարձակվեցին այնտեղի հռոմեացիների վրա: Հռոմեացիները դիմարդում էին: Մունիկլասն ամենից առաջ սպանեց Բարեսմանասին և ծիու ցած զորեց: Այդ բարբարոսներին շատ սարսափեցրեց, նրանք մոռացան արիության մասին և խառնիճադանց փախուստի դիմեցին: Հռոմեացիները, շրջապատելով նրանց, մի մասին, կոտորեցին՝ մոտ 5.000 մարդ: Այսպիսով, երկու բանակներն էլ տեղից շարժվեցին, պարսիկները նահանջի էին դիմում, իսկ հռոմեացիները՝ հալածում նրանց: Այս մարտում պարսիկների բանակում եղած հետևակայինները, զցելով վահանները, փախուստի էին դիմում, բայց, ընկնելով թշնամու ձեռքը անխնա կոտորվում էին: Հռոմեացիները, սակայն, երկար չհալածեցին թշնամուն: Բեյիսարիոսն ու Յերմոգենեսը թույլ չտվեցին զորքին ավելի առաջ գնալ, նրանք վախեցան, որ, անտեղի հալածելով պարսիկներին, վերջիններս ստիպված կլինեն վերադառնալ և իրենց փախուստի կնատնեն, նրանք գերադասում էին արդեն ձեռք բերած հաղթանակը վտանգի չենթարկել: Այդ օրվա մարտում ի վերջո, երկար ընդհատումից հետո, հռոմեացիներին հաջողվեց պարսիկներին պարտության մատնել: Ահա այսպես երկու կողմերն էլ բաժանվեցին իրարից: Պարսիկները այլևս չէին ուզում հռոմեացիների դեմ բազմաժամյա պայքար մղել: Այնուամենայնիվ երկու կողմից էլ տեղի ունեցան անակնկալ հարձակումներ, որոնց մեջ հռոմեացիները բազմիցս հաղթող դուրս եկան: Ահա այսպիսին էր պատերազմական վիճակը Միջագետքում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 13,14):

«Այդ ժամանակ՝ Լամպիդիանոսի և Օրեստեսի կոնսուլության ժամանակ, Պարսից երկիր ուղարկվեցին հռոմեացիների դեսպաններ Յերմոգենեսը և Ռուփոս ստրատելատը: Երբ նրանք եկան Դարա, որն անվանափոխվել էր Անաստասիապոլիս, պարսից արքա Կավադի (Պարսից թագավորության արքա Կավադ Ի-ին – Մ.Գ.) լուր ուղարկեցին: Արքան, սակայն, ուշացրեց նրանց ընդունելությունը և այդ ժամանակ նրանք գտնվում էին Դարայում՝ ստրատելատ Բեյիսարիոսի, Էզգաթոսների ու զորքի հետ: Երբ նրանք, սպասելով պատասխանի, հայտնվեցին Դարայի պատերից դուրս, պարսիկների առաջին Էզգաթոսը, որը մյուս Էզգաթոսների հետ գտնվում էր Նիսիբիսում, իմանալով, որ հռոմեացիները գտնվում են Դարայից դուրս, 70.000-անոց զորքով, բաժանելով այն երեք մասի, նետվեց նրանց վրա: Իմանալով այդ մասին՝ հռոմեացիների Էզգաթոսները շարժվեցին պարսիկների դեմ: Երբ պարսկական ու հռոմեական զորքերը հանդիպեցին ու մեծագույն ճակատամարտ տեղի ունեցավ, հռոմեացիները ոչնչացրեցին պարսիկներին ինչքան ուժ ունեին ու զուգվեցին նրանց դրոշը: Միջոցը և արքայազնը քիչ փախստականների հետ փրկվեցին Նիսիբիսում: Այդ ճակատամարտում խոցվեց պարսիկների Սազ անունով Էզգաթոսը, երբ հռոմեացիների դուրս ու Էզգաթոս Մունիկլան նրան մեծամարտի հանդիպեց: Ողջ երկիրը ծածկվեց դիակներով: Այս կերպ պարսիկների խենթության դեմ մեծագույն հաղթանակ չափվեց» (Ռովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 50):

«Պարսիկները հպարտանում, փքվում ու պարծենում էին: Իսկապես Միհրանն ու մարգալանները բանակ հավաքեցին, եկան Դարայի դեմ և տեղավորվեցին Ամնուդիոսի մոտակայքում՝ բոլորովին վստահ, որ կգրավեն քաղաքը, որովհետև մարտից հետո ռումների զորքերը պակասել էր: Նրանց այրուծին և հետևակը մոտեցան և եկան հարավային կողմն այն նպատակով, որ ճնշեն բոլոր կողմերից ու պաշարեն, սակայն ռումների զորքը կանգնեց նրանց դեմ և Տիրոջ օգնությամբ, որը թեև պատժում է, բայց չի թողնում, որ վերջնականապես կորչեն, Մունիկլա անունով մի հոն սպա, որ ապաստան էր գտել ռումների մոտ ու մկրտվել, ինչպես նաև մի Ռում տրիբուն՝ Սիմոնը, իրենց զինակիցների ու քսան մարդկանց հետ միասին մի քանի անգամ ողջ պարսկական բանակը հետ բերեցին քաղաքից, նրանք հանդգնաբար ու քաջաբար անցնում էին դաշտի մի կողմից մյուսը և իրենց նիզակներով աջ ու ձախ կոտորում մարդկանց: Նրանք վարժ էին սուր օգտագործելուց, նրանց աղաղակը բարձր էր ու ահագորու և նրանք այնպես սարսափելի էին երևում պարսիկներին, որ արանք վախից ընկնում էին նրանց առաջ: Նրանց առաջնորդներից երկուսը սպանվեցին, բացի այդ՝ ոչ քիչ բանակությամբ ծիավորներ ընկան ու նաև պայկեից էլ, որը պարսկական հետևակն էր, շատերը կոտորվեցին ու հետ բերվեցին քաղաքի արևելյան մասը իլիրիացիների կողմից, որոնց առաջնորդում էր Բուգեսը: Պարսիկները, երբ տեսան որ մահացածների թիվը շատ է, խորանարկությամբ շարժվեցին, լուր ուղարկեցին Սծբին ու խնդրեցին, որ ինչքան հնարավոր է շատ բեռ տանող կենդանիներ բերեն և անմիջապես գան Դարա, որպեսզի կարելի լինի շատ ավար տանել, սակայն, երբ շատ կենդանիներ բերեցին, դրանք նրանք բեռնավորեցին իրենց մեռյալների դիակներով ու ամոթով վերադարձան» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 3):

«8-րդ ինդիկտոնի մարտի 8-ին Անտիոք ժամանեցին Պարսկաստան ուղարկվածները՝ կոնսուլ և մագիստրոս Յերմոգենեսը, ինչպես նաև զորավար ու պատրիկ Ռուփիոսը: Գալով Դարա՝ նրանք իմաց տվեցին իրենց մասին պարսից արքային (Պարսից թագավորության արքա Կավադ Ի-ին – Մ.Գ.), որ նա ընդունի իրենց: Այն ընթացքում, երբ նրանք ապրում էին Դարայում, որտեղ քաղաքից ոչ հեռու ճամբար էր գտնվել Արևելքի զորավար Բեյիսարիոսը, ինչպես նաև հռոմեական մյուս զորավարները, Միհրանը՝ պարսկական զորքի գլխավոր առաջնորդը, արքայորդու և պարսկական այլ զորավարների հետ, որոնք Նիսիբիսի մոտ մեծ ուժեր էին կուտակել, 8-րդ ինդիկտոնի հունիս ամսին երեք առանձին ջոկատներով հարձակվեցին նրանց վրա: Հռոմեական առաջնորդները, զգուշացվելով այդ մասին, մագիստրոսի հետ միասին հիմնալի կարգով ելան պարսիկների դեմ և մեծ ու սարսափելի պարտություն կազմակերպեցին: Հռոմեացիները կոտորեցին ու ոչնչացրին պարսիկներին, ինչպես նաև գրավեցին նրանց գլխավոր դրոշը: Միհրանը, պարսից արքայորդին ու ևս բերը Նիսիբիս փախչելով փրկվեցին: Հռոմեացիները մեծ հաղթանակ տարան: Լսելով այդ մասին՝ պարսից արքան հրամայեց իրեն ներկայանալ միայն պատրիկ Ռուփիոսին կոմիտ Ալեքսանդրի հետ միասին:

Հառնելով նրա առաջ օգոստոս ամսին՝ նրանք երկար խորհրդակցեցին նրա հետ և ի վերջո, ամրագրելով խաղաղության պայմանները, հետ վերադարձան» (Թեովիանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Գործելով Բելիսարիոսի միջոցով, նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) հետ պահեց պարսիկներին հռոմեական տիրույթներ ներխուժելուց» (Զիզբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Բելիսարիոս պատրիկը սաստիկ հաղթեց պարսիկներին» (Հեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁶⁷ «Համենայն դեպս, պարսկական մնացած բանակը արշավեց ռումների Դարոբ և այն հրկիզեց» (Զաքարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 3):

¹⁰⁶⁸ «Կավատը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.) հռոմեացիներին ենթակա Հայաստանի վրա ուրիշ զորք ուղարկեց, որը բաղկացած էր պարսկահայերի և այլաների սահմանակի տուհիտներից: Այդ զորքին միացան նաև 3.000 հուններ, որոնք սաբերյուներ են կոչվում: Սրանք շատ մարտունակ ցեղ են: Ընդհանուր զորահրամանատարն էր պարսիկ զորավար Մերմերոսը: Հասնելով Թեոդոսուպոլիսից երեք օրվա հեռավորության, ճամբարեցին Պարսկահայաստանում և նախապատրաստվում էին ներխուժման: Հայաստանի զորավարն էր Դորոթեոսը, մի խելացի և պատերազմական մեծ փորձ ունեցող մարդ, իսկ Սիստատը՝ Բյուզանդիոնի զորավարը, Հայաստանի բոլոր զորքերի հրամանատարն էր: Նրանք, իմանալով, որ թշնամիները Պարսկահայաստանում գործ են կուտակում, անմիջապես ուղարկեցին երկու նիզակակիր, որպեսզի հետախուզեն, իմանան և տեղեկությունները հաղորդեն թշնամու ընդհանուր ուժի բանակի մասին: Այդ երկուսը եղան բարբարոսների ճամբարում և, ամեն ինչ ճշգրիտ իմանալով, հեռացան, սակայն Պերսապենիայի ճանապարհին մի գյուղում անսպասելիորեն հանդիպեցին թշնամի հոներին: Նրանցի մեկը՝ Դազարիսը, գերվեց, իսկ մյուսին հաջողվեց փախուստի դիմել և ամեն ինչ պատմել զորավարներին: Վերջիններս, ողջ զորքը մարտական վիճակի բերելով, հանկարծակի հարձակվեցին թշնամիների ճամբարի վրա, որոնք, անակնկալի սարսափած, այլևս չէի մտածում խիզախություն ցուցաբերելու մասին, և ամեն մեկը, ինչպես որ կարող էր, փախուստի էր դիմում: Հռոմեացիներն այստեղ շատերին կոտորեցին և, ավարտելով ճամբարը, վերադարձան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 15):

¹⁰⁶⁹ «Որոշ ժամանակ անց Մերմերոսը, ողջ զորքի գլուխն անցած, ներխուժեց հռոմեացիներին երկիրը և Սատալա բաղաթի մոտ հասավ թշնամիներին: Պարսիկներն այստեղ, բաղաթից 56 ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Օկտաբե գյուղում ճամբարեցին և հանգստանում էին: Սիստատը 1.000 հոգով թաքնվեց բլուրներից մեկի հետևում, ինչպիսիք շատերը շրջապատում են տափարակ վայրում գտնվող Սատալա բաղաթը, իսկ Դորոթեոսին հրամայեց մյուս զորքի հետ մնալ պարսիկ ներսում, որովհետև 30.000-ից ոչ պակաս թշնամիներին նրան կտք կազնով ուժով հարթավայրում դիմադրելը հնարավոր չէր: Հաջորդ օրը բարբարոսները մոտեցան պարսպին և ջանում էին որևէ կերպ պաշարել այն: Հանկարծ նրանք տեսան բարձունքից իրենց վրա իջնող Սիստատի զորքերին և, հնարավորություն չունենալով հաշվել նրան բանակը, բանգի ամառ էր, նրանք շատ փոշի էին բարձրացնում և պարսիկներին թվաց, որ շատ շատ են, հրաժարվեցին պաշարումից՝ շտապելով կենտրոնանալ մի փոքր վայրում: Հռոմեացիները, հասնելով նրանց, բաժանվեցին երկու մասի և հարձակվեցին պարսպից հեռացածների վրա: Երբ այդ տեսավ հռոմեական զորքը, սրտապնդվեց և, մեծ արագությամբ պարսպի դուռն հոսելով, շարժվեց հակառակորդի վրա, որը, երկու կողմից հարված ստանալով, փախուստի դիմեց: Ինչպես ասվեց, բարբարոսները բանակապես գերազանցում էին թշնամիներին և դրա շնորհիվ դեռևս դիմանում էին: Հանկարծ Ֆլորիանոս խնամիրոսը, որը հեծելազորի հրամանատարն էր, միտքով թշնամիների կենտրոնը, հափշտակեց նրանց զորահրամանատարի դիրքը և, այն գետին խոնարհեցնելով, հնարավորին չափ արագ հետ բաշվեց: Թեև նա, ընկնելով թշնամիների ձեռքը, խողովողվեց և տեղն ու տեղը սպանվեց, սակայն հռոմեացիների հաղթանակի պատճառը դարձավ, որովհետև թշնամիները, այլևս չտեսնելով իրենց դիրքը, խուճապի ու սարսափի մեջ ընկան, հետ նահանջեցին և, հասնելով իրենց ճամբարը հանդարտվեցին՝ մարտի դաշտում ունենալով բազմաթիվ զոհեր: Հաջորդ օրը նրանք մեկնեցին իրենց երկիրը, թեև նրանց ոչ-ոք չէր հալածում, որովհետև հռոմեական զորքերին բարբարոսների այսպես բազմաթիվ լրանց սեփական երկրում պարտության մատնել, այդ մասին ևս վերևում ասացի, մեծ բան էր թվում և խոսքի արժանի, ինչպես և այն, որ պարսիկները, մտնելով թշնամու երկիրը, անհաջողության մատնվեցին և, ավելի փոքրաբանակ զորքից պարտություն կրելով, հեռացան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 15):

¹⁰⁷⁰ «Այդ երկու ցեղերը՝ բլենիներն ու նոբատները, երկրպագում են հեթանոսական բոլոր աստվածներին, նաև Իսիսին ու Օսիրիսին, ոչ պակաս չափով և Պրիսպոսին: Բլենիները սովորություն ունեն մարդկանց զոհաբերել արևին: Ֆիլայի այդ սրբարանները բարբարոսների ձեռքում էին մինչև այն ժամանակները, երբ Դուստինիանոս կայսրը որոշեց բանդել դրանք: Ծագումով պարսկահայ Ներսեսը, որ ինչպես վերևում նշեցի, կամավոր կերպով հռոմեացիների կողմն էր անցել և նշանակվել այդ երկրի կայազորի հրամանատար, համաձայն կայսեր հրամանի ավերեց սրբարանները, քրոնիկն բանտարկեց, իսկ արձանները տեղափոխեց Բյուզանդիոն» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 19):

¹⁰⁷¹ «5-րդ տարում, երբ Բելիսարիոսը դուբս էր, ռումները ստիպված դադարեցին Թանուրիսի կառուցումը սահմանի վրա և ցանկացան բաղաթ կառուցել Մեթաբալան և այդ պատճառով Կավատը Կադիշացի Փազարին մի բանակով ուղարկեց և թույլ չտվեց, որ ռումները իրազործեն իրենց ցանկությունը և Մեթաբալի բլրի վրա եղած ճակատամարտում նրանց փախուստի մատնեց» (Զաքարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 5):

¹⁰⁷² «17/ Պարսնան սկզբին պարսից զորքը Ազարեթի գլխավորությամբ ներխուժեց հռոմեացիների երկիրը: Նրանք 15.000 էին, բոլորը հեծյալ: Նրան միացավ նաև Սակկիկ Ալամունդարոսը (Լախմյանների թագավորության արքա Սուռիդ I-ը – Մ.Ֆ.)՝ բազմաթիվ սարակինոսներից բաղկացած խմբի գլուխն անցած: Պարսիկների այս ներխուժումը սովորականի պես տեղի չունեցավ: Նրանք ոչ թե ներխուժեցին Միջագետք, ինչպես անցալով, այլ հնում Կոմմագենե, իսկ այժմ Եփրատեսիա կոչված երկիրը: Պարսիկները նախկինում ոչ մի անգամ, ինչքան մենք գիտենք, այդտեղից չէին արշավել հռոմեացիների վրա...: /18/ Կավատը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.) հավանություն տվեց սրա խորհրդին: Նա 15.000 մարդ ընտրեց, նրանց հրամանատար նշանակեց քաջ պատերազմող պարսիկ Ազարեթեսին և Ալամունդարոսին հրամայեց նրան ճանապարհ ցույց տալ: Անդրեստանում անցնելով Եփրատ գետը ինչ-որ անմարդաբնակ վայրում՝ նրանք հանկարծակի և անսպասելիորեն ներխուժեցին Կոմմագենե կոչված երկիրը: Որքան մենք լսել ենք, կամ այլ ճանապարհով իմացել, առաջին անգամն էր, որ պարսիկներն այստեղից ներխուժում էին հռոմեացիների երկիրը և դա իր անակնկալ բնույթով բոլոր հռոմեացիներին ապշեցրեց » (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 17, 18):

¹⁰⁷³ «Նույն այդ ժամանակ պարսկական պատերազմի պատճառով Արևելք ուղարկվեց մագիստրոս Հերմոգենեսը, բանգի հռոմեացիների վասիլևսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) գիտեր, որ Հազարեթ անունով պարսիկների ստրատեգատը, իր հետ ունենալով արքայական դրոշը, պարսկական բանակով ներխուժեց և հռոմեացիներին երկիր, իսկ Ալամունդարոսը՝ սարակինոսյան արքայից (Լախմյանների թագավորության արքա Սուռիդ I-ը – Մ.Ֆ.), մեծ զորքով անցնելով Կիրլեսիոնի միջով, հայտնվել է Կալլիսիոնում՝ Օսրոենայի բաղաթում: Իմանալով այդ մասին՝ ստրատեգատ Բելիսարիոսը 8.000 մարդու հետ, որոնց թվում էր ֆիլարքոս Արեթասը (Փասալյանների թագավորության արքա Հարիաթ V-ը – Մ.Ֆ.) 5.000-անոց զորքով, մեկնեց դքսերին օգնության: Պարսիկները, ներխուժելով իրենց սարակինոսների հետ, գիշերը ճամբար գաղտնեցին Փալուկիոն ամրոցի մոտ, որի կողքով հոսում էր փոքրիկ մի գետ: Այնտեղ խրամ փորելով՝ նրանք վերջինիս դիմաց մեծ տարածության վրա երկաթյա փշեր ունեցող գնդեր ցրեցին՝ իրենց համար թողնելով մեկ ելք: Երբ Սուռիկա դուբսը 4.000 հոգով անցնում էր նրանց մոտով, նա նկատեց պարսիկներից ու սարակինոսներից ոմանց, որոնք թալանում էին շրջակայքը: Հետապնդելով սրանց՝ նա ջլերին սպանեց, իսկ մի բանիսին էլ գերի վերցրեց: Հարցաքննելով սրանց՝ նա պարզեց պարսիկների մտադրությունը: Հռոմեացիների մագիստրոսը, գալով Հիերոպոլիս և իմանալով, որ պարսիկները ճամբարել են հռոմեական հողում, մեկնեց Բարբալիսիոս բաղաթ ստրատեգոս Բելիսարիոսի մետ, որը Էքզարքոսներ Ստեփանոսի և Սաբանիոսի, ինչպես նաև դուբս Սուռիկայի ու 4.000 հոգու հետ գտնվում էր պարսիկներից ոչ հեռու» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 60):

¹⁰⁷⁴ «Քանի որ Բելիսարիոսը զայրանում էր Սուռիկայի վրա, որ սա ինքնակամ կերպով հարձակվել է պարսկական բանակի վրա, մագիստրոսը շտապեց հաշտեցնել նրանց՝ համոզելով դուբս զալ պարսիկների դեմ: Երբ պարսիկներն ու սարակինոսները շրջապատեցին մի գյուղ, որը կոչվում էր Բեսալեսիոն, Բատոնում, ինչպես նաև շրջակա բաղաթներում փայտա մեքենաներ կառուցելով ու թունել փորելով փլեցին Փալուկիոնի պարիսպը և, ներս տնկելով, սպանեցին ներսում գտնվողներին ու գերիներ վերցրին: Գերկանացիները անակնկալ հարձակումներ՝ նրանք գրավեցին նաև այլ վայրեր: Անտիոքցիները, լսելով այդ մասին, փախան Անտիոքի ծովափ, իսկ հռոմեացիների ստրատեգոսները հրամայեցին յուրաքանչյուրին պատրաստ լինել պարսիկների հետ ընդիարմանը, բանի որ վերջիններս հայտարարել էին, որ պատերազմ են սկսում» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 60):

¹⁰⁷⁵ «Երբ այդ մասին լսեց Բելիսարիոսը, սկզբում չհավատաց, բայց հետո որոշեց շտապ կարգով օգնությանը հասնել: Յուրաքանչյուր բաղաթում նա թողեց բավարար կայազոր, որպեսզի, երբ Կավատը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.) այլ զորքով այնտեղ հասնի, անպաշտպան չգտնի Միջագետքի բնակավայրերը, իսկ ինքը մնացած գործնառաժ մեծ արագությամբ անցավ Եփրատ գետը և առաջ շարժվեց թշնամուն դիմադրելու համար: Հռոմեացիների բանակը բաղկացած էր մոտ 25.000 հետևակ և հեծյալ զինվորներից, որոնցի 2.000-ից ոչ պակասը

խափարացիներ էին: Դեծյալների բոլոր հրամանատարները նրանցից էին, ովքեր նախկինում մասնակցել էին պարսիկների և Միդանեսի դեմ Դարայի ճակատամարտին, իսկ հետևակին գլխավորում էր Դուստիկիանոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստիկիանոս Ի-ի – Մ.Ֆ.**) թիկնապահներից մեկը՝ Պետրոս անունով: Խափարացիներին առաջնորդում էին Լոնգինոսն ու Ստեֆանակիոսը: Այստեղ եկավ նաև Արեթասը (**Վասանյանների թագավորության արքա Յարիայա Վ-ը – Մ.Ֆ.**)՝ սարավիճակների գործը: Դեռևս որ հասան Զալկիս բաղաբը, ճամբար դրեցին, որովհետև իմացան, որ թշնամիները գտնվում են Զալկիսից 110 ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Գաբրիելոն վայրում: Ավանտյարտն (**Լախյանների թագավորության արքա Մունդի Ի-ը – Մ.Ֆ.**) ու Ագարեթեն, իմանալով այդ մասին և վախենալով վտանգից, առաջ ջնջացան, այլ որոշեցին իրեն երկիրը վերադառնալ: Նրանք նահանջում էին՝ ձախ կողմում ունենալով Եփրատ գետը, իսկ հռոմեացիների գործը հետևում էր նրանց և այն վայրում, ուր գիշերում էին բարբարոսները, հաջորդ գիշերը հռոմեացիներն էին անցկացնում: Բելիսարիոսը դիտմամբ թույլ չէր տալիս, որ գորթն ավելի առաջ անցնի, որովհետև չէր ուզում թշնամու հետ մարտի բռնվել: Նա բավարարված էր, որ պարսիկներն ու Ավանտյարտը, որոնք ներխուժել էին հռոմեացիների երկիրը, այժմ ձեռնուհանդիպում էին իրենց սահմանները: Այդ առթիվ և հրամանատարները, և զինվորները գաղտնի հայտնում էին Բելիսարիոսին, բայց ոչ-ոք չէր համարձակվում բացահայտ նրան կշտամբել: Ի վերջո՝ պարսիկները ճամբարեցին Եփրատի ափին՝ Կալլինիկոն բաղաբի դիմաց: Հռոմեական երկրից հեռանալու համար նրանք պետք է շարժվեին անմարդաբնակ վայրի միջով, սակայն մտադիր չէին նախկինի պես գետի ափով գնալ: Հռոմեացիները գիշերեցին Սուրոն բաղաբում, և ապա շարժվելով, հասան արդեն նահանջի նախապատրաստություններ տեսնող թշնամիներին: Հաջորդ օրը զատիկ էր, որը քրիստոնյաները բոլոր տոներից շատ են հարգում: Այդ տոնի նախօրյակին չեն ուտում և չեն խմում, պատ են պահում ոչ միայն ցերեկը, այլ՝ մինչև ուշ գիշեր: Բելիսարիոսը, տեսնելով, որ բոլորը վառվում են թշնամիների վրա հարձակվելու ցանկությամբ և ուզենալով հետ կանգնեցնել նրանց այդ մտքից, նույն կարծիքին էր նաև Դեոմոգենեսը, որին կայսրը դեսպանության էր ուղարկել, բոլոր ներկաներին հավաքեց ու ասաց այսպես: «Ո՛ր եք շտապում, ով հռոմեացիներ, կամ ինչն է դրոշմում ձեզ աննպատակ վտանգի ենթարկվել: Մարդիկ կատարյալ հաղթանակ են համարում թշնամու կողմից ոչ մի վնաս չկրելը, մի բան, որ ներքև դեպքում բախտը, նաև վախը, որ մենք ներշնչեցինք հակառակորդին, ընձեռել է մեզ: Արդ, նախընտրելի է ձեր թշնամիները տակա հաջողությունից, բան թե ձեռքին բան չունելուց հետո փնտրել այն: Պարսիկները մեծ հույսերով արշավեցին հռոմեացիների վրա, իսկ այժմ լրիվ հուսախաբ եղած փախուստի են դիմում, եթե դուք նրանց ստիպեք ականա հրաժարվել նահանգի մասին իրենց մտադրությունից, ստիպված կլինեն նաև կռվի բռնվել մեզ հետ և նույնիսկ հաղթանակի դեպքում մենք ոչինչ ավելի ձեռք չենք բերի, որովհետև ի՞նչ կշտանալուք ունի նահանգորդին փախուստի մատնելու: Բացառված չի, իհարկե, որ մեր հաշիվները միայն դուրս գան և զրկվենք նաև ձեռք բերած հաղթանակից: Այդ դեպքում հաղթանակը մեզանի խլած են լինում ոչ թե թշնամիները, այլ, ընդհակառակը, մենք ինքներս ենք տված լինում նրան այն և, կայսեր երկիրը բոլորովին անապառախ թողնելով, ստիպված կլինեք այն էլ տալու թշնամիներին: Դուք պետք է հիշեք, որ աստված միշտ սիրով է օգնում մարդկանց իրենցից անկախ և ոչ իրենց կամքով առաջացած դժբախտությունները ժամանակ: Թշնամիները, փախչելու տեղ չունենալով, իրենց կամքից անկախ բաջաբար կռվելու են, իսկ մեր հարձակման համար բազմաթիվ խոչընդոտներ կան, շատեր նստել են ելել, իսկ բոլորն էլ տված ենք, էլ չեն ասում, որ մեր մի մասը մինչև հիմա տեղ չի հասել»: Բելիսարիոսն ահա այսբանն ասաց: Հորթն արդեն նրան նախատում էր ոչ թե լռակյաց ու թաքուն, այլ՝ բացահայտ և աղաղակ բարձրացնելով, նրան անվանում էին թուլամորթ, բուն թափը կոտորող: Հինվորների հետ միասին նույն միայն էին թույլ տալիս նաև հրամանատարներից ոմանք, այդ կերպ ուզենալով ընդգծել իրենց բաջությունը: Բելիսարիոսն ապաց էր նրանց անամոթության վրա, փոխեց իր մտադրությունը և հրամայեց մարտաշարք կազմել ու շարժվել թշնամիների վրա: Նա ասաց նաև, որ նախապես ինքը չգիտեր նրանց կռվելու ցանկության մասին, իսկ այժմ տեսնում է, որ խիզախորեն և մեծ հույսերով շարժվում են թշնամիների վրա: Հորթը նա շարեց որչ ճակատով հետևյալ կերպ՝ ձախ գետահայաց թևում նա տեղադրեց որչ հետևակը, իսկ աջ կողմում, որը զանդառի էր՝ Արեթասին և նրա բոլոր սարավիճակներին, ինքն էլ հեծյալների հետ կանգնեց կենտրոնում: Ահա այսպես վարվեցին հռոմեացիները, իսկ Ագարեթեսը, երբ տեսավ, որ թշնամիները ճակատել են, այսպես սրտապնդեց պարսիկներին: «Դուք պարսիկ եք և առաքինությունը երբեք չեք փոխի կյանքի հետ, եթե և որևէ մեկը ձեզ առաջարկի այդ երկրպիսի միջև ընտրություն կատարել: Այդ հարցում ոչ-ոք չի հակաձայն: Ես կապեմք ձեր և նրանց միջև, որ եթե նույնիսկ ցանկանաք էլ, դուք չեք կարող այլ ընտրություն կատարել: Վտանգից խուսափողը անպատկության մեջ կապրի, որովհետև ցանկանում է նա այդ թե ոչ, առաքինության փոխարեն նախընտրում է անկողով կյանքը, իսկ եթե պետք է մեռնել, ապա ավելի լավ է փառքով մեռնել թշնամու ձեռքով, բան թե խայտառակ պատուի ենթարկվել արքայի կողմից: Մեծ հիմարություն կլինեք խայտառակության փոխարեն առաքինությունը չնախընտրելը: Դուք պետք է մտքում ունենաք ոչ միայն թշնամիներին, այլև ձեր տիրոջը և դրանից հետո միայն այս մարտին դուրս գանք»: Ագարեթեսը այդպես սրտապնդեց և հակառակորդի դիմաց կանգնեցրեց զորաշարքը: Աջ կողմում էին գտնվում պարսիկները, իսկ ձախում՝ սարավիճակները: Կռիվն իսկույն սկսվեց: Մարտը շատ կատաղի էր, ոմանք, իրար մոտենալով, կատարում էին մեծ բաջագործություններ, երկու կողմերն էլ անընդհատ նետեր էին արձակում և շատերն էին սպանվում, սակայն նետերի հարվածներից առավելապես տուժում էին պարսիկները: Նրանք, ճիշտ է, ավելի հաճախ էին նետեր արձակում, բանի նրանք գրեթե բոլորը նետածիգներ են և բոլոր ժողովուրդներից շատ են պարսպալու նետածգությանը, սակայն նրանց սլաքները նետվում էին ոչ լավ ձգված աղեղներից և, այդպես էլ բախվելով հռոմեացի զինվորի գրահին, սաղավարտին կամ վահանին, ջարդվում էին ու չէին կարողանում վնաս հասցնել: Հռոմեացիների արձակված նետերը բանակապես միշտ ավելի քիչ էին, բայց, որովհետև նետվում էին շատ ուժեղ ձգված աղեղներից, դեռ ավելին, պարսիկներից շատ ավելի ուժեղ մարդկանց կողմից, հանդիպած մարդուն հեշտությամբ վնասում էին, ոչ մի գրահ նրանց թափին դիմանալ չէր կարող: Օրվա երկու մասն էր անցել, բայց մարտի ելը դեռ անորոշ էր: Այն ժամանակ պարսից բանակի լավագույն զինվորների որոշեցին հարձակվել թշնամու աջ թևի վրա, որտեղ Արեթասն ու սարավիճակներն էին կանգնած: Վերջիններիս զորաշարքը բաժանվեց երկու մասի և նույնիսկ կասկած առաջացավ, թե նրանք դավաճանեցի հռոմեացիներին հոգուտ պարսիկների, որովհետև, հարձակվողներին ոչ մի դիմադրություն չցուցաբերելով, բոլորն էլ իսկույն փախուստի դիմեցին: Այսպիսով՝ պարսիկները, ճեղք առաջացնելով հակառակորդի ճակատի մեջ, անմիջապես անցան հռոմեական հեծելազորի թիկունքը: Հռոմեացիները և ճանապարհից, և լարված մարտից արդեն հոգնել էին, բացի դրանից, բոլորն էլ մինչև այդ ժամանակ պատ էին պահում, և, երկու կողմից նեղվելով թշնամուց, այլևս ի վիճակի չէին դիմադրելու: Շատերը փախուստի դիմեցին և անցան մոտակա գետի կղզիները, բայց ոմանք էլ, մարտի դաշտում մնալով, հոյակապ բաջագործություններ կատարեցին: Նրանց թվում էր և Ակակոսը, որը պարսիկ բազմաթիվ մեծամեծներ սպանեց, բայց շատ չանցած ինքը ևս սրախողովող եղավ ու ընկավ՝ մեծ տպավորություն գործելով թշնամիների վրա: Նրա հետ այդ մարտում բաջաբար ընկան ևս 800 զինվորներ, նաև գրեթե բոլոր խավարիկներն իրենց հրամանատարների հետ միասին, չհամարձակվելով թշնամիների դեմ գնալ բարձրացնել, որովհետև պատերազմական գործողություններում բոլորովին անփորձ էին: Երկրագործությունը նոր թողած՝ նրանք ենթարկվեցին պատերազմի վտանգին: Թեև նրանց համար դա անձանդ զբաղմունք էր և պատերազմից զարդափար չունեին, բայց հենց իրենք էին, որ նախապես մարտի էին ձգտում և վախկոտության մեջ մեղադրում Բելիսարիոսին: Սակայն նրանցից ոչ բոլորն էին խավարացիներ, մասամբ լիկոնիացիներ էին: Բելիսարիոսը փոքր զորամասով մնում էր տեղում և եղած զինվորների օգնությամբ հետ մղում թշնամիների, բանի դեռ Ակակոսի զինվորները դիմադրում էին, բայց երբ մի մասն սպանվեց, իսկ մյուսը ինչպես կարողացավ փախուստի դիմեց, ինքը ևս, իր մարդկանց հետ փախչելով, եկավ՝ Պետրոսի գլխավորությամբ հետևակ զորամասը, որը, թեև մեծաքանակ չէր, նրանցից շատերը փախել էին, այնուամենայնիվ շարունակում էր կռվել: Այնտեղ նա իջավ ձիուց, հրամայեց իր բոլոր մարդկանց նույնն անել և մնացածների հետ հետիոտն կռվել: Պարսիկներից նրանք, ովքեր հալածում էին փախստականներին, հեռու չգնացին, անմիջապես հետ վերադարձան և մնացածների հետ հարձակվեցին հետևակի և Բելիսարիոսի վրա: Վերջիններս թիկունքով կանգնեցին դեպի գետը, որպեսզի թշնամիները չկարողանան իրեն շրջապատել, և դիմադրում էին հարձակվողներին: Մարտը նորից կատաղի բնույթ ստացավ, թեև ուժերը հավասար չէին, որովհետև, իրենք հետևակ և թվով շատ քիչ լինելով, կռվում էին պարսիկների որչ հեծելազորի դեմ, բայց թշնամիները չէին կարողանում նրանց ոչ փախուստի, ոչ էլ պարտության մատնել: Հռոմեացիները, իրար մոտ կուտակվելով, պաշտպանվում էին վահաններով և շատ ավելի դիպուկ հարվածում պարսիկներին, բան թե նրանցից հարվածներ ստանում: Բարբարոսները, բազմիցս հետ մղվելով, նորից հարձակվում էին նրանց վրա հակառակորդի շարքերում շփոթություն առաջացնելու և նրան ցրելու նպատակով, բայց, անհաջողության մատնվելով, նորից էին նահանջում, որովհետև վահանների աղմուկից նրան ձիերը ծառս էին լինում և հեծյալների հետ խուճապի մատնվում: Այսպիսին էր դրությունը երկու կողմերի համար էլ, մինչև օրը մթնեց: Երբ արդեն գիշեր էր, պարսիկները շարժվեցին դեպի ճամբարը, իսկ Բելիսարիոսը, ձեռք բերելով մի բեռնատար նավակ, փոքրաթիվ մարդկանց հետ անցավ գետի կղզին: Մնացած հռոմեացիներն էլ այնտեղ հասան լողալով: Հաջորդ օրը հռոմեացիները փոխարկվեցին Կալլինիկոն բաղաբի ժամանած բեռնատար նավակներով, իսկ պարսիկները, դիակապտությամբ զբաղվելու հետո, շարժվեցին դեպի իրենց երկիրը, նրանց սպանվածները թվով ավելի քիչ էին, բան թշնամիներինը: Ագարեթեսը, երբ գործով հասավ Պարսկաստան, հակառակ մարտում ունեցած իր հաջողության, հանդիպեց Կալկատի (**Պարսից թագավորության արքա Կալատ Ի-ի – Մ.Ֆ.**) մեծ ապերախտության: Դրա պատճառը հետևյալն էր: Պարսիկները թշնամիների վրա արշավելուց առաջ կատարում են մի արարողություն: Արքան նստում է գահին, իսկ նրա մոտ դնում են զամբուլներ: Այնտեղ ներկա և լինում են նաև այն գորավարը, որը գորթի զուլխն անցած պետք է նրան առաջնորդի հակառակորդի դեմ: Հորթը մեկ առ մեկ անցնում էր արքայի առջևից և յուրաքանչյուր զինվոր զավթյալներից մեջ է գցում մեկական նետ: Չամբուլներն այնուհետև արքայի կնիքով կնքվում ու պահվում են, և, երբ գորթը վերադառնում է Պարսկաստան, յուրաքանչյուր զինվոր վերցնում է զամբուլի միջից մեկական նետ: Մնացած նետերը հաշվում են այդ գործի համար նշանակված մարդիկ և

հաղորդում արքային չվերադարձած զինվորների թիվը, այդպիսով իմանում է, թե պատերազմում բանի մարդ է զոհվել: Պարսիկների մոտ այդ սովորությունը հնուց գոյություն ունի: Երբ Ազարեթսը անձնապես ներկայացավ արքային, Կավատը նրան հարցրեց, արդո՞ք նա եկել է հռոմեական որևէ բաղա՞ իրեն ենթարկած, որովհետև Ալամուդարոսի հետ նա պետք է արշավեր հռոմեացիների վրա Անտիոքն ավերելու նպատակով: Ազարեթսը պատասխանեց, որ ոչ մի բաղա՞ չի գրավել, բայց մարտում պարտության է մատնել հռոմեացիներին և Բելիսարիոսին: Կավատն այնուհետև հրամայեց, որ Ազարեթսի զորքն անցնի իր առջևից և յուրաքանչյուր զինվոր, ըստ սովորության, զամբուլի միջից վերցնի մեկական նետ: Եվ, որովհետև, զամբուլներում մնացին բազմաթիվ նետեր, արքան նախատեց Ազարեթսին այդպիսի հաղթանակի համար և նրան զրկեց պատվից: Ահա այսպիսի վախճան ունեցավ Ազարեթսի համար այդ հաղթանակը» (Պրովպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 18):

«Հռոմեացիների ստրատեգոսները հրամայեցին յուրայիններին պատրաստ լինել պարսիկների հետ ընդհարմանը, բանի որ վերջիններս հայտարարել էին, որ պատերազմ են սկսում: Դրան հակառակ, սակայն, ծանկնդով ավարդ, պարսիկները գիշերով փախան: Իմանալով այդ մասին՝ Բելիսարիոսը և հռոմեացիների էքզարքոսները հետապնդեցին և հասան նրանց: Պարսիկները կանգ առան, հետ դարձան և, ինչպես կարգն է ծամբար զարկելով Եփրատի այն կողմում, սկսեցին խորհրդակցել: Նույն կերպ և հռոմեացիների էքզարքոսները, հավաքելով զորքը, ծամբարեցին պարսիկների դիմաց՝ իրենց թիկունքում ունենալով Եփրատը: Բելիսարիոսը հրամայեց նավակները թողնել գետի բարձր ափին: Հարավային թևում ծամբար զարկեց Արեթուսը (**Գասանյանների թագավորության արքա Հարիաթ V-ը – Մ.3.**), իսապիլիացիների էքզարքոսներ Դորոթոսի և Մամանտիոսի հետ, իսկ հյուսիսայինում՝ Սունիկան և Սիման՝ իրենց զորքով: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ ապրիլի 19-ին՝ Չատկի շաբաթ օրը: Երբ պարսիկները նետվեցին Սունիկայի ու Սիմայի վրա, իսկ հռոմեացիները դուրս եկան թշնամու դեմ, այդ ժամանակ պարսիկները, զործի դնելով խաբեությունը, նետվեցին դեպի իրենց ծամբարը: Այստեղ պարսիկները միավորվեցին յուրայիններին և, հիշելով, որ հռոմեացիների թիկունքում գտնվում է Եփրատը, սարակինոսների հետ առաջ արժվեցին ու վերսկսեցին մարտը: Երկու կողմից էլ շատ մարդիկ ընկան, այդ թվում նաև պարսիկների խիստաբուս Անդրեասը և Ալամուդարոսի (**Լախիսյանների թագավորության արքա Սունդի II-ի – Մ.3.**) որդի Նասամանը: Հռոմեացիներից գերի վերցվեցին Աբր անունով դուբար, իսկ Ստեփանիկիոսը վիրավորվեց: Երբ զորքերն իրար եկան, Ասկանիոսը, նետվելով պարսիկների բազմության մեջ, նրանցից զոհվեց շրջապատված այն բանից հետո, երբ նրա ձին սայթաքեց դիակի վրա: Թրակիացիները, տեսնելով, որ իրենց էքզարքոսն ընկավ և դրոշը գրավեց պարսիկների կողմից, դիմեցին փախուստի, նրանց հետ նաև հռոմեացիների սարակինոսները, իսկ մյուսները շարունակեցին մարտնչել Արեթսի հետ: Որոշ մարդիկ մտածեցին, որ սարակինոսները փախուստի դիմեցին ակնհայտորեն իրենց ֆիլադելֆոսների դավաճանության պատճառով, իսկ իսապիլիացիները, որոնք կանգնած էին սարակինոսների կողքին, տեսնելով, որ սարակինոսները փախչում են, նետվեցին դեպի Եփրատը՝ մտածելով, թե ինչպես գետանցեն այն: Բելիսարիոսը, տեսնելով այն ամենը, ինչ տեղի ունեցավ, վերցրեց իր դրոշը, նստեց նավակը և, գետանցելով Եփրատը, մտավ Կալլինիկում: Նրան հետևեց զորքը: Եվ նավակներ նստածները, և գետանցը ձիերի վրա իրականացնել փորձողները գետը լցրին իրենց դիակներով, իսկ Սունիկան և Սիման, շարունակում էին մարտնչել պարսիկների դեմ: Այս երկու էքզարքոսները, մնալով մնացած զորքի հետ և իջնելով ձիերից, հետևակ վիճակում քաջաբար մարտնչում էին և, կռվելով խիզախաբար, ոչնչացրեցին շատ պարսիկներ: Նրանք չէին կարող հետապնդել փախչող պարսիկներին, սակայն, շրջապատելով նրանց երեք էքզարքոսներին, երկուսին սպանեցին, իսկ մեկին, Ամերոսի անունով մարտունակ մի մարդու, որի աջ ձեռքը Սունիկան հատեց, բռնեցին կենդանի ու շարունակեցին մարտնչել: Երբ իջավ երեկոն և պարսիկներին մոտ մեկ մղոն հետ մղեցին, հռոմեացիների էքզարքոսները զորքի հետ մտան Կալլինիկում: Հաջորդ օրը արեգակը ծագելուն պես նրանք դուրս եկան Կալլինիկումից ու զորքի և քաղաքացիների հետ գետանցեցին Եփրատն ու հանեցին սպանված պարսիկների գրահները» (Ռովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն», գիրք 18, գլուխ 60):

«Պարսիկները ռումների հարձակումներից ստացած մեծ վնասից իմաստնացան, և երբ նրանք քաղաքին մոտեցան, նրանց դեմ դուրս չեկան, այլ գնացին ռումների երկրի անապատային մասը՝ Եփրատի մոտ, այնտեղ տեղավորվեցին և իրենց սովորության համաձայն, փոս փորեցին: Բելիսարիոսը ռումների զորքի և տրիբունների զուլին անցած եկավ նրանց դեմ ճակատամարտելու և նրանց տեղ հասան Մեծ պահեի վերջին շաբաթը: Պարսիկներին թվում էր, որ իրենք բանակով քիչ են ու իրենց հրամանատար ասթաբիդը վախենում էր նրանցից, և իր հետ եղածներից, ուստի յուր ուղարկեց ռումներին, ասելով, որ խնդրում են հարգել տոնը և, ի հարգանս իր բանակում եղած քրիստոնյաների, և ի հարգանս նրանց, որ քրիստոնյաներ են: Եվ մինչ ստրատեգոս Բելիսարիոսը նկատի առավ այն ու պատրաստ էր համաձայնվելու, հրամանատարները շատ տրտնջացին, չհամաձայնվեցին և չուզեցին սպասել ու հարգել տոն օրը: Եվ նրանք ճակատամարտի գնացին շաբաթվա առաջին օրը, Բաղարջակերպ տոնի օրը, որը ցուրտ օր էր: Քամին փչում էր ռումների դեմքին և պարզվեց, որ իրենք թույլ են, նրանք հետ դարձան ու փախան պարսիկների հարձակումից: Շատերն ընկան Եփրատի մեջ և խեղդվեցին, ուրիշներն էլ սպանվեցին, բայց Բելիսարիոսը փախավ միջոցառում Բուզեսի քրոջ որդին գերի ընկավ: Բուզեսը հիվանդ վիճակում էր Ամիրում և ճակատամարտին չէր մասնակցում: Նա իր զորքին Դոմեստիոնոսի գլխավորությամբ ուղարկել էր Աբգարաշատ: Սա գնաց դեպի Պարսկաստան և դիպվածով վերադարձավ, և թե ինչպես պատահեց այն, հաջորդ գլխավոր կպատմեն» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ Բելիսարիոսին հրամայվեց, որպեսզի նա պատերազմի մեջ մտնի պարսիկների դեմ: Եվ ահա, երբ վրա հասավ Չատկի մեծ շաբաթը, պարսիկների զորավարը մարդ է ուղարկում Բելիսարիոսի մոտ, թե. «Եկեք հարգենք տոները հանուն նազարեթցիների, հրեաների և քրիստոնյաների, որ ինձ հետ են», սակայն ռումները չընդունեցին այդ առաջարկը: Եվ ահա առաջին օրվա լուսաբացին, հենց տոնի օրը, նրանք պատրաստվեցին պատերազմի: Դա մի ցուրտ օր էր, երբ քամին մտնում էր ուղիղ հռոմեացիների ուղիղները: Այս պատճառով, ահա, նրանք իրենց թույլ դրսևորեցին և փախան, ընդ որում նրանցից շատերը սպանվեցին, իսկ մնացածներից ոմանք էլ լցվեցին Եփրատը և խեղդվեցին» (Միթալե Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 21):

«Այս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.3.**) հրամայեց Բելիսարիոսին, որպեսզի նա պատերազմի մեջ մտնի պարսիկների դեմ: Եվ ահա, երբ վրա հասավ Չատկի մեծ շաբաթը, պարսիկների զորավարը մարդ է ուղարկում Բելիսարիոսի մոտ, թե. «Եկեք հարգենք տոները հանուն նազարեթցիների, հրեաների և քրիստոնյաների, որ ինձ հետ են», սակայն ռումները չընդունեցին այդ առաջարկը: Եվ ահա առաջին օրվա լուսաբացին, հենց տոնի օրը, նրանք պատրաստվեցին պատերազմի: Դա մի ցուրտ օր էր, երբ քամին մտնում էր ուղիղ հռոմեացիների ուղիղները: Այս պատճառով, ահա, նրանք իրենց թույլ դրսևորեցին և փախան, ընդ որում նրանցից շատերը սպանվեցին, իսկ մնացածներից ոմանք էլ լցվեցին Եփրատը և խեղդվեցին» (Բար-Յերեմե «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Այդ ժամանակներում Բալեսարիոս զորավարը մեծ զորքով ուղարկվեց Պարսկաստան և նա տեղ հասավ մեծի պահեի օրերին: Այդ ժամանակ ասաց Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ի – Մ.3.**), թե պատվեցեք Քրիստոսի տոնը հանուն ձեզ ու մեզ և մի կռվեք մեր դեմ, մինչև անցնի այս օրը, սակայն նրանք հանդգնորեն չստեցին այդ խոսքերը և արդյունքում հաղթվեցին ու ընկան պարսիկների ձեռքը, կոտորվեցին, ոմանք էլ գետատույզ եղան և սակավացան» (Իսահակ Արեթ «Ժամանակագրություն», գլուխ 15):

¹⁰⁷⁶ «Մագիստրոսը, իմանալով, թե ինչ է տեղի ունեցել ճակատամարտի ժամանակ, ամեն ինչի մասին հայտնեց վասիլևսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.3.**): Կարդալով հաղորդագրությունը՝ վասիլևսը նամակ գրեց Միտոսիին՝ արեգենտալների ստրատեգատին՝ հրամայելով մեկնել Արևելք օգնության հասնելու համար: Այս Միտոսն զրավեց նաև պարսկական հողերը: Անցնելով Հայաստանի լեռները՝ նա մտավ Սամուսատ: Նույն կերպ նաև Կոնստանտինոսին հրամայվեց գնալ Արևելք և իմանալ ճշմարտությունը ճակատամարտի մասին: Գալով Անտիոք՝ նա մեկնեց հռոմեացիների էքզարքոսների մոտ, բանի որ պարտավոր էր իմանալ ճշմարտությունը» (Ռովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 60):

¹⁰⁷⁷ «Հռոմեացիներին հայտնի դարձավ, որ պարսիկների էքզարքոսները պարսկական զորքով ու սարակինոսներով եկել են Օսրոենա՝ շրջապատելով Ալգերշատ անունով ամրոցը, որը կառուցել էր Աբգարը՝ Օսրոենա քաղաքի տուպարքը: Այնտեղ հիմնադրեց արյուսե պարիսպներ կային: Ներսում գտնվող պահակազորը, արձակելով նետեր, ոչնչացրեց հազարավոր պարսիկներ: Երբ նետերը սկսեցին չիտրվել, նրանք սպանվեցին շատ պարսիկների՝ օգտվելով պարսատիկներից: Դրա համար էլ պարսիկները, գտնվելով դժվարին իրավիճակում, օգտագործեցին տարաբնույթ մեքենաներ, փորեցին արյուսե պարիսպը և սկսեցին մտնել քաղաք: Պարսիկների վրա գտնվողները, իմանալով բարբարոսների կողմից իրականացված փորվածքի մասին, իջան պարիսպներից և սկսեցին սպանել ներխուժող պարսիկներին թերթով: Այն ժամանակ, երբ հռոմեացի զինվորները ուշադրությունը սևեռել էին փորվածքի վրա թշնամիները, վերցնելով աստիճանները, գիշերը մտնեցին պարսիկներ: Ներս խուժելով՝ նրանք գրավեցին ամրոցը, իսկ նրա բոլոր պաշտպաններին սպանեցին: Էջերը, որոնց հաջողվեց փախչել, հայտնեցին կատարվածի մասին: Չնայած այնտեղից՝ պարսիկները վերադարձան տուն» (Ռովիանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 61):

¹⁰⁷⁸ «Գազարը դրա համար Կավատի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ի – Մ.3.**) մոտ մեծ հեղինակություն ձեռք բերեց և նրան հանձնարարվեց, որ իր բանակով իսկի արևելյան սահմանն Արգանենի երկրամասում՝ Մեյաշայից մինչև Մայիերիսատ: Այս մարդը դատարկ խոսքերով շատ էր պարծենում ռումների դեմ և հայիոյում էր այնպես, ինչպես Սենեքերիսից (**Անտրեստանի թագավորության արքա Սինաբերից – Մ.3.**) ուղարկված Ռափսակը: Նա բերեց մոտ 700 զինված ծիսավոր և մի խումբ հետևակ, որը պետք է հետևից գնար՝ ավարդ հավաքելու համար: Նրանք անցան Տիգրիսը և եկան Ամիր գավառի Բեյթ Արեկայե շրջանը: 9-րդ տարվա ամռանը Մայիերիսատում դուբսն էր Բեսաս: Գազարի հետ էր

Հազվերտոր՝ բոլորի քրոջ որդին, որ որպես հարևան ծանոթ էր Բեյթ Ատկայեի շրջանին: Երբ Բեսսան այդ մասին լսեց, 500 ձիավորներով Մայփերկատեցի նրա դեմ դուրս եկավ, որն այդ ժամանակ 4 ասպարեզ հեռավորության վրա էր գտնվում: Նա նրան պատահեց Բեյթ Զայտունում, Տիգրիսի վրա ոչնչացրեց նրա բանակը և սպանեց Գազարին, իսկ Հազվերտուն էլ գերի վերցրեց ու բերեց Մայփերկատ: 10-րդ տարում տեղի ունեցած խաղաղությունից հետո այս մարդուն փոխանակեցին Դուստիդուսի հետ, որն, այսպիսով, վերադարձավ Պարսկաստանից...: Սակայն Բեսսա դուբը, որ Արզանենի սահմանը պաշտպանող Գազարին ու պարսկական այրուձիհուն ոչնչացրեց, մտավ Արզանեն երկրորդ, մեծ վնաս հասցրեց և, այնտեղից գերիներ վերցնելով, Մայփերկատ բերեց» (Չաբարիա Միդլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 5):

«Նույն այդ ժամանակ Հերմոգենները լուր ստացավ պարսիկների ու հռոմեացիների միջև տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին: Պարսիկների ստրատեգոսները, նպաստակ ունենալով գրավել Մարտիրոսպոլիսը, 6.000-անոց զորքով հարձակվեցին հռոմեացիների վրա: Նրանք ճամբարեցին Ամիդի շրջանի այսպես կոչված Նիմֆոս գետի մոտակայքում: Նրանց դեմ դուրս եկած հռոմեացիները չկարողացան նրանց հետ մղել, սակայն, երբ նրանք ընդհարվեցին երկրորդ անգամ, հռոմեացիները, ձևացրեցին, թե իբր փախուստի են դիմում: Նրանց հետևից վազող պարսիկները, մտածելով բացառապես միայն նրանց հետապնդելու մասին, խախտեցին սեփական մարտակարգը: Այդ ժամանակ հռոմեացիները, շուտ գալով, թրատեցին 2.000 պարսիկների և գերի վերցրին նրանց որոշ էքզարքասների՝ խլելով նրանց դրոշը: Երբ մարտում կենդանի մնացած պարսիկները, հետապնդվելով հռոմեացիներից, փորձեցին լողալով անցնել Նիմֆոս գետը, ամեն դեպքում զոհվեցին գետի հորձանուտում, իսկ հռոմեացիները վերադարձան Մարտիրոսպոլիս: Հռոմեացիները դուբը, բաղաթի առաջին դեմքերի հետ միասին դուրս գալով, սպանված պարսիկների վրայից հանեց գրահները, իսկ գերված էքզարքոսների վրա էլ նրանք պահակներ դրեցին» (Հովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 65):

¹⁰⁷⁹ «Նույն այդ ժամանակ Հայաստանի սրտատելատ Դորոթեոսը հռոմեացիներից կազմված ռազմական ցուլատով շարժվեց պարսիկների դեմ: Հաղթելով նրանց՝ նա դաժան կերպով կործանեց պարսիկներին և պարսկական հայերին» (Հովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 66):

¹⁰⁸⁰ «Դորոթեոսը գրավեց նաև շատ ոչ մեծ պարսկական բերդեր» (Հովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 66):

¹⁰⁸¹ «Դրանց թվում Դորոթեոսը վերցրեց նաև փոքրիկ մի բերդ, որը կանգնած էր սարի գագաթին: Վերև տանում էր մի արահետ, որով իջնելով, բնակիչները ջուր էին վերցնում կողքից հոսող գետակից: Պարսկական վաճառականները այստեղ թողնում էին իրենց ապրանքները, բանի որ տեղն անվտանգ էր: Այն բանից հետո, երբ Դորոթեոսն իմացավ այդ մասին, նա պաշարեց բերդը և պահակ կարգեց վերև տանող ճանապարհի վրա: Սովից տառապելով՝ ներսում գտնվող պարսիկները հանձնվեցին՝ պայմանավորվելով երդումներով ամրագրված հավաստագրումներով: Դորոթեոսը վասիլևս Հուստինիանոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ին – Մ.Ֆ.**) հաղորդեց այն մասին, թե ինչեր կա ամրոցում, և սա ուղարկեց կուլիկոլարիա Ներսեսին՝ վերցնելու այն ամենը, ինչ կար այնտեղ: Երբ Ներսեսը եկավ, բնակիչները ամեն ինչ հանձնեցին նրան» (Հովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 66):

¹⁰⁸² «Եփրատի ճակատամարտից անմիջապես հետո Հերմոգենները դեսպանության գնաց Կավատի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ, բայց, տեսնելով, որ նա շատ է գայլաջած հռոմեացիների դեմ, չփորձեց հաշտության բանակցություններ վարել, որի համար եկել էր, և հեռացավ, իսկ Բելիսարիոսին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) կանչեց Բյուզանդիոն, որից հետո, վաճառքների վրա արշավելու կապակցությամբ, ազատեց Նախկին պաշտոնից: Հուստինիանոս կայսրը կարգադրությամբ արևելք եկավ Սիստուսը, որպեսզի այն պաշտպանի: Այդ ժամանակ համարանգստի, Ասպետեղեսի և Մերմերոսի գլխավորությամբ պարսիկները մեծ զորքով նորից ներխուժեցին Միջագետք և, որովհետև ոչ-ոք չէր համարձակվում կռվի բռնվել նրանց հետ, պաշարեցին Մարտիրոսպոլիսը, որի պաշտպանությունը հանձնված էր Բուզեսին և Բեսասին: Մարտիրոսպոլիսը գտնվում է Սոֆանենե կոչված երկրում՝ Ամիդ բաղաթից 240 ասպարեզ դեպի հյուսիս: Նա Նիմֆոս գետի ափին է, որը սահմանագիծն է հռոմեացիների և պարսիկների երկրների միջև: Պարսիկները գրոհեցին պարսպի վրա, պաշարյալները սկզբում, թեև բացողյալք էին դիմարկում, բայց ակնհայտ էր, որ չեն կարողանա երկար դիմանալ: Պատկերը շատ խախտու էր և պարսիկները հեշտությամբ կարող էին այն գրավել: Բացի դրանից նրանք բավականաչափ պարեն չունեին, էլ չեն խոսում մեքենաների կամ պաշտպանվելու որևէ այլ միջոցների մասին: Սիստուսը և հռոմեացիների զորքը եկան Մարտիրոսպոլիսից 100 ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Ատտախաս վայրը, բայց առաջ ընթանալ չէին համարձակվում և հենց այդտեղ էլ ճամբարեցին: Նրանց հետ էր նաև Հերմոգենները, որ Բյուզանդիոնից էր գալիս կրկին որպես դեսպան: Այդտեղ, ահա, այսպիսի մի դեպք պատահեց: Եվ հռոմեացիների, և պարսիկների մոտ դեռևս հնուց ընդունված է պետական միջոցներով հետախույզներ պահել, որոնք, գաղտնի մուտք գործելով թշնամու երկիրը, հանգամանորեն հետախույզում են և, վերադառնալով, իրեն իմացածը հաղորդում իշխանավորներին: Հետախույզների մեծ մասը, բնական է, սիրով է ծառայում իր ցեղակիցներին, բայց ոմանք բացում են գաղտնիքը հակառակորդներին: Այն ժամանակ պարսիկների կողմից հռոմեացիների մոտ ուղարկված մի հետախույզ ներկայացավ և Հուստինիանոս կայսրը բարբարոսների խիսապատրաստությունների մասին զանազան ու բազմաթիվ տեղեկություններ հայտնեց: Նա ասաց, որ մասագետների ցեղերի մեկը, հռոմեացիներին վնասելու նպատակով, շտապում է դեպի պարսից երկիրը և, միանալով պարսից զորքին, շարժվելու է հռոմեացիների վրա: Կայսրը, լսելով այդ, առատորեն վարձատրեց նրան և, որովհետև վերջինիս հավատարմությունը ստուգված էր, համոզեց զնալ ու Մարտիրոսպոլիս բաղաթը պաշարող պարսից զորքին և բարբարոսներին հայտնել, թե մասագետները, հռոմեական կայսրից կաշառք ստանալով, որոշել են պարսիկների վրա արշավել: Նա այդպես էլ արեց: Հասնելով բարբարոսների ճամբարը, սա հանարանգեսին և մյուսներին հայտնեց, որ պարսիկներին թշնամի հոներին մի գործ շուտով ժամանելու է հռոմեացիներից մոտ: Նրանք, երբ լսեցին այդ, վախեցան և չգիտեին ինչպես վարվել...: Իրենց հերթին Մարտիրոսպոլիսի մոտ Սիստուսն ու Հերմոգենները երկյուղով էին լցված, որովհետև ի վիճակի չէին պաշտպանել վտանգի ենթարկված բաղաթը: Նրանք թշնամիների մոտ մի բանի հոգի ուղարկեցին, որոնք, ներկայանալով գորահրամանատարներին, ասացին. «Ղուբ չե՞ք տեսնում, որ իզուր տեղը խոչընդոտ եք դարձել և պարսից արքայի, և խաղաղության, և երկու պետությունների համար: Այդտեղ այստեղ են կայսրը կողմից ուղարկված դեսպանները, որոնք, գնալով պարսից արքայի մոտ, լուծելու են վիճելի հարցերը և հաշտություն են կնքելու նրա հետ: Այդ, ղուբ անհապաղ հեռացե՛ք հռոմեացիների երկրից և հնարավորություն տվե՛ք դեսպաններին գործելու այնպես, ինչպես որ երկու կողմերին էլ հարմար է: Մենք պատրաստ ենք այդ առթիվ ձեզ որպես պատանդ տալ երևելի ամրոցանք, որպեսզի գործը շուտ գլուխ գա»: Հռոմեացիների դեսպաններն այսբանն ասացին: Այն ժամանակ պարսիկների մոտ արքունիքից սուրիայացի էր եկել և հայտնել Կավատի մասին ու խոսքովի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի (531-579) – Մ.Ֆ.**) գահակալության, ինչպես և տեսողված անկայուն վիճակի մասին: Այդ պատճառով պարսից զորավարները ուրախությամբ ընդունեցին հռոմեացիների առաջարկները, որովհետև նրանք հոների արշավանքից էլ էին երկյուղ կրում: Հռոմեացիներն իսկույն որպես պատանդ տվեցին Մարտիրոսին և Սիստուսի թիկնապահներից Սենեկիոսին, իսկ պարսիկները, վերացնելով պաշարումը, անհապաղ հեռացան: Հոներն էլ, որոնք քիչ անց ներխուժեցին հռոմեացիների երկիրը, պարսից զորքն այնտեղ չգտնելով, կարճատև արշավանքի հետո իրենց երկիրը վերադարձան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 21):

«Պարսիկների էքզարքոսները տեղի ունեցած մասին հայտնեցին արքային (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ին – Մ.Ֆ.**): Նրա կողմից ուղարկված պարսկական զորքը մոտեցավ Մարտիրոսպոլիսին, բանի որ արքան հրամայել էր նրանց չվերադառնալ Պարսկաստան, բանի հետ չեն վերցրել այդ ամրոցը: Մոտենալով այդ վայրին՝ պարսիկները տեղավորվեցին ամրոցի մոտ: Հարձակվելով նրա վրա՝ նրանք փորվածքներ էին անում և, կառուցելով աստիճաններ, դնում էին դրանք պարսիկների վրա: Ու չնայած հետազայում նրանք նույնիսկ բարձր փայտյա աշտարակ էլ կառուցեցին, դա ևս որևէ կերպ նրանց չօգնեց, բանից պաշարյալների մեջ կար մի իմաստուն մարդ, որը խաթարեց պարսիկների մտադրությունները՝ ամրոցի ներսից ավելի բարձր աշտարակ կառուցելով: Երբ պարսիկները մարտնչում էին աշտարակի վրայից, որը գտնվում էր ամրոցից դուրս, իսկ հռոմեացիները հետ էին մղում նրան աշտարակի վրայից, որը կառուցվել էր ամրոցի ներսում, այդ ժամանակ մեքենայով նետվեց մի գետնու, որը բառնեց պարսիկների բոլոր կառույցները՝ միաժամանակ նաև շատ մարդկանց ոչնչացնելով: Երբ մնացած պարսիկները, տեսնելով կատարվածը ու նման կորուստներ կրելով լսեցին, թե հռոմեական ստրատելատ Սիստուսն աշտարակ է ամրոցի ներսում գտնվողներին օգնության, նրանք նահանջեցին՝ վախենալով հայտնվել շրջապատման մեջ: Կասիլևս Հուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.**), իմանալով այդ ամենի մասին, արգելեց իր դեսպաններին առանց նոր հրահանգի գնալ Պարսկաստան և նրանք նվերների հետ միասին մնացին հռոմեական հողում» (Հովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 66):

«Արզանեն երկրի գյուղերը պարսկական արքունիքի սեփականությունն էին և բնակիչներից գանձված գլխահարկից ոչ քիչ գումար էր հավաքվում արքունական գանձարանն ու բոլորի ապարանքը, որը նշանակված էր լիքում այնտեղ որպես արքայի եպարքոս: Ինչպես վերևում պատմեցինք, այս երկրամասին Բեսսա դուբը մեծ վնաս պատճառեց, բոլորի քրոջ որդուն գերի վերցրեց և պահեց Մայփերկատում: Կավատ արքան (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.**) շատ տխրեց, երբ բոլորից լսեց երկրի անապատման մասին, միևնույն նույն Դորոթեոսը, Արզանենի վաճառումն անկարելի դարձնելու համար, ամեն խորամանկություն և ուժ գործադրեց, որպեսզի տիրեր Մայփերկատին, որովհետև գիտեր, որ այն ռումների բանակի համար ծառայում էր որպես դարան և որպես ապաստարան: Այսպիսով, պարսկական զորքից առանձնացվեց մի բանակ, իսկ Միհրազդիդին էլ ուղարկվեց, որ մեծ թվով հոներ վարձի և օգնություն ցույց տա: Նրանք եկան ու 10-րդ տարվա սկզբին հավաքվեցին

Մայիսի 1-ին 1992 թվականի առաջ: Նրանք բաղադրել են խանութները և փոխել փողոցները, ջրի պատրաստեցին և, պարսպի վրա անցրել բացելով, շատ նեղեցին նրանց: Բուզնի ռուսների գործի բանակը բաղադրում էր չոր և ճակատամարտում պարսկական շատ զորքեր հետ մղեցին: Զաղաթի Նոնո եպիսկոպոսը վախճանվեց, իսկ Բելիսարիոսը կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ից - Մ.Ֆ.) մեղավոր ճանաչվեց Թանսուրիսում և Եփրատում պարսիկների կողմից ռուսների բանակի ոչնչացման կապակցությամբ, ինչի արդյունքում հեռացվեց իր պաշտոնից: Նա գնաց կայսրի մոտ, իսկ Պարսիքում նրան փոխարինեց Կոնստանդինը: Սա ռուսների մեծ բանակ հավաքեց, որին միացավ Միտոստ տարածքն ու արաբների թագավոր Բար Գաբալան (Պարսկական թագավորության արքա Պարսա Բեն Արաբիան (528-540) - Մ.Ֆ.): 10-րդ տարվա Թեոֆիլի ամսին նրանք հասան Ամիր: Անաստասիայից ճգնաժամը Յուստինիանոսը՝ պատկառելի նկարագրով մի մարդ, որ առաջնորդ էր ընտրվել, նրանց ընկերացավ: Երբ Մայիսի 1-ին գնացին, որովհետև այն հյուսիսային շրջանում էր գտնվում, ձմեռը վրա հասավ, ցուրտ էր և պարսիկներին արդեն խանգարում էին անձրևն ու ցեղը, դրանք դժվարություններ էին ստեղծում և, բացի այդ, նրանք վախճանում էին նաև ռուսների բանակի մեծությունը: Մինչ նրանք այնտեղ էին, մահացավ նաև նրանց Կավատ արքան և նրանք դաշինք կնքեցին ռուսների հետ՝ բաղադրեց հեռանալու համար» (Չաբարիա Միտոստացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 6):

«Յուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ի - Մ.Ֆ.) երրորդ տարում պարսիկներն ու հոները կրկին ելան ու պաշարեցին Մայիսիսիկը, սակայն չկարողացան գրավել այն, իսկ երբ լուր ստացան, որ Կավատ արքան (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը - Մ.Ֆ.) մահացել է, ողջ շրջակայքն ասպատակելով վերադարձան իրենց տեղերը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 15):

«Յուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ի - Մ.Ֆ.) երրորդ տարում պարսիկներն ու հոները ելան ու պաշարեցին Մայիսիսիկը, սակայն չկարողացան գրավել այն, իսկ հետո, երբ լուր ստացան, որ Կավատ արքան մահացել է, թողեցին այդ գործը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն» գիրք 9, գլուխ 21):

«843 թ-ի Իլուլ ամսին պատրիարք Ռուֆինը խաղաղություն է կնքում պարսիկների և ռուսների միջև: Այդ խաղաղությունը ձգվում է մինչև 851 թ-ը» (Ամանուն Եդեսիացի «Տարեգրություն»):

¹⁰⁸³ «7-րդ ինդիկտիոնի հունիս ամսին, երբ ժողովրդական ապստամբություն սկսվեց ու տեղի ունեցան սամարիացիների ու հրեաների ընդհարումները քրիստոնյաների հետ, Սյուրբապուլի շատ վայրեր այրվեցին այդ սամարիացիների կողմից: Լսելով դա՝ վասիլևսը գալարացավ Բասսաս արխոնտի վրա և, պաշտոնազրկելով նրան, նույն այդ երկրում գլխատեց: Սամարիացիները, իմանալով այն մասին, որ վասիլևսը գալարացել է իրենց վրա, գրավեցին իշխանությունը և թագավոր հռչակեցին ավագանի Յուստինիանոսը: Նրանք այդպիսի շատ պաշարվեցին ու եկեղեցիներ և սպանեցին շատ քրիստոնյաների: Յուստինիանոսը շատ սամարիացիների հետ եկավ Նեապոլիս՝ ձիարշավարանում մրցույթը դիտելու: Առաջին իսկ արշավին հաղթեց Նիկիա անունով քրիստոնյա ուն արշավորդ: Նեապոլիսում այլ արշավորդներ էլ կային՝ սամարիացիներ ու հրեաներ, որոնց հաղթեց այդ Նիկիան: Երբ նա պարզեց համար եկավ բռնակալի մոտ, Յուստինիանոսը հարցրեց նրան, թե ինչ հավատքի է նա: Իմանալով, որ սա քրիստոնյա է, որ նա առաջին ճակատամարտում հույս ունի, որ քրիստոնյաները արագ հաղթանակի կհասնեն, ինչպես և տեղի ունեցավ, Յուստինիանոսն անմիջապես հրամայեց հենց ձիարշավարանում էլ գլխատել այդ արշավորդին: Ոչ պատշաճ կերպով վարվեց նա նաև այդ բաղադրեց եպիսկոպոսի հետ: Իմանալով դա՝ Պարսիսի արխոնտները և Թեոֆիլ Կոնստանդինը անմիջապես բռնակալի հանդեպության մասին հայտնեցին վասիլևսին Յուստինիանոսին, որից հետո դուքսը, վերցնելով իր հետ Պարսիսի ֆիլարքոսին (Գասանյանների թագավորության արքա Յարիաթ V-ին - Մ.Ֆ.), մեծ զորքով նետվեց Յուստինիանոսի ընդառաջ: Սամարիացի Յուստինիանոսը, իմանալով այդ մասին, փախավ Նեապոլիսից: Ղուքսն ու նրա զորքը հետապնդեցին նրան ու նրանց միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Շատ սամարիացիների դուքսը թորատեց ու բռնեց հենց իրեն՝ սամարիացի Յուստինիանոսին, բանի որ Աստված երեսը շուռ էր տվել նրանից: Գլխատելով նրան՝ դուքս այն փառապատկան հետ ուղարկեց վասիլևսին Յուստինիանոսին: Կարճ ժամանակ անց այն բանից հետո, երբ վասիլևսին հայտնի դարձավ սամարիացիների բռնակալության մասին, Կոնստանդինոպոլիս եկավ արխոնտների հաղորդումն ու բռնակալի գլուխը, իսկ սամարիացիների կողմից էլ ընկան 20.000 հոգի: Որոշ սամարիացիների փախչան Արաբիայից կոչվող լեռը, մյուսները՝ Տրապիզոն, այսպես կոչված Երկաթյա լեռը: Ֆիլարքոսը՝ հռոմեացիների սարակինոսը, որպես ավար նրանցից վերցրեց 20.000 պատանիներ ու աղջիկներ, որոնց վաճառեց պարսկական ու հնդկական կողմերում: Վասիլևսը, իմանալով, որ իշխանությանը տեղ դառնալու պես Պարսիսի շատ ազգայններ սամարիացիները այրել են, Պարսիսի դքսի վրա գալարացավ, բանի որ նա նրանց դեմ դուրս չէր եկել, հենց որ լսել էր, որ նրանք հավաքվում են, ու չէր ջախջախել նրանց մինչ այն, երբ նրանք հարձակվել էին գյուղերի ու բաղադրեցին վրա: Առանց որևէ պատվի հանելով այդ դքսի պաշտոնից՝ նա հրամայեց անվտանգության նկատառումներով նրան փակի տակ պահել: Նրա փոխարեն վասիլևսը ուղարկեց իրենիսո դքսին՝ անտիոքացուն: Սա, նետվելով լեռներում պատսպարված սամարիացիներ վրա, դաժանորեն վրեժ լուծեց՝ սպանելով շատերին» (Յուստինիանոս Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 35):

«Այդ ժամանակ սամարիացի ավագանիների մի առաջնորդ կար, որը, հավաքելով բոլոր սամարիացիներին, մի մեծ պատերազմ սկսեց: Նա Նաբլուս բաղադրում գլխին արքայական թագ դրեց և հայտարարեց. «Ես արքա եմ», որից հետո սկսեց իր կեղծ հայտարարություններով յուրաքանչյուր շատ անողական խաբել ստելով. «Աստված ինձ ուղարկել է, որպեսզի ես վերականգնեմ սամարիացիների թագավորությունը...»: Այդ ժամանակ, , երբ ինքը Նաբլուսում էր, երեք հեծելակներ կային, որոնք մրցույթի մեջ մտան՝ քրիստոնյա, հրեա և սամարիացի: Քրիստոնյան հաղթեց, որից հետո անմիջապես էլ շտապեց նրա մոտ ու խոնարհեց գլուխը, որ պարզե ստանա, սակայն ավագանիների այդ առաջնորդը հարցրեց. «Իրոք դու էիր առաջինը մրցույթում», և երբ նա պատասխանեց. «Այո, ես՝ քրիստոնյանս», նրա գլուխը հենց տեղում էլ թռցրին, ինչի հետևանքով նրանք փոշուցեցին գործին նմանվեցին: Եվ ահա Փյունիկիայից, Զանաից, Արաբիայից և շատ այլ վայրերից քրիստոնյաներ ուժեղ հավաքվեցին ու պատերազմ սկսեցին այդ ողորմելի սամարիացու դեմ: Նրանք սպանեցին նրան, նրա կողմնակիցներին ու զինակիցներին, որից հետո կտրեցին նրա գլուխը և ուղարկեցին կայսր Յուստինիանոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ին - Մ.Ֆ.)» (Յուստինիանոս Մալալա «Ժամանակագրություն», գլուխ 93):

«Յուստինիանոսի սամարիացիները և հրեաները Պարսիսի և արքայական պատկով պսակեցին ուն Յուստինիանոսին: Նրանք, գնեք բարձրացնելով քրիստոնյաների դեմ, թալանեցին, սպանեցին և հորդեցին: Աստված նրանց հանձնեց Յուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը - Մ.Ֆ.) ձեռքը, որը ոչնչացրեց նրանք, իսկ խառնակիչ Յուստինիանոսն էլ գլխատեց» (Թեոֆիլոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ռուսները եկան, գրավեցին բաղադր, սպանեցին ապստամբների առաջնորդին և ապստամբների մեծ մասին» (Բար-Յերեմոս «Ալֆարիկի պատմություն», գիրք 8):

«Այս ժամանակ ապստամբեցին Սամարիայի հրեաները և կոտորեցին Նիկոպոլիսը: Ելան հռոմեացիների զորքերն ու ջնջեցին նրանց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 15):

¹⁰⁸⁴ «Նույն այդ ժամանակ հուն-սաբիրները, անցնելով Կասպից դռները, հայտնվեցին հռոմեական կողմերում՝ թալանելով հայկական հողը: Ծարժվելով առաջ՝ նրանք տիրեցին մինչև Եփրատի, Երկրորդ Կիլիկիա և Կիրիկաստոն: Երբ հռոմեացիների վասիլևսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը - Մ.Ֆ.) իմացավ այդ մասին, նա պատրիկ Ռուֆինին ուղարկեց՝ հրամայելով նրան գնալ Արևելք և իմանալ, թե պարսից արքայի անունի՞ց են արդյոք նրանք եկել հռոմեացիների դեմ: Ռուֆինը ճանապարհ ընկավ և, հարցնելով այդ մասին պարսից արքային (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ին - Մ.Ֆ.), իմացավ, որ ոչ ըստ վերջինիս ցանկության են եկել այդ հոները: Վասիլևսը գրեց ստորագրելու Պարսիսի, որպեսզի նա ելնի հոների դեմ: Երբ հոները լսեցին այդ մասին, նրանք, վերցնելով ողջ ավարը, գնացին այն ճանապարհով, որով եկել էին: Յետապնդելով նրանց՝ ստորագրելու Պարսիսը հետ վերցրեց ոչ քիչ ավար» (Յուստինիանոս Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 70):

«Յուստինիանոս, որոնք քիչ անց ներխուժեցին հռոմեացիների երկիրը, պարսից զորքն այնտեղ չգտնելով, կարճատև արշավանքի հետո իրենց երկիրը վերադարձան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 21):

«Երբ Մայիսի 1-ին շրջապատումից ազատվեց և ռուսների բանակը վերադարձավ, տեղ հասան պարսիկներից վարձված հոները: Այս մեծ ամբոխը հարձակվեց ռուսների երկրի վրա և կոտորեց ու ոչնչացրեց շատ հողագործների, այդպես գյուղերն և նրանց եկեղեցիները, ապա անցավ Եփրատը ու առաջացավ մինչև Ամսիոք: Նրանց դեմ ոչ ոք դուրս չեկավ և ոչ էլ վնաս հասցվեց նրանց... /14/ 10-րդ տարում ռուսների երկիր արշաված հոները շատ անողական կոտորեցին, կոտորեցին ու եղածներից շատերին ոչնչացրին ու այրեցին, ինչպես վերևում պատմվել է» (Չաբարիա Միտոստացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 6, 14):

«843 թ-ին, Կանոն առաջին ամսվա 18-ին հոները ներխուժեցին ռուսների երկիր: Նրանք թալանեցին և սպանեցին Յալեպի երկրամասը մինչև 12 միլիոնների Ամսիոք» (Ամանուն Եդեսիացի «Տարեգրություն»):

¹⁰⁸⁵ «Հայտնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը - Մ.Ֆ.) հրամայեց շարժվել դեպի հայկե և այնտեղ գտնվող պրոպիլեաները: Բելիսարիոսը հազիվհազ, մեծ փառանքներով և դժվարություններով, ավերակների և կիսավառ վայրերի միջով, կարողացավ հասնել ձիարշավարանին: Երբ մոտեցավ Վենետական կղզված ստոպին, որը գտնվում էր կայսեր գահի աջ կողմը, որոշեց նախ և առաջ շարժվել Յուստինիանոսի վրա, բայց որովհետև այնտեղ տանող դարպասը փակ էր, ապա նաև փակված և ներսից պահպանվում էր Յուստինիանոսի

գինվորների կողմից, վախեցավ, որ հանկարծ նեղ վայրում դեմոսը կհարձակվի, և, իրեն ու իր բոլոր մարդկանց կոտորելով, առանց դժվարության զնաթվի կայսեր վրա: Դրա համար նա գտավ, որ պետք է շարժվել դեմոսի վրա, որն անհամար բազմությանը գտնվում էր ծիսարարականում և խառնիճադանջ վիճակում իրար էր հրմշտում: Պատյանից բաշեղով թուրը և իր մարդկանց հրամայելով նույնն անել, նա գոռալով արագորեն շարժվեց նրանց վրա: Դեմոսը, որը խառնիճադանջ կուտակված էր, երբ տեսավ քաջ ու պատերազմում փորձված զոհաբերող գինվորներին, որոնք անխնա սրբախորհուրդ էին անում պատահողին, փախչալուստի դիմեց: Բարձրացավ մեծ աղաղակ, ինչպես պետք էր սպասել: Մոտիկ գտնվող Մուսորը, որն ուզում էր գործի անցնել (նա շատ խիզախ ու անվեհեր մարդ էր), բայց չգիտեր ինչ անի ներկա պայմաններում, երբ իմացավ, որ Բեյխարիոսը մարտի է բռնված, անսխալապես ծիսարարական մտավ Նիկիա կոչված մուտքից: Հյուպատոսի ապստամբներն այն ժամանակ երկու կողմից ուժեղ հարվածներ ստանալով կոտորվում էին: Երբ դեմոսը գլխովին դիմեց փախչալուստի, իսկ շատերն էլ կոտորվել էին: Բորայիդեսն ու Հուստոսը՝ Հոստիսիանոս կայսեր եղբորորդիները, առանց որևէ դիմադրության գահից իջեցրին Հյուպատոսին և Պոմպեոսի հետ միասին հանձնեցին կայսեր: Այդ օրը դեմոսից սպանվեց ավելի քան 30.000 մարդ: Կայսրը հրամայեց խիստ բանտարկության մեջ պահել Հյուպատոսին և Պոմպեոսին: Այնտեղ Պոմպեոսը լաց էր փնտում և ողորմաճություն աղերսում, որովհետև մինչ այդ նա նման փորձանքներ չէր տեսել, իսկ Հյուպատոսը պախարակում էր նրան և ասում, թե անարդարացի կերպով սպանվողները չպետք է ողբան: Իրենք նախ ականա դեմոսի բռնության առաջ տեղի տվեցին, իսկ այնուհետև գնացին ծիսարարական՝ կայսեր դեմ չունենալով ոչ մի չար նպատակ: Հինվորները հաջորդ օրը սպանեցին երկուսին էլ և նրանց դիակները նետեցին ծովը: Կայսրը պետության օգտին գրավեց նրան և նրանց համախոս բոլոր սենատորների ունեցվածքը: Մակայն հետո բոլորին, այդ թվում նաև Հյուպատոսի և Պոմպեոսի երեխաներին, վերադարձրեց այն պաշտոնները, որոնք նախապես նրանք ունեին և այն հարստությունը, որը դեռ չէր բաժանել իր հավատարիմ մարդկանց: Ահա այսպիսի վախճան ունեցավ Բյուզանդիոնի ապստամբությունը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 1, գլուխ 24):

«Նույն այդ ժամանակ տասներորդ ինդիկտիոնին չար դեմոսի դրոշմով Բյուզանդիոնում ապստամբության առիթ առաջացավ: Զաղաթի եպարքոս Եփրեմոսը կապալի տակ էր առել կարգը խախտողներին, որոնք պատկանում էին երկու կուսակցությունների: Հարցաքննելով տարբեր մարդկանց՝ նա իմացավ սպանությունների մեջ կասկածվող 7 հոգու անունները: Սրանցից 4-ին նա դատապարտեց գլխատման, իսկ 3-ին հրամայեց կախել: Դատապարտյալներին անցկացրին ողջ քաղաքով և տեղափոխեցին Ոսկե Եղջուր հրվանդանի մյուս ափը: Մահապատժի ժամանակ կախաղանները կտրվեցին և կախվողները երկուսը ընկան, ընդ որում մեկը վենետիկից էր, իսկ մյուսը՝ պրասիաններից: Ծուրբբոլորը հավաքված ժողովուրդը, տեսնելով կատարվածը, սկսեց փառաբանել վախկնախն: Վանակները, որոնք գտնվում էին Սուրբ Կոնստանտինի տաճարի մոտ, լսելով դա դուրս եկան և տեսա, որ կախվածներից երկուսը կենդանի պառկած են հողին: Տանելով նրանց ծովի մոտ ու նստեցնելով նավերը՝ նրանք տեղափոխեցին սրանց Սուրբ Լավրենտիոսի տաճար, որտեղ անկտանգ էր: Զաղաթի եպարքոսը, իմանալով այդ մասին, գինվորների մի ջոկատ ուղարկեց այնտեղ՝ նրանց հսկելու: Երեք օր անց անցկացվում էին ծիսարարական, որոնք կոչվում էին իդաներ, իսկ իդաներ էին կոչվում այն քաղաքացիներ, որ դրանց ընթացքում բոլոր նրանց, ովքեր աչքի էին ընկել ծառայության ընթացքում, հոռուստանալով վախկնախն հյուրասիրում էր իր դղյակում տրվող խնջուկներով՝ ամեն մեկին տալով պրիմիտիվայի աստիճան: Հիարքավարանի ժամանակ, հունվարի 13-ին, երկու կուսակցություններն էլ կոչ էին անում վասիլևսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ին – Մ.Գ.) լինել բարեգութ: Նրանք բղավում էին մինչև 22-րդ արշավը, սակայն պատասխանի չարժանացան, իսկ երբ սատանան նրանց ներշնչեց չար ստորություն, նրանք սկսեցին ծայր տալ իրար: «Մարդասեր վենետներին և պրասիաններին մեծ փառք» և, ընդհատելով ծիսարարական, ամբոխը միավոր առաջ անցավ՝ որպես նշանաբան ընտելով «Նիկայ» բառը, այդ բանի համար, որ իրենց չխառնվեցին գինվորները կամ Բեյխարիոսի անունները: Եվ այսպես նրանք բոլորովին էին: Եվ երբ իջավ երեկոն, նրանք եկան Զաղաթի եպարքոսի պրետորիա՝ պատասխան խնդրելով Սուրբ Լավրենտիոսի տաճարում գտնվող փախստականների համար: Պատասխան չտանալով՝ նրանք այրեցին պրետորիան: Եվ այրվեց այն, իսկայի դղյակը մինչև սփռվեց, Մեծ Եկեղեցին և հասարակական համահանգիստը, իսկ ամբոխը շարունակում էր անկարգ մոլեզվել: Ուշուր բացվեցին պետ վասիլևսը հրամայեց անցկացնել ծիսարարականները: Եվ երբ, ըստ սովորության, վարագույրը ձգվեց, նույն այդ դրոշմները կրկին հրկիսեցին ծիսարարականի աստիճանը: Եվ այրվեց նրա մի մասն ու հասարակական նավահանգիստը մինչև Չևսկիպա: Համաձայն վասիլևսի հրամանի առաջ եկան Մուսորի, Կոնստանտինի և Վասիլիդի գինված ջոկատները, որ ստիպեցին ապստամբած ամբոխին լռել, բանգի գոռում էին նրանք Հովհաննեսի, Կապարովկիացի անկանակնայի, քվեստոր Տրիբունիանայի և Զաղաթի եպարքոս Եփրեմոսի դեմ: Ուղարկված սինկլիտոսները վասիլևսին հայտնեցին այն մասին, ինչ լսեցին, և անսխալապես էլ Հովհաննեսը, Տրիբունիանան և Եփրեմոսը հեռացվեցին իշխանությունից: Եվ երբ առաջ եկավ Բեյխարիոսը մեծաթիվ գոթերի հետ ու ընդհատում տեղի ունեցավ, դոմետերից շատերը սպանվեցին: Կատաղած ամբոխը կրակ էր գցում նաև այլ տեղերը և խառնաշփոթի մեջ ոմանց սպանում էր: Նույն այդ ամսվա 18-ին վասիլևսը եկավ ծիսարարական՝ ծեռքին ունենալով Սուրբ Ավետարանը: Իմանալով այդ մասին, եկավ և ամբոխը ու վասիլևսը դիմեց նրանց երդումի խոսքերով: Ամբոխից շատերը նրան վասիլևս էին հայտարարում, սակայն մյուսները ապստամբում էին՝ մեծագույնով Հյուպատոսի հետ: Նույն այդ Հյուպատոսին թեմերը տարան այսպես կոչված Կոնստանտինոսի ֆորում և դրեցին բարձր աստիճաններին: Պալատից վերցնելով արքայական նշանները ու ոսկե շղթաները, նրանք այն դրեցին նրա գլխին: Հետո տարան ծիսարարական, ցանկանալով նրան արքայական գահին նստեցնել, բանգի ամբոխը շտապում էին նրա համար պալատից արքայական հանդերձանք ծեռք բերել, իսկ Հյուպատոսը, իմանալով որ վասիլևսը հեռացել է, նստեց գահին ոչ մի բանից չվախենալով ու սկսեց բռնակալական ոճով կառավարել: Երբ Մուսորը, Կոնստանտինը և մնացած սինկլիտոսները բարձրացան վեր, գահի թիկունքում անակնկալ հայտնվեց կուլիկուլարիոս ու սպաարքոս Ներեսը և իր կողքը գրավեց վենետները կուսակցությունից ոման՝ կաշառելով նրանց դրամով: Եվ ապստամբելով՝ ամբոխից ինչ-որ մեկը սկսեց Հուստինիանոսին Զաղաթի վասիլևս հռչակել, իսկ երբ ծիսարարական երկու մուտքերից ներս մտան ստրատելատները, նրանք սկսեցին կոտորել ժողովուրդին: Մի մասը նետեր էր արձակում, իսկ մյուսները գործում էին թերթով: Գաղտնի առաջ եկած Բեյխարիոսը ճանկեց Հյուպատոսին ու Պոմպեոսին և տրավել նրանց վասիլևսի մոտ: Նրանք ընկան վերջինիս ոտքերը՝ արդարանալով ու ասելով: «Մենք շատ ենք տանջվել, որ ծիսարարական բերենք մեր տերության թշնամիներին» Ի պատասխան վասիլևսն ասաց նրանց: «Լավ արիք, սակայն նրանք լուռ էին դր հրամանները և ինչո՞ւ դուք դա չարեցիք մինչ այն, երբ կայրվեք ողջ քաղաքը»: Սպաարքոսները, որոնց դա հանձնարարվեց, վասիլևս Հուստինիանոսից ընդունեցին Հյուպատոսին ու Պոմպեոսին և փակեցին նրանց բանտում, իսկ ծիսարարականում կար մոտ 35.000 սպանված: Հաջորդ օրը Հյուպատոսը և Պոմպեոսը սրտովեցին ու նրանց դիակները ծովը նետվեցին: Վասիլևսը հրամայեց բոլոր քաղաքներում հայտարարել իր հաղթանակի ու բռնակալների տապալման մասին՝ պատրաստվելով վերականգնել այրված վայրերը: Նա պալատի մոտակայքում հացի շտեմարան կառուցեց ու քրի մեծ գավ, որպեսզի խոշովությունների դեպքում պաշարներ ունենա» (Հովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 71):

«Հյուպատոսը, Պոմպեոսը և Պոռքոսը, որոնք խորթ եղբայրներ էին և աստվածային Անաստասիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի – Մ.Գ.) զարմիկները, հունվարյան իդաներին, երբ իշխանների մեծ մասն արդեն իրար էր կապվել դավադրության թելերով, իսկ ամբոխն էլ կաշառվել էր նվերներով ու գինվել, որոշեցին նենգորեն տիրել կայսերական իշխանությանը, որին նրանցից ամեն մեկը ձգտում էր իր փառասիրության պատճառով: Եվ ահա հինգ օրվա ընթացքում հանցավոր ամբոխը արքայական քաղաքը ոտնատակ էր տալիս թալանով, հրով ու սրով՝ կոնկրետ չորոշելով դեկավարին, սակայն գործելով իսկական թշնամու նման, իսկ նրանք է, որ պալատում էին, ձևացնում էին, թե նվիրված են հանրապետությանը: Եվ ահա իրենց այս չար գործունեության հինգերորդ օրը Հյուպատոսը, որը հանցավոր կոմիտների ձեռքերով արդեն ոսկյա շղթա էր կրում, իսկ նրա կոմիտ Պոմպեոսն էլ, շորի տակից հագած զրառ, Ելույթ էր ունենում ֆորումում, որ հարձակվեց պալատի վրա, նրանք երկուսին էլ հենց դարպասների մոտ բռնվեցին, մեր ազնվագարս պրինցեսիս (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Գ.) կամբով շղթայակապ արվեցին ու մահապատժի ենթարկվեցին: Այսպիսով, կրելով արժանի պատիժ, նրանք կայսերական իշխանությունից զրկվեցին ավելի շուտ, քան կտիրեին դրան, ընդ որում այդ ընթացքում կրկեսում անթիվ բանակի մարդ կոտորվեց, որից հետո կազմվեցին նաև այս մարդկանց կողմակիցներն պատժաքուցակներ: Այդ ժամանակ այս մարդկանց կողմից այրված եկեղեցին վերստին շինվեց» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Այս տարի, Հուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Գ.) թագավորության արդեն 5-րդ տարում, հունվար ամսի 10-ին տեղի ունեցավ ժողովուրդական հուզումը, որը կոչվեց «Նիկալ»: Նրան ընթացքում արքայական պալատը պսակվեց Հյուպատոսը՝ կայսր Անաստասի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս I-ի – Մ.Գ.) ազգականը: Զաղաթի մեծագույն մարդ այրվեց նաև տարբեր Իրիկայի Մեծ Եկեղեցին, Մամսոնի անունը կրող հիվանդների տունը, Ավգուստենը, Բագիլիկայի սյունաշարը և խալկեն: Բոլորը մեծագույն վախի մեջ էին, իսկ այսպես կոչված ծիսարարականում Հյուպատոսի հետ գտնվողները, ասում են մինչև 35.000, բոլորը մեկ մարդու պես զոհվեցին...: Որոշ անգաղափարներ առիթ տվեցին ժողովուրդական հուզումին հետևյալ կերպ: Զաղաթի կառավարիչը, բռնվելով երեք հոգու, որոնք խոշովում էին ժողովուրդին, հրամայեց կախել նրանց: Վերջիններիցս մեկը նույն օրն իսկ մահացավ, իսկ երկուսը պոկվեցին կախարաններից: Նրանք երկուսը անգամ կախեցին, սակայն նրանք երկուսը անգամ էլ ընկան: Ամբոխը, տեսնելով դա, գոռաց: «Եկեղեցի նրանց»: Սուրբ Կոնստանտինի վաթիք վանականները, լսելով դա, վերցրին նրանց և նավակով տեղափոխեցին սուրբ Լավրենտիոսի եկեղեցի, որը օգտվում էր մարդուն չհանձնելու իրաւունքից, բանի դեմ վերջինս չի մաքրվել հանցագործությունից: Իմանալով այդ մասին՝ քաղաքապետը գինվորներ ուղարկեց նրանց հսկելու:

Այդ ընթացքում ամբողջ, լսելով դա, եկավ քաղաքապետի տուն և սկսեց պահանջել, որ նա սուրբ Լավրենտիոսի եկեղեցու մոտից հեռացնի ռազմական պահակազորը, սակայն նա ոչ մի պատասխան չտվեց: Չարախաղով՝ ամբողջ այրեց նրա ղեկավարական տունը, ինչից այրվեցին այլ կառույցներ Կամարայից մինչև Խալկե, արժաթագործների խանութները և Լավսայի բոլոր շենքերը: Ճանապարհին հանդիպած ռազմիկներին նրանք անգույթ կերպով ոչնչացրեցին, մտան տները, թալանեցին ունեցվածքը, այրեցին պալատի մի թևը, որը ծածկված էր պղնձով, արքայական թիկնապահների շենքը և Ավգուստեայի իններորդ մասը: Այնտեղից ժողովուրդը գնաց Յուլիանոսի նավահանգիստ, որը կոչվում էր Իմաստութայան նավահանգիստ ու նաև Պորթսի տուն, որտեղ, օրը լցնելով գոյուններով, սկսեցին գնել փնտրել ու պահանջել այլ արքայի, հետո այրեցին Պորթոսի տունը, որն անմիջապես փլվեց: Շարունակելով երթը՝ ամբոխն այրեց Ալեքսանդրյան աշտարակները և Սամսոնի անունը կրող հիվանդների ապաստարանի մեծ տունը իր հիվանդների հետ: Բացի դրանից այրեց երկու կողմերից սյուներ ունեցող Մեծ եկեղեցին, որի հետևանքով այն չորս կողմից կախվեց: Արբանյակները վախեցած պատրաստվում էր իր գանձերն ուղարկել թեթև նավով ու ինքն էլ փախչել Թրակիա մինչև Չերակլեա, պալատի պահակախումբները թողնելով Մուկոնիսի ու նրա որդուն, ինչպես նաև Կոնստանդինոսի 3.000 ռազմիկների ու սենյակների ծառայողների հետ, երբ այդ ընթացքում ժողովրդի ամբոխը բարձր էր տալիս սպանվածներին ու նետում նրանց ծովը, այդ թվում նաև շատ կանանց: Երբ լուր տարածվեց, թե արքան հեռացել է Թրակիա, արքա հռչակեցին պատրիկ Յուլիանոսին, որը, գահավորելով ձիաքաշվարանում, շնորհավորանքներ էր ընդունում ողջ ժողովրդից ու միաժամանակ լսում կայսր Յուստինիանոսի դեմ ուղղված վիրավորանքներ: Չորսներ հազած ու փլավիտներին կարողանալով 200 երիտասարդներ կանայններից հայտնվեցին այստեղ, որպեսզի գրավեն պալատն ու մոնղեն Յուլիանոսի լայնտը: Կայսրը, իմանալով ժողովրդի ու Յուլիանոսի մտադրության մասին, Մուկոնիս, Կոնստանդինոսի, Բելիսարիոսի և այլ սենյակների, ինչպես նաև բարեկամների, սենյակների սպասավորների և տուներակիրների ուղեկցությամբ հեռացավ պալատից և թաքնվեց այսպես կոչված Պուլպիտայում՝ ձիաքաշվարանի հետևում գտնվող պղնձե դռներ ունեցող ծառարանում: Անկողնապահ Նարգեսը դուրս եկավ և երկնագույններից ոմանց փող բաժանեց և դրանով նրանց իր կողմը գրավեց: Նրանք սկսեցին գոչել: «Յուստինիանոս Ավգուստ, դու հաղթեցիր, աստված, փրկիր Յուստինիանոս արքային ու թագուհի Թեոդորային»: Ամբոխը միանգամից երկու մասի բաժանվեց և նետվեց մեկ մեկով: Պալատականները, որոնք հայտնվեցին իրենց թիկնապահների հետ, ամբոխից ևս ոմանց իրենց կողմը գրավեցին և ուղղվեցին դեպի ձիաքաշվարան: Նարգեսը մտավ դարպասներից, իսկ Մուկոնիսի որդին սահմանային սյունի մոտից այլ արահետով, որով արքան ուղղվում է դեպի իր նստելու վայրը, որը կառուցված էր նրա համար ամենաձայնուն, որից հետո սկսեցին նետերով ու թերթով ցնցել ժողովրդին, այնպես, որ ոչ երկնագույններից ու ոչ էլ կանայններից ոչ մեկը ձիաքաշվարանում չկարողացավ փրկվել: Բելիսարիոսը, տուներակիրների հետ սուրյով այն վայրը, որտեղ նստում էր արքան, ծանկեց Յուլիանոսին ու բերեց նրան Յուստինիանոսի մոտ, որ նրան հսկողության հանձնեց: Այդ օրը սպանվեցին 30.000 միայն տղամարդիկ և ապստամբներից ոչ մեկն այլևս չկարողացավ որևէ տեղ հայտնվել ու անմիջապես խաղաղություն հաստատվեց: Յաջորդ օրը Յուլիանոսը ու նրա եղբայր Պոմպեոսը գրկվեցին կյանքի ու նրանց դիակները նետվեցին ծովը, իսկ նրանց, ինչպես նաև 18 պատրիկների տները, որոնք հայտնի էին և հանդես էին եկել Յուլիանոսի պալատում վստահություն ձեռք բերեց, դրա համար բոլորը վախեցան և այլ այսպես կայսրի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ի - Մ.Ֆ.) բացարձակ վստահությունը վայելելով՝ նա բազում մարդկանց դեմ կեղծ մեղադրանքներ էր ներկայացնում և նա շրջապատված էր շողոքորթներով ու լրտեսներով: Եվ կայսերական բաղաձայն և այլ շրջաններում կային ոչ շատ քիչ թվով մարդիկ, որոնք դժգոհ էին նրանից և որոնք համակրում ու պաշտպանում էին հակառակ խմբակցություններին: Այդ պատճառով էլ մշտական դժգոհություն կար իր և կայսրի դեմ: Խմբակցությունները միացան և իրար հետ համաձայնվեցին, մի բանի օրվա ընթացքում, խանութները փակեցին և սկսեցին կողոպտել իրենց ճանապարհի վրա եղած ամեն ինչ և այրել: Կայսրը սարսափել էր և ի վերջո փակվել պալատում: Խմբակցությունները հավաքվեցին կրկնում և մեծ խռովություն բարձրացրին և նրանք բացակայում էին, որ Յուլիանոսը պետք է կայսր լինի, թե՛ ոչ՝ նրանք կրակի կտան բաղաձայն: Եվ Յուլիանոսը ստիպված էր դուրս գալ, իսկ Պոմպեոսը ընկերակցում էր նրան: Եվ նրանք վերցրին զինվորներից մեկի մանյակը և դրեցին գլխին ու նրան կայսր հռչակեցին: Նրանք բացակայում, փառաբանում էին նրան: Եվ երբ այս տեղի ունեցավ, որոշ մարդկանց խորհրդով կայսրը կողմնակիցները կրակ տվեցին բաղաձայն Մեծ եկեղեցին, որպեսզի հավաքված ամբոխը, աղետի լուրը ստանալով գուցե ցրվեր, որովհետև Յուստինիանոս կայսրը պալատում տազանայի ու սարսափի մեջ էր: Եվ Մուկոնիս ստրատեգն իր զորքով այնտեղ էր, նա և սխույթարիաններն ու մոտ կանգնած ողջ զորքը իրաման ստացան և նրանք փակեցին կրկեսի դուռը և այնտեղ եղած բոլոր դասակարգի մարդկանց կողմերից ու սպանեցին և հնարավոր չէր խուսափել ու փախչել կոտորածից: Եվ պղին բան 80.000 մարդ կոտորվեց այս խռովության ժամանակ: Եվ Յուլիանոսն ու Պոմպեոսն ի վերջո ձերբակալվեցին և բերվեցին կայսրի առաջ: Եվ երբ նա իմացավ իրերի վիճակը, թե՛ն նա ուզում էր նրանց սպանել, բայց չհամարձակվեց, որովհետև նրանց ընկերակիցները կատաղել էին ու աստծով և նրանով երդվել, որ եթե նրանց մահվան դատապարտի, իրեն էլ կվնասեն: Ուստի նրանց ուղարկեցին ծովափ և սպանեցին ու գցեցին ծովը» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 14):

«Այդ ժամանակ մի ապստամբություն ծագեց Կոստանդնուպոլսում, Յուլիանոսը սպանվեց, իսկ մեծ եկեղեցին կրակի մատնվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 21):
¹⁰⁸⁶ «Յոնների դեմ ոչ ոք դուրս չեկավ և ոչ էլ վնաս հասցվեց նրանց, բացի Բեսսայից՝ Մայիերկատի դուքսից, որը հարձակվեց հետ վերադարձող ջոկատներից մեկի վրա, սպանեց նրանց, վերցրեց 500 ձի ու շատ ավար և Այսպիսով՝ Բեսսան հարստացավ» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 6):
¹⁰⁸⁷ «Կիթարիչ ամրոցի դուքսը նրանցից մոտավորապես 400 մարդ հետ մղեց և գրավեց նրանց բեռ տանող անասունները...» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 6):
«Պատրիկ Բելիսարիոսի միջոցով նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը - Մ.Ֆ.) արիաբար հաղթեց պարսիկներին» (Պողոս Սարգսյան «Լաւնգրաբոնների պատմություն», գիրք 1, գլուխ 25):
¹⁰⁸⁸ «Լսելով այդ մասին, վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը - Մ.Ֆ.) նախկին կոնսուլ Յուլիանոսին նշանակեց Պոնտական ծովի նեղուցների կոմիտ: Նա նրան ուղարկեց գոթական զորքով, հրամայելով մնալ այսպես կոչված Իբերոնում: Պոնտոսի գետաբերանի մոտ: Վասիլը դուրս եկավ հոների դեմ՝ Պոնտական ծովով ուղարկելով զինվորներ էքզարքոսի հետ: Նույն կերպ և ցամաքով նա ուղարկեց մեծ բանակ ստրատեգ Վարդապարտի հետ: Լսելով այդ մասին՝ բարբարոսները փախան և հռոմեացիներով բնակեցված Բոսպորում խաղաղություն տիրեց» (Յուլիանոս Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 14):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը - Մ.Ֆ.) չէր, որ հոներից ելնակա բոսպորիոսների դեմ գորավարներ ուղարկեց և գրավեց քաղաքը, որի վրա և ոչ մի իրավունք չուներ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, գլուխ 3):
«Իմանալով այս մասին՝ կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը - Մ.Ֆ.) այնտեղ ուղարկեց կոնսուլ Յուլիանոսին՝ Յուլիանոսն Սկյուրթի թոռանը ու պատրիկ Ռուփինոսի որդուն՝ սկյուրթներից կազմված մեծաթիվ օժանդակ զորքով, որին միացան առաջնորդները՝ Գոդիլան Օրեստապոլից և Բարդուղիոսը: Յոնները, իմանալով այդ մասին, փախան ու կորան: Այս կերպ Բոսպորում խաղաղություն հաստատվեց» (Թեոփիլոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁸⁹ 1/11/71 Պրա հետ միաժամանակ գնում էր նաև զորքի ու այլ պատրաստությունների նախապատրաստությունը Կարթագենի դեմ պատերազմի համար՝ ի մի էին բերվել 10.000 հետևակայիններ և 5.000 հեծյալներ, որոնք հավաքվել էին Ֆեդերատներից, ինչպես նաև կանոնավոր բանակից: Նախկին ժամանակներում Ֆեդերատներն էին համարվում բարբարոսներից միայն նրանք, որոնք գտնվում էին հռոմեացիների իշխանության տակ, նրանք, սակայն, որոնք չէին հաղթվել, այլ անցել էին նրանց կողմը, որպեսզի ապրեն այստեղ՝ հռոմեացիների հետ հավասար իրավունքներով: Այս բառով հռոմեացիները կոչում էին խաղաղության պայմանագիրը, որը կնքվել էր թշնամիների հետ, բայց այժմ, ահա, բոլորին սկսեցին այդ կերպ կոչել, ինչպես լինում է, երբ ժամանակի հետ մի որևէ բանի իմաստը փոխվում է, բանից կյանքն ու պայմանները փոխում են նաև երևույթները մարդկանց պետք եղած ուղղությամբ, ինչից հետո մարդիկ արդեն ուշադրություն չեն դարձնում դրանց նախկին իմաստներին: Ֆեդերատների հրամանատարներն էին Յայաստանի զորքի ստրատեգոս Դորոթեոսը, ինչպես նաև Սողոմոնը, որը Բելիսարիոսի զորքում հանդես էր գալիս որպես օգնական, սրան հռոմեացիները կոչում են նաև «դոմեստիկոս»: Այս Սողոմոնը կրտսեր էր, սակայն նա տղամարդկային անսերից զրկվել էր ոչ թե ինչ որ մեկի չարամտության պատճառով, այլ՝ պատահականության հետևանքով, երբ դեռ մանկիկ էր: Միանցից բացի այնտեղ էին նաև Կիպրիանոսը, Վալերիանոսը, Մարտինոսը, Ալթիասը, Յուլիանոսը, Մարցելոսը և Կիրիլը, որի մասին նախկինում խոսել են: Դեծելազորի հրամանատարը Ռուփինոսն ու Ալգանն էին, որոնք պատկանում էին Բելիսարիոսի տանը, ինչպես նաև Բարբատոսն ու Պապոսը: Դեռևս կի իրամանատարներից էին «Կոնեյան» մականվանյալ Թեոդորոսը, ինչպես նաև՝ Տերենտիոսը, Չաիդոս, Մարտինոսը և Սարապիոսը: Յուլիանոսը,

որոր ծագումով էպիդանոսից էր, այն, որ այժմ կոչվում էր Դիրիխա, դրվեց հետևազորի բոլոր հրամանատարների գլխավոր: Սրանց բոլորից միայն Սողոմոնն էր, որը ծագումով արևելքից էր՝ հռոմեական տերության ամենածայրից, որն այժմ կոչվում է Դարա: Դրան հակառակ՝ Այգան ծագումով մասագետներից էր, որոնք այժմ կոչվում են հոներ, իսկ մնացած բոլոր զորավարներն էլ գրեթե բոլորը ծագումով Թրակիայից էին: Այս զորքի հետևից գալիս էին Ֆարասի հրամանի տակ գործող 400 էրուլներ, ինչպես նաև դաշնակից մասագետների ցեղին պատկանող 600 բարբարոսներ, բոլորն էլ հեծյալ նետածիզներ: Սրանց հրամանատարներն էին Սինևան ու Բադան, որոնք խիզախությամբ և բնակչությամբ շատ ամուր մարդիկ էին: Այս զորքի համար պահանջվեց 500 նավ, որոնցից ոչ մեկն էլ չէր տառուս ավել, բայց 50.000 մեդիմանով ու քիչ, բայց 3.000 տեղիման: Այս նավերը սպասարկում էին 30.000 նավաստիներ, որոնք իրենց մեծ մասով եգիպտացիներ ու հունիացիներ էին, ինչպես նաև կիլիկիացիներ: Այս բոլոր նավերի հրամանատար նշանակվեց մեկը՝ Կայոնիսոս Ալեքսանդրիացին: Այնտեղ կային նաև երկար նավեր, որոնք նախատեսված էին ծովամարտի համար, ու դրանց թիվը կազմում էր 92: Սրանք ունեին թիակների մեկ շարք, իսկ վերևից էլ՝ ծածկ, որպեսզի ներքևում գտնվող թիակավորները վնաս չկրեն նետերի հարվածներից: Այժմ մարդիկ այդ նավերը կոչում են դրոմոններ, բանգի սրանք ի վիճակի են լողալ շատ արագ: Այս նավերի վրա կային 2.000 բյուզանդացիներ, որոնք միաժամանակ և թիակավորներ էին, և ռազմիկներ, ու չկար ոչ մի ավելորդ ամրոց: Նրանց հետ ուղարկվեց նաև Բյուզանդոսի և Իլիրիայի եպարքոս ու պատրիկի աստիճան ունեցող Արքեպիտոսը, որը նշանակվեց զորքի զիարթես, այսպես է կոչվում բանակի ծախսերի նկատմամբ հսկողություն իրականացնող անձը: Այս բոլորի գլխավոր հրամանատար նշանակվեց մինչ այդ Արևելքում զորքի գլխավոր հրամանատար նշանակված Բելիսարիոսը, որն իր հետևից տառում էր նաև շատ նիզակակիրների ու վահանավորների, ընդ որում բոլոր այդ մարդիկ լավ գիտեին ռազմական գործն ու թրծված էին մարտերում: Միաժամանակ վախճալով նաև մի հրամանագիր տվեց Բելիսարիոսին, որը իրավունք էր տալիս նրան ամեն տեղ գործել ըստ իր ցանկության, կարծես կայսեր անունից, երբ նրա բոլոր գործողությունները պետք է համարվեին կատարված կայսեր կողմից: Այս հրամանագիրը Բելիսարիոսին արքայական իշխանություն էր տալիս: Բելիսարիոսը ծագումով Գերմանիայից էր, նրա այն մասից, որը Իլիրիայի ու Թրակիայի մեջտեղում է: Ահա նման բաներ...: Մարտիկների նիզակակիրների մեջ էր ոմն Սոդոս, որին վիճակված էր վասիլևսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զուստինիանոս I-ի - Մ.Ֆ.) թշնամին դառնալ՝ հռչակվելով բռնակալ...: Սա այսպես, իսկ ես վերադառնալով այն բանը պատմելով, թե ինչպես արշավանքի ելան Բելիսարիոսն ու իր զորքը: /12/ Արդեն ընթանում էր վասիլևս Զուստինիանոսի ինքնուրույն կառավարման յոթերորդ տարին, երբ ամառային արևափայլասարի ժամանակ Բելիսարիոսն իր նավով մոտեցավ ափին այն վայրում, որտեղ գտնվում էր արքայական պալատը...: Նավատորմը հետևեց Բելիսարիոսի նավին և նրանք խարխիս գցեցին Պերինտոսի մոտ, որն այժմ կոչվում է Դերակլես: Այստեղ նրանք մնացին ինչգ օր, բանի որ վասիլևսը ստրատեգոսին նվիրեց մեծ քանակի ստուգներ, որոնք այդ ժամանակ արածում էին Թրակիայում: Ելնելով այստեղից՝ նրանք հասան Աֆիդոս, որտեղ մնացին չորս օր, բանի որ չկար համընթաց բաժնի...: /13/ Դրանից հետո Բելիսարիոսը միջոցներ ձեռնարկեց, որպեսզի ողջ Նավատորմը մշտապես առաջ ընթանա իրար գլուխ հավաքված, բանգի նա գիտեր, որ նման մեծ նավատորմի շարժվելու ժամանակ հաճախ են լինում դեպքեր, անսնանկոր նրա ուժով բաժնի է լինում, երբ նավերը հենք են մտնում կամ կորցնում են ուղղությունը ու ցրվում ծովով: Գազարով այս մասին՝ նա երբեք նավերի առաջատարները, որոնցով լողում էին ինքն ու իր ջեպիտները, գրեթե մեկ երրորդով հրամայեց կարմիր ներկել, իսկ նավախելներին էլ դրեց մշտապես վառվող բարձրադիր ծողերի վրա տեղակայված ջահեր, որպեսզի և գիշերը, և ցերեկը գլխավոր հրամանատարի նավը լինի տեսանելի, ընդ որում բոլոր նավավարներին նա հրամայեց զալ այդ նավերի հետևից: Ահա այսպես ողջ Նավատորմը սկսեց ընթանալ այդ երեք նավի հետևից և արդյունքում ոչ մի նավ հետ չմնաց կամ չկորսավ: Եվ ահա, երբ եկավ ժամանակը, շեփորները փչեցին և նավահանգստից դուրս եկան: Աֆիդոսից դուրս գալուն պես նրանց համընթաց բաժնի պատահեց, որը հասցրեց նրանց Սիգես, որից հետո խաղաղություն իջավ և նրանք հանգիստ հասան Սալես, ընդ որում խաղաղությունը նրանց շատ օգնեց, բանի որ այդ ժամանակ նրանք նեղ տեղերում էին և հակառակ պարագայում մեծ վտանգների կենթարկվեին, բանգի մեծաքանակ նավերից կազմված նման մի մեծ Նավատորմը գիշերային խավարում նեղ անցումում ստեղծված խառնաշփոթում մեծ վտանգի կենթարկվեր...: Առաջանալով՝ նրանք հասան Սեթոն, որտեղ տեսան մինչ այդ զորքեր հավաքելու համար այդտեղ իրենց մարդկանց հետ եկած Վալենտինոսին և Մարտիրոսին: Այդ ժամանակ, բանի որ համընթաց բաժնի չկար, Բելիսարիոսը հրամայեց բոլոր նավերին մոտենալ ափին, որից հետո զորքը ափ իջեցրեց: Երբ բոլորն ափ իջան, նա արխոնտների ցույց տվեց շարքում նրանց տեղը և կարգի բերեց ռազմիկներին: Մինչ այս, մինչ այն, շատ ռազմիկներ հիվանդություններից մահացան...: Դրա պատճառը անորակ հացն էր, որով սնվելով էլ, երբ ամառային շոգ էր, ոչ պակաս, բայց 500 հոգի հիվանդացան ու մահացան: Ահա բանն այդպես եղավ և արդյունքում Բելիսարիոսը արգելեց օգտվել այդ հացից՝ հրամայելով հացցել տեղական հաց: Նա այս մասին հայտնեց վասիլևսին, որը հավանություն տվեց դրան, բայց այդ ամենի մեղավոր Զովիանեսն այդպես էլ որևէ կերպ չպատժվեց: Դրանից հետո, առաջանալով Սեթոնից, նրանք հասան Չակիսաֆ, որտեղ բավարար բանակի ջրով ապահովվեցին, որպեսզի անցնեն Ադրիատիկ ծովը: Անհրաժեշտ պաշարներ տեսնելով՝ նրանք առաջ շարժվեցին: Բանի որ բաժնի շատ թույլ էր ու հանդարտ՝ միայն տասնվեցերորդ օրը նրանք հասան Սիգիլիայի մի վայր, որը կոչվում է Էտնա...: /14/ Կղզում ափ իջնելուն պես Բելիսարիոսին մեծ անհանգստություն պատեց, նրա ուղեղը մթազկվեց և նա շատ էր անհանգստանում, բանի որ չէր պատկերացնում, թե ինչ են իրենցից ներկայացնում վանդակները, ինչպես պետք է նրանց դեմ պայքարել և որ կողմից պետք է մոտենալ այդ գործին: Նրան հատկապես անհանգստացնում էին ռազմիկները, որոնք վախենում էին ծովամարտից և, մազաչափ իսկ չամայելով, ասում էին, որ ցամաքային մարտում իրենք իրենց որպես իսկական բաջեր կորսնորեն, սակայն, եթե իրենց վրա հարձակվեն թշնամական նավերը, իրենք փախուստի կդիմեն, բանի որ չեն կարող մարտնչել միաժամանակ և մարդկանց, և ալիքների դեմ...: Այդ ժամանակ, իբր գործերով, բայց իրականում տեղեկություններ հավաքելու նպատակով հասնելով Սիրակուզա, Պրոպոկիոսը հանկարծ հանդիպեց իր համերկրացիներից մեկին...: որը նրանց ցույց տվեց իր ծառային, որը, երբեք օր առաջ էր ծովով եկել Կարթագենից: Եվ ահա այս ծառան ասաց, որ ոչ մի հիմք չկա կասկածելու, որ վանդակները դարան են դրել հռոմեական Նավատորմի համար, բանգի ոչ-ոք չէր լսել, որ նրանք որևէ զորական պատրաստություն են տեսնում, ընդ որում բոլոր ռազմական վանդակները շարժվել են Գողայի դեմ, իսկ Գեյմիսեր (Վանդակական թագավորության արքա Գեյմիսերն (530-534) - Մ.Ֆ.) ինքն էլ, նույնիսկ չմտածելով էլ պատերազմի մասին և առանց բավարար պաշտպանության խողցնելով Կարթագենը, ապրում է Բյուզանդական գաղութի Գերիմոնում՝ ափից հեռու չորս օրվա հեռավորության վրա: Լսելով այդ՝ Պրոպոկիոսը, բռնելով այդ ծառայի ձեռքերից, բերեց նրան իր նավը, ընդ որում նրա տեղը շատ գարնացավ, որ իր ծառային հետ չտվեցին: Դետո, երբ նավը հեռացավ, Պրոպոկիոսը գոռալով ներողություն խնդրեց դրա համար և խոստացավ, որ հետո կվերադարձնեն այդ ծառային: Իրոք, Լիբիա հասնելուց հետո այդ ծառան մեծ պարգևներ ստացավ ու հետ եկավ: Եվ այսպես, հետ գալով ճամբար, Պրոպոկիոսը բոլորին գտավ մեծ վշտի մեջ, բանգի մահացել էր հայաստանյայց զորքի հրամանատար Պրոքթեսը՝ մեծ տխրություն պատճառելով զորքին: Այսպես թե այնպես, այդ ծառային բերեցին Բելիսարիոսի մոտ և նա կրկնեց իր պատմածը: Լսելով այդ՝ Բելիսարիոսը շատ ուրախացավ, գովեց Պրոպոկիոսին, որից հետո հրամայեց ելք շեփորահարել: Արագորեն պարզելով առաջատարները՝ նրանք ուղղվեցին դեպի Գավա և Մելիթ, որոնք Ադրիատիկ և Տիրենիան ծովերի սահմաններում գտնվող կղզիներն են: Այստեղ ուժեղ բաժնի բարձրացավ և հռոմեացիների նավերն ափ իջան Լիբիայում մի վայրում, որն հռոմեացիները իրենց լեզվով կոչում են Մակրիթացուլայի գլուխ կամ Կապուտ-Վադա: Այս վայրը Կարթագենից 5 օրվա հեռավորության վրա էր՝ թեթև և հետևորդների համար: /15/ Երբ նրանք մոտեցան ափին, Բելիսարիոսը հրամայեց առաջատարներն իջեցնել և խարխիս գցել: Դրանից հետո, հավաքելով զորավարներին իր նավի վրա, նա առաջարկեց քննարկել ափհանման հարցը: Ծառ հակասական կարծիքներ ինչեցին...: Ի վերջո, բոլորն ընդունեցին Բելիսարիոսի առաջարկը և, վերադառնալով իրենց տեղերը, արագորեն ափհանում իրականացրին, իսկ դա եղավ երեք ամիս անց այն բանից հետո, երբ նրանք եկել էին Բյուզանդոնից: Բելիսարիոսը հրամայեց նավաստիներին և զինվորներին ափին խանդակ փորել ու վրան ցցապարհապ դնել և նրանք սկսեցին կյանքի կոչել այդ հրամանը: Բանի որ աշխատող ձեռքերը շատ էին, իսկ վախն ու գլխավոր հրամանատարի հրամանը կատարելու ձգտումը միայն ուժեղացնում էր նրանց եռանդը, մեկ օրում խանդակը փոխվեց և ցից գերանները դրվեցին: Այդ ժամանակ նրանց, ով փորում էր, մի իսկական հրաշք հանդիպեց, բանի որ գետնի տակից ջուր ժայթքեց, ընդ որում առաջ այդ վայրում երբեք նման բանակի ջուր չէր եղել: Այդ ջուրը լիուլի բավարար եղավ ինչպես մարդկանց, այնպես էլ կենդանիների ամեն մի կարիքի համար...: Ողջ գիշերը ռազմիկներն անցկացրին ճամբարում՝ ղեկավար պահակազորը և անելով ինչ անհրաժեշտ է: Միաժամանակ Բելիսարիոսը հրահանգեց, որ նավերից ամեն մեկի վրա դրանք հսկելու համար ինգական նետածիզներ մնան, իսկ դրոմոններն էլ տեղակայվեն մնացած նավերի շուրջը և հսկեն, որ սրանց հետ ոչ մի վատ բան չլինի և ոչ-ոք սրանք որևէ վնաս չպատճառի: /16/ Դաջորդ օրը, երբ ռազմիկներից ոմանք ուղղվեցին երկրի խորքերը, ցրվեցին դաշտերում և սկսեցին հավաքել հասած պտուղները, Բելիսարիոսը նրանց տուրջ մարմնական պատժի ենթարկեց, որից հետո, հավաքելով զորքը, ասաց հետևյալը...: Դրանից հետո հայտնի դարձավ, որ ճամբարից մեկ օրվա հեռավորության վրա Կարթագենի ուղղությամբ ծովի ափին գտնվում է Սիլեկտ անունով մի բաղաբ, որի պարիսպները ավերվել են դեռ ինն ժամանակներում: Այժմ, ահա, այդ բաղաբի բնակիչները, փակվելով տարբեր կողմերից իրենց տների պարիսպներով, այդ կերպ հետ էին մղում մավրուսների հարձակումները: Եվ ահա Բելիսարիոսը Բորիսադա անունով իր նիզակակիրներից մեկին մի բանի վահանակիրների հետ ուղարկեց, որպեսզի սրանք փորձ կատարեն զբաղեցնել այդ բաղաբը, ընդ որում ասվեց, որ նրանք հայտնեն, որ, եթե բնակչությունը համաձայնի, նրանք ամեն տեսակի բարիքներ կունենան, բանգի իրենք եկել են նրանց ազատագրելու համար: Ուղարկվածները հասան բաղաբի մոտակայքին այն ժամանակ, երբ լույսերն արդեն հանգցնում էին և, թաքնվելով խանդակում, նրանք այնտեղ անցկացրին գիշերը: Առավոտյան, երբ գյուղացիներն իրենց սալերով սկսեցին բաղաբ մտնել, սրանք, աննկատ խառնվելով դրանց, առանց որևէ դժվարության մտան բաղաբ և զբաղեցրին այն: Դրանից հետո

Նրանք, որևէ աղմուկ չհանելով, կանչեցին այդ քաղաքի հոգևորականին և հայտնեցին նրան ստրատեգի հորդորները, որից հետո, ստանալով նրանից մուտքերի բոլոր բանալիները, ուղարկեցին դրանք զորավարին: Նույն այդ օրը հռոմեացիների կողմն անցավ պետական փոստային ծառայության ղեկավարը, ընդ որում բռնվեց նաև մեկը նրանցից, որոնք ուղարկվում են արքայական հրամաններով և որոնց կոչում են «վերելարիաներ»: Սրտատեգոսը սրան ոչ մի վնաս չպատճառեց, այլ պարզևեղելով մեծ բանալի ոսկի և նրանից հավատարմության երդում ստանալով, նրան հանձնեց վանդալներին ուղղված վախճան Չուստինիանոսի նամակը, որպեսզի սա այն փոխանցի վանդալների արխանտերին: Այդ նամակի բովանդակությունն այս էր...: Ստանալով այդ նամակը՝ վերադարձրո՞ղ վախճանով այն բացահայտ ցույց տալ մարդկանց, սակայն նա այն գաղտնի ցույց տվեց իր ընկերներին, թեև ի վերջո ոչ մի էական բան չարեց: /17/ Եվ ահա Բելիսարիոսը, շարելով իր զորքը, շարժեց այն Կարթագենի ուղղությամբ: Նա իր վահանակիրներից առանձնացրեց 300 քաջ ռազմիկներ և դրանք հանձնեց իր տնտես Չովիաննեսին, սրան հռոմեացիները անվանում են օպտիոն: Նա հայազգի էր, անչափ խոհեմ և քաջ: Նա հրամայեց Չովիաննեսին առաջընդունել զորքը, առաջ անցնել ոչ պակաս, քան 20 ասպարեզ և, հենց որ նկատե՞ր որևէ թշնամու, անհապաղ հայտնե՞ր, որպեսզի ստիպված չլինեն հանապարհատից մարտի բռնվելու: Ինչ վերաբերում է դաշնակից մասագետներին, ապա նա սրանց հրամայեց շարժվել զորքից ձախ նույն, իսկ գուցե նույնիսկ մի քիչ ավելի հեռու տարածության վրա: Միաժամանակ նա ինքը մի ընտիր ջոկատով սկսեց առաջանալ զորքի թիկունքում: Բանն այն էր, որ նա կասկածում էր, որ Գելիմերը, առաջանալով Գերմիոնից ու գալով իր հետքերով, շուտով կհարձակվի իր վրա: Միաժամանակ աջ թևից զորքին որևէ վտանգ չէր պաշտում, բանի որ այդ կողմը հարում էր ծովափին: Այնուհանդերձ նավաստիներին Բելիսարիոսը հրահանգեց հետևել զորքին և նրանից շատ հեռ չմնալ, իսկ եթե ուժեղ համընթաց բանի կլինի, ապա, բացելով մեծ առագաստները, առաջանալ փոքր թռչեքացատներով՝ այլ դեպքում՝ թիավարել ինչքան ուժ ունենի: Սիլեկտ հասնելու պես Բելիսարիոսն իր ռազմիկներին սկսեց պահել ողջամիտ խստության մեջ, որպեսզի նրանք ձեռքերին ազատություն չտային և կոպտություններ չանեին, դե իսկ ինքը, շփումներում դրսևորելով փափկություն, այն աստիճան իր կողմը հրապուրեց լիբիացիներին, որ սկսեց առաջանալ սրանց երկրով ինչպես սեփականով: Արդյունքում այդ երկրի բնակչությունը ոչ միայն սկսեց չթաքնվել զորքից, այլև սրանք չէին թաքցնում պետքական բաները, այլ պատրաստակամորեն վաճառում էին դրանք զինվորներին և սրանց ամեն տեսակի ծառայություններ մատուցում: Այս կերպ, ահա, մենք անցանք 80 ասպարեզ և, մինչ կհասնեինք Կարթագեն, գիշերակացի էինք մնում կամ քաղաքներում, եթե այդ հաջողվում էր, կամ էլ ճամբարներում՝ այդ պարագայում ձեռնամուխ լինելով անվտանգության միջոցների իրականացմանը: Այսպիսով՝ մենք Լեպտայի և Դիորանունտի միջով հասանք Գրասսոս կոչվող վայրին, որը հեռու էր Կարթագենից ընդամենը 350 ասպարեզ: Այստեղ էր գտնվում վանդալների տիրակալի պալատը և մի ամենաբնական չարժեքի պարտիզան ու պալի, մեզ հայտնի էր զորք-բոլորից...: Հենց որ այդ ժամանակ Գերմիոնում գտնվող Գելիմերը լուր ստացավ թշնամիների առաջանալու մասին, նա անմիջապես էլ գրեց Կարթագենում գտնվող իր եղբայր Ամմատիային՝ հրամայելով սպանել սրա հսկողության տակ գտնվող Իդերիթին (**Վանդալական թագավորության նախին պրա Իդերիթին (520-530) – Մ.Գ.**) ու սրա ազգուսականին, իսկ դրանից հետո՝ մարտական վիճակի բերել վանդալներին ու քաղաքի մարտունակ ողջ բնակչությանը և ապառաժ դեպի մեղ տղերքը: Նրան հրամայվեց բաղա՞թի մոտակայքում գտնվող Դեցիում կոչվող վայր ժամանել, այստեղ բոլոր կողմերից շրջապատել թշնամիներին և, կարծես բռնելով նրանց ցանցում, կտրու՞ղ: Ամմատիան այդպես էլ արեց՝ սպանելով իր ազգական Իդերիթին, Եվագետին և այն լիբիացիներին, որոնք մոտ էին սրանց: Օասերն այդ ժամանակ արդեն կենդանի չէր: Եվ այսպես, զինելով վանդալներին, նա սրանց պատրաստի վիճակում դրեց, որպեսզի պետք եղած ժամանակ հարձակվի թշնամիների վրա: Ինչ վերաբերում է Գելիմերին, ապա սա առաջանում էր մեր զորքի հետևից այնպես, որ մենք չզգայինք այդ: Միայն այն գիշերը, երբ մենք գիշերեցինք Գրասսոսում, այս ու այն կողմից հետախույզների ջոկատներն իրար եկան, ճակատեցին և դրանից հետո վերադարձան իրենց ճամբարները: Ահա այդ ժամանակ էլ մեզ պարզ դարձավ, որ թշնամին մեզից հեռու չէ: Առաջանալով այստեղից՝ մենք արդեն չէինք տեսնում մեր նավերը, բանի որ դեպի ծով ձգվող բարձր ժայռերը ստիպեցին նավաստիներին լայն շրջադարձ կատարել ու հեռանալ մեզից: Այնտեղ մի հրվանդան կար, որի մոտ գտնվում էր Դերուես քաղաքը: Եվ ահա Բելիսարիոսը հրամայեց Արեթայոս եպարքսին ու նավատորմի հրամանատար Կալոնիմոսին չմոտենալ Կարթագենին, այլ նրանից հեռու մնալ 200 ասպարեզ, մինչև իր կողմից արդյապիսի որ հրաման չի գա: Մեկնելով Գրասսոսից՝ մենք չորրորդ օրը հասանք Դեցիում, որը Կարթագենից հեռու է 70 ասպարեզ: /18/ Այդ օրը Գելիմերը հրամայեց իր եղբորորդի Գիբամունդին 2.000 վանդալների հետ մնացած զորքից առաջ անցնել և, առաջանալով տեղանքում, ուղղություն բռնել դեպի ձախ՝ այն հաշվարկով, որպեսզի Կարթագենից առաջացող Ամմատիան այդ կողմից, Գելիմերն ինքը՝ թիկունքից, իսկ Գիբամունդն էլ՝ ձախ կողմից, իրար գան՝ առանց դժվարության շրջապատելով թշնամական զորքը: Ահա այս ծանր պայմաններում են ստիպված եմ գարնանալ մարդկային ու աստվածային իմաստության վրա...: Իրոք, եթե արշավանքը կազմակերպված Բելիսարիոսը այսպես չկարգավորեր զորաշարքը, Չովիաննեսին չհրամայեր առաջ անցնել, իսկ մասագետներին էլ՝ զորքի ձախից ընթանալ, մենք բոլորովին ի վիճակի չէինք լինի խուսափել վանդալներից...: Բայց նույնիսկ այս պայմաններում էլ, եթե Ամմատիան ճիշտ նշանակված ժամանակին տեղ հասնե՞ր, այլ ոչ թե՛ գար նշանակված ժամանակից քառորդ օր առաջ, մենք հնարավորություն չէինք ունենա փրկվել վանդալներից: Ամմատիան, սակայն, Դեցիում հասավ կեսօրի կողմերը, երբ մենք ու վանդալների զորքը դեռ հեռու էինք այդ վայրից: Այս կերպ ևս սխալ գործեց ոչ միայն այն բանում, որ չնշանակված ժամին եկավ, այլ նաև նրանում, որ իր վանդալներին հրամայելով հնարավորինս արագ առաջանալ Դեցիումի ուղղությամբ, այն պահին, երբ նրանք դեռ Կարթագենում էին, ինքը քիչ ու ոչ այնքան խիզախ ռազմիկների ուղեկցությամբ առաջացավ և ընդհարման մեջ մտավ Չովիաննեսի ջոկատի հետ: Նա սպանեց Չովիաննեսի առաջին գծի վրա կռվող լավագույն զինվորներից 12-ին, բայց ինքն էլ ընկավ՝ ցուցաբերելով մեծ խիզախություն: Ամմատիայի սպանությունից հետո նրա զինվորները գլխովին փախուստի դիմեցին՝ խուճապ ու վախ տարածելով նրանց շարքերում, որոնք դեռ գալիս էին Կարթագենից դեպի Դեցիում: Սրանք առաջանում էին առանց որևէ կարգի և դասավորված էին ոչ թե՛ այն կերպ, ինչպես հարկն է ճակատամարտի պարագայում, այլ գալիս էին փոքր ջոկատների բաժանված՝ ամեն մեկում 20-30 հոգի: Տեսնելով Ամմատիայի սրընթաց փախչող վանդալներին, որոնք Ամմատիայի ջոկատից էին և ենթադրելով, թե սրանց հետապնդողները մեծ բանակություն են կազմում, նրանք միացան սրանց ու սրանց հետ սկսեցին փախչել: Տեսնելով այդ՝ Չովիաննեսը և նրա մարդիկ, հանդիպածին կոտորելով, հասան մինչև Կարթագենի դարպասները: Այս 70 ասպարեզ տարածության վրա այնքան շատ վանդալների կոտորած եղավ, որ տեսողներին թվում էր, որ դա 20.000 հոգի թշնամիների ձեռքի գործ է: Նույն այդ ժամանակ Գիբամունդն իր 2.000 հոգու հետ ժամանեց Գալոնի հարթավայր, որը Դեցիումից հեռու է դեպի ձախ՝ հեռու լինելով Կարթագեն տանող ճանապարհից 40 ասպարեզ: Դա մի բացարձակապես անապատ ու անտարդաբան վայր էր, որտեղ ոչ ծառեր կային, ոչ փյուռ, ոչ էլ մարդիկ, բանից այդ վայրի աղի ջուրը թույլ չէր տալիս այդտեղ լինել որևէ բանի, բացի աղից: Այստեղ, սակայն, նա հանդիպեց հոններին և սրանց բոլորին ոչնչացրեց: Մասագետների շարքերում, սակայն, բացառիկ ուժով ու խիզախությամբ աչքի ընկնող մի մարդ կար, որը փոքրիկ մի ջոկատի հրամանատար էր: Իր նախնիներից ու հայրերից նա ստացել էր հոների բոլոր արշավանքներում թշնամու վրա առաջինը հարձակվելու պատիվ: Իրոք, ամեն մի այլ մասագետի արգելված էր մի որևէ մարտում առաջինը հարձակվել ու սպանել թշնամուն, մինչև սրա տևից մեկը մարտի մեջ չէր մտնի հակառակորդի հետ: Այսպիսով, երբ հակառակորդ զորքերը իրարից փոքր հեռավորության վրա հայտնվեցին, այդ մարդը, խթանելով ծիլն, միայնակ կանգ առավ վանդալների զորքի մոտակայքում: Վանդալները, կամ ազդված նրա խիզախությունից, կամ էլ մի նեղ հնարք կարծելով, չէին համարձակվում առաջանալ ու խոցել այդ մարդուն: Կարծում եմ, որ նրանք, երբեք մարտում չհորձած մասագետներին, սակայն լսած լինելով, որ այդ ցեղը շատ մարտունակ է, ուղղակի վտանգից վախճան: Վերադառնալով յուրայինների մոտ՝ այդ հոնը ասաց, որ աստված այդ օտարականներին ուղարկել է որպես կարծես տոնական ուտեստ: Իրոք, վանդալները չդիմացան նրանց հարվածին, խախտեցին իրենց շարքերը և, բացարձակապես չմոտձելով պաշտպանության մասին, խայտառակ փախուստի դիմեցին: /19/ Ոչինչ չմանալով կատարվածի մասին՝ այդ ընթացքում մենք առաջանում էինք Դեցիումի ուղղությամբ: Եվ այսպես, Դեցիումից 35 ասպարեզ հեռավորության վրա տեսնելով ճամբարի համար մի հարմար վայր, Բելիսարիոսը մի հուսալի ամրություն կառուցեց և, այնտեղ տեղակայելով հետևազորը, ասաց հետևյալը...: Այսպես ասելով ու աղոթելով՝ Բելիսարիոսը կնքն ու ամրությունը թողեց հետևազորի պաշտպանության տակ, իսկ ինքը հեծելազորով առաջ անցավ: Նա կարծում էր, որ ժամանակն անբարենպաստ է այն բանի համար, որ մարտի մեջ մտնի ողջ բանակով, նա ուզում էր հեռամարտով ու հեծելազորի մակը ընդհարումներով ստուգել թշնամու ուժը և միայն այդ ժամանակ ողջ զորքով մարտի մեջ մտնել: Առաջ ուղարկելով ֆեդերատների արխոններին՝ նա հիմնական զորքով ու իր սեփական նիզակակիրներով և վահանակիրներով հետևեց նրանց: Երբ ֆեդերատներն ու իրենց արխոնները հայտնվեցին Դեցիումում, նրանք տեսան Չովիաննեսի ջոկատից իրենց սպանված 12 ընկերների դիակները, իսկ նրանց մոտ՝ Ամմատայի ու այլ ուրիշ վանդալների դիակները: Տեղաբնիկներից լսելով Կատարվածի մասին՝ նրանք տիրեցին և զգուհին ուր գնալ: Երբ նրանք նման տարակրթության մեջ էին ու բարձունքից դիտարկում էին իրենց դեմ տարածվող երկիրը, հարավից փռչու՞մ անկ երևաց, իսկ հետո էլ հայտնվեցին մեծաթիվ վանդալ հեծյալներ: Այդ ժամանակ նրանք տեղեկացրին Բելիսարիոսին՝ խնդրելով նրան ինչքան հնարավոր է շուտ գալ այդտեղ, բանի որ, ասում էին նրանք, իրենց վրա են տալիս թշնամիները: Արխոններին կարծիքները բաժանվեցին: Ոմանք ուզում էին հարձակման գնալ թշնամիների վրա, մյուսներն էլ ասում էին, որ դրա համար իրենք բավարար ուժեր չունեն: Մինչ նրանք վիճում էին իրար մեջ, բարբարոսները, Գելիմերի անձնական ղեկավարությամբ մոտենում էին նրանց: Նրանք առաջ էին շարժվում ճանապարհով, որը գտնվում էր այն ճանապարհի միջև, որով գնում էր Բելիսարիոսը և այն ճանապարհի միջև, որով գնացել էին Գիբամունդի հետ մարտնչած մասագետները: Զանի որ տեղանքը ճանապարհի այս ու այն կողմում բլրոտ էր, նրանք չէին կարող տեսնել ոչ Գիբամունդի պարտությունը, ոչ Բելիսարիոսի ամրությունները, ոչ էլ առավել ևս ճանապարհը, որով շարժվում էր Բելիսարիոսը

ջոկատը: Երբ վանդալներն ու հռոմեական ֆեոդերալները հայտնվեցին իրար մոտ, երկու բանակներին էլ համակցեց մրցակցության ոգին, թե ով առաջինը կզբաղեցնի այնտեղ գտնվող բուրնեղից ամենաբարձրը: Այն հարմար էր թվում տեղադրության համար և ինչպես մեկը, այնպես էլ մյուսը ուզում էին հակառակորդի հետ մարտի մեջ մտնել այդտեղից: Առաջ անցնելով հռոմեացիներից՝ վանդալները գրավեցին բլուրը, այնտեղից հետ մղեցին թշնամիներին և, ստանալով առավելություն, վերջիններս փախուստի մատնեցին: Նահանգելով՝ հռոմեացիները հասան Դեցիոսի միջին 7 սասարկը հեռու գտնվող վայրը, որտեղ 800 վահանակիրների հետ միասին գտնվում էր Բեյխարիոսի նիզակակիր Ուլարիսը: Բոլորը կարծում էին, թե Ուլարիոսի ջոկատը, ընդունելով իրենց, շարք կկազմի և նրանց հետ միասին կգնա վանդալների վրա, սակայն միանալով, ինչպես նրանք, այնպես էլ սրանք, հակառակ սպասումների, դիմեցին փախուստի ու վերադարձան Բեյխարիոսի մոտ: Եվ այստեղ ես չեմ կարող չասել, թե ինչ տեղի ունեցավ Գեյխմերի հետ, թե ինչպես նա, ձեռքում ունենալով հաղթանակը, ինքը կամավոր գիշեց այն հակառակորդին: Երևի թե մեր անմիտ արարքները պետք է վերագրել Աստծու կամքին, որը, որոշելով, որ մարդու հետ պետք է դժբախտություն տեղի ունենա, առաջին հերթին ձեռք է մեկնում մարդու խելքին և թույլ չի տալիս, որ նրա մտքին որևէ կարգին բան գա: Եթե նա անմիջապես սկսեր հետապնդումը, ես կարծում եմ, որ ինքը Բեյխարիոսն էլ չէր դիմանա, կփախչեր և մեր գործը լրիվ կկործանվեր, այնքան շատ էր վանդալների թիվը և այնպիսին էր վախը, որը համակել էր հռոմեացիներին: Մյուս կողմից էլ, եթե նա անմիջապես շարժվեր Կարթագենի ուղղությամբ, ապա կոչնչացներ Յովիաննեսի ողջ ջոկատը, որի ռազմիկները մեծակ կամ գույգերով շրջում էին հարթավայրում և դիակապտությամբ զբաղվում: Նա կփրկեր քաղաքը իր բոլոր հարստություններով, կսիրարար մեր նավերին, որոնք ոչ հեռու էին գտնվում, և կզրկեր մեզ հաղթանակի ու հետ վերադառնալու բոլոր հույսերից, բայց նա ոչ մի նման բան չարեց: Ղանդաղ իջնելով բլուրից՝ նա, հայտնվելով դաշտավայրում, տեսավ երբոր դիակը և հանձնվեց լացին ու ողբին: Չբաղվելով վերջինիս թաղման գործերով՝ նա բաց թողեց այդքան բարենպաստ պահը, որը վերադարձնել այլևս չէր կարողանալու ոչ մի կերպ, իսկ Բեյխարիոսը դիմավորեց փախչողներին, հրամայեց նրանց կանգ առնել, պատշաճ կարգի բերեց, մեծ ամոթանք տվեց, իսկ հետո, լսելով Ամմասայի մահվան ու Յովիաննեսի կողմից վանդալների հետապնդման մասին, իմանալով ամեն ինչ, ինչ անհրաժեշտ էր տեղանքի ու թշնամու մասին, արագ երթով շարժվեց Գեյխմերի ու վանդալների դեմ: Բարբարոսները, որոնք արդեն կորցրել էին արտակարգը և պատրաստ չէին մարտի, չդիմացան նրանց հարձակմանը ու փախուստի նետվեցին ինչքան ուժ ունեին՝ տալով շատ սպանվածներ: Գիշերվա կողմերը մարտը վերջացավ: Վանդալները փախան ոչ դեպի Կարթագեն և ոչ էլ Բիզանիա, որտեղից նրանք եկել էին, այլ՝ Բուլգայի հարթավայր, որը տառում էր Նումիդիա: Յովիաննեսի ջոկատը և մասագետները գիշերը վերադարձան մեզ մոտ, իմացան, իրենց հերթին էլ պատմեցին կատարվածի մասին և մեզ հետ գիշերեցին Դեցիոսում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 3, գլուխ 11-19):

«Այդ ժամանակ պատրիկ Բեյխարիոսը աստվածային կամքով նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) հրամանով ուղարկվեց վանդալներից Աֆրիկյան ազատագրելու համար: Եվ այսպես, գիշերով քաղաք մտնելով այնտեղ մուտք գործող գյուղացիական սայլերի հետ միասին՝ նա գրավեց Կարթագենը, մեծ քանակի հարստություններ հետ բերեց, իսկ Գեյխմերին էլ (Վանդալական թագավորության արքա Գեյխմերին – Մ.Ֆ.) փախուստի մատնեց, հետո ստիպեց հանձնվել և բերեց կայսեր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս: Ահա այսպես ոչնչացվեց վանդալների թագավորությունը և ահա հենց այս կերպ ի վերջո լիովին ոնչացվեց վանդալական վայրագությունը և նրանց նույնիսկ անունը» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Դրանից հետո, լքելով Արևելքը, հռոմեական զորքը մեկնեց Աֆրիկա, որտեղ ևս հաջողությամբ մարտնչեց՝ այս անգամ վանդալների դեմ...» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁹⁰ «/3.25/ Երբ Գեյխմերը (Վանդալական թագավորության արքա Գեյխմերը – Մ.Ֆ.) ժամանեց Բուլգայի հարթավայր, որը Կարթագենից հեռու էր թեթևոտն հետիոտնի ընթանալու չորս օրվա ճանապարհի վրա և հեռու չէր Նումիդիայի սահմաններից, նա սկսեց այստեղ իր մոտ հավաքել վանդալներին և այն մավրուսներին, որոնք լավ էին վերաբերվում նրան: Մավրուսներից, սակայն, բացի նրան օգնության եկան, այն էլ՝ առանց իրենց ղեկավարների համաձայնության...: Այդ ընթացքում Գեյխմերը իր վանդալներից մեկին նամակով Սարդինիա ուղարկեց՝ իր եղբայր Ցազոնի մոտ...: Երբ Ցազոնը կարողաց իրենց հասցեագրված նամակը..., անմիջապես էլ, ինչպես հարկն է կարգի գցելով գործերը, նրանք նստեցին նավերը: Այստեղից շարժվելով ողջ նավատորմով՝ նրանք երրորդ օրը հասան Լիբիայի ափերին՝ Նումիդիայի ու Մավրիտանիայի մոտակայքում: Դրանից հետո, առաջանալով ուղքով, նրանք ժամանեցին Բուլգայի հարթավայր, որտեղ էլ միացան մնացած զորքին...: /4.1/ Տեսնելով, որ վանդալները ևս հավաքվել են իրար գլուխ՝ Գեյխմերը գործն ուղղեց դեպի Կարթագեն: Յայտնվելով քաղաքի մոտակայքում՝ նրանք ավերեցին հիմնային կառույց հանդիսացող ջրատարը, որով քաղաքը ջուր էր ստանում: Այստեղ որոշ ժամանակ մնալով ճամբար գարկած՝ նրանք դրանից հետո նստեցին, բակի որ հակառակորդներից ոչ մեկը նրանց դեմ դուրս չեկավ: Թափառելով այդ վայրերով՝ նրանք հսկում էին ճանապարհները և նրանց թվում էր, թե այդ կերպ նրանք պաշարել են Կարթագենը: Իրականում, սակայն, նրանք զբաղված էին թալանով ու չէին մտածում որևէ այլ բանի մասին: Միաժամանակ, սակայն, նրանք հույսները դրել էին կարթագենցիների, ինչպես նաև արիստակա հավաքների հռոմեական ռազմիկների դավաճանության վրա: Բացի այդ, նրանք նաև հոնքին առաջնորդների մոտ մարդ ուղարկեցին խոստումով, որ սրանք վանդալների կողմից շատ լավ բաներ կտեսնեն՝ խնդրելով նրանց դառնալ իրենց ընկերներն ու բարեկամները: Յոները, որոնք առաջ ևս առանձնահատուկ հավատարմություն չէին դրսևորել հռոմեացիների նկատմամբ, բակի որ դաշնակցում էին նրանց ոչ սեփական կամքով, նրանք մեկ անգամ չէ, որ ասում էին, որ հռոմեական ստրատեգոս Պետրոսը իրենց երդումով է կանչել և հետո ինքն է խախտել իր խոսքը, պատրաստակամորեն ակալեց էին դուռն և վանդալների խոսքերին և համաձայնում էին մարտի ժամանակ գնեց ուղղել հռոմեացիների դեմ: Այս ամենի մասին Բեյխարիոսը կասկածներ ուներ, նա այդ մասին լուր էր ստացել դասալիքներից, սակայն, բակի որ քաղաքի ամրությունների օղակ դեռևս անբերական էր, նա կարծում էր, որ այդ պահին թշնամիների դեմ դուրս գալը դեռևս շուտ է՝ ամեն կերպ կարգի գցելով գործերը քաղաքում: Միաժամանակ Լավոս անունով մի կարթագենցու, որը իր տնական քարտուղարներից մեկի մատուցած պատճառով դավաճանության մեջ էր բռնվել, Բեյխարիոսը քաղաքի բարձունքներից մեկի վրա ցցի հանեց՝ ինչը շատ ահաբեկեց բոլորին և մարդիկ դրանից հետո գրեծ մնացին դավաճանական գործողություններից: Ինչ վերաբերում է մասագետներին, ապա ամենօրյա նվերներով, հյուրասիրությամբ և ամեն տեսակի շոգոքորությամբ նա արագ դուրս էր պատմել Գեյխմերի խոստումների մասին, որ նրանք մարտի ժամանակ անցնեն Գեյխմերի կողմը: Եվ ահա բարբարոսներն ի վերջո խոստովանեցին, որ ոչ մի ցանկություն չուներ մարտին մասնակցելու, նրանք ասում էին, որ վախենում էին, թե հանկարծ հաղթանակից հետո հռոմեացիներին իրենց հետ չեն ուղարկի իրենց հարազատ վայրերը, այլ կթողնեն Լիբիայում, որտեղ էլ իրենք կավարտեն իրենց օրերը: Բացի այդ, նրանք նաև մեծ կասկածներ ունեին նաև ավարի հարցով, թե հռոմեացիները կիյնեն այն իրենցից: Այդ ժամանակ Բեյխարիոսը նրանց ամուր հավաստիացնում էր տվեց, որ, եթե վանդալները պատերազմում պարտության մատնվեն, նա անմիջապես էլ նրանց իրենց ամեն ինչով ու ավարով տուն կդարձնի: Այս պայմաններում, ահա, նա երդումով ամրագրված հավատարմության խոսք ստացավ, որ սրանք մինչև վերջ պատերազմում կօգնեն հռոմեացիներին: Երբ ամեն ինչ կարգի գցվեց, Բեյխարիոսը, հավաքելով զորքը, ասաց հետևյալը...: /4.2/ Բեյխարիոսը այսպես սրտապնդելով, բոլոր հեծյալներին, բացի 500-ը, նույն օրն իսկ ուղարկեց, իսկ վանդակիրներին և որոշը, որ հռոմեացիները «բանդուն» են ավանդում, թողեց Յովիաննես Յային՝ հանձնարարելով պաշտպանվել, եթե գործը դրան հասնի: Ինքը մյուս օրը հետևեց նրան հետևակ զորքով և 500 հեծյալներով, իսկ մասագետները, խորհրդակցելով իրար մեջ, որոշեցին ձև տալ, թե նրանք ազնվորեն հետևում են և Գեյխմերին (Վանդալական թագավորության արքա Գեյխմերին – Մ.Ֆ.), և Բեյխարիոսին տրված խոստումներին, սակայն հռոմեացիների կողմում մարտի մեջ չմտնել և, մինչև հարցը չպարզվի, չհարձակվել վանդալների վրա, իսկ երբ այս կամ այն զորքի վիճակը վատ կլինի, այդ ժամանակ հաղթողների հետ հարձակվել ու հետապնդել պարտվածներին: Ահա այսպիսին էր բարբարոսների որոշումը այդ ժամանակ: Հռոմեական զորքը հանդիպեց վանդալներին, որոնք ճամբար էին գարկել Տրիկամարայի մոտ, որը Կարթագենից հեռու է 140 ասպարեզ: Այսպես, գտնվելով իրարից զգալի հեռավորության վրա, բանակներն անցկացրին գիշերը...: Հաջորդ օրը Գեյխմերը, հրամայելով վանդալներին կանանց, երեխաներին ու ամենայն թանկագին թողնելով ճամբարի կենտրոնում՝ պարսպի մեջ, որտեղ որևէ ամրություն չկար, հավաքեց յուրաքանչյուրին և ասաց...: Դրանից հետո Գեյխմերը հրամայեց արդեն իր եղբայր Ցազոնին ուղերձով դիմել այն վանդալներին, որոնք նրա հետ եկել էին Սարդինիայից...: /4.3/ Նման ազդեցիկ ու մարտի մղող խոսքեր ասելուց հետո Գեյխմերն ու Ցազոնը սկսեցին վանդալներին մարտի հանել մոտավորապես նախաճաշի ժամանակ և, հակառակ հռոմեացիների սպասումներին, որոնք զբաղված էին ուսելիք պատրաստելով, գետի ափին շարվեցին՝ նպատակ ունենալով մարտի մեջ մտնել: Գետը, որը հոսում էր այդ վայրով, չնայած չէր չորանում, սակայն նրա հոսքը այնքան չնչին էր, որ այդ վայրում ապրող մարդկանցից որևէ անուն չէր ստացել և ուղղակի կոչվում էր հոսանք: Հռոմեացիները, բռնելով գետի մյուս ափը, ինչպես որ հնարավոր էր տվյալ պայմաններում, պատրաստվեցին և շարվեցին հետևյալ կերպ: Ձախ թևում գտնվում էին Մարտինոսը, Վալերիանոսը, Յովիաննեսը, Կիպրիանոսը, Ալթիանոս ու Մարկելլոսը, ինչպես նաև ֆեոդերալների մնացած բոլոր զորահրամանատարները: Աջ թևում էին գտնվում Պապայոսը, Բարբասոսը, Ագանը և հեծյալազորի հրամանատարները: Կենտրոնում շարքի կանգնեց Յովիաննեսը՝ իր հետ ունենալով Բեյխարիոսի վահանակիրներին, նիզակակիրներին և գորավարակներին որոշը: Այստեղ ժամանակին հասավ նաև Բեյխարիոսը՝ 500 հեծյալներով, առաջ անցնելով ուղքով հետևակից, իսկ հոնքեր շարվեցին այլ վայրում: Նրանք առաջ էլ սովորություն չուներին խառնվել հռոմեական զորքին, իսկ այդ ժամանակ, ունենալով այն մտադրությունը, որի մասին ասվեց վերևում, նրանք չուզեցան շարք կանգնել մյուսների հետ: Ահա այդպիսին էր հռոմեացիների մարտակարգը: Վանդալների և մեկ, և մյուս թևերը զբաղեցրել էին հազարապետները, որոնցից ամեն մեկ ղեկավարում էր իր ջոկատը, իսկ կենտրոնում գտնվում էր Ցազոնը՝ Գեյխմերի

եղբայրը: Թիկունքում տեղավորվեց մավրների զորքը: Ինքը Չեյխները շրջեց բոլոր շարքերը՝ հրամաններ տալով և բաջության մղելով: Ավելի վաղ բոլոր վանդակներին հրաման էր տրվել մարտում չօգտվել ոչ նիզակներից, ոչ այլ նետոդական զենքերից, այլ հույսը դնել միայն թրերի վրա: Երկար ժամանակ տևեց, որ և՛ ոչ-ոք չէր սկսում մարտը, ահա այն ժամանակ Յուսուֆը հրամայեց մարտի մասին, որ, Յազոնի կողմից դիմադրության հանդիպելով, փախուստի դիմեց: Նահանգողները հասան իրենց ճամբարը, իսկ վանդակները, հալածելով սրանց՝ մինչև գետը, բայց չանցան այն: Յուսուֆը և իր խումարները լորից Բեյխարիոսի վահանակի զույգի գլուխն անցած հարձակվեց Յազոնի վրա և, լորից դիմադրության հանդիպելով, նահանգեց դեպի հռոմեացիների ճամբարը: Այնուհետև Բեյխարիոսը, գրեթե բոլոր նիզակակիրներով և վահանակիներով, զորավարական դրոշմ ձեռքին մեծ աղմուկ աղաղակով, երրորդ անգամ հարձակվեց թշնամու վրա: Բարբարոսները բաջաբար դիմադրեցին նրան՝ կռվելով միմյանից թրերով: Մաստիկ մարտ տեղի ունեցավ, ուր սպանվեցին վանդակներից շատերը և լավագույնները, որոնց թվում նաև Յազոնի ինքը՝ Չեյխների եղբայրը: Այն ժամանակ հռոմեացիների ողջ զորքը շարժվեց և, գետն անցնելով, հարձակվեց թշնամու վրա: Վերջինիս գորաշարքի կենտրոնից սկսված փախուստը տարածվեց ողջ զորքի վրա, որովհետև հռոմեացիներից յուրաքանչյուրն առանց դժվարության իր դեմ կանգնած հակառակորդին փախուստի մատնեց: Տեսնելով դա՝ մասագետները, համաձայն իրենց մեջ եղած պայմանավորվածության, սկսեցին հռոմեական զորքի հետ հետապնդել վանդակներին: Հետապնդումը, սակայն, ոչ երկարատև էր: Վանդակները, շտապ վերադառնալով իրենց ճամբար, հանգիստ էին մտնում, իսկ հռոմեացիները, չմտածելով, որ իրենք բավական ուժեղ են, որպեսզի նրանց հետ մարտի մեջ մտնեն պարսպի վրա, թալանելով թշնամիների դիմակները, որոնց վրա նրանք գտան ոսկիներ, հեռացան սեփական ճամբար: Այդ մարտում հռոմեացիներից սպանվեց 50-ից քիչ, իսկ վանդակներից մոտ 800 հոգի: Երբ ժամանեց հետևակը՝ Բեյխարիոսը ուշ երեկոյան ամենայն հապճեպությամբ առաջ ընթացավ՝ ողջ զորքով շարժվելով վանդակների ճամբարի վրա: Չեյխները, իմանալով, որ Բեյխարիոսը իր հետևակով և մնացած զորքով ուղղվել է իր դեմ և ուր որ է կլինի այդտեղ, ոչ ոքի ոչինչ չստաց և, որևէ հրահանգ չտալով, նետվեց ձիու վրա և նուսիդիացիների կողմը տանող ճանապարհով դիմեց փախուստի: Նրան հետևեցին նրա ազգականները և ծառաներից քչերը, որոնք զաղտնի վախեցած էին և դողում էին կատարվածից: Որոշ ժամանակ վանդակների համար անհայտ էր մնում, որ Չեյխները փախել է և երբ նրանք ի վերջո ամեն ինչ իմացան և իմացան, որ նա անհետացել է, իսկ թշնամիներն արդեն երևում էին, ահա այդ ժամանակ տղամարդիկ աղմկեցին, երեխաները ծոծոցեցին և կանայք լաց եղան: Ոչ մեկը չէր հոգում այդտեղ հավաքված գանձերի մասին, ոչ մեկը չէր հոգում լաց եղող սիրելիների մասին, այլ ամեն մեկը փորձում էր առանց որևէ կարգի փախչել: Մոտենալով հռոմեացիների վերջին մարդագնացի դարձած ճամբարը իր բոլոր հարստությունների հետ և հետո, ողջ գիշեր հետապնդելով թշնամուն, ոչնչացրեցին իրենց հանդիպած տղամարդկանց, իսկ կանանց և երեխաներին ստրկացրին: Այդ ճամբարում հռոմեացիներն այնքան առատ ավար գտան, որքան առաջ մի տեղ հավաքված երեք չէին տեսել...: Այդ ճակատամարտը տեղի ունեցավ երեք ամիս անց այն բանից հետո, երբ հռոմեացիները ժամանեցին Կարթագեն, այն ամսում, որը հռոմեացիները կոչում են դեկտեմբեր: /4.4/ Բեյխարիոսը, տեսնելով, որ հռոմեական զորքը այդ աստիճան անկազմակերպ ու անկանոն ցույց է տվեց զայրանալ և ամբողջ գիշեր, վախենալով, որ հանկարծ ուշքի եկած թշնամիները հարձակով կգործեն հռոմեացիների վրա ու մեխ վնաս կհասցնեն նրանց: Իրոք, եթե հանկարծ մի ինչ որ կերպ նման բան լինեք, ես կարծում եմ, որ հռոմեացիներից ոչ մեկը, նման ավարով փախուստի դիմելով, կենդանի հետ չէր վերադառնա և այդպես էլ չէր կարողանա ուրախանալ իր հարստությունով: Իրոք, ռազմիկները մեծ հաշվով աղքատ մարդիկ էին և ահա սրանք, հանկարծակի տեղ դառնալով մեծ հարստությունների ու ստրուկների, որոնք աչքի էին ընկնում իրենց երիտասարդության և բացառիկ գեղեցկությանը, այլևս չկարողացան տիրապետել իրենց ընթացքը Եուֆրոնը, քանի որ հարմար առիթ էր եկել, դրա համար էլ կարծես այնպես արեցին իրենց բաժին հասած հաջողությունից, որ ամեն մեկն ուղղակի մի բան էր ուզում՝ վերցնել իրեն բաժին հասած ու վերադառնալ Կարթագեն: Նրանք թափառում էին ոչ թե ջոկատներով, այլ միայնակ կամ երկուսով, և ոտք էին դնում ամեն տեղ, ուր առաջ էր տանում նրանց ընթացքը: Նրանք շրջակա ամեն ինչ խուզարկում էին, լեռներն ու անտառները, քարայրները և այլ վայրերը, որտեղ նույնիսկ դարանի վտանգ կար: Այնուհանդերձ նրանք ոչ թշնամու նկատմամբ էին վախ զգում, ոչ էլ ամաչում էին Բեյխարիոսից, նրանց ոչ մի այլ զգացում առաջ չէր մղում, բացի ընթացքը շրջապահելից: Նրանք ամեն ինչ տակն ու վրա էին անում՝ այդպես էլ ոչինչ վրա ուշադրություն չդարձնելով: Գիտակցելով այս ամենը՝ Բեյխարիոսը չգիտեր, թե այդ պահին ինչ է կարող անել: Օրը բացվելուն պես, բարձրալույծ ճանապարհի մոտ գտնվող բլրի վրա, նա սկսեց եռանդով կարգի բերել զորքը՝ մարդկանց դիմելով ամոթալից մոտենալով: Իրոք, ռազմիկները ինչպես ռազմիկներին, այնպես էլ՝ արիստոսներին: Այդ ժամանակ նրանք, որոնք նրա մոտ էին, հիմնականում նրա տանեցիները, սկսեցին իրենց բաժին հասած հարստությունները և ստրուկները ուղարկել Կարթագեն սեփական ծառաների հետ միասին, նրանց հետ, որոնք նրանց սեղանակիցներն էին և իրենց հետ մի վրանում էին ապրում, իսկ իրենք՝ միանալով զորավարին, սկսեցին կատարել վերջինիս հրամանները: Դրանից հետո Բեյխարիոսը հրամայեց Յուսուֆին հային 200 հոգով հետապնդել Չեյխներին, հալածել նրան օր ու գիշեր մինչև բռնեն ողջ կամ սպանված: Միաժամանակ նա իր մոտիկներն հրամայեց, որ այն վանդակներն, որոնք, աղոթելով տաճարներում, պատասպարվել էին Կարթագենի մոտակայքում, անվտանգության երաշխիքներ տալ, բայց միաժամանակ նաև զինաթափել, որպեսզի նրանք որևէ ըմբոստություն չդրսևանեն, ու պահել նրանց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև ինքը: Ահա այսպես, սեփական նիզակակիրների հետ շրջելով տարբեր կողմեր, նա եռանդով հավաքում էր ռազմիկներին, իսկ իրենց հանդիպած վանդակներին էլ անվտանգության երաշխիքներ էր տալիս: Վանդակներից, սակայն, բացի տաճարներում աղոթողներից, ուրիշ ոչ մեկը չհանդիպեց: Վերցնելով սրանց զենքերը՝ նա նրանց զինվորների հսկողության տակ ուղարկեց Կարթագեն, որպեսզի սրանք հնարավորություն չունենան ապստամբել հռոմեացիների դեմ: Ահա այս կերպ ամեն ինչ կարգավորելով հիմնալի կերպով՝ նա զորքի մեջ մատուց ինչպան հնարավոր է արագ շարժվեց Չեյխների հետևից: /4/ Բեյխարիոսը հրամայեց Յուսուֆին հային 200 հոգով հետապնդել Չեյխներին, հալածել նրան օր ու գիշեր մինչև բռնեն ողջ կամ սպանված: Յուսուֆը հիմնալից հետո ընդհանրապես մոտեցել էր Չեյխներին, հաջորդ օրը պետք է ձեռք գցեր նրան, բայց նրան վիճակված չէ Չեյխներին գերելու, որովհետև բախտի բերումը այսպիսի մի հակառակ բան պատահեց: Յուսուֆին հետ Չեյխներին հալածողների թվում էր նաև Բեյխարիոսի նիզակակիրներից Ուլարիսը: Սա քաջ մարդ էր, հոգով ու մարմնով ուժեղ, սակայն բավարար զարգացում չունեց, գինու և ուրախության սիրահար էր: Այս Ուլարիսը արշավանքի վեցերորդ օրը, առավոտյան մի քիչ հարբած, ծառի վրա թառած մի թռչուն է տեսնում: Շտապ լարելով աղեղը՝ նա թռչունի վրա նետ է արձակում, բայց նետը, չդիպելով թռչունին, Ուլարիսի կամքից անկախ ծոծրակից նետահարում է Յուսուֆին: Ստացած այս վերքը մահացու էր և մի քիչ անց նա վախճանվեց, մեծ տխրություն պատճառելով կայսր Ռուստինիանոսին, զորավար Բեյխարիոսին, բոլոր հռոմեացիներին և կարթագենացիներին, որովհետև քաջ մարդ էր, առաքելիկ, հեզ, բոլորին ընդառաջող ու անչափ բարի: Ահա այսպիսին էր Յուսուֆը: Ինչ վերաբերում է Ուլարիսին, ապա սա, ուշքի գալով, փախավ ու պատասպարվեց մոտակա գյուղում գտնվող եկեղեցուն՝ աղաչելով պաշտպանության: Չինվորները այլևս չհետապնդեցին Չեյխներին և, քանի դեռ Յուսուֆը ողջ էր, նրա մասին էին հոգում, իսկ երբ նա վախճանվեց, կատարեցին նրա հանդեպ բոլոր սրբազան արարողությունները և ապա ամեն ինչ հայտնեցին Բեյխարիոսին՝ իրենք մնալով տեղում: Վերջինս, ինքն էր իմացավ այդ մասին, եկավ Յուսուֆին գերեզմանը, անչափ տխրեց և ողբաց նրա դժբախտությունը և դրանից անց միջոցներ տրամադրեց ամեն ձևով Յուսուֆին գերեզմանը պաշտամունքով համար: Ինչ վերաբերում է Ուլարիսին, ապա նրա հետ դաժան չվարվեցին, քանի որ այստեղ գտնվող ռազմիկները ամենասարսափելի երրորդներով հավաստեցին, որ Յուսուֆն ինքն էր կտակել, որ նրան ձեռք չտան, քանի որ Ուլարիսն անզգուշությամբ էր իր նկատմամբ նման սարսափելի հանցագործություն գործել» (Պրոկուպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին» գիրք 3, գլուխ 25, գիրք 4, գլուխ 1-4):

«20-րդ դարի սկզբին Բեյխարիոսի կողմից գերվեց աֆրիկյան ռեքսը (Վանդակական թագավորության արքա Չեյխները – Մ.Ֆ.) իր կնոջ հետ և նրանց բերեցին Կոստանդնուպոլիս: Չհարշակարանում կազմակերպված ծիարշավներ ժամանակ գերիներն ու ավարը բերվեցին» (Յուսուֆին Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 81):

«Աֆրիկայի մարզը, որը աշխարհագրագետներին մեծ մասը բնորոշում է որպես երկրի երրորդ մաս, Աստուդ կամ լեռն վերադարձավ մեր իշխանության տակ: Այդպես ահա Կարթագեն քաղաքը, իր անկումից 96 տարի անց կրկին վերադարձավ մեր իշխանության տակ, երբ վանդակները պարտություն կրեցին ու ջախջախվեցին, իսկ նրանց արքա Չեյխներն էլ (Վանդակական թագավորության արքա Չեյխները – Մ.Ֆ.) գերվեց և ուղարկվեց Կոստանդնուպոլիս: Դա եղավ Ռուստինիանոս արևելահայկերի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) չորրորդ տարում, որն այդ մարզը իր իշխանության տակ վերցրեց և այն ամրապնդեց ավելի ուժեղ, քան առաջ» (Մարցելուս Կոմիտ «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ իրեն հավատարիմ պատրիկ Բեյխարիոսի միջոցով նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) հաղթանակ տարավ վանդակների նկատմամբ» (Պրոկուպիոս «Գործերի ծագման և գործերի մասին»):

«Բեյխարիոսի օգնությամբ էլ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) կործանման հասցրեց վանդակներին, իսկ նրանց արքա Չեյխներին (Վանդակական թագավորության արքա Չեյխները – Մ.Ֆ.) գերեց՝ ողջ Աֆրիկյան 206 տարի անց վերադարձնելով կայսրության գիրկը» (Պրոկուպիոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 1, գլուխ 25):

«Դրանից հետո Բեյխարիոս պատրիկը Ռուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ռուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) հրամանով ուղարկվեց Աֆրիկյան և կոտորեց վայրագների ազգը» (Ջեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

¹⁰⁹¹ «Մյուս Յովհաննեսին՝ իր մոտիկ վահանակիրներից մեկին, Բեյխարիոսը ուղարկեց Գաղիարյան Նեղուցի և Յերկուլեայան սյուների մոտ, որպեսզի սա այնտեղ գրավի Սեպտոն ամրոցը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 5):

«Նման հաջող հաղթանակից հետո գոթերը անխոհեմաբար հատեցին Նեղուցը: Եվ հենց որ նրանք անցան օվկեանոսի Նեղուցով այն ռազմիկների դեմ պայքարելու համար, որոնք մինչ այդ, վտարելով գոթերին, տիրել էին Սեպտեմ ամրոցին...» (Իսիդոր Սեվիլիացի «Գոթերի, վանդալների և սվեվների պատմություն», գլուխ 42):

«Այդ ժամանակ Կարթագենում ապստամբեց Դոմենուսը (ամենայն հավանականությամբ Նկատի է ունեցվում Վանդալական թագավորության արքա Գեյլմերը - Մ.Յ.), սակայն Բեյխարիոսը գնաց, իր ձեռքը զցցեց այդ բռնակալին և շղթայակապ արեց» (Բար-Յերբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

¹⁰⁹² «Երեք տարի անց իր ժամանումից հետո Յիլիբուլը իր սովորության համաձայն փոքր ջոկատով անցավ գետը, իսկ սլավոնները դուրս եկան նրա դեմ ողջ կազմով: Դաժան մարտ եղավ, ընկան շատ հռոմեացիներ ու նրանց թվում նաև նրանց առաջնորդ Յիլիբուլը: Դրանից հետո գետը ընդմիջեց բարբարոսների անցման համար դարձավ հասանելի ըստ իրենց ցանկության և հռոմեական երկիրը լիովին բաց մնաց նրանց հարձակումների համար: Այս կերպ պարզվեց, որ Հռոմեական կայսրության ողջ հզորությունը այդ վայրում չէր կարող բացարձակապես չէր կարող հավասարվել մեկ մարդու խիզախությանը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 14):

¹⁰⁹³ «Ընդունելով Լիբիայի գոթերի հրամանատարությունը՝ Սողոմոնը գտնվում էր անորոշության մեջ առ այն, թե ինչպես ինքը պետք է գործի, բանի որ, ինչպես ասվեց վերևում, մավրուսներն ապստամբել էին և ամեն ինչ խառնել իրար: Լուր ստացվեց, որ բարբարոսները ոչնչացրել են Բյուզանդիոնի և Նուսիդիայի բոլոր զինվորներին և թալանում ու տանում են բոլոր այդ երկրամասերը: Սողոմոնին ու ողջ Կարթագենին հատկապես հուզեց այն, ինչ Բյուզանդիոնում կատարվել էր մասագետ Էգանի և թրակիացի Ռուփինոսի հետ: Նրանք երկուսն էլ հատուկ հարգանք էին վայելում ինչպես Բեյխարիոսի տանը, այնպես էլ ողջ հռոմեական գործուն: Նրանցից մեկը՝ Էգանը, Բեյխարիոսի նիզակակիրների շարքում էր, իսկ մյուսը, որպես առավել արիական, սովորաբար մարտակարգում պահպանում էր զորավարի դրոշմը: Նման մարդկանց հռոմեացիները կոչում են բանդֆորմներ: Նրանք երկուսն էլ ղեկավարում էին Բյուզանդիոնում գտնվող հեծյալ ջոկատներ և, երբ նրանք տեսան, որ մավրուսները ամեն ինչ ասպատակում են իրենց աչքի առաջ ու բոլոր լիբիացիներին ստրկացնում, նրանք իրենց ջոկատներով կործնեցին դարանեցին ավար տանող մավրուսներին, սպանեցին նրանց և ազատեցին գերիներին: Երբ այդ մասին լուրը հասավ բարբարոսական առաջնորդներին, նրանք արդեն ուշ երեքսիսիս Կուցիայի, Եադիաստի, Յուրֆուգի և Մեդիսիսիոսի ողջ զորքով շարժվեցին նրանց դեմ: Իհարկե հռոմեացիները, բանի որ իրենք փոքրաթիվ էին և նեղ վայրում հայտնվել էին բազմաթիվ տանյակ հազարավոր թշնամիների շրջապատման մեջ, բոլորովին ի վիճակի չէին պաշտպանվել հարձակվողներից, բանի որ ամեն անգամ, երբ նրանք նահանջի համար հետ էին դառնում, թշնամիները անխուսափելիորեն թիկունքից տեղադրել խոցում էին նրանց: Այդ ժամանակ Ռուփինոսն ու Էգանը քիչ մարդկանց հետ պատասպարվեցին ոչ հեռու գտնվող ծայրի վրա և սկսեցին այնտեղից պաշտպանվել թշնամիներից: Բանի դեռ նրանք հնարավորություն ունեին նետեր արձակել, թշնամիները չէին համարձակվում իրենց հետ ձեռնամարտի մեջ մտնել, այլ միայն նիզակներ էին նետում: Սակայն երբ նրանց նետերը սպառվեցին, մավրուսները վրա եկան ձեռնամարտի և սրանք էլ, անհրաժեշտությունից ելնելով, սկսեցին պաշտպանվել թրերով: Բարբարոսները ճնշեցին նրանց բանակով և Էգանը, խոցված վերքերից, այնտեղ էլ ընկավ, իսկ Ռուփինոսը գերի վերցվեց ու նրան սկսեցին տանել, սակայն այստեղ մավրուսների առաջնորդներից մեկը՝ Մեդիսիսիոսը, վախենալով, որ հանկարծ Նա չափաչի իրենցից ու կրկին ղեկավարություններ չհարուցի, թաքցրեց նրա գլուխը և իր հետ տուն տարավ՝ ցուցադրելով այն իր կամանք, բանի վերջինս զարմանալի մի տեսարան էր՝ աչքի ընկնելով մեծ չափերով ու անսովոր շքեղ մագերով» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 10):

¹⁰⁹⁴ «Կարդալով այդ նամակը՝ Սողոմոնը որոշեց ողջ զորքով ելնել մավրների դեմ: Կարգի գցելով գործերը Կարթագենում՝ նա զորքի հետ միասին շարժվեց Բյուզանդիոն: Ժամանակով Մաման, որտեղ գորքի հետ գտնվում էին մավրուսների այն չորս առաջնորդները, որոնց մասին ես հիշատակեցի քիչ առաջ, նա ամրացված ճամբար զարկեց: Այստեղ բարձր լեռներ կային, իսկ նրանց ստորոտում՝ հարյուր տարածության դր, որտեղ բարբարոսները, պատրաստվելով ճակատամարտի, տարածել էին իրենց ուժերը: Ուղտերից ստեղծելով շրջան, ինչպես դա արել էր Կավալոնը, այդ մասին ես ասել եմ Նախորդ գրքում, նա ճակատին խորություն տվեց 12 կետանիների չափով: Այդ շրջանի ներսում նրանք տեղավորեցին կանանց և երեխաների, բանի մավրուսները սովորություն ունեն իրենց հետ արշավի վերցնել քիչ բանակությամբ կանանց և երեխաների, որոնք իրենց համար լիարժեքություններ էին կառուցում ու վրաններ էին գարկել ու հմուտ կերպով ուսումնասիրել ծիսական մասին և հոգայել ուսուցիչներին կերակրելու հարցը: Նրանք սրում էին գեղերի երկաթյա ծայրակալները՝ արշավանքի ժամանակ ազատելով ռազմիկներին շատ աշխատանքից: Իրենք՝ տղամարդիկ, վահաններով, թրերով ու տեգերով, որոնք նետելու գործում նրանք շատ հմուտ էին, հետևակ վիճակում դիրքեր գրավեցին ուղտերի ոտքերի մոտ: Նրանցից ոմանք ձիերի վրա գտնվում էին լեռներում: Շրջանի այն մասի դեմ, որը գտնվում էր լեռների դիմաց, Սողոմոնը ոչ մեկին չտեղադրեց՝ վախենալով, որ հանկարծ լեռներում գտնվող թշնամիները չիջնեն ներքև և ներքևիների հետ միասին բոլոր կողմերից չհարձակվեն այնտեղ մարտի համար տեղակայված մարդկանց վրա: Իր ողջ զորքը նա տեղադրեց մավրուսների շրջանի մյուս մասի դեմ: Տեսնելով, որ իր ռազմիկներից շատերը լցվել են վախով ու Էգանի և Ռուփինոսի հետ տեղի ունեցած դժբախտության պատճառով կորցրել են ոգու ուժը, նա, ձգտելով ոգևորել նրանց և հիշեցնել իրենց սեփական բաջության մասին, ասաց հետևյալը: «Ռազմիկներ, Բեյխարիոսի զինակիցներ: Թող ձեզին ոչ մեկը վախ չգզա այս մարդկանց հանդեպ և թե՛ մավրուսները, թվով 50.000, հաղթեցին 500 հռոմեացիների, թող դա օրինակ չհանդիսանա կամ ձեր ճակատագրի կանխագուշակումը չլինի: Հիշե՛ք բաջության մասին, մտածե՛ք այն մասին, որ վանդալները տիրում էին մավրուսներին, իսկ դուք պատերազմում առանց դժվարության դարձաք վանդալների տերը և, հաղթելով ավելի ուժեղներին, ծիս չէ վախենալ թույլերից: Բացի այդ բոլոր ժողովուրդներից ամենաբեղից հենց մավրիտանական ժողովուրդն է ունակ պատերազմի: Նրանց մեծ մասը մերկ է, իսկ նրանք էլ, որոնք ունեն վահաններ ու պահում են այն իրենց դիմաց, այդ վահանները վատ են պատրաստված են չեն կարող հետ մղել նետեր կամ նիզակներ: Նրանք երկու նիզակ են կրում և, եթե նրանց չի հաջողվում ոչ մի բան անել, նրանք, նետելով դրանք, անմիջապես էլ դիմում են փախուստի: Այնպես որ, եթե ձեզ հաջողվի դիմանալ նրանց առաջին ճնշմանը, կարելի է համարել, որ այս պատերազմի վտանգները հաղթահարված են առանց որևէ դժվարության: Իհարկե, ինքներդ էլ եք տեսնում, թե ինչպես մեծ է ձեր ու թշնամիների զինվածության տարբերությունը: Ավելին, դուք ունեք ոգու ուժ, մարմնի ամրություն, փորձառություն ռազմական գործում և վճռականություն, բանից դուք հաղթել եք բոլոր թշնամիներին այն դեպքում, երբ մավրուսները գրկված են այդ ամենից: Նրանք հույսը դնում են միայն իրենց ամբողջ մեծաթյվության վրա, սակայն փոքրաթիվ, բայց լավ հանդերձակվածները ավելի հաճախ հենց հաղթում են ռազմական գործին անսովոր մարդկանց ամբոխին, բան թե պարտվում: Լավ ռազմիկի բաջությունը հենց իր մեջ է, իսկ վախկոտի համար այն գտնվում է իր զինակիցների բանակության մեջ, որի վրա հույս է դրվում, ինչը սակայն մեծ հաշվով վերածվում է վտանգավոր իրավիճակի: Դուք պետք է ծիծաղեք այդ ուղտերի վրա, որոնք, իհարկե, չեն կարող պաշտպանել մեր թշնամիներին, իսկ երբ վտանգվում են, ինչը լիովին հնարավոր է, նրանց շարքերում մեծ խռովություն է սկսվում: Դե իսկ այն անխոհեմ բաջությունը, որը առաջացել է թշնամիների մոտ իրենց նախկին հաջողության պատճառով, մեզ օգուտ կտա և կդառնա մեր դաշնակիցը: Բաջությունը, հավասարագոր ուժի հետ, թերևս կարող է օգուտ բերել նրանց, որոնք այն կրում են, սակայն ուժերի առավելությունը կարող է վտանգի բերել: Հիշե՛ք այդ ամենը և համարե՛ք թշնամիներից ձեզնից ցածր, պահպանե՛ք լուրջությունը և կարգը: Հոգավոր այդ մասին՝ մենք ավելի հեշտ և քիչ ջանքերով կհաղթենք բարբարոսների անկանոն այս ամբոխին»: Այսպես ասաց Սողոմոնը: Իր հերթին մավրուսների առաջնորդները, տեսնելով, որ իրենց ռազմիկները ազդված են հռոմեական գորքի կարգապահությամբ ու կարգով և ցանկանալով գորքի մեջ կրկին բաջություն առաջացնել, ոգևորում էին նրանց նման խոսքերով, թե. «Հռոմեացիները սովորական մարմին ունեն և նրանք զիջում են գեղեցիկ հարվածներին ու դա մենք, զինակիցներ, գիտենք, բանից ոչ վաղ անցյալում մենք նրանցից լավագույններին, հեղեղելով նիզակներով, սպանեցինք, իսկ մյուսներին էլ բռնելով մեր ռազմագերիները դարձրինք: Բացի այդ, մենք հիմա էլ կարող ենք հպարտությամբ ասել, որ բանակությամբ գերազանցում ենք նրանց: Ավելին, ներկայումս պայքարը գնում է ամենազիստակորի մասին, այն մասին, թե կլինե՞նք արդյոք մենք Լիբիայի տերերը, թե կդառնանք այս լկտիների ստրուկները: Այնպես որ մեզ հիմա պետք է ցույց տալ մեր ողջ արիությունը: Նրանք, որոնց աչքի առաջ է ամեն ինչ կորցնելու վտանգը, ամբողջի է մեծագույն ոգևորություն չցուցաբերել: Դուք պետք է արհամարհանեք վերաբերվե՛ք թշնամու զինվածությանը: Եթե նրանք գան մեզ վրա հետևակ մարտադարձով, հեշտ չի լինի նրանց շարժվել և նրանք կհաղթեն մավրիտանական արագությամբ, իսկ նրանց հեծելազորին էլ մենք կսարսափեցնենք մեր ուղտերով ու նրանք բառաչով, որը, խլացնելով պատերազմի մացած ողջ աղմուկը, բնականաբար նրանց շփոթի կմատնի: Նա, ով, հաշվի առնելով նրանց հաղթանակը վանդալների հանդեպ, համարում է նրանց անհաղթելի, խորապես սխալվում է: Հաջողությունն ու անհաջողությունը պատերազմում սովորաբար կախված են առաջնորդի բաջությունից: Բեյխարիոսին, որը վանդալների նկատմամբ նրանց հաղթանակի գլխավոր պատճառն էր, մեր օգտին տրամադրված աստվածությունը այժմ հեռու է տարել, դե իսկ մենք ինքներս էլ մեկ անգամ չէ, որ հաղթել ենք վանդալներին և այդ պատճառով, սպառնելով նրանց ուժերը, դրանով հռոմեացիներին հնարավորություն տվեցին առավելության հասնել նրանց հետ պատերազմում՝ տալով նրանց այդքան հեշտ ու պատրաստ հաղթանակ, իսկ հիմա մենք հույս ունենք հաղթել այդ թշնամուն, եթե մարտում ցուցաբերենք մեր բաջությունը»: Նմանատիպ խոսքերով ոգևորելով գորքին՝ մավրուսների առաջնորդները սկսեցին հարձակվում: Առաջին պահին հռոմեական գորքում մեծ խառնաշփոթ առաջացավ և վերջինիս անկողնի, չտանելով ուղտերի ձայները, կատաղեցին և, նետելով

իրենց վրայից հեծյալներին, անկանոն կերպով ցրվեցին: Այդ ընթացքում մավրուսները, իրականացնելով արտագրոհներ և նետելով ձեռքերում գտնվող տեգերը, իրենց հերթին շփոթ առաջացրին հռոմեական շարքերում ու խոցեցին շատերին, այն դեպքում, երբ մյուսները չէին կարողանում ոչ պաշտպանվել, ոչ էլ պահպանել շարքերը: Այդ ժամանակ, տեսնելով, թե ինչ է կատարվում, Սողոմոնը ցած թռավ ձիուց, դրոշմելով մյուսներին ևս այդ կերպ վարվել: Երբ նրանք հետևակ վիճակում հայտնվեցին, նա հրամայեց բոլորին հանգստություն պահպանել և, իրենցից առաջ տեղադրելով վահանները, մնալ շարքերում, դրանց վրա ընդունելով հակառակորդի կողմից արձակվող նետերն ու նիզակները, իսկ ինքը ընտրելով ոչ պակաս, քան 500 ռազմիկների, կտրուկ հարված հասցրեց թշնամու շրջանի մի մասին: Նա հրամայեց զինվորներին մերկացնել թոքերը և հարվածել այնտեղ գտնվող ուղտերին: Այդ ժամանակ մավրուսները, որոնք զբաղեցնում էին ճակատի այդ հարվածը, դիմեցին փախուստի: Նրանք, ովքեր գտնվում էին Սողոմոնի հետ, սպասեցին մոտ 200 ուղտերի և, հենց որ սրանք ընկան, հռոմեացիները ճեղքեցին շրջանը: Նրանք վազեցին նետվեցին դեպի շրջանի մեջտեղը, որտեղ գտնվում էին մավրուսների կանայք: Բարբարոսները, ցնցված վախից, պատսպարվեցին մոտակա սարի վրա: Նրանք այնտեղ էին փախչում անկանոն կերպով և հռոմեացիները հետապնդում ու ոչնչացնում էին նրանց: Ասում են, որ իրենց համար այդ ծալք մարտում ընկավ մոտ 10.000 մարդ: Նրանց բոլոր կանայք ու երեխաները գերի ընկան: Այն ուղտերը, որոնք կենդանի մնացին, զինվորներին հասան որպես ռազմավար: Այս կերպ հռոմեացիները ավարով վերադարձան Կարթագեն՝ Նպատակ ունենալով Նշել հաղթանակը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 11):

¹⁰⁹⁵ «Այրվելով գայլույթից՝ բարբարոսները երկին ողջ ժողովրդով, հաշվի չառնելով ոչ սեռը, ոչ էլ տարիքը, պատերազմով գնացին հռոմեացիների վրա ու սկսեցին հարձակվումներ կրել: Բիզանիայի ընկալավորների վրա՝ չխնայելով ոչ մի հանդիպողի: Դեռ նոր էր Սողոմոնը եկել Կարթագեն, երբ լուր եկավ, որ բարբարոսները մեծ քանակությամբ հայտնվել են Բյուզանդիոնում և թալանում են այն ամենը, ինչ գտնվում է այդ երկրամասում: Շուտով ուղի հանելով գործը՝ նա շարժվեց նրանց դեմ: Հասնելով Բուրգանդիայի, որտեղ թշնամիները ճամբար էին զարկել, նա մի քանի օր մնաց այնտեղ՝ Նպատակ ունենալով մարտի մեջ մտնել, հենց որ մավրուսները հարթավայր կիցնեն: Զանի որ նրանք անընդհատ մնում էին սարի վրա, նա հրամայեց և մարտական վիճակի բերեց ողջ զորքը, սակայն մավրուսները բացարձակապես չէին ցանկանում մարտի մեջ մտնել հռոմեացիների հետ հարթավայրում, նրանց արդեն համակել էր անհաղթահարելի վախը, դրա համար էլ նրանք հույս ունեին, որ, գտնվելով սարի վրա, հեշտությամբ կհաղթեն թշնամուն մարտում: Բուրգանդիայի սարը հիմնականում դիպե և անհաղթահարելի հատկապես արևելյան կողմից: Սակայն արևմտյան կողմից կա մի հարմար անցում, որ լիովին հարթ ընթացք ունի: Այն ձգված էր երկու շատ բարձր ժայռերի վրա, իսկ նրանց միջև ձգվում էր Նեղ կիրճը, որը դժվար էր նույնիսկ ասել, թե ինչ խորություն ունի: Սարի գագաթը բարբարոսները դատարկ թողեցին, չենարժանացել, թե այնտեղից իրենց կարող է որևէ բան սպառնալ: Նույն կերպ նաև լեռան ստորոտում նրանք անպաշտպան թողեցին այն վայրը, որտեղից Բուրգանդը առավել խոցելի էր: Բարբարոսները ճամբար դրեցին միջնամասում, այն հաշվարկով, որ, երբ թշնամին փորձի վեր բարձրանալ, իրենք սկսեն մարտը՝ գտնվելով վերջինիցս վերև և խոցելով թշնամուն վերևից: Լեռան վրա կային մեծաթիվ ձիեր, որոնք նախատեսված էին կամ փախուստի, կամ էլ, եթե հեջողվեր հաղթել, հետապնդման համար: Տեսնելով, որոր մավրուսները չեն ցանկանում մարտի մեջ մտնել միջնամասակ նկատելով, որ հռոմեական զորքը, հսկելով նրանց այդ անապատային վայրում, արդեն դժգոհություն է ցուցաբերում, Սողոմոնը սկսեց շտապել Բուրգանդի լեռան վրա թշնամու հետ բաց մարտի մեջ մտնել: Հասկանալով, որ իր ռազմիկները տպավորված են այն բանից, որ թշնամիների քանակությունը նախկին ճակատամարտի հետ համեմատած մի քանի անգամ մեծացել է, նա, հավաքելով զորքը, սասց հետևյալը...: Նման խոսքերով ոգևորելով՝ Սողոմոնը հրամայեց Թեոդորոսին՝ Էքսկուբիտոսների ջոկատի հրամանատարին, այսպես են հռոմեացիները կոչում պահակազորայիններին, վերցնել 1.000 հոգու ու մի քանի դրոշներ և ուշ երեկոյան գաղտնի բարձրանալ Բուրգանդի արևելյան կողմով, որտեղով լեռը բարձրանալը առավելապես դժվար էր և ճանապարհը գրեթե անանցանելի: Ընդ որում՝ նա հրամայեց, որպեսզի նրանք, երբ արդեն գրեթե հասած կլինեն սարի գագաթին, գիշերվա մնացած մասը այնտեղ լուռ անցկացնեն, իսկ արեգակի ծագելուն պես երևան թշնամիներին ու, պարզելով դրոշները, հարվածեն վերջինիս: Նա այդպես էլ վարվեց: Արդեն ուշ գիշերով նա ժամանեց հիշատակված վայրը՝ դիպե վայրերով աննկատ անցնելով ոչ միայն բոլոր հռոմեացիների, այլև մավրուսների համար: Ձևականորեն նա ուղարկված էր որպես պահակազորային ջոկատ, որպեսզի դրսից ոչ մեկը չկարողանա մոտենալ ճամբարին և վնաս հասցնել նրան, իսկ վաղ առավոտյան Սողոմոնը ողջ զորքով սկսեց բարձրանալ Բուրգանդի լեռան վրա թշնամիների դեմ: Երբ արդեն լույսը բացվում էր և մոտիկ երևում էր, զինվորները, հայտնաբերելով, որ սարի գագաթը դատարկ չէ, ինչպես առաջ, այլ լիքն է մարդկանցով, որոնք կրում են հռոմեական դրոշներ, զարմանքով կանգ առան: Եվ երբ նրանք, որոնք գտնվում էին վերևում, մավրուսների հետ ձեռնամարտի բռնվեցին, հռոմեացիները ի դեմս նրանց ճանաչեցին իրենց հարապատ գործը, իսկ բարբարոսները հասկացան, որ հայտնվել են երկու ջոկատների միջև, որոնք խոցում էին իրենց երկու կողմերից: Զանի որ նրանք հնարավորություն չունեին պաշտպանվել թշնամիներից, նրանք արդեն չէին մտածում պաշտպանության մասին, այլ անմիջապես դիմեցին փախուստի: Նրանք չէին կարող փախչել ոչ դեպի Բուրգանդի գագաթը, քանի որ այն զբաղեցված էր թշնամիների կողմից, ոչ էլ կարող էին լեռան լանջերով հասնել հարթավայր, քանի որ այստեղից նրանց ևս ճնշում էր հակառակորդը, դրա համար էլ նրանք վազեցին նետվեցին դիմացի ժայռերի միջև գտնվող կիրճը՝ որը ձիով, որը ուղղով: Զանի որ նրանք փախչում էին հսկայական անբոխով, որը գտնվում էր մեծագույն վախի ու խուճապի մեջ, դրա համար էլ սպանում էին միմյանց, ընկնում խորը կիրճը և նրանք, որոնք վազում էին առաջինը, գոհվում էին, իսկ նրանք, որոնք հետևում էին նրանց, նույնիսկ չէին էլ նկատում նրանց կործանումը: Երբ ի վերջո կիրճը լցվեց մարդկանց ու ձիերի դիակներով, ինչը հնարավորություն տվեց Բուրգանդից բարձրանալ երկրորդ ժայռի վրա, այնտեղ փրկվեցին փրկվողները՝ իրենց համար ճանապարհ հարթելով գոհվածների դիակների վրայով: Այդ մարտում մավրուսներից գոհվեց մինչև 50.000 մարդ, ինչպես պնդում էին ողջ մնացածները, իսկ հռոմեացիների կողմից չգոհվեց ոչ մի մարդ, նույնիսկ վերք որևէ մեկը չստացավ ոչ պատահական կերպով, ոչ էլ թշնամիների կողմից, այլ բոլորը, ողջ ու առողջ, ուղարկանում էին այդ հաղթանակի համար: Փախան նաև բարբարոսների բոլոր առաջնորդները, բացի մեկից՝ Եսդիաստից, որը, հռոմեացիներից ստանալով խոստում իր կյանքի ապահովության վերաբերյալ, հանձնվեց նրանց: Կանանց ու երեխաների հռոմեացիները գերի վերցին այնքան մեծ քանակությամբ, որ մավրուսների երեխան զնեց ցանկացողներին այն տալիս էին մեկ գառան գնով: Հենց այդ ժամանակ էլ մավրուսները հիշեցին իրենց կանանց գուռակությունը այն մասին, որ իրենց ցեղը կկործանվի անմորուս առաջնորդի կողմից: Հռոմեական զորքը ողջ ավարով ու Եսդիաստի հետ շարժվեց դեպի Կարթագեն, իսկ այն բարբարոսները, որոնց վիճակված չէր գոհվել, որոշեցին, որ իրենց համար այլևս հնարավոր չէ մնալ Բյուզանդիոնում: Մնալով քիչ թվով՝ նրանք վախենում էին բռնության ենթարկվել իրենց հարևան լիբիացիների կողմից: Դրա համար էլ իրենց առաջնորդների հետ նրանք գնաց Լոմիդիայ և խնդրանքով դիմեցին Հաուրային, որ կառավարում է Աբրասիտի մավրուսներին: Բիզանիայում մնացի միայն Անտալասի դեկավարած մավրուսները, որոնք այդ դեպքերի ժամանակ պահպանել էին հավատարմությունը հռոմեացիներին: Որևէ աղետ չտեսնելով՝ նրանք իրենց հպատակների հետ մնացին այդտեղ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 12):

¹⁰⁹⁶ «/3/ Դադեստիոնայի դուքս Արատիոսը, որն արժանի է ամենաբարձր հիացմունքի, խիզախությամբ և հոգատարությամբ առաջնորդեց իր զորքը: Նա առանց ուժի կիրառման հանդարտեցրեց Կեսարիայի շրջակայքի կրոնական ընդվզումները՝ ցույց տալով իր խնդիրներին և աստվածային համեստությունը: Այն ամրոցը, որ մինչ այդ ընկել էր բարբարոսների ձեռքը և համարվում էր անհաղթահարելի, նա վերցրեց իր վճռականությամբ ու զորավարական հմտությամբ՝ ապացուցելով, որ ոչ մի վայր անհասանելի չէ խիզախի և Աստուծոց օժտվածի համար: Եվ վերջապես ընդամենը 20 զինվորով նա իր վերահսկողության տակ վերցրեց այն լեռնանցքը, որը նախկինում զբաղեցված էր հակառակորդների կողմից՝ ցուցադրելով սակավաթիվ, բայց խելամաղ ուժի զորություն: Նա վերականգնեց նաև հսկողությունը Իոթաքե կղզու վրա՝ այն ամրացնելով ամրություններով, ինչպես նաև ստեղծելով հարկային և առևտրային վերահսկողություն, որպեսզի հանրությունը ստանան իրենց հարստությունը և խաղաղ լինի...: /8/ Շատ այլ բարձր պաշտոնյաները և արիստոստեր կան, ովքեր ուշադիր կերպով կառավարում են քաղաքները, ապահովելով անվտանգությունը ու կարգունկանոնը ինչպես հարկի: Ե: Նրանց մեջ, սակայն, առանձնացնենք Եգիպտոսի դուքս Ներսեսին, ով ցույց տվեց իր հմտությունը ռազմավարության և սահմաններին կարգունկանոն ապահովելու գործում, թեև մյուս վարչական պաշտոնյաները մյուս նահանգներում ևս իրենց պարտականությունները հավատարիմ և խնամքով էին կատարում» (Խորհրդիս Գագացի «Ճանքեր», գլուխ 3, 8):

¹⁰⁹⁷ «Մեծագույն քանակությամբ նվերներ բաժանելով դաշնակից մավրուսներին և բազում անգամներ համոզելով ու ոգևորելով նրանց՝ Սողոմոնը ողջ զորքով սկսեց բարձրանալ Աբրասիտի բարձրավանդակը՝ իր հետևից մարտական կարգով տանելով զինվորներին: Նա նպատակ ուներ նույն օրն իսկ մարտի մեջ մտնել հակառակորդի հետ և ուժերը չափել նրա հետ, ինչպես հաճո կլինի ճակատագրին: Այդ պատճառով էլ զինվորները ոչ իրենց, ոչ էլ ձիերի համար պարենավթեք չէին նախապատրաստել՝ ունենալով այն միայն, որ քանի օրվա համար: Դժվարանցանելի ճանապարհով անցնելով մոտ 50 ասպարեզ՝ նրանք կանգ առան հանգստի: Ամեն օր հաղթահարելով նման ճանապարհ՝ նրանք յոթերորդ օրը ժամանեցին մի վայր, որտեղ կար մի հինավուրց ամրություն և հավերժ հոսող գետ: Լատիններին իրենց լեզվով այդ վայրը կոչում է Լեռ-Վախան: Նրանց իմաց տվեցին, որ թշնամիներն այդ վայրում ճամբար են զարկել, սակայն, երբ նրանք եկան այդ վայրը, ոչ մեկին չհանդիպեցին: Ծամալը գարկելով ու պատրաստվելով մարտի՝ նրանք կանգ առան այդտեղ և այդպես անցկացրին 3 օր: Զանի որ թշնամիները ընդհանրապես նրանց չէին հանդիպում և բացի այդ պարենավթեքի պակասը սկսում էր իրեն զգացնել տալ, և Սողոմոնի, և զորքի մոտ կասկած առաջացավ, թե արդյո՞ք դաշնակից մավրուսների կողմից նրանց դեմ որևէ նեղ մտադրություն չկա: Չնայած սրանք մեծ եռանդ էին դրսևորում Աբրասիտ կատարվող արշավանքի ժամանակ, սակայն լիովին հնարավոր է, որ, իմանալով մավրուսների թշնամիների մտադրությունները, ամեն օր, ինչպես այդ մասին լուրեր էին

տարածվում, գաղտնի հանդիպում էին նրանց հետ, իսկ երբ հռոմեացիները նրանց հետախուզության էին ուղարկում, նրանք պետքական չէին համարում նրանց որևէ օգտակար խորհուրդներ տալ՝ վախճելով, թե հանկարծ իրենց կողմից զգուշացված հռոմեացիները չբարձրանան Աբրահամ բարձրավանդակը պարենամթերքի մեծ պաշարով կամ այլ միջոցառումներ չեն ներկայից, որոնք կարող էին արշավանքի բարենպաստ ելքի հանգեցնել: Եվ ահա, զգալով, որ դաշնակիցների կողմից իրենց նկատմամբ նենգ թակարդ է նախապատրաստվում, հռոմեացիները սկսեցին վախ զգալ, իմանալով մանավանդ, որ իրենց իսկ բնույթով մակրոստերից նենգ են, հատկապես երբ նրանք դաշնակցում են հռոմեացիների կամ այլ մեկի հետ ու գնում են պատերազմի հենց իրենց՝ մակրոստերի դեմ: Դաշնի առևտրով այդ ամենը և, բացի այդ, տառապելով բաղժից, հռոմեացիները ինչպես կարող էին արագ լքեցին այդ վայրը և գնացին՝ այդպես էլ ոչ մի բանի չհասնելով» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 13):

¹⁰⁹⁸ «Եվ Մուսղոսին՝ Իլիրիայի գլխավոր հրամանատարին, նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) հրամայեց շարժվել դեպի Դալմացիա, որը գտնվում էր գոթերի տիրապետության տակ, և փորձ կատարել գրավել Սալոնը: Մուսղոսը ծագումով բարբարոս էր, սակայն բացարձակ կերպով նվիրված էր կայսեր շահերին և շատ փորձառու ռազմական գործերում...: Այդ ընթացքում Մուսղոսը իր հետ եղած զորքով ժամանեց Դալմացիա և, մարտի մեջ նետվելով գոթերի դեմ, որոնք այնտեղ դուրս եկան նրա դեմ, բաց ճակատամարտում հաղթեց նրանց և տիրեց Սալոնային» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 5):

¹⁰⁹⁹ «Այդ ժամանակ Գեյխների (Վանդալական թագավորության արքա Գեյխների – Մ.Ֆ.) ու վանդալների դեմ իր ոչ վաղուցվա հաղթանակի պատճառով հակալական փառք էր վայելում Բեյխարիոսը: Իմանալով այն մասին, թե ինչ է եկել Ամալգոնոսի գլխին՝ կայսրը որոշեց անմիջապես պատերազմ սկսել: Դա նրա թագավորության իններորդ տարում էր..., իսկ Բեյխարիոսին կայսրը նախատրոմով առաջ ուղարկեց՝ հաստիքային զինվորներից ու դաշնակիցներից նրան տալով 4.000 հոգի և իսավիրացիներից էլ մոտավորապես 3.000-ին: Չորսհրամանատարներն էին փառավոր Կոնստանտինը և Բեսասը Թրակիացին, ինչպես նաև Պերանիոսը՝ իբերական արքայական տնից, որը սահմանակից է մարերին: Վերջինս արդվել հնարուց չէր պարսիկների նկատմամբ ատելություն անցնել հռոմեացիների կողմը: Հաստիքային հեծյալներին ղեկավարում էին Վալենտինը, Մագնուսը և Ինոկենտիոսը, իսկ հետևակին՝ Դերոդիանոսը, Պողոսը, Դեմետրիոսը և Ուրսիցիոսը: Իսավիրացիների հրամանատարն էր Ինոսը: Որպես դաշնակիցներ նրան հետևում էին 200 հոներ և 300 մավրեր: Այս բոլորի գլխավոր հրամանատարը Բեյխարիոսն էր, որն իր հետ ուներ բազում փառահեղ պրետորիաններ, նիզակակիրներ և վահանակիրներ: Նրա հետ ճանապարհի ընկալ նաև նրա կին Անտոնինայի առաջին ամուսնությունից ծնված որդի Փոսը, որը դեռևս երիտասարդ էր ու առաջին արվամագներն էին գաղաղում նրա դեմքը, սակայն նա աչքի էր ընկնում հիմնադի խելով և ուներ ֆիզիկական ավելի մեծ ուժ, քան հարիր էր իր տարիքին: Կայսրը Բեյխարիոսին հրահանգ տվեց ձևացնել, թե ինքը ուղղություն է բռնել դեպի Կարթագեն և, երբ նա կժամակի Սիցիլիա, թող այդ ժամանակ որևէ առիթով ափսոսում իրականացնի և փորձի գրավել կղզին: Եթե այդ ժամանակ հնարավորություն լինի նկատելու ինչ-որ նպատակներ, թող նա գրավի այն ու բաց չթողնի ձեռքերից, իսկ եթե որևէ դժվարություն կհանդիպի, թող այդ ժամանակ շտապ լողա դեպի Լիբիա՝ ոչ մեկին հնարավորություն չտալով գուցակել իր ծրագիրը..., իսկ Բեյխարիոսը, հասնելով Սիցիլիա, գրավեց Կատանան: Կայսրը վերադարձվելով այնտեղից՝ նա առանց որևէ դժվարության տիրեց Սիրակուզային և այլ քաղաքներին, որոնք կամավոր կերպով հանձնվեցին նրան: Բացառություն կազմեցին միայն գոթերը, որոնք պահպանում էին Պանոսը: Նրանք հույս էին դրել նրա պարսիկների վրա, այդ վայրը ուժեղ ամրացված էր: Նրանք բացարձակապես չէին ցանկանում հանձնվել Բեյխարիոսին ու պահանջում էին, որպեսզի նա անհապաղ այնտեղից հեռացնի գոթերը: Հասկանալով, որ այդ ամրությունը ցամաքից արդվել հնարավոր չէ, Բեյխարիոսը հրամայեց նախատրոմ անել նախախանգիստ, որը հասնում էր մինչև պարսիկներին: Պորտոսը գտնվում էր ամրություններից դուրս և բացարձակապես անմարդաբնակ էր: Երբ նավերը խարսխի էին ձգված այդտեղ, պարզվեց, որ նրանց կայները բարձր են պարսիկների ատամնաշարից: Եվ ահա անմիջապես՝ լցնելով բոլոր նավերի մակույկները նետաձիգներով, նա կախեց այն կայները ծայրերին: Գոթերին անհաղթահարելի վախ համակեց, երբ նրանց սկսեցին խոցել վերևից ու նրանք Պանոսը անմիջապես հանձնեցին Բեյխարիոսին: Այդ ժամանակից սկսած կայսրն արդեն իր իշխանության տակ ուներ ողջ Սիցիլիան և կարող էր այն հարկադրել» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 5):

«Այն բանից հետո, երբ Կարթագենն ու Լիբիան իրենց արքա Գեյխների (Վանդալական թագավորության արքա Գեյխների – Մ.Ֆ.) հետ միասին ենթարկվեցին Բեյխարիոսին, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) որոշում է ընդունում Դոմոս և Իտալիայի վերաբերյալ: Մտադրանքով մեկ այլ բանակ և մեկ այլ նավատորմ՝ Նույն գորավարը ծովով շտապում է Ուղիղ Սիցիլիա՝ առանց հապաղելու տիրելով Կատանային, Սիրակուզային, ավելի ճիշտ՝ ողջ Տրինակրային» (Մարցելուս Կոսիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա անմիջապես, երբ վանդալական արյունը գեյքերի վրա դեռ չէր էլ սառել, Նույն առաջնորդի գլխավորությամբ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) գործերը Աֆրիկայից շարժեց գոթերի դեմ: Այդ ծայրահեղ հեռաժամ գորավարը, հասկանալով, որ հնարավոր չէ նվաճել գոթերի ցեղն այլ կերպ, քան մինչև այդ զբաղեցնելով հացատուն հանդիսացող Սիցիլիան, այդպես էլ վարվեց: Եվ ահա, հենց որ նա մտավ Տրինակրիա, Սիրակուզայում գտնվող գոթերը տեսան, որ իրենք ոչ մի հնարավորություն չունեն և իրենց առաջնորդ Սինդերիտի հետ միասին իրենց կամքով հանձնվեցին Բեյխարիոսին» (Յորդանան «Գոթերի ծագման և գործերի մասին»):

¹¹⁰⁰ «Այն ժամանակ, երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ին – Մ.Ֆ.) այս կերպ էր գործում և նրա դեսպանները ուղարկվեցին Իտալիա, Ազինակիայի, Գրիպպոսի և այլուց հրամանատարության տակ գտնվող գոթերը մեծ բանակով ժամանեցին Դալմացիա: Երբ նրանք մոտեցան Սալոնին, նրանց հետ հանդիպեց Մուսղոսի որդի Մավրիկոսը, որը փոքրաթիվ ռազմիկների հետ դուրս էր եկել ոչ թե մարտի, այլ հետախուզության համար: Այնուհանդերձ ուժեղ բախում տեղի ունեցավ, որում գոթերի կողմից ընկան բազմիցս առաջինները, իսկ հռոմեացիները զոհվեցին գեյքե՝ ողջ կազմով՝ իրենց առաջնորդ Մավրիկոսի հետ միասին: Երբ այդ մասին լսեց Մուսղոսը՝ խորապես ցնցված նման դժբախտությունից և բռնված ուժեղ գայլոթյամբ, անմիջապես առանց որևէ կարգ պահպանելու շարժվեց թշնամիների դեմ: Թե՛ մարտ տեղի ունեցավ և կարելի է ասել, որ հռոմեացիները Կարթագենից հաղթանակ չահեցին: Թշնամիներից շատերն այստեղ ընկան, իսկ մյուսները բացահայտ փախուստի դիմեցին, սակայն Մուսղոսը, անընդհատ սպանելով ու հետապնդելով, ինչպես կարգն է, ուժ որ հանդիպում էր, քանի որ որդու զոհվելու պատճառով չէր կարողանում զսպել իրեն, ընկավ՝ խոցված փախչողներից մեկի կողմից: Արդյունքում հետապնդումը դադարեց և երկու թշնամիներն էլ ցրվեցին իրենց նախկին տեղերը...: Թշնամական գործերից ոչ մեկը չմտավ Սալոն: Հռոմեացիները, մնալով բացարձակապես առանց ղեկավարների, հեռացան տներով, իսկ գոթերը, քանի որ նրանց շարքերում բազմաթիվ ռազմիկներից չէր մնացել և ոչ մեկը, բռնված վախով, այդ երկրում զբաղեցրին ամրացված կետերը: Նրանք չէին վստահում Սալոնի պարսիկներին, առավել ևս, որ այնտեղ բնակվող հռոմեացիները այնքան էլ բարեկամաբար չէին վերաբերվում իրենց» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 7):

¹¹⁰¹ «Բեյխարիոսը, իր նիզակակիրներից ու վահանակիրներից ընտրելով 100 հոգի, Սողոմոնի ուղեկցությամբ գիշերվա սկզբում ժամանեց Կարթագեն, այն ժամանակ, երբ քաղաքը պաշարողները անհամբերությամբ սպասում էին, որ հաջորդ օրը այն կհանձնվի իրենց: Այդ հույսով նրանք անցկացրին ողջ գիշերը: Օրը բացվելուն պես նրանք իմացան, որ ժամանել է Բեյխարիոսը: Ամենայն շտապողականությամբ թողնելով պաշարումը՝ նրանք անկանոն ու անթափ փախուստի դիմեցին: Մոտավորապես 2.000 հոգանոց զորք հավաքելով, խուսերով համոզելով վերջինիս հավատարիմ լինել վախճանին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ին – Մ.Ֆ.) և ամրապնդելով այդ ամենը նվերներով՝ նա նետվեց նրանց հետապնդելու: Նա հասավ նրանց Մեմբրես քաղաքի մոտ, որը հեռու է Կարթագենից մոտ 350 ասպարեզ: Այնտեղ ծավալեց զարկելով, երկու կողմն էլ պատրաստվեց մարտի: Բեյխարիոսի զորքը կանգնած էր Բագուա գետի ափին, իսկ վերջինիս հակառակորդը ամրություններ կառուցեց բարձր ու դժվարամատչելի վայրում: Քաղաք մտնել չէին ուզում ոչ մեկ, ոչ մյուս կողմը, քանի որ այն պարսիկ չունեց: Դաջորդ օրը մարտի համար շարվեցին: Ապստամբները հույսը դրել էին թվական գերակշռության վրա, այն դեպքում, երբ Բեյխարիոսի ռազմիկները արհամարհանքով լի վերաբերվում թշնամուն, որպես մարդկանց, որոնք չունեն ոչ խելք, ոչ էլ առաջնորդներ...: Երբ զորքն արդեն ուզում էր ձեռնամուխ լինել մարտի՝ ուժեղ և անվստիք թափ բարձրացավ, որը սկսեց փչել Սոնգասի ապստամբների դեմքին: Դրա համար էլ նրանք որոշեցին, որ օգտավետ չէ սկսել մարտը այդ իրավիճակում, քանի որ նրանք վախճանում էին, որ անչափ ուժեղ թափն թշնամիների նետերը կոտորի ուղիղ իրենց վրա, իսկ իրենց նետերի ուժը կթուլացնի: Դրա համար էլ, լքելով իրենց դիրքերը, նրանք սկսեցին շրջանաձև նահանջել, այն հաշվարկով, որ, եթե թշնամին, չցանկանալով ընկնել թխուրեքային հարվածի տակ, ինքն էլ շուռ գա, թափն փչի արդեն վերջինիս դեմքին: Բեյխարիոսը, տեսնելով, որ նրանք, լքելով շարքերը, շարժվում են առանց որևէ անմիջապես ձեռնամարտի անցնել: Այդ ժամանակ Սոնգասի զինվորները, խառնաշփոթ մատուցելով նման անակնկալ հարվածից, անկարգությամբ և ուժ ոնց կարող էր դիմեցին փախուստի: Նույնիսկ ժամանելով նրանք կոկին հավաքվեցին իրար գլուխ: Այդ մարտում բերեց սպանվեցին՝ հիմնականում վանդալներ: Բեյխարիոսը չհետապնդեց նրանց, քանի որ, իր տրամադրության տակ ունենալով անչափ քիչ թվով ռազմիկներ, նա բավարար համարեց այն, որ թշնամիներն արդեն պարտված, դիմել են փախուստի: Թշնամու առաջգլած ծավալը նա թալանի համար տրամադրեց զինվորներին և այն գրավելիս այնտեղ ոչ մի տղամարդ չգտնվեց: Այնտեղ նրանք գտան շատ կանանց, որոնք պատճառով էլ սկսվել էր այդ պատերազմը: Այս ամենը կատարելով՝ Բեյխարիոսը վերադարձավ Կարթագեն: Այստեղ ինչ-որ մեկը եկավ ու հայտնեց, որ զորքում ապստամբություն է սկսվել և, եթե ինքը

շտապ չգա ու դրա դեմը չառնի, բոլոր գործերը կհառնվեն: Ըստ հնարավորություն կարգի գցելով Լիբիայի գործերը և Կարթագենի կառավարումը հանձնելով Իդրեգարին և Թեոդորոսին, Բելիսարիոսը ուղղվեց Միջինիա» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 15): «Իմանալով, որ Աֆրիկայում քաղաքացիական պատերազմ է սկսվել և զորքը ապստամբում է սեփական հրամանատարի դեմ՝ նա Բելիսարիոսը քեզի հետ գնում է Աֆրիկա և օգնության հասնում Սողոմոնին, որն այնտեղի հրամանատարն էր: Մասամբ սիրաշահելով զորքին, մասամբ պատժելով ու փախուստի մատնելով թշնամական բռնակալին՝ նա գործում է ի շահ պետության և ծովով կրկին վերադառնում Տրիանկարիա» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁰² «/16/ Այդ ընթացքում, զգալով աղետի վրա հասնելը և վախճանալով, որ զինվորների հետագա դասալիության պատճառով իր զորքը ավելի չթուլանա, Ստոգասը սկսեց շտապել բախտը փորձել մարտում: Նա վճռակաՆորեն ձեռք էր առնում ամեն միջոց մարտի մեջ մտնելու, բանզի ինչ-որ հույս ուներ, որ Կարթագենի զինվորները կոռնան դասալիքներ: Նրան թվում էր, որ, եթե ինքը նրանց մոտ լինի, ապա առանց դժվարության վերջիններս կանցնեն իր կողմը: Այս հույսը նա ներշնչեց իր մարդկանց և, դրանով բարձրացնելով նրանց ոգու ուժը, ողջ զորքով արագորեն ուղղություն բռնեց դեպի Կարթագեն: Հայտնվելով քաղաքից մոտավորապես 35 ասպարեզ հեռավորության վրա՝ նա ծամբար զարկեց ծովից ոչ հեռու: Իր հերթին շերմանալով, զինվելով ողջ զորքը և շարելով այն մարտական կարգով, սկսեց նրան կարծես արդեն դեպի մարտ տանել: Գտնվելով արդեն քաղաքի պարիսպներից դուրս, նա իմացավ այն հույսերի մասին, որ տաժում էր Ստոգասը... /17/ Որոշ ժամանակ երկու բանակներն էլ, գտնվելով իրար դեմ հանդիման, դանդաղում էին, միևյանից ապստամբները տեսնում էին, որ այն ամենից, ինչ խոստացել է իրենց Ստոգասը, ոչինչ տեղի չի ունենում ու դրա համար էլ նրանք վախեցան, բանի որ, հակառակ իրենց սպասումների, հուսալիաբ եղան: Խախտնալով մարտական կարգը՝ նրանք նահանջեցին դեպի Նումիդիա, որտեղ գտնվում էին նրանց կանայք և թալանած հարստությունները: Այդ ժամանակ նրանցից ոչ մեծ հեռավորության վրա ողջ զորքով սկսեց ընթանալ նաև շերմանալով՝ միջ այդ կարգավորելով ամեն ինչ պետք եղած կերպով ու զորքի համար վերցնելով շատ սայլեր: Թշնամիներին բռնելով մի վայր, որը հռոմեացիները կոչում են Սկայե Վետերա՝ նա զինվորներին շարեց մարտական կարգով: Բոլոր սայլերը շարելով մեկ գծով՝ նրանց մոտ նա տեղադրեց Դոմիլիկի հրամանատարության տակ գտնվող հետևակը, այն հաշվարկով, որ, թիկունքում ունենալով անվտանգություն, սրանք ավելի քաջաբար վարեն մարտը, իսկ ինքը լավագույն հեծյալներով, ինչպես նաև Բյուզանդիոնից իր հետ եկածների հետ տեղավորվեց հետևակի ձախ թևում՝ մնացածների տեղադրելով աջ թևում, սակայն ոչ թե միասին, այլ բաժանելով նրանց երեք ջոկատների: Այս ջոկատներից մեկի հրամանատարն էր Իդիգեդը, մյուսին՝ Թեոդորոսը Կապարովկիայից, իսկ վերջինին, որը մյուսներից մեծ էր, Յովիանները՝ Պապպոսի եղբայրը: Այս կարգն ընդունեցին հռոմեացիները: Ապստամբները գտնվում էին նրանց դիմաց, սակայն կանգնած էին ոչ թե մարտակարգով, այլ բարբարոսական կարգով: Նրանց հետևում էին, մի քիչ հեռու, տասնյակ հազարավոր մավրուսներ, որոնց այլոց թվում ղեկավարում էին Դատան և Օրտայան: Սակայն նրանք բոլորը չէին, որ հավատարիմ էին Ստոգասին ու նրա ընկերներին, այլ նրանցից շատերը ավելի առաջ մարդ էին ուղարկել շերմանալու հայտնելու ու համաձայնելու, որ, երբ բանը հասնի մարտին, վախճանի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս Ի - Մ.Ֆ.) զորքի հետ շարժվեն թշնամիների վրա: Չնայած դրան, սակայն, շերմանալով չէր կարող լինել վստահել նրանք, բանի որ բոլոր մարդկանցից մավրուսները ամենաանհավատարիմներն են: Դրա համար էլ նրանք, գտնվելով ապստամբների հետ մեկ շարքում, սակայն ավելի հետ, սպասում էին, թե ինչ ընթացք կունենա գործը, որ հաղթողների հետ միասին հետապնդեն հաղթողներին: Նման մտադրությամբ մավրուսները չէին խառնվում ապստամբների հետ, այլ հետևում էին նրանց: Ստոգասը ոգևորում էր իր մարդկանց և պատրաստվում էր հզոր հարված հասցնել թշնամուն: Սակայն էրուկները, նրանք, որոնք ապստամբ դառնալով, հետևել էին Ստոգասին, չհետևեցին նրան և ամեն կերպ հետ էին պահում նրան, ասելով, որ հայտնի չեն շերմանալու ուժերը, փոխարենը լավ հայտնի է, որ նրանք, որոնք կանգնած են աջ թևում, չեն դիմանա իրենց հարվածին: Դրա համար էլ, եթե իրենք շարժվեն նրանց դեմ, վերջիններս դիմադրություն չեն ցույց տա, կոխմեն փախուստի և, բնականաբար, խառնաշփոթ կտարածեն նաև մնացած զորքի մեջ: Դրա հակառակ, եթե շերմանալով հետ մղի իրենց հարձակումը և ստիպի իրենց փախչել, ապա նրանց հետ միասին կկործանվի նաև իրենց գործը: Համոզված այդ խոսքերով՝ Ստոգասը մյուսներին թողեց մարտնչելու շերմանալու շրջապատողների դեմ, իսկ ինքը լավագույն ռազմիկներով շարժվեց Յովիանների և նրա հրամանատարության տակ գտնվող ապստամբների դեմ: Սրանք առանց դիմադրության նետվեցին փախչելու: Ապստամբները անմիջապես գրավեցին նրանց բոլոր դրոշները և, ինչքան ուժ ունեին, սկսեցին հետապնդել փախչողներին, իսկ նրանցից ոմանք էլ սկսեցին հարձակվել հետևակայինների վրա, որոնցից ոմանք արդեն սկսել էին լքել շարքերը: Այդ պահին շերմանալով, անձամբ մերկացնելով թուրը և նույն կոչն անելով անել այստեղ գտնվող զորքին, մեծ դժվարությամբ փախուստի մատնել էր դիմաց կանգնած ապստամբներին և արագորեն դիմեց դեպի Ստոգասը: Երբ մարտում նրանց միացան նաև իր ենթակայության տակ գտնվող Իդիգեդին ու Թեոդորոսը, երկու զորքերն էլ խառնվեցին իրար, այնպես, որ ապստամբները, հետապնդելով իրենց թշնամիներից մեկին, սակայն բռնվելով մյուսների կողմից, իրենք էին կործանվում: Այդ ժամանակ ապստամբների շարքերն ավելի ու ավելի էին խառնվում, իսկ շերմանալու մարդիկ, որոնք գտնվում էին իրենց թիկունքում, մեռնում էին ավելի ու ավելի ուժեղ: Այստեղ ապստամբներին ուժեղ վախ պատեց և նրանք արդեն չէին մտածում դիմադրության մասին: Ոչ մեկի, ոչ էլ մյուսի համար պարզ չէր, թե որտեղ են յուրաքանչյուրը, իսկ որտեղ՝ թշնամիները: Դրա համար էր շերմանալու առաջարկով վախճանի զինվորները ցանկացած մեկին, ում բռնում էին, հարցնում էին, թե ով է նա և, եթե սա ատում էր, որ ինքը շերմանալու զորքից է, հրամայում էին նրան ասել շերմանալու պայմանաշանք և, եթե նա չէր կարողանում դա անել, նրան սպանում էին: Այդ մարտում թշնամիներից մեկը, մնալով աննկատ, սպանեց շերմանալու ծիուր և ինքը՝ շերմանալով, ընկավ գետին և վտանգավոր վիճակում կհայտնվեց, եթե նրա նիզակակիրները արագորեն իրեն օգնության չգային և շրջապատելով, չնստեցնեին մեկ այլ ծիուր վրա: Այդ խառնաշփոթի ժամանակ Ստոգասին հաջողվեց փոքրաթիվ մարդկանց հետ փախչել: Ոգևորվելով յուրաքանչյուրի շերմանալու ուղիղ դիմեց դեպի թշնամիների ճամբար: Այնտեղ պահպանության համար կարգված ապստամբները որոշեցին դիմադրել: Ճամբարի հենց դարպասի մոտ թեժ մարտ սկսվեց և ապստամբները գոթեժ հետ էին մղել իրենց հակառակորդներին: Այդ ժամանակ շերմանալով իրեն հետևող մի ջոկատ ուղարկեց ճամբարի մեկ այլ կողմ՝ հրամայելով վերջինիս փորձել ներխուժել ճամբար այդ կողմից: Բանի որ այդ կողմում ոչ ոք ամրությունը չէր պաշտպանում, այդ պատճառով էլ նրանք առանց դժվարության ներխուժեցին կենտրոն: Տեսնելով դա՝ ապստամբները դիմեցին փախուստի, իսկ շերմանալով մնացած զորքի հետ նետվեց դեպի թշնամիների ճամբարը: Այստեղ զինվորները սկսեցին անարգել թալանել գույքը, նրանք արդեն որևէ ուշադրություն չէին դարձնում թշնամու վրա, չէին լսում ստրատեգոսների հրամանները, բանզի նրանց ձեռքում հայտնվել էր հարստություն: Դրա համար էլ շերմանալով, վախճանալով, որ ուշքի եկած թշնամիները հանկարծ չհարձակվեն նրանց վրա, իր ռազմիկներով կանգ առավ ճամբարի դարպասի մոտ և, դառնորեն գանգալվելով, զինվորներին կարգի գալու կոչեր էր անում, սակայն ոչ ոք նրան չէր լսում: Երբ իրադարձությունները նման ընթացք ստացան, այդ ժամանակ շատ մավրուսներ, միանալով վախճանի զորքին, սկսեցին թալանել հաղթածների ճամբարը: Ստոգասը, որն ի սկզբանե մեծ հույսեր էր դրել մավրուսների զորքի վրա, նետվեց դեպի նրանք, որպեսզի դրդի մարտի մեջ մտնել: Սակայն նկատելով, թե ինչով են սրանք զբաղված, իր տրամադրության տակ ունենալով հազիվ մեկ հարյուրյակ մարդ, հազիվ կարողացավ փախուստով փրկվել: Երբ նրա մոտ կրկին հավաքվեցին շատ ռազմիկներ, նրանք փորձ արեցին կրկին բաց մարտի մեջ մտնել թշնամիների հետ, սակայն կրելով ոչ փոքր, իսկ գուցե նաև ավելի մեծ պարտություն, հանձնվեցին շերմանալու: Միայն Ստոգասը փոքրաթիվ ավանդակների հետ հեռացավ Մավրիտանիա և, այնտեղ կին առնելով տեղական առաջնորդներից մեկի աղջկան, մնաց այնտեղ: Այսպես ավարտվեց այդ ապստամբությունը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 16, 17):

«Աֆրիկայում շերմանալով ռազմական գործողություններով ստիպեց ապստամբ զինվորներին ու բռնակալ Ստոգասին փախուստի դիմել մավրների անապատային երկրներ» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁰³ «Կայսր Դուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս Ի - Մ.Ֆ.), լսելով այդ ամենի մասին և այն մասին, թե ինչ է տեղի ունեցել Դալմացիայում, Իլիրիա ուղարկեց Կոնստանդինին՝ կայսերական ծխանոցների ղեկավարին՝ նրան հրահանգելով զորք հավաքել և որևէ կերպ փորձ կատարել գավաթել Սալոնը: Ինչ վերաբերում է Բելիսարիոսին, ապա նրան նա հրամայեց հնարավոր արագությամբ գնալ Իտալիա և գործել գոթերի դեմ, ինչպես թշնամիներին: Կոնստանդինը ժամանեց Եպիդամնոս և որոշ ժամանակ հապաղեց այնտեղ՝ զորք հավաքելով: Այդ ընթացքում Գրափիոսի հրամանատարության տակ գտնվող գոթերը ժամանեցին Դալմացիա և զբաղեցրին Սալոնը: Կոնստանդինը՝ լավագույն կերպով ավարտելով բոլոր պատրաստությունները և ողջ նավատորմով նավարկելով Եպիդամնոսից՝ մոտեցավ Եպիդամնոսին՝ քաղաքին, որը գտնվում է աջ այն բոլորի համար, ովքեր նավարկում են Իոնյան ծոցով: Այնտեղ էին գտնվում մարդիկ, որոնց Գրիպպոսը ուղարկել էր որպես հետախույզներ: Երբ նրանք տեսան Կոնստանդինին նավատորմը և հետևակ զորքը, նրանք թվաց, թե ողջ ծածկված են զինված ռազմիկներով: Ներկայանալով Գրիպպոսին՝ նրանք սկսեցին պնդել, թե Կոնստանդինը իր հետ բերում է բյուրերի հսկայական բանակություն: Արդյունքում Գրիպպոսը մեծագույն վախով համակեց և սկսեց կարծել, որ ողջամիտ չի լինի բաց մարտում ընդհարվել ժամանող ուժերի հետ, ընդ որում նա ամենից քիչ էր ուզում պաշարված լինել կայսերական զորքերի կողմից, զորքի, որը, հատկապես այդքան ուժեղ էր ծովում: Ամենից առաջ նրան շփոթեցնում էին Սալոնի ամրությունները, բանի որ նրանց մեծագույն մասը ավերակ վիճակում էր, իսկ այդ քաղաքի բնակիչների վերաբերմունքն էլ գոթերին կասկածելի էր: Դրա համար էլ, դուրս գալով այդտեղից զորքով, նա ամենայն շտապողականությամբ ճամբար զարկեց հարթավայրում, որը գտնվում է Սալոնի և Սկարդա քաղաքի միջև: Մեկնելով Եպիդամնոսից՝ Կոնստանդինը ողջ նավատորմով խաթիսի գցեց Լիցինայում, որը գտնվում էր այդ ծոցում: Այստեղից նա իր որոշ ուղեկիցների ուղարկեց այն մտքով, որ նրանք պարզեն, թե ինչ վիճակում են

գտնվում Գրիգորիոսի ու Նրա զորքի գործերը՝ հետագայում իրեն իմաց տալու համար: Պարզելով ամեն ինչ՝ Նա արագորեն ուղղվեց դեպի Սալոն: Երբ Նա շատ մոտեցավ քաղաքին՝ զորքը ափ հանեց և հանգիստ մնաց այնտեղ: Այդ ընթացքում, ընտրելով զորքից 500 հոգու և նրանց հրամանատար Նշանակելով Սիֆիլիոսին՝ իր թիկնապահներից մեկին, Նա հրամայեց նրանց զբաղեցնել կիրճերն ու նեղ անցուղիները, որոնք, ինչպես Նա լսել էր, գտնվում են քաղաքի մատույցներում: Սիֆիլիոսն այդպես էլ արեց: Հաջորդ օրը Կոնստանդինը ողջ զորքի հետ ցամաքային ու ծովային ճանապարհով մտավ Ալաոն, իսկ Նրա նավերը խարխախ ձգեցին նավահանգստում: Կոնստանդինը ամենից առաջ սկսեց հոգալ Սալոնի ամրությունների մասին՝ շտապ կերպով վերականգնելով Նրա այն պարիսպները, որոնք ավերակ վիճակում էին: Ինչ վերաբերվում է Գրիգորիոսին և գոթերի բանակին, ապա, երբ հռոմեացիները զբաղեցրին Սալոնը, նրանք յոթերորդ օրը ելան իրենց ճամբարից և հեռացան Ռավեննա: Այս կերպ Կոնստանդինը դարձավ Դավաճիայի և Էփրուրայի տերն ու իր կողմը գրավեց բոլոր այն գոթերին, որոնք ապրում էին այդ վայրերում: Այսպես էին գնում գործերը Դավաճիայում: Ավարտվեց ձմեռը ու Նրա հետ միասին էլ ավարտվեց Պրոկոպիոսի կողմից Նկարագրվող պատերազմի առաջին տարին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 7):

¹¹⁰⁴ «8/ Կայսրազորներ թողնելով Սիրակուզայում և Պանդրոսիում՝ Բելիսարիոսը մնացած զորքով Մեսսեպիայից անցավ Ռեգիում, որտեղ, ըստ պոետների, գտնվել էին Սցիլիան և Խարիբդան: Այստեղ Նրա մոտ ամեն օր հավաքվում էին շրջակա բնակիչները: Իրենց ամրությունները, որոնք վաղուց արդեն գտնվում էին անպարիսպ վիճակում, նրանք չէին զբաղեցնում՝ գոթերի նկատմամբ աստվածություն ունենալու պատճառով: Պարզ էր, որ գոթերը իրենց ևս են հատկապես ծանր տանում Ներկա անտառների իշխանությունը: Գոթերի թվից որպես դասալիք Բելիսարիոսին ներկայացավ Էքրիսիտը, իր ջբախմբի հետ միասին: Սա Թեոդատի (Օլաբոթական թագավորության արքա Թեոդասի (534-536) – Մ.Ֆ.) փեսան էր, իսկ Նրա կինը՝ Թեոդեմետան, Թեոդատի աղջիկն էր: Անմիջապես էլ ուղարկվելով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ Նա ստացավ բազում պատիվներ և բացի դրանից բարձրացավ մինչև պատրիկի աստիճան: Ռեգիումից զորքը շարժվեց ցամաքային ճանապարհով բրուտների և սկանցների երկրամասերի միջով, իսկ մեծաթիվ նավերից կազմված նավատորմը ցամաքին մոտ հետևում էր նրան: Երբ նրանք ժամանեցին Կամպանիա, պարզվեց, որ Նեապոլ անունով ծովափնյա քաղաքը, որն ամրացված էր նաև բնության կողմից, զբաղեցված է գոթերի մեծաթիվ կայազորի կողմից: Նավերին Բելիսարիոսը հրամայեց խարխախ գցել նավահանգստում՝ հարվածներից հեռու մի վայրում, իսկ ինքը, ճամբար գարկելով քաղաքի մոտ, շնորհիվ կամավոր հանձնվելուն, զբաղեցրեց քաղաքի դիմաց գտնվող ամրությունները: Դրանից հետո Նա քաղաքացիների խնդրանքով թույլատրեց ճամբար ժամանել որոշ բարձրատեսակի քաղաքացիների, այն բանի համար, որ ասեն թե ինչ են ուզում և հետաքրքիր հայտարարեն դա ժողովրդին: Նեապոլիցիներն անմիջապես ուղարկեցին Ստեփանոսին: Ստեփանոսը Բելիսարիոսը խոստացավ Ստեփանոսին մեծագույն պարգևներ, եթե Նա կարողանա համոզել նեապոլիցիներին անցնել կայսեր կողմը: Վերադառնալով քաղաք՝ Ստեփանոսը հայտարարեց Բելիսարիոսի խոսքերի մասին և ինքն էլ կարծիք հայտնեց, որ մարտնչելը կայսեր հետ վտանգավոր գործ է: Նրա հետ միասին գործում էր նաև Անտիոքը՝ ծագումով սիրիացի մեկը, որը արդեն վաղուց էր ապրում Նեապոլում՝ վարելով ծովային առևտուր և այստեղ իր խելքի ու ազնվության համար բարձր անուն ունենացել: Սակայն այնտեղ կային երկու հռետորներ՝ Պաստորն ու Անտիպիդոտոսը, որոնց բարձր էին գնահատում նեապոլիցիները: Սրանք երկուսն էլ լավ էին տրամադրված գոթերի հանդեպ և չէին ցանկանում, որ ներկա վիճակը փոփոխվի: Նրանք երկուսն էլ, մտադիր լինելով բանակցությունները դժվարացնել, համոզում էին ժողովրդին Բելիսարիոսին ավելի շատ մեծ պահանջներ ներկայացնել և երդում կորզել, որ դրանք անմիջապես կկատարվեն: Թղթի վրա գրելով բոլոր այդ պահանջները, այնպիսիները, որոնք ոչ մեկը Նույնիսկ չէր էլ մտածում, թե կկատարվեն ու Բելիսարիոսը դրանք կընդունի, նրանք հանձնեցին Ստեփանոսին: Երբ վերջինս կրկին եկավ կայսերական ճամբար, առաջնորդին ցույց տվեց այդ ուղեծրը և հարցրեց, թե հա՞ճո՞ք է արդյոք նրան կատարել բոլոր այն պահանջները, որ ղուժում են նեապոլիցիները և երդում տալ դրա վերաբերյալ: Բելիսարիոսը խոստացավ, որ նրանց համար բոլոր այդ պայմանները կկատարի և նրան հետ ուղարկեց: Լսելով այդ մասին՝ նեապոլիցիներն արդեն պատրաստ էին ընդունել պահանջները և հնարավոր արագությամբ առաջարկեցին կայսերական գոթերին մտնել քաղաք: Նրանք վստահ էին, որ որևէ վատ բան չի լինի, դրանում նրանց համոզում էր նաև սիցիլիացիների օրինակը, որոնք վերջերս փոխել էին բարբարոսների բռնակալությունը կայսր Դուստինիանոսին ենթարկվելու հետ, ինչի շնորհիվ նրանց իրոք հաջողվեց դառնալ ազատ և ազատվել ամեն մի հոգսից: Եվ մեծ աղմուկով նրանք նետվեցին դեպի դարպասները, որ բացեցին դրանք: Գոթերին, մեծ ուրախություն չէր պատճառում այն ամենը, ինչ կատարվում էր, սակայն նրանք, հնարավորություն չունենալով խոչընդոտել այդ ամենին, մի կողմ էին բաշվել: Այդ ժամանակ Պաստորն ու Անտիպիդոտոսը, ով տեղ հավաքելով գոթերին ու ժողովրդին սասցին հետևելու... Այսպես սասցին նրանք, որից հետո ժողովրդական հավաքին ներկայացրին իրենց հիմքեր, որ քաղաքը որևէ բանի պակաս չի գա, իսկ գոթերը վճռակալորեն հայտարարեցին, որ ամենայն զգուշությամբ կպահպանեն պարիսպները: Նրանց ազդեցության տակ նեապոլիցիները առաջարկեցին Բելիսարիոսին ինչպան հնարավոր է շուտ գնալ այդտեղից: Այդ ժամանակ վերջինս ձեռնամուխ եղավ պաշարմանը: Բազում անգամ գրոհելով՝ Նա հետ մղվեց պարիսպներից՝ կորցնելով մեծաթիվ ռազմիկների, ընդ որում նրանցից, որոնք մինչ այդ բազում անգամ էին աչքի ընկել խիզախությանը: Նեապոլիցիներն ամրությունները մի կողմից պաշտպանված էին ծովով, իսկ մյուս կողմից էլ անևանդ լինելու հետևանքի բարդ պայմանների պատճառով և բոլոր նրանք, ովքեր կմտածեին բարձրանալ վերև, անհաջողության կմատնվեին տեղանքի թեթևության պատճառով: Բելիսարիոսը շատ չվախեցրեց նեապոլիցիներին, երբ կտրեց ջրատար խողովակը, որը ջուր էր տալիս քաղաք, բանի որ ամրությունների ներսում ջրհորներ կային: Սրանք լիովին բավարարում էին քաղաքացիներին և ջրատարի պակասը այնքան էլ զգալի չէին դարձնում: /9/ Պաշարելով նեապոլիցիներին ցամաքից և ծովից՝ Բելիսարիոսը շատ զայրացած էր: Նա չէր կարծում, որ նրանք երբևէ կհանձնվեն իրեն, առավել ևս հույս չունեի, որ կկարողանան հնազանդեցնել նրանց ուժով՝ որպես խոչընդոտ ունենալով հիմնականում տեղանքի անբարենպաստ վիճակը: Նա տանջվում էր, որ իզուր տեղը այդտեղ ժամանակ է վատնում, մտածելով, որ հանկարծ այնպես չլինի, որ ստիպված լինի Թեոդատի և Դոմիտի դեմ գնալ ձմեռով: Նա արդեն պատրաստվում էր հրամայել ողջ զորքին հավաքվել՝ նպատակ ունենալով գնալ այդտեղից ինչպան հնարավոր է շուտ, սակայն, երբ Նա գտնվում էր այդ ծայրահեղ դժվարին վիճակում, նրան օգնության եկավ հետևյալ երջանիկ պատահականությունը: Իսապիրիացիներից մեկի մոտ ցանկություն առաջացավ դիտարկել ջրատար խողովակի կառուցվածքը: Նրան հետաքրքրում էր, թե ի՞նչ կերպ է ջուրը հասնում քաղաք: Զաղաքից մի կողմ գնալով, այնտեղ, որտեղ Բելիսարիոսը հասել էր ջրատարը, Նա առանց որևէ դժվարության մտավ Նրա մեջ, բանի որ բաղնիքը լինելու պատճառով նրանում ջուր չկար: Երբ Նա, գնալով ջրատարով, մոտեցավ ամրություններին, հանդիպեց մեծ մի քարի, որը դրվել էր այնտեղ ոչ թե մարդկանց ձեռքերով, այլ բնության ուժերով: Ջրատարի հին շինարարները, որոնք ստեղծել էին այդ կառույցը, դրա միջով անցում էին արել, այնպիսին սակայն, որ ամրոցը չկարողանա անցնել, սակայն ջրի հոսքի համար դա հնարավոր չէր համապատասխանում ջրատարի լայնությանը, այլ ծայրի մեջ մի նեղ ճեղք էր թողնված, որը անցանելի չէր մարդու, հատկապես գրահ հագած կամ վահան ունեցող մարդու համար: Իսապիրիացի մտածեց, որ գոթի համար անկարելի խնդիր չի լինի քաղաք թափանցել, եթե այդ անցումը ավելի լայն լինի: Լինելով պարզ մի մարդ, որը երբեք չէր խոսել կարևոր ղեկավարների հետ, Նա, զայլով ճամբար, այդ մասին զեկուցեց Պավլարիոսին՝ ծնունդով իսապիրիացի մեկին, որը կարևոր պաշտոն էր զբաղեցնում Բելիսարիոսի թիկնապահների շարքերում: Պավլարիոսը անմիջապես այդ ամենի մասին հայտնեց Բելիսարիոսին: Ոգևորված այդ պատմությունից՝ Բելիսարիոսը կրկին սկսեց խաղաղ շնչել: Խոստանալով, որ կպարզեցնեի այդ մարդուն խոշոր դրամական գումարով՝ Նա սկսեց դրդել նրան գործի անցնել և հրամայեց որպես գործակիցներ վերցնել իսապիրիացիներից ևս ոմանց ու հնարավորինս արագ ճեղք բացել այդ քարի մեջ, միայն այնպես, որ որևէ մեկը չնկատի այդ ամենը: Պավլարիոսը, ընտրելով բոլոր այն իսապիրիացիներին, որոնք կարող էին օգտակար լինել այդ գործի համար, նրանց հետ գաղտնի մտավ ջրատարի մեջ: Հասնելով այն վայրին, որտեղ ժայռը անցումը նեղացնում էր, նրանք գործի անցան՝ հասնելով բարեքր ոչ թե կացիներով կամ վարդերով, որ աղմուկը թշնամուն իմաց չտա կատարվողի մասին, այլ նրանք անընդհատ բերում էին այն ինչ-որ տուր երկաթե գործիքներով: Եվ ահա կարճ ժամանակում նրանք գրահ հագած մարդու համար, որը ուներ նաև վահան, հնարավորություն ստեղծեցին անցնել այդ ուղով: /10/ Այդ ժամանակ Բելիսարիոսը հաստատեց քաղաք մտնելու հետևյալ կարգը: Գիշերը իջնելուն պես, ընտրելով մոտ 400 հոգու և նրանց ղեկավար Նշանակելով Սագնուսին, որը ողջ հեծելազորի հրամանատարն էր, ինչպես նաև իսապիրիացիների հրամանատար Էմնոսին, Նա հրամայեց բոլորին զրահներ հագնել, վերցնել վահաններն ու թերեր և հանգիստ սպասել, մինչև ինքը Նշան չի տա: Ուղարկելով Բեսասի հետևից՝ Նրա հրամայեց նրան մնալ իր մոտ, ասելով, որ ինքն ուզում է խորհրդակցել Նրա հետ զորքի վերաբերյալ: Եվ երբ արդեն խորը գիշեր էր, Նա հայտնեց Սագնուսին և Էմնոսին, թե ինչ է իրենց վիճակված անել և ցույց տվեց վայրը, որտեղ առաջ հասնելով էր ջրատարը: Նա հրամայեց նրանց իրենց 400 ռազմիկներին քաղաք մտնել՝ հետևելով վերցնելով նաև ջրհորը: Սրանց հետ Նա ուղարկեց նաև 2 հոգու, որոնք կարողանում էին չեփոք նվազել՝ այն մտքով, որ նրանք, երբ հայտնվեն ամրությունների ներսում, այդ ձայներով շփոթի մատնեն քաղաքը և յուրախիներին իմաց տան, որ խնդիրը կատարվել է: Ինքը պատրաստ պահում էր հնարավորինս մեծ բանակությամբ աստիճաններ, որոնք պատրաստվել էին նախապես: Ուղարկվածները, թափանցելով ջրատարի մեջ, շարժվեցին դեպի քաղաքի կենտրոնը, իսկ ինքը՝ Բելիսարիոսը, Բեսասի և Փոտի հետ մնաց տեղում ու նրանց հետ միասին ամեն ինչ կարգի բերեց: Նա մարդիկ ուղարկեց ճամբար՝ հրահանգով, որ բոլորը արդեն մասն ու գեներ պահեն ձեռքերին: Իր մոտ Նա հավաքեց մեծ ջոկատ նրանցից, ում համարում էր ամենաքաջը: Նրանցից, որոնք գնացին քաղաք, մոտավորապես կեսը, վախենալով վտանգից, հետ վերադարձան: Զանի որ Սագնուսը, չնայած ուժեղ հորդորներին, չկարողացավ համոզել նրանց հետևել իրեն, ապա մնացած բոլորի հետ Նա ևս վերադարձավ գորահրամանատարի մոտ: Բելիսարիոսը դիմեց նրանց խիստ ու վիրավորական խոսքերով և, ընտրելով արդեն նրանցից, ովքեր շրջապատում էին իրեն, 200 հոգու, հրամայեց

նրանց գնալ Մազնուսի հետ: Յանկանալով տանել նրանց՝ Փոտը նետովեց դեպի ջրատարը, սակայն Բեյխարիոսը թույլ չտվեց նրան այդ անել: Անկախելով հրամանատարի հանդիմանականքից և Փոտից՝ նաև նրանք, որոնք հենց նոր փորձում էին փախչել վտանգից, կրկին բազմություն զգացին և հետևեցին առաջիններին: Վախենալով, որ թշնամիներից որևէ մեկը հանկարծ չնկատի, թե ինչ է մտադրվում անել, բանն այն է, որ թշնամու ռազմիկները պահակություն էին անում մի աշտարակի վրա, որը շատ մոտ էր ջրատարին, Բեյխարիոսը գնաց այդ կողմը և հրամայեց Բեսասին գործակալն լեզվով զրույց սկսել բարբարոսներին հետ, որ այդ կերպ գեղեթի աղմուկը չհասնի նրանց: Եվ Բեսասը, բարձր ձայնով դիմելով նրանց, սկսեց համոզել հանձնվել Բեյխարիոսին՝ խոստանալով, որ այդ դեպքում նրանք մեծ բարիքների կարծեսանան: Սակայն գոթերը, ծաղրելով նրան, ուժեղ վիրավորում էին նաև Բեյխարիոսին և հենց իրեն՝ կայսեր: Ահա թե ինչ էին անում այդտեղ Բեյխարիոսն ու Բեսասը: Նեապոլյան ջրատարը ոչ միայն հասնում էր պարսպին, այլև նույն կերպ անցնում էր բաղաբե մեծագույն մասի միջով՝ ունենալով թրծված աղյուսից կառուցված բարձր պատեր, այնպես, որ, հայտնվելով ջրատարի մեջտեղում, Մազնուսի և Էննոսի հետ գնացող բոլոր ռազմիկները ոչ մի վայրում չէին կարողանում ոտք դնել հողին: Նրանք այնտեղից չէին կարողանում հեռանալ, մինչև առջևից գնացողները չհասնեին մի վայր, որտեղ ջրատարը պատահաբար տանիք չուներ և որտեղ գտնվում էր մի տուն, որը թողնվել էր առանց որևէ ուշադրության: Այդ տանը ապրում էր մի կին՝ միայնակ և շատ աղքատ, իսկ ջրատարի վրա աճում էր մի ձիթենի: Երբ Բեյխարիոսի ռազմիկները իրենց վերևում երկինք տեսան և նկատեցին, որ գտնվում են բաղաբե կենտրոնում, նրանք որոշեցին հողի վրա ոտք դնել, սակայն նրանց մոտ ոչ մի միջոց չկար ջրատարից, հատկապես նման գինվածությամբ, դուրս գալու համար: Կառույցի պատերը շատ բարձր էին և որևէ աստիճան չկար, որով հնարավոր կլիներ վերև բարձրանալ: Ռազմիկները մեծ շփոթի մեջ հայտնվեցին և նրանցից մի մեծ խումբ հավաքվեց այդ նեղ վայրում, բանի որ հետևից գնացողները կրկին այդ վայրում էին հայտնվում: Եվ ահա ինչ-որ մեկի մոտ միտք ծագեց փորձ կատարել վերև մագլցել: Ամսիջապես էլ, մի կողմ դնելով գեղքը, նա ողջ ուժով սկսեց աշխատել ոտքերով ու ձեռքերով և ի վերջո մտավ այդ կնոջ կացարանը: Տեսնելով նրան այնտեղ՝ նա սպառնաց, որ կսպանի նրան, եթե նա չլքի: Խոցված սարսափից՝ նա անձայն մնաց, իսկ ինքը, ձիթենուց ամուր պարան հյուսելով, դրա մյուս կողմը հետ նետեց ջրատարի մեջ: Բռնվելով նրանից՝ ռազմիկները սկսեցին դժվարությամբ վերև բարձրանալ: Երբ բոլորը դուրս եկան, մնացել էր գիշերվա վերջին աստիճանը: Նրանք բոլորը նետվեցին դեպի պարիսպներ: Նրանք սպանեցին ոչինչ չկասկածող պահակների երկու աշտարակների վրա, որոնք գտնվում էին ամրությունների հյուսիսային մասում, այնտեղ, որտեղ կանգնած էին Բեյխարիոսը, Բեսասն ու Փոտը՝ սպասելով թշնամիների ելքին: Հեծյորների ձայնով նրանք սկսեցին զորքը կանգնել պարսպի մոտ, իսկ Բեյխարիոսը, պարիսպներին հենելով աստիճաններ, հրամայեց ռազմիկներին այդ վայրում բարձրանալ պարիսպների վրա: Սակայն պարզվեց, որ աստիճաններից և ոչ մեկը չի հասնում պարսպի ծայրին, բանի որ վարպետները դրանք պատրաստել էին կոտորեն, աչքաչափով՝ հնարավորություն չունենալով վերցնել ճշգրիտ չափերը: Դրա համար էլ նրանք սկսեցին այդ աստիճանները կապել երկուական ձևով և դրանց վրայով բարձրանալ, այնպես, որ, ռազմիկները հայտնվեցին ամրություններից վերև: Այսպես էին գնում Բեյխարիոսի գործերը, իսկ բաղաբե այն մասում, որը հարում էր ծովին և որտեղ պահակություն էին անում ոչ թե բարբարոսները, այլ իրենաները, ռազմիկները չէին կարողանում օգտվել աստիճաններից և բարձրանալ պարիսպների վրա: Այս իրենաները, հատկապես ատեն էին իրենց հակառակորդներին, բանի որ հենց նրանք էին այն մեղավորները, որոնք խանգարեցին Բեյխարիոսին գրավել բաղաբե առանց մարտի, դրա համար էլ սրանց մոտ ոչ մի հույս չկար փրկության: Չնայած բաղաբե արդեն վերցվել էր, բայց նրանք շարունակում էին բազաբար մարտնչել և, հակառակ սպասումների, դիմադրել թշնամու ճնշմանը: Երբ օրը բացվեց և պարիսպն անցածներից ոմանք շարժվեցին նրանց դեմ, այդ ժամանակ էլ ահա նրանք ի վերջո, խոցվելով թիկունքից, սկսեցին փախուստի դիմել: Նեապոլը վերցվեց մարտով: Դարպասների միջով, որոնք արդեն բացվել էին, հռոմեական զորքը մտավ բաղաբե: Նրանք, որոնք դրված էին դեպի արևելք նայող դարպասների մոտ, բանի որ իրենց ձեռքի տակ չունեին աստիճաններ և բանի որ այդ դարպասները մնացել էին բացարձակապես առանց պահպանության, այնտեղ դրանք: Դարսպի այդ մասում ոչ մեկը չկար, բանի որ պահակազորը վաղուց արդեն դիմել էր փախուստի: Տեղի ունեցավ սարսափելի ջարդ: Բոլորը, բռնված զայրույթով, հատկապես, նրանք, ում եղբորը կամ այլ ազգականի վիճակվել էր զոհվել պարիսպների տակ բռնված մարտում, կոտորում էին յուրաքանչյուր հանդիպածի՝ չինայելով ոչ մի տարիք: Ներխուժելով տները՝ նրանք ստրկացնում էին կանանց ու երեխաներին, թալանում: Հաստիքային աչքի ընկան մասագետները, որոնք չէին հարգում նույնիսկ սանձարները և այնտեղ փախածներից շատերին գերեցին, մինչև որ Բեյխարիոսը, շրջելով ամենուր, չարժեքեց նմանատիպ բռնությունները...: Անելով այդ՝ Բեյխարիոսը նեապոլիցիներին վերադարձրեց կանանց, երեխաներին և մնացած բոլոր գերիներին, որոնք որևէ բռնության չէին ենթարկվել, և իր ռազմիկներին հաշտեցրեց նրանց հետ: Այսպես նեապոլիցիներին մեկ օրում վիճակվեց դառնալ գերիներ և կրկին ազատություն ստանալ, ընդ որում հետ ստանալով իրենց ունեցվածքի ամենաարժեքավոր մասը, բանի որ նրանք, որոնք ունեին ոսկի կամ այլ արժեքավոր ինչ-որ բան, վաղուց արդեն թաքցրել էին դրանք, թաղելով հողի մեջ, և, բանի որ թշնամիները այդ չգիտեին, հետ ստանալով իրենց տները, նրանք կարողացան թաքցնել նրանցից նաև իրենց հարստությունները: Այսպես ավարտվեց պաշարումը, որը ձգվեց մոտավորապես 20 օր: Այստեղից վերցված գոթերին, թվով ոչ պակաս, բան 800 հոգի, որևէ վնաս չհասցնելով, Բեյխարիոսը թողեց իր մոտ և սկսեց նրանց պահել ոչ պակաս պատվով, բան իր ռազմիկներին...: /14/ Այն ժամանակ, երբ Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը (536-540) – Մ.3.) զբաղված էր այս ամենով, Բեյխարիոսը պատրաստվում էր գնալ Դոմոնի վրա: Ընտրելով հաստիքային հետևագործի 300 մարդ և նրանց ղեկավար նշանակելով Զերոդիանոսին՝ նա Նեապոլի պահպանությունը հանձնեց նրանց: Նա նաև կայազոր ուղարկեց Կուսմա, որում գտնվող ամրությունը համարեց պաշտպանության համար արժանի: Այլ ամրություններ, բացառությամբ Կուսմայի և Նեապոլի, Կասպանիայում չկային: Այդ Կուսմայում տեղաբնիկները ցույց են տալիս Սիվիլիայի բարայրը, որտեղ, ատում են նրանք, նա անում էր իր գուշակությունները: Կուսման գտնվում է ծովի մոտ՝ Նեապոլից 128 մղոն հեռավորության վրա: Երբ Բեյխարիոսը կարգի էր բերում իր զորքերը, հռոմեացիները, վախեցած, թե հանկարծ իրենց հետ էլ չպատահի այն, ինչ պատահեց Նեապոլիցիների հետ, մտածեցին, որ իրենց համար ավելի լավ է խաղաղ կերպով բաղաբե թողնել կայսեր գործերը: Այդ ամենին նրանց մղում էր հատկապես բաղաբե արքեպիսկոպոս Սիվիլերիոսը (Դոմոնի պապ Սիվիլերիոսը (536-537) – Մ.3.): Ֆիդելիոսին՝ ծնունդով Մեդիոլանայից՝ լիզուրների երկրից, որը Ատալարիիսի (Օսթգոթական թագավորության արքա Ատալարիիս (526-534) – Մ.3.) մոտ առաջ զբաղեցնում էր ասեսորի պաշտոնը, պաշտոն, որը հռոմեացիները կոչում են բվեստոր, նա ուղարկեց և հրավիրեց Բեյխարիոսին մտնել Դոմոն՝ խոստանալով հանձնել նրան բաղաբե առանց մարտի: Վերջինս տարավ զորքը լատինական ճանապարհով՝ ձախ կողմում թողնելով Ապալիոսյան ճանապարհը, որը հռոմեական կոնսուլ Ապալիոսը 900 տարի առաջ էր կառուցել ու տվել նրան իր անունը...: Երբ գոթերը, որոնք կազմում էին Դոմոնի կայազորը, իմացան, որ թշնամին գտնվում է շատ մոտիկ ու նկատեցին հռոմեացիների ներտունները, նրանք սկսեցին անհանգստանալ բաղաբե ճակատագրի համար և, հնարավորություն չունենալով մոտեցող թշնամու հետ մարտի մեջ մտնել, չգիտեին ինչ անել: Զետապոլում, սակայն, հռոմեացիների թույլատվությամբ նրանք դուրս եկան բաղաբեից ու հեռացան Ռավեննա, բացառությամբ միայն իրենց ղեկավար Լևդերիսից, որը մնաց այնտեղ՝ ամաչելով իրեն բաժին հասած ճակատագրից: Եվ ահա այնպես ստացվեց, որ նույն օրը Բեյխարիոսը կայսերական զորքով մտավ Դոմոն այսպես կոչված Ագինարյան դարպասներից, իսկ գոթերը գնացին այնտեղից մյուս դարպասներով, որոնք կրում էին Ֆիլիմուսական անունը: Այս կերպ Դոմոն կրկին 60 տարի անց դարձավ հռոմեական, 9-ին վերջին այն ամսվա, որ հռոմեացիները կոչում են դեկտեմբեր: Դա 11-րդ տարին էր այն բանից հետո, երբ կայսր Դուստինիանոսը ստացավ կայսերական տիտղոսը: Գոթերի հրամանատար Լևդերիսին ու բաղաբեի դարպասների բանակները Բեյխարիոսը ուղարկեց կայսեր, իսկ ինք սկսեց զբաղվել պարիսպների վերականգնմամբ, որոնք շատ տեղերում բանդվել էին՝ տալով ամեն մի ելուստի ուղղանկյան տեսք ու ձախ կողմից միացնելով նրան ինչ-որ այլ կառույց՝ այն հաշվարկով, որ նրանք, որոնք այստեղ կմարտնչեն հարձակվող թշնամու դեմ, ամենաբիշը խոցվեն նրանց կողմից, որոնք ձախից կմարտնչեն իրենց դեմ պարիսպների մոտ: Դարսպի մոտ նա փորեց խորը և հիմնային խրամատ: Դոմոնացիները գոյում էին նրա հեռատեսությունը և հատկապես փորձառությունը, որը նա դրսևորեց ելուստների կառուցման ժամանակ, բայց նաև միաժամանակ նրանք շատ անհանգստանում ու սարսափելի կերպով զարմանում էին, թե ի՞նչ պետք էր մտնել Դոմոն, եթե նա միտք ուներ պաշարվել նրանում: Բանն այն էր, որ Դոմոն չէր կարող դիմանալ պաշարմանը պարենամթերքի պակասի պատճառով, բանի որ այն մի կողմից ծովափնյա բաղաբե չէր, իսկ մյուս կողմից էլ՝ պարիսպների հսկայական ձգվածության պատճառով, դե իսկ վերջապես նաև այն պատճառով, որ այն տեղակայված էր դաշտավայրում՝ չափից դուրս հարթ ու բնականաբար հարձակվողին հեշտությամբ մոտենալու հնարավորություններ տվող: Լսելով այդ ամենը՝ նա այնուհանդերձ ամեն ինչ հեռատեսորեն պատրաստեց պաշարման համար և ողջ այն հացը, որը իր հետ նավերով բերել էր Սիցիլիայից, հոգատարությամբ դարսեց պետական պահեստարաններում: Նա ստիպեց նաև հռոմեացիներին, չնայած սրանք անչափ դժգոհ էին այդ ամենից, իրենց բոլոր պաշարները կենտրոնացնել բաղաբեում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 8-10, 14):

«Եվ այսպես, հենց որ հռոմեական առաջնորդը զբաղեցրեց Սիցիլիան, Թեոդաբոսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Թեոդաբոսը – Մ.3.), իմանալով այդ մասին, իր փեսա Էվերմոնոսին գործի հետ ուղարկեց նեղուցները հսկելու, որոնք ձգվում էին Կասպանիայի և Սիցիլիայի միջև ու հարում էին Տիրենյան և Ադրիատիկի ծովերին: Սա, մոտենալով Ռեգիոնին, ճամբար զարկեց, սակայն, անսիջապես էլ նկատելով յուրաքանչյուրի դրության վատնալը, իր փոքրաբանակ, սակայն ամենախաղաղակամ ու նվիրված կողմակիցների հետ շարժվեց հարթոցի կողմը և, նետվելով նրա ոտքերը, աղաչեց իրեն վերցնել հռոմեական կայսրության ծառայության տակ: Այդ ընթացքում հռոմեական զորքը, անցնելով նեղուցը, հասավ Կասպանիային, որտեղ, հաղթահարելով Նեապոլի դիմադրությունը, մտավ Դոմոն» (Պրոկոպիոս «Գոթերի ծագման և գործերի մասին»):

«Այդ ժամանակ Բեյխարիոսը անայացրեց Նեապոլը և, փախուստի մատնելով գոթերին, մտավ Դոմոն» (Չիպերտո ժամբալացի «Տարեգրություն»):

«Բեյխարիոսը, ժամանելով Կամպանիա, ապաստանում է Նեապոլը: Արշավանքի վերջում նա մտնում է Դոմո» (Մարցելու Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁰⁵ «Կայագոր թողնելով Սպլետոյում՝ Կոնստանդինը մնացած գործով մնաց Պերուզիայում, որը Էրուտրեայի գլխավոր քաղաքն է, ու սկսեց հանգիստ սպասել: Լսելով այդ մասին՝ Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.) նրա դեմ գործի գլխավորությամբ ուղարկեց Ունիուին և Պիզզուին: Կոնստանդինը ելավ նրանց դեմ ու մարտի մեջ մտավ Պերուզիայի մատույցներում: Զանի որ բարբարոսները գերազանցում էին բանակությանը, մարտի սկզբում այն անորոշ ընթացք ունեցավ, բայց հետո հռոմեացիները, գերազանցելով ռազմավարված ստորի ու քաջությանը, թշնամիներին փախուստի մատնեցին և անկանոն նահանջի ժամանակ ոչնչացրեցին գրեթե բոլորին, իսկ նրանց առաջնորդներին, որոնք կենդանի գերի բռնվեցին, նրանք ուղարկեցին Բեյխարիոսին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 16):

«Այդ ժամանակ կայսերական զորքերը, ելնելով Դոմոսից, հարձակվում են երկու Տուսցանների ամրությունների վրա: Իր սուրհանդակների միջոցով իմանալով այդ մասին՝ Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.) Ունիայի գլխավորությամբ մի զինված ջոկատ է ուղարկում, սակայն, մինչ արևը ձգտում էին երկար պաշարմամբ հնազանդեցնել Մազուսին, որը փոքր գործով դիմադրում էր այնտեղ, մոտեցավ հռոմեական հիմնական զորքը և արդյունքում իրենք հետ չարտվեցին ու ոչնչացան» (Ռոդոֆանոս «Գործերի ծագման և գործերի մասին»):

¹¹⁰⁶ «Երբ այդ մասին լսեց Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.), նա այլևս չցանկացավ մնալ Ռավեննայում, որտեղ նրան պահում էին Մարցիոն և ու նրա զորքը, որոնք դեռ էին ժամանել Գալիայից: Ղայմացիա նա մեծ զորքով ուղարկեց Ազնարիային և Ուլիգիզային, որպեսզի նրանք պահեին Ղայմացիան գոթերի իշխանության տակ: Սրանց նա հրամայեց, իրենց կողմը գրավելով տեղական բարբարոսների զորքերը Սվաբիայի շրջակայքից, նրանց հետ շարժվել Ղայմացիա ու Սալոն: Նրանց հետ նա ուղարկեց շատ երկար նավեր, որպեսզի նրանք կարողանային պաշարել Սալոնը ցամաքից և ծովից, իսկ ինքը շտապեց գործով շարժվել դեպի Դոմո՝ Բեյխարիոսի դեմ, իր հետ տանելով ոչ պակաս, քան 150.000 հեծյալ և հետևակ, որոնցից շատերը հեծյալների էին՝ հագած օղազրահներ: Ազնարիոսը Սվեպիայում հավաքեց բարբարոսական զորքը: Այդ ընթացքում Ուլիգիզայը միայնակ գոթերի գլխավորությամբ դիմեց Լիբուրնիա: Նրա հետ հռոմեացիները մարտի մեջ մտան Սկարդոնա կղզվող վայրում: Հաղթված այդ ծակատամարտում՝ գոթերը նահանջեցին Բուրնու քաղաք և այստեղ Ուլիգիզայը սկսեց սպասել ղեկավարության իր ընկերոջը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 16):

¹¹⁰⁷ «Լսելով Ազնարիայի պատրաստությունների մասին և անհանգստանալով Սալոնի համար՝ Կոստանդինը (չվիրթել այդ ժամանակ Իտալիայում գործող Բեյխարիոսի զորավար Կոստանդինի հետ – Մ.Ֆ.) ուղարկեց այն ջոկատների հետևից, որոնք զբաղեցնում էին այդ երկրամասի բոլոր մանր ամրությունները: Նա խրամատ փորեց բոլոր ամրությունների պարիսպների շուրջը և մնացած ամեն ինչ ինչքան կարող էր լավ նախապատրաստեց պաշտպանության համար: Ազնարիան, հավաքելով բարբարոսների մեծ զորք, ժամանեց Բուրնու քաղաք և, այստեղ միանալով Ուլիգիզայի ու նրա հետ եղած գոթերի զորքի հետ, շարժվեց Սալոնի վրա: Նա քաղաքի պարսպի շուրջ իռոպթումը կառուցեց և, լցնելով նավերը ռազմիկներով, սկսեց հսկել ափամերձ ամրությունները: Այսպես նա պահում էր Սալոնը պաշարման մեջ և ցամաքից, և ծովից: Հռոմեացիները, անակնկալ հարձակվում գործելով հակառակորդի նավերի վրա, նրանց փախուստի մատնեցին: Նավերից շատերը, որոնք լցված էին մարդկանցով, նրանք խորտակեցին, իսկ դատարկները իրենց վերցրին: Սակայն գոթերը չհանեցին շրջափակումը և էլ ավելի ուժեղ սկսեցին ճնշել քաղաքում գտնվող հռոմեացիներին ուժեղ պաշարմամբ: Այսպես էին գնում հռոմեացիների ռազմական գործերը Ղայմացիայում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 16):

¹¹⁰⁸ «16/ Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.), որոշ տեղաբնիկներից լսելով, որ Դոմո ժամանած Բեյխարիոսը զորքը փոքրաթիվ է, սկսեց զոջալ այն բանի համար, որ թողել է Դոմոն: Նա, արդեն չկարողանալով հետևել նախկինում ընտրած ծրագրին, համակված զայրույթով, շարժվեց նրանց դեմ...: /17/ Երբ Բեյխարիոսը լսեց, որ գոթերը շարժվում են իր դեմ ողջ ժողովրդով, սկսեց տատանվել: Նա չէր ուզում մնալ առանց Կոստանդինի և Բեսասի զորքերի, բանի որ իր սեփական զորքը մեծ չէր, սակայն չէր ուզում նաև լքել Էրուտրեայի ամրությունները ու դա համարում էր վտանգավոր, բանի որ դրանք կարող էին զբաղեցնել թշնամու կողմից և գոթերը կարող էին դրանք օգտագործել հռոմեացիների դեմ: Եվ ահա, լավ կշռադատելով իրավիճակը, նա հրամայեց Կոնստանդինին ու Բեսասին կայագորներ թողնել այդ երկրամասի ամենակարևոր ամրություններում, որոնք կկարողանային պաշտպանել դրանց, իսկ իրենք մնացած գոթի հետ ամենայն շտապողականությամբ շարժվել դեպի Դոմո: Կոնստանդինը սկսեց գործել ըստ այդ հրահանգի: Թողնելով կայագորները Պերուզայում և Սպլետոյում՝ նա մնացած ուժերի հետ ուղղություն վերցրեց դեպի Դոմո: Զանի որ Բեսասը Նարինում ղաղաղ էր կարգավորում գործերը՝ ապա այնպես ստացվեց, որ քաղաքի դիմացի հարթավայրը լցվեց այդտեղով անցնող գոթերի ջոկատներով կողմից: Ղա նրանց գոթի առաջապահն էր: Նրանց հետ Բեսասը մարտի մեջ մտավ և, հակառակ սպասումների, այդտեղ իր դիմացը կանգնածներին փախուստի մատնեց և շատերին սպանեց: Սակայն, երբ նրան սկսեց ճնշել հակառակորդի թվական գերազանցությունը, նա նահանջեց Նարին: Ըստ Բեյխարիոսի հրամանի այստեղ թողնելով կայագոր՝ նա ամենայն շտապողականությամբ շարժվեց դեպի Դոմո և իմաց տվեց, որ թշնամին ուր էր և կհայտնվի, բանից Նարինը հեռու է Դոմոսից ընդամենը 350 ասպարեզ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 16, 17):

¹¹⁰⁹ «5. 16/ Իսկ ինքը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.) շտապեց գործով շարժվել դեպի Դոմո՝ Բեյխարիոսի դեմ, իր հետ տանելով ոչ պակաս, քան 150.000 հեծյալ և հետևակ ռազմիկներ, ընդ որում հեծյալներից շատերը հագած էին օղազրահներ...: /5. 17/ Վիտիգեսը ամենակն էլ փորձ չկատարեց իրեն ենթարկեցնել Պերուզիան և Սպլետոն: Այդ ամրությունները շատ ուժեղ էին և նա բացառականապես չէր ցանկանում ժամանակ կորցնել դրանց վրա: Միակ բանը, ինչը նա ուզում էր, դա այն էր, որ ստիպի Բեյխարիոսին թողնել Դոմոն և փախչել: Նույնիսկ իմանալով, որ Նարինը զբաղեցված է Դոմոսից ելած թշնամիների կողմից, նա ոչինչ չցանկացավ փոփոխել, իմանալով, որ ամրությունները դժվար հասանելի են...: Ժամանակ չկորցնելով այդտեղ՝ Վիտիգեսը ամենայն շտապողականությամբ գնաց այդտեղից և ողջ գործով շարժվեց Դոմոսի վրա: Երբ նա արդեն մոտ էր Դոմոսին մոտավորապես 14 ասպարեզ, հանդիպեց Տիբերիս գետի վրա ձգվող մի կամրջի: Ղրանից կարճ ժամանակ առաջ Բեյխարիոսը, աշտարակ կառուցելով և ամրացնելով կամուրջները դարպասներով, այստեղ ռազմական պահակազոր էր թողել ոչ թե այն բանի համար, որ թշնամին կարող էր անցնել միայն այդ վայրով, գետի վրա շատ այլ վայրերում կային կամուրջներ ու նավակներ, այլ այն բանի համար, որ նա ցանկանում էր, որ հակառակորդը ինչքան հնարավոր է շատ ժամանակ ծախսի անցումի վրա, բանի որ ինքը կայարից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս Ի-ից – Մ.Ֆ.) այլ գործ էր սպասում և ցանկանում էր, որ հռոմեացիները կուտակեն ավելի շատ պարեն: Եթե, հետ մղված այստեղից, բարբարոսները փորձեին անցնել այլ վայրով, նա կարծում էր, որ այդ թեթևում նրանք ստիպված կլինեին դառնալ վրա ծախսել ոչ պակաս, քան 20 օր, իսկ եթե ուզենային Տիբեր իջեցնել այդքան մեծ քանակի նավակներ, ապա բնականաբար նրանք կծախսեին ավելի շատ ժամանակ: Այդ ամենը աչքի տակ ունենալով՝ Բեյխարիոսը այստեղ ռազմական պահակազոր դրեց: Գոթերը այդ վայրում անցկացրին այդ օրվա գիշերը՝ գտնվելով անորոշության մեջ և կարծելով, թե հաջորդ օրը իրենց վիճակված կլինի գրոհով վերցնել այդ աշտարակը: Նրանց մոտ եկան 20 դասակներ՝ ծնունդով բարբարոսներ, հեծյալների ջոկատից, որոնց ղեկավարում էր Ինոկենտիոսը, իսկ այդ ընթացքում Բեյխարիոսը միտք հղացավ ծամբար գարկել Տիբերիս գետի մոտ, որպեսզի, նախ ավելի դժվարացնի բարբարոսների անցումը գետի վայրով, և հետո՝ որպեսզի թշնամիների նկատմամբ իր քաջության ապացույցը տա: Սակայն ռազմիկները, որոնք, ինչպես վերևում ասվեց, տանում էին կամրջի պահպանությունը, ցնցված ժամանած գոթերի հսկայական բանակությունից և ահաբեկված ահռելի վտանգից, գիշերը լքեցին աշտարակը, որը հանձնված էր նրանց պահպանությանը, և դիմեցին փախուստի: Կարծելով, որ իրենց արդեն չի կարելի երևալ Դոմոսում, նրանք հեռացան Կամպանիա՝ կամ վախեցած գորավարի պատժից, կամ էլ անաչելով իրենց ընկերներից: /5. 18/ Հաջորդ օրը գոթերը առանց որևէ դժվարության կոտորեցին աշտարակի դարպասները և գետանցում իրականացրին, բանի որ նրանց ոչ-ոք չէր խոչընդոտում: Բեյխարիոսը, դեռևս չիմանալով, թե ինչ է տեղի ունեցել պահակապան ջոկատի հետ, իր հետ վերցնելով 1.000 հեծյալներ, մեկնեց գետի կամրջի ուղղությամբ այն բանի համար, որպեսզի ընտրի այն վայրը, որտեղ կկարողանա ծամբար գարկել: Երբ նրանք արդեն մոտիկ էին, հանդիպեցին թշնամիներին, որոնք արդեն անցել էին գետը, և ստիպված եղան մարտի մեջ մտնել նրանցից ոմանց հետ իրենց կամքին հակառակ: Եվ մեկ, և մյուս կողմից սկսեց ընթանալ հեծյալ մարտ: Այստեղ Բեյխարիոսը, չնայած սկզբում փորձում էր անվտանգ վայրում մնալ, չկարողացավ դիմանալ այնտեղ, որտեղ պատշաճ էր մնալ գորավարին, և սկսեց մարտնչել առաջին շարքերում, ինչպես հասարակ ռազմիկ: Եվ նրա պատճառով այդ օրը հռոմեացիների գործերը մեծազույլ վտանգի ենթարկվեցին, բանի որ պատերազմի ողջ ծանրությունը դրված էր նրա վրա: Այդ օրը Բեյխարիոսը մի ձիու վրա էր, որը շատ սովոր էր մարտին և գիտեր ինչպես փրկել իր վրա նստած հեծյալին: Այս ձին մուգ գույնի էր, իսկ ողջ երեսը մինչև փայտակ էր: Հոյակները նման ձիու ֆալիոն են կոչում, իսկ բարբարոսները՝ բալան: Եվ հենց նրան ու հենց Բեյխարիոսին էլ գոթերի մեծ մասը փորձում էր հարվածել տեգերով և այլ նետողական զենքերով հետևյալ պատճառով: Ղասայիքները, որոնք նախորդ օրը անցել էին գոթերի կողմը, տեսնելով առաջին շարքերում մարտնչող Բեյխարիոսին և հասկանալով, որ, եթե նա զոհվի, հռոմեացիների ողջ գործը անմիջապես կկործանվի, սկսեցին աղաղակել՝ փորձելով դիպչել նրա այդ ձիուն: Այստեղից էլ այդ լուրը տարածվեց գոթերի ողջ զորքի մեջ, ընդ որում, ինչպես լինում է մեծ շփոթի ժամանակ, ամենաբիցք դիրքում էին հարցնել, թե ինչ է պատահել և շատերին այդպես էլ հայտնի չհաղթավ, որ դա Բեյխարիոսն է: Սակայն կարծելով, որ պատահական չէ, որ նման հրաման եկավ և այն անցնում է մեկից մյուսին, թողնելով մյուսներին, մեծ մասը սկսեց նիզակներ նետել միայն Բեյխարիոսի վրա: Նույն կերպ նաև գոթերին նրանք, որոնք աչքի էին ընկնում քաջությանը, համակված մեծազույլ փառասիրությամբ, փորձում էին նրան հնարավորինս

մոտիկ թափանցել, որպեսզի ընդհարվեն հետը ձեռնամարտում և, համակված ուժեղ զայրույթով, խոցում էին նրան նիզակներով ու թերթով: Ինքը Բեյխարիոսը բոլոր նրանց, որոնք ելևում էին իր դեմ, սպանում էր իրար հետևից: Հենց նման վտանգավոր պահին երևաց նրա վահանակիւրների ու նիզակակիրների սերը իր հանդեպ: Բոլորը, շրջապատելով նրան, այնպիսի խիզախություն էին ցուցաբերում, ինչպիսին, ես կարծում եմ, մինչ այդ չէր ցուցաբերվել որևէ այլ անձի նկատմամբ: Առաջ մեկնելով իրենց վահանները գորավարի ու նրա ձիու հանդիման՝ նրանք բոլոր նետերը վերցնում էին իրենց վրա և հետ էին մղում հարձակվողներին՝ մղելով նրանց Բեյխարիոսից հեռու, բանի որ ողջ այդ մարտը ուղղված էր մեկ մարդու դեմ: Այդ ծանր ընդհարումում գոթերից ընկան ոչ պակաս, քան 1.000 հոգի և, ընդ որում, դրանք բոլորը առաջին շարքերում մարտնչող մարդիկ էին: Ընկան նաև Բեյխարիոսի շրջապատի շատ լավագույնները, այդ թվում նաև Մակսենցիոսը՝ նրա թիկնապահը, որը թշնամիների դեմ շատ փառահեղ գործեր կատարեց: Այդ օրը Բեյխարիոսին այնպիսի երջանիկ բախտ էր բաժին հասել, որ նա չվիրավորվեց և նույնիսկ չխոցվեց նետով իսկ, չնայած, որ ողջ մարտը ուղղված էր նրա դեմ: Ի վերջո, հռոմեացիները սովորական խիզախությամբ թշնամիներին փախուստի մատնեցին և բարբարոսների հսկայական բանակությունն դիմեց փախուստի, մինչև որ չհասավ իր ճամբարը: Այստեղ գոթերի հետևագործը, լինելով լիովին թարմ վիճակում, շարժվեց թշնամիների դեմ և առանց մեծ դժվարության հետ մղեց նրանց: Մյուս կողմից էլ, երբ գոթերի հեծելազորին օգնության եկան այլ հեծյալ ջոկատներ, հռոմեացիները ստիպված եղան ուժեղացված կերպով փախուստի դիմել, մինչև որ չբարձրացան ինչ-որ բլուրի վրա: Նրանց այստեղ հասան բարբարոսների հեծյալները և հեծելամարտը վերսկսվեց: Այստեղ Անտոնինայի որդի Փոտի ձիապան Վալենտինը, տվեց իր քաջության պարզ ապացույցը: Նա միայնակ ներխուժեց թշնամիների խմբի մեջ, կասեցրեց գոթերի հարձակումը և փրկեց իր հետ եղողներին: Այս կերպ նրանք փախան և հասան հռոմի ամրություններին, ընդ որում բարբարոսները հետապնդեցին նրանց մինչև այն պարիսպները, որոնցում գտնվում են Սալարինյան կոչվող դարպասները: Հռոմեացիները, վախենալով, թե հանկարծ փախչողների հետ միասին քաղաք չտեսնեն նաև թշնամիները ու չհայտնվեն ամրությունների ներսում, ընդհանրապես չէին ցանկանում բացել դարպասները, չնայած Բեյխարիոսը բարձրաձայն հրամայում էր նրանց անել այդ ու սպառնալիքներով գոռում էր նրանց վրա: Բանն այն էր, որ նրանք, որոնք նայում էին նրանց վրա աշտարակների ամրությունների ծեղերից, չէին կարողանում նրան ծանաչել, բանի որ նրա ողջ դեմքն ու գլուխը կեղտով ու փրփուր էր պատված և, բացի այդ, հնարավոր չէր նաև պարզ դիտարկել, բանի որ օրն արդեն երեկոյանում էր: Ավելին, հռոմեացիները կարծում էին, որ Բեյխարիոսն արդեն կենդանիների շարքում չէ, բանի որ նրանք, որոնք առաջին փախուստի ժամանակ, թիկունք դարձնելով փախել էին, հայտարարել էին, որ Բեյխարիոսն մահացել է՝ փառահեղ կերպով մարտնչելով առաջին շարքերում: Թշնամիների ողջ այդ ամբոխը, առաջ մղվելով մեծ բանակությամբ և համակված մեծ ղեկավարությամբ, մտադրվել էր անցնել խրամաղբի և այնտեղ հարձակվել Նահանջողների վրա: Հռոմեացիները, հետ մղված դեպի պարիսպը և գտնվելով հողաթմբի այս կողմում, ամուր հպվել էին մեկը մեկու, իսկ նրանք, որոնք գտնվում էին ամրությունների ներսում, առանց գորավարի էին մնացել և, լիովին անպատրաստ ու վախեցած իրենց և քաղաքի համար, ոչ մի կերպ չէին կարողանում օգնել յուրաքանչյուրին, չնայած որ սրանք գտնվում էին նման վտանգավոր վիճակում: Այդ ժամանակ Բեյխարիոսը դիմեց մի վճռական քայլի, որը, հակառակ սպասումների, փրկեց իրավիճակը: Ոգևորվել յուրաքանչյուրին խոսքերով, որոնք ուղղված էին նրանց, ուժեղ գտնվում էին իր հետ, նա հանդիմաց թշնամիների վրա: Վերջիններիս շարքերում առաջ էլ մեծ անկարգություն էր սիրում, բանի որ արդեն մուգ էր և ամեն մեկը հետապնդում էր ինչպես կարողանում էր, իսկ երբ նրանք տեսան, որ Նահանջողները իրենց վրա են հարձակվում հակառակ բոլոր սպասումների և ենթադրելով, որ նրանք քաղաքից օգնության է դուրս եկել ուրիշ գործ, համակված մեծագույն վախով, բոլորը նետվեցին փախչելու: Բեյխարիոսը, թույլ չտալով իրեն տարվել հետապնդումով, արագորեն դարձավ դեպի պարիսպները: Հռոմեացիները, ականատես լինելով դրան, քաջություն գգացին և ընդունեցին նրան ու նրա հետ բոլոր եղողներին: Ահա այսպիսի անսպասելի ենթարկվեցին Բեյխարիոսը և կայսեր ողջ գործը: Մարտը, որը սկսվել էր վաղ առավոտյան, ավարտվեց ուշ գիշերով: Այդ մարտում իրենց խիզախությամբ աչքի ընկան Բեյխարիոսը հռոմեացիների կողմից, իսկ գոթերի կողմից՝ Բյուզանդ Վանդալարայոսը, որը, երբ մարտը եռում էր Բեյխարիոսի շուրջը, գտնվելով առաջին շարքերում, ընդհատեց մարտը ոչ շուտ, քան իր մարմնի ողջ երկարությամբ ստացավ 30 վերք և ընկավ: Կարծելով, որ նա արդեն մահացել է, ընկերները նրան առանց ուշադրության թողեցին, չնայած որ հաղթական էին, և նա մնաց այնտեղ պառկած: Երրորդ օրը, երբ բարբարոսները ճամբար զարկեցին հռոմի ամրություններին շատ մոտիկ, նրանք յուրաքանչյուրից ոմանց ուղարկեցին, որ սրանք թաղեն իրենց սպանվածներին և նրանց պատվեն ողջակիզման պատվով: Տեղափոխելով ընկածների դիակները՝ նրանք գտան Բյուզանդ Վանդալարայոսին դեռևս շնչելիս և նրա ընկերներից մեկը խնդրեց նրան գոնե մեկ խոսք ասել: Բանի որ նա չէր կարողանում խոսել, նրա ներսը տոկից, ծարավից և այլ տառապանքներից սարսափելիորեն այրվում էր, նա նշան տվեց իր բերանը ջուր լցնել: Երբ նա խմեց և ուշքի եկավ, նրան բարձրացրին և ճամբար տարան: Այս բանի համար Բյուզանդ Վանդալարայոսը յուրաքանչյուր գոթերի մոտ մեծ փառքի արժանացավ և ապրեց դրանից հետո դեռ երկար ժամանակ: Ահա թե ինչ տեղի ունեցավ ճակատամարտի երրորդ օրը: Եվ այսպես, իր ուղեկիցների հետ հայտնվելով անկտանգության մեջ, Բեյխարիոսը պարիսպների վրա հավաքեց զինվորներին ու գրեթե բոլոր հռոմեացիներին և հրամայեց խարույկներ վառել ու արթուն մնալ ողջ գիշեր: Նա ինքը շրջում էր բոլոր ամրություններով՝ տալով տարաբնույթ հրահանգներ և, ի դեպ, ամեն մի դարպասի համար նշանակելով առանձին հրամանատար: Այդ ժամանակ այսպես կոչված Պրենեստոնիսկյան դարպասների պահպանությունը վարող Բեսասը, սուրհանդակ ուղարկելով Բեյխարիոսին, նրա միջոցով ասաց, որ քաղաքը զբաղեցվել է թշնամիների կողմից, որոնք ներս են մտել Տիբերի այն կողմում գտնվող այլ դարպասներից և կրում են սուրը Պանկրատիոսի անունը: Լսելով այդ մասին՝ Բեյխարիոսի շրջապատը սկսեցին հորդորել նրան փրկվել ինչպես հնարավոր է շուտ՝ այլ դարպասների միջոցով: Բեյխարիոսը, սակայն, չվախեցավ և սկսեց պնդել, որ դա անհիմն լուր է: Նա արագորեն Տիբերի գետից այն կողմ ուղարկեց մի բանի հեծյալներին: Թռուցիկ զենքով այդ դարպասների շրջակայքը՝ նրանք հայտնեցին, որ այնտեղ քաղաքի համար ոչ մի վտանգություն չէր լինում: Չալով այդ փայլը՝ նա սկսեց հռոմեացիներին կշտամբել գոթերի նկատմամբ անհավատարմությունն դրսևորելու ու դավաճանության համար, որը, ինչպես ինքն էր ասում, նրանք կատարեցին հայրենիքի և հենց իրենց առաջ, այն բանի համար, որ գոթերի հզորությունը գերադասեցին ավելի պակաս, բան հույներինը, որոնք հիմա ի վիճակի չեն իրենց պաշտպանել, բանից առաջ նրանք ոչ մեկին չէին տեսնում Իտալիա գալաացող, բացառությամբ ողբերգակաները, ծաղրաբանների և ծովային ավազակների: Նման շատ խոսքեր առաջ Վալին և, բանի որ ոչ-ոք նրան չէր պատրաստում, նա հետ գնաց գոթերի և Վիտիգեսի մոտ: Մյուս կողմից էլ Բեյխարիոսը ևս հռոմեացիների ծիծաղը շարժեց, երբ, հազիվ դժվարությամբ խուսափելով թշնամիներից, սկսեց հորդորել նրանց լինել քաջ և արհամարհել թշնամիներին, ասելով, թե ինքը վստահ է, որ կհաղթի նրանց ուժով: Ինչու նա հանգեց այդ մտքին, կասվի հետագայում: Արդեն ուշ գիշեր էր, սակայն Բեյխարիոսը դեռ ոչինչ չէր կրել: Այդ ժամանակ նրա կինը և ազգակցներից նրանք, որոնք նրա հետ էին, դժվարությամբ համոզեցին նրան մի կտոր հաց ուտել: Այս կերպ անցկացրին այդ գիշերը երկու կողմերը: /5. 19/ Հաջորդ օրը մի կողմից գոթերը, որոնք կարծում էին, որ քաղաքի մեծության պատճառով իրենք առանց դժվարության կտիրեն նրան, մյուս կողմից էլ հռոմեացիները, որոնք պաշտպանվում էին ներսում, հետևյալ միջոցները ձեռնարկեցին: Պարիսպների ողջ շրջանակն ուներ 14 մեծ դարպասներ և մի բանի փոքրերը: Հնարավորություն չունենալով շրջապատել բոլոր պարիսպների ողջ երկարությունը գործով, գոթերը 6 ամրությունները ստեղծեցին 5 դարպասների դիմաց՝ Ֆլամինիայան դարպասներից մինչև այսպես կոչված Պրենեստինյանները, և սկսեցին գրոհել այդ տարածությունից: Բոլոր այդ ամրությունները նրանք ստեղծեցին Տիբերից այս կողմ: Միաժամանակ, վախենալով, որ թշնամիները հանկարծ կբախեն Մալվինյան կոչվող կամուրջը և դրանով իրենց համար անհասանելի կդարձնեն բոլոր այն վայրերը, որոնք գտնվում են գետից այն կողմ ընդհուպ մինչև ծովը, ինչի արդյունքում հենց իրենք կլրեն բոլոր այն անախտորժությունները, որոնք կապված են պաշարման հետ, բարբարոսները ստեղծեցին յոթերորդ ամրությունը Տիբերից այն կողմ՝ Ներոնյան դաշտավայրում, այն հաշվարկով, այն նրանց մոտ գտնվող կամուրջը լինել այդ երկու ճամբարների միջև: Դրանով նրանք, բացի այդ, հասան նաև նրան, որ ևս 2 դարպասներ թշնամիների կողմից հայտնվեցին սպառնալիքի տակ՝ Ալբինիոսյանը, որը հիմա կրում է Պետրոսի անունը՝ Քրիստոսի աշակերտներից ավագինը, որը թաղված էր այդ դարպասից ոչ հեռու, և Տրանստիբերյանը: Այս կերպ գոթերը, իրենց ամրություններով բռնելով հռոմեական պարիսպների կեսից ավելին, բանի որ գետը նրանց ոչ մի տեղ չէր խանգարում, կարող էին, երբ ուզեցնան, պատերազմի ելնել այդ ամրությունների դեմ՝ դրանց ողջ շրջանակով: Իսկ հիմա են հիմա կպատմեմ, թե ինչպես հռոմեացիները բաղադրյալի պարիսպ կառուցեցին գետի երկու կողմերից: Դեռևս հնագույն ժամանակներից Տիբերը հոսում էր հռոմի մեծ պարսպի մոտով: Այն տեղը, որտեղ պարիսպը մոտենում էր գետին՝ հարթ էր և հեշտ մատչելի: Այդ վայրի դիմաց՝ Տիբերից այն կողմ, գտնվում էր մի մեծ բլուր, որտեղ հնագույն ժամանակներից կառուցված էին քաղաքի բոլոր ջրաղացները, բանից ջրի մեծ բանակությունը, որն այս վայր էր հասնում ջրատարների միջոցով, ջրին մեծ ուժ էր տալիս: Դրա համար էլ հնագույն ժամանակներից հռոմեացիները և այդ բլուրը, և նրան հարող գետի ափերը որոշել էին այնպես պարսպով այն մոքով, որպեսզի թշնամիները հնարավորություն չունենան փչացնել ջրաղացները կամ, անցնելով գետը, հեշտությամբ չգործեն քաղաքի դեմ: Այդ վայրում գետի վրայով կամուրջ կառուցելով՝ նրանք այն միացրին պարսպի հետ և հակառակ կողմում շատ կառույցներ կառուցեցին, այն հաշվարկով, որ Տիբերի հոսքը հայտնվի քաղաքի մեջ: Սակայն հերիք է այդ մասին: Գոթերը բոլոր ամրությունների մոտ փորեցին խորը խանրակներ և, բարև ու հողը, որ հանում էին այդտեղից, նրանք լցնում էին ներքին պարսպի տակ, այն

հնարավորինս բարձրացնելով: Միաժամանակ նրանք վերևից խրեցին սուր փայտերի մեծ բանակություն և դրանով իրենց ճամբարները դարձրին ոչ պակաս ամուր, բան պահակային ջոկատների հրահանատները: Ներուկյան դաշտավայրում գտնվող ամրությունները գլխավորում էր Մարցիուսը, որն արդեն իր գործով ժամանել էր Չալիխայից և այստեղ վերջինիս հետ ճամբար էր զարկել: Մնացած զորքին, ինչպես նաև վեցերորդ ճամբարին ղեկավարում էր ինքը՝ Վիտիգեսը: Մնացած ամեն մի ամրություն ևս ստացավ իր հրամանատարին: Ամեն ինչ նման կերպ կարգավորելով՝ գործերը բանդեցին բոլոր ջրատարները, որպեսզի բաղաբ հնարավորինս բանակության ֆյե ջուր մտնի: Հռոմում կային 14 ջրատարներ, որոնք թրծված աղյուսով կառուցվել էին դեռևս հնագույն բնակիչների կողմից և այնպիսի լայնությամբ և բարձրությամբ, որ այնտեղ հեծյալ մարդը կարող էր անցնել: Իր հերթին Բելիսարիոսը այսպես կազմակերպեց բաղաբի պաշտպանությունը: Պանցիանյան ոչ մեծ դարպասների, ինչպես նաև մեծ դարպասների մոտ, որոնք նրանցից աջ էին գտնվում է կոչվում էին Սալարիյան, հսկողությունն իրականացնում էր ինքը: Այդ վայրում ամրությունները առավել խոցելի էին և իրենց հերթին հռոմեացիները այստեղ կարող էին առավել հեշտությամբ հարձակվել թշնամիների վրա: Պրանտարիյան դարպասները նա հանձնեց Բեսասին, Ֆլամինյան դարպասների վրա, որոնք գտնվում էին Պինցիյան դարպասներից այն կողմ, նա հրամանատար նշանակեց Կոնստանդինին: Մինչ այդ, սակայն, նա փակեց դարպասները և ներսից դրանք ամրացրեց հսկայական բարերի ամբողջական կտորներով, այնպես, որ ոչ-ոք չկարողանար դրանք բացել: Իրոք, բանի որ դրանք առավել մոտիկ էին թշնամիների ճամբարներից մեկին, նա վախենում էր, թե հանկարծ այս վայրում թշնամիների կողմից որևէ ոտնձգություն չարվի բաղաբի նկատմամբ: Մյուս դարպասների հսկողությունը նա հանձնեց մնացած հետևակ զորքի հրամանատարներին: Ջրատարներից յուրաքանչյուրը նա լիակատար անվտանգության համար փակեց ամուր պատով, որպեսզի ոչ-ոք դրանց չկարողանա բաղաբին վնաս պատճառելու համար ներս թափանցել: Զանի որ, ինչպես ասացի, ջրատարները շարքից հանվել էին, ապա ջուրը չէր շարժում ջրաղացները և ստիպել նրանց աշխատել ինչ-որ կենդանիների ուժով ոչ մի դեպքում չէր կարելի, բանի որ պարենամթերքով նրանք ընդհանրապես նեղված էին, ինչպես դա լինում է պաշարման ժամանակ, այնպես, որ Նույնիսկ ձիերին, որոնք պետք էին նրանց, նրանք դժվարությամբ էին կերակրում: Այդ ժամանակ Բելիսարիոսը մտածեց հետևյալ ելքը: Կամրջի առաջ, որը, ինչպես ես ֆյե առաջ հիշատակեցի, գտնվում էր ամրության կողքից, գետի մի ափից մյուսը նա կապեց պարաններ՝ հնարավորինս ուժեղ ձգելով դրանք: Վերջիններիս նա ամրացրեց երկու նավակներ, որոնք կապված էին իրար հետ մեկ ոտնաչափ հեռավորության վրա, այնտեղ, որտեղ գետի հոսքը կամրջի տակից դուրս էր գալիս առավել ուժեղությամբ: Ամեն մի նավակի վրա նա դրեց երկու ցրաղաց, իսկ կենտրոնում տեղադրեց մեխանիզմը, որը սովորաբար ստիպում էր ջրաղացներին պտտել: Դրանից հետո նա սկսեց իրար հետևից ըստ կարգի շարել այլ նավակներ և Նույն կերպ նրանց վրա դրեց մեքենաներ: Առաջ գնացող գետի ազդեցության տակ բոլոր մեքենաները, ըստ կարգի սկսեցին իրենք իրենց պտտվել, գործի դնել ջրաղացները և աղալ բաղաբի կարիքների համար անհրաժեշտ այլուր: Երբ թշնամիները դասալիքներից իմացան այդ մասին, նրանք այդ մեքենաները փորձեցին ոչնչացնել հետևյալ կերպ: Տարբեր տեղերից մոտիկ բաշելով մեծ գերաններ և հենց նոր սպանված հռոմեացիների դիակներ՝ նրանք դրանք նետում էին գետի հունը: Դրանք մեծացույն մասը, գետի հոսքով տարվելով նավակների արանքը, կտորում էր մեխանիզմները: Տեսնելով, թե ինչ է կատարվում՝ Բելիսարիոսն իր կողմից մտածեց ահա թե ինչ: Կամրջի առաջ նա տեղադրեց երկաթյա երկար շղթաներ, որոնք ողջ երկարությամբ կտրում էին Տիբերը: Այն ամենը, ինչ տանում էր գետը, կաշում էր նրանց, կանգ առնում և այլևս առաջ չէր գնում: Նրանք, ում դա հանձնարարված էր, դուրս էին բաշում գետի հունով բերված բաները ու հեռացնում: Այդ ամենը նրանք անում էին ոչ այնքան ջրաղացների պատճառով, այլ այն պատճառով, որ վախենում էին, թե հանկարծ թշնամիները դրանց վրայով ջրափանցեն կամրջի այս կողմը և չհայտնվեն բաղաբի կենտրոնում: Այն կերպ բարբարոսները ձեռք բաշեցին այդ փորձից, բանի որ դրանից որևէ օգուտ չկար: Հռոմեացիները հետազայում ևս օգտվում էին այդ ջրաղացներից, սակայն բաղաբից, ջրի պակասի պատճառով, նրանք ստիպված էին հրաժարվել, թեև խելու ջուր նրանք ունեին բավարար բանակությանը, բանի որ նրանք, որոնք ապրում էին գետից բավականին հեռու, կարողանում էին օգտվել ջրի հորերից: Ինչ վերաբերվում է ստորգետնյա ջրանցքներին, որոնք բաղաբից դուրս էին բերում տարաբնույթ աղտեղոտություններ, ապա դրանց վերաբերյալ Բելիսարիոսը հարկ չհամարեց որևէ միջոց ձեռք առնել, բանի որ դրանք դուրս էին գալիս դեպի Տիբերի գետը և այդ կողմից թշնամիները չէին կարող որևէ չարագործություն ձեռնարկել: /5.20/ Այսպիսին էին միջոցառումները, որոնք Բելիսարիոսը ձեռնարկեց պաշարմանն ընդառաջ...: Հռոմեական ժողովուրդը՝ բացարձակապես անսովոր պատերազմին և պաշարմանը, տառապելով բաղնիքների բացակայությունից ու պարենամթերքի պակասից և, բացի այդ, ստիպված առանց բուն պահպանել ամրությունները, ենթադրում էր, որ բաղաբը շուտով կգրավվի: Դրանից զատ, տեսնելով, թե ինչպես էին թշնամիները թալանում դաշտերն ու մնացած ամեն ինչ, նրանք շատ դժգոհ էին և իրենց համարում էին սարսափելի փոճկում, բանից իրենք, ոչ մի բանում մեղք չունենալով, սառնում և պաշարումը և նման մեծ փոթակի է ենթարկվում: Հավաքվելով իրար մեջ՝ հռոմեացիները բացահայտորեն կշտամբում էին Բելիսարիոսին այն բանի համար, որ նա, կայսրից չվերցնելով բավարար ռազմական ուժ, որոշեց շարժվել գոթերի դեմ: Նույն բանում էլ գաղտնի նրան մեղադրում էին նաև խորհրդի անդամները, որը կոչվում է սենատ: Լսելով այդ մասին դասալիքներից և ցանկանալով նրանց մոտ էլ ավելի գայլույթ առաջացնել, կարծելով, որ դրանով ավելի շատ կխառնի հռոմեացիների գործերը, Վիտիգեսը Բելիսարիոսի մոտ ուղարկեց դեսպաններ, որոնք թվում էր նաև Ալբիոսը...: Այս կերպ գոթերի դեսպանները վերադարձան իրենց ճամբար: /5.21/ Այս կերպ գոթերի դեսպանները վերադարձան իրենց ճամբար: Վիտիգեսի հարցին, թե ինչպիսի մարդ է Բելիսարիոսը և ինչպիսին են նրա մտադրությունները այդտեղից հեռանալու վերաբերյալ, նրանք պատասխանեցին, թե իզուր են գոթերը հույս տածում, թե Բելիսարիոսին ինչ-որ կերպ հնարավոր է վախեցնել: Լսելով դա՝ Վիտիգեսը որոշեց եռանդով անցնել ամրությունների գրոհին և սկսեց պատրաստել անհրաժեշտ պարիսպների բանդման համար: Նա հրամայեց պատրաստել փայտյա աշտարակներ, որոնք բարձրությամբ հավասար կլինեին հակառակորդի պարիսպներին, ոչ մեկ անգամ համեմատելով դրանց իրական մեծությունը աշտարակների արտաքին կողմի հետ, որոնք պատրաստված էին բարից: Այդ աշտարակներից ամեն մեկի անկյունում նա դրեց անիվներ, որոնք զլորվելով, գրոհողների ցանկությանը շատ հեշտությամբ կարող էին տեղադրվել ցանկացած վայր: Այդ աշտարակներին լծված էին ցուլեր: Դրանից հետո նա պատրաստեց հսկայական բանակությանը աստիճաններ, որոնք հասնում էին թշնամիների հրակետաներին ու ևս չորս մեքենաներ, որոնք կոչվում են խոյեր: Այդ կառույցները այսպիսին են: Ղուժ և չորս ուղիղ փայտյա սյուներ մեկը մյուսի դեմ՝ լիովին նմանաստիպ: Այդ չորս սյուների վերևից կապում են գերաններից պատրաստված առաստաղ և Նույնքան էլ դնում են հիմքում: Կառուցելով յուրօրինակ բառակողմ տնակ՝ նրանք վերևից ու բոլոր կողմերից այն պատում էին կաշվով այն բանի համար, որ այդ մեքենան իրեն շարժողների համար թեթև լինի, իսկ ներսում գտնվողները լինեն անվտանգության մեջ և հնարավորինս ֆյե ենթարկվեն թշնամիների նետերի ու նիզակների հարվածներին: Այդ կառույցի ներսում վերևից իրար զուգահեռ կախում են մեկ այլ գերան, որը կախված է ազատ շարժվող շղթաների վրա, ընդ որում այն քստ հնարավորինս գտնվում է կառույցի մեջտեղում: Այդ գերանի ծայրը անում են սուր և պատում են հաստ երկաթով, ինչպես նետերի ու նիզակների սայրերը, կամ էլ այդ երկաթին տալիս են բառակողմ ձև, ինչպես դարբնի սալին: Այդ մեքենան շարժվում է չորս անիվների վրա, որոնք կապված են ամեն մի սյունին, իսկ ներսից այն շարժում են ոչ պակաս, բան 50 հոգի: Երբ այդ մեքենան ընդհուպ մոտեցնում են պարսպին, այդ ժամանակ, շարժելով գերանը, որի մասին հիշատակեցի, ինչ-որ սարքի օգնությամբ այն հետ են տանում ու հետո թողնում՝ ուժեղ հարվածելով պարսպին: Համախառն հարվածների արդյունքում այն շատ հեշտությամբ կարող է այն վայրում, որին հարվածում է, ցնցել ու փլել պատը, այդ պատճառով էլ այդ մեքենան ստացել է իր անվանումը՝ «խոյ», բանի որ գերանի դուրս ցցված մասը սովորաբար հարվածում է որտեղ պատահի, ինչպես գլուխ մանր եղջերավորների արունները: Այսպիսին են պարիսպները գրոհող խոյերը: Գոթերը, պատրաստելով մեծ բանակությամբ ցախ ու ջախ, պատրաստվում էին դրանք լցնել խանդակները, որպեսզի մեքենաների անցումի համար նախատեսված վայրերը հարթեցնեին և անցման համար դժվարություն չլինե: Այս կերպ պատրաստվելով՝ գոթերը նետվեցին հարձակման: Բելիսարիոսն ինքն իր հերթին իր աշտարակների վրա մեքենաներ դրեց, որոնք կոչվում են քալիստներ: Այդ մեքենաները ունեն աղեղի տեսք: Տակից նրանց մոտ, վեր խոյանալով, բարձրանում է փայտյա կոտորո, որը ազատորեն շարժվում է և պառկում է երկաթե ձողի վրա: Երբ այդ մեքենայից ցանկանում են հարվածել հակառակորդին, այդ ժամանակ, կարճ պարանի օգնությամբ ձգելով այն, ստիպում են փայտյա մասերին, որոնք հանդիսանում են աղեղի ծայրերը, ճկվել, իսկ կոտորոյ մեջ դնում են սովորական աղեղներից արձակվող նետերի կեսը կազմող նետեր, որոնք, սակայն, դրանցից հաստ են լինում ավելին, բան չորս անգամ: Ինչպես սովորական նետերը ունեն, նրանք նույն փետուրներ, սակայն դրանց փոխարեն նրանք կապված են բարակ փայտյա մասեր, այնպես, որ արտաքին տեսքից նրանք բացարձակապես նման են նետի: Վերջինիս կացնում են սուր մի սայր՝ շատ մեծ ու հավասարազոր իր հաստությամբ: Երկու կողմերը կանգնածները մեծացույն ջանքերով բաշում են լարը, բաց թողնում և այդ ժամանակ ճկված կոտորո, առաջ գալով, դուրս է նետվում և այնքան մեծ ուժով է դուրս նետում նետը, որ նրան թափքը հավասարվում է սովորական աղեղից արձակված նետի թափքի առնվազն իրկնակի երկարությանը: Կաշվեղ փայտի կամ բարի՝ այն հեշտությամբ ծակում է դրանք: Այդ մեքենան նման անուն է կրում, բանի որ իրոք շատ լավ է արձակում: Մյուս մեքենաները, որոնք նախատեսված են բարեր նետելու համար, նա դրեց ամրությունների վրա: Դրանք նման են պարսատիկների և կոչվում են ծաղրներ, իսկ դարպասների մոտ՝ դոպի կողմից, նա դրեց «գալլեր»-ին, որոնք ստեղծում են հետևյալ կերպ: Երկու երկթայա ցանցեր, որոնք ձգվում են գետնից մինչև ամրության վերևը, դնում են իրար վրա, որից հետո մշակված գերաններով ամրացնում են այնպես, որ մեջտեղում դրանք հատվում են, մեկն ուղիղ, մեկը այն հաստով՝ խաչի նման: Ամեն մի միացումից դուրս են հանում երկաթյա շուրջ: Իրար վրա դրված գերանները ամրացնում են երկու ցանցերին, ընդ որում ցանցերի վերևի մասը նրան իջեցնում են պարսպի բարձրության կեսի չափ, իսկ ներքևի մասը ամրացնում են դարպասներին: Երբ թշնամիները բավականին մոտենում են դարպասներին, դրա համար նշանակված մարդիկ, բռնելով ցանցերի ծայրերից, ներքև են հրում դրանք և սրանք, անակնկալ ընկնելով մոտիկ

եկածների վրա, սպանում է բոլորին, ում որ հարվածում են: Ահա թե ինչ արեց Բելիսարիոսը: /5.22/ Պաշարման տասնութերորդ օրը գործերը արևը ծագելուն պես Վիտիգեսի գլխավորությամբ զորհի նպատակով մոտեցան ամրություններին: Շարժվող աշտարակների ու խոյերի անսովոր տեսքը ազդեց բոլոր հռոմեացիների վրա, սակայն Բելիսարիոսը, տեսնելով այդ ամենի հետ շարժվող հակառակորդի գործը, ծիծաղեց ու կոչ արեց զինվորներին հանգիստ մնալ և ոչ մի պարագայում մարտը չսկսել, մինչև ինքը նշան չտա: Ինչը նրան ծիծաղ բերեց այդ պահին, նա չքացատրեց, սակայն հետագայում դա հասկանալի դարձավ: Հռոմեացիները, սակայն, կարծելով, թե նա ծաղրանքով է ծիծաղում, սկսեցին կշտամբել ու անսամոթ կոչել նրան՝ շատ դժգոհ լինելով այն բանից, որ վերջինս իր գործին չի ուղարկում հակառակորդին քնդառաջ: Երբ գործերն արդեն խրամատի մոտ էին, Բելիսարիոսը, ինքն առաջինը ձգելով աղեղը, գործերից մեկին, որը զրահ ուներ հագած ու գլխավորում էր ջոկատներից մեկը, խոցեց վզից: Մահացու վերք ստանալով՝ վերջինս տապալվեց գետին, իսկ հռոմեական ժողովուրդը սարսափելի ու անսահադեպ աղաղակ բարձրացրեց՝ կարծելով, թե իրենք երջանիկ կանխանշան են ստացել: Բելիսարիոսը երկրորդ անգամ նետ արձակեց և նույնը կրկին տեղի ունեցավ: Պարիսպների վրա ավելի բարձր աղաղակ բարձրացավ և հռոմեացիները սկսեցին կարծել, թե թշնամին արդեն հաղթված է: Այդ ժամանակ Բելիսարիոսը ողջ զորքին հրաման տվեց գործի դնել բոլոր նետողական զենքերը, իսկ նրանց, որոնք գտնվում էին իր կողքին, նա հրամայեց հարվածել միայն ցլերին: Բոլոր ցլերը նույն պահին էլ ոչնչացվեցին և թշնամիները արդեն չէին կարողանում առաջ մղել աշտարակները՝ կասեցված հարձակման թունդ պահին և ի վիճակի չլինելով որևէ այլ բան մտածել: Այս կերպ պարզվեց Բելիսարիոսի հեռատեսությունը, որը փորձ չարեց կատելնել թշնամիներին, երբ նրանք դեռևս համեմատաբար հեռու էին, ու պարզ դարձավ, որ նա ծիծաղում է բարբարոսների հիմարության վրա, որոնք այդքան անհեռառես կերպով հույս էին դրել այն բանի վրա, որ ցլերին կհասցնեն պարսպի մոտ: Ահա թե ինչ տեղի ունեցավ Սալարինյան դարպասների մոտ: Հետ մղված այս վայրից՝ Վիտիգեսը այդտեղ թողեց գործերի մի մեծ ջոկատ՝ տեղադրելով վերջինիս խորը ֆալանգի տեսքով և հրամայելով ոչ մի դեպքում հարձակում չգործել ամրության վրա, այլ, մնալով շարքերում, նետերի ամպ արձակել պարսպի ատամնաշարերի ուղղությամբ և ոչ մի կերպ թույլ չտալ Բելիսարիոսին օգնություն ուղարկել ամրության այլ մասերին, այնտեղ, որտեղ ինքը պատրաստվում էր մեծաթիվ զորքով հարձակում գործել: Այս կերպ մեծ զորքով նա շարժվեց Պալեստինյան դարպասների հարևանությամբ գտնվող այն ամրության վրա, որ հռոմեացիները կոչում էին Վիվարոս և որտեղ պարիսպը ամենախոցելի էր: Այդտեղ էին գտնվում նաև նախապես պատրաստված մյուս աշտարակները, խոյերը և շատ աստիճաններ: Այդ ժամանակ գործերը հարձակում էին գործում Ալլիելիոսյան դարպասների վրա հետևյալ կերպ: Այս դարպասներից հետո կայար Ադրիանոսի (Հռոմի կայսր Ադրիանոսի - Մ.3.) դամբարանն էր, այն հեռու էր ամրություններից մոտավորապես բարի թռիչքի հեռավորության վրա ու հիմնադրված էր կառույցով: Այն կառուցված էր պարիսպի մարմարից և նրա բարձր կից կայած էին իրար՝ ներսում չունենալով այլ ամրացնող որևէ բան: Նրա չորս կողմերը միանման էին և ամեն մեկն ուներ բարի թռիչքի հեռավորություն, իսկ բարձրությամբ այն գերազանցում էր բաղաձայնի պարիսպներին: Վերևում դրված էին զարմանալի արձաններ, որոնք կառուցված էին մարմարից ու ձիեր կամ մարդկանց էին ներկայացնում: Այդ գերեզմանը դեռևս իրն ժամանակներում, բանի որ այն թվում էր, թե պարիսպներից ամրացված ամրությունն էր, երկու պարիսպների միջոցով միացվել էր մնացած ամրություններին և, միավորվելով վերջինիս, կարծես թե դարձել էր պարսպի մի մասը: Թվում էր, թե այն բարձր մի աշտարակ է, որը առաջ է մղված իր հարակից դարպասներից: Այս կերպ այն իրենից ներկայացնում էր շատ ուժեղ ամրություն: Այդ վայրում պահպանության ղեկավար Բելիսարիոսը նշանակեց Կոնստանտինի և նրան հանձնեց նաև հարակից պարսպի պահպանությունը, որը չնչին ու թույլ կայացող ուներ: Քանի որ այդ վայրում գետը հոսում էր հենց պարիսպների մոտ և ամենադժվարն էր բաղաձայն գրավել այդտեղից, Բելիսարիոսը, կարծելով, թե այդ վայրում որևէ հարձակում չի լինի, այստեղ թողել էր չնչին կայազոր: Իրոք, բանի որ ռազմիկները քիչ էին, նա դրանք ուղարկել էր ավելի կարևոր տեղեր: Այդ պաշարման սկզբում կայսեր գործը Հռոմում կազմված էր ոչ ավել, քան 5.000 մարդուց: Կոնստանտինը, բանի որ իրեն իմաց էր տրվել, թե թշնամիները փորձում են անցնել Տիբերը, վախճնալով ամրությունների այդ մասի համար, փոքրաթիվ ռազմիկների հետ շտապ կերպով օգնության շարժվեց, իսկ կայազորի մնացած մասին հրամայեց պաշտպանել դարպասները և դամբարանը: Այդ ընթացքում, չունենալով որևէ մեթոդ, գործերը նետվեցին Ալլիելիոսյան դարպասների ու Ադրիանոսի դամբարանի գոտին՝ իրենց հետ տանելով հսկայական բանակայությամբ աստիճաններ: Հիվանդ լինելով նետերով ու նիզակներով և կարծելով, թե իրենք հեշտությամբ դժվար վիճակի մեջ կդնեն թշնամիներին վերջիններիս փոքրաթվության պատճառով ու կհաղթահարեն այդտեղ գործող կայազորին, նրանք առաջ էին գալիս՝ առջևից տանելով մեծ ու բառանկյուն վահաններ, որոնք մեծությամբ չէին զիջում պարսիկների հյուսկե վահաններին: Թեև նրանք հակառակորդին շատ մոտիկ էին, այնուհանդերձ նրանց հաջողվեց աննկատ մոտենալ վերջիններս, բանի որ իրենց թաքցնում էր Պետրոս առաքելի տաճարին հարակից շինությունը: Անակնկալ հայտնվելով այնտեղից՝ նրանք անմիջապես գործի անցան և, բանի որ պահակային ջոկատն ի վիճակի չէր գործի դնել բալիստը, այդ մեթոդն նետեր էր արձակում միայն առաջ, այլ ոչ ներքև: Պահակային այդ ջոկատը չկարողացավ պաշտպանվել թշնամիներից նաև նետողական նետերի ու նիզակների միջոցով, բանի որ դրան խանգարում էին մեծ վահանները: Բանի որ գործերն ուժեղ ճնշում էին գործադրում, նետերի ամպեր ուղարկելով ամրությունների ուղղությամբ և, աստիճաններ դնելով, արդեն պատրաստվում էին շրջապատել նրանց, որոնք պաշտպանում էին դամբարանը, բանից ամեն անգամ, երբ բարբարոսները շարժվում էին, սրանք թևերից դուրս էին գալիս նրանց թիկունք, ապա կարճ ժամանակ անց հռոմեացիներին վախ պատեց: Նրանք կորցրին հույսը որևէ կերպ պաշտպանվել ու փրկվել, սակայն հետո ուշքի գալով, նրանք սկսեցին կոտորել մեծ արձանները և, երկու ձեռքով դրանք վեր բարձրացնելով ու ստանալով մարմարի հսկայական կտորներ, սկսեցին դրանք ներքև նետել թշնամիների գլուխների վրա: Դրանից խոցված՝ թշնամիները նահանջեցին: Երբ նրանք մի քիչ նահանջեցին և հռոմեացիներն արդեն առավելության հասան նրանց նկատմամբ, այդ ժամանակ նրանք բարձր աղաղակներով և նետերի ու բարձրի հարվածներով սկսեցին հետ մղել հարձակվողներին: Ու նաև գործի դնելով մեթոդները՝ նրանք մեծ վախ ազդեցին իրենց հակառակորդներին և հարձակումը շուտով դադարեց: Հայտնվեց նաև Կոնստանտինը, վախ ազդելով նրանց վրա, ովքեր փորձում էին անցնել գետը, և հեշտությամբ հետ մղելով վերջիններս, բանի որ սրանք ամրության այդ մասը չգտան լիովին անպաշտպան, ինչպես մտածում էին: Այսպես բարենպաստ էլք ունեցավ մարտը Ալլիելիոսյան դարպասների մոտ: /5.23/ Թշնամական ուժերը, որոնք մոտեցել էին Տրաստիբերյան դարպասներին, որոնք կոչվում են նաև Պանկրիոսյան, ոչ մի բան չարեցին, որը արժանի կլիներ հիշատակության, այդ վայրի ամրությունների ուժի պատճառով: Քաղաքի պարիսպները այստեղ բարձր էին և նրանց վրա հեշտ չէր բարձրանալը: Այդ վայրի պահպանությունը հետևակի կահորտով տանում էր Պետրոսը, որն էլ հենց ղեկավարում էր այն: Ֆլամինկյան դարպասների ուղղությամբ գործերը նույնիսկ փորձ իսկ չարեցին հարձակում ձեռնարկել, բանի որ դրանք տեղակայված էին ձորի բերանին և նրանց մոտենալը շատ դժվար էր: Այստեղ պահակ էր կանգնած «Ռեգին» կոչվող հետևակի ջոկատը, որը գտնվում էր Ուրսինիի հրամանատարության տակ: Այս դարպասների և փոքր դարպասների միջև, որոնք գտնվում են ավելի աջ և կոչվում են Պինցինյան, պարսպի մի մասը հին ժամանակներից ինքն իրեն ճաքել էր երկու մասի, սակայն ոչ հիմքից, այլ բարձրության կեսից, բայց չէր ընկել ու բանովել, այլ խոնարհվել էր և այս կերպ նրա մի մասը կարծես թե պարսպի մի մասից առաջ էր, մյուսը՝ հետ: Դրա համար էլ հնագույն ժամանակներից հռոմեացիները այս վայրը կոչում էին «Ճաքած պարիսպ»: Երբ ի սկզբանե Բելիսարիոսն ուզում էր բանդել այն և ու կառուցել նորը, հռոմեացիները դեմ էղան, պնդելով, թե Պետրոսն առաջալիք խոստացել է իրենց հոգ տանել այդ վայրի պահպանության մասին: Եվ այդ վայրում ամեն ինչ տեղի ունեցավ այնպես, ինչպես նրանք մտածում ու սպասում էին: Ոչ այդ օրը, ոչ մնացած ժամանակ, երբ գործերը պաշարել էին Հռոմը, այդ պարսպի դեմ չհայտնվեցին թշնամու ուժերը և այստեղ որևէ շփոթ չեղավ: Եվ կարելի էր զարմանալ, որ մեր հիշելով ողջ այդ ժամանակ այդ վայրը չենթարկվեց հարձակման փորձի թշնամիների կողմից, նույնիսկ այն ժամանակ, երբ նրանք փորձ կատարեցին նենգորեն գիշերային զորի կազմակերպել պարիսպների դեմ, ինչը նրանք ի դեպ արել էին ոչ մեկ անգամ: Դրա համար էլ հետագայում ոչ-ոք իր վրա համարձակություն չվերցրեց վերանառուցել այդ պարիսպը և մինչև օրս այն այդպես էլ ճաքած կանգնած է: Սակայն հերիք է այդ մասին: Սալարինյան դարպասների մոտ մի գոթ, բարձրահասակ և իր խիզախությամբ փառքի հասած ռազմական գործերում ու շատ հայտնի գործերի ցեղի մեջ, հագած զրահ և գլխին ունենալով սաղավարտ, մյուսների նման չմնաց շարքերում, այլ, կանգնելով ծառի տակ, համարձակի նետեր սկսեց արձակել ամրությունների ուղղությամբ: Ինչ-որ մեթոդ, որը դրված էր աշտարակի ձախ կողմում, պատահաբար խոցեց նրան նետով: Նետը անցավ ինչպես զրահի, այնպես էլ այդ մարդու մարմնի միջով և ավելի բան կիսով չափ խրվեց ծառի մեջ: Այդ հարվածով նա կարծես այդ մարդուն ծառին գամեց: Երբ գործերը տեսան դա, վախեցան և մնացին շարքերում կանգնած, սակայն այդ նետերի հարվածի տարածքից դուրս, և դադարեցին անհանգստացնել նրանց, ովքեր պաշտպանում էին պարիսպը: Բանի որ Վիտիգեսը ուժեղ ճնշում էր հռոմեացիներին Վիվարիոսում, այդ պատճառով էլ Բեսասն ու Պերանիոսը մարդ են ուղարկում Բելիսարիոսի հետևից: Վերջինս, այդ վայրում վախճնալով պարսպի համար, բանի որ արդեն ամսվեց, որ այդ վայրում այն առավել հասանելի էր հարձակման համար, շտապ կերպով շարժվեց օմրության՝ իր մոտիկներից մեկին թողնելով Սալարինյան դարպասների մոտ: Վիվարիոսում գտնելով թշնամիների հարձակումից վախեցած ռազմիկներին, բանի որ թշնամիները շատ ուժեղ էին և մեծաթիվ, նա հրամայեց նրանց արհամարհանքով վերաբերվել նրանց և կրկին յուրախիներին վերադարձրեց բաջությունը: Այդ վայրում տեղանքը շատ հավասար էր և բաց թշնամիների հարձակման համար: Այդ վայրում պարիսպը պատահաբար մեծ տարածության վրա նստել էր, այնպես, ոչ կապել աղյուսների միջև ամուր էր: Դրա համար էլ հին հռոմեացիները նրա դիմաց դրսի կողմից քանդակեցին էին փոքրիկ մի պարիսպ ոչ թե ինչ-որ պաշտպանության համար, այլ նոր ամրությունը չունեցող աշտարակներ, նրանում արված չէին նույնիսկ ատամնաշարեր և որևէ այլ բան, որով հնարավոր կլիներ հետ մղել դրա վրա հարձակվող թշնամիներին, կամ էլ ինչ-որ շեղոթության համար, որը կրթված մարդկանց ոչ հարիր հաճույք է, և այլ, որպեսզի այստեղ փակված պահեն առյուծների և այլ կենդանիները: Դրա համար էլ այդ վայրը կոչվում էր Վիվարիոս, բանի

որ այդ վայրում էին հռոմեացիները պահում ոչ ձեռնասու կենդանիներին: Այլ մեքենաները Կիտիգետը հրամայեց պահել պարսպի այլ մասի համար, իսկ արտաքին պարիսպը նա գործերին հրամայեց փորելով փել կամ էլ ձեռքել, կարծելով, որ, եթե նա հայտնվի դրա ներսում, ապա առանց դժվարության կտիրի պարսպին, քանի որ ինքը գիտեր, որ այն այնքան էլ պինդ չէ: Տեսնելով, որ թշնամիները հարվածում էին Կիվարիոսին և շատ այլ վայրերում պատրաստվում են գրոհել պարիսպը՝ Բեյխարիոսը թույլ չտվեց ռազմիկներին ոչ հետ մղել նրանց, ոչ էլ նույնիսկ մնալ ամրությունների վրա, բացառությամբ շատ քչերի, չնայած նա իր մոտ ուներ զորքի ողջ ծաղիկը: Հակառակը, նա պահում էր բոլորին ներքևում՝ դարպասների մոտ, լիակատար մարտական պատրաստության մեջ՝ գրահներով և միայն թերեք ձեռքերով: Երբ գործերը, ձեռքերով պարիսպը, հայտնվեցին Կիվարիոսի կենտրոնում, նա, Կիարիանոսին մի քանի այլ հոգու հետ ուղարկելով պարիսպների մեջտեղը, հրամայեց նրանց գործերի հետ մարտի մեջ մտնել: Նրանք կոտորեցին բոլոր թշնամիներին՝ որոնք կաթվածահար էին եղել վախից: Մրանք նույնիսկ չէին էլ պաշտպանվում և տեղանքի նեղության պատճառով իրենք իրենց կործանեցին: Քանի որ թշնամիները ցնցված էին նման անակնկալից և կանգնած չէին ճիշտ շարքերով, այլ ամեն մեկը նետվում էր տարբեր ուղղությամբ, ապա Բեյխարիոսը, բացելով պարսպի դարպասները, ողջ զորքով անակնկալ հարձակվեց թշնամիների վրա: Գործերն արդեն չէին մտածում քաջության վերաբերյալ, այլ հոգում էին ոտքերի արագության մասին և արդյունքում նրանք փախան ով որտեղ կարող էր: Հետապնդելով նրանց՝ հռոմեացիները շատ հեշտությամբ կոտորում էին բոլոր հանդիպողներին ու իրենց ձեռքի տակ ընկնողներին: Նրանք նրանց երկար հետապնդեցին, քանի որ գործերը, պատրաստվելով գրոհել պարիսպները, մեծ չափով հեռացել էին իրենց ամրություններից: Բեյխարիոսը հրամայեց այրել թշնամիների մեքենաները և բարձր խոյացած կրակը արդյունքում ավելի սեռ վախով համակեց թշնամիներին: Այդ նույն ժամանակ Սալարիկյան դարպասների մոտ ահա թե ինչ տեղի ունեցավ: Հռոմեացիները անակնկալ կերպով բացեցին դարպասները և հարձակվեցին բարբարոսների վրա, որոնք չսկսեցին պաշտպանվել, այլ անմիջապես թիկունք դարձրին: Հռոմեացիները նրանց կոտորեցին, իսկ իրենց դեմ շարված մեքենաներն էլ՝ այրեցին: Կրակը պարսպի մոտ շատ վայրերում բարձր վեր խոյացավ և գործերը սկսեցին ամենայն շտապողականությամբ նահանջել բոլոր ամրություններից: Երկու կողմից էլ բարձր աղաղակ բարձրացավ: Պարիսպների վրա գտնվող հռոմեացիները ոգևորվում էին հետապնդողիներին, իսկ դաշտային ամրություններում գտնվող բարբարոսները ողբում էին սարսափելի պարտությունը: Այդ օրը գործերից զոհվեց 30.000 հոգի, ինչպես պնդում էին նրանց ղեկավարները, իսկ վիրավորներն ավելի շատ էին: Ընտրիվ գործերի մեծաթվության, պարիսպների վրայից նրանց հարվածողները մեծ մասամբ չէին վրիպում: Իր հերթին նրանք, որոնք մասնակցում էին արտագրոհներին, հսկայական կոտորած արեցին վախեցած ու փախչող թշնամիների շարքերում: Պարիսպների տակի այդ ճակատամարտը, սկսվելով վաղ առավոտյան, ավարտեց ուշ գիշերով: Եվ այս, և այն կողմից այդ գիշերն անցավ առանց քնի: Հռոմեացիները պարիսպներին ներսում երգում էին հաղթական երգեր, մեծարում էին Բեյխարիոսին և հավաքում էին գրահները սպանվածների վրայից, իսկ գործերը բուժում էին յուրաքանչյուրի վերքերը և ողբում ընկածներին: /5.25/ Այդ գիշեր, երբ գործերը հետ մղվեցին պարիսպներից, երկու կողմերն էլ, ինչպես սասվեց, անցկացրին առանց բուժ: Հաջորդ օրը Բեյխարիոսը հրամայեց բոլոր հռոմեացիներին Նեապոլ ուղարկել կանանց, երեխաներին և այն ստորոկներին, որոնք, իրենց կարծիքով, անհրաժեշտ չեն լինի պարիսպների պահպանության համար, որպեսզի չկանգնեն պարենամթերքի պակասի առկայության առջև: Նույնը նա հրամայեց անել և ռազմիկներին, ովքեր ունեին որևէ ստրուկ կամ աղաքի: Նա նրանց առում է, որ պաշարման ժամանակ ի վիճակի չի լինի նրանց սովորական բանակությանը պարենամթերք հատկացնել, այլ ստիպված է լինելու տալ օրական հասանելիքի կետը, իսկ մնացածը՝ վճարել փողով: Նրանք այդպես էլ արեցին: Եվ անմիջապես էլ մեծ քանակի ժողովուրդ ուղղություն բռնեց դեպի Կասպակինա: Նրանցից ոմանց ուղարկեցին Նավերով, օգտվելով այն Նավերից, որոնք կայանած էին Հռոմի Նավահանգստում, մյուսները գնացին ոտքով՝ այսպես կոչված Ապակիոսյան ճանապարհով: Նրանք, որոնք գնում էին այդ ճանապարհով, ինչպես նաև Նավահանգիստ գնացողներին ոչ մի վտանգ չէր սպառնում և նրանք պաշարողներից վախենալու ոչ մի հիմք չուներին, քանի որ թշնամիները ի վիճակի չէին ամրություններով ընդգրկել ողջ Հռոմը բաղաբի մեծության պատճառով, իսկ մանր ջոկատներով էլ մեծ տարածության հեռանալ իրենց ծավալներից նրանք չէին համարձակվում՝ վախենալով հռոմեացիների արտագրոհից: Դրա համար էլ պաշարյալները երկար ժամանակի ընթացքում բոլոր հնարավորություններին ունեին գնալ բաղաբի և դրսից ներս տանել պարենամթերք: Բարբարոսները մեծագույն սարսափ էին ապրում հատկապես գիշերները և, պահպանություն կարգելով, լուռ նստում էին իրենց ճամբարներում: Բանն այն էր, որ այլ ջոկատների կազմում Հռոմ էին մտել նաև մավրուսները և այնտեղ, որտեղ նրանք թշնամիներին բռնում էին քնած կամ հանդիպում էին նրանց փոթաթիվ ջոկատների, ինչն էլ սովորաբար տեղի էր ունեն գործի նման մեծաթվության պայմաններում պարենամթերք ձեռք բերելու կամ ձիերին արածեցնելու, ջորիներին և այլ եղջերավոր կենդանիներին կերակրելու ժամանակ, նրանք նրանց սպանում էին ու անմիջապես խլում ավարը, իսկ եթե պատահում էր, որ նրանք ավելի մեծաթիվ հակառակորդի վրա էին հարձակվում, քան իրենք, ապա վազելով հեռանում էին նրանցից՝ ընտելությունից լինելով արագոտն մարդիկ, թեթև զինված և սովոր վազքի: Այս կերպ Հռոմից հանգիստ կարողացավ դուրս գալ ժողովուրդի մեծ քանակություն և նրանցից ոմանց ուղարկվեցին Կասպակինա, մյուսները՝ Սիցիլիա, իսկ այլք էլ գնացին այլ վայրեր, որտեղ իրենց կարծիքով իրենց համար հեշտ կլինեին հասնել և լավ կլինի: Տեսնելով, որ իր ռազմիկների բանակությունը ընդհանրապես չի համապատասխանում պարիսպների երկարությանը, ռազմիկները, ինչպես վերևում ասացի, Բեյխարիոսը քիչ ուներ, և, քանի որ նույն ռազմիկները չէին կարող առանց քնի պահակային ծառայություն տանել, նրանց մի մասը բնականաբար պետք է ընել, երբ մյուսները պահակության էին կանգնած և, բացի այդ, տեսնելով, որ ժողովուրդի մեծ մասը տառապում է աղքատությունից ու պարենամթերքի պակասից, քանզի աշխատավորները և արհեստավորները պաշար ունենում են սովորաբար մեկ օրվա համար, իսկ պաշարման արդյունքում մնալով առանց գործի, նրանք զրկվել էին պարենամթերք ձեռք բերելու միջոցներից, Բեյխարիոսը նրանց շարքային ռազմիկների կարգավիճակ տվեց և կցեց պահակային ջոկատներին՝ շարքայիններին նշանակելով օրական աշխատավարձ: Նման խմբերը հերիք եղան պահակային ծառայություն տանելու համար և ամեն մի նման խումբ որոշակի գիշեր նշանակվեց ամրությունների պահպանության համար: Այսպիսով՝ նրանք բոլորը հերթով պահակություն էին անում: Դրանով Բեյխարիոսը միանգամից լուծեց երկու կողմերի խնդիրները: Քանի որ կասկած առաջացավ, թե բաղաբի արբեախկնդու Սիլվերիոսը (Հռոմի պապ Սիլվերիոսը – Մ.3.) դավաճանություն է և նյութում գործի օգտին, Բեյխարիոսը անմիջապես աքսորեց նրան Յելլադա և արբեախկնդու նշանակեց ուրիշին՝ Կիզիլիոսին անունով (Հռոմի պապ Կիզիլիոսին (537-555) – Մ.3.): Որոշ սենատորների նույն այդ պատճառով նա աքսորեց բաղաբի, իսկ երբ թշնամիները, հանելով պաշարումը հեռացան, վերադարձեց բաղաբ: Նրանց թվում էր նաև Մաթիսիոսը, որի Նախին, նույնպես Մաթիսիոս անունով, սպանել էր կայսր Վալենտինիանին (Հռոմի կայսր Վալենտինիան III-ին (425-455) – Մ.3.): Վախենալով, թե հանկարծ որևէ չար մտադրություն չիրադարձվի դարպասների պահպանների կողմից և, որպեսզի դրսից չհայտնվի մեկն ու կաշառի նրանց զոհմարդով, ամիսը երկու անգամ նա փոխում էր բանալիները և դրանց նոր տեսք տալիս, իսկ պահակներին դնում էր այլ վայրում՝ Նախիլիսից հեռու: Պահակային ջոկատներին էլ նա ամեն օր տալիս էր նոր ղեկավարներ: Նրանց հրամայված էր հետևողականորեն անցնել պարսպի որոշակի հատված, զրանցել պահակների անունները և, եթե նրանցից որևէ մեկը բացակայում էր, նրա փոխարեն ուրիշին դնել ու հաջորդ օրը հայտնել իրեն, թե ով տեղում չէր, որ պատժեն: Նա հրամայեց, որպեսզի երաժիշտները իրենց գործիքներով գիշերը նվագեն պարիսպների վրա, իսկ ռազմիկներից ոմանց, հատկապես մավրուսներին, նա ուղարկում էր պարիսպի այն կողմ: Նրանք այնտեղ է գիշերեին խրատորին դիմած, ընդ որում նրանց հետ նա ուղարկում էր շներ, որպեսզի ոչ մեկը հեռվից չկարողանար աննկատ մոտենալ ամրություններին: Այդ ժամանակ հռոմեացիներից ոմանք փորձեցին աննկատ բացել Յանուսի տաճարի դարպասները:... Այդ պաշարման ժամանակ ոմանք, ինչպես ես կարծում եմ, դեռ դավանող հին հավատքը, փորձեցին զաղտնի բացել Յանուսի տաճարի դարպասները, սակայն չկարողացան դա անել, եթե չհաշվենք, որ հետագայում նրանք չկարողացան նույնքան ամուր փակել գործիքը: Նրանք, որոնք ցանկանում էին այդ անել, մնացին չհայտնաբերված: Այդ գործով որևէ քննություն չիրականացվեց, քանի որ խառը ժամանակներ էին և դրա հետևում կանգնած էին ոչ թե ղեկավարները, այլ ժողովուրդից շատ քչերը: /5.26/ Չայրոյթով լցված և չիմանալով ինչ անել՝ Կիտիգետը Ռավեննա ուղարկեց իր թիկնապահներից ոմանց՝ հրամայելով սպանել բոլոր հռոմեական սենատորներին, որոնց նա պատերազմի սկզբում տարել էր այնտեղ: Նրանցից ոմանք, իմանալով այդ մասին, հասցրին փախչել, նրանց թվում Բրգենտինոսը և Ռեպարտո՝ հռոմեական արբեախկնդու Կիզիլիոսի եղբայրը: Նրանք երկուսն էլ հեռացան Լիգուսիա և մացին այնտեղ: Մնացածները սպանվեցին: Դրանից հետո Կիտիգետը, տեսնելով, որ թշնամիները լիակատար ապահովության մեջ բաղաբից հանում են այն ամենը, ինչ ուզում են, և ցամաքով ու ծովով ստանում են պարենամթերք, որոշեց զավթել Նավահանգիստը, որը հռոմեացիները կոչում են հենց այդպես՝ Նավահանգիստ: Այն տեղակայված էր Հռոմից 126 ասպարեզ հեռավորության վրա՝ այդ հեռավորությանը երբ Հռոմը հեռու ծովից և դա էր խանգարում նրան համարվել ծովափնյա բաղաբ: Այնտեղ մի վայր կա, որտեղ սկսվում է Տիբերի գետը և նրա ակունք է: Հոսելով Հռոմի կողքից, երբ այն մոտենում է ծովին մոտավորապես 15 ասպարեզ, այն բաժանում է իր հոսանքը և ստեղծում կղզի՝ կոչվող «Սիբազան»: Հետագայում կղզին աստիճանաբար դառնում է ավելի լայն, այնպես, որ նրա լայնությունը հավասարվում է երկարությանը և երկու վտակների միջև հեռավորությունը հասնում է 15 ասպարեզի: Տիբերը մտնում է Նավազանց երկու վտակներում էլ: Այդ վտակը լցվում է Նավահանգիստը: Նրա կողքին հին ժամանակներում հռոմեացիները կառուցել են բաղաբ, որը պատված է ամուր պարսպով, և Նավահանգիստի նման նրան տվել են Նավահանգիստ անունը, իսկ ծախ կոչվում է Տիբերի ծովի թափվելու մյուս կողմում, տարածվում է Օստիա բաղաբը, որը հնում հայտնի բաղաբ էր, իսկ հիմա բացարձակապես զրկված է պարիսպներից: Ծանապալու, որը տանում է Նավահանգստից Հռոմ՝ հարթ էր և շարժման համար շատ հարմար, այն կառուցել են դեռ հին ժամանակներում: Նավահանգստում միշտ խարսխված են շատ եգիպտական բեռնանավեր և ջրջակայքում միշտ պատրաստ կարելի է գտնել շատ ցլեր: Երբ վաճառականները իրենց

նավերով ժամանում են նավահանգիստ, ապա, տեղափոխելով ապրանքը իրենց նավերից այդ բեռնանավերը, նրանք Տիբերով լողում են դեպի Յոնոս, բացառակապես չօգտվելով ոչ առագաստեղծից, ոչ թերից: Ոչ մի բանի ի վիճակի չէ շարժել այդ նավերը, բանի որ գետը հաճախակի շրջադարձներ է անում և հոսում է ոչ ուղիղ, դե իսկ թիակներն էլ չեն կարող օգնել, բանի որ գետը միշտ նրան ընդառաջ է գալիս: Նավերը բաշում են պարաններով, որոնց լծված են ցլեր և նրանք բաշում են դրանք ինչպես սայլերը՝ մինչև Յոնոս: Գետի մյուս կողմից, եթե գնալ Օստիայից Յոնոս, անտառային և լրիվ լքված մի ճանապարհ է տանում, ընդ որում ոչ Տիբերի ակիով, բանի որ այստեղ ցլերի բաշուժը չի կիրառվում: Գտնելով բաղաթև ու նավահանգիստը չպաշտպանված՝ գոթերը առաջին իսկ հարձակման ժամանակ գրավեցին այն և շատ հռոմեացիների, որոնք ապրում էին այնտեղ, սպանեցին ու բաղաթի հետ միասին գավթեցին նաև Պորտոսը: Այնտեղ թողնելով 1.000 հոգուց կազմված կայազոր՝ մնացած բոլոր գոթերը վերադարձան ծամբար: Դրա համար էլ պաշարյալների համար ծովից պարենամթերք ստանալը դարձավ անհնարին՝ բացառությամբ Օստիայի, ընդ որում իհարկե, մեծ վտանգներով: Դռնեացիների նավերը այլևս չէին կարող խարխիս գցել այդ վայրում, այլ մնացին խարխիսված մնցիայում, որը հեռու է Օստիայից մեկ օրվա հեռավորությամբ: Այնտեղ վերաբեռնելով ապրանքները, նրանք մեծ դժվարությամբ դրանք Յոնոս էին հասցնում: Դրա պատճառը մարդկանց պակասն էր: Վախենալով Յոնոսի ամրությունների համար՝ Բելիսարիոսը հնարավորություն չունեցրեց զբաղեցնել Պորտոսը ինչ-որ պահպանությամբ: Ես կարծում եմ, որ, եթե այն պաշտպանեին գոնե 300 մարդ, բարբարոսները նույնիսկ փորձ իսկ չէին կատարի գրավել այն, բանի որ այդ վայրը շատ ամրացված էր: /5.27/ Ահա թե ինչ արեցին գոթերը երրորդ օրը այն բանից հետո, երբ նրանք հետ մղվեցին պարսպի վրա գրոհելիս: 20 օր անց այն բանից հետո, երբ նրանք գրավեցին Պորտոսը, բաղաթև ու խարխիսակայանը, ժամանեցին Մարտինոս ու Վալերիանոսը՝ իրենց հետ բերելով 1.600 հեծյալներ: Նրանց մեծ մասը հոներ, սլավոններ ու անտեր էին, որոնք բնակավայրեր ունեին Դանուբից այն կողմ՝ գետափից ոչ հեռու: Բելիսարիոսը ուրախացավ նրանց ժամանումով և սկսեց կարծել, որ հետագայում ինքը պետք է հարձակման անցնի թշնամիների դեմ: Եվ ահա հաջորդ օրը, նա հրամայում է իր թիկնապահներից մեկին՝ Տրայանոս անունով բաշ ու գործույնյա մի մարդու, վերցնելով վահանակիներից 200 հեծյալ, գնալ ուղիղ բարբարոսների վրա և, մոտենալով նրանց ամրություններին շատ մոտիկ ու բարձրանալով բարձր բլուրի վրա, նա ցույց տվեց այն նրան, հանգիստ մնալ: Այն դեպքում, երբ հակառակորդը կշարժվի իրենց դեմ, նա հրամայեց հնարավորություն չտալ նրանց ձեռնամարտի անցնել կամ էլ ձեռք զարկել թերթին ու տեգերին, այլ օգտվել աղեղներից: Դետո, երբ նրանք կոտեսնե, որ իրենց կապարձները դատարկվել են, այդ ժամանակ առանց ամոթի դիմեն փախուստի և ինչպես ուժ ունեն վերադառնան ամրություններ: Տալով նման հրահանգներ՝ նա սկսեց պատրաստ պահել նետողական մեքենաները ու նրանց մոտ գտնվող մասնագետներին: Սալարիոսյան դարպասներից դուրս գալով 200 հոգու հետ՝ Տրայանոսը շարժվեց հակառակորդի ծամբարի ուղղությամբ: Ցնցված անակնկալ այդ ելույթից՝ գոթերը դուրս եկան ծամբարից զինված ով ինչով կարող էր: Տրայանոսի հետ եղող ռազմիկները, բարձրանալով բլրի վրա, որը նրանց ցույց էր տվել Բելիսարիոսը, հետ էին մղում բարբարոսների հարվածները՝ խոցելով նրանց նետերով: Նրանց նետերը, բանի որ դրանք ընկնում էին մեծ ամբողի մեջ, միշտ խոցում էին կամ մարդու, կամ ձիերին, իսկ երբ նրանց նետերի բոլոր պաշարները սպառվեցին, նրանք ողջ ուժով և հետ սուրացին, իսկ գոթերը սկսեցին հետաքսվել նրանց: Երբ նրանք հայտնվեցին Յոնոսի պարիսպների մոտ, դրա համար նշանակված մարդիկ սկսեցին գոթերի վրա մեքենաներից նետեր արձակել: Արդյունքում վախեցած բարբարոսները դադարեցրին հետապնդումը: Ասում են, որ այդ ընթացքում գոթերից զոհվեց ոչ պակաս, քան 1.000 հոգի: Մի բանի օր անց Բելիսարիոսն ուղարկեց Մունդիոսին՝ իր մեկ այլ թիկնապահի, ինչպես նաև Դիոգենեսին՝ ռազմական գործն արտակարգ իմացող մարդկանց, հրամայելով նրանց անել նույնը, ինչ նախորդները: Եվ նրանք գործեցին նույն կերպ: Երբ թշնամիները շարժվեցին նրանց դեմ՝ այդ ժամանակ նրանց հաջողվեց կոտորել նրանցից ոչ քիչ, եթե ոչ շատ, բան առաջին անգամ: Երրորդ անգամ ուղարկելով 300 հեծյալներով իր թիկնապահ Օլիային, որպեսզի թշնամիների հետ նույնն անի, նա այս անգամ ևս նույն արդյունքին հասավ: Այդ երեք, ինչպես ես ասացի, արտագրոհներում նա ոչնչացրեց մոտավորապես 4.000 մարդ: Բանի որ Վիտիգեսը չէր հասկանում տարբերությունը երկու գոթերի միջև ինչպես զինվածության, այնպես էլ ռազմական գործում փորձառության հարցում, ապա կարծում էր, որ շուտով թշնամիներին մեծ պարտության կմատնի, եթե հարձակվի նրանց վրա փոքր ջոկատով: Եվ ահա նա ուղարկեց 500 հեծյալների՝ հրամայելով նրանց հնարալիրին չափ մոտենալ ամրություններին և ողջ գոթի նկատմամբ անել այն, ինչ իրենք ոչ մեկ անգամ կրեցին փոթաթիվ թշնամիներից: Նրանք կանգ առան բաղաթից ոչ հեռու գտնվող մի բարձրադիր վայրում՝ նետի թռիչքից հեռու տարածության վրա: Բելիսարիոսը, ընտրելով 1.000 հոգու ու նրանց դեկավար նշանակելով Բեսասին, հրամայեց նրանց միաժամանակ հարձակվել թշնամիների վրա: Երբայատելով թշնամիներին ու խոցելով նրանց թիկունքից՝ նրանք շատերին սպանեցին, իսկ մնացածներին ստիպեցին իջնել իրաթավայր: Երբ այստեղ ձեռնամարտ բռնկվեց ոչ համաար ուժերի միջև, արդյունքում գոթերից շատերը սպանվեցին և միայն շատ քչերը դժվարությամբ փախան ու վերադարձան իրենց ծամբարը: Վիտիգեսը դիմավորեց նրանց կտորույլ խոսքերով, ինչպես սեփական վահանակների համար պարտություն կրածների: Նա հույս ուներ, որ շուտով այդ դժբախտ դեպքը կուղղի մյուսների խիզախության շնորհիվ, դրա համար այդ ժամանակ հանգիստ մնաց: Երեք օր անց, իր ծամբարից ընտրելով 500 հոգու, նա հրամայեց նրանց թշնամիների նկատմամբ հզոր ռազմիկներին վայել գործել ձեռնարկել: Երբ Բելիսարիոսը տեսավ, որ նրանք մոտենեցին մե պարիսպներին, նա Մարտինոսի և Վալերիանոսի գլխավորությամբ նրանց դեմ ուղարկեց 1.500 հոգու: Նույն պահին էլ բռնկված հեծելամարտում հռոմեացիները, մեծապես գերազանցելով նրանց բանակությամբ, առանց դժվարության թշնամիներին փախուստի մատնեցին և գրեթե բոլորին ոչնչացրին: Թշնամիները ընդհանուր դժբախտություն էին համարում կատարվածը և չար ճակատագրի խաղ այն, որ, գործելով մեծ բանակությամբ, նրանք պարտություն են կրում թշնամիների փոքրաթիվ ջոկատներից, որոնք ելնում են իրենց, դեմ, մյուս կողմից էլ իրենց, հարձակվելով փոքրաթիվ ջոկատներով, կրկին կոտորվում են նրանց կողմից, և դա այն պայմաններում, երբ հռոմեացիները բացառապես զուգում էին Բելիսարիոսի խելքն ու հեռատեսությունը՝ բնակավայր շատ զարմանալով նրանով: Սակայն, երբ մասնավոր զորյուցներում մոտիկները հարցնում էին նրան, թե ինչի վրա էր նա հիմնվում այն օրը, երբ, հաղթված թշնամիներից ու փախչելով, նա ամուր վստահություն ուներ, թե պատերազմում ուժով կհաղթի նրանց, նա հայտնեց, որ տարբերություն կա այս ու այն գոթի միջև, այնպես, որ, եթե մարտի մեջ մտնեց պահպանելով ուժերի հավասարակշռությունը, այդ ժամանակ թշնամիների մեծաթվույթները վնաս չի հասցնի փոքրաթիվ գոթին: Տարբերությունն այն է, որ հռոմեացիներն ու նրանց դաշնակից հոները հանդիսանում են լավ հեծյալ նետածիղներ, իսկ գոթերից այդ գործի հետ ոչ մեկը ծանոթ չէ: Նրանց հեծյալները սովոր են օգտվել միայն տեգերից ու թերթից և դա այն դեպքում, երբ նրանց նետածիղները մարտնչում են հետևակ՝ պաշտպանված ծանր հետևակայինների կողմից: Դրա համար էլ նրանց հեծյալները, եթե ոչ ձեռնամարտի բնույթ ունեցող մարտ է ընթանում, ոչ մի կերպ չեն կարողանում պաշտպանվել թշնամիներից ու, հեշտությամբ խոցվելով նրանցից, կործանվում են, իսկ հետևակայինները չեն կարողանում հարձակվում գործել հեծյալների վրա: Դրա հետևանքով, այնուհետ էր Բելիսարիոսը, բարբարոսները այդ ընդհանրությունը պարտություն են կրում հռոմեացիներից: Այս ամենի արդյունքում գոթերը, հաշվի առնելով այդ դժբախտությունները, որ տեղի էր ունենում իրենց հետ, հետագայում փոքր ջոկատներով չէին մոտենում Յոնոսի պարիսպներին և չէին հետապնդում թշնամիներին՝ որոնք մարտակոչ էին նետում իրենց և անհանգստացնում, նրանք միայն հայտնի տարածության վրա հեռու էին վանում նրանց իրենց ամրություններից: /5.28/ Դրանից հետո բոլոր հռոմեացիներին, որոնք գտնուցվել էին հաջող ընդհանրություններից, կրթոտ ցանկությամբ համակեց մարտի մեջ մտնել գոթերի ողջ զորքի դեմ: Նրանք կարծում էին, որ իրենց պետք է մարտնչել նրանց հետ բաց մարտում, իսկ Բելիսարիոսը, կարծելով, որ դեռևս չափազանց մեծ է բանակական տարբերությունը գոթերի միջև, վախենում էր ողջ գոթը վտանգի ենթարկել: Փոխաբերել նա փորձում էր ավելի ու ավելի հաճախակի արտագրոհներ իրականացնել ու տարաբնույթ խորամանկություններ էր նյութում: Սակայն, գոթի ու մնացած հռոմեացիների կողմից ենթարկվելով վիրավորական պարսավանքի, նա հրաժարվեց այդ մարտավարությունից՝ որոշելով մարտնչել ողջ գոթով և այլևս արտագրոհների ոճի հարձակումներ չգործել: Բանն այն էր նաև, որ այս կերպ վարվելով, նա արդեն հաճախ հետ էր մղվում և ստիպված էր հետագային հարձակվում մինչև հաջորդ օրը, բանի որ հանդիպում էր թշնամիներին, որոնք գտնվում էին լիակատար պատրաստության մեջ: Սրանք դասալիքների կողմից տեղեկացվում էին առաջիկա հարձակման մասին, դրա համար էլ հետագայում նա ի վերջո որոշեց մարտնչել բաց ճակատամարտում: Բարբարոսները պատրաստակամորեն ընդունեցին մարտը: Եվ ահա, երբ այս ու այն կողմից ամեն ինչ պատրաստ էր հնարավորինս լավ, Բելիսարիոսը, հավաքելով ողջ զորքը, հետևյալ հորդորով դիմեց թվաքանակներին...: Նման հորդորից հետո Բելիսարիոսը դուրս հանեց զորքը Պիցինիայի փոքր դարպասից և Սալարիոսյան մեծ դարպասից, իսկ քչերին էլ հրամայեց Ավրելիոսյան դարպասներից դուրս գալ Ներոնյան դաշտավայր: Նրանց դեկավար նա նշանակեց կանոնավոր հեծելազորի հրամանատար Վալենտինին և հրամայեց նրան ոչ մի մարտ չսկսել, այլ, գտնվելով թշնամիների ամրության մոտ, միշտ իր մոտակա հարձակման մասին ձևացնել, որպեսզի թշնամիներից ոչ մեկը, որը գտնվում է այս կողմում, անցնելով կամուրջ, օգնության չհասնի նրանց, որոնք գտնվում են մյուս ճամբարներում: Բանի որ բարբարոսների մեծ բանակություն, ինչպես ես արդեն ասել եմ, ծամբար էր զարկել հարձակումներով, նրան լիովին բավարար էր թվում սրանց մարտին մասնակցելու հնարավորությունից զրկելը և մնացած գոթից բաժանելը: Երբ հռոմեական այլբերդերից ունակ ցանկացան կանավորների կաղապիճակում հետնել նրանց, նա թույլ չտվեց վերջիններիս իր ռազմիկների հետ միասին մի շարքում կանգնել, վախենալով, որ հանկարծ մարտի ժամանակ, հանդիսանալով հասարակ արհեստավորներ և ռազմական գործին ընդհանրապես անտալոր մարտիկ, նրանք գործում խառնաշփոթ չառաջացնեն: Սակայն նա հրամայեց նրանց առանձին շարք կանգնել Դանիստիայի դարպասների հետևում, որոնք գտնվում էին Տիբերից այս կողմ ու հանգիստ մնալ, մինչև ինքը նշան չի տա: Նա կանխատեսում էր, որ դա տեղի կունենա, որ թշնամիները կոտեսնեն և սրանց, և նրանց, որոնք գտնվում էին Վալենտինիի հետ Ներոնյան դաշտավայրում, ու այդ պատճառով չեն համարձակվի մյուս գոթի հետ մարտի մեջ մտնել իր դեմ: Նա իր ու գործի համար եղանակի հայտնագործություն էր համարում ու շատ կարևոր բան այդքան

մեծաթիվ թշնամիներին թշնամական գորթից հեռու պահելը: Բելիսարիոսը այդ օրը նպատակ ուներ միայն հեծելամարտ տալ, քանի որ հետևակայիներից շատերը, չցանկանալով մնալ այդ վիճակում, որպես ավար իրենց վերցնելով թշնամիների ձեռքը և փորձառու լինելով ձիավարության մեջ, դարձել էին հեծյալներ, իսկ հետևակայիները քիչ էին և չէին կարող ջոկատ կազմել, որը արժանի կլիներ ուշադրության: Նրանք նաև բացթողնում էին թաքցված թուրքացիներին հետ ձեռնամարտի մեջ մտնել, այլ առաջին իսկ ընդհարման դեպքում դիմում էին փախուստի: Դրա համար էլ Բելիսարիոսը անվանազ չէր համարում նրանց ամրություններից հեռու տեղաբաշխելը, այլ մարտական վիճակում պահում էր խրամատի մոտ այն հաշվարկով, որ, եթե պատահի, որ հեծյալները փախուստի դիմեն, նրանք կարողանան ընդունել փախչողներին ու նրանց հետ, պահպանելով ուժերի թաքնությունը, հետ մղեն հակառակորդներին: Սակայն ոմն Պրինցիպիոս, որը նրա թիկնապահների թվում էր՝ հայտնի մի մարդ ու ծագումով պիսիդացի, ինչպես նաև իսավրիացի Թորմուսը՝ Իննոսի եղբայրը, Ներկայանալով Բելիսարիոսին, ասացին հետևյալը...: Լսելով դա, Բելիսարիոսը սկզբում չհամաձայնեց: Նա շատ էր սիրում այդ անձանց, որոնք շատ ռազմունակ ու քաջ էին, և չէր ուզում նրանց հետևակայիներից հետ վտանգին ենթարկել, որոնք քիչ էին: Ի վերջո, սակայն, այդ մարդկանց համառ պնդումների արդյունքում նա թույլ տվեց նրանցից քչերին հռոմեական մյուս պլեբեյներից հետ միասին կանգնել դարպասների մոտ ու վերելում՝ պարսպի ատամնաշարի վրա: Նրանց հանձնելով Պրինցիպիոսի և Թորմուսի ղեկավարությանը՝ նա հրամայեց նրանց շարք կանգնել հետևում, որպեսզի մի կողմից նրանք, իրենք վախով համակվելով, հառնաշփոթ չտարածեն մնացած զորքի մեջ և մյուս կողմից էլ, եթե պատահաբար հեծյալներից որևէ մասը փախուստի դիմի, այն չփախչի շատ հեռու, այլ, թաքնվելով նրանց հետևում, կարողանա կրկին հետ մղել հետապնդողներին: /5.29/ Ահա այսպիսի պատրաստություններ արվեցին հռոմեացիների կողմից այդ ճակատամարտի համար: Մյուս կողմից Վիտիգեսը գինեց բոլոր գոթերին՝ ճամբարներում չթողնելով զգնված ոչ մեկին՝ բացառությամբ մարտին մասնակցելու անընդունակներին: Մարցիուսի ջոկատին նա հրամայեց մնալ Ներոնյան դաշտավայրում, հոգալու կամրջի պաշտպանությունը, որպեսզի թշնամիները չհարձակվեն իրենց վրա այդ կողմից, իսկ ինքը, վերցնելով մնացած ողջ զորքը, ասաց հետևյալը...: Դիմելով հորդորի նման խոսքերով՝ Վիտիգեսը սկսեց մարտական կարգով շարել զորքը: Դետակնը նա դրեց կենտրոնում, իսկ հեծյալներին՝ երկու թևերում: Իր մարտակարգը նա կառուցեց ամրացված ճամբարներից ոչ հեռու: Նա գիտակցաբար այդպես վարվեց, այն հաշվարկով, որ, հենց որ սկսվի թշնամիների փախուստը, իր ռազմիկները, այդ կերպ մեծ հեռավորություն ունենալով հետապնդման համար, հեշտությամբ կարողանան բռնել ու ոչնչացնել վերջիններին: Նա հույս ուներ, որ, եթե մարտը տեղի ունենա ճամբարների մոտ գտնվող հարթավայրում, թշնամիները չեն կարողանա դիմարդյունք ունենալու ցույց տալ նույնիսկ կարճ ժամանակով: Դա նրան թվում էր անհավանական բան, քանի որ թշնամիներն ու իր սեփական զորքի մեջ ոչ մի համեմատություն չկար թվաքանակի տեսանկյունից: Վաղ առավոտյան երկու կողմից էլ ռազմիկները ձեռնամուխ եղան մարտի: Վիտիգեսը և Բելիսարիոսը, գտնվելով թիկունքում, հորդորելով սրան ու նրան, ձգտում էին բացթողնել Ներոնյան: Եվ սկզբում հաջողությունը հռոմեացիների կողմում էր: Բարբարոսները մեծ բանակությամբ ընկնում էին նրանց Նետերի հարվածներից, սակայն փախուստի չէին դիմում: Զանի որ գոթերը կանգնած էին հսկայական բանակությանը, ապա զոհվողների փոխարեն շատ հեշտությամբ կանգնում էին ուրիշները և ոչ մի վնաս չէր զգացվում նրանց կողմից: Դոմեացիներից, որոնք այդքան չնչին բանակության էին կազմում, բավարար էր թվում վերջացնել մարտը այդ հաջողությամբ, բանզի մինչև կեսօր նրանք մարտ էին մղում գրեթե թշնամիներին ճամբարներին մոտ, սպանել էին թշնամիներից շատերին, դրա համար էլ նրանք ուզում էին վերադառնալ բաղաբ, եթե դրա համար որևէ առիթ լիներ: Այդ մարտում որպես ամենափայլուն ռազմիկներ հանդես եկան հռոմեացի Աթենդորիոսը՝ ծագումով իսավրիացի ու Բելիսարիոսի թիկնապահներից ամենափառավորը, Թորմուսը և Գեորգիոսը՝ Մարտինոսի թիկնապահները, երկուսն էլ ծնունդով կապադոկիացի: Նրանք, մշտապես դուրս գալով ճակատի մարտական գիծ, իրենց ինքզիններով խոցում էին բարբարոսներից շատերին: Այսպես էին ընթանում գոթերը այդ վայրում: Ներոնյան դաշտավայրում երկու կողմերն էլ երկար ժամանակ կանգնած էին միմյանց դեմ, իսկ մավրուսները, մշտական հարձակումներ գործելով ու խոցելով թշնամիներին տեգերով, գոթերին շատ անախորժություններ էին պատճառում: Նրանց դեմ ելնել գոթերը ոչ մի կերպ չէին համարձակվում վախենալով հռոմեական պլեբեյներից կազմված ու մոտիկ գտնվող ջոկատից: Նրանք ընդունել էին սրանց ռազմիկների փոխարեն և մտածում էին, թե սրանք որևէ նեղ հարձակում են հղանում՝ կանգնելով հանգիստ, այն բանի համար, որ իրենց թիկունք անցնելով և հարձակվելով երկու կողմից, իրենց բոլորին կոտորեն: Օրն արդեն մոտենում էր կեսօրին, երբ հռոմեական զորքը անակնկալ հարձակում գործեց թշնամիների վրա, իսկ գոթերը, հակառակ սպասումների, դիմեցին փախուստի՝ ցնցված այդ անակնկալից: Նրանք բացթողնելով չեղրիցեց փախչել ամրացված ճամբար, այլ, նետվելով դեպի այդ վայրում գտնվող բլուրները, նրանք կանգ առան դրանց վրա: Դոմեացիները շատ էին, սակայն ոչ բոլորն էին ռազմիկներ, մեծ մասը սովորական ավարի էր կազմում, որը դուրս էր եկել դատարկ ձեռքերով: Զանի որ գլխավոր հրամանատարը մյուս կողմում էր, ապա նավաստիներից ու սպասարկող ստորակներից շատերը, ցանկանալով մասնակցել այդ ճակատամարտին, միացել էին գոթերին, որը գտնվում էր այդ կողմում: Իրենց բանակությամբ նրանք վախճեցին, ինչպես ասվեց, բարբարոսներին և ստիպեցին նրանց փախուստի դիմել, սակայն սեփական անկարգապահությամբ նրանք փախչողին հռոմեացիների գործը: Այդ խառնուրդի շնորհիվ ռազմիկները լիովին կորցրին կարգը և, չնայած Բելիսարիոսը ոչ մեկ անգամ նրան տվեց ճշգրիտ և համառ հրամաններ, նրանք չստեղծեցին նրա հորդորները: Դրա համար էլ նրանք փախչողներից քչերին սպանեցին, չցանկանալով հետապնդել, այլ թույլ տվեցին նրանց հանգիստ ու անվտանգ կանգ առնել բլուրների վրա և նայել այն բանին, ինչ կատարվում էր հետո: Նրանց խելքին չեկավ նույնիսկ բանդել այդտեղ գտնվող կամուրջը, որպեսզի հետագայում բաղաբը բարբարոսների կողմից պաշարման չենթարկվի այդ կողմից, բանի որ այդ դեպքում բարբարոսները չէին կարողանա ճամբար զարկել Տիբերից այն կողմ: Նրանք նաև չնցան կամուրջով, որպեսզի իրենց ողջ ուժով հարձակվեն թշնամիների վրա, որոնք մարտնչում էին Բելիսարիոսի դեմ: Եթե դա արվել, ես կարծում եմ, որ գոթերը, չնայած իրենց ուժին, անմիջապես կդիմեին գլխավորապես փախուստի, ով ոնց կարողանար: Փոխարենը նրանք, տիրելով թշնամիների ճամբարին, սկսեցին այնտեղի արժեքների թալանը և այնտեղից սկսեցին տանել շատ արծաթ իրեր ու այլ առարկաներ: Որոշ ժամանակ բարբարոսները հանգիստ դիտում էին, թե ինչ է կատարվում՝ մնալով տեղում: Սակայն ի վերջո ուշի գալով՝ նրանք միահամուռ կերպով, համակված ուժեղ զայրույթով դիմեցին թշնամիների վրա: Բռնելով մարդկանց, որոնք առանց որևէ կարգի թալանում էին գույքը՝ նրանք շատերին սպանեցին, իսկ մյուսներին ստիպեցին արդյաբան փախուստի դիմել: Եվ նրանք, որոնք բռնվել էին ճամբարում, սակայն չէին սպանվել, ուսերից զցելով ձեռք բերած թանկարժեք իրերը, ուրախ էին, որ հնարավորություն են ունեցել փախչել: Այն ժամանակ, երբ Ներոնյան դաշտավայրում տեղի էր ունենում այս ամենը, բարբարոսների մյուս զորքը, որը գտնվում էր իր ամրացված ճամբարին մոտիկ, փակվելով վահաններով, սկսեց ուժեղ ճնշում գործադրել հակառակորդի վրա: Նրանք սպանեցին շատ ռազմիկների, իսկ ավելի շատ՝ ձիերի: Երբ վերջ ստացած կամ ձիերը կորցրած հռոմեացիներից շատերը ստիպված եղան լքել ամրակարգը, այդ ժամանակ նրանց գոթեմս, որն առաջ էլ մեծ չէր, ավելի ակնհայտ դարձավ վերջինիս փոքրաթվությունը և աչքի ընկավ, թե ինչ աստիճանի է այն զիջում գոթերին: Տեսնելով դա՝ հեծյալները բարբարոսների աջ թևից սրընթաց շարժվեցին թշնամիների վրա: Այդ մասի հռոմեական զորքը չդիմացավ նրանց նիզակներին, փախուստի դիմեց և նետվեց հետևակի ջոկատի ուղղությամբ: Սակայն հետևակայիներն ևս նույն կերպ չդիմացան թշնամիների հարձակման և նրանց մեծ բանակություն հեծյալներից հետ միասին դիմեց փախուստի: Ամիջապես էլ սկսեց անհանգիստ հռոմեացիների մնացած զորքը, որը ենթարկվում էր ճնշման գոթերի կողմից, և փախուստը դարձավ ընդհանրական: Պրինցիպիոսը և Թորմուսը իրենց շրջապատող հետևակայիներից հետ միասին խիզախության օրինակներ տվեցին, որոնք արժանի էին իրենց: Նրանք շարունակեցին մարտնչել և ամենաթիշ, որ ուզում էին, դա մյուսների նման փախուստի դիմել էր: Գոթերը, խորապես զարմացած նրանց բացթողնումից, կանգ առան և դա հնարավորություն տվեց մյուս հետևակայիներին ու հեծյալների մեծ մասին փրկվել: Պրինցիպիոսը, որի մարմինը լրիվ կորատվեց, այնտեղ էլ հենց ընկավ ու նրա հետ ընկան նաև 40 հետևակայիներ: Թորմուսը, երկու ձեռքերում բռնելով իսավրիական տեգեր, ամեն պահի խոցում էր հարձակվողներին այս ու այն կողմից, սակայն վերջերի ազդեցության տակ սկսեց թուլանալ և այդ ժամանակ նրան մի քանի հեծյալներից հետ միասին օգնության եկավ նրա եղբայր Էննասը: Դա հնարավորություն տվեց նրան շուրջ բաշել և նա, լիովին պատված վերջերով ու արյունով, սակայն չկորցնելով իր տեգերից և ոչ մեկը, արագ վազբով նետվեց դեպի ամրությունները: Բնությունից լինելով արագոտն՝ նա ուժ ունեցավ վազելով տեղ հասնել, թեև, անցնելով Պրինցիպիոսի դարպասները ու մարմնով խոցողված լինելով, ընկավ: Նրան մահացած համարելով՝ նրա ընկերներից ոմանք նրան վահանի վրա բարձրադիր թշնամիներից՝ որոնք ճնշում էին նրանց և պատրաստվում էին անցնել խրամատը: Բանն այն էր, որ շատերի մոտ մարտի ժամանակ նիզակները կոտորվել էին, իսկ աղեղներից օգտվել նրանք չէին կարող, բանի որ նեղ տեղում խանգարում էին իրար: Եվ մինչ ամրությունների վերելում չհայտնվեցին շատ պահապաններ, գոթերը հարձակվում էին՝ հույս ունենալով ոչնչացնել բաղաբից կտրված բոլորին և գրոհել բաղաբի պարիսպները, ինչպես նաև նրանց, որոնք գտնվում էին դրանց վրա: Սակայն երբ նրանք բաղաբի ամրությունների ատամնաշարի վրա մեծ բանակությամբ ռազմիկները և հռոմեական պլեբեյներ տեսան՝ պատրաստ պաշտպանության, նրանք անմիջապես էլ հրաժարվեցին իրենց նպատակից և նահանջեցին՝ շատ չարիք գործելով հակառակորդներին: Այս կերպ մարտը, որը սկիզբ առավ բարբարոսների ճամբարի մոտ, ավարտվեց խրամատի մոտ՝ բաղաբի պարիսպների մոտակայքում: /6.1/ Դրանից հետո հռոմեացիները նախ և չէին համարձակվում մարտի վտանգներին ենթարկվել ողջ զորքով, ինչպես առաջ, այլ

Նրանք անակնկալ հեծյալ արտագրոհներ էին իրականացնում և մեծամասամբ հաղթում էին բարբարոսներին: Այս ու այն կողմից դուրս էին գալիս նաև հետևակայինները, սակայն ոչ թե մեծ ֆայանզներով, այլ փոքր ջոկատներով՝ հեծյալների ուղեկցությամբ: Մի անգամ Բեսսասն առաջին իսկ հարձակումից հետո նիզակը ձեռքին ներխուժեց թշնամիների շարքերը և գոթերի երեք փառահեղագույն հեծյալների սպանեց, իսկ մյուսներին փախուստի մատնեց: Իր հերթին Կոնստանդինը, ուշ երեկոյան դուրս հանելով հոներին Ներոնյան դաշտավայր և տեսնելով, որ թշնամիները ճնշում են նրանց բանակապետ, արեց հետևյալը: Հին ժամանակներից այստեղ կար մեծ մարզադաշտ, որտեղ հնում մարտնչում էին Հռոմի գլադիատորները: Զաղաթի հանգույն բնակիչները այդ մարզադաշտի շուրջը շատ այլ կառույցներ էին կառուցել և դրա համար, բնականաբար, ամենուր առաջացել էին նեղ անցումներ: Եվ ահա, երբ Կոնստանդինը, հնարավորություն չունենալով ոչ հաղթանակ տանել գոթերի այդ հսկայական ամբոխի նկատմամբ, ոչ էլ մեծ վտանգի ենթարկվել, հրամայեց հոներին իջնել ձիերից և իր հետ հետևակ փնտրելով կանգնել այդտեղի նեղ անցումներում: Եվ այստեղ, իրենց համար անվտանգ վայրից նետերով խոցելով թշնամիներին, նրանք շատերին սպանեցին: Նրանց կողմից խոցվող գոթերը որոշ ժամանակ դիմացան: Սրանք հույս ունեին, որ, հենց որ հոների կապարձներում այլևս նետեր չեն լինի, նրանք կըջգապատեն նրանց և կապելով կտանեն իրենց ճամբար: Մասագետները, սակայն, լինելով հիմալայի նետածիգներ, իրենց նետերն ուղարկում էին թշնամիների խիտ ամբոխի մեջ, նրանցով ամեն անգամ դիպչում էին մեկ այս, մեկ այն թշնամուն ու դրա համար էլ գոթերը, տեսնելով, որ իրենց կենսից ավելի զոհվել է, արևամուտին, չիսանալով ինչ անել, դիմեցին փախուստի: Մասագետները, հետապնդելով նրանց, բանի որ իրենք հիմալայի կարողանում էին արդեփոք օգտվել նաև հեծյալ ընթանալիս, նույն կերպ խոցում էին նրանց թիկունքից փախուստի ժամանակ: Այս կերպ վարվելով՝ Կոնստանդինը հոների հետ Հռոմ վերադարձավ միայն գիշերով: Երբ քիչ օրեր անց Պերսիոսը Սպարտիկյան դարպասներից մի բանի հռոմեացիների հետ դուրս եկավ թշնամիների դեմ, գոթերը որոշեցին փախչել, սակայն արևամուտի ժամանակ նրանք իրենք հանկարծ հարձակում գործեցին...: Եվ դրանից հետո հեծյալները հաճախ էին դուրս գալիս երկու կողմերից էլ, ինչպես մարտի, սակայն այդ ընդհարումները միշտ վերջանում էին մեծամարտերով, ընդ որում բոլոր դեպքերում հռոմեացիները հանդիսանում էին հաղթող կողմ: Այսպես էին գնում գործերը: Ներոնյան դաշտավայրի ծակատանալուց քիչ ժամանակ անց, երբ հռոմեացիները մեծաքանակ հեծյալ զոհվածները տարբեր ուղղություններով հետապնդում էին թշնամիներին, հորսամատը՝ Բելիսարիոսի մերձավորագույն թիկնապահներից մեկը՝ ծագումով մասագետ, այլ 70 ռազմիկների հետ ևս հետապնդում էր նրանց: Երբ նրանք հեռու գնացին հարթավայրում՝ մնացած հռոմեացիները հետ դարձան, սակայն հորսամատը միայնակ շարունակեց հետապնդելով: Տեսնելով դա՝ գոթերը, շրջելով ձիերը, նետվեցին նրա վրա, իսկ ինքը, ներխուժելով նրանց շարքերն ու նիզակով սպանելով լավագույն ռազմիկներից մեկին, հետ նետվեց: Այդ ժամանակ նրանք, շրջելով թիկունքները, լորից նետվեցին փախչելու: Ամաշելով նրանցից, որոնք գտնվում էին ճամբարում, իսկ նրանք կարող էին մտածել, որ այնտեղից հետևում են իրենց, նրանք կրկին որոշեցին շուռ գալ նրա վրա: Սակայն, կրելով նույն բանը, ինչ առաջ և կորցնելով իրենց լավագույն ռազմիկներից մեկին, նրանք այս անգամ ևս փախուստի դիմեցին ու կանգ առան ոչ շուտ, բան երբ հորսամատը, թշնամի նրանց ամբողջությունների մեջ ու մալով մեկակ, հետ չվերադարձավ: /6.2/ ամառային գիշերահավասարի ժամանակներում ոմն Եվֆալիոս Բյուզանդիոսից Տարսանցիա ժամանեց այն գումարի հետ, որը կայսրը պարտք էր գինևորներին: Վախենալով, որ հանկարծ նրանք ճանապարհին հանդիպած բարբարոսները չխլեն այդ փողերը, նա գրեց Բելիսարիոսին, որպեսզի սա հնարավորություն տա նրան անվտանգ ժամանել Հռոմ: Բելիսարիոսը, իր շքախմբից ընտրելով 100 ամենահայտնի վահանակիրներին, իր երկու թիկնապահների հետ ուղարկում է Տերենցիա, որպեսզի նրանք իրենց հասցեն փողերը, իսկ բարբարոսներին նա այդ ժամանակ պահում էր սպասումով, որ ինքը ողջ գործով պետք է մարտնչի նրանց դեմ, այն բանի համար, որ թշնամին ոչ մեծ ջոկատներով չքի այդ վայրը պարեն ձեռք բերելու կամ այլ բանի համար: Երբ նա իմացավ, որ հաջորդ օրը ջոկատի հետ ժամանելու է Եվֆալիոսը, նա գործը շարժեց ևս հրահանգավորեց կարծես մարտի համար, իսկ բարբարոսներն էլ իրենց հերթին ուշադիր էին մնում: Վաղ առավոտվանից նա պահում էր գինևորներին դարպասների մոտ: Նա գիտեր, որ Եվֆալիոսն ու նրա ուղեկիցները կժամանեն գիշերվա կողմերը: Կեսօրին նա հրամայեց գործին ճաշել: Նույնը արեցին նաև գոթերը, կարծելով, թե մարտը հետաձգվում է մյուս օրվան: Մի քիչ անց Բելիսարիոսը Մարտինոսին ու Վալերիանոսին իրենց շքախմբերի հետ ուղարկեց Ներոնյան դաշտավայր՝ հրամայելով նրանց, ինչպես հնարավոր է, շփոթի մատնել թշնամու գործին, իսկ փոքր Պինգինյան դարպասներից բարբարոսների ամրացված ճամբարի դեմ նա ուղարկեց 600 հեծյալներ: Նրանց գլուխ նա դրեց իր 3 թիկնապահներին՝ Արտաշիրին՝ ծագումով պարսիկի, Բոխային՝ ծագումով մասագետի և Կուտիլային՝ Թրակիացու: Նրանց ընդառաջ դուրս եկավ թշնամիների մեծ ջոկատ: Երկար ժամանակ մարտը ձեռնադարձի բնույթ չէր ստանում, այլ կողմերից յուրաքանչյուրը մյուսի հարձակման պարագայում նահանջում էր, երկու կողմն էլ արագ ու անակնկալ հարձակումներ էին գործում և թվում էր, թե նրանք ցանկանում են նման գործողություններով ձգել ողջ օրը: Այդ հարձակումների ժամանակ, սակայն, նրանք փոխադարձ զայրույթով էին լցվում: Մարտը դառնում էր ավելի ու ավելի թեժ, երկու կողմերից էլ ընկնում էին ամենաբացարի ռազմիկները: Արդյունքում և սրանց, և նրանց ամբողջություններից ու թաղաքից որպես օգնություն սկսեցին միանալ ջոկատներ: Երբ նրանք խառնվեցին մարտնչողների հետ՝ մարտը ավելի թեժացավ: Աղաղակը, որը բարձրացավ բաղաբուն ու ճամբարում, ավելի բորբոքեց մարտնչողներին: Ի վերջո, հռոմեացիները իրենց խիզախության շնորհիվ հետ մղեցին ու փախուստի մատնեցին թշնամիներին: Այդ գործի ընթացքում Կուտիլան գլխի կենտրոնում խոցվեց տեղով, սակայն շարունակեց հետապնդել թշնամիներին մարմնի այդ մասում խրված տեգի հետ միասին: Երբ թշնամիները փախուստի մատնվեցին, նա մյուս կենդանի մնացածների հետ արևամուտի ժամանակ մտավ թաղաք, ընդ որում տեգը ցնցվում էր նրա գլխի վրա, տեսարան, որ հետագա շատ պատումների հիմք դարձավ: Նույն այդ մարտում Բելիսարիոսի վահանակիրներից մեկին՝ Արգոլին, ինչ-որ գոթ նետածիգ խոցեց թթի ու աջ աչքի միջև: Այդ նետի ծայրակայը անցավ մինչև վզի հետևի մասը, սակայն դուրս չեկավ, իսկ այդ նետի մնացած մասը մնաց երեսի վրա ու ցնցվում էր, երբ այդ մարդը ընթանում էր: Նայելով նրան ու Կուտիլային՝ հռոմեացիները աաշահար էին լինում, թե ինչպես էին այդ մարդիկ կարողանում հեծելավարել՝ առանց ուշադրություն դարձնելու ցավին: Այս կերպ էին ընթանում գործերն այստեղ: Ներոնյան դաշտավայրում բարբարոսների գործերն ավելի լավ էին ընթանում: Մարտնչելով մեծաքանակ թշնամիների դեմ՝ Վալերիանոսի ու Մարտինոսի ջոկատը ամուր կերպով դիմանում էր նրանց հարձակմանը, սակայն ծանր կորուստներ էր կրում, այնպես, որ այստեղ նրանց գործերը վտանգավոր ընթացք ստացան: Այդ ժամանակ Բելիսարիոսը հրամայեց Բոխային, վերցնելով իր հետ մարտից վերադարձած ռազմիկներին, որոնք անվնաս էին, թարմ ձիերով գնալ Ներոնյան դաշտավայր: Արդեն երեկոյանում էր: Բոխայի կողմից տեղ հասցրած օգնության շնորհիվ թշնամիները անմիջապես փախուստի մատնվեցին: Ըստ հեռու տարածության հետապնդելով փախչողներին՝ Բոխան հայտնվեց նիզակներով զինված 20 թշնամիների շրջապատման մեջ: Նրանք միասին նրա վրա ուղեղեցին նիզակների հարվածները, սակայն, բանի որ նա գրախ ուներ հագած, բոլոր այդ հարվածները նրանք քիչ վնաս պատճառեցին, սակայն գործերը մեկը խոցեց երիտասարդին ուսի կողմից մարմնի բաց մասից՝ թևատակի ուղղությամբ: Վերքը, թեև ճակատագրական ու մահվան դուռը հասցնող չէր, բայց դիմացից մեկ այլ գոթ ռազմիկ կորեց նրա աջ ազդրի մկանը ու խոցեց այն միջանցիկ, թեև ոչ ուղիղ հարվածով: Տեսնելով այդ՝ Վալերիանոսն ու Մարտինոսը ամենայն շտապողականությամբ նետվեցին նրանք օգնության: Թշնամիներին փախուստի մատնելով ու երկու կողմից ճակնելով Բոխայի ձիու սանձերը, նրանք ժամանեցին թաղաք: Այդ ընթացքում փողերի հետ միասին ժամանեց նաև Եվֆալիոսը ...: Հետագայում ևս տեղի ունեցան, սակայն ոչ արդեն ուշագրավ, ընդհարումներ, որոնք նկարագրումը ես պետքական չեմ համարում: Այդ պաշարման ժամանակ նրանք իրար մեջ ընդհարվեցին 77 անգամ ու հետո եղան նաև երկու մեծ ու վերջին ճակատամարտերը, որոնց մասին ես կպատմեմ հետագայում: Սրա վրա ավարտվեց ձեռք, ինչպես նաև պատերազմի երկրորդ տարին, որը նկարագրեց Պրոկոպիոսը: /6.3/ Ամառային արևադարձի հետ միասին թաղաքի բնակիչներին պատուհասեց սովն ու ժանտախտը: Ռազմիկները հաց դեռ ունեին, սակայն մնացած պարենամթերքից այլևս ոչինչ չէր մնացել ու նրանց վարակի հետ միասին դաժանորեն տանջում էր նաև բաղը: Երբ այդ մասին իմացան գոթերը, նրանք արդեն չէին ձգտում բաց մարտի մեջ մտնել, այլ ամեն կերպ փորձում էին այնպես անել, որ հիվանդությունը հանկարծ չտարածվի իրենց մոտ...: Երբ սպառնվեցին նաև խոտերը՝ հռոմեացիները ավելի շատ զոհանքներ սկսեցին կրել ու դիմեցին Բելիսարիոսին համառ խնդրանքով՝ որոշել հարցը թշնամիների հետ մեկ ճակատամարտով, խոստանալով, որ հռոմեացիները մեկ մարդու նման դուրս կգան այդ մարտին...: /6.4/ Նման խոսքերով ոգևորելով Հռոմի բնակչությանը՝ Բելիսարիոսը բաց թողեց նրանց, իսկ Պրոկոպիոսին, տողերիս հեղինակին, նա հրամայեց անմիջապես մեկնել Նեսպոլ: Լուր տարածվեց, թե կայսրն այնտեղ գործ է ուղարկել: Նա հրամայեց հացով լցնել հնարավորինս շատ բանակությամբ նավեր և հավաքել բոլոր ռազմիկներին, որոնք այդ պահին եկած կլինեն Բյուզանդիոսից կամ որոնք թողնվել են այնտեղ պահպանության կամ այս կամ այլ պատճառով, սրանցից, նա լսել էր, Կասպանիայի դաշտավայրում շատ էր հավաքվել: Որոշներին էլ նա հրամայեց վերցնել այնտեղի կայազորից ու նրանց հետ միասին նա հրամայեց հացը հասցնել Օստիա, որտեղ հռոմեացիների նավահանգիստն էր: Պրոկոպիոսը Մուդիայի՝ Բելիսարիոսի թիկնապահի, ու այլ փոքրաթիվ հեծյալների հետ գիշերով դուրս եկավ դարպասներից, որոնք Պողոս առաքյալի անունն էին կրում և աննկատ անցավ Ապալիոսյան ճանապարհը հսկող թշնամու ճամբարի կողմով, իսկ երբ այդ ջոկատը Մուդիայի գլխավորությամբ հետ վերադարձավ Հռոմ և հայտնեց, որ Պրոկոպիոսն արդեն ժամանել է Կասպանիա, չիսանալով որևէ բարբարոսի, բանի որ բարբարոսները գիշերով դուրս էին գալիս ճամբարից, բոլորը լցվեցին լավ հույսերով, իսկ Բելիսարիոսը որոշեց հետևել նրան: Նա սկսեց թշնամիների մոտակա ամրացված ճամբարների ուղղությամբ հեծյալների մեծ ջոկատներ ուղարկել՝ հրամանով, որ, եթե թշնամիներից որևէ մեկը հայտնվի այնտեղ ճամբար պարենամթերք հասցնելու նպատակով, նրանց վրա հարձակում գործեն և ամենուր դարաններ դնեն, ոչ մի պայմանով թույլ չտալով պարենամթերք հասցնել ճամբար, այլ ողջ ուժով խոչընդոտել դրան առ այն, որ թաղաքը ավելի քիչ, բան առաջ, զգա պարենամթերքի պակաս, իսկ բարբարոսները զգան, որ ավելի շուտ

իրենց են պաշարում, քան իրենք են պաշարում հռոմեացիներին: Մարտինոսին և Տրայանոսին 1.000 ռազմիկների հետ նա հրամայեց գնալ Տերնեցիա: Նրանց հետ նա ուղարկեց իր կին Անտոնինային՝ հրամայելով փոքր ջոկատի ուղեկցությամբ վերջինիս Նեապոլ հասցնել: Գտնվելով անվտանգ վայրում՝ նրանք այնտեղ պետք է սպասեին իրենց բաժին հասած ճակատագրին: Մազնուսին և Սինֆուեսային՝ իր թիկնապահին, դնելով մոտավորապես 500 մարդու զույն, նա նրանց ուղարկեց Թիրոլ ամրոցի կողմը, որը հռոմից 40 ասպարեզ հեռավորության վրա է գտնվում: Դեպի Ալբանյան երկրամասի փոքր քաղաք, որը նույնքան հեռավորության վրա է գտնվում, թեք ուղևորվեք Ապալիտայան ճանապարհով, նա երուկների ջոկատի հետ ուղարկեց Գոնթարիսին, թեև սրանց կարծ ժամանակ անց գոթերն այնտեղից ուժով վտարեցին: Այնտեղ է գտնվում Պոդոս առաքյալի տաճարը, որը հռոմի ամրություններից հեռու է 14 ասպարեզ, նրա մոտից հոսում է Տիբերիս գետը: Այնտեղ ոչ մի ամրություն չկա, սակայն քաղաքից միջև տաճար ձգվում է մի անցում ու նրա կողքերը կառուցված են տարաբնույթ կառույցներ: Այդ ամենը այդ վայրը դարձնում են ոչ այնքան հասանելի: Բացի դրանից, գոթերը ինչ-որ պատկառանք էին զգում այդ վայրերի հանդեպ: Երկու առաքյալների՝ Պետրոսի ու Պողոսի, ոչ մի տաճար ողջ այդ պատերազմի ընթացքում նրանց կողմից որևէ վիրավորանքի չենթարկվեց, այնպես, որ քահանաները այդ տաճարներում ազատ, ինչպես սովոր էին, կատարում էին իրենց ծառայությունը: Այդ վայրում Բեյիսարիոսը հրամայեց Վալերիանոսին, իր հետ վերցնելով բոլոր հոներին, Տիբերիս գետի ափին ամրացված ճամբար գարկել, որպեսի նրանք այստեղ կարողանան անվտանգ արածեցնել ձիերին, դե իսկ գոթերը ևս իրենց հերթին մեծապես գերծ կանային իրենց ճամբարից շատ հեռանալուց: Նա այդպես էլ արեց: Երբ հոները այդտեղ ճամբար գարկեցին, ինչպես հրամայվել էր գլխավոր հրամանատարի կողմից, Վալերիանոսը վերադարձավ քաղաք: Անելով այդ ամենը՝ Բեյիսարիոսը պահպանում էր հանգստությունը, չսկսելով ճակատամարտ, սակայն պատրաստվելով պարիսպների վրայից պաշտպանվել ողջ ուժով, թեք որևէ մեկը իրենց դեմ գա թշնամական մտադրություններով: Բացի այդ ստորուկ պլեբեյներից ոմանց նա հաց հասցրեց, իսկ Մարտինոսն ու Տրայանոսը, գիշերով անցնելով թշնամական ամրությունների միջով ու ժամանելով Տերնեցիա, փոքրաթիվ ռազմիկների հետ Անտոնինային ուղարկեցին Կամպանիա, իսկ իրենք, այդ վայրերում տիրանալով ամրություններին, այնտեղից հարձակումներ էին գործում և, իրականացնելով անակնկալ գործեր, ներդրում էին գոթերից նրանց, որոնք հայտնվում էին այդ վայրերում: Մազնուս և Սինֆուեսան կարճ ժամանակ անց կրկին կառուցեցին ավերված ամրությունը և, երբ նրանք հայտնվեցին անվտանգ դրության մեջ, սկսեցին ավելի շատ անախորժություններ պատճառել թշնամիներին, քանի որ նրանց ամրությունը հեռու չէր գոթերի ճամբարներից: Նրանք հաճախակի հարձակումներ էին գործում, անակնկալ կերպով հարձակվելով այն բարբարոսների վրա, որոնք նրանց մոտով պարենամթերք էին տեղափոխում ու դա շարունակվեց այնքան ժամանակ, քնի դեռ Սինֆուեսան մարտում նիզակով չվիրավորեց ած ձեռքից: Դա կորեց նրա մկանները և նա պատերազմին անընդունակ դարձավ: Իրենց կողմից հոները, ինչպես ասվեց, ճամբար գարկելով գոթերի հարևանությամբ, ոչ քիչ անախորժություններ էին պատճառում նրանց, այնպես, որ գոթերը իրենք սկսեցին տառապել քաղցից: Նրանք արդեն չէին կարողանում նախկին անվտանգությամբ պարենամթերք տեղափոխել իրենց համար: Նույն կերպ նաև համաճարակը խոցեց նրանց և շատերը մահացան, հատկապես այն ճամբարում, որը, ինչպես ես ասացի, նրանք գարկել էին Ապալիտայան ճանապարհի մոտ: Նրանցից բնորոշ, որոնք ողջ էին մնացել, հեռացան այլ ամրություններ: Նույնը, սակայն, բաժին հասավ նաև հոներին և նրանք վերադարձան հռոմ: Ահա թե ինչ տեղի ունեցավ այստեղ, իսկ Պոլկարիոսը, ժամանելով Կամպանիա, այնտեղ հավաքեց ոչ պակաս, քան 500 ռազմիկներ և, մեծ բանակությամբ նավեր լցնելով հացով, պատրաստ սպասեց: Բիչ անց նրա մոտ եկավ նաև Անտոնինան ու սկսեց նրա հետ միասին հոգ տանել նավատորմի մասին: /6.5/ Այդ ժամանակ Բյուզանդիոնից եկավ նաև մեկ ուրիշ զորք: Նեապոլյան ծոց Պոդոսի և Կոնստին գլխավորությամբ ժամանեցին 3.000 խալկիացիներ, իսկ Դիոնիսոս՝ 800 թրակիական հեծյալներ, որոնց գլխավորում էր Դովհաննեսը՝ ոչ վաղ անցյալում որպես բռնատիրոջ հանդես եկած Վիտալիանոսի եղբորորդին, ու նրա հետ ևս 1.000 ռազմիկներ հաստիքային հեծելազորից: Նրանց այլոց թվում գլխավորում էին նաև Ալեքսանդր ու Մարցենիոսը: Նույն այդ ժամանակ 300 հեծյալներով հռոմ ժամանեց նաև Հենոնը՝ անցնելով Սամոսին Լատինյան ճանապարհով: Եվ երբ Դովհաննեսը մնացած ողջ զորքի հետ սայլերի մեծ բանակությամբ, որոնք նա հավաքել էր Կալարրիայում, ժամանեց Կամպանիա, այդ ժամանակ նրան միացան նաև 500 հեծյալներ, որոնք, ինչպես ասվեց, նա հավաքել էր Կամպանիայում: Նրանք սայլերի ուղեկցությամբ առաջ էին գնում ծովափով այն հաշվարկով, որ, եթե նրանց հանդիպի որևէ թշնամական ջոկատ, նրանք, սայլերից շրջան կազմելով ամրության տեսքով, կարողանան հետ մղել թշնամիների հարձակումը, իսկ Պոդոսի և Կոնստին գլխավորած զորքին նրանք հրամայեցին լողալ և շուտով միանալ իրենց հետ Օստիայում, որը հռոմեացիների նավահանգիստն էր: Բավարար բանակությամբ հաց բարձելով սայլերի վրա՝ նրանք լցրին նավերը ոչ միայն հացով, այլև զինով ու այլ անհրաժեշտ պարենամթերքով: Նրանք կարծում էին, որ Տերնեցիայի մոտակայքում կստնեն Մարտինոսի և Տրայանոսի ջոկատներն ու այդտեղից կզնան նրանց հետ միասին: Սակայն երբ նրանք մոտեցան, իմացան, որ դրանից քիչ առաջ նրանց հետ էին կանչել հռոմից և նրանք գնացել են այնտեղ: Բեյիսարիոսը, իմանալով Դովհաննեսի գլխավորած զորքի ժամանման մասին և վախենալով, որ հանկարծ թշնամիները, հանդիպելով վերջինիս մեծ բանակությամբ, չոչնչացնեն, սկսեց գործել հետևյալ կերպ: Դեռևս պատերազմից առաջ, ինչպես ես այդ մասին ասացի սկզբում, նա հսկայական քարերի կույտերով էր փակել Ֆլամինիայան դարպասները, որոնց մոտ թշնամիները ճամբար էին գարկել: Եւ արվել էր այն բանի համար, որ այդ վայրում թշնամիները չկարողանան հեշտությամբ գրոհել կամ էլ քաղաքի նկատմամբ այդ ոտնձգություն իրականացնել: Դրա համար էլ այստեղ որևէ ընդհանուր տեղի չէր ունենում, դե իսկ բարբարոսներն էլ իրենց հերթին չէին կարծում, որ այս կողմից իրենց նկատմամբ որևէ թշնամական գործողություն կիրականացվի: Գիշերը նա հրամայեց դարպասների մոտ բանդել քարե պատը և, այդ մասին չգզուշացնելով հռոմեացիներից ոչ մեկին, հավաքեց իր զորքի մեծագույն մասը: Օրը բացվելուն պես նա Տրայանոսին ու Դիոգենեսին 1.000 հեծյալների հետ ուղարկեց Պինցինյան դարպասների կողմը և հրամայեց նրանց հարձակվել նրանց վրա, որոնք գտնվում են ամրացված ճամբարներում ու, երբ թշնամիները գան իրենց դեմ, մոռանալով ամեն ամոք ղիմել փախուստի և սրընթաց կերպով նահանջել դեպի քաղաքի պարիսպներ: Եվ ահա Տրայանոսի զինվորները, ինչպես նրանց հրամայել էր Բեյիսարիոսը, սկսեցին առաջ բաշել բարբարոսներին: Գոթերը, հավաքվելով բոլոր ամրացված ճամբարներից, սկսեցին նրանց ճնշել: Եվ սրանք, և նրանք հնարավոր արագությամբ նետվեցին դեպի հռոմի պարիսպները, մեկը ձև տալով, թե փախչում է և իսկ մյուսը մոտենելով, թե նրանք հետապնդում են թշնամիներին: Հենց որ Բեյիսարիոսը տեսավ, որ թշնամիները նետվեցին հետապնդման, նա բացեց Ֆլամինիայան դարպասները և զորքը հանեց բարբարոսների դեմ, որոնք չէին սպասում դրանք: Գոթերի ճամբարներից մեկը գտնվում էր այդ վայրում անցնող ճանապարհի մոտ: Նրա դիմաց կար նեղ ու դիպ անցում՝ դժվարիասանելի: Բարբարոսներից մեկը, հազած զրահ, հսկայամարմին և հսկայական ուժի տեր, տեսնելով մոտենող թշնամիներին, նետվեց առաջ ու, կանգնելով այստեղ, իր մոտ սկսեց կանչել ընկերներին և պահանջեց, որ նրանք իր հետ միասին պաշտպանեն նեղ անցումը: Սակայն Մունդիան կանխեց նրան՝ սպանելով, և մյուս բարբարոսներից ևս ոչ մեկի թույլ չտվեց զբաղեցնել այդ դիրքը: Երբ հռոմեացիները զորքը անցավ այն, չհանդիպելով որևէ դիմադրության, այն մոտեցավ ամրացված ճամբարին: Ոմանք անմիջապես սկսեցին փորձել գրավել այն, սակայն իզուր, քանի որ այն ուժեղ ամրացված էր, չնայած, որ այնտեղ շատ քիչ թվով բարբարոսներ էին մնացել: Ծամբարի շուրջը փորված էր խրամատ մեծ խորությամբ, իսկ հողը հանվել էր այդ խրամատից և լցված էր ճամբարի ներքին մասն ու վերև երբ բարձրանում՝ ծառայելով որպես պարիսպ: Վերջինիս վրա խիված էին տուր ցցեր՝ շատ տուր և իրար մոտ: Հոյսը դնելով այդ ամրությունների վրա՝ բարբարոսները համառորեն հետ էին մղում հակառակորդին: Այդ ժամանակ Ակվիլան անունով Բեյիսարիոսի վահանակիրներից մեկը՝ մի եռանդուն մարդ, սանձերից ճանկելով ձին, ցատկեց ամրացված ճամբարի ներս և սպանեց թշնամիներից ոմանց: Երբ թշնամիները շրջապատեցին նրան և սկսեցին նիզակների ու նետերի հեղեղով ծածկել, նրա ձին մահացու խոցված ընկավ, իսկ ինքը, հակառակ բոլոր սպասումների, խուսափեց թշնամիներից: Հետևակ վիճակում իր ընկերների հետ միասին նա շարժվեց դեպի Պինցինյան դարպասները: Բռնելով դեռևս Տրայանոսի հեծյալներից հետապնդող բարբարոսներին ու հարվածելով նրանց թիկունքից, նրանք ջարդ գործեցին: Տրայանոսը, իր ռազմիկների հետ նկատելով այդ, երբ այդտեղ պատրաստ կանգնած հեծյալները նետվեցին իրեն օգնության, ինքը ևս արագորեն շարժվեց հետապնդողների վրա: Ահա այստեղ էլ հենց գոթերը, ընկնելով նման ռազմական ծուղակի մեջ և անակնկալ կերպով սպառնալիքի ենթարկվելով թշնամիների կողմից բոլոր կողմերից, ամոթալի ոչնչացման ենթարկվեցին: Սպանվածների թիվը հսկայական մեծություն էր պազմում և միայն բնորոշ պատասպարվել իրենց ճամբարում, իսկ մյուսները իրենց բոլոր ամրություններում վախից պատրաստվեցին պաշտպանության ու ողջ ժամանակ մնում էին այնտեղ, քանի որ նրանք կարծում էին, որ հռոմեացիներն անմիջապես կշարժվեն իրենց դեմ...: /6.6/ Դրանից հետո բարբարոսները որոշեցին հրաժարվել պատերազմից և մոքում դրել էին այն, թե ինչպես թողնեն գնալ: Բացի համաճարակից, նրանք կոտորվում էին նաև թշնամիների գեներալ հարվածներից և հիմա, բազում տասնյակ հազարների փոխարեն նրանցից մնացել էր արդեն շատ քիչ բանակություն: Բառերով նրանք իբր պաշարել էին հռոմը, բայց իրականում հենց իրենք էին պաշարված հակառակորդից և գրկված էին պարենամթերք ստանալու հնարավորությունից, իսկ երբ նրանք իմացան, որ իրենց թշնամիներին Բյուզանդիոնից օգնական զորք է ժամանել և ցամաքով, և ծովով, ընդ որում ոչ այնպիսինը, ինչպիսին այն կար, այլ այնպիսինը, ինչպիսին այն դարձնում էր ազատ լուրերի թռիչքը, նրանք, վախենալով այդ տոր վտանգից սկսեցին խորհրդակցել արագ հեռանալու մասին: Եվ ահա նրանք հռոմ ուղարկեցին դեսպաններ...: Դրանով բանակցություններն ավարտվեցին և դեսպաններն հեռացան իրենց ճամբար: Հաջորդ օրերին նրանք սկսեցին համալսական դեսպանություններ փոխանակել՝ պայմանավորվելով խաղաղության մասին և իրար հետ որպես պատանդներ փոխանակելով որոշ հայտնի մարդկանց: /6.7/ Այն ժամանակ, երբ այստեղ տեղի էր ունենում այս ամենը, իսպաիրացիների նավատորմը ժամանեց հռոմեական նավահանգիստ, իսկ զորքը, որն ընթանում էր Դովհաննեսի հետ, մտավ Օստիա: Թշնամիներից ոչ մեկը չհանձարեց նրանց ոչ այն ժամանակ, երբ նրանք ափհանում էին իրականացնում ոչ էլ այն ժամանակ, երբ նրանք

ճամբար էին զարկում: Որպեսզի գիշերվա ընթացքում թշնամիների հարձակումներից անվտանգ լինեն, խափրահացիները նավահանգստի մոտ փորեցին խորը խրամատ և հերթափոխով մշտապես հսկում էին այն, իսկ Յովհաննեսի հետ գնացող զորքը, պաշտպանվելով սայլերով, կարող էր հանգիստ լինել: Երբ գիշերն իջավ, 100 հեծյալների ուղեկցությամբ Օստիա ժամանեց Բելիսարիոսը: Նա պատմեց մինչ այդ ընթացած ճակատամարտի ու գոթերի հետ ձեռք բերած պայմանավորվածությունների մասին: Նրանց վստահություն հաղորդելով՝ նա հրամայեց ուղարկել իրենց հետ բերած բեռն ու ամենայն սրընթացությամբ գնալ Յոմ: «Եվ որպեսզի ճանապարհը ձեռք համար անվտանգ լինի», - ասաց նա, - «ես կհոգեմ այդ մասին»: Ինքը վաղ առավոտյան մեկնեց բաղաբ: Օրը բացվելուն պես մևտոնիկան սկսեց խորհրդակցել դեկավարների հետ բեռն տեղ հասցնելու վերաբերյալ: Այդ գործը դժվար ու գրեթե անիրագործելի էր թվում: Ցլերն արդեն ոտքի վրա մնալ չէին կարողանում, այլ բոլորը կիսամեռ ընկած էին, դե իսկ սայլերով ընթանալ նեղ ճանապարհով իր հերթին անվտանգ չէր, այն դեպքում, երբ գետն ի վեր բաշե բեռնանակները, ինչպես դա արվում էր հին ժամանակներից, նրանց համար անհնար էր, քանի որ այն ճանապարհը, որն ընթանում էր գետից ձախ, ինչպես իմ կողմից պատմվեց վերևում, զբաղեցվել էր թշնամական գոթերի կողմից ու այդ պատճառով անհասանելի էր հռոմեացիներին, իսկ մյուս ճանապարհը, որը գնում էր մյուս կողմից, ձգվում էր բարձր ափով ու բացարձակապես անանցանելի էր: Դրա համար էլ, ընտրելով թեթև նավակները ավելի մեծ նավերից, նրանք դրանք կողերից ամրացնում էին բարձր տախտակներով այն հաշվով, որպեսզի լողացողները բացարձակապես անխոցելի լինեին թշնամական նետերից, ամեն մեկի մեջ տեղաբաշխեցին համապատասխան բանակության նետամիզներ ու նավաստիներ և, սպասելով համընթաց բամուռ, Տիբերով լողացին դեպի Յոմ: Չորրորդ մնացած մասը սկսեց ընթանալ Տիբեր գետի աջ ափով, որպեսզի վերջինիս օգնության հասնի այս կողմից: Նավերի պահպանության համար այնտեղ նրանք թողեցին խափրահացիների մեծ զորք: Այնտեղ, որտեղ գետի ընթացքն ուղիղ էր, նրանք, պարզելով առազատները, լողում էին առանց առանձնակի դժվարությունների, իսկ այնտեղ, որտեղ գետի հունը, գործելով շրջադարձներ, ոլորաններ էր առաջացնում, որոնք զուրկ էին բամուռ ու առազատներն արդեն անօգուտ էին, նավաստիները, աշխատելով թախաններով, հաղթահարում էին գետի հոսանքն ու ոչ քիչ չափով տանջվում: Իրենց կողմից բարբարոսները, նստած սեփական ճամբարներում, բացարձակապես չէին ուզում խանգարել թշնամիներին կամ վտանգից փախեցած, կամ այն պատճառով, որ չէին կարծում, թե հռոմեացիները այդ կերպ էական բանակի պարենամթերք կկարողանան տեղափոխել, կամ էլ իրենց համար վնասակար էին համարում նման ուշադրությանը ոչ արժանի առիթով զրկել իրենց խաղաղության հույսից, որը Բելիսարիոսը խոստացել էր իրենց: Դրա համար էլ գոթերը, որոնք գտնվում էին Նավահանգստում, տեսնելով իրենց մոտոռ լողացող թշնամիներն անվակները, ընդհանրապես ձեռք չէին տալիս նրանց ու հնազանդ նստած էին՝ զարմանալով հռոմեացիների գլուտարարության վրա: Երբ այս կերպ, ոչ մեկ անգամ բարձրանալով գետն ի վեր, հռոմեացիները գետով ըստ հնարավորինս ողջ բեռը բարձրացրին, նավաստիները հեռացան իրենց նավերից, քանի որ արդեն մոտենում էր ձմեռային արևադարձը, իսկ մնացած զորքը մտավ Յոմ: Միայն իր ջոկատով Օստիայում մնաց Պողոսը: Դրանից հետո նրանք իրար պատանդներ տվեցին ի կատարումն զինադադարի: Դոմնացիները տվեցին Չենոնին, իսկ գոթերը՝ Ուլիային, հայտնի մի մարդու: Նրանք պայմանավորվեցին, որ երեք ամսվա ընթացքում նրանք իրար վրա հարձակումներ չեն գործի, մինչև որ դեպքանները, վերադառնալով Բյուզանդիոսը, չեն հայտնի կայսեր կրթծիրը, իսկ եթե որևէ մեկը, խախտելով զինադադարը, իր հակառակորդի նկատմամբ անարդարություն գործի, ապա ամեն դեպքում դեսպանների հնարավորություն կտրվի վերադառնալ իր ժողովրդի մոտ: Բարբարոսների դեսպանները հռոմեացիների ուղեկցությամբ մեկնեցին Բյուզանդիոս: Այդ ժամանակ Լիբիայից մեծաթիվ հեծելազորով ժամանեց մևտոնիկայի փեսան՝ Իլդեգերը: Այն գոթերը, որոնք կայսզորային ծառայություն էին տալիս Նավահանգստում, ուտելիքներն ապակապ պատճառով թողեցին այդ ամրությունը և, ըստ Կիտիզեսի հետ ձեռք բերված համաձայնության ու կանչվելով նրա կողմից, վերադարձան ճամբար: Այդ վայրը զբաղեցրեց Պողոսը՝ Օստիայում գտնվող խափրահացիների հետ: Գերակշռելով ծովում՝ հռոմեացիները մեծապես մեղավոր եղան այդ բարբարոսների մոտ պարենամթերքի պակաս առաջանալուն՝ թույլ չտալով ուտելիքներին նրանց որևէ բան փոխադրել: Այդ նույն պարենամթերքի պակասի պատճառով գոթերը նույն այդ ժամանակ թողեցին նաև շատ կարևոր ծովափնյա բաղաբ հանդիսացող Ցենտուրնցելլան: Այդ բաղաբը՝ մեծ ու բազմաբնակիչ, տեղաբաշխված է Էրուտրեայում՝ Յոմից արևմուտք 280 ասպապեց: Դոմնացիները զբաղեցրին նաև այդ բաղաբն ու ավելի մեծացրին իրենց ուժը, բացի այդ գավաթելով նաև Ալբանյան երկրամասի փոքր բաղաբը, որը հարուստ էր Յոմի արևելյան մասին, քանի որ բարբարոսները լքել էին այն նույն պատճառով: Այսպիսով՝ բարբարոսները հայտնվեցին հռոմեական գործի կենտրոնում՝ շրջապատված լինելով վերջիններիս կողմից բոլոր կողմերից: Դրա համար էլ գոթերը շատ էին ուզում խախտել պայմանավորվածությունը և որևէ վնաս հասցնել հռոմեացիներին: Բելիսարիոսին դեսպաններ ուղարկելով՝ նրանք բողոքում էին, որ զինադադարի ժամանակ նման անարդարություն էին կրում, իբր, երբ Կիտիզեսը, ունենալով նրանց կարիքը, իր մոտ կանչեց Նավահանգստում գտնվող գոթերին, խափրահացիները առանց դժվարության զբաղեցրին այն ու տիրում են նրան: Նույն կերպ ձևի համար նրանք բողոքում էին նաև Ալբանյան երկրամասի փոքր բաղաբի և Ցենտուրնցելլայի համար ու սպառնում էին, որ, եթե դրանք իրենց չվերադարձվեն, նրանք դա այդպես չեն թողնի: Բելիսարիոսը ծիծաղելով նրանց հետ ուղարկեց, ասելով, որ նրանց բողոքը միայն ձև է, քանի որ ո՛վ չգիտի, թե ինչի համար են գոթերը լքել այդ վայրերը: Եվ հետագայում նրանք սկսեցին իրար կասկածանքով վերաբերվել: Դրանից հետո, տեսնելով, որ Յոմում հսկայական զորք է հավաքվել, Բելիսարիոսը մնացած հեծյալ ջոկատներն ուղարկեց հեռու՝ Յոմի ուղղությամբ, իսկ Կիտալիանոսին՝ Յովհաննեսի զարմիկին, հրամայեց 800 հեծյալների ուղեկցությամբ ձմեռն անցկացնել Ալբա բաղաբի մոտակայքում, որը գտնվում է Պինցինյան երկրամասում: Նրանք հետ նա Վալերիանոսի զորքից ուղարկեց 400 հոգու՝ նրանց գլխավոր նշանակելով Դամիանին՝ Վալերիանոսի զարմիկին: Նա իր վահանակիրներից առանձնացրեց 800 մարդ մարդկանց, որոնք լավ գիտեին ռազմական գործը: Նրանց գլխավոր նշանակեց իր թիկնապահներից երկուսին՝ Սունտային ու Ադեգիանային՝ հրամայելով նրանց Յովհաննեսի հետ գնալ այնտեղ, որտեղ նա կտանի: Իրեն՝ Յովհաննեսին, հրամայեց, մինչև տեսնի, որ թշնամիները պահպանում են պայմանավորվածությունը հանգիստ մնալ, իսկ եթե ստացվի այնպես, որ խաղաղությունը նրանց կողմից խախտվի, ահա թե ինչ անել: Չորրորդ անանկկալ ու սրընթաց հարձակում գործել Պինցենյան երկրամասի վրա, արագ անցնելով այդտեղի բոլոր մասերը, որոնք պետք է նրանց ավելի շուտ տեսնեին, բան իրենց մասին լուրը տեղ կհասներ: Զանի որ ողջ այդ երկրամասում տղամարդիկ ընդհանրապես չէին մնացել, ըստ երևույթին նրանք բոլորը արշավել էին ելք դեպի Յոմ, ապա ամենուր նրանք կտեսնեին թշնամիների կանանց ու երեխաներին և շատ փող: Թող նրանք ստրկացնեն ու թալանեն իրենց հանդիպող ամեն ինչ, բայց թող զգուշանան որևէ վիրավորանք պատճառել հռոմեացիներից որևէ մեկին, որոնք ապրում էին այդ երկրում, իսկ եթե նրանք վայրի հանդիպեն, որտեղ կլինեն ամրություններ և զինված մարդիկ, ինչպես սովորաբար լինում է, թող նրանք ողջ ուժով փորձեն գրավել այն: Եթե չեն կարողանա գրավել, թող առաջ ընթանան, իսկ եթե պատահի, որ նրանք ուժեղ դիմադրության հանդիպեն, թող նահանջեն և մնան այնտեղ, բանգի, եթե նա առաջ ընթանա ու իր հետևում թողնի այդ ամրությունը, ապա սովորաբար դա մեծ վտանգ կստեղծի, քանի որ նրանց դժվար կլինի պաշտպանվել, եթե հետագայում նրանք թշնամիների կողմից հարձակման ենթարկվեն: Դժվար կլինի նաև պահել ավարը, որպեսզի այն հետագայում արդարաբար բաժանեն գոթի միջև: Դրանից հետո նա ծիծաղելով ավելացրեց հետևյալը: «Անարդար կլինի, որ մեկը մեծագույն դժվարությամբ ոչնչացնի բողոքին, իսկ մյուսը առանց անախորժության փայելի մեղրը, ինչպես իր վավարը»: Նման հրահանգներ տալով՝ Բելիսարիոսը գործի մեռ ուղարկեց Յովհաննեսին: Մոտավորապես այդ ժամանակ Յոմ ժամանեցին Միլանի եպիսկոպոս Դատիսն ու հայտնի բաղաբացիները: Նրանք խնդրում էին, որ Բելիսարիոսն իրենց թեկուզ փոքրաթիվ կայազոր ուղարկի: Նրանք ասում էին, որ իրենք իրենցով բավականին ուժեղ են, որ առանց դժվարության հասնեն գոթերից ազատագրումին ոչ միայն Միլանի, այլև ողջ Լիգուրիայի ու վերջիններիս՝ կայսեր կողմն անցնելուն: Այդ բաղաբը տեղակայված է լիգուրների երկրում՝ Ռավեննայի ու Ալպերի միջև՝ կազմելով Գալլիայի սահմանը: Եվ այս, և այն կողմից թեթևոտք մարդու համար հեռավորությունն ուր օր է կազմում և բոլոր արևմտյան բաղաբներից Յոմից հետ այն առաջինն է իր մեծությամբ, բնակչության բանակով և այլ բարեկեցությամբ: Բելիսարիոսը խոստացավ կատարել նրանց պահանջը: Այս կերպ նա անցկացրեց ձմեռային ժամանակը: /6.8/ Ահա այսպես էին ընթանում գործերը... /6.9/ Ավելի ուշ գոթերը մտածեցին նեկզորեն ներխուժել ամրությունները: Եվ ամենից առաջ նրանք գիշերը իրենց ռազմիկների մի ջոկատ թողեցին ջրատարներից մեկի մեջ, որտեղից իրենք էլ հենց պատերազմի սկզբում բաշե էին ջուրը: Ցախերն ու մարիսերը ձեռքերին նրանք փորձ կատարեցին այլ եղանակով մոտք գործել բաղաբ: Դատահաբար Պինցենյան դարպասների մոտակայքում այդ ջրատարի մեջ փոքր մի ձեռք էր առաջացել և հռոմեական պահակներից մեկը, այնտեղից լույս տեսնելով, իր պահակության գծով ընկերներին ասաց, որ, հավանաբար, նա տեսավ այդ վայրով վազող գալլի: Այդ վայրում իրոք ջրատարի կառուցվածքը գետնից շատ բարձր էր և գալլի աչքերը, նրանց կարծիքով, նման կարող էին լինել կրակի: Բարբարոսներից նրանք, որոնք փորձ էին կատարում ճանապարհ գտնել ջրատարի միջով, հայտնվելով բաղաբի կենտրոնում, որտեղ դեռ հնուց վերեց կար, որը տալիս էր դեպի Պալատ, հանդիպեցին ինչ-որ կառույցի, որը նրանց հնարավորություններ չէր տալիս ոչ առաջ գնալ, ոչ էլ օգտվել վերելքից: Այդ կառույցը Բելիսարիոսը հեռատեսությամբ կառուցել էր պաշարման սկզբում, ինչպես ես պատմեցին նախորդ գրքում: Այնտեղից հանելով փոքր մի քար, նրանք անմիջապես վերադարձան ու, ներկայանալով Կիտիզեսին և ցույց տալով քարը, զեկուցեցին ամեն ինչի մասին: Այդ ամենի մասին Կիտիզեսը սկսեց խորհրդակցել գոթերից հայտնվողների հետ: Այդ ընթացքում մյուս օրը այն հռոմեացիների մոտ, որոնք պահակություն էին նաևում Պինցենյան դարպասների մոտ, կանկած առաջացավ գալլի մասին հիշողությունից: Եվ երբ բոլոր այդ խոսակցությունները տարածվելով հասան մինչև Բելիսարիոսին, գլխավոր հրամանատարը առանց ուշադրության չթողեց այդ գործը և անմիջապես ջրատարի մոտ ուղարկեց իր գործից խելամիտ մարդկանց սեփական թիկնապահ Դիոգենեսի հետ ու հրամայեց արագորեն ամեն ինչ պարզել: Այդ ջրատարում նրանք գտան թշնամիների ցախերն ու մարիսերի թափած մեացորդները և, ուսումնասիրելով կառույցը, որտեղից գոթերը

հանել էին բարը, նրանք ամեն ինչի մասին հայտնեցին Բեյխարիոսին: Դրա համար էլ վերջինս հրամայեց հատկապես ուշադիր հսկել այդ ջրատարը և գոթերը, սկստելով այդ հրաժարվեցին այդ փորձից: Դրանից հետո բարբարոսները մտադրվեցին ուղղակի հարձակում գործել հռոմեական պարիսպների վրա: Սպասելով ճաշի ժամին, երբ թշնամիները ամենաթիվ էին սպասում դրանք, նրանք, իրենց հետ տանելով աստիճաններ ու այրվող կոթեր, շարժվեցին Պինցինյան դարպասների ուղղությամբ՝ հույսով տոգորվելով, որ կվերցնեն բաղաձայն առաջին իսկ գրոհից, բանի որ այդ վայրում քիչ ռազմիկներ էին մնացել: Պատահեց, որ այդ ժամանակ իր ջոկատի հետ պահակություն էր անում Իդրեգերը: Նա այստեղ շնամակված էր պահակության համար: Տեսնելով թշնամիներին, որոնք անկանոն առաջ էին գալիս, նա հանդիպեց նրանց, երբ սրանք դեռևս մարտակարգով շարված չէին, այլ գնում էին առանց որևէ կարգի, և առանց որևէ դժվարությամբ իր ուժերով նրանց փախուստի մատնեց ու շատերին սպանեց: Երբ բաղաձայն, ինչը բնական էր, աղմուկ աղաղակ բարձրացավ, հռոմեացիներն անմիջապես ամեն կողմից վազեցին դեպի ամրությունները, իսկ շուտով արդեն բարբարոսները, ոչ մի բան չարած, վերադարձան սեփական ճամբար: Վիտիգեսը կրկին հղացավ ամրությունների վրա հարձակվելու խորամանկ ծրագիր: Նրա համար տիրանալու համար ամենահեշտը ամրությունների այն մասն էր, որը ձգված էր Տիբերի ափով, բանի որ այստեղ դեռ իհն հռոմեացիները, հույսը դնելով գետի ուժեղ պաշտպանության վրա, անհույսորեն էին կառուցել պարիսպը՝ ցածր և առանց աշտարակների: Վիտիգեսը հույս ուներ, որ այստեղից նա ավելի հեշտ, քան որևէ այլ վայրում, կկարողանա գրավել բաղաձայն, դե իսկ պահապան ջոկատն էլ այստեղ բավարար չէր: Եվ ահա նա կաշառեց երկու հռոմեացիների, որոնք ապրում էին Պոդոս առաքյալի տաճարի մոտ, որպեսզի նրանք, իրենց հետ վերցնելով ըստ գիևի, երեկոյն վրա հասնելուն պես մոտենան այստեղ պահակություն անող ջոկատին և, մատուցելով նրանց այդ գիևին, ինչ-որ առումով իրենց ընկերակցին զգացմունքներն ու հարգանքը ցույց տան, իսկ հետո նրանք պետք է այստեղ անցկացնեն զինքները, խմելով այդ գիևին, որից հետո ամեն մեկի գավաթի մեջ քնաբեր դեղ լցնեն, որը հենց ինքն էլ նրանց տվեց: Սյուս ափին նա գաղտնի պահած ուներ լաստեր: Դենց որ պահակներին կհաղթահարեր թուրը, բարբարոսների մի մասը դավադիրներից մեկի նշանով աստիճանների հետ պետք է գետնանցեր գետը և հարձակում գործեր ամրությունները վրա: Գոթերի ողջ զորքը այդ ժամանակ պետք է պատրաստ լիներ, որ գոռոհե բաղաձայն: Երբ նրանք այստեղ պայմանավորվեցին, այդ ժամանակ նրանցից մեկը, որոնց Վիտիգեսը համոզել էր դավաճանության, բանի որ հռոմեացիներին վիճակված չէր բռնկված լինել գոթերի այդ զորքի կողմից, կամավոր գալով, ամեն ինչի մասին հայտնեց Բեյխարիոսին ու մատնեց մյուսին: Կոստանով ենթարկվելով տանջանքների՝ սա ասաց, թե ինքը ինչ պետք է անել և ցույց տվեց քնաբերը, որ իրեն տվել էր Վիտիգեսը: Կտրելով նրա բիթն ու ականջները՝ Բեյխարիոսը դրանք էլի վրա բարձած ուղարկեց թշնամու ճամբար: Տեսնելով դա՝ բարբարոսները հասկացան, որ բացակայում է աստվածային կամքը առ այն, որ իրենց ծրագրերն ընթանան վերաստեղծված ճանապարհով ու շուտով երբեք իրենց կողմից վերցված չի լինի: /6.10/... Երբ Վիտիգեսը ու գոթերի զորքը լսեցին, որ Արիմիստը զբաղեցվել է Դոփիանների կողմից, նրանք, համակված մեծագույն վախով Ռավեննայի համար, սկսեցին մտածել միայն այն մասին, թե ինչպես առանց հապաղելու նահանջեն, ինչի մասին կպատմվի հետագայում: Այդ գործի համար Դոփիանները մեծագույն փառքի հասավ, չնայած, որ առաջ էլ նա շատ փառավոր էր: Կոնստանս պահին նա բաց էր ու սեփական ռիսկով գործնում, վտանգի պահին իրեն չէր կորցնում, իսկ ինչ վերաբերվում է ուսելիքի հարցում խստակրոնությանը կամ դիմացկունությանը, ապա այդ հարցում ևս նա չէր զիջում ոչ որևէ բարբարոսի, ոչ էլ իր ռազմիկներից մեկին: Այսպիսին էր ահա Դոփիանները: Վիտիգեսի կինը՝ Մատագուան, ուժեղ տրամադրված լինելով իր ամուսնու դեմ, բանի որ ամենասկզբից էլ նա ստիպողաբար էր կիսել նրա մահիճը, լսելով, որ Դոփիանները ժամանել է Արիմիստ, մեծ ուրախություն ապրեց ու նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց ամուսնության և դավաճանության մասին բանակցություններ վարելու նպատակով: Եվ ահա նրանք, դեսպաններ փոխանակելով, անընդհատ մյուսների համար գաղտնի իրար մեջ բանակցություններ էին վարում, իսկ գոթերը, որոնք կանգնած էին Դոմի պատերի տակ, իմանալով, որ գիևադարձի ժամկետն արդեն անցել է, չնայած, որ նրանք դեռ չգիտեին իրենց դեսպանախմբի գործունեության արդյունքները, որոշեցին հեռանալ Դոմի մոտից: Տարվա եղանակն արդեն մոտենում էր զարնանային արևադարձին, պաշարման վրա ծախսվել էր տարի և 9 օր: Եվ ահա գոթերը այրեցին իրենց բոլոր ամրացված ճամբարներն և օրը բացվելուն պես ճանապարհ ընկան: Տեսնելով թշնամիների փախուստը՝ հռոմեացիները չէին կարողանում կողմորոշվել, թե ինչ անեն այդ պահին: Պատահեց, որ այնպես, որ հեծելազորի մեծ մասը տեղում չէր, այլ ուղարկվել էր տարբեր կողմեր, ինչպես ես առաջ ասացի, ընդ որում թշնամիների առկա բանակության պայմաններում նրանք իրենց մարտի համար բավարար ուժեղ չէին համարում: Բեյխարիոսն այնուհանդերձ հրամայեց բոլոր հետևակայիններին ու հեծելազորին գիևել: Եվ երբ նա տեսավ, որ թշնամիների կեսից ավելին անցել է կամուրջը, նա դուրս հանեց իր զորքը Պինցինյան դարպասներից: Տեղի ունեցավ ձեռնամարտ, ոչ պակաս մեծ, քան նախորդները: Սկզբում բարբարոսները վճարանքներն հետ էին մղում թշնամիներին և առաջին ընդհատման ժամանակ երկու կողմերից էլ շատ մարդ ընկավ: Սակայն հետո փախուստի դիմած գոթերը սեփական մեղքով սկսեցին հսկայական կորուստներ կրել և վերջնական կործանման ենթարկվեցին: Յուրաքանչյուրը ձգտում էր առաջինը անցնել կամուրջը, դրա համար էլ, այդ նեղ տեղում սարսափելի իրմշոտ առաջացնելով, նրանք ծանրագույն դժբախտությունների ենթարկվեցին: Նրանք կոտորվում էին և յուրաքանչյուրի, և թշնամիների կողմից: Նրանցից շատերը և այս, և այն կողմից ընկնում էին Տիբերը և, ծանրաքանդ գնելով ու գրահով, խեղդում էին ու կործանվում: Այս կերպ կորցնելով շատ շատերի՝ մնացածները վախեցան նրանց հետ, որոնք ավելի վաղ էին անցել գետը: Այդ մարտում բացառիկ հերոսություն ցուցաբերեցին Բեյխարիոսի թիկնապահները՝ Լոնգինը իսավորացիներից և Մունդիան: Մունդիան, մենամարտի մեջ մտնելով չորս թշնամիների դեմ, հերթով բոլորին սպանեց, իսկ ինքը անվնաս մնաց, իսկ Լոնգինը, թշնամիների փախուստի գլխավոր մեղավորը, ընկավ այդ մարտում՝ իրենցից հետո ողջ հռոմեական գոթերի թողնելով խորը վշտի մեջ...: Սա (Ներսես Կանաթական – Մ.Ֆ.) արդեն վաղուց հռոմեացի էր դարձել իր եղբայր Արաթիոսի հետ, որը մինչ այդ մեկ ուրիշ գոթի հետ եկել էր Բեյխարիոսի մոտ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 5, գլուխ 16-23, 25-29, գիրք 6, գլուխ 1-10, 13):

«Բռնակալ Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Դոմը...: Եվ բանի որ նա երկար ժամանակ էր պաշարում Դոմը՝ Բեյխարիոսը, գտնվելով ներսում ու հայտնվելով դժվարին իրավիճակում պահակազորի սովի պատճառով, կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ից – Մ.Ֆ.) համառորեն օժանդակ գործ էր ուզում: Նրա մոտ ուղարկվելուց Մարտինոսն ու Վալերիանոսը՝ երկուսն էլ բանակների մագիստրոսներ: Սակայն Վիտիգեսը այդպես էլ չհրաժարվեց պաշարումից...: Այդ ընթացքում, երբ Վիտիգեսը դեռևս զբաղված էր Դոմը պաշարելով, բանակի մագիստրոս Դոփիանները առաքիկի Բեսասի, Կոնանի, Պոդոսի և Ռեմի հետ միասին հսկայական, ամեն ինչով ապահովված զորքով շտապում են Իտալիա և տեղակայվում հռոմեական Պորտոսում: Վիտիգեսը, տեսնելով նրանց հայտնվելը, Բեյխարիոսի հետ խաղաղություն կնքեց երեք ամսվա ժամկետով և կայսեր մոտ ուղարկեց իր դեսպաններին: Այդ խաղաղության ժամանակ Բեյխարիոսը վերադարձավ Կամպանիա՝ մտադրվելով Դոմը հասցնել պարենամթերք, իսկ Դոփիանները, լքելով ամրությունը, որը կառուցել էր Պորտոսում, մտավ Սամնիոյան երկրամաս և, այն բանից հետո, երբ Դոմը բաղաձայն մոտ հարձակման ենթարկվեց, իր մարդկանց հետ միասին ոչնչացրեց Թրեմոնին՝ գոթերի առաջնորդին: Նույն կերպ նա հարձակվեց նաև Օրթոնայի վրա: Թալանելով Պիցինիումը՝ նա զավթեց Արիմինի: Երբ այդ ամենը հայտնի դարձավ Վիտիգեսին բաղաձայն պաշարումից հետո, որի մոտ նա գտնվում էր խաղաղության մեջ, թողնելով Դոմը՝ Կլավդիոսի և հացաշատ Տոկլանիայով նա անցավ Ալպեյինները և, ճամբար զարկելով Ռուբիկոն գետի մոտ, սկսեց պաշարել Արմինի» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Բեյխարիոսն ուղարկվեց Դոմ: Այդ պատերազմում նա գրավեց Դոմը, Սիցիլիան ու մոտակա բաղաձայնները, որոնք գտնվում էին Վիտիգեսի (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսին – Մ.Ֆ.) տիրապետության տակ: Բռնեց նաև իրեն՝ Վիտիգեսին (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսին – Մ.Ֆ.), նրա կնոջն ու որդուն և ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս» (Դոփիաններ Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 88):

«Լսելով այդ մասին, Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.), ինչպես մի կատաղած առյուծ, հավաքեց գոթերի ողջ զորքը, ելավ Ռավեննայից և սկսեց երկար պաշարումով մաշեցնել Դոմի ամրությունները: Այս խիզախությունը, սակայն, արդյունք չտվեց և դրանից 14 ամիս անց նա հետ բաշվեց Դոմից» (Դորոթիանոս «Գոթերի ծագման և գործերի մասին»):

«Այդ ժամանակ Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Դոմը» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Այս ժամանակ Դոմը բաղաձայն մեկ տարի շուրջանակի պաշարվեց կավդեացիների կողմից, սակայն հռոմեացիները լավ պրծան դրանից Էլիսար պատրիկի գլխավորությամբ» (Դեթոմ Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

¹¹¹⁰ «Պատրիկ Սիտտան, մարտում հանդիպելով բուլղարական թշնամուն Յատրուսի մոտ, հաղթանակ տարավ» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹¹¹ «Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այս ամենը, Բեյխարիոսը գրեց Դոփիաններին՝ հրամայելով նրան սկսել պայմանավորված գործը: Այդ ժամանակ Դոփիանները 2.000 հեծելազորով հարձակում գործեց Պինցինյան երկրամասի վրա, թալանելով այն ամենը, ինչ հանդիպում էր ճանապարհին: Նա, ինչպես նա պայմանավորվել էին, ստրկացնում էր թշնամիների կանանց ու երեխաներին: Ուլիֆեային՝ Վիտիգեսի որդեգրը, որը գործով դուրս եկավ իր դեմ, նա հաղթեց բաց մարտում, իրեն սպանեց և ոչնչացրեց թշնամական գրեթե ողջ զորքը: Դրա համար էլ արդեն ոչ-ոք չէր համարձակվում նրա դեմ բաց մարտի դուրս գալ: Երբ նա մոտեցավ Ալբեյսինո բաղաձայն, իմացավ, որ այնտեղ կանգնած է գոթերի զգալի կայազոր և այդ վայրը ուժեղ ամրացված է ու անառիկ: Նա որևէ կերպ չէր ուզում հապաղել այդտեղ, պաշարելով այն, այլ, նահանջելով այդտեղից, հնարավորինս արագ առաջ շարժվեց: Նույնը նա արեց նաև Ուրբինում բաղաձայն հետ՝ արագորեն շարժվելով Արիմինում բաղաձայն ուղղությամբ, ընդ

որում տեղական հոռմեացիները նրան որպես ուղեկցողներ էին ծառայում՝ օգնության հասնելով նրան: Արիմիսումը Ռավեննայից հեռու է մեկ օրվա ճանապարհի հեռավորության չափով: Բարբարոսները, որոնք կայագործային ծառայություն էին տանում այնտեղ, մեծ անվտանգությամբ սկսեցին վերաբերվել շրջակայքում բնակվող հոռմեացիներին և, երբ իմացան, որ թշնամիների գործը մոտենում է իրենց, ամենայն շտապողականությամբ լքեցին բաղաբեր և փրկվեցին Ռավեննայում: Այս կերպ Յովիանները, զբաղեցնելով Արիմիսումը ու իրենցից հետո թողնելով Ամբսիմոսի ու Ուրբիսայի կայագործները, իսկ այդ նա արեց ոչ թե այն պատճառով, որ մոռացել էր Բեյիսարիոսի գգուշացումների մասին, կամ էլ անխոհեմ բացության ազդեցության տակ, բանի որ ռանդիի հետ նա ուներ միացած նաև ողջամտություն, այլ մոտածելով, ինչպես և դա եղավ իրականում, որ, եթե գոթերն իմանան, որ հոռմեական գործը գտնվում է Ռավեննային այդքան մոտիկ, ապա անմիջապես կվերացնեն Յովիսի պաշարումը՝ վախենալով իրենց բաղաբերի համար: Եվ այդ ենթադրությունը ծիշտ դուրս եկավ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին» գիրք 6, գլուխ 10):

¹¹¹² «Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.), գորթի մնացորդով ուղղություն վերցնելով դեպի Ռավեննա, ճանապարհին գտնվող ամրությունները զբաղեցնում էր ամուր կայագործներով: Նա Կլուգիումում՝ Էրոտրեայի այդ բաղաբեր, Գիբիների գլխավորությամբ թողեց 1.000 հոգի, «Հին բաղաբեր» ևս այդքանը, որոնց ղեկավար նշանակեց Ալբիալին՝ ծնունդով գոթի: Թուղեքում 400 ռազմիկներով նա թողեց Ուլիգիսայալին: Պիցինյան երկրամասում նա 400 հոգանոց կայագործ թողեց Պետրայում՝ նրանց թվից, ովքեր այստեղ ապրում էին, սակայն Ամբսիմոսում, որը այդտեղի բաղաբերից խոշորագույնն էր, նա թողեց 4.000 գոթեր, որոնք ընտրվել էին իրենց խիզախության համար՝ նրանց ղեկավար նշանակելով Վիսանդուս անունով մի եռանդուն մարդու: Ուրբիսան բաղաբերում Մորայի գլխավորությամբ նա թողեց 2.000 հոգու: Կային ևս 2 ամրացված կետեր՝ Տեգենան և Մոստեֆերատուն: Նրանցից յուրաքանչյուրում նա ևս կայագործներ թողեց, որոնք կազմված էր ոչ պակաս, քան 500-ական հոգուց, իսկ ինքը մնացած գոթով շարժվեց ուղիղ Արմիսիումի վրա, որպեսզի պաշարի այն: Բեյիսարիոսն իր կողմից, հենց որ գոթերը վերացրին պաշարումը, 1.000 հեծյալներով ուղարկեց Իլդիգերին ու Մարտինոսին նպատակով, որ նրանք, արագ առաջ շարժվելով այլ ճանապարհով, կարողանան թշնամիներից վաղ ժամանել Արմիսիում, ընդ որում նա հրամայեց ըստ հնարավորինս շուտ այնտեղից հեռ կանչել Յովիանների ու նրա հետ բոլոր եղողներից՝ փոխարենը Ամոնիսի անունը կրող բաղաբեր, որը գտնվում է Յովիանական ծոցում և հեռու է Արմիսիումից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա, տեղակայելով կայագործից վերցված մի մեծ ջուկատ՝ լիովին բավարար բաղաբերի պահպանության համար: Բանն այն էր, որ վերջերս նա գրավել էր այդ բաղաբեր՝ իսպալիացիների ու թրակիացիների ոչ փոքր գործի հետ միասին այնտեղ ուղարկելով Կոնանին: Նա հույս ուներ, որ, եթե միայն նրանք ու հետևակայինները, լինելով ոչ այնքան հայտնի հրամանատարներից հրամանի ներքո, գտնվելիս լինեն Արմիսիումում, ապա գոթական գործի ողջ ծաղիկը պաշարման համար այստեղ կանգ չի առնի, այլ, ուշադրություն չդարձնելով նրանց վրա, անմիջապես ուղղություն կվերցնի Ռավեննա, իսկ եթե նրանք ցանկանան պաշարել Արմիսիումը, ապա այդ ժամանակ հետևակայիններին երկարատև պաշտպանության համար պարենամթերքը կհերթի: Միաժամանակ նա կարծում էր, որ 2.000-անոց հեծելազորը, չգտնվելով ամրոցի պարիսպների ներսում, այլ շարժվելով մնացած գոթի հետ միասին, իհարկե թշնամուն ավելի շատ վնասներ կհասցնի ու կստիպի վերացնել պաշարումը: Դա հաշվի առնելով՝ Բեյիսարիոսը Մարտինոսին ու Իլդիգերին տվեց նման տիպի հրաման: Ծարժվելով Ֆլամինյան ճանապարհով՝ նրանք զգալիորեն առաջ անցան բարբարոսներից, բանի որ գոթերը իրենց քանակությամբ շարժվում էին անհամեմատ ավելի դանդաղ՝ մի կողմից ստիպված լինելով առաջին անհրաժեշտության առարկաների պակասի պատճառով մեծ շրջադարձներ կատարել, մյուս կողմից էլ այն պատճառով, որ նրանք ամենից քիչը, որ ուզում էին, դա այն էր, որ ընթանալիս Ֆլամինյան ճանապարհով, բանի որ այնտեղ, ինչպես են առաջ նշեցի, հոռմեացիները իրենց ձեռքում էին պահում Նարնիս, Սպլեցուն և Պերուզիան: Հոռմեական գործը, մոտենալով Պետրային ու հետագա առաջխաղացումը համարելով ոչ կարևոր, փորձ կատարեց գրավել այն: Այդ ամրությունը տեղծվել է ոչ մարդկային ձեռքերով, այլ այդպիսին նրան արարել է տեղանքի բնությունը: Նրա մատույցները անչափ դիք են: Վերջինիս ճանապարհին ափից հոսում է մի գետ, որը, հոսանքի սրընթացության պատճառով անանցանելի է, իսկ ձախից, բավականին մի կողմ ճանապարհին, հառնում է մի այն աստիճանի դիք ժայռ, որ նրանք, որոնք պատահաբար վերև են անցնում, թվում են ամենավոք թռչունների չափ: Ու նաև դեռևս հին ժամանակներից այստեղ չկար ոչ մի անցում, եթե որևէ մեկը կցանկանար ուղիղ ընթանալ: Լեռան ստորոտը ընդհուպ մոտենում էր գետի հունին՝ անցումի ոչ մի հնարավորություն չտալով նրանց, ովքեր կցանկանային ընտրել այդ ճանապարհը: Դրա համար էլ դեռևս հները այդ վայրում անցում էին ստեղծել և բաղաբեր մուտքի համար երկու փոքր դարպասներ էին դրել: Բանի որ նրանք երկրորդ անցումի հիմնական մասը մշակել էին ու այստեղ թողել էին միայն այնքան, ինչքան պետք էր դարպասների համար, ապա ստացվել էր բնական ամրություն, որը նրանք կոչել էին իրեն հարյուր անունով՝ Պետրա, որը նշանակում էր ժայռ, որևէ մեկը կարողանար և Իլդիգերի գործը մարտ սկսեցին երկու դարպասներից մեկի մոտ և, չնայած նրանք շատ նետեր էին արձակում, ոչինչ անել չկարողացան, անկախ այն բանից, որ այս վայրում գտնվող բարբարոսները շատ վատ էին պաշտպանվում: Այդ ժամանակ, բարձրանալով մուտքի հետևի կողմի դիք ճանապարհով, նրանք սկսեցին գոթերի վրա քարեր նետել ամենավերևից: Գոթերը մեծագույն շփոթով ու աղաղակով նետվեցին տների տանիքների տակ ու այնտեղ հանգստացան: Այդ ժամանակ հոռմեացիները, հնարավորություն չունենալով այլևս բարբարոսներին խոցել բարանետմամբ, մտածեցին հետևյալը: Նրանք, կոտորելով հսկայական բարաբեկորներ ու ամբողջական ջուկատներով դրանք ներքև իջրելով, ի վերջո փլեցին դրանք տների վրա: Այդ բեկորները, ընկնելիս դիպելիս շինության նույնիսկ փոքր մասին, բավարար կերպ դրանք խարխում էին դրանք ու այդ հանգամանքը մեծագույն վախ ազդեց բարբարոսներին: Դրա համար էլ գոթերը սկսեցին մեկնել ձեռքերը դեպի նրանց, որոնք դեռ կանգնած էին դարպասների մոտ, ու ամրության հետ միասին հանձնվեցին՝ պայմանավորվելով, որ իրենք որևէ ներդրում չեն ներարկվի՝ դառնալով կայսեր ստրուկները ու Բեյիսարիոսի հպատակները: Ծառների իր կողմը գրավելով քրանցից՝ Իլդիգերին ու Մարտինոսը նրանց տարան յուրայինների հետ նման ու միասնական իրավունքներով, իսկ կանանց ու երեխաներից բերին էլ թույլատրեցին ապրել այստեղ՝ որպես կայագործ թողնելով հոռմեացիների փոքր մի ջուկատ: Այստեղից նրանք ուղղվեցին դեպի Անկոն և, այնտեղից հանելով մեծ քանակության հետևակայիններ, ժամանեցին Արմիսում ու հայտնեցին Բեյիսարիոսի ծրագրի մասին: Սակայն Յովիաններն ինքը չցանկացավ հետևել նրանց և նույնիսկ ավելին՝ նա իր մոտ պահեց Դամիանին՝ 400 ռազմիկներով: Այդ ժամանակ նրանք, թողնելով նրան այդ հետևակը, Բեյիսարիոսի թիկնապահների ու հետևակայինների հետ միասին հաաշտապ հեռացան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 11):

¹¹¹³ «Նրանց հետ, ովքեր եկել էին Միլանից, Բեյիսարիոսը ուղարկեց 1.000 իսպալիացիների ու թրակիացիների: Իսպալիացիներին գլխավորում էր Էննաբը, իսկ թրակիացիներին՝ Պոդոսը: Բոլորի գլխավորը հրամանատարը Մուսոնիան էր, որն իր հետ տանում էր Բեյիսարիոսի վահանակներից փոքրաթիվ մի ջուկատ: Նրանց միացավ Ֆիդելիոսը, որը պալատի պրեֆեկտն էր: Ծնունդով լինելով Միլանից՝ նա, թվում էր, շատ հարմար ուղեկից է գորթի համար, բանի որ հայտնի ազդեցություն ուներ լիզուրների մոտ: Լողալով Յովիսի նավահանգստից՝ նրանք խարխիս գցեցին Ջենովայում, որը Էրոտրեայի ծայրագույն բաղաբեր է համարվում և շատ հարմար տեղավորված է խաչմերուկին նրանց համար, ովքեր ուղղվում են գալլերի կամ իսպանացիների մոտ: Թողնելով այնտեղ մեծ նավերը՝ նրանք առաջ շարժվեցին ցամաքային ճանապարհով՝ նավերից վերցված փոքր լաստերը տանելով այլեղի վրա, որպեսզի, երբ անցնելիս լինեն Պո գետը, որևէ դժվարության չհանդիպեն: Եվ իրոք, նրանք այդպիսի էլ անցան այդ գետը: Երբ նրանք, անցնելով Պոն, մոտեցան Տիչինա բաղաբերին, այդ ժամանակ ընդառաջ դուրս եկած գոթերը մարտի մեջ մտան նրանց հետ: Գոթերը շատ էին, դա ընտիր մի ջուկատ էր, բանի որ բոլոր բարբարոսները, որոնք ապրում էին այդ երկրամասում, ամենաարժեքավոր իրենց իրերից պահել էին հենց այդ բաղաբերում, որը ուժեղ ամրություններ ուներ: Եվ դրա համար էլ գոթերը այստեղ ազդու կայագործ էին թողել: Ուժեղ մարտ տեղի ունեցավ և հաղթանակը մնաց հոռմեացիներին: Փախուստի մատնելով թշնամիներին՝ հոռմեացիները նրանցից շատերին սպանեցին և հետապնդելիս հազիվ չէին վերցրել բաղաբեր: Բարբարոսները դժվարությամբ կարողացան փակել դարպասները կրկնակուխ հետևող թշնամիներից մի պահ առաջ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 12):

¹¹¹⁴ «Այդ ժամանակ Վիտիգեսը (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.) Վակինայի հրամանատարության ներքո մեկ այլ գործ ուղարկեց Ամբսիմոս՝ հրամայելով միանալ այնտեղ գտնվող գոթերի հետ և նրանց հետ միասին շարժվել Անկոնայում գտնվող թշնամիների դեմ՝ փորձ կատարելով գրավել այդ ամրությունը: Այդ Անկոնան իրենցից ներկայացնում է մի ժայռ, որը ծոված է ուղղակիան տեսքով, որտեղից էլ ինքը ստացել է իր անունը՝ Անկոնա, անկյուն: Այն ամենից շատ նման է ուղիղ անկյան տակ թեքված արմնի և ընկած է Ամբսիմոսից մոտավորապես 80 ասպարեզ հեռու, որի համար էլ ծառայում է որպես նավահանգիստ: Ինքը ամրությունը և նրա պարիսպները տեղակայված են ժայռի ծայրին, սակայն բոլոր արտասարգային կառույցները, իսկ դրանք շատ շատ են, հին ժամանակներից շրջապատված չէին պարիսպներով: Այդ վայրում կայագործի հրամանատարը Կոնանն էր, որը, հենց որ լսեց, որ Վակինայի գլխավորած գործը մոտենում է և այն արդեն մոտիկ է, տվեց անխոհեմ որոշման մի օրինակ: Անկոնա համարելով հնարավորությունը, որ ինքը ամեն տեսակի փորձանքից կպահպանի ամրությունը և նրա բնակիչներին, որոնք այնտեղ էին գտնվում ռազմիկների հետ միասին, նա ամրությունը թողեց գրեթե առանց գոթի՝ դուրս հանելով այն բաղաբերից մոտ 5 ասպարեզ հեռու, մարտաշարք կանգնեցնելով ու կառուցելով ոչ խորը ֆալսեզ, սակայն այնպես, որ պատի լեռան ստորոտը, ինչպես հալածորսի ժամանակ: Այն ժամանակ, սակայն, երբ հոռմեացիները տեսան, որ թշնամիները բանակապես զգալիորեն գերազանցում են իրենց, այդ իսկ ժամանակ նրանք թիկունք դարձրին ու փախան դեպի ամրոց: Նրանց հետապնդելու նետով բարբարոսները շատերին, որոնք չհասցրեցին պատասպարվել պարիսպների հետևում, տեղում սպանեցին, որից հետո, պարիսպներին հենելով աստիճաններ, փորձեցին ներխուժել ամրոց, իսկ ոմանք էլ սկսեցին այրել տները, որոնք գտնվում էին ամրություններից դուրս: Մինչ այդ հոռմեացիները, որոնք առաջ էլ ապրում էին այդ ամրոցում,

ագրված ստեղծված իրավիճակից, բացել էին դարպասները, որպեսզի ընդունեն առանց որևէ կարգի փախչող ռազմիկներին, սակայն, երբ նրանք տեսան, որ բարբարոսները շատ մոտ են հետապնդում փախչողներին ու վախճելալով, որ հանկարծ նրանց հետ միասին սրանք ևս չներխուժեն ամրություն, արագորեն փակեցին դարպասները, իսկ պատերից ներքև էլ կախեցին պարաններ ու այդ միջոցով վերև բաշեղով փախչողներին, ի դեպ ասած փրկեցին նաև Կոնստանդին: Աստիճաններով բարձրանալով՝ բարբարոսները պատրաստ էին արդեն կարճատև ժամանակամիջոցում ուժով գրավել ամրոցը, եթե չգտնվեին երկու հոգի, որոնք զարմանալի հերոսություն գործեցին: Երբ թշնամիները արդեն կանգնել էին պարսպի կատարին, նրանք զարմանալի արիությանբ նրանց այնտեղից հետ չարտեցին: Նրանցից մեկը՝ Բեյխարիոսի թիկնապահին էր՝ ծագումով թուրքիացի Ուլիմուտը, իսկ մյուսը՝ Վալերիանոսի թիկնապահը՝ ծագումով մասագետ Գուբուլգուլը: Այդ երկու մարդիկ մինչ այդ պատահաբար նավելով հասել էին Անկոնա և այդ վճռական պահին, թերեզրի հետ մղելով նրանց, որոնք բարձրացել էին պարիսպների վրա, հակառակ բոլոր սպասումներին, փրկեցին ամրությունը, իսկ իրենք, կիսամեռ ու բզկտված մարմիններով, այնուհանդերձ գնացին այդտեղից» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 13):

¹¹¹⁵ «/7/ Մոտավորապես այդ ժամանակ Զոնոն ժամանեցին Միլանի եպիսկոպոս Դատիսն ու հայտնի բաղաբացիները: Նրանք խնդրում էին, որ Բեյխարիոսն իրենց թեկուզ փոքրաթիվ կայազոր ուղարկի: Նրանք ասում էին, որ իրենք իրենցով բավականին ուժեղ են, որ առանց դժվարության հասնեն գոթերից ազատագրումին ոչ միայն Միլանի, այլև ողջ Լիգուրիայի ու վերջիններին՝ կայսեր կողմն անցնելուն: Այդ բաղաբաց տեղակայված է իգուրների երկրում՝ Ռավեննայի ու Ալպերի միջև՝ կազմելով Գալլիայի սահմանը: Եվ այս, և այն կողմից թեթևոտը մարդու համար հեռավորությունն ութ օր է կազմում և բոլոր արևմտյան բաղաբացներից Զոնոնից հետ այն առաջինն է իր մեծությանը, բնակչությանը և պարենամթերք և անմիջապես էլ սկսեցին տառապել առաջին իսկ անհրաժեշտության ապրանքների պակասից, իսկ պարիսպների պահպանությունն էլ ռազմիկները չէին տանում: Մունդիային հաջողվել էր գրավել Միլանին մոտ գտնվող բաղաբացներն ու ամրությունները՝ Բերգամոնը, Կոմը, Նովարիան և մի բանի այլ բաղաբացներ, որտեղ ամենուր նա թողնում էր բավարար կայազորներ, իսկ ինքը, իր մոտ ունենալով միայն 300 հոգու, մնաց Միլանում, հենել է Էմիլիան ու Պոդոն: Այս կերպ ըստ անհրաժեշտության բաղաբացիներն իրենք էին հերթով պահակային ծառայությունը տանում պարիսպների վրա: Այսպիսին էր գործերի վիճակը Լիգուրիայիում: Վերջացավ ձմեռը ու նրա հետ էլ իր վրջը գտավ պատերազմի երրորդ տարին, որը նկարագրեց Պրոկոպիոսը... /21/ Բեյխարիոսը, երբ իմացավ, որ Ուրախսար և բարբարոսները պաշարել են Մեդիոլանոն, Մարտինոսն և Ուլիարին մեծ զորքով նրանց դեմ ուղարկեց: Հասնելով Պո գետին, որը Միլանից հեռու է մեկ օրվա հեռավորության չափով ու այնտեղ ճամբար զարկելով, նրանք դանդաղում էին առաջ ընթանալ: Նրանք այնտեղ շատ ժամանակ կորցրին՝ խորհրդակցելով, թե ինչպես անցնեն գետը: Երբ այդ մասին լսեց Մունդիան, նա նրանց մոտ ուղարկեց Պոդոն անունով ուն հռոմեացու: Աննկատ թշնամիների համար՝ սա անցավ Պո գետի ափը: Այդ պահին այնտեղ որևէ փոխադրամիջոց չգտնելով՝ նա նետեց վրայից շորերը և, լողալով ու մեծագույն վտանգի ենթարկվելով, անցավ գետը: Տարվելով հռոմեական ճամբար՝ ղեկավարության մոտ, նա ասաց...: Մարտինոսն ու Ուլիարին, վստահեցնելով սրան, որ անմիջապես կհետևեն իրեն, հետ ուղարկեցին Պոդոսին: Կրկին թշնամիների համար աննկատ՝ նա գիշերը վերադարձավ Միլան: Ռազմիկների ու մնացած բոլոր հռոմեացիների մոտ նա հույս արթնացրեց և ավելի ուժեղացրեց նրանց հավատարմությունը առ կայսեր: Այնուհանդերձ Մարտինոսի գործը, բռնված վախով, մնաց նույն տեղում և այստեղ երկար ժամանակ սկսեց վատնել դանդաղություն մեջ: Այդ ժամանակ Մարտինոսը, ցանկանալով հանել իր վրայից սեղադրանքը, գրեց Բեյխարիոսին...: Կարդալով նամակը՝ Բեյխարիոսը հիվանդանալի և հոսանքներով հրամայեց, որ Մարտինոսի հետ միասին շտապ շարժվեն Մեդիոլանոնի վրա: Հիվանդանալի ու հոսանքներով ասացին, որ առանց Նարսեսի հրամանի ոչինչ չեն անի: Այդ իսկ պատճառով Բեյխարիոսը Նարսեսին գրեց հետևյալը...: Երբ Նարսես կարդաց այդ նամակը, կարգարեց հիվանդանալի և հոսանքներով մյուս գործի հետ միասին շարժվել Մեդիոլանոնի վրա: Ավելի ուշ հիվանդանալի ուղարկվեց դեպի ծովափ, որպեսզի այնտեղից վերցնի թեթև նավակները, որ նրա օգնությամբ գործը կարողանա անցնել գետը, սակայն նրան պատահեց հիվանդությունը այդ գործի իրականացումը հետաձգեց: Այն ժամանակ, երբ Մարտինոսի գործը գետանցի մասին մտածելով ժամանակ էր կորցնում, իսկ հիվանդանալի գործը սպասում էր Նարսեսի հրամաններին, երկար ժամանակ անցավ, որի ընթացքում պաշարումը շարունակվում էր: Պաշարյալները, ծայրահեղ կերպով տանջվելով սովից ու արդեն ի վիճակի չլինելով տանել իրավիճակի ծանրությունը, սկսեցին սնվել հիմնականում շներով, մկներով ու այլ կենդանիներով, որոնք առաջ երբեք չէին օգտագործվում մարդու սնվելու համար: Բարբարոսների դեսպանները, որոնք նրանք ուղարկել էին Մունդիային, նրան առաջարկում էին հանձնել բաղաբաց այն պայմանով, որ ոչ նա, ոչ էլ նրա ռազմիկները ոչ մի անսխառնություն չեն ունենա: Նա համաձայնեց այդ պայմանին, եթե նրանք խոստանային, որ ոչ միայն իրենց, այլև բաղաբաց մնացած բնակչությանը նրանք ոչ մի վատ բան չեն անի: Հետո, սակայն, երբ պարզվեց, որ թշնամիները խոստանում էին խնայել միայն Մունդիային ու նրա ռազմիկներին և, ընդհակառակը, ուժեղ գայլույթ էին տածում իգուրների նկատմամբ, այն աստիճան, որ պարզ էր, որ նրանք ուզում են նրանց կործանել, Մունդիան, հավաքելով բոլոր ռազմիկներին, ասաց հետևյալը...: Այսպես ասաց Մունդիան, սակայն նրա ռազմիկներից և ոչ մեկը չէր ցանկանում վտանգի ենթարկվել: Նրանք հանձնվեցին և հանձնեցին բաղաբաց այն պայմաններով, որով որ առաջարկում էին թշնամիները: Նրանց Մունդիայի հետ միասին, որևէ վատ բան չանելով՝ բարբարոսները սկսեցին պահել փակի տակ, իսկ բաղաբաց թալանեցին ու հիմնականում ավերեցին՝ սպանելով գեթե կրելու ընդունակ անխտիր բոլոր տղամարդկանց, ոչ պակաս, բան 30.000 հոգի: Ինչ վերաբերում է կանանց, ապա նրանք սրանց ստրկացրին և, որպես շնորհակալություն ցույց տրված օգնության համար, նվիրեցին բուրգուհուներին: Գտնելով պրետորիանների պրեֆեկտ Ռեպարտին՝ նրանք նրան մասնատեցին և միջը տնեցին շներին: Բերնգետինոսը, որը պատահաբար գտնվում էր Միլանում, վնասներին ու հարևան ցեղերի միջով լուրյալիների հետ միասին ուղղվեց Ղալսիացի, որտեղից էլ նա մեկնեց կայսեր մոտ և պատմեց նրան ողջ այդ սարսափելի դժբախտության մասին: Դրանից հետո գոթերը, օգտվելով այլ բաղաբացների կամավոր հանձնվելուց, որոնք մինչ այդ զբաղեցված էին հռոմեական կայազորների կողմից, տիրեցին ողջ Լիգուրիային, իսկ Մարտինոսն ու Ուլիարին իրենց գործերով վերադարձան Զոնոն: Այսպես եղավ այդ ամենը: /22/ Բեյխարիոսը, դեռևս չիմանալով, թե ինչ է տեղի ունեցել Լիգուրիայում, բանի որ ձմեռն արդեն ավարտվել էր, ողջ գործով շարժվում էր դեպի Պիցանյան երկրամաս: Այդ արշավանքի ժամանակ, իմանալով Միլանին բաժին հասած ճակատագրի մասին, նա ընկավ մեծագույն տխրության մեջ: Հետագայում նա թույլ չէր տալիս Ուլիարիին նույնիսկ իր աչքին երևալ, ընդ որում ողջ տեղի ունեցածի մասին նա գրեց կայսեր: Կայսրն այս կապակցությամբ ոչ-ոքի չպատմեց: Միաժամանակ, սակայն, լսելով Բեյխարիոսի և Նարսեսի տարածաշրջանների մասին, նա անմիջապես հետ կանչեց Նարսեսին և պատերազմի գերագույն հրամանատարությունը թողեց Բեյխարիոսին: Այսպիսով՝ Նարսեսը վերադարձավ Բուրգանդիոն՝ իր հետ ունենալով փոքրաթիվ զորք: Ինչ վերաբերում է երուկներին, ապա Նարսեսի գնալուց հետո սրանք չուզեցին մնալ Իտալիայում, թեև Բեյխարիոսը և իր, և կայսեր կողմից այդ պարագայում շատ բան էր խոստանում նրանց » (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 7, 12, 21, 22):

«Նրա (Օսթգոթական թագավորության արքա Կիտիգետը - Մ.Ֆ.) եղբոր որդի Ուրիասը երկարատև սովով թուլացրեց Մեդիոլանը՝ իրենց ռազմիկների հետ միասին պաշարելով այնտեղ տեղակայված Մունդիան և Պոդոն գործակալներին ...: Գոթերը, մտնելով Մեդիոլան, ավերեցին պարիսպները և, ավարի առնելով, ոչնչացրեցին բոլոր հռոմեացիներին: Մունդիան և Պոդոն գործակալներին նրանք տարան Ռավեննա» (Արքեպիսկոպոս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹¹⁶ «/6. 12/ Որոշ ժամանակ անց Արմինուսի մոտ ժամանեց Կիտիգետը (Օսթգոթական թագավորության արքա Կիտիգետը - Մ.Ֆ.) իր գործի հետ և, նրա մոտ ճամբար զարկելով, սկսեց պաշարել: Անմիջապես էլ կառուցելով բաղաբաց պարիսպներից բարձր փայտյա աշտարակ և այն ղեկավարելով չորս անվիկների վրա՝ գոթերը սկսեցին այն առաջ մղել դեպի ամրությունների այն մասը, որն իրենց թվում էր գրավելու համար ամենահեշտը: Որպեսզի նրանք այնպիսի անհաջողության չհասնվեին, ինչպիսին մատնվեցին Զոնոն պարիսպների տակ, նրանք այդ աշտարակը առաջ էին մղում ոչ թե ցլերով, այլ հրում էին սեփական ձեռքերով՝ թաքնվելով աշտարակի պաշտպանության տակ: Վերջինիս ներսում շատ թեթև մի աստիճան կար, որով բարբարոսները պատրաստվում էին մեծ բանակությամբ արագորեն վերև բարձրանալ՝ հույս ունենալով, որ, հենց որ նրանք աշտարակը ընդհուպ կստեղծեն ամրություններին, այդ կերպ հեշտությանը կհասնեն պարսպի ծայրին ու նրա ատամնաշարին: Դա նրանց թույլ էր տալիս անել աշտարակի բարձրությունը, որը գերազանցում էր պարսպին: Եվ ահա, երբ նրանք այդ կառույցի հետ արդեն շատ մոտ էին ամրություններին, նրանք կանգ առան, բանի որ արդեն գիշեր էր, և, դնելով պահակներ, նրանք գիշերեցին՝ չսպասելով, որ ինչ-որ հակազդեցության կհանդիպեն: Նրանց դիմաց որևէ խոչընդոտ չկար, նաև նրանց ու պարսպի միջև որևէ խանդակ չկար, եթե չհաշվենք մի փոքրիկ խանդակը: Հռոմեացիները գիշերն անցկացրին մեծ վախի մեջ, թե հաջորդ օրը իրենց կործանում է սպասում: Հիվանդանալի, սակայն, չթաքնվելով ինքն իրենից մեծագույն

վտանգը, սակայն նաև չընկնելով վախի ազդեցության տակ, հղացավ հետևյալ ծրագիրը: Թողնելով մնացածին պահակության՝ ինքը խավարիացիների հետ, իր հետ վերցնելով երկատամ բորե ու նմանաժող այլ առարկաներ, դուրս եկավ ամրությունից ու հրամայեց խանրակ փորել: Նրանք ձեռք գարկեցին այդ աշխատանքին և հողը, որը նրանք դուրս էին թափում, ամեն անգամ լցնում էին խանրակի մյուս կողմը՝ պարսպի մոտ: Դա իրենց ծառայեց ամրության փոխարեն: Դա նրանք անում էին աննկատ, բանի որ թշնամիների մեծագույն մասը ընկղմված էր խորը բլի մեջ: Կարծ ժամանակում նրանք բավարար մեծության փոս փորեցին այն վայրում, որտեղ բաղաբի ամրությունները առավելագույնս խոցելի էին և որտեղ բարբարոսները պատրաստվում էին հարձակվում գործել իրենց կողմից կառուցված աշտարակի միջոցով: Գիշերվա վերջին բարբարոսները տեսան, թե ինչ է այդտեղ արվում, և նետվեցին նրանց վրա, որոնք խանրակ էին փորում, սակայն Յովհաննեսը խավարիացիների հետ հասցրեց պատասխարվել ամրությունների հետևում, այնպես, որ ամեն ինչ, ինչ վերաբերվում էր խանրակին, նրանց կողմից հիմնադրվեց արվեց: Օրը բացվելուն պես, խանրակով կատարվածի մասին, Կիտիգեսը դրանից սարսափելի տխրեց և հրամայեց պատժել պահակներից ոմանց, սակայն այնուհանդերձ հրամայեց տեղաշարժել այդ կառույցը պարիսպների ուղղությամբ՝ հնարավորինս արագ լցնելով խանրակը ցախերի կույտերով ու այդ կերպ առաջ մղելով աշտարակը: Համաձայն Կիտիգեսի հրամանի՝ նրանք գործի անցան մեծ եռանդով, չնայած թշնամիների իրենց հերթին հսկայական եռանդով հետ էին մղում նրանց պարիսպներից: Ցախերի կույտերը, սակայն, երբ աշտարակը սեղմեց դրանք ողջ ծանրությամբ, բնականաբար նստեցին և դրա համար էլ բարբարոսները ոչ մի կերպ չէին կարողանում իրենց կառույցով առաջ շարժվել, բանի որ տեղանքի շեղությունն էլ առավել ևս մեծացել էր այն հողի պատճառով, որը, ինչպես են ասացի, հռոմեացիները լցրել էին պարսպի ուղղությամբ: Կախենալով, թե գիշերին իջնելուն պես, դուրս գալով բաղաբից, հռոմեացիները հանկարծ չայրեն այդ կառույցը, նրանք սկսեցին այն կրկին հետ հրել: Յովհաննեսը, որոշելով խանրակը դրան բոլոր առկա միջոցներով, հրամայեց ռազմիկներին զինվել և, բոլորին հավաքելով նրանց դիմեց հետևյալ խոսքերով...: Նման խոսքերով Յովհաննեսը իր գործը տարավ թշնամիների դեմ՝ միայն քչերին պահպանության համար թողնելով պարիսպների վրա: Ծայրահեղորեն դժժան մարտ տեղի ունեցավ, բանի որ թշնամիները բաջաբար հետ մղեցին այդ հարձակումը: Արդյունքում միայն մեծ դժվարությամբ և ուշ երեկոյան բարբարոսները կարողացան հետ տանել աշտարակը իրենց ճամբար, թեև նրանք իրենց լավագույն ռազմիկների զգալի բանակություն կորցրին, այնպես, որ հետագայում նրանք արդեն չէին համարձակվում գրոհել պարիսպները, այլ, հրաժարվելով այդ մտքից, խաղաղ նստած էին՝ հույսով, որը թշնամիները, ներվելով սովից, իրենք կհանձնվեն: Բանն այն էր, որ տարաբնույթ ուսուցիչներին պակասը մեծ չափեր էր ընդունել, բանի որ նրանք չգիտեին, թե բավարար բանակությամբ որտեղից էր այն կարելի ձեռք բերել: Ահա այսպիսին էին այստեղ գործերը...: /6.13/ Մոտավորապես ամառային գիշերահարկության ժամանակ Բեյխարիոսը շարժվեց Կիտիգեսի դեմ: Պահպանության համար քչերին թողնելով հռոմում՝ մնացած բոլորին նա տարավ իր հետևից: Ոչ մեծ ջոկատներ ուղարկելով Թուդերի և Կյուզիումի ուղղությամբ՝ նա հրամայեց նրանց ամրացված ճամբար գարկել: Նա պատրաստվում է հետևել նրանց ու միասնական ուժերով պաշարել այնտեղ գտնվող բարբարոսներին, իսկ նրանք, իմանալով գործի մոտենալու մասին և չցանկանալով վտանգի ենթարկվել, դեսպաններ ուղարկեցին Բեյխարիոսի մոտ և խոստացան կամավոր հանձնվել ու հանձնել երկու բաղաբները՝ պայմանով, որ նրանք որևէ բռնություն չեն ենթարկվի: Նրա ժամանելու պես նրանք ճշտորեն կատարեցին խոստումը: Այնտեղից հանելով գոթերին՝ Բեյխարիոսը նրանց ուղարկեց Սիցիլիա ու Նեապոլ, իսկ Կյուզիումում և Թուդերում կայացող տեղադրեց: Ինքը գործը առաջ տարավ...: Այդ ժամանակ Բեյխարիոսին իմաց տվեցին, որ Բյուզանդական կայսրությունից մեծ զորքով ժամանել է Նարսեսը և գործով գտնվում է Պիզենումում: Այս Նարսեսը ներքինի էր և կայսերական գանձերի պահապանը: Նա սուր մտքի տեր էր և եռանդուն ավելի, բան դա բնորոշ է ներքինիներին: Նրան հետևում էին 5.000 ռազմիկներ, որոնք ուրիշների հրամանատարության տակ բաժանված էին ջոկատների: Այդ հրամանատարներից էին իլիրիական գործերի հրամանատար Հուստինոսը և մյուս Նարսեսը, որը մեր կողմն էր անցել պարսիկների տիրապետության տակ գտնվող Հայաստանից: Սա իր եղբայր Արատիոսի հետ, որը մինչ այդ մեկ ուրիշ գործի հետ էլեք էր Բեյխարիոսի մոտ, վաղուց արդեն հռոմեացի էր դարձել: Նրան հետևում էին նաև երուզների ցեղից 2.000 հոգի, որոնք ղեկավարում էին Բյուզանդ, Արուֆոսը և Թանաթոսը...: /6.16/ Բեյխարիոսն ու Նարսեսն իրենց գործերով միացան իրար Ֆիրմոն բաղաբի մոտ, որը գտնվում է Հոնիանիս օձից հայտնի՝ Ավսիմոս բաղաբից: Մեկ օր հեռավորության վրա: Հենց այստեղ էլ բոլոր գործարկամասնատարները սկսեցին խորհրդակցում էին այն հարցի շուրջը, թե նախ և առաջ թշնամիներից որի վրա արշավելն է ձեռնտու: Նրանք երկյուղ էին զգում շարժվել Արիմիոնը պաշարողների վրա, որովհետև ենթադրում էին, որ Ավսիմոսում գտնվող թշնամիները կհարձակվեն և մեծ վնաս կհասցնեն և իրենց, և տեղական հռոմեացի բնակչությանը, իսկ մյուս կողմից վախենում էին պաշարվածների համար, թե հանկարծ անհրաժեշտ պարենի սպառման հետևանքով փորձանքի կհանդիպեն: Շատերը, գայրացած լինելով Յովհաննեսի դեմ, ելույթներ էին ունենում: Նրան մեղադրում էին այն բանի համար, որ իր անմիտ խիզախության և անչափ դրամասիրության պատճառով ենթարկվեց նման վտանգի, անկարգապահություն ցուցաբերեց, որ նա պատերազմական գործերը վարում էր ոչ սահմանված ձևով, ոչ էլ այնպես, ինչպես կարգադրել էր Բեյխարիոսը: Նա չթողեց, որ Բեյխարիոսը զլուխ բերի պատերազմի գործը: Սակայն Նարսեսը, որովհետև նա Յովհաննեսին բոլորից շատ էր սիրում, վախենալով, որ Բեյխարիոսը հրամանատարների խոսքի առաջ հանկարծ տեղի կտա և Արիմիոնի հարցը երկրորդական կհամարի, ասաց այսպես: «Ի՞նչ հրամանատարներ, եթե դուք գտնում եք, որ երկու դեպքում էլ վտանգը հավասարապես նույնն է և անհաջողության դեպքում վնասը նույնն է, անհրաժեշտ է ամենաճիշտ կերպով մտածել և ստեղծված վիճակի մասին որոշում կայացնել: Այդ, եթե մենք Ավսիմոսի վրա հարձակումը հետաձգենք, ապա ոչ մի եական վնաս չենք կրելու: Ի՞նչ կարող է տեղի ունենալ այդ ընթացքում, բայց եթե մենք Արիմիոնի հարցում սխալվենք, մենք առնվազն կտուրապենք հռոմեացիների հզորությունը: Եթե Յովհաննեսը արհամարհել է թո կարգադրությունները, ով Բեյխարիոս, ապա դու կարող ես նրան պատժել, բանի որ թո ձեռքում է մեղավորին և փրկելու, և նրան թշնամու ձեռքում թողնելու հնարավորությունը, բայց եթե, որ հանկարծ դու և մեզնից, և կայսրից, և Յովհաննեսից՝ իր անգիտությունից բխող զանցանքի համար պատիժ չստանաս: Եթե այժմ գործերը գրավեն Արիմիոնը, ապա նրանք դրանով իսկ գերի կվերցնեն մի գործույնյա հռոմեացի գորավարի, նաև ողջ գործը, ու կզոհվեն նաև կայսեր հպատակ բաղաբը: Դժբախտությունը այժմով չի վերջանա, դա կարող է վճռել ողջ պատերազմի ճակատագիրը: Դու մտածող թշնամիների մասին հետևյալ կերպ: Ժիշտ է, նրանք դեռ ուղի էլ բանակապես մեզ շատ են գերազանցում, բայց նրանք փառավել են, որովհետև բազմիցս անհաջողության են անում: Այդպես, անհաջողությունը գրկել է նրանց ամեն մի հանդգնությունից: Այդ, եթե նրանք այժմ հաջողություն ձեռք բերեն, շուտով կվերականգնեն իրենց ոգին, որից հետո ներկա պատերազմում մենք բաջությամբ հավասար չենք լինի նրանց, այլ նրանք կգերազանցեն մեզ: Դժվարություններից դուրս եկողների բարոյական ոգին միշտ ավելի բարձր է լինում, բան նրանց, ովքեր երբեք փորձանքի չեն հանդիպել»: Նարսեսն այսբանն ասաց: Մի գիտնող բարբարոսների պահակությունից գաղտնի Արիմիոնից եկավ ճամբար և Բեյխարիոսին հանձնեց նրան հասցեագրված Յովհաննեսի նամակը: Նամակում հետևյալն էր գրված: «Մեր ամեն տեսակի պարենը վաղուց սպառվել է և մենք այլևս ի վիճակի չենք զսպել ժողովրդին, ոչ էլ պաշտպանվել թշնամիներից, այնպես, որ 7 օր հետո մենք մեր կամից անկախ անձնատուր կլինենք, բաղաբն էլ կհանձնենք թշնամիներին, բանից ամենևին ի վիճակի չենք հաղթահարել առկա դժվարությունները: և եթե մենք գործենք որևէ վատ բան, ապա քրոնում են, որ այս դժվարությունները մեզ համար բավական լուրջ արդարացում են»: Յովհաննեսն այդ էր գրել: Բեյխարիոսը տատանվում էր և դժվար դրության մեջ էր: Նա մի կողմից երկյուղում էր պաշարվածների համար, իսկ մյուս կողմից էլ վախենում էր, որ Ավսիմոսում գտնվող թշնամիները արշավելով, աներկյուղ կթալանեն ողջ շրջակա բնակավայրերը, բացի դրանից, հետապնդելով, կդարանակալեն ճամբար դրած գործը, իսկ եթե նրանց հաջողվի միանալ թշնամիների մյուս զորաբանակին ապա նրանք, բնական է, մեծ ավերածություններ կգործեն: Նա ի վերջո վճռեց հետևյալը: Արատիոսին 1.000 հոգով նա թողեց տեղում՝ Ավսիմոս բաղաբից 200 ասպարեզ հեռավորության վրա ծովափին ճամբար դնելու: Նա նրան հրամայեց, որ տեղի շարժվեն, ոչ էլ կռվեն թշնամիների դեմ, այլ միայն պաշտպանվեն ճամբարում, եթե թշնամիները իրենց վրա շարժվեն: Նա մեծ հույս ուներ, որ հռոմեացիների մոտիկ ճամբարած լինելը տեսնելով, թշնամիները Ավսիմոսում հանգիստ կման և վատ նպատակներով չեն հետապնդի իրեն: Այնուհետև նա կազմեց մի մեծ զորաբանակ և նավերով Արիմիոն ուղարկեց: Նրանց գլխավորում էին Դերոդիանոսը, Ուլիարիոսը և Արատիոսի եղբայր Նարսեսը: Նավատորմի ընդհանուր հրամանատարն էր Իլիդեդը, որին Բեյխարիոսը հրամայեց անմիջապես նավարկել դեպի Արիմիոն՝ զգուշանալով ափ դուրս գալուց, բանի դեռ հետևյալը հեռու էր գտնվում: Վերջինս պետք է առաջ շարժվեր ծովափից շատ չհեռանալով, իսկ մի այլ զորաբանակ, որին գլխավորում էր Մարտինոսը, հրամայեց ծովափով առաջ շարժվել, հետևելով նավերի ընթացքին: Նա այս ջոկատին կարգադրեց, որ, երբ ընդհուպ մոտենան թշնամիներին, ապա շատ ավելի խաղաղ կվառեն, բան համապատասխան է գործի բանակին, որպեսզի հակառակորդների վրա բանակապես շատ լինելու տպավորություն չունեն, իսկ ինքն էլ ծովափից հեռու գտնվող մի այլ ճանապարհով Նարսեսի և մնացած գործի հետ միասին շարժվեց Ուրբիայից բաղաբի վայրով, բաղաբ, որն անցյալում Արիմիոնն էր (**Վենթագրական թագավորության արքա Ալարիկ Ի-ը (382-410) – Մ.Գ.**) այնպես, որ ավերել, որ նրա նախկին փայլից ոչինչ չէր մնացել, բացի մի դարպասից և մի բանի շենքերի հիմքերից...: /6.17/ Բեյխարիոսը լեռների միջով առաջ էր ընթանում այդ ճանապարհով: Զանապապես թշնամուց լինելով զգալիորեն թույլ՝ նա չէր ուզում անմիջապես նրանց դեմ բաց մարտի մեջ մտնել: Նա տեսնում էր, որ բարբարոսները, իրենց վրա հասած անհաջողությունների պատճառով արդեն գրեթե մահանում են վախից: Դրա համար էլ նա կարծում էր, որ, իմանալով իրենց վրա բոլոր կողմերից գալացող գործի մասին, նրանք կմոռանան ամեն մի բաջության մասին և անմիջապես փախուստի կդիմեն: Նրա այս անսխալությունը ճիշտ դուրս եկավ և հետագայում այնպես եղավ, ինչպես որ ինքը կարծում էր: Երբ նրանք լեռներում էին, որոնք հեռու են Արիմիոնից մեկ կամ երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության չափով, նրանք ընդհարվեցին գոթերի փոքրիկ ջոկատի հետ, որը այդ ճանապարհին էր ընտրել ինչ որ իրենց պետքական բանի համար: Այդպես անակնկալ

ընկնելով թշնամու գործի հարվածի տակ՝ գործերը ոչ մի տեղ չէին կարող շրջվել ճանապարհից: Նրանց մի մասը, խոցված առջևից գնացողների կողմից, ընկավ տեղում, իսկ մյուսները, լինելով վիրավոր, փախան այդտեղ գտնվող քարերի հետևը ու թաքնվեցին: Այնտեղից տեսնելով լեռնային բոլոր կածաններում առաջ ընթացող հռոմեական զորքը՝ նրանք այն ավելի մեծաթիվ պատկերացրին, քան այն իրականում կար: Տեսնելով այնտեղ Բելիսարիոսի տարբերակները՝ նրանք հասկացան, թե ով է ղեկավարում այդ զորքը: Իջավ գիշերը և հռոմեացիներն այստեղ տեղավորվեցին գիշերելու, իսկ վիրավոր գործերը գաղտնի կերպով գնացին Վիտիգեսի ճամբարը: Ժամանելով այնտեղ մոտավորապես կեսօրին՝ նրանք ցույց տվեցին իրենց վերքերն ու պնդեցին, թե Բելիսարիոսն իր զորքով, ավելի մեծաթիվ է, քան նրանք կարող էին հաշվել, անհա-ահա կիսատվի: Գործերը սկսեցին պատրաստվել մարտի՝ շարվելով Արիմոսլից հյուսիս, նրանք կարծում էին, թե թշնամիները կծամանեն այդ կողմի ճանապարհով: Եվ ահա նրանք ողջ ժամանակ սկսեցին նայել լեռների կատարներին, իսկ երբ գիշերը վրա հասնելուն պես նրանք ցած դրեցին գեյքերն ու հանգստացան, այդ ժամանակ էլ հենց տեսան կրակների մեծ քանակությունը, որոնք վառել էր Մարտինոսի հետ եկող զորքը, քաղաքից արևելք 60 մասյարեզ հեռավորության վրա: Այդ ժամանակ նրանք մեծագույն սարսափի մեջ ընկան և նրանց մոտ կասկած հայտնվեց, թե օրը բացվելուն պես թշնամիները կշրջապատեն իրենց: Այս կերպ այդ գիշերը նրանք անցկացրին մեծագույն վախով, իսկ օրը բացվելուն պես, երբ արեգակը ծագեց, նրանք տեսան անթիվ նավերից կազմված մեծագույն մի նավատորմ, որը շարժվում էր նրանց դեմ: Վախից կորցնելով խոսելու ունակությունը՝ նրանք նետվեցին փախչելու: Նրանք սկսեցին հավաքել իրենց զույգը այն աստիճան շտապողականությամբ և այնպիսի շփոթով ու աղաղակներով, որ արդեն չէին լսում ոչ մի հրաման և ուրիշ այլ բան չկար նրանց մտքին, քան առաջինը դուրս գալ ճամբարից ու հնարավորինս շուտ հայտնվել Ռավեննայի պարիսպներից ներս: Եվ, եթե պաշարյալների մեջ դեռևս ուժ ու քաջություն մնացած լիներ արտագործ իրականացնելու համար, նրանք կկարողանային իրականացնել թշնամիների ջարդը և դրանով կավարտեին ողջ պատերազմը, սակայն դա անել նրանց հիմա խանգարում էր անել ինչպես ուժեղ վախը, որը վրա էր հասել տեղի ունեցածի պատճառով, այնպես էլ ֆիզիկական թուլությունը, որը խոցել էր շատերին ամենահանրաժեշտ ուսուցիչի պակասի հետևանքով: Եվ այսպես բարբարոսները, նման ծայրահեղ շփոթմունքի մեջ թողնելով այստեղ իրենց ունեցվածքի մի մասը, սրբնթաց կերպով փախան Ռավեննա՝ /6.18/ հռոմեացիներից Իլդիգերը և նրա մարդիկ, առաջինները ներխուժելով Արիմոսն քաղաքը պաշարող թշնամիների ճամբարը, գերի վերցրին գործերից նրանց, ովքեր հիվանդության պատճառով մնացել էին տեղում, և ձեռք բերեցին փախուստի դիմած գործերի թողած հարստությունը: Բելիսարիոսը ևս ողջ գործով կեսօրին ժամանեց այստեղ և, երբ տեսավ Յովիաննեսին և նրա մարդկանց գունատ ու կեղտոտ, ապա, ի միջի այլոց, հիշեցրեց Յովիաննեսին իր անմիտ խիզախության մասին և ասաց, որ նա չնորհավալ այդ իմի Իլդիգերին: Յովիաննեսը, սակայն, ասաց, որ չնորհավալ է Նարսեսին՝ կայսերական զանձապահին, ակնարկելով, որ ոչ այնքան Բելիսարիոսի ցանկությամբ, որքան Նարսեսի խորհրդով է, որ նրանք իրեն նեցուկ կանգնեցին: Դրանից հետո Բելիսարիոսն ու Նարսեսը մեծ կասկածանքով էին վերաբերվում միմյանց: Նարսեսի մերձավորները չէին ուզում նրան թողնել Բելիսարիոսի հետ արշավանքի դուրս գալու, համոզում էին նրան, որ կայսեր գաղտնիքներին հաղորդակից մի անդուռ միանգամայն անվայել է գործի ընդհանուր հրամանատարը չլինել և ենթարկվել այդ գորավարի: Նրանք ասում էին, որ Բելիսարիոսը երբեք կամավոր կերպով Նարսեսի հետ հավասար հիմունքներով չի ղեկավարի գործը և, եթե Նարսեսը ցանկանա ինքը գլխավորել հռոմեացիների գործը, շատ ավելի զինվորներ ու լավագույն հրամանատարները հենց իրեն կհետևեն: Նրանք ասում էին, որ Էրուկները, իր նիզակակիրներն ու վահանակիրները, որոնց գլխավորում էին Հուստինոսը և Նույն ինքը Յովիաննեսը, նաև Արատիոսի և Նարսեսի զորքը, բոլորը թվով ոչ պակաս, քան 10.000 հոգի են, այն էլ շատ քայք և լավ պատերազմող: Նրանք պնդում էին, որ Իտալիայի նվաճումը պետք է համարվի ոչ միայն Բելիսարիոսի գործը, այլ մասամբ նաև Նարսեսի, որ նա թողել է կայսեր շրջապատը ոչ թե իրեն վտանգի ենթարկելով Բելիսարիոսի փառքը ամրապնդելու համար, այլ՝ որպեսզի իր խոհեմությամբ ու արիությամբ դառնա ամենահռչակավոր մարդը: Նրանք ասում էին, որ Բելիսարիոսն առանց իրենց ոչինչ անել չէր կարող, որովհետև նրա գլխավորած զորքի մեծ մասը թողնվել է գրավված ամրոցներում և քաղաքներում, և թվարկում էին բոլորը Սիկիլիայից սկսած մինչև Պիլենոն» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 12, 13, 16-18):

«Երբ այդ ամենը հայտնի դարձավ Վիտիգեսին (Օսթրոթական թագավորության արքա Վիտիգեսին – Մ.Ֆ.) քաղաքի պաշարումից հետո, որի մոտ նա գտնվում էր խաղաղության մեջ, թողնելով հոռու՝ Կլավդիոսին և հացառատ Տոսկանիայով նա անցավ Ապենինները և, ճամբար զարկելով Ռուբիկոն գետի մոտ, սկսեց պաշարել Արմինիս: Այնտեղից բշված Բելիսարիոսի և Նարսեսի կողմից՝ նա եկավ Ռավեննա» (Մարցելոս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

Եվ ահա նա (Օսթրոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը – Մ.Ֆ.) փորձեց պաշարել Առիմինը, բայց այստեղ ևս արդյունքի չհասավ» (Րոդրիգանոս «Գործերի ծագման և գործերի մասին»):

¹¹¹⁷ «Բելիսարիոսը լսելով այդ, Պերանիոսին մեծ գործով ուղարկեց Ուրբինեումը պաշարելու, իսկ ինքն էլ գործը տարավ Ուրբինոնի վրա՝ մի ամուր քաղաքի, որն ուներ գործերի բավական մեծ կայանք՝ այն գտնվում է Արիմինոն քաղաքից լավ բալլոդի համար մեկ օրվա հեռավորության վրա: Նրա գլխավորած զորքին հետևեցին Նարսեսն, Յովիաննեսը և մնացած բոլորը: Նրանք, մոտենալով քաղաքին, բլրի ստորոտում երկու մասի բաժանված առանձին-առանձին ճամբար դրեցին: Բելիսարիոսի մարդիկ բռնեցին քաղաքի արևելյան կողմը, իսկ Նարսեսի կողմնակիցները՝ արևմտյանը: Ուրբինոն քաղաքը տեղակայված է կլոր ու շատ բարձր բլուրի վրա, սակայն բլուրը կտրուկ չէ և ոչ էլ լիովին անառիկ, այն դժվարանցանելի էր միայն ամենավերևում, հատկապես քաղաքին շատ մոտ գտնվող վայրում: Հարթ ժայռի վրա բարձրակալու միայն մի տեղ կար, այն էլ հյուսիսում: Պաշարմանը հռոմեացիները ձեռնամուխ եղան հետևյալ կերպ: Կարծելով, թե սպառնացող վտանգին դեմ հանդիման բարբարոսներին ավելի հեշտ կլինի իրենց կողմը գրավել և հակել կամավոր անձնատվության՝ Բելիսարիոսը նրանց մոտ ուղարկեց դեսպաններ էլ և, խոստանալով շատ ու բազմապիսի բարիքներ, սկսեց համոզել հանձնվել ու ենթարկվել կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս Իին – Մ.Ֆ.): Դեսպանները, մոտենալով դարպասներին, թշնամիները թույլ չտվեցին նրանց քաղաք մտնել, սկսեցին նրանց համար շատ զայթակղիչ բաներ անել, սակայն գործերը, վստահ իրենց դիրքի ամրությանը և ավելի քան ապահովված լինելով պաշարներով, ամենից քիչ էին հավկած լսելու նրանց առաջարկությունները, դրա համար էլ հռոմեացիներից հրամայեցին ինչքան հնարավոր է շուտ լքել այդ վայրը: Լսելով այդ՝ Բելիսարիոսը գործին հրամայեց հավաքել փայտեր ու ինչքան հնարավոր է հաստ ծուղեր և նրանից երկար մի կառույց կառուցել: Վերջինիս պաշտպանության տակ նրանք պատրաստվում էին ինչքան հնարավոր է մոտիկ մոտենալ դարպասներին այն ճանապարհով, որտեղով որ տեղանքը հարթ էր և օգտվել այդ ամենից՝ պարսպի վրա հարձակվելու համար: Չորքը այդպես էլ սկսեց վարվել: Նարսեսի մերձավորներից ոմանք ասացին նրան, որ Բելիսարիոսը անխիստ և անիրականաբան բաներ է անում, որ Յովիաննեսն արդեն իսկ անհաջողության է մատնվել այդ ամրությունը գրավելու իր փորձի ժամանակ, իսկ վերջինս այն ժամանակ դեռ փոքր կայազոր ուներ, և որ ինքը պետք է կայսեր համար վերանվաճի Էսիլիա երկիրը: Նարսեսը հավանություն տվեց այդ խորհրդին և, հակառակ Բելիսարիոսի թախանձագին խնդրանքին մնալ տեղում և միասին գրավել Ուրբինոն քաղաքը, գիշերով վերադրեց պաշարումը: Նրանք շտապ կարգով գործի հետ հասան Արիմինոն: Երբ օրը բացվելուն պես թշնամիները տեսան, որ թշնամիների կեղծ գնացել է, ապա Մորասը բարբարոսների հետ միասին պարիսպներից սկսեցին ծաղրել ու վիրավորել մնացածներին: Եվ ահա Բելիսարիոսը որոշեց մնացած զորքով գրոհել պարիսպները: Երբ նա նման որոշում ընդունեց, նրան օգնության եկավ զարմանալի երջանիկ պատահականությունը: Ուրբինոնում կար միայն մեկ աղբյուր, որտեղից այնտեղ ապրողները ջուր էին վերցնում: Այդ աղբյուրը ինքն իրեն սկսեց չորանալ և շուտով դադարեց ջուր մատակարարել: Արդյունքում երեք օրվա ընթացքում այս աղբյուրն այն աստիճան չորացավ, որ բարբարոսները այնտեղից ջուր էին հանում միայն կեղտի հետ խառնված, և այդպես էլ խմում էին: Դրա համար էլ նրանք որոշեցին հանձնվել հռոմեացիներին: Չիմանալով այդ՝ Բելիսարիոսը որոշեց հարձակվել ամրությունների վրա: Չինելով մնացած զորքը՝ նա տեղադրեց վերջինիս բլրի շուրջը, իսկ զորքի մի մասին էլ նա հրամայեց առաջ շարժվել իր կառուցած կառույցը օգտագործելով: Ռազմիկները, հայտնվելով վերջինիս պահպանության տակ, սկսեցին առաջ շարժվել ու առաջ հրել այն՝ անտեսանելի լինելով թշնամիների համար: Եվ ահա բարբարոսները, աչ ձեռքերը դուրս հանելով ամրությունների հետևից, սկսեցին խաղաղություն խնդրել: Հռոմեացիները, չիմանալով այն ամենը, ինչ տեղի է ունեցել աղբյուրի հետ, սկսեցին մտածել, թե նրանք վախեցել են պատերազմից ու այդ կառույցից: Եվ այս, և այլ կողմերը հաճույքով դադարեցրին ռազմական գործողությունները: Ուրբինոնի գործերը անձնատուր եղան ու Բելիսարիոսին հանձնեցին քաղաքը այն պայմանով, որ անվնաս կմնան և, դառնալով կայսեր հպատակ, հռոմեացի զինվորների հետ հավասար և նման իրավունքներ կունենան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ Նարսեսը մնաց Արիմինում, իսկ Բելիսարիոսը, գնալով հոռու՝ ձեռն էր դնել, ընդունեց Ուրբինոն... և Վուլսինեսկյան լճի կղզու հանձնվեց» (Մարցելոս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹¹⁸ «Երբ Նարսեսը լսեց այդ դեպքի մասին, շատ զարմացավ և տխրեց: Նա շարունակեց Արիմինոնում հանգիստ մնալ, իսկ Յովիաննեսին էլ հրամայեց ողջ զորքն առաջնորդել Կայսենի վրա: Իրենց հետ տանելով աստիճաններ՝ նրանք շարժվեցին դեպի այն: Երբ նրանք արդեն շատ մոտ էին ամրություններին՝ հարձակվան անցան և փորձեցին գրոհել դրանք: Բարբարոսները ուժեղ պաշտպանվում էին և հռոմեացիներն այստեղ կորցրին շատ սպանվածներ, այդ թվում նաև Էրուկների հրամանատար Թասկաթոսին: Յովիաննեսին այդ ժամանակ չհաջողվեց գրավել Կայսենի ամրոցը և նա որոշեց նոր փորձեր անել, որովհետև գտավ, որ այն անառիկ է, որից հետո Հուստինոսի ու մնացած զորքի հետ առաջ շարժվեց» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 19):

1119 «Յոգիականները, հանկարծակի հարձակում գործելով, գրավեց Ֆորոկորնելիոս կոչված հինավուրց քաղաքը: Թշնամիները նրա առաջ անընդհատ նահանջում էին և մարտի չէին բռնվում, որով նա որչ էմիլիան կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի – Մ.Յ.) համար վերանվաճեց: Ահա այսպիսին էր իրավիճակն այդտեղ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 19):

1120 «Բելիսարիոսը Ուրբինոնը ձեռնային զինքնահավասարի ժամանակ գրավելուց հետո որոշեց, որ անմիջապես Ալեքսիմոսի վրա շարժվելը ձեռնառու չէ: Ուժով գրավել այդ ամրոցը վերջինիս ամրությունների անառիկության պատճառով անհնար էր, բանգի բարբարոսները, ինչպես ես այդ մասին ասացի վերևում, տեղակայված էին այնտեղ ընտիրներից և, բացի այդ, թալանի նյութարկելով որչ երկրամասը, նրանք այնտեղից մեծ քանակի պարենամթերք էին վերցրել: Եվ ահա նա Արատիոսին հրամայեց մեծ զորքով ձեռնել Ֆիրմոնում և պահել այն, որպեսզի բարբարոսները հնարավորություն չունենան այդտեղից արշավանքներ կատարելու ու աներկյուղ ջրհաստիորեն շրջակա բնակավայրերը, իսկ ինքը զորքը տարավ Ուրբինվետոսի վրա: Այդ գործին նրան դրդում էր Պերանիոսը, որովհետև դասալիքներից լսել էր, որ տեղի գոթերի պարենը սպառվել էր և հույս ուներ, որ նրանք պարենի պակասության հետ միասին, եթե Բելիսարիոսին էլ տեսնեն որչ զորքով, հեշտությամբ տեղի կտան, ինչ էր իսկապես եղավ: Հենց որ Բելիսարիոսը ժամանեց Ուրբինվետոսի մոտ, հրամայեց ճամբար զարկել հարմար մի վայրում, իսկ ինքը, շրջելով բաղաձի շուրջը, սկսեց մտնույ, թե ինչ կերպ է հնարավոր գրավել այն: Նա որոշեց, որ բացահայտ ուժով վերջինս գրավելու որևէ միջոց չկա, սակայն նրան ամենևին էլ անհնարին չթվաց քաղաքը գաղտնի, խորամանկության միջոցով տիրելու գաղափարը: Հայրաժակայրում, որը ձգվում էր դատարկ իջվածքի ծայրից, բարձրանում էր մի միայնակ բլուր, որը վերևում հարթեցված ու հարթ էր, իսկ ներքևում՝ դիբ: Այդ լեռան շուրջը ձգվում էին, կարծես շրջապատելով վերջինիս, նրան հավասար բարձր բլուրակներ, որոնք նրան ընդհուպ կպած չէին, այլ բարի նետուն հեռավորության վրա էին գտնվում: Այդ բլուրի վրա հները բաղաձի էին կառուցել՝ չորսապատելով այն պարսպով ու կառուցելով այլ ամրություններ: Այնտեղ բարձրանալու միակ ճանապարհը լեռան կողմից էր և այդ վայրում ապրողները, եթե սկսեին պահպանել հիշատակված ճանապարհը, ոչ մի հիմք չեն ունենա վախճալու այդ կողմից հայտնվող թշնամիներից: Բացառելով այն վայրը, որտեղ բնությունը ստեղծել էր այդ բաղաձի մուտքը, ինչպես ես հենց նոր ասացի, բլուրի ու բլուրակների միջև տարածքը, որոնց մասին ես վերևում հիշատակեցի, զբաղեցնում էր ջրառատ և դժվարանցանելի մի գետ: Դրա համար էլ հին հռոմեացիները այդ վայրում կառուցել էին մի ոչ մեծ ամրություն, որում կային դարպասներ, որոնք այդ ժամանակ պահպանվում էին գոթերի կողմից: Այդպիսին էր տեղանքը Ուրբինվետոսի մոտակայքում: Բելիսարիոսը սկսեց նրա պաշարումը որչ զորքով, հույս ունենալով, որ ինչ-որ խորամանկության շնորհիվ կկարողանա քաղաք մտնել գետի կողմից, կամ էլ կստիպի թշնամիներին հանձնվել սովի շնորհիվ: Այն ժամանակ, երբ բարբարոսների մոտ դեռևս պարենամթերքի ուժեղ պակաս չէր զգացվում, ընայած դրանք քիչ էին, բան պետք էր նորմալ սնվելու համար, նրանք, հակառակ սպասումների, ամուր էին տանում կարիքը, ամենևին էլ չկշտանալով և ամեն օր օգտագործելով միայն այնքան ուտելիք, ինչքան բավարար էր սովից չմեղելու համար: Սակայն, երբ նրանց պաշարները սպառվեցին, նրանք սկսեցին սնվել կաշններով՝ ինչպես մշակված, այնպես էլ անմշակ՝ երկար ժամանակ խոնավացնելով դրանք ջրի մեջ: Բանն այն էր, որ նրանց ղեկավարում էր Ալբիան՝ գոթերի մոտ անչափ հայտնի մի մարդ, որը նրանց սնում էր օգնության մասին սին հույսերով: Ժամանակն անցնում էր և վրա հասավ ամառը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ Նարսեսը մնաց Արիմնիում, իսկ Բելիսարիոսը, գնալով Դոմոն ձմեռելու, ընդունեց... Ուրբինվետոսի և Կոլսինեսսկյան լճի կղզու հանձնվելը» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

1121 «23/ Բելիսարիոսը սկզբում ուզում էր վերցնել Ալեքսիմոս և Ֆեզուլան և հետո միայն գնալ Վիտիգեսի (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսի – Մ.Յ.) դեմ Ռավեննա՝ չունենալով իր դիմաց որևէ թշնամի, որը կկարողանար խանգարել հռոմեացիներին, ինչպես նաև թիկունքում որևէ վնաս հասցնել: Դրա համար էլ նա Կիպրիանոսին ու Դուստինիանոսին իրենց գործերով, խավիրացիների ջոկատով և 500 հոգով այն լեգիոնից, որ ղեկավարում էր Դեմետրիոսն, ուղարկեց Ֆեզուլա՝ այն բանի համար, որ, ճամբար զարկելով այդ ամրության մոտ, պաշարեն այնտեղ գտնվող բարբարոսներին, իսկ Մարտինոսին և Դովիաննեսին էլ նրանց ջոկատներով ու այլ զորքով, որը գլխավորում էր «Ֆազաս» մակամիկայով Դովիաննեսը, նա ուղարկեց Պո գետի ուղղությամբ: Նրանց նա հրամայեց հոգալ այն մասին, որ Ուրբինոս ու նրա հետ եղած զորքը չկարողանան Միլանից օգնության հասնել յուրայիններին, իսկ եթե ի վիճակի է չլինեն կասեցնել հակառակորդի առաջխաղացումը, ապա աննկատ շարժվեն վերջինիս հետևից թիկունքից ու հետապնդեն նրան: Նրանք, գալիս Վիտիգեսի Դորթանոս քաղաքը, որը տեղակայված էր գետի մոտ և ամրացված չէր, այնտեղ ճամբար զարկեցին և սկսեցին սպասել, թե ինչ կձեռնարկեն թշնամիները, իսկ ինքը՝ Բելիսարիոսը, 11.000 մարտիկներով շարժվեց Ալեքսիմոս: Այդ Ալեքսիմոսը Պիզինանի երկրամասի առաջին քաղաքն էր և հռոմեացիներն այն համարում են վերջինիս մարաքաղաքը: Հոմիլիան ծոցի ափից այն հեռու է մոտավորապես 84 ասպարեգ, իսկ Ռավեննայից՝ երեք օրվա ճանապարհ ու 80 ասպարեգ: Այն տեղակայված է բարձր բլրի վրա: Ոչ մի տեղից հարթավայրի կողմից դեպի այն մուտք չկա և թշնամիների համար այն բացարձակապես անառիկ է: Այստեղ որպես կայազոր Վիտիգեսը տեղակայեց հռոմեական զորքի ծաղիկը՝ հույսը դնելով այն բանի վրա, որ հռոմեացիները, չկարողանալով գրավել այդ քաղաքը, երբեք չեն համարձակվի շարժվել Ռավեննայի վրա: Երբ հռոմեական զորքը ժամանեց Ալեքսիմոս, Բելիսարիոսը հրամայեց իր ռազմիկներին ճամբար զարկել բլրի ամենածայրին՝ քաղաքի շուրջը: Նրանք, բաժանվելով առանձին ջոկատների ըստ այդ վայրի առանձին տեղերի, սկսեցին իրենց վրանները դնել: Տեսնելով, որ վերջիններս բաժանված են իրարից մեծ տարածությամբ և համարելով, որ, բանի որ հարթավայրը մեծ է, այդ պատճառով էլ նրանք չեն կարող հեշտ ու արագ իրար օգնության ձեռք մեկնել, գոթերը ուշ երեկոյան անակնկալ կերպով քաղաքի արևելյան կողմից, որտեղ այդ ժամանակ պատահաբար գտնվում էր Բելիսարիոսն ու իր վահանակիրների ու նիզակակիրների հետ ճամբար էր կառուցում, հարձակում գործեցին թշնամիներին վրա: Նրանք, սակայն, ճանկնելով գեղեցիկը, որոնք այդ պահին հայտնվեցին իրենց ձեռքի տակ, հետ մղեցին հարձակվողներին և իրենց խիզախության շնորհիվ ստիպեցին նրանց նահանջել ու փախուստի դիմել: Հետապնդելով փախչողներին՝ նրանք հայտնվեցին բլրի միջնամասում: Այստեղ բարբարոսները հետ դարձան հետապնդողների դեմ և, հույս դնելով ամուր դիրքի վրա, սկսեցին դիմարդել նրանց ու շատերին սպանեցին, բանի որ հարվածում էին վերևից, մինչև որ գիշերը լընդիատեց մարտը: Այսպես բաժանվելով, նրանք ու տեսնելով, որ հռոմեացիներն արդեն հասել են բլրի կեսերին, նրանք դրանք բլրի ամենակատարից թողեցին նրանց վրա: Ինչ-որ երջանակի պատահականության շնորհիվ, սակայն, դրանք գլորվեցին մինչև հարթավայր՝ չվնասելով որևէ մարդու: Անհաջողություն կրելով այդ փորձում՝ բարբարոսներն այդ ժամանակ փախան ամրություններից ներս և հետո փորձեցին անել հետևյալը: Այն փոսերն ու խանդակները, որոնք շատ մոտ էին ամրություններին, նրանք զբաղեցրին ամենալավագույն ռազմիկներով՝ դնելով նրանց դարանում: Թշնամիներին կարող էր թվալ, թե խոտի հետևից քչերն են եկել, սակայն, երբ մարտը սկսվեց, այդ ժամանակ էլ հենց դարանում նստածները դուրս թռան այդտեղից և, մեծապես գերազանցելով հակառակորդին բանակապես, շատերին սպանեցին, իսկ մնացածներին էլ փախուստի մատնեցին: Հռոմեացիներից նրանք, որոնք տեղակայված էին ճամբարներում, նկատեցին թշնամիներին, որոնք դուրս էին գալիս դարաններից և, չնայած ուժեղ աղաղակով իրենց ընկերներին տեղյակ պահեցին, սակայն, ոչինչ չկարողացան անել, բանի որ մարտողները, բաժանված լինելով բլրի մեծ տարածությամբ, չէին լսում աղաղակները, դե իսկ մյուս կողմից էլ թշնամիները և ուժեղ աղմուկ էին բարձրացնում գեղեցիկը: Երբ Բելիսարիոսը մտածումների մեջ էր առ այն, թե ինչ պետք է անի ինքը այդ վիճակում, նրա մոտ եկավ Պրոկոպիոսը, որը գրել է այս պատմությունը, և ասաց...: Բելիսարիոսը ուրախացավ լսածից և, հավաքելով զորքը, ասաց...: Ռազմիկները, տեսնելով թշնամիներին, որոնք դուրս էին եկել խոտի համար, վազքով նետվեցին նրանց վրա և նրանցից ոմանց առաջին իսկ ընդհարման ժամանակ սպանեցին...: Այդ ժամանակ բարբարոսները սկսեցին շարժվել դարանից և Բելիսարիոսը, տեսնելով ճամբարից, թե ինչ է կատարվում, հրամայեց հետևակալիկներին, որոնք նշանակված էին դրա համար, հնարավորության շուտ շեփորահարել: Հռոմեացիները, լսելով այդ նշանը, անմիջապես սկսեցին նահանջել...: Գոթերը չհամարձակվեցին հետապնդել նրանց և առանց որևէ արդյունքի հետ դարձան: /24/ Որոշ ժամանակ անց, երբ պարենամթերքի պակասը նրանց մոտ շատ ուժեղ դարձավ, բարբարոսները սկսեցին մտածել, թե ինչպես իրենց վիճակի մասին տեղեկացնեն Վիտիգեսին: Բանի որ նրանցից ոչ մեկը չէր համարձակվում հանձն առնել այդ գործը,

Նրանք մտածել իսկ չէին կարող, թե իրենց հնարավոր կլինի հռոմեացիների համար աննկատ անցնել պաշարողների միջով, մտածեցին հետևյալը: Սպասելով անլուսին գիշերվա և հրամայելով մարդկանց, որոնք նրանք նախատեսել էին ուղարկել Վիտիգեսի մոտ, լիովին պատրաստ լինել և նրանց ձեռքը տալով նամակները, երբ արդեն ուշ գիշեր էր, նրանք բոլոր ամրությունների վրա ուժեղ աղաղակ բարձրացրին: Կարելի էր կարծել, թե ինչ-որ բան նրանց ուժեղ գրգռման է հասցրել, թե նրանց վրա հարձակվում են թշնամիներ և, որ, հակառակ բոլոր սպասումների, քաղաքը գրավվել է: Հնարավորություն չունենալով հասկանալ, թե ինչու՞ն են բանը, հռոմեացիներ, համաձայն Բեյխարիոսի հրամանի, հանգիստ մտնում էին ճամբարներում՝ կարծելով, թե քաղաքի կողմից ինչ-որ նենգարարված հարձակում կլինի կամ, որ Ռավեննայից ժամանած զորքը, որը եկել է բարբարոսներին օգնելու, գալիս է իրենց վրա: Վախենալով սրանից՝ նրանք կարծում էին, որ իրենց համար ավելի լավ կլինի մնալ անվտանգության մեջ ու հանգիստ լինել իրենց ամրացված ճամբարում, քան թե անլուսին գիշերը բացահայտ վտանգի ենթարկվել: Այս կերպ բարբարոսներին հաջողվեց թշնամիների համար աննկատ Ռավեննա ուղարկել իրենց մարդկանց: Նրանք, այս կերպ անցնելով, այնպես, որ ոչ մի թշնամու աչքին չերևացին, երրորդ օրը ներկայացան Վիտիգեսին ու ցույց տվեցին նրան նամակը...: Երբ Վիտիգեսը կարդաց իրենց անցեագրված նամակը՝ դեսպանների հետ ուղարկեց՝ խոստանալով գոթերի ողջ զորքով նրանց օգնության հասնել Ավբսիմոսում, սակայն հետո, շատ անգամ քննարկելով իրավիճակը, նա մնաց տեղում: Նա վախենում էր, որ հանկարծ Հովհաննեսի հետ գտնվող զորքը, գործելով իր թիկունքում, չստիպի իրեն մարտ վարել երկու ճակատով: Բացի այդ, կարծելով, թե Բեյխարիոսի հետ մեծ զորք է գտնվում, կազմված ռազմունակ և ուժեղ տղամարդկանցից, նա անստելի վախի մեջ էր ընկել: Ամենից շատ նրան անհանգստացնում էր սովը, քանի որ նա չգիտեր, թե որտեղից կկարողանա պարենամթերք ձեռք բերել զորքի համար, քանզի հռոմեացիները, գերիջնելով ծովում և Ամիոնում ունենալով կայազոր, անտեղ էին կուտակել բոլոր պետական պաշարները Սիցիլիայից ու Կալաբրիայից և պետք եղած ժամանակ կարող էին ցանկացած ժամանակ ստանալ դրանք այնտեղից, իսկ գոթերի համար Պիցիլյան երկրամասում պատերազմ մղելու դեպքում, ինչպես իրենք էին տեսնում, ոչ մի տեղից հնարավոր չէր լինի ստանալ պարենամթերքի որևէ պաշար: Դրա համար էլ նա գտնվում էր անելանելի իրավիճակում: Վիտիգեսի մոտ Նոր ուղարկվածները վերադարձան Ավբսիմոս և, թշնամիների կողմից չնկատված, նրանի թափանցեցին քաղաք՝ բերելով Վիտիգեսի խոստանումները ու այդ դատարի հույսերով ամրապնդելով գոթերի հույսերը: Իմանալով այդ մասին դասալիքներից՝ Բեյխարիոսը հրամայեց ավելի ուշադիր տանել պահակային ծառայությունը, որպեսզի լուրջ կրկին տեղի չունենա: Ահա այսպես էին գնում գործերը այնտեղ...: /26/ Գոթերը, որոնք գտնվում էին Ավբսիմոսում, ոչինչ չիմանալով ֆրանկների արշավանքի մասին և հոգնելով սպասել Ռավեննայից այդքան դանդաղ եկող օգնությանը, որոշեցին երկրորդ անգամ այդ մասին ցուցում տալ Վիտիգեսին, սակայն կրկին խաբել պահանջներին նրանք չէին կարող և տխրեցին: Դրանից հետո, տեսնելով հռոմեացի ռազմիկներից մեկին՝ բեսական ծագում ունեցող թրակիացի Բուրկենափոսին, որը նախկինում գտնվում էր Նարսես հայի գլխավորած զորքի կազմում, երբ սա միայնակ պահակություն էր տանում և հետևում էր, որ քաղաքից ոչ մեկը դուրս չգա խոտի հետևից, մոտենալով նրա հետ խոսակցություն սկսեցին և, խոստանալով, որ նրան ոչ մի վատ բան չեն անի, առաջարկեցին հանդիպել իրենց հետ և խոստացան մեծ գումար...: Դրա համար էլ Բեյխարիոսը հանձնեց Բուրկենափոսին իր ընկերներին, որ նրանք նրա հետ վարվեն այնպես, ինչպես ցանկանում են, և նրանք կարծ ժամանակ անց նրան թշնամու աչքի առաջ կենդանի այրեցին: Այս կերպ վայելեց Բուրկենափոսը իր սերը փողի հանդեպ: /27/ Տեսնելով, որ, հակառակ գրկանքների բարբարոսները ամուր են մտնում, Բեյխարիոսը հարկված հասցրեց նրանց ջրային ապահովման կողմից՝ կարծելով, որ այդ կերպ նա ամենահեշտը կհնազանդեցնի թշնամիներին: Ավբսիմոսի իրադրության կողմում, շատ դիպ մի վայրում, որը ամրություններից հեռու էր քարի նետման հեռավորության վրա, կար մի աղբյուր: Այն բարակ շիթով լցվում էր հնուց այստեղ տեղակայված անոթի մեջ, որը, լցվելով այդ փոքր աղբյուրից, Ավբսիմոսում գտնվող հնարավորություն էր տալիս առանց դժվարության ջուր վերցնել: Բեյխարիոսը միտք հղացավ, որ, եթե այն չհավաքվի այդ անոթում, ապա բարբարոսները Նիզակների ու Նետերի հարվածների տակ ոչ մի կերպ չեն կարողանա երկար ժամանակ ջուր կուտակել անտեղ առանց այդ փոքր աղբյուրի: Ցանկանալով ոչնչացնել այդ անոթը՝ նա մտածեց հետևյալը: Չինելով զորքը և այն կարծես մարտի համար չդրժանած, տեղադրելով բոլոր պարիսպների դիմաց՝ նա թշնամիներին առիթ տվեց մտածելու, թե ինքը պատրաստվում է անմիջապես էլ բոլոր կողմերից ձեռնարկել ամրությունների գրոհը: Դրա համար էլ, վախեցած հարձակումից, գոթերը անշարժ կանգնած էին պարիսպների ատամնաշարերի մոտ, որպեսզի այդտեղից հետ մղեն հակառակորդին: Նույն այդ ժամանակ Բեյխարիոսը, ընտրելով կացիներով և քարեր ջարդելու համար նախատեսված այլ գործիքներով զինված 5 խավիթացիների, որոնք փորձառու էին քարե կառույցներ կառուցելու գործում, ու պաշտպանելով նրանց վահանների մեծ քանակությամբ, տարավ անոթների մոտ և հրամայեց ըստ հնարավորինս արագ փչացնել ու քանդել վերջինիս պատերը: Բարբարոսները այդ ժամանակ դեռ մտածում էին, որ այդ մարդիկ գալիս են իրենց պարիսպների դեմ և հանգիստ էին մտնում, ըստ այն բանի, որ, երբ նրանք ավելի մոտենան, հեշտությամբ խոցեն: Ամենից քիչ նրանց մտքին կարող էր գալ, թե ինչ էր մտածել Բեյխարիոսը, սակայն երբ նրանք տեսան, որ խավիթացիները մոտան անոթի մեջ՝ նրանք սկսեցին նրանց վրա նետել քարեր ու Նիզակներ: Այստեղ արդեն բոլոր հռոմեացիները սկսեցին վազգնել նահանջել՝ միայն 5 խավիթացիները, հայտնվելով անվտանգության մեջ, գործի անցան: Դեռևս հին բնակիչները այստեղ սովերի համար ջրի վրա կանար էին կառուցել և, հայտնվելով նրա տակ, խավիթացիները կարող էին բացարձակապես ուշադրություն չդարձնել թշնամիների վրա, չնայած, որ սրանք այստեղ էին ուղղում Նետերի ու Նիզակների ամպեր: Դրա ժամանակ գոթերը, այլևս ի վիճակի չլինելով մնալ պարիսպների հետևում, մի կողմից բացեցին փոքր դարպասները և մեծ ոգևորությամբ ու աղմուկով նետվեցին խավիթացիների վրա: Իրենց հերթին նաև հռոմեացիները, ոգևորվելով Բեյխարիոսի կողմից, մեծագույն համառությամբ սկսեցին դիմադրել նրանց: Երկար ժամանակի ընթացքում ուժեղ մարտ բռնկվեց, Նետում էին մեկ սրանք, մեկ նրանք և երկու կողմից էլ շատ սպանվածներ կային: Հռոմեացիներից ավելի շատերը ընկան, քանի որ, շնորհիվ այն բանի, որ բարբարոսները պաշտպանվում էին ավելի բարձր վայրից, քչերը հնարավորություն ունեին հաղթահարել շատերին և հարձակվելիս առաջինները ակնհայտ առավելություն ունեին: Դրա համար էլ նրանք սպանեցին ավելի մեծ քանակությամբ, քան իրենք կորցրին: Հռոմեացիները, սակայն, ոչ մի դեպքում չէին ուզում նահանջել: Նրանք անաչում էին, քանի որ ներկա էր ինքը՝ Բեյխարիոսը, և ուժեղ ծայրով ոգևորում էր իրենց: Այդ ժամանակ թշնամիների կողմից մի Նետ ուժեղ սուլոցով տուրաց դեպի Բեյխարիոսի փորը՝ թողնված կամ պատահաբար, կամ էլ որոշակի նպատակով: Այդ Նետը Բեյխարիոսը ընդհանրապես չէր տեսնել և չէր կարող պաշտպանվել, ոչ էլ մի կողմ թաքնվել նրանից, սակայն Ունիգաստ անունով նրա թիկնապահը, որը կանգնած էր նրա մոտ, նկատեց այն, երբ վերջինս արդեն մոտ էր Բեյխարիոսի փորին և, դեմ անելով աջ ձեռքը, փոկեց գորավարին անխուսափելի կործանումից, իսկ ինքը, խոցված Նետից և տառապելով անտանելի ցավից, անմիջապես հեռացավ մարտից: Հետագայում նա չէր կարողանում օգտվել այդ ձեռքից, քանի որ նրա սկանները կտվել էին: Ծակալանալուտը, որ սկսվեց առավոտյան, երկարեց մինչև կեսօր: Նարսեսը և Արատիոսի ենթակա զինվորներից յոթ հայ դժվարանցանքի զառիթափ վայրում, կարծես հարթավայրում լինել, հոյակապ սխրագործություններ կատարեցին, իրենց դիմադրող թշնամիներին կոտորեցին և հետ մղելով փախուստի մատնեցին: Մնացած հռոմեացիները, տեսնելով, որ թշնամիները տեղի են տալիս, սկսեցին հալածել և ահա բարբարոսները, գլխովին փախուստի դիմելով, Նորից պարսպի հետևին անցան: Հռոմեացիները կարծում էին, թե անոթն արդեն փչացվել է և խավիթացիների գործն ապարտվել է, սակայն իրականում սրանց չէր հաջողվել այնտեղից հանել Նույնիսի քարի փոքրիկ մի կտոր: Հին շինարարները իրենց գործի մեջ ներդրել էին սեփական արհեստի ու վարպետության ողջ պաշարը և այդ կառույցը այնպիսին էին կառուցել, որ նա չէր նահանջում ոչ ժամանակի, ոչ մարդկանց չարամիտ ծրագրերի առջև: Երբ խավիթացիները տեսան, որ հռոմեացիները տիրապետեցին իրավիճակին, նրանք դուրս եկան անոթից և վերադարձան իրենց ճամբար: Դրա համար էլ Բեյխարիոսը հրամայեց իր ռազմիկներին ջրի մեջ նետել կենդանիներին դիմադրել և բույսեր, որոնք աճում են ի հաստատ կործանում մարդկանց, հները այն կոչում էին մամուռ, իսկ հիմա այն ընդունված է անվանել աքեստ, այսինքն անբանդելի, և դրանով իսկ այն շարքից հանել: Նրանք ճշտորեն կատարեցին նրա հրամանները և բարբարոսները սկսեցին օգտվել ջրիորդից, որը գտնվում էր ամրության ներսում՝ շատ աղբատ խոնավությամբ, որը նրանց խմելու ջուր այդ ժամանակ տալիս էր ավելի քիչ, քան անհրաժեշտ էր նրանց պահանջների համար: Հետագայում Բեյխարիոսը փորձ չէր կատարում գրավել այդ վայրը ոչ բացահայտ ուժով, ոչ էլ մտածում էր որևէ խորամանկության կապված ջրի կամ այլ բանի հետ, այլ հույս ուներ հաղթահարել նրանց միայն սովի միջոցով: Դրա համար էլ նա ուժեղացրեց հսկողությունը պահակության նկատմամբ, իսկ գոթերը, դեռևս երազներով Ռավեննայից եկող զորքի մասին, շարունակում էին հանգիստ մնալ, չնայած պարենամթերքի ծայրահեղ կարիքին...: Ոչ մեկ անգամ Ավբսիմոսում գտնվող բարբարոսներին ցույց տալով նրանց առաջնորդներին, նա պնդում էր, որ նրանք դադարեն համձնվել խելագարությանը և, մի կողմ թողնել Ռավեննայից եկող օգնության անհրաժեշտալի երազանքները, քանզի դրանից իրենց ցանկացած դեպքում որևէ օգուտ չէր լինի, այլ, ավելի շատ միայն տանջվելով, նրանք ի վերջո ստիպված կլինեին լիսել այն մարդկանց ճակատագիրը, որոնք Ֆեդայայում էին: Ոչ մեկ անգամ թնադրելով իրավիճակը՝ քանի որ դիմանալ սովին նրանք արդեն ի վիճակի չէին, նրանք ընդունեցին նրա առաջարկը և համաձայնեցին հանձնել քաղաքը պայմանով, որ, մնալով անձնապես անձեռնախնդելի, նրանք կարողանան իրենց զույգով գնալ Ռավեննա: Բեյխարիոսը, սակայն, ստեղծված պայմաններում տառապնում էր համաձայնել նման բանի: Նա իր համար վնասակար էր համարում, որ այդ քանակի խիզախությամբ աչքի ընկնող ռազմիկներ Նորից միանան նրանց հետ, որոնք գտնվում են Ռավեննայում, սակայն նա ամենից քիչ ցանկանում էր բաց թողնել հարմար պահը, որպեսզի գնա Ռավեննա Վիտիգեսի վրա վերջինիս համար նման կասկածելի և հռոմեացիների համար նման հարմար պահի: Նրանք անհանգստացնում էին նաև ֆրանկները: Թվում էր շատ հավանական, որ նրանք շուտով գոթերին օգնության կգան: Անչափ հոգալով այն մասին, որ կանխի նրանց հայտնվելը, նա այնուհանդերձ չէր կարող թողնել Ավբսիմոսի պաշարումը՝ չգրավելով այն: Իր ռազմիկները ևս թույլ չէին տա նրան, որ բարբարոսները

պահպանելն իրենց գումարները: Ցույց տալով սեփական բազում վերքերը, որոնք նրանք ստացել էին նրանցից և թվարկելով իրենց թափած ջանքերը ու դժվարությունները, որոնք բաժին էին հասել նրանց այդ պաշարման ժամանակ, նրանք համառորեն հայտարարում էին, որ հաղթվածների գույքը հանդիսանում է իրենց ավարն ու պարզևր հաղթանակի համար: Ի վերջո, հռոմեացիները, առաջ մղվելով իրավիճակի բարդությունից և գոթերը, գտնվելով սովի ճիրաններում, պայմանավորվեցին իրար հետ այն պայմաններով, որ հռոմեացիները իրար մեջ բաժանեն ձեռք բերած գումարի կեսը, իսկ երկրորդ կեսը գոթերը պահեն իրենց մոտ ու դառնան կայսեր հպատակները: Այս կերպ և սրանք, և նրանք փոխանակվեցին հավատարմության ամուր երաշխիքներով առ այն, որ հռոմեացիների հրամանատարները ամուր կպահեն պայմանավորվածությունը, իսկ գոթերը չեն թաքցնի գումարները: Եվ ահա այս կերպ նրանք կիսեցին բոլոր գումարները, հռոմեացիները զբաղեցրին Ավբսիմուսը, իսկ բարբարոսները միացան կայսեր զորքին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 23-27):

«Յոթ ամսվա պաշարումից հետո Բելիսարիոսը մտավ Ավբսիմոս» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹²² «23/ Բելիսարիոսը սկզբում ուզում էր վերցնել Ավբսիմոսը և Ֆեզուլան և հետո միայն գնալ Վիտիգեսի (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսի - Մ.Ֆ.) դեմ Ռավեննա՝ չունենալով իր դիմաց որևէ թշնամի, որը կկարողանար խանգարել հռոմեացիներին, ինչպես նաև թիկունքում որևէ վնաս հասցնել: Դրա համար էլ նա Կիպրիանոսին ու Յուստինոսին ուղարկեց Ֆեզուլա իրենց զորքերով, խաավորացիների ջոկատով և 500 հոգով այն լեգիոնից, որ ղեկավարում էր Դեմետրիոսը այն բանի համար, որ, ճամբար զարկելով այդ ամրության մոտ, պաշարեն այնտեղ գտնվող բարբարոսներին... /24/ Կիպրիանոսը և Յուստինոսը, իրենց զորքերով պաշարելով Ֆեզուլան, ոչ մի կողմից չէին կարողանում ոչ գրոհել ամրությունները, ոչ էլ ընդհուպ մոտենալ բաղաթին: Այդ ամրոցը բացարձակապես անառիկ էր: Բարբարոսները հաճախ հարձակվում էին նրանց վրա՝ գերադասելով մարտնչել զենքը ձեռքին, բան թե հանգչել պարենամթերքի պակասից: Սկզբում մարտերը մղվում էին հավասար հաջողությամբ, սակայն հետո հռոմեացիներն արդեն սկսեցին առավելության հասնել ու փակեցին բարբարոսներին պարիսպների մեջ: Նրանք ուշադիր հսկում էին, որ գոթերի ոչ մեկն այնտեղից դուրս չգա: Բարբարոսները, տառապելով պարենամթերքի պակասից և չիմանալով ինչ անել, իրենց հերթին թշնամիների համար աննկատ մարդ ուղարկեցին Վիտիգեսի մոտ՝ խնդրելով ըստ հնարավորին շուտ օգնել իրենց ու ասելով, որ նրանք արդեն չեն կարող դիմանալ լույսիսկ կարծ ժամանակով: /27/ Նրանք, որոնք պաշարված էին Ֆեզուլայում, արդեն ծայրահեղ տանջվում էին սովից և, չկարողանալով տանել այդ աղետը ու կտրելով հույսը Ռավեննայից, որդեցին հանձնվել թշնամիներին: Նրանք բանակցությունների մեջ մտան Կիպրիանոսի և Յուստինոսի հետ և, ստանալով անձնական անձեռնմխելիության մասին երաշխիքներ, կամավոր հանձնվեցին նրան ու հանձնեցին ամրությունը: Թողնելով Ֆեզուլայում բավարար կայազոր ու տանելով գեղիներին հռոմեական զորքի հետ միասին՝ Կիպրիանոսը ուղղվեց դեպի Ավբսիմոս» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 23-24, 27):

«Յոթ ամսվա պաշարումից հետո Բելիսարիոսը մտավ... Ֆիզուլա» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹²³ «23/ Բելիսարիոսը սկզբում ուզում էր վերցնել Ավբսիմոսը և Ֆեզուլան և հետո միայն գնալ Վիտիգեսի (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսի - Մ.Ֆ.) դեմ Ռավեննա՝ չունենալով իր դիմաց որևէ թշնամի, որը կկարողանար խանգարել հռոմեացիներին, ինչպես նաև թիկունքում որևէ վնաս հասցնել: Դրա համար էլ նա... Մարտինոսին և Յովհաննեսին նրանց ջոկատներով ու այլ զորքով, որը գլխավորում էր «Ֆազաս» մականվանյալ Յովհաննեսը, ուղարկեց Դո գետի ուղղությամբ: Նրանց նա հրամայեց հոգալ այն մասին, որ Ուրախասն ու Նրա հետ եղած զորքը չկարողանան Միլանից օգնության հասնել յուրաքանչյուրին, իսկ եթե նրանք ի փիճակի չլինեն կատեցնել հակառակորդի առաջխաղացումը, ապա աննկատ շարժվեն վերջինիս հետևից թիկունքից ու հետապնդեն նրան: Սրանք, գալիքով Դոթիանոս բաղաթը, որը տեղակայված էր գետի մոտ և ամրացված թե, այնտեղ ճամբար զարկեցին և սկսեցին սպասել, թե ինչ կձեռնարկեն թշնամիները... /24/ Վիտիգեսն այդ ժամանակ հրամայեց Ուրախասին իր զորքով, որը գտնվում էր Լիգուրիայում, գնալ Տիչինայի երկրամաս: Նույն կերպ էլ նա հաստատ խոստացավ, որ նաև ինքը զորքով օգնության կգա պաշարյալներին: Ուրախասը այդպես էլ վարվեց և, իր զորքով տեղաշարժվելով, գնաց Տիչինա: Անցնելով Դո գետը՝ նրանք մոտեցան հռոմեական ճամբարին: Իրենց հերթին ճամբար զարկելով՝ նրանք տեղաբաշխվեցին թշնամիների դեմ՝ հեռու մնալով սրանցից մոտավորապես 60 ասպարեզ: Ոչ մեկը, ոչ մյուսը չէին սկսում բաց մարտը: Հռոմեացիներին բավարար էր թվում, թե իրենք խանգարեն թշնամիներին պատերազմով գնալ պաշարումով զբաղվածների վրա, իսկ բարբարոսները վախճնում էին այդտեղ մարտի մեջ մտնել թշնամիների հետ, կարծելով, թե իրենք կպարտվեն ու դա կկործանի գոթերի ողջ գործը: Այդ դեպքում նրանք չեն կարողանա միավորել իրենց ուժերը Վիտիգեսի զորքի հետ ու նրան հետ միասին օգնության գնալ պաշարյալներին: Ահա այս պատճառով և այս, և այն կողմը հանգիստ նստել էին տեղում: /25/ Այդ ժամանակ ֆրանկները, լսելով, որ պատերազմի ժամանակ գոթերն ու հռոմեացիները իրար մեծ կորուստներ էին պատճառել ու դրա համար էլ կարծելով, թե իրենք շատ հեշտությամբ կկարողանան իրենց ենթարկել Իտալիայի մեծ մասը, խայտառակություն էին համարում, որ այդքան երկար ժամանակ իրենց այդքան մոտիկ գտնվող երկրի համար պատերազմ է գնում, իսկ իրենք մնում են հանգիստ՝ չխանգարելով ոչ այս, ոչ այն կողմին: Եվ ահա, անմիջապես մոռանալով երրորդների ու պայմանավորվածությունների մասին, որոնք ոչ վաղ անցյալում նրանք կկրել էին հռոմեացիների հետ, այս ցեղը հավատարմության տեսակետից բոլորից ամենաստախոսն է, արագորեն հավաքելով 100.000 կազմով զորք, Թեոդոբեթոսի (Ֆրանկական թագավորության արքա Թեոդոբեթոս I - Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ նրանք շարժվեցին դեպի Իտալիա՝ ունենալով հեծյալներ միայն իրենց արքայի մոտ, այն էլ փոքր քանակությամբ, ընդ որում այդ հեծյալները միայն մեկ Նիզակ ունեին: Ինչ վերաբերում է մնացածին, ապա սրանք բոլորը հետևակ էին, չունեին ոչ նետեր ու ոչ էլ Նիզակներ, այլ յուրաքանչյուրը կրում էր թուր, վահան և մեկ վարդ: Վերջինիս երկայնք ամուր էր, սայրը երկու կողմից ծայրահեղ սուր էր, իսկ փայտյա կոթը՝ շատ կարծ: Առաջին իսկ հարձակման ժամանակ, ըստ տրված ազդանշանի, նրանք սովորաբար թշնամիների վրա նետում էին այդ վարդերը, փչում սրանց վահանները և սպանում նրանց: Այս կերպ ֆրանկները, անցյալից վրդեր, որը գալլերի ու միլանցիների միջև սահման է հանդիսանում, հայտնվեցին Լիգուրիայում: Մինչ այդ գոթերը զայրացած էին նրանց վրա անշնորհակալության համար: Իրոք, չնայած, այն բանին, որ գոթերը ոչ մեկ անգամ էին խոստացել նրանց այսուհետ տալ մեծ այդ երկիրը և շատ գումար՝ դաշինքի համար, նրանք, ստանալով այդ ամենը, չէին ուզում կատարել խոստացածը: Այժմ, սակայն, երբ գոթերը լսեցին, որ Թեոդոբեթոսը հայտնվել է մեծ զորքով, նրանք ուրախացան և ոգի առան մեծագույն հույսերով՝ մտածելով, որ հետագայում իրենք առանց մարտի կհաղթահարեն թշնամիներին: Մինչ գերմանացիները Լիգուրիայում էին, նրանք գոթերին ոչ մի անախորժություն չէին պատճառում, որպեսզի Պոն անցնելիս սրանց կողմից ոչ մի դժվարություն չհարուցվի: Երբ նրանք ժամանեցին Տիչինա բաղաթի մոտակայքը, որտեղ դեռ ինչ հռոմեացիները կամուրջ էին կառուցել գետի վրայով, կամուրջ պահպանողները նրանց ամեն տեսակի ծառայություններ մատուցեցին և թույլ տվեցին առանց խոչընդոտի անցնել Պոն: Չավելելով կամուրջը, սակայն, ֆրանկները գոհաբերեցին նույն այդ գոթերի կանանց ու երեխաներին, որոնց այդտեղ գտան, ու նրանք մարմինները նետեցին գետը, բանձի այդ բարբարոսները, լինելով քրիստոնյաներ, այնուհանդերձ պահպանել էին շատ բան իրենց նախնի հավատալիքներից: Նրանք մարդկային գոհաբերություններ են իրականացնում և այլ բաներ են անում, որոնց թվում զբաղվում են նաև գուլազություններով: Տեսնելով այդ բանը՝ գոթերը անասելի սարսափի մեջ ընկան և, նետվելով փախչելու, պատասպարվեցին բաղաթի պարիսպների հետևում: Անցնելով Պո գետը՝ գերմանացիները մոտեցան գոթերի ճամբարին: Սրանք սկզբում հաճությամբ էին նայում, թե ինչպես են նրանք մեծ ջոկատներով իրենց մոտենում, կարծելով, թե դրանք օգնության եկող ռազմիկներ են, սակայն երբ այդտեղ հանվազվեց գերմանացիների հսկայական մի խումբ, սրանք գործի անցան և, նետելով իրենց վաղորդը, անակնկալ կերպով շատերին վիրավորեցին: Արդյունքում գոթերը, թիկունք դարձնելով, նետվեցին փախչելու և, անցնելով հռոմեական ճամբարի մոտով, ուղղություն բռնեցին դեպի Ռավեննա: Տեսնելով նրանց փախուստը՝ հռոմեացիները սկսեցին կարծել, թե Բելիսարիոսը, գալով իրենց օգնության, գրավել է թշնամու ճամբարը և, հաղթելով մարտում, դուրս է արել նրանց այդտեղից: Արդյունքում, ցանկանալով հնարավորինս շուտ միանալ նրան՝ նրանք, վերցնելով զենքերը, երթով գնացին այդ ուղղությամբ, սակայն, հակառակ սպասումների հանդիպելով թշնամական զորքին, նրանք իրենց կամքին հակառակ ստիպված եղան մարտի մեջ մտնել և, գլխովին ջարդվելով, արդեն ի վիճակի չեղան վերադառնալ իրենց ճամբար, այլ փախան Երուսղեմ: Դրանից հետո, երբ, ի վերջո նրանք հայտնվեցին անվտանգության մեջ, իսկ սրանցից Բելիսարիոսին այն ամենի մասին, ինչ տեղի էր ունեցել իրենց հետ: Հանդիսանալով և սրանց, և նրանց հաղթողները ու գրավելով լիովին մարդագուրկ երկու ճամբարները՝ ֆրանկները այնտեղ գտան պարենամթերքի պաշարներ, սակայն շուտով իրենց մեծաթվության պատճառով նրանք դրանք ծախսեցին, իսկ որևէ այլ բան ձեռք բերել մարդագուրկ այդ երկրում, բացառությամբ ցլերի մի և Պո գետի ջրի, նրանք չէին կարողանում: Խմած ջրի մեծ քանակի պատճառով նրանք այնպես խանգարեցին իրենց մարտողությունը, որ չկարողացան մարտել այդ միսը, գրեթե բոլորը խոցվեցին լուծով ու դիզենտերիայով, որից ազատվել նրանք պարենամթերքի պակասի պատճառով ի վիճակի չէին: Անում են, որ ֆրանկների գոթի մեկ երրորդը այդ կերպ զոհվեց: Դրա համար էլ, հնարավորություն չունենալով առաջ շարժվել, նրանք հենց այնտեղ էլ կանգ առան: Լսելով, որ հայտնվել է ֆրանկների զորքը և, որ Մարտինոսն ու Յովհաննեսը, ջարդվելով մարտում, դիմել են փախուստի, Բելիսարիոսը իրեն տեսավ անելանելի մի վիճակի մեջ՝ անհանգստանալով գոթի և հատկապես նրանց համար, ովքեր պաշարել էին Ֆեզուլան, բանի որ նա լսել էր, որ բարբարոսները, հատկապես մոտիկ են հենց նրանց: Դրա համար էլ նա անմիջապես Թեոդոբեթոսին գրեց հետևյալը...: Երբ Թեոդոբեթոսը կարողաց այդ նամակը, նա արդեն չգիտեր, թե ինչ պետք է անի ստեղծված իրավիճակում: Ուժեղ պարսպներ կրելով գերմանացիների կողմից, որ չնչին պատճառով իրենք գոհվում են ամալի այդ երկրում, նա, վեր կենալով կենդանի մնացած ֆրանկների հետ, ամենայն շտապողականությամբ տուն դարձավ: /26/ Այսպես Թեոդոբեթոսը, որը արշավանքի էր ելել դեպի Իտալիա, իրականացրեց իր նախնաջը: Մարտինոսի և Յովհաննեսի, ուշքի գալով փախուստից, այնուհանդերձ հետ վերադարձան՝ վախճնալով, որ թշնամիները հանկարծ որևէ

չարագործություն չանեն հռոմեացիների նկատմամբ, որոնք զբաղված էին պաշարմամբ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 23-26):

«Ֆրանկների արթա Թեոդեբերտը (**Ֆրանկական թագավորության արթա Թեոդեբերտ I-ի – Մ.3.**) հսկայական զորքով ասպատակեց ողջ Լիգուրիան և Եսիլիան: Նա բաժնեց և թալանեց Ջենովա քաղաքը, որը տեղակայված է Տիրենիան ծովի ափին: Դրանից հետո, որպեսզի օգնի իր զորքին, որը տառապում էր հիվանդություններին, նա հաշտություն կնքեց Բելիսարիոսի հետ և վերադարձավ Գալլիա» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹²⁴ «Այդ միջոցին մի ուրիշ բան էլ պատահեց: Ֆարանգիոնը հռոմեացիներին հանձնող Սիմեոնը պատերազմի թեժ պահին համոզում է Յուստինիանոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ի – Մ.3.**) հայ մարդկանց պատկանող գյուղերը իրեն նվիրել: Նա տիրանում է այդ գյուղերին, բայց հետո զոհ դառնում դրանց նախկին տերերի դավադրությանը: Ոճրագործության կազմակերպիչները փախչում են Պարսից երկիրը: Նրանք երկու եղբայրներ էին՝ Պերոզի որդիները: Կայսրն, իմանալով այդ, գյուղերը տալիս է Սիմեոնի եղբորորդի Յամագասպին և նրան նշանակում Յայոց իշխան: Որոշ ժամանակ անց Յուստինիանոս կայսեր մտերիմ մարդկանցի մեկը՝ Ակակիոս անունով, Յամագասպին զրպարտում է, մեղադրելով Յայաստանում չարագործություններ կատարելու և Թեոդոսուպոլիս ու այլ քաղաքները պարսիկներին հանձնելու մտադրության մեջ: Դրանից հետո Ակակիոսը կայսեր համաձայնությամբ նենգորեն սպանում է Յամագասպին և կայսրից ստանում Յայոց իշխանությունը: Նա, ի ընդ նենգ լինելով, հնարավորություն ստացավ կատարել ինչ որ իր հոգին էր ցանկանում, և իր հպատակների համար ամենադաժան մարդը դարձավ: Նա առանց որևէ պատճառի հալածարարություն էր մարդկանց ունեցվածքը և նա հայերի վրա չորս կենդանի հարկ դրեց, մի բան, որ երբեք չէր եղել: Յայերը, սակայն, ի վիճակի չլինելով տանել Ակակիոսին, համաձայնության եկան ու սպանեցին նրան, որից հետո փախչելով, ապաստան գտան Ֆարանգիոնում: Այդ պատճառով Բյուզանդիոսի կայսրը նրանց դեմ ուղարկեց Միտոսասին: Հռոմեացիների և պարսիկների միջև հաշտության պայմաններում Միտոսասը Բյուզանդիոնում էր ապրում: Երբ նա Յայաստան եկավ, սկզբում ցանկություն ցույց չէր տալիս պատերազմելու հայերի դեմ, այլ ուզում էր հորդորել նրանց վերադառնալ իրենց երկիրը, խոստանալով համոզել կայսրը վերացնելու նոր հարկի գանձումը, սակայն, որովհետև կայսրը, դրդված Ակակիոսի որդու Ադոլիոսի ոտնձգություններից, դանդաղորդության համար շատ էր վատաբանում և պախարակում Միտոսասին, վերջինս ի վերջո պատրաստվեց ընդհարվել հայերի հետ: Նա, սակայն, այնուհանդերձ փորձեց մեծ գումար խոստանալով կաշառել հայերից ոմանց և իրեն դաշնակից դարձնել, որպեսզի կարողանա ավելի հեշտությամբ հաղթել մնացածներին: Նրան էր ուզում հարել մեծ և բազմամարդ Ասպետյանների տոհմը, որ մարդ ուղարկեց Միտոսասի մոտ, խնդրելով զրավոր հաստոդանքում, սակայն, որ թե՛ իրենք՝ Ասպետյանները, այդ գործի ժամանակ լքեն իրենց գեղակիցներին և անցնեն հռոմեացիների կողմը, ոչ մի պատիժ չեն կրելու: Վերջիններիս կողմից և պիտի շարունակեն տիրել իրենց ունեցվածքին: Միտոսասն ուրախությամբ այդ մասին գրեց մի փոքր գրություն, ուղեց նրանց պահանջած հավաստիացումը և, կնքելով, գրությունը ուղարկեց նրանց: Նա համոզված էր, որ Ասպետյանների օգնությամբ կկարողանա առանց պատերազմի հաղթել, դրա համար էլ ողջ զորքով շարժվեց Օլմոբայկոն վայրի վրա, որտեղ ծավալվել էին հայերը: Գրությունն առնողները, սակայն, պատահմամբ ուրիշ ճանապարհով գնացին և չկարողացան հանդիպել Ասպետյաններին, իսկ այդ միջոցին հռոմեական բանակի մի զորամաս հանդիպեց Ասպետյանների մի փոքր խմբի և, ձեռք բերված համաձայնությանն անտեղյակ, կոտորեց նրանց որպես թշնամիների: Միտոսասն ինքն էլ մի քարայրում գերի վերցրեց նրանց երեխաներին ու կանանց և սպանեց՝ կամ այն պատճառով, որ չիմացավ, թե ու՞րեք են նրանք, կամ էլ՝ որովհետև զայրացել էր Ասպետյանների դեմ, որ, հակառակ համաձայնության, չէին անցնում իր կողմը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, գլուխ 3):

¹¹²⁵ «Ասպետյանները, զայրացած այդ ամենից, մյուս բոլոր հայերի հետ միասին պատրաստվեցին մարտի: Եվ ահա, բանի որ երկու կողմերն էլ գտնվում էին դժվարանցանելի և զառիթափ տեղանքում, իրար դեմ կռվում էին ոչ թե մի տեղում կենտրոնացած, այլ՝ ցրված լեռների ստորոտներում և ձորերում: Այդ ժամանակ այնպես պատահեց, որ հայերի մի փոքրաթիվ խումբ և Միտոսասն իր զորքի մի փոքր մասով հայտնվեցին իրար շատ մոտիկ: Նրանց բաժանում էր մի ձոր: Երկու հակառակորդներն էլ հեծյալ էին: Միտոսասը փոքրաթիվ մարդկանցով անցավ ձորը և շարժվեց հակառակորդի վրա, իսկ հայերը նահանջելով կանգ առան: Միտոսասն ինքն էլ, սակայն, այլևս չէր հալածում հայերին և կանգ էր առել: Հանկարծ հռոմեացի զինվորներից մեկը, ծագումով Էրոպ, որը հալածում էր թշնամիներին, զայրացած հետ վերադարձավ: Միտոսասն այդ ժամանակ գետնի մեջ էր խրել իր նիզակը և այդ Էրոպի ձին մեծ թափով ընկավ նիզակի վրա ու ջարդեց այն: Դա անչափ տխրեցրեց զորավարին: Միաժամանակ մի հայ ծանալեց Միտոսասին և հայտնեց յուրերից, թե դա հենց ինքն է: Միտոսասը գլխին սաղավարտ չկար և դա հնարավորություն տվեց, որ թշնամին իրեն ճանաչի: Միտոսասը, չնայած իր զորքը փոքրաթիվ էր, երբ լսեց հայի ասածը, բաշեց թուրը, իր նիզակը, ինչպես ասացինք, ջարդված ընկած էր գետնին, և որոշեց անմիջապես հետ անցնել ձորը: Թշնամիները մեծ արագությամբ շարժվեցին նրա վրա և մեկը, ձորում հասնելով նրան, թրի շեղ հարվածով վերջ է հասցրեց գլխին ու, թեև գանգի կաշին լրիվ տարավ, բայց մետաղը չդիպավ ոսկորին: Միտոսասը նախկինից ավելի թափով առաջ նետվեց, սակայն Յովհաննիսի որդի Արտաքանի Արշակունին, թիկունքից հարձակվելով, նիզակով հարվածեց նրան ու սպանեց: Ահա այսպես անփառունակ վախճան ունեցավ Միտոսասը, վախճան, որին արժանի չէր առաքինի և թշնամիների հանդեպ քաջություն ցուցաբերած այդ մարդը: Նա շատ գեղեցիկ էր, քաջ կռվող, լավագույն զորավար և ոչնչով չզիջող իր ժամանակի զորավարներին: Ոմանք, սակայն, պատմում են, որ Միտոսասին սպանողը ոչ թե Արտաքանի էր, այլ՝ Սողոմոնը՝ հայերի մեջ բոլորովին անհայտ մի մարդ: Միտոսասի վախճանվելուց հետո կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը – Մ.3.**) հայերի վրա արշավել հրամայեց Բուզեսին: Վերջինս, երբ տեղ հասավ, հայերին նամակ ուղարկեց, որով խոստանում էր նրանց հաշտության կայսեր հետ և այդ կապակցությամբ առաջարկում էր, որ իր մոտ բանակցություններ վարելու համար մեծամեծներից մարդիկ գան: Յայերը, սակայն, Բուզեսին հավատալու ոչ հիմքեր ունեին, ոչ էլ՝ նրա խոսքերին ականջ դնելու ցանկություն: Բուզեսը մի մոտիկ ընկեր ուներ՝ ծագումով Արշակունի, անունը Յովհաննես, որը Արտաքանիսի հայրն էր: Եվ ահա վերջինս, հույս դնելով Բուզեսի հետ ունեցած բարեկամության վրա, իր փեսա Վասակի և մի բանիսի հետ եկավ նրա մոտ: Նրանք հասան և ապաստանեցին մի վայրում, որտեղ հաջորդ օրը պետք է հանդիպեին Բուզեսի հետ, բայց զգացին, որ հռոմեական զորքերը շրջապատել են իրենց: Յովհաննեսի փեսա Վասակը շատ էր աղաչում Յովհաննեսին փախուստի դիմել, բայց, երբ չհաջողվեց համոզել, մենակ թողնելով նրան, հռոմեացիներից գաղտնի, մնացածների հետ Նույն ճանապարհով վերադարձավ: Այսպիսով՝ Բուզեսը միայն Յովհաննեսին գտավ և սպանեց, որի հետո հայերը հռոմեացիների հետ համաձայնության գալու բոլոր հույսերը կորեցին: Ի վիճակի չլինելով պատերազմում պարտության մատնել կայսրը, գործույնյա Վասակի գլխավորությամբ նրանց գնացի պարսից արքայի (**Պարսից թագավորության արթա հուրյով I-ի – Մ.3.**) մոտ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, գլուխ 3):

¹¹²⁶ «Չորեքերի մագիստրոս Գալլուկը, առաջին անգամ հաջողությամբ մարտնչելով գեպիդների դեմ» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹²⁷ «Չորեքերի մագիստրոս Գալլուկը... երկրորդ անգամ չարապույժ կերպով գոհվեց» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹²⁸ «Այս ժամանակները պարսիկները Միջագետքում ավերներ արեցին և գերեցին մինչև Յայեպ ու Անտիոք» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 15):

¹¹²⁹ «Եվ ելան հռոմեացիները և որպես վրեժ գրավեցին ու գերեցին Պարսից աշխարհը՝ թալանելով Կորդուենան, Արզանենան և Արաբիան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 15):

¹¹³⁰ «/28/ Երբ Բելիսարիոսը վերցրեց Ալեքսիոսը, դրանից հետո որոշեց արագորեն պաշարել Ռավեննան՝ այնտեղ տանելով ողջ զորքը: Մագնուսին մեծ զորքով առաջ ուղարկելով Ռավեննայի ուղղությամբ՝ նա հրամայեց նրա ողջ ժամանակ առաջանալ Պո գետի ափերով ու հետևել, որ գոթերը պարենամթերք չգիտադրեն: Իր կողմից Վիտալիանոսը, զորքով ժամանելով Դալմացիայից, պահպանում էր գետի մյուս ափը: Այստեղ նրանց հաջող առիթ հանդիպեց, ընդ որում ճակատագիրն ակնհայտորեն ցանկանում էր ցույց տալ, որ նա իրականացրել է իր դատաստանը և սրանց, և նրանց նկատմամբ: Մինչ այդ գոթերը ողջ Լիգուրիայում կուտակել էին մեծ քանակության բեռնանավեր ու իջեցրել էին դրանք Պո գետով: Լցվելով դրանք հացով և այլ պարենամթերքով՝ նրանք նախատեսում էին լողալ դեպի Ռավեննա, սակայն այդ ժամանակ գետում ջուրը քչացավ այն աստիճան, որ այնտեղ լողալը դարձավ բացարձակապես անհնար ինչպե՛ս, երբ հայտնվեցին հռոմեացիներն ու տիրացան ողջ այդ բեռին ու բեռնանավերին: Բիչ անց գետի վրա խորադակը կրկին բարձրացավ մինչև սովորական աստիճանի և գետը հետագայում կրկին դարձավ նավարկելի: Ինչքան մեկը լսել ենք, նման բան գետի հետ երբեք տեղի չէր ունեցել: Եվ ահա բարբարոսները սկսեցին պարենամթերք պակաս գալ: Նրանք հնարավորություն չունեին ստանալ այն Յովհաննեսի ծոցով, բանի որ թշնամիները ամենուր գերիշխում էին ծովում, իսկ հիմա էլ նրանք կտրվեցին արդեն գետից: Իմանալով, թե ինչ է կատարվում և ցանկանալով Իտալիան ենթարկել իրենց իշխանությանը՝ ֆրանկների առաջնորդները Վիտիգեսի (**Օսթգոթական թագավորության արթա Վիտիգեսի – Մ.3.**) մոտ են ուղարկում դեսպանները, որոնք պետք է նրան դաշինք առաջարկեին այդ երկրին միասին տիրելու պայմանով: Երբ Բելիսարիոսը լսեց այդ մասին, նա ինքն էլ դեսպաններ ուղարկեց այն նպատակով, որ նրանք հանդես գան ֆրանկների դեսպանների դեմ...: Վիտիգեսը, շատ խորհրդակցելով գոթերից լավագույնների հետ, որոշեց գերադասել պայմանավորվածությունը կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ի – Մ.3.**) հետ և հետ ուղարկեց ֆրանկների դեսպաններին, որոնք որևէ արդյունքի չհասան: Եվ հետագայում էլ հռոմեացիներն ու գոթերը խաղաղության առաջարկներով իրար մեջ բազում

դեսպանություններ փոխանակեցին, սակայն այնուհանդերձ Բեյխարիոս համենայն դեպս հսկում էր, որ բարբարոսներին պարենամթերք չհասցվի: Նա հրամայեց Վիտայիանոսին ուղղվել վենետիկի երկիր և հնազանդեցնել այնտեղի ինչպես հնարավոր է շատ ամրություններ, իսկ ինքը, Պոյի ուղղությամբ ուղարկելով Կոլոգերին, հսկում էր գետը երկու կողմից առ այն, որ բարբարոսները, զգալով պարենամթերքի պակաս, հնարավորինս շուտ հանձնվեն, ինչպես ինքն էր ուզում: Եվ բանի որ նա գիտեր, որ հացի մեծ քանակություն կա Ռավեննայի պետական պահեստարաններում, նա հրամայեց նրանցից ոմանց, որոնք ապրում էին այդ քաղաքում, փողի դիմաց գաղտնի դրանք հացի հետ միասին այրել: Այսուհետ, որ դրանք կործանվեցին Մատասուլայի՝ Վիտիգեսի կնոջ, ջանքերով: Հացի պաշարների այդ անակնկալ հորձեղ նրանք վերադարձում էին չարամտությամբ, սակայն ոմանք էլ ենթադրում էին, որ դա եղել է կայծակի հարվածից: Հավանական համարելով երկու տարբերակներն էլ՝ Վիտիգեսն ու գոթերը իրենց ավելի անեղանեյի դրության մեջ զգացին ու արդեն չէին վստահում Նույնիսկ մեկ մեկու, կարծելով, որ նրանք մարտնչում էին աստվածների դեմ: Ահա այսպիսին էին այնտեղ գործերը: Այգերում, որոնք առանձնացնում են գալլերին լիգուրներից և որոնք հռոմեացիները կոչում են Կոտտիկյան Ալպեր, կային շատ մանր ամրություններ: Այնտեղ հնուց ի վեր իրենց կանանց ու երեխաների հետ ծառայություն էին տալիս գոթերից լավագույնները: Երբ Բեյխարիոսը լսեց, որ նրանք պատրաստ են հանձնվել, նա նրանց մոտ փոքր ջոկատով ուղարկեց Թովմա անունով իր մոտիկներից մեկին այն բանի համար, որ նա, ընդունելով հավատարմության երդումը, իր իշխանության տակ վերցնի այնտեղ գտնվող բարբարոսներին: Երբ նրանք եկան Ալպեր, այդ ժամանակ Միսիգիսը, որն այնտեղի պահակալին ջոկատների հրամանատարն էր, ընդունեց նրանց ամրոցներից մեկում, հնազանդվեց, իրար հետևից հնազանդեցրեց մնացած բոլորին ու մյուսներին էլ այդ բանը որոշեց: Այդ ժամանակ Ուարիասը, լիգուրներից ու ալպիական ամրությունների կայագրորենից հավաքելով 4.000 հոգու, հնարավորինս մեծ արագությամբ ընթանում էր Ռավեննային օգնության: Երբ այդ գործը լսեց, թե ինչ է արել Միսիգիսը, ապա, վախենալով իրենց մոտիկների համար, ռազմիկները Ուարիասին խնդրեցին ամենից առաջ գնալ այնտեղ: Դրա համար էլ Ուարիասը իր գործով մեկնեց դեպի Կոտտիկյան Ալպեր և սկսեց այնտեղ Թովմայի ջոկատի հետ միասին պաշարել Միսիգիսին: Երբ այդ մասին լսեցին Հովհաննեսը՝ Վիտայիանոսի եղբոր որդին, ինչպես նաև Մարտինոսը, պատահեց այնպես, որ նրանք շատ մոտիկ էին այդ ժամանակ գտնվում Պո գետին, ողջ գործով արդեն պաշարված շարժվեցին պաշարյալների օգնության և, հենց ընթացքից հարձակվելով ալպիական ամրություններից ոմանց վրա, վերցրին դրանք, իսկ բնակիչներին էլ փախուստի մատնեցին: Պարզվեց, որ գերիների թվում կան մեծ թվով կանայք ու երեխաներ այն մարդկանց, որոն գտնվում էին Ուարիասի ղեկավարության տակ գործող գոթերում: Երբ սրանք իմացան, որ իրենց մոտիկները գերի են ընկել, անակնկալ կերպով լքելով Ուարիասի գործը, որոշեցին հանձնվել Հովհաննեսին: Արդյունքում Ուարիասը չկարողացավ ոչ այստեղ որևէ բան անել, ոչ էլ օգնել գոթերին, որոնք Ռավեննայում ծանր վիճակում էին: Ոչինչ արած չլինելով՝ նա ռազմիկների փոքր քանակությամբ վերադարձավ Լիգուրիա ու սկսեց այնտեղ հանգիստ մնալ, իսկ Բեյխարիոսը հնարավորություն ստացավ Վիտիգեսին մեծատոհմիկ գոթերի հետ միասին փակել Ռավեննայում: Այդ ժամանակ էլ հենց ժամանեցին կայսերական դեսպաններ Հուսիսին ու Մաքսիմիանը, երկուսն էլ սենատորներ էին, և հաշտություն կնքեցին...: /29/ Այն ժամանակ Բեյխարիոսը Բեսասին, Հովհաննեսին, Նարսեսին և Արտադիանոսին հրամայեց, որ, անհրաժեշտ պարեն պարեն ձեռք բերելու համար, ամեն մեկը իր գործով մի տեղ գնա, որովհետև կանխածում էր, թե սրանք անբարյացակամ են տրամադրված իր հանդեպ: Նա ասում էր, թե ինքը այլևս ի վիճակի չէ նման վայրում հոգալ ողջ բնակչի պարենի մասին: Վերջիններս, որոն թվում էր նաև Բյուզանդիոնից Նոր ժամանած պրետորիական պրեֆեկտ Աթանասիոսը, այդպես էլ արեցին, իսկ Բեյխարիոսը մնացած գործով և գոթերի դեսպանների հետ շարժվեց դեպի Ռավեննա» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 6, գլուխ 28, 29):

«Զբվելով ամեն տեղից՝ նա (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսը - Մ.Ֆ.) փակվեց Ռավեննայում, որտեղ էլ պաշարվեց և ի վերջո անձամբ հառնեց հաղթողի առաջ՝ իր կին Մատեսվենտայի և արքայական գանձերի հետ միասին» (Ռորիանոս «Գոթերի ծագման և գործերի մասին»):

«Նույնպես և Բեյխարիոսի օգնությամբ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը - Մ.Ֆ.) հաղթեց գոթերի ժողովրդին Իտալիայում և գերեց նրանց արքա Վիտիգեսին (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսին - Մ.Ֆ.)» (Պոլոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 1, գլուխ 25):

¹¹³¹ «Ձմեռն արդեն վերջանում էր, ինչպես և Հուստինիանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի - Մ.Ֆ.) ինքնակալության տասներեքերորդ տարին էր, երբ Կավատի որդի Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը - Մ.Ֆ.) զարևան սկզբին մեծ զորքով ներխուժեց հռոմեացիների երկիրը և բացահայտ կերպով խախտեց, այսպես կոչված «Հավիտենական խաղաղությունը»-ը: Նա առաջ էր շարժվում ոչ թե Միջագետքով, այլ՝ իր աջ կողմում ունենալով Եփրատ գետը: Գետի մյուս ափին գտնվում էր հռոմեացիների ծայրագույն ամրոցը, որը կոչվում էր Կիրեսիոն, շատ ամուր, որովհետև Արդոբաս մեծ գետը այստեղ թափվում է Եփրատի մեջ, իսկ այդ ամրոցը գտնվում է երկու գետերի միախառնման տեղում ստեղծված անկյունում: Մի այլ երկար պարիսպ էլ շրջապատում է ամրոցից դուրս գտնվող տարածությանը, որը երկու գետերի միջև և Կիրեսիոնի շուրջը եռանկյունի է ստեղծում: Դրա համար էլ Խոսրովը չփորձեց գրավել այդ անառիկ ամրոցը, ոչ էլ միտք ուներ անցնել Եփրատ գետը: Նա ուզում էր առանց հապաղելու գնալ Անտիոքի և Կիլիկիայի վրա: Նա գործով առաջ շարժվեց և, Եփրատի ափով լավ բայողի համար գրեթե երեք օրվա ճանապարհ կտրելով, հասավ Չենոբիա քաղաքը, որը ժամանակին Չենոբիան (Պալմիրայի թագավորության թագուհի Չենոբիան - Մ.Ֆ.) էր կառուցել այն և իր անունով կոչել: Չենոբիան այնտեղ ապրող՝ հինգ հռոմեացիների դաշնակից սարակիստների իշխան Օրոնյաթի (Պալմիրայի կառավարիչ, Հռոմեական կայսրության համակալար Օդենտոսի - Մ.Ֆ.) կինն էր: Օրոնյաթոսը հռոմեացիներին արևելյան իրկեց մարտի ձեռքից: Այդ բոլորը տեղի ունեցավ հնում: Խոսրովը, երբ հասավ Չենոբիայի մոտակայքը ու իմացավ, որ դա աննշան մի քաղաք է, երկիրն էլ՝ անմարդաբնակ ու ամեն ինչի զուրկ, վախենալով, որ այնտեղ ժամավաճառ կլինի և անիմաստ կերպով մեծ գործերի իրականացման խոչընդոտ կստեղծի, փորձեց գրավել քաղաքը բանակցությամբ, բայց որովհետև ոչինչ դուրս չեկավ, շտապեց գործով առաջ շարժվել: Նույնպես ճանապարհ կտրելուց հետո նա հասավ Եփրատ գետի մոտ գտնվող Սուրոն քաղաքը և, ընդհուպ մոտենալով նրան, կանգ առավ: Այստեղ այն ձին, որի վրա Խոսրովն էր նստել, խրխիլեց և սմբակով խփեց գետնին: Սոքտը դրանից գուշակեցին, որ քաղաքը գրավվելու է, իսկ Խոսրովը, շրջակայքում ճամբար դնելով, բանակը նախապատրաստեց պաշարման: Արշակ անունով մեկը կար, ծագումով հայ, կայացորի հրամանատար, որը, զինվորներին բարձրացնելով պարիսպների աստամաշարի վրա և այդտեղի քաջաբար կռվելով, թշնամիները շատերին սպանեց, բայց հետո նետահար եղավ ու սպանվեց: Այդ ժամանակ պարսիկները, որովհետև արդեն օրվա վերջն էր, հաջորդ օրը գրոհելու մտադրությամբ վերադարձան ճամբար, իսկ հռոմեացիները, իրենց հրամանատարի սպանության անթույլ հուսալքված, որոշեցին անհրաժեշտ դիմել Խոսրովին: Հաջորդ օրը նրանք ուղարկեցին քաղաքի եպիսկոպոսին, որպեսզի նա խնդրի և աղաչի քաղաքի փրկության համար: Վերջինս մի քանի սպասավորներով, որոնք իրենց հետ վերցրել էին հավեր, զինի և սպիտակ հաց, գնաց Խոսրովի մոտ, երկրպագեց նրան և արտասվալից աղաչեց, որ նա ողորմած լինի թշվառ մարդկանց ու քաղաքի հանդեպ, քաղաք, որ հռոմեացիների համար աննշան է, իսկ պարսիկների համար երբևիցե որևէ արժեք չի ներկայացրել, ինչպես և այժմ: Նա խոստացավ, որ սուրոնցիները իրենց անձերի և քաղաքի համար կվճարեն անհրաժեշտ փրկագին: Խոսրովը պարագայում էր սուրոնցիների վրա այն բանի համար, որ, լինելով իրեն հանդիպած առաջին հռոմեացիները, կամակորոպություն ունեցան իրեն չընդունելու և, ընդհակառակը, զենք բարձրացրին ու պարսից մեծամեծների մի ստվար խումբ կոտորեցին: Նա, սակայն, ցույց չտվեց իր զայրույթը և շատ լավ բողարկվեց, որպեսզի, սուրոնցիներին պատժելով, ցույց տա հռոմեացիներին իր անեղությունն ու անպարտելիությունը: Նա ենթադրում էր, որ այդ կերպ շատ ավելի հեշտությամբ իրեն կենթարկի նրանց, ովքեր իր ճանապարհին կհանդիպեն: Դրա համար նա մեծ սիրալիրությամբ գետնից բարձրացրեց եպիսկոպոսին և, ընդունելով նվերները, հույս տվեց, որ սուրոնցիների փրկագին հարցի շուրջը նա իսկույն կպայմանավորվի պարսից մեծամեծների հետ ու խնդրին դրական լուծում կտա: Ահա այդ ձևով նա եպիսկոպոսին իր ուղեկիցների հետ միասին հետ ուղարկեց: Եպիսկոպոսը դավի մասին ոչ ինչ էր կռահում, իսկ Խոսրովը պարսիկների մի քանի մեծամեծների ուղեկիցների անկան տակ նրանց հետ ուղարկեց: Գաղտնի կերպով հրամայելով նրանց եպիսկոպոսի հետ գնալ մինչև պարիսպը, միախառնել և բարի հույսեր տալ նրան, որպեսզի նա և նրա բոլոր ուղեկիցները ուրախ ու ոչնչից չվախեցող տեսքով երևան պարսպի ներս գտնվողներին, նա արագ պատվիրեց նաև, որ, երբ պահակները, նրան ներս առնելու համար բացեն քաղաքի փոքր դարպասը, որևէ բար կամ գերան զգեն սյան և դռան արանքը՝ թույլ չտալով որոշ ժամանակ փակելու, իսկ փակել ցանկացողներին էլ խոչընդոտ հանդիսանան, մինչև որ պարսից զորքը վրա կհասնի: Խոսրովը իր մարդկանց այդ բոլորը պատվիրեցին հետո նախապատրաստեց գործը և հրամայեց, որ, հենց որ ինքը ազդանշան տա, վազեով շարժվեն քաղաքի վրա: Երբ նրանք պարսպի մոտ հասան, պարսիկները հրաժեշտ տվին եպիսկոպոսին և մնացին դուրսը, իսկ սուրոնցիները, տեսնելով, որ եպիսկոպոսը ուրախ է, իսկ թշնամիներն էլ մեծ պատվով են ուղեկցում նրան, մոռանալով բոլոր վտանգները, անբողոքությամբ բաց արեցին փոքր դարպասը և ծափահարությամբ ու բացականչություններով ընդունեցին հոգևորականին իր ուղեկիցների հետ միասին: Երբ բոլորը ներս մտան, պահակները սկսեցին այն փակելու համար հրել դարպասը, սակայն պարսիկները նախապես պատրաստ ունեցած քարը զգեցին արանքը: Պահակներն ավելի ուժեղ էին դուռն և ջանք թափում, բայց նրանց չհաջողվեց փակել դարպասը, բայց նրանք չէին համարձակվում նաև բացել այն, վախենալով, որ կանցնի թշնամիների ձեռքը: Ոմանք պատմում են, թե պարսիկները փոքր դարպասի արանքը ոչ թե բար, այլ փայտ էին զգեց: Ահա այսպիսով, երբ սուրոնցիները դեռ լրիվ գլխի չէին ընկել նենգության մասին, Խոսրովը ողջ գործով վրա հասավ: Բարբարոսները բռնի բացեցին փոքր դարպասը և կարծ ժամանակամիջոցում գրոհով վերցրին քաղաքը: Չայրացած Խոսրովը թալանեց բնակարանները, շատ մարդկանց կոտորեց, մնացած բոլորին

ստորկացրեց, ապա, ողջ քաղաքը կրակի տալով, գետնին հավասարեցրեց: Սրանի հետո նա Անաստասիոսին հետ ուղարկեց Բյուզանդիոն՝ հրամայելով հաղորդել Հուստինիանոս կայսեր, թե որտեղ է թողել Կալվատի որդի խոսքովին: Այնուհետև խոսքով, դրդված մարդասիրությունից թե շահասիրությունից, կամ էլ շնորհ գործելու մտադրությունից Եվփեմիա անունով մի կնոջ, որին հենց այնտեղ գերի էր վերցրել, կաթոգին սիրել, նա անչափ գեղեցիկ էր, և ապա իր կինն էր դարձրել, որոշեց որևէ լավություն անել սուրոնցիներին: Նա հռոմեացիներին ենթակա Սերգիոսիոսին քաղաքի հարակիցում, այս քաղաքի իր անվանումն էր ստացել հռչակավոր սուրբ Սեդոհիսի անունից և գտնվում էր իր գրաված քաղաքից 126 քաղաքեզ հեռավորության վրա՝ Բարբադոսական կղզված դաշտում, այդտեղի եպիսկոպոս Կանդիդոսի մոտ մարդ ուղարկեց և առաջարկեց, որ 2 կենտինար ոսկու դիմաց սա գին 12.000 գերի: Վերջինս մերժեց, ասելով, որ դրամ չունի: խոսքովը պահանջեց նրանից գրավոր խոստում տալ, որ հետագայում կվճարի այդ դրամը և փոքր գումարով գնած կլինի այդքան մեծ թվով գերիների: Կանդիդոսն այդպես էլ արեց, նա սարսափելի երդումներով խոստացավ մի տարի հետո վճարել ոսկին և պարտավորվեց, որ եթե նշված ժամանակամիջոցում չվճարի գումարը, այն կվճարի կրկնակի չափով, իսկ ինքն էլ, որպես իր երդումը խախտող, կդադարի հոգևորական լինելուց: Ահա այսպիսի գրություն տալով՝ Կանդիդոսը բոլոր սուրոնցիներին ընդունեց, սակայն նրանցից բչերն ապրեցին և շատերը, ի վիճակի չլինելով դիմանալ տառապանքներին, փոքր անց մահացան: խոսքովն այդ կատարելուց հետո առաջ տարավ գողթը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, գլուխ 5):

«Այդ տարի խաղաղությունը երկու պետությունների միջև խախտվեց և պարսիկների խոսքով արքան (Պարսից թագավորության արքա խոսքով 1-ը – Մ.Ֆ.) արշավեց և գերիներ բերեց Սուր քաղաքից...» (Հաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 6):

«Երկու թագավորությունների միջև խաղաղությունը խախտվեց, պարսից արքա խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով 1-ը – Մ.Ֆ.) գնաց և ուժեղ կերպով ամայացրեց Սուրան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն» գիրք 9, գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով 1-ը – Մ.Ֆ.) ասպատակեց հռոմեական տիրույթները» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

1132 «/6/ Հուստինիանոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս 1-ի – Մ.Ֆ.) դրանից մի փոքր առաջ Արևելքի գորահրամանատարությունը երկուսի էր բաժանել: Մինչև Եփրատ գետը թողել էր Բելիսարիոսին, որին նախապես պատկանում էր ողջ Արևելքի իշխանությունը, իսկ Եփրատից այն կողմ՝ մինչև պարսկական սահմանները, նա թողել էր Բուզեսին: Ահա այս վերջինին էլ նա հրամայեց իր ձեռքը վերցնել ողջ Արևելքի իշխանությունը մինչև Բելիսարիոսի վերադարձը Իտալիայից: Բուզեսը, ողջ գործի գլուխն անցած, սկզբում մտում էր Հիերակլոսում, սակայն, երբ իմացավ սուրոնցիներին պատահած փորձանքի մասին, հավաքեց Հիերակլոսի մեծամեծներին և ասաց հետևյալը: «Թշնամիների դեմ ճակատ առ ճակատ կարող են մարտնչել միայն նրանք, ովքեր կռվի կռնակին թշնամուն հավասար ուժերի հետ և դա ոչ մի անպատեհություն չի առաջացնի, սակայն նրանց, ովքեր թշնամու ուժին զիջում են, ավելի նպատակահարմար է մարտնչել խորամանկությամբ, քան թե բացահայտ մարտի բռնակել և անկնայտ վտանգի ենթարկել իրենց: Դուք լսել եք, իհարկե, խոսքովի գործի մեծաքանակ լինելու մասին: Այդ, եթե նա կամենա հաղթել մեզ պաշարելով, մենք ստիպված կլինենք պարսպի վարել պատերազմը և, հասկանալով գերծ պահել երկիրը պակասություն, իսկ պարսիկները, առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու, մեր երկրից ամեն ինչ կվերցնեն, ընդ որում, եթե պաշարումն երկարի, ես կարծում եմ, որ պարսպն էլ չի դիմանա թշնամիների հարվածներին, որովհետև նա շատ տեղերից խախտու է: Արդյունքում հռոմեացիների գլխին մեծ փորձանք կգա: Սրան հակառակ, եթե մենք գործի մի մասով միայն պաշտպանենք քաղաքի պարիսպը, իսկ մնացածով բռնենք քաղաքի շուրջը եղած լեռների լանջերը և այնտեղից հարձակվենք մերջ հակառակորդի ճամբարի վրա, մերթ էլ՝ պարեն ճարելու համար ուղարկվողների, ապա կստիպվենք խոսքովին (Պարսից թագավորության արքա խոսքով 1-ին – Մ.Ֆ.) իսկույն վերացնել պաշարումը և շուտով հեռանալ, որովհետև նա ամենևին ի վիճակի չէ և առանց երկյուղի գրոհել պարսպի վրա, և այդքան մեծ գործի համար պետք եղած պարեն հայթայթել»: Բուզեսն այսքանն ասաց ու, թեև նրա ասածները ծիշտ էին թվում, սակայն նա ոչինչ չձեռնարկեց: Նա ընտրեց գործի միջից փորձավճենքին ու հեռացավ: Ոչ Հիերակլոսում եղած հռոմեացիները, ոչ էլ թշնամու գործը այնպես էլ չիմացան, թե ուր գնաց նա: Ահա այսպիսին էր իրերի դրությունն այնտեղ...: Դեսպան Սեդաթը գնաց և մարդեր գործի հանդիպել Հիերակլոսից ոչ հեռու: Սեդաթին հրամայելով հետևել իրեն՝ խոսքովը գործը շարժեց դեպի Հիերակլոսի: Հասնելով այնտեղ, նա ճամբար դրեց, բայց տեսնելով, որ քաղաքի պարիսպն ամուր է, ապա նաև իմանալով, որ այն պաշտպանված է բավարար քանակությամբ զինվորներով, հիերակլոսեցիների մոտ դրամ պահանջելու թարգման Պավլոսին ուղարկեց: Այս Պավլոսը մեծացել էր հռոմեացիների երկրում, սովորել բերականի մոտ՝ Անտիոքում, և ասում էր, թե նա ծագումով էլ հռոմեացի է: Դարսպի վրա մեծ հույսեր չդնելով, պարիսպ, որն իր մեջ էր անել տարածության՝ մինչև քաղաքի մոտ բարձրացող լեռը, բացի դրանից, ցանկանալով գերծ պահել երկիրը թալանից, հիերակլոսեցիք խոստացան վճարել 2.000 լիտր արծաթ... /7/ Ահա նույն օրը Սեդասն այդտեղից շարժվեց դեպի Անտիոք, իսկ խոսքովը, փրկագինը ստանալով ճամփա ընկավ դեպի Բերիա, որը գտնվում է Անտիոքի և Հիերակլոսի միջև՝ երկու քաղաքներից լավ քայլողի համար երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա...: Չորրորդ օրը Սեդասը՝ հասավ Անտիոք, իսկ պարսից գործը՝ Բերիայի արվարձանները: խոսքովը Պավլոսին անմիջապես ուղարկեց բերիացիների մոտ և դրամ պահանջեց, ոչ միայն այնքան, ինչքան հիերակլոսեցիներից էր ստացել, այլ կրկնակին, որովհետև տեսավ, որ բերիացիների պարիսպը շատ տեղերից խախտու էր: Բերիացիները, քանի որ հույս չէին կարող դնել պարսպի վրա, հոժարությամբ համաձայնվեցին պահանջը բավարարել: 2.000 լիտր արծաթ տալով՝ նրանք ասացին, որ ի վիճակի չեն մնացածը վճարել, բայց որովհետև խոսքովը պնդում էր իր պահանջը, նրանք, մնացած զինվորների հետ միասին, գիշերով ապաստան գտան միջնաբերդում և այնտեղ պատրաստվեցին պաշտպանության: Հաջորդ օրը խոսքովի կողմից մարդիկ ուղարկվեցին քաղաք՝ դրամներն ստանալու համար: Երբ սրանք մոտեցան պարսպին, բոլոր դարպասները փակ գտան, ոչ մի մարդու հետ չկարողացան հանդիպել և այդ մասին տեղեկացրին արքային: Վերջինս հրամայեց պարսպին աստիճաններ հենել ու փորձել բարձրանալ: Հինվորներն այդպես էլ արեցին: Արդյունքում նրանք առանց որևէ դիմադրության մտան պարսպից ներս, հանգիստ բացեցին դարպասները և ողջ գործը, ինչպես նաև խոսքովը մտան քաղաք: Արքան, շատ զայրացած լինելով, գրեթե ողջ քաղաքը իրի մատնեց: Այնուհետև, բարձրանալով միջնաբերդ, փորձեց գրոհել: Այստեղ հռոմեացիների զինվորները համառորեն պաշտպանվում էին և նրանք թշնամիներից ոմանց սպանվեցին, բայց պաշարվածներին անխիտությունը խոսքովի համար մեծ բախտավորության պատճառ դարձավ: Միջնաբերդում էին ապաստանել ոչ միայն քաղաքի պաշտպանները, նրանք իրենց հետ էին տարել նաև ծիերին ու մյուս անասուններին և իրենց այդ գծծության պատճառով վտանգի ենթարկվեցին: Այնտեղ կար ընդամենը մեկ աղբյուր և ծիերը, ջրփրներն ու մյուս անասունները, պետք եղածից ավելի խմելով, աղբյուրը ցամաքեցրին: Ահա բերիացիների գործերն այսպիսի վիճակումն էին...: Սեդաթը, շտապ կարգով Բերիա հասնելով, շատ ափսոսաց պատահարի համար: Նա մեղադրում էր խոսքովին, որ բերիացիների հանդեպ ամբարշտաբար է վարվել, որ իրեն ուղարկում է Անտիոք, հաշտության բանակցություններ վարելու, իսկ ինքը, երբ Բերիայի քաղաքացիներն իրեն ոչ մի նոր վատություն չէին արել, և դրամներն էր հաշիշտակում, և նրանց ստիպում փակվել միջնաբերդում, ապա նաև, իրի մատնելով քաղաքը, իզուր տեղը հիստահատակ կործանումն այն: Այդ խոսքերին խոսքովը պատասխանեց այսպես: «Սրա մեղքը, ով սիրելիս, քո վրա է ընկնում, որ մեզ ստիպեցիր այստեղ մնալ, որովհետև դու վերադարձար ոչ թե ասհմանված ժամկետում, այլ շատ ուշացած: Կարիք կա՞ արդյոք, ով դու լավագույնը, քո համաքաղաքացիների հիմարության մասին երկարաբանես: Նրանք խոստացան իրենց փրկության համար մեզ վճարել որոշակի գումար, բայց մինչև հիմա էլ չեն մտածում տալ որոշվածը: Նրանք, հույս դնելով վայրի ամրության վրա, անպատկառորեն արհամարհում են մեզ և, ինչպես տեսնում ես, ստիպում են պաշարել միջնաբերդը: Ես հուսով եմ, սակայն, աստվածների օգնությամբ շուտով հաշվեհարդար տեսնել նրանց հետ և այս պարսպի տակ իզուր տեղ սպանված պարսիկների համար վրճժ լուծել մեղավորներից» խոսքովն այսքանն ասաց, իսկ Սեդասը պատասխանեց նրան այսպես «Եթե հարցին մոտենանք այն տեսակցությունից, թե դու, մի արքա, մեղադրում ես ողորմելի և աննշան մարդկանց, ապա ասածիդ հակաճառել չի կարելի, այլ միայն՝ համաձայնել, ուժեղը միշտ էլ իրավացի է, բայց եթե ամեն ինչ մի կողմ թողած ծիշտն ասենք, ապա, ով արքա, դու ոչ մի իրավունք չունես մեղադրելու: Թե ինչու համար, հանգիստ լսիր ամենը: Ես քո կողմից ուղարկվեցի անտիոքացիների մոտ հաղորդելու նրանց քո պայմանագրի և յոթ օրից հետո, մի՞թե կարելի էր ավելի արագ, վերադառնալով բեզ մոտ, ահա, քո կողմից այս վիճակին հասցված գտա իմ հայրենիքը: Իմ համաքաղաքացիների արդեն զոկվել էին ունեցվածքից, նրանց մոտ էր միայն պայքարել իրենց կյանքի փրկության համար, և իմ կարծիքով, իրավունք նրանք ունեին չվճարել բեզ մնացած դրամը: Անհնարին է մարդուց պահանջել, որ նա վճարի այն, ինչ չունի: Դեռ հնում մարդիկ ամեն մի երևույթ տարբերում են անուններով: Օրինակ, նրանք, ի միջի այլոց, տարբերություն են դնում թուլության ու համառության միջև: Վերջինս ընդունակ է դիմադրելու, բայց իր ամբարտապանության համար ատելի է մարդկանց, իսկ առաջինը, հակառակը, գործելու մեջ թույլ է, նույնպես ընդունակ է դիմադրելու, սակայն նա առաջ է բերում մարդկանց կարեցկանքը: Այդ, թույլ տուր մեզ, ով արքա, կյանքի ամենից ծանր բաժինն ստացողներին, ծայրահեղ դեպքում միտքարկվելու այն մտքով, որ մեզ հասած ոճբախտության մեջ մենք մեղք չունենք: Դու բավարարվիր ստացածը դրամով, քո կարողությամբ մի հաշվիր դրանք, այլ նկատի ունեցիր բերիացիների կարողությունը: Մեզ վրա այլևս մի բռնացի, որպեսզի ցույց չտաս, որ ի վիճակի չես հասնելու քո առաջադրած նպատակին: Անսահման ցանկությունները պատժվում են կատարվելու անհնարություններով: Ամենից լավ ոչ մի անհնարին բան չխախտնենք: Ել՝ կյո՛ւ ամ՝ յժ՝ բեզ ատում այս մարդկանց արդարացնելու համար, բայց եթե ինձ թույլ տրված լիներ շփման մեջ մտնելու այդ ոճբախտների հետ, ապա ես հնարավորություն կունենայի ուրիշ բաներ էլ ասել, որ այժմ իմ ուշադրությունից վրիպել են»: Սեդասն այսքանն ասաց, իսկ խոսքովը նրան թույլ տվեց գնալ միջնաբերդ: Նա, ներս մտնելով, մանրամասն տեղեկացավ աղբյուրի հետ պատահածի մասին և արտասովոր աչքերով նորից գնա խոսքովի մոտ ու ծնկադեռ հավատացնում էր, որ բերիացիների

մոտ ոչ մի դրամ չի մնացել: Նա խնդրում է նրան գոնե մարդկանց կյանքը խնայել: Խոսքով, այդ մարդու հեզությամբ ազդված, բավարարեց խնդիրը և երդվեց խնայել միջնաբերդում գտնվողներին: Այսպիսով՝ վտանգի ենթարկված բերիացիները թողեցին միջնաբերդը և անվտանգ գնացին ուր որ յուրաքանչյուրը ցանկանում էր: Հինվորներից քչերը, սակայն, հետևեցին նրանց, իսկ շատերը կամավոր կերպով գնացին Խոսքովի մոտ՝ կշտամբելով հոռոտական պետությանը, որ երկար ժամանակ իրեն ռոճիկ չէր վճարել: Մրանք հետագայում Խոսքովի հետ գնացին պարսից երկիրը» (Պրոկպիս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 6, 7):

«Այդ տարի խաղաղություններ երկու պետությունների միջև խախտվեց և պարսիկների Խոսքով արքան (Պարսից թագավորության արքա Խոսքով I-ը – Մ.Ֆ.) արշավեց և գերիներ բերեց Բերոյա բաղաբից» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 6):

«Պարթևները, մտնելով Ասորիք, ոչնչացրին շատ բաղաբներ: Հերմանուր, շտապ զորք հավաքելով իր որդի Յուստինոսի հետ միասին, տարավ այն նրանց դեմ» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Երկու թագավորությունների միջև խաղաղությունը խախտվեց ու պարսից արքա Խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսքով I-ը – Մ.Ֆ.) գնաց և ուժեղ կերպով ամայացրեց... Հայեպը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն» գիրք 9, գլուխ 21):

«Խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսքով I-ը – Մ.Ֆ.) սարսափելի ամայացման ենթարկեց Հայեպը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

1133 «6/ Հուստինիանոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.), իմանալով պարսիկների արշավանքի մասին, մեծ իրարանցման մեջ իր մորաքրոջ որդի Հերմանոսին 300 հոգու գլխավորությամբ իսկույն ճանաչեց, խոստանալով, որ շուտով նրան կհետևի մեծաթիվ զորք: Հերմանոսը, հասնելով Աստիոք, շրջապատեց բաղաբի ողջ պարսպի շուրջը և գտավ, որ այն հիմնականում ամուր է: Բաղաբամերձ հարթավայրով հոռու է Օրոնտես գետը, որը հարձակվողների համար անանցանելի էր, իսկ սյուս մատու գահավեժ բարձունքներ են, որոնք թշնամիների համար դժվարամատույց են: Երբ նա հասավ բարձունքին, որին տեղացիներն Օրոկասիադա են անվանում, նկատեց, որ այս մատու պարսպից շատ է մատչելի: Այստեղ մի բավական լայն ժայռ կար, որ բարձրությամբ քիչ էր գիշեր պարսպին: Նա առաջարկեց կամ ջաղթել այդ ժայռը և այնտեղ պարսպի շուրջը մի խոր խրամատ փորել, որպեսզի թշնամին հնարավորություն չունենա բարձրանալ պարսպի վրա, կամ էլ այնտեղ մի մեծ աշտարակ կառուցել և միացնել այն բաղաբի պարսպին: Հիսարար ճարտարապետները, սակայն, գտնում էին, որ այդ երկու առաջարկություններից և ոչ մեկը իրագործելի չէ, որովհետև անհնար է կարճ ժամանակամիջոցում կատարել այդ գործը՝ թշնամու հարձակման սպառնալիքի պատճառով: Այդ գործին ձեռք գարկվելով և այն ավարտին չհասցնելով՝ նրանք միայն մի բան արած կլինեին՝ այն, որ թշնամիներին ցույց կտան, թե պարսպի որ կողմից պետք է հարձակում գործել: Հերմանոսը, երբ այդ առաջարկը չընդունվեց, սկսեց հույսեր կապել Բյուզանդիոնից սպասվող զորքի հետ, սակայն, երբ բավական ժամանակ անցավ և կայսեր զորքը չհասավ, ոչ էլ հույս կար, թե կգա, նա երկյուղ զգաց, որ հանկարծ Խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսքով I-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ այնտեղ է գտնվում կայսեր մորաքրոջ որդին, ժամանակ էլ կորստ թողած ողջ զորքով կշարժվի Աստիոքի վրա՝ ամենախրթնորը համարելով Աստիոքի գրավումը և իրեն գերի վերցնելը: Նույնպես էին դատում նաև անտիոքացիք և ահա նրանք խորհրդակցելով որոշեցին, որ ավելի ձեռնտու է Խոսքովին դրամ առաջարկել և սպառնացող վտանգից խուսափել: Նրանք Բերիայի եպիսկոպոս Մեդասին, որ խոհեմ մարդ էր, նա այն ժամանակ նրանց մոտ էր գտնվում, այդ խնդրով ուղարկեցին Խոսքովի մոտ: Սա գնաց և մարերի զորքին հանդիպեց Հիսարապոլից ոչ հեռու: Անձնապես հանդիպելով Խոսքովին, նա շատ աղաչեց խնայել մարդկանց, որոնք իրեն ոչ մի վատություն չեն արել, ոչ էլ ի փնակին են դիմադրել պարսից զորքին, նա ասում էր, որ արքային վայել չէ նահանջողների և դիմադրելու ոչ մի մտադրություն չունեցողների վրա հարձակվելն ու բռնանալը, որ տվյալ դեպքում նրա արարքների մեջ արքային վայել և արիություն ընդգծող ոչինչ չկա, որովհետև նա ժամանակ չտվեց հռոմեացիների կայսեր մտածելու փոխարեն համաձայնությամբ խաղաղությունն ամրապնդելու, կամ էլ, համաձայն կնքված պայմանագրի, պատերազմի պատրաստվելու, այլ առանց մտածելու հռոմեացիների վրա զինված հարձակում գործեց, երբ դեռ նրանց կայսրը գաղափար իսկ չունեց ստեղծված իրադրության մասին: Այդ լսելուց հետո, Խոսքովն իր անխախտության ամենին չկայողացավ խելացիորեն իրեն զսպել, այլ ավելի ևս գոռոզացավ և սպառնաց իրեն ենթարկել ողջ Ասորիքն ու Կիլիկիան...: Մեդասը շարունակ բարեխոսում էր Խոսքովի առաջ բոլոր արևելյան նահանգների համար, մինչև Խոսքովը նրան ասաց, որ հռոմեացիների ողջ տիրապետությունը հանգիստ կթողնի տասը կենտինար ոսկի ստանալուց հետո միայն...: /7/ Եվ ահա նույն օրը Մեդասն այրուտեղեց շարժվեց դեպի Աստիոք, իսկ Խոսքովը, փրկագինը ստանալով, ճանաչա ընկավ դեպի Բերիա, որը գտնվում է Աստիոքի և Հիերապոլիսի միջև՝ երկու բաղաբներից լավ բալլոյի համար երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա...: Մեդասը, սակայն, մի քանի մարդկանցով ավելի արագ էր շարժվում, բան պարսից զորքը, որ միշտ նրանց անցած ճանապարհի կեսն էր կտրում...: Մեդասը, հասնելով Աստիոք, հաղորդեց թե ինչպիսի համաձայնության է եկել Խոսքովի հետ, բայց իրեն չհաջողվեց համոզել անտիոքացիներին ընդունելու այդ: Այդ միջոցին Հուստինիանոս կայսրը Ռուպիկոսի որդի Հուլիանոսին և գաղտնի խորհրդակցելով Հուլիանոսին որպես դեսպան ուղարկել էր Խոսքովի մոտ: Հոմեացիները գաղտնի խորհրդակցելին անվանում են անեկրետիս, որովհետև գաղտնիքները նրանք անվանում են սեկրետա: Խոսքը եկան ու մնացին Աստիոքում: Դեսպաններից Հուլիանոսը վճռականապես արգելեց դրամ տալ թշնամիներին և դրամով գնել կայսերական բաղաբները: Նա Հերմանոսի առաջ ամբաստանեց բահանայապետ Եփրեմիոսին՝ բաղաբը Խոսքովին հանձնելու մտադրության մեջ: Մեդասը ձեռնունայն ճանաչա ընկավ, իսկ Աստիոքի եպիսկոպոս Եփրեմիոսը, պարսից հարձակումից վախենալով, գնաց Կիլիկիա: Որոշ ժամանակ անց փոքր զորամասի գլուխն անցած այնտեղ ժամանեց նաև Հերմանոսը, քանզի զորքի մեծ մասը նա թողել էր այնտեղ՝ Աստիոքում...: /9/ Խոսքովը, որովհետև Մեդասն ասաց, որ իրեն չհաջողվեց համոզել անտիոքացիներին իրեն տալ, ողջ զորքով շարժվեց նրանց վրա: Անտիոքացիները ունակ, վերցնելով իրենց հարստությունը, փախան ուր որ կարող էին: Նույնն էին մտածում նաև մնացածները, սակայն այդ միջոցին Լիբանանի զորքերի հրամանատարներ Թեոկտիստոսն և Սոլացեսը, զայլով 6.000 ռազմիկներով, հուսարդեցին և խանգարեցին նրանց մտադրության իրականացմանը: Շատ չանցած վրա հասավ նաև պարսից զորքը: Ահա այստեղ վրան խիեցին և ճամբարեցին բոլորը՝ Օրոնտես գետի ափին և նրանից ոչ շատ հեռու: Խոսքովը Պապլոսի ուղարկեց պարսպի մոտ և նա անտիոքացիներից դրամ էր պահանջում, ասում, որ կպրծնե, եթե 10 կենտինար ոսկի տան, բայց պարզ էր, որ դրանից պակաս գումարով էլ նա կհեռանար այնտեղից: Այդ միջոցին Խոսքովի մոտ եկան դեսպանները և երկար խոսեցին հաշտության խախտման շուրջը, շատ բան էլ իրենք լսեցին նրանից և վերադարձան: Հաջորդ օրը, սակայն, անտիոքացիների դեմոսը, անտիոքացիները լուրջ մարդիկ չեն, այլ անկարգ և անչափ զավեշտասեր, պարսպի ատամնաշարի վրա բարձրացած հայիոյում էր Խոսքովին և բարձրածալն ծաղրում: Նույնպես Պապլոսին, որ գտնվում էր պարսպի մոտ և խորհուրդ էր տալիս դրամական փոքր գումարով փրկել իրենց և բաղաբը, քիչ էր մնացել նետահարեին, սակայն նրան հաջողվեց խուսափել: Դրա համար էլ Խոսքովը, գայլույթից կատաղած, որոշեց գրոհել: Հաջորդ օրը, բոլոր պարսիկներին հավաքելով պարսպի դեմ, մի մասին նա հրամայեց հարձակվել գետի կողմից, իսկ ինքը, շատերի և լավագույնների գլուխն անցած, հարձակվեց բարձունքի վրա: Ինչպես ես նախապես ասացի, այդ մասում պարսիսը շատ էր մատչելի: Այստեղ, ահա, հռոմեացիները, քանի որ այն պարսպից, որի վրա կանգնած պետք է կռվեին, շատ էր նեղ, տաածեցին հետևյալը: Երկար գերանները իրար կապելով՝ նրանք դրանք կախեցին աշտարակների միջև, որպեսզի տարածությունը լայնանա և պաշարողների դեմ ավելի մեծ բանակության մարդիկ կարողանան կռվել: Պարսիկները սաստիկ նեղում էին՝ ամեն կողմից նետերի տարափ տեղալով, հատկապես միջնաբերդի վրա: Հոմեացիներն ողջ ուժով պաշտպանվում էին, ոչ միայն զինվորները, այլև դեմոսի բազմաթիվ խիզախ պատանիներ: Պաշարողները ենթադրում էին, որ այս բարձունքում մարտը թշնամիների դեմ հավասար կլինի, որովհետև ժայռը լայն ու բարձր էր, կարծես ուղղված պարսպի դեմ, և հարձակվողների թվում էր, թե կռվում են հարթ տարածության վրա: Ես կարծում եմ, որ եթե հռոմեացիներից որևէ մեկը խիզախեր 300 մարդով դուրս գալ պարսպից, թշնամուց առաջ տիրանար այդ ժայռին և այնտեղից դիմադրեր հարձակվողներին՝ ապա բաղաբը երբեք չէր ենթարկվի թշնամու վտանգին և բարբարոսները չէին ունենա որևէ հեռավոր գրոհելու համար, որովհետև նրանց կհարկվածեին և բարձրից, և ժայռից, և պարսպից: Այժմ, սակայն, քանի որ անտիոքացիներին վիճակված էր ճարակ դառնալ մարերի զորքին, այդ ոչ-ոքի մտքի անգամ չանցավ: Եվ ահա Խոսքովը բարձր աղաղակով կռվի կոչեց պարսիկներին, որոնք, մարտնչելով ուժերի գերագույն լարումով, ժամանակ չէին տալիս հակառակորդին մտածելու կամ նետերի հարվածներից խուսափելու: Հոմեացիները մեծ բազմությամբ իրար խառնված պաշտպանվում էին, սակայն պարանները, որոնցով գերաններն էին կապված չորիսցան ծանրությամբ և, համկարծակի պոկվելով, նրա վրա կանգնած զինվորներին հետ միասին մեծ շառաչյունով գետին տապալկվեցին: Մյուս հռոմեացիները, որոնք մարտնչում էին մերձակա պաշտպաններից, չհասկանալով, թե ինչ է կատարվում ու ենթադրելով, որ այդ մասում պարսիսը բանդվել է, փախուստի դիմեցին: Դեմոսի բազմաթիվ պատանիներ, որոնք նախկինում սովոր էին իրար դեմ կռվել ձիաքաղաքական, երբ պարսպից ցած իջան, փախուստի չդիմեցին և մնացին տեղում, մինչդեռ զինվորները, Թեոկտիստոսի և Սոլացեսի գլխավորությամբ բարձրանալով ձիերի վրա, որոնք կազմ ու պատրաստ գտնվում էին այնտեղ, շարժվեցին դեպի դարպասները, ասելով, որ զորքով օգնության է գալիս Բուզեսը և իրենք ուզում են շտապ կարգով ընդունել նրան՝ բաղաբը թշնամիներից միասին պաշտպանելու համար: Ահա այստեղ էլ հենց անտիոքացիների շատ տղամարդիկ և կանայք երեխաների հետ միասին շտապեցին դեպի դարպասները, բայց սկսեցին ճնշվել ձիերի կողմից: Հինվորները բոլորովին չէին խնայում ուղեւորներին և նախկինից էլ ուժեղ թափով էին սլանում էին ընկածների վրայով: Այստեղ, հատկապես հենց դարպասների մոտ, շատերը կոտորվեցին: Պարսիկներն իրենց հերթին, դիմադրության չհանդիպելով և պարսպին աստիճաններ հենելով, հեշտությամբ բարձրացան վեր: Նրանք շտապ կարգով հասան մինչև պարսպի ատամնաշարը, սակայն որոշ ժամանակ

անորոշության մեջ էին և չէին ուզում այնտեղի ցած իջնել: Ինձ թվում է, որ նրանք կասկածում էին, թե թշնամին այդ նեղ տեղերում թակարդ է դրել: Պարսպից ներս տարածությունն, անխիշապես բարձունքից սկսած, մեծ մասամբ անմարդաբնակ է: Այնտեղ վեր են խոյանում շատ բարձր ժայռեր: Ունակ ասում են, թե պարսիկներն այստեղ կանգ առան հստորովի հրամանով, բանձի նա հասկացավ տեղանքի դժվարանցանելիությունը, տեսավ զինվորների փախուստը և վախեցավ, որ նրանք հանկարծ հետ կվերադառնան և իրենց անակնկալ պատահարի առաջ կկանգնեցնեն՝ դրանով իսկ խանգարելով հին և հայտնի բաղաբառի գրավմանը, բաղաբ, որ հռոմեացիները արևելքի բաղաբներից առաջինն էր հայաստությանը, մեծությանը, մարդաշատությանը, քաղաքակրթությանը և բարեկեցությանը: Միայն ու միայն այդ մասին մտածելով՝ նա ուզում էր հռոմեացիների զինվորներին ժամանակ տալ, որպեսզի նրանք հնարավորություն ունենան փախուստի դիմելու: Դրա համար էլ պարսիկները ձեռքով նշան էին տալիս փախուստի դիմողներին հնարավորին չափ շուտ փախչել: Հռոմեացի զինվորները, մնացած հրամանատարների հետ նահանջելով, բոլորն անցան այն դարպասով, որը տանում էր դեպի Անտիոքի Դաֆնե արվարձանը: Պարսիկները, բացի այս մեկից, մնացած բոլոր դարպասները գրավել էին: Դեմոսից բչեղին հաջողվեց փախչել զինվորների հետ միասին: Երբ պարսիկները տեսան, որ հռոմեացի զինվորները հեռու են գտնվում, բարձունքի իջնելով, մտան բաղաբ: Ահա այստեղ անտիոքացի բազմաթիվ պատանիներ կռվի բռնվեցին և սկզբում թվում էր, թե նրանք հաղթելու են: Նրանցի միայն մի փոքր մասն էր զինված, իսկ մեծամասնությունը կռվում էր միայն բարեր շարտելով: Նրանք, հետ մղելով թշնամիներին, ռազմական երգեր էին երգում և, կարծես հաղթած, Հուստինիանոս կայսեր «բարեհաղթ» հռչակում: Այդ սիջոցին հստորովը, որ նստել էր բարձունքի աշտարակներից սեկում, կանչեց ղեսպաններին, որովհետև ցանկանում էր նրանց բան ասել: Պարսից իշխանավորների մեկը՝ Չաբեդոախնեթ, տեսնելով, որ ղեսպաններին հրավիրում են բանակցությունների համար, շտապեց արթալի մոտ և ասաց այսպես: «Ինձ թվում է, ով տեր, որ դու ավելի ես մտածում հռոմեացիների փրկության մասին, քան իրենք: Նրանք վտանգի առաջ հայիոյում էին քո թագավորությանը, իսկ պարտված վիճակում նույնիսկ անչափ խիզախում պարսիկներին մեծ վնաս հասցնել, կարծես վախենում են քեզ մոտ չունենալ իրենց հանդեպ որևէ մարդասիրական մոտեցման հնարավորություն, իսկ դու ուզում ես ողորդել նրանց, ովքեր չեն էլ ակնկալում փրկություն, շտապում են խնայել մարդկանց, ովքեր բոլորովին էլ չեն ուզում այդ: Նրանք գրավված բաղաբում դարան են դրել և սպանում են հաղթողներին, թեև իրենց բոլոր զինվորները վաղուց փախել են»: Խոսքովը, լսելով այդ, իր լավագույն զինվորներին ուղարկեց նրանց դեմ: Շատ չանցած վերադառնալով՝ նրանք ասացին, որ ոչինչ վատ բան չի պատահել: Պարսիկներն իրենց թվական գերազանցությանը անտիոքացիների փախուստի մատնեցին, և բաղաբում մեծ քարոյ տվեցին: Պարսիկները, չմտալով տարիքը, կոտորում էին հանդիպողին: Պատում են, որ այն ժամանակ երկու երևելի անտիոքացիների կանայք, որոնք պարսիցի դուրս էին մտնել, գզալով, որ ընկնելու են թշնամու ձեռքը, նրանք արդեն երևում էին ամենուրեք, շտապեցին դեպի Օրոնտես գետը և վախենալով, որ պարսիկները իրենց կաղծեն, բողոք ծածկելով իրենց դեմքերը, նետվեցին գետի հոսանքի մեջ ու խեղդվեցին: Անտիոքացիք, ահա, ենթարկվեցին ամեն տեսակի դժբախտության: '9/ Այստեղ հստորովը ղեսպաններին ասաց հետևյալը: «Ես հին ասացվածքը ճշմարիտ եմ համարում, որ աստված բարիքներն ընձեռում է մարդկանց ոչ թե ասեղուր վիճակում, այլ՝ չարիքի հետ խառնելով: Այդ պատճառով էլ մենք ծիծաղելուց բացի լաց էլ ենք լինում, երջանկության կողքին անպայման բուսնում է դժբախտությունը, ուրախությունը՝ տխրությանը»: և այս թույլ իրավաստար վայելել տրված բարոյությունը: Ես, ինչպես տեսնում եք, շատ հեշտությանը աստծո ոգևորչությամբ կարողացա գրավել այս բաղաբը՝ հռոմեացիների երկրում եղած բաղաբներից ամենահռչակավորը: Ես, տեսնելով այդքան մարդկանց սպանությունը և այն, որ իմ հաղթանակը արյան մեծ գնով է ձեռք բերված, այս կատարվածից ոչ մի բավարարություն չգզացի: Պատճառը թշվառ անտիոքացիներն են, որոնք, երբ պաշտպանվում էին, չկարողացան պարսիկներին հետ մղել, բացի դրանից, երբ վերջիններս հաղթել էին և գրոհով բաղաբը գրավել, աննպաստում մեռնել ցանկանալով, չխիզախեցին կռվել: Պարսից բոլոր մեծամեծները ինձ շատ ձանձորացրին՝ պահանջելով, որ ես շուրջկալի մեջ առնեմ բաղաբը և բոլոր գերվածներին կոտորեմ, բայց, հակառակ դրան, ես նահանջողներին կոչ էին անում առավել ևս շտապ փախուստի դիմել, որպեսզի հնարավորին չափ շուտ փրկվեն, որովհետև արդարացի չէր ոտնատակ անել գերվածներին»: Ահա խոսքովը, սեղանեթելով այսպիսի կեղծավոր խոսքեր ասաց ղեսպաններին, բայց վերջիններս շատ լավ գիտեին, թե ինչու են հնարավորություն տվեց հռոմեացիներին փախուստի դիմել: Նա չեղածի մասին խոսելու մեջ ամենակարող մարդն էր, նմանապես ճշմարտությունը թաքցնելու, իր սեփական չարագործությունների սեղոքը տուժողների վրա գցելու: Նա պատրաստ էր ամեն տեսակ խոստում տալ և այն երդումներով հաստատել, բայց ավելի ընդունակ էր մոռանալ իր հենց նոր տված խոստումն ու երդումը: Նա դրամի համար պատրաստ էր ամեն մի ոճիր գործել, բայց և շատ վարպետությանը կարող էր բարեպաշտ ձևանալ և խոսքով հրաժարվել գործած արարքից: Նա սուրոնցիներին, որոնք իրեն ոչ մի վատություն չէին արել, նենգությանը կոտորեց, ինչպես վերևում ասվել է: Զաղաթը գրավելու պահին նա տեսավ մի վայելելու և երևելի կին, որին ծախ ձեռքից ուժևորեն բաջջում էին բարբարոսները: Նա պինդ բռնել էր նոր կրծքից կտրված իր երեխային, որը չկարողանալով այդպես արագ վազել, ընկել էր գետին և քաշում էր նրան մյուս ձեռքով: Հենց այստեղ հստորովը ցույց տվեց իր կեղծավորությունը: Պատում են, որ նա հոգոց հանեց, ձևացրեց ներկաներին, այդ թվում նաև ղեսպան Անաստասիոսին, թե իբր արտասովում է, և աստծուն երդվեց վրեժ լուծել նրանից, ով այդ դժբախտությունների պատճառ դարձավ: Նա ակնարկում էր հռոմեացիների կայսր Հուստինիանոսին, թեև գիտեր, թե ինքն է ամեն ինչի գլխավոր պատճառը: Ահա այսպիսի հատկությունների տեր մարդ խոսքովը դարձավ պարսից արքա: Աստված կուրացրել էր հիսանալի Ջամեսի մեկ աչքը, որն ավագությանը պետք է և տանալ թագավորությունը՝ Կավատից հետո, որին առանց որևէ պատճառի ատում է Կավատը, և առանց դժվարության պարտության մատնեց իր դեմ ապստամբածներին, որից հետո, ինչ վատություն որ մտադրվել էր, իրագործեց հռոմեացիների հանդեպ: Ծակատագիրը, ցանկանալով միշտ մեկին մեծացրած լինել, որոշ ժամանակ իր ցանկացածն է անում, նրա մտադրությունը ոչ-ոք չի կարող խափանել, ճակատագիրը հաշվի չի նստում մարդու արժանիքների հետ, չի մտածում կանխել այնպիսի դեպք, որ չպետք է տեղի ունենար, ոչ էլ մտածում է, թե շատեց այն բանի համար, որ նա բախտ է արժանացրել անարժան մեկին, պահարակելու են իրեն ու ծաղրելու: Նա մտածում է միայն այն մասին, որ կատարվի իր մտադրությունը, բայց թող լինի այնպես, ինչպես աստված է կամենում: Խոսքովը գորբին հրաման տվեց կեղանի մնացած անտիոքացիներին գերել ու ստրկացնել, որը հարստությունը թալանել, իսկ ինքը ղեսպաններին հետ միասին բարձունքից իջավ դեպի տաճարը, որ եկեղեցի են անվանում: Այստեղ հստորովն այնքան շատ ուկել և արծաթե թանկացին իրեր գտավ, որ ոռք ավարդ չհաշված, միայն այդ իրերը հսկայական հարստություն էին կազմում: Հենց այնտեղ նա տեղահան արեց բազմաթիվ հրաշալի մարմարներ և հրամայեց բաղաբից դուրս բերել՝ պարսից երկիրը տեղափոխելու համար: Այդ անելու հետո նա հրամայեց պարսիկներին ողջ բաղաբը կրակի տալ: Դեպքանները խնդրում էին խնայել գունեղ եկեղեցին՝ բավարար փրկագին համարելով այնտեղից տարածը: Նա ընդառաջեց ղեսպաններին, բայց հրամայեց մնացած ամեն ինչը հորդեղել: Փոքրաթիվ մարդկանց թողնելով այնտեղ, որոնք պետք է բաղաբը կրակի տալին, նա մնացած գորբի հետ հեռացավ ճամբարը, ուր նախապես վրաներ էին խափել: '10/ Այդ պատահարից մի քիչ առաջ աստված այդ բաղաբի բնակիչներին հրաշքով ցույց էր տվել կատարվելիքը: Վաղուց այստեղ ծառայող զինվորները դրոշները, որոնք սկզբում դեպի արևմուտք էին ծածանվում, հանկարծ ինքնաբերաբար շուտ եկան դեպի արևելք, իսկ այնուհետև, առանց որևէ մեկի ձեռք տալու, նորից դարձան նախկին կողմը: Հինվորներն այդ բանը ցույց տվին մոտակայքում գտնվողներին շատերին, այդ թվում նաև ճամբարի ծախսերը հոգացող խորեդոսին, որի անունը Տաուրիանոս էր: Նա շատ խոիեմ մարդ էր, ծագումով Սոպատեստիայից: Սակայն այդ հրաշքը տեսողները դրանից հետո էլ գլխի չընկան, որ վայրի տիրապետությունը արևմտյան կայսեր իշխանությանից անցնելու էր արևելյանի իշխանության ներքո: Ոչ մի կերպ հնարավոր չէ խուսափել այն բանից, ինչ իսկապես պետք է տեղի ունենա: Այսքան մեծ դժբախտության մասին գրելուց, որ գալիք սերունդներին հիշատակ մնա, իմ գլուխը պտտվում է և չգիտեմ, թե ինչ է ուզում աստված, որ մի կողմի բարձրացնում է մարդուն կամ որևէ երկիր, իսկ այնուհետև ցած է գլորում ու հողմացրիվ անում առանց ակնհայտ որևէ պատճառի: Լավ չէ աստծու մասին ասել, թե նա ամեն ինչ կատարում է առանց որևէ պատճառի: Նա այն ժամանակ թույլ տվեց, որ Անտիոքը հիմնահատակ կործանվի ամենամբարիշտ մարդու ձեռքով, մի բաղաբ, որի գեղեցկությունն ու կատարյալ փառահեղությունը նույնիսկ այժմ անհնարին է չնկատել: Բաղաբի ավերումից հետո փրկվեց միայն եկեղեցին, այն էլ պարսիկների ջանքերով ու հոգատարությանը, որոնց վրա էր դրված այդ գործը: Բազմաթիվ տներ փրկվեցին նաև բաղաբի Կերատայուն կղզված մասում, սակայն ոչ թե մարդկանց հոգատարության շնորհիվ, այլ այն պատճառով, որ նրանք գտնվում էին բաղաբի ծայրամասերում, նրանց, կողքին ուրիշ շինություն չկար և կրակը չկարողացավ հասնել նրանց: Բարբարոսները կրակի տվեցին նաև պարսպից դուրս գտնվող բոլոր շինությունները, բացի սուրբ Հուլիանոսին նվիրված տաճարից և այն տներից, որոնք գտնվում էին այդ տաճարի շուրջը, որովհետև դեպքերի բերմամբ ղեսպաններն այստեղ էին օթևանել: Պարսիկները պարսպին ամենևին ձեռք չտվին: Փոքր անց ղեսպաններն եկան հստորովի մոտ և ասացին այսպես: «Եթե մենք այստեղ անձնապես քեզ հետ չխոսեմք, ով արքա, մենք երբեք չէինք հավատա, որ դու, Կավատի որդի հստորով, դրժելով քո տված երդումները, որոնք մարդկանց համար վստահության ամենագլխավոր և ամենամոլորի գրավականն են, գեներով հարձակվել ես հռոմեացիների երկրի վրա, և խախտել ես հաշտությունը, որը պատերազմների արհաւիրքների մեջ անապահով ապրողներն իրենց միակ հույսն էին համարում: Դրան չի կարելի այլ անուն տալ, քան մարտավարությունը վեր է ածվել գազանավարության: Եթե հաշտություն գոյություն չունենա, ապա բոլորը կներգրավվեն անվերջ պատերազմի մեջ, իսկ վերջ չունեցող պատերազմն միշտ վերափոխում է պատերազմողների բնությունը: Դու նույն բանը նկատի չունեիր, երբ մի քիչ առաջ նամակ գրելով քո եղբորը ասացիր, թե նա է հաշտության վերացման պատճառը և դրանով իսկ չէիր ընդունում, որ հաշտության վերացումը մեծագույն չարիք է: Եթե նա ոչ մի մեղք չունի, ապա դու ես անարդարացին, որ մեր վրա ես գալիս, իսկ եթե, այնուամենայնիվ, քո եղբայրը այդպիսի մի բան գործել է, ապա դու այդ բանի համար մեղադրիր նրան և ոչ ավելի, որպեսզի ցույց տաս, որ նրանից լավն են, վատության մեջ մեկին զիջողը: Աղոթալ գործում հաղթում է նրան, թեև մենք

շատ լավ գիտենք, որ Հուստինիանոս կայսրը երբեք խաղաղության դեմ հանդես չի եկել: Մենք խնդրում ենք հռոմեացիների դեմ այլևս այդպիսի վատություններ չձեռնարկեն, դա պարսիկներին ոչ մի օգուտ չի տա, իսկ դու լքահետ միայն այն, որ քիչ առաջ քեզ հետ հաշտություն կնքողներին անարդարացի կերպով մեծ վնաս կհասցնես»: Դեսպաններն այսբանն ասացին, իսկ խոսքովը, լսելով այդ, պնդում էր, որ Հուստինիանոս կայսրն է խախտել հաշտությունը, թվարկում էր կայսեր տված առիթները պատերազմ սկսելու, որոնցի մի մասը իսկապես ուշադրության արժանի էր, իսկ մյուսը՝ հնարավոր և անհիմն: Նա պատերազմի հիմնական պատճառ էր համարում Ալամունդարոսին (**Լախիսանների թագավորության արքա Մուսղի Ուն - Մ.Ֆ.**) և հոների կայսեր գրած նամակները, որոնց մասին վերևում խոսված: Խոսքովը չէր կարող հակառակ հանվածուց ցույց տալ մի հռոմեացու, որ խախտել էր պարսից սահմանը և զենք բարձրացրել: Դեսպանները մեղքը գցում էին ոչ թե Հուստինիանոսի, այլ կամ նրա ենթականերից ոմանց վրա, կամ էլ պնդում էին, որ այնպես տեղի չի ունեցել, ինչպես պատմում են: Ի վերջո՝ խոսքովը հռոմեացիների պահանջեց շատ դրամ: Նա Նշում էր, որ խաղաղությունը հավիտենական չի լինի, եթե դրամը մեկ անգամ տան, որովհետև դրամի հիման վրա մարդկանց միջև կայացած բարեկամությունը դրամի ծախսման հետ միասին կվերանա: Դրա համար անհրաժեշտ է, որ հռոմեացիները պարսիկներին նաև ամեն տարի որոշակի գումար տան: «Ահա այս ձևով», - ասաց նա: «Կարսիկները կայուն խաղաղություն կհաստատեն, Կասպից դռներն իրենք կպահեն և ազատված կլինեն Դարա բաղաբի հոգսից՝ այդ բոլորի համար մշտական վարձ ստանալով»: Դեսպաններն ասացին, որ. «Պարսիկները ցանկանում են ոչ ավելի, ոչ պակաս, քան հռոմեացիներին դարձնել իրենց հարկատուները»: «Ոչ», - պատասխանեց խոսքովը: «Այդ ձևով պարսիկները դառնում են հռոմեացիների գինկորները՝ իրենց ծառայության համար ստանալով որոշ գումար: Զ՞ե՞ր որ դուք ամեն տարի հոներից ու սարակինոսներին ոսկի եք վճարում, բոլորովին էլ չլինելով նրանց հարկատու, այլ ծեր երկիրը թալանից հավիտյան գերծ պահելու համար»: Ահա այսպիսի բանակցություններ էին գնում խոսքովի և դեսպանների միջև: Ի վերջո՝ նրանք համաձայնության եկան: Խոսքովը հռոմեացիներից կանխիկ պետք է ստանար 50 կենտինար ոսկի և այնուհետև հավիտյան տարեկան հինգ կենտինար, որպեսզի պարսիկները ոչ մի վնաս չպատճառեն իրենց: Համաձայնության կապակցությամբ դեսպանները պետք է տալին պատանդներ, որից հետո խոսքովը իր ողջ զորքով պետք է վերադառնար իր երկիրը, որ Հուստինիանոս կայսրը դեմքից դեսպանները պետք է ուղարկվեին հաշտության պայմանագիրը հաստատելու համար: /11/ Այդ միջոցին խոսքովը մտավ Անտիոքից 130 ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Սելևկիա ծովափնյա բաղաբը, ուր ոչ մի հռոմեացու չհանդիպեց: Նա չթալանեց բաղաբը, այլ միայն ինքը լողացավ ծովում, ապա զոհ մատուցեց արևին և իր ցանկացած մյուս աստվածներին, երկար աղոթեց ու շարժվեց դեպի հետ: Գալով ծամբար, նա ցանկություն հայտնեց ծանոթանալ հարևան Ապամիա բաղաբի հետ, ոչ որևէ այլ մտքով, այլ միայն այն տեսլելու համար: Դեսպանները ականա դրան էլ համաձայնեցին, որ նա դիտի բաղաբը, այդտեղից վերցնի 1.000 լիտր ոսկի և, ոչ մի ավարառություն չգործելով, հետ վերադառնա: Դեսպանների և բոլորի համար ակնհայտ էր, որ խոսքովը Ապամիա է գնում այն նպատակով միայն, որպեսզի որևէ փոքր առիթ օգտագործելով թալանի բաղաբը և նրա շրջակայքը: Նախ նա մտավ Դաֆնե Անտիոքի արվարձանը ու շատ հիացավ պարտեզի և ջրերի աղբյուրների վրա: Եվ մեկը, և մյուսը հույսակալ են: Նա զոհ մատուցեց ցրահարսներին և ծամիա ընկավ, ոչ մի ավարառություն չկատարելով, հրկիզեց միայն հրեշտակապետ Միթայի տաճարը և մի քանի այլ տներ, դա էլ հետևյալ պատճառով: Խոսքովը աղբայի շրջապատի մի Նշանավոր պարսիկ գինկորական ձիով մի քանիսի հետ միասին գնացել էր գառիթափի մի վայր՝ Տրետոս կոչված տեղի մոտ, ուր գտնվում է Միթայել հրեշտակապետի տաճարը՝ ճարտարապետի Եվարիգեսի գործը: Պարսիկը այստեղ նկատեց մի թաքնված անտիոքացի պատանու և սկսեց միայնակ հալածել նրան: Այդ պատանին մտավաճառ էր, անունը Ալեմաթոս: Երբ նա տեսավ, որ բռնվելու է, շուտ եկավ և մի քար շարժեց իրեն հալածողի վրա: Զարը դիպավ պարսիկի ճակատին, զարկեցակին, պարսիկն իսկույն գետին գլորվեց, իսկ պատանին, նրա թուրք բաշխելով սպանեց նրան, ապա հանգիստ հալչտակեց նրա գեթերը, ողջ ոսկին, հագուստը և, ձին հեծնելով, սլացավ առաջ: Կամ բախտի բերմամբ, կամ էլ այն պատճառով, որ նա բաջածանոթ էր տեղանքին, նրան հաջողվեց խուսափել թշնամիներից և փախչել: Լսեց այդ մասին խոսքովը, շատ տխրեց պատահարի համար և իր թիկնապահներին հրամայեց կրակի տալ հրեշտակապետի տաճարը, որի մասին վերևում հիշատակեցի: Վերջիններս, ենթադրելով, որ հենց այդ տաճարի մասին է խոսքը, այն շուրջը եղած շինությունների հետ միասին հրդեհեցին, համարելով, որ կատարել են խոսքովի հրամանը: Ահա այդ մասին այսբանը: Ապա խոսքովը ողջ զորքով շարժվեց Ապամիայի վրա, ուր պահվում է մի կանգունակալ փայտ՝ բեկորն այն խաչափայտի, որի վրա, ինչպես ասում են, Զրիստոսը Երուսաղեմում կամավոր մահապատժի ենթարկվեց: Դեռ հունց մի ասորի այդ բեկորը գաղտնի բերել էր այնտեղ: Հին մարդիկ, գտնելով, որ այն կլինի իրենց և բաղաբի մեծ հնայեակը, փայտե տուփ էին սարքել և նրա մեջ դրել այն: Այդ տուփը նրանք առատորեն զարդարել էին ոսկով ու թանկագին բարեքով և տվել երեք հոգևորականների, որպեսզի ասպառով պահեն այն: Այդ տուփի հանում էին տարին մեկ անգամ միայն, որպեսզի ողջ ժողովուրդը երկրպագի: Ապամիացիները, երբ իմացան, որ մարտի գործը իրենց վրա է գալիս, մեծ սարսափի մեջ ընկան: Լսելով, որ խոսքովը դրժել է իր խոստումը, նրանք դիմեցին բաղաբի եպիսկոպոս Թովմային՝ խնդրելով, որ իրեն ցույց տա խաչափայտը, որպեսզի վերջին անգամ երկրպագելուց հետո վախճանվեն: Նա ընդառաջեց: Ահա այն ժամանակ տեղի ունեցավ անսպասելի և անհավատալի մի երևույթ: Եպիսկոպոսը բերեց և ցույց տվեց փայտը, որի վրայից բարձրանում էր հրեղեն լույս և արտաբարգ պայծառ լուսավորում եկեղեցու առաստաղը: Զահանակի ողջ տաճարով մեկ շարժվելու հետ միասին շարժվում էր նաև լույսը, անընդհատ լուսավորելով եկեղեցու առաստաղը: Ապամիացիների դեմքով, այդ երևույթի վրա հիացած, ապշահար եղավ, իրժկեց ու լաց եղավ և բոլորի մոտ փրկության հույս առաջացավ: Թովման, ողջ տաճարի մեջ շրջելու հետո, խաչափայտը տեղավորեց տուփի մեջ, ծածկեց այն և լույսն անմիջապես անհետացավ: Իմանալով, որ թշնամու գործը հասել է բաղաբի մոտակայքին, նա շտապ խոսքովի մոտ գնաց: Վերջինիս հարցին, թե մտադիր են արդյոք ասպամիացիները պարսիկներից դիմադրել պարսից զորքին, Թովման պատասխանեց, որ մարդկանց մոթեց անգամ այդպիսի բան չի անցել: Խոսքովի հարցին: «Դուք ինձ մի քանի հոգու հետ չ՞եք ընդունիլ բաղաբ, բացելով բոլոր դարպասները», բախանալ պատասխանեց: «Հենց քեզ հրավիրելու համար եմ ես այստեղ ժամանել»: Ահա այսպիսով պարսից ամբողջ, զորքը, վրաններ խլիելով, պարսպի առաջ ծամբարեց: Խոսքովը պարսից լավագույններից 200 հոգու հետ մտավ բաղաբ: Հենց որ նա դարպասներից ներս անցավ, մոռացավ իր և դեսպանների միջև եղած համաձայնության մասին և հրամայեց եպիսկոպոսին տալ ոչ միայն 1.000 լիտր արծաթ, ոչ էլ նրա տասնապատիկը, այլ նաև այստեղ գտնվող ոսկե և արծաթե թանկարժեք եկեղեցական բոլոր իրերը, որ անչափ շատ էին: Ինձ թվում է, որ նա առանց վարանելու ողջ բնակչությունը կստրկացներ և բաղաբը կթալաներ, եթե մի աստվածային հրաշք բացահայտ կերպով չխանգարեր: Նրան այնքան էր հիմարացրել ու խելագարացրել փառասիրությունը, որ նա կարծում էր, թե բաղաբները ստրկացնելը մեծ փառքի գործ է, բոլորովին ուշադրություն չդարձնելով, որ դրանով նա խախտում է հռոմեացիների հետ կնքած հաշտության պայմանագիրը: Խոսքովը այդպիսի վարվելակերպի մասին վկայում է նաև Դարա բաղաբի օրինակը, երբ ինքը իր այդ նույն նահանգի ժամանակ, ծայրեծայր խախտեց հաստատված պայմանները: Մի քիչ հետո նույնը տեղի ունեցավ նաև կալիսկոնիցիների հետ, հենց հաշտության պայմաններում, որի մասին ես հաջորդ գլուխներում կպատմեմ, բայց աստված, ինչպես ասվեց, փրկեց Ապամիան: Երբ խոսքովը որպես ավար վերցրեց ողջ թանկագին իրերը և Թովման տեսավ, որ նա դրամի առատությունից հարթել է, բերեց խաչափայտը տուփի մեջ: Բացելով տուփը ցույց տվեց փայտն ու ասաց. «Ով ամենահզոր արքա, ողջ ունեցվածքից ինձ մնացել է ահա այս: Այս տուփը, այն զարդարված է ոսկով և թանկագին բարեքով, մենք ուրախությամբ կտանք մնացած բոլորի հետ, բայց այս փայտը մեզ համար փրկարար է և տուրք, որը համար աղաչում եմ քեզ և պաղատում, ինձ թող այն»: Եպիսկոպոսն այսբանն ասաց: Խոսքովը զիջեց և նրա խնդրանքը կատարեց: Այնուհետև խոսքովը, փառասիրությամբ տարված, հրամայեց դեմոսին հավաքվել ծիարշավարանում, իսկ կառավարներին՝ սովորականի պես մրցել: Ինքն էլ գնաց այնտեղ, ցանկանալով դիտել մրցումները, որովհետև նա վաղուց լսել էր, որ Հուստինիանոս կայսրը անչափ սիրում է վեճետ գույնը, այն և կապույտը, և ցանկանալով այստեղ ևս հակադրվել նրան, ուզեց հաղթանակը կանաչագույնին շնորհին: Կառավարները սահմանագծից սկսեցին վազքը, բայց պատահամբ վեճետ հազաձոր առաջ ընկավ: Նրա հետևի էր գալիս նույն վազքուղով կանաչ գույնի հազաձոր: Խոսքովը, կարծելով, որ դա միտումնավոր է այդպես կատարվել, զայրացավ և սպառնական գոչում էր, որ Կեսարը չպետք է մյուսներից առաջ անցնի, հրամայեց, որ առաջ ընկած ձիերը կանգնեցնեն, որպեսզի նրանք մրցումների մեջ հետ ընկնեն: Նրա հրամանը կատարվեց և այնպես դուրս եկավ, որ հաղթեցին խոսքովն ու կանաչ կողմը: Այստեղ ասպամիացիների մեկը ներկայացավ խոսքովին և բողոքեց, որ մի պարսիկ, մտնելով իր տունը, բռնաբարել է իր կույս դատել: Խոսքովը, լսելով այս մասին, կատաղեց զայրությանից և հրամայեց իր մոտ բերել այդ մարդուն: Երբ նա ներկայացավ, հրամայեց ծամբարում նրան ցցահանանել: Այդ իմանալով դեմոսը, ողջ ուժով գոչում էր՝ խնդրելով ազատել մարդուն արքայի ցատուկից: Խոսքովը խոսք տվեց, թե ազատ կարծակի մարդուն, բայց հետո թաթուն ցցահան արեց: Ահա այդ բոլորը այնտեղ կատարվելով, նա ողջ գործով հետ շարժվեց» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 6-11):

«Երբորդը ինդիկոսին հուկոսին Դարսից արքա հասնումը (**Դարսից թագավորության արքա Խոսքով Ի - Մ.Ֆ.**) գրավեց Անտիոքը: Եվ ուղարկվեց պատերազմի Հերմանոսը, որը Նշանակվել էր ստրատեգատ, իր որդի Հուստինոսի հետ: Ոչ մի բանի մասին չստահողվելով՝ նա մինչև թշնամու հայտնվելը սկսեց բնակիչներից արծաթ զնել 2-3 նոմիսա մեկ լիտրի համար: Դարսից արքան գրավեց Ապամեան և արևելքի այլ բաղաբներ» (Հովսեփանես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 87):

«Դարսիկները թալանեցին ու բառնեցին Մեծն Անտիոքը» (Մարքոսոս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Մտովի մի ուրախացե՛ք մտքից, թե իբր դուք հարթել եք հռոմեացիներին, մի փքվե՛ք այն բանից, որ գրավել եք Անտիոքը և մի բանի այլ հռոմեական վայրեր» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 11):

«Այդ տարի խոսքովը՝ պարսից արքան (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**), վերցրեց Մեծ Անտիոքը Անտիոքում ու մտավ Ապամեա և այլ քաղաքներ» (Թեոփանոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ այդ տարի խաղաղությունը երկու պետությունների միջև խախտվեց և պարսիկների խոսքով արքան (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) արշավեց և գերիներ բերեց... Անտիոք... և Ապամեա քաղաքներից ու շրջակայքից՝ մի ցավալի գերություն» (Զաքարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 6):

«Այս խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) կռվով վերցրեց պիսիդացիների Անտիոքը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

«Քրիստոսի 541 թվականին խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Անտիոքը և նրա բնակչությանը տեղափոխեց բնակվելու Պարսկաստան» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Երկու թագավորությունների միջև խաղաղությունը խախտվեց ու պարսից արքա խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց և ուժեղ կերպով ամայացրեց... Անտիոքը» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն» գիրք 9, գլուխ 21):

«Նա (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց նաև Անտիոքի վրա, գրավեց, այրեց և լրիվ ամայացրեց, ընդ որում պարսիկները պոկում էին նույնիսկ պատերին կացրած սպիտակ մարմարները և փոխադրում Պարսկաստան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Այդ ժամանակ խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Անտիոքը» (Զիզբերտ ժամրացի «Տարեգրություն»):

«Այն բանից հետո, երբ իշխանությունը կենտրոնացավ խոսքովի (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ի – Մ.Ֆ.**) ձեռքում ու ողջ երկիրը նրան հնազանդ եղավ, նա, մի շարք տարիներ թագավորելուց հետո, արշավանքի ելավ Անտիոքի դեմ, որտեղ գտնվում էր կեսարի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս **I-ի – Մ.Ֆ.**) զորքերի հրամանատարը, և տիրեց այդ քաղաքին: Դրանից հետո նա շարունակեց հարձակվել և տիրեց Զերակյեա քաղաքին, որը դեպի Ալեքսանդրիա տանող ճանապարհի վրա էր, ինչպես նաև վերջինիս հարակից տարածքներին» (Տաբարի «Արքաների ու մարզարկների պատմություն», գիրք 5):

«Երբ խոսքովը Անուշիրվանը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Զալեպը, նա քաղաքի պարսպի հետ միաժամանակ կառուցեց ամրոցի մի բանի մասեր» (Թեմալ-Էդ-Դին «Զալեպի պատմության հատընտիր»):

¹¹³⁴ «/12/ Երբ նա (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) հասավ Բերիայից 84 ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Զալիս քաղաքը, նա նորից մոռացավ համաձայնության մասին և, ճամբարելով պարսպից ոչ հեռու, ուղարկեց Պալլոսին սպանալու քալկիսցիներին, որ, եթե նրանք փրկագին չտան, ինչպես նաև, եթե չհանձնեն այնտեղ եղած զինվորներին իրենց հրամանատարի հետ միասին, նա քաղաքը գրոհով կգրավի: Քալկիսցիները, շատ վախենալով և մեկ, և մյուս թագավորից, երդվեցին, որ նրանց մոտ ոչ մի զինվոր չկա, և նրանց, ինչպես և գորհարամանատար Ագոնախոսին թաքցրին խրճիթներում, որպեսզի թշնամիներ ձեռք չընկնեն: Նրանց հաջողվեց հազիվ երկու կենտինար ոսկի հավաքել, որովհետև իրենց բաղադր այնքան էլ հարուստ չէր, և, այդպիսի փրկագինի տալով խոսքովին փրկեցին և իրենց, և քաղաքը: Այստեղից խոսքովն այլևս չէր ուզում վերադառնալ այն ճանապարհով, որով եկել էր, այլ որոշեց անցնել Եփրատ գետը և Միջագետքից որպես ավար վերցնել հնարավորին չափ շատ հարստություն: Նա կամուրջ գցեց Բարբալիստոս ամրոցից բառատուն ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Օրբանե վայրի մոտ, Նախ ինքն անցավ և ապա հրաման տվեց, որ ողջ զորքը շտապ կարգով անցնի՝ միաժամանակ կարգադրելով, որ երեք օր հետո կամուրջը վերցնեն՝ Նշելով օրվա ճիշտ ժամը: Սահմանված օրը, երբ դեռ զորքի մի փոքր մասը մնացել էր գետի այն կողմը, խոսքովը, անտեսելով այդ, ուղարկեց կամուրջը հանելու համար առանձնացրած մարդկանց: Մյուս կողմում մնացածներից յուրաքանչյուրն ինչպես կարող էր, վերադարձավ իր հայրենիքը: Այդ ժամանակ խոսքովը, փառասիրությունից դրոպած, ցանկացավ գրավել Եդեսիա քաղաքը: Նրան այդ բանին էր մղում և նրա միտքը զբաղեցնում քրիստոնյաների ավանդությունը... /13/ Ահա այդ պատճառով խոսքովը առաջնահերթ խնդիր համարեց Եդեսիան գրավելը: Նա հասավ Բատնե՝ մի փոքր և աննշան քաղաք, Եդեսիայից մեկ օրվա հեռավորության վրա, գիշերեց և վաղ առավոտյան ամրոցը գործով արշավեց Եդեսիայի վրա, սակայն պարսիկները ճանապարհին մղորդվեցին և հաջորդ գիշերը ևս նույն տեղում օթևանեցին: Պատմում են, որ այդ պատահեց նրանց հետ երկու անգամ: Երբ, վերջապես, մոտեցան Եդեսիային, պատմում են, որ խոսքովը մոտեցրեց դեմքը և նրա այտն ուռեց, դրա համար էլ նա հետ կանգնեց քաղաքը գրավելու փորձից: Նա Պալլոսին ուղարկեց Եդեսիացիներից դրամ պահանջելու: Բնակիչներն ատում էին, որ քաղաքի հսկայի բոլորովին երկյուղ չեն զգում, բայց, որպեսզի նրա շրջակա գյուղերը ավարառության չենթարկի, համաձայնում են տալ երկու կենտինար ոսկի: խոսքովը ստացավ դրամը և հարգեց պայմանը: Այն ժամանակ Դուստինիանոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս **I-ը – Մ.Ֆ.**) նամակ ուղարկեց խոսքովին՝ խոստանալով կատարել նրա և դեսպանների միջև խաղաղության շուրջը կնքված համաձայնությունը: Երբ խոսքովը ծանոթացավ այդ նամակին, ազատ արձակեց պատանդներին և պատրաստվեց նահանջի: Նա ուզում էր փրկագնով ազատել նաև անտիոքացի բոլոր ռազմագերիներին: Երբ այդ մասին իմացան Եդեսիացիք, մեծ ռանդը ցուցաբերեցին: Զեք կարելի մեկին հանդիպել, որն իր կարողության չափ փրկագին չգերեր տաճարը այդ ռազմագերիների փրկության համար: Կային և այլափախները, որոնք նույնիսկ իրեն կարողությունից էլ ավելի էին տալիս: Նույնիսկ պոռնիկները հանում և այնտեղ էին զգում իրեն զարդերը, երկրագործը, որ չունեի ոչ շարժական գույք, ոչ էլ դրամ, բայց ուներ էշ կամ ոչխար, այդ իսկ շտապում էր տաճար բերել: Այսպիսով, մեծ քանակությամբ ոսկի, արծաթ և դրամ կուտակվեց, սակայն որպես փրկագին ոչինչ էլ չտրվեց, որովհետև Բուզեսը, որը պատահմամբ այստեղ էր գտնվում, խոչընդոտ հանդիսացավ այդ գործին՝ դրանից մեծ շահույթ ակնկալելով: Այդ պատճառով խոսքովը, բոլոր ռազմագերիներին իր հետ վերցնելով, շարունակեց երթը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատմությունների մասին», գիրք 2, մաս 12-13):

«Ապա նա (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) գնաց Բատնայի վրա, հնազանդեցրեց և հեռացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Այս խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) ասպատակությանը գերեց նաև կիլիկիացիների կողմերը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

«Դուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս **I-ի – Մ.Ֆ.**) տանհիմնգերորդ տարում պարսիկները ելան ու գերեցին Դիփտոնը, Կալամիկոնը և Պելիան: խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) չկարողացավ առնել Ուռհան և, գերելով Սիուոնը, հեռացավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 15):

¹¹³⁵ «Կարողենացիք դիմեցին նրան (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ին – Մ.Ֆ.**)՝ դրամ առաջարկելով: Սակայն խոսքովը ասաց, որ ոչինչ պետք չէ, որովհետև նրանցի շատերը քրիստոնյա չէին, այլ հավատարիմ էին հին հավատքին, բայց երբ կոստանդինեցիք դրամ առաջարկեցին, նա վերցրեց, թեև ատում էր, թե այդ քաղաքն իրեն է պատկանում պապերի ժամանակներից...: Դրա համար էր խոսքովը պնդում, թե քաղաքը պապերից իրեն է պատկանում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատմությունների մասին», գիրք 2, մաս 13):

¹¹³⁶ «Դարա հասնելով՝ նա (Պարսից թագավորության արքա խոսքով **I-ը – Մ.Ֆ.**) ձեռնամուխ եղավ պաշարման: Քաղաքից ներսում հռոմեացիները Մարտինոս զորավարի գլխավորությամբ, որն անտեղ էր գտնվում, պատրաստվում էին պաշտպանության: Քաղաքը շրջապատված էր զույգ պարիսպներով, որոնցից ներսի պարիսպը շատ բարձր և իսկապես ուշադրության արժանի, յուրաքանչյուր աշտարակի բարձրությունը հասնում էր հարյուր ոտքի, իսկ պարիսպներինը՝ վաթսուն, իսկ արտաքին պարիսպն էլ, թեև շատ ավելի ցածր, բայց ամեն դեպքում ամուր էր և հզոր: Երկու պարիսպների միջև ընկած տարածությանն ունի հիսուն ոտքից ոչ պակաս լայնություն: Դարացիները եգերին և մնացած անասուններին թշնամու հարձակման ժամանակ այստեղ են բերում: խոսքովը սկզբում հարձակում գործեց պարսպի արևմտյան կողմից և, մեծ թվով նետեր արձակելով, հետ մղեց պաշտպաններին ու կրակի տվեց ցածր պարսպի դարպասները, սակայն բարբարոսների և ոչ մեկը չհամարձակվեց ներս մտնել: Այնուհետև նա փորձեց ծածուկ քաղաքի արևելյան մասում ստորերկրյա անցք փորել: Միայն այս մասում էր հնարավոր որոշ չափով փորել գետինը, պարսպի մնացած մասը կառուցված էր ժայռի վրա: Պարսիկները փորում էին՝ սկսած խրամատից, նրանք փորում էին շատ խորը և թշնամիները նրանց էին տեսնում, չգիտեին, թե ինչ է կատարվում: Նրանք զաղտնի անցել էին արտաքին պարսպի փակված արվեստում փորձված մի մարդու՝ Թեոդորոսի, որը կարիսպների միջև ընկած տարածությունում, այնուհետև անցնեին մեծ պարիսպը և գրոհով գրավեին քաղաքը, սակայն քաղաքին վիճակված չէր գրավվելու պարսիկների կողմից: Իրոք, խոսքովի զինվորների մեկը, մարդ էր նա թե գերմարդ, հայտնի չէ, օրվա կեսին մենակ մոտեցավ պարսպին և դիտողներին ձևացնում էր, թե հավաքում և այն նետերը, որոնք պարսպից հռոմեացիները մի փոքր առաջ արձակել էին բարբարոսների վրա: Այդ գործով զբաղված և պաշտպանվելով վախճում էր՝ նա պարսպի ատամնաշարի վրա գտնվողների իբր թե բարկացնում էր, նրանց վրա ծիծաղում էր ու ծաղրում, սակայն այդ միջոցին ամեն ինչ պատմեց նրանց, խորհուրդ տվեց արթուն լինել և հոգալ իրեն փրկության մասին: Նա, հայտնելով այդ ամենը, հեռացավ, իսկ հռոմեացիները մեծ խուճապով ու շփոթությամբ հրամայեցին փորել երկու պարիսպների միջև ընկած տարածությանը: Պարսիկները չգիտեին, թե ինչ է կատարվում և նույն թափով շարունակում էին իրեն գործը: Բարբարոսների ստորերկրյա անցքը ուղիղ գծով փորվում էր, դեպի քաղաքի պարիսպը, իսկ հռոմեացիները մեխանիկե կոչված արվեստում փորձված մի մարդու՝ Թեոդորոսի, խորհրդով լայնությանը հաստոց և բավական խորություն ունեցող մի խրամատ փորեցին ու այնպես ստացվեց, որ պարսիկները, որոնք հասել էին երկու պարիսպների միջև ընկած տարածության մեջտեղը, հանկարծ ընկան հռոմեացիների խրամատի մեջ: Անջնում գտնվողների հռոմեացիները կոտորեցին, իսկ հետևի՝ նեղված փախուստի դիմեցին և փրկվեցին ճամբարում: Դոմեացիները մթության մեջ ջհակաջան նրանց հալածել: Այդ

փորձը անհաջողության մատնվելուց հետո խոսքով, կորցնելով բաղաձայն գրավելու ամեն մի հույս, բանակցությունների մեջ մտավ պաշարվածների հետ և, ստանալով 1.000 լիտր արծաթ, շարժվեց դեպի պարսից երկիրը: Երբ այդ մասին իմացավ Յուստինիանոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ի – Մ.Յ.**), մտադրվեց պայմաններն ի կատար բերել՝ մեղադրելով խոսքովին, որ նա հաշտության ժամանակ փորձեց Ղարա բաղաձայն գրավել: Այդ տեղի ունեցավ խոսքովի՝ հռոմեացիների վրա կատարած առաջին արշավանքի ժամանակ, երբ ամառը վերջանում էր» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 13):

¹¹³⁷ «Երբ նա ամեն ինչ լավագույնս փհճակի բերեց, կրկին ելավ Յաուդայի ու Աբրասիոսում ապրող մավրոսների դեմ: Սկզբում նա զորքով ուղարկեց իր նիզակակիրներից մեկին՝ Գոնթարիսին, որը փորձված էր մարտերում: Ժամանելով Աբիզա գետի մոտ, նա կանգ առավ այնտեղ ճամբարում՝ անսկազորաբանակ Բագաիս բաղաձայն մոտ: Թշնամիների հետ ձեռնամարտում, սակայն, նա հաղթված եղավ և Նահանջեց ամրացված ճամբար, որն արդեն սկսեց պաշարվել մավրոսների կողմից: Այդ ընթացքում զորքով տեղ հասավ Սողոմոնը և ճամբար զարկեց այն ճամբարից 60 ասպարեզ հեռավորության վրա, որտեղ ամրացել էր Գոնթարիսը: Լսելով այն ամենի մասին, ինչ տեղի էր ունեցել Գոնթարիսի ջոկատի հետ, նա ուղարկեց Նրան իր զորքի մի մասը՝ հրամայելով հարձակվել թշնամիների վրա: Մավրոսները, որոնք, ինչպես վերևում ասվեց, առավելության էին հասել առաջին ընդհարումում, արեցին հետևյալը: Աբիզա գետը հոսում է Աբրասիոս սարից և, իջնելով հարթավայր, ոռոգում է հողերը, ինչպես և դա ցանկանում են այստեղ ապրող մարդիկ: Տեղաբնիկները այդ գետի ջրերը տանում են այնտեղ, որտեղ իրենց կարծիքով այն կարող է օգուտ բերել իրենց: Դրա համար էլ այդ հարթավայրում կան շատ քրահեռացման ջրանցքներ, որոնցով Աբիզան ցրվում է ու գնում գետին տակ, իսկ հետո, միավորելով հոսքերը, այն կրկին դուրս է գալիս: Զանի որ այդ եկրպ է գործը կարգավորված հարթավայրի մեծագույն մասում, այդ պատճառով էլ բնակիչները հնարավորություն ունեն փակել գետի ջրերը, իսկ հետո կրկին բացել դրանք, որպեսզի, ինչպես իրենց հարմար է, օգտվեն գետի ջրերից: Եվ ահա մավրոսները, փակելով այդ գետի բոլոր վտակային ջրանցքները, գետի ողջ հոսքն ուղղեցին հռոմեացիների ճամբարի շուրջը: Այդ պատճառով խորը ցեխ առաջացավ և ճանապարհը դարձավ անանցանելի: Այդ հանգամանքը մեծագույն վախ տարածեց հռոմեացիների շարքերում և նրանց դժվարին փնճակի մեջ դրեց: Լսելով այդ մասին՝ Սողոմոնը անմեայն շտապողականությամբ ուղղվեց այդ կողմը: Բարբարոսները վախենալով, գնացին Աբրասիոս լեռան ստորոտները՝ ճամբար զարկելով Բաբոս կոչվող վայրում, որտեղ սկսեցին սպասել Նրան: Սողոմոնը, ողջ զորքով շարժվելով, ուղղություն վերցրեց դեպի այդ կողմը: Բարբարոսների հետ ձեռնամարտի բռնկվելով, նա նրանց նկատմամբ գնդակահար հաղթանակ տարավ ու փախուստի մատնեց» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 19):

¹¹³⁸ «Այդ ժամանակից սկսած մավրոսները որոշեցին, որ իրենց չի կարելի հռոմեացիների հետ բաց մարտի մեջ մտնել: Նրանք արդեն հույս չունեին, որ կհաղթահարեն նրանց մարտում, սակայն նրանք մեծ հույսեր էին դնում դեպի Աբրասիոս արշավանքի դժվարության վրա: Նրանք կարծում էին, որ հռոմեացիները, հայտնվելով անելանելի դրության մեջ, արագորեն կլքեն այդ վայրը, ինչպես առաջին անգամ: Դրա համար էլ նրանցից շատերը գնացին Մավրիտանիա՝ այն բարբարոսների մոտ, որոնք ապրում են Աբրասիոսից հարավ, իսկ Յուստինիանոսը 20.000 մավրոսներով մնաց այդտեղ: Այդ ժամանակ նա Աբրասիոսում կառուցեց շերտույն անունով մի ամրոց: Մտնելով այնտեղ բոլոր մավրոսների հետ՝ նա իրեն հանգիստ էր պահում: Սողոմոնն իր հերթին ընդհարումային չէր ուզում ժամանակ կորցնել պաշարման վրա: Իմանալով, որ Տամուգադի բաղաձայնի մոտ կան հարթավայրեր, որոնք լիքն են հասած ցորենով, նա զորքը տարավ այդ ուղղությամբ և, կանգ առնելով, սկսեց ասպատակել երկրամասը: Դրանից հետո, ամեն ինչ կրակի տալով, նա կրկին ուղղվեց դեպի շերտույն ամրոցը: Այն ժամանակ, երբ հռոմեացիները ասպատակում էին այս ամենը, Յուստինիանոսը, մավրոսների փոքր մի ջոկատ թողնելով, որը իր կարծիքով բավարար էր ամրոցի պաշտպանության համար, մնացած զորքով բարձրացավ Աբրասիոսի ամենագագաթը: Նա վախենում էր, որ հանկարծ այնպես չտաքցվի, որ, երբ հռոմեացիները սկսեն մարտական պաշարումը, իր մոտ պարենամթերքի պակաս չլինի: Գտնելով մի վայր, որը բոլոր կողմերից պաշտպանված էր դիք ժայռերով ու կոչվում էր Թունար, նա սկսեց հանգիստ սպասել հռոմեացիներին, իսկ հռոմեացիները երեք օր պաշարեցին շերտույն ամրոցը: Օգտվելով աղեղներից, բանից ամրոցի պարիսպները բարձր չէին, նրանք սպանեցին շատ բարբարոսների, որոնք հայտնվում էին առանձնաշարի մոտ: Եվ ինչ-որ պատահականության կամքով այնպես տաքցվեց, որ այդ նետերով սպանվեցին նաև մավրոսների բոլոր այն առաջնորդները, որոնք գտնվում էին ամրոցում: Երեք օրվա պաշարումից հետո, երբ գիշեր եկավ, հռոմեացիները, ոչինչ չիմանալով մավրոսների առաջնորդների կործանման մասին, որոշեցին հանել պաշարումը: Սողոմոնը մտածեց, որ ավելի լավ է գնալ Յաուդայի ու մավրոսների հիմնական զորքի դեմ: Նա կարծում էր, որ, եթե իրեն հաջողվի, շրջապատելով բռնել նրանց, ավելի հեշտ ու քիչ ջանքերով իր ձեռքը կընկնի նաև շերտույն ամրոցն ու իր մոտ կհայտնվեն այնտեղի բարբարոսները: Այդ ընթացքում բարբարոսները, կարծելով, որ նրանք արդեն չեն կարող դիմադրել պաշարմանը, բանից որ իրենց բոլոր առաջնորդները զոհվել են, որոշեցին ինչպես հնարավոր է շուտ փախչել և լքել ամրությունը: Նույն պահին էլ բոլոր նրանք, լիակատար լռության մեջ, թույլ չտալով թշնամուն որևէ բան նկատել, դիմեցին փախուստի, այն դեպքում, երբ օրը բացվելուն պես հռոմեացիները իրենց հերթին սկսեցին պատրաստվել Նահանջի ու հավաքել զույգը, սակայն, բանի որ թշնամիներից ոչ մեկը չէր երևում պարիսպների վրա, չնայած այն բանի, որ պաշարողները պատրաստվում էին հեռանալ, անվերջ հարցնում էին միմյանց, թե ինչ կարող է դա նշանակել: Գտնվելով նման անորոշության մեջ՝ նրանք սկսեցին շրջանցել ամրությունները և գտան փոքր փախուստներ, որոնցով փախել էին մավրոսները: Մտնելով ամրություն՝ նրանք ամեն ինչ թալանի ենթարկեցին՝ մի կողմ թողնելով թշնամուն հետապնդելու որևէ միտք, բանից սրանք թեթևազեն էին և լավ գիտեին այդ վայրերը: Զեռք գցելով ողջ ավարը՝ նրանք թողեցին ոմանց, որոնք կսկսեին այդ ամրությունը և բոլորը հետևակ փնճակում առաջ շարժվեցին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 19):

¹¹³⁹ «Ժամանելով Թունար վայրը, որտեղ ոչինչ չգտնարկելով փակվել էին թշնամիները, հռոմեացիները ճամբար զարկեցին նրանցից ոչ հեռու՝ մի անչափ անհարմար վայրում, որտեղ հնարավոր չէր ոչ ջուր հայթայթել, բացառությամբ չնչին բանակության, ոչ էլ բավարար բանակությամբ պետքական որևէ բան: Երբ նրանք շատ ժամանակ կորցրին, իսկ բարբարոսները նույնիսկ չնչին փորձ իսկ չգտնարկեցին դուրս գալ նրանց դեմ, այդ ժամանակ հռոմեացիները, տառապելով այդ պաշարումից ոչ քիչ, եթե նույնիսկ ոչ ավել, բան թշնամիները, սկսեցին դժգոհություն ցուցաբերել: Ամենից շատ նրանց տանջում էր ջրի պակասը, որի բաժանմանը հետևում էր ինքը Սողոմոնը՝ ամեն մեկի համար օրական բաց թողնելով մեկ բաժակ ջուր: Տեսնելով, որ նրանք արդեն բացահայտ սկսում են դժգոհություն ցուցաբերել և արդեն ի փնճակի չեն տանել փնճակի դժվարությունը, նա որոշեց այդ վայրը վերցնել գրոհով, չնայած, որ վերջինիս մատուցները շատ դժվարահասանելի էին...: Ոգևորելով իր զինվորներին նման խոսքերով՝ Սողոմոնը սկսեց փնտրել, մի վայր, որտեղից առավել հարմար կլինեցր զորից իր այդ ամրությունը: Երկար ժամանակ նա ակնհայտ տարադրականի մեջ էր, բանից որ այն հնարավոր վայրը անչափ դժվար էր թվում գրոհի համար: Ու մինչ Սողոմոնը մտածում էր այդ ամենի մասին՝ ճակատագիրը իրավիճակից նրան հետևյալ ելքն ընձեռեց: Գտնվելով շարքերում կար ոմն Գեզոն, որը օպտիոնի կարգավիճակ ուներ՝ այսպես են հռոմեացիները կոչում նրան, ով զբաղվում է աշխատավարձը վճարելով: Այդ Գեզոնը չգիտես կատակի, թե այն բանի համար, որ այդ ամենը նրան դրոշմեց ինչ-որ աստվածային ոգեշնչում, ձև տալով, թե գնում է թշնամիների վրա, սկսեց միայնակ վերև բարձրանալ: Նրանից ոչ հեռու տարածության վրա գնում էին իր ընկերներից ոմանք՝ նաչափ գարնամարմով այն բանի վրա, ինչ կատարվում է: Երեք մավրոսներ, որոնք դրված էին այդ բարձունքը տանող ուղին հսկելու համար, որոշելով, որ այդ մարդը գալիս է իրենց դեմ, վազեցով նետվեցին նրան ընդառաջ: Զանի որ վայրը նեղ էր, նրանք գնում էին իրար հետ, սակայն հերթով՝ իրար հետևից: Դարվածելով առաջինին, որի հետ ինքը հանդիպեց, Գեզոնը խոցեց նրան, ինչպես և հաջով տեսավ հաջորդող մնացածների հետ: Տեսնելով դա՝ Գեզոնի հետևից գնացողները մեծ աղմուկով ու հրելով իրար, նետվեցին թշնամիների վրա: Երբ մնացած հռոմեական զորքը լսեց ու տեսավ այն ամենը, ինչ որ կատարվում էր, այդ ժամանակ զինվորները, չսպասելով, որ ստրատեգոսը իրենց գլխավորի կամ էլ չեփողների ձայները ինչեցին, ինչպես սովորաբար լինում է, ու իրենց հարձակման նշան տա, և իհարկե չսպասելով մարտական կարգը, մեծ աղմուկով ու ոգևորելով միմյանց, վազեցով նետվեցին թշնամիների ճամբարի վրա: Այդ ժամանակ Ռուփինոսը և Լոնետիոսը՝ Փարմակի տղա Չաունայի որդիները, թշնամիների դեմ իրենց արժանի շատ հերոսություններ արեցին: Մավրոսները, վախից ցնցված այդ ամենից և իմանալով, որ ամեն ինչից զատ նաև պահակազորն է ոչնչացված, անմիջապես էլ, ով ոնց կարող էր, նետվեցին փախչելու ու նրանցից շատերը, բռնվելով անանցանելի ուղիների վրա, զոհվեցին: Ազդրից խոցված տեղով՝ Յուստինիանոս ևս փրկվեց ու ապաստանեց Մավրիտանիայում: Դռնեացիները թալանեցին թշնամիների ճամբարը և որոշեցին այլևս չլքել Աբրասիոսը, այլ պահպանել կայացրո՞ղվ այն ամրությունը, որը այնտեղ կառուցել էր Սողոմոնը, որպեսզի այդ լեռնային վայրը կրկին մավրոսների համար հասանելի չլինի» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 20):

«Սողոմոնը, հաջողությամբ մարտնչեց Աճրիկայում և բշեց ապստամբներին» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):
¹¹⁴⁰ «Աբրասիոսում կա դիք, անհասանելի ժայռերի մեջ բարձրացող մի լեռ: Տեղաբնիկները այն անվանում են Գեմինիանոսի ժայռ: Դին ժամանակներում մարդիկ նրա վրա մի շատ փոքր աշտարակ էին կառուցել՝ ամրոք և անհաղթահարելի մի ապաստան, բանի որ հենց ինքը բնությունն էր օգնել նրանց այդ բանում: Ծակատամարտից մի բանի օր առաջ Յուստինիանոսը այդ վայրում էր տեղակայել իր զանձերն ու կանանց, իսկ մի օր մավրոսի էլ նշանակել էր հսկելու այդ ամենը: Նա նույնիսկ պատկերացնել իսկ չէր կարող, որ թշնամիները մի օր ոչ միայն կան այդ վայրը, այլև ծեղկավեն այդ աշտարակը ուժով: Դռնեացիները, սակայն, ուսումնասիրելով Աբրասիոսի բոլոր դժվարանցանելի ճանապարհներն ու կիրճերը, հասան այդ վայրը և հռոմեական զինվորներից մեկը հանում կատակի փորձեց բարձրանալ այդ աշտարակը: Կանայք, ծիծաղելով, ծաղրում էին նրանց, կարծելով, թե նա ուզում է անել անկարելին: Նույն բանն անում էր նաև ծերունին, դուրս ցցվելով աշտարակի ծայրից, երբ հռոմեական

գինվորը, որը, հենվելով ոտքերով ու ձեռքերով, արդեն գազաթի մոտ էր, աննկատ դուրս քաշեց թուրը և ամենայն արագությամբ, ինչին ընդունակ էր, վերև թռավ ու հարվածեց ծերունու վզին այնպիսի ուժով, որ լրիվ կորեց այն: Վերջինիս գլուխը ընկավ գետին, իսկ ռազմիկները, ոգի առնելով և ոգևորելով միմյանց, սկսեցին մազցել աշտարակն ի վեր: Այնտեղ նրանք բռնեցին կանանց, ինչպես նաև նրանց բաժին հասան գանձեր, որոնք բավականին պատկառելի բանակությամբ էին: Այդ գունարներով Սողոմոնը Լիբիայի շատ քաղաքներ պարսպապատեց» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 20):

¹¹⁴¹ «Յոնական մի մեծ բանակ շուտով, անցնելով Իստրոս գետը, ողողեց ողջ Եվրոպան: Դա հաճախ էր տեղի ունենում, բայց այս չափի ու մեծության ավերածություններ այդ երկրի բնակիչները երբևիցե չէին կրել: Այդ բարբարոսներն ամբողջությամբ թալանեցին հունիական ծոցից սկսած մինչև Բյուզանդիոնի ծայրամասերն ընկած երկիրը... մի փոքր մասն էլ, անցնելով Սեստոսի և Աբդիրոսի միջև գտնվող Նեղոսը և ավարի առնելով Ասիայում գտնվող բնակատեղիները, Նորից Խերսոնեսոս եկավ և մնացած գոյթով ու ողջ ավարով վերադարձավ իր երկիրը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ կայսր Յուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս Ի-ին – Մ.Յ.) սպանեց բուլղարական երկու թագավորների, որոնք ասպատակում էին Թրակիան, ինչպես նաև շատ հազարավոր բուլղարներ» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹¹⁴² «Միայն վենետների երկրում գտնվող Վիտալիանոսն էր, որ, իր մոտ ունենալով զգալի բանակությամբ զորք, այդ թվում բարբարոսներ էրուկները, որոշեց պատերազմով գնալ Իլլիրիայի (Օսթրոգոթական թագավորության արքա Իլլիրիայի (540-541) – Մ.Յ.) վրա՝ վախենալով, ինչպես նրան թվում էր, որ ժամանակի ընթացքում սա մեծ ուժի տեր չդառնա և, երբ հռոմեացիները ի վիճակի չեն լինի հնազանդեցնել նրան: Տարբերված քաղաքի մոտ համար մարտ տեղի ունեցավ, որում Վիտալիանոսը վճռական պարտություն կրեց: Նա ստիպված եղավ փախչել՝ պահպանելով միայն իր ռազմիկներից բջերին, իսկ զորքի մեծ մասը նա կորցրեց մարտում: Այդ մարտում ընկավ էրուկների մեծ մասը, զոհվեց նաև նրանց ղեկավար Վիտալիանոսը: Այդ մարտում Թեոդոսիոսը՝ Մավրիկոսի որդին և Մուսուրի թոռը, դեռևս լրիվ երեխա, մահացու վնասված ենթարկվեց, սակայն նրան հաջողվեց Վիտալիանոսի հետ միասին փախչել: Այդ ճակատամարտի շնորհիվ Իլլիրիան և նույնը հասավ կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս Ի-ին – Մ.Յ.) և հայտնի դարձավ մարդկանց մոտ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 1):

¹¹⁴³ «/2.15/ Այդ ընթացքում Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով Ի-ը – Մ.Յ.) լազերի առաջարկությամբ զորքը շարժեց դեպի Կոլիսիս...: Խոսրովը գոհունակությամբ լսեց դեսպանների այդ խոսքերը և խոստացավ պաշտպանել լազերին: Նա դեսպաններին հարցնում էր, թե հնարավոր է արդյոք մեծ զորքով գնալ Կոլիսիս երկիրը, որովհետև անցյալում շատերից լսել էր, որ այդ երկիրն անչափ անհարթ և երկար տարածության վրա խիստ անտառապատ լինելու պատճառով Նույնիսկ թեթև զինվածի համար դժվարանցանելի է: Դեսպանները պնդում էին, որ պարսից ողջ զորքի համար այդ ճանապարհը մատչելի կդառնա, եթե, ծառերը կտրատվելով, Նետեն դժվարանցանելի տեղերը: Նրանք խոստանում էին ցույց տալ ճանապարհը և այդ գործում օգնել պարսիկներին: Խոսրովն, այդ գրավականից դրդված, ավալեց մի մեծ բանակ և արշավանքի նախապատրաստություն տեսավ՝ իր մտադրությունը չհայտնելով պարսիկներին: Նա տեղյակ պահեց միայն նրանց, ում սովորաբար վստահում էր իր գաղտնիքները: Նա պատվիրեց դեսպաններին կատարվելիքի մասին ոչինչ չասել ու լուրեր տարածեց, թե ցանկանում է գնալ Իբերիա այդ երկրի գործերը կարգի բերելու համար, որովհետև իբրև թե հունական մի ցեղ այնտեղից ներխուժել էր պարսից տիրապետության սահմանները... /2.17/ Խոսրովը և մարերի զորքը դեսպանների առաջնորդության Իբերիայի վրայով մուտք գործեցին Լազիկա: Առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու՝ նրանք կորստաբեր էին ծառերը, որոնք այստեղ լեռնա տ վայրերում հույժ խոտրվածք և բարձր են աճում, լրիվ անանցանելի դարձնելով երկիրը զորքի համար, այդ ձևով հարթելով դժվարանցանելի ճանապարհը: Երբ նրանք հասան միջին Կոլիսիս, ուր պոետների առասպելաբանության համաձայն տեղի ունեցավ Մեդեայի և Յասոնի արկածը, նրանց մոտ եկավ լազերի թագավոր Գուբադեց (Լազական թագավորության արքա Գուբադ Ի-ը (541-555) – Մ.Յ.) և որպես տիրոջ երկրպագեց Կավատի որդի Խոսրովին՝ հանձնելով նրան իր անձը, մայրաքաղաքը և ողջ Լազիկան: Կոլիսիս Պետրա քաղաքը Եվբիսիանյան կղզվող Պոնտոսի ափին է գտնվում, որը նախկինում մի աղբափղի գլուղ էր, բայց Յուստինիանոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս Ի-ը – Մ.Յ.) պարսպով և այլ շինություններով այն անառիկ և երևելի դարձրեց: Խոսրովը, իմանալով, որը հռոմեացիների զորքը Յուստինիանոսի գլխավորությամբ այստեղ է գտնվում, զորավար Անիաբեդին Պետրոս գրոհով վերցնելու համար ուղարկեց նրան դեմ: Յուստինիանոսը, տեղեկանալով թշնամու հարձակման մասին, հրամայեց, որ ոչ-ոք պարսից դուրս չգա, ոչ էլ պարսից ատամնաշարի վրայից երևա թշնամիներին: Նա ողջ զորքը գինեց, կանգնեցրեց դարպասների մոտ և, հրամայելով լռություն պահպանել, ձայն ծաղուկ չհանել: Երբ պարսիկները մոտեցան պարսպին, կարծեցին, որ քաղաքը դատարկ է և հռոմեացիներն այն լքել հեռացել են, որովհետև ոչ թշնամին էր երևում, ոչ էլ որևէ ձայն լսվում: Եվ ահա նրանք աստիճաններ դնելու մտադրությամբ ընդհուպ մոտեցան պարսպին և, որովհետև ենթադրում էին, որ դիմադրող չկա, մարդ ուղարկեցին Խոսրովի մոտ և հայտնեցին, որ թշնամին ոչ երևում է, ոչ լսվում: Վերջինս զորքի մեծ մասն ուղարկեց՝ հրամայելով փորձել բոլոր կողմերից բարձրանալ պարսպի վրա: Նա հրամանատարներինց մեկին կարգադրեց դարպասների դեմ գործի դնել բաբանը, իսկ ինքը դիտելու համար բարձրացավ քաղաքի մոտ գտնվող մի բլրի վրա: Այդ ժամանակ հռոմեացիները հանկարծակիորեն բացեցին դարպասները և, անսպասելիորեն գրոհելով, թշնամիների շատերին կոտորեցին՝ հատկապես նրանց, ովքեր գտնվում էին բաբանի մոտ: Մնացածները հրամանատարների հետ միասին մազապուրծ եղան և փրկվեցին: Խոսրովը զայրացած ցցահաս արեց Անիաբեդին, որ խաբվել էր փերեզակ և թուլամորթ Յուստինիանոսի կողմից: Ոմանք ասում են, որ ոչ թե Անիաբեդը ցցահաս արվեց, այլ այն հրամանատարը, որ գլխավորում էր բաբանի շուրջ եղած զինվորներին, իսկ ինքը՝ Խոսրովը, վերցնելով ողջ զորքը, ընդհուպ մոտեցավ պարսպին և, ճամբարելով, նախապատրաստվեց պաշարման: Յաջորդ օրը, պտույտ գործելով պարսպի շուրջը, Խոսրովը գտավ, որ այն այնքան էլ անառիկ չէ, որից հետո որոշեց պաշարել: Նա ողջ զորքը կուտակեց այստեղ և գործի անցավ՝ հրամայելով բոլորին Նետեր արձակել պարսպի ատամնաշարի վրա: Յոստինիանոսը պաշտպանվում էին՝ գործի դնելով մեքենաները և բոլոր աղեղները: Սկզբում պարսիկները, թեև անդադար հարվածում էին, քիչ վնաս էին հասցնում հռոմեացիներին, իսկ իրենք շատ ավելի մեծ կորուստներ էին կրում, որովհետև հարվածները ստանում էին բարձրից, բայց հետո, որովհետև վիճակված էր, որ Խոսրովը գրավեր Պետրան, Յուստինիանոսը, պատահաբար պարանցին վերջ ստանալով մահացավ՝ մնացած հռոմեացիների հուսալքման պատճառ դառնալով: Արդեն մթնել էր և բարբարոսները հեռացան իրենց ճամբարը: Յաջորդ օրը նրանք միտք հղացան պարսպի տակ գետնափոր անցք փորել: Ահա թե ինչ ձևով: Պետրա քաղաքը անառիկ է, որովհետև մի կողմից ծովն է նրան հարում, իսկ մյուս կողմից՝ գահավեժ ժայռերը, որոնց էլ այդ քաղաքը ստացել է Պետրա անունը: Նա հարթ տեղում ունի մի մութը, այն էլ ոչ շատ լայն, որովհետև նրա երկու կողմից կախված են ժայռերը: Անցյալում քաղաքի հիմնադիրների կանխատեսությամբ պարսպի այս մասն անմատչելի դարձնելու նպատակով երկու ժայռերի միջև երկար պարիսպներ կառուցվեցին, որոնց երկու ծայրերին դրվեցին մեկական աշտարակ, սակայն ոչ ընդունակած ձևով, այլ ահա թե ինչպես: Աշտարակների մեջ նրանք դատարկ տարածության չթողեցին, անչափ բարձրություն ունեցող կառույցը գետնից սկսած հսկայական, իրար կապված բարերով շարեցին, որպեսզի աշտարակները բաբանի կամ ուրիշ մեքենայի կողմի չսասանվեն: Ահա այդպիսին էր Պետրա քաղաքի պարիսպը: Պարսիկները գաղտնի գետնափորի անցք փորեցին և սողոսկեցին աշտարակներից մեկի տակ: Այստեղից նրանք սկսեցին հանել քարերը, իսկ նրան տեղը փայտեր դրեցին, որոնք այնուհետև կրակի տվեցին: Կրակի բոցը շուտով բորբոքվեց, խախտեց քարերի ամրությունը և, աշտարակն ամբողջությամբ սասանվելով, հանկարծակիորեն գետին տապալվեց: Աշտարակի վրա գտնվող հռոմեացիները այնքանով էին գուշակում նման մի բանի մասին, որ աշտարակի հետ միասին գետին չտապալվեցին, այլ փախան և անցան քաղաքի պարսպի ներսը: Թշնամիներին արդեն մոտ էր մարտնչել հարթավայրում և առանց որևէ դժվարության գրոհով գրավել քաղաքը: Դրանից վախենալով՝ հռոմեացիները բանակցությունների մեջ մտան բարբարոսների հետ և, Խոսրովի կողմից իրեն կյանքի և ունեցվածքի ապահովության մասին հավաստիացում ստանալով, պայմանագրով անձնատուր եղան ու հանձնեցին քաղաքը: Ահա այսպես Խոսրովը գրավեց Պետրան և յուրացրեց Յուստինիանոսի դրամները, որոնք չափից ավելի շատ էին: Մյուսների գույքին ոչ ինքը, ոչ էլ որևէ պարսիկ ձեռք չուղեց: Հռոմեացիները, պահպանելով իրեն ունեցվածքը, խառնվեցին մարական զորքին... /2.29/ Երբ լազերի Խոսրովին առաջնորդեցին Պետրա, ապա, չկամենալով պարսիկների ցույց տալ իրենց բնակատեղիները, նրան անցկացրին Բուս գետով՝ Ֆասիսն ունենալով իրենց աջ կողմում: Նրանք իբր թե մտահոգված էին այն բանով, որ ժամանակ չկողմնեն և ավելորդ ջանք չգործադրեն, անցնելով Ֆասիս գետը, թեև Լազիկան ամենուրեք Ֆասիս գետի և այս, և այն կողմից էլ դժվարանցանելի է: Երկրի երկու կողմում էլ բարձրաբերձ ժայռեր են, որոնք այստեղ կազմում են երկար կիրճեր: Այսպիսի անցումները հռոմեացիները հունարեն լեզվով անվանում են կլետսուրներ, բայց այն պատճառով, որ նշված ժամանակ Լազիկան ամառաշտայն էր, պարսիկները լազերի ուղեկցությամբ հեշտությամբ հասան Պետրա: /8.4/ «Ինչպես ես ասել եմ, հնում հռոմեացիների զորքերը բռնել էին Տրապիզոնից սկսած մինչև սագինները ընկած ողջ տարածությանը: Այժմ նրանց են մնացել միայն այդ երկու ամրոցները, ուր մինչև իմ ժամանակները դեռ կայազոր կար, որպեսզի դիմադրի պարսից արքա Խոսրովին, որը լազերի առաջնորդությամբ հասել էր Պետրա և այնտեղից ուզում էր պարսից զորք ուղարկել նշված ամրոցները գրավելու և այնտեղ հաստատվելու համար: Հռոմեացիները այդ մասին ավելի շուտ իմացան և կանխեցին նրա մտադրությունը՝ հորդեհելով տները և հիմնահատակ բանդելով պարիսպները: Նրանք, այնուհետև մտնելով նավերը, իսկույն դիմեցին դեպի դիմացի մայր ցամաք՝ Տրապիզոն քաղաքը: Ծիշտ է, ամրոցներն ավերելով նրանք վնաս հասցրին հռոմեացիների պետությանը, բայց մեծ օգուտ էլ տվեցին,

այն իմաստով, որ թշնամիները երկրին չտիրացան, քանզի պարսիկները ձեռնուկայն վերադարձան Պետրա: Ահա այսքան այնտեղ կատարվածի մասին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, գլուխ 15, 17, 29, գիրք 8, գլուխ 4):

¹¹⁴⁴ «/16/ Այդ միջոցին Բելիսարիոսը, ժամանելով Միջագետք, ամենուրեք զորահավաք կատարեց, մի քանիսին Պարսկաստան ուղարկեց հետախուզության, իսկ ինքը, մտադիր լինելով թշնամիներին հանդիպել այստեղ, եթե վերջիններս նորից ներխուժեն հռոմեացիների երկիրը, կարգի էր բերում և մարզում գործը, որովհետև այն մեծ մասամբ անգն էր ու սարսափում էր պարսիկների անուսից անգամ: Դետախույզները վերադառնալով գեկնեցեցին, որ թշնամիներն առայժմ ոչ մի ներխուժում չեն նախապատրաստում, որովհետև հստորով **(Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.)** այլ վայրում զբաղված է հոների դեմ պատերազմելով: Բելիսարիոսը, լսելով այդ, որոշեց ողջ գործով ներխուժել թշնամու երկիրը: Նրան սարակինոսների մեծ զորքով միացավ և Արեթասը **(Գասանյանների թագավորության արքա Դարիաթ V-ը – Մ.Ֆ.)**, ընդ որում կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.)** նամակով կարգադրեց անհապաղ ներխուժել թշնամու երկիրը: Բելիսարիոսը, բոլոր զորահրամանատարներին հրավիրելով Դարա, ասաց այսպես: «Ես գիտեմ, ով գիտեմ, ով գիտեմ, որ դուք բազմաթիվ պատերազմների փորձ ունեք: Ես ձեզ հրավիրել եմ այժմ ոչ այն պատճառով, որպեսզի որևէ խոսքով կամ հորդորով մղեն թշնամիների դեմ, ես գիտեմ, որ դուք ոգևորող խոսքերի կարիքը չեք զգում, այլ՝ որպեսզի խորհրդակցենք ու որոշենք, թե ի՞նչ և կայսրության համար ավելի լավ և ձեռնառու: Պատերազմը շահելու համար բոլորի իմաստության կարիքն է զգացվում: Խորհրդակցության մասնակիցների կարծիքը պետք է բոլորովին չկաշկանդվի ամոթխածությամբ կամ մեկի հանդեպ տաժաժ վախով, վախը միշտ ճշմարիտ է նրան ենթարկվողներին և թույլ չի տալիս, որ միտքը ճիշտ որոշում ընդունի, իսկ ամոթխածությունն էլ կաշկանդում է մտքի ուժը և ստիպում հակառակ կարծիքի հանգել: Ներքա իրավիճակում ոչ մեր կայսրն է ոչ էլ իմ կարծիքը, որևէ կերպ չպետք է ճնշի ձեր վրա: Կայսրը, ճակատից հեռու լինելով, ի վիճակի չէ համաբալլ ընթանալ դեպքերի հետ, ուստի և ոչ մի վախ չկա, երբ հակառակ որոշումներով կգործենք նրա օգտին, իսկ ես մի մարդ եմ, որ երկար բացակայությունից հետո եմ ժամանել այստեղ և անհնարին չե, որ ես որևէ բանում սխալվեմ: Այնպես որ դուք իմ կարծիքից էլ մի կաշկանդվեք և բացահայտ ասեք, թե ի՞նչ է օգտակար մեզ և կայսեր համար: Նախ և առաջ մենք, ով գիտեմ, ով գիտեմ, ես ժամանել եմ ժամանել դեպի մեր երկիրը թշնամու որևէ ներխուժման առաջն առնելու համար: Այժմ, իրադրությունն ավելի բարենպաստ լինելով, քան թե մենք կարող էինք ակնկալել, անհրաժեշտ է մտածել այն մասին, որ հարձակվենք թշնամու երկրի վրա: Ահա դուք, որը հավաքվել եք այստեղ, պետք է առանց բաշկվելու ասեք այն, ինչ յուրաքանչյուրը ավելի հարմար է գտնում և ձեռնառու: Բելիսարիոսն այսքանն ասաց: Պետրոսն ու Բուզեդ կողմնակից էին, որ նա զորքն անհապաղ շարժի թշնամու երկրի վրա: Նրանց կարծիքին անմիջապես միացան բոլորը: Լիբեանսի գործերի հրամանատարները ներխուժման հարցում Սուրյան խամաճայն էին մյուսների հետ, բայց վախ հայտնեցին, որ եթե, հեռանալ Գլունիկից և Ասորիից, Ալամունդարոսին **(Լախմյանների թագավորության արքա Մուսդի II-ին – Մ.Ֆ.)** հնարավորություն կտան լրիվ ավարի առնել այդ շրջանները, որի համար Դուստինիանոս կայսրը կգայրանա, որ չկարողացան ավարառություններից գերծ պահել իրենց իշխանության ներքո գտնվող երկիրը: Այդ էր պատճառը, որ նրանք ոչ մի դեպքում չէին ուզում միանալ մնացած զորք գործողություններին: Բելիսարիոսը այդ երկու մարդկանց ասաց, որ նրանք այնքան էլ ճիշտ չեն մտածում: Նա հայտնեց, որ այժմ ամառային արևադարձ է, իսկ ամառային արևադարձի երկու ամիսների ընթացքում սարակինոսները սովորություն ունեն իրենց աստծուն ուխտի գնալ և այդ միջոցին նրանք դեպի օտար երկիր ոչ մի արշավանք չեն ձեռնարկում: Դրա համար նա համաձայնվեց 60 օր հետո նրանց ազատ արձակել և հրամայեց, որ հետևեն մնացած զորքին: Բելիսարիոսը արագ թափով նախապատրաստվում էր արշավանալ:... /18/ Այդ միջոցին Բելիսարիոսը և հռոմեական զորքը, այստեղի դեպքերին անտեղյակ, Դարա բաղաբեց մեծ կարգ ու կանոնով շարժվեց Նիսիբիսի վրա: Երբ հասան ճանապարհի կենտր, Բելիսարիոսը զորքը տարավ առաջ, ուր չորի հորդառատ աղբյուրների կային և դաշտն այնպիսին էր, որ հնարավորություն էր տալիս բոլորին ճամբարելու: Ահա հենց այդտեղ էլ՝ Նիսիբիս բաղաբեց 42 ասպարեզ հեռավորության վրա, նա հրամայեց ճամբարել: Բոլորը զարմացան, որ նա չի ուզում կանգ առնել բաղաբեցի մոտ, ոմանք էլ չէին կասեցնում հետևել նրան: Այդ պատճառով Բելիսարիոսը դիմեց իր մոտ եղած հրամանատարներին հետևալ խոսքերով: «Ես ցանկություն չունեմ իմ մտքում եղածը տարվողով բոլորի առաջ, որովհետև ողջ ճամբարով մեկ տարածվող խոսքը գաղտնի չի մնա և շատ անցած կհասնի թշնամիներին: Ես տեսնում եմ, որ ձեզանից շատերն իրենց շատ անկարգ են պահում և յուրաքանչյուրը ցանկանում դառնալ պատերազմի միահեծան հրամանատարը: Ես այժմ ստիպված եմ ձեզ ասել այն, ինչի մասին պետք էր լուր, երբ զորքում ամեն մեկը ինքնագլուխ գործի, ոչինչ դուրս չի գա: Ես գիտեմ, որ Խոսրովն, արշավելով այլ բարբարոսների վրա, անհրաժեշտ պահապան գործով ապահովել է իր երկիրը, որը թվում է այն կարևոր բաղաբեց, որ նրա երկրի ամենահեծանավոր պատվարն է: Ես լավ գիտեմ, որ նա այս բաղաբեցն թողել է մեծաքանակ և ընտիր զորք, որը կկարողանա մեր հարձակումների դիմադրել: Ահա ձեզ օրինակ: Նա նրանց հրամանատար է նշանակել Նաբեդեսին, որը Խոսրովից հետո և փառքով, և պաշտոնով առաջինն է համարվում պարսիկների մեջ: Ես գիտեմ, որ նա կփորձի մեր ուժերը և կգիշի ոչ այլ կերպ, քան միայն ճակատամարտում պարտվելուց հետո: Այդ, եթե ընդհարումը տեղի ունենա բաղաբեցի մոտ վայրում, մեր պայքարը պարսիկների դեմ անհավասար կլինի, որովհետև նրանք, դուրս գալով ամրություններից, հաջողության դեպքում առավել ոգևորությանը պիտի հարձակվեն, իսկ եթե պարտվեն, դուրսբերված պիտի խուսափեն մեր հարձակումներից, որովհետև մենք շատ կարճ տարածության վրա պիտի հայածենք և ոչ մի վնաս չենք կարողանա հասցնել նրանց, հետևաբար և բաղաբեց: Ղուք տեսնում եք, որ բաղաբեց պաշտպան գործով ապահովված լինելու պատճառով պաշարմամբ վերցնել հնարավոր չէ, սակայն, եթե մենք թշնամիների հետ կռվի բռնվենք հենց այստեղ և պարտության մատնենք նրանց, ապա ես, ով գիտեմ, ով գիտեմ, մեծ հույս ունեմ, որ կկարողանանք գրավել բաղաբեց, որովհետև, խառնվելով փախչող թշնամու զորքին, հավանաբար նրա հետ միասին կխուժենք դարպասներից ներս և կամ էլ, նրանից առաջ անցնելով, կստիպենք փախուստի դիմել և ապաստան գտնել այլ վայրում, որից հետո Նիսիբիսը, առանց պաշտպանների մնալու, հեշտությամբ կգրավվի մեր կողմից»: Բելիսարիոսն այսքանն ասաց և բոլոր էլ համաձայնվեցին նրա հետ ու մնացին ճամբարում: Պետրոսը, սակայն, ընկերակցությամբ Միջագետքի զորահրամանատար Դուստինիանոսին, որն ուներ բավական մեծ զորամաս, հանգիստ սպասում էր բաղաբեցի պարսիկից ոչ շատ հեռու՝ 10 ասպարեզ հեռավորության վրա: Բելիսարիոսն իր գիտություններին մարտության վիճակի բերեց և նրանց հանձնարարեց կազմ ու պատրաստ սպասել իր ազդեցականին, լավ իմանալով, որ բարբարոսները կհարձակվեն կեսօրին, որովհետև, ըստ սովորության, նրանք ճաշում են ուշ երեկոյան, իսկ հռոմեացիները՝ կեսօրվա մոտ: Ահա այսպիսիք էին Բելիսարիոսի կարգադրությունները: Պետրոսի մարդիկ, սակայն, ուշադրություն չդարձնելով այդ խորհուրդների վրա և տանջվելով կեսօրվա կիզից արևից, այս վայրը տղթակեց Է, գնեքերը մի կողմ թողած և թշնամու հանդեպ անզգուշություն ցուցաբերելով, անկազմակերպ թափառում էին և ուսումնալ այստեղ անող վարունջները: Նաբեդեսը, տեսնելով այդ, շտապ կարգով նրանց վրա շարժեց պարսից զորքը: Դոմեացիները, որոնք պարսիցի դուրս եկած և հարյուր դաշով շարժվող բարբարոսների շատ լավ էին տեսնում, մարդ ուղարկեցին Բելիսարիոսի մոտ, օգնություն խնդրանքով, իսկ իրենք, վերցնելով զենքերը, շփոթված ու խուճապահար անցան դիմադրության: Բելիսարիոսի մարդիկ դեռևս սուրհանդակի գալուց առաջ իմացան պարսիկների հարձակման մասին վերջիններիս բարձրացրած փոշու պատճառով և շտապեցին օգնության: Պարսիկները, վրա հասնելով, առանց դժվարության փախուստի մատուցելու հռոմեացիներին, կտորեցին 50 հոգու և տիրացան Պետրոսի դրոշմին: Նրանք այդ հարձակման ժամանակ բոլորին էլ կկոտորեին, որովհետև ոչ-ոք չվերելու մատուցություն չունեին, եթե դրան չհանգարեր իր գործով օգնության հասած Բելիսարիոսը: Պարսիկները չկարողացան դիմանալ առջևից ընթացող երկայնականիզակ գործերի հարվածների տարափին և փախուստի դիմեցին: Դոմեացիները, գործերի հետ միասին հալածելով նրանց, 150 պարսիկ սպանեցին, սակայն մնացած պարսիկներին հաջողվեց հապճեպ անցնել պարսիկից ներս, որովհետև հալածումը կարճ տարածության վրա էր կատարվում: Բոլոր հռոմեացիները վերադարձան Բելիսարիոսի ճամբարը, իսկ պարսիկները հաջորդ օրը, որպես հաղթանակի նշան, մի աշտարակի վրա կանգնեցրին Պետրոսի դրոշմը, ընդ որում, դրա վրա կախելով երջիկներ, նրանք ծիծաղում ու ծաղրում էին իրեն թշնամիներին, թեև այլևս չէին համարձակվում դուրս գալ, այլ միայն ապահով կերպով պահպանում էին բաղաբեցը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, գլուխ 16, 18):

«Բելիսարիոսը, որ Իտալիայից կանչվել էր հրամանատարության, շարժվեց Խոսրովի **(Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.)** դեմ... և այդ ընթացքում անարդյունք հարձակվեց Նիսիբիսի վրա» (Փոտ Պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 161):

¹¹⁴⁵ «Բելիսարիոսը տեսնելով, որ Նիսիբիսը անչափ ամուր է և այն գրավելու ոչ մի հույս չկա, որոշեց առաջ շարժվել, որպեսզի իր արշավանքի ընթացքում ավարի առնի թշնամու երկիրը: Ամբողջ զորքի գլուխն անցած նա առաջ շարժվեց: Մեկ օրվա ճանապարհ կտրելուց հետո նրանք հանդիպեցին մի ամրոցի, որ պարսիկներն անվանում են Սիսավիանոն: Սա ամրաշատ էր և աներ 800 հեծյալների բաղկացած պարսից ուժեղ կայազոր՝ փորձված ռազմիկ Բելեանիսի գլխավորությամբ: Դոմեացիները, ճամբարելով ամրոցի մոտ, անցան պաշարման: Գործերը պարսիկի վրա, նրանք բազմաթիվ զոհեր տալով հետ մղվեցին, որովհետև պարսիկը շատ ամուր էր, իսկ բարբարոսները հարձակվողներին բազաբար էին դիմարդում: Այդ պատճառով Բելիսարիոսը հրավիրեց բոլոր հրամանատարներին և ասաց այսպես: «Բազմաթիվ պատերազմների փորձը, ով հրամանատարներ, մեզ սովորեցրել է դժվարին իրադրության ժամանակ կանխագուշակել ապագան, ինչպես և կարողություն ընձեռել ահեղ իրավիճակում ընտրելու լավագույն ելքը: Դուք գիտեք, թե ինչքան վտանգավոր է գործը թշնամու երկրով առաջ տանելը, հետևում չունենալով բազմաթիվ ամրոցներ, ինչպես և ունենալով թշնամու մեծաքանակ կռվող ուժ: Տվյալ դեպքում մեզ հետ նույնը պատահեց, որովհետև մենք առաջ ենք ընկել: Թշնամիները և այստեղից, և Նիսիբիս բաղաբեց գաղտնի պիտի հետևեն մեզ և, բնական է, որոշ վայրերում դարանակալելով որևէ ձևով մեզ վնաս են հասցնելու, իսկ եթե հանդիպենք ուրիշ պարսկական զորքի, ապա բացահայտ մարտի են դուրս գալու ու մենք ստիպված ենք լինելու

կռվել երկուսի դեմ, և անչափ մեծ վնաս ենթ կրելու: Ես ինձ թույլ եմ տալիս ասելու նաև, որ եթե այդ ընդհարման ժամանակ անհաջողության մատնվեմք, այլևս ոչ մի հնարավորություն չենք ունենա վերադառնալ հռոմեացիների երկիրը: Արդ, մենք չպետք է, անիմաստ խղճախություն ցուցաբերելով, նրանց դրդենք մեր դեմ, ոչ էլ մեր համառությամբ վնաս հասցնենք հռոմեացիների պետության: Ամսիտ համարձակությունը դեպի կործանում է տանում, իսկ խոհեմ զգուշությունը միշտ փրկում է նրան դիմողներին: Արդ, մենք այստեղ մնալով կփորձենք գրավել այս ամրոցը, իսկ Արեթասը (**Գասանյանների թագավորության արքա Ֆարիաթ V-ը – Մ.Ֆ.**) իր զորքով թող գնա Ասորեստանի վրա, որովհետև սարակինոսները, թեպետ ի բնե անկարող են ամրություններ գրավելու, բայց ավարտառության գործում ամենակարող են: Նրանց կլիանան նաև որոշ բանակապետներ ռազմունակ զինվորներ, որոնք ևս, եթե որևէ արգելիք չհանդիպեն, թշնամու մեծ վնաս կհասցնեն, իսկ եթե նույնիսկ հանդիպեն որևէ թշնամու, հեշտությամբ կնահանքեն և կփրկվեն մեզ մոտ, իսկ մենք աստծո կամքով կգրավենք ամրոցը և այլևս վախ չենք ունենա, որ թիկունքում կարող են թշնամիները վնաս հասցնել, որից հետո ողջ զորքով կանցնենք Տիգրիս գետը՝ նախօրոք լավատեղյակ դառնալով Ասորեստանի իրադրությանը: Երբ Արեթասին իր զինվորների հետ շարժվել Ասորեստանի վրա, ընդ որում նա նրանց հետ ուղարկեց նաև 1.200 զինվոր, որոն մեծ մասը իր վահանակիրներից էին՝ գլխավորությամբ Տրայանոսի և «Ֆագաս» մականվանյալ Յովիաննեսի: Երկուսն էլ քաջ կռվողներ էին և պետք է ենթարկվեին Արեթասի հրամաններին: Բեյխարիոսն Արեթասին հրամայեց ավարի տալ ինչը ճանապարհին հանդիպի և, վերադառնալով ճամբար, զեկուցել Ասորեստանում թշնամու ուժի ու բանակի մասին: Ահա, Արեթասի գործը, անցնելով Տիգրիս գետը, մտավ Ասորեստան, ուր հանդիպեց հարուստ, բայց անպաշտպան և երկար ժամանակ չթալանված երկիր: Հանկարծակի հարձակումով նա բազում շրջաններ թալանեց և ձեռք բերեց մեծ հարստություն: Այդ միջոցին Բեյխարիոսը գերի վերցրեց մի բանի պարսիկների, որոնցից իմացավ, որ ամրոցում պարենի մեծ պակասություն է զգացվում: Դրա պատճառն այն էր, որ այստեղ սովորություն չկար ողջ տարվա պարենամթերքը պետական պահեստներում ամբարել, ինչպես այդ կատարվում է Դարայում և Նիսիբիս քաղաքում, և երբ թշնամի զորքը անակնկալ կերպով հարձակվեց, նրանց չհաջողվեց որևէ բան մթերել: Բացի այդ, բազմաթիվ մարդիկ էին ապաստանել ամրոցում, և հասկանալի է, որ շուտով զգացվեց մթերքների տուր պակաս: Իմանալով այդ՝ Բեյխարիոսը, իր գաղտնիքներին մասնակից խոհեմ Գեորգիոսին այնտեղ ուղարկեց, որպեսզի համոզի ներսի մարդկանց որոշ պայմաններով հանձնել ամրոցը: Գեորգիոսը ամրոցի պաշտպաններին հորդորեց, շատ հրապուրիչ բաներ ասաց և համոզեց ամրոցը հանձնել հռոմեացիներին՝ տալով կյանքի անստիպության մասին հավաստիացում: Բեյխարիոսն ահա այս ճանապարհով գրավեց Սիսավրանոն, բոլոր բնակիչներին, որոնք ի սկզբանե աստի թրիստոնյաներ էին և հռոմեացիները, ազատ թողեց, պարսիկներին Բլեսիսամեսի հետ ուղարկեց Բյուզանդիոն, իսկ ամրոցի պարիսպը հիմնահատակ ավերեց: Հուստինիանոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) շատ չանցած այս պարսիկներին և Բլեսիսամեսին ուղարկեց Իտալիա՝ գործերի դեմ կռվելու: Ահա այսպես վերջացավ Սիսավրանոն ամրոցի պաշարումը: Արեթասը, վախենալով, որ հռոմեացիները կխլեն իր ավարը, չէր ուզում վերադառնալ ճամբար: Նա իր մարդկանցից ոմնաց իբր հետախուզության ուղարկեց, սակայն իրականում նրանց թաքեն պատվիրեց անմիջապես վերադառնալ և հաղորդել, թե իբր թշնամու մեծաքանակ զորքը շարժվում է դեպի գետը այն անցնելու մտադրությամբ, իսկ Տրայանոսին և Յովիաննեսին էլ հորդորում էր ուրիշ ճանապարհով վերադառնալ հռոմեացիների երկիրը: Վերջիններս, սակայն, չվերադարձան Բեյխարիոսի մոտ, այլ, իրենց աջ կողմն ունենալով Եփրատ գետը, հասան Աբրա գետի ափին գտնվող Թեոդոսուպոլիս քաղաքը: Բեյխարիոսը և հռոմեացիների զորքն, այս գործառնալ բախտին անտեղյակ, մտահոգության մեջ էին, նրանց տանջում էր երկյուղն ու կասկածը: Նրանք սպասողական վիճակում բավական ժամանակ վատնեցին և այդ միջոցին բազմաթիվ զինվորներ ծանր ջերմով հիվանդացան: Դրա պատճառն այն էր, որ պարսիկներին ենթակա Միջագետքը շատ տոթակեղ է և հռոմեացիները, հատկապես Թրակիայից եկածները, անսովոր լինելով անչափ շոգ վայրում խեղդիչ հյուղակների մեջ բնակվելու, հիվանդացան: Բանակի երրորդ մասը կիսամեռ վիճակում էր: Ողջ զորքը մտադիր էր անհապաղ հեռանալ այստեղից և վերադառնալ հայրենի երկիրը, հատկապես լիբանանյան գործերի հրամանատարները հռեկիթաթան ու Թեոկտիստոսը, որովհետև գիտեին նաև, որ սարակինոսների ուխտի ժամանակն արդեն սպառվել է: Նրանք հաճախ դիմում էին Բեյխարիոսին, խնդրեցին, որ իրենց թույլ տրվի գնալ, փաստարկելով, որ իզուր են մնում այստեղ, այն ժամանակ, երբ Լիբանանն ու Ասորիքն թողել են Ալամուդդուսի (**Լախյանների թագավորության արքա Մունդիր II-ին – Մ.Ֆ.**) տրամադրության տակ: Այդ պատճառով Բեյխարիոսը բոլոր հրամանատարներին հրավիրեց խորհրդակցության: Առաջինը խոսք վերցրեց Նիկիտայի որդի Յովիաննեսն ու ասաց այսպես: «Ամենաբաժը Բեյխարիոս: Ես բոլոր ժամանակների համար այնպիսի բախտավոր ու առաքինի զորավար, ինչպիսին ես դու, չգիտեմ: Զո փառքը տարածվել է ոչ միայն հռոմեացիների, այլև բոլոր բարբարոսների մեջ: Դու թո այդ բարի քաջամարտ, եթե կարողանա մեզ ողջ-առողջ փրկել, հասցնել հռոմեացիների երկիրը, բանի որ մենք այժմ բարի հույսեր չունենք: Մեր զորքի դրությունն այժմ հետևյալն է: Սարակինոսները և մեր ամենառազմունակ զինվորներն անցյալ օրը, չգիտեմ ինչպես անցնելով Տիգրիս գետը, այնքան շտապեցին, որ հնարավորություն անգամ չունեցան սուրհանդակ ուղարկելու մեզ մոտ: Հռեկիթաթանն ու Թեոկտիստոսը, տեսնում ես, ուզում են գնալ, ենթադրելով, որ Ալամուդդարոսի զորքը Փյունիկի մեջ է և տակնուվրա է անում նրա բնակավայրերը, իսկ մնացած ռազմիկներից հիվանդների թիվը այնքան մեծ է, որ նրանց մասին հոգազողներն ու հռոմեացիների երկիրը փոխադրողները թվով շատ ավելի քիչ են: Ահա այսպիսի պայմաններում, եթե մեզ հանդիպի որևէ թշնամի կամ այստեղ, կամ էլ մեր նահանգի ժամանակ, պատահարի մասին ոչ-ոք չի կարողանա նույնիսկ հայտնել Դարայի հռոմեացիներին: Ես միանգամայն անտեղի եմ համարում առաջ շարժվելու մասին մտածելն անգամ: Եթե մեզ մնում է որևէ հույս, ապա դա վերադառնալու մասին մտածելն ու այդ իրականացնելն է: Ինձ թվում է, որ այսպիսի վտանգավոր պայմաններում մտածել թշնամուն վնասելու և ոչ թե փրկության մասին, ծայրահեղ անխոհեմություն կլինեց: Հովիաննեսն այսքան ասաց, իսկ մնացածները հավանություն տվեցին նրան և խուճապալիս պահանջում էին անհապաղ պատրաստվել նահանգի: Բեյխարիոսը հիվանդներին բարձեց անասունների վրա ու զորքը հետ տարավ: Երբ նրանք շուտով հասան հռոմեացիների երկիրը, նա ամեն ինչ իմացավ Արեթասի արածի մասին, բայց չկարողացավ նրան որևէ կերպ պատժել, որովհետև այլևս չհանդիպեց: Ահա այսպիսի վախճան ունեցավ հռոմեացիների արշավանքը: Խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**) միայն Պետրան գրավելուց հետո իմացավ, որ Բեյխարիոսը ներխուժել էր պարսից երկիրը, որ Նիսիբիսի մոտ ընդհարում է տեղի ունեցել, որ Սիսավրանոն ամրոցը գրավել է և այն մասին, ինչ գործեց Արեթասի զորքը՝ անցնելով Տիգրիս գետը: Խոսքովը Պետրայում կայազոր թողնելով, մնացած զորքի, ինչպես նաև գերի վերցրած հռոմեացիների հետ, անմիջապես շարժվեց դեպի պարսից երկիրը: Այս բոլորը տեղի ունեցավ Խոսրովի երկրորդ արշավանքի ժամանակ: Բեյխարիոսը կայսեր կոչով գնաց Բյուզանդիոն, ուր և ձևեռեց» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, գլուխ 19): «Երբ Բեյխարիոսն արդեն գրավել էր Սիսավրանոն ամրոցը, մեկից իմացավ, որ իր կին Անտոնինան ծանրաց է դուրս եկել: Բեյխարիոսը, ամեն ինչ մի կողմ թողած, զորքը հետ բերեց: Ես նախապես պատմել էի, որը ճամբարում զանազան դեպքեր էին պատահել, որոնք նրան ստիպում էին հետ վերադառնալ, սակայն վերոհիշյալ հանգամանքն ամենից առաջնահերթն էր նրա վերադարձի համար, բայց, ինչպես ես այս գրքի սկզբում ասացի, ինձ համար այն ժամանակ բոլոր պատճառների մասին խոսելը վտանգավոր էր: Բեյխարիոսն, այսպիսով, հանցավոր է բոլոր հռոմեացիների առջև, որովհետև նա իր անձնական գործերը պետության գործերից բարձր դասեց: Համակված լինելով կնոջ հանդեպ ունեցած իր կրքով՝ նա ամենևին չէր ուզում հռոմեական երկրից հեռու գտնվել, որպեսզի, հենց որ իմանա իր կնոջ՝ Բյուզանդիոնից հեռանալու մասին, անմիջապես վերադառնա, բռնի նրան և պատժի: Այդ էր պատճառը, որ նա հրամայեց Արեթասին (**Գասանյանների թագավորության արքա Ֆարիաթ V-ին – Մ.Ֆ.**) և նրա զորքին անցնել Տիգրիս գետը, որոնք, ոչ մի խոսքի արժանի բան չկատարած, տուն վերադարձան, իսկ Բեյխարիոսը այդ ժամանակ հագավ մեկ օրվա հեռավորության վրա էր գտնվում: Հռոմեական սահմաններից Սիսավրանոն ամրոցը գտնվում է Նիսիբիս քաղաքից թեթև զինված մարդու համար մեկ օրից ոչ ավել հեռավորության վրա, այսքան է նրանց միջև ընկած տարածությունը: Ես համոզված եմ, որ եթե Բեյխարիոսը ողջ զորքով անցնել Տիգրիս գետը, ապա կկարողանար ավարի առնել Ասորեստանի բոլոր շրջանները և առանց դիմադրության հանդիպելու կհասներ Տիգրիս քաղաքը, ազատելով այստեղ գտնվող անտիոքացի և մնացած բոլոր հռոմեացի ռազմագերիներին, որից հետո կվերադառնար իր հայրենի սահմանները: Նա իր այդ արարքով նաև պատճառ դարձավ, որ Խոսրովը աներկյուղ վերադառնա Կոլիսիսից» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Գաղտնի պատմություն», գլուխ 2):

«Դրանից հետո Բեյխարիոսը...պաշարեց Սիսավրանոն բերդը և ստիպեց հանձնվել» (Փոտ Պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 161): «Հռոմեները նույնպես արշավեցին Պարսկաստան ու գերի տարան Կորդուենեից, Արզանենեից և Արաբանենեից» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 6): «Հռոմեները իրենց հերթին մտան Պարսկաստան և ամայացրին Կորդանենն, Արզանենն և Արաբանեն» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

¹¹⁴⁶ «Երբ Կավատի որդի Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**) ներխուժեց Կոլիսիս երկիրը, գրվեց Պետրան ու կատարեց այն, ինչ նախապես ես պատմեցի, այդ ժամանակ սարական զորքը դժվարանցանքի ճանապարհների և մարտերի պատճառով բազում զոհեր տվեց: Լազիկան, ինչպես ասել եմ, լեռնային է և դժվարանցանքի: Այդ բոլորից բացի մարտեր վրա խուճեց նաև ժամանախոր, որի պատճառով զորքի մեծ մասը ոչնչացավ, մի մասն էլ պարենի պակասությունից կոտորվեց: Այդ միջոցին պարսից երկրից եկած մարդիկ հայտնեցին, թե Նիսիբիս քաղաքի տակ Բեյխարիոսը, մարտում պարտության մատնելով Նաբեդեսին, առաջ է շարժվում, թե պաշարելով Սիսավրանոն ամրոցը գրավել է այն ու գերի վերցրել Բլեսիսամեսին և 800 պարսից հեծյալներով, թե հռոմեական մի այլ զորաբանակ սարակինոսների ցեղապետ Արեթասի

(Գասանյանների թագավորության արքա Յարիաթ V-ի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ուղարկված է, որպեսզի անցնելով Տիգրիս գետը, ավարի բոլոր շրջանները, որոնք դեռ չէին թալանվել: Այդ միջոցին հստակորեն հոսերից բաղկացած գոթը էր ուղարկել հռոմեացիներին ենթակա Հայաստան, որպեսզի այդտեղի հռոմեացիները, զբաղվելով դրանցով, չկարողանան օգնության հասնել Լազիկայում: Ուրիշները հստակորեն պատմեցին, թե այս բարբարոսները հանդիպեցին ու կռվի բռնվեցին Վալերիանոսի և հռոմեացիների հետ, թե նրանք ճակատամարտում գլխովին պարտություն կրեցին, և թե նրանց մեծ մասը ոչնչացավ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Գաղտնի պատմություն», գլուխ 2):

¹¹⁴⁷ «Երբ կայսր Յուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ին – Մ.Ֆ.) իմացավ, թե ինչ է տեղ ունեցել Յերարիիսի (Օսթրոթական թագավորության արքա Յերարիիսի (541) – Մ.Ֆ.) հետ և, որ գոթերը իրենց արքա են ընտրել Տուսիլասին (Օսթրոթական թագավորության արքա Տուսիլասին (541-552) – Մ.Ֆ.), նա սկսեց անընդհատ ծանակել ու ծառրել զորահրամանատարներին՝ որոնք գոթի մոտ էին: Դրա համար էլ նրանք բոլորը, իրենց քաղաքներում պաշտպանության համար թողնելով կայազորներ, հավաքվեցին Ռավեննայում: Նրանց թվում էին Վիտալիանոսի եղբոր որդի Յովիանեսը, Բեսասը, Կիտալիանոսը և մյուսները: Ռավեննայում էին նաև Կոնստանդին և Ալեքսանդրը, որի մասին ես վերևում հիշեցի: Երբ նրանք հավաքվեցին, որոշեցին, որ իրենց համար ամենավեր կլինի ամենից առաջ Վերոնայի վրա շարժվելը, որը գտնվում է վենետիկի երկրում, և, երբ նրանք կվերցնեն այն ու կգերեվարեն գոթերին, որոնք գտնվում են այդ քաղաքում, միայն այդ ժամանակ կշարժվեն Տուսիլասի վրա Տիգրիս: Այս կերպ 12.000 հոգու կազմով հավաքվեց հռոմեական զորքը, որն ուներ 11 հրամանատարներ, որոնցից առաջինները Կոնստանդին և Ալեքսանդրն էին, ու շարժվեց ուղիղ Վերոնայի վրա: Մոտենալով վերջինիս մոտավորապես 60 ասպարեզ՝ նրանք այդ հարթավայրում ճամբար գարկեցին: Այդ երկրում հարթավայրերը լիովին հարմար են հեծյալ առաջխաղացումների համար ընդհուպ մինչև Մանտուա, որը հեռու է Վերոնայից մեկ օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Վենետիկի մեջ կար մի շատ հարգված մարդ Մարկիանոս անունով, որն ապրում էր մի ամրացված վայրում՝ Վերոնա քաղաքից ոչ հեռու: Սա, լինելով կայսր Եռանդուն պաշտպանը, ամեն կերպ փորձում էր քաղաքը փոխանցել հռոմեական գոթի իշխանությանը: Դարպասների պահակների մեջ նա այնտեղ մի ծանոթ ուներ, որին գիտեր դեռևս մանուկ տարիքից: Նա վերջինիս մոտ ուղարկեց իր մոտիկներից ոմանց, որպեսզի փողով կաշտի նրան առ այն, որ սա կայսրական գոթի համար բաց անի մուտքը դեպի քաղաք: Երբ դարպասների այդ պահապանը տվեց իր համաձայնությունը, այդ ժամանակ Մարկիանոսը նրա մոտ ուղարկեց հռոմեական գոթի ղեկավարների անունից գործող մարդկանց, որպեսզի նրանք պայմանավորվեն պայմանների մասին, որ հետո գիշերվա խավարի բողի տակ գոթը կարողանա քաղաք մտնել: Առաջնորդները, սակայն, հարմար գտան, որ նախ իրենց շարքերից մեկին փոքր ջոկատով ուղարկեն և, եթե այդ պահապանը բացի դարպասները, տիրեն նրան և այդ ժամանակ անվտանգ ողջ գոթը՝ քաղաք մտնեն: Հռոմեացիներից ոչ ոք չէր ուզում իրեն վտանգի ենթարկել և միայն ծագումով հայ, արտակարգ բաց պատերազմող Արտավազեսը միանգամայն կանավոր համաձայնվեց վտանգի ենթարկվել: Նա գլխավորում էր այն պարսիկներին, որոնց մի փոքր առաջ Բելիսարիոսը, գրավելով Միսավրանոս ամրոցը, Բելիսարիոսի հետ միասին Պարսկաստանից Բյուզանդիոն էր ուղարկել: Սա ողջ գոթից միջոց ընտրեց 100 հոգի և ուզ գիշերը մոտեցավ պարսիկներին: Եվ ահա, երբ պահակը, ըստ համաձայնության նրանց առաջ բացեց դարպասները, նրանցից մի մասը այնտեղ մնաց ու գոթին էր կանչում, իսկ մյուս մասը բարձրացավ պարսիկների վրա և, անակնկալ հարձակում գործելով, սկսեց կոտորել պահապաններին: Երբ մնացած գոթերը գլխի ընկան պատահարի մասին, ուրիշ դարպասներ բացելով փախուստի դիմեցին: Պարսիկ առաջ մի շատ բարձր ժայռ կա, որտեղից կարելի էր տեսնել այն ամենը, ինչ կատարվում էր Վերոնայում, հաշվել նրա մեջ եղող մարդկանց, ինչպես նաև աչքի անցկացնել ողջ դաշտը: Ահա գոթերն, այնտեղ ապաստանվելով, ողջ գիշեր հանգիստ մնացին: Հռոմեացիների գոթը, հասնելով քաղաքից 40 ասպարեզ հեռավորության վրա, դադարեցրեց առաջխաղացումը, որովհետև գորավարները վիճում էին քաղաքում գտնվող հարստությունների հարցի շուրջը: Ավարի մասին գնացող վիճաբանությունն այնքան երկարեց, որ արդեն լուսացավ և գոթերը բարձունքից իմացան քաղաքում գտնվող թշնամիների ճշգրիտ թիվը, ինչպես նաև այն, թե Վերոնայից որքան հեռավորության վրա է գտնվում հռոմեացիների մյուս զորաբանակը: Դրանից հետո նրանք վազեցով քաղաք եներիստեցին այն դարպասներով, որտեղից նախապես հեռացել էին: Ներսում գտնվող հռոմեացիները ի վիճակի չեղան նրանց կանգնեցնել և որոշեցին ապաստանել պարսիկ ատամնաշարերի վրա: Բարբարոսները սեծ բազմությամբ կռվի բռնվեցին նրանց հետ, հռոմեացիները և բոլորից շատ Արտավազեսը, ուժեղ դիմադրելով հարձակվողներին, հրաշալի քաջագործություններ ցուցաբերեցին: Հռոմեական բանակի զորահրամանատարները, Վերոնայում գտնվող հարստության շուրջն իրար մեջ համաձայնության գալով, ի վերջո որոշեցին մնացած գոթը՝ շարժելով քաղաքի վրա: Նրանք դարպասները փակ գտան և, թշնամիների կողմից ուժեղ դիմադրության հանդիպելով, շտապ նահանջեցին՝ հակառակ մյուս հռոմեացիների արդեն անհասնելի ջրեղ իրենց, այլ մնալ տեղում, մինչև որ իրենք, ապաստան գտնելով նրանց մոտ, փրկվեն: Արտավազեսի մարդիկ, թշնամու բազմության մեջման տակ և հույսը կորելով իրենց մարդկանց օժանդակությունից, բոլորը պարիսպների ցած թռան: Նրանցից ովքեր փախուկ տեղ ընկան, ողջ-առողջ հասան հռոմեական ճամբարը և նրանց թվում էր նաև Արտավազեսը, բայց ովքեր քարբարոս տեղ ընկան, բոլորն էլ տեղն ու տեղը կտորվեցին: Երբ Արտավազեսը եկավ հռոմեական ճամբարը, ամենքին պախարակեց ու խայտառակեց և ապա բոլորի հետ միասին ճամբար դուրս եկավ: Մեկնելով Երիզանոս գետը՝ նրանք հասան Եմիլիայի երկրամասում գտնվող Ֆավենտիս քաղաքը՝ Ռավեննայից 120 ասպարեզ հեռավորության վրա» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 3):

«Մինչ գիսվորները, որոնք անկյատ մտել էին Վերոնա, ագահ արծաթասիրությամբ վիճում էին ավարի պատճառով, գոթերը, դուրս գալով պապատարաններից, ամոթալի կերպով դուրս արեցին նրանց քաղաքից» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁴⁸ «Տուսիլասն (Օսթրոթական թագավորության արքա Տուսիլասն – Մ.Ֆ.), իմանալով Վերոնայում կատարվածի մասին, այստեղից իր մոտ կանչեց բազմաթիվ գոթերի և, երբ ողջ գոթի թիվը հասավ 5.000 մարդու, շարժվեց թշնամիների վրա: Իմանալով այդ՝ հռոմեական զորահրամանատարները խորհուրդ, հրավիրեցին: Արտավազեսը, հանդես գալով, նրանց ասաց հետևյալը: «Ձեզանից ոչ ոք, ով հրամանատարներ, այժմ չլեծամտանա, որ մենք բանակապես գերազանցում ենք թշնամիներին ու որ կռվում ենք Բելիսարիոսի կողմի ստրկացվածների դեմ, և խելահեղաբար արշավի նրանց վրա, բանգի շատերը, ոչ ճիշտ գնահատելով իրադրությունը, իրենց փորձանքի ենթարկեցին: Ոմանց մոտ անտեղի ինքնախոստահությունը պատճառ է դառնում նրանց հզորության ոչնչացման, երբ ընդհանրապես, նախկին անհաջողությունը նույն մարդկանց հաջողության հույսեր է ներշնչում: Հուսալքության հասցրած ճակատագիրը ստիպում է մարդկանց հանդես բերել չտեսնված խիզախություն: Այդպես եմ ասում ելնելով ոչ թե պարզ ենթադրությունից, այլ՝ որովհետև մի փոքր առաջ վտանգի ենթարկվելով, աչքովս տեսա այդ մարդկանց խիզախությունը: Ոչ ոք չկարծի, որ իմ փոքրաթիվ գոթով պարտություն կրելն է թշնամիների ուժի վրա հիմնալուս պատճառ: Մարդկանց բազմությունը հայտնի է դառնում նրանց դեմ մարտնչողներին բանակապես և գերազանցելու, և չգերազանցելու ժամանակ: Մեզ համար, իմ կարծիքով, ավելի ձեռնտու է սպասել այն ժամանակին, երբ բարբարոսները կփորձեն անցնել գետը: Եվ երբ նրանց կեսն անցնի գետի այս կողմ, ահա այն ժամանակ մարտի բռնվելը, և ոչ երբ նրանք բոլորը մի տեղ հավաքված լինեն: Ոչ ոք թող նման հաղթանակը անփառունակ չհամարի: Իրերի էլքն է փառք և անփառունակության անունները շնորհում, և մարդիկ սովորաբար գովում են հաղթողներին ու նրանց չի հետաքրքրում հաղթանակը ձեռք բերելու ճանապարհը»: Արտավազեսը այսքան ասաց, իսկ զորահրամանատարները, կարծիքները հակառակնակն լինելու պատճառով, անհրաժեշտ ոչինչ չէին ձեռնարկում, այլ, տեղում մնալով, ժամանակաճառ էին լինում: Գոթերի զորքն արդեն շատ էր մոտեցել և նրանք որոշել էին, անցնել գետը, երբ Տուսիլասն հավաքեց յուրայիններին ու նրանց դիմեց հետևյալ կոչով...: Նման խոսքեր ասելով՝ Տուսիլասն իր զինվորներից 300 հոգու հրամայեց գետն անցնել իրենց կանգնած տեղից բաժն ասպարեզ հեռավորության վրա և դարանել թշնամիների ճամբարի թիկունքում: Նրանք հրաման ունեին, երբ ձեռնամարտն սկսվի, հարձակվել թշնամիների վրա և ողջ ուժով հարվածել, որպեսզի թշնամին շփոթվելով, չփորձի դիմադրել: Դրանից հետո ինքը, մնացած գոթով անմիջապես անցավ գետը, շարժվեց հակառակորդի վրա: Հռոմեացիները դիմադրություն կազմակերպեցին: Երբ երկու կողմն էլ առաջ շարժվելով մոտեցան միմյանց, հսկայական մարմնով և ահռելի տեսքով, նաև համարձակ և բաց պատերազմող մի գոթ, որի անունը Վալարիս էր, ասպանդակելով ձին, անցավ մնացած գոթի առաջ և կանգնեց մեջտեղում: Նա զրահ էր հագած, գլխին սաղավարտ և բոլոր հռոմեացիներին կոչ էր անում, ով որ ցանկան, դուրս գա մենամարտելու: Բոլորը վախեցած գամվել էին իրենց տեղերին և միայն Արտավազեսը մարտի դուրս եկավ: Երկուսն էլ ասպանդակեցին ձիերը և, երբ իրար շատ մոտեցան, բաշխվեցին խիզակները: Արտավազեսին հաջողվեց, առաջ անցնելով, Վալարիսի աջ կողմ խոցել: Բարբարոսը մահացու հարված ստացած գլորվելու էր գետին, բայց նրա նիզակը, հետևից դեմ առնելով ինչ-որ բանի, թույլ չէր տալիս ընկնելու: Արտավազեսը, ենթադրելով, որ նրա ստացած վերքը մահացու չէ, շարունակում էր նիզակն ավելի խոր մխրձել այդ մարդու մարմնի մեջ: Այդ ժամանակ այնպես պատահեց, որ գրեթե կանգուն վիճակում գտնվող Վալարիսի նիզակի ծայրը կապվեց Արտավազեսի զրահին և կանգնեց-կանգնեց սահելով ողջ զրահի վրայով, հասավ իրանից ավելի կաշվին, որից հետո սայլոց պատահաբար կտրեց երակը և դրանից սկսվեց մեծ արյունահոսություն: Մարդը ոչ մի ցավ չզգաց և ասպանդակեց իր ձին դեպի հռոմեացիների զորաբանակը, իսկ սպանված Վալարիսն ի վերջո ցած գլորվեց: Արտավազեսի արյունահոսությունը, սակայն, չէր դադարում և երեք օր անց նա վախճանվեց՝ հուսալքելով հռոմեացիներին: Այս ընդհարման ժամանակ նա շարքից դուրս գալով՝ մեծապես վատացրեց իրավիճակը, որովհետև այն պահին, երբ ինքը, նետընկեցից հեռու մի տեղում իր վերքն էր բուժում, հակառակորդ գոթերն ընդհարվեցին միմյանց: Մաստիկ մարտի ժամանակ 300 բարբարոսներ անցան հռոմեացիների թիկունքը և հանկարծակի հայտնվեցին: Հռոմեացիները, տեսնելով նրանց և կարծելով, որ իրենց դեմ կռվողները բանակապես շատ շատ են, տագնապի մեջ ընկան և անմիջապես, յուրաքանչյուր, ինչպես որ կարողացավ, դիմեց փախուստի: Բարբարոսները փախչողը հռոմեացիներին խայտառակ էին արին, նրանցից շատերին գերի վերցրին և հսկողության տակ դրին:

Նրանք գրավեցին նաև բոլոր դրոշները, մի բան, որ հռոմեացիներին երբեք չէր պատահել, իսկ հրամանատարներից յուրաքանչյուրն էլ մի բանի հոգով, ինչպես որ կարող էր, փախուստի դիմեց և մտավ այն բաղաբի պաշտպանների շարքը, որում հաջողվեց ապաստանել» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 4):

«Նա, ի դժբախտություն Իտալիայի, շուտով անցավ Պոն և հաղթեց հռոմեական զորքին Ֆավինեցիայի՝ Էմիլիայի այդ բաղաբի մոտ» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁴⁹ «5/ Քիչ ժամանակ անց Տուսիլապը (Օսթգոթական թագավորության արքա Տոսիլան - Մ.Ֆ.) գործը ուղարկեց Յուստինուսի դեմ Ֆլորիանոսեցի և այդ գործի գլուխ կարգեց ռազմական գործերի՝ Բելդային, Ռոդերիկին և Ուլիարիսին: Մոտենալով Ֆլորիանոսեցիային՝ նրանք ճամբար զարկեցին նրա պարիսպների շուրջը և սկսեցին պաշարումը: Յուստինոսը դրանից շատ անհանգստացած էր, բանի որ նրան չէր հաջողվել պարենամթերք կուտակել: Պա համար էլ նա մարդ ուղարկեց Ռավեննա՝ հռոմեական զորքի գորահրամանատարների մոտ՝ խնդրելով ինչքան հնարավոր է շուտ իրեն օգնության հասնել: Գիշերով սուրհանդակը, թշնամիների համար աննկատ անցնելով, ժամանեց Ռավեննա և հայտնեց գործերի իրական դրության մասին: Պա համար էլ անմիջապես Ֆլորիանոսեցիա ուղարկվեց զգալի զորք, որ ղեկավարում էին Բեսասը, Կիպրիանոսը և Յովիանեսը՝ Վիտալիանոսի եղբոր որդին: Երբ գործերը հետախույզների միջոցով իմացան այդ մասին, հանելով պաշարումը, հեռացան մի վայր, որը կոչվում է Մուցելլա և գտնվում է Ֆլորիանոսեցիայից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Երբ հռոմեական զորքը միացավ Յուստինուսին, բաղաբի պահպանության համար թողնելով իր հետ եղողներից բերին, հռոմեական զորահրամանատարները, դուրս հանելով մնացածներին, շարժվեցին թշնամիների դեմ: Այդ ընթացքում նրանք մտքի եկան, որ շատ լավ կլինեի, եթե հրամանատարներից ոմանք, ընտրելով զորքից լավագույններին, առաջ գնան ու անակնկալ, հենց երթից հարձակվեն թշնամիների վրա, մինչդեռ մնացած զորքը, շարժվելով դանդաղ, պետք էր ժամաներ նույն վայրը: Այդ բանի կապակցությամբ նրանք վիճակ գցեցին՝ սպասելով ճակատագրի որոշմանն ու հրահանգին: Վիճակն ընկավ Յովիանեսին, չնայած որ մյուս զորահրամանատարներն իրենք ամենևին էլ չէին պատրաստվում կատարել այդ պայմանը: Պա համար էլ Յովիանեսը ստիպված եղավ իր ջոկատով առաջ գնալ ու նրա հետ միասին հարձակվել թշնամիների վրա: Բարբարոսները, իմանալով թշնամիների հարձակման մասին, պատված ուժեղ վախով, որոշեցին լքել այն հարթավայրը, որտեղ նրանք այդ ժամանակ պատահաբար կանգնած էին, որից հետո մեծ աղմուկով փախան դեպի բարձր բլուրը, որն այնտեղ էր հառնում էր: Արդյունքում Յովիանեսն իր ջոկատի հետ հայտնվեց այնտեղ, նրանք ևս նետովեցին դեպի այդ բլուրը և մարտի մեջ մտան թշնամիների դեմ: Սրանք համառորեն պաշտպանվում էին, ուժեղ ջարդ տեղի ունեցավ և երկու կողմերից էլ շատերը, բացության հիշքերը գործելով, ընկան: Երբ Յովիանեսը մեծագույն գոռոցով ու աղաղակով նետվեց իր դեմ կանգնած թշնամիների վրա, պատահեց, որ նրա թիկնապահներից մեկը, խոցված նիզակով, որը նետել էր թշնամիներից ինչ-որ մեկը, մահացած ընկավ: Այստեղ էլ հենց հռոմեացիները տեղի տվեցին և հետ մղված սկսեցին նահանջել: Այդ ժամանակ արդեն և մնացած հռոմեական զորքն էլ հասցրել էր ժամանակ հարթավայր ու կանգնած էր այնտեղ՝ շարվելով ֆալանգում: Եվ ահա, եթե նրանք իրենց շարքերն ընդունեին Յովիանեսի փախուստի դիմած ջոկատին ու նրա հետ միասին շարժվեին թշնամիների վրա, նրանք այդ ճակատամարտում հաղթության հասնելու և կկարողանային բոլորին գերել, սակայն ինչ-որ պատճառով հռոմեական զորքում կեղծ լուր տարածվեց, թե իբր այդ գործում Յովիանեսը զոհվել է իր թիկնապահներից մեկի ձեռքով: Երբ այդ մասին խոսքերը հասան զորահրամանատարներին՝ նրանք իրենց համար հնարավոր չհամարեցին հետաձգել մնալ այստեղ, այլ բոլորով դիմեցին խայտառակ նահանջի, ընդ որում նրանք սկսեցին նահանջել ոչ թե կուռ ջոկատներով ու կարգով, այլ յուրաքանչյուրը փախուստի նետվեց ինչքան կարող է արագ: Եվ շատերը զոհվեցին այդ փախուստի ժամանակ, իսկ նրանք էլ, որոնք փրկվեցին, չնայած ոչ-ոք նրանց չէր հետապնդում, շարունակեցին փախչել դեռ շատ օրեր: Ավելի ուշ, պատմաբանները առաջին իսկ հանդիպած ամրություններում, նրանք որևէ այլ բան չէին կարող հայտնել այդ վայրի բնակիչներին, բան այն, որ Յովիանեսը մահացել է: Եվ այստեղ արդեն սկսեցին չլիանալ իրար և նույնիսկ հետաձգել չէին էլ պատրաստվում գնալ թշնամիների վրա, այլ յուրաքանչյուրը, մնալով իր ամրության ներսում, պատրաստվում էր պաշարման, վախենալով, թե հանկուտ բարբարոսները հենց իր դեմ չգան, մինչդեռ Տուսիլապի կողմից գերիների նկատմամբ մեծ փափկություն ու ընկերական վերաբերմունք դրսևորվեց: Նա ուզում էր նրանց իր կողմը գրավել, որպեսզի նրանք մեծագույն մասը կամավոր կերպով մասնակցի հռոմեացիների դեմ արշավանքին: Այդ ընթացքում վերջացավ ձմեռը ու նրա հետ միասին էլ պատերազմի յոթերորդ տարին, որը սկսվեց Գրոկոպիոսը: 6/ Պրանից հետո Տուսիլապը վերցրեց Կայսենին և Պետրա ամրոցները: Կարճ ժամանակ անց նա ժամանեց Երուսղեմ և փորձեց վերցնել այնտեղի ամրացված վայրերը, սակայն ոչ-ոք չցանկացավ կամավոր հանձնվել նրան և, անցնելով Տիբերիս գետը, նա գնաց ոչ թե հռոմեական երկրամասի կողմերը, այլ արագորեն շարժվեց դեպի Կամպանիա և Սամնում, որտեղ առանց դժվարության վերցրեց Բենվենտ ամրացված բաղաբը ու նրա պարիսպները հողին հավասարեցրեց, այն հաշվարկով, որ, զորք, որը կարող է գալ Բյուզանդիոսից, հենվելով այդ ամրության վրա գործերին դժվարություններ չհարուցի» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 5.6):

«Նա (Օսթգոթական թագավորության արքա Տոսիլան - Մ.Ֆ.) փախուստի մասունց գորավարներին, տիրեց Կայսենիին, Ուրբինոսին, Մուսֆերատային և Պետրա-Պետրուցային: Արագորեն այս ու այն կողմ շարժվելով՝ նա լիովին անապացեց Իտալիան: Զացառառ Տոսիլապում Մուցելլայի մոտ նա իր գորավարներ Ռոդերիկի, Ուլիարիսի և Բելդայի միջոցով կրկին հաղթեց հռոմեական զորքին: Այդ մարտից վիրավոր վիճակում փախավ Բեսասը, իսկ մյուսները, ուր էլ ոչ փախչելիս լինեին, անվնաս մնացին» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁵⁰ «20/ Գարնան սկզբում Կավալուսի որդի Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Սոսրով Ի - Մ.Ֆ.) մեծ զորքով երկրորդ անգամ ներխուժեց հռոմեացիների երկիրը՝ իր աջ կողմն ունենալով Եփրատ գետը: Սերգիուպոլիսի եպիսկոպոս Կանդիդոսը, երբ իմացավ, որ մարտի զորք շատ մոտ է, երկյուղ զգալով իր և բաղաբի համար, որովհետև Նշված ժամանակամիջոցում ամենևին չէր կատարել խոսրովի հետ կնքված համաձայնության պայմանները, գնաց թշնամիների ճամբարը և սկսեց խնդրել խոսրովին դրա համար իր հետ վատ չվարվել: Նա ասաց, որ ինքն ամենևին դրամ չի ունեցել և այդ էր պատճառը, որ նա հենց սկզբից չնտածեց Մուսուրին բնակիչների փրկագնան մասին, որ վերջիններիս հարցով նա շատ է դիմել Յուստինիանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս Ի-ին - Մ.Ֆ.), սակայն ապարդյուն: Խոսրովը բանտարկեց նրան, ծեծեց և պահանջեց սահմանված գումարի կրկնապատիկը: Կանդիդոսը խնդրեց մարդ ուղարկել Սերգիուպոլիս՝ սուրբ Սերգիոսի տաճարի բոլոր թանկարժեք իրերը վերցնելու համար: Խոսրովն այդպես էլ արեց և Կանդիդոսն իր ուղեկիցներից մի քանիսին Խոսրովի մարդկանց հետ ուղարկեց: Սերգիուպոլիսի բնակիչները, ընդունելով Խոսրովի ուղարկած մարդկանց, տվեցին բազմաթիվ թանկարժեք իրեր, հավատարմեցնելով, որ իրենց այլևս ոչինչ չի մնացել: Խոսրովն ասաց, որ այդ իրեն բոլորովին չի բավարարում և նրանից ավելին պահանջեց: Եղած գանձերի մասին ճգրտի գաղափար կազմելու պատրվակով նա մարդիկ ուղարկեց բաղաբ, իրականում, սակայն, բաղաբը գրավելու համար: Սերգիուպոլիսի, սակայն, վիճակված չէր գրավվել պարսիկների կողմից: Ամբողջ անուշով սարակիստների մեկը, հավատքով քրիստոնյա, Ավամուդարոսի (Լախյանների թագավորության արքա Մուսուրի Ի-ի - Մ.Ֆ.) զինվորներից, գիշերով եկավ բաղաբի պարսիկ մոտ, հայտնեց ամեն ինչ և խորհուրդ տվեց ոչ մի դեպքում ներս չթողնել պարսիկներին: Նա այսպես Խոսրովի կողմի ուղարկված մարդիկ ձեռնումայն վերադարձան նրա մոտ, իսկ վերջինս, զայրացած դրանից, որոշեց գրավել բաղաբը: Նա 6.000-անոց մի զորամաս ուղարկեց՝ հրամայելով պաշարել բաղաբն ու գրոհել պարսիկ վրա: Այդ զինվորները, տեղ հասնելով, անցան գործի: Սերգիուպոլսեցիները սկզբում բաջաբար պաշտպանվում էին, բայց այնուհետև հուսալքվելով և վտանգից վախեցած, մտածում էին բաղաբը հանձնել թշնամիներին: Նրանց զորքը բաղկացած էր ընդամենը 200 հոգուց, բայց Ամբոսը, գիշերով գալով պարսիկ մոտ, ասաց, որ պարսիկները երկու օր հետո վերացնելու են պաշարումը, որովհետև նրանց ջրի պաշարը սպառվել է: Պա համար էլ սերգիուպոլսեցիները ոչ մի բանակցության մեջ չմտան թշնամիների հետ: Բարբարոսները, ծարավից ճնշված, վերացրին պաշարումը ու եկան Խոսրովի մոտ: Խոսրովը, սակայն, Կանդիդոսին ազատ չարձակեց, երևի այն պատճառով, որ վերջինս ասել էր, որ, եթե երդումը դրժի, այլևս հոգևորական մնալ չի կարող: Ահա այսպիսին էր վիճակն այնտեղ: Խոսրովը, երբ հասավ Կոմանգենե երկիրը, որին այժմ Եփրատեսիա են անվանում, չէր ուզում ավարի առնել կամ գրավել որևէ վայր, որովհետև այդ բոլոր տարածությունների մի մասը մինչև Ատրիք ինքը նախապես գրավել էր, մի մասն էլ թալանել, այդ մասին են վերջ պատմել են: Նա մտադիր էր գործել ուղիղ Պադետիկի վրա՝ վախճելու համար հատկապես Երուսղեմում գտնվող բոլոր թանկարժեք իրերը: Նա լսել էր, որ այդ երկիրը և նրա բնակիչները շատ հարուստ են: Հռոմեացիների գորահրամանատարներն ու զինվորները բոլորովին չէին մտածում թշնամու վրա հարձակվելու կամ նրա ճանապարհը կտրելու մասին, այլ ամեն մեկը, ինչպես կարող էր գրավեց ամրությունները՝ դատելով, որ բավական է պաշտպանել իրենց և դիրքերը: Յուստինիանոս կայսրը, իմանալով պարսից արշավանքի մասին, անմիջապես նրանց դեմ ուղարկեց Բելիսարիոսին: Վերջինս պետական ծիղերով, որոնք վերելոս են կոչվում, առան զորքի շտապ կարգով հասավ Եփրատեսիա: Կայսեր մորաբերոջ թոռ Յուստոսը Բուզեսի և մի քանիսի հետ ապաստան էր գտել Զիբրապոլսում: Նրանք, երբ իմացան, որ Բելիսարիոսը մոտ է, հետևյալ բովանդակությամբ նամակ գրեցին: «Այժմ Խոսրովը, դու, իհարկե, գիտես, արշավել է հռոմեացիների վրա, ունենալով ավելի մեծ զորք, քան անցյալում: Թե՛ նա երբ և ուր է մտադիր գնալու, դեռ հայտնի չէ, միայն մենք լսել ենք, որ նա շատ մոտ է գտնվում: Նա ոչ մի վայրը ավարի չառավ, այլ անդիմառ առաջ է շարժվում: Դու հնարավորին չափ շուտ ես մեկ մոտ, եթե կարողանաս, առանց թշնամու զորքին հանդիպելու, որպեսզի թե՛ փրկես կայսեր համար, ինչպես և մեզ ու Զիբրապոլիսը»: Նամակում այդ էր գրված: Բելիսարիոսը հավանություն չտվեց նամակին և, երբ հասավ Եփրատ գետի ափին գտնվող Եփրոպոս վայրը, սկսեց ամեն տեղից զորք հավաքել: Նույն տեղում էլ ճամբարեց, իսկ Զիբրապոլիսի հրամանատարներին պատասխանեց այսպես: «Եթե Խոսրովն արշավել ոչ թե հռոմեացիների

հպատակների, այլ ուրիշ մարդկանց վրա, այդ դեպքում ծեր մտածածը ճիշտ կլիներ և շատ հիմնավոր, որովհետև, եթե հանգիստ մնալով հնարավոր լիներ խուսափել փորձանքից, ապա մեծ անմտություն կլիներ աննպատակ դիմել վտանգի, բայց եթե այս բարբարոսը, այստեղից հեռանալով, հարձակվի Յուստինիանոս կայսեր ենթակա մի ուրիշ շրջանի վրա, որը հարուստ է, բայց զորքով պաշտպանված չէ, ապա այդ դեպքում ավելի լավ է քաջաբար ընկնելը, քան թե առանց կռվի փրկվելը, քանի որ, հիրավի, այդ ոչ թե փրկություն, այլ դավաճանություն պետք է անվանել: Այդ, իդեալ անհապաղ եկեք Եփրոսոս, որտեղ ես հավաքել եմ ողջ զորքը և հուսով եմ թշնամու դեմ գործել այնպես, ինչպես թույլ կտա աստված»: Երբ հրամանատարներն ստացան այս պատասխանը, սրտասկզկեցին և, Յիերուսալոմի պաշտպանության համար քիչ մարդկանցով թողնելով Յուստինիան, մնացած զորքով եկան Եփրոսոս: /21/ Խոսքով, իմանալով, որ Բելիսարիոսը ողջ զորքով ճամբարել է Եփրոսոսում, որոշեց դադարեցնել առաջխաղացումը: Նա Վարդանես անունով արքայական բարտոռուարներից մեկին, որը շատ խիտեմ մարդու համբավ ուներ, հանդիմանելու պատրվակով Բելիսարիոսի մոտ ուղարկեց, որ Յուստինիանոսը դեսպաններին չի ուղարկել Պարսկաստան խաղաղությունը պայմանավորվածության համաձայն հաստատելու համար: Իրականում, սակայն, նա այդ արեց իմանալու համար, թե ինչպիսին է այդ գորավարը: Երբ Բելիսարիոսն իմացավ այդ մասին, արեց հետևյալը: Ընտրելով 6.000 հաղթանդամ, թիկնեղ զինվորներ, նա իբրև թե որսորդության համար հեռացավ ճամբարից, իսկ իր թիկնապահի Դիոգենեսին և Ակակիոսի որդի, ծագումով հայ Ադոլֆոսին, որ մշտապես ծառայում էր կայսեր արքունիքում որպես նրա անդրինի հսկող, այս պաշտոնն ունեցող մարդկանց հռոմեացիներն անվանում են սիլենտիարիոս, սակայն այժմ հայկական փոքր զորամասի հրամանատար էր, հրամայեց 1.000 հեծյակներով անցնել գետը և մյուս ափում շրջել՝ հասկացնելով թշնամիներին, որ, եթե նրանք փորձեն անցնել Եփրատ գետը և շարժվել դեպի իրենց երկիրը, ապա երբեք տեղի չեն տա: Նրանք դիմեցին հրամանների կատարմանը: Բելիսարիոսը, երբ իմացավ, որ դեսպանն արդեն մոտ է, պապյուլեոն կոչվող հաստ կտորից մի վրան խփեց և այնտեղ նստեց կարծես ամալի վայրում՝ ուզեալով ցույց տալ, որ եկել է առանց որևէ պատրաստության: Չինվորներին նա տեղաբաշխեց հետևյալ կերպ: Վրանի երկու կողմից թրակացիներն էին և իլլիրացիք, նրանցից հետո՝ գործերը, ապա էրուլները, այնուհետև՝ վանդալներն ու մավրոսիոսները: Նրանք գրավել էին դաշտի մեծ մասը և տեղում չէին մնում, այլ անընդհատ շարժվում էին, շրջում և, խիճիկացող, հարևանացի նայում դեսպաններին: Նրանցից և ոչ մեկը չուներ բող կամ որևէ թիկնոց, այլ ման էին գալիս հագած լինելով միմիայն կտավե խիտոսներից վարտիքներ՝ գոտիները կապած: Յուրաքանչյուրն ուներ ձիու մտրակ, իսկ գեղեթից՝ մեկը դաշույն, մյուսը՝ տապար, ոմանք էլ պատյանից հանած աղեղներ: Նրանք այնպիսի տպավորություն էին թողնում, որ անհող շտապում են որսի: Վարդանեսը, անձնապես ներկայանալով Բելիսարիոսին, ասաց, որ խոսքով արբան վշտացած է, որովհետև, հակառակ պայմանավորվածության, կեսաղբ, պարսիկները այսպես են կոչում հռոմեացիների թագավորին, չուղարկեց իր դեսպաններին և այդ է պատճառը, որ խոսքովը ստիպված եղավ զինյալ մուտք գործել հռոմեացիների երկիրը: Բելիսարիոսն, երկուրդ չզգալով շատ մոտ ճամբարած բարբարոսների այսպիսի մեծ բազմությունից, առանց շփոթվելու դեսպանի խոսքերից, անհող ու ժպտաղեմ պատասխանեց. «Մարդիկ այնպես չեն վարվում, ինչպես այժմ խոսքովը: Նրանք, եթե, որևէ վեճ են ունենում հարևանների հետ, նախապես դեսպաններ են ուղարկում հարևանների մոտ և, երբ որևէ համաձայնությունն չեն գտել, ապա այն ժամանակ են միայն պատերազմի դիմում, իսկ խոսքովը միայն հռոմեացիների երկիր մուտք գործելուց հետո է ուզում խաղաղության մասին բանակցությունների դիմել»: Բելիսարիոսն այսբանն ասելով ուղարկեց դեսպանին: Դեսպանը, ներկայանալով խոսքովին, խորհուրդ տվեց հնարավորին չափ շուտ հեռանալ, որովհետև, ինչպես ինքն էր ասում, հանդիպել էր շատ քաջ զորավարի և խելացի մարդու, ինչպես նաև այնպիսի զինվորների, որ երբևիցե չէր տեսնել և որոնց կարգապահության վրա կարելի է հիմնալ: Տվյալ դեպքում խոսքովի պայթարը Բելիսարիոսի դեմ կլինի անհավասար, բանի որ, եթե նա նույնիսկ հաղթի էլ, հաղթած կլինի կեսարի ծառային, բայց եթե պարտություն կրի, իր թագավորության և պարսից ժողովրդի համար ոչ կլինի մեծագույն խայտառակություն: Բացի այդ պարտության դեպքում հռոմեացիները կկարողանան փրկվել ամրությունների հետևում՝ իրենց սեփական երկրում, բայց եթե պարսիկները փորձանքի հանդիպեն, ապա անհնարին կլինի դրա լուրն անգամ հասցնել պարսից երկիրը: Այս խորհուրդը խոսքովի համոզեց և նա որոշեց վերադառնալ պարսից երկիրը, բայց ղեկարին դրության մեջ էր: Նա գիտեր, որ գետանցը պահում են թշնամիները, բայց և չէր կարող նույն անմարտաբանակ ճանապարհով հետ վերադառնալ, որովհետև այն պարենը, որ հռոմեացիների երկիրը արշավելիս վերցրել էին իրենց հետ, լրիվ պաշարվել էր: Երկար խորհելուց հետո նա հարմար գտավ մարտով անցնել դիմացի ափը և ճանապարհը շարունակել բարիքներով հարուստ երկրի միջով: Բելիսարիոսը շատ լավ գիտեր, որ նույնիսկ 10 բյուր զինվորներ ի վիճակի չեն արգելել խոսքովի գետանցումը: Գետն այս վայրէջքում բազմաթիվ տեղերից նավերի համար հիմնականում մատչելի էր և փոքրաքանակ զորքերով պարսից շատ մեծ զորքի անցումը խափանել հնարավոր էր: Բելիսարիոսը Դիոգենեսին և Ադոլֆոսին իրենց մարդկանցով այն 1.000 հոգու հետ նախապես ուղարկել էր դիմացի ափը, որպեսզի բարբարոսին շփոթեցնեն ու խանգարեն: Ինչպես ես ասացի, խոսքովը վախեցավ, բայց անհանգստացավ, որ Բելիսարիոսը հանկարծ խոչընդոտ չստեղծի հռոմեացիների երկրից հեռանալու: Բելիսարիոսն իր հերթին ավելի նպատակահարմար էր համարում հնարավորություն տալ խոսքովի բանակին այդտեղից դուրս գալ և ոչ մի փորձության չենթարկել բազմաբյուր բարբարոսների դեմ իր փոքրաթիվ և առանց այդ էլ մարերի բանակից կատարելապես ասրասպիած զորքին: Դրա համար նա հրամայեց, որ Դիոգենեսն ու Ադոլֆոսը հանգիստ մնան: Խոսքովը կամուրջ գցեց և հանկարծակի ողջ զորքով անցավ Եփրատ գետը: Պարսիկների համար բոլոր գետերը, առանց որևէ ղեկավարության անցանելի են, որովհետև նրանք, երբ ճանկի են դուրս գալիս, պատրաստ ունեն երկաթե կաթոթ, որոնցով, երկար գերաններն իրար հարմարեցնելով, ցանկացած տեղում պատրաստի կամուրջ են տարել: Երբ նա շտապ կարգով անցավ մյուս ափը, մարդ ուղարկեց Բելիսարիոսի մոտ՝ ասելով, որ մարերի զորքով իր հեռանալը հռոմեացիների հանդեպ զիջում էր և որ ինքը անհապաղ սպասում է նրանց դեսպաններին: Բելիսարիոսը, ևս, հռոմեացիների ողջ զորքով անցնելով Եփրատ գետը, անմիջապես մարդիկ ուղարկեց խոսքովի մոտ: Վերջիններս, երբ ժամանեցին նրա մոտ, հեռանալու համար զովեցին խոսքովին և խոստացան, որ շուտով նրանց մոտ կգան կայսեր դեսպանները ու խաղաղության շուրջը անցյալում կայացած համաձայնությունը գործով կհաստատեն: Նրանք առաջարկում էին, որ խոսքովը ճանապարհի շարունակի հռոմեացիների՝ երկրով, որպես իրենց բարեկամների երկրի միջով: Խոսքովը այդ էլ խոստացավ կատարել, եթե համաձայնության իրականացումը հավաստիացնելու համար իրենց որպես պատանդ տան երևելի հռոմեացիներից որևէ մեկին: Դեսպանները, վերադառնալով Բելիսարիոսի մոտ, հայտնեցին խոսքովի պայմանները: Բելիսարիոսը, ժամանելով Եդեսիա, Վասիլետոսի որդի Յովհաննեսին, որը և ծագումով, և հարստությամբ ամենաերևելյին էր Եդեսիացիների մեջ, հակառակ նրա կամքին, անմիջապես որպես պատանդ ուղարկեց խոսքովի մոտ: Հռոմեացիները զովաբանում էին Բելիսարիոսին և գտնում, որ այս հաջորդությունը շատ ավելի մեծ է, քան այն, երբ նա Գելիմեդիան (Վանդալական թագավորության արքա Գելիմեդ – Մ.Ֆ.) կամ Ուլիստիգիսին (Օսթրոգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսին – Մ.Ֆ.) Բյուզանդիոն գերի բերեց: Իսկայեսե հիմնալի էր և մեծ զովաանքի արժանի, որ, երբ բոլոր հռոմեացիները վախեցած թաքնվել էին ամրությունների հետևում, իսկ խոսքովը մեծ զորքով ոտք էր դրել հռոմեական երկիր, Բյուզանդիոսից մի զորավար փոքրաթիվ զորքով մեծ արագությամբ ելավ պարսից արքայի դեմ, իսկ խոսքովը անսպասելի կերպով, վախենալով այս մարդու կամ բախտից, կամ էլ քաջությունից, զուցե և որևէ խորանակությունից խաբված, այլևս առաջ չշարժվեց, այլ խաղաղությունը պահպանելու պատրվակով իրականում փախուստի դիմեց: Այդ միջոցին, սակայն, խոսքովը դրժեց համաձայնությունը՝ գրավելով Կալլինիկոն քաղաքը, որը ոչ-ոք չէր պաշտպանվել, գտնվելով, որ այս քաղաքի պարսիկայ խախուտ է և միանգամայն մատչելի, մաս-մաս բաժնելով նորոգում էին այն: Նրանք մի մասն արդեն բանդել էին, բայց չէին հասցրել վերականգնել: Եվ ահա, երբ նրանք իմացան, որ թշնամիները մոտենում են քաղաքին, ամենահարուստ բնակիչներն իրենց ամենից արժեքավոր շարժական գույքը վերցնելով հեռացան ու ապաստանեցին ուրիշ ամրությունների մեջ, իսկ մնացած բնակչությունը մնաց տեղում՝ առանց զինվորական պաշտպանության: Այդտեղ երկրագործների մի մեծ բազմություն էր հավաքվել, որին խոսքովը գերի վերցրեց, իսկ քաղաքը հիմնահատակ բանդեց: Մի փոքր անց, ընդունելով պատանդ Յովհաննեսին, նա վերադարձավ հայրենի երկիրը: Խոսքովի կողմն անցած հայերն էլ, հռոմեացիների երաշխավորությունը ստանալով, Վասակի հետ միասին եկան Բյուզանդիոն: Այդ տեղի ունեցավ խոսքովի՝ հռոմեացիների վրա կատարած երրորդ արշավանքի ժամանակ: Բելիսարիոսն էլ կանչվեց Բյուզանդիոն՝ անհապաղ Իտալիա ուղարկվելու համար, որովհետև հռոմեացիների գործերն այնտեղ արդեն շատ ծանր վիճակում էին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 20, 21): «Բելիսարիոսը անմիջապես ուղարկվեց մարերի և խոսքովի դեմ, որոնք երրորդ անգամ էին ներխուժում հռոմեացիների երկիրը, բայց միայն խայտառակվեց: Թեև նա մեծ բան էր համարում այն, որ պատերազմը այդտեղի հեռացրեց, բայց, երբ խոսքովն, անցնելով Եփրատ գետը, առանց որևէ դիմադրության գրավեց մարաբշատ Կալլինիկոն քաղաքը և բյուրավորը հռոմեացիների գերի վերցրեց, Բելիսարիոսը չշտապեց վշտել թշնամիներին, այլ մնաց տեղում՝ այն տպավորությունը թողնելով, որ կամ դավաճան է կամ վախկոտ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Գաղտնի պատմություն», գլուխ 3):

«Այդ տարում՝ այսինքն Յուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության 14-րդ տարում, պարսից արքա խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով I-ը – Մ.Ֆ.) չորրորդ հարձակումը գործեց հռոմեական երկրի վրա: Խոսքովը սկզբում մտավ Կոմագենա երկիրը, որտեղից այնտեղից մտադիր էր շարժվել դեպի Պաղեստին ու Երուսաղեմ և թալանել այնտեղի գանձերը, բանդի իսկ լսել էր, որ երկիրը հարուստ է, բնակիչները՝ հարուստ ուկով, իսկ հռոմեացիներն էլ դույզն իսկ չէին մտածում գնալ պարսիկների դիմադրելու, այլ, փակվելով ամրոցներում, ուզում էին պաշտպանել դրանք ու փրկել իրենց անձերը, ով ոնց կարող է: Իմանալով այդ մասին՝ Յուստինիանոսը պարսիկների դեմ ուղարկեց Բելիսարիոսին, որը նոր էր վերադարձել Արևմուտքից: Վերջինս փոստային ծիերով մեծ արագությամբ եկավ մերձեփրատյան երկրներ: Արքայի մորաբորջ թոռ Յուստոսը և Արևելյան բանակի հրամանատար Բյուզանդացի այդ ժամանակ գտնվում էին

Հիերոպոլիսում՝ որպես ապաստարանում: Լսելով Բելիսարիոսի գալու մասին՝ նրանք գրավոր առաջարկեցին նրան ժամանել իրենց մոտ և պահպանել Հիերոպոլիսը: Բելիսարիոսը, սակայն, ուժեղ ծիծաղեց նրանց վրա՝ հայտարարելով պատասխան նամակում, որ արդարացի չէր լինի պահպանել մի քաղաք և թույլ տալ բարբարոսներին անվտանգ զբոսնել հռոմեական ողջ երկրում ու ասպատակել արքայական մնացած քաղաքները: Դուք լավ գիտեք, ասաց նա, որ ավելի լավ է արհաբար գոհվել, քան փրկվել՝ խուսափելով մարտից, ընդ որում վերջինս պետք է կոչել ոչ թե փրկություն, այլ անկաշի շուտ դավաճանություն: Ավելի լավ է շուտ գնալ Եփրոս, ավելացրեց նա, հավաքել այնտեղ բոլոր զորքերը, և դրանից հետո ինքը հույս ունի Աստծո օգնությամբ հաղթահարել հակառակորդին: Նմանատիպ ճառերի ազդեցությունն սակայն հրամանատարները զվարթացան: Հուստոսը փոքրաթիվ կայազորով մնաց Հիերոպոլիսում, իսկ մնացածները անցան Եփրոս: Խոսքով, իմանալով, որ Բելիսարիոսը և բոլոր հռոմեական զորքերը հավաքվում են Եփրոսում, կանգ առավ՝ չհամարձակվելով առաջ շարժվել: Դրանից հետո նա ուղարկեց զրազիր Ավուդեզին, ողջամիտ մի մարդու, հետախուզելու, թե ինչպիսին է գորավարը և ինչպիսին է ճամբարը, իսկ այդ դեսպանության առիթ հայտարարվեցին բողոքները, իբր թե Հուստինիանոսը խաղաղության բանակցությունների համար չէր ուղարկել դեսպաններ Պերսիդա: Բելիսարիոսը, իմանալով, որ դեսպանություն է գալիս, ինքը, հավաքելով 600 հաղթանակում և գեղեցիկ ռազմիկների, ճամբարից դուրս եկավ որս անելու, իսկ իր նիզակակիր Դիոգենեսին և Արոլիոս Յային 1.000 հեծյալներով հրամայեց անցնել գետը՝ կարծես ծանծաղուտ փնտրելու նպատակով: Եվ երբ Բելիսարիոսն իմացավ, որ դեսպանն արդեն մոտիկ է, հրամայեց վրան խփել ազատ ու կարծես պատահական կանգառի մի վայրում: Դրանից հետո իր տարացող ռազմիկներին՝ թրակիացիներին, իլիրիացիներին, գոթերին և երուլներին, ինչպես նաև վանդալներին ու մավրերին Բելիսարիոսը տեղադրեց իր վրանի երկու կողմերում, իսկ ավելի շատերին էլ ցրեց հարթավայրում: Այդ ռազմիկները կանգնած չէին մեկ վայրում, ինչպես ծառայության ժամանակ, այլ շարժվում էին այս ու այն կողմ, ինչպես որսորդներ ու, թերևս, ինչպես տոնող և գործերից ազատ մարդիկ, որոնք հետո հավաքվեցին Խոսրովի դեսպաններին դիտարկելու: Նրանք ծիգ հագնված էին, ուրախ դեմքերով էին և կրում էին տապարներ ու ալեբարդներ: Ավուդանը հայտնվեց Բելիսարիոսի դիմաց, ասաց, որ Խոսրովը տխրած է այն բանից, որ Հուստինիանոսը, չնայած պայմանավորվածությանը, նրան խաղաղության բանակցությունների համար դեսպաններ չի ուղարկել և դրանով ստիպել է իրեն՝ Խոսրովին, մարտնչել հռոմեացիների դեմ: Բելիսարիոսը, ոչ մի նշանակություն չտալով այդ խոսքերին, առարկեց, թե հենց Խոսրովն է պատերազմի մեղավորը և, եթե նա ցանկանում է խաղաղություն, ապա չէր գնա այն փնտրելու օտար երկրներում, այլ կսպասեր դեսպաններին: Ասելով այդ՝ Բելիսարիոսը բաց թողեց դեսպաններին: Վերջինս, վերադառնալով Խոսրովի մոտ, ասաց, որ ըստ իր դիտարկումների գորավարը անչափ ողջամիտ և խիզախ մի մարդ է, իսկ ռազմիկներն այնպիսին են, ինչպիսիք նա ոչ մի այլ տեղ չի տեսել, բանից նրանցում հավաքված էր բոլոր ժողովուրդների գեղեցկությունը: Դեսպանը խորհուրդ տվեց Խոսրովին մարտի մեջ չմտնել Բելիսարիոսի ռազմիկների հետ, որպեսզի պարտության դեպքում չկործանի Պարսից ողջ թագավորությունը, եթե նա, խորանալով հռոմեական երկրում, տեղ չգտնի փախչելու համար: Մյուս կողմից էլ հաղթանակն էլ կարևոր չէ, բանի որ այդ դեպքում կհաղթի հռոմեական գորավարին և ոչ ավելին: Այդ ժամանակ Խոսրովը, ըստ Ավեդզանի խոսքերի, ցանկացավ անմիջապես հետ վերադառնալ, սակայն վախճնում էր գետնացել գետը, բանի որ հռոմեացիները հսկում էին գետանցը: Դրա համար էլ շատ մտածումներից հետո նա մարդ ուղարկեց Բելիսարիոսին խնդրելու, որ սա հետ քաշի գետը հսկող ռազմիկներին և այդ կերպ պարսիկներին հնարավորություն տա անարգել նահանջել: Բելիսարիոսն անմիջապես դեսպաններ ուղարկեց Խոսրովին՝ հավանություն տալով նահանջելու նրա մտադրությանը և հայտնելով, որ շուտով խաղաղություն հաստատելու համար կժամանեն արքայական ներկայացուցիչները: Խոսրովը խնդրեց Բելիսարիոսին իրեն անարգել երթ ապահովել հռոմեական երկրով: Եվ Բելիսարիոսը նրա մոտ ուղարկեց Հովհաննես Երեսիացուն՝ հայտնի մի մարդու, որպես հռոմեական երկրով անարգել անցնելու գրավական: Եվ հռոմեացիները գովեցին Բելիսարիոսին այդ գործում նման ողջամիտ վարքագիծ դրսևորելու համար ավելին, քան այն բանի համար, որ նա Բյուզանդիոն բերեց երկու գերված արքաների՝ Գելիմերի (Վանդալական թագավորության արքա Գելիմերին – Մ.Ֆ.) և Վիտտիգեսի (Օսթգոթական թագավորության արքա Վիտիգեսին – Մ.Ֆ.): Եվ իրոք, պատուհի ու գովեստի արժանի է այն հանգամանքը, որը, երբ հռոմեացիները վախճնում էին և թաքնվում էին ամրոցներում, Խոսրովը մեծաթիվ զորքով գտնվում էր հռոմեական տերության մեջ, մեկ մարդը, որը փոստային ձեռքով ժամանել էր Բյուզանդիոնից, դուրս եկավ պարսից արքայի դեմ, իսկ սա, հակառակ սպասումների խաբված լինելով նրա իմաստությունից, դատարկ ձեռքով հեռացավ երկրից» (Թեոփանոս Խոստովկանոս «Ժամանակագրություն»):

«Այս Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) մի մեծ բանակով գնաց Կալիսիկոնի դեմ և այնտեղից ու ողջ Միջագետքի հարավային մասից գերիներ տարավ» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 6): «Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) կրկին ելավ մեծ զորքով ու գերիներ վերցրեց ինչպես Կալիսիկոնում, այնպես էլ ողջ Միջագետքում, որից հետո վերադարձավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն» գիրք 9, գլուխ 21): «Այդ ժամանակ Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) ելավ ու գրավեց Կալիսիկոնը՝ տիրելով ողջ Բեթ-Նախրիսին...: Եվ ահա պարսիկները ոտքի տակ տվեցին ողջ երկիրը սահմանից սահման, ոչնչացրին Կալիսիկոնը և Բեթ-Քալաշը՝ տանելով Մար Վակիա նահանակի, ինչպես նաև Մար-Սարգիս դազադուն թողած բոլոր ոսկիները» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8): «Այս Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Նիկեոփոնոնը» (Մեթեոս «Պատմություն», գլուխ 9): «Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.), պատերազմ հայտարարելով հույներին և զորքով անցնելով Իբերիան ու Դայաստանը, մտավ Արևելյան կայսրության տարածք, սակայն հետ մղվեց Հուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) զորավար Բելիսարիոսի կողմից» (Դավիթ Բագրատունի «Կորստանի պատմությունը», գլուխ 77):

¹¹⁵¹ «6/ Դրանից հետո նա (Օսթգոթական թագավորության արքա Տուրիլան – Մ.Ֆ.) որոշեց պաշարել Նեապոլը, բանի որ իրենց քաղաք ընդունել քաղաքացիները վճռակալորեն չէին ցանկանում, չնայած նա նրանց շատ լավ բաներ էր խոստացել: Այնտեղի կայազորի հրամանատարը Կոնանն էր, որն իր հետ ուներ 1.000 հռոմեացիներ և իսապրիացիներ: Ինքը Տուրիլանը, զորքը մեծ մասի հետ ճամբար ցարկելով ամրություններից ոչ հեռու, հանգիստ էր մնում, իսկ զորքի մնացած մասը նա ուղարկեց շրջակայքը և այդ եղանակով տիրեց Կոնանի ամրություններին և այլ ամրացված կետերին, որտեղից կարողացավ շատ գումար հավաքել: Այնտեղ էլ գերելով սենատորների կանանց՝ նա նրանց որևէ վիրավորանք չհասցրեց և, դրսևորելով մեծագույն զսպվածություն, թույլ տվեց ազատորեն հեռանալ, ինչի համար բոլոր հռոմեացիների մոտ մեծագույն փառքի հասավ որպես խելոք ու ազնվակիր մարդ: Զանի որ նա ոչ մի հակադեմոստրացի չէր հանդիպում, ապա, իր զորքից ուղարկելով մեծ զորավարներ, նա շատ կարևոր գործեր իրականացրեց: Նա իրեն ենթարկեց բրուտացիների, լուկացիների, զավթեց Ապուլիան և Կալաբրիան: Պետական հարկերը նա ցանձեց իր օգտին, այդ վայրերի կողմից մուծվող գումարները հողատերերից վերցրեց ու դրանց չափը սահմանեց և, ընդհանրապես, ամեն ինչ կարգավորեց այնպես, կարծես հանդիսանում էր Իտալիայի տիրակալը: Դրա համար էլ հռոմեական զորքին սահմանված ժամանակին չհասցվեց աշխատավարձը և կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) վերջինիս պարտք մնաց խոշոր գումարներ: Այդ ամենի պատճառով նաև նեապոլցիները, զրկված իրենց տնտեսական եկամուտներից և ենթարկվելով մեծ կանգի, խորը տխրության մեջ էին, իսկ զինվորներն էլ հրամանատարների նկատմամբ սկսեցին իրենց ավելի ըմբոստ պահել և պատրաստակամորեն ցրվեցին քաղաքներով: Այս կերպ Կոնստանդինը իր իշխանության տակ էր պահում Ռավեննան, Հովհաննեսը՝ Հռոմը, Բեսասը գտնվում էր Սպոլետոյում, Հուստինոսը՝ Ֆլորիանոսնեցիայում, Կիպրիանոսը՝ Պերուջայում և մնացած բոլորը այնտեղ, որտեղ հենց սկզբից կարողացել էին փախչել ու փրկվել: Իմանալով այդ մասին և դա համարելով մեծագույն դժբախտություն՝ կայսրն անմիջապես Իտալիայի պրետորիանների պրեֆեկտ Նեանակեց Մաքսիմիանոսին առ այն, որ նա գլխավորը լինի բոլոր գորահրամանատարների վրա և հասցնի ռազմիկներին այն ամենը, ինչ նրանց պետք լինի: Նրա հետ նաև թրակիական և հայկական զորքերով նավատորմի ուղարկեց: Թրակիացիներին գլխավորում էր Հերոդիանոսը, իսկ հայերին՝ Պերանիոսի եղբորորդի, իբերացի Ֆազասը: Նրանց հետ յոթացին նաև քիչ թվով հուններ: Նավատորմով ելնելով Բյուզանդիոնից՝ Մաքսիմիանոսը ժամանեց Եպիրոս և Դելպիում: Այնտեղ նա առանց որևէ հիմքի կանգ առավ՝ կորսնելով թանկագին ժամանակը: Նա բացարձակապես անկործ և ռազմական գործում, դրա համար էլ վախկոտ էր և ծայրահեղ դանդաղկոտ: Դրանից հետո որպես հետևակի հրամանատար կայսրն ուղարկեց Դենտրիոսին, որը առաջ ևս արշավանքներ էր իրականացրել Բելիսարիոսը հետ՝ ղեկավարելով հետևակ լեգեոնները: Այս Դենտրիոսը, խաբիսի գցելով Սիցիլիայում, լսեց, որ Կոնանն ու նեապոլցիները ծանր պաշարում են տանում, բանի որ նրանց մոտ պարենամթերքի լիակատար պակաս էր զգացվում: Նա որոշեց հնարավորինս շուտ նրանց օգնության շարժվել, սակայն այդ անել նա ի վիճակի չէր, բանի որ նրա զորքը փոքրաթիվ էր և ընդհանրապես՝ թույլ: Այդ ժամանակ նա մտածեց հետևյալը: Սիցիլիայում հավաքելով ինչքան հնարավոր է շատ նավեր և լցնելով դրանք հացով ու այլ տարատեսակ պարենամթերքով՝ նա հակառակորդին ստիպեց կարծել, թե այդ նավերով մեծ զորք է գալիս: Ինչպես պարզվեց, թշնամիները այդպես էլ մտածեցին: Նրանք սկսեցին կարծել, թե իրենց վրա է գալիս մեծ զորք՝ այդ մտքին զայլով նրանից, որ Սիցիլիայից իրենց դեմ է լողում մեծ նավատորմ: Եվ եթե Դենտրիոսը որոշեր անմիջապես լողալ ուղիղ դեպի Նեապոլ, կարծում են, որ նա կվախեցնե թշնամիներին և կկրկնե քաղաքը, բանի որ ոչ-ոք չէր ելնի նրա դեմ: Սակայն հենց ինքը, վախենալով վտանգից, որոշեց չմոտենալ Նեապոլին, այլ լողալ դեպի Հռոմի նավահանգիստ և այնտեղ արագորեն զինվորներ հավաքագրել: Մյուսը, սակայն, ջարդ կերած բարբարոսներից ու նրանց նկատմամբ մեծ վախ զգալով, վճռակալորեն հրաժարվում էին Դենտրիոսի հետ գնալ Տուրիլայի ու գոթերի դեմ: Դրա համար էլ նա ստիպված եղավ գնալ Նեապոլ

միայն նրանց հետ, որոնք ժամանել էին Բյուզանդիոնից: Այստեղ մեկ ուրիշ Ղեմետրիոս կար՝ ծնունդով Կեփալոնիայից, ծեր նավաստի, որը շատ փորձառու էր ծովային գործերում ու վտանգներում: Նա Բեյիսարիոսի հետ միասին մասնակցել էր դեպի Լիբիա ու Իտալիա նրա արշավանքներին և այնքան էր հայտնի դարձել իր փորձառությամբ, որ կայսրը նրան կառավարիչ էր նշանակել Նեապոլում: Երբ բարբարոսները սկսեցին պաշարել այդ վայրը, նա, լինելով լեզվից անգուսա մարդ, շատ հաճախ վիրավորում էր Տուտիլասին և իրեն թույլ էր տալիս անչափ շատ ավելորդ բաներ: Երբ նրանց առանց այդ էլ ծանր վիճակը սկսեց վատանալ ու պաշարյալները արագ բայելնով սկսեցին մոտենալ կործանմանը՝ նա որոշեց Կոնստինի համաձայնությամբ միայնակ նստել փոքր նավակ և ուղղվել գորահրամանատար Ղեմետրիոսի մոտ: Հակառակ սպասումներին՝ բարեխաղո ժամանելով ու հանդիպելով Ղեմետրիոսին, նա ոգևորեց վերջինիս և մղեց այդ գործին, իսկ Տուտիլասը, լսելով, թե ինչպիսի նավատորմ է դա, պատրաստ պահում էր շատ արագընթաց դրոմոններ: Հենց որ թշնամիները Նեապոլից բխեցին, այդ վայրում ափին մոտեցան՝ Տուտիլասը, անակնկալ հայտնվելով, բոլորին սարսափ ազդեց ու փախուստի մատնեց: Նրանցից շատերին նա սպանեց, իսկ շատերին կենդանի գերեց: Փախան միայն նրանք, որոնք հենց սկզբից կարողացան ցատկել նավակները, նրանց թվում նաև Ղեմետրիոս գորավարը: Բոլոր նավերը իրենց բեռնի հետ բարբարոսները ձեռք գցեցին: Այնտեղ նրանք գտան նաև Ղեմետրիոս կառավարչին: Կորելով նրա լեզուն և երկու ձեռքերը՝ նրանք նրան չսպանեցին, այլ, հաշվելով այդ կերպ, թողեցին գնա ուր ուզում է: Այսպիսի հատուցում կրեց Ղեմետրիոսը իր սուր լեզվի ու շատախոսության համար առ Տուտիլաս: 17/ Որոշ ժամանակ անց Մաքսիմիանոսը բոլոր նավերով խաբիսի գցեց Սիցիլիայում, սակայն, հասնելով Սիրակուզա, նա ոչինչ չէր ձեռնարկում՝ վախենալով պատերազմից: Հռոմեական զորքի հրամանատարները, այդ թվում նաև Նեապոլից Կոնստին, որը բարբարոսների կողմից խառնագուն պաշարման էր ենթարկվել և որի ողբ պարեն արդեն սպառվել էր, իմանալով այդ մասին, առանց հապաղելու նրա մոտ մարդ ուղարկեցին՝ շուտափույթ օգնություն խնդրելով, սակայն Մաքսիմիանոսը իր վախկոտությամբ ողջ ժամանակն իզուր վատնեց: Երկնչելով կայսեր սպառնալիքներից ու պախարակվելով մնացածների կողմից՝ նա տեղի տվեց ու, թեև ինքը շարունակեց մնալ տեղում, ողջ զորքը սաստիկ ձմռան պահին Յերոդիանոսը, Ղեմետրիոսի և Ֆազասի գլխավորությամբ Նեապոլիս ուղարկեց: Երբ հռոմեական նավատորմից մոտենալ Նեապոլիս, ուժեղ բախի սկսվեց և մեծ փոթորիկ բարձրացավ: Խավարն ամեն ինչ ծածկել էր, իսկ այլեկոծությունը չէր թողնում նավաստիներին թիավարել կամ որևէ այլ բան ձեռնարկել: Ալիքների աղմուկից հնարավոր չէր լսել միմյանց: Առաջացավ մեծ շփոթություն, քամու ուժն իր կամքն էր թելադրում և այն ականա հռոմեացիներին բերեց ծովափ, ուր թշնամիներն էին կանգնած: Բարբարոսները հնարավորություն ստացան բարձրանալ հակառակորդի նավերի վրա, սկսեցին կոտորել մարդկանց ու ջրասույզ անել նավերն առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու: Նրանք շատերին գերի վերցրին, այդ թվում նաև գորավար Ղեմետրիոսին: Յերոդիանոսին և Ֆազասին հաջողվեց մի բանի հոգով փախուստի դիմել, որովհետև նրանց նավերը թշնամու զորքին շատ չմոտեցան: Ահա թե ինչ կատարվեց հռոմեական նավատորմի հետ, իսկ Տուտիլասը, Ղեմետրիոսի վզին պարան գցելով, բարձր տվել տվեց նրան Նեապոլի պարիսպների մոտ և հրամայեց նրան համոզել պաշարյալներին՝ այլևս չհանձնվել անսխառ հույսերի և վրդովանել իրենց, այլ հնարավորինս շուտ բաղաբե հանձնել գոթերին ու ազատվել մեծագույն աղետից: Բայց ինչ կատարվեց, քանից կայսրը հետազգայում արդեն չէր կարողանալու նրանց օգնություն ուղարկել այլ զորք և այդ նավատորմի հետ միասին կորսվել է նաև նրանց ողջ ռազմական ուժն ու փրկության հույսը: Այս ամենն ասաց Ղեմետրիոսը, ինչպես նրան հրամայել էր Տուտիլասը: Պաշարյալները, առանց դրա էլ սարսափելի տանջվելով սովից և մնացած ամեն ինչի պակասից, երբ տեսան Ղեմետրիոսի դժբախտ վիճակը ու լսեցին նրա խոսքերը, տրվեցին հառաչանքների ու տնքոցների՝ չիմանալով, թե ինչ պետք է իրենք հետազգայում անեն: Ողջ բաղաբե լցվեց շփոթով ու լացով: Դրանից հետո Տուտիլասը, բոլորին կանչելով պարիսպների վրա, ասաց... Տուտիլասի այդ ելույթը հավանության արժանացավ Նեապոլիցիների ու բոլոր այն ռազմիկների կողմից, որոնք Կոնստինի հետ էին: Նրանք սարսափելի պարենամիտքների պակասի պատճառով կերպով տանջվում էին սովից, սակայն պահպանում էին հավատարմությունը կայսեր ու դեռևս հույս ունեին, որ նրանց օգնության կգա օժանդակ զորք: Դրա համար էլ նրանք համաձայնեցին, որ կհանձնեն բաղաբե 30 օրից, իսկ Տուտիլասը, ցանկանալով զրկել նրանք կայսեր կողմից եկող օգնության ցանկացած հույսից, նրանց երեք ամիս ժամանակ տվեց, առ այն, որ դրանից հետո նրանք վարվեն այնպես, ինչպես պայմանավորվել են: Եվ նա նաև ամուր կերպով խոստացավ, որ նրանց դեմ որևէ խորամանկություն չի կիրառվի: Դրա վրա էլ նրանք համաձայնության եկան: Պաշարյալները, սակայն, չսպասելով սահմանված ժամկետի ավարտին, նրանք արդեն չափից շատ էին տառապում առաջին իսկ անհրաժեշտություն առարկաների պակասից, որոշ ժամանակ անց բաղաբե ընդունեցին Տուտիլասին և բարբարոսներին: Այդ ընթացքում ավարտվեց պատերազմի ութերորդ տարին, որը նկարագրել է Պրոկոպիոսը: 18/ Երբ Տուտիլասը վերցրեց Նեապոլը, հանձնվածների նկատմամբ նա այնքան մարդկայնություն դուստրեց, որքան որ չէր կարելի սպասել ոչ թշնամու, ոչ էլ բարբարոսի կողմից...: Կոնստինն ու նրա ռազմիկներին, որոնք էին ուզում այդտեղ մնալ, նա թույլ տվեց նաև նստել և գնալ ուր ուզում են...: Նեապոլի պարիսպները նա հիմնովին բանդեց, որպեսզի հռոմեացիները, եթե կրկին ցանկանան զավթել այն, գործելով այդ ամրացված վայրից, գոթերին դժվարություններ չհարուցեն: Նա գերադասում էր մարտնչել նրանց դեմ բաց դաշտում, այլ ոչ թե մրցել հետները տեխնիկական ու ռազմական խորամանկություններով: Ավերելով պարսպի մեծագույն մասը՝ մնացածին նա ձեռք չտվեց՝ (Պրոկոպիոս Կեսարացի

«Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 6-8):

¹¹⁵² «/24/ Այդ ժամանակ խոսորդը (Պարսից թագավորության արքա խոսորդ Իդ – Մ.3.) Անտրեստանից շարժվում էր դեպի հյուսիս՝ Ադարբեյդան կոչված երկիրը, մտադիր լինելով այնտեղից Ղերսարսենիայի վրայով ներխուժել հռոմեացիների երկիրը: Այստեղ Ադարբեյդանում գտնվում է մեծ ատորուշանը, որը պարսիկները պաշտում են բոլոր աստվածներից ավելի: Այստեղ մոգերը կրակն անմար են պահում և խստիվ կատարում են մնացած բոլոր ծեսերը, իսկ ամենակարևոր դեպքերի ժամանակ այն օգտագործում են որպես պատգամարան: Դա հուրն է, որ անցյալում հռոմեացիները ևս պաշտում էին և կոչում Հեստիա: Բյուզանդիոնից այստեղ խոսորդի մոտ մարդ էր ուղարկվել, որն ասաց, թե շուտով նրա մոտ են գալու Կոստանդինիանոս ու Սերգիոս դեսպանները՝ հաշտության գործով: Այդ երկուսն էլ հռետորներ էին, անչափ խոհեմ, Կոստանդինիանոսը ծագումով իլլիրացի էր, իսկ Սերգիոսը՝ Միջագետքում գտնվող Եռեսիա բաղաբեից: Խոսորդը, սպանելով նրանց, ոչինչ չէր ձեռնարկում: Այդ ճանապարհորդության ժամանակ Կոստանդինիանոսը հիվանդացավ և այդպես բավական երկար ժամանակ անցավ: Այդ ժամանակ համաճարակը տարածվեց նաև Պարսկաստանում: Եվ ահա Նաբեթեք, որն այն ժամանակ Ղերսարսենիայի գորահրամանատարն էր, արքայի կարգադրությամբ Հայաստանի գորահրամանատար Վալերիանոսի մոտ ուղարկեց Դուբիոսի քրիստոնյաների եպիսկոպոսին (Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Զրիստոփոր Ի-ին (539-545) – Մ.3.) բողոքելու դեսպանների հապաղման համար, ինչպես և քանի թափելու, որ հռոմեացիները համոզվեն, հաշտություն կնքել: Եպիսկոպոսը իր եղբոր հետ հասավ Հայաստան, հանդիպեց Վալերիանոսին և պնդում էր, որ ինքը, որպես քրիստոնյա, բարեխաղաբար է տրամադրված դեպի հռոմեացիները, խոսորդ արքան մշտապես հաշվել է նստում իր կարծիքի հետ, և, հետևաբար, եթե հռոմեացիների դեսպաններն իր հետ գնան Պարսկաստան, նրանց առաջ ոչ մի խոչընդոտ չի լինի հաշտությունն իրենց ուզած ձևով կնքելու համար: Եպիսկոպոսն այսբանն ասաց, բայց եպիսկոպոսի եղբայրը, գաղտնի տեսակցելով Վալերիանոսի հետ, հայտնեց, որ խոսորդը մեծ դժվարությունների առաջ է կանգնած, նրա որդին իշխանությունը զրավելու համար ապստամբություն է բարձրացրել, խոսորդի ողջ զորքով համաճարակ է բռնկվում և այդ է պատճառը, որ պարսիկներն իման ուզում են հաշտություն կնքել: Երբ Վալերիանոսը այդ լսեց, եպիսկոպոսին անմիջապես հետ ուղարկեց խոստանալով, որ դեսպանները շուտով կժամանեն խոսորդի մոտ, իսկ ինքը իր իմացածը հաղորդեց Հուստինիանոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս Ի-ին – Մ.3.): Կայսրը, դրանից դրդված, հրաման տվեց, Վալերիանոսին, Մարտինոսին և մնացած հրամանատարներին անհապաղ ներխուժել թշնամու երկիրը և նա չէր կարծում, որ թշնամիներից որևէ մեկը նրան դիմադրություն ցույց կտա: Նա հրամայեց, որ բոլորը մի տեղ հավաքվեն և այդպես ներխուժեն Ղերսարսենիա: Երբ հրամանատարները ստացան և կարողացին նամակները, բոլորը միասին իրեն գորքով սկսեցին կուտակվել Հայաստանի շրջաններում: Խոսորդի արդեն մի փոքր առաջ, վախենալով համաճարակից, թողել էր Ադարբեյդանը ու ողջ զորքով շարժվել դեպի Անտրեստան, ուր համաճարակը ամենին չէր տարածվել: Վալերիանոսն իր զորքերով ճամբար դրեց Թեոդոսուպոլիսի շատ մոտիկ: Նրան էր միացել նաև Նաբեթեք, իր հետ ունենալով հայերից և փոքրաթիվ երուկներից բաղկացած մի զորք, իսկ արևելքի գորավար Մարտինոսը Իլդիգերի և Թեոկոսիստոսի հետ հասավ Կիպարիզոն ամրոցը, ուր և ճամբար դրեց ու մնաց: Այս ամրոցը գտնվում է Թեոդոսուպոլիսի չորս օրվա հեռավորության վրա: Շուտով այստեղ եկավ նաև Անդրիոսի և Ադոլիոսի՝ մի բանի հրամանատարների հետ միասին: Այդտեղի զորքերի հրամանատարն էր Նաբեթի եղբայր Իսաակեսը: Ֆիլեմուսն ու Բերոսն էլ իրենց երուկների հետ եկան Կորդիանեն շրջանները՝ Մարտինոսի ճամբարից ոչ շատ հեռու: Կայսեր մորաբորքը թոռ Հուստոսը, Ղերանիոսը, Նիկիտայի որդի Հովսիանեսը, Դոմենտիոսի և «Ֆազաս» սականվանյալ Հովսիանեսի հետ ճամբարեցին Ֆիսոն ամրոցի մոտ՝ Մարտիրոպոլիս սահմաններից ոչ շատ հեռու: Ահա այսպես իրենց զորքերի հետ միասին ճամբարեցին հռոմեացիների գորահրամանատարները: Ամբողջ զորքի թիվը հասնում էր 30.000-ի: Նրանք բոլորը ոչ միայն չհավաքվեցին մի վայրում, այլ նույնիսկ իրար մոտ խոհրդակցության չեկան: Չորավարներն իրենց մարդկանց ուղարկում էին միմյանց մոտ ու հարցնում հարձակման մասին: Պետրոսը, ոչ-ոքի հետ չխորհրդակցելով, առանց իմաստելու, իր զորքով հանկարծակի ներխուժեց թշնամու երկիրը: Երուկների առաջնորդները Ֆիլեմուսն ու Բերոսն այդ մասին հաջորդ օրն իմացան և անհապաղ հետևեցին նրան: Երբ այդ բոլորը հայտնի դարձավ Մարտինոսին և Վալերիանոսին, նրանք ևս շտապեցին ներխուժել: Բխեց հետո նրանք բոլորն էլ իրար միացան թշնամու երկրում, բացի Դոստոսից և նրա զորքից, որոնք, ինչպես ասվեց, ճամբար էին դրել մնացած զորքից բավական հեռու: Որոշ ժամանակ անց սրանք, ի վերջո իմանալով յուրախների ներխուժման մասին, իրենք էլ առանց հապաղելու ներխուժեցին դիմացում գտնվող թշնամու շրջանները, բայց իրենց զորակիցներին միանալ չկարողացան: Այդ ընթացքում մյուսները շարժվեցին ուղիղ Դուբիոսի վրա՝ առանց

թալանելու կամ որևէ այլ վնաս հասցնելու պարսից երկրին: /25/ Դուքիսը շատեր հարուստ բնակատեղի է, ունի բավական լավ օդ ու ջուր և գտնվում է Թեոդոսուպոլիսից ութ օր հեռավորության վրա: Դաշտերն այստեղ լայնատարած են, ձիավարության համար մատչելի և կան իրար հարևան բազմաթիվ մարդաշատ գյուղեր, ուր բնակվում են առևտրական նպատակներով ժամանած մեծ թվով մարդիկ: Հնդկաստանից, հարևան Իբերիայից, մի խոսքով Պարսից ենթակա բոլոր երկրներից, որոշ չափով նաև հռոմեական երկրից ապրանքներ բերողներն հենց այստեղ են իրար հետ առևտուր անում: Քրիստոնյաների բաժանապարհներն այստեղ հեռավոր են լեզվով կաթողիկոս են անվանում, որովհետև նա այս վայրերում ապրողների միահեծան վերականգն է: Դուքիսից 120 ասպարեզ հեռավորության վրա՝ հռոմեական երկրից դեպի աջ, կա դժվարանցանելի և զառիթափ մի լեռ, ուր շատ նեղ ու անհարթ վայրում գտնվում է Անգլոն կոչվող գյուղը: Նաբեդեա, հենց որ իմացավ թշնամիների արշավանքի մասին, ողջ զորքով պատսպարվեց այս գյուղում՝ իր հույսը դնելով նրա ամրության վրա: Գյուղը գտնվում է լեռան ստորոտում, իսկ նրա անունը կրող անառիկ ամրոցը՝ մի ժայռոտ վայրում: Նաբեդեա քաղաքով և սայլերով փակեց դեպի գյուղը տանող ճանապարհը և այն ավելի անմատչելի դարձրեց, իսկ դրանից առաջ էլ նա փորել տվեց մի խրամատ, ուր տեղավորեց զորք: Բացի այդ, նա նախօրոք հետևակ զորքը դարձնելով իր քանի հնամենի խորհրդների մեջ: Պարսից ողջ զորքը հասնում էր 4.000 մարդու: Այդպիսին էր վիճակն այստեղ, երբ հռոմեացիները, հասնելով Անգլոնից մեկ օրվա հեռավորության վրա գտնվող մի վայր, ձերբակալեցին հետախուզության ելած մի թշնամու, որին հարցրին թե ուր կլինի այժմ Նաբեդեա: Հետախույզը պատասխանեց, որ Նաբեդեա մարտի ողջ զորքով հեռացել է Անգլոնից: Նաբեդեա, լսելով այդ, շատ բարկացավ, նախատեսում ու հապաղման համար հանդիմանեց իր զորակիցներին նրանց: Նույնն էին անում նաև ուրիշները և միմյանց հայիտում, որից հետո, անտեսելով պատերազմի վտանգը, փութացին թալանել այդ վայրերը: Եվ ահա առանց զորավարի, անկանոն կերպով և խառնխուռն նրանք առաջ շարժվեցին՝ չունենալով ոչ նշանաբան, ինչպես ընդունված է պատերազմի ժամանակ, ոչ էլ պահպանելով շարքերը: Նրանք շարժվում էին առաջ, հարստություն հափշտակելու մտադրությամբ՝ գումակին խառնված: Երբ մոտեցան Անգլոնին, հետախույզներ ուղարկեցին, որոնք վերադառնալով հայտնեցին թշնամու կազմ ու պատրաստ լինելու մասին: Հորավարներն այս անակնկալից շփոթվեցին, բայց այնուամենայնիվ այսպիսի մեծ զորքով նախաձեռնեց խայտառակություն և վախկոտություն համարեցին: Նրանք, կռվի անպատրաստ զորքը երեք մասի բաժանելով, շարժվեցին ուղիղ թշնամու վրա: Պետրոսն աջ թևն էր գլխավորում, Վալերիանոսը՝ ձախը, իսկ կենտրոնում շարժվեցին Մարտինոսի զինվորները: Նրանք, մոտենալով հակառակորդին, կանգնեցին անկանոն վիճակում և ոչինչ չէին ձեռնարկում: Դրա պատճառը դժվարանցանելի ժայռոտ տեղանքն էր և մարտի պատրաստ լինելու հրամանի անակնկալությունը: Բարբարոսները շուտով նեղ ճակատով ի մի հավաքվեցին, բայց նույնպես ոչինչ չէին դիմում, բանից նրանք ուզում էին մանրամասն տեղեկանալ հակառակորդի ուժին: Նաբեդեա նախապես պատվիրել էր խուսափել ընդհանրացի և թշնամիների հարձակման դեպքում միայն հնարավորին չափ դիմադրել: Առաջինը երուկների և իրեն հետևող հռոմեացիների հետ մարտի բռնվեց Նաբեդեա և, ընդհարվելով, փախուստի մատնեց իր դեմ ելած պարսիկներին: Փախուստի դիմած պարսիկները վազեցավ բարձրանում էին դեպի ամրոցը: Այստեղ նեղանցուկ տեղում երկու կողմից էլ մեծ կոտորած տեղի ունեցավ: Նաբեդեա, իր մարդկանց կոչ անելով, ավելի սաստիկ էր նեղում թշնամիներին, ապա զործի անցած մնացած հռոմեացիները: Այդ ժամանակ խորհրդների մեջ դարձանալով թշնամիները, որոնց մասին ասվեց, հանկարծ դուրս եկան և, անակնկալ հարձակում գործելով երուկների վրա, ոմանց կոտորեցին և հենց իրեն՝ Նաբեդեա, գլխին էլ հարված հասցրին: Նրա եղբայրը Իսաակը մահացու վերջ ստացած Նաբեդեաի դուրս հանեց մարտնչողների շարքից, բայց շատ չանցած նա վախճանվեց՝ այս մարտում իր քաջությանը աչքի ընկնելով: Ինչպես պետք էր սպասել՝ որսից մեծ իրարանցում տեղի ունեցավ հռոմեացիների զորքի մեջ և այդ միջոցին Նաբեդեան հակառակորդի դեմ հանեց պարսից ողջ զորքը: Նեղ անցքերի մեջ մեծ թվով խռնված հռոմեացիներին և մյուսներին պարսիկները կոտորում էին անխնա, հատկապես երուկներին, որոնք Նաբեդեաի հետ միասին առաջինների թվում հարձակվեցին հակառակորդի վրա և մեծ մասամբ կռվում էի առանց պաշտպանական միջոցների: Երուկները չունեն ոչ սաղավարտ, ոչ զրահ, ոչ էլ որևէ այլ պաշտպանական միջոց, այլ միայն վախճան և հաստ տրիբունոս, որը հագած մարտի են գնում: Սորոկ երուկները մարտի են գնում առանց վահանի և, եթե պատերազմում իրենց արդարացնեն, միայն այն ժամանակ են նրանց տերերը թույլ են տալիս մարտի ժամանակ պաշտպանվել վահաններով: Ահա երուկների մասին այսպես: Հռոմեացիները, չկարողանալով դիմադրել թշնամիներին, գլխովին փախուստի դիմեցին՝ ստանալով արիության կամ խայտառակության մասին: Պարսիկները, նրանց խայտառակ փախուստի վրա կասկածով էին նայում, նրանք ենթադրում էին, որ հռոմեացիները ինչ-որ դարձն են լարում իրենց դեմ, դրա համար հայածեցին մինչև դժվարանցանելի վայրերի վերջը և ապա հետ վերադարձան՝ չհամարձակվելով հարթավայրում իրենց փոքրաթիվ ուժերով մարտնչել մեծաթանակ թշնամու դեմ: Հռոմեացիները, հատկապես բոլոր զորավարները, կարծելով, որ թշնամիները շարունակում են իրենց հայածել, առան ժամանակ կորցնելու ավելի ու ավելի արագ էին փախչում: Նրանք, շտապորակականության և խուճապի մեջ դեն չարտելով զրահներն ու մնացած զենքերը, մտրակով ու աղաղակով ստիպում էին ձիերին արագ վազել: Նրանք չէին խիզախում դիմադրել մոտեցող պարսիկներին և իրենց փրկության միակ հույսը ձիերի սմբակներն էին համարում: Մի խոսքով, այնպիսի փախուստ տեղի ունեցավ, որ ձիերից զրեթե ոչ մեկը կենդանի չմնաց, որովհետև, երբ վազքը դադարեցրին, նրանք անմիջապես ընկան ու սատկեցին: Այսպիսի փորձանք հռոմեացիների գլխին երբևիցե չէր եկել: Նրանցից շատերը սպանվեցին, մեծ մասն էլ գերի ընկավ: Հակառակորդի ձեռքը այլևս մեծ բանակությամբ գեղեց և գլխուս անցավ, որ պարսիկների պետությունը որսնում կարծես ավելի հարստացավ: Արդյուհը, այդ նահանգի ժամանակ Պերսարմենիայում գտնվող մի ամրոցի մոտով անցնելիս, նրա բնակիչների մեկից գլխին քարի հարված ստանալով մահացավ...» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 24, 25):

«Այդ ժամանակ Արևելքում պարսիկները առաջվա պես շարունակում էին պայքարը մեր մարդկանց հետ» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ հռոմեացիները կրկին ներխուժեցին Կորդուենա և Արգանեն» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 9, գլուխ 28):
¹¹⁵³ «...Հուստոսն ու Պերսիսիսը ներխուժեցին Տարսալոսի բնակավայրերը, և նրանցի մի բանիսը ավարի առնելով, անմիջապես վերադարձան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 25):

«Հռոմեները արշավեցին և մեծ ավերածություն կատարեցին Հայաստանում» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 10):
¹¹⁵⁴ «/2.26/ Հաջորդ տարին Կավատի որդի Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.3.) չորրորդ անգամ ներխուժեց հռոմեացիների երկիրը՝ Միջագետք: Խոսրովի այս արշավանքը, սակայն, այլևս հռոմեացիների կայսր Հուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.3.) կամ ոչ էլ որևէ այլ մահիկանացուի դեմ չէր, այլ՝ աստծո, որին քրիստոնյաներն են միայն պաշտում: Առաջին արշավանքի ժամանակ, երբ նրան չհաջողվեց գրավել Եդեսիան և քրիստոնյաների աստծո կողմից պարտության մատնված թողեց հեռացավ, շատ էին տրտմել և ինքը, և մոգերը, ընդ որում Խոսրովը պալատում իրեն մսիթաբարում էր բոլոր Եդեսիացիներին ստրկացնելու, պարսից երկիրը գերեզմարելու, իսկ քաղաքը ավերակ դարձնելու սպառնալիքով: Երբ ողջ զորքով մոտեցավ Եդեսիային, իրեն հետևող հոներից ոմանց ուղարկեց քաղաքի ձիարշավարանից վերև գտնվող պարսպի մոտ, ոչ թե որևէ վնաս հասցնելու նպատակով, այլ սողել հափշտակելու այն ոչխարները, որոնցից շատերին հովիվները, վայրի ամրոցային վրա հույս դնելով, որ շատ ժայռոտ էր, պարսպի տակ էին թողել: Նրանք կարծում էին, որ թշնամիները չեն համարձակվի պարսպին մոտենալ: Բարբարոսներն արդեն ձեռք էին գցում ոչխարները, սակայն հովիվները ուժեղ դիմադրում էին՝ թույլ չտալով հափշտակել որսն: Այդ ժամանակ հոներից օգնության հասան բազմաթիվ պարսիկներ և բարբարոսներին հաջողվեց այստեղից մի հոտ տանել: Երբ հռոմեացի զինվորները և քաղաքի բնակիչներից ոմանք ձեռնամարտի բռնվեցին թշնամու հետ, հոտն ինքնաբերաբար վերադարձավ հովիվների մոտ: Հոներից մեկը, որ կռվում էր բոլորից առաջ անցած, շատ էր նեղում հռոմեացիներին: Գյուղացիների մեկը պարսաստիկի դիպակն հարվածով վիրավորեց նրա աջ ծունկը և վերջինս, անմիջապես ձիուց ցած գլորվեց, ինչը հռոմեացիներին ավելի սրտապնդեց: Առավոտյան սկսած մարտը ավարտվեց կեսօրին մոտ և կողմերից յուրաքանչյուրն էլ, իրեն հաղթող համարելով, ցրվեց: Հռոմեացիները մտան պարսպից ներս, իսկ բարբարոսները ճամբարեցին քաղաքից 7 ասպարեզ հեռավորության վրա խիված վրանների տակ: Այն ժամանակ Խոսրովը կամ երազ տեսավ, կամ էլ գլխի ընկավ, որ, եթե երկրորդ անգամ ձեռնարկի գրավել Եդեսիան և իրեն այդ չհաջողվի՝ կխայտառակվի, ուստի որոշեց մեծ փրկագին ստանալով քաղաքը թողնել Եդեսիացիներին ու հեռանալ այնտեղից: Հաջորդ օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են խաղաղությունը փորձություններից, Չաբերդանտն ասաց, «Հետևաբար օրը թաքման Պավլոսը, մոտենալով պարսպին, հռոմեացիներին ասաց, որ պետք է Խոսրովի մոտ իրենց մեծամեծներից մարդ ուղարկեն: Հռոմեացիները շտապ կարգով իրենց երևելիներից չորս հոգի ընտրեցին և ուղարկեցին: Երբ վերջիններս ժամանեցին մարտի ճամբար՝ արքայի կարգադրությամբ նրանց ընդունեց Չաբերդանտը: Սա սպանալիքների տակ հարցնում էր, թե ի՞նչ է նրանց համար նախընտրելի՝ խաղաղությունը, թե պատերազմը: Երբ նրանք պատասխանեցին, թե գերադասում են

շտապ հեռանալ: Պաշարմանը ութերորդ օրը հստակվել, ցանկանալով քաղաքի պարսպի դեմ մի ձեռակերտ բլուր սարքել, կտրատեց մոտակա վայրերում եղած ծառերը և պարսպից նետի հարվածից հեռու մի վայրում բառակուսի ձևով իրար վրա դրեց: Ծառերի վրա նա բավական շատ հող լցրեց, իսկ դրա վրա՝ շինարարության համար ոչ պիտանի, տոն ջարդոտված բազմաթիվ բարեր: Նրա միակ մտահոգությունը այն էր, որ այդ բլուրը հնարավորին չափ արագ մեծ բարձրության հասնի: Նա հողի և բարերի միջև երկար գերաններ դրեց, կապ ստեղծելու համար, որ հողաբլուրը, վեր բարձրանալով, խախտու չլինի: Հոռետեսների գորաված Պետրոսը, նա Մարտինոսի և Պերակիոսի հետ այստեղ էր գտնվում, ցանկանալով խանգարել այդ գործը կատարողներին, իր հոներից ունեց նրանց դեմ ուղարկեց: Սրանք, անակնկալ հարձակվելով, շատերին կոտորեցին, ընդ որում հատկապես աչքի ընկավ Արգել անունով հիզակակիրներից մեկը, որը 27 հոգի սպանեց: Դրանից հետո բարբարոսներն այնուհետև ուժեղ պարեկություն սահմանեցին և այլևս անհնարին դարձրին նոր հարձակումը: Շինարարությունը ծավալվելու պատճառով, սակայն, նետերն սկսեցին հասնել նրա կառուցմանը զբաղված մարդկանց, իսկ հռոմեացիները, բացառաբար մարտնչելով, պարսպից բլրի վրա նետեր էին արձակում, իսկ պարսպադիրներից էլ՝ բարերի տարափ տեղում: Այդ պատճառով բարբարոսները մտածեցին հետևյալը: Նրանք երկար ճողորի վրա ամրացրին նոխագի բողից պատրաստված բավական հաստ և երկար վարագույրներ, որոնց կլիկյան են անվանում, և դրանք կախեցին այգեստան կառուցողների առջև, այդ կառուցվածքը հռոմեացիները լատիներեն անվանում են ագեստա: Դրանի հետո, ահա, ագեստային չէին հասնում ոչ հրակիր պաթերներ, ոչ էլ այլ նետեր՝ բոլորը, հարվելով այդ վարագույրին, ցած էին թափվում: Այդ ժամանակ հռոմեացիները շատ վախեցան և մեծ խուճապով հստորով մոտ դեսպաններ ուղարկեցին, որոնց մեջ էր նաև երևելի բժիշկ Ստեփանոսը, որը ժամանակին բուժել էր Պեռոգի որդի Կազմատին (**Պարսից թագավորության արքա Կազմատ I-ն - Մ.3.**), երբ նա հիվանդ էր, և նրանից դրամական մեծ գումար էր ստացել: Նա, մյուս դեսպանների հետ ներկայանալով հստորովին, ասաց այսպես. «Դեռևս հին ժամանակներից բոլոր մարդիկ մարդասիրությունը համարում են բարի թագավորի բնորոշ գիծը: Հետևաբար, ով ամենահզոր արքա, երբ դու սպանություններ ես գործում, մարտեր տալիս, թաղաքներ ստրկացնում, ծիշտ ե, գուցե այլ անականներ ստանաս, բայց ոչ երբեք՝ բարի անականը: Հիրավի, դու բոլոր թաղաքներից հենց Եդեսիային չպետք է ձեռք տաիր, որովհետև ես ինքս ծագումով Եդեսիացի եմ, ես, ով ոչինչ չիմանալով պապային մասին, բեզ մեցի և թո հորը խորհուրդ տվեցի, որ բեզ դարձնի իշխանության ժառանգ: Ես եղա գլխավոր պատճառը, որ դու դառնաս պարսից արքա, իսկ իմ հայրենիքի համար՝ ներկա փորձությունների պատճառը, բանգի մարդիկ իրենց գլխին եկած դժբախտություններից շատերի ստեղծողը հիմնականում հենց իրենք են: Արդ, եթե իմ այդ բարեգործությունի հորև հիշողությունն մնացել է թո մեջ, այլևս մեզ վատություն մի արա, թող այդ լինի ինձ պարզև, որպեսզի, ով արքա, չասվի, որ դու ամենարժան թագավորն ես»: Ստեփանոսն այսպես ասաց, իսկ հստորովը պնդում էր, որ ինքը չի հեռանա այնտեղից, մինչև հռոմեացիները չհանձնեն իրեն Պետրոսին և Պերակիոսին, որովհետև նրանք, իր հայրենական ստորուկները լինելով, համարձակություն ունեցան իր դեմ կռվելու: Եթե հռոմեացիները համաձայն չեն դրան, թող ընտրեն երկուսից մեկը, կամ 500 կենտինար ոսկի տան, կամ էլ թաղաք ընդունեն հստորովի մոտիկ մարդկանց, որոնք, խուճարկելով թաղաքում եղած ողջ հարստությունը, ոսկին ու արծաթը կհավաքեն և իրեն կբերեն, որով մնացածը կորոնեն իրենց տերերին: հստորովն այդպիսի բայլի դիմեց, որովհետև ոչ մի հույս չունեց ուժով գրավել Եդեսիան: Դեսպանները, իրավիճակը նրա բոլոր պայմաններն անհրաժեշտանալի համարեցին, թաղաք վերադարձան շփոթված և շատ տխուր: Երբ նրանք մտան պարսպից ներս և հայտնեցին հստորովի պայմանները, թաղաքը համակվեց խուճապով ու ողորով: Այդ ժամանակ հողաբլուրը հասավ մեծ բարձրության և աշխատանքն արագ թափով առաջ էր շարժվում: Հոռետեսիները, որևէ բան ձեռնարկելու անկարող, դեսպաններին նորից ուղարկեցին հստորովի մոտ, որոնք, լինելով թշնամիների ծամբարում, ասացին, որ եկել են նույն խնդիրքով, սակայն պարսիկներից և ոչ-ոք չուզեց նրանց հետ խոսել, այլ, հայիոյալներով և մեծ աղմուկով, նրանք վրդեցին դեսպաններից և սրանք վերադարձան թաղաք: Սկզբում հռոմեացիները որոշեցին հողաբլրի դիմաց գտնվող իրենց պարիսպը բարձրացնել, գերազանցելու համար թշնամիների բլրի բարձրությանը, բայց երբ պարսկական կառույցը բարձրությամբ անցավ իրենց պարսպից, հռոմեացիները հրաժարվեցին շինարարությունից և համոզեցին Մարտինոսին, որ հաշտության հարցը լուծի իր հայեցողությամբ: Վերջինս գնաց թշնամիների ծամբարը և բանակցությունների մեջ մտավ մի բանի պարսիկ գործադրամասնատարների հետ, որոնք, սակայն, խաբեցին Մարտինոսին, ասելով, որ իրենց արքան խաղաղություն է ցանկանում: Սրանք մեղադրեցին Մարտինոսին այն բանում, որ նա չի կարողանում համոզել հռոմեացիների ինքնակալին թողնել հստորովի դեմ ունեցած թշնամությունը և խաղաղություն կնքել: Հենց ինքը՝ Բեյիսարիոսը, ասում էր նրանք, որը և կարողությամբ, և պաշտոնով շատ ավելի բարձր էր, Մարտինոսից, դրա դեմ չի առաջիկ նաև ինքը՝ Մարտինոսը, մի քիչ առաջ կարողացավ համոզել պարսից արքային, երբ վերջինս հասել էր հռոմեացիների երկրի մեջտեղը, հեռանալով Պարսկաստան՝ խոստանալով շուտով Բյուզանդիոնից խաղաղությունը հաստատելու համար հստորովի մոտ դեսպաններ ուղարկել, սակայն խոստացածից և ոչ մեկը չկատարեց, որովհետև իրեն չհաջողվեց ազդել Հուստինիանոս կայսեր կամքի վրա: /2.27/ Այդ միջոցին հռոմեացիները ձեռնարկեցին հետևյալը: Թաղաքի մեջից գետնափոր արեցին, որը տանում էր դեպի թշնամիների հողաբլուրը, և փորողներին հրամայեցին հասնել մինչև հողաբլրի տակ՝ մտադիր լինելով այն հրդեհել: Գետնափորը հաջող ընթանում էր և, երբ հասան բլրի տակ, նրա վրա կանգնած պարսիկները ինչ էր թողնվող լսեցին: Նրանք գլխի ընկան, թե ինչ և կատարվում և իրենց հերթին սկսեցին երկու կողմից փորել դեպի մեջտեղը՝ նպատակ ունենալով բռնել գործին մասնակից հռոմեացիներին: Վերջիններս, իմանալով այդ, դադարեցրին աշխատանքը և սկսեցին հող լցնել դատարկված տարածության մեջ, իսկ թշնամու հողաբլրի այն ծայրից, որ նայում էր դեպի թաղաքի պարիսպը, հանեցին փայտեր, բարեր, հողը և տնակի նման մի բան սարքեցին: Այստեղ, ահա, լցրին դյուրավառ ծառերի չոր բերք, որոնք թրջված էին եղևնափայտի յուղով, ծծմբով և կուլարով: Նրանք այսպիսի պատրաստության մեջ էին: Պարսից հրամանատարները, բազմիցս հանդիպելով Մարտինոսին, վերը հիշատակված խնդրի շուրջն էին խոսում՝ այն տպավորությունը ստեղծելով, որ համաձայն են խաղաղության մասին բանակցություններ վարելու, սակայն, երբ իրենց հողաբլրի կառուցումն արդեն ավարտվել էր և մոտեցել թաղաքի պարսպին, իսկ բարձրությամբ էլ շատ էր գերազանցել այն, նրանք Մարտինոսին հետ ուղարկեցին՝ բացահայտ խզելով բանակցությունները և որոշելով գործի անցնել: Այդ պատճառով հռոմեացիներն անմիջապես կրակի տվեցին իրենց նախապատրաստած ծառերի բերքը: Այրվեց կառույցի մի մասը, բայց այն ամբողջությամբ կրակի ճարակ չդարձավ, որովհետև փայտերը վերջացան: Դրա համար նրանք, առանց ժամանակ կորցնելու, անընդհատ փայտեր էին ավելացնում գետնափորի մեջ: Երբ կրակը հափշտակեց ողջ հողաբլուրը, գիշերը բլրի գագաթին ամենուրեք սկսեց ծուխ երևալ: Հոռետեսիները, որպեսզի հնարավորություն չտան պարսիկներին հասկանալու, թե ինչ է կատարվում, մտածեցին, հետևյալը: Նրանք բոլոր կողմերից անընդհատ հողաբլրի վրա էին նետում ածուխ ու կրակով լի կավե փոքր անոթներ, ինչպես նաև հրակիր նետեր: Պարսիկները, որոնք հողաբլրի վրա պահակություն էին անում, ամենայն ջանքերով հանգցնում էին այդ՝ հավաքացած լինելով, թե ծուխը դրանից է առաջանում: Երբ կրակը բորբոքվեց, բարբարոսները մեծ բազմությամբ դիմեցին օգնության, իսկ հռոմեացիները, պարսպից հարվածելով նրանց, կոտորեցին շատերին: Արևածագին հստորովն այցելեց այդ տեղը: Նրանց հետևում էր գործի մեծ մասը: Բարձրանալով բլրի վրա, նա առաջինը հասկացավ, թե որն է փորձանքի պատճառը: Նա ասաց, որ ծուխը ներսից է դուրս գալիս և ոչ թե թշնամիների արձակած կրակից է առաջանում, ու ողջ գործին հրաման տվեց շտապ օգնության հասնել: Հոռետեսիները, սրտապնդված, սկսեցին հայիոյել նրանց: Բարբարոսները հող էին գցում և ջուր թափում այնտեղ, որտեղ ծուխ էր երևում՝ հուսալով փորձանքի առաջն առնել, բայց ամենևին չկարողացան կրակը մարել, որովհետև, թեև այնտեղ, որտեղ ջուր էին թափում, ծուխը դադարում էր, բայց շատ չանցած ուրիշ տեղի էր դուրս գալիս, բանի որ կրակը նրան դուրս էր մղում, իսկ ջուրն էլ ավելի դյուրավառ էր դարձնում կուլարն ու ծծումբը և դրանք, իրենց հերթին ավելի համակելով մոտը եղած ցախը, բոցն անընդհատ առաջ էին մղում: Բացի այդ հողաբլրի վրա ուժեղ կրակը հանգցնելու համար բավարար չափով ջուր բերելու հնարավորություն չկար: Ուշ երեկոյան ծուխն այնչափ սաստկացավ, որ նույնիսկ ոչ միայն խառնակներն այն տեսան, այլև՝ նրանցի շատ ավելի հեռու բնակվողները: Բազմաթիվ պարսիկներ և հռոմեացիներ, բարձրանալով հողաբլրի վրա, կռվի բռնվեցին, և հարթոյ դուրս եկան հռոմեացիները: Այդ ժամանակ բոցը դուրս ժայթքեց հողաբլրից և պարսիկներն այդ գործից հրաժարվեցին: Դրանից վեց օր հետո վաղ առավոտյան պարսիկները, զինված աստիճաններով, մոտեցան պարսպի այն կողմին, որ բերդ էր կռվում: Այս մասում պահակ կանգնած հռոմեացիները, գիշերն արդեն վերջացած համարելով, հանգիստ վճած էին: Պարսիկները առանց աղմուկի աստիճանները հենեցին պարսպին և արդեն բարձրանում էին: Հոռետեսիների մեջ միայն մի գյուղացի էր այրթուն և նա մեծ աղմուկով ու արդարյանով նույնիսկ օգնության բերեց: Տեղի ունեցավ ուժեղ ընդհարում, որի ժամանակ պարսիկները պարտություն կրեցին և նահանջեցին դեպի ծամբարը՝ տեղում թողնելով աստիճանները, որոնք հռոմեացիները վերև բաշեցին: հստորովը կեսօրվա մոտ մի մեծ գործնա ռուարկեց գրոհելու մեծ դարպաս կոչվածի վրա: Նրանց դիմադրեցին ոչ միայն հռոմեացի զինվորները, այլև գյուղացիները և թաղաքի բնակիչները ունեց, ինչի արդյունքում, մարտում գլխավին ջախջախելով բարբարոսներին, փախուստի մատնեցին: Պարսիկներին հալածելու միջոցին հստորովի կողմից հռոմեացիների մոտ եկավ թարգման Պավլոսը և հայտնեց, որ Բյուզանդիոնից խաղաղություն կնքելու համար ժամանել է Հռենիկևարիոսը: Երկու կողմն էլ ցրվեցին: Հռենիկևարիոսը, սակայն, դրանից դեռ մի բանի օր առաջ էր ժամանել բարբարոսների ծամբարը, սակայն պարսիկները այդ մասին չէին հայտնել հռոմեացիներին՝ սպասելով, թե ինչպիսի էլ կունենա պարսպի գրոհը: Իրոք, եթե նրանց հաջողվեց այն գրավել, դա բոլորովին չէր նշանակի, թե իրենք խախտում են հաշտությունը, իսկ պարսիկները դեպի, որը և տեղի ունեցավ, հռոմեացիներն առաջարկությամբ հաշտություն կկնքեին: Երբ Հռենիկևարիոսը մտավ թաղաք, պարսիկները պահանջեցին, որ խաղաղությունը կնքելու համար լիազորված մարդիկ անհապաղ հստորովի մոտ գնան, իսկ հռոմեացիներն ասացին, թե դեսպաններին կուղարկեն երեք օր հետո, որովհետև գորավար Մարտինոսն այն ժամանակ հիվանդ էր: հստորովը, կասկածելով հռոմեացիների տված խոստումին, պատրաստվում էր մարտի: Նա հողաբլրի վրա թափել տվեց մեծաքանակ արյուններ, իսկ երկու օր

անց էլ գրոհելու նպատակով ողջ զորքով շարժվեց դեպի քաղաքի պարիսպը: Ամեն մի դարպասի դիմաց նա իրենց զորամասերով կանգնեցրեց զորահրամանատարներ և այդ ձևով ողջ պարիսպը շրջապատեց: Նա միաժամանակ աստիճաններ ու մեքենաներ բերեց: Իր թիկունքում նա որոշ քանակությամբ պարսիկների հետ միասին տեղադրեց բոլոր սարակինոսների, բայց ոչ պարսպի վրա հարձակվելու համար: Սրանց պարտականությունը քաղաքի գրավման ժամանակ փախչողներին բռնելն էր: Ահա այդպիսի ծրագրի համաձայն հետոյովը դասավորեց զորքը: Ծակատամարտը սկսվեց վաղ առավոտյան, սկզբում գերակշռությունը պարսիկների կողմն էր, բանի որ նրանք բանակության գերազանցում էին, իսկ հռոմեացիների շատերն էլ, անգիտակ հարձակմանը, բոլորովին պատրաստ չէին: Մարտի ընթացքում քաղաքում սկսվեց խուճապ և ու իրարանցումը և բոլորը, նույնիսկ կանայք և երեխաներ, պարսպի վրա էին բարձրանում: Երիտասարդները զինվորների հետ միասին քաջաբար կռվում էին թշնամիների դեմ և նույնիսկ գլուղացիներից շատերն էլ բարբարոսների դեմ կռվելիս մեծ քաջագործություններ էին ցուցաբերում: Երեխաներն ու կանայք ծերերի հետ միասին բարեր էին մատակարարում կռվողներին և այլ օգնություն ցույց տալիս: Ուրիշները, կաթսաների մեջ ձեռք լցնելով և, պարսպի ողջ երկարությամբ երկար ժամանակ կրակի վրա եռացնելուց հետո, անոթների միջից թափում էին թշնամիների գլխին և մեծ վնաս հասցնում հատկապես պարսպին մոտեցողներին: Պարսիկներն արդեն հուսալքված և դեն էին չարտում գնեքերը: Դիմելով արքային՝ նրանք ասացին, որ ի վիճակի չեն այլևս դիմանալ դժվարություններին: Խոսքով, անչափ զայրացած, սպառնալիքների տակ բոլորին տարավ թշնամու դեմ: Նրանք մեծ աղմուկով ու գոյցունով մոտեցրին աշտարակները և այլ մեքենաներ ու հենեցին աստիճաններ՝ քաղաքը մեկ հարվածով գրավելու համար: Դռնվանցիներն անընդհատ նետահար էին անում նրանց և ողջ ուժով պաշտպանվում: Բարբարոսները գլխովին փախուստի էին մատնվում: Երբ Խոսրովը նահանջում էր, հռոմեացիները ծաղրեցին նրան՝ հրավիրելով գրոհի: Այդ ժամանակ միայն Ագարեթեսն (**Գասանյանների թագավորության արքա Ֆարիաթ V-ը - Մ.Յ.**) էր իր մարդկանց հետ դեռ կռվում էր Սոյինե կոչված դարպասի տակ: Այդ վայրը կոչվում էր Տրիպուրգիա: Այդտեղ հռոմեացիները նրանց հավասարազոր չէին և, չկարողանալով դիմանալ հարձակումներին, նահանջել էին: Բարբարոսները բազմաթիվ տեղերից արդեն մուտք էին գործել նահապարհապ կոչված արտաքին պարսպից ներս և ուժեղ ճնշում էին գործ դնում մեծ պարիսպը պաշտպանողների վրա, մինչև որ Պերսիկոսը բազմաթիվ զինվորներով և Եղեսիացիներից ոմանց հետ դուրս եկավ մարտի: Նա, հաղթելով նրանց, հետ մղեց: Առավոտյան սկսած գրոհը վերջացավ ուշ և երեկոյան և երկու կողմն էլ ողջ զիջեր հանգիստ մնացին՝ պարսիկները մտահոգված լինելով խանդակների և իրենց կանքի համար, իսկ հռոմեացիները՝ զբաղված լինելով պարսպի ատամնաշարի վրա բարեր կուտակելու գործով: Նրանք ամեն ինչի պատրաստություն էին տեսնում, որովհետև Ենթադրում էին, որ հաջորդ օրը կռվելու են պարսպի վրա գրոհող թշնամիների դեմ, բայց հաջորդ օրը բարբարոսներից և ոչ-ոք չմոտեցավ պարսպին: Դրանից էլ մեկ օր անց Խոսրովի հրամանով մի զորամաս հարձակվեց Բարդաոս կոչված դարպասների վրա, բայց, հանդիպելով հռոմեացիների դիմադրությանը և մարտում մեծ պարտություն կրելով, շուտով վերադարձավ ճամբար: Այն ժամանակ պարսից թարգման Պավլոսը եկավ պարսպի մոտ և բանակցությունների հարցով դիմեց Մարտինոսին: Մարտինոսը բանակցեց պարսից ղեկավարների հետ, ընդ որում Խոսրովը Եղեսիացիներից ստացավ հինգ կենտինար ոսկի, տվեց գրավոր վստահեցում, որ նա այլևս չի թափանի հռոմեացիների երկիրը, և, իր ճամբարի բոլոր ամրությունները կրակի տալով, ողջ զորքով շարժվեց իր երկիրը...: 18, 14/ Այժմ կապտումեն, թե ինչը նկատի ունեն: Երբ Խոսրովն ու մարագ զորքը գրոհում էին Եղեսիայի վրա, փղերից մեկը, որի վրա նստած էին պարսից ամենամարտունակ զինվորները, մոտեցավ պարսպին և թվում էր, որ կարճ ժամանակամիջոցում, նա, ճնշում գործելով քաղաքի աշտարակների մեկի պաշտպանների վրա, որոնց գլխին հաճախակի հարվածներ էին տեղում, պատճառ է դառնալու քաղաքի գրավման: Այդ փիղը քաղաքավեր մեքենայի էր նման, բայց հռոմեացիներն այդ վտանգից խուսափեցին, աշտարակից մի խոզ կախելով: Կախված խոզը բնականաբար ճղճողում էր, որից փիղը վախեցած ծառա եղավ և մի քիչ հետո հեռացավ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 26, 27, գիրք 8, գլուխ 14):

«Ամենայնու բանակի մագիստրոս Կոնստանցիանոսի շնորհիվ պայմանագիր կնքվեց պարթևների հետ և բանակը վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակով «Ժամանակագրություն»):

«Եվ նորից Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը - Մ.Յ.**) գնաց և հարձակվեց Եղեսիայի վրա և, չկարողանալով գրավել այն, Բատնայից գերիներ վերցրեց ու մեկնեց» (Չաբարիա Միտլենացի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 11):

«Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը - Մ.Յ.**) կրկին գնաց Եղեսիայի դեմ, սակայն, չկարողանալով այն գրավել, թալանեց Բատնան և հեռացավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն» գիրք 9, գլուխ 21):

«Ասկա նա (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը - Մ.Յ.**) գնաց նաև Եղեսիայի դեմ, սակայն, ի վիճակի չլինելով գրավել այն, հեռացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Այդ ժամանակ Բեյսապրիոսը ստիպեց Խոսրովին (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը - Մ.Յ.**), որն արդեն չորրորդ անգամ էր անհանգստացնում հռոմեացիներին, տուն դառնալ առանց որևէ արդյունքի» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹¹⁵⁵ «Լսելով այդ մասին՝ շարդից փրկված մավրները վազեով նետվեցին իրենց ճամբար և, մնացած բոլորի հետ զինվելով, շարժվեցին հռոմեացիների վրա: Այստեղ նրանց Լեպտիս Մագնու քաղաքի մոտ իրենց զորքերով դիմադրեցին Սերգիոսն ու Պուլդենցիոսը: Դրան հաջորդած ծեռնամարտում սկզբում առավելության հասան հռոմեացիները, սպանելով թշնամիներից շատերին, որից հետո, թալանելով ճամբարը, նրանք տիրացան գանձերի, իսկ կանանց ու երեխաներից շատերին էլ ստրկության բռնեցին: Դեռագայում, սակայն, անխուսելու բացություն դրսևորած Պուլդենցիոսը սպանեց, իսկ Սերգիոսը հռոմեական ողջ զորքով, երբ մուտք արդեն լրիվ ընկել էր, վերադարձավ Լեպտիս Մագնու» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 21):

«Իսկ Սերգիոսին Աֆրիկայում անհանգստացնում էին ապստամբները՝ Սոնոցասի և մավրների հետ միասին» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակով «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁵⁶ «Լսելով այդ մասին՝ Սողոմոնը, վեր կենալով զորքով, գնաց նրանց դեմ և, հանդիպելով նրանց Թեբեսա քաղաքի մոտ, որը գտնվում է Կարթագենից 5 կամ վեց օրվա հեռավորության վրա, իր եղբայր Վակիայի որդիներ Կյուրոսի, Սերգիոսի և Սողոմոն Փոքրի հետ ճամբար զարկեց: Վախենալով բարբարոսների մեծ քանակությունից՝ նա մարդ ուղարկեց լեվաֆների առաջնորդների մոտ՝ հանդիմանելով նրանց, որ սրանք, չնայած հռոմեացիների հետ կնքած դաշնագրի, գնեք ծեռքերին գալիս են իրենց դեմ, որից հետո, պահանջելով խաղաղության ամրապնդում, խոստացավ երդվել ամենասարսափելի երդումներով, որ կներին նրանց ու կմոռանա նրանց կողմից կատարած ամեն ինչ: Ճաղդելով նրա խոսքերը սակայն՝ բարբարոսներն ասացին, որ, ամենայն հավանականությամբ նա կերպի բրիստոնեական գրվածքի վրա, որը սովորաբար կդրվում են Աստվածաշունչ: Նրանք նաև ասացին, որ, բանի որ Սերգիոսը, երդվելով իրենց, հետագայում սպանեց իրեն հավատացածներին, նրանք ուզում են մարտի մեջ մտնել և այդ ճանապարհով ստուգել, թե ի՞նչ ուժ ունի երդմնազանցների այդ գրվածքը, որպեսզի, ամուր կերպով հավատարմություն տան, այդ կերպ դաշնագիր կնքեն: Լսելով նման պատասխան՝ Սողոմոնը սկսեց ամեն ինչ պատրաստել մարտի համար: Դառնող օրը նա, ընդհարվելով թշնամիների ինչ-որ ջոկատի հետ, որն իր մոտ շատ մեծ ավար ուներ, և հաղթելով վերջինիս մարտում, իրեն վերցրեց ողջ ավարը ու սկսեց պահպանել այն: Չինվորներին, սակայն, որոնք անչափ դժգոհ մնացին այն պատճառով, որ նա չսկսեց նրանց այդ ավարը, և այդ պատճառով մեծ աղմուկ բարձրացրին, նա ասաց, որ պետք է սպանել պատերազմի ավարտին, որպեսզի ավարը բաժանվի հաշվի առնելով այն հանգամանքը, թե ով ինչ ավանդ ներդրած կլինի ընդհանուր գործում: Եվ ահա, երբ բարբարոսները կրկին ողջ զորքով նետվեցին մարտի, հռոմեացիներից ոմանք հրաժարվեցին մարտնչել, իսկ մյուսներն էլ մարտի էին գնում առանց ոգևորության: Սկզբում մարտն ընթացավ հավասար հաջողությամբ, սակայն հետո, այն պատճառով, որ մավրուսները շատ էին գերազանցում իրենց բանակությանը, հռոմեացիներից շատերը փախուստի դիմեցին: Սողոմոնն ու նրա հետ եղած քեթրը որոշ ժամանակ դեռ պահում էին բարբարոսների ճնշումը, սակայն հետագայում իրենց վրա հարձակվող թշնամիներին անչափ ուժգնության պատճառով հաջողապես փախուստի դիմեցին և ընկան այդ վայրում հոսող ջրի հովիտ: Խոսանքի մեջ: Եվ ահա Սողոմոնի ծիու ոտքերը ծալվեցին և նա գետին ընկավ: Սողոմոնի նիզակակիրները արագորեն ծեռքերի վրա վերցրին նրան ու կրկին դրեցին ծիու վրա, սակայն, բանի որ տեղի ունեցածի պատճառով զգացած ցավից Սողոմոնը չէր կարողանում պահել սանձերը, բարբարոսները հասան նրան ու հարձակվելով սպանեցին: Նրա հետ զոհվեցին նաև իր շատ նիզակակիրները: Այդպիսին էր Սողոմոնի կյանքի վերջը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 21):

«Սողոմոնը զոհվեց Աֆրիկայում: Նրա տեղը գրավեց Սերգիոսը, որ ղեկավարում էր զորքը պատերազմի ժամանակ և միաժամանակ կառավարում էր նահանգը» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակով «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁵⁷ «Նրանք ժամանեցին Լարիբա քաղաք ու պաշարեցին այն, որպեսզի քաղաքի հետ մասին ծանկեն Սողոմոնին: Պաշարյալները, վախենալով բարբարոսական հարձակումից այն պատճառով, որ այդ ժամանակ իրենց մոտ պարենամթերք չկար, բանակցություններ սկսեցին մավրուսների հետ այն բանի շուրջ, որ սրանք, ստանալով մեծ քանակությամբ գումար, անմիջապես հանեն պաշարումը: Դամարելով, որ իրենք ընթացքից չեն կարող գրավել քաղաքը, բանի որ սովոր չէին հարձակումով գրավել պարիսպներ, մավրուսներն ընդունեցին այդ առաջարկը և, ստանալով 3.000 ոսկի, հանեցին պաշարումը: Դրանից հետո լեվեֆները վերադարձան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 22):

¹¹⁵⁸ «Անտալասն ու մավրուսների զորքը կրկին հավաքվեցին Բյուզանդիոնում և այստեղ նրանց միացավ Սոնոցասը՝ իր տրամադրության տակ ունենալով քիչ քանակությամբ հռոմեական զինվորներ և վանդալներ: Դաշվի առնելով լիբիացիների խնդրանքները՝ Սիսինիոյոսի որդի

Հովհաննեսը, հավաքելով զորքը, ելավ նրանց դեմ: Այդ ժամանակ Բյուզանդիոնում գտնվող բոլոր զորքերի հրամանատարը Գիմերիոսն էր՝ Թրակիայից: Ահա հենց նրան էլ Հովհաննեսը հրամայեց հավաքել այդ մարզում գտնվող բոլոր ջոկատները և, միացնելով դրանք այն ջոկատների հետ, որոնք գտնվում էին իր տրամադրության տակ, ուղղվել դեպի Մենեֆեսա վայրը, որը գտնվում էր Բյուզանդիոնում՝ միանալով իր հետ: Ավելի ուշ, իմանալով, որ այնտեղ ճամբար են զարկել թշնամիները, նա մարդ ուղարկեց Գիմերիոսի մոտ, հայտնելու տեղի ունեցածի մասին և հրահանգելով իր հետ միավորվել այլ վայրում, որպեսզի թշնամու հետ մարտնչի ոչ թե միայնակ, այլ՝ իր հետ միասին: Ինչ-որ պատահականության կամքով, սակայն, այդ նախնիք տանողները գնացին այլ ճանապարհով և ոչ մի տեղ չէին կարողանում գտնել Գիմերիոսին, իսկ վերջինս, իր զորքերով հանդիպելով թշնամու ճամբարին, ընկավ սրանց ձեռքը: Այդ զորքում կար մի հռոմեացի պատանի՝ Ագիատիկոսի որդի Սեվերանոսը՝ փյունիկիացի, ծնունդով Հեմսից, որը հեծյալ ջոկատի հրամանատար էր: Նա միայնակ, միայն իր հետ գտնվող ռազմիկների հետ, թվով 50 հոգի, թշնամիների հետ ձեռնամարտի բռնվեց: Որոշ ժամանակ նա դիմացավ թշնամիների ճնշմանը, սակայն հետո, հաղթահարվելով նրանց բանակությունից, փախավ ու պատասպարվեց մոտակայքում գտնվող բլրում, որտեղ ոչ այնքան հուսալի ամրություն կար: Դրա համար էլ նրանք ի վերջո, պայմանավորվելով այդ վայրում իրենց վրա հարձակված թշնամիների հետ, հանձնվեցին: Մավրոուսները չսպանեցին ոչ նրան, ոչ էլ նրա ռազմիկներից որևէ մեկին՝ նրանց բոլորին կենդանի վիճակում գերի վերցնելով: Գիմերիոսին նրանք պահեցին կալանավորված, իսկ նրա ռազմիկներին էլ փոխանցեցին Ստոցասին, բանի որ սրանք միակամ հայտարարեցին, որ մեծ պատրաստակամության կմարտնչեն հռոմեացիների դեմ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 22):

¹¹⁵⁹ «Մավրոուսները սպառնացին սպանել Գիմերիոսին, եթե նա չկատարի իրենց հրամանը, իսկ հրամանը կայանում էր նրանում, որ նա որևէ կերպ պետք է իրենց հնարավորություն տար գրավել ծովափնյա Ադրամետոս բաղաբը: Եվ ահա, երբ նա վստահեցրեց նրանց, որ պատրաստ է այդ գործին, նա նրանց հետ միասին գնաց Ադրամետոս: Հայտնվելով բաղաբի մոտակայքում՝ նրանք Ստոցասի մի բանի զինվորներով առաջ ուղարկեցին Գիմերիոսին, ընդ որում նրանք ձևի համար սրանք իրենց հետ տանում էին կապված մավրոուսներին, իսկ մնացածները հետևում էին նրանց: Նրանք հրամայեցին նրանց բաղաբի դարպասների պահակազորին ասել, որ իբր թե վափկվաի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) զորքը վճռական հաղթանակն է տարել, իսկ Հովհաննեսը գերված անհամար մավրոուսներով ահա-ահա կժամանի: Երբ այդ կերպ բացեցին դարպասները, նրանք իրենց ուղեկցողների հետ մտան ամրություններից ներս: Այդ կերպ խաբված Ադրամետոսի բնակիչները, բանգի նրանք չէին կարող չհավատալ Բյուզանդիոնի բոլոր զորքերի արիությանը, բացեցին դարպասները և ընդունեցին թշնամիներին: Այդ ժամանակ Գիմերիոսի հետ բաղաբ մտնողները մերկացրին թոքերը և, թույլ չտալով այդտեղ գտնվող պահակների փակել դարպասները, բաղաբ ընդունեցին մավրոուսների մնացած զորքը: Թալանելով այն և պահակության համար տեղում թողնելով փոքրիկ մի ջոկատ՝ բարբարոսները հեռացան այնտեղից» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 23):

¹¹⁶⁰ «Հոնիական ծոցի ափին՝ Ավքսինոսի և Արմինուսի միջև, կան երկու բաղաբներ՝ Պիսավրոս և Ֆանիոսը: Այս պատերազմի սկզբում Վիտիգեսը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Կիսիգես – Մ.Ֆ.**) բանդել էր դրանց տներն ու ավերել պարսպի գրեթե կեսը, որպեսզի հռոմեացիները, գալթելով դրանք, գոթերին դժվարություններ չհարուցեին: Նրանցից մեկը՝ Պիսավրոսը, Բելիսարիոսը որոշեց զավթել, բանի որ նրան թվաց, թե սրա մոտ ձիերին արածեցնելու համար հարմար վայրեր կան: Եվ ահա գիշերը, ուղարկելով իրեն մոտ մի բանի մարդկանց, նա հրամայեց գաղտնի չափել դարպասներից յուրաքանչյուրի լայնությունն ու բարձրությունը, որից հետո, պատրաստելով նմանատիպ դարպասներ և պատնեղով դրանք երկաթով, նա հրամայեց դրանք բարձել նավերի վրա ու ուղարկել այդ բաղաբների ուղղությամբ: Դրանից հետո նա Սաբինիան և Թորիմուսին հրամայեց հնարավորինս արագ դարպասները ամրացնել պարիսպների, մնալ ամրությունների մեջ և, լինելով անվտանգ դրության մեջ, ամրությունների այն մասը, որը ավերված էր, կրկին ինչ-որ կերպ վերականգնել՝ ծածկելով բարերով, ցեխով և այլ բաներով: Նրանք այդպես էլ արեցին: Տուսիլաբը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլան – Մ.Ֆ.**), իմանալով այդ գործի մասին, մեծ զորքով գնաց նրանց վրա: Փորձելով վերցնել բաղաբը գրոհով ու այստեղ որոշ ժամանակ կորցնելով՝ նա, սակայն, ի վիճակի չլինելով այն գրավել, հեռացավ Ավքսինոսի մոտ գտնվող իր ճամբարը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 11):

¹¹⁶¹ «Այդ ժամանակ Բելիսարիոսը իր երեք թիկնապահներին՝ Թորիմուսին, Ռաբիլային և Սաբինիանին, 1.000 ռազմիկների հետ միասին ուղարկեց Ավքսինոս՝ այնտեղ պաշարված Մազնուսին և հռոմեացիներին օգնության: Սրանք, խաբելով Տուսիլային (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլան – Մ.Ֆ.**) ու նրա ողջ զորքին, գիշերը մտան Ավքսինոս և որոշեցին այնտեղից մշտական արշավանքներ կատարել թշնամիների վրա: Հաջորդ օրը, մոտավորապես կեսօրին, իմանալով, որ թշնամիների ինչ-որ ջոկատ գտնվում է մոտակայքում, նրանք դուրս եկան բաղաբից, որպեսզի հանդիպեն վերջինիս հետ, սակայն որոշեցին սկզբում ուղարկել հետախույզներ ու պարզել թշնամու ուժերը, որպեսզի նրանց դեմ չգնան կուրորեն: Ռաբիլան՝ Բելիսարիոսի թիկնապահը, որն այդ ժամանակ հայրած էր, թույլ չտվեց այլոց հետախուզության գնալ, այլ ինքը, որը ուժով առաջ մղելով ձին, գնաց թշնամու ուղղությամբ: Դրանից հետո, դիմեց ճանապարհի վրա հանդիպելով երեք գոթերի՝ նա սկզբում կանգ առավ, պատրաստվելով դիմագրավել հարձակմանը, բանգի արտառնաց բաջուկան սեր մարդ էր, սակայն, տեսնելով, որ գոթերից արդեն շատերն են բոլոր կողմերից սուրում իր վրա, պատրաստվեց փախչել, թեև արդյունքում անհամար վայրում նրա ձին սայաքաթե և նա ընկավ: Այստեղ թշնամիների կողմից ուժեղ աղաղակ բարձրացավ և բոլոր սկսեցին տեգեր նետել Ռաբիլայի վրա: Տեսնելով այդ՝ հռոմեացիները օգնության նետվեցին: Ռաբիլան, ծածկված տեգերի մեծ բանակությամբ, հոգին փչեց, սակայն հռոմեական ջոկատը Թորիմուսի գլխավորությամբ թշնամիներին փախուստի մատնեց: Դրանից հետո ռազմիկները բարձրացրին Ռաբիլայի մարմինը և տարան Ավքսինոս: Ռաբիլայի կյանքի ավարտը, որն իրեն բաժին հասավ, ընդհանրապես չէր համապատասխանում նրա խիզախությանը: Այդ ժամանակի Սաբինիանին և Թորիմուսը, խորհրդակցելով Մազնուսի հետ, գտան, որ իրենց համար որևէ օգուտ չկա հետագայում ևս մնալ այդտեղ՝ հաշվի առնելով այն, որ թշնամիների մեծաթիվության պատճառով հնարավորություն չկա նրանց հետ մարտի բռնվել, իսկ, պաշարյալների պարենը սպառելով էլ նրանք թշնամիներին ավելի շուտ հնարավորություն կտան զավթել բաղաբը: Երբ նրանք նսան որոշման հանգեցին, հենց իրենք ու իրենց 1.000 ռազմիկները սկսեցին պատրաստվել մեկնելու, որպեսզի հետադարձ արշավանք իրականացնեն գիշերով: Ամիլիանոսը, սակայն, մի գիմելոր, գաղտնի անցնելով թշնամու ճամբարը, սրանց հայտնեց պատրաստվող արշավանքի մասին: Դրա համար էլ Տուսիլաբը, ընտրելով իրենց խիզախությամբ աչքի ընկնող 2.000 ռազմիկների, հաջորդ օրը Ավքսինոսից 30 ասպարեզ հեռավորության վրա հրամայեց հսկել ճանապարհը՝ որևէ մեկին չասելով, թե ինչու են դա անում: Արդյունքում, երբ կեսգիշերին նրանք տեսան իրենց կողքով ընթացող թշնամիներին, մերկացրին թոքերը և նրանց հետ մարտի մեջ մտան: Հռոմեացիներից 200 հոգու սպանեցին, իսկ մնացածները Սաբինիանի և Թորիմուսի հետ, բանի որ բանը տեղի էր ունենում մթության մեջ, հնարավորություն ունեցան թաքնվել ու փախչել Արմինուս, թեև արդյունքում գոթերը տիրեցին բոլոր եղջերավոր անասուններին, որոնք տանում էին ռազմիկների գույքը, գեներն ու հանդերձանը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 11):

«Տուսիլաբը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլան – Մ.Ֆ.**), այն բանից հետո, երբ Պիցինյան երկրամասը ասպատակեց, մարտնչեց Ավքսինոսի մոտ և հաղթական տարավ» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁶² «Ամիլիանոսը Կիսիլիանոսի մոտ մարդ ուղարկելով՝ Տուսիլաբը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլան – Մ.Ֆ.**) պահանջեց, որ սա իրեն հանձնի Պերուզիան՝ սպառնալով տարաբնույթ սարսափներով, եթե իրեն չսի, և խոստանալով նաև խոշոր դրամական գումարով պարգևատրել, եթե չսի: Արդյունքում, սակայն, բանի որ Կիսիլիանոսից նա ոչինչ հասնել չկարողացավ, նա կաշառեց Ուլիֆա անունով վերջինիս թիկնապահներից մեկին, որը սա գաղտնի կերպով սպանի նրան: Եվ ահա, մենակ մնալով Կիսիլիանոսի հետ, Ուլիֆան սպանեց նրան ու փախավ Տուսիլայի մոտ: Կիսիլիանոսի ռազմիկները, սակայն, այնուհանդերձ շարունակեցին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) համար պահպանել բաղաբը և այդ պատճառով էլ գոթերը հետ բաշվեցին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 11):

«Այնտեղից արագորեն առաջ շարժվելով Տոսկանայի միջով՝ նա (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլան – Մ.Ֆ.**) ... պաշարեց Պերուզիան» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁶³ «Տուսիլաբը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլան – Մ.Ֆ.**) զորք ուղարկեց Բոնոնիի դեմ այն բանի համար, որ այնտեղ բռնի Վիտալիանոսին ու նրա հետ եղողներին, սակայն Վիտալիանոսն ու Թորիմուսը, դարձնելով զգուշացնող թշնամիներին, շատերին սպանեցին, իսկ մնացածին էլ փախուստի մատնեցին: Այդ գործում իլիրիացիներից մեկը՝ իլիրիական ջոկատի հրամանատար Նազարը, թշնամիների դեմ բացառիկ հերոսություն և քաջություն ցուցաբերեց: Այս ամենից հետո Թորիմուսը հետ վերադարձավ Բելիսարիոսի մոտ Ռավեննա» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 11):

¹¹⁶⁴ «10/ Այդ ընթացքում Տուսիլաբը վերցրեց Թիբուր բաղաբը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլան – Մ.Ֆ.**), որը զբաղեցված էր իսավրիացիների կայազորի կողմից, ու դա արեց հետևյալ կերպ: Բաղաբի բնակիչներից ոմանք հսկում էին դարպասները իսավրիացիների հետ միասին և ահա սրանք, առանց որևէ մեղքի դարպասը հսկող իսավրիացիների կողմից, գտնվեցին վերջիններիս հետ և գիշերը բաղաբ թողեցին թշնամիներին, որոնք ճամբար էին զարկել բաղաբին շատ մոտ: Իսավրիացիները, հասկանալով, որ բաղաբը վերցված է, գրեթե անվնաս կարողացան փախչել, սակայն բաղաբի բնակիչներից գոթերը չինայեցին և ոչ մեկին ու բաղաբի հոգևորականների հետ միասին սպանեցին մարդկանց այն կերպ, որ, չնայած են գիտեմ թե ինչ կերպ, սակայն այդ ժամին չեմ խոսի, որպեսզի տրուսներին հիշատակ չթողնեմ

մարդկային նման դաժանության մասին: Այլոց թվում գոհվեց նաև Կատեյլուսը՝ իտալիացիների մեջ հայտնի մի մարդ: Այս կերպ բարբարոսները գրավեցին Թիբուրը և հռոմեացիներն այդտեղ չէին կարողանում Էրուտրեայից Տիբեր գետով պարենամթերք ստանալ, բանգի այդ բաղաբը հենց այդ գետի մոտ է, մոտավորապես Դոմիցի հեռու 120 ասպարեզ հեռու, և նրանց համար, ովքեր ուզում էին Դոմիցի լողալով գնալ, թշնամական ամրություն է հանդիսանում: Ահա այս կերպ վերցվեց Թիբուրը: /11/ Տուտիլիան ու գոթերի զորքը, իսկանալով, որ Բելիսարիոսի ուժերը հավասարազոր չեն իրենց ուժերին այնքան, որ նա համարձակվի ելնել իրենց դեմ, որոշեցին անհանգստացնել առավել ամրացված վայրերը: Դրա համար էլ նրանք ծամբար զարկեցին Պիցինյան երկրամասում՝ Ֆիրմայի և Անկալոնի մոտակայքում, որից հետո սկսեցին պաշարել դրանք: Այստեղ էլ հենց վերջացավ ձմեռը, իսկ նրա հետ էլ նաև տասներորդ տարին այն պատերազմի, որը նկարագրեց Պրոկոպիոսը: /12/ Այդ ընթացքում Տուտիլիանը գրավեց Ֆիրման և Անկալոնը, որոնք հանձնվեցին նրան ըստ պայմանավորվածության: Ժամանելով Էրուտրեա՝ նա սկսեց պաշարել Սպոլետոն և Ագիգան: Սպոլետոնում կայազորին հրամանատարը Դերոդիանոսն էր, իսկ Ագիգայում՝ Սիգիֆրիդը՝ ծագումով գոթ, սակայն անգլալ նվիրված հռոմեացիներին և կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) կողմը բռնած: Դերոդիանոսը բանակցությունների մեջ մտավ հակառակորդի հետ, որ նրանք իրեն 30 օր հանգիստ թողնեն և, եթե այդ ընթացքում իրեն որևէ օգնություն չգա, ապա ինքը կհանձնի բաղաբը ռազմիկների ու բնակիչների հետ միասին: Այդ պայմանավորվածության գրավի առարկա նա դարձրեց իր որդուն: Երբ վրա հասավ նշանակված օրը, իսկ հռոմեական զորքը ոչ մի տեղից չհայտնվեց, այդ ժամանակ Դերոդիանոսն ու նրանք, որոնք այնտեղ կայազորային ծառայություն էին տանում, հանձնվեցին Տուտիլիանին և գոթերին, հանձնեցին բաղաբն ու Սպոլետոն: Անում են, թե Դերոդիանոսը հանձնվեց գոթերին և հանձնեց Սպոլետոն Բելիսարիոսի նկատմամբ տաժող ատելության պատճառով, բանգի սա սպառնացել էր նրան, որ հաշիվ կպահանջի նրանից նախորդ գործողությունների համար: Ահա թե ինչ տեղի ունեցավ Սպոլետոնում: Ինչ վերաբերում է Սիգիֆրիդին, ապա նա, իր ջոկատով արտագրոհ իրականացնելով, կորցրեց շատ շատերին, որոնք նրա հետ էին, իսկ ինքն էլ գոհվեց: Դրանից հետո գիգայի բնակիչները, շփոթված ստեղծված իրավիճակից, անմիջապես հանձնեցին բաղաբը թշնամիներին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 10-12):

«Տուտիլիանը (Օսթգոթական թագավորության արքա Տուտիլիան – Մ.Ֆ.) լիովին ամայացրեց Կասկանիան և, ավերելով պարսպապատ բաղաբները, իր մարդկանց հետ պաշարեց Թիբուրը...: Ֆիրման ու Անկալոն և մարդագուրկ դարձրեց իր կողմից գրավված Նեապոլն ու Թիբուրը...: Տուտիլիանը երրորդ տարվա մտավ Ֆիրմա և Անկալոն: Այն բանից հետո, երբ հռոմեական զորքը իր հանդերձանքով բաց թողնեց՝ նա սկսեց իր վերաբերմունքը ցույց տալ հռոմեացիների նկատմամբ՝ բոլորին թալանելով և սպանելով...: Այնտեղից արագորեն առաջ շարժվելով Տոսկանայի միջով, նա ավերեց Սպոլետոն՝ տիրելով Ասիսիա և Կլեգիում բաղաբներին» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁶⁵ «9/ Լսելով այդ մասին՝ Տուտիլիանը (Օսթգոթական թագավորության արքա Տուտիլիան – Մ.Ֆ.) իր զորքի մի մասն ուղարկեց Կալաբրիա և հրամայեց փորձ կատարել գրավել Դրիուստ ամրոցը և, բանի որ այնտեղ գտնվող կայազորը վճռակամորեն չէր ցանկանում հանձնվել, նա ուղարկված զորքին հրամայեց սկսել պաշարումը, իսկ ինքը մնացած զորքով մեկնեց դեպի Դոմի երկրամաս: Երբ կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ այդ մասին, հասկանալով իրավիճակի անելանելիությունը, հարկ համարեց Տուտիլիանի դեմ ուղարկել Բելիսարիոսին, չնայած, որ պարսիկները շատ ուժեղ ճնշում էին: Այսպես ավարտվեց ձմեռը, իսկ նրա հետ էլ նաև պատերազմի իններորդ տարին, որը նկարագրեց Պրոկոպիոսը: /10/ Այս կերպ Բելիսարիոսը երկրորդ անգամ ուղարկվեց Իտալիա: Զանի որ նա իր հետ շատ քիչ բանակությամբ ռազմիկներ ուներ, նրանց, որոնք նրա հետ էին մարտի դեմ պատերազմում, նա ոչ մի կերպ չէր կարող հանել ճակատից, անցնելով ողջ Թրակիայով և նախապես վճարելով գումարը, նա իր համար Նոր վարձկաններ հավաքեց: Նրա մոտ, համաձայն կայսեր հրամանի, ժամանեց նաև Վիտալիանոսը՝ իլիրիական զորքերի հրամանատարը, որը վերջերս էր եկել Իտալիայից, որտեղ նա թողել էր իլիրիական զինվորներին: Նրանք երկուսն էլ, հավաքելով մոտավորապես 4.000 հոգու, շարժվեցին Սալոն՝ նպատակ ունենալով ամենից առաջ առաջանալ դեպի Ռավեննա ու այնտեղից, ինչքան դա հնարավոր կլինի, հետագայում վարել պատերազմը: Իրոք, շարժվել դեպի Դոմի երկրամաս նրանք չէին կարող ոչ թշնամիներից զաղտի, բանգի նրանք լսել էին, որ գոթերը ծամբար էին զարկել Կասկանիայում ու Կալաբրիայում, ոչ էլ ի վիճակի էին ուժով ճեղքել ու հաղթել նրանց, բանգի վերջիններիս վրա էին գնում ամենևին էլ ոչ նրանց հավասար ուժերով: Այդ ժամանակ պարենամթերքի պակասի պատճառով Դրիուստում պաշարվածները բանակցությունների մեջ մտան իրենց պաշարած բարբարոսների հետ պայմանով, որ կամավոր կհանձնեն նրանց ամրությունը: Եվ այս, և այն կողմից համաձայնություն ձեռք բերվեց ու արդեն նշանակվեց օրը: Բելիսարիոսը, լսելով վրա բարձրելով մեկ տարվա համար նախատեսված պարենամթերք, հրամայեց Վալենտինիին իր զորքով լողալ Դրիուսն և հնարավորինս շուտ այնտեղից հանել նրանց, որոնք այդ ժամանակ կայազորային ծառայություն էին տանում, բանգի նա գիտեր, որ սրանք տառացիորեն հալվում էին սովից: Իր հետ եկածների մի մասին նա հրամայեց դրանց փոխարեն մնալ կայազորում: Լինելով թալմ և կարիք չունենալով պարենամթերքի՝ նրանք հեշտորեն կպահպանեին ամրությունը: Օգտվելով համընթաց բաժնուց՝ Վալենտինը իր նավատորմով մոտեցավ Դրիուստին այն ժամանակ, երբ 4 օր էր մնացել մինչև նշանակված ժամկետը: Գտնելով նավահանգիստը անպաշտպան՝ նա տիրեց նրան և առանց դժվարության կարողացավ մտնել ամրություն: Դուրսը դնելով պայմանավորվածության վրա և չենթադրելով, որ այդ ընթացքում իրենց որևէ թշնամական հարձակում կսպառնա, գոթերը հանգիստ նստած էին՝ թողնելով բաղաբը պաշարելու հոգսերը: Դետո, սակայն, տեսնելով լիովին անակնկալ մոտեցած նավատորմը՝ նրանք վախեցան և թողեցին պաշարումը՝ հեռու գնալով այդ վայրից և ճամբար զարկելով ու հայտնելով Տուտիլիանին այն ամենի մասին, ինչ իրենց մոտ տեղի է ունեցել: Ահա այսպիսի վտանգից խուսափեց Դրիուստի կայազորը: Այդ ընթացքում Վալենտինի հետ եղողներից ոմանք, ցանկանալով թալանել այդ վայրերը, հարձակում գործեցին: Պատահմամբ ծովի ափին հանդիպելով թշնամիներից ոմանց՝ նրանք նրանց հետ մարտի մեջ մտան և, ամոթալի կերպով հաղթվելով նրանցից, շատերը փախան ուղիղ դեպի ծովը: Այստեղ նրանցից սպանվեց 170 հոգի, իսկ մնացածները նահանջեցին ամրություն: Գտնելով նախկին կայազորին, որն այդտեղ էր կիսամեռ վիճակում, Վալենտինը դուրս հանեց նրան, իսկ տեղը դրեց մեկ ուրիշը՝ թալմը, ինչպես նրան հրամայել էր Բելիսարիոսը, որից հետո, թողնելով նրանց պարենամթերք մեկ տարվա համար, մնացած զորքով գնաց Սալոն...: Երբ Դովիանեսին և Իսաակեսի զորքը ժամանեց Եպիդորանոսի միացավ Բելիսարիոսին, Դովիանեսը բոլորին առաջարկեց, լողալով ծոցով անցկացնելով զորքը, ցամաքային ճանապարհով միասին գնալ Դոմի՝ իրար հետ տանելով այն ամենը, ինչ իրենց բաժին կհասնի: Սակայն Բելիսարիոսը դա ոչ օգտակար համարեց և ասաց, որ ավելի շատ օգուտ կլինի լողալով ուղիղ Դոմին մոտիկ որևէ վայր հասնել, բանգի, եթե գնալ հետևել կարգով, ապա շատ ժամանակ կկորսվի և, իհարկե, կհանդիպեն դժվարություններ: Միաժամանակ, սակայն, նա հրամայեց, որ Դովիանեսը, շարժվելով Կալաբրիայով ու այնտեղի ցեղերի միջով, բշի փոքր բանակությամբ այնտեղ գտնվող բարբարոսներին և, կայսեր հնազանդեցնելով Դոմիական ծոցին հարակից վայրերը, այնուհետև մեկնի Դոմի երկրամաս ու միանա իրեն, ուր հենց ինքն էր ուզում լողալ մնացած զորքով: Նա կարծում էր, որ այն ծանր պայմաններում, որում գտնվում են պաշարված հռոմեացիները, Նույնիսկ ամենափոքր դանդաղումը բնականաբար կարող է անդառնալի վնասներ հասցնել: Եթե լողա համընթաց բաժնով, նա ի վիճակի կլինի հռոմեական նավահանգիստ հասնել արդեն ինքնեղորդ օրը, այն դեպքում, երբ, Դրիուստից ոտքով ընթանալու դեպքում նա հազվի միայն բառատունքով օրը կհասնի Դոմի: Նման ցուցումներ տալով Դովիանեսին՝ Բելիսարիոսը նավատորմով շարժվեց այնտեղից: Ուժեղ բաժնով հանդիպելով՝ նա խարխալ գցեց Դրիուստի մոտ: Տեսնելով այդ՝ գոթերը, որոնք զբաղված էին այդտեղի կայազորի պաշարմամբ, հանելով պաշարումը, անմիջապես մեկնեցին Բրինդիզիում, որը հեռու է Դրիուստից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության չափով: Վերջինս գտնվում էր ծովափին և չուներ ամրություններ: Նրանք կարծում էին, որ Բելիսարիոսն անմիջապես կանցի ծոցով այդ վայրը և իմաց տվեցին Տուտիլիանին այդ պահին ստեղծված իրավիճակի մասին: Վերջինս անմիջապես գործին մարտական վիճակի բերեց, կարծես պատրաստվում էր ելնել թշնամիների դեմ, իսկ Կալաբրիայում գտնվող գոթերին էլ հրամայեց, ինչքան ուժերը կպատի, հսկել անցումը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 9, 10):

¹¹⁶⁶ «Այդ միջոցին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) մի ուրիշ զորավարի՝ Արտեմիդորոսին, փոքրաթիվ զորքով ուղարկեց Լիբիա՝ Նա սենատոր էր, ծագումով ազնվական, բայց պատերազմական գործերում բոլորովին անփորձ: Նրա հետ միասին նա ուղարկեց նաև Իտալիայից Նոր ժամանած իտալաբոս Աթանասիոսին և փոքրաթիվ հայերի, որոնց գլխավորում էին ծագումով Արչակունի Արտաբանեսն ու Դովիանեսը՝ Դովիանեսի որդիները, որոնք Նոր էին թողել պարսից զորքը և ուրիշ հայերի հետ միասին կամավոր կերպով անցել հռոմեացիների կողմը: Արտեմիդորոսի հետ եկան նաև բոլոր, ինչպես նաև կին Պրեդիստան՝ Վիգիլյանցիայի՝ վասիլև Պատրիկիանոսի քույր, աղջիկը: Չնայած այդ ամենին, վասիլևը հետ չկանգնեց Սերգիոսին, այլ հրամայեց նրան ու Արտեմիդորոսին լինել Լիբիայի գորահրամանատարներ՝ բաժանելով նրանց մեջ երկիրն ու զինվորների ջոկատները, ընդ որում նա հրահանգեց, որ Արտեմիդորոսը պատերազմ մի բարբարոսների դեմ Նուսիդիայում, այն դեպքում, երբ Արտեմիդորոսն հրամայվել էր պայքարել Բյուզանդիոսում գտնվող Մակրոսիոսների դեմ: Արտեմիդորոսը, իմանալով, որ Անտալասն ու Ստոգասը ճամբարել են Կաթագենից երեք օրվա հեռավորության վրա գտնվող Միկկաբենների բաղաբի մոտ, Միսինիոսի որդի Դովիանեսին հրամայեց շարժվել նրան վրա, ընտրելով զինվորներից լավագույններին, իսկ Սերգիոսին էլ նաևնակով հրահանգեց միանալ Դովիանեսին և բոլորը միասին շարժվել թշնամիների վրա: Սերգիոսը, սակայն, ուշադրություն չդարձրեց ոչ նամակի վրա, ոչ էլ՝ այդ գործի, և արդյունքում Դովիանեսը փոքրաթիվ զինվորներով ստիպված եղավ կռվել թշնամու անհամար բազմության դեմ: Այս Դովիանեսին և Ստոգասի միջև կար մի հին ու մեծ թշնամություն և յուրաքանչյուրն աղոթում էր մեռնել միայն մյուսին սպանելուց հետո: Այն ժամանակ, երբ արդեն մարտը պետք է շուտով սկսվեր, երկուսն էլ, իրենց շարքից դուրս գալով, շարժվեցին միմյանց վրա: Դովիանեսը, լարելով աղեղն, այն ժամանակ, երբ Ստոգասը դեռ իր վրա էր գալիս, դիպրկ

հարվածեց նրա աջ աճուկին և մահացու վերք հասցրեց, որից հետո սա ընկավ, բայց անմիջապես չմեռավ, այլ քիչ՝ անց: Բոլոր նրան ուղեկցողները իսկույն վրա հասան, ինչպես և մավրուսիոսների գործը, մահամեծ Ստոցասին հենեցին մի ծառի, իսկ իրենք էլ մեծ գայլույթով շարժվեցին թշնամիների դեմ, որից հետո Յովհաննեսին և բոլոր հոռմեացիներին առանց դժվարության փախուստի մատնեցին, բանի որ թվական մեծ գերակշռություն ունեին: Պատմում են, թե Յովհաննեսն այն ժամանակ ասել է, թե հանգիստ կմահանա, եթե իր աղոթքը Ստոցասի վերաբերյալ իրականանա: Այստեղ կար մի ժայռուտ տեղ, որտեղ ձին գայթեց և ցած գլորեց Յովհաննեսին: Երբ նա փորձեց ոտքի կանգնել, վրա հասան թշնամիները և սպանեցին նրան՝ այդ փառավոր և անչափ բաց մարդուն: Վիրավոր Ստոցասն, իմանալով այդ, վախճանվեց, միայն այնքան ասելով, որ արդեն հանգիստ է մեռնում: Այս մարտում սպանվում է նաև հայազգի Յովհաննեսը՝ Արտաբանեսի եղբայրը, թշնամու հանդեպ ցուցաբերելով անչափ բացագործություն: Կայսրն, այդ բոլորն իմանալով, շատ տխրեց բաց Յովհաննեսի համար և, նկատելով, որ գորավարությունը երկու հոգու ձեռքում լինելը ձեռնտու չէ, անմիջապես Սերգիոսին գործով Իտալիա ուղարկեց, իսկ Լիբիայի ողջ գորահրամանատարությունն էլ հանձնեց Մրեոբինդոսին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 24):

«Աֆրիկայում Յովհաննեսը, նետվելով բռնակալ Ստոցասի վրա, ոչնչացնում է նրան, բայց ինքն էլ զոհվում է նրա զինակիներին ձեռքով» (Մարցելուս Կոմիտի Ծարունակող «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ժամանակակից պոետ Կորիպոսը իր «Յովհաննեսի կամ Լիբիական պատերազմների մասին» պոեմում, որի գերարվեստական ու չափածո բնույթի պատճառով այն թարգմանելը և այստեղ բերելը ես հարմար չեմ համարում: Համառոտ միայն նշեմ, որ պետքում բանաստեղծական հնարքների լայն կիրառմամբ ընդհանուր գծերով պատմում է այն ամենի մասին, ինչ հայտնի է մնացած աղբյուրներից:

¹¹⁶⁷ «/17/ Հռոմի բնակիչներից ոչ մեկն արդեն դուրս չէր գալիս թշնամիների դեմ, այլ նրանք ամրացել էին պարիսպների ներսում: Բելիսարիոսն, այնուհանդերձ, իր երկու թիկնապահներին՝ ծագումով պարսիկ Արտաշիրին և թրակիացի Բարբոտիոնին ուղարկեց Հռոմ, որպեսզի նրանք Բեսասի հետ միասին, որն այդ ժամանակ այնտեղ էր գտնվում, պահպանեց բաղաձր՝ հրամայելով ոչ մի պարտազայում չհարձակվել թշնամիների վրա... /13/ Դրանից հետո Տուսիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլան – Մ.3.**) գնաց Հռոմի վրա և, մոտիկ տեղակայվելով, սկսեց պաշարումը: Ողջ Իտալիայում ևս հողագործներին ոչ մի վատ բան չարեց, այլ թույլ տվեց նրանց միշտ առանց որևէ վախի մշակել հողը որտեղ իրենք սովոր էին՝ իրեն մոռնելով հարկերը, որոնք առաջ տրանք մուծում էին հողատերերին ու գանձարան: Երբ գոթերի ջոկատը շատ մոտեցավ Հռոմի պարիսպներին, այդ ժամանակ Արտաշիրն ու Բարբոտիոնը, իրենց գորհամասերից համոզելով շատերին, չնայած այն բանին, որ Բեսասը նրանց այդ բանն անել վճռականորեն խորհուրդ չէր տալիս, այս ջոկատի վրա հարձակում գործեցին: Առաջին ընդհարման ժամանակ նրանք շատերին սպանեցին, իսկ մնացածներին էլ փախուստի մատնեցին: Տարված փախչողներին հետապնդելով, սակայն, նրանք անչափ շատ առաջացան և ընկան դարանը, որը դրել էին թշնամիները: Այստեղ, յուրայիններից կորցնելով շատերին, նրանք շատ բերքի հետ դժվարությամբ փախան ու հետագայում այլևս չէին համարձակվում դուրս գալ թշնամիների դեմ, չնայած այն որ տրանք շատ էին մոտենում: Այդ ժամանակից սկսած հոռմեացիներին սկսեց տանջել բաղաձը, բանի որ նրանք չէին կարողանում դաշտերից բաղաձ տանել որևէ պարենամթերք, իսկ ծովով եկող բեռների ճանապարհը ևս փակվել էր...: Երբ գոթերը գրավեցին Նեապոլը, նրանք այնտեղ արագընթաց նավերից նավատորմ ստեղծեցին՝ դրանից հետո ինչպես այսպես կոչված Էլայան կղզիներում, այնպես էլ ավի մոտ գտնվող կղզիներում խստորեն հետևելով անցնողներին: Նավերը, որոնք Միջիլիայից բաց ծովով ուղղվում էին դեպի Հռոմի նավահանգիստ, բոլորն իրենց անձնակազմերի հետ միասին ընկնում էին նրանց ձեռքը ...: Այդ ժամանակից Հռոմում որոշ գորահրամանատարների մոտ կասկած առաջացավ Ցետեգայի՝ պատրիկի և հռմեական սենատի այդ պրինցեպիս, դավաճանության նկատմամբ ու դրա համար էլ նա հեռացավ Ցենտուրնցելա...: Բելիսարիոսը, անհանգստանալով Հռոմի, ինչպես նաև ընդհանուր գործերի համար, բանի որ չէր կարող օգնության հասնել Ռավեննայից, ունենալով այդքան քիչ զորք, որոշեց ելնել տեղից ու գրավել Հռոմի մոտ գտնվող մի որևէ վայր, որպեսզի, մոտիկ լինելով, Հռոմում գտնվելով թշնամու պաշարումից տառապողներին օգնության հասնի: Նա զորքով էր, որ, լսելով՝ Վիտալիանոսին, ամենակազբից եկավ Ռավեննա: Իոդը, ամենից առաջ դա վնաս էր կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս Ի-ի – Մ.3.**) շահերին, բանի որ, փակելով ինքն իրեն Ռավեննայում, նա թշնամիներին հնարավորություն տվեց ըստ իրենց սեփական կամքի ուղղություն տալ պատերազմի ընթացքին: Եվ ես կարծում եմ, որ կամ Բելիսարիոսը սխալ որոշում էր ընդունել, բանի որ հոռմեացիներին վիճակված էր հայտնվել դժվարին իրավիճակում, կամ էլ նրա ծրագրերը լավն էին, սակայն դրանց կատարմանը խանգարում էր աստվածային կամքը, որը զանկալություն էր հովանավորել Տուսիլասին և գոթերին ու դրա համար էլ ոչնչացնում էր Բելիսարիոսի լավագույն ծրագրերը և ամեն ինչ շուտ էր տալիս նրա դեմ: Ում որ օժանդակի հաջողության համընթաց բամին, նույնիսկ եթե նա հղանա ինչ-որ մի անհաջող բան, նրա հետ այնուհանդերձ ոչ մի վատ բան տեղի չի ունենա, բանի որ աստված այդ ամենը նրան ի օգուտ կդարձնի, իսկ այն մարդը, որն անհաջողակ է դարձել, այլևս և ոչ մի հաջող որոշում չի ունենա, բանի որ նրա համար կանխորոշված ճակատագիրը կգրկի նրան և վարպետությունից, և ճիշտ որոշումներ ընդունելու հնարավորությունից: Եթե նույնիսկ ես ընդունի էլ որոշում ինչպես պետք է, ապա նրա դեմ գործող ճակատագիրը նրա կարծես դրական ծրագրերը շուտ կտա իր դեմ՝ բերելով ամենաողբալի արդյունքներին: Բելիսարիոսը Ռավեննայի պահպանության համար փոքրաթիվ մարդկանցով թողեց Հուստինիանոսին, իսկ ինքն այդտեղից Դալմացիայի և նրա բնակավայրերի վրայով հասավ Էպիրոսում ու դարձավ առավ՝ սպասելով գործի ժամանակը Բյուզանդիոսին: Նա կայսեր նամակ գրեց ու հայտնեց ներքա իրավիճակը: Կայսրը շուտով այնտեղ ուղարկեց հոռմեացիների և բարբարոսների բաղկացած զորամաս Վիտալիանոսի եղբոր որդի Յովհաննեսի, ինչպես նաև հայազգի Իսաակեսի՝ Արատիոսի և Նարեսի եղբոր, գլխավորությամբ: Նրանք Էպիրոսում միացան Բելիսարիոսին... /15/ Կայսրը գործում էր ինչպես վերևում ասացի: Այդ ընթացքում Բելիսարիոսը գործի հետ միասին Հռոմի նավահանգիստ ուղարկեց Վալենտինոսին և իր թիկնապահներից Փոկաս անունով մեկին, որը բացառիկ լավ զիտեր ռազմական գործը, որպեսզի նրանք այնտեղ հսկեին Պորտուսի ամրությունները տեղի կայազորի հետ միասին, որը գլխավորում էր Իսոկլենտիոսը ու, ինչպես հնարավոր լինի, հարձակվումներ գործեն ու անհանգստացնեն թշնամու ճամբարը: Չորքը, որոնք ուղարկվեց հանդիպեցին տրանց, նրանք կորցրին յուրայիններից շատերին և իրենք էլ զոհվեցին, ընդ որում միայն չէրին մեծ դժվարություններով հաջողվեց փախչել ու ժամանել Պորտոս: Այդ ժամանակ Հռոմի արքեպիսկոպոս Վիգիլիոսը (**Հռոմի պապ Վիգիլիոսը – Մ.3.**), որը գտնվում էր Միջիլիայում, շատ նավեր լցնելով հացով, ուղարկեց դրանք յուրայիններին առ այն, որ փոխադրողները որևէ կերպ այն հասցնեն Հռոմ: Եվ ահա այդ նավերը սկսեցին լողալ դեպի Հռոմի նավահանգիստը: Նկատելով այդ՝ թշնամիները, առաջ անցնելով նրանցից, շատ կարճ ժամանակով, հայտնվեցին նավահանգստում: Պորտոսում կայազորային ծառայություն ունեցողները, տեսնելով այդ, բարձրացան ամրությունների վրա և, թափահալալով շորերը, ուզում էին նավերի վրա գտնվողներին իմաց տալ առաջ չլողալ, այլ՝ շուտ գալ այլ վայր՝ որտեղ պատահի: Լողացողները, սակայն, չէին հասկանում, թե ինչ են անում այդ ռազմիկները, և նրանք կարծում էին, թե Պորտոսում գտնվող հոռմեացիները ուրախանում են ու իրենց նավահանգիստ են կանչում: Եվ այսպես, բանի որ բամին համընթաց էր, նրանք արագորեն խաբիսն գցեցին այնտեղ: Այդ նավերով լողում էին շատ հոռմեացիներ, որոնց թվում նաև Վալենտինոս Եպիսկոպոսը: Ելնելով դարանից՝ բարբարոսները տիրեցին բոլոր նավերին, բանի որ ոչ-ոք նրան չէր դիմարդում: Կենդանի վիճակում գերելով Եպիսկոպոսին՝ նրանք բերեցին նրան Տուսիլասի մոտ, իսկ մնացած բոլորին կոտորեցին և, բարձր տալով բեռներով լի նավերը, հեռացան: Տուսիլասը սկսեց հարցաքննել հոգևորականին, փորձելով պարզել իրեն հետաքրքրող բաները, սակայն հասկանալով, որ նա սուտ է խոսում, կորել տվեց նրա երկու ձեռքերը: Նման արդյունքն ունեցավ ողջ այդ գործը: Այդ ժամանակ ավարտվեց ձմեռը ու նրա հետ նաև պատերազմի տասնամյակերորդ տարին, որը նրանց արագեցրեց Պրոկոպիոսը... /16/ Դե իսկ Հռոմում ևս, որը պաշարված էր Տուսիլասի կողմից, ամենայն անհրաժեշտի լիակատար պակաս կար... /17/ Ասելով այդ՝ Պելագիոսը հեռացավ: Երբ հոռմեացիները տեսան, որ նա իրենց մոտ եկավ ոչնչի չհասած՝ նրանք իրենց անելանելի դրության մեջ գտան: Ամեն օր ուժեղացող սովը նրանց սկսեց տոկայեց սարսափելի բաներ անել...: /18/ Երբ Բելիսարիոսը, օգտվելով համընթաց բամուց, լողաց Դիոնիսիոսի, գոթերը հանգստանալով կորցրին զոհությունը և արդեն ոչ այնքան

եռանդով էին հսկում՝ մնալով Կալաբրիայում: Իր հերթին Տուստիլաքը, մնալով տեղում, ավելի ուշադիր սկսեց հսկել Դոմոնի մատույցները, որպեսզի հնարավորություն չլիներ պարենամթերք անցկացնել քաղաք: Նա Տիբեր գետի վրա կառուցելու համար հետևյալ կառույցը մտածեց: Ընտրելով մի վայր, որտեղ գետի ափերը առավել շատ էին մոտենում իրար՝ բաղաթից մոտավորապես 90 ասպարեզ հեռավորության վրա՝ նա դրանց վրայով շատ երկար գերաններ դրեց, որոնք հասնում էին մի ափից մյուսը: Այսպես նա յուրօրինակ կամուրջ կառուցեց: Եվ այս, և այն ափին կառուցելով երկու փայտյա աշտարակներ՝ նա այնտեղ որպես կայազոր դրեց ուժեղ ու բազմազան, որպեսզի ոչ բեռնամատակարար, ոչ այլ նավերով, որոնք ներքև էին գալիս, հնարավոր չլիներ Պորտուսից անցնել քաղաք: Այդ ընթացքում Բեյիսարիոսը խաբիսիս գգեց Դոմոնի նավահանգստում և սկսեց սպասել Դոմոնի Դոմոնիսի գործի ժամանակին: /19/ Վախենալով պաշարվածների համար, որ հանկարծ պարենամթերքի պակասի պատճառով նրանք ինչ-որ այնպիսի բան չանեն, որը հնարավոր չլիներ ուղղել, Բեյիսարիոսն ողջ ժամանակ մտածում էր, թե ինչ կերպ պարենամթերք հասցնի Դոմոն: Զանի որ նրա մոտ բացարձակապես չկային ուժեր, որոնք ռազմական առումով կկարողանային հավասարազոր լինել թշնամիներին, նա չէր կարող նրանց հետ բաց մարտի մեջ մտնելու որոշում ընդունել, ու դրա համար էլ մտածեց հետևյալը: Իրար միացնելով ու ամուր կերպով միմյանց կապելով երկու թեթև ու շատ լայն նավեր՝ նա կառուցեց մի փայտյա աշտարակ, որն ավելի բարձր էր, քան նրանք, որոնք թշնամիները կառուցել էին կամրջի մոտ: Նրան հաջողվեց ճշգրտորեն հաշվարկել դրանց բարձրությունը՝ այնտեղ ուղարկելով մի բանի հոգու, որոնք, իհարկե իր հրամանով, դասալքել էին ու անցել թշնամիների կողմը: Դրանից հետո նա Տիբերի վրա հավաքեց 200 բեռնամատակարար ամրացնելով դրանք փայտյա տախտակներով ու դրանցում անցքեր բացելով հրակատարների նման, որպեսզի ռազմիկները դրանց միջով խոցեն թշնամիներին: Այդ բեռնամատակարար բարձրով հացով ու այլ պարենամթերքով՝ նա դրանցում տեղավորեց ամենամարտունակ ու բազալի զինվորներին: Մնացած գործը նա տեղակայեց ամրացված կետերում Տիբերի գետաբերանի երկու կողմերում՝ հրամայելով մնալ տեղում և, երբ թշնամիների ոմանք շարժվեն Պորտուսի վրա, ողջ ուժով հետ մղել վերջինիս: Նա Իսաակեսին Պորտուս մտցրեց, հանձնեց նրան քաղաքը, իր կնոջը և ինչ-որ այնտեղ ունեղ՝ կարգադրելով, որ, բանի դեռ չի լսել, թե Բեյիսարիոսը սպանվել է թշնամիների կողմից, ոչ մի դեպքում այնտեղից չհեռանա և հաստատակամորեն պահի քաղաքը, որպեսզի որևէ դժգոհություն դեպքում իրենք ամենակ, բանից այդ վայրում իրենք ոչ մի ամրություն չունեն, ողջ շրջակայքը իրենց համար թշնամական է: Ինքը Բեյիսարիոսը, բարձրանալով այդ բեռնամատակարար մեկի վրա, կանգնեց այդ արշավանքի գլուխ ու հրամայեց բաշել այն նավերը, որոնց վրա ինքը աշտարակ էր կառուցել: Աշտարակի վրա նա տեղակայեց փոքր նավակ՝ լցնելով այն կուլարով, ծծմբով ու նմանատիպ այլ բաներով, որոնք արագ ու ուժեղ մուտքում են տալիս կրակին: Գետի մյուս ափով, որը Պորտուսից Դոմոն է տանում աջ կողմից, օժանդակության համար սկսեց շարժվել հետևյալի մի ջոկատ: Բացի այդ, նախորդ օրը մարդ ուղարկելով Բեսասի մոտ, նա հրամայեց նրան օրը բացվելուն պես մեծ գործով դուրս գալ քաղաքից և անհանգստության մեջ պահել թշնամիների ճամբարը: Ոչ մեկ անգամ նաև առաջ էր Բեյիսարիոսը նրան նման հրամաններ ուղարկել, սակայն Բեսասը ոչ առաջ, ոչ էլ այդ մարտում չցանկացավ կատարել իրեն տրված հրամանը: Միայն նրա մոտ էր մի քիչ հաց մնացել, բանի որ ողջ այն հացից, որը Միցիլիայի կառավարիչներն առաջ ուղարկել էին Դոմոն ողջ գործի ու քաղաքի համար, Բեսասը ժողովրդին շատ քիչ տվեց, իսկ մնացածը բարեպաշտ անդիպի տակ պահպանեց գործի համար ու թաքցրեց: Եվ ահա հիմա հենց այդ հացն էլ մեծ գոմարի դիմաց նա սենսառնում էր սենսառններին ու դրա համար էլ ամենից քիչ էր ցանկանում, որ պաշարումը վերանա: Բեյիսարիոսն ու հոռմեական նավատորմի լողում էին մեծ դժվարությամբ, բանի որ նրանց խանգարում էր հոսանքը: Գոթերը ոչ մի տեղ նրանց դեմ դուրս չէին գալիս, այլ հանգիստ մնում էին իրենց ամրացված ճամբարներում: Երբ հոռմեացիները արդեն մոտ էին կամրջին և այնտեղ հանդիպեցին բարբարոսների ջոկատին, որն այս ու այն ափերից պահպանության համար երկաթյա շղթաներ էր բաշել, որպեսզի թշնամիների համար վերանա ամեն մի հնարավորությունը հեշտությամբ մոտենալ կամրջին, հոռմեացիները ոմանց նետահարեցին, մյուսների փախուստի մատնեցին և, հանելով շղթան, արագորեն շարժվեցին դեպի կամուրջը: Երբ նրանք ամենայն շտապողականությամբ մոտեցան վերջինիս՝ սկսվեց իսկական գործը, բանի որ բարբարոսները աշտարակների վրայից պաշտպանվում էին շատ քաջաբար ու համառորեն: Բացի այդ, նրանց ամրացված ճամբարներից դուրս եկան բարբարոսները և նետվեցին դեպի կամուրջը: Այդ ժամանակ Բեյիսարիոսը հրամայեց առաջ մղել այն նավերը, որոնց վրա կառուցված էր նրա աշտարակը, ու դիրքն ինչպես հնարավոր էր մոտեցնել թշնամական աշտարակներից այն մեկին մոտ, որը գտնվում էր Պորտուս տանող ճանապարհի հենց կողքին ու հառնում էր ջրի վրա, այրել նավակը և վերևից նետել այն թշնամական աշտարակի վրա: Դոմեացիներն այդպես էլ արեցին: Ընկնելով աշտարակի վրա՝ նավակն անմիջապես էլ այրեց այն ու վերջինիս հետ այրվեցին նաև բոլոր գոթերը, որոնք այնտեղ մոտավորապես 200 հոգի էին: Նրանց հետ այրվեց նաև հենց ինքը՝ Օսթաս անունով դեկավարը՝ գոթերից ամենաբաշտ ու մարտունակը: Ոգնորվելով դրանից՝ հոռմեացիները ավելի ու ավելի ուժեղ էին խոցում ճամբարից օգնության ելուղ բարբարոսներին և արդեն սկսում էին հետապնդել նրանց: Բարբարոսները, ցնցված տեղի ունեցածից, թիկունք դարձրին և նետվեցին փախչելու ով ուր կարող էր: Դոմեացիներն արդեն կանգնած էին կամրջի մոտ և պատրաստվում էին անմիջապես բանդել այն, շարժվել առաջ և հաց հասցնել Դոմոն, բանի որ արդեն ոչ-ոք նրանց չէր դիմադրում, սակայն ճակատագրին հաճո չէր, որ դա այդպես կատարվի, բանի որ չար դեկ կամրջով ահա թե ինչ դժբախտ դեպք տեղի ունեցավ, որը կործանեց ողջ գործը: Այդ միջոցին Պորտուսում ի վնաս հոռմեացիների լուր տարածվեց, թե Բեյիսարիոսը հաղթել է, ջարդել է շղթան, կտորոճել է այն ալիսող բարբարոսներին և նման այլ բաների մասին: Իսաակեսը, լսելով այդ, այլևս չկարողացավ տեղում մնալ և շտապեց մասնակից դառնալ այդպիսի մեծ փառքին: Ամտեսելով Բեյիսարիոսի կարգադրությունները՝ նա արագ շարժվեց դեպի գետի մյուս ափը, ուր Օստիան է գտնվում: Նա իր հետ վերցրեց Բեյիսարիոսի կողմից այստեղ հաստատված գոթերից 100 հեծյալ ու արշավեց թշնամիների ամրացված ճամբարի վրա, որը գլխավորում էր բազմապատկառ Ռոդերիքոսը: Նա հանկարծակի հարձակվեց այնտեղի բարբարոսների վրա և հարվածեց ոմանց, այդ թվում նաև դիմադրություն ցույց տված Ռոդերիքոսին: Գոթերն սկսվեց թողնել ճամբարը և նահանջեցին, կամ որովհետև կասկածեցին, որ Իսաակեսի հետևում թշնամիների մեծ բազմություն կա, կամ էլ հակառակորդներին խաբելու համար, որպեսզի կարողանան նրանց գերի վերցնել, ինչը և տեղի ունեցավ: Իսաակեսի հետ թշնամիների ճամբարը ներխուժողները հափշտակեցին այնտեղ գտնվող արծաթեղեղներ և մնացած դրամը, բայց գոթերն անմիջապես հակահարձակման անցան, բազմաթիվ հակառակորդներին կոտորեցին և Իսաակեսին էլ մի բանի հոգու հետ գերի վերցրին: Բեյիսարիոսի մոտ փութալով ժամանած հեծյալները հայտնեցին, որ Իսաակեսը թշնամիների ձեռք է ընկել: Բեյիսարիոսը աաշեց լսածի վրա և նույնիսկ հարցուկործ չարեց, թե ինչպես գերեվարվեց Իսաակեսը՝ ենթադրելով, որ կորել է և Պորտուսը, և իր կինը, որ իրեն բոլոր գոթերը շուր են եկել և որ այլևս ոչ մի ամրություն իրեն չի մնացել, որտեղ կարելի լիներ փախչելով փրկվել: Եվ ահա նա հոռմեացիության մեջ ընկավ, ինչը նրա հետ երբեք չէր պատահել: Այդ պատճառով նա գործը շտապ հետ տարավ՝ հարձակվելու համար դեռևս կռվին անկատարաստ վիճակում գտնվող թշնամիների վրա՝ ամեն գնով վայրը վերագրավելու նպատակով: Ահա այսպես հոռմեական գործը նպատակին չհասած հեռացավ: Բեյիսարիոսը, լինելով Պորտուսում, ինացավ Իսաակեսի հիմարության մասին և հասկացավ, որ անհրաժեշտ չէր այդքան մտահոգվել, սակայն այդ դժբախտության պատճառով ունեցած ապրումներից հիվանդացավ: Բազում օրեր չեքմության մեջ էր, որն իրեն շատ էր տանջում և մահ սպառնում: Երկու օր անց Ռոդերիքոսը վախճանվեց, իսկ Տուստիլաքը, այդ պատահարի առթիվ շատ կակծալով, սպանեց Իսաակեսին: /20/ Եվ ահա 4 խավարացիներ, որոնք պահակարանի ծառայություն էին տանում Ագինարյան դարպասների մոտ, ընտրելով գիշերային հարմար պահը, երբ նրանց հետ եղողները հանձնվել էին բնի, իսկ իրենց վրա պարտականություն էր դրվել հսկել պարսպի այդ մասը, պարսպի վերևից պարան իջեցրին, որը հասնում էր մինչև գետին և, բռնելով այն երկու ձեռքերով, հայտնվեցին ամրություններից այն կողմ: Ժամանելով Տուստիլաքի մոտ՝ նրանք առաջարկեցին նրան քաղաք ընդունել իրեն ու գոթերի գործը: Նրանք պնդում էին, որ կարող են այդ անել առանց որևէ դժվարության: Տուստիլաքը խոստացավ նրանց մեծագույն ողորմածության արժանացնել, եթե նրանք պահեն իրենց խոսքը, ու նրանց մեծագույն հարստությունների տեր դարձնել: Նրանց հետ նա ուղարկեց երկու հոգու, որ զենեն այն վայրը, որի մասին այդ մարդիկ ասում էին, թե այն հեշտ ուղի կբացեր գոթերի համար դեպի քաղաք: Երբ նրանք մոտեցան պարսպին, ծանկնելով պարանները բարձրացան ամրություն, ընդ որում ոչ-ոք նրանց չէր հարցնում և ոչ մեկը չկատեց, թե ինչ են անում նրանք: Երբ այդ ամենը այդ կերպ տեղի ունեցավ, իսավորացիները սկսեցին բարբարոսներին ցույց տալ, որ ցանկության դեպքում քաղաք մտնել նրանց ոչինչ չի խանգարի, իսկ եթե նրանք ուզենան հետ դառնալ, ապա դրա համար նրանց բոլոր հնարավորությունները կտրվեն, բանի որ ոչ մեկը չի կանգնի նրանց ճանապարհին: Դրանալով այդ ամենը հայտնել Տուստիլաքին՝ նրանք բաց թողեցին նրանց: Երբ Տուստիլաքն այդ ամենը լսեց, նա ուրախացավ այդ լուրից, սակայն նույնիսկ այդ դեպքում, անվստահություն տածելով իսավորացիների նկատմամբ, նա չէր ցանկանում հույս դնել նրանց վրա: Մի բանի օր անց այդ մարդիկ կրկին եկան նրա մոտ ու առաջարկեցին գործի անցնել: Նա նրանց հետ ուղարկեց երկու այլ մարդու այն բանի համար, որն նրանք ամեն ինչ ուշադիր զննեն ու զեկուցեն իրեն: Վերադառնալով նրա մոտ սրանք ևս հայտնեցին նույնը, ինչ առաջինները: Այդ ժամանակ հոռմեական ռազմավարների մի մեծ ջոկատ, որն ուղարկվել էր հետախուժության, քաղաքից ոչ հեռու հանդիպեց 10 գոթերի: Նրանք նրանց գերի վերցրին և անմիջապես էլ բերեցին Բեսասի մոտ: Գոթերն ասացին, որ նրանք հույս ունեն, որ ինչ-որ իսավորացիներ կհանձնեն քաղաքը և այդ մասին լուրը տարածվել է բարբարոսների մոտ: Լսելով նման հայտարարություն՝ Բեսասն ու Կոնսանց այդ ամենը համարեցին դատարկ բաներ և որևէ նշանակություն դրան չտվեցին: Ի վերջո, իսավորացիները երրորդ անգամ հայտնվեցին Տուստիլաքի մոտ և սկսեցին որդել նրան գործի անցնել: Նա նրանց հետ իր մոտիկ ազգականներից ևս այլ արդկանց ուղարկեց, որոնք վերադարձան և հայտնեցին նրա ամեն ինչ ու դրդեցին գործի անցնել: Դեռևս որ գիշերը վրա հասավ, անադմուկ զինելով գործը, Տուստիլաքը տարավ այն Ագինարյան դարպասների մոտ: Նա հրամայեց 4 գոթերի, որոնք առավել էին աչքի ընկնում իրենց քաջությամբ և ուժով, որ իսավորացիների հետ պարանալով բարձրանան պարիսպների վրա գիշերվա այն ժամին, երբ իսավորացիներին

վիճակված էր պահակություն տանել պարսպի այդ մասում, իսկ մնացածները իրենց հերթին գնացել էին քնելու: Երբ գոթերը հայտնվեցին ամրությունների մեջ՝ նրանք իջան Ազակիրյան դարպասների մոտ և, չհանդիպելով որևէ հակազդեցության, կացիներով կտրեցին փայտյա փականը, որը սովորաբար դրվում էր պատի մեջ գտնվող փոսի մեջ այս ու այն կողմից ու որտեղ դնելով բանալիները, պահապանները, երբ ցանկանային, առանց դժվարության կարող էին ըստ ցանկության բացել ու փակել դարպասները: Այս կերպ բացելով դարպասները, ինչպես և ցանկանում էին, նրանք առանց դժվարության բաղաբ թողեցին Տուտիլասին և գոթերի ողջ զորքին: Տուտիլասը, տանելով գորթ մի ուղղությամբ, ոչ մեկին թույլ չէր տալիս ցուլել տարբեր կողմեր: Նա դեռևս վախճում էր, թե արդյոք թշնամիների կողմից որևէ թակարդ չկա: Երբ բաղաբում շփոթ ու աղմուկ բարձրացավ՝ հռոմեական զինվորների մեծ մասը, ով ոնց կարող էր, իրենց հրամանատարների հետ միասին մյուս դարպասներից փախան, իսկ բլերն էլ մնացին ու հռոմեացիների հետ փախան տաճարներ...: Չնայած Տուտիլասին հայտնում էին, որ Բեսսասն ու բոլոր թշնամիները փախել են, նա, ասելով, որ իրեն հայտնում են հաճելի լուրեր, այնուհանդերձ թույլ չտվեց հետապնդել նրանց: «Ի՞նչը», - ասում էր նա, - «կարող էի մարդու համար ավելի հաճելի լինել, քան այն, որ թշնամիները փախչում են»: Երբ օրը բացվեց և արդեն չէր կարելի կասկածել որևէ թակարդ, Տուտիլասը մեկնեց Դետրոս առաքյալի տաճար, որպեսզի արդեն, իսկ գոթերը սպանում էին նրանց, ում հանդիպում էին: Այս կերպ սպանվեցին 26 զինվորներ և 60 մարդ էլ ժողովորդից» (Պրոկուպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 11, 13, 15-20):

«Բելիսարիոսը կանչվեց արևելքից և, հայտնվելով շնորհագրվման ու մեծ վտանգի մեջ, ինչպես նաև ենթարկվելով նախանձի ու հալածանքի, կրկին ուղարկվեց Իտալիա: Ժամանելով Դոմո՝ նա սկսեց ղեկավարել Բեսսասին, իսկ Յովիաննեսին էլ ուղարկեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը - Մ.Ֆ.) մոտ...: Տուտիլասը, այն բանից հետո, երբ զավթեց Լուկիանիան և Բորուստիոնը, անայացրեց Նեապոլը և պաշարեց Դոմոն...: Բելիսարիոսը, ելնելով Ռավեննայից, ժամանեց Դիրիխիա և հետո, երբ Յովիաննեսը ուղարկվեց Կալարիա, ինքը Սիցիլիայի մոտով շարժվեց դեպի Դոմո...: Իսպարիացիների դավաճանության շնորհիվ Տուտիլասը հունկարյան օրացույցի 16-րդ օրը մտավ Դոմո, ավերեց պարիսպները, կրակով այրեց տները զգալի մասը և որպես ավար առավ բոլոր հռոմեացիների ունեցվածքը, իսկ իրենց՝ հռոմեացիներին, որպես գերի տարավ Կամպանիա: Դրանից հետո 40 օր ավերված Դոմոն այն աստիճան լքված էր, որ մարդկանցից ոչ մեկը այնտեղ չէր մնում, միայն գազաններն էին թափառում» (Մարցելոս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ օսթրոգոթների արքա Տուտիլան (Օսթրոգոթական թագավորության արքա Տուտիլան - Մ.Ֆ.) գրավեց Դոմոն և որոշ ժամանակ սկսեց հանդարտ ապրել հռոմեացիների հետ՝ ինչպես հայրը կապրեր իր որդիների հետ» (Չիզբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

«Նույն այդ ժամանակ գոթերը գրավեցին Դոմոն» (Յովիաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 110):

«Այդ տարի Դոմոն գրավվեց գոթերի կողմից» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Պետտինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Պետտինիանոս I-ի - Մ.Ֆ.) 18-րդ տարում բարբարոսները գրավեցին Իտալիայում գտնվող մեծ քաղաք Դոմոն» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

¹¹⁶⁸ «13/ Չորե ուղարկելով Եմիլյան երկրամաս ՝ Տուտիլասը (Օսթրոգոթական թագավորության արքա Տուտիլան - Մ.Ֆ.) հրամայեց գրավել Պլացենցիա քաղաքը կամ ուժով, կամ կամավոր կերպով: Այն Եմիլյան երկրամասի առաջին քաղաքն է շատ ուժեղ ամրություններով, տեղակայված է Երիդանե գետի վրա և միակն էր այդ երկրամասի բոլոր քաղաքներից, որ մնացել էր հռոմեացիների տիրապետության տակ: Երբ ուղարկված զորքն արդեն շատ մոտ էր Պլացենցիայից, գոթերը բանակցություններ սկսեցին այնտեղ գտնվող կայազորի հետ, որպեսզի այն կամավոր կերպով հանձնի քաղաքը Տուտիլասին և գոթերին: Երբ նրանց դա չհաջողվեց՝ ճամբար զարկելով նրանք անցան պաշարման՝ քաղաքում գտնվողների մոտ նկատելով պարենի պակասություն...: 16/ Այդ ընթացքում հռոմեացիները, որոնք պաշարված էին Պլացենցիայում, արդեն վաղուց զոհված էին ամենայն անհրաժեշտից ու այդ պատճառով էլ անցան անաստված սնմանը, հարկադրված լինելով դրան սովի պատճառով, այսինքն՝ սկսեցին իրար ուտել: Դա համար էր նրանք ըստ պայմանագրի կամավոր հանձնվեցին՝ հանձնելով իրենց և քաղաքը: Ահա թե ինչ եղավ այստեղ» (Պրոկուպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 13, 16):

¹¹⁶⁹ «Չնվիրողները հաճություն լսում էին Գոնթարիսի խոսքերը ու Արեոբինդոսի դեմ նրանց մոտ սարսափելի զայրույթ էր կուտակվում: Այդ ընթացքում իրենց մարդկանց հետ եկան Արեոբինդոսն ու Արտաբանեսը: Պարիսպների վրա և ներսում՝ դարպասների մոտ, որտեղ կանգնած էր Գոնթարիսը, տեղի ունեցավ բախում: Դ՛հ մեկ, ոչ էլ մյուս կողմը չէր զիջում հակառակորդին: Ծամբարից հավաքված ռազմիկները, որոնք դեռևս հավատարիմ էին փախչելիս (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ին - Մ.Ֆ.), մտադիր էին ուժով մշել ապստամբներին, բանգի դեռևս բոլորին էլ, որ հարբել էր Գոնթարիսը, և զինվորների մեծ մասը դեռևս մնալու էր իր մոքում: Արեոբինդոսը, այդ ժամանակ առաջին անգամ տեսնելով սպանված մարդկանց, ինքն անսովոր էր նման տեսարանների, վախեցավ և, չտանելով այդ տեսարանը, փախավ: Կարթագենի պարիսպների մեջ ծովի գրեթե ափին կա մի տաճար, որտեղ գալիս են մարդիկ և իրականացնում իրենց ծառայությունը Աստծուն՝ սրանց սովորաբար կոչում են վանականներ: Այդ տաճարը դրանից քիչ առաջ կառուցել էր Սողոմոնը և, շրջապատելով այն պարիսպներով, վերածել էր շատ ուժեղ ամրության: Այստեղ նետվեց ու ապստամբվեց Արեոբինդոսը և այստեղ հասցրեց ուղարկել նաև իր կոնցն ու բորջը: Այդ ժամանակ իր հերթին հեռացավ նաև Արտաբանեսը, հեռացան նաև մյուսները և այդ վայրից բարձրացան Կարթագեն՝ ով ոչ կարողացավ: Լիակատար հաղթանակ տանելով՝ Գոնթարիսն ու ապստամբները զբաղեցրին Պալատը՝ անընդհատ և ուշադրությամբ հսկելով դարպասներն ու Նավահանգիստը» (Պրոկուպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 25):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ժամանակակից պոետ Կորիպոսը իր «Յովիաննեսի կամ Լիբիական պատերազմների մասին» պոեմում, որի գեղարվեստական ու չափածո բնույթի պատճառով այն թարգմանելը և այստեղ բերելը ես հարմար չեմ համարում: Համառոտ միայն նշեմ, որ պոեմում բանաստեղծական հնարքների լայն կիրառմամբ ընդհանուր գծերով պատմվում է այն ամենի մասին, ինչ հայտնի է մնացած աղբյուրներից:

¹¹⁷⁰ «Գոնթարիսը հրամայեց Արտաբանեսին զորքի գլուխն անցած շարժվել Բյուզանդիոնում գտնվող Անտալասի և մավրուսիոսների վրա: Կուցիկասը, ընդհարվելով Անտալասի հետ, բացահայտ հեռացել էր նրանից և միացել Գոնթարիսին՝ նրան որպես պատանդ տալով իր որդուն ու մորը: Չորքը Արտաբանեսի գլխավորությամբ անմիջապես շարժվեց Անտալասի վրա: Նրա հետ էին նաև Սողոմոսի ապստամբների հրամանատար Յովիաննեսը և զինակիր Ուլիթեսը: Հետևում էին նաև մավրուսիոսները՝ Կուցիկասի ղեկավարությամբ: Անցնելով Ադրամետոս քաղաքը, նրանք հասան հակառակորդներին, որոնք մոտակայքում էին գտնվում, և ճամբարեցին թշնամիներից ոչ հեռու: Հաջորդ օրը Յովիաննեսն ու Ուլիթեսը մի զորամասով մնացին տեղում, իսկ Արտաբանեսն ու Կուցիկասը զորքը տարան հակառակորդի վրա: Անտալասի մավրուսիոսները, չգիմանալով հարձակմանը, փախուստի դիմեցին, սակայն Արտաբանեսը, վախկոտություն ցուցաբերելով, հանկարծ շրջեց դրոշը և նահանգի ճանփան բռնեց, որի համար, երբ վերադարձավ ճամբար, Ուլիթեսը որոշեց սպանել նրան: Արտաբանեսը, սակայն, խնդրեց ներել և ասաց, թե վախճում է, որ Սարկենտիոսը Ադրամետոս քաղաքից հակառակորդներին օգնության կգա և մեծ վնաս կհասցնի իրենց, և որ Գոնթարիսը պետք է ողջ զորքով շարժվի թշնամիների վրա: Նրա գլխավոր մտադրությունն էր, սակայն, Ադրամետոսն հասնելով իր մարդկանց հետ միանալ կայսեր գործին: Արդյունքում նա, երկար մտածելուց հետո, լավագույնը համարեց Գոնթարիսին սպանել և այդ ճանապարհով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ին - Մ.Ֆ.) ու Լիբիան դժվարություններից ազատել: Վերադառնալով Կարթագեն՝ նա հայտնեց բռնակալին, որ թշնամիների դեմ անհրաժեշտ են ավելի մեծաթիվ ուժեր: Խորհրդակցելով Պասիֆիոսի հետ՝ Գոնթարիսը որոշեց զինել իր բոլոր մարդկանց և, Կարթագենում թողնելով պահակազոր, անձամբ կանգնել թշնամու դեմ շարժվող զորքի գլուխ» (Պրոկուպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 27):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ժամանակակից պոետ Կորիպոսը իր «Յովիաննեսի կամ Լիբիական պատերազմների մասին» պոեմում, որի գեղարվեստական ու չափածո բնույթի պատճառով այն թարգմանելը և այստեղ բերելը ես հարմար չեմ համարում: Համառոտ միայն նշեմ, որ պոեմում բանաստեղծական հնարքների լայն կիրառմամբ ընդհանուր գծերով պատմվում է այն ամենի մասին, ինչ հայտնի է մնացած աղբյուրներից:

¹¹⁷¹ «27/ Արտավանը, Գոնթարիսից երաշխիքներ ստանալով, հայերի հետ միասին Պալատ բարձրացավ: Նա համաձայնվեց ծառայել բռնապետին, իրականում, սակայն, մտադրվելով թաքուն սպանել նրան: Իր ծրագիրը նա հայտնեց իր եղբորորդի Գրիգորին և զինակիր Արտաշիրին: Գրիգորը, դրդելով նրան այդ գործին, ասաց սալյես: «Արտավան, այժմ միայն քեզ է մնում արժանանալ Բելիսարիոսի փառքին, դեռ ավելին, գերազանցել այն: Բելիսարիոսը, անագին դրամ ստանալով կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ից - Մ.Ֆ.), մեծ զորքով եկավ այստեղ, ձեռքի տակ ունենալով բազմաթիվ զորահրամանատարներ և խորհրդականներ, իր նախընթացը չունեցող մեծ նավատորմի և մեծաթանակ հեծելազոր, մի խոսքով՝ հռոմեական պետությունը գեներ և ամեն ինչի մասին բավականաչափ հոգացել էր: Ահա դրանից հետո միայն նա կարողացավ, այն էլ մեծ դժվարությամբ, հռոմեացիների համար վերանվաճել Լիբիան: Այժմ նա ամեն ինչ կորցրել է և, թեթ մի թույլ անտեսելը կատարված, ապա իրարության մեջ ոչինչ էլ չի փոխվել, այլ միայն այն է, որ Բելիսարիոսի հաղթանակի հետևանքով այժմ հռոմեացիները զինվորների և դրամի կորուստ են կրել, նա ի վիճակի չէրավ պահպանելու նույնիսկ ձեռք բերված հաջողությունը: Այդ բոլորը կայսեր համար վերանվաճելը այժմ ընկնում է քո հոգու, մտքի, և քաջ բազկի վրա: Արդ, դու հիշիր, որ ծագումով ի սկզբանե անտի Արշակունի ես, հիշիր, որ քաջ մարդկանց վայել է իրենց արիությունը ցուցաբերել ամեն ժամ և ամեն տեղ: Դու ազատության համար հրաշալի շատ գործեր ես կատարել:

Երիտասարդ հասակում դու սպանեցիր Հայոց իշխան Ալակլիսին, ապա սպանեցիր հռոմեական զորավար Միտասին և բարձրացար խոսքով արքայի (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով Ի - Մ. 3.**) աչքում, որի հետ միասին արշավեցիր հռոմեացիների վրա: Եվ բանի որ դու այդպիսին ես, մեզ վայել չէ անտեսել այն, որ հռոմեական պետությունը հարեցող շանը ոտքերի տակ է ընկած, ցուցաբերիր, ով լավագույնը, այժմ բո ազնվագարությունն ու հոգու ապաքինությունը և գործի անցիր: Ես և Արտաշիրը թո բոլոր հրամանները ուժեղի ներածի չափ կկատարենք»: Գրիգորն այսբանն սասց և Արտաբանեսին առավել ևս դողեց բռնակալի դեմ...: Վերադառնալով Կարթագեն՝ նա բռնակալին հայտնեց, որ թշնամիների դեմ մարտնչելու համար նրան մեծ գործ է պետք: Բռնակալը, խորհրդակցելով Պասիֆիլոսին հետ, հրամայեց ողջ գործը զինել և, Կարթագենում միայն կայազոր թողնելով, անձամբ գլխավորել բանակը թշնամիների դեմ: Այդ ժամանակ նա ամեն օր, առանց որևէ պատճառի, ստակ որևէ կասկածից դրոզված, շատերին մահապատժի էր ենթարկում: Նա Պասիֆիլոսին հանձնարարեց թողնել Կարթագենի պահպանության համար ուժ որ պետք է, իսկ բոլոր հույներին էլ անխտիր կոտորել: /28/ Ամեն ինչ կարգավորելով ինչպես որ ինքն էր ծիշտ գտնում՝ Գոնթարիսը իր մերձավորներին որոշեց խնջույքի հրավիրել, որովհետև հաջորդ օրը պետք է արշավանքի դուրս գային: Այն բնակարանում, ուր վարդու պատրաստ էին երեք բազմոց, նա ճաշկերույթ տվեց: Ինքը, բնականաբար, բազմոցն առաջին բազմոցի վրա, որտեղ էին Աթանասիոսն ու Արտաբանեսը, ինչպես և Գոնթարիսի ծանոթներից ոմանք, նաև թրակացի Պետրոսը, որը նախապես Սողոմոնի նիզակակիրն էր: Մյուս երկու բազմոցների վրա բազմել էին վանդալների երևելիներն ու մեծամեծները: Սոցոգասի ապստամբների հրամանատար Հովհաննեսին Պասիֆիլոսն ինքն էր անձամբ հյուրասիրում, ինչպես և բոլոր նրանց, ովքեր Գոնթարիսի բարեկամներ էին համարվում: Երբ Արտաբանեսը հրավիրվեց այս ճաշկերույթին, մտածեց, որ դա բռնակալի սպանության համար ամենահարմար առիթն է և որոշեց իրազորվել իր մտադրությունը: Այդ մասին նա տեղյակ պահեց Գրիգորին, Արտաշիրին և երեք ուրիշ նիզակակիրների ու հրամայեց այդ նիզակակիրներին դաշույններով ներս մտնել, բանգի, ըստ սովորության, նիզակակիրները պետք է կանգնեին ճաշող հրամանատարների թիկունքում: Ներս մտնելուց հետո, երբ հարմար առիթն ներկայանար, պետք է առաջինը գործի անցներ Արտաշիրը: Ինչ վերաբերվում է Գրիգորին, ապա սրան էլ նա կարգադրեց, ընտրելով ամենաբազ հայերին, նրանց իր հետ Պալատ բերել՝ ձեռքերում ունենալով միայն դաշույններ, բանգի օրենքը թույլ չէր տալիս հրամանատարների ուղեկիցներին բաղաբնու գինված լինել որևէ այլ զենքով, ապա, նրանց թողնելով նախաարահում, ներս մտնել միայն նիզակակիրների հետ: Այնուհետև նա հանձնարարեց նրանց, որ ծրագիրը ոչ-ոքի չհայտնեն, իսկ հայ զինվորներին էլ ասեն միայն, որ կասկածում են Գոնթարիսի վրա, թե նա նենգ մտադրությամբ է Արտաբանեսին ճաշկերույթի հրավիրել: Նրանց սավեց, որ պետք է մնան Գոնթարիսի թիկնապահների մոտ, որոնք այնտեղ պահակության էին կանգնած, և ձևազանգված, թե խաղ չեն անում, իրենց վահանները շարժեն, վեր ու վար անեն և անընդհատ պտտացնեն, իսկ երբ ներսում աղմուկ-աղաղակ բարձրանա, վերցնելով վահանները, շտապեն ներս օգնության: Արտաբանեսը այսպիսի կարգադրություն արեց, իսկ Գրիգորն էլ այն ի կատար ածեց: Այդ միջոցին Արտաշիրը մտածեց հետևյալը: Նա մի նետ կես արեց, մինչև արմունկը հարմարեցրեց ծախ ձեռքի դաստակի վրա, այնուհետև թելերով այն ամուր կապեց և ծածկեց շապի թևով: Նա այդ արեց այն մտքով, որ, եթե մեկը թուրը բարձրացնելով փորձի հարվածել, ինքը, դեմ անելով ծախ ձեռքը, վնաս չկրի, և թրի շեղքը, հարավելով փայտին, թույլ չտա ձեռքին վերք հասցնել: Արտաշիրն սավածի պես էլ արեց, իսկ Արտաբանեսին էլ ասաց հետևյալը: «Ես չեմ գիտնա անել այդ գործը և հուսով եմ, որ այս դաշույնով կհարվածում Գոնթարիսին, բայց ավելին անել չեմ կարող խոստանալ: Աստված, գուցե վատ տրամադրված լինելով, բռնակալի հանդեպ նեցուկ կանգնի իմ այս նախաձեռնության, ինչպես նաև գուցե և, հատուցելով իմ որևէ մեղքը, խանգարի: Արդ, եթե դու կտեսնես, որ բռնակալը մահացու հարված չի ստացել, դու անհապաղ սպանիր ինձ իմ իսկ թորով, որպեսզի, նրա կողմից տանջանքների ենթարկվելով չստեմ, որ դու ես ինձ դրոշմ այս գործին, որով և ես կատաղանալ կլինեմ, և ակամա պատճառ կդառնամ թո կրոստյան»: Արտաշիրն, այսբանն ասելով, Գրիգորի և նիզակակիրներից մեկին հետ եկավ ու կանգնեց բազմոցների մոտ՝ Արտաբանեսի թիկունքում, իսկ մյուսներն էլ մնացին Գոնթարիսի թիկնապահների մոտ և կատարում էին այն, ինչ իրենց կարգադրված էր: Արտաշիրը, երբ ճաշկերույթն սկսվել էր, մտածում էր գործի անցնել և արդեն բռնել էր դաշույնի երախակալը, սակայն Գրիգորը կանգնեցրեց նրան՝ հայերեն ասելով, որ Գոնթարիսը դեռ իրեն չի կորցրել և դեռ շատ քիչ գինի է խմել: Արտաշիրն ի պատասխան ցածրածայն ասաց. «Այ մարդ, հոգիս ցնծում էր, իզուր խանգարեցիր»: Գինարդուքը երկարեց և Գոնթարիսը, արդեն հարբած, պատվում էր նիզակակիրներին՝ ուտելիք մատուցելով նրանց: Վերջիններս, ուտելիքն առնելով, ուտելու համար պետք է սրահից դուրս գային: Գոնթարիսի մոտ թողնելով միայն երեք նիզակակիրների, որոնցից մեկը Ուլիթեսն էր, Արտաշիրը ևս դուրս եկավ՝ մյուսների հետ պարզաձեռք ճաշակելու համար: Այստեղ նա մտածեց, թե հանկարծ դաշույնը բաշելիս որևէ արգելք չլինի, ուստի և դրսում եղած ժամանակ թաքուն պատյանը դնե նետեց և, մերկ դաշույնը թևի տակ թաքցրած, մտավ Գոնթարիսի մոտ, իբրև թե նրան մյուսներից գաղտնի մի բան ասելու: Արտաբանեսը, տեսնելով այդ, հուզվեց և, ծայրահեղ լարվածությամբ հետևանքով ընկնելով տազնապի մեջ: Նա սկսեց գլուխը շարժել, նրա դեմքի գույնը բազմիցս փոխվեց և միանգամայն պարզ դարձավ, որ ինչ-որ մեծ գործի առթիվ նա տազնապալի վիճակում է: Պետրոսն այդ նկատեց և հասկացավ, թե ինչ է կատարվում, բայց լռեց, որովհետև ինքը ևս, բարյացակամ տրամադրված լինելով դեպի կայսրը, կատարվելիքից շատ գոհ էր: Երբ Արտաշիրն ընդհուպ մոտեցավ բռնակալին, այնտեղ գտնվող ծառաներից մեկը, մի փոքր հետ բաշվելով, տեսավ մերկ դաշույնը և բացականցեց: «Ով լավագույնը, այս ի՞նչ է»: Գոնթարիսը, ձեռքը տանելով աջ ականքը, դնալը շրջեց դեպի նա և այդ միջոցին Արտաշիրը դաշույնով նրա մատների հետ միասին կտրեց ճակատի վերևի մի մասը: Պետրոսը կոչով դիմեց Արտաշիրին՝ սպանել ամենամարդիշտ այդ մարդուն: Տեսնելով, որ Գոնթարիսը փորձում է կանգնել, Արտաբանեսը, նա մոտ էր բազմած, բաշեց ազդրի կախված երկայնք դաշույնը, որը բավական մեծ էր, և մինչև երախակալը խրեց բռնակալի կողք: Գոնթարիսը, մահացու հարված ստանալով, այլևս չփորձեց կանգնել, այլ տեղն ու տեղը ընկավ: Ուլիթեսը Արտաշիրի գլխին հարվածելու մտադրությամբ բարձրացրեց թուրը, բայց սա երկարեց ծախ թևը, և ահա ամենադժվարին այդ պահին իր հեռատեսությունն օգտակար եղավ: Իրոք, Ուլիթեսի թրի շեղքը դեմ առավ Արտաշիրի ձեռքի վրա կապված նետին և նա ոչ մի վերք չստացավ, իսկ ինքն էլ առանց որևէ դժվարության սպանեց Ուլիթեսին: Պետրոսն ու Արտաբանեսը, մեկը Գոնթարիսի, մյուսն ընկած Ուլիթեսի թերթը բաշելով, սպանեցին մնացած նիզակակիրներին: Ինչպես և պետք էր սպասել, մեծ աղմուկ բարձրացավ և իրարանցում եղավ ու այն հայերը, որոնք բռնակալի թիկնապահների հետ էին, լսելով աղմուկը, կարգադրության համաձայն վերցրին իրենց վահանները, շտապեցին դեպի բազմոցները և, առանց դիմադրության հանդիպելու, կոտորեցին բոլոր վանդալներին ու Գոնթարիսի մերձավորներին: Այնուհետև Արտաբանեսը վստահեց Աթանասիոսին պահելու պալատում գտնվող դրամը: Արեթեքինոսի թողած բոլոր դրամն այստեղ էր գտնվում: Երբ թիկնապահներն իմացան Գոնթարիսի վախճանի մասին, շատերն իսկույն միացան հայերին, որովհետև մեծ մասամբ Արեթեքինոսի մտերիմներն էին: Նրանք միահամուռ կերպով Հուստինիանոսին բարեհաղոց հռչակեցին և նրան բարձր աղաղակով բերնեբերան տարածվեց բարաբի մեծ մատում: Այդ ժամանակ դեպի կայսրը լավ տրամադրված մարդիկ հարձակվում գործեցին ապստամբների բնակարանների վրա և ոմանց, դեռ քնից տոր գարթնած, ոմանց՝ ճաշի ժամանակ, ոմանց էլ՝ սարսափահար և շշմած վիճակում, անմիջապես սկսեցին կոտորել: Նրանց թվում էր նաև Պասիֆիլոսը: Հովհաննեսը մի բանի վանդալներով ապաստան գտավ տաճարում: Արտաբանեսը, նրանց երաշխիքներ տալով, հանեց այնտեղից, ուղարկեց Բյուզանդիոն, իսկ քաղաքն էլ վերանվաճեց ու պահպանեց կայսեր համար: Բռնակալի պալատականները տեղի ունեցավ խռովության երեսուկնեցներուրդ օրը՝ Հուստինիանոս կայսեր ինքնակալության տառնվելներուրդ տարում: Այս դեպքի առթիվ Արտաբանեսը բոլոր մարդկանց մոտ մեծ փառքի արժանացավ: Արեթեքինոսի կինը՝ Պրեյեկտան, անմիջապես մեծ գումար նվիրեց նրան, իսկ կայսրը ողջ Լիբիայի գորավար նշանակեց: Շուտով, սակայն, Արտաբանեսը խնդրեց կայսեր իրեն Բյուզանդիոն տեղափոխել և կայսրը կատարեց այդ խնդիրը: Արտաբանեսին կանչելով՝ նրա փոխարեն նա Լիբիայի ընդհանուր գորավար նշանակեց Պասպաուսի եղբայր Հովհաննեսին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 27, 28):

«Նույն տարում Աֆրիկայից այրիացած վիճակում վերադարձավ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս Ի - Մ. 3.**) թռուռուիին, բանի որ նրա ամուսին Արեթեքինոսը սպանվել էր բռնակալ Գոնթարիսի կողմից...: Սակայն Արտաբանեսը, երբ նա ու մյուսները բռնվել էին, սպանում է Գոնթարիսին: Իրոք օրերի բանակ անցնելուց հետո Աֆրիկա ուղարկվեց Հովհաննեսը, իսկ Արտաբանեսը, հետ կանչվելով, ստանում է բանակի առաջնային մագիստրոսի կոչում» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Բելիսարիոսը կրկին մեկնեց Աֆրիկա և ոչնչացրեց Գոնթարիսի իր մարդկանց հետ միասին, որը կրկին սկսել էր առաջնորդել վանդալներին» (2իգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ժամանակակից պոետ Կորիպոսը իր «Հովհաննեսի կամ Լիբիական պատերազմների մասին» պոեմում, որի գեղարվեստական ու չափածո բնույթի պատճառով այն թարգմանելը և այստեղ բերելը ես հարմար չեմ համարում: Համառոտ միայն նշեմ, որ պոեմում բանաստեղծական հնարքների լայն կիրառմամբ ընդհանուր գծերով պատմվում է այն ամենի մասին, ինչ հայտնի է մնացած աղբյուրներից:

¹¹⁷² «Իսկ այդ ընթացքում Հովհաննեսը անցավ Կայաբրիա, ընդ որում գոթերը, որոնք, ինչպես վերևում ասացի, հավաքվել էին Բրինդիզիումի մոտ, անգործ նստած էին և ընդհանրապես չնկատեցին նրա անցումը: Ծանապարհին գնդերով երկու թշնամիների, որոնք գնում էին հետախուզության, նրանցից մեկին նա անմիջապես սպանեց, իսկ մյուսը, փարվելով նրա ծնկներին, խնդրեց իրեն կյանք պարգևել: «Ես», - ասաց նա, - «անօգուտ չեմ լինի քեզ ու հռոմեական զորքին»: Հովհաննեսի հարցին, թե, եթե նա նրան ների, ի՞նչ կերպ է նա մտածում օգտակար լինել հռոմեացիներին ու իրեն, այդ մարդը խոստացավ այնպես անել, որ նա հարձակվի գոթերի վրա այն ժամանակ, երբ սրանք ամենից քիչ դրան սպասելիս կլինեն: Հովհաննեսն ասաց նրան, որ չի մերժում նրա խնդրանքը, սակայն սկզբում նա պետք է ցույց տա, թե որտեղ են արածվում նրանց ձիերը: Բարբարոսը

համաձայնեց դրան ու գնաց նրանց հետ: Ձեռք գցելով թշնամիների արածող ձիերը, իսկ դրանք շատ էին ու լավը, Յովհաննեսի գործում եղած բոլոր հետևակայիները դարձան հեծյալ: Դրանից հետո նրանք ողջ ուժով նետվեցին թշնամիների ծամբարի վրա: Բարբարոսներից շատերը, ցնցված անակնկալ հարձակումից, անգեև, անպատրաստ ու մոռացած ամեն մի քաջության մասին, հենց այստեղ էլ ոչնչացան, իսկ շատերը, հասցնելով փախչել, հասան Տուտիլասին (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլլան – Մ.Ֆ.**): Յովհաննեսը կոչով ու բաղոց խոսեցրով դիմեց կայսրադիցիներին ու նրանց բոլորին կրկին դարձրեց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) կողմնակից՝ նրանց կայսեր և հռոմեական զորքի անուկից շատ լավ բաներ խոստանալով: Դարձավ իրենց արագ դուրս գալով Բրիտանիայից՝ նա գրավեց Կառնուգիա քաղաքը, որը գտնվում է Ալպյան կենտրոնում և Բրիտանիայի 5 օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա էր՝ հռոմի ուղղությամբ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 18):

¹¹⁷³ «Երբ Տուտիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլլան – Մ.Ֆ.**) լսեց այդ մասին՝ նա, ընտրելով 300 զորքերի, ուղարկեց նրանց Կապուա: Նա հրամայեց, որ նրանք, հենց որ տեսնեն Յովհաննեսի հետ եկող զորքը, որն ուղղվում է հռոմ, հետևեն վերջինիս, սակայն որևէ կերպ իրենց ցույց չտան՝ մնացածը կլինի իր հոգսը: Արդյունքում Յովհաննեսը, վախենալով, որ հանկարծ չհայտնվի թշնամիների շրջապատման մեջ, չգնաց Բելիսարիոսի մոտ, այլ հեռացավ բրուտոսների ու լուկացիների երկիր: Գոթերի թվում կար Ռեցիմունդ անունով մեկը՝ հայտնի ու աչքի ընկնող մի մարդ, որին Տուտիլասը դրել էր Բրուտոսի մոտ պահպանող զորքերի գլուխ: Նրա հետ կային գոթեր, ինչպես նաև մի քանի հռոմեացի ու լուկացիներ, որոնք գտնվում էին գոթերի հետ, ինչպես նաև մավրիկոսները հուսահատորեն պաշտպանվում էին, սակայն Յովհաննեսը նրանց գրեթե բոլորին ոչնչացրեց, իսկ Ռեցիմունդն ու մնացած գոթերն էլ նրան կամավոր հանձնվեցին: Հասնելով նման հաջողության՝ Յովհաննեսը մնաց այնտեղ: Իր կողմից Բելիսարիոսը, ողջ ժամանակ սպասելով Յովհաննեսին, հանգիստ էր մտնում: Նա կշտամբում էր նրան, որ չի համարձակվում մարտի մեջ մտնել այն 300 զորքերի հետ, որոնք դրված էին Կապուայի պահպանության համար, և փորձ չի կատարում իրեն ճանապարհ բացել, չնայած որ իր մոտ ունի բարբարոսների ընտրյալ ջոկատ: Սակայն Յովհաննեսը, հույսը կորցրելով անցնել, հեռացավ Ալպյան կողմերը և հանգիստ ծամբար գտնեց Փերվարիում կոչվող վայրում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 18):

¹¹⁷⁴ «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) միաժամանակ երուկների իշխանավորների մոտ ուղարկեց ներքինի Նարսեսին՝ համոզելու համար նրանցից շատերին արշավել Իտալիա: Նարսեսին Ֆիլիմուսի և այլոց գլխավորությամբ հետևեցին բազմաթիվ երուկներ ու նրա հետ միասին ելան Ռոմիկայի շրջանները: Նրանք այնքո և այստեղ ծնեցին և զարնան սկզբին ուղարկեցին Բելիսարիոսի մոտ: Նրանց հետ էր և «Ֆագաս» մականվանյալ Յովհաննեսը: Այդ ճանապարհին նրանց փնտրեցին լուկացիները և հանգիստ սկսեցին ստեղծել իրենց դաշտերում: Տուլլիանոսը փախավ, իսկ 300 անտերը որոշեցին հեռանալ Յովհաննեսի մոտ: Այս կերպ, ահա, բոլոր այն վայրերը, որոնք հարում էին Յովհաննեսի ծոցին, բացառությամբ Դիոմիտի, կրկին հայտնվեցին գոթերի ու Տուտիլասի իշխանության տակ: Արդյունքում բարբարոսները քաջություն առան և, բաժանվելով մանր ջոկատների, սկսեցին շրջել այդ վայրերում: Իմանալով այդ մասին՝ Յովհաննեսը նրանց դեմ ուղարկեց իր ռազմիկների շատերին: Անակնկալ հարձակվելով թշնամիների վրա՝ նրանք շատերին սպանեցին: Վախենալով դրանից՝ Տուտիլասը հավաքեց իր հետ եղածներին իրար գլուխ ու, ծամբար գտնելով Գարգանոս լեռան վրա, որը գտնվում էր Ալպյան կենտրոնում՝ ձանձրալի, լիբիացիների առաջնորդի Նախինի ամրացված ծամբարում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 22):

¹¹⁷⁶ «Այդ ժամանակ ծննդով Բյուզանդիոսից Մարտինիանոս անունով մեկը նրանցից, ովքեր Կոնստանտինի հետ միասին փախել էին հռոմից, երբ քաղաքը գրավվել էր, գալով Բելիսարիոսի մոտ, խնդրեց դասալիքի անվան տակ նրա թույլատրությամբ գալուտի անցնել թշնամիների կողմը, հռոմեացիների համար որևէ լավ բան անելու նպատակով, և արդյունքում, ստանալով համաձայնություն, այդպես էլ արեց: Տեսնելով նրան՝ Տուտիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլլան – Մ.Ֆ.**) շատ ուրախացավ, բանգի լսել էր ու հաճախ ինքն էլ էր տեսել, թե այդ երիտասարդը ինչպես է աչքի ընկնում անհատական մենամարտերում: Գերիների մեջ էին նրա կիցը և երկու երեխաները: Կնոջը և մեկ երեխային Տուտիլասը տվեց նրան, իսկ երկրորդին թողեց իր մոտ պատանդի փնտրելու, որից հետո մի քանիսի հետ ուղարկեց Սպոլետո: Երբ Դերոդիանոսը հանձնվեց ու գոթերը վերցրին Սպոլետոն, քաղաքի բոլոր ամրությունները նրանք մինչև հիմքը բանդեցին, իսկ զազանների հարածությունը համար Նախատեսված կառույցն էլ, որը սովորաբար կոչվում են ամֆիթատրոն և գտնվում է քաղաքում, ուշադիր կերպով փակելով բոլոր մուտքերը, զբաղեցրին գոթերից ու հռոմեացի դասալիքներից կազմված կայազորով, որպեսզի նրանք պահպանեն այդ տարածքը: Գալով Սպոլետո և իր կողմը գրավելով ռազմիկներից 15 հոգու՝ Մարտինիանոսը սկսեց համոզել նրանց ինչ-որ փառավոր գործ կատարել և այդ կերպ վերադառնալ հռոմեական ծամբար: Մի քանի փոփոխելի մարդկանց ուղարկելով Պերուզիայի կայազորի հրամանատարի մոտ, նա ասաց նրան հնարավորինս շուտ գործ ուղարկել Սպոլետոյի մոտ՝ բացահայտելով իր ողջ ծրագիրը: Պերուզիայում հրամանատարը այդ ժամանակ հոն Օրդուան էր, բանի որ Կիպրիանոսը, ինչպես պատմել էմ վերևում, իր թիկնապահներից մեկի կողմից դավաճանաբար սպանվել էր: Սա անմիջապես զորքով շարժվեց Սպոլետոյի մոտ: Երբ Մարտինոսը նկատեց, որ զորքն արդեն մոտիկ է գտնվում, այդ ժամանակ էլ հենց այն 15 ռազմիկների հետ, բանգի հենց այդքանից էր նա կարողացել գրավել իր կողմը, անակնկալ սպանեց կայազորի հրամանատարին և, բացելով դարպասները, հռոմեացիներին ընդունեց ամրություններից ներս: Նրանք ոչնչացրին թշնամիների մեծ մասին, իսկ կենդանի վերցվածներին էլ տարան Բելիսարիոսի մոտ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 23):

¹¹⁷⁷ «Որոշ ժամանակ անց Բելիսարիոսի մոտ միտք առաջացավ մեկնել հռոմ և անձամբ նայել, թե ավերածության ինչ աստիճանի է այն հասել: Ընտրելով 1.000 ռազմիկ՝ նա մեկնեց այնտեղ: Այդ ժամանակ ինչ-որ հռոմեացի, վազելով նետվելով թշնամիների մոտ, որոնք ծամբար էին գտնվել Ալեգոնոնում, հայտարարեց նրանց, որ հայտնվել է Բելիսարիոսի զորքը: Բարբարոսները դարան դրեցին հռոմից ոչ հեռու և, երբ իրենցից ոչ հեռու տեսան Բելիսարիոսի ռազմիկներին, նետվեցին նրանց վրա: Համառ մարտ տեղի ունեցավ, սակայն իրենց քնորոշ խիզախությամբ հռոմեացիները թշնամուն փախուստի մատնեցին և, սպանելով շատերին, անմիջապես էլ վերադարձան Պորտո: Ահա թե ինչ այնտեղ կատարվեց» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 23):

«Այս պայմաններում ժամանելով այնտեղ՝ Բելիսարիոսը վերականգնեց պարսպի մի մասը, իսկ երբ Տուտիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլլան – Մ.Ֆ.**) մոտեցավ, նա դիմադրեց նրան մարտում» (Մարցելուս Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

«Բելիսարիոսի կողմից քաղաքը գրավելուց հետո...» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 110):

¹¹⁷⁸ «Տուտիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլլան – Մ.Ֆ.**) լուկացիների երկրում վերցնելով Կալսարիայի սահմաններից ոչ հեռու գտնվող մի շատ ամուր ավոց, որը կոչվում է Ալեքոնտիդիա և, այնտեղ տեղակայելով 400 ռազմիկներ, մնացած զորքով շարժվեց Ռավեննա՝ բարբարոսների փոքր ջոկատներ թողնելով Կալսարիայի տարբեր վայրերում, որոնց վրա պարտականություն դրեց իսկել հռոմեացիներին, որոնք այնտեղ էին գտնվում սենատորների թվից» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 23):

¹¹⁷⁹ «Ավելի առաջ Տուտիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլլան – Մ.Ֆ.**) գործ էր ուղարկել Պերուզիայի դեմ առ այն, որ գոթերը, ծամբար գտնվելով քաղաքի ամրությունների շուրջը, աչալորեցնեցին իսկել ու ամեն միջոցով պաշարեն այնտեղ գտնվող հռոմեացիներին: Միաժամանակ, սակայն, բանի որ նկատվեց, որ պաշարյալներին արդեն չի հերիքում պարենամթերքը, այնտեղ ուղարկված մարդիկ սկսեցին խնդրել Տուտիլասին զալ իր զորքով, մտածելով, որ այդ կերպ նրանց հեշտ ու անվտանգ կլինի վերցնել Պերուզիան ու այնտեղ գտնվող հռոմեացիներին: Տեսնելով, որ բարբարոսները ոչ այնքան պատրաստակարգորեն են կատարում իր հրամանները՝ Տուտիլասը ցանկացավ նրանց կոչով դիմել...: Անելով այդ անելը՝ Տուտիլասը տարավ զորքը Պերուզիայի մոտ: Ժամանելով այնտեղ՝ նրանք ծամբար գտնվեցին հենց ամրությունների մոտ, շրջապատեցին դրանք ու սկսեցին պաշարումը...: Այդ ժամանակ Բելիսարիոսը լքեց նաև Պերուզիա քաղաքը, որը Էրուտրեայի քաղաքներից առաջինն էր: Այն դաժան պաշարման էր ենթարկվել և, երբ Բելիսարիոսը դեմ ճանապարհին է, այն վերցվեց ուժով» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 23):

1180 «Այստեղ Բեյխարիոսը մի համարձակ ծրագիր հղացավ, որը լուսավորեց նրա խնամասիրությունը և սկզբում խելթախություն թվաց նրանց, ովքեր առաջին անգամ լսեցին այդ մասին, որից հետո նա սկսեց իրագործել այն: Արդյունքում պարզվեց, որ այդ բարձր խիզախության գործը անչափ կարևոր նշանակություն ունեցավ: Փոքրաթիվ ռազմիկներ թողնելով Պորտոսի պահպանության համար՝ ինքը մնացած զորքով շարժվեց դեպի Յոնոմ՝ ողջ ուժով ձգտելով տիրել նրան: Զանի որ նա կարճ ժամանակահատվածում ի վիճակի չէր կառուցել այն, ինչը ամրություններից պակերել էր Տուսիկասը **(Օսթգոթական թագավորության արքա Տոսիլյան – Մ.Ֆ.)**, ապա արեց հետևյալը: Զարեքը, որոնք մոտակայքում էին, նա հավաքել տվեց մի տեղ ու անկանոն լցրեց իրար վրա, առանց որևէ ռեքիսի կարգի, բանի որ նա ձեռքի տակ չուներ ոչ ցեխ, ոչ էլ այլ անհրաժեշտ նյութեր: Սակայն, այն բանի համար, որ դրան ամուր կառույցի տեսք տա՝ նա արտաքինից մեծ բանակի ցցեր խփեց: Այնտեղ դեռ բոլոր պարիսպների շուրջը մտում էին խորը խանդակները, որոնք նա փորել էր առաջ, ինչպես ես այդ մասին պատմել եմ նախորդ գրքերում: Այն բանից հետո, երբ ողջ զորքը մեծ եռանդով աշխատեց դրա վրա 25 օրվա ընթացքում, վերջինս այդ կերպ փակեց պարսպի վրայի բոլոր այն վայրերը, որոնք բանդվել էին: Յոնոմեացիներից, որոնք ապրում էին շրջակայքում, շատերն այստեղ հավաքվեցին ինչպես դեկավարվելով Յոնոմում ապրելու ցանկությամբ, այնպես էլ այն բանի մղումով, որ, մինչ այդ տառապելով պարենամթերքի պակասից, նրանք այնտեղ մեծ պաշարներ գտան, որոնք կուտակել էր Բեյխարիոսը՝ գետով բաղաժ հասցնելով ամենայն անհրաժեշտով լցված շատ նավեր: Երբ Տուսիկասը լսեց այդ մասին, նա, անմիջապես վեր կենալով ողջ զորքով, գնաց Յոնոմ՝ Բեյխարիոսի վրա: Վերջինս այդ ժամանակ դեռ չէր հասցրել դարպասներ ամրացնել ամրություններին: Մինչ այդ դրանք բոլորը ոչնչացրել էր Տուսիկասը, իսկ Բեյխարիոսը, միջոցների պակասի պատճառով դեռ չէր հասցրել վերականգնել: Երբ բարբարոսների զորքը մոտեցավ բարաքին, այն, ծանաթ գարկելով Տիբեր գետի ափին, գիշերեց, իսկ հաջորդ օրը, արեգակը ծագելուն պես, ոգևորված ու մեծ աղմուկով մոտեցավ պարիսպներին: Ընտրելով ամենաբաշտրին և մարտունակներին՝ Բեյխարիոսը նրանց դրեց դարպասների մոտ, իսկ մնացածներին հրամայեց հետ մղել հարձակումը վերևից՝ պարիսպների վրայից: Այս կերպ համառ մարտ տեղի ունեցավ: Սկզբում բարբարոսները հույս ունեին, որ բաղաժը կվերցնեն առաջին իսկ հարվածով, միայն այսպես սասժ աղաղակով, սակայն, երբ ամեն ինչ հակառակ տեսքը ստացավ ու հռոմեացիները սկսեցին արիարար պաշտպանվել, ապա, պատմված գայրույթով, գոթերը կրկին սկսեցին զայ հակառակորդների վրա: Չայրույթը նրանց մղում էր համառ գործողությունների, որոնք, սակայն, վեր էին իրենց ուժերից: Յոնոմեացիները, հակառակ բոլոր սպասումների, ամուր կերպով դիմացան այդ հարձակմանը, բանի որ հենց միայն վտանգը նրանց վճռականություն էր տալիս: Ի վերջո, տեղի ունեցավ բարբարոսների հսկայական կոտորած, որոնք խոցվում էին վերևից: Եվ այս, և այն կողմը հոգնել էին տակալան պաշարումից և ծանր մարտից, որը, սկսվելով վաղ առավոտյան, ավարտվեց միայն գիշերով: Դրանից հետո բարբարոսները, գնալով իրենց ճամբարը, այնտեղ անցկացրին ողջ գիշերը, ամբողջով վերքերը, իսկ հռոմեացիներից ոմանք պահակություն էին տալիս ամրություններ վրա, իսկ մյուսները՝ առավել աչքի ընկնողները իրենց բաջոթյամբ, հերթով հսկում էին դարպասները՝ իրենց առաջ դնելով որոշ տրիբուններ՝ թակարդներ, որպեսզի թշնամիները չկարողանան անակնկալ հարձակվել նրանց վրա: Այդ տրիբունները հետևյալ տեսք ունեին: Միացնելով չորս հնարավորինս նույն երկարություն ունեցող սուր ցցերի ծայրերը՝ բոլոր կողմերից նրան տալիս եմ բառանկյան տեսք ու ամենտը սիռնում են գետինին: Այս կերպ երեք ցցերը ճեղքում են գետինը, իսկ մեկը վեր է հանում ու արգելք հանդիսանում մարդկանց ու ձիերի համար: Եթե որևէ մեկը գլորի այն, ապա վերև ցցված ցիցը կպառնի գետինին, իսկ վրան, վերջինիս փոխարեն հանելով, կհանգարի շարժվել: Այս տեսք ունեն այդ տրիբունները: Այս կերպ կողմերն անցկացրին գիշերը այդ մարտից հետո: Դաջորդ օրը Տուսիկասը կրկին ողջ զորքով որոշեց հարձակում գործել Յոնոմի պարիսպների վրա, սակայն հռոմեացիները պաշտպանվում էին այնպես, ինչպես նախկինում սովորեց: Դաջորդ հանդիսանալով այդ ընդհարումում ևս՝ նրանք բաջոթյուն ստացան դուրս գալ թշնամիների դեմ պարիսպներից այն կողմ: Բարբարոսները սկսեցին գիշել: Յոնոմեացիներից ոմանք հետապնդումով տարված հայտնվեցին պարիսպներից հեռու: Բարբարոսները պատրաստվում էին շրջապատել նրանց, որպեսզի հնարավորություն չտան վերադառնալ բաղաժ, սակայն Բեյխարիոսը, որ արդեն նկատել էր, թե ինչ է կատարվում, իրեն շրջապատողներից ուղարկելով մի մեծ ջոկատ, կարողացավ փրկել այդ մարդկանց: Այս կերպ նաև այս անգամ հետ մղված Յոնոմի պարիսպներից՝ բարբարոսները հեռացան՝ կորցնելով իրենց բաջ մարդկանցից շատերին, իսկ շատերին էլ ծանաթ տանելով վիրավորված վիճակում: Այս կերպ նրանք մի բանի որ անհգիստ էին մտում, ամբողջով իրենց վերքերը ու կարգի բերելով գեները, որը նրանց մոտ շատ էր շարքից դուրս եկել, ու ստեղծելով նորերը: Ծառ օրեր անց նրանք կրկին շարժման մեջ մտան՝ պատրաստվելով գրոհել պարիսպները: Յոնոմեացիները նրանց դեմ դուրս եկան ու ձեռնամարտի մեջ մտան: Այդ ժամանակ Տուսիկասի դրոշակակիրը, մահացու վերք ստանալով ընկավ ձիուց և գցեց դրոշը: Այն հռոմեացիները, որոնք մարտնչում էին առաջին շարքերում, նետվեցին առաջ, որ տանեն դրոշն ու դրոշակակրի դիակը, սակայն ամենից բաջ բարբարոսները կարողացան ծանկել դրոշը և, կտրելով սպանվածի ճախ ձեռքը, տարան այն իրենց հետ: Բանն այն էր, որ սպանվածը այդ ձեռքին շատ թանկարժեք ոսկե ապարանջան էր կրում ու բարբարոսներն ընդհանրապես չէին ուզում, որ թշնամիները հպարտանան դրանով: Իհարկե, բարբարոսների համար նման բանը անթյու էր: Այս կերպ բարբարոսների զորքը սկսեց անկանոն նահանջել, իսկ հռոմեացիները անսեղան դրոշակակրի գրահները և, հետապնդելով թշնամիներին, շատերին սպանեցին ու բաղաժ վերադարձան՝ չկրելով ոչ մի վնաս: Գոթերի հանձնագրեցիկները, գալով Տուսիկասի մոտ, կշտախում էին նրան և կտրով մեղադրում անխոհեմության համար առ այն, որ, գրավելով Յոնոմը, նա հիմնովին չավերեց այն, որպեսզի թշնամիները այլևս հնարավորություն չունենային տիրել վերջինիս: Նրանք նրան մեղադրում էին նրանում, որ չպահեց Յոնոմը իր իշխանության տակ և մեծ դժվարությամբ ու կորուստներով իրենց կողմից արված գործը դատարկ տեղը կործանվեց նրա կողմից: Մարդկանց բնորոշ է իրենց մտահանգումները անել կախված արարքների ու գործերի արդյունքից և սեփական մտքերին հանգել ըստ հաջողության ընթացքի ու նրա անակնկալ փոփոխությունների հետ միասին փոխել իրենց գնահատականները, բանգի գոթերը, երբ հաջողությունը ուղեկցում էր Տուսիկասի ձեռնարկումներն ու բարենիւմ էին նրա նկատման ինչպես աստծու, կոչում էին նրան անհաղթելի ու անհաղթահարելի, երբ նա հրամայեց մասնակի բանդել վերցված բաղաժների պարիսպները, իսկ երբ անհաջողության մատնվեց, ինչպես ասվեց, նրանք իրենց համար ամոթալի չէին համարում նրան մեղադրելով՝ մոռանալով, թե վերջերս ինչ էին ասում նրա մասին և առանց տատանումի ասելով հակառակը: Սակայն ստեղծված պայմաններում հնարավոր չէ, որ միշտ մարդիկ մեղավոր լինեն, բանի որ իրենց բնույթով նրանց բնորոշ է մեղանշելն ու սխալվելը: Դանելով պաշարումը՝ Տուսիկասն ու բարբարոսները մեկնեցին Թիբուր՝ բանդելով գրեթե բոլոր կամուրջները Տիբերի վրա, որպեսզի հռոմեացիները չկարողանային հարձակվել իրենց վրա: Միայն Մալվինյան կամուրջը նրանք ոչ մի կերպ չկարողացան բանդել, բանի որ այն բաղաժին շատ մոտ էր: Նրանք որոշեցին վերականգնել Թիբուրի ամրությունները, բանի որ առաջ ավերել էին դրանք: Այստեղ կուտակվելով իրենց բոլոր հարստությունները՝ նրանք հանգիստ մնացին: Եվ այժմ Բեյխարիոսը արդեն ավելի մեծ անվտանգության մեջ հնարավորություն ստացավ բոլոր կողմերից դարպասներ ամրացնել Յոնոմի ամրությունների և, դրանց վրա դնելով երկաթյա փականներ, կրկին ուղարկեց բանալիները կայսեր: Իմիջիայոց, վերջացավ ձմեռը, իսկ նրա հետ էլ նաև տասներկուերորդ տարին այն պատերազմի, որը նկարագրեց Պրոկոպիոսը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 24):

1181 «Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այս ամենը, Դովհանեսի մոտ, որն անարդյունք պաշարել էր Վերոնտոնիդիաս ամրոցը, հանդուգն միտք հղացավ, որը փրկություն բերեց հռոմեական սենատին, իսկ իրեն էլ մեծ ու անբնական փառքի արժանացրեց: Եվ այսպես, լսելով, որ Տուսիկասը **(Օսթգոթական թագավորության արքա Տոսիլյան – Մ.Ֆ.)** և գոթերի զորքը մեկնել են պաշարելու Յոնոմի պարիսպները՝ նա, ընտրելով հեծելազորի ծաղիկը՝ իրենց բաջոթյամբ ամենից աչքի ընկած հեծյալներին, և ոչ մեկին ոչինչ չասելով, շարժվեց Կամպանիա՝ կանգ չառնելով ոչ ցերեկը, ոչ էլ գիշերը: Այստեղ հեռացող Տուսիկասը թողել էր հռոմեական սենատորներին: Դովհանեսը նպաստակ էր դրել անակնկալ հարձակումով գողանալ ու փրկել թշնամիների ձեռքից հռոմեական սենատի անդամներին, բանի որ այնտեղի բաղաժները ամրություններից գուրկ էին: Այդ ժամանակ պատահեց, որ Տուսիկասը, վախենալով, ինչպես և դա իրականում եղավ, որ թշնամիներից որևէ մեկը հարձակում կգործի և կտանի գերիներին, Կամպանիա ուղարկեց հեծյալ զորք: Երբ նրանք հասան մինչև Մինտուրնա բաղաժ, հարմար համարեցին մնալ այնտեղ ու հանգիստ տալ ձիերին, բանգի այդ ծանապարհի ընթացքում նրանք մեծ դժվարությունների ու խոչընդոտների էին հանդիպել, իսկ մի բանի հոգու էլ ուղարկել Կապուա, որպեսզի գնեն նրա շուրջը գտնվող վայրերը, դե իսկ հեռավորությունն էլ նրանց միջև ոչ ավել էր, բան 300 ասպարեզը: Նրանք հետախուզության համար ուղարկեցին 400 հոգու, ում ձիերը դեռևս ամուր էին, իսկ իրենք էլ այնքան էլ հոգևած չէին: Պատահաբար այնպես ստացվեց, որ նույն օրը և նույն ժամին Կապուա մտան և Դովհանեսի հետ եղած զորքը, և այդ 400 հեծյալ բարբարոսները, չնայած ոչ սրանք, ոչ էլ նրանք չէին լսել միմյանց մասին: Անակնկալ կերպով թե՛ մարտ սկսվեց ու նրանք միանգամից ձեռնամարտի անցան: Դաջոթանալով մնաց հռոմեացիների կողմը և նրանք անմիջապես սպանեցին թշնամիների մեծ մասին: Բարբարոսներից միայն քչերը կարողացան փրկվել ու ինչպես ուժ ունեին փախան Մինտուրնայի ուղղությամբ: Տեսնելով նրանց արյունաթափալ վիճակում, ոմանց մոտ մարմնից դուրս էին ցցված նետեր ու նիզակներ, իսկ ոմանք էլ չէին կարողանում պատմել իրենց բաժին հասած անհաջողության մասին, այլ միայն համակված էին փախչելու տենելով ու իրենց ողջ տեսքով վախով էին համակված, գոթերի մնացած հեծյալները, անմիջապես ցատկելով ձիերի վրա, նրանց հետ միասին փախան: Գալով Տուսիկասի մոտ՝ նրանք հայտարարեցին, թե թշնամիներ եկել են անթյու բանակությանը: Դարգ էր, որ այդ հաղորդմամբ նրանք ձգտում էին բողոքել իրենց փախուստի ամոթը: Այստեղ կային նաև հռոմեական զինվորներ թվով 70 հոգի նրանցից, ովքեր առաջ անցել էին գոթերի կողմը: Նրանք արդեն առաջ էլ եղել էին Կամպանիայում և այժմ որոշեցին անցնել Դովհանեսի կողմը: Սենատորները այստեղ Դովհանեսը գտավ քիչ, սակայն նրանց կանանց՝ գրեթե բոլորին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 23):

«Բանակի մագիստրոս Յովհաննեսը, հարձակվելով Կամականիայում գտնվող գործերի վրա, ազատեց սենատորներից ոմանց» (Մարցելու Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁸² «Տուտիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուտիլան – Մ.Ֆ.**), լսելով այդ մասին, շատ տխրեց և երդվեց վրեժ առնել Յովհաննեսից: Եվ ահա գործի մեծ մասի գլուխն անցած նա շարժվեց նրա վրա՝ իր մարդկանց մի մասին պահպանության համար թողնելով տեղում: Յովհաննեսն իր 1.000 մարդով Լևկանիայում ճամբար էր դրել՝ նախապես ուղարկելով հետախույզներ, որոնք, ուսումնասիրելով ուղին, հսկում էին, որ հանկարծ իրենց դեմ թշնամական մտադրություններով թշնամական զորք չհայտնվի: Յենց այդ նկատի ունենալով և վստահ, որ Յովհաննեսը չի կարող նստել ճամբարում ու չուղարկել հետախույզներ, Տուտիլասը, մի կողմ թողնելով սովորական ճանապարհները, նրանց դեմ շարժվեց բարձր ու դիպե՛ ժայռերի միջով, որոնք շատ շատ էին, ընդ որում ոչ-ոք չէր կարող ենթադրել այդ ամենը, բանի որ այդ լեռները համարվում են անառիկ: Այստեղ պահակության դրված և Յովհաննեսի կողմից ուղարկված ռազմիկները, նկատելով, որ թշնամիների զորքը գտնվում է այդ կողմերում, ոչինչ չպարզելով ինչպես պետք է, այլ, ինչպես սովորաբար լինում է՝ վախենալով, նետովեցին դեպի հռոմեական ճամբար: Այնպես պատահեց, որ գիշերը հայտնուրեց բարբարոսներին: Տուտիլասը, բռնկված ուժեղ զայրույթով ու այլև չառաջնորդվելով հեռատես ծրագրով, այստեղ բաղեց իր անստույգության պտուղները: Նա իր հետ ուներ զորք, որը մոտ 10 անգամ գերազանցում էր թշնամիներին: Պարզ էր, որ այդ զորքին ավելի օգտակար էր մարտնչել լույս օրով: Դրա համար էլ նա պետք է թշնամիների դեմ գնար լուսաբացին, որպեսզի մթնում թշնամիները չկարողանային թաքնվել, ինչից էլ նա ամենից շատ պետք է գգուշանար: Բանն այն էր, որ նա կարող էր, ինչպես որսի ժամանակ, շրջափակելով բոլոր թշնամիներին, նրանց կենդանի վերցնել, սակայն Տուտիլասը ուզ գիշերով հարձակվեց թշնամու զորքի վրա: Արդյունքում, թեև թշնամիներից և ոչ-ոք չփորձեց դիմադրել, որովհետև շատերը դեռ քնած էին, բայց գործերին նաև չհաջողվեց շատ մարդ կոտորել, որովհետև մեծ մասը, օգտվելով մթնոթյունից, կարողացավ աննկատ հեռանալ: Իրոք, նրանք ճամբարից դուրս եկան և փախուստի դիմեցին մոտակայքում գտնվող բազմաթիվ լեռներն ու փրկվեցին, որոնց թվում էին ինքը՝ Յովհաննեսը, և երուկների առաջնորդ Արուֆոսը: Դժոխեացիների սպանվեց մոտավորապես 100 հոգի: Յովհաննեսի մարդկանց թվում էր ոմն հայտնի գիտնական հայերից բաղկացած զորամասնատարը: Նա ոչ հունարեն, ոչ լատիներեն, ոչ գաղերեն և ոչ մի այլ լեզու էլ չգիտեր, այլ միայն՝ հայերեն: Գործերն, ահա, հանդիպելով նրան, հարցնում են, թե ո՞վ է նա, որովհետև չէին ուզում պատահած մարդուն սպանել, որպեսզի հանկարծ մթնության մեջ իրենց մարդկանց չկոտորեն: Նա ոչինչ չկարողացավ պատասխանել, այլ ասաց միայն, որ զորավար Գիլակիոսն է, բանգի աստիճանի անվանումը, որ կայսրից էր ստացել, բազմիցս լսել էր և սովորել: Ահա բարբարոսները, համոզվելով, որ նա թշնամի է, նախ գերի վերցնել, իսկ շատ քանցած էլ սպանեցին: Դրանից հետո Յովհաննեսն ու Արուֆոսն իրենց գիվորներով արագ փախուստի դիմեցին և վազելով հասան Դրիուստ, իսկ գործերն էլ, ավարի առնելով հռոմեացիների ճամբարը, հեռացան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 23):

«Դրանից հետո, շնորհիվ բուլղարների դավաճանության, նա ենթարկվեց Տուտիլասի Տուտիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուտիլայի – Մ.Ֆ.**) անակնկալ գիշերային հարձակմանը» (Մարցելու Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁸³ «Այսպիսի վիճակում էին պատերազմական գործերն Իտալիայում: Հուստինիանոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) գործերի և Տուտիլասի (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուտիլայի – Մ.Ֆ.**) դեմ մի այլ զորք էլ ուղարկեց: Այդ բանին նրան դրդում էր Բելիսարիոսն իր նամակներով, որոնցով նա բազմիցս հաղորդել էր իրավիճակի մասին՝ օգնություն աղերսելով: Կայսրը նախ և առաջ ուղարկեց Դերակիոսի որդի Պակուրիոսին, ինչպես նաև Սոլոմոնի եղբոր որդի Սերգիոսին: Նրանք, ժամանելով Իտալիա, անմիջապես միացան մյուս զորքին: Այնուհետև նա 300 երուկներով ուղարկեց Բերոսին և իր 800 հայ գիվորներով հայազգի Վարազեսին: Դրանից զատ նա նաև Հայաստանի գործերի հրամանատար Վալերիանոսին, Հայաստանից հետ կանչելով, նիզակակիրներով և վահանակիրներով, թվով 1.000-ից ավելի, հրամայեց գնալ Իտալիա: Բերոսը առաջինը հասավ Դրիուստ և, այնտեղ թողնելով նավերը, չցանկացավ մնալ այնտեղ, որտեղ տեղակայված էր Յովհաննեսի ճամբարը, այլ բոլոր հեծյալներով, որոնք ուներ, առաջ շարժվեց: Դա թեթևամիտ ու մշտապես հարբեցողության մոտապող մի մարդ էր և դրա համար էլ միշտ հարթած վիճակում անմիտ բացույթներ էր ցուցաբերում: Նա, հասնելով Բոնեդեսիին բաղաթի ստանկայքը, ճամբար դրեց: Իմանալով այդ մասին՝ Տուտիլասն ասաց. «Երկուսից մեկը: Կամ Բերոսը մեծ ուժեր ունի իր տիրապետության տակ, կամ էլ մեծագույն խելթությանմբ է պարտված: Այդ հնարավորինս շուտ շարժվե՛ք նրա վրա, որպեսզի ստուգենք ու իմանանք նրա ուժերը, կամ էլ նրան իմաց տանք իր խելթությանմբ արդյունքները»: Տուտիլասը մեծաբանակ զորքով շարժվեց նրա վրա: Երուկները, տեսնելով մոտեցող թշնամիներին, փախուստի դիմեցին՝ մերձակայքում գտնվող անառիկ: Թշնամիները, շրջապատելով նրանց, 200 հոգուց ավելի կոտորեցին: Նրանք արդեն պետք է ձեռք գցեին նաև Բերոսին և մյուսներին, ովքեր թաքնվել էին փշաթելի մեջ, բայց մի դեպք անակնկալ կերպով փրկեց նրանց: Այն նավերը, որոնց մեջ էին գտնվում և նավարկում Վարազեսն ու նրան ենթակա հայերը, հանկարծ խարխիս գցեցին հենց այդ ափին: Տուտիլասը, տեսնելով այդ և ենթադրելով, որ թշնամիների զորքն ավելի մեծ է, բան իրականում էր, հեռացավ այնտեղից, իսկ Բերոսի մարդիկ ուրախությանմբ վազքով հասան նավերին: Վարազեք այլևս չէր ուզում առաջ նավարկել և նրան հետ միասին եկավ Տարանո, ուր մի քիչ հեռու հասավ նաև Վիտալիանոսի եղբոր որդի Յովհաննեսը՝ իր ողջ զորքով» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 27):

«Բերոսը, նույնպես բանակի մագիստրոս, դիմացավ թշնամական Տուտիլասի (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուտիլան – Մ.Ֆ.**) դեմ Կալաբրիայի մեկ այլ մասում և կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ին – Մ.Ֆ.**) կողմից նրանց փրկության համար ուղարկվեց Վալերիանոսը» (Մարցելու Կոմիտի Շարունակող «Ժամանակագրություն»):

¹¹⁸⁴ «Նման հաջող հաղթանակից հետո գործերը անտիոնեմաբար հասնեցին նեղուր: Եվ այսպես, հենց որ նրանք անցան օվկիանոսի նեղուրով այն ռազմիկների դեմ պայքարելու համար, որոնք, վտարելով գործերին, տիրել էին Սեպտեմ անոնցին, նրանք ծանր մարտի արդյունքում գրավեցին այդ ճամբարը, սակայն Աստծո օրը բացվելուն պես վայր դրեցին գեները, որպեսզի, սպանություններով չպղծեն սրբազան օրը: Այդ ժամանակ մյուս ռազմիկները, իմանալով այդ մասին, անակնկալ կերպով հարձակվեցին գոթական ճամբարի վրա ու, շրջապատելով զորքին բոլոր կողմերից, և ցամաքից, և ծովից, նրան այնպիսի պարտության մատնեցին, որ չեղավ և ոչ մեկը, որը կփրկվեր այդ սարսափելի կոտորածից» (Իսիդոր Սեվլիպացի «Գործերի, վանդակների և սվեվների պատմություն»):

¹¹⁸⁵ «Դենց որ Յովհաննեսը երևաց Լիբիայում, նա անմիջապես էլ պատերազմ սկսեց Անտալասի ու մավրուսների դեմ, որոնք ապրում էին Բյուզանդիոսում, հաղթեց նրանց ճակատամարտում, շատ թշնամիների սպանեց ու այդ բարբարոսներից հետ խլեց Սողոմոնի դուռները, որոնք նրանք որպես մարտավար ձեռք էին գցել, երբ զոհվել էր Սողոմոնը: Դրանք նա ուղարկեց վալիլանին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ին – Մ.Ֆ.**): Մնացած բարբարոսներին նա ինչքան հնարավոր է հեռու վանեց հռոմեական տերությունից» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 28):

«Նույնպես և մավրուսներին, որոնք դրանից հետո հարձակվեցին աֆրիկական պրովինցիայի վրա և նրանց արքա Ամթալային հրաշալի բաջության տեր նախկին կոնսուլ Յովհաննի միջոցով նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.**) հնազանդեցրեց» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 1, գլուխ 25):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ժամանակակից պոետ Կորիպոսը իր «Յովհաննեսի կամ Լիբիական պատերազմների մասին» պոեմում, որի գեղարվեստական ու չափածո բնույթի պատճառով այն թարգմանելը և այստեղ բերելը ես հարմար չեմ համարում: Համառոտ միայն նշեմ, որ պոեմում բանաստեղծական հնարքների լայն կիրառմամբ ընդհանուր գծերով պատմվում է այն ամենի մասին, ինչ հայտնի է մնացած աղբյուրներից:

¹¹⁸⁶ «Շուտով լեվաֆները Տրիպոլիի շրջակայքից մեծ զորքով հայտնվեցին Բյուզանդիոսում և այստեղ միացան Անտալասի մավրուսների հետ: Յովհաննեսը, շարժվելով նրանց դեմ, ճակատամարտում պարտություն կրեց և, կորցնելով իր մարդկանցից շատերին, փախավ Լարիբ: Այդ ժամանակ թշնամիները սկսեցին հարձակումներ գործել բոլոր այդ վայրերի վրա, ընդհուպ մինչև Կարթագեն՝ սարսափելի աղետների պատճառով լիբիացիներին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 28):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերին ժամանակակից պոետ Կորիպոսը իր «Յովհաննեսի կամ Լիբիական պատերազմների մասին» պոեմում, որի գեղարվեստական ու չափածո բնույթի պատճառով այն թարգմանելը և այստեղ բերելը ես հարմար չեմ համարում: Համառոտ միայն նշեմ, որ պոեմում բանաստեղծական հնարքների լայն կիրառմամբ ընդհանուր գծերով պատմվում է այն ամենի մասին, ինչ հայտնի է մնացած աղբյուրներից:

¹¹⁸⁷ «Այնտեղ ափի մոտ է Ռուսցինան՝ ֆուրիաների նավահանգիստը: Քիչ վերև դեպի հյուսիս մոտավորապես 60 ասպարեզ հեռու հին հռոմեացիները շատ ուժեղ ամրություն էին կառուցել: Չավթելով այն շատ առաջ՝ Յովհաննեսը նրանում զգալի կայացրո էր դրել: Բելիսարիոսի ռազմիկները, գնալով այնտեղ, հանդիպեցին թշնամիների զորքին, որն ուղարկել Տուտիլասն (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուտիլան – Մ.Ֆ.**) այն բանի համար, որ փորձեն գրավել ամրությունը: Անմիջապես էլ նրանց հետ ձեռնամարտի բռնկվելով՝ նրանք, իրենց խիզախության շնորհիվ առանց որևէ դժվարության սրանց փախուստի մատնեցին, չնայած բանակապես գիշում էին հակառակորդին, և սպանեցին ավելի քան 200 հոգու: Մնացածները փախան և, գալով Տուտիլասի մոտ, հայտնեցին նրան այն ամենի մասին, ինչ կատարվել է» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 28):

¹¹⁸⁸ «Հոռմեացիները, մնալով այնտեղ, ճամբար զարկեցին, սակայն, բանի որ մնացել էին առանց գլխավոր հրամանատարի ու բացի այդ նաև հաղթանակ էին տարել, անվտանգության ոչ մի միջոցառում չէին արվել: Հանգստանալով գիշերը՝ նրանք իրար մոտ չէին հավաքվում և չէին հսկում անցումները: Միաժամանակ, անփութություն դրսևորելով, նրանք տրվում էին բնին՝ տեղավորվելուց իրարից հնարավորին հեռու, իսկ ցերեկը, փնտրելով պարենամթերք, նրանք ցրվում էին տարբեր կողմեր՝ առաջ չուղարկելով հետախուզություն և հանուն սեփական անվտանգության ոչ մի բանի մասին չհոգայով: Երբ Տուտիլյան (Օսթրոթական թագավորության աղբա Տուտիլյան – Մ.Ֆ.) իմացավ այդ ամենի մասին, նա, հավաքելով զորքից մոտ 3.000 հեծյալներ, շարժվեց հակառակորդի վրա: Անակնկալ հարձակվելով նրանց վրա, որոնք մարտակարգով շարված չէին, ինչպես վերևում ասվեց, այլ թափառում էին տարբեր տեղեր, նա վախ ազդեց նրանց վրա ու շփոթի մատնեց: Այստեղ Ֆագեսը, որը գտնվում էր մոտիկ զարկած վրանում, նետվելով թշնամիներին ընդառաջ, իր խիզախությանն արժանի հերոսություններ գործեց և յուրայիններից ոմանց օգնեց փախչել, սակայն ինքը բոլոր նրանց հետ, որոնք իրեն շրջապատում էին, զոհվեց: Դա հռոմեացիներին մեծագույն տխրություն բերեց, բանի որ նրանց վրա, որպես բացառիկ խիզախության տեր մարդկանց, բոլորը մեծ հույսեր էին դրել: Նրանք, որոնք կարողացան փախչել, փրկվեցին ով ոնց կարող է: Բարբառտիոնը՝ Բելիսարիոսի նիզակակիրը, երկու այլ մարդու հետ շտապ փախչելով, ժամանեց Կորոտն և հայտնեց տեղի ունեցած դժբախտության մասին, ասելով, որ ըստ իր բարբառտները անհապաղ կհայտնվեն այնտեղ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 23):

¹¹⁸⁹ «/29/ Անելով այն ամենը, ինչ ես նշեցի վերևում և իմանալով, որ հռոմեացիները, որոնք կայազորային ծառայություն էին տանում Ռուսցիկայում, սկսել են պարենամթերքի պակաս գգալ, Տուտիլյանը (Օսթրոթական թագավորության աղբա Տուտիլյան – Մ.Ֆ.) ստաժեց, որ կկարողանա շուտով վերցնել նրանց, եթե սրանք ի վիճակի չլինեին որևէ տեղից իրենց համար պարենամթերք բերել: Դրա համար էլ նա ճամբար զարկեց հնարավորինս մոտիկ և մնաց այդտեղ՝ համառորեն տանելով պաշարունը: Այսպես անցավ ձմեռը և նրա հետ միասին էլ վերջացավ տասներեքերորդ տարին պատերազմի, որը նկարագրեց Պրոկոպիոսը...: Կայսր Հուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) նավերով Վալերիանոսի ոչ պակաս, բան 2.000 հետևակ ու իրամայեց Վալերիանոսին առանց որևէ դանդաղման գնալ Բելիսարիոսի մոտ: Ըարժվելով առաջ՝ վերջինս մոտեցավ Դրիոնոսին, որտեղ էլ գտավ Բելիսարիոսին կնոջ հետ միասին...: Այդ ժամանակ հռոմեացիները, որոնք պաշարված էին Ռուսցիկայում ու տանջվում էին պարենամթերքի պակասից, բանակցությունների մեջ մտան թշնամիների հետ և համաձայնեցին հանձնել ամրոցը մոտավորապես ամռան կեսին, եթե այդ ընթացքում ոչ-ոք իրենց օգնության չգա, այն մտքով, որ անձամբ վայելեն անվտանգություն: Կայազորում շատ հայտնի խառնիացիներ կային, որոնք թվում Տուլիանոսի ենթադր Ղեռնեցուն, ինչպես նաև 300 խիզախացի հեծյալներ հռոմեացիներն այն զորքից, որը Հովհաննեսին հաջորդել էր այստեղ տեղակայել՝ նրանց հրամանատար նշանակելով խալազարին՝ նիզակակիրին, ծննդով մասադետի, որը բացառիկորեն լավ զիտեր ռազմական գործը, ինչպես նաև թրակիացի Գուդիլային: Այստեղ կային նաև հետևակից 100 մարդ, որոնց կայազորին օժանդակելու համար ուղարկել էր արդեն Բելիսարիոսը...: Այդ ընթացքում Բելիսարիոսը իր մոտ Դրիոնոս կանչեց Հովհաննեսին Վալերիանոսի ու մյուս առաջնորդների հետ միասին, հավաքեց մեծ խալատորմ և անմիջապես էլ ամենայն շտապողականությամբ լողաց դեպի Ռուսցիկա՝ փորձելով ամեն կերպ օգնել պաշարյալներին: Երբ ամրոցի բարձունքից պաշարյալները տեսան այդ նավատորմը, նրանց մոտ տրոհից հույս արթնացավ և նրանք որոշեցին չհանձնվել թշնամուն, չնայած արդեն մոտենում էր նշանակված օրը: Սակայն այդ արշավանքի ընթացքում սարսափելի փոթորիկ բարձրացավ և, բացի դրանից, ողջ այդ ափը նավահանգիստներ չունեց ու դրա համար էլ բոլոր նավերը ցրվեցին իրարից հեռու, այնպես, որ նրանք ստիպված եղան անօգուտ կերպով շատ ժամանակ կորցնել: Դրանից հետո, հավաքվելով Կորոտնի նավահանգիստում՝ նրանք տրոհից լողացին դեպի Ռուսցիկա: Երբ բարբառտները տեսան նավատորմը՝ նրանք նետվեցին ձիերի վրա և ձգվեցին ափի ողջ երկարությամբ՝ նպատակ ունենալով խանգարել թշնամիներին ափհանում իրականացնել: Տուտիլյանը նրանց մեծ բանակությամբ դրեց ափում՝ նավաբեթի դիմաց, ընդ որում նրանցից ոմանք զինված էին նիզակներով, իսկ մյուսները ձգված աղեղներով էին: Տեսնելով այդ՝ հռոմեացիները վախեցան և ոչ մի կերպ չէին համարձակվում ափին մոտենալ, այլ փոխարենը, ոչ հեռու խարխիս գցելով, ոչինչ չէին ձեռնարկում, իսկ հետո էլ արդեն իրաժարվեցին ափհանումից, հետ դարձան և, դուրս գալով բաց ծով, կրկին խարխիս գցեցին կրոտնյան նավահանգստում: Ընդհանուր խորհրդում նրանք լավագույնը գտան, որ Բելիսարիոսը մեկնի Հոռմ և այնտեղ հնարավորինս լավ կազմակերպի պարենամթերքի հավաքումը, իսկ Հովհաննեսն ու Վալերիանոսը, հանելով մարդկանց նավերից ու ղնելով ձիերի վրա, ցամաքային ճանապարհով մեկնեցին Պիցիկայան երկրամաս առ այն, որ շփոթ գցեն թշնամիների շարքերում, որոնք պաշարել էին բաղաբները: Նրանք հույս ունեին, որ այս կերպ կկարողանան ստիպել Տուտիլյանին հանել պաշարումը և շարժվել իրենց դեմ: Հովհաննեսն իր 1.000 հեծյալներով այդպես էլ արեց, իսկ Վալերիանոսը, վախճանալով վտանգից, նավերով անցավ Հովհաննեսի ծոցը և լողաց ուղիղ դեպի Անկոնա: Նա կարծում էր, որ այդ կերպ լիակատար անվտանգության մեջ կժամանայի Պիցիկայան երկրամաս և կմիանա Հովհաննեսին: Տուտիլյանը, սակայն, նույնիսկ այդ պայմաններում չցանկացավ հանել պաշարումը, այլ մնաց ու անձամբ շարունակեց այն՝ միայն ողջ զորքից ընտրելով 2.000 հեծյալների ու նրանց ուղարկեց Պիցիկայան երկրամաս, այն բանի համար, որ սրանք, միանալով այնտեղ գտնվող բարբառտներին, հետ մղեն Հովհաննեսին և Վալերիանոսին: /30/ Ռուսցիկայան ամրոցում պաշարվածները, պարենամթերքի լիակատար պակասի պայմաններում, ոչ մի հույս չունենալով հռոմեացիներից եկող օգնության վրա, դեսպանների հետ Տուտիլյանի մոտ ուղարկեցին նիզակակիր Գուդիլային և խալացի Ղեռնեցուն՝ խնդրելով պահպանել իրենց կյանքը և ներել կատարածի համար: Տուտիլյանը հայտարարեց, որ չի պատժի ոչ մեկին, բացառությամբ խալազարի, որը խախտել է նախորդ պայմանավորվածությունը, իսկ մյուս բոլորի վրա չի տարածվի մեղադրանքը: Այս պայմաններում նա ընդունեց ամրոցի հանձնումը, իսկ խալազարի երկու ձեռքերն ու սեռական օրգաններն էլ նա կտրեց ու մահապատժի ենթարկեց: Ռազմիկներից նրանց, որոնք ցանկացան մնալ, նա թույլ տվեց պահպանել իրենց զույգը առ այն, որ հետագայում ևս նրանք ծառայություն տանեն գործի հետ հավասար իրավունքներով, ինչպես նա սովորաբար վարվում էր այլ գերիների հետ, որոնց վերցնում էր այլ ամրություններում, իսկ նրանց, որոնք չցանկացան մնալ, նա թույլ տվեց հեռանալ և գնալ ուր ուզում են, սակայն դատարկ ձեռքերով, չցանկանալով, որ նրանցից որևէ մեկը ծառայի իր կամքին հակառակ: Եվ ահա հռոմեական զորքից 80 հոգի, թողնելով ողջ իրենց զույգը, գնացին Կորոտն, իսկ մնացածները, պահպանելով այն, մնացին Տուտիլյանի մոտ: Բոլոր խալացիների զույգը նա վերցրեց, սակայն նրանց կյանք պարզեց» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 29, 30):

¹¹⁹⁰ «/4.28/ Որոշ ժամանակ անց, հավաքելով անվտանգ մնացած զինվորներին և համոզելով դաշնակցել իր հետ մավրուսներին, այդ թվում նրանց, որոնց ղեկավարում էր Կուցիանը, Հովհաննեսը մարտի մեջ մտավ թշնամիների դեմ և, հակառակ բոլոր սպասումների, նրանց փախուստի մատնեց: Թշնամիների մեծ մասին, որոնք նահանջում էին լիակատար հաղթանակից, հռոմեացիները սպանեցին, իսկ մնացածները փախան Լիբիայի ծայրագույն սահմանները: Այդպիսով լիբիացիների համար, որոնք կենդանի էին մնացել, ծայրահեղ աղբառացած ու փոքրաթիվ, չնայած ուշ ու մեծ դժվարությամբ, սակայն որոշակի հանգստություն եղավ...: /8.17/ Այդ ժամանակ հռոմեացիների գործերը Լիբիայում շատ լավ էին: Հովհաննեսը, որին Հուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) նշանակել էր բոլոր այդ վայրերի ղեկավար, այստեղ անկեսի ու անհավատալի հաջողությունների հասավ: Իր կողմը գրավելով մավրուսիական առաջնորդներից մեկին Կուցիան անունով, նա ամենից առաջ մարտում հաղթեց մնացած բոլորին, իսկ քիչ անց իրեն ենթարկեց Անտալիսին և Հաուլային, որոնք իշխանություն ունեին մավրուսների նկատմամբ և ապրում էին Բյուզիկիայում ու Նուսիդիայում, նրանք հետևեցին նրան այնպես, ինչպես եթե լինեին նրա ստորակները: Արդյունքում հռոմեացիները երկար ժամանակ որևէ պատերազմ չունեցան Լիբիայում: Այդ ընթացքում երկիրը, որը ուժեղ մարդաթափ էր եղել նախորդ պատերազմներից ու ապստամբություններից հետո, ուշքի եկավ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 4, գլուխ 28, գիրք 8, գլուխ 17):

Այս մասին հայտնում է նաև դեպքերի ժամանակակից պոետ Կորիպոսը իր «Հովհաննեսի կամ Լիբիական պատերազմների մասին» պոեմում, որի գեղարվեստական ու չափածո բնույթի պատճառով այն թարգմանելը և այստեղ բերելը ես հարմար չեմ համարում: Համառոտ միայն նշեմ, որ պոեմում բանաստեղծական հնարքների լայն կիրառմամբ ընդհանուր գծերով պատմվում է այն ամենի մասին, ինչ հայտնի է մնացած աղբյուրներից:

¹¹⁹¹ «Իրենց հերթին նաև գեպիդները զավթեցին ու իրենց իշխանության տակ սկսեցին պահել Սիրմիա բաղաբն ու Դակիայի մեծ մաս» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 33):

¹¹⁹² «Շատ խորհրդակցություններից հետո կայսր Հուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) որոշեց հետ ուղարկել նրանց գեպիդների դեսպաններին դատարկ ձեռքերով ու, ռազմական դաշինք կնքելով լանգոբարդների հետ և փոխանակվելով երդումներով, սրանց Կոնստանդինի, Բուզեսի և Արատիոսի գլխավորությամբ ավելի բան 10.000 հեծյալներ ուղարկեց: Նրանց միացավ նաև Հովհաննեսը՝ Կիտայիանոսի եղբոր որդին, ընդ որում կայսեր կողմից նրան հրաման տրվեց, որ, հենց որ տեղի ավարտվի մարտը գեպիդների դեմ, այնտեղից ողջ զորքով ուղիղ գնա Իտալիա, բանգի ևս ժամանել էր Իտալիայից: Որպես դաշնակիցներ նրանց հետևում էին 1.500 երրուկներ, որոնց այլոց թվում ղեկավարում էր նաև Ֆիլեմուսը, իսկ մնացած երրուկները, թվով 3.000 հոգի, կանգնեցին գեպիդների կողքին, բանի որ նրանք վերջերս հեռացել էին հռոմեացիներից պատճառով, որի մասին ես արդեն ասել եմ: Հռոմեացիների մի մասը, ահա, որը գնում էր լանգոբարդների օգնելու, անակնկալ հանդիպեց երրուկների ջոկատին, որը Արդիի՝ նրանց առաջնորդի եղբոր, ղեկավարության տակ էր գտնվում: Թե՛ մարտ տեղի ունեցավ:

Հայրենի մասցին հռոմեացիները, որոնք սպանեցին Արդին և շատ էրուզները» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 34):

¹¹⁹³ «Ելնելով այնտեղից՝ նա մեկնեց Տուտիլյայի (Օսթրոթական թագավորության արքա Տուտիլյայի – Մ.Ֆ.) ու գործերի մոտ՝ իր մոտ ունենալով ոչ պակաս, քան 6.000 ռազմիկներ: Ժամանելով Վենետյան երկիր՝ նա, հանդիպելով հռոմեացիների մի քանի ջոկատներին, որոնց ղեկավարում էր Ղազարը, նրանց հետ մարտի մեջ մտավ, փախուստի ատենց և շատերին սպանեց: Սակայն նա չմիացավ գործերի հետ, այլ, անցնելով Իստրոսը, հեռացավ պալոկների մոտ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 35):

¹¹⁹⁴ «29/ Հուստինիանոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) լսելով այդ, շատ ուրախացավ և լազերին Դագիսթայոսի գլխավորությամբ օգնության ուղարկեց 7.000 մարդ, ինչպես և 1.000 ճաներ: Նրանք, մտնելով Կոլխիս երկիրը, լազերի և Գուբազեսի (Լազական թագավորության արքա Գուբազ II-ի – Մ.Ֆ.) հետ միասին ճամբարեցին Պետրայի պարսպի շուրջը և անցան պաշարման: Այստեղ եղած պարսիկները, սակայն, պարսպի վրայից համար դիմադրություն էին ցույց տալիս և դրա համար էլ երկար ժամանակ վատնվեց պաշարման վրա, որովհետև պարսիկները մեծ քանակությամբ պարեն էին ամբարել: Խոսրովն (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.), այդ մասին իմանալով, մեծ տագնապի մեջ ընկավ և Մերմերոսի գլխավորությամբ նրան դեմ ուղարկեց հեծյալներից ու հետևակից բաղկացած մի մեծ զորաբանակ: Գուբազեսը, տեղեկանալով այդ մասին, տեղյակ պահեց նաև Դագիսթայոսին...: Արդ, Գուբազեսը, իմանալով պարսից հարձակման մասին, դիմեց Դագիսթայոսին, որ նա իր մարդկանց ուղարկի պաշտպանելու Ֆասիս գետից այն կողմ գտնվող լեռնանցքը և ոչ մի ղեկավար չկերպարանքի Պետրայի պաշարումը, մինչև որ չգրավեն այն և պարսիկներին չգերեն, իսկ ինքը կոլխիսի ողջ զորքով գնաց Լազիկայի սահմանները՝ այնտեղի լեռնանցքը մինչև վերջ պաշտպանելու համար: Նա մի փոքր առաջ ալանների և սաբերյաների հետ դաշինք էր կնքել, որի համաձայն երեք կենտինար ոսկու դիմաց նրանք նախ պետք է Լազիկա երկրին ձեռք չտային, իսկ երկրորդ՝ պետք է Իբերիան այնպես մարդաբաժնի անեին, որ պարսիկներն այլևս չկարողանային այստեղով անցնել: Գուբազեսը նրանց խոստացավ, որ դրամական այդ գումարը կտա կայսրը: Նա Հուստինիանոս կայսրը հայտնեց իր կնքած համաձայնության մասին և ինդրեց բարբարոսներին ուղարկել դրամական այդ գումարը՝ անվստիսելի և անարժանի կայսրի գտնվող լազերին գոնե մի փոքր շնչելու հնարավորություն տալով: Նա միաժամանակ հիշեցնում էր, որ հռոմեական պետությունը իրեն պարտք է տաս տարվա ժողով, որովհետև ինքը պալատում սիլենտիարիոսի պաշտոնն ուներ, և երբ Խոսրովը ոտք դրեց Կոլխիս, ինքը ոչինչ չստացած հեռացավ: Հուստինիանոս կայսրը մտադիր էր բավարարել այս խնդիրը, բայց, ինչ-որ մի գործով զբաղված լինելով, որոշված ժամանակին դարձ չուղարկեց: Ահա Գուբազեսի դրությունն այսինքն էր, իսկ Դագիսթայոսը, որ դեռ Պետրայից էր և միանգամայն անընդունակ մարտի դեմ պատերազմելու, իրադրության համեմատ ձեռնդրեցություն չցուցաբերեց: Նա, անկասկած, պարտավոր էր գործի մեծ մասն ուղարկել լեռնանցքի ուղղությամբ ու ինքը ևս շտապ կարգով գործի ձեռնամուխ լինելը, սակայն փոխարենը, կարծես ինչ-որ երկրորդական գործ համարելով այդ, ընդամենը 100 մարդ ուղարկեց, իսկ ինքն ողջ զորքով մնաց պաշարելու Պետրան, թեև այստեղ էլ ոչ մի հաջողության չհասավ, չնայած թշնամիները փոքրաթիվ էին: Իրոք, պարսիկները սկզբում 1.500 հոգուց պակաս չէին, սակայն, երկար ժամանակ հռոմեացիներից և լազերից պաշարված լինելով և հարվածներ ստանալով, թեպետ կռվում էին չտեսնված բազմությամբ, այնուամենայնիվ նրանցից շատերը սպանվել էին և շատ քչերն էին կենդանի մնացել: Եվ այսպես պարսիկները, ընկնելով հուսահատության և դժվարին դրության մեջ, տեղից չէին շարժվում, իսկ հռոմեացիներն էլ այդ ընթացքում պարսպի մոտի փոքր տարածության վրա ստորգետնյա անցք փորեցին, որի վրա կանգնած պարսպի արդյունքում անմիջապես փոկ եկավ: Այս վայրի ներսում, սակայն, հենց պարսպին կապած մի շենք կար, որը ծածկում էր փուլ եկած պարսպի ողջ տարածությանը և այն պաշարվածների համար ոչ պակաս ապահով պատվար դարձավ, թեև դա հռոմեացիներին բոլորովին չվստեղծեց: Համոզված լինելով, որ պարսպի մի այլ վայրում նույնը գործելով իրեն հնարավոր կդառնա գրավել բաղաբը՝ նրանք առավել ևս հուսադրվեցին: Այդ մասին Դագիսթայոսը հայտնեց կայսրին և ինդրեց նրան հաղթանակի համար իրեն պարգևատրում պատրաստել՝ միաժամանակ լքելով իրեն և իր երեքըրդ պարզելիք գումարի չափը, որովհետև շուտով ինքը գրավելու էր Պետրան: Պարսիկները, թեև շատ քչերն էին ողջ մնացել, անհավատալի կերպով դիմադրում էին հռոմեացիներին և ճաների ուժով գրոհներին: Երբ հռոմեացիները գրոհները ոչ մի արդյունք չտվեցին, նրանք նորից փորձեցին ստորգետնյա անցք փորել և այնքան փորեցին, որ արդեն երևում էին պարսպի հիմքերը, որոնք այլևս գետնի վրա չէին, այլ մեծամասամբ օդում էին կախված և պարիսպը պատրաստ էր անմիջապես փլվելու: Եվ եթե Դագիսթայոսը անմիջապես հիմքերը կրակի տար, ինձ թվում է, նա իսկույն կգրավել նրանց բաղաբը, բայց նա, սպասելով կայսրի ակնկալածը, ժամանակ էր վատնում և անգործ մնում: Հռոմեացիների ճամբարում ահա գործերն այդ դիմակում էին: 30/ Այդ միջոցին Մերմերոսը, մարտի ողջ զորքով անցնելով Իբերիայի սահմանները, առաջ էր շարժվում՝ իր աջ կողմում ունենալով Ֆասիս գետը: Նա բոլորովին չէր ուզում Լազիկայի բնակավայրերի միջով գնալ, որպեսզի այնտեղ որևէ արգելիք չհանդիպի, այլ շտապում էր փրկել Պետրա բաղաբը և այնտեղ գտնվող պարսիկներին: Մինչ այդ պարսպի մի մասը ինքն իրեն արդեն փուլ էր եկել, որովհետև ինչպես ես ասացի, այն մնացել էր կախված օդում: Եվ ահա հռոմեական զորքից 50 հոգի կամավոր կերպով մտան բաղաբ և արդեն բարեհաղթ էին հայտարարում Հուստինիանոս կայսրին: Սրանց գլխավորում էր հայկական ծագում ունեցող մի երիտասարդ, անունը Հովհաննիս՝ Թովմակի որդին, «Գուգես» մականունով: Հիշյալ Թովմակն կայսրը կարգադրությամբ Լազիկայում բազմաթիվ ամրություններ էր կառուցել և գլխավորել այնտեղի զորքը և կայսրը նրան խոհեմ մարդ էր համարում: Եվ այսպես Հովհաննիսը, պարսիկների հետ կռվի բռնվելով, վիրավորվեց ու անմիջապես իր մարդկանց հետ շարժվեց դեպի ճամբարը, որովհետև իրեն օգնության չէկավ հռոմեական զինվորներից և ոչ մեկը: Իր հերթին Միրդանես անունով մի պարսիկ, որը Պետրայի կայազորի պետն էր, բաղաբի բախտի մասին երկյուղելով, կարգադրեց բոլոր պարսիկներին համառ կերպով պաշտպանվել, իսկ ինքը, գնալով Դագիսթայոսի մոտ, դիմեց նրան սիրալիկ և խաբուսիկ խոսքերով՝ խոստանալով առանց դիմադրության շուտով հանձնել բաղաբը: Նրան այդ ձևով հաջողվեց ձգձգել հռոմեական զորքերի անմիջական մուտքը բաղաբ: Երբ Մերմերոսը իր զորքերով հասավ լեռնանցքին, նրան բազաբար դիմադրեց այնտեղ գտնվող 100 հոգուց բաղկացած հռոմեական պահակազորը, որը հետ էր մղում նրանց, ովքեր փորձում էին անցնել: Պարսիկները, սակայն, չէին նահանջում, նրանց կողմից սպանվածներին անընդհատ փոխարինում էին նոր ուժեր և առաջ շարժվում՝ ողջ ուժով ճնշում գործելով լեռնանցքը պահպանողների վրա: Արդյունքում, թեև պարսիկներից սպանվեցին ավելի քան 1.000 հոգի, սակայն հռոմեացիներն ուժասպառ եղան կոտորել թշնամուն, ինչի հետևանքով հակառակորդի գերազանց ուժերի ճնշման տակ նահանջեցին և փրկվեցին շրջակա բարձունքներում: Այդ մասին իմանալով՝ Դագիսթայոսը, անմիջապես վերացրեց պաշարումը և, առանց գործի որևէ կարգադրություն անելու, արշավեց դեպի Ֆասիս գետը: Նրան էին հետևում բոլոր հռոմեացիները՝ ճամբարում թողնելով իրենց ողջ ունեցվածքը: Պարսիկները, տեսնելով կատարվածը, բացեցին դարպասները և, դուրս գալով, շարժվեցին դեպի թշնամի վրանները՝ նպատակ ունենալով կողոպտել ճամբարը: Ծանրեց, սակայն, որոնք չհետևեցին Դագիսթայոսին, շտապեցին փրկելու ճամբարը և առանց դժվարության փախուստի մատնեցին թշնամիներին՝ շատերին կոտորելով: Պարսիկները փախչելով մտան պարսպից ներս, իսկ ճաներն, իրենք ավարի տալով հռոմեացիների ճամբարը, անմիջապես շարժվեցին դեպի Հոգայոն, որտեղից հասան Աֆինա և Տրապիզոնի վրայով վերադարձան իրենց երկիրը: Մերմերոսը և մարտի զորքը հետ հասան Դագիսթայոսի հեռանկարին ինչի օր էտու: Նրանք այնտեղ գտան պարսից կայազորից ողջ մնացած 350 վիրավորների և շարքից դուրս եկածների, և ընդամենը 150 հոգի ռազմունակ զինվորների: Մնացածները սպանվել էին, բայց կենդանի մնացածները սրանց դիակները պարսպից դուրս չէին նետել, այլ թողել էին տեղում և զարմանալի կերպով դիմանում էին խեղդող գաղափարախոսությանը, ընդ որում նրանք դիմել էին այդ քայլին, որովհետև չէին ուզում թշնամիներին ցույց տալ իրենց մեծ կորուստները, որպեսզի նրան պաշարումը շարունակելու ցանկության չներշնչեին: Մերմերոսը այսպես և լացի ու ողբի արժանի համարեց հռոմեացիների պետությունը, որ այնքան թույլ էր, որ ոչ մի կերպ չկարողացավ 150 անպաշտպան պարսիկների պարտության մատնել, որից հետո շտապեց վերականգնել պարսպի բաղաբը և մատերը, սակայն, որովհետև պատրաստի չկար ոչ կիր, ոչ էլ որևէ այլ շինարարության պիտանի նյութ, մտածեց հետևյալը: Կտավից պատրաստված այն պարկերի մեջ, որոնցով պարսիկներն իրենց պարենն էին բերել Կոլխիս, նա ավագ լցրեց, բաղաբում պատերի տեղում դրանք բարեկի փոխարեն դարձեց և այդ ձևով պատնեշ կառուցեց: Նա ընտրեց և այնտեղ թողեց 3.000 հոգանոց մարտունակ մի զորք, որին տվեց պարենամթերք ոչ երկար ժամանակի համար՝ կարգադրելով սրանց հոգ տանել պարսպի վերանորոգման համար: Դրանք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ, ինչպես տեղեկացել էր, մարդիկ են բնակվում և հնարավոր կլինեք ավարով գոյությունը պահպանել: Այս ուղևորության ժամանակ, երբ պարսիկները ճամբար էին դրել, Ֆուբելիս անունով լազերի մեծամեծների մեկը առաջնորդեց Դագիսթայոսին 2.000 հռոմեացիների հետ միասին, որոնք դարձան նաև մնացած ողջ զորքով հետ շարժվեց և, որովհետև իր եկած ճանապարհին չկարողացավ ձեռք բերել որևէ պարենամթերք, իսկ ողջ ունեցածն էլ, որ զորքը ձեռք էր բերել Իբերիայի միջով անցնելով, նա թողել էր Պետրայում, որոշեց այլ ճանապարհով գնալ՝ լեռների վրայով, որտեղ,

դեպքում էլ, չէր կարող ափ դուրս գալ: Յուստինիանոս կայսրն ի վերջո սաբերյունների ցեղին ուղարկեց որոշված դրամական գումար և միաժամանակ դրամական պարգևներ շնորհեց Գուբազեսին ու լազերին, ընդ որում նա դեռ շատ առաջ մեծ գործ էր ուղարկել Լազիկա, որը, սակայն, դեռ տեղ չէր հասել: Այս գործին գլխավորում էր Թրակացի Յոնիթանոսը՝ մի շատ խոհեմ և քաջ պատերազմող մարդ: Ահա այդպիսին էր դրությունը: Մերմերոսը, բարձրանալով լեռները, ինչպես ասացի, շտապում էր այդտեղից առատորեն անհրաժեշտ պարենը մատակարարել Պետրային, բանի որ իրենց հետ բերած պարենամթերքը այդ տեղի 3.000 հոգանոց կայազորին բավարար չէր: Իր ձեռքն անցածը, սակայն, հաճիվազ բավարարեց իր գործին, որը 30.000 հոգանոց պակաս չէր, այդ պատճառով էլ հնարավոր չեղավ բավարար բանակությանը պարեն ուղարկել Պետրոս: Արդյունքում Մերմերոսը եկավ այն եզրակացության, որ ավելի ձեռնտու է իր գործի մեծ մասը հեռացնել Կոլխիսից և տեղում թողնել փոքրաթիվ գործ, որի առաջարկանքը կլինի ձեռք բերել անհրաժեշտ պարենամթերք, որի մեծ մասը կմատակարարվի Պետրայի ամրոցին, իսկ մնացածով էլ կբավարարվի ինքը: Եվ ահա նա ընտրեց 5.000 մարդու և թողեց տեղում, նրանց վրա նշանակեց երեք հրամանատարներ, ինչպես և Ֆաբրիգոսին, գտնելով, որ այստեղ ավելի թողնել հնարավոր չէ, որովհետև թշնամիներ ամենևին չկային, որից հետո ինքը մնացած գործի հետ եկավ Պետրաքսենիա և հանգիստ առավ Ղուբիոսի շրջակա գյուղերում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 29, 30):

¹¹⁹⁵ «Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում այն ամենը, որոնց մասին ես պատմեցի, Բելիսարիոսի նիզակակիրներից մեկը, Ինդուլֆ անունով նրա թիկնապահը՝ ծագումով բարբարոս, քաջարի և եռանդուն, որը նրա կողմից պատահաբար թողնվել էր Իտալիայում, առանց որևէ հիմքի անցավ Տուսիսիայի (Օսթրոթակյան թագավորության արքա Տուրիլլա - Մ.Ֆ.) ու գործերի կողմը: Անմիջապես էլ Տուսիսիայը նրան մեծ գործով ու նավերով ուղարկեց Ղալմացիայի ափերը: Գալով Մուլիկոսը կոչվող վայրը, որը շատ մոտ էր տեղակայված Սալոնի ափից, նա սկզբում կապեց հաստատեց տեղի բնակչության հետ, ներկայանալով որպես հռոմեացի և Բելիսարիոսի մոտ մարդ, իսկ հետո, մերկացնելով թուրը և հրամայելով նույնը անել նաև իր ուղեկիցներին, անակնկալ ոչնչացրեց բոլոր բնակիչներին: Թալանելով արժեքավոր բաները՝ նա մեկնեց այդտեղից և հարձակվեց ափի մոտ գտնվող մեկ այլ ամրացված վայրի վրա, որը հռոմեացիները կոչում են Լավրեստա: Ահիմանում իրականացնելով այստեղ՝ նա ոչնչացրեց իրեն բոլոր հանդիպողներին: Երբ այդ մասին իմացավ Կլավդիոսը, որը Սալոնի կառավարիչն էր, նրա դեմ գործ ուղարկեց՝ նստեցնելով նրանց այսպես կոչված դրոմոնները: Ժամանելով Լավրեստա՝ հռոմեացիները նրանց հետ մարտի մեջ մտան, սակայն ճակատամարտում վճռական պարտություն կրեցին ու դիմեցին փախուստի՝ նավահանգստում լքելով իրենց դրոմոնները: Այնտեղ կային նաև այլ նավեր, որոնք բարձրված էին հացով ու այլ պարենամթերքով: Այդ բոլորն Ինդուլֆն ու գործըր գավթեցին, սպանեցին իրենց բոլոր հանդիպողներին և, թալանելով ամենայն արժեքավորը, վերադարձան Տուսիսիայի մոտ: Վերջացավ մեռն ու նրան հետ միասին էլ վերջացավ նաև տանկորստորոգ տարին այն պատերազմի, որը նկարագրեց Պրոկոպիոսը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 35):

¹¹⁹⁶ «5.000 հոգանոց զորքը մոտեցավ Լազիկայի հեռատարաններին, ծամբարեց Ֆասիս գետի ափին և փոքր խմբերով ավարտում էր շրջակա գյուղերը: Այդ մասին իմացավ Գուբազեսը (Լազական թագավորության արքա Գուբազ II-ը - Մ.Ֆ.) և մարդ ուղարկեց Ղազիսթայոսին հայտնելու, որ նա շտապի օգնության գալ, որովհետև երկուսով միայն հնարավոր կլինի մեծ վնաս հասցնել թշնամուն: Ղազիսթայոսն այդպես էլ արեց: Նա հռոմեացիների ողջ զորքով առաջ շարժվեց, իր ծախ կողմում ունենալով Ֆասիս գետը, և հասավ այն վայրը, որտեղ գետի մյուս ափին ճամբար էին դրել լազերը: Այս մասում Ֆասիսն անցանելի էր, մի բան, որ հռոմեացիները և պարսիկները, լինելով տեղանքին անձանոթ, չգիտեին: Եվ ահա լազերը՝ քաջաճանոթ տեղանքին, անսպասելի անցան գետը և միացան հռոմեացիների զորքին: Պարսիկները, իրենցից 1.000 հոգու առաջնակարգ զինվորներ ընտրելով, առաջ ուղարկեցին, որպեսզի թույլ չտան թշնամուն իրենց ճամբարին վնաս հասցնելու: Նրանցից երկու հոգի, որոնք հետախույզություն նպատակով առաջ էին անցել, անակնկալ կերպով ընկան թշնամու ձեռքը և ամեն ինչ հայտնեցին, ինչի արդյունքում հռոմեացիներն ու լազերն անսպասելի հարձակվեցին այդ 1.000 հոգու վրա և ոչ մեկին հնարավորություն չտվեցին փախչել: Ծատերը կոտորվեցին, ոմանք էլ գերի ընկան, որոնցից էլ հենց Գուբազեսը և Ղազիսթայոսն իմացան մարտի գործի բանակի, հեռավորության, ինչպես նաև ընդհանուր վիճակի մասին: Այնուհետև նրանք ողջ զորքով, կազմելով 14.000 հոգի, շարժվեցին նրանց վրա՝ պատրաստվելով հարձակվել մութ գիշերով: Պարսիկներն իրենց հերթին թշնամուց երկուրդ չէին զգում, որովհետև համարում էին, որ գետն անանցանելի էր, իսկ այն 1.000 հոգին էլ, առանց թշնամուն հանդիպելու պետք էր որ երկար ճանապարհ անցած լինե, դրա համար խոր բուն էին մտել: Հռոմեացիները և լազերը վաղ առավոտյան անակնկալ հարձակվեցին պարսիկների վրա՝ մի մասին գտնելով դեռևս քնած վիճակում, իսկ մի մասին էլ՝ նոր արթնացածով և մերկ պառկած փռվածների վրա: Պարսիկներից և ոչ մեկին չհաջողվեց գնեթի դիմել: Ծատերը թշնամու ձեռքն ընկնելով կոտորվեցին, իսկ ոմանք էլ՝ գերի բռնվեցին, որոնց թվում նաև մի հրամանատար: Միայն քչերի հաջողվեց միության շնորհիվ փախուստի դիմելով փրկվել: Հռոմեացիներն ու լազերը գրավեցին ճամբարը և բոլոր դրոշները, ավար վերցրին մեծ բանակությամբ գնեթ, շատ դրամ, ինչպես և բազմաթիվ ձիեր ու ջորիներ: Նրանք թշնամուն հայածեցին երկար տարածության վրա և հասան Իբերիա, ուր հանդիպեցին և ուրիշ պարսիկների, որոնցից շատերին նույնպես կոտորեցին: Ահա այս ձևով պարսիկները հեռացան Լազիկայից, իսկ հռոմեացիներն ու լազերը Պետրա տանելու նպատակով Իբերիայից բարբարոսների բերած մեծաքանակ այրուրն ու պարենամթերքը կրակի տվեցին: Նրանք լազերի շատերին թողեցին լեռնանցում, որպեսզի թույլ չտան պարսիկներին Պետրայի համար պարեն հայթայթել, իսկ մնացածներն ավարով ու գերիներով բռնեցին վերադարձի ճանապարհը: Լրանում էր պարսիկների հետ կնքած հռոմեացիների զինադադարի չորրորդ տարին, իսկ Յուստինիանոս կայսրը ինքնակալության էլ բանտրեցերորդ տարին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 2, մաս 30):

¹¹⁹⁷ «1/1 Ինչ որ տեղի ունեցավ մինչև հռոմեացիների և պարսիկների միջև կնքված հնգամյա զինադադարի չորրորդ տարին, ես շարադրել եմ նախորդ գրքերում: Դաջորդ տարին մարտական մի մեծ զորաբանակ ներխուժեց Կոլխիս երկիրը: Նրան գլխավորում էր պատերազմական գործերին քաջաճանոթ մի պարսիկ խորհանես անունով: Սրան հետևում էին նաև մեծաքանակ բարբարոս դաշնակիցներ ալանների ցեղից: Երբ այս զորքը հասավ Լազիկայի մի շրջան, որը կոչվում է Մոլտեսիս, հարմար վայրում ծամբարեց և մնաց: Այստեղ հոսում է Հիպպիս գետը, որը ոչ մեծ է և ոչ էլ նավարկելի, այն կարելի է անցնել և ձիով, և հետիոտն: Ահա հենց այդ գետի աջ ափին, նրանից շատեր հեռուն պարսիկներն ամրացված ծամբար դրեցին: ... Կապիսով՝ խորհանեսն ու մարտական զորքը ծամբարեցին Հիպպիս գետի ափին: Երբ այդ մասին իմացան կոլխերի թագավոր Գուբազեսը (Լազական թագավորության արքա Գուբազ II-ը - Մ.Ֆ.) և հռոմեական զորքի հրամանատար Ղազիսթայոսը, խորհրդակցեցին և թշնամիների վրա առաջնորդեցին հռոմեացիների ու լազերի զորքը: Հիպպիս գետի դիմացի ափին նրանք ծամբարեցին և խորհրդակցում էին իրենց անելիքի շուրջը, թե որն է ավելի ձեռնտու՝ մնալու դիմադրել հարձակվող հակառակորդներին, թե հարձակվել նրանց վրա: Եթե իրենք նախահարձակ լինեին, պարսիկներին ցույց կտան իրենց պարտությունը, հակառակորդներին պարզ կարանե, որ արհամարհում են նրանց, և, վերջապես, նախահարձակ լինելով նրանք կկարողանան ճնշել հակառակորդի ոգին: Երբ հաղթեց թշնամիների վրա արշավելու կողմնակիցների կարծիքը, իսկույն բոլորը հարձակվեցին նրանց վրա: Լազերը չէին ուզում հռոմեացիների հետ մի շարքում լինել, պատճառաբանելով, որը հռոմեացիները մարտի մեջ են մտնում և վտանգի դիմում ոչ իրենց հայրենիքի կամ իրենց հարազատների համար, մինչդեռ իրենք կռվում են հարազատ երեխաների, կանանց, հայրենիքի վրա կախված վտանգի դեմ, որ իրենց կանանց առաջ ամուսն կկարգեն, եթե հակառակորդի կողմի պարտության մատուցել: Նրանք կարծում էին, որ վտանգը արիության կներընչի իրենց, որից նրանք զուրկ էին: Նրանք վառվում էին թշնամիների դեմ մենակ, ինքնուրույն դուրս գալու ցանկությամբ, որպեսզի մարտի ժամանակ հռոմեացիները, որոնք նույն ավյունով չեն մասնակցի կռվին, չբախտվեն իրենց շարքերը: Լազերի այս անստույթությունը անչափ ուրախացած Գուբազեսը հավաքեց նրանց հռոմեացիների մի քիչ հեռու և հորդորեց հետևյալ կերպ: «Ես տեսնում եմ, ով զինվորներ, որ ձեզանի ոչ-որ դեպի բաջություն մոող հորդորների կարիք չի զգում: Իմ կարծիքով հորդորի կարիք չունեն նրանք, որոնց ոգին իրերի բերմամբ բարձր է: Այդ վերաբերում է ներկայումս և ձեզ: Վճռական մարտը կանանց և երեխաների, հայրենի հողի համար է, մի խոսքով, ամեն ինչի համար է, բանգի դրանցից զրկելու նպատակով են մեր վրա արշավում պարսիկները: Ոչ-որ թույլ չի տա, որ իրենից խլեն ունեցածը և բնությունն է, որ ստիպում է պաշտպանվել: Դուք գիտեք, որ ոչինչ չի կարող պարսիկների ազախության առաջն առնել, երբ նրանք բավականաչափ հզոր են: Նրանք, եթե այս պատերազմում հաղթեն, չեն բավարարվի միայն տիրելով մեզ, կամ հարկ դնելով մեզ վրա և ընդհանրապես մեզ հպատակեցնելով: Մի մոռացեք այն մասին, ինչ պատճառեց մեզ հստորով (Պարսիկ թագավորության արքա Խոսրով II-ը - Մ.Ֆ.) ոչ հեռու անցավում: Ես թույլ եմ տալիս ինձ խոսելու պարսիկներից մեր ձեռք բերած փորձարարության մասին, որպեսզի աշխատեն լազերի բնաջնջման առաջն առնել: Մարտի դեմ մեր պայքարը, ով ժողովուրդ, դժվարին չէ: Մենք հաճախ ենք կռվել նրանց դեմ և մարտում գերազանցել: Փորձառու մարդկանց համար դժվարություն գոյություն չունի, որովհետև գործի դժվարությունները նախորդը հաղթահարվում են խոհեմությամբ և փորձառությամբ: Թշնամիների պետք է արհամարհել նաև այն բանի համար, որ մարտերում պարտվել են, թեև քաջ են մեզ պես: Երբ մարդու ոգին կոտրվում է, սովորաբար այն չի կարող այլևս վերականգնվել: Ահա այդ ի նկատի ունենալով, բարի հույսերով, մի մարդու պես շարժվեք հակառակորդների դեմ: Գուբազեսն այդ ասաց և առաջնորդեց լազերի զորքը: Ծակատը հետևյալ կերպ էր դասավորված: Ամենից առաջ շարվել էին լազերի հեծյալները, որոնք և հարձակվում անցան: Թիկունքից, բայց ոչ մոտ, այլ բավական հեռվից, նրան հետևում էր հռոմեացիների հեծելազորը: Հռոմեացիներից գլխավորում էին ազգով գեպացի Ֆիլեգագոսը, մի շատ գործունյա մարդ, ապա անչափ քաջ պատերազմող Հովհաննես Հայը՝ Թովմայի որդին, Գուբես մականվանյալ, որի մասին ես հիշատակել եմ նաև նախորդ գրքերում: Այնուհետև իրենց հետևազմով գալիս էին լազերի թագավոր Գուբազեսը և հռոմեացիների զորավար Ղազիսթայոսը այն հաշվով, որ եթե հանկարծ պատահի, որ հեծելազորը փախուստի մատնվի, հնարավորություն ունենան հեշտությամբ ապավինելու իրենց մոտ: Ահա այս կերպ դասավորվեցին հռոմեացիներն ու լազերը: Խորհանեսը,

ընտրելով իր զինվորներից 1.000 զրահապատ և ընդհանրապես շատ լավ զինված մարդկանց, ուղարկեց առաջ հետախուզության համար, իսկ ինքը մնացած ողջ զորքի հետ նրանց հետևից էր ընթանում՝ ճամբարի պահպանության համար թողնելով մի բանի հոգու: Լազերի հեծելազորը, առաջ անցնելով, խայտառակ կերպով իր խոսքը դրժեց և գործի ժամանակ ի դերն հանեց եղած հույսերը: Հանկարծակի հանդիպելով թշնամիների առաջապահ ջոկատին ու նրա տեսքից վախեցած՝ նրանք հսկայն շրջեցին ձիերը, անկանոն կերպով նահանջեցին և շտապ կարգով միացան հռոմեացիներին: Լազերը անաբան չհամարեցին ապավինել նրանց մոտ, ում հետ նախապես հրաժարվում էին մի շարքում լինել: Հակառակորդները մոտեցան իրար, բայց ոչ-ոք չէր ուզում նախահարձակ լինել ու ընդհարվել, այլ միայն երկու կողմն էլ մոտեցող հակառակորդներին ստիպում էին վերադառնալ, երբ մեկը վերադառնում, մյուսը առաջ էր նետվում, մեկ նահանջելով, մեկ հակահարձակման անցնելով: Այս կերպ նման հանկարծակի փոփոխությունների ընթացքում նրանք ահագին ժամանակ վատնեցին: Հռոմեական այս բանակում ծագումով պարսկահայ Արտաբանես անունով մի գորավար կար, որը շատ վաղուց դասալիք էր եղել և կամավոր անցել հռոմեացիներին ենթակա Հայաստան...: Լշված մարտի ժամանակ այս Արտաբանեսը հռոմեացի երկու զինվորներով գնաց թշնամի բանակների մեջտեղը: Այնտեղ եկան նաև թշնամիներից մի բանիսը, որոնց վրա էլ հենց հարձակվեց Արտաբանեսը և Նիզակի հարվածով տեղն ու տեղը սպանեց հոգով ու մարմնով անչափ քաջ և հզոր պարսիկներից մեկին՝ ձիուց ցած գլորելով խողխողեց: Այդ ժամանակ սպանվողի մոտ գտնվող բարբարոսներից մեկը թրովը հարվածեց Արտաբանեսի գլխին, բայց հասցրած վերքը մահացու չէր: Արտաբանեսի զինվորների մեկին, ծագումով գոր, այն ժամանակ, երբ պարսիկը ձեռքը Արտաբանեսի գլխի վրա էր բարձրացրել, հաջողվում է հարվածել նրա ծախ կողին և սպանել: Եվ ահա մնացած 1.000 հոգին, կատարվածից արարափափար, նահանջեց և սկսեց սպասել խորհանդեսին, որը պարսից ու ալանների մյուս զորքով մոտենում էր և շուտով միացավ նրանց: Եվ ահա ի վերջո Գուրգեսի և Ղազիսթայոսի հետևակը հասավ հեծյալներին և երկու կողմն էլ սկսեցին ձեռնամարտը: Այն ժամանակ Ֆիլեզագոսն ու Ղուլիանեսը, համոզված լինելով, որ իրենց փոթորաթիվ զորքով ի վիճակի չեն դիմարդել հարձակվող բարբարոսական հեծելազորին, հատկապես երբ տեսան, թե ինչ է ներկայացնում իրենց լազերի ուժը, իջան ձիերից և ստիպեցին, որ բոլոր հռոմեացիներն ու լազերը ևս նույնն անեն: Եվ ահա նրանք բոլոր թշնամիների դեմ մի խոր ճակատ կազմեցին՝ երկարելով իրեն Նիզակներով: Բարբարոսները չգիտեին ինչ անեն, նրանք չէին կարող հարձակվել հակառակորդների վրա, որովհետև վերջիններս հետևակ էին, ոչ էլ ի վիճակի էին սասանել նրան շարքը, իսկ նրանց ձիերն էլ Նիզակների ծայրերից և վահանների բախման շտապուկից վախեցած ծառն էին լինում: Ղրա համար էլ բոլորը դիմեցին աղեղներին՝ հույս ունենալով բազմաթիվ նետերի արձակմամբ թշնամիներին փախուստի մատնել: Հռոմեացիները, սակայն, լազերի հետ միասին նույնն էին անում: Երկու կողմից շատ նետեր էին արձակվում և երկու կողմից էլ շատերն էին ընկնում: Պարսիկներն ու ալանները, սակայն, թեև ավելի հաճախ էին նետեր արձակում, բան հակառակորդները, բայց նրանց նետերը մեծամասամբ բախվում էին վահաններին: Այս մարտում էլ հենց նետահար եղավ պարսից հրամանատար խորհանեսը: Թե ում կողմից նա հարված ստացավ, ոչ-ոք չիմացավ, որովհետև նետը բազմության միջից գալով խրվեց նրա կոկորդին ու անմիջապես սպանեց նրան: Եվ ահա մի մարդու մահով մարտի ընթացքը փոխվեց և հռոմեացիները հաղթող դուրս եկան: խորհանեսը ձիուց գետին տապալվեց ու երեսնիվայր փռվեց, սորից հետո բարբարոսները վազեցով շտապեցին դեպի ամրացված վայրը, իսկ հռոմեացիները լազերի հետ միասին շատերին կտորեցին: Նրանք հույս ունեին, որ գրոհով կվերցնեն հակառակորդի ճամբարը, բայց հսկա մարմնով քաջ մի ալան, որ կարողանում էր արագ ու վարպետորեն նետեր արձակել և մեկ, և մյուս ուղղությամբ, կանգնել էր ամրության նեղ մուտքի առջև: Նա անսպասելիորեն մեծ խոչընդոտ դարձավ հակառակորդների համար, սակայն թովմայի որդի Ղուլիանեսը միայնակ ընդհուպ մոտեցավ նրան և Նիզակի անսպասելի հարվածով սպանեց: Ղրանից հետո հռոմեացիներն ու լազերը գրավեցին թշնամիների ճամբարը: Բարբարոսներից շատերը հենց տեղում կոտորվեցին, իսկ մնացածները, ինչպես որ կարողացան, փախան իրենց հայրենի երկիրը: Ահա այսպիսի վախճան ունեցավ պարսիկների ներխուժումը Կոլիսիս» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 1, 8):

¹¹⁹⁸ «Ղրանից հետո Տուսիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլասի – Մ.3.**) զորքը տարավ Հռոմի դեմ և, ենթարկելով այն պաշարման, ճամբար գարկեց: Բեյխարիոսը այնտեղ թողել էր 3.000 ռազմիկներ՝ ընտրելով իրենց բաջուկները: Նրանց նա թողել էր որպես Հռոմի կայազոր և հրամանատար էր Լշանակին՝ Ղիոգենսին՝ իր թիկնապահներից մեկին, բացառիկ խելացի և ռազմական գործում փորձառու մարդու: Ղրա համար էլ նա դիմացավ այդ պաշարումին երկար ժամանակ: Պաշարյալները, շնորհիվ բացառիկ խիզախության, մարտի ժամանակ հավասար եղան թշնամիների ողջ զորքին: Ղիոգենսը շատ ուշադիր հետևում էր պահակներին, որպեսզի ոչ-ոք չկարողանա թշնամական մտադրություններով մոտենալ պարսիկներին՝ միաժամանակ ամրություններից ներս ցորեն ցանելով և փորձելով այդ կերպ պայքարել պարենամթերքի պակասի դեմ: Շատ անգամ բարբարոսները փորձեցին պարիսպները վերցնել գրոհով, սակայն վեր մնացելու փորձերը կատարելիս հռոմեացիներն իրենց խիզախության շնորհիվ նրանց հետ մղեցին: Հետագայում, սակայն, տիրելով Պորտոսին, բարբարոսները ավելի մեծ ուժով շարունակեցին պաշարել Հռոմը: Այսպիսին էր գործերի վիճակն այստեղ...: Հռոմի պաշարումն արդեն երկար ժամանակ էր, որ շարունակվում էր, երբ իսավորացիներից ոմանք, որոնք հսկում էին դարբասները, որոնք կոչվում են Պողոսի դարպասներ, գաղտնի բանակցությունների մեջ մտան Տուսիլասի հետ և պայմանավորվեցին նրան ծախել բաղաբը: Նրանք բողոքում էին, որ երկար տարիների ընթացքում կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս Ի – Մ.3.**) կողմից իրենց ոչինչ չի տրվել, իսկ այն իսավորացիները, որոնք առաջին անգամ ծախեցին Հռոմը գոթերին, ապրում են շեղության մեջ և վայելքներում: Այդ ծրագրի իրականացման համար օր Լշանակվեց: Երբ Լշանակված ժամկետը եկավ՝ Տուսիլասը հետևյալ խորամանկությամբ դիմեց: Առաջին գիշերային հերթափոխի ժամանակ նա Տիբեր գետով ներքև թողեց երկու մեծ նավեր, որոնց վրա դրեց մարդկանց, որոնք կարողանում էին շեփորահարել: Նա հրամայեց նրանց թիավարելով լողալ և անցնել Տիբերի մյուս ափն ու ողջ ուժով շեփորահարել, երբ կլինեն ամրություններից մոտիկ, իսկ ինքը թշնամիների համար անկաստ պահում էր գոթերի զորքը ինչպեսզանք անցնեին դարպասների մոտ, որոնք կոչվում են Պողոս առաքյալի դարպասներ: Ստածելով, որ, եթե հռոմեական զորքից ոմանք, փորձելով թաքնվել, ինչպես դա լինում է մթության մեջ, և փորձ կատարելով փախչել բաղաբից, կփախչեն Ցենտուրմեցլա, իսկ, բանի որ այդ կողմերում այլ ամրություն չկար, նա որոշեց զբաղեցնել այնտեղ տանող ճանապարհը: Եվ ահա նա դարձան դրեց քաջ ռազմիկների՝ հրամանով սպանել բոլոր փախչողներին: Նրանք, որոնք նավերի վրա էին, երբ հասնում էին բաղաբի մոտ, շեփորահարեցին, ինչպես իրենց հրամայված էր: Հանակված մեծ վախով՝ ծայրահեղ հուզված հռոմեացիները, առանց որևէ հիմքի լքելով պահակակետերը, վազեցին օգնության նետվեցին՝ կարծելով, թե ամրությունների այդ մասում հարձակվում է եղել: Միայն խավարացիները, որոնք պատրաստվում էին դավաճանություն գործել, մնացին իրենց պահակային կետերում՝ լիակատար հանրավորություն ունենալով քաջել դարպասները և բաղաբ ընդունել թշնամուն: Այնտեղ թշնամուն հանդիպածները սարսափելի կտորուցած եղավ: Շատերը, փորձելով փախչել, նետվեցին դեպի մյուս դարպասները, սակայն բոլոր նրանք, ովքեր ուղղություն էին ընդել դեպի Ցենտուրմեցլա, ընկան դարանում դրվածների ձեռքը և զոհվեցին: Միայն նրանցից շատ քչերը կարողացան փախչել: Նրանց թվում, ասում են, փրկվեց նաև վիրավորված Ղիոգենսը: Հռոմեական զորքում կար ոմ Պողոս՝ ծագումով կիլիկիացի: Նա առաջ կանգնած էր Բեյխարիոսի տան գլուխ իսկ հետո, ղեկավարելով հեծելազորը, մեկնեց Իտալիա և Ղիոգենսի հետ միասին դրվեց Հռոմի կայազորի գլուխ: Զաղաքը վերցնելու ժամանակ այդ Պողոսը 400 հեծյալների հետ փախավ Ադրիանոսի դամբարան և զբաղեցրեց կամուրջը, որը տանում էր Պողոս առաքյալի տաճար: Լուսաբացին գոթերի զորքը այդ ջոկատի հետ մարտի մեջ մտավ, սակայն նրանք շատ համառ կերպով դիմարդում էին թշնամիներին և հաղթանակ տարան՝ սպանելով շատ բարբարոսների, բանի որ դրանում նրանց օգնեց կուտակված թշնամիների մեծ բանակությունը և անցումի նեղությունը: Հենց որ Տուսիլասը նկատեց այդ, նա անմիջապես էլ ընդհատեց մարտը և հրամայեց գոթերին դիքեր գրավել Ադրիանոսի (**Հռոմի կայսր Ադրիանոսի – Մ.3.**) դամբարանում պաշտպանվողների դիմաց՝ կարծելով, որ այդ մարդկանց կինազանդեցին սովով: Այդ օրը Պողոսը և նրա հետ եղող 400 մարդիկ անցկացրին առանց ուտելիքի, նույն կերպ անցկացրին նաև գիշերը: Հաջորդ օրը նրանք մտածեցին մի բանի ձիեր սպանել իրենց կերակրի համար, սակայն մինչև ուշ գիշեր տատանվում էին այդ բային դիմել նման ուտելիքի անսովորության պատճառով, չնայած սովը շատ էր տանջում նրանց: Այդ ժամանակ, քնարկելով իրավիճակը և մեկը մյուսին կոչ անելով բաջարության, նրանք մտքի հանգեցին, որ իրենց համար ավելի լավ է հենց հիմա ավարտել կյանքը փառահեղ մարտում: Նրանք որոշեցին անակնկալ նետվել թշնամիների վրա ու սպանել նրանցից ով ինչքան կարող է և այդ կերպ գտնել իրենց մահը: Անմիջապես էլ փարվելով իրար և համբուրվելով՝ նրանք սկսեցին պատրաստվել մահացու ուղևոր՝ մտադիր լինելով բոլորը զոհվել մինչև վերջին մարդը: Սակայն այդ մասին մտածեց նաև Տուսիլասը, որը վախեցավ, որ հանկարծ մարդիկ, որոնք իրենց մահվան են դատապարտել և արդեն հետագայում փրկության ոչ մի հույս չունեն, գոթերին անուղղելի վնաս չհասցնեն: Ղրա համար էլ, ուղարկելով նրանց մոտ երկու հոգու, նա առաջարկեց նրանց ընտրել: Ուզո՞ւմ են նրանք, թողնելով այստեղ ձիերը և վայր դնելով զենքը, երկուսն տալով, որ այլևս երբեք պատերազմով չեն գնա գոթերի վրա, վերադառնալ Բյուզանդիոն ու այդ բանի կապակցությամբ ստանալ անհատական անվտանգության երաշխիք, թե՛, պահպանելով իրենց մոտ սեփական գույքը, հետագայում ծառայել իրեն գոթերի հետ հար ու նման պայմաններով: Հռոմեացիները հաճությամբ լսեցին այդ առաջարկությունը: Առաջին պահին բոլորն ընտրեցին Բյուզանդիոն վերադառնալու տարբերակը, սակայն հետո, մտածելով, որ իրենց ամոթ է հետ վերադառնալ ողբով ու անգեղ և քացի այդ, վախենալով հետ վերադառնալիս ընկնել որևէ դարան ու զոհվել, ինչպես նաև միաժամանակ էլ գայրախալով, որ հռոմեական գանձարանը այսքան երկար ժամանակ չի վճարում իրենց աշխատավարձը, բոլորը կամավոր ուզեցան մնալ բարբարոսների հետ՝ բացառությամբ Պողոսի և ոմ հավաքիացի Միկոնի: Նրանք եկան Տուսիլասի մոտ և խնդրեցին իրենց ուղարկել Բյուզանդիոն: Նրանք ասում էին, որ այնտեղ՝ հայրենիքում, մնացել են իրենց կանայք և երեխաները, առանց որի նրանք չեն կարող ապրել: Բանի որ նրանք, ըստ Տուսիլասի, ծնաբնորոշված էին ասում, նա հարգեց նրանց խնդրանքը և, պարզելով ճանապարհածախս ու տալով

պահակախումբ, բաց թողեց: Մնացածները ևս հռոմեական զորքից, որոնք փախչելով թաքնվել էին քաղաքի տաճարներում, թվով մինչև 300 հոգի, Տուտիլասից անվտանգության երաշխիք ստանալով, անցան նրա կողմը: Հետագայում Տուտիլասը չցանկացավ ոչ ավերել Չոմը, ոչ էլ լքել այն, այլ որոշեց այստեղ բնակեցնել գոթեր ու հռոմեացիներ, որոնք պատկանում էին սենատորական դասին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 35):

«Բելիսարիոսի կողմից քաղաքը գրավելուց հետո գոթերը կրկին զբաղեցրել էին այն» (Յուդիանեն Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 110):

¹¹⁹⁹ «/37/ Գոթերը, թողնելով պաշարումը, ուղղվեցին Սիցիլիայի դեմ: Երբ նրանք ժամանեցին Ռեգիում, ամենից առաջ անցան Նեղուցը և փորձեցին գրավել այստեղ գտնվող Ռեգիումը: Այստեղ գտնվող կայազորի հրամանատարները Թորիմուտոս ու Հիմերիոսն էին, որոնց ռազմիկների զիսավոր էր նշանակել դեռևս Բելիսարիոսը: Զանի որ նրանք իրենց հետ շատ ընտրյալ ռազմիկներ ունեին, այդ պատճառով էլ նրանք հետ մղեցին պարիսպները գրոհել փորձող թշնամիներին և, արտագորի իրականացնելով ամրոցից, հաղթանակ տարան: Սակայն հետո, բանակապես մեծապես զիջելով թշնամիներին, նրանք փակվեցին պարիսպների մեջ և հանգիստ մնացին: Տուտիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլան – Մ.3.**) այստեղ թողեց գոթերի զորքի մի մասը այն բանի համար, որ հսկի նրանց, սպասելով, որ այդ հռոմեացիներն որոշ ժամանակ անց նա կհնազանդեցին պարենամթերքի պակասի միջոցով, իսկ մնացած զորքը նա ուղարկեց տերենտացիների դեմ և առանց դժվարության գրավեց այդտեղ գտնվող ամրոցը... /39/ Ավելի ուշ գոթերը կրկին հարձակվեցին Ռեգիումի ամրությունների վրա, սակայն պաշարյալները վճռականորեն պաշտպանվում էին և հետ մղում նրանց հարձակումը, ընդ որում Թորիմուտոսը նրանց նկատմամբ քաջագործություններ էր գործում, որոնք արժանի էին իր խիզախությանը: Իմանալով, որ պաշարյալներին չի հերիքում պարենամթերքը, Տուտիլասը զորքի մի մասը թողեց այստեղ այն բանի համար, որ հսկեն նրանց, որպեսզի թշնամիները ոչինչ չկարողանան ստանալ պարենամթերքից ու առաջին անհրաժեշտության իրերի պակասի պատճառով հանձնվեն և հանձնեն ամրոցը, իսկ ինքը մնացած զորքով անցավ Սիցիլիա... իսկ Ռեգիումում պաշարված հռոմեացիները, որոնց ղեկավարում էին Թորիմուտոսն ու Հիմերիոսը, ինչպես ես վերևում ասացի, բանի որ պարենամթերք ընդհանրապես չէր մնացել, պայմանավորվելով թշնամիների հետ, հանձնվեցին նրանց ու հանձնեցին ամրոցը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 37, 39):

¹²⁰⁰ «Իսկ այն գոթերը, որոնց նա (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլան – Մ.3.**) թողել էր Պիցինյան երկրամասում, դավաճանության շնորհիվ գրավեցին այնտեղ Արիսի քաղաքը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 37):

¹²⁰¹ «Նույն այդ ժամանակ Բուրդը, հավաքելով շուրջը շատ մարտունակ և խիզախ ռազմիկների, բաց մարտի մեջ մտավ գոթերի դեմ, որոնք գտնվում էին Պիցինյան երկրամասում» Ռավեննայից ոչ հեռու: Այդ մարտում, սակայն, նա իրեն հետևող զորքից շատերին կորցրեց և զոհվեց նաև ինքը՝ իր համար այդ դժվարին պահին իրեն դրսևորելով որպես քաջարի ռազմիկ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 37):

¹²⁰² «Մոտավորապես այդ ժամանակ սլավոնների զորքը, հավաքվելով ավելի քան 3.000 հոգանոց կազմով, անցավ Իստրոս գետը, որևէ մեկի կողմից հակադարձության չհանդիպելով, իսկ հետո առանց մեծ դժվարության անցավ Գեպիոս գետը և բաժանվեց երկու մասին: Մի մասում 1.800 մարդ կար, իսկ մյուս մասը ընդգրկում էր մնացածներին: Իլիրիայում և Թրակիայում հռոմեական զորքի հրամանատարը այդ զորքի հետ բաց մարտի մեջ մտավ, սակայն, չնայած այդ մասերը բաժանված էին, սակայն հռոմեացիները անակնկալ հարձակման շնորհիվ ջարդվեցին և նրանցից ոմանք սպանվեցին, իսկ մյուսները դիմեցին անկանոն փախուստի» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 38):

¹²⁰³ «Այն բանից հետո, երբ հռոմեացիների ղեկավարները այս կերպ ջարդվեցին բարբարոսների ջոկատի կողմից, չնայած բարբարոսները բանակապես զգալիորեն թույլ էին հռոմեացիներից, թշնամական ջոկատներից մեկը մարտի մեջ մտավ Աքադի հետ: Դա կայսր Հուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս Ի – Մ.3.**) թիկնապահների ջոկատից մի մարդ էր, ընդգրկված այսպես կոչված թեկնածուների կազմի մեջ: Նա ղեկավարում էր կանոնավոր հեծելաբանը, որը հնուց գտնվում էր Ցուրուլ ամրոցում ու կազմված էր մեծաթիվ և հիմնալի հեծելաբանից: Եվ որանց սլավոններից առանց մեծ դժվարության փախուստի մատնեցին ու այդ ամօթյալ փախուստի ժամանակ շատերին սպանեցին, իսկ Աքադիին, կենդանի գերելով, Նետեցին այրվող խարույկի մեջ՝ Նախապես նրա թիկունքից կաշվի շերտեր հանելով: Դրանից հետո նրանք սկսեցին անվախ թալանել բոլոր այդ վայրերը և Թրակիայում, և Իլիրիայում, ու նաև՝ և այս, և այն սլավոնների ջոկատները պաշարումով վերցրին այլ ամրոցներ: Նախկինում այդ սլավոնները երբեք չէին համարձակվում մոտենալ պարիսպներին կամ էլ բաց մարտի համար իջնել հարթավայր, բանի որ այդ բարբարոսները երբեք Նույնիսկ փորձ չէին կատարել մտնել հռոմեացիների երկրորդ: Նույնիսկ Իստրոս գետը, ըստ երևույթին, ողջ այդ ժամանակ նրանք անցել էին միայն մեկ անգամ, ինչպես ես այդ պատմեցի» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 38):

¹²⁰⁴ «Այդ սլավոնները՝ Աքադիի հաղթողները, ընդհուպ մինչև ծովը ամենի ինչ ասպատակելով այդ երկրում, Նույն կերպ գրոհով գրավեցին նաև ծովափնյա Տուպեր քաղաքը, չնայած նրանում ռազմական կայազոր կար: Այդ քաղաքը առաջին էր թրակիական ափին և Բյուզանդիոնից 12 օր ճանապարհի հեռավորության վրա էր գտնվում, իսկ այն նրանք վերցրին հետևյալ կերպ: Թշնամիների մեծ մասը թաքնվեց ամրության դիմաց գտնվող դժվարանցանելի վայրում, իսկ քչերը, հայտնվելով դարպասների դիմաց, որոնք ուղղված են դեպի արևելք, անհանգստացնում էին հռոմեացիներին, որոնք գտնվում էին պարիսպների վրա: Հռոմեական ռազմիկները, որոնք գտնվում էին կայազորում, ելքադրելով, որ թշնամիները ավելին չեն, բան նրանք, որոնց իրենք տեսնում են, վերցնելով գնեթերը, անմիջապես էլ դուրս եկան նրանց դեմ: Բարբարոսները սկսեցին նահանջել, ձև տալով, թե վախեցած են հարձակումից, և դիմեցին փախուստի: Հռոմեացիները, տարված հետապնդումով, հայտնվեցին ամրություններից շատ հեռու: Այդ ժամանակ դարանում գտնվողները ելան և, հայտնվելով հետապնդողների թիկունքում, կտրեցին նրանց հնարավորությունը վերադառնալ քաղաք, իսկ նրանք, որոնք ձև էին տալիս, թե նահանջում են, դեմքով դառնալով դեպի հռոմեացիները, նրանց դրեցին երկու կրակի միջև: Բարբարոսները նրանց բոլորին ոչնչացրին և այդ ժամանակ Նետվեցին դեպի պարիսպները: Զաղաքի բնակիչները, զրկված ռազմիկների աջակցությունից, լիակատար անօգնականության մեջ էին, սակայն, ինչպես կարող էին այդ պահին, սկսեցին հետ մղել հարձակվողներին: Ամենից առաջ նրանք հարձակվողների վրա սկսեցին լցնել եռացող յուղ ու կուպր, ինչպես նաև ողջ ժողովրդով նրանց վրա քարեր էին նետում, որի արդյունքում նրանք, ծիչտ և, կարճ ժամանակով, սակայն հետ մղեցին իրենց սպառնացող վտանգը: Բարբարոսները, սակայն, նրանց ծածկելով Նետերի անկյով, ստիպեցին լքել պարիսպները և, դրանց հենելով աստիճաններ, ուժով գրավեցին քաղաքը: Մինչև թվով 15.000 տղամարդկանց նրանք անմիջապես էլ սպանեցին և արժեքները թալանեցին, իսկ կանանց և երեխաներին ստրկացրին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 38):

¹²⁰⁵ «Իմանալով, որ պաշարյալներին չի հերիքում պարենամթերքը, Տուտիլասը (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլան – Մ.3.**) զորքի մի մասը թողեց այստեղ այն բանի համար, որ հսկեն նրանց, որպեսզի թշնամիները ոչինչ չկարողանան ստանալ պարենամթերքից ու առաջին իսկ անհրաժեշտության իրերի պակասի պատճառով հանձնվեն և հանձնեն ամրոցը, իսկ ինքը մնացած զորքով անցավ Սիցիլիա և հարձակվեց Մեսսենայի պարիսպների վրա: Այստեղ եղող հռոմեացիներին ղեկավարում էր Դուլենտիոսը՝ Բուզանդիոնից եղբորորդին: Նրանք բարբարոսներին հանդիպեցին պարիսպների ամրությունները տակ ու մարտի մեջ մտան հետները նրանցից ոչ վատ: Հետո, սակայն, կրկին մտնելով քաղաք ու հոգալով նրա պաշտպանության մասին՝ նրանք հանգիստ մնացին և ոչինչ չձեռնարկեցին: Զանի որ գոթերին ոչ-ոք չէր դիմադարձում, նրանք ասպատակեցին ողջ Սիցիլիան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 38):

¹²⁰⁶ «Այդ ժամանակ Տոտիլան (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլան – Մ.3.**) ներխուժեց Սիցիլիա» (Չիզբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»): «/39/ Սակայն Լիբերիոսը չէր իմացել նավատորմի շուրջը կայսեր Նոր կարգադրության մասին և արդյունքում խարխիս գցեց թշնամիների կողմից պաշարված Սիրակուսայում: Հետ մղելով այնտեղ գտնվող թշնամիներին՝ նա ափ դուրս եկավ նավահանգստում և ողջ զորքով մուտք գործեց պարիսպներից ներս: Զիչ հետո Արտաբանեսը, հասնելով Կեֆալոնիա, իմացավ, որ Լիբերիոսը այնտեղից մեկնել է Սիցիլիա: Արտաբանեսն, այնտեղից դուրս գալով, անմիջապես կտրեց Արիմատիկ կոչված ծովը: Նա, երբ մոտեցավ Կալաբրիային, եկամտից մեծ փողոթին, ինչպես նաև սաստիկ ուժեղ ու հակառակ ուղղությամբ փչող բամու, որի պատճառով բոլոր նավերը ցրվեցին: Այնպես էր թվում, որ նրան մեծ մասը դուրս շարվեց Կալաբրիայի ափ ու թշնամիների ձեռքն անցավ, բայց իրականում այդպես չէր: Ուժեղ բամու ճնշման տակ հետ մղվելով՝ նրանք փոխեցին ընթացքն ու նորից դարձան Նելոպոնես: Մնացածները, Նայած ուր էին գտնվում, մի մասը ջրասույզ եղավ, մյուս մասը փրկվեց: Միայն մի նավ, որի վրա էր գտնվում ինքը Արտաբանեսը և որի կայմը այս փողոթին ժամանակ ջարդվել էր, անչափ վտանգի ենթարկվելով, այլեթույնության ժամանակ դեռ ու դեռ ընկնելով, խարխիս գցեց Մելիտե կղզում: Արտաբանեսն ահա այսպես անսպասելիորեն փրկվեց: /40/ Լիբերիոսը բավարար ուժեղ չունեղ, որ արտագորի իրականացնող պաշարյալների դեմ կամ էլ նրանց դեմ մարտնչել բաց մարտում, սակայն բացի այդ, պաշարվածների մոտ առկա պարենամթերքի պակասը ևս երկար ժամանակի համար չէր կարող հերիքել, բանի որ պաշարյալները շատ էին: Դրա համար էլ նա իր նավատորմով ելավ այնտեղից և, չնկատվելով թշնամիների կողմից, հեռացավ Պանոն, իսկ Տուտիլան (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տոտիլան – Մ.3.**) ու գոթերը թալանեցին Սիցիլիայի գրեթե բոլոր վայրերը, տարան ձիերի և այլ կենդանիներին, ինչպես նաև հացի մեծ քանակություն, այլ մրգեր ու արժեքներ, որոնք շատ էին: Բարձրելով դրանք նավերը և անակնկալ կերպով լքելով կղզին՝ նրանք վերադարձան Իտալիա» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 39, 40):

1207 «/9/ Պարսկական բանակը Պետրոսի կայսրոջ հետ առաջ պարեն և ամեն անհրաժեշտ բան մատակարարելուց հետո հեռացավ, իսկ այդ միջոցին տեղի ունեցավ հետևյալը: Լազերը, գնալով Բյուզանդիոն, կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) առաջ դավաճանության և պարսկասիրության մեջ ամբաստանեցին Դագիսթայոսին: Նրանք պնդում էին, թե այդ հենց պարսիկները համոզեցին նրան չգրավել Պետրոս, երբ սրա պարսիսպներն արդեն փոշի էին եկել, ինչից հետո թշնամիները ավագով լցված պարկեր շարեցին բարերի փոխարեն և դրանցով ամրապնդեցին պարսիկ բանդված մասերը: Նրանք ասում էին նաև, որ Դագիսթայոսը, կամ շահիգ դրոված, կամ էլ իր անփութությանը հետաձգեց հարձակումը և կորցրեց ամենահարմար առիթը, որն այլևս չկարողացավ ձեռք բերել: Կայսրը նրան բանտ նետեց, իսկ մի փոքր առաջ Իտալիայի ժամանած Բեսասին էլ Նշանակեց Յայոց զորավար և ուղարկեց Լազիկա՝ հրամայելով գլխավորել այնտեղ գտնվող հռոմեական բանակը: Չորքով Լազիկա էին ուղարկվել նաև Բուզեայի եղբայրը Բենիդոսը, Օրոնախոսը, Բաբաս Թարսիացին և ծագումով Էրոլ Ուլիգագոսը: Լաբեդեքը, զորքով Լազիկա ներխուժելով, ոչ մի հիշարժան բան չկատարեց, այլ միայն իր զորքը հռոմեացիների և լազերի դեմ ապստամբած արազգների մոտ տարավ, որից հետո որպես պատանդ նրանց մեծամեծների 60 երեխաների վերցրեց: Լաբեդեքը այդ ընթացքում, ի դեպ, Ապսիդիայում հանդիպեց Օսպիտեսի կին Թեոդորային, այս Օսպիտեսը լազերի թագավոր Գուբազեսի (Լազական թագավորության արքա Գուբազ II-ը – Մ.Ֆ.), հորեղբայրն էր, գերի վերցրեց նրան և տարավ Պարսկաստան: Այս կինը ծագումով հռոմեացի էր... /10/ Երկուդեղյակ, որ շուտով իրենք կդառնան հռոմեացիների ստրուկները, արխազները վերականգնեցին իրեն թագավորների իշխանությունը: Նրանք Արևելյան երկրի վրա դրին Օսպիտես կոչվածին (Արխազական արևելյան արխանտության արխանտ Օսպիտեսին – Մ.Ֆ.), իսկ արևմտյան վրա՝ Սկեպարնասին (Արխազական արևելյան արխանտության արխանտ Սկեպարնասին – Մ.Ֆ.): Լազի քո տեսնելու ոչ մի հույս չունենալով, իսկ անցյալի ծանր իրավիճակը, համեմատած ներկայի հետ, փոքրագույն չարիք համարելով, նրանք, բնականաբար, նախընտրեցին նախկինն ու, վախճանալով հռոմեական զորքից, զադոսի կերպով անցան պարսիկների կողմը: Երբ Դուստինիանոս կայսրն իմացավ այդ մասին, հրամայեց Բեսասին մեծ զորքով շարժվել նրանց վրա: Վերջինս հռոմեական զորքի միջից բազմաթիվ զինվորներ ընտրեց, նրանց վրա հրամանատարներ կարգեց Ուլիգագոսին ու Թովմայի որդի Դովհանեսին և անվիջասպես նավերով ուղարկեց արազգների դեմ: Արազգների թագավորներից մեկը՝ Սկեպարնասը, այդ պահին ինչ-որ գործով Պարսկաստանում էր գտնվում, բանգի նա քիչ առաջ կանչվել էր խոսրոմի (Պարսից թագավորության արքա խոսրոմ I-ը – Մ.Ֆ.) կողմից և ժամանել էր նրա մոտ, սակայն մյուս թագավորը, իմանալով հռոմեացիների հարձակման մասին, ուրբե հանեց բոլոր արազգներին և փութաց դիմադրելու: Ապսիդիայի սահմանները այն կողմը Արազգի մոտեց գործելու տեղում այսպիսի մի վայր կա: Կովկասյան լեռների սկզբ Ե առնում մի բարձր լեռ, որը, աստիճանաբար ցածրանալով սանդուղքաձև ձգվում և վերջանում Ե Եվսեիսյան Դոնտոսի ափին: Արազգները դեռ ինչ ժամանակներին այս լեռան ստորոտին մի մեծ ու անառիկ ամրոց էին կառուցել: Ահա այս վայրին ապավինելով՝ նրանք միշտ հետ էին մղում թշնամիներին, որոնք ի վիճակի չէին լինում հաղթահարել դժվարին տեղանքը: Միայն մեկ տեղ կա, որով կարելի է մուտք գործել այս ամրոցը և արազգների երկիրը, այն էլ այնքան նեղ, որ միանգամայն անհնարին է անցնել երկու հոգով, այլ կարելի էր անցնել միայն մեկ-մեկ, այն էլ հետիտում: Այս կաճանից վերև գտնվում է մի ժայռոտ ձոր, որը ձգվում է ամրոցից մինչև ծովը: Այդ վայրը կրում է ձորի բնույթին համապատասխանող անուն, որովհետև տեղացիք հունարեն լեզվով նրան Տրախես են կոչում: Հռոմեացիների նավատորմի խաբիսիս գեցե արազգների և ապսիդացիների սահմանների միջև: Դովհանեսն ու Ուլիգագոսը, ափ հանելով զինվորներին, հետիտոս առաջ էին գնում, իսկ նավաստիները նավերի վրա ծովափի մոտ հետևում էին զորքին: Երբ հասան Տրախեսայի մոտ, նրանք տեսան, որ բոլոր արազգները զինված ու շարք կանգնած ապստամ են և կաճանի վերևում, որին նոր հիշատակեցի, և ողջ ձորով մեկ: Հռոմեացիներն ընկան անելանելի դրության մեջ, տվյալ դեպքում չիմանալով ինչպես վարվել, մինչև որ Դովհանեսը, երկար մտածելուց հետո, դժվարությունից դուրս գալու ելք գտավ: Ուլիգագոսին զորքի կես մասով նա թողեց տեղում, իսկ մնացածներին նավ բարձրացրեց: Թիալարելով, նրանք անցան Տրախեսա վայրը, հայտնվեցին թշնամիների թիկունքում և դրոշները պարզած շարժվեցին արևմտյան կողմ: Արազգները, տեսնելով, որ թշնամիները հարձակվում են և ծակատից, և թիկունքից, մարտնչելու մասին այլևս չէին մտածում, ոչ էլ իրենց շարքերն էին պահպանում, այլ անկարգ ձևով սկսեցին նահանջել: Նրանք այնքան էին վախճել, որ չփորձել, որ նույնիսկ իրենց հայրենի դժվարին տեղանքը չձանաչեցին, որ կարողանային այնտեղով հեշտությամբ գնալ: Հռոմեացիները երկու կողմից հետապնդեցին նրանց և շատերին կոտորեցին, նրանք փախչողների հետևից հասան ամրոցը և փոքր դարպասը դեռ բաց գտան, որովհետև պահակները, մինչև որ չընդունեին բոլոր փախստականներին, մտադիր չէին փակել դռները: Հայածողները, խառնվելով փախստականներին, բոլորը միասին շարժվեցին դեպի դարպասները, մի մասը փրկվելու համար, իսկ մյուսը՝ ամրոցը գրավելու: Տեսնելով դարպասները բաց՝ նրանք բոլորը միասին ներս մտան, իսկ դռնապանները ի վիճակի չէին արագանքներն տարբերել թշնամիներից, ոչ էլ փակել դարպասները, որովհետև բազմաթիվ ուժեղ ճնշում էր գործադրում: Այսպիսով՝ արազգները ուրախությամբ անցան պարսիսպներից ներս, բայց ամրոցի հետ միասին թշնամու ձեռքն ընկան, սակայն հռոմեացիներն իրենք ևս, ուզենալով հակառակորդի հետ իրենց հաշիվը մաքրել, ընկան դժվարին դրության մեջ: Տեղում բազմաթիվ տներ կային, որոնք գտնվում էին մեկը մյուսին մոտ և բոլոր կողմերից ցանկապատված էին՝ կարծես պարսիսպներով: Արազգները, բարձրանալով տների վրա, ողջ ուժով դիմադրում էին և բարձրից հարվածում թշնամիներին: Նրանք ահ ու սարսափի մեջ էին իրենց երեխաների ու զինվորների համար, կարելիցում էին նրանց և անելանելի վիճակի մեջ էին, երբ հռոմեացիները միտք հղացան կրակի տալ տները: Նրանք ամեն կողմից հրկիզեցին դրանք և այս մարտում, ահա, արդեն լիակատար հաղթանակ տարան: Արազգների թագավոր Օսպիտեսը մի բանի հոգով կարողացավ փախչել և գնալ մոտակայքում բնակվող հոների մոտ՝ Կովկաս լեռը, իսկ մնացած արազգները կամ այրվեցին բնակարանների հետ միասին, կամ ընկան թշնամիների հարվածների տակ: Հռոմեացիները գերի վերցրին իշխանների կանանց բոլոր երեխաների հետ միասին, հիմնահատակ բանդեցին ամրոցի պարիսպները և գրեթե ողջ երկիրը ամայացրին: Ահա արազգների ապստամբությունն այսպիսի վախճան ունեցավ» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 9, 10):

1208 «Իսկ Իտալիայում տեղի ունեցավ հետևյալը: Կրոտոնցիք և Պալլադիոսի գլխավորությամբ այստեղ Կրոտոն բաղաբում գտնվող կայսրոջ, առնված լինելով գոթերի սեղմ օղակի մեջ և զգալով պարենի սուր պակաս, բազմիցս, թշնամիներից գաղտնի մարդ ուղարկեցին Սիցիլիա, հայտնելու այնտեղի հռոմեական զորքի հրամանատարներին և հատկապես Արտաբանեսին, որ, եթե նրանք շտապ կարգով օգնության հասնեն, իրենք շուտով կամավոր կերպով կհանձնվեն թշնամիներին և նրանց կհանձնեն նաև բաղաբը, բայց այդտեղից ոչ-ոք օգնության չհասավ: Վերջանում էր ձմեռը, ինչպես և տասնութերորդ տարին այն պատերազմի, որ Պրոկոպիոսը շարադրեց: Իմանալով, թե ինչ է կատարվում Կրոտոնում՝ կայսրը Զելլադա հրաման ուղարկեց և նրանց, ովքեր իսկում են Թերմակյան անցումը, հրամայեց ամենայն արագությամբ լողալ դեպի Կրոտոն ու բոլոր միջոցներով օգնություն ցույց տալ պաշարյալներին: Նրանք այդպես էլ արեցին: Հնարավորին արագությամբ լողալով և օգտվելով համընթաց քամուց՝ նրանք թշնամիների համար անակնկալ հայտնվեցին Կրոտոնի հրվանդանում: Տեսնելով անակնկալ հայտնված նավատորմը՝ բարբարոսները, մեծ վախով պատված, մեծագույն շփոթով թողեցին պաշարումը: Նրանցից ոմանք նավերով փախան Տերենտյան հրվանդան, իսկ մյուսները ոտքով հեռացան Սիլիետն սարը: Այդ դեպքը ավելի շատ տխրեցրեց գոթերի միտքն ու ոգին: Արդյունքում գոթերից հայտնի մի մարդ՝ Ռագնարիսը, որը Տերենտայի կայսրոջի հրամանատարն էր, ինչպես նաև Մորաը, որը գլխավորում էր վերտոնդիդիայի կայսրոջը, իրենց ընկերակիցները հետ բանակցությունների մեջ մտան Պերանիոսի որդի Պակուրիասի հետ՝ հռոմեացիների այն առաջնորդի հետ, որը գտնվում էր Դրիուստում, առ այն, որ, եթե նրանք կայսր Դուստինիանոսից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) անձնական անվտանգության ամուր երաշխիքներ ստանան, ապա և նրանք իրենց ընկերակիցների հետ միասին կհանձնվեն, և կհանձնեն ամրոցները, որոնց պահպանության համար իրենք դրված են: Այդ համաձայնության ձեռք բերման համար Պակուրիասը մեկնեց Բյուզանդիոն» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 25):

1209 «Իսկ ապսիլացիները դուրս եկան կոլիների հպատակությունից, պատճառաբանելով, որ լազերը նրանց օգնություն ցույց չտվին, բայց Գուբազեքը (Լազական թագավորության արքա Գուբազ II-ը – Մ.Ֆ.) նրանց դեմ ուղարկեց մի քիչ առաջ հիշատակված Թովմայի որդի Դովհանեսին 1.000 հռոմեացիներով: Վերջինս նրանց հանգստացրեց, համոզեց և այդպիսով առանց մարտի տիրացավ Ապսիդիային ու նրանց նորից լազերին հպատակեցրեց: Ահա այսպես վերջացավ ապսիլացիների և Տիբիլի ամրոցի գործը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 10):

1210 «Հովհանեսը, կայսերական զորքերով ժամանելով Դալմացիա, որոշեց ձմեռն անցկացնել Սալոնում, իսկ դրա ավարտի պես շարժվել ուղիղ դեպի Ռավեննա: Այդ ժամանակ սլավոնները, որոնք դրանից առաջ հայտնվել էին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ին – Մ.Ֆ.) պատկանող երկրներում, ինչպես ես հենց նոր պատմեցի, ինչպես նաև ուրիշները, որոնք անցել էին Խստոսը և միացել նախկիններին, լիակատար հնարավորություն ունեցան անարգել ներխուժել կայսրության տարածք: Շատերը կասկածում էին, որ Տուսիլասը (Օսթրոթական թագավորության արքա Տուսիլային – Մ.Ֆ.), կաշառելով այդ բարբարոսներին խոշոր դրամական գումարներով, նրանց ուղղել էր հռոմեացիների դեմ այն բանի համար, որ կայսրը հնարավորություն չունենա պատշաճ ձևով կազմակերպել գոթերի դեմ պատերազմը՝ կաշկանդված լինելով այդ բարբարոսների կողմից: Ես իրոք չեմ կարող հաստատ ասել, թե այդ պլանները հայտնվել էին Տուսիլասի օժանդակելու նպատակով, թե ուղղիցի այդպես ստացվել էր և նրանք եկել էին ոչ մեկի կողմից չվանչկած: Այսպես թե այնպես, բայց, բաժանվելով երեք մասի՝ այդ բարբարոսները ողջ Եվրոպային անլսելի աղետներ պատճառեցին՝ թալանելով շրջակայքը ոչ թե պատահական հարձակումներով, այլ՝ ձմեռելով այստեղ, կարծես սեփական հողերում, ու չվախճանալով հակառակորդից: Ավելի ուշ կայսրը նրանց դեմ ուղարկեց ընտրյալ զորք, որի գլուխ կանգնած էին

Կոնստանդինը, Արափոխը, Նազարենը, Զերմանոսի մյուս որդի Զուստինոսը և «Ֆազաս» մականվանյալ Զովհաննեսը: Սրանց բոլորի վրա գլխավոր զորահրամանատար կայսրը նշանակեց Միտրաստիկոսին՝ պալատական ներքինիներից մեկին: Այդ զորքը բարբարոսներին հասավ Ադրիանապոլսի մոտ, քաղաքի, որը գտնվում է Թրակիայի կենտրոնում՝ Բյուզանդիոնից 5 օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա: Առաջխաղանալ բարբարոսներն արդեն չէին կարող, բանի որ Նրանք իրենց հետ ունեին մարդկանցից, տարաբնույթ կենդանիներից և արժեքներից կազմված էվար: Մնալով այնտեղ՝ Նրանք որոշեցին թշնամիների դեմ բաց մարտի մեջ մտնել, սակայն այնպես դա անել, որ Նրանք նույնիսկ չկանխազգային էլ, թե իրենք այդ ուզում են: Սլավոնները ճամբար էին գտնվել սարի վրա, որն այնտեղ բարձրանում էր, իսկ հռոմեացիները՝ հարթավայրում՝ ավելի ներքև: Զանի որ արդեն շատ ժամանակ էր անցել, ինչ Նրանք նստած էին իրար դիմաց, այդ պատճառով էլ հռոմեացի զինվորները սկսեցին անհանգստություն դրսևորել և իրենց թույլ տալ անընդունելի արարքներ՝ մեղադրելով առաջնորդներին այն բանի համար, որ Նրանք, ահա, որպես հռոմեական զորքի հրամանատարներ, ունեն պարենամթերքի առատություն և ուշադրություն չեն դարձնում զինվորների վրա, որոնք առաջին իսկ անհրաժեշտության առարկաների պակաս են զգում, և չեն ուզում թշնամիների հետ մարտի մեջ մտնել: Նրանց ճշման տակ զորահրամանատարները մարտի մեջ մտան: Թեժ մարտ տեղի ունեցավ և հռոմեացիները գլխովին ջարդվեցին: Այստեղ զոհվեցին շատ հիանալի ռազմիկներ, իսկ զորահրամանատարները, որոնց սպառնում էր զորքի մնացորդների հետ թշնամիների ձեռքն ընկնելու մոտակա վտանգը, դժվարությամբ փախուստով փրկվեցին ով որտեղ կարող էր: Բարբարոսները գրավեցին Կոնստանդինի դորը և, ուշադրություն չդարձնելով հռոմեական զորքի վրա, առաջ շարժվեցին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 40):

¹²¹¹ «Նրանք հնարավորություն ստացան թալանել այսպես կոչված Մատիկա կոչվող վայրը, որը իհն ժամանակներից թալանի չէր ենթարկվել ու դրա համար էլ Նրանք այստեղից մեծ ավար ձեռք բերեցին: Այս կերպ, ասպատակելով երկրամասի մեծ մասը, բարբարոսները մոտեցան Երկար պարիսպներին, որոնք հեռու են Կոնստանդնուպոլսից ոչ ավել, քան մեկ օրվա հեռավորության վրա: Ավելի ուշ հռոմեական զորքը, գնալով այդ բարբարոսների հետքերով, Նրանց մի մասին բռնեց և, անակնկալ հարձակվելով Նրանց վրա, փախուստի մատնեց: Թշնամիներից շատերին սպանեցին, փրկեցին հռոմեական զորիների մեծ բանակություն և, ավարի թալում գտնելով Կոնստանդինի դորը, կրկին վերադարձրին այն իրենց, իսկ մյուս բարբարոսները ավարի մնացած մասով տուն դարձան» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 7, գլուխ 40):

¹²¹² «/1/ Եվ ահա Բեսասը հռոմեական ողջ զորքով պաշարեց Պետրոսը: Հռոմեացիները փորեցին պարսպի տակը այնտեղ, որտեղ նախկինում Ղազիսթայոսը թունել էր փորել և բանդել պարիսպը: Ասեմ թե ինչու էին Նրանք հենց նույն տեղն էին փորում: Քաղաքի նախկին կառուցողները պարսպի հիմքերը գլխավորապես ժայռի վրա էին գցել և տեղ-տեղ միայն հողի վրա հաստատել: Պարսպի այն մասը, որը գտնվում էր քաղաքի արևմտյան կողմում, շատ երկար չէր, իսկ այդ մասի երկու կողմից շարունակվող պարսպի հիմքերը կառուցված էին կարծր և անհաղթահարելի ժայռի վրա: Ահա այս նեղ մասի տակն էլ հենց նախկինում փորել էր Ղազիսթայոսը, իսկ այժմ նույն ձևով այդ անում էր Բեսասը: Եվ Ղազիսթայոսին, և Բեսասին տեղանքը թույլ չէր տվել ծավալվել, դրա համար Նրանք փորում էին այնքան, ինչքան հնարավոր էր: Երբ Ղազիսթայոսի նահանջից հետո պարսիկները ուզեցին վերականգնել պարսպի բանդված մասերը, Նրանք շինարարությունը նախկինի պես չկատարեցին, այլ այդ արեցին հետևյալ կերպ: Դատարկված տարածությանը Նրանք լցրին մանրախիժով, ապա վրան հաստ գերաններ դրին, որոնք լավ բերել էին և շատ ողորկ դարձրել, այնուհետև դրանք միմյանց կապեցին և բավական լայն շարվածք ստեղծեցին: Այդ խաղաց պարսպի հիմքերի դերը, իսկ դրանց վրա էլ արդեն հիմուն կերպով վերջացրին շինարարությունը: Հռոմեացիները ոչինչ չգիտեին այդ մասին և որոշեցին գետնափորը անել հիմքերից ցած: Նրանք դատարկեցին գերանների տակ եղած ողջ հողը, հանեցին գերանները, որոնց մասին են նորը հիշատակեցին, և արդյունքում Նրանց հաջողվեց շատ տեղերում սասանել պարիսպը: Եվ ահա պարսպի մի մասը հանկարծակի նստեց, սակայն ոչ փոշի եկավ այս կամ այն կողմ, ոչ էլ պատի որևէ բար շարժվեց, այլ այն պարզապես ամբողջությամբ ցած նստեց, կարծես ինքնաբերաբար, իջավ ու մնաց կանգուն՝ դատարկված տեղում: Արդյունքում այն շարունակում էր պաշտպանել այդ տարածությանը, ճիշտ է, արդեն ունենալով ոչ թե նախկին բարձրությունը, այլ՝ մի փոքր պակաս, բանգի այն բանի հետո, երբ գերանների տակի ողջ տարածությանը դատարկվեց, նրա վրա բարձրացած պարիսպը, ինչպես առաջինը, ամբողջությամբ նստեց: Հռոմեացիները համար, սակայն, դրանի հետո էլ հնարավոր չեղավ անցնել պարիսպներից ներս: Պարսից մեծաբանակ զորքը, որ Մերսեդեսի գլխավորությամբ ժամանել էր այստեղ, բավական նորոգեց նախկին կառույցը և պարիսպը բարձրացրեց: Հռոմեացիները, երբ տեսան պարսպի սասանվելն ու նորից կանգուն մնալը, դժվարին և անելանելի դրության մեջ ընկան: Նրանք այլևս ի վիճակի չէին նոր գետնափոր անել, բանի որ նախկինը ծածկվել էր, Նրանք չէին կարող գործի դնել նաև խոյերը, որովհետև զանախներ տեղանքում էին գտնվում, իսկ այս մեքենաները հնարավոր էր բարձր տալ միայն ու միայն հայր՝ և տափաբար տեղանքով: Բախտի բերմամբ, սակայն, հռոմեական բանակում գտնվում էին փոքրաբանակ բարբարոս սաբեյրներ, իսկ դա եղել էր հետևյալ պատճառով՝ Սաբեյրները հոնական ժողովուրդ են, մեծ բազմություններով բնակվում են Կովկասյան լեռների մոտ և բաժանված են բազմաթիվ իշխանությունների: Նրանց իշխանությունների մի մասը դեռևս հնուց լավ հարաբերությունների մեջ էր հռոմեական ինքնակալի հետ, իսկ մյուս մասն էլ՝ պարսից արքայի: Յուրաքանչյուր քաղաքի իր դաշնակից սաբեյրներին ըստ տվողականի որոշակի ուժի էր տալիս, սակայն ոչ ամեն տարի, այլ երբ դրա կարիքը զգացվում էր: Այն ժամանակ Զուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զուստինիանոս I-ը – Մ.Յ.) իր բարեկամ սաբեյրների մոտ դրամով մարդ ուղարկեց և կոչ արեց դաշնակցել: Այդ մարդը, այն պատճառով, որ ճանապարհի մեջտեղում թշնամիներ էին գտնվում և հնարավոր չէր ապահով, այն էլ դրամով, անցնել Կովկասյան լեռները, ժամանեց Բեսասի մոտ, հռոմեացիների այն զորքի, որը Պետրոսն էր պաշարում, և մարդ ուղարկեց սաբեյրներին հայտնելու, որ շտապ իր մոտ գան՝ դրամն ստանալու: Բարբարոսներն իրեն իշխանություններից ընտրեցին երեք հոգու և փոքրաթիվ մարդկանցով անմիջապես Լազիկա ուղարկեցին: Ահա սրանք, տեղ հասնելով, հռոմեացիների հետ մասնակցություն ունեցան Պետրոսի պաշարմանը: Սաբեյրները, երբ տեսան, որ հռոմեացիները հուսահատվել են և շփոթվել, մի մեքենա հորինեցին, որի նմանը ի սկզբանե անտի ոչ պարսիկներից, ոչ էլ հռոմեացիների որևէ մեկի մտքով չէր անցել, թեև յուրաքանչյուր պետության մեջ և անցյալում, և այժմ մեծ բանակությամբ մասնագետներ են եղել: Այնուհետև երկու կողմն էլ միշտ օգտագործում են այդպիսի մեքենան, երբ պաշարում են ծայրոտ և դժվարանցանելի տեղանքում գտնվող ամրություններ, բայց մինչև այդ ոչ մեկի մտքով չանցավ այն, ինչ տվյալ դեպքում այս բարբարոսները հնարեցին: Մարդկային մտքի բնությունն այնպիսին է, որ անընդհատ նոր բաներ է հղանում: Եվ այսպես, այս սաբեյրները մի խոյ սարքեցին, բայց ոչ սովորական, այլ՝ նոր ձևով: Նրանք այդ մեքենան չճանաչեցին ոչ ուղղահայաց, ոչ էլ հորիզոնական գերաններով, այլ, իրար կապելով հաստ ծողեր, գերանների փոխարեն հենց դրանք ամրացրին մեքենայի շուրջը: Այնուհետև ողջ մեքենան Նրանք ծածկեցին կաշիներով՝ տալով նրան խոյի ձև: Մեքենայի մեջտեղում, ինչպես ընտրված է, ազատ կախված շղթաներին միայն էին գերան ամրացրին, որի սրված և երկաթապատ, պարի նման հատու ծայրը պետք էր անընդհատ հարվածեր պարսպին: Մեքենան այնքան թեթև էր, որ մեքենա գտնվող մարդիկ կարիք չունեին այն քաշելու կամ հրելու: Այն բառասուն հոգին, որոնք պետք բարձրացնեին գերանը և Նրանով հարվածեին պարսպին, մտնելով մեքենայի մեջ և կաշիներով պատապարված, առանց որևէ դժվարության կրում էին մեքենան իրենց ուսերի վրա: Այս բարբարոսները սարքեցին նման երեք մեքենա, հանելով գերանները երկաթն այն խոյերի վրայից, որոնք հռոմեացիները թեև պատրաստի ունեին, բայց ի վիճակի չէին քաշել պարսպի մոտ: Յուրաքանչյուր խոյի մեջ մտան բառասունից ոչ պակաս ընտիր հռոմեացիներ և դրանք տարան ու հասցրին ընդհուպ մինչև պարիսպը: Յուրաքանչյուր մեքենայի երկու կողմերից շարված էին զրահակիր և գլուխները սաղավարտներով ծածկված ուրիշ հռոմեացիներ: Սրանց ձեռքերին լիզակներ կային, որոնց ծայրին ամրացված էր երկաթե կեռեր, հատուկ դրա համար, որ, երբ խոյի՝ պարսպին հասցրած հարվածը խախտեր բարերի շարվածքը, այս լիզակներով կարողանային դուրս հանել խախտված բարերը: Հռոմեացիներն անցան գործի և հաճախակի հարվածների պարիսպը սկսեց սասանվել, իսկ մեքենայի երկու կողմում գտնվողներն էլ կեռ լիզակներով հանում ու զցում էին պարսպի խախտված բարերը: Թվում էր, որ քաղաքն ահա գրավվելու է, բայց պարսիկներ հողացան հետևյալ միտքը: Իրենց վաղուց սարքած փայտե աշտարակը Նրանք տեղափոխեցին պարիսպների վրա և դրա մեջ մտան իրենց ամենամարտունակ զինվորները, որոնց գլուխն ու մարմինը պաշտպանված էին երկաթե զրահներով և սաղավարտներով: Սրանք, ծծուրբ ու կուլար լցնելով կապե անդրերի մեջ, ինչպես և մի նյութ, որին մարերը նավթ են կոչում, իսկ հույները՝ Մեդեայի ձեթ, և բոցավառելով՝ շարտում էին դրանք խոյ կոչվող մեքենաների վրա: Քիչ էր մնացել, որ բոլորը կրակի ճարակ դառնային, բայց մեքենաներից դուրս գտնվողները, որոնց ես վերևում հիշատակեցի, նոր նշած լիզակներով շարունակ հեռացնում էին նետված անոթները, մաքրում մեքենաների ծածկերը դրանցից և անմիջապես էլ գետին զցում, Նրանք հասկանում էին, որ հակառակ դեպքում դրանք երկար չեն դիմանա: Իրոք, անդրերին իսկույն պետք էր հեռացնել, որովհետև կրակի կպած տեղն անմիջապես բռնկվում էր: Ահա այդպիսին էր դրությունն այնտեղ: Եվ ահա գրան հազած Բեսասը մարտական վիճակի բերեց ողջ զորքը և հրամայեց աստիճաններ հենել նստած պարսպի վրա: Նա հորդորեց զինվորներին բաց չթողնել հարմար առիթը և այնուհետև ինքը գործով ցույց տվեց իր քաջությունը: Նա յոթանասունն անց մարդ էր, շատ ծեր, բայց առաջինը բարձրացավ աստիճանի վրա: Տեղի ունեցած մարտում և հռոմեացիները, և պարսիկները այնպիսի քաջություն ցուցաբերեցին, որի նմանը, գոնե այս ժամանակաշրջանում, ոչ մի տեղ հանդես չի բերվել: Բարբարոսների զորքի թիվը հասնում էր 2.300 մարդու, իսկ հռոմեացիները 6.000 հոգի էին: Երկու կողմից էլ նա, ով չպայանվեց, գոնե վիրավորվեց, և միայն քչերին հաջողվեց անվնաս մնալ: Հռոմեացիներն ողջ ուժով ջանում էին բարձրանալ, իսկ պարսիկները մեծ դժվարությամբ դիմադրում էին: Երկու կողմից էլ շատերն էին սպանվում, բայց, այնուամենայնիվ, քիչ էր մնացել, որ պարսիկները խուսափեին վտանգից: Աստիճաններից բարձրանալու ժամանակ մեծ հրմշտոց եղավ և բազմաթիվ հռոմեացիներ կոտորվեցին, որովհետև Նրանք կոչում էին թշնամիներին իրենց վերևը ունենալով: Այդ ժամանակ զորավար Բեսասը

գետին տապալկվեց ու փռված մնաց: Եվ ահա երկու կողմից էլ մեծ աղմուկ բարձրացավ և բարբարոսները ամեն տեղից վրա խուժեցին ու սկսեցին հարվածել նրան: Վերջինիս թիկնապահները, սակայն, շտապ կարգով հավաքվեցին նրա շուրջը, նրանք սաղավարտներով էին, բոլորը զրահ հագած, և վերևից պատսպարվել էին վահաններով, այնպես, որ, մի մարմին կազմած, Բեսսասի վրա կարծես տանիք սարքեցին և զորավարին շատ ապահով կերպով ծածկեցին: Ողջ ուժով նետված սլաքները հարվում էին այդ տանիքին, անընդհատ նետվող և վահանների ու այլ գեղեցիկ վրա ջարդվող նետերի աղմուկ բարձրացել էր, յուրաքանչյուր մարտիկ գոռում էր, ծանր շնչում ու տանքով: Բոլոր հռոմեացիները, ջանալով պաշտպանել զորավարին, առանց ժամանակ կորցնելու նետեր էին արձակում պարսպի վրա և այդ ձևով հետ սղում թշնամիներին: Բեսսասը, նա չէր կարողանում կանգնել, որովհետև նրան խանգարում էր սպառազինությունը, բացի այդ նա թեթև էլ չէր, ընդհակառակը, շատ գեր և, ինչպես ասվեց, ծեր, թեև այդպիսի վտանգի էր ենթարկվել, իրեն չկորցրեց և հանկարծակի մի միտք հղացավ, որ փրկարար դարձավ և իր, և հռոմեացիների համար: Նա հրամայեց իր թիկնապահներին, որ իրեն ոտքից բարձր տան պարսպից հեռու: Նրանք այդպես էլ արեցին: Մի մասը նրան բարձր էր տալիս, իսկ մյուսը՝ նրա հետ նահանջում, միմյանց պատսպարելով վահաններով այնքան տարածության վրա, ինչքան նրան բաշտում էին, որպեսզի հանկարծ նա, բացվելով, թշնամիների կողմից հարված չստանա: Երբ Բեսսասին ապահով տեղ հասցրին, նա կանգնեց և հորդորելով զինվորներին, շարժվեց պարսպի վրա, նորից ոտք դրեց աստիճաններին և սկսեց բարձրանալ: Իրեն հետևող հռոմեացիները թշնամիների հանդեպ մեծ բարոյություն ցուցաբերեցին: Պարսիկները, երկյուղած, հակառակորդից ժամանակ խնդրեցին, որպեսզի պատրաստվեն հեռանալու՝ հանձնելով բաղադր: Բեսսասը, ենթադրելով, որ դա խորամանկություն է, որի նպատակն է այդ միջոցին ամրացնել պարսպի պաշտպանականությունը, ասաց, որ ի վիճակի չէ դադարեցնելու մարտը, իսկ եթե նրանք ուզում են իրենց հետ բանակցություններ վարել, թող մարտի ժամանակ հաստիկ մարդիկանց ուղարկեն պարսպի մի այլ տեղ, ցույց տալով վայրը, ուր ինքն էլ կզնա: Թշնամիները չընդունեցին նրա առաջարկը: Նորից բորբոքվեց սաստիկ մարտը, տեղի ունեցավ մեծ հրմշտոց և երբ, դեռ մարտի ելքն անորոշ էր, պարսիկները մի այլ տեղից, ուր հռոմեացիները նախապես գետնափոր էին արել, հանկարծակի փուլ եկավ: Ահա երկու կողմից էլ շատերը այստեղ թափվեցին: Հռոմեացիները, թեև երկու մասի էին բաժանված, թվով շատ էին գերազանցում թշնամիներին ու ավելի ուժեղ էին մարվածում և հետ սղում հակառակորդներին: Պարսիկները ի վիճակի չէին դիմանալու, որովհետև երկու կողմից էին ճնշվում և, երկու ճակատով պայքարելու ստիպված լինելով, ամենուրեք ակնհայտ էր նրանց սակավամարդությունը: Ահա այդ ժամանակ, երբ երկու գործերն էլ մարտի մեջ էին և ոչ պարսիկներն էին կարողանում դիմադրել իրենց վրա ճնշում գործող թշնամիներին, ոչ էլ հռոմեացիներն էին ի վիճակի լրիվ ապահովել ներխուժումը ամրոց, մի հայազգի երիտասարդ՝ Թովմայի որդի Յովհաննեսը, որի մականունն էր Ուզգես, թողեց բախված պարիսպի ու այդտեղի ճաքշուկը և իրեն հետևող փոքրթիվ հայերով անցավ գամիթայի մասը, որտեղի բաղադր բոլորի ենթադրությամբ անառիկ էր: Այստեղ էլ հենց նա հարձակվեց այնտեղի պաշտպանների վրա: Բարձրանալով պարսպի ատամնաշարի վրա՝ նա կիզակրվեց սպանեց պարսիկ պաշտպաններից մեկին, որն ամենամարտունակն էր համարվում: Եվ ահա այս մասից հռոմեացիները հնարավորություն ստացան մուտք գործել: Այդ ժամանակ փայտե աշտարակի վրա գտնվող պարսիկները մեծ բանակության իրակեզ կավե անթեր բռնկեցին, որպեսզի նետեն ու նրանց պարտնակած կոյուղով քրկիզեն մեթևաները ներսում եղած մարդկանց հետ միասին, բանգի նրանք համոզված էին, որ հռոմեացիները ի վիճակի չեն լինի այսքան մեծ բանակության անդրերը հեռու մղել, բայց հանկարծ հարավից նրանց դեմ մեծ ոռնոցով ուժեղ, սաստիկ բախի փչեց և աշտարակի տախտակներից մեկը բռնկվեց, սակայն պարսիկները սկզբում չզգացին այդ, բանգի բոլորը զբաղված, իրարանցման, երկյուղի ու շփոթության մեջ էին և օրհասական վիճակը բթացրել էր նրանց զգնությունը: Բոցը Մեդեյայի ձեթ կոչվածի և մյուս նյութերի բռնկումով կամաց-կամաց բորբոքվեց, տարածվեց ու համակեց ողջ աշտարակը այնտեղ եղած պարսիկների հետ միասին: Բոլորը ածուխ դարձած գետին զլորվեցին՝ մի մասը պարսպից ներս, իսկ մյուսը՝ դուրս, այնտեղ ուր գտնվում էին մեթևանները և նրանց շուրջը եղած հռոմեացիները: Եվ ահա մյուս հռոմեացիները, որոնք կռվում էին փուլ եկած պարսպի մոտ, օգտվելով թշնամիների վիատումից և տեղի տալուց, անցան պարիսպներից ներս և Պետրան վերջնականապես գրավեց: 500 պարսիկ ապաստանեցին միջնաբերդում և, ամրանալով այդ ամրոցում, հանգիստ մտնում էին, իսկ մյուսներին, որոնք ընդհարման ժամանակ չէին սպանվել, բոլորին՝ մոտ 730 խոգու, հռոմեացիները գերի վերցրին: Մրանցից միայն տասներեք հոգի չէին վնասվել, մնացած բոլորը վիրավոր էին: Հռոմեացիներից էլ շատերը և լավագույններն ընկան, որոնց թվում նաև Թովմայի որդի Յովհաննեսը: Իրոք, բաղադր մոտեցու ժամանակ բարբարոսներից մեկը բարով հարվածեց նրա գլխին ու սպանեց: Նա թշնամիների դեմ մղվող կռիվում հրաշալի բաջազործություն կատարեց: /12/ Յաջորդ օրը հռոմեացիները պաշարեցին միջնաբերդում ապաստանած բարբարոսներին, առաջարկեցին նրանց ապահովության երաշխիքներ, սպասելով, որ պարսիկները կհանձնվեն, բայց նրանք չընդունեցին այդ առաջարկը և անցան դիմադրության: Նրանք, թեև գիտեին, որ երկար չեն դիմանա դժվարություններին, բայց ուզում էին հեղոսաբար գոհվել: Բեսսասը, կամենալով փոխել նրանց մտադրությունը և նրան մեջ ապրելու ցանկություն առաջացնել, հրամայեց հռոմեացի զինվորներից մեկին, սովորեցնելով այն, ինչ պետք էր ասել պարսիկներին, մոտենալ նրանց և հորդորել: Չինվորը, ընդհուպ մոտենալով, ասաց այսպես: «Ինչո՞ւ համար, ով բայ պարսիկներ, կորստյան եք ձգտում, աննպատակ փոթյուկությանը մահվան դիմում և այդպիսով բացահայտորեն խեղաթյուրում բաջազործության իմաստը: Արիության չէ այն, երբ փորձում ես դեմ կանգնել անհնարին մի բանի, ոչ էլ խոհեմություն՝ հաղթողներին չենթարկվել: Այսպիսի բախտի արժանացողների համար բոլորովին էլ անփառունակ չէ ապրելը: Անհուսալի վիճակում գտնվողը, եթե նույնիսկ ամենախայտառակ արարքները գործի, ապա հանիրաքի տեղ ունի արդարանալու, բանգի անելանելի փորձության հանդիպողին ներում են: Հուսաբեկված լինելով, մի նետվեք բացահայտ վտանգի մեջ, ձեր փրկությունը մի փոխեք հպարտության հետ, հիշե՛ք, որ անհնարին է վախճանվածներին կենդանացնելը, իսկ ողջ մնացողները կարող են հետագայում, եթե ոչ նա ավելի նախընտրելի են համարում, ինքնասպանություն գործել: Այդ, վերջին անգամ լուրջ մտածե՛ք, լավ կշռադատե՛ք, թե ինչն է ձերնստու, նկատի ունենալով այն, որ ձեր վճիռը ամենալավ լինի, որովհետև մահացածը այլևս զոջալ չի կարող: Մենք ափսոսում ենք, որ կռվում ենք ձեր դեմ, մեր մեղքն է գալիս, որ դուք սպանվում եք, ձեր հանդեպ, ովքեր կյանքի մասին սեթևեթում եք և հիմարություն ցուցաբերում, ուզում եմ որդրած լինել, որովհետև այդպիսին է բոլորստյան հռոմեացիների օրենքը: Ձեզ ոչինչ չի մնում, այլ միայն այն, որ, անցնելով ավելի լավ պետության հպատակության տակ, հստորովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրովի - Մ.Յ.**) փոխարեն Յուստինիանոսին համարեք ձեզ տերը: Մենք խոստանում ենք ձեզ երաշխիքներ տալ: Ինքնասպանության մի դիմե՛ք, երբ հնարավոր է փրկվել: Փորձության հանձնվելը առանց որևէ օգուտ բաղելու փառք չի բերում, բանգի դրա մեջ արիություն չկա, այլ, ընդհակառակը, դա արիության սպանությունն է: Զայ՛ք է նա, ով տանում է ամենամեծ փորձությունները՝ հաջողության ակնկալությամբ: Մարդիկ չեն գովում կամավոր մահը այն ժամանակ, երբ փորձության մեջ առկա է փրկության որևէ բարի հույս: Կյանքի աննպատակ ոչնչացումը հիմարություն է: Խիզախության անվան տակ մահվան ձգտելը գիտակցից մարդիկ անխիղճություն են համարում: Դուք պետք է նկատի ունենաք և այն, որ չպետք է աստծու հանդեպ ապերախտ լինել, բանգի, եթե նա ուզենար ոչնչացնել ձեզ, ով մարդիկ, ապա ձեզ չէր կարկառի նրանց ձեռքը, ովքեր ուզում են փրկել ձեզ: Ահա, մեր ասածը այս է, իսկ դուք որոշե՛ք այնպես, ինչպես դուք անիրաժեշտ եք գտնում: Դորդորը մոտավորապես այսպիսին էր: Պարսիկները, սակայն, նույնիսկ լսել չէին ուզում և խուլ էին ձևանում: Այն ժամանակ, զորավարի հրամանով, հռոմեացիները կրակի տվին միջնաբերդը, ենթադրելով, որ այս կերպ թշնամիները կհանձնվեն: Չորեքը արագորեն տարածվեց: Բարբարոսները, աչքի առաջ ունենալով իրենց խորտակումը, լավ գիտենալով, որ իրենք փրկության ոչ մի հույս չունեն և իմանալով, որ մոխրի են վերածվելու, գիտենալով նաև, որ պաշտպանվելով էլ չեն կարող փրկվել, հակառակ այդ բոլորին, չէին ուզում հանձնվել թշնամիներին, այլ, ի զարմանա հռոմեական գործի, բոլորը միասին վառվեցին ու ոչնչացան: Այս դեպքը պարզ ցույց տվեց, թե հստորով ինչքան մեծ նշանակություն էր տալիս Լազիկային: Նա լավագույն զինվորներին էր ընտրել որպես Պետրայի կայազոր և այնքան շատ գեներ էր բերել այնտեղ, որ ավար վերցնելու ժամանակ յուրաքանչյուր հռոմեացի զինվորի հասանք հինգ հոգու սպառազինություն, թեև անհագի բանակությանը գեներ էլ վառվել էր միջնաբերդում: Այստեղ հայտնաբերվեցին հացի և ապխտած մսի հսկայական պաշարներ, որոնք հինգ տարի կարող էին բավարարել բոլոր պաշարվածներին: Պարսիկներն այնտեղ գինի չէին պահում, այլ միայն բացախ և բավարար չափով ընդդեմ: Երբ հռոմեացիները գտան նաև առվից հոսող ջուրը, շատ զարմացան և չէին կարողանում այդ բացատրել, մինչև նրանց հայտնի դարձավ գաղտնի ջրմուղի մասին: Թե ինչ է այդ, ես այժմ կպատմեմ: Երբ հայտնվեց, գրավելով Պետրան, այնտեղ կայազոր հաստատեց, լավ գիտենալով, որ հռոմեացիները ամեն միջոցով պաշարելու են և առանց հապաղելու բանդելու են ջրի առունները, մտածեց հետևյալը: Զաղաք հոսող ջուրը նա երեք մասի բաժանեց և, մի շատ խոր ջրանցք փորելով, առավ երեք ջրմուղների մեջ: Առաջինը գտնվում էր հորանցքի ամենացածր տեղում, որը ծածկեց հողով և բարերով մինչև ջրանցքի մեջտեղը: Նրա վրա և անցկացրեց գաղտնի երկրորդ ջրմուղը, որի վրա կառուցեց երրորդ ջրմուղը, այն, որ բոլորի համար նկատելի է և հոսում է գետնի վրայով: Այսպիսով՝ ջրանցքը գաղտնի երեք հարկ ունեց: Այդ մասին հռոմեացիները պաշարման սկզբում չգիտեին և, ավերելով երևացու առուն, այլևս ջրանցքով չզբաղվեցին՝ դրանով իրենց գործը վերջացած համարելով: Նրանք կարծում էին, որ պաշարյալները ջրի պակաս կզգան, բայց սխալվեցին: Պաշարումը երկարեց, և երբ հռոմեացիները թշնամիներից ոմանց գերի վերցրին, իմացան, որ պաշարյալները առվից են ջուր ստանում: Տեղն ու տեղը փորելով նրանք գտան երկրորդ ջրմուղը, որը ևս անմիջապես ավերեցին և կարծում էին, որ այլևս թշնամիները ուժասպառ կլինեն: Այս երկրորդ ջրեքը ևս նրան համար դաս չեղավ: Երբ նրանք, գրավելով բաղադր, ինչպես վերևում ասվեց, տեսան նորից առվով հոսող ջուրը, զարմացան և մեծ տարակուսանքի մեջ էին: Հերիներից իմանալով իրականությունը, նրանք համոզվեցին թշնամիների՝ գործի մեջ ունեցած փութաջանության և իրեն թափթփվածության մեջ: Բեսսասը բոլոր գերիներին անմիջապես ուղարկեց կայսեր մոտ, իսկ Պետրայի

պարհսպը հիմնահատակ ավերեց, որպեսզի թշնամիները լորից իրեն գլխացավանք չպատճառեն: Կայսրը շատ գուլեց նրա առաքնությունն ու շրջահայեցությունը ողջ պարհսպը բաժնել տալու հարցում» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 11,12):

¹²¹³ «Մերմերոնեք, երկյուղ զգալով, որ անցած երկար ժամանակվա ընթացքում Պետրային և այնտեղ թողնված պարսիկներին որևէ փորձանք կապտահի, ողջ զորքի գլուխն անցած շարժվեց դեպի այն կողմը: Այդ բանին էր նրան մղում հարմար եղանակը, բանգի ձմեռը վերջացել էր, բայց երբ այդ միջոցին նա մանրամասն իմացավ պատահածի մասին, փոխեց ճանապարհը, բայց գիտակցելով, որ լազերը Ֆասիս գետի մյուս կողմում Պետրայից բացի ոչ մի բնակավայր չունեն: Նա շուտ եկավ և գրավեց Իբերիայից Կոլխիս տանող ճանապարհները, այնտեղ, ուր հնարավոր էր Զասիսն անցնել: Ուտեով անցնելով Ֆասիսը, ինչպես նաև Ռեոն կոչված գետը, որը ևս այդ տեղում նավարկելի չէ, նա հայտնվեց Ֆասիսի աջ ափին: Մերմերոնեք զրեթե ողջ զորքը տարավ Լազիկայի առաջին և խոշորագույն բաղաթի վրա, որը կոչվում է Արխայոպոլիս: Բացի մի բնակիցից, բոլորը հեծեյալ էին, ընդ որում նրանց էին հետևում նաև ութ փղեր, որոնց վրա կանգնելով էլ պարսիկները, կարծես աշտարակների վրայից, պիտի հարվածներ տեղային թշնամու գլխին: Իսկապես, որ հիացմունքի է արժանի պարսիկների աշխատասիրությունն ու հնարամտությունը: Իբերիայից Կոլխիս տանող ճանապարհը, որ զառիթափ էր և ամենուրեք ծածկված դժվարանցանելի թփուտներով ու խիտ անտառներով, որն անցյալում համարվում էր անանցանելի նույնիսկ թեթև հագնված մարդու համար, նրանք հարթեցրին այնպես, որ ոչ միայն հեծելազորը հեշտությամբ անցավ այնտեղին, այլև, իրենց ցանկացած բանակությամբ, նաև փղերը: Այդ արշավանքի ժամանակ նրանց մոտ եկան 12.000 դաշնակից սաբեր կոչված հոներ: Մերմերոնեք, սակայն, երկյուղ զգալով, որ բարբարոսների այդքան մեծ բազմությունը կարող հանկարծ չենթարկվել իր հրամաններին և պարսից զորքին վնասներ պատճառել, թույլատրեց, որ իրենց հետ արշավանքի դուրս գան միայն 4.000 հոգի, իսկ մյուսներին, բազում դրամներ պարգևելով, թույլատրեց գնալ հայրենի երկիրը: Հռոմեացիներ զորքը բաղկացած էր 12.000 հոգուց, որոնք, սակայն, մի տեղում չէին գտնվում: 3.000 հոգի Արխայապոլիս էին պաշտպանում և նրանց ղեկավարում էին Օդոնախոսն ու Բաբասը՝ երկուսն էլ բաց պատերազմողներ, իսկ մյուսները ծամբարել էին Ֆասիսի գետաբերանի այս կողմում՝ մտադիր լինելով թշնամիների զորքի հարձակման դեպքում ողջ ուժով այստեղից օգնության հասնել: Սրանց գլխավորում էր Բենիլիոսն և Ուլիգագոսը և սրանք հետ էր նաև Իտալիայից Նոր ժամանած պարսկահայ Կարակետը՝ 800 ճանների հետ միասին: Երբ Բեսասը ի վերջո գրավեց Պետրան, նա այլևս չէր ուզում շարունակել պատերազմը և, բաշվելով Պոնտոս ու Գայաստան, սկսեց հոգ տանել իր իշխանության տակ գտնվող երկրից ժողովվող եկամուտների մասին: Ահա այդ գծաթյունն էլ հենց պատճառ դարձավ, ար հռոմեացիների գործերը լորից վատանալ: Իրոք, եթե նա հաղթանակից և Պետրան գրավելուց հետո, ինչպես պատմել են, անմիջապես գար լազերի և իբերների սահմանները և փակել այնտեղի լեռնանցքները, իմ կարծիքով պարսկահայ զորքը Լազիկա մտնել այլևս չէր կարողանա, սակայն այժմ այդ զորավարը, թերանալով նման գործում, քիչ մաց ողջ Լազիկան իր իսկ ձեռքով տար թշնամիներին՝ բոլորովին անտեսելով կայսեր (Բուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Բ.) գայությունը: Իրոք, Հուստինիանոս կայսրը սովորաբար ներում էր մեղանշած հրամանատարներին ու դրա համար էլ նրանք հաճախ մեղանշում էին և անձնական կյանքում, և պետության հանդեպ: Լազերը Իբերիայի սահմաններից մոտ ունեին երկու ամրոց՝ Սվանուրի և Սարապարիսը... Պարսիկներն այդ ամրոցներից մեկը՝ Սվանուր, լորից վերականգնեցին և հաստատվեցին այնտեղ, որից հետո Մերմերոնեք մարաց զորքը առաջ տարավ...: Ղաշտավայրում գտնվում էր Հռոմդապոլիս անունով մի բաղաթ, որը Իբերիայից Կոլխիս մտնողին առաջինն էր հանդիպում: Այն դյուրամատչելի էր և շատ հեշտությամբ կարելի էր գրավել, դրա համար էլ լազերը, երկյուղ զգալով պարսիկների հարձակումից, հիմնահատակ կործանեցին այն: Երբ այդ մասին իմացան պարսիկները, իսկույն դիմեին դեպի Արխայապոլիս: Մերմերոնեք, իմանալով, որ թշնամիները ծամբարել են Ֆասիսի գետաբերանի շուրջ, շարժվեց նրանց վրա: Նա գերադասեց նախ պարտության մատնել նրանց և ապա նոր միայն պաշարել Արխայապոլիսը, որպեսզի նրան չգնան պարսից զորքի հետևից ու վնաս չպատճառեն: Մոտենալով Արխայոպոլիսի պարսպին՝ նա ծաղրով ողջունեց բաղաթում գտնվող հռոմեացիներին և տղայաբար ասաց, որ շատ շուտով գալու է իրենց մոտ, բայց նախապես ուզում է խոսել Ֆասիսի գետի շուրջը ճամբարած հռոմեացիների հետ: Հռոմեացիները ասացին, որ նա կարող է գնալ ուր որ ցանկանա, ավելացնելով, որ, եթե նա հանդիպի այնտեղի հռոմեացիներին, դժվար թե վերադառնա: Հռոմեական զորքի հրամանատարները, սակայն, երբ իմացան այդ մասին, երկյուղի մեջ ընկան, և վախենալով, որ իրենք այլևս էլ հզոր չեն, որ դիմադրեն հարձակվողներին, մտան իրենց շինած նավակները և բոլորն անցան Ֆասիս գետը: Ինչքան պարեն, որ ի վիճակի էին կրել, նրանք նավակներով տեղափոխեցին, իսկ մնացածը, որպեսզի թշնամիները չկարողանան օգտվել դրանից, թափեցին գետը: Մի քիչ անց Մերմերոնեք ողջ զորքով հասավ այդտեղ և, թշնամիների ճամբարը միանգամայն դատարկ գտնելով, սրտնեղեց, վրդովվեց ու վարանման մեջ էր: Նա կրակի տվեց հռոմեացիների ամրացված ճամբարի և, գայությանից կատաղած, անմիջապես շրջվեց ու զորքը առաջնորդեց դեպի Արխայոպոլիս: Արխայոպոլիսը գտնվում է մի շատ ժայռոտ բլրի վրա ու նրա մոտից հոսում է բաղաթի վերևի լեռներից իջնող մի գետ: Բաղաթի ցածրադիր մասի դարպասները, որոնք տանում են դեպի բլրի ստորոտը, անմատչելի չեն, միայն դաշտի դարպասները տանող ճանապարհն է անհարթ է, իսկ բարձրադիր մասի դարպասները դուրս են գալիս զառիթափի տեղում և այդ պատճառով անցալի դժվարամատչելի են, բացի դրանից նրանց առջև տարածվում են մացառուտներով ծածկված վայրեր: Բանի որ տեղի բնակիչները այդտեղ չէին կարող ջուր հայթայթել, բաղաթի կառուցողները մինչև գետը երկու պարսիս կառուցեցին, որպեսզի ապահով կերպով կարողանան գետից ջուր վերցնել: Մերմերոնեք որոշեց ողջ ուժով հենց այստեղ էլ գրոհել և հետևյալ պատրաստությունը տեսավ: Նախ և առաջ նա հրաման տվեց սաբերներին պատրաստել բազմաթիվ խոյեր, որոնք մարդիկ կարողանան կրել իրենց ուսերի վրա, որովհետև սովորական մեքենաները ոչ մի կերպ հնարավոր չէր բերել Արխայոպոլիսի լեռան ստորոտում գտնվող պարիսպների մոտ: Նա լսել էր, թե հռոմեացիների դաշնակից սաբերներն ինչ էին արել մի քիչ առաջ Պետրայի պարիսպներից հետ և, հետևելով այդ մտահաղացմանը, ուզում էր նրանց փորձից օգուտ բաղել: Նրանք կատարեցին հրամանը և անմիջապես սարքեցին բազմաթիվ այնպիսի խոյեր, որպիսիք, ինչպես քիչ առաջ ասացի, սաբերները սարքել էին հռոմեացիների համար: Այնուհետև նա դուրմիտ կոչվածներին ուղարկեց բաղաթի զառիթափ կողմը՝ կարգադրելով ողջ ուժով նեղել այստեղ գտնվող թշնամիներին: Դուրմիտները բարբարոսներ են, բնակվում են Պարսկաստանի կենտրոնում, սակայն երբեք չեն դարձել պարսից արքայի հպատակներ: Նրանք, հաստատված լինելով միանգամայն անանցանելի բարձրաբերձ լեռներում, հնից սկսած մինչև օրս ապրում են անկախ: Նրանք մշտապես վաթմով ծառայում են պարսից թագավորին և պարսիկների հետ արշավում են թշնամիների վրա, բոլորը հետևակ են, յուրաքանչյուրը կրում է թուր, վահան, ձեռքում ունեն երեքական նիզակ, շատ լավ են կռվում գահավեժ տեղանքում և լեռնագագաթներում, ինչպես նաև տափարակ տեղում: Այդ իսկ պատճառով, ահա, Մերմերոնեք կարգադրեց նրանց կռվել այդ տեղում, որի ինքը մնացած ողջ զորքով շարժվեց դեպի ցածի դարպասները՝ իր հետ տանելով խոյերը և փղերին: Պարսիկները սաբերների հետ միասին դեպի պարիսպը այլևս շատ նեղեցին էին արձակում, որ երկինքը ծածկվեց պաթերով և քիչ էր մնացել այստեղի հռոմեացիներին ստիպելին թողնել աստամաշարը: Իրենց հերթին դուրմիտները, գահավեժ տեղերից թափով պարիսպներից ներս նետելով նիզակները, շատ էին նեղում իրենց դեմ գտնվող թշնամիներին: Հռոմեացիների վիճակը ամեն տեսակետից վատ էր, շատ վատ, օրհասական: Այն ժամանակ Օդոնախոսն ու Բաբասը, գուցե կամենալով քաջագործություն ցուցաբերած լինել, կամ էլ ցանկանալով փորձել զինվորներին, բայց գուցե և աստվածային մղմամբ, մի բանի զինվորների թողնեցին աստամաշարերի վրա դիմադրելու, իսկ մեծ մասին էլ հրավիրելով, հետևյալ բովանդակությամբ մի կարծ հորդոր կարդացին: «Դուք տեսնում եք, ով զինակիցներ, առկա վտանգը և մեզ համակած դժվարությունները, բայց մենք պետք է, որ ամենևին չփախուժենք փորձության առաջ: Ովքեր կտրել են փրկության հույսերը, նրանց կփրկի միայն փրկությունից չկառչելը, որովհետև ով դողում է իր կյանքի վրա, հատկապես նա է կործանվում: Ներկա դժվարին իրավիճակի մեջ մենք պետք է մտածենք հետևյալի մասին: Ատամաշարից դիմադրելով թշնամիներին, մենք մեր փրկության գործը չենք ապահովի, թեև ուզում ենք եռանդ ցուցաբերենք դեպի մարտը: Երբ ճակատամարտի մասնակիցները իրարից հեռու են գտնվում, ոչ մեկն էլ հնարավորություն չի ունենում քաջագործություն ցուցաբերել և մարտի ելքը մեծամասամբ գտնվում բախտի ձեռքում, բայց եթե ընդհարումը տեղի ունենա մոտիկից, ապա այստեղ ռազմական ոգին է, որ վճռում է հարցը, և արիության հետ հաղթանակն էլ կգա: Առանց դրան, եթե նույնիսկ պարսիս մարտնչողները հաջողություն ունենան, այդ հաջողությունից ոչ մի օգուտ չկա, որովհետև եթե տվյալ դեպքում նրանք հետ են մղում թշնամիներին, ապա հաջորդ օրը վտանգը լորից իր ողջ հասակով կանգնում է, և եթե մի փոքր էլ միայլ թույլ տվեցին, պարզ է, որ կոչնչանան ամրությունների հետ միասին: Հակառակորդներին ձեռնադարձում հարթելն է հաստատուն փրկություն բերում: Ահա այդ ի նկատի ունենալով՝ փութանք թշնամիների դեմ, ապավինելով բարձրալի օգնության՝ ներկա անհուսալի վիճակում բարի հույսեր ստանալով: Սովորաբար աստված փրկում է նրանց, ովքեր ամենևին փրկության հույսեր չունեն:» Ահա այսպես հորդորեցին Օդոնախոսն ու Բաբասը և, բացելով դարպասները, վազեցով դուրս հանեցին զորքը: Տեղում մնացին միայն մի բանի հոգի՝ հետևյալ պատճառով: Նախորդ օրը լազերի մեծամեծների մեկը՝ Արխայոպոլիսի բնակիչ, բանակցությունների մեջ էր մտել Մերմերոնեքի հետ՝ հայրենիքին հպատակվելու մտադրությամբ: Մերմերոնեք նրանից միայն մի բան խնդրեց անել՝ պարսիկների համար, այն, որ, երբ սկսվի զրոհը պարիսպների վրա, նա թաքնուկ կերպով կրակի տա այն տեղերը, ուր պահվում է ցորենն ու մնացած պարենամթերքը: Նա այդպիսի առաջարկ արեց՝ նկատի ունենալով, որ կկատարվի երկուսից մեկը, կամ հռոմեացիները, զբաղված լինելով իրոքեղ հանգցնելու գործով, հնարավորություն կտան պարսիկներին բարձրանալ պարսպի վրա, կամ էլ պաշտպանվելով և դիմադրելով պարսիկներին, անուշադրության կմատնեն այդ տեղերը: Այդպիսով կիրոհվեն հացահատիկն ու մյուս պարենամթերքը և իրենք առանց որևէ դժվարության կարճաժամ պաշարումից հետո կգրավեն Արխայապոլիսը: Ահա Մերմերոնեք այդ նկատի ունենալով՝ նման առաջարկ արեց լազին և վերջինս խոստացավ խնդիրը կատարել: Եվ ահա սա, տեսնելով, որ զրոհը եռուն վիճակում է, թաքնուկ կերպով կրակի տվեց այդ տեղերը: Երբ հռոմեացիները հանկարծ նկատեցին բարձրացող բոցը, մի բանիսը շտապեցին

այնտեղ և մեծ դժվարությամբ հանգցրին կրակը, որը համենայն դեպս որոշակի վնաս հասցրեց: Մնացած բոլորը, սակայն, ինչպես ասվեց, շարժվեցին թշնամիների վրա, շփոթության մատնեցին նրանց և շատերին կոտորեցին: Վերջիններս չէին փորձում պաշտպանվել կամ հարվածել: Իրոք, պարսիկները բոլորովին էլ չէին սպասում, որ թշնամին, լինելով անչափ փոքրաթիվ, դուրս կգա իրենց դեմ, այդ պատճառով էլ գործում էին բավական սուր շարժերով, առանց կարգ ու կանոնի: Նրանք, ուժեղ իրենց ուսերի վրա էին տանում խոլերը, հասկանալի է, անգն էին և մարտին անկատարաստ, իսկ մյուսներն էլ, իրեն ձեռքերում ունենալով ձգած աղեղները, ոչ մի կերպ չէին կարող դիմադրել իրենց ընդհուպ մոտեցած թշնամիներին: Անա այսպիսի վիճակում հռոմեացիները աչ ու ձայն կոտորում էին նրանց: Այն ժամանակ, ինչպես ասվում էին ոմանք, մի փոքր էլ վիրավորվեց կամ ինքնաբերաբար տազանալի մատնվեց, որից հետո սկսեց շուռ ու մուռ գալ, ծառս լինել և իր վրա նստածներին ցած գլորելով խախտեց նաև մյուս փղերի շարքերը: Բարբարոսները այդտեղից փախուստի դիմեցին և հռոմեացիներն առանց որևէ վախի հանդիպածին կոտորում էին: Իսկապես զարմանալի է, որ հռոմեացիները, քաջատեղյակ լինելով փղերով գինված թշնամիների դեմ մարտնչելու եղանակին, իրադրությունից շփոթված, ոչ մի անհրաժեշտ միջոցի չդիմեցին, թեև դա նրանց համար ի վերջո տեղի ունեցավ ինքնաբերաբար...: Երբ մարական գործի մեջ այսպիսի խուճապ առաջացավ, նրանք, ուժեղ հետևի շարքերում էին, տեսան առաջին շարքերում գտնվողների վիրաբույությունը, բայց, չիմանալով, թե ինչ է պատահել, իրենք ևս վախեցած անկազմակերպ փախուստի դիմեցին: Նույնը պատահեց նաև դուրսիստների հետ, որոնք կատարվածը բարձր տեղից էին դիտում, որոնք ևս խալտառակ փախուստի դիմեցին: Թշնամիների փախուստն ընդհանուր էր: Բարբարոսներից 4.000 հոգի տեղում ընկան, որոնց մեջ էին 3 հրամանատար, հռոմեացիները գրավեցին նաև պարսկական չորս որոշ և անմիջապես ուղարկեցին Բյուզանդիոն՝ կայսեր: Պատմում են, որ պարսիկները կորցրին ոչ պակաս, քան 20.000 ձի, որոնք ոչ թե սպանվեցին կամ վիրավորվեցին թշնամիների կողմից, այլ, երկար ճանապարհ կտրելով, անչափ հոգնեցին, բացի այդ, երբ Լազիկա հասան, բավարար կեր չգտնելով, սովի ու հիվանդությունների պատճառով գլխովին ոչնչացան: Մերմերտեղ իր այս նախաձեռնությունն անհաջողությունից հետո ողջ գործով գնաց Մոնտերեսիս, որովհետև պարսիկները, հակառակ Արիադայուսում կրած անհաջողության, դեռևս իրենց տիրապետության տակ էին պահում մնացած Լազիկանը՝ (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 13, 14):

¹²¹⁴ «Ավելի առաջ Տուսիլասը (Օսթրոթական թագավորության արքա Տոսիլաս – Մ.Ֆ.) գործերի գործ ուղարկեց Պիցինյան երկրամաս, որպեսզի այն վերցնի Անկոնան: Այդ գործի հրամանատարներ նա Լշանակեց հայտնի գործեր՝ Սկիպուրին, Գիբալային և Գունդուֆին, որը մի ժամանակ Բեյիսարիոսի անձնական թիկնապահն էր: Ոմանք նրան կոչում են Ինդուլֆ: Նա տվեց նաև 47 ռազմականներ, որպեսզի նրանք, պաշարելով մայրոցը ցամաքից ու ծովից, կարողանան հեշտությամբ և բիչ տանջանքով գրավել այն: Զանի որ պաշարումը ձգձգվեց, պաշարյալները սկսեցին տառապել պարենամթերքի պակասից: Երբ Վալերիանոսը, որը գտնվում էր Ռավեննայում, իմացավ այդ մասին, նա, ուժ չունենալով Անկոնայում գտնվող հռոմեացիներին օգնություն ցույց տալու համար, սուրիանդակ ուղարկեց Յովիաննեսի՝ Վիտալիանոսի զարսիկի, մոտ, որը գտնվում էր Սալոնում, և հայտնեց նրան հետևյալը...: Կարդալով այդ նամակը՝ Յովիաննեսը, չնայած դա արգելված էր նրան կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս Ի – Մ.Ֆ.) կողմից, իր սեփական պատասխանատվությամբ որոշեց առաջ շարժվել՝ կարծելով, որ ավելի կարևոր նշանակություն ունի այն դժվարին վիճակը, որում իրենք հայտնվել են, քան կայսեր ինքնակալական հրամանը: Ընտրելով մարդկանց, որոնց նա հատկապես լավ էր համարում ռազմական գործում և նստեցնելով նրանց 38 ռազմականների մեջ՝ շատ արագընթաց և առավելագույնը հարմարեցված ծովամարտի համար, ինչպես նաև բարձրելով դրանք պարենամթերքով, նա Սալոնից շարժվեց և հրամայեց խաբիսի գցել Սկարդոնայի մոտ: Ծուռուով այնտեղ եկավ նաև Վալերիանոսը՝ 12 նավերով: Երբ նրանք միավորեցին ուժերը, այդ ժամանակ խորհրդակցելով իրար հետ, նրանք ընդունեցին իրենց առավելագույնը օգտակար թվացող որոշում: Նրանք շարժվեցին այնտեղից և, անցնելով մյուս ափ, խաբիսի գցեցին Սենոգալիա կղզիով վայրում, որն այնքան էլ հեռու չէ Անկոնայից: Երբ գործերի առաջնորդները իմացան այդ մասին, նրանք իրենց կողմից գործերի ընտրյալ ջոկատ տեղավորեցին ռազմականներում, որոնք նրանց մոտ 47 հատ էին: Մնացած գործը թողնելով կայագրի պաշարման համար՝ նրանք արագորեն շարժվեցին թշնամիների դեմ: Նրանց, որոնք մնացել էին կայագրի պաշարման համար, ղեկավարում էր Սկիպուրը, իսկ նրանց, որոնք գնում էին նավերով՝ Գիբալին ու Գունդուֆին: Երբ թշնամիներին արդեն շատ մոտ էին իրար, այդ ժամանակ էլ է սրանք և նրանք, կանգնեցնելով նավերը ու դրանք ռազմական կարգի բերելով, դիմեցին ռազմիկներին կարճ կոչով: Առաջինը Յովիաննեսն ու Վալերիանոսը ասացին հետևյալը...: Իրենց հեղթին գործերի առաջնորդները դիմեցին յուրաքանչյուրի հետևյալ խոսքերով...: Դրանից հետո, առանց դուզն իսկ դանդաղելու, նրանք շարժվեցին թշնամիների դեմ և մարտի մեջ մտան: Այս ծովամարտը շատ դժան էր և նման էր ցամաքամարտի: Ծնրելով նավերը մեկ զծով թշնամիների նավաթերթի դիմաց՝ նրանք իրար էին ուղղում նետեր ու նիզակներ, իսկ նրանցից նրանք, որոնք ձգում էին խիզախության փառքի, հայտնվելով իրար մոտիկ, երբ նավերը բավում էին միմյանց կողմերով, մտնում էին ձեռնամարտի մեջ՝ մարտնչելով թերթով ու նիզակներով, ինչպես ցամաքամարտի ժամանակ: Այսպիսին էր այդ մարտի սկիզբը, բայց հետո բարբարոսները, ծովամարտ վարելու հմտություն չունենալու պատճառով շարունակեցին այդ մարտը լիակատար անկարգության մեջ: Նրանցից ոմանք կանգնում էին այնքան հեռավորության վրա և մարտնչում էին թշնամիներին հանրավորության էին տալիս իրենց վրա մեծակ հարձակվել, իսկ մյուսները, կուտակվելով խմբում, նավերով խանգարում էին միմյանց: Կարելի էր կարծել, թե նավերի վրա ինչ-որ ցանց է նետված: Բարբարոսները չէին կարողանում նետեր արձակել իրենց թշնամիների վրա, որոնք հայտնի հեռավորության վրա էին, իսկ երբ արձակում էլ էին, ապա մեծ դժվարությամբ: Նրանք չէին կարողանում գործել թերթով ու նիզակներով, երբ թշնամիները մոտիկ էին: Նրանց շարքերում սարսափելի աղմուկ ու հրձուրդ էր, նրանք ողջ ժամանակ հրձուրդում էին միմյանց և հեռու հորում նավերը իրարից լիովին խառնաշփոթ վիճակում: Նրանք մեկ ձգում էին ծակատը, նավերը դնելով իրար շատ մոտիկ, մեկ հեռանում միմյանցից և բոլոր դեպքերում էլ՝ ի վնաս իրենց: Նրանցից յուրաքանչյուրը իրողորդի կոչով էր դիմում մոտիկին ոռնոցով ու աղաղակով ու ոչ թե առ այն, որ դրոյի ելնել թշնամիների դեմ, այլ առ այն, որ նրանց ստիպի ծիշտ հեռավորություն պահել միմյանցից: Իրենք իրենց համար դժվարություններ ստեղծելով նման անմիտ գործողություններով՝ նրանք հանդիսացան այն հաղթանակի գլխավոր պատճառը, որը տարվեց իրենց նկատմամբ: Եվ հակառակը, հռոմեացիները բաջաբար վարում էին մարտը և հստորեն ղեկավարում ծովամարտը: Նրանք նավերը տեղաբաշխեցին թերթով դեպի թշնամիները, նրանք էին հեռանում իրարից և, իհարկե, չէին մոտենում ավելին, քան դա պետք էր: Նրանք միշտ նավերի միջև ծիշտ հաշվարկված տարածության էին պահում: Եթե նրանք տեսնում էին, որ թշնամու նավը առանձնացել է մյուսներից, ապա հարձակվում էին նրա վրա և առանց դժվարության խորտակում, իսկ եթե տեսնում էին, որ թշնամիներից ոմանք ինչ-որ տեղ կուտակվել էին, ապա այդ կողմն էին ուղղում նետերի անվեր: Զարձակվելով իրենց իսկ պատճառով նման անկարգության ու չփոթի պատճառով վնասներ կրող թշնամիների վրա՝ նրանք ոչնչացնում էին նրանց ձեռնամարտում: Բարբարոսների ձեռքերը, շնորհիվ նման դժբախտ անկարգության, ճակատագրի շրջադարձի և մարտի ժամանակ դրսևորած սխալների, թուլացան, նրանք չգիտեին ինչպես վարեն մարտը: Նրանք չէին կարողանում ոչ շարունակել ծովամարտը, ոչ էլ առավել ևս մարտնչել՝ կանգնած տախտակամածերի վրա, ինչպես ցամաքային հետևակ մարտում: Լքելով հանդերձանքը՝ նրանք անգործ էին մնում վտանգի դեմ հանդիման՝ հանձնվելով ճակատագրի բնականությանը: Դրա համար էլ գործերը լիակատար անկարգության մեջ ամոթալի փախուստի դիմեցին և արդեն չէին հիշում ոչ արիության, ոչ պատշաճ նահանջի, ոչ էլ որևէ այլ բանի մասին, ինչը կարող էր նրանց փրկություն բերել, այլ մեծամասամբ միայնակ և լիակատար անօգնական վիճակում ընկան թշնամիների մեջ: Նրանցից բերքը փախան 11 նավերով և, թաքնվելով հետապնդումից, փրկվեցին, իսկ մնացածն ընկան թշնամիների ձեռքը: Նրանցից շատերին հռոմեացիները անմիջապես էլ սպանեցին, մյուսներին ոչնչացրին՝ խորտակելով նավերի հետ միասին: Դեկավարներից Գունդուլֆը փախավ, սարդելով 11 նավերով, իսկ մյուսին հռոմեացիները կենդանի գերի բռնեցին: Դրանից հետո գործերը, ափ իջնելով նավերից, որոնք անմիջապես այրեցին, որպեսզի դրանք չընկնեն թշնամիների ձեռքը, իրենք հետևակ վիճակում գնացին դեպի Անկոնան պաշարող գործի ճամբարը: Այնտեղ տեղեկացնելով այն ամենը, ինչ կատարվել է, նրանք ուղիղ ճանապարհով մյուսների հետ միասին նահանջեցին՝ թողնելով ճամբարը թշնամիներին և գլուխները կորցրած, շփոթված ու մեծ աղմուկով նետվելով դեպի Ավբսիոս, որը մոտակայքում էր գտնվում: Բիչ ժամանակ անց հռոմեացիները եկան Անկոնա և թշնամիների ճամբարը դատարկ գտան: Կայագրի պարենամթերքը հասցնելով՝ նրանք լողալով հեռացան այնտեղից: Վաերիանոսը վերադարձավ Ռավեննա, իսկ Յովիաննեսը՝ Սալոն: Այդ ճակատամարտը մեծապես սասանեց Տուսիլասի և վստահությունը և ուժը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 23):

¹²¹⁵ «Նույն այդ ժամանակ Սկիպիայում գտնվող հռոմեացիների գործերը հետևյալ վիճակում էին: Լիբերիոսը, կանգնելով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս Ի – Մ.Ֆ.) կողմից, Բյուզանդիոն եկավ, իսկ Արտաբանեսը կայսեր որոշման համաձայն գլխավորեց Սիցիլիայում գտնվող ողջ հռոմեական զորքը: Նա պաշարեց Սիցիլիայի ամրություններում թողնված փոքրաթիվ գործերին և, ուժեղ որ իր դեմ կռվի դուրս եկան, պարտության մատնեց, իսկ մնացածներն էլ, երբ նրանց պարենը լրիվ վերջացավ, համաձայնության գալով հանձնվեցին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 24):

¹²¹⁶ «Տուսիլասը (Օսթրոթական թագավորության արքա Տոսիլաս – Մ.Ֆ.) ջանքեր էր թափում, որ զավթի Լիբիային հարակից կղզիները: Դրա համար էլ, մեծ նավատորմ հավաքելով նավերից ու որանցում տեղադրելով զգալի զորք՝ նա նրանց ուղարկեց Կորսիկա և Սարդոն: Նրանք ամենից առաջ մոտեցան Կորսիկային և, բանի որ ոչ-ոք այն չէր պաշտպանում, գրավեցին կղզին, իսկ հետո արդեն՝ Սարդոն: Այդ երկու կղզիները Տոսիլասն իրեն ենթարկեց և դրանք հարկադրեց: Երբ այդ մասին իմացավ Յովիաննեսը, որը գործերի ղեկավարն էր Լիբիայում, նավատորմ ու որոշ բանակությամբ գործ ուղարկեց Սարդոն: Երբ հռոմեացիները հայտնվեցին Կարանալեայի մոտ՝ նրանք ճամբար զարկեցին և պատրաստվեցին

պաշարման, քանի որ գրողները իրենց ի վիճակի չհամարեցին: Երբ բարբարոսները նկատեցին այդ՝ նրանք, դուրս գալով քաղաքից ու անակնկալ կերպով հարձակվելով թշնամիների վրա, առանց մեծ դժվարության նրանց փախուստի մատնեցին ու շատերին սպանեցին: Մնացածները փախան և, նստելով նավերը, փրկվեցին, իսկ որոշ ժամանակ անց էլ հեռացան այդտեղից ու ողջ նավատորմով վերադարձան Կարթագեն: Այնտեղ նրանք մնացին ձմեռելու առ այն, որ գարնան բացվելուն պես, ավելի խոշոր պատրաստություններ տեսնելով, արշավի ելնեն դեպի Կորիսիկա և Սարդոս» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 24):

¹²¹⁷ «Այդ ժամանակ պալիկոնների հսկայական ամբոխը (ցվեց Իլիորիա և այնտեղ աննկարագրելի սարսափներ իրականացրեց: Նրանց դեմ կայսր Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց զորք, որի գլուխ մյուսների հետ միասին կանգնեցրեց Յերոնիմոսի որդիներին: Քանի որ այդ զորքը բանակապես մեծապես թույլ էր թշնամիներից, ապա նրա առաջնորդները ոչ մի կերպ չէին համարձակվում նրանց հետ բաց մարտի մեջ մտնել, այլ, մնալով թիկունքում, զգալի կորուստներ էին պատճառում: Նրանցից շատերին նրանք սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ կենդանի գերեցին և ուղարկեցին կայսեր: Այդ թալանչիական արշավանքի ընթացքում, երկար ժամանակ մնալով կայսրության տարածքում, նրանք բոլոր ճանապարհները լցրին դիակների կույտերով, գերեվարեցին մարդկանց մեծ քանակություն և թալանեցին այն ամենը, ինչ հնարավոր էր: Քանի որ ոչ մեկը դուրս չեկավ նրանց դեմ, նրանք ողջ ավարով վերադարձան տուն: Նույնիսկ Իստրոսը գետանցելիս հռոմեացիները չկարողացան նրանց դեմ դարձնել դեմ ալլ կերպ նրանց վնաս հասցնել, քանի որ նրանց իրենց մոտ ընդունեցին գեպիդները, որոնք նրանց կողմն անցան գուժարի դիմեց՝ գետնաշուժի համար վերցնելով խոշոր գուժար՝ մեկ ոսկե սատեր մեկ գլխի համար (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 25):

¹²¹⁸ «Իստրոսնապը ձմեռը վերջանալուց հետո դրամով եկավ Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ և հաղորդեց կնքված համաձայնության մասին: Խոսրովը դրամը վերցրեց և առանց որևէ հսկողության զինադադար կնքեց, բայց ոչ մի ձևով չուզեց հրաժարվել Լազիկայից: Նա այդ փողով դաշնակցեց սաբեյր հոների հետ և, նրանցից մեծաքանակ զորք ստանալով, մի քանի պարսիկների հետ իսկույն Մերոնդեղիսի ուղարկեց, առաջարկելով ողջ ուժով գործի անցնել: Նա նաև նրան ուղարկեց բազմաթիվ փղեր: Մերոնդեղեք պարսից և հոների ողջ զորքով դուրս եկավ Մոխերեսիսից և շարժվեց լազերի ամրությունների վրա՝ իր հետ տանելով նաև փղերին: Հռոմեացիները ոչ մի դիմադրություն ցույց չուղեցին, այլ Մարտիոսի գլխավորությամբ ապահովաբար ամրացան Ֆասիսի գետաբերանի մոտի մի անադիկ տեղում ու հանգիստ մնացին: Նրանց հետ էր նաև լազերի թագավոր Գուբադեք (**Լազական թագավորության արքա Գուբադ II-ը – Մ.Ֆ.**): Մարերի այս զորքը, իր հետ ինչ-որ բան պատահելու պահանջով ոչ հռոմեացիների, ոչ էլ լազերի որևէ վնաս չհասցրեց: Սկզբում Մերոնդեղեք, տեղեկանալով, որ Գուբադեսի քույրը ինչ-որ ամրոցում է գտնվում, զորքը տարավ նրա վրա՝ ամեն զնով այն գրավելու: Խոսրովը Լազերի պաշտպանները համառորեն դիմադրում էին, նրանց օժանդակում էր նաև տեղանքը և, այսպիսով՝ բարբարոսները ստիպված եղան հեռանալ: Այնուհետև նրանք շտապեցին արագգների վրա: Տիրիել ամրոցի հռոմեական կայսրը փակեց ճանապարհը, որն, ինչպես սովեց վերևում, շատ նեղ էր, գաղիթափ տեղում էր գտնվում և անանախեն էր: Մերոնդեղեք, ի վիճակի չլինելով պաշտպանելու փրկության վրա որևէ կերպ ճնշում գործադրել, զորքը հետ՝ դեպի Արիսայոպոլիս, տարավ այն պաշարելու: Նա փորձեց գրոհել պարսիկ վրա, բայց, երբ տեսավ, որ գործը առաջ չի գնում, նորից հետ դարձավ: Հռոմեացիները հալածում էին նահանջող թշնամիներին և դժվարանցանելի տեղերում շատերին կոտորեցին, այդ թվում սպանելով նաև սաբեյրների հրամանատարին: Մրա դիակի շուրջը կատաղի մարտ տեղի ունեցավ և, երբ մոլթն ընկավ, պարսիկները կարողացան հետ մղել և փախուստի մատնել հակառակորդներին, որից հետո շարժվեցին դեպի Կոտսիս և Մոխերեսիս: Ահա թե այնտեղ ինչ տեղի ունեցավ հռոմեացիների և պարսիկների միջև» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 17):

¹²¹⁹ «Այս կերպ Յիդիգիսիսն ու Գուբադ իրենց ուղեկիցներին հետ միասին, առանց խոչընդոտի հանդիպելու որևէ մեկի կողմից, անցան ողջ Թրակիան: Հայտնվելով Իլիորիայում՝ այնտեղ նրանք գտան հռոմեական զորքը, որը հավաքվել էր ամենայն խնամքով, որպեսզի ոչնչացնի իրենց: Այդ զորքի վրա այլ ղեկավարների թվում նշանակված էին նաև Արտադուր, Ռեցիսանդուր, Լեոնիսար և Արիոնմթուր: Նրանք ողջ օրը հեծելավարել էին: Մթնշաղկի ժամանակով ինչ-որ անտառային վայր՝ նրանք կանգ առան, որպեսզի այստեղ ընթերցեն և անցկացնեն գիշերը: Հասարակ ռազմիկներին այդ հրամանատարները հրամայեցին այդտեղ կանգ առնել, հոգավ ձիերի մասին ու թարմանալ մոտակայքում հոսող գետում, որպեսզի իրենց վրայից թորափեն ճանապարհի հոգնածությունը, իսկ իրենք, ամեն մեկը իր հետ վերցնելով 3-4 թիկնապահներ, գնացին գետի մի հանգիստ վայր, որպեսզի ջուր խմեն: Նրանց, ինչպես և կարելի էր սպասել, տանջում էր ուժեղ ծարավը: Գուբադ և Յիդիգիսիս իրենց ջրակույր հետ մոտակայքում էին և, ուղարկելով հետախույզներ, իմացան այդ մասին: Անակնկալ հարձակվելով նրանց վրա, երբ նրանք ջուր էին խմում, նրանք նրանց բոլորին սպանեցին և դրանով ապահովեցին իրենց հետագա ողջ ճանապարհը՝ հնարավորություն ստանալով գնալ այնտեղ, ուր իրենք էին ուզում ավելի անվտանգ, քանզի գիկորները, որոնք մնացել էին առանց հրամանատարների, չգիտեին ինչ անել և, լիակատար շփոթի մատնվելով, հետ գնացին: Այսպես Գուբադի և Յիդիգիսիսի հաջողվեց փախչել և ժամանել գեպիդների կողմերը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 27):

¹²²⁰ «Նոր տարվա սկսվելուն պես Յովհաննեսը նկատի ուներ ողջ զորքով լքել Սալոնը և հնարավորինս արագ շարժվել Տուսիլասի (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլասի – Մ.Ֆ.**) ու գործերի դեմ, սակայն կայսրը արգելեց նրան այդ անել և հրամայեց սպասել, մինչև նրա մոտ կգա ներքինի Նարսեսը: Նա որոշել էր այդ պատերազմի հրամանատար նշանակել նրան դիկտատորական լիազորություններով: Ինչդեհ էր կայսրին հաճո արդյունք անել, որոշակիորեն ոչ-ոք չգիտի, քանզի կայսեր տեղերն իմանալ անհնար է, եթե նրա կամքը առ այդ չկա, իսկ ինչ էին ասում ժողովրդի մեջ այդ կապակցությունը որպես ենթադրություն, ես կասեմ: Կայսր Յուստինիանոսը միտք հղացավ, որ հռոմեական զորքի մյուս հրամանատարները ամենից քիչ կուզեցան լսել Յովհաննեսին՝ հայտարարելով, որ նրանք ոչ մի կերպ ծառայողական դիրքով ցածր չեն նրանից: Դրա համար էլ կայսրը վախեցավ, թե նրանք հանկարծ, համաձայն չլինելով նրա կարծիքի հետ և նույնիսկ նախանձելով նրան ու գիտակցաբար վնասելով, ողջ ծրագիրը ի դեմս չիանեն...: Այդ ժամանակ, երբ Յովհաննեսը Սալոնում սպասում էր Նարսեսին, վերջինս, կապված հոների արշավանքի հետ, շարժվում էր ծայրահեղ դանդաղ...: Նարսեսը, դուրս գալով Սալոնից, ողջ հռոմեական զորքով, որն անչափ մեծ էր, շարժվեց Տուսիլասի և գործերի վրա: Նա կայսրից ահագին դրամ էր ստացել, որով նա պետք է շատ մեծ զորք հավաքագրեր և ապահովեր այն ամեն ինչով, ինչ պատերազմին էր անհրաժեշտ, բացի դրանից՝ վճարեր Իտալիայում գտնվող զինվորների անցյալի բոլոր պարտքերը, մի բան, որ կայսրը շատ էր ձգձգել: Նրանք, ինչպես ընդունված է պետության կողմից, չէին ստացել իրեն հասանելիք ռոմիկը: Նա պետք է նաև ճնշում գործեր Տուսիլասի մոտ փախած դասալիքների վրա և սիրաշունչ դրամով, որպեսզի փոխեն իրենց դիրքը դեպի պետությունը: Եվ այսպես, եթե Յուստինիանոսն անցյալում այս պատերազմի վրա, իմիջիայլուց, էր նայում, այժմ ի վերջո շատ մեծ պատրաստություն տեսավ: Երբ Նարսեսն իմացավ, որ կայսրը մտադիր է իրեն տալ Իտալիայի գորահրամանատարությունը, ցուցաբերեց գորավարին վայել պատվասիրություն և ասաց, թե միայն մի պայմանով կձառնայի կայսեր, եթե նա իրեն տրամադրի բավարար բանակությամբ զորք: Եվ ահա նա այս ձևով հռոմեական պետության կայսրից ստացավ բավարար բանակությամբ դրամ, զորք ու զենք և իր հանդես բերած արտակարգ ջանասիրության կազմեց մի մեծ բանակ: Նա Բյուզանդիկոնից հանեց մեծ քանակի հռոմեական զինվորներ ու բացի այդ հավաքագրեց նաև Թրակիայի և Իլիորիայի բնակիչներից շատ շատերին: Նրանց հետ իր սեփական զորքով և այն զորքով, որը թողնվել էր նրա աներ Յերոնիմոսի կողմից, գնում էր նաև Յովհաննեսը: Դրանից հետո լանգոբարդների արքա Ալդուինը (**Լանգոբարդական իշխանության իշխան Ալդուինը (546-566) – Մ.Ֆ.**), մեծ գուժարային նվերներով դրդվելով դրան Յուստինիանոս կայսեր կողմից, ի համարում դաշնակցային պարտավորության, նրան որպես դաշնակցային ջոկատ ուղարկեց լավագույն ռազմիկների՝ ընտրելով իր մոտիկներից 2.500 մարդկանց, որոնց որպես ծառաներ հետևում էին 3.000 ռազմունակ մարտիկներ: Նարսեսին երուկների ցեղից հետևում էին նաև ավելի քան 3.000 հոգի, բոլորը հեծյալներ: Նրանց հրամանատարը, մյուսների հետ միասին, Ֆրիեմուլթն էր: Ծառ հոներ կային, ինչպես նաև Դագիսթայոսը իր մոտիկների հետ, որն այս պատճառով ազատվել էր բանտարկությունից: Այնտեղ էր նաև Կավատը՝ Ջամասի որդին և պարսից արքա Կավատի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Ֆ.**) թոռը, որը իր մոտ ուներ շատ պարսիկ դասալիքներ, որոնց մասին ես պատմել եմ նախորդ գրքերում, որը հասարակագետի ջանքերով փախել էր իր իրերը պարսիկ Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.**) մոտից շատ տարիներ առաջ և ժամանել հռոմեացիների երկիր: Նրա հետ էր նաև Ասրադը՝ տարիքով պատանի, ծննդով գեպիդներից, բացառիկ եռանդով լի, որն իր հետ ուներ 400 հոգու իր ցեղակիցներից՝ ռազմական գործում աչքի ընկնող ռազմիկներից: Նրա զորքում էր նաև Արուֆոսը՝ ծագումով Երուկ, որը փոքր տարիքից սիրել էր հռոմեացիների կենսակերպը՝ ամուսնանալով Մուճուրիսի տղա Մավրիկիոսի աղջկա հետ: Նա ինքն էլ շատ ռազմունակ էր և իր ջոկատի ու մոտիկների մեջ շատ երուկներ ուներ՝ որոնք հայտնի էին ռազմական գործում: «Ճագաս»՝ մականվանակալ Յովհաննեսը, որի մասին ես ոչ մեկ անգամ եմ հիշատակել նախորդ գրքերում, կանգնած էր հռոմեացիների՝ քաջ ու ռազմունակ մարդկանցից, կազմված ջոկատի գլուխ: Նարսեսը շատ առատաձեռն էր, կարիքի մեջ գտնվողներին օժանդակելու միշտ ընդունակ: Կայսեր կողմի օժտված լինելով շատ մեծ իրավունքներով, առանց վախճանալու նա անում էր այն, ինչ ուզում էր: Բազում հրամանատարներ և զինվորները դեռ անցյալում արժանացել էին նրա բարերարությանը: Երբ նա նշանակվեց Տուսիլասի և գործերի դեմ միով պատերազմի գլխավոր հրամանատար, ամեն մեկը ուրախությամբ պատրաստակամություն էր հայտնում նրան ծառայել, ոմանք դրանով ցանկանում էին երախտապարտ լինել անցյալում նրանից տեսած լավության համար, ոմանք էլ, բնականաբար, ակնկալելով մեծ բախտի արժանանալ նրա ձեռքով: Նրա հանդեպ շատ լավ էին տրամադրված հատկապես Երուկները և մյուս բարբարոսները, որովհետև այս մարդուց շատ լավություններ էին տեսել: Երբ Նարսեսը արդեն շատ մոտ էր վենետիկների երկրին՝

«/29/ Այս դրութեան մէջ էին հռոմեական զորքի գործերը այդ անցումի ժամանակ: Իմանալով այն մասին, թէ ինչ է տեղի ունեցել վենետիկի երկրում և հանգիստ սպասելով Տեյալան (Օսթրոգոթական թագավորութեան սպագա արքա Տեյալան - Մ.Ֆ.)՝ Տուտիլասը (Օսթրոգոթական թագավորութեան արքա Տուտիլան - Մ.Ֆ.) անշարժ մնում էր Դոմիի շրջակայքում: Երբ սրանք էլ ժամանեցին և չէին հերքում միայն 2.000 ինծյալներ, այդ ժամանակ Տուտիլասը ողջ իր զորքով շարժւեց թշնամիների վրա, որպէսզի նրանց հանդիպի մի հարմար վայրում: Իմանալով, որ թշնամիները անցել են Արիմնի՝ ողջ Տուսկիան կտրելով նա հասավ Ապենինիան կոչված լեռը և ծամբար դրեց տեղացիների կողմի Տագինա կոչված գլուղին շատ մոտ վայրում: Դոմմեացիների զորքը և Նարսեսի գլխավորութեամբ քիչ հեռու ճամբար դրեց Ապենինիա լեռան վրա՝ հակադառնակորդի ճամբարից մոտ 100 սասարկոց հեռավորութեան վրա: Այդ վայրը հարթ էր, սակայն մոտակայքում շատ բլուրներ կային: Այստեղ, ինչպես ասում են, մի ժամանակ Կամիլան, ղեկավարելով հռոմեացիներին, մարտում հաղթել է ոչնչացրել էր գալլերի հորդային և մինչև իմ ժամանակ էլ այդ վայրը կրում է իր անվանումը և պահպանում մարդկանց հիշողության մէջ գալլերի կործանումը՝ կոչվելով Բուստա Գալլորում՝ գալլերի խարույկներ: Իրոք, «Բուստա» անունով հռոմեացիները կրցում են խարույկի վրա այրված դիակի մնացորդը: Այստեղ նաև շատ դամբարանաբլուրներ կային, որտեղ թաղված էին այդ դիակները: Ել անա Նարսեսն իր մարդկանցից ոմանց ուղարկեց Տուտիլասի մոտ խորհուրդ տալու, որ նա վերջ տա պատերազմին, մտածի հաշտութեան մասին, նկատի ունենա, որ իր մարդիկ փոքրաքանակ են, այն էլ, իմիջիպէս, հավաքագրված, և այս ամենի պատճառով նա ի վիճակի չէ երկար պայքարել ողջ հռոմեական պետութեան դէմ: Ներսեսը կարգադրեց նաև, որ, եթէ տեսնեն, որ Տուտիլասը մտադիր է պատերազմելու, իմանա, թէ նա երբ է ուզում ճակատամարտ տալ, ու այնպես անեն, որ որոշակի օր լեւանալի: Երբ պատգամավորները եղան Տուտիլասի մոտ և ի կարար ածեցին այն, ինչ կարգադրվել էր, Տուտիլասը երիտասարդական ամուլով ասաց, որ բոլոր դէպքերում իրենք պատերազմելու են, իսկ պատգամավորներից հարցին, թէ. «Ով բաշը, ո՞ր օրն ես լեւանալում ճակատամարտը», պատասխանեց: «Մենք փանդիպեմք այստեղ ուր թի հետո»: Պատգամավորները, գալով Նարսեսի մոտ, հաղորդեցին ամեն ինչի մասին, իսկ նա, ենթադրելով, որ Տուտիլասը խորամանկութեան է դիմել, պատրաստվեց մարտ տալու հենց հաջորդ օրը: Եվ իրոք, պարզվեց, որ նա ծիշտ էր հասկացել թշնամիների մտադրությունը, բանից հաջորդ օրն իսկ Տուտիլասը ողջ զորքով անձնապէս հայտնվեց և նրանք հայտնվեցին միմյանցից ոչ ավելի քան երկու նետորկեց հեռավորութեան վրա: Այնտեղ մի փոքր բլուր կար, որը գրավել փորձում էին և այս, և այն կողմով՝ կարծելով, որ այն իրենց համար հարմար վայրում է տեղակայված՝ այն նպատակով, որ թշնամիներին խոցեն ավելի բարձր վայրից: Զանի որ այդ վայրը բլրոտ էր, ինչպես ես վերևում ասացի, սպա շրջապատել հռոմեական զորքը նրա թիկունքն անցնելով հնարավոր էր միայն մեկ արահետով, որը ձգվում էր այդ բլրի կողքով: Դրա համար էլ և սրանց, և նրանց անչափ անհրաժեշտ էր գրավել այն, գործերի համար՝ որպէսզի մարտի ժամանակ, շրջապատելով թշնամիներին, նրանց երկու ջոկատների հարվածի տակ առնեն, իսկ հռոմեացիների համար է՝ որպէսզի խուսափեն դրանից: Առաջ անցնելով թշնամիներից՝ Նարսեսը հռոմեական լեգեոններից ընտրեց 500 հետևակայիների և մուր զիշերով նրանց առաջ ուղարկեց, որպէսզի գրավեն այդ բլուրը ու մնան այնտեղ: Արդուրեւում, բանի որ թշնամիներից ոչ-ոք նրանց այդ բանում չխանգարեց, նրանք եկան ու մնացին այնտեղ: Այդ բլրի առաջ մի ծորակ կար, որի կողքով այն արահետն էր գնում, որի մասին ես հենց այդ հիշատակեցի, իսկ գործերի ճամբարը տեղակայված էր ծորակի այն կողմում, հենց այն տեղի դիմաց, որտեղ կանգնած էին այդ 500 հոգին՝ խուսափած շարքերի և խորը ճակատ կանգնած, ինչպես անում են ներ վայրում: Օրը բացվելուն պէս Տուտիլասը տեսավ, թէ ինչ են արել թշնամիներ, և որոշեց, ինչ գնով էլ լինի, բշել նրանց այնտեղից: Նա ամսիջապէս սրանց դէմ հեծելագորդի ջոկատ ուղարկեց՝ իրամայելով հնարավորին արագ վանել նրանց այնտեղից: Դեծյալները սուրացին սրանց վրա մեծ արմուկով և աղաղակով՝ պատրաստվելով վանել նրանց այնտեղից միայն դրանով: Դոմմեացիները, նեղ տարածութեան վրա շարվելով իրար մոտ, կանգնած էին՝ թաքնվելով վահանների հետևում և առաջ մղելով նիզակները: Այստեղ գործերը, որոնք հարձակվում էին մեծ արագութեամբ, իրենք

հենց իրենց այդ հարձակմամբ խառնաշփոթի մատնեցին, իսկ 500 հռոմեացիները, իրար կպցնելով վահանները և անընդհատ շարքերով առաջ մղելով լիզակների անտառը, ողջ ուժով հետ էին մղում հարձակումը։ Նրանք դիտմամբ վահանների աղմուկ էին բարձրացնում, դրանով վախեցնելով ծիրին, իսկ հեծյալներին էլ վանում էին առաջ մղված լիզակաճալորներով։ Չիտերը կանգնում էին հետևի ոտքերի վրա ինչպես տեղանքի ծայրահեղ անհարմարության, այնպես էլ՝ վախեցած վահանների աղմուկից և այլ ելք չունենալով, իսկ մարդիկ չգիտեին ինչ անել։ Նրանք ստիպված էին մարտնչել մարդկանց դեմ, որոնք կանգնած էին խիտ շարքերով և ոչ մի բայլ չէին նահանջում, ու միաժամանակ գոռալ և ղեկավարել ծիրեր, որոնք կատարում էին ու չէին հեթարկվում իրենց։ Արդյունքում նրանք ստիպված էղան նահանջել։ Այսպես հետ մղվեց առաջին հարձակումը։ Կրկին փորձելով հարձակվել և նույն բախտի արժանանալով՝ նրանք ստիպված էղան նահանջել։ Դրանից հետո, շատ անգամ այդ անօգուտ փորձերը կատարելով՝ նրանք ի վերջո դադարեցրին հարձակումը։ Այդ ժամանակ Տուտիլասը այդ գործին ուղարկեց այլ ջոկատ։ Երբ այն, ինչպես առաջինը, ստիպված էղավ նահանջել, ուղարկվեցին նոր ջոկատներ։ Այսպես իրար հետևից Տուտիլասն ուղարկեց տարբեր ջոկատներ, սակայն, բանի որ նրանք բոլորը անհաջողության մատնվեցին, ի վերջո հրաժարվեց իր մտադրությունից։ Այդ 500 հոգին արիության մեծագույն փառքի արժանացան, իսկ նրանցից երկուսը այդ մարտում առանձնահատուկ խիզախություն դրսևորեցին՝ Պողոսն ու Ապսիդան։ Սրանք, դուրս վազելով շարքերից, արիության վերին օրինակ տվեցին։ Իրենց առաջ գետնին դնելով մերկացված թերերը՝ նրանք, ձգելով աղեղները, սկսեցին նետեր արձակել՝ ճշգրիտ կերպով դիպելով նրանց, ում որ նշան էին բռնել։ Նրանք, բանի դեռ նրանց կապարձներում նետեր կային, սպանեցին շատ ռազմիկներին և շատ ծիրեր, սակայն արդեն հետո, պարտվելով նետերը, նրանք վերցրին իրենց թերերը և, պաշտպանվելով վահաններով, միայնակ գնացին հարձակվողների դեմ։ Երբ թշնամիների հեծյալները ունան, հեծյալ փնտրելով լիզակներով շարժվեցին նրանց վրա, նրանք թորիի հարվածներով անմիջապես էլ սուր մասի հետ միասին կտրեցին սրանց լիզակաճալորները։ /30/ Այն բանից հետո, երբ նրանք հետ մղեցին թշնամիների ոչ մեկ հարձակում, նրանցից մեկի, իսկ դա Պողոսն էր, թուրը մշտական հարվածներից առ փայտ ծռվեց և բացարձակ անօգուտ դարձավ։ Այդ ժամանակ նա այն գետնին նետեց և, երկու ձեռքերով ճանկելով հարձակողների լիզակները, այն սկսեց խլել թշնամիներից։ Այսպես բոլորի աջի առաջ նա խլեց չորս լիզակ և գլխավոր մեղավորը եղավ այն բանի, որ թշնամիները հրաժարվեցին այդ գործից։ Այդ ամենի համար հետագայում Նարսեսը վերցրեց նրան իր անձնական թիկնապահների շարքերը։ Ահա թե ինչպես էին այստեղ ընթանում գործերը։ Եվ այս, և այն կողմը սկսեցին պատրաստվել ընդհարմանը։ Նարսեսը, փոքր տարածության վրա իր մոտ հավաքելով զորքը, նրան դիմեց հետևյալ խոսքերով՝ ոգևորելով ի մարտ...։ Այսպիսին էին Նարսեսի խոսքերը, իսկ Տուտիլասը, տեսնելով, որ գոթերը զարմանքով են դիտարկում ձիգ ու վճռական հռոմեական շարքերը, իր խիղճին հավաքելով նրանց, ասաց...։ /31/ Ահա թե ինչ ասաց Տուտիլասը։ Չորեքը մարտի էին դասավորվել հետևյալ կերպ։ Երկու կողմն էլ շարվել էին դեմ առ դեմ՝ հնարավորին չափ խոր ու լայն ճակատ կազմած։ Բլրի մոտ գտնվող հռոմեական զորքի ձախ թևը գլխավորում էին Նարսեսն ու Յովիանները՝ իրենց մոտ ունենալով հռոմեական զորքի լավագույն մարտիկներին։ Սրանց հետևից, բացի մնացած ռազմիկներից, գնում էին մեծ թվով թիկնապահներ ու վահանակիրներ, իսկ բարբարոսներից էլ՝ հոներ, ընտրյալ իրենց արիությամբ։ Աջ թևում էին հռոմեական Վալերիանները, Յովիաններ Ժագասը և Դագիպայոսը մնացած բոլոր հռոմեական զորքով։ Դետևյալ նետածիվները լեգեոններից, որոնք հավաքվել էին կայսրության տարածքում մոտավորապես 8.000 հոգու կազմով, դրվեցին երկու թևերում։ Ծակատի կենտրոնում Նարսեսը տեղադրեց լանգոբարդներին, երուլներին և մնացած բարբարոսներին։ Նա նրանց հրամայեց ծիրերից իջնել և կազմել հետևակ, որպեսզի, եթե հանկարծ մարտի ընթացքում վախկոտություն ցուցաբերեին, կամ էլ դավաճանություն, չկարողանան անմիջապես փախուստի դիմել։ Հռոմեական ձախ թևի ծայրը Նարսեսը կառուցեց անկյունաձև՝ այնտեղ տեղակայելով 1.500 հեծյալներ։ Սրանցից 500 հոգու նա հրամայեց այն դեպքում, երբ հռոմեացիները սկսեին նահանջել, անմիջապես էլ նրանց օգնության շտապել, իսկ 1.000-ին էլ հրամայեց, հենց թշնամու հետևակը գործի անցնի, անմիջապես անցնել նրա թիկունք և վտանգավոր դրության մեջ դնել։ Նույն կերպ թշնամիների դեմ գորքը դասավորեց նաև Տուտիլասը, որից հետո, պատվելով շարքերում, նա ոգևորում էր նրանց և դեմի արտահայտությամբ ու խոսքերով կոչ անում բազմություն ցուցաբերել։ Նույնը անում էր նաև Կոստանը...։ Որոշ ժամանակ ոչ-ոք չէր սկսում մարտը, այլ հանգիստ մնում էին՝ սպասելով հակառակորդի հարձակմանը։ Այնուհետև գոթերի զորքից Կոկկաս անունով մեկը, որը բաց մարդու մեծ հոջակ ուներ, ասպանդակեց ծիրից, եկավ կանգնեց հռոմեական զորքի դիմաց և ցանկացողին իր հետ հրավիրեց մենամարտի դուրս գալ։ Այդ Կոկկասը անցյալում հռոմեական զինվոր էր ու դասայիք էր եղել Տուտիլասի մոտ։ Իսկույն նրա դեմ դուրս եկավ Նարսեսի լիզակակիրների մեկը, ծագումով հայ, անունը Անգայաս, նա ևս ծի էր հեծած։ Կոկկասը, թշնամու լիզակահար անելու մտադրությամբ նշան թնդելով նրա փորին, նախահարձակ եղավ, բայց Անգայասը հանկարծակի մի կողմ բաշեց իր ձին և հակառակորդի թափեց օգուտ չունեցող։ Այդ ձևով Անգայասը, հայտնվելով թշնամու կողքին, լիզակը խրեց նրա ձախ կողմ և վերջինի անշնչացած ձիուց գետին գլորվեց։ Հռոմեացիների զորքի մեջ մեծ աղաղակ բարձրացավ, սակայն նույնիսկ հիմա էլ ոչ մեկը, ոչ էլ մյուսը չէին սկսում մարտը։ Միայն Տուտիլասն էր մնում երկու զորքերի միջև ոչ թե այն բանի համար, որ որևէ մեկին մենամարտի կանչի, այլ՝ որպեսզի ձգի ժամանակը և խլի հակառակորդի թափեց բարեպատեհ պահը։ Լուր ստանալով, որ բացակայող 2.000 գոթական հեծյալները արդեն շատ մոտ են, նա համաձայն էր հարձակմանը մինչև դրանց ժամանումը և դրա համար հետևյալն էր անում։ Ամենից առաջ նա իսկի համարեց պարզորեն ցույց տալ հակառակորդին, թե ով է ինքը։ Նրա հանդերձանը շեղորոն գալոդարված էր ոսկով, իսկ սաղավարտի ու լիզակի կապերը ծիրանիից էին։ Ծածանվելով բաժնից՝ սրանք իսկական արքայական հանդերձանքի տպավորություն էին թողնում, իսկ ինքը, նստած հիմալիի ձիու վրա, զորքերի միջատարածքում վարպետորեն զինախաղ էր իրականացնում։ Նա ձին բռնում էր շրջանաձև, որից հետո, շուտ տալով նրան մեկ այս, մեկ այլ կողմ, նորից շրջաններ էր գործում։ Այդ արշավի ժամանակ նա նետում էր լիզակը և, ճանկելով դեռևս օդում պաշտոլ գեներ, մեծ վարպետությամբ մի ձեռքից մյուսն էր առնում։ Նա հպարտորեն ցույց էր տալիս իր վարպետությունը՝ մեկ հետ նետվելով, մեկ էլ օրորվելով այս կամ այն կողմ՝ կարծես հենց փոքրուց նա սովորել էր նման ներկայացումներ։ Այդ ամենի միջոցով նա ձգեց օրը մինչև կեսօր։ Ցանկանալով ավելի ձգձգել հարձակման սկսումը՝ նա սուրհանդակներ ուղարկեց հռոմեական զորքի մոտ, ասելով, որ ուզում է բանակցություններ սկսել։ Նարսեսը պատասխանեց, որ նա վստահ է, որ իրեն ուզում են խաբել, բանգի առաջ, երբ դեռ հնարավորություն կար վարել այդ բանակցությունները, նա ցանկանում էր անապատառ մարտի մեջ մտնել, իսկ հիմա, գտնվելով երկու բանակների միջև, ուզում է բանակցություններ սկսել։ /32/ Այդ ընթացքում գոթերի մոտ ժամանեցին այն 2.000-ը։ Լուր ստանալով, որ սրանք արդեն ճամբարում են, բանի որ արդեն ճաշի ժամն էր, Տուտիլասն ինքը հեռացավ իր վրան և գոթերը, դուրս գալով իրենց մարտակարգի շարքերից, հետ նահանջեցին։ Գալով իր մոտ՝ Տուտիլասն այնտեղ գտավ այդ 2.000-ին։ Հրամայելով բոլորին ճաշել, փոխելով իր հանդերձանքը և միաժամանակ միջոցներ ձեռնարկելով, որ բոլորը զինված լինեն ռազմիկներին վայել կերպով՝ նա արագորեն գորքը տարավ թշնամիների դեմ, մտածելով, որ անակնկալի կբերի նրանց ու անակնկալ հարձակում վարձով, սակայն այստեղ նա նա գտավ հռոմեացիներին՝ միանգամայն պատրաստ վիճակում։ Վախենալով, ինչպես և եղավ իրականում, որ թշնամիները անակնկալ կհարձակվեն իր զորքի վրա, Նարսեսը արգելեց գնալ ճաշելու կամ հանգստանալու ու առավել ևս իրենց վրայից գեներ կամ ծիրերի վրայից սանձերը հանելը, սակայն նա նրանց չթողեց լրիվ առանց կերակրի, այլ հրամայեց հաց ուտել և խմել թունդ գինի կանգնած իրենց շարքերում ու լիակատար զինվածության մեջ՝ շարունակելով ուշադիր հետևել թշնամիներին ու սպասելով նրանց հարձակմանը։ Նրանց մարտակարգը այժմ արդեն առաջվանից չէր, այլ հռոմեացիների թևերը, որոնցում տեղակայված էին 4.000-ական հետևակ նետածիվներ, ըստ Նարսեսի մտահաղացման, կիսալուսնի ձևով թեքվեցին։ Ինչ վերաբերում է գոթերի ողջ հետևակին, ապա այն կանգնեց իր հեծյալների թիկունքում, որպեսզի, եթե հեծյալները ստիպված լինեն փախուստի դիմել, ապա, հետ դառնալով, նրանք կարողանան փոխվել իր մոտ և անմիջապես էլ կրկին նետվեն թշնամիների վրա։ Բոլոր գոթերին հրաման տրվեց այդ ընդհարումում չօգտվել ոչ նետերից, ոչ այլ տիպի գեներից, բացի լիզակներից, իսկ դա բերեց նրան, որ Տուտիլասն իր անխոհեմության շնորհիվ թույլ տվեց գերազանցել իրեն ռազմական խորամանկության արվեստում։ Զգիտեմ թե ում լսելով՝ նա այդ մարտի նետեց իր գորքը թշնամիների հետ ոչ հավասարօրէն գեներով, ոչ հավասար շարժվող շարքերով, ոչ էլ այլ բաներում հավասար և դա այն դեպքում, երբ հռոմեացիները կարող էին, ինչպես իրենց հարմար կլիներ, օգտվել այդ միջոցներից յուրաքանչյուրից։ Նրանք կարող էին և նետեր արձակել, և լիզակներով խոցել, և թորերից օգտվել, և գործի դնել այն ամենը, ինչ ձեռքի տակ ունեին, ինչը նրանց հարմար էր ու համապատասխանում էր այդ պահին՝ մարտնչելով մեկ հեծյալ և մեկ էլ կանգնելով հետևակի ճակատով՝ ինչպես օգտակար կլիներ այդ պահին։ Նրանք կարող էին իրականացնել և թշնամիների շրջապատում, և կարող էին իրենք հարձակվել թշնամիների վրա, և իրենց վահաններով հետ մղել հարվածները։ Գոթերի հեծյալները, հետ թողնելով հետևակայիններին և հույսը դնելով միայն սեփական լիզակների վրա, կույր բազմության մղումով կրվի նետվեցին, սակայն, հայտնվելով մարտի մեջ, դաժան վճարեցին իրենց այդ անխոհեմության համար։ Նետվելով կենտրոնի վրա՝ նրանք չնկատեցին, որ հայտնվել են այն 8.000 հետևակայինների հենց կենտրոնում։ Արդյունքում նրանք արագորեն ողվ ընկան և աջից ու ձախից խոցվեցին նետերի հարվածներից, բանի որ նետածիվները, որոնք, ինչպես ես նոր ասացի, կանգնած էին թևերում, այդ ժամանակ արդեն ուժգին թեքել էին մարտակարգի գծերի ծայրերը, ինչպես լուսնի կտրուկ մահիկը։ Այդ մարտում գոթերը շատ մարդ կորցրին դեռևս չհասցնելով էլ նույնիսկ մարտի մեջ մտնել հակառակորդի դեմ և արդյունքում, կրելով շատ անդառնալի կորուստներ, ուշացած ու միայն մեծ դժվարությամբ մոտեցան թշնամու գծին։ Եվ ես չգիտեմ, թե ո՞ւմ վրա այստեղ զարմանալ, հռոմեացիներին՝ թե՛ նրանց բարբարոս զաշնակիցներին։ Բոլորը միատեսակ ոգևորություն էին դրսևորում, պատրաստակամություն մարտի նետվել ու խիզախություն և նրանցից յուրաքանչյուրը զարմանալի արիությամբ դիմավորեց թշնամիների հարձակումը ու հետ մղեց նրանց հարվածը։ Արդեն երկուս իջնում էր և երկու գոթերն էլ հանկարծ շարժման մեջ մտան՝ գոթերը բռնեցին նահանգի ճամփան, իսկ հռոմեացիները՝ նրանց հալածելու։ Գոթերը չէին կարողանում դիմադրել հարձակվող թշնամիներին և, տեղի տալով,

փախուստի դիմեցին՝ պարտված հռոմեական զորքի քանակից ու նրա կարգապահությունից: Նրանք արդեն չէին էլ մտածում քաջության մասին՝ վախեցած այնպես, կարծես ուրվականներ էին նրանց վրա հարձակվել կամ կարծես նրանց խոցում էին երկվեթյ: Շուտով, երբ նրանք հասան իրենց հետևակայինների գծին, անհաջող մարտն ավելի մեծացավ, իսկ նրանց պարտությունն ավելի մեծ չափեր ընդունեց: Նրանց նրանք հասան ոչ թե այդ նահանջը կարգով իրականացնելով ու ոչ թե այն բանի համար, որ հանգստանան և նրանց հետ միասին կրկին հարձակվեն, ինչպես սովորաբար լինում է, կամ էլ որ, հետ մղելով հետապնդողների հարձակումը, համարձակվեն նոր հարձակման կամ էլ, ի վերջո, որևէ այլ մարտական հնարք կիրառեն, այլ նահանջեցին այնպիսի անկանոնության մեջ, որ նրանցից շատերը զոհվեցին իրենց վրա հարձակվող հռոմեական հեծելազորի հարվածներից: Դրա համար էլ հետևակայինները չընդունեցին նրանց և, բացելով շարքերը նրանց առաջ, չմտացին կանգնած ամուր պարսպի պես, որպեսզի փրկեն նրանց, այլ նրանց հետ միասին առանց հետ նայելու դիմեցին փախուստի, արդյունքում, ինչպես լինում է գիշերային մարտի ժամանակ, սպանելով միմյանց: Օգտվելով այդ խուճապից՝ հարձակվողները անգթաբար ոչնչացնում էին ձեռքի տակ ընկնող ամեն մեկին այն գործի, որը չէր համարձակվում ոչ պաշտպանվել, ոչ էլ ուղիղ նույնիսկ նայել նրանց վրա ու հանձնվելով թշնամիների լիակատար տիրապետությանը, այնպիսի վախ էր եկել նրանց վրա և այնպիսի սարսափ էր պատել նրանց: Այս մարտում սպանվեց 6.000 զորք, իսկ շատերն էլ գերի հանձնվեցին հակառակորդներին, որոնք քիչ հետո կոտորեցին այդ գերիներին: Սպանվեցին ոչ միայն զորքեր, այլև շատերը նախկին հռոմեական զինվորներից, որոնք առաջ հռոմեական զորքի կազմում էին եղել և այժմ, ինչպես ես այդ մասին պատմել եմ նախորդ գրքերում, անցել էին Տուտիլասի և գոթերի կողմը, իսկ գոթերի զորքից նրանք էլ, որոնց հաջողվեց փրկվել և չընկնել թշնամիների ձեռքը, կարողացան փրկվել ու փախչել ով ուր կարող էր, որը ձիով, որը ոտքով, նայած այն բանին, թե ինչ հնարավորություն էր ընձեռնված բարեպատեհ առիթի կամ տեղանքի հարմարության առումով: Այսպես ավարտվեց այդ մարտ: Արդեն լրիվ մութ էր: Տուտիլասը մթնում փախավ՝ ոչ ավել, քան 5 հոգու ուղեկցությամբ, որոնցից մեկը Սկիպուրն էր: Հռոմեացիներից ոմանք հետապնդեցին րանց՝ չիմանալով, սակայն, որ դա Տուտիլասն է: Այդ հետապնդողների մեջ էր նաև գեպիդ Աքարդը: Երբ նա արդեն մոտ էր Տուտիլասին, նետվեց նրա վրա, որպեսզի թիկունքից խցի նիզակով: Այստեղ Տուտիլասի տնից մի գոթե երիտասարդ, որը հետևում էր իր փախչող տիրոջը, ուժեղ գոռաց: «Ի՛նչ ես, շուն, այդպես ձգտում սպանել քո տիրոջը», բայց այդ ժամանակ Աքարդն արդեն ողջ ուժով խրել էր նիզակը Տուտիլասի մեջ, թեև ինքն էլ, ոտքից խոցված Սկիպուրի կողմից, մնաց այդտեղ: Սպանվեց նաև Սկիպուրը՝ թրով խոցված հետապնդողներից մեկի կողմից: Այն չորսը, որոնք Աքարդի հետ միասին իրականացնում էին հետապնդումը, որպեսզի փրկեն նրան, դադարեցրին այն և, վերցնելով Աքարդին, նրա հետ միասին հետ դարձան, իսկ Տուտիլասի ուղեկիցները, կարծելով, թե թշնամիները չեն դադարեցրել հետապնդումը, շարունակում էին սլանալ հեռու, չնայած, որ Տուտիլասը մահացու վնասք էր ստացել և նրա հայելի լույսում էր մարմինը: Նրանք համառորեն տանում էին նրան իրենց հետևից և հենց ինքը՝ անհրաժեշտությունն էր նրանց ստիպել այդ խելագար վազել իրականացնել: Վարցելով մոտավորապես 84 ասպարեզ՝ նրանք ժամանեցին Կապրի կղզիվ վայրը: Նրանք հետագայում մնացին այստեղ և փորձում էին բուժել Տուտիլասի վերքը, սակայն Տուտիլասը կարճ ժամանակ անց հոգին ավանդեց՝ վախճանելով իր կյանքի օրերը: Նրա ուղեկիցները նրան հողին հանձնեցին հենց այստեղ և հենացան: Այսպիսով իր Տուտիլասի կառավարման և կյանքի ողբերգական վերջաբանը, որը գոթերի արքա եղավ տասնմեկ տարի, վերջաբան, որը արժանի էր նրա նախկին սխրագործություններին, քանզի նախկինում հաջողությամբ նրա հետ էր և մահը, որը վրա հասավ, չէր համապատասխանում նրա ռազմական գործերին: Այս դեպքում, սակայն, ճակատագիրը ևս ակնհայտորեն ողջ ուժով ցույց տվեց, թե ինչպես նա կարող է ծիծաղել մարդկային բախտի վրա՝ ցուցաբերելով իրեն բնորոշ հատկանիշը առանց որևէ հիմքի փոխել մարդու երջանկությունը և առանց առիթի խառնել մարդու հաշիվները: Ահա և հիմա, երկար ժամանակ առանց որևէ ակնհայտ պատճառի, միայն իր կամակորոշությամբ տալով Տուտիլասին հաջողություն և երջանկություն, այն, երբ այդ պահին կարծես որևէ հիմք չկար, դաժան կերպով այդ մարդուն նման ամոթալի ու ողբերգական մահ պարգևեց: Ի՞նչ կարծիքով դա մի բան է, որը երբեք չի կարող հասու լինել մարդուն..., բայց երբ վերադառնում եմ ընդհատված պատմությանը: Ահա, այն մասին, որ Տուտիլասը մահացել է, հռոմեացիները չգիտեին, մինչև գոթերի գեղից ինչ-որ կին չառաց այդ մասին և ցույց չտվեց նրա գերեզմանը: Նրանք, սակայն, լսելով այդ մասին և համարելով, որ այդ պատմությունը հնարավոր է հորինված լիլի, եկան այդ վայրը և առանց որևէ տասնամյակ փորեցին գերեզմանն ու այնտեղից հանեցին Տուտիլասի դիակը: Ճանաչելով նրան, ինչպես ասում եմ, և այդ տեսարանով բավարարելով իրենց հետաքրքրասիրությունը, նրանք կրկին թաղեցին նրան և այդ մասին անմիջապես հայտնեցին Նարսեսին: Ուրիշները Տուտիլասի ու այդ մարտի մասին այլ կերպ են պատմում: Ես կարծում եմ ավելորդ չի լինի ասել այդ մասին: Անում են, թե գոթերի զորքի փախուստը անհիմն չէր և ոչ էլ անխառն, այլ, որ երբ հռոմեացիներից ոմանք նետեր արձակեցին, դրանցից մեկը անակնկալ կերպով խոցեց Տուտիլասին, առանց այդ նետն արձակողի կողմից ոչ նախատեսելու, բանի որ Տուտիլասը հազվադեպ էր հասնում ռազմիկի պես և կանգնած էր ոչ թե հատուկ ընտրված մարտաշարքի տեղում, այլ՝ բոլորի հետ, չցանկանալով դրանով թշնամիների ավելորդ ուշադրությունը գրավել կամ էլ իրեն հատուկ նրանցից եկող չարամիտ վտանգին չենթարկել: Ստանալով մահացու վերք և ուժեղ տառապելով՝ նա դուրս եկավ մարտադաշտից և մի քանի մարդկանց ուղեկցությամբ կամեց-կամեց թիկունք գնաց: Մինչև Կապրի պայթարելով ցավի ու տառապանքի դեմ՝ նա բռնեց ձի, սակայն այստեղ, կորցնելով գիտակցությունը, նա կանգ առավ, որ բուժի վերքը, սակայն քիչ անց վրա հասավ ու կյանքի վերջին օրը: Գոթերի զորքը, մյուս բաներով ևս հավասարազոր չլինելով հռոմեացիներին, այն բանից հետո, երբ նմանատիպ անհեթեթե կերպով իր առաջնորդը շարքից դուրս եկավ, սարսափի մատնվեց, չնայած միայն Տուտիլասն էր մահացու վերք ստացել և հռոմեացիներից ոչ-ոք հատուկ նրան չէր ուղղել իր հարվածները: Արդյունքում նրանց սարսափելի ու անափ սարսափ պատեց, նրանք ընկան ոգով և նման ամոթալի փախուստի դիմեցին: Սակայն այս մասին թող ամեն մեկը մտածի ինչպես ինքն է ուզում: /33/ Մեծապես ուրախացած այդ ամենից և ամեն ինչի համար անընդհատ շնորհակալություն հայտնելով աստծուն, ինչպես և իրոք պետք էր անել, Նարսեսը ամեն ինչ կարգի բերեց: Ամենից առաջ նա, ցանկանալով ազատվել իրեն ուղեկցող լանգոբարդներից, որոնք անպատիվ բռնություններ էին գործում բնակչության նկատմամբ, իրենց անօրեն կենսակերպից զատ սրանք նաև այրում էին տները, որոնք հանդիպում էին իրենց ուղու վրա, բռնաբարում էին կանանց, որոնք փախչում և պատսպարվում էին տաճարներում: Նա նրանց պարգևատրեց հարուստ գումարային նվերներով և թույլ տվեց տուն վերադառնալ, իսկ Վալերիանոսին և իր եղբորորդի Դամիանոսին էլ հրամայեց գնալ նրանց հետ մինչև Հռոմեական կայսրության սահմանները, որպեսզի հետադարձի ճանապարհին նրանք որևէ մեկին չարիք չպատճառեն: Երբ լանգոբարդները հենացան Հռոմեական կայսրության սահմաններից, Վալերիանոսը ճաբար զարկեց Վերոնայի մոտակայքում, որպեսզի պաշարի այն և վերադարձի կայսեր տիրապետության տակ: Նրանք, որոնք այստեղի կայազորում էին, համակված վախով, Վալերիանոսի հետ բնակցությունների մեջ մտան, խոստանալով, որ իրենք կամակոր կհանձնվեն և կհանձնեն բաղաբը: Ստանալով նման լուր՝ Ֆրանկները, որոնք Վենետիան երկրամասն էին պահպանում, ամենայն վճռականությամբ դեն եղան այդ ամենին՝ հայտարարելով, որ ողջ այդ երկիրը իրենց է պատկանում: Դրա համար էլ Վալերիանոսը, ոչինչ չանելով այդտեղ, իր գործով հետ դարձավ: Գոթերը, որոնք կարողացել էին դուրս պրծնել ճակատամարտից և փրկվել, անցնելով Պո գետը, զբաղեցրին Տիչան և նրա մոտակա տեղերը՝ արքա ընտրելով Տեյային (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տեյային (552) – Մ.3.**): Վերջինս, գտնելով բոլոր այն գումարները, որոնք Տուտիլասն էր թողել, թաքցրեց դրանք Տիչիայում՝ Նախատեսելով այդ կերպ իր կողմը գրավել դաշնակից Ֆրանկներին և, ինչպես թույլ տվին հանգամանքները, եռանդով հապաքելով նրանց իր շուրջը: Լսելով այդ մասին՝ Նարսեսը հրամայեց Վալերիանոսին իրեն հետևող զորքի հետ միասին հսկել Պո գետը, որպեսզի գոթերին հեշտ չլինի հավաքվելը, իսկ ինքը մնացած հռոմեական ողջ զորքով ուղղություն վերցրեց դեպի Հռոմ: Գտնվելով Էրուտրեայում՝ նա ընդունեց Նարնիի կամավոր հանձնումը, իսկ Սպլետտյում, որը կանգնած էր առանց պարիսպների, նա կայազոր թողեց և հրամայեց բոլորին կրկին ու հնարավորինս շուտ վերականգնել ամրություններից այն ամենը, ինչ-որ գոթերը քանդել են: Նա նաև զորքի մի մասը ուղարկեց այն նպատակով, որ փորձ կատարեն գտնել Պերուզիայի կայազորը: Այդ կայազորի գլխին կանգնած էին հռոմեական երկու դասալիքներ՝ Մելիգեդայոսն ու Ուլիֆոսը: Վերջինս, որն առաջ Կիպրիանոսի թիկնապահն էր, համոզվելով Տուտիլասից, որը նրան մեծ պարգև էր խոստացել, նենգորեն սպանեց Կիպրիանոսին, որը այնտեղի կայազորի հրամանատարն էր: Մելիգեդայոսը, համաձայնելով Նարսեսի առաջարկին, ուզում էր իր ենթադրության տակ եղած հռոմեացիների հետ միասին հանձնել բաղաբը, սակայն Ուլիֆոսը և նրա շրջապատը, նկատելով, թե ինչ է կատարվում, բացառապես ապստամբեցին նրանց մտադրության դեմ: Ուլիֆոսն ու նրա կողմնակիցները հենց այդտեղ էլ սպանվեցին, իսկ Մելիգեդայոսն անմիջապես Պերուզիան հանձնեց հռոմեացիներին: Եվ այստեղ ակնհայտորեն Ուլիֆոսի վրա հասավ աստծո պատիժը, բանի որ նա սպանվեց այն նույն վայրում, որտեղ իր կողմից սպանվեց Կիպրիանոսը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 29-33):

«15-րդ ինդիկտիսի օգոստոսին Հռոմից լուր եկավ կուվիկուլարիոս ու հռոմեացիների Էքզարքոս Ներսեսի հաղթանակի մասին: Երբ նա մարտնչեց գոթերի արքա Տուտիլասի (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուտիլաս – Մ.3.**) դեմ, հաղթեց նրան պատերազմում, թրատեց նրան և վերջինիս արյունաշարժախ չորերն ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս» (Բովիանեսե Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 116):

«Երբ լանգոբարդների մեծաթիվ հաղթանակների մասին լուրերը տարածվեցին ամենուր, Նարսեսը՝ բարոտաբար, որն այդ ժամանակ կառավարում էր Իտալիան և հիմա զինվել էր Տուտիլասի՝ գոթերի արքայի (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուտիլաս – Մ.3.**), դեմ, դեսպանություն ուղարկեց Ալբինի (**հերիմալը նկատի ունի Լանգոբարդական թագավորության արքա Ալբինի (566-573), սակայն այդ ժամանակ իշխում էր Աուդինը – Մ.3.**) մոտ և խնդրեց նրան, բանի որ նա առաջ ևս դաշնակցության մեջ էր եղել լանգոբարդների հետ, օգնել իրեն գոթերի դեմ պայքարում: Ալբինը այդ ժամանակ նրան ընտրյալ զորք ուղարկեց, որպեսզի հռոմեացիների ացակցի գոթերի դեմ: Լանգոբարդները, Ադրիատիկ

ծովով լողալով անցնելով Իտալիան, միացան հռոմեացիներին և պատերազմ սկսեցին գոթերի դեմ: Հաղթելով գոթերին իրենց արքա Տոսիլլայի հետ ընդհուպ մինչև լիակատար ոչնչացման աստիճան, նրանք հաղթանակած տուն դարձան՝ պարզևատրված հարուստ նվերներով: Եվ ողջ այն ընթացքում, քանի դեռ լանգոբարդները տիրում էին Պանոնիային, նրանք օգնում էին հռոմեական պետությանը ընդդեմ թշնամիներին» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 2, գլուխ 1):

Եվ ահա շոմ ուղարկվեց պատրիկ Նարսես ներքինին, որպեսզի աստվածային աջակցությամբ հնազանդեցին գոթերի արքա Տոսիլլային (Օսթգոթական թագավորության արքա Տոսիլլային – Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ ամայացնում էր Իտալիան: Երբ Նարսեսը շոմ եկավ, նա նախ ամեն միջոցով շտապեց ցանկացած պայմանով խաղաղություն կնքել լանգոբարդների հետ, իսկ հետո էլ, պատերազմի մեջ մտնելով գոթերի դեմ, մինչև լրիվ ոչնչացում վերացրեց նրանց ցեղն ու Տոսիլլաս արքային՝ նվաճելով Իտալիայի բոլոր շրջանները» (Յովհան Սարկավազ «Կենտիկյան ժամանակագրություն» գիրք 1, գլուխ 2):

«Այդ ժամանակ ներքինի Ներսեսը Նշանակվեց հռոմեական պատրիկ և ուղարկվեց Տոսիլլայի (Օսթգոթական թագավորության արքա Տոսիլլայի – Մ.Ֆ.) դեմ...: Նա դաշինք կնքեց լանգոբարդների հետ...: Եվ ահա նա, օգտվելով լանգոբարդների աջակցությունից, սպանեց Տոսիլլային և իրենիվեր ոչնչացրեց Օսթգոթական թագավորությունը» (Չիգերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹²²² «Գոթերը, որոնք որպես կայսրորդ զբաղեցնում էին շոմը, իմանալով, որ Նարսեսը և ողջ հռոմեական զորքը գալիս են իրենց դեմ և արդեն մոտիկ են, սկսեցին պատրաստվել, որպեսզի ինչքան ուժ ունեն հետ մղեն նրանց: Պատահեց այնպես, սակայն, որ, երբ Տոսիլլայը (Օսթգոթական թագավորության արքա Տոսիլլային – Մ.Ֆ.) առաջին անգամ վերցրեց շոմը, քաղաքի շատ կառույցներ նա իրանկյանց արել, որոնք իր հերթին փորձեց վերականգնել, երբ երկրորդ անգամ վերցրեց այն: Ի վերջո՝ համոզվելով, որ գոթերը, որոնք հասել էին փոքր թվի, ի վիճակի չեն հետազայում պաշտպանել շոմի ամրությունները, նա ամրությունների փոքրիկ զօմ պատեց քաղաքի փոքր մասը Ադրիանոսի դամբարանի մոտ, այնպես, որ նրանք հարեն նախկին պարսպին, և այդ կերպ ամրոցի պես մի բան կառուցեց: Այստեղ հավաքելով այն ամենը, ինչն իրենց աչքում արժեք ուներ, գոթերը ամենայն եռանդով սկսեցին հսկել այդ ամրությունը, իսկ ամրությունների մնացած ողջ գիծը թողեցին առանց ուշադրության: Այդ ժամանակ, այդտեղ պահպանության համար թողնելով փոքր մի ջոկատ, մնացած բոլորը, բարձրանալով քաղաքի պարիսպների վրա, ողջ եռանդով փորձում էին հետ մղել գոթի գնացող թշնամիներին: Ամրությունների ողջ գիծը, վերջինիս մեծության պատճառով, ոչ հռոմեացիները կարող էին գրոհել, ոչ էլ գոթերը՝ պաշտպանել: Բաժանվելով ջոկատների՝ առաջինները գրոհում էին որտեղ պատահի, իսկ երկրորդները հետ էին մղում ըստ իրավիճակի: Նարսեսը աղեղնավորների մեծաքանակ զորքի գլուխ անցած հարձակվեց պարսպի մի մասի վրա, իսկ նրա մի այլ մասի վրա էլ իր զինվորներով հարձակվեց Վիտալիանոսի եղբորորդի Յովհաննեսը: Ֆիլեմոսն ու Էրուկները մի այլ կողմից էին հարձակվում, իսկ նրանցից շատ հեռու էլ գնում էին մնացածները: Նրանց համապատասխան դիրքեր գրավելով՝ բարբարոսները դիմադրում էին այդ հարձակմանը, իսկ ամրությունների մնացած մասը, որտեղ հռոմեացիների կողմից գրոհ չկար, բացարձակապես ազատ էր մարդկանցից, քանի որ գոթերը բոլորը հավաքվել էին այնտեղ, ինչպես ես վերևում ասացի, որտեղ ողջ ուժով վրա էր տալիս թշնամին: Հաշվի առնելով այդ՝ Նարսեսը իրանանով Դագիսթայոսը մեծաքանակ զորքով և Նարսեսի ու Յովհաննեսի դրոշով, բազում աստիճաններ պատրաստելով անակնկալ կերպով ողջ ուժով նետվեց ամրությունների այն մասի վրա, որը բացարձակապես զուրկ էր պաշտպաններից: Եվ իրոք, անմիջապես, առանց որևէ դիմադրության որևէ մեկի կողմից, նա առանց որևէ դժվարության իր զինվորներով անցավ պարսպից ներս և բաց արեց ցանկացած դարպասը: Երբ գոթերը այդ տեսակ, այլևս արիության մասին չէին մտածում, այլ յուրաքանչյուրը, ինչպես որ հաջողվեց, փախուստի դիմեց: Ոմանք նետվեցին դեպի ամրությունը, իսկ մյուսները վազեցին դեպի Պորտոս: Եվ այստեղ իմ մտքով անցնում է, թե ինչպես է ճակատագիրը հեղանակ մարդկային գործերի վրա, թե ինչպես է այն միշտ ոչ նման հայացքով նայում մարդկանց, թե ինչպես այն մշտապես փոփոխական է և ըստ ժամանակի, և ըստ վայրի, խաղալով մարդկանց հետ, փոխելով նրանց պատիվն ու հարգանքը, դժբախտության մեջ գցելով և փրկելով ըստ ժամանակի պահանջի, տեղի և գործունեության տիպի: Այսպես, Բեսասը, որը նախկինում կործանեց շոմը, քիչ ժամանակ անց հռոմեացիներին Լագիկայում վերադարձրեց Պետրան, իսկ Դագիսթայոսը, որը հանձնել էր Պետրան թշնամիների, արագ կերպով կայսեր իշխանության տակ վերադարձրեց շոմը: Եվ այդպես է միշտ ի սկզբանե, քանի դեռ ճակատագիրը իշխում է մարդկանց վրա: Այդ ժամանակ Նարսեսը ողջ զորքով շարժվեց, որպեսզի վերցնի ամրությունը: Վախեցած բարբարոսները, հաստատ երաշխիք ստանալով անձնական անձեռնմխելիության մասին, անմիջապես էլ հանձնվեցին ու հանձնեցին նրան ամրությունը: Դա կայսր Հուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) ինքնակալ կառավարման քաանվեցերից տարին էր: Այսպես շոմը իրենցերից անցավ վերցվեց այդ տիրակալի իշխանության տակ և Նարսեսը անմիջապես կայսրին ուղարկեց շոմի դարպասների բանալիները...: Որոշ ժամանակ անց, պաշարելով Պորտոսը, փոխադարձ համաձայնությամբ նրանք վերցրին նաև այն ու Էրուտրեայի ամրությունը, որը կոչվում է Նեպա, ինչպես նա Պետրա՝ Պետրուցա կոչվող ամրոցը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 33, 34):

¹²²³ «Դագիսթայոսը, որը գլխավորում էր Տարենտայի կայսրը, չնայած կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) թույլատվությամբ Պակոնիոսից ամուր երաշխիքներ էր ստացել անվտանգության մասին ու համաձայնել էր, ինչպես ես առաջ նշել էի, հանձնվել հռոմեացիներին և, ի կատարումն այդ համաձայնության, հռոմեացիներին էր փոխանցել 6 հոգու, երբ լսեց, որ գոթերը արքա են ընտրել Տեյային (Օսթգոթական թագավորության արքա Տեյային – Մ.Ֆ.), որը օգնության է կանչում ֆրանկներին և ուզում է նրանց հետ միասին ողջ զորքով գնալ թշնամիների վրա, փոխեց իր մտադրությունը և ոչ մի կերպ չուզեց կատարել պայմանագրով անվտանգությունը: Ինչ գնով էլ լինի ձգտելով հետ տանալ իր տված պատանդներին՝ նա մտածեց հետևյալը: Դեսպաններ ուղարկելով Պակոնիոսի մոտ՝ նա խնդրեց ուղարկել իր մոտ հռոմեական ռազմիկների փոքր ջոկատն առ այն, որ նա ու իր գոթերը անվտանգ կերպով կարողանան ժամանել Դրիոնոս, իսկ այնտեղից էլ, կտրելով շոնիական ծոցը, անցնեն Բյուզանդիոն: Պակոնիոսը, շատ հեռու այն բանից, որ կասկածի, թե ինչ է մտածել այդ մարդը, նրան իր մոտ եղած զորքից ուղարկեց 50 հոգու: Արագորեն սրանց ամրոց ընդունելով՝ Ռագնարիսը բանտարկեց նրանց և իմաց տվեց Պակոնիոսին, որ, եթե նրա համար ցանկալի է փրկել իր զինվորներին, թող հետ տա այն պատանդ գոթերին: Լսելով այդ՝ Պակոնիոսը փոքր ջոկատ թողեց Դրիոնոսի պահպանության համար, իսկ ինքը մնացած զորքով շարժվեց թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ Ռագնարիսը առանց վարանելու սպանեց այդ 50 հոգուն և Տարենտից դուրս հանեց իր գոթերին, որպեսզի մարտի մեջ մտնի թշնամիների հետ: Երբ նրանք հանդիպեցին, գոթերը հաղթվեցին: Տեղում թողնելով շատ սպանվածներ՝ Ռագնարիսը մնացած զորքով նետվեց փախուստի: Տարենտ մտնել նա արդեն չէր կարող, քանի որ հռոմեացիները բոլոր կողմերից շրջապատել էին նրան, սակայն, մտնելով Լեբերոնտիդիս, մնաց այնտեղ: Այսպես էին այնտեղ գնում գործերը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 34):

¹²²⁴ «71/ Երբ Լևտարիոսն ու Բուսիլինը սկսեցին հռոմեացիների դեմ զորք հավաքել, նրանք երկուսն էլ, հպարտանալով դրանով, մեծ հույսեր ունեին ապագայի վրա: Նրանք կարծում էին, որ Ներսեսը չի դիմանա նրանց առաջին իսկ ճնշմանը և ողջ Իտալիան Սիցիլիայի հետ կդառնա իրենց հեշտ պալոր: Անուր էին, որ նրանք զարմանում են գոթերի վրա, որ սրանք վախեցնել են այդ մարդուց, կանացի հանգստարանների այդ պահպանից, որը զրկված է տղամարդկության ամեն մի շնանից: Հարբած նման մտքերից՝ նրանք հպարտորեն պատրաստվում էին արշավանքի՝ 75.000 բաջ տղամարդկանց կազմով զորք հավաքելով ալեմաններից և ֆրանկներից, որպեսզի անմիջապես ներխուժեն Իտալիա: /8/ Հռոմեացիների առաջնորդ Ներսեսը, չնայած դեռ ճշգրիտ կերպով չգիտեր այս ամենի մասին, սակայն, աչքի ընկնելով ողջամտությամբ, ձգտում էր միշտ կանխագուշակել թշնամիների ծրագրերը և դրա համար էլ անմիջապես որոշեց բոլոր ուժերը ներդնելով հնազանդեցնելով Տուսցիայի այն բոլոր քաղաքները, որոնք դեռ գտնվում էին գոթերի իշխանության ներքո, բանգի այդ մարդը չափից դուրս չէր հպարտանում հաղթանակներով, չէր տարվում գոռոզությամբ և աշխատանքից հետո հանգստի ու հաճույքների չէր տրվում, ինչպես դա լինում է ուրիշների մոտ: Եվ ահա, հավաքելով իր ողջ զորքը, նա ողջ հնարավոր արագությամբ շտապեց Կուսնա քաղաքի մոտ: Այդ անգամ ամրացված հստակական քաղաքը, որը թշնամու կողմից կարող էր վերցվել միայն մեծ դժվարությամբ, տեղակայված էր բարձր ու դժվարամատույց լեռան վրա և իրենց ներկայացնում է Տիրենյան ծովի կարծես պահպանության աշտարակը: Ծովի ափին կա մի լեռ, որի հիվերին հարվածում են ծովի ալիքները, իսկ կառավար գտնվում է պարիսպներով, ուժեղագույն կերպով ամրացված աշտարակներով ու խանութներով: Տուսիլլայի (Օսթգոթական թագավորության արքա Տոսիլլայի – Մ.Ֆ.) ու Տեյայի (Օսթգոթական թագավորության արքա Տեյայի – Մ.Ֆ.)՝ գոթերի նախկին արքաների, ունեցվածքի ամենաարժեքավոր ու կարևոր բաները պահվում էին այդ ամրոցում, որպես ամենաուժեղը: Հենց որ Ներսեսը հայտնվեց նրա մոտ, նա փորձեց բոլոր ուժերով ինչքան հնարավոր է արագ տիրել և քաղաքին, և նրանում եղած արժեքներին, որպեսզի գոթերը որպես ռազմավարական կետ, և այլևս չունենան այդ ամրությունը՝ այդ միջոցով վերջնական դարձնելով հաղթանակը: Ալիգերը, գոթերի առաջնորդը և Տեյայի փոքր եղբայրը, որը գտնվում էր այդ քաղաքի ներսում, հավաքելով զորք ինչքան կարող էր, որևէ խաղաղություն չէր ցանկանում, չնայած արդեն հաստատ գիտեր, որ Տեյան սպանվել է մարտում, իսկ գոթերի ուժը բալթայվել է ու ոչնչացել: Չնայած դրան, նա ամենևին էլ չէր կորցնում ոգու ուժը և չէր վախենում թշնամական ճակատագրի հարվածներից: Տեյանքի դիրքն ու պարենի առատությունը նրան դարձնում էին հպարտ ու հանդուգ՝ ի վիճակի պաշտպանվելու, եթե որևէ մեկը կհարձակվի իր վրա: /9/ Ներսեսը, արագորեն ոգի տալով յուրայիններին, զորքը տարավ քաղաքի վրա: Վերջում, մեծ դժվարությամբ բարձրանալով այդ բարձրադիր վայրը և մոտենալով պարսպին, սկսեց անմիջապես տեգեր նետել ամրությունների վրա կանգնած մարդկանց ուղղությամբ: Աղեղները եղում էին նետերի անընդհատ նետումից և օդում պտտվում էին պարաստիկները, գործի էին դրվել նաև պաշարողական

մեքենաները, իսկ Ալիգերնայի կողմնակիցները, հավաքվելով պարսպի աշտարակների միջև, ոչ պակաս ակտիվ կերպով մարտնչում էին՝ նետելով տեգեր ու նետեր, հսկայական բարեր ու գերաններ և այլ ամենը, ինչ կար ձեռքի տակ: Նրանք օգտվում էին նաև մեքենաներից և այլ պաշտպանական միջոցներից և ոչ մի բան պակաս չէր արվում պաշտպանության համար: Հռոմեացիների հատկապես ուշադրությունն էին գրավում Ալիգերիայի նետերը: Նրանք սուրում էին ուժեղ սուլոցով և մեծ արագությամբ և, եթե կպցում էին բարի կամ այլ ամուր առարկայի, հարվածի ուժով փշուրում էին դրանք: Այսպես, Ալիգերիան, տեսնելով հայտնի Պալլադիոսին, որը Ներսեսի մոտ աչքի էր ընկել որպես հռոմեական զորքի լավ հրամանատար, համարվում էր լավագույն տաքսիարիտներից մեկը և, լրիվ երկաթի մեջ լինելով, այդ պատճառով մեծ վստահությամբ մոտեցել էր պարսպին, բարձունքից նետ արձակեց նրա ուղղությամբ և անմիջապես էլ միջաթափանց խոցեց այդ մարդուն՝ վահանի ու գրահի միջով: Այդ կերպ նա գերազանցում էր ուժով շատերին և այդքան ուժեղ էր արժեքից հարվածելու համար նրա բազուկը: Շատ օրերի ընթացքում անընդհատ տեղի էր ունենում նմանատիպ հեռամարտ և ոչ մի կողմի հույսերը չէին ավելանում: Հռոմեացիներին համարում էին, որ նահանջելն անպատկույթյուն կհամարվի, եթե տեղի ունենա մինչև ամրոցի գրավումը, սակայն պարզ էր, որ պաշարումով գոթերը չեն ստիպվի հանձնվելու: /10/ Ստրատեգ Ներսեսը անչափ ցավագին էր տանում այդ ամենը և անհանգստանում էր, որ հռոմեացիները այդքան ժամանակ են ծախսում այդ աննշան ամրոցի մոտ: Երբ Ներսեսն ամեն ինչ խորհեց ու կշռադատեց, ի վերջո որոշեց փորձել գրավել ամրոցը հետևյալ կերպ: Ժայռի արևելյան եզրին կար մի բարանձավ, որը բոլոր կողմերից փակ էր և ներսից բավականին լայն էր: Այն ուներ բնական մուտք, որը լայն էր և խորը, ինչպես անդունդը: Նրանում, ասում են, մի ժամանակ բնակվելիս է եղել իտալական սիվիլիան, որը, ներշնչվելով Թեոդոսից, հարցում անողների համար կանխագուշակում էր ապագան: Ասում են, որ երբ **Էնտրոը (Հռոմի արքա Էնտրոն (մ.թ.ա. 1179-1176) – Մ.Ֆ.)**՝ մնիսիզոսի որդին, եկավ նրա մոտ, սիվիլիան գուշակեց նրան այն ամենը, ինչ հետո տեղի ունեցավ: Այդ բարայրի վրա կանգնեցված էր ու կախված էր պարսպի մի մասը: Երբ Ներսեսը տեսավ դա, որոշեց օգտվել այդ հանգամանքից և անմիջապես էլ, բարայր մտցնելով ինքնան հնարավոր է շատ մարդկանց, որոնք իրենց հետ գործիքներ էին բերել, նախատեսված բարեր բերելու ու պարիսպներ փորելու համար, աստիճանաբար բերեց ու կտրեց բարայրի տակիքը, որի վրա տեղակայված էր պարիսպը: Նա այն աստիճան բերեց առաստաղը և մաքրեց կառույցի հիմքը, որ մերկացավ նույնիսկ հիմքի ներքևի մասը: Դրա տակ շարքերով տեղադրվեցին ուղիղ գերաններ, որոնք իրենց վրա պահում էին պարսպի ողջ ծանրությունը, որպեսզի կառույցը չսկսվի բախվել, բախվելի աստիճանաբար և գոթերը գլխի չընկնեն, թե ինչ է մտադրվել: Այդ դեպքում, հավաքվելով այդ վայրում ժամանակին և վերականգնելով վնասվածքները, նրանք հետագայում կպահպանեին այն ամենաուշադիր կերպով: Եվ ահա, որպեսզի հայտնի դառնա այդ գործը և չսվի կտրվող բարի աղմուկը, հռոմեական զորքը մեծ ուժով հարձակում գործեց վերին պարսպի վրա՝ բարձրագույն աղաղակներով և զգալի ջանքերով: Մեծ աղմուկ բարձրացավ, ավելի ուժեղ, բան պետք էր, և բուռն հարձակում վարվեց: Եվ երբ պարիսպն իր ողջ երկարությամբ փորվեց ու, կախվելով վերևից սկսեց հեծնվել միայն գերանների վրա, այդ ժամանակ չոր տերևների և այլ հեշտ բռնկվող չոր կոյուղների մեծ բանակություն, որ կար ձեռքի տակ, կուտակեցին դրանց մոտ, այրեցին ու բոլորը դուրս եկան բարայրից: Որոշ ժամանակ անց այդ հիմքերը իրենք ևս բռնկվեցին և այլևս չկարողացան պահել ծանրությունը: Պարսպի այն մասը, որը նրանց վրա էր հեծնված, անսկիւլայ արկվելով փլվեց: Աշտարակները, որոնք նրանց վրա էին, ինչպես նաև պատնեշները պոկվեցին մյուսներից ու ընկան անդունդը: Դարպասները, որոնք պարսպի այդ մասում էին, ամուր կերպով փակված էին և, հաշվի առնելով թշնամու առկայությունը, դրանց բանալիները պահվում էին պահակների մոտ: Եվ ահա այդ դարպասները, իրենց ամրանների ու կեռերի հետ պոկվելով պատերից, ընկան ծովափն ու փշրվեցին ծովափնյա բարերի վրա: Միաժամանակ փլվեց այն ամենը, ինչը նրանց կից էր՝ սյուները, առաստաղի մասերը, վերին ամրությունները և դռների մասերը, որոնք դարպասի մոտ էին: Երբ այդ ամենը տեղի ունեցավ, հռոմեացիների բարաբ մուտքը թվում էր հեշտ և նրանք արդեն թշնամու արհամարհում էին, սակայն հույսերն ի դերն ելան: Տարաբնույթ կտրվածքներն ու փոսերը, դիք ու անառիկ ինչպես լեռան վրա, այնպես էլ ներսի կողմից, տարածվում էին մեծ հեռավորության վրա ոչ պակաս, բան առաջ՝ հանգարելով մուտքը բաղաբ: Ներսեսը երկու անգամ ողջ ուժով հարձակում գործեց բաղաբի վրա, նպատակ ունենալով այն անմիջապես գրավել, սակայն, բանի որ գոթերը հավաքվել էին այդ վայրում և հուսահատորեն պաշտպանվում էին, նա հետ մղվեց և այլևս ոչինչ չկարողացավ անել...: /11/ Եանի որ Ներսեսին չհաջողվեց գրավել այդ բաղաբը ոչ պաշարմամբ, ոչ էլ ուժով, նա որոշեց ողջ բանակն այլևս չգաղտնեցնել այդ դժվար պաշարման վրա, այլ անմիջապես շարժվեց Ֆլորիանոսենցիայի, Ցենտումելայի և Տոսկանիայի այլ բաղաբների ուղղությամբ՝ կարգավորելով այստեղ ամեն ինչ և կանխելով թշնամու առաջխաղացումը...: Կումայում նա թողեց զգալի զորք, որպեսզի վերջինս, գրավելով ողջ շրջակայքը, վերջնականապես ոչնչացնի բաղաբում փակված թշնամուն անընդհատ պաշարումով: Չորքը շրջապատեց ամրոցը պարսպով և հսկողություն հաստատեց բոլոր ելքերի վրա, որպեսզի բռնի պարենի համար դուրս ելող ջոկատներին: Ենթադրվում էր, որ հաղթանակը, որը պաշարված էր արդեն մոտ մեկ տարի, ծախսած կյանի պարենամթերքի բոլոր միջոցները...: /20/ Այդ ընթացքում Ալգերիան, Ֆրեդիգերնի որդին և Տեյայի (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տեյայի – Մ.Ֆ.**) եղբայրը, որի մասին մենք առաջ հիշել էինք, խոսելով Կումի պաշարման մասին, երբ ֆրանկները հայտնվեցին Իտալիայում և գոթական գործերն անցան նրանց տիրապետության տակ, այդ ժամանակ միակն էր, որ հասկացավ օգուտը և գուշակեց ապագան: Ծանր ու թեթև անելով տեղեփածո իրավիճակը՝ նա եկավ հետևություն, որ ֆրանկները, իհարկե, օգտագործում են դաշնակցի անունը, բայց դա պատճառ են դարձնում և հարմար արդարացում, իսկ իրականում նրանք եկել են գոթերին տիրելու նպատակով: Այն, ինչ իրականում նրանք ուզում են, այլ է և, եթե նրանք նույնիսկ էլ հաղթեն հռոմեացիներին, հաստատ չեն ցանկանա վերադարձնել Իտալիան գոթերին, այլ ամենից առաջ կստրկացնեն իենց իրենց, որոնց ըստ խոսքի եկել են օգնության, իրենց վրա կառավարիչներ կդնեն ֆրանկների և կզոկեն հայրենական տիրույթություններից: Երբ նա հաճախ մտածում էր այդ ամենի մասին և միաժամանակ նեղվում էր պաշարմանց, ի վերջո որոշեց բաղաբն ու այնտեղի արժեքները փոխանցել Ներսեսին և արդեն հասուն տարիքում դառնալ հռոմեական բաղաբացի՝ հրաժեշտ տալով վտանգներին և կյանքի բարբարոսական ձևին: Նրան արդարացի էր թվում, որ եթե արդեն գոթերը չեն կարող Իտալիային տիրել, ապա թող նրան տիրեն իր հին տերերը և այդ կերպ թող ընկնեն ոչ առիթավետ ամեն ինչից զրկված: Նա որոշեց ինքն այդպես վարվել և իր ցեղակիցներին ուղղամտության օրինակ տալ: Նա սկզբում հայտարարեց պաշարող հռոմեացիներին, որ ցանկանում և տեսակցություն ստրատեգոսի հետ և, երբ դա թույլ տրվեց, մեկնեց Կլասիս, որտեղ, ինչպես կարծում էր, տեղավորված է Ներսեսը: Այդ ամրոցը գտնվում է Ռավենայի մոտակայքում: Հառնելով նրա առջև՝ նա անձամբ նրան փոխանցեց Կում ամրոցի բանալիները և առաջարկեց իր բարի ծառայությունները: Վերջինս շնորհակալություն հայտնեց նրան հանձնվելու համար և խոստացավ պարգևատրել բազմաթիվ բարիքներով: Ամիջապես էլ հրամայեց գործին, որը ճանաբար էր Կումի մոտ, մտնել ամրոց, տիրել բաղաբին ու այնտեղի արժեքներին և անվտանգության մեջ պահել այն, իսկ մնացած գոթերին հրամայեց ցրվել տարբեր բաղաբներում ու ամրոցներում և այնտեղ ձմեռել: Մինչ այդպես էլ արվեց, իսկ երուկական աշխատանքները երկրորդ անգամ զրկվեց առաջնորդից: Այնտեղ կային երկու հայտնի այրեր, որոնք մրցում էին իրար հետ: Չորքը իր ստադրություններում կիսվեց նրանց հարցում: Նրանց մի մասը բարձր էր գնահատում կրոտոսին և, ըստ իրենց, ամեն ինչ կփոխվեր դեպի լավը, եթե նա լիներ առաջնորդ: Այլը էլ առաջարկում էին Սինդուլային, որպես բավականին գործարար և ռազմական գործում փորձառու այրի: Նրանց միացավ նաև Ներսեսը՝ հենց նրան նշանակելով առաջնորդ և ուղարկելով այնտեղ, որտեղ նրանք կկազմակերպեին ձմեռել առավելագույնս հարմար: Ալիգերիային էլ հրամայեց գնալ Տեգենա՝ խնդիր ունենալով, ժամանելով բաղաբ, բարձրանալ պարսպի վրա, բաց երևալ, այնպես, որ բոլորին հնարավոր լինի տեսնել, թե ով է ինքը: Դա նա հրամայեց նրա համար, որ ֆրանկները, նրանք պետք է անցնեն այդ բաղաբի մոտով, կարողանան տեսնել նրան որպես կանավոր դասալիքի և հրաժարվել Կում արշավելու մտքից և ավարից, իսկ գուցե նաև հետագա պատերազմից, բանի որ ամրոցներն արդեն զբաղված էին իրենց գալուց առաջ: Տեսնելով անցնող ֆրանկներին՝ նա նրանց վիրավորանքներով հեղդեց բարձունքից և ծաղրեց, ասելով, որ իզուր են նրանք շտապում, որ նրանք ուշացել են, որ գոթերի հարստություններն, ինչպես նաև գոթական իշխանության բոլոր խորհրդակիցները արդեն անցել են հռոմեացիներին, այնպես, որ եթե ինչ-որ մեկն էլ հետագայում նույնիսկ, եթե հայտարարվի էլ գոթերի արքա, նա չի ունենա տարբերիչ նշաններ և խորհրդակիցներ, այլ պետք է հազմվի հասարակ ռազմիկի նման և իր տեսքով մնա հասարակ մարդ: Ֆրանկները ի պատասխան սկսեցին վիրավորել նրան, կոչելով իր ազգի դավաճան, թեև ամեն դեպքում սասանկեցին իրենց ստադրության մեջ, այնպես, որ խորհուրդ արեցին, թե արժե՞ արդյոք շարունակել պատերազմը: Հաղթեց, սակայն, որոշումը չփոխելու կարծիքը և որոշվեց գնալ այնտեղ, որտեղ որոշվել էր առաջ՝

(Ագաթիոս Մարինացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 1, գլուխ 7-11, 20):

«Համարելով, որ գոթերի զորքը հավասարազոր չեն հռոմեացիներին, որպեսզի նրանց հետ միայնակ մարտնչեն, Տեյան (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տեյայի – Մ.Ֆ.**)՝ դեսպաններ ուղարկեց ֆրանկների արքա Թեոդեբալդի (**Ֆրանկական թագավորության արքա Թեոդեբալդի (548-555) – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ հրավիրելով նրան իր հետ զորքի կնքել և խոստանալով մեծագույն գանձեր: Սակայն ֆրանկները, կարծում են, նպատի ունենալով սեփական օգուտը, չէին ուզում մահանալ ոչ գոթերի հետաքրքրությունների, ոչ էլ հռոմեացիների շահերի համար, այլ նրանք ընդամենը մեկ նպատակ ունեին՝ իրենց ենթարկեցնել ողջ Իտալիան, և հանուն դրա նրանք ուզում էին ինքնուրույն, առանց որևէ դաշինքի, ենթարկվել պատերազմի վտանգներին: Ավելի շուտ դեռևս Տուսիլան (**Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլան – Մ.Ֆ.**) էր գանձերի մի մասը թողել Տիչինայում, ինչի մասին են վերևում նշեց, իսկ ավելի մեծ մասը թաքցրել էր ուժեղ ամրացված ամրոցում, որը գտնվում է Կումայում՝ Կամպանիա երկրամասում: Այնտեղ նա կայացրել էր թողեց, իսկ նրա հրամանատար էլ նշանակեց սեփական եղբորը, որպես օգնական նրան տալով Դերոդիանոսին: Ցանկանալով տիրել այդ գանձերին՝ Նարսեսը Կումա ուղարկեց մի փոքր զորք, որպեսզի այն պաշարի ամրությունը, իսկ ինքը որոշ

գործերի կարգավորման համար մնաց Յոռնում: Մեկ այլ ջոկատ ուղարկելով՝ Նա հրամայեց վերջինիս արշավել դեպի Ցենտուսցելլան...: Այս կերպ հռոմեացիները տիրեցին Կուսմային և մնացած այլ վայրերին» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 34, 35):

1225 «/34/ Տեյան (Օսթգոթական թագավորության արքա Տեյայի – Մ.Ֆ.), անհանգստանալով Կուսմայի կայազորի ու այնտեղի գանձերի համար, հույսը կտրեց ֆրանկների օգնությունից և իրեն հետևող գոթերին տրամադրեց գնալ թշնամիների վրա: Նկատելով այդ՝ Նարսեսը հրամայեց Յոփիանեսին՝ փոխալիանոսի եղբորորդուն, ինչպես նաև Ֆիլեմուսին իրենց տրամադրության տակ եղած գործով գնալ Էրուտրեայի սահմանները առ այն, որ նրանք այնտեղ դիմանան ու փակեն թշնամիների ճանապարհը դեպի Կասպակսիա, մինչև այդ ընթացքում Կուսման պաշարողները կկարողանան վերցնել այն ուժով կամ կամավոր հանձնվելու միջոցով՝ չենթարկվելով որևէ վտանգի: Սակայն Տեյան, մի կողմ թողնելով ճիշտ ճանապարհները, որոնք ամենակարճն էին, անցավ երկար ու շրջանցիկ ուղիներով՝ Յոնիական ծոցի ափերով, և, չնկատելով թշնամիներից ոչ մեկի կողմից, ժամանեց Կասպակսիա: Երբ Նարսեսն իմացավ այդ մասին, նա կանգեց Յոփիանեսի և Ֆիլեմուսի հետ եղող ու Էրուտրեայի անցումները պահպանող զորքը, ինչպես նաև Վալերիանոսին, որը հենց նոր զբաղեցրել էր Պետրան իր գործով: Այս կերպ նա հավաքեց բոլոր ուժերը և միևնույն ժամանակ գործով, մարտական կարգ ընդունելով, գնաց Կասպակսիա: /35/ Կասպակսիայում կա մի սար Վեգուվի անունով, որի մասին ես խոսել եմ Նախկին պատմությունների հետ կապված...: Այդ լեռան ստորոտում հոսում են խմելու ջրի աղբյուրներ: Նրանցից առաջանում է մի գետ, որը կոչվում է Դրակոն ու շատ մոտիկ հոսում է Նուգերանոս քաղաքի մոտով: Ահա հենց այդ գետի հակադիր ափերին այն ժամանակ կանգ առան երկու թշնամի գոթերը: Դրակոն գետի հոսքը Նեղ է, սակայն և հեծյալների, և հետևակայինների համար այն բացարձակապես անանցանելի էր...: Գրավելով գետի վրայի կամուրջը՝ գոթերը այստեղ փայտյա աշտարակ կառուցեցին, նրա վրա տարաբնույթ մեքենաներ դրեցին, խիբիայոց, դնելով նաև այսպես կոչված բալիստներ, որպեսզի այնտեղից հնարավորություն ունենան վերևից հարվածել հարձակվող թշնամիներին: Ձեռնամարտի մեջ մտնելն անհնար էր, քանի որ նրանց միջև, ինչպես ասացի, գետ կար: Եվ սրանք, և նրանք, հնարավորինս մոտենալով գետի ափերին, գործում էին հիմնականում նրանով, որ խոցում էին իրար նետերով: Տեղի էին ունենում նաև մենամարտեր, եթե այս կամ այն գոթը, կանչվելով հռոմեացիների կողմից, անցնում էր կամուրջը: Այսպես այդ գոթերը, կանգնելով իրար դեմ հանդիման, երկու անգամ անցկացրին և դա շարունակվեց մինչև այն ժամանակ, երբ գոթերը, որոնք գերիշխում էին ծովում և կարող էին, տեղ հասցնելով պարենամթերքը նավերով, քանի որ նրանց ճամբարը ծովից ոչ հեռու էր տեղակայված, դիմանալ: Որոշ ժամանակ անց, սակայն, հռոմեացիները մի գոթի դավաճանության պատճառով, որը գլխավորում էր այն, զավթեցին թշնամիների նավատորմը, դե իսկ հենց հռոմեացիների մոտ էլ եկավ նավերի անթիվ բանակության և ինքնուրույնության այլ մասերը: Դրա հետ միասին, գետի ափին կառուցելով մի շարք փայտյա աշտարակներ, Նարսեսը կարողացավ վերջնականապես վախճել թշնամիների ողջ Նախկին ինքնավստահությունը: Անչափ վախեցած այդ ամենից և Նեղվելով պարենամթերքի պակասից՝ գոթերը փախան դեպի մոտակայքում գտնվող սարը, որը հռոմեացիները լատինական լեզվով կոչում են Կաթնասար: Դոմեացիները տեղանքի անցման դժվարության պատճառով ոչ այլ կերպ չէին կարող հետևել նրանց, սակայն նաև բարբարոսները, որոնք բարձրացան այնտեղ, շուտով սկսեցին զոջալ այդ մասին, քանի որ նրանք մոտ ավելի մեծ չափով սկսեց զգացնել տալ պարենամթերքի պակասը, ընդ որում այն ձեռք բերել իրենց ու ձիերի համար նրանք ոչ մի կերպ չէին կարող: Դրա համար էլ համարելով, որ ավելի լավ է իրենց օրերը վերջացնել մարտում, քան մահանալ սովից, նրանք, հակառակ բոլոր սպասումների, շարժվեցին թշնամիների դեմ և անակնկալ կերպով հարձակման անցան: Դոմեացիները, ինչպես նրանց ներում էր իրավիճակը, ամուր կանգնած էին նրանց դեմ՝ մարտակարգ կազմելով ոչ թե ըստ տարբեր հրամանատարների ջոկատների և ոչ թե ըստ ջոկատների կամ լեգեոնների, ոչ էլ իրարից որևէ կերպ առանձնացված այլ կերպ, որ չկարողանալիս լսել իրենց տրվող հրամանները, այլ այն կերպ, որ մարտնչեն թշնամիների դեմ ողջ ուժով, ուժը ոնց պատի: Դոմեացիները ձիերին՝ բոլոր գոթերը առաջինը ողջ ճակատով հետևակ մարտակարգ ընդունեցին՝ կառուցելով խորը ֆայանգ: Տեսնելով այդ՝ հռոմեացիները ևս իջան ձիերից և նույնատիպ մարտակարգ ընդունեցին: Ու այստեղ ես ուզում եմ պատմել այդ հայտնի ճակատամարտի մասին և այն բացության մասին, որը կարծում եմ, չի զիջում ոչ մի անվանի հեղուսի բացությանը, այն բացության մասին, որն այդ մարտում դրսևորեց Տեյան: Գոթերին բացության դրոշմ էր իրավիճակի անելանելիությունը, իսկ հռոմեացիները, չնայած տեսնում էին, որ սրանք հուսահատ դրության մեջ են, հարկ էին համարում ողջ ուժով դիմադրել՝ անվաճելով զիջել թույլին: Եվ սրանք, և նրանք, լցված ոգևորությամբ, նետվեցին մոտիկ գտնվողների վրա, մեկը պատրաստ զոհվելու, իսկ մյուսը ձգտելով բացության փառքի արժանանալ: Մարտը սկսվեց վաղ առավոտյան: Տեյան բոլորի աչքի առաջ էր՝ իր դիմաց պահելով վահանը ու սպառնալից բարձրացնելով նիզակը, նա իր մտերիների փոքրաթիվ խմբով գնում էր ֆայանգի առջևից: Տեսնելով նրան և համարելով, որ, եթե նա ընկնի, ապա մարտը շուտ կավարտվի, հռոմեացիները նրա վրա ուղղեցին իրենց ողջ ջանքերը՝ հարձակվելով նրանց մեծ բանակությանը, ուժեր ձգտում էին փառք: Ունակ հեռվից նրա վրա էին նետում տեգեր, ոսկանք էլ փորձում էին խոցել նրան նիզակով: Տեյան, փակվելով վահանով, նրա վրա էր ընդունում նիզակների բոլոր հարվածները և, անակնկալ հարձակվելով թշնամիների վրա, նրանցից շատերին սպանեց: Ամեն անգամ, երբ նա տեսնում էր, որ իր վահանի վրա ցցված են վրան նետված նիզակներ, նա, որևէ մեկին փոխանցելով այն վահանակիրներից, վերցնում էր իրեն մեկ ուրիշը: Այս կերպ մարտնչելով՝ նա անցկացրեց օրվա ողջ երրորդ մասը: Ի վերջո, երբ նրա վահանին ցցվել էին տասներկու նիզակներ և նա չէր կարողանում արդեն շարժել այն ինչպես ուզում էր, և հետ մղել թշնամիներին, նա սկսեց համառոտեմ կանգել իր վահանակիրներից մեկին՝ չլքելով շարքը, ոչ մի թիզ չնահանջելով և թույլ չտալով հակառակորդին առաջ շարժվել: Նա հետ չէր շրջվում, վահանով պահելով թիկունքը, չէր ծափում ու կողքի չէր թեքվում: Նա կարծես իր վահանով միաձուլվել էր հողին՝ սպանելով աջ ձեռքով և բարձր գոռալով իր վահանակիր անունը: Ի վերջո, սա հայտնվեց, բերելով վահանը, և Տեյան արագորեն նրանով փոխարինեց նիզակներով ծածկված իր Նախկին վահանը: Եվ հենց այստեղ մի պահ, շատ կարճատև մի պահ նրա կրծքը բացվեց և ճակատագիրը որոշել էր, որ հենց այդ պահին նա պետք է խոցվի տեգի հարվածով: Դենց նույն իսկ պահին էլ նա մահացավ: Նրա գլուխը հագցնելով փայտի վրա և բարձր բարձրացնելով այն, հռոմեացիներից ոմանք սկսեցին քայլել այս ու այն գոթերի միջով և ցույց տալ այն, որպեսզի հռոմեացիների ավելի բաջարիություն դրդեն, իսկ գոթերին էլ ստիպեն հուսահատվել ու դադարեցնել պատերազմը: Սակայն նույնիսկ հիմա էլ գոթերը չդադարեցրին մարտը մինչև գիշեր, չնայած հաստատ գիտենին, որ իրենց արթն մահացել է: Երբ խավարը պատեց գետինը, երկու կողմն էլ հեռացան իրարից՝ չհանելով գեներին ու գիշերելով այդտեղ: Դաճորդ օրը յուսաբացից հետ նրանք կրկին Նախկինի նման շարվեցին իրար դեմ ու մարտնչեցին մինչև գիշեր: Նրանք չէին զիջում իրար, չէին դիմում փախուստի և չէին հարձակվում, չնայած և այս, և այն կողմից շատ սպանվածներ կային, այլ, կարծես զգազանացած ու չկոտրված ոգով շարունակում էին մարտը միայնակ դեմ: Գոթերը գիտենին, որ իրենք մարտնչում են վերջին անգամ, իսկ հռոմեացիներն էլ իրենց համար անպատվություն էին համարում նրանցից թույլ երևալ: Ի վերջո, բարբարոսները, որպես ղեկավար Նարսեսի մոտ ուղարկելով իրենց գոթի որոշ հայտնի մարդկանց, ասացին, որ նրանք հասկացել են, որ մարտնչում են աստծո դեմ, իրենք զգում են իրենց դիմադրող ուժը: Կատարվածից նրանք հասկացել են ճշմարտությունը և դրա համար էլ ուզում են փոխել իրենց որոշումը և թողնել համառ դիմադրության ուղին, սակայն նրանք ապագայում չեն ցանկանում ապրել կայսեր տիրապետության տակ, այլ ուզում են անցկացնել իրենց կյանքը ինքնուրույն, որևէ այլ բարբարոսների հետ, դրա համար էլ նրանք խնդրում են հռոմեացիներին իրենց հնարավորություն տակ խաղաղ հեռանալ՝ չհանդիլ իրենց այդ ողջամիտ առաջարկը և որպես ճանապարհաժամ նվիրել այն ռազմարևելքը, որոնք նրանցից յուրաքանչյուրը կուտակել է Իտալիայում ծառայելու ողջ Նախկին ընթացքում: Այդ հարցը Նարսեսը քննարկման դրեց ռազմական խորհրդում: Եվ ահա Յոփիանեսը՝ փոխալիանոսի եղբորորդին, առաջարկեց բավարարել այդ խնդրանքը և արդեն առաջ չտանել մարտը մարդկանց հետ, որոնք իրենց մահվան են դատապարտել, և փորձ չկատարել իրենց վրա փորձել այն մարդկանց բացությունը, որոնք արդեն հրաժեշտ են տվել կյանքի, իսկ դա ծանր է և նրանց համար, ով այդ վիճակում է, և նրանց համար, ովքեր նրանց դիմադրում է: «Դեռիք է», - ասաց նա, - «ողջամիտ մարդու համար հաղթանակ տանելը, իսկ չափից շատին ձգտելը որևէ մեկի համար կարող է դժբախտության պատճառ դառնալ»: Նարսեսը թույլ տվեց համոզել իրեն այդ առաջարկով: Նրանք պայմանավորվեցին այն մասին, որ այն բարբարոսները, որոնք ողջ են մնացել, իրենց հետ վերցնեն սեփական գույքները և անմիջապես էլ հեռանան Իտալիայից ու այլևս երբեք պատերազմ չմղեն հռոմեացիների դեմ: Եվ ահա մոտ 1.000 գոթեր, դուրս գալով ճամբարից, հեռացան Տիֆինա քաղաք և Պո գետից այն կողմ գտնվող վայրերը: Նրանք հրամանատարների թվում էր նաև Ինդուլֆը, որի մասին ես առաջ ոչ մեկ անգամ եմ խոսել: Մնացածները, փոխադարձ երդումներ տալով ամրապնդեցին բոլոր հաստատված պայմանավորվածությունները: Այս կերպ հռոմեացիները տիրեցին Կուսմային և մնացած այլ վայրերին և տասնութերորդ տարում ավարտվեց գոթերի դեմ այդ պատերազմը, որը նկարագրեց Պրոկոպիոսը» (Պրոկոպիոս Կեսարացի «Պատերազմների մասին», գիրք 8, գլուխ 34, 35):

«Տեյան (Օսթգոթական թագավորության արքա Տեյայի – Մ.Ֆ.) Տուսիլասից (Օսթգոթական թագավորության արքա Տուսիլայից – Մ.Ֆ.) հետո գոթերի առաջնորդը, զորքը հավաքելով և ողջ ուժով պատերազմ սկսելով Ներսեսի և հռոմեացիների դեմ, գլխավոր ջարդվեց և զոհվեց՝ կոպելով ճակատամարտում: Փրկված գոթերը, քանի որ հռոմեացիները անընդհատ հետապնդում էին նրանց, հավաքվելով հարձակումներից և շրջապատված լինելով անջուր անապատում, պայմանագիր կնքեցին Ներսեսի հետ, որ նրան անարգել մնում են ապրելու իրենց Նախկին հողերում և հետագայում ենթարկվում են հռոմեացիների կայսեր որպես հպատակներ: Դրանից հետո թվում էր, թե Իտալիայում բոլոր պատերազմները ավարտվել են: Իրականում, սակայն, այդ ամենը սոսկ Նախերզանքը դարձավ մյուս պատերազմի» (Ալաբիոս Մարինացի «Յուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 1, գլուխ 1):

«այդ ժամանակ Տեյա արքան (Օսթգոթական թագավորության արքա Տեյան – Մ.Ֆ.) սպանվեց Ներսեսի կողմից, իսկ նրա հետ միասին ոչնչացվեցին նաև գոթերի մնացորդները» (Զիգերտ ժամբագի «Տարեգրություն»):

1226 «/11/ Ըանի որ Ներսեսին չհաջողվեց գրավել այդ քաղաքը ոչ պաշարմամբ, ոչ էլ ուժով, նա որոշեց ողջ բանակն այլևս չգրադեցնել այդ դժվար պաշարման վրա, այլ անմիջապես շարժվեց Ֆյորիանոսեցիայի, Տենտոմեցիայի և Տոսկանիայի այլ քաղաքների ուղղությամբ՝ կարգավորելով այստեղ ամեն ինչ և կանխելով թշնամու առաջխաղացումը: Նրան արդեն հայտնվել էր, որ Լեվատրիսն ու Բուսիլինը ֆրանկների և ալեմանների զորքով հայտնվել են Պադույից հարավ: Այդ պատճառով նա հնարավորինս մեծ արագությամբ այդ կողմ ուղղեց զորքի մեծագույն մասը: Եվ քանի Ֆիլիսոլոբ՝ նրա հետ եղող էրովանի անաջնորդը, մի բանի օր առաջ հիվանդությունից մահացել էր և ընդունված էր, որ նրանք ենթարկվեն նույն տոհմից մեկ այլ առաջնորդի, ապա անմիջապես նրանց գլխավոր նշանակեց Ֆուլկարիսին՝ նրանց տոհմակցին, Պլանտինայի եղբորորդուն, որից հետո հրամայեց նրան Ֆուլիանեսի՝ Կիտալիանոսի եղբորորդու, Վալերիանոսի, Արտաբանոսի, այլ ստրատեգոսների և տաքսարիախոսների հետ միասին զորքի մեծագույն և ուժեղ մասի հետ կտրելով Ալպերը, որոնք հառնում էին Տոսկանա և Եմիլիա պրովինցիաների միջև, հասնել Պանս գետին, այնտեղ ճամբար գարկել և, գրավելով ամրացված վայրերը, հետ մղել թշնամու հարձակումները: Եվ եթե նրանք կարողանան թշնամուն պարջականապետ բռնել, ապա դրա համար կունենային ճակատագրի շնորհակալությունը, իսկ եթե չկարողանան դա անել թշնամու մեծաթվության պատճառով, ապա գոնե կդանդաղեցնեն վերջինիս առաջխաղացումը և թույլ չէին տա, որ նա վստահ ու անվախ առաջ շարժվի, այլ հակառակը՝ նրան վախ ներշնչելով, նրանց կկասեցնեն հնարավորինս երկար, մինչև ինքը արշավի ընթացքում ամեն ինչ իր ուզածի պես չի կարգավորի: Նրանք մեկնեցին այդ հրամաններով: Կունայում նա թողեց զգալի զորք, որպեսզի վերջինս, գրավելով ողջ շրջակայքը, անընդհատ պաշարումով վերջնականապես ոչնչացնի քաղաքում փակված թշնամուն: Չորեք շրջապատեց ամրոցը պարսպով և հսկողություն հաստատեց բոլոր ելքերի վրա, որպեսզի բռնի պարենի համար դուրս եկող ջոկատներին: Ենթադրվում էր, որ հակառակորդը, որը պաշարված էր արդեն մոտ մեկ տարի, ծախսած կլինի պարենամթերքի բոլոր միջոցները: Ներսեսը, մոտենալով քաղաքներին, նրանց մեծ մասը առանց դժվարությամբ ենթարկեց իր իշխանությանը: Ֆյորիանոսեցիները, ընդառաջ դուրս գալով, երդում ստացան, որ նրանց հետ ոչ մի վատ բան չի լինի և կամավոր հանձնեցին իրենց ու իրենց ունեցվածքը: Նույնն արեցին նաև Տենտոմեցիայում, նույն կերպ վարվեցին նաև Վոլատերայի բնակիչները, Լուևան և պիզացիները: Այսպես նրան ամեն ինչ երջանիկ կերպով հաջողվեց և նա իրեն ենթարկեց ամեն ինչ: /12/ Մինչ այդ Լուկայի բնակիչները դանդաղում էին և չէին հանձնվում: Մեկ օր առաջ նրանք պայմանագիր էին կնքել Ներսեսի հետ և պատանդներ հանձնել պայմանով, որ եթե անցնի 30 օր և օգնություն չգա, որը բավարար կլինի մարտնչելու համար ոչ միայն պարիսպներից ու աշտարակներից, այլև բաց մարտի համար, նրանք անմիջապես էլ կհանձնեն քաղաքը: Նրանք հույս ունեին, որ ֆրանկները շուտով օգնության կհասնեն: Վստահ դրանում նրանք Ներսեսի հետ պայմանագիր կնքեցին: Այնուհանդերձ, երբ սահմանված ժամկետն անցավ և ոչ մի օգնության զորք չհայտնվեց, նրանք այդ անգամ էլ պետք չհամարեցին կատարել պայմանագիրը: Խաբված Ներսեսը, բնականաբար, զայրացավ և պատրաստվեց քաղաքի պաշարմանը: Նրա շրջապատից ոմանք կարծում էին, որ պետք է սպանել պատանդներին, որպեսզի քաղաքացիները, վշտով բռնված, իրենց նենգության համար պատիժ կրեն, սակայն Ներսեսն ամեն ինչ ողջամտությամբ էր անում և թույլ չտվեց իրեն հանձնվել զայրության այն աստիճան, որ դաժանաբար սպանի ոմանք մյուսների գանգաբեքների կամքով: Նա ասա թե ինչ մտածեց: Դրար հետևից մեջտեղ բերեց մեջքների հետևում կապված ձեռքերով պատանդներին, որոնք գլուխները կախել էին: Այդպիսի խոճուկ վիճակում նա ցույց տվեց նրանց քաղաքացիներին, սպառնալով անմիջապես սպանել նրանց, եթե պայմանագրի պայմանները ի կատար չածվեն: Պատանդների մեջքների հետևում վզի ու ողնաշարի մասում նա կարծ ու կաշվով պատած տախտակներ էր դրել, այնպես, որ թշնամին հեռվից չէր կարող նկատել: Երբ Լուկայի բնակիչները չենթարկվեցին, նա հրամայեց անմիջապես գլխատել բոլորի ըստ հերթականության: Չինակիրները, դուրս բաշելով թորերը, մեծ ուժով հարված էին հասցնում, ասես ցանկանալով գլխատել նրանց: Դարվածը, սակայն, զայիս, զայիս էր փայտին և նրանց անկասկած էր թողնում, բայց պատանդները, ինչպես իրենց հրամայվել էր, ընկնում էին գետնին, թփրոտում էին ջրածոյաներով և մահացած էին ձևանում: Երբ քաղաքացիները դա տեսան և հեռավորության պատճառով չկարողացան ճշմարտությունը ընկալել, այլ տեսան միայն ներկայացումը, միանգամից էլ բարձր լաց բարձրացրին և կատարվածն ընկալեցին որպես դժբախտություն, չէ՛ր որ այդ պատանդները սովորական ու անհայտ մարդիկ չէին, այլ մեծատոհմիկ էին և հայտնի: Երբ նրանք տեսան, որ կորցրել են նման մարդկանց, բարձր լաց բարձրացրին և երկար ու հռոմ լավում էին նրանց հաճախակի տնոցներն ու խոճապարույց ձայները, իսկ շատ կանայք էլ, եղունգներով բերձելով իրենց և պատռելով շորերը, վազեցին դեպի առաջնային ամրությունները: Դա նրանց մայրերն էին, ովքեր համարվում էին սպանված, կամ էլ աղքիկները կամ էլ այլ կապ ունեցողները: Բոլոր նրանք կատաղի կերպով լուտանքներ էին թափում Ներսեսի վրա, նրան կոչելով թափառաշրջիկ և հանցագործ, ասելով, որ նա գործով ցույց տվեց, թե ինչ բռնացող ու արյունախում և ինքը և, որ նա խաբեբայաբար գլուխ է գոլում իր մեծապատվությամբ և աստվածավարությամբ: /13/ Երբ նրանք գոռում էին, Ներսեսն ասաց. «Այդո՛ր դուք չ'էիք նրանց կործանման պատճառը: Չոհարբերելով ու դավաճանելով նրանց՝ դուք նույնիսկ ինքներդ ձեր մասին չստածեցիք ողջամիտ կերպով, երդում տալով, իսկ հետո էլ ամոթալի կերպով խախտելով պայմանագիրը, սակայն նույնիսկ հիմա, եթե դուք ցանկանաք վերադառնալ ողջամտությանը և գործով հաստատեք պայմանագիրը, ապա ոչ մի վնաս չեք կրի, բանցի և ձեր պատանդները կկենդանանան, և մենք ոչ մի վնաս չենք հասցնի ձեր քաղաքին, իսկ եթե հրաժարվեք, ապա ստիպված կլինե՛ք ողբալ ոչ միայն նրանց, այլև ինքներդ ձեզ և ջանքեր կթափեք, որ դուք էլ իրենց բախտին բարձանաք»: Երբ լուկացիք լսեցին այդ, որոշեցին, որ նա խաբուր և իրենց և մյուրեցնում մեռյալների հարություն խոստանալով: Եվ իհարկե, նրա խոսքերը խաբկանք էին, բայց ոչ այն կերպ, ինչպես իրենք էին մտածում: Այնուհանդերձ նրանք անմիջապես կրկին խոստացան և երդվեցին, որ նրանք կհանձնվեն և իրենց քաղաքը կհանձնեն Ներսեսի կամքին, եթե տեսնեն պատանդներին կենդանի, ու քանի որ նրանց մեռյալների հարությունը թվում էր անհավանական բան, ապա նրանք կարծում էին, որ այդ կերպ նրանք լավագույն կերպով կհանեն իրենց վրայից հանցագործության մեղադրանքը և իրենց գործը ճշմարիտ կդարձնեն: Այդ ժամանակ Ներսեսը անմիջապես քաղաքացիների հայացքի առաջ կանգնեցրեց քաղաքացիներին կենդանի և անվնաս: Նրանք, տեսնելով նրանց, բնականաբար անակնկալի եկան տեսարանի անսպասելիությունից, բայց նույնիսկ հիմա էլ պետքական չէին համարում պայմանագրի կատարումը: Քիչ չէին նաև հրաժարվողները, քանի որ այն բանից հետո, երբ տեսան յուրայիններին ամբողջական ու առողջ, վշտից ու սգից, ինչպես բնորոշ է ամբոխին, արագորեն անցան առույգ հուսարդությանը, վերադարձան նախկինին և հաղթեց նեղագործությունը: Երբ նրանք այդ խնդագրությամբ էին տարված, ստրատեգ Ներսեսը, աչքի ընկնելով մեծ ողջամտությամբ, անմիջապես բաց թողեց պատանդներին և ուղարկեց նրանց յուրայինների մոտ՝ չստանալով որևէ փրկագին և քաղաքից որևէ պարտավորություն չպահանջելով: Երբ լուկացիք զարմացան և չհասկացան կատարվածը, թե ինչու նա այդպես վարվեց, նա ասաց. «Ինձ բնորոշ չէ զբաղվել ծաղրածություններով և կեղծ հույսերով խաբելով: Ես վստահ եմ, որ առաջ նրանց էլ, եթե դուք անմիջապես չհանձնվեք, կկարողանան նվաճել ձեզ քրտնով»: Անելով դա, նա ցույց տվեց իր թուրը: Այսպիսով, բաց թողնելով և յուրայինների մոտ վերադարձած պատանդները, խառնվելով ամբոխին, սկսեցին գովերգել Ներսեսին և նրա մարդասիրությունը, որին անկանատես եղան: Ամենուր նրանք պատմում էին, թե ինչքան համեստ է նա և իր մեծությունն ինչպես է սահմանափակում արդարությամբ: Այս խոսքերը կարծ ժամանակում պետք է ավելին անեին, բան գնեթը, ստիպելով լռել թշնամության շարունակության կողմնակիցներին և շատ տատանվողների ստիպելով գերադասել հռոմեացիներին...: /15/ Ստրատեգոսները նահանջեցին Ֆավենցիա: Նրանք կարծում էին, որ իրենք այլևս հնարավորություն չունենում և Պարմայի մոտ, որտեղ հավաքվել է հակառակորդի զորքը և, անակնկալ կերպով հասնելով հաջողության, նրանք չէին օգտվի դրանից չափավոր, քանզի գոյթի քաղաքները բացվում էին թշնամու համար և, ստանալով ուժեղ կայազորներ, նպատակ ունեին ինչպես կարելի էր ենթադրել, ողջ ուժերով հարձակվել իրենց վրա: Դրա համար էլ ստրատեգոսները որոշեցին նահանջել Ռավեննային ինչքան հնարավոր է մոտ և այնտեղ դիմարդել թշնամուն, քանի որ իրենք իրենց արդեն համարում էին բաց դաշտում վերջինիս հետ մարտնչելու անկարող: Երբ այդ մասին տեղեկացավ Ներսեսը, նա վշտացավ և ծանր տարակ բարբարոսների գոռոզությունը ու այն, որ Ֆուլկարիսը այդպես անակնկալ կերպով գոհվել է, մի անչափ աչքի ընկնող մարդ, անսովոր քաջության տեր, փառավորված շատ հաղթանակներով, որը երբեք պարտություն չէր կրել թշնամիներից, եթե միավորեր ողջախոհությունը քաջության հետ: Դրա համար էլ նա անչափ վշտացավ և բողոքեց, սակայն ոգով չկտրվեց և չվախեցավ, ինչպես ուրիշները: Տեսնելով իր զորքին ճնշված անակնկալ պարտությունից՝ նա դիմեց բանակին ոգևորող խոսքով ընդհանուր ժողովում, որպեսզի արիության կոչի և վերացնի վախը: /16/ Ներսեսը անչափ ողջամիտ էր, գործարար և զարմանալիորեն հեշտությամբ էր հարմարվում ցանկացած իրավիճակի: Նա այնքան էլ աչքի չէր ընկնում կրթությամբ և չէր հպարտանում ճարտարախոսությամբ, բայց հայտնի էր բնավորության շիտակությամբ և կարողանում էր բառերով արտահայտել իր միտքը և այդ ներքինի, որը փափկակեցության մեջ դաստիարակվել էր կայսերական պայատում: Նա կարճահասակ էր, չորուն, սակայն այնպիսի արիություն և ճարպիկություն էր դրսևորում գործերում, որ թվում էր անհավատալի: Այստեղի պարզ է, որ ում որ բնորոշ և ազատ և բարձունի հոգին, նրան ոչինչ չի կարող ոչ մի գործում խանգարել հասնել առաջնության և դառնալ լավագույնը: Դրա համար էլ Ներսեսը, դուրս գալով զորքի կենտրոն, ասաց հետևյալը. «Նրանց մոտ, ովքեր սովոր են մշտապես հաղթել թշնամիներին և հաջողության հասնել կարճատև անհաջողությունը ուրախությունից զոլվան պատճառ է դառնում և հուսափառություն է առաջացնում: Ես կարծում եմ, որ ողջամիտ մարդիկ դրական իրավիճակներում չպետք է գոռոզանան, քանի որ միշտ էլ հնարավոր է իրավիճակի փոփոխություն, արդ բոլորս էլ պետք է պատրաստ լինենք տարաբնույթ պատահականություններին: Նրանց համար, ովքեր նման վարքագիծ են դրսևորում, երջանկությունը, իհարկե, ուրախացնում է, բայց նրանց առանձնապես չի տխրեցնում նաև այն, որ նրանք հանկարծ ինչ-որ անակնկալ բանի հանդիպեն: Ես տեսնում եմ, որ տղամարդիկ ավելի են տխրել, քան դա արժե դրան, և դա տեղի է ունեցել այն պատճառով, որ դուք չափից դուրս էիք պարծենում հաղթելու սովորությամբ և կարծում էիք, որ երբեք չեք կարող անհաջողության մատնվել, իսկ եթե դա մի կողմ թողնենք և վերջնօրե՛ն տեղի ունեցածը ինքն

իրենով, ապա այն ոչ այնքան սարսափելի կերևա, ինչքան դուք եք կարծում: Եթե ստրատեգոս Ֆուլարիսը, այն էլ բարբարոս, անխոհեմաբար զանց առնելով ամեն մի կարգ, Նետովեց այդքան մեծաթիվ թշնամու դեմ, ապա ինքը հենց ստացավ էլ արդարաբար ըստ իր անխոհեմության, բայց ձեզ, օ այրեր, հարիր չէ հիմա ոչ միայն այս կերպ ոգով կոտորվել, այլև հետաձգել նախօրոք որոշածը անելը: Ամոթ է, որ գոթերի մնացորդները, երբ արդեն գրեթե ողջ ժողովուրդը կոտորվել է, դաշնակիցներ են գտնում և մեզ մեծ դժվարություններ են հարուցում իրենց հույսը փրկության հարցում էլ կորցնելով, իսկ մենք մեծ համարում ենք հաղթված զուտ այն պատճառով, որ միշտ չենք հաղթում, կորցնում ենք նախկին գործերի փառքը, դեն չէք նետում ռանդը այն պեսով, երբ մենք պետք է ուրախանալք, բանզի տրանով վերացվեց մեր չափից դուրս բարեհոգությունը ճակատագրի կողմից և մենք խուսափում ենք չափից դուրս նախանձից, որին ենթակա ենք ու դրա համար մեզ հարիր է հիմա մարտի մեջ մտնել զվարթ ու վստահ, որ մենք նորից կսկսենք հաղթել, բանզի եթե թշնամին գլուխ է գովում և հպարտանում է իր բանակով, ապա զինվորական կարգ ու կանոնով, եթե ողջամիտ լինենք, մենք իրեն շատ ենք գերազանցում: Մենք մարտնչում ենք եկվորների դեմ, որոնք ամենաանհրաժեշտի կարիքն ունեն, այն դեպքում, երբ մենք լավ մատակարարվում ենք: Հատ ամրություններ ու բաղաբներ մեզ ապահովություն կտան, եթե դրա կարիքը լինի, իսկ նրանք զրկված են դրանից: Մեզ կօգնի նաև Աստված, բանի որ մենք արդարացի կերպով պաշտպանում ենք մերը, իսկ նրանք թալանում են օտարին: Դրա համար էլամուր և ուրախ հույսեր չունենալով կամ ինչ-որ բանից վախենալով սթափ մտածողությանը դեմ է, իսկ այս լուկացիներին մենք շունչ բաշելու հնարավորություն չենք տա պաշարման հարցում և մեզնից յուրաքանչյուրը ամենայն մանրամասնությամբ և ցանկով պետք է պատրաստվի թե՛ մարտի»: /17/ Նսելով սա, Ներսեսը արագորեն զվարթացրեց զորքը և սկսեց ավելի համառորեն ծնել լուկացիներին, բայց նա զայրանում էր միուս ստրատեգոսների վրա, որոնք, թողնելով պաշտպանության համար հարմար վայրերը, հավաքվել են Ֆավսեցիայում և լիովին խախտել են իր ծրագրերը: Բանն այն է, որ ինքը ենթադրում էր, որ զորքը, որի հրամանատարն է ինքը, պետք է տեղաբաշխվի Պարմա բաղաբի մոտ որպես պատնեշ և դրանով խանգարի հակառակորդին շարժվել առաջ, իսկ ինքը, լավագույն կերպով կարգավորելով իր զործերը Տոսկանայում, հետո պետք է միանալ նրանց, բայց, բանի որ նրանք նահանջել էին անտեղից, ստացվել էր, որ Ներսեսի հետ եղող զորքը հարվածի տակ էր ընկել: Սա համարելով բացարձակապես անթույլատրելի, նա անմիջապես ստրատեգոսների մոտ ուղարկեց իր ամրակազմից մեկին, որի անունը Ստեփանոս էր, իսկ ազգանունը Էպիփանոս, Իլիրիկի բաղաբից, որ նա մեղադրի նրանց վախկոտության բեզ և հայտարարի պետության դավաճաններ, եթե նրանք չվերադառնան իրենց նախկին տեղը: Ստեփանոսը, իր հետ վերցնելով 10 բաջարի ու լավ զինված հեծյալների, արագ անցումներով ճանապարհ ընկավ, բայց դա կատարեց մեծ դժվարություններով և անքուն գիշերներով: Ֆրանկների մի մասը թափառում էր այդ վայրերում մի մասը պարենի, մի մասը ավարի համար, որը վերցնում էին գողերից: Եվ ահա, մեծ մասամբ անմեղացիները ճանապարհին անցնում էին գիշերով կուռ շարքերով և հերթով փոխելով միմյանց վերջապահում, որպեսզի իրենց անպատրաստ չընկնեն, եթե պետք լինի մարտի մեջ մտնել: Լսվում էին հողագործների ոռոցները, տարվող ցլերի բառաչը, կտրվող անտառի ծայրյունը: Նրանց ականջներում դեռ անդադար արձագանքում էին այս չարագուշակ ձայները, երբ նրանք դժվարությամբ ի վերջո հասան Ֆավսեցիա՝ զորքին: Հանդեսով ստրատեգոսների առաջ, Ստեփանոսն աասց. «Ի՛նչ դժբախտություն է ձեր պատահել, այրեր: Ո՛ր է նախկին գործերի կարծես և հպարտությունը այդքան հաղթանակներով: Ի՛նչ կերպ Ներսեսը կարողացավ և Լուկան վերցնել, և նվաճել Ալպերի այն կողմը, իսկ դուք, կարծես պայմանավորված, ոչ միայն թշնամուն թողեցիք անցնել, այլև նրան հնարավորություն տվեցիք գնալ ուր ուզում է: Ես ոչ մի վիրավորական բան ձեզ չեմ ասի, բայց ցանկացած այլ ոք ձեր արարքը կորակի որպես վախկոտություն և հասարակական օգուտի անտեսում: Եթե դուք չշտապեք ինչքան հնարավոր է արագ վերադառնալ Պարմայի մոտ, Ներսեսը չի դադարի զայրանալ ձեր վրա ապագայում, եթե հանկարծ իր հետ որևէ վատ բան պատահի: Հզուրացե՛ք նաև, բարի մարդիկ, որպեսզի նաև կայսրը զգայրանա ձեր վրա»: /18/ Լսելով դա՝ ստրատեգոսները, իմանալով, որ նա ուղարկված է Ներսեսի կողմից, չկարողացան ասել, որ նա անարդար է իրենց մեղադրում, բայց ներկայացրին տարաբնույթ պատճառներ և բացատրություններ, ըստ որի, ստիպված լինելով անհրաժեշտությամբ, նրանք թողել են իրենց ճամբարը: Ավելի կոնկրետ նրանք մատուցույց արեցին այն հանգամանքը, որ այդ տարածքում ռազմիկների համար բավարար պարեն չկար, որ այնտեղ Անտիոք մատակարարող չկար, որը պետք է այդ մասին հոգ տաներ, որ նրանց նույնիսկ սովորական վճարը չէին վճարել: Դրա համար էլ Ստեփանոսը, մեծ արագությամբ ժամանելով Ռավեննայի, այնտեղի ռազմիկների ու ստրատեգոսների մոտ ուղեկցեց եպարքոսին և, և, ինչքան հնարավոր է, վերացնելով բոլոր դժվարությունները, համոզեց բոլորին վերադառնալ նախկին ճանապարհով և ճամբար զարկել Պարմայի մոտ: Սա անելով՝ նա վերադարձավ Լուկայի մոտ և հայտնեց Ներսեսին, որ նա հանգիստ լինի և եռանդով գործի լցվի, որ թշնամիներն իրեն չեն անհանգստացնում և նրանց արշավանքները կկասեցվեն, բանի որ հռոմեացիներն գնդերը կրկին այնտեղ կսկսեն նրանց, որտեղ պետք է: Եվ այսպես, Ներսեսը, կարծելով, որ ամենին էլ պետք չէ համակերպվել թույլ պաշարված լուկացիների մտադրությունների հետ, անվախ մոտենում է պարսպին, դեպի դրանք մղելով նաև մարտական աշտարակներ, իսկ թշնամական աշտարակների վրա արձակեց կրակե նետեր, իսկ բերդատանների վրա հայտնվողներին էլ սկսեցին խոցել բարերով ու նետերով: Պարիսպները արդեն մասնակի բանդվել էին և բաղաբին տարաբնույթ աղետներ էին բաժին հասել: Առաջ էլ պատանդները շատ բան էին անում հռոմեացիների օգտին և եթե բաղաբը նրանցից կախված լիներ, ապա ողջ բաղաբը հակված կլիներ հանձնվելուն, սակայն ֆրանկների կայազորապետները, որոնք գտնվում էին բաղաբում նրա պաշտպանության համար, համառորեն պահանջում էին նրանցից պատերազմի շարունակություն և ուժով թշնամուն բշտելու փորձերի չդադարեցում: Դրա համար էլ արագորեն բացվեցին դարպասները և անակնկալ հարձակումներ սկսվեցին հռոմեացիների վրա, այն հաշվով, որ հաղթեն նրանց այդ կերպ: Սակայն պարզվեց, որ նրանք թշնամուն չեցին վնաս են հասցնում, իսկ իրենք մեծ կորուստներ են կրում: Հատ լուկացիներ, արդեն համոզված ներսում գործող Ներսեսի գործակալների կողմից, դիտավորյալ ալարկոտ կերպով էին մարտնչում, դրա համար էլ նրանց արտագործներից ոչինչ չէր ստացվում և նրանք ստիպված էին լիովին ամոթալի և խայտառակ նահանջի դիմել՝ փակվելով պարիսպների ներսում և ավելի խիստ կերպով փակվելով, կարծես արդեն զրկված որևէ ելքից: Այդ ժամանակ միայն նոր, բանի որ նրանց այլ հույս որևէ մտած փրկության, նրանք ըստ անհրաժեշտության փոխեցին իրենց հայացքները խաղաղության վերաբերյալ և ցանկացան ներկայումս ճիշտ վարվել: Եվ, ահա, ստանալով Ներսեսի խոստումը, որ նա չի զայրանա նրանց վրա կատարվածի համար, նրանք անմիջապես հանձնեցին բաղաբը և հոժարակամ ներս թողեցին զորքը, երեք ամիս մնալով պաշարման մեջ և կրկին դարձան հռոմեական կայսեր հպատակները» (Ագաթիոս Մարիկացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 1, գլուխ 11-13, 15-18):

¹²²⁷ «Դրանից հետո Աղվանքը գրավվեց խազիրների կողմից, իրկիզվեցին եկեղեցիներն ու կտակարանները: Ապա արքայից արքա Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.**) երկրորդ տարում, երբ Հայոց թվականության սկիզբը դրեցին, Քրիստոսի խաչի թշնամիները ամբազակային արշավանքների պատճառով Աղվանքի իրադատական աթոռը Հող բաղաբից փոխադրեցին Պարտավ մայրաքաղաքը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 4):

¹²²⁸ «Մեր 592 թվականին ու Հուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության 28-րդ տարում Ազիլայի (**Վեսթգոթական թագավորության արքա Ազիլա I-ի (549-553) – Մ.Ֆ.**) սպանությունից հետո իշխանությանը տիրեց Աթանագիդյան (**Վեսթգոթական թագավորության արքա Աթանագիդյան (553-567) – Մ.Ֆ.**), որը պահեց այն 14 տարի: Մինչ, սակայն, նա դեռ միայն ծրագրում էր զրկել Ազիլային իշխանությունից ու բռնակալել, նա կայսր Հուստինիանոսից ռազմիկների օգնություն խնդրեց, որոնց հետագայում, ինչքան էլ ջանքեր թափեց, չկարողացավ վտարել իր թագավորության սահմաններից: Նա անընդհատ պայքարում էր նրանց դեմ, հետո դաժան սպանություններով նրանց հասցրեց տկարության և կործանման, սակայն այնուհանդերձ ի վերջո գրավված Թողեդո հեռացավ, որտեղ իշխեց ընդամենը 5 ամիս՝ մինչև իր մահը» (Իսիդոր Սեվիլիացի «Գործերի, վանդակների և ավելների պատմություն», գլուխ 47):

«Իսկ Իսպանիայում Ազիլայի (**Վեսթգոթական թագավորության արքա Ազիլա I-ի – Մ.Ֆ.**) տիրապետության ժամանակ, սրա իշխանությունը ծանր բեռի պես նստած էր ժողովրդի ուսերին, Իսպանիա ներխուժեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.**) զորքերը և տիրեցին որոշ բաղաբներ: Ազիլան սպանվեց և նրա թագավորությունն անցավ Աթանագիդոսին (**Վեսթգոթական թագավորության արքա Աթանագիդոս – Մ.Ֆ.**), որը շատ պայքարեց կայսեր զորքերի դեմ և նույնիսկ որոշ հաջողությունների էլ հասավ՝ հույներից իշխանությունից ազատելով անօրեն կոտորվող նրանց կողմից գավթված մի շարք բաղաբներ» (Գրիգոր Տուրացի «Ֆրանկների պատմություն», գիրք 4, գլուխ 8):

«Նրա (**Վեսթգոթական թագավորության արքա Ազիլա I-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ ապստամբեց Աթանագիդոսը (**Վեսթգոթական թագավորության արքա Աթանագիդոս – Մ.Ֆ.**), որը իրեն օգնության կանչեց հռոմեացիների պետության ռազմական ուժերը: Արյունքում զորքի հետ միասին այնտեղ ուղարկվեց պատրիկ Լիբերիոսը » (Ռոդրիգոս «Գործերի ծագման և գործերի մասին»):

«Այդ ժամանակ, բանի որ Ազիլայի (**Վեսթգոթական թագավորության արքա Ազիլա I-ի – Մ.Ֆ.**) իր մարդկանց հետ անմիտ ձևով էր վարվում, նա պարտվեց հռոմեացիների աջակցությունը ստացած Աթանագիդոսի (**Վեսթգոթական թագավորության արքա Աթանագիդոս – Մ.Ֆ.**) կողմից, որը դրանից հետո տիրեց 22 տարի» (Չիպերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹²²⁹ «/14/ Երբ Ներսեսը զբաղված էր այս պաշարմամբ, հռոմեացիների զորքը, որն ուղարկվել էր Էմիլիա, փորձովեց մի պատահարով և, բնականաբար, փորձողության մեջ ընկավ: Երբ նրանք եկան այնտեղ, որտեղ ուղարկված էին, սկզբում նրանք գործում էին ողջամիտ և կազմակերպված և եթե գնում էին որևէ թշնամական բնակավայրի կամ վայրի թալանի, ապա ելույթ էին ունենում հիանալի կազմակերպված կարգով ու ավելի հեռու չէին գնում, բան նախատեսված էր, ընդ որում նաև վերադառնում էին ոչ թե անկազմակերպ, այլ կարգով: Իրոք, վերջապահոր մնում էր իր տեղում, զորքը ընդունում էր բառանկյան տեսք, ողջ ավարն էլ լավագույնս պաշտպանվածության համար տեղավորում էին

ներսում: Նրանք սկզբում ասպատակում էին թշնամու երկիրը հենց այս կերպ: Դետագայում, սակայն, ամեն ինչ հակառակ տեսքը ստացավ և վատ ընթացք ունեցավ: Ֆուկարիսը՝ երուզների առաջնորդը, իհարկե բաց էր և սովորություն չուներ վախենալ թշնամիներից, բայց միաժամանակ նաև հանդուգն էր և բավարար կերպով իր պարտականություններին չէր տիրապետում: Նա կարծում էր, որ ստրատեգի և առաջնորդի պարտականությունը ոչ թե մարտակարգի կազմակերպումն ու դրա ղեկավարումն է, այլ՝ մյուսներից առաջ ընկնելով անձամբ մարտի նետվելը, ոգևորված թշնամու վրա հարձակվելը և ձեռնամարտում կռվելը: Դա նա իր համար համարում էր պատիվ և դրանով իպարտախում էր: Արդյունքում նա, մեծ անտուրբան մեջ ընկնելով, հարձակում գործեց Դարմայի վրա, այն դեպքում, երբ այն արդեն զբաղեցված էր թշնամու կողմից: Իրականում նա պետք է սկզբում առաջ ուղարկեր հետախույզներին, որպեսզի նրանք հոգատար կերպով իմանային թշնամու ծրագրերը, նոր միայն ողջ կարգով գործը առաջ տաներ: Փոխարենը, սակայն, նա արագ առաջ շարժվեց՝ հույսը դնելով արագության և անմիտ ուժի վրա, անկասկած կերպով առաջ տանելով երուզներին և հռոմեական զնդերը, որոնք հետևում էին նրան, ու ոչ մի վտանգ չկանխատեսելով: Երբ այդ մասին իմացավ Բուտայինը, առավել լավ պատրաստված ռազմիկների մի ջոկատ թաքցրեց անֆիթատրոնում, որը կառուցված էր բաղաձիգ ոչ հեռու և նախատեսված էր նրանց համար, ովքեր ժողովրդի ներկայությամբ մարտնչում էին կենդանիների դեմ: Եվ ահա նա, վարպետորեն ուժեղ թակարդ պատրաստելով, սկսեց սպասել հարմար պահի: Երբ Ֆուկարիսը և երուզները արդեն մուտք էին գործել թշնամու տեղաբաշխման վայր, թշնամին մեկ ազդանշանով դուրս եկավ և կատաղորեն նետվեց առանց որևէ կարգի ու անհոգ առաջ ելուղների վրա, որոնք, ճնշվելով տեղի ունեցողի անակնկալից և անսպասելիությունից, գրեթե շրջապատված, ջարդվում էին թորեից: Մեծամասնությունը, դժվարությամբ հասկանալով, թե ինչ փորձանքի մեջ են ընկել, փնտրում էին անարժան ու ամբողջի փրկություն: Թշնամիների թիկունք ցույց տալով՝ նրանք գլուխները կորցրած դիմեցին փախուստի, մոռանալով որևէ բաթության և մշտական վտանգի սովոր լինելու սովորության մասին: /15/ Երբ գործը ցրվեց, երուզների առաջնորդ Ֆուկարիսը, իր զինակիրների հետ մնալով միայնակ, ամենահին էլ իր համար հնարավոր չիմարեց փախչելը, ինչպես մյուսները, կարծելով, որ ավելի լավ կանի, եթե գերադասի փառահեղ մահը նախապես կանխել: Դրա համար էլ նա ինչպես հնարավոր է հարմար ամրացավ դամբարաններից մեկի մոտ, որը պաշտպանում էր նրան թիկունքից և մեկ սրղնջաց կեղավից հարձակվելով նրանց վրա, մեկ դեմքը դեպի թշնամին աստիճանաբար նահանջելով, սպանեց թշնամիներից շատերին: Նա նույնիսկ հիմա էլ հեշտ հնարավորություն ուներ փախչելու և նրա ծառաները խորհուրդ էին տալիս նրան հենց այդպես էլ վարվել, «Սակայն ինչպե՞ս ես կարող եմ ես տանել Ներսեսի խուսելը և նրա նախատիվները անխոհեմության հարցում», - պատասխանում էր նա այս կերպ, ինչպես թվում է, վախենալով նախատիվից ավելի բան թշնամական թորեից: Նա մնաց տեղում և ջղադարձեց մարտները, միևնույն, շրջապատված շատերի կողմից և փրկարկված կրծքին ստացած շատ տեղերի հարվածներից, ի վերջո մահացած ընկավ վահանի վրա՝ մարտնչելով արդեն մահվան դեմ և խոցված լինելով գլխին ստացած տապարի հարվածից: Նրա մոտ մնացածները, որ նրա հետ էին մնացել կամավոր կերպով և ստիպված էին եղել դա անել թշնամու պատճառով, գլխովին ոչնչացան: Այսպիսով՝ Ֆուկարիսը, ընտրված լինելով որպես առաջնորդ, այդ կոչումին երկար չտիրեց, այլ կարճ ժամանակում, օգտվելով բարիտից, ինչպես բնի մեջ հայտնաբերված վարակցիկ թրջանակներից, արագորեն վարարեց և իր ղեկավարությունը, և՛ կյանք: Դոմոնեացիների այս պարտությունը ֆրանկներին շատ ոգևորություն և ուժ տվեց, բանգի գործերը, որոնք բնակեցրել էին Եվրոպան և Լիգուրիան ու մոտիկ վայրերը, առաջ հռոմեացիների հետ կնքած լինելով ոչ անկեղծ խաղաղություն և ռազմական դաշինք, ավելի շուտ վախից, բան կամավոր, անմիջապես անցան բարբարոսների կողմը՝ նրանց հետ կապված լինելով ընդհանուր կենցաղով և սովորություններով: Իր հերթին հռոմեացիների գործը, որոնք, ինչպես արդեն ասվեց, ղեկավարում էր Կիտեյիանիստի որդի Դիոմանեսը և Արտաքսեսը, ինչպես նաև երուզական աշխարհագրից նրանք, որոնք փրկվել էին, անմիջապես նահանջեցին Ֆավելիցին» (Ազգաթիու Մարիկացի «Յուսուխանիստի թագավորության մասին», գիրք 1, գլուխ 14, 15):

¹²³⁰ «/19/ Լուկայի գրավումից հետո, երբ այլևս ոչ մի բան կանգնած չէր նրա ճանապարհին, Ներսեսն այնուհանդերձ հնարավոր չէր համարում այնտեղ ժամանակ անցկացնել և որևէ կերպ հանգստանալ հոգսերից: Նա այնտեղ թողեց Իստրոս գետի մոտ գտնվող Մեգիայի ստրատեգոս Բոնին, որը մեծ խելքի, ինչպես նաև ռազմական ու բաղաձիգներից հարուստ գործում շատ փորձառու մի մարդ էր: Նա նրան զգալի բանակի գործ թողեց, որպեսզի վերջինս հնարավորություն ունենա առավելության հասնել բարբարոսների նկատմամբ, եթե նրանք փոփոխություններ ցանկանան: Այս կերպ կարգավորելով գործերը՝ նա շտապեց ուղիղ դեպի Ռավեննա, որպեսզի այնտեղ գտնվող գործերը ուղարկի ձեռնելու: Քանի որ աշունն արդեն վերջացել էր և բանը տեղի էր ունենում ձմեռային արևապայծառ ժամանակ՝ Ներսեսը հնարավոր չէր համարում նման ժամանակ մարտնչել, բանգի ևս կարծում էր, որ դա կլինի ֆրանկների օգտին, որոնց շուրջ վնասակար էր և մեծ դժգոհություն էր պատճառում, ինչի պատճառով նրանք ամռանը հաճուխական երթեք չէին պատերազմում: Բանն այն է, որ, ֆրանկներից իրենց առողջ և ուժեղ են գտնում ցրտում և այդ ժամանակ ավելի լավ են տանում պատերազմական դժվարությունները: Իրոք իրենց երկրի ցրտերի պատճառով նրանք բնականաբար նման հաստիկներ են ձեռք բերել և նրանց կարծես ի ծնե հեշտ է տրվում ցրտին դիմանալը: Դրա պատճառով, ահա, Ներսեսը որոշեց դանդաղել և մարտական գործողությունների շարունակումը հետաձգել հաջորդ տարվան: Բաժանելով գործը լուխանգների և տաքսիարխոսների միջև, նա հրամայեց նրանց ձմեռել իր իշխանության ներքո գտնվող մոտակա բաղաձիգներում ու ամրոցներում: Գարնան գարուն պես, սակայն, նրանք պետք է շարժվեին Դոմ և Խալաբելին այնտեղ, որպեսզի պատրաստվեն մարտի արդեն ողջ ուժով: Եվ ահա նրանք ըստ հրամանի մեկնեցին: Ներսեսը Բավելենա բերեց իր տնային ծառաներին և զինակիրներին, ինչպես նաև նրանց, որոնք մտնում էին նրա օֆիցիայի կազմի մեջ և որոնց հանձնարարված էր իր նստավայր բարեկենցաղության ապահովումը, այնպես, որ հնարավորություն չտրվի ամեն մեկին, ում խելքին կփչի, մտնել նրա մոտ: Դոմոնեացիները սովորություն ունեն սրանց կոչել ըստ իրենց արած գործի՝ «վանդակորները»: Ներսեսն իր հետ ուներ 2անդալալիսի՝ տնային ծառաների ղեկավարին, ինչպես նաև այլ ապաստավորների՝ ներքինիները: Ընդհանուր առմամբ նա Ռավեննա ժամանեց 400 անձից կազմված շքախումբով: /21/ Այդ ընթացքում Ներսեսը, որը գտնվում էր Ռավեննայում այնտեղի գործի հետ միասին, ամեն ինչ պետք եղածի պես կարգավորելով, անցավ Արիմի բաղաձիգ նրանց հետ միասին, ովքեր իր հետ էին նաև առաջ: Բանն այն էր, որ վառներից ցեղից Վաբբար՝ աչքի ընկնող ու ռազմունակ մի մարդ, դրանք բիչ առաջ մահացել էր և նրա որդի Ֆեդիդիսը, այդպես էլ նրա անունը, իրեն հետևող վառների հետ միասին անցել էր հռոմեական կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս Ի - Մ.Գ.) կողմը և եկել էր Արիմի, որպեսզի այնտեղ հանդիպի Ներսեսին: Դրա համար նաև նա այնտեղ եկավ, որպեսզի, նրանց բոլորին շռայլ գումարներ նվիրելով, ինչպես հնարավոր է նրանց հավատարիմ դաշնակիցներ դարձնի: Երբ նա զբաղված էր այդ գործով, միևնույն 2.000 ֆրանկներ խաղը կազմով՝ հեծյալ և հետևակ, իրենց հրամանատարներին կողմից ուղարկված այդ երկրամասի թալանի ու ասպատակության համար, հայտնվեցին բաղաձիգի մոտ: Նրանք տեսան դաշտում աշխատող գոմեշների և առանց արգելքի սկսեցին տանել դրանց, այնպես, որ Ներսեսն ինքը, Նստած մի բարձր տեղ, կարող էր դիտել կատարվածը, բանի որ նրա մոտից դաշտավայրի լրիվ տեսարանը երևում էր: Եվ ահա Ներսեսը, համարելով խայտառակ և անշնորհակալ մի բան նման պայմաններում չպաշտպանվել, արագորեն դուրս եկավ բաղաձիգ և նետվեց իր ձիու վրա, որը՝ արագ և հնազանդ, միաժամանակ նաև ոչ միայն կարողանում էր պետք եղած ձևով թռչել ու վարգել, այլև վարժված էր հարձակումներին ու նահանջներին: Ներսեսը հրամայեց իրեն հետևել նաև իր շքախմբից նրանց, որոնք գտնե ինչ-որ փորձ ունեին ռազմական գործում: Նրանք, բոլորը, հեծնելով ձիերը, ոչ ավելի բան 300 հոգի, հետևեցին նրան և նետվեցին ուղիղ թշնամու վրա: Սրանք, տեսնելով նրանց ելքը, արդեն ցրված չէին թափառում, այլ, կարծած եմ, արդեն չնստածելով վաղաքի մասին, բոլորը՝ հեծյալ և հետևակ, հավաքվեցին մի տեղ և ֆալանգի ձևով կանգնեցին, սակայն ոչ այնքան խորը, ինչպես հնարավոր էր այն կառուցել, բանի որ իրենք բիչ էին: Դեծյալների ջոկատները շրջապատեցին հետևակայիններին, որոնք խիտ շարքով կանգնել էին՝ շրջապատված վահաններով: Երբ հռոմեացիները մոտեցան նետի թռչիչի հեռավորության, հետևության եկան, որ լրիվ անիմաստ է ձեռնամարտի մեջ մտնել թշնամու հետ, որը նման մարտակարգ է ընդունել: Եվ ահա նրանք փորձեցին, սուրբալով ձիերի վրա և նետահարելով ու նիզակներ նետելով, խախտել թշնամիների առաջին շարքը և մարտակարգի խտությունը: Ֆրանկները, սակայն, լավ պաշտպանվելով վահաններով, ոչ մի կերպ չէին խախտում մարտակարգը, իսկ երբ հասան խիտ անտառին, սկսեցին որպես թաքստոցներ օգտագործել ծառերը, որոնց մոտից էլ հենց սկսեցին պաշտպանվել նիզակներ նետելով, որոնք իրենց լեզվով կոչվում են «անգոններ»: /22/ Երբ այդ կերպ թշնամիները որևէ վնաս չկրեցին, այդ ժամանակ Ներսեսը օգտագործեց մի բարբարոսական հնարք, որը, հասկանալի օգտագործվում է հոների կողմից: Նա հրամայեց յուրաքանչյուրի հետ դառնալով անկասկած նահանջել, կարծես իրենք խուճապի մատնված փախչում են, և դրանով բարբարոսներին ինչպես հնարավոր է բաց դաշտ բաշել, իսկ ինքը պետք է հոգար մնացածի մասին: Եվ նրանք այդպես էլ վարվեցին ու փախան: Ֆրանկները, խաբված կեղծ փախուստով և պատկերացնելով, թե խուճապի իրական է, անմիջապես անհոգ կերպով խախտեցին ֆալանգը և, դուրս թռչելով անտառից, սկսեցին հետապնդել նրանց: Առաջինը դուրս թափն հեծյալները, իսկ նրանց էլ հետևեցին հետևակայիններից արագագույններն ու ուժեղները: Արդյունքում բոլորը, չիմայելով իրենց, սուրում էին, որպեսզի ինչպես հնարավոր է շուտ բռնեն հենց իրեն՝ Ներսեսին, և բիչ ջանքով պատերազմին ցանկալի վերջակետ դնեն: Այսպես նրանք, մոռանալով ամեն մի զգուշության մասին, անկասկած և առանց որևէ նախազգուշության սուրացին առաջ, ուրախանալով և իրենց հույս տալով, իսկ հռոմեացիները, նետելով ասնձերը, փախչում էին ավելի ու ավելի հեռու: Կարելի էր ասել, որ նրանք իրոք փախչում էին՝ համակված խուճապով, սակայն, երբ բարբարոսները ցրված փնտրում հայտնվեցին դաշտավայրում և հետացան անտառից զգալի տարածություն, այդ ժամանակ անակնկալ կերպով, ըստ Ներսեսի ազդանշանի, հռոմեացիները, շուտ տալով ձիերը, նետվեցին իրենց հետապնդողների վրա և սկսեցին անխնայ կերպով հետ մղել այդ անակնկալից չփորձածներին: Այսպես փախուստը փոխարինվեց հետապնդումով: Դեծյալ բարբարոսները, հասկանալով իրենց վրա կախված վտանգը, շտապ կրկին փախան դեպի անտառի իրենց ճամբար, և, հուրախություն իրենց, փրկվեցին, իսկ

հետևակայինները անփառունակ կերպով ոչնչացան՝ չկարողանալով նույնիսկ ձեռք մեկնել իրենց պաշտպանության համար, ճնշված իրավիճակի անակնկալ փոփոխությունից և կարծես խելագարված: Այսպիսով, նրանք բոլորը ցրված պառնկեցին՝ նման խոզերի բոլորնի կամ ոչխարների հոտի, որոնք կոտորվել են ամենախոցահարույց ձևով: Երբ այդ կերպ սպանվեցին ավելի քան 900 այրերից բազադոյնները, մնացածները նահանջեցին և վերադարձան իրենց առաջնորդների մոտ՝ կարծելով, որ իրենք ամենևին էլ չեն լինի անվտանգության մեջ, բանի դեռ չեն միացել մնացած զորքին: Իր հերթին Ներսեսը, վերադառնալով Դավեննա և այնտեղ ամեն ինչ կարգավորելով պետք եղած կերպ, անցավ Յոմա և ձմեռեց այնտեղ» (Ագաթիոս Մարիիացի «Ղուստիկիանոսի թագավորության մասին», գիրք 1, գլուխ 19, 21, 22):

¹²³¹ «1/ Գարնան բացվելուն պես ռազմական ուժերը հավաքվեցին այնտեղ, որտեղ իրենք նշանակված էին: Ներսեսը հրամայեց ինչպան հնարավոր է շատ վարժեցնել ռազմիկներին ռազմական գործին և ուժեղանել նրանց ոգին ամենօրյա վարժություններով՝ ստիպելով վազել շարքով և ցատկել ձիերի վրա, պատվել շրջանում, ինչպես յուրօրինակ ռազմական պարում, և շեփորի հնչողության տակ ռազմական կանչեր արձակել, որպեսզի նրանք, ապրելով անվտանգ ձմեռոցներում, դրանից հետո արդեն բուն մարտերում թուլանալին: Այդ ժամանակ բարբարոսները դանդաղ առաջ էին շարժվում՝ իրենց ճանապարհին ասպատակելով ու թալանելով ամեն ինչ: Հեռվից շրջանցելով Յոմա և նրա ողջ շրջանը՝ նրանք առաջ շարժվեցին, աչից ունենալով Տիրեյան ծովը, իսկ ձախից էլ նրանց կողքին հառնում էին Հոնիական ծոցի քարե ափերը: Երբ նրանք եկան Ասմանիում, այսպես էր կոչվում այդ երկրամասը, այնտեղ բաժանվեցին երկու ջոկատի: Բուսիլիսը զորքի մեծ և ուժեղագույն մասով առաջ շարժվեց դեպի Տիրեյան ծովափ, սալապատեց Կամպանիայի մեծ մասը ու մտավ Լուկանիա, որից հետո ներխուժեց Բրուտիում և հասավ մինչև այն նեղուցը, որ բաժանում է Սիցիլիա կղզին Իտալիայից: Լևտարիսին էլ իր հերթին, որը մնացած զորքն էր առաջնորդում, բաժին հասավ Ապուլիայի և Կալաբրիայի թալանը: Նա հասավ մինչև Հիդրոնոս քաղաքը, որը գտնվում է Ադրիատիկ ծովի ափին, այնտեղ, որտեղից սկսվում է Հոնիական ծոցը: Եվ նրանք, որոնք ի ծնե ֆրանկներ էին, մեծ հարգանք և բարեպաշտություն էին դրսևորում սրբությունների նկատմամբ, քանի որ, ես արդեն ասել եմ, նրանք ճիշտ պատկերացում ունեին աստվածության մասին և պաշտում էին սրբությունները, ինչպես հռոմեացիները, սակայն այլեմաների ցեղը, որը այլ հայացքներ ուներ, թալանում էր տաճարներն ու զրկում նրանց զարդարանքներից, հափշտակում էր սրբազան անդժները, շատ ոսկյա պարագաներ, կծեր և անոթներ, որոնք նախատեսված էին բարեհոտ նյութերի ու նման այլ բաների համար՝ նախատեսված սրբազան արարողությունների ժամանակ կիրառվելու: Այս ամենը նրանք սեփականեցնում էին, բայց դա նրանց քիչ էր: Նրանք բանդում էին սրբազան տաճարների տանիքները և խաղիլում հիմքերը, արյուն էին հեղում սրբություններում և պղծում մարգերը, այնպես, որ ամեն տեղ թափված էին դիակներ: Կարճ ժամանակ անց, սակայն, նրանց հասավ պատիժը: Իրոք, նրանցից ոմանք զոհվեցին պատերազմում, մյուսները՝ հիվանդություններից, և ոչ-ոք իր հույսերի կատարումը չտեսավ: Անարդարությունը և արհամարհանքը Աստծո նկատմամբ կործանարար են և դրանցից ամեն կերպ պետք է խուսափել, հատկապես պատերազմների ու ծակատամարտերի ժամանակ, քանզի հայրենիքը ու հայրենի կառույցները պաշտպանելը, դրանք բանդելուն ընդդիմանալը, ողջ ուժով թշնամուն դիմադրելը արդարացի է, բարձր ու վեհ, իսկ նրանք, որոնք հանուն ավարի և անվտանգությունների, առանց որևէ խելիքի մտա պատճառի հարձակվում են ցեղակիցների վրա, նեղացնում նրանց, որոնցից իրենք որևէ վնաս չեն ստացել, դրանք իրոք խելագար են ու հանցագործ, չգիտեն, թե ինչ է արդարությունը և չեն վախենում աստվածային վրեժխնդրությունից: Դրա համար էլ նրանց մեծ պատիժ է սպասվում: Նրանց սկսած գործերը ավարտվում են լիակատար ու անվերադարձ աղետներով, եթե նույնիսկ որոշ ժամանակ էլ նրանք թվում են հաջողակ: Այդպես եղավ Լևտարիսի և Բուսիլիսի բարբարոսների հետ: /2/ Երբ այդ ամենը տեղի ունեցավ և մեծաթանակ ավար հավաքվեց, արդեն անցել էր գարունը ու սկսվել էր ամառային ժամանակը: Եվ ահա առաջնորդներից Լևտարիսը, ցանկացելով տուն վերադառնալ ու օգտվել ձեռք բերած հարստությունից: Դրա համար է նա եղբոր մոտ ստիպանդակներ ուղարկեց, որ վերջինս ինչպան հնարավոր է շուտ հետ վերադառնալ՝ թողնելով պատերազմը և ճակատագրի անակնկալները: Բուսիլիսը, սակայն, գործերին նույնիսկ երդումով էր խոստացել, որ ինքը նրանց հետ կմարտնչի հռոմեացիների դեմ, դրա համար էլ նրանք պատվում էին նրան և խոստացել էին դարձնել իրենց արքա: Դրա համար էլ նրանք եկան եգրականության, որ պետք է մնալ տեղում և ավարտին հասցնել սկսած գործը: Այսպիսով՝ նա մնաց և պատրաստվեց պատերազմի, իսկ Լևտարիսն իր զորքի հետ անմիջապես հետ վերադարձավ՝ մտադրվելով, այն բանից հետո, երբ ամենաանվտանգ ձևով դուրս կհանի երկրից ավարն ու կվերադառնա իր երկիր, անմիջապես էլ ողջ զորքը կուղարկի եղբորն ու պաշտպանի վերջինիս վտանգներից: Նրան, սակայն, վիճակված չէր կատարել մտադրվածը և իր եղբորը նա բացարձակապես չկարողացավ որևէ օգնություն ցույց տալ: Իրոք, երբ նա տուն էր վերադառնում, հետ գնալով, մինչև Պիցենում, ոչ մի տեղ դիմադրության չհանդիպեց, սակայն երբ նա եկավ այնտեղ և ճամբար զարկեց Ֆալի քաղաքի մոտակայքում, սովորության համաձայն մինչև 3.000 հոգու կազմով անմիջապես հետախույզներ ու դիտարկուներ ուղարկեց, որոնք պետք է հետախույզեին ոչ միայն հետագա ճանապարհը, այլև հետ մղեին թշնամիներին, եթե սրանք որևէ տեղ հայտնվեին: Այդ ժամանակ Արտաքանեսը և Ուլդախ Յոնը, որոնք հռոմեական և հունական զորքով այդ ժամանակ հավաքվել էի Պիզավիա քաղաքում, անցումներում դարձան իրենց: Նկատելով հետախույզներին Հոնիական ծոցի հենց ափին և նրանց շարժը ծովափով՝ նրանք դուրս եկան քաղաքից և ողջ ուժերով նետվեցին նրանց վրա՝ հիմանալի մարտակարգ ընդունելով և շատերին թափաքելով սպանելով: Այնպես, որ նրանք բարձրանալով ծովափի կտրուկ բարձունքները, իսկ հետո էլ ցած զգվելով այդ վայրերից, ուժեղ թափով ընկնում էին ծովը և այդպես զոհվում՝ խեղդվելով աղմկոտ ալիքների մեջ: Այստեղ ծովափը կարծես բարձրանում էր և ստեղծում կարծես մի բլուր, որը ոչ բոլոր մասերում էր հասանելի և անցանելի, ընդ որում այն նրանց համար, ովքեր վերև էին բարձրացել, ամենևին էլ հեշտ միջոց չի տալիս ներքև իջնելու համար, քանի որ մեծ մասամբ սայթաքուն էր, կտրուկ և հակված էր դեպի քարե ափը: Մյուսները, տեսնելով այդ կերպ զոհվողների մեծաթվությունը, բնականաբար անկանոն փախուստի դիմեցին և բարձր աղաղակելով հասան իրենց զորքին՝ այնտեղ շփոթ ու խուճապ առաջացնելով, կարծես հռոմեացիներն արդեն իրենց ճամբար են ներխուժել: Լևտարիսը պատրաստվեց մարտի, ոտքի հանեց զորքը և, անմիջապես գնեքի դիմելով, ֆրանկները մի մարտակարգ ընդունեցին, որը ուներ երկար ու հսկայական ֆայակնի տեսք: Երբ նրանք այսպես կանգնեցին և ուրիշ ոչ մի բան այդ պահին նրանց մտքին չեկավ, գերիներն մեծ մասը, որը մնացել էր առանց պահակների հսկողության, պետք եղած կերպով օգտվեց թշնամու անգործությունից: Նրանք արագորեն ցրվեցին մոտակա ամրոցներում և ավարից խլեցին այնքան, ինչքան կարող էին: /3/ Զանի որ Արտաքանեսը և Ուլդախը կարծում էին, որ իրենք բավարար չափով ուժեղ չեն և զորքը առաջ չտարան, ֆրանկները լեքցին մարտակարգը, հետ վերադարձան և տեսան, թե ինչպան շատ բան են իրենք կորցրել: Որպեսզի այլ փորձանք իրենց գլխին չգա՝ նրանք լավ համարեցին ինչպան հնարավոր է շուտ հեռանալ Ֆալի քաղաքի մոտակայքից՝ շարունակելով իրենց ուղին: Նրանք անմիջապես էլ ճանապարհ ընկան, աջ կողմում թողնելով Հոնիական ծոցը և ծովափնյա ողջ ավազն ափը: Նրանք ուղղություն բռնեցին դեպի Ալպերի ստորոտները: Եվ, գնալով ուղիղ դեպի Ամբիա և Կոտոսյան Ալպեր, նրանք դժվարությամբ անցան Նաղը: Չբաղեցնելով վնասների երկիրը՝ նրանք կանգ առան Կենետ քաղաքի մոտակայքում, որը իրենցն էր՝ այստեղ միայն հայտնվելով անվտանգության մեջ: Այստեղ նրանք սկսեցին սգալ և դժգոհել ու նրանց մեծագույն վիշտ համակեց: Պատճառն այն էր, որ նրանց մոտ մնացել էր ավարի միայն չնչին մասը և թվում էր, թե նրանք անկմաստ և անօգուտ գործ են արել: Նրանց դժբախտությունները, սակայն, դրանով չվերջացան: Կարճ ժամանակ անց բռնկվեց հիվանդություն՝ ժանտախտ, որը ոչնչացրեց շատ մարդկանց: Որոշ մարդիկ կարծում էին, որ այդ հիվանդության պատճառը վատ օդն է, մյուսներն էլ մտածում էին, որ, անընդհատ մարտական գործողություններով անցնելով երկար ճանապարհ, նրանք անակնկալ կերպով անցել են փափուկ կյանքի և դրա պատճառը համարում էին իրավիճակի փոփոխությունը: Աղետների իրական պատճառը, սակայն, նրանց լիովին անհաստ էր, իսկ այն, ինչպես ես եմ կարծում, կայանում էր անարդարության մեջ, որ նրանք անմարդկային կերպով ծաղրեցին աստվածային և մարդկային օրենքները: Նրանց առաջնորդը ինքն իրենով ներկայացրեց այն բանի վառ ապացույցը, որ նրան աստվածային պատիժ է հասել: Նա խելագարվեց և բացահայտ կատաղեց, որպես իրեն կորցրած և գիտակցությունից զրկված: Նա անվերջ շարժման մեջ էր և ծանր ոռնոցներ էր արձակում: Նա ընկնում էր այս կամ այն կողմ՝ բերանից շատ փոփուր թափելով: Նրա աչքերը սարսափելի և զգվելի տեսքով կարմրեցին: Դժբախտոր հասավ այն աստիճանի խելագարության, որ չգուցե սեփական մարմնի անդամների կծումը: Ատամներով նա կծում էր սեփական մարմինը, կենդանու նման խժռում էր այն, թափելով իր իսկ արյունը: Այս կերպ խժռելով ինքն իրեն և աստիճանաբար թուլանալով՝ նա խղճուկ կերպով մահացավ: Մեծ թվով մահացան նաև ուրիշները: Համաճարակը ամենևին էլ չթուլացավ, մինչև բոլորը չմահացան, թեև մեծ մի մասը, տանջվելով տենդից, մահացավ սթափ ուղեղով: Որոշները կաթվածահար էին, մյուսները տառապում էին գլխացավից, երրորդները՝ խելագարությունից: Նրանց վրա ուղարկված հիվանդությունները բազմազան էին, բայց դրանք բոլորն էլ բերում էին մահվան: Այսպիսի կործանարար վերջ ունեցավ Լևտարիսի և իրեն հետևողների արշավանքը» (Ագաթիոս Մարիիացի «Ղուստիկիանոսի թագավորության մասին», գիրք 2, գլուխ 1-3):

«Լոթար անունով երրորդ ֆրանկական դուքսը, ավարով բռնկված վերադառնալով, Վերոնային և Տրիենտի մոտ գտնվող Բենակ լճի մոտակայքում մահացավ բնական մահով» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

¹²³² «4/ Մինչ Կենետիկում տեղի էր ունենում այս ամենը, Բուսիլիսը՝ մյուս առաջնորդը, ասպատակելով Սիցիլիայի նեղուցի մոտ գտնվող գրեթե բոլոր ավաններն ու ամրոցները, անմիջապես հետդարձի ճանապարհը բռնեց՝ արագ թրթռելով Կամպանիայից մինչև Յոմա: Բանն այն էր, որ նա լսել էր, որ Ներսեսն ու կայսերական մեծաթիվ զորքը հավաքվում են այնտեղ: Եվ ահա նա որոշեց չդանդաղել, այլևս ջթափառել և, երթալին կարգ ընդունելով, ամեն ինչ վճռել միանգամից, քանի որ նաև նրա զորքի ոչ քիչ մասը համաճարակով էր պատված ու կորուստներ էր կրում: Իրոք, քանի որ ամառը ավարտվում էր և սկսվում էր աշունը, խաղողի վազերը ծանրացել էին պտուղներից, իսկ նրանք էլ, չունենալով այլ պարտականություններ,

386

դանդաղորեն ու կարգով շարժվեցին: /8/Ներսեսը, հասնելով այն վայրին, որտեղ պետք է տեղի ունենար մարտը, շարեց և տեղավորեց զորքը ֆայակցում: Հեծյալները, զինված նիզակներով ու թեթև վահաններով, թորեով և աղեղներով, ընդ որում նրանցից ոմանք ունեին սարիսեր, երկու կողմերից տեղավորվեցին թևերում, ընդ որում ինքը մնաց աջ թևում: Չանդապար՝ նրա շքախմբի ղեկավարը, և նրա տնային ստորակներից նրանք, որոնք ծանոթ էին ռազմական գործին, ևս այնտեղ կանգնեցին: Թևերում տեղաբաշխվեցին Վալերիանոսի և Արտաքսանեսի մարդիկ, որոնց հրամայվեց կարծ ժամանակում թաքնվել անտառում և, երբ թշնամի հարձակվի, դարանից անակնկալ հարձակվել և հալածել նրան երկու կողմից: Մեջտեղի ողջ տարածքը զբաղեցրեց հետևակը: Առաջին գծում մինչև ութերորդ գրահավորվածներն ու ամուր սաղավարուներն ունեցողները խիտ շարք կազմեցին, իսկ նրանցից հետո էլ կանգնեցին մյուսները, այսպես, որ մարտակարգը ավարտվում էր վերջապահով: Թեթև զինված աղեղնավորներն ու պարսատիկավորները մնացին հետևում՝ հարվածի համար սպասելով հարմար պահին: Երուվների համար ֆայակցի կենտրոնում տեղ թողնվեց, բայց այն առայժմ դատարկ էր, բանի որ սրանք դեռ չէին եկել: Այդ ընթացքում երկու էրուլ, մի քիչ առաջ անցած լինելով թշնամու կողմը և չիմանալով, թե ինչ որոշում է ընդունել Սինդուլը, բոլոր բարբարոսներին դրոմում էին ինչպես հնարավոր է արագ հարձակվել հռոմեացիների վրա: Նրանք ասում էին: «Դուք նրանց կգտնեք լիակատար շփոթի և անկարգության մեջ, բանի որ էրուլական զորքը դժգոհում է և հրաժարվում է մարտնչել, իսկ մյուսները ճնշված են նրանց այդ բայից»: Բուսիլիլը, հեշտ համոզվելով այդ խոսքերից, թեև կարծում էր, որ ամեն դեպքում նա չէր ցանկանում, որ դա այդպես լինի, անմիջապես զորքը հանեց թշնամու դեմ և բոլորը ոգևորված գնացին ուղիղ հռոմեացիների վրա՝ հանգիստ ու շարքով, գվարթացած այդ լուրերով, աղմուկով և երգերով, կարծես հույս ունենալով ոչնչացնել իրենց դեմ դուրս եկածներին մեկ հարվածով: Նրանք մարտակարգը ուներ սեպի ձև, որն ավարտվում էր սուր ծայրով: Այն խիտ էր ու բոլոր կողմերից փակված վահաններով: Կարելի է ասել, որ իրենց այդ մարտակարգը նմանվել էր խոզի գլխի, իսկ ֆայակցը ամեն մի կողմից, շարված լինելով դեպի խորք ըստ հարյուրյակների ու լիդերի և ինչպես հնարավոր է տարածվելով կորուսյալ, աստիճանաբար հեռանում էր մեկը մյուսից ու ավարտվում էր՝ ընդգրկելով մեծ տարածք, այնպես, որ նրանց միջատարածքը բաց էր մնում և երևում էին ռազմիկների մեծ մեջքերը: Նրանք կանգնած էին մեկը մյուսին մեջքով, որպեսզի դիմադրեն թշնամուն և կռվելիս անվտանգ լինեն՝ փակվելով վահաններով, ընդ որում թիկունքը պաշտպանում էր մյուս շարքում կանգնածը: /9/ Ներսեսի մոտ ևս, սակայն, որը հաջողակ էր և լավագույն ձևով կազմակերպել էր զորքը, ամեն ինչ գնում էր պետք եղածի պես: Երբ բարբարոսները բարձր աղաղակներով ու արագ թափով ներխուժեցին հռոմեացիների շարքերը, այդ ժամանակ նրանք ծեղրեցին առաջին գծի և հայտնվեցին դատարկ տարածությունում: Երուվները դեռ չէին եկել, դրա համար էլ բարբարոսական զորքի առաջնապահը, սպանելով քչերին, հասավ մինչև հետևի շարքերը, իսկ ոմանք էլ ավելի առաջ շարժվեցին՝ կարծես նպատակ ունենալով գրավել հռոմեացիների ճամբարը: Այդ ժամանակ, անկասկա շուռ տալով, երկարացնելով ու դասավորելով ֆայակցը, ինչպես տակտիկներն են ասում «առաջնային կորուսյալ», Ներսեսը հրամայեց հեծյալ նետաձիգներին երկու կողմերից անընդհատ թիկունքից հարվածել առաջ եկած թշնամու ռազմիկներին: Սրանք հեշտությամբ արեցին դա: Իրոք, բանի որ բարբարոսները հետևակ վիճակում էին, հեծյալները հառնում էին նրանց վրա և այդ պատճառով էլ հեշտությամբ խոցում էին հեռու գտնվողներին, որոնք ձգված էին և չէին կարողանում պաշտպանել իրենց թիկունքից: Եվ ես կարծում եմ, որ թևերում կենտրոնացած հեծյալների դժվար չէր նետերով խոցել թշնամիների՝ իրենց դիմացը հառնող մասին և դրանցից ամենամոտիկներին՝ վիրավորել: Ֆրանկներին խոցում էին բոլոր կողմերից: Հռոմեացիները, որոնք տեղակայված էին աջ թևում, խոցում էին նրանց այդ կողմից, իսկ նրանք, որոնք գտնվում էին ձախ թևում՝ մյուս կողմից: Այսպես նետերը իրար փոխելով սլանում էին հակառակ կողմերը և անփոփոխ կերպով խոցում էին ամեն ինչ, ինչ որ հանդիպում էր նրանց ճանապարհին: Բարբարոսները ի վիճակի չէին ոչ խուսափել նետերից, ոչ հստակ հասկանալ, թե որտեղից են նրանք գալիս: Զանի որ նրանք կանգնած էին հռոմեացիների դիմաց և տեսնում էին միայն այն, ինչ նրանց հայացքի դիմաց էր և մարտնչում էին ձեռնամարտում իրենց դիմաց կանգնած հուպիտների դեմ, ապա հեծյալ նետաձիգներին, որոնք հայտնվել էին նրանց թիկունքում, նրանք չէին տեսնում և խոցվում էին ոչ թե կռքից, այլ թիկունքից, նրանք չէին կարողանում հասկանալ, թե որտեղից է գալիս աղետը, իսկ մեծագույն մասի մոտ էլ նույնիսկ կասկածների ու շփոթմունքի ժամանակ չէր լինում, բանի որ հարվածի հետ միաժամանակ նրանց վրա էր հասնում նաև մահը: Այսպես մշտապես ընկնում էին ծայրերում կանգնածները և բացում էին ավելի խորը կանգնածների թիկունքները և, բանի որ սա տեղի էր ունենում անընդհատ, թշնամու ամբոխը շատ արագ սկսեց ցրվել, ոչնչանալ և նվազել: Այդ ընթացքում Սինդուլը և Երուվները, մոտենալով մարտի վայրին, նետվեցին թշնամիների վրա, որոնք ծեղրել էին մարտական կարգը և առաջ էին շարժվել: Նույն պահին էլ, ընդհարվելով նրանց հետ ձեռնամարտում, նրանք սկսեցին մարտը, իսկ ֆրանկները, ցնցված անակնկալից և դարան կասկածելով, անմիջապես դիմեցին փախուստի՝ մեղադրելով դասալիքներին խաբեության մեջ: Սինդուլի մարդիկ նրանց դաժանորեն հետապնդում էին, ոչ մի այն հանգիստ չբռնելով, մինչև չոչնչացրին մի մասին և գետի ջրերը չջրին մյուսներին: Երբ Երուվները վերադարձան իրենց տեղը, դատարկությունը լցվեց և ֆրանկները կարծես ընկնեցին ցանցում: Նրանք ամենուր սկսեցին ոչնչանալ, բանից նրանց մարտակարգը լիովին խառնվել էր, նրանք խմբերով ընկնում էին մեկ մեկու վրա, չիմանալով՝ ինչ անել, իսկ հռոմեացիները ոչնչացնում էին նրանց ոչ միայն աղեղներով, այլև նրանց վրա էին նետվում ծանր ու թեթև զինվածները՝ նետերով տեգել, խոցելով նիզակներով ու թորատելով թորեով: Հեծյալները, խտացնելով շարքերը, շրջապատեցին նրանց և կորեցին նահանգի ճանապարհը: Սրանք, խուսափելով թորեից, որոնցով հասնում էին նրանց հետապնդողները, նետվում էին գետը, խեղդվում և զոհվում: Ամենուր լսվում էին ողորմելի կերպով զոհվող բարբարոսների ոռնոցները: Ինքը՝ առաջնորդ Բատուլիլը, ինչպես և նրա ողջ զորքը գլխովին ոչնչացան, նրանց մեջ նաև այն էրուվները, որոնք մարտից առաջ դասալքել էին: Եվ ոչ-ոք գերմանացիներից չվերադարձավ իր հայրենիքը, բացառությամբ 5 հոգու, որոնք ինչ-որ կերպ ճողալու էին: Անհայտ մնաց, թե անարդարության համար նրանք արդյունքում պատիժ կրեցին, թե՛ պատժեց նրանց վերին արդարադատությունը: Եվ այսպես ֆրանկների, պետականների և նրանց միացած անթիվ այլև ամբողջովին ոչնչացան, իսկ հռոմեացիներից զոհվեց միայն 80 մարդ, հենց նրանք, որոնք առաջին հարվածը ստացան: Այդ մարտում աչքի ընկան գրեթե բոլոր հռոմեական գնդերը, օժանդակներից էլ՝ գոթ Ալիգերիան, նա ևս մասնակցում էր մարտին, ինչպես նաև Սինդուլը՝ Երուվների առաջնորդը, որը մյուսներից ամենին էլ ոչ վատ էր գործում: Բոլորը զոհվածներով վեժարում էին Ներսեսին և զարմանում էին նրա վրա, բանի որ նրա կանխատեսության շնորհիվ նման փառքի հասան: Նման փայլուն, հիմապի և վճռական արդյունքով հաղթանակի հեշտությունը չէր կարող հասու լինել ինչ-որ մեկին նախկին ժամանակներից, բայց եթե ինչ-որ մեկին առաջ վիճակվել էր նման աղետ, ապա պարզ կտեսնես, որ նրանք կործանվեցին իրենց անարդարության պատճառով... /10/ Այդ ժամանակ հռոմեացիները, ես նորից վերադառնում եմ իմ պատմությանը, սեփական սպանվածների մարմինները, ինչպես կարգն է թաղեցին, իսկ թշնամիների դիակները կողոպտեցին՝ մեծ քանակությամբ գեթե հավաքելով: Ավերելով ամրությունները և գրավելով այնտեղ գտնված բարիքները՝ նրանք մեծ ավար ձեռք բերեցին: Երգեր երգելով և իրենց դիմիկներով պատկերով՝ հիմապի կարգով նրանք վերադարձան հուն: Դեռք էր տեսնել Կապուայի շրջակայքի հսկայական տարածությանը, որը արյունով էր ներծծված, ինչպես նաև գետը, որը լցվել էր դիակներով ու դուրս էր եկել ասիերից» (Ագաթիոս Մարինացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 2, գլուխ 4-10):

«Այն ժամանակ, երբ Նարսեսը մարտնչում էր Բուցելիանոս դքսի հետ, որին ֆրանկների արքա Թեոդեպերտը (Ֆրանկական թագավորության արքա Թեոդեպերտը – Մ.Ֆ.), վերադառնալով Գալիա, Ամինգոս դքսի հետ թողել էր Իտալիայում երկիրը նվաճելու նպատակով: Նույն այդ Բուցելիանոսը, թալանելով անցավ ողջ երկիրը և Թեոդեպերտին իտալական ավարից շատ բարիք ուղարկեց, սակայն, մտադրվելով ճամբար գարկել Կամպանիայում, նա ի վերջո Տաննետի մոտ տեղի ունեցած ծանր ճակատամարտում ջարդվեց Նարսեսից և սպանվեց...» (Պոլոս Սարկավազ «Լանգոթարդների պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Այդ ժամանակ Թեոդոթերտ արքան (Ֆրանկական թագավորության արքա Թեոդոթերտը – Մ.Ֆ.) և անձանք, և իր գորավար Բուցելիանոսի միջոցով չէր դադարում անհանգստացնել Իտալիան փոփոխական հաջողություն ունեցող պատերազմներով՝ Իտալիայից ու Սիցիլիայից մեկ ավար վերցնելով, մեկ՝ հարկ...: Պատրիկ Ներսեսը, հաղթանակ տանելով, գերի վերցրեց ու կախեց բրիտների արքա Սինդուլայդին, որը բարեկամից վերածվել էր թշնամու...: Նաև ֆրանկների գորավարները Բուցելիանոսն ու Ամինգոսը սպանեցին Ներսեսի կողմից» (Չիգբերտ ժամբալցի «Տարեգրություն»):

1233 «/11/ Այդ ժամանակ հռոմեացիներին հայտնի դարձավ Լևտարիսի և նրա մարդկանց հետ տեղի ունեցածը: Այդ ժամանակ բաղաբացիները ավելի շատ սկսեցին հիացական երգեր երգել ու տոներ կազմակերպել, կարծես այլևս ոչ մի թշնամական բանից չվախենալով և հույս ունենալով ապրել խաղաղության ու հանգստության մեջ: Երբ թշնամիները, որոնք իրենց հարձակումներով անհանգստացնում Իտալիան, այս կերպ ամեն տեղ ոչնչացվեցին, հռոմեացիներն արդեն չէին հավատում, որ նրանց տեղը ուրիշները կհայտնվեն: Այս կերպ էր մտածում ամբոխը, որը սովոր էր սթափորեն գնահատել երևույթները և հեշտությամբ ոգևորվում էր՝ ամեն ինչի մասին դատելով ըստ այն բանի, ինչը իրեն հանձն էր և ցանկալի, իսկ Ներսեսը, որը այդ ամենի մասին ճիշտ կարծիք ուներ, նրանց հույսերը, այն, որ նրանք ազատվել են այդ ուղղությամբ աշխատանք կատարելու անհրաժեշտությունից, անխելություն ու հիմարություն էր համարում՝ անընդունելի համարելով նաև այն, որ նրանք կարող են փափկակեցությանը տրվել: Կարծում եմ քիչ էր մնացել նրանց անխելությունը այն աստիճանի հասնի, որ նրանք սաղավարուներն ու վահանները փոխեին գինու տարաների ու բարբիտոնների հետ, բանի որ գեթե անպարտությունը նրանք անօգուտ էին համարում, իսկ ստրատեգոսը ճիշտ էր կանխատեսում, որ ֆրանկները հետադարձվում էլ թշնամի կմնան և վախենում էր, որ, եթե հռոմեացիները տրվեն փափկակեցության, նրանք ինչպիսիքությունը կվերանա, իսկ հետո, երբ գա ճակատամարտի ժամանակը, նրանք, հաղթահարվելով թուլությանը, վտանգի առաջ անօգնական կլինեն: Եվ հնարավոր է, որ դա անմիջապես էլ տեղի կունենար, եթե նա պետք չիսմարեր արագ գործել: Նա կանչեց զորքը և ճառ ասաց, որը նրանց հոգում շրջադարձ արեց

դեպի ողջամտությունն ու արիությունը ու արմատախիլ արեց չափից դուրս գոռոզությունը: Եվ ահա, երբ բոլորը հավաքվեցին, նա առաջ եկավ ու սաաց հետևյալը: /12/ «Նրանց համար, ովքեր անակնկալ և իրենց համար անսովոր ձևով հասել են երջանկության, բնական և ավելորդությունների գիրկն ընկնելը և տպավորվելը անսովորությունից, հատկապես, երբ այդ ամենը վրա է հասնում անակնկալ և անարժանիորեն, սակայն դուք, ով այդք, ի՞նչ պատճառներ կբերեք, եթե որևէ մեկը ձեզ մեղադրի նման փոփոխության մեջ: Արդյո՞ք դուք սովոր չեք հաղթանակների վաղուց: Չէ՞ որ դուք ոչնչացրեցին Տուսիլասին (**Օսթթոթական թագավորության արքա Տուսիլասին – Մ.3.**) ու Տեային (**Օսթթոթական թագավորության արքա Տեային – Մ.3.**) և ողջ գոթական ժողովրդին: Դուք ստացաք նույնիսկ ավելի մեծ երջանկություն, քան այն, ինչը ընդդեմ է: Ո՞ր երջանկությունը կարող է հավասարվել հռոմեական փառքին, քանի որ նախնիներից ձեզ ժառանգվել է հակառակորդներին միշտ հաղթելը: Եվ այսպես, դուք հաղթվեցիք ու հասան երջանկության, որը հավասար է ձեր պատվին ու ձեր արածին: Սակայն դուք դրան հասան ոչ թե փափկանեցությամբ, այլ մշտական աշխատանքներով, իսկ հետո էլ՝ ճակատամարտերում գործելով: Եվ հիմա ձեզ հարիր է, որ ոչ միայն կեսգի առնեք դրա վրա ու ուրախանաք, այլ նաև այն, որ դուք մտածեք ապագայի մասին, որ այն լինի ներկայիս նման: Նրանց մոտ, ովքեր այս կերպ չեն մտածում, երջանկությունը անկայուն է լինում և մեծամասամբ այն հակառակ տեսք է ընդունում: Դրա պարզ ապացույցը թող լինի ֆրանկների ջախջախումը, որով դուք արդարացիորեն հպարտանում եք: Երբ նրանց գործերը մինչև վերջերս գտնվում էին բարենպաստ դրության մեջ, նրանք գոռոզությամբ համակվեցին, մեր դեմ պատերազմի ելան՝ չկանխատեսելով իրենց հույսերի կործանումը: Դրա համար էլ այդպես էլ նրանք կործանվեցին, ավելի շուտ իրենց անխոհեմության, այլ ոչ թե մեր գեներալ պատճառով: Ամոթալի է ձեզ համար, ով հռոմեացի այդք, ոչ միայն տառապեց նույն ախտով, ինչ բարբարոսները, այլև չգերազանցել նրանց խելթով, ինչպես և ուժով: Եվ թող ոչ-ոք ձեզ վրեժ չմտածի, որ չկա արդեն ուրիշ այլ թշնամի, որ բոլոր թշնամիները ոչնչացել են: Նույնիսկ, եթե դա իրոք այդպես լիներ, նույնիսկ այդ դեպքում չի կարելի հրաժարվել ձեր կանոններից և թողնել պարտականությունները: Սակայն յուրաքանչյուրին էլ պարզ է, որ գործերի վիճակը չի համապատասխանում ձեր հույսերին: Ջրանկների մեծաթիվ ու հզոր ժողովուրդը շատ փորձառու է ռազմական գործում և մեր կողմից պարտության է մատնվել միայն նրա չլինել մասը, իսկ դա ոչ միայն թշնամուն չի կարող վասի ներշնչել, այլ ավելի շուտ կարող է գայրացնել նրան: Շատ ճշմարտաման և դրա համար էլ, որ նրանք չեն հանգստանա և անմոռու չեն տանի վիրավորանքը, այլ մեր դեմ դուրս կգան մեծ գործով և կարճ ժամանակում կվերսկսեն պատերազմը մեր դեմ: Դրա համար էլ մենք պետք է, եթե դա հարմար համարենք, մի կողմ նետենք անգործությունը և վերականգնենք մեր պատրաստակամությունը կտանգներ կրելու հարցում նույնիսկ ավելի շատ, քան առաջ, քանի որ վտանգներ մենք սպասում ենք ավելի շատ, քան առաջ: Եթե դուք այս կերպ պատեք ձեզ, ապա դրանք կհայտնվել շատ արագ, վրա կտան ձեզ, արդեն պատրաստ ու որևէ դանդաղելու կարիք չունենալով, իսկ եթե արդեն նույնիսկ չհայտնվեն էլ, պետք է ասել և սա նաև, ապա ցանկացած դեպքում ձեր գործերը կլինեն անվտանգության մեջ և դուք ցույց կտաք, որ լավագույն կերպ եք հոգում ձեր շահերի մասին»: Ներսեսի նման ուղերձից հետո ամոթն ու ապաշխարանքը նախորդ թեթևամտության համար պատեց ողջ գործին: Մի կողմ նետելով անհոգությունը և թափափվածությունը, նրանք սկսեցին իրենց կյանքը կառուցել ըստ հայրենական սովորությունների: /13/ Գոթերի մի մասը 7.000 զինված մարդու կազմով, որոնք շատ վայրերում ֆրանկներից օգնություն էին ցույց տալիս, կարծելով, որ հռոմեացիները չեն հանգստանա, այլ որոշ ժամանակ անց կհարձակվեն իրենց վրա, նահանգեց Կալեդոնի ամրությունը: Այդ վայրը ամրագույն և ուժեղագույն էր, քանի որ տեղակայված էր բարձր սարի վրա, իսկ դեպի ամենազագայթ բոլոր կողմերից ձգվում էին կտորուկ ժայռերը, այնպես, որ թշնամիներին հեշտ ճանապարհ չէր սպասվում դեպի վերև: Այստեղ հավաքված գոթերը կարծում էին, որ նրանք կլինեն անվտանգության մեջ և ամենևին էլ չէին ցանկանում հանձնվել հռոմեացիներին, այլ որոշել էին ողջ ուժերով պաշտպանվել, եթե որևէ մեկը հարձակվի իրենց վրա: Այդ ամենին դրդում ու առաջ էր մղում նրանց մի բարբարոս Ռանգառիս անունով, որը, չնայած նույն ցեղից չէր, ինչ նրանք, նա այսպես կոչված վիտտորներից էր, սա հունական ցեղ է, սակայն, քանի որ նա ծարպիկ էր և շատ խորամանկ ու ընդունակ ամեն կերպ ծանկել իշխանությունը իր համար, ապա նա սկսեց դեկավարել այդ խմբին և նպատակ ուներ վերսկսել պայքարը, որպեսզի դրա շնորհիվ ավելի հայտնի դառնա: Եվ ահա, Ներսեսն անմիջապես իր գործով շարժվեց նրա վրա և հետո, քանի որ այդպես էլ չկարողացավ անմիջապես մոտենալ ամրությանը և վտանգի ենթարկվել դեկավարանալի վայրում, սկսեց պաշարումը ու ամրոցը շրջապատեց բոլոր կողմերից, որպեսզի ոչինչ ներս չտանվի և որպեսզի ով որ ուզենա, անվտանգ դուրս չգա, բայց դրանից բարբարոսները քիչ վնաս կրեցին: Նրանք լիովին ապահովված էին, քանի որ բոլոր անհրաժեշտ պարենամթերքները և ամենից արժեքավոր իրերը արդեն բերվել էր այդ անառիկ ամրություն: Սակայն նրանք դժգոհ էին հռոմեական պաշարումից և իրենց համար ամաթալի էին համարում փակված լինելը և նեղ տարածությունում նեղված մնալը, դրա համար էլ հաճախակի հարձակումներ էին գործում թշնամու ճամբարի վրա, որպեսզի բռնեն նրանք այնտեղից, եթե կարողանան, սակայն ոչ մի արժանի բան չարեցին: /14/ Երբ այս կերպ ձմեռն անցավ, զարնան գալուստ պես Ռանգառիսը որոշեց բանակցություններ սկսել ստեղծված վիճակի կապակցությամբ և, երբ դա նրան թույլ տրվեց, նա բլերի հետ եկավ Ներսեսի հետ հանդիպման պայմանավորված վայրը: Նրանք երկուսն էլ հանդիպեցին և շատ բանի մասին խոսեցին: Սակայն հենց որ Ներսեսը տեսավ, որ Ռանգառիսը համակված է գոռոզությամբ, շատ մեծամիտ ճառեր է ասում ու չափից դուրս է գլուխ գոլում, նա անմիջապես էլ ընդհատեց հանդիպումը, հրաժարվեց համաձայնությունից և հետ ուղարկեց ոչ մի բանի չհասածին, իսկ սա, բարձրանալով լեռը և մոտիկ լինելով պարիսպներին, խոցված, որ ոչ մի բանի չհասավ այն ամենից, ինչի հույսն ուներ, աննկատ ու զայտնի ձգեց աղեղը և, անակնկալ շուտ գալով, նետ արձակեց ուղիղ Ներսեսի ուղղությամբ, բայց չկապվ թիրախին: Նետն ընկավ՝ տարվելով այլ կողմ և ոչ-ոքի չկաշելով, բայց անմիջապես էլ բարբարոսի հանցագործությանը հետևեց պատիժը: Ներսեսի զինակիրները, զայրացած նրա հանդգնությունից, սկսեցին նետեր արձակել վերջինիս ուղղությամբ և դժբախտը մահացու վերքեր ստացավ: Եվ արդյո՞ք նա արժանի չէր դրան թույլ տրված ստոր ուխտադրության համար: Նրա ծառաները պատգարակի վրա հազիվ նրան բարձր տվեցին անկողն: Նա անկիառունակ կերպով մահացավ, դրանից հետո ապրելով միայն երկու օր և նման տխուր վերջաբան ունեցավ նրա նեղությունն ու անխոհեմությունը: Երբ նա մահացավ, գոթերը, կարծելով, որ հետագայում չեն կարող դիմանալ պաշարմանը, խնդրեցին Ներսեսին երաշխիքներ տալ, որ իրենց կյանքը կխնայվի: Երբ նա անմիջապես դրա վերաբերյալ երդում տվեց, անմիջապես էլ հանձնեցին ամրությունը: Ներսեսը չսպանեց ոչ-ոքի, քանի որ երդում էր տվել և, բացի դրանից, նա կարծում էր, որ պարտավորվածներին սպանելը դժանդություն է: Եվ որպեսզի հետագայում որևէ փոփոխություն չձեռնարկեն, բոլորից հետո ապրելով Բյուզանդական կայսրության կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս Ի-ի – Մ.3.**) մոտ» (Ագաթիոս Մարինացի «Դուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 2, գլուխ 11-14):

1234 «/19/ Պարսիկների առաջնորդը Մերսերոսը հարձակվեց Արեոտալոսի վրա, սակայն հետ մղվեց: Լռության եմ անցնում նրա մի քանի այլ գործողությունների կողքից ևս, քանի որ Պրոկոպիոս Դոնտորը մանրամասն խոսում է այդ մասին: Այստեղից էլ հենց պետք է շարունակել պատումը: Եվ այսպես, նա կրկին մոտենում է Մուսիիրիզիսին և Զոթախիսին այն նպատակով, որպեսզի, շրջանցելով Տելեֆիսի մոտի դժվարանցանելի վայրերը, հասնի Ֆասիս գետին և, երբ հռոմեացիները ցնցված կլինեն նրա անակնկալ գալուստից, փորձի որևէ կերպ գրավել ամրությունները, ինչը դժվար կլիներ անել, եթե նա գործեր ուղիղ և բաց ձևով: Այդ ժամանակ ստրատեգոս Մարտինոսը, իր գործերով ամրանալով Տելեֆիսում, այն ուժեղ և բավականին ամրացած պատնեշ էր, ամենաուշադիր կերպով հսկում էր անցումները և իր ընդհանրապես այդ վայրը անչափ դժվար էր անցնել, բանգի ձորերը և կտրուկված լեռները, որոնք մեկը մյուսին էին ուղղված, իրենցից ներքև ձգվող արահետը դարձնում էին շատ նեղ, իսկ այլ ճանապարհ որևէ կողմից չկար: Շրջակայքում տարածվող դաշտերը շատ տոբոտ էին և ճահճոտ, ծածկված խիտ թփուտներով և մացառուտներով, այնպես, որ միայնակ ու թեթև զինված մարդու համար էլ անցումը դժվար էր, էլ չասած ծանր զինված ամբոխի համար: Դրանից բացի, իրենք հռոմեացիները ևս, եթե որևէ վայր համարում էին ոչ այնքան անվտանգ, որով, թվում էր թե, կարող է անցնել թշնամին, այն խցանում էին գերաններով ու բարեղով և մշտապես աշխատում էին այդ բանի վրա: Երբ Մերսերոսը այդպիսի դժվար վիճակի մեջ էր և շատ էր մտածում այդ ամենի մասին, ի վերջո նա եկավ եզրակացության, որ եթե նա կարողանա որևէ կերպ չեզոքացնել հռոմեացիների պահակությունը և աստիճանաբար թաքցնել նրանց զգոնությունը, միայն այդ դեպքում անցում կատարելու փորձը չի լինի լրիվ անհույս: Իրոք, եթե թշնամիները սկսեն մշտապես պարեկել տեղանքը, ապա հնար չի լինի հաղթահարել այդ դժվարությունները, իսկ եթե նրանք թուլացնեն զգոնությունը և մնա միայն ճանապարհազրկության և անանցանելի ճանապարհի որևէ կերպ անցանելի դարձնելու խնդիրը, ապա, նա համարում էր, որ դա ամենևին էլ լիակատար անհնարին գործ չի լինի: Նա հույս ուներ առանց դժվարության անցնել՝ շատ աշխատող ձեռքերի օգնությամբ կտրատելով մացառուտները, փրկելով ու ոչնչացնելով անցմանը խանգարող ժայռերը: Դրա համար էլ մտածածն իրագործելու նպատակով նա գնաց հետևյալ խորանանկությանը: Նա ձևացրեց, թե անակնկալ հիվանդացել է ծանր և անբուժելի հիվանդության և պառկեց՝ ցույց տալով, որ մեծացույն տանջանքներ է կրում և որբայով իր ճակատագիրը: Մասկնկալ կերպով ողջ գործում լուր տարածվեց, թե գրավալար ծանր հիվանդացել էր և երկար չի ապրի: Նրանցից, ովքեր գերադասում էին վարձի փոխարեն ծառայել հակառակորդին՝ դավաճանելով յուրախիններին և փոխանցելով նրանց ռազմական գաղտնիքները, ճշմարտությունը թաքցվեց: Ծրագիրը պահպանվում էր ամենաապահով կերպով և նրա մասին չէր հայտնվում նույնիսկ ամենամոտիկ ընկերներին: Խաբված լինելով միայն լուրերով, որոնք տարածվում էին ժողովրդի մեջ, նրանք այդ մասին հայտնեցին հռոմեացիներին, որոնք իշխանությամբ դրան հավանացրին, ընդ որում ոչ այնքան լուրիս, ինչպես իրենց ներքին ցանկությանը: /20/ Արդյունքում նրանք անմիջապես էլ թուլացրին իրենց նախկին գործունեությունն և մշտական հոգատար պահակությունները սկսեցին ավելի անփույթ տանել: Մի քանի օր անց հայտարարվեց, որ Մերսերոսը մահացել է, թեև իրականում նա թաքնվում էր մի խրճիթում, ընդ որում այնպես, որ նույնիսկ ամենամոտիկ մարդկանց մոտ հաղթեց այդ կարծիքը: Այդ ժամանակ հռոմեացիներից ավելի շատ սկսեց թվալ, որ անթուն գիշերներ անցկացնելն

ու չափից դուրս աշխատելը անիմաստ գործ է: Արդյունքում, թողնելով պատնեշներն ու աշխատանքները, որոնցով մինչ այդ զբաղվում էին, նրանք սկսեցին վարել թափափված կյանք՝ բնելով ողջ գիշերները, ժամանակ անցկացնելով ծամբարներում, ոչ մի պետական բան չանելով և նույնիսկ հետախույզներ էլ չուղարկելով: Նրանք իրենց համոզեցին, որ պարսիկները, գրկված գորավարից, ոչ մի կերպ իրենց վրա չեն գա, ավելին՝ կպահպանեն ինչքան հնարավոր է հեռու: Իմանալով այդ մասին՝ Մերմերտեք անանկալ կերպով հրաժարվեց խորամանկությունից և հայտնվեց պարսիկների առաջ այնպես, ինչպիսին որ առաջ էր: Անսիջապես էլ, մեծ արագությամբ ոտքի հանելով ողջ գորթը և վարպետորեն հաղթահարելով ճանապարհի դժվարությունները, որոնք նկարագրեցի նախկինում, նա մոտեցավ ամրություններին և արդեն սպառնում էր հռոմեացիներին, որոնք չէին կարողանում պաշտպանվել՝ ցնցված գործի անանկալ շրջադարձից: Այդ ժամանակ Մարտինոսը որոշեց մաքրել այդ կետը, նախքան Մերմերտեք լիովին ներս կխուժեր և հռոմեացիներին մեծ չարիք կպատճառեր, բանգի ի՛նչ կերպ նրանք, որ փոքրաբանակ էին, հնարավորություն ունեին կատենել մեծաթիվ թշնամիներին և չոչնչանալ առաջին իսկ ճնշման դեպքում: Այս կերպ խաբվելով բարբարոսներից և իրականացնելով ամենամատուցվածք մի նահանգ՝ նրանք շտապեցին միանալ մնացած գորթերին: Չորքերը, որոնց ղեկավարում էին Բեսասն ու Յուստինոսը, ծամբար էին դրել մի վայրում, որը Տելեֆիսից հեռու չէր՝ նրանից մոտ 7 ասպարեզ հեռավորության վրա: Այնտեղ ոչինչ չկար, բացի սիսեռային շուկայից, որտեղից էլ վայրի անվանումն է: Հռոմեական ձևով այդ վայրն անվանվում է Օլլարիա, նույնն է, ինչ հունարեն խիտորապոլիս: Եվ ահա, երբ շատերը, որ Մարտինոսի հետ առաջ էին անցել և գտնվում էին անվտանգության մեջ, ինչպես նաև բոլոր գորավարները որոշեցին սպասելով թշնամուն հենց այդտեղ՝ մարտակարգ ընդունել և դիմադրել վերջինիս՝ խանգարելով թշնամու հետագա առաջադիպացումը: Աչքի ընկնող գորավարների մեջ կար Թեոդորոս անունով մեկը, որը սերում էր ծանրի ցեղից, բայց դաստիարակվել էր հռոմեացիների մոտ՝ հրաժարվելով բարբարոսական, թեև հայրենի սովորություններից և մերձենալով ավելի բարձր մշակույթին: Այդ Թեոդորոսը իր գորթի հետ, նրան հետևում էին ոչ պակաս, քան 500 հայրենակիցներ, դեռևս մտնում էր Տելեֆիսի մոտ, քանի որ Մարտինոսի կողմից նա հրաման ուներ գնալ այնտեղից ոչ շուտ, քան կտեսնի բոլոր հարձակվող թշնամիների և, ինչքան հնարավոր է, կհետախույզ նրանց թվաքանակը, տրամադրություններն ու մտադրությունները: /21/ Այս Թեոդորոսը՝ բաց և ամեն ինչին ընդունակ, հանձնարարություն կատարեց և, երբ տեսավ մեծաթիվ պարսիկներ, որոնք մտնում էին ամրություններից ներս ու պարզեց, որ նրանք կանգ չեն առնելու այդ վայրում, այլ համակված են մարտ տալու ոգով, անսիջապես էլ սկսեց նահանգել: Ծանապարհին տեսնելով հռոմեացիներից շատերին՝ որոնք ոչ թե շտապում էին խիտորապոլիս, ինչպես նրանց հրամայված էր, այլ ներխուժում էին լազերի տները՝ թալանելով հացը, ուտելիքը և այլ մթերքները, նա փորձեց նրանց հետ կանչել՝ մեղադրելով անստության մեջ, որպես մարդկանց, որոնք չէին հասկանում, թե ինչ կանգնել են ենթարկվում: Վերջիններիցս նրանք, որոնք ավելի քիչ ազախ ու թափափված էին, միացան նրան և սկսեցին դանդաղ նահանգել: Թեոդորոսը, սակայն, հնարավորություն չունեցավ տեղեկացնել գորավարներին, որ Մերմերտեք սպառնում է նրանց: Եվ ահա պարսիկները անանկալ հարձակվեցին նրանցից ոմանց վրա, որոնք տրվել էին թալանի ու չէին դադարեցրել այն՝ գտնվելով ծամբարից դուրս: Նրանցից ոմանք սպանվեցին, իսկ մյուսները ինչքան ուժ ունեին փախան և աղմուկով ու խղճահարույց ոռնոցներով անանկալ ներխուժեցին ծամբար, այնպես, որ այդ անանկալով բոլորին շփոթի մատնեցին: Անչափ վախեցած ռազմավար թողեցին ծամբարը, իսկ գորավարները, քանի որ գորթը դեռ մարտական կարգ չէր ընդունել, վախենալով, որ բարբարոսները կհարձակվեն անպատրաստ եղողների վրա, հրաժարվեցին նախապես ընդունած որոշումներից և չգիտեին ինչպես գործել: Ժամանակ չկար իրավիճակը պարզելու համար, դա թույլ չէր տալիս նաև ուղեղների մթազնույթ ու դրա համար էլ, լքելով դաշտավայրը և իրենց հետ տանելով ողջ գորթը, նրանք սկսեցին ամոթալի անկանոն նահանգը, որը դադարեց միայն այն ժամանակ, երբ հասան Օստրոպին, իսկ Օստրոպին Տելեֆիսից հեռու է մոտավորապես 5 փարսախ: Ահա իրենց հաաշտապ փախուստի մեջ օրական այդպիսի անցում կատարեցին այդ բարձրապատիվ ռազմիկները Օստրոպը հեռու էր ամրություններից 150 ասպարեզ.... /22/ Մերմերտեք, ժամանելով խիտորապոլիս, յուրայիններին սկսեց նախատել վախկոտության և անհնազանդության մեջ, ինչից հետո որոշեց առաջ չշարժվել և չհարձակվել Օստրոպի վրա: Բանն այն էր, որ թշնամական երկրում նման գորթի համար նա չէր կարողանում ոչ պարեն ձեռք բերել, ոչ էլ պատրաստվել պաշարման: Այնուհանդերձ, այնտեղի ճանապարհագրության և պայմաններում հնարավոր չհամարելով Տելեֆիս վերադառնալը, նա գերաններով և հատուկ դրա համար նախապատրաստված նավակներով միացրեց Փասիսի ափերը և, ստեղծելով կամրջի նման մի բան, ողջ գորթը առանց խոչընդոտի անցկացրեց մյուս ափը: Նա պարսիկներին տեղավորեց Օնոգրիոս ամրոցում, որը առաջ ստեղծել էր հռոմեացիների դեմ Արեոնալոսի շրջակայքում, ոգևորեց նրանց, այնտեղ մնացրեց այլ ուժեր, ամրացրեց ինչքան կարող էր և հետո վերադարձավ Քոթախիս ու Մուխիրիզիս: Խոցված հիվանդությունից և գտնվելով ծանր վիճակում՝ իր գորթի մեծ և ուժեղ մարդ նա թողեց այնտեղ տարածքի պաշտպանության համար, իսկ ինքն էլ հեռացավ Իբերիա կոչվող երկիրը: Դժվարությամբ տարվելով Մեսսիթիա կոչվող քաղաքը և այլևս ուժ չունենալով տանել հիվանդության ծանրություն՝ Մերմերտեք հենց այստեղ էլ իրոք մահացավ: Դա մեծագույն խելքի տեր մի մարդ էր, որը երևելի էր դարձել պարսիկների մեջ, նա ամենափորձառուն էր ռազմական գործում՝ արիական ոգով: Լինելով արդեն ծեր և կաղալով երկու ոտքերից՝ նա չէր կարողանում ձի հեծնել, սակայն գրկանքները տանում էր ինչպես պատանիներից ամենամեծերը և չէր հրաժարվում ոչ մի հերոսությանից, հաճախ, տարվելով պատգարակներով, նա հայտնվում էր մարտակարգում և դրանով վախ էր ներշնչում թշնամիներին՝ միաժամանակ բարձրացնելով յուրայինների ոգին: Պատշաճ կերպով տնօրինելով ամեն ինչ՝ նա այդ կերպ շատ հաղթանակներ ձեռք բերեց: Այսպիսով, գորավարական տաղանդը հիմնվում է ոչ թե մարմնի ուժի վրա, այլ՝ ողջամտության» (Ագաթիոս Մարինացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 2, գլուխ 19-22):

¹²³⁵ «/2/ Խոսրոպի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով Ի-ի – Մ.Յ.**) թագավորության 25-րդ տարում, երբ պատերազմը ընթանում էր Կոլխիդայի երկրամասում և Մերմերտեք արդեն մահացել էր, ընթանում էր հռոմեացիների վրա կայսր Յուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս Ի-ի – Մ.Յ.**) իշխանության 29-րդ տարին: Երբ Խոսրովին հայտնվեց Մերմերտեսի մահվան մասին, նա, բնականաբար, այդ դժբախտությամբ շատ տխրեց և անհանգստացավ: Եվ ահա, որպեսզի Լազիկայում գտնվող իր գորթը չմնա առանց առաջնորդի, նա անսիջապես էլ վերջինիս ղեկավար նշանակեց Նախորագանին՝ իր ամենահայտնի և ամենաբարձրատոհմիկ մարդկանցից մեկին... /5/ Հռոմեացիները, Մարտինոսի խորհրդով պատրաստվեցին ողջ ուժերով հարձակվել պարսիկների վրա՝ պաշարելով Օնոգրիոսը: Այդ վայրը հին ժամանակներում իր անունը ստացել էր այն բանից, որ, ամենայն հավանականությամբ, հոները, որոնք կոչվում են օնոգուրներ, այդ վայրում մարտնչել են կոլխերի դեմ և հաղթել նրանցից, ինչից հետո այդ անունը, որպես հուշարձան և ավար, տրվել էր այդ վայրին տեղաբնիկների կողմից: Ներկայումս մեծամասնության կողմից այն այդպես չի կոչվում, այլ կոչվում է այդ վայրին կառուցված սուրբ Ստեփանոսի տաճարի անունով, որը, ասում են, առաջինը կրեց անվանվող մրցույթը քրիստոնեության հավակնո՞ծ մարդկանց համար ու այդ վայրում բարդված լինելով սպանվեց վերջինիս հակառակորդների կողմից: Կարծում եմ, սակայն, որ մեզ ոչինչ չի խանգարի օգտագործել հին անվանումը, ինչը ավելի հարիր է պատմությանը: Եվ այսպես, հռոմեական գորթը պատրաստվում էր Օնոգրիոսի դեմ արշավանալի: Սպանության գլխավոր մեղավորներն էին հատկապես պնդում այդ բանի վրա՝ հույս ունենալով հեշտությամբ տիրել ամրությանը և հուսալով, որ կայսրը, նույնիսկ իմանալով էլ իրենց քաբեության մասին, վերջնական հաջողության պատճառով իրենց վրա այնքան էլ չի բարկանա և իրենց վրայից ամեն մի մեղադրանք կհանվի: Եվ այսպես, գորավարներն ու գորթը, ծամբար զարկելով Արեոնալոսում, պատրաստեցին այսպես կոչված «կրիա»-ներ, հսկայական բարձր նետերն համար նախատեսված մեթենաներ և նմանատիպ այլ սարքեր, որոնք նախատեսված էին պարիսպների գրավման համար, եթե դրանք պետք գային: «Կրիան» իրար հյուսված ձողերից պատրաստված մի սարք է, որն ունի տանիք և ձողերի խտության պատճառով բոլոր կողմերից պաշտպանում է նրա մեջ մտած մարդկանց: Վերևից և բոլոր կողմերից այն ծածկում են կաշվով, որպեսզի այն պինդ լինի և պաշտպանի նիզակներից: Ներսում գտնվող մարդիկ, գտնվելով անվտանգության մեջ, այն հորում են այն վայրը, ուր ուզում են, և, երբ այն մոտենում է պարսպին կամ աշտարակին, նրա մեջ գտնվողները փորում են հողը ու, հեռացնելով այն, մերկացնում են հիմքը: Դրանից հետո, անընդհատ աշխատելով բրերով ու մուրճերով, նրանք թուլացնում ու քանդում են հիմքը: Այս կերպ հռոմեացիները պատրաստվում էին պաշարմանը: /6/ Այդ ընթացքում Յուստինոսի զինավորները բռնեցին մի պարսիկի, որը փորձում էր արժող մտնել: Բերվելով ծամբար և մորթակահարելով՝ նա ստիպված եղավ ծնադատագիրներ պատմել իր բոլոր ծրագրերի մասին և ցույց տալ, որ Նախորագանը արդեն ժամանել է Իբերիա, իսկ ինքն էլ վերջինիս կողմից ուղարկվել էր այստեղ գտնվող գորթին ոգևորելու համար այն լուրով, որ գորավարը շուտով կժամանի: Նա ասաց, որ Մուխիրիզիսում և Քոթախիսում գտնվող պարսիկները շատ շուտով կժամանեն այստեղ՝ օգնելու իրենց հայրենակիցներին, և նրանք գիտեն մեր՝ հռոմեացիների, արշավանքի մասին: Երբ դա ասվեց, հռոմեական գորավարները անսիջապես սկսեցին խորհրդակցել գործերի դրության մասին: Այդ ժամանակ Բուզեն առաջարկեց ողջ գորթով անսիջապես շարժվել հարձակվող թշնամուն ընդառաջ, բանգի, իրենց փոքրաբանության պատճառով թշնամիները ամենայն հավանականությամբ կպարտվեին և այդ ժամանակ, անկասկած, կհանձնվեին նաև ամրությունում գտնվողները՝ գրկված լինելով արդեն որևէ օգնությունից, իսկ եթե նույնիսկ դիմադրեն էլ, սպա առանց որևէ դժվարության այդ դիմադրությունը կճնշվի: Այս առաջարկը դուր եկավ նույնիսկ Էրուկների առաջնորդ Ուլիզանին, որը հաճախ էր կրկնում մի ասացվածք՝ բարբարոսական ու պարզունակ, սակայն հեռախոս ու օգտակար, որ պետք է նախ ոչնչացնել մեղուներին, հետո նոր միայն հարձակ կերպով հավաքել մեղքը: Սակայն Ռուստիկը, որը ինքնավստահ ու հանդուգն էր դարձել իր հանցագործության և այն բանի պատճառով, որ Մարտինոսի հետ դավադրության մեջ մտնելը նրան ոգի էր տվել, Բուզեսին բացահայտ ծաղրանքի և խոթերով վիրավորանքների ենթարկեց՝ ասելով, որ նա երբեք խելքին մոտ խորհուրդներ չի տվել և նա կարծում էր, որ լավագույնն է գորթը երբեք չենթարկել անօգուտ աշխատանքի: Ըստ նրա պետք էր ողջ ուժով հարձակվել ամրության վրա և գրավել այն առանց մեծ

դժվարությունների, այդ կերպ կանխելով դրսի թշնամիներին, իսկ մի փոքր ջոկատ էլ, եթե պետք է, ուղարկել թշնամու դեմ, որպեսզի այն կանխի վերջինիս արագ առաջխաղացումը: Բնական էր, որ Բուզեսի ծրագիրն ավելի լավն էր և ավելի էր համապատասխանում և գործերի վիճակին, և ռազմարվեստի լավագույն ձևին՝ միավորելով գործնականությունը անվտանգության հետ, սակայն, քանի որ բոլորն էլ մասնակից էին հանցագործությանը, միանալով ու հետևելով հանցագործներին, հաղթեց վատ ու վնասակար կարծիքը, որպեսզի անմիջապես էլ վրա հասներ պատիժը: Եվ ահա պարսիկների դեմ, որոնք հարձակվում էին Մուսիիրիզիսից, ուղարկվեց ոչ ավելին, քան 600 հեծյալ: Նրանց հրամանատարներն էին Ղաբրագեզն ու Ուսիգարդը, երկուսն էլ ծագումով բարբարոսներ, բայց հրամայելու կարգված հռոմեական կահողոսների վրա, իսկ մնացածները, իրենց զորավարների հետ մոտենալով ամրություններին, անմիջապես գործի անցան: Առաջ բռնելով մեքենաները՝ նրանք փորձեցին ջարդել դարպասները և, ողջ գողթով շրջապատելով պարիսպները, սկսեցին նիզակներ նետել: Պարսիկները, սակայն, թաքնվելով պարսպի ատամների հետևում, ողջ ուժով հետ էին մղում նրանց, ինչպես դա պահանջում էր իրավիճակը՝ հռոմեացիների վրա լցնելով քարեր և պահելով արտաքին ամրությունները: Վերևից լայթեր կապելով ու այդ կերպ կասեցնելով՝ նրանք դրանով հարվածի ուժը թուլացնում էին և ամեն տեղ հետ մղում դրանք: Երկու կողմից էլ մարտնչում էին մեծագույն ոգևորությամբ և համառությամբ: Թվում էր, թե ավելի շուտ բաց ճակատամարտ է տեղի ունենում, քան պաշարում, այնքան որ երկու կողմից էր մեծ էր ոգևորությունը և գործվող ռազմական հերոսությունների չափը: Մի մասը մարտնչում էր իր կյանքի համար, որին ոչ փոքր վտանգ էր սպառնում, իսկ մյուս մասը առանց արդյունքի հեռանալով համարում էր ամոթաբեր, եթե ամրությունը չվերցվեր և Արքեոպոլիսը թշնամական հարևանությունից չազատվեր: /7/ Այդ ժամանակ 3.000 լավ մարզված հեծյալներ կազմող պարսիկների մեկ այլ ջոկատ դուրս եկավ Զորթաիիցիսի ու Մուսիիրիզիսից և սկսեց մոտենալ Օնոգիրուսին: Նրանք շարժվում էին անզգուշ՝ իրենց դեմ չսպասելով որևէ թշնամական գործողության: Այդ ժամանակ իրենց հեծյալների հետ միասին անակնկալ նրանց վրա հարձակվեցին Ղաբրագեզն ու Ուսիգարդը և անմիջապես էլ նրանց փախուստի մատնեցին, քանի որ վերջիններս շփոթվեցին այդ անակնկալ հարձակումից: Երբ դա հայտնի դարձավ ամրոցը պաշարող հռոմեացիներին, նրանք սկսեցին ավելի մեծ եռանդով հարձակումներ գործել: Հռոմեացիները պարսիկների վրայից պոկեցին ծածկոցները և առանց որևէ կարգի շատ վայրերում անցան այն ու ցրվեցին ամրությունում՝ հույս ունենալով հեշտ թալան անել, քանի որ դրսի թշնամիները փախուստի էին մատնվել, իսկ ներսից էլ ոչ-ոք նրանց չէր սպառնում: Ամրոցին օգնության եկողները, սակայն, երբ շատ արագ իմացան, որ ոչ թե ողջ հռոմեական զորքը, այլ բլրին են միայն հարձակվել իրենց վրա, ընդ որում ավելի շուտ հետախույզներ, քան իսկական ռազմիկներ, անակնկալ կերպով բարձր աղաղակ բարձրացրին ու հարձակվեցին նրանց վրա, իսկ սրանք էլ իրենց հերթին չդիմացան նման փոփոխությանը և անցան պաշտպանության, իսկ հետո էլ շտապ փախուստի դիմեցին: Պարսիկները մոտիկ տարածության վրա հետապնդեցին նրանց: Այդ ժամանակ այնպես պատահեց, որ երբ մի մասը ձգտում էր գրավել, մյուս մասը փորձում էր թաքնվել ու հենց այդ ժամանակ և նրանք, ովքեր փախչում էին, և նրանք, ովքեր անընդհատ հետապնդում էին, իրար հետ հասան հռոմեական գործին: Երբ բարձր աղաղակ բարձրացավ, ողջ հռոմեական զորքը, թողնելով ամրոցի պաշարումը, որը համարվում էր արդեն գրեթե գրավված, իր զորավարների հետ դիմեց փախուստի, չկարողանալով մնալ Նույնիսի այնքան, որպեսզի պարզի կատարվածը ու իմանա փախչողների և հետապնդողների բանակությունը: Իրոք, փոխարենը նրանք գլուխները կորցրած դիմեցին անկասող փախուստի, կարծես բռնկված խենթ մի խուճապով: Պարսիկներն իրենց հերթին, ոգևորվելով դրանից, ավելի ուժեղ սկսեցին հետապնդել փախչողներին: Ամրոցում գտնվողները, որոնք ակնատեսը եղան կատարվածին, անմիջապես էլ դուրս եկան այնտեղից, միացան հետապնդող պարսիկներին և դրանով հռոմեացիների հետապնդումը դարձրին ավելի ուժեղ: Իհարկե, արդյունքում հռոմեացիների ողջ հեծելազորը իր արագ ընթացքի պատճառով հեշտությանբ դուրս եկավ նիզակների հարվածների տակից, սակայն հետևակից շատերը ոչնչացվեցին, դանդաղելով Մաբուր կոչվող գետի կամրջի մոտ, որը նրանք պետք է անցնեին, բանզի վերջինիս նեղության պատճառով միանգամից մեծ բանակությանբ մարդիկ չէին կարող նրա վրայով անցնել: Նրանք հրմշտում էին իրար, մի մասը խեղդվում էր գետի ալիքներում, մյուսներն էլ, հետ մղվելով, ընկնում էին թշնամիների ձեռքը: Բոլոր կողմերից լսվում էին տնքոցներ և ողջ զորքը կոչվանալով, եթե Բուզես զորավարը, լսելով գոռոցներն ու տնքոցները և զննատեսով վտանգի մեծությունը, իր զորքով հետ չդառնար և, դուրս գալով բարբարոսների դեմ, նրանց չկասեցնելու այնքան ժամանակ, մինչև հռոմեական զորքը դժվարություն անցավ կամրջով, հայտնվեց անվտանգ վայրում ու միացավ մյուսներին: Նախկին ճամբարում, որը Արքեոպոլիսի մոտ էր զարկված, ոչ-ոք չմնաց, այլ վախով համակված լքեցին նաև այն: Թողնելով այնտեղ ողջ գունակը և ամենամահաբաժնու ու մեծարժեք իրերը՝ նրանք թաքնվեցին երկրի խորքում՝ հակառակորդին թողնելով ոչ միայն փառահեղ ու մեծ, այլև եկամտաբեր մի հաղթանակ: /8/ Իսկ պարսիկները, գտնելով վայրը գրկված մարդիկ, բանեցին պարտադր, թալանեցին այն ամենը, ինչ գտնվում էր ճամբարում, և երջանիկ տեսքով հետ վերադարձան՝ զբաղեցնելով իրեն տեղերը: Լիովին պարզ դարձավ, որ դա աստվածային պատիժն է թափվել հռոմեական զորքի վրա այն անմաբուր սպանության համար, զորք, որը գործողության համար ամենավատ ծրագիրը ընտրեց և ինքը, հաշվվելով ոչ պակաս, քան 50.000 փորձառու ռազմիկներ, այդքան ամոթալի կերպով փախուստի դիմեց 3.000 պարսիկների առջևից, ընդ որում կրելով մեծ կորուստներ » (Ագաթիոս Մարիսացի «Յուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 2, 5-8):

¹²³⁶ «/15/ Գնաց եկավ գաղութը, Նախորագանը ժամանեց Մուսիիրիզիս և, անմիջապես հավաքելով զորքերը, ամենայն մանրամասնությամբ սկսեց պատրաստվել պատերազմի: Նույն կերպ և հռոմեացիները, հավաքվելով Օստրոպի շուրջը, սկսեցին պատրաստվել: Վրա հասան վճռական ժամանակներ: Եվ ահա նրանց իմնական հոգսը դարձավ պատերազմի պատրաստվելը... /17/ Այդ ժամանակ նրանք ոչ մի կերպ չկարողացան վրեժ լուծել միսիմացիներից, բանզի նրանց շեղեցին ավելի կարևոր հոգսեր: Իրոք, այդ ժամանակ Նախորագանն արդեն 60.000 զինված մարդ էր առաջնորդում դեպի Օստրոպ, որն այդ ժամանակ զբաղեցնել էին Մարտիկոսը և Զերմանոսի որդի Յուստինոսը, ընդ որում հունական վարձկանները, որոնց կոչում են սաբիրներ, հռոմեացիների մոտ դրանցից մոտ 2.000 ծանր զինվածներ կային, որոնց առաջնորդում էին նրանց մոտ ամենահայտնի մարդիկ հանդիսացող Բախմալը, Կուսալիզն և Իպգերը, ճամբար դրեցին Արքեոպոլիսի մոտ գտնվող մի վայրում, որպեսզի, ըստ իրենց սովորության, անհանգստացնեն թշնամուն: Իրոք, ենթադրվում էր, թե թշնամին պետք է այդ վայրով անցնել և ահա նրանք նախատեսել էին դժվարացնելի այդ անցումը և այն հնարավորինս խոչընդոտել: Նախորագանն իր հերթին, այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ սաբիրները զբաղեցնում են այդ վայրերը, օժանդակ դելմիկական զորքից նրանց դեմ ուղարկեց 3.000 հոգանոց մի ջոկատ՝ հրամայելով, քանի որ նա պարծենկոտ էր ու գոռոց, որ բոլորին ոչնչացնեն, որպեսզի, երբ ինքը մարտի դուրս գա, իր թիկունքում ոչ-ոքի չթողնեն: Դելմիկների ժողովուրդը բավականին մեծաթիվ է և ապրում է Պարսից երկրի հարևանությամբ՝ Տիգրիսի միջին հոսանքում: Նրանց կարելի է դասել ամենամարտունակ ժողովուրդների թվին: Նրանք նետածածկներ կամ հեռանալու վայրը ժողովուրդը չեն: Նրանք նիզակներ կամ սաբիրներ են կրում, ունեն թորե, որոնք կախում են ուսերին, ինչպես նաև՝ փոքրիկ դաշույն, կապված ձախ ձեռքին, իսկ պաշտպանվում են մեծ ու փոքր վահաններով: Նրանց չի կարելի անվանել ոչ թեթև զինվածներ, ոչ հուպիստներ և ոչ էլ ծանր զինվածներ: Անհրաժեշտության դեպքում նրանք հեռվից նետում են նիզակներ և մարտնչում են ձեռնամարտում: Նրանք լավն են հակառակորդի ֆալանգի դեմ մարտնչելուց և ուժեղ հարվածով կարող են ձեռքել հակառակորդի հոծ շարքերը, փորձում են մարտաշարքերը փոխելիս և պատրաստ են ամեն մի անակնկալի: Նրանք հեշտությանբ մագլցում են բարձր ծայրերը, զբաղեցնում են բարձունքները մեծ արագությամբ և, եթե դա պետք է, հետ են փախչում, որից հետո, կրկին վերադառնալով, եռանդով ձեռնում են հակառակորդին: Փորձառու և շատ փորձված մարտական գործողությունների բոլոր տեսակներում՝ նրանք թշնամիներին բավականին ծանր հարվածներ են հասցնում: Արդեն վարուց սովոր պատերազմի՝ նրանք իրեն ժամանակներից մարտնչում են պարսիկների դրոշի տակ, բայց ոչ հարկադրանքով և որպես հպատակներ, բանզի նրանք ազատորեն ապրում են իրենց օրենքներով և սովոր չեն ենթարկվել բռնության կամ ինչ-որ մեկի կամայականությանը: /18/ Եվ այսպես, գիշերվա գալուն պես դելմիկների այդ ջոկատը շարժվեց սաբիրների դեմ՝ գերադասելով հարձակվել դեռևս քնած հակառակորդի վրա, որպեսզի հնարավորինս հեշտությամբ ոչնչացնի նրանց: Եվ ես կարծում եմ, որ նրանք չէին հուսախաբսի իրենց ծրագրերում, եթե ճակատագիրը նրանց գլխին չար կատակ չխաղար: Երբ նրանք ելան այդ արշավանքի, խավար և անմարդաբնակ մի վայրում նրանց հանդիպեց մի կոլիս: Նրանք ազահորեն կառչեցին այս մարդուց և ստիպեցին դառնալ իրենց առաջնորդը դեպի սաբիրներ: Վերջինս իր հերթին մեծ եռանդով համաձայնեց կատարել այդ գործը և ճանապարհ ընկավ նրանց առջևից, սակայն, երբ արդեն հասել էր թալ մետաղին, աստիճանաբար ոգի առավ և պոկվեց նրանցից: Նրան ի վերջո հաջողվեց պոկվել հետապնդումից և, կանխելով թշնամիներին, նա արագորեն հասավ սաբիրների մոտ, որոնց բոլորին գտավ գետին պառկած ու անուր քնած: «Ով դժբախտներ», - գոռաց նա բարձր ու ազդու ձայնով, - «դուք հիմա կկործանվեք»: Երբ նրանք դժվարությամբ արթնացան, նա հայտարարեց, որ թշնամին հիմա կհայտնվի: Նրանք աղմուկով ոտքի թռան, ինչպես և, բաժանվելով երկու մասի, դուրս եկան դեպի՝ դեպի ճամբար տանող մուտքը, ինչպես նաև ցցեղից ու կաշիներից կառուցված իրենց հյուղակները թողնելով անպաշտպան: Այդ ընթացքում դելմիկները, անձանդ տեղանքում մի մեծ կեռան անելով, այնուհանդերձ լուսաբացին հասան հունների ճամբար: Վստահ իրենց մտայնության մեջ, որ իրենց չեն սպասում, նրանք ներխուժեցին ճամբար և անձայն, որպեսզի հոները իբր չարթնանան, սկսեցին նիզակներ նետել նրանց կացարանների ու հյուղակների վրա՝ ցանկանալով ոչնչացնել քնածներին և գործն արդեն համարելով ավարտված: Այդ ընթացքում սաբիրները, երկու կողմերից դուրս թռչելով դարանքի, անակնկալ նետվեցին նրանց վրա, իսկ սրանք, ցնցված և շփոթված այդ անակնկալ հարվածից, երբ նրանց հույսերը փոխարինվեցին հուսահատությամբ, չիմացան ինչ անել, քանզի նրանք համար, որոնք կուտակված էին ոչ մեծ տարածության վրա, հեշտ չէր փախուստով փրկվելը: Նրանք չէին կարողանում նաև ճշգրիտ հասկանալ, թե ով է իրենց թշնամին, քանի որ ստիպված էին մարտնչել և գիշերվա, և իրենց սարսափի դեմ: Դրա համար էլ նրանք անմիջապես էլ կոտորվեցին

սաքիրների կողմից՝ նույնիսկ փորձ էլ չանելով դիմադրել: 800 մարդ սպանվեց միայն ճամբարում, իսկ մնացածները, դժվարությամբ դուրս արժենելով այնտեղից, անկանոն թափառում էին՝ չիմանալով ուր գնալ: Նրանց թվում էր, թե իրենք հեռու էին փախել, բայց իրականում, պտույտ գործելով, նրանք հետ էին վերադառնում և ընկնում թշնամիների ձեռքը: Այսպես անցավ ողջ գիշերը: Առավոտյան, երբ լույսը բացվեց, կենդանի մնացած դեմիկները, գտնելով ճանապարհը, նետովեցին ուղիղ դեպի պարսիկների ճամբարը, ընդ որում սաքիրները չէին դադարում հետապնդել և հալածել նրանց, իսկ այդ ընթացքում Բաբաս գորավարը, որն արդեն վաղուց Կոլիսիայում գտնվող հռոմեական զորքերի հրամանատարն էր և այդ ժամանակ Արեւելայում էր, երբ խառնաշփոթը սկսվեց և շուրջ բոլորը աղաղակ բարձրացավ, չիմանալով ինչ անել, սակայն պահպանելով սառնասրտությունը, լուռ կերպով մնաց ներսում, սակայն, երբ արևը բարձրացավ, նա արագորեն գնահատեց իրավիճակը՝ հասկանալով՝ որ սաքիրները հետապնդում են դեմիկներին: Այդ ժամանակ նա, դուրս թափելով ամբողջությունը՝ իր ձեռքի տակ առկա ջոկատով, ինքը ևս զգայի կոտորած արեց, այնպես, որ հազիվ 1.000 հոգի հասան Նախորագանի մոտ» (Ագաթիոս Մարիկացի «Յուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 3, գլուխ 15, 17-18):

¹²³⁷ «/19/ Նախորագանը, անհաջողություն կրելով իր մտադրության մեջ, անմիջապես ուղղվեց դեպի Օստրով և, ճամբար դնելով, Մարտինոսին կանչեց բանակցությունների: Երբ սա ներկայացավ, նա ասաց. «Դու, ով գորավար, բավականին հասկացող և ողջամիտ մարդ ես: Դու նրանցից մեկն ես, ով հռոմեացիների վրա ամենաշատ իշխանություն ունի: Մի՞թե դու չես ուզում մեր տիրակալներին միաժամանակ ազատել և հոգսերից, և թշնամությունից: Եվ այսպես, եթե դու ցանկանում ես հաշտություն ու խաղաղության պայմանագիր կնքել, ապա զորքերով անցիր Տրապիզոն՝ Պոնտոսի բաղաձը, իսկ մենք՝ պարսիկներս, կմնանք այստեղ: Դրա շնորհիվ մենք չենք շտապի, հանգիստ կպայմանավորվենք զինադադարի ու խաղաղության մասին՝ օգտվելով հավատարիմ միջնորդներից: Հակառակ դեպքում, եթե դու կամավոր կերպով չտանես զորքը այստեղից, ապա իմացիր, ով բարի մարդ, որ դու կբռնես այստեղից ուժով, բանգի ես հաղթանակը համարում եմ ձեռքումս, այնպես, ինչպես այ այս առաքյալս», որից հետոնաև ցույց տվեց իր մատի մատանին: Մարտինոսն ի պատասխան ասաց. «Ես ևս շատ եմ ձգտում ու գնահատում խաղաղությունը և կոծակողական եմ բոլոր հարաբերությունների, սակայն կարծում եմ, որ դրան մենք ավելի լավ կհասնենք, եթե դու ինքդ անցնես Իբերիա: Ես կվերադառնամ Մուսիսիոսի և այդ ժամանակ մենք ուշադիր կերպով կքննարկենք մեր գործերը: Դու կարող ես պարծենկոտ կերպով խոսել հաղթանակի մասին, համարելով այն ծախուռ ու հեշտ ձեռք բերվող մի բան՝ կախված թեզվից, իսկ ես կարծում եմ, որ հաղթանակը կախված է միայն Աստծուց և այն տրվում է ոչ թե հպարտներին, այլ նրանց, ում կշնորհի այն Արարիչն ու մեր տերը»: Երբ Մարտինոսը, վիրավորված իմացիների գոռոզությունից, մեծ անուշիկով ու արժանապատվության իմաստով պատասխան տվեց, համաձայնության չհասնելով խաղաղության վերաբերյալ, նրանք դադարեցրին բանակցությունները: Նախորագանը վերադարձավ իր ճամբար, իսկ Մարտինոսը՝ Օստրով: Նախորագանը, կարծելով, որ իրեն ոչ մի կերպ այդ վայրում մնալ չի կարելի, որոշեց մոտենալ Փասիս բաղաձին և այստեղ արագորեն հռոմեացիներին մարտի կանչել: Նա կարծում էր, որ այդ ամբողջությունը շատ հեշտ կլինի վերցնելը, բանի որ այն կառուցված էր փայտից, իսկ նրա մոտի լայնարձակ դաշտավայրը հարմար էր ճամբար դնելու համար: Այն, որ Փասիս բաղաձն իր անունը ստացել է գետից, կարծում էր բոլորը գիտեին: Այդ գետը հոսում է բաղաձի մոտից և թափվում է Եվփեսյան ծովը: Զաղաքը գտնվում է ծովափին՝ գետաբերանին մոտ: Այն գտնվում է Օստրովից մոտ 6 փարսախ դեպի արևմուտք: /20/ Եվ այսպես, ուշ գիշերով անմիջապես գետն իջեցնելով նավակները, որոնք սալներով բերել էր իր հետ, ու իրար կապելով դրանք՝ Նախորագանը հռոմեացիներից զաղտնի կամուրջ կառուցեց և ողջ գոթը փոխադրեց գետի մյուս ափ: Նա ցանկանում էր հասնել բաղաձի հարավային մասը, որտեղ Փասիսի ջրերը ոչ մի կերպ չէին կարող խանգարել նրան մոտենալ պարսպին, բանի որ գետը թեքվում էր դեպի հյուսիս և թափվում էր ծովը: Լուսնալույսն այն հեռանալով գետից՝ Նախորագանը շարունակեց իր ճանապարհը: Ինչպես հնարավոր է հեռվից շրջանցելով Օստրովը՝ Նախորագանը ճանապարհ ընկավ: Հռոմեացիները, այդ արշավանքի մասին իմանալով գրեթե կեսօրին, դրանից շփոթվեցին և փորձեցին ամեն կերպ կանխել հակառակորդին արդեն բաղաձի պարսպների տակ: Դրա համար էլ, լցվելով բոլոր տրիդենտն ու թեթև երեսունթիսկանոց նավակները, որոնք գտնվում էին նավահանգստում, նրանք սլացան գետի հունով ներքև, սակայն Նախորագանը կանխեց նրանց: Հասնելով Օստրովի և բաղաձի միջև ընկած տարածության կեսին՝ Նախորագանը գետի ողջ հունը խցանեց գերաններով ու նավակներով, որոնք կապված էին միմյանց, իսկ դրանցից հետո էլ, այն վայրում, որտեղով հնարավոր էր անցնել, դրեց փղերի խմբեր: Հռոմեական նավատորմը, հեռվից տեսնելով դա, շուտով նավախելեց և նահանջեց՝ թիավարելով թիակներով և մեծ դժվարությամբ մարտնչելով գետի արագ հոսանքի դեմ: Չնայած դրան՝ պարսիկներին հաջողվեց զրավել երկու դատարկ նավակ, ընդ որում սրանց անձնակազմները, երբ տեսան, որ հիմա կռնվում է, բաջբար նետվեցին ջուրը՝ գերադասելով, կարծում էն, ներքև փոքր վտանգը մեծից և փորձելով իրենց ձակառազիոր: Դրա համար էլ, ահա, նրանք թեթև հոգով նետվեցին ջուրը և, մաքառելով ուժեղ ջրապտույտի դեմ, դժվարությամբ հասան յուրայիններին: Այդ ժամանակ հռոմեացիները Օստրովում իր գործով թողեցին Բուգեսին՝ հանձնարարելով նրան այնտեղի բոլոր գործերը, ինչպես նաև իրենց օգնության հասնելու գործը, եթե դրա կարիքը լինի: Կրկին անցնելով գետը և արդեն ցամաքով ընտրելով այլ ճանապարհ, որպեսզի դուրս չգան այնպիսի մի վայր, որն արդեն զբաղեցված է թշնամու կողմից, նրանք հասան Փասիս բաղաձին, որը նույն անունն է կրում, ինչ գետը: Մտնելով բաղաձի՝ գորավարները պարսիկների վրա ըստ իրենց հայեցողության պահակակետեր նշանակեցին: Նրանք իրենց ուժերը հակառակորդի ուժերին հավասար չէին համարում, եթե ուղիղ մարտ բռնկվեր: Հերմանոսի որդի Յուստինոսը առաջինն իր գործով տեղավորվեց բաղաձի ամենաբարձր ու ծովահայաց կողմում: Մի քիչ այն կողմ իր գնդերով տեղաբաշխվեց արդեն Մարտինոսը, իսկ ամենակենտրոնում էլ դիրքեր գրավեցին Անգիոսը՝ մավր պելտաստների և Նիգալակիրների հետ, Թեոդորոսը՝ ծանր զինված ճանճերի գլուխն անցած, ինչպես նաև Ֆիլոմաֆայը՝ խավիրական պարսատիկավորների և Նիգալակների հետ միասին: Նրանցից ոչ հեռու տեղավորվեցին լանջաբարձրները և երակները, որոնց երկուսի առաջնորդն էլ Գիբրոսն էր: Դեպի արևելք նայող պարսպի մնացած մասը հսկվում էր արևելյան գնդերի կողմից, որոնց հրամանատարն էր Վալերիանոսը: Այս կերպ հռոմեական զորքը տեղաբաշխվեց պարսպի պաշտպանության համար: /21/ Կառուցվեց անչափ ամուր արտաքին պարիսպ, որը հիմնական պարսպի համար կարող էր ծառայել որպես արտաքին ամրություն՝ հակառակորդի առաջին հարվածին դիմադրելու համար: Բանն այն էր, որ գորավարները արդարացի կերպով կանխեցին և Փասիս գետի ընթացքից բռնվելով ահագին մոտեցել էին պարսպին, բարձր բարձրացված նավակներ ունեին իրենց վրա, որոնք ամուր կացված էին առագաստափայտերի զագաթներին այնպես, որ դրանք մեծապես գերազանցում էին աշտարակների բարձրությունը: Սրանց վրա վերևում տեղավորվեցին ռազմիկները և նավաստիները, որոնք ընտրված էին ամենաբաջերից ու ռազմունակներից ու զինված էին աղեղներով և պարսատիկներով: Այնտեղ տեղադրվեցին նաև հետահար տեթեններ՝ ակտիվ օգտագործման համար: Դրանցից բացի գետի վրա, այս ու այն կողմից, Վալերիանոսի հրամանատարության կանգնած էին նավեր, որոնք հանդերձավորված էին նույնանման ձևով և նախատեսված էին թշնամիներին դիմադրելու համար՝ նրանց մոտենալու դեպքում բարձր վայրերից խոցելու վերջիններս բոլոր կողմերից: Որպեսզի նավերը, որոնք կանգնած էին գետի վրա, հեշտությամբ չվնասվեին որևէ մեկի կողմից, Դաբրագեզը, անտ տաքսիարթոսը և Էլմինգիր անունով ինչ-որ մի հոն գորահրամանատարների հրամանով հանդերձավորվեցին երկու հարթակներով 10 թեթև նավակներ, լցրին դրանք իրենց զինակիցներով և, շարժվելով գետով վերև ինչպես հնարավոր է, մեծ զգուշությամբ պահպանում էին այդ կողմը՝ բոլոր կողմերից հսկելով այդ կողմի շարժը ու եղանակներով մեկ գետի մեջ, մեկ դեպի այս կամ այն ափը և այդ ժամանակ ուրախ ու հաճելի բան էր տեղի ունենում, ինչպես ռազմական ընդհարման ժամանակ: Մի քիչ այն կողմ այն վայրից, որտեղ տեղակայված էին հիշատակված նավերը, կանգնած էին երկու բեռնակիր երեսունթիսկանոց նավեր, որոնք, ինչպես ես վերևում ասացի, մինչ այդ նվաճվել էին պարսիկների կողմից: Սրանք պարաններով կապված էին ափին և այժմ իրենց վրա կրում էին հույիտ մարտիկներ: Գիշերը, երբ այս նավերի վրա բոլորը բնած էին, ուժեղ փոթորիկ բարձրացավ և ձգեց պարանները: Արդյունքում երկու նավերի պարաններն էլ անակնկալ կերպով կտրվեցին և, բանի որ թիակները չէին կարող օգտագործվել, իսկ ղեկավարներն էլ չէին կարողանում ղեկերը պետք եղած ձևով ուղղորդել, ինչպես և պետք էր լինել, հոսանքը խլեց դրանք: Չկառավարվող և անօգնական՝ այդ նավերն արագորեն լողացին դեպի հռոմեացիները, որոնց ղեկավարում էր Դաբրագեզը: Տեսնելով դրանք, վերջիններս ուրախությամբ գրավեցին դրանք՝ ցնծալով այդ հաջողությունից և, հատկապես, այն բանից, որ նավերը, որոնք իրենցից զնացել էին դատարկ, այժմ վերադառնում էին դրան: /22/ Այդ ժամանակ, ողջ գործով լքելով ճամբարը՝ Նախորագանը մոտեցավ բաղաձին՝ ցանկանալով հեռամարտով հասկանալ հռոմեացիներին, թե արդո՞ք նրանք արտագրոհ կիրականացնեն, թե չեն անի այդ՝ այդ կերպով պարզելով, թե ինչպիսի ռազմական պատրաստություններ ինքը պետք է ձեռնարկի հաջորդ օրը: Երբ պարսիկները մոտեցան մի նետընկեց տարածության, նրանք, իրենց սովորությանը համաձայն, սկսեցին աղեղներից նետեր արձակել: Այդ ժամանակ շատ հռոմեացիներ վիրավորվեցին, ընդ որում ոմանք պաշտպանվելով մացին մարտականքում, իսկ ոմանք էլ լքեցին այն: Այդ ժամանակ Անգիոսը և Ֆիլոմաթիոսը, ինչպես նաև մոտ 200 մարդ նրանց ջոկատներից, չնայած Մարտինոսը հրամայել էր ողջ զորքին մնալ իրենց տեղերում ու մարտնչել թաքստոցներից, բացեցին իրենց մոտիկ դարպասներն ու նետվեցին հակառակորդի վրա, սակայն նույն այդ ժամանակ ճանների ջոկատի հրամանատար Թեոդորոսը զսպում էր յուրայիններին և արգելում արտագրոհ՝ արտագրոհ իրականացնողներին մեղադրելով անխոհեմության

մեջ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ ճաները չենթարկվեցին հրամանին, նա, չցանկանալով հանդերձ, միացավ մեծամասնությանը և առաջին երկուսի հետ գնաց թշնամու վրա: Որպեսզի չերևա վախկոտ, նա այդ պատճառով հրաժարվեց ողջամտությունից: Բանն այն էր, այդ գործը նրան ամենևին էլ դուր չէր գալիս և նա չէր ուզում լինել դրա մասնակիցը, ինչ էլ էր որ այն ունենար: Եվ իրոք, նրանք բոլորը հազիվ փրկվեցին զոհվելուց և կզոհվեին էլ, եթե Աստծու կողմից ուղարկված պատահականությունը չլիներ, բանգի դեմիկները, որոնք կանգնած էին այդ վայրում, տեսնելով հարձակվողների փոքրաքանակությունը, սկզբում լուռ սպասում էին նրանց և տեղից չէին շարժվում, բայց հետո, երբ նրանք ավելի մոտեցան, դեմիկները աննկատ կերպով առաջ մղեցին թևերը ու դուրս եկած բոլորին փակեցին խիտ շրջանում: Հռոմեացիները, շրջապատված բոլոր կողմերից, արդեն ոչ թե թշնամիներին վնասելու մասին էին մտածում, այլև փառահեղագույն ու աննախադեպ բան էին համարում այն, եթե իրենք հնարավորություն ունենան որևէ կերպ ծողոպրել: Եվ ահա, խտացնելով շարքերը և առաջ ցցելով նիզակները, նրանք նետվեցին հակառակորդի վրա, որը փակել էր նրանց ճանապարհը դեպի բաղաբ, իսկ սրանք էլ, երբ տեսան նրանց, որոնք իրենց վրա են գալիս մեծ ուժով և կարծես արդեն փրկության հույսը կորցրած, անմիջապես խախտեցին իրենց շարքերը՝ չդիմանալով այն մարդկանց ճնշմանը, որոնք մարտնչում էին հաստատ իրենց սպառնացող սահման դեմ և պատրաստ էին ամեն ինչի: Այդ նախանցի շնորհիվ փախուստով դուրս պրծած հռոմեացիները ուրախությամբ հայտնվեցին պարիսպներից ներս և անմիջապես էլ փակեցին դարպասները: Նրանք անցան նման վտանգների միջով՝ աչքի չընկնելով որևէ այլ բանով, բան իրենց փախուստն ու փրկությունն էր: /23/ Պարսիկների բեռնակիրները, որոնք վաղուց արդեն աշխատում էին խրամատը լցնելու վրա, այդ ժամանակ արդեն լիովին լցրել էին այն ու այժմ այն ամենը, ինչ ցուված էր ամեն կողմ ու փորված, կարգի գցվել և գորթի համար հատու դարձավ: Արդյունքում գորթի ի վիճակի դարձավ հարձակման գնալիս խոյերն ու բաղաբի վրա հարձակվելու համար անհրաժեշտ այլ մեթոդները առանց դժվարության մոտեցնել պարիսպներին: Նրանք, սակայն, դրա վրա ավելի շատ ժամանակ ծախսեցին, բան դա պետք էր՝ հաշվի առնել այդքան մեծաթիվ աշխատողների առկայությունը, բանգի բարերը, որոնք այդքան մեծ բանակությամբ թափված էին գետնին, չեղրիքեցին խրամատը լցնելու համար, իսկ գերաններն էլ հնարավոր էր ձեռք բերել միայն հեռվում գտնվող անտառում կտրելով, ընդ որում դրանք հնարավոր էր մոտեցնել միայն մեծ դժվարությամբ: Իրենց հերթին հռոմեացիները դեռևս այս ամենից առաջ այրել էին բաղաբի մոտ գտնվող բոլոր կառույցները, կացարաններն ու ընդհանրապես այլ շենքերը՝ այն հաշվարկով, որպեսզի թշնամին այնտեղ օգտակար ու իր կարիքների համար անհրաժեշտ շինանյութ չգտնի ու հեշտությամբ պաշարողական մեթոդներ չկառուցի: Այդ օրն այլևս հիշատակման արժանի որևէ բան տեղի չուներ: Երբ գիշերը վրա հասավ, Նախորագանը վերադարձավ իր ճամբար: Հաջորդ օրը Մարտինոսը ցանկացավ ամրապնդել յուրայինների ոգին և դրանով հարված հասցնել թշնամուն: Եվ ահա նա, կարծես ցանկանալով խորհրդակցել ստեղծված իրավիճակի մասին, հավաքեց հռոմեական ողջ զորքը: Դրանից հետո, ինչպես ինքը նախապես նախատեսել էլ, մեջտեղ եկավ բոլորին անհայտ մի մարդ՝ փոշեթաթախ և կարծես երկար ճանապարհ անցած: Սա ասաց, որ վերջերս է եկել Բյուզանդական կայսրությունից և բերել է կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.3.) նամակը: Նամակը ստանալով մեծ ուրախությամբ՝ Մարտինոսը այն կարդաց ոչ թե իր համար գաղտնի, այլ, պրկելով կնիքը ու հայացնով ամենելով նրա վրայով, նա չթաքցրեց վերջինիս բովանդակությունը նաև ուրիշներին՝ կարողավ այն բարձր ծայրով, այնպես, որ բոլորը լսեն, թեև նամակն ամենայն հավանականությամբ այլ բովանդակություն ուներ: «Մենք բեգ նույնպես ուղարկում ենք այլ զորք, ոչ քիչ, բան դու ունես հիմա, դրա համար էլ, եթե թշնամիները նույնիսկ գերազանցում են ձեզ բանակապես, ապա, համենայն դեպս ոչ այնքան, ինչքան դուք եք գերազանցում նրանց բացությամբ, ինչը հավասարակշռում է ձեր փոքրաքանակությունը և բանակական անհավասարությունը: Սակայն, որպեսզի նրանք նույնիսկ դրա համար էլ չուրախանան, ընդունիր նաև այս զորքը, որն ուղարկվում է ոչ թե անհրաժեշտության, այլ փառքի ու ցուցադրության համար: Եվ այսպես, զվարթ եղեք, բացառաբար մարտնչեք՝ իմանալով, որ մենք էլ կանենք ամեն ինչ, ինչ հնարավոր է»: Դրանից հետո այն մարդուն անմիջապես հարցրին, թե ո՞ր է զորքը, իսկ նա էլ պատասխանեց, թե թողել է այն Նեոգնա գետի մոտ, որտեղ զորքի կայանն է: Դրա վրա Մարտինոսը, դեմքին կեղծ դժգոհության արտահայտություն տալով, ասաց. «Թող հետ գնան, թող ինչպես հնարավոր է շուտ տուն վերադառնան, բանգի ես երբեք թույլ չեմ տա նրանց փրկվալ մեզ: Իրոք, անարժան գործ կլինի, եթե այդ զորքը գա առանց անհրաժեշտության և, չփորձարկվելով վտանգների մեջ, նույն ձևի փառքի արժանանա, որպեսզի պատերազմի ելքը նրան վերադառնա և, որն ամենասխալագույնից է, նրանք մեզ հետ հավասար պարզվեն ստանան ու դա այն դեպքում, երբ այս մարդիկ վաղուց մեր մարտական ընկերներն են հանդիսանում, երկար ժամանակի ընթացքում մեզ հետ հավասար կրել են պատերազմի դժվարությունները, հաճախ մարտնչել են թշնամուն դեմ և արդեն գործն այն աստիճանին են հասցրել, որ հեռու չէ թշնամու ջախջախումը ու լիակատար հաղթանակի դափնեպսակի ձեռք բերումը: Չնայած չէ, թող նրանք, թերևս, մասն այնտեղ, ինչև պատրաստ չլինեն գնալու, իսկ մեզ հաղթանակի հասնելու համար հերթի է նաև եղածը: Նստելով սա՝ նա անմիջապես շուտ եկավ դեպի զորքն ու հարցրեց: «Իսկ դուք, մարտական ընկերներ, այս կերպ չե՞ք կարծում»: Նրանք ուրախ աղաղակով հաստատեցին իրենց զորավար որոշումը, որպես ամենամիջոց, որից հետո իրենց ավելի ուժեղ զգացին, կարծես նրանք իրոք օգնության կարիք չունեին: Ու հատկապես այդ հանգամանքը դրոշմ նրանց, մրցակցության և ցանկություն առաջացրեց մարտնչել ավարի հույսով: Դրանից հետո նրանք մտածում էին մոտակա ժամանակներում ամեն ինչ թափանել, այնպես, կարծես թշնամին արդեն ոչլեզված էր, և նրանց հոգսն արդեն միայն այն էր, թե ինչպես բաժանեն ավարը: /24/ Տեղի ունեցավ, սակայն, նաև ավելին, բան հույս ուներ Մարտինոսը: Բանն այն է, որ, մարդկանց մոտ տարածվելով, լուրը նաև պարսիկների ականջին հասավ, որ ուրիշ մի հռոմեական զորք է հասել Նեոգնա գետին և շուտով կփխանա սրանց: Արդյունքում պարսիկներին բոլորին վախ ու տագնալիս համակեց որ իրենց, թուլացած այդքան զրկանքներից, վիճակված է ընդհարվել թաղմ ուժերով եկող զորքի դեմ: Նախորագանը առանց հապաղելու նույնաբանակ զորք ուղարկեց այն ճանապարհով, որով որ, ինչպես ինքն էր կարծում, պետք է անցնեին նրանք, որոնց մասին լուրով խաբվել էր: Արդյունքում, զայով այնտեղ, նրանք մեծ ուշադրություն և ջանքեր թափեցին անօգուտ գործի վրա: Իրոք, զբաղեցնելով հնարավորինս նպաստավոր վայրերը և դարաններ դնելով՝ նրանք սպասում էին նրանց, որոնք ամենևին էլ չէին հայտնվելու, որպեսզի հարձակվեն նրանց վրա, երբ սրանք անհոգ ու անկանոն կառաջանային, ինչը բնական պետք է լիներ անակնկալ հայտնվել պատրաստվողների համար: Այս կերպ նրանք հույս ունեին կասեցնել նրանց այնքան ժամանակ, բանի դեռ բաղաբ չէր գրավվել: Այս կերպ իզուր ջանքեր էր թափում պարսիկների ոչ փոքր մի ջոկատ՝ կտրված հիմնական զորքից: Այսպիսով՝ Նախորագանը անմիջապես ուղեկ չեղավ՝ նպատակ ունենալով կանխել նրանց մոտենալը, որոնք ամենևին էլ չէին հայտնվելու: Դրանից հետո նա մեծ գոռոզությամբ նետվեց հռոմեացիների վրա՝ բացահայտ պարծենալով և, դրանից ավելին, երգվելով, որ ինքը նույն օրն իսկ կայրի ողջ բաղաբը այնտեղ գտնվող մարդկանց հետ միասին: Հավանաբար իր այդ հպարտության պատճառով այդ խելագարը մոռացել էր, որ մարտի ելքը միշտ անորոշ է ու կասկածելի՝ թեթևակա շատ պատահականությունների և տատանվող այս կամ այն կողմ, հատկապես ելքական վերին աստվածային որոշումների, բանգի նույնիսկ կարևոր գործերը միշտ նույն վիճակում չեն մնում, այլ մեծաթիվ ժողովուրդները, մեծաբանակ բաղաբներն ու ողջ կյանքը անակնկալ փոփոխվում է ու ողջ կյանքը անակնկալների է ենթակա, այն միշտ խառնվում է և բոլոր գործերը միշտ տատանվում են ու փոփոխվում: Նախորագանը, սակայն, հասավ այն աստիճանի գոռոզության, որ նույնիսկ ստրուկներին ու ծառաներին, որոնք ցրվել էին անտառներում ու ծառեր էին կտրում և պաշարողական մեթոդներին համար գերաններ պատրաստում, հրամայեց, որ, երբ նրանք տեսնեն բարձր բոցը, որը համակելու է հռոմեացիների փայտյա պարիսպը, թողնեն իրենց գործը, վազեն կրակի մոտ ու ուժեղացնեն այն, որպեսզի պարսպը հեշտ արվի: Այսպես պարծենալով՝ նա մոտեցավ բաղաբին ու պարիսպներին, սակայն այդ ժամանակ Գերմանոսի որդի Հուստինոսի մոտ, որը տեսավ, որ Նախորագանը հարձակվում է բաղաբի վրա, մի միտք փայլատակեց, որը, ես կարծում եմ աստվածային կամքով էր ներշնչվել: Եվ այսպես նա որոշեց ինչպես հնարավոր է շուտ գնալ սրբազան տաճարի մոտ, որը քրիստոնյաների մոտ մեծ հարգանք ունի և գտնվում է բաղաբից ոչ հեռու, ու աղոթել աստվածային օգնության համար: Եվ այսպես, ընտրելով իր ու Մարտինոսի զորքից ամենաբազարի ու մարտունակ ռազմիկներին և վերցնելով իր հետ 5.000 հեծյալների, ընդ որում բոլոր նրանք զինված էին լավագույն ձևով՝ որպես մարտի գնացողներ, նա նրանց հետ ճանապարհ ելավ՝ դրոշակներով ու այլ ռազմական հանդերձանքով: Պատահաբար այնպես ստացվեց, սակայն, որ ոչ պարսիկները տեսան նրանց մեկնելը, ոչ էլ նրանք տեսան բաղաբի վրա պարսիկների հարձակումը, բանգի պարսիկները առաջ էին խաղացել այլ ճանապարհով և միավորել էին ուժերն արդեն միայն պարիսպների դիմաց: Եվ ահա պարսիկները նետանձություն սկսեցին ավելի ուժեղ, բան առաջ էր՝ հույս ունենալով այդ կերպ ավելի շատ փայտեցնել հռոմեացիներին և արդյունքում ստիպել նրանց հանձնել բաղաբը: /25/ Այդ ժամանակ նետերն իրար հետ այնքան խիտ էին արձակվում, որ իրենց մեծաբանակությամբ ծածկում էին երկինքը, կարծես կապված մեքը մեկին, այնպես, որ նրանց կարելի էր համեմատել հորդառատ ձյան կամ ուժեղ կարկուտի հետ, որը թափվում է ուժեղ բամուռ ժամանակ: Պարսիկներից միուսները բարձր էին տալիս պաշարողական մեթոդները և իրե անդամներ էին արձակվում, իսկ ոմանք էլ, ծածկվելով այսպես կոչված «կրիա»-ներով, կացիներով հատում էին պարիսպը: Իրոք, բանի որ այն փայտեց, որ, ապա այդ կերպ արդյունքում այն կարող էր հեշտությամբ բախվել: Թշնամիներից այլևս փորձում էին փորել հողը և, հասնելով պարսպի հիմքերին, այդ կերպ ցնցել ու տապալել այն ամենը, ինչը կապված էր ու միացված: Հռոմեացիները, սակայն, որոնք կանգնած էին պարիսպների ու աշտարակների վրա, ոգևորված ու եռանդով մարտնչում էին՝ կարծես ցանկանալով գործով իրոք ցույց տալ, որ նոր զորքի օգնության կարիք իրենք չունեն: Արդյունքում կյանքը ցույց տվեց, թե ինչպես օգտակար և գործունե եղավ Մարտինոսի խորհրդականությունը, բանգի բոլորը անխույժ գործում էին՝ ոչ մի բան պակաս չանելով թշնամուն հետ մղելու համար: Այդ ժամանակ վերևից նետվող մեծաբանակ նիզակներն ու տեգերը խոցում էին թշնամիներին, որովհետև դիպում էին ամրություններով չպաշտպանված ամբոխին, որն այլ ուղղությամբ գնալ չէր կարողանում: Միաժամանակ բարերը, որոնք բերվում էին սայլերով, նետում էին «կրիա»-ների վրա՝ հիմքից բանդելով դրանք: Բացի այդ նաև փոքր բարերը, որոնք նետվում էին պարսպանիկներով, խոցում էին

մարերի սաղավարտներն ու վահանները և թույլ չէին տալիս նրանց մոտենալ՝ այդ դեպքում խոցելով ավելի ուժեղ, իսկ նրանցից ոմանք էլ, որոնք, ինչպես ասացի, տեղավորված էին վերին նավակներում, վերևից արծակվող նետերով իրենց հերթին խոցում էին շատերին, այն դեպքում, երբ մյուսները արհեստավարժ կերպով օգտվում էին ռազմական սարքերից։ Իրոք, կործանարար տեգերը, որոնք հռոմեացիները նետում էին մեծ ուժով, թռչում էին մինչև շատ հեռու գտնվող բարձրությունները և անակնկալ խոցում էին նրանց ձիերի հետ միասին՝ տապալելով գետին։ Այդ ժամանակ մեծ աղմուկ բարձրացավ և ամեն կողմից շեփորները մարտական ձայներ էին արձակում։ Պարսիկները աղմկում էին տիմակներով և վախ ազդելու համար բարձր աղաղակներ էին արձակում։ Ձիերի խրիչը, վահանների զրնգը, ինչպես նաև օղազահները ճեղքումը խառը, սակայն ուժեղ դողոց էին բարձրացնում։ Այդ ընթացքում Յուստինոսը, վերադառնալով տաճարից ու հետախուզելով, թե ինչ է կատարվում, իրավիճակը ընկալեց ըստ անկանոն գոռոցների ու աղմուկի, որից անմիջապես հետո շուր տվեց հեծելազորը և, մարտակարգ ընդունելով, հրամայեց բարձրացնել դռները ու գործի անցնել՝ իր համար պարզելով, որ ոչ առանց աստվածային դրդման նրանք դուրս եկան քաղաքից, որպեսզի անակնկալ հարձակումով թշնամուն վախ ազդեն ու ստիպեն ընդհատել պաշարումը։ Անմիջապես էլ, առաջ շարժվելով, նրանք տեսան պարսիկներին և, ժամանակ չկորցնելով, բարձր աղաղակով ու հոծ շարքերով նետվեցին թշնամու այն մասի վրա, որը մարտական կարգով գտնվում էր ծովի մոտ։ Երկար նիզակներով՝ սարիսներով, ոմանք էլ գործելով թրերով, նրանք ոչնչացնում էին այն ամենը, ինչ իրենց հանդիպում էր։ Արդյունքում, թշնամու հոծ շարքերի վրա ուժեղագույն ճնշում գործադրելով ու հարվածելով վահաններին՝ նրանք ճեղքեցին թշնամիների խիտ շարքերը։ /26/ Այդ ժամանակ պարսիկները, կարծելով, որ դա հենց այն գորթն է աննկատ մոտեցել, որի մասին իրենք լսել էին, թե ուղարկվել է իրենց դեմ, ինչպես նաև անչառակա՝ լինելով մնացած բանակից, շփոթմունքով ու վախով համակվեցին ու անկարգ վիճակի եկան։ Նրանք սկսեցին դանդաղ հետ գնալ ու նահանջել։ Իրենց հերթին դեմիկները, երբ հեռվից տեսան դա, նրանք մարտնչում էին պարսպի միջին մասում, թողեցին այդ վայրում քչերին, իսկ մնացած ուժերով էլ ուղղվեցին գորթի դեպի այն մասը, որը առանձնահատուկ դժվար վիճակի մեջ էր։ Անգիլան ու Թեոդոսոսը՝ հռոմեական այդ գորավարները, որոնց մասին ես առաջ հիշատակել եմ, նկատելով մնացածների փոթաբաժանությունը, անմիջապես էլ բավականին ուժեղ ջոկատով արտագրոհ իրականացրեցին և նրանցից ոմանց սպանեցին, իսկ մնացածները փախուստի դիմեցին, ընդ որում հռոմեացիները անընդհատ հետապնդում էին նրանց։ Այդ ժամանակ դեմիկները, որոնք գնում էին մյուսներին օգնելու, հետ դարձան, որպեսզի հռոմեացիներին դեմ դուրս գան։ Լավագույն ու առավել ողջամիտ տարբերակը համարելով ինչպես հնարավոր է շուտ իրենց ցեղակիցներին օգնելը՝ նրանք չափից դուրս եռանդով սկսեցին վարձել, այնպես, որ նմանվեցին ավելի շուտ փախողների, քան հարակիցների։ Նրանք սուրում էին, որպեսզի օգնեն յուրաքանչյուրին, բայց շուրջբոլորը ավելի շուտ մեծ շփոթ տարածեցին, քան թե ոգի տեցին։ Իրոք, պարսից գորթը, որը մարտակարգով կանգնած էր նրանց ամենամոտը, տեսնելով, որ դեմիկները անկանոն ամբոխի վերածված սուրում են, դա համարելով ոչ այլ ինչ, քան փախուստ և որոշելով, որ սրանք ոչ մի պայմաններում իրենց վրա նման անպատվություն չէին վերցնի, եթե ենթարկված չլինեին չափից դուրս մեծ ու անսովոր վտանգի, իրենք ևս ցրվեցին՝ դիմելով անկանոն փախուստի։ Այս կերպ արդեն իսկ մտադրվող և պատրաստի փախուստը դարձավ բացահայտ։ Դեմիկները, նույնը մտածելով պարսիկների մասին, հետևեցին նրանց՝ միաժամանակ լինելով և խաբողներ։ Երբ այս ամենը տեսնելու ևս չուներ, փոքրի վրա շատ հռոմեացիներ, դուրս գալով ամրություններից, պարսիկների փախուստը ավելի ուժեղ դարձրին՝ հետապնդելով ու ոչնչացնելով հետ մնացողներին։ Տարբեր կողմերից հարվածելով նրանց, ովքեր դեռևս դիմադրում էին ու պահպանում մարտակարգը՝ նրանք համառորեն մարտնչում էին։ Այն ժամանակ, երբ բարձրությունների ձախ թևը արդեն որոշակիորեն թուլանում էր ու քայքայվում, մյուս թևում կանգնածները շարունակում էին մարտնչել մեծագույն քաջությամբ։ Փոքրը, որոնք տեղակիքված էին ամրությունների դիմաց, հարձակվելով հռոմեացիների վրա, նույն պահին էլ շփոթի մասնեցին նրանց հոծ մարտակարգը, եթե որևէ վայրում այն դիմադրում էր իրենց։ Բացի սրանցից, փոքրի վրա տեղավորված նետաձիգները հարձակվող հռոմեացիներին մեծ կորուստներ էին պատճառում՝ անվրեպ նետահարելով վերջիններին։ Նույն կերպ էլ տարբեր կողմեր տուրացող հեծյալների ջոկատներն էին հաջող կերպով հարձակումներ գործում ու շփոթի մատուցում հետևակայիններին ու ծանր զինվածներին։ Եվ արդեն այս կողմից էին հռոմեացիները նահանջում՝ պատրաստվելով փախչել։ /27/ Այդ ժամանակ Օգնարիս անունով Մարտիրոսի զինակիցներից մեկը, հայտնվելով շատ նեղ դիմակում, բախի որ նրան փախուստի ոչ մի ելք չէր մնում և նա հուսահատվել էր իր փրկության հարցում, կարծես փորձելով իր բախտը, նիզակով մեծ ուժով խոցեց իր վրա նետված ամենակատաղած փոփ հոնքը, ընդ որում նիզակն այնքան խորը մտավ, որ նրա վերջը ներքև կախվեց։ Տառապելով ստացած վերքից և դրանից բացի վախեցած ներքև կախված տեգից՝ փոփ անմիջապես հետ գնաց և սկսեց տարբեր կողմեր ընկնել։ Մեկ թափահարելով կնճիթը, որպես ստրակ, նա խոցում էր շատ պարսիկների ու նրանց վերև նետում, մեկ էլ նա այն առաջ էր մեկնում և արձակում ինչ-որ սարսափելի և ուժեղ ձայներ։ Իր վրա նստած ռազմիկներին նա ուժեղ ցնցումով ներքև նետեց ու, տորդելով ոտքերով, սպանեց, որից հետո արդեն ողջ պարսկական զորք իրար խառնեց՝ ձիերին էլ, որոնց նա մոտենում էր, կատաղության հասցնելով։ Բարձրացրած գլխով նա դիմադրում էր հեծյալներին, իսկ նրանց, որոնց բռնում էր ժանիքներով, կտրատում էր ու ծվատում։ Շուրջ բոլորը լցվեց ոռնոցներով ու շփոթով։ Ձիերը, վախեցած կենդանու կատաղությունից, ընդհանրապես չէին ենթարկվում սանձերին և, բարձրացնելով սեփական վերև, ցած էին նետում հեծյալներին, որից հետո, կատաղի արշավելով, պանում շարքերի միջև։ Կատաղորեն շնչելով՝ նրանք ռուզգերից գողոցի էին արձակում։ Մարդիկ նահանջում էին՝ խփվելով իրար ու անակնկալ հրելով մեկ մեկու։ Յուրաքանչյուրը փորձում էր առաջ անցնել իր հարևանից։ Այդ ժամանակ շատերը սպանվեցին յուրաքանչյուրի կողմից՝ ընկնելով իրենց ընկերների ու բարեկամների թրերի վրա։ Երբ շփոթն ու անկարգությունը ուժեղացան, հռոմեացիները, որոնք դուրս էին եկել պարսիկների ներսից մինչ այդ, ինչպես նաև նրանք, որոնք ներսում էին, միացան նույն ամրակարգում ու նետվեցին շփոթված թշնամիների վրա՝ մարտակարգի առաջին շարքը ծածկելով վահանների շարքով։ Այդ ժամանակ թշնամիները, արդեն հոգնած լինելով, չկարողացան դիմանալ այդ հարվածին և դիմեցին արագ և անկանոն փախուստի՝ իրարից անջատ ու փոշիացած, ով ուր կարող էր և որևէ դիմադրություն ցույց չտալով հետապնդողներին։ Ինքը՝ Նախորագանը, զարմացած գործի նման անակնկալ ընթացքից, արագորեն դիմեց փախուստի՝ բոլորին սպառնալով մտրակով ու հրամայելով փախչել ինչպես հնարավոր է արագ, ինչն էլ նրանք արեցին։ Այս կերպ նրա գոռոզությունը հակառակ ընթացքի բերեց, իսկ հռոմեացիները միայն այն ժամանակ դադարեցրին հետապնդումը և բարձրությունների կոտորածը, երբ Մարտիրոսը նրանց շեփորով հետ կանչեց՝ համարելով արվածը բավարար ու մեղմելով զայրույթով համակված իր ռազմիկների հոգիները։ Այս կերպ պարսիկները, որոնք կենդանի էին մնացել, դժվարությամբ սողոսկեցին իրենց ճամբար՝ այդ մարտում կորցնելով ոչ պակաս, քան 10.000 հոգի։ Հռոմեացիները, վերադառնալով հետապնդումից, այրեցին «կրիա»-ները և այլ ռազմական մեքենաները, որոնք պարսիկների կողմից թողնվել էին պարիսպների մոտ։ Երբ մեծ կրակ բռնկվեց, տարաբախտ բեռնակիրներն ու ծառաները, որոնք ուղարկվել էին ծառեր կտրելու համար, հեռվից տեսնելով բարձրացող կրակը, նետվեցին դեպի քաղաք, կարծելով, թե այրվում են պարիսպները, ինչպես մինչ այդ խոստացել էր Նախորագանը։ Եվ այսպես, նրանք ուժեղ վազքով սուրացին՝ վախենալով, ինչպես ասում են, ուշանալ տոմին և վախենալով, որ մինչև իրենց գալը ամեն ինչ իրի մատնված կլինի։ Նրանք իրար հետ միցում էին արագության մեջ՝ չիմանալով, որ նա, ով առաջինը տեղ կհասնի, առաջինն էլ կմահանա, բանգի նրանք բոլորը, հերթով բռնվելով հռոմեացիների կողմից, սպանվեցին, կարծես այդ բանի համար էլ հայտնվել էին։ Եվ այսպես սպանվեց մի քիչ պակաս, քան 2.000 հոգի։ Այսպես ստորկիների սպանության մեղքը, որոնք բազմաթիվապես անփորձ էին ռազմական գործում, լիովին ընկնում է Նախորագանի վրա, որը անմիտ հրաման էր տվել։ Այսպես գոռոզությունը կործանում է ոչ միայն իր կողողներին, այլ նաև նրանց, որոնք իրեն ծառայում են ու իրեն են ենթարկվում։ Դրանից հետո հռոմեացիները, բնականաբար, լավագույն հույսերով լցվեցին, որ ապագայում նրանք հեշտորեն հաղթող դուրս կգան, եթե բարձրությունները փորձեն վերսկսել ճակատամարտը։ Նրանք մեծ պատիվներով թաղեցին իրենց ընկածներին, ինչպես որ գոհվել էին մարտում, իսկ նրանք 200 հոգուց պակաս չէին՝ մեծարելով նրանց արիությունը և այն, որ նրանք, որպես իսկական տղամարդիկ, ապացուցեցին իրենց քաջությունը, իսկ թշնամիների դիակներն էլ նրանք թալանեցին՝ ձեռք բերելով մեծ քանակությամբ զենք ու այլ առարկաներ։ Սպանվածներից ոմանք կրում էին ոչ միայն վահաններ, զրահներ, աղեղներ ու կապարձներ, այլև ոսկե շղթաներ, զարդեր, ականջոցներ և նման ոճի այլ կանացի զարդարանքներ, որոնցով սովորություն ունեն զարդարվել մարդիկ հայտնիներն ու երևելիները և դրանով տարբերվել ամբոխից։ Դրանից հետո Նախորագանը, չնայած նա անհրաժեշտ առարկաների կարիքն ուներ ու նրան սպառնում էր ձմեռը, ըստ երևույթան քանակության էր շարունակել մարտական գործողությունները և պատրաստվում էր դրան, սակայն նրա ցանկություններն ու նպատակները կյանքի չդրվեցին։ Հաջորդ օրը դեմիկների մի ջոկատ ուղարկելով մեկ ասպարեզ հեծավորության վրա ու հրամայելով նրան հռոմեացիների դեմ կանգնել մարտակարգով, դրանով իսկ ցույց տալով ճակատամարտի իբր սկսվելը, նա ինքը մնաց գորթի հետ աննկատ շարժվեց դեպի Քոթախիս ու Մուխիդիգիս։ Երբ նա արդեն անցել էր ճանապարհի մեծ մասը, այդ ժամանակ դեմիկներն էլ, թողնելով մարտակարգը, բավականին հեշտությամբ նահանջեցին, ինչպես դա հեշտությամբ հաջողվում է թեթև զինվածներին ու արագ շարժվողներին։ Այդ ժամանակ նրանց միացավ նաև պարսից զորքի այն մյուս ջոկատը, որն ուղարկվել է Նեոգնա գետի մոտ, ինչպես ես վերևում այդ մասին ասացի։ Իրոք, հենց սրանք իմացան, որ պարսիկները պարտվել են ու հռոմեացիները տիրել են ողջ երկրին, միանգամայն էլ գաղտնի արահետներով, որոնք հեռու էին լեռնային ճանապարհներից, հասան Մուխիդիգիսի՝ մասնակից լինելով ոչ թե մարտին, այլ խայտառակությանն ու փախուստին։ Եվ այսպես, երբ ողջ գորթը միավորվեց, թողնելով այնտեղ հեծելազորի մեծ մասը և որպես նրանց հրամանատար կարգելով Վաֆրիգ անունով պարսիկների մեջ շատ հայտնի մարդու՝ Նախորագանը քչերի հետ վերադարձավ Իբերիա, որպեսզի ձմեռի այնտեղ» (Ագաթիոս Մարինացի «Յուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 3, գլուխ 19-27)։

1238 «/13/ Գարնանը հռոմեական զորավարները հավաքվեցին ու որոշեցին արշավել միսիմիացիների վրա: Բուզեսին և Յուստինոսին հրամայվեց մնալ Օստրովի մոտ՝ այդ կետի պաշտպանության ու այլ հոգսեր հոգալու համար: Հակառակորդի դեմ ուղարկվեց մոտ 4.000 հեծյալ և հետևակ, որոնց մեջ էին նաև մեծապես հայտնի այնպիսի մարդիկ, ինչպիսին էին Մակսենցիոսը և ճաների ջոկատի առաջնորդ Թեոդորոսը՝ երկուսն էլ մարտունակ տաքսիարքոսներ: Այսպես նրանք սկսեցին իրենց արշավանքը: Ենթադրվում էր, որ մի քիչ ուշ նրանց կմիանա նաև Մարտինոսը, որպես ապագա զորահրամանատար, որպեսզի արշավանքը նույնիսկ կարճ ժամանակով զրկված չլիներ առաջնորդից: Բոլոր զորքերի հրամանատարությունը, բանի դեռ նրանք անցնեցին պետք է լինեին հպատակ տարածքներով, փոխանցվեց հայազգի Վորագին և Լյուխ Փարսաստին, որոնք ոչ ռազմական բաջությամբ, ոչ էլ այլ արժանիքներով չէին գերազանցում այլ մասնակիցների, իսկ որոշներին էլ նույնիսկ զիջում էին, բանի որ Վորագը լոխանգների կարգում էր, իսկ մյուսը կայսերական պալատում ծառայող կոլխերի տազմայի հրամանատարն էր մագիստրոսի կոչումով, տազման իր անվանում ստացել էր այնտեղ ծառայողների անունից: Նրանք, սակայն, ոչ այնպիսի մի ողջամտություն, ոչ էլ առանձնահատուկ մի հեղինակություն ունեին, որպեսզի ղեկավարեին իրեն հանձնված հռոմեական զորքը: Եվ ահա ամռան գալուստ այն այս գորքը եկավ ապսիլացիների երկիրը: Երբ այն ուզեց առաջ գնալ, նրան խոչընդոտ հանդիսացավ պարսկական ջոկատը, որը հավաքվել էր այնտեղ, բանգի, իմանալով հռոմեացիների պատրաստությունների և այն մասին, որ նրանք գալիս են միսիմիացիների վրա, պարսիկները դուրս եկան Իբերիայից ու Մուխարիսից շրջակայքի բաղաբներին, որպեսզի այնտեղի միսիմիացիներին օգնություն ցույց տան: Դրա համար էլ հռոմեացիները, գտնվելով ապսիլացիների ամրություններում, ձգտում էին ժամանակ ձգել, մինչև բերքահավաքի ժամկետը չսպառվի: Մարտական կարգով արշավելը պարսիկների ու նրանց միացած միսիմիացիների դեմ նրանք հասարկում էին անզգույշ և բավականին վտանգավոր գործ: Եվ ահա երկու զորքն էլ մնաց իր տեղում և նրանցից ոչ մեկը փորձ չէր անում հետագա առաջխաղացում իրականացնել, սակայն նրանք փոխադարձաբար հետևում էին միմյանց և սպասում, թե ով կշարժվի առաջինը: Պարսիկները որպես օժանդակություն ունեին նաև հունական սաբիրների մի ջոկատ: Այս ժողովուրդը և մեծագույնն է, և անչափ մեծաթիվ, այն շատ ազաի և դեպի պատերազմներ ու ավարառություն, սիրում է ապրել տնից դուրս օտար հողերում, միշտ անդրում է օտարիկը: Սրանք հանում և միայն օգուտի ու ավարի հույսի որպես պատերազմի մասնակցի միանում էին պատերազմին և վտանգներին մեկ այս, մեկ այլ մասնակցի կողմում՝ բարեկամից դառնալով թշնամի, բանգի նրանք հաճախ մարտի մեջ են մտնում դաշնակցած մեկ հռոմեացիների, մեկ պարսիկների հետ, երբ սրանք պատերազմում են միմյանց դեմ, ու իրենց վարձու գործունեությունը վաճառում են մերթ սրան, մերթ նրան: Նախկին պատերազմում նրանք մարտնչում էին պարսիկների դեմ, երբ գիշերային մարտում ոչնչացրին իրենց վրա հարձակված դեպիկների, ինչպես են այդ մասին վերևում ասացի, սակայն, երբ մարտական գործողություններն ավարտվեցին, հռոմեացիները նրանց բաց թողեցին և սրանք, ստանալով պայմանավորված վարձը, անցան նրանց կողմը, ով քիչ առաջ իրենց երդվյալ հակառակորդն էր: Անցնողները կոնկրետ նրանց թվից էր թե ուրիշներից հայտնի չէ, բայց, համենայն դեպս դրանք նույն այդ ժողովուրդից էին, որն ուղարկվել էր որպես դաշնակցից զորք: /14/ Սրանցից մոտ 500 սաբիրներ տեղակայվել էին ինչ-որ բարձրադիր վայրում, որը հիմնական գորքից հեռու էր գտնվում: Երբ Մակսենցիոսը և Թեոդորոսը լավ հետախուզեցին ու պարզեցին, որ նրանք, մի կողմ թողնելով գեները, գտնվում էին անհող դուռայան մեջ, անմիջապես էլ նրանց դեմ 300 հեծյալներ ուղարկեցին: Աննկատ շրջապատելով պարսիկները, սրանք այնքան էլ բարձր չէին, այնպես, որ կարելի էր տեսնել ներսում եղող հեծյալի դեմքը, և այսպես, մոտենալով, ինչպես ասացի, պարսիկներին բոլոր կողմերից՝ նրանք սկսեցին բարբարոսներին խոցել նիզակներ նետելով, բարձր շարժելով, նետերով և այն ամենով, ինչ որ կար ձեռքի տակ: Սրանք, պատկերացնելով, թե թշնամին ավելի մեծաթիվ է, բան իրականում կար, ցնցված անակնկալից, նույնիսկ չէին էլ մտածում պաշտպանության մասին: Փախուստի հնարավորություն էլ չկար, բանի որ նրանք գտնվում էին պարսիկներից ներս: Եվ այսպես, բոլոր ներսում գտնվողները ուղղակի ոչնչացվեցին: Միայն 40 հոգի ուղղակի հրաշքով, ոտքերի ու ձեռքերի օգնությամբ մազցելով պարսիկները, նետվեցին տարբեր կողմեր ու թաքնվեցին մոտակա թավ անտառում, սակայն հռոմեացիներն այնտեղ ևս չդադարեցին հետապնդել նրանց: Հենց որ այդ մասին հայտնի դարձավ պարսիկներին, նրանք անմիջապես էլ անթերի մարտական կարգով 2.000 հոգանոց հեծյալ մի ջոկատ ուղարկեցին և հռոմեացիները, զիջելով նրանց բանակապետ և կարծես բավարարվելով կատարվածով, հապճեպ նահանջեցին ու պատսպարվեցին անվտանգ ամրության մեջ, որից դուրս եկան ու սկսեցին հպարտանալ փառահեղ գործով՝ սգալով միայն Մակսենցիոսի համար, բանի որ նա ինչ-որ բարբարոսի կողմից, որը թաքնվել էր անտառում, ծանր վիրավորվել էր: Դրվելով պատգարկների վրա՝ նա, չնայած դրա հույսը չկար, փրկվեց: Նրա վիրավորվելուց անմիջապես հետո վերջինիս ուղեկիցները արագորեն բարձրացրին ու տարան նրան այնտեղից, ավելի արագ, բան թշնամին ողջ խմբով կհարձակվեց, իսկ երբ թշնամիները հայտնվեցին՝ հռոմեացիները փախան ինչ-որ այլ ճանապարհով՝ իրենց հետևելու տանելով հետապնդողներին ու դրանով հնարավորություն տալով մյուս հռոմեացիներին, թեև դժվարությամբ, սակայն հասցնել վիրավորին ամրություն» (Ագաթիոս Մարինացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 4, գլուխ 13, 14):

1239 «Այդ ընթացքում Հերմանոսի որդի Յուստինոսը, իր տաքսիարքոսներից մեկին, ծագումով մի հունի, որի անունն էր Էլիմոնզուր, 2.000 հեծյալներով Օստրովից ուղարկեց Հռոդոսյոյի: Այս Հռոդոսյոյիսը կոլխական բաղաբ էր, որն այդ ժամանակ զբաղեցվել էր պարսիկների կողմից: Այն ավելի առաջ վերցվել էր Մերմերեոսի կողմից, որն այնտեղ պարսկական կայսզոր էր տեղակայել: Ես լռությամբ եմ անցնում այն բանի կողքից, թե ինչպես է դա կատարվել, բանի որ դա պարզ նկարագրված է Պրոկոպիոսի կողմից: Երբ Էլիմոնզուրը ժամանեց այնտեղ, նրան օգնեց երջանիկ ճակատագիրը: Պարսկական կայսզորը այդ ժամանակ պատահաբար գտնվում էր բաղաբից դուրս, իսկ ժողովուրդի մեծ մասը ցրվել էր տարբեր կողմեր: Արդյունքում, առանց դժվարությամբ ներս մտնելով ու ենթարկվելով բաղաբին որ իշխանությանը, նա առանց բացառության ոչնչացրեց իրեն հանդիպող պարսից բոլոր զինվորներին: Ինչ վերաբերվում է տեղաբնիկների և այդ վայրում ապրողներին, բանի որ նա գիտեր, որ սրանք ավելի շուտ արտաքին ճնշման, բան սեփական նենգությամբ էին անցել թշնամիների կողմը, թույլ տվեց ապրել բաղաբում՝ հանուն ավելի ապահով լինելու նրանցից պատանդներ վերցնելով ու ամեն ինչ կարգավորելով պետք եղած կերպով: Այս կերպ Հռոդոսյոյիսը վերադարձավ իր նախկին վիճակին, վերադարձավ հայրենի իրավունքին ու ենթարկվեց հռոմեական կայսր» (Ագաթիոս Մարինացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 4, գլուխ 15):

«Մարերը, որոնք զորքով զբաղեցրել էին կոլխերի երկիրը, ցանկանում էին այն գրավել: Չնայած, սակայն, հսկայական ջանքերին ու ծախսված շատ ժամանակին, նրանք հետագա հաջողություն չունեցան, թեև Լազիկայի մեծ մասը և Փասիս բաղաբը, որտեղ, ինչպես ասում են, եղել է Էփրոսի արքայական կացարանը, գտնվում էին հռոմեացիների իշխանության տակ: Ի վերջո, հռոմեացիներն ու պարսիկները համաձայնեցին իրար մեջ մեկը մեկին ոչ արդոցներ, ոչ էլ այլ գույք չգիշել և մնալ այն վիճակում, որում եղել են մինչև վեժի առաջանալը: Այդպես էլ որոշվեց: Կնքվեց զինադադար, որը հույս էր տալիս վերջնական խաղաղության կնքման: Դրանից հետո մեծ տերությունները մնացին հանգիստ» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 3):

1240 «Այդ ժամանակ Պաղեստինում ապրող սամարիացիները գեներ վերցրին և ապստամբեցին: Իմանալով այդ մասին՝ կայսր Յուստինիանոսը (Բուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս Ի - Մ. Դ.) մեծաթանկ բանակով նրանց դեմ ուղարկեց Փոտ անունով մի վանականի, որը նրանցեց նրանց դեմ, հաղթեց, շատերի կոտանքների ենթարկեց, այլոց էլ՝ աքսորեց և մեծ վախ տարածեց ամենուր» (Հովհաննես Նիկիուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 94):

1241 «/15/ Երբ ձմեռը եկավ, անմիջապես էլ հավաքելով ճամբարը, պարսիկները, այնտեղ ձմեռելու նպատակով, նահանջեցին Զորափսի և Իբերիա՝ այդ կերպ երկար ժամանակով հրաժարվելով միսիմիացիների օգնելու գործից, բանգի հայրենական դրվածքներով ու սովորույթներով նրանց մոտ թույլ չէր տրվում ձմռանը երկար ու արտասահմանյան արշավանքներ իրականացնել, սակայն հռոմեացիները, ազատվելով իրենց ճանապարհի փակող պարսիկներից, շարունակեցին արշավանքը միսիմիացիների ուղղությամբ: Երբ նրանք հասան մինչև այսպես կոչված Տիբեթի ամրությունը, որն առանձնացնում էր ապսիլացիների երկիրը միսիմիացիներից, ժամանեց Մարտինոսը, որպեսզի ընդունի ողջ զորքի ղեկավարումը, սակայն իրեն համակած ինչ-որ ծանր հիվանդություն խանգարեց նրա մտադրության իրականացմանը: Դրա համար էլ նա մնաց այնտեղ, որպեսզի մի քիչ ուշ վերադառնա կոլխերի երկիր ու այնտեղի ամրությունները, իսկ զորքը այդ ընթացքում շարունակեց առաջ շարժվել՝ ղեկավարվելով նախկին հրամանատարների կողմից, ընդ որում սրանք ամենից առաջ որոշեցին ևս մեկ անգամ ստուգել միսիմիացիների տրամադրությունները, թե նրանք կամավոր կերպով արդո՞ք չեն վերադառնա ավելի ողջամիտ մտադրությունների, ընդունելով հին առաջնորդներին, արդո՞ք նրանք չեն մեղանչի իրենց կատարած հին հանցագործությունների համար՝ հռոմեացիներին հանձնվելով առանց մարտի ու վերադարձնելով բոլոր փողերը, որ խլել էին Սոտերիից: Եվ այսպես, ապսիլացիները ընտրելով, ինչքան դա հնարավոր է, ամենախելամաղի մարդկանց, հռոմեական զորավարները նրանց ուղարկեցին որպես դեսպաններ: Պարզվեց, սակայն, որ միսիմիացիները հեռու էին նրանից, որ հրաժարվեն իրենց համառությունից ու նրանից, որ նոր գործողություններով հարթեն հին անստությունները: Դա դեռ քիչ էր, այդ հանցագործ մարդիկ, որոնք գտնվում էին չար դևի տիրապետության տակ ու արժանի էին ամենավատ անվանումի, որը նրանց կարող էր տալ արդարացի զայրույթ, մի կողմ թողնելով ու լքելով համամարդկային օրենքները, սպանեցին դեսպաններին, չնայած սրանք ապսիլացիներ էին, իրենց հարևաններն էին, մտրիկ էին իրենց ապրելակերպով և չգիտեին ու մասնակցություն չէին էլ ունեցել այն ամենին, ինչում միսիմիացիները նույն կերպ մեղադրում էին հռոմեացիներին ու Սոտերիին, այլ ցանկանում էին ընդամենը ընկերաբար, առանց որևէ նախատինքի, նրանց համար որևէ օգտակար գործ արած լինել: /16/ Եվ այսպես, ձեռք գարկելով իրենց անստությանը ու կեղտոտ գործերին, նրանք շարունակում էին համառել ավելի

կեղտոտ հանցագործություններում: Չնայած նրանք գիտեն, որ պարսիկները, ինչպես պայմանավորվել են, օգնության չեն գա, սակայն, հույսը դնելով ղեկավարանցաների տեղանքի վրա և մտածելով, որ հռոմեացիները երբեք այն չեն հաղթահարի, ավելի դաժան հանցագործություն արեցին: Այդ երկրում մի սար կա, որը ուշադրություն է գրավում: Այն ոչ այնքան շատ է բարձրանում տեղանքի վրա, սակայն անչափ դիժ է՝ պատված բոլոր կողմերը ձգվող ժայռերով: Մեջտեղում կար մի նեղ ու վատ տրոփված ճանապարհ, որը ղեկավար հասանելի էր նույնիսկ մեկ անվախ մարդու համար, այնպես, որ մեկ մարդը, որը կանգնած էր սարի կատարին, հեշտությամբ խոչընդոտում էր անցումին, իսկ թշնամիներն էլ, նույնիսկ բավականին մեծաթիվ ու թեթև զինված, ինչպես ասե՛ք իսափիացիները, երբեք չէին կարողանա անցնել: Յուրաքանչյուր ղեկավար այդ վայրի վրա՝ նրանք ծայրահեղ խելագարության գիրկն ընկան: Հռոմեացիները, երբ նրանց հայտնի դարձավ միսիմիացիների այդ սարսափելի հանցագործության մասին, կատաղի զայրույթով համակվեցին: Երբ բարբարոսները դեռ դանդաղում էին ու լեռան վրա դեռ պահպանություն չէր դրվել, կանխելով նրանց, հռոմեացիները զբաղեցրին բարձունքը և, գրավելով այն առանց որևէ դիմադրության, անմիջապես ցրվեցին ավելի հարթ ու ձիերի համար հարմար տեղանքում, իսկ միսիմիացիները, զրկված այդ հույսից, անմիջապես այրեցին իրենց պետք չեկող ամրությունները, բանի որ հնարավորություն չուներ պաշտպանելու դրանք, և բոլորը հավաքվեցին մեկում, որը նրանց առավել ամրացված էր թվում: Հին ժամանակներից այն կոչվում էր ծահար ու նաև կոչվում էր երկաթյա՝ իր անադիկության և ամրության համար: Հռոմեական մի փոքր խմբի վրա, որը մի տեղ էր հավաքվել, ոչ ավել, քան 40 հեծյալներ, որոնք, սակայն, շարքայիններից չէին, այլ ընտիրներից էին և պատկանում էին հրամանատարությանը, երբ նրանք առաջ էին շարժվում մնացած զորքից առանձին, հարձակվեցին 600 հեծյալ ու հետևակ միսիմիացիներ, ենթադրելով, որ, շրջապատելով նրանց, հեշտությամբ կոչնչացնեն՝ շնորհիվ իրենց մեծաթվույթյան: Նրանք, սակայն, փորձառու լինելով ռազմական գործում և արագորեն զբաղեցնելով ինչ-որ մի բարձունք, քաջարի գործեր կատարեցին: Բռնկվեց համառ մարտ, որը փոփոխակի հաջողությամբ ընթացավ: Նրանք փորձեցին շրջապատել հռոմեացիներին, իսկ սրանք մեկ հոծ շարքերով նետվում էին նրանց վրա, որպեսզի խոչընդոտեն և խառնեն բարբարոսների ողջ մարտակարգը, մեկ նահանջում էին ու վերադառնում անվտանգ վայրեր: Այդ ընթացքում հռոմեական մնացած զորքը անակնկալ կերպով երևաց վայրի վրա գերիակող լեռան վրա: Բարբարոսները, կասկածելով դարան ու խորամանկություն, անմիջապես էլ հասցրեցին փախուստի դիմեցին: Հռոմեական զորքերը, չնայած խառնվել էին իրար, եռանդով սկսեցին հետապնդել թշնամիներին, մինչև նրանցից չոչնչացրին մեծ քանակությամբ, այնպես, որ թշնամու ողջ բազմությունից միայն 80 հոգի մնացին այդ երկաթյա ամրոցում: Եվ ես չեմ էլ կասկածում, որ եթե հռոմեացիներն այդ ժամանակ մեկ միացյալ հարվածով հարձակվեին այդ ամրության վրա, ապա թշնամիները, ցնցված հենց նոր կրած պարտությունից, կնվաճվեին առաջին իսկ հարձակումից և նույն օրն էլ պատռվածը կվերջանար, սակայն, բանի որ հռոմեացիները զրկված էին պատշաճ առաջնորդից, որը իշխանության ու ողջախոհությամբ օժտված կլիներ և իրար մեջ գրեթե հավասար էին ու մեղադրում էին միմյանց, տալով հակասական հրամաններ և յուրաքանչյուրը լսում էր միայն իրեն, ապա նրանց գործունեությունը անավարտ մնաց ու խրախուսանքի չարժանացավ: Զանի որ նրանք հանգում էին տարբեր որոշումների ու առաջարկում էին մեկ այս, մեկ այն, այդ պատճառով էլ ոչ մի բան էլ, ինչ նրանք անում էին, չէր հաջողվում: Ամեն մեկը, զայրանալով, որ իր կարծիքը չի ընդունվում, գործին ձեռք էր զարկում անփութ կերպով ու առանց որևէ երանքի և ավելի շատ ուրախանում էի գործի անհաջողությունից, որպեսզի հետագայում պարծենա և ափ յուրայիններին, որ նա չի կարող անհաջողության այլ պատճառ մատնալքել, քան այն, որ իր կարծիքը չի ընդունվել: /17/ Գտնվելով այս վիճակում՝ նրանք ծավալ գարկեցին թշնամիներից ավելի հեռու, քան պետք էր պաշարման ժամանակ: Հետո, երբ լուսաբացը գալիս էր, նրանք պատշաճ հետախուզություն չէին կազմակերպում, այլ, համակված ալարկոտությամբ և դանդաղությամբ, անգործությունը համարում էին լուրջ և բավականին օգտակար մի բան: Ավելի ուշ, երբ պետք էր, նրանք հարձակվում էին թշնամիների վրա ու հետ գալիս: Իմանալով այդ մասին՝ Մարտինոս անմիջապես նրանց մոտ որպես առաջնորդ ուղարկեց ծագումով կապադոկիացի մեկին, որը վաղուց արդեն աչքի էր ընկել գորավարական հատկություններով, մի մարդու, որի անունն էր Յուլիանոս, իսկ մականունը, որ նրան տրվել էր՝ Դակիյ: Նա կոլխերի մոտ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Գ.**) կողմից ուղարկվել էր մի քիչ առաջ, ուներ Ռուստիկի լիազորությունները, այսինքն՝ ամեն ինչի մասին մանրագնին կերպով տեղեկանքներ, իսկ աչքի ընկածներին էլ լիազորված էր կայսեր կողմից պարգևատրել: Եվ այսպես, Յուլիանոսը, զայլով միսիմիացիների երկրի, հռոմեական զորքն առաջնորդելու, անմիջապես բոլորին տեղաբաշխեց ամրության շուրջը և սկսեց պաշարումը՝ միաժամանակ հարձակումներ գործելով դուրսը մնացածների դեմ ու խաթարելով նրանց բոլոր գործերը: Կացարանների մեծ մասը պատված չէր պարսպով և գտնվում էր մոտիկ՝ ժայռոտ մի վայրում: Ժայռերն ու դիժ պատերը, որոնք ձգվում էին այդ վայրում, ամեն մի մուտքը դեպի այդ վայր ղեկավար մի բանի էին վերածում, հատկապես տեղանքին անձանդը օտարականների համար, իսկ տեղացիները, որոնք ծանոթ էին տեղանքին, անհրաժեշտության դեպքում ղեկավարության ներքև էին իջնում մեկ աննկատ ու նեղ մի արահետով և կրկին վերև էին բարձրանում: Լեռան ստորոտին, մի խոնավ ու հարթ վայրում խմելու ջրի աղբյուր կար: Այնտեղից, իջնելով գիշերը, բանի որ հռոմեացիները հետևում էին նրանց և հաճախ խանգարում, բարբարոսները գիշերով ջուր էին վերցնում: Իլյուս անունով մի խավիիացի, որն այս վայրում պահակ էր դրվել, երբ տեսավ մեծաթիվ միսիմիացիների, որոնք ուշ գիշերով դեպի աղբյուրն էին իջնում, նրանց չխանգարեց ու լուռությամբ պահպանեց: Եվ երբ նրանք, լցնելով ամանները ջրով, հետ վերադարձան, իսափիացին գաղտնի հետևեց նրանց ու նրանց հետ բարձրացավ վերև, մինչև չհասավ զազաթիկ և ուշադիր կերպով դիտարկեց տարածքը, ինչքան դա կարողացավ անել մթության մեջ: Նա տեսավ, որ այդ անցումի պաշտպանության համար այդտեղ ոչ ավել, քան 8 հոգին են դրված: Պարզելով դա՝ նա անշարժացեա էլ ներքև իջավ և ամեն ինչ զեկուրեց հրամանատարին: Սա ահագին ուրախացավ այդ լուրից և մոտակա իսկ գիշերը, ընտրելով 100 քաջ ու ճարպիկ ռազմիկների, ուղարկեց նրանց այդ վայրը՝ հետախուզելու տեղանքը և հարձակում գործելու, եթե իրավիճակը դա թույլ կտա: Նրա հրամանը, որ երբ անոր կերպով հաստատվեցն այնտեղ՝ շեփորով նշան տան, որպեսզի մնացած զորքը հարձակում պարսպի կողմից և թշնամիները բոլոր կողմերից շփոթի մատնվեն: /18/ Իլյուսը, ընթանալով առջևից, մարդկանց տարավ դեպի այդ բարձունքը, որն իր կողմից արդեն իսկ հետախուզվել էր: Նրա հետևից գնում էր Չիպերը՝ Մարցելիանոսի նիզակակիրը, սրա հետևից՝ Լեոնտիոսը՝ Դաբրագեզի որդին, նրանից հետո՝ Թեոդորոսը՝ ճաների տաքսիարքոսը, իսկ նրանից հետո ըստ խոսքի գնում էին մյուսները: Երբ արդեն անցել էին ճանապարհի կեսը, նրանք, որոնք գնում էին առջևից, պարզորեն տեսան պահակների կողմից վառված կրակը և այն, որ նրանք իրենց բավականին մոտիկ են պառկած: Միայն մեկը, կոթնելով ձեռքի վրա, նման էր արթուն մնացողի, սակայն նա էլ արդեն պայքարում էր քնի դեմ՝ իջեցնելով ծանրացող գլուխը: Սակայն անհայտ էր, թե ինչ կերպ կընթանա գործը, բանի որ նա հաճախ ցնցում էր գլուխը և կրկին բարձրացնում այն: Այդ ժամանակ Լեոնտիոսը՝ Դաբրագեզի որդին, սայլաքեց ինչ-որ մի ջրափոսի մեջ, ընկավ և գլորվեց ներքև՝ կոտրելով վահանը: Բնականաբար ուժեղ ձայն լսվեց: Վախեցած պահակներն արթնացան և, նստելով իրենց անկողիններում, սկսեցին գլուխները տարբեր շրջել՝ չկարողանալով հասկանալ, թե ինչ է կատարվել: Զանի որ կրակի հուրը կուրացնում էր նրանց, նրանք չէին կարողանում տեսնել իսավարում կանգնածներին և թակոցի բնույթը, որը նրանք լսել էին քնի մեջ, նրանց լրիվ պարզ չէր ու հասկանալի չէր, որ այն կարող էր տեղի ունենալ գնեթի կոտորման արդյունքում: Հռոմեացիները ուշադիր դիտարկում էին ամեն ինչ: Դադարեցնելով բայթը՝ նրանք հանգիստ ու լուռ մնացին տեղում, կարծես արմատներով մտել էին հողի մեջ: Նրանց ուղեբերն անշարժ մնացին այն կերպ, ինչ կերպ որ դրվել էին՝ անշարժապետ, եթե նույնիսկ սուր քարի վրա էին դրվել կամ էլ թփեր էին սեղմել: Եթե գործն այդ կերպ չընթանար, կատարվելիք մասին ինչ-որ բան այնուհանդերձ կիսաներ պահակախմբին և նրանք, իհարկե, որևէ մի մեծ քար կնետեին, որը, ընկնելով ներքև, հեշտությամբ կկործաներ վերև բարձրանալ փորձողներին: Դրա համար էլ հռոմեացիները լուռ ու անշարժ կանգնած էին, այնպես, որ չէր լսվում նույնիսկ նրանց շնչառությունը, որը ծնվում էր կոծքում: Եվ, բնական է, ես զարմանում եմ նրանց վրա ու գովում, որ նրանք անկթաթորեն, կարծես պայմանավորված կերպով հասկանալով այն, թե ինչ է պահանջում իրավիճակը, օրինակելի կարգով անշարժացան՝ ստույկի հասկանալով այն, ինչը թույլ տրված չէր արտահայտել: Արդյունքում բարբարոսները, ոչ մի սպառնալից բան չտեսնելով, կրկին վերադարձան նրան, ինչն իրենց ցանկալի էր, և բաղդր բուն մտան: /19/ Այդ ժամանակ հռոմեացիները, հարձակվելով նրանց վրա, թրատեցին ինչպես նրանց, այնպես էլ այն կիսաարթունին, ինչպես վերջինիս ինչ-որ մեկը կոչեց կատակով, որից հետո, անվախ կերպով առաջ ընթանալով, նրանք ցրվեցին փողոցներում: Միաժամանակ շեփորն ազդարարեց ծաղկատամարտի սկիզբը: Լսելով դա՝ միսիմիացիները ցնցվեցին անակնկալից և իրավիճակի գիտակցումից: Ցատկելով անկողիններից՝ նրանք հարձակվեցին հավաքվել ու միավորվել, դուրս թոջելով տարբեր կացարաններից, սակայն հռոմեացիները, հանդիպելով նրանց ելքի մոտ ու, այսպես ասած, ընդունելով նրանց թերի վրա, սարսափելի կոտորած արեցին: Ոմանք, արդեն դուրս թափված, անմիջապես սպանվեցին, իսկ նրանց հետևից էլ մյուսները, այդ կերպ էլ երրորդները, այնպես, որ ընդհանուր խառնաշփոթի ու կոտորածի մեջ որևէ ընդհատում չեղավ: Շատ կանայք, ցատկելով անկողիններից, բարձր լացով լցվում էին փողոցները, սակայն զայրույթով համակված հռոմեացիները չէին խնայում նաև նրանց, իսկ սրանք, դաժանորեն կոտորվելով, կարծես հատուցումն էին հանդիսանում իրենց ամուսինների հանցավոր անամոթության համար: Մի գեղեցիկ կին վառված ջահը ձեռքին դուրս եկավ ու լավ երևում էր, բայց նա ևս, փորից խոցված նիզակով, ամենախոցնալի կերպով գոհվեց: Հռոմեացիներից մեկը, ճաննելով ջահը, կրակը նետեց կացարան, իսկ այն կառուցված էր փայտից ու հարդից և արագորեն բռնկվեց: Բոցը բարձրացավ այնքան բարձր, որ կատարվածի մասին տեղյակ պահեց ապիպացիների ժողովրդին ու մյուսներին, ավելի հեռու գտնվողներին էլ: Այդ ժամանակ, իհարկե, բարբարոսները կսեռին գոհվել ավելի արասափելի ձևով: Նրանք, որոնք մնացել էին տներում, այրվում էին իրենց տների հետ կամ էլ նրանց ճգնում էին փլվող սկառույցները, իսկ նրանց վրա էլ, որոնք դուրս էին թափվում տներից, ավելի հավանական մահն էր կախվում թերից: Մեծ քանակությամբ թափառող երեխաներ բռնկվեցին, որոնք իրենց մայրերին էին փնտրում: Նրանց մի մասը սպանվեց՝ դաժանորեն հարվածվելով բարեռին, մյուսներն էլ, կարծես զվարճանքի համար վերև նետվելով և ընկնելով

ներբն, ընդունվում էին ցցված նիզակների վրա ու խոցվում օդում: Եվ իհարկե հռոմեացիները ոչ առանց հիմքի էին մեծագույն չարացածություն ղրսնորում միսիսիացիների դեմ ինչպես Սոտերիքի սպանության, այնպես էլ դեսպանների նկատմամբ դրսևորած չարագործության համար, սակայն բնական է, որ պետք չէր երեխաների նկատմամբ, որոնք իրենց հայրերի չարագործության մասնակիցը չէին, այդքան կատաղի վարվել: Եվ այդ արարքը առանց հատուցման չմնաց: /20/ Ողջ գիշերն անցավ այս սարսափելի գործերի մեջ: Երբ արդեն ողջ այդ վայրն ավերվել էր, 500 լավ զինված միսիսիացիներ, դուրս գալով ամրությունից, լուսաբացին հարձակվեցին հռոմեացիների վրա, որոնք նույնիսկ պահակներ չէին դրել, կարծելով, որ արդեն լիակատար հաղթանակ են տարել: Դրա համար էլ նրանցից բաժանակնի շատերին սպանեցին, մյուսներին էլ փախուստի մատնեցին՝ դուրս բերելով բնակավայրից: Նրանք անկանոն ներբն նետվեցին ու եկան ճամբար մեծաթիվ ու բազմաափսի վերքերով, որոնք ստացել էին ոչ միայն հակառակորդների գնդերից, այլև քարերի վրա ընկնելուց առաջացած վնասվածքներից: Դրա համար էլ նրանք արդեն ցանկություն չունեին այդ ժայռը մազլցելու, այլ նրանց ավելի հարմար էր թվում պարսպի գործին իրականացնելը այն վայրում, որտեղ ավելի հեշտ էր, իսկ խրամատն էլ՝ լցված: Ըստ դրա, մի բանի տներ ու հյուղակներ պատրաստելով պարսպին ինչպես հնարավոր է մտրիկ, նրանք անվտանգ կերպով գործում էին այն՝ օգտվելով և պաշարողական սարքերից, և նիզակներ նետելով: Այս կերպ նրանց վիճակը, ովքեր ներսում էին, բացառիկ դժվար ու անտանելի դարձնելով: Բարբարոսներն այդ ամենից ծանր տառապում էին, շատ նեղ դրության մեջ էին, սակայն չէին դադարում պաշտպանվել: Նրանցից ոմանք, օգտվելով կրիա մարտաձևից, փորձում էին հարձակվել հռոմեական կառույցների վրա, որպեսզի դրանք բանդեն, սակայն, մինչ նրանք կմոտենային և պետք եղած ձևով կփակվեին, Սվարուն անունով զմեկը՝ ծագումով սլավոն, նետեց նիզակը դեռևս փակվել չհասցրած մեկի վրա ու մահացու խոցեց նրան: Անմիջապես էլ կրիան խախտվեց, զոհվեց ու կործանվեց: Բացվեցին ու առանց պաշտպանության մնացին մարդիկ, որոնց հռոմեացիներն առանց դժվարությանմբ ոչնչացրին՝ խոցելով նիզակներով: Նրանցից մեկը փրկվեց փախուստով և արդեն մոտենում էր ամրությանը ու մտնում դարպասներից ներս, սակայն այստեղ զոհվեց՝ խոցված մեծաքանակ նետերով ու մնաց այնտեղ՝ դարպասի շեմին, մարմնի մեծ մասը ամրոցից ներս, իսկ փոքր մասը՝ դուրս: Միսիսիացիները տեսան դա ու մեկնաբանեցին այդ հանգամանքը որպես իրենց ապագայի տխուր ու բացասական կանխանշան: Ընդհանրապես, նրանք արդեն ճկվում էին դժվարությունների և ցանկանում էին վերադառնալ հռոմեացիների հետ բարեկամությանը, հատկապես այն բանի պատճառով, որ նրանց, ինչպես պայմանավորվել էին, օգնություն չէկավ պարսիկներից: Դաշվի առնելով այդ ամենը՝ կռելով իրենց ուժերն ու այն, որ նրանք հավասար չեն հռոմեականի, միայն հիմա մեծ դժվարությամբ նրանք վերադարձան ավելի ողջամիտ մտքերին ու անմիջապես դեսպան ուղարկեցին Դովիանեսի մոտ: Նրանք խնդրեցին չկործանել իրենց գլխովին, ժողովուրդը լիովին չոչնչացնել, բանի որ այն հին ժամանակներից յեթակա է հռոմեացիներից, նրանց հետ մի կրոնի է և ընդամենը, զայրացած տարաբնույթ անարդարություններից, փորձում էր դրան դիմադրել, սակայն արել էր դա բարբարոսական անխոհեմությամբ: Նրանք ասում էին, որ իրենք բոլորը խղճահարության ու ներման կարիք ունեն, բանի որ այսքան ծանր պատիժ են կրել և այսքան ծանր դժբախտություններ են տեսել, ինչպիսիք էին օրինակ իրենց կառույցների այրվելը, ոչ պակաս, բան 5.000 հատուն տարիքի տղամարդկանց կործանումը և ավելի մեծ բանակայում կանգա ու երեխաների մահը, այնպես, որ քիչ էր մնացել, որ միսիսիական ժողովուրդը ոչնչանա: Դովիանեսը պատրաստակամ կերպով ընդունեց նրանց խնդրանքը, մի կողմից որպեսզի զորքով չմնա այդ անապատ ու անչափ ցուրտ վայրում, մի կողմից էլ նրա համար, որ հանցագործություն կատարածներն իրոք որ բավարար պատիժ էին ստացել: Եվ ահա, նա ստացավ պատանդներ և բոլոր փողերը, որոնք Սոտերիքը բերել էր իր հետ, ողջ մնացած գույքն ու, որ ամենագլխավորն է, կայսերական ոսկին՝ լրիվ ու չկեղծված 28.800 ոսկերամ: Ստանալով, կրկնում են, այս ամենը, դրան գումարելով նաև մեծ ավարը, ևս թույլ տվեց նրանց առանց վախի շարունակել իրենց դաշտերի մշակումն ու վերադառնալ նախկին կյանքին: Դրանից հետո իր քաջությամբ աջի ընկած գործը վերադարձավ՝ կորցնելով միայն 13 հոգի» (Ագաթիոս Մարինացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 4, գլուխ 15-20):

¹²⁴² «/12/ Այդ ժամանակ 2աբեդգանը... 7.000 հոգով նետվեց ուղիղ Կոստանդնուպոլսի վրա՝ ասպատակելով դաշտերը, ձեռք մեկնելով բաղաբներին և ամեն տեղ շփոթ ու բառս առաջացնելով... /13/ Եվ ահա հռոմեացիների գործերն այնպիսի խղճուկ վիճակում հայտնվեցին, որ նույնիսկ մայրաքաղաքի մոտակայքում նրանք բարբարոսներից դաժան աղետներ էին կրում, ընդ որում ոչ մեծաթիվ բարբարոսներից, թեև տրանց հանդգնությունը չսահմանափակվեց նույնիսկ դրանով: Իրոք, անցնելով առաջ՝ նրանք հեշտությամբ հաղթահարեցին Երկար պարիսպները և մոտեցան ներսում գտնվող ամրություններին: Իր հնության և լքվածության պատճառով Երկարի պարիսպներ կոչվածը շատ վայրերում խաբույվել էր ու փլվել էր, իսկ որոշ մասերն էլ իրենք բանդեցին, ընդ որում այնքան միջոց ու անհոգ, կարծես բանդում էին ընկալի տներ, բանի որ չկար մեկը, որ դիմադրեր նրանց: Իրոք, թշնամիներին հետ մղելու համար չկար ոչ մի ռազմական կայազոր և ոչ մի սեփեան: Չկար նաև մեկը, որը նույնիսկ կարգի բերեր ու գործարկեր այդ պաշտպանական կառույցները..., բանգի հռոմեական զորքն այնպես այն չէր, ինչ հին կայսրերի ժամանակ... /14/ Արդյունքում ողջ Թրակիան և նույնիսկ մայրաքաղաքին մոտ գտնվող վայրերը զոհվել էին զորքից ու անապատյան էին՝ այդ պատճառով էլ թշնամու համար հեշտ անցանելի էին ու բարբարոսների համար հասու: Ու տրանք հասան այն աստիճանի հանդարտության, որ ճամբար դրեցին Սելանոփոս գյուղի մոտ, որը մայրաքաղաքից ընդամենը 140 ասպարեզ էր հեռու...: Արդեն շատ օրեր մայրաքաղաքը գտնվում էր այս վիճակում և բարբարոսները չէին դադարում ասպատակել նրա շրջակայքը: Այդ ժամանակ Բելիսարիոս գորավարը, արդեն թուլացած ծերունակից, կայսեր հրամանով ելավ նրանց դեմ: Եվ ահա նա կրկին հագավ վարուց հանած զրահը, գլխին էլ դրեց սաղավարտն ու վերադարձավ իր սովորույթներին, որոնց սովոր էր դեռ մանկուց: Նա վերադարձրեց անցյալի հիշողությունները, նախկին զվարթությունը, ոգու ուժն ու արիությունը: Արդյունքում, վերջացնելով իր կյանքի այս վերջին պատերազմը, նա ձեռք բերեց ոչ պակաս փառք, բան այն ժամանակ, երբ հաղթանակ տարավ վանդալների ու գոթերի նկատմամբ... /16/ Բաղաբից շատ չհեռանալով ու ճամբար զարկելով հետոս գյուղի մոտակայքում՝ նա մեծագույն փորձառություն և քաջություն դրսևորեց, անսովոր իր տարիքի համար: Իրոք, նա արդեն ծեր էր ու, բնականաբար՝ թույլ, սակայն աշխատանքով ճշգրտված չէր երևում ու իր կյանքն էլ չէր խնայում: Նրան հետևում էին 300 հուպիտներ՝ ուժեղ մարդիկ, որոնք մարտնչել էին նրա հետ առաջ այն գործերում, որ նա ունեցել էր Արևմուտքում, սակայն մնացած ամբողջ գրեթե անգն ու անկործնելի և այդ պատճառով ավելի շուտ հավաքվել էր տեսարանի, բանի գործ անելու համար: Նրա մոտ շրջակայքից հավաքվեցին նաև գյուղական բնակիչներ, բանի որ նրանց դաշտերը ավերվել էին և, չունենալով բնակվելու այլ տեղ, նրանք հավաքվել էին Բելիսարիոսի մոտ: Իր ուժերին միացնելով գյուղացիների ամբոխները՝ նա նրանց խելոք օգտագործեց՝ ճամբարը շրջապատելով լայն խրամատով: Դաճախ ուղարկելով հետախույզներ՝ նա նաև, ինչպես դա հնարավոր էր, զննություն էր իրականացնում հակառակորդի ուժերի նկատմամբ՝ պարզելով դրանց բանակությունը և հավաքվելով այլ տեղեկություններ, որոնք հնարավոր էր ստանալ: Այս կերպ նա ժամանակ էր անցկացնում՝ ամեն ինչ խնայելով ու կռադատելով, իսկ գիշերը վրա հասնելու պես նա դաշտավայրի մեծ տարածությունների վրա հրամայում էր կրակներ վառել, որպեսզի թշնամին կարծի, թե հռոմեական զորքը մեծաթիվ է ու վախենա նրանից: Եվ վերջիններս իրոք այդպես էին մտածում և որոշ ժամանակ մնում էին անշարժ, սակայն շուտով նրանք հասկացան, որ խաբված են այդ ռազմական խորամանկությունից: Իրոք, շուտով նրանք իմացան, որ հռոմեական զորքը փոքրաթիվ է և ի վիճակի չէ դիմադրել իրենց... /19/ Բելիսարիոսի հետ եղած հռոմեացիները սպարություն արիություն էին դրսևորում՝ հետ մղելով ու փախուստի մատնելով թշնամուն, ընդ որում իրենք որևէ արժանահիշատակ կորուստ չկրելով, բանգի, երբ բարբարոսական զորքից առանձնացավ 2.000 հեծյալ կարծես թե այն բանի համար, որ առանց դժվարության ոչնչացնի հակառակորդին և հետախույզները հայտարարեցին Բելիսարիոսին, որ նրանք շուտով կհայտնվեն, նա նրանց դեմ հանեց իր զորքը՝ թաքցնելով այն ու վարպետորեն բողաղելով, ինչպես հնարավոր է, վերջինիս փոքրաթվությունը: Ընտրելով 200 հեծյալներ, վահանակիրներ ու նիզակասետներ՝ նա նրանց դրեց դարանում ճանապարհի երկու կողմերում, այն ճանապարհի, որով սպասվում էր թշնամիների հարձակումը: Նրանց առաջ խոդի որպեսզի անմիջապես նետվել հակառակորդի վրա ու, հենց կլսեն ազդանշանը, նիզակներ նետել, որպեսզի հարվածի ուժով թշնամիները սեղմվեն ու իրենց մեծաթվությունը իմաստը կորցնի, բանի որ նրանք չեն կարողանա լայնացնել ու ծավալել մարտակարգը, այլ բոլորը նետված կլինեն իրար վրա, իսկ գյուղացիներին և բաղաբացիների դասից մարդկանց էլ, որոնք մարտունակ էին ու հետևում էին իրեն, նա հրամայեց բարձր աղաղակ ու գնդերի գրնգոց բարձրացնել: Մնացածներն հետ նա կանգնեց կենտրոնում, որպեսզի կրծքով հանդիպի թշնամիներին: Երբ բարբարոսները արդեն հայտնվեցին ու, առաջ շարժվելով, նրանց մեծ մասը պաշտպանվեց դարանում, Բելիսարիոսը, նրանց հետ, ով հետևում էր իրեն, իր դիմաց գտնվող թշնամու մարտակարգի վրա ուժեղ հարձակում գործեց, իսկ գյուղացիները և մնացած ամբոխն էլ ուժեղ աղաղակով ու ցցերի թակոցով, որոնք նրանք դրա համար տանում էին իրենց հետ, հարձակվող յուրաքանչյուրի ավելի էին ոգի տալիս: Ըստ տրված ազդանշանի դուրս թռան նաև դարանում գտնվողները և նետվեցին թշնամիների վրա: Աղմուկ աղաղակ բարձրացավ, ավելի ուժեղ, բան կարելի էր սպասել նաև գործողությունից: Այդ ժամանակ թշնամիները, բոլոր կողմերից խոցվելով տեգներով ու ընկնելով իրար վրա և նեղվելով, ինչպես դա նախատեսել էր Բելիսարիոսը, չէին կարողանում մարտնչել ու պաշտպանվել: Դեծյալները չէին կարողանում ոչ դեկավարել արտագործները, ոչ էլ շրջապատել թշնամական ֆայանգները: Թվում էր, թե նրանք շրջապատված ու օղակված են մեծաթիվ զորքի կողմից, բանգի հետևում գտնվողները մեծ աղմուկով ու գոռոցներով ճնշում էին նրանց, առաջացնելով վախ, իսկ բարձրացած փոքին էլ թույլ չէր տալիս պարզել հարձակվողների բանակությունը: Բելիսարիոսն առաջինը ոչնչացրեց ու փախուստի մատնեց շատ թշնամիների, իսկ հետո, երբ մյուսները հարձակվեցին բոլոր կողմերից, բարբարոսները, հետ դառնալով, անկանոն փախուստի դիմեցին՝ իրենց հետևից չթողնելով որևէ վերջապահ: Նրանք արագ փախան ով ուր կարողացավ, իսկ հռոմեացիները, որոնք հետապնդում էին նրանց, մնացին մարտակարգում և բավականին հեշտ ոչնչացրին թշնամուն: Անկարգ փախող բարբարոսների մեծ կոտորած տեղի ունեցավ: Մոսեսը նույնիսկ ձիերի սանձերը նետեցին և մարակի

հաճախակի հարվածներով արագացնում էին դրանց վազքը: Վախից նրանց լքեց նույնիսկ այն հիմնությունը, որով նրանք սովոր էին հպարտանալ: Իրոք, սովորաբար բարբարոսները, արագորեն փախչելով, հետապնդողներին խոցում են՝ հետ դառնալով ու նետահարելով նրանց: Այդ ժամանակ նետերը մեծ ուժով խոցում են հետապնդողներին, բանի որ մեծ ուժով ուղարկվում են դեպի հետապնդողները, իսկ սրանք, առաջանալով հակառակ կողմից, հարվածում են նետերին՝ իրենց թափով ու մոտիկից արծակված նետերին կպցնելով և սեփական անձին մեծ վնաս հասցնելով: /20/ Սակայն այդ ժամանակ ամեն ինչ հոնների այն աստիճան անհույս էր թվում, որ նրանք թշնամույն հետ մղելու ոչ մի միջոցի մասին չտեսնեցին: Նրանցից սակավեցին մոտ 400 հոգի, իսկ հռոմեացիներից էլ չապակցեց ոչ մեկը, բացի միայն վիրավորվեցին: Հոնների խան Չաբեդգանը ու նրա հետ եղողները դժվարությամբ հասան մինչև իրենց կայանատեղի: Հռոմեական ձիերը, հոգևած հետապնդումից, հոնների փրկության գլխավոր պատճառը հանդիսացան: Հակառակ դեպքում սրանք այդ օրը գլխովին կոչնչանային: Երբ մեծ խառնաշփոթ մեջ հոնները ներխուժեցին սեփական կայանատեղի, դրանով նրանք շփոթի մատնեցին նաև մնացած զորքը, կարծես նրանց անխուսափելի կործանում էր սպառնում: Լավեց բարբարոսների ուժեղ ոռնոցը: Նրանք նույնիսկ իրենց երեսներն էին կտրում դանակներով, դրանով, ըստ իրենց սովորության, ցույց տալով սեփական վիշտը, սակայն հռոմեացիներն ու Բելիսարիոսը վերադարձան յուրայինների մոտ՝ գործն ավելի հաջող ավարտելով, բան նույնիսկ իրենք էին սպասում, ընդ որում գործի հաջողությունը պայմանավորված էր առաջնորդների իմաստունությունից: Այդ պարտությունից հետո բարբարոսները լքեցին ճաթբարդ և սկսեցին հապշտապ նահանջել Մելանտիդայից: Բելիսարիոսը, չնայած, անկասկած, կարող էր նրանց մեծ հարված հասցնել և նույնիսկ վերացնել նրանց, որոնք արդեն խուճապի մեջ էին, բանի որ նրանց նահանջը նման էր փախուստի, սակայն այնուհանդերձ հաղթանակից անմիջապես հետո, ոչ ըստ իր կամքի, այլ ըստ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) հրամանի, վերադարձավ մայրաքաղաք: Երբ այդ հաղթանակի մասին լուրը տարածվեց և ողջ ժողովուրդը գովում ու գովերգում էր նրան գովեստներով, որպես փրկված ամենաակնառու կերպով, դա նախանձով խոցեց դեկավարներից շատերին՝ այդ սարսափելիագույն ախտով, մշտապես ոչնչացնող ամենալավագույնը: Դրա համար էլ նրանք գրադարտում էին այդ մարդուն՝ մեղադրելով նրան գոռոզության և այն բանի մեջ, որ նա հասնում է ամբողջ բարեհաճությանը ու այլևայլ հույսեր էլ ունի: Այդ պատճառով բանը շուտով հասավ նրան, որ նա փառքով չգալակվեց և պետք եղած պատվի չարժանացավ իր փառավոր գործերի համար: Հաղթանակի ողջ փառքը ինչ-որ կերպ նրանից սողոսկեց, նա մնաց առանց պարզևի ու դրանից հետո տրվեց մոռացության... իսկ հոնները, որոնք սկզբում վախճնում էին հետապնդումից ու դուրս եկան այսպես կոչված Երկար պարիսպներից հառնաշփոթ փկնակում, երբ իմացան, որ Բելիսարիոսը հետ է կանչվել, սկսեցին նահանջել արդեն ավելի դանդաղ» (Ագաթիոս Մարիկացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 5, գլուխ 12-14, 16, 19, 20):

«Մարտ ամսին հոններն ու սլավոնները Թրակիայում ապստամբեցին: Խռովվելով՝ նրանք շատերին սպանեցին, իսկ ոմանց էլ ձեռք գցեցին որպես ավար: Սրանց թվում գերության տարվեց նաև Վակիայի որդի Սերգիոսը ու Կալլապոդիայի ավագ որդի Էդերմանոսը: Հայտնաբերելով, որ Կոստանդնուպոլսի պարիսպը տեղ-տեղ փլվել է և դրանց միջոցով ներխուժելով բաղաբ, նրանք հասան մինչև սուրբ Ստրատոնիկային (հեռագա տեքստը վրասկած է) ...» (Հովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 129):

«Այդ վարի Թրակիայում հայտնվեցին անչափ մեծ քանակությամբ հոններ և սլավոններ, որոնք ասպատակեցին այն ու շատերին սպանեցին և գերեցին: Այլոց թվում գերեցին նաև Վակիա Ավագի որդի Սերգոս գորավարին, ինչպես նաև վոյեվոդ Էդերմանոսին՝ Կալլապոդիայի որդուն՝ փառահեղ կուբիկարոսին և արեպոգիտոսին: Եվ ահա, հայտնաբերելով, որ Անաստասի պարիսպը որոշ տեղերում երկրաշարժից փլվել է՝ նրանք թափանցեցին նրանից այն կողմ, գերեվարեցին մինչև Դրիպիա, Լիսիֆ և Խիստուկոմեա և բոլորը իրենց գույքով փախան բաղաբ: Իմանալով այդ մասին՝ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) հավաքեց աշխարհագրի և ուղարկեց այն երկար պարսպի ուղղությամբ: Մտնելով մարտի մեջ, այնտեղ հռոմեացիներից և սխոլարիոսներից շատերը զոհվեցին: Հետո, ըստ արքայի հրամանի, արվարձաններից բաղաբ տեղափոխվեցին արծաթե անոթներն ու սրբազան արարողությունների համար նախատեսված պարագաները: Ու Թեոդոսիոսի պարսպի ողջ երկարությամբ դարպասների վրա պահակություն էին անում դպրոցականները, պրոտոկտորները, տոմիկ գինեխոսները և ողջ սինկլիտոսը: Արքան, տեսնելով, որ բարբարոսները ճնշում են, հրամայեց նրանց դեմ դուրս գալ պատիկ Բելիսարիոսին՝ սինկլիտոսի այլ անդամների հետ միասին: Բելիսարիոսը և պալատից, և ձիաբազմարանից, և աստվածահաճո մարմիններից, և ամեն մի մարդուց, ով ձի ուներ, ձիեր վերցրեց ու, գինեվով ժողովրդին, ուղղություն վերցրեց դեպի Խիստուկոմեա, որտեղ խրամատ փորեց՝ սկսելով որսալ որոշ բարբարոսների ու սպանել նրանց: Նա հրամայեց ծառեր կտրել ու բարձր տալ աշխարհագրի հետևից, ինչի հետևանքով բամուկ մեծ փռչի բարձրացավ, որը բշլվեց բարբարոսների վրա: Սրանք էլ, կարծելով, թե իրենց դեմ մեծ զորք է կանգնած, դիմեցին փախուստի և տեղափոխվեցին սուրբ Ստրատիկոնի կողմը՝ Դեկատոնում: Իմանալով հետախույզներից, որ Կոստանդնուպոլսի պարիսպների վրա մեծաթիվ պահակագործ է կանգնած, նրանք անցան Կուրկուլյա, Արկադիապոլիս ու սուրբ Ալեքսանդր Սուպարսկու կողմերը և կանգ առան այնտեղ մինչև զատիկ: Չաստիկից հետո արքան ու նրա հետ էլ մայրաքաղաքի բոլոր բնակիչները դուրս եկան Սիլվիարիա՝ երկար պարսպի վերականգնման նպատակով: Եվ կանգ առավ արքան Սիլվիարիայում մինչև օգոստոս ամիս, իսկ բարբարոսները իրենց հերթին մինչև այդ ժամանակները մնացին պատերից այն կողմ: Այդ ընթացքում արքան հրամայեց երկհարթակաևի նավեր կառուցել, որպեսի բարբարոսներին հանդիպի Դանուբի գետանցի ժամանակ ու մարտնչի նրանց դեմ: Իմանալով այդ մասին՝ բարբարոսները դեսպանորդի միջոցով թույլատվություն խնդրեցին անվտանգ գետանցել Դանուբը: Արքան ուղարկեց իր զարմիկ Դուստինոսին և կյուրապալադոսին, որպեսզի ասպառնով բարբարոսներին անվտանգ անցումը» (Թեոփիանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա հոնները, որոնց կոչում են կուտրիգուրներ, անցան Դանուբ գետը և ավերեցին ամբողջ Թրակիան՝ ամեն ինչ կործանելով կրակով ու սրով: Եվ նրանք առաջ շարժվեցին ու մոտեցան մեծ քաղաքին, այնպես որ սարսափը և ահը պատեցին բոլորին, երբ չկար որևէ մեկը, ով ակնկալեր, թե քաղաքը պիտի փրկվի: Պարիսպները լքված էին և բախված, իսկ բնակիչները գտնվում էին հուսահատության մեջ: Այնժամ կանչվեց Բելիսարիոսը, թեև նա ծեր և ուժասպառ էր, ու Աստուծու օգնությամբ քաղաքը փրկվեց» (Հովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 2, գլուխ 25):

«Բասիլիոսի հյուպատոսությունից հետո տասնիններորդ տարում բուլղարները ներխուժեցին Թրակիա և հասան մինչև Կոստանդնուպոլսի Սիկանե թաղամասը: Նրանք բռնեցին և կտոր-կտոր արեցին պատրիկ Սերգիոսին..., սակայն, պատրիկ Բելիսարիոսի զորքի կողմից վճռականորեն անվարելով և փախուստի մատնվելով, անցան Դանուբ գետը» (Վիկտոր Տոնենացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո հոնների և սակավների զորքը ելավ արքայական բաղաբի վրա: Նրանք ճեղքեցին արտաքին պարիսպները և թալանեցին ու ամայացրին քաղաքի մատույցները, որից հետո, ձեռք գցելով ինչ կարող էին, հեռացան» (Բար-Յեբրեոս «Ալեքսանդրի պատմություն», գիրք 8):

¹²⁴³ «/21/ Այդ ընթացքում բարբարոսական զորքի մյուս մասը, որն ուղղվել էր դեպի Խերոսնես, իր հետ ունենալով սանդուղքներ և այլ պաշարողական սարքեր, հաճախ հարձակվում էր պարիսպների վրա, սակայն հետ էր մղվում հռոմեացիների կողմից, որոնք համառ դիմադրություն էին ցույց տալիս: Նրանց ղեկավարում էր Դորոթեոսի որդի Հերմանոսը՝ դեռևս լրիվ երիտասարդ, որը հազիվ էր հասել հասունության, բայց աչքի էր ընկնում գորավարական ոգով ու ուներ փորձառություն՝ զգալիորեն գերազանցող իր տարիքը...: Երբ այդ ժամանակ հոնները պաշարում ու անհանգստացնում էին Խերոսնեսը, այդ երիտասարդը անընդհատ աշխատում էր հարձակումները հետ մղելու ուղղությամբ և տարաբնույթ միջոցներ էր հնարում դրանք հետ մղելու համար: Եվ նա նաև իր բնական հատկություններով շատ հաջող գտնում էր ամենայն օգտակարը՝ հեշտությամբ լսելով իր մոտ գտնվող ու մարտերում փորձված մարդկանց խորհուրդները, որոնք հուշում էին, թե ինչ պետք է անել: Երբ բարբարոսներին այլևս ոչինչ չմնաց, որ նրանք կարողանային ձեռնարկել հարձակման, ինչպես և պարսպի գործի համար, նրանք որոշեցին փորձել ևս մի միջոց՝ քաջ, անխոհեմ, վտանգներով լի առ այն, որ կամ արագորեն տիրեն տեղանքին, կամ էլ հրաժարվեն հետագա փորձերից ու վերադառնան յուրայինների մոտ: Նրանք մեծ քանակությամբ ցախեր հավաքեցին՝ ամենաերկար, ամուր ու լայն տեսակի և, ամրացնելով դրանք խրճերում ու կապելով պարաններով և բրդերով, մեծաքանակ լաստեր պատրաստեցին: Վրայից լայնությամբ նրանք դրեցին ուղիղ և փայտյա գերաններ, որպես նստարաններ թիավարողների համար, բայց ոչ ոռջ երկարությամբ, այլ միայն ծայրերում: Ամրացնելով ամենաամուր հանգույցներով՝ նրանք իրար կապեցին ու կացրեցին դրանք ինչպես հնարավոր է ամուր, որպեսզի երեք կամ չորսը մեկ լաստ ներկայացնեն, որը կունենա բավարար տարածք չորս թիավարների տեղաբաշխման, ինչպես նաև իր վրա տեղակայված բեռի կրճան համար, որպեսզի այն չխորտակվի: Այս կերպ նրանք կառուցեցին ոչ պակաս, բան 150 լաստ: Որպեսզի մեծացնեն դրանց լողունակությունը՝ դիմացի մասը նրանք մի քիչ ծռեցին և, նմանակելով նավերի կողերին, նրանք ամեն կողմից թփերի համար ագույններ դրեցին և նավերի առաջամասի ու հետնամասի նման ինչ-որ բաներ ստեղծեցին, այնտեղ, որտեղ թփեր և թիավարների համար նստարաններ չկային: /22/ Այս ամենը, ինչպես դա հնարավոր էր, նրանք հիմնավոր կերպով արեցին, իսկ հետո նեղուցի արևմտյան ափի մոտ, որտեղ այն թեքվում էր դեպի Էպոս քաղաքը, գաղտնի իջեցրին ջուրը: Այդ լաստերի վրա բարձրացան 600 ռազմիկներ, ցախե հիմքի վրա ինչպես հնարավոր է հարյուր լցրին և, անվարժ թիավարելով, առանձնացան ցամաքից՝ լինելով զինված բավականին լավ ու պատրաստ մարտի: Նրանք հյուս ունեցին և նավերն ծայրերում ծովով, հեշտությամբ կտրել տարածությունը, հաղթահարել պարսպի ծայրը, որը ձգվում էր մինչև ծովը, և հետագայում անվախ կերպով ներս խուժել մի տարածության, որը պաշտպանված չէր լինի արդեն այլ բանով, բան Դելեսպոնտոսով: Երբ Հերմանոսը հետախույզներից իմացավ, որ շուտով կհայտնվի ցախերից կազմված այդ նավատորմը, նա, բնական է, ծիծաղեց թշնամիների անստույգության վրա, բայց շատ ուրախացավ, բանի որ դա անկասկած մեծ օգուտ

եր տալու: Ամսօրացալս էլ նա գրահներ հագած, վահաններ ու աղեղներ, ինչպես նաև կեռեր ունեցող ռազմիկներով լցրեց 20 թեթև նավեր՝ մեծաթիվ թիերով ու երկհարթակակ, դրանք հանդերձավորեց թիավարներով ու ղեկավարներով և թաքցրեց իրվանդանի հետևում, որը խորանում էր դեպի ծովը՝ տեղադրելով դրանց դարանում, այնպես, որ հեռվից չէին կարող երևալ: Եվ այսպես, երբ բարբարոսները անցան և շրջանցեցին դեպի ծովը ձգվող ու ծովահայաց պարսպի մասը և մեծ ինքնավստահությամբ առաջ անցան, այդ ժամանակ հռոմեական նավերը շարժվեցին նրանց ընդառաջ և, բանի որ հոսանքը օժանդակում էր նրանց, արագ ընթացքի մեջ նրանք թթերով մեծ ուժով հարվածեցին եղեգնյա լաստերին, իսկ դրանք, հոսանքի մեծ ուժով հետ մղվելով, բշվում ու պտտվում էին այլեւերի վրա, բանի որ թիավարները չէին կարողանում դրանք պահել: Հասնելով, ընկնելով այլեւերի մեջ, զոհվում էին, իսկ մյուսները, ստիպված մնալով դրանց վրա, չգիտեին՝ ինչ անել: Նրանք, որոնք մնացին այդ լաստերի վրա, անչափ անհանգստացած էին ծովի հոսանքից, որը չափավոր էր ու մեծ չէր ոչ մեծ նավերի համար, սակայն շատ հզոր էր ցախերից կազմված իրենց լաստերի համար դրանց թեթևության պատճառով: Երբ այլեւերը վեր էին բարձրանում, նրանք բարձրանում էին դրանց հետ, իսկ երբ իջնում էին՝ իջնում էին: Դրան համար էլ նրանց վրա գտնվող մարդիկ նույնիսկ չէին էլ փորձում մարտնչել, այլ միայն փորձում էին մնալ նրա վրա ու չընկնել: Երբ բարբարոսները նման հուսահատ դրույթան մեջ էին գտնվում, հռոմեացիները օգտագործեցին այդ բարեպատեհ առիթը՝ հարձակվելով ու նետվելով հակառակորդի վրա ինչպես ծովամարտում: Այս կերպ նրանք շատ թշնամիների ծովը նետեցին, իսկ իրենք, ամուր մնալով իրենց նավերում, շատերին ոչնչացրին ձեռնամարտում թրատելով: Երբ լաստերը նրանցից հեռանում էին՝ հռոմեացիները հարձակվում էին նրանց վրա երկար նիզակներով՝ նավերի թթերով ու հարպուներով կտրելով բոլոր կապերը, որոնք պահում էի կառույցը՝ բայցայելով դրանք, իսկ հենց այդ կապերը կտրվում էին՝ լաստերի մասերը անկասկած ցրվում էին ծովում՝ լողալով տարբեր ուղղություններով, ինչից հետո հոները, զրկվելով իրենց նավակիկների հիմքերից, մեծ քանակությամբ սուզվում էին ծովը և զոհվում անսովոր այդ աղետից: Այս կերպ նրանք բոլորը զոհվեցին ու նրանցից ոչ-ոք ցամաք չվերադարձավ: /23/ Դոմեանցիները, անսօրացալս հավաքելով թշնամիների գեղերը, որ լողում էր ծովի մակերևույթին, վերադարձան իրենց նախկին տեղն ու ողջ գործին մեծ բերկրանք և երջանկություն պարգևեցին՝ Նշելով իրենց հաջողությունը: Դրա համար էլ բոլորը, հավաքվելով իրար զլուխ որոշեցին այս հաջողությունը օգտագործել հետագայում: Հաստ օրեր անց գեղեր ձեռքին նրանք անակնկալ արտագրոհ իրականացրին պարսպից դուրս և հարձակվեցին բարբարոսների մնացած ամբոխի վրա, որը ճնշված ու տխուր էր ոչ վաղուցվա պարտությունից: Այդ ժամանակ Դերմանոսը, դեռևս պատանի, որը չէր կարողանում դեռ զսպել իրեն ու իր եղբայրն արթնցնումները, չափից դուրս տարվելով փառքի տենչով ու չնուսձեղելով ողջամտության և անվտանգության մասի, հարձակվեց թշնամիների վրա ու վառնգի ներարկվեց՝ մարտնչելով որպես շարքային զինվոր, այլ ոչ թե որպես զորավար, այնպես, որ վիրավորվեց ազդրից և քիչ էր մնացել, որ նա ստիպված լինի հեռանալ մարտից: Սակայն պահի պահանքը և իր կողմից ձեռնարկված գործի վեհությունը ստիպեցին նրան հաղթահարել ցավը և նա միայն այն ժամանակ դադարեցրեց մարտնչելը, երբ թշնամիներին հսկայական վնաս հասցրեց ու նրանցից շատերին ոչնչացրեց: Միայն այդ ժամանակ մարտը վերջացավ և հռոմեացիները վերադարձան իրենց ամրությունները՝ ոչ ողջամտ, ոչ էլ անվտանգ չհասնալով երկար ձգել ձեռնամարտը թշնամու հետ, երբ իրենք շատ էին զիջում վերջինիս բանակապետ: Ամեն դեպքում բարբարոսները չփոքի մատնվեցին մի կողմից իրենց նավակների մասերի տեսքից, որոնք ափ էին նետում այլեւերը, մի կողմից էլ անակնկալ արտագրոհի պատճառով, որը ձեռնարկվեցին հռոմեացիները ու դրա համար էլ նույն օրն իսկ մաքրեցին ինքնուրույն մոտակայքի տարածքը և միացան Չաբեդգանին ու նրա գործին՝ պարտվածները պարտվածներին» (Ագաթիոս Մարիկացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 5, գլուխ 21-23):

«Դրանից հետո հոների և ասկավների գործը եկավ երկրորդ ու նաև երրորդ անգամ, սակայն ի վերջո ռումները ոտքի ելան և հաջորդող պատերազմում նրանց հաղթեցին, որից հետո փրկվածներից բնից դիմեցին փախուստի և կորան» (Բար-Յեբրեոս «Ալեքսանդրի պատմություն», գիրք 8):

¹²⁴⁴ «Այսպես մեծագույն և իրար հետ ուժով մրցող ժողովուրդները, ըստ պայմանագրի, մի կողմ դրեցին գեղերը և բավականին եկար ժամանակի ընթացքում հանգիստ մնացին ու ոչ մի կողմը մյուսի դեմ չէր ստանձնում ունեւձեղ: Այդ ժամանակ ճաների մի մասը, սա հյուսիսային մի ցեղ է, որը հնագույն ժամանակներից հռոմեացիների հպատակ էր ու նրանցից էր Տրապիզոնի մոտակայքում, պահպանում էր պայմանավորվածությունները և հանդգնություն չէր դրսևորում, մյուսները, մի կողմ թողնելով նախկին ապրելակերպը, սկսեցին ապրել ավազակների պես ու թշնամական հարձակումներ գործել Դոնտոսի շրջակա երկրների վրա: Նրանք ասպատակում էին դաշտերը և հարձակվում ճանապարհորդների վրա՝ նույնիսկ որպես բացահայտ թշնամիներ հարձակումներ գործելով Դայանայի վրա ու այնտեղից ինչքան հնարավոր է ավար տանելով» (Ագաթիոս Մարիկացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 5, գլուխ 1):

¹²⁴⁵ «Ճաների դեմ ուղարկվեց նրանց հայրենակից Թեոդորոսը, որը համարվում էր հռոմեական լավագույն տաքսիարքսներից մեկը: Նրա մասին ես հաճախ եմ միջ այս հիշատակել: Դիմալի իմանալով երկիրը՝ նա լավ գիտեր, թե ուր ներխուժեր, ինչ կերպ ճամբար դնել և ինչպես հետախուզել թշնամիներին: Դրա համար էլ լիովին հիմնավորված կերպով ըստ կայսերական հրովարտակի նա մեկնեց այդ գործին: Դանապատասխան գործել շարժվելով Կոլիսիոյից և նրա սահմանն անցնելով Փասիսից այս կողմ՝ դեպի արևմուտք, նա անսփռապես ներխուժեց թշնամու երկիր: Ճամբար դնելով Թեոդորակյան, այսպես կոչված Ռիգի մոտ, նա ճամբարը հողաթափելով պատեց՝ իր մոտ իրավիճակով այն ճաներին, որոնք դեռևս հանգիստ ու բարեկամաբար էին տրամադրված ու դեռ չէին ապստամբել: Նա նրանց նվերներ էր տալիս՝ գովելով վերջիններիս ողջամտությունն ու չափավորությունը, իսկ նրանց էլ, որոնք խախտել էին պայմանագիրը, նա պատրաստվեց ինչքան հնարավոր է շուտ պատժել պատերազմով: Սակայն սրանք, մեծ քանակությամբ հավաքվելով հողաթափի մոտ գտնվող բարձունքի վրա, այնտեղից նիզակներ ու նետներ էին նետում հռոմեացիների վրա, այնպես, որ նրանց անակնկալ հանդգնությունից գործը չփոքեց: Այդ ժամանակ շատերը, դուրս թռչելով հողաթափերի միջից, մեծ ոգևորությամբ նետվեցին թշնամիների վրա, սակայն դա արեցին անկարգ, առանց որևէ կարգի և նպատակ չունենալով թշնամիներին հարթ վայր բաշել, այլ, համակված գայլույթով, անկարգ ու շուռ տված վահաններով ու մի քիչ էլ կռակալով, նրանք փորձեցին բարձրանալ բարձր թունրը: Ճաները, սակայն, բարձր վայրից արագորեն նետվելով նիզակներ ու գլուխներ բարել՝ հեշտության հետ միջեցին նրանց և, արտագրոհ իրականացնելով, սպանեցին մոտ 40 հոգու, մյուսներին էլ փախուստի մատնեցին: Երբ գործը նրանց համար անարկալ կերպով հաջող ավարտ ունեցավ, բարբարոսները ինչքան հնարավոր է մոտեցան ճամբարին և այնտեղ համառ մարտ բռնկվեց, ընդ որում ոմանք փորձում էին ներս խուժել ու ամեն ինչ ասպատակել, իսկ հռոմեացիներն էլ անպատվություն էին համարում իրենց համար, որ ոչ միայն արագորեն հետ չէին մղի նրանց, այլև լիովին չեն ոչնչացնի: Նեղելով իրար ու կրկին հարձակվելով և մարտնչելով ձեռնամարտում՝ նրանք բացարձակապես չէին կորցնում ոգու իրոնությունը ու հաջողությամբ բավականին երկար և հավասար մարտնչում էին: Ընդ որում լցված էր ուժեղ աղմուկով և խառը ձայներով, որոնցում հնարավոր չէր որևէ բան տարբերակել: Այդ ժամանակ հռոմեացիների տաքսիարքս Թեոդորոսը, տեսնելով, որ թշնամիները զրկված են ղեկավարությունից և զբաղեցնում են ամենևին էլ ոչ անվտանգ ռազմավարական դիրքեր, պաշարում ու հարձակում են գործում ամրության վրա ոչ թե տարբեր կողմերից, այլ՝ մեկ վայրից, յուրայիններից ոմանց հրաման տվեց մարտնչել իրենց ընդդիմակալողների դեմ, իսկ գործի մեծ մասին էլ ուղարկեց թշնամու վրա թիկունքից հարձակում գործելու: Սրանք, աննկատ դուրս գալով և հայտնվելով թշնամու թիկունքում՝ ուժեղ և թափանցող մարտակոչ արձակեցին, այնպես, որ վախեցած ճաներին այլ բան չէր մնում, քան ամոթալի փախուստի դիմելը: Երբ նրանք այս կերպ վախից փախչում էին, կարծես մթազնած գիտակցությամբ, հռոմեացիները անխնա ոչնչացնում էին նրանց և նրանցից 2.000 հոգու սպանեցին, իսկ փրկվածներն էլ ցրվեցին տարբեր վայրեր: Այսպես Թեոդորոսը լիովին հնազանդեցրեց այդ ժողովրդին, որից հետո տեղյակ պահեց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս Ի-ն** - **Մ.Ֆ.**) ու հարցրեց, թե ի՞նչ է նա որոշել այս ժողովրդի հարցով, իսկ վերջինս էլ հրամայեց նրանց վրա որոշակի հարկ դնել, որը նրանք հետագայում վճարում էին, որպեսզի նրանք այդ կերպ հասկանալին, որ հանդիսանում են հպատակներ ու հարկատուներ և գտնվում են լիակատար հպատակության մեջ: Եվ այսպես, նրանք հաշվառվեցին և հարկային բեռ դրվեց նրանց վրա, որից հետո միջևն այսօր նրանք հռոմեացիներին հարկ են վճարում: Դրա համար էլ, թվարկելով իր հաղթանակները, կայսր Հուստինիանոսը հպարտանում էր նաև այս գործով: Ու դրա համար էլ իր սահմանադրության մեջ, որը կոչվում է նույնպես, թվարկելով այլ հաղթանակներ, նա առաջիններից մեկը հիշատակում և հաղթանակը այս ժողովրդի նկատմամբ: Ճաների գոռոզամտությունը այսպիսի ավարտ ունեցավ և Թեոդորոսը լազերի երկրով վերադարձավ ստրատեգոսների մոտ» (Ագաթիոս Մարիկացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 5, գլուխ 1):

¹²⁴⁶ «Երբ հետո Ամինգոսը մտադրվեց օգնություն ցուցաբերել գոթական Վիդին կոմսին, որը ապստամբել էր Նարսեսի դեմ, Վիդինը գերվեց և ուղարկվեց Կոստանդնուպոլիս, իսկ Ամինգոսը, որը նրան այդ օգնությունն էր հասցրել, ընկավ Նարսեսի թրից...: Չնայած դրան՝ Նարսեսը ևս մեկ պատերազմ վարեց, այս անգամ բրինձենների արքայի դեմ Սինդոնիայի՝ երուկների կենդանի մնացած այն մասի դեմ, որոնք Օղոսկարի (**Իստայի տիրակալ Օդոակրոսը (476-493) - Մ.Ֆ.**) մի ժամանակ բերել էր իր հետ դեպի Իտալիա արշավանքի ժամանակ: Այդ Սինդոնիայը սկզբում հավատարիմ էր մնում Նարսեսին և նրանից քիչ պարգևներ չստացավ, սակայն հիմա, երբ գոռոզաբար ապստամբեց նրա դեմ և ցանկացավ իրեն արքա հռչակել, ջարդվեց մարտում, գերի վերցվեց և կախվեց բարձր եկամտակալից: Դեց այդ ժամանակ էլ Նարսեսը, իր գորավար Դագիսթայոսի շնորհիվ, սա մի բաջարի և ռազմունակ մարդ էր, իր իշխանությանը ենթարկեց ողջ Իտալիան: Այդ Նարսեսը սկզբնական գաղութագրող էր և դրանով նա մեծ պատիվների ու պատրիկական սանի համարակ» (Պողոս Սարգսավազ «Լանգոբարդների պատմություն»), գիրք 2, գլուխ 2: 3):

«Ամինգոսը ճամբար դրեց Աթոս գետի մոտ, որի վրայով հռոմեացիները ցանկանում էին անցնել: Ներսեսը, իմանալով այդ մասին, Ամինգոսի մոտ դեսպանի կարգավիճակով ուղարկեց Պամֆոնիոսին՝ արքայական պատրիկներից մեկին, ինչպես նաև Կոնոսին՝ արքայական գույքի

կառավարչին, հայտարարելու այն մասին, որ նա նահանգի և ընդհանրապես պատերազմ չսկսի հռոմեացիների դեմ, բանի որ նրանց ու ֆրանկների միջև այդ ժամանակ խաղաղություն էր կնքված: Ամմիգոսը պատասխանեց ուղերձով, որ, բանի դեռ իր բազուկը ուժ ունի նետել տեղ, նա չի նահանգի» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 8):

«Նույն ամսին Յոնից հաղթական լուր եկավ այն մասին, որ պատրիկ Ներսեսը գրավել է գոթերի ամրացված բաղաբները՝ Վերոնան և Վրինկան: Ներսեսը ուղարկեց այդ բաղաբների բանալիները ավարի հետ միասին» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 140):

«Այդ տարի... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) ամսին պատրիկ Նարսեսի կողմից ուղարկված հաղթական լրագրերն էկան Յոնից, որոնք հայտնեցին, որ նա գրավել է գոթերի Վերոնա և Բրիկաս բաղաբները» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹²⁴⁷ «Այդ տարի հոների կողմից գրավվեց Բագիպոլիսը: Եվ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) մեծաթիվ զորքով ուղարկեց զորավար ու իր զարմիկ Մարկելլոսին, որպեսզի ազատագրի բաղաբն ու Պերսիդան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹²⁴⁸ «Ապրիլ ամսին թրակիական հոների կողմից գրավվեց Անաստասապոլիսը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹²⁴⁹ «Նույն ամսին մավրները գրավեցին Աֆրիկայի մի մասը: Այդ ժողովրդի էքզարքոս Կուցինան սովորաբար հռոմեացիներից ժամանակ առ ժամանակ որոշ բանակությամբ ոսկի էր ստանում այն բանի համար, որ կառավարում էր մավրներին: Երբ, սակայն «Իռգաֆին» մականվանյալ Յովհաննեսը ժամանեց և, խախտելով հին սովորությունը, ոչինչ չտվեց, այլ, ընդհակառակը, նենգաբար սպանեց նրան, այդ Կուցինայի երեխաները ապստամբեցին՝ վրժ լուծելով իրենց հոր այրան համար: Յարձակվելով Աֆրիկայի երկրների վրա ու գրավելով շատ վայրեր՝ սպանելով ու թալանելով: Վասիլան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց իր զարմիկ Մարկիանոսին... (հետագա տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.)» (Յովհաննես Մալալա «Ժամանակագրություն» գիրք 18, գլուխ 145):

«Նույն ամսին մավրները գրավեցին Աֆրիկայի որոշ պրովինցիաներ, իսկ նրանք ապստամբել էին հետևյալ պատճառով: Մի մավր առաջնորդ, որը սերում էր նույն այդ ժողովրդից՝ Կուտիցա անունով, պետք է ստանար պայմանավորված գումար Աֆրիկայի արխոնտի կողմից: Եվ ահա Կուտիցան եկավ վերցնելու ոսկին: Յովհաննեսը՝ Աֆրիկայի արխոնտը, սակայն, սպանեց նրան: Կուտիցայի երեխաները հայտնվեցին վրժ լուծելու իրենց հոր արյան համար և, Աֆրիկայում հուզումներ առաջացնելով ու թալան իրականացնելով, գրավեցին նրա որոշ պրովինցիաներ: Իմանալով այդ մասին՝ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) զորքի հետ Աֆրիկային օգնության ուղարկեց իր զարմիկ և զորավար Մարկիանոսին, որպեսզի խաղաղեցնի մավրներին: Եվ հնազանդվեցին նրան մավրները և խաղաղվեց Աֆրիկան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹²⁵⁰ «Այն բանից հետո, սակայն, երբ կեսարը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.) նրան (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) փրկագին վճարեց, նա իր զորքից մի շուկատ թողեց այնտեղ և հետ բաշվեց, որից հետո վերադարձավ այնտեղից և ելավ խազարների դեմ, որպեսզի վրժ լուծի նրանցից այն վնասի համար, որ սրանք հասցրել էին իրեն ի դեմս իր հպատակներին վնասելուն» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

«Այս Խոսրովն (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) իր թագավորության ժամանակներում գրավեց Աղվանից Ճորա Պահակը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

¹²⁵¹ «Այդ Աթանգիլոսը (Վեսթգոթական թագավորության արքա Աթանգիլոսին – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Գիսպալա բաղաբի վրա, որը գտնվում է Իսպանիայի Բետիկա պրովինցիայում, ինչպես նաև անակնկալ հարձակումով մեծ վնաս հասցրեց Կորդոբային» (Կեսարավագուստոս «Ժամանակագրություն»):

¹²⁵² «Պերոզ թագավորը (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Ֆ.) Սուլի երկրում ու ալանների կողմնորոշում իր երկրի համար լավ ամրություններ էր կառուցել, իսկ նրա որդին Կավատը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.) ավելին կառուցեց: Երբ թագավորեց Խոսրով Անուշիրվանը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.), նա ևս Սուլի կողմնորոշում ու Վրկանում շատ կառուցումներ արեց ու բերդեր շինեց, որոնցով իր ողջ երկիրը ամրացրեց: Սինջիբուր խաբանը (Թյուրքական խաբանության արևմտյան մասի տիրակալ Իստեմի խանը (552-576) – Մ.Ֆ.), որ թուրքերի ամենամեծն էր, դիմեց նրա երկիրը՝ իր կողմը սիրաշահելով խազարներին, աբխազներին ու Բալանջարի մարդկանց, որոնք հպատակվեցին նրան: Նա մեծ զորքով եկավ և գրեց Խոսրովին՝ հարկ պահանջելով ու, չհնազանդվելու դեպքում, սպառնալով նրան: Խոսրովը նրա ոչ մի պահանջին պատասխան չտվեց, բանգի իր երկիրը պաշտպանված էր, և ամրացրեց Յայաստան սահմանային երկիրը այնպես, որ փոքրաթիվ ռազմիկներով կարող էր գոհանալ: Խաբանը հարձակվեց նրա երկրի վրա, բայց ոչինչ չկարողացավ անել և անթափար վերադարձավ» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

«Պերոզ թագավորը (Պարսից թագավորության արքա Պերոզ I-ը – Մ.Ֆ.) Սուլի երկրում ու ալանների կողմնորոշում իր երկրի համար լավ ամրություններ էր կառուցել, իսկ նրա որդին Կավատը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ը – Մ.Ֆ.) ավելին կառուցեց: Երբ թագավորեց Խոսրով Անուշիրվանը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.), նա ևս Սուլի կողմնորոշում ու Վրկանում շատ կառուցումներ արեց ու բերդեր շինեց, որոնցով իր ողջ երկիրը ամրացրեց: Սինջիբուր խաբանը (Թյուրքական խաբանության արևմտյան մասի տիրակալ Իստեմի խանը – Մ.Ֆ.), որ թուրքերի ամենամեծն էր, դիմեց նրա երկիրը՝ իր կողմը սիրաշահելով խազարներին, աբխազներին ու Բալանջարի մարդկանց, որոնք հպատակվեցին նրան: Նա մեծ զորքով եկավ և գրեց Խոսրովին՝ հարկ պահանջելով ու, չհնազանդվելու դեպքում, սպառնալով նրան: Խոսրովը նրա ոչ մի պահանջին պատասխան չտվեց, բանգի իր երկիրը պաշտպանված էր, և ամրացրեց Յայաստան սահմանային երկիրը այնպես, որ փոքրաթիվ ռազմիկներով կարող էր գոհանալ: Խաբանը հարձակվեց նրա երկրի վրա, բայց ոչինչ չկարողացավ անել և անթափար վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹²⁵³ «Այն բանից հետո, երբ, ինչպես պատմվեց վերևում, Նարսեսը հաղթեց և ոչնչացրեց գոթերի ողջ ժողովրդին և այս կերպ ծնկի բերեց նաև մյուսներին, որոնց մասին ես պատմեցի, ընդ որում այդ ընթացքում հավաքելով մեծ բանակի ոսկի, արծաթ այլ հարուստ գանձերի հետ միասին, հռոմեացիների կողմից, որոնց համար ու որոնց թշնամիների դեմ նա այդքան գործ արեց, նրա նկատմամբ մեծ ատելություն առաջացավ: Նրանք զրպարտեցին նրան կայսր Յուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի (565-578) – Մ.Ֆ.) առաջ և ահա նրա կին Սոֆիան ասաց. «Հռոմեացիների համար իրոք լավ կլիներ, որ նրանք հարկեր վճարեին գոթերին, այլ ոչ թե հույներին, որոնց մոտ տիրություն է անում ներքինի Նարսեսը, որը մեզ բոլորին պահում ծանր ստրկության մեջ: Մեր ողորմած տիրակալը չգիտի այդ մասին և արդ, կամ ազատի մեզ նրա ձեռքերից, կամ էլ իմացի, որ մենք Յոնոս բաղաբն և հենց մեզ կհանձնենք հեթանոսներին»: Երբ այդ ամենը հասավ Նարսեսի ականջին, նա կարճ ասաց. «Եթե ես վատ եմ վերաբերվել հռոմեացիներին, ապա ինքս էլ դա վատ բան եմ համարում»: Եվ այդ ամենի պատճառով կայսրն այն աստիճան գայրացած էր Նարսեսի վրա, որ անմիջապես Իտալիա ուղարկեց Լոնգինոսին, որպեսզի նա զբաղեցնի Նարսեսի տեղը: Նարսեսը շատ վախճավ այդ լուրից և, հատկապես, կայսրուհի Սոֆիայից, ընդ որում այն աստիճան, որ չհամարձակվեց վերադառնալ Կոստանդնուպոլիս: Իրոք, ինչպես ասվում էր, Նարսեսին փոխանցել էին, որ վերջինս, լինելով ներքինի, ամենօրյա բողոք գգման համար ծառայության կնշանակվի կանաչի հարկաբաժնում ծառայություն տանող աղջիկների մոտ: Եվ ահա նա այդ ամենին ի պատասխան ասաց, որ ինքը հիմա այնպիսի մի բուրդ կգզի, որը սպառել չեն կարողանա ողջ կյանքի ընթացքում: Դրանից հետո նա վախի և ատելության պատճառով մեկնեց Կամպանիայի Նեապոլ բաղաբ և դրանից հետո մարդիկ ուղարկեց լանգոբարդների ժողովրդի մոտ՝ հրավիրելով նրանց լքել Պանոնիայի աղբառ դաշտերը ու մտնել Իտալիայի տիրույթները, որը հարուստ է ամեն տեսակի բարիքներով: Միաժամանակ նա մրգեր ու տարատեսակ այլ բարիքներ էլ ուղարկեց, որպեսզի ավելի գրգռի նրանց գալու ցանկությունը: Արդյունքում լանգոբարդները ուրախությամբ ընդունեցին բարի հրավերի ցանկությունը և մեծ ծրագրեր ու հույսեր սկսեցին տածել ապագային նկատմամբ: Ամմիգոսը էլ Իտալիայում սարսափազդու կանխանշաններ հայտնվեցին՝ երկնքում հայտնվեցին գործի հրե մարտակարգեր, որպես ապագայում թափվելից մեծ արյան նախանշաններ: Պատրաստվելով արշավել Իտալիա լանգոբարդների գլուխն անցած՝ Ալբոնը (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ալբոնը – Մ.Ֆ.) օգնության համար մարդ ուղարկեց իր հին ընկերներ սաբերների մոտ՝ ցանկանալով, որ այնպիսի մի մեծ երկրի գրավմանը, ինչպիսին Իտալիան է, իր մասնակցությունը բերի հնարավորինս շատ մարդ: Խլոթարի (Ֆրանկական թագավորության արքա Խլոթար I-ի (555-561) – Մ.Ֆ.) հետևորդ Սիգիբերտը (Ֆրանկական թագավորության արքա Սիգիբերտ I-ը (561-575) – Մ.Ֆ.)՝ ֆրանկների այդ արքան, լսելով այդ մասին, ուղարկեց շվաբներին և այլ ժողովուրդներ, որ սրանք զբաղեցնեն սաբերների թողած տարածքները: Դրանից հետո Ալբոնը Պանոնիայում գտնվող իր հողերը հանձնեց իր բարեկամ հոների, սակայն պայմանով, որ, եթե լանգոբարդները երբևէ ստիպված լինեն հետ վերադառնալ, նրանք իրավունք կունենան հետ պահանջել դրանք: Եվ ահա լանգոբարդները, թողնելով Պանոնիան, կանաչ, երեխաների ու ողջ առկա գույքի հետ միասին մեկնեցին Իտալիա, որպեսզի տիրեն նրան: Նրանք Պանոնիայում ապրեցին 42 տարի և այնտեղից դուրս եկան առաջին ինդիկտոնի ապրիլ ամսին՝ սուրբ զատիկի հաջորդ օրը, որը, ըստ հաշվարկների, համընկնում է Աստծո արարելության 568 թ-ի ապրիլի սկզբին: Այսպիսով, երբ Ալբոնը իր գործի և տարաբնույթ այլ մարդկանց հետ միտեցավ Իտալիայի սահմաններին, նա բարձրացավ մի սարի վրա, որը գերիշխում էր այդ երկրի վրա, և այնտեղից, ինչպես հնարավոր էր տեսնել այդ բարձունքից, դիտարկեց Իտալիան: Դենց դրա համար է, որ, ինչպես ասում են, այդ սարը ստացավ «Արբայական» անունը...: Եվ ահա Ալբոնը, առանց որևէ խոչընդոտի հասնելով Վենեցիային՝ Իտալիայի առաջին երկրամասի այդ բաղաբին, ինչպես նաև Ֆորոլուպա դղային, սկսեց մտածել, թե ում կարող

Է ինքը վստահել առաջին զավթված այդ երկրամասը: Բանն այն է, որ ողջ Իտալիան տարածվում է դեպի հարավ, ավելի ծիշտն ասած դեպի հարավ-արևելք, ու ողողվում է Տիրենյան և Ադրիատիկ ծովերի ջրերով, իսկ կեսգիշերի և մայրամուտի կողմից էլ այն փակվում էր Ալպերով, այնպես, որ հնարավոր է այնտեղ անցնել միայն լեռնակատարներով ու լեռնանցքներով, իսկ արևելքի կողմից, որտեղ հարում է Պանոնիային, այն բաց է, կա լայն ու հարթ անցում: Ալբոնից, ինչպես ասվեց, մտածելով, թե ում դարձնի այդ հողակտորի դուբ, որոշեց, ինչպես պատմվում է, Ֆորոլուի բաղաբի և ողջ այդ երկրամասի գլխին դնել իր զարմիկ Գիզուլֆին՝ շատ ընդունակ մի երիտասարդի ու բացի այդ ձիավորի, որը նրանց լեզվով կոչվում է Մարոփայ: Նույն այդ Գիզուլֆը հայտարարեց, թե կընդունի իշխանությունը բաղաբի և ժողովրդի վրա ոչ շուտ, բան իրեն կտրամադրվեն այն լանգոբարդյան փառերը, այսինքն՝ ցեղերն ու տոհմերը, որոնք հենց ինքը կընտրի: Այդպես էլ եղավ, բանի որ արքան հավանություն տվեց նրա ցանկությանը: Արդյունքում նա ստացավ աչքի ընկնող լանգոբարդական տոհմեր, որոնք ինքն էր ընտրել, որպեսզի ապրեն իր հետ, և միայն այդ ժամանակ ընդունեց դքսի տիտղոսը: Նա նաև պահանջեց արքայից բարեձին եզ ձիերի հոտեր և արքան մեծահոգաբար կատարեց նրա նաև այդ ցանկությունը: Դրանից հետո Ալբոնը գրավեց Վիլենցան ու Վենեցիայի մյուս քաղաքները, բացառությամբ Պատավիայի, Մոնսսիլիկսիայի և Մանտուայի: Այս կերպ Ալբոնը հասավ Լիգուրիային և մտավ Միլան երրորդ ինդիկտիոնի սկզբի սեպտեմբերի 5-ին: Այնտեղից առաջանալով՝ նա գրավեց Լիգուրիայի բոլոր քաղաքները, բացառությամբ ծովի մոտ գտնվողների...: Տիչինա քաղաքը այդ ժամանակ խիզախաբար ավելի բան երեքամյա պաշարման դիմացավ: Լանգոբարդների զորքը տեղակայված էր քաղաքից ոչ հեռու, նրա հարավային կողմից: Այդ ընթացքում Ալբոնից տիրեց բոլոր քաղաքներին ընդհուպ մինչև Տիչինա, բացառությամբ Դոմոի, Ռավեննայի և մի բանի այլ առաջինյա ամրություններին: Դոմոնացիները դիմադրության համար բավարար ուժեր չունեին, բանի որ դեռ Նարսես ժամանակներում բռնկված համաճարակը տարել էր Լիգուրիայի ու Վենեցիայի բնակչության մի մասին, իսկ մեկ տարի անց էլ, այն ջրիեղեղից հետո, որ մասին ես արդեն ասել եմ, ուժեղ սովը ամայացրեց ողջ Իտալիան: Սակայն հայտնի է, որ Ալբոնն իր հետ այն ժամանակ Իտալիա էր բերել ամենաստորբեր ժողովուրդները, որոնք նվաճվել էին իր կամ իր նախորդների կողմից, դրա համար էլ մինչև հիմա մենք այն վայրերը, որտեղ նրանք ապրում են, կոչում են գեպիդական, բուլղարական, սարմատական, պանոնիական, շվաբական, նորիկական և այլն: Այնուհանդերձ երեք տարի ու մի բանի ամիս տևած պաշարումից հետո Տիչինա քաղաքն այնուհանդերձ հանձնվեց Ալբոնին ու այն պաշարած լանգոբարդներին: Եվ ահա, երբ Ալբոնը արևելյան, սուրբ Դովիանեսի դարպասներից ներս էր մտնում, նրա ձին ընկավ դարպասների մոտ և չէր կարողանում ոտքի կանգնել, ինչպես էլ որ նրան բոլոր կողմերից խթանում էին հեծյալների խթաններով ու մտրակներով: Այդ ժամանակ լանգոբարդներից մեկը դիմեց արքային հետևյալ խոսքերով: «Յիշիր, իմ տեր և արքա, ինչպիսի խոստում ես դու տվել: Դրաժարվիր այդ գաժան երդումից և դու կմտնես քաղաք, բանգի այս քաղաքի բնակիչները իսկական բրիտոնյաններ են»: Մինչ այդ Ալբոնը երդվել էր սրի բաշել քաղաքի ողջ բնակչությանը այն բանի համար, որ այն չէր ուզում հանձնվել: Եվ հենց որ նա հրաժարվեց իր երդումից և քաղաքի բնակիչներին ներում խոստացավ, նրա ձին անմիջապես էլ ոտքի կանգնեց և ինքը մտավ քաղաք և իր խոսքը պահելով, և ոչ մեկին չարիք չստանձանելով: Ողջ ժողովուրդը նետվեց նրա մոտ պալատ, որը մի ժամանակ կառուցել էր Թեոդորիքոսը **(Օսթգոթական թագավորության արքա Թեոդորիկ Մեծը – Մ.Ֆ.)**, և այդքան տառապանքներից հետո նորից համակվեց ապագայի հույսերով» (Պողոս Մարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 2, գլուխ 5-9, 14, 25-27):

«Այդ ժամանակ Օգոստոսը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.)** ուժեղ զայրացավ Նարսեսի վրա և անմիջապես էլ Իտալիա ուղարկեց արեֆեկտ Լոնգինին, որ սա փոխարինի Նարսեսին: Վերջինս, շատ անհանգստացած այդ լուրից, հատկապես այն պատճառով, որ շատ էր վախենում կայսրուհի Սոֆիայից, չհամարձակվեց վերադառնալ Կոստանդնուպոլիս, ընդ որում նրան, ամեն ինչից զատ, բանի որ նա ներքին էր, հանձնարարելու էին նաև աղբիկների համար կանանոցում թել մանել: Ի պատասխան այս հանձնարարության, ինչպես ասում են, Նարսեսը հայտարարեց, որ նա այնպիսի մի թել կմանի կայսրուհի Սոֆիայի համար, որ սա մինչև իր մահն էլ չի կարողանա հագնել դրանից կարված շորը: Եվ ահա դրանից կարճ ժամանակ անց, գտնվելով Կամպանիայի Նեապոլ քաղաքում և առաջ մղվելով ատելությամբ ու վախով՝ Նարսեսը դեպիաներ ուղարկեց լանգոբարդների ցեղերի մոտ և ասաց նրանց, որ նրանք լքեն իրենց աղքատ հողերը ու գան և տիրեն ամեն տեսակի հարստություններով լի Իտալիային: Նույն կերպ նա նաև շատ տարաբնույթ պտուղներ էր այլ բաներ ուղարկեց, որով հարուստ էր Իտալիան, որի արդյունքում շուտով ցանկություն առաջացրեց նրանց հողիներում գալ այդ կողմերը: Եվ ահա լանգոբարդները, ստանալով նման հաղորդում և երազելով ապագա բարիքների մասին, պատրաստակամորեն ենթարկվեցին այն բանին, ինչին իրենք էլ վաղուց ձգտում էին և, ելնելով Պանոնիայից, իրենց արքա Ալբոնի (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ալբոնի – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ եկան Իտալիա՝ ցանկանալով տիրել վերջինիս...: Եվ այսպես, երբ մեր Տիրոջ մարդեղությունից անցավ 540 տարի, լանգոբարդները ներխուժեցին Վենետիկ, որը իրենց ներկայացնում էր Իտալիայի առաջին մարզը: Նրանք մարտերով գրավեցին Վիլենցան, Վերոնան ու մնացած քաղաքները, բացառությամբ Պատավիայի ու Մոնտե Կիլիկայի, ինչպես նաև Օպիտերգիայի, Մանտուայի ու Ալտինայի: Այս մարզերի ժողովուրդները, բացարձակապես չցանկանալով ենթարկվել լանգոբարդների իշխանությանը, փրկություն որոնելու համար նետվեցին դեպի մոտակա կղզիները: Արդյունքում այս կղզիները կոչվեցին Վենետիկ, որտեղից որ նրանք եկել էին» (Ռովիան Մարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն» գիրք 1, գլուխ 3, 5):

«Այս Ալբոնից **(Լանգոբարդական թագավորության արքա Ալբոնի – Մ.Ֆ.)**, կանչվելով Նարսեսի կողմից, լանգոբարդներին տարավ Իտալիա: Եվ ահա լանգոբարդների արքա Ալբոնը առաջին ինդիկտիոնի գառնի ապրիլ ամսին ելավ Պանոնիայից, երկրորդ ինդիկտիոնին լանգոբարդները սկսեցին ամայացնել Իտալիան, իսկ արդեն երրորդ ինդիկտիոնին էլ դարձան ողջ Իտալիայի տերը» (Ամասոն «Լանգոբարդների ծագումը»):

«Նարսեսը, պետական հարկերը ծախսելով զորքի վրա, ընդունված կարգի համաձայն հավաքված հարկերը Կոստանդնուպոլիս չուղարկեց: Մայրաքաղաքից ստացված նամակին Նարսեսը պատասխանեց, թե այստեղից հավաքածու դրամից հազիվ թե կարողանում ուղարկել, բանգի ողջ դրամը ծախսեցի պատերազմների վրա և զուր եք դուք դրամ ակնկալում: Իրենց կայսրուհին **(հեղինակը, նկատի ունենալով Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Իրինային, կոպիտ ժամանակագրական սխալ է թույլ տալիս, բանի որ այլ աղբյուրներ (օրինակ Պողոս Մարկավազը, խոսում են Ներսես ժամանակակից Սոֆիա կայսրուհու մասին – Մ.Ֆ.)**, լսելով այդ, զայրացավ և նրան իյիկ ու ծախարակ ուղարկեց, գրելով. «Առ սրանք, բեզ դա է վայել: Մենք գտանք, որ բեզ ավելի է պատշաճում մանել, բան թե տղամարդու պես գնեցի պաշտպանել հռոմեացիների շահերը»: Պատրիկ Նարսեսը, լսելով այդ, պատասխանեց կայսրուհուն: «Դուք գտնում եք, որ ինձ ավելի վայել է կնոջ նման մանել և ոլորել, և ահա ես այդ իյիկից ու ծախարակից այնքան բուրդ կտամ, որ հռոմեացիները մինչև իրենց կյանքի վերջը չկարողանան մանել»: Լանգոբարդներն այն ժամանակ Պանոնիայում էին ապրում, որտեղ այժմ թուրքերն են բնակվում: Պատրիկ Նարսեսը ամեն տեսակի մրգեր ուղարկեց նրանց և հայտնեց: «Եկեք այստեղ և տեսեք մի երկիր, որտեղ, ինչպես ասում են, մեղր ու կաթ է ծորում, որից լավը, իմ կարծիքով, աստված չի տվել: Եթե ձեզ այն դուր գա, բնակվեք այնտեղ և ինձ դարձնալ երանի կտաք»: Լանգոբարդները, լսելով այդ, հավատ ընծայեցին նրա խոսքերին և իրենց ընտանիքներով եկան Բենեվենտոս, սակայն, բանի որ այս բերդի բնակիչները թույլ էին տալիս նրանց ներս մտնել, նրանք բնակություն հաստատեցին ամրոցից դուրս՝ պարսպի ու գետի մոտ՝ կառուցելով այնտեղ մի բերդ, որը կոչվում է Ցիվիտասիայն, այսինքն՝ Նոր բերդ: Այն կա նաև հիմա: Նրանք հետագայում սկսեցին մտնել նաև բերդ և ի վերջո, նենգությամբ հաղթածու դրամից հազիվ թե կարողանում ուղարկել, բանգի ողջ նրանց կտորները: Բանն եղավ այսպես: Ներս տանելով իրենց զավակների մեջ թաքնված թրեր և եկեղեցուց միանգամայն մարտի նետվելով՝ նրանք, ինչպես ասվեց, բոլորին ոչնչացրին: Նրանք այնուհետև արշավանք գործելով, իրենց ենթարկեցին ողջ երկիրը՝ Լանգոբարդիայի և Կալաբրիայի բանակաթեմը մինչև Պապիա, բացառությամբ Դիոդոնիտի, Գալիպոլիայի, Ռուսինիոնի, Նեապոլի, Գաետանի, Սիրենտայի ու Ամալֆիայի» (Կոստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 27):

«Այդ ժամանակ Ներսեսը հռոմեացիների կողմից առաջ բաշված մեղադրանքներն պատճառով զրկվեց պատրիկի կոչումից, իսկ ավգուստոս Սոֆիան էլ հեզնանքով հրամայեց նրան աղբիկների հետ միասին իյիկ մանել, բանգի Ներսեսը ներքին էր: Դրան Ներսեսը պատասխանեց, որ ինքը հիմա այնքան թել կմանի հռոմեացիների համար, որ սրանց ողջ կյանքը չի հերիքի այն բանից: Եվ ահա նա լանգոբարդներին առաջարկեց տիրել Իտալիային...: Եվ ահա Ալբոնի արքան, իր մոտ հրավիրելով առքսերին և այլ ցեղերի, ինչպես նաև որոշակի պայմաններով լանգոբարդների բարեկամներ իտալիկ զինվոր Պանոնիան, լանգոբարդներին ընտանիքների հետ մեկնեց Իտալիա և 6 տարի իշխեց այնտեղ...: Այդ ժամանակ Իտալիան, որը որևէ դիմադրություն ցույց չէր տվել, ոտնատակ եղավ լանգոբարդների կողմից, այնտեղ նաև սով ու համաճարակ տարածվեց...: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ երեք տարվա պաշարումից հետո հանձնվեց նաև Պապիան, նրանք տիրեց արդեն ողջ Իտալիային, բացառությամբ Դոմոի ու Ռավեննայի, և սկսեցին լիակատար տիրություն անել այնտեղ» (Զիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Լոնգոթարոսը՝ Աֆրիկայի արեֆեկտը, սպանվեց մավրների կողմից» (Ռովիան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Թեոկտիստոսը՝ Աֆրիկա պրովինցիայի գլխավոր հրամանատարը, պարտություն կրելով մարտում, սպանվեց մավրների կողմից» (Ռովիան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Աֆրիկա պրովինցիայի գլխավոր հրամանատար Ամբալիսը սպանվեց մավրների կողմից» (Ռովիան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Լեոպիզիդը՝ արքան **(Վեստգոթական թագավորության արքա Լեոպիզիդը (568-585) – Մ.Ֆ.)**, ջարդելով ռազմիկներին, ասպատակեց Բաստետայի և Մալացիտանայի շրջակայքը և հաղթականորեն տուն դարձավ» (Ռովիան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

1258 «Կայսր Գուստինոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.) էքսկուբիտորների կոմե Տիբերիոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Տիբերիոս I-ի – Մ.Ֆ.) միջոցով թրակիայում ավար ժողովրդի դեմ պատերազմ սկսեց: Տիբերիոսը հաղթականորեն վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Յովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

1259 «Ավարների տարած հաղթանակից, Տիբերիոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Տիբերիոս I-ի – Մ.Ֆ.) պարտությունից և պայմանավորվածությունների ձեռք բերումից հետո պատշաճ էր, որ հռոմեական կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինոս II-ին – Մ.Ֆ.) դեսպանություն ուղարկվի՝ որը կտեղեկացնի նրան այդ ամենի մասին: Դեսպանության հետ ուղարկվեց նաև Դամիանոսը՝ ջուկատի հրամանատարը, արքային ամեն ինչի, այդ թվում նաև խաղաղության վերաբերյալ ավարների ցանկության մասին տեղեկացնելու համար: Ի վերջո, հռոմեացիների ու ավարների միջև խաղաղության պայմանագրերը հաստատվեցին» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 34):

«/11/ Մի ժամանակ Գուստինոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.) մեծաթիվ զորքով նրան (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Տիբերիոս I-ին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Եր ավարների դեմ, սակայն, բանի որ նրա ռազմիկները չէին դիմանում Նույնիսկ ավարների հայացքին, ապա նա հազիվ գերի չնկալվ և միայն Աստծո կամքը, հակառակ բոլոր սպասումների, փրկեց նրան ու պահպանեց հռոմեական գահի համար, որը Գուստինոսի խելագար գործունեությունից վտանգի էր ենթարկվել ողջ պետության հետ ընկնել բարբարոսների տիրապետության տակ: /12/ Այն ժամանակ, երբ այս ամենը տեղի էր ունենում Արևելքում, Արևմուտքում բարբարոսները վերցրին Սիրիան» (Եվագրիոս Սիսուստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 11, 12):

«Այդ տարի Մերձդանուբյան երկրներ ժամանեցին ավարները: Իմաստյով այդ մասին՝ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.) նրանց դեմ ուղարկեց Տիբերիոսին՝ էքսկուբիտորների կոմիտին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Տիբերիոս I-ի – Մ.Ֆ.): Նրանց դեմ ճակատամարտում Տիբերիոսը հաղթվեց, բանգի անակնկալ կերպով շրջապատվեց բարբարոսների կողմից, և, կորցնելով շատ ռազմիկների, Նահանջեց» (Թեոփիմոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

1260 «Լեոնիդիդի արքան (Վեստգոթական թագավորության արքա Լեոնիդիդիդ – Մ.Ֆ.) ոմ Ֆրամիդարիկ դավաճանության պատճառով գիշերը զավթեց Ասիոն բաղաբը և, ոչնչացնելով թշնամու ռազմիկներին, վերադարձրեց այն գոթական իրավունքի ոլորտ» (Յովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

1261 «Եվ եղավ այնպես, որ Կավատի (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Ֆ.) որդի Խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության 41-րդ տարում Վարդանն ապստամբեց և ամենայն հայց միաբանությամբ դուրս եկավ պարսից թագավորությունից: Դվին բաղաբում հանկարծակիորեն սպանելով Սուրեն մարզպանին՝ հայերը մեծ ավար առան և գնացին հույներին ծառայության..., իսկ հունաց թագավորն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.) իր հեղթին երդում տվեց հայերին և վերահաստատեց Նույն այն ուխտը, որ կար երկու թագավորների՝ երանելի Տրդատի և Կոստանդինոսի (Հռոմի համալիսյան կայսր, հետագայում կայսր Կոստանդին I Մեծի – Մ.Ֆ.) միջև: Նա նաև նրանց պայտերական գործերը տվեց՝ օգնության համար: Եվ ահա նրանք, առնելով զորքը, դիմեցին Դվին բաղաբի վրա, ապաշարելով կործանեցին այն վերից վար և հալածեցին պարսից զորքին, որ գտնվում էր այնտեղ, բայց դրանից հետո հանկարծակի նրանց մեջ մեծ խռովություն ընկավ: Բանն այն էր, որ Սուրբ Գրիգոր եկեղեցին, որ շինված էր բաղաբի մոտ և որը պարսիկները դարձրել էին մթերանոց, կրակ գցեցին և այրեցին, ահա այս պատճառով նրանց մեջ մեծ խռովություն ընկավ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 8):

«Ես հորիցս լսեցի այսպես, թե պարսիկների դեմ հայերի մղած պատերազմի ժամանակ մեծ քաջագործություններ են կատարվում Զորակ Կամսարականի կողմից, որպես թե մեկ ամսվա մեջ երեք անգամ նա հարձակվում է պարսկական զորքերի վրա, առաջին անգամ կոտորում է զորքի կեսը, հետո, հետապնդելով, երկրորդ հարձակման ժամանակ կոտորում է դրա բառորդ մասը, իսկ երրորդ անգամ հարձակվելիս էլ՝ տասնմեկերորդը, արդ մնացածները՝ թվով 280, փախչում են Նախիջևան: Արդ՝ մնացածների հաշվով մեկը պարտավոր ենք իմանալ, թե կոտորածից առաջ որքան էր պարսկական զորքը» (Ամանիա Շիրակացի «Մատենագրություն»): «Պարսիկների դեմ հայերի ապստամբած ժամանակ, երբ Զորակ Կամսարականը սպանեց Սուրենին, հայ ազնվականները մեկը դեսպան ուղարկեց պարսից թագավորի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ այդ գույշը նրան հաղորդելու» (Ամանիա Շիրակացի «Մատենագրություն»):

«Այնուհետև պարսից Խոսրով արքան (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) իր ազգական ոմ Սուրենին, որ կոչվում էր նաև Ծիծիկոր Կենասպ, ուղարկում է որպես Զայոց հազարապետ: Սա եկավ և տիրեց մեր երկրին՝ խստագույնս հարստանալով Զայոց Նախարարներին: Նա շնանում էր ազատների կանանց հետ և թույլ չէր տալիս տղամարդկանց տեղ կանգնելու իրենց կանանց: Դրա համար էլ հեղե Մամիկոնյան տոհմից Վասակի որդի Վարդան բռնեջիւղ, հույժ զայրացած ու հարմար ժամանակի սպասելով, սուսերահար է անում Սուրեն մարզպանին և երկիրը ոտքի հանում Խոսրովի թագավորության բառատունները տարում, որը Գուստինիանոսի (հեղինակը Նկատի ունի Գուստինիանոս I-ին, սակայն խոսքը իրականում վերաբերվում է Գուստինոս II-ին – Մ.Ֆ.) թագավորության յոթերորդ տարին էր, Արեգի ամսի 22-ին, որը փետրվարն է, երեքստի՞ օրը: Եվ ահա Զայոց իշխանները միասնաբար ապստամբում են Պարսկաստանի դեմ, ձեռք են վերցնում հույների ու նրանց հետ միասին սաստիկ պատերազմ են մղում պարսից դեմ, իսկ Վարդանն էլ, առնելով իր ընտանիքն ու այլ պայազատների, փախչում հասնում է Գուստաց աշխարհը՝ թագավորանիստ Կոստանդնուպոլիս բաղաբը: Նա գնում, ներկայանում է Գուստինիանոս թագավորին, որը Սուրբ Սոփիան կառուցեց, և նրանց հավատթելով հաղորդվում է նրա հետ, որի պատճառով էլ Սուրբ Սոփիայի ավագ դուռը կոչվեց նրա անունով և մինչև օրս էլ անվանում են Դուռն Զայոց: Եվ սրանք են ժամանակներ կռիվների ու երկպառակության, անհամար սպանությունների, ունեցվածքի գերեզմարության, խռովությունների, կապանքների և նեղությունների, պակասությունների, դաժան տոյի, սրի ու մարդամահերի, ավանների ավերմունքի, շինությունների հրդեհումների և բազմաթիվ երկրների անհամար վնասների, որ հասնում էր երկու կողմերից, երբ մոռացված էր աստվածապաշտությունը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Նրա (Ամենայն Զայոց կաթողիկոս Ղևոնդ I Եռաստեղու (545-548) – Մ.Ֆ.) օրոք Պարսկաստանում իր հայր Կավատի (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Ֆ.) փոխարեն թագավորում էր Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.): Այնուհետև Վարդան Մամիկոնյանը, ապստամբելով նրա դեմ, Դվին բաղաբում սպանում է մարզպան Սուրենին և այլ Նախարարների հետ միասին գնում է Ծառայելու հույներին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Զայոց պատմություն», գլուխ 16):

«Քրիստոսի 572 և Զայոց 22 թվականին հայերը Վասակ Մամիկոնյանի որդի Վարդանի գլխավորությամբ ապստամբեցին ու անցան հույների կողմը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«/32/ Վասակ Մամիկոնյանի որդի Վարդանը զայրացավ Սուրենի վրա, սպանեց նրան և, վերցնելով ընտանիքը, գնաց Կոստանդնուպոլիս... /44/ Զայոց 16 թվականին վրիժառու Վարդանը սպանեց Պարսից մարզպան Սուրենին և ընտանիքով եկավ Գուստինիանոսի (հեղինակը Նկատի ունի Գուստինիանոս I-ին, սակայն խոսքը իրականում վերաբերվում է Գուստինոս II-ին – Մ.Ֆ.) մոտ՝ նրա թագավորության երեսներորդ տարում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 32, 44):

«Զայոց իշխանները, ապստամբելով պարսիկների դեմ, դիմեցին հույներին, իսկ Զայոց Վարդան Մամիկոնյանը սպանում է կնամոլ Խոսրով պարսիկին և մեկնում Կոստանդնուպոլիս» (Միսիթար Այրիվանցի «Զայոց պատմություն», մաս 3):

«Այն ժամանակ հայերը օգնություն խնդրեցին Գուստինոսից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինոս II-ից – Մ.Ֆ.), բանգի հրաժարվեցին հարկ տալ պարսիկներին: Նրանք զորքով ընդդիմացան պարսիկներին և կոտորեցին նրանց զորքը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Երկար ժամանակ անց ոմ Վարդան իշխան սպանեց պարսիկ բռնակալ Սուրենին և ապստամբվելով՝ Զայաստանից փախավ Կոստանդնուպոլիս՝ Խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) 40-րդ և Սուրբ Սոփիան կառուցող Գուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինիանոս I-ի – Մ.Ֆ.) 30-րդ տարում» (Ամանոն Բաղկերտացի «Զայոց պատմության համառոտագրություն»):

«Այս ժամանակից պարսից մարզպանները գրավեցին Զայոց, բրիտոններին կարգեց արիանարիվեց, եկեղեցական վարչապետությունը վերացավ, ազատների իշխանությունը տապալվեց պարսից մարզպաններից, կաթողիկոսներն ու եպիսկոպոսները ճշարտությունից շեղվեցին և հանդգնություն սովորեցին պարսիկներից՝ ազատների ընդդեմ գործելով, երբ զավառների հարկն էլ իրենք էին վճարում՝ հանձնելով երկիրն եպիսկոպոսներին ու բորեպիսկոպոսներին, որպես պարսից թագավորության հյուներին...: Եպիսկոպոսարանները դարձան կռատներ և, երբ Նախարարները գնում էին եպիսկոպոսական դուռը, ժամանակ չէին գտնում այնտեղ անկողն: Այս մեծ անպատվությունը չհանդուրժեց Վարդան Մամիկոնյանը, որ «Զոբխ» էր կոչվում, այսինքն՝ «Կամակոր», ինչպես նաև նրան ազգական ուրիշ Նախարարներ, որոնց անպատվել էին: Նրանք սպանեցին ոմ պարսիկ մարզպանի, նրա տունը կրակի ենթարկեցին և ընտանիքով հանդերձ փախուստի դիմեցին դեպի Կոստանդնուպոլիս» («Քարթլիս Յիսուկերթ», Արսեն Սափարացի «Վրաց և Զայոց բաժանման մասին»):

«/18/ Չնայած մեք խոստացել էինք գրել միայն այն մասին, ինչի որ ականատես ենք եղել, և այն փորձությունների մասին, որոնց մոտ էինք կանգնած, այժմ մոռանում ենք, որ արդյո՞ք ճիշտ կլինեք գրել այն իշխողությունների մասին, որոնց ականատես չենք եղել, անձամբ չենք իմացել և ոչ էլ դրանց արժանահավատությունը անձամբ կարող ենք հաստատել: Իրոք, թեև մեք հեռու ենք բուն երկրներից, որտեղ տեղի են ունեցել այդ բաները, բայց որովհետև այդ ամենն իմացել ենք ոչ թե հասարակ և կամ ցածր խավի մարդկանցից, այլ Պարսկական Զայաստանի բաղաբ Դվինում

բազմած գլխավոր կաթողիկոսից (Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Դովհաննես II-ից (557-574) – Մ.Յ.) և նրան ընկերակցող եպիսկոպոսներից, դրա համար էլ հարմար համարեցին գրել, բանգի նրանք այդ իրադարձությունների մասին մեզ պատմեցին ռումների թագավորական քաղաքում բազմության ներկայությամբ: Եվ այսպես, փախչելով պարսկական իշխանությունից, նրանք ապաստան էին գտել քրիստոնեական պետության մեջ և մեծ հարգանքով ընդունվել էին նորին հաղթական մեծության (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինոս II-ի – Մ.Յ.) կողմից, որից հետո նրանք շատերի ներկայությամբ ազնվությանը ու երդումով հետևելով պատմեցին: /19/ Այն ժամանակ հավաքվեցին բոլոր մոզերը և իրենց արքա հոստորվին (Պարսից թագավորության արքա հոստորվ I-ին – Մ.Յ.) ասացին. «Թագավորն արքած կենաս, ահա մենք իմացանք, որ ռումների կայսրը բոլոր նրանցից, որոնք ապրում են իր պետության մեջ, պահանջում ու ստիպում է, որ ընդունեն իր կրոնն ու հավատը, և բոլոր նրանք, որոնք իրեն չեն ենթարկվում, ողջ իր պետությունից արտաքսում ու հալածում է: Թող ձեր աստվածային մեծությունը ևս այդպես իրամայի, որպեսզի բոլոր կրոնները համակերպվեն թո՛ւ կրոնին և թո՛ւ իշխանության ներքո ապրող անձինք պաշտեն այն, ինչ որ դու ես պաշտում: Եվ նրանք, որոնք կհամարձակվեն թո՛ւ հրամանին հակառակվել, թող այլևս չապրեն»: Երբ հոստորվ արքան լսեց մոզերի այս խոսքերը, համաձայնվեց նրանց ասածին, ընդունեց նրանց խորհուրդը և անմիջապես սկսեց նախ քրիստոնյաներից: Նա ուղարկեց, որ բռնեն երեք եպիսկոպոսների և շատ կղերականների ու հրամայեց նրանց հրաժարվել իրենց հավատից՝ իր հետ պաշտելով կրակը, արևն ու այլ աստվածություններ: Նրանք, սակայն, առարկեցին նրան, բացառաբար դիմադրեցին ու խոստովանեցին՝ ասելով. «Մենք քրիստոնեական հավատը ունենք և պաշտում ու պալատում ենք աստծուն, որը ստեղծել է երկինքն ու երկիրը, ծովն ու այն ամենը, որ կա նրանց մեջ, և մենք չենք կարող թողնել նրան՝ ամեն ինչի արարչին, ու պաշտել նրա արարածներին: Մի մոլորվիր, արքա, որովհետև դու ճիշտ է, մեր մարմինների վրա իշխանություն ունեն և կարող ես ուզածը անել, բայց մեր հոգիները նրան են և դրանց վրա դու բացարձակապես ոչ մի իշխանություն չունես»: Եվ երբ արքան լսեց եպիսկոպոսներից արժանի այս ու նման այլ խոսքեր, հրամայեց, որից հետո անմիջապես նրանց տարան ու մահաջորին: Եվ քրիստոնյաներին պատճառած բազմաթիվ այլ չարիքներից բացի նա ավերեց նաև բազում վանքեր և եկեղեցիներ, իսկ շատերին էլ կապեց ու գցեց բանտ: Իր սրտում թագավորը հպարտացել էր, նա հայիցում էր Բրիտանոսին ու ասում. «Տեսնե՞ք քրիստոնյաների աստված Զրիստոսն ի՞նչ է անելու ինձ, որովհետև ես չգիտեմ, թե ո՞վ կամ ի՞նչ է նա»: Այս և նման այլ շատ բաներ պատմեցին եպիսկոպոսներն այն մասին, թե ինչ է խոսել ու կատարել պարսիկների թագավորը, մինչև այն ժամանակ, երբ Հայաստանն ենթարկվեց ռումներին: Այդ պատճառով էլ, նա հրամայեց կրակի ատորուշաներ կառուցել ողջ Պարսկական Հայաստանում: /20/ Այս բոլորից հետո կաթողիկոսն ու նրան ընկերացողները ասացին. «Նա 2.000 զինված ծիպիկոսներով մի մարզային պետք լինի մենել մեր երկիրը, որոնք նախ եկան մեր քաղաքը և հրամայեցին մեզ կրակի ատորուշան կառուցել, որպեսզի թագավորի հավատի համաձայն ծես կատարվի»: Այսպես պատմեց կաթողիկոսը և հետո ավելացրեց. «Երբ նա ցույց տվեց ինձ և քաղաքացիներին հրամանը, ես նախանձախնդրությունից բոլորեցի և հակառակվեցի նրան: Ես և բոլոր քաղաքացիներն ասացինք, որ, չնայած մենք իսկապես արքայից արքայի ծառաներն ենք և նրան հարկ ենք վճարում, բայց մենք քրիստոնյաներ ենք ու հավատի խնդրում չենք ենթարկվում նրան, եթե նույնիսկ ծես լինի մեր հավատի փորձին: Նույնը փորձեցին անել նաև արքայից արքա Շապուհի (Պարսից թագավորության արքա Շապուհ II-ի – Մ.Յ.) ժամանակ, որը նույնպես ցանկացավ պաշտամունքի համար ատորուշան կառուցել, սակայն ժողովուրդը հավաքվեց ու միասնաբար դիմադրեց, որից հետո պատերազմը տևեց յոթ տարի, ինչի արդյունքում վերջում համաձայնության եկան ու հրաման տվեց, որ քրիստոնեության հարցը այլևս երբեք մեզ մոտ ընկարկան և հետապնդման առարկա չի լինելու: Շապուհի թագավորի այս հրովարտակի կրկնօրինակը ևս ցույց տվեցինք նրան, սակայն նա չհամաձայնվեց մեզ հետ, և, ինչպես հրամայված էր, նա բռնի ատորուշան տեղը նշանակեց: Դրանից հետո սկսեցին հիմքը փորել և պատերը կառուցել, բայց նաև նույն ժամանակ ճակատամարտի համար նախապատրաստություններ տեսան: Չնայած ես նրան խնդրեցի և աղաչեցի, բայց նա ինձ չստեց, ոչ էլ ուշադրություն դարձրեց: Ի վերջո, տեղեկություն ուղարկեցի մեր երկրի բոլոր բնակիչներին, և, երբ նրանք լուրն իմացան, Զրիստոսի հավատի նախանձախնդրությունից տարված, բոլորը՝ մոտ 10.000 մարդ, մեկ մարդու նման հավաքվեցին, զինվեցին ու Զրիստոսի համար ապրելու կամ մեռնելու հաստատ որոշումով ճակատամարտի պատրաստվեցին, որ թույլ չեն տա մոզերին հեթանոսական ատորուշան կառուցել մեր երկրում: Երբ հավաքվեցին երկրի բոլոր տերերն ու մեծերը, մենք զննեցինք մարզային մոտ, այնտեղ, որտեղ նա սկսել էր կրակի ատորուշան կառուցումը, և երկար զրույց ունեցանք նրա հետ, ինչի ընթացքում վիճելով ասացինք. «Մենք քրիստոնյաներ ենք և արքայից արքայի հպատակները, բաց հավատի հարցում մենք չենք ենթարկվի կամ լսի որևէ մեկին, եթե նույնիսկ ինքը թագավորն էլ անձամբ գա, և մինչև որ մեզնից վերջինը չսահանա, ոչ մի հեթանոսական տաճար չի կառուցվելու մեր երկրում: Ուստի առանց պատերազմի ու ավերածության գն մեր երկրից և սաս արքային հավատը պաշտպանելու մեր այս հաստատ որոշումն մնալիս: Նա իրավունք ունի հրամայելու, որ ամեն ինչ անենք, սակայն մինչև բոլորս չենք մեռնի, մենք թույլ չենք տա մոզերի ատորուշան կառուցել մեր երկրում»: Երկար բանակցություններից հետո, սակայն, մարզպանն, ինչպես հրամայված էր իրեն, պատրաստվեց ատորուշանի շինարարությանը: Նա առարկում էր ու ասում մարդկանց. «Տեսե՛ք, դուք ապստամբվում եք արքայից արքայի հրամանի դեմ և դուք այս ձևով անպատվում եք նրան: Նա կարող է ձեզ դաժան մահով պատժել, հասկացե՛ք թե դուք ինչ եք անում»: Հետո, սակայն, երբ մարզպանը տեսավ մարդկանց հաստատականությունը և իրեն դիմադրելու պատրաստականությունը և հասկացավ, որ նրանք ավելի ուժեղ են, քան ինքը, բարկությամբ ու սպառնալիքներով մեկնեց: Նա մեծ բարկությամբ գնաց և բոլոր տեղի ունեցածը պատմեց արքային: Սա, երբ իմացավ այս մասին, աստիկ զայրացավ, ցատկով լցվեց ու որոշեց մահով պատժել Հայաստանի բնակիչներին: Նա նրանց դեմ պատերազմելու համար 15.000 մարդկանցով ուղարկեց նույն մարզպանին՝ հրամայելով, որ եթե նրանք հակառակվեն իր հրամանին, ոչնչացնեն նրանց և այնտեղ կրակի ատորուշան կառուցեն: Երբ բնակիչներն իմացան այդ մասին, 20.000 մարդու կազմով մեկ մարդու նման մարտի պատրաստ հավաքվեցին, նույնիսկ մինչև ի մահ, եթե անհրաժեշտ լինի, պաշտպանելու համար իրենց քրիստոնեությունը: Եվ ահա, երբ պարսիկները մոտեցան, հայերը նրանց դեմ ճակատամարտելու համար տեղավորվեցին ու մեր Տեր Հիսուս Զրիստոսի անունը աղաղակելով հարձակվեցին նրանց վրա: Այդ ժամանակ այս երկրի բնակիչների առաջ Զրիստոսն ընկճեց նրանց ուժը և նրանց բոլորին՝ մինչև վերջին մարդը, նրանք կոտորեցին: Նրանք սպանեցին նաև մարզպանին, վերջինն նրա գլուխն ու ուղարկեցին պատրիկ Հուստինոսին, որ այն ժամանակ բանակել էր սահմանի վրա՝ Կոստանդինոս քաղաքում: Այս և այլ իրադարձություններն, որոնք հետագայում տեղի ունեցան, պատմելու ու նկարագրելու համար բավական երկար են» (Հովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 2, գլուխ 18-20):

«Երբ Հուստինիանոս ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի – Մ.Յ.) մահվանից հետո, որը տիրեց 39 տարի և իր իշխանության վերջին տարիներին խաղաղության մեջ ապրեց հարևան բոլոր ժողովուրդների ու նույնիսկ պարսիկների հետ, բարձրագույն իշխանությունն ընդունեց Հուստինոս Փոքրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ը – Մ.Յ.), այդ ժամանակ հռոմեացիներն ու մարերը, խախտելով խաղաղության պայմանագիրը, որը կնքվել էր Հուստինիանոսի և Պարսից արքա, Կավատի (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Յ.) որդի հոստորվի (Պարսից թագավորության արքա հոստորվ I-ի – Մ.Յ.) միջև 50 տարի ժամկետով, իրար պատերազմ հայտարարեցին, որը սկսվեց արդեն Հուստինոսի թագավորության յոթերորդ տարում, շարունակվեց քսան տարի և ավարտվեց կայսր Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր ապագա Մավրիկոսի – Մ.Յ.) թագավորության իններորդ տարում: Նրանք իրար մեղադրում էին միմյանց նկատմամբ ոտնձգություններ անելու մեջ: Հռոմեացիները բողոքում էին, որ մարերը փորձում են իրենցից հեռացնել օմերացիներին, սա հնդկական մի ժողովուրդ է, որը նրանց հետ խաղաղության և դաշինքի մեջ է ապրում, և, իրենց անհամաձայնության պայմաններում հարձակում գործեցին նրանց վրա: Ավելին, նրանք մեղադրում էին նրանց, որ, այն ժամանակ, երբ թուրքերը դեսպաններ ուղարկեցին իրենց մոտ և, երբ Հուստինոսը, որպես պատասխան դեսպանություն ուղարկեց սենատոր Չիմարբոսին, նրանք փորձ կատարեցին կաշառել այլաներին, որոնց երկրի միջով դեսպանները պետք է գնային, որպեսզի նրանք սպանեն նրանց բոլորին՝ հռոմեացիներին ու թուրքերին: Նույն կերպ և մարերը պատերազմի մեղքը բարդում էին հռոմեացիների վրա՝ մեղադրելով նրանց այն բանում, որ նրանք իրենց հպատակ հայերին, որոնք ուզում էին անջատվել իրենցից և սպանել էին Սուրինա հրամանատարին, ընդունել են իրենց մոտ և նրանց հետ դաշինք են կնքել: Սակայն գծությունները նրանց միջև առավելապես ծագեց ավելի շատ այն բանից, եթե որևէ մեկը կուզե՞ն իմանալ իրական պատճառը, որ ինքնակալ Հուստինոսը չէր ուզում մարերին ամեն տարի վճարել 500-ական լիտր ոսկի, որը որոշվել էր նրանց հետ խաղաղություն կնքելու ժամանակ, որպեսզի հռոմեացիներին հավերժ դարձնի նրանց հարկատուն» (Հովհան Եպիփանացի «Պատմություն»):

«Հիստինիան Խաղաղության կնքումից տաս տարի անց՝ Սուրենի սպանությունից հետո, Պարսից արքան (Պարսից թագավորության արքա հոստորվ I-ը – Մ.Յ.) որպես դեսպան Հուստինոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ի – Մ.Յ.) մոտ ուղարկեց Սեվրի Պարսիկին: Խոսքով ձևացնելով, որ ինքը չգիտի, թե ինչ է տեղի ունեցել Պարսկահայաստանում, ցանկանում էր, որպեսզի հռոմեացիները վճարեն որոշակի բանակրությամբ ոսկի, բանի որ արդեն անցել էր տասը տարին, որի համար միանվագ ստացվել էր ոսկին, որպեսզի խաղաղությունը ամուր լինի, ինչպես նախատեսված էր պայմանագրում» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 37):

«Եպիսկոպոսների այդ կառավարման առաջին տարում երբեմնի Մեծ Հայաստանի, իսկ հետագայում Պարսկական Հայաստան կոչված բնակիչները, առաջ այն լրիվ ենթակա էր հռոմեացիներին, սակայն հետո, երբ Գորգիանոսի (Հռոմի կայսր Գորգիանոս III-ի – Մ.Յ.) հետևորդ Ֆիլիպը (Հռոմի կայսր Ֆիլիպ I Արաբը – Մ.Յ.) փոխանցեց այն Սապուրին (Պարսից թագավորության արքա Շապուհ I-ին – Մ.Յ.), հռոմեացիներին մնաց միայն Փոքր Հայաստանը, իսկ մնացածը բաժին հասավ պարսիկներին, դավանելով Զրիստոսի հավատը և գրկանքներ կրելով պարսիկներից,

հատկապես իրենց օրենքի առումով, գաղտնի Յուստինոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ին – Մ.Ֆ.) մոտ դեսպաններ ուղարկեցին խնդրանքով, որ ընդունի իրենց որպես Հռոմեական կայսրության հպատակներ՝ պայմանով, որ իրենց թույլ տրվի ազատորեն, առանց որևէ խոչընդոտի իրականացնել իրենց աստվածապաշտությունը: Յուստինոսը համաձայնեց այդ բանին և, ընդունելով իրեն ուղղված ուղերձի որոշ պայմանները, հաստատեց այն սարսափելի երդումներով: Այդ ժամանակ հայերը ոչնչացրեցին իրենց դեկավարներին և շրջակա բնակիչներին հետ միասին՝ միացել և օտար, որոնք իրենց կողմն էին անցել, Հռոմեական կայսրությանը միացան Վուրդանի առաջնորդությամբ, որը նրանց մոտ հայտնի էր և իր ծագումով, և անձնական հատկանիշներով, և ռազմական գործում փորձառությամբ: Խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) դժգոհեց այդ բանի դեմ, սակայն Յուստինոսը նրա դեսպաններին բաց թողեց, ասելով, որ խաղաղ հարաբերություններին վերջ է տրված և հնարավոր չէ մերժել բրիստոնյաներին, որոնք պատերազմի ժամանակ ապստամբ են բրիստոնյաների մոտ: Այսպես պատասխանեց նա, սակայն պատերազմին չպատրաստվեց, այլ հանձնվեց սովորական զեխությանը՝ իր հաճությամբ բավարարման պատճառով մոռանալով ամենայն այլի մասին» (Եվագրիոս Սիուդաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 7):

«Իրենց հերթին մարերը ամենուր հայտարարում էին, որ հռոմեացիները այդ պատերազմի հրահրողներն ու մեղավորներն են և նրանց դեմ առաջ էին բաշտում հետևյալ մեղադրանքները, այսինքն այն, որ նրանք իրենց են ենթարկել Հայաստանը, որը գտնվում է մի վայրում, որը ենթակա է պարսիկներին, և, սկսելով գործել բռնի մեղողներով, սպանել են Սուրենին, որը պարսից արքայի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից նշանակվել է Հայաստանի կլիմատաբոս» (Թեոփիլակտոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 9):

«Թեոփիլակտոսը հայտնում է, որ հայերը, որոնք նեղություններ էին կրում Սուրենիայի կողմից հատկապես հավատքի հարցով, պայմանավորվելով միմյանց հետ, սպանեցին Սուրենիային ում Վարդանի ու Վարդի օգնությամբ, որի եղբայր Մանուելին Սուրենիան սպանել էր: Ահա այսպես, ապստամբելով պարսիկների դեմ՝ հայերը անցան հռոմեացիների կողմը: Նրանք թողեցին Դվին քաղաքը, որտեղ ապրում էին, և անցան հռոմեական երկիր ու հատկապես դա առիթ տվեց հռոմեացիների ու պարսիկների միջև խաղաղության խախտմանը: Շուտով պարսիկներից Գորգենի գլխավորությամբ հեռացան նաև իբերները ու միացան հռոմեացիներին: Իբերների մայրաքաղաքը այդ ժամանակ Թիֆլիսն էր» (Թեոփիլակտոս Բյուզանդացի «Պատմություն», մաս 3):

«Խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.), օգտվելով այն առիթից, որ հայերը, որոնք ապստամբել էին նրա դեմ, իբր ապաստան են գտել Յուստինոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, պահանջեց հանձնել նրանց» (Թեոփիլակտոս Սոստոմանոս «Ժամանակագրություն»):

«Հայ և վրացի ժողովուրդները, որոնք ընդունել էին հավատքը Զրիստոսի առաքյալներից, երբ Խոսրովը՝ պարսից կայսրը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.), ստիպեց նրանց երկրպագել կուռքերին, մերժեցին այդ անմաթուր հրամանը և իրենց ու իրենց պառվիցիաները հանձնեցին հռոմեացիներին: Նա խախտեց հռոմեացիների ու պարսիկների միջև եղած խաղաղության պայմանագիրը» (Յովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Այնուհետև պարսիկները կրկին սկսեցին ճնշել հայ ժողովուրդին, որպեսզի նրան կրակապաշտ դարձնեն, ինչպես մոզերն են, բանի որ հայերն այդ ժամանակ ենթակա էին պարսիկներին: Այս պատճառով հայերն ապստամբեցին պարսիկների դեմ և սկսեցին օգնություն փնտրել հռոմեացիներից: Հռոմեացիները օգնեցին և պարսիկները հաղթվեցին...: Այս պարսիկը սպանվեց հայերից մեկի կողմից, որը հետո փախավ հունաց կայսր Յուստինոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը նրան պատվով ընդունեց» (Սիբայել Ասորի «Ժամանակագրություն», 3-րդ վերջավոր 5):

«Յուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության չորրորդ տարում հայերն ապստամբեցին Խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ և օգնություն խնդրեցին ռոմեացիներից: Վերջիններս օգնեցին նրանց, և պարսիկները պարտություն կրեցին: Հայերին իր կողմը դարձնելու և գրավված երկրները հետ ստանալու նպատակով Խոսրովը Յուստինիանոսին գրեց հետևյալը: «Մեզ վայել չէ օգնության ձեռք մեկնել մի ժողովուրդի, որն ապստամբել է իր թագավորի դեմ»: Խոսքովը ևս մի անգամ դիմեց Յուստինիանոսին, բայց վերջինս տեղի չտվեց, իսկ երբ երրորդ անգամ մի դեսպան ուղարկվեց, Յուստինիանոսը զայրացած պատասխանեց: «Ոչ միայն թե չեմ տա քո պահանջած ժողովուրդն ու երկրները, այլ կվերցնեմ նաև Սժբիլը, որը պատկանում է ռոմեացիին»» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», 3-րդ վերջավոր):

«Երբ պարսիկները սկսեցին հարձակվել հայերի վրա, որպեսզի ստիպեն նրանց երկրպագել կրակին, ինչպես մոզերը, հայերը ապստամբեցին նրանց դեմ: ռոմեացիները պաշտպանեցին նրանց և այս կերպ խաղաղությունը խախտվեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

¹²⁶² «Յուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.) մահից հետո Իբերիան ու Հայաստանը զոհ գնացին պարսից արքա Խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) բռնությանը: Իբերները օգնություն խնդրեցին կայսր Յուստինոս Երկրորդից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.), սակայն սա չպաշտպանեց բրիստոնյաներին կռապաշտների ունեցություններից: Նման արեւմտյան դրության մեջ իբերները ստիպված եղան միայն իրենց սեփական ուժերով դիմադրել սեփական հայրենիքի կեղեքիչներին: Յուստինիանոսը ուժ հաղորդեց նրանց, իսկ թագավորությունների ճակատագրի տնօրինողի վրա հույս դնելը հաղթանակ պարգևեց նրանց Իբերիան ամապստանողների նկատմամբ» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 78):

¹²⁶³ «Երբ այս բոլորը տեղի ունեցավ և ողջ Մեծ Հայքի ժողովուրդը տեսավ, որ իր դեմ պարսկական անգամ պետության կողմից դժվարին մի պատերազմ արժարվեց, որպես բրիստոնյաները նրանք հավաքվեցին բոլոր զավառներից և վայրենացած ուզեցին ապաստան որոնել բրիստոնեական պետության մոտ, ասելով թե. «Սրանից հետո եկեք բրիստոնյա պետության ծառաներ լինենք և փախչենք, որպեսզի ապաստան գտնենք ռոմեացի պետության մեջ ու փրկվենք մոգության վարպետությունից»: Այս և այլ բաներ պատմեցին կաթողիկոսն (Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Յովհաննես II-ը – Մ.Ֆ.) ու իրեն ընկերացած եպիսկոպոսները բարեգութ կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.) և ողջ սենատի առաջ, որոնցից միայն մի փոքր մասը գրի առա ըստ հիշողություն: Ապա նրանք պատմեցին այնտեղ եղած պատերազմական ճակատամարտերի և մեծ ավերածությունների մասին» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 2, գլուխ 21):

«Երբ սպանեցին Սուրեն մարզպանին, նույն տարում եկավ ոմն Վարդան Վշնասպ, որը, սակայն ոչ մի գործ չկարողացավ կատարել, մի տարի մնաց և հետ գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

«Սպանվեց մարզպան Վշնասպը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

¹²⁶⁴ «Գողոն Միհրանը... եկավ Հայաստան և սուտ երդմամբ գրավեց Անգղը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

¹²⁶⁵ «Ապա 20.000-անոց սպառազեն զորքով ու բազմաթիվ փղերով եկավ Գողոն Միհրանը, որը իր հետ ուներ բազում սաստարողներ անթիվ ցեղերի բանակներից, ինչպես նաև հունական ցեղերից, որոնք բնակվում են Կովկասի լեռնախորշերում: Արքայից (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) հրաման եղավ, որ անգամակ անեն Հայոց աշխարհի տղամարդկանց, խախչեն, բանդեն, հիմախատակ ավերեն և անխնա հողին հավաասարեցնեն երկիրը: Նա եկավ, բայց թե տեղ-տեղ անմատուց ամրոցներում մնացած մարդիկ փրկվեցին և կամ թե փախստական գնացին հեռավոր աշխարհներ, թեև շատերը չկարողացան ճողոպրել, իսկ ոմ գտնում էին, սուրը բաշում սպանում էին: Սա մի ճակատամարտ տվեց Վիթրոն և պարտվեց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

«Սպանվեց մարզպան Գողոն Միհրանը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Ապա նրանք պատմեցին, թե ինչպես հետո, Նորից բանակներն իրար ընդհարվեցին և, թե ինչպես պարսիկները շատ անգամ պարտվեցին և թե ինչպես նրանցից նույնիսկ փղեր գրավեցին, սակայն, որովհետև այս բոլորը շատ երկար է, մենք այժմ դրանք մի կողմ կթողնենք» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 2, գլուխ 21):

¹²⁶⁶ «Լեոփիլոսի արքան (Վեստգոթական թագավորության արքա Լեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) գիշերը զբաղեցրեց Կորդովան, որը երկար ժամանակ ապստամբած էր գոթերի դեմ, և, կոտորելով թշնամիներին, այն դարձնում է իր սեփականությունը: Նույն կերպ նա տիրեց նաև շատ այլ ամրոցներին ու քաղաքներին» (Յովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

¹²⁶⁷ «Եվ այսպես, այն ժամկետը լրանալուց հետո, համաձայն որի Պարսից արքա Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) սովորաբար ստանում էր գումարը, որոշված էր, որ միանվագ պետք է վճարվի տաս տարվա համար, ինքնակալ Յուստինոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.), ոչինչ չհայտնելով իր խաղաղ վճարման դադարեցման մասին, անմիջապես կոնկրետ է ուղարկում զորավար Մարկիանոսին՝ պետական խորհրդի պատրիկների փոխ իր ազգականին, ռազմական գործում փորձառու մի մարդու, ոչ միայն պատվավոր, այլև իրոք բաց: Մարկիանոսը, անցնելով Եփրատը, արդեն ամռան վերջում մտավ Օսրիենա, երբ թշնամիները դեռ ոչինչ չգիտեին պատերազմի մասին: Նա զորավարներ թեոդորոսի և Սերգիոսի հետ, որը ծննդով Ռադվիսից էր, ինչպես նաև քաղեղոնական զորքի հրամանատար Յուլիենտիոսի հետ ընդամենը երկիր ուղարկեց 3.000 հուպիտներ: Նրանք անակնկալ ներխուժեցին Պարսից հողը, ասպատակեցին այն և բավականին հարուստ ավարով վերադարձան» (Յովհան Եպիփանացի «Պատմություն»):

«Երբ այս կերպ հռոմեացիների ու պարսիկների միջև խաղաղությունը խախտվեց և պայմանագրերը ոչնչացան, հռոմեացիների կայսր Յուստինոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.) որպես ստրատեգոս արևելք ուղարկեց Մարկիանոսին, որը պատրիկների ցուցակում էր,

մի շատ հայտնի մարդ, որ կայսեր հետ ազգակցական կապ ուներ: Անցնելով Եփրատն ու ժամանելով Օսրոենի երկրամաս, երբ ամառն արդեն ավարտին էր մոտենում, Մարկիանոսը ընտրեց 3.000 ռազմիկների և ուղարկեց նրանց այսպես կոչված Արգանենյան երկրամաս, այն ժամանակ, երբ բարբարոսները դեռևս ոչինչ չէին լսել պատերազմի մասին: Այս կերպ հռոմեական զորքերը ներխուժեցին այստեղ և, բանի որ մարերի համար այդ ներխուժումն անակնկալ էր, ապա պարսկական հողերը շատ սարսափներ տեսան: Նրանք դաժանորեն անայացվեցին, թալանվեցին և հռոմեական զորքը հսկայական ավար ստացավ» (Թեոփիլատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 10):

«Չմտնալվեց, որ օգնություն ցույց տան նրանց, որոնք կոչվում են պարսիկների դեմ՝ ինքնապաշտպանության ու ողջ հայկական հողերի ազատագրման համար: Նրանք երկար ժամանակ պայքարեցին և մոզերի ժողովուրդը հաճախ, որոշ առիթներով, հարձակվում էր քրիստոնյաների վրա: Այսպես պատերազմը տևեց վեց տարի: Չետագա իրադարձությունների մասին իր ժամանակին շատից քիչը կհաղորդենք» (Ռովիան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 2, գլուխ 22):

«Եվ ահա իր թագավորության ութերորդ տարում նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.**) իր մորաբորջ որդի Մարկիոնին կեսարի կոչում տվեց և ռոմեների բանակով ուղարկեց Նիսիբիս քաղաքի դեմ: Մարկիոնը, հասնելով Ղարա, զորքի մի մասն ուղարկեց պարսիկների երկիր: Սրանք անայացրին պարսիկների տարածքները և հետ դարձան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 8):

«Եվ ահա իր թագավորության 8-րդ տարում նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.**) իր մորաբորջ որդի Մարկիոնին կեսարի կոչում տվեց և ռոմեների բանակով ուղարկեց Նիսիբիս քաղաքի դեմ: Մարկիոնը, հասնելով Ղարա, զորքի մի մասն ուղարկեց պարսիկների երկիր: Սրանք անայացրին պարսիկների տարածքները և հետ դարձան» (Բար-Յերեմեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

¹²⁶⁸ «Կայսր Յուստինոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.**) մորաբորջ որդի Մարկիանոսը նշանակվեց Արևելքի գորավար: Նա մեկնեց Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ին – Մ.Ֆ.**) դեմ Յուստինոսի թագավորության 8-րդ տարում: Հայաստանի գորավար Ռովիանը և պարսիկների գորավար Սիհրանը, որը կոչվում էր նաև Վահրաման (**խոսքը Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինի մասին է – Մ.Ֆ.**), զորքեր հավաքեցին: Հայերին օգնում էին կոլիսերը, արխագները և այլաների արքա Մարոյը (**Ալանական թագավորության արքա Չարեհը (մոտ 560-580) – Մ.Ֆ.**), իսկ Սիհրանին՝ սաբիրները, դազանները և դիմանական ժողովուրդը: Մարկիանոսը Նիսիբիսի մոտ մարտ տվեց Սիհրանին, ջարդեց նրան, սպանեց 1.200 թշնամիների և գերի վերցրեց 70 հոգու: Յոմեացիների սպանվեց միայն 7 հոգի» (Թեոփիլատոս Բյուզանդացի «Պատմություն», մաս 4):

«Չմտնալ անցնելուն պես Մարկիանոսը կրկին հավաքեց իր զորքը և Ղարասից արշավի ելավ: Թշնամիները Վահրամանի (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինի – Մ.Ֆ.**) հրամանատարության տակ հանդիպեցին նրան Նիզիբիս քաղաքի շրջակայքում, որտեղ նրանց հետ ուժեղ մարտ տեղի ունեցավ պարսկական մի գյուղի մոտ, որը կոչվում է Սարազաֆոն: Յոմեացիները, փախուստի մատնելով նրանց և շատերին ջարդելով, ուզում էին գրոհով գրավել Թեքոֆան քաղաքը, սակայն, առանց որևէ հաջողության կանգնելով նրա մոտ ողջ տասն օր, վերադարձան Ղարա» (Ռովիան Եփեսացի «Պատմություն»):

«Յուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց արևելյան զորքերի հրամանատար Մարկիանոսին՝ իր ազգականին, սակայն բավարար զորք չտվեց նրան, ոչ էլ՝ պատերազմի համար անհրաժեշտ այլ միջոցներ: Մարկիանոսը, ակնհայտ վտանգի ու բոլոր աղետի հանդիման ժամանեց Միջագետք շատ քչերի հետ միասին, ընդ որում անգն ռազմիկներով՝ իր հետևից տանելով ինչ-որ հողափորների և անասուն բջողների, որոնց հավաքել էր հարևան երկրներում: Չնայած այդ բանին, մոտենալով Նիսիբիսին, նա փոքր մարտի մեջ մտավ պարսիկների դեմ, երբ նրանք դեռ պատրաստ չէին և, առավելության հասնելով, պաշարեց քաղաքը» (Եվագրիոս Սիուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 8):

«Յուստինոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.**) կառավարման հաջորդ տարում Մարկիանոսը հավաքեց զորքը և ներխուժում իրականացրեց Ղարայի կողմից: Բարբարոսները ծանբարել էին Նիսիբիսի մոտ: Այստեղ, Սարազաֆոնից, այդպես էր կոչվում այդ վայրը, ոչ հեռու տեղի ունեցավ ընդհարում հռոմեացիների ու պարսիկների միջև: Մարերը ճնշվեցին և ճակատամարտում հռոմեացիները առավելության հասան: Ղարա համար էլ, պաշարելով Թեքոֆան ամրոցը, դա պարսկական ամրություններից մեկն է, նրանք փորձեցին վերցնել այն, սակայն, ամրոցի պատերի տակ շատ օրեր անցկացնելուց հետո վերադարձան Ղարա, բանի որ նրանց զործերն այնպես չընթացան, ինչպես նրանք նախատեսել էին» (Թեոփիլատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 10):

«Այդ տարի մեծ ճակատամարտ տեղավ պարսիկների ու հռոմեացիների միջև Սարազաֆոնի մոտ և հաղթեցին հռոմեացիները» (Թեոփիլատոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ իր 8-րդ տարում Յուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց իր մորաբորջ որդի Մարկիանոսին, նրան կեսարի կոչում տվեց զորքով ուղարկեց Սօբին վրա: Ղարայի վրա պարսկական զորք եկավ, սակայն Մարկիանոսի պատճառով այն մեծ շտապով հետ դարձավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Այդ ժամանակ հռոմեացիների ու պարսիկների միջև տեղի ունեցած մի ճակատամարտում հաղթանակը բաժին հասավ հռոմեացիներին» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**), զայրացած սեփական զորքերի պարտությունից, նոր ու ավելի մեծ զորքով ուղարկեց իր գորավար Վահրամին (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինի – Մ.Ֆ.**)՝ մի ազան և արյունարբու մարդու: Ահաբեկվելով նման դաժան թշնամուց՝ իբերական արքեպիսկոպոս Գուարմը և հայ նախարար Վարդանը դիմեցին կայսր Յուստինոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ին – Մ.Ֆ.**)՝ խնդրելով նրա հովանավորությունն ու պաշտպանությունը: Յուստինոսը նրանց զորք տվեց և այս կերպ իբերները, հայերը և հույները, միավորվելով այլաների հետ, որոնք օգնության էին եկել իրենց տիրակալ Չարեհի (**Ալանական թագավորության արքա Չարեհի – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ, մարտի մեջ մտան Վահրամի դեմ: Պարսիկները հաղթվեցին և վտարվեցին իբերիայի սահմաններից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 78):

¹²⁶⁹ «Այդ ժամանակ... Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**)... Միհրանին, որն իր բոլոր որդիներն էր, 30.000 հոգով ուղարկեց Տարոնի վրա: Սա, երբ եկավ հաշտելից գավառը, իրենց որպես ուղեկցորդ բռնեց մի մարդու, որը բերեց նրանց հասցրեց մինչև քարե Արձանը: Երբ կարդացին արձանագրությունը, անմիջապես խորտակեցին քարե արձանը, իսկ իրենցից 8.000 հոգի էլ գնացին դեպի Մեդոսի և Աստղոնք ամրոցները: Մնացյալ 22.000 հոգին այնտեղ Արձանում կանգնած մնացին՝ հետևելու փախստականներին: Այնժամ վանքերում գտնվող 7 ճգնափորները, երբ որ հասկացան եղելությունը, բոլոր կրոնավորներին հաջողացրին փախցնել: Նրանցից ոմանք փախստական գնացին, բայց մյուսները մնացին, սակայն Պոլիկարպոսը բոլորին ուղարկեց Ողական ամրոցը: Այնտեղ թողեց միայն հայր Թողիկին և եկեղեցու սպասավորներին: Ապա հրամայեց սպասավորներին իրենք իրենց անձերը նախապատրաստել նվիրաբերելու տիրոջ մարմնին և յոթ խոտաճարակները, երբ մատուցեցին պատարագը, հրամայեցին ոմն Նշանագրի, որը Յուստինոսից էր եկել, իրեն մոտ գրի առնել նրանց խոտեղանքը, իսկ իրենք սուրբ սեղանի առաջ բազկատարած սկսեցին խոսել այսպես...: Այնժամ հանկարծակի խուժեցին պարսից զորքերը, և երբ տեսան Պոլիկարպոսին, բռնեցին, կտրեցին նրա գլուխը և նետեցին առջև խաչին, իսկ իրենք շուտափույթ դեպի եկեղեցու դուռը շտապեցին, տեսան այնտեղ արտասովոր և առ աստված պաղատող կրոնավորներին: Անմիջապես հարձակվեցին սրբերի վրա և յոթին էլ սպանեցին: Ահա նրանց անունները՝ Թեոփիլոս, Պոլիկարպոս, Սիմոն, Ռովիանեն, Եպիփան, Դիմարիոս և Նարկեսոս: Այս բոլոր յոթն էլ նահատակվեցին Միհրանի զորքերի ձեռքով Զաղոց անոց չորսի երեկոյան, իսկ իրենք մինչև առավոտ մնացին այնտեղ, սակայն եկեղեցու դուռը գտնել չկարողացան, որովհետև տեղը այն ծածկեց նրանց աչքից: Ապա սկսեցին մուրճերով հարվածել, որպեսզի բանդեն, սակայն դևերից սարսափահար փախան այնտեղից և, որովհետև բոլորը փախան, ուստի սրբերի ոսկորները 3 օր շարունակ ընկած էին անթաք» (Ռովիան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

¹²⁷⁰ «Իսկ ոմանք շտապում են հասնել Մուշեղ իշխանից իմանալու զորքերի դրության մասին, բայց երբ տեսան դրանց կոտորված, խիստ զարմացան և շուտափույթ գնալով պատմեցին Մուշեղ իշխանին, իսկ նա լսելով, 3 օր շարունակ, ինչպես մեռյալ, լուռ ու մունջ, գլխահակ նստած էր մնում, իսկ զորքերը քրիստոնեակալել օրենքով մսիթարական այս թուղթը մատուցեցին նրան. «Ով երանելի լույսի ճշմարիտ շառավիղ, երջանիկ սպարապետ, մի տրտմեր նրանց համար, ովքեր իրենց արդյունքներով ամուր շտապրակ եղան աշխարհիս և օգնական ու բարեխոս մեզ համար առ Աստված, բայց դու ավելի ևս գոհություն հայտնիր հայր Աստծուց, որ հենց թո օրերում, այնտեղի բազում տառապանքից հետո, այդ աստիճան հանգստությամբ, մարտիրոսական մահվամբ առ Աստված մարկվեցին, խոտաբուստ կյանքից անցան դեպի դրախտը փափկության և մեզ համար էլ բարեխոս եղան: Այդ՝ ես, սթափվիր, զգաստացիր, որպեսզի մեզ վրա եկող այդ Միհրանին չարաչար պատժես և մեր երկրեն վտարես», իսկ նա, կարծես երկարատև քնից զարթնած, հրամայեց իր մոտ կանչել Վահանին, որին Տարոնի իշխան էր կարգել այն ժամանակ, երբ ինքը մարզպան էր: «Որդյակ իմ, Վահան», - ասաց նրան, - «դու լավ գիտես, թե որքան և որպես եմ ապրել, բանգի շուրջ 120 տարի է, ինչ ես պատերազմներ եմ մղում: Զորքիքի փոխարեն ճակատիս արյունն եմ սրբել պաթեզիով, 83 ճակատամարտ անձամբ ինքս եմ վարել, սակայն այժմ ծեր եմ և դողոցում, իմ օգնականն այժմ Աստված է և դու, ուրիշ ոչ ոք, բանգի իմ միակ որդին մեռավ տասներկու տարեկան հասակով: Այդ, այս բանս մթնում լավ պահիր, որդյակ, զի եթե հանուն Զրիստոսի սուրբ եկեղեցու նահատակվես, կմարտիրոսանաս անմահությամբ, իսկ եթե նյութեղեն ինչքի համար կռվի դաշտ իջնես... (**տեքստում բացթողում է – Մ.Ֆ.**) դու քաջության անուն կկատարես: Եվ, բանգի ես ուրիշ ժառանգ չունեմ, ուստի իմ երկիրն ողջ

բեզ և թո ժառանգներին եմ թողնում: Ահա, գնա ուրեմն և աշխատիր իմաստությամբ ձեռքդ գցես թշնամուդ: Սուրբ Կարապետը թող բեզ գորավիզ ու սատար լինի և սուրբ կրոնավորների աղոթքները թող բեզ օգնական լինեն աջից ու ձախից»: Եվ ահա Վահանը հանձն է առնում կատարելու այդ գործը: Այնժամ նա սկսեց դեսպաններ ընտրել և ուղարկել Միհրանի մոտ, որպեսզի նա համաձայնվի և հաշտությամբ թողնի ու գնա, բայց նա պատասխանեց. «Ես չեմ հաշտվի ու այստեղից չեմ գնա, մինչև Մուշեղ իշխանին ձերբակալած պարսից արքայի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով Ի-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ չտանեն»: Ապա Վահանը դարձյալ մարդ ուղարկելով նրա մոտ ասում է. «Եթե խոստանաս այս երկրի իշխանությունն ինձ տալ, ինքս Մուշեղ իշխանին կհանձնեմ թո ձեռքը, բանգի ես ինքս էլ նրանից խիստ դժգոհ եմ և, նրանից ապստամբած, ցանկանում եմ բեզ մոտ գալ, որպեսզի հանկարծահաս վտանգից խուսափելով, ապահով լինեմ»: Սա էլ ուրախացած պատգամաբեր ուղարկեց հայտնելու Վահանին, թե սիրով համաձայն է նրա հետ: Ինքն այդ ժամանակ գտնվում էր Մուշ ավանում, Մուշեղը՝ Ռդական ամրոցում, իսկ այն գործերը, որ կրոնավորներին կոտորեցին, անցան դեպի Աստղոն ամրոցը: Սրանք երկու օր այնտեղ մնացին, բայց ոչինչ անել չկարողացան, ուստի շարժվեցին գնացին Միհրանի մոտ և ամրոցի որջ ձևն ու դիրքը բացատրեցին նրան» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

¹²⁷¹ «Երբ Վահանը եկավ Միհրանի մոտ, վերջինս նրանից նաև Աստղոնը ամրոցը պահանջեց: «Այդպես չէ, տեր իմ», - ասաց Վահանը, - «Տուր իմ ձեռքը 4.000 զինվոր, որպեսզի հարձակվեմ այն ամուր բերդերի վրա, որոնց մեջ նրա մտերիմ մարդիկն են, նրա կողմնակիցները, գանձերն ու ունեցվածքը, որ գուցե ինձ, ապստամբ համարելով, դիմարդեն բռնությամբ և չհանձնվեն իմ ձեռքը: Այդ այժմ նախ գնանք Օձ քաղաքի վրա, ապա նոր մնացածներին»: Այնժամ Միհրանը հանձնեց նրա ձեռքը 4.000 ընտիր ծիպավորներ և, մինչև գնացին հասան Օձ քաղաքի դարպասին, Վահանը պարսից Ներսուն իր հետ եկած զորքի համար նենգության մահվան դարան էր պատրաստել: Վաղ առավոտյան քաղաքում գտնվողներին նա պատվեր ուղարկեց դարպասը բաց անել և պարսից զորքին ներս առնել, սակայն, որովհետև քաղաքադուռը շատ նեղ էր, մեկական էին ներս մտնում: Նրանք, որ դռնից ներս էին անցնում, իսկույն առնում էին, տանում տուն, զգեստները հանում և գլուխը կտրելով պարսպից դուրս, մի աներևույթ ու խոր տեղ նետում: 4.000 հոգուց միայն 50 հոգի Վահանը թողել էր Խարձբ կոչվող գյուղում, որոնց պատվիրել էր, թե, երբ որևէ մեկին ձեզ մոտ ուղարկեմ, շուտափույթ Միհրանի մոտ հասե՛ք և օգնական զորք բերե՛ք: Եվ ահա նա այդպես էլ արեց, սրանք դարձյալ գնացին Միհրանի մոտ, վերջինս իրենց հետ 2.000 ընտիր զինվորներ ու բերին Վահանի մոտ, ընդ որում այդ բոլորը նա այնպիսի հնարամտությամբ էր անում, որ պարսիկները ոչինչ հասկանալ չկարողացան: Ահա, երբ բավական մոտեցել էին քաղաքի դռանը, Վահանը, պարսիկներից խլած ասպազներն ու հանդերձաբեր տալով քաղաքացիներին, ներսից դուրս կանչեց նրանց: Ապա խրատ տվեց, թե. «Երբ պարսիկները տեսնեն ձեզ, դուք միահամուռ դեպի քաղաք արշավե՛ք և, ներս մտնելով, հաղթանակի փողեր հնչեցրե՛ք, դուռն էլ բաց թողե՛ք, որպեսզի նրանք կարծեն, թե քաղաքն արդեն գրավեցին»: Այդպես էլ արեցին: Պարսիկները, երբ տեսան, որ նրանք միահամուռ դեպի քաղաքն են դիմում, չափազանց ուրախացած իրենք էլ դեպի քաղաքը արշավեցին և անհամբերությամբ քաղաքի դռնից ներս էին լցվում, իսկ Վահանը, փութանակի առաջ գալով, պարսից զորքին ավետիս է տալիս և նրանցից նույնիսկ 20 հոգի էլ ավետավոր է ուղարկում Միհրանի մոտ, թե. «Քաղաքն արդեն գրավեցին», որից հետո ինքը կրկին հետ դարձավ պարսկական զորքի հետևից: Երբ նրանցից շատերն արդեն քաղաքն էին մտել և մյուսներն էլ դեռ մտնում էին, հանկարծ սկսեցին կասկածել կատարվածի մասին ու ցանկանում էին հետ դառնալ, բայց Վահանը, հետամուտ լինելով, դեպի մորուսներն է բռնում-լցնում նրանց: Ինքն այս կողմից, քաղաքացիք էլ մյուս կողմից, նրանք 40 մարդ մորուսներ էլ արին, իսկ մնացածներին էլ, քաղաքում արգելելով, բոլորի գլուխները կտրեցին, պարսիկների վրա շարեցին, համարեցին և հենց մենակ այդ օրվա սպանվածները եղան 6.000 հոգուց 5-ը միայն պակաս: Ապա հրաման տվեց բոլորի թթները կտրել» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

¹²⁷² «Վահանն առավ իր զորքը՝ 500 մարդ, և ելավ, որպեսզի գնա Մուշեղի մոտ: 300 հոգի նա թողեց Մեղտիի անցման տեղում, 200 աշտեավորներ Սանասա ծնակում թողեց, իսկ 200-ին էլ իր հետ վերցնելով գնաց Մուշ ավանաքաղաքը՝ Միհրանի մոտ: Նա ներս մտավ նրա բնակարանը, խոսեց նրա հետ և այսպես ասաց. «Ես քո զորքերից փախստական եղած եկա բեզ մոտ, որովհետև ոչ քաղաքը թողեցին և ոչ էլ ավարտանա մեզ բաժին տվին, նույնիսկ իմ սեփական զինվորներին էլ քաղաքում փակեցին արգելեցին, իսկ ես, ահավասիկ, փախստական բեզ մոտ եմ»: Միհրանը որոշեց նրանց դեմ 1.000 հոգի ուղարկել, բայց Վահանն ասում է, թե. «Ընդ դեմ էլ ես ապստամբել, ցանկանում եմ, քաղաքից վերցնած որջ ավարն ու կողոպուտը առած, հուռաց կողմն անցնել», ուստի Միհրանը զայրացած նրանց դեմ է ուղարկում 2.000 մարդ: Այնժամ Վահանը պարսից զորքերին խորհուրդ է տալիս գիշերով չանցնել Մեղտի գետը, այլ իջևանել, հանգստանալ և առավոտյան գնալ: «Միգուցե որևէ թշնամի հարձակվի և դուք էլ տեղաբերի անձանկո՞ր եք», - ասում է նա նրանց, - «ուստի 1.000 մարդ անցե՛ք գնացե՛ք դեպի ծակը, 1.000 էլ՝ դեպի դաշտը», որից հետո, կարգելով նրանց համար առաջնորդներ, ինքը նա Միհրանի մոտից դուրս եկավ, որպեսզի նրանց շուտ ուղարկի: Երբ հասան այնտեղ, ուր պետք է բաժանվեին, 100 մարդ առանձնացրեց, որպեսզի նրանց հետևից դեպի ծակը գնան, 100 հոգի էլ ինքը առնելով՝ մյուսների հետևից գնաց: Երբ գնացին հասան Մեղտի գետի եզերքը, նրանց թողեց գետի այս կողմը, որ քնեն հանգստանան, իսկ ինքը դարանակալների պատրաստ պահելով, սպասավորներին հրամայեց անջատել ձիերի երանակը՝ արոտի տանելու պատրվակով: Այդպես բոլորին անհոգ անելով՝ հանկարծակի երկու կողմերից հնչեցրին փողերը և, բոլորին մեջտեղն առնելով, իսկույն Լեջ կտրեցին և նրանց գլուխները գետը նետեցին, ընդ որում նրանցից ոչ մեկը չկարողացավ փախչել ազատվել: Ապա հրամայեց երիվարներին ծակը տանել: Մինչև սրանք կոտորածի այս գործն էլ ավարտեցին, այնուհետև շարժվեցին մյուսներին ընդառաջ, բանի դեռ նրանք չէին եկել հասել ծակին, ուստի այնտեղ կանգ առան, մնացին, մինչև որ նրանք էլ եկան, որովհետև այդպես էր պատվիրված Վահանի կողմից: Երբ եկան և բանից անտեղյակ այնտեղ հասան, այնժամ կամուրջի երկու ծայրերը շրջափակեցին, նրանց շուրջանակի մեջտեղը առան և ահեղագոյ որոտալով սկսեցին անխնա կոտորել: Միայն մեկը սրանցից դիպկների տակ թաքնվելով, հեծավ երիվարն ու փախավ դեպի Մուշ, սակայն երկու հոգի հետապնդեցին նրան և անցնելով գետի այն կողմը, բռնեցին ու գլուխը ջախջախեցին: Ապա նրանցից մեկը վերցրեց մի բուռ ավազ և տալով ընկերոջը ասաց. «Պարսիկներից խորտիկներ պատրաստող, առ, աղը վերցրու», ուստի և մինչև այսօր էլ այդ տեղը Առաղս է կոչվում: Այստեղ Վահանը հետագայում ավան է կառուցեց, սակայն դա հետո, իսկ այդ ժամանակ Վահանը մյուսներին դեպի ճահճուտը բռնեց, շատերին այնտեղից հանել չկարողացան և այնտեղ էլ խեղդվեցին, իսկ նրանց, որ ցամաքի վրա էին, թթները կտրեցին պահեցին, գլուխներն էլ դաշտում ու մորուսներում փռեցին: Ապա Վահանը հավաքել տվեց 2.000 երիվարները և ուղարկեց Ուղնուտ ամրոցը» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

¹²⁷³ «Վահանը վեր կացավ, շուտափույթ եկավ Միհրանի մոտ, իր ծառաներին կարգադրեց ճաշկերույթ պատրաստել և Միհրանին էլ հրավիրեց, սակայն Միհրանը, հիվանդությունը պատճառ բռնելով, սենյակը մտավ և միայն նրան ներս թողեց: Այդ ժամանակ Վահանն ինքը դռնապան դարձավ և այցելության եկող իշխաններին դռնից հետ էր դարձնում ասելով: «Հայոց մարգապետը ճաշի զալ չկարողացավ և ինձ էլ թույլ չտվեց», իսկ սրանք էլ, հավաքվելով տաճարներից մեկում, գինարբուքի նստեցին: Այդ ժամանակ Վահանը վերցրեց մաղախը, ուր կտրված քթերն էին լցված, և ծառաներից մեկին հրամայեց դնել Միհրանի առջև: Վերջինս, տեսնելով այդ, զարհուրեց և հարցրեց Վահանից: «Ի՞նչ բան է այդ, պատմիր ինձ տեսնես», իսկ նա, ինչ կատարվել էր, բոլորը մի առ մի հերթով պատմեց և ոչինչ չթաքցրեց: Միհրանը կատաղած վերցրեց տեգը, որ ծառայի ձեռքին էր, և ցանկանում էր հարավել Վահանին, բայց Վահանը թաքեց տուրը, որն իր գոտուց կախած ուներ և կտրեց նախ նրա քիթն ու դրեց նրա առջև ասելով. «Այդ դո՞ւ ես անարգողը մեր աստծուն, այդ դո՞ւ էիր, որ մեր սուրբ կրոնավորներին ու մեր աշխարհի սյուներիս գլխատեղ տվիր», ապա, պատռելով նրա որովայնը, ծառային հրամայեց հանել նրա լյարդն ու դնել բերանը: Այս ամենից հետո Վահանը դանակը խրեց Միհրանի կոկորդն ու թողեց կոկորդում այդպես ցցված, բայց մինչդեռ նրա թլպատն էլ կկտրեր, ասաց. «Տուր խոստման գիր և պատվեր Ապահուսիքում գտնվող պարսից զինվորներին և ես կյանքդ բեզ կբաշխեմ», իսկ նա խոստումնագիր տվեց և պատվերներ՝ բազմապիսի խոստումներով կնքված, այն մասին, որ իրենք երկուսը միայն գիտեին: Երբ Միհրանը ամբողջապես կատարեց նրա պահանջը՝ Վահանը կտրեց նրա գլուխը: Ծառաները հավաքեցին նրա արյունոտ զգեստները, պահեցին և գետինն էլ արյունից լվացին, մաքրեցին: Այնուհետև, մարմինը պառկեցնելով մահճում, ծածկեցին, որպես թե բնած է...: Վահանը, կանչելով պատվիրակին, կարգադրեց, թե գնա և կանչիր այսինչ անունով իշխանին: Նա գնաց կանչեց և, երբ իշխանը եկավ մտավ խավարչոսի փողանը, որտեղ երկու կողմերից 6 մարդ պատրաստ թաքնված կային ու ցանկանում էր մտնել Միհրանի օթևանը, անմիջապես բռնեցին նրա կոկորդից, որպեսզի չլինի թե մյուսները նրա ձայնը լսեն, ապա դանակը նրա սիրտը խրելով մյուս հարկը նետեցին և այս ամենը արեց նրա համար, որ պատվիրակին ու գրագիրին մեղադրելով՝ բանտ տանել չտար: Դրանից հետո ինքը խաբեությամբ մնացած իշխաններին էլ խորհրդի կանչել տվեց և, իր մտադրությունը թաքցնելով, նրանց հետ էլ նույն ձևով վարվեց: Այդպես ութսուներեք իշխանների միայն այդ օրը սպանել տվեց, իսկ երբ իշխանների հետ գործը ավարտվեց, ելավ գնաց տաճարը, որտեղ զորքերն էին խմբված, կիտրեց: Այստեղ և յուրային և օտար զավառների մարդկանց տաճարից հրամայեց հանել և ինքը սկսեց անարգական խոսքերով հանդիմանել նրանց, թե. «Կայե՞լ է ձեզ արդյոք ձեր մարգապետի մարգարտյա պատկը գողանալ: Այդ, կարգադրված է բոլորիդ այստեղ մերկացնել, մինչև խոստովանե՛ք և ի ցույց հանե՛ք», որից հետո, նրանց զգեստները հանել տալով, բոլորին այնտեղ՝ տաճարում, փակել տվեց: Նույնպես վարվեց նաև մյուս տաճարում գտնվող 1.903 մարդկանց հետ, որից հետո հրամայեց փակել տաճարների դռները, բերել տվեց Միհրանի գլուխը, կախեց երդիկն ի վայր և, նրա տալով նրանց, ասաց. «Սա այն գլուխն է, որը խորհում էր սուրբ Կարապետը իմն ի վեր կործանել և բոլոր կրոնավորներին իրով այրել»: Ապա հրամայեց երկու տաճարներն էլ կրակի տալ և, դառնալով նրանց, ասաց. «Դուք ինձ չափազանց մեծ վնաս տվիք, պատճառ եղաք, որ ես այս սուրբ տաճարները այրել տվի, բայց, բանի որ մեր հայր Աստվածն ու սուրբ Կարապետն են այդպես ցանկանում: Ես այս փայտը զոջման, ապաշխարանքի համար էի թողել, բայց, ահավասիկ, ձեզ հետ, նույնպես ես թագավորի հետ միասին կառափն եմ հանում: Ես մեծ

աշխատությանը, չարադրանքով եմ այն պատրաստել, բայց դուք մերկ եք և ցրտահար, ուստի հանուն իմ բազում մեղքերի թողության և հանուն իմ անցավորաց հիշատակի, այսօր մի լավ տաքացեք և բոլորովին մի անաչեք: Այս սուրբ տներն էլ թող ձեզ գերեզման լինեն՝ շնորհիվ արքային պարսից»։ Եվ ահա բորբոքվեց մարդկային ճարպով առատացած կրակի բոցը, մինչև իսկ ողջ բաղաբը արբեցավ նրանց ճենճերի հոտից, իսկ ինքը հավաքել տվեց նրանց ողջ ինչքն ու գանձերը և հրամայեց տանել Ողական ամրոցը: Ապա Մուշեղը հանձնարարեց, որպեսզի իշխաններին տանեն բաղաբը» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

¹²⁷⁴ «Ապա Վահանն ինքն անձամբ դուրս գալով՝ ներս կանգնեց Միհրանի պարսիկ գրագրին, գրել տվեց նրան ողջունի գիր, նաև նշանաբանը, և շարադրեց: «Երկու օրից հետո միայն 1.000 մարդով բարձրացիր Կոթ կոչված ձորի մոտի բլուրը, որպեսզի տեսնեսք միմյանց»: Դպիրը գրեց նույնությամբ, ինչ որ Վահանն ասաց, Միհրանի մատանիով կնքեց այն, ապա, կանցելով հավատարիմ մարդկանցից 50 հոգի և պատվիրեց տանել այն Վաչիրին, որ Ապահուհիբում էր և իր ձեռքի տակ 1.000 մարդ ուներ: Սրանք թուղթն առան ու գնացին...: Այնուհետև Վահանը, իր հետ առնելով 3.000 մարդ, գնաց Վաչիրին ընդառաջ, բարձրացավ լեռան վրա և 3 կողմից դարան պատրաստեց: Ապա նվիրակին ու դպիրին առաքեց՝ Վաչիրին իր մոտ հրավիրելու: Նրանք գնացին, հայտնեցին Վահանի պատվերը Վաչիրին, որը իջևանել էր արդեն Նիա ծովի եզերքը, բայց դպիրն ու նվիրակը եղելությունից ոչինչ տեղյակ չէին, բանգի Վահանը թույլ չէր տվել նրանց մոտենալու գործին, այլ պահել էր հետևում՝ մեկուսացված, իսկ այն ժամանակ էլ, երբ տաճարները այրել տվեց, նրանց այլ պատրվակով ուրիշ տեղ ուղարկեց, որպեսզի չհմանան, թե ինչ է կատարվել, ընդ որում սրանք, իշխանների գգեստն ու հանդերձանքը տեսնելով, կարծում էին, թե միհրանյանք են: Արդ, գնացին նրանք և Վահանի պատվերը հայտնեցին Վաչիրին՝ որպես թե Միհրանի կողմից են ուղարկվել: Վաչիրը, վերցնելով 1.100 մարդ, եկավ բարձրացավ նույն լեռը: Երբ մոտեցան այն տեղին, որ Վահանն էր, Վաչիրը 50 զինվոր առանձնացրեց և ազատ արձակեց այլ թշնամիներից ապահով լինելու համար, իսկ ինքը եկավ մտավ վրանը՝ Վահանի մոտ, կարծելով, թե Միհրանն է: Երբ Վահանը տեսավ նրան, ասաց. «Վաչիր, միտքդ ի՞նչ է, պարսից հավատի՞ն եք ցանկանում դարձնել Դայոց երկիրը»: Դրանից հետո նա նախ հրամայեց գործերին պատշաճ տարածության հեռու պահել, ապա սկսեց զանահարել Վաչիրին այնքան, մինչև սա խոստացավ իր բոլոր գործին մասնաճի կանցել: Դարվածների սաստիկ ցավից Վաչիրը հրաման ուղարկեց իշխաններին և զորավորներին շտապ իր մոտ գնալու: Դարսիկ գրագրին էլ կաշառք խոստանալով՝ Վահանը հրամանը այնպես գրել տվեց, որ շուտափույթ գան, որպես թե. «Հույները հանկարծակի մեզ վրա են հարձակվել», որից հետո Վաչիրի մատանին էլ տալով նրանց, ուղարկեց հեռվում թողնված գործերի մոտ: Ապա Վահանը հրավերը հղեց թիկունքում եղած գործին, ինչից հետո կոչուքի պատրվակով իշխաններին մեկ-մեկ խորանն էին տանում ու գլխատում: Այս կերպ ահա, ոչ-ոք չիմացավ եղելությունն այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանցից մեկը մազապարծ փսիստակայն իր բանակը հասավ: Վահանը, երբ հասկացավ, որ կատարվածը հայտնի դարձավ, դարանամուտ մարդկանց լուր ուղարկեց հետևի կողմից հարձակվել նրանց վրա: Արդյունքում նրանք փախցրին նրանց մինչև Կոթի ձորաբերանի բերդը: Այստեղ դարանամուտներից ամենավերջինները նույնիսկ ընդհարվեցին նրանց հետ, բերդի մարդիկն էլ ներսի կողմից դուրս գալով նրանց դեմ՝ բարերով ու գլերով բոլորին անխնա կտորեցին: 100 մարդ միայն փախստական եղած հոգան մինչև Ապահուհի, սակայն դարան մոտածները նկատեցին, հարձակվեցին և սրանց էլ ձեռքակալեցին: Վաղ առավոտյան պարսից մյուս գործն էլ եկավ հասավ այնտեղ՝ քրի այս կողմը: Վահանն ընդառաջ եկավ նրանց ու ասաց. «Ամենք էլ ի՞նչե՞ք ձերից, թող երկվարները արածեն մինչև երեկո, որովհետև մույթն ընկնելուն պես պետք է հարձակվենք հունաց գործի վրա»: Այդպես էլ արեցին, իսկ դարան մոտածները թաքստոցներից դիմեցին նրանց կողմը, ձիերի երամակը անջատեցին գործից, բռնեցին Արածանի կողմերը և հանեցին մինչև Զարթ լեռան բարձունքները, որտեղ պարսից գործերը, հասկանալով իրենց գլխին եկած աղետը, միաբերան աղաղակում էին: «Վայ մեզ, կորած ենք»: Այստեղից էլ զավառի անունը մնաց Կորեսաք լեռները, իսկ Վահանի գործերը մնացածների քաղցին իջեցին հեռի այդտեղի ձորը, ուր դարանամուտ զինվորներն էին, երկու կողմից հարձակվեցին, նրանց մեջտեղն առան, բոլորին կտորեցին և առհասարակ ոչ մեկին չխողացին: Միայն 40 մարդու Վահանը հրամայեց կենդանի թողնել՝ որպես զոհաբաժան պարսից արքային: Վահանը հանձնարարեց տանել թագավորին նաև Միհրանի գլուխը այսպես պատվիրելով: «Այս մարդը, երբ մարգլայն եկավ մեր երկիրը, այնժամ գործերը դեմ առ դեմ ախույան կանգնելով խաղաղակալ էին ուզում, բայց չկարողացանք գտնել: Հույներից էլ չհամարձակվեցինք գնալ խնդրել, որովհետև ձեր դիմերը թշնամիներն են: Զե՛ր գործի մոտ էլ աչքի անցկացրինք, հեռվից տեսանք, որ ձերոնց մոտ նույնպես գնդակ չկար, ստիպված կտրեցինք այս գլուխն ու խաղացինք: Արդ, իմացանք, որ Շահաստանից եկել եք Բուստոր բաղաբը, որը երկիր է տափարակ ու դաշտաձև: Գիտե՞ք, որ գնդակ պիտի խաղաք, ասիավարիկ, վերցրե՛ք ձեր քրոջ որդու գլուխը և թող ձեզ խաղաղանդակ լինի սերնդից սերունդը» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

¹²⁷⁵ «/8/ Չնայած այդ բանին մոտենալով Նիսիբիսին՝ Մարկիանոսը փոքր մարտի ձեռք մտավ պարսիկների դեմ, երբ նրանք դեռ պատրաստ չէին և, առավելության հասնելով, պաշարեց բաղաբը: Իմիջիպալոց, սակայն, պարսիկները հարկ չհամարեցին նույնիսկ փակել դարպասները և դաժանորեն ծիծաղում էին հռոմեական գործի վրա: Այդ ժամանակ հայտնի դարձան շատ հրաշալի երևույթներ, որոնք զուշակում էին ապագա արեւոյները: Այսպես, պատերազմի սկզբում մենք տեսանք նոր ծնված ցլիկին, ում վզից երկու գլուխ էր դուրս գալիս...: /9/ Իսկ ինքը հետոյով (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը - Մ.3.**), իր գործերով անցնելով Տիգրիսի, ուղղվեց դեպի Նիսիբիս: Այս ամենը երկար ժամանակ հայտնի չէր հռոմեացիներին, ընդ որում Հուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ը - Մ.3.**), հավատ ընծայելով լուրերին, որոնք ասում էին, թե Խոսրովը իբր կամ մահացել է, կամ գտնվում է վերջին շնչում, դժգոհ էր գործի դանդաղությունից, որը պաշարել էր Նիսիբիսը: Դրա համար էլ, ահա, նա մարդ ուղարկեց՝ որդեգրվա Մարկիանոսին ինչպես հնարավոր է շուտ իրեն բերել բաղաբի դարպասների բանալիները, սակայն գործը դրանից ոչ մի կերպ առաջ չգնաց, ընդհակառակը, ինքը Հուստինոսը մեծագույն ամոթի արժանացավ, բանի որ անխնայ հրաման տվեց այդ տանջված գործի ու նման բազմամարդ ու ուժեղ բաղաբ կապակցությանը: Այս պայմաններում Հուստինոսը ամենից առաջ կապ հաստատեց Թեոփոլիսի եպիսկոպոս Գրիգորիոսի հետ, բանգի Նիսիբիսի եպիսկոպոս Գրիգորիոսի լավագույն ընկերն էր, որից շատ նվերներ էր ստացել: Նիսիբիսի եպիսկոպոսը, զայրանալով վիրավորանքներից, որոնք պարսիկները հասցրել էին քրիստոնյաներին և որոնց սրանք միշտ ենթակա էին, ինչպես նաև ցանկանալով, որ բաղաբը հայտնի հռոմեացիների իշխանության տակ, Գրիգորիոսին հայտնում էր այն ամենի մասին, ինչ տեղի էր ունենում հակառակորդի հողում և այդ ամենն անում էր ժամանակին: Այդ լուրերը Գրիգորիոսը անմիջապես հայտնեց Հուստինոսին՝ տեղեկացնելով նրան Խոսրովի արագ առաջխաղացման մասին: Հուստինոսը, սակայն, հանձնված իր սովորական հաճույքներին, ոչ մի ուշադրություն չդարձրեց այն ամենին, ինչ գրված էր իրեն և նույնիսկ չցանկացավ հավատալ ասածներին՝ հավատալով միայն նրան, ինչին ուզում էր: Այդ կերպ սովորաբար լիւնում և անփույթ մարդկանց հետ, որոնք մինչև գործի ավարտը ինքնակամ են և հանդուգն, իսկ երբ ինչ-որ անկարգիտներից ու իրենց ցանկությունների դեմ բան է լինում, դառնում են կասկածամիտ: Բոլոր, պատասխանելով Գրիգորիոսին, նա միանգամայն մերժեց իրեն հայտնվող լուրերը, ընդ որում, ասաց նա, եթե դրանք հիմնավորված են, ապա պարսիկները չեն ձեռնարկի բաղաբների գրոհը, իսկ եթե ձեռնարկել է են, ապա անպատիվ կերպով կնահանջեն: Դրանից հետո նա Մարկիանոսի մոտ ուղարկեց Ակակիոսին՝ անախթա ու հանդուգն մի մարդու, և հրամայեց նրան Մարկիանոսին զրկել իշխանությունից, չնայած որ սա արդեն մեծ ուղեծր կանգնած էր բաղաբում: Ակակիոսը, չնայած ոչ ի օգուտ, լսեց արքայական հրամանը և այն կյանքի կոչեց ճշտությամբ: Ժամանելով ճամբար և ոչ մի բան չստեղծել գործին՝ նա Մարկիանոսին թշնամական երկրում զրկեց հրամանատարությունից, իսկ ցենտուրիոնները և տաքսիարքոսները, գիշերվա ընթացքում իմանալով, որ իրենց զորահրամանատարը զրկվել է իշխանությունից, այլևս չներկայացան գործին, այլ հեռացան ու ցրվեցին տարբեր վայրեր՝ թողնելով այդ ծիծաղելի պաշարումը» (Եվագրիոս Բյուզանդիոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 8, 9):

«Մարկիանոսը արդեն պաշարել էր Նիսիբիսյան պարիսպները և ահա Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը - Մ.3.**), իմանալով այդ մասին, հավաքեց 40.000 հեծելազոր և ավելի բան 100.000 հետևազոր ու շտապեց բաղաբին օգնության՝ ընդդեմ հռոմեացիների: Այդ ընթացքում Մարկիանոսին զրպարտեցին արքայի առջև, թե իբր նա բարձրագույն իշխանության էր ձգտում: Արքան, հավատալով դրան, Մարկիանոսին հեռացրեց դեկավարությունից և նրա փոխարեն նշանակեց Հուստինիանոսի որդի Թեոդորոսին՝ «Ցար» մականվանյալ: Դրան հաջորդած հռոմեաշխիթ ստիպեց հռոմեացիներին թողնել Նիսիբիսի պաշարումը» (Թեոփանոս Բյուզանդացի «Պատմություն», մաս 4):

«/10/ Դրանից հետո նրանք կրկին ներխուժեցին թշնամական սահմաններ և որոշեցին պաշարել Նիսիբիսը՝ Միգրոնիայի այդ բաղաբը, բանգի այդպես էր նրանց հրամայված կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ը - Մ.3.**) կողմից..., իսկ ինքը՝ Պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը - Մ.3.**), անցնելով Ակրոա գետի հունով, մտադրվեց անանկալ հարձակվել Նիսիբիսը պաշարած հռոմեացիների վրա...: /11/ Զանի որ պատերազմի սկիզբը հռոմեացիները համար անբարենպաստ էր, հռոմեացիների տիրակալը, անհանգստացած բարբարոսների հաջորդություններով, շփոթության մեջ ընկավ: Չայրացած անհաջողություններով, որոնք իրեն բաժին էին հասել իր իսկ անխոհեմության երեսից՝ նա Նիսիբիս ուղարկեց Արքեպիոսի որդի Ակակիոսին առ այն, որ նա Մարկիանոսին հանի դեկավարությունից: Մարկիանոսը, ենթարկվելով կայսերական որոշմանը, թողեց Նիսիբիսը» (Թեոփիլիպատոս Սիմոնյակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 10, 11):

«Դարայից նրանք ռե- ազարան կետերին, կրկին առաջ են խաղում, մտնում թշնամու երկիրը և, ըստ ինքնակալի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ը - Մ.3.**) հրամանի, սկսում են պաշարել Նիսիբիսը...: Մին տեղի էր ունենում այս ամենը, ինքնակալ Հուստինոսը, կասկածելով, որ Նիսիբիս բաղաբի անարդյունք պաշարումը պայմանավորված է Մարկիանոսի վատ գործողություններով, հեռացրեց նրան կաշտոնից, իսկ տեղն էլ ուղարկեց Ակակիոսին, որին հռոմեացիները սովորաբար անվանում են Արքեպիոս» (Յովհան Եպիփանացի «Պատմություն»):

բաղաբեր դիմադրում էր, այնտեղ էին մեծամեծները՝ Տիմոտեոսի որդի, քաջ ու պատերազմասեր Դովիան ստրատելադը, Շափնիի որդի Մարգիսը, որը նույնպես ստրատելադ էր, և ուրիշներ: Մարգիսն, ինչպես ասում են, նետից էր վիրավորվել ու մահացել: Ապա պարսից արքան, բարձրացավ ու իր վրանը խփեց բաղաբեր մոտ գտնվող բլրի վրա: Այնտեղ մնալով՝ նա ամեն ինչ տեսնում էր, տեսնում, թե ինչ էր կատարվում ներսում: Նա հրամայեց մեծ աշտարակի դեմ ջորի կառուցել, որը մյուսներից ամենաբարձուն էր կոչվում էր Դեռակլիոս: Դրա դեմ ներսից ոչինչ չկարողացան անել, իսկ դրսից էլ ամրացրին ջորին ու տեղավորեցին բաղաբեր դիմաց: Մինչ այդ նա նկատել էր, որ իր այդ փորձերը բաղաբեր չեն վախեցնում, ուստի հրամայեց նորից պարիսպ կառուցել, որը պետք է շրջապատեր բաղաբեր դրսի պարիսպը, որպեսզի, եթե բաղաբեր բնակիչներից փորձեն դուրս գալ, այն արգելեց հանդիսանալ: Երբ տեսավ, որ իր կատարածները, ինչպես ասված է, իզուր են անցնում, հիվանդացավ և նույնիսկ վախենում էր, որ կմահանա: Այն ժամանակ նա բաղաբեր լուր ուղարկեց, որ իր մոտ մարդ ուղարկեն, որպեսզի կարողանա հետը խոսել: Բաղաբեր մի հայտնի ու նշանավոր մարդ կար, ռուսների ու պարսիկների թարգմանիչ՝ Կոմիտ անունով: Շատ բաների մասին հետը խոսելուց հետո նա նրան ասաց, որ հաղորդի բաղաբեր բնակիչներին. «Եթե նրանք իրեն 5 կենտենար ոսկի վճարեն, որպես բաղաբեր փրկագին, այն ժամանակ ինքը կհեռանա այստեղից»: Նա՝ Կոմիտը, հույս ունենալով, որ բաղաբեր չի գրավվի, այդ մասին չասաց նրանց, չնայած զորույցի վերջում արքային խոստացել էր, որ կասի: Երբ արքան տեսավ, որ պայմանավորված օրն անցավ ու իրեն պատասխան չուղեցին, ավելի համառ դարձավ և, ավելի մեծ բարկությամբ լցված, նորից բաղաբեր գրավումով զբաղվեց՝ վերջում պատրաստված ջորին մեծացնելով ու ամրացնելով: Ռուսները, սակայն, ծիծաղում ու ծաղրում էին, ասելով, որ նա այս փորձից էլ կամալի, ինչպես ամաչեց իր մյուս փորձերից: Այս ինքնավստահությունը, սակայն, մոռացնել տվեց պարսպի պաշտպանությունը, բանգի հատկապես սաստիկ ցուրտ ու սառնամանիք օրերին նրանք իջնում էին պարսպից ու գնում իրենց տները՝ ուտելու և խմելու: Երբ պարսիկները տեսան, որ պարսիսպը Ռուս գործից ազատ է և իրենց պատրաստած ջորին բարձրանում է մինչև պարսպի վերևի մասը, նրանք խորամանկորեն փայտեղ ամրացրին դրան և թեթեցին դեպի պարիսպը: Այսպես, բանակն անցավ, լցրեց պարսպի մի կողմը և իջան բաղաբեր ներսը: Երբ հանկարծ տվեց բացակայություն. «Ահա, բաղաբեր գրավված է և պարսիկ զինվորները հաղթել են ռուսներին», բոլորը վախեցան ու սարսափած միասին շտապեցին դեպի բաղաբեր դարպասները, որպեսզի պարսիկներից փրկվեն: Երբ պարսիկները նման մեծ բազմություն տեսան, նրանք ևս վախեցան, սարսափից թաքնվեցին և թույլ տվեցին ռուսներին փախչել՝ արգելեց չհանդիսանալով: Ռուսները բոլորը փախան դարպասների մոտ, բղավելով, որ բանակիները բերեն: Բանակիները որոնեցին, բայց չգտան, որովհետև հրամանատարները պահել էին: Երբ ռուսները տեսան, որ պարսկական բանակը ուժեղ է, բաղաբեր նրանցով է լցված ու իրենց բոլոր կողմերից ճնշում են, պահում են և փախչել չեն կարող, հավաքվեցին ու. «Մահ կամ կյանք» բղավելով, հարձակվեցին պարսկական բանակի վրա: Նրանք, ինչպես հնձվորդը հասկերին, այնպես էլ սրանց հնձեցին ու ոչնչացրին: Ուժեղ մենամարտ տեղի ունեցավ բաղաբեր ներսում և, չնայած բաղաբեր արդեն յոթ օր գրավված էր, նրանք իրար ոչնչացնում էին: Բաղաբեր լցվեց դիակներով ու զարշահոտությամբ, երբ ստիպված դրանց հավաքում ու նետում էին գետի և ջրակույտերի մեջ: Երբ պարսիկները տեսան, որ իրենցից շատերը կոտորվում են ու չեն կարողանա բաղաբեր գրավել և ավարը վերցնել, ավելի վախեցան ռուսներից, փախան ու բարձրացան պարսպի վրա՝ խորհրդակցելով, թե ինչպե՞ս խորամանկությամբ հասնեն իրենց նպատակին: Նրանք նենգությամբ լուր ուղարկեցին ռուսներին, թե ինչո՞ւ ենք իրար սպանում ու ոչնչացնում, ավելի լավ է եկե՞ք երկու կողմից խոստանալ զենք վայր դնելու և խոսենք խաղաղության դաշինք կապելու մասին: Զանի որ Ռուս բանակն իր կյանքը փրկելու հույս չուներ և մարդիկ տեսան, որ ընկել են դժբախտության մեջ, ընդունեցին այդ առաջարկությունը ու խաղաղության դաշինք կնքելու համար խոստացան ցած ոնել զենքերը՝ վստահ մոտենալով նրանց, ինչպես խաղաղ ժամանակ: Եվ որովհետև ռուսները վստահ էին նրանց խոսքին և անվախ էին, մինչ դրա վրա պարսկական մի մեծ բանակ մտավ բաղաբեր: Սկզբում երկու կողմերն իրար վստահությամբ մոտեցան, ինչպես խաղաղ ժամանակ, սակայն շուտով պարսիկները սկսեցին կողոպտել բաղաբեր: Այդ ժամանակ պարզ դարձավ պարսիկների կեղծավորությունն ու նենգությունը: Նրանք իրենց խոսքից հրաժարվեցին ու դրժեցին, բռնեցին ռուսներից շատերին, ոչնչացրին և մնացածներին իրար կապեցին՝ ազատների, ազատների կանանց ու բաղաբեր մեծամեծներին էլ բերելով արքայի մոտ: Արքան հրամայեց բոլորին խեղդանշանով անել, հրամայեց նաև ոսկի ունեցողներին իր մոտ բերեն և, ում մոտ որ ոսկի ու արծաթ գտնեն, իրեն ներկայացնեն: Այսպես նա շատ ոսկի հավաքեց: Ինչպես ասում են, իրեն համար հավաքեցին ավելի քան 100 կամ 200 կենտենար ոսկի, սակայն, քանի որ մենք այդ մասին հաստատ չգիտենք և չենք ուզում կեղծել ճշմարտությունը, լավ է լռենք: Երբ արքան տեսավ ողջ այս ոսկին, կանչեց բաղաբեր մեծամեծներին ու ասաց նրանց: «Երկնքի մեծ աստված պահանջում է ձեզից և մեզից ընկածների արյունը: Եթե դուք այստեղ հավաքված այս ոսկու մեկ հարյուրերորդը տալիք ինձ որպես բաղաբեր փրկագին, ես այստեղից հեռացած կլինեմ: Ես այդ էի սպասում, երբ ձեզ Կոմիտի միջոցով լուր ուղարկեցի, սակայն դուք ինձ չստացիք»: Երբ նա կանչեց Կոմիտին տանջելու համար, նա ասաց. «Ես թո միջոցով չե՞մ, որ լուր ուղարկեցի նրանց», նա պատասխանեց: «Այո, տեր իմ, սակայն ես չասացի, որովհետև վախեցա»: Բարկացած արքան նրան մահվան դատապարտեց, բայց հետո ասաց. «Զանի որ դու ձգտեցիր երկու տերություններին ծառայել, ես թե՛ չեմ սպանի», որից հետո հրամայեց ու նրա երկու աչքերը կտրացրին: Նա, բաղաբեր անհամար, բազում ավար վերցնելով, գերեվարեց բոլոր բնակիչներին ու ամալացրեց բաղաբեր: Իր բանակի մի մասը նա թողեց այնտեղ ու վերադարձավ իր երկիրը՝ ոսկու ու արծաթի անհամար մեծ ավարով, որը նա համիշտակել էր բաղաբեր բնակիչներից, եկեղեցիներից և այլ վայրերից: Իր հետ տարավ նաև բազում գերիների: Անաստաս կասեց (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս Ի-ի - Մ.3.**) կողմից դրա կառուցումից 72 տարի հետո էր, որ այն նվաճվեց ու ընկավ ասորեստանցիների ձեռքը» (Ռովիան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 5):

«Դրանից հետո խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով Ի-ը - Մ.3.**) ճամբար զարկեց Դարա բաղաբեր շուրջը, որի դեմ վեց ամսվա ընթացքում պատերազմ մղեց, այսօրոջ կույթեր նետեց բաղաբեր վրա, հարվածեց արևելյան պարսպին, թունել փորեց, հողաթումբ դրեց, արյունե պարիսպ կառուցեց, փորձեց այլ բաներ, սակայն այդպես էլ չկարողացավ գրավել: Այդ ժամանակ նա բաղաբեր բնակչությունից հինգ տաղանդ ոսկի պահանջեց, որ թողնի ու հեռանա: Կոմիտը, սակայն, որ ուղարկվել էր այդ մասին հայտնելու, լռեց ոսկու մասին և առանց արդյունքի հետ դարձավ: Այդ ժամանակ խոսքովը կատաղեց և պարսիկների պարիսպների վրա համընդհանուր հարձակման ուղարկեց, սակայն պարսիկներից և ոչ մեկը չկարողացավ ոտք դնել բաղաբեր: Դրանից հետո ռուսները, մի կողմ թողեցին գեները և նստեցին հաց ուտելու: Այդ ժամանակ պարսիկները փայտյա աշտարակների կիրառմամբ հարձակվեցին պարիսպների վրա, իսկ ռուսները, տեսնելով, որ թշնամին ներս է լցվում, նետվեցին դեպի դարպասները, որոնք, սակայն, փակ գտան, որովհետև նրանց առաջնորդը փակել էր դրանք: Եվ ահա ռուսները ստիպված եղան մարտնչել, հետ մղեցին հակառակորդին և մարտը ձգձգվեց 7 օր: Շուրջըբոլորը լցվեց սպանվածների դիակներով: Այդ ժամանակ խոսքովը ասաց. «Եկե՛ք հաշտվենք, բանգի, տեսե՛ք, և մեր, և ձեր կողմից մեծ բանակի մարդիկ են սպանվել»: Եվ ահա այդ դժբախտները, հավատալով պարսիկներին, մի կողմ թողեցին գեները և երկու կողմերից էլ զինվորներն իրար խառնվեցին: Այդ ժամանակ պարսիկները ձեռք բարձրացրին ռուսների վրա և նրանցից 150.000 հոգու սպանեցին, իսկ 90.000 հոգու էլ գերի բռնեցին: Ինչ վերաբերվում է ոսկուն, ապա այն հավաքվեց 200 տաղանդի չափով: Այդ տեսնելով խոսքովը ասաց ռուսների առաջնորդներին: «Ով անմիտներ, ինչո՞ւ դուք այս երկու հարյուրից չուղեցիք հինգը, չե՞՞ որ այդ պարագայում դուք կպահպանեիք այդքան մարդու»: Լսելով այդ՝ ռուսների առաջնորդները երդվեցին, որ այն Կոմիտն իրենց այդ մասին ոչինչ չի ասել և ոսկի չի պահանջել: Այդ ժամանակ խոսքովը, համոզվելով, որ դա հենց այդպես է եղել, փորել տվեց այդ Կոմիտի աչքերը» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 9):

«Դրանից հետո խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով Ի-ը - Մ.3.**) ճամբար զարկեց Դարա բաղաբեր շուրջը, որի դեմ վեց ամսվա ընթացքում պատերազմ մղեց, սակայն այդպես էլ չկարողացավ գրավել: Այդ ժամանակ նա բաղաբեր բնակչությունից հինգ տաղանդ ոսկի պահանջեց, որ թողնի ու հեռանա: Կոմիտը, սակայն, որ ուղարկվել էր այդ մասին հայտնելու, լռեց ոսկու մասին և առանց արդյունքի հետ դարձավ: Այդ ժամանակ խոսքովը կատաղեց և պարսիկներին փայտյա մեքենաների կիրառմամբ պարիսպների վրա համընդհանուր հարձակման ուղարկեց: Այսպես շարունակվեց 7 օր, սակայն պարսիկներից և ոչ մեկը չկարողացավ ոտք դնել բաղաբեր: Այդ ժամանակ խոսքովը ասաց. «Եկե՛ք հաշտվենք, բանգի, տեսե՛ք, և մեր, և ձեր կողմից մեծ բանակի մարդիկ են սպանվել»: Եվ ահա այդ դժբախտները, հավատալով պարսիկներին, մի կողմ թողեցին գեները և երկու կողմերից էլ զինվորներն իրար խառնվեցին: Այդ ժամանակ պարսիկները ձեռք բարձրացրին ռուսների վրա և նրանցից 150.000 հոգու սպանեցին, իսկ 90.000 հոգու էլ գերի բռնեցին: Ինչ վերաբերվում է ոսկուն, ապա այն հավաքվեց 200 տաղանդի չափով: Այդ տեսնելով խոսքովը ասաց ռուսների առաջնորդներին: «Ով անմիտներ, ինչո՞ւ դուք այս երկու հարյուրից չուղեցիք հինգը, չե՞՞ որ այդ պարագայում դուք կպահպանեիք այդքան մարդու»: Լսելով այդ՝ ռուսների առաջնորդները երդվեցին, որ այն Կոմիտն իրենց այդ մասին ոչինչ չի ասել և ոսկի չի պահանջել: Այդ ժամանակ խոսքովը, համոզվելով, որ դա հենց այդպես է եղել, փորել տվեց այդ Կոմիտի աչքերը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«9/ Այդ ընթացքում խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով Ի-ը - Մ.3.**), երբ արդեն բավարար պատրաստություններ էր տեսել պատերազմի համար, մինչև մի որոշակի վայր ուղեկցեց իր զորավար Ադարմանին և, անցկացնելով նրան իր երկրից Եփրատ գետով, այսպես կոչված Կիրկեսիոսի միջով քաջ թողեց հռոմեական տիրույթներում, իսկ Կիրկեսիոսը հռոմեացիների համար շատ հարմար վայր է, որը գտնվում էր իրենց երկրի սահմանին: Այն ամուր են դարձնում ոչ միայն պարիսպները, որոնք հառնում են անչափ բարձրությամբ, այլև Եփրատ և Ազոր գետերը, քանի որ նրանք շրջապատում են այն և դարձնում կղզի... /10/ Նման արշավանք իրականացնելով՝ Ադարմանը ի վերջո միացավ խոսքովին, երբ սա դեռ չէր հասցրել վերցնել բաղաբեր: Ադարմանի այս համալրումները նրան անագին ուժ ավելացրին, քանզի մի կողմից ոգի տվեցին նրա

ռազմիկներին, իսկ մյուս կողմից էլ թշնամիների միջև վախ առաջացրին: Աղարմանը բաղաբը գտավ պարսպով պատված, որի շուրջ բարձրացված էր հսկայական հողաթուղ: Սրա վրա տեղադրված էին հեղիպուղյան մեքենաներ ու հատկապես կատապուլներ, որոնք օգնությամբ հարվածում են բարձրադիր վայրերից և որոնք սովորաբար կոչում են բարանետներ: Այս մեքենաներից օգտվելով էլ խոսրովը հաջորդ ձմռանը տիրեց բաղաբին, որն այդ ժամանակ ղեկավարում էր Տիմոստրատի որդի Յովհանն և նրա մասին շատ քիչ էր հոգում, իսկ գուցե և, ասում են և դա, և սա, ուղղակի դավաճանել էր նրան: Խոսրովը 5 ամսից ավել կանգնեց բաղաբի մոտ, այն դեպքում, երբ ոչ ոք չէր պաշտպանում այն: Վերցնելով բաղաբը՝ Նա դուրս հանեց բոլոր բնակիչներին, իսկ տրանքը հսկայական թիվ էին կազմում, և որոշներին սպանեց, իսկ մեծագույն մասին էլ կենդանի գերեզմարեց, ընդ որում վայրն էլ, որպես օգտակար իր համար, զբաղեցրեց պահակագործով, որից հետո վերադարձավ իր տիրույթները» (Եվագրիոս Սխոլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 9, 10):

«/5/ Երբ Յուստինոս Փոքրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Յ.) ղեկավարում էր Յոմմեական կայսրությունը, պարսից արքան (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Յ.) տիրեց Ղարա կոչվող բաղաբին: Եվ ահա, ըստ արքայական կամքի, Ղարայի բնակիչները դարձան այդ ամրոցի բնակիչներ... /11/ Երբ հռոմեական զորքը Մարդիսի մոտակայքում էր, պարսից արքան ինչպես հռոմեացի, հարձակվեց Ղարայի վրա և վեց ամիս պաշարեց այդ բաղաբը: Հրջապատելով այն սեփական զորքերի ֆայնանսներով և ամրացված ճամբարներով, բաղաբից մի կողմ բաշխելով ջուրը և բարաբային աշտարակների դիմաց աշտարակներ, ինչպես նաև հեղեղալուներ կառուցելով, Նա տիրեց բաղաբին, չնայած, որ այն ուժեղ ամրացված էր: Լսելով այդ մասին՝ կայսր Յուստինոսը, ցնցված դժբախտությունների սրընթաց հոսքից, իսկ դրանից հետո էլ խոցվելով խելթաթության իրականությանը, վախճանվելով, որ հետագայում ավելի ծանր դժբախտություններ տեղի կունենան, որոշեց այդ տարի պարսիկների հետ զինադադար կնքել... /18/ Ասում են, որ Վահրամը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Յ.) սերում էր Սիիրանի տիկնոջ՝ Աղշակունիներից տոհմից, և սկզբում ծառայության էր նշանակվել արքայական թիկնապահների գնդում, սակայն քիչ անց, գլխավորելով հեծելազորի ջոկատ, Կավատի (Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Յ.) որդի խոսրովի հետ արշավի մեկնեց, երբ բաբելոնացիները պաշարեցին ու վերցրին Ղարան՝ դա այն ժամանակ, երբ հռոմեական տերության գալիստը գտնվում էր Յուստինոս Փոքրի ձեռքում» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5, 11, 18):

«Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ին – Մ.Յ.), իմանալով այդ (Մծբնի պաշարման – Մ.Յ.) մասին, հավաքեց 40.000 հեծելազոր և ավելի բան 100.000 հետևազոր ... պաշարեց ու նվաճեց Ղարան» (Թեոփիմոս Բյուզանդացի «Պատմություն», մաս 4):

«Այդ ընթացքում Արտաբանեսը տիրացավ Ղարային, որից հետո Լահանեց» (Թեոփիմոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այս խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Յ.) գրավեց Ղարան» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

«Պարսիկները, երբ իմացան, թե Սողոմը (Գասանյանների թագավորության արքա Մուսոյի II-ը (569-580) – Մ.Յ.) չի օգնում հռոմեացիներին և չի վայելում նրանց զորքերի աջակցությունը, կոտորեցին նրանց և գնացին մինչև Աստիոք: Նրանք գերեցին ողջ Միջագետքը, որ հռոմեացիների դիմադրության, որից հետո գնացին և պաշարեցին Ղարան, բանից բազում զորքերով էին եկել ու դա նրանց մեծ բաջություն էր տվել: Պարսիկները խաբեությամբ տիրեցին բաղաբին, բանից մի անգամ նրանք ցույց տվեցին, թե ցանկանում են հեռանալ և այդ ժամանակ հունաց զորքերը թողեցին պարսիկն ու գնացին քնելու և հաց ուտելու: Դենց այդ ժամանակ էլ, ահա, պարսիկները հետ դարձան, հարվածեցին պարսպին և, ասեն կողմից սանդուղքներ դնելով, մտան ներս: Նրանք կոտորեցին հասարակին, գրավեցին բաղաբը և բազում ուրախությամբ գնացին իրենց աշխարհը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Պարսիկները չէրայ համարեցին խաղաղության պայմանագրերից հռոմեացիներին հետ և ճակատամարտի արդյունքում տիրեցին խիստ ամրացված Ղարա բաղաբին: Կոտորելով շատ ռազմիկների՝ նրանք ավերեցին հիշատակված բաղաբը» (Յովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Յ.) հանդերձավորվեց և 90.000 հոգուց քիչ ավել զորքով ներխուժեց Յուստինոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Յ.) երկիր, որտեղ գեներալ ու զորքի կիրառմամբ գրավեց Ղարան...: Խոսրովը իր ձեռքը գցեց այս բաղաբում գտնվող ողջ գունարն, ինչպես նաև շարժական գույքը, իսկ բնակչությանն էլ գերի բռնեց» (Տաբարի «Արքաների ու մարզաբեների պատմություն», գիրք 5):

«Նիսիբիսը շատ բարձրացված բաղաբ է Միջագետքում՝ Սինգարի մոտ: Թե բուն բաղաբում, թե նրան ենթակա գյուղերում կան չորս հազար այգի, որոնցում աճեցվում են հյուսկապ պտուղներ, բայց կարիճների անհավանական բանակություն ևս կա: Ահմադ իբն ալ-Թալիբ ալ-Սարախսի անունով մի մարդ ասում է, որ երբ խոսրավ Անուշիրվանը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Յ.) եկավ պաշարելու այս բաղաբը, Նա չկարողացավ գրավել նրան: Այդ ժամանակ իր բանակի մի գիտնական նրան խորհուրդ տվեց Տիրան Շահ գյուղից, որը ենթակա էր Շահիրզուրին և որտեղ այդ կենդանիները մեծ բանակություն կար, կարիճներ բերել, ինչից հետո դրանց պարսիկների վրայով նետել Նիսիբին: Եվ ահա կարիճների կողմից հարձակման ենթարկված բնակիչներն այլևս չկարողացան դիմադրել և այդպիսով պարսից արքան կարողացավ գրավել բաղաբը» (Չաբարիա Ղազվիի «Երկրների հայտնի վայրերը և հաղորդումները Ալլահի ստրուկների մասին»):

«Նիսիբիսը շատ բարձրացված բաղաբ է Միջագետքում՝ Սինգարի մոտ: Թե բուն բաղաբում, թե նրան ենթակա գյուղերում կան չորս հազար այգի, որոնցում աճեցվում են հյուսկապ պտուղներ, բայց կարիճների անհավանական բանակություն ևս կա: Ահմադ իբն ալ-Թալիբ ալ-Սարախսի անունով մի մարդ ասում է, որ երբ խոսրավ Անուշիրվանը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Յ.) եկավ պաշարելու այս բաղաբը, Նա չկարողացավ գրավել նրան: Այդ ժամանակ իր բանակի մի գիտնական նրան խորհուրդ տվեց Տիրան Շահ գյուղից, որը ենթակա էր Շահիրզուրին և որտեղ այդ կենդանիները մեծ բանակություն կար, կարիճներ բերել, ինչից հետո դրանց պարսիկների վրայով նետել Նիսիբին: Եվ ահա կարիճների կողմից հարձակման ենթարկված բնակիչներն այլևս չկարողացան դիմադրել և այդպիսով պարսից արքան կարողացավ գրավել բաղաբը» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

¹²⁷⁷ «Երբ Պարսից արքան (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Յ.) պաշարեց Ղարա բաղաբը և տեսավ, որ ոչ ոք իրեն չի դիմադրում, Աղրամահոն անունով մարդկանին մեծ բանակով ուղարկեց Ապամեա բաղաբի վրա: Սա ճանապարհին ամրոցներ գրավեց, ավերեց ու այրեց մեծ ու լավ ամրացված բաղաբներ և հասավ Ապամեա: Եվ, որովհետև պարսիկները գրավել էին Աստիոքը, ուստի Նա արշավեց Ապամեայի վրա ու պաշարեց այն, ծնրեց ու նրան հանձնվեց Նաև Ապամեան՝ չկոտորելու խոստով ստանալուց հետո: Երբ արքան այնտեղ գնաց, կրկես տեսավ ու այդ պատճառով այլևս ոչինչ չավելեց ու չայրեց: Դրա համար բնակիչները հույսով էին, որ հետագայում էլ իրենց վրա չի հասցին: Այդ հույսով էլ, ահա, նվերներով գնացին նրա մարդկանի մոտ բաղաբի մեծամեծներն ու եպիսկոպոսները: Սա, սակայն, նենգաբար ասաց նրանց: «Զանի որ բաղաբը այժմ մերն է, բացեք դարպասները, որպեսզի ես մտնեմ ու դիտեմ այն»: Սրանք, նրան վստահելով և ինչ որ վատ բան չենթադրելով, նրա առաջ բացեցին դարպասը և Նա բաղաբ մտավ: Դրանից հետո, սակայն, նրանք խելույն գրավեցին դարպասները և սկսեցին բռնել ու կապել տղամարդկանց և կանանց՝ կողոպտելով բաղաբը: Նրանք ամբողջ ավարը վերցրին ու բնակչությանն էլ բաղաբից դուրս բերեցին՝ կողոպտելով Ապամեա բաղաբը, որը դեռ իրն ժամանակներից լի էր հարստությամբ և ավելի ճոխ էր, բան այլ բաղաբներ: Բնակչությունն և վարը, ինչպես նաև նրանց եպիսկոպոսին, նրանք դուրս բերեցին, ապա կրակ տվեցին բոլոր կողմերից ու այրեցին բաղաբը: Ահա այսպես նրանք վերցրին բոլոր գերիներին ու այլ բաներ և գնացին իրենց արքայի մոտ, որը պաշարել էր Ղարան: Արքայի առաջ այն տեղից և այլ տեղերից բերված գերիներին հաշվեցին և նրանք կազմեցին 292.000 հոգի: Արքան Ղարան նվաճելուց ու կողոպտելուց հետո այնտեղ ևս անհամար հարստություն գտավ, որ այնտեղ էր բերված այլ բաղաբներից ու տեղերից, որպես անմատչելի մի ամրոց: Նա վերցրեց իր ավարն ու անհամար գերիներին և վերադարձավ իր երկիրը» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 6):

«Դրանից հետո խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Յ.) անմիջապես առաջ ուղարկեց Աղրամահոնին, որպեսզի սա ղեկավարի այդ հարձակումը և թալանի ենթարկի ու տիրի Բեթ-Բալաշին և Կինեսարիսին, որ Աստիոքի երկրում են: Այս կապակցությամբ, ահա, նաև պարսից արքան առաջացավ դեպի Ապամեա, որտեղ խոսրովի նրան ընդառաջ ելան ու պատշաճ կերպով դիմադրեցին, իսկ Նա էլ այդ կապակցությամբ խոսք տվեց, որ, եթե մտնի բաղաբ, նրան վրա չի հասցին...: Դետո, սակայն, մտնելով բաղաբ, Նա թալանի ենթարկեց այն ու այրեց, որից հետո 292.000 հոգու որպես գերիներ Պարսկաստան ուղարկեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 9):

«Դրանից հետո խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Յ.) անմիջապես առաջ ուղարկեց Աղրամահոնին, որպեսզի սա ղեկավարի այդ հարձակումը և թալանի ենթարկի ու տիրի Բեթ-Բալաշին և Կինեսարիսին, որ Աստիոքի երկրում են: Այս կապակցությամբ, ահա, նաև պարսից արքան առաջացավ դեպի Ապամեա, որտեղ խոսրովի նրան ընդառաջ ելան ու պատշաճ կերպով դիմադրեցին, իսկ Նա էլ այդ կապակցությամբ խոսք տվեց, որ, եթե մտնի բաղաբ, նրան վրա չի հասցին...: Դետո, սակայն, մտնելով բաղաբ, Նա թալանի ենթարկեց այն ու այրեց, որից հետո 292.000 հոգու որպես գերիներ Պարսկաստան ուղարկեց» (Բադ-Յեբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Այն ժամանակ, երբ նրանք կանգնած էին այդ բաղաբի մոտ՝ խոսրով արքան (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Յ.) մարական զորքով Բաբելոնից արշավեցին ելավ և, գետնացելով Տիգրիսը, առաջ ընթացավ տափաստանով, որպեսզի նրա այդ առաջխաղացումը ոչ մի կերպ հայտնի չդառնա հռոմեացիներին: Մոտենալով Ակարոն բաղաբին, որը Կիրկեսիոնից հեռու էր ինչպե օրվա ճանապարհի հեռավորության չափով, Նա անմիջապես Աղրամահոն զորավարին 6.000 հոգով, որոնց կազմում ընդգրկվեցին նաև մարեր, ինչպես նաև վայրի խաշնարած ժողովուրդների այլ ներկայացուցիչներ, ուղարկեց Եփրատից այն կողմ, որպեսզի Նա ասպատակի հռոմեական երկիրը, իսկ ինքը Ակարոն գետի հունով առաջ շարժվեց՝

Լիսիբիսը ամայացնող հռոմեացիների վրա անակնկալ հարձակվելու նպատակով: Եվ այսպես, Ադրամահոնը, Կիրկեսիոնի քաղաքի մոտ անցնելով Եփրատը, սկսեց տեղացիների կողմից առանց որևէ խոչընդոտի թալանել հռոմեական հարստությունները, բանգի երկարատև խաղաղության և հանգստության պատճառով, որը նրանք վայելում էին Յուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության ընթացքում, ոչ միայն գինավորական հանդերձանքն էր նրանց մոտ վերացել, այլ նաև արիությունն էր նրանց լքել: Ու բանի որ ոչ-ոք չհամարձակվեց մարտի մեջ մտնել բարբարոսների դեմ, Ադրամահոնը հասավ Անտիոքին և, ամայացնելով նրա շրջակայքն ու այն շրջապատող բոլոր գյուղերը, շտապ ուղղություն վերցրեց դեպի Կեյեսարիա: Կանգ առնելով Ապամեայից ոչ հեռու՝ նա դաժանորեն խաբեց այս մեծագույն քաղաքի բնակիչներին, որոնք փրկագին առաջարկով նրա մոտ դեսպանություն էին ուղարկել, բանգի, չնայած խոստումին ոչ մի վնաս չհասցնել, քաղաք մտած մարերը սկսեցին թալանել գանձերը, գերեվարել բնակիչներին և ամեն ինչ կրակի մատնել: Դրանից հետո նրանք վերադարձան իրենց երկիր» (Ռովիան Եպիփանացի «Պատմություն»):

«9/ Այդ ընթացքում խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**), երբ արդեն բավարար պատրաստություններ էր տեսել պատերազմի համար, մինչև մի որոշակի վայր ուղեկցեց իր զորավար Ադրամահոն, ինչից հետո, իր երկրից անցկացնելով նրան Եփրատ գետով, բաց թողեց հռոմեական տիրույթներում այսպես կոչված Կիրկեսիոնի միջով, իսկ Կիրկեսիոնը հռոմեացիների համար շատ հարևար վայր է, որը գտնվում էր իրենց երկրի սահմանի վրա: Այն ամուր են դարձնում ոչ միայն պարիսպները, որոնք հառնում են անչափ բարձրությամբ, այլև Եփրատ և Ազոր գետերը, բանի որ նրանք շրջապատում են այն և դարձնում կղզի... /10/ Այդ ընթացքում Ադրամահոն պարսիկներից ու բյուզիդ բարբարոսներից կազմված մեծաթիվ զորքով, մի կողմ թողնելով Կիրկեսիոնը, ամեն կերպ վնասում էր հռոմեացիների տիրույթներին՝ այրում էր, սպանում էր և ոչ մտադրություններով, ոչ էլ գործով որևէ չափավորություն չէր դրսևորում: Նա նաև մեծ թվով վերցրեց ամրություններ և գյուղեր ու ոչ մի վայրում դիմադրության չէր հանդիպում նախ այն պատճառով, որ այդտեղ դեկավարներ չկային, և հետո նաև այն պատճառով, որ հռոմեական զորքերը խոսրովի կողմից փակվել էին Դարայում, հետևաբար պարենավորումը և պարսիկների հարձակումը կարող էին ծանակցել առանց որևէ վտանգի: Ադրամահոն մոտեցավ Նույնիսկ Թեոդոսիոս, սակայն դրա համար օգտագործեց զորքի մի մասը, այլ ոչ թե ինքը եկավ, իսկ դա եղավ հակառակ ամենայն սպասումների և չնայած այն բանին, որ քաղաքում ոչ ոք չէր մնացել, բացառությամբ շատ քչերի, այնպես, որ Նույնիսկ եպիսկոպոսը, վերցնելով իր հետ սրբազան պարագաները, հեռացել էր և դա արել էր հատկապես այն պատճառով, որ պարսիկ մեծ մասը բանդված էր, իսկ պատասխանած ժողովուրդը նոր կարգեր ու առավելություններ էր ուզում, ինչպես տվողաբար լինում է նման դեպքերում: Դրա համար էլ բոլորը փախան և քաղաքը դատարկ թողեցին՝ ոչ մի բան չստանալով ոչ դիմադրություն ոչ հակառակորդի խոցելու վերաբերյալ: Չաջողություն չունենալով այդ գործում՝ Ադրամահոն այրեց հինավուրց Զերակլեան, որը հետագայում կոչվեց Գազալիկա, վերցրեց Ապամեան, որը հիմնադրվել էր Սելևկոս Նիկատորի (**Սելևկյանների թագավորության արքա Սելևկոս I Նիկատորի – Մ.Ֆ.**) կողմից և հնում հայտնի էր իր բարեկեցությամբ ու բազմամարդությամբ, սակայն ժամանակի անցնելուն պես աստիճանաբար կորցրել էր այդ հատկանիշները: Տիրելով այդ քաղաքին որոշ պայմաններով, ընդ որում դիմադրել էլ հնարավոր չէր, բանի որ պարսիկը հնությունից հավանություն էր հոգին, նա, չնայած պայմանագրին, այնուհանդերձ այրեց ու թալանեց այն և, բաղաբի ու շրջակա գյուղերի բնակիչներին գերելով, հեռացավ: Գերիների հետ, որպես կենդանի ավար, նա տարավ նաև քաղաքի եպիսկոպոսին ու քաղաքապետին: Իր սարսափելի գործերը նա շարունակեց նաև Նահանջի ժամանակ, բանի որ ոչ ոք չկար, որ հետ պահեր կամ դիմադրեր նրան, բացառությամբ ամենաչնչին մի զորքի, որը Մանգալի գլխավորությամբ ուղարկվել էր Յուստինոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից, սա առաջ մայրաքաղաքում էր տիրություն անում գանձակերտությանը, իսկ հետո Յուստինոսի կողմից նշանակվել էր պալատներից մեկի կառավարիչ: Սակայն այս ռազմիկները ևս հապաշտապ դիմեցին փախուստի և հազիվ թշնամուն գերի չընկան: Նման արշավանք իրականացնելով՝ Ադրամահոն ի վերջո միացավ խոսրովին, երբ սա դեռ չէր հասցրել վերցնել քաղաքը» (Եվագրիոս Սիսուստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 9, 10):

«Իսկ Ադրամահոնը, ժամանելով Կիրկեսիոնի շրջակայքը և անցնելով Եփրատը, ասպատակեց հռոմեական երկիրը: Եվ բանի որ պարսկական ներխուժմանը և բարբարոսների առաջխաղացմանը դիմադարձելու որևէ խելամիտ ծրագիր չէր կազմվել, այդ պատճառով էլ Ադրամահոնը առանց որևէ դժվարության ժամանեց Անտիոքի շրջակայքը և, ինչպես թույլ էր տալիս ժամանակը, բանդելով քաղաքի շրջակայքի բոլոր գեղեցիկ կառույցները, ուղղվեց դեպի Կեյեսարիա: Երբ նա ճամբար գարկեց Ապամեայի մոտակայքում, նրա մոտ փայլուն սվերներով ու խոստումով իրենց համար փրկագին մուծել ժամանեցին դեսպաններ: Բարբարոսը թույլ տվեց իրեն միայն ինչ-որ անորոշ խոստումներ տալ և նրանք, խաբված խորամանկություններով, հիմարացված մնացին: Դրանից հետո երրորդ օրը նա գավթեց քաղաքը, իսկ հաջորդ օրը, իրկիզելով այն, վերադարձավ իր երկիր» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 10):

«Որմիզը՝ Պարսից արքան (**այստեղ և հետագայում հեղինակը սխալվում է և խոսքը իրականում վերաբերվում է Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) գորահրամանատար Նշանակելով Արտաբանեսին, ուղարկեց նրան գետնանցելու Եփրատը և ասպատակելու հռոմեացիների երկիրը...: Արտաբանես, որն ուղղություն էր բռնել դեպի Անտիոք, ասպատակելով քաղաքի արվարձանները, ներխուժեց Կեսարիա: Այս կերպ Արտաբանեսը, ծանրացած ավարով, վերադարձավ իր երկիր: Ինքնակա Յուստինոսը, ճնշված գործերի նման ընթացքից, պաշտոնազրկեց Մարտինոսին հրամանատարությունից և գորահրամանատար Նշանակեց Արեւելայոսին: Այդ ընթացքում Արտաբանեսը տիրացավ Դարային, որից հետո Նահանջեց: Յուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.**), ճնշված ծանր հոգսերից, հիվանդացավ ցնորամտությամբ և սկսեց Որմիզից խաղաղություն խնդրել, որը համաձայնեց խաղաղության միայն մեկ տարվա համար» (Թեոփիլոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Յետո անձամբ ելավ Պարսից խոսրով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**) և գրավեց Անտիոքը: Պարսիկները թալանեցին ամեն ինչ, նրանք պրկում տանում էին Նույնիսկ պատերի կպցրած մարմարները, ընդ որում նրանք նաև մեծաքանակ գերիներ տարան, որոնք Պարսից աշխարհում Նույնանուն մի քաղաք կառուցեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 9):

«Այդ ժամանակ խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**) հանդերձավորվեց և 90.000-ից քիչ ավել զորքով ներխուժեց Յուստինոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.**) երկիր, որտեղ գեներ ու զորքի կիրառմամբ գրավեց Անտիոքը...: Ռուհան, Մեմբիդ, Կինեսերին ու Յալեպը: խոսրովը իր ձեռքը գցեց այս քաղաքներում գտնվող ողջ գույքը, ինչպես նաև շարժական գույք, իսկ բնակչությանը էլ գերի թելեց, ընդ որում Անտիոքից վերցրած գերիներին նա հաստատեց Սավադ կոչվող վայրում, որտեղ, ինչպես արդեն ասվել է, Տիգրանից ոչ հեռու իրականացեց կառուցել Նույն Անտիոքի նման մի քաղաք: Ահա հենց այստեղ էլ նա տեղակայեց այդ մարդկանց» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

¹²⁷⁸ «Յենց որ հռոմեացիները, որոնք Նահանջել էին այնտեղից, մտան այն քաղաքը, որը տեղի բնակիչները կոչում են Մարդես և որը տեղակայված է տարի վրա, անմիջապես էլ խոսրով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**) ... սկսեց պաշարումը...: Նրանք կորեցին ջուրը, պարիսպների մոտ բարձր հողաթմբեր կառուցեցին, առաջ մղեցին պարսպապատ մեքենաները և, բանի որ դրսից քաղաքացիներին ոչ մի օգնություն չհասավ, մարերը մազլեցեցին պարիսպների վրա ու գրավեցին քաղաքը: Եվ այսպես, թալանելով Մարդեսը և գերի վերցնելով նրա բնակիչներին իրենց քաղաքապետի՝ Տիմոստրատի որդի Յովիանին, հետ միասին՝ իր իշխանությամբ ու պատվով հիանալի այդ մարդուն, նրանք այնտեղ զգալի կայազոր թողեցին և մեկնեցին իրենց երկիրը՝ չնայած այն բանին, որ հռոմեացիները դեռևս Մագնուսի՝ պետական գանձարանի պահապանի, գլխավորությամբ, որին հանձնարարված էր գլխավոր հրամանատարությունը, գտնվում էին քաղաքի մոտ: Մի բանի օր անց այդ ամենից հետո Յուստինոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.**) իր անակնկալ հիվանդության պատճառով պարսիկների հետ մեկ տարով խաղաղություն կնքեց» (Ռովիան Եպիփանացի «Պատմություն»):

¹²⁷⁹ «Ապա 20.000 հոգանոց զորքով և բազում փղերով նրա վրա եկավ Միհրան Միհրանանդակը (**Պարսից թագավորության ասպազա արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.**): Մեծ պատերազմ եղավ խաղաղամասի դաշտում և պարսից զորքին սաստիկ հարվածներով ջարդ տալով՝ սրի բաշեցին, բոլոր փղերին խլեցին, իսկ Միհրանը, քչերի հետ փրկվելով, գնաց իրենց երկիրը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 8):

«Այդ ժամանակ պարսից խոսրով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**), գումարելով մեծ զորք, հրոսակներ է առաքում Վարդանի դեմ և մեծ պատերազմ է լինում խաղաղամաս դաշտում, երբ Վարդանի զորքն անխնա կոտորում է պարսիկներին» (Ռովիանես Դրասխանակերտից «Չայոց պատմություն», գլուխ 16):

«Պարսից խոսրով թագավորը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**) զորք ուղարկեց, որպեսզի բռնեն Վարդին: Այդ ժամանակ մեծ պատերազմ եղած խաղաղամաս դաշտում, որտեղ սուրբ հայրապետ Ներսեսի աղոթքներով կոտորվեց Պարսից զորքը» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 30):

¹²⁸⁰ «/4/ Երբ պարսիկները և պարսկական արաբները լսեցին, որ Մուկդարից (**Գասանիների թագավորության արքա Մուկդար II-ից – Մ.Ֆ.**) վտանգ չկա, բանի որ նա իրեն սպանել ուզող ռուսների պատճառով իրենց դեմ չի պատերազմի, պատրաստվեցին և արշավեցին ռուսների երկիրը: Ընչանցնելով ու այրելով՝ նրանք հասան Անտիոքի մոտակայքը, շատ գերիներ վերցրին և ամայացրին ու ավերեցին ինչպես Անտիոքի շրջան, այլև ուրիշ շատ գյուղեր, այնպիսիները, որոնք քաղաքի նման մեծ էին: Նրանք գերեվարեցին և ավերեցին բոլոր շրջանները ու ավարով վերադարձան իրենց երկիրը» (Ռովիան Եպիփանացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 4):

«Եվ ահա Մունդարը (Գասանյանների թագավորության արքա Մունդի II-ը – Մ.Ֆ.), որը կատաղության գիրկն ընկավ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ ռումներն ուզում էին իրեն սպանել, բարեկամացավ արաբների առաջնորդ Կավուսի (Լախմանների թագավորության արքա Աբու-Կավուսի (մոտ 570-574) – Մ.Ֆ.) հետ և նրանք միացյալ ուժերով ներխուժեցին Բեթ-Ռոմանիա, որից հետո տիրեցին Աստիոքին և այրեցին այն...» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 8):

«Եվ ահա Մունդարը (Գասանյանների թագավորության արքա Մունդի II-ը – Մ.Ֆ.), որը կատաղության գիրկն ընկավ այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ ռումներն ուզում էին իրեն սպանել, բարեկամացավ արաբների առաջնորդ Կավուսի (Լախմանների թագավորության արքա Աբու-Կավուսի – Մ.Ֆ.) հետ և նրանք միացյալ ուժերով ներխուժեցին Բեթ-Ռոմանիա, որից հետո տիրեցին Աստիոքին և այրեցին այն...» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Այդ ժամանակ Աստծո կամքով Աստիոքը ավերվեց» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹²⁸¹ «Երբ Բենեդիկտոս պապի (Չոմի պապ Բենեդիկտոսի I-ի (574-579) – Մ.Ֆ.) օրոք լանգոբարդները ասպատակեցին Չոմի ողջ շրջակայքը, նա հրամայեց Եգիպտոսից բերել 1.000 բեռն ցորեն և իր ողորմածությանը փրկեց բաղաբը» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 3, գլուխ 11):

«Այդ ժամանակ Չոմը տառապում էր սովից և շատ հռոմեացիներ անցան լանգոբարդների կողմը...: Պելագիոսը նշանակվել էր հռոմեացիների կողմից որպես Չոմի պապ այն ժամանակ, երբ բաղաբը պաշարված էր լանգոբարդների կողմից» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹²⁸² «Սյունյաց տեր Փիլիպոսը մի ճակատամարտ տվեց բաղաբի և Կաղանկատվաքի դեմ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

¹²⁸³ «Սյունյաց տեր Փիլիպոսը մի ճակատամարտ ևս տվեց... Վանանդուն՝ Ութմուն գյուղում, և երկուսում էլ պարտվեց: Նա մնաց 7 ամիս և գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

¹²⁸⁴ «Դրանից հետո արխագներ, բանջարի, բալանջուրի ու այլաների ժողովուրդները խոսրով Անուշիրվանի (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) երկիր ներխուժելու համար միավորվեցին: Եվ ահա նրանք մտան Չայաստան, որպեսզի թալանեն նրա բնակչությանը: Այդ ժամանակ նրանց ուղին անցնում էր հեշտ անցանելի երկրով և սկզբում խոսրովը սրանց վրա ոչ մի ուշադրություն չդարձրեց» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

«Դրանից հետո արխագներ, բանջարի, բալանջուրի ու այլաների ժողովուրդները խոսրով Անուշիրվանի (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) երկիր ներխուժելու համար միավորվեցին: Եվ ահա նրանք մտան Չայաստան, որպեսզի թալանեն նրա բնակչությանը: Այդ ժամանակ նրանց ուղին անցնում էր հեշտ անցանելի երկրով և սկզբում խոսրովը սրանց վրա ոչ մի ուշադրություն չդարձրեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Որովհետև մոզն իր խորամանկությանը նորից վեր կացավ ու հարձակվեց Չայաստանում եղած ռումների գործի վրա, հուսալով, որ կոչնչացնի և կբնաջնջի նրանց: Երբ չկարողացավ այդ անել...» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 2, գլուխ 24):

«Այն ժամանակ Պարսից թագավորն (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) հպարտացավ Միջագետքում ձեռք բերած հաղթությանը և եկավ հայերի վրա, որոնք մեծ քաջություն ցույց տվեցին և նա երկրորդ անգամ կորագլուխ դարձավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

¹²⁸⁵ «Չորավարներ Կուրսին և Թեոդորոսին այդ ժամանակ հայտարարվեց, որ կեսարը (Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, խնամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.) գալուց էլ նրանց վրա այն պատճառով, որ նրանք, մտնելով Ալբանիա, սաբիրներին ու այլաններին այլ վայր չեն տեղափոխել, այլ լքել են երկիրը՝ հույսը դնելով այդ ժողովուրդներից վերցված պատանդների առկայության վրա: Կուրսն ու Թեոդորոսը զոջացին իրենց արաբքի համար՝ սեփական փորձով տեսնելով, որ նրանք սխալ են թույլ տվել ու բաց են թողել պետության օգուտը, բանգի նրանց հեռանալուց հետո սաբիրներն անմիջապես իրենց վրայից նետեցին հռոմեական գերիշխանությունը» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 43):

¹²⁸⁶ «/43/ Ռոմեական զորավարները մտան Ալբանիա ու ստիպեցին սաբիրներին ու այլաններին տեղափոխվել Կուր գետից այս կողմ և այսուհետ մնալ հռոմեական երկրում: Կուրսն ու Թեոդորոսը դեռևս այս գործերով էին զբաղված, երբ կեսարը (Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, խնամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.) հրամայեց արևելյան երկրամասերի զորավար Չուստինիանոսին տեղափոխվել Չայաստան և այնտեղ ղեկավարել ռազմական գործողությունները: Սակայն Չուստինիանոսը ևս չներկայացավ, բանի որ կեսարի հրամանը նա ուշ ստացավ և չկարողացավ նախապես կարգավորել գործերը: Բացի այդ գործին դրամի սովորական բաշխումը տեղի ունեցավ ոչ ժամանակին՝ սահմանվածից ուշ: /44/ Կեսար Տիբերիոսի օրոք հռոմեական զորավարները հարձակվեցին Ալբանիայի վրա, սաբիրներից ու այլաններից մյուս ժողովուրդներից պատանդներ վերցրին ու վերադարձան Բյուզանդիա: Այնտեղ ժամանեցին նաև հռոմեացիներին դավաճանած այլանների ու սաբիրների դեսպանները և կեսարը ուրախ ու բարեմիտ ընդունեց նրանց: Նա հարցրեց նրանց, թե ինչքան փող են ստացել պարսից արքայից (Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ից – Մ.Ֆ.), որանով կեսարը նրանց ազատություն տվեց իրենց ցուցմունքներով ինչքան ուզում են կեղծեն ու մեծացնեն ստացված գումարի չափը, ու, թաքցնելով ծնադրությունը պարծենկոտությամբ, նրանց ասաց. «Ես կրկնակին կտամ ինչպես ձեր ղեկավարներին, այնպես էլ ձեզ» Երբ բարբարոսները դա լսեցին, նրանց թվաց, թե նրանք Աստծու առանձնակի շնորհ են ստացել՝ դառնալով հռոմեացիներին հպատակները: Նրանք կեսարին հայտնեցին, որ Ալիոր վերջերս ապստամբել է և, որևէ կերպ չգնահատելով պատանդներին, անցել պարսիկների կողմը: Դետազարյում կեսարը, կրկին հանդիպում ունենալով դեսպանների հետ և նրանց հետ քննարկեց այն միջոցառումները, որոնք պետք է ձեռնարկվեին: Նա նրանց ասաց, որ նրանց, ովքեր կամավոր կերպով կանցնեն իր կողմը, նա կհովանավորի, իսկ նրանց, ովքեր չեն ուզե՞նա դա՝ կնվաճի» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 43, 44):

¹²⁸⁷ «Բոսպոր բաղաբը վերցվեց այն ժամանակ, երբ հռոմեական դեսպանները ընթանում էին թուրքերի միջև» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 47):

¹²⁸⁸ «Պարսկաստանի մեծ մարզպան Ադարմահոնը, որը Ռում դեսպանների հետ խաղաղության բանակցություններն էր վարում, երբ որոշվեց, որ այլևս խաղաղություն չի լինելու, բարկացած ու գայլացած, որ դեսպանները հայիոյեցին իրեն, հավաքեց բանակը և դուրս եկավ: Նա ամայացրեց ու ամբողջովին կրակի տվեց Բեյթ-Դարայի, Բեյթ-Տելլայի, Բեյթ-Տեյբեշայի, Բեյթ-Ռեշայայի շրջաններում գտնվող մեծ գյուղերը, եկեղեցիներն ու վանքերը: Ոչնչացնելով, այրելով ու սպանելով՝ նա հասավ Տելլա ու ասաց նրանց բնակիչներին: «Հանձնե՛ք ինձ բաղաբը, եթե չե՛ք ուզում, որ ձեզ հետ լինի այնպես, ինչպես Դարայի բնակիչների, որոնք կոտորվեցին: Որտե՞ղ են ձեր դեսպանները, որոնք սպառնում էին մեզ: Թող նրանք այժմ մեր դեմ դուրս գան»: Տելլայի բնակիչները նրանց պատասխանեցին: «Մենք այժմ չենք կարող ձեզ հանձնվել, որովհետև մենք նաև ստացանք, որ պատրիկ Չուստինոսը դուրս է եկել և այստեղ է գալիս 60.000 լուբարդացիների հետ միասին: Եթե մենք այժմ ձեզ հանձնվե՞նք, այն ժամանակ նա կգա և մեզ երկրի երեսից կջնջի»: Այն ժամանակ նրանք գնացին այդտեղից, բայց այրեցին մեծ ու հսկա Աստվածածնի տաճարը, որը բաղաբից դուրս էր գտնվում: Նման վնասներ պատճառելուց հետո նրանք վերադարձան Դարա: Նրանք ծիծաղում էին ռումների վրա ու հպարտանում իրենց կատարած ավերածությունների, ձեռք բերած գերիների ու բազում ավարների համար» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 13):

«Այդ ժամանակ պարսից մեծ մարզպան Ադարմահոնը հավաքեց բանակը, դուրս եկավ և ամայացրեց ու ամբողջովին կրակի տվեց Բեյթ-Դարայի, Բեյթ-Տելլայի և Բեյթ-Ռեշայայի շրջանները: Նման վնասներ պատճառելուց հետո նրանք վերադարձան Դարա» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 13):

«Երբ Տիբերիոսը (Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, խնամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.) իր վրա վերցրեց պատական գործերը՝ Տրայանոսի ու Չաբարիայի ուղարկած մարդիկ եկան նրա մոտ: Նրանք ասացին, որ պարսիկները չեն ցանկանում խաղաղություն կնքել 3 տարով, այլ պնդում են, որ այն կկնքվի 5 տարով: Տիբերիոսը դրան չհամաձայնեց, բանգի ցամաքի դուրս երկար խաղաղությունը նրան ցանկալի չէր: Նա գրեց դեսպաններին, որ նրանք հաստատեն պայմանագիրը միայն 2 տարվա համար, իսկ եթե դա հնարավոր չի լինի, ապա՝ գրե՛ք 3: Երբ այդ նամակը նրանց կողմից ստացվեց ու կարդացվեց, Մեվորը, որը դիտավորյալ գտնվում էր Դարայի շրջակայքում, երբ իմացավ, որ հռոմեացիները չեն հաստատում Տրայանոսի ու Չաբարիայի առաջարկած պայմանները, հռոմեական տիրույթների վրա թողեց Թափաղորդին: Անակնկալ հարձակում իրականացնելով՝ Թափաղորդն այրեց Դարայի մոտիկ վայրերը, մինչև որ հռոմեական դեսպանները չհամոզեցին Մեվորին տարեկան ընդունել 30.000-ական ոսկի 3 տարվա խաղաղության դիմաց» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 42):

«Գարնան բացվելուն պես նա (Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, խնամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.) դեսպաններ ուղարկեց և նրանց միջոցով ի լուր բոլորի հայտարարեց պատերազմի ընդհատման մասին: Դրանով նա արժանի նպատակ էր հետապնդում՝ նա խնդրում էր խաղաղություն, բանգի իրենց մահկանացու լինելը և կյանքի ուղու կարծությունը հիշող մարդկանց համար ոչ մի ավելի ցանկալի նպատակ չկար: Միաժամանակ, սակայն, նա նաև հավաքեց ռազմական ուժերը և ոսկու հոսքով ռազմիկների հոգին հակեց դեպի ամեն տեսակի վտանգները՝ ստացած վճարի դիմաց նրանցից զննելով վտանգի դիմելու ու մահանալու պատրաստակամությունը: Կեսարի ազնվածին

մեծահոգությունը հարթեց բարբարոսների անօրենությունների մասին հիշողությունը, սանձվեց վտանգների նկատմամբ վախը, հանգեցրեց անհաջողություններից ծնված զայրույթը, հետ մղվեցին բաղաբեռի վրա թափվող աղետները և ողջ չարիքը վնասվեց նրա ողջամիտ հեռատեսությամբ: Այդ տարի ստրատեգոս Նշանակվեց Հուստինիանոսը, որը համարվում էր ամենաբարձր զորավարների թվում: Այդ ստրատեգոսը սկսեց եռանդով կարգի բերել անկարգապահ զորքը, որոշակի տեսք տալով նրան, ինչը անտես էր, իսկ անկանոնին էլ կանոնավոր տեսք տալով, սակայն կեսաղբ շարունակում էր ուժեր հավաքել և շատ ցեղերից մեծ զուլարների դիմաց ռազմական ջոկատներ էր վարձում՝ հասնելով իր զորքի անհաղթելիությանը: Նա գիտեր, որ ողջամիտ կերպով ծախսված խոշոր զուլարները, եթե Նույնիսկ առաջ գործերը հաջող չէին ընթանում, հնարավորություն կտան գործերը կարգի ու ավելի լավ վիճակի բերել: Երբ ռազմական գործողությունների միջև ընկած ընդմիջման ժամանակը վերջացավ և խաղաղության սահմանը, որոշված պարտիկների ու հռոմեացիների միջև, դադարեց գործել, պարսկական զորքը ժամանեց Դարային հարևան մի վայր: Այդպես էր որոշել Տամխուրովը՝ պարսիկների մեջ մեծապես հարգված մի մարդ, որն այդ ժամանակ ղեկավարում էր պարսկական զորքը: Հենց նրա դեմ էլ ճամբար զարկեցին հռոմեացիները: Ոչ այս, ոչ էլ այն զորքը չէին սկսում մարտը: Երկար ժամանակ երկու ճամբարներն էլ զննում էին միմյանց և ի վերջո ռազմական գործողությունները հանգեցին խաղաղության պայմանագիր կնքելու մասին խոսակցության: Խաղաղությունը կնքվեց այն պայմանով, որ արևելքում երեք տարվա ընթացքում լիակատար խաղաղություն լինի, որպեսզի չլինի որևէ պատերազմ և երկրները խաղաղ կյանք վարեն, սակայն Հայաստանում պատերազմը պետք է շարունակվեր: Դրա համար էլ հռոմեական ստրատեգոսը, անցնելով Ամիդ բաղաբեռի մոտով, զորքով շարժվեց դեպի Հայաստանի մարզեր, իսկ Նույնից հետո էլ արդեն մեծ զորքով Եփրատ գետանցեց նաև պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**) (Թեոփիլիպատոս Սիմոնակոստոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 12):

«Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսանկայ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.**) պարսից արքայի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.**) մոտ դեսպաններ ուղարկեց՝ ըստ սովորության հայտնելով իր թագավորելու մասին: Պարսից արքան, սակայն, չուզեց շարունակել խաղաղության բանակցությունները: Այդ ժամանակ Տիբերիոսը մեծ ուժեր հավաքեց և, չինայելով ռազմական գանձերը, կազմավորեց լավագույն բանակներ, իսկ Արևելքի զորահրամանատար էլ Նշանակեց ոմն Հուստինիանոսի: Այս վերջինս, վերցնելով զորքը, ուղղություն վերցրեց դեպի Դարա: Այստեղ Միհրիտսորովի գլխավորությամբ գնվում էին նաև ոչ հեռու գտնվող պարսիկները: Եվ երբ զորքերն արդեն պատրաստ էին մարտի, զորահրամանատարները բանակցությունների մեջ մտան և փոխադարձաբար պայմանավորվեցին, որ 4 տարվա ընթացքում հռոմեացիներն ու պարսիկները չասպատակեն Արևելք՝ սահմանափակվելով միայն Հայաստանում մղվող ռազմական գործողություններով» (Թեոփիլոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹²⁸⁹ «Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**) առաջ էր գնում և Մակրավանդ ու Տարան երկրամասի բնակիչները չմնացին իրենց տներում: Բոլոր հողագործները, երբ թշնամին ստնում էր իրենց երկիր, ցրվում էին: Ոչ բնակիչ էր երևում, ոչ անասուն: Նույնիսկ եթե ինչ-որ մեկը ուզենար որս անել, չէր կարողանա այնտեղ կենդանի որևէ արարած գտնել: Այդ ընթացքում Վակիայի որդի Թեոդորոսը ժամանեց Խոսրովի մոտ: Արքան ընդունեց նրան, նրա հետ բարեմիտ զրույց ունեցավ և, մեծարելով կեսարին (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսանկայ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ին – Մ.Ֆ.**) գովեստներով, ասաց, որ ցանկանում է նրա հետ խաղաղության ու հաշտության մեջ լինել ու ինքը չէ թշնամության ու պայմանագրի խախտման մեղավորը: Դրան հակառակ, նա վատ արտահայտվեց Հուստինիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.**) մասին: Դրանից հետո նա առաջ անցավ այսպես կոչված Վիդանիով: Թեոդորոսը հետևում էր նրան: Գարունը վերջանալու ժամանակ Խոսրովը Թեոդոսուպոլիսի մոտ մտավ Հռոմեական Հայաստան: Նույն այդ ժամանակ էլ Բյուզանդիա հասան սուրհանդակները լուրերով, որ պարսից արքան անակնկալ Ներիուժել է հռոմեական Հայաստան, որ նա շուտով կհայտնվի Թեոդոսուպոլիսի մոտ և, որ նա արդեն այնտեղ է: Խոսրովը ճամբար դրեց այսպես կոչված արաբիսների մոտ՝ բաղաբեռ կես օրվա հեռավորության վրա: Հռոմեական զորքը հավաքվեց Թեոդոսուպոլիսի մոտ մի վայրում, որը կոչվում էր... (**տեսություն վաճառված է – Մ.Ֆ.**)՝ լեռան ստորոտում: Թեոդորոսի ներկայությամբ Խոսրովը Թեոդոսուպոլիսի դիմաց ցուցադրեց հեծելազորը, այն շարեց եսկադրոններով ու ֆայանգներով և, ինքն էլ վարդելով ձիով, ցույց տվեց, կարծես խիցիայլոց, որ ինքը մարմնով դեռևս ամուր է ու լիքն է կյանքով: Նա նպատակ ուներ պաշարումով գրավել Թեոդոսուպոլիսը: Նրան միտք հղացավ, որ այնքան ժամանակ նա չի տիրի Պարսկահայաստանին ու Իբերիային, մինչև չգրավի որևէ մի ամուր հռոմեական բաղաբեռ, որտեղ հաստատվելով էլ նա կարողանա պահել իր համար Պարսկահայաստանն ու Իբերիան: Այդ պատճառով նրան անկասկած էր թվում, որ նա պետք է գրավի Թեոդոսուպոլիսը: Ակնարկելով Թեոդորոսին, որ ինքը անպատճառ կհանգանդեցին այդ բաղաբեռ՝ նա նրան հարցնում էր, թե ո՞ր բաղաբեռ է դժվար գրավել, Դա՛րան, թե՞ Թեոդոսուպոլիսը: Դրանով նա հասկացնում էր, որ, եթե ինքը վերցրել է այնպիսի մի ամուր բաղաբեռ, ինչպիսին Դարան է, ապա նրա համար, անկասկած, ավելի հեշտ կլինի գրավել Թեոդոսուպոլիսը, որը ավելի թույլ էր: Թեոդորոսը բավականին ողջամիտ պատասխան տվեց, ասելով, որ ամենաամուր բաղաբեռ այն է, որը միշտ պաշտպանվում է Աստծո՝ Կողմից: Խոսրովը, մինչև իր մոտից բաց կթողներ Թեոդորոսին, մոտեցավ Թեոդոսուպոլիսի և հասկացավ, որ բաղաբեռ լավ արագված և պաշարառ և պաշարման: Որոշ պատահարներից հետո նա Թեոդորոսին բաց թողեց Բյուզանդիա և հրովարտական հայտարարեց կեսարին, որ ինքը խաղաղություն է ցանկանում և, եթե Թեոդորոսը զար նրա մոտ մինչև արշավանքի դուրս գալը, ապա նա չէր հանի իր զորքերը և Նույնիսկ տեղից էլ չէր շարժվի, սակայն հիմա, երբ ինքը տեղից շարժվել է, երբ ինքն արդեն արշավանքի է ելել, իրեն անփառունակ է թվում ցրել զորքը, բանգի մարդիկ միշտ գործում են որևէ մի փառքի հասնելու համար: Ընդ որում նա հավաստում էր, որ իր տիրույթներ վերադառնալու պես նա հռոմեական արևելյան սահմաններ կուղարկի իր պաշտոնյաներին բանակցությունների ու խաղաղության կնքման համար բանակցելու նպատակով այն հռոմեական պաշտոնյաների հետ, որոնք կուղարկվեն այնտեղ: Այսպես նա գրեց կեսարին: Երբ Թեոդորոսը խնդրեց նրան զերծ մնալ բաղաբեռ վրա հարձակումից, նա դրան համաձայնություն տվեց, պայմանով, որ երեսնօրյա ժամկետում իրեն լուր ուղարկվի կեսարի ձեռնարկած միջոցառումների մասին: Թեոդորոսին բաց թողնելուց հետո Խոսրովը, համոզվելով, որ չի կարող գրավել Թեոդոսուպոլիսը ոչ գործով, ոչ էլ պաշարմամբ, ոչ մի օգուտ չի ստանա պարսիկների դեմ մեքենաներով գործելուց և, բանի որ այդ ընթացքում հռոմեական ուժերը սկսում էին հավաքվել, նահանգեց Թեոդոսուպոլիսից» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 43):

«Վ.Յ/ Այս բոլոր տեղի ունենալուց հետո, Ասորիքում խաղաղությունը երեք տարի տևեց, ի միջի այլոց, այս երեք տարվա համար երեք կենտենար հարկ վճարեցին, սակայն Հայաստանում պատերազմը երկու կողմից էլ տեղի էր ունենում: Թե ինչ պատճառով պարսկական հայերը հանձնվեցին ռոմաներին, այդ մասին տեղեկություններ են տվել «Եկեղեցական պատմություններ»-ում: Այժմ խոսքը հետևյալի մասին է: Պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**) մեծամտացել էր այն բանից, որ գրավել էր Դարան և այս մեծամտությունը մոլորեցրեց նրան: Մտածելով, որ Ասորիքի շրջաններում պատերազմելու առիթ չունի, նա հավաքեց բանակը և վստահ զնաց Հայաստան՝ Կոսմոպոլիտոս, որը Հայաստանի սահմանն էր, ապա Կապադովկիական Կեսարիա և այլ բաղաբեռ: Այս տեղի ունենալու ժամանակ, երբ տեսան, որ նա պատերազմի էր դուրս գալիս, սիլենտիար Թեոդորոսը որպես դեսպան նրա մոտ ուղարկվեց: Պարսից արքան իր հետ վերցրեց դեսպանին և, երբ վերջինս խնդրեց, որ իրեն ազատ թողնեն, արքան ծիծաղեց ու ասաց նրան: «Արի իմ հետ Հայաստան, կզնաք Կոսմոպոլիտոս, հենց այնտեղ էլ կլուրանաս ու կհանգստանաս: Այնտեղ էլ ես բեզ ազատ կթողնեմ»: Այսպես նա նրան վերցրեց ու տարավ Հայաստան՝ վստահ լինելով, որ բաղաբեռ առանց դժվարության կգրավի: Երբ Ռոմ գործն այդ մասին խնայեց, չնայած արքայի անունից դրոշմ էին, այնուհանդերձ նրա դեմ լավ պատրաստություն տեսան: Արքան ինքը, երբ տեսավ ռոմաների այս հզոր բանակները, շատ անհանգստացավ, մանավանդ երբ ասացին, որ նրանք 120.000 հոգուց ավելի են: Այսպիսով՝ ռոմաները նրա առաջխաղացումը կանգնեցրին և մարտի պատրաստվեցին: /2.21/ Հայրը կաթողիկոսն ու իրեն ընկերացած եպիսկոպոսները... պատմեցին այնտեղ եղած պատերազմական ճակատամարտերի և մեծ ավերածությունների մասին: Թե ինչպես հետո Նորից բանակներն իրար ընդհարվեցին, և թե ինչպես պարսիկները շատ անգամ պարտվեցին, և թե ինչպես նրանցից փոքր գրավեցին» (Ռովիան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 8, գիրք 2, գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**), որ շատ էր գոռոզացել և պայթում էր հպարտությունից, եկավ Հայաստան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 12):

«Այդ ժամանակ Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**), որ շատ էր գոռոզացել և պայթում էր հպարտությունից, եկավ Հայաստան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Սա այն Վարդանն է, որի վրա սպառնացել զորքերի բազմապիսի և բազում փղերով հանդերձ հարձակվեց ինքը՝ Անուշիրվան Խոսրով կոչված պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**): Վերջինս, ճանապարհ ընկնելով Արտագ գավառով, զնաց Բագրևանդի ուղղությամբ՝ շրջանցելով Կարին բաղաբեռը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 8):

¹²⁹⁰ «Հետո, սակայն, երբ նրանք մտան նրա (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.**) երկիր, նա զորքեր ուղարկեց, որոնք կռվի ընկնեցին նրանց հետ ու կոտորեցին բոլորին, բացի 10.000 մարդուց, որոնց գերեցին ու բնակեցրին Ատրպատականում» (Տաբարի «Արքաների ու մարզապետների պատմություն», գիրք 5):

«խոսորովը (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) դանդաղեց, մինչև որ սրանք խորացան երկրում, ապա ուղարկեց զորքեր, որոնք կռվի բռնվեցին նրանց հետ ու կոտորեցին, բացի 10.000 մարդուց, որոնց գերեցին ու բնակեցրին Ատրպատականում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իսկ նա (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) վախեցավ, հետ դարձավ ու գնաց այլ բաղաթի վրա: Նրա դեմ այնտեղ էլ գնացին, հասան և այնտեղից էլ դուրս բջեցին: Ահա այսպես նրա բանակի կարողությունը փորձելուց հետո զգացին, որ իրենք նրանից ավելի ուժեղ են, ուստի արիամարտիցին նրան» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 8):

«Գվարամ կյուրապաղատի օրոք պարսիկները գրավեցին ողջ Զարթին ու Չայքը՝ պայքարելով հույների դեմ» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

«Հավաքելով 100.000 հետևազոր և 40.000 հեծելազոր՝ խոսորովը (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) մոտեցավ Իբերիայի սահմաններին: Գուրգենն ու իր դաշնակիցները պարտություն կրեցին պարսիկներից և Իբերիան ու շրջակա երկրները ենթարկվեցին հաղթողի կատաղությանը, որի վրիժառությունը կարող էր հազուրդ գտնել միայն մարդկային արյունով: Գուրգեն արքան հեռացավ կայսր Յուստինոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ, սակայն հույները հրաժարվեցին իբերներին հովանավորելուց և, խաղաղություն կնքելով, թողեցին Չայաստանն ու Իբերիան խոսորովի տիրապետության տակ, որը նաև պահանջում էր, որ Գուրգենը իրեն հանձնվի: Կայսր Յուստինոսը, սակայն, մերժեց այդ պահանջը» (Վախուշտի Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 78):

¹²⁹¹ «Դրանից հետո, երբ նա (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) տեսավ, որ իր ցանկության համաձայն ոչինչ չի ստացվում, մեկնեց Կապադովկիայի ուղղությամբ՝ դեպի հյուսիսային լեռը, որպեսզի գնա ու նվաճի Կեսարիան: Երբ Ռում բանակն այդ տեսավ, նրա դեմ դուրս եկավ ու Կապադովկիայում կանխեց նրան: Դասավորվեցին նրա դեմ ու նրա շարժումը կանգնեցրին կապադովկյան լեռներում, արգելք հանդիսացան ու թույլ չտվեցին նրան առաջ շարժվել: Թեև շատ օրեր իրար դեմ դիմաց էին գտնվում, սակայն նա չհամարձակվեց նրանց հետ մարտի մեջ մտնել: Երբ նա տեսավ, որ նրանք իրենից շատ են ու ավելի ուժեղ, որ ինքը չի կարողանա նրանցից խուսափել ու գնալ Կեսարիա, հուզվեց, վախեցավ ու սկսեց խորամանկության դիմել, որպեսզի, եթե հնարավոր լինի, խուսափի ու փախչի իր երկիրը: Մոգերը, սակայն, մեղադրեցին նրան ու իր հետ վիճեցին: Այն ժամանակ նա հետ դարձավ Կապադովկիայից ու գնաց Սեբաստիայի վրա, սակայն այդ ժամանակ արդեն պարսիկները բոլորն էլ վախճեցին Էին ռումների բանակից: Ամրոցից և նրա համար, որ իրեն չկշտամբեն, որ չկարողացավ ոչինչ անել, նա հարձակվեց և կրակի տվեց Սեբաստիան, սակայն ոչ ավար և ոչ էլ գերիներ չգտավ այնտեղ, որովհետև ողջ շրջանը նրանից փախել էր» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 8):

«Եվ ահա խոսորովը (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց ուղիղ դեպի Կապադովկիա, որպեսզի տիրի Կեսարիային: Ռումները, սակայն, թևանցեցին նրան Բագմուռի սարի մոտակայքում և խոսորովը, մասնավորապես անհաջողության, պատրաստվեց փախչել սեփական երկիր, սակայն մինչ այդ գրավեց Սեբաստիան և այրեց, բանի որ մարդիկ լքել էին այդ բաղաթը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 12):

«Եվ ահա խոսորովը (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) ուղղվեց ուղիղ դեպի Կապադովկիա, որպեսզի տիրի Կեսարիային: Ռումները, սակայն, թևանցեցին նրան Բագմուռի սարի մոտակայքում և խոսորովը, մասնավորապես անհաջողության, պատրաստվեց փախչել սեփական երկիր, սակայն մինչ այդ գրավեց Սեբաստիան և այրեց, բանի որ մարդիկ լքել էին այդ բաղաթը» (Բար-Յեքերես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Պարսից արքա խոսորով Ավագի (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) հետ Վահրամը ներխուժում իրականացրեց նաև Չայաստան: Պատերազմում փառքի հասնելով իր հերոսություններով՝ կարճ ժամանակ անց նա Նշանակվեց պարսկական բանակի գլխավոր հրամանատար» (Թեոփիլկատոս Սիմոնյան «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 18):

«Այն ժամանակ Պարսից թագավորը (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) երրորդ անգամ ժողովեց ուժերն ու եկավ հյուսիսային կողմով՝ Կապադովկիայի ուղղությամբ: Ընդդիմացավ նրան հունաց փոքրաթիվ զորքը և նրանք հետ դարձան, որից հետո թշնամին եկավ Սեբաստիայի վրա, գրավեց ու այրեց այն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

¹²⁹² «2.24/ ռումների զորքը, սակայն, շրջապատեց նրան, պահեց, կանգնեցրեց առաջխաղացումը և ապա Կապադովկիայի մուտքի մոտ հարձակվեց նրա վրա և, եթե Ռում հրամանատարները համազորակցեին, խոսորովը (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.), կենդանի չէր վերադառնա: Այդ ժամանակ ռումների կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.) նորից Չայաստանը հարստացրեց նվերներով, պարգևներով ու այստեղ բանակ ավելացրեց, այնպես, որ ողջ Պարսկական Չայաստանը պաշարվեց ու նվաճվեց ռումների կողմից: Շատ անգամ նրանք հաղթեցին և որոշ ժողովուրդների էլ նվաճեցին ու ենթարկեցին իրենց: /6.8/ Այնտեղից նա (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) հետ վերադարձավ դեպի արևելք, որպեսզի, եթե հնարավոր լինի, իր երկիրը փախչի: Այնի ուժեղ լինելու պատճառով նրան արիամարտում էր Ռում բանակին, որը պարսիկները փորձեցին բանի տեղ չղնել: Երբ նա տեսավ, սակայն, որ իրեն շրջապատում են ու բոլոր կողմերից և պաշարում, ստիպված եղավ թողնել ողջ բանակատեղը, տաղավարը, վրանը, բոլոր ունեցած չունեցած հարստությունը, ոսկին, արծաթը, մարգարիտները ու արքայական հողակապ գեղատեղերը, որից հետո մերկ փախավ: Այն ժամանակ ռումները շտապեցին, ելան ու գործվեցին ողջ բանակատեղը: Նրանք սպանեցին բոլորին, ում որ այնտեղ գտան, տիրեցին նրա և նրա սեծամեծներն ու նեցվածքներն, կրակի առոգնալանին ու այն տանող բերդը ձիերին: Ումանք այնտեղ շատ հարստացան, որովհետև Ռում զորքերից ոմանք արքայի ունեցվածքից ինչ որ գտան վերցրին, փախան և այլևս նրանց չհանդիպեցին ու չտեսան: Պարսիկներից նրանք, որոնք պարսկական բանակատեղից փախան ու փրկվեցին, եկան արքայի մոտ ու լաց լինելով ասացին. «Տեղ, մեր վրա հարձակվեցին ռումները, քո ծառաներից շատերին սպանեցին, իսկ մեր ողջ բանակատեղն էլ կողոպտեցին ու տարան»: Նա, երբ այդ լսեց, պատասխանեց նրանց և, ցույց տալով իր սպիտակ մագերեն, ասաց. «Իմ եղբայրներ և որդիներ, իմայեցե՛ք իմ սպիտակ մագերեն, կռվե՛ք պարսիկների թագավորության համար, որպեսզի այն չարիամարտիկն ու չծաղրվի: Ես, որպես հասարակ ձիավոր, որպես ձեզնից մեկը ձեզ հետ միասին կկռվեմ»: Իր սեծամեծներ, սակայն, նրա հետ մշտապես վիճում էին ու ասում. «Մենք կապրե՛ք կամ կմեռե՛նք, սակայն Պարսկաստանը մեր պատճառով վատ անուն կունենա: Ի՞նչ մի պարսից արքա երբեք այդպես չէր արել, ինչ որ դու արեցիր, բանդի դու մեզ այս լեռները բերեցիր մեռնելու»: Դրանից մեկի միջոցով էլ հենց ռումները իմացան, թե ինչ էին խոսել իրար մեջ» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 2, գլուխ 24, գիրք 6, գլուխ 8):

«Եվ վերստին զորացավ Չուլաց զորքը, եկավ ու գրավեց Պարսից բանակատեղին, ինչպես նաև զորքի կրակի տունը, որը հանգրվան: Նրանք տիրեցին ամեն ինչի՝ կոտորելով պարսիկներին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

¹²⁹³ «8/ Նորից հետ դարձան պարսիկները ու շարժվեցին այլ ուղղությամբ, որպեսզի ինչ որ բաղաթ փախչեն: Նրանք շարժվեցին Մելիտիների վրա և, եթե չլինե՛ր Ռում բանակի հրամանատարների միջև եղած նախանձն ու կռիվը, ապա այնտեղ նրանք կոչնչացնեին նրան և նրա ողջ բանակը, մանավանդ եթե համազորակցեին, պաշարեին նրան և համաձայնեցնեին իրենց գործողությունները: Պարսիկները շարժվեցին Յերմանոսի որդի, պատրիկ Յուստինիանոսի վրա, որը նրանցից վախեցավ ու փախավ, իսկ նրա զինակիցները նրան օգնության չեկան: Եվ ահա, երբ նա և իր բանակն այդ տեսան, ինքնավստահ դարձան ու ամրապնդվեցին, որից հետո գնացին Մելիտիների վրա և այրեցին այն: /9/ Երբ պարսիկ արքան (Պարսից թագավորության արքա խոսորով I-ը – Մ.Ֆ.) մտավ Միլիտիների բաղաթը, իսկույն հրամայեց, որ այն ամբողջությամբ այրեն: Ապա դուրս եկավ, որ անցնի Եփրատն ու շարժվի դեպի իր երկիրը: Այդ ժամանակ Ռում զորքի հրամանատարները նրան լուր ուղարկեցին, ասելով հետևյալը. «Այն ինչ որ դու արեցիր՝ եկար ու այրեցիր բաղաթը, ամայացրիր ու ավերեցիր, դա արքային վայել չէ, և, եթե նույնիսկ մենք՝ կայսեր ծառաներս, նման բան անեինք, այն բոլորովին զզվելի կլիներ, սակայն թե՛ք համար՝ առավել ևս, որովհետև ոչ միայն արքա ես, այլ թե՛ք կոչում ես արքայից-արքա: Նա արքա չէ, ով գողի նման կողոպտելով հետ փախչելու, վառելու ու այրելու է հետամտում: Արքային վայել է ուժեղ, վստահ ու արքայական ձևով բաց ճակատամարտի դուրս գալ, երբ, եթե հաղթի, որպես արքա կփառաբանվի, այլ ոչ թե՛ արքային վայել է գողի նման գալ, վրաս հասցնել, գողանալ ու փախչել: Այժմ պատրաստվիր մեզ հետ բաց ճակատամարտի, որպեսզի դիմացինին հայտնի դառնա, թե ո՞վ է հաղթել կամ պարտվել»: Երբ նա այդ լսեց, հրամայեց հաջորդ օրվա համար Կամպո կոչված բաղաթի արևելյան մասում ճակատամարտի պատրաստվել: Այն մարդիկ, որոնք մեզ պատմեցին այդ մասին, պարսիկներն ու ռումներն թարգմանն էին եղել և մեզ երգվեցին, որ իրենց ասածը ճշմարիտ է: Առավոտ շուտ երկու կողմերն էլ բիչ հեռավորության վրա իրար դեմ դասավորվեցին: Նրանք շարքով կանգնել էին, իրար էին նայում և առավոտից մինչև օրվա 6-րդ ժամը ոչ մեկը տեղից չշարժվեց: Արքան կանգնեց բանակի թիկունքում և այդպես նրանք իրար էին նայում, թե ո՞վ առաջինը ճակատամարտը կսկսի: Ի վերջո, մեզնից երեքը հարվածեցին ձիերին և ռումների շարքերի միջով գնացին ու հասան պարսիկների շարքերի այն կողմը, որից հետո շտապ կորից հետ վերադարձան: Իրենց չմոտենալով, նրանք ձիու ողջ արագությամբ երեք անգամ սլացան և երկու կողմերից էլ լարված հետևում էին: Մենք նրանց մարտի էինք հրավիրում, սակայն ոչ միևնույն տեղից չշարժվեցին և ոչ մեկը նրան դեմ դուրս չեկավ, չնայած նրանք պատի նման կանգնել ու դասավորվել էին և ոչ մի խոսք իրար հետ չէին փոխանակում: Ի վերջո, արքան լուր ուղարկեց, թե. «Այսօր այլևս մարտ չի կարող լինել, ժամանակն անցավ», ինչից հետո երկու բանակներն էլ ցրվեցին: Գիշերը, դեռ լույսը չբացված, արքան ու իր բանակն արդեն գտնվում էին Եփրատի ափին, նրանք ձգտում ու փորձում էին գետն անցնել մի վայրում, որը գտնվում էր Մելիտիներից 6 մղոն հեռավորության վրա: Այդ ժամանակ

ռումները նրանց հետևեցին, որպեսզի ճնշեն ու ոչնչացնեն հենց գետում, այդպես էլ արեցին: Պարսիկները խուճապի մատնվեցին և, երբ պարսկական զորքը տեսավ, որ Ռուս բանակն անցավ իր թիկունքը, ձիերով գետը նետվեցին: Պարսկական բանակի կեսից ավելին խեղդվեց ու շնչասպառ եղավ, իսկ մնացածը, ձիերի վրա լողալով, փրկվեցին, անցան և շտապ դիմեցին ռումների Ֆայաստանի վրա: Չնայած պարսիկները շտապ էին առաջանում, բայց արքան հրամայեց, որ բոլորն իրենց պատահած գյուղերն այրեն: Նա շարժվեց դեպի Կորիսիս լեռը, որի միջով ճանապարհ չէր բացվել, և ստիպված նախօրոք առաջից գործ ուղարկեց, որ իր համար ճանապարհ բացեն: Նրանք ծառեր էին կտրում ու կամ, պատահում էր, լեռնանցք էին փորում ու ճանապարհ բացում իր համար: Այսպես հուզված ու խուճապահար եղած՝ նա մեծ դժվարությամբ հազիվ փրկվեց ռումների ձեռքից և մտավ իր երկիրը: Դրանից հետո նա հրաման արձակեց և օրենք գրեց, որ ինքն՝ արքան, եթե իր դեմ մի ուրիշ թագավոր դուրս գա, երբեք պատերազմի ճակատ չենա» (Րովման Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 8, 9):

«Եվ ահա ռումները հասան նրան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**), իսկ նա թողեց իր արքայական վրանն ու բոլոր զանձերն և դիմեց փախուստի: Այդ ժամանակ ռումները թայանեցին նրա ճամբարը, ինչպես նաև ձեռք գցեցին այն շարժական կրակարանը, որը Խոսրովը հաղթականորեն պտտում էր իր հետ: ռումները հետապնդեցին հակառակորդին և այդ ժամանակ թշնամու ռազմիկների մեծ բանակություն խեղդվեց Եփրատ գետի անցումի մոտ, նրանց միայն փոքր մասը փրկվեց: Այդ ամենն այսպես եղավ: Բանն այն էր, որ մինչ այդ Խոսրովը գրավել էր Մելիտեն և այրել էր այն: Այդ ժամանակ Ռուս զորքի հրամանատարները նրան լուր ուղարկեցին, ասելով հետևյալը. «Այն ինչ որ դու արեցիր՝ եկար ու այրեցիր բաղաթն, ամալացորի ու ավերեցիր, դա արքային վայել չէ, և, եթե նույնիսկ մենք՝ կայսեր ծառաներս, նման բան անեինք, այն բոլորովին զզվելի կլիներ, սակայն բեզ համար՝ առավել ևս, որովհետև ոչ միայն արքա ես, այլ բեզ կոչում ես արքայից-արքա: Նա արքա չէ, ով գողի նման կողոպտելով հետ փախչելու, վառելու ու այրելու է հետամտում: Արքային վայել է ուժեղ, վստահ ու արքայական ձևով բաց ճակատամարտի դուրս գալ, երբ, եթե հաղթի, որպես արքա կհառաբանվի, այլ ոչ թե արքային վայել է գողի նման գալ, վնաս հասցնել, գողանալ ու փախչել: Այժմ պատրաստվիր մեզ հետ բաց ճակատամարտի, որպեսզի դիմացինին հայտնի դառնա, թե ո՞վ է հաղթել կամ պարտվել»: Երբ նա այդ լսեց, հրամայեց հաջորդ օրվա համար բաղաթն արևելյան մաս Կամարում ճակատամարտի պատրաստվել: Առավոտ շուտ երկու կողմեր էլ բիջ հեռավորության վրա, իրար դեմ դասավորվեցին: Նրանք շարքով կանգնել էին, իրար էին նայում և առավոտից մինչև ժամը 9-ը ոչ մեկը տեղից չշարժվեց: Դեռ, երբ իջավ գիշերը, արքան ու իր բանակն արդեն գտնվում էին Եփրատի ափին, նրանք ձգտում ու փորձում էին գետն անցնել մի վայրում, որը գտնվում էր Մելիտենից 6 մղոն հեռավորության վրա: ռումները նրանց հետևեցին, որպեսզի գետում ճնշեն ու ոչնչացնեն, և այդպես էլ արեցին: Շատ պարսիկներ խեղդվեցին անցման ժամանակ և միայն նրանց փոքր մասը փրկվեց, անցավ և շտապ անցավ ռումների Ֆայաստան, որտեղ էլ ազատվեց: Խոսրովն ինքը փրկվեց հազիվ ու մեծ դժվարությամբ: Այսպիսով՝ ռումները մեծ հաղթանակ տարան և ձեռք գցեցին նույնիսկ շատ փղեր» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 12):

«Եվ ահա ռումները հասան նրան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**), իսկ նա թողեց իր արքայական վրանը և բոլոր զանձերն ու դիմեց փախուստի: Այդ ժամանակ ռումները թայանեցին նրա ճամբարը, ինչպես նաև ձեռք գցեցին այն շարժական կրակարանը, որը Խոսրովը հաղթականորեն պտտում էր իր հետ: ռումները հետապնդեցին հակառակորդին և այդ ժամանակ թշնամու ռազմիկների մեծ բանակություն խեղդվեց Եփրատ գետի անցումի մոտ ու նրանց միայն փոքր մասը փրկվեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Անարդար հավաքած զուսուրները ծախսելով պետության կարիքների համար՝ Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, խնամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ին – Մ.Ֆ.**) պատերազմի վարման համար պատրաստեց ամենայն պետական և, ճիշտ գործահավաք իրականացնելով ինչպես այն ժողովուրդների մեջ, որոնք մարտում էին Ալպերից այն կողմում՝ Դոնետի մոտերը, այնպես էլ այս կողմում, այսինքն մասսագետների ու սկյութական ցեղերի միջև՝ պանոնիացիներից, միզիացիներից, իլիրիացիներից ու իսալիիացիներից, նա այնպիսի մի զորք հավաքեց այդ բաց մարդկանցից, որ ստեղծեց 150.000 հիսնայի հեծյալներից կազմված բանակ՝ բռնելով այն Խոսրովին (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ին – Մ.Ֆ.**) վրա: Վերջինս, անմիջապես Դարայի գրավումից հետո հաջորդ ամառ ուղղություն էր վերցրել դեպի Դայաստան և այնտեղից ձեռք մեկնել կապադոկիացիների գլխավոր ու այնտեղի բաղաթներից միջից առաջնայինին՝ Կեսարիային: Խոսրովն այն ապստամբ էր արհամարհում Դոմեական կայսրությունը, որ, երբ կեսարը նրան դեսպաններ ուղարկեց, նա թույլ չտվեց նրանց նույնիսկ թողնել իսկ իր մոտ, այլ հրամայեց հետևել իրեն մինչև Կեսարիա: Այնտեղ, ասում էր նա, կմտածեմ նրանց դեսպանության մասին: Դեռ, սակայն, իր առջև տեսնելով հռոմեական զորքը Դոնետիինստիս, այն Դոնետիինստի եղբոր գլխավորությամբ, որն անմարդկային կերպով սպանվեց Դոնետիինստի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դոնտիոս II-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից, տեսնելով, որ այդ զորքը հիմնական զինված է, որ շեփոխները հզոր ծայրեր են արձակում, որ դրոշները բարձրացված են մարտի համար, որ ամեն մի ռազմիկ ձգտում է մարտի և իր հիմնական հանդերձանքի մեջ շնչում է եռանդով, որ հեծելազորը, այնքան և այն աստիճան է մեծաթիվ, որ չափով ոչ մի արքա երբեք չէր երագել նման բանի մասին, նա այդ անսկսկալից ու անսպասելիությունից երկար զարմացավ և արդեն չէր ուզում պատերազմ սկսել: Սակայն, մինչ Խոսրովը հետաձգում, դանդաղում ու ժամանակ էր կորցնում, ձևացնելով, թե իբր ցանկանում է մարտ տալ, նրա վրա հարձակվեց աչ թևի ղեկավար սկյութ Կուրսը և, բանի որ նրանք ընդհանրապես պարսիկները չկարողանան դիմադրել նրա հարձակմանը, այլ բացահայտ կերպով թողեցին շարքը, դրա համար էլ նա ուժեղ խոցեց նրանց: Դրանից հետո Կուրսը նետվեց պահակազորի վրա, որտեղ Խոսրովն ու նրա ողջ զորքը պահում էր իրենց ունեցածը, և տիրեց ողջ արքայական զանձերին ու զուսուրներին, ընդ որում նա այդ արեց Խոսրովի աչքի առաջ, որը դեռևս շարունակում էր համբերել՝ մտածելով, թե սեփական նահանջը ավելի անտանելի է, քան Կուրսի հարձակումը: Այս կերպ տիրանալով մեծ հարստության ու ավարի և իր հետ տանելով եղբերավոր անասուններին այն ամենի հետ միասին, ինչ կար նրանց վրա, այդ թվում նաև սրբազան կրակը՝ Խոսրովի աստվածը, նրան ռազմիկները շրջանցեցին պարսկական բանակը և ուրախ երգերով ժամանեցին մոտավորապես այն ժամանակ, երբ վառում էին մոմերը և նրանց զինակիցները թողնում էին իրենց շարքերը, բանի որ ոչ Խոսրովը, ոչ էլ իրենք էին սկսել մարտը, այլ միայն թեթև հեռամարտ էր տեղի ունենում կամ, ինչպես սովորաբար լինում է, երկու զորքը մրցում էր ռազմիկների անհատական մրցումներով: Այդ ընթացքում Խոսրովը գիշերը մեծաթիվ կրակներ վառեց, պատրաստվեց գիշերային մարտի և, բանի որ հռոմեական զորքը տեղավորված էր երկու ճամբարներով, ապա ուշ գիշերով հարձակվեց նրա այն մասի վրա, որը ավելի հյուսիս էր տեղակայված: Այս զորքը անակնկալից և հարձակման անսպասելիությունից նահանջեց և, օգտվելով դրանից, Խոսրովը դիմեց դեպի մոտակա Մելիտեն բաղաթը, որը մնացել էր առանց պահակազորի և բաղաթացիների, որից հետո, կրակով այրելով այն, պատրաստվեց գետանցել Եփրատը: Դոմեական զորքերը, սակայն, միավորվեցին ու նետվեցին նրա հեծյալից: Այս պայմաններում, վախճանալով իր սեփական փրկության համար, Խոսրովն ինքը նստեց փոխ վրա և անցավ գետը, սակայն նրա հետ գտնվող ռազմիկները մեծ բանակությամբ զոհ գնացին գետին: Ծանկելով սրանց դիակները՝ նա հապճեպ նահանջեց: Այս ծայրահեղ պատիժը կրելով հռոմեացիների նկատմամբ իր դրսևորած հանդգնության համար՝ Խոսրովը իր զորքի մնացորդներով ժամանեց արևելյան մարզեր և սկսեց խնդրել զինադադարի մասին, որպեսզի ոչ ոք չհարձակվի նրա վրա» (Եվագրիոս Սիուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 14):

«12/Դրա համար էլ հռոմեական Ստրատեգոսը, անցնելով Ամիդ բաղաթի մոտով, զորքով շարժվեց դեպի Ֆայաստանի մարզեր, իսկ նրանից հետո էլ արդեն մեծ զորքով Եփրատը գետանցեց նաև պարսից արքան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**): Երբ հռոմեական զորքին հայտնի դարձավ, որ պարսից արքան սեփական անձով պետք է ղեկավարի այդ պատերազմը, հռոմեացիները ոգով ընկան և ոչ առանց հիմքի, բանգի արքայի ներկայությունը պարսիկներին ավելի մեծ հնարավորություն էր տալիս այն բանին հասնելու, ինչը նրանք առաջ չունեին, իսկ հռոմեացիներին էլ, ընդհակառակը, դժվարությունների ծանրություն էր ստեղծում՝ խանգարելով գործել: Դրա արդյունքում հռոմեացիների ստրատեգոսը, բարձրանալով բլուրներից մեկի վրա ու ռազմիկների տեղադրվելով հարթավայրում, նրանց դիմեց հետևյալ խոսքերով... /14/ Երբ հռոմեական զորքը լսեց նման ուսուցանելի խոսքեր, անմիջապես էլ բոլորը սկսեցին այրվել մարտի ծարավից, նրանք պատրաստակամորեն որոշեցին փորձել ամեն մի վտանգ և նրանց մոտ ցանկություն առաջացավ հաևոն խիզախության վտանգի ենթարկվել: Երբ մարական զորքը իմացավ, որ հռոմեացիների ուժերը նման ընտրություն են արել, այն սկսեց պատրաստվել պատերազմի: Դեռավերջը սկսեցին սաղավարտներն ու զրահները դնել, զենք վերցրեց նաև հետևակ զորքը: Խիտ շարքերով հեծնելով ձիերը՝ նրանք դանդաղ ու հպարտ բալլեով դիմեցին դեպի հռոմեացիները: Ու նաև հռոմեացիները, դասավորելով իրենց շարքերը, պարզեցին դրոշները: Դեռեցին շեփոխները, փոշին երկինք բարձրացավ ինչպես ծովային մակերևացությունը, ողջ տարածությանը լսվեց ձիերի խրխնջոցով ու գնդի շայջոնով և այդ ամենը, իհարկե, ամեն մի խոսք անհասկանալի դարձրեց: Բարբարոսական զորքը ձգեց իր շարքը երկարությամբ, ցանկանալով դրանով սեփական զորքի անթիվության տպավորություն ստեղծել այն խոսքերի համար, որոնք կանգնել են իր դիմաց: Դոմեական զորք շարժվեց խորը մարտակարգով, որն ուժեղ էր ի համահիմքավածությամբ այնպես, որ թվում էր, թե նրա շարքերը կարծես մի ամբողջական կտոր են կազմում: Նրանք կարծես իսկական պղնձե մարտակարգ էին ներկայացնում, որը կանգնել էր թշնամիների դիմաց, նման անշարժ արձանների, որոնք միայն արտաքին տեսքով իսկ ցույց էին տալիս, որ ձգտում են մարտի: Բարբարոսական զորքը, ցնցվեց այդ տեսարանից այնպես, որ մարտի հոգին պատեց թուլացնող վախով: Բաբելոնացիները սկսեցին հռոմեացիների հոծ շարքերի ուղղությամբ նետել արձակել այնպիսի բանակությամբ, որ փակեցին արևի լույսը: Նետերի արնլեռաց թռիչքի հետևանքով տպավորություն ստեղծվեց, թե փետուրները, որոնք զարդարում էին ռազմիկների սաղավարտները, կարծես օդ են բարձրացել՝ թոցված հարվածող գնդերի գործողության արդյունքում: Դոմեացիները ձգտում էին ձեռնամարտի: Նեղելով բարբարոսների նիզակներով ու թերթով, հետ մղելով իրենց վրա թափվող նետերի հեղեղը և խուսափելով իրենց դեմ գործող թշնամիների սովորական

խորամանկություններից՝ նրանք սկսեցին մարտում առավելության հասնել: Այս կերպ այստեղ փառահեղագույն մի ճակատամարտ տեղի ունեցավ հռոմեացիների ու պարթևների միջև, սակայն ի վերջո պարսիկների մարտակարգը ցրվեց, քանի որ խորությամբ այն բառակուսու տեսքով չէր շարված, իսկ պահեստագործում գտնվող բաբելոնացիների զորքն էլ չգիտեր ինչ անել, քանի որ նրան դեմ ոչ մեկը չկար: Դրանից հետո, երբ հռոմեական զորքը ուժեղացրեց ճնշումը, բարբարոսները տեսան, որ իրենց գործերը կործանման են գնում ու դիմեցին փախուստի: Պարսիկները ստիպված եղան իմանալ, որ իրենց ոչ բոլոր հույսերն են իրականանում և այդ օրինակի վրա սովորեցին այնքան էլ չհպարտանալ իրենց անօրենքություններով: Հաղթված բաբելոնացիները, ինչպես ուժ ունեին ուղեղներ, դիմեցին փախուստի: Հռոմեացիները աննահանջ կերպով շարունակում էին հետապնդումը և պարթևներին ստիպեցին փորձել բոլոր աղետները: Դրանից բացի, նրանք թալանի ենթարկեցին նաև պարսկական ճամբարը, թալանեցին արքայական վրանը և այն ամենը, ինչ կար այնտեղ, վերցրին որպես փայլուն ավար: Նրանք տիրեցին նաև փղերին և ձեռք գցած պարսկական ավարի հետ միասին ուղարկեցին դրանք կեսարին: Երբ պարսից արքան հաղթվեց և իր ամոթալի նահանջն իրականացրեց, նա հայտնվեց Մելիտի մոտ և բաղաժեռ իրի մասնեց, լիակատար հանգստության պատճառով գտնելով այն անպաշտպան, ծաղկող և անհոգ վիճակում: Դրանից հետո նա անցավ Եփրատը և նահանջեց Արգանենայի միջով՝ քարե տախտակի վրա գրված օրենքով ամրագրելով իր դժբախտության ամոթը: Իրոք, նա հրաման արձակեց, որ հետագայում պարսից արքաներից և ոչ մեկը ռազմական արշավներ չգլխավորի» (Թեոփիլիատոս Սիմոնաստաս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 12, 14):

«Այդ տարի պարսից արքան **(Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.)**, վերցնելով զորքերը, ուղղություն է վերցնում դեպի Հայաստան: Հռոմեական զորավորամասնատարը, լսելով, որ պարսից արքան անձամբ է գալիս պատերազմի, ոգու ուժով կորցրեց, քանզի վախ ընկավ հռոմեական զորքերի մեջ: Դրա համար էլ Հուստինիանոսը ճառով դիմեց զորքին և վախի փոխարեն արիություն առաջացրեց: Սկսվեց ճակատամարտը: Պարսիկները նետերի ամպ էին արձակում այնպես, որ փակեցին արևի ճառագայթները, իսկ հռոմեացիները, նետերից թաքնվելով վահանների հետևում, գնացին ձեռնամարտի: Երբ հռոմեացիները թանձր մարտակարգով շարժվեցին, պարսիկները չկարողացան դիմանալ: Արդյունքում բաբելոնյան իորդանի հետ միվեց և շատ շատերը զոհվեցին: Հաղթողների ձեռքում մնաց պարսկական գունակը, արքայական վրանը և ողջ թանկարժեք արդուզարդը: Հռոմեացիները վերցրին նաև փղերին և այդ հայտնի ու արքայական ավարը ուղարկեցին Տիբերիոսին **(Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ին – Մ.Ֆ.)**: Պարսից արքան, չտանելով ամոթը, օրենք ընդունեց, որպեսզի ապագայում պարսից արքան երբեք անձամբ պատերազմի դուրս չգա» (Թեոփիլոս Խոստովանող «Մասնակագրություն»):

«Հատուկ այս կերպ՝ սկզբում նա **(Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.)** բարբարոսների մոտ ուղարկեց հայկական գնդերի հրամանատար Թեոդորոսին, որը շատ կարևոր հանձնարարություններ էր իրականացնում՝ մի բավականին կրթված և օգուտը տեսնող մարդու, որպեսզի հայտնի խոսքովին **(Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.)** իր դիրքորոշման մասին և հակա նրան դեպի խաղաղությունը: Դրանից հետո նա Արևելեց ուղարկեց Հերոստատի որդի Հուստինիանոսին պետական խորհրդի պատրիկին՝ ռազմական հերոսությունների ոգով դաստիարակված այդ մարդուն, որը հասել էր այն տարիքին, որ ոչ պատանեկան տաքսյությունության, ոչ էլ ծերունական թուլամտության պատճառով չէր կարող սխալվել՝ պատերազմի դեպքում նրան հանձնելով գլխավոր հրամանատարությունը: Հուստինիանոսը, կարճ ժամանակ հետո ժամանելով արևելք, փորձեց ամեն ինչ կարգի գցել: Ինքը՝ կեսարը, նրա մոտ ոչ քիչ զորք ուղարկեց: Նա անվերջ զբաղվում էր զինվորական պատրաստություններով, հավաքում էր անթիվ բանակության գումարներ, տարբեր ժողովուրդներից հավաքագրում էր ուժեղ ու բազարի ռազմիկների գնդեր և մեծագույն եռանդով պատրաստություն էր տեսնում առաջիկա ճակատամարտի համար» (Հովհան Եպիփանացի «Պատմություն»):

«Սա այն Վարդանն է, որի վրա սպառազեն զորքերի բազմությանը և բազում փղերով հանդերձ հարձակվեց ինքը՝ Անուշիրվան Խոսրով կոչված պարսից արքան **(Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.)**: Վերջինս, ճանապարհ ընկնելով Արտագ գավառով, գնաց Բագրևանդի ուղղությամբ՝ շրջանցելով Կարին բաղաժեռ: Եվ ահա նա շարժվեց գնաց Մելիտին և բանակ դրեց նրա դեմ հանդիման: Հաջորդ առավոտ հապաշտապ դասավորեցին զուռն առ զուռն ու ճակատ առ ճակատ և իրար բախվեցին պատերազմով: Մաստկացավ պատերազմը երկրի վրա և տեղի ունեցավ կատաղի ճակատամարտ: Այդ ժամանակ տեղը պարտության մատնեց պարսից թագավորին ու նրա ողջ զորքը, երբ թշնամու առջև ջարդ կրեցին տուսերի սրով և փախան նրանցից սաստիկ տագնապով: Նրանք, չիմանալով իրենց փախուստի ճանապարհները, գնացին թափվեցին մեծ գետի մեջ, որ կոչվում է Եփրատ: Եվ ջուրը հորձանք տալով՝ բլքեց փախստականների բազմությունը որպես մորեխների խուսն և այն օրը բլքերը կարողացան ծողոպրել, բայց թագավորը բլքերի հետ մնալուց ուժ չուներ փրկելու և ձիերին ու փախեցող Աղծնիթով՝ նա դարձավ գնաց իր նստավայրը: Եվ նրանք տիրեցին ողջ բանակին՝ արքունական գանձերով հանդերձ, գերեցին բամբիշին և կանանց, խլեցին ողջ կանանցի վրանները, թանկագին ոսկեղեն գահույքը, որ ընդելուզված էր պատվական քարերով ու մարգարիտներով, որը նրանց կողմից անվանվում էր փառաց դեսպալ: Վերցվեց նաև Հրատը, որը թագավորը հանապազորդ տանում էր իր հետ որպես օգնականություն իրեն, այն բոլոր կրակներից ամենամեծն էր համարվում և նրանց կողմից անվանվում էր Աթաշ: Նրանք ջրահեծ եղավ մոզպետան մոզպետով և մեծամեծ ավազների այլ բազմությանը հանդերձ: Ամենայն ժամ օրինյալ է Աստված... Ապա եկավ ինքը՝ արքա Անուշիրվան Խոսրովը, որպես սասացի, և մի մեծ պատերազմ տվեց Մելիտինում, որտեղ պարտվեց ու գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 8, 9):

«Կրկին բաջացան պարսիկները և եկան Հայոց Մելիտենի վրա, որը գրավեցին և այրեցին: Եվ իմաց արեց արքային **(Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ին – Մ.Ֆ.)** ինչուց զորքը, թե դա թագավորապալե չէ իրկիզումով զբաղվելը, որ նման բան իր իսկ երկրում կանեն, թեև իրենց գլխին թագավոր չունեն: Դրա վրա պարսից արքան դադարեց ավելել բաղաժեռ, շարժվեց դեպի վերջինիս հարավակողմը և կանգնեց սնչև առափուտ՝ պահելով շարքերը: Այս պարսիկները սկսեցին անցնել Եփրատը: Այդ մասին իմացած հույները դիմեցին նրանց վրա: Դա Կուրսն էր, որը գիշերվա ընթացքում պատրաստել էր իր բանակը և այժմ կրակի պես, որը անտառի մեջ է ընկնում, ընկավ պարսիկների վրա: Նրանք արիաբար մարտնչեցին: Արդյունքում պարսիկները փախան և փութով ու տագնապով ընկան իրենց երկիրը, իսկ նրանց մի մասն էլ խեղդվեց գետում: Դրանից հետո պարսից արքան օրենք հանեց, որ պարսից արքան այլևս երբեք անձամբ պատերազմի չգնա, եթե իր դեմ արքա չի կռվում: Իսկ Կուրսը վերադարձավ՝ հետը բերելով շղթայակապ պարսիկների» (Իսահակ Երեց «Մասնակագրություն», գլուխ 17):

«Պարսիկների կայսր Խոսրովը **(Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.)** հսկայական զորքով եկավ, որպեսզի ամայացնի հռոմեական սահմանները: Նրա հետ պարտասուլեց մարտնչել Հուստինիանոսը՝ հռոմեական զորքի առաջնորդը, որը Տիբերիոսի **(Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ի – Մ.Ֆ.)** կողմից նշանակվել էր Արևելքի գլխավոր հրամանատար: Դաժան մարտի մեջ մտնելով Դարայի և Լիզիբայի միջև գտնվող դաշտերում՝ նա, ունենալով բաջարի ժողովուրդ, որը բարբարոսական լեզվով կոչվում է թերմաներ, մարտում հաղթեց հիշյալ կայսրին: Նրան զորքի հետ միասին փախուստի մատնելով՝ Հուստինիանոսը ձեռք գցեց նրա ամրոցները և, որպես հաղթող, ասպառակեց պարսկական պրովինցիաները ու հաղթահանդեսի համար Կոստանդնուպոլիս ուղարկեց նրա հարստությունները, որոնց մեջ էր նաև 24 փիղ, որոնք արքայական բաղաժեռ հռոմեացիների համար մեծագույն տեսարան դարձան: Հռոմեացիների կողմից Պարսիկներից ձեռք բերված հսկայական բանակության ավար հասարակական աճուրդներում վաճառվեց անչափ փոքր գնով» (Հովհան Բիկկարացի «Մասնակագրություն»):

«Նա **(Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.)** զորք ուղարկեց պարսիկների դեմ, որոնք գլխովին ջախջախեցին նրանց ու հաղթականորեն վերադարձան 20 փղերի ու այնպիսի հսկայական ավարի հետ միասին, որ կարող էր զոհացնել մարդկային ցանկացած ազգախումբ» (Պողոս Սարկավազ «Լանգրաբարդների պատմություն», գիրք 3, գլուխ 12):

«Պարսիկների դեմ Տիբերիոսի **(Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ի – Մ.Ֆ.)** ուղարկած զորքերը մարտնչեցին ամենահաջող կերպով և, վերադառնալով հաղթանակով, մեծ քանակի ավարի հետ միասին բերեցին նաև 20 փղեր, ընդ որում ավարն այնքան շատ էր, որ դրանով կարող էր բավարարվել մարդկային ցանկացած ազգախումբ» (Հովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 10):

«Այդ ժամանակ պարսից արքա Ռոմիզը **(հեղինակը նկատի ունի Պարսից թագավորության արքա Ռոմիզ IV-ին, սակայն քննարկվող ժամանակաշրջանում Պարսից թագավորության արքան էր Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.)** խայտառակ պարտություն կրեց հռոմեացիներից, որից հետո հրաման արձակեց, որ այդուհետ պարսից ոչ մի արքա անձամբ դուրս չգա նրանց դեմ» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Խոսրովը Անաշիր, հայտնի որպես Անուշիրվան **(Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.)**, ամենամեծագույն արքաներից մեկն էր, որ երբևէ իշխել էր Պարսկաստանում: Սա հանգիստ չէր տալիս կայսր Հուստինիանոսին **(հեղինակը Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ին չփորձում է Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ի հետ – Մ.Ֆ.)**, որն այդ ժամանակ իշխում էր Կոստանդնուպոլսում: Բավական է հիշել նրա այն հիշարժան ներխուժումը Նորական կայսրության տարածք, որը այս արքան իրականացրեց Զրիստոսի ծննդից հետո 577 թվականին: Այս ժամանակ պարսկական զորքի բանակությունն այնքան մեծ էր, որ միայն հեծելազորը կազմում էր 15.000 մարդ ու դա այն ժամանակ էր, երբ գրավվեց Հունական հայտնի Դարաս բաղաժեռ: Իր վերադարձի ժամանակ, սակայն, խոսրովի գործերը այնքան էլ լավ չգնացին, քանի որ Հուստինիանոսի եղբորորդի Հուստինոսը, որը հույների բանակի հրամանատարն էր, ողջնչված Կուրսի խիզախությունից, որը սկյութներից կազմված կայսերական բանակի աջ թևի հրամանատարն էր, հարձակվեց խոսրովի վրա, որի զորքը անկանոն դիմել փախուստի: Թե

այդ ժամանակ ինչքան պարսիկ զինվորներ կորցրեց խոսքով այդ ճակատամարտում, ասել դժվար է, բանի որ դրանք շատ էին, սակայն այդ ճակատամարտում նա կորցրեց մեկ այլ առարկա, որն ավելի թանկ էր, քան ընկած զինվորները՝ խոսքը Կրակի Աստծո Սրբազան Կրակարանի մասին է, որն ընկավ հաղթական հույների ձեռքը: Պարսիկները խորապես պաշտում էին այդ աղանաղագարող կրակարանը, քանի որ նրանք պաշտում էին Կրակի աստծուն: Երբ հայտնի դարձավ, որ այդ Կրակարանը կորսվել է, խոսքովի հետ եղող ռազմիկները ապստամբեցին և ուզում էին սպանել նրան ու հեռանալ, սակայն ի վերջո խոսքովին հաջողվեց ճնշել այդ ապստամբությունը և գիշերվա բողի տակ իր բանակը տանել դեպի Մեխիտեն քաղաք: Այստեղից նա անցավ գետը փղի վրա բազմած և ի վերջո իրեն անվտանգության մեջ գցաց» (Օրուշ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

¹²⁹⁴ «/10/ Ռում բանակների հրամանատարները մեծ հաղթանակ տարան, շատ մարտերում հաղթեցին և իրենց դեմ ուղարկվածներից շատերին կոտորեցին, պարսիկներին հպատակված բոլոր հյուսիսային ժողովուրդներին նվաճեցին և իրենց հպատակեցին, նրանք բազում մասին առաջացան պարսկական երկրից ներս, ամայացրին այն և հասան մինչև պարսիկների մայրաքաղաքից երեք մասին հեռավորության վրա, կողողվեցին ու վերցրին պարսկական փղերը, այնպես, որ Կոստանդնուպոլիսը լցրին փղերով: Նրանք շատ տեղերում հաղթեցին, որոնց նկարագրությունը չի մտել այս գրքում և այսպիսով՝ ողջ Պարսկաստանն արդեն վախճվում էր նրանցից: Ի վերջո՝ պարսից արքան իր երկիրը վերադարձավ, իսկ ռումները հաղթանակված մարդու նման մնացին անհոգ և փառքից շացած... /11/ Պարսկական հայերի գալու ու ռումների հանձնվելու պատճառներ, բազում պատերազմների, այնտեղ եղած ամայացումների, հայերի՝ մայրաքաղաք գնալու, ապա կայսրից **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ից – Մ.Յ.)** մեծ պատիվներով ու այլ հարգանքներով ընդունվելու մասին մենք համառոտակի գրել ենք առաջին գլուխներում: Այժմ ուզում ենք ձեռք պատմել այն, որ ռումների կայսրը պարսիկների հետ այդ ողջ պատերազմները մղեց, որպեսզի իրենցից ապաստան խնդրած քրիստոնյաներին չհանձնեք նրանց: Եվ ահա, երբ կայսրը բոլոր հայերին հարստացրեց թանկարժեք նվերներով ու կարգադրեց, որ երեք տարի նրանցից հարկ չվերցնեն, այն ժամանակ պարսիկը **(Պարսից թագավորության արքա խոսքով I-ը – Մ.Յ.)** լուր ուղարկեց, ասելով. «Ինձ հանձնիր իմ դեմ ապստամբած ծառաներին», սակայն կայսրը չսեց նրան և այն ժամանակ պարսիկը խորամանկությամբ նամակ գրեց հայերին, որ նա նրանց վնաս չի հասցնի ու կներ իրենց կատարած հիմարության համար: Այն ժամանակ հայերը հեռացան ռումներից ու գնացին, հանձնվեցին նրանց: Այսպես, ողջ երկիրը հանձնվեց՝ բացառությամբ Կոստանդնուպոլսում կայսեր մոտ գտնվող նրանց մեծամեծներից: Ամբողջ երկրից, մոտ 20.000 զինվոր հեռացավ ռումներից ու հանձնվեց պարսիկներին: Արքան վերադարձավ ու Նախկինի նման գրավեց Պալատանը, իսկ ինչ վերաբերում է մեծամեծներին, ապա դրանցից՝ Կարգան անունով մեկին իր հետ գնացածները հետ, ու նա մեկ ուրիշ իշխան իր ազգից Գորգոնիս անունով, որը մեծ պատվով ապրում էր մայրաքաղաքում, բոլոր իրենց մարդկանց հետ հպատակվեցին ռումներին: Նրանք եկան ու հանձնվեցին Յուստինոս կայսրին, նրա իշխանության 5-րդ տարում, այսինքն Ալեքսանդրի 882 թ: Այս պատճառով, ահա, նորից վերսկսվեցին պատերազմները և դրանք տևեցին բազում տարիներ...: Ի վերջո, սկսեցին պատմել ու յուրաքանչյուրն ասում էր, որ այդ պատահեց, որովհետև ռումները բարկացրին աստծուն, քանի որ նրանք, երբ հյուսիսային շրջաններում եղան, որսերը ապրում էին քրիստոնյաներ, երբ քահանաներն ավետարաններն ու խաչը վերցրած դուրս եկան նրանց դիմավորելու, նրանք նրանց երեսն անգամ չնայեցին: Այսպես, ռումները, աստծո վախը մոռացած, նույնիսկ բռնում էին մեկ-երկու տարեկան երեխաներին, մեկը մի ոտքից, մյուսը՝ մյուս ոտքից ու իրենց ուժը պատածի չափ վեր էին գցում, որից հետո երեխան ընկնում էր նրանց բռնած սրի կամ նիզակի ծայրին, որը մտնում էր մարմնի մեջ, ինչից հետո նրանք երեխային նետում էին շներին: Նրանք նույնպես անպատվում, կոշորապատում ու սպանում էին վանականներին, դուրս էին բերում պատկառելի ու տարիքոտ ճգնափորներին իրենց ճգնարաններից, որտեղ նրանք երկար տարիներ մնացել էին, կախում, տանջում ու կտրում էին նրանց առնախոնքները, ասելով. «Ուսկի, արծաթ տվեք»: Նրանք տանջում էին նաև կույսերին և նրանց դաժան մահվան եզրին հասցնում: Իրենց այս անզգամությամբ, ինչպես ասում են, նրանք աստծուն բարկացրին ու նա ամաչեցրեց նրանց, խոնարհեցրեց թշնամու առաջ և նրանք հետո արդեն չկարողացան պարսիկներին դիմադրել» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 10, 11):

«Սակայն Յուստինիանոսը, իր ողջ բանակով մտնելով Պարսից թագավորության սահմանները, այնտեղ անցկացրեց ձմեռային ժամանակը և ոչ մեկը չէր անհանգստացնում նրան, իսկ ամռան գալուստն այն, առանց սեփական ռազմիկների որևէ կորստի, նա բարեհաջող կերպով ու մեծ փառքով տուն վերադարձավ՝ ամառն անցկացնելով սահմանին» (Եվագրիոս Սիրուստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 14):

«/14/ Այդ օրենքով հրապարակայնորեն հայտարարելով իր անհաջողության մասին՝ պարսից արքան **(Պարսից թագավորության արքա խոսքով I-ը – Մ.Յ.)** անորոշության մեջ էր. թե ինչ ձեռնարկի հետևանքով: Յուստինոսը գործը շարունակում էր հարձակվել և պարսիկներին նորանոր դժբախտություններ պատճառում: Այն հասավ մինչև Բաբելոնիայի կենտրոն և, ամայացնելով ամեն ինչ, ինչ հանդիպում էր ճանապարհին, ամեն մի հանդիպածը որպես անպետք ոչնչացնում էր: Հասնելով Յուրկանյան ծովի ջրերին և պարթևներին շատ ծանր աղետներ պատճառելով՝ հռոմեացիներին չվերադարձան իրենց սահմանները, դրանով մեծացնելով պարսկական երկրի տանջանքները... /15/ Գարնան բացվելուն պես հռոմեացիները վերադարձան սեփական երկիր՝ պահպանելով նույնիսկ օտար երկրներում իրենց բնորոշ արիությունն ու կայունությունը» (Թեոփիլիանոս Սիմոնաստաս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 14, 15):

«Յոստինական գործը, օգտվելով պարսկական անհաջողություններից, ներխուժեց Պարսկաստանի խորքերը և մեծ թալան ու գերեվարություն իրականացրեց՝ հասնելով մինչև Յուրկանյան ծովի միջնամասը, իսկ երբ ձմեռը եկավ, հռոմեացիները հետ վերադարձան՝ չձմեռելով Պերսիդայում» (Թեոփիլանոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Գլխավոր գործարարամասնապետ, Անագատաս պատրիկի որդի Ռոմանոսը կենդանի գերեց սկանական ժողովրդի արքային իր գանձարանի, կնոջ և երեխաների հետ, բերեց Կոստանդնուպոլիս, իսկ նրա մարզն էլ ենթարկեցրեց հռոմեական իշխանությանը» (Յովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

¹²⁹⁵ «Բարդուղիոսը՝ Յուստինոս կայսեր **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինոս II-ը – Մ.Յ.)** փեսան, Իտալիայում լանգոբարդների դեմ մարտում պարտություն կրեց և որոշ ժամանակ անց այնտեղ էլ ավարտեց իր կյանքը» (Յովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ լանգոբարդների դքսերը, անմիտ կերպով ոչնչացնելով քաղաքներ և եկեղեցիներ, իրենց ենթարկեցին այն ամենը, ինչ դեռ մնացել էր Իտալիայում» (Չիգրետո ժամբացի «Տարեգրություն»):

¹²⁹⁶ «Ապա եկավ Տաֆ խոսքովը և երկու ճակատամարտ տվեց, մեկը՝ Բասենում՝ Բոլորապահակում, ուր միախառնվում են Մուրցը և Երասիցը, իսկ մեկը՝ Բագրևանդում՝ Կթելիում: Եվ երկուսում էլ փայլուն հաղթանակ տարավ: Նա մնաց երկու ամիս և գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

¹²⁹⁷ «Ապա եկավ Տաֆ խոսքովը և երկու ճակատամարտ տվեց, մեկը՝ Բասենում՝ Բոլորապահակում, ուր միախառնվում են Մուրցը և Երասիցը, իսկ մեկը՝ Բագրևանդում՝ Կթելիում: Եվ երկուսում էլ փայլուն հաղթանակ տարավ: Նա մնաց երկու ամիս և գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

¹²⁹⁸ «Մարերը, ուժ չունենալով տանել իրենց բաժին հասած աղետները, գայրացած վիճակում լիովին բացահայտ կշտաբնում էին իրենց արքային **(Պարսից թագավորության արքա խոսքով I-ին – Մ.Յ.)**: Նրանց հատկապես տխրեցնում էր պատերազմի ձգձգվելը և ապագայի օխուրը հեռավորելը: Պարսիկները, երբ մեկնում են պատերազմի, չեն մատակարարվում են պետական պահեստներից, ինչպես հռոմեացիները, այլ իրենց համար դաշտերից ու գյուղերից պարեն են հավաքում: Իրոք, նրանք ունեն մի կարգ, ըստ որի արքան նրանց միջև բաժանում է հողակտորները և նրանք իրենց հանձնված տարածքի վրա սկսում են տնտեսություն վարել՝ ստանալով այնտեղից ապրելու համար իրենց անհրաժեշտը: Հենց այստեղից էլ նրանք նաև պետք է իրենց ու կենդանիների համար անհրաժեշտը ձեռք բերեն, քանի դեռ չեն սկսել ներխուժումը թշնամական երկիր: Եվ ահա պարսից արքան, վախճնալով գործի ապստամբությունից, որոշեց բանակցությունների մեջ մտնել կեսար Տիբերիոսի **(Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինստանկալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ի – Մ.Յ.)** հետ ու պայմանավորվել խաղաղության մասին: Այդ մասին տեղեկացված կեսարը ևս որոշեց սկսել բանակցություններ: Բանակցությունների արդյունքների հաստատման համար որպես դեսպաններ նա ուղարկեց Յովհաննեսին ու Պետրոսին, որոնք իրենց բարձր կոչումով առաջին դեմքերն էին սենատում և այդ ժամանակ պատրիկներ էին: Սրանց հետ միասին նա ուղարկեց նաև Թեոդորոսին, որը կրում էր մագիստրոսի կոչում և բարձր էր գնահատվում ու հարգվում հռոմեացիների կողմից: Իր կողմից խոսքովը ուղարկեց Սարնախորդանին՝ պարսից պետության մեջ հայտնի ու բարձր դիրք ունեցող մի մարդու, իսկ նրա հետ միասին էլ այլ հարգաբեման մարդկանց՝ հանձնարարելով նրանց խաղաղություն հաստատել: Նույն այդ ժամանակ, սակայն, Հայաստանում հռոմեացիների ու պարթևների միջև մի մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Բաբելոնացիներին գլխավորում էր Տաֆխոսը, իսկ հռոմեական զորքերի հրամանատարը Յուստինիանոսն էր: Այստեղ, ահա, հռոմեացիները չարադարձից խորհրդակցություն իրենց նախկին փառք ու դրա համար էլ մարերը իրաժաշակեցին խաղաղության պայմանագրից և կրկին պատերազմի ցանկությամբ բորբոքվեցին՝ չկարողանալով պահպանել ձեռք բերած հաջողության չափը: Այս կերպ պարսիկները, հիմնականում սահմանափակվելով դատարկ խոսքերով, տուն վերադարձան՝ իրենց խաղաղ դեսպանությունը թողնելով անարդյունք: (Թեոփիլիանոս Սիմոնաստաս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 15):

«Խոսքովը **(Պարսից թագավորության արքա խոսքով I-ը – Մ.Յ.)**, չցանկանալով ժամանակ վատնել արարողությունների վրա, որոնք նախատեսված էին դեսպաններին ընդունելու համար, Դարբան թողեց իր գործակալներին, որպեսզի ժամանող Թեոդորոսին բերեն այն վայրը, որտեղ ինքը գտնվելիս կլինի այդ ժամանակ: Նա ուզում էր միաժամանակ և պատերազմով գործել, և դեսպանություն ընդունել, քանի որ հույս ուներ ահաբեկել հռոմեացիներին: Այդ նպատակով նա ժամանեց արեստների ու մարտափոխների երկիր և մտավ Պարսկաստան այն ժամանակ, երբ

հռոմեացիները նույնիսկ չէին էլ մտածում, թե նա կարող է այդքան շուտ գալ: Առաջ պարսիկները սովորաբար Պարսկահայաստան էին գալիս այն ամսվա վերջին, որ ստացել է «օգոստոս» անունը, սակայն հիմա հտնորովը այդ երկրամաս մտավ սովորական ժամանակից շուտ: Տեղացիները հռոմեացիներից տեղեկացվեցին և, ուշանալով ելույթ ունենալ, մեկ ողջ տարի ժամանակին ոչ մի բան չէին հասցնում անել: Հռոմեական զորքը դեռևս հավաքված չէր...: Այս կերպ հտնորովը, ոչ մեկի կողմից դիմադրության չհանդիպելով, առանց փոքր իսկ դժվարության, մտավ Պարսկահայաստան: Այդ ժամանակ Փոքր Հայաստանի հարկատուները ոչ միայն չթողեցին դաշտերն ու չփախան, այլ, ընդհակառակը, սկսեցին պարտնադրեցր մատակարարել պարսկական բանակին» (Մեմանկորոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 43):

«/6. 10/ Դրանից հետո նրանք ապրում էին անվախ, կարծում էին, որ ազատվեցին և կարող են բոլոր պատերազմներից ու մարտերից հանգստանալ: Նրանք զենքերը մի կողմ դրեցին ու ձեռքն էլ արտափայտեցին ուղարկեցին, սակայն հանկարծ նրանց ռումների առաջագործն ու լրտեսները եկան ու ասացին. «Վեր կացեք, զինվեք, ահա Տամխտորով մարզպանի հրամանատարությամբ ձեր վրա է գալիս պարսկական զորքը, ելեք և պաշտպանվեք»: Երբ նրանք այդ լսեցին, սկսեցին նրանց վրա ծիծաղել, ասելով. «Մի՞թե նրանք կհամարձակվեն մեզ երևալ»: Նրանք չանհանգստացան և չպատրաստվեցին և, մինչ նրանք այսպիսի խոսակցությամբ էին տարված, պարսկական զորքը հարձակվեց նրանց վրա այնպիսի ժամանակ, երբ նրանք ոչ պատրաստ էին և ոչ էլ կարող էին վեր կենալ: Երբ նրանք տեսան, որ թշնամին երկար շարքերով ամուր պատ կազմած մոտենում է, բոլորին ահ ու սարսափ պատեց ու նրանք խուճապահար եղան: Ոմանք նույնիսկ իրենց ձիերն էլ չէին բերել ու զբաղված էին ուտելով, խմելով և հաճույքներով, ոմանք էլ ցովել էին այս կամ այն կողմ ու, երբ տեսան նրանց, սարսափած սկսեցին շտապ փախչել: Ուրիշները իրենց խելքին, տեսնելով, որ սրանք փախչում են, ահաբեկվեցին և իրենք էլ դիմեցին փախուստի: Չորեք հրամանատարներն, երբ տեսան, որ բանակը լեցեց իրենց և փախավ, իրենք էլ փախան: Ով որ կարողացավ զենք վերցնել և ձի նստել, նստեց ու փախավ: Ով որ զենք էր իր հետ տանում, ճանապարհին հոգնելով, այն գցում ու անգնեց էր փախչում: Եթե մեկն իր զենքի հետ ձի նստած փախչում էր, հոգնելուց հետո զենքը մի կողմ էր նետում: Եթե ձին էր հոգնած լինում, նա իջնում էր ձիուց ու ոտքով փախչում: Պարսիկներն առանց շտապելու, գալիս էին նրանց հետևից և չէին հետապնդում, այլ ծիծաղում էին նրանց վրա ու ձեռք էին առնում: Ռումները 120.000 հոգի էին, իսկ իրենք 30.000 հոգուց ոչ ավելի, սակայն ռումները վախեցան ու փախան, մինչդեռ իրենք ժամանակին նրանց կայսրից (Պարսից թագավորության արքա հտնորով Ի-ին – Մ.3.) չվախեցան ու ոչ էլ փախան: Այսպես, ի վերջո Ռում զորքն իր հրամանատարների հետ միասին ամոթի ու վատ համբավի արժանացան: Պարսիկները նրանց դեմ համարյա սրբեր չներկայացրին, ոչ արեղներ քաշեցին և ոչ էլ նիզակներ արձակեցին: Նրանք հավաքեցին նրանց բոլոր զենքերն ու զրահները, կրծքակաշիկներ, վահաններ, սաղարկարտներ, նիզակներ և արեղներ՝ մեծ բանակությամբ նետերի հետ միասին: /2.24/ Ի վերջո ռումների հրամանատարների անճարակության պատճառով և կամ էլ գուցե նրանք շատ բաներում աստծու բարկությունն էին իրավիրել իրենց վրա, արդյունքում ողջ ռումների զորքը թվով, երբ 100.000 հոգուց պակաս չէր, վախեցավ և ամոթահար փախավ ինչ որ ոչինչ չներկայացնող մարզպանից, որ ուներ հազվի թե 30.000 զինվոր, ընդ որում նրանք կորցրին շատ զենք ու ձի: Դրանից հետո պարսիկը առաջացավ, ուժեղացավ և գրավեց ողջ Հայաստանը: Հայաստանը պահանջեց, որ նա խուս տան, որ մարդկանց չի վնասի, և նա խոստացավ: Երկրից բոլոր փախածները վերադարձան ու ենթարկվեցին իրեն, բացի նրանցից, որոնք Կոստանդնուպոլսում էին մնացել յոթը տարի, սրանք նրանք էին, որ ապստամբվեցին և կռվեցին հտնորովի դեմ: Դրանից հետո երկու պետություններից բարձրաստիճան դեսպաններ ուղարկվեցին, որպեսզի հարցը պարզեն, երկու պետությունների միջև եղած վիճելի խնդիրները լուծեն և խաղաղության դաշինքի մասին խորհրդակցեն: Այդպես էլ եղավ, մի տարուց ավելի ինքուր գումարեցին, խոսեցին, վիճեցին ու բնեցին իրար հետ, բայց ոչ մի արդյունքի չհասան: Սկզբում պարսիկը պահանջում էր, որ իրեն ոսկի տան, որից հետո ինքը խաղաղության դաշինք կկնքի, սակայն դրա դեմ դուրս եկավ ռումների կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինոս II-ը – Մ.3.), ասելով. «Նա մեզինք ոսկի է պահանջում, այնպես ինչպես նրանից, որը վախենում ու հպատակվում է նրան, բայց նա թող իմանա, ինչպես որ մինչև այժմ, նա մեզինք ոչ մի միևնույն չի ստացել, այնպես էլ, բանի կեղտանի ենք, մեզինք ոչինչ չի ստանալ: Եթե նա մեզ հավասարը հավասարի հետ, թագավորությունը թագավորությունը կհավաքվի, մենք խաղաղություն չենք անի նրա հետ»: Ի վերջո, պարսիկն այս հարցում համաձայնվեց, ասելով. «Ես այսպես եմ ոչինչ չստացվեց» (Հովհանն Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 2, գլուխ 24):

«Դրանից հետո ռումները, հանգստացած այս հաղթանակից, սանձերը հանեցին նժույգների վրայից և թողեցին դրանց արածելու: Եվ ահա ասկավներից ոմանք, որ հետախույզ էին նշանակված, եկան և հայտնեցին, թե պարսիկները վրա են գալիս: Այդ ժամանակ ռումները զինված ու պատրաստ ոչ մեկին չուներին և ահա պարսից բանակն անակնկալ ընկավ նրանց վրա: Արդյունքում ռումներին մի իսկական դող պատեց և նրանք սկսեցին փախչել, իսկ պարսիկներն էլ՝ հետապնդել ու կոտորել նրանց: Դրանից հետո պարսիկները հավաքեցին ռումների թողած զրահներն ու զենքերը, որ սրանք նետել էին փախչելիս» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 12):

«Դրանից հետո ռումները, հանգստացած այս հաղթանակից, սանձերը հանեցին նժույգների վրայից և թողեցին դրանց արածելու: Եվ ահա ասկավներից ոմանք, որ հետախույզ էին նշանակված, եկան և հայտնեցին, թե պարսիկները վրա են գալիս: Այդ ժամանակ ռումները զինված ու պատրաստ ոչ մեկին չուներին և ահա պարսից բանակն անակնկալ ընկավ նրանց վրա: Արդյունքում ռումներին մի իսկական դող պատեց և նրանք սկսեցին փախչել, իսկ պարսիկներն էլ՝ հետապնդել ու կոտորել նրանց: Դրանից հետո պարսիկները հավաքեցին ռումների թողած զրահներն ու զենքերը, որ սրանք նետել էին փախչելիս» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 8):

«Իսկ Հուլիան զորքերը գնացին հյուսիսային կողմով և գրավեցին Հայոց մի մասը, բանգի հայերն իրենց հավատակից էին: Հայերը խաչով և ավետարանով որպես բրիստոնյաներ նրանց ընդառաջ՝ ուզեցնելով երկյուղ ազդել Բրիստոսով ու գուր ստանալ, սակայն լույսն ու Բրիստոսն այդ աստղերը կատարած մի կողմ ենեցեցին խաչն ու ավետարանը, կողորպեցին եկեղեցիները, եկեղեցականներին և աշխարհականներին, անողորմ սպանեցին ու հավատավոր կույսերին խայտառակեցին: Նրանք տանում էին կանանց ականջողորմ և պոկում թևերից ապարանջանները: Նրանք բազում այլ անօրինություններ ևս գործեցին, բազում ավար առան ու հետ դարձան որպես մեծ հաղթություն տարած՝ նստելով իրենց երկրում անհոգության, խրախճանալով, թողնելով երիվարներն ու լեռնով զենքերը: Եվ ահա Տիրոջ բարկությունը հասավ նրանց վրա և կախեցրեց նրանց մեղադրյալ գուլիկները, բանգի Պարսից զորքի մի մասը, երբ իմացավ նրանց այս չարությունների մասին, ոչ թե գնաց Պարսից թագավորի (Պարսից թագավորության արքա հտնորով Ի-ին – Մ.3.) մոտ, այլ գաղտնի կերպով սպասեց և հետո, գտնելով նրանց այդպես անպատրաստ ու լքված Աստծո ձեռքից, գրավեց նրան բոլոր երիվարներն ու զենքերը, նրանց էլ հալածեց ու մեծ ուրախությամբ հեռացավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Այդ ժամանակ պարսիկները անհանգստացնում էին Հայաստանը հարձակումներով, հրկիզումներով և եպիսկոպոսների ու հասարակ մարդկանց գերեվարությամբ, սակայն 48 նահատակների եկեղեցին, որոնք Հայաստանում նահատակվել էին Լիզիանոսի (Հռոմի համակայսր Լիզիանոսի – Մ.3.) ժամանակ, նրանք չկարողանան այդել» (Չիբերտ ժամկացի «Տարեգրություն»):

¹²⁹⁹ «/14/ Ռում բանակի հրամանատարներն իրար հետ չէին համագործակցում, այլ իրար դեմ գրում էին կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ին – Մ.3.): Երբ աստվածասեր կայսրը այդ տեսավ, կոպեց Մավրիկոս անունով մեկին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսին – Մ.3.) և նրան նշանակեց էպիսկոպոսների կոմես, դրա համար էլ նրան անվանում են կոմիտ, որից հետո, որպես բանակների ընդհանուր հրամանատար, նրան հրամայեց մեկնել Արևելք: Միևնույն ժամանակ նա նաև նրան տվեց ողջ Արևելյան բանակի գործերը ղեկավարելու ու կարգադրելու, ինչպես նաև ստրատեգիաներ ու տրիբուններ նշանակելու իրավունք: Ոչ ոք չէր համարձակվում նրա կարգադրությունն ու հրամանը չկատարել: Իր հայեցողությամբ նա մարդկանց իրենց պաշտոններից ազատելու կամ նշանակելու իրավունք տվեց: Նրա հետ նա մեծ բանակությամբ կենտենար ոսկի ևս ուղարկեց, որպեսզի նա բանակը կերակրի: Մինչ այդ նա ուղարկել էր նաև Գրիգոր անունով հյուպարքոս պրետորին, որպեսզի սա բանակի ծախսերը կարգադրեր ու կազմակերպեր, որովհետև նա աչքի էր ընկել Հայաստանում կատարած բազում բարեգործություններով: Նշանավոր Մավրիկոսն, ինչպես հրամայված էր, մեկնեց Կապադոկիայի շրջանը, մասնավորապես որ ինքն էլ կապադոկիացի էր: Նա իսկույն գինվորական ծառայության հավաքեց բազում ռումների՝ էպիսկոպոսներ, սկիբիոսներ և գինվորներ, սրանք բոլորին ում որ նա գտավ, իր հետ վերցրեց, Օրթոյայից ու Անտիոքից և մարդկանց հավաքեց ու տարավ իր հետ: Նա գնաց և տրդակվեց Հայաստանի և Անտիոքի միջև՝ Կիտարիզում: Դրանից հետո նա լուր ուղարկեց, բոլոր հրամանատարներին իր մոտ կանչեց, նրանց հետ խորհրդակցեց, կարգ հաստատեց, հրամաններ տվեց, ոգևորեց ու ապա նրանց հետ ուղարկեց: Այնտեղ նա երկու ամիս ապրեց, նրա անունը շրջակայքում տարածվեց ու սարսափ պատեց բոլոր այն պարսիկներին, որոնք տեսել էին, որ Ռում բանակն իրենցից ավելի շատ է ու ավելի ուժեղ: Ղեկավարող եղած ժամանակ վախն ընկել էր իրենց փորը և ահա նրանք ստիպված խորամանկության դիմեցին: Այսպիսով՝ նրանք անդակվեցին Պարսկական Հայաստանի վրա և լուր ուղարկեցին Թեոդոսիոսին ապրողներին. «Երեք օրից պատերազմի պատրաստվեք»: Երբ ռումներն այդ լուրը ստացան, այն հայտնեցին կոմիտ Մավրիկոսին, որն էլ և ողջ բանակին հրամայեց պատրաստվել պատերազմի: Պարսիկներն այդ լուրն ուղարկելուց հետո սկսեցին խորամանկությամբ խաբել ռումներին և, իրենց գործը հավաքելով, գաղտնի հեռացան այդ վայրից: Նրանք Մավրիկոսի ուղղությամբ մտան ռումների այդ գավառը և սկսեցին ամայացնել ու այրել ողջ Ծովի շրջանը, հասկայալից բոլոր եկեղեցիները և վանքերը: Նրանք ամայացրին նաև Ամիդի շրջանը: Երբ հասան Ամիդ, նրանք նախ այրեցին ողջ շրջակայքը և բաղաբի շուրջը գտնվող եկեղեցիներն ու վանքերը, իսկ բաղաբն էլ 3 օրվա ընթացքում պաշարեցին: Հետո, սակայն, երբ տեսան, որ այն գրավել հնարավոր չէ, մանավանդ վախենում էին, որ Մավրիկոսն իր բանակով կարող է հասնել և ոչնչացնել իրենց, գողերի նման այրեցին ու կողորպեցին ողջ Միջագետքի շրջանը,

ինչից հետո վերադարձան ու գնացին իրենց երկիրը: Երբ ռուսները Նշանակված ժամին մարտի պատրաստվեցին, պարզվեց, որ պարսիկները խաբել են իրենց և կողոպտել Միջագետքը, այրել, ոչնչացրել ու գերի տարել բնակիչներին: Այս բոլորը տեղի ունեցավ Ալեքսանդրի 888 թվականին: Նույն տարում Մավրիկոսն եկել էր մայրաքաղաքից ու այդ պատճառով պարսիկները մեծ աճապարանքով վերցրին գերիներին և ինչ որ ունեին իրենց հետ ու ռուսների վախից փախան իրենց երկիրը՝ այսպես 18 օր շարունակ ամեն տեսակի վիշտ պատճառելով... /15/ Այն պարսիկները, որոնք գաղտագողի անցել էին ռուսների երկիրը, Մավրիկոսից (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) վախեցած, որ նա կհասնի իրենց, շտապ հրդեհեցին, այրեցին, 15 օր շարունակ վնասեցին այն ամենին, ինչ որ կարողացան և, Մավրիկոսը դեռ չհասած, փախան իրենց երկիրը... /27/ Սա այն Մավրիկոսն է, որի մասին վերևում խոսք եղավ: Երբ Յերմանոսի որդի պատրիկ Կոնստանդինը, որը արևելյան բանակների գլխավոր հրամանատար էր Նշանակված, մահացավ, հրամանատարները իրար չենթարկվեցին, ուստի ողորմած Տիբերիոս կայսրը Մավրիկոսին որպես Արևելքի ստրատեգատների ու զորավարների գլխավոր հրամանատար ուղարկեց: Մավրիկոսը կայսր էր հետ միասին Նոտարիոս էր եղել և որա համար էլ, երբ Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.**) կայսր դարձավ, նրան բարձրացրեց և կոմիտ էսկուբիտորիսի պաշտոնը տվեց: Նա նրան Նշանակեց Արևելքի Ռում ստրատեգատների ու զինվորական հրամանատարների գլխավոր, որը նրանց Նշանակելու, ազատելու և ուզածը անելու իշխանություն ուներ: Երբ նա այդ պաշտոնի հետ ստացավ նաև մեծ բանակ, էսկուբիտորների և սկրիպանների հետ միասին հարձակվեց ու հասավ Կապադովկիայի շրջանը, իսկ նա ծննդով այնտեղից՝ Արաբիստա քաղաքից: Այս շրջանից և ու ռուսների բանակում ծառայելու համար շատ երիտասարդների հավաքեց: Երբ նա հայկական Անձիս ու Անորիքի հասավ, այդ շրջաններից ևս հավաքեց երիտասարդներ: Նա նախ տեղավորվեց Կիտարիզում և իր մասին եղած առաջին շուրջներից իսկ ողջ Պարսկաստանը սարսափի մեջ էր: Պարսկական Ֆայաստանը պահպանող մարզականը, երբ նրա մասին լսեց, վախեցավ և ցանկացավ ինչ որ առիթով նրանից փախչել: Դրա համար էլ նա խորանակություն լուր ուղարկեց Թեոդոսուպոլսում Նստած մեծամեծներին թե. «Միևն է՝ երբ պետք է Նստենք և իրար հսկենք, որպեսզի իմանաք, թե ով է հաղթողը և ով պարտվողը»: Գրամանատարներն այս խոսքերը հաղորդեցին կոմիտ Մավրիկոսին և նա հրամայեց, որ նրանց պատահալանեն. «Մենք պատրաստ ենք»: Ռուսները հավատացին պարսիկների այդ խոսքին, միևնույն մարզական իր բանակով այնտեղից գիշերը փախավ և, դուրս գալով իր երկրից, առաջ շարժվեց ու մտավ ռուսների սահմանը՝ Մայսիերկատի դիմաց: Նա սկսեց ամայացնել, այրել, սպանել ու գերի վերցնել մարդկանց ողջ Ծովիքի ու Ամիրի շրջաններից: Նրանք հասան Ամիր ու երեք օր այն շրջապատած ու պաշարած պահեցին, բայց երբ տեսան, որ չեն կարող այն նվաճել, ապա, որպեսզի քաղաքը չայրեն, որպես փրկագին ոսկի պահանջեցին: Նրանք նրանց չհավատացին, ստանձնելով, որ տան կամ չտան միևնույն է, նրանք կրակի են տալու: Սրա վրա պարսիկները բարկացան ու քաղաքից դուրս եղած բոլոր մեծ ու փոքր եկեղեցիներն ու վանքերը ավերեցին, նրանք եղան այնտեղ, որտեղ որ կարող են: Այսպես, 15 օրվա ընթացքում նրանք կողոպտեցին, գերեվարեցին և ապա, ռուսներից ունեցած իրենց սարսափից, շտապ վերադարձան իրենց երկիրը: Երբ կոմիտ Մավրիկոսն ի վերջո այդ մասին իմացավ, բարկացավ, վերցրեց իր բանակն ու նրանց հետապնդելու համար մեկնեց Անորիք, բայց այդպես էլ նրանց չհասավ (Հովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 14, 15, 27):

«Այդ ժամանակ Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.**) բանակը կազմակերպելու համար ուղարկեց Մավրիկոս (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) անունով զորավարին: Պարսիկները, լսելով այդ մասին, մարդ ուղարկեցին նրանց մոտ, որոնք այդ ժամանակ Թեոդոսիոպոլսում էին, և հայտնեցին նրանց: «30 օրից պատրաստվեք մարտի»: Ռուսները, ստանալով այդ լուրը, պատրաստվեցին, սակայն պարսիկները հավաքեցին իրենց բանակը և գաղտնի առաջացան Մուփարդիսի ուղղությամբ՝ մտնելով ռուսների երկիր այդ կողմից: Եվ ահա նրանք սկսեցին ավերել Բեթ-Մուփենեն՝ երեք օր շարունակ այրելով եկեղեցիները և վանքերը, որոնք գտնվում էին այնտեղ: Դրանից հետո նրանք ամայացրին նաև Միջագետքի երկրները և վերադարձան իրենց երկիր» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 13):

«Դրանից հետո ռազմական աղմուկը տեղափոխվեց Ֆայաստան: Տարբեր մարդկանց այնտեղ տարբեր պաշտոնների Նշանակեցին և զարնաև սկզբին այնտեղ սկիզբ առան ռազմական գործողություններ» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 42):

¹³⁰⁰ «/15/ Երբ այդ մասին լսեց կոմիտ Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**), նա խիստ անհանգստացավ, բարկացավ, վերցրեց իր ողջ բանակը և շարժվեց դեպի Արզուն՝ պարսկական հարուստ շրջանը: Նա, կատաղած, որ ծաղրված ու խաբված է պարսիկներից, որովհետև նրանք գնացել, ամայացրել, ոչնչացրել և բազում գերիներ էին վերցրել, այդ շրջանները իրենց հպատակեցնելով հասավ մինչև Տիգրիս: Եվ ահա նա գնաց և գերի վերցրեց, ոչնչացրեց ու այրեց ողջ Արզունի գավառը: Եվ որովհետև բնակիչները հավատացյալ քրիստոնյաներ էին, առանց այլևայլության գործին ու հրամանատարներին աղոթքներով, խաչերով ու ավետարանով դիմավորեցին և նրանցից խոստում վերցրին, որ իրենց կենդանի կթողնեն, ասելով. «Խղճացե՛ք մեզ, մենք ձեզ նման քրիստոնյաներ ենք և պատրաստ ենք քրիստոնյա թագավորին ծառայելու»: Երբ շատերից այդպես լսեցին, Մավրիկոսն ու մնացածները գթացին նրանց ու ասացին. «Ով որ ձեզանից ուզում է կենդանի մնալ և քրիստոնյա կայսրի համար ծառայել, թող իր ունեցածը և բոլոր անասունները վերցնի և գա մեզ մոտ: Մենք նրան չենք սպանի, սակայն եթե երկու կամ երեք օր հետո մեկին այստեղ գտնենք, ապա նրան կապանենք»: Այսպես, ոչնչացումից խուսափելով շատերը փախան ու Արզունի գավառից գնացին դեպի ռուսների երկիր: Երբ այդ մասին իմացավ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.**), հրամայեց, որ նրանց ուղարկեն Կիպրոս կղզի, որտեղ նրանց բաժանեցին կղզու տարբեր գյուղերի վրա: Նրանք այնտեղ էլ ապրեցին, իսկ այն պարսիկները, որոնք գաղտագողի անցել էին ռուսների երկիրը, Մավրիկոսից վախեցած, որ նա կհասնի իրենց, շտապ հրդեհեցին, այրեցին, 15 օր շարունակ վնասեցին այն ամենին, ինչ որ կարողացան և, Մավրիկոսը դեռ չհասած, փախան իրենց երկիրը... /27/ Ռուսների բանակը զայրացած ու բարկացած, հարձակվեց Արզունի շրջանի վրա, նրանք ամայացրին, այրեցին, ոչնչացրեցին ու գերի վերցրին ողջ շրջանի մարդկանց ու վերադարձան ռուսների սահմանը, ինչպես նախորդ գլխում նկարագրեցին: Այնտեղից բերված բոլոր գերիներին, կայսրը հրամանով ուղարկեցին Կիպրոս կղզի, բաժանեցին քաղաքների ու գյուղերի միջև և մինչև այսօր նրանք այնտեղ էլ գտնվում են... /34/ Նա պաշարեց ամրոցներն ու դրանցից Ռում անունով մի ամրոց նվաճեց, որի մեջ էլ տեղավորվեց Ռում գործը» (Հովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 15, 27, 34):

«Տեսնելով այս ամենը՝ Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) հավաքեց իր բանակը և շարժվեց Արզունում գտնվող պարսիկների դեմ: Տիգրիսի մոտակայքում նա քրիստոնյաների շատ գերիներ բռնեց և փոխարեց ռուսների երկիր, մանավանդ որ սրանք ևս ծգում էին ապրել բարեպաշտ իշխանության տակ» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 13):

«Եվ այսպես, այս Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**), արշավ իրականացնելով դեպի թշնամական երկիր, տիրեց քաղաքների և պարսկական ամենաօգտակար ամրոցներին: Նա ձեռք գցեց մեծագույն ավար այնքան մեծ բանակությամբ, որ նրա բռնած գերիներով բնակեցվեցին ամբողջական կղզիներ, քաղաքներ և ժամանակի ընթացքում լքված գյուղեր, իսկ նախկինում հողագործության համար ոչ պիտույի հողն էլ դարձավ բերքատու: Սրանցից բանակվեցին նաև ամբողջական կահույքներ, որոնք զգալի արիությանը ու բաշխությանը մարտնչեցին այլ ժողովուրդների դեմ: Եվ ի վերջո նրանք շատ տներում սկսեցին զբաղվել տնային աշխատանքներով, բանի որ նրանց ձեռք բերումը ահագին հեշտ գործ էր» (Եվագրիոս Սիուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 19):

«Տեսնելով, որ բարբարոսները լքել են Ֆայաստանը և շարժվել են արևելքի երկրները ասպատակելու, հռոմեական ստրատեգոս Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**), հավաքելով ողջ զորքը, շարժվեց Պարսից երկիր: Չնայած այն բանին, որ նրա մարմինը տառապում էր ուժեղ ջերմախտից, նա, լինելով հիվանդ, շարունակում էր տանել ռազմական դժվարությունները: Ներխուժելով Արզանենա և չգտնելով հակառակորդին՝ հռոմեացիները զբաղեցրին Ափուսոնը, այսպես էր կոչվում ամենամուր ամրոցներից մեկը, իսկ մյուս ամրություններն էլ նա ավերեց: Նա Պարսից տերության մեջ հսկայական կոտորած արեց և պարսիկներից կենդանի գերի վերցրեց 10.000 հոգու, որոնց երրորդ մասին զորքը նվեր տվեց հռոմեական ստրատեգոս Մավրիկոսին, իսկ դա փառահեղ ռազմական պարգև էր: Ստրատեգոսը առկա ռազմագերիները մասին հայտնեց կեսարին (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ին – Մ.Ֆ.**), իսկ նա էլ բնակեցրեց նրանց Կիպրոսում» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 15):

«Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ին – Մ.Ֆ.**) էսկուբիտորների կոմիտ Մավրիկոսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) նշանակեց Արևելքի գլխավոր զորահրամանատար և ուղարկեց պարսիկների դեմ պայքարելու» (Հովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

¹³⁰¹ «Իսկ այդ ընթացքում, երբ տեղի էին ունենում բոլոր այդ բանակցությունները և երկու տերությունների դեսպանները զբաղված էին դրանով և արևելյան պատերազմի մասին ոչ մի որոշակի բան հայտնի չէր, սլավոնական ժողովուրդը թվով մոտ 100.000 հոգի, ասպատակեց Թրակիան և շատ այլ երկրները: Դա կայսր Տիբերիոս-Կոնստանդինի (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինսամակալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ին – Մ.Ֆ.**) կառավարման չորրորդ տարում էր: Դեյվարան ամայացվեց սլավոնների կողմից և ամեն կողմից նրա վրա աղետներ էին կախված: Տիբերիոսը բավարար ուժեր չունեց դիմադրելու թշնամիների նույնիսկ մի մասին, էլ չստանալով բոլորին միասին վերցված: Նա ի վիճակի չէր նրանց ընդառաջ գործ ուղարկել, բանի որ այն ուղղված էր արևելյան պատերազմին, դրա համար էլ նա դեսպանություն ուղարկեց ավարների իշխան Բայանի (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան I-ի (562-602) – Մ.Ֆ.**) մոտ, որն այդ ժամանակ հռոմեացիների թշնամին չէր, այլ,

ընդհակառակը, Տիբերիոսի գահ բարձրանալու ժամանակ որևէ մի օգուտ էր ուզեցել ստանալ պետությունից: Եվ ահա, Տիբերիոսը համոզեց նրան մարտնչել սկզբներին դեմ, որպեսզի հռոմեական հողերը ամայացնողները շեղվեն սեփական աղետների պատճառով, ուզեցին օգնած լինել սեփական երկրին և արդյունքում դադարեն թալանել հռոմեական երկիրը: Դեսպանություն ընդունելով կեսարից՝ Բայանը չիրաժարվեց արված առաջարկից: Արդյունքում Պանտևիա ուղարկվեց Դոմիանը, որի կառավարմանը հանձնվեցին կղզիները և իլիրիական թաղաքները: Ժամանելով Պանտևիա՝ նա հռոմեական երկրի անցկացրեց Բայանին և ավարները գործը այսպես կոչված «երկար» կոչված նավերով: Անում են, որ հռոմեական երկիր էին անցել մոտ 60.000 գրահակիր հեծյալներ: Այնտեղից նրանց, անցկացնելով Իլիրիայի միջով, Դոմիանը ժամանեց սկյուռական երկրամաս և կրկին նրանց անցկացրեց Իստրոսով նավերի վրա, որոնք ի վիճակի էին հետ ու առաջ լողալ: Հենց որ ավարները անցան մյուս ափ, նրանք սկսեցին ամփոփալեն այրել սկզբների գյուղերը, ամայացնել ու ասպատակել դաշտերը: Այնտեղի բարբարոսներից ոչ-ոք չհամարձակվեց նրանց դեմ մարտի դուրս գալ, բոլորը փախան դեպի խիտ մացառուտները և անտառներ: Այնուհանդերձ պետք է ստել, սակայն, որ ավարների այդ ելույթը սկզբներին դեմ արդյունք էր ամենից առաջ ոչ միայն կեսարի դեսպանության կամ էլ Բայանի ցանկության օգնել հռոմեացիներին նրանցից ստացած բարիքների համար, այլև արմատներով գնում էր դեպի այն թշնամությունը, որը Բայանն ուներ սկզբների դեմ» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 43):

«/2.25/ Մի փոքր ժամանակ, անց, մի բարբարոս ժողովուրդ, որը մազոտ լինելու պատճառով Ավար էր կոչվում, առաջացավ դեպի հռոմեացի երկիրը ու հասավ մինչև Կոստանդնուպոլիս նահապարհախնդիր: Նրանք Թրակիայի ողջ եկեղեցիները կորոպտեցին ու կործանեցին, ինչպես նաև բանդեցին ու ավերեցին թաղաքի պարսպի մոտ եղող ամպիոհիլանին...: /6.30/ Հուստինոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինոս II-ի - Մ.Ֆ.) մահից 3 տարի հետո հաղթական Տիբերիոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության փաստացի կառավարիչ, ինստանկալ, ապագա կայսր Տիբերիոս I-ի - Մ.Ֆ.) թագավորության օրոք, հանդես եկավ անիծյալ սկզբյան ժողովուրդը, որը անցավ ողջ Դելլադան, Թեսաղոնիկեի շրջանն ու ողջ Թրակիան: Նրանք գրավեցին շատ թաղաքներ ու ամրոցներ, ամայացրին, այրեցին, գերեվարեցին և իրենց ենթարկեցին հողերը և ազատ, առանց վախի, իրենց սեփական երկրի նման, այնտեղ տեղափոխվեցին: Այսպես չորս տարի շարունակվեց, որովհետև կայսրը պարսիկների դեմ պատերազմով էր զբաղված և իր բոլոր բանակներն արևելք էր ուղարկել, ինչից էլ օգտվելով, նրանք այդ երկրում տեղավորվեցին ու, ինչպես աստված թույլ էր տալիս, այդքան խորը տարածվեցին: Նրանք ոչնչացրին, այրեցին և մինչև արտաքին պարսիկները ամբողջությամբ վերցրին ու հափշտակեցին կայսերական բազում հազար հոտեր և այլ իրեր: Եվ մինչև այժմ՝ մինչև 895 թվականը, նրանք տեղավորված մնացին և հանգիստ, անհոգ ու անվախ ապրում էին հռոմեացի հողերի վրա: Նրանք մարդկանց գերի էին վերցնում, սպանում, այրում, նրանք այսպես հարստացան ու ոսկի, արծաթ, ձիերի երամակներ ու շատ գեներ ունեցան, և հռոմեացիք ավելի լավ պատերազմել սովորեցին: Նրանք կոպիտ մարդիկ էին և չէին համարձակվում անտառից դուրս կամ ծառերով չպաշտպանված տեղերում երևալ: Բացի երկու կամ երեք տեսակի նիզակներից, նրանք չգիտեին, թե ինչ է գեները, օրինակ չգիտեին, թե նետելու տեղը ինչ է» (Դոմիան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 2, գլուխ 25, գիրք 6, գլուխ 30):

«Սկզբները Թրակիայում գավթեցին հռոմեական շատ թաղաքներ և, թալանելով դրանք, թողեցին ամայացված: Ավարները խորամանկությամբ տիրեցին ծովափին և բավականին անհանգստացրին նավերին, որոնք անցնում էին այդ վայրով: Ավարները ասպատակեցին Թրակիան և պաշարեցին արքայախոտ թաղաքը Երկար պարիսպների կողմից» (Դոմիան Բիկարացի «Ժամանակագրություն»):

¹³⁰² «Սակայն ինչ տիպի մարդ էլ որ նա (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը - Մ.Ֆ.) եղած լինե, նրա կյանքի ավարտը խոճուկ էր և ոչ մի կերպ չէր համապատասխանում իր գործերին: Այդ ժամանակ նա գտնվում էր Կարդուխների լեռներում և անցել էր Թամանու գյուղ՝ շոգի և այդ վայրի մեղմ կլիմայի պատճառով, իսկ Պոդոսի որդի Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.Ֆ.), որը Տիբերիոս Կոնստանտինի՝ հռոմեական կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ի - Մ.Ֆ.) կողմից նշանակվել էր արևելյան գործերի հրամանատար, անակնկալ ներխուժեց Արաբիայան երկիր, որը սահմանալի ու հարևան էր այդ բնակավայրին, և անընդհատ ամեն ինչ թալանում ու ասպատակում էր: Անցնելով Սիրմա գետի հունով՝ նա շարժվեց ավելի առաջ՝ շարունակելով ամեն ինչ թալանել ու այրել: Եվ ահա, երբ Մավրիկոսը ամեն ինչ հիմնահատակ ասպատակեց, Խոսրովը, որը գտնվում էր մոտիկ և ոչ այնքան հեռու, որ կարող էր տեսնել բարձրացող բոցերը, չկարողացավ տանել թշնամական կրակների տեսքը, կարծես երբեք առաջ նման բան չէր տեսել: Միաժամանակ խոցված վախով ու ամոթով՝ նա դեմ դուրս չեկավ, չպաշտպանեց իրեն, այլ սգաց կատարվածի համար չափից ավելի և, կարծես թողնելով ամեն մի հույս, այդ վշտի պատճառով համակնքեց ծախր ու անընդհատ իրականություն: Պատգարակներով մեծ արագությամբ հասցվելով Սելևկիայի և Տիգրիսի դղյակներ, ընդ որում նրա նահանջը ավելի շատ նման էր փախուստի, այստեղ էլ հենց նա շուտով մահացավ» (Ագաթոն Մարիանացի «Հուստինիանոսի թագավորության մասին», գիրք 4, գլուխ 29):

«Դրանից հետո Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.Ֆ.), հետապնդելով նահանջող թշնամուն, հաղթականորեն ներխուժեց պարսից թագավորություն՝ այրելով իր ճանապարհին ընկած գյուղերը, անցնելով Հիլանա թաղաքն ու մոտենալով Արաբիայան դաշտին, որոնք Արաբս գետի ափին են: Այստեղ նա հայտնվեց Խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի - Մ.Ֆ.) կողքին, որը ուժեղ շոգի պատճառով հեռացել էր Կարդուխների երկիր, որը Քրոստանում է: Այստեղից, տեղանքի դիրքի պատճառով, Պարսից արքան կարողանում էր տեսնել այն կրակն ու ծուխը, որը բարձրանում էր այրվող գյուղերից, ընդ որում հունական բանակը շարունակում էր իր գործը պարսկական տարածքում: Այդ տեսարանը այնպես ազդեց Խոսրովի վրա, որ նա հրամայեց իրեն տանել Տիգրիսի վրա գտնվող Սելևկիա, որտեղ էլ նա շուտով մահացավ» (Օրոն-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

«Այն բանից հետո, երբ Արգանենան հռոմեական գեներ հարվածներից շատ աղետներ տեսավ, ստրատեգոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.Ֆ.) առաջ շարժվեց՝ ամենակարճ ճանապարհով ներխուժելով վայրեր, որոնք տեղակայված էին Սփինից ոչ հեռու» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 16):

¹³⁰³ «Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.Ֆ.) շուտ եկավ դեպի Տիգրիս գետը: Թշնամական երկրները ասպատակելու նպատակով ուղարկելով Կուրսին և Ռոմանոսին մեկ այլ կողմ՝ նա ինքն իր իշխանությանը ենթարկեց Սինգարոնը, սակայն, բանի որ այդտեղ ձմեռային ժամանակը մոտենում էր, վերցնելով իր հետ զորքը, հանգրվանեց հռոմեական երկրում գտնվող ձմեռային բնակարաններում» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 16):

«Այդ ժամանակ Մունդարն ու Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.Ֆ.) միասնական ուժերով կրկին ներխուժեցին պարսիկների երկիր, սակայն, հասնելով մի մեծ, սակայն բանդված կամրջի, հետ դարձան, ընդ որում Մավրիկոսը սկսեց կասկածել, որ այդ Մունդարն (Գասանյանների թագավորության արքա Մունդար II-ը - Մ.Ֆ.) էր տեղյակ պահել պարսիկներին և կամուրջը բանդել» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 13):

¹³⁰⁴ «Ապա եկավ Կարազ Կուրը և մի ճակատամարտ տվեց Վանանդուն՝ Ութմուս գյուղում, ուր և նախ հետ շարժվեց, բայց ապա հաղթեց: Նա մնաց մեկ տարի և գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

«Մինչ տեղի էին ունենում այս բանակցությունները, Հայաստանում մի ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որտեղ հռոմեացիները, հակառակ իրենց ջանքերի, ուժեղ պարտություն կրեցին: Պարսիկները զվարթացան այդ հաջողությունից» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 49):

¹³⁰⁵ «Այս պայմաններում կեսար Տիբերիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ը - Մ.Ֆ.) ստրատեգոս նշանակեց Մավրիկոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսին - Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ կայսերական թիկնապահների ղեկավարն էր, և ուղարկեց Հայաստան: Չնայած այդ ժամանակ պայմանագիրը, որը մինչ այդ կնքվել էր հռոմեացիների ու մարերի միջև, դեռևս ուժի մեջ էր մնում, սակայն բարբարոսական զորքի առաջնորդ Սարնախորդանը խախտեց այն և ամենայն շտապողականությամբ շարժեց զորքը Կոնստանդինի և Թեոդոսուպոլիսի դեմ» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 15):

¹³⁰⁶ «/17/ Երբ պարսիկները տեսան, որ Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.Ֆ.) ու Մունդարը (Գասանյանների թագավորության արքա Մունդար II-ը - Մ.Ֆ.) եկան իրենց երկրի վրա և իմացան, որ նրանց հողում հռոմեացի զորք չի մնացել, այն ժամանակ Ադրասախոն անունով պարսիկ մարզպանը մտավ հռոմեացիների երկիր: Նա հասավ Տելլայի և Ռեդայի շրջանները, ավերեց, այրեց այն բոլորն, ինչ մնացել էր առաջին արշավանքից հետո և գնաց Եդեսիայի շրջան: Նա հանգիստ ու վստահ վերադարձավ իր երկիրը, որպես թե երկար ժամանակ իր երկրից դուրս չէր ելել, մինչդեռ ոչ մի տուն կանգուն չէր թողել և, որտեղից որ անցել էր, ծաղրել էր Ռոմ գործերին, որոնք չէին կարողացել իրեն զսպել: Ի վերջո, երբ Մավրիկոսն ու Մունդարը հոգնած դուրս եկան պարսիկների երկրից և մարզպանը լսեց, որ նրանք ուզում են իր դեմ դուրս գալ, լուր ուղարկեց նրանց ծաղրելով, թե «Ես լսել եմ, որ դուք պատրաստվել եք իմ մոտ գալ: Գալու համար մի չարչարվեք, որովհետև ճանապարհի ղեկավարություններից հոգնել եք: Հանգստացե՛ք, ես անձամբ կգամ ձեզ մոտ»: Ամայացումից, կողոպուտից, թալանից հետո նա գերի էր վերցրել բնակիչներին և արել այն, ինչ որ ուզել էր, բայց, լսելով, որ նրանք որոշել են իր դեմ դուրս գալ, վերցրեց ողջ ավարն ու գերածներին, մեկնեց Եդեսիայի շրջանից ու հասավ իր երկրին: Չնայած 200.000 հռոմեացի կայսրի հացն էին ուտում, բայց ոչ մեկը նրան չհետապնդեց, երբ նա մեկնելու էր պատրաստվել: Նրանք պատրաստվեցին նրա դեմ դուրս գալու և, որովհետև չհասան, ասացին, որ նա փախել է... /18/ Հարիտի (Գասանյանների թագավորության արքա Հարիտ I-ի - Մ.Ֆ.) որդի Մունդարը դեմ հավաքվեց պարսկական արաբների ողջ բանակը և նրանց հետ պատրաստվեց

նաև պարսկական բանակը, որպեսզի, երբ նա դուրս գա պարսկական սահմաններից, գնան ու հարձակվեն նրա վրա: Հարիտը, երբ այդ մասին իմացավ, իր բազուկները չկորցրեց ու, անմիջապես իր ողջ բանակը հավաքելով, հետևեց նրան: Նա անապատ լրտեսներ ուղարկեց և իմացավ, թե որտեղ և ինչպիսի վիճակում են նրանք, ինչից հետո հանկարծակի հարձակվեց նրանց վրա, երբ նրանք այդ չէին սպասում, շփոթեցրեց, վախեցրեց, ոչնչացրեց ու սպանեց նրանց: Նա նրանցից ոմանց բռնեց, կապեց ու շղթայեց, այնպես, որ նրանցից քչերին հաջողվեց փախչել: Այստեղից նա մեկնեց նրանց բանակատեղին, ոչնչացրեց այրեց և մեծ ավարով, բազում գերիներով, մոտ 3, գիրք 6, գլուխ 17, 18):

«Այդ ժամանակ պարսիկները, տեսնելով, որ ռումները արաբների ու Մուսղարի հետ միասին Մավրիկոսի գլխավորությամբ ներխուժում են իրականացրել, իրենց հերթին ներխուժեցին Բեթ-Ռոմանիա: Նրանք ոչնչացրին ու ավերեցին Թել-Ռաշդնայնը, որից հետո մտան Եդեսիայի երկրի ու ավերեցին ու ամայացրին նաև Օսրոենի շրջանը: Այդ ժամանակ պարսիկների դաշնակից արաբները ելան Մուսղարի դեմ, սակայն սա, իմանալով այդ մասին, անակնկալ հարձակվեց նրանց վրա և ջարդեց, այնպես որ միայն շատ քչերը կարողացան փրկվել: Դրանից հետո Մավրիկոսը արաբների զորքի հետ միասին կրկին ներխուժեց պարսից հողեր, շատ գերեվարեց ու թալանեց, որից հետո, վերցնելով շատ գերիներ ու հարստություններ, նրանք վերադարձան: Այդ ամենը տեղի ունեցավ Դույների 889 թվականին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 13):

«Հետագայում հոսորովի (Պարսից թագավորության արքա հոսորով Ի - Մ.3.) մոտ միտք հղացավ, որ, եթե նա անտեսի խաղաղության պայմանագիրը և թեթևակի հարձակում գործի հռոմեացիների վրա, ինչ-որ մեծ մի բան կանի և կամ էլ, վախեցնելով կեսարին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս Ի - Մ.3.), կստիպի նրան հրաժարվել Պարսկահայաստանից կամ Իբերիայից, քանի որ վերջինս ավելի շուտ կգիշեր դրանք, քան թույլ կտար արևելյան երկրների ավերումը: Ընդ որում Պարսից արքան տեղեկություններ ուներ, որ կեսարը ուժեղ զորք է պատրաստում և արդեն հեծելազորի տեղափոխման համար արևելք է ուղարկում նավեր: Եվ ահա, երբ շատ քիչ, իսկ ավելի կոնկրետ 40 օր էր մնացել մինչև դաշարեցնել պատերազմը, նա Դարայի մոտակայքից Միջագետք թողեց, որը գտնվում է գետերի միջև, մոտ 2.000-անոց հեծելազոր, որից 12.000-ը պարսիկներ էին ու վահանակիրներ՝ մնացածը՝ սարակինոսներ ու սափրիներ» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 52):

«Այս պայմաններում կեսար Տիբերիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս Ի - Մ.3.) ստրատեգոս Նշանակեց Մավրիկոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսին - Մ.3.), որն այդ ժամանակ կայսերական թիկնապահների ղեկավարն էր, և ուղարկեց Հայաստան: Չնայած այդ ժամանակ պայմանագիրը, որը մինչ այդ կնքվել էր հռոմեացիների ու մարերի միջև, դեռևս ուժի մեջ էր մնում, սակայն բարբարոսական զորքի առաջնորդ Սարնախորգանը խախտեց այն և ամենայն շտապողականությամբ շարժեց զորքը Կոնստանդինի և Թեոդոսիոսի դեմ» (Թեոփիլիկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 15):

«Որոշ ժամանակ անց խաղաղություն կնքելուց հետո պարսիկները հավաքվեցին Դարայի մոտ և այնտեղից շարժվեցին դեպի Կոնստանդին քաղաք, որը հեռու է Դարայից 90 ասպարեզ դեպի արևմուտք» (Դովիան Եպիփանացի «Պատմություն»):

¹³⁰⁷ «Եվ ահա, գլխին դնելով տիրակալի պսակը՝ Որսիզը (Պարսից թագավորության արքա Որսիզ IV - Մ.3.) իր պարծենկոտ գոռոզությամբ ոչնչացրեց այն, ինչը սովորությանն էր պատկանում, այսինքն՝ հրաժարվեց իր հռչակման մասին հաղորդում ուղարկել կայսր Տիբերիոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս Ի - Մ.3.):» համարելով վերջինիս իրեն ոչ հավասար ու ոչ արժան: Կայսրը Որսիզին առաջարկեց դաշարեցնել պատերազմը և խաղաղության պայմանագիր կնքել իրավահավասար պայմաններով, սակայն նա, դեսպանների հետ մեծ գոռոզությամբ վարվելով, հռոմեացիներից բացահայտորեն հարկ էր պահանջում՝ պնդելով այն բանի վրա, որ Հայաստանն ու Իբերիան լինեն իր իշխանության տակ և, որ հռոմեացիներն իրենք դրան համաձայնեց, կայսրը հետագայում չպահանջի Դարայի վերադարձը: Այս ամենը նա իրեն թույլ էր տալիս չնայած այն բանին, որ նրա հայր հոսորովը (Պարսից թագավորության արքա հոսորով Ի - Մ.3.) ցանկանում էր հռոմեացիների հետ խաղաղություն կնքել երկու կողմերի համար ընդունելի պայմաններում և ճիշտ էր համարում վերադարձնել Դարան հռոմեացիների իշխանությանը: Երբ կայսր Տիբերիոսին Որսիզի նման լստիությունը պարզ դարձավ, այդ ժամանակ, ամռան գալուստ պես կրկին հավաքելով զորքը, Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.3.) ներխուժում իրականացրեց Պարսկաստան՝ ուղարկելով Ռոմանոսին, Թեոդորիոսին և Մարտինոսին Տիգրիսի այն կողմ, որպեսզի թալանեն մարական երկիրը: Նրանք զորքի մեծ ջոկատով հարձակման անցան և ամայացրին Պարսկաստանի բոլոր բերդաշատ ու ծաղկող երկրամասերը: Ամառային ժամանակն անցկացնելով պարսիկներին կոտորելով՝ նրանք մարական երկրում դաժանորեն ավերեցին ցանքերն ու տնկիները: Չմեռը գալուստ պես հռոմեական գլխավոր հրամանատարը հեռացավ Կեսարիա և Կապադովկիա» (Թեոփիլիկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 17):

«Տիբերիոս արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս Ի - Մ.3.), ստրուկների շուկայում գնելով թվով 5.000 հոգի ստրուկ հեթանոսներին, նրանցից իր անունով գունդ կազմակերպեց՝ հազցնելով: Նրանց հրամանատար նա դրեց ֆեդերատների կոմիտ Մավրիկոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.3.), իսկ օգնական էլ՝ Նարսեսին, որից հետո ուղարկեց պարսիկների դեմ: Հաջորդած մեծ պատերազմում հռոմեացիները վճռական առավելության հասան՝ հետ վերցնելով պարսիկներից քաղաքներն ու երկրները, որոնք սրանք գրավել էին Հուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս Ի - Մ.3.) և Հուստինոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս Ի - Մ.3.) օրոք» (Թեոփիլիկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն»):

¹³⁰⁸ «Այս եկավ Պարթև և Պաղիավ մեծ ասպետը, մի ճակատամարտ տվեց Շիրակավանում, հաղթեց, մնաց 7 տարի ու գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

¹³⁰⁹ «/53/ Մարերը, վախենալով իրենց երկրի վրա հռոմեացիների մոտալուստ հարձակումից, զբաղեցրին այսպես կոչված Փաբնարիոս ամրոցը, որը հռոմեացիները թողել էին առանց որևէ պաշտպանության: Նրանք, սակայն, հետ նահանջեցին՝ որևէ օգուտ չստանալով պայմանագրի նման իմացալի խախտումից ու որևէ վնաս չհասցնելով հռոմեացիներին, ինչը մինչ այդ ենթադրում էին: /54/ Թախտորոն, որը լավ գիտեր հոսորովի ուզածը, գիտեր նաև, որ Մեվոդը ստիպում է հոսորովին չսպասել երեքամյա զինադադարի ավարտին, որը հաստատվել էր արևելքում: Նա կարծում էր երևի, որ Մեվոդն ու Շապուհը՝ Միդիանի որդին, իրենք արշավանք կձեռնարկեն դեպի հռոմեական տերության արևելյան մասերը: Ստացել էր նա այդ հրամանը հոսորովից (Պարսից թագավորության արքա հոսորով Ի - Մ.3.), թե ինքն իրեն էր որոշել, սակայն նա կարծես երկրորդ խաղաղության գեցը, թողեց Կիժադգիտն ու հայկական լեռնաշղթաները և դիմեց դեպի հռոմեական արևելյան երկրամասերը, որպեսզի այնտեղ տազնապ բարձրացնի: /55/ հոսորովի զորավար Թախտորոն չէր օգտվում ոչ փղերից, ոչ ռազմական ամբոխից, ոչ էլ անանատիպ իբր թե վախեցնող բաներից, որոնք ծառայում էին արտաքին փայլին, սակայն գործում չէին: Նա հավաքում էր ամենամարտունակ և լավ զինված մարդկանց, առանձնացնելով նրանց փոքրոգի ամբոխից, ու սովորեցնում պինդ կանգնել ու պաշտպանել գունակը» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 53-55):

«Հայդեացիների այդ առաջնորդ Սարնախորգանը իր զորքերով շարունակում էր ասպատակել Կոնստանդինի և Թեոդոսիոսի շրջակայքը, իսկ Տախտորովը, որը կրում էր Հայաստանում գործող պարսից զորքերի գլխավոր հրամանատարի կոչումը, տեսնելով, որ այստեղ հավաքված հռոմեական զորքը զգալիորեն գերազանցում է իր սեփական ուժերը, գնաց Հայաստանից և, անցնելով հռոմեական Կիժադգիտն ամրոցի մոտով, հարձակվեց Ամիդի մոտ գտնվող վայրերի ու գյուղերի վրա: Դրանից հետո նա տուն վերադարձավ Արգանենայի միջով» (Թեոփիլիկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 15):

¹³¹⁰ «Եվ այսպես, մինչ ռումները պայթաբում էին Պարսկաստանի կողմերում, մարզպան Ադարմահոնը կրկին ներխուժեց ռումների երկիր և հասավ Եդեսիային: Նա կրակի տվեց քաղաքի արևելյան մասը, այրեց եկեղեցիները, վանքերն ու գյուղերը 15 մղոն շառավղով, ընդ որում քաղաքի հյուսիսային կողմում նրանք այրեցին խոստովանողների եկեղեցին: Դա չորրորդ օրը պարսիկները սպանեցին բոլոր գերիներին և այրեցին նրանց դիակները: Նրանք այնպիսի մի կրակ ու ծուխ բարձրացրին, որ արեգակի պարզ երեսը փակվեց: Այդ ժամանակ ոմանք ասացին, որ այդ այրվում են գյուղերը, սակայն կար նաև կարծիք, որ այդ Ադարմահոնն է կախարդություններով զբաղվում, քանի որ նա հանդիսանում էր Պարսկաստանի գլխավոր կախարդը: Ի վերջո, սակայն, իմացվեց, որ այդ դիակներն են այրում: Այսպիսով՝ պարսիկները թողեցին այդ վայրը և մեկ այլ վայրում ճամբար գարկեցին, որից հետո երեք օր շարունակ հարձակում գործեցին քաղաքի վրա, իսկ հետո շուտ եկան դեպի Կալինիկոս» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 3, գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ Ադարմահոնը, որ հանդիսանում էր զորքի գլխավոր, հայտնվեց Եդեսիայի շրջակայքում, կրակի տվեց եկեղեցիները, վանքերն ու գյուղերը, որից հետո նրանք սպանեցին բոլոր գերիներին ու այրեցին նաև դիակները: Արդյունքում այնպիսի մի ծուխ բարձրացավ, որ արեգակը փակվեց, ինչն էլ հնարավորություն տվեց քաղաք մտնել: Այստեղ նրանք մնացին երեք օր, որից հետո, չնայած այս հաջողությանը, սակայն, երբ նրանք լսեցին որ Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.3.) գլխավորությամբ եկել են ռումներն ու արաբները, նրանք թողեցին ամեն ինչ և հեռացան Կալինիկոսի ուղղությամբ» (Բար-Յեբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

¹³¹¹ «/3.25/ Երբ կոմեն Մավրիկոսն (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը - Մ.3.) արևելքում էր որպես զորքի հրամանատար, համաձայնության եկավ արաբների թագավոր Մուսղարի (Փասսանյանների թագավորության արքա Մուսղար Ի - Մ.3.) հետ, որ համաձայն

արշավեն պարսիկների երկիրը: Մի քանի օր առաջանալուց հետո նրանք հասան Բեյթ-Արամեի դիմաց գտնվող մի տեղ, որտեղ գտնվում էր պարսիկների թագավորի բաղաձայնը: Իրենց դեմ, սակայն, նրանք գտան ավերված այն կամուրջը, որի վրայով մտածում էին գնալ ու արշավել պարսիկների մայրաքաղաքի վրա: Այն ժամանակ այս երկուսը վիճեցին, որովհետև Մավրիկոսը ենթադրում էր, որ այդ Մունդարն էր լուր ուղարկել պարսիկներին նրանց նախագգուշացնելու համար և դրա հետևանքով է: որ պարսիկներն ավերել են կամուրջը: Արդյունքում փոխադարձ ատելությամբ ու զգվանքով, առանց մի բան անելու, նրանք վերադարձան...: /6.16/ Մավրիկոսն ու արաբների թագավոր, Չարիտի որդի Մունդարը միասին հավաքեցին իրենց բանակն ու ամայի ճանապարհներով արշավեցին պարսիկների երկիրը: Նրանք պարսկական հողից բազում մասվին ներս մտան ու հասան մինչև Բեթ-Արամայե: Երբ հասան Բեյթ-Արամայեի մեծ կամուրջը, որի վրայով հույս ունեին գաղտագողի մտնել Պարսկական թագավորության հարուստ քաղաքները, նրանք կամուրջը խորտակված գտան: Պարսիկներն իմանալով, որ նրանք գալիս են, այն խորտակել էին: Եվ որովհետև նրանք ու իրենց բանակը, հատկապես ռուսները, մեծ դժվարություններ էին հաղթահարել, ուստի, ոչ մի օգուտ չստանալով, վիճեցին իրար հետ ու մեծ դժվարությամբ, բայց ապահով վերադարձան իրենց երկիրը: Նրանք սկսեցին իրար դեմ կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոսն – Մ.Ֆ.) գրել ու ծանր մեղադրանքներ ներկայացնել, որովհետև Մավրիկոսը մտածում էր որ այդ Մունդարն էր պարսիկներին լուր ուղարկել և նրանք բանդել էին կամուրջը, որպեսզի ռուսները չկարողանան անցնել: Սակայն դա տուտ էր և կայսրը մեծ ջանք թափեց ու ղեկավարներ ուղարկեց, որ նրանց իրար հետ հաշտեցնեն: Ի վերջո, Մավրիկոսը կայսրի մոտ գնաց, բաց չգիտեմ, նա Մունդարին զրպարտեց, թե ոչ» (Րովման Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 3, գլուխ 25, գիրք 6, գլուխ 16):

«Այդ ժամանակ ռուսներն ու արաբները, որ կեսար Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) հետ էին Պարսկաստանի շրջանում, եկան ու մարտի մեջ մտան պարսիկների դեմ՝ կործանելով շատ շատերին: Չաջորդ օրը ռուսները վերսկսեցին մարտը, որպեսզի վերջնականապես լուծեն պարսիկների հարցերը, սակայն պարսիկները, օգտվելով ուժեղ քամուց և կրակ տալով իրենց ծամբարը, դիմեցին փախուստի» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 20):

«Նա (Պարսից թագավորության արքա Ռուդիգ IV-ին – Մ.Ֆ.) վերսկսեց պատերազմը Չայաստան երկրում: Այդ ժամանակ ռուսների զորքի հրամանատար Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.), կարգի գցելով իր ուժերը, երբ արևելքում օրն արդեն բացվում էր, ինչպես կրակը, որ խժուռ է անտառը, ընկավ թշնամիների բանակի վրա և նրանց ոչնչացրեց, իսկ պարսիկների առաջնորդներին ու իշխաններին էլ շղթայակապ արեց՝ մեծապես կարգի գցելով հռոմեացիների գործերը...: Եվ ահա ռուսները հասան ու սպանեցին նրանցից շատ շատերին» (Բար-Շեբենոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Երբ կրկին ամառ եկավ, նա (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) կրկին ժամանեց արևելք ու իր զորքով հայտնվեց հռոմեական Կիլիկիայի թաղաքի մոտ: Դրանից հետո նա Արաբիայի անապատների միջով շտապեց դեպի Բաբելոնիա, այն մտքով, որ խաբի հակառակորդին և իր նախածեռնությունը ծածուկ պահի վերջնիցս այդ խորանանկ թալով: Այդ արշավանքի ընթացքում նրան ուղեկցում էր այդտեղի բոլոր-բարբարոսների առաջնորդը Ալամուդոսի անունով (Գասանյանների թագավորության արքա Մունդի II-ը – Մ.Ֆ.): Ասում են, որ հենց ինքն էլ պարսից արքային (Պարսից թագավորության արքա Ռուդիգ IV-ին – Մ.Ֆ.) իմաց տվեց հռոմեացիների արշավանքի մասին: Ու դա բնական է, քանզի սարակիստների ցեղը ամենամահապատարիմն է և պատրաստ է ծառայել մեկ սրան, մեկ նրան, այն մտքով կոպիտ է և ազնվության ու ողջամտության տեսակետից բացարձակապես անհուսալի: Դրա համար էլ պարսից արքան գլխավոր հարվածն ուղղեց Կալիսիկոս թաղաքի ուղղությամբ՝ զորքի հրամանատար Նշանակելով Ադարանիան անունով շնորհաշատ զորավարին: Երբ այս կերպ Ալամուդոսի, կարծես մի բոռ, ոչնչացրեց մեղուների փեթակներում հավաքված մեղրը, այլ խուսբերով ասած խափանեց Մավրիկոսի բոլոր ծրագրերը, հռոմեացիների տեղաշարժն ու ողջ արշավանքը մարտի դեմ իզուր եղան: Նրանք արագորեն հետ դարձան, որպեսզի հանգցնեն սեփական աղետների հրդեհը: Եվ ահա հռոմեական առաջնորդը, կրակի մատնելով պարենամթերքով լցված այն բեռնամակերը, որոնք նրան հետևում էին Եփրատ գետի վրայով, ինքը ընտիր ջոկատով արագորեն շարժվեց Կալիսիկոս թաղաքի ուղղությամբ: Երբ պարթևական ջոկատները նրա հետ ձեռնամարտի մեջ մտան, հռոմեական զենքը առավելության հասավ: Դեռևս վերջին պարսիկների փախուստը և արդյունքում այդ բռնի գործողությունները դադարեցվեցին» (Թեոփիլակտոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 17):

«Ընդ որում Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) մարտնչեց պարսիկներից ամենահիմնականներից մեկի... Ադարանոսին հետ՝ հիանալի զորքերով...: Փախուստի մատնվեց նաև Ադարանոսը՝ մարտում գլխովին ջարդվելով ու կորցնելով իր ռազմիկների շատերին, ընդ որում զորքը իր վերջը չգտավ Ալամուդոսի (Գասանյանների թագավորության արքա Մունդի II-ի – Մ.Ֆ.) դավաճանության պատճառով, որը առաջնորդում էր բոլոր բարբարոսներին ու չէր ուզում անցնել Եփրատ գետն ու մարտնչել թշնամիների հետ, քանի որ վերջինիս բանակում ևս կային բոլոր բարբարոսները» (Եվագրիոս Սիուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 20):

«Այն ժամանակ Տիբերիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.) Մորիկին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսն – Մ.Ֆ.) կեսար դարձրեց և ջանքեց Պարսկաստան, իսկ ևս գնաց և, տեսնելով, որ գետի մեծի կամուրջը բանդվել է, այն պարսիկներն էին բանդել, կարծեց, թե դա Մունդոսն (Գասանյանների թագավորության արքա Մունդի II-ը – Մ.Ֆ.) է արել, դարձավ չարախոսեց նրան՝ մատնելով վերջինիս կորստի» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) կապներ նաև պարսիկների երկրորդ հրամանատար Ադարանոսին, եթե սա չփրկվեր փախուստով» (Օրուշ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

¹³¹² «/65/ Ավարների խաբան Բայանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան I-ը – Մ.Ֆ.), այն բանից հետո, երբ նախապես որոշված գումարը ստանալու համար այդ տարի արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկեց Տարգատիոսին, այն տարեկան հասնում էր մինչև 80.000 ոսկու, և այն բանից հետո, երբ սա վերադարձավ իր մոտ այդ, ինչպես նաև այդ գումարով գնված բեռով, ամիթայի ու բարբարոսական կերպով խախտեց պայմանավորվածությունը, որը ինքն էլ Տիբերիոսի հետ սրա՝ անմիջապես կեսարի աստիճանին հասնելու ժամանակ, և, չնայած ոչ մի պատճառ չունեց պատերազմ սկսելու համար, նույնիսկ իրեն ներդրություն էլ չտվեց որևէ, թեկուզ սուտ պատճառ ուրիշել: Ծարժվելով իր զորքով՝ նա ժամանեց Սավա գետի ափ, այն վայրը, որը գտնվում է Սիրմիայի և Սինգիլդոնի միջև՝ Նպատակ ունենալով այնտեղ կամուրջ կառուցել: Նա մտադրվել էր տիրել Սիրմիա թաղաքին: Վախենալով, որ հանկարծ Սինգիլդոնը պաշտպանող հռոմեացիները ցանկալի իրեն, իմանալով սրանց մեծ փորձառությունը գետնամակերի կառավարման գործում և ցանկանալով ինչ գնով էլ լինի հաջողության հասնել, մինչ իր մտադրությունը հայտնի դառնա, նա Վերին Պատմությունը՝ Բատրոսի վրա, հավաքեց շատ ծանր նավեր ու նրանցից ստեղծեց երկար նավեր, ոչ թե ըստ նավաշինության կանոնների, այլ՝ ինչպես կարողացավ: Նա նրանցում տեղավորեց շատ ռազմիկ-թիավարների, որոնք թիավարում էին ոչ կանոնավոր կերպով, այլ բարբարոսաբար, ինչպես կարողանում էին հարվածելով ջրին, և նրանց բոլորին միանգամից ներքև թողեց գետով, իսկ ինքը մնացած ողջ զորքով լեռներով ուղղություն բռնեց դեպի Սիրմիայի կղզի ու ժամանեց Սավա գետի ափ: Այդ թաղաքներում գտնվող հռոմեացիները անհանգստացան խաբանի հայտնվելուց: Նրանք հասկացան նրա մտադրությունը: Սինգիլդոնի զորավար Սիֆան նրա մոտ մարդ ուղարկեց և հարցրեց, թե ի՞նչ է նրա ուզածը, որ եկել է Սավա գետի ափ այն ժամանակ, երբ հռոմեացիների ու ավարների միջև ամուր խաղաղություն ու բարեկամություն է հաստատված: Միաժամանակ նա խաբանին հայտարարեց, որ թույլ չի տա նրան կամուրջ կառուցել, քանի որ դրա համար արքայական թույլտվություն չկա: Խաբանը պատասխանեց, որ ուզում է կամուրջ կառուցել առանց հռոմեացիների դեմ վատ մտադրության և, որ ինքը գնում է սկզբնականների դեմ: Գետնացելով Սավան, ասում էր նա, նա հռոմեական հողով առաջ կընթանա և այնտեղ էլ հետ կանցնի Բատրոսը՝ շարժվելով սկզբնականների դեմ: Նա ասաց, որ հռոմեական կայսրից նավեր է ուզում, ավելացրեց, որ առաջ էլ հռոմեական կայսրը թույլ է տվել իրենց այդպես վարվել և ինքը ազատություն է տվել բազում բյուր հռոմեացիների, որոնք գերի էին տարվել սկզբնականների կողմից: Նա նաև ավելացրեց, որ սկզբնականները փրկվել են իրեն նրանով, որ չեն ուզում իրեն տարելուս որոշված որոշակի հարկը վճարել, որն նրանք սպանել են ավարներից իրենց մոտ ուղարկած դեսպաններին ու հենց այդ ամենի համար է ևս եկել Սավայի մոտ: Նա պահանջում էր, որ Սիֆան ընդունի դեսպաններին, որոնց նա ուղարկում է կայսեր մոտ, որպեսզի պայմանավորվեն Բատրոսի վրա նավեր պատրաստվելու ու սկզբնականների դեմ արշավելու մասին: Ընդ որում նա հայտարարեց, որ պատրաստ է երդվել այն ամենատուրք բաներով, որոնց պաշտում են թե հռոմեացիները և թե ավարները, որ ինքը վատ մտադրություն չունի ոչ հռոմեացիների, ոչ էլ Սիրմիա թաղաքի դեմ, և որ կամուրջ կկառուցի միայն սկզբնականների վրա հարձակվելու նպատակով: Ոչ Սիֆային, ոչ էլ սինգիլդոնյան հռոմեացիներին դա վստահեցի չթվեց, սակայն նրանք բավարար պատրաստություններ չունեին, ռազմիկները քիչ էին, ինչպես և նավերը, քանի որ ավարների շարժ անակնկալ ու անսպասելի էր եղել: Այդ կետքում խաբանը հայտարարեց, որ ուզում է պահպանել հռոմեացիների հետ կնքած պայմանագիրը, սակայն հետ չի կանգնի կամուրջը կառուցելու մտադրությունից՝ նպատակ ունենալով միայն ու միայն արշավել սկզբնականների՝ իր ու հռոմեացիների թշնամիների, դեմ: Նա սպանում էր, որ, եթե հռոմեացիներին որևէ մեկը համարձակվի թեկուզ մեկ նետ արձակել կամուրջ կառուցողների ուղղությամբ, ապա հռոմեացիները հենց իրենք էլ կլինին խաղաղության խախտման մեղավորները և, որ պատերազմի կանչելով ավար ժողովրդին, թող հետո չներդրեն ուրիշներին, եթե հռոմեական տերությունը նրանցից չարիք տեսնի: Այս խոսքերը վախեցրին Սինգիլդոնում գտնվող հռոմեացիներին: Նրանք նրան հնարավորություն տվեցին երդում տալ իր խոսքերի ճշմարտացիության վերաբերյալ: Նա երդվեց՝ մերկացնելով թուրը, ըստ ավարների սովորության, և իր ու իր ժողովրդի անունից ասաց...: որից հետո էլ երդվեց ըստ հռոմեական սովորության...: Դրանից հետո Սիֆան ընդունեց նրա դեսպաններին ու ուղարկեց

մայրաքաղաք՝ Տիբերիոսի մոտ: Եվ մինչև Նրանք ավարների պահանջների մասին հայտարարելու նպատակով ընթանում էին Կոստանդնուպոլիս, խաբանը, ոչ մի պահ չհապաղելով ու ձեռքի տակ ունենալով մեծ աշխատուժ, որը ավարական այսպես կոչված գործի աջակցությամբ գետի վրա սկսեց կամուրջ կառուցել՝ ցանկանալով այն ավարտել ավելի շուտ, բան կայսրը կհասկանա իր մտադրությունները և միջոցներ կծեռնարկի դրանք կանխելու ուղղությամբ: /66/ Մայրաքաղաք ժամանելուն պես ավարական դեսպանները սկսեցին խնդրել կայսրին խաբանի ու Նրա ավարական գործի համար նավեր պատրաստել՝ Խտորոսի վրայով սկսվելներին դեմ անցնելու նպատակով: Նրանք այնպես էին ներկայացնում գործը, թե խաբանը, հույսը դնելով հռոմեացիների բարեկամության վրա, ուզում է ոչնչացնել ընդհանուր թշնամիներին՝ սկսվելներին: Նման հայտարարություն լսելուց հետո կայսրն անմիջապես հասկացավ Սիրմիան նվաճելու վերաբերյալ խաբանի մտադրությունը, նա գիտեր, որ խաբանը կամուրջ է կառուցում Սիրմիա պարենամթերք հասցնելը արգելելու և բաղաձի սովով հանձնելու ստիպելու նպատակով: Կայսրը, հույսը դնելով ավարների հետ կնքված խաղաղության վրա, նախնական որևէ պատրաստություն չէր տեսել Սիրմիայի պաշտպանության ուղղությամբ և ահա այժմ, չունենալով զորք, որը բավարար կլիներ ավարական ուժին դիմադրելու համար, նույնիսկ ամենափոքրագույն գործ էլ չունենալով, բանի որ բոլոր զնդերը զբաղված էին Նայաստանում և Միջագետքում պարսիկների դեմ մղվող պատերազմով, նա այդուհանդերձ ձևացրեց, թե չի հասկանում խաբանի մտադրությունը: Նա ասաց, որ ինքն է հենց ուզում գնալ սկսվելների վրա, որոնք շատ են թալանում հռոմեական երկիրը, բայց այժմ ժամանակն այնքան էլ հարմար չէ ավարների համար, բանի որ թուրքերն արդեն ծամբար են դրել Խերսոնեսի մոտ և, եթե ավարներն անցնեն Խտորոսը, դա անմիջապես կնկատվի թուրքերի կողմից: Ավելի լավ է, ավելացրեց նա, որ ավարները առայժմ գերծ մասն արշավանքից և հետաձգեն այն մեկ այլ ժամանակի համար, իսկ մինչ այդ ինքը շուտով կպարզի թուրքերի մտադրությունը, թե ոչ երևի նրանք ուղղություն բռնել, և կհայտնի խաբանին: Բարբարոս դեսպանից գաղտնի չմնաց, սակայն, որ դա դիտավորյալ հորինվածք է արքայի կողմից և որ վերջինս, վախեցնելով ավարներին թուրքերով, ուզում է շեղել նրանց իրենց մտադրությունից: Նա, ձևացնելով, թե համոզվել է արքայի խոսքերից, խոստացավ զայն խաբանին և դա այն դեպքում, երբ հենց ինքն էր այն մարդը, որը ամենից շատն էր գործում խաբանին և մշտապես դրոմում էր նրան պատերազմել հռոմեացիների դեմ: Այդ խաբանն դիմաց ստանալով շատ նվերներ՝ նա դուրս կավ Կոստանդնուպոլիս: Անցնելով Իլիդիայով իրեն ուղեցող փոքրաթիվ հռոմեացիների հետ, նա սպանվեց սլավոնների կողմից, որոնք հարձակում էին գործել այդ վայրերի վրա: Որոշակի օրեր անցնելուց հետո մայրաքաղաք եկավ այդ խոստման դիմաց խաբանի մեկ այլ դեսպան: Ներկայանալով արքային՝ նա բացահայտ ու կտրի անամոթությամբ ասաց. «Սակա գետի վրա կամուրջ է կառուցվել: Հիմարություն կլիներ ձեզ հայտնել այդ մասին, բանգի ով ասում է իմացողին այն, ինչ նրան հայտնի է, պարսկականքի է արժանի: Հռոմեացիները ոչ մի ուժ չունեն պաշտպանել Սիրմիան, բանգի պատկեհտ ոչ ուտելիք, ոչ էլ ուտել այլ օգնություն գետով բաղաձի կարող հասցվել, թերևս միայն, եթե չգա հռոմեացիների այնպիսի մի մեծաթիվ զորք, որը ուժով կստիպի ավարներին հեռանալ ու բանդել կամուրջը: Սակայն արժե՝ արդյոք կայսրին ինչ-որ մի չնչին բաղաձի կամ էլ ավանի պատճառով»,- հենց այդպես էլ ասաց Սոլախը,- «պատերազմ սկսել ավարների ու ավարական խաբանի դեմ: Իր հերթին, Սիրմիայից առանց որևէ վնասի բոլոր բաղաձիացիներին ու ռազմիկներին իրենց զույգի հետ, որոնք նրանք կկարողանան տանել իրենց հետ, հանելուց հետո կայսր ստիպված կլինի զիջել այն, և այն ապագայում կմնա անմարդաբնակ ու դատարկ: Խաբանը վախենում է, որ հռոմեացիները կեղծավորաբար խաղաղության մեջ են մտնում այնքան ժամանակ, մինչև խաղաղություն կկնքեն Պարսից թագավորության հետ և այդ ժամանակ ողջ ուժով կդիմեն ավարների վրա՝ ունենալով Սիրմիա բաղաձի որպես ամրություն նրանց դեմ, որ հռոմեացիներին չի կասեցնի ոչ մեծ գետը, ոչ էլ դժվարին տեղանքը: Պարզ է, որ ոչ ավարների բարիքի համար է կայսրը պարսպապատել Սիրմիան նման պարիսպներով այն ժամանակ, երբ հռոմեացիների ու ավարների միջև ամուր խաղաղություն է հաստատված: Ծիշտ է, խաբանը օգտվում է իրեն ամեն տարի արքայի կողմից ուղարկված նվերներից, իհարկե, ոսկին, արծաթը և մետաքսյա շորերը հիանալի բաներ են, սակայն դրանցից կարևոր է կյանքը: Խաբանը վախենում է, որ դրանից հետո հռոմեացիները, նմանատիպ նվերներով իրենց կողմը գրավելով տարբեր ժողովուրդների դեպի այդ վայրեր, ի վերջո կհարձակվեն նրանց վրա հարմար պահի և լիովին կկործանեն: Ոչ նվերները, ոչ խոստումները, ոչ էլ որևէ այլ բան չի կարող ստիպել իրենց ձեռք բաժնել այդ գործից, մինչև չհնազանդեցնեն Սիրմիան և ձեռք չգցեն Սիրմիայի ողջ կղզին, որը դրադրության բոլոր օրենքներով պատկանում է իրենց, բանի որ այն գեպիդների սեփականությունն էր, իսկ նրանք հաղթել են ավարների կողմից և հետևապես նրանց սեփականությունը ևս իրենցն է, այլ ոչ թե հռոմեացիներին»:

Այս խոսքերը անհանգստացրին կայսրը, զայրույթն ու վիշտը մթագնեցին նրա ուղեղը, սակայն նա ինքն էլ իր կողմից հակադարձեց, թե. «Խաբանը հաղթանակ չի տարել մեր նկատմամբ ոչ ուժով, ոչ բազուկաբար և ոչ էլ խելով: Ողջ աշխարհին հայտնի է, որ նա ոտնակոխ է արել և խաղաղությունը, և պայմանավորվածությունները, և հենց այն աստծուն, որով երդվել է: Սակայն ուխտագործությունը նրան որևէ օգուտ չի տա, ես ավելի շուտ նրան կտամ իմ աղջկաներից մեկին, ես երկու աղջիկ ունեմ, բան նրան կհանձնեմ Սիրմիան սեփական կաթով: Եվ եթե նա նույնիսկ վերցնի էլ բաղաձի ուժով, ես, որպես վրիժառու ունենալով աստծուն, որին նա ոտնակոխ է արել, երբեք նրան որևէ բան չեմ տա հռոմեական տերությունից»:

Այս խոսքերից հետո կայսրը թողեց դեսպանին և պատրաստվեց պաշտպանել բաղաձի ինչպես ուժերը ներում էին, բանգի, ես արդեն ասել եմ այդ մասին, նա գրեթե ոչ մի ռազմական ուժ չունեց: Նա Սիրմիայի պաշտպանության համար իլլիրիական երկրամասով որոշ գորավարներ ու այլ ռազմական հրամանատարներ ուղարկեց, իսկ մյունստերին էլ ուղարկեց Ղայմացիայով: /67/ Թեոգնիդոսը, հենց որ ժամանեց Կասիա և Կարվոնարիա, ընդունեց իրեն արված խաղաղության առաջարկը: Բայանը ներկայացավ ծիու վրա և միայն հետո իջավ ծիուց: Նրա համար ոսկե լստարան դրվեց, որի վրա նա նստեց, ու դրվեց թանկարժեք բարերով պատված կտորից պատրաստված վրան: Պատնեշի փոխարեն նրա դեմքի ու կրծքի դիմաց վահաններ էի պահվում, որպեսզի հռոմեացիները հանկարծ պատահաբար չխցոցեն նրան: Թեոգնիդոսը, մի քիչ հեռու այն վայրից, որտեղ բազմել էր Բայանը, խոսեց նրա հետ: Հոնական թարգմանիչները բացատրեցին խաղաղության պահանջները: Բայանը սկսեց պայացուցել, որ հռոմեացիները պետք է զիջեն Սիրմիան առանց դիմադրության, բանի որ ոչ-ոք արդեն չի կարող խանգարել իրեն բաղաձի վերցնելուն: Բացի այդ շուտով նրա համար փակ կլինեն պարենամթերքի բոլոր ճանապարհները, ոչ մի կողմից հաց հնարավոր չի լինի հասցնել, իսկ ավարական գործն էլ չի լուծանա և չի կորցնի եռանդը, մինչև չգրավի բաղաձի: Նա հայտարարեց բարեպատեհ պատճառը, թե ինչու է իրեն պետք տիրել բաղաձիին՝ այն բանի համար, որպեսզի ավարական գործի դասավիճակները չկարողանան հռոմեական կողմն անցնել այդ բաղաձիի մոտով: Թեոգնիդոսը պատասխանեց, որ նա չի դադարեցնի ռազմական գործողությունները, մինչև ավարները չհանձնեն, որ Բայանը չպետք է հույս ունենա, որ կգտնի հռոմեացիներին այն վիճակում, ինչ վիճակում, որ հույս ունի գտնել: Այսպես նրանք խոսում էին իրար հետ և համաձայնության չեկան խաղաղության վերաբերյալ: Թեոգնիդոսը բացարձակապես հրաժարվեց պայմանավորվել և ասաց Բայանին, որ նա հեռանա ու պատրաստվի պատերազմի, բանի որ առանց հետաձգման, բան հաջորդ օրը մարտ տեղի կունենա: Այս կերպ նրանք բաժանվեցին: /68/ Հռոմեացիների ու ավարների միջև դիմակայությունը շարունակվեց 3 տարի և ոչ մի հռոմեական զորք չկարողացավ երևալ Ղայմացիայի կամրջի վրա, չնայած, որ այն անպաշտպան էր: Անպիհոսը, որն առաջ ավարական գործով զբաղեցնում էր այդ կամրջի շրջակայքը, այն աստիճան արհամարհեց հռոմեացիներին, որ իր գործով անցավ դեպի մեկ այլ կամուրջ: Սիրմիայում գտնվող հռոմեացիները սարսափելի սովի էին մատուցում: Պարենամթերքի բացառական պակասը ստիպում էր նրանց որպես կերակուր օգտագործել զգվելի բաներ: Թշնամիները Սմալիի վրայով կամուրջ գցեցին: Սիրմիայի հրամանատար Սողոմոնը գործերը կառավարում էր առանց պատշաճության և որևէ նախաձեռնություն չէր դրսևորում: Բաղաձի բնակիչները հուսահատ դրության մեջ էին, նրանք ողբում էին իրենց ծակատագիրը և մեղադրում էին հռոմեացի գորավարներին: Թեոգնիդոսը քիչ գորք ուներ: Երբ այս ամենը հասավ Տիբերիոսին, նա ավելի օգտակար համարեց այն, որ Սիրմիայի բնակիչները բաժին չհասնեն հակառակորդին բաղաձիի հետ միասին, ու դրա համար էլ գրեց Թեոգնիդոսին, որ սա դադարեցնի պատերազմը՝ պայմանով, որ բնակիչները դուրս գան բաղաձից կենդանի և իրենց հետ շորից բացի չտանեն ոչինչ: Այս պայմանները ընդունվեցին և ռազմական գործողությունները դադարեցվեցին այն պայմանով, որ բաղաձի հռոմեացիները փոխանցեն ավարներին, իսկ նրանք էլ հռոմեացիներին կյանք պարգևեն առանց սրանց գույքի: Խաբանը միաժամանակ պահանջում էր նաև ոսկին երեք տարիների համար, որը նա չի ստացել ըստ սովորության և որը հռոմեացիները նրանք վճարում էին այն բանի համար, որ նա չգործի իրենց դեմ: Վճարվող ոսկեդրամների բանակը ամեն տարի հասնում էր 80.000-ի: Բայանը նաև պահանջում էր իր հպատակներից մեկին, որը փախել էր հռոմեացիների մոտ այն բանից հետո, երբ, ինչպես ասում էին, նա կայսր էր ունեցել իր կանանցից մեկի հետ: Նա հայտարարեց Թեոգնիդոսին, որ չի հաստատի պայմանագիրը, եթե նրան չհանձնվի այդ մարդը: Թեոգնիդոսը պատասխանեց, որ արքայական հողերը լայնարձակ են և դժվար կլինի այնտեղ գտնել մի փախստականի, որը թափառում է այնտեղ, որ բացառված էլ չէ, որ այդ մարդը արդեն կենդանի չէ: Բայանը այդ ժամանակ ասաց, որ թող հռոմեական գորավարները երդվեն, որ կփնտրեն այդ փախստականին և, եթե գտնեն նրան, ոչ մի կերպ չեն թաքցնի, այլ անպատճառ կհանձնեն խաբանին, իսկ եթե մահացել է, կհայտնեն իրեն այդ մասին» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 65-68):

«Եվ իրոք, քիչ բան նրանք այդ ժամանակ չհամարձակվեցին անել իրենց երիտասարդական ավյունի պատճառով: Ծագումով նրանք հոներ էին, պարուն էին Խտորոսի ափին և ամենաազախն ու անկույտն էին բոլոր թուգլորներից: Տիրելով այն մեծ բաղաձին՝ նրանք կայսր Սավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Սավրիկոսի (582-602) – Մ.3.) մոտ դեսպանություն ուղարկեցին: Այդ բաղաձի Սիրմիան էր, որը մշտապես հիշատակվում էր գովերգվում է հռոմեացիների կողմից: Այն քիչ ժամանակ առաջ էր վերցվել այն բանից հետո, երբ Սավրիկոսը, փախաթվելով կայսերական ծիրանու մեջ և բազմելով կեսարների գահին, իր վրա վերցրեց հռոմեական պետության հոգսերը: Ինչպես այդ տեղի ունեցավ, պարզորեն պատմում է հայտնի Մենանդրոսը և ես ոչ ժամանակ ու ոչ էլ զանկություն չունեմ իմ պատմւմի մեջ կրկին փոխանցել այն, ինչը հիանալի

շարադրվել ու նկարագրվել է՝ ինչպես պոետները՝ ցույց տալով թերությունները: Երբ քաղաքը հայտնվեց հոների ձեռքում, խաղաղություն կնքվեց, որպեսզի ռազմական գործողությունները դադարեն և ամեն մեկը զբաղվի իր գործով: Հռոմեացիների համար պայմանները ամենաստորագրույթն էին: Այդպես ծանր դժբախտություններից հետո, կարծես ինչ-որ մրցույթի դատավորներ, նրանք որպես փառահեղ նվերներ հերոսության համար բարբարոսներին մատուցեցին 80.000 ոսկի և պարտավորվեցին ամեն տարի այդ գումարին համարժեք վաճառականների միջոցով արծաթյա և մետաքսյա իրեր տալ: Այդ խաղաղությունը, սակայն, պահպանվեց ոչ ավել, քան երկու տարի» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 3):

«Նույն այդ տարի ավարները, որոնք մինչ այդ գրավել էին Սիրմիումը՝ Եվրոպայի այդ հայտնի քաղաքը...» (Թեոփիլանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«/24/ Այս ժողովուրդն, որ իր մագերի համար ավար է կոչվում, Հուստինիանոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ի - Մ.3.**) օրոք եկավ ու երևաց ռոմեացիներին: Նա նրանց դեսպաններին ընդունեց և ոսկով, արծաթով, զգեստով, ոսկյա գոտիներով, թամբերով և այլ իրերով պարգևատրեց ու իր միջոցներով նրանց մեծամեծներին ուղարկեց: Նրանք զարմացել էին և նորից ուրիշներին էին ուղարկել և ոչ թե մեկ հոգի, այլ մի խումբ էին կազմել: Նրանք եկել էին, իսկ նա բոլորին էլ պարգևատրել էր և նրանք մեկնել էին: Նա հույսով էր, որ նրանց միջոցով կկարողանա հաղթել իր թշնամիներին, և առիթից օգտվելով, բանգի սենատոն ու ողջ քաղաքն իրենց դժգոհությունը չէին արտահայտել, որ նա դատարկում է պետական գանձարանը, ամեն ինչ տալիս էր այս բարբարոսներին: Երբ նա մահացավ և նրան հաջորդեց բորբոքողի Հուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ը - Մ.3.**), պատահեց, որ նրանց խմբերից մեկն եկավ, որպեսզի ըստ տվյալության պարգևատրվի ու գնա: Մի քանի օր անց նրանք Հուստինոսի մոտ եկան ու նրան ասացին. «Տուր մեզ ինչպես հանգուցյալն էր տալիս և թույլ տուր, որ գնանք մեր թագավորի մոտ»: Սակայն Հուստինոսը, որը դժգոհներից ու տրտնջացողներից էր, որ պետական գանձարանից վերցնում ու տանում են, ասաց նրանց. «Դուք այլևս պետությունից իզուր տեղը ոչինչ չեք ստանա: Ինձնից էլ ոչինչ չեք ստանա, գնացեք»: Երբ նրանք սկսեցին սպառնալ նրան, նա բարկացած ասաց. «Դուք սատակած շներ եք և համարձակվում եք սպառնալ ռոմեացիների կայսրությանը, գիտե՛ք որ կիրամայեն, ձեր մագերի կխուզվեն և ապա ձեզ կզլխատեն»: Հրամայեց, որ նրանց բռնեն, նավակների մեջ զգեն ու քաղաքից դուրս տանեն: Նրանց կապեցին և բանտարկեցին Քաղկեդոնում: Նրանք մոտ երեք հալյուր մարդ էին: Նրանց վրա սկրիբոններ և սկոյալներ նշանակեցին, որոնք 6 ամիս հսկեցին: Ի վերջո, նա բաց թողեց նրանց ու սպառնալով ասաց. «Եթե ձեզանից որևէ մեկին այստեղ և կամ իմ ողջ տերության որևէ մասում տեսնեմ, ապա դուք կենդանի չեք մնա»: Նրանք վախեցան նրանից, մեկնեցին և այլևս նրան չերևացին: Ի վերջո, նրանք դեսպաններ ուղարկեցին նրա մոտ բարեկամության ու հպատակության զգացումներ արտահայտելով և խոստանում էին կատարել այն, ինչ որ նա կիրամայի: Այսպես, նրա օրոք նրանք բարեկամ մնացին: Լինելով իզուր, ավելի հարուստ ու ուժեղ, քան հյուսիսային շատ ժողովուրդներ, նրանք հաղթեցին նրանց և ոչնչացրին: Անցնելով մեծ գետը, որ Հանուբ էր կոչվում, նրանք հարձակվեցին մի այլ իզուր ժողովուրդի՝ գեպիդների, վրա և ոչնչացրին նրանց: Նրանք տիրեցին նրանց երկրին, տեղափոխվեցին ու տեղակայվեցին նրանց լավ հողամասերում: Ի վերջո, խորամանկությանը, որպես բարեկամի, նրանք Հուստինոս կայսեր մոտ կրկին դեսպաններ ուղարկեցին: Նրանց թագավորը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան I-ը - Մ.3.**) խնդրում էր, որ նա իրեն մեխանիկներ ու շինարարներ ուղարկեր, որպեսզի նրանք իրեն համար պալատ ու բաղնիս կառուցեն: Նա մարդկանց ուղարկեց, որոնք եկան, որ իր համար պալատ և բաղնիս կառուցեցին: Աշխատանքը վերջացնելուց հետո խնդրեցին, որ իրենց թույլ տա իրենց տները վերադառնալու, սակայն այստեղ բացահայտ դարձավ նրա կեղծիքը և հայտնի դարձավ սրտում եղած խորամանկությունը: Նա բռնեց նրանց և, սուր բաշտելով, ասաց. «Եթե դուք Հանուբի վրա կամուրջ չգցեք, ոչ մեկը կենդանի չի մնա և ես ինչպես կը գլուխները կկտրեմ»: Երբ նրանց այսպես ստիպեց, նրանք ասացին. «Հնարավոր չէ ծովի նման այս գետի վրա կամուրջ գցել, եթե նույնիսկ այդ անել կարողանանք, դա ռոմեացիների կայսրության դեմ կլինի և կայսրը դրա համար մեզ կսպանի: Թեկուզ ասե՛ք կամ մեռնենք, մեզ այդ անող չենք»: Թագավորն իսկույն նրանցից երկուսի գլուխը կտրեց, ինչից հետո մնացածները վախեցան և խոստացին. «Եթե դուք մեզ բերեք շատ մեծ ու ամուր փայտ, մենք ձեզ համար այն պատրաստենք, որպեսզի մեզ չսպանեն»: Այն ժամանակ շատ մարդիկ եկան ու շատ ամուր և մեծ ծառեր կտրեցին: Այսպես նրա վախից նրանք աշխատեցին և համարյա ամուր կամուրջ կառուցեցին: 13 տարի թագավորելուց հետո Հուստինոս կայսրը վախճանվեց և նրան հաջորդեց հաղթական ինքնակալ Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ը - Մ.3.**), որը չորս տարի շարունակ նրա հետ կեսար էր եղել: Նա, ինչպես նաև ողջ պետությունը, բիչ անհանգստացած չէին այդ բանի համար, որ Հուստինոսի մահվանից 3 տարի հետո, ռոմեացիները ամեն կերպ փորձեցին բանդել կամուրջը, սակայն այդ միանգամայն անել չկարողացան: Իրենց հերթին ավարները գեպիդների երկիրը գրավեցին հետո տեղում բնակվեցին ու նրանից պահանջում էին, որ իրենց տար Սարսին քաղաքը, որը գտնվում էր գետի այս ափին, որպեսզի այնտեղ ապրեն: Հրաժարվելու դեպքում նրանք սպառնում էին նրան, որ կպատերազմեն նրա դեմ և կամայացնեն նրա պետությունը, սակայն նա չհամաձայնվեց ու սկսեց բանակ հավաքել: Նա սպասում էր, թե երբ ժամանակը հարմար կլինի նրանց դեմ պատերազմ սկսելու համար: Նրանք մի այլ կամուրջ ևս կառուցեցին, որի նմանը ինչպես ասում են, նախապես չէր եղել: Նրան այդ պատրաստեցին դժվար օրերի համար...: /30/ Այս բարբարոս ավարները բավաբեցին և պաշարեցին ռոմեացիներին կառուցված երկու ամրություններ, նրանք սպառնում էին, որ կպատերազմեն ու կամայացնեն ռոմեացիներին բոլոր երկրամասերը: Նրանք լուր ուղարկեցին Տիբերիոս կայսրին, թե. «Եթե ուզում ես, որ բեզ բարեկամ լինենք, Սարսինը մեզ տար, որպեսզի թո համաձայնությամբ մենք այնտեղ տեղափոխվենք, ապա թե ոչ, թո կամքին հակառակ մենք այն կվերցնենք և թո թշնամիները կլինենք»: Կայսրը զանազան խոստումներով խոստափում էր և չէր ուզում ոչ մի կերպ քաղաքը տալ: Նա զաղտնի դեսպանություն ուղարկեց լանգոբարդների և այլ ժողովուրդների մոտ, որպեսզի նրանց զրգռեն ու նրանք թիկունքում ապստամբեցնեն: Երբ ավարները սկսեցին իրեն ստիպել, որ նա իր մտադրությունը ափս, նա նրանց մոտ ուղարկեց կայսրության մեծ սպայաթու Նարսեսին, որպեսզի նրանց հետ բանակցի ու նրանց հանդարտեցնի: Նարսեսն իր և պետական գանձարանից շատ ոսկի վերցրեց, մինչ իրեն էլ զաղտնի հրամայված էր, որ վերադառնալու համար չտապի, որպեսզի, երբ ժողովուրդները գան, նրանց ընդունի և նրանք միասին հարվածի ավարներին, և, եթե հնարավոր է, նրանց ոչնչացնի: Դրանից հետո ավարներին լուր ուղարկեցին, թե. «Ահա մենք ուղարկում ենք մեր հայտնի սպայաթու Նարսեսին, որը կգա, նրանց բանակցի և ձեզ հետ խաղաղության դաշինք կկնքի»: /31/ Հայտնի սպայաթու Նարսեսը մայրաքաղաքից մեծ հանդիսավորությամբ, բազում զորքերով և մեծ բանակությամբ ոսկով ու զանազան զգեստներով մեկնեց: Շատ նավեր բազում իրերով բեռնավորեցին և Պոնտոսի վտանգավոր ծովով ուղարկեցին: Նավերից մեկը, որը լի էր բազում ոսկիներով ու այլ շատ իրերով և որի վրա գտնվում էին մի մագախորոս ու ներքիններ՝ դրանք պահպանելու համար, ճանապարհորդության ռառացին իսկ օրը ընկղմվեց: Նարսեսը, երբ Հանուբ գետի դիմաց ծովից դուրս եկավ, այդ մասին իմացավ ու հուզմունքից ծանր հիվանդացավ: Ծանր աղքատաբերներից հետո նա տանջանքով մահացավ: Զբացան նրա բոլոր մտադրությունները և դրանցից ոչինչ չիրագործվեց: Նրանից հետո նրա ունեցած բազում ունեցվածքը դժվարությամբ կարելի եղավ վերադարձնել: /32/ Եվ այսպես, քանի որ Նարսեսը ոչինչ չարեց և մյուս ժողովուրդներն էլ չեկան, կայսրը ստիպված եղավ ավարների մոտ Կալիստերոս անունով մի այլ պրոյետոր պրեֆեկտ մեկին ուղարկել: Նա մեկնեց և քաղաքը հանձնեց նրանց, քանի որ կարծում էր, որ այդպես ավելի լավ էր, քան թե պատերազմով ու ուժով վերցնելը, որովհետև բոլոր անասուններից, բոլոր կենդանիներից և նրանց նմաններին, նույնիսկ կատուներին, կերել էին, և ինչպես սուրբ Գրքից իմանում ենք, այնտեղ եղած վիճակը Սամարիայում եղածից նվազ ծանր չէր: Պատմում են նաև սովահար մարդկանց նկատմամբ բարբարոսների ունեցած բարեսրտության մասին և այդ պետք է օրինակ ծառայի քրիստոնյաներին, որոնք իրենց ընկերներին չեն խղճում և հոգաստար չեն իրենց մարմինների նկատմամբ: Եվ իրոք, երբ նրանք քաղաք մտան և տեսան այնտեղ եղած ժողովուրդի մահացու տանջանքները, նրանք խղճահարվեցին, նրանց ուտելու համար հաց տվեցին, խմելու համար էլ՝ գինի, բայց որովհետև նրանք երկու երկար տարիների ընթացքում սովից հիւժուժվել էին, ազահաբար կերան և իսկույն մահացան: Նրանք, որոնք կենդանի մնացին, հեռացան քաղաքից ու գնացին, իսկ բարբարոսները քաղաքը վերցրին և տեղափոխվեցին այնտեղ: /33/ Ինչպես ասում են, բարբարոսների կողմից այդ քրիստոնյա քաղաքը գրավելուց մեկ տարի հետո, միայն աստված գիտի, թե ինչպես, այդ Սարսին քաղաքում հրդեհ ծագեց և միանգամայն այն ամբողջությամբ այրվեց ու ավերվեց: Եվ որովհետև բարբարոսները չգիտեին, թե ինչպես կասեցնեն ու հանգստեն կրակը, ուստի բոլորն էլ, ինչ որ կարողացան իրենց հետ վերցնել, վերցրին, փախան և հեռացան այնտեղից, այնպես, որ ամեն ինչ այրվեց ու ավերվեց: Ծառ բան արժեք պատմել այդ մասին, սակայն բազում ընդարձակ պատմությունների պատճառով մի կողմ թողեցինք» (Հովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 24, 30-33):

«Մինչ հռոմեական զորքերը Պարսկաստանում էին, բարբարոս ավարներն ու ասկավները հարձակվեցին և ավերեցին ռոմեացիների երկիրը» (Միքայել Անտիոքի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ էր, որ բարբարոսական ժողովուրդները հանդիսացող ավարները և ասկավները լանգոբարդների հետ միասին խաբանի (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան I-ի - Մ.3.**) գլխավորությամբ ոտնատակ տվեցին ռոմեացիների երկիրը» (Բար-Յերեմեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Տիբերիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ի - Մ.3.**) չորրորդ տարում ելան սկլավները՝ անգեն, անձի ու մերկ, և եկան Թափալիա ու Թեսաղոնիկե: Նրանք գրավեցին արքունի երանակները, գինետները և գինանոցները, որից հետո զորք կազմեցին, գնացին ու պաշարեցին Սեմոն: Նրանք իմաց տվեցին թագավորին, որ նա կամ կռվի իրենց դեմ, կամ քաղաքը հանձնի և իրենք բնակվեն այնտեղ խաղաղությամբ: Իսկ Տիբերիոսը հրավիրեց նրանց, ինչպես նաև լանգվարդացի, ապա և հետ ուղարկեց տուրիանդական համաձայնությամբ: Բարբարոսները, մտնելով քաղաք,

տեսան բնակիչներին սովի մեջ և ոչ սակավ մարդասիրություն ցույց տվեցին՝ տալով նրանց հաց և գինի, քանզի պակասել էր ուտելիքը, նրանք կատու ու շուն էին կերել, դա էլ էր վերջացել և նրանք այդ ժամանակ արդեն մեռնում էին սովից» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Ավարները վտարվեցին Թրակիայի սահմաններից և տիրեցին Հունաստանի ու Պանոնիայի մասերին» (Հովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

¹³¹³ «Այդ ժամանակ Սպարտոյի առաջին դուքս Ֆարոպոլը (Սպարտոյի դեպության դուքս Ֆարոպոլ I-ը (576-591) – Մ.Ֆ.) լանգոբարդների հետ շարժվեց Կլասիսի վրա, լիովին թալանեց հարուստ քաղաքը և հեռացավ» (Պոդոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 3, գլուխ 13):

«Հռոմեացիները լանգոբարդների դեմ Իտալիայում անհաջող պատերազմ մղեցին» (Հովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

¹³¹⁴ «/57/ Հռոմեական արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.), այդ լուրը ստանալով, մի լուր, որն այնքան հակառակ էր նրա սպասելիքներին, քանզի նա երբեք չէր կարծում, որ պարսիկները իր այդքան աննշան ու չափավոր պահանջների առկայության պայմաններում կհրաժարվեն խաղաղությունից, Մավրիկոսին (Բյուզանդական կայսրության սպազա կայսր Մավրիկոսին – Մ.Ֆ.) հրամայեց սկսեց մարտական գործողությունները և գործերը շտկելու ուղղությամբ ինչպես հնարավոր է ջանքեր գործադրել: Չորքը ոչ վատ վիճակում էր, նրան աշխատավարձ էր բաժանվել... /58/ Տիբերիոս կեսարը Մավրիկոսին Նշանակվեց Արևելքի գործակար: Վերջինս ռազմական աշխատանքներում չէր աճել, սակայն ողջամիտ, լուրջ ու բազմակողմանի մարդ էր: Իր մեջ սիմվոլիզմով ամենատարբեր հատկանիշներ, ինչպիսիք են ոգու վեհությունն ու համեստությունը, նա միաժամանակ նաև հպարտ ու գոռոզ չէր: Բարձրագույն իշխանությունը, գտնելով նման մի մարդու, ինչպիսին Մավրիկոսն էր, փորձով ավելի մեծացրեց վերջինիս փառքը» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 57, 58):

¹³¹⁵ «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.) ասաց, որ ավարների նման գործի համար ժամանակը հարմար չէ, քանի որ թուրքերին արդեն ճամբար են դրել խերսոնեսի մոտ» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 66):

¹³¹⁶ «Մուսդարի (Փասանյանների թագավորության արքա Մուսդարի II-ի – Մ.Ֆ.) չորս որդիները, հատկապես ավագը, որին Նուման էին կոչում (Փասանյանների թագավորության արքա Նուման VI-ը (580-585) – Մ.Ֆ.), Մուսդարից ավելի իմաստուն ու պատերազմական կարողություններով օժտված տղամարդ էր: Հավաքեցին իրենց զորքը և հարձակվեցին Մազնայի ամրոցի վրա, որը նույնպես վերադարձել էր կայսրի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Բացի մարդկանց գերի վերցնելուց, սպանելուց կամ այրելուց, նրանք կողոպտեցին ու վերցրին ամեն ինչ՝ ոսկի, արծաթ, պղինձ, երկաթ, բրդից ու կտավից եղած զգեստները, հացահատիկը, գինին ու ձեթը: Նրանք գրավեցին կենդանիների բոլոր տեսակի հոտերը, ինչ որ իրենց ձեռքն անցավ՝ եգեր, ոչխարներ, այծեր: Արաբական բանակներն առաջացան ու կողոպտեցին Արաբիայի և Ասորիքի շրջաններում եղած անասուններն ու ինչքը, ինչից հետո նրանք հեռացան անապատի խորքը, մեծ բանակությամբ վրաններ խիցեցին այնտեղ և ավարը բաժանեցին՝ լինելով միշտ արդուն, ամեն կողմից ուշադիր և պատերազմի համար պատրաստ: Դրանից հետո նրանք նորից դուրս եկան, կողոպտեցին, ավերեցին ու վերադարձան, այնպես, որ սարսափի մեջ էր ողջ արևելյան շրջանը մինչև ծովափ, երբ մարդիկ քաղաք էին փախչում ու չէին համարձակվում նրանց երևալ: Երբ երկրի մեծամեծներն ու զորքի հրամանատարները նրանց լուր ուղարկեցին, ասելով, թե. «Ինչո՞ւ եք այս բոլորը կատարում», նրանք պատասխանեցին: «Իսկ ինչո՞ւ կայսրը մեր հորը գերի վերցրեց, այդպիսի լավ գործերից, հաղթանակներից, բաջազործություններից հետո, որ նա կատարեց նրա համար, այժմ նա ճշված վիճակում է, բացի այդ նա դադարեցրեց մեզ անոն տալուց և մենք ապրելու համար ոչինչ չունենք, դրա համար էլ մենք ստիպված ենք այդպես անել, բայց մենք մարդկանց չենք սպանել և ոչ էլ տներ ենք այրել»: Ի վերջո, նրանք գնացին Բոստրա քաղաքը, շրջապատեցին այն և բնակիչներին ասացին. «Հանձնե՛ք մեզ մեր հոր գեներն ու թագավորական իրերը, որոնք ձեզ մոտ են: Եթե դուք այն չկատարեք, ապա մենք ձեզ կոչնչացնենք, կայրենք, բոլորին կապանենք և ինչ որ կարող ենք, կանենք ձեր քաղաքում ու ողջ շրջանում»: Երբ դուքսը լսեց այդ, որը հայտնի և Նշանակվող մարդ էր, բարկացավ, հավաքեց ողջ զորքը և դուրս եկավ՝ արհամարհելով նրանց որդեգր թափառաշրջիկ արաբների: Նրանք զորքը տեղավորեցին նրա դիմաց, հաղթեցին ու սպանեցին նրան և իր մարդկանցից շատերին: Երբ քաղաքի բնակիչները տեսան այդ, լուր ուղարկեցին նրանց ասելով. «Դադարեցրե՛ք սպանությունը և մենք կտանք այն, ինչ որ ձերն է, դա ընդունե՛ք խաղաղությամբ»: Այսպես նրանք բերեցին նրանց հոր իրերը: Նրանք վերցրին դրանք և վերադարձան անապատ՝ իրենց բանակատեղին: Ինչ վերաբերում է կողոպուտին ու ավարին, ապա նրանք երկար ժամանակ շարունակեցին այն կատարել» (Հովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 3, գլուխ 42):

«Այդ ժամանակ Մուսդարի (Փասանյանների թագավորության արքա Մուսդարի II-ի – Մ.Ֆ.) որդի Նասմանը (Փասանյանների թագավորության արքա Նուման VI-ը – Մ.Ֆ.) հավաքեց իր զորքերը և սկսեց ամայացնել ռումեների տիրույթները, սակայն, քանի որ իր հայրը ձերբակալված էր, նա այնուհանդերձ գերծ մնաց սպանություններից ու հրկիզումներից» (Բար-Յերբուտ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Իսկ նրա (Փասանյանների թագավորության արքա Մուսդարի II-ի – Մ.Ֆ.) որդի Նասմանին (Փասանյանների թագավորության արքա Նուման VI-ին – Մ.Ֆ.), որը պետությունը լցրել էր անհաշիվ աղետներով ու իրեն նվիրված բարբարոսների միջոցով ամայացնել էր այս և մյուս Փյունիկիան, ու Պաղեստինը, այն բանից հետո, երբ Ալամուդդոսը բռնվեց, այդ Նասմանին, չնայած այն բանին, որ բոլորը նրան մահվան էին դատապարտում, (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) թողեց ազատ՝ պահակագործի հսկողության տակ, և որևէ այլ պատժի չենթարկեց» (Եվագրիոս Սիսուստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 2):

«Եվ լսեց հոր (Փասանյանների թագավորության արքա Մուսդարի II-ի – Մ.Ֆ.) բռնվելը Մոդուրի որդին (Փասանյանների թագավորության արքա Նուման VI-ը – Մ.Ֆ.), իր զորքով ելավ, հունաց երկիրն ավար առավ, գանձեր ու անասուններ վերցրեց, մարդկանց էլ ինչպես կարողացավ վնասեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

¹³¹⁷ «/59/ Հռոմեացիները պաշարել էին Զլոմարոսը, նրանք մոտենում էին նրան բոլոր կողմերից և առաջ էին մղում մեքենաներ, որոնցով քաղաքներ էին գրավում, նրանք նաև գաղտնի կերպով թունեկներ էին փորում: Վիզանը Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության սպազա կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկեց Զլոմարոսի արքեպիսկոպոսին, Արզանինայի բնակիչները բոլորը քրիստոնյաներ էին, այն ստեղծ, որ Զրիստոսի սրբությունները պաշտոնող հռոմեացիների կողմից պատիվներով կընդունվի, քանի որ նրանք ևս քրիստոնյաներ էին: Վիզանը հրամայեց նրան առաջարկել հռոմեացիներին վերցնել ոսկին ու արծաթը, ինչպես որ կար քաղաքում, նահանջել և այլևս իրենց չանհաղատացնել, ընդ որում նա պատվիրեց հայտարարել նրանց, որ, քանի դեռ Վիզանը տեսնում է արևի լույսը, Զլոմարոսյան ամրոցում գտնվողները չեն հանձնվի հռոմեացիներին, որ պաշարման շարունակումից կկործանվեն նաև քրիստոնյաները և հռոմեացիները Աստծու առաջ մեղավոր կլինեն ամրոցում գոհվող անտեղ մարդկանց համար: Նման բան հայտարարեց Վիզանը: Մավրիկոսը երկար ու սիրալիկ խոսեց արքեպիսկոպոսի ու նրա ուղեկիցների հետ, որոնք եկել էին նրան խնդրելու: Արքեպիսկոպոսից ստանալով իր կողմնակիցը լինելու երաջխիքներ՝ նա հրամայեց ասել Վիզանին, որ, եթե նրանք հանձնվեն հռոմեացիներին, ապա կատանան ավելի մեծ պատիվներ, քան իման ունեն պարսիկների մոտ, որ տեղ կդառնան ավելի շատ ունեցվածքի, քան այն, ինչ ունեն: Մավրիկոս դրան ավելացրեց այն ամենը, ինչով հույս ուներ իր կողմը հրապուրել Վիզանին, որից հետո արքեպիսկոպոսին ու նրա ուղեկիցներին բաց թողեց: Վիզանը. Սակայն, նվիրված էր պարսից արքային (Պարսից թագավորության արքա Ուրմիզ IV-ին – Մ.Ֆ.) ու իր հայրենիքին, ընդ որում, հույսը դնելով տեղանքի ամրության վրա, նա ոչ մի ուշադրություն չդարձրեց Մավրիկոսի խոստումների վրա: Չնայած բարբարոս, նա իր պարտքը չհախտեց և նախնական ստրկությունը գերադասեց ավելին, քան իրեն առաջարկվող հարստությունը: Նա կրկին Մավրիկոսին ուղարկեց աստվածային ծառայության համար նախատեսված ամենաթանկարժեք պարագաները՝ մոմավառներ, գավաթներ և այլ բաներ՝ խնդրելով դրանք ընդունել որպես փրկագին ամրոցի համար և արդյունքում վերացնել պաշարումը: Հռոմեական զորավարը չընդունեց դրանք, չնայած որ շատ արժեքավոր էին: Նա ասաց, որ եկել է ոչ թե սրբարանները թալանելու ու Զրիստոսի դեմ պայքարելու, այլ հավատակիցներին Աստծո մասին սխալ պատկերացումներ ունեցող պարսիկների իշխանությունից ազատելու համար: Հոգևորականների հետ առանձին խոսելով այն մասին, թե ինչ է նրանց պետք, նա թույլ տվեց նրանց գնալ ամրոց: Եվ երբ այդ օտարացեղ արքեպիսկոպոսը վերադարձավ նրա մոտ վերջին անգամ և որևէ արժանի առաջարկ չարեց, այլ, դրան հակառակ, պարզվեց, որ նա հավատարիմ է պարսիկներին, իր ուղեկիցների հետ նա ձերբակալվեց, իսկ հռոմեացիները շարունակեցին պաշարումը... /60/ Առաջ հռոմեացիները չէին խրամատավորվում: Այդ գործը նրանք ընդհանրապես չգիտեին էլ, մինչև Մավրիկոսը՝ Պոդոսի որդին, չնշանակվեց արևելյան պատերազմի գործակար: Զանի որ զորավարությունը նրան ուղի էր ցույց տալիս արքայական պատվին, նա վերսկսեց այդ գործը, որն անկողնության պատճառով մի կողմ էր թողնվել: Հռոմեացիները չէին ուզում դա և մոռացել էին, քանզի աշխատանքը ալարկոտության թշնամին է» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 59, 60):

«/34/ Զլիմար անունով մի այլ ամրոց, որտեղ պարսիկները դիմադրություն ցույց տվեցին, նրանցից փրկագին վերցրեց ու ազատ թողեց: Այնտեղ նրանք իրար դիմադ էին գտնվում, բայց հետո խաղաղության դաշինք կնքեցին և առանց վախի առևտուր էին անում: /35/ Կոմոս Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության սպազա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) ևս ձգտեց ու Շամկերտ լեռան վրա կառուցեց բարձր ու ամուր մի ամրոց, որն այդ պատճառով կոչվեց Շամկերտ: Նա այնտեղ Ռում գործ տեղավորեց, նրանց ամեն ինչով ապահովեց ու անոնա նշանակեց: Այս Շամկերտը գտնվում

եր ռուսներին երկրամասում: Դրա կառուցումը նա հանձնեց մեխանիկին և, մինչև ինքը Պարսկաստանում էր, նա այն վերջացրեց» (Ռուփան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 34, 35):

¹³¹⁸ «Երբ օգոստոսի ցեղը վերջնականապես պարտվեց, խաբանը սրի բաշեց արդեն նաև կոյիների ցեղի առաջնորդին (**Լազական թագավորության արքա Ցառ Լ-ին (556-580) – Մ.Ֆ.**): Այդ ցեղից պատերազմի արդյունքում ոչնչացվեց 300.000 հոգի, այնպես որ դիակների անվերջ շարանով չորս օրվա հեռավորության վրա պատված էր ողջ ճանապարհը, սակայն, երբ հաղթանակն արդեն բացահայտորեն ժպտում էր խաբանին, թյուրքերի մոտ գահակալական կոթի սկսվեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 8):

«Ենթականների անհնազանդությունը վնասակար է և ի վիճակի է կործանել պետությունը: Դռնմեական գորավար Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) լավ միջոցառումներ ձեռնարկեց, ինչպես որ մարդն ի վիճակի էր, կանխատեսեց անհայտ հետևանքները, սակայն մյուս գորահրամանատարներին անկարգությունը, որոնք էին կատարում նրա հրամանները, հռոմեական գործերը ծայրահեղ վտանգավոր վիճակի մեջ դրեցին: Ոչ մեկ ուժ, որն ուղարկվեց գորավարի կողմից Դուլիա ու Իբերիա, տուժվեց և նույնիսկ ինքը՝ Մավրիկոսը, չնայած անվնաս մնաց, սակայն մինչև ծայրահեղ վտանգների հասավ ու հազիվ փրկվեց» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 61):

¹³¹⁹ «Ողջ երկրամասը, ըստ սովորության, հոկտեմբերի 26-ին կշռում էր քաղաքի սիրելի և հաղթական նահատակ Դմիտրիոսի օրը: Այն ժամանակ, երբ բոլորը հոգեպես ցնծում էին, բանին որ Աստված կատարել էր իր հոտի աղոթքները և հնարավորություն էր տվել նրան մեծարել նահատակին խորը հանգստության մեջ, բարբարոսական ձայներն այդ ժամանակ ընդհանրապես լսելի էին, տոնակատարության երկրորդ օրը գիշերվա կեսին նահատակի ցանկությամբ, գործի վերջն է ինձ ստիպում այդպես ասել, նրա սուրբ հանգստարանը կրակով պատվեց, որի մասին վերևում ասվել է: Բանին որ այդ մասին լուրն արագորեն տարածվեց քաղաքով մեկ, հավաքվեց ողջ երիտասարդությունը, որը ավելի շատ իր տարիքով, քան թե առողջական վիճակից ելնելով էր, որ հեշտությամբ հրաժարվում է քնից: Երբ նրանք այնքան եղան, որ լցրին ողջ սրբազան տաճարը, արծաթը, որը հալվել էր կրակից ինչպես ջուրը, հոսում էր հատակով ինչպես գետը, թեև շատ քիչ անոթներ այն շրջապատում էր և դրա շնորհիվ աստվածային բարեհաճությամբ կրակն ի վերջո հաղթահարվեց: Դրանից հետո ժողովրդի ամբողջ չէր ցրվում, այլ մնում էր ներսում, իսկ նրանք, ովքեր ուժ ժամի պատճառով կոչ էին անում ցրվել, էին կարողանում հեռացնել ամբոխին: Դոգևորականներից ոմանց վախ պատեց, որ նրանք, որոնց հնարավոր չի լինել ծանաչել ժողովրդի մեծաթվության պատճառով և այն պատճառով, որ գիշեր է, կսկսեն թալանել ոչ միայն արծաթը, որը հալվել էր կրակից, այլև տոնակատարության առթիվ ի ջուլց դրված զարդերը: Եվ մի հիշարժան մարդ, որը ծառայել էր Իլիրիոսի ուղղափառ եպարքոսների դավանական սկրինարիոսի պատվարժան գործում, որոշեց, որ չկա այլ ելք հեշտ ու հանգիստ վտարել ամբոխին տաճարից, քան որպես առիթ օգտագործել բարբարոսների անակնկալ հայտնվելու լուրը: Եվ երբ նահատակն իր սիրտն ուղղեց առ այդ, նա սկսեց գոռալ: «Քաղաքացիներ, բարբարոսները անակնկալ հայտնվել են պարիսպների մոտ, բոլորը ճեղքը ձեռքին ելելե հանուն հայրենիքի»: Այսպես՝ նա սկսեց գոռոզալ, ձևացնելով, թե իբր դա իրոք այդպես է զուտ այն բանի համար, որ դուրս հանի ամբոխին տաճարից և փակի դռները, որպեսզի հանգստի հավաքեն հավաքած արծաթը, սակայն իրականում նահատակի դրդումով դա տեղի ունեցավ, որպեսզի անգիտության մեջ մնացած քաղաքը գիշերը վտանգի չենթարկվի: Ողջ ժողովուրդը, լսելով այդ անակնկալ գոռոցը, վազեց տները և զինվելով բարձրացավ պարիսպների վրա: Դրանից հետ քրիստոնեական սուրբ նահատակ Մատրոնայի դաշտավայրում նրանք տեսան բարբարոսական գործը, ոչ այնքան մեծ բանակությամբ, բանգի մեր կարծիքով այն հաշվվում էր մինչև 5.000 հոգի, սակայն շատ ուժեղ, բանին որ ամբողջովին կազմված էր ընտրյալ ու փորձառու ռազմիկներից: Նրանք այդքան անակնկալ կերպով էին հարձակվի նման մեծ քաղաքի վրա, եթե միայն ուժով ու խիզախությամբ չգերազանցեին երբևէ իրենց դեմ մարտնչածներին: Երբ քաղաքը պարիսպների վրայից սեփական աչքով տեսավ թշնամուն, բանգի ի վերջո եկավ առավոտը և օրը բացվեց, շատերը ներքև իջան և, բացելով դարպասները, բանգի Քրիստոսն ու նահատակը հովանավորում էին նրանց, դուրս եկան մարտնչելու նրանց հետ, ովքեր գազանային խելագարության մեջ արդեն հասել էին Դուլիան, Իրին և Ազապիս քաղաքներ և նահատակների տաճարներին, որոնք, ինչպես գիտեք, քաղաքի պարիսպներից շատ մոտիկ հեռավորության վրա են գտնվում: Եվ գրեթե ողջ օրը նրանք ջարդում էին իրար, իսկ նահատակի գործը հետապնդում էր նեմ հարձակում էր մեծ վտանգով, բանգի հակառակորդը, ինչպես արդեն ասվեց, սլավոնական ժողովրդի ընտրյալ ծառիկն էր կազմում: Ի վերջո, պարզ դարձավ նահատակի հովանավորությունը և բարբարոսները այդ վայրից վտարվեցին Նույն օրն իսկ՝ նահանջելով ավելի քիչ բանակությամբ, բան հարձակվել էին: Ահա այն ժամանակ այսպես վարարվեց այդ գազանային և անակնկալ հարձակումը» (Ռուփան Եփեսացի «Սուրբ Դմիտրիոս Սալոնիկացու հրաշագործությունները», մաս 1, գլուխ 12):

«Սլավոնական ժողովուրդը ասպատակեց Թրակիան» (Ռուփան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

Եփեսացի:

¹³²⁰ «Դռնում և պարսիկ երկու պետություններում տեղի ունեցած մեծ ամայացումներից հետո, երկու պետություններն էլ ուզում էին խաղաղության դաշինք կնքել: Դրա համար էլ մի կողմից Մծքիսի եպիսկոպոսի, մյուս կողմից էլ ռուսների ամրոց Ռեշդայից Զաբարիա սոփեստի և այլ եպիսկոպոսների միջնորդությամբ խաղաղության համար համաձայնություններ ձեռք բերվեցին, սակայն ի վերջո հպարտությունից կուրացած պարսիկ մարզպաններից մեկը՝ հպարտ ու իր քաջությամբ հայտնի, հույս դնելով սեփական բանակի վրա, համարձակվեց և արքային (**Պարսից թագավորության արքա Ուրմիզ IV-ին – Մ.Ֆ.**) ասաց. «Մի գիշեր ռուսներին և նրանց հետ խաղաղության դաշինք մի կնքիր: Ես իսկույն կնքեմ, բոլորին կոչնչացնեմ, ողջ հողերը կգրավեմ ու Աստիոթում էլ կնքեմ»: Արդյունքում արքան, հույս դնելով նրա պարծենկոտության վրա և ինքն էլ իր հեղքին հպարտ լինելով, արհամարհեց խաղաղությունը բանակայինները: Այս մարզպանը, որի անունը Տամիստրոն էր, հավաքեց բանակը և հարձակվեց Տելլա-Մավգալատի վրա, որտեղ մեծամեծ սորատելատներ ու զինվորական ղեկավարներ էին գտնվում: Նա հասավ ու պաշարեց քաղաքը: Սորատելատները նրա դեմ դուրս եկան, որոնց մեջ աչքի էր ընկնում հատկապես Կոնստանդին անունով ուժեղ ու պատերազմիկ մեկը: Մինչ այդ, մի օր առաջ նա պարսիկ լուստներից մեկին բռնել էր ու հարցուկործել, թե ինչպիսի՞ն է Տամիստրոնը, նրա բանակը որտեղ է և որտեղից է գալիս: Երբ նա այդ իմացավ, մարտի դուրս եկավ այդ ուղղությամբ և մարզպանին բանակի մեջտեղում տեսավ: Նա թափով և ուժով մտավ պարսկական բանակի մեջտեղը ու գնաց Տամիստրոնի դեմ: Նա Նիզակով հարվածեց նրան ու ձիուց վայր գլորեց, շուռ տվեց Նիզակը, խիտեց և խոցեց նրան, սակայն պարսիկները շրջապատեցին նրան ու, քրիստոնյա, հավատացյալ և պատերազմիկ այդ մարդուն՝ Կոնստանդինին, տեղում տեղը սպանեցին: Երբ պարսիկները տեսան, որ սպանված է նա, որի վրա ավելի հույս էին դրել ավելին, բան արքայի վրա, նա, որը պարծենում էր, որ իսկույն հարձակումով կգրավի քաղաքը և այնտեղ էլ կհաստատվի, և երբ տեսան, որ Ռում գործը չորս կողմից իրենց շրջապատում է, սկսեցին նահանջել, իսկ ռուսներն ու արաբները էլ սկսեցին նրանց հետապնդել: Արդյունքում նրանք նրանցից շատերին, ինչպես ասում են, բազում հազարներ, ոչնչացրին ու սպանեցին: Եվ որովհետև մեկը հաստատ չգիտենք, ուստի ստից խուսափելու համար, ճշգրիտ բանակը չենք կշի, համենայն դեպս հայտնի է, որ նրանցից շատերը ընկան: Նույնպես ասացին, որ նրանցից երեք գինդարական հրամանատարներ ևս սպանվել են և նրանց ողջ պարծենկոտությունը իջել էր: Նրանք փախան և սկզբում դեպի գետի մոտ, որը կոչվում էր Բեյթ-Վաշթ: Այստեղ ևս տեղի էր ընդհանուր ամայացում, սակայն, երբ չկարողացան ռուսներին հիմակայել, ամորհակար իրենց երկիրը վերադարձան՝ չիրականացնելով իրենց ունեցած ցանկությունը, որովհետև այս ամենն այնպես պատահեց, ինչպես վերևում նկարագրեցինք» (Ռուփան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 26):

«Չաջորդ տարի մարտի առաջնորդ Տամիստրոնը, հավաքելով մարտի գործի մեծ ուժեր, շարժվեց Կոնստանդինի վրա: Եվ այդ տարում տեղի ունեցավ ավելի ուժեղ, քան մեկ այլ հայտնի մի ճակատամարտ հռոմեացիների ու պարթևների միջև: Մարտի գորահրամանատարը, մարտնչելով գործի առաջին շարքերում, Նիզակի հարվածի արդյունքում հրաժեշտ տվեց կյանքին: Բարբարոսների գործը վատ անցկացրեց մարտը և հռոմեացիները հաղթանակ տարան: Բարբարոսները ստիպված եղան վերադառնալ իրենց երկիրը՝ պարտության հետ տանելով նաև խայտառակությունը: Սորատեզոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**), ամրացնելով ամեն ինչ, ինչ ամրոցներում վտանգավոր էր թվում, վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 18):

«/62/ Զաբարիան գրեց Մավրիկոսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի նա առաջ շարժվի դեպի դաշտերը, որոնք գտնվում էին Կոնստանդինի դիմաց, ու այնտեղ մարտ տա: Նույն կերպ և Թախտոսը, առաջ բերելով պարսկական գործը, շտապեց դեպի Կոնստանդին... /63/ Թախտոսը ինչ-որ մեկի կողմից ծանր վիրավորվել էր ու դա ամենևին էլ տարօրինակ չէր, քանի որ այդպես էր գործում ճակատագիրը» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 62, 63):

«Ընդ որում Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) մարտնչեց պարսիկներից ամենահիմալիներից մեկի, այսինքն Տամիստրոսի... դեմ հիմալի գործերով...» (Եվագրիոս Միոլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 20):

«Արևելքի գլխավոր գորահրամանատարը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) պատերազմ մղեց պարսիկների դեմ և, բռնելով շատ պարսիկների, մնաց ձմեռելու Արևելքում» (Ռուփան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Երբ բոլոր թշնամիների նկատմամբ անհաղթ իշխանությունը գտնվում էր քրիստոնյաների ձեռքում, այդ ժամանակ կայսր Տիբերիոս Կրտսերը, (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.**), որին իրենից հետո թագավորեց Դուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.**), արևելյան սահմաններ պարսիկների դեմ արշավանքի ուղարկեց իր գորավար Մավրիկոսին (**Բյուզանդական կայսրության**

ապագա կայսր Մավրիկոսին – Մ.Ֆ.): Սա, կենսաբեր խաչի շնորհիվ մեծ ու փառահեղ հաղթանակ տանելով, հետ վերադարձավ Տիբերիոսի մոտ: Վերջինս, հարստացնելով նրան պետական միջոցների հաշվին, բարձրացրեց Մավրիկոսին, սիրեց և իր փեսան դարձրեց» (Գեորգի Մտաքսիմոսի «Սկյութների, ըստ եուբյան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Յերակլեսի արշավանքի մասին»):

«Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) սկսեց ամայացնել պարսկական երկիրը և այնտեղ էլ հենց սպանեց պարսկական խիզախ զորավար Խոսրովին» (Օրուլ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

¹³²¹ «Եվ որովհետև ռուսների բանակի մեծ մասը երկու տարատեղատներ Յովհաննի և Կուրիսի գլխավորությամբ Պարսկական Յայաստանի վրա էր ուղարկվել, ռուսի պարսիկները նրանց դեմ բանակ հանեցին: Ինչպես վերևում հայտնել ենք, Ռուս բանակում անհամաձայնություն էր առաջացել և նրանցից 50.000 հոգի զայրացած ու վրդովված ասել էր: «Եթե մեր տունտիսը ամբողջությամբ չստանանք և եթե յուրաքանչյուրս մեր տեղերը վերադառնալուց հետո չիմանանք, թե այն, ինչ չափով ենք ստանալու, ապա մեզից ոչ ոք մարտի դուրս չի գա և մենք ոչ ոքի հետ չեն պատերազմի»: Երբ այդ մասին իմացավ Տիբերիոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Ֆ.), նա իսկույն, առանց հապաղելու, այնտեղ ուղարկեց Յորմիգտի պալատի տնտես և կուրատոր Դոմետադուսին և նրան շատ ոսկի տվեց, որ նրանց բաժանի, խաղաղեցնի ու հանգստացնի և որ նրանք պատերազմին պատրաստ լինեն: Ժիշտ այս ժամանակ էր, որ պարսիկ մարզպանները Ռուս հրամանատարներին լուր ուղարկեցին, ասելով: «Ինչո՞ւ այսպես, կանանց նման, իրար դեմ նստել ենք, եկեք դուրս գանք հարթ տարածության ու իրար հետ պատերազմենք»: Երբ ռուսների հրամանատար Կուրիսն այդ մասին լսեց, որպես իմաստուն և զոր, զմեծ Նարսեսի հետ միասին ռուսների երկրում բազում արշավանքներ էր կատարել, հետևյալ պատասխանն ուղարկեց: «Այժմ մենք պատերազմել չենք կարող, որովհետև մեր ողջ բանակն այստեղ չէ իսկ եթե դուք հարձակվեք մեզ վրա, ինչքան որ աստված մեզ ուժ կտա, կդիմադրենք ձեզ»: Երբ միգերի ժողովուրդը այս պատասխանը ստացավ, մեծ վստահությամբ, առանց վախի ու զգուշության մտածում էին հարձակվել, իսկ Կուրիսը ճիշտ նույն օրը, հանգիստ իր մոտ 20.000-անոց բանակը փաստատեց և, մինչ արևելքում դեռ մուլք էր, իսկ պարսիկները գիշերը հանգիստ ու անհոգ պառնել էին ու քնեց, նա դուրս եկավ ու հարձակվեց նրանց վրա...: Նա հարվածեց, շփոթեցրեց ու ոչնչացրեց նրանց, այնպես, որ նրանցից միայն քչերը փախան: Շատերին նա գերի բռնեց, բռնեց նաև մի մարզպանի ու նրա որդուն, կողոպտեց ողջ նրանց բանակատեղին ու մեծ հանդիսությամբ վերադարձավ՝ իր հետ տանելով նրանց գեղեթերն ու ձիերը» (Բովիան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 27):

«Ենթանկատելի անհնազանդությունը վնասակար է և ի վիճակի է կործանել պետությունը: Դոմեսական զորավար Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) լավ միջոցառումներ ձեռնարկեց, ինչքան որ մարդն ի վիճակի էր, կանխատեսեց անհայտ հետևանքները, սակայն մյուս զորահրամանատարների անկարգությունը, որոնք չէին կատարում նրա հրամանները, հռոմեական գործերը ծայրահեղ վտանգավոր վիճակի մեջ դրեցին: Ոչ մեկ ուժ, որն ուղարկվեց զորավարի կողմից՝ Դուլիա ու Իբերիա, տուժվեց և նույնիսկ ինքը՝ Մավրիկոսը, չնայած անվստահ մնաց, սակայն մինչև ծայրահեղ վտանգների հասավ ու հազիվ փրկվեց» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 61):

¹³²² «Ավարտվում էր կայսր Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) կառավարման առաջին տարին և ահա պարսիկների դեմ մղված այն հայտնի և ամենուր խոսվող ճակատամարտից հետո, որի ընթացքում մարական զորքի գլուխ կանգնած էր Տամխոսրովը, Յովհաննի, որին հռոմեացիները կոչում էին Մյուստակոն, նրան նման մակնուն տվել էին երկար բեղերի պատճառով, կայսրը հետ կանչեց հայկական զորքերի հրամանատարությունից ու դրեց արևելքում գտնվող բոլոր հռոմեական ուժերի գլուխ: Դեցն իր նոր գլխավոր հրամանատարը իր վրա վերցրեց արևելյան հոգսերի բեռը, անսխալապես էլ շարժվեց դեպի այնտեղ, որտեղ Նիսֆիս գետը իր ջրերը խառնում է Տիգրիսի հետ: Դեցն այդ վայրում էլ մարտ տեղի ունեցավ: Դոմեսացիների կողմից զորքի հրամանատարը Յովհաննի էր, իսկ պարսկական բանակի հրամանատարը՝ Խարսիդիանը: Վերջինս բարձր կոչումի պարթևական տարբերակն է, բանգի պարսիկների համար ավելի հաճելի է կոչվել իրենց զբաղեցրած բարձր պաշտոնով, նրանք կարծես իրենց այդ դեպքում անարժան այն անունը, որը տրվում է ի ծնե, նրանք ավելի ուրախանում են հաջողության նվերներով, քան անունով, որ տրվում է նրանց ըստ օրենքի իրենց հոր կողմից մոր արգանդից դուրս գալուց հետո: Եվ ահա Յովհանը տեղաբաշխեց իր ողջ զորք՝ բաժանելով այն երեք մասի: Ինքն իր վրա վերցրեց մարտակարգի կենտրոնի ղեկավարումը, իր օգնական Կուրիսին դրեց աջ, իսկ Արիուլֆոսին էլ՝ ձախ թևում: Ահա թե ինչպես երեք մասի բաժանվեց նա մարտական ուժը: Երկու նույն կերպ էլ շարվեց նաև պարսկական զորքը: Երբ շեփոխները հնչեցին իրենց մարտական եղաց և երկու թշնամական բանակների միջև տարածությանը սկսեց կրճատվել, սկսվեց մարտը: Դոմեսացիների հարձակումը վարեցին երկու կողմից: Կենտրոնում Յովհաննի էր, իսկ ձախում Արիուլֆոսը, երբ նրանք հաղթող հանդիսացան իրենց դեմ կանգնած ուժերի հանդեպ, սակայն Կուրսը մարտի մեջ չմտավ, բանգի նա նախանձում էր Յովհաննի բոլոր գործերում սրա հաջողակ լինելու առթիվ և կարծում էր, որ, եթե նա մարտը հաջող վարի, ավելի մեծ փառքի կարծանանա: Եվ ահա պարսիկները սկսեցին նահանջել՝ վախենալով, որ թշնամիները հանկարծ ավելի ուժեղ հարձակում չգործեն իրենց վրա, սակայն հռոմեացիները, տեսնելով, որ Կուրսն ու նրա հետ եղող զորքը խույս են տալիս մարտից, թիկունք ջուլց տվեցին հակառակորդին և անցան մի վայր, որն ավելի բարձր էր տեղակայված: Պարսիկները օգտվեցին նրանց նահանջից և, հենց որ տեսան, որ հռոմեացիների հեծելազորը փախուստի, ինչպես նաև տեղանքի դիպ լինելու և ամրացված ճամբարում պատսպարվելու դժվարության հետևանքով բարդ վիճակում է հայտնվել, քաջաբար հարձակվեցին նրանց վրա և նրանցից շատերին սպանեցին: Դոմեսացիներին դժվարությամբ հաջողվեց պոկվել բարբարոսներից և պատսպարվել սեփական ամրություններում: Մրանով պատերազմն ավարտվեց և անշանային ժամանակը սկսվեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 9):

«/5.20/ Իմիջիպոլոց, ձիերի արագության պատճառով արաբներին համարում են անհաղթ: Նրանք անորսալի են, որտեղ էլ, որ փակված լինեն, իսկ հակառակորդի նահանջի դեպքում միշտ գերազանցում են նրան: Դրա համար էլ Թեոդորիկը, առաջնորդելով սկյութական ժողովուրդներին, թշնամու նույնիսկ առաջին նետերին չդիմացավ և իր ռազմիկների հետ դիմեց փախուստի...: /6.3/ Որպես Արևելքի զորքերի գլխավոր հրամանատար Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) սկզբում ուղարկեց Յովհաննի՝ ծագումով թրակիացի: Այս Յովհանը երբեմն հաղթում էր, երբեմն էլ պարտվում և, ընդհանրապես, ոչ մի աչքի ընկնող բան չարեց» (Եվագրիոս Սյուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 5, գլուխ 20, գիրք 6, գլուխ 3):

«Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.), պարտություն կրելով պարսիկներից, խորը տխրության մեջ էր...» (Մենանդրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 63):

«Արևելքում արբան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) Յայաստանի տարատեղա նշանակեց Յովհան Մյուսթաքսենին: Վերջինս, ժամանելով Նիսֆիս գետի մոտ՝ այն վայրը, որտեղ այն միախառնվում է Տիգրիսի հետ, մարտի մեջ մտավ խարդարիզանի հետ, դա պարսիկների մոտ ոչ թե հատուկ անուն է, այլ պարսից առաջնորդի կարևոր կոչում: Եվ ահա հաղթեցին հռոմեացիները բարբարոսների, սակայն տարատեղոսի օգնական Կուրսը, նախանձի և դեպի զորահրամանատար տնտծող ատելության պատճառով դիմեց փախուստի: Տեսնելով այդ՝ փախուստի դիմեցին նաև մյուս հռոմեացիները, որոնք հազիվ փրկվեցին ճամբարի խանդակների հետևում» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն»):

¹³²³ «Մարական զորքերի հրամանատարը, պաշարելով Ափում ամրոցը, փորձեց գրավել այն» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 12):

¹³²⁴ «Մարական զորքերի հրամանատարը, պաշարելով Ափում ամրոցը, փորձեց գրավել այն: Իմանալով այդ մասին՝ հռոմեական տաքսիարքոսը մոտեցավ Նիսֆիս գետին և իր հերթին փորձեց գրավել Ակբաս ամրոցը, որը, սակայն, այն անմատչելի էր պաշարման համար: Այս ամրոցը տեղակայված էր դիպ ծայռի կատարին, նրա երկու կողմից կտրուկ իջվածքներ էին, իսկ հետևի մասն էլ իրենից ներկայացնում էր խորը մի անդունդ, այնպես, որ մտնել էր միայն մեկ մուտք՝ դիմացից, որը, սակայն, ամրացված էր շարված քարեքարերի կոյտերով: Երբ ստրատեգոսը հարձակում գործեց այդ ամրոցի վրա, այդ ժամանակ պաշարյալները պարիսպների ողջ շրջակայքով վառեցին կրակե ազդանշաններ՝ դրանով իմաց տալով նրանց, ովքեր խարդարիզանի հետ պաշարել էին Ափումը, թե ինչ վտանգի են իրենք ենթարկվում: Այդպես էր պարսից հրամանատարը պայմանավորվել Ակբասի ընկալների հետ: Դեցն որ օրը բացվեց՝ հենց արևածագին, պարսից զորքը, շարքեր կազմելով սկսեց հարձակվելով հռոմեացիների վրա: Մարտը սկսեցին նրանք, որոնք, ցատկելով ձիերից, անընդհատ նետերի տարալի էին տեղում: Արդյունքում բարբարոսները հաղթեցին հռոմեացիներին: Նրանք նետերի տարափով հակառակորդից փակեցին աստծո լույսը, բանգի այդ ժողովուրդը կարողանում է հիմալայի վայրվել աղետների հետ և նրա գլխավոր ուժը կայանում է փետրավոր նետերի մեջ: Դոմեսացիները հետ մղվեցին և փակվեցին սարի մի մասում, քանի որ հարձակվող թշնամին նեղում էր նրանց: Այստեղ հռոմեացի ռազմիկներից ոմանք ցատկեցին Նիսֆիս գետի կողմն ուղված ծայռի ծայրից, քանի որ իջվածքն այստեղ մինչև անդունդի հատակը չէր, այն դեպքում, երբ հռոմեացիներից ոմանք բարբարոսներին գերի ընկան: Եվ վերջապես նրանք, որոնք իջան լեռան տարողորդ, հակառակ սպասումների, փրկվեցին, քանզի, գետանցելով Նիսֆիսը, միացան ճամբարում գտնվող հռոմեական զորքին» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 12):

«/74/ Նարսեհը, որը սովոր էր միշտ հաղթել թշնամիներին, Աստուծու գայլոյթի պատճառով փախուստի մատնվեց... /76/ Նրանց միջև առաջացած վեճը առաջնության վերաբերյալ ջլատեց նրանց ուժերը... /77/ Շատերը, լքելով դիրքերը, ասպատակում էին հարևան գյուղերը...» (Մեանադրոս Պրոտեկտոր «Պատմություն», հատված 74, 76, 77):

«Որպես Արևելքի գործերի գլխավոր հրամանատար Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) սկզբում ուղարկեց Յովհաննիս՝ ծագումով թրակացի: Այս Յովհանը երբեմն հաղթում էր, երբեմն էլ պարտվում և, ընդհանրապես, ոչ մի աչքի ընկնող բան չարեց» (Եվագրիոս Սիսույաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 3):

«Մեկ այլ ճակատամարտ էլ եղավ, բայց նրանում արդեն հռոմեացիները պարտվեցին և նրանցից շատերը կոտորվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«/36/ Տիգրիս գետի ափին, Մայփերկասի դիմաց, սահմանի վրա, մի բարձր լեռ կար, որի վրա երկար ժամանակ չարաբարո մոզերի ժողովուրդը մտածում էր ամրոց կառուցել, բայց որովհետև ռոմների ու պարսիկների միջև համաձայնություն էր կայացվել, որ սահմանից որոշ մղոն հեռավորության վրա ոչ արևելք և ոչ էլ արևելք ամրոց կառուցելու իրավունք չունեին, ուստի ռոմները նրանց դիմադրում էին և կառուցելու հնարավորություն չէի տալիս և թեև նրանք երկար ժամանակվանից սկսել էին կառուցումը, բայց դադարեցրին: Մինչ այդ սակայն, նրանք առիթից օգտվեցին, կառուցեցին ամրոցը և ներս մտան: Մի բանի տարի անց, հուլիս բանակը Ավլայի ստրատեգիայության սկզբում դեմ դուրս եկավ ու պաշարեց այն: Երկար ժամանակ այն շրջապատված ու պաշարված մնաց, այնպես, որ տվյալ ու ծարավը տանջում էին նրանց, որոնք ներսում էին և նրանք մահվան եզրին էին: Երբ նրանք տեսան, որ այլևս չեն կարող համբերել, խնդրեցին, որ իրենց, եթե չեն սպանի, չեն բռնի, գերի չեն վերցնի ու չեն տանի ռոմների սահմանները, ապա այդ դեպքում կհամձնեն ամրոցը և այնտեղից էլ դուրս կգան: Հրամանատարները խոստացան և այդպես էլ արեցին: Նրանք բացեցին դարպասները և բոլորն այնտեղից դուրս եկան: Երբ դուրս եկան և ջուր գտան, սկսեցին խմել, սակայն խկույն ընկան ու մահացան, այնպես, որ նրանցից միայն քչերը դուրս եկան ու կարողացան գնալ: Ստրատեգիան ու իր բանակը բարձրացան ու ավերեցին ողջ ամրոցը և բարձր բաղի վրա չորեքդեցիկ ու ամբողջ վերցրին ու լեռից ցածը գցեցին: Այստեղ հավաքվեցին այլ հրամանատարներ ու շատ զորք ևս, որոնք տարբեր տեղերում բնակվեցին ու մեկը մյուսին հսկեցին... /37/ Ավրա ամրոցը գրավվեց 894 թվականին և պարսիկ դեսպաններ ուղարկվեցին մեր կայսրի մոտ և խաղաղության համար բանակցություններ սկսեցին: Դեսպանները սիրով վերադարձան և սկսեցին ուղարկել... (**տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.**)» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 36, 37):

«/38/ Յովհաննիս ռոմական ռոմները գրավեցին Աբաս ամրոցը և ավերեցին: Պարսիկները, սակայն, անցան հարձակման հաղթեցին ռոմներին և նրանց մեծ վնաս պատճառեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 21):

«Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) երեք անգամ պատժեց ագահ պարսիկներին՝ ստիպելով նրանց նահանջել» (Օրոլոք-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

¹³²⁵ «/4/ Եվ անմիջապես էլ, զարկելով պատերազմի շեփոր, Նա (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Ֆ.**) սկսեց հավաքել իր ուժերը: Նա անակնկալ կերպով հարձակվեց Մինգիրուն բաղաբի վրա, որը ամրացված չէր և զրկված էր ամեն մի ռազմական պատրաստությունից: Իրոք, շնորհիվ խաղաղության ողջ Թրակիան լիակատար անվտանգության մեջ էր գտնվում, բանգի խաղաղությունը չի տրամադրում զգոնության և հեռատեսություն չի ներշնչում: Բաղաբի բնակչության մեծ մասը ժամանակն անցկացնում էր պարիսպներից դուրս՝ դաշտերում, բանգի բերքն էր ստիպում նրանց այդպես վարվել: Արդեն ամառ էր և նրանք հավաքում էին իրենց բերքը դաշտերից, որ հնարավորություն ունեևան գոյատևել: Դեռ նրանց էլ սկսեց հետապնդել թշնամին, սակայն բարբարոսը առանց մարտի չէր, որ վերցրեց բաղաբը: Ուժեղ բարիւմ տեղի ունեցավ բաղաբի դարպասների մոտ, շատ ավարների վիճակվեց այստեղ գոհվել և նրանք, ինչպես ասում են, Կադսիսյան հաղթանակ տարան: Թշնամիները ամայացրին ու թալանեցին շատ այլ հարևան բաղաբներ ևս: Դրանք նրանք վերցրին առանց որևէ դժվարության, այնքան անսպասելի էր այդ դժբախտությունը, որը որտեղից որտեղ պատել էր մարդկանց: Վերցնելով Ավգուստոս և Վիմինսկը, որպես հայտնի բաղաբներ էին, որոնք գտնվում էին Իլլիրիայի պրեֆեկտի հսկողության տակ՝ նրանք անմիջապես էլ գործով առաջ շարժվեցին և թալանեցին Ամբիոնոս և նրա շրջակայքի բոլոր գյուղերը, որոնք ամայացրին, սակայն տաք ջրերով շնչեցրել նա հրամայեց չավերել: Մեզ լուրեր են հասել, որ դրանցում լողանում էին խաբանի կանաթ և, որպես վարձ դրա փոխարեն, նրանք խնդրեցին չավերել դրանք: Երբ անցավ երեք ամիս, հռոմեացիները դեսպաններ ուղարկեցին խաբանի մոտ և այդ լիազոր ներկայացուցիչների միջոցով խնդրեցին դադարեցնել պատերազմը... /6/ Հաջորդ տարի նույն նպատակով դեսպան նշանակվեց Եփիփիոսը: Սա ուղարկվեց ավարների մոտ և, ներկայանալով խաբանին, խնդրեց իր հետ միասին թալանեցնել ուղարկել կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) մոտ նոր խաղաղության շուրջ նոր բանակցությունների, ինչպես նաև այն բանի համար, որ նախկին գումարին գումարվի ևս 20.000 ոսկի: խաբանը հավանություն տվեց այդ առաջարկին և Եփիփիոսի հետ միասին կայսր էր մոտ ուղարկեց Թարգատիոսին՝ ավարների ցեղի մեջ հայտնի մի մարդու: Նա ժամանեց կայսրի մոտ և նրան պայմանավորվածություն կնքեցին այն պայմանով, որ հռոմեացիները, որպես ամեն տարի մուծվող գումար, 80.000 ոսկուն ավելացնեն ևս 20.000-ը, իսկ եթե անվտանգության հետևանքով նրանք այդ չանեն, ապա կրկին պատերազմ կլինի: Այս կերպ կարծես պայմանավորվածությունը կրկին կնքվեց և խաղաղություն հաստատվեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 4, 6):

«Երբ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) չհամաձայնեց դրան, խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Ֆ.**) գայրացավ, բանդեց Մինգիրուն և ու տիրեց շատ այլ բաղաբներ, որոնք պատկանում էին Իլլիրիայի պրեֆեկտուրային: Նա գրավեց նաև Ամբիոնոս և սպառնում էր, որ կբռնի նաև Երկար պարիսպները: Արքան խաբանի մոտ որպես դեսպաններ ուղարկեց պարսիկ Եփիփիոսին՝ Կոմենցիոսի հետ միասին: Բարբարոսը համաձայնեց խաղաղություն կնքել պայմանագրային հիմունքներով» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ արևելքից ելան մարդկանց արգահատելի ավարները, որոնց մագերը հյուսված էին, իսկ արևմուտքից էլ եկան ասկավանդներ ու լանգոբարդներ: Նրանք հնազանդվեցին ավարների արքային (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ին – Մ.Ֆ.**), որից հետո տիրեցին ռոմների երկու բաղաբների և շատ այլ ամրությունների» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 21):

«Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) թագավորության չորրորդ տարում արևելքից ելան մարդկանց արգահատելի ավարները, որոնց մագերը հյուսված էին, իսկ արևմուտքից էլ եկան ասկավանդներ ու լանգոբարդներ: Նրանք հնազանդվեցին խազարաթ կոչվող խաբանին (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ին – Մ.Ֆ.**), որից հետո տիրեցին ռոմների երկու բաղաբների և շատ այլ ամրությունների» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

¹³²⁶ «Առաջիկա տարում Յովհանը հանկեց հրամանատարի պաշտոնից, բանի որ անընդունակ էր ելնել պարսից զորքի դեմ, չնայած այն բանին, որ ստացել էր ավելի շատ ռազմական ուժեր, և նրա փոխարեն նշանակվեց Ֆիլիպիկը, որին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) ստորադրեց իր կողմից շնորհեց: Դա ծարային և կայսրին շատ մոտիկ ազգակցական կամ ունեցող մի մարդ էր, նա կայսրի բոլոր Գործիայի ամուսինն էր: Իր նշանակումից հետո Ֆիլիպիկը, որպես գլխավոր հրամանատար մեկնեց Մոնոկարտ, որը Առուսիան սարից ոչ հեռու է գտնվում: Այնտեղ նա ծամբար գարկեց և սկսեց զորքերը մարդկանցով համալրել: Աշնան գալուն պես նա տեղակայվեց արդեն Տիգրիս գետի մոտ: Դրանից հետո, օգտվելով մեծաթիվ ամրոցներից, նա հասավ Կարբեռոման կոչվող վայրին: Հապաղելով այնտեղ՝ նա իմացավ, որ հարդարիզանը պատրաստվում է մագլցել Իզալա լեռը Մայկարիոսի մոտ: Դրա համար էլ նա լեռն այդ վայրերը և կանգ առավ Նիսիբիսի հարևանությամբ գտնվող հարթավայրում: Ծամբար գարկելով մի բարձր վայրում՝ նա ողջ զորքով իջավ դեպի պարսից երկիր և մեծ ավար ձեռք բերեց: Զիջ ժամանակ անց տեղի մի գյուղացի հարդարիզանին իմաց տվեց հռոմեական զորքի հարձակման մասին: Նա նրան ասաց, թե իբր, մինչև հարդարիզանը դատարկ հույներով թափառում է լեռներով, հռոմեական զորքը ասպատակում է պարսից երկիրը: հարդարիզանը հետ դարձավ և փորձեց հռոմեական զորքին դարանը գցել, սակայն ստրատեգոսը հավաքեց իր ուժերը և ծամբար գարկեց Իզալա լեռան մոտ, բանի որ այն իրենից հիանալի ապաստարան էր ներկայացնում, իսկ ողջ ավարը տեղակայեց ամրության մեջ, որն ընտրվել էր մեծ հեռատեսությամբ: Դրանից հետո նա շարժվեց դեպի Նիսիբիս գետ՝ իր հետ տանելով սեփական հրամանատարության փառահեղ սկիզբը» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 13):

«Արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) Ֆիլիպիկին նշանակեց Արևելքի ստրատեգոս՝ նրան որպես կին տալով իր բոլոր Գործիային: Ֆիլիպիկը, ուղղվելով պարսից կողմեր, մտնեցավ Նիսիբիսին և, անակնկալ կերպով ներխուժելով Պերսիդա, մեծ ավար ձեռք գցեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Յովհանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց Ֆիլիպիկին՝ իր ազգականին, բանգի այս վերջինս ամուսնացած էր իր բոլորներից մյուսի հետ: Ֆիլիպիկը, անցնելով սահմանը և ամայացնելով այն ամենն, ինչ հանդիպեց ճանապարհին, մեծ ավարի տեր դարձավ և սպանեց Նիսիբիս և Տիգրիսից այն կողմ ընկած բաղաբների շատ հայտնի ու ըստ ծագումի ազնվազարմ բնակիչների» (Եվագրիոս Սիսույաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 3):

¹³²⁷ «Եվ ահա Ֆիլիպիկը կրկին որոշեց հարձակվել մարական երկրի վրա և ասպատակել Բեարբեսա երկրամասը: Երբ պարսկական զորքի հրամանատարը լսեց այդ մասին, նրա դեմ շարժեց հեծելազորը, սակայն այս հեծելազորի կմ մասը այդ արշավանքի ժամանակ ոչնչացավ: Ասում

են, որ հռոմեացիները, զարմացած բարբարոսների արագությունից, արագորեն հեռացան մարական երկրից՝ զորքը բաժանելով երկու մասի: Նրանք, որոնք գլխավոր հրամանատարի հետ էին, շարժվեցին դեպի Միսավմանոն ամրոցը, իսկ այնտեղից էլ՝ Ռավդիա, սակայն զորքի մյուս մասը, մոլորվելով Թեոդոսիոպոլիս ճանապարհվելիս, շատ դժվարություններ տարավ: Այդ վայրը, ինչպես ես լսել եմ պատմածներից, անջուր է ու անապատային միջև: Արդյա գետը: Այսպիսով՝ հռոմեացիները, թվում էր, ենթարկվեցին անխուսափելի վտանգի, նրանք բացարձակապես զրկված էին ջրից և ի՛նչը կարող է լինել զորքի համար ավելի ծանր, քան այդ: Դրա համար էլ նրանք գերիների վերադարձը ընդունեցին ամենադժվար հորդանոց և սպանեցին բոլորին՝ տղամարդկանց ու կանանց, սակայն երեխաների կյանքը նրանք խնայեցին՝ խոճալով նրանց մատուռա տարիքը, թեև սրանք էլ շուտով ջրի պակասից զոհվեցին: Նմանատիպ զրկանքներ կրելով՝ հռոմեացիներն ի վերջո հասան Թեոդոսիոպոլիս» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 13):

«Իմանալով այդ մասին՝ պարսից առաջնորդ խարդարիզանը դարան դրեց և ցանկացավ բռնել հռոմեական զորքին, սակայն Ֆիլիպիկը, տանելով ավարը անվտանգ մի վայր, լեռնային ճանապարհներով ներխուժեց մարերի երկիր, Մարաստանի շատ վայրեր ասպատակեց և վերադարձավ հռոմեական տերություն» (Թեոփիլոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³²⁸ «Ֆիլիպիկը լայնարձակ ծրագրեր ուներ և արդեն մյուս տարի իր հարվածն ուղղեց Արգանեսյան երկրին, որտեղից մեծ և փառավոր ավար վերցրեց: Լուր էր շրջում, թե նա իր ռազմական գիտելիքները վերցնում է հին իմաստունների գրքերից, իսկ իր իմաստուն կառավարման արվեստն էլ փոխ էր առել Սցիպիոնից՝ իր խորաթափանցությամբ ամենահայտնի այդ առաջնորդից: Ըստ նրանց խոսքերի, որոնք իրենց պատմական աշխատություններով կարծես աստվածային հիշողության կրթողներ են ստեղծել, երբ կարթագենյան առաջնորդ Յանիբալը ամայացնում էր հռոմեացիների եվրոպական տիրույթները, Սցիպիոն Ավագը, ընդհատելով պատերազմը իր հայրենիքում, համարձակորեն ներխուժեց կարթագենյան երկիր և ստիպեց իր թշնամիներին մեծագույն աղետների լուծք տանել: Երբ Յանիբալը լսեց կարթագենյանների դժբախտ վիճակի մասին, վերադարձավ հայրենիք՝ տանելով իր հետ կատարվածի ճակատագրի հեզանքը: Եվ ըստ երևույթին սրա նման մի ծրագիր էլ ուներ Ֆիլիպիկը, սակայն նրա ամբողջությունները մեծապես անկատար մնացին: Իրոք, պատահեց այնպես, որ գլխավոր հրամանատարը տկարացավ, քանի որ ծանր հիվանդությունը խոցել էր նրա մարմինը: Դրա համար էլ նա ուղղվեց Մարտիրոսոպոլիս՝ զորքը հանձնելով տեսարար Ստեփանոսին, որն առաջ կայր Տիբերիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս I-ը – Մ.Յ.**) թիկնապահն էր եղել, իսկ ողջ զորքի հիպոստրատոս էլ Նշանակեց հոն Ապիֆային: Այս կերպ հիվանդության պատճառով նա ի վիճակի չէր մարտի մասնակցել» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 14):

«Այդ տարի Ֆիլիպիկը, վերցնելով զորքը, ուղղվեց դեպի Պարսից երկիր: Տիրելով Արգանեսային՝ նա մեծ ավար ձեռք գցեց և մեծ վախ ազդեց պարսից հորդայի վրա, սակայն հիվանդության պատճառով Ֆիլիպիկը հեռացավ Մարտիրոսոպոլիս՝ հանձնելով առաջնորդությունը իր զարմիկին, իսկ Ստեփանոսին էլ Նշանակելով ռազմական առաջնորդ» (Թեոփիլոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³²⁹ «Իսկ խարդարիզանը, հավաքելով իր ուժերը, հարձակվեց իմ կողմից հենց նոր հիշատակված Տիբերիոսոպոլիս բաղաթի վրա, որն առաջ կոչվում էր Մոնոկարոս: Նախորդ տարում ստրատեգոսը թարմացրել էր նրա խարխուլված պարիսպները և, հենատեսորեն կանխազգալով ապագան, ամրացրել էր այն: Դրա համար էլ նա հարձակվեց Մարտիրոսոպոլիս մատույցների վրա և այրեց Յովհաննես առաքյալի տաճարը, որը գտնվում էր բաղաթից 12 մղոն հեռավորության վրա: Այնտեղ մարդկանց մի հավաքույթ կար, որը կյանքն անցկացնում էր փիլիսոփայական վեճերի մեջ: Այդ մարդիկ նաև կոչվում էին վանականներ: Նրանց համար կարևոր խնդիր էր մտից առաջ լքել սեփական ամրությունը, կենդանի մահանալ և, շնորհիվ իմաստուն խելթության, հոգեպես ավելի վեր հանել: Բարբարոսը հիմնովին ավերեց ահա այդ կառույցը: Յաջորդ օրը նա շարժվեց Չորբանոց կոչվող վայրը և իր ենթականերին հրամայեց ոչ մի դեպքում չլքել ամրացված ճամբարը, իսկ ութերորդ օրն էլ վերադարձավ սեփական սահմաններ, երբ թվում էր, թե, մեծ կողոպուտ իրականացնելով, նա պատրաստվում է ներխուժել հռոմեական տիրույթներ ու խլել հռոմեացիներից նմանատիպ հերոսությունների փառքը: Ֆիլիպիկը առողջանալով՝ ցրեց զորքը, քանի որ ձմեռային եղանակն արդեն ցույց էր տալիս իր բոլոր Նշանները, որից հետո մեկնեց Բյուզանդիա, որպեսզի այնտեղ ողջունի կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսին – Մ.Յ.**)» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 14):

«Այդ ընթացքում խարդարիզանը, հասնելով Մարտիրոսոպոլիսին, այրեց բաղաթի մատույցները և հետ դարձավ, իսկ հիվանդ Ֆիլիպիկը մեկնեց Կոնստանդնուպոլիս, այն դեպքում, երբ զորքը առանց վնասի հետ դարձավ» (Թեոփիլոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նեպոլապոլ Ռոմիզոյ (**Պարսից թագավորության արքա Ռուփիկ IV-ին – Մ.Յ.**) շատ շուտ խախտեց խաղաղությունը և ներխուժեց Յայաստան, որը գտնվում էր հունական կայսեր հովանավորության տակ՝ ամայացնելով այն» (Օրուջ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

¹³³⁰ «/1.15/ Երբ եկավ զարուկը և տալ ժամանակը իջավ երկրի վրա, Ֆիլիպիկը մեկնեց մայրաքաղաքից...: Կատարելով այն ամենը, ինչ իրեն հրահանգված էր կատարել (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսից – Մ.Յ.**)՝ ստրատեգոսը արշավանքի ելավ դեպի Սալբրաֆոն: Այս կերպ կրկին բորբոքվեց պատերազմը: Հավաքելով ռազմիկներին՝ զորավարը հարցրեց նրանց, թե նրանք նախատեսվող արշավանքին հոգով ու արիական մղումով՞ են արդյոք մեկնում: Երբ ողջ զորքը նրան դրական պատասխան տվեց և երդվելով հաստատեց իր անկեղծությունը՝ Ֆիլիպիկը, ելնելով այստեղից, ուղղություն բռնեց դեպի Բիբասու բաղաթ, որի մոտով հոսում էր Արգամոն գետ...: /2.1/ Յաջորդ օրը նա ամրացված ճամբարը տեղափոխեց հարթավայրի ավելի բարձրադիր վայրերը՝ տեղակայելով այն Իզալա լեռից ձախ: Այդ լեռնային վայրը բացառիկ բերքառատ է, այնտեղ աճում են խաղողի շատ որթեր և այն անթիվ բանակությանը տարաբնույթ մրգեր է տալիս: Իզալա լեռը բնակեցված է մեծաթիվ բնակչության և նրա բնակիչները լավ մարդիկ են, սակայն այդ լեռը մշտապես վիճաբանության վայր է եղել և հարձակված է ենթարկվել երկու կողմից էլ, քանի որ նրա մոտով է անցնում թշնամական սահմանը: Բնակիչներին, սակայն, համոզել լքել այդ վիճահարույց երկրամասը հնարավոր չէր ոչ սպառնալիքներով ու ոչ էլ բաղաթ խոսքով, չնայած որ նրանց հարևան պարսիկները ոչ մեկ անգամ են թալանել այդ երկրամասը և այնտեղ կոտորած արել: Այդ Իզալա լեռանից ոչ հեռու մեկ այլ լեռ է բարձրանում, որը կրում է Աուիսունա անունը: Այդ սարը շատ դիք է ու մեծ բարձրության է հասնում: Ներքևում այն բաժանվում է երկու Նախալկներին: Դրանցից մեկն էլ հենց Իզալան է: Այն այստեղ կորուկ վեր է բարձրանում, իսկ հետո, մի քիչ իջնելով ու ձգելով թիկունքը մի շարք բլուրների ալիքաձև շարանով, հասնում է ընդհուպ մինչև Տիգրիս: Եվ այն կկարողանար միանալ Արևելյան, այլ կերպ ասած Կովկասյան լեռներին, եթե միայն նրանց անջատած չլինեք մեզ համար մուգ մնացող արարչի կամքը: Դեռ այստեղ էլ բերեց և ամրացված ճամբարում իր զորքը տեղակայեց զորավարը՝ նկատի ունենալով այն, որ պարսից Բուրունա գետից մինչև Արգամոն ջուր չկա և թշնամական զորքը պետք է ընտրի երկուսից մեկը՝ կամ այն պետք է աւելաբար սեփական սահմանների պաշտպանության համար, կամ էլ, ընդհակառակը, փորձ կատարի շարժվել լատինացիների վրա, բայց այդ դեպքում անցման դժվարության և ծարավի պատճառով այն կթուլանա, իսկ նրա հեծելազորն էլ արագորեն կոչկանա, քանի որ հռոմեացիների ուժերը թույլ չեն տա ջուր վերցնել Արգամոն գետից: Երրորդ օրն արդեն պարսից զորքն իմացավ, որ հռոմեացիները գտնվում են Արգամոն գետի մոտ: /2.2/ Այդ ժամանակ խարդարիզանը այն աստիճանի մեծամտության հասավ, որ այս մասին լուրը լսեց հունարենի ծիծաղելի, կարծես խոսք վերաբերվում է անկշա մի բանի, սակայն, երբ այդ լուրերը պարսկական բանակում սկսեցին ավելի ու ավելի բարձր և որոշակիորեն տարածվել, որոնք անհանգստացրին և հուզեցին թշնամիներին: Այդ ժամանակ սատրապը դիմեց հրաշագործության ծառաներին՝ պահանջելով մոգերից տարբեր Նշաններով կանխագուշակել ապագան: Բացի այդ նա ուզում էր իմանալ նաև այն կանանց գուշակությունը, որոնք համակված էին այրութիական շնորհով և որոնք պատկերացնում էին, թե իրենց հոգի են սատանայից: Եվ ահա սատանայով համակվածները կանխագուշակեցին, որ հաղթանակը կմնա մարերին և, որ ճակատամարտից հետո պարսիկները իրենց հետ սեփական երկիր կտանեն հռոմեացիներին ու հաջողությունը կփոխալի: Այդ կանխագուշակություններից պարսից զորքը ոգի առավ և լցվեց եռանդով: Ելնելով Բուրունա գետի մոտ զարկած ճամբարից՝ նրանք շարժվեցին հռոմեացիների վրա: Նրանք իրենց հետ տանում էին ուղտերի մեծ բանակություն, որոնք բարձրված էին ջրերով լցված տիկերով, որպեսզի հռոմեացիները, որոնք խլել էին նրանցից բնության և վերը ի դեռ ջրից օգտվելու հնարավորության, իրենց վերջնական ու հեշտ կործանման չիացնեին: Նրանք այնպիսի հույսերով էին համակված դեպի հաջողությունը, որի նախապես իրենց հետ մեծ բանակի ձեռնաշղթաներ էին վերցրել, որոնք մասամբ պատրաստված էին երկաթից, մասամբ էլ՝ փայտից: Իր հերթին ստրատեգոսը հրամայեց զորքին ձեռք չտալ այն ամենին, ինչը ձեռք էր բերվել տեղի գյուղացիների արյուն քրտինքով: Նա նման հրահանգ արձակեց՝ ինչպեսզի գյուղացիների առանց այն էլ աղքատ վիճակը: Յաջորդ օրը հակառակորդին ի հայտ բերելու նպատակով նա ընտրի մարդկանց պատրաստեց և, ըստ լուրիսգ Սերգիոսի հրամանի, որին հանձնված էր Մարդիսի կայազորի հրամանատարությունը, Նշանակեց այդ զործին Օգիոսին և Չոգոնային: Սրանք հռոմեացիներին դաշնակցի ուժերի Ֆիլաթոսներն էին, լատիներն սրանց սովորաբար կոչում են սարակինոսներ: Եվ այսպես, ուղարկված լինելով ստրատեգոսի կողմից, նրանք թշնամու զորքից բռնեցին մի քանու հոգու, տանալաբնության ենթարկեցին նրանց և իմացան, որ խարդարիզանը դեռևս ճամբարած է Նույն վայրում: Վրա հասավ յոթնօրյա շաբաթվա յոթերորդ օրը, որը օրենսդիր Մովսեսի կողմից կոչվում է շաբաթ: Երբ հռոմեական զորքին այդ ամենը իմաց տրվեց, ստրատեգոսը ենթադրեց, որ թշնամին կփորձի հարձակում գործել հաջորդ օրը, նկատի ունենալով այն, որ այդ օրը հռոմեացիներն անգստանում են և սովորաբար սրբորեն պահպանում են այդ կարգը: Եվ իրոք, հաջորդ օրը վաղ առավոտյան ճամբար ժամանեցին դիտարկությունը և հայտնեցին, որ պարսից զորքը մոտենում է: /2.3/ Ֆիլիպիկը հռոմեական զորքը շարժեց երեք մարտական ջոկատներով: Ձախ թևի հրամանատարությունը նա հանձնեց Իլիֆրեդին, որը Դեսի արխունտն էր, և նրա հետ միասին նույն ուժերի հրամանատար Նշանակեց նաև հոն Ապիֆային: Աջ թևում նա տաքսիարքոս Նշանակեց Վիտալիոսին: Կենտրոնի

կառավարումն իր վրա վերցրեց ստրատեգիան և նույն կարգով էլ իր մոտ վերցրեց նաև Հերակլեսին՝ կայսր Հերակլեսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.3.**) հորը։ Նույն կերպ շարվեց նաև պարսկական գործը։ Այն թեև ղեկավարում էր Մեթոդը, ձախը՝ Ահրահատը, որին համարում էին սատրապի զարմիկ, իսկ կենտրոնի ղեկավարությունն իր վրա վերցրեց հարդարիզանը։ Երբ թշնամական գործը, բարձրացնելով փրշու ամպեր, սկսեց մոտենալ Ֆիլիպիկը հրամայեց առաջ բերել աստվածամարդու պատկերը, որի մասին դեռ հնուց ասում էին, որ այն ստեղծվել է աստվածային կամքով, այլ ոչ թե հյուսուողի ջանքերով կամ նկարիչ ձեռքով, դրա համար էլ հռոմեացիների մոտ այն հայտնի է որպես անձեռնակերտ և պաշտվում է որպես աստվածային նկեր, այն հռոմեացիները պաշտում են ջեոմեռանդրոն, որպես մեծ սրբություն։ Հանելով նրա վրայից բոլոր սրբազան ծածկոցները՝ ստրատեգոսը արագորեն տարավ այն ռազմիկների շարքերի միջով ու դրանով ողջ գործին ավելի մեծ ու անհաղթահարելի բացություն ներշնչեց։ Դրանից հետո նա, թափելով արցունքի հեղեղներ, կանգ առավ կենտրոնում, քանզի գիտեր, որ այդ մարտում արյան հեղեղներ են թափվելու, որից հետո դիմեց գործին խրախուսիչ խոսքերով։ Եվ նրա խոսքերի թափանցող ուժն այնպիսին էր, որ քաջերի վճռականությունը մեծացավ, իսկ անվճռականների ու տկարների մոտ էլ դրանք մարտի ոգի արթնացրին։ Ամփոփապես էլ փչեցին շեփորները և նրանց կանչող երաժշտությունը ավելի ոգևորեց գործին ի մարտ։ Այդ ընթացքում ստրատեգոսը ասածն սուրբ պատկերը ուղարկեց Սիմոնի մոտ։ Մարդիս, որն այդ ժամանակ զբաղեցնում էր Ամիոյի եպիսկոպոսի աթոռը և պատահաբար գտնվում էր այնտեղ։ Այդ օրը ամրոցում եղած բոլոր մարդիկ աղոթում էին առ աստված և արցունքով աղերսակներ հղում, որպեսզի հռոմեացիները այդ մարտից հաղթող դուրս գան։ Լոխանգները, ջրկատները հրամանատարները և նույնիսկ խիարթուները հավաքվեցին և սկսեցին խնդրել գլխավոր հրամանատարին բանակի թիկունքն անցնել։ Նրանք վախենում էին, որ հանկարծ այդ մարտն իրենց համար ավելի վտանգավոր դառնա, եթե ստրատեգոսն իրենց հետ կիսի վտանգը։ «Պատերազմի ընթացքում», - ասում էին նրանք, - «անակնկալ վայրիվերումներ են լինում, քանի որ պատերազմի բնորոշ են տարաբնույթ պատահականություններն ու վիճակի փոփոխությունները։ Իր բնույթով իսկ այն կազմված է փոփոխություններից և միակ բանը, որ նրանում անփոփոխելի է, դա ապագայի անորոշությունն է։ Ծանաթագի կամքով պատահող դժբախտությունները անթիվ կերպով կարող են փոխվել հաջողության մեծ հաջողության մեծ հասնելով»։ Այս խոսքերով նրանց կանգնեցին ստրատեգոսին փոխել տեղը և չկանգնել առաջին շարքում։ Հարթավայրը, որի վրա տեղի ունեցավ մարտը, կոչվում էր Սոլոհոն, այն իր այդ անունը ստացել էր ինչ-որ հարևան ամրոցից։ Այստեղից էր Թեոդորոսը, մականվանյալ «Հիստոմուսի», որը զբաղեցնում էր մագիստրոսի կոչում։ Նույն կերպ այստեղ էր նաև այն Սողոմոնը՝ կայսերական ներքինի, որը վարում էր կարգազենայան պատերազմը Լիբիայում, երբ կայսերական գահին դեռ բազմած էր Հուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս I-ը – Մ.Ֆ.3.**)։ Այդ մասին պատմվում է Պրոկոպիոսի կողմից իր լայնածավալ աշխատության մեջ։ /2.4/ Երբ պարսից բանակի թևերը շփման մեջ մտան հռոմեացիների հետ, տաքսիարքոս Վիտալիոսը, գործելով ավելի մեծ քաջությամբ, քան մնացած գործը, արագորեն ջարդեց իր դիմաց կանգնած թշնամական ջոկատը։ Նա թշնամիների հսկայական ջարդ կատարեց և տիրեց պարսիկների գլուխներին, որը տեղական լեզվով սովորաբար կոչում են տուլոն։ Այս կերպ, սակայն, հաղթանակ գործը սկսեց զբաղվել ավարով։ Ստրատեգոսը, գտնվում էր դժվարին դրության մեջ և գայլորթով՝ տեսնելով ռազմական կարգապահության նման խախտում, սակայն նա ամփոփապես էլ նա ընդունեց հետևյալ խելամիտ ծրագիրը։ Նա իր գլխից հանեց սաղավարտը, իսկ այն հայտնի էր և բոլորն այն լավ գիտեին, և հազգրեց այն Թեոդորոս Իլիմինոսին, որը ստրատեգոսի պահապան ջոկատից էր։ Դրանից հետո նա հրամայեց թրատել ավարառության զբաղվող ցանկացած մեկին։ Այդ հրամանը կատարվելով՝ մեծ օգուտ բերեց ռազմական կարգապահության վերականգնման հարցում։ Ռազմիկները կարծում էին, թե ինչը ստրատեգոսն է անցնում շարքերով և պատժում նրանց, որոնք զբաղված էին թալանով, դրա համար էլ նրանք կրկին անդրադարձան մարտական գործողություններին և սկսեցին ռազմական աշխատանքը։ Նրանք դիմաց կանգնած թշնամու ջոկատը, որը ցուլեց հռոմեացիների կողմից, նետվեց դեպի սեփական կենտրոն, իսկ պարսկական բանակի այդ մաս ղեկավարում էր հարդարիզանը։ Պարսիկների ձախ թևի փախուստի պատճառով նրանց կենտրոնի շարքերն ավելի խորը դարձան՝ հռոմեացիներին դժվար կլինեց դիմարդել նրանց հարձակմանը, եթե նրանց հեծյալները, ներքև ցատկելով ձիերից, ձենանարտի մեջ չմտնեին թշնամիների հետ։ Կենտրոնի ֆալանգները մարտ էին ողում հավասար ուժերով և նրանց մոտ մարտը ձգձգվում էր, այնպես, որ իրար դեմ կանգնած ջոկատներից մնացին միայն մնացորդներ, իսկ ողջ գետից ծածկվեց ընկած ռազմիկների դիակներով։ Այդ աղետի վերջը չէր երևում, երբ ինչ-որ վերին գթասրտությամբ օտարազգի գործը պարտության դատապարտվեց և հռոմեական գործին վճռական հաղթանակ պարգևեց։ Հռոմեացիների շարքերով մի ձայն անցավ, որը բարձրաձայն կոչ էր անում նրանց խոցել թշնամու հեծելազորին։ Հռոմեացիները, ենթարկվելով այդ հրամանին, հաղթեցին իրենց դեմ կանգնած հակառակորդի կենտրոնի ուժերին։ Հռոմեական գործը կարծում էր, թե այդ ձայնը գալիս էր լուխանգ Ստեփանոսից և մարտից հետո նրանք հարցնում էին նրանք, թե արդյո՞ք հենց նա չի արել նման ռազմական խորամանկություն։ Նա, սակայն ժխտեց այդ և մեծագույն երդումով երդվեց, որ նույնիսկ իր մտքովն էլ չի անցել հարձակման նման վարպետ եղանակ, նա չէր ուզում այդ ամենից իր համար որևէ օգուտ քաղել և աստվածային բարեհաճությունը վերագրել իր խորաթափանցությանը։ Ի վերջո, հռոմեացիների երրորդ ջոկատը խառնաշփոթ մատնեց իր դիմաց կանգնած թշնամու ճակատը և դաժանորեն հետապնդեց կենտրոնի մնացածներին մինչև Դարա, մի վայր, որը հեռու է ճակատամարտի վայրից 12 մղոն։ Այն բանից հետո, երբ հռոմեացիները տեղ դարձան նման փառահեղ ռազմական ավարի, բարբարոսների գործը, արդեն անուժ վիճակում, դիմեց փախուստի։ Փախչող բանակը իր ղեկավարի հետ պատասպարվեց պարսկական տիրույթների խորքում գտնվող ինչ-որ բլրի վրա։ Երբ հռոմեական գործը լսեց, որ թշնամիներից ոմանք այդ բլրի վրա գտնվում են հուսահատ դրության մեջ և դողում են հաղթողների նկատմամբ ունեցած վախից, նրանք անմիջապես շրջապատեցին այդ ամրությունը և առաջարկեցին թշնամիներին հանձնվել։ Վերջիններս, սակայն, իրենց հուսահատ դրության մեջ պատրաստ լինելով մահ ընդունել, միայն զարդացած հոնքերն էին կիտում և դրա համար էլ հռոմեացիները գերազանցապես նրանց ուժերը։ Նրանք չգիտեին, որ հարդարիզանը, որը մնացել էր առանց պարենամթերքի և տանջվում էր քաղցից, այդ բլրի վրա կարող էր մնալ միայն 3-4 օր։ Այսպիսի վախի մեջ էր գցել պարսից հրամանատարին այդ չնախատեսված պարտությունը։ Այսպիսի փոփոխություններն էին, որ, հակառակ սպասումների, շփոթի էին մատնել բոլորին, քանզի գործերի ընթացքի փոփոխության հետ փոփոխվում են նաև մարդկանց մտքերը։ /2.5/ Երբ հռոմեական գործը վերադարձավ ստրատեգոսի մոտ, Ստեփանոսը ուժեղ պարսպանքի ենթարկվեց այն բանի համար, որ գերի չի վերցրել մնացածներին, սակայն գլխավոր հրամանատարի այդ պարսավանքին նա պատասխանեց առաջնորդին լիովին հարկի խոսքերով։ Նա ասաց. «Ես կարողանում եմ չափը պահել հաղթանակ տանելիս և զգուշանում եմ հաջողության շատ լինելուց։ Ծակառազիցը ատում է ամեն մի վատը և տանել չի կարողանում հաջողությունը, որը վեր է տարել ավելին, քան պետք է»։ Այս կերպ պարսիկները, գտնելով վայրեքն ազատ, առանց շտապելու իջան իրենց բարձունքներից։ Արդյունքում շատերը սպանվեցին, իսկ ավելի քան 1.000 հոգի էլ գերի վերցվեց և ուղարկվեց Բյուզանդիոն։ Դեռ մարտից առաջ հարդարիզանը հրամայել էր պարսիկ ռազմիկներին կտրատել կաշվե տիկերը։ Այդ հրամանով նա ուզում էր մարերի մեջ մեծ քաջություն առաջացնել և վտանգին ենթարկվելու վճռականություն։ Բանկան է, դրանով նա ուզում էր ցույց տալ, որ, եթե նրանք մեծագույն վտանգների չզննան, այդ դեպքում նրանց համար ջուր ձեռք բերելու ամեն մի հնարավորություն վերացած է, քանի որ հռոմեական գործը իր իշխանության տակ էր պահում Արգանոն գետը և, չխնայելով իրեն, պահպանում էր նրա հունը։ Սակայն թեթևամիտ այդ հրամանը բարու չբերեց։ Հիմարության նշան է ճակատագրի հաջող ելքի վրա հույս դնելով ծայրահեղ վտանգի ենթարկվելը և դրանից հետո, ինչպես մուրացկանություն թույլ տրված սխալների համար, լավ հետևանքներ սպասելը։ Եթե սկիզբը անիմաստ է, ապա վերջն էլ կլինի դրան լրիվ համապատասխան։ Այդ հրամանը կործանեց շատ արդեն իսկ հաղթված պարսիկներին։ Իրենց ճանապարհին հանդիպելով մի աղբյուր՝ նրանք չափից դուրս խմեցին, այնպես, որ մեծագույն աղետի եկան, քանզի նրանց փորերը չտարան նման քանակի ներս ընդունած ջուր։ Խարդարիզանը, ժամանելով Դարայի պարիսպների տակ, համառորեն ներս մտնելու հնարավորության էր ձգտում, սակայն քաղաքացիները, ինչպես նաև կայազորում գտնվող պարսիկները հրաժարվում էին բացել դարպասները։ Պարսիկ օրենքը թույլ չի տալիս ընդունել վախկոտներին, որոնք կորցրել են իրենց վահանները։ Նրանք հարդարիզանին ամեն տեսակի հալածանքների ենթարկվեցին և, նրա դժբախտության ավելացնելով շատ վիրավորանքներ, ամոթ ու խայտառակություն, ստիպեցին նրան հեռանալ։ Օրն արդեն մթնում էր, երբ հռոմեացիների ճամբարով լուր ու շփոթ տարածվեց, թե պարսկական գործը լրացուցիչ ուժեր է ստացել և ընդ որում այնպիսի ուժեր, որ անմիջապես շարժվում է դեպի հռոմեական ամրացված ճամբար։ Եվ ահա Հերակլեսը՝ կայսր Հերակլեսի հայրը, ու ևս մեկը զորավարներից, հեծնելով ձիերն ու զինվելով, սուրացին բարբարոսական գործը գտնելու։ Նրանք ժամանեցին այն բլրի մոտ, որտեղ քիչ առաջ պատասպարվել էին հարդարիզանն ու նրա հետ փախած գործը։ Նրանք արագորեն վերև բարձրացան և այդ բարձր հսկողական կետից զննեցին ողջ շրջակայքը։ Ոչ այլ տեղ թշնամական գործ չկար։ Այդ հետախուզությունը ավարտելով, երբ արդեն ոչ մի սխալ լինել չէր կարող, նրանք վերադարձան հռոմեական ճամբար։ ... /2.6/ Հաջորդ օրը ստրատեգոսը ողջ գործի գործատն կատարեց և շռայլորեն պարգևատրեց վիրավորներին։ Ոսկյա և արծաթյա զարդերը պատասխան եղան նրանց ոգու արիության համար և պարգև կրած վտանգների աստիճանին։ Մեկին քաջության համար պարգև եղավ բարձր կոչումը, մյուսին՝ տեսքից գեղեցիկ ու մարտում աչքի ընկած պարսկական ձի, մյուսը ստացավ արծաթյա սաղավարտ և կապարձ, մեկ այլ ամրոց՝ վահան, զրահ և լիզգակ։ Մի խոսքով, հռոմեացիները այնքան հարուստ նվերներ ստացան, ինչքան իրենց գործում ամրոց կար։ Օրվա կեսին ստրատեգոսն ավարտեց գործատը։ Նա բաղաբներ ու մտապահ ամրություններ ուղարկեց վիրավորներին, որպեսզի նրանք բուժվեն և խաղաղեցնեն իրենց վերքերի ցավը դեղերի՝ Անկելպիոդոսի հրաշագործ պարգևների, բուժիչ միջոցների» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 15, գիրք 2, գլուխ 1-6)։

«Այդ տարի Ֆիլիպիկը, դուրս գալով արքայանիստ քաղաքից, արշավանք ձեռնարկեց դեպի Ալադ քաղաք և, հավաքելով ռազմիկներին, սկսեց հարցնել նրանց, թե իրենց ցանկությանը են արդյոք նրանք գնում պատերազմի: Երբ հռոմեացիները երդումով հավաստիացրին նրան իրենց պատրաստակամությունը մարտնչելու, նա ուղղվեց դեպի Արգաբա: Լսելով այդ մասին՝ խարդարիզանը ծիծաղեց՝ մտածելով, որ նրան ինչ-որ հորինված բան են պատմում: Եվ ահա կանչելով մոգերին՝ նա սկսեց հարցնել, թե ո՞ւմ կողմը կլինի հաղթանակը: Սասանայի այդ ծառաները ասացին, որ պարսիկները աստվածներից հաղթանակ կստանան: Այդ առթիվ պարսիկները ուրախացան՝ լսելով մոգերի ասածները: Եվ անմիջապես էլ նրանք սկսեցին երկաթից ու փայտից ուղեքի կապանքներ պատրաստել, որպեսզի դրանցով կապեն գերի հռոմեացիներին, իսկ այդ ընթացքում հռոմեական ստրատեգոսը կոչ արեց խնայել հողագործների աշխատանքը, որպեսզի սուտն ատող աստվածային արդարադատությունը հաղթանակը չտա բարբարոսներին: Հաջորդ օրվա հարձակման ժամանակ ստրատեգոսը ուղարկեց երկու սարավիհույան ֆիլարքոսների և նրանք կենդանի բռնեցին մի բանի պարսիկների, որոնցից և ստացան տեղեկություններ թշնամիների տեղաշարժերի մասին: Գերիներն ասացին, որ հայտնության օրը բարբարոսները ցանկանում են հարձակվել հռոմեացիների վրա: Վաղ առավոտյան Ֆիլիպիկը գործը բաժանեց երեք մասի և գնաց թշնամուն ընդառաջ, իսկ ինքը, վերցնելով աստվածային պատկերը, որը հռոմեացիներն անձեռակերտ են կոչում, շրջում էր գործի շարքերով և ամրապնդում ռազմիկներին աստվածային ուժով: Եվ այսպես, այդ սուրբ գեներ ձեռքին կանգնելով հետևում, ստրատեգոսը մեծագույն արցունքներով խնդրում էր աստծուն և իրենց օժանդակություն էր ուզում երկնային ուժերից: Երբ մարտը սկսվեց, Վիտալիանոս տաքսիարքոսը բոլորից խիզախաբար առաջ նետվեց, ճեղքեց պարսիկների մարտաշարքը և գրավեց նրանց գլուխը: Հռոմեացիները, սակայն, սկսեցին խռնվել ռազմավարի շուրջը: Տեսնելով այդ՝ Ֆիլիպիկը վախճեց, թե հանկարծ նաև մյուս ռազմիկները, տարվելով ավարով, դուրս չգան մարտաշարքից, երբ այդ ընթացքում էլ բարբարոսները, հետ դառնալով, հնարավորություն կստանան կործանել նրանց: Կանխելով այդ՝ Ֆիլիպիկը, հազցնելով իր սաղավարտը Թեոդոտոս Իլիվանոսի վրա, ուղարկեց նրան սրահարելու բոլոր նրանց, որոնք խռնվել էին ավարի շուրջը: Տեսնելով նրան և կարծելով, թե ինքը Ֆիլիպիկն է այդ, ռազմիկները, թողնելով ավարը, վերադարձան մարտի: Մարտն արդեն մի բանի ժամ էր, որ ընթանում էր, երբ լսվեց ստրատեգոսի հրամանը նիզակներով հակառակորդի ձիերին խոցելու վերաբերյալ: Երբ հռոմեացիներն այդպես էլ արեցին, այդ ժամանակ պարսկական զորքը փախուստի մատնվեց և հռոմեացիները մեծագույն հաղթանակ տարան: Նրանք շատերին սպանեցին, ինչպես նաև թալանեցին: Հաջորդ օրը, հավաքելով իր ուժերը, խարդարիզանը կրկին մարտի մեջ մտավ, սակայն այդ մարտում ևս հռոմեացիները հաղթանակ տարան ու ոչնչացրին շատ պարսիկների: Կենդանի գերի վերցվեցին 2.000 պարսիկներ և ուղարկվեցին Կոստանդնուպոլիս: Խարդարիզանը փախավ Դարա և պարսիկները նրան վիրավորանքներով ուղեկցեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ֆիլիպիկը մարտնչեց նաև պարսիկների դեմ և, համառ մարտից հետո, երբ շատ հայտնի պարսիկներ ընկան, շատերին կենդանի գերեցին: Չնայած այն բանին, որ նա կարող էր գերել նաև մի ջոկատ, որը պատսպարվել էր բնությունից լավ ամրացված մի բլրակի վրա, այնուհանդերձ այն անվստահ թողեց և դա այն պատճառով, որ պարսիկները խոստացան անմիջապես դեսպաններ ուղարկել իրենց արքայի (Պարսից թագավորության արքա Ռուսիդ IV-ի – Մ.Ֆ.) մոտ և նրան հակել խաղաղության: Լինելով ստրատեգոս՝ նա նաև այլ լավ բաներ արեց՝ ազատեց զորքը ծիսության տանող ավելորդություններից և այն տրամադրեց չափավորության ու հնազանդության» (Եվագրիոս Սխուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 3):

«/43/ Պարսից նշանավոր մարզպանների մասին, որոնց բռնեցին և ուղարկեցին մայրաքաղաք: /44/ Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) 3-րդ տարվա այն պատերազմի և հաղթանակի մասին, որ աստված շնորհեց ռոմեներին» (Յովհան Եփեսացի «Եկեղեցական պատմություն», մաս 3, գիրք 6, գլուխ 43, 44):

«Ակա եկավ Հրախատ մարզպանը, որը գնաց Մրծուին որպես յուրայիններին սատար պատերազմում, սակայն այնտեղ նրանք պարտվեցին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

«Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) պատերազմ մղեց պարսիկների դեմ իր զորավարների միջոցով» (Յովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ իր պրետորի միջոցով պարսիկների դեմ խիզախ կերպով գործում էր Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.)» (Հիզբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Այդ Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) սկզբում պարսիկների դեմ արշավանքի ուղարկեց իր փեսա Ֆիլիպիկին, որին Աստված հաղթանակ շնորհեց, և նա հաղթականորեն վերադարձավ իր արքայի մոտ» (Գեորգի Մուսցիմեդի «Սկյութների, ըստ Էուբայն, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Հերակլեսի արշավանքի մասին»):

«Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) երեք անգամ պատմեց ազգի պարսիկներին՝ ստիպելով նրանց նահանջել» (Օրուլ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

¹³³¹ «/6/ Իսկ Ֆիլիպիկը վերցնելով իր հետ մնացած ողջ զորքը, ներխուժեց մարերի երկիր և բոլոր այն շրջանները, որոնք նախկինում պարսիկները անհեռատեսորեն անպաշտպան էին թողել, հռոմեացիների կողմից դաժանորեն ասպատակվեցին: Ոչինչ չէր կարող դիմադրել հռոմեացիների սրընթաց հարձակմանը և թշնամիները ի կործանումն իրենց էին հայտնվում նրանց ճանապարհին: /7/ Եվ ահա հռոմեական ստրատեգոսն իր զորքերով անակնկալ հայտնվեց Արգանենյան երկրամասում, ինչպես ծովի փողորհի կամ ամենակործան կայծակ և, ավելի բան երբևիցե, դաժանորեն հաշվեհարդար տեսավ պարսից տերության հետ: Արգանենյայի բնակիչները թաքնվեցին ստորգետնյա այրերում, որոնք կառավորված էին որպես քարանձավներ: Մեր ժողովրդի մեջ տարածված էր լուրը, որ նրանք խորը գետնի տակ տներ են կառուցել քարանձավների տեսքով: Մինչ այդ նրանց համար այդ ստորգետնյա ապաստարանները փրկության հարկար վայրեր էին հանդիսանում և բացի այդ Արգանենյայի բնակիչները կարծում էին, որ այդ ստորգետնյա այրերում հարկար է պահել հաց, ցորեն ու գարի: Զիչ ժամանակ անցավ, սակայն, և նրանք, որոնք կարճ ժամանակով կարողացել էին խաբել հռոմեացիներին, նրանց կողմից հայտնաբերվեցին, բանի որ գերիները ցուց տվեցին ստորգետնյա ապաստարանները ու գաղտնի հայտնի դարձրին: Հռոմեացիները ըստ ծայրերի փնտրում էին նրանց, որոնք թաքնվել էին գետնի տակ, և այդ ծայրերը ամենահայտնի նշաններն էին, որոնք բերեցին գետնի տակ թաքցված քաղաքների գաղտնիքի բացմանը: Եվ ահա Արգանենյայի բնակիչները իրենց կողմից պահպանվող գաղտնիքի հետ միասին գետնի խորքից վերև բերվեցին և նրանց համար «ստրկության օր»-ը (դարձվածքն Ավետարանից Է – Մ.Ֆ.) վրա հասավ, որպեսզի այս տխուր դարձածքով էլ ավարտեն պատմությունը նրանց վշտայից ճակատագրի մասին» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6, 7):

¹³³² «/6/ Սակայն կարճ ժամանակ անցնելուց հետո այդ խաղաղությունը խախտվեց և կրկին ավարների ցեղը հարձակվեց հռոմեացիների վրա, սակայն ոչ թե բացահայտ, այլ ավելի հանցավոր ու խաբեբա ձևով: /7/ Նրանք ուղարկեցին սլավոնների ցեղին և այն հռոմեական երկրի հսկայական տարածքներն ամրապնդեց: Սլավոնները հասան ընդհուպ մինչև այսպես կոչված Երկար պարիսպներին և, ճեղքելով դրանք, բոլորի աչքի առաջ սարսափելի կոտորած արեցին: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.), ահաբեկված այդ ամենից, սկսեց պաշտպանել Երկար պարիսպները: Զաղաթից հանելով իր հետ եղած ողջ զորքը՝ նա նրանցից կարծես քաղաքի հուսալի պահապաններ ստեղծեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 6, 7):

«Իսկ այդ ընթացքում խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ի – Մ.Ֆ.) չհապաղեց խախտել խաղաղությունը, բանգի նա զինեց Թրակիայի դեմ սլավոնական ժողովուրդներին, որոնք հասան մինչև Երկար պարիսպները՝ իրականացնելով մեծ թալան: Արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.), հանելով քաղաքից պալատական պահակազորային ուժերն ու աշխարհազորայիններին, հրամայեց նրանց պահպանել Երկար պարիսպները» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) ու նրա բանակը պատված էին մեծ վախով և ավարները, ասկավներն ու լանգոբարդները կառաջանալիս նաև դեպի մինչև Կոստանդնուպոլիս, եթե չլինեք այն մեծ պարիսպը, որ կառուցվել էր Ադրիանապոլսի մոտակայքում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 21):

«Ավարները, ասկավներն ու լանգոբարդները կառաջանալիս նաև դեպի մինչև Կոստանդնուպոլիս, եթե չլինեք այն մեծ պարիսպը, որ կառուցվել էր Ադրիանապոլսի մոտակայքում» (Բար-Յեբեթոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

¹³³³ «Ահա հենց այդ ժամանակ էլ Կոմենիոսը փառանքի կերպով իրականացրեց բանակի հրամանատարի իր պարտականությունները: Հարձակվելով Թրակիայի վրա՝ նա այնտեղից բռնեց սլավոնների հորդան: Նա հասավ Էրգինիա կոչվող գետին և, անակնկալ կերպով հարձակվելով սլավոնների վրա, բարբարոսների սարսափելի ջարդ տվեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 7):

«Իսկ Կոմենիոսին նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) նշանակեց ստրատեգոս և, նրան հանձնելով զորքը, ուղարկեց բարբարոսների դեմ: Վերցին անակնկալ հարձակվեց բարբարոսների վրա, շատերին սպանեց, իսկ մյուսներին էլ բռնեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո ռոմեները ոչնչացրին անտերին» (Բար-Յեբեթոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

1334 «Այդ պատճառով Կոմենցիոյութը կրկին ուղարկվեց նրանց դեմ: Նա հռոմեական խիզախության փայլուն օրինակ տվեց և ստացավ մի կոչում, որը կոչվում է պոետետիսիա և տրվում է ռազմական ղեկավարության համար: Դրանից հետո ամռան վերջին, հավաքելով հռոմեացիների ուժերը, նա շարժվեց Ադրիանապոլիս ուղղությամբ և այնտեղ հանդիպեց Արդագաստին, որը այդ վայրերում տանում էր սլավոնների խոշոր ջոկատներ և ուներ գերիների ամբողջություն: Բաց թողնելով գիշերը՝ վաղ առավոտյան նա շարժվեց Անսինա ամրոցի ուղղությամբ և համարձակորեն մարտի մեջ մտավ բարբարոսների դեմ: Թշնամիները ստիպված եղան նահանջել, հետո դիմեցին փախուստի և նա բռնեց նրանց մինչև Աստիկա: Այդ հերոսությունը գերիների հնարավորությունն սկսեց տեսնել վառ օրը: Նրան հաղթական երգեր սկսեցին երգել և պարգևատրեցին» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 7):

«Հասնելով Ադրիանապոլիս՝ Կոմենցիոյութը հանդիպեց Անդրագաստին, որը ավարով ծանրաբեռնված շատ սլավոնների էր առաջնորդում: Նա խլեց նրանց ավարը և մեծ հաղթանակ տարավ» (Թեոփիստոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո ռումները հաղթեցին նաև սլավոններին, պարտության մատնեցին և ավար ձեռք գցեցին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

1335 «Իտալիայում լանգոբարդները իրենց արքա ընտրեցին սեփական ցեղից Ավտարիկ անունով մեկին (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ավտարիկը (561-590) – Մ.Ֆ.): Նրա օրոք հռոմեական ռազմիկները ամենուր շարժվեցին և Իտալիայի կողմերը գրավվեցին լանգոբարդների կողմից: Ավտարիկը՝ լանգոբարդների արքան, հաղթելով հռոմեացիների ճակատամարտում և սպանելով մեծ բանակությամբ նրանց ռազմիկների, զբաղեցրեց Իտալիայում գտնվող հռոմեական տիրույթները» (Րոմիան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

1336 «Խաբանի (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի – Մ.Ֆ.) կամակատարները ամայացրին սկյութների ու միսիացիների բոլոր հարակից երկրամասեր և գրավեցին շատ բաղաբեռ, որոնց թվում Ռատերիան, Բոնոնիան, Ալիսը, Դորոստոլը, Չալդպան, Պանասան, Մարկինոպոլիսը ու Տրոպիցան: Դրանց գրավելը նրան շատ դժվար տրվեց և նա շատ տանջվեց, մինչև այդ ամբողջությունները իր ձեռքն անցան, թեև նրան շատ օգնում էր մեծ ու ոգևորված զորքը, ինչը սովորական երևույթ է թշնամիների անհաջողության ժամանակ: Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) Կոմենցիոյութին նշանակեց ստրատեգ և այդ արշավանքի ժամանակ գլխավոր հրամանատար » (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

«Երբ մնացած սլավոնները լսեցին այդ մասին, նրանք մի մեծ հարձակում ձեռնարկեցին ռումների երկրի վրա և հետ դարձան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

1337 «/7/ Այն բանից հետո, երբ հռոմեացիները վերջ դրեցին այն բանի փնտրտուքին, որը թաքցված էր Էրեբոսի խավարի մեջ, և այնտեղ բնակվող բարբարոսները չխուսափեցին ամենածանր ճակատագրից, հռոմեացիները շարժվեցին դեպի Բլոմարոն ամրոց: Հաջորդ օրը նրանց կողմն անցան երկու հոգի՝ երբայրներ և ըստ ծննդի, և ըստ մտածողության ձևի: Նրանցից մեկի անունը Մարուֆոսն էր, մյուսինը՝ Դովիոս: Նրանք երկուսն էլ Արգանդակի առաջնորդներն էին: Երբ նրանք եկան և արժանապատիվ խրախուսող հայացքին՝ հետագայում բոլոր ջանքերը գործադրեցին, որպեսզի արժանանան նրա բարեմտությանը: Զանի որ շատ դեպքերում խոսքը նախորդում է գործին, նրանք սկզբում ստրատեգոսին դիմեցին ողջույնի խոսքով, իսկ հետո, ցանկանալով իրենց լավ վերաբերմունքը դրսևորել, ասացին հետևյալը. «Եթե դու, ով գորավար, ուզում ես հռոմեացիների համար ամրացնել Արգանդակ, մեկը ցույց կտանք քեզ որոշ վայրեր, որոնք անմատչելի են իրենց ամրության պատճառով: Այդտեղ ամրություններ կառուցելը քեզ հուշում է հենց ողջամտությունը»: Այսպիսին էին բարբարոսների առաջին խոսքերը, որոնք ուղղված էին ստրատեգոսին: Այս խոսքերը նրան հավան եկան, բանից ինքն էլ արդեն մինչ այդ ուզում էր ամրացված ճամբար կառուցել, սակայն անտեղյակության պատճառով հետաձգում էր այդ անհետաձգելի գործը: Եվ այսպես, երբ ստրատեգոսը լսեց նման խոսքեր, նա, կարծես անակնկալ գանձարան գտնելով, ամենայն պատրաստակամությամբ ուղարկեց իր հիպոստրատեգոս Դերակլեսին՝ նրա հետ ուղարկելով նաև նրանց, ովքեր ցույց էին տվել նրա այդ ամրությունը: /8/ Դերակլեսը ճանապարհ ընկավ: Այդ ընթացքում հարդարիզանը ուղղվեց հռոմեացիների դեմ՝ հավաքելով շատ մարդկանց, որոնք, սակայն, օտար էին ռազմական գործին: Բացի այդ նա հավաքել էր նաև շատ գրաստակիր անասուններ ու ուղտեր: Այս բոլորի հետ նա ճանապարհ ընկավ, սակայն այդ ամենը միայն արտաքինն էր, առանց ներքին բովանդակության, գոյություն չունեցող բաների ստվերը, նման այն բանին, երբ բենահարթակում երևում են հրեշների խաբուսիկ ստվերները: Այս տեսքով նա հանդիպեց Դերակլեսի ջոկատին, որը ճանկար էր ելել այդ վայրերի հետախուզության նպատակով: Դերակլեսին հետևում էին 20 հոգի: Նրանք գրահներ չունեին հազած, բանի որ չգիտեին, թե ում հետ ստիպված կլինեն հանդիպել: Դժ սաղավարտներն էին ծածկում նրանց գլուխները, ոչ էլ գրահն էր ծածկում նրանց կրծքը, որպեսզի երկաթով հետ մղեն երկաթը, չկար մարմնի այդ պահպանությունը, որը գալիս է պահպանող բաների հետ միասին: Փառահեղ հերոսությունը ստիպեց նրանց թուլացնել զգոնությունը, իսկ ոգով ուժեղ հերոսների հաղթանակը չգիտի զգուշություն սովորեցնել: Այստեղով այդ ամենը՝ Դերակլեսը համարձակ առաջխաղացման պատրանք ստեղծելով առաջ եկավ, սակայն, երբ նրա խորամանկությունը բացահայտվեց և թշնամիները սկսեցին մոտենալ, պատրաստվելով ձեռնամարտի անցնել, Դերակլեսն իրեն շրջապատող ջոկատի հետ գնաց դեպի ինչ-որ բարձր բլուր: Երբ թշնամական ջոկատը ողջ ուժով նետվեց նրանց վրա, նրանք անցան մեկ այլ բլուր, հետո՝ դեպի երրորդը: Դիքի նման փոփոխությամբ և մշտական անցումներով նրանք խաբում էին թշնամական մտադրություններին, իսկ արդեն գիշերը Դերակլեսը Ֆիլիպիկին սուրհանդակ ուղարկեց՝ իմաց տալով թշնամիների արշավանքի մասին: Դեռ, որ ստրատեգոսը, ընդունելով այդ սուրհանդակին իր վրանում, լսեց, որ բարբարոսների զորքը մյուս օրը պատրաստվում է հարձակում գործել, նա հավաքեց իր զորքը, որը ցրված էր տարբեր ջոկատներով ու զբաղված էր Արգանդակն թալանելով, և հրամայեց, որպեսզի շեփոհարար հավաք ազդարարի: Դեռ շեփոհարար և բոլոր ռազմիկները շտապ կերպով սկսեցին հավաքվել ճամբարում: Մի մարդ՝ Չաբերդը, համենայն դեպս այդպես էր հնչում նրա անունը, դա նա էր, ում հրամայված էր հոգ տանել Բլոմարոն ամրոցի կայազորի մասին, գաղտնի դուրս գալով ամրոցից և զգուշորեն առաջանալով, անաղմուկ գնում էր հռոմեական զորքի թիկունքով: Հայտնվելով հռոմեական զորքի թևում՝ նա դիմեց փախուստի և միացավ հարդարիզանի ջոկատի հետ: Եվ ահա այդ պարսիկ լուրերը ճանապարհ ցույց տվեց այդ ազգակիցներին և նրանց անցկացրեց հռոմեական զորքի թիկունք: Նա նրանց մի հանգիստ վայր գյուղ տվեց, որը լիակատար անվտանգություն ապահովող ամրությունների շնորհիվ խոչընդոտ էր հանդիսանում թշնամիների հարձակման համար: Կարծես ինչ-որ մի միջնորդ, որը ստիպում է հարգել իրեն, մեջտեղով խորը ձոր էր ձգված և բաժանում էր երկու զորքերը: Բարբարոսը հասկանում էր, որ պարսիկները չեն դիմանա, եթե հաղթական հռոմեական զորքը, իր առջև խոչընդոտ չունենալով, կուռ շարքերով շարժվի նրանց վրա և որ նրանք, վերջերս տեսածի թարմ տպավորության տակ, ի վիճակի չեն դիմանալ թշնամական բանակի նույնիսկ տեսքին: Դրա համար էլ Չաբերդը մարտավարող կառուցեց ձորի հակառակ կողմում: Այդ ձորը ձգվում էր նրանց միջև ինչպես բնական խրամատ, բարի պահակ, որը հսկում է և այս, և այն զորքին: Եվ հռոմեացիները, և բարբարոսները, կանգնելով ձորի ծայրերին, բիշ ժամանակ չէր, որ կորցին: Հռոմեական զորքը փորձում էր հաղթահարել այդ խրամատը՝ այրվելով ձեռնամարտ սկսելու ցանկությունից, սակայն, բանի որ պարսից զորքը հետ էր մղում հռոմեացիների հարձակումները, իսկ ձորն էլ օժանդակում էր նրան այդ գործում, որոշ ժամանակ փոխարարած նախնորդ կանխվեց: Դրանից հետո պարսիկները հայտնվեցին հռոմեացիների թիկունքում: Թույլ չտալով նկատել իրենց այդ շարժը՝ նրանք այնտեղ անցան գիշերը, շրջանցելով ձորը, և այդ շրջանցիկ շարժի միջոցով հայտնվելով հռոմեացիների թիկունքում: Պարսիկները կարող էին լիովին անվտանգ ճամբար գարկել այն լեռան կատարին, որտեղ կանգնած էր Բլոմարոնը: Դրա համար էլ հռոմեացիները ստիպված եղան, ելնելով այնտեղից, իրենց համար խրամատ փորել լեռան ստորոտին: Եվ ահա երկու զորքերն այնքան մոտիկ հայտնվեցին իրար, որ նրանցից յուրաքանչյուրին հասնում էին մյուսի ճամբարից եկող ձայները և նրանք լիովին պարզ կերպով լսում էին ձիերի խրխնջոցները: Արդյունքում հռոմեացիները հրաժարվեցին նաև Բլոմարոնի պաշարումից և հետագայում նրանց համար արդեն հնարավոր չէր մնալ նրա պարիսպների տակ: /9/ Հաջորդ օրը, առաջին գիշերային պահակների ժամանակ, երբ թուրք հատկապես խորն էր, ստրատեգոսին անհաղթահարելի վախ պատեց և, նրան խելագարության հասցնելով, ստիպեց անխառն փախուստի դիմել: Եվ այսպես, հենց որ նրան նման վախ պատեց, ուժ չունենալով տանել իրեն պատած սարսափը, նա արագորեն հեռացավ՝ չհայտնելով այդ նահանգի մասին իրեն հետևող զորքից ոչ մեկին: Այն աստիճան էր հասել նրա սարսափ թշնամական բանակին հանդեպ, չնայած որ մարտիկ ուժերը ոչ մի կերպ հավասար չէին հռոմեականին և նրանք ուժեղ թուլացել էին սովից, էլ չասած, որ ժամանել էր նաև Ափոնոսի ստրատեգոսը, ամրոց, որն այդ ժամանակ հռոմեացիների ձեռքում էր: Արդյունքում հռոմեացիների վրա թափվեցին բոլոր վախերն ու սարսափները, շփոթն ու խառնաշփոթը: Դա մի անուղղելի աղետ էր, բանի որ այն գիշերը, երբ նրանց պատեց այդ խելագարությունը, անլուսին էր: Հռոմեացիները սկսեցին փախչել տարբեր կողմեր՝ մեծ վտանգի ենթարկվելով իրականացնելով իրենց նահանջը անանցանելի արահետներով և ինչ-որ նրանք ստիպված եղան նահանջել, այդպես էլ անհասկանալի մնաց: Իրենց հերթին բարբարոսները ևս զարմանում էին, թե ինչ են մտածել հռոմեացիները, և նրանց հետ մարտը հազիվ թե հնարավոր էին համարում: Եվ ահա զորքը սկսեց ընթանալ երկու զորքերի միջև ձգվող ձորով և աննկարագրելի զրկանքներ կրեց, բանի որ գիշերն անլուսին էր և անասունները ընկնում էին ձորն ու կործանվում: Հռոմեացիները, մեկ հավաքվելով խմբերով տոբորում էին իրար, մեկ, փորձելով անցնել, հրում էին միմյանց շրջադարձներում, այնպես, որ ոչ մի էլ չէր երևում նման դժբախտ պարագայներում: Ահա այսպիսի աղետներ բերեց իր հետ ստրատեգոսի անխառն արարքը: Եվ, երգվում եմ ամենայն սրբությամբ, եթե նրանք, որոնք տանում էին գուժակը և ծառայության մեջ էին գտնվում բարբարոսների մոտ, այդ օրը աղաղակ բարձրացնեին, թե իբր պարսից զորքը հետապնդում է նրանց և պատրաստվում է կոտորած սկսել, ապա ողջ հռոմեական զորքը վերջնականապես կկործանվեր: Ես կարծում եմ, որ այդ դժբախտությունը տեղ

հասցնող նույնիսկ սուրհանդակ չէր մնա: Ահա այսպիսի հսկայական աղետ բերեց նրանց այդ դժբախտ խելագարությունը: Երբ առավոտյան լուսաբացը ցրեց խավարը, հոռմեական գորթը դժվարությամբ ուղիղ ծանապարհ դուրս եկավ և հասավ Ափումուսին: Այստեղ գորթը սկսեց պարսավել ստրատեգոսին և հենց երեսին ծաղրել նրան: Պարսից գորթը դանդաղորեն ու զգուշությամբ հետևում էր նրանց և չէր համարձակվում բաց մարտի մեջ մտնել: Նրանց նույնիսկ մտքի ծայրով էլ չէր անցնում, որ թշնամական գորթը նման սարսափով է համակված: Ուզովիները ինքանում էին հոռմեական վերջապահի հետևից և խոցում հոռմեական հետևի շարքերը նետերով այնպես հանգիստ, կարծես թիրախներին էին հարվածում, այն աստիճան, որ հսկայական ու անկանոն էր լատինացիների փախուստը: Իմիջայլոց բարբարոսական նետով խոցվեց նաև ջորիներից մեկը, որն իր հետ տանում էր ստրատեգոսի պատգարակը, ինչի արդյունքում անմիջապես նաև այդ պատճառով էլ ուժեղ շփոթ առաջացավ: Լուր տարածվեց, թե իբր արդեն ողջ գունակն է ընկել թշնամու ձեռքը: Դրանից հետո թշնամական նետերը սկսեցին թռչել բոլոր ուղղություններով՝ մեծ վնաս պատճառելով հոռմեացիներին, սակայն պարսիկները այնքան էլ չէին ճշշում փախչող հոռմեացիների վրա, հնարավոր է վախից, իսկ հնարավոր է այն պատճառով, որ նրանք կարծում էին, թե հոռմեացիները փախուստի բողի տակ ինչ-որ նենգություն են նախատեսում: Երբ արդեն կեսօրին բոլոր հավաքվեցին ստրատեգոսի մոտ, Թեոդորոսի վրա վիրավորանքների ու ծաղրածանակի հեղեղ թափվեց, քանի որ, ըստ էության, հենց նրա վրա էր ամրոցին հետևելու պարտականություն դրված, իսկ ինքը, տրվելով անգործությանը, մի կողմ էր թողել ամեն մի աշխատանք, ինչն էլ նման դժբախտության հանգեցրեց: Պարսիկների ձեռքն ընկավ նաև հոռմեական ողջ գունակն ու նրանք, ի մեծ ուրախություն իրենց, տիրեցին դրան՝ դրանով ազատվելով սովից, որը ծանր կերպով տանջում էր նրանց, կարծես ինչ-որ անսիրոճ բռնակալ: Իր հերթին ստրատեգոսը, մեծագույն վտանգներով անցնելով Նիսիֆոս, դրանով ավարտեց իր նահանգը և այդ կերպ լիպյա խայտառակված թողեց պարսկական հողերը: Հաջորդ օրը նա հեռացավ Ամիո՝ կորցնելով մեծ բանակությամբ գորթ, քանի որ պարսիկները ոչնչացրեցին նրա գորթի վերջապահը: Սկաստողական վիճակում ստրատեգոսը կանգ առավ Իզալա լեռան վրա: Լքված ամրությունները, որոնք խարխվել էին պատերազմներից ու ժամանակից, նա վերականգնեց և մեկը կոչեց Թատահոն, իսկ մյուսը՝ Ալալիս: Նա դրանցում կայազորներ դրեց՝ փորձելով այդ կերպ իր իշխանության տակ պահել Իզալա լեռը: Դրանից հետո նա գորթը փոխանցեց Յերակեսին, իսկ ինքը, սուզվելով վշտի ալիքների մեջ, հրաժարվեց ռազմական գործողություններ մղելուց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 7-9):

«Ֆիլիպիկը բարբարոսներին հետևելու համար թողեց Յերակեսին՝ հետազայում ինքնակալ դարձած Յերակեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակես Ի - Մ.3.**) հորը, որն այդ ժամանակ փոխարտադրու էր, իսկ ռազմիկներին, որոնք վերբեր ունեին, բուժման համար ցրեց ըստ բաղաբանների: Դրանից հետո, իր հետ վերցնելով գորթը, Ֆիլիպիկը ուղղություն բռնեց դեպի Բաբելոնիա և պաշարեց Զոմարոն ամրոցը: Այդ ընթացքում խարդախիցանը, ռազմիկների փոխարեն հավաքելով լծկան կենդանիներով հողագործների և իր մոտ ունենալով նման անկանոն մի ամբոխ, լուր տարածեց, թե անուսին գիշերով անանցանելի վայրերով հոռմեացիների թիկունք դուրս գալու համար արշավի է գնում: Նա չէր համարձակվում դեմ առ դեմ դուր գալ նրանց: Այդ ժամանակ Ֆիլիպիկը, պատմած անտեղի վախով, թողեց ամրոցի պաշարումը և անխոհեմաբար դիմեց փախուստի: Իմանալով այդ՝ հոռմեացիները դիմեցին փախուստի՝ մեծ վտանգի ենթարկվելով անանցանելի վայրերում, ընդ որում, բացի այդ նաև անուսին գիշեր էր: Երբ արևը ծագեց, հոռմեացիները իրենց փորձանքից փրկված զգացին և, հասնելով ստրատեգոսին, սկսեցին կշտամբել նրան ամենավերջին վիրավորանքներով: Պարսիկները, սակայն, հոռմեացիների փախուստը համարելով կեղծ, չհամարձակվեցին հետապնդել նրան» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոս - Մ.3.**) երեք անգամ պատմեց ազգաի պարսիկներին՝ ստիպելով նրանց նահանջել» (Օրուլ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

¹³³⁸ «/13/ Ի վերջո եկավ ժամանակը անդրադառնալու բոլորին սիրելի ու բաղաբան սիրող նահատակի գլխավոր հրաշագործության նկարագրմանը, այսինքն այն բանին, ինչը պայծառ կերպով փայլեց պատերազմներից այն մեծագույնի ժամանակ, որը երբևէ մղվել է Թեսալոնիկեի համար, որը անակնկալ կերպով փրկեց մեզ այն վտանգից ու անխուսափելի պաշարումից և որը, կարելի է նույնիսկ ասել, կենդանացրեց մեզ մեռյալներից...: Անում են, որ ավարների այն ժամանակվա առաջնորդը (**Ավարների խաբարության խաբար Բայան Ի - Մ.3.**) ինչ-որ գործով որոշեց դեսպաններ ուղարկել երջանակահիշատակ Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի - Մ.3.**) մոտ, որն այդ ժամանակ կրում էր հոռմեացիների բարձրագույն իշխանությունը, սակայն, քանի որ չիտասվ ուզածին, այրվեց անգուսպ գայլույթից և, քանի որ նրան, ով չէր լսել իրեն, ոչինչ անել չէր կարող, մտածեց մի միջոց, որի շնորհիվ, ինչպես ինքն էր կարծում, առավելագույն վիշտ կպատճառի նրան: Եվ դա իրոք այդպես է: Նրանցով այն բանից, որ թեսալոնիկցիների աստվածահամ առաջնորդարանը գերազանցում է Թրակիայում ու Իլիրիայի բոլոր բաղաբաններին տարաբնույթ հարստություններով, ինչպես նաև ողջամիտ, խելոք ու Զրիստոսասեր մարդկանցով, նա հասկացավ, որ հիշատակված առաջնորդարանը վստիկաի սրտում է գտնվում, քանի որ բոլոր կողմերով պատված էր դրական հատկանիշներով և, եթե այն որևէ կերպ հանկարծ վնաս կրի, ապա հոռմեական իշխանության տիրապետողը կվտանգ ու քիչ, քան իր սեփական երեխաների կորստով: Եվ ահա ավարների առաջնորդը իր մոտ կանչեց պավոնների գազանային ցեղին, բանգի ողջ այդ ժողովուրդին այն ժամանակ ենթակա էր նրան և, խառնելով նրանց այլ ցեղերի բարբարոսների հետ, հրամայեց ելնել աստվածահամ Թեսալոնիկեի դեմ: Սա, սիրելիներս, ամենամեծ գորթն էր, որը ինարավոր էր տեսնել մեր ժամանակներում: Ոմանք կարծում էին, որ այնտեղ ավելի քան 100.000 զինված մարդ կար, մյուսները կարծում էին՝ մի քիչ քիչ, երրորդներն էլ՝ մի քիչ շատ, բանգի նրանց անհաշիվ բանակության պատճառով ճշմարտությունն իմանալ հնարավոր չէր ու դրա համար էլ տեսնողների կարծիքները բաժանվեցին: Մեզ թվում էր, թե դա Զերեթի (**Աբեսնյան տերության արքա Զերեթի - Մ.3.**), եթովպիացիների կամ լիբիացիների նոր գորթն էր, որը զինվել է հրետանիի դեմ: Եվ մենք լսել էինք, որ սպառվել են բոլոր այն գետերն ու աղբյուրները, որոնց մոտ նրանք ծամբար են զարկած եղել և բոլոր այն վայրերը, որոնցում նրանք անցնում էին, իրենց հետևից, ինչպես մարգարեի մոտ է ասված, թողնում էին ամայացված: Այս հորդային հրամայված էր ճանապարհին անցնել այնպիսի արագությամբ, որ մենք իմացանք նրանց ժամանելու մասին հազիվ միայն դրանից մեկ օր առաջ: Նրանց մասին հայտնի դարձավ կիրակի օրը՝ սեպտեմբերի 22-ին: Զանի որ բաղաբանները կարծում էին, թե բարբարոսները կերևան հազիվ չորս օրից կամ էլ ավելի ուշ, նրանք բաղաբան պահպանության հարցում իրենց բավականին անկույթ էին պահում, այն դեպքում, երբ վերջիններս անադունկ մոտեցան բաղաբան պարիսպներին հենց շաբաթվա երկրորդ օրվա լուսաբացին: Եվ անմիջապես էլ փառահեղ Դմիտրիոս նահատակը իր առաջին հովանավորությունն արեց, բանգի այդ գիշեր նրանց վրա ինչ-որ մթազնում եկավ և դրա համար էլ նրանք բավականին երկար հապաղեցին հաղթական նահատակ Մատրոնայի ամրոցի մոտ, կարծելով, թե դա էլ հենց բաղաբան է: Եվ երբ ի վերջո լույսը բացվեց, նրանք իմացան, որ բաղաբան մոտերում է գտնվում և միահամառ մղումով, ինչպես առյուծ, որը ձգտում է գոհին ու մնչում է, նետվեցին դեպի այն: Դրանից հետո, պարսպին հենելով աստիճաններ, որոնք բերել էին իրենց հետ, ռազմիկները համարձակվեցին բարձրանալ դրանց վրա: Հենց այդ ժամանակ էլ տեղի ունեցավ նահատակի հայտնի և մեծ հրաշքը, ընդ որում արդեն ոչ թե հոգևոր աջակցություն, այլ աչքով տեսանելի մի բան, որը ցուցադրեց նա: Գտնվելով պարսպի վրա՝ նա, ծանր զինված ռազմիկի հանդերձանքով պարսպի երկու ատամների արանքից նիզակով հարվածեց նրան, ով արդեն բարձրացել էր աստիճանով և ուղեբից մեկն արդեն դրել էր պարսպի վրա: Նա սրան սպանված ներքև նետեց, ընդ որում, երբ սա ներքև գլորվեց աստիճաններով, իր հետ ներքև տարավ նաև նրանց, ովքեր գալիս էին իր հետևից: Գլորվողը սպանված ներքև տապալվեց, արյան կաթիլներ թողնելով պարսպի ատամների միջև, այնպես, որ պարզ երևում էր, թե ոնց է նա բարձրացել և ոնց է ընկել: Այն, որ դա նահատակի սխրագործությունն էր, երևում էր այն բանից, որ մինչև հիմա էլ ոչ մեկը չի ելել ճշմարտության դեմ և, ի սեր փառքի, չի ձգտել իրենով անել և իրեն վերագրել հանրուզն բարբարոսի ոչնչացման փառքը, չնայած, որ այդ ժամանակ բաղաբան տիրողները փնտրում էին այդ մարդուն և պատրաստ էին պարգևատրել նրան, ով սպանել էր բարբարոսին: Թող ոչ մեկը չկասկածի, որ միայն նահատակն է արել այդ հերոսությունը, բանգի, նախ, այնտեղ գտնվող բոլոր բարբարոսները, որոնք մեծ բանակություն էին կազմում, անսահման վախով պատված հեռացան պարսպից և հետո՝ բաղաբանի այրերից ոչ մեկն այդ գիշեր պարսպի վրա չէր շատ բերից բացի, որոնք էլ արագորեն ներքև էին իջել լուսաբացին և տանը հանգստանում էին, քանի որ, ինչպես արդեն ասվեց, ենթադրում էին, որ բարբարոսների գորթը կհայտնվի միայն մի բանի օրից: Եվ հետո, այն, որ մեծ անհանգստություն պատճառեց բոլորին միայն և նրանք միահամառ բարձրացան պարիսպների վրա, ով կարող է կասկածել, որ դա իրոք աստվածային ուժի և սրբերի հովանավորության արդյունք է: Երբ ի վերջո օրը բացվեց, այդ գազանները կուռ շրջանով շրջապատեցին ողջ պարիսպը, այնպես, որ, ինչպես ասվում էր, նույնիսկ թռչունը չէր կարող դուրս թռչել դարպասներից կամ էլ բաղաբան մոտ: Այդ ժամանակ նրանց պիղծ հորդան հնարավոր էր պարզորեն դիտարկել, բանգի պարսպի անկյունից, որը ծովի մոտ է, մինչև ծովի մոտ գտնվող նրա մյուս՝ արևմտյան կողմը, ինչպես անհաբեր պատկ, նրանք շրջապատեցին բաղաբան և հողի վրա մի տեղ չէր երևում, որը բարբարոսի ուղեի կիսան դարձած չլիներ, այլ հողի, խոտի կամ ծառերի փոխարեն կարելի էր տեսնել թշնամիների գլուխները, որոնք կանգնած էին իրար քիչի կպած և հաջորդ օրը սպառնում էին անխուսափելի կործանմամբ: Չարմանալի էր, որ նույն այդ օրը նրանք ոչ միայն շրջապատեցին պարիսպը, ինչպես ավազը ծովափը, այլև նրանցից շատերը զավթեցին բաղաբան շրջակայքի ամրացված վայրերը և դաշտերը, ամայացրին ամեն ինչ՝ ամեն ինչ լափելով ու պղծելով, մնացածն էլ տրորելով ուղեբերով ինչպես Դանիելի նկարագրած գազանը: Այդ ժամանակ նրանք կարիք չունեին բաղաբան մոտ փայտյա պարիսպ կամ հողաբուրմ կառուցել, բանգի առաջին փոխարեն ծառայում էր իրար կիպ հպած վահանների պատը, որի վրայով հնարավոր չէր ցատկել, իսկ երկրորդի տեղը՝ մարմինների զանգվածը, որը հիշեցնում էր խիտ մի ցանց: Բարբարոսների ֆալանգի հենց միայն տեսք բաղաբան անատելի վախ առաջացրեց, բանգի առաջ բաղաբանները այդքան մոտիկ երբեք չէին տեսել պաշարող թշնամիների և շատերին անձանքներ էր նրանց նույնիսկ

տեսքը, բացառությամբ թերևս միայն նրանց, ովքեր գրանցված էին զինվորական ջոկատներում կամ էլ երբևիցե դուրս էին եկել նրանց դեմ գեներալ ձեռքին բաղադրի պատերից հեռու: Բոլորը կարծում էին, որ անհնար է փրկել բաղադր, բանգի այդ ժամանակ մարդկանց պարզ էր դրա անհուսալիությունը նախ այն պատճառով, որ սարսափելի համաճարակը այդ ժամանակ տիրություն էր արել բաղադրին մինչև հուլիս ամիս և ընդամենը միայն 50 օր տևած ընդմիջումից հետո էր, որն աստվածային կամքով էր ուղարկվել, որ տեղի ունեցավ այդ հարձակումը բաղադրի վրա՝ սպառնալիքի 22-ին, ինչպես սովոր, այնպես, որ բաղադրի բնակիչները և փոքր էին բանակության, և վշտահար էին նոր կրած կորուստներից, և հետո՝ պաշարողները այնքան շատ էին, որ նման էին ավազի: Եթե մենք պատկերացնի ոչ միայն բոլոր մակերեսներից, այլ նաև թեսալացիներին ու աքայացիներին իրար հետ այն ժամանակ հավաքված թեսալոնիկեում, ապա այդ դեպքում ևս չի ստացվի նույնիսկ չնչին մասը նրանց, ովքեր դուրս չըջապատել էին բաղադր: Եվ վերջապես առավել, բան մնացածը, նրանց անօգնական էր դարձնում այն հանգամանքը, որ այդ ժամանակ բաղադրում մնացել էր միայն ռազմիկների ու բնակչության քիչ և, կարելի է ասել համաճարակից փրկվածների անօգուտ մասը, բանգի շատերը, կարծես բանտարկված, հայտնվեցին պարիսպներից դուրս գտնվող հանդերձում ու դաշտերում՝ ի վիճակի չլինելով ներթափանցել բաղադր, որովհետև խաղողակույտի ժամանակն էր, իսկ թշնամիներն էլ արած ու անակնկալ էին շրջապատել պարիսպը: Իհարկե, ավելի շուտ փրկվեցին նրանք, ովքեր որոշեցին փախչել բաղադրի սահմաններից հեռու, բան նրանք, ովքեր որոշել էին փախչել դեպի բաղադր: Իր հերթին, ընտրյալ երիտասարդների մեծ մասը, ինչպես գողթից, այնպես էլ ծառայողներից, մեծ պրետորիայում, եպարքոսի իշխանությունն իր ձեռքում պահողի հետ միասին այն ժամանակ պետական գործերով մեկնել էին Յուլիանոս, իսկ նրանց գլխավորները, ովքեր մնացել էին և տիրապետում էին հարստության, խեղճի ու ստրուկների, որոնք հպարտանում էին ռազմական փորձով և Իլիրիայի եպարքոսների սկրինարիայի առաջին շարքերում էին, մեկնել էին արքայանիստ բաղադր ավելի մեծ բանակի ընկերների ու շքախմբի հետ միասին, որպեսզի բողոք բարձրացնեն վասիլևս առջև նրա դեմ, ով այդ ժամանակ տիրում էր իշխանությանը բաղադրում: Այնպես որ իրոք, տարբեր պատճառներով բաղադրում քիչ մարդ էր մնացել և նրանց անօգնականությունը վերացնում էր փրկության ցանկացած հույս...: Ահա այսպես այդ պատերազմում պատահեց..., բանգի չկային ոչ մարդիկ, ոչ փող, ոչ գեներ և միայն բարձրալի կամքն էր առկա: Եվ չնայած տղամարդիկ բաղադրում հաշված բանակությունն էին կազմում, մենք անմիջապես էլ տեսանք, որ պարիսպները լցվել էին անհայտ ծագումով ռազմիկներով, ընդ որում այնպիսիներով, որոնց բաղադրում առաջ ոչ-ոք չէր տեսել: Ինչպես՝ չասենք, որ դա աստվածային գործ էր ու նրա օգնությունը: Թե՛ մենք հորինում ենք, որ տեսել ենք այդ ու արդյո՞ք հենց բարբարոսներին էլ չհայտնվեց նույնը: Նրանցից շատերը հաջորդ օրերի ընթացքում, կորցնելով հաղթանակի հույսը, եկան բաղադր իշխանությունների մոտ և խոստովանեցին՝ մոլեռնեցիկի միջոցով հասնելով հետևյալը: «Ավարների առաջնորդը շատերից էր խնացել, որ բաղադրում քիչ ռազմիկները կան, բանի որ վերջերս այնտեղ համաճարակ էր եղել, և նա ուղարկեց մեզ, ասելով, որ զավթենք բաղադրը հենց նույն օրն իսկ: Եվ մենք, երբ մոտեցանք, պարիսպների վրա այնքան ռազմիկներ տեսանք, որոնք իրենց բանակության և արիության և ահագին գերազանցում էին մեր գողթը: Դրա համար էլ մենք, հույս չունենալով նվաճել ձեզ, որոշեցինք ու մտածեցինք, որ ավելի շուտ փրկություն կգտնենք ձեզ մոտ»: Այդպես էլ եղավ հետագայում: Դեռ այդ ժամանակ էլ նույն օրը, երբ մոտեցան, նրանք տարվեցին ռուսիկներով ու չույթի թալանով, ինչպես նաև գերիններ ընկնելով, բանգի հացի և այլ պտուղների մեծաթիվ բանակություն, որով որով ժամանակ անցվել էր ու կուտակվել նախորդ տարիներից, հայտնվեցին բաղադրից դուրս, սակայն դրանք հազիվ հերթեցին նրանց մեկ օրվա համար և մյուս օրվա նախաճաշին: Այն բանից հետո, երբ նրանք ոչնչացրին ծառերի պտուղները, տերևներն ու արմատները, ինչպես նաև այլ բանջարեղեն, սկսեցին հավաքել խոտեր և այլ հատապտուղներ ու ի վերջո հասան նույնիսկ հողի փոշուն, սակայն դեռ սոված էին, բանգի հողը չէր դիմանում նրանց, ինչպես գրված է: Նույն երեկոյան էլ հենց առաջին օրը նրանք հավաքեցին ցախն ու կրակ վառեցին բաղադրի շուրջը, որը հիշեցնում էր Դանիելի կրակե գետը...: Դեռ այդ սարսափելի կրակի տարածումը նրանք միաձայն աղաղակ արձակեցին, ավելի սարսափելի, բան հուրը, որի մասին մենք, ըստ մարգարեի, կասենք, որ երկիրը պատռվեց ու երկինքը հավաքեց: Դրանից հետո և հաջորդ օրը մենք բոլոր կողմերից աղմուկ էինք լսում, երբ նրանք հեղեղվում, երկաթյա խորեղ, հսկայական բարաններով և այսպես կոչված կրիաներ էին կառուցում, որոնք, բարանների հետ միասին, ծածկեցին չոր կաշվով: Այնուհետև, սակայն, նրանք փոխեցին որոշումը և, որպեսզի այդ մեքենաներին վնաս չհասցնի կրակից կամ եռացող կույտից, փոխեցին դրանց կաշիները նոր մորթված ցլերի և ուղտերի թափով մորթիներով: Եվ այդ վիճակում մոտեցնելով դրանք պարսպին՝ նրանք երրորդ օրը սկսեցին բոլոր կողմերից հսկայական մեծության բարեր նետել, իսկ նրանց նետածիգներն էլ սկսեցին նետեր արձակել, որոնք հիշեցնում էին ձեռնային բուլք, այնպես, որ ոչ մեկը չէր կարող անվտանգ դուրս ցգցվել պարսպից և ինչ-որ բան տեսնել դրսում: Կրիաների մոտեցնելով արտաքին պարսպին՝ նրանք բերելով ու կացիններով սկսեցին բառնել դրանց հիմքերը: Ես կարծում եմ, որ նրանք շատ հազարներ էին կազմում: Երբ այդ ամենը տեղի ունեցավ, ի՞նչ բառերով էր հնարավոր նկարագրել նրանց սրտերը, որոնք այդ ժամանակ բաղադրում էին՝ վախ, հուսահատություն, մահ աչքի առաջ և, ինչը չնչին պակասեցնում կլինի այդ չարիքների հետ համեմատած, լիակատար ստրկություն վայրելի ու արյունաբերու բարբարոսների մոտ, ընդ որում, ինչն ավելի սարսափելի է, բարբարոսների մոտ, որոնք չեն ծանաչում Աստծուն...: Բաղադրի բնակիչները սկսեցին աղոթել և անմիջապես էլ կրած սարսափներից և այն բանից, որ վատթարագույնը դեռ առկա է, հոգով ու մարմնով բոլոր մեռյալներից երրորդ օրը անակնկալ կերպով կրկին զվարթացան և հաջորդ օրերը հասան այն աստիճանի, որ սկսեցին ծիծաղել ու ծաղրել թշնամիներին, իսկ շատերին էլ նրանցից համոզվելով և խոստումներով համոզում էին զալ բաղադր, որպեսզի չօգտագործվող հասարակական բաղնիքները լցվեն նրանցով, ովքեր փախել են թշնամական հորդալից...: Սակայն, եթե հատուկ պատմենք նաև հյուսիսային և արևմտյան մասերում տեղի ունեցած մասին, որտեղ թշնամին շատ պաշարողական մեքենաներ էր տեղադրել և որտեղ, ինչպես մենք համոզվեցինք, տեղակայվել էին բարբարոսներից առավել խիզախներն ու դաժանները և այն մասին, թե ինչպես նրանք մտածեցին ծովի վրա մի լայն փայտյա լաստ դնել այն բանի համար, որ նրա միջոցով ներխուժեն նավահանգիստ, ինչպես նաև այն բանից մասին, թե ինչպես սա, տարվելով բաց ծով, խորամանկությամբ ոչնչացավ, մի բան, որը կարող էր անել միայն Աստված, այլ ոչ թե մարդ, ապա այդ ամենը երկար մի պատմություն ու պատում կլինի, որը կգերազանցի մեր մտադրությունները: Սակայն նույնիսկ այն, ինչ են տեսա սեփական աչքերով, այն ամենը, ինչ արեց թշնամին բաղադրի արևելյան կողմում և որը խափանվեց միայն Աստծո կողմից, նույնիսկ այդ մասին են կրճատ կպատմում և մասնակի՝ հոգավոր այն մասին, որ խողների չվախեցնեն երկար խոսքերով: Իմ նպատակն է միայն աստվածավախ խողներին ցույց, տալ որ այդ ժամանակ բաղադրի փրկությունը միայն Աստծուց եկավ, այլ ոչ թե մեկ ուրիշից, և մղել նրանց մտքերը Աստծուն երկրպագելու ու նահատակին մշտապես շնորհակալ լինելու: Մենք պատմեցինք, թե ինչպես պաշարման և առաջին, և երկրորդ օրերը թշնամիները պաշարելու էին հավաքում ու բաղադրի դեմ շատ սարսափելի և տարաբնույթ մեքենաներ էին պատրաստում: Երրորդ օրվանից սկսած ու մինչև յոթերորդ օրը, բանգի փառավոր նահատակը թույլ չէր տա, որ բաղադրը պաշարման եղանակով ավելի երկար, նրանք ընդհուպ պարսպին մոտեցրին ամեն ինչ՝ հեղիպղները, խոյերը, բարանները և գետնին բարձր տրվող հյուսքե կրիաները: Ամենից առաջ այսպես կոչված Կասանդրոսյան դարպասների համար նրանք նախապես պատրաստել էին մի երկաթյա ծակատու խոյ, սակայն, երբ տեսան բաղադրացիների կողմից կախած երկաթյա կեռը՝ երկաթյա, կարծ ու չնչին, նման խրտվիլակի, որը կախում են նորածնի համար, պատվեցին վախով և մի կողմ նետելով այդ մեքենան, այդ օրը ոչինչ չարած գնացին իրենց վրանները՝ այրելով այն ու նրա նման մյուսները: Բաղադր ու՛ժն այդ արեց, թե այդ գործը լրիվ պատականում էր աստվածային ուժին, որը վախեցնում էր բաժնեյրին, ինչպես նորածնիների: Դրանից հետո, թաքնվելով կրիաների կաշիների տակ, սարսափելի, ինչպես օձեր, նրանք, ինչպես արդեն ասվեց, կացիններով ու բերելով սկսեցին բանդել արտաքին պարսպի հիմքերը: Ու նրանց կողմից ձեռնարկվող այդ գործը անկասկած կյանքի կկոչվեր, եթե երկնային կամքը կրկին, լուսավորելով բաղադրացիներին, չզիներ նրանց սրտերը արիությանը: Նրանց ներշնչվեց գաղտնի կերպով դուրս գալ արտաքին պարսպի մոտ այնպես, որ վերևից չերևան: Հիմնված մարդկանց փոքր մի բանակություն, մղված Աստծո կողմից, դուրս եկավ դարպասներից այնտեղից, որտեղ չնայած իջնում էր այսպես կոչված կատարական, սակայն այն ժամանակ այն բարձրացված էր: Եվ, հենց որ նրանք բարձրացան արտաքին պարսպի վրա, թշնամիներին սարսափ ազդեցին, այնպես, որ նրանք, պատված անասելի վախով, լքեցին արտաքին պարսպը բանդելու համար նախատեսված իրենց գործիքներն ու դիմեցին փախուստի, չնայած նրանք, որոնք դուրս էին եկել նրանց դեմ, ոչինչ չունեին ձեռքերում, բացառությամբ վահանների ու խզակների, իսկ կրիաները, որոնք պատված էին նոր մորթված ցլերի ու ուղտերի կաշիներով, նրանք վերջիններս ամրոտորակ պատճառով բանի կարող վնասել ոչ բարեղ նետով, ոչ կրակով, ոչ էլ եռացող կույտով դրանց խոնավության պատճառով, էլ չասած, որ դա հնարավոր էլ չէր փոքրաթիվ մարդկանց կողմից իրականացնել, որոնք զինված էին սովորական բաներով՝ նետերով ու խզակներով...: Սակայն նախանձ աստվածան որոշեց տիրության փոխարինել բաղադրում տարածված ուրախությունը, որը եղավ կրիաների մոտ բարբարոսների պարտության պատճառով: Իրեն ընդող խորամանկությամբ նա այնպես արեց, որ հիշատակված դարպասների մոտ գտնվող կատարողների կողմերից մեկը, որը շատ մեծ էր և իր լայնությամբ ու բարձրությամբ կարծես դարպասի կեսը լիներ, մնաց ավելի շատ բարձրացած: Այնպես որ, երբ դուրս եկողները վերադարձան, այն չիջավ այն պատճառով, որ ձախ կողմը հենվեց բարե սյունին, իսկ երբ ընդհանուր ուժերով ցանկացան այն բարձրացնել, չկարողացան բարձրացնել նրա նույնիսկ վերևի մասը, բանի որ նրա աջ թևը, ինչպես պարզվեց, հենվել է մյուս սյունին: Եվ այսպես, բանի որ այն վերև չէր բարձրանում և չէր իջնում, այդ պատճառով էլ ողջ օրը մինչև օրվա վերջ ու գիշերը այն բաց մնաց: Աստված, սակայն, բարեգույք գտնվեց իր հոտի նկատմամբ նաև այն պատճառով, որ արցունքի հեղեղներ էին թափվում: Երբ մի վարպետ աստվածային ներշնչմամբ գոչեց: «Զրիստոսը մեզ հետ է», այն վերև բարձրացվեց, հավասարվեց և իջեցվեց: Եվ սրտերի խռովումը հանգստացավ: Ձեզիցի շատերն են հանդիսացել այն բանի վկան, ինչն այդ ժամանակ կատարվեց: Սակայն պետք է հիշել նաև աստվածային նշանի մասին ի փառս Աստծո և փառաբանյալ նահատակի, մինչև պատումը վերջացնելը: Այն բանից հետո, երբ

աստվածային կամքով թշնամիները, թողնելով իրենց կրիաները, բերեն ու լինգերը դիմեցին փախուստի, չնայած ոչ-ոք նրանց չէր հետապնդում, հաջորդ օրը նրանք ի վերջո դորոշեցին օգտվել բարանետներից: Դրանք բառանկյուն էին, լայն ներթելում ու նեղացող վերևում, որի վրա շատ մեծ մի թաս կար, պատված երկաթով, և այն կազմված էին գերաններին, կարծես մեծ տան տանիքին՝ հետևից ունենալով կախված պարսատիկներ, իսկ դիմացից՝ պարսաններ, որոնց միջոցով, միանգամից դրանք ձգելով ցածից տրված ազդանշանով, պարսատիկը գործի էին դնում: Վերև նետվող պարսատիկը անընդհատ մեծ քարեր էր ուղարկում, այնպես, որ նույնիսկ հողը չէր կարողանում տանել նրանց հարվածները, ուր մնաց մարդկային ձեռքով կառուցված շինությունները: Այդ բառակողմ բարանետները նրանք չորս կողմից պատեցին տախտակներով, որպեսզի նրանք, որոնք գտնվում են ներսում, չփրկվեին քաղաքից արձակվող նետերից: Այն բանից հետո, սակայն, երբ կրակալետները նետերից մեկի հարվածի պատճառով տախտակներից մեկը այրվեց, նրանք նահանջեցին՝ իրենց հետ տանելով նաև մեքենան: Հաջորդ օրը նրանք կրկին գործի դրեցին նույն այդ քարանետները, որոնք, տախտակների հետ միասին, ինչպես արդեն ասացինք, ծածկված էին նոր մորթված անասունների կաշիներով: Մոտիկ տեղադրելով դրանք պարիսպներին՝ նրանք սարեր ու բլուրներ էին նետում՝ հարվածելով մեզ, բանգի ո՛վ կարող է այլ կերպ կոչել այդ աննկարագրելիորեն մեծ քարերը, սակայն ի՞նչ արեցին քաղաքի բնակիչները: Այդ կապակցությամբ ահա թե ինչ կատես: Նրանք չվախեցան մի բան հորինել ի խուսափում սպառնալիքից, բանգի, ինչպես արդեն ասվեց վերևում, նրանք բաջուրայն էին լցված, որը ծնվել էր աստվածային կամքով: Եվ այսպես, ամրապնդված և անտեղ կողմից, նրանք դորոշեցին պարսպի ատամնաշարի դիմաց բարակ պարանետով ինչ-որ հյուսված վարագույրի նման բան կախել, կազմված պարսպի ու պարկերից, որոնք տարածվում են խնջույքների ժամանակ քեֆ անողների դիմաց, որպեսզի ձգվում ու փախկոկ նյութերով թուլացնեն քարերի հարվածների ուժը...: Եվ ի՞նչ պատահեց: Հնայած ամեն օր լուսաբացից մինչև ժամը յոթը թշնամիները նետում էին այդ հսկայական քարերը, նրանցից և ոչ մեկը չկապվ պատին: Նրանք ընկնում էին կամ պարսպի արտաքին, կամ ներքին կողմից, իսկ այնտեղ, որտեղ ընկնում էին, խորը փոս էին բացում: Իրենց հերթից քաղաքից ուղարկվող մեծաթիվ քարերը, կարծես հրամանով, ընկնում էին վերև ձգված բարբարոսական բարանետների վրա և շատերին, ովքեր ներսում էին, սպանում էին: Եվ որպեսզի ոչ մեկը չմտածի, որ ոչ թե մատված, այլ բարբարոսների անվիրոճությունն էր պատճառը, որ քարերը ընկնում էին պարսպի ներսի կամ դրսի կողմից, այսպես, որպեսզի ոչ մեկը չասի, որ քարերը, որոնք ուղարկվում էին պարսպի վրա, ոչ մեկին վնաս չէին հասցնում այն պատճառով, որ պարիսպը շատ պինդ էր ու ամրացված, այն բանի համար, որ որևէ մեկը նույնիսկ չմտածի էլ նման մի բան, կատես, որ միայն մեկ քար, որը դիտավորությամբ բաց էր թողնվել պարսպի ատամնաշարի ուղղությամբ, մեկ հարվածով այն հիմնովին ավերեց: Իհարկե, մարդասեր մատված, տեսնելով, որ նրանք, որոնք պարսպի վրա են, անասնի վախով են պատված, այնև թույլ չտվեց, որ քարերը կպչեն նրան, այլ, ինչպես ասվեց, դրանք ընկնում էին պարսպի ներսի կամ դրսի կողմից, չնայած հիշատակված քարանետները միայն քաղաքի արևելյան կողմում 50 հատ էին: Հոգնելով հարվածել՝ նրանք նույն օրն էլ գնացին ծամբար՝ ոչնչի չհասնելով և իզուր աշխատելով՝ շնորհիվ Քրիստոսի պաշտպանության: Աստված սարսափից մահացողներին այնպիսի բաջուրայն հաղորդեց, որ դրանից հետո նրանք ծովի կողմում գտնվող դարպասներից դուրս վազեցին, դարպասներ, որոնք կոչվում էին Ինդրոսայան, և սպանեցին բարբարոսներից ոմանց, որոնք լողանում էին ծովում: Եվ նրանք արագորեն վերադարձան, մինչ բարբարոսների գործը կիմանար պատահածի մասին...: Վրա հասավ սուրբ կիրակին՝ պաշարման յոթերորդ և վերջին օրը, ու թշնամիները, կարծես մի կողմ վանելով նախորդ օրերի հոգնածությունը, մտածեցին հաջորդ օրը քաղաքի դեմ կենաց ու մահու մարտ տալու մասին, որպեսզի բոլորը միասին հարձակվեն այն շրջապատող պարսպի վրա: Նրանք ուզում էին, կամ վախեցնելով հարձակման ուժով, պահակազորին ներքև նետել ատամնաշարի վրայից, կամ էլ, եթե չհասնեն նպատակին, գոնե համոզվեն, որ չպետք է իզուր մարտնչեն: Եվ երբ նրանք նման որոշում ընդունեցին, ինչպես մենք կարողացանք իմանալ դասակներին, ու մենք բոլորս հաջորդ օրը սպանաացող վտանգի պատճառով սարսափելի վախով համակվեցինք, հանկարծ այդ օրը առավոտվա մոտավորապես ժամը ութին բոլոր բարբարոսները, բոլոր կողմերից միաժամանակ աղաղակ բարձրացնելով, նահանջեցին դեպի բարձունքները ու հասցնեցին լեռներից իրենց կողմից մինչ այդ պատրաստված վրանները: Եվ այնպիսին էր նրանց պատած վախը, որ ոմանք վազեցին անցնել ու մերկ վիճակում: Դրանից հետո մոտավորապես երեք ժամ նրանք մնացին մոտակա սարերի բարձունքներին՝ դիտարկելով ինչ հնարավոր էր, և հետո նոր միայն իջան դեպի իրենց վրանները՝ նահատակի դրոշմով թալանելով իրար, այնպես, որ շատ վիրավորներ եղան, իսկ ոմանք էլ զոհվեցին: Դրանից հետո, երբ այդ գիշերն անցավ լիակատար հանգստության մեջ, այլ ոչ այնպես, ինչպես նախորդը, լուսաբացին հայտնվեցին շատ թշնամիներ, որոնք նետվեցին դեպի դարպասները, բայց այդ անթիվ գործից ոչ մեկը հետ չդարձավ: Այդ ժամանակ քաղաքի բնակիչները, մտածելով, որ դա ինչ-որ մի խորամանկություն կամ դարան է, չբացեցին դարպասները և մոտեցած թշնամիներին չընդունեցին, սակայն, բանի որ սրանք ուժեղ գոռում էին և երկվում, որ բոլոր թշնամիները գիշերը անաղմուկ փախել են, հազիվ միայն օղակ հիևեցրորդ ժամին քաղաքացիները, բացելով դարպասները, ընդունեցին նրանց: Երբ նրանց հարց ու փորձ արեցին, նրանք ճշտորեն պատմեցին թշնամիների մտադրության և այն մասին, թե ինչու են առանձնացել նրանցից, ասելով: «Մենք ձեր կողմն ենք անցել, որպեսզի չմահանանք սովից և, բացի այդ, իմանալով, որ դուք հաղթել եք պատերազմում, բանգի մենք համոզվեցինք, որ դուք մինչ այս բաղաբուն թաքցնում էիք ձեր զորքը, որ հենց երեկ ժամը ութին գեղեցիկ ձեռքից անակնկալ մեր դեմ ուղարկեցիք բոլոր դարպասներից: Այդ ժամանակ դուք տեսանք, թե ինչպես մենք պարտված փախանք դեպի սարերը: Երբ, գիշերը ներքև իջնելով, մենք իմացանք, որ զորքը դարպասներով վերադարձել է, այդ ժամանակ մենք բաժանվեցինք իրարից ու սկսեցինք թալանել միմյանց, իսկ հետո էլ, խորհրդակցելով, գիշերը անաղմուկ փախանք, բանգի հայտարարվեց, որ մինչև լուսաբաց այդ զորքը կրկին կգա մեր դեմ: Եվ ահա, նրանք փախան, իսկ մենք մնացինք»: Զարաբացինքը, հասկանալով, որ իրենց օգնության է եկել իրենցակցների զորքը աստվածային անմեղեկ ողորձածության պատճառով, լուր խորհում էին՝ ի տրտե փառաբանելով ու շնորհակալություն հայտնելով Աստծուն, իսկ թշնամիներին նրանք ասացին. «Իրոք, մինչև երեկ մենք ձեր դեմ գործ չէինք հանում: Սակայն, որպեսզի մենք իմանանք, որ դուք ճշմարտություն եք ասում, ասեք, ո՞ւմ դուք տեսաք որպես այդ զորքի զորագլուխ»: Եվ նրանցից մեկը պատասխանեց: «Կրակե ու փայլուն մեկին, որը նստած էր սպիտակ ձիու վրա և լրիվ սպիտակ էր հագած, ահա այսպես», և նա ցույց տվեց ներկա եղող կոնսուլային ծառայողների թիվնոցը: Այդ ժամանակ բոլորը միաձայն փառաբանեցին նահատակին: Նրանք հասկացան, որ անտեսանելի զորքի գլուխ հենց նա է եղել կանգնած: Դրանից հետո, ուղարկելով հեծյալներ, քաղաքի բնակիչներն իմացան, որ թշնամիները իրոք փախել են և մեկ գիշերվա մեջ նրանք մեծ տարածության էին անցել ու փախել վախի և խառնաշփոթի մեջ՝ ճանապարհին թողնելով շորեր, գնեթեր, անասուններ ու դիակներ» (Հովհան Թեսալոնիկացի «Սուրբ Դիմիտրիոս Սալոնացու հրաշագործությունները»):

Եվհետագի:

¹³³⁹ «Յերակլետը, կարգի բերելով ծանրագեն գորքը, արշավի ելավ՝ պահելով Իզայա լեռնաշղթայի կողմը և նույնիսկ ավելին՝ նա ուղղություն վերցրեց դեպի Տիգրիսի ափերը, որը, սկիզբ առնելով պարսից հողի հյուսիսում, կտրում է հռոմեական տիրույթները ոլորվելով ու շուռումուռ գալով, և սեփական հունի այդ շրջադարձներով կարծես կրկնապատվում է իր ուղու երկարությունը: Այն պատում է նաև Իզայա լեռան մի մասը և հետ դառնալիս իր գիրկն է առնում նաև այսպես կոչված Թամանոն ամրոցը: Դրանից հետո հանգիստ հոսնելով՝ այն անցնում է Մելաբասյան լեռների միջով և ահաին կերպով շուր ցալիս դեպի հարավ: Մելաբասյան լեռներն արդեն պատկանում են Մարաստանին: Դրանից հետո կարելի է տեսնել Կարդուխյան լեռները, ինչպես հայտնում են աշխարհագրագետները, տալով վստահության արժանի նկարագրություն: Եվ ահա Յերակլետը, լքելով Թամանոնը, շարժվեց դեպի Մարաստանի հարավային մասեր: Ողջ այդ երկրամասը նա ասպատակեց, գետանցեց Տիգրիսը և, իր զորքով շարժվելով դեպի երկրի խորքը, կրակի մատնեց այն ամենը, ինչ աչքի ընկնող, որ կար այդ երկրում: Դրանից հետո նա վերադարձավ հռոմեական սահմաններ և, պատասխարվելով Թեոդոսիոսի պատգամ, կրկին միացավ նրանց, ովքեր մնացել էին Ֆիլիպիկի մոտ: Երբ, այդ ամենը, հակառակ սպառնալիքների, հաջող վերջ ունեցավ, ստրատեգոսը ճամբարած գորք ցրեց: Արդեն ձմեռային ժամանակը մոտենում էր և զորքին վճարվեց տարեկան աշխատավարձը» (Թեոփիլիկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 10):

«Ինչ վերաբերվում է Յերակլետին, ապա նա, գետանցելով Տիգրիսը, կրակի մատնեց մարական երկրի հայտնի բնակավայրեր և վերադարձավ Ֆիլիպիկի մոտ ռազմական մեծ ավարով» (Թեոփիանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁴⁰ «Սակայն, հենց որ զարնալային ժամանակը բերեց խորի աճի, որը գործով պատեց հողը, ստրատեգոսը հռոմեական զորքի երկու երրորդը տվեց Յերակլետին՝ կայսր Յերակլետի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլետ I-ի – Մ.Գ.) հորը, իսկ մնացածը տվեց Թեոդորոս Թուրքարիսցուն և Անդրեասին, սա սարակինոսյան ցեղից մի թարգմանիչ էր, որն օգնության էր եկել հռոմեացիներին, և հրամայեց նրանց հարձակումներ ու ներխուժումներ իրականացնել՝ կրկին ասպատակելով պարսից պետությունը: Ինքը ստրատեգոսը, իրեն հիվանդ զգալով, ի վիճակի չէր մասնակցել ռազմական արշավանքներին» (Թեոփիլիկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 10):

¹³⁴¹ «Թեոդորոսի և Անդրեասի հետ ձեռք գորքը վերականգնեց այլ ամրություններ ու դրանց թվում նաև Մատեարոնը, որը հնությունից փոկ էր գալիս: Վերջինիցս ոչ հեռու գտնվում էր Բեյրութաստ ամրոցը: Այն ժամանակ, երբ Թեոդորոսը զբաղված էր շինարարությամբ, նրա մոտ եկան տեղի գյուղացիները և, համոզելով շարժվել Բեյրութաստի դեմ, հայտարարում էին, որ այդ ամրոցում ոչ բավարար բանակի կայազոր կա: Թեոդորոսի և Անդրեասի շրջապատը որոշեց անմիջապես էլ այդ խոսքերը գործի վերածել ու արագ անցումներով շարժվել դեպի այն: Նրանց մոտ որոշվեց հարձակվել Բեյրութաստի վրա գիշերով, սակայն, չկարողանալով իրականացնել իրենց այդ ծրագիրը, նրանք մոտեցան ամրոցին առաջին աքաղաղների կանչի հետ միաժամանակ: Տեղի բնակիչները նախապես նկատեցին հռոմեացիների հարձակումը և առանց վախի սկսեցին սպասել նրանց՝ հույսը դնելով տեղաբնիկ անառիկության վրա: Հետո, համարձակություն ձեռք բերելով և հույս դնելով ժայռի բարձրության վրա, նրանք

սկսեցին դուրս գալ ամրությունից, նետեր արձակել, Նիզակներ նետել և հետ մղել թշնամիներին: Ամրոցը մեկ մուտք ուներ, որով դժվար էր անցնել գեներ ձեռքին: Այդ մուտքը տանող ճանապարհը պաշտպանում էր մի աշտարակ, որն ավելի առաջ էր գտնվում ամրությունից՝ կանգնած պինդ ապառաժների կամ նման մի բանի վրա: Եվ ահա հռոմեացիները, իջնելով ձիերից, մոտեցան ժայռին և մրցույթը սկսվեց աղեղներից նետեր արձակելով: Նրանց համար, ովքեր գտնվում էին ամրոցում, թշնամիներից պաշտպանություն էին ծառայում մասամբ քարերը, մասամբ էլ անապույտները: Նրանք իրենց արկերը նետում էին հսկայական պահակային աշտարակից և, վերջինիս բարձրության շնորհիվ տեսնելով հեռուն, խոցում էին թշնամական զորքը: Զանի որ հռոմեական զորքը այդ ամենով կասեցվեց, հռոմեացիների թվից մի բանի բաժնը, իրար հայելով վահանները, սկսեցին դանդաղ առաջ շարժվել, բաջուրյան մեջ տեսնելով իրենց արիական արարքի փառքը և առաջ գնալով առաջխաղացող զորքի առջևից: Ուշադրություն դարձնելով ժայռից իրենց վրա թափվող հարվածներին՝ նրանք ավելի ու ավելի էին առաջ գնում և ի վերջո հետ մղեցին թշնամական զորքին ժայռի վրայից: Պաշարյալները, լքելով իրենց աջակցող ժայռը և մտնելով ամրոց, հնարավորություն տվեցին վեր բարձրանալ նաև մնացած հռոմեական զորքին: Տիրելով ժայռի ամրությանը՝ հռոմեացիները անսովոր ուժով պաշարեցին ամրոցը: Ամրոցում գտնվողները, կանգնելով ատամնաշարերի մոտ, ի վիճակի չէին վնդռել թշնամական զորքը և հնարավորություն ունեն տանել նետերի անվերջ հարվածները, դրա համար էլ, բոլորը հավաքվելով միասին և դեմքերի փոխարեն թիկունքները ցույց տվին: Մի մարդ կար Սապիր անունով, որն իր ֆիզիկական ուժով նման էր Դոմերոսի մոտ գովերգվող Թիդեսսին, իսկ մտքով գերազանցում էր նրա: Ոգով նա կարծես Դերակլեսը լինել և, եթե նույնիսկ որևէ մեկը գերազանցում էր նրան ուժով, ապա եւ առանց վարանելու Դերակլեսի երկրորդ տեղը կտամ խիզախությանը, բանի որ ուրիշ համեմատություն չունեն: Եվ այսպես, այդ Սապիրը, իր հետ վերցնելով սրածայր ձողեր, դրանք սկսեց խրել պարիսպների վրա ու այդ միջոցով սկսեց վերև բարձրանալ: Մի ձողը խրելով աշտարակի պատի քարերի ճեղքի մեջ, աշտարակը լրիվ կառուցված էր ամուր քարից, նա ոտքով կանգնեց ցցի վրա, հետո, կարծես խթան խրելով մյուսը, մյուս ոտքով կանգնեց նրա վրա՝ ամուր բռնվելով դուրս ցցված քարերի և այս խորամանկ ձևով վերև բարձրանալով: Զանի որ պաշարյալները չէին կարող դիմանալ իրենց վրա թափվող այդքան մեծաթիվ նետերին, ապա արդյունքում Սապիրն արդեն ամուր քարով էր պարսպի ատամնաշարից: Եվ ամրոցը կվերցվող հենց այդ առաջին հարվածից, եթե հանկարծ պարսկական զորքից չհայտնվեր մեկը և, ծանկնելով մի մեծ քար, որն ընկած էր ամրոցի դիմաց, նրա հետ միասին այդ քաջ հերոսին ներքև չիտեր պարսպից: Սապիրը ներքև գլորվեց այդ քարի հետ միասին...: Սակայն նա մահացու չջարդվեց: Նրա մարտական ընկերները վիրավոր վիճակում ընդունեցին նրան իրենց վահանների վրա ու փրկեցին: Նիզակների ու նետերի երկայնա ծայրակալները նրան շատ քիչ էին վնասել ու նա համառորեն ցանկացավ կրկին այդ գործին լծվել և արագորեն վերև մագցել՝ կարծես կառչուն ծակներով բռնելով պարսպի դուրս ցցված մասերից: Սակայն նրա հակառակորդ պարսիկը նրա նկատմամբ, ինչպես երկրորդ անգամ, ջրի երկու կաթիլին հար ու նման նույն նենգ արարքը գործեց: Զանի որ քիչ առաջ հռոմեացիների հարվածների արդյունքում ատամնաշարերից մեկը խաթիվել էր, ապա նա, իրենց այն, ստիպելով վերջինիս հետ միասին ներքև գլորվել նաև այդ հերոսին: Եվ ահա քաջ, պատրաստ ամեն մի վտանգի այդ ռազմիկը ներքև գլորվեց՝ կարծես սիրելի սիրուհու գրկած այդ քարի կտորը: Վախով էին նայում ընկերները այդ համարձակ այրին և նրա նկատմամբ կիրառում էին փրկության նույն միջոցները, ինչպես առաջին անգամ: Եվ ահա վիրավորված, սակայն փրկված նաև այդ երկրորդ անկումից, նա ուղարկությանը երրորդ անգամ է նետվում այդ հերոսությանը կարծես մի անհաղթ աստվածային ուժ էր մղում նրան այդ դժվար գործին: Ի վերջո, վերև բարձրանալով և ոտք դնելով ամրոցի պատկին նա դուրս բաժնեց թուրն ու սպանեց այդ պարսիկին, իր խիզախության գիշատչին և, թռցնելով ուսերի վրայից գլուխը, նետեց այն պաշարյալների շարքերի մեջ: Տեսնելով տեղի ունեցածը՝ հռոմեացիները ոգի առան և նետվեցին դեպի վտանգը: Այդ Սապիրի եղբայրներից մեկը, որը նրանցից տարիքով ավագն էր, վկա լինելով եղբոր խիզախությանը, անմիջապես էլ ցանկություն ունեցավ միջոցով նրա հետ: Կրկնելով եղբոր հերոսությունը՝ նա վեր բարձրացավ նաև ինքը, հետո մյուսը, իսկ հետո էլ շատ ուրիշներ: Այս կերպ ամրոցը գրավողները պարսկներով ներքև իջան ու կոտորեցին դարպասները, այնպես, որ այնտեղ մուտք գործել կարողացավ նաև հռոմեական մնացած զորքը: Եվ ահա ավելի ուժեղ գտնվելով, բան թշնամիները, նրանք տիրեցին ամրոցին և նրանցից ոմանց սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ գերեցին և իրենց մոտ գերի պահեցին: Այնտեղից որպես ավար տանելով եղած հարստությունը, նրանք ամրոցում հսկող ջոկատ թողեցին» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 18):

«Նույն կերպ և Թեոդորոսը տիրեց Մատեարոն ամրոցին: Դրանից հետո նրանք երկուսով գնացին Բեյրութասի վրա և, բանի որ այն շատ ամուր էր, ապա Սապֆիր անունով մի ռազմիկ, պատրաստելով ցցեր և խրելով դրանք քարերի ճեղքերի մեջ, վեր մագցեց: Երբ նա արդեն պարսպի կատարին էր, մի պարսիկ նրան ներքև հրեց: Սապֆիրը ներքև ընկավ, սակայն ռազմիկները ընդունեցին նրան իրենց Նիզակների վրա: Եվ կրկին նա խիզախեց նույն բանին և հեղթական անգամ ներքև հրվեց ամրության կատարից: Դոմեացիները կրկին ընդունեցին նրան վահանների վրա և նա կրկին ձեռք զարկեց նույն գործին: Ի վերջո, բարձրանալով պարսպի վրա, նա գլխատեց այդ պարսիկին և, վեր պարզելով նրա գլուխը, հռոմեացիներին բաջուրյան ներշնչեց: Ծառերը սկսեցին նմանակել հերոսին, ցցերի վրայով մագցել պարսպին Է վեր և ամրոցը հանձնվեց հռոմեացիներին, որոնք պարսիկները ոմանց սպանեցին, մյուսներին ամրոցում եղած հանդերձանքի հետ միասին գերեցին, իսկ ամրոցն էլ կրակի մատնեցին» (Թեոփիլկատոս իստոպլանտո «Ժամանակագրություն»):

¹³⁴² «Այդ ընթացքում Դերակլեսը կրկին ներխուժեց պարսից սահմաններ և մարերին իրենց կողմից ոչ մեկ անգամ արդեն զգացած պատուհասը վրա հասավ: Ժամանելով այնտեղ՝ նա հարձակվեց ինչ-որ մի շատ ամուր ամրոցի վրա, որը սպառնալից հառնում էր բարձր ժայռի վրա: Դիպտարատեզոսը սկսեց հեղեպույներ ու այլ պաշարողական մեքենաներ կառուցել: Իր հերթին նաև պարսիկները այդ ռազմական պատրաստությունների իրենց առանձնահատուկ ռազմական խորամանկությունները հակադրեցին: Նրանք սկսեցին բարձրի նման ինչ-որ բաներ գործել: Դավաբելով մագցեր և դրանցից հյուսելով պարսկները՝ նրանք շատ երկար բարձր էին հյուսում, դրանք լցնում ծղոտներ և կախում պարսպի վրա: Դրանք իրենց վրա ընդունում էին պարսպահար արկերի հարվածները և իրենց փափկության շնորհիվ մեղմացնում էին դրանց հարվածի ուժը: Այդ արկերից շատերը թռչում էին ամրոցի վրայով, իսկ մյուսներն ընկնում էին հենց նրա ներսում: Դերակլեսը իր հարձակումներում ոչ մի ընդմիջում չէր անում, օր ու գիշեր փոխելով այդ գործին մասնակցողներին: Ոմանք, որոնք հենց նոր էին մասնակցել աշխատանքին, այդ հեղթախոյի շնորհիվ հանգստանում էին, մյուսները, որոնք մինչ այդ մասնակցել էին այդ գործին, վեր էին կենում ու զբաղեցնում սրանց տեղը, իսկ սրանցից էլ դժվարությունները փոխ էին առնում երրորդները: Դրա համար էլ ամրության պաշտպանները վերջնականապես ուժասպառ եղան և նրանց ռազմական խիզախությունը թուլացավ: Այս կերպ վերցվեց այդ ամրությունն ու անցավ հռոմեացիների իշխանության տակ, իսկ երբ այն վերցվեց, ստրատապոսը այնտեղ կայազոր հաստատեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 18):

«Մտաւորապէս այդ ժամանակ Դերակլեսը՝ հետազայում թագաւորած Դերակլեսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Դերակլես Ի - Մ.3.**) հայրը, հարձակվեց պարսկական մի ամրոցի վրա և գրավեց այն» (Թեոփիլանտոս իստոպլանտո «Ժամանակագրություն»):
¹³⁴³ «Նույն տարում էլ Կոմենցիոլոսը եկավ Ալեքիոս և սկսեց այնտեղ գործ հավաքել: Մանրագինն ընտրություն կատարելով՝ նա առավել ուժեղներին առանձնացրեց զորքի թույլ մասից: Դրանից հետո նա բաժանեց զորքը երեք մասի և շարժեց բարբարոսների դեմ երեք առանձին ջոկատներով: Աջ ջոկատի հրամանատար նա հրամայեց լինել Մարտինոսին, լիաճ Կաստանդոսը թուրքերի թևի հրամանատար, իսկ կենտրոնը ստրատեզոսը վերցրեց իր վրա: Մարտունակ զորքը կազմում էր 6.000 հոգի, իսկ մնացած 4.000 հոգին վախկոտության և հոգեկան անպետքության պատճառով անմարտունակ էին: Վերջիններիս ստրատեզոսը հրամայեց պահպանել ամրացված ճամբարը և գումակը: Կաստանդ, ելնելով իր ջոկատով, շրջանցեց այդ երկրամասի ծախ կողմը և հասավ մինչև Չալդայա ու Գեմա լեռան կողմերը: Եվ ահա, բարբարոսների համար բացարձակապես անակնկալ կերպով լուսաբացին նա սրընթաց հարձակում գործեց նրանց երկրի վրա և, նրանց պաշտպանությանը անպատրաստ գտնելով, գեների փառքով ծածկեց այն ու այնտեղից հիանալի ավար տարավ, իսկ բարբարոսների մեծագույն մասին ոչնչացրեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 10):

«Այդ տարի ավարական խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.3.**), խախտելով խաղաղության պայմանավորվածությունները, սարսափելի ավարի ենթարկեց Մեգհան և Սկյութիան, ինչպես նաև ասպատակեց Ռատիառզան, Կոնոպիան, Ակիսը, Դորոստոլը, Չարպալան, ու Սարկինոպոլիսը: Այդ ընթացքում Կոմենցիոլոսը ժամանեց Ալեքիոս և, իրականացնելով զորքի ընտրություն, առանձնացրեց փորձառու ռազմիկներին անփորձներից և վատ զորքին, որը մոտ 4.000 էր: Նա սրանց հրամայեց հսկել խանդակները, իսկ ինքը 6.000 ընտրյալների հետ գնաց բարբարոսների դեմ՝ 2.000 հոգուն հանձնելով Կաստասին, 2.000 հոգուն՝ Մարտինոսին, իսկ 2.000 հոգուն էլ թողնելով իր մոտ: Կաստասը ուղղություն վերցրեց դեպի Չարպալա ու Գեմուսա և, բարբարոսներին գտնելով անհոգ վիճակում, շատերին կոտորեց: Զեռք գցելով մեծ բանակի ավար՝ նա հրամայեց իր Նիզակների պահպանել այն» (Թեոփիլանտոս իստոպլանտո «Ժամանակագրություն»):

¹³⁴⁴ «Իր խիզախությունը Կաստասը պատկեց մեծագույն ավարով: Այն տանել նա հանձնարարեց իր թիկնապահներից մեկին: Ինչ լավ կլիներ, եթե նա այդ չանք, բանգի մյուս օրը իրար եկած բարբարոսները նրանից խլեցին այդ ավարը» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 10):

¹³⁴⁵ «10/ Իր հերթին Մարտինոսը, շարժվելով դեպի Թոմիա բաղաբի մատուցներ, թարգմանիչների միջոցով իմացավ, որ խաբանն (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.3.**) ու նրա զորքը գտնվում են այնտեղ: Եվ ահա հռոմեացիները դարան դրեցին և անմիջապես համարձակ հարձակում գործեցին: Կարծես ծովի խորքերից բարբարոսների դեմ հառնեց մահը և կարծես ծովի մակընթացությունը անակնկալ կերպով կույ տվեց թշնամական զորքը: Զակարան բոլոր սպասուներին՝ խաբանը, որպես ինչ-որ հաջող գտած, բարեբախտ կերպով գտավ իր փրկությանը՝

դիմելով փախուստի՝ բարբարոսների այդ փրկիչ կղզու ապաստարանին, ընդ որում, եթե նա գերի վերցվեր, հռոմեացիները նրա կյանքի համար փառահեղ փրկագին կստանային: Մեծագույն և ամենասարսափելի վտանգը փվեց բարբարոսների ուսերի վրա: Ինչպես հայտնի դարձավ նրանցից, ովքեր անցել էին ավարների կողմը, նա վերադարձավ միայն հինգերորդ օրը և դա լիակատար ծնարարություն էր: Վաղ առավոտյան Մարտինոսը վերադարձավ այնտեղ, որտեղ ստրատեգոսը նախապես հրամայել էր հավաքվել: Շուտով կերպով այստեղ ժամանեց նաև Կաստասը՝ միանալով Մարտինոսին: Շնորհիվ իրենց հաջողության նրանք մեծագույն փառքի արժանացան և ավելի ամրացան իրենց անխցելիությունը: /11/ Ինչ վերաբերվում է Կոմենցիոլոսին, ապա նա, մոռանալով բոլոր պայմանավորվածությունները մասին, որոնք կապվել էին մի բանի օր առաջ, ոչ մի կերպ իրեն չդրսևորեց: Նա չգնաց ոչ Կաստասի և ոչ էլ Մարտինոսի մոտ, որպեսզի հարվածի թշնամական զորքի թիկունքին և հաղթահանողեսի կազմակերպմանն իր մասնակցությունն բերի: Ժողովրդի մեջ խոսում էին, որ այդ ոմն Ռուստիկոսն է՝ ջոկատներից մեկի հրամանատարը, նրան հուշել առանց բավարար ուշադրության թողնել իր ելքը և չգնալ Մարտինոսին ու Կաստասին ընդառաջ այն պատճառով, որ այդ ամենի ելքը անհայտ է և կապված է մեծ դժվարությունների հետ: Նա հենվում էր կայսրը (Բյուզանդական կայսր Մավրիկիոս - Մ.Ֆ.) արտահայտած այն թեզի վրա, որը համառոտորեն խորհուրդ էր տալիս այդպես չգործել և վտանգի չենթարկվել: Ամենը վերջացավ նրանով, որ ստրատեգոսը համաձայնեց Ռուստիկոսի փաստարկների հետ և կարևոր գործը փոխվեց անգործությամբ: Իմանալով, որ ստրատեգոսը շարժվել է Մարկինոպոլիս, իսկ Մարտինոսն ու Կաստասն էլ ժամանեցին այնտեղ՝ նրա մոտ» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 10, 11):

«Մարտինոսը, ուղղություն բռնելով դեպի Թեմի, անակնկալ կերպով հարձակվեց խաբանի (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.Ֆ.) վրա և նրա դրուժնակայից շատերին ոչնչացրեց, այնպես, որ ինքը խաբանը փրկություն գտավ փախուստում: Նման փայլուն հաղթանակ տանելուց հետո Մարտինոսը վերադարձավ ստրատեգոսի մոտ այն վայրը, որտեղ վերջինս խոստացել էր սպասել իր զինակիցներին, իսկ այդ ընթացքում Կոմենցիոլոսը, պատված անվճարականությամբ, նահանջեց դեպի Մարկինոպոլիս: Կաստասն ու Մարտինոսը, չգտնելով ստրատեգոսին, միավորեցին իրենց ջոկատները և ուղղություն վերցրին դեպի Գեմայի կիրճը: Մարտինոսը, տեսնելով, որ խաբանն անցել է գետի մյուս ափ, վերադարձավ ստրատեգոսի մոտ» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «ժամանակագրություն»):

¹³⁴⁶ «/11/ Արևի լուսաբեր շրջադարձի սկսվելուն պես Կոմենցիոլոսը իր ողջ զորքով տեղավորվեց ամրացված ճամբարում, որտեղ նա հռոմեական զորքից մի բանի հոգու էր թողել: Դրանից հետո նա իր ճամբարը տեղափոխեց դեպի Գեմայի անցումները՝ առաջ շարժվելով բլուրներով և բարձր լեռնային դաշտավայրերով: Այդ վայրը տեղի բնակիչների կողմից կոչվում է Սաբունիս...: Այդ վայրում ստրատեգոսը ճամբար զարկեց և հաջորդ երեք օրերի ընթացքում մնաց այնտեղ, իսկ հարևան գետի փայտյա կամրջի մոտ էլ նա հրամայեց ջոկատի հրամանատար Մարտինոսին վաղ առավոտվանից հետախուզել ավարների զորքը և հետևել, թե չի՞ մոտեցել արդյոք թշնամական զորքը գետին: Ինչ վերաբերում է Կաստասին, ապա նա նրան հրամայեց, շարժվելով լեռնային անցումներով, հետևել թշնամիների շարժին և պարզել նրանց մտադրությունները, թե պատրաստվում են արդյոք նրանք իրենց դեմ ելնել, թե ոչ: Երբ Մարտինոսը նկատեց, որ թշնամական զորքը արդեն պատրաստ է անցնել գետը, նա արագորեն հետ վերադարձավ և միացավ Կոմենցիոլոսի զորքին, իսկ Կաստասը անցավ գետը՝ ներքև իջնելով նրա հունով: Շարժվելով մյուս ափով՝ նա հանդիպեց հակառակորդի առաջապահ ջոկատներին և մեծ ուժով բոլորին կոտորեց: Իրականացնելով նման հերոսություններ՝ նա ոմն չար սատանայի դրոշմամբ ի վիճակի չեղավ օգտվել նպաստավոր իրավիճակի հանգամանքներից և չմիացավ Կոմենցիոլոսին, այլ ուղղվեց դեպի փայտյա կամրջը և ցանկացավ անցնել գետը Մարտինոսի հետևից: Զանի որ նրան չհաջողվեց անել այդ, արևը մայր մտնելուց հետո նա մի վայրում գիշերեց: Դաջորդ օրը այստեղ գիշերելու տեղավորվեց թշնամական զորքը և սկսեց մյուս ափն անցնել փայտյա նույն այն կամրջով, բանի որ գետով անցնել այլ կերպ հնարավոր չէր: Այդ գետը շատ խորն էր և իր արագ ու բուռն հոսանքով բռնում էր մեջը մտնողներին՝ խանգարելով գետանցմանը: Զանի որ Կաստասը փորձում էր ճեղքելով հետ գալ ու ամեն կերպ իր զորքով տեղաշարժեր էր իրականացնում, այդ պատճառով էլ թշնամիների զինված ամբոխը ընդհարվեց նրա հետ: Վերջինս համար այդ հանդիպումը դժբախտ եղավ և նա չկարողացավ որևէ իրաժանակություն կիրառել: /12/ Զրտնիչա՞ծ Կաստասը, չիմանալով ինչ անել, ոգով կոտորվեց: Դեպքերի դժբախտ զարգացումը մեծ աղետ էր կանխագուշակում: Նրա զորքի մարտաշարքը անմիջապես էլ ցրվեց և, առաջ մղվելով վախկոտությունից, բոլորը տարբեր կողմեր նետվեցին, ինչպես նապաստակներ կամ եղևիկներ, որոնք փորձում են խուսափել որսորդի որոգայթներից՝ փորձելով պատսպարվել լեռնային դաշտավայրերում ու արագորեն թաքնվել թավուտում: Դոմեական ռազմիկներից ոմնա՞ց գերի ընկան ավարներին և ենթարկվեցին անտանելի կտանալների՝ կրելով ամենասարսափելի տանջանքները, որոնք երբևէ հորինվել են: Նրանց սպառնում էին արսափելի մահով, եթե նրանք չհայտնեին, թե ուր կարող էր փախչել Կաստասը: Դրա համար էլ նրանք, համաձայնության գալով իրար մեջ, զրեթե մատով ցույց տվեցին Կաստասին, որը թաքնվում էր անտառի թավուտում՝ ամբողջովին պատված խաղողի որթերով: Այս կերպ տաքսիարքոսը կենդանի գերի վերցվեց և փայլուն ավար դարձավ: Կաստասի հետ միասին թշնամու կողմից ջրջապատվեց և գերի վերցվեց նաև հռոմեական ջոկատի մեծ մասը» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 11, 12):

«Իսկ Կաստասը, անցնելով գետը, ջարդեց իրեն ամենամոտ գտնվող ավարների ջոկատը և դրանից հետո դադարեց մտածել անվտանգության միջոցառումների և ստրատեգոսի մոտ նահանջելու վերաբերյալ: Դաջորդ օրը խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.Ֆ.), զբաղեցնելով գետանցումները, կտրեց Կաստասի նահանգի ուղիները: Այդ ժամանակ զորքը ցրվեց և ամեն մեկը, ինչքան ուժ ուներ, սկսեց փրկություն փնտրել անտառներ փախչելու մեջ: Ոմանք բռնվեցին բարբարոսների կողմից և ցույց տվեցին, թե որտեղ է թաքնվում Կաստասը: Բարբարոսները բռնեցին նրան և ցնձացին ու ուրախացան» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «ժամանակագրություն»):

¹³⁴⁷ «Պատերազմը ավելի մեծ ծավալ ընդունեց և ավելի ուժեղ բորբոքվեց: Կարծես աղետների ինչ-որ կապակցությունից՝ խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.Ֆ.) հռոմեացիների վրա հսկայական մի զորք բաց թողեց, որպեսզի այն ասպատակի Թրակիան: Իրականացնելով ավերածություններ՝ թշնամական զորքը արագորեն մոտեցավ Մեսամիդիային: Նայած հերոսական դիմադրությանը՝ թշնամիները սպանեցին այդ բաղաժի 500 պահապաններին, որոնք պահպանության էին դրված այդ բաղաթում: Այդ ժամանակ տաքսիարքոս Անսիմոնը, որը գլխավորում էր Թրակիայում տեղակայված հետևազորը, հենց որ նկատեց, որ ավարների զորքը առաջանում է, հավաքեց իր բանակն ու պատսպարվեց երկար պարիսպների հետևում, իսկ ինքը, որը գտնվում էր իր ջոկատի վերջապահում, վերջիններս դրդելով արագորեն շարժվել դեպի երկրի խորք, գերի վերցվեց ու թշնամու առաջապահ ջոկատների հեշտ ավարը դարձավ, բանից այդ դժբախտը իր թիկունքում չունեց պահպանություն: Դրանից հետո շուտով խաբանը Թրակիայի վրա շարժեց իր ուժերի մնացած մասը և շատ վայրերում ներխուժումներ իրականացրեց, ընդ որում Կոմենցիոլոսի հետ եղած զորքը մարտական գործողությունները անհաջող էր մղում: Դոմեացիները թաքնվում էին Գեմայի անտառներում, իսկ թշնամական զորքը հնարավորություն ստացավ լայնորեն տարածվել Թրակիայում» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 12):

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, ավարները երկու անգամ հասան այսպես կոչված Երկար պարիսպներին» (Եվագրիոս Սիուլաստիկոս «Եվեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 10):

¹³⁴⁸ «Երբ ծերունին հավաքույթի առաջ նման խոսքեր ասաց, նա կրակեց բոլորին և դրդեց հարձակման՝ լավագույնների մոտ անհաղթահարելի մղում առաջացնելով, իսկ ավելի թուլերի մոտ էլ, կարծես մտրակելով իր ճառով, բերելով վախկոտության հաղթահարման: Ուժեղ աղաղակով փոթորկեց հավաքույթը և կարծես թատրոնը ցնցվեց զովեստներից: Բոլորը զինվեցին այդ ծեր ռազմիկի ոգով և խելով: Անմիջապես էլ, կարծես տոգորված եղբայրական մտադրությունների ոգով, հավաքույթի ավարտից հետո նրանք սկսեցին զինվել: Եվ ահա նրանք իջան Գեմա լեռան վրայից դեպի Կլավոմինոսիս ու Լիվիդուրո՞ւ՝ մարտի մեջ մտնելու մտադրությամբ: Ոչ հեռու նրանք նկատեցին խաբանին (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.Ֆ.), որը հանգիստ ճամբար էր զարկել: Առանց որևէ նախազգուշական միջոցառումների նա իր վրանը զարկել էր մոտ չորս մղոն հեռավորության վրա, այն դեպքում, երբ նրա հորդան ցրված էր ողջ Թրակիայում: Եվ ահա Կոմենցիոլոսը, կարգի բերելով զորքը և այն միասնական մարտական կարգով շարժելով, առաջխաղացման ազդանշան տվեց: Նա հրամայեց շարժվել դեպի Աստիկա, գիշերն անցկացնել զգու, իսկ հաջորդ օրն էլ փոթորկի նման հարձակվել խաբանի վրա՝ ընդհարման պարագայում հնարավորինս մեծ կոտորած անելով: Ինչ-որ չար ճակատագիր, սակայն, որոշեց խախտել զորավարների բոլոր այդ ճշգրիտ հաշվարկված մտադրությունները...: Երբ արևը թիկունք ցույց տվեց տխուր ու մռայլ գիշերվան և գեղեցկագույն ու լուսապայծառ լուսաբերի ջանքերով գիշերվա հոգրությունը ճնշվեց, եղբերավոր կենդանիներից մեկը կողքի վրա գցեց իր վրա դրված բեռը: Պատահեց այնպես, որ այդ կենդանու տեղը առջևից էր գնում: Դեռևից զնացողները, տեսնելով, որ կենդանին այդ աստիճան վրա է տանում իր բեռը, սկսեցին գոռալ նրա տիրոջը, որ նա հետ դառնա և ամեն ինչ կարգի բերի: Դա պատճառ հանդիսացավ խառնաշփոթի և, ինքնըստինքյան այնպես ստացվեց, որ ռազմիկները սկսեցին հետ դառնալ: Նրանց մեծ մասը, լսելով ծիչեր, դրանք սխալ մեկնաբանեցին և սխալ հասկացան այն, ինչ ուզեցվում էր ասվել: Նրանք թվաց, թե դա նահանգի նշան է, ինչպես լինում է, երբ անակնկալ հայտնված թշնամիները խախտում են իրենց ծրագրերը: Չորքին մեծ չիրթ պատեց և ուժեղ աղմուկ բարձրացավ: Յուրաքանչյուր ոք սկսեց գոռալ, որ պետք է հետ դառնալ և ամեն մեկը ցուցում էր տալիս մյուսին իր հայրենի լեզվով, որ հետ դառնան: «Տորնա, տորնա», - գոռում էին նրանք մեծագույն շփոթի մատնված՝ կարծես գիշերային մարտը անակնկալ կերպով բռնկվել էր նրանց թիկունքում: Արդյունքում ողջ մարտական կարգը, ինչպես թառի լարերը, բանդվեց: Այդ ամենի հետևանքով խաբանը երկրորդ անգամ խուսափեց վտանգից, այս անգամ ավելի մեծ վտանգից, և,

ինչքան ուժ կար ուղեբերում, նետվեց հեռու այն վայրից, որտեղ սովոր էր մնալ՝ հաջող կերպով փրկվելով թշնամիներից: Նա անցավ այլ վայր և, ավելի զարմանալի ձևով, քան առաջին անգամ, փրկվեց թշնամիներից: Մոտավորապես նույնն էլ արեց նաև հռոմեական զորքը և այսպիսով՝ երկկողմանի փախուստ ստացվեց: Ինչ-որ տուտ վախ պատեց հռոմեական զորքին և գոյություն չունեցող վտանգը նրան շփոթի մատնեց, թեև նույնիսկ այդ պայմաններում էլ շատ թշնամիների սպանվեցին, չնայած, որ երկու զորքի համար էլ այդ ընդհարումը անսպասելի էր, բանգի, երբ հռոմեական զորքից ոմանք այնտեղ հանդիպեցին շուտ եկան դեպի թշնամի և փայլուն խիզախությամբ ու հաջողությամբ մարտի մեջ մտան վերջինիս դեմ» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 15):

«Դրանից հետո խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.3.) ուղղություն վերցրեց դեպի հարավ, անցավ Թրակիայով և մոտեցավ երկար պարիսպներին: Կոմենցիոլոսը, որը թաքնվում էր Գեմայի անտառներում, Մարտինոսի հետ դուրս եկավ այնտեղից և խաբանին բռնացրեց մարտին լիովին անպատրաստ վիճակում, քանի որ մեծաթիվ բարբարոսներ ցրվել էին Թրակիայում: Կոմենցիոլոսը մոտեցավ խաբանին գիշերային առաջին պահակափոխի ժամանակ: Նրա ձեռքում հայտնվեց գործը կարգի գցելու հիմնալի առիթ, եթե ինչ-որ մի չար ծակատագիր չփչացներ ամեն ինչ: Ինչ-որ մի ձիուկից ընկավ թամբը և այն բռնող, ուղղվելով թամբը, սկսեցին ձիուկի տիրոջ հարազատ լեզվով գոռալ՝ թորնա, թորնա ֆրատորե: Ձիուկի տերը չստացավ այդ գոռոցը, սակայն զինվորները լսեցին և, մտածելով, որ թշնամիներն են հարձակվել իրենց վրա, դիմեցին փախուստի՝ բազմաձայն աղաղակելով՝ թորնա, թորնա: խաբանն էլ իր հերթին, պատված մեծագույն վախով, նույնպես դիմեց փախուստի՝ կարծես անսանձ ձի: Եվ կարելի էր տեսնել, թե ինչպես են ավարներն ու հռոմեացիները փախչում իրարից և ոչ-ոք մյուսին չէր հետապնդում» (Թեոփիլիկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁴⁹ «/15/ Երբ խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.3.) երկրորդ անգամ ուղքի եկավ, նա, որպեսզի հարթի այդ երկու պարտությունների խախտանքությունը, հավաքելով բարբարոսական զորքը, հարձակվեց հռոմեական բաղաբների վրա և զավթեց Ապախարիան: Կարծում եմ ավելորդ չի լինի այդ փորձի էպիգորը ընդգրկել մեր պատմումի մեջ և պատմել, թե ինչպես դա տեղի ունեցավ: /16/ Եվ այսպես, կար Բուզես անունով մի ազգաբնիկ, որը մի հիմնալի մարտի էր և այն հետոսների թվից էր, որոնք աչքի էին ընկնում իրենց հերոսություններով, նա ամենափառալուրն էր իր խիզախությամբ: Նա, հենց որ լսում էր շեփորի ձայնը, միշտ առաջինն էր նետվում վտանգավոր գործի: Այդ ժամանակ նա ապրում էր այդ ամրոցում: Եվ ահա Բուզեսը որոշեց ձիով մեկնել այդտեղի մարգագետիններ, իսկ հետո էլ առաջ անցնել, որպեսզի, բնականաբար, մեծ հաջողությամբ որսորդությանը զբաղվի: Արդյունքում բարբարոսները գերի վերցրին Բուզեսին և որսորդին ինքը դարձավ որս: Գերի վերցնելով Բուզեսի՝ նրանք սկսեցին սպառնալ նրան, որ կխոցեն նիզակով, իսկ նա էլ խնդրեց նրանց չանել այդ և ավելի լավ է մի լավ փրկագնի դիմաց պահպանել իր կյանքը, բանգի Բուզեսին սպանելը և մեծ պարգևներից արհամարհաբար հրաժարվելը բարբարոսներին ոչ մի օգուտ չէր բերի: Բարբարոսներն ընդունեցին նրա առաջարկությունը և չհրաժարվեցին գործարքից: Եվ ահա նրանք տարան գերուն ամրոցի մոտ և ձայնարկուի միջոցով հայտարարեցին ամրոցում գտնվողներին, որ նրանց աչքի առաջ կմտնեն Բուզեսին, եթե, հանուն ընկերական զգացմունքների, սրանք չգնեն նրան մեծ պարգևների դիմաց: Իր հերթին Բուզեսն ինքը կոչ էր անում հռոմեացիներին չարհամարիչել իրեն, մի մարդու, որի կյանքը այդ պահին տատանվում էր կշեռքի նժարի վրա մահվան ու փրկության միջև, նա խնդրում էր փոխադարձ օգնություն ցույց տալ և գոռալով ու հեծեծալով մատնացույց էր անում իր հերոսական գործերը, որոնք նա կատարել էր հանուն հռոմեացիներին՝ իր համար մեծագույն վտանգով: Նա թվարկեց իր հերոսությունները, ցույց տալով վերքերը, որոնք կարծես կրած դժվարությունների պատկերը լինեին, և նրանց դիմաց առավել պարզության համար բացեց թշնամիների հարվածների հետքերը: Հանուն այդ ամենի նա աղաչում էր նրանց, որոնց համար նա նման բաներ էր արել, որ սրանք փրկեն իրեն սարսափելի տանջանքներից, սակայն նրանք չհամաձայնեցին դրան, քանի որ նրանց մոքափոխ արեց մի մարդ, որի մասին ժողովրդի մեջ խոսում էին, ոչ առանց հեգնանքի, թե նա կապված է Բուզեսի կնոջ հետ ինչ-որ գաղտնի հաճությունով: Եվ ահա նրանք առանց որևէ հարգանքի հետ ուղարկեցին բարբարոսներին: Հայտնվելով ավելի մեծ վտանգի մեջ՝ Բուզեսը սկսեց խնդրել բարբարոսական զորքին կարճ ժամանակով հետաձգել իր մահապատիժը և, որպես վճար դրա դիմաց, խոստացավ նրանց հանձնել ամրոցը: Նա կարծում էր, որ նախ տառապանքի բաժանը իրենց անկարողության համար պետք է խմեն նրանք, որոնք մոռացել են երախտագիտության պարտքը իր նմանատիպ աղետալի վիճակում, որպեսզի նման ապերախության համար պատիժը նախորդի իր մահվանը: Երբ թշնամիները նման հայտարարություն ստացան ու խոստումներ լսեցին, նրանք մեծ ուրախությամբ հակվեցին դեպի մարդասիրությունը և երդումով հաստատեցին Բուզեսին, որ նրան անվնաս կպահեն, մահապատիժ չեն ենթարկի և նրան որևէ բռնի, բնական օրենքները խախտող մահ չեն պատժառի, եթե նա կատարի իր խոստումը: Այդ ժամանակ Բուզեսը սկսեց ավարներին սովորեցնել մի պաշարողական գործի կառուցել: Բանն այն է, որ մինչ այդ նրանք բացարձակապես ծանոթ չէին նման մեթոդների գործածությանը: Եվ ահա նա սովորեցրեց նրանց հարվածել հեղիոպոլիսից: Արդյունքում քիչ ժամանակ անց ամրոցի պարիսպները բանդված ընկած էին և այդպիսով Բուզեսը վրեժ լուծեց հռոմեացիների նրանց անկարողության համար՝ բարբարոսներին սովորեցնելով բաղաբների պաշարման սարսափելի արվեստը» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 15, 16):

«խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.3.), սակայն, հավաքելով ուժերը՝ պաշարեց Ապախարիան: Պատահաբար գերի վերցնելով Բուզեսին՝ պաշարողական մեխանիկին, խաբանը պատրաստվեց սպանել նրան: Բուզեսը, սակայն, խոստացավ ոչ քիչ գումար վճարել, եթե խաբանն իրեն կյանք պարգևի: Կապկպելով նրան՝ ավարները դրեցին բաղաբի դիմաց: Եվ Բուզեսը սկսեց խնդրել բաղաբացիներին փրկագնել իրեն՝ պատմելով, թե ինչպես է ինքը տուժել բաղաբի պատճառով, սակայն մի բաղաբացի սկսեց համոզել մյուսներին այդպես չվարվել, ասում էին, որ նա կենսացում էր Բուզեսի կնոջ հետ: Ինչ էլ որ լինե, Բուզեսի խնդրանքը արհամարհանքով մերժվեց և նա խոստացավ խաբանին փոխանցել բաղաբը: Կառուցելով պաշարողական մեթոդ, որը կոչվում է խոյ, նա տիրեց բաղաբին: Դրանից հետո բարբարոսները, ծանոթանալով պաշարողական արվեստին, տիրեցին նաև շատ այլ բաղաբներին ու հետ դարձան մեծ ավարով: Բյուզանդիոնցիները, իմանալով, որ Կաստասը գերի է վերցնել բարբարոսների կողմից, սկսեցին ուժգին կշտաճել Մավրիկոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսին - Մ.3.)՝ բացահայտորեն չարախոսելով» (Թեոփիլիկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁵⁰ «Հետագայում թշնամիները առանց որևէ դժվարության նվաճեցին շատ հռոմեական բաղաբները՝ հետագա կառուցումների համար օգտվելով այդ խորամանկ օրինակից: Եվ ահա, երբ խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի - Մ.3.) հարձակվեց Բերիայի վրա, սակայն նա, շատ ջանք ու ժամանակ կորցրեց, ի վերջո, չնայած թափած ջանքերին չարժանացավ հաղթանակի դափնիներին, քանի որ բաղաբի բնակիչները նրա դեմ շատ արիարար էին մարտնչում: Դրանից հետո նա նրանցից գնեց խաղաղությունը ինչ-որ անհայտ գուժից, որով էլ իր անհաջողության արդարացման համար բավարար առիթ տեսավ, որպեսզի թաքցնի այն մյուսներից: Նա շրջափակեց նաև Դիոկղետիանոպոլիսը և այն համառ պաշարման ենթարկեց, սակայն բաղաբի բնակիչներն իրենց հերթին ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեցին և թույլ չտվեցին նրան առանց խոչընդոտի հարձակվել բաղաբի վրա: Նրանք պարիսպների վրա կատապուլտներ ու այլ պաշտպանողական սարքեր տեղադրեցին, այնպես, որ բարբարոսները չէին կարողանում պարիսպներին մոտենալ և ձեռնամարտի բռնվել: Խաբանը ստիպված եղավ այրվելով գայրություն խաբանել՝ զգալով այն, ինչը, ըստ ասացվածքի, զգաց գալլը, որն իզուր բացել էր երախը, երբ նրա հույները չարաբարացան: Դրանից հետո նա անմիջապես անցավ Ֆիլիպոպոլիսի և, շրջապատելով այն, փորձեց վերցնել: Բաղաբի բնակիչները, սակայն, շատ վճռականորեն պաշտպանվում էին և բարբարոսներից շատերին ներքև էին նետում պարիսպների ու աշտարակների վրայից, այնպես, որ խաբանը, տուրք տալով այդ վայրի անառիկությանը ու նրա պաշտպանների արիությանը, առանց փրկագնի դադարեցրեց պատերազմը նրանց դեմ: Վաղ առավոտյան անցնելով այսպես կոչված Աստիկայի անտառներով՝ նա հարձակվեց նաև Արդիանոպոլիսի վրա և այն ուժեղ պաշարման ենթարկեց, սակայն նաև այս բաղաբի բնակիչները ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեցին: Այդ ժամանակ Բյուզանդիոնում սկսվեցին խոսակցություններն այն մասին, որ Կաստասն ու Անտիոնոսը գերվել են և բաղաբում մեծ աղմուկ եղավ: Ժողովրդի ոմանք, ձայնարկու ու հիմար մարդիկ, որոնց կարգավիճակը բարձր չէր և ուղեղները զարգացած չէին, բացահայտորեն մեղադրում էին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը - Մ.3.)՝ կազմելով վիրավորական երգեր և իրենց ծաղրական ելույթների ժամանակ հեգնանքով կատարելով դրանք՝ կատարվածք վերագրելով ոչ թե ծակատագրին, այլ կայսեր հիմարությանը: Ողջ այդ պարսավանքը, սակայն, կայսեր չգայրացրեց ու նրա հոգին չայրվեց վրեժխնդրության կրակով: Կաստասի համար ստանալով շատ մեծ փրկագին՝ թշնամիները վերադարձրին նրան, ինչպես այդ հիշում են դեռ մեր ժերերը, և դրանում նրանց լիովին կարելի է հավատար» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 16):

«Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը, ավարները երկու անգամ հասան այսպես կոչված Երկար պարիսպներին, ասպատակեցին և թալանեցին Սինգիդոնը, Անքիանը, որը Հունաստանը և այլ բաղաբներ ու ամրոցներ: Նրանք ամեն ինչ ոչնչացրին և կրակի մատնեցին, քանի որ զորքը իր հիմնական մասով գտնվում էր Արևելքում» (Եվագրիոս Սյուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 10):

¹³⁵¹ «/2.16/ Հիմա արդեն կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը - Մ.3.) իր ուժերը կենտրոնացրեց թշնամիների վրա և պատրաստվեց նրանց դեմ մեծ ուժեր շարժել: Որպես ստրատեգոս նա նշանակեց Հովհաննիս, որին ժողովրդի մեջ սովորաբար կոչում էին Մյուստակոն, իսկ որպես հիպոստրատեգոս էլ նշանակվեց Դրոկոնոնը, որին հանձնվեց ռազմական մի ջոկատ: Սա ծագումով լանգոբարդ էր, ֆիզիկապես շատ ուժեղ և ռազմական գործում շատ տաղանդավոր: Ժամանելով Արդիանոպոլիսի մոտ՝ նա ստիպեց բարբարոսներին թողնել պաշարումը և հաջորդ օրը պատերազմն ավարտվեց: Բաց մարտում հռոմեացիները հաղթեցին բարբարոսներին և նրանց վճռական պարտության

մատենցին: Հիպոստրատեզոս Դրոկտոնը հաղթահարեց բարբարոսներին խորամանկության միջոցով: Նա, կեծ նահանջով, թշնամիներին ներշնչեց, թե իբր ֆալանգը նահանջում է վախենալով հակառակորդից, որից հետո անցավ հակահարձակման ու արդյունքում թշնամիները թիկունք ցույց տվեցին: Նա ոչնչացրեց իր ճանապարհին հանդիպած բոլորին: Կեսօրին ավարները դիմեցին փախուստի տարբեր կողմեր և սրընթաց փախուստով սուրացին ուր պատահի: Ստրատեզոսը չհետապնդեց թշնամիներին, բանգի նա իմաստուն կերպով պահում էր չափը և զգուշանում, ինչը բնական է, երբ պետք էր բարեպատեհությունը ծայրահեղության չհասցնե: Հաջողությունը սիրում է անակնկալ փոփոխության ենթարկվել և անհուսալի բան է: «Մահկանացուների մեջ հաղթանակը փոփոխական է», - սրանք են Հոմերոսի խաբերը, որոնք ինձ թույլ տվեց ներմուծել պատմական պատումում.../3.4/ Գեթերի գործը, իսկ այլ կերպ ասած՝ սլավոնների ամբոխը, ուժեղ ավարառության ենթարկեց Թրակիան» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 2, գլուխ 17, գիրք 3, գլուխ 4):

¹³⁵² «Հռոմեացիները ֆրանկների օգնությամբ ասպատակեցին լանգոբարդների հողերը և իրենց իշխանության տակ վերադարձրին Իտալիա պրովինցիայի մի մասը» (Հովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Ավտարի արքան (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ավտարիկը – Մ.Ֆ.) 3 տարով խաղաղություն հաստատեց պատրիկ Սմարագրուսի հետ, որն այդ ժամանակ կառավարում էր Ռավեննան...: Հիշատակված Դրոկտոնի օգնությամբ Ռավեննային կայսգործը հաճախ մարտնչում էր լանգոբարդների դեմ և նավատորմի օգնությամբ, որն այն կառուցեց նրա աջակցությամբ, ի վերջո դուրս մղեց լանգոբարդներին Կլապիս բաղաբեց» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 3, գլուխ 19)

¹³⁵³ «Մեկ այլ լանգոբարդական գործ պաշարեց փոքր հրամանատար Ֆրանկիոնի Կոմանցիս կողմից, որն այստեղ էր դեռևս Նարսեսի ժամանակներից արդեն բնակ տարի շարունակ: Կեցանայա պաշարումից հետո նա հանձնեց կղզին լանգոբարդներին, իսկ ինքը արքայից (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ավտարիկը – Մ.Ֆ.) իր ցանկության համաձայն իրավունք ստացավ կնոջ ու ողջ զույգի հետ ազատ դուրս գալ և գնալ Ռավեննա: Կղզում հսկայական հարստություններ գտան, որոնք այստեղ էին տեղափոխվել տարբեր բաղաբեցերից» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 3, գլուխ 27):

¹³⁵⁴ «Այս պայմաններում պարսիկները, հօգուտ իրենց օգտագործելով հռոմեացիներին պատուհասած դժբախտությունը, ցրվեցին հռոմեական երկրով մեկ և հարձակում գործեցին Կոնստանդինի վրա: Զարաթերի համար դա կրկնակի պատերազմ էր, բանի որ նրանցից պարենամթերք էին վերցնում ու նրանց թալանում էին ինչպես սեփական, այնպես էլ թշնամու ռազմիկները: Այստեղ հավաքված հռոմեական զորքը անգործության մեջ էր՝ համարելով, որ այդ ամենն իրեն չի վերաբերվում և որևէ բանի մասին հոգ չտանելով, կարծես դա ուրիշ դժբախտությունն էր: Հերմանուք, սակայն, զինելով 1.000 ռազմունակ ռազմիկների, շարժվեց դեպի Կոնստանդին և ազատեց այն սպառնացող վտանգից» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 3):

«Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) վեցերորդ տարում Պրիսկուրը, որ նշանակվել էր ռումների գործի հրամանատար, մեծ բանակի գլուխն անցած շարժվեց Պարսկաստանի վրա, սակայն այնտեղ ռումների մեջ խառնակություն ընկավ և նրանք ոչինչ չարեցին: Դրանից հետո արքան նշանակեց քոռք կողմից իր ազգական Ֆիլիպին, որպեսզի սա հրամայի ամեն ինչին: Այս մարդը շատ հիմնալի հաղթանակներ ձեռք բերեց, դրա համար էլ Պրիսկոսի և այլոց կողմից նրա նկատմամբ խաղաղականքներ սկսվեցին, թե իբր նա ցանկանում է գահընկեց անել արքային ու զբաղեցնել նրա տեղը» (Բար-Հերետոս «Ալեխարիկի պատմություն», գիրք 9):

¹³⁵⁵ «/3/ Մեծ դժվարությամբ համոզելով հռոմեական ջոկատները և բարձրացնելով նրանց ոգին կոչերով՝ Ֆիլիպիկը հավաքեց 4.000 հոգու և հրամայեց հարձակում գործել պարսկական տիրույթների վրա: Մյուս կողմից էլ Արիստոբուլոսը, որն այդ ժամանակ կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) այսպես կոչված անտիոքյան պալատի կառավարիչն էր, ուղարկվեց վերջինիս կողմից և հայտնվեց գործի մեջ: Սի դեպքում նվերներով, մյուս դեպքում խոսքերով՝ նա մեղմացրեց ապստամբների անհաշտությունը: /4/ Եվ ահա հռոմեական զորքը, հավելվելով խաղաղության, շարժվեց դեպի Մարտիրոսոպոլիս, իսկ նրա մեկ այլ մասն էլ կրկին ներխուժեց պարսկական սահմաններ: Պարսից գործի հրամանատար Մարզոգարը իր հանկարծակի հարձակումով խաղաղեց հռոմեացիներին իրականացնել այդ անակնկալ ներխուժումը և հռոմեացիները ստիպված եղան վերադառնալ Արզանենայով ու Նիսֆիս գետի հունով: Մարզոգարը կրկնակիս հետապնդում էր հռոմեական զորքին: Դրա համար էլ Մարտիրոսոպոլիսի պատերի տակ ընդհարվեցին հռոմեական և թշնամական զորքն ու նրանց միջև փառահեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Ծակատագիրը հռոմեացիներին թույլ տվեց փախչել ու բազմիցս փառահեղ հաղթանակ տանել: Այդ մարտում պարսիկների առաջնորդներն ընկան, իսկ պարսից գործից կենդանի գերի վերցվեցին 3.000 հոգի, գերության մեջ հայտնվեցին նաև բոլոր գորահրամանատարները: Միայն 1.000 հոգանոց թշնամու մի ջոկատ հեռացավ Նիսֆիս: Թշնամիների նման մեծ և զարմանալի ջարդից հետո ողջ զորքը, հավաքվելով իրար գլուխ, որոշեց դադարեցնել թշնամությունը Մավրիկոսի հետ: Նրանք կայսրը հարգանքի հավաստիք մատուցեցին՝ ուղարկելով շատ ավար և պարսկական դրոշներ, որոնք հռոմեացիները իրենց լեզվով կոչում են բանդա, իսկ Ֆիլիպիկը նստել էր այսպես կոչված Հիերոպոլիսում՝ ոգին զգելով ապստամբության հարուցած վախի պատճառով և սպանելով փոփոխության այդ անառնաշփոթում...: Եվ ահա, հռոմեացիների ու պարսիկների միջև պատերազմը սկսեց ավելի ակտիվ ու դաժան ընդունել... իսկ մարերը, հանդիպելով հռոմեացիների առաջնորդներին, ոչնչացան՝ դառնալով այդ պատերազմի ավելորդ զոհերը... /5/ Այն ժամանակ, երբ հռոմեացիները նման փախուստի հաղթանակները վկայեցին էին լինում, նրանց առջևում դեռևս Մարտիրոսոպոլիսի համար մարտն էր սպասում, ինչպես ես առաջ ասել եմ այդ մասին: Այդ մարտի ընթացքում պարսից հրամանատար Մարզոգարը ընկավ և գերի վերցվեցին երկու թևերի հրամանատարները, իսկ Մարզոգար հրամանատարի գլուխն էլ ուղարկվեց Բյուզանդիա: Ֆիլիպիկը դեռևս չէր ընդունվում հռոմեական զորքի կողմից և զրկված էր ստրատեգոսի կոչումից: Ռազմիկները չէին ուզում նրան իրենց մոտ ընդունել որպես հրամանատար, նրան, ով վերջերս Արզանոսի մոտ դրսևորեց իր բաջությունը և ռազմական ունակությունները, բանգի ամբոխը միշտ փոփոխական է և հույզերին է տրվում: Երբ Ֆիլիպիկը դեռևս գտնվում էր Կիլիկիայի գյուղերում, կայսրը նամակներով նա կրկին ուղարկվեց Ատրիք: Այնտեղ նա դժվարությամբ ընդունվեց հռոմեական զորքի կողմից: Առաջնորդին զորքի հետ հաշտեցրեց Գրիգորիոսը, որն այդ ժամանակ Անտիոքի արքեպիսկոպոսն էր» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 3-5):

«2րդը մնաց Նախկին վիճակում, այնպես, որ բարբարոսները, հույս ունենալով, որ ոչ-ոք չի խնդրորոտի իրենց բարբարոսական գործեր անելիս, զինվեցին: Նրանց դեմ, սակայն, իր գործով դուրս եկավ Հերմանուքը և այնպես ուժեղ ջարդեց նրանց, որ չմնաց նույնիսկ լուրը պարսիկներին հասցնող տուրհանդակ» (Եվագրիոս Սիդոսոսիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 9):

«Խռովության ավարտից հետո դաժան պատերազմ սկսվեց հռոմեացիների ու պարսիկների միջև Մարտիրոսոպոլիսի մոտ: Հռոմեացիները, շնորհիվ իրենց ուժի և ռազմական արվեստի հաղթեցին պարսիկներին և արդյունքում սպանվեց պարսից առաջնորդ Վարդգան: Կենդանի գերի վերցվեցին 3.000 պարսիկներ, որոնք թվում նաև պարսկական զնդերի հրամանատարը: Միայն 1.000 պարսիկներ փրկվեցին և, խույս տալով բազում վտանգներից, վերադարձան Պերսիդա: Հռոմեացիները ինքնակալին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) ուղարկեց մեծաթիվ ռազմավար և բոլոր գերիներին՝ իրենց դրոշներով» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն»):

«Իմանալով այդ մասին՝ Պարսից արքա Ռոմիզդը (Պարսից թագավորության արքա Ռոմիզդ IV-ը – Մ.Ֆ.) ապստամբներին հատուկ դեսպաններով միջոցով նվերներ ուղարկեց, սակայն նրանք արհամարհեցին այդ ամենն ու ելան պատերազմելու նրա դեմ: Եվ ահա նրանք սպանեցին շատ պարսիկների, 3.000 հոգու էլ որպես ստրուկներ շղթայեցին և ուղարկեցին Ռոմանիա՝ Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ վերադառնալով վերջինիս կամավոր հպատակության տակ: Իմանալով այդ մասին՝ Մավրիկոսը Հերմանուսի գլխին իսկական պատիվների հեղեղ թափեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 21):

«Պարսկաստանում մեծ խառնաշփոթ եղավ, բանգի այնտեղ խուժեց թուրքերի արքան (Թուրքական խաբանության խաբան Չուլակ-Ջագրու խանը (587-588) – Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ եկան նաև հույները և պարսիկների հետ ընդհարվեցին Միջագետքում, որտեղ փախուստի մատնեցին նրանց, ստան Պարսկաստան ու սկսեցին նրա նվաճումը: Հենց այդ ժամանակ էլ խաբան Ավարդուկը (Պարսից թագավորության արքա Խաբար Խաբար II-ը – Մ.Ֆ.) թողեց Առանն ու Զարթուխ և շարժվեց հորը (Պարսից թագավորության արքա Ռոմիզդ IV-ին – Մ.Ֆ.) օգնության» («Զարթուխ-Ֆիլոպեթա», «Զարթուխի մատյանը»):

¹³⁵⁶ «Լիբիայում մավրունների ուժերը շարունակում էին տկարանալ և, հռոմեացիների կողմից գործադրված բազում հերոսությունների շնորհիվ նրանք սկսեցին անկում ու թուլություն ապրել: Այս կերպ վահանների հետ միասին նրանք տվեցին նաև իշխանությունը՝ հռոմեական իշխանության տակ ղնելով իրենց վզերն ու գերադասելով իրենց հանգիստ պահել» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):

¹³⁵⁷ «Կա մի ամրոց, որի անունն է Գիլիգերդոն: Այն կառուցվել է մարական հողի խորքում, մի վայրում, որը կոչվում է Բիզայա՝ Բենդաշապուհ բաղաբեցի ոչ հեռու: Այնտեղ մի բանտ կա, որը բարբարոսները կոչում են Անիուշ: Ինչպես երկիրը աստօծ համար, այնպես էլ այն էր ծառայում արքայական գայրույթի համար և, եթե որևէ մեկը այդ ամրոցը կոչի դժբախտության օրրան, չի սխալվի վերջինիս իրական կոչման հարցում: Այստեղ փակվում էին նրանք, որոնք հայտնվում էին արքայական գայրույթի ճիրաններում, լինեն դրանք հպատակներ, թե ռազմագերիներ: Երբ Հուստինոս Փոքրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինոս II-ը – Մ.Ֆ.) դեկավարում էր Հռոմեական կայսրությունը, Պարսից արքան (Պարսից թագավորության արքա Խաբար II-ը – Մ.Ֆ.) տիրեց Դարա կոչվող բաղաբեցին և ահա, ըստ արքայական կամքի, Դարայի բնակիչները

դարձան այդ ամրոցի բնակիչներ: Այնտեղ ապրում էին նաև կաղուսիներ՝ Մարաստանի բարբարոսական ցեղերից մեկի ներկայացուցիչները, ինչպես նաև ուրիշներ, որոնց վիճակվել էր իրենց վրա փորձել այն դժբախտ մարդկանց ճակատագիրը, որոնց ամրոցը ապաստան էր տվել: Մակայն նաև տարացել մարդկանց է համընդհանուր դժբախտությունը մեկ ընտանիքում միավորում, բոլոր նրանց, ում և ծագումը, և օրենքը, և լեզուն բաժանում է: Մրանց բոլորին միավորում է տառապանքի ընդհանրությունը՝ միակամություն առաջացնելով անխուսափելի դժբախտության պարագայում: Այդ քաջարի գործի ձեռնարկողները Պարսի բնակիչներն էին, որոնք, արագորեն ծանկեղով առաջին իսկ հանդիպած գեները, սպանեցին պահակներին: Երբ ջարդը ավելի բոլորեց, բանի որ գործը, որը պահպանում էր ամրոցը, մեծաթիվ էր, հռոմեացիները հաղթանակ տարան: Նրանք իրենց հետ ամրոցից տարան դժբախտության իրենց ընկերներին և, շատ աղետներ տեսնելով ու իրենք էլ դրանք պատճառելով, վերադարձան հռոմեական երկիր» (Թեոփիլկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5):

«Իսկ Պարսկաստանում կա մի բանտ, որը կոչվում է Անհուշ: Այնտեղ պարսից արքան պահում էր տարբեր ժողովուրդներից վերցված բազմաթիվ բանտարկյալների, ինչպես նաև Պարսից տարված գերիներին: Վերջիններս, հույսը կորելով իրենց ազատությունից, ապստամբեցին բանտի պահակների դեմ և, սպանելով Մանուսին ու գերելով նրա բոլորը, ժամանեցին Բյուզանդիոն: Ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) մեծ ուրախությամբ ընդունեց նրանց» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁵⁸ «Երբ թուրքերի հետ գործերը նրա մոտ կարգի ընկան, ինչպես ինքն էր ուզում ու, բանի որ սկյութների հետ պարսիկների պատերազմի վտանգն անցավ, նա իր թուրք ուղղեց Սվանիայի վրա: Փառաբանված թուրքերի դեմ պատերազմով՝ Վահրամը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.) անդրադարձավ Սվանիային՝ տիրելով փայլուն ավարի և ուղարկելով այն բաբելոնական երկիր» (Թեոփիլկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 6):

«Որմիզդը (Պարսից թագավորության արքա Որմիզդ IV-ը – Մ.Ֆ.), առաջնորդ նշանակելով Վահրամին (Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.), նրան հսկայական բանակով ուղարկեց Սվանիա: Վահրամը անակնկալ հարձակվեց Սվանիայի վրա, թուրքերը ջարդ կերան պարսիկների կողմից և Որմիզդի գործերն այնքան լավ ընթացք ստացան, որ նա սկսեց թուրքերից 40.000 ոսկի վերցնել, այն դեպքում, երբ առաջ ինքն էր նրանց այդքան վճարում» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ռոմաների կեսարը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի իր տերության արտաքին սահմաններ հետև ունենալով 80.000 ռազմիկներ: Միաժամանակ նաև խազարները արքան մեծ բանակով առաջացավ դեպի ալ-Բաբ ալ-Աբլավ ու սկսեց սպառնալ նրան (Պարսից թագավորության արքա Որմիզդ IV-ին – Մ.Ֆ.)» (Տաբարի «Արքաների ու մարզաբանների պատմություն», գիրք 5):

«Այդ ժամանակ նաև Հայաստանի կողմից եկավ խազարաց թագավորը, ներխուժեց Ատրպատական և ասպատակ սփռեց» (Աբու Հանիֆա ալ-Դիսավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹³⁵⁹ «Արդեն ընթանում էր կայսր Մավրիկիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) կառավարման ութերորդ տարին, երբ պարսկական զորքերից առաջնորդ Վահրամը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.) Որմիզդ արքայի (Պարսից թագավորության արքա Որմիզդ IV-ի – Մ.Ֆ.) կողմից բարբարոսների մեծ ուժերով ուղարկվեց Սվանիայի դեմ: Զանի որ պարսիկների ներխուժումն անակնկալ էր, հետևեց այն, ինչը պետք է արժանի կերպով հետևեր անփութությանը: Սվանիան դաժանորեն ասպատակվեց և չարիքն անտանելի էր: Չկար մեկը, որը կդառնա առաջնորդ, բանի որ ողջ Կոլխիդան զրկված էր ռազմական հրամանատարությունից, ինչպես որք, որ մնացել էր առանց իր խնամակալի: Եվ այսպես արևելքում ծիծում էին պատերազմի այիթները...» (Թեոփիլկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 6):

¹³⁶⁰ «/5/ Այդ ժամանակ պարսիկների կողմից զավթվեց Մարտիրոսոպոլիսը, սակայն ոչ թե ըստ պատերազմի կանոնների, այլ՝ խորամանկությամբ և դավաճանությամբ, որին սովորաբար անկաստ կերպով դիմում են նրանք, որոնք չեն կարող հակառակորդի նկատմամբ հաղթանակի հասնել բաց մարտում: Այդ դավաճանությունը իրականացրեց Սիտտան: Անցնելով պարսիկների կողմը՝ նա համոզեց նրանց բարբարոսական զորքից զինել 400 մարդու և ձև տալով, թե ի՞նչ նրանց ցանկանում են անցնել հռոմեացիների կողմը, այդ նպատակով ժամանել բաղաբ: Դրանից հետո նույն այդ Սիտտան համոզեց բաղաբացիներին իրենց մոտ ընդունել բարբարոսներին, որպես հռոմեացիների կողմն անցածների: Երբ այդ անակնկալ դժբախտությունը տեղի ունեցավ, բարբարոսները գրավեցին բաղաբը: Իմանալով այդ մասին՝ Ֆիլիպիկը արշավի ելավ դեպի Մարտիրոսոպոլիս և բաղաբի մոտ կանգ առավ ամրացված ճամբարում: Ի պատասխան դրա՝ այս կողմը շարժեց իր զորքը նաև Պարսից արքան (Պարսից թագավորության արքա Որմիզդ IV-ը – Մ.Ֆ.)՝ հրամանատար նշանակելով Սուրենի որդի Սեռոդին՝ բարձր կոչումը պարսիկների մոտ հորից անցնում է որդուն: Զանի որ Սեռոդը բավարար ուժեր չուներ՝ Պարսից արքան ուղարկեց նաև Հրահատին, որին հանձնարարվել էր Հայաստանի հետ պատերազմի վարումը: Երբ մարտը սկսվեց, հռոմեացիները ջարդվեցին և ի վիճակի չեղան հասնել դրված նպատակին, իսկ հաղթանակն էլ մնաց բարբարոսների կողմում: Այն պարսիկներին, որոնք կայագորային ծառայություն էին տանում Մարտիրոսոպոլիսում, ավելացան նաև նոր ուժեր և բաղաբը ուժեղ կերպով սկսվեց պահպանվել նրանց կողմից: Ինչ վերաբերվում է Ֆիլիպիկին, ապա նա ամսիջապես էլ հանկեց հրամանատարությունից և կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Ֆ.) ստորատեգոս նշանակեց Կոմենցիոլիսին: /6/ Մոբեդը հռոմեական նետից ընկել էր դեռևս Ֆիլիպիկի դեմ տրված մարտում» (Թեոփիլկատոս Սիմոակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 5, 6):

«Ոմն Սիտտա՝ Մարտիրոսոպոլիսի տաճարապետներից մեկը, վիրավորված լինելով այնտեղի ռազմական առաջնորդներից մեկի կողմից, դավաճանեց բաղաբին հենց այն պահին, երբ այն պահպանող զորքը նրանից դուրս էր եկել: Որպես հռոմեական ջոկատ ներս մտնելով պարսկական մի ջոկատ՝ նա տիրեց բաղաբին, որը հռոմեացիների համար շատ հարմար դիրք ուներ: Նա շատ ծաղկուն կանանց պահեց ներսում, իսկ սկսված հետ էին բացառությամբ մի բանի ստորակների, դուրս արեց: Դրա համար էլ Ֆիլիպիկը անմիջապես նետվեց դեպի այդ բաղաբ և, շրջապատելով այն, պահեց պաշարման մեջ, չնայած, որ չուներ պաշարման համար անհրաժեշտ մեքենաներ: Մարտնչելով ինչով կարող էր՝ նա, այնուհանդերձ մի բանի նկատելն էր փորեց և տապալեց աշտարակներից մեկը, սակայն տիրել բաղաբին ի վիճակի չեղավ, բանի որ պարսիկները, չքնելով ողջ գիշերվա ընթացքում, ամրացրին այն, ինչ տապալվել էր, իսկ հռոմեացիներն էլ, ինչպես էլ որ նրանք չէին մոտենում պարսիկներին, ամեն անգամ հետ էին մղվում: Այսպիսով՝ հռոմեացիները, կանգնելով նետերի հարվածների տակ, որոնք, բաց թողնված լինելով բարձրադիր վայրից միշտ հասնում էին նպատակին, ավելի շատ իրենք էին վնաս ստանում, բան վնաս էին հասցնում պաշարյալներին: Այդ պատճառով էլ ի վերջո նրանք թողեցին այդ գործն ու որոշ տարածության նահանջեցին: Նրանք դիտարկեցին համար ճամբար կառուցեցին, որպեսզի մյուսները չսխալան պարսիկներին: Այդ ժամանակ, ըստ Մավրիկիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Ֆ.) հրամանի, զորքի մոտ ժամանեց Գրիգորիսը և սկսեց համոզել նորից վերսկսել պաշարումը, սակայն նրանք ի վիճակի չէին որևէ բան անել անել, բանի որ չուներին ոչ մի պաշարողական մեքենա ու դրա համար էլ ի վերջո ցրվեցին ձմեռոցներում՝ միայն հարևան ամրոցներում թողնելով ուժեղ կայագորներ, որպեսզի պարսիկները զաղտնի կերպով բաղաբ չստանան: Հաջորդ ամառ, երբ զորքը կրկին հավաքվեց և պարսիկները զինվեցին, Մարտիրոսոպոլիսի մոտ ուժեղ մարտ տեղի ունեցավ: Այդ ժամանակ Ֆիլիպիկը հաղթանակ տարավ և շատ պարսիկներ ընկան, որոնց թվում նաև Նրանց հերոսներից մեկը, սակայն այնուհանդերձ նրանց բավարար բանակություն մտավ Մարտիրոսոպոլիս, ինչին էլ հենց նրանք իրականում ձգտում էին: Դրանից հետո հռոմեացիներն արդեն չէին ուզում պաշարել բաղաբը, բանից այն ուժով հաղթահարելու հնարավորություն չկար: Յոթ ասպարեզ հեռավորության վրա՝ լեռնային և բնությունից ամրացված մի վայրում նրանք մի այլ ամրություն հիմնեցին, որպեսզի այստեղից պարսիկների դեմ ռազմական բնույթի միջոցներ ձեռնարկեն ու նրանց վրա հարձակումներ գործեն: Սրա վրա նրանք ծախսեցին ամառը, իսկ ձմռանը ցրվեցին» (Եվագրիոս Սիրուսոպոլիս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 14):

«Հորքը դժվարությամբ ընդունեց Ֆիլիպիկին որպես իր ստորատեգոս: Մարտիրոսոպոլիսի մոտ հռոմեացիների ու պարսիկների միջև ընթացած ճակատամարտի արդյունքում հռոմեացիները հաղթվեցին: Այդ ժամանակ ինքնակալը կրկին Ֆիլիպիկին հեռացրեց և ստորատեգոսությունից և որպես Արևելքի ստորատեգոս ուղարկեց Կոմենցիոլիսին...: Որմիզդը (Պարսից թագավորության արքա Որմիզդ IV-ը – Մ.Ֆ.) ... հիշեցրեց..., թե ինչպես ինքը գրավեց Մարտիրոսոպոլիսը» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Սիտտա անունով մի մարդ, որն ինքն էլ հռոմեացի էր, այդ բաղաբի պահպանն էր: Նրան Նիսիբիսում գտնվող պարսիկները գայթակղեցրին մեծ հարստություններով, որպեսզի նա իրենց հանձնի բաղաբը: Եվ ահա այստեղից Սիտտան մշտապես ելնում էր հռոմեական հեծելազորով, որը գտնվում էր Մայփարկիսում, հասնում Նիսիբիսի շրջակայք ու գերելաբար ամրապնդելով պարսիկներին՝ նրանց, ովքեր ելնում էին Նիսիբիսից, որպեսզի մտնեց հավաքի ուժեղ մարդկանց: Այս ներառ շատ պարսիկ գերիներ մտցվեցին Մայփարկիս, այնքան, որ բավարար եղան նրա պատրաստած խորամանկության համար: Եվ ահա, երբ Նիսիբիսում գտնվող պարսից հրամանատարը իմացավ այդ մասին, նա զորքով ճանաչեց ընկավ ու տեղավորվեց Մայփարկիսի մոտ, իսկ Սիտտան, ազատ արձակելով գերիներին, նրանց գեներ տվեց ու նրանք, նետվելով բաղաբ, շատերին սպանեցին, որից հետո բացեցին բաղաբի դարպասներն ու ներս տան նաև այն պարսիկները, որոնք դրսում էին: Նրանք սպանում էին, թալանում և գերելաբար, որից հետո տեղակայվեցին բաղաբում: Երբ Ֆիլիպիկը՝ հռոմեական գլխավոր հրամանատարը, լսեց այդ մասին, հապճեպ ելավ Անտիոքից ու մեկնեց Մայփարկիս: Նա ճամբար զարկեց բաղաբի մոտ ու դաժան մարտեր սկսեց, մինչև, որ բաղաբը չգրավեց: Են սպանեց բոլորին, ում գտավ պարսիկներից, որից հետո պահպանության համար զորք թողեց և հեռացավ» (Անանուն Եղեցիացի «Ժամանակագրություն», մաս 78):

«Այդ ժամանակ ռուսները լսեցին, որ պարսիկները բաղաժեյ կառավարչի մեղքով տիրել են Մուսիարդինիս և այնտեղ շատ ռուսներ են սպանվել: Եվ ահա Փիլիպիկոսն ու ռուսները թողեցին Անտիոքը և շարժվեցին Մուսիարդին, որպեսզի մարտով գրավեն այն, ոչնչացնեն այնտեղ գտնվող պարսիկներին ու բաղաժեյ վերադարձնեն ռուսներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ Անտիոքում գտնվող ռուսները լսեցին, որ Նիսիբիսի պարսիկներին հաջողվել է կեղծ երդումներով խաբել Մայսիարկինի պահապաններին և տիրել բաղաժեյ, որտեղ ռուսներից շատերն են զոհվել: Եվ ահա Ֆիլիպսն ու ռուսները Անտիոքից ուղղվեցին դեպի Մայսիարկին, գրոհով տիրեցին նրան և ոչնչացրին ներսում գտնվող պարսիկներին» (Բար-Յեքեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Որովհետև **(Պարսից թագավորության արքա Ռուսիզդ IV-ը – Մ.Յ.)** առաքեց զորք ու գանձ և գրավեց Մուսիարկինը հույներից» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Պարսիկները գրավել էին Մարտիրոսապոլիսը դավաճան Սիտտայի կրկնակի դավաճանության արդյունքում» (Օրուլ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

¹³⁶¹ «Ատրասեգոսը անմիջապես էլ ժամանեց պարսկական սահման և Նիսիբիսի մոտ, այսպես էր կոչվում Նախկին Անտիոքյան Միգդոնիայում, պարսիկների հետ մարտի մեջ մտավ այսպես կոչված Սիսապոնոսի մոտ: Հազիվ էր մարտը սկսվել, երբ Կոմենցիոլոսը թիկունք ցույց տվեց և հետո սկսվեց սարսափելի փախուստը, որն ողջ ուժով շարունակվեց մինչև Թեոդոսիոսապոլիս» (Թեոփիլիատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 6):

«Չորքը առաջնորդելու նպատակով Ֆիլիպիկի փոխարեն ուղարկվեց Կոմենցիոլոսը՝ ծագումով թրակիացի: Նա արհաբար մարտնչեց պարսիկների դեմ և կկորցնեք կյանքը, ծիու հետ տապալված լինելով գետին, եթե նրա նիզակակիրներից մեկը չնստեցներ նրան անթաթ ծիու վրա և չհաներ մարտից» (Եվագրիոս Սիսուսապոլիս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 15):

«Երբ Կոմենցիոլոսը գտնվում էր Նիսիբիսի, իսկ պարսիկները՝ Սարվանի մոտ, նրանց միջև մար սկսվեց» (Թեոփիլոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁶² «Ապա Հրահատ մարզպանը և յուրայինները հաղթանակ տարան, բանգի, այնտեղից դառնալով, Հրահատը մի ճակատամարտ տվեց Ագնոնիքում՝ Ծաղկացողում, հաղթեց, մնաց չորս ամիս և գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

¹³⁶³ «Հազիվ էր մարտը սկսվել, երբ Կոմենցիոլոսը թիկունք ցույց տվեց և հետո սկսվեց սարսափելի փախուստը, որն ողջ ուժով շարունակվեց մինչև Թեոդոսիոսապոլիս: Սակայն այստեղ Հերակլեսը՝ Հերակլես կայսեր **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Յ.)** հայրը, բարձր աստիճանի ռազմական արիություն ցույց տվեց և, անկասկած, այդ մարտում արժանի եղավ ռազմական փառքի: Սպանվեց պարսիկների առաջնորդը, այն Հրահատը, որի մասին ասվեց վերևում: Մոբերը հռոմեական նետից ընկել էր դեռևս Ֆիլիպիկի դեմ տրված մարտում: Զանի որ պարսիկների փախուստի հետևանքով հաղթանակի փառքն անցավ հռոմեացիներին, ապա, բնականաբար, նրանք սպանված բարբարոսների վրայից հանեցին նաև գեները, որոնք դարձան հաղթողների կայսր: Հաջորդ օրը հռոմեացիները մոտեցան նրանց ծախքարին և տիրեցին նրան: Որպես իրենց հաղթանակի պատգույց՝ նրանք իրենց ավարից կայսեր **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսին – Մ.Յ.)** ուղարկեցին ոսկեգոծ թերթ, պարսկական գլխանոցներ և գոտիներ, որոնք պատված էին թանկարժեք բարերով, նրանց մոտ դրանք սովորաբար պատված են լինում մարգարիտներով, ինչպես նաև ռազմական դրոշներ, որոնք հռոմեացիներն իրենց հարազատ լեզվով կոչում են բանդա: Կայսրը, ստրատեգոսից ստանալով այդ հաղթանշանները, շատ զվարթացավ և ուրախացավ: Նա հրամայեց հեծյալ մրցումներ կազմակերպել ու ժողովրդին թույլ տալով ուրախանալ և աղոթել, ինչպես հռոմեացիների սովորությունն է, երբ նրանք տոներ են տոնում» (Թեոփիլիատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 6):

«Մնացած պարսիկները, կորցնելով իրենց առաջնորդներին, դիմեցին փախուստի և փրկվեցին Նիսիբիսում, սակայն նրանք վախճնում էին վերադառնալ իրենց արքայի **(Պարսից թագավորության արքա Ռուսիզդ IV-ին – Մ.Յ.)** մոտ, բանի որ նա նրանց մահվամբ էր սպառնացել, եթե նրանք չկարողանային պահպանել իրենց առաջնորդներին: Այս պայմաններում նրանք մտածեցին Ռուսիզդի դեմ խռովություն բարձրացնել, ինչին նրանց դրդում էր նաև պարսից զորավար Վահրամը **(Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Յ.)**, որն իր զորքով վերադարձել էր թուրքերի դեմ պատերազմի» (Եվագրիոս Սիսուսապոլիս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 15):

«Այդ ճակատամարտի ժամանակ Հերակլեսը՝ Հերակլեսի **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Յ.)** հայրը, հաջող գործեց և սպանեց պարսիկների առաջնորդին: Առաջնորդի պարտությունից հետո փախուստի դիմեցին նաև պարսիկները, իսկ հռոմեացիները հետապնդեցին նրանց: Եվ նրանք վերցրին մեծ ավար, ձեռք գցեցին գումանկը և մեծ բանակի ռազմավար ուղարկեցին Բյուզանդիոն, իսկ ինքնակալը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսին – Մ.Յ.)** մայրաքաղաքը սկսեց ուրախացնել տեսարաններով ու տոնակատարություններով, որոնք կազմակերպվում էին ձիարշավարանում՝ ի նշան հաղթանակի» (Թեոփիլոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ապա եկավ Հրատին Հրատան մարզպանը, բայց այնուհետև պարսիկները չկարողացան պատերազմով դիմադարձ կանգնել հունաց զորքերին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 9):

«Հրանից հետո կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Յ.)** ուղարկեց մեկ ուրիշ հրամանատարի, որը կոչվում էր Կոմենցիոլոս և սա ծագումով թրակիացի էր: Նա ողջ ուժով մարտի մեջ մտավ և, վայելելով աստվածային աջակցությունը, հաղթեց թշնամիներին: Թշնամիների մեծ մասին նա ջարդեց, ինչպես նաև խոցեց նրանց իշխաններին ու հրամանատարներին: Պարսիկները, որոնք փրկվեցին ճակատամարտից, դիմեցին փախուստի և պատասպարվեցին Նիսիբիս բաղաժեյ» (Գեորգի Մտացմիմեյի «Սկյութաների, ըստ Եուբայան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Հերակլեսի արշավանքի մասին»):

¹³⁶⁴ «Այդ՝ մինչ Պարսից աշխարհում այսպիսի խառնաշփոթ էր տիրում, Հուլիան Պատրիկը և հունական զորքերը պաշարել պահում էին Դվին բաղաժեյ և, մեքենաներով կռվելով նրա դեմ, մոտ էին պարիսպը կործանելուն» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 10):

¹³⁶⁵ «Նա **(Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Յ.)** զորքով ուղղվեց դեպի Արաքս գետը, որը բարբարոսներն անվանում են Էրաս: Լսելով կատարվածի մասին՝ կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Յ.)** պատերազմի վարումը հանձնարարեց Ռոմանոսին: Այն բանից հետո, երբ ստրատեգոսը ժամանեց Կոլիսիդա, որը սովորական լեզվով կոչում են Լագիկա, և խորհրդակցեց տեղի տիրակալի **(Վրաստանի երիտասարդ Գուրգեն-Ղուարմ Բագրատունու – Մ.Յ.)** հետ, նա զորքով շարժվեց դեպի բուն Ալբանիա» (Թեոփիլիատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 6):

«Բայց երբ հասավ այս լուրը, թողին այն ու հեռացան՝ ճանապարհ ընկնելով դեպի Ատրպատական՝ գրավեցին ողջ երկիրը, բոլոր տղամարդկանց և կանանց սրի բաշեցին, որից հետո, առնելով ողջ ավարն ու գերիներին՝ դարձան իրենց երկիրը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 10):

«Այդ ժամանակ կեսայրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Յ.)** Ղուարմ կյուրապաղատին մեծ հարստություններ ուղարկեց և հրամայեց նրան դրանց միջոցով հավաքել ու իյուսիսից զորք վարձել, դրան միացնել վրաց ռազմական տրոսունը բարձրացավ և այն դժգոհելով Պարսկաստան: Ղուարմը այդպես էլ վարվեց՝ նա հանեց օվսերին, դուրծուկներին ու դիդուներին և նրանց դրեց Զարթիի իշխանների տնօրնության տակ: Հրանից հետո նրանք մտան Ադրբայջան ու սկսեցին նրա նվաճումը: Ահա թե ինչպիսի փորձանքներ եկան պարսիկների դեմ» («Զարթի-Ցխովերթա», «Զարթիի մատյանը»):

«... իսկ Հայաստանի կողմից եկավ խազարաց թագավորը, ներխուժեց Ատրպատական և ասպատակ սփռեց» (Աբու Հանիֆա ալ-Դիսավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹³⁶⁶ «Լսելով հռոմեացիների գալու մասին՝ Վահրամը **(Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Յ.)** շատ ուրախացավ: Նա ցանկանում էր մարտ տալ նրանց, կարծելով, որ իրեն միշտ կծպտա հաջողությունը: Հրա համար էլ, անցնելով հարևան գետը, նա սկսեց նահանջել դեպի Գանձակ, կարծես իր հետևից դեպի Պարսկաստանի խորքերը տանելով հռոմեացիներին: Ռոմանոսը, նկատելով այդ, շատ էր ուզում հետ նահանջել, շրջափախցորեն գործելով այնպես, ինչպես օգտակար էր գտնում: Երբ զորքի մեջ դժգոհության տրոսունը բարձրացավ և այն դժգոհելով սկսեց հետագա հարձակում պահանջել, ստրատեգոսը ողջամիտ խոսքերով հանգստացրեց զինվորական հանդգնության ալիքները: Բացի այդ, նա 50 զինված ռազմիկներ ուղարկեց թշնամու տեղաշարժը հետախուզելու նպատակով: Սրանք հանդիպեցին երկու պարսկական լուստների, որոնք հազած էին հռոմեական շորեր: Վերջիններս, ինչպես ոչխարների, խաբեցին իրենց գերի վերցրածներին և համոզելով, որ իրենք հռոմեացիներ են, փրկվեցին իրենց վտանգից: Բացի այդ նրանք նաև համոզեցին հռոմեացիներին իրենց խոսքերի արդարության մեջ՝ խոստանալով գիշերն անցնել ինչ-որ մի շրջանցիկ արահետով և ցույց տալ թշնամական զորքը, որն իր քնապարկերում պառկած է առանց պահպանության: Ռազմիկները, ի կործանումն իրենց, պատրաստակամորեն ընդունեցին այդ առաջարկը և, խաբված այդ խոստումից, կենդանի գերի ընկան պարսիկների ձեռքն ու ենթարկվեցին կտառանքների: Պատասխանելով տրված հարցերին՝ նրանք ամեն ինչ բացահայտեցին Վահրամին, և այն, որ հռոմեական զորքը չի համարձակվում խորանալ հռոմեական հողում, և այն, թե ինչպես բիջ են նրա ռազմական ուժերը: Երբ նրանք գերի ընկան, նրանցից երեքը փրկվեցին և հայտնեցին Ռոմանոսին այդ դժբախտության մասին: Այդ ժամանակ Վահրամը, անցնելով գետը, կրկին սկսեց ասպատակել հռոմեական երկիրը, իսկ հռոմեացիների առաջնորդը նահանջեց: Նկատելով այդ՝ բարբարոսները հարձակվեցին հռոմեական զորքի վրա: Կոլիսիդայի ստրատեգոսը, հավաքելով զորքը, սկսեց պարզել, թե ինչպիսին է նրա տրամադրությունը և կեղերիք՝ արդյոք ռազմիկների արիությունը

մարտի համար: Զանի որ հռոմեական զորքը ոգևորված էր և լի էր մարտ տալու վճռականությամբ, հռոմեական ստրատեգոսը առանձնացրեց ամենաուժեղ ռազմիկների և պարկուտներից ու դանդաղորդներից և ռազմունակներին վերցրեց իր հետ, իսկ մյուսներին հրամայեց պահպանել ճամբարը: Նրա ռազմական ուժը հասավ 10.000 հոգու, որոնցից 2.000 հոգուն նա հրամայեց առաջ շարժվել: Նրանք հանդիպեցին առաջնադաս զորքի և, արհաբար մարտնչելով, լիովին ոչնչացրին այն, բանի որ այնտեղ դիպեց ժայռեր էին, որոնք բարբարոսների նահանգը անհնարին էին դարձնում: Սկսվեց բարբարոսների իրական հետապնդում, որը շարունակվեց մինչև բարբարոսների ճամբարը, այնպես, որ նույնիսկ հենց ինքը՝ Վահրամը, ազդվեց այդ գործի ելքից: Հռոմեացիների առաջապահ ջոկատը վերադարձավ իր գլխավոր ուժերի մոտ: Երբ այդ ամենը հայտնի դարձավ հռոմեական ստրատեգոսին, նա, չնայած այն բանին, որ հռոմեական զորքը ձգտում էր խաչել գեներալը մարտի հետ, այնուհանդերձ գերադասեց հանգստությունը՝ մարտի մեջ չմտնելով այդտեղ հավաքված բարբարոսներին մեծաթիվ բանակության հետ: Հնարավորություն չունենալով, սակայն, հնազանդության սանձերով սանձել իրեն ենթակա զորքը, որը ոգևորված էր ոչ վաղուցվա բաջազորություններով, նա հրամայեց զորքին զինվել մարտի համար: Սրա հետ միաժամանակ նրա դեմ շարժվեց նաև բարբարոսական զորքը: Երկու բանակները մտան Ալբանիայի դաշտավայր և նրանց մարտակարգերը բաժանում էր Արաքսի խորը հունը: Իրենց միջև հոսող գետի այս ու այն կողմում կանգնած ջոկատները իրար հետ մարտակոչեցին էին փոխանակվում: Երրորդ օրը Ռոմանոսին պարսկական զորքից ներկայացավ մի սուրհանդակ՝ հռոմեացիներին մարտի կանչելով և առաջարկելով կամ հնարավորություն տալ պարսիկներին անցնել գետը կամ էլ, հակառակ դեպքում, իրենք հնարավորություն ապահովելով թշնամուն նույն անել: Այդ ժամանակ Ռոմանոսը, որը տիրապետում էր հռոմեական զորքի վրա իշխելու բոլոր իրավունքներին, հավաքեց զորքի խորհուրդը և պետական գտավ հարցնել ռազմիկներից, թե, ըստ իրենց, ի՞նչը օգտակար կլինի մարտի համար: Նրանք ստրատեգոսին խորհուրդ տվեցին թշնամուն հնարավորություն տալ անցնել գետը: Հաջորդ օրը խոսքերը գործ դարձվեցին: Կարճ ժամանակ անց երկու զորքն էլ պատրաստվեց մարտի: Երբ Վահրամը փորձ կատարեց դիմել ռազմական խորանակության, ապա այդ ժամանակ դրան Ռոմանոսը դիմադրածեց սեփական հեռատեսությունը: Հինգերորդ օրը և հռոմեացիները, և մարերը զինվեցին մարտի համար: Նրանց զորքերը բաժանված էին երեքական ջոկատներին: Հռոմեական ջոկատը սկսեց նեղել իր դիմաց ընդհուպ բարբարոսական զորքի կենտրոնին: Այդ ժամանակ, վախենալով, որ հանկարծ հռոմեացիները չհարվածեն բոլոր ուժերով, Վահրամը այստեղ ձախ թևից օժանդակություն նետեց: Երբ դրա արդյունքում նրա ձախը ավելի թույլ դարձավ իր դիմաց կանգնած հռոմեական ուժերից՝ դաժան ջարդի ալիքն անցավ պարսիկների շարքերի միջով և Վահրամի գործընդ ծայրահեղ ծաղր վիճակում հայտնվեցին: Պարսիկների ողջ զորքը փախուստի դիմեց, իսկ հռոմեացիները, իրենց համար մեծ փառքով, հետապնդեցին նրանց: Այսպես ավարտվեց Վահրամի հաջողությունը իր մեծամարտության հետ միասին: Այդ ժամանակ ոմանց մոտ գերակշռեց փախուստի մղումը, իսկ մյուսների մոտ, այսպես ասած, աճեց մահացածությունը: Սպանված պարսիկների վրայից հռոմեացիները հանեցին զոհները, իսկ նրանց մարմիններն էլ, չարժանանալով թաղման պատվին, անմիջապես դարձան վայրի գազանների կերակուր» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 7):

«Երբ Վահրամը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինի – Մ.Ֆ.**), փառքի հասնելով այդ պատերազմում, իր արշավանք ուղղեց դեպի Արաքս, այդ ժամանակ Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**), իմանալով այդ մասին, ստրատեգոս Նշանակեց Ռոմանոսին և զորքով ուղարկեց Սվանիա: Ռոմանոսը, ժամանելով Լագիկա և հասնելով այսպես կոչված Փասիս գետին, ուղղվում է դեպի Ալբանիա: Վահրամը, լսելով հռոմեական զորքի ժամանման մասին, ծիծաղեց: Նա ցանկանում էր վերջինիս հետ մրցության մեջ մտնել ռազմարվեստում, բանի որ նախկինում երբեք չէր մարտնչել հռոմեացիների դեմ: Անցնելով մոտակա գետը՝ նա, կարծես հրապուրելով հռոմեացիներին իր հետևից, շարժվեց դեպի Պարսկաստանի ներքին մասերը: Ռոմանոսը բաժանեց հռոմեական ուժերը, անվործներին թողեց գումակում, իսկ 10.000 ընտրյալ ռազմիկների էլ վերցրեց իր հետ և գնաց բարբարոսների վրա: 2.000 ռազմիկներ, ըստ Ռոմանոսի հրամանի, պետք է առաջապահում գնային: Սրանք, հանդիպելով պարսկական առաջապահին, նրան փախուստի մատնեցին և լրիվ ոչնչացրին, բանզի փախուստի ժամանակ պարսիկներն ընկան մի կիրճ և, փակված այդտեղ, բոլորը կոտորվեցին: Հռոմեացիները հասան մինչև պարսիկների ճամբարային խառնակները, այնպես, որ Վահրամը ազդվեց դրանից: Լսելով այդ մասին՝ Ռոմանոսը ոգևորեց իր զորքին և ճամբար գտնվեց ալբանական դաշտավայրում: Վահրամը փորձ կատարեց հաղթանակը գողանալ խորամանկությամբ, սակայն՝ անհաջող, բանզի Ռոմանոսը ողջամիտ էր և նրան հնարավոր չէր խորամանկել: Երբ երկու զորքերը ընդհարվեցին, այդ ժամանակ շատ բարբարոսներ սպանվեցին և հռոմեացիները մեծագույն հաղթանակ տարան, իսկ բարբարոսները, թալանված և գրկված թաղումից, դարձան կենդանիների կերակուր» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ կեսաղը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) Գուարմ կյուրապաղատին մեծ հարստություններ ուղարկեց և հրամայեց նրան դրանց միջոցով հավաքել ու հյուսիսից զորք վարձել, դրան միացնել վրաց ռազմիկներին ու սրանց բոլորին ուղարկել Պարսկաստան: Գուարմը այդպես էլ վարվեց՝ նա հանեց օվերին, դուրձուններին ու դիդոներին և նրանց դրեց Զարթիի իշխանների տնօրինության տակ: Դրանից հետո նրանք մտան Աղբազան ու սկսեցին նրա նվաճումը: Ահա թե ինչպիսի փորձանքներ եկան պարսիկների դեմ: Այդ ժամանակ Պարսկաստանում Վահրամ Չուբին անունով մի մարդ հայտնվեց: Սա մարտնչեց Պարսկաստան ներխուժած թուրքերի դեմ, ինչպես այդ մասին հավաստի գրված է պարսիկների պատմության մեջ, սպանեց թուրքերի արքա Մավրիկի և փախուստի մատնեց նրանց զորքը: Հույների այն զորքը, որը ներխուժել էր Պարսկաստան, հետ դարձավ ու հեռացավ, իսկ հյուսիսցիները, որոնք ուղարկվել էին Գուարմի կողմից, ևս վերադարձան իրենց տեղերը, բանզի, այն բանից հետո, երբ պարսիկները լուծեցին թուրքերի հարցերը, նրանք գրկվեցին վճռականությունից ու պարսիկների նկատմամբ ահով ու վախով պատվեցին: Եվ ահա սկսեց ամրացնել Գուարմը իր ամրոցներն ու բաղաբերը» («Զարթիս-Ցիտվերթա», «Զարթիի մատյանը»):

«Բայց երբ հասավ այս լուրը, թողին այն ու հեռացան: Ծանապարի ընկնելով դեպի Ատրպատական՝ գտավեցին ողջ երկիրը, բոլոր տղամարդկանց ու կանանց սրի բաշեցին և, առնելով ողջ ավարն ու գեղիներին, դարձան իրենց երկիրը» (Սեբեոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 2):

«Որովհետև (**Պարսից թագավորության արքա Ռուսիդ IV-ի – Մ.Ֆ.**), պատերազմ հայտարարելով հույներին, իր զորավար Վահրամ Չուբինի (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինի – Մ.Ֆ.**) հրամանատարության տակ զորք ուղարկեց, այս զորավարը հրեական պատմիչների մոտ կոչվում է Վառանես: Սա հաղթվեց և, գրկվելով ամեն ինչից, հազիվ կարողացավ փրկվել փախուստով» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 78):

¹³⁶⁷ «Արևմտյան կողմից Ռուսի թագավորը (**Նկատի է ունեցվում Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը, սակայն այլ աղբյուրները չեն հաստատում այն տեղեկությունը, որ այս արշավանքը հենց նա է գլխավորել – Մ.Ֆ.**) եկավ ու հասավ Սժբին՝ վերագրավելու Ամիդը, Նիդրեխոսը, Դարան և Սժբինը: Երբ այս լուրերը հասան Ռոմադին (**Պարսից թագավորության արքա Ռուսիդ IV-ի – Մ.Ֆ.**), նա դիմեց կայսրին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսին – Մ.Ֆ.**) ու, վերադարձնելով նրան այն բաղաբերը, որ իր հայրը (**Պարսից թագավորության արքա Խուրով I-ը – Մ.Ֆ.**) խլել էր, հաշտություն ու բարեկամություն խնդրեց: Կայսրը նրան ընդառաջեց ու հեռացավ» (Աբու Հանիֆա ալ-Դիսնավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

«Նիսիբինի մոտ ճամբարած պարսիկները, որոնք քիչ առաջ ջարդ էին կրել հռոմեացիներից, լսելով Վահրամի վերաբերյալ այդ զարմանալի լուրերը, նույնպես հավիվեցին ապստամբության՝ ձգտելով օժանդակել նրան և նույն փորձն անել» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 4, գլուխ 1):

¹³⁶⁸ «Երբ այդ մասին իմաց տվեցին Վահրամին (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինի – Մ.Ֆ.**), նա իր մոտ հավաքված զորքի անունից դեսպաններ ուղարկեց Նիսիբին և նրա գաղթական առաջարկությունները բերեցին այն բանին, որ մարերի մոտ ավելի ուժեղ երկպառակտյական պատերազմ բռնկվեց: Վահրամի դեսպաններին ընդունած զորքը շարժվեց դեպի Նիսիբին և, հասնելով այդ բաղաբեր դարպասին, հանդիպեց խուրեպաղանին, որը պարսիկների մոտ ամենաբարձրաստիճան մարդկանցից մեկն էր համարվում և ընտրվել էր Ռոմիդոյի (**Պարսից թագավորության արքա Ռուսիդ IV-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից այն ամենին հետևելու համար, ինչ կատարվում էր պատերազմի ժամանակ: Նրանք նրան բաշեցին ծիուց ներքև, դժբախտի վերջույթները կտրեցին, գլխատեցին և անհաշտ ապստամբության այդ Նշաններն ուղարկեցին Ռոմիդոյին: Նման դաժան կերպով այլանդակելով նրա մարմինը՝ նրանք ներխուժեցին բաղաբ և սկսեցին թալանել նրա հարստությունները: Այս կերպ Նիսիբինի մոտ գտնվող զորքը նույնպես երդում տվեց գահագուրկ անել Ռոմիդոյին և այսուհետ նրան համարել ոչ թե արքա, այլ՝ մասնավոր անձ» (Թեոփիլիկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 4, գլուխ 1):

«Պարսից հրամանատարները, շատ տխրած բաղաբի այդ ամոթալի կորստից և վախենալով իրենց դաժան տիրակալից՝ Ռոմիդո արքայից, ջարդված բանակով նահանջեցին Նիսիբին բաղաբ, որտեղ սկսեցին խորհրդակցել, թե ինչ անեն: Այստեղ էլ հենց նրանք որոշեցին ապստամբություն բարձրացնել Ռոմիդոյի (**Պարսից թագավորության արքա Ռուսիդ IV-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ և իրենց առաջնորդ ընտրել Վարաբարանին, սրան ավելի լավ գիտե՞ն որպես Վահրամ Չուբին՝ իր խիզախ ռազմիկի (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Վահրամ VI Չուբինի – Մ.Ֆ.**), որ արդեն շատ անգամ էր ճակատել այդ ժամանակի հեռ նոր ու անհայտ ժողովուրդը հանդիսացող թուրքերի դեմ Պարսկաստանի արևելյան սահմաններին: Այս Վահրամ Չուբինը արագորեն ընդունեց իր վրա դրված պատասխանատվությունը և, գործելով համուն ընդհանուր բարիքի, սպանեց Ռոմիդոյին իր կնոջ ու որդիների հետ միասին» (Օրուշ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

1369 «Այդ ընթացքում Կոմենցիոյուրը, Մարտիրոսապոլսի շրջափակման համար քաղաքի մոտ թողնելով ուժեղ մի ջոկատ, արիությանը ընտրյալ մի բանի մարդկանցով ելավ Օլբայի դեմ, որը մի ամուր ամրոց էր՝ տարածվող Մարտիրոսապոլսի դիմաց՝ գետի հակադիր ափին գտնվող մի բարձր ժայռի վրա, որտեղից երևում էր ողջ քաղաքը: Պաշարելով այն և բոլոր ջանքերը գործադրելով՝ նա կատապոլտների օգնությամբ ավերեց պարսպի մի մասը և գրոհով գրավեց ամրոցը: Դրանից հետո Մարտիրոսապոլսի իրենց ձեռքում պահպանելը պարսիկների համար անհույս մի բան դարձավ» (Եվագրիոս Սիսուականի «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 15):

«Այդ օրերին հռոմեական ստրատեգոս Կոմենցիոյուրը գրավեց Ակրաս ամրոցը և, բանի որ ձմեռ էր գալիս, ցրեց զորքը» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 4, գլուխ 2):

1370 «/12/ Հազնելով արթայական պատկը՝ նա (Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուքինը (590-591) – Մ.Ֆ.) ինքն իրեն արքա հռչակեց և նստեց ոսկե գահի վրա, իսկ բարբարոսներին, որոնք գտնվում էին Մարտիրոսապոլսում, հրամայեց ամուր կերպով պահել այդ ամրոցը և որևէ ուշադրություն չդարձնել խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի (590-628) – Մ.Ֆ.) վրա: Վահրամի այդ հրամանը հայտնի դարձավ հռոմեացիներին, որոնք պաշարել էին քաղաքը, բանի որ նա, ով տառնում էր բռնակալի հրամանը, գերի վերցվեց: Այդ ընթացքում խոսրովը ժամանեց այսպես կոչված Հիերոպոլիս և ստրատեգոս Կոմենցիոյուրը նրան, ով այդ ժամանակ գրկված էր արթայական իշխանությանից, չթողեց առանց բարձր պատիվների: Այդպես էր որոշվել կայսր Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) կողմից և նրա հրամանը կատարվեց: Դրա համար էլ Կոմենցիոյուրը ընդառաջ ելավ խոսրովին այսպես կոչված Բաղթանսու վայրում և, նրա համար արթայական միջավայր ստեղծելով, շրջապատեց թիկնապահների հիմնալի շախմբով: Իններորդ օրը խոսրովը Միհրահորուն անունով մի սատրապի միջոցով իմաց տվեց Մարտիրոսապոլսում կայազորային ծառայություն տանող պարսիկներին վերջին զարգացումների ու իրեն բաժին հասած դժբախտությունների մասին: Նա ասում էր, որ նրանք չպետք է թշնամական կեցվածքով մասն պարիսպների ներսում, բանի որ կայսեր մեծահոգությունը ստիպել է պարսիկներին ցած դնել գեներ և բարեկամ դառնալ: Մյուս կողմից էլ Վստամը, հայտնի անձանցից մեկը, Հայաստանից ուղարկվեց Արտաշատական՝ հրաման ունենալով այնտեղ ժամանելու և պես իր կողմը պնդելով այնտեղ գտնվող պարսիկներին...: /13/ Այդ ամենը բացահայտ էր արվում, բայց բնավորությամբ նա իսկական Կերկուպոս էր և նենգությունն ավելի վեր էր դասում՝ մերժելով հյուրընկալության համար ամեն մի շնորհակալությունը և ուղեբերով արդի մեջ թաթախելով ընկերասիրությունը: Այդ պատճառով էլ հինգերորդ օրը նա Մարտիրոսապոլսում գտնվող խաղեացիների մոտ մարդ ուղարկեց՝ հրամայելով նրանց ամրոցում մնալ հնարավորինս պինդ և ի լուր բոլորին հայտարարվող նրա հրամաններին ուշադրություն չդարձնել: Պարսից ցեղը նենգ է կյանքի հենց սկզբից՝ խորամանկության, փառամոլության և գոռոզության մարմնացում...: Հիսիբինի քաղաքագլուխը, գայթակղված խոսրովի խոստումներով և փայլուն հույսերի ազդեցության տակ պատրաստ նրա համար անել այն ամենը, ինչ նա կուզի, իր կողմը գրավեց կարելի է ասել ողջ Արաքիան և բոլոր հողերը ընդհուպ մինչև Տիգրիս, իսկ նրանք, որոնք դիմադրում էին Մարտիրոսապոլսում, չնայած այն բանին, որ հռոմեացիները շարունակում էին պաշարումը, ենթարկվում էին խոսրովի գաղտնի հրամանին և չէին հանձնում բաղադր հռոմեացիներին, այլ ուժեղ դիմադրում էին նրանց: Դրա համար էլ, երբ արդեն լրիվ պարզվեց խոսրովի նենգությունը, Դոմեցիանոսը գործի դրեց իր ողջ հնարամտությունն ու սուր խելքը և մի ծրագիր գործի դրեց պարսկական նենգ ծրագրին դիմադարձ, ծրագիր, որին դժվար էր հաղթահարել և որը դրանով պայթեցրեց խաբեությունը, ինչպես փուչիկ: Իր մոտ կանչելով քաղաքային կայազորի ամենապատկալի մարդկանց՝ նա ոմանց համոզեց խոսքերով, մյուսներին էլ կաշառեց նվերներով՝ հիշեցնելով նրանց հռոմեացիների պաշարման, կայսրից օգնություն խնդրող խոսրովի, ինչպես նաև Վահրամի կասկածելի դրության և նրա ճակատագրի մասին: Նրա խոսքերն այնպիսի ուժ ունեցան, որ Մարտիրոսապոլսում դիմադրողների անադրությունները բաժանվեցին...: /15/ Եվ ահա խոսրովը Մարտիրոսապոլսում գտնվողների մոտ ուղարկեց արթայական թիկնապահներին գլխավորող Ներքինիին, որին հռոմեացիները սովորաբար կոչում են պրեպոզիտ՝ հրամայելով պարսիկներին թողնել քաղաքն ու անցնել Հիսիբին: Ահա այսպես խոսրով արթայի ծրագրերը փոխվեցին և պարսիկները իրենց պաշարող հռոմեացիների հետ պայմանագիր կնքեցին ու դուրս եկան քաղաքից: Երբ նրանք ժամանեցին Կոնստանդին, նրանց մեջ նկատվեց նաև այն Սիսուսացը, որը նենգամիտ ձևով Որմիզիդի Պարսից արքայի (Պարսից թագավորության արքա Որմիզդ IV-ի – Մ.Ֆ.), ձեռք էր հանձնել այդ քաղաքը: Այդ ժամանակ Դոմեցիանոսը բացահայտորեն հայտարարեց խոսրովին, որ նա խախտում է ամեն մի աստվածային օրենք առ իր բարերար հռոմեացիները՝ իր մոտ պահելով հռոմեացիներին շատ չարիք հասցրած դավաճանին: Նա հիշեցնում էր նրան, որ Սիսուսացը Վահրամի ընկերն է և ինքը քիչ օգուտ կունենա, եթե բարձր դասի մի ամրոց, ով իրեն վարկաբեկել է արյունով ու ծայրահեղ անհիպոկրատիսմ՝ Ե: Նա վախենում էր, որ հանկարծ հռոմեական ամրոցը, հավաքվելով իրար գլուխ չապալի հենց իրեն՝ խոսրովին, Սիսուսայի հետ միասին և դրանով իսկ չընդհատվի Վահրամի դեմ պատերազմը: Հաշվի առնելով այդ ամենը և պետքական համարելով այդ պահին հանգստացնել հռոմեացիներին գիշերակալությամբ՝ խոսրովը հանձնեց Սիսուսային Կոմենցիոյուրին: Հաջորդ օրը ողջ զորքի աչքի առաջ Սիսուսային ենթարկելով ամեն տեսակի չարչարաններին՝ գլխավոր հրամանատարը նրան խաղաղ բարձրացրեց և, այրելով կրակի վրա, այդ կերպ տրված պատժով ստիպեց նրան վճարել իր մեղքերի համար: Այս կերպ Դոմեցիանոսը, ինչքան դա թույլ էր տրված հոգևորականին և ինչքան կարող էր, ջանքեր թափեց քաղաքի գրավման համար, իսկ այն հռոմեացիներին, ովքեր օգնել էին թշնամիներին վերցնել քաղաքը, նա հանձնեց Կոմենցիոյուրին» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 4, գլուխ 12, 13, 15):

«Այդ ընթացքում Մարտիրոսապոլիսն արդեն հանձնվել էր Սիսուսայի հետ միասին, որը հենց իրենց՝ մարտիրոսապոլսիցիների կողմից քարկոծվեց և խաչվեց: Պարսիկների հեռանալուց հետո հանձնվեց նաև Դարան» (Եվագրիոս Սիսուականի «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 18):

«Փոխկառնող գրավեց քաղաքն և պարսիկներին, որ այնտեղ էին, կոտորելին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) բռնեց պարսիկներին Մարտիրոսապոլսից» (Օրոն-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

1371 «Երբ Հիսիբիսը պաշարողներն իմացան, որ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) դարձել է խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.) բարեկամ ու որպես դաշնակից նրան ռազմական ուժեր է ուղարկում, որոնք առաջ են, ինչպես հորդ անձրևը, նրանք, փոխելով մտադրությունը, ուղղվեցին դեպի Կոնստանդին» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 4, գլուխ 15):

1372 «Այդ ժամանակ պատրիկ և Ռավենայի Էքսարքոս Ռոմանոսը եկավ Հռոմ իսկ հետո, հետ վերադառնալով Ռավեննա, վերագրավեց խաղաղարդների կողմից գրավված քաղաքները՝ Սուրիուրը, Ղուլիսարտիուրը, Հորտան, Տուդեր, Ամերիան, Պերիան, Լուչիոլին և շատ անորիշները» (Մանսուս «Պատմիկ վարդաբանություն», Գրիգոր Մեծ):

1373 «Իսկ այդ ընթացքում Սոլիանը զարմանալի և մեր պատմության մեջ հիշատակման առավել արժանի մի բան արեց: Իր խելքի ուժով նա ոչնչացրեց թշնամական բանակի առաջնորդին: Ռոսասին, որին պարսիկները իրենց մեջ նաև Որմիզդ էին կոչում, նշանակելով հեծյալ ջոկատի հրամանատար, նա նրան ուղարկեց իրենց դեմ շարժվող զորքին ընդառաջ՝ եռանդով համոզելով հաջողության հասնել միայն խորամանկությամբ: Ռոսասը, ամենայն ճշգրտությամբ հետևելով Սոլիանի հրահանգներին, ուղղվեց դեպի թշնամական զորքը: Հաջորդ օրը շարժեալարդը հայտնվեց հարիսասի մոտ, որը մի վայր էր՝ հարուստ ամեն տեսակի բարիքներով ու շատ մարդաշատ: Փիշերն իջնելուն պես նա տեղավորվեց վերջինիս շրջակայքում: Վախենալով, որ թշնամին հանկարծակի չհարձակվի իր վրա՝ նա հեռատեսորեն իրեն շրջապատեց պահակախմբով: Եվ ահա, վախկոտի նման պատսպարվելով ինչ-որ ամրոցում, որը ընտիր քարից կառուցված էր մի բարձրադիր վայրում, ինչքան հնարավոր էր եզրակացնել ըստ արտաքինի, նա բնեց: Երբ Ռոսասը հայտնվեց գլխավոր հրամանատարի ճամբարից ոչ հեռու, նա իմացավ, թե որտեղ է սա անցկացրել ողջ գիշերը, և, վերցնելով իր հետ մի ուղեկցի, ավելի մոտեցավ: Մոտենալով ամրությանը՝ նա հրամայեց իր ռազմիկներին մեկնել ավելի առաջ անցնել, որպեսզի հայտնի հրամանատարին, որ հիմա լրացուցիչ զորքով իրեն կսիանա Վահրամի կողմից ուղարկված մի լրաբեր: Կեսգիշերին հայտնվելով ամրության կողքին և խաբելով պահակալին ծառայությունը տանող զինվորներին նրանով, որ խոսում է իրենց հարազատ լեզվով, նա խնդրեց իրենց միջոցով իմաց տալ գորահրամանատարին այն ամենը, ինչ նրանք լսել են իրենից: Այդ դժբախտները, ուրախությամբ ընդունելով այդ լուրը, հայտնեցին այդ խոսքերը շարժեալարտին՝ կարծես այդ դեպքը համարելով շատ երջանիկ և ուրախ մի բան: շարժեալարտը դեռևս ոչ սթափ վիճակում էր և գինու գուրդիները դեռևս կիսով չափ էին ցրվել նրա գլխից: Արթնացած լինելով քնից՝ նա անփութորեն լսեց այդ խոսքերը և, կոչ անելով պարսիկների պահպանել հանգստությունն ու վստահությունը, հրամայեց բացել դարպասները: Դրանով նա ինքին իրեն շտապ և, կարելի է ասել, անխուսափելի մահվան դատապարտեց: Նրա անփութությունն եղավ իր իսկ կործանման պատճառ: Չորքը, որը եկել էր Ռոսասի հետ միասին, ներխուժեց ամրոց և ազատություն տվեց թորին: Չորսարմանատարը, անապահիկ վերադառնալով իր առջև անդունդ տեսնելով, պատսպարվեց մի տան կտուրի տակ և խնդրեց իրեն փրկություն պարգևել, սակայն, այն բանից հետո, երբ նրանք մկտեցին սպառնալ կրակի տալ այդ տունը, նա իջավ թշնամիների մոտ: Այդ ժամանակ հակառակորդները կորեցին նրա գլուխը և, թալանելով ողջ ամրոցը, վերադարձան Սոլիանի մոտ՝ բերելով նրան շարժեալարտի գլուխն ու այն ամենը, ինչը ճակատագիրը թույլ էր տվել նրանց խորամանկությամբ ձեռք գցել» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 5, գլուխ 1):

1374 «/3/ Եվ ահա հռոմեական տերության կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.), հետ կանչելով Կոմենցիոյուրին դեպի Պարսկաստան արշավող բոլոր զորքերի ստրատեգոսի պաշտոնից, նրա փոխարեն նշանակեց Նարսեսին, որը ստրատեգոսի վահանակիրն էր, և նրան էլ հենց հանձնարարեց պատերազմի վարումը: Գաղտնի բացվելուն պես նոր ստրատեգոսը, իր հետ վերցնելով խոսրովին (Պարսից

թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.), շարժվեց դեպի Մարդիս: Նրա հետ գնաց նաև Դոմեցիանը, որն այդ ժամանակ Մելիտեի եպիսկոպոսն էր: Այդ Մարդիս ամրոցը Դարսից գտնվում է 3 փարսախ հեռավորության վրա: Բոլոր նրանք, որոնք Արաքիայում էին ու Նիսիդիայի մոտ, ինչպես նաև բոլոր մնացած տիրակալները և առանձին ջոկատների հրամանատարները խոսքովին արքա հռչակեցին և, որպես իրենց հավատարմության առիթավառ, նրան պատանդ տվեցին սեփական ազգականներին՝ դրանով իսկ հնարավորություն ընձեռելով խոսքովին վերադառնալ իր թագավորությունը: Պարսից արքան նրանց հսկումը հանձնարարեց հռոմեացիներին: Ելնելով այնտեղից՝ ստրատեգոսը արշավեց դեպի Դարա: Տեսնելով, որ հռոմեական դաշնակից զորքը ուժով չեղուն է, փայլուն է գեներալի մեջ և առատորեն ունի ամեն ինչ, խոսքովը կրկին հույսով վառվեց և մեջը չպահեց նախկին դժբախտությունների մասին հիշողությունը: Բանն այն էր, որ բարբարոսների արքան, մոտենալով բաղաբնի և ներս մտնելով պարիսպների միջով, ներխուժեց բաղաբնում հայտնի տաճարը: Իրենց կրոնի կանոններին համաձայն հռոմեացիները այդ տաճարում միշտ ժամերգություն էին անում: Նա ներխուժեց լկտի ու կոպիտ կերպով, չնայած գտնվում էր դժվարին վիճակում և նրա գործերը ամենևին էլ փայլուն չէին: Դարսի բնակիչները զայրացան նման արարքից, բանի որ խոսքովը Ակազը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II – Մ.Ֆ.**), վերցնելով բաղաբն, ոչնչի վրա ձեռք չէր բարձրացրել և չէր վիրավորել կրոնական ազատությունը: Դրա համար էլ Դոմեցիանոսը, ի վիճակի չլինելով տանել բարբարոսի նման արարքը, հավաքելով իր զորքերը սկսեց սպառնալ, որ կվերադառնա Կոնստանդին: Հասկանալով, որ ինքը զրկվել է ամեն մի հարգանքից և իր իսկ լկտիության պատճառով մարդկանց հոգուտ իրեն չի տրամադրում, նա իրեն շրջապատող մեծատոհմիկներից մի բանի հոգու ուղարկեց Դոմեցիանոսի մոտ՝ խնդրելով գթատրուություն դրսևորել ապաշխարհոտի նկատմամբ: Եպիսկոպոսը, ինչպես հնարավոր է պահպարակելով բարբարոսին, վերադարձավ Դարա՝ բշտելով խոսքովին արքազան վայրից: Վեց օր անց հռոմեացիներին ինքնակալը խոսքովին Դարա ուղարկեց թանկարժեք բարեբույս պատված գոտի, արքայական թիկնոց, ոսկե գահավորակ ու սեղան և, շրջապատելով նրան արքայական շքեղությամբ, վերջնական փառահեղության համար նվիրեց իր թիկնապահներից ոմանց, որպեսզի նա, ինչպես մի որդ, որը զրկված էր արքայական նիստուկացից, պակաս հարգանք չվայելի հռոմեացիների ու պարսիկների միջավայրում: Եվ ահա խոսքովը բոլոր կողմերից շրջապատվեց արքայական պահակախմբով, այդպիսին է հռոմեացիների օրենքը՝ հարգել գալիսունն ու ինքնակալի տերությունը: Մարերը, տեսնելով, թե ինչպես մեծ է կայսեր աջակցությունը խոսքովին, մոթափոխ եղան: Նրանք հրաժարվեցին բռնակալից (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինի – Մ.Ֆ.**) և սկսեցին անցնել խոսքովի կողմը: Վահրամի դաշնակից զորքը ամեն օր պակասում էր, իսկ խոսքովի զործերը, ինչպես ինքն էր ուզում, լավանում էին և նրա ուժերը ավելի ու ավելի էին շատանում: Այդ ժամանակ խոսքովը որոշեց կայսր Մավրիկիոսի առաջ գործով ցուցադրել իր մեծ բարերարմարդվածությունը: Արքայական մագաղաթի վրա նա կայսր Մավրիկիոսի օգտին անվճար փոխանցեց Դարա բաղաբնը և Բյուզանդիոն ուղարկեց սատրապ Դուլավզասին, առավել հայտնի մի մարդու, որպեսզի նա այդ բաղաբնի բանակները ու մագաղաթի վրա գրված նվիրատվությունը տեղ հասցնի: Դեսպանը, ժամանելով մայրաքաղաք, հռոմեացիների իշխանությանը փոխանցեց բաղաբնը և զրուցեց ինքնակալի հետ: Հռոմեական կայսրը, արքայական նվերներով պատվելով Դուլավզասին, կրկին հաստատեց նախկինում իր տված խոստումները և խոսքովին իր որդի կոչեց... /4/ Երբ ամառը եկավ և խոտը աճեց ու ծաղկեց, խոսքովը, լքելով Դարան, դաշնակից զորքով առաջ շարժվեց: Երբ նա արդեն Ամսոդիա բաղաբնի մոտ է, որ Դարսիցից հեռու է 14 փարսախ հեռավորության վրա, Դոմեցիանոսը, հավաքելով առաջնորդներին ու հռոմեական ողջ զորքը և բարձրանալով մի փոքրիկ բլրակի վրա, հետևյալ խոսքերով դիմեց զորքին... /5/ Երբ այդ խոսքերը խոցեցին ռազմիկների լսողությունը, այդ ժամանակ ողջ հռոմեական զորքը, որը հավաքված էր այդտեղ, ինչ-որ մի աստվածային ոգեշնչմամբ համակվեց: Լցված պատրաստակամությամբ՝ անհաղթահարելի ուժով այն պատվեց այդ վերջին ու կարևոր գործն իրականացնելու վճռականությամբ: Իր մտածված խելագարությամբ, կարծես առաջ տղվելով վերին մի բանի կողմից, այն նետվեց մարտի, բանգի խոսքի ուժը կարող է մոռացնել տալ մահվան վահր: Այս կերպ, ցրվելով այդտեղից, նրանք առաջ շարժվեցին: Խոսքովի պահապան ջոկատը կազմված էր հռոմեացիներից, բանգի նրան ցեղակիցներից կազմված պահակախումբը այնքան էլ վստահելի չէր թվում: Ամրապնդելով Նարսեսին մարտական գործողությունները բացառաբար մղելու հարցում՝ Դոմեցիանոսը վերադարձավ հռոմեական տերության սահմաններ, իսկ զորքը ճամբարեց Միգրոնիա գետի ափին: Չորրորդ առաջնապահ ջոկատում առաջ ընկած գնում էր Մարամը և, պետք եղած չափով հավաքելով պարենամթերք, պաշարներ էր խոտոմում դաշնակից բանակի համար: Երրորդ օրը հռոմեական զորքը հասավ Տիգրիսին և որոշ ժամանակ կասեցրեց իր արագ հարձակումը՝ սպասելով Հայաստանից ժամանող հռոմեական ուժերին, իսկ խոսքովը, մեծ ուշադրությամբ ընտրելով 1.000 հոգու իր պահապան ջոկատից, հրամայեց նրան անցնել գետը և դիտարկել, թե ինչպիսին են իրենց առջև գտնվող զորքի ուժերը: Անցնելով գետը՝ նրանք հասան Չար գետին: Լսելով, որ Բրիգակիոսը, որին Վահրամը մեծ ջանքերով ուղարկել էր այն բանի համար, որ հետևի հռոմեական զորքի առաջխաղացմանը, ճամբարել է ոչ հեռավոր, նրանք շարժվեցին նրանց ուղղությամբ և գիշերապահի առաջին ժամին միահամուռ հարձակում գործեցին: Տեղի ունեցած ծակատամարտում նրանք հաղթահարեցին թշնամիներին, Բրիգակիոսին կենդանի գերի վերցրին և, դանակով կտրելով թիթև ու ականջները, ուղարկեցին խոսքով արքային: Այդ հաջող հարձակումից խոսքովը մեծագույն ուրախությամբ համակվեց: Իմանալով թշնամիների մտադրությունը՝ նա խորհուրդ տվեց հռոմեական զորքի առաջնորդներին հաջող մարտի համար հարմար առիթը բաց չթողնել, մի բան, որն իրենց հաղթանակ էր խոստանում առանց մարտի: Դրա համար էլ հռոմեական զորքն անցավ գետը և ճամբար գրկեց Դիմաբադոն կոչվող վայրում՝ շրջափակվելով խրամատով: Այստեղ խոսքովը հռոմեացիների ու մարերի առաջնորդներին խնջույքի հրավիրեց: Ճաշի ամենաթունդ պահին ներս բերեցին շրջափակված Բրիգակիոսին՝ կտրված թթով և ականջներով: Երբ նա ծաշողների համար ծաղրի շատ առիթ դարձավ, արքան, ցանկանալով սեղանի մոտ նստածներին կարծես ինչ-որ հաճելի հետծաշյա տեսարան մատուցել, նշան տվեց իր թիկնապահներին, կարծես ինչ-որ աստվածային ոգեշնչման մեջ, և ձեռքի շարժումով նրան մահվան ուղարկեց: Պարսիկների մոտ անթույլատրելի է համարվում խոսել, երբ նրանք խնջույքի են: Վերջիններս, ինչպես իրենց հրամայվել էր, սպանեցին Բրիգակիոսին՝ խոցելով նրան լիզակներով: Ճաշին խառնելով նաև արյուն՝ խոսքովը վերին հաճույք պատճառեց իր սեղանակիցներին՝ ցողելով նրանց անուշահոտություններով, հազգնելով ծաղիկներից պատրաստված պսակներ և առաջարկելով խմել հաղթանակի համար: Այսպես ուրախանալով այդ խնջույքի ժամանակ՝ նրանք ցրվեցին իրենց վրանները, բնարկելով տեղի ունեցածը, ընդ որում նրանց գլխավոր թեման Բրիգակիոսն էր: /6/ Առավոտյան խոսքովը դաշնակից զորքն անցկացրեց Չար գետը» (Թեոփիլաստոս Սիմոկատոս «Պատմություն», գիրք 5, գլուխ 3-6):

«Խոսքովն (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց նաև մեկ այլ ոսկե խաչ՝ հունական տառերով նրա վրա գրելով հետևյալը: «Այս խաչը ուղարկում է խոսքովը՝ արքայից արքան, Որմիգոյի որդին: Երբ դանակն ու չար սուրբերով պատված Վահրամի ու նրա հետ եղած հեծյալների դրոշմով մեկը մտանք հռոմեական կայսրության սահմանները, այդ ժամանակ էլ կործանվեց Չարեսպարիսը, զորքով անցնելով Նիսիդիա, սկսեց համոզել Նիսիդիայի հեծյալներին ապստամբել և դավաճանել մեզ, իսկ ես, իմիջայլոց, ուղարկել էի իմ հեծելազորին իր հրամանատարի հետ միասին խարխաս: Սակայն, բանի որ լավել էր, որ սուրբ, բարեկրոն և հայտնի Սերգիոսը բոլոր խնորատուների բավարարում է, ես, հույս դնելով նրա ողորմածության վրա, իմ թագավորության իններորդ ամսում, հունվարի 7-րդ օրը սկսեցի խնդրել նրան և խոստում տվեցին, որ, եթե իմ հեծյալները ոչնչացնեն Չարեսպարիսն էլ նրան կենդանի բռնեն, մեր կողմից արդարադատ Սերգիոսին կնվիրաբերվի ոսկե, թանկագին բարերով զարդարված խաչ և կուղարկվի այն նրա տուն: Եվ ահա փետրվարի իններորդ օրը մեզ բերեցին Չարեսպարիսի գլուխը» (Եվագրիոս Սիուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 21):

¹³⁷⁵ /4/ Հանուն անվտանգության խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) Սինգարոնում, որը մարական բաղաբնից մեկն էր, տեղափոխեց իր կանանց և երեխաներին: Դա մի շատ ամրացված բաղաբն էր, որը, լինելով վիճահարույց, միշտ պաշտպանված էր կայազորով: Թշնամիների համար այդ բաղաբնը վերցնելը բացարձակապես անհնար էր, բանի որ պաշարման ժամանակ զորքի համար ջուր ճարելն անհնար էր: Նրա պահպանությունը նա հանձնեց Մեթոդին: Նրան նշանակելով 2.000 հոգանոց լավ զինված ջոկատի հրամանատար՝ նա հրամայեց նրանց Սինգարոնից ներխուժում իրականացնել պարսից մայրաքաղաքի ուղղությամբ և ոչնչացնել պալատի պահակախմբին, որը գտնվում էր Վահրամի (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինի – Մ.Ֆ.**) իշխանության տակ: Լսելով, որ խոսքովը գալիս է հռոմեական զորքով, բռնակալը, հավաքելով իր մարտական զինքը, պատրաստվեց պատերազմի: Իր ինքնի պետքը, հարգանք տաճելով արքայական հրամանի նկատմամբ, ձեռք գրկեց վերջինիս իրականացմանը... /6/ Մեթոդը, որն ուղարկվել էր Սինգարոն, ներխուժեց Բաբելոնիա և, հայտնվելով արքայական բաղաբների մոտակայքում, մարդ ուղարկեց արքայական պալատի կառավարչի մոտ՝ հրամայելով նրան պարենամթերքի մեծ պաշար պատրաստել, ինչպես նաև բավարար բանակի գույմար: Նա ասում էր, որ այստեղ է ժամանելու մեծաթիվ դաշնակից զորք և դանդաղորդության համար նա կպատժվի մահվամբ: Նա, ում հանձնարարված էր ինչ տանել պալատի մասին, Մեթոդի նամակը ցույց տվեց այն մարդուն, որին Վահրամը թողել էր պալատում գտնվող արքայական գանձերը հսկելու: Սա, ցնցված վախից, գիշերվա կեսին հավաքեց ռազմական ջոկատն ու, թողնելով Սելևկիան, հեռացավ Տիգրոն...: Երկրորդ օրը, լսելով, որ Սելևկիան մնացել է անպաշտպան, Մեթոդը գիշերով ներխուժեց բաղաբ՝ հրամայելով հռոմեացիներին մեծ աղմուկ բարձրացնել, իրենց լեզվով աղմկուտ խոսակցություններ վարել և առանց խտրականության թերեքի հարվածներ հասցնել ում պատանդ: Եվ ահա Սելևկիայի բնակիչները, ցնցված անհարթահարելի վախից, իրենց բաղաբը հանձնեցին Մեթոդի ողորմածությանը: Արդյունքում ամենուր աղմկուտ խոսակցություններ տարածվեցին, անպաշտ, որ նաև հարևան Տիգրոնում գտնվող բարբարոսների մոտ խոսակցություններ սկսվեցին, թե Սելևկիան գրավվել է հռոմեական զորքի կողմից: Դրա համար էլ նրանք վախեցած հավաքվեցին մի վայրում և որոշեցին հանձնել բաղաբն ու արքայական գանձերի կառավարչին հռոմեացիներին: Դրա համար էլ վերջինս, այստեղ ևս լքելով իր

ապաստարանը, անցավ հարևան Անտիոքի, որը կառուցել էր Կավատի (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ I-ի – Մ.Ֆ.**) որդի խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**), երբ գրավել էր Անտիոքում գտնվող Անտիոքը և նրա բնակչությանը տեղափոխել էր Նոր քաղաք։ Մերօրը գավթեց Տիգրոնը և սկսեց հոգ տանել արքայական գանձերի մասին, իսկ խոսրովին, ինչպես կարգն է, ի լուր բոլորի սկսեցին արքա մեծարել...։ Եվ ահա նաև Բաբելոնիայում գտնվողները, ձգտելով պետական հեղաշրջման, գերադասեցին բռնել խոսրովի կողմը, իսկ Մերօրը պարսից Անտիոքիա ուղարկեց հռոմեական լեգվով գրված մի ուղերձ...։ Երբ այդ նամակը փոխանցվեց Անտիոքիայի բնակիչներին և հայտարարվեց ի լուր բոլոր, քաղաքի բնակչությունը, բռնելով գանձարանի պահապանին, հանձնեց Մերօրի ուղարկած մարդկանց, ընդ որում ոչ միայն նրան, այլև բոլոր նրանց, ովքեր Վահրամի կողմնակիցներն էին համարվում։ Ձերբակալվածներից մանրագնին կերպով պարզելով թշնամու մտադրությունները, նրանց ղեկավարին ենթարկելով կտտանքների, այլանդակելով նրան, կտրելով բիթն ու ականջները և ուղարկելով դրանք խոսրովին՝ մյուսներին նա զոհեց կացինին։ Վեցերորդ օրը նա հրամայեց կոտորել նաև հրեաներից շատերին, որոնք մեծ ավանդ ունեին Վահրամի կողմից իրականացված հեղափոխության գործում։՝ որպես պատիժ ընտրելով մահապատիժը...։ Տիրելով արքայական պալատին, նա ընտրեց արքայական հանդերձներից ամենաթանկագինները և ուղարկեց դրանք խոսրովին» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոսա «Պատմություն», գիրք 5, գլուխ 4, 6):

¹³⁷⁶ «/7/ խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) հետ եղած հռոմեացիներն ու պարսիկները չորրորդ օրը ժամանեցին այսպես կոչված Ալեքսանդրետա...։ /8/ Այստեղից ելնելով՝ հռոմեացիներն ու պարսիկները ներխուժեցին ինեֆնա կոչվող երկրամասը։ Հաջորդ օրը արևելյան լեգեոններին հրամանատար Նարսեսը լուսաբացին աջ թևի հրամանատար Կոմենցիոլոսին 1.000 հեծյալներով ուղարկեց երկրորդ շաբ գետի վրայի գետանցումներին տիրելու։ Երբ դա տեղի ունեցավ՝ հետախույզները, որոնք ուղարկվել էին Վահրամի (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինի – Մ.Ֆ.**) կողմից, իմանալով պատահածը, հայտնեցին նրան այդ մասին։ Այդ ժամանակ Վահրամը փորձեց գրավել այդ անցումից ավելի ներքև գտնվող կամուրջը։ Նա իր քաջությունը սնող հույսեր էր տածում, որ Հայաստանում գտնվող հռոմեական զորքը ճանապարհների և անակնկալ կերպով ներխուժեց նախնիների երկրում։ Կեսօրին Վահրամի ջոկատները, տեսնելով այդ, իմաց տվեցին բռնակալին։ Զանի որ Վահրամը հուսահատ եղավ և չհասավ դրված նպատակին, այդ պատճառով էլ նա բաժանեց իր ուժերը և մի մասին ուղարկեց հյուսիս, որպեսզի խոչընդոտի Հայաստանից սպառնող հռոմեական զորքի միավորմանը։ Երբ Վահրամը համառոտեց շարժվում էր այդ ուղղությամբ և մոտեցավ այնտեղ գտնվող ինչ-որ մի լճի, պատահեց այնպես, որ Հայաստանից եկող զորքը նրան շատ մոտիկ հայտնվեց։ Իրենց հերթին, երբ հռոմեական հետախույզները հեռվից տեսան Վահրամի զորքը, նրանք իմաց տվեցին զորքի հրամանատար Յովհաննիս, որ պարսկական հեծելազորի ջոկատները գալիս են իրենց վրա։ Այդ ժամանակ Յովհաննի մարտական կարգով շարժեց իր զորքը, իսկ Վնդյոյը իր վրա վերցրեց պարսկական ուժերի հրամանատարությունը։ Հռոմեական բանակի ստրատեգոսը Յովհաննի էր։ Միայն գետն էր բաժանում Վահրամի զորքին Յովհաննի հետ եղող հռոմեացիներից ու պարսիկներից և խոչընդոտում նրանց ընդհարմանը։ Հաջորդ օրը հռոմեական զորքը Վնդյոյի հետ միասին շուռ եկավ դեպի հարավ։ Այդ ժամանակ Նարսեսն ու խոսրովը, ելնելով նախնիների երկրամասից, սկսեցին առաջ շարժվել և հայտնվեցին ինչ-որ մի գյուղակի մոտ, որը տեղացիները կոչում են Սիրազանտ։ Հինգերորդ օրը Նարսեսն իմացավ, որ մոտենում են Հայաստանի եկող օժանդակ ուժերը։ Դրա համար էլ նա նամակ ուղարկեց Յովհաննի և սկսեց համոզել ստրատեգոսին, որ, ըստ իրեն, վերջինիս չպետք է մարտի մեջ մտնի պարսիկներից հետ, բանի դեռ երկու զորքերը չեն միավորվի իրար հետ և անհաղթահարելի ուժի տեր չեն դարձել։ /9/ Երբ խոսրովը մի քանի օր կանգ առավ այդ վայրերում, այնտեղ եկան Մերօրի կողմից արքային ուղարկված մարդիկ և մանրամասն պատմեցին նրան տեղի ունեցած բոլոր հաջող իրադարձությունների մասին։ խոսրովը, իմանալով Բաբելոնիայում Մերօրի կողմից արած ամեն ինչի մասին և ստանալով իրենց ուղարկված ու Տիգրոնից վերցված արքայական պարագաները, շատ հպարտացավ այդ երջանիկ լուրերով և ուրախությամբ տեղյակ պահեց Նարսեսին ու հռոմեական զորքին այդ ամենի մասին։ Հինգերորդ օրը, զարկելով երեք ծամբաթ, հռոմեական զորքը միավորվեց Յովհաննի ջոկատների հետ։ Եվ ահա, երբ այդ զորքերը միավորվեցին մեկ վայրում, նրանք և իրենք ձեռք բերեցին, և Նոր ժամանածներին սեփական ուժերի նկատմամբ մեծ վստահություն ներշնչեցին։ Անում են, որ խոսրովը դաշնակից զորքերի հետ միասին իր հետևից տանում էր մարտի քան 60.000 ռազմիկ, իսկ Վահրամը պատերազմի էլավ 40.000 զինված մարդով։ Վահրամը պատրաստվում էր մարտ տալ խորամանկությամբ և զիջերը հարձակվել հռոմեական զորքի վրա, սակայն այդ վայրի ճանապարհները խոչընդոտ հանդիսացան այդ նեղամիտ ծրագրի իրականացման համար, քանզի արևը բարձրացավ, նա նկատվեց և նրա խորամանկությունը պարզվեց։ Երրորդ օրն առավոտյան Վահրամի հետ եղած զորքը աղմուկ-աղաղակով առաջ եկավ, իսկ հռոմեական զորքը հանգիստ և խիստ կարգով շարվեց մարտի համար՝ պահպանելով լիակատար լռություն։ Նարսեսը զարմանում էր, թե ինչպես Վնդյոյն ու Սարանը, լինելով առաջնորդներ, չեն կարողանում ստիպել բարբարոսական զորքին հանգիստ մնալ և աղմուկ չբարձրացնել։ Հռոմեացիները ձգտում էին նրան, որ բարբարոսական զորքը որպես օրինակ վերցնի իրենց կարգն ու կարգապահությունը և համոզում էին նրանց պահպանել մարտակարգը, շարքերի հավասարությունը ու գերծ մնալ անտեղի աղաղակի։ Հռոմեացիները շարվեցին երեք շրջաններով։ Կենտրոնը ղեկավարում էին խոսրովն ու Նարսեսը, աջ թևը՝ Մերօրն ու Սարանը, որոնք իրենց հետևից տանում էին մարտի ուժերը, իսկ ձախ թևում՝ Հայաստանի եկած զորքի ղեկավարներն ու իրականացնում էր Յովհաննը։ Նույն կերպ շարվեց նաև թշնամիական զորքը՝ բաժանվելով երեք ջոկատների։ Հռոմեական զորքը, լցված անհամբերությամբ, իր հաղթական հարձակման մղումի մեջ անհաղթելի էր, դրա համար էլ թշնամական զորքը, ազդված նրա ուժից, քանակից ու կարգից, նետվեց փախուստի լեռն ի վեր։ Արդյունքում Վահրամի հետ եղած ուժերից մի 500 հոգանոց ջոկատ, վայր դնելով զենքը, անցավ հռոմեացիների կողմը։ Այդ ամենից ուրախանալով՝ խոսրովը կոչ արեց հռոմեացիներին շարժվել լեռն ի վեր։ Նման հրամանը բացառելով նրա անմոռությանը՝ հռոմեացիներն ինչպես կանգնած էին մարտակարգում, այդպես էլ ոչ մի տեղ չարժվեցին և չխախտեցին իրենց կուռ շարքերը՝ առաջարկելով ուրիշներին շարժվել դեպի լեռան կատարը, իսկ բարբարոսները, ստիպված լինելով այդ անել սեփական արքայի հրամանի պատճառով, անխառն վտանգի ենթարկվեցին և, քաջաբար շարժվելով դեպի լեռը, մեծ կորուստներով հետ մղվեցին լեռանիցների կողմից։ Եվ սարսափելի ջարդը նման արարքի համար պատիժ կհանդիսանար, եթե հռոմեացիները, ճակատային հարված հասցնելով, չկանգնեցին բարբարոսներին, երբ սրանք անցել էին հետապնդման։ Երբ արևն արդեն թեթևել էր դեպի մայրամուտը, Վահրամը իր դաշնակից զորքով, լի ուրախությամբ նման հաջողությունից, վերադարձավ վերև՝ իր ծամբաթ։ Հռոմեական զորքը ևս վերադարձավ իր ամրությունները՝ պահպարակելով խոսրովին անմոռության համար։ /10/ Իմանալով, որ հռոմեական զորքը անչափ դժգոհ է խոսրովից այն բանի համար, որ նախորդ օրը նա արքան վատ է հրամանատարություն արել և, որ այն ուժեղ կերպով ձգտում է մարտի՝ լույսը բացվելուն պես Վահրամը թողեց ճամբարն ու ուղղություն բռնեց բարձր լեռներից գտնվող և հեծելազորի համար անանցանելի վայրեր։ Դրանից հետո հռոմեացիներն ուղղություն բռնեցին դեպի մոտակայքում գտնվող հարթավայրը, որտեղ գտնվում է Գանձակ քաղաքը, իսկ Վահրամը, կրկին ելնելով ճամբարից, իր զորքերն անցկացրեց այլ վայրերը՝ խորամանկությամբ նախատեսելով հոգնեցնել հռոմեացիներին և դրանով իսկ թուլացնել նրանց կտրուկ հարձակումը։ Հռոմեացիները, սակայն, իմանալով Վահրամի հեռանալու մասին և համառոտեց հետապնդելով նրան, ճամբարեցին թշնամիներին մոտ մի վայրում։ Դրանից հետո նրանք մոտեցան Բլարաթոս գետին և գիշերեցին այնտեղ, իսկ օրը բացվելուն պես մի լայն հարթավայրում հանդիպեցին իրար։ Հռոմեական առաջնորդները, մարտական կարգով շարժվելով իրենց զորքը և ռազմիկներին դիմեցին շատ լավ բարենպաստություններով։ Նրանք մարտիկներին մարտի պատրաստեցին՝ շարվելով երեք մասերով։ Հռոմեացիների գաղտնաբառը, որը նրանք սովորեցրին նաև բարբարոսներին, Կույս-Աստվածածնին ուղղված դիմումն էր։ Նրանք վախճում էին, որ հանկարծ, չտարբերակելով նրանց ըստ ցեղի, թշնամիների փոխարեն իրենց իսկ դաշնակիցներին չոչնչացնեն, բանզի մարտի թոհուրթոհի մեջ դժվար էր լինում տարբերակել նույնիսկ ամենամոտիկ մարդկանց։ Եվ ահա տեղի ունեցավ անհավատալի մի բան, բանզի նույնիսկ խաղեացիների համար Մարիամի անունը փրկարար եղավ։ Վահրամը ևս իր կողմից սեփական ուժերը բաժանեց երեք ջոկատների։ Մարտակարգի կենտրոն ղեկավարում էր ինքը բռնակալը, իսկ դաշնակից զորքի առաջնորդները գլխավորում էին այս ու այն թևերը։ Բացի դրանից նա տեղաբաշխեց նաև փղերին, որպեսզի այդ հնդկական իրենցները, կարծես ինչ-որ առաջնային ամրությունները, շարժվեն հեծելազորի դիմացից, իսկ իր ամենաքաջարկ ռազմիկներին էլ նա տեղավորեց դրանց վրա։ Այսպես նա պատրաստվեց մարտի։ Սակայն միայն զորքը ևս զրկված չէր այդ վայրենի կենդանիների օգնությունից։ խոսրովը, շրջապատված իր թիկնապահների շքանկով, թվով 500 հոգի, շրջում էր շարքերը։ Երբ զորքերը տեսան միմյանց, միանգամից ծածակվեցին դրոշակները և շրջանաձև ինչեցին շեփոկները՝ կատաղի կերպով կոչ անելով մարտի։ Ամենուր բարձրացավ անմեկնելի ռազմական ոգևորությունը և զորքերի միջև տարածությանը սկսեց կրճատվել՝ կորցնելով իր սովորական սահմանները։ Երբ բանը հասավ ձեռնամարտի՝ Վահրամը թողեց իր զորքի կենտրոնն ու անցավ ձախ թև։ Բնականաբար, լրացուցիչ խիզախություն հարողներով այստեղ մարտնչողներին՝ նա դաժան պարտության մատնեց այստեղ իր դեմ գտնվող ուժերին՝ նաև կնկալ կերպով ենթարկելով իսկապական ռազմական ուժի ճնշմանը։ Հռոմեացիները, ջարդված այդ վայրում, դիմեցին փախուստի՝ հնարավորություն չունենալով կասեցնել իրենց վրա հարձակվող զորքին։ Նկատելով այդ՝ Նարսեսը հրամայեց զորքին մանր-մանր օժանդակություն ուղարկել և դրանցով համալրել ռազմիկների շարքերը, որոնք արդեն ուժ չունեին մարտնչելու։ Դրանով իսկ նա կանգնեցրեց փախուստի դիմող

թուլացած ջուկատին: Այդ ժամանակ Վահրամը, շարժվելով հռոմեական ուժերի կենտրոնի դեմ, փորձեց փախուստի մատնել այդքն Նարսեսին, սակայն վերջինս, ոչ մի ուշադրություն չդարձնելով փղերի վրա, հետ մղեց Վահրամի հարձակումը, ինքը հարձակվեց իր դեմ կանգնած զորքի կենտրոնի վրա և ուժեղ հարվածով ցրեց նրա կուռ շարքերը: Արդյունքում շփոթի մատնվեցին նաև Վահրամի մնացած ուժերը ևս ու Նարսեսը, հաղթահարելով նրանց ու հաղթող մնալով, սկսեց թշնամու հեծյալներին ցած նետել ձիերից, իսկ հետևակայիներին էլ՝ խոցել նիզակներով: Երբ հռոմեացիները եռանդուն հետապնդման անցան և ջարդը բուռն կերպով ընթանում էր ամեն տեղ, 6.000 բաբելոնացիներ փախան դեպի ինչ-որ բլուր և սկսեցին մտածել փրկության ուղիների մասին, սակայն հռոմեական զորքը, շրջապատելով այդ բլուրը, հաղթահարեց փախստականների այդ ջուկատին: Նրանցից շատերին գերի վերցնելով՝ կապկապած վիճակում բերեցին խոսրովի մոտ: Նրանցից ոմանց խոսրովը հանձնեց թրերի դատին, իսկ մյուսներին էլ նետեց փղերի ոտքերի տակ: Իմանալով, որ գերիներից ոմանք պատկանում են թուրքերի ցեղին, նա, փառաբանելով հռոմեացիներին ուժը, ուղարկեց նրանց կայսր Մավրիկիոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոս - Մ.3.**) որպես առաջնային հաղթական նվերներ: Այդ գերիների ճակատներին աստվածային չարչարանքի նշանն էր դաջված: Զրիստոնեական հավատքը դավանողների մոտ այն կոչվում է խաչ: Կայսրը սկսեց հարցնել բարբարոսներին, թե ի՞նչ է նշանակում այդ նշանը: Նրանք պատասխանեցին, որ ստացել են այն իրենց մայրերից: Այն ժամանակ, երբ արևելքում ուժեղ համաճարակ է բռնկվել, քրիստոնյաներից ոմանց համառ պնդումների արդյունքում վերջիններս տղաների ճակատներին դրանք են դաջել: Զանի որ բարբարոսները չէին մերժել այդ առաջարկը, ապա նրանք այդ խորհրդի արդյունքում փրկություն էին գտել: /11/ Հիմա են կրկին վերադառնում իմ նպատակին: Եվ այսպես, որպես ավար հռոմեացիների ձեռքն ընկավ բռնակալի վրանը, ինչպես նաև գերվեցին նրա կանաչ, երեխաները, նրանց բաժին հասան բոլոր ոսկյա զարդերը և ողջ արքայական գույքը: Ամենաթանկագինները նրանք տվեցին խոսրովին, իսկ սա, փքված նման ավարից, անհավատալիորեն գոռոզացավ ու սնապարծությամբ համակվեց: Երբ արևն արդեն դեպի մայրամուտ էր թեքվում, հռոմեացիները տեսան, որ փղերի վրա բազմած բարբարոսները շարունակում են նիզակներ նետել ու նետեր արձակել: Դրա համար էլ շրջապատելով՝ նրանք հաղթահարեցին նրանց երկրորդ մարտում, իսկ կենդանի իրենց ձեռքն ընկած կենդանիների էլ փոխանցեցին խոսրովին: Մվարտելով այդ մարտը՝ հռոմեացիները վերադարձան իրենց ծառքը, երբ իրենց վրա արդեն տարածվում էր խորը գիշերը: Հաջորդ օրը վաղ առավոտյան հռոմեական զորքը զավթեց ավարը և հանեց գեներ սպանվածների վրայից: Այս կերպ հսկայական հարստություն հավաքելով՝ նրանք տարան այն խոսրովի արքայական վրանի մոտ: 10.000 հոգանոց հռոմեական զորքը շարժվեց Վահրամի հետևից՝ իրեն առաջնորդ ընտրելով խաղեացիների ջուկատի հրամանատարին, իսկ դաշնակից բարբարոսական զորքը նրանք հանձնեցին Վատանի հրամանատարությանը: Խոսրովն ու հռոմեացիները մարտի վայրում մնացին երեք օր, սակայն չորրորդ օրը գնացին, բանի որ սպանվածներից ծանր հոտ էր տարածվել և ռազմիկները խեղդվում էին ու չէին կարողանում այդ տանել: Նրանք կանգ առան Գանձակ քաղաքի մոտ: Խոսրով արքան, հպարտանալով իր համար այդքան բարենպաստ հանգամանքից, հռոմեացիների հաղթանակի պատվին փայլուն խնջույք կազմակերպեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 5, գլուխ 7-11):

«/18/ Մավրիկիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոս - Մ.3.**) խոսրովին (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին - Մ.3.**) ուղարկեց նաև ողջ արքայական պահակազորքը, ինչպես նաև ողջ հռոմեական զորքը զորավարի հետ միասին՝ հրամայելով, որպեսզի պահակազորքն ու զորքը հետևեն նրան ուր որ նա ուզենա գնալ: Առավել պատվելու համար նա նրա մոտ ուղարկեց նաև Մելիտեի եպիսկոպոս Դոմեցիանոսին՝ իր ազգականին, ողջամիտ և խոսքով ու գործով եռանդուն մի մարդու, ընդունակ ու պատրաստ կատարելու ամենադժվար հանձնարարությունները: Նա ուղարկեց նաև Գրիգորիսին, որը զարմացրեց խոսրովին ամեն ինչով՝ և խոսքով, և նվերներով, և ժամանակին տրված խորհուրդներով: Ժամանելով եփրատյան երկրամասի գլխավոր քաղաք Ջիբրոպոլիս՝ խոսրովն այնտեղից հետ գնաց: Մավրիկիոսը, որն ավելի շատ հոգում էր խնդրատուի օգուտի, բան իր փառքի մասին, հենց այդպես ուզեց: Նա պարսից արքային մեծ գումարներ հատկացրեց, ինչի օրինակը չկա պատմության մեջ, որից հետո, պարսիկներից զորք հավաքելով և սեփական գանձարանի հաշվին նրանց լիովին վճարելու աշխատավարձը, այդ ընդհանուր, այսինքն պարսկական ու հռոմեական զորքով խոսրովին բաց թողեց իր սահմաններից... /19/ Երբ և վերջո բացառապես միայն հռոմեացիների կողմից և բացառապես միայն մեկ մարտում Վահրամը (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը - Մ.3.**) հաղթվեց ու անփառունակ կերպով առանց որևէ շքախմբի դիմեց փախուստի, այդ ժամանակ էլ հենց խոսրովը վերստացավ իր թագավորությունը» (Եվագրիոս Սիուլաստիկոս «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 6, գլուխ 18, 19):

«Եվ ահա կայսր Մորիկը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոս - Մ.3.**) անմիջապես գրեց իր հոր հորեղբոր որդի Դոմեցիանոսին, որը Մելիտեի եպիսկոպոսն էր, ինչպես նաև Արևելքի հրամանատար Ներսեսին՝ հրամայելով նրանց վերցնել հռոմեական զորքերը, ոչնչացնել բոլոր հակառակորդներին և խոսրովին (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին - Մ.3.**) կարգել պարսից արքա: Նա նրանց նաև արքայական տարբերանշաններ, հիմնալի հագուստներ և այլ արժանի կոդուսներ տվեց... Ներսեսը հենց այնպես էլ վարվեց, ինչպես իրեն հրամայվել էր և, անիծյալ այդ խոսրովին հետ տանելով պարսիկների մոտ, մարտնչեց նրանց դեմ, հաղթեց ու թրքերի հիշատակված թագավորությունը կրկին հանձնեց այդ սրիկային: Հաստատվելով գահին, սակայն, խոսրովն անշնորհակալ եղավ հռոմեացիների նկատմամբ և նրանց դեմ որոշեց չարիք կոչել: Եվ ահա բոլոր մոգերը գիշերով հավաքվեցին, որպեսզի թույն պատրաստեն և այն տան ինչպես հռոմեացի ռազմիկներին, այնպես էլ նրանց նժույգներին, որպեսզի բոլորին իրենց հրամանատար Ներսեսի հետ միասին խապառ ոչնչացնեն: Մեր աստված Հիսուս Զրիստոսը, սակայն, որ արդար սրտերի կողմակիցն էր, փրկեց մարդկանց, բանգի մոգերից ոմանք գնացին և հայտնեցին այդ մասին հռոմեացիների հրամանատար Ներսեսին: Երբ Ներսեսը տեղեկացավ այս մասին, հրամանով ոտքի հանեց զորքին և ասաց. «Այսօր ինչ էլ ձեզ բերեն, չուտեք, այդ դա տվեք շներին, իսկ անասնակներն էլ տվեք այլ կենդանիների»: Եվ ահա, երբ շները կերան այդ ուտելիքը, նրանք մեջտեղից կետ եղան, ինչպես նաև մնացած կենդանիները: Երբ Ներսեսը այդ տեսավ, նա շատ զայրացավ խոսրովի վրա, անմիջապես էլ ոտքի ելավ ու իր զորավարների հետ միասին զորքի ստուգատես անցկացրեց» (Դովհանես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 96):

«Այդ տարի Մավրիկիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոս - Մ.3.**) որդեգրեց խոսրովին՝ Պարսից արքային (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին - Մ.3.**), և նրա մոտ ուղարկեց իր ազգական Դոմեցիանոսին՝ Մելիտեի եպիսկոպոսին, Նարսեսի հետ միասին՝ վերջինիս հանձնարարելով պատերազմի ստրատեգությունը: Դոմեցիանոսն ու Նարսեսը, իրենց հետ վերցնելով հռոմեական ողջ զորքը, ներխուժեցին Պերսիդա: Իմանալով այդ մասին՝ Վահրամը (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը - Մ.3.**) հավաքեց իր հետ եղած զորքը և ճանքար դրեց մի վայրում, որը կոչվում էր Ալեքսանդրիան՝ նկատի ունենալով թույլ չտալ Հայաստանից եկող զորքին միանալ Նարսեսին, բանգի Մավրիկիոսը հրամայել էր Հայաստանի գորավար Դովհան Մյուսրաբունին, հավաքելով զորքերը, միանալ Նարսեսին, որպեսզի ընդհանուր ուժերով պատերազմ վարեն Վահրամի դեմ: Գիշերը հռոմեական բոլոր ուժերը միավորվեցին և մարտական կարգով շարժվեցին Վահրամի դեմ: Վահրամը վախենալով՝ ծանրաբ զարկեց մի սարի մոտ: Սկսվեց սարսափելի ճակատամարտ և Նարսեսը, չնայած հնդկական կենդանիների առկայությանը, ճեղքեց պարսիկների միջնաճակատը: Դրանից հետո Վահրամի նաև մյուս թևերը թուլացան և հաջորդեց բռնակալի մեծ փախուստը: Նարսեսը, անընդհան հետապնդելով, կոտորեց պարսիկներին, իսկ 6.000 հոգու էլ նա կենդանի գրեց և կապկապած բերեց խոսրովի մոտ: Սա նրանց բոլորին նիզակով սպանեց, բացառությամբ այդտեղ գտնվող թուրքերի, որոնց ուղարկեց Բյուզանդիոն: Թուրքերի ճակատներին սև կետիկներով դաջված էր խաչի նշանը և հարցրեց նրանց ինքնակալը, թե ի՞նչ առիթով են նրանք կրում այն: Թուրքերը պատասխանեցին, որ մի ժամանակ հիմում Թուրքեստանում համաճարակ է բռնկվել և այնտեղ բնակվող քրիստոնյաները խորհուրդ են տվել այդպես վարվել և այդ ժամանակից սկսած էլ երկիրը ազատվել է համաճարակից: Հռոմեական զորքը, գրավելով Վահրամի վրանն ու գումակը, փղերի հետ միասին դրանք ներկայացրեց խոսրովին, իսկ Վահրամը փախավ Պարսկաստանի ներքին մասերը: Այս կերպ էլ ավարտվեց նրա դեմ պատերազմը: Խոսրովը, պսակված մեծ հաղթանակով և կրկին ստանալով իր գահը, հաղթանակի առթիվ հռոմեացիների համար խնջույք կազմակերպեց: Նարսեսը, պատրաստվելով հեռանալ, ասաց խոսրովին: «Հիշիր այս օրը, խոսրով: Հռոմեացիները քեզ թագավորություն են շնորհում»: Խոսրովը, դեռևս վախենալով իր հպատակների նենգությունից, խնդրեց Մավրիկիոսին իր պահպանության համար հատկացնել 1.000 հռոմեացիներ: Մավրիկիոսը, մեծ սեր դրսևորելով դեպի բարբարոսը, կատարեց այդ խնդրանքը: Այսպես ավարտվեց պարսիկների պատերազմը հռոմեացիների հետ» (Թեոփիլոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Բայց թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոս - Մ.3.**), մերժելով ծերակույտի խորհուրդները, իր կողմից ուղարկեց իր փեսա Փիլիպիկոսին և տանել տվեց հավանության պատասխանը, նրանից երդում առավ և նրան տվեց կայսերական զորք որպես օգնության՝ Հայոց Կողովից՝ Դովհան Պարսիկին, Անդրոնիկ կողմից՝ Ներսես ստրատելատին ու նրանց զորքերը: 3.000 հեծյալ զորաոսն անցան՝ ըստ հարյուրյակների, հազարյակների, գնդերի և իրենց դրոշմների: Նաև Հայոց աշխարհի զորքերը հավաքեցին, որոնք այդ ժամին պատրաստ գտնվեցին, զորահանդես անցան շուրջ 15.000 հոգի՝ Նախարարների բոլոր գնդերը՝ ըստ հարյուրյակների, հազարյակների, գնդերի և իրենց դրոշմների: Սրանք բոլորը սպառազեն էին, ընտիր պատերազմողներ՝ քաջության բողբոջված որպես կրակ, որոնք ոչ վախենում և ոչ էլ թիկունք էին դարձնում: Նրանց դեմքերը՝ առյուծների դեմքեր էին, ոտքերի թեթևությունը՝ որպես դաշտերում արագության վազող թռչունների թեթևություն էր: Հոժարամիտ և ամենայն հնազանդությամբ ծամվա ընկնելով՝ նրանք գնացին: Արդ՝ միտրաջյալ պատրաստը (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը - Մ.3.**) առավ իր զորքերը, փղերը և արքունական բոլոր գանձերը ու, ծամվա ընկնելով, գնաց հասավ Անտառական, որից հետո նրանք իրարից բիչ հեռու բանակեցին Վարարատ գավառում: Արդ՝ Վահրամը հրովարտան գրեց Մուշեղին և հայոց մյուս Նախարարներին, որը այս էր

բովանդակում. «Ես այնպես էի կարծում՝ եթե ես ձեր թշնամիների դեմ մարտնչեմ, դուք էլ այդ կողմից գալով՝ ինձ օգնական կլինեք, որպեսզի ես և դուք միաբանությամբ մեջտեղից վերացնենք տիեզերական պատուհասը՝ Սասանյան տունը, սակայն դուք, ահա, հավաքվել, գալիս եք պատերազմով ինձ վրա՝ դրան օգնելու: Սակայն ես չեմ վախենա այդ հավաքված հռոմեացի երեցներից, որոնք եկել են իմ դեմ, բայց դուք, հայեր, որ անհարկի տիրապիտություն եք ցույց տալիս, մի՞թե Սասանյան տունը չէր, որ ձեր երկիրն ու տերությունը վերացրեց, և կամ ինչու՝ ձեր հայրերը մեղքալիցաբար ապստամբեցին ու հրաժարվեցին նրանց ծառայությունից՝ մինչև այսօր պատերազմելով հանուն ձեր աշխարհի: Եվ արդ՝ դիմել գալիս եք իմ դեմ՝ կորուսանելու ձեր այդքան վաստակները, բանգի եթե հտուրովը (Պարսից թագավորության արքա հտուրով II-ը – Մ.Ֆ.) հարթի, նրանք, երկուսով միաբանվելով, ձեզ մեջտեղից կվերացնեն, բայց թող ձեզ գերադասելի լինի հեռու մնալ դրանցից, միաբանվել ինձ հետ և օգնության ձեռք մեկնել ինձ: Եվ եթե ես հաղթեմ, երդվում եմ Արամազդ մեծ աստծով, տեր Արեգակով, Լուսնով, Կրակով, Ջրով, Միհրով և բոլոր աստվածներով, որ ես ձեզ կտամ հայոց թագավորությունը, ում էլ դուք կամենաք, ձեզ թագավոր կդարձնեք: Ձեզ կթողնեմ ամենայն ճայոց երկիրը մինչև Կասպիկ և Աղվանից դուռը, Ասորիքի կողմից՝ Արվաստանը, Մրծուրը և Նոր Շիրականը մինչև տաճիկների սահմանները, որովհետև ձեր նախնիների օրոք իսկ ձերն է եղել, իսկ արևմուտքից՝ մինչև Կապադովկյան Կեսարիա: Եվ ես չեմ համարձակվի Ձարասպից այն կողմ անցնել և Արյաց այս թագավորության գանձերը պիտի բավականացնեն ինձ ու ձեզ, և այդպես ձեզ համար լավ կլինի մինչև ձեր թագավորությունը վերահաստատվի»: Եվ, ըստ իրենց կարգի, հրովարտակի հետ ծրարված և կնքված աղ կար: Եվ նրանք, վերցնելով հրովարտակն ու ընթերցելով, պատասխան չտվին, իսկ շատերին էլ չասացին էլ, որովհետև վախենում էին իրենց անմիաբանությունից: Եվ արդ՝ նա անմիջապես գրեց երկրորդ նամակը: «Գրեցի ձեզ հեռու մնալ նրանցից ինձ և ձեզ բավական համարելով այս բոլոր աշխարհները ու այս թագավորության ամենայն գանձերը: Ուրեմն չկամեցաք լսել, որ նամակին պատասխան չտվի: Ես ձեզ խղճում եմ», ասում է,- «բանգի վաղը առավոտյան պիտի ցույց տամ ձեզ սպառնալից փղեր՝ վրաները քաջ և զինավառ զորականներ, որ ձեզ վրա ձեռնածագությամբ պիտի տեղան երկաթե նետեր ու պղծածիգ աղեղներից՝ սլաքավոր պողպատե հրաշքե տեգեր, պիտի հանեմ հզոր և սպառնալից կռվող երիտասարդներ, արագավազ տաճիկ նժույգներ, տապարներ ու պողպատե կարծր սրեր, ինչպես նաև բռնուցներ, որդաքի հտուրովին ու ձեզ պետք լինեն»: Մուշեղը նրան այսբանք ասեց: «Թագավորությունը Աստծուց է, և ում կամեցավ՝ տվեց, բայց դու պետք է քեզ խղճաս և ոչ մեզ: Եվ ճանաչեցինք քեզ որպես պոռոտախոս մարդու, և չես ապավինում Աստծուն, այլ մարտիկներից քաջությանն ու փղերի գործությանը, բայց ես քեզ ասում եմ, եթե Աստված կամենա, վաղը թո շուրջ կծավալվի քաջերի կռիվ, որոնք քեզ ու թո փղերի բազմության վրա պիտի ճայթեն իբրև երկնքի ամենահզոր ամպը: Վերևից ահագին պիտի ճայթի ու փայլատակի, և ձերմակ երկիրներով ու հասարակածներով սպառնալիքները պիտի հարձակվեն քեզ վրա, պիտի մտնեն գործերից բազմության մեջ իբրև շանթող իրի փայլատակումներ, որպեսզի շանթեն երկնքից մինչև երկիր և այրեն դաշտերի խոփվները ու դալար և գոսացյալ անտառները, բանգի եթե Աստված կամենա, սաստիկ հողը թո գործությունը տանելու է իբրև փղի, իսկ արքունի գանձը կգնա արքունիք»: Նրանց հետ էին նաև այն Վարդն ու Վստանը, որոնց մասին ավելի վերև ասացի, և շուրջ 8.000 պարսիկ հեծյալ զորքեր: Եվ եղավ՝ հաջորդ առավոտյան, մինչդեռ արևը ծագում էր, դասավորվեցին ճակար-ճակար և կռվով բախվեցին միմյանց: Սաստիկ խառնիճարանք էր և իրարարկության մեջ կատաղի կոտորած եղավ: Առավոտից մինչև երեկո մարտնչելով՝ երկու կողմերն էլ պատերազմում հոգնեցին: Եվ այնչափ սաստիկ էր կոտորածը, որ արյան առատ վտակները հոսելով ոռոգեցին ողջ երկիրը: Եվ, չկարողանալով դիմարդել, ապստամբ զորքը հունաց զորքերի առաջ փախուստի դիմեց, իսկ նրանք, մինչև օրվա լրիվ մթնելը հետապնդելով, դաշտերով ու ճանհաններով մեկ ցիրուցան ու դիպավալ արին, շատերին սպանեցին իրենց սրով տուների, իսկ շատերին էլ բռնեցին և, ձեռքերը թիկունքներին կապելով, բերին կանգնեցրին թագավորի առաջ, թեև փղերի բազմությունը չենթարկվելով փախալ գնաց: Ապա ազատագրվող սպառնալիքները, նրանց հետևից արշավելով, ներքևից ի վեր խոցոտում են սպառնալիքներ, որոնք գտնվում էին փղերի նիվերի վրա, և աներկյուղ, անվեհեր կռվում էին: Եվ այսպես, սպանելով բազմաթիվ փղեր, հեծյալներին ու փղապաններին՝ կրկին ուժով հետ դարձրին փղերի բազմությունը ևս: Եվ եկան, սրանց էլ բերին թագավորի առաջ: Եվ դարձյալ դիմեցին դեպի Վահրամի զորքերի բանակատեղին: Արքունի գանձն ու թագավորության անթիվ-անհատար պատվական բոլոր գանձերը գտնվում էին վրաներ, բոլորն ալար առան և բազմաթիվ չքնաղ ոսկեպատ գահույքներն իրենց տուներներով մանրեցին: Դրանից հետո հույները անցան իրենց կողմերը՝ բազում ուղտերի և ջորիների վրա բարձած կույտ-կույտ բեռների հետ միասին: Եվ բոլորը լիացան բազում և մեծամեծ ավարով: Ապա պարսից զորքերը ևս ցիրուցան գանձերից ոչ քիչ իրեր ժողովեցին և կրկին հասցրին իրենց արքունիք: Այդ օրը հտուրով արքան այդ հաղթությամբ գորացավ իր բոլոր թշնամիներից և, վերահաստատվեց նրա թագավորությանը: Նա հրամայեց մերկացնել ձի և փիղ հեծնող բազում ձեռքավալածներին, ձեռքերը կապել ոտն ի վեր և գցել ի կրկի փղերի ոտքերի տակ: Եվ ոչ մի տեղ չկարողացան գտնել Վահրամի հետքը, որովհետև փրկվեց ու այսպես փախստական գնաց ընկավ Բահլ Շահաստան, ուր և հտուրովի հրամանով սպանվեց նրանց իսկ կողմից» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 11):

«Այս նույն ժամանակներում սպանեցին պարսից Ռոմիզդ արքային (Պարսից թագավորության արքա Ռոմիզդ IV-ին – Մ.Ֆ.), իսկ նրա որդի Ջամբ հտուրովը (Պարսից թագավորության արքա հտուրով II-ը – Մ.Ֆ.) փախստական գնաց ռուսների Մորդիկ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) մոտ: Այնտեղ, մկրտվելով բաղկերական հավատով, նա մեծ զորքով վերադարձավ պարսից պատմաբանների վրա և երկիրն էլ գրավեց: Այդ, մինչև Դուռաստանից հտուրովը կգար, այս նույն իշխանը Տարոնի, Աշո, Խուրթա և Սասն տեր Մուշեղին առավ տարավ Դվին և հաստատեց ճայոց մարզային: Ապա տալով նրան ճայոց զորքից 30.000 հոգի, 70.000 հոգու էլ ինքը առավ հունաց զորքից, գնացին դեպի Բալխաստան: Նրանք, սակայն հպարտացան, գոռոզացան և չցանկացան ճայոց զորքի հետ մեկտեղ բանակ դնել, այլ անցան գնացին մեկ օրվա ճանապարհի հեռու՝ դեպի դաստակերտը, և այնտեղ իջևանեցին, իսկ Նիխորձեսը՝ Ռոմիզդին սպանողը, գումարելով պարսկական 80.000 հոգանոց մի բանակ, եկավ Մուշեղի վրա: Մուշեղը, ճայոց զորքերին բաջարելով, հազիվ կարողացավ համոզել պատերազմի մեջ մտնելու: Չորքին հորդորեց միաբերան սուրբ Կարապետին իրենց օգնության կանչել և այսպես, միահամուռ կերպով այդպես կանչելով, նրանք հարձակվեցին պարսիկների վրա: Տերը թշնամիներին նրանց ձեռքը մատնեց: Երբ Մուշեղը տեսավ Նիխորձեսին ու հասկացավ, որ նա է թագավորը, դուրս եկավ նրա դեմ մենամարտելու: Սկսեցին միմյանց վրա հարձակվել, որից Մուշեղը շատ հոգնեց, ապա վեր բարձրացնելով մուրճը՝ ահեղ թափով նա այն իջեցրեց նրա գագաթին և նրա ուղեղը ցրվելով քթածակներից դուրս թափվեց: Նրա գլուխը կորեց Մուշեղը, որեց իր մաղախի մեջ և դարձավ հորդորեց զինվորներին պատերազմելու: Այսպես հզորանալով՝ նրանց փախուստի մատնեցին, իսկ 48 իշխանների էլ կենդանի-կենդանի գերի վերցրին, բայց սպանվածներին թիվ ու համարանք չկար, այնքան որ շատ էին: Իշխանների հետ 1.000 մարդ էլ գերի բռնելով՝ նրանք մեծ հաղթությամբ վերադարձան պատերազմից» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 2):

«Մորդի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) համաձայնեց և հտուրովի (Պարսից թագավորության արքա հտուրով II-ին – Մ.Ֆ.) մոտ ուղարկեց իր փեսա Փիլիպիկոսին: Սրա հետ ուղարկեց հրավիրագիր, ապա, հտուրովից վերցնելով երդմնագիր, Մորդիկը նրան օգնության ուղարկեց կայսերական զորքը՝ ճայոց կողմից Դովիան պատրիկին, իսկ ասորից կողմից էլ Ներսես գորապետին և Մուշեղին, որը կտրիճ ու գորեղ տղամարդ էր: Նրանց հետ նա դրեց հունաց, ճայոց, վրաց ու աղվանից ողջ զորքը: Անհամար այդ զորաբանակը եկավ Անդապատականի կողմերը՝ Վառարառ գավառ: Այդ ժամանակ Վահրամը (Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.) Մուշեղին ու մյուս զորագլուխներին գրեց այսպես: «Ես այնպես էի կարծում, թե, երբ կռվելու լինեմ ձեր թշնամիների դեմ, այդ կողմից դուք կօգնեք ինձ և միասին մեջտեղից կվերացնենք ընդհանուր պատուհասը՝ Սասանյան տոհմը: Դուք, ահավասիկ, հավաքվել, գալիս եք իմ դեմ պատերազմելու: Ես չեմ երկնջի հավաքված և ինձ վրա եկող Ռուս բախաններից, բայց դուք՝ հայերը, զուր տեղն եք ցուցաբերում տիրապիտություն, չէ՞ որ Սասանյան տոհմն էր, որ վերացրեց ձեր երկրի թագավորությունը, մինչդեռ դուք գալիս եք ինձ վրա: Ձեզ համար ավելի լավ է բաժանվել դրանցից և միաբանվել ինձ հետ, բանգի, եթե ես հաղթեմ, երդվում եմ մեծն Ռոմիզդ ասածով, արեգակով, լուսնով, հրով, ջրով, Միհրով և բոլոր աստվածներով, որ ձեզ կտրվի ճայոց թագավորությունը և, ում որ կկամենաք, կդարձնեք ձեզ թագավոր: Ձեզ կթողնեմ Անդրից կողմերից Արվաստանը, Մրծուրը և Նուշիրականը, մինչև արաբական սահմանը, իսկ ես իրավունք չեմ ունենա Ձարասպից այդ կողմ անցնելու: Ձեզ կուղարկեմ Արյաց թագավորության գանձերից այնքան, մինչև որ ասեք՝ շատ է: Կուղարկեմ նաև մեծաթիվ զորք, որպիսի որ հարկավոր լինի ձեզ, մինչև որ ձեր թագավորությունը հաստատ լինի»: Ապա երդվեց իրենց տվորությամբ, աղը ծրարեց հրովարտակի մեջ և ուղարկեց: Ճայոցը վերցրեցին և ընթերցեցին այն, բայց պատասխան չտվեցին հրովարտակին: Վահրամը գրում է նաև երկրորդ նամակը և ասում. «Ձեզ դրեցի, որ հեռանաք դրանից, ուրեմն չեք կամենում լսել ինձ: Խղճում եմ ձեզ, բանգի վաղն առավոտյան ձեզ ցույց կտամ սպառնալից փղերի և նրանց վրա նստած զինավառ քաջերի, որոնց ամուր լարված աղեղներից ձեզ վրա կտեղան երկաթե նետեր, պողպատե սլաքներով տեգեր, ինչպես նաև բազմաթիվ բռնուցներ, որքան որ ձեզ և հտուրովին հարկավոր կլինի»: Մուշեղը գրեց նրան այսպես: «Քո խոսքերը լսեցի և ասում եմ, որ թագավորությունս ասածուն է, և ում կամենա, տալիս է, բայց դու պետք է խղճաս ոչ թե մեզ, այլ թո անձին, որովհետև տեսնում եմ որ պոռոտախոս մարդ ես և խրախուսվում ես ոչ թե ասածուց, այլ թո անձի, զորքի ու փղերի շատությամբ: Այդ ասում եմ քեզ, որ, եթե տեղը կամենա, վաղը և եթե քեզ շրջապատել կտա քաջ պատերազմողներով, կծայթեք քեզ վրա, ինչպես ամալը երկկնք և նիզակները բռնած կանցնեն թո բազմաթիվներից միջով, ինչպես փայլատակող կյծակի հուրը, բանգի, եթե աստված կամենա, հողըն կքշի, կտանի թո գործությունը, իբրև փղի: Այնտեղ էին Վարդն, Վստանը և պարսից զորքը՝ մոտ 8.000 հեծյալներ, չհաշված հունաց և ճայոց զորքերը: Առավոտյան, երբ արեգակը միայն առաջին ճառագայթներն էր արձակել, սկսվեց սաստիկ պատերազմ: Իրար դեմ դիմաց կանգնած ուժեղ զորագլուխներ սաստկությամբ բախվեցին և, միմյանց խառնվելով, առավոտից մինչև երեկո արիությամբ կռվեցին միմյանց դեմ: Երկու կողմն էլ հոգնեցին մեծ պատերազմից: Սաստիկ կոտորած եղավ, այնչափ, որ հեղված արյան վտակները ոռոգեցին գետինը: Վահրամի

գործը չկարողացավ դիմադրել հունական գործին և փախավ նրա առջևից, իսկ նրանք հետապնդեցին մինչև ուշ երեկո, գետինը ծածկեցին դիակներով, շատերին էլ բռնեցին, բերեցին խոսքովի մոտ: Այդ օրը մեծացավ խոսքովի գործությունը, իսկ Վահրամը փախավ գնաց թագավորանիստ Բահլ քաղաք, որտեղ նա հետագայում խոսքովի հրամանով սպանվեց» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Մորիկը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Ֆ.) փեսայացնում է խոսքովին (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.), նրա հետ մեծ գործ է դնում, իսկ նա անցնում, գնում, գրավում է իր թագավորությունը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Արվանդի աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 3):

«խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.), երբ նրա դեմ նենգություն է գործում իշխան Վահրամը (Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.), որն իրեն թագավոր է կոչում, փախչում, ընկնում է հռոմեական Մորիկ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) մոտ, իսկ կայսրը խոսքովին օգնում է մեծաբանակ գործով և Ռեյում նրանց կողմից սպանվում է Վահրամը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 16):

«Մորիկը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) հանձն է առնում օգնել խոսքովին (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.) և Յովհաննես պատրիկին Ուտեստ ստրատելատին մեծաբանակ գործով ու ուղարկում է նրան օգնության: Հունաց գործերին միանում են նաև Պարսից խոսքով արքան ու Հայոց սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանին իր բաշ և ընտրելագույն անդրկանցով: Երկու կողմերից գալիս հասնում են Անտոյաստական և բանակ դնում միմյանց դեմ հանդիման Վարարատ գավառում: Վահրամը (Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.), անգիտանալով Մուշեղ Մամիկոնյանի հզորության մասին և ցանկանալով նրան իր կողմը գրավել, նամակ է հղում նրան և նրա միջոցով էլ հայոց նախարարներին հորդորում է հեռանալ խոսքովից ու թողնել այդ ժամանակավորեա տիրապիւրայունը, չէ՞ որ Սասանյան տոհմն էր, որ հիմնովին կործանեց նրանց երկիրը և տերությունը: Նա նաև երդում է տալիս նրանց, որ, երբ հաղթի խոսքովին, նրանց կտա իրենց թագավորությունը Հայոց և, ում որ ցանկանան, կկարգեն իրենց փառքով, ապա այլևայլ խոստումներ էլ է տալիս նրանց, բայց Մուշեղն ու նրանք բոլորը, որ նրա հետ էին, ընթերցում են հրովարտակն ու ոչ մի պատասխան չեն տալիս: Հետո նրանք նույն ձևով էլ վարվում են նաև Վահրամի երկրորդ նամակի հետ, որը գրված էր խիստ սպառնալիքով, և միամտությամբ հաստատ են մնում իրենց տիրապիւրայուն մեջ: Դրանից հետո, երկրորդ օրվա հենց արշալույսին արյունահեղ պատերազմ սկսվեց, որը սաստիկ կոտորածով երկարաձգվեց մինչև երեկոյան կողմը, մինչև որ Վահրամը հունաց և Հայոց զորքից ծանր պարտության կրելով փախչում, ընկնում է Բահլ Շահաստան, որտեղ թագավորում է միառժամանակ, մինչև որ սպանվում է խոսքով արքայի սարքած դավադրությունով...: խոսքովը փախստական եղած ընկնում է Մորիկի մոտ մկրտվում է Զրիստոսի հավատով և Մորիկի օգնությամբ թագավորում է Պարսկաստանում» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3, 6):

«Ապա խոսքովին (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.) թագավորեցին, որն ապաստան էր գտել Մորիկի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) մոտ, որը գործ ուղարկեց, ինչպես նաև Մուշեղ Մամիկոնյանին, սպանեց Վահրամին (Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.) ու դրա փոխարեն խոսքովից ստացավ Հայոց երկիրը մինչև Կոգովիտ և մինչև Հուրաստան գետը, մինչև Վրաց երկիրը, մինչև Տիգրիս» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեյ մատյան», գլուխ 17):

«Նույն տարում պարսից իշխան Վահրամը (Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.) հալածեց խոսքով թագավորն (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.) և սա եկավ Ուտեստ: Նա մարդ ուղարկեց և աղպեց Մորիկին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսին – Մ.Ֆ.) աջակցել, նա նրան հայր հռչակեց, որ օգնի իրեն գահը հետ գրավել: Եվ ահա Մորիկը 2.000 հոգու հետ միասին խոսքովի մոտ ուղարկեց թաղական գործերի գլխավոր հրամանատար Յովհաննիսին, ինչպես նաև Անաստասին, որն առաջնորդում էր այլ 2.000 հայերի ու բուլղարների: Ողջ Պարսկաստանը հպատակվեց խոսքովին ու թագավորությունը ընկավ նրա իշխանության տակ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) գնում է Մորիկ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) մոտ, և նրանից օգնություն ստանալով, վերադառնում է ու տիրում իր հայրենիքին: Նա երախտահատոյց է լինում Մորիկին նրան թողնելով Միջագետքը և Հայաստանի այն մասը, որը կոչվում է Տանուտերական գունդ, բացի Դվինի ոստանից և երկու գավառներից, որոնք են Ուտն Մասյացը և Արագածի կողմը, Մորիկին թողնում է Ընծաքիսար կոչվող ավանը մինչև Առեստ ավանն ու Հացյունքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 31):

«Այս խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) փախստական գնաց Մորիկի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) մոտ, բանակ տարիքով փոքր էր ու նրան չէին ընդունում արյաց զորքի հրադրերը: Եվ ահա Մորիկը մկրտեց նրան և անթիվ գործով հետ ուղարկեց: խոսքովը հետ եկավ ու տիրեց իր հայրենի ժառանգությանը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) առեց կաթողիկոսին այն բանի համար, որ, նախ, նա չէր մեկնել իր հետ միասին և հետո, երբ կաթողիկոսը լսել էր, որ Մավրիկիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Ֆ.) իրեն մեծ գործ է տվել և նա գալիս է, չէր ելել, որ դիմապորտ իրեն ճանապարհին: Սակայն բանն այն էր, որ կաթողիկոսը վախեցել էր Վահրամի (Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.) չարությունից, որ սա չկործանի եկեղեցին և հալածանքներ չսկսի բրիտանյանների նկատմամբ: Հենց դրա համար էլ նա գերծ մնացել արքային ընդունելով: Մավրիկիոսը խոսքովին շատ գործ էր տվել և նրանք ելել էին դեպի արևելք: Երբ Վահրամը լսեց այն մասին, որ նրանք ելել են, իր գործով Մախոգից փախավ Անտոյաստական: խոսքովը պարսկական ու հռոմեական գործի հետ հանդիպեց նրան, հռոմեացիները հաղթանակ տարան և Վահրամի զնդերը պարտություն կրեցին: խոսքովը մեծ ուրախությամբ վերադարձավ մարտից» (Անանուս Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրություն»):

«81/ Երբ Մավրիկիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Ֆ.) ստացավ խոսքովի (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) նամակը, նա մարդ ուղարկեց, հավաքեց բոլոր հայտնի հռոմեացիներին ու կարողաց այն: Դրանից հետո նա գորավար Յովհաննեսին՝ ծագումով թաղական, գլխավոր հրամանատար Անաստասիաի հետ 20.000 զորքով առաջ ուղարկեց, իսկ նրա հետ էլ՝ 20.000 բուլղարներից և արմենիկներից: Նա նրան 40 կենտիար ոսկե դարիկներ ուղարկեց, որպեսզի փակի նրա ծախսերը: Երբ նրանք հասան խոսքովին, նա բռնեց դեպի իր երկիրը տանող ճանապարհը: Ապստամբած Բահրամը (Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Ֆ.), այն բանից հետո, երբ խոսքովը հեռացավ, մեկնեց Տիգրիս: Նա տիրեց թագավորական իշխանությանն ու գանձարանին, այրեց արքայական պալատն ու թալանեց այն ամենը, ինչ այնտեղ գտավ: Լսելով այն մասին, որ խոսքովը վերադառնում է, նա նրա դեմ պատերազմի պատրաստվեց: Երբ խոսքովը հասավ պարսկական երկրի՝ Ռոգովիան գորավարն ու նրա հետ միասին էլ 10.000 պարսիկներ եկան ու միացան հռոմեական ճամբարին՝ մնալով խոսքովի հետ: Երբ նրանք Բահրամի հետ մարտի պատրաստվեցին, նրանց մեջ դաժան մարտ տեղի ունեցավ: Արդյունքում ապստամբներից շատերը դիմեցին փախուստի, մյուսները սպանվեցին և խոսքով թագավորությունը վերադարձվեց իրեն: Ամրացնելով դիրքերը՝ նա հռոմեացիներին տվեց այն ամենը, ինչ թալանվել ու խլվել էր պարսկական բանակից մարտում՝ ավելացնելով դրանից ամեն հեծյալի համար 400-ական զուգար: Դրանից հետո նա նրանց բաց թողեց տուն: Մավրիկիոսին էլ նա մեծաթիվ նվերներ ուղարկեց՝ թանկարժեք քարեր և տարաբնույթ շորեր: Նա վերադարձրեց նրան Դարա քաղաքը, որը գրավվել էր հռոմեացիներից, որից հետո խնդրեց Մավրիկիոսին, որպեսզի նա իր աղջկան իրեն կնության տա...: /3/ Մավրիկիոսը խոսքովին օգնության ուղարկեց Թրակիայի գորահրամանատար Յովհաննեսին՝ 20.000-անոց բանակով, ինչպես նաև Անաստասիոս գորավարին, որին ուղեկցում էին 20.000 հոգի՝ արմենիկներից և բուլղարներից» (Անանուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 81, հավելված):

«Եվ ահա խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) ելավ ու հապշտապ եկավ Եդեսիա: Այդ ժամանակ ծագումով սկյուր Յովհանը իր տանը ընդունեց նրան և շատ պատվեց, բայց միաժամանակ նաև նամակ գրեց Մավրիկիոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսին – Մ.Ֆ.)՝ ասելով, որ պետք է խոսքովի հետ ստորուկի նման վարվել: Մավրիկիոսը, սակայն, հրամայեց խոսքովի հետ վարվել այնպես, ինչպես հայրը կպատվի որդուն: Դրանից հետո Մավրիկիոսը Յովհաննիս նշանակեց այդ կողմի գործի հրամանատար և տվեց 20.000 զինվոր, ինչպես նաև ուղարկեց Անաստասիոսին, որը իր հետ վերցրեց 20.000 հայերի և բուլղարների: Միաժամանակ նաև ուղարկվեց 40 տաղանդ ոսկի՝ ընթացիկ ծախսերի համար: Եվ ահա խոսքովը, ստանալով այս ամենը, անցավ իր երկիր, որտեղ նրան 10.000 հոգու հետ միասին միացավ Ռոմիգիանը: Ապստամբները, լսելով խոսքովի գալստյան մասին, պատրաստվեցին մարտի, սակայն պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի: Նրանց հրամանատարներից ոմանք սպանվեցին կամ գերվեցին, իսկ այլք էլ հնազանդվեցին խոսքովին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 23):

«Եվ ահա խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) ելավ ու հապշտապ եկավ Եդեսիա: Այդ ժամանակ ծագումով սկյուր Յովհանը իր տանը ընդունեց նրան և շատ պատվեց, բայց միաժամանակ նաև նամակ գրեց Մավրիկիոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսին – Մ.Ֆ.)՝ ասելով, որ պետք է խոսքովի հետ ստորուկի նման վարվել: Մավրիկիոսը, սակայն, հրամայեց խոսքովի հետ վարվել այնպես, ինչպես հայրը կպատվի որդուն: Դրանից հետո Մավրիկիոսը Յովհաննիս նշանակեց այդ կողմի գործի հրամանատար և տվեց 20.000 զինվոր, ինչպես

նաև ուղարկեց Անաստասիոսին, որը իր հետ վերցրեց 20.000 հայերի և բուկերյանների: Միաժամանակ նաև ուղարկվեց 40 տաղանդ ոսկի՝ ընթացիկ ծախսերի համար: Եվ ահա խոսքով, ստանալով այս ամենը, անցավ իր երկիր, որտեղ նրան 10.000 հոգու հետ միասին միացավ Որմիզդիանը: Ապստամբները, լսելով խոսքովի գալստյան մասին, պատրաստվեցին մարտի, սակայն պարտություն կրեցին և դիմեցին փախուստի: Նրանց հրամանատարներից ոմանք սպանվեցին կամ գերվեցին, իսկ այլք էլ հնազանդվեցին խոսրովին» (Բար-Յեզեթու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Իսկ ծին նրան (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին – Մ.Յ.**) հասցրեց հունական կողմերը: Նրա հետ էր կինը՝ երկու փոքրահասակ երեխաների հետ միասին: Դրանից հետո այնտեղ ժամանեցին նաև ինչ-որ հավատարիմ պարսիկներ: Այստեղից նրանք բոլոր մեկնեցին և եկան կայսր Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոս – Մ.Յ.**) մոտ, որը, դատելով ըստ ժամանակի պահանջների, ընդունեց խոսրովին որպես իր որդի, նրան արքայական պատիվներ տվեց և պարգևատրեց: Նույն կերպ վերաբերվեց նաև կայսրուհին խոսրովի կնոջ նկատմամբ, նույնն արեցին նաև կայսր երեխաները խոսրովի երեխաների հանդեպ: Դրանից հետո կայսրը խոսրովին մեծ գումար և հունական զորք տվեց՝ հրամայելով, ըստ նրա ցանկության, խոսրովին հասցնել Պարսկաստան: խոսրովը հունական զորքով ու մեծ հարստություններով ժամանեց Մարտիրոսապոլիս, այսինքն Մուփարդին: Այստեղ նա կուտակեց նաև պարսկական զորքը և, մարտի մեջ մտնելով Վահրամի, նույն ինքը Վահրամ Չուբինի (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբին – Մ.Յ.**), հետ, հաղթեց նրան և կրկին դարձավ պարսից տերության տիրակալը: Այդ ժամանակվանից խաղաղ հարաբերություններ հաստատվեցին և միասնություն ստեղծվեց պարսկական ու հունական պետությունների միջև ընդհուպ մինչև Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի (602-610) – Մ.Յ.**) գահակալումը, որը պատերազմների սկիզբ դրեց» (Գեորգի Մտացմիևի «Սկյութների, ըստ եության, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Յերակլեսի արշավանքի մասին»):

«Չորավար Մուշեղ Մամիկոնյանը՝ Տարոնեցի վերանվանյալը, գնալով Պարսկաստան և հաղթանակ տանելով, հաստատեց խոսրովին (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին – Մ.Յ.**) գահի վրա» («Զարթիս-Յիսուկեթա», Անանուն Զաղկեդոնացի «Հայոց պատմության համառոտագրություն»):

«Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Յ.**) կայսր Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Յ.**) միջոցով ձեռք բերեց Վահրամի (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբին – Մ.Յ.**) խոռովությունը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 78):

«Այն ժամանակ, երբ ամենակարող Աստվածը, արմատախիլ անելով թուլացած հերետիկոսության թույլը, եկեղեցուն խաղաղություն պարգևեց, պարսիկների կայսրը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին – Մ.Յ.**) ընդունեց Քրիստոսի հավատքը և խաղաղություն կնքեց կայսր Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Յ.**) հետ» (Ռուփիս Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ պարսից արքա Ռուփիզը (**Պարսից թագավորության արքա Ռուփիզ IV-ը – Մ.Յ.**), որը կուրացվել էր հենց պարսիկների իսկ կողմից, սպանվեց իր որդի խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին – Մ.Յ.**) կողմից, որը փախավ կայսր Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Յ.**) մոտ, նրա օգնությամբ տիրեց Պարսից թագավորությանը իշխեց 39 տարի» (Չիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ Փարվեզը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Յ.**) ոտքի ելավ ու ժամանեց Անտիոք, որտեղից էլ գրեց ռուսների կեսար Մավրիկոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Յ.**), իր հետ եղած մարդկանցից մի քանի հոգու ուղարկեց և նրանից օգնություն խնդրեց: Մավրիկոսը համաձայնեց օգնել և հանգամանքները նույնիսկ այնպես դասավորվեցին, որ նա Փարվեզին կնության տվեց իր աղջիկ Մարիային: Այսպիսով՝ կեսարը ուղարկեց Մարիային, հետո էլ իր եղբայր Թեոդոսիոսին և 60.000 ռազմիկների, որոնց գլխավորում էր նրա բոլոր զործերի կառավարիչ Սերգիոսը: Կար ևս մեկ մարդ ու սրա ուժերը կազմում էին 1.000 հոգի: Այդուհանդերձ կեսարը պայման դրեց, որ Փարվեզը իրեն ուշադիր լինի և չպահանջի իրենցից այն գումարը, որ նրա լավիկներից պահանջում էին ռուսների կեսարներից: Երբ ռուսների զորքը հասավ Փարվեզին, նա շատ ուրախացավ և թույլ տվեց նրանց օր շարունակ հանգստանալ: Դրանից հետո նա զորատես կազմակերպեց և հրամանատարներ լեւանակեց, այդ թվում Թեոդոսիոսին և Սերգիոսին, ինչպես նաև 1.000 հոգու դեկավար այն մարդուն: Նա սրանց բոլորի հետ առաջացավ և ի վերջո ճամբար զարկեց ալ-Դահակ կոչվող մի հովտում: Հենց այդ ժամանակ էլ այնտեղ 40.000 ռազմիկների գլուխն անցած նրանց միացան Վուդոն ու այդ կողմերի սպարապետ Մուշեղը: Այնտեղ եկան մարդիկ նաև Պարսից, Ապահանից ու Խորասանից, որոնք բոլորն էլ խոնարհվեցին Փարվեզի դրոշմի առաջ: Վահրամն իմացավ այն մասին, որ Փարվեզը ճամբար է զարկել ալ-Դահակի հովտում ու դրա համար էլ ալ-Մադայինից շարժվեց նրա դեմ: Նրանց միջև մի քանի համառ մարտեր տեղի ունեցան, որոնցից մեկի ընթացքում ռուսների զորքի լավագույն ռազմիկներից մեկը սպանվեց: Անուր են նաև, թե Վահրամն ինքը, հիմնական բանակից առանձնանալով յուրայինների հետ, մենամարտի է հրավիրել Փարվեզին ու նրան հետ Վահրամ Զուրդին, Վուրդին, Վատանին, Աֆրինի որդի Շապուհին, Ֆառուհադի որդի Աբադին և Ֆառուհա Ռուփիզին ու նրանք իրար են եկել դաժան մենամարտում: Չորադաշտականները և, մասնավորապես ալ-Մալինը այդուր են, որ այդ ժամանակ Փարվեզը մի կիրճում ընկած է եղել դարանը և Վահրամը սկսել է հետապնդել նրան, ընդ որում, երբ Վահրամն արդեն վստահ է եղել, որ Փարվեզն իր տիրապետության տակ էր, մի ինչ որ գերբնական ուժ նրան վեր է հանել լեռան կատար ու նա փրկվել է: Անուր են, թե աստղագուշակները համաձայնել են, որ Փարվեզը կտիրի 48 տարի: Դատում են նաև, թե Փարվեզն ինքն է մենամարտի հրավիրել Վահրամին և այդ ընթացքում, խլելով վերջինիս ձեռքից լիզակը, այնքան է դրամով հարկաժող Վահրամի գլխին, մինչև որ լիզակը կտրվել է: Այսպես թե այնպես, սակայն Վահրամը չփոքրվեց, վախեցավ, կորցրեց հույսերը և հասկացավ, որ ինքն ի վիճակի չէ դիմարդել Փարվեզին: Եվ ահա նա նահանջեց ու հեռացավ խորասան, իսկ այնտեղից էլ անցավ թուրքերի մոտ: Իր հեղթին Փարվեզը մեկնեց ալ-Մադային և, այն բանից հետո, երբ 20 միլիոն դիրհեմ տվեց ռուսների գործին, այն հետ ուղարկեց Մավրիկոսի մոտ» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

«Դրանից հետո Բահրամն իր մոտ հավաքեց թագավորության հայտնի մարդկանց և ասաց. «Ձեզ բոլորիդ հայտնի է թե ինչ ծանր մեղք գործեց խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Յ.**)՝ մեծ վեպիների միջոցով սպանելով իր հորը (**Պարսից թագավորության արքա Ռուփիզ IV-ին – Մ.Յ.**): Այժմ նա փրկվել է փախուստով, արդ համաձայն էք դուք, որ ես զբաղվեմ պետությանը տեր կանգնելով, մինչև որ Ռուփիզի որդի Շահրիարը չափափառ դառնա և ես կառավարումը հանձնեմ նրան»: Այդ ժամանակ հավաքված մարդկանց մի խումբը համաձայնեց նրա հետ, սակայն մյուս խումբը մերժեց: Մյուսը մեջ էր նաև հայազգի Մուշեղը, որը մեծ մարգպաններից էր: Եվ ահա նա ասաց Բահրամին. «Հեյ, սպափապետ, քո գործը չէ այդ բանով զբաղվելը, խոսրովը՝ այս թագավորության տերն ու ժառանգորդը, դեռ կենդանի է»: Այդ ժամանակ Բահրամն ասաց. «Ով դժգոհ է, թող հեռանա Մադայինայից, բանգի, եթե ես ապագայում հանդիպեմ նման մարդու գոնե երրորդ մասին էլ, ես այդ մարդու գլուխը կթռցնեմ»: Եվ ահա հեռացավ հայազգի Մուշեղն իր համախոհներով, որոնք մոտավորապես 20.000 հոգի էին և, նրանք գնացին Արտաշատից ու կանգ առան՝ սպանելով խոսրովի գալուստի Ռուփի երկրից...: Ասաց կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Յ.**), մի՞թե հնարավոր է, որ թագավորներից օգնություն խնդրեն և նրանք չաջանցեն: Նա խոսրովին պայմանագրեր ու վավերագրեր տվեց, որպես բարեկամության նշան, և նրան ամուսնացրեց իր Մարիամ դստեր հետ, ապա իր որդուն՝ Թեոդոսին, իր քաջարի զինվորների հրամանատար լեւանակեց, որոնց մեջ կային 10.000 հոգի՝ Հագարմարդի խմբից: Նա ապահովեց նրանց դրամով ու սպառնազմությամբ և հրամայեց նրանց խոսրովի հետ գնալ, իսկ ինքը երեք օր ուղեկցեց նրանց: Չնայ խոսրովն այդ զորքով ու մտավ Հայաստան, ապա, երբ հասավ Անտառատական, նրան միացան իր բեռին Վուդոն և հայազգի Մուշեղը, ինչպես նաև իր մարգպաններն ու Պարսից մարգպանները: Լսեց այդ մասին՝ Վահրամ Չուբինը (**Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Չուբինը – Մ.Յ.**) եկավ Անտառատական ու խոսրովի ճամբարից մեկ փարսախս հեռավորության վրա բանակ դրեց: Ապա սկսեց կռիվը և խոսրովի ու Թեոդոսի համար ոսկե գահ դրեցին մի բարձունքի վրա, որտեղից նրանք պետք է դիտարկեին մարտը: Երբ հեծելագորդը հարձակման համար շարվեց, առաջ եկավ հազարապետներից մեկը, մոտեցավ խոսրովին և ասաց. «Տույն տուր ինձ նրան, որը բեզ հաղթել է քո իսկ թագավորությունում»: խոսրովը խոցվեց այդ խոսքերից, սակայն ցույց չտվեց և, մասնացույց տալով Բահրամ Չուբինին, ասաց. «Ահա նա, որ գլխին կարմիր գլխարկ ունի և չալպտուրիկ նժույգի վրա է՝ իր շքախմբից առաջ»: Այդ ժամանակ այն Ռուսը նետվեց Բահրամ Չուբինի վրա և կանցեց նրան. «Շտապիր մարտի»: Բահրամը գնաց նրա վրա և նրանք հարվածներ փոխանակեցին: Ռուսի թուրը Բահրամին ոչ մի վնաս չհասցրեց սրա գրահի բարձր որակի պատճառով, իսկ Բահրամի հարվածը եկավ այն Ռուսի գլխի ստղակապտի ծոկաձեթին և կիսեց այն: Թուրը խրվեց այն Ռուսի կրծքը և Բահրամը այնպես կիսեց նրան, որ այդ Ռուսի մի կեսն աչք ընկավ, մյուս կեսը՝ ձախ: խոսրովը, տեսնելով այդ, բարձր ծիծաղեց, սակայն Միադոսը զայրացավ և ասաց. «Դու տեսար, որ իմ շքախմբի մարդկանցից մեկը, որ հազար հոգու գին արժեք, զոհվեց ու դու այնպես ես ծիծաղում, կարծես ուրախանում ես Ռուսի կործանումով»: Այդ ժամանակ խոսրովը պատասխանեց. «Իմ ծիծաղը այդ կապակցությամբ չէր, այլ այն խոսքերի համար, որոնք նա ասաց ինձ: Այդ, ստանալով այդ հարվածը, նա ճանաչեց այդ հարվածի ուժը, որը ստիպել էր ինձ թողնել իմ թագավորությունը և փախչել ձեզ մոտ»: Նրանք ճակատագրից երկու օր, իսկ երբ եկավ երրորդ օրը, Բահրամը մենամարտի կանցեց խոսրովին: Նա պատրաստվում էր ընդունել մենամարտի այդ հրավերը, սակայն Միադոսը նրան հետ պահեց դրանից: խոսրովը ականջալուր եղավ, թեև այնուհանդերձ գնաց Բահրամի վրա: Նրանք մեկ ժամկա ընթացքում փոխադարձ հարձակումներ գործեցին, որից հետո խոսրովը դիմեց փախուստի: Բահրամը, հետապնդելով հակառակորդին, կտրեց նրա նահանգի ճանապարհը

և փակեց ուղին դեպի յուրայինները: Այդ ժամանակ խոսքովը նետվեց լեռների կողմը, սակայն Բահրամը, վիրավորանքներ հասցնելով, շարունակեց հետապնդել: Ճոճելով թուրք՝ Բահրամը գոռում էր: «Այդ ո՛ր, այ անօրեն»: խոսքովը, սակայն, խորը շունչ բաշեց, որից հետո նոր ուժեր ստացավ, որպեսզի մագլցի լեռները: Երբ Բահրամը տեսավ, որ խոսքովը արդեն ամենավերնում է, նա հասկացավ, որ այդ երկնայինն է օգնում նրան և հետ դարձավ: Այդ ժամանակ խոսքովը մյուս կողմից իջավ և այնքան առաջացավ, մինչև որ չմիացավ յուրայիններին: Չորրորդ օրն առավոտյան հակառակորդները կրկին շարեցին իրենց մարտական շարքերը և մարտի մեջ մտան: Հաղթանակը եղավ խոսքովի կողմը և Բահրամն իր ջոկատներից հետ հետ բաշկեց դեպի սեփական ճամբար: Այդ ժամանակ Վնդոն սասց խոսքովին: «Ի՞նչ արքա, եթե Բահրամի հետ գտնվող ջոկատները վստահ լինեն բեզ վրա, նրանք կանցնեն քո կողմը: Թույլ տուր ինձ քո անուկից նրանց հովանավորություն խոստանալ»: խոսքովը տվեց իր թույլտվությունը և, երբ մթնշաղն իջավ, Վնդոն ելավ, կանգնեց Բահրամի ճամբարի վրա խոյացող մի բարձր բլուրի վրա ու անկրոնապաշտ ասաց: «Հեյ, մարդիկ, ես Շապուհի որդի Վնդոն եմ, խոսքով արքան հրամայել է ինձ ձեզ պաշտպանություն տալ: Ձեզնից նա, որ այս գիշեր կանցնի մեր կողմը, հովանավորություն կստանա ինչպես իր ու իր մոտիկների, այնպես էլ իր գույքի համար»: Դրանից հետո Վնդոն հետ դարձավ, իսկ երբ գիշերն իջավ, Բահրամի կողմնակիցները իրենց գույքը վերցրին ու բոլորը, բացառությամբ 4.000 հոգու, որոնք մնացին Բահրամի հետ, անցան խոսքովի ճամբարը: Լույսը բացվելուն պես Բահրամը հայացք գցեց դատարկված ճամբարի վրա և ասաց. «Այժմ ամենամիշտ կլինի փախչելը»: Դրանից հետո նա իր այն կողմնակիցների հետ, որոնք հետն էին մնացել, հեռացավ» (Աբու Հալիֆա ալ-Դիսնավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

«Կայսր Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) սիրալիկ եղավ խոսքովի (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.)՝ Ուրմիզի (Պարսից թագավորության արքա Ուրմիզ II-ի – Մ.Ֆ.) ավագ որդու, Նկատմամբ, որը խուսափել էր դավադիրներից ու մահից, և օգնեց նրան գործերով: Դրանից հետո խոսքովը հարձակվեց Վահրամ Չուբինի ու նրա կողմնակիցների վրա, որոնց դավադրությանը միացել էին որոշ թուրքեր: Արդյունքում, արքայական զորքերի գլուխն անցած և աջակցություն ստանալով հունական բանակից, նրանք ջախջախեցին ու սպանեցին Վահրամ Չուբինին և այլ առաջնորդներին մի մեծ ճակատամարտում» (Օրուլ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 8):

¹³⁷⁷ «Այն ժամանակ իրենց թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.)՝ համար պատրաստեցին նվերներ՝ ավարի մեծ մասը թագեր և մի խույր մարգարիտներով ու զմրուխտներով զարդարված, չափազանց շատ ոսկի և արծաթ, հազվագյուտ թանկագին բարեր, իսկ զգեստները պղնձազարդ հանդերձներ, որ պարսից թագավորների՝ իրենց համար հորինած պաճուճանքն է, թագավորական երիվարներ՝ իրենց իսկ թագավորական սանձ ու թամբերով հանդերձ: Պատրաստեցին նվերներ և ուղարկեցին ավետաբեր հրովարտական հանդերձ՝ գրելով նաև ամբաստանություն խոսքով արքայի (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) մասին, նվերների հետ ուղարկեցին 400 հեծյալ: Լուր տրվեց խոսքովին, թե քո գանձերից իրենց թագավորի համար տանել տվին ավարամաս և քո մասին ամբաստանություն գրեցին: Եվ խոսքովը, դառնությամբ ըմբոստանալով, զորք ուղարկեց նրանց հետևելու, որպեսզի ճանապարհին հասնեն և զաղտնաբար հանկարծակի սպանեն Մուշեղին, իսկ արքունի գանձն առնելով՝ հասցնեն իրեն: Նույնքան փութով նաև հույն զորապետներն ինքնան իրադարձություններին մասին և նրանց հետևելու ուղարկեցին ավելի զորավոր զորք, հասնելով նրանց մոտ՝ նրանցից ոչ մեկին կենդանի չթողին: Եվ այս բանը զաղտնի մնաց, իսկ ավարը մեծ ցնծությամբ տարան հասցրին պալատ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 12):

¹³⁷⁸ «Իսկ Սմբատը, հաղտոյի հասնելով, ըմբոստացավ, բանգի զորքը ճանապարհին վախեցավ՝ չկամենալով գնալ այնտեղ, ուր թագավորն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) էր պահանջել: Կատարված դեպքերի մասին լուր տվին թագավորին, որը հրովարտակի ու հավատարիմ բանազանցների միջոցով երդմամբ Սմբատին խոստացավ մեծ պատվով իսկույն ուղարկել իր երկիրը, իսկ զորքին էլ խոստացավ մեծամեծ պատիվներ և ինչք՝ այդպես ողորդելով հանդարտեցրեց: Եվ գնալով միաբան ներկայացան թագավորին: Թագավորը սպառնալից գործը, հանդերձավորեց և ուղարկեց Թրակիայի սահմանները, իսկ Սմբատին մեծ պատվով և շատ ունեցվածքով կրկին ուղարկեց հասնելու իրենց երկիրը: Այսպես հայոց Նախարարները դարձյալ սկսեցին միաբանվել և ուզում էին դուրս գալ հունաց թագավորի ծառայությունից ու իրենց թագավոր նստնեցնել, որպեսզի իրենց ևս չլինեցին մեռնել Թրակիայի կողմերում, այլ ապրել և մեռնել հանուն իրենց աշխարհի, բայց նրանք իրենց ներսում հաստատուն չպահեցին միաբանությունը, այլ նրանցից ոմանք բանասրկությամբ այդ մտադրությունը հասցրին թագավորի ականջին և իրենք, պատեղ-այնտեղ թաքնվելով, խույս տվեցին: Այդ ժամանակ հրովարտակներով հասան արքունական դեսպաններ և Սմբատին ուրիշ յոթ մարդկանց հետ մասին բռնեցին ու տարան թագավորի մոտ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 20):

«Էջի ժամանակ դրանից առաջ Պարսկաստանի հարևան Հայաստանի բնակիչները, համոզված հռոմեացիներից ոմանց կողմից, առանձնապես մտքով դավադրություն կազմեցին և փորձեցին անցնել մարերի կողմը: Նրանք չար մտքով սպանեցին Հայաստանի կառավարչին, որը Նշանակված էր կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) կողմից: Նրա անունը Յովհանն էր: Երբ Հայաստանում տեղի էին ունենում նման բռնուն իրադարձություններ, կայսր Մավրիկոսն այստեղ ուղարկեց Դոմենցիոսին՝ շատ հայտնի մի մարդու, որն ամենից շատ էր հարգված սենատում ու գլխավորների թվում էր: Նա կանխեց անհնազանդությունը, իսկ բռնի գործողության մեղավորին էլ, որի անունը Սիմբատիոս էր, շղթայեց և ուղարկեց կայսեր» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 8):

«Այս ժամանակ Սմբատ Բագրատունուն չարախոսելով տարան արքունի դուռը» (Սիմիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 17):

¹³⁷⁹ «Այդ նույն ժամանակ Լիբիայում ապրող մավրուսները ղավադրություն կազմեցին հռոմեացիների դեմ: Երբ բանակություն հավաքվեց, կարթագեցիները մեծ սարսափով համակվեցին: Գենարիոսը, սակայն, որն այդ պահին Լիբիայի ստրատեգոսն էր, տեսնելով, որ իր դեմ անասելի բանակությամբ թշնամական զորք է դուրս եկել, խորամանկությամբ նրանց վճռական պարտության մատնեց: Ձև տալով, թե ինքը պատրաստ է անել այն ամենը, ինչ ցանկանում են բարբարոսները, ստիպելով նրանց ուրախանալ և կորցնել զգոնությունը՝ նա հարձակվեց նրանց վրա այն ժամանակ, երբ նրանք, Նշեղով հաջողությունը, կերուխումի էին տրվել: Նա նրանց հսկայական կոտորած արեց և փառահեղ ավար ձեռք գցեց: Դրանով ավարտվեց կարթագեցյան պատերազմը: Այս կերպ, ինչ վերաբերվում է Լիբիային, հռոմեացիների մոտ ամեն ինչ լավ տեսք ընդունեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 6):

«Այդ տարի սեպտեմբեր ամսին... Աֆրիկայի մավրուսիական ժողովուրդները մեծ տագնապ առաջացրին» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Աֆրիկայի գլխավոր զորահրամանատար Գենարիոսը ապաստակեց մավրների հողերը, մարտում հաղթեց ուժեղագույն Գարմուչուս արքային, որը մինչ այդ արդեն հաղթել էր հռոմեական զորքի երեք զորահրամանատարների, և թրատեց հենց իրեն՝ Գարմուչուսին» (Յովհանն Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

¹³⁸⁰ «Արդ, երբ պարսից թագավորը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) տեսավ մարդկանց փախուստը կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.), բազում գանձերով և մեծամեծ պատիվներով հանդերձ Հայաստան ուղարկեց Կասպարական համարակարին, որպեսզի նրանց այդ ձևով բերի իրեն ի ծառայություն: Չնայ համարակարը Հայաստան և նրա հետ՝ բազմաթիվ ուղտերով գանձեր: Սամվել Վահևունին իր մյուս ընկերների հետ գնաց նրա դեմ և, հանդիպելով նրան Ատրպատական աշխարհի սահմաններում, նրանք խլեցին գանձը, իսկ համարակարին արև շնորհեցին: Եվ նրանք էին Առատ հռոմիոտունին, Սամվել Վահևունին, Սամակ Մամիկոնյանը, Ստեփանոս Սյունին, Ամատունյաց տեր Կոտիսը, Թեոդորոս Տրպատունին և շուրջ 2.000 հեծյալ: Եվ այսպես որոշեցին. «Այս գանձով հոներին կգրավենք մեր կողմը և, նրանցից օգնություն ստանալով, կպատերազմենք այդ երկու թագավորների դեմ և մեր երկիրը ուժով կվերադարձնենք մեզ»: Դրանից հետո, սակայն, երբ նրանք հասան Նախճավան քաղաք, միաբանության խորհուրդը պառակտվեց: Չհավատալով միմյանց՝ բաժանեցին գանձը և բանակեցին՝ նստելով շամբում, որը կոչվում է Ծախուն: Իսկ այդ ժամանակ գնալով արքունիք՝ համարակարը պատմեց թագավորին բոլոր եղելությունները և կայսեր խոսքերն արդարացան: Այնժամ խոսքով արքան հրամայեց հրովարտակ գրել կայսեր, օգնական զորք խնդրեց և դարձյալ Կասպարական համարակարին ուղարկեց Հայաստան: Այնժամ Հերակլ զորավարին, որ նստում էր Հայաստան երկրում, հրամայեց առնել իր զորքերը և գնալ նրանց վրա պատերազմի: Եվ ահա, երկու թագավորների զորքերը գնացին միացան Նախճավան քաղաքում: Եվ եղավ այնպես, որ, երբ այս զորքերը շարժվեցին նրանց վրա, սկսեցին նրանց մոտ բանախոսել ուղարկել, որ թրիստոնյաների միջև պատերազմ և արյունահեղություն չլինի, այլ հրաժարվեն այդ համարակարնից ու դարձյալ ենթարկվեն թագավորին ծառայության: Նրանք նաև երդմամբ հավաստագրին նրանց, թե թագավորից ձեզ վտանգ չկա: Համարակարը և ասաց. «Ինձ արքայից արքան ուղարկեց ձեզ մոտ և ես հենց ձեզ համար բերի գանձը, արքայից արքայի կողմից ձեզ որևէ վտանգ չկա»: Դրանից հետո նա ցույց տվեց նրանց երդումը՝ ըստ իրենց օրենքի: Եվ ահա նրանք սկսեցին պառակտվել և բաժանվել միմյանցից: Մամակ Մամիկոնյանը, Ամատունյաց տեր Կոտիսը, Ստեփանոսը և նրանց հետ ուրիշներ ևս հեռացան քրանցից: Իրենց անմեղ ցույց տալով համարակարին՝ նրանք իրենց զորքերը ենթարկեցին պարսից արքայի ծառայությանը: Առատ հռոմիոտունին և Սամվել Վահևունին, սակայն, իրենց զորքով փախստական գնացին և Սողո կոչված գյուղացաբաբով հասան Աղվանից աշխարհ: Դիմելով դեպի Հոնաց աշխարհը ու անցնելով այն գետով, որ կոչվում է Կուր, նրանք բանակ դրին գետգրին: Այդ ժամանակ սրանք ևս, հասնելով այն գետի ափը, բանակ դրին այս կողմում: Եվ երբ նրանք չկարողացան վստահել հոնաց բանակներից, այնժամ երդում խնդրեցին հոնաց թագավորից և գնացին նրան ծառայության: Ոմանք գնացին համարակարի մոտ և այնտեղից վերադարձան իրենց երկիրը: Եվ համարակարը

հավաքելով հայոց բոլոր իշխաններին ու զորքերը, որ պարսից բաժնից էին, թախանձանքով ու նաև բաղձր խոսքերով հորդորելով՝ բոլորին միաբանեց ու գնդեր կազմեց: Նա բջերին թողեց հայոց երկրում և գնաց. «Մինչև ես ձեր մասին ծանուցեմ»,- ասում է,- «և այլևեղից հրաման հասնի՝ այդտեղ մնալու», որովհետև նա մտածում էր, թե ուրիշներն էլ կգան իրենց մոտ և կշատանան» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 16):

¹³⁸¹ «/3/ հաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ - Մ.Ֆ.) սկսեց կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսից - Մ.Ֆ.) պահանջել պայմանավորված գումարի մեծացում, սակայն, երբ վերջինս ուշադրություն չդարձրեց բարբարոսի այդ խոսքերին, անմիջապես էլ պատերազմի ելավ նրա դեմ: Նա հրամայեց սլավոններին և քանակությանբ թեթև նավակներ պատրաստել, որպեսզի նախապատրաստեն Իստրոսի գետանցումը, սակայն Սինգինդունի բնակիչները իրենց հաճախակի հարձակումներով ոչնչացնում էին սլավոնների աշխատանքը՝ կրակի մատնելով այն ամենը, ինչ նրանք նախապատրաստում էին գետանցումի համար: /4/ Արդյունքում բարբարոսները պաշարեցին Սինգինդունը: Քաղաքն արդեն ծայրահեղ ծանր վիճակում էր հայտնվել և քիչ հույսեր էր մնացել նրա փրկության համար, երբ հանկարծ յոթերորդ օրը խաբանը հրամայեց բարբարոսներին դադարեցնել պաշարումը և ժամանել իր մոտ: Հնազանդվելով նրա հրամանին՝ բարբարոսները թողեցին քաղաքի պաշարումը՝ որպես փրկագին վերցնելով 2.000 ոսկեդրամ, ոսկով պատված սեղան և շորեր» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 3, 4):

«Այն ժամանակ, երբ Արևելքում խորը խաղաղություն էր, փոթորկվեց պատերազմը Եվրոպայում: Դրա համար էլ ինքնակալ Մավրիկիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսից - Մ.Ֆ.) զորքը Արևելքից տեղափոխեց Թրակիա...: Այդ տարի խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ - Մ.Ֆ.) խնդրեց ավելացնել ըստ պայմանավորվածության իրեն վճարվող գումարը, սակայն ինքնակալը չհարգեց բարբարոսի խոսքերը: Դրա համար էլ խաբանը պատերազմի դուռ բացեց, պաշարեց Սինգինդունը և ճամբար զարկեց Սիրմիումի մոտ» (Թեոփիլանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁸² «Դարձած հունաց բաժնից ապստամբեցին Վահևունի սեպուհները՝ Սամվելը, որի մասին ասացի, Սարգիսը, Վարագ-Ներսեսը, Ներսեսը, Վստամը և Թեոդորոս Տրպատունին: Եվ մտածեցին սպանել կորատորին, բանի դեռ նա Կարին քաղաքի մոտ նստած էր հանքային ջրում՝ հիվանդությունից բուժվելու նպատակով: Նա, սակայն, ինչ-որ տեղից իրագեկ լինելով, փախավ ընկավ քաղաքը և նրանք, արշավելով դեպի Տերմուկ, չպատահեցին նրան: Դրանից հետո, ավարելով ինչ որ հանդիպեց, նրանք մեծ ավար առան և գնացին Կորդվաց անառիկ երկիրը՝ կամենալով գրավել այդ ամրոցները: Ապա հունաց զորքը, Զերակլ զորավարը և Համազասպ Մամիկոնյանը ընկան նրանց հետևից և նրանք, հասնելով ամրոցի մոտ, անցան Տերմուկ կոչված գետը այն կամրոջով, որ անվանվում էր Դանիելի կամրոջ, դեն ձգեցին կամրոջը և, ամրանալով կիրճի մեջ, հսկում էին կամրոջի տեղանքը: Հույները մնացին գետեզրին և խորհում էին, թե ի՞նչ է հարմար անել, բայց երբ չգտան հույնը և կամենում էին հեռանալ, նրանց հանկարծակի պատահեց մի երեց ուղևոր: Նրանք, բռնելով երեցին, ասացին նրան. «Ցույց տուր մեզ այս գետի հունը, ապա թե ոչ, քեզ կսպանենք»: Եվ նա տարավ ցույց տվեց զորքին հունը ներքևում: Ամբողջ զորքն անցավ գետով, ոմանք թիկունքից պաշարեցին ամրոցը, ոմանք գրավեցին կամրոջայնը և ձորաբերանը, իսկ ուրիշներն էլ, մտնելով ամրոց, մարտնչեցին նրանց դեմ: Տեղի վայրագ կոտորած, բայց, այսուհանդերձ, խաբան կոտորեցին նրանց: Արդ՝ Ներսեսին, Վստամին և Սամվելին, որոնք քիչ կոտորած չարին բերդի շուրջը, կռվում սպանեցին, բայց Սարգիսի և Վարագ-Ներսեսին ուրիշների հետ ձերբակալեցին, տարան Կարին քաղաք և ապա գլխատեցին: Գլխատելու ժամանակ Վարագ-Ներսեսի Սարգիսի ասաց. «Վիճակ գցե՛ք, թե առաջինն ում սպանեն», իսկ Սարգիսն ասաց. «Ես ձեր ու մեղավոր մարդ եմ, աղաչում եմ ձեզ՝ այդ պարզևր ինձ շնորհեցե՛ք, թեկուզ մի փոքր շուտ կմեռնեմ, բայց չեմ տեսնի ձեր իսկ մահը»: Այսպես սկզբում գլխատեցին նրան: Թեոդորոս Տրպատունին, սակայն, փրկվելով փախավ գնաց Դարսից արքայի (Դարսից թագավորության արքա Խսրուդ Լի - Մ.Ֆ.) դուռը, սակայն սա հրամայեց կապել և տալ նրան թշնամիների ձեռքը, որ մեռնի, և սոսկայի տանջանքներով պատժեց նրան» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 17):

¹³⁸³ «/4/ հաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ - Մ.Ֆ.), անցնելով 5 փարսախ, ճամբար զարկեց Սիրմիայի մոտ, որից հետո սլավոնների ամբոխը սկսեց փայտից լաստեր պատրաստել, որպեսզի խաբանը կարողանա նրանց միջոցով անցնել Սավոս կոչվող գետը: Նա շտապելով որ այդ արշավանքի հարցում և նրանք, համաձայն հրամանի, ողջ ուժով չանում էին նրան գետանցման հնարավորություն տալ, բանի որ իրենց վրա դրված դեկավարներից վախն էր նրանց ստիպում այդպես վարվել: Երբ այդ թեթև նավակները պատրաստվեցին և փոխանցվեցին խաբանին, բարբարոսական զորքը անցավ հարևան գետը: Խաբանը, կարգի բերելով ռազմական ուժերը, հրամայեց նրանց մի մասին առաջ շարժվել և իրենց սրընթաց հարձակումով սարսափ տարածել հռոմեացիների շարքերում: Հինգերորդ օրը նա ուղղություն բռնեց դեպի Բանոնի: Կայսրը, Եվրոպայում գործող բանակի ստրատեգոս Նշանակելով Պրիսկուսին, նրա հրամանատարությանը հանձնեց նոր հավաքած զորքերը: Պրիսկուսը, իրեն հիպոստրատեգոս ընտրելով Սալբիանոսին և գինելով 1.000 հեծյալի, հրամայեց նախապես զբաղեցնել լեռնանցքները, որոնք տանում են դեպի ամրություններ: Չբաղեցնելով Պրիսկիանի լեռնանցքները և ճամբար զարկելով՝ նա ընդհարվեց բարբարոսների առաջապահ ջոկատների հետ, սակայն, նկատելով, որ իր ջոկատը ուժով գիջում և թշնամուն, նահանջեց՝ կրկին անվտանգություն փնտրելով ամրության ցուցանիշներով: Բարբարոսները, հայտնվելով լեռնանցքների մոտ, հետագա առաջադիմացման հարցում կասեցվեցին, բանի որ կիրճերի հեց մուտքի մոտք կանգնած հռոմեացիների զորքը խոչընդոտում էր նրանց հետագա առաջադիմացմանը: Դրա համար էլ այստեղ հռոմեացիների ու բարբարոսների միջև ուժեղ ընդհարում տեղի ունեցավ: Մարտը ընթացավ ողջ օրը: Շատ բարբարոսներ սպանվեցին և հռոմեական հիպոստրատեգոսը առավելության հասավ: Բարբարոսական զորքը վերադարձավ խաբանի մոտ և հայտնեց նրան ընդհարման արդյունքները մասին: Առաջիկային խաբանը այնտեղ ուղարկեց Սամուրին, նրա հրամանատարությանը հանձնելով 8.000 հոգու: Հռոմեացիները իրենց վրա եկող զորքից զգրմանի չմտնվեցին, այլ, տեղմնելով առամները, անդրվժիկ կերպով մնացին շարքերում: Բարբարոսները հաղթեցին և դրանից հետո արդեն խաբանը իր զորքով հայտնվեց մարտի դաշտում: Այդ ժամանակ Սալբիանոսը, ազդված թշնամու բանակի հսկայական բանակությունից, գիշերապահակի երկրորդ ժամին լքելով լեռնային անցումները ու վերադարձավ Պրիսկուսի մոտ: /5/ Խաբանը, երեք օր անցկացնելով ամրությունների դիմացի վայրում, չորրորդ օրն իմացավ, որ հռոմեական զորքը փախել է» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 4, 5):

«Ինքնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը - Մ.Ֆ.) Պրիսկուսին նշանակեց Եվրոպայի ստրատեգոս, իսկ նա, իրեն որպես օգնական վերցնելով Սալբիանոսին, հրամայեց առաջ անցնել: Նետվելով բարբարոսների վրա՝ հռոմեացիները մարտի մեջ մտան և հաղթանակ տարան: Խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ - Մ.Ֆ.), լսելով անհաջողության մասին, հավաքեց իր զորքերը և անձամբ եկավ մարտի: Սալբիանոսը, տեսնելով բարբարոսների մեծաթվությունը և տրտմելով, վերադարձավ Պրիսկուսի մոտ» (Թեոփիլանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁸⁴ «Հինգերորդ օրը հենց լուսաբացին նա (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ - Մ.Ֆ.) ճամփա ընկավ և անցավ դժվարանցանելի լեռնային անցումներով: Դրանից հետո երրորդ օրը նա հայտնվեց այսպես կոչված Սաբուլենտե Կանալիոնում, իսկ հետո մոտեցավ Անքիլոսին: Ելնելով այնտեղից ու հայտնվելով Ալեքսանդր Նախատակի տաճարի մոտ՝ նա առանց որևէ անհրաժեշտության այն անմեկույն կրակին հանձնեց: Անցնելով երեք մղոն՝ նա հանդիպեց հռոմեական ստրատեգոսի կողմից ուղարկված հետախույզներին: Այստեղ բարբարոսը, օգտագործելով կտտանքները, սկսեց պարզել, թե ո՞րն էր գերիների նպատակը և փորձ կատարեց մինչև վերջ իմանալ նրանց հետախույզության պատճառը: Նա զայրանում էր, որ չի կարողանում նրանցից կորզել ճշարտությունը, բանի որ նրանք իրավիճակից պրծնում էին տարաբնույթ հորինվածքներով: Ի վերջո, հինգերորդ օրը նա ճամբարը տեղափոխեց Դրիգիպերա և փորձեց այս կամ այն կերպ պաշարել քաղաքը սակայն, բանի որ քաղաքացիները քաջաբար ելան նրա դեմ, յոթերորդ օրը բարբարոսը որոշեց հեղեղադնել կամուրջը: Մեծ շփոթ համակեց քաղաքին, բանից դեպի փրկություն նրանց բոլոր հույսերը անհավատալի էին թվում: Դրա համար էլ նրանք անցան ցուցադրական քաջության: Բացելով քաղաքի դարպասները՝ նրանք սպառնում էին մարտ տալ դեմ առ դեմ, չնայած, որ քաղաքը բավականին ուժեղ ամրացված էր: Նրանց քաջ ելույթը, սակայն, միայն արտաքին կողմ ուներ և սպառնալից բառերից այն կողմ չանցավ: Համակված վախիտությամբ՝ նրանք դուրս չէին գալիս քաղաքից, թեև, ինչ-որ աստվածային հայտնությամբ, թշնամու զորքն ինքն էլ գերծ մնաց հարձակումից: Օրվա կեսին խաբանին թվաց, թե հավաքվում են հռոմեացիների անթիվ ուժեր, դուրս են գալիս քաղաքից և տեղակայվում են դաշտավայրում՝ այրվելով մարտնչելու ու մարտական կարգում մեռնելու մոլուցքից: Դրա համար էլ խաբանը որոշեց անմիջապես նահանջել և դա այն դեպքում, երբ դա միայն տեսողության վրա ազդող ու տպավորություն թողնող տեսարան էր» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 5):

¹³⁸⁵ «Այլը, մի բանի օր առաջ մինչև հարձակումը, իրենց ուժերը մարտակարգով շարում են սեփական ճամբարի առաջ, կարծես գլխավոր ճակատամարտ են ուզում տալ, սակայն հետո, կարծես վախենալով ու դրանով հանգստացնելով թշնամիներին, հարձակվում էին գիշերով: Այս կերպ վարվեց ավարների խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ - Մ.Ֆ.) Զերակլեայի մոտ, երբ հռոմեական հեծյալները և հետևակայինները հանգիստ և առանց որևէ պահպանության հանգստանում էին ճամբարում ու դրանից դուրս» (Մավրիկիոս «Ռազմավարություն», գիրք 9, մաս 2):

«Հինգերորդ օրը խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ - Մ.Ֆ.) հայտնվեց Պերինֆի մոտ: Հռոմեացիները այն կոչում են Զերակլեա: Անանկակ կերպով տեսնելով թշնամու զորքը՝ Պրիսկուսը այնուհանդերձ չհետաձգեց ընդհարումը, սակայն, մարտի մեջ մտնելով խաբանի զորքերի հետ, նա իր դիմաց ելած զորքի հսկայական բանակության պատճառով հնարավորություն չունենալով մարտի ժամանակ

պետքական դիմադրությունն ցույց տալ, անմիջապես էլ թշնամուն թիկունք ցույց տվեց: Եվ ահա, հետևակ գործի հետ միասին հռոմեական ստրատեգոսը հեռացավ «Դրիսկոսի» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 5):

«Խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ – Մ.Ֆ.), իմանալով հռոմեացիների նահանգի մասին, առաջ գնաց դեպի Անքիոս, այսինքն դեպի սուրբ Ալեքսանդրը, և այն ամենակույ կրակին հանձնեց: Դրանից հետո, մոտենալով Դրիգիպերիային, խաբանը փորձեց գրավել թաղաքը՝ պատրաստելով պաշարողական մեծաններ: Դրիգիպերիայի բնակիչները բարբարոսին անչափ խիզախություն ցույց տվեցին: Կրկին բացելով դարպասները՝ նրանք սպառնում էին, որ կմարտնչեն բարբարոսների դեմ, չնայած հենց իրենք էին ծայրահեղ սարսափի մեջ: Այդ ժամանակ, սակայն, նրանց ինչ-որ աստվածային ուժեր օգնության եկան, բարբարոսներին թվաց, թե պարզ օրվա մեջ տեսնում են արևելքից մարտնչելու համար առաջխաղացող հռոմեական զորքեր և, ազդված դրանից, նրանք անակնկալ փախուստի դիմեցին ու հեռացան Պերինֆ» (Թեոփիլոսոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«/17.17/ Երբեմն, երբ մտադրություն կունենա գիշերով անակնկալ հարձակվել թշնամիների վրա, դու պետք է մի բանի օր շարունակ օրվա լուսավոր ժամին գործը շարունակ քո ճամբարի մոտ իբր թե բաց ճակատամարտի համար, սակայն հետո, ձևացնելով, թե վախեցել ես բաց ճակատամարտից, դրանք հետ տանես քո ճամբար: Եվ այսպես, երբ այս պատճառով հակառակորդի զգուշությունը կթափանա, դու պետք է գիշերային հարձակում գործես: /18.17/ Մեզ հայտնի է, որ Թրակիայի Դեռակլեայի մոտ հռոմեական հեծելազորի նկատմամբ, որը չէր ցանկացել հետևազորի հետ միասին պատասպարվել ճամբարում, այլ մնացել էր դրսում և առանց պահպանության, ժամանակին այդպես է վարվել ավարների խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ – Մ.Ֆ.): (Լևոն VI «Մարտավարություն», մաս 11, գլուխ 25):

«Իսկ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) Առատ Խոռոմոնոսն իր գործով հանդերձ փութով կանչեց պալատ, մեծարեց շուքով ու պատվով, տվեց շատ ինքն ու ուղարկեց Թրակիա...: Ապա վերստին այլ գործ ուղարկելով՝ թագավորը հրամայեց, որ նրանք սոսկ զգուշ լինել իրենց հանդեպ...: Այն ժամանակ դարձյալ հրաման ելավ կայսրից Դայոց աշխարհից վերստին ստուգել, պահանջել 2.000 ընտիր սպարազեն այրուձի, տալ այն երկու հավատարիմ այրերի և շատ շտապ ուղարկել: Այնժամ փնտրտուքի մեջ ընկնելով՝ ընտրեցին 2.000 սպարազեն մարդ և տվեցին երկու հավատարիմ այրերի, մի հազարը Սահակ Մամիկոնյանի, իսկ մի հազարը՝ Մանվելի որդի Սմբատ Բագրատունու ձեռքը: Նրանց մինևուրյն ճանապարհով չուղարկեցին, այլ Սահակ Մամիկոնյանին մի հազարի հետ ուղարկեցին Սեբաստիայով, իսկ Սմբատ Բագրատունուն մյուս հազարի հետ՝ Խաղտիքի կողմերով: Սահակը գործը տարավ հասցրեց պալատ և ներկայացավ թագավորին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 16, 18, 20):

¹³⁸⁶ «/5/ Դրանից հետո, ժամանելով Ցուրուլ, Պրիսկոսը թաղաքն իր գործերի համար ապաստանի վերածեց: Բարբարոսները, պաշարելով Պրիսկոսին, ուժեղ կերպով սկսեցին գրոհել թաղաքը: Լսելով այդ մասին՝ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) տրամադրություն գցեց և կատարվածից մեծագույն շփոթ գցաց: Կրա հասավ չորրորդ օրը և նա մի ծրագիր մտահաղացավ, որը վկայում է նրա աչքարացության մասին: Իր մոտ կանչելով սեփական թիկնապահներից մեկին՝ նա հրամայեց նրան կամավոր հանձնվել բարբարոսների ձեռքը և հայտնել նրանց, որ Պրիսկոսին է տանում կայսերական նամակը: Նա ուզում էր, որ բարբարոսները, ձեռք գցելով այն որպես մի անակնկալ գանձ, կարդան և իմանան նրանում հայտնվող լուրերը, որպեսզի վախենան և, խաբված դրանից, որոշեն տուն դառնալ: Այդ նամակը հետևյալ բովանդակությունն ուներ. «Պրիսկոսին, Թրակիայի երկու բանակների փառահեղ ստրատեգոսին: Անիծյալ բարբարոսների ձեռնարկած փորձը բացարձակապես չի անհանգստացնում մեր բարեժողովանքը, ընդհակառակը, այն ստիպում է մեզ ավելի մեծ ջանքեր թափել նրանց կործանման համար: Ըն փառահեղությունը թող իմանա, որ չար նախաշնչանքներ պայմանավորում մեծաթիվ կորուստներով ու ամոթով է խաբանին (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ – Մ.Ֆ.) վիճակված հեռանալ այն երկիրը, որը նրա համար որոշել են հռոմեացիները: Դրա համար էլ քո փառահեղությունը թող հաջողակ գործով դիմանա Ցուրուլ թաղաքում և ստիպի անիծյալ բարբարոսներին թափառել նրա շուրջը, բանգի մենք փորձեն ծովով ուղարկել են նավեր և գործ, որպեսզի նրանք հարձակվեն նրանց ընտանիքների վրա, որոնց որպես ռազմագերիներ ստրկության կքշեն նրանց և արդյունքում ավարների առաջնորդը ստիպված կլինի ամոթով ու մեծագույն վնասներով մեր տերության սահմաններից վերադառնալ իր սահմանները»: Դիտավորյալ ուղարկված այդ լուրերը արեց այն ամենը, ինչ իրեն հրամայված էր: Յոթերորդ օրը նա բռնվեց բարբարոսների կողմից և փոխանցեց կայսերական ուղերձը: Խաբանը, թարգմանից միջոցով ծանոթանալով նամակի բովանդակությանը և պատվելով վախով՝ Պրիսկոսի հետ սկսու աննշան բանակության դիմադ պայմանագիր կնքեց, որից հետո հնարավոր շտապողականությամբ վերադարձավ իր երկիրը: Այսպես խաբանության իշխանությունը անխղճաբար ռուժով անակնկալ բարբարոսին և նրան տուն բռնեց: /6/ Ուշ աշնան վրա հասնելուն պես ստրատեգոսը ցրեց իր ճամբարը և վերադարձավ Բյուզանդիոն: Հռոմեացիները, որոնք զբաղված էին ռազմական ծառայությամբ, ցրվեցին Թրակիայում՝ իրենց մնունը հայթայթելով ըստ գյուղերի» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 5, 6):

«Պրիսկոսը, որը չէր կարող նույնիսկ նայել բարբարոսների մեծաթիվությանը, իրեն ապահովեց՝ ամրանալով Ցուրուլ ամրոցում, սակայն բարբարոսը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ – Մ.Ֆ.) պատրաստվում էր պաշարել նրան: Լսելով այդ մասին՝ Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) չգիտեր ինչ անել, սակայն ի վերջո որոշեց բարբարոսների կոպիտ ամբոխի դեմ մարտնչել ռազմական խորամանկությամբ: Նա մեծ նվերներով ու խոստումներով համոզեց իր թիկնապահներից մեկին կամավոր գերի ընկնել բարբարոսներին և նրան տվեց Պրիսկոսին ուղղված հետևյալ բովանդակությամբ նամակ. «Ամենահայտնի ստրատեգոս Պրիսկոսին: Մի վախեցիկ բարբարոսների կործանարար գործից, բանի որ այն շուտ է գալու ի կործանումն իրենց: Իմացիր, որ խաբանը մեծ ամոթով վերադառնալու է այն երկիրը, որը նրան տրամադրել են հռոմեացիները: Թող նեղություն կրի քո հանրահայտությունը պահել նրան Ցուրուլի մոտ, բանգի մենք ծովով ուղարկել ենք նավեր և գերելու ենք բարբարոսների ընտանիքները: Եվ արդյունքում նա ստիպված է լինելու ամոթով ու վնասներ կրելով հեռու կորել»: Խաբանը, ձեռք գցելով և կարողանալով այդ նամակը, մտքերի մեջ ընկավ և, պայմանագիր կնքելով Պրիսկոսի հետ ու հաշտվելով փոքր և աննշան նվերներով, արագ անցումներով ուղղություն վերցրեց իր երկիր» (Թեոփիլոսոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁸⁷ «Նույնպես և այդ ժամանակ պատրիկ և Ռավեննայի էքսարքոս Ռոմանոսը մեկնեց Դոմո: Դեպի Ռավեննա հետադարձ ճանապարհին նա կրկին գրավեց լանգոբարդների կողմից պահպանվող վայրերը՝ Սուտրիան, Բոմարցիոն, Օրթան, Թոդերը, Ամելիան, Պերուջան, Կանտյանոն և մի բանի այլ բաղաբերներ: Երբ այդ մասին հայտնի դարձավ Ազիուլֆոս արքային (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ազիուլֆոսին (590-616) – Մ.Ֆ.), նա անմիջապես էլ ուժեղ զորքով դուրս եկավ Տրիքիայից, հարձակվեց Պերուջայի վրա և մի բանի օրից գերեց այնտեղ գտնվող Մավրիկոսիսի»՝ լանգոբարդական դեպին, որն անցել էր հռոմեացիների կողմը: Նա նրան գերեց և առանց հապաղելու զրկեց կյանքից: Փառաբանյալ պապ Գրիգորիոսը (Հռոմի պապ Գրիգոր Իդ (590-604) – Մ.Ֆ.) այնքան անհանգստացավ այդ արքայի մոտենալու լուրից, որ, ինչպես ինքն էր իշխատակում իր քարոզում, հրաժարվեց գրել Եգեկիայի գրքում իշխատակալող տաճարի մասին մեկնաբանությունը: Դրանից հետո, երբ ամեն ինչ կարգի ընկավ, Ազիուլֆոսը վերադարձավ Տրիքիան և շուտով, իր կնոջ՝ թագուհի Թեոդոլեյիսիայի խնդրանքով, բանի որ պապին էր նրան խնդրել իր նամակներում, ամուր խաղաղություն հաստատեց այդ ամենատուր ամրոցում՝ պապ Գրիգորիոսի ու հռոմեացիների հետ» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 4, գլուխ 8):

«Հին Դոմոն դիմացավ լանգոբարդների հարձակմանը» (Թեոփիլկատոս Սիմոնկատոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 4):
«Այդ ժամանակ հռոմեացիների դեմ ելավ լանգոբարդների արքա Ազիուլֆոսը (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ազիուլֆոսին (590-616) – Մ.Ֆ.), սակայն Թեոդոլեյիսիայ թագուհու հորդորների պատճառով շուտով հռոմեացիների հետ պայմանավորվածությունների եկավ» (Զիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹³⁸⁸ «/6/ Գարնան գալուն պես ստրատեգոսը կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) կողմից ուղարկվեց Իստրոս, որպեսզի սլավոնների ցեղերը, նրա կողմից խոչընդոտի հանդիպելով Իստրոսը գետնացելու հարցում, իրենց կամքից անկախ Թրակիան հանգիստ թողնեն: Կայսրը մեկ անգամ չէր, որ ասել էր Պրիսկոսին, որ բարբարոսները չեն կարող հանգիստ մնալ, բանի դեռ հռոմեական զորքերը ամենայն ուշադրությամբ իրենց հսկողության տակ չեն առել Իստրոսը: Պրիսկոսն իր վրա վերցրեց հեծյալ ուժերի հրամանատարությունը, իսկ հետևազորի վրա հրամանատարություն իրականացնելու համար կայսեր կողմից ուղարկվեց Գենգոնը: Այս կերպ Գարնան կեսին հռոմեական զորքը հավաքվեց Դեռակլեայի մոտ: Յոթերորդ օրը ստրատեգոսը հրամայեց ելնել ճամբարից: Ուշադիր զննության ենթարկելով դաշնակից զորքը և վերջացնելով ուժերի հաշվարկներ՝ նա իրականացրեց տարեկան աշխատարկարժի բաժանումը: Ելնելով այնտեղից՝ նա արագված ճամբարներում չորս անցումներից հետո մոտեցավ Դրիգիպերիային: Հապաղելով այստեղ հինգ օր՝ տասներկու կանգառներից հետո նա հասավ Դորոստոլին: Խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ – Մ.Ֆ.) ըստ տարածված լուրերի իմացավ հռոմեացիների արշավանքի մասին, դրա համար էլ դեսպաններ ուղարկեց Պրիսկոսի մոտ: Երբ նրանք ժամանեցին Պրիսկոսի մոտ՝ բարբարոսներից մեկը՝ Կոլոց, մնացած բոլոր դեսպանների անունից հանդես եկավ հետևյալ խոսքերով...: Նման խոսքերը գործի վրա շատ ծանր տպավորություն չորոշեցին, սակայն Պրիսկոսը դրանց ներդաշնամիտ վերաբերվեց և, դրա համար էլ, իրեն չտալով հակառակվել նրանց հանդգնությանը, ասաց, որ պատերազմը ձեռնարկվել է սլավոնների դեմ և այդ պատճառով ուժի մեջ են մնում և երդումներն ու պայմանագրերը ավարների հետ, և պատերազմը՝ գերերի հետ: /7/ Դրանից հետո, երբ վրա հասավ տասներկուերորդ օրը, ստրատեգոսը, կառուցելով նավակներ, անցավ գետը: Լսելով այն մասին, որ Արդագաստը հավաքել է եկվոր

սլավոնների մի ամբոխ, որը ցանկանում է ավարառությանը զբաղվել, Պրիսկոսը գիշերվա կեսին սկսեց արշավանալ: Արդագաստը, աստիճանաբար ուժեղացող աղմուկի պատճառով հրաժեշտ տալով երազներին, արագորեն արթնացավ, ցատկեղ չքամբած ձիու վրա և նետվեց փախուստի: Դրանից հետո բարբարոսը անակնկալ հարձակվեց հռոմեացիների վրա և, ներքև ցատկելով ձիուց, փորձեց հաջողությունը հետևակ մարտում, սակայն, ուժ չունենալով դիմադրել պատասխան հարձակմանը, դիմեց փախուստի և փրկվեց՝ անցնելով ինչ-որ անանցանելի վայրով: Իր համար այդ սովորական անցումներով նա առաջ անցավ հակառակորդներին, սակայն այստեղ նրա բախտը չբերեց, ինչ-որ դժբախտ պատահարի պատճառով նա խփվեց մի հսկայական ծառի բնին և ընկավ: Այստեղ նա ցանկալի ավար կիսանդիսանար իրեն հետապնդողներին համար, եթե գետը նրան փրկություն չհանդիսանար: Լողալով անցնելով այն՝ նա փրկվեց վտանգից: Հռոմեացիները, սլավոնների հսկայական ամբոխը դարձնելով սրի ավար, ասպատակեցին Արդագաստի իշխանության տակ եղած երկիրը, իսկ կենդանի բռնած գերիներին էլ, սահմանափակելով փայտյա կապանքներով, ուղարկեցին Բյուզանդիոն: Ինքը Պրիսկոսը, սակայն, ռազմիկների շարքերում անհնազանդության պատճառ դարձավ: Բանն այն էր, որ ավարի առաջին մասը նա փորձ կատարեց ուղարկել կայսեր, երկրորդը՝ նրա ավագ որդուն, հետո նաև մասեր հանեց կայսեր մյուս երեխաներին՝ շռայլորեն մատակարարելով կայսերական ողջ մեծաթիվ սերնդին: Քանի որ հռոմեական զորքը անախորժ կերպով զարմացավ և վիրավորվեց ռազմական ավարի նման արագ անհետցմամբ՝ անակնկալ կերպով ինքնիշխանության կոչեր հնչեցին և զորքը ապստամբական տրամադրությամբ համակվեց: Ստրատեգոսը վախեցավ արածից և, փոխելով միտքը առ այն, ինչ ինքն առաջ գաղտնի էր ուզում անել, հրաժարվեց այդ ծրագրից և այլ որոշում ընդունեց: Եվ ահա լուսաբացին նա մարդ ուղարկեց բանակի ղեկավար անձանց հետևից և խոսքերի խորամանկ շրջադարձերով համոզեց նրանց, որ նախորդ օրը նա ոչ մի անարժան բան չի արել: Երբ ջոկատների հրամանատարները, համոզված նրա խոսքերից, միաձայն ասացին, որ դա իրենց համար ընդունելի է, նրա մոտ հավաքվեցին բոլոր շարքային ռազմիկները: Եվ ահա նա դիմեցին հռոմեացիներին իրենց հարազատ լեզվով հետևյալ խոսքերով...: /8/ Երբ ստրատեգոսը նման խոսքերով տարածվեց և հռոմեացիների լեզվով դիմեց իր ռազմիկներին, ինչպես Թեմիստոկլոսը արձանացիներին, շատ ռազմիկների կողմից խրախուսական բացականչությունները լսվեցին և դժգոհությունը փոխվեց գոհության: Մեղադրանքները փոխվեցին գովեստով, կծու ծաղրը փոխվեց ողջույնով, և ամեն ինչ լրիվ այլ տեսք ընդունեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 6-8):

«Այդ տարի ինքնակալ Մավրիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) Պրիսկոսին բոլոր հռոմեական ուժերով ուղարկեց Խստրոս գետի մոտ, որպեսզի խոչընդոտի սլավոնական ցեղերին անցնել գետը: Երբ Պրիսկոսը ժամանեց Դորոստոլ, խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ – Մ.Ֆ.**), իմանալով այդ մասին, նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց և մեղադրեց հռոմեացիներին, որ նրանց առաջինն են պատերազմի առիթ տալիս: Պրիսկոսը, սակայն, հակադարձեց, թե ինքը եկել է մարտնչելու ոչ թե բարբարոսների հետ, այլ ուղարկվել է կայսեր կողմից սլավոնական ժողովուրդների դեմ: Դրանից հետո Պրիսկոսը, լսելով, որ Արդագաստը սլավոնների ամբոխը ցրել է թալանի համար, գիշերվա կեսին անցավ Խստրոս և անակնկալ հարձակվեց Արդագաստի վրա: Արդագաստը, զգալով վտանգը, ցատկեղ անթամբ ձիու վրա և հագիվ կարողացավ փրկվել: Հռոմեացիները, կոտորելով մեծաթիվ սլավոններին, ասպատակելով Արդագաստի ողջ երկիրը և վերցնելով մեծաթիվ գերիներ, Թաթիմերոսի միջոցով նրանց ուղարկեցին Բյուզանդիոն» (Թեոփիլոս Խոստոմակոս «ժամանակագրություն»):

«/17/ Իսկ թշնամիները, որ Թարակիայի կողմերից էին, անհուն զորքերի բազմությամբ թալանեցին Հունաց թագավորությունը, հապճեպ պատերազմների միջոցով կամեցան վերացնել հռոմեացիների տեղության ազգերին և անձամբ տիրել թագավորության արքայախիստ թաղաքին...: /18/ Այնժամ Հունաց թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) հրաման տվեց իր բոլոր զորքերին, որ արևելքի կողմում էին ժողովել, բանի որ խաղաղություն էր և նա Պարսից տերության կողմից Ատորիքի հետ կապված ոչ մի հարց չունեց: Նա հրաման տվեց բոլորին անցկացնել ծովով և ուղարկել թրակացիների կողմերը՝ ընդդեմ թշնամու: Հրաման տվեց դարձյալ Հայաստանից հավաքել ողջ այրուծին և նախարարական գորագույններին, որոնք իմուտ էին և կարող էին դիմադրած կանգնել նիզակամուխ մարտում: Եվ հրաման տվեց դարձյալ հույժ բազում զորք հանել Հայոց աշխարհից, բոլորն էլ՝ կամալներ և ընտիր հասակով, կազմել զինավառ գնդեր ու բոլորին անցկացնել թրակացիների աշխարհի՝ ընդդեմ թշնամու, և նրանց գորագույնը Մուշեղ Մամիկոնյանն էր: Այդ՝ նրանց հարձակվեցին այն ցեղերի վրա, որ բռնել են Դանուբ մեծ գետի ափերի արևմտյան կողմերը: Եվ սաստիկ պատերազմ եղավ այն երկրի վրա, խորտակվեց այն թշնամու զորությունը Հունաց զորքերի առաջ և փախստյան մատնեցին նրանց Դանուբ գետի մյուս կողմը, որից հետո իրենք մեծ հաղթությամբ կայսեր և ողջ պալատին փութով ավետաբեր սուրհանդակ ուղարկեցին» (Սեբեոս «Պատմություն», գիրք 3, գլուխ 17, 18):

¹³⁸⁹ «Եվ ահա Պրիսկոսը, հաջողության հասնելով իր խոսքերով, սկսեց ուղարկել զորքի քանքի արդյունքները՝ ավարի պահպանությունը հանձնելով 300 ռազմիկներին և նրանց գլխավոր կարգելով Թաթիմերոսին: Եվ ահա Թաթիմերոսը սկսեց շարժվել դեպի Բյուզանդիոն: Վեցերորդ օրը նա, հանդիպելով սլավոնների, անակնկալ կերպով վտանգի ենթարկվեց: Երբ հռոմեացիները կեսօրին ճամբարում էին անհոգ ու առանց որևէ նախազգուշական միջոցների ձեռնարկելու, իսկ ձիերն էլ խոտ էին արածում, անակնկալ կերպով նրանց վրա հարձակվեց բարբարոսների սի ջոկատ: Աղաղակ բարձրացավ և, բանի որ հռոմեացիները առանց ձիերի էին, Թաթիմերոսը բլբլեց հետ առաջ նետվեց ու, դեմ առ դեմ հանդիպելով բարբարոսներին, մեծ վտանգի ենթարկվեց: Ուժ չունենալով դիմադրել դեմ առ դեմ բռնկված մարտին՝ նա փախուստի դիմեց՝ ստանալով մի բանի ոչ մահացու վերքեր և դժկարությամբ փրկվելով վտանգից: Այստեղ հայտնվեց հռոմեական հետևազորը և փրկեց Թաթիմերոսին, որից հետո ձեռնամարտի բռնկվեց սլավոնների հետ: Մարտն ուժեղ էր, հռոմեացիները հաղթահարեցին սլավոններին և մեծ ջարդ տվեցին, իսկ 50 հոգու էլ կենդանի գերի վերցրին, ուղարկեցին ճամբար ու փրկեցին սլավոններից հռոմեական ավարը: Թաթիմերոսը, ինչ-որ կերպ բուժելով վերքերը, ժամանեց Բյուզանդիոն՝ հետը բերելով հիանալի ավար: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) ուրախացավ կատարվածից» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 8):

«Թաթիմերոսը, տրվելով հարբեցողությանը և հաճույքներին, իր ճանապարհորդությունն իրականացնում էր ցրված և անփութ: Եվ ահա ճանապարհորդության երրորդ օրը նրա վրա հարձակվեցին սլավոնների ամբոխները: Պատված անվճռականությամբ՝ Թաթիմերոսը փախուստի կարգավիճակով գնաց Բյուզանդիոն, սակայն նրա հետ եղած հռոմեացիները արիաբար ընդհարվեցին սլավոնների հետ, հակառակ սպասումների ջարդեցին բարբարոսներին և արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.**) համար պահպանեցին ողջ ավարը՝ այն հասցնելով Բյուզանդիոն» (Թեոփիլոս Խոստոմակոս «ժամանակագրություն»):

¹³⁹⁰ «/8/ Հաջորդ օրը ստրատեգոս Պրիսկոսը ռազմիկներին հրամայեց հետախուզության համար առաջ գնալ և իմացավ, որ այդ վայրում թշնամիներ չկան: Դրա համար էլ նա հանձնարարեց Ալեքսանդրին, որն առաջ էր շարժվում, առավոտյան անցնել Իլիվկիոս գետի վայրով: Ալեքսանդրը, անցնելով հարևան գետը, հանդիպեց սլավոններին: Բարբարոսները, տեսնելով հռոմեացիների մարտական կարգը, փախան մոտակա ճահիճներն ու վայրի անտառները: Հռոմեացիները փորձեցին նրանց բռնել այնտեղ, սակայն, ընկնելով այդ թալանները, ենթարկվեցին անհաղթահարելի աղետի և ողջ ջոկատը կզոհվեց, եթե Ալեքսանդրը արագորեն չհաներ նրան այդ ճահիճից: Շրջապատելով այդ վայրը՝ տաքսիարքոս Ալեքսանդրը փորձեց սլավոններին կրակի մատնել, սակայն կրակը, ուժ չունենալով այրվել խոնավության պատճառով, թալանում և հանգչում էր: Հարձակման այդ փորձը Ալեքսանդրին որևէ փառք չբերեց: Բարբարոսների մեջ, սակայն, մի գեպիդ կար, որը ժամանակին քրիստոնյա էր: Անցնելով հռոմեացիների կողմը՝ նա մատով ցույց տվեց այն վայրը, որտեղ նրանք կկարողանան անցնել: Տիրելով այդ անցումին՝ հռոմեացիները հաղթահարեցին բարբարոսներին: Ալեքսանդրը ձգտում էր իմանալ, թե ինչ ցեղի են պատկանում բարբարոսները, սակայն սրանք, հայտնվելով հուսահատության մեջ և սպասելով մահվան, ուշադրություն չէին դարձնում տանջանքներին, կարծես դրանք ու մորակի հարվածները ուրիշ մարմնի էին հասցվում: /9/ Այդ գեպիդը, սակայն, ամեն ինչ ամենաճշգրիտ ձևով պատմեց ու լուսաբանեց հարցը: Նա ասաց, որ գերիները հանդիսանում են Մուսոկիոսի հպատակները, որին բարբարոսներն իրենց լեզվով արքա են կոչում, որ այդ Մուսոկիոսը գտնվում է նրանցից երեսուն փարսախ հեռավորության վրա, որ գերի վերցվածներին նա հռոմեական ուժերը դիտարկելու համար էր ուղարկել և լսել էր Արդագաստի ոչ վաղուցվա պարտության մասին: Նա խորհուրդ էր տալիս հռոմեացիներին անմիջապես հարձակում գործել և, օգտվելով անակնկալից, ճանկել բարբարոսին: Ալեքսանդրը, ներկայանալով Պրիսկոսին, տեղ հասցրեց այդ բարբարոսին և զորահրամանատարը նրանց մահվան դատապարտեց» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 8, 9):

¹³⁹¹ «Ստրատեգոսին ներկայացավ նաև այդ գեպիդը: Բարբարոսների մտադրության մասին ամեն ինչ պատմելով Պրիսկոսին՝ նա խորհուրդ տվեց նրան հարձակվել բարբարոսի վրա՝ խոստանալով խաբել նրան, ընդ որում ազնիվ խոսք տալով հաջողության մասին: Պրիսկոսը ուրախությամբ լսեց այդ խոսքերը: Նա շռայլորեն պարգևատրեց այդ ռասայիցի նվերներով և հույսեր տվեց գովեստի խոսքերով, որից հետո ուղարկեց առաջ, որ նա խաբի բարբարոսին: Եվ ահա գեպիդը ներկայացավ Մուսոկիոսին և խնդրեց նրան իրեն միափայտ նավակների մեծ քանակություն տալ, որպեսզի նրանցով գետն անցկացնի Արդագաստի այն մարդկանց, որոնք պարտություն էին կրել: Մուսոկիոսը, իր համար երջանիկ գտած համարելով այն, ինչն իր դեմ նախատեսվել էր խաբեբայական ինարքով, տվեց նրան նավակները, որպեսզի գեպիդը փրկի Արդագաստի մարդկանց: Ստանալով 150 նավակներ և 30 թիսավարներ՝ նա անցավ գետի մյուս ափը, որը կոչում էին Պասպարիոս: Պրիսկոսը, ինչպես նախատեսվել էր, վաղ առավոտյան անցավ հարձակման: Գեպիդը, խաբելով իր հետ եղածների զգոնությունը, կեցգիշերին ներկայացավ հռոմեական զորահրամանատարին և խնդրեց իրեն 100 ծանր զինված ռազմիկ տալ, որպեսզի սրի սայրով մահվան գիրկը նետի իր հետ եղած թիավարներին: Գլխավոր հրամանատարը, տալով նրան 200 ծանր զինվածների, նրանց դրեց տաքսիարքոս Ալեքսանդրի հրամանատարության

տակ: Երբ հռոմեական ջոկատը մոտեցավ Պասապրիոս գետին, գեպիոր Ալեքսանդրին դարան դրեց: Գիշեր էր, բարբարոսները, որոնք հակված էին քնի, հարբած վիճակում քնած էին, իսկ գեպիոր ծիծաղում էր՝ մտածելով բարբարոսների մոտակա կործանման մասին: Գիշերապահի երրորդ ժամին, մի քիչ հեռանալով ափից և մոտենալով դարանին, նա զադտնորեն հանեց Ալեքսանդրին թաքստոցից: Դրանից հետո, տանելով հռոմեացիներին Պասապրիոս գետի ափը և պայմանավորվելով փոխադարձ ազդանշանների մասին, նա գնաց բարբարոսների մոտ: Մրանք դեռ քնով էին տարված, երբ գեպիոր նշան տվեց Ալեքսանդրին՝ երգելով ավարական մի երգ: Այդ ժամանակ Ալեքսանդրը, հարձակվելով բարբարոսների վրա, պատժեց նրանց քնի և այդ ասարելակերպի համար: Տիրելով մահը նախկիններին՝ նա մարդ ուղարկեց ստրատեգոսի մոտ՝ համաձայնեցնելու լոյ անելով սրընթաց հարձակման: Պրիսկոսը, ընտրելով 3.000 մարդու և նրանց տեղավորելով այդ թեթև նավակների մեջ, անցավ Պասապրիոս գետը: Այդ աղշավանքը նա սկսեց կեցիչներին: Բարբարոսը, լինելով հարբած, խեղճ լրիվ կորցրել էր: Բանն այն էր, որ այդ օրը նրա մահացած եղբոր հոգեհանգիստն էր, ինչպես իրենց սովորությունն էր: Մեծ վախը տիրեց բոլորին: Բարբարոսների առաջնորդը կենդանի գերվեց: Ողջ գիշերը հռոմեացիները անցկացրին այդ արյունոտ գործի մեջ, իսկ երբ լույսը բացվեց և սկսվեց օրը, ստրատեգոսը հրամայեց դադարեցնել կոտորածը: Դրանից հետո երրորդ օրը առաջնորդը այդտեղից դուրս հանեց զորքն ու ավարը» (Թեոփիլաստոս Սիմոսկաստոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 9):

«Այդ ընթացքում Պրիսկոսը, իր վրա բաշտություն վերցնելով, ներխուժեց սլավոնների երկրի ներքնագույն մասեր: Հռոմեացիների ուղեցույցը ոմն Գիպես էր՝ քրիստոնյա մի մարդ, որն անցել էր հռոմեացիների կողմը, և նրանք հաղթեցին բարբարոսներին: Գիպեսն ասում էր, որ Մուսկոսը՝ բարբարոսների տիրակալը, գտնվում է միայն 3.000 բալլ հեռավորության վրա: Պրիսկոսը, օգտվելով Գիպեսի դավաճանությունից, գիշերվա կեսին անցավ գետը և գտավ Մուսկոսիսին գիտված վիճակում, քանզի սա սուգ էր պահում իր եղբոր համար: Նրան կենդանի բռնելով՝ Պրիսկոսը մեծագույն կոտորած արեց բարբարոսների մեջ» (Թեոփիլաստոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁹² «9/ Դրանցի հետո հռոմեացիները, գոռոզանալով նման հաջող հարձակումներով, տրվեցին շքեղությանը, իսկ հետո էլ տարվեցին հարեցողությանը: Արդյունքում նրանց մոտ կարգապահությունը սասանվեց և նրանք դադարեցին ուշադրություն դարձնել պահակալին ծառայությանը, ինչը հռոմեացիներին իրենց հարազատ լեզվով կոչում են սկուպկա: Իրենց հերթին հաղթված սլավոնները, հավաքվելով իրար գլուխ, վարձահատույց եղան հռոմեացիներին այդ հարձակման համար: Եվ այդ հատուցումը կլինե՞ր ավելի ծանր, քան հռոմեացիների նախորդ հարձակումը, եթե նրանց մարտում չհաղթեր Գենզոնը՝ իր շուրջը հավաքելով հետևակ գործը: Պրիսկոսը ջոկատների հրամանատարներից ոմանց ցցի հանեց, պատժեց նաև ծանր զինված զինվորներից ոմանց: /10/ Այդ ժամանակ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.**) Թաթմերոսին գլխավոր հրամանատարի մոտ ուղարկեց մի ուղերձով, որը պահանջ էր պարունակում, որ հռոմեացիները ձեռնեն այդ տեղերում: Երբ Թաթմերոսը ժամանեց և կայսերական հրահանգները հայտնի դարձան, աղմուկն ու շփոթը պատեց զորքին: Ուշադրություն չդարձնելով կայսերական խոսքերի վրա՝ հռոմեական զորքերի մեծաթիվ խմբերը ապստամբություն բարձրացրին: Ցանկանալով ցուրտ ժամանակի անցկացնել տանը՝ նրանք հրաժարվում էին հաստատվել բարբարոսական երկրում: Նրանք ասում էին, որ ցուրտն անտանելի են, իսկ բարբարոսների անթիվ ամբոխները՝ անհաղթելի: Ստրատեգոսը կարողացավ համոզիչ ու կշռադատված խոսքերով մեղմել զորքի անհնազանդությունը: Երբ զորքը դարձավ հնազանդ, նա հանեց ամրացված ճամբարը թշնամական երկրից...: Դրանից հետո կայսրը հանեց Պրիսկոսին գլխավոր հրամանատարի պաշտոնից, իսկ հռոմեական զորքի առաջնորդ դարձրեց իր եղբայր Պետրոսին: Պրիսկոսը այդ մասին դեռ չգիտեր: Դրա համար էլ նա, ելնելով գործից, անցավ գետը: Չորքը հրաժարվում էր հետագայում մնալ բարբարոսական երկրում, նրանք վախճնում էին, որ բարբարոսները, անակնկալ կերպով ապստամբելով, չխլեն ավարը...: /11/ Խաբանը, (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի – Մ.Ֆ.**), լսելով հռոմեական զորքի հեռանալու մասին, շատ զարմացավ: Դրանից հետո նա դեսպաններ ուղարկեց Պրիսկոսի մոտ՝ ցանկանալով իմանալ նահանգի պատճառը: Պրիսկոսը, ինչպես դա հնարավոր էր, համոզիչ խոսքերով խաբեց բարբարոսին: Երեք օր անց Պրիսկոսին իմաց տվին, որ խաբանը ցանկանում է հարձակվել հռոմեական երկրի վրա և հրամայել է սլավոնների ամբոխին անցնել Իստրոսը: Սարսափելի զայրացած՝ նա հազիվ էր կարողանում տանել այն, որ հռոմեական զորքը նման մեծ փառք է հասել: Տարգառությունն արագ ցրվեց և բարբարոսների առավել հայտնիների խորհուրդ էին տալիս խաբանին պատերազմ չսկսել հռոմեացիների հետ: Նրանք ասում էին, որ նա նրանց վրա անարդար է զայրանում: Եվ Պրիսկոսը մեծ հնարամտությամբ խաբանի մոտ դեսպան ուղարկեց...: Եվ այսպես, հռոմեացիները անվճար խաբանին զիջեցին 5.000 բարբարոսների և վերադարձան Դրիզիպեյեր, իսկ ստրատեգոսը ժամանեց Բյուզանդիոն: Այդ ամենի համար Մավրիկոսը կշտամբում ու դիտողություններ էր անում Պրիսկոսին թե՛նախորդ սխալների համար՝ պնդելով, որ նա անխոհեմ կերպով է ավարը տվել բարբարոսին» (Թեոփիլաստոս Սիմոսկաստոս «Պատմություն», գիրք 6, գլուխ 9-11):

«Ձեռք բերելով մեծաթիվ գերիներ՝ հաղթողները տրվեցին անհոգությանն ու հարեցողությանը: Այդ ժամանակ բարբարոսները, ի մի հավաքելով, հարձակվեցին հաղթողների վրա և վարձահատույց կլինեին հռոմեացիներին նրանց նախկին խիզախ հաջողության համար մի բան էլ ավելին, թե՛ հռոմեական հետևակով վրա չհասներ և Գենզոնը դաժան մարտում հետ չմղեր բարբարոսներին, իսկ նրանց, որոնց հանձնված էր պահակությունը, Պրիսկոսը ցցի հանեց: Այդ տարի Պրիսկոսը կրկին տիրեց Իստրոսին և ավար վերցրեց սլավոնական ժողովուրդներից, ինչից հետո տիրակալին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսին – Մ.Ֆ.**) շատ գերիներ ուղարկեց: Վերջինս, Թաթմերոսին ուղարկելով Պրիսկոսի մոտ, հրամայեց նրան, որ հռոմեացիները հենց տեղում էլ ձեռնեն, իսկ սրանք, իմանալով այդ մասին, հակադարձում էին, որ դա անհարմար մի բան է բարբարոսների մեծաթիվության և անտանելի ցուրտի պատճառով: Պրիսկոսը հեզ խոսքերով համոզում էր ռազմիկներին անցկացնել ձեռքը և կատարել արքայական հրամայը...: Այդպես հեռացրեց Պրիսկոսին ստրատեգոսությունից և հռոմեական զորքի ստրատեգոս նշանակեց իր եղբայր Պետրոսին: Մինչ սրա ժամանելը, սակայն, Պրիսկոսը, հավաքելով զորքը, գետի վրայով հետ դարձավ: Խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի – Մ.Ֆ.**), իմանալով հռոմեական զորքի գետնանցման մասին, շատ զարմացավ և մարդ ուղարկեց Պրիսկոսի մոտ դրա պատճառն իմանալու ու ավարի մի մասը ստանալու համար, իսկ հետո ինքն էլ անցավ գետը, բանից շատ ծանր էր տանում հռոմեացիների հաջողությունները: Դրա համար էլ Պրիսկոսը խաբանի մոտ ուղարկեց Թեոդորոսին...: Պրիսկոսը ազատ գետնանցման դիմախհ խաբանին զիջեց գերիներին, իսկ մնացած ողջ ավարը պահեց իրեն և անվնաս անցավ գետը: Խաբանը, ստանալով նվերը, շատ ուրախացավ: Պրիսկոսը վերադարձավ Բյուզանդիոն, իսկ Պետրոսը ստանձնեց ստրատեգոսի պաշտոնը» (Թեոփիլաստոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁹³ «Այսպիսով, չնայած նման ցավալի իրադարձությունների, ստրատեգոսը կրկին հասավ զորքի բարեհաճությանը և չորրորդ օրը նա իմաց տվեց կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսին – Մ.Ֆ.**) զորքի խաղվածության մասին: Դրանից հետո, ի կողմ թողնելով Օրենիոսը, նա գնաց երկրի ձախ կողմը և, ժամանելով Մարկինոպոլիս, հրամայեց 1.000 ռազմիկի շարժվել զորքի առջևից: Նրանք ընդհարվեցին 600 սլավոնների հետ, որոնք հռոմեացիներից խլած մեծաքանակ ավար էին տանում: Դեռևս վերջերս նրանք ասպատակել էին Չալդասյան, Ակիան ու Սկուպիսը, և ահա հիմա կրկին թալանեցին դժբախտներին: Երբ բարբարոսները տեսան մոտեցող հռոմեացիներին և իրենց հերթին նկատվեցին նրանց կողմից, նրանք անմիջապես էլ նետվեցին սպանելու գերիներին: Տղամարդ գերիներից սպանվեցին ծաղկուն տարիքում գտնվող բոլորը: Զանի որ բարբարոսների համար ընդհարումը անխուսափելի դարձավ, ապա նրանք, հավաքելով սայլերը, դրանցից կարծես ամրացված ճամբար պատրաստեցին և դրա կենտրոնում թաքցրին կանանց ու երեխաներին: Մոտենալով գերիներին, այդպես էին հնում կոչում այդ բարբարոսներին, հռոմեացիները չհամարձակվեցին նրանց հետ ձեռնամարտի բռնվել: Նրանք վախճնում էին բարբարոսների կողմից նետվող նիզակներից, որոնք սրանք այդ ամրությունների բարձունքներից նետում էին իրենց ձիերի վրա: Այդ ժամանակ այդ ջոկատի հրամանատար, որի անունը Ալեքսանդր էր, հռոմեացիների հարազատ լեզվով հրամայեց նրանց իջնել ձիերից և վտանգավոր մարտի բռնվել բարբարոսների հետ հետևակ վիճակում: Եվ ահա հռոմեացիներն իջան ձիերից և մոտեցան ամրությանը՝ հասցնելով և հետ մղելով նիզակների հարվածները: Այս կերպ մարտը սկսեց երկու կողմերի համար էլ ձգձգվել: Այստեղ հռոմեացիներից մեկը, թափ հավաքելով և բոլոր ուժեր լարելով, ցատկելով սայլերից մեկի վրա, որը զորքը պահպանող ամրության հետ կապված էր որպես մեկ ամբողջություն, սկսեց բոլոր մոտեցողներին խոցել թորով: Այստեղ էլ հենց բարբարոսների անխուսափելի կործանումը վրա հասավ և նրանք բանդեցին նրանց ամրությունը: Բարբարոսները, հուսահատվելով փրկվել, ոչնչացրեցին գերիներին և մահացան մահի: Հռոմեացիները, հարձակվելով և ուժեղացնելով ճնշումը, դժբախտաբար ուշ և դժվարությամբ ներս խուժեցին ամրության կենտրոն ու ոչնչացրին այնտեղ գտնվող բարբարոսներին: Հաջորդ օրը հետ վերադարձած հաղթողները պատմեցին ստրատեգոսին այդ պատահարի մասին: Ստրատեգոսը այդ վայրերում մնաց ինչպե՞ս օր և, տեսնելով առաջապահ ջոկատի բացազործությունը, խիզախության համար նրանց նվերներով պարգևատրեց» (Թեոփիլաստոս Սիմոսկաստոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 2):

«Հասնելով Մարկինոպոլիսին՝ ստրատեգոսը ուղարկեց 1.000 ռազմիկների որպես առաջապահ: Նրանք պատահաբար հանդիպեցին սլավոնների, որոնք տանում էին թալանված հռոմեական բարիքը, և նրանց փախուստի մասնեցին: Բարբարոսները սպանեցին գերիներին, իսկ մնացած զգալի ավարը հռոմեացիներին իրենց հետ վերցրին և կլինի վերադարձան հռոմեական երկիր» (Թեոփիլաստոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁹⁴ «Վերջորդ օրը Պետրոսը հեռախոսագրության համար ուղարկեց մի ջոկատ, որը կազմված էր 1.000 հոգուց: Նրանք հանդիպեցին բուլղարներին 10 տասնյակի: Զանի որ հռոմեացիների ու խաբանի (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի – Մ.Ֆ.**) միջև խաղաղություն էր տիրում՝ բարբարոսները շարժվում էին առանց որևէ նախազգուշական միջոցներ ձեռնարկելու: Հռոմեացիները ստրատեգոսի հրամանով բարբարոսների դեմ գործի դրեցին նիզակները: Բուլղարները նրանց մոտ դեսպաններ ուղարկեցին և նրանց միջոցով հայտնեցին, որ հրաժարվում են մարտից ու

կոչ արեցին հռոմեացիներին չխախտել խաղաղությունը: Հռոմեական ջոկատի հրամանատարը այդ դեսպաններին ուղարկեց ստրատեգոսի մոտ, որը այդ վայրից 8 մղոն հեռավորության վրա էր գտնվում: Պետրոսը, մերժելով խաղաղության բանակցությունները, հրամայեց իր առաջապահ ջոկատին ձեռնամարտի անցնել ու թերթով ոչնչացնել բարբարոսներին: Բուլղարները պատրաստվելով, ինչպես իրենց սովորությունն էր, կուռ շարքերով ձեռնամարտի անցան և, մեծ հերոսությամբ պաշտպանվելով, ստիպեցին հռոմեացիներին փախուստի դիմել: Կարճ ժամանակ անց դրանից հետո բարբարոսները, ոչ մեկ անգամ հետ դառնալով, հեռացան..., նրանք վախենում էին, որ հաղթվածների հանկարծ լրացուցիչ ուժեր միտնեման և նրանք կրկին չսկսեն մարտը: Անհաջողության կրելով իր մտադրություններում՝ Պետրոսը, հանել տալով առաջապահ ջոկատի տաքսիարքոսի շորերը, հրամայեց, ինչպես ստրուկի, պատժել նրան մորակով» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 4): «Հետախուզության նպատակով ստրատեգոսը առաջ ուղարկեց 1.000 ռազմիկների: Նրանք հանդիպեցին բուլղարների ամբոխի հետ, որը ևս կազմված էր 1.000 հոգուց: Նրանք անփութորեն էին առաջանում, հույսը դրած խաղաղության պայմանագրի վրա, որը կնքվել էր խաբանի հետ, և, երբ հռոմեացիները սկսեցին հարձակվել նրանց վրա, նրանք իրենցից յոթ հոգու ուղարկեցին՝ կոչ անելով չխախտել խաղաղությունը: Լսելով այդ՝ առաջապահ ջոկատի ռազմիկները գեկուցեցին այդ մասին ստրատեգոսին, սակայն սա պատասխանեց, թե. «Եթե նույնիսկ ինքնակալն էլ այստեղ գա, նրանց չեմ խնայի»: Տեղի ունեցավ ճակատամարտ և հռոմեացիները փախուստի մատնվեցին, չնայած բարբարոսներն էլ չհետապնդեցին նրանց, վախենալով, որ հանկարծ այդ հաղթանակից հետո որևէ փորձանքի չգան: Ստրատեգոսը դաժան մտրակահարությամբ պատժեց առաջապահ ջոկատի հրամանատարին: Իմանալով այդ մասին՝ խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ – Մ.Ֆ.) դեսպաններ ուղարկեց Պետրոսի մոտ՝ մեղադրելով նրան թշնամական գործողություններ սկսելու և այն բանի մեջ, որ հռոմեացիներն առանց օրինական պատճառի խախտել են խաղաղությունը: Պետրոսը շողոթոթ խոսքերով համառորեն պնդում էր, որ իբր այդ ընդհարումն առանց իր իմացության է տեղի ունեցել և, որ նա կրկնակի կպարգևատրի տուժվածներին իրենց կրած վնասների համար: Այս կերպ բարբարոսները ստացան այն ամենը, ինչ նրանցից խլվել էր կրկնակի չափով և պահպանեցին խաղաղությունը» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁹⁵ «/4/ Չորրորդ օրը Պետրոսը գորբի հետ մոտեցավ գործողություններ սկսելու և, ընտրելով 20 հոգու, ուղարկեց նրանց առաջ՝ գետն անցնելու և թշնամու առաջխաղացմանը հետևելու համար: Անցնելով գետը, սակայն, նրանք բոլորը գերի ընկան: Դա կատարվեց հետևյալ կերպ: Սովորաբար նրանք, որոնք նշանակվում են հետախուզության, անցումները կատարում են գիշերը, իսկ ցերեկը քնում են: Այդ հետախույզները, նախորդ օրը մեծ անցում կատարելով, հոգնել էին և դրա համար էլ երեկոյան մթնշաղկի որոշեցին հանգստանալ մոտակա մացառուներում: Օրվա երրորդ ժամին, երբ նրանք քնած էին և պահակություն չէին դրել ոչ մեկին, այդ մացառուտի մոտեցան բարբարոսները: Ցած իջնելով ձիերից՝ սպանվեցին որոշեցին մի քիչ հանգստանալ, ինչպես նաև որոշակի հանգիստ տալ նաև ձիերին: Արդյունքում հռոմեացիները պատահաբար հայտնաբերվեցին: Կենդանի գերի վերցվելով՝ այդ դժբախտները հարցաքննության ենթարկվեցին, երբ, նրանցից պահանջում էին բացել հռոմեացիների մտադրությունները: Հուսահատվելով փրկության հարցում՝ նրանք ամեն ինչ պատմեցին: Այդ ժամանակ Պիրագաստը, այդպես էին կոչում բարբարոսների այդ ցեղի ղեկավարին, վերցնելով խոշոր ուժեր, ուղղվեց դեպի գետի գետնանցումները և թաքնվեց անտառներում՝ կարծես խաղողի ինչ-որ մի անտեսանելի ոտ: /5/ Ստրատեգոսը՝ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) եղբայրը, չհավանալով, որ այստեղ կարող են թշնամիներ լինել, հրամայեց գորբին անցնել գետը: Առաջին հազար մարդուն, որոնք անցան գետը, բարբարոսները ոչնչացրին: Իմանալով այդ մասին՝ ստրատեգոսը հրամայեց գորբին գետնանցում իրականացնել առանց մանր ջոկատների բաժանվելու, այլ՝ միասնաբար, որպեսզի, անցնելով գետը, թշնամու անտեղի զոհը չդառնան: Երբ այս կերպ հռոմեական գորբը շարվեց, բարբարոսները ևս իրենց հերթին կենտրոնացան գետի ափին: Եվ ահա հռոմեացիները սկսեցին նախակները բարբարոսների խոցել նետերով ու նիզակներով: Բարբարոսները չկարողացան դիմանալ ուղարկվող նետերի տարափին և լքեցին որբացած ափը: Այստեղ սպանվեց նաև նրանց առաջնորդ Պիրագաստը, որի մասին են առաջ հիշատակել եմ իմ պատումի մեջ: Նա խոցվեց փորից և, քանի որ վերքը մահացու էր, մահացավ: Երբ նա ընկավ, թշնամական ողջ գորբը դիմեց փախուստի: Հռոմեացիները տիրեցին գետի ափին: Դրանից հետո, հարձակվելով թշնամիների մեծ ամբոխի վրա և սարսափելի ջարդ գործելով՝ նրանք վերջինս փախուստի մատնեցին: Հնարավորություն ունենալով հետապնդել նրանց մեծ տարածության ձիեր չունենալու պատճառով, հռոմեացիները վերադարձան իրենց ճամբար» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 4, 5):

«Իսկ Պետրոսը արշավի ելավ սպանվածների առաջնորդ Պիրագաստի դեմ: Բարբարոսները, հանդիպելով հռոմեացիներին գետի ափին, խոչընդոտում էին նրանց գետնանցմանը: Հռոմեացիները, հարվածելով նախակներից, ցրեցին բարբարոսներին և հենց այդ փախուստի ժամանակ Պիրագաստը վիրավորվեց թիկունքի ու մահացավ: Գետն անցած հռոմեացիները շատ ավար ձեռք գցեցին և հետ դարձան» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹³⁹⁶ «Հաջորդ օրը գորբն առաջնորդող ուղեցույցները հիմնովին մոլորվեցին, որի արդյունքում գորբը սկսեց ծանր տառապել ջրի պակասից: Այդ աղետը շարունակվեց նաև հաջորդ օրը: Հնարավորություն չունենալով տանել ջրի պակասը՝ գորբը սկսեց ծարավը հագեցնել գինով: Այդ ծանր փորձերը շարունակվեց նաև հաջորդ օրը: Եվ ողջ գորբը կզոհվեց, եթե ինչ-որ բարբարոս, որը գերի էր վերցվել, չասեր, որ չորս փարսախ հեռավորության վրա գտնվում է Իլվիկիա գետը: Այս կերպ հռոմեացիները առավոտյան հասան ջրին: Եվ ահա ոմանք, ծալելով ձկները, սկսեցին ազահաբար շրթունքներով ջուր խմել հենց գետից, մյուսները, իրար հպելով ափերը, նրանք դրանցով էին ջուր հանում գետից, իսկ մյուսները խոնավությամբ էին լցնում ամանները: Գետի մյուս ափին թավ անտառ էր, որտեղ թաքնվել էին բարբարոսները: Եվ ահա կրկին հռոմեացիներին վրա հասավ պատուհար: Բարբարոսները հեռվից խոցում էին նիզակներով նրանց, ովքեր ջուր էին խմում, և նրանցից շատերին սպանեցին: Պետք եղավ ընտրություն կատարել երկուսի միջև՝ կամ հրաժարվել ջրից և մահանալ ծարավից, կամ էլ ջրի հետ միասին խմել նաև մահը: Եվ ահա հռոմեացիները, գետնանցում կառուցելով, անցան գետը, որպեսզի բաց մարտում մարտնչեն թշնամիների դեմ: Երբ գորբը հայտնվեց գետի հակադիր ափին, բարբարոսները ողջ ամբոխով միանգամից հարձակվեցին հռոմեացիների վրա և հաղթեցին նրանց: Հաղթված հռոմեացիները նետվեցին փախուստի: Զանի որ Պետրոսը գլխովին ջարդվել էր բարբարոսների կողմից, ապա ստրատեգոս նշանակվեց Պրիսկոսը, իսկ Պետրոսը, հեռացվելով ղեկավարությունից և վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 5):

«Հռոմեացիները, սակայն, քանի որ կորցրին ճանապարհը, նրանց գորբը հայտնվեց անջրդի վայրում և աղետների ենթարկվեց: Գիշերային թափառումների մեջ նրանք հասան Իլվիկիա գետին: Մյուս ափը պատված էր թփուտներով և բարբարոսները, թաքնվելով դրանցում, հարվածում էին ջուր վերցնողներին: Մեծ վնաս կրելով՝ հռոմեական գորբը փախուստի դիմեց՝ չկարողանալով դիմանալ բարբարոսների ճնշմանը: Լսելով այդ մասին՝ Մավրիկոսը արկեց Պետրոսին ստրատեգոսությունից և Թարակիայի ստրատեգոս կրկին նշանակեց Պրիսկոսին» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նրանք մեծ հաղթությամբ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) և ողջ պալատին փութով ավետաբեր սուրհանդակ ուղարկեցին, իսկ իրենք ասպատակելով գնացին երկրի խորքերը, անցան ինչ-որ անձուկ տեղեր և ավերեցին ողջ երկիրը, բայց երբ հասան դիմադրության, մեծ պատերազմ եղավ: Եվ ահա հարվածեցին հույներին, խորտակեցին մեծ կործանմամբ և իրենց առջև փախալուստ բռնեցին: Թշնամին նրանց առջև փակեց այդ կիրճը, բռնեց նրանց տուների սրով և ահա նրանք, ճողոպրելով, հազիվազ ապաստանեցին թրակացիների աշխարհի ամուր տեղերում: Մուշեղ Մավրիկոսյանին ձերբակալեցին, կապեցին անտառի բարձրաբերձ մի ծառից և սպանեցին: Այդ օրը բազմաթիվ հայ նախարարներ և գործեր սպանվեցին: Ապա վերստին այլ գործ ուղարկելով՝ թագավորը հրամայեց, որ նրանք սոսկ զգուշ լինել իրենց հանդեպ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 18):

¹³⁹⁷ «/7/ Գարնան գարուն Կես Պրիսկոսը ելավ Բյուզանդիոնից: Դրանից հետո, ողջ գորբը հավաքելով Աստիկայի մոտ և իրականացնելով զորատես ու ուժերի հաշվարկ, նա գտավ, որ հռոմեացիների մեծ բանակություն է գոհվել: Նա ցանկացավ կայսր Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) առջև բացառապես Պետրոսի բոլոր սխալները, սակայն նրա խորհրդականներից ոմանք համոզեցին նրան թաքցնել պատահածը: Դրանից հետո 15 կանգառներից հետո ստրատեգոսն անցավ Իստորուն և չորրորդ օրը իր գորբի հետ հայտնվեց Վերին Նովիում: Իմանալով այդ մասին՝ խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ – Մ.Ֆ.) դեսպաններ ուղարկեց Պրիսկոսը՝ Պրիսկոսի մոտ և փորձեց իմանալ հռոմեացիների ժամանելու պատճառը...: Դրանից հետո զայրացած խաբանը, ընդհատելով զրույցը, սպառնալից հայտարարեց, որ նա շատ քաղաքներ կավերի: Լեզվով ափի, որտեղ նա նստած էր՝ բարբարոսը վերադարձավ իր վրանը, իսկ Պրիսկոսը, իր մոտ կանգնելով Գուրվիկին և նրա հրամանատարությանը հանձնելով հռոմեական գորբը, հրամայեց օգնության շարժվել Սինգիդունին: Եվ ահա Գուրվիկը լողաց դեպի Սինգիդուն: /11/ Սինգիդուն քաղաքը գտնվում է Մավիս և Դրաուս գետերի ափին: Երբ Սինգիդունի մոտ կանգնած բարբարոսները տեսան մոտեցող հռոմեական գորբը, նրանք քաղաքի առջև շարեցին իրենց սայլերը, ինչպես ռազմական պարիսպ, սակայն, չդիմանալով հռոմեացիների սրընթացությանը ու բացի այդ նաև, վախենալով քաղաքի քակվելուց, բարբարոսները դիմեցին փախուստի: Այսպես Պրիսկոսը փրկեց այդ դժբախտ քաղաքը: Հաջորդ օրը հռոմեացիները սկսեցին վերականգնել քաղաքի պարիսպները» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 7, 11):

«Այդ տարի ստրատեգոս Պրիսկոսը ժամանեց Թարակիա և, հաշվելով գորբը, գտավ, որ նրա շատ մեծ մասը գոհվել է: Հավաքելով առկա գործերը՝ Պրիսկոսը նրանց հետ միասին գնաց դեպի Նովա, որը Իստորոս գետի վրա է: Իմանալով այդ մասին՝ խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Իդ – Մ.Ֆ.) դեսպաններ ուղարկեց՝ հարցնելով արշավանքի պատճառի մասին: Պրիսկոսը պատասխանեց, որ ինքն իբր որսի է ելել:

«Չարժե», - ասաց խաբանը, - «որս անել ուրիշի հողում»: Պրիսկոպ, սակայն, պնդեց, որ այդ հողը ուրիշի չէ և, ընդհակառակը, արհամարհաբար խաբանին կոչեց փախստական արևելքից: Այս ժամանակ բարբարոսը բանդեց Սինգիրունի պարիսպները և հարձակվեց հռոմեացիների վրա: Իմանալով այդ մասին՝ Պրիսկոպը, գետով նավեր ուղարկելով Սինգիրունի ուղղությամբ, պաշարեց քաղաքը, այնտեղից վտարեց բուլղարներին և սկսեց վերականգնել պարիսպները: Խաբանը դեսպաններ ուղարկեց Պրիսկոպի մոտ և, վկայակոչելով իր կեղծաման սատվածներին, կատարվածի մեղքը բարդեց նրա վրա: Ձմռան գալույն պես երկու թշնամիներն էլ ցրվեցին ու գնացին» (Թեոփիլոս Խոստովկանոս «Ժամանակագրություն»):

¹³⁹⁸ «Այդ պատճառով խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը - Մ.Ֆ.) մեծ զայրույթի մեջ ընկավ, նրա սիրտը այրվեց և նա դեսպաններ ուղարկեց Պրիսկոպի մոտ՝ հայտարարելով պայմանագրի բացահայտ վերացման մասին: Տասներորդ օրը, հավաքելով իր զորքերը, նա շեփորների կոչի տակ ուղղություն վերցրեց դեպի Յոնիական ծոց: Այդ վայրերում էր գտնվում Դայմացիա երկրամասը: Եվ ահա, բավական բանակի կանգառներից հետո նա ժամանեց Բոնի: Շրջապատելով քաղաքը պարսպափար մեքենաներով՝ նա բանդեց 40 ամրություն: Լսելով այդ սարսափների մասին՝ ստրատեգոսը զինեց 2.000 ընտիր ռազմիկներ և Գուդվինի հրամանատարության տակ ուղարկեց պարզելու, թե ինչ են անում թշնամիները: Գուդվինը խուսափում էր լեռնային ճանապարհներից և իր ուղին բռնում էր դժվարանցանելի վայրերով ու անհայտ արահետներով, որպեսզի չընկնի թշնամիների աչքին, իր վրա նրանց ուշադրությունը չգրավի ու չհայտնվի դժվարին իրավիճակում: Հայտնվելով բարբարոսների մոտիկ՝ նա իր թաքնված պահակային կետից նրանց համար աննկատ տեսավ մոտիկից անցնող ժողովրդի մեծ ամբոխին: Այդ ժամանակ, ուղիով առաջ ուղարկելով 30 հոգու, նա նրանց հրամայեց հետսպնդել թշնամիներին: Հռոմեացիներն իրենց եղթն իրականացնում էին շրջանցիկ ճանապարհներով: Եվ ահա գիշերային երկրորդ պահակափոխի ժամանակ, հետամտելով թշնամու զորքին, նրանք, կարծես ինչ-որ անկյունում, դարան մտան: Երբ արդեն կեսգիշերվա նշաններն անցել էին, անտառում թաքնված հռոմեացիները քաջաբար հարձակվեցին բնած թշնամիների վրա: Երկու մղոն հեռավորության վրա հանդիպելով հարբած մարդկանց՝ նրանք նրանց կենդանի գերի վերցրին և իմսովին հարցաքննելուց հետո, ինքնան այդ հնարավոր էր, իմացան թշնամիների մտադրությունները: Կապանքներ հագցնելով՝ հռոմեացիները նրանց կենդանի ուղարկեցին Գուդվինին: Տաքսիարքոս Գուդվինը, նրանցից իմանալով, որ խաբանը հավաքել և ավարի պահպանության համար ուղարկել է 2.000 ծանր զինված ռազմիկների, ուրախացավ այդ լուրից: Եվ ահա նա թաքնվեց ինչ-որ խրամատում: Օրը բացվելուն պես բարբարոսները մնացին այդտեղ ավարը պահպանելու համար, իսկ Գուդվինը, անցնելով նրանց թիկունք, իր բոլոր ուժերով գնեց ձեռքին հարձակվեց նրանց վրա և բոլորին կործանեց: Նա ինքը մնաց անվնաս, իսկ ձեռք գցած ավարը հպարտության խորը զգացումով ուղարկեց Պրիսկոպին: Խաբանը, իմանալով այդ անհաջողության մասին, մեծանցի տրտմեց: Դրանից հետո և հռոմեացիները, և բարբարոսները այստեղ անցկացրին ավելի քան 18 ամիս՝ մնալով Խստրոսի ափերին, սակայն նկարագրման համար արժանի ոչինչ չանելով» (Թեոփիլոս Խոստովկանոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 12):

«Այդ տարի խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը - Մ.Ֆ.), հավաքելով իր ուժերը, գնաց Դայմացիա: Եվ այսպես, վերցնելով Աբլոսն ու շրջակա 40 քաղաքները, նա դրանք բոլորը ամայացրեց: Իմանալով այդ մասին՝ Պրիսկոսն ուղարկեց Գուդվինի տեսնելու, թե ինչ է կատարվում: Սա գտավ անանցանելի վայրերով ընթացող բարբարոսներին և, հանդիպելով գինով մթազնած երկու բարբարոսների, հարցուկործ արեց նրանց և իմացավ, որ խաբանը տանելու համար ավարը հանձնել է 2.000 զինված մարդու: Պարզելով այդ՝ Գուդվինը թաքնվեց փոքր մարգագետնում և առավոտյան, թիկունքից հարձակվելով ավարն ուղեկցողների վրա, այն խլեց ու հասցրեց Պրիսկոպին: Խաբանը, իմանալով այդ անհաջողության մասին, գնաց իր երկիրը, իսկ Պրիսկոսն էլ հետ դարձավ» (Թեոփիլոս Խոստովկանոս «Ժամանակագրություն»):

¹³⁹⁹ «Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը - Մ.Ֆ.) իրավարարական արքունիք կանչեց այն նախարարներին, որոնց համարակարգ թողել էր, նա նրանց մեծամեծ պատիվներ տվեց և նրանց զորքերը նստեցրեց Սպահան քաղաքում: Ինչ վերաբերվում է մյուս զորքին և նախարարներին, որ Պարսից կողմում էին, նրանց մասին ավելի վերևում ասացի, որոնց կապակցությամբ համարակարգ թողեց և գնաց, ասելով, թե թող այդպես մնա, մինչև հասնի արքունի հրամանը, ապա սրանց վերաբերյալ ևս ի վերջո եկան հասան հրավարականներով սուրհանդակները՝ համերաշխությունը նրանց արքունի դուռը կանչելու համար: Եվ սրանք են այն նախարարներն ու զորքը, որոնք յուրաքանչյուրն իր դրոշով ու զնդերով պարսից Խոսրով թագավորի թագավորության վեցերորդ տարում միաբանությամբ գնացին նրա դուռը: Առաջինը՝ Մանվելի որդի Գագիկ Մամիկոնյանը, երկրորդը՝ Լճուտ ասպետի որդի Պապ Բագրատունին, երրորդը՝ Վահուկունյաց տեր Խոսրովը, չորրորդը՝ Վարդան Արծրունին, հինգերորդը՝ Մամակ Մամիկոնյանը, վեցերորդը՝ Ստեփանոս Սյունին, յոթերորդը՝ Անատունյաց տեր Կոստյոն, ինչպես նաև նրանց հետ նախարարներից ուրիշները: Նրանք հասան Անորեստան՝ արքունական պալատ, և Ներսիսյացան թագավորին, իսկ նա ինդրությանը ընդունեց նրանց և հանդիսավոր շքեղությամբ պատիվներով մեծարեց: Նա հրամայեց մեծամեծ իշխաններին պահել արքունի դռանը, արքունուց նրանց ռոճիկ նշանակեց, յուրաքանչյուրին ապահովեց տնով և ամեն օր սկսեց կանչել արքունական ընթրիք: Ինչ վերաբերվում է նրանց զորքերին, ապա սրանց հրաման տվեց նստել Սպահան աշխարհում, որ նրանց այստեղ պահեն սիրով ու ամենայն բարյացակամությամբ ...: Այն ժամանակ Խոսրով արքան մտածեց իր հոր (Պարսից թագավորության արքա Ռուսթըմ IV-ի - Մ.Ֆ.) մահվան վրեժն առնել այն նախարարներից, որոնք սպանեցին նրան: Դրա համար էլ նա նախ կամեցավ պատժել իր քեռիներին: Եվ ահա հրաման տվեց ընել Վնդոյին՝ նրան, որի մասին ավելի վերևում ասացի, ձերբակալել և սպանել, սակայն նրա եղբայր Վստամը այդ ժամին արքունի դռանը չէր գտնվում: Արդյունքում, թեպետ բազում խաբեություններով և հորդորներով կանչեցին նրան, կարծելով թե նա իմացած չի լինի իր եղբոր մահը, սակայն նա, ինչ-որ տեղից իրագրել լինելով, չհաբվեց նրանից, այլ ասպատակելով փախավ Գեյմա անառիկ երկիր, որտեղ, ժողովելով իրեն նեթարկեց նրանց ողջ զորքերը: Դրանից հետո նա, ասպատակության ելնելով դեպի Ռեյ, պարսից թագավորության ողջ երկիրը ավարի ենթարկեց: Այնտեղ Խոսրով արքան առավ իր զորքերը և հարձակվեց նրա վրա, ընդ որում իր հետ էր նաև կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մակրիկոսի - Մ.Ֆ.) զորքը: Նրանք իրար դեմ պատերազմեցին Ռեյ աշխարհում և այդ պատերազմում հայկական զորքերը քիչ քաջություն չէր, որ գործեցին, որը տեսնելով էլ թագավորն ավելի զարկացավ: Երբ այն ապստամբը չկարողացավ դիմակայել նրանց՝ ապավինելով լեռնային տեղանքին ամրացավ: Եվ այսպես, միմյանցից չհաղթվելով, յուրաքանչյուրը վերադարձավ իր տեղը: Ապստամբ Վստամը ևս գնաց Գեյմա անառիկ երկիր, որտեղից էլ հետո չվեց գնաց պարթևների կողմերը՝ իր իշխանության բնիկ երկիրը, որպեսզի այն կողմի զորքերը իրեն ենթարկի և վերադառնա: Ինչ վերաբերվում է թագավորին, ապա նա, գնալով Անորեստան, հասավ իր արքունական բուն նստավայրը: Նրա հետ էին նաև Հայոց նախարարական իշխանները» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 21, 22):

¹⁴⁰⁰ «Այնժամ վրա հասավ հայ իշխանների մահը: Իրենց մահով արքունիքում մեռան Գագիկ Մամիկոնյանը և Վահուկունյաց տեր Խոսրովը: Մամակ Մամիկոնյանը զորք բերելու համար ուղարկվեց Հայաստան, նա շուտով հասավ Դվին քաղաք, սակայն քիչ օրեր ապրելով՝ մեռավ: Այդ ժամանակ Ստեփանոս Սյունին տանուտերության համար պայքարեց իր հորեղբայր Սահակի դեմ և ահա Սահակը նրա դեմ մահապարտության ամբաստանագիր գրեց՝ կնքեց իր, Սյունյաց տան եպիսկոպոսի, ինչպես նաև Սյունյաց այլ իշխանների մատանիներով ու ինչեցնելով թագավորին (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին - Մ.Ֆ.) նրանց ապստամբության վնասի մասին: Այնժամ արքան հրամայեց կապել Ստեփանոսին, բանտ գցել և նրան գլխատեցին բուն աղոնացի, այսինքն Զատիկի շաբաթում: Միաժամանակ, Կոստյոնի որպես դեսպան ուղարկելով Սրծունին՝ թագավորը իր հեծյալներին հրամայեց դաշտում դարանամուտ լինել: Արդյունքում, ավագակարար հարձակվելով նրա վրա, ճանապարհին սպանեցին նրան: Այդ ժամանակ իշխանների զորքը, որ նստում էր Սպահան աշխարհում, երբ լսեց կատարվածը, ասպատակելով ավերեց երկիրը, առան նաև համարակարգի տան արքունի գանձերը, որ հավաքել էր այն աշխարհի հարկերից, և ճանապարհ ընկնելով գնաց Գեյմա անառիկ երկիր: Սրանց հետևից հասավ պերոզական զորքը, նրանցից ոմանց սրի բաշեցին, ոմանք էլ սպանվեցին իրենց իսկ սրով, որ ձերբակալվեց, իսկ ոմանք էլ մագապործ փախան Գեյմա անառիկ երկիր: Եվ երբ այնտեղ չպատահեցին Վստամին, ճանապարհ ընկան պարթևների երկիր, գնացին ու Ներկայացան նրան» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 23):

¹⁴⁰¹ «Այդ ժամանակ Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը - Մ.Ֆ.) երեք ջոկատներով նրանց դեմ ուղարկեց երեք զորավարների, իսկ այդ ջոկատներից ամեն մեկում կար 12.000-ական ռազմիկ: Առաջին ջոկատը ելավ Աբարկանի որդի Շապուհի ղեկավարությամբ, նրան ուղեկցում էր Նուխարջանի ջոկատը, իսկ երրորդ ջոկատն էլ հետևում էր սրանց Ռոմիզը Ջուրբազինի ղեկավարությամբ: Մոտենալով Վստամին՝ արքայական ջոկատները նետվեցին նրա վրա, սակայն Վստամը հետ քաշվեց ու նահանջեց Համադանի ուղղությամբ: Մնալով այնտեղ՝ Վստամը հետևակ մարդիկ ուղարկեց լեռնային անցումների հրամանատարների մոտ, որպեսզի սրանք դեմ ելնեն ու խանգարեն մարդկանց առաջանալու ու առաջ գալու՝ հրամայելով ջոկատները շարել Կալուս կոչվող մի վայրում: Խոսրովին գրեցին և տեղեկացրին այս ամենի մասին, որից հետո արդեն ելավ Խոսրովին ինքը՝ անցած 50.000 հեծյալների զույգ: Նա այնքան առաջացավ, մինչև որ չմիացավ Կալուսում գտնվող իր ջոկատներին, որից հետո մնաց տեղում այնքան ժամանակ, մինչև որ իր մարդիկ ինչպես պետք էր հանգստացան: Դրանից հետո Խոսրովը շարժվեց Շարախ կոչվող ռուստակի ուղղությամբ, որտեղից էլ բռնեց Համադան տանող ճանապարհը այն կողմից, որտեղ չկային լեռներ և լեռնային անցումներ: Այսպես նա առաջացավ այնքան ժամանակ, մինչև որ չհայտնվեց Համադանի կենտրոնում: Հենց այստեղ էլ նա ճամբար դրեց և խանդակներ փորեց: Իմանալով այդ մասին՝ Վստամը իր բանակի հետ միասին շարժվեց նրա դեմ, որից հետո երեք օր ծանր մարտեր ընթացան: Կողմերից ոչ մեկը մեքե չէր դարձնում հակառակորդին և, երբ Խոսրովը այս տեսավ, դիմեց Բահրամ Ջուշնասի որդի և Բահրամ Ջուբինի (Պարսից թագավորության արքա Վահրամ VI Ջուբինը - Մ.Ֆ.) եղբայր Կուրդիին, որը մարզպանների մեջ համարվում էր Խոսրովի լավագույն խորհրդատուն և որը ամենահնազանդն էր, ասելով. «Տեսնո՞ւմ ես, թե ինչ ծանր մարտեր են, արդ ես կցանկանայի մեզ բաժնի հասած այս դժվարություններից դուրս գալ մի հնարամիտ

միջոցով»։ Կուրդին հարցրեց. «Ի՞նչ կա մտքիդ, արքա», իսկ խոսքովը պատասխանեց. «Զո քուր Կուրդայեն՝ Վստամի կինը, անկասկած կուզենա վերադառնալ իր ազգականների մոտ ու իր հայրենիք։ Ես գիտեմ, որ, եթե նա հանկարծ մտքին դնի սպանել Վստամի, կկարողանա այդ անել Վստամի կողմից իր նկատմամբ տածած վստահության պատճառով։ Այդ, երբ ես իմանամ նրա խիզախության և ամրության մասին ու լսեմ, որ նա սպանել է Վստամին, Աստծո առաջ իմ պարտքը կլինի այն, որ ես կամուսնանամ նրա հետ, նրան կդարձնեմ իմ կանանցից ամենաեղբայրս և թագավորությունն էլ կփոխանցեմ նրանից ծնված որդուն։ Այս ամենի մասին ես կզրեմ իմ խոսքով, իսկ դու ուղարկիր նրան այդ նամակը և հետևիր, թե ինչպես նա կվերաբերվի այդ ամենին»։ Այդ ժամանակ Կուրդին ասաց. «Ո՛վ արքա, գրի՛ր այդ մասին թո՛ղ ես ինչ ձեռքով, որպեսզի նա տեսնի այդ և հավաստիանա թո՛ղ խոսքերի անկեղծության մեջ։ Ես այդ նամակը կուղարկեմ իմ կնոջ միջոցով, քանզի այլ որևէ մեկին ես չեմ վստահում նման գաղտնիքի պահպանում»։ Խոսքովը գրեց այդ ամենի մասին և հաստատեց նամակը, իսկ Կուրդին էլ ընդունեց այն և իր կնոջ հետ ուղարկեց Կուրդաեին, որին Վստամը, նրա նկատմամբ տածած մեծ սիրո պատճառով, պահում էր մոտը։ Երբ Կուրդաեն կարդաց խոսքովի նամակը, հավաստիացավ այդ ամենի մեջ և իր գաղտնիքի մասին կիսովեց սեփական ստանալուն և հավատարիմ մարդկանց հետ։ Ղա բոլորին թվաց լավագույն հնարավորությունը վերադառնալ իրենց հայրենիք, ընդ որում Վստամն ինքը դեմ չեղավ այն կնոջ՝ Կուրդաեի մոտ գալուն, քանի որ համարեց նրան Կուրդաեի ընկերուհի, որոնք իրար այցելում էին։ Եվ ահա մի անգամ երեկոյան, երբ Վստամը, հոգնած այդ օրն ընթացած ծանր մարտերից, վերադարձավ այն վրանը, որտեղ գտնվում էր Կուրդաեն, նա ուտելիք, իսկ հետո էլ գինի պահանջեց։ Կուրդաեն պատրաստակամորեն այնքան գինի մատուցեց, մինչև որ Վստամը հարբեց և բնեց։ Ղաինից հետո Կուրդաեն հանեց Վստամի իսկ թուրը և, նրա սայրը դնելով Վստամի կրծքին, այնքան ժամանակ սեղմեց, մինչև որ դուրս հանեց մյուս կողմից։ Ղաինից հետո նա իր շքախմբի և ստուռների ուղեկցությամբ արագորեն լքեց վրանը, ընդ որում նրա եղբայր Կուրդին, սպասելով նրան, հեծյալ ջոկատով գտնվում էր ծանապարհի վրա։ Երբ նրանք մոտեցան, Կուրդին Կուրդաեին վերցրեց իր նժույգի վրա։ Առավոտյան Վստամի կողմնակիցները, արթննալով և նրան գտնելով սպանված, փախուստի դիմեցին դեպի Ղեյլամի երկիր։ Ղաինից հետո խոսքովը Շալուհի որդի Աբարկանին 10.000 հեծյալներով առաջ ուղարկեց՝ հրամայելով նրանց մնալ Նազվինում, կազմել այդ բաղադրի կայազորը և դեմ ելնել ամեն մեկին, որը կփորձի Ղեյլամի կողմից մտնել իր երկիր, իսկ ինքը ամուսնացավ Կուրդաեի հետ, վերցրեց նրան հետն ու հեռացավ Մադաին։ Խոսքովը ողջ սրտով սիրեց Կուրդաեին՝ շնորհակալ լինելով նրան իր արածի համար։ Ղաինից հետո խոսքովի վրայից վերջնականապես ընկավ նրա հոգին կեղեքող ստորագումը, քանզի նա վրեժխնդիր եղավ հոր (**Պարսից թագավորության արքա Ռոմիզդ IV-ի – Մ.3.**) համար ու հորենական թագավորության տեր դարձավ։ Այսպիսով՝ նա ամրացավ և հանգստացավ» (Աբու Ֆահր ալ-Ղիսմի ալ-Մադաին երկարապատում ավանդությունների)։

«24/ Եվ եղավ այնպես, որ այդ ժամանակ Սմբատ Բագրատունին սիրելի դարձավ խոսքով արքայի (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.3.**) աչքում ու արքան տվեց նրան Կրկանա երկրի մարզպանությունը։ Նա նրան այն բոլոր կողմերի վրա իշխան կարգեց, պատիվներով և իշխանության անունով մեծարեց, նրան լիացրեց ոսկով ու արծաթով, ինչպես նաև զարդարեց պատվական և երևելի զգեստներով։ Նա նրան տվեց իր հայր Ռոմիզդի (**Պարսից թագավորության արքա Ռոմիզդ IV-ի – Մ.3.**) գոտին ու տուտեր, պարսից ու հայկական զորքեր գումարեց նրա ձեռք տակ և հրամայեց գնալ իր իշխանության երկիրը։ Այդ ժամանակ պարսից արքայի դեմ ապստամբել էին այն երկրները, որոնք կոչվում էին Արմազ, Ռոյան, Չրեճան և Տապարաստան, որոնց Սմբատը, պատերազմով նվաճելով, կոտորեց տուների սրով և բերեց պարսից արքային ծառայության։ Նա նաև շենացրեց ու հաստատեց իր մարզպանության ողջ երկիրը, քանզի այն ավերակ էր...»/26/ Եվ եղավ՝ այն ժամանակ այնպես, որ Վստամն իրեն ներարկեց բուշաների երկու թագավորներին՝ Շոկին ու Պարիովին։ Ահա այսպես, արևելքի կողմերի ողջ զորքերը գումարելով, հույժ հզոր ու մեծ զորքով նա դիմեց Անդրեստանի վրա, որ սպանի խոսքովին և նրա թագավորության իրեն վերցնի։ Նրա զորքերը շատ հեռու էին գտնվում իր աջ ու ձախ կողմերից, իսկ բուշաների Պարիովի արքան առաջանում էր նրա թիկունքում։ Այնժամ բուշաների նենգ արքան մտածեց քիչ մարդկանցով գնալ ներկայանալ նրան։ Եվ այսպես, իջնելով ձիուց, նա յոթ անգամ երեսնիվայր երկրպագեց, իսկ սա, առաջ գալով, հրամայեց կրկին հեծնել իր ձին, բայց նա ծանապարհին արդեն դարձն էր դրել։ Եվ այսպես Պարիովի Վստամին ասաց. «Ղա մայրի հեռացնել բեզնից այդ ամբոխը, թե՛ք հետ ծածուկ բան պիտի խոսես» և սա, չգզալով նրա նենգությունը, հրամայեց մարդկանց հեռանալ իրենցից։ Եվ եղավ այնպես, որ, մինչ նրանք ճանապարհին գնում և խոսում էին, դարանակալները հանկարծակի ելան իրենց թաքստոցից և խփեցին ու սպանեցին Վստամին։ Ինչ վերաբերվում է Պարիովին, ապա նա, իր զորքի հետ ժամադրված լինելով, փութով լուր տվեց նրանց ու նրանք հետապնդելով հասան և, բռնելով Վստամի կնոջը, նրա ողջ գերդաստանն ու ունեցվածքը՝ փութով դարձան և գնացին։ Ավելի ուշ՝ մի քանի օր անցնելուց հետո, լուրը հասավ բոլոր զորքերին, և նրանք հուսալքվելով բաժանվեցին միմյանցից, ինչից հետո ամեն մեկը վերադարձավ իր տեղը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 24, 25)։

«Երբ այդ մասին լսեց Վնդի եղբայր Վստամը, նա հավաքեց թուրքական ու ղեյլամական զորքերը և հասավ Մադաին։ Սակայն թուրքերից մեկը խորամանկեց նրան, սպանեց և գլուխն ուղարկեց խոսքովին (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.3.**)» (Անանուն Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրությունից»)։

¹⁴⁰² «Նույն այդ ժամանակ խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան I-ը – Մ.3.**), որը իր դրական հատկանիշների պատճառով գնահատվում է հեղինակների կողմից, շարժվեց Թրակիական Մեզիա ու մոտեցավ Թոմիսիա բաղաբնին։ Իմանալով այդ մասին՝ Պրիսկուր օգնության շարժվեց սպանողի տակ գտնվող բաղաբնին։ Եվ ահա հռոմեացիներն ու բարբարոսները ծամբար զարկեցին Թոմիսիա բաղաբնի մոտ և, չնայած ծնեային ժամանակի, չէին լուր դրանք։ Չարան գալուն պես հռոմեացիների մոտ սով սկսվեց։ Զրիստոնեական մեծ տոնի նախօրեին, երբ բրիտոնյաները նշում էին Տեր-Աստու հարությունը, իսկ սովը ուժեղ տանջում էր նրանց, ինչ-որ մի հրաշալի աստվածային կամքով խաբանը դեսպաններ ուղարկեց հռոմեացիների մոտ և նրա կողմից արժանապատիվ առաջարկ եղավ դարձնել հռոմեացիների սովը։ Պրիսկուրը տատանվում էր և չէր վստահում այդ անսովոր առաջարկին, սակայն, իրար հետ փոխանակելով հաստատուն երդումներ, հռոմեացիներն ու ավարները հնգօրյա զինադադար կնքեցին և սկսեցին առանց վախի իրար հետ գործեր վարել։ խաբանը սովահար հռոմեացիներին պարենավթեցի ամբողջական սայլեր տրամադրեց և մարդասիրության նման դրսևորումը բարբարոսների կողմից մինչև մեր ժամանակները համարվում է հրաշքի պես մի բան։ Չորրորդ օրը, երբ հռոմեական զորքը առատորեն ստացավ կյանքի համար անհրաժեշտ ամեն ինչ, խաբանը նրա մոտ դեսպաններ ուղարկեց՝ խնդրելով Պրիսկուրին իրեն հնդկական համեմունքներ տալ։ Ստրատեգոսը պատրաստակամորեն բավարարեց բարբարոսի խնդրանքը...։ Բարբարոսը, ստանալով հռոմեացիների նվերները, անչափ գոհ մնաց դրանցից։ Ղա համար էլ նա ոչ մի տեսակի մարտական գործողություններ չէր վարում, մինչև որ հռոմեացիների մեծ տոնը ավարովեց։ Թշնամիները հանգիստ ապրելու նա իրար հարևանությամբ և վախ չկար ոչ այս, ոչ այն զորքի մոտ, իսկ երբ այդ տոնը ավարտվեց, խաբանը դեսպանների միջոցով պահանջեց, որ զորքերը վերադառնան իրենց տեղերը։ Այսպես՝ բարբարոսական զորքը առանձնացավ հռոմեացիներից» (Թեոփիլակտոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 12)։

«Այդ տարի երրորդ ինդիկտոնի մարտ ամսին Պրիսկուրը, վերցնելով իր զորքերը, գնաց դեպի Սինգիդուն։ Խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան I-ը – Մ.3.**), նույնպես հավաքելով իր ուժերը, անակնկալ հարձակվեց Մեզիայի վրա և փորձ կատարեց գրավել Թոմասիա բաղաբնը։ Ղա համար էլ նաև Պրիսկուրը, թողնելով Սինգիդունը, մոտեցավ խաբանին։ Չառնի տոնի ժամանակները եկան և հռոմեացիները, որոնք սկսեցին տանջվել սովից։ Այդ ժամանակ խաբանը նրա մոտ մարդ ուղարկեց և առաջարկեց տրամադրել պարենավթեթքով լի սայլեր, որպեսզի հռոմեացիները իրենց տոները ուրախ անցկացնեն։ Եվ իրոք, խաբանը լցրեց և հռոմեացիներին ուղարկեց 40 սայլ։ Իր հերթին նաև Պրիսկուրը բարբարոսին նվիրաբերեց որոշ հնդկական համեմունքներ...։ Այդ ժամանակ խաբանը գտնվում էր Թերմիայում և, ստանալով այդ նվերները, ուրախ էր դրանց համար։ Եվ այսպես, քանի դեռ շարունակվում էր տոնը, հռոմեացիներն ու բարբարոսները ընկերություն էին անում և ոչ այս, ոչ էլ այն զորքերում անհանգստություն չկար, սակայն, երբ տոներն ավարտվեցին, հռոմեացիներն ու բարբարոսները ցրվեցին» (Թեոփիլակտոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

¹⁴⁰³ «Վեցերորդ օրը, լսելով, որ Կոմենցիոյոսը պատրաստվում է զորքը շարժել դեպի Նիկոպոլիս, խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան I-ը – Մ.3.**), հավաքելով զորքը, ելավ նրա դեմ։ Լսելով խաբանի մոտենալու մասին՝ Կոմենցիոյոսը հեռացավ Մեզիա և վրաններ զարկեց Չիկիդիբայի մոտ։ Յոթերորդ օրը նա ժամանեց Յատրա բաղաբնի մոտ։ Բարբարոսը կանգ առավ հռոմեացիներից 20 փարսախ հեռավորության վրա։ Կեսգիշերին ստրատեգոսը գաղտնի կերպով դեսպան ուղարկեց խաբանի մոտ, իսկ հետո հրամայեց հռոմեական զորքին զինվել, բայց մի տեսակ խիջալուց։ Նա չասաց, որ առավոտվանից նրանք ստիպված են լինելու մարտի մեջ մտնել։ Հռոմեական ռազմիկները, կարծելով, որ հրամանատարը հրամայել է իրենց զինվել ոչ ճակատամարտի համար, իրենց վրա հազան երկաթյա զրահաշապիկներ՝ նրանց թվում էր, որ ստրատեգոսը ուզում է զորքի գորատես կատարել։ Երբ արևն իր ճառագայթներով լուսավորեց երկիրը՝ հռոմեացիները տեսան բարբարոսների լավ շարված զորքը, որը պատրաստ էր անհապաղ հարձակվան։ Կոմենցիոյոսի հետ եղած զորքը սկսեց իր զորավարին կշտամբել՝ մեղավոր համարելով նրան այդքան անակնկալ վրա հասած խառնաշփոթի համար։ Ղա համար էլ սարսափելի արմուկ բարձրացավ, իսկ բարբարոսական զորքը կանգ առավ հռոմեացիներից երկու մղոն հեռավորության վրա։ Նկատելով, որ բարբարոսները հապարդում են հարձակվել՝ հռոմեացիները արագորեն զինվեցին և մարտակարգ ընդունեցին։ Եվ այն, ինչն առաջ անուշադրության և անփութության պատճառով նրանց մոտ վատ էր արված, այդ բարեպատեհ առիթը հնարավորություն տվեց ուղղել։ Կոմենցիոյոսը, սակայն, խախտեց մարտակարգը՝ զորքերը շարժելով մեկ կենտրոնից

ծախ թև, մեկ էլ նետելով ջոկատները ծախ թևից աչ թև: Մարտակարգի այդ մշտական փոփոխությունների պատճառով նա եղավ խառնաշփոթի պատճառ և այդ ամենի պատճառով էլ հռոմեական զորքում մեծ հուզմունք առաջացավ: Բացի այդ զորքի աչ թևին զորահրամանատարը գաղտնի հրաման տվեց հավաքել գումակը և անմիջապես էլ պատրաստվել փախուստի: Նրանք, ում դա հրամայված էր, անմիջապես կատարեցին հրամանը և նետվեցին փախչելու: Այդ ամենը տեսնելով մնացած հռոմեացիների մոտ ևս խառնաշփոթ առաջացավ: Անեզակը մայր մոնելու ժամանակ հռոմեացիները ամրացված ճամբար զարկեցին թշնամիներից 2 մղոն հեռավորության վրա և այդտեղ կանգ առան, իսկ ավարները շարժվեցին այս վայրից և եկան այն վայրը, որտեղ Նախորդ օրն էին եղել: Կեսօրին ստրատեգոսը, ընտրելով ընտրյալ ռազմավորների, որպես առաջնապահ դիտարկող ջոկատ մեկնելու պատրվակի տակ նրանց հրամայեց փախչել: Առավոտյան Կոմենցիոլոսը, կարելի է ասել ոտքից գլուխ լրիվ երկաթով պատված, ձև տվեց, որ այդտեղից 4 մղոն հեռավորության վրա պատրաստվում է որսի մեկնել, սակայն իրականում, ինչպես ոտքերում ուժ ուներ, նա փախավ այնտեղ: Կեսօրին զորքը սկսեց մտածել Կոմենցիոլոսի խելագար վարքագծի մասին և, հասկանալով ստրատեգոսի մտադրությունը, որոշում ընդունեց փախչել: Չորքը անցավ մոտակա գետը և ճամբարից 40 մղոն հեռավորության վրա դիմեց փախուստի: Քանի որ այդ Նահանջը ընթանում էր առանց որևէ կազմակերպվածության՝ ռազմիկները բռնվեցին խուճապահար վախով: Դրանից հետո առաջ եկած բարբարոսները գետնացեցին գետը, որը կոչվում էր Իստրոս: Երբ թշնամիները շարունակեցին հարձակումը, ողջ հռոմեական զորքին վախ ու լիակատար շփոթ պատեց: Սկիզբ առավ հռոմեական ուժերի սարսափելի փախուստը: Դրանից հետո բարբարոսները զբաղեցրին ամրությունները, որոնք լեռնային անցումների բանալիներն էին, դրանք իրենց հարազատ լեզվով հռոմեացիները կոչում են կլետուրներ: Դրա հետ միաժամանակ սպանվեցին նաև շատ հռոմեացիներ, սակայն երբ հռոմեացիների ջարդը զգալի չափեր ընդունեց, նրանք մարտակարգ ընդունեցին և ուժով հետ մղեցին բարբարոսներին: Ավարները, տեսնելով այդ հարձակման ուժն ու սրընթացությունը, լքեցին լեռնային անցումները: Այս կերպ հռոմեացիները մեծագույն վտանգներով կրկին տիրեցին անցումներին: Կոմենցիոլոսը իր ամոթալի փախուստից հետո ժամանեց Դրիզիպերիա և, մոտենալով բաղաթի դարպասներին, պահանջեց, որ իրեն ներս թողնեն ու լվացվելու համար տաք ջուր տան, սակայն բաղաթի բնակիչները վիրավորական խոսքերով և բարերով վանեցին այդ վախկոտ ստրատեգոսին: Դրա համար էլ նա ուղղություն վերցրեց դեպի Երկար պարիսպներ» (Թեոփիլկատոս Սիմոկատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 13):

«Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) Պրիսկոսին միանալու համար հետևակ զորքով ուղարկեց Կոմենցիոլոսին: Իմանալով այդ մասին՝ խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Ֆ.) ճամբար զարկեց Կոմենցիոլոսի զորքից 3.000 բայլ հեռավորության վրա: Վերջինս, հայտնվելով դժվարին իրավիճակում, խաբանին սուրիանդակ ուղարկեց, իսկ ունակ էլ ասում էին, թե իբր Մավրիկոսն էր հանձնարարել Կոմենցիոլոսին հռոմեական զորքը հանձնել թշնամիներին՝ վերջինիս անկարգության պատճառով: Կեսգիշերին նա հրամայեց զորքին զինվել, սակայն չասաց, որ պետք է ճակատամարտ տեղի ունենա: Ռազմիկները, մտածելով, թե նա իրենց հրամայում է զինվել ռազմական վարժանքների համար, չգինվեց ինչպես պետք է: Լուսաբացին բարբարոսները հարձակվեցին և մեծ վախն ու շփոթ պատեց հռոմեացիներին: Կոմենցիոլոսը միայն անկարգություններ էր առաջացնում շարքերում և սրանց անկայունության պատճառ դարձավ, այնպես, որ ի վերջո հռոմեացիները դիմեցին փախուստի: Բարբարոսները, գտնելով զորքն առանց զորավարի, անողոք կերպով սպանում էին բոլորին: Կոմենցիոլոսը ամոթալի փախուստի մեջ հասավ Դրիզիպերիային, սակայն բաղաթացիները սկսեցին կշտամբել նրան, բարեր նետել և ի վերջո հեռու քշեցին բաղաթից» (Թեոփիլկատոս Սիմոկատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 13):

«Մավրիկոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսը – Մ.Ֆ.) արշավի ելնելով սկյութների, այսինքն՝ ռուսների դեմ, աստվածային օգնությամբ հաղթեց խաբանին՝ սկյութական ժողովրդի գլխավորին (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ին – Մ.Ֆ.), սակայն հետո կայսերական ջոկատները ապստամբեցին նրա դեմ և նա իրեն նվիրված մարդկանց հետ միասին վերադարձավ արքայանիստ բաղաթ: Խաբանը՝ սկյութը, իմանալով այդ մասին, իր զորքով կրկին հաաշտապ հարձակվեց հույների վրա և, չգտնելով նրանց մոտ արքային, ջարդեց ու սրբեց նրան» (Գեորգի Մտացմիմոնի «Սկյութների, ըստ Եուբան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Զերակսի արշավանքի մասին»):

¹⁴⁰⁴ «/13/ Երբ հռոմեական զորքը շուտով կրկին սկսեց Նահանջել, բարբարոսները մոտեցան Դրիզիպերիային, ավերեցին բաղաթը և ոչնչացրին Ալեքսանդրի տաճարը՝ Նահատակների մեջ փառահեղագույնից, այն կրակի մատնելով... /14/ Գոռոզանալով այդ հաղթանակներից՝ նրանք տրվեցին խնդրյալների՝ շքեղորեն մեկնելով անկողիների վրա: Այդ օրերին բոլոր ժողովուրդների վրա տիրող Դիսուսը, որին մենք հավատում ենք և որը ժառանգել է հորից իշխանությունը ողջ տիեզերքի վրա և ծայրից ծայր տիրում է բոլոր հողերին, խաբանին (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ին – Մ.Ֆ.) իր արքայական հզորության ուժը ցույց տվեց և արդյունքում բարբարոսների ողջ զորքը անակնկալ կերպով խոցվեց համաճարակից...» (Թեոփիլկատոս Սիմոկատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 13, 14):

«Բարբարոսները, մոտենալով Դրիզիպերիային, գրավեցին բաղաթը և իրո ճարտի դարձրին սուրբ Ալեքսանդրի տաճարը: Նրանք նրա արծաթազոծ դազաղը թալանեցին, իսկ Նահատակի դիակն էլ անարգաթի ենթարկեցին՝ մեծ ավար հավաքելով Թրակիայից և, ինչպես մի հայտնի ժողովուրդ, արքայանիստից հռոմեացիներին: Երբ Կոմենցիոլոսը ժամանեց Բյուզանդիոն, բաղաթում մեծ շփոթ և վախ տարածվեց: Բանը հասել էր նրան, որ արդեն վախեցած ուզում էին թողնել Եվրոպան և անցնել Զադեդոն: Արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.), վերցնելով թիկնապահներին և զինելով հասարակ ժողովրդին, իսկում էր Երկար պարիսպները, իսկ ժողովրդական ուժերը հսկում էին բաղաթը: Մենատը խորհուրդ տվեց արքային դեսպանություն ուղարկել խաբանին (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Ֆ.), սակայն Աստված, ի հատուցում Ալեքսանդր Նահատակի համար, բարբարոսների վրա համաճարակ ուղարկեց...» (Թեոփիլկատոս Սիմոկատոս «Պատմություն», գիրք 7, գլուխ 13):

¹⁴⁰⁵ «Երբ դուք հայտնեցիք այդ սկզբների դեմ տարած ձեր հաղթանակի մասին, այդ լուրն ինձ շատ ուրախացրեց» (Ռոմի պապ Գրիգոր I Մեծի Նամակից՝ ուղղված Իտալիայի էքսարքոս Կալիսիկոսին):

¹⁴⁰⁶ «Այդ ժամանակ վիզիգոթների արքա Ռեկարդե (Վեսթգոթական թագավորության արքա Միսեբաուի (586-601) – Մ.Ֆ.) անհանգստացրեց հռոմեացիների սահմանները» (Չիզբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁴⁰⁷ «/1/ Վերադառնալով այժմ Եվրոպայի իրադարձություններին: Երբ խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Ֆ.) խաղաղության հաստատումից հետո տուն վերադառնալով անցավ Իստրոսը՝ հռոմեական զորքը, որը գտնվում էր Թրակիայում, դեսպաններ ուղարկեց կայսր Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ մեղադրելով ստրատեգոս Կոմենցիոլոսին դավաճանության մեջ: Այդ պատճառով մարաթաթաթում մեծ հուզմունքներ տեղի ունեցան: Կայսրը նշանակեց Կոմենցիոլոսին և ուղարկեց դատավորների: Երբ դատական նիստ տեղի ունեցավ, կայսրը ամեն կերպ սկսեց միջնորդել դատավորների առջև Կոմենցիոլոսի համար, մեղադրանքն իր հաստատումը չգտավ և Կոմենցիոլոսը կրկին նշանակվեց ստրատեգոս: Ամռան գալուստ պես նա դուրս եկավ բաղաթից և, քանի որ վեճից հետո հռոմեացիները հաշտվել էին ստրատեգոսի հետ, Կոմենցիոլոսը կրկին հավաքեց ծանր զինված զորքը, շարժվեց դեպի Իստրոս գետը և Միսգիդուսում միացավ Պրիսկոսի հետ: /2/ Չորրորդ օրը զորքը հավաքվեց խորհրդի և Պրիսկոսի ճառից հետո խաղաղության պայմաններով ևս հռոմեացիների միջև խախտվեց: Բանն այն էր, որ կայսր Մավրիկոսը իր նամակով հրամայել էր ստրատեգոսին խախտել պայմանագիրը: Երբ այդ կերպ խաղաղությունը ակնհայտ կերպով խախտվեց, հռոմեացիները շարժվեցին դեպի Վիմինացիա, այդ կղզին գտնվում է Իստրոսի կենտրոնում: Այդ կղզում Կոմենցիոլոսը որոշեց իրեն հիվանդ ձևացնել: Երբ հռոմեացիները կղզուց անցան ցամաք, խաբանը տեղեկացավ հռոմեացիների շարժի մասին: Դրա համար էլ բարբարոսը, հավաքելով իր ուժերը, ասպատակեց հռոմեական երկիրը, իսկ կենդանի մնացած իր չորս որդիներին հանձնեց զորքը և հրամայեց իսկել Իստրոսի անցումները: Եվ ահա բարբարոսի որդիները իրանից համաձայն փորձեցին պաշտպանել Իստրոսի անցումները, իսկ հռոմեացիները, իրար կապելով նավակները, միաժամանակ անցան գետը: Երբ ափին մարտ ծավալվեց, հռոմեացիները հաղթեցին իրենց դեմ կանգնած թշնամական ուժերին, իսկ Կոմենցիոլոսը Պրիսկոսի հետ միասին շարունակում էր մնալ Վիմինացիայում, քանի որ Նահապետ որոշել էր ոչ մի դեպքում մարտի մեջ չմտնել թշնամիների հետ ու հակառակը համոզել նրան անհնար էր: Բժշկական դանակով բացելով իր երակները՝ նա, արյան կրտսի պատճառով ձևականորեն այդ առիթով, բայց իրականում վախկոտության պատճառով, անմարտական վիճակում էր հայտնվել: Երբ հռոմեացիները անցան Իստրոսը և այնտեղ ամրացված ճամբար զարկեցին, Պրիսկոսը դեռ չէր լքում կղզին, քանի որ չէր ուզում առանց Կոմենցիոլոսի վճռական մարտի մեջ մտնել: Քանի որ հռոմեացիները մնացել էին առանց հրամանատարության, բարբարոսները բոլոր կողմերից հարձակվեցին նրանց ճամբարի վրա: Դրանցից հետո խաբանը ուղարկեցին Վիմինացիա ստրատեգոսների մոտ և գրավոր խոսքով հայտնեցին իրենց վտանգավոր վիճակի մասին: Չնայած Պրիսկոսը իրաժարվում էր ռազմական գործողությունների ձեռնամուխ լինել առանց Կոմենցիոլոսի, սակայն, քանի որ բարբարոսների ճնշումը շատ ուժեղ էր, ի վերջո հաջողվեց համոզել Պրիսկոսին թողնել Կոմենցիոլոսին և ժամանել հռոմեական ճամբար: Դաջորդ օրը նա հրամայեց, որ նավերը թողնեն Իստրոսի ափերը և ուղղվեն Վիմինացիա: Պրիսկոսը վախենում էր, որ, եթե հանկարծ դրանք մնան ափին կանգնած, հռոմեացիները դրանցով մանր խմբերով կանցնեն կղզի և նման մանր խմբերի հեռանալու պատճառով իր ուժերը կթուլանան, իսկ ամրացված ճամբարն էլ կմնա առանց անհրաժեշտ պահպանության: Քանի որ բարբարոսները համառորեն ձգտում էին մարտի, այդ պատճառով էլ չորրորդ օրը վաղ առավոտյան Պրիսկոսը հրամայեց հռոմեացիներին զինվել և, ինչպես նկարագրվում է իր զորքը շարժելով ըստ երեք մասերի, առաջին հարձակումները գործեց թշնամիների վրա: Չունենալով արեղներ՝ հռոմեացիները մոտիկ ստրատեգոսից մարտի մեջ մտան թշնամիների հետ նիզակներով: Ավարները իրենց զորքը տեղաբաշխեցին 50 առանձին ջոկատներով, իսկ

հռոմեացիները, վախենալով իրենց ճամբարի համար, կանգնած էին մեկ ընդհանուր գծով՝ պատրաստ մարտ ընդունել բոլոր կողմերից էլ և դրանով իսկ ճամբարին մեծ անվտանգություն էին ապահովում: Մարտը սկզբում շատ ալարկոտ էր ընթանում, բայց երբ արևն արդեն թեքվեց դեպի մայրամուտ՝ երևաց նաև մարտի ելքը ու այդ ճակատամարտի կշեռքի նժարը թեքվեց հռոմեացիների կողմը: Այն ժամանակ, երբ հռոմեացիներից սպանվել էր միայն 300 հոգի, ավարների զոհվել էր 4.000-ը: Գիշերը վրա հասնելուն պես հռոմեացիները վերադարձան իրենց ճամբար: /3/ Երրորդ օրը բարբարոսները կրկին սկսեցին պատրաստվել մարտի: Իր հերթին Պրիսկուսը, ինչպես ի վիճակի էր, մարտական կարգով շարժվել իր զորքը և առափնուկանից ելավ մարտի: Նա հռոմեացիների ուժերը դասավորեց լավագույն կերպով՝ բաժանելով այն երեք ջոկատի: Նա կոչ էր անում մարտնչել ամենայն քաջությամբ, իսկ հետո, աստիճանաբար ձգելով թևերը, շրջապատել բարբարոսներին այնպես, որ նրանք հայտնվեն ինչ-որ խառնարանում և, հայտնվելով կենտրոնում, բարբարոսներին ենթարկել անակնկալ ուժեղացման: Այս կերպ բարբարոսները ընկան այդ դարանը և նրանց դեմ գործող ուժերը նրանցից ուժեղացրին 9.000-ի: Արևը մայր մտնելուն պես հաղթական զորքը վերադարձավ ճամբար: Տասներորդ օրը ստորադրված լսեց, որ բարբարոսական զորքը կրկին հարձակման է անցել: Կեսօրին, զինելով և ինչպես կարգն է շարելով հռոմեական զորքը, Պրիսկուսը շարժվեց մարտի: Նա կրկին շարժեց իր զորքը երեք մասերով, իսկ բարբարոսը, մեկ ընդդիմադրող ջոկատի ուժերով շարժվեց Պրիսկուսի վրա: Պրիսկուսը, այդ վայրում ընտրելով ամենահարմար տեղաբաշխումը և օգտագործելով համընթաց բամու ուժը, բարձունքից ներխուժեց ավարների շարքերը և իր երկու թևերով թշնամիներին վճռական հարված հասցրեց: Այդ վայրում մի լիճ կա և հենց նրա ջրերի մեջ էլ նա բռնեց թշնամիներին: Դրա համար էլ բարբարոսները, մղված դեպի վերջինիս ծիող ալիքները և, ի դժբախտություն իրենց դիմացը տեսնելով հենց այն, ամոթալի կերպով խեղդվեցին: Նրանցից շատերը, այդ թվում նաև խաբանի որդիները, խեղդվեցին այդ գետում, իսկ Պրիսկուսը շահեց իր ամենափայլուն հաղթանակներից մեկը: Այդ մարտում զոհվեցին 15.000 բարբարոսներ» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 8, գլուխ 1-3):

«Այս ամենի պատճառով մեծագույն ատելություն առաջացավ Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Գ.**) նկատմամբ և սկսեցին նրան վիրավորանքներով հեղեղել: Թրակիայում ժողովուրդը ևս անիծում էր Մավրիկոսին, իսկ զորքը պատգամավորներ ուղարկեց Կոմենցիոլոսի դեմ, որպես բանակի հանդեպ դավաճանություն գործածի: Այս պատգամավորների թվում էր նաև Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Փոկասը – Մ.Գ.**), որը, զոռեցելով արքայի հետ զաղտնի խորհրդում, կոպիտ կերպով հակառակվում էր նրան, այնպես, որ պատրիկներից մեկը նրան ապուսկեց և բաշեց մորուքից: Սակայն արքան չընդունեց Կոմենցիոլոսի դեմ ուղղված մեղադրանքները և պատգամավորներին առանց հաջողության բաց թողեց: ... Այս Կոմենցիոլոսը զորքի հետ ուղղվեց դեպի Իստրոս գետը և Սինգիդոնում միացավ Պրիսկոսին: Բարբարոսների հետ խաղաղությունը կրկին խախտվեց: Խախտելով այն՝ նրանք եկան Վիմինակիա, որը Իստրոսի վրա գտնվող մի մեծ կղզի է: Խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Գ.**), լսելով այդ մասին, անմիջապես հավաքեց իր ուժերը և գնաց հռոմեացիների սահմանների ուղղությամբ: Իր չորս որդիներին հաստակ ուժերով նա թողեց պահպանելու Իստրոս գետի անցումները, սակայն հռոմեացիները, նավակներ պատրաստելով, անցան գետը: և Պրիսկոսի ղեկավարությամբ պատերազմ սկսեցին խաբանի որդու հետ, այն դեպքում, երբ Կոմենցիոլոսը հիվանդացավ և մնաց Վիմինակիա կղզում: Մարտը շարունակվեց մի քանի ժամ և արևը մայր մտնելու ժամանակ հռոմեացիների կողմից զոհվել էր 300, իսկ բարբարոսների կողմից՝ 4.000 մարդ: Լուսը ծագելուն պես կրկին շարժեցին զորքը, մարտի մեջ մտան և կրկին ուժեղացվեցին 8.000 բարբարոսներ: Նույն կերպ արեցին նաև երրորդ օրը, երբ հռոմեացիները բարձունքից հարձակվեցին բարբարոսների վրա, նրանց փախուստի մատնեցին, բռնեցին ափերից ջուրը և շատերին, այդ թվում նաև խաբանի երեխաներին, խեղդեցին» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴⁰⁸ «Ողջ այդ երկրամասը գտնվում էր ռուսների իշխանության տակ և այդ թեմը հանդիսանում էր արևմտյան թեմերից ամենահայտնին, սակայն այն զրավվեց սլավոնների ժողովրդի կողմից հետևյալ կերպ: Ասպայաթայի մոտ կա մի ավոթ, որը կոչվում է Սալոնա՝ վասիլևս Դիոկլետիանոսի (**Հռոմեական կայսրության գերագույն կայսր Դիոկլետիանոսի – Մ.Գ.**) կառուցածը, ասե՛ք թե՛րևս Ասպայաթն էր իր նրա կողմից կառուցվել և այնտեղ նրա արքայական պալատը էր գտնվում: Սալոնում ապրում էին մեգիստաններ և շատ հասարակ ժողովուրդ էր: Այդ ավոթը Դավիթադիանով գլխավորն էր ու դրա համար էլ ամեն տարի Դավիթադիանի այլ ավոթներից հեծյալ ստրատիգոսներ էին հավաքվում ու Սալոնայից դուրս էր գալիս թվով մինչև 1.000 հոգի՝ ավարների դիմաց Դանուբ գետի մոտ պահակություն անելու համար: Բանն այն էր, որ Դանուբ գետի մյուս ափում, որտեղ հիմա թուրքերն են, ավարներն էին իրենց մշտական բնակության վայրը հաստատել՝ վարելով թափառական կյանք: Այնտեղից ամեն տարի մենելով՝ Դավիթադիան բնակիչները հաճախ էին մյուս կողմում կենդանիների հոտեր ու մարդկանց տեսնում: Դրա համար էլ մի անգամ նրանք մտածեցին անցնել մյուս ափ և նայել, թե ովքեր են այդ մարդիկ: Եվ ահա, անցնելով գետը, նրանք հայտնաբերեցին միայն ավարական կանանց ու երեխաներին, այն դեպքում, երբ տղամարդիկ ու պատանիները գտնվում էին ռազմարշավում: Դրա համար էլ, անակնկալ հարձակում գործելով, նրանք նրանց գերեցին և առանց վնասի վերադարձան՝ ավարը հասցնելով Սալոնա» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 30):

¹⁴⁰⁹ «Ինքը խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Գ.**), փրկվելով իր համար մեծագույն այդ վտանգից, ուղղվեց դեպի Տիսա գետը: Եվ ահա երեսուներորդ օրը բարբարոսը չորրորդ անգամ պատրաստվեց հարձակման: Լսելով այդ մասին՝ հռոմեացիների ստրատեգոս Պրիսկուսը արշավի ելավ Տիսա գետի ուղղությամբ: Այս կերպ որոշակիացավ նաև ճակատամարտի օրը և այս, և այն կողմի համար: Երբ վրա հասավ նշանակված ժամկետը, արևը ծագելուն պես Պրիսկուսը շարժեց իր զորքը, սակայն փոխեց նրա մասերը՝ ձախ թե՛րև և փոխադրեց աջ, իսկ կենտրոնի ջոկատն էլ տեղաբաշխեց ձախ թևում: Բարբարոսը ևս զինեց իր զորքը և բաժանեց այն 12 ջոկատների: Հռոմեացիները մարտը վարեցին մեծ խիզախությամբ և այդ պայքարում հաղթեցին բարբարոսներին: Այդ ճակատամարտում շատ բարբարոսներ զոհվեցին: Այդ հաղթանակը հռոմեական զորքին մեծ փառք պարգևեց: Իր զորքից ընտրելով 4.000 հոգու՝ Պրիսկուսը հրամայեց նրանց գետանցել Տիսան և հետևել բարբարոսների տեղաշարժին: Չորավարի կողմից ուղարկվածները անցան գետը: Այնտեղ նրանք հարձակվեցին գեպիդների երեք վայրերի վրա: Այդ բարբարոսները, ոչինչ նախապես չիմանալով, ինչույ՞նչ էին կազմակերպել և ինչ-որ տեղական տուն էին նշում: Իրենց բոլոր մարքերը կենտրոնացնելով հարբեցողության վրա՝ նրանք ողջ գիշերն անցկացրին կերուխումով: Այդ օրը, դեռ մթնշաղիկ, երբ գիշերվա վերջին ժամերն էին սպառվում, հռոմեացիները հարձակվեցին հարթած բարբարոսների վրա և սարսափելի կոտորած արեցին՝ նրանք ուժեղացրին 30.000 բարբարոսների: Զեռե գցելով մեծաթիվ գերիներ՝ նրանք կրկին անցան գետը և անձեռնաձևվելի վիճակում Պրիսկոսին փոխանցեցին իրենց ավարը» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 8, գլուխ 3):

«Հռոմեացիները պատկվեցին մեծ հաղթանակով, սակայն խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Գ.**), հավաքելով մեծ ուժեր, կրկին ելավ հռոմեացիների դեմ: Մարտ բռնկվեց և հռոմեացիները բարբարոսներին փախուստի մատնեցին: Դա նրանց ամենահայտնի հաղթանակն էր, որից հետո Պրիսկուսը, առանձնացնելով 4.000 հոգու, հրամայեց անցնել Տիսա գետը և զննել բարբարոսների բնակավայրերը: Սրանք, ոչինչ չիմանալով կատարված մասին, տուն էին տոնում և խմում էին: Հռոմեացիները, դարանից հարձակվելով նրա վրա, մեծագույն արյունահեղություն գործեցին: Չոհվեցին 30.000 գեպիդներ և այլ բարբարոսներ ու նրանք մեծ ավարով վերադարձան Պրիսկոսի մոտ» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴¹⁰ «Զատերորդ օրը բարբարոսը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Գ.**) կրկին հավաքեց ուժերը այդ գետի մոտ ու դրա համար էլ Պրիսկուսը ստիպված եղավ կրկին վերադառնալ այդտեղ: Եվ ահա այդ վայրում տեղի ունեցավ ամենամեծ և հիանալի ճակատամարտը: Գլխավոր, կարելի է ասել, ջախջախված բարբարոսները այդ օրը խեղդվեցին գետի ալիքներում: Նրանց հետ միասին կործանվեց նաև սլավոնների մի մեծ ջոկատ: Այդ պարտությունից հետո ավարների զորքը գերի վերցվեց: Գերիների կազմից ավարները 3.000 հոգի էին կազմում, մնացած բարբարոսները՝ 6.200, իսկ սլավոնները՝ 8.000 հոգի: Այդ գերիներին կապանքներ հագցվեցին և ստրատեգոսը գերված բարբարոսներին որպես ռազմավար ուղարկեց Թոմիսիս» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 8, գլուխ 3):

«Խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան Ի-ը – Մ.Գ.**), կրկին հավաքելով ուժերը, գնաց դեպի Իստրոս, սակայն մարտի մեջ մտած բարբարոսները ջարդվեցին և խեղդվեցին գետի խորքերում, ընդ որում նրանց հետ զոհվեցին նաև շատ սլավոններ: Գերի վերցվեցին 3.200 ավարներ և 2.000 բարբարոսներ» (Թեոփիլկատոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴¹¹ «Հարցաքննելով գերիներին, ով են նրանք և որտեղից, ու իմանալով, որ հենց նրանցից են իրենք կրել հիշատակված հարվածը, ինչպես նաև պարզելով նրանց երկրի առավելությունները և կարծես սիրելով այն նույնպիսի միայն լյաժծով, ավարները կենդանի մնացած գերիներին շոթայեցին, հազան նրանց հագուստները, ինչպես նրանք էին հագնվում, նստեցին նրանց ձիերը և ձեռքերը վերցրին նրանց դրոշներն ու այլ տարբերանշանները, որոնք նրանք կրում էին իրենց հետ: Դրանից հետո նրանք գիմկորական կարգով ելան և շարժվեցին Սալոնայի դեմ: Քանի որ հարցաքննությունների ժամանակ նրանք իմացել էին այն ժամանակը, երբ տաքսոսները պետք է վերադառնային Դանուբի մոտից, դա մեծ ու սրբազան շաքար օրն էր, նրանք հենց այդ օրն էլ եկան: Չորեք հիմնական մասը, երբ նրանք արդեն մոտավայրում էին, թաքնվեց, իսկ մոտ 1.000 հոգի, որոնք խաբեության նպատակով կրում էին դավաճանի հագուստները և նստած էին նրանց ձիերը, բացայայտ առաջ եկան: Ամրոցի բնակիչները, ծանաչելով նրանց հանդերձանքն ու տարբերանշանները, բացեցին դարպասները և ուրախությամբ ընդունեցին ժամանածներին: Ավարները, ներս մտնելով, տիրեցին դարպասներին և, նշան տալով հիմնական բանակին իրենց արածի մասին, պատրաստվեցին ներխուժելու ու

հարձակման: Այսպես նրանք սպանեցին քաղաքի բոլոր բնակիչներին, իսկ հետո էլ տիրեցին Դավանցիայի ողջ երկրին և հաստատվեցին այնտեղ: Միայն ծովի մոտ գտնվող քաղաքները չհանձնվեցին նրանց, այլ մնացին ռուսների ձեռքում և այն էլ միայն այն պատճառով, որ ապրուստի միջոցներ նրանք հայթայթում էին ծովից: Եվ այսպես, տեսնելով, որ այդ երկիրը հիմապի է, ավարները հաստատվեցին այնտեղ» (Վոնստանդին Ծիրանածին «Վայսրության կառավարման մասին», գլուխ 30):

¹⁴¹² «Յետո, երբ ավարները վերադարձան արշավանքից և իմացան կատարվածի մասին, այն մասին, թե ոնց են իրենք տուժել, նրանք իրար խառնվեցին և զարմացան, թե որտեղի՞ց է իրենց հարված հասցվել: Դրա համար էլ որոշեցին սպասել առիթի, որ պարզեն ամեն ինչ: Յետո, երբ, ինչպես սովորաբար արվում էր, Սալոնայից կրկին տաքսոտներ ուղարկվեցին, սակայն սրանք նրանք չէին, որոնք առաջ էին եկել, չնայած որ դրանց մտադրություններն ունեին, ահա ուրեմն, սրանք անցան գետը ավարների դեմ, սակայն, բանի որ վերջիններս ի մի էին հավաքված, այլ ոչ թե ցրված էին, ինչպես առաջ, ոչ միայն ոչինչ չարեցին, այլև ամենասարսափելին կրեցին, բանգի նրանցից ոմանք սպանվեցին, իսկ մյուսները կենդանի բռնվեցին և ոչ մեկը չխուսափեց ավարներից» (Վոնստանդին Ծիրանածին «Վայսրության կառավարման մասին», գլուխ 30):

¹⁴¹³ «Չնայած նաև Գելուրի գործերը, որ նրա հետ էին, և փոչոթով եկան ու հասան իրենց աշխարհի մարդները: Նրանց հետ էին նաև այն հայ մարդիկ, որ ապստամբել էին Սպահանում ու նրանց հետ գնացել Վստամի մոտ: Երբ նրանք գնացին, այն երկիրը, որ կոչվում է Կոմշ և գտնվում է Վրկանի թիկունքում այն լեռան մյուս կողմում, որը ձգվում է նրանց միջով, և հասան այն գյուղը, որ կոչվում է Խեկլանդ, գործերի բազմությամբ նրանց դեմ էյան Ծաիր Վահրիդը և մարզպան Սմբատ Գուրկանը, իսկ գելուների գործերը 2.000-ից ավելի չէին: Պատերազմ եղավ այդ երկրում, հարվածեցին պարսիկների զորքին և, փախստյան մատնելով հալածեցին: Ահա այսպես, շատերին սպանելով և շատերին էլ ձերբակալելով, նրանք վերադարձան կրկին ու բանակեցին մարտադաշտին մոտ, նրանց հետ նաև՝ այն հայ մարդիկ: Յայերի գործերից ևս, որ Սմբատ մարզպանի հետ էին, շատերը մեռան» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 25):

¹⁴¹⁴ «Եվ եղավ այնպես, որ, երբ հաջորդ տարին եկավ, թշնամիների բոլոր գնդերը հավաքվեցին ու գնացին և բանակեցին Տապարաստան գավառում: Սմբատը ևս հավաքեց իր բոլոր զորքերը և դիմադարձ կանգնեց նրանց պատերազմով: Տեղ մտաված թշնամիների զորքը մատնեց Սմբատի ձեռքը և սպանեց բոլորին սուսերի սրով, իսկ փրկվածները փախան ու գնացին իրենց տեղերը, բայց հայերից նրանք, ովքեր նրանց հետ էին, պայման ու երդում խնդրեցին և եկան կանգնեցին Սմբատի առջև...: Այնժամ թագավորը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) մեծ գոհունակությամբ նրան հրովարտակ առաքեց, պատվով ավելի բարձրացրեց իր տերության բոլոր մարզպաններից և նրան մատուցականության համար ուղարկեց ամենայն ոսկի անոթներ, թագավորական հանդեմներ, ոսկեգծ արտախուրակներ և մարզարիստներով ու թանկարժեք թարեղով հյուսված գանգապանակ, իսկ նրա որդուն, որի անունը Վարազ-Տիրոց էր և որին դաստիարակել էր որպես իր որդիներից մեկին ու նա մեծարգո էր ողջ աղբյուրի դռանը, կարգեց մատուցակ՝ իրեն՝ թագավորին, զինի մատուցելու համար» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 27):

¹⁴¹⁵ «Ամռան գալույն պես կայսր Սալոնիկոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոս – Մ.Ֆ.**) լուր հասավ, որ խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան I-ը – Մ.Ֆ.**) դիտավորյալ ձգձգում է պատերազմը, որպեսզի, երբ հռոմեական զորքը ցրվի, որևէ կերպ արագ թրջով հարձակվի Բյուզանդիոսի վրա: Դրա համար էլ նա հրամայեց ստրատեգոսին թողնել Ադրիանապոլիսը և անցնել Իստրոսը: Այդ ժամանակ Պետրոսը սկսեց արշավանք պատրաստել սլավոնների դեմ և գրեց Վոնոսին: Վերջինս կայսեր թիկնապահներից մեկն էր՝ հայտնի մի մարդ, որին սովորաբար կոչում են սկյորոն: Այդ ժամանակ նա Նշանակված էր օգնելու ստրատեգոս Պետրոսին: Այդ նշանակում պահանջ կար, որ նա նավակներ պատրաստի գետով հռոմեական զորքի անցումի համար: Որպես ռազմական ուժերի հիպոստրատեգոս Պետրոսը Նշանակեց Գուրվիկին: Վերջինս, անցնելով գետը, սրի բաշեց շատ թշնամիների և մեծ քանակությամբ գերիներ վերցրեց, ինչով էլ մեծ փառքի հասավ» (Թեոփիլկատոս Սիմոնակատոս «Պատմություն», գիրք 8, գլուխ 5):

«Այդպես (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Ֆ.**) իր եղբայր Պետրոսին կրկին Նշանակեց Թրակիայի ստրատեգոս...: Իմանալով, որ խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան I-ը – Մ.Ֆ.**) գալիս է Կոստանդնուպոլիսի վրա՝ նա գրեց Պետրոսին դիմել դեպի Իստրոս: Միաժամանակ նա նավատորմի հետ միասին ուղարկեց Վոկաս սկյորոնին, որ զորքին օգնե անցկացնել գետը: Պետրոսն ուղարկեց իր ենթակա Գուրդոսին Իստրոսի մյուս ափ և նրանք մեծ ավարի տեր դարձան: Խաբանն անմիջապես մեծ ուժով ուղարկեց Ապսիխային, որպեսզի ոչնչացնեն փոխորդողներին, որպես հռոմեացիների դաշնակիցների: Այդ պատճառով էլ դրանք, որոնք պատկանում էին բարբարոսների ցեղին, անցան հռոմեացիների կողմը» (Թեոփիլկատոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴¹⁶ «Իսկ այդ՝ էլ ի՞նչ ասեմ Ատատ Խոռխոռունու երկրորդ զեզում ապստամբության մասին: Սա մեծ պատրիկն էր, որի համար թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Ֆ.**) հրաման տվեց կանգնել նրան պալատ, և պատրիկը 70 մարդկանցով գնաց նրա մոտ: Թագավորը, ընդունելության պատշաճ կարգով մեծարելով, փառավորեց նրան ու նրա հետ եղողներին: Տվեց նրան ոսկե ու արծաթե անոթներ և հույժ բազում գանձեր, որից հետո հրաման տվեց գնալ Թրակիա՝ իր զորքերի մոտ: Ատատը հրաժեշտ տվեց թագավորին ու գնաց: Եվ միևնույն ժամանակ նրան, մտադրվեց ապստամբել ու գնալ Պարսից թագավորի մոտ: Արդյունքում, շեղվելով ճանապարհից, նա գնաց դեպի ծովագը և, պատահելով մի նավի, ասաց նավորդներին: «Ինձ անցկացրե՛ք այն կողմը, բանգի կարևոր գործով առաքված եմ թագավորի կողմից»: Նա խաբեց նավորդներին, ու նրան անցկացրին, որից հետո նա փոչոթով գնաց ու աճապարելով հասավ Յայաստան աշխարհը: Նրա ճանապարհ ընկնելը ոչ-որ վաղորդք չիսացավ, մինչև որ նա բազում օթևաններով չէր հեռացել ծովագրից: Ապա ինչ-որ տեղից իրագեկ դարձան նրա գնալու մասին և քաղաք բաժաբե գործեր եյան սրա դեմ, բայց չկարողացան նրան դիմադրձ կանգնել: Ծանապարհին տասնութ տեղ կռիվ մղելով՝ նա բոլորին հաղթեց, թեպետ նաև իր զորախումբը նվաճեց, բայց և այնպես գնաց ու փոչոթով հասավ Նախճավան: Պարսիկները նրան ընդունեցին և նա մարազավ բերդում: Այնժամ ստրատեգատը ժողովեց իր ողջ զորքերը և գնաց ու շուրջանակի պաշարեց բերդը: Կատարված իրադարձությունները հաղորդվեցին Խոսրով արքային (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.**), և նա Պարսպենպետին զորքով արձակեց նրանց վրա: Երբ զորքը եկավ ու մոտեցավ, նրանք լքեցին քաղաքն ու գնացին, իսկ Ատատը փոչոթով գնաց պարսից թագավորի մոտ: Սա նրան սիրով ընդունեց, մեծարեց պատրիկներով, գանձեր տվեց ու հրամայեց աղբյուրառ ոռոգի սահմանել: Եվ եղավ այնպես, սակայն, որ մեկ տարի հետո Մորիկը մեռավ, ու թագավորեց Փոկասը: Այդ ժամանակ Ատատ Խոռխոռունին մտադրվեց ապստամբել և գնալ հունաց թագավորի մոտ: Նա սկսեց պատրաստել ծեղուկի երիվարներ ու սպառազինվել՝ իր կողմը գրավելով սրիկա մարդկանց: Լուրն ընկավ արքայի ականջը և նա հրաման տվեց կապել նրա ծեղուկը և թրերի հարվածներով սպանել» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 30):

¹⁴¹⁷ «Երբ ծնեան անցավ, գարնան գալույն պես տրիսխոնդակները հրովարտակներով հասան և Սմբատին մեծ շուքով կանչեցին աղբյուրի դուռը: Նա գնաց, «Մեծ» անվանված դաստակերտում ներկայացավ թագավորին (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.**) և, ներս գալով դահլիճ, նստեց իր բարձին: Այնժամ արքան նրան տվեց տանուտեղությունը, որ անվանվում է Խոսրով Շում, զարդարեց չքնաղ զարդերով, բեհեզյա գրակով և ոսկեգծ պատմունքներով, մեծարեց ահագին պատիվներով՝ ականակապ վարսակալով, անխնայով և արծաթյա գանդերով, ինչպես նաև նրան ուղարկեց աղբյուրական տուրքն ու երկրի դիվանը: Նա տվեց նրան բառաձայն փողեր, իսկ աղբյուրի հետևակայիններից էլ՝ պահապաններ նրա դռան համար: Դրանից հետո թագավորը նրան սաստիկ ահեղությամբ ուղարկեց արևելք՝ բուշանների երկրի, և հրամայեց նրան մարզպան կարգել ում ինքը կամենա: Սմբատը, գնալով այնտեղից, եկավ հասավ իր նախկին իշխանության մերձակա երկիրը՝ Կոմշ, և Վրկանից իր մոտ կանչեց իր բնաշխարհիկ սեփական զորքը, որից հետո գնաց ուղիղ դեպի արևելք: Եվ սրանք են Յայոց նախարարների զորապետերը, որոնք յուրաքանչյուրն իր գնդով և դրոշով նրա հետ էին՝ Վարազապուհ Արծրունի, Սարգիս Տայեցի, Սրտավազդ, Վստամ և Յմայակ Ապահունիներ, Ապահունյաց տեր Մանվել, Գողթնյաց տեր Վռամ, Սարգիս Դիմաբայան, Սարգիս Տրպատունի և նախարարներից ուրիշներ: Նրա հետ էի նաև իր զորքը իր աշխարհից՝ շուրջ 2.000 հեծյալ: Այդ ժամանակ Սմբատը տեսավ, որ բուշանների զորքերը ասպատակելով սիմզել էին ողջ երկրի վրա, սակայն սրանք, երբ լսեցին նրա համբավը, հավաքվեցին ու հեռացան: Եվ ահա Սմբատը, հետապնդելով նրանց, փոչոթով հասավ, իսկ նրանք, երբ նրան տեսան իրենց հետևից հասած, հետ դարձան և ճակատ կազմեցին: Նրանք բախվեցին միմյանց պատերազմով և այդտեղից բուշանների զորքերը փախուստի դիմեցին, ընդ որում, հալածվելով Խոսրով Շումի զորքերի կողմից, նրանցից շատերը մեռան, իսկ շատերն էլ փախան գնացին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 28):

«Երբ Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) հաստատվում է Պարսից թագավորության մեջ, այդ ժամանակ քաջ Սմբատ Բագրատունին բազմաթիվ դժվարին մարտեր է մղում նրա բոլոր թշնամիների դեմ: Նա, արիաբար կռվելով, նեղում ու հաղթում է նրա բոլոր հակառակորդներին ու ուղի կանգնեցնում նրան: Դրանով հիմնում է Խոսրով և Սմբատը ավելի հաճելի է դառնում նրա աչքում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 17):

«Քաջն Սմբատ Բագրատունին բազում և անկարելի մարտեր մղեց ընդդեմ պարսից Խոսրով թագավորի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) թշնամիների, որի համար առավել հաճո եղավ աղբյուրին, որը բազում այլ ընձանների հետ միասին նրան նաև Վրկանա մարզպանությունը տվեց» (Մխիթար Անեցի «Յանիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 17):

«Այս ժամանակ Սմբատ Բագրատունին մեծ թաղությամբ շատ կռիվներ մղեց Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) թշնամիների դեմ և այդ բանի համար էլ Խոսրովը, մեծարելով Սմբատին, նրան է տալիս Վրկան երկրի մարզպանությունը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 1):

¹⁴¹⁸ «Այդ օրերին Ազիլուֆոս արքայի (**Լանգոբարդական թագավորության արքա Ազիլուֆոսի – Մ.Ֆ.**) առջին իր ամուսին Գուդեսկալկոսի հետ միասին պատրիկ Կալլինիկոսի կողմից Պարմայում գեղվեց ու հասցվեց Ռավեննա քաղաք...: Այդ օրերին լանգոբարդները դեռևս թշնամության մեջ էին գտնվում հռոմեացիների հետ արքայադստեր գերեզմարության պատճառով ու հենց այդ պատճառով էլ Ազիլուֆոս արքան հուլիս ամսին դուրս եկավ Սեդիլոյանից և, սլավոնների հետ միասին, որոնց խաբանել, այսինքն ավարների արքան (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ը (602-630) – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց էր նրան օգնության, պաշարեց Կրեմոնան: Նա վերցրեց այն բաներորդ օրը, մինչև սեպտեմբեր ամիս, ու հիմնովին ավարեց» (Պոդոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 4, գլուխ 20, 28):

«Այդ ժամանակ լանգոբարդների արքա Ազիլուֆոսը (**Լանգոբարդական թագավորության արքա Ազիլուֆոսը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Կրեմոնան» (2իգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁴¹⁹ «Նույն կերպ Ազիլուֆոս արքան (**Լանգոբարդական թագավորության արքա Ազիլուֆոսը – Մ.Ֆ.**) գրոհեց նաև Մանտուան և, ճեղքելով քաղաքի պարիսպները խոյերով, սեպտեմբերյան տոների օրերին ներս մտավ: Դրանից հետո, որպես ողորմածություն՝ նա թույլ տվեց այնտեղ գտնվող զինվորներին հեռանալ Ռավեննա: Հենց այդ ժամանակ էլ լանգոբարդները գրավեցին Վալդորիան: Հինվորները, կրակի մատնելով Բրեկսիոնը, դիմեցին փախուստի: Երբ տեղի ունեցավ այդ ամենը, արքայադուստրը իր ամուսնու և իր ողջ ունեցվածքի հետ միասին պատրիկ Սմարագոսի կողմից ազատություն ստացավ: Իններորդ ամսին խաղաղություն կնքվեց» (Պոդոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 4, գլուխ 20, 28):

«Այդ ժամանակ լանգոբարդների արքա Ազիլուֆոսը (**Լանգոբարդական թագավորության արքա Ազիլուֆոսը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Մանտուան» (2իգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁴²⁰ «Դրանից հետո խոսրով Շուրը դարձյալ բանակեց Տոս գավառում՝ Այր Շահրում, իսկ ինքն էլ 300 մարդկանցով խոյեց այն գյուղաքաղաքում, որը կոչվում է Խորխոս: Այնժամ բուշանների թագավորները հյուսիսային կողմերի արքա Մեծ Խաբանից (**Թյուրքական խաբանության արևմտյան մասի տիրակալ, ապագա խաբան Դարա-Չուրիկից (576-599, 599-603՝ խաբան) – Մ.Ֆ.**) իրենց օգնություն խնդրեցին: Նրանց օգնության եկավ 30 բյուրանոց մի զորաբանակ, որն անցավ այն գետը, որը կոչվում է Վեհռոս: Այս գետը սկիզբ է առնում Թուրքեստանի Եվխատ երկրից և անցնելով Գիմնոստիֆեստայթը, Շամլը և Բրամլը, հոսում է դեպի Ջնկաստան: Բանակելով գետեզրին՝ նրանք, ասպատակ սփռելով դեպի արևմուտք, հանկարծակի հասան ու պաշարեցին գյուղաքաղաքը, բանգի այդ գյուղն իր շուրջըրդորն ամուր պատվար ուներ: Այնժամ Սմբատը հրաման տվեց 300 հոգուն մտնել բերդակը, որը գտնվում էր գյուղաքաղաքի մեջ, իսկ ինքը 3 այրերի հետ միասին, որոնց անուններն էին Սարգիս Դիմաքսյան, Սարգիս Տրպատունի և գեղջուկ հեծյալ զինակիրներից մեկը Սմբատիկ անունով, ձի հեծավ, ու, հանկարծակի հարձակվելով, հասավ դարպասին: Նրանք ճեղքեցին զորքերի բազմությունն ու գնացին, իսկ այն 300 հոգին մտան բերդակ, որ գյուղաքաղաքի մեջ էր: Բուշանները հարձակվեցին նրա զորքերի վրա: Արթուրի հրամանով Սմբատի զորքերի հրամանատարը Դատոյան անունով մի պարսիկ իշխան էր: Եվ ահա, թեպետև Սմբատը խոսրով Շուրը լուր ուղարկեց նրան, որ խույս տա նրանցից, նա չկամեցավ լսել և պատերազմի ելավ թշնամիների դեմ: Այդ ժամանակ թշնամիները և կոտորելով պարսից զորքերին, փախստյան մատնեցին Դատոյանին, որից հետո ասպատակ սփռելով արշավեցին մինչև Ռեյի սահմանները և Սպահան գավառ՝ ավերելով ողջ երկիրը ու կրկին վերադառնալով իրենց բանակը: Այդ ժամանակ Ճեմբուխին Մեծն Խաբանից հրաման հասավ, նրանք հետ անցան գետը և վերադարձան իրենց տեղերը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 28):

¹⁴²¹ «Այս արթուրից Սմբատի և Դատոյանին թնելու եկավ մի անվանի նախարար այդ, որի անունը Շահրապան Բանդակյան էր: Այդ ժամանակ ողջ զորքը արդարացրեց Սմբատին, իսկ Դատոյանը, կապանքներով տարվելով արթուրից, արքայի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) կողմից սպանվեց: Եվ ահա Սմբատը հավաքեց զորքը և վերստին սպառնալիք, նրան գումարեց նաև բազմաթիվ զորքեր, որպես իրեն օգնություն, և հարձակվեց բուշանների ազգի ու հեփթաղների արքայի վրա: Սա էլ դարձյալ մեծ պատրաստությամբ իր հերթին եկավ նրա դեմ: Եկան հասան մարտադաշտ և ճակատ դրին միմյանց դեմ հանդիման: Այդ, բուշանների արքան պատգամ ուղարկեց Սմբատին և ասաց. «Ի՜նչ օգուտ կա, այսպես խռովանալիս պատերազմելով սպառնալիքներով զորքերը և կամ ինչպե՞ս պիտի իմացվի իմ ու թո՞ քաջությունը: Այդ միայն ես ու դու մարտնչե՞նք՝ ես այս կողմից ախոյան լինելով, իսկ դու՝ այդ կողմից, որ այսօր թե՛գ հայտնի դառնա իմ քաջությունը»: Այդ ժամանակ Սմբատը, ձեռքը կրծքին զարկելով, ասաց. «Միավախի, պատրաստ եմ մեռնելու»: Եվ ահա այս ու այն կողմից հարձակվելով սաստիկ շտապով իրար հասան և երկու ճակատների միջև մարտնչեցին իրար դեմ, բայց չկարողացան անսկիզբապես հաղթել իրար, բանգի երկուսն էլ հսկայազոր այրեր էին՝ կուռ սպառազինված: Այս կարծես ի վերուստ օգնություն հասավ, Սմբատի ինքնակց բուշանների արքայի շղթայախուս բազայան ու ամրակուռ օղազրահը և, ուժգին հարվածելով, Սմբատը նրան դիպալավ գետին տապալեց: Հեփթաղների արքայի զորքերը, երբ տեսան իրենց արքայի տապալված, զարհուրեցին և փախան ու գնացին, իսկ սրանք, հեռքից արշավելով, ասպատակով հասան մինչև բուշանների Բահլ Շահաստան: Նրանք ավարի ենթարկեցին ողջ երկիրը՝ Զարեթ, Վատագետ, ողջ Տոխրաստանը և Տաղակալը: Նա գրավեց նաև բազմաթիվ բերդեր, որոնք բառելով ավերեց և մեծ հաղթությամբ ու հարուստ ավարով վերադարձավ, որից հետո գնաց և բանակ դրեց Մարգում ու Մարգոմտ գավառում: Այնժամ ավետաբեր սուրհանդակները փութով հասան խոսրով արքայի մոտ և լրիվ պատմեցին կատարված քաջագործությունը, իսկ խոսրով արքան մեծ խնդությամբ ուրախացավ: Նա զվարճացավ և հրամայեց զարդարել մի մեծ փիղ ու բերել այն դահլիճ, որից հետո հրամայեց փղի վրա նստեցնել նրա Սմբատի որդի Վարազտիրոցին, որն արքայի կողմից անվանվում էր Զավիխյան խոսրով: Թագավորը հրամայեց գանձեր շաղ տալ ամբոխին, որից հետո մեծ գոհունակությամբ նրան հրովարտակ գրեց և մեծ պատվով ու շքեղությամբ կանչեց արթուրի» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 28):

«Բայց Սմբատը, քաջագործություններից ու երևելի գործերից հետո, կրկին մենամարտելով բուշանների արքա Եվթաղեի հետ ու սպանելով նրան, վախճանվում է խոր ծերության մեջ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 17):

«Սմբատը պատերազմ է մղում Վրկանաց աշխարհում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Զորիտույի 596 և Հայոց 43 թվականին Սմբատ Բագրատունին բազում մարտեր մղեց և առավելագույն քաջությամբ հաղթեց խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) թշնամիներին, որը շատ պատվեց Սմբատին ու տվեց նրան Վրկանի մարզպանությունը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) օրում Սմբատ Բագրատունին բազապես կոչվելով խոսրովին է ենթարկում նրա բոլոր թշնամիներին, իսկ խոսրովը փոխարենը նրան է տալիս Վրկան աշխարհի մարզպանությունը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 31):

«Սմբատ Բագրատունին մեկնեց Յուրկանիա» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

¹⁴²² «Իսկ Ատրոական Միջագետքում՝ Ատրիքի կողմերում, ապստամբեց Ներսես գորավարը և, իր զորքով հանդերձ մտնելով, բռնի տիրեց Ուռհա քաղաքին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 31):

«Հռոմեացիների նախկին զորավար Նարսեսը բռնակալի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց և գրավեց Եդեսիան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Հուլյանի 914 թվականին պարսիկների զորավար Ներսեսը գրավեց Եդեսիան» (Դիոնիս Տել-Մաիրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Երբ թագավորեց Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.**)՝ Ատրիքում Նարսես անունով մի պատրիկ կար, որը չինազանդվեց կայսր: Փոկասը հռոմեական զորքը զինեց նրա դեմ, որպեսզի բռնի նրան: Երբ Նարսեսը լսեց այս մասին, նա իր զորքի մի մասի հետ ելավ Անտիոքից ու, սրա պարիսպների ամրության պատճառով, մեկնեց Եդեսիա, որպեսզի այն ևս ոտքի հանի: Այդ ժամանակ բաղկեղունացիները Եդեսիայում Սևերոս անունով մի եպիսկոպոս ունեին, որը այստեղ գետի մոտ մի պալատ էր սարքել ու նաև՝ մի հրապարակ, որը կոչել էր պորտիկ: Երբ Նարսեսը ժամանեց Եդեսիա՝ Եդեսիացի այրերը մեղադրեցին այս Սևերոսին, որ նա Փոկասի ընկերն է: Այդ ժամանակ հրաման տվեց Նարսեսն ու բերեցին նրան Մարինայի բակ, որտեղ ինքը ապրում էր: Այն բանից հետո, երբ Նարսեսը հարցուփորձ արեց նրան ինչի մասին, որ պետք էր, հրամայեց նրան դուրս հանել քաղաքի փոքր դարպասներից ու թաղել, որպեսզի սրա սպանության պատճառով քաղաքում հուզումներ չսկսվեն: Եվ ահա նրան քարածոծ արեցին կրկես կոչվող վայրում՝ արդյուրի մոտ, այն ժամանակ, երբ բոլոր Եդեսիացիները շրջապատել էին Մարինայի բակը և ոչինչ չգիտեին, մինչ նրան քարածոծ էին անում» (Անանուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 85):

¹⁴²³ «Դրանից հետո հռոմեացիների արքա Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.**) դեմ ապստամբեց Փոկաս անունով մեկը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**), սպանեց նրան, նրա որդիներին, կնոջը և միայն Թեոդոսիոս անունով նրա որդիներից մեկը փախավ ու եկավ խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) մոտ: Վերջինս մեծ պատվով ընդունվեց արքայի կողմից, որը հրամայեց կաթողիկոսին նրան կեղեցիկ բերել, թագավորական թագը դնել գոհասեղանի վրա, հետո էլ, ըստ հռոմեական սովորության, հազգնել նրա գլխին: Խոսրովը նրան զորք տվեց ու նա գնաց հռոմեացի վրա: Փոկասը ևս զորք ուղարկեց, որը տեղակայվեց Բեթ-Վաշի մոտ՝ Դարայի շրջակայքում: Սրանք մարտի մեջ մտան Թեոդոսիոսի դեմ և հաղթեցին նրա զորքին» (Անանուս Ատրի «Մասալյանների ժամանակագրություն»):

«Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) թագավորության ժամանակ խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**), ի պաշտպանություն Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.**), անգսպելի կատաղությամբ ելավ

Հունաստանի դեմ, որի կողմից էր նա դրվել Պարսկաստանի գահին և որի հետ նա խաղաղության մեջ էր ապրում...: Պարսից արքա խոսքով, իմանալով այդ ամենի մասին, զայրացավ և, մոռանալով հույների հետ խաղաղություն պահպանելու խոստումը, վերցրեց իր ժողովրդի մեծ քանակություն և գնաց Հունաստանի դեմ: Ողջ Արևելքն ու Հունաստանի կողմերը նա ամայացրեց և գերեվարեց: Այրվելով վրեժխնդրությունից՝ նա կործանում էր բոլորին և ամեն ինչ» (Գեորգի Մտացմինդեյի «Սկյութների, ըստ Եւթյան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Զերակեսի արշավանքի մասին»):

«Իմանալով Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.**) սպանության մասին՝ պարսիկները ներխուժեցին հռոմեական սահմաններ» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁴²⁴ «Երբ խոսքով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) լսեց այդ լուրը, ժողովեց իր զորքերի ողջ բազմությունը և գնաց դեպի արևմուտք: Հասնելով Դարա քաղաքին՝ նա նստեց նրա շուրջը, պաշարեց այն և կռիվ էր մղում նրա դեմ...: խոսքով արքան, մեծ ուրախությամբ այդ թեոդոսի ընդունելով, Ուռհայից դարձավ ու կրկին գնաց Դարա քաղաք՝ պահելով նրան իր մոտ թագավորական շուքով: Նա մեկ ու կես տարի նստեց Դարայի շուրջը, որից հետո ներքևից փորեցին քաղաքի պարսպի հիմքերը և, կործանելով պարիսպը, գրավեցին քաղաքը, որից հետո սուրը գործի դնելով՝ տուների սրով կոտորեցին բոլորին: Դրանից հետո, վերցնելով քաղաքի ավարը, նրանք շուտով վերադարձան Տիգրոս, բանգի զորքը քաղաքի դեմ պատերազմից հոգնել ու թուլացել էր» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 31):

«Խոսքով (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) առավ իր զորքերի բազմությունը, դիմեց դեպի արևմտյան կողմերը և ամենից առաջ գրավեց Դարա քաղաքը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

«Պարսիկները եկան Միջագետք ու գրավեցին Դարան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Այդան (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) նաև պաշարեց Դարան ու նրա դիմաց հողաթունը կառուցեց: Պարսպի տակ թունել փորեցին, կրակ վարեցին և տարբեր կերպ սկսեցին պարսպում ճեղքվածքներ առաջացնել: Այդուհետև այնտեղ հոսում էր ջրի նման: Դարա քաղաքի եպիսկոպոսը, նետվելով անկողնու վրա, երկաթով բացեց իր մարմնի այն երակը, որը կոչվում էր գլխավոր, բանի որ նա վախճանում էր արքայից, որը երդվել էր սպանել նրա 40 մահով: Այդ ժամանակից, ահա, խոսքով հռոմեական երկրի նկատմամբ առավելություն ձեռք բերեց: Դարան վերցվեց խոսքովի տասնչորսերորդ տարում» (Ամանուն Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրությունից»):

«Պարսից արքա խոսքով (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**), այն բանից հետո, երբ նրան հայտնվեց Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.**) անօրեն սպանության մասին, մեծ տխրությամբ և տանջանքով պատվեց, լքվեց զայրույթով ու կատաղությամբ, սև հագավ և սկսեց ողբալ նրա համար, որպես իր հոր: Նա հավաքեց զորքը և նրա հետ սկսեց խոսել այն բարերարությունների մասին, որը նրան տվել էր Մավրիկոսը, ինչպես նաև այն մասին, որ հենց վերջինիս միջոցով նա վերադարձրեց իրեն իր թագավորությունը: Նա հրամայեց ողջ զորքին սև հագնվել և, երբ սգո օրերն անցան, կրկին հավաքեց զորքին, նրան նվերներ բաժանեց ու ասաց. «Ես պատրաստվում եմ ելնել հռոմեացիների դեմ: Այդ ձեզից ո՞վ է, ով գորավարներ ու հայտնի և փառահեղ պարսիկներ, որ պատրաստ է ծառայել իմ ցանկությանը»: Այդ ժամանակ Ռոմիգանը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա խոսքի Ռազմիգան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.**) մի ուժեղ, ընդունակ և մարտում պատրաստակամ այր, պատասխանեց նրան ու ասաց. «Ես պատրաստ եմ իրականացնել թո ցանկությունը և պատերազմ վարել հռոմեացիների դեմ: Ոչինչ ինձ չի ստիպի հետ դառնալ, ես զբասրտության չեմ տրվի և չեմ խղճա մարդկանց, ես չեմ ամաչի ծերությունից ու չեմ խղճա ջախելությանը»: Երբ խոսքովը լսեց այդ բառերը, շատ ուրախացավ և ասաց. «Երև այժմ չես կոչվի Ռոմիգան, այլ կոչվես Շահի Վարազ, այսինքն՝ Վարազ»: Եվ ահա սա, վերցնելով զորքը, ուղղություն բռնեց դեպի հռոմեական երկիր, իսկ խոսքովը հետևեց նրան, գնաց ու տեղակայվեց Դարա քաղաքի մոտ: Ինչը ամիս անց նա առավելություն ստացավ և գրավեց այդ քաղաքը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 86):

«Հուլյների 915 թվականին, որը համապատասխանում էր Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) իշխանության երկրորդ տարում, պարսիկները գրավեցին Դարան և մտան Արդին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 25):

«Եվ ահա խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) զորք պատրաստեց և ուղարկեց Դարայի դեմ՝ գրավելով ինչպես այն, այնպես էլ ողջ Տուռ-Արդինը: Այսպես նա մարտնչեց այդ քաղաքի ամրության դեմ, գրավեց այն և, առանց որևէ մեկին խնայելու, սպանեց ներսում եղած բոլոր ռուսներին: Այդ ժամանակ նաև արդեն միջնաբերդում փակվածները, երբ տեսան, թե ինչ է կատարվում, թողեցին ու փախան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Իսկ պարսիկներն այդ տարին գրավեցին Դարան, ողջ Միջագետքն ու Ասորիքը և անթիվ, անհամար գերիներ տարան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴²⁵ «Ներսես զորավարի վրա զորք եկավ, և քաղաքը զորքով հանդերձ պատել, պաշարել ու պահում էին...: Այնժամ խոսքով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.**) զորք բաժանեց երկու մասի, մի մասը դարձյալ թողեց Դարայի շուրջը, իսկ մյուս մասով էլ ինքը շարժվեց այն զորքի վրա, որ պաշարել ու պահում էր Ռուհան: Առավուրդ բացվելուն պես հանկարծակի հարձակվելով նրանց վրա՝ նա ունակ սրով կոտորեց, ունակ էլ փախստյան մատնեց: Սրանց կեսը, թափվելով Եփրատ գետը, խեղդվեցին, իսկ կեսն էլ հալածական գնաց: խոսքով արքան մոտեցավ քաղաքի դարպասներին, որ բացել նրա առջև ու նա ներս մտնի: Նրանք չբացեցին դարպասը, բայց մի պատանու, զարդարելով թագավորական հանդերձանքով և նրա գլխին պսակ դնելով, Ներսեսը հանեց և, նրա մոտ ուղարկելով, ասաց. «Դա Սորիկ թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոս – Մ.Ֆ.**) որդին է՝ Թեոդոսը, դրա հանդեպ ողորմություն արա, ինչպես որ դրա հայրը թո հանդեպ արեց»» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 31):

«Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) զորավար Զերմանոսին գրավոր կարգադրեց պաշարել Եդեսիան: Նարսեսն իր հերթին պարսից խոսքով արքային (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.**) նամակ գրեց՝ կոչ անելով գորահավաք կազմակերպել և հռոմեացիների պատերազմ հայտարարել: Եվ ահա պարսից խոսքով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**), հավաքեցով մեծաթիվ զորք, դրանք հռոմեացիների դեմ ուղարկեց: Զերմանոսն այդ լուրն առնելով ցնցվեց, բայց ստիպված պատերազմի բռնվեց: Նա այդ պատերազմում վիրավորվեց և թիկնապահները նրան Կոստանդինոս հասցրին: Հռոմեացիները պարտություն կրեցին, իսկ 11 օր անց էլ Զերմանոսը վախճանվեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴²⁶ «Խոսքով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) խայսատանի կողմերը ևս զորք ուղարկեց ու ուն մեծ իշխան Ջվան Վեհին նրա զորագլուխ կարգեց...: Ջվան Վեհը, որն իր զորքով արձակվեց խայսատանի կողմերը, ձմռանը գնաց հասավ Այրարատ գավառի Դվին քաղաք և իր զորքերին դադար տվեց, մինչև զան հասնեն զարևան ժամանակները: Այնժամ և հունաց զորքերը գոմարվեցին Եդվարդ գյուղաքաղաքում: Պարսից զորքերը վրա հասան նրանց և Եդվարդի դաշտում ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Զարկեցին պարսից զորքերին և սաստիկ հարվածով ջախջախեցին: Մարտի ժամանակ սպանեցին զորավարին, իսկ մնացածներին փախստյան մատնեցին՝ հալածեցին: Վերցնելով պարսից բանակի ավարը դարձան իրենց բնակատեղը, որ կա գետերից, որը կոչվում է ռուսից մարգ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 31, 32):

¹⁴²⁷ «Դրանից հետո երկու տարվա ընթացքում պարսիկները պաշարեցին Դիսն-Զեֆը, ընդ որում նրանք ռուսներից բացի ոչ մեկին վնաս չէին տալիս, իսկ ռուսներին, որտեղ որ բռնում էին, սպանում էին: Ի վերջո, ամրությունը բաժին հասավ պարսիկներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 25):

«Այդ տարի խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) խարդարիգանին և Ռոսմիգանին ուղակեց, ովքեր հռոմեացիների բազում քաղաքներ առան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴²⁸ «Դրանից հետո խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) զորք հավաքեց և ներխուժեց հռոմեական երկիր: Նա երկու զորավարներ Նշանակեց և նրանց արևմուտք ուղարկեց: Սրանք նվաճեցին Մարդինը...» (Ամանուն Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրությունից»):

«Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.**) թագավորության հինգերորդ ու խոսքովի (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) թագավորության տասնյոթերորդ տարում պարսիկները գրավեցին ուժեղ Մարդին ամրոցը այն բանից հետո, երբ մնացին նրա մոտ մոտ երկու տարի ու վեց ամիս» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 86):

«Լսելով Դիսն-Զեֆի անկման մասին՝ ռուսները, որ գտնվում էին Մարդինում, թողեցին այն ու փախան: Այդ ժամանակ վանականները հավաքվեցին և զբաղեցրին Մարդինը, իսկ պարսիկներն էլ եկան ու հարձակում գործեցին նրանց վրա: Այդ ժամանակ էր, որ նրանք մարդ ուղարկեցին Զեֆթաթի եպիսկոպոսի մոտ ու հարցրեցին, թե թույլատրելի՞ է արդյոք իրենց սպանել պարսիկներին: Եվ ահա հույների 918 թվականին անառիկ Մարդին ամրությունը ընկավ պարսիկների ձեռքը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 25):

«Նա (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) տիրեց նաև Մարդա ամրոցին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Պարսիկները եկան Միջագետք, գրավեցին... Մերտինը ու ձմեռեցին այնտեղ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

¹⁴²⁹ «Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.**) խաբանին (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ին – Մ.Ֆ.**) վճարվող պախտն ավելացնելով և եկթաղելով, որ այդ ճանապարհով ապախոյվել է ավարների ցեղի չեզոքությունը, զորքերը Եփրատից Անիա

տեղափոխեց ու դրանց մի մասը պարսիկների դեմ ուղարկեց, իսկ մյուսն էլ իր մեծամեծ, Ներքինի Լեոնտիոսի գլխավորությամբ՝ Նարսեսի դեմ՝ Եդեսիան պաշարելու: Այդ ժամանակ խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**), զորքեր գումարելով, շարժվեց Դարայի վրա, իսկ Նարսեսը, Եդեսիայից դուրս գալով, ապաստանեց Հիերապոլսում: Խոսքովի ու հռոմեացիների բախումը տեղի ունեցավ Արքսամանում: Խոսքովը, փղեղով բերդ սարքելով, նախահարձակ եղավ ու մեծ հաղթանակ տարավ, նա բազում հռոմեացիների գերի վերցրեց և սրի բաշեց, որից հետո, զինված ուժեր թողնելով Չոնոնեսին, վերադարձավ իր երկիրը: Փոկասը, իմանալով կատարվածի մասին, Լեոնտիոսի վրա գազազեց և Նրան երկաթե ձեռնակապանքների մեջ առած Բյուզանդիոն բերեց, իսկ Նրա փոխարեն էլ գորավար Նշանակեց իր եղբորորդի Դոմենցիոլոսին, որին կուրապաղատի պատվաստիճան շնորհեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության գահի հավակնորդ Թեոդոսիոսը – Մ.Ֆ.**) խոսքովի մոտ մարդ ուղարկեց հայտնելու, թե. «Ես այլևս զորք չունեմ, որ դիմադրեմ հռոմեացիներին»: Եվ ահա ձմռանը խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով ելավ Մախոզից և ուղղվեց հռոմեացիների երկիր: Կայսրոյիսն էլ Նրա հետ էր: Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.**) զորքը ելավ Նրա դեմ, գնդերը հարձակվեցին մեկմեկու վրա և երկու կողմերից էլ շատերը սպանվեցին: Այնպես եղավ, որ Նույնիսկ օդապարան նետեցին խոսքովի վրա, սակայն Մուշկան անունով Նրա դուստրուհուց մեկը հատեց այն: Մեկ օր անց տեղի ունեցավ ևս մեկ ճակատամարտ ու այս անգամ արդեն ռուսները ջարդ կրեցին պարսիկների կողմից» (Ամանուն Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրությունից»):

¹⁴³⁰ «Երբ Փոկասն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.**) անցավ իշխանության գլուխ, Նարսեսն ապստամբեց Նրա դեմ և ռուսների մեծ բանակով ամրացավ Եդեսիայում: Փոկասը, լսելով այդ մասին, մի բանակ ուղարկեց, որը շրջափակեց Եդեսիան: Զաղաթը, սակայն, Նրանք գրավեցին խաղաղությամբ՝ շնորհիվ Յովհաննես անունով զորավարի խոստումների, որը խոստացավ խնայել Եդեսիացիներին» (Սիբայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 25):

«Մեկնեց ու եկավ նաև Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) կողմից ուղարկված զորավարը, որի անունը Յովհաննես էր: Նա ճանաչար զարկեց Եդեսիայի մոտ, որից հետո խորամանկությամբ և նենգությամբ առանց պատերազմի բռնեց Նարսեսին: Նա Ներման խոսք տվեց վերջինիս հետ ապստամբած բոլոր Եդեսիացիներին, բացի Թովմա Բարիդիանեսից, որը վիրավորել էր Նրան պարիսպների վրայից: Ահա ուրեմն, Նրան նա հրամայեց սպանել» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 85):

¹⁴³¹ «Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.**) խաբանին (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ին – Մ.Ֆ.**) վճարվող պահստի ավելացնելով և Եկթաղերելով, որ այդ ծանապարհով ապահովվել է ավարների ցեղի չեզոքությունը, զորքերը Եփրոսից Ասիա տեղափոխեց, դրանց մի մասը պարսիկների դեմ ուղարկեց, իսկ մյուսը՝ իր մեծամեծ, Ներքինի Լեոնտիոսի գլխավորությամբ, Նարսեսի (**Ներսես Կամսարականը – Մ.Ֆ.**)՝ Եդեսիան պաշարելու...: Դոմենցիոլոսը Նարսեսին պատվո խոսք տալով և բազում երդումներով վստահեցնելով, կայսեր մոտ ուղարկեց, որը, սակայն, խոսքի տերը չեղավ և Նարսեսին ողջակեզ արեց: Դա հռոմեացիներին խիստ տխրեցրեց, բանգի պարսիկները Նարսեսից շատ էին սարսափում, այն աստիճան, որ պարսից երեխաները Նարսեսի անունը լսելով զոռ էին ընկնում, իսկ պարսիկներին էլ այդ ամենը, ընդհանրապես՝ խիստ ուրախացրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴³² «Երբ մյուս տարին եկավ, այն տարուց հետո, երբ խոսքով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) կռիվ էր մղում Դարա բաղաթի դեմ, պարսից մեկ այլ զորք ուղարկվեց Հայաստանի կողմերը, որի զորագլուխը Դատոյանն էր: Հունաց զորքը գումարվեց Շիրակի դաշտում՝ այն գյուղում, որ կոչվում է Շիրակավան: Տեղավորվելով այստեղ՝ Նրանք մի բանի օր դադար առան՝ տազանապած Ներքին կռիվներից և զարկուղած օտար թշնամու հարձակումից: Այդ ժամանակ պարսից զորքը Նրանց վրա հասավ այնպես, ինչպես արծիվը կիտրյաևար, իսկ Նրանք, թողնելով իրենց բանակատեղը, անցան գետի մյուս կողմը՝ այն դաշտը, որ կոչվում է Ականից: Պարսից զորքը, սակայն, հետապնդելով հասավ Նրանց: Արդյունքում ճակատամարտ տեղի ունեցավ այն գյուղում, որ կոչվում է Գետիկ: Եվ մինչ սրանք ճակատում էին դեմ հանդիման, գալով և մոտենալով միմյանց, իսկ գավառի բնակիչները հավաքվել էին Երզնայի բերդում, բազմաթիվ կտորիճներ, էլնելով այնտեղից, գերառնիներով ու սրերով ընկան պարսից վերջապահների վրա ու մեծ վնաս հասցրին, որից հետո թողնեցին փրկալիքներին և, վերցնելով ավարն ու կողոպուտը, գնացին իրենց բերդը: Երբ թշնամիները կռիվով բախվեցին, հունաց զորքը պարսիկների առաջ փախուստի դիմեց, իսկ պարսիկներն էլ, հետապնդելով, շատերին կոտորեցին, դաշտերի և ճանապարհների վրա ցիր ու թավալ արին: Կենդանի մնացած քերը փախան գնացին, իսկ պարսիկները, վերցնելով ավարը, գնացին իրենց բանակատեղին: Այստեղ Նրանք, երբ տեսան կատարված չարագործությունը, համախուսբ արշավեցին դեպի բերդը և գրավեցին այն: Այնտեղ Նրանք շատերին սրի բաշեցին, իսկ շատերն էլ Նրանց ահից գահավիժեցին այնտեղից: Մարդկանց կեղծ, սակայն, էլնելով այն դարպասից, որ բացվում էր գետի կողմը, փախավ ու գնաց, իսկ մնացած բոլորին գերեվարեցին: Այդ օրը տուժվեցին այն բերդի մոտի 30 գյուղեր, բոլորն էլ գերեվարեցին: Այսպես, հավաքելով գավառի ողջ ավարն ու կողոպուտը, զորքերը դարձան ու գնացին Անուրպատական» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 32):

¹⁴³³ «Նույնպես նաև Տոկասայի բաղաթեր Նյարեյան և Ուրբիսվեսիոն պաշարվեցին լանգոբարդների կողմից» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 4, գլուխ 30):

¹⁴³⁴ «Ապա եկավ խոսքով Սենիտամը: Հունաց զորքերը գումարվելով Նստեցին Ծաղկոտնում՝ այն գյուղի մոտ, որ կոչվում է Անգղ և որի մոտով անցնում է Արածանի գետը: Մյուս կողմից գյուղն ավերելով՝ Նրանք իրենց շուրջը ամրություն սարքեցին: Նրանց զորագլուխը Թեոդոս խորխոռունին էր: Պարսից զորքերը եկան ու բանակեցին Նրանց մոտիկ՝ թիկունքի կողմից: Դրանից հետո, զարիուրելով ու շփոթվելով, Նրանք պարսիկների հետ խոսեցին նախ խաղաղությամբ, ասացին, որ չեն պատերազմի, այլ կթողնեն բերդը և կգնան խաղաղությամբ, ապա, մի խոսք գալով, պայմանը չկատարեցին, այլ, վստահ լինելով իրենց ամրության վրա, հույս ունեին ինչ-որ բան անել: Եվ եղավ այնպես, որ հաջորդ առավոտյան պարսից զորքը հարձակվեց Նրանց վրա: Նրանցից ոչ-ոք չհասցրեց գնեք վերցնել և կամ թամբել իր երիվարը, իսկ եթե մեկը զինվում էր կամ թամբում երիվարը, գորապետների կտորիճները վրա էին հասնում, հանում և դեն էին նետում գնեք՝ չարաչար տանջելով Նրանց ու սրերով կտորելով երիվարների փողերը: Պարսից զորքերը դեմ հանդիման եկան դաշտի կողմից, ճակատեցին Նրանց մոտիկ, աղեղնավոր զորքի բազմությունը, նետեր արձակելով, իրենց կապարձները դատարկեցին Նրանց վրա և իրենց նետերով խոցոտեցին առհասարակ բոլոր մարդկանց ու երիվարներին: Երիվարները, որ կապված էին վրաններից յուրաքանչյուրի դռան մուտքների մոտ, խրտնելով, սմբակակտիս արին վրաններն ու ողջ բանակը: Թշնամին, ճեղքելով ամրությունը, ընկավ բանակի մեջ և տեղի ունեցավ սաստիկ կոտորած: Այդ ժամանակ Նրանք, մի ճեղք բացելով, ոմանք հեռանալ և ոմանք տկոյր, ձիեր հեծած էյան ու փախուստի դիմեցին: Թեոդոս խորխոռունին, ընկնելով բերդ, ամրացավ, իսկ պարսիկները այդ գիշեր Նստեցին Նրանց բանակատեղում: Եվ եղավ այնպես, որ առավոտյան պատգամ հղեցին, որ հույները թողնեն բերդը և իրենց կահկարասիով ու պատրաստությամբ հեռանան: Նրանք հանձն առան այդպես անել: Երրորդ օրը բացեցին բաղաթի դարպասը, և բոլորը եյան գնացին՝ ըստ պայմանավորված խոսքի: Պարսից զորավարը, սակայն, կանչեց Թեոդոս խորխոռունուն և ասաց Նրան. «Առանց արքունի հրամանի իրավունք չունեմ բեզ ազատ արձակելու: Բեզ տանել կտամ արքունիք և թո մասին արքային (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.**) կգրեմ բոլոր բարի խոսքերը, թե ինչպես հավատարմությամբ ու տիրապիտության գործեցիր, բանգի Նրանց զորքերը այդպես մատնեցիր մեր ձեռքը և ապա ինչպես այդ բերդը առանց մեզ չարաչարեցի տվեցիր մեզ և թո կամբով եկար ծառայության»: Եվ գրեց ըստ Նույն խոսքի ու Նրան տանել տվեց արքունիք: Խոսքով արքան սիրով ընդունեց Նրան և Նրան արքունուստ ռոճիկ ու հանդերձանք նշանակեց, սակայն առժամանակ հետո, կասկածելով դավաճանության մեջ, հրամայեց սպանել: Ինչ վերաբերվում է Անգղ բերդին, ապա նա այնտեղ բերդակալ Նստեցրեց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 32):

«Նրա վախճանից հետո պարսից խոսքով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Հայոց աշխարհը: Դա այն ժամանակ էր, երբ հերետիկոս Աբրահամը կայսրոյիկոս դարձավ» («Զարթիխ-Յխովրեբա», Ամանուն Զաղկեդոնացի «Հայոց պատմության համառոտագրություն»):

¹⁴³⁵ «Իսկ խոսքով Սենիտամը, իր զորքերը գումարելով, գնաց երկրի առավել խորքերը՝ նվաճելով ի ծառայություն: Դրանից հետո Բասենի կողմերում տեղի ունեցավ երկրորդ պատերազմը, երբ նա հույներին ջարդեց, հալածեց ու, փախստյան մատնելով, բռնեց իրենց երկիրը: Նա գրավեց Անգղ, Գայլատուբ ու Երզնա բաղաթերը, իսկ Դարայում՝ Շիսնկերտ բաղաթը: Եվ երբ արքայից հրաման հասավ, գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 32):

«Երեք տարի անց պատերազմ տեղի ունեցավ Բասենում և պարսիկները պարսության մատնեցին հռոմեացիներին» («Զարթիխ-Յխովրեբա», Ամանուն Զաղկեդոնացի «Հայոց պատմության համառոտագրություն»):

¹⁴³⁶ «Իսկ խոսքովի (**Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության տասնութերորդ տարում Աշտատ Դեզուպարը եկավ Հայաստանի սահմանները: Հունաց զորքերը ժողովվեցին Բասեն գավառում և առավել կատաղի հարձակվեցին Նրա վրա: Մեծ կռիվ եղավ Դուի և Որորորի մեջ, պարսիկները զարկեցին հունաց զորքին և մեծ կործանմամբ ջախջախեցին: Կռվում շատերն ընկան և թիվ չկար մարտադաշտում սպանվածներին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 33):

«Փոկասը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.), մեծ զորքով գալով Բասեն, իրեն է ենթարկում հայաստանցիներին: Այդ ժամանակ խոսքով (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) հրամանով ոմն Աշոտ, հասնելով Հայաստան ու հարձակվելով հունական զորքի վրա, նրանց այնպես է կոտորում, որ դաշտում ընկածներին թիվ չկար» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 17):

«Այնուհետև նա (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) զորքով Հայոց սահմաններ է ուղարկում Աշոտին: Սա գալիս ու պատերազմում է հունաց զորքերի դեմ, որոնք Դուռն և Որդորում էին, փախցնում, բռնում է դրանց մինչև Սատայա» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

«Փոկասը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.), գալով Բասեն, ձգտում էր նվաճել Հայաստանը: Այդ ժամանակ խոսքով (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) հրամանով Աշոտը դուրս է գալիս նրա դեմ ու մեծ կոտորած է տալիս» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 32):

«Երեք տարոց հետո պատերազմ ծագեց Բասենում, ուր հույները պարտվեցին պարսիկներից» («Զարթիս-Ցիսովեբա», Արսեն Սափարացի «Վրաց և Հայոց բաժանման մասին»):

¹⁴³⁷ «Աշոտը հալածեց նրանց մինչև սատաղացիների բաղաբը, իսկ ինքը, զորքերը գումարելով, բանակեց Կարին բաղաբի շուրջը և նրա դեմ սկսեց պատերազմ մղել: Ներքուստ ինչ-որ չափով դիմադրեցին, բայց դրսիների կողմից քիչ կոտորած չեղավ: Ապա առաջ եկավ Թեոդոս կայսրը՝ ասելով. «Ես եմ», - ասում է: «Ճեր թագավորը»: Այնժամ տեղի տալով՝ բացեցին ռմերը: Զաղաթի գլխավորները ելան, հանդիպեցին նրան և վերադառնալով այնտեղից՝ համոզեցին բաղաբին, թե նույն ինքը Թեոդոսն է՝ Մորիկի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մակիդոսը – Մ.Ֆ.) որդին: Այնժամ, բացելով դարպասը, հնազանդվեցին ծառայության» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 33):

«Եվ Աշոտն ինքը, պատերազմ սկսելով Կարին բաղաբի դեմ, գրավում է այն» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 17):

«/2/ Ապա Աշոտ անունով մեկը, ուղարկված պարսից խոսքով արքայից (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ից – Մ.Ֆ.), հալածում է հույներին ու գրավում է Հաշտյանքի Կարին բաղաբը... /3/ Աշոտը գրավում է Կարին բաղաբը» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2, 3):

«Աշոտը գրավեց Կարին բաղաբը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 32):

«Հայոց 59 թվականին խոսքով Պարսիկը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Կարինը և Չորրորդ Հայքը» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«...պաշարվեց... Թեոդոսուպոլիսը՝ Փոկաս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.) հինգերորդ տարում և խոսքով (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) տասներկուերորդ տարում: Նրանք գրավեցին բազմաթիվ այլ բաղաբներ ևս...» («Զարթիս-Ցիսովեբա», Անանուն Զաղկեղոնացի «Հայոց պատմության համառոտագրություն»):

«Սույն թվին Ամնատը գրավեց Նույն Կարն բաղաբը՝ գերելով նաև Հովհան կաթողիկոսին, որը Հայքի հունաց մասում էր» («Զարթիս-Ցիսովեբա», Արսեն Սափարացի «Վրաց և Հայոց բաժանման մասին»):

¹⁴³⁸ «Այնտեղ պահապաններ կարգելով՝ Աշոտը գնաց գրավեց Հաշտենից բաղաբը՝ Ձիթառիճը, Սատաղը, Առաստիան ու Նիկոպոլիսը և հեռացավ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 33):

«Ապա Աշոտ անունով մեկը, ուղարկված պարսից խոսքով արքայից Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ից – Մ.Ֆ.), հալածում է հույներին և գրավում է Հաշտյանքի Կառնի բաղաբը» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Պարսիկները խորհրդարկանի գլխավորությամբ դուրս եկան և գրավեցին Հայաստանն ու Կապադոկիան...» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Պարսիկները գրավեցին Կառնի բաղաբը Հաշտենում» («Զարթիս-Ցիսովեբա», Արսեն Սափարացի «Վրաց և Հայոց բաժանման մասին»):

«Պարսիկները Կիթառիճ բաղաբը...: Պարսիկները գրավեցին բազմաթիվ այլ բաղաբներ...» («Զարթիս-Ցիսովեբա», Անանուն Զաղկեղոնացի «Հայոց պատմության համառոտագրություն»):

«Այդ ժամանակ հույները պարտություն կրեցին պարսիկներից ու կորցրին Կարն բաղաբը և Կեթառիճը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», Հավելված 5):

¹⁴³⁹ «Այդ ժամանակ Հերակլեսը, մեծ բանակի գումարներ բաժանելով Տրիպոլիսի և Պենտապոլիսի բարբարոսներին, դրանով իսկ համոզեց նրանց պատերազմում օգնել իրեն: Դրանից հետո նա կանչեց Վոնակիս անունով իր զորքերի հրամանատարին, նրան տվեց 3.000 հոգի, ինչպես նաև մեծ բանակի բարբարոսներ, և ուղարկեց Պենտապոլիս, որպեսզի նրանք դիրքեր գրավեն այնտեղ: Նա նաև Գրիգորի որդի Նիկիտային զգալի միջոցներով ուղարկեց արեֆեկտ Լեոնտիոսի մոտ, որը Փոկասի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.) կողմից որպես կառավարիչ նշանակված էր Մարեոտիս գավառում՝ կոչ անելով նրան Փոկասին մի նամակ գրել և այնտեղ ընդգծված օգտագործել «Տեր իմ» բառերը: Դրանից հետո Տեկեդոսն ու Միհնաթի որդի Թեոդորոսը, որը Մորիկի ժամանակ Ալեքսանդրիայի կառավարիչ էր եղել, գաղտնի համաձայնության եկան Հերակլեսի հետ, ըստ որի խոստացան նրան Կոստանդնուպոլսու տիրակալ կարգել, սպանել Փոկասին և ստիպել բաղաբի հազարյակներին անցնել նրա կողմը: Դա արվեց, սակայն, առանց Ալեքսանդրիայի պատրիարք Թեոդորոս Զաղկեղոնացու գիտության, որն այնտեղ էր նշանակվել Փոկասի կողմից, որը հետո իմացավ այդ մասին: Իմացան այդ մասին նաև բաղաբի կառավարիչ Հովհանը, բանի որ պալատի արեֆեկտ էր և Ալեքսանդրիայի զորքերի հրամանատար, ինչպես նաև ցորենի գործի վրա աշխատված Թեոդորոսը: Եվ ահա այս երեքը նամակ գրեցին Փոկասին և հայտնեցին նրան ամեն ինչի մասին: Փոկասը, սակայն, սկզբում արհամարհեց Հերակլեսին և աչքաթող արեց այդ ամենը, բայց հետո այնուհանդերձ մեծ գումարով և զորքով ուղարկեց Աթորոս բաղաբի ղեկավար Ապուլոնին: Միաժամանակ Փոկասը նաև հրաման ուղարկեց Կոզմային՝ թողնել հիսուրդը և հպատակեցնել Ալեքսանդրիան: Եվ վերջապես կայսրը ծովով ուղարկեց նաև Վոնոսին, որը հետո ուներ առյուծներ և հովազներ, ինչպես նաև այլ վայրի զագաններ, որոնք պետք է հասցվեին Ալեքսանդրիա: Կայսրը մինչ այս ոչնչացնում էին սրանց, սակայն Փոկասը վերականգնեց այդ սովորույթը, ընդ որում նա ուղարկեց նաև տանջանքի բազում գործիքներ ի դեմս շղթաների և մամլիչների, ինչպես նաև շատ գումար ու լավ շորեր: Այդ ժամանակ Հերակլեսի զորքերի հրամանատար Վոնակիսը Պենտապոլիսում հանդիպեց Նիկիտային, ինչպես ասել էր Հերակլեսը: Եվ իրոք, նա վերցրեց Մարեոտիս գավառի զորքերը և ուղղվեց դեպի Աֆրիկայի Լիբիա, ընդ որում Լեոնտիոսը համակամ եղավ նրա հետ: Նրանք եկան Կաբենա բաղաբ, ներս մտան, սակայն կայազորին որևէ վնաս չհասցրին, որից հետո ազատեցին բոլոր բանտարկյալներին, որոնք անմիջապես էլ ապագա պատերազմի համար միացան նրանց: Մինչ կմտնեին Ալեքսանդրիա, սակայն, նրանք աղմուկ հանեցին Պիդրակոն, այսինքն «Վիշապ» կոչվող գետի ափերին, որը Ալեքսանդրիայի կողքով հոսում է դեպի արևմուտք՝ հաղթելով բաղաբի կայազորին: Երբ նրանք ստան Ալեքսանդրիա՝ գտան այս բաղաբի կառավարիչ Ապուլոնին, որը գլխավորում էր պատերազմի գեներալ զինված շատ եգիպտացիների: Եվ ահա նրանք առաջին նրան. «Լսի՛ր իմ խոսքերը, հեռացի՛ր այստեղից, փրկի՛ր թո՛ւ պատիվը և գործին մի խառնվի՛ր, մինչև չես տեսնի, թե՛ իմ կողմը կհաղթի: Այդ դեպքում դու փորձանքից հեռու կմնաս և կպահպանես եգիպտոսի կառավարիչի թո՛ւ պաշտոնը, բանձի Փոկասի օտերն արդեն վերջանում են»: Նա, սակայն, հրաժարվեց ընդունել այդ առաջարկն ու ասաց. «Մենք կմարտնչենք հանուն կայսեր մինչև մահ»: Եվ ահա նրանք աղոթեցին, որից հետո սպանեցին այդ մոլորված հոգուն, որից հետո կտրեցին նրա գլուխը և, հագցնելով այն նիզակի վրա, տարան բաղաբ, ընդ որում, ոչ միայն ոչ-ոք չդիմադրեց նրանց, այլև շատերը համայնեցին նրանց շարքերը: Դրանից հետո պալատի արեֆեկտ Թեոդորոսը ցորենի գործի գլխավոր նշանակված մյուս Թեոդորոսի հետ միասին հեռացան բաղաբի արևելքում գտնվող Սուրբ Աթանասի եկեղեցի, իսկ Թեոդորոս Զաղկեղոնացի պատրիարքն էլ ապաստանեց ծովափին գտնվող Սուրբ Աթանասիոս եկեղեցում, ընդ որում վերջիններս այդպես վարվեցին ոչ այնքան վախենալով պատերազմից, այլ ավելի շատ՝ բաղաբի բնակիչներից, բանձի մինչ այդ ձերբակալել էին Թեոդորոսի որդի Միհնա վիկարիոսին, որն աղագջանի պաշտոնն էր վարում, որպեսզի, հենց Վոնոս գա, նրան հանձնեն վերջինիս: Զաղաթի բնակչությունն իրոք միակամ էր Վոնոսի դեմ տաճած ատելության հարցում, որը, ինչպես նրանք արդեն գիտեին, գումարած դրան, արդեն ելել ու գալիս էր վայրի բնակավայրերից, իսկ Թեոդորոս և կոտանքի գործիքների հետ միասին: Եվ ահա նրանք ի վերջո տեղ դարձան կայսերական հարկերին ու խլեցին դրանք նրանց ձեռքից, ում պահպանությանը, որ հանձնված էին, ինչից հետո արդեն բացահայտորեն ապստամբեցին Փոկասի դեմ: Նրանք մեծ պատիվներով ընդունեցին Հերակլեսին, տիրեցին կառավարիչ պալատին և հաստատվեցին այնտեղ: Այն Ապուլոնի գլուխը նրանք դրեցին բաղաբի դարպասների մոտ, որպեսզի, ով որ ներս կամ դուրս անի, տեսնի այն: Նրանք տիրեցին նաև ողջ այն հարստությանը՝ ոսկուն, արծաթին, թանկարժեք հագուստներին, որը Ապուլոնը հավաքել էր Փոկասին ուղարկելու համար: Դրանից հետո նրանք մարդ ուղարկեցին նաև այլ տեղերում գտնվող զինվորների, ինչպես նաև նավաստիների հետևից, որոնցից ոմանք ձերբակալվեցին և խիստ հսկողության տակ դրվեցին: Ի վերջո, այս ամենի մասին հայտնի դարձավ Վոնոսին, որն այդ ժամանակ Պաղեստինի Կեսարիայում էր, երբ էլ հենց նա իմացավ, որ բաղաբի բնակչությունը սպանել է Ապուլոնին, ապստամբել է և անցել Հերակլեսի կողմը: Նա իմացավ նաև, որ, մինչ ինքը եգիպտոս կմտնե, երկրամասին արդեն տիրել է Վոնակիսը, որին բոլոր տեղական առաջնորդները հնազանդություն են հայտնել» (Յովհաննես Նիկիտացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 107):

«Այդ տարին Պրիսկոսը, չկարողանալով տանել Փոկասի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.) չարագործությունները և նրա կողմից այդքան անմեղ մարդկանց ոչնչացումը, Աֆրիկայի գորավար Հերակլիոս պատրիկին նաանակ գրեց, որպեսզի նա իր որդի Հերակլիոսին

(**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ին – Մ.3.**) և փոխգործակար Գրիգորյան պատրիկի որդի Նիկետասին ուղարկի ընդդեմ Փոկաս բռնակալի, բանգի տեղեկացել էր, որ Աֆրիկայում Փոկասի դեմ ապստամբություն է կոչվում, որի առթիվ Աֆրիկայի նավերի առաքումը կանգնեցրել էին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴⁴⁰ «Ողջ ժողովուրդը Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.3.**) դեմ ապստամբության պատճառով ոգևորված էր և արդյունքում ինչպես Նիկյուայի եպիսկոպոս Թեոդորոսը, այնպես էլ Եգիպտոսի մնացած բաղաբները միացան ապստամբությանը: Մամուր բաղաբի արեֆեկտը Պավելը, սակայն, չմիացավ ապստամբությանը, ընդ որում նա լքանակվել էր Փոկասի կողմից և վայելում իր բաղաբի բնակչության աջակցությունը: Ապստամբությանը չմիացավ նաև գինկորական հրամանատար Լիոնակիոսը, բանի որ այդ շան գլուխը մի վատ ու այլատերված մարդ էր, ինչպես նաև Մամուրի որդի Կոզման, որը նախորդի ընկերն էր և այնքան հիվանդ էր, որ նրան տեղափոխում էին երկու տղամարդիկ: Ավելին, սրանք բանտից ազատեցին շատերին և ինչպես սրանց, այնպես էլ այլ զորականների ստիպեցին միանալ իրենց: Պավելն առաջինն էր, որ դիմարդեց և չմիացավ Յերակլեսի գործին, սակայն նա տատանումներ էր անել: Արդյունքում Եգիպտոսի ողջ պրովինցիան բաժանվել էր, երբ սրան գումարած սպանվեց նաև Ախուլանոսը: Աթիբ բաղաբի արեֆեկտ Մարսիանոսը նույնպես հրաժարվեց միանալ այս գործին, բանի որ նա նրանց ընկերն էր: Եվ ահա Վոնոսը Պտղոմայիսի տնից ելավ իր նավերով և ուղղվեց դեպի Աթիբ: Այդ ժամանակ Աուսիլիանոսի քույր Երիստոդորան սկսեց հետևել նրանց, ունեցել էր Փոկասի դեմ և նա հրաժարվեց միանալ Յերակլեսի գործին: Այսպիսով՝ Եգիպտոսի բոլոր կառավարական գործերը օգնություն էին սպասում արևելքից եկող ուժերից, որոնք պետք է գային ծովով ու ցամաքով: Այսպիսով՝ նրանք նավերով մտան երկու գետերի գետաբերանները և, ինչպես արդեն սպասելի էր, ափ իջան: Դրանից հետո նրանք սկսեցին վիտրել Պատոնին ու Թեոդորային, որոնք այդ ժամանակ Աթիբ բաղաբի մոտակայքում էին և շատ անհանգստացած էին այդ ամենից: Այդ ժամանակ Պավելը և Մամուրի որդի Կոզման, ինչպես նաև Թեոդորոս եպիսկոպոսն ու Նիկյուա բաղաբի գրագիր Միխասը տեղեկություններ ուղարկեցին արեֆեկտ Մարկիանոսին և Աուսիլիանոսի քույր տիկին Երիստոդորային, որպեսզի սրանք բոլորը ծածանեն Փոկասի լքաններն ու ելնեն Յերակլեսի դեմ: Սրանք, սակայն, հրաժարվեցին, բանի որ նրանք լսել էին Վոնակիսի մասին, որը ժամանել էր Բիկյուրան բաղաբ: Երբ Պատոնի կողմակիցները լսեցին այս ամենի մասին, նրանք մարդ ուղարկեցին Ալեքսանդրիայում գտնվող Վոնակիսի մոտ և ասացին. «Ամսիջապես էլ այստեղ շտապեք ձեր մարդկանցով, բանի Վոնոսը հասել է Թարսա բաղաբ»: Երբ Վոնակիսը հասավ Նիկյուա, Վոնոսն իր հերթին ժամանեց Աթիբ, որտեղ հայտնաբերեց, որ Մարկիանոսի գործերն արդեն պատրաստ են պատերազմի: Աուսիլիանոսի քույր Երիստոդորան, ինչպես նաև Մամուրի որդի Կոզման ևս այնտեղ էին: Եվ ահա նրանք ուղղվեցին դեպի գետի մի փոքրիկ վտակ, որն առանձնակալում էր իմնական գետից, և այնտեղ էլ հենց մոտեցան արեֆեկտ Պավելին ու նրա զորքերին: Դրանից հետո Վոնակիսը ստիպված եղավ հարձակվել Վոնոսի վրա և նրանք իրար եկան Մամուր բաղաբից արևելք: Արդյունքում վրա հասան Մամուրի որդի Կոզմայի ուժերը և նրանք միահամուռ ուժերով հետ շարժվեցին Վոնակիսի ուժերին գետից այն կողմ, ընդ որում նրանց հաջողեց գերել Վոնակիսին և սպանել նրան: Նրանք սրահար արեցին նաև Կուրայի հրամանատար Լեոնտիոսին, շրջապատեցին զորքի զգալի մասը, գերեցավորեցին այն և շղթայակապ արեցին ռազմիկներին: Երբ Պատոնն ու Թեոդորոսը տեսան, որ Վոնակիսն ու նրա մարդիկ ջախջախված են, դիմեցին փախուստի և պատսպարվեցին վանքում» (Ռովիանոս Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 107):

¹⁴⁴¹ «/107/ Այդ ժամանակ Նիկյուայի եպիսկոպոս Թեոդորոսն ու Միխաս գրագիրը վերցրին Ալեքսանդր և մեկնեցին Վոնոսի մոտ՝ կարծելով, թե նա կների իրենց: Վոնոսը, սակայն, երբ տեսավ սրանց, նա երկուսին էլ բանտարկեց: Ավելին, շուտով Երիստոդորան և Աթիբ բաղաբի արեֆեկտ Մարկիանոսը բանտարկեցին, թե Թեոդորոս եպիսկոպոսը հենց այն մարդն էր, որն առաջինը բաղաբի դարպասներից տապալեց Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.3.**) լքանները և, երբ Վոնոսը տեսավ Փոկասի տապալված լքանները, անմիջապես էլ հրամայեց գլխատել եպիսկոպոսին: Ինչ վերաբերվում է Միխասին, ապա նա նրան դաժան ծեծի ենթարկեց և բաց թողեց միայն 3.000 ոսկեդրամ ստանալուց հետո, ընդ որում ստացած դաժան ծեծի արդյունքում Միխասը հիվանդացավ տենդով և շուտով մահացավ: Վոնոսը շատ էր լուսն Մամուրի որդի Կոզմային և ահա Մամուր, Բիկոր, Դուլիան և Դուլիանոս անունով մարդիկ, ինչպես նաև Պատոնն ու կայսրը Նախկին ընկեր Թեոդորոս գրականը վանքից բերվեցին նրա մոտ, որը նրանց ևս ձերբակալեց և շղթայակապ արեց: Նրա հրամանով նրանց ծեծեցին, որից հետո գլխատեցին, ինչպես մինչ այդ արել էին եպիսկոպոսի հետ: Վոնոսը գերյալներից ընտրեց նրանց, որոնք ծառայել էին դեռևս Պրիկին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսին – Մ.3.**), և նրանց աքսորեց, իսկ որոնք ծառայել էին Փոկասին, նրանց նա մահվան դատապարտեց: Չորրի մնացած մասը, ինչպես սովորեց, տեսնելով այս ամենը՝ դիմեց փախուստի Ալեքսանդրիայի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Եգիպտոսի բոլոր աչքի ընկնող մարդիկ հավաքվեցին Յերակլեսի հրամանատար Նիկիտայի մոտ և սկսեցին օժանդակել նրան, բանի որ նրանք ատում էին Վոնոսին: Նրանք պատրաստակամորեն սկսեցին կատարել Նիկիտայի բոլոր հրամանները և արդյունքում Նիկիտան մի մեծաքանակ բանակ հավաքեց ինչպես սրանցից, այնպես էլ բարբարոսներից, Ալեքսանդրիայի բնակիչներից, կանաչներից, նավաստիներից ու նետածիգներից: Նա կուտակեց նաև մեծ քանակի գինկորական հանդերձանք՝ պատրաստվելով մարտ տալ Վոնոսի Ալեքսանդրիայի շրջակայքում: Այդ ժամանակ Վոնոսը մտածում էր այսպես. «Ինչպե՞ս եմ տիրել այդ բաղաբին և հաշիվ տեսնեմ այդ Նիկիտայի հետ, ինչպես արեցի Վոնակիսի հետ»: Այդ ժամանակ Մամուրը բաղաբից ելավ Պավելը և, միանալով Վոնոսին, Ալեքսանդրիայի ջրանցքի մոտակայքում մոտեցավ բաղաբի մերձակայքին, սակայն նա այդպես էլ չկարողացավ մոտենալ բուն բաղաբին, բանի որ բաղաբի բնակչությունը նրա վրա բարեքնեց, ինչի արդյունքում նրա նավերը դիմեցին փախուստի: Դրանից հետո Վոնոսն ինքն էլ իր զորքերով եկավ և դիրքեր գրավեց Միպրոմոնիսի մոտ, այսինքն՝ Նոր Շաբայում, ինչից հետո իր մարդկանցով ուղղվեց Դենկլորիոն բաղաբ և արդեն կիրակի օրը պատրաստվեց ծեղքել վերջինիս պարիսպները: Այս ամենը տեղի ունեցավ Փոկասի կառավարման իններորդ տարում... /108/ Այդ ժամանակ մի Նիկիտան, առաջնորդվելով այն ծերունագրող սուրբ սյունակացի խոսքերով, շարժեց իր զորքերը և պարիսպների վրա բարանետներ, ինչպես նաև այլ մեքենաներ դրեց: Երբ Վոնոսի զորքերի հրամանատարը զորքով առաջացավ, որպեսզի հարված հասցնի բաղաբին, այստեղից գործի դրեցին այդ մեքենաները և բարերից մեկը, հարվածելով այդ մարդու ուղիղ ծնոտին, փչրեց այն, որից հետո վերջինս տապալվեց Նժուլից և անմիջապես էլ մոզան փչեց: Այդ ոք ևս ձգվեցին բարով և, երբ մարդը թեժացավ, հարձակվողները ողջ կազմով դիմեցին փախուստի: Այդ ժամանակ Նիկիտան բացեց բաղաբի այն դարպասները, որոնք մոտ էին Սուրբ Մարկոս առաքյալի տաճարին, և բաց թողեց իր բարբարոսական օժանդակ ուժերին, որոնք ընկան փախչող հակառակորդի հետևից, հետապնդեցին սրանց և, գործի դնելով նետերը, շատերին այդ կերպ կոտորեցին, իսկ շատերին էլ սրահար արեցին: Գործի անցան նաև Ալեքսանդրիայի բնակիչները, որոնք մինչ այդ հարվածել էին հակառակորդին բարերով, իսկ այժմ էլ գործի դրեցին նաև նետերը և, հետապնդելով փախչողներին, շատերին սպանեցին ու ծանր վիրավորեցին: Միաժամանակ նրանցից ոմանք, որոնք փորձեցին մարտից փրկվել ջրանցքում, ընկան ջուրը և խեղդվեցին: Բաղաբից հյուսիս ծառիկների փշոտ մի դաշտ կար, որը կանգնեցրեց փախստականներին, իսկ հարավային կողմում էլ ջրանցքն էր, որը ևս չէր նպաստում փախուստին: Արդյունքում բանը հասավ նրան, որ փախչողներն իրենք սկսեցին մեկը մյուսին ոտնատակ տալ՝ չճանաչելով ընկերոջ ու բարեկամին: Վոնոսը ևս մի բանի գինկորների հետ միասին դիմեց փախուստի ու պատսպարվեց Կարպայում: Այդ մարտում զոհվեցին Աթիբի արեֆեկտ Մարկիանոսը, գորավար Լեոնտիոսը, Վալենտին ու աչքի ընկնող շատ այլ անձիք» (Ռովիանոս Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 107, 108):

¹⁴⁴² «/108/ Երբ Նիկիտան տեսավ, որ սրբերին ուղղված նրա աղոթքները արդյունք են տվել ու Վոնոսի ուժը կտրված է, իսկ նրա զորքի բանակությունն էլ փոքրացել է, նա Պտղոմեոսին, Եվսեբիոսին և իր կողմակիցներից այլոց ուղարկեց գետի մոտակայքում գտնվող Յերակլեսի մոտ, որպեսզի բերել տա նրան: Այդ ժամանակ Նիկյուա բաղաբում նրան ամեն կերպ օժանդակում էին կապույտները՝ մեծից փոքր, ինչպես նաև գինկորականները, որոնք օգնում էին նրան նաև Ալեքսանդրիայում: Երբ Պավելն ու նրա կողմակիցները իմացան այս ամենի մասին, նրանք գաղտնի ելան իրենց նավերի վրա՝ ի վերջո լքելով Վոնոսին և անցնելով Նիկիտայի կողմը: Այսպիսով՝ Վոնոսի զորքերը օրըստօրե վատանում էին, այն դեպքում, երբ Նիկիտայի գործերը՝ լավանում: /109/ Իր փախուստից հետո Վոնոսը մի բանի օր մնաց Նիկյուայում, որտեղ փորձեց հավաքել իր զորքերի մնացորդները: Դետո նա նավեր ձեռք բերեց և որոշեց գնել մի քիչ վնաս պատճառել Ալեքսանդրիայի բնակչությանը: Եվ ահա նրանք ուղղվեցին դեպի Մարեոտիս ու մոտեցան Դրակոնի ջրանցքին, որը ձգվում է բաղաբից արևմուտք՝ նպատակ ունենալով վնաս հասցնել Ալեքսանդրիացիներին: Այդ անկախորդ մարդը չգիտեր, սակայն, որ հենց Աստված է ամեն ինչի տերը և ահա Նիկիտան, այն բանից հետո, երբ իմացավ այդ մասին, կորեց ջրանցքի վրայով ձգվող պարանե կամուրն ու արգելափակող հակառակորդի առաջխաղացումը: Երբ Վոնոսը լսեց այդ մասին, շատ տխրեց և նրանից հետո որոշեց սպանել Նիկիտային» (Ռովիանոս Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 108, 109):

¹⁴⁴³ «Երբ Նիկիտան իմացավ այս ամենի մասին՝ նա ամենայն շտապողականությամբ ոտքի ելավ ու մոտեցավ Վոնոսին: Վերջինս իր հերթին անցավ գետը և ուղղվեց դեպի Նիկյուա: Այն բանից հետո, երբ նա արդեն անցել էր գետը, Նիկիտան թողեց հետապնդումը և անցավ Մարեոտիս՝ Նիկյուայի մոտ թողնելով զգալի ուժեր, որպեսզի հսկողություն իրականացնի: Նույն կերպ նա վարվեց նաև Վերին Մանուֆայի նկատմամբ: Եվ այսպես, երբ նա արդեն երեկոյան կողմ մոտենում էր այդ բաղաբին, այնտեղ գտնվող Վոնոսը կրկին հետ բաշխեց և Նիկիտան տիրեց այդ բաղաբին, ընդ որում Աքրաիսն ու նրա մարդիկ գերվեցին, նրանց տներն այրվեցին ու նրանց հետքը կորավ: Այսպիսով՝ Նիկիտան հզոր հարված հասցրեց Մանուֆա բաղաբին և ստիպեց վերջինիս բացել դարպասները: Այդ ժամանակ արդեն Եգիպտոսի մնացած բաղաբները հնազանդություն հայտնեցին Նիկիտային: Դրանից հետո Նիկիտան շարունակեց հետապնդել Վոնոսին, որն ի վերջո գիշերով թողեց Նիկյուան և Եգիպտոսն ու

անցավ Պարետսին: Այսպիսով՝ Եգիպտոսից այդ մարդուն վտարեցին նրա թափառող սպանությունների համար, որը վերջինս իրականացրել էր մինչ այդ: Վոնտը մեկնեց Բյուզանդիոն և այնտեղ տեսակցեց մարդասպան Փոկասի հետ, որն իր ընկերն էր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասին – Մ.Ֆ.**): Այսպիսով՝ Եգիպտոսի ողջ երկիրն ընկավ Նիկիտայի իշխանության տակ՝ սկսած մեծ քաղաք Ալեքսանդրիայից և վերջացած Թեոփիլոս Սյունակյացի գյուղի, որն էլ հենց Յերակլեսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլեսին – Մ.Ֆ.**) կայսերական թագ էր կանխագուշակելը) (Բովիանես Նիկիտացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 109):

¹⁴⁴⁴ «Այս եկավ պարզոստական Շահենը և շրջանցեց Կարին քաղաքը, իսկ Դվին ոստան էլ մարզպանության համար եկավ Շահրայան պետը: Շահենը գնաց, հունաց զորքերին պատահեց Կարին գավառում, որտեղ էլ, կռիվ մղելով, ջարդ տվեց նրանց սուների սրով և փախստյան մատնելով՝ հալածեց աշխարհից» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 33):

«Նրանց ընդդիմակալած հռոմեացիները պարտություն կրեցին, բովանդակ զորքը կորավ և շատ քչերին հաջողվեց փրկվել...: Պարսիկները խարդարիզական գլխավորությամբ դուրս եկան և գրավեցին Յայաստանն ու Կապադովկիան, մարտ տվեցին ու փախուստի մատնեցին հռոմեացիների զորքերը...» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁴⁴⁵ «Այնժամ խոսրով արքան (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) վերադարձավ Դարայից, զորքերին վերստին դադար տվեց, ուրիշ բազմաթիվ զորքեր ես ժողովեց և մեծ ու հույժ հզոր զորք ուղարկեց Ասորեստանի կողմերը՝ նրանց գորագույն կարգելով Խոռյամին, որը Ռազմիդան էր կոչվում (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը – Մ.Ֆ.**): Եվ նրանց այսպես հրամայեց: «Ովքեր գան ծառայության, սիրով ընդունիր և խաղաղության մեջ պահիր, իսկ ովքեր դիմադրեն ու պատերազմեն, թող սրով սպանվեն»: Ինչ վերաբերվում է Աշտատ Յեզտայարին, ապա նա նրան մեծ զորքով ուղարկեց Յայաստանի կողմերը և նրա հետ էլ նաև Սորիկի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.**) որդուն՝ կայսր անվանված Թեոդոսին, ուղարկեց: Խոռյամը, վերցնելով զորքերի բազմությունը, գնաց Ասորեստանի կողմերը: Դասնելով Ասորական Միջագետքը՝ նա պատեց, պաշարեց Ուռհա քաղաքը և կռիվ մղեց նրա դեմ, իսկ նրանք զորքերի բազմության, հաղթական մարտերի ու այն պատճառով, որ իրենց որևէ տեղից փրկության ակնկալիք չկար, նրա հետ խոսեցին խաղաղությամբ, խնդրեցին երդում, որ կորստյան չեն մատնի քաղաքը և, բացելով քաղաքի դարպասը, հնազանդվեցին ի ծառայություն: Նույնպես և Ամիր, և Թեյա, և Ռաշայենա, և Ասորական Միջագետքի բոլոր քաղաքները, կամովին ծառայության հնազանդվելով, մնացին խաղաղության ու շենության մեջ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 33):

«Այնուհետև նա (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) Խոռեմ գորավարին, որը նաև Ռամադան էր կոչվում (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազին – Մ.Ֆ.**), զորքով ուղարկում է Ասորիք: Սա, անցնելով Ասորիք, իրեն է ենթարկում Ամիրը և Ուռհան» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տեգերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

«Պարսիկները եկան Միջագետք, գրավեցին... Ռասայը ու ձեռնեցին այնտեղ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Այդ տարի խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) խարդարիզական և Ռոմիլիզականին (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազի – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց, ովքեր հռոմեացիների բազում քաղաքներ առան...: Մայիս ամսին պարսիկներն արշավեցին Ասորիքի վրա, գրավեցին Ապամիան և Եդեսիան ու հասան մինչև Անտիոք» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) զորք հավաքեց և ներխուժեց հռոմեական երկիր: Նա երկու զորավարներ նշանակեց և նրանց արևմուտք ուղարկեց: Սրան նվաճեցին... Ամիրը, Մայիարկերտն ու Եդեսիան, որից հետո արդեն կամուրջ գցեցին Եփրատի վրա՝ Մաբուգի մոտ, և անցան այն» (Անանուս Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրությունից»):

«Հուլյանի 916 թվականին Եդեսիան գրավեց» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Հուլյանի 918 թվականին պարսիկները գրավեցին Ամիրը...: Եվ ահա արդեն Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) յոթերորդ տարում պարսիկները գրավեցին ռումների երկիրը ու դուրս եկան Եփրատ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 25):

«Պարսիկները գրավեցին Միջագետքն ու այն հարկի տակ դրեցին: Դրանից հետո խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) տիրեց նաև Եդեսիային» (Անանուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 86):

«Յետո պարսիկների ձեռք ընկավ նաև Ամիրը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) ... տիրեց Եդեսիային» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 78):

¹⁴⁴⁶ «Նրանց ընդդիմակալած հռոմեացիները պարտություն կրեցին, բովանդակ զորքը կորավ և շատ քչերին հաջողվեց փրկվել...: Պարսիկները խարդարիզական գլխավորությամբ դուրս եկան և գրավեցին Յայաստանն ու Կապադովկիան, մարտ տվեցին ու փախուստի մատնեցին հռոմեացիների զորքերը, գրավեցին Գալատիան և Պափլագոնիան ու հասան Զադկեդոն՝ չինալելով ոչ մի տարիք: Ահա այնպես եղավ, որ քաղաքից դուրս հռոմեացիներին պարսիկներն էին տանջում, իսկ մայրաքաղաքում նրանցից ավելի դաժան էր վարվում Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.**)՝ սպանելով ու շղթայելով» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) ութերորդ տարում պարսիկները գրավեցին ողջ Միջագետքը, ապա անցան Կապադովկիա, Անկիրիա և Անիա ու հասան մինչև Զադկեդոն՝ բազում արյուն թափելով» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) թագավորության ութերորդ և խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության թափառող տարում պարսիկները անցան Եփրատը, իրենց ենթարկեցին Ասորիքը և վտարեցին հռոմեացիներին: Շահր Վարազը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը – Մ.Ֆ.**) կրկնակիս հետապնդեց նրանց և կոտորեց ու գերեվարեց ում, որ հասավ: Գերիներին նա ուղարկեց խոսրովին: Նա անցավ Կապադովկիայի ու Գալաթիայի բոլոր մասերով և Նույնիսկ Կոստանդնուպոլսի մոտով: Ո՞ր երկրին էր, որ նա հասավ ու չկոտորեց, չտանջեց, չավիրեց, տղամարդկանց չոչնչացրեց ու բնակչությանը չգերեվարեց: Պարսիկները նման չարիք գործեցին հռոմեական սահմաններում, քայց դրանից ավելի Փոկասը իրագործեց երկրի ներսում: Նա շատ բան թաքեց, որ պետության ամրությունը վերանա, բանցի նա սպանում էր բոլոր հայտնիներին և նա այնքան ժամանակ այդ կերպ վարվեց, մինչև որ նրա թագավորությունը ջրառարկվեց հզոր մարդկանցից» (Անանուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 88):

«Այդ ժամանակ պարսիկները դաժանորեն անհանգստացնում էին հռոմեական սահմանները» (Չիգբերտ ժամբալցի «Տարեգրություն»):

«Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) նետվեց վրժ լուծելու Փոկասից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասից – Մ.Ֆ.**), որը բռնի կերպով կանքից զրկել էր Մավրիկիոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսին – Մ.Ֆ.**): Նա մեծաթիվ զորքով մտավ Արևելյան կայսրության տարածք, ամայացրեց Կապադովկիան, Գալաթիան ու Պափլագոնիան...» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 78):

¹⁴⁴⁷ «/109/ Այդ ժամանակ Աֆրիկայի Տրիպոլիսից եկան արյունարբու բարբարոսներ, որոնք գործում էին Յերակլեսի օգտին, բանցի նրանք ևս, ելնելով Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) դեմ, հարձակվեցին նրա գորավար Մարդիոսի վրա և փորձ կատարեցին սպանել ինչպես նրան, այնպես էլ Էկլեզարիոս և Իսիդոր անունով երկու գորավարների: Այդ բարբարոսները եկան ու ոտնատակ տվեցին Աֆրիկա արավիցիցան, դրանից հետո անցան Յերակլես Ավագի մոտ: Միաժամանակ Նիկիտայի մոտ մեկնեց նաև Տրիպոլիսի մեծ արեֆեկտ Կիզիլուսը, ընդ որում նա հետը մեծ բանակի արժեքներ տարավ, որ օժանդակի վերջինս Վոնտի դեմ պայքարում: Եվ ահա Յերակլես Ավագը նավերով և բարբարոսների մեծ ուժով իր որդի Յերակլես Կրտսերին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց Բյուզանդիոնի վրա, որպեսզի սա հարձակվի Փոկասի վրա: Երբ նա մտնեցավ կղզիներին, ծովային ափերին և մոտակա նավահանգիստներին, շատ մարդիկ, և հատկապես կանաչներից, եկան նրա մոտ՝ նավի վրա: Չիկոնները, որոնք սրանց հետ էին, հետևեցին նրանց օրինակին և ենթարկվեցին Յերակլեսին՝ Կապադովկիայի հետ միասին: Այդ ժամանակ բոլոր մարդիկ լեցին Փոկասին ու զայրացած հեռացան, ընդ որում ոչ մեկը չմնաց նրա մոտ: Իսկ ահա թե ինչ տեղի ունեցավ Կոստանդնուպոլսի քաղաքում: Երբ Փոկասն իմացավ այս ամենի մասին և պարզեց, որ բոլորը ենթարկվել են Յերակլեսին, առաջ ուղարկեց կայսերական կառավար Վոնտին, որպեսզի սա դեմ ելնի նրան: Միաժամանակ Փոկասը ոտքի հանեց նաև կայսերական այլ պրեֆեկտների, որոնք Եգիպտոսից ժամանել էին ցորեն բերող նավերի հետ միասին և սրանց բոլորին Փոկասը սկսված ապստամբության պատճառով հետ չէր ուղարկել: /110/ Այդ ժամանակ Նիկիտա պատրիկի առաջարկով ժողովուրդն ընդունեց Յերակլեսին որպես իր կայսր, իսկ Աֆրիկայի ժողովուրդն էլ սկսեց գրչել. «Թող կայսր Յերակլեսը ավգուստ լինի: Ալեքսանդրիայի ողջ ժողովուրդը ևս այս կերպ գոչում էր: Դրանից հետո նրանք ափ իջան և մարդիկ սպանեցին Վոնտ կառավարին, ինչից հետո սկսեցին բարձրաձայն շնորհակալություն հայտնել Յերակլես Ավագի որդի Յերակլես Կրտսերին, ինչպես նաև ծանակել Փոկասին և Լեոնիդ: Լեոնիդ այդ աղաղակով՝ կանաչները և Բյուզանդիոնի բնակչությունը, որոնք ծով էին դուրս եկել, սկսեցին հետապնդել կապույտներին, իսկ սրանք, վախեցած այդ ամենից և հետագա հալածանքներից, պատսպարվեցին Սուրբ Սոֆիա եկեղեցում: Չորականները ու սենատորները դիրքեր գրավեցին պալատի մոտ և պաշարեցին Փոկասին: Երբ Փոկասն ու նրա սենեկապան Լեոնտիոսն իմացան, որ իրենց ուզում են սպանել, ինչպես մինչ այդ սպանել էին Վոնտին, եկան,

վերցրին կայսերական գանձարանում դեռևս Մորիկի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսին – Մ.Ֆ.**), ինչպես նաև Փոկասի կողմից, իսկ կուտակված փողերը, որոնք սա խել էր հռոմեական իշխաններից, որոնց մահվան էին մատնել ու գույքը բռնագրավել, ինչպես նաև Վոնոսի փողերը, որից հետո տրվեցին ծովի ալիքներին, ահա այս չափ, որ աղբատացել էր հռոմեական տերությունը: Դրանից հետո սենատորները, զորավարներն ու զինվորները ելան ու բռնեցին Փոկասին: Նրանք նրա գլխից պոկեցի կայսերական թագը, բռնեցին նաև Լեոնտիոս սենեկապանին և նրանց երկուսին էլ բերեցին սուրբ Թովմաս առաքյալի եկեղեցում գտնվող Զերակլեսի մոտ, որից հետո սրանց երկուսին էլ հենց նրա ներկայությամբ սպանեցին: Մինչ այդ, սակայն, կտրել էին Փոկասի մարմնի փակ մասերը ու ոտքերից բերել էին կաշին այն անպատվության և անամոթության համար, որը սա բերել էր ուն Փոսի կնոջը, երբ սա տրված էր եղել աստծուն ծառայելու, սակայն Փոկասը ուժով տիրել էր նրան, չնայած որ այս կինը ազնիվ մի տոհմից էր: Դրանից հետո նրանք վերցրին Փոկասի, Լեոնտիոսի ու Վոնոսի մարմինները, բերեցին բաղաբամեջ, կրակի տվեցին, իսկ մոխիրն էլ տվեցին բանուր, բանգի սրանք ատելի էին դարձել բոլոր մարդկանց համար: Այսպիսով՝ կյանքի կոչվեց այն գուշակությունը, որ Բենիամին Անտիոքիցն ստացել էր Աստծուց, սակայն Բյուզանդիոնի բնակչությունը այն աչքաթող էր արել: Դրանից հետո նրանք Զերակլեսին իր կամքին հակառակ տարան Սուրբ Թովմաս առաքյալի եկեղեցի և կայսերական թագը դրեցին գլխին» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 109, 110):

«Այն բանից հետո, երբ կայսր Մավրիկիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսը – Մ.Ֆ.**) սպանվեց Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) կողմից, վերջինս, որն իրականացրել էր այդ ամենը, զավթեց կայսերական իշխանությունը: Այդ ժամանակ քրիստոնյաների գործերը նրա կողմից այն աստիճանի հասցվեցին, որ շատերի կողմից երգվում էր, թե, այն ժամանակ, երբ պարսիկները դրսից են ամայացնում հռոմեացիների տերությունը, Փոկասն այդ ուղղությամբ ավելի մեծ ջանքեր է թափում ներսից: Դրա համար էլ Լիբիայի այդ ժամանակվա կառավարիչները, որոնք բաջությամբ համակվեցին մեծ հեռավորության, ինչպես նաև այն պատճառով, որ Մավրիկիոսի կողմից իրենց հանձնվել էր ստրատեգոսություն, իսկ դրանք երկու եղբայրներ էին՝ Զերակլեսը և Գրիգորիոսը, պայմանավորվեցին միացյալ կերպով ուղարկել իրենց որդիներին փոխադրված պայմանով, որ նրանցից այն մեկը, որն առաջինը տեղ կհասնի, եթե կարողանա, գրավի կայսերական իշխանությունը: Եվ ահա նրանք ծովով ուղարկեցին Զերակլեսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Զերակլես Ի-ին – Մ.Ֆ.**)՝ Զերակլեսի որդուն, մեծ նավատորմ կազմելով նավերից, որոնց անձնակազմերը կազմված էին աֆրիկացիներից ու մավրներից, իսկ Նիկիտային էլ՝ Գրիգորիոսի որդուն, մեծաթիվ հեծյալ գործով ուղարկեցին ցամաքով: Զերակլեսը, առաջ ողվելով հաջողակ բախտով ու ամենահամընթաց բանով, առաջ անցավ Նիկիտայից, բարեհաջորդ ժամանեց Բյուզանդիա և արդեն ձեռք էր գրավում բաղաբամեջը: Այդ ժամանակ Պիսիդիոս՝ Փոկասի փեսան, որը զբաղեցնում էր բաղաբաի էքսարքոսի պաշտոնը և կայսերական մարդկանց մեջ ամենահզորն էր, թշնամաբար էր տրամադրված Փոկասի հանդեպ, բանի որ սա ամեն կերպ վիրավորում էր նրան իր կողմից Փոկասի արձանների ստորացման համար: Բանն այն էր, որ հակառակ գույներին պատկանող թեմերը մի ժամանակ ապօրինի կերպով Պիսիդիոսի արձանը դրել էին Փոկասի արձանին հավասար բարձրության վրա: Եվ ահա նա բռնեց նենգության ուղին: Խաբեությանը համոզելով Փոկասին, որ նա պայքարում է հանուն իրեն և պնդելով, որ Զերակլեսը եկել է ի կործանում սեփական անձի, միաժամանակ էլ, սակայն, նա ծանուցակում էր Զերակլեսին, որ սա հետոքոտ իրագործի մտածածը: Եվ Փոկասին շրջապատած մարդիկ ապստամբեցին, բանգի արդեն կանաչ գույնին պատկանող թեմերը այրել էին կայսերական պալատը և հայտարարել մեկ ուրիշ թագավորելու մասին: Եվ ահա, իմանալով Զերակլեսի գործի ուժեղ հարձակման մասին, նրանք լեքեցին կայսր է անցան Զերակլեսի կողմը: Փոտ անունով մեկը, որը վիրավորանք էր կրել Փոկասի կողմից, բանի որ սրա կնոջը կայսրը մի ժամանակ պատվազրկել էր, մեծաթիվ գործով թափանցելով պալատ, անմիջապես էլ բռնեց Փոկասին, հանեց վրայից կայսերական հանդերձները, հագցրեց սև շորեր, ուրդեց ձեռքերը թիկունքի հետևը ու, նավով ծամփա ընկնելով, գերուն հանձնեց Զերակլեսին: Վերջինս, տեսնելով նրան, ասաց. «Ուրեմն, դժբախտ, այդ դո՛ւ էիր այսպես կառավարում պետությունը», իսկ սա պատասխանեց: «Ի՞նչ է, դու մտադրվել ես ավելի լավ կառավարել:» Եվ անմիջապես էլ, հենց նավի վրա, Զերակլեսը հրամայեց Փոկասին թողնել մահապատժի ենթարկել, հետո կտրել մարմնի մասերը, այդ թվում աջ ձեռքը ուսից սկսած, և կախել դրանք Նիգիայի վրա, իսկ մարմինը բարձր տալ այսպես կոչված Ցիլ ֆորում և այնտեղ հրակեց անել: Դոմենցիոսից՝ Փոկասի եղբորը, Վոնոսին, ինչպես նաև Լեոնտիոսին՝ կայսերական գանձարանի պահապանին, որոնք մինչև վերջ աջակցում էին Փոկասին, Զերակլեսը ևս հրամայեց մահապատժի ենթարկել: Այդպես էլ արեցին» (Նիկեեիոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Իսկ Աֆրիկայի գորավար Զերակլիոսը սենատի պահանջով իր որդի Զերակլիոսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Զերակլես Ի-ին – Մ.Ֆ.**) ռազմականորեն Փոկաս բռնակալի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) դեմ ուղարկեց: Այդպես վարվեց և նրա փոխգորավար Գրիգորիոսը, որն իր որդի Նիկետասին ցամաքով ուղարկեց: Պայմանն այն էր, որ ով առաջինը հաղթի բռնակալին, ինքն էլ թագավորի...: Այդ տարին, հոկտեմբեր ամսի 4-ին, երկուշաբթի օրը, ինդիկտոնի 14-րդ տարին, Աֆրիկայից զոհաբախտ կամաքակով նավերով, որոնք իրենց կայմերին ունեին փոքր աշտարակներ և աստվածամոր պատկերներ, ինչպես այդ մասին գրում է Գեորգ Պիսիդացին, ինչպես և Աֆրիկայից ու Մավրիտանիայից հավաքագրված բազում զորքեր, տեղ հասավ Զերակլիոսը: Նմանապես տեղ հասավ և պատրիկ Գրիգորիոսի որդի Նիկետասը՝ Ալեքսանդրիայում և Պետնապոլսում հավաքագրված մեծաթիվ հետևակագործով: Զերակլիոսը ամեն ինչի մասին տեղյակ էր պահել Զոռոաս Աֆրոսի դուստր Եվդոկիային, որն այն ժամանակ Եպիփանիայի՝ Զերակլիոսի մոր հետ Կոստանդնուպոլսում էր գտնվում: Փոկասը, լսելով, որ Զերակլիոսի մայրը բաղաբամեջ է գտնվում, ինչպես և Զերակլիոսի նշանած Եվդոկիան, ձերբակալեց նրանց և արգելափակեց Նոյ ապաշխարության կոչվող տերունական վանքում: Զերակլիոսը, հասնելով Աֆրոս, հանդիպեց Աֆրոսի կոմես Թեոդորոսին և նրան հարցուկործ անելով տեղեկացավ Կոստանդնուպոլսում տիրող կացության մասին: Փոկասը իր եղբայր, մագիստրոս Դոմենցիոսին երկար պարիսպները հսկելու ուղարկեց: Մագիստրոսը, իմանալով Զերակլիոսի՝ Աֆրոս հասնելու մասին, պարիսպների պահպանության գործը լքելով, մտավ Կոստանդնուպոլիս: Զերակլիոսը Աֆրոսում ընդունեց Փոկասի աքսորած բոլոր իշխանների և նրանց հետ բարձրացավ Զերակլիա, իսկ Կիզիկոսի մայրաքաղաք Ստեփանոսը, Արտաշի սուրբ Աստվածածնի եկեղեցուց մի թագ վերցնելով, տարավ Զերակլիոսին, ով, Կոստանդնուպոլիս հասնելով, Սոֆիայի նավահանգստում խաբիսի գցեց: Զերակլիոսը Զրիստոսի օգնությամբ մարտում հաղթեց Փոկաս բռնակալին, որին դեմոսները ձերբակալելով, սպանում են և Բոյոնոյում հրակեց անում: Զերակլիոսը, մտնելով արբունիք, պալատի սուրբ Ստեփանոսի աղոթարանում ձեռնաք Սերգիոս պատրիարքի թագադրվեց: Նույն օրը ակգուստա թագադրվեց և Զերակլիոսի նշանած Եվդոկիան: Սերգիոս պատրիարքի կողմից նրանք երկուսն էլ ստացան նաև անուսական պատկերներ, որով միևնույն օրը Զերակլիոսը և ինքնակալ դարձավ, և փեսայացավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«649 թվական: Զերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Զերակլես Ի-ը – Մ.Ֆ.**) թագադրվեց որպես կայսր՝ 57-րդ հռոմեացիների մեջ: Նա Աֆրիկայում ապստամբություն բարձրացրեց Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) դեմ ազնվածին օրիորդ Փավիայի նկատմամբ տարած տածած սիրո պատճառով, բանգի սա Լիբիայից կայսրը հրամանով արտաքսվել էր Կոստանդնուպոլիս: Այս տիրակալը, հանդիպելով դեպքերի նման զարգացման, զինեց ու հավաքեց Արևմուտքի զորքը և ծովային պատերազմ սկսեց կառավարության դեմ 1.000 կամ ավելի շատ նավով: Նա Նիկետասին՝ հռոմեացիների բանակի մագիստրին, դարձրեց ողջ ցամաքային բանակի հրամանատար և նրանց միջև պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ իրենցից, որ մեկը, որ առաջինը հասնի Կոստանդնուպոլիս, նա էլ կստանա ողջ իշխանությունը կայսրության մեջ: Զերակլեսը Աֆրիկայից մեկնեց և ծովով ավելի շուտ հասավ մայրաքաղաք: Նա պատերազմ սկսեց Փոկասի դեմ, որը զգալի դիմադրությունը ցույց տվեց, ու դրա համար էլ, երբ գերված Փոկասին բերեցին Զերակլեսի մոտ, նրա կոկորդը կտրեցին» (Ամանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 6):

«Հուլյանի 933 թվականին ռոմաների կայսր Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) սպանվեց և նրա փոխարեն թագավորեց Զերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Զերակլես Ի-ը – Մ.Ֆ.**), որը տիրեց 31 տարի» (Դիոնիս Տել-Մաիդացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Երբ հռոմեացիներին շատ չարիք պատճառվեց ոչ միայն պարսիկների, այլ ավելի շատ կայսր Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) կողմից, երկու այրեր՝ պատրիկներ, որոնք գտնվում էին Աֆրիկայում, լսելով նրա ստոր բնավորության և այն դաժանության մասին, որը նա դրսևորում էր զորքի նկատմամբ, որոշեցին ապստամբել նրա դեմ: Նրանցից մեկի անունը Գրիգորիոս էր, իսկ մյուսինը՝ Զերակլես: Իրենց տարիքով նրանք մեծ էին ու խորամանկ իմաստությամբ և ողջ սենատում նրանցից հարգարժան ոչ-ոք չկար: Գրիգորիոսը մի որդի ուներ Նիկետաս անունով, իսկ Զերակլեսն էլ իրո անունը, այսինքն՝ Զերակլես, կրող որդի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Զերակլես Ի-ը – Մ.Ֆ.**) ուներ: Այդ այրերը, դրդվելով պատվասիրության, ամեն մեկը զորք տվեց իր որդուն և ուղարկեց պատերազմելու Փոկասի դեմ պայմանով, որ, եթե առաջինը տեղ հասնի Նիկետասն ու առաջ անցնի Զերակլեսից, ապա նա կայսր կդառնա ու կիշի ի հռոմեացիներին, իսկ եթե Զերակլեսը առաջ անցնի Նիկիտասի՝ կթագավորի նա: Նրանց մեջ որոշվեց, որ Նիկիտասը կառաջանա ցամաքով, իսկ Զերակլեսն էլ կլողա ծովով: Երբ նրանք մեկնեցին, համընթաց բանի փչեց, որը հարմար եղավ Զերակլեսի համար: Լիակատար հանգստությամբ և անանց որևէ խոչընդոտի հանդիպելու նա հասավ մայրաքաղաքի նավահանգիստներից մեկը՝ առաջ անցնելով Նիկիտասից: Նրան ընդառաջ ելավ ողջ բաղաբ, սենատն ու ժողովուրդը, որոնք սպասում էին նրան, որից հետո ամենայն հանդիսավորությամբ նրան բաղաբ տարան: Նրանք սպանեցին Փոկասին և թագավորեց Զերակլեսը: Փոկասը սպանվեց այն բանից հետո, երբ թագավորեց ութ տարի» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 90):

«Դրանից հետո երկու հզոր պատրիկներ՝ Գրեգորիոսն ու Յերակլեսը, որոնք գտնվում էին Աֆրիկայում, իրար ձայն տվեցին, իրենց որդիների գլխավորությամբ ութի հանեցին բանակներն ու ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիս: Նրանք վիճակահանությամբ որոշեցին, թե իրենց որդիներից որը պետք է արշավի ցամաքով, որը՝ ծովով, ընդ որում որոշվել էր, որ, որդիներից որ մեկն էլ, որ առաջինը տեղ հասնի, պետք է հենց նա էլ տիրի: Առաջինը տեղ հասավ Յերակլեսի որդի Յերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**): Զաղաթացիները, երբ լսեցին այս մասին, մեծ ուրախությամբ նրանց ընդառաջ ելան և Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.**) սպանվեց»» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 25):

«Դրանից հետո երկու հզոր պատրիկներ՝ Գրեգորիոսն ու Յերակլեսը, որոնք գտնվում էին Աֆրիկայում, իրար ձայն տվեցին, իրենց որդիների գլխավորությամբ ութի հանեցին բանակներն ու ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիս: Զաղաթացիները, երբ լսեցին այս մասին, մեծ ուրախությամբ նրանց ընդառաջ ելան և Փոկասը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.**) սպանվեց և իշխանությունը հասավ Յերակլեսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Ֆ.**)» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Եվ եղավ՝ այդ ժամանակ՝ խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) թագավորության քսաներկուերորդ տարում, Յերակլը, որ Եգիպտոսի կողմնորոշ էր, զորք գումարեց, ծովով նավարկելով հասավ Կոստանդնուպոլիս և, թագավոր Փոկասին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասին – Մ.Ֆ.**) սպանելով, թագավորության աթոռին նստեցրեց իր որդուն՝ Յերակլոսին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Ֆ.**), և ողջ երկրում խաղաղություն հաստատեց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 34):

«Երբ լրացավ Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկաս – Մ.Ֆ.**) գահակալելու ութերորդ տարին, նրան սպանեց Յերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**), որը դավեց նրա դեմ և խլեց թագավորությունը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Բայց Յերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) սպանում է Փոկասին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասին – Մ.Ֆ.**)» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 17):

«Յերակլը, սպանելով Փոկասին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասին – Մ.Ֆ.**), թագավոր է նշանակում իր որդուն (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Ֆ.**) և ինքը շարժվում է դեպի արևելք» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 32):

«Աֆրիկայի երկու պատրիկներ՝ երևելի և քաջամարտիկ, որոնցից մեկի անունը Գրիգոր էր, իսկ մյուսինը՝ Յերակլ, խորհեցին երկուսով սպանել Փոկասին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասին – Մ.Ֆ.**) և, այդ նպատակով զորք ժողովելով, տվեցին այն իրենց որդիների ձեռքը՝ առաքելով սրանց ցամաքով և ծովով: Նրանք նաև որոշեցին, որ ով առաջինը տիրանա քաղաքին ու արքունիքին և սպանի Փոկասին, նա էլ վերցնի թագն ու գահը և դառնա կեսար: Եվ ահա Յերակլի որդի Յերակլը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**), առաջնապույժ ծովով, ավելի հաջողակ եղավ, սպանեց Փոկասին ու թագավորեց՝ դա մի քաջ և իմաստուն այդ էր: Ուրախություն եղավ զորքին ու քաղաքին և հանդարտություն տիրեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Այս Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկաս – Մ.Ֆ.**) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց Յերակլիանոսը, որը կառավարում էր Աֆրիկան: Եվ ահա նրա որդի Յերակլը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**), զորքով գալով Կոստանդնուպոլիս, Փոկասին զրկեց իշխանությունից ու կյանքից և տիրեց հռոմեական պետությանը» (Յովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ գահ բարձրացած Յերակլեսը սպանեց Փոկասին և այրեց նրա դիակը, որից հետո տիրեց 31 տարի» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկաս – Մ.Ֆ.**) փեսան՝ պատրիկ Պրիսկուսը, տեսնելով Փոկասի այդ աստիճանի հասնող ապօրինությունները և անտեղծերի մահով պատժելը, այլևս չկարողացավ հանդուրժել այդ ամենը: Նա այդ մասին գրեց Յերակլեսին, որը գտնվում էր Աֆրիկական արշավանքի մեջ, և խնդրեց նրան, որպեսզի նա իր զորքով գնա Փոկասի դեմ: Յերակլեսը, (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Ֆ.**) իր զորքի հետ արագորեն հավաքվելով, շատ նավերով լողալով մոտեցավ Կոստանդնուպոլիս՝ մոտո ունենալով Փրկչի անձեռակերտ պատկերը: Նա, ոչ մի վայրկյան չդանդաղելով, մարտի մեջ մտավ Փոկասի դեմ Սոֆիական նավահանգստում: Այլանդակ Փոկասը, լինելով հաղթված, փախավ պալատ: Ոմն Փոտ, որի կինը զոհ էր դարձել Փոկասի հեշտասիրությանը, այլ ռազմիկների հետ միասին ժամանելով պալատ, ցած բաշեց Փոկասին գահից և, ինչքան սիրտը ուզում էր ստորացնելով նրան, հանեց արքայական հանդերձները ու, հազցնելով նրան քրքեր և ծանր շղթաներ, բերեց Յերակլեսի մոտ: Վերջինս, տեսնելով նրան, ասաց. «Ով ողորմելի, ուրեմն այդ դո՛ւ էիր այս թագավորության ժողովրդի այս կերպ կառավարիչը», իսկ Փոկասը պատասխանեց: «Դու ինձից լավ կկառավարես, հա»: Յենց այդ պահին էլ Յերակլեսը հրամայեց սկզբում՝ կտրել նրա ձեռքերն ու ոտքերը, իսկ հետո էլ՝ ուսերն ու ականջները՝ հազցնելով դրանք Նիզակի վրա: Դրանից հետո կտրեցին նրա նաև գլուխը: Յերակլեսը հրամայեց սպանվածի դիակն այրել» (Գեորգի Մտացմիկնելի «Սկյութների, ըստ Եության, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլիսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Յերակլեսի արշավանքի մասին»):

«Որոշ ժամանակ անց դրանից հետո Հունաստանում հայտնվեց մի մարդ, որը կեսար Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.**) ազգականն էր, ու նրա անունն էր Էրեկլը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**): Սա սպանեց կեսար Փոկասին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասին – Մ.Ֆ.**) և նվաճեց Հունաստանը» («Զարթիս-Բիսուլիեթա», «Զարթիլի աստված»):

«Երբ Ռուսի երկրի մեծերը տեսան, թե ինչ բերեց իրենց երկրի գլխին խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**), նրանք իրար գլխի եկան ու սպանեցին այն մարդուն, որին առաջ արքա էին կարգել (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասին – Մ.Ֆ.**), ասելով. «Այնպիսին մեկը, ինչպիսին դու ես, անպետք է թագավորելու համար»: Դրանից հետո նրանք իրենց արքա դրվեցին սպանվածի խորթ եղբորը, որի անունն Յերակլ էր (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**)» (Աբու Հանիֆա ալ-Դիևալարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹⁴⁴⁸ «Այդ տարի սլավոնները սարսափելի ասպատակության ենթարկեցին Իստորոն և կոտորեցին այն պաշտպանող զինվորներին» (Պողոս Սարկավազ «Լանգրաբարդների պատմություն», գիրք 4, գլուխ 40):

¹⁴⁴⁹ «Խոսրով արքայի (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) քսաներորդ տարում Շահենը ասպատակ սփռելով արշավեց արևմտյան կողմերը և գնաց Կապադովկյան Կեսարիա: Զաղաթի քրիստոնյա բնակիչները ելան քաղաքից ու գնացին, բայց հրեաները, ընդառաջ գնալով, հնազանդվեցին ծառայության: Արդյունքում նա մի տարի նստեց այդ քաղաքում: Այդ ժամանակ բռնեցին Արծրունյաց Նահապետ Սահակի որդի Վասակ Արծրունուն և քաղաքի դարպասի հանդեպ նրան խաչափայտի վրա սպանեցին: Ու թեպետ նա պարսից զորքի մեջ բազում ոճիրներ էր գործել, սակայն պարսից ողջ զորքը ողբում էր նրան քաջության ու արիության համար և հատկապես նրա համար, որ ուժեղ ու պարթևահասակ զինվոր էր, մանավանդ որ հենց նրանց մեջ էր մեծացել ու նաև դաստիարակվել նրանց կողմից: Այս էլ այսպես» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 33):

«(**հեղինակը մեջբերում է անում Յերակլես I-ին ուղղված խոսրով II-ի նամակից – Մ.Ֆ.**) Ինչո՞ւ բո աստվածը չփրկեց Կեսարիան իմ ձեռքից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Եվ պարսից զորավար Շահենը գրավում է Կեսարիա քաղաքն ու այնտեղ մնում շուրջ մեկ տարի» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

«Հասնաց, սակայն, խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) այս խոսքերին, այլ ելավ և իր ողջ զորքով եկավ Կեսարիա Հայոց՝ կոտորելով հազար-հազարների ու բյուր-բյուրերի ու դառնալով հետ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Այդ տարին պարսիկները գրավեցին Կապադովկիայի Կեսարիան, որտեղ բազում բյուր բնակիչների գերի վերցրին: Այդ ժամանակ Յերակլոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը (610-641) – Մ.Ֆ.**) հռոմեացիների պետության գործերը գտավ անմիջապես վիճակում, երբ Եվրոպան ավարներն էին անայացրել, բովանդակ Ասիան էլ ավերակ էին դարձրել պարսիկները, որոնք քաղաքների բնակչությունը գերի էին վերցրել և հռոմեացիների զորքերը պատերազմներում ոչնչացրել: Տեսնելով դա՝ կայսրը չգիտեր ինչ անել: Նա հետաքրքրվեց, թե բանակում կա՞ն արդյոք նրանցից, ովքեր Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկաս – Մ.Ֆ.**) հետ արշավել էին Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոս – Մ.Ֆ.**) դեմ վերջինիս թագավորության օրոք և բյուր բանակաթեմերում միայն երկու հոգի գտնվեց» (Թովմա Արծրունի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի պարսից հրամանատար Վահրամը պաշարեց Կեսարիան՝ Կապադովկիայի այդ քաղաքը, այնտեղ բնակչությունից շատ մարդ սպանեց, շատ գերիներ վերցրեց և հեռացավ» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 92):

«Յերակլեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) երկրորդ և խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) քսաներկուերորդ տարում պարսից հրամանատար Վահրամը հարձակվեց Կապադովկիայի Կեսարիայի վրա և այնտեղ մի բանի բյուր մարդկանց կոտորեց, գերեվարեց և հետ բաշվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 1):

« Զերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) երկրորդ տարում խոսքով (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) զորավար Վահրամը գտավեց Կապարովկիայի Կեսարիան, որտեղ սպանեց տասնյակ հազարավոր մարդկանց՝ ձեռք գցելով ողջ երկիրը և հետ դառնալով» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

¹⁴⁵⁰ «Այնժամ իր զորքերը գումարելով՝ Զերակլես (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) բանակեց Կեսարիա քաղաքի շուրջ և կանխեց պարսիկների առաջանքները: Չորքերը գումարելով ուն կորատորի ձեռքի տակ՝ նա հրաման տվեց հսկել, իսկ ինքը գնաց իր տեղը: Մեկ տարի պաշարեցին կեսարացիների քաղաքը և պարսից զորքը նեղվեց կերակրից, բանգի մեծաթիվ երիկարների համար խոտ չկար, սակայն հետո, երբ եկան ամառային տաք օրերը և դաշտավայրերը առատորեն լցվեցին կանաչ խոտով, հրով հրդեհեցին քաղաքը և, ուժով ելնելով, հարվածեցին ու իրենց թիկունքից հեռու վանեցին հետապնդող հույներին, որից հետո գնացին դեպի Դայաստանի սահմանները: Պարսից զորքը ձմեռեց Դայաստան աշխարհում» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 34):

«Իսկ Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) Պրիսկուսին նշանակեց ստրատեգոս և ուղարկեց Կապարովկիայում գտնվող բանակ: Դրանից հետո, բանի որ լուր տարածվեց, թե պարսիկները պատերազմում են հռոմեացիների դեմ, Զերակլեսը Բյուզանդիոնից եկավ Պրիսկուսի մոտ, որն այդ ժամանակ գտնվում էր Կեսարիայում, որպեսզի նրա հետ խորհրդակցի ընդհանուր գործերի մասին, սակայն վերջինս հիվանդ ձևացավ և անբարեհամբույր կերպով հագիվ էր ընդունում հաճախ իր մոտ եկող կայսեր՝ ամեն անգամ պառկելով անօգնական տեսքով: Զետո Նույնիսկ լսել էին, որ նա կայսեր վիրավորում է» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

¹⁴⁵¹ «Զերակլե թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) զորավար կարգեց ուն երեց Փիլիպպիկոսի: Այս Փիլիպպիկոսը Մորիկ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) փեսան էր եղել, և երկար ժամանակ զորավարություն անելով, մարտերում հաղթանակներ էր տարել, բայց հանկարծ, դեռ Մորիկի թագավորության օրերին, նա որոշեց կտրել իր գլխի մազերը և, ձեռնադրվելով քահանա, զինվորագրվեց եկեղեցու ուխտին: Այժմ, ահա, պարտադրանք կիրառելով՝ Զերակլեսը սրան բռնի կերպով զորավար կարգեց և մեծ զորքով ուղարկեց արևելքի կողմերը: Եվ ահա նա, դիմելով դեպի Կապարովկյան Կեսարիա, գնաց հասավ Դայաստան երկիր՝ Այրարատ գավառը, և բանակեց Վաղարշապատ քաղաքի դաշտում: Այդ ժամանակ թերթնընթաց և արագոտն սուրիանդակների միջոցով հապշտապ հասավ պարսից թագավորի (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) հրամանը, որը շտապեցնում էր իր զորքերին մեծ փութով հասնել Փիլիպպիկոսի հետևից և մեղեդրեց անհետ վերացնել նրա զորքը: Եվ ահա նրանք մեծ փութով գնացին, հասան Այրարատ գավառ ու բանակեցին Երասխ գետի եզրին՝ կանեխյով հաջորդ օրը մարտական գործողություն սկսել: Նույն ժամին, սակայն, Փիլիպպիկոսը, Նիզ գավառում գիշերը վերահասու լինելով ամեն ինչի և շուտ գալով Արագած լեռան թիկունքով, գնաց անցավ Շիրակով ու Վանանդով և, Կարին քաղաքի մոտով շարժվելով, հասավ իր սահմանները: Իր հերթին պարսից զորքը, բանի որ հոգնած էր հեռավոր և այդպիսի վտանգավոր ծանապարհից, մանավանդ որ զինվորներից շատերը մեռան ճանապարհին, իսկ շատերը, երիվարները սաստկած լինելով, հետիոտն էին անցել, չկարողացավ իսկույն հետամուտ լինել նրանց, այլ մի բանի օր դադար առավ, ապա, հանգիստ ընթացելով, գնաց անցավ Անդրեստանի կողմերը: Եվ ահա նրանք բանակեցին այնտեղ, ուր առաջ էին, և սփռվելով դեպի իրենցից աջ ու ձախ, հաստատվեցին և գրավեցին ողջ երկիրը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 34):

« Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) ... բոլոր կողմից Մավրիկիոս կայսեր (Բյուզանդական կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) փեսա Ֆիլիպպիկոս, որն այդ ժամանակ հոգևորական էր, ուղարկեց պաշտոնավարելու Պրիսկուսի փոխարեն» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

¹⁴⁵² «Շահերտ փութով կանգնեց պարսից թագավորի (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) դուռը և այստեղ արքան նրան հրաման տվեց դարձյալ ձեպով հետ գնալ դեպի արևմուտք: Եվ ահա նա, ամռան օրերին վերցնելով իր զորքերը, գնաց հասավ Կարին քաղաք, հարձակվեց Մեկիտիկոսի վրա, գրավեց այն և հազարեցեց ի ծառայություն, որից հետո գնաց միացավ ու խոչնակ զորքին, որ պիսիդացիների կողմերում էր» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 34):

¹⁴⁵³ «Այդ ժամանակ Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) թագավորեցրեց իր որդի Կոստանդին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոստանդին III-ին – Մ.Ֆ.), տվեց նրան ծերակույտի ձեռքը և, ապաքինելով բոլոր մեծամեծ պալատականներին, հաստատեց նրան իր թագավորական աթոռին: Դրանից հետո նա ինքը, ստանձնելով զորավարության պաշտոնը, իր եղբայր Թեոդոսի հետ գումարեց զորքերի բազմությունը և անցավ ու գնաց Անդրեստան՝ անտիոքացիների կողմերը: Անիացիների կողմերում մեծ պատերազմ եղավ, Անտիոք քաղաքի մոտ զորականները շատ արյուն թափեցին, զորագնդերի սաստիկ կոտորածի և խառնուրդ եղավ ու տարուբերի մեջ՝ անչափ կոտորած: Երկու կողմերն էլ մարտի ընթացքից ի վերջո հոգնեցին և հետ քաշվեցին, սակայն, հետո զորանալով, պարսիկը հույնին փախստյան մատնելով հալածեց և քաջությամբ հաղթանակ տարավ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 34):

«Անտիոքի կողմերում գտնվող հունաց գավառների վրա Պարսից զորքի հարձակման ժամանակ սա (Ամասիա Շիրակացու ուսուցիչ Տյուքիդոսը – Մ.Ֆ.) վիրավորվեց և փախստական ընկավ Անտիոք, իսկ նրա ամեն ինչն էլ վաղրի աման» (Ամասիա Շիրակացի «Մատենագրություն»):

«(հեղինակը մեջբերում է անուն Զերակլես I-ին ուղղված խոսքով II-ի նամակից – Մ.Ֆ.) Ինչո՞ւ բո աստվածը չփրկեց Անտիոքը իմ ձեռքից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

« Զերակլեսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) ինքը մեծ զորքով շարժվում և գնում է Անդրեստան» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 17):

«Այնուհետև նա (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) խոռեմ զորավարին (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռեմ Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազին – Մ.Ֆ.), որը նաև Ռամադան էր կոչվում, զորքով ուղարկում է Անտիոք: Սա, անցնելով Անտիոք, իրեն է ենթարկում Անտիոքը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

«Պարսիկները գրավեցին Խառնա, Դալեպը, Անտիոքը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«/10.25/ Եվ ահա պարսիկները անցան Եփրատից արևմուտք ու գրավեցին Մաքրոզն ու Կիննասիոնը, ինչպես նաև Դալեպն ու Անտիոքը... /11.1/ Զերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) առաջին տարում պարսիկները պաշարեցին Անտիոքը և գրավեցին այն: Այդ ժամանակ էր, որ ռոմեների զորքը որոշեց ճակատամարտի մեջ մտնել պարսիկների դեմ, սակայն պարտություն կրեց և պարսիկները շատ շատերին կոտորեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 10, գլուխ 25, գիրք 11, գլուխ 1):

«Երկու տարի անց պարսիկները անցան Եփրատը և տիրեցին Մաքրոզն ու Կիննասիոնին, ինչպես նաև Բերիային և Անտիոքին...: Զերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) առաջին տարում խոսքով (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) տիրեց Անտիոքին» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Խոսքով (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) ... տիրեց Անտիոքին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 78):

«Այդ ժամանակ նաև Արևելքի զորքը եկավ Դոմոսի դեմ և գերեց նրանց, որոնք հեռացել էին Եգիպտոսից՝ փախելով Վոնուսից: Խոսքը Սերգիոս Ուրացոյի և Կոզմայի մասին է, որոնց տարան իրենց քաղաքներ: Դրանից հետո սրանք մերժեցին բրիտանական հավատքը, հրաժարվեցին սուրբ կնուսից և անցան հեթանոսների և կռապաշտների հավատքին: Եվ այսպես պարսիկները տիրեցին Եփրատին ու Անտիոքի բոլոր քաղաքներին, նրանք թալանեցին ամեն ինչ և չթողեցին ոչ մի զինվոր, որն այդ դարաշրջանից կենդանի դուրս կգար» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 109):

¹⁴⁵⁴ «Մեկ այլ կոչվում ևս տեղի ունեցավ Կիլիկիայում՝ նեղ մուտքի մոտ: Մարտի ժամանակ հույներ կոտորեց պարսիկ 8.000 սպառազեն մարդկանց, բայց ինքը դարձյալ փախավ գնաց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 34):

«Այդ ժամանակ պարսիկները չէին դադարում հալածել հռոմեացիներին» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁴⁵⁵ «Պարսից զորքը զորանալով՝ անցավ ու վերցրեց Տարսոս քաղաքը, ինչպես նաև Կիլիկիա գավառի բոլոր բնակիչներին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 34):

«(հեղինակը մեջբերում է անուն Զերակլես I-ին ուղղված խոսքով II-ի նամակից – Մ.Ֆ.) Ինչո՞ւ բո աստվածը չփրկեց Տարսոնը իմ ձեռքից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Խոռեմն (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռեմ Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) ապա անցնում է Պիսիդիա, գրավում է Տարսոս քաղաքը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

¹⁴⁵⁶ «Նույն տարին պարսիկները, անցնելով Եփրատը, գերեվարեցին ողջ Անտիոքը, Պարեստինն ու Փյունիկեն, հռոմեացիներից իսկայական ավար ձեռք բերեցին...: Այդ տարին պարսիկները Դամասկոսն առան ու բազում ժողովուրդ գերեվարեցին: Զերակլիոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) խոսքով (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.) դեսպաններ ուղարկեց, կոչ արեց դադարեցնել անողորմ պրևնահեղությունը, որոշել հարկերի չափը և պախտ ստանալ, բայց խոսքով դեսպաններին ձեռնունայն հետ ուղարկեց և նրանց հետ բանակցություններ չկարեց, բանգի հույս ուներ, որ իրեն կհաջողվի ամբողջությամբ նվաճել հռոմեացիների տերությունը» (Թեոփանոս խոսքով անող «Ժամանակագրություն»):

«Պարսիկները թողեցին իրենց տները և հաջողության հասան՝ հռոմեացիների դեմ մարտնչելով: Հետ մղելով նրանց՝ նրանք իրենց ենթարկեցին Ասորիքը և Արաբիան» (Ամստոն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 4):

«Հերակլեսի չորրորդ տարում Շահի Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) պարսիկների գլուխն անցած գրավեց Դամասկոսը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 1):

«Հերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) չորրորդ տարում Շահի Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) պարսիկներին ենթարկեցրեց Դամասկոսը և դամասկոսցիները խոսք տվեցին պարսիկներին հարկ վճարել» (Ամստոն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 92):

«Հերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) չորրորդ տարում Խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.) զորավար Ռոմիզան, որին կոչում էին «Շահի Վարազ» (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) գրավեց Դամասկոսը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Այդ ժամանակ պարսիկները ներխուժեցին Ասորիք և գրավեցին Դամասկոսը» (Չիզբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Իսկ Շահիվարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) Հերակլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) վեցերորդ տարում Դամասկոսը հնազանդեցրեց պարսիկներին և եկավ Գալիլեա» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.) ... նվաճեց Միջագետքը, Ասորիքը և Պաղեստինը» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 78):

«Այն բանից հետո, երբ Խոսրովն (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.) արդեն 14 տարի իշխում էր, ռոմաները գահընկեց արեցին Մավրիկիոսին և սպանեցին նրան, ինչպես նաև ոչնչացրին վերջինիս բոլոր ժառանգների բացառությամբ մեկի, որը փախավ Խոսրովի մոտ: Դրանից հետո նրանք թագավոր հռչակեցին Ռիգա անունով մեկին: Երբ Խոսրովը լսեց այդ լուրը և այն, որ ռոմաները դավաճանեցին Մավրիկիոսին ու սպանել նրան, նա շատ զայրացավ և ուղղակի կատաղեց: Իր մոտ փախած Մավրիկիոսի որդուն նա թագադրեց և ռոմաների թագավոր հռչակեց: Եվ ահա Փարվեզը մեծաբանակ զորքերով առաջ ուղարկեց իր երեք զորավարներին: Այս զորավարներից մեկը, որի անունը Ռոմիդան էր (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.), մտավ Ասորիքի երկիր և նվաճեց այն» (Տաբարի «Արքայազնի ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

«Երրորդ զորավարի անունը Շահիվար էր ու սա ևս իր զորքով այնքան առաջացավ, մինչև որ չանցավ Ասորիքը: Սա ակնթարթորեն կոտորում էր բնակչությանն այնքան ժամանակ, մինչև որ ուժով չտիրեց ողջ այդ երկրին» (Աբու Յանիֆա ալ-Դինավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹⁴⁵⁷ «Այնժամ, ահա, ողջ Պաղեստինը կամովին հնազանդվեց պարսիկներին ի ծառայություն, մանավանդ եբրայական ազգից մնացածները, որոնք, ապստամբելով քրիստոնյաների դեմ և գործի գցելով պապենական նախանձը, մեծ ոճիրներ գործեցին հավատացյալների բազմության մեջ՝ գնալով պարսիկների մոտ և միավորվելով նրանց խառը միաբանությանը: Այն ժամանակ պարսից արքայի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.) զորքը նստում էր Պաղեստինի Կեսարիայում և նրանց Ռազմիդան անունով զորավարը, որը Խոռյանն է (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.), բանակցում էր Երուսաղեմի հետ, որ կամովին հնազանդվեց ի ծառայություն և մասն խաղաղությանն ու շենությանն մեջ: Սրանք, նախ միաբանվելով հնազանդվեցին ի ծառայություն, զորավարին ու զորապետներին մեծամեծ ընծաներ տվեցին և, խնդրելով հավատարիմ ուստիկան այրեր, նստեցրին իրենց մոտ՝ բաղաբը պաշտպանելու համար, բայց, ամիսներ անցնելուց հետո, բաղաբի ռամիկ դասի կորիճները միաբանվելով, սպանեցին պարսից թագավորի ուստիկաններին և ապստամբելով, դուրս եկան նրանց ծառայությունից: Այնժամ Երուսաղեմ բաղաբի հրեա և քրիստոնյա բնակիչների մեջ կռիվ տեղի ունեցավ և քրիստոնյա բազմությունը զորանալով՝ զարկեց ու սպանեց հրեաներից շատերին: Եվ ահա մնացած հրեաները, դուրս նետվելով պարիսպներից, գնացին դեպի պարսից զորքը: Այնժամ Խոռյանը, որ Ռազմիդանն էր, ժողովեց իր զորքերը, գնաց բանակեց Երուսաղեմի շուրջը, պաշարեց այն և նրանց դեմ 19 օր կռիվ մղեց: Զաղաբի հիմքերը տակից փորելով՝ պարիսպն ավերեցին: Եվ ահա եղավ այնպես, որ Խոսրով Ավրվեզի թագավորության բանակիզերորդ տարում՝ Չատիկից տասն օր անցնելուց հետո՝ Մարգաց ամսի բանուրթին, պարսից զորքերը պաշարման տասնիններորդ օրը գրավեցին Երուսաղեմը: Դրանից հետո նրանք, սուրբ գործի դնելով, մինչև երրորդ օրը բաղաբի ողջ մարդկանց դուրս կոտորեցին, ինչից հետո 21 օր նստեցին քաղաքում, ապա ելան, բանակեցին բաղաբից դուրս և բաղաբը հրով այրեցին: Եվ ահա հաշվեցին ընկած դիակները և սպանվածների թիվը եղավ 17.000 մարդ, իսկ ում կենդանի բռնեցին՝ 35.000 մարդ: Բռնեցին նաև հայրապետին, որի անունը Չաբարիա էր, ինչպես նաև խաչապահին, որից հետո, փնտրելով կենսաբեր իսաղը՝ սկսեցին տանջել նրանք: Այդ ժամանակ եկեղեցու սպասավորներից շատերին կառավարատեցին: Ապա ցույց տվին տեղը, ուր պահված էր իսաղը և, վերցնելով այն, գերեվարեցին: Միաժամանակ, ծուլելով բաղաբի ոսկին ու արծաթը, նրանք այն տարան թագավորի արքունիք, ինչից հետո Ապա ձերբակալվածների մասին թագավորից հրաման հասավ՝ նրանց նկատմամբ ողորմություն ցուցաբերել, բաղաբը նորոգել և նրանց նորից բնակեցնել այնտեղ՝ ըստ յուրաքանչյուր դասի: Հրամայեց բաղաբից հալածել հրեաներին և իսկույն մեծ շտապով կատարեցին արքունի հրամանը: Մեկին բաղաբի վրա երիցապետ կարգեցին, անունը՝ Մոդեստոս» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 34):

«Այդ, երբ Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.) տեսավ, թե ինչ հաջող ելք ունեցավ պատերազմը, որն սկսել էր հունաց թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) հետ արևմտյանի դեմ կազմված զորքի հրամանատարը Նշանակված իր Խոռյան անունով զորավարի (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազի – Մ.Ֆ.) միջոցով, ճակատամարտ մղելու, պատերազմական ճակատ կազմելու և ըստ պարսկական խորամտության հաղթություն տանելու պատճառով սրան սկսեց հորդորել այլևս այն պնդող անուններով՝ երբեմն կոչելով Ռոզմի-Ռզան, երբեմն՝ Շահի-Վարազ: Սա գրավեց ու հորդեց տուրք բաղաբ Երուսաղեմը և գերի տարավ կենաց փայտը՝ տիեզերքի լուսատու սուրբ խաչը, որով դժոխքը գրկեց: Նա տարավ նաև այն կողմերի ոսկյա, արծաթյա և թանկագին բարերի բոլոր սուրբ սպասները, մեծարժեք մարգարիտներով ընդելուզված ծիրանի հանդերձանք, նաև մինչև իսկ զարմանալի, հոյակապ մայրաքաղաքների կառուցվածքների զարդարանքները՝ կճայույուններն ու խոյակները, ինչպես նաև չորթոտանիներին ու մեծամեծ թեյուղներին, որոնց անուններն անցավ արևելքի կողմերում լսված էին: Ես, սակայն, չեմ երկարելու խոսքս, որովհետև նրա կատարած գործերն իմ նկարագրության սահմանից անցնելով անցնում է: Ավար վերցրած գանձերի կույտերը նա ուղարկեց պարսից թագավորի պալատը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 10):

«Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ից – Մ.Ֆ.), առնելով գանձերը, հրամայեց սպանել ընծայաբերներին, իսկ Հերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) խոսքերին էլ չպատասխանեց: Ապա զանազան կողմերում նա սաստիկ վնասներ հասցրեց, մասնեց ավարառության, գերության ու սրածնության: Պաղեստինի կողմերի պարսկական զորքի հրամանատարը Ռոզմիդան անունով մեկն էր, նույն ինքը՝ Խոռեմը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.), որը բանակցում էր Երուսաղեմցիների հետ հաշտության համար: Բանն այն էր, որ սրանք մինչ այդ հնազանդվել էին Հունաց թագավորությանը ու սպանել էին պարսից կառավարչին, որը նշանակված էր իրենց վրա, իսկ այժմ էլ պատրաստվում էին պատերազմի ընդդեմ պարսիկների: Այնժամ Խոռեմ Ռոզմիդանը հավաքեց իր զորքը, բանակեց Երուսաղեմի շուրջը և պաշարեց այն: Նա 19 օր պատերազմեց Երուսաղեմի դեմ, ապա հիմքից փորեցին ու ավերեցին բաղաբի պարիսպները: Մարգաց ամսի 19-ին՝ Խոսրով Փարվեզի թագավորելու բանակիզերորդ տարում, զատկից 10 օր հետո գրավեցին բաղաբը և երեք օրում սրի բաշեցին նրա ողջ բնակչությանը: Զաղաբի մեջ մնացին 21 օր, ապա բանակեցին բաղաբից դուրս և իրի մատնեցին այն: Այդ ժամանակ հրամայեցին հաշվել սպանվածների դիակները, որոնց թիվը հասավ 57.000-ի: Զերբակալեցին նաև Չաբարիա հայրապետին, որոնցին աստվածային սուրբ նշանը ու սկսեցին տանջել եկեղեցականներին, մինչև որ գլխատեցին նրանցից շատերին: Ապա նրանց ցույց տվեցին այն տեղը, ուր բաղաբում էր սուրբ նշանը, որը վերցրին և վարեցին գերության: Ամբավ ոսկի ու արծաթ տարան թագավորի պալատը: Այնուհետև արքունիքից հրաման եկավ՝ ողորմած լինել բաղաբում և նրա շրջակայքում մնացածների հանդեպ, վերաշինել բաղաբը և ասեղքին թույլ տալ դավանելու իրենց հավատը: Փութապետ կատարեցին արքունի հրամանը և բաղաբի եպիսկոպոսի փոխանորդ նշանակեցին ինչ-որ մեկին, որի անունն էր Մոդեստոս...: (հեղինակը մեջբերում է անուն Հերակլես I-ին ուղղված Խոսրով II-ի նամակից – Մ.Ֆ.) Ինչո՞ւ է բո աստվածը չփորեց Երուսաղեմը իմ ձեռքից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Հերակլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) օրոք պարսից զորքը սովով գրավեց Երուսաղեմ բաղաբը» (Ամսիա Շիրակացի «Պատմություն»):

«Խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.) հրամանով Խոռեմը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.), գրավելով Երուսաղեմը անհամար կոտորածով կոտորեց այնտեղի տղամարդկանցից շատերի էլ, նրանց հետ էլ նաև Չաբարիա հայրապետին: Նրանք գերի են տանում նաև տերունական քրիստոնեական սուրբ խաչը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 17):

«Եվ ահա այս խոռոչը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) շուրջ երկրից դարձավ դեպի Շամսադուն ու Պաղեստին: Սա, մտնելով Երուսաղեմ սուրբ քաղաքը, ավերեց ու հիմնահատակ կործանեց այն, եպիսկոպոսներին ու բահաններին սրի բաշեց և ողջ քաղաքը սրով ոչնչացրեց» (Շապուի Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 2):

«3/ Ապա խոռոչը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) շրջապատում է Երուսաղեմը 19 օր, փորում է բաղաձիգ հիվերներ և գրավում այն: Դրի ճարակ դարձրին քաղաքը, սրբախողիտը արեցին 57.000 մարդու ու գերեցին 35.000-ին...: 16/ Ապա խոռոչը (Պարսից թագավորության արքա խոռոչով Մ.Ֆ.), ձգտելով լուծել Սորիկի Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) սպանության վրեժը, սկսում է սրով ու գերեվարությանը ավերել շուրջ երկիրը, գրավում է սուրբ քաղաք Երուսաղեմը և սուրբ խաչը գերի տանում Պարսկաստան» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3, 6):

«Քրիստոսի 609 թվականին պարսից զորավարը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը, 50.000 հոգու սպանեց, 100.000 հոգու էլ գերեվարեց ու տարավ նաև Փրկչական խաչը...: Դերակի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեթակես Ի – Մ.Ֆ.) ժամանակ էր, որ պարսիկները գրավեցին Երուսաղեմը և գերի տարան խաչը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Շահրվարզը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) Զեթակի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեթակես Ի – Մ.Ֆ.) վեցերորդ տարում գրավեց Երուսաղեմ և սպանեց նրա 90.000 բնակիչներին՝ գերելով այլոց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) հրամանով խոռոչն (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) ավերում է շուրջապատելով: Վրեժխնդիր լինելով Սորիկի Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) սպանության համար՝ նա գերում է Երուսաղեմը, Փրկչական փայտը և Երուսաղեմի Չաքարիա պատրիարքին» (Վարդան Արևելացի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 32):

«Իսկ երբ պարսից արքա խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) լսեց Սորիկի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) մահվան մասին, վրեժխնդիր եղավ, որովհետև միմյանց հետ դաշնակցներ էին, և բյուզանդական շատ գավառներ ավերեց: Նա նաև Պաղեստին է ուղարկում իր խոռոչն զորավարին (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազին – Մ.Ֆ.), որը գնալով պաշարում է սուրբ քաղաք Երուսաղեմը, գրավում է այն ու կոտորում նրա բնակիչներին: Սա գերում է Քրիստոսի Սուրբ խաչը ու տանում Պարսկաստան» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Պարսիկները մեծամեծ պատերազմով շարժվեցին ընդդեմ հռոմեացիների և ոչ-ոք չկարողացավ դեմ դուրս գալ նրանց: Եվ ահա պարսիկները գրավեցին Երուսաղեմն ու այլ բազում գավառներ...: Զեթակի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեթակես Ի – Մ.Ֆ.) երրորդ տարում էր, երբ պարսից արքա խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) գրավեց հռոմեացիների բազում գավառներ և ավերեց Երուսաղեմն ու նրա փառավոր տեղերը՝ անտեղից գերի տանելով բազում քրիստոնյաների» (Զեթակի Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 59 թվականին խոսրով Պարսիկը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը... և Սուրբ խաչը տարավ» (Հովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի պարսից Ռոման զորավարը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Հովհաննես Երեց «Ժամանակագրություն»):

«Քրիստոսի 615 թվականին խոսրով պարսիկը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) գրավեց Երուսաղեմը» (Անանուն Լիվոնացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարին պարսիկները պատերազմով գրավեցին Զորդանանը, Պաղեստինը և սուրբ քաղաքը, որի բնակիչներից շատերին, ինչպես ասում են ոմանք, ինչը բոլոր հոգու, հրեաների ծեղծով կոտորեցին: Զրեաներից յուրաքանչյուրն իր կարողության համեմատ քրիստոնյաներ էր գնում և նրանց սպանում, իսկ պարսիկներն էլ իրենց հերթին Երուսաղեմի Չաքարիա պատրիարքին, Քրիստոսի պատվական կենարար խաչափայտը և բազում գերիների տարան Պարսկաստան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ կրկին պարսից արքա խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) պատերազմով ելավ հռոմեացիների դեմ: Նա հրամանատար Էրանակեց Շարարին (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազին – Մ.Ֆ.), որը ասպատակեց ողջ երկրամասը և սուրբ վայրերում գերեց Կենսաբեր փայտը, իսկ դա եղավ այն ժամանակվա Երուսաղեմի պատրիարք Սողեստեի օրոք» (Նիկեոսի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Շահի Վարազ անունով (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) նրա (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) զորավարներից մեկը արագորեն ուղղվեց դեպի Երուսաղեմ և պահանջեց, որ բացեն դարպասները, սակայն նրանք չենթարկվեցին: Նա պաշարեց քաղաքը, հողալծեր կառուցեց, ճեղքեց պարիսպը և ներխուժեց քաղաք» (Անանուն Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրություն»):

«Զեթակեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեթակես Ի – Մ.Ֆ.) վեցերորդ ու խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) բանակները սրբախողիտը տարան Շահի Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Երուսաղեմը քաղաքն ու այն սրով գրավեց: Նա այնտեղ 90.000 քրիստոնյա սպանեց, իսկ հրեաները, քրիստոնյաների նկատմամբ իրենց թշնամության պատճառով, նրանց էժան գնով գնում էին և սպանում: Իր հերթին Շահի Վարազը Երուսաղեմի Չաքարիա պատրիարքին, Քրիստոսի պատվական կենարար խաչափայտը, ինչպես նաև բազում գերիների, ոսկի և արծաթ տարավ Պարսկաստան: Զրեաները ևս հեռացվեցին Երուսաղեմից» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 92):

«Դրանից հետո այս Շահի Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազին – Մ.Ֆ.) տեղ դարձավ Գալիլեային ու Զորդանանին, իսկ մեկ տարի անց էլ գրավեց Երուսաղեմ, որտեղ սպանեց 90.000 հոգու» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 1):

«Դրանից հետո այս Շահի Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազին – Մ.Ֆ.) տեղ դարձավ Գալիլեային ու Զորդանանին, իսկ մեկ տարի անց էլ գրավեց Երուսաղեմ, որտեղ սպանեց 90.000 հոգու» (Բար-Յեթրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9):

«Այդ ժամանակ Պարսկաստանում հայտնվեց խոսրով անունով մի թագավոր (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.), որը մեծ զորք հավաքեց և զորեղ ուժով արշավեց հռոմեացիների բանակի դեմ՝ լիովին ավերելով նրանց երկիրը և կործանելով նրանց: Նա տիրեց հռոմեացիների և Ասորիքի երկրներին ու գերեվարեց վերցրեց Պաղեստինի ու Զորդանի երկիրը: Նա տրորեց դրանք, ինչպես եզներն են տրորում են հնձանը» (Անանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմություն»):

«Այդ ժամանակ շուրջապատված մեծ խոռոչություն բռնկվեց, բանգի կեսար Մավրիկիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Ֆ.) դեմ ասպատակեց զորավար Փոկասը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասը – Մ.Ֆ.), ոչնչացրեց նրան իր երեխաների հետ միասին և տիրեց ողջ շուրջապատված: Եվ ահա Մավրիկիոս փեսա խառնեց (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) սկսեց շուրջապատված նվաճումով վրեժխնդիր լինել իր աներոջ ու աներձագների համար: Նա խեղճացրեց հույներին, բանի որ կեսար Փոկասը ի վիճակի չէր դիմադրել նրան: Եվ ահա Զարթիկի մտավար Ստեփանոսը, վախճանվով պարսից արքայից, անջատվեց հույներից և բռնեց պարսիկների կողմը: Զենց այդ ժամանակ էլ խառնեց նվաճեց Երուսաղեմը և գերեց կենարար փայտը» (Քարթլիս-Ցխովերբա», «Քարթլի մատյանը»):

«Իսկ Շարվարը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) դրանից առաջ լոր էր միայն վերադարձել Երուսաղեմյան արշավանքից, որին ուղարկվել էր խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) կողմից: Շարվարը, ամայացնելով Երուսաղեմը, այնտեղից Պարսկաստան տարավ Չաքարիա պատրիարքին և այն փայտը, որին զավեց էին Աստծուն...: Պարսիկներն իրենց ենթարկեցին ողջ երկիրը Կասպարովկայից մինչև Դամասկոս Պաղեստինի ու Երուսաղեմի հետ միասին և հրեաների աջակցությամբ շատ քրիստոնեական քաղաքներ տրեցին: Նույնպես նաև նրանք գերեցին Երուսաղեմյան պատրիարք Չաքարիային և Փրկչի կենսաբեր փայտը տարան Պարսկաստան» (Գերդի Մուսգիլիդեի «Սկյութների, ըստ եուֆայի, ռուսների, կղզիից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Զեթակեսի արշավանքի մասին»):

«Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) ... թալանեց Երուսաղեմը և գերի տարավ Երուսաղեմի պատրիարքին և կենարար խաչը՝ ստրկացնելով Հայաստանն ու Իբերիան» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմություն», գլուխ 78):

«Պարսից այն հզոր արքա խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով Մ.Ֆ.) որի մասին վերևում ասվեց, հսկայական բանակով եկավ Ասորիք և ավերեց ամրոցները՝ այրելով քաղաքներն ու եկեղեցիները և սպանելով շատ մարդկանց: Շուտով նա գերեվարեց նաև մնացած փրկվածներին, որից հետո գնեք ուժով տիրեց Երուսաղեմին և այստեղ սպանեց 36.000 հոգի՝ գերի տանելով Սուրբ խաչը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմություն», գիրք 1, գլուխ 2):

բաղաբնական, այլ, հայտնվելով ավելի քիչ հայտնի վայրում, որտեղ նավահանգիստն էր, հնուց կոչվող Կելարիոն, այստեղ ինչ-որ բան ձեռնարկվեց: Եվ այսպես, բանի որ բարբարոսները զբաղված էին դրանով, բաղաբնական բնակիչները մի քիչ ոգի առան, բանգի նրանց կարծ ընդմիջում պարզակվեց: Նավահանգստում փայտից որոշ բաներ սարքելով՝ նրանք դրանց վրա շղթաներից խոչընդոտներ կառուցեցին՝ նման նրանց, որոնք պատված էին թեփուկավոր երկաթով, ընդ որում դրանցից ոմանք ունեին «X» տառի ձև կամ փայտից թերթի պես ցցված սայրեր: Դրանց հետևում՝ նավահանգստի մուտքից հետո, ամրացվեցին փայտ տեղափոխելու համար նախատեսված նավերը, որոնք կոչվում են կիվեաներ: Դրանք իրար հետ ամրացված էին խարիսխներով, սակայն ենթադրվող ընդհարման համար թողնվել էր մի անցում: Այդ ժամանակ էլ հենց նրանք Սուրբ Աստվածածնի տաճարի մոտ խանդակ փորեցին, բանի որ տաճարը գտնվում էր նավահանգստի մոտ, այդ վայրը չամրացված էր և դա բոլորին հայտնի էր: Պատրաստվեցին ծոված մեխերով թակարդներ, որոնք նրանք գաղտնի կերպով ստեղծեցին գետնի վրա և ծածկեցին ծոցի փոքր բանակությամբ, այնպես, որ դրանք աննկատ մնան թշնամու ռազմիկների համար և, երբ հարձակումը սկսվի, նրանք գլորվեն դրանց մեջ: Այնտեղ էլ հենց այն վայրում, որն ամրացված չէր, նրանք փայտեղից ու գերաններից պարիսպ կառուցեցին, որը հասնում էր կրծքի մակարդակի բարձրության, և ստեղծեցին այլ պաշտպանական մեքենաներ ու մարտի համար նախատեսված գործիքներ: Ի վերջո, ողջ հույսը դնելով Աստծո և բաղաբնական պահապան Դմիտրիոսի վրա, բաղաբնականները մեծ եռանդով դրսևորեցին՝ ի սպասումն պատերազմի ոգի տալով հոգով առավել թուլացածներին: Այսպես անցավ երեք օր, երբ սլավոնական նավերը ամեն օր լողում էին բաղաբնական մոտ երկու մղոն հեռավորության վրա և դիտարկում թույլ տեղերը, որտեղ նրանք կբանդեն այն, ինչ կարող են: Զորորդ օրը, սակայն, արևը ծագելուն պես բարբարոսական ողջ ցեղը միաժամանակ կոչ արձակեց ու բոլոր կողմերից հարձակվեց բաղաբնական պարսպի վրա: Ոմանք բարեք էին նետում պատրաստված բարաններով, մյուսները աստիճաններ էին քարշ տալիս դեպի պարիսպը, փորձելով գրավել այն, երրորդները կրակը մոտեցնում էին դարպասներին, իսկ չորրորդներն էլ պարիսպների ուղղությամբ նետներ էին արձակում, կարծես ծյունե անալ: Եվ տարօրինակ էր տեսնել այդ բարեքի ու նետերի մեծաթվությունը, որը ծածկում էր արևի ճառագայթները, ինչպես կարկտաբեր մի անալ, բանի որ բարբարոսները ծածկել էին երկինքը մեծաթիվ նետերով ու բարեքով: Երբ այդ աստիճան ուժեղ հարձակում տեղի ունեցավ, բարբարոսները, որոնք վարժ էին լողալու գործում և ավելի խիզախ էին հարձակումներում, արագորեն նավերով նետվեցին դեպի այն վայրերը, որոնք նախատեսել էին, այսինքն՝ ոմանք դեպի արևմտյան մասում գտնվող եկեղեցու աստիճանները, որտեղ փոքրիկ դարպասներ կային, մյուսները՝ դեպի չամրացված վայրը, որտեղ խրամներն էին և թաքցրած ցեղից կազմված սարքերը, որոնք կոչվում են «պոնտիկա»: Ոմանք հույս ունեին մտել այստեղ, բանի որ նրանց հայտնի չէր այդ սարքերի գոյության մասին, մյուսները ավելի հեշտ էին համարում կոտորել հիշատակված դարպասները ու այդ ծանապարհով տիրել բաղաբնական: Այդ ժամանակ էլ հենց շատերը պարզորեն տեսան իր հայրենիքը սիրող ու պաշտպանող Դմիտրիոսին՝ սպիտակ թիկնոցով փառավոր այդ նահատակին, որը սկզբում շրջեց պարիսպներով, իսկ հետո էլ բալլեց ծովի վրայով, ինչպես ցամաքով: Դա տեսան ոչ միայն սուրբ կնուկներով կնքվածները, ինչպես արժան էր, այլև հրեաների անմեղ երեխաները՝ բաղաբնական պայսեռ կոչված Կրիստոսյան մասից: Եվ, բանի որ հիշատակված նավերի հավասար առաջխաղացումը, շնորհիվ նահատակի, դարձավ անկասկածելի, նրանք սկսեցին ընդհարվել միմյանց հետ, իսկ ոմանք էլ շուռ եկան և սլավոններից դրանցից դուրս ընկան: Երբ լողացողներից մեկը ուզում էր փրկվել մեկ այլ նավի վրա, նա, ձեռքերով բռնվելով նրանից, շուռ էր տալիս այն ու արդեն նաև նրանք, որոնք այնտեղ էին, ծովն էին լցվում: Եվ ի վերջո նավաստիները սկսեցին թերթով կտրել նրանց ձեռքերը, որոնք մեկնում էին դրանք դեպի իրենց, իսկ ոմանք էլ մյուսներին թերթով խփում էին գլխից կամ մեկ ուրիշին խոցում հիզակով ու ամեն մեկը, մտածելով իր փրկության մասին, մյուսին թշնամի էր դառնում: Եվ երբ նրանք, ովքեր, ընկնելով թաքցված պոնտիկաներ, այնտեղ էլ մնացին, իսկ նավերը հետևից եկող ուժեղ ձկնալսն պատճառով սեղմվեցին ափին ու չէին կարողանում հեռանալ, քաջարի բաղաբնականները սկսեցին արտագրոհներ իրականացնել, իսկ մյուսներն էլ, բացելով փոքր դարպասները, որոնց շնորհիվ թշնամին հույս ուներ զավթել բաղաբնական, այնտեղ էլ հենց նահատակի շնորհիվ հաղթանակի հասան: Եվ այդ ժամանակ երևաց ծովը՝ լրիվ կարծրած բարբարոսների արյունից, նման փարպիկի ու եգիպտացիների կործանմանը: Ամբողջապես էլ երևաց աստվածային բարեխաճությունը: Չնայած դեռ այն ժամը չէր, որ պետք է բանի լիներ, բանգի օրվա երկրորդ ժամն էր, հանկարծ ուժեղ հանդիպակաց բանի սկսվեց և բարբարոսների մնացած նավերը չէին կարողանում հետ դառնալ: Արդյունքում նրանց մի մասը հազիվ դեպի արևելք, իսկ մյուսներն էլ՝ արևմուտք գնացին: Սպանված բարբարոսների շատ մարմիններ ծովը ափ ու պարսպի մոտ նետեց: Ի վերջո, հույսիկները, անցնելով ողջ ծովափով և կորելով թշնամիների գուլիկները, դրանք պարսպի վրայից ցուց էին տալիս ցամաքի կողմում գտնվող բարբարոսներին: Փրկված նավաստիները պատմում էին, որ Աստծո կողմից իրենց վրա ուղարկվածը կատարվել է նահատակի օգնությամբ: Եվ այսպես, արդյունքի չհասնելով ու մեծ տխրության մեջ թողնելով մեծաթիվ մեքենաներ ու ավար, նրանք ամոթալից կերպով հեռացան: Հիշատակման արժանի հրաշագործություն էր նաև այն, որ, երբ այդ սլավոնների էքսպրեսս հացոնը իր սովորության համաձայն գուշակության միջոցով ուզում էր իմանալ, թե կկարողանա՞ր արդյոք ինքը մտնել աստծո կողմից պահպանվող մեր բաղաբնական, նրան ասվեց, որ կկարողանա, սակայն չքացահայտվեց, թե ինչ կերպ: Արդյունքում, երբ արված գուշակության պատճառով թվում էր թե լավ հույսեր ունենալով, նա արագացրեց ժամանակը, սակայն նա, ով ժամանակի ու տարածության տերն է և ոչնչացնում է թշնամիների մտադրությունները, նրան հիշատակված փոքր դարպասների մոտ կենդանի գերի հանձնեց բաղաբնականների ձեռքը: Մեր բաղաբնական առաջնորդներից ոմանք թաքցրին կրակ իրենց մոտ հանուն ինչ-որ շահագիտական և վատ նպատակների, սակայն այստեղ էլ Զրիստոսսներ նահատակի կամքը գործեց, բանգի կանայք, պատված տղամարդկային խիզախությամբ, քարշ տալով հանեցին նրանց տնից, որտեղ նա թաքցվել էր, և, բարձր տալով բաղաբնական, բարկոծեցին: Այս կերպ ահա նա ընդունեց մահը, որն արժանի էր իր թշնամական մտադրությունների» (Յովհան Թեսալոնիկացի «Սուրբ Դմիտրիոս Սալոնիկացու հրաշագործությունները», մաս 2, գլուխ 1):

«Ինչ վերաբերում է Դոմին, ապա այդ ժամանակվա արքաները թույլ են և բարբարոսներն ոտնատակ էին տալիս քրիստոնեական տարածքներ՝ գերեվարելով բաղաբնական բնակչությանը: Այսպես եղավ Իլիրիայում, որտեղ ամեն ինչ կորսվեց և մնաց միայն Թեսալոնիկեն, բանգի նրա պարիսպները պինդ էին և Աստծո աջակցության ժողովուրդը դիմացավ: Մնացած պրովինցիան, սակայն, ոտքի տակ գնաց» (Յովհաննես Նիկիուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 109):

¹⁴⁶³ «Պարսից արքա Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**), հավաքելով մեծաթիվ բանակ, ուղարկեց այն հռոմեացիների դեմ՝ պարսկական ուժերի հրամանատար Նշանակելով Սայիտին: Սա, շտապելով դեպի Ալեքսանդրիա, ուժով գրավեց այն, բռնատիրեց ինչպես ողջ Եգիպտոսին, այնպես էլ՝ ողջ Արևելքին: Շատերին գերի տարան, մյուսներին էլ անխիղճ ձևով սպանեցին» (Նիկեոսի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Այդ տարին պարսիկներն առան բովանդակ Եգիպտոսը, Ալեքսանդրիան և Լիբիան մինչև Եթովպիա, որից հետո բազում գերիներով, ավարով ու դրամով վերադարձան» (Թեոփանես Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Պարսիկները թողեցին իրենց տները և հաջորդության հասան հռոմեացիների դեմ մարտնչելով: Դեռ մղելով նրանց՝ նրանք իրենց ենթարկեցին... Եգիպտոսը» (Ամանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 4):

«Այն բանից հետո, երբ պարսիկներն գործերը պաշարեցին պարիսպներով ամրացված Ալեքսանդրիան, որը շրջապատված էր Նեղոսի ջրերով և ուժեղ դարպասներ ուներ, այս բաղաբնական կառուցել էր Ալեքսանդրը (**Հունականեղոնական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծը – Մ.Ֆ.**) իր ուսուցիչ Արիստոտելի խորհրդով, նրանք որոշ ժամանակ այդպես մնացին, բանի որ չէին կարողանում գրավել այն: Այդ ժամանակ, սակայն, նրանց մոտ եկավ Պետրոս անունով մի մարդ, որը երիտասարդ տարիքում Բեթ-Վատարիայից եկել էր Ալեքսանդրիա, որպեսզի սովորի փիլիսոփայություն: Սա ասաց պարսիկների հրամանատարին. «Ես կհանձնեմ բեզ բաղաբնական»: Բանն այն էր, որ այս Պետրոսը մի անգամ բաղաբնական գրադարանում մի գիրք էր գտել, որի վերջում գրված էր հետևյալը: «Երբ Ալեքսանդրիայի վրա փորձանք գա, այն արևմտյան ծովի, կողմից, կգրավվի»: Եվ ահա պարսիկները պատրաստվեցին, վերցրին ձկնորսների փոքր նավակները, տեղավորվեցին դրանցում և լուսաբացի լուսումնաբերում, խառնվելով ձկնորսների ու նրանց նավակների հետ, մտան բաղաբնական: Նրանք սպանեցին դարպասները պահպանողին, բացեցին դրանք իրենց ընկերների համար և պարիսպների վրայից հռչակեցին Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) հաղթանակը: Բաղաբնական բնակչությանը սարսափ պատեց: Նույն կերպ էլ բանին դեպի պարսիկների ծավալող բեզ մեծաթիվ նավեր, որոնցում հարուստ մարդկանք և եկեղեցու գանձերն էին տեղավորված, որ դրանք ծովով տանեն» (Ամանուն Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրությունից»):

«Հաջորդ տարի Շահր Վարազը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրուհ Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը – Մ.Ֆ.**) գնաց Եգիպտոսի վրա, տիրեց Ալեքսանդրիային և այնտեղ շատ մարդ կոտորեց՝ հասնելով Լիբիայի ու Եթովպիայի սահմաններին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 1):

«Հաջորդ տարի Շահր Վարազը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրուհ Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը – Մ.Ֆ.**) մտավ Եգիպտոս ու պարսիկները գրավեցին նաև Ալեքսանդրիան ու այնտեղ շատերին սպանեցին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 92):

«Հաջորդ տարի Շահր Վարազը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրուհ Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը – Մ.Ֆ.**) գնաց Եգիպտոսի վրա ու տիրեց Ալեքսանդրիային՝ հասնելով Լիբիայի ու Եդեսիայի սահմաններին» (Բար-Յերեմու «Ալիսարիկի պատմություն», գիրք 9):

«**(Իտիլիակը մեքերում է անում Չերակլես Ի-ին ուղղված Խոսրով II-ի նամակից – Մ.Ֆ.)** Ինչո՞ւ բո Աստվածը Մեծ Ալեքսանդրիան չփրկեց իմ ձեռքից» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 38):

«(հեղինակը մեջբերում է անում Յերակլես I-ին ուղղված խոսքով II-ի նամակից – Մ.Ֆ.) Ինչո՞ւ թո՞ւ աստվածը չփրկեց Ալեքսանդրիան ու Թեբայիտը իմ ձեռքից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունկյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Դրանից հետո այս խոռոչները (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.), հաջորդ տարի գալով Ղուխաց երկիր, նույնը կատարեց նաև այստեղ ու հետ դարձավ: Այսպես շարունակվեց վեց տարի շարունակ» (Շապուր Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 2):

«Լույս տարում նա (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) իջավ Եգիպտոս և գրավեց այն՝ համայն Լիբիան ընդհուպ մինչև Բուշ հնազանդեցնելով պարսիկներին» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Յայտց 59 թվականին խոսքով Պարսիկը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Եգիպտոսը» (Յովհաննես Ավագերեց «ժամանակագրություն»):

«Նա Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Եգիպտոսի երկիրը և տիրոջ այն, ինչպես եղևին են տիրում հնձանը: Նա հավանեց այս երկրի հարստությունն ու այն ամենը, ինչ ունեին նրա գանձարանները: Փողի հանդեպ իր սիրո պատճառով այս թագավորը մարդ էր սպանում և այդ անում էր մեկ կամ երեք դահեկանի համար, բանի որ շատ հպատակներ ուներ և չէր ծանաչում մատնուն, այլ երկրպագում էր արևին: Այսպիսով, երբ նա վերցրեց Եգիպտոսը և ձեռք բերեց իշխանություն, սկսեց հոգալ Ալեքսանդրիա մեծ քաղաքի գրավման մասին: Յենտոնում՝ այս քաղաքի մոտ, 600 ծաղկուն վանքեր կային, ինչպես աղավաղված: Այնտեղի վանականները իրենց մեծ հարստության շնորհիվ անկախ ու համարձակ էին՝ առանց որևէ վախի, և նրանք ծաղրում էին այդ թագավորին: Եվ ահա պարսից զորքը շրջապատեց նրանց վանքեր բոլոր կողմերից ու նրանց համար ապաստան չմնաց: Այսպիսով նրանք բոլորը սրով սպանվեցին, բացառությամբ մի բանիսի, ովքեր թաքնվեցին և, հետևաբար, ապահով մնացին: Եվ այն ամենը, ինչ կար՝ փողն ու կահույքը, պարսիկները վերցրին որպես ալար: Ահա այդպես նրանք ավերեցին վանքերը, որոնք մինչև այսօր ավերակ են մնացել: Երբ այդ յուրը հասավ Ալեքսանդրիա, բնակիչները բացեցին քաղաքի դարպասները: Այդ ժամանակ պարսից տիրակալը, որ պատերազմի առաջնորդն ու խոսքով թագավորի փոխանորդն էր, գիշերը երազում տեսավ մի մարդու, որն ասաց նրան. «Չգուշ եղեք, որ քաղաքին չվնասեք, բայց նրա բնակիչներին չթողնեք այնտեղ, բանի որ նրանք կեղծավոր են կրոնի մեջ»: Պարսիկներն այժմ իրենց առաջնորդին իրենց լեզվով անվանում են Սալար, որը նշանակում է «փրամանատար»: Եվ ահա այս Սալարն էր, որ Ալեքսանդրիայում մի պալատ կառուցեց, որը կոչվում է Տարափուն, անվան մեկնաբանությամբ «Մատանու տուն», այն այժմ կոչվում է Պարսիկների ամրոց: Այսպիսով, որը նա իշխանություն ստացավ Ալեքսանդրիայի ժողովրդի նկատմամբ, իր խորամանկությամբ վարվեց հետևյալ կերպ: Նա հրամայեց քաղաքի բոլոր երիտասարդներին՝ տասնութից մինչև հիսուն տարեկան, դուրս գալ և յուրաքանչյուրը բաժնի դահեկան ստանալ: Քաղաքի բոլոր երիտասարդները հավաքվեցին և նրանց անունները գրվեցին, բանի որ նրանք կարծում էին, թե կստանան այն նվերը, որը նա խոստացել էր իրենց: Այդ ժամանակ նա, երբ իմացավ, որ նրանք բոլորը հեռացել են քաղաքից և նրանցից ոչ մեկը չի մնացել քաղաքում, հրամայեց իր զորքերին, շրջապատել նրանց ու բոլորին սրով սպանեց: Այս սպանվածների թիվը 80.000 էր» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Նրանք իրենց ենթարկեցին նաև Եգիպտոսը, Լուբիան, Եթովպիան ու Կարթագենը, այսինքն՝ Աֆրիկան» (Գեորգի Մտացմիկեյի «Սկյութների, ըստ Եուդայան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Յերակլեսի արշավանքի մասին»):

«Այդ ժամանակ պարսիկները ներխուժեցին Եգիպտոս և գրավեցին Ալեքսանդրիան...: Այդ ժամանակ պարսիկները ներխուժեցին Լիբիա և գրավեցին Կարթագենը» (Չիգրետոն ժամբաղի «Տարեգրություն»):

«Երկրորդ զորավարը, որի անունը Շահին էր և սա պետության արևմտյան հատվածի պարոսպանն էր, նվաճեց Եգիպտոսը, Ալեքսանդրիան և Լուբիան, որից հետո սրա թագավորության 28-րդ տարում խոսքով II-ը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Ալեքսանդրիա քաղաքի բանալիները» (Տաբարի «Արքաների ու մարզաբների պատմություն», գիրք 5):

«Մեկ այլ զորավար, որի անունը Բուդ էր, շարժվեց Եգիպտոսի երկրի ուղղությամբ: Սա հարձակումներ գործեց, չարիք պատճառեց և փոթորկվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասավ Ալեքսանդրիային և ուժով չտիրեց նրան: Նա մտավ գլխավոր եկեղեցին, որն այդ քաղաքում էր, հրամայեց ծանկեռն եպիսկոպոսին և այնքան սպառնաց նրան, մինչև որ նա ցույց տվեց այն փայտի կտորը, որի կապակցությամբ քրիստոնյաները պնդում են, թե Երսիստոսը խաչվել է դրա վրա: Այդ փայտը թաղված էր մի վայրում, որի վրա սյուներ կային» (Աբու Յակոբ ալ-Դիսալարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹⁴⁶⁴ «Լույս տարին պարսիկները գրոհով առան Գալատիայի Անկյուրան» (Թեովիմոս խոստովանող «ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Շահի Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) գրավեց Գալաթիայի Անկյուրան, ինչպես նաև շատ կղզիների ծովի վրա: Նա շատերին սպանեց: խոսքով II-ը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) դաժանացավ, գողոգացավ և հարստացավ այդ հաղթանակներից» (Ամանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», մաս 96):

«Սոխամեդի առաջին տարում պարսից զորավար Շահի Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) նվաճեց Անկյուրան» (Միբայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 3):

¹⁴⁶⁵ «Լույս տարում խոսքով II-ը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) առաքեց իր Շահեն զորագլխին, որը եկավ Կիլիկիա, գրավեց այն և ծանր ավարով դարձավ Պարսկաստան՝ մինչև իսկ տանելով կճասյուններ և պղնձյա անոթներ: Իսկ Յերակլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Ֆ.) իր Կոստանդինոպոլսի ուղիով (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոնստանդին II-ին – Մ.Ֆ.) անվանեց օգոստոս և առաքեց ընդդեմ պարսից զորքերի, սակայն ի վերջո չհամարձակվեց հանդիպել նրանց և հետ դարձավ» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 17):

«Արարների առաջին տարում Ֆառուխան Շահի Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոչն Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.) նվաճեց ... Ղոռոսը» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յերակլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) տասնհինգերորդ տարում պարսիկները գրավեցին Ղոռոս կղզին» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Այդ ժամանակ Փարվեզը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) զայրացավ Կավկասանի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկաս – Մ.Ֆ.) վրա և կեսարի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.) որդու հետ ուղարկեց երեք զորավարների: Սրանցից առաջինը՝ Շահինը, 24.000-անոց զորքով գնաց Դուսի երկիր և այնքան առաջացավ, մինչև որ չհասավ Կոստանդնուպոլսի նեղուցին և չտեղավորվեց այնտեղ» (Աբու Յակոբ ալ-Դիսալարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹⁴⁶⁶ «Եվ ահա Սախոն այնքան ամրացավ, որ դրանից հետո բոլոր զորքերով գնաց Քաղկեդոն քաղաքի դեմ՝ այն ենթարկելով երկարատև պաշարման և միաժամանակ էլ հրավիրելով կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Ֆ.) բանակցությունների մեջ մտնել: Կայսրն ընդունեց այդ առաջարկը և կայսերական թիկնապահների ու շքախմբի ուղեկցությամբ անձամբ եկավ նրա մոտ: Տեսնելով նրան՝ Սախոն ելավ իր գահավորակից և գետնատարած խոնարհվեց, իսկ կայսրը այն նավակից, որով եկել էր, բարձրաձայնեց ողջույնի խոսքը և նրան նվերներ տվեց: Այդ ժամանակ Սախոն ասաց հետևյալը. «Ով կայսր, պետք է, որպեսզի հռոմեացիների ու պարսիկների թագավորությունները չբաժանվեն մտադրություններում և որևէ կերպ չհակառակվեն միմյան, այլ պահպանեն բարեկամությունն ու միակամ կերպով կնքված պայմանագրերը, դա ավելի լավ և հեշտ է, քան միմյանցից հարիստ լինելը: Ինչի՞ համար է այդ ամենը տեղի ունենում: Եթե դուք խաղաղություն հաստատեք, ապա դա և ձեզնից յուրաքանչյուրին, և այլ մարդկանց ավելի երջանիկ կդարձնի ու հետագայում ընդօրինակելու զարմանալի բան կհանդիսանա, իսկ եթե դուք գերադասեք մի կողմ թողնել այդքան մեծ բարիքը և անվերապահորեն մերժեք խաղաղությունն ու կարծեք, թե այն ձեզ օգուտ չի բեր, եթե դուք դուրս փոխադրեք ընտրեք փոխադարձ անբարյացակամության ու չարիքի ուղին, ապա մեծաթիվ պատերազմների մեղավորը կդառնաք և կծնեք այն, ինչը չարիքն ուն կբացի, դուք մեծ չնախ ու բոսորեն կթափեք, կվործանեք մարդկանց և գույքին մեծագույն վնաս կհասցնեք: Եվ ընդհանրապես, պատերազմը ձեր համար դեպի մեծագույն չարիքը տանող ճանապարհ կլինի: Լույս կերպ նաև հիմա կարելի է տեսնել, որ, երբ ես հիմա բռնի կերպով ներխուժել եմ հռոմեական երկիր, այն սարսափելի աղետներ է կրել: Դրա համար էլ դուք բոլոր տիրակալներից ամենաղժժափախտ ու խղճովն եք դարձել»: Այսպես նա երդումով ամրապնդեց, որ ձգտում է այն բանին, որ հռոմեական ու պարսից տերությունները խաղաղ հարաբերություններ հաստատելու ուղով ընթանան: Կայսրը պատրաստակամություն հայտնեց այդպես վարվել, սակայն ավելացրեց, որ դրան կհավատա, եթե դրանք իրոք խոսքով II-ը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) իրական մտադրությունները լինեն: Սախոն, սակայն, ասաց. «Եթե իմ նկատմամբ վստահություն չունես, ապա ավելի լավ է բարեհաճի հենց հիմա ուղարկել թո՛ւ ներկայացուցիչներին խոսքով II-ը, ես վստահ եմ, որ ինքը ևս, ես դա լավ գիտեմ, կփխսա իմ կարծիքին, և հենց նրա հետ էլ պայմանագիր

կնքիր ու պայմանավորվիր, որ այսուհետ ընդմիջտ խաղաղությունը ամուր և անբախտելի կլինի»։ Կայսր Զերակլետը, այն բանից հետո, երբ նա այս մասին իմացավ այդ բարեհաճ ու հմայիչ ճառերից, ուրախացած ու հմայված, համաձայնեց կատարել այդ ամենը պատրաստակամորեն և եռանդով։ Եվ ահա պատրիարքը, և բարձրաստիճան աստիճանավորները, որոնք նա կանչել էր խորհրդի, պատրաստակամորեն լծվեցին այդ գործն իրականացնելու մտքին։ Ամսիցսպես էլ որպես ներկայացուցիչներ նշանակվեցին Օլիմպիոսը, որը զբաղեցնում էր պրետորիանների էպարքոսի պաշտոնը, Լեոնտիոսը՝ քաղաքի էպարքոսը, ինչպես նաև Անաստասիոսը՝ մեծ տաճարի, որը կրում է Սոֆիա անունը, տնտեսը՝ գործերում ամենավտանգեղի այդ մարդը։ Ասիտը վերցրեց նրանց, հետ դարձավ Զաղկերտին ու հեռացավ Պարսից երկիր։ Եվ այն ժամանակ, երբ նրանք շարժվում էին հռոմեական հողով, նա նրանց տանում էր պատվով ու հարգանքի արժանի պատկառանքով, սակայն, երբ նրանք մտան Պարսկաստան, նա նրանց շղթայեց և այդպես կապկալված էլ բերեց հետոքովի մոտ։ Սա, այն բանից հետո, երբ իմացավ, որ Ասիտը որպես կայսր է ընդունել Զերակլետին և պատվել, այն բանի փոխարեն, որ գերի նրան ու բերի իր մոտ, բանգի նա երագում էր այդ մասին և նման հույսեր ուներ, ուժեղ զայրացավ նրա վրա և, ի վերջո բերթելով նրա կաշին, անբեկանելի և բռնի մահապատժի ենթարկեց, իսկ հռոմեական դեսպաններին էլ հանձնեց ամուր պահպանության և ուժեղ տանջանքների ենթարկեց» (Նիկեոսի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1)։

«Նրանց չհաջողվեց գրավել Զաղկերտը և, պաշարման համար գորամաս թողնելով, հեռացան...։ Այդ տարին պարսիկները հարձակվեցին Զաղկերտի վրա և գրոհով առան այն» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)

«Եվ եղավ այնպես, որ այդ ժամանակ Խոռասը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռան Ռազմիդզան Ֆառուխան Շահի Վարազդ – Մ.Յ.**) իր զորքով դիմեց ու գնաց Զաղկերտ, բանակեց Բյուզանդական կայսրության դեմ հանդիման և հնար էր փնտրում անցնել ու գրավել թագավորանիստ քաղաքը։ Երբ Զերակլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլետ I-ը – Մ.Յ.**) տեսավ ելուզակներին, որ եկավ կործանելու իր թագավորությունը, ակամա բարեկամացավ և մեծարեց նրանց՝ իբրև վաստակաշատ և սիրելի հյուրերի։ Նա նվերներով ընդառաջ ելավ նրանց և զորավարին ու զորապետներին մեծամեծ ընծաներ տվեց, իսկ ողջ զորքին էլ միևնույն յոթերորդ օրը հռոգ, ճաշ և ընթրիք բաժանեց։ Ինքը նստել էր նավ, ծովի մեջ էր և նրանց հետ խոստում էր այսպես. «Ի՜նչ եք կամենում անել, կամ ի՜նչու եկաք այստեղ, մի՞թե ծովը ցամաք եք կարծում» պատրաստվելով նաև ծովում մարտնչել մեր դեմ։ Աստված կարող է, եթե կամենա, ցամաքեցնել սա ձեր առջև, բայց զգույշ եղե՛ք, գուցե Աստված չհաճի և ծովի անդունդներով վրեժ լուծի ձեզանից, բանգի ոչ թե ձեր աստվածապաշտության համար նա ձեզ հաղթություն տվեց, այլ՝ մեր անօրենության, մեր մեղքերի պատճառով կատարվեց այս և ոչ թե ձեր բաջության։ Եվ կամ ի՜նչ է ուզում ձեր թագավորն (**Պարսից թագավորության արքա Խոռով I-ը – Մ.Յ.**) ինձնից, որ ինձ հետ հաշտություն չի կնքում, կամենում է վերացնել՝ իմ թագավորությունը, թող չքանա, բանգի կատարե՛ք և հաստատել այս և ոչ-ոք չի կարող վերացնել, իսկ եթե Աստծուն այդպես հարմար թվա, Աստծու կամքը կկատարվի։ Եվ կամ Խոռովն ասում է. «Ես պետք է ձեզ թագավոր նստեցնեմ»։ Թող կարգի ու՛մ կամենում է և մենք կընդունենք, բայց եթե Սորիկի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Յ.**) արդյան վրեժն է լուծում, ապա Աստված քինախնդիր եղավ Փոկասից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասից – Մ.Յ.**) իմ հայր Զերակլի միջոցով։ Նա տակավին ծարավի է արյունաբերության։ Մինչև ե՛րբ չափի հաճեա՛ն արյամբ, մի՞թե ռուսները չէին կարող սպանել նրան և վերացնել պարսից տերությունը, երբ Աստված նրան էր ձեռքը հանձնեց, բայց նրանք նրա հանդեպ ողորմություն ցուցաբերեցին։ Ես ևս նրանից նույնն եմ խնդրում՝ հաշտություն և սեր։ Ես նաև խնդրում եմ ձեզանից երեք բան, լսեցե՛ք ինձ։ Դեռու տարեք այս աշխարհից հուրը, սուրն ու գերությունը և այդ երեքից էլ օգուտ կբաղեք, բանգի ոչ դուք սովից կնվազեք, ոչ արքունի տուրքերը կորստյան կմատնվեն։ Ահավասիկ ես ձեր թագավորին ուղարկում եմ իրավարտակ ընծաներով՝ խնդրելու նրանից հաշտություն և ինձ հետ խաղաղություն»։ Եվ ընդունելով ընծաները՝ նրանք համաձայնեցին կատարել նրա խնդրանքը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 38)։

«Դրանից հետո Խոռնը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռան Ռազմիդզան Ֆառուխան Շահի Վարազդ – Մ.Յ.**) հավաքեց մեծաթիվ զորք և շարժվեց Զաղկերտի վրա։ Նա բանակեց Բյուզանդիոսի դիմաց և շանում էր անցնել ու կործանել արքայանիստ քաղաքը։ Երբ Զերակլետ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլետ I-ը – Մ.Յ.**) տեսավ իրեն հասած այս բոլոր չարիքները, ակամայից կամեցավ բարեկամություն ցույց տալ։ Նա գնաց նրանց ընդառաջ, մեծարեց որպես հոգևածնելի և հյուրերի, ընդունեց նրանց ու բաշխեց մեծաթիվ ընծաներ։ Չորսպետին ու բոլոր իշխաններին նա ընծայեց մեծարժեք նվերներ, իսկ բոլոր զինվորներին էլ որպես ռոճիկ բաշխեց դահեկաններ՝ յոթ օր քեֆ կազմակերպելով ամբողջ զորքի համար։ Ապա նա նստեց նավ և ծովի վրա գրուցեց պարսից գորապետի հետ. «Ի՜նչ եք կամենում անել», - ասաց նա, - «և ինչու՞ եք եկել այստեղ։ Միթե ծովը համարում եք իբրև ցամաք և կամենում դրա համար կռվել մեր դեմ։ Աստված, եթե ցանկանա, կարող է ցամաքեցնել ծովը ձեր առջև, բայց զգույշ եղե՛ք, աստված միգուցե իզուցնա՛նք ձեր և վրեժ ձեզանից երկրի կոտորածի և արյունահեղության համար, որովհետև աստված այսպես վարվեց ոչ թե ձեր աստվածապաշտության, բարեարության, մաքրության, այլ տիրոջ հանդեպ մեր ամբարշտության, մեր մեղքերի ու ոչ թե ձեր բաջության պատճառով, բայց ձեր թագավորն ի՜նչ է ուզում ինձանից, որ իրաժարվում է խաղաղությանից։ Կամենում է վերացնել՝ այս թագավորությունը։ Թող չքանա, բանգի այն հաստատված է աստծուց և անհնար է վերացնել։ Աստծուն ինչպես որ ընդունելի լինի, այնպես էլ կկատարվի, իսկ եթե կամենա ուրիշ թագավոր նստեցնել, կանի, ինչպես որ կկամենա, իսկ մեզ կարձակի և մենք կընդունենք նրա վճիռը, ահավասիկ մեր թագավորանիստը, իսկ եթե Սորիկի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկիոսի – Մ.Յ.**) արդյան վրեժն է ուզում, ապա աստված այն առել է Փոկասից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասից – Մ.Յ.**), իմ հոր՝ Զերակլետի ձեռքով։ Եթե երկիր է ուզում, ահավասիկ մեր երկիրը ձեր առջև է, կկամենանք, թե ոչ, աստված կառնի մեզանից և կտա ձեզ։ Եթե քաղաքներ եք ուզում, ահավասիկ մեծ և պարսպավոր քաղաքներ։ Եթե պահանջում է զանձեր, թող սաի ինչքան պետք է տանք, և ձեռք կբերի։ Բաց նա չի կամենում լսել և տակավին ծարավի է արյունաբերության։ Մինչև ե՛րբ չի հագնալու արյամբ։ Միթե ռուսները չէին կարող սպանել նրան և վերացնել պարսից թագավորությունն այն ժամանակ, երբ աստված նրան հանձնել էր մեր ձեռքը, սակայն իրեն ողորմացին։ Արդ ես խոսելու եմ նույն բարությանը և խնդրելու եմ նրանից հաշտություն և բարեկամություն, իսկ ձեզանից պետք է խնդրեմ երեք բան, ուստի լսեցե՛ք ինձ։ Աշխարհից վերացրե՛ք սուրը, հուրը և գերությունը ու դուք կստանաք եռակի օգուտ, բանգի ոչ դուք սովահար կլինեք և ոչ էլ արքունի հարկերը կկորցնեք։ Ահավասիկ, ուղարկում եմ նվերներ ձեր ինքնավարին, ինչպես նաև դեսպաններ՝ իրավարտակներով, և նրանից խնդրում եմ՝ երկրին խաղաղություն, մեր միջև՝ հաշտություն»։ Նրանք ընդունեցին խնդիրը և համաձայնեցին կատարել նրա կամքը, մինչև որ կոտենեին, թե ինչ պատասխան կգար իրենց թագավորից, կամ զորքին ինչ կիրառայե՛ր անել, ինչից հետո գորքն այնտեղից գնաց Ասորիք՝ ձեռնելու» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3)։

«Երբ ինքնավարության վեհույթունն անցավ Զերակլետին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլետ I-ին – Մ.Յ.**), որը հազավ Յունաստանի ինքնավարի թիվերը, այդ ժամանակ ևս չէր թուլանում Պարսից ինքնակալ Խոռովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոռով I-ի – Մ.Յ.**) զայրույթը ու նա շարունակում էր ուժեղ զայրանալ հույների վրա։ Եվ ահա մեծ զայրույթով նա հույների դեմ ուղարկեց սկզբում Սեիդին՝ ժողովրդական այդ իշխանին, իրամայելով նրան ամայացնել Յունաստանը և արքայանիստ քաղաքը...։ Զերակլետը դեսպաններ ուղարկեց պարսից արքա Խոռովի մոտ խաղաղության խնդրանքով, սակայն պարսից արքան ծաղրանքով հետ դարձրեց դեսպաններին, ասելով. «Եթե հույների արքան իրաժարվի խաղաժոճից և սկսի պաշտել արևին, ես նրա հետ կկնքեմ խաղաղություն»։ Եվ ահա Խոռովն ուղարկեց Սեիդին՝ իր զորքի հրամանատարներից մեկին, մեծ բանակի ռազմիկներով։ Սեիդը, թալանելով ու ամայացնելով ողջ Արևելքը, գնաց արքայանիստ քաղաքի վրա և կանգ առավ Զաղկերտում։ Նա այստեղ որոշ ժամանակ կանգ առավ և, ցանկանալով հեռանալ այդտեղից, նենգաբար Զերակլետ արքային խաղաղություն առաջարկեց, կանչեց նրան իր մոտ և խոսեց նրա հետ։ Արքան, վստահելով նրա խորամանկ խոսքերին, որպես դեսպաններ ուղարկեց 70 ամենահիմնալի մարդկանց՝ պարսից արքա Խոռովի մոտ ուղարկելու համար։ Սեիդը, վերցնելով նրանց, կապելով ու ծաղրանքի ենթարկելով, ծամիա ընկավ և ժամանեց Պարսկաստան, սակայն Խոռովը, իմանալով այդ մասին, իրամայեց նրա կաշին բերթել այն բանի համար, որ, տեսնվելով Զերակլետի հետ, չի բռնել նրան ու չի բերել իր մոտ» (Գեորգի Մտացմիսեղի «Սկյութների, ըստ Էութայն, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Զերակլետի արշավանքի մասին»)։

«Խոռովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոռով I-ը – Մ.Յ.**) ... տիրեց Զաղկերտին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 78)։

«Նույն այդ տարում Շահենը տիրեց Զաղկերտին և դաժան կոտորածում սպանեց ողջ ժողովրդին։ Այսպիսով՝ պարսիկները ծայրից ծայր տիրեցին ռուսներին բոլոր երկրներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 1)։

«Նույն այդ տարում Շահենը տիրեց Զաղկերտին և սպանեց ողջ ժողովրդին։ Այսպիսով՝ պարսիկները ծայրից ծայր տիրեցին ռուսներին բոլոր երկրներին» (Բար-Շեբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 9)։

«Այդ ժամանակ պարսիկների արքա Խոռովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոռով I-ը – Մ.Յ.**) կտրականապես մերժեց հռոմեացիների հետ խաղաղություն հաստատելը» (Չիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»)։

¹⁴⁶⁷ «Սլավոնների կամ Խոնգանի հորդայի հարձակումից, որի ամսին արդեն պատմվեց, ինչպես նաև այն թեթև և վերևից եկած ջարդից հետո, որը նրանց գլխին սարքվեց նահապետի կողմից այն աստիճան, որ մեծ աղետ պատերազմը նրանց համար խայտառակ ընթացք ընդունեց, իսկ իրենք էլ ոչ քիչ վնաս կրեցին այն բանից, որ նրանց գերիները, փախչելով Աստծո կողմից պահպանվող մեր քաղաք, նահապետի, փրկչի ու մեր հովանավոր Դիմիտրիոսի կողմից ազատություն ձեռք բերեցին, ահա, բանի որ կատարվածը նրանց զայրույթը շարժեց այն բանից, որ նրանք ոչ միայն զրկվեցին ստրուկներից, այլև՝ դրանք, իրենց հետ տանելով թալանվածի կամ ավարի մի առողջ, փախան տեղի բնակիչների մոտ, նրանք սկսեցին մեծ

տխրության մեջ ելքեր փնտրել: Եվ այսպես, հավաքելով շատ նվերներ, ապրկրիասիւնների միջոցով նրանք դրանք ուղարկեցին խաբանին (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ին – Մ.Գ.**)՝ խոստանալով տալ ավելի շատ գուժար ի հաշիվ մեր բաղաթիգ ձեռք բերելիք ասպագա ավարի, եթե խաբանը պատերազմում իրենց օժանդակություն ցույց տա: Նրանք նրան խոստացան բաղաթի հեշտ գրավում, ասելով, որ այն կգրավվի հենց միայն այն բանից հետո, երբ նա կշրջապատի այն, առավել ևս, որ նրանից կախված բոլոր բաղաթները, ինչպես նաև մնացած մարգերը արդեն անստորաբնակ են դարձվել և միայն այդ բաղաթն է նրանց շրջապատման մեջ մնում, ինչի պատճառով այնտեղ են հավաքվում են դանդաղան երկրներից, Պանոնիայից, Դակիայից, Դարդանիայից և մնացած անահանգներից ու բաղաթներից ժամանող փախստականներ, որոնք այնտեղ ամրանում են: Եվ ահա, ավարների հիշատակված խաբանը, պատրաստակամորեն շտապելով կատարել նրանց խնդրանքը, հավաքեց իր տիրույթներում գտնվող բարբարոսական բոլոր ցեղերին և իր սլավոնների, բուլղարների ու մեծաթիվ այլ ժողովուրդների հետ միասին անթիվ զորքով երկու տարի հետո ելավ նահատակի կողմից պահպանվող մեր բաղաթի դեմ: Հինգերկու ընտրյալ հեծելազոր՝ նա գաղտնի այն ուղարկեց բաղաթի վրա անակնկալ հարձակում գործելու, ինչպես նաև նրանից դուրս գտնվող զորքի գերման կամ ոչնչացման համար: Վերջինս պետք է սպասեր խաբանին ու նրա հավաքած զնդերին, որոնք բանդված վիճակում տանում էին տարաբնույթ ռազմական մեքենաներ՝ նախատեսված մեր հայրենիքի գրավման համար: Այդ մտադրությամբ և այդ կերպ զինված ողջ բարբարոսությունը, ի դեմս նաև երկաթ հագած հեծելազորի, ժամը հինգին բոլոր կողմերից անակնկալ վրա տվեց և, բանի որ բաղաթի բնակիչները այդ չէին նախատեսել ու բոլորը բերբախակալքի էին, ոմանց սպանեց, իսկ մյուսներին էլ, բերբախակալքի գործիքների ու անասունների հետ միասին, որոնք այնտեղ գտավ, գերեց: Երբ բաղաթի բնակիչներն ի վերջո իմացան բարբարոսների՝ իրենց պաշարումներ սպառնացող անակնկալ հարձակման մասին, նրանք խիստ չփորձության մեջ ընկան, բանի որ դիմադրության համար ուժեր չունեին, և սկսեցին խոսքերով իրար սիրտ տալ, իսկ նրանք էլ, որոնք Նիսայից ու Մերոնիայից էին, բանի որ արդեն իսկ տեսել էին սեփական բաղաթների պաշարումը դրանց պարիսպների վրայից, սկսեցին լաց լինելով ասել. «Փախչելով այնտեղից՝ մենք եկանք ձեզ մոտ, որպեսզի հիմա էլ մահանանք ձեզ հետ միասին, բանից նրանց բարի միայն մեկ հարվածը կճեղքի պարիսպը»: Վերոհիշյալ մեր հայր Դովհանները, որն ուներ եպիսկոպոսի աստիճան, կոչ էր անում անհոգությանը չտարվել, այլ եռանդով ավելի ամենայն պետքավանող՝ համոզելով չընկնել տխրության և անվճռականության գիրկը, այլ ավելի լավ է բոլոր հույսերը դնել Աստծո ու նահատակի վրա: Այս խոսքերով ու նման կերպ սուրբ հայրը հորդորների և համոզման միջոցով բաղաթի բնակիչներին բաղաթնում էր ներշնչում՝ նրանց հետ միասին գտնվելով պարիսպների վրա, երբ սրանք պատրաստվում էին պաշտպանության: Մի բանի օր անց ինքը՝ ավարների խաբանը, մնացած հորդայի, այսինքն բուլղարների և հիշատակված մյուս ժողովուրդների հետ միասին, կարծես մի իսկանգն ձևաբույր, ցամաքից պատեց սրբի կողմից պահպանվող այդ բաղաթի պարիսպները: Եվ երբ նա շրջապատեց ողջ բաղաթը, կարելի էր ամենուր տեսնել միայն զլուխներ, երբ հողը չէր կարողանում տանել նրանց հարձակման ծանրությունը, իսկ ցրատարների և մոտակա գետերի ու ջրհորների ջրերն էլ չէին հերիքում նրանց և նրանց անթիվ անհամար անասունների պահանջների բավարարման համար: Այդ ժամանակ բաղաթի բնակիչները տեսան բարբարոսների երբևէ չտեսած բանակությունը, որոնք լիովին երկաթապատ էին, ինչպես նաև ներքին կարիսպները իրենց բարձրությամբ գերազանցող և դեպի երկինք ուղղված բարանետներ: Ոմանք հյուսվածքներից ու կաշիներից պատրաստում էին այսպես կոչված կրիաներ, մյուսները՝ դարպասների մոտ հսկայական գերաններից ու պտտվող անիվներից՝ խոյեք, երրորդները՝ հսկայական փայտյա աշտարակներ, որոնք իրենց բարձրությամբ գերազանցում էին պարսպի բարձրությունը ու որոնց վրա ուժեղ երիտասարդներ էին տեղակայվում, չորրորդները այսպես կոչված գորպեկներ էին պատրաստում, հինգերորդները բարձր էին տալիս անիվների վրա տեղադրված աստիճաններ, վեցերորդները զբաղված էին այրվող նյութեր հորինելով: Արդյունքում ողջ բաղաթը անասունների տխրության պատվեց և բաղաթացիները առում էին. «Թեև Աստված փրկեց բաղաթը նախկին պաշարումներից, այնուհանդերձ չենք հավատում, որ կփրկի նաև այս անգամ, բանից երբեք չենք տեսել, որ բարբարոսների նման մեծություն հարձակված լինի բաղաթի վրա»: Նման ու շատ այլ բաներ էին ասում, հատկապես ռազմական գործում փորձ չունեցողները...: Հովհանները կոչ էր անում բաղաթացիներին արժանի լինել Աստծո առջև, ոտքի ելնել հայրենիքի, սուրբ տաճարների ու հավանքի համար և դիմադրվել բարբարոսներին: Եվ ահա, երբ սկսվեց պաշարումը և բարանետները ամեն կողմից սկսեցին ոչ թե բարել, այլ բլուրներ ու լեռներ նետել, որոնք գտնվում էին այդ բարանետների մեջ, բաղաթացիներից մեկը, ոգեշնչված Աստծո կողմից, մի փոքր բարի վրա գրեց սուրբ Դիմիտրիոսի անունը և նետեց այն՝ գոչելով. «Հանուն Աստծո և սուրբ Դիմիտրիոսի»: Հենց որ այդ բարձր թողնվեց, միաժամանակ դրա հետ միասին դուրից բարբարոսների կողմից նետվեց հանդիպակաց ուղղությամբ մեկ ուրիշ և ավելի բան երեք անգամ սրան գերազանցող մի բար: Այն հանդիպեց առաջին հետ, հետ դարձավ և նրանք անրկուսն էլ ընկան բարբարոսների բարանետի դասավորության մեջ ու սպանեցին այնտեղ գտնվող բարբարոսներին և սպասարկող անձնակազմին: Երբ արդեն կեսօր էր, անակնկալ կերպով ուժեղ երկրաշարժ եղավ, այնպես, որ ողջ ժողովուրդը գոչեց. «Աստված, ողորմած եղիր»: Եվ երբ բարբարոսների զորքը տեսավ, որ ողջ պարիսպը կարծես փլվեց, այն առաջ նետվեց, որ գրավի բաղաթ, սակայն մոտենալով, նրանք տեսան, որ այն, ինչպես և առաջ, կանգնած է: Դրանից մեկ այլ արթնախկույտ, որը տեսել էր խավարումը, իմացավ, որ Աստված սուրբ նահատակի միջնորդությամբ իր աչքի տակ է առել բաղաթը: Գտնվեցին, սակայն, նաև նրանք, որոնք ավելի էին տեսել, որ բարբարոսների կողմից ամպի նման բաղաթի ուղղությանը արձակվող նետերը պարսպին էին հարվածում փետուրների կողմից, իսկ ծայրակայներով էլ շուտ էին գալիս դեպի հակառակորդը: Եվ ահա այդ օրվանից պրոբերորը համոզվեց, շնորհիվ երկրաշարժի, աստվածային հայտնության մեջ, իսկ դրսում գտնվող բարբարոսներն էլ ահաբեկվեցին, այն դեպքում, բաղաթացիները մեծ արիությանը համակցեցին թշնամու դեմ, չնայած ոմանք անգործությանն էին տրվել և ոչ մի կողմից օգնություն չէին սպասում: Այդ ժամանակ տառապողների փրկիչը և փողոթնով բռնվածների հովանավորը հրաշք գործեց: Ամեն օր անընդհատ, բանի տեղի էր ունենում բարբարոսների հարձակումը, հայտնի էր որոտեղից գալիս էին մեծաթիվ նավեր, որոնք բերում էին հաց և այլ մթերքներ, այնպես, որ ողջ նավահանգիստը ու մոտակա տարածքը լցվեց այդ նավերով: Նրանց վրա գտնվող նավատիկները, փորձված լինելով բարանետների կառավարման հարցում, օգտագործում էին նաև այլ պատրաստված մեքենաներ, իսկ բարբարոսներն էլ ասում էին, թե բաղաթի բնակիչներն իրենք են գիշերը նավերն ուղարկել առ այն, որ ցերեկով թվա, թե նրանք դուրից են գալիս, չնայած նավերի կապիտաններն ասում էին, որ տեղի է ունեցել աստվածային հրաշք, որ նրանք այստեղ են ուղարկվել մի պաշտոնյայի կողմից, ի դեմս որի իրենք ճանաչել էլ հայրենիքի փրկիչ Դիմիտրիոսին, դրա համար էլ, ի դեպ, բամին լողալու համար բարենպաստ չէր: Բանն այն է, որ ոչ միայն ոչ մեկը չգիտեր բաղաթի վրա բարբարոսների ուժեղ հարձակման մասին, այլ ևույնիսկ իշխանության գալիսուն իր ձեռքը պահողը (**Բուզանդական կայսրության կայսր Դեթակես I-ը – Մ.Գ.**) տեղյակ չէր այդ մասին: Չնայած դրան, սակայն, վերջինս մի եպարքոս էր ուղարկել խարիան անունով, որը ոչինչ չգիտեր թշնամիների հարձակման մասին ընդհուպ մինչև այն պահ, երբ ժամանեց Աստծո կողմից պահպանվող այդ բաղաթի նավահանգիստ: Եվ, երբ նա իմացավ տեղի ունեցածի ու աննկարագրելի վախի մասի, որի պատճառով ռազմիկները իրար վրա էին նետվում ամենաչնչին իսկ աղմուկից, նա, բաղաթը կառուցող Դիմիտրիոսի տաճարում ծնկները ծալելուց հետո զինվեց և բոլորի հետ միասին բարձրացավ պարիսպների վրա: Այդ ժամանակ թշնամու կողմից պատրաստված ռազմական մեքենաները ի վերջո շարքից դուրս եկան: Դրանցից ոմանք կամ իրենց դեմ ձեռնարկված միջոցների պատճառով մնացին չօգտագործված, կամ էլ նահատակի ջանքերով անօգտագործի դարձան, ինչպես պարզ էր յուրաքանչյուրին: Եվ երբ նրանք, վերցնելով փայտյա աշտարակը, որը համարում էին ամենատարասիվին ու ամենահուսալի, զինվեցին և փորձեցին մոտենալ պարսպին, աստվածային կամբով հենց շարժման ժամանակ նրա մեջ կոտորվեց այն բանը, որը կառավարում էր սարքը, և նրա մեջ գտնվող ռազմիկները իրենց կորուստը գտան: Եվ երբ նաև մյուս կրիաները մոտեցան պարսպին, պարսպի վրայից դրանց կոտորները վերևից իջեցվող ու ծակող, սուր կեռի նման ծայր ունեցող փայտերի միջոցով դրանք բացվեցին, այնպես որ նրանք, որոնք ներսում էին գտնվում, մնացին անպաշտպան և խոցելի պարիսպների վրայից գործող ռազմիկների համար: Դրա համար էլ սկզբում դրանցից վախեցած բաղաթացիները հիմա ծիծաղով էին նայում թշնամիների պաշտպանական միջոցներին: Երբ ի վերջո բարբարոսները տեսան, որ բաղաթի վրա հարձակումը օգուտ չի տալիս, նրանք առաջարկեցին իրենց բաց թողնել գոնե նվերներով, սակայն, բանի որ իրենց պահանջը չկատարվեց, նրանք իրենց սովորության համաձայն կրկին զենքի դիմեցին: Հակառակորդի էքսպրեսով՝ խաբանը, որը ծայրահեղության էր հասել, բանի որ բաղաթի բնակիչները բացարձակապես արհամարհում էին իր պահանջները, անգուսպ գալորիթից այրվելով սպառնաց, որ կիրամայեի կրակի մատնեց բաղաթը դուրս գտնվող բոլոր սուրբ տաճարները, ինչպես նաև այրել բաղաթի մատուցներում գտնվող բոլոր տները և, որ ինքը չի գնա այդտեղից, այլ, ի կործանում բաղաթի, որպես դաշնակից մեր բաղաթի դեմ կեցի շատ այլ ժողովուրդներ: Ի վերջո, երբ այդ անընդհատ պաշարումից անցավ 33 օր, ի պատասխան բարբարոսների բոլոր պահանջների, բաղաթացիները, ընդհանուր հայտարարի գալով, տվեցին ինչ-որ նվերներ, որոնք անհրաժեշտ էին խաղաղության համար, որպեսզի նրանք հրաժարվեն իրենց դեմ ընկողնված հարձակումից: Երբ այդ կերպ խաղաղություն կնքվեց, նրանք թողեցին ու պատրաստվեցին գնալ իրենց բնակության վայրերը, ընդ որում խաղաղության կնքումից հետո նրանք անվախ մոտենում էին և տալիս իրենց վերցրած գերիներին՝ վաճառելով դրանք ոչ թանկ, ինչպես նաև որոշ բաներ առաջարկելով փոխանակության համար: Նրանք հայտարարում էին, որ բաղաթը փրկվել է Աստծո կողմից, որ երկրաշարժի ժամանակ պարսպի հետ հրաշք է տեղի ունեցել և, որ այդ ամենի դեմ իրենց մեքենաներն ու զենքը անօգուտ և անպետք է դուրս եկել, չնայած առաջ նրանք փորձել էին սուրբեր ձևերով ու դրանք օգտակար և պետքական էին, այն դեպքում, երբ հարձակման ժամանակ վերին միջնորդությամբ, ինչպես ասվեց, դրանք անպետք դարձան» (Հովհան Թեսալոնիկացի «Սուրբ Դիմիտրիոս Սալոնիկացու հրաշագործությունները», մաս 2, գլուխ 2):

¹⁴⁶⁸ «Դրանից որոշ ժամանակ անց ավարական ցեղերի առաջնորդը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ը – Մ.Ֆ.) բանակցությունների և խաղաղության կնքման համար պատգամավորներ ուղարկեց Ֆերակլետի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ֆերակլետ I-ը – Մ.Ֆ.) մոտ: Ֆերակլետը դրանից շատ ուրախացավ, նա նրանց հետ նվերներ փոխանակեց և հետո, որպես իր ներկայացուցիչներ, ուղարկեց սկզբում Աֆանասիոս պատրիկին, իսկ հետո էլ՝ Կոզմային, որը զբաղեցնում էր բվետտորական կոչվող պաշտոնը: Նրանք հայտարարեցին կայսերական կամքը, իսկ ավարը, ձևացնելով, անձնական ընկերության բողի տակ, իրեն բաղաբավարի և հնայիչ էր պահում, ցույց էր տալիս, թե ինքը հռոմեացիների բարեկամ է և պատրաստակամություն էր հայտնում կայսեր հետ պայմանագիր կնքել: Դրանից հետո նրանք վերադառնալով՝ գեղուցեցին կայսեր նրա բարեհաճության մասին, ինչից շատ ուրախանալով՝ նա պատրաստվեց մեկնել Ֆերակլետ քաղաք և հանդիպել ավարի հետ, ինչպես որ պայմանավորվել էին: Եվ ահա նա առաջ ուղարկեց թատերական սարքեր և ամեն ինչ ինչպես պետք էր պատրաստեց հեծյալ միջոցների ու նրան դիմավորելու համար: Բացի այդ նա նաև հոգաց ավարի ու նրա շքախմբի համար հիանալի հագուստ պատրաստելու մասին: Դրանից հետո նա մեկնեց և կանգ առավ Սիլվիիկոսի մոտ: Երեք օր անց խաբանը ավարների մեծ թվով հայտնվեց Ֆերակլետի մոտ: Իրեն հեռուդներից ընտրելով առավել բազմաթիվ ու շահույթալիցներին՝ նա նրանց այսպես կոչված Մեծ պարիսպների մոտ տարածվող թափուտներում դարան դնելու ուղարկեց, որպեսզի նրանք աննկատ անցնեն այնտեղ աճած ու խիտ բուսականությամբ պատված բարձունքներով ու ճանկեր կայսրին թիկունքից այն հաշվարկով, որ հարմար կերպով իր դիմաց ունենա կենտրոնում տեղաբաշխված ուժերը: Ֆերակլետն այդ մասին իմացավ և, ոչ քիչ ահաբեկվելով կատարվածից, հակառակ ամեն ինչի, հանեց ծիրանե շորերը, փոխեց դրանք խոճուկ և աղբատ շորերով, որպեսզի հանդիպողների թվա հասարակ մարդ, և կապելով կայսերական դպիներասկան ձեռքին, անառժան կերպով անմիջապես էլ փախուստի դիմեց: Նա հազիվ փրկվեց Բյուզանդիոնում, իսկ ավարները ոգևորված նետվեցին հետապնդման և ճամբար զարկեցի քաղաքի դիմաց գտնվող հարթավայրում, որը կոչվում է Էրդոնոնոս: Այստեղից նրանք տարածվեցին մինչև Բարբիսոս գետի կամուրջը և այդ վայրերը անխնա կերպով թալանեցին՝ անխիղճ ձևով ոչնչացնելով հռոմեացիներին: Նրանք ձեռք գցեցին կայսերական հանդերձանքը, ինչպես նաև թատերական պարագաները և բոլոր նրանց, ովքեր դրանց մոտ էին, իսկ ժողովրդից շատերին էլ ստրկության տարան իրենց կողմերը: Ինչպես միաձայն ասում էին այնտեղից փախած ու հետ վերադարձածներից ոմանք, նրանց բոլորի քանակը հասնում էր 270.000 կնոջ ու տղամարդու» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Այդ տարին ավարները Թրակիայի վրա արշավեցին: Ֆերակլիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ֆերակլետ I-ը – Մ.Ֆ.) նրանց մոտ դեսպաններ ուղարկեց՝ խաղաղություն առաջարկելով: Խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ը – Մ.Ֆ.) հանձն առավ և կայսրն իր բոլոր թիկնապահներով, բազում և թանկարժեք նվերներով երկար պարսպից դուրս եկավ խաբանին ընդունելու, բանգի նրանից հաշտության կնքելու երաշխիքներ էր ստացել, բայց այդ բարբարոսը, որժեպով խոստումն ու երդումները, հանկարծակի չարամտորեն կայսեր վրա ուղղվեց: Կայսրը, անանկալից ապշած, փախուստի դիմելով քաղաք վերադարձավ: Բարբարոսը, ձեռք գցելով կայսերական գույքն ու թիկնապահներին, ինչպես նաև բոլոր նրանց, ում կարողացավ բռնել, վերադարձավ՝ ավարի աննկատ թալանները Թրակիայի բազում շրջաններ, բանգի նրանց բնակիչները խաղաղության հույսով օրորված, անանկալի հանդիպեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Գեորգի Ամորտովը:

¹⁴⁶⁹ «Ապա իայերը ապստամբելով՝ ճենաստանցի ճեպետիսի միջնորդությամբ գնացին ծառայության հյուսիսի կողմերի արքա Մեծն Խաբանին (Արևմտյան Թյուրքական խաբանության խաբան Տուն-Ցագունի (618-629) – Մ.Ֆ.), իսկ հետո հյուսիսի կողմերով գնացին արևելքից դեպի արևմուտք՝ իրենց խաբավոր խաբանի հրամանով միանալու այն ճեպետիսի զորքերով ճորա Պահակից ելնելով, նրանք գնացին օգնության հունաց թագավորին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ֆերակլետ I-ին – Մ.Ֆ.)» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 29):

¹⁴⁷⁰ «Երբ պարսից թագավորը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.) երկրորդ անգամ շարժվեց գնաց հույների դեմ, այնժամ մտաբերեց իր բոլոր որդի Միհրանի մահը և նրա հորեղբայր Վախթանգին 30.000 ընտիր հեծելազորով ուղարկեց Ֆայոց երկրի՝ Տարոն: Սա եկավ, հասավ Ապահուկից, նստեց այնտեղ ու հարկահավաքներ ուղարկեց Չարք, Չաշտեք և Մուշ գավառներ՝ պահանջելով նրանցից արքունական հարկերը: Այդ երկրների իշխանները, սակայն, նրան թուղթ գրեցին և ասացին. «Եթե Վահանը կլինի քեզ հարկատու, ապա կլինեք նաև մենք և կվճարենք հարկերը, ապա թե ոչ՝ այստեղից պիտի անդադար վերադառնա»։ Այդ ժամանակ Վախթանգը, խորհադարար հոխորտալով, կողմնապահվեց և թողնում Ապահուկյաց երկրում և, սաստիկ բարկությունից կատաղած, գալիս հասնում է Տարոնի բարձունքին, որ Տարոնի գլուխ է կոչվում: Գալով այնտեղ՝ նա տեսնում է, որ դա մի ընդարձակ, խիստ վայելուչ և հարմարավետ դաշտավայր է: Եվ ահա նա սկսեց այնտեղ բաղաժ կառուցել, այգիներ ու բուրաստաններ տնկել: Վախթանգը վերաշինեց տվեց Ձյունակերտ մեծ քաղաքը, Պարսկաստանից իր կնոջը՝ Պորպետին, բերել տվեց այնտեղ և նրա անունով էլ քաղաքը վերանվոցեց Պորպե, որ մեր լեզվով «համեղ» է նշանակում, իսկ մատուռի դռանը, որ Ասիակ Մեծ Պարթևի ձեռքով էր հիմնադրված, պարսկական տաղուշներ հաստատել տվեց: Այնուհետև Վախթանգը բարձրացավ Տավրոս լեռան վրա, կառուցել տվեց այնտեղ մի մեծ ամրոց և կոչեց Գահար, որովհետև նրանցից շատերը՝ վայրի գազաններից ասրասպանիստ, այնտեղ գահավեժ եղան, կարծելով թե հեծյալներ են: Ապա Գոռոզ լեռնաբլրի վրա մի ավան էլ կառուցել տվեց իր Գոռոզոռոս որդու անունով և կոչեց այն Գոռոզ: Դրանից հետո Վախթանգը սուրհանդակ հղեց Վահանի մոտ և այսպես ասաց. «Քաջաբազուկ և հզոր Վահան հսկային՝ դիցն օգնականությամբ, ողջույն: Թեև իմ եղբորորդու մահվան համար շատ տրտմեցինք, սակայն հույժ գարնացած ենք ձեր մեծության իմաստությունը տեսնելով: Ահավասիկ, ես եկել եմ հանուն սիրո, արի ինձ մոտ և խոստացիր եղբյրսմբ տալ տերունական հարկը, նաև հնազանդ լինել պարսից արքային և նրա նկատմամբ չարիք չխորհել: Այդ պարագայում ես կյանքդ քեզ կաշխիտ և թույլ կտամ Ֆայոց մեծ իշխանի այդ փառքը պատվով վայելել: Ողջ եղիր, դիցն օգնականությամբ»։ Այնժամ Վահանը պատասխանեց և այսպես ասաց. «Վախթանգի՜ վախկոտ ու տմարդի, ամենուրեք ադր ճաշակող խոճկորների ցեղից սերված, քեզ ողջույն: Թեև Միհրանի՜ մահվամբ շատ խնդացինք, բայց նույնպես էլ թո անստույգանք վրա լաց եղանք, որովհետև նրա մահվան բոթը լսեցիր, ապա նոր միայն ճանաչեցիր իմ բազկի գորուբությունը, որ Աստծո կողմից է շնորհված ինձ: Եթե սիրով ու բարեկամությամբ ես եկել մեզ մոտ, ապա կնոջդ ինչո՞ւ բերեցիր: Մի՞թե արու գավառներ ես ցանկանում ունենալ մեր տղամարդկանցից: Կամ թե եթե իրոք սիրո պատճառով եկար, ապա իմ այդ քաղաքն ու բերդը ինչո՞ւ վերակառուցեցիր: Իրականում, սակայն, գիտեմ, որ խոսքդ սուտ է, դու շնաբերան ես և վայրսիս խաճող, ինքնակամ կյանքդ մահվան ես դատապարտել: Լսիր խոսքս, դուրս արի մեր երկրից և գնա խաղաղությամբ, ապա թե ոչ, մահը, որով պիտի քեզ սատկեցնես, աշխարհն ողջ տեսնելով կգարիիր»։ Այդ ժամանակ Վախթանգը գայլաբաժնե նրա վրա Մուշ քաղաքով է ուղարկում 6.000 զինվոր: Վահանին տեղեկացրին, թե Ռահանը 6.000 հոգով քեզ վրա է գալիս, նա էլ գիշերով արագվեց, գնաց մինչև Ծծմահովտի աղբյուրը, ուր եկել ու իջևանել էին, և, հանկարծակի սրերի բերանն առած, կոտորեց նրանց այնպես, որ նրանք չկարողացան նույնիսկ իրենց ձիերին մոտենալ, բակի որ Վահանի որդի Սմբատը, մեջտեղից արշավելով, անջատեց զորքերից 4.000 երիվարներն ու անցկացրեց Արածանիից այն կողմ՝ Չաշտեքից գավառը: Վահանը 200 ընտիր խույզներ՝ իբրև նշան առաջին հաղթության, ավարական ուղարկեց սուրբ Կարապետին, նաև նա այդ արեց իբրև երախտիք, բանգի իբրև նվերով էր մկրտություն ստացել: Սրանից գատ Կարապետ պարսիկներից քեզ դեպի մորտուսները, որտեղ մեծ մասին սրախողխող արեցին, նրանցից 200 հոգու էլ մերկացրին ու շամբուտների մեջ ընկղմեցին: Այդ ժամանակ Չաշտեքից իշխանն իր ձեռքի տակ ուներ 600 զինվոր, Պալուկյաց իշխանը՝ 2.200, Արթուրց իշխանը՝ 4.000, Ողնուտի իշխանը՝ 5.000 և ինքը Վահանը՝ 8.000: Վահանի որդի Սմբատն էլ 10.000 զինվոր ուներ, բոլորը միասին՝ 28.000: Այս բոլոր զորքերը ենթարկվում էին Վահանին, սակայն նա բաժանել էր դրանք և ամեն կողմերում սահմանապահ զորքեր էր թողել: Այդ նույն օրը նրա մոտ կար միայն 3.000 զինվոր: Բազում նախճիր գործեց այնտեղ Չաշտեքից իշխանը, ահապարանքով կտրեց Ռահանի գլուխը, իսկ նրա գորքին էլ, փախուստի մատնելով, շատ խիստ ներեցին, ուստի հետ դարձան նրանք և աղաչեցին իրենց կյանքը ինայել: Նրանք խոստացան իրենց հարկ վճարել, բայց Վահանը այսպես ասաց նրանց. «Հանձնեք մեզ Ռահանի գլուխը և մենք ձեզ ազատ կարձակեմք»։ Այնժամ նրանք տարակուսած այդ վիճակից ելք էին փնտրում և չէին կարողանում գտնել, որովհետև փնտրում էին իրենց մեջ Ռահանի գլուխը, բայց չկար, ուստի բերեցին Ռահանի որդի Վահին և հանձնեցին Վահանին: Այդ ժամանակ Չաշտեքից իշխանը՝ ինքն առաջ եկավ և ասաց նրանց. «Կամ Ռահանի գլուխը տվեք մեզ, կամ 30.000 դաշակ»։ Նրանք էլ բերին տվին 30.000 դաշակն ու ազատ գնացին, սակայն, երբ Վահանը նայեց ու տեսավ, որ բոլորը ազատ գնում են, աստվածային նախանձախնդրությամբ ու չարությամբ լցվեց նրանց հանդեպ: Նա հարձակվեց նրանց վրա ու սկսեցին անխնա կոտորել, իսկ նրանք վայնասուն բարձրացնելով գոչում էին. «Առ ի՞նչ դարձյալ պատերազմ եք բորբոքում, ով գազարխոսները, ինչից այդ տղան էլ այդ անվամբ Առինջ կոչվեց: Մնացածներին, էլ այնտեղ հարթավայրում սփռելով, սաստիկ կոտորած գործեցին: Նրանք էլ, որ փախան-ազատվեցին, 500-600 հոգի հազիվ թե լինեին, սրանք գնացին և եղածը մի առ մի պատմեցին Վախթանգին: Նա էլ գայլաբաժնե հրամայեց գլխատել բոլոր նրանց, որ կենդանի վերադարձան, և այնտեղ եղած 6.000 հոգուց ոչ մեկն էլ չմնաց» (Ռովման Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

¹⁴⁷¹ «Այնժամ Վախթանգի գայլույթն ու ցատուկը դարձավ Վահանի դեմ և այն անգամ նա նրա դեմ 8.000 հոգանոց մի բանակով ուղարկեց Ասուրին: Նրանք եկան, բանակ դրին Մեղոսի գետի ափին և պատերազմեք ուղարկեցին Վահանի մոտ, որը այսպես խոսեց. «Ով դու, չարաբար գալի Վահան, մի՞թե չես գիտակցում, որ ծառա և հարկատու ես արյաց արքային (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.), ինչո՞ւ ես այդ աստիճան անամոթաբար հանդգնում: Եվ, ասում եմ քեզ, մեղմացրու բարքը, խոնարհաբար հարկդ վճարիր, ապա թե ոչ, շան մահով պիտի մեռնես»։ Վահանը, լսելով այդ խոսքերը, վերցրեց 6.000 մարդ և իր Սմբատ որդու հետ միասին գնաց պատերազմի: Երբ գնացին հասան ու բանակ

դրին միմյանց հանդեպ, այնժամ Ասուրը սկսեց բորբոքել Վահանի գայլոյոյթը՝ նրան «գայլ» անվանելով, իսկ նա պատասխանեց. «Հիրավի է, որ այդ անունն ես տալիս ինձ, քանզի գայլիս եմ շարունակ կոտորում, գնում և դարձյալ գայլիս»։ Ապա սկսեցին մարտնչել միմյանց դեմ։ Երբ պատերազմը թեժացավ, Վահանի որդի Սմբատը միշտ աչքն Ասուրի վրա էր պահում և ահա հանդիպեցին իրար, բայց Ասուրը, նկատելով, որ իր առջև կանգնածը մի պատանի է, բամբակեց նրան այսպես. «Զարապաշտ հարձորդի, հեռու քաշվիդ դեմից, որպեսզի ես իսկական տղամարդկանց հետ մենամարտեմ», իսկ Սմբատը պատասխանեց. «Դու ծնունդ ես սատանայի և հիրավի եմ քեզ Ասուր կոչում, բանզի տուրդ ոչինչ է։ Հենց հիմա կործին հետ ուժդ փորձելով՝ կհանապետես թո կհամարդի լինեմ»։ Այս ասելով՝ Սմբատը նետովցեց դեպի նա, նախ կորեց Ասուրի ծիու գլուխը, գետին տապալեց նրան, ապա սուրը ճոճելով հարձակվեց նրա վրա, կորեց արդեն նաև նրա գլուխն ու վեր բարձրացնելով ասաց. «Փառք քեզ, Զրիստոս, փառք, փառք քեզ սուրբ Կարապետ, որ զորավիգ եղար կործանելու թշնամուս»։ Մինչդեռ նա խոսում էր այդպես, թշնամիներից 9 հոգի շրջապատել էին Վահանին՝ նրա հորը, և, ինչպես անտառի կաղնու, անխնա տապարհաբարում էին։ Այնժամ Վահանը սկսեց թուլանալ և ձայնը բարձրացնելով որդուն կանչել. «Ո՛րդ ես, որդյակ իմ՝ Սմբատ, հասիդ օգնության», բանզի նա այդ ժամանակ արդեն 88 տարեկան էր։ Եվ ահա այդ միջոցին Սմբատը քաջաբար առաջ նետվելով գոչեց. «Չորավիգ լեր մեզ, ով սուրբ Կարապետ» և այն կողմից, ինչպես արծիվ սրաթոփչ, դեպի նա սուրաց, մի հարվածով թիկնախառն կորեց Ասուրի որդու գլուխը ու գետին տապալեց, մյուսներին էլ, այս ու այն կողմ ցրիվ տալով, իր հորը փրկեց։ Այնժամ զորացավ Վահանը, ոգևորված առաջ արշավեց և, որովհետև տերը նրանց ձեռքը մատնեց պարսկական զորքին, մինչև արևամուտ կոտորած արին ու մյուսներին էլ հալածակալան դարձրին։ Ահա այսպես 8.000 հոգուց 3.000 հոգին միայն կենդանի Վախթանգի մոտ հասան, որը, տեսնելով այդ, լուռ ու մունջ մնաց և մինչև հաջորդ տարին ոչինչ չձեռնարկեց։ Այս նույն տարին վախճանվեց քաջ Վահանը» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3)։

¹⁴⁷² «Վախթանգն այդ ամենը տեսնելով լուռ ու մունջ մնաց և մինչև հաջորդ տարին ոչինչ չձեռնարկեց, սակայն հաջորդ տարի 20.000 հոգանոց զորք գումարեց և ուղարկեց Սմբատի դեմ՝ այս պահանջով, թե. «Եվ կամ պատերազմենք, կամ հնազանդվիր ու մեզ հարկատու դարձիր»։ Սմբատը 9.000 հոգանոց մի բանակ կազմեց և դուրս եկավ նրա դեմ պատերազմի։ Նա գնաց և հասավ մինչև Անտաք։ Այստեղ նա իր զորքից 5.000 հոգու թողեց այն բլրի վրա, որը Մահու ագարակ է կոչվում, իսկ ինքը մնացածով ելավ գնաց Վախթանգի դեմ՝ նրան զրգռելու մտքով։ Վախթանգը կարծեց, թե բոլորը այդքանն են միայն և նրանց դեմ ուղարկեց ընդամենը 9.000 հոգի։ Չորքերը գիշերով եկան և շրջապատեցին նրան։ Այդ ժամանակ Սմբատը կամեցավ հենց այդ գիշեր հարձակվել նրանց վրա, բայց իր մոտ գտնվող քահանաները արգելեցին։ Ի պատասխան դրա՝ Սմբատն ասաց. «Ես վստահ եմ Աստծու կողմից, որովհետև միսմոտությանը, անկեղծ հոգով եմք հավանացել ու ծառայել սուրբ Կարապետին, ուստի նա մեզ աչքաթող չի անի»։ Այս ասելով նրանք գիշերվա կեսին շահերով դուրս եկան ու հարձակվեցին Պարսից զորքի վրա։ Այստեղ հանկարծակի երևաց մի սպիտակափառ հերավոր ծերունի, որի մազերից լույս էր ճառագում, և նա, մոտենալով քաջ Սմբատին, ասաց. «Քաջալերվեցեք, որդյակ իմ և մի երկնեք, բանզի սուրբ Կարապետ և մեր թիկունքում պատրաստ կանգնած և ինքն է պատերազմում մեզ հետ միահին»։ Այս խորոյությունը ոչ մեկին թող անհավատալի չթափ, բանի որ թշնամիները սկսեցին միմյանց դեմ մարտնչել և միմյանց կոտորել։ Իրոք, այդ մեր տերն ինքն էր նրանց դեմ պատերազմում և այնքան շատ կոտորվեցին այնտեղ, որ արյան հեղեղներ գոյացան, ուստի և այս տեղն էլ թիվ կոչվեցավ։ Երբ ավարտեցին ու վերջացրին այդ ողջ բազմության կոտորածի գործը, 200 մարդ միայն կենդանի թողեցին, որպեսզի ուրիշներին զրուցատար լինեն գիշերը երևացած այն մարդու մասին, որովհետև իրենք թշնամիներն էլ տեսան նրան, իսկ ինքը՝ Սմբատը, առնելով ձիերի ողջ երանման, այն ուղարկեց Մուշ՝ իր որդուն, որը իր պապի անունով Վահան ու նաև Կամսարական էր կոչվում, որպեսզի քաղաքի ողջ հետևակ զինվորներին շուտափույթ հեծյալ դարձնի։ Սմբատը, առնելով ձիերի ողջ երանման, այն ուղարկեց Մուշ՝ իր որդուն, որը իր պապի անունով Վահան ու նաև Կամսարական էր կոչվում, որպեսզի քաղաքի ողջ հետևակ զինվորներին շուտափույթ հեծյալ դարձնի, իսկ սա կազմեց մի հեծյալ գունդ՝ 2.500 հոգի, որոնց դուրս բերելով ուղարկեց Սմբատ իշխանի մոտ։ Այդ ժամանակ Սմբատը 8 օր շարունակ խույս էր տալիս և իր զորքն էր կազմում ու դասավորում, սակայն 8 օրից հետո Վախթանգը եկավ, հասավ այնտեղ՝ պատերազմի դաշտը, և վաղ առավոտյան պատրաստվեցին ճակատամարտի։ Այստեղ Սմբատը 2.000 հեծյալ զինվորներն առցառեց զորքից և գիշերով գաղտնի անցկացրեց պարսիկների թիկունքը՝ նախապես պատրաստած թաքստոցը, 2.000-ն էլ անցկացրեց բլրի հակառակ կողմը և այսպես երկու կողմերից գաղտնի բանակներ կազմեց ու պատրաստ պահում էր։ Ապա՝ ինքը մնացած 8.000-ը, առանձին ճակատների բաժանելով, դասավորեց մինչև լուսաբաց, որպեսզի գաղտնի հարձակ մասին ոչինչ չհասկացվի, իսկ վաղ առավոտյան էլ փուլթանների ուղիղ թշնամու վրա շարժվեց։ Երբ սկսեցին պատերազմել միմյանց դեմ, սկզբում հաղթությունը կարծես պարսիկների կողմն էր թեքվում և խիստ նեղեցին Սմբատին։ Այնժամ Սմբատը բարձրացավ լեռան կատարը և կանչեց ինչպես առյուծ. «Ո՛րդ եք, իմ քաջեր, հապա, առաջ եկեք»։ Չորքերը, լսելով այդ, ամեն կողմից դուրս թափվեցին ու հարձակվելով բոլոր կողմերից շրջապատեցին պարսից բանակը։ Այդ ժամանակ և այնպես խտացավ ու բորբոքվեց ճակատամարտը, որ նույնիսկ իրար ծանաչելը անհնարին դարձավ և միայն փողերի ձայնից ու դրոշների տեսքից էին տարբերում միմյանց, բայց ահա, երբ միմյանց դեմ դուրս եկան Վախթանգն ու Սմբատը, Վախթանգն ասաց. «Կանգնիդ, հարձորդի, թեպետ և շատ-շատերի ջնջեցիդ այսօր, սակայն, իմ քաջերի ձեռքից քեզ պրծում չկա, մեր սրերը պիտի կտոր-կտոր պատառոտեն ձեզ բոլորիդ»։ Այդ ժամանակ Սմբատը հարձակվելով, խփեց կորեց նրա ազդրի պարսպանը, ուժգին խոցեց նրան և կանխում էր գետին տապալել, բայց Վախթանգը հասցրեց տեգով հարվածել նրա կրծքին, որը ցցվեց նրա լանջապանի մեջ, բայց ներս չթափանցեց։ Այնժամ Սմբատը ձայնը բարձրացնելով գոչեց. «Ով սուրբ Կարապետ, այսօր էլ ցույց տուր զորությունդ ծառաներին թո, բանզի հանուն քո և քեզ հավատարիմ երկրպագողներին եմք նահատակվում», որից հետո տեգով ուժգին հարվածեց Վախթանգի թիկունքին, պատռեց երկաթյա գրաիք և, սրտի մեջ փորձելով, մյուս կողմից դուրս բերեց, ապա հանեց սուրը, թափով խփեց, կորեց Վախթանգի գլուխը, սակայն բռնել չհասցրեց, բանզի բազմաթիվ մարդկանց վրայով այն մի կողմ թռավ գլուխը։ Այդ միջոցին Վախթանգի ծառաներից մեկը վերցրեց գլուխն ու սկսեց փախչել, սակայն Սմբատը հասավ նրա հետևից ու մուրճով հարվածեց նրա գագաթին, սաղավարտը գոզվեց և գանգի ոսկորը ներսից պատռվեց։ Մուրճը այնպես խորը մտավ սաղավարտի մեջ, որ հազիվ կարողացավ բաշել հանել։ Նա էլ գլուխը նետեց ու ինքն ընկավ մեռավ։ Վախթանգի ծառաներից մեկ ուրիշը գետնից վերցրեց գլուխն ու սկսեց փախչել, սակայն Սմբատը նրան և հետապնդելով ասաց. «Ով անմիտ պարսիկներ, չտեսա՞ք, թե ինչպիսի մահով կործանվեց ձեր զորապետ Վախթանգը։ Դուք, որ այդպես հավատարիմ ծառաներ էք և նրա գլուխն առնելով փախչում եք, իմացե՞ք, որ այդպես էլ պարտավոր եք լինել»։ Եվ ահա ծառան սարսափահար հետ դարձավ, նետեց գլուխը Սմբատի կրծքին ու ասաց. «Տար, խորովի ու կեր, բայց վայր չէ, որ վաղըս այլևս չկա, որ սպանեք», իսկ Սմբատը գլուխն առնելով հետապնդեց պարսիկին, հասավ ու ասաց. «Այ տիրապաշտ պարսիկ, ինչո՞ւ թո գլուխը չես տալիս թո տիրող գլխի փոխարեն։ Այդ, բանի որ այդպես տիրապաշտ եմ, ուստի ես կհետաքննեմ այդ գլուխը թո վրայից»։ Այդպես ասելով՝ նա խփեց կորեց նրա գլուխն ու նետեց ցած, ապա մեծ հաղթությամբ վերադարձան բլուրը։ Չորքերն էլ, շրջապատելով պարսիկներին, բոլորին կոտորեց, նույն տեղում վայր թափեց և ոչ մեկը նրանցից կենդանի չմնաց, բացի այն 400 հոգուց, որոնք ուղտապաններ էին։ Նրանց Սմբատը հրամայեց չսպանել, այլ վերցրեց նրանցից 1.044 ուղտ և 8.000 ձի ու ջորի, իսկ երբ ավարտվեց պատերազմը, հրամայեց նրանց դիակները լցնել ձորերն ու հեղեղատները, և բլրի անունն էլ կոչեցին Մահու բլուր» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3)։

¹⁴⁷³ «Ապա Սմբատն առավ իր զորքն ու գիշերով ելավ գնաց Պորայ քաղաքի վրա։ Հինվորները գիշերով մտնում էին տները և, որ տանը, որ պարսից լեզվով խոսող էին գտնում, սպանում էին անխտիր։ Եվ ապա բոլորի քթները կորեցին և, լարի վրա շարելով, բերին Սմբատի առջևը դրին։ Համրեցին քթերն ու տեսան, որ բոլորը 24.000 էին՝ մարդ, կին և երեխա։ Ինչ վերաբերվում է Վախթանգի կնոջն ու որդուն, ապա սրանց առան, տարան Այծից բերդն ու պահեցին այնտեղ» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3)։

¹⁴⁷⁴ «Ապա լուր ուղարկեց Սմբատը պարսից խոսողով թագավորին (Պարսից թագավորության արքա խոսողով II-ին – Մ.Գ.) ու ասաց. «Կամ հինգ տարվա հարկը կտաս ինձ, բանի որ զորքդ ու նրանց անասունները իմ երկրի հացն ու խոտը կերան, և փայտի արժեքը, որ իբրև վառելիք օգտագործեցին, և ջրիև, որ խմեցին, և այն տաճարների գինը, որ իմ հայր Վահանը այրեց թո զինվորների պատճառով, և սապրնի գինը՝ 50.000 դահեկան, որով թո զորքերի գիշահոտ ու արդունաթաթախ գգեստները լվանալ տվեցինք ու հարգանք, կամ թե ոչ՝ կամ 100 մարդով քո վրա, ողջ Պարսկաստանը կգերեմարեմ, կբերեմ, Տարոնում կլցնեմ և թո այդ կուռքերի տեղն էլ կբերեմ, շներին կկապեմ, որ դրանց փոխարեն ձեզ համար հաշեն։ Այդ, ինչ որ ասացի, բոլորը շուտափույթ ուղարկիր, իսկ եթե ոչ՝ կտեսնես ինչ եմ բերելու թո գլխին»։ Խոսողով արքան, սակայն պատասխան չտվեց։ Այն ժամանակ Վախթանգի եղբայր Սուրենը առավ 100.000 դահեկան և, 9.000 էլ մարդ իր հետ վերցնելով, եկավ Տարոն, որպեսզի փրկագին տա և ազատի իր եղբոր կնոջն ու որդուն։ Սմբատն ընդունաց գնաց Սուրենին, սիրով ընդունեց նրան և առավ տարավ Մուշ։ Տան օր այնտեղ մնալուց հետո Սուրենը խոսք քաց արեց իր եղբոր որդու մասին, թե որտե՞ղ է, իսկ նրանք ցույց տվեցին բերդն ու ասացին, թե այնտեղ է։ Այդ ժամանակ նա հարցրեց «Ի՞նչ է անում, այժարա՞ծ է այնտեղ, թե՞ դիվարած», իսկ Սմբատը ծիծաղեց Սուրենի աղի խոսքի վրա և հրամայեց Վախթանգի կնոջն ու որդուն բերել նրա առջև։ Երբ բերին եկան, Սուրենը, դառնալով Սմբատին, ասաց. «Ով հզոր իշխանը Հայոց աշխարհի, այս կնոջն ու նրա որդուն շնորի արա պարսկացի արքային», բայց Սմբատը պատասխանեց և ասաց. «Պարսից արքային մի ստույգած շուն անգամ իբրև շնորի անվճար չեմ տա, որ տանի ճաշ պատրաստի և ուտի, ուր է թե դրանց տամ, բայց քեզ կտամ, եթե գնե՞լ ես ցանկանում, ապա թե՞ ոչ, երեքդ էլ գնացե՞ք Արծրունիք և այնտեղ այժեր արածացրեք»։ Սուրենը, սակայն, բանզի իմաստուն մարդ էր, խոհեմաբար ասաց. «Ով բարեպաշտ իշխան, ոչ թե այժերիդ, այլ, եթե դռանդ շներին անգամ մեզ արածացնել տալիդ, դարձյալ փառք ու պարծանք էր մեզ համար, բանի որ թո դռանն եմք, իսկ եթե

կամենում ես լսել ինձ՝ ահավասիկ, վերցրեք այս 100.000 դաիեկանը, 2.000 ուղտերն ու 5.000 պարսկական նծուզները և շնորհ արեք մեզ հանձնել այդ կնոջն ու իր որդուն»։ Այնժամ իշխանը պատասխանեց. «Այդ բոլորը, ինչ այստեղ ես բերել, իմն է, քո գլուխն էլ կարող եմ ուսերիցդ վերացնել և ինչ ունես, բոլորն էլ գրավել, բայց եթե սրանք բեզ համար թանկ են, ապա ինքը քրիստոնյա դարձիր և ինձ էլ մի հնարով պարսիկների մոտ տար և դրանք էլ թող բեզ լինեն, ապա թե ոչ, այնժամ ինքներդ ձեր գլխի ճարը տեսեք»։ Այդ ժամանակ Սուրենը նրա առջև բերել տվեց 100.000 դաիեկանը, ուղտերն ու ձիերը և հանձնեց իշխանին, բայց Սմբատն սասց նրան. «Շատ եմ հավանում բերածներիդ, սակայն 180.000 դաիեկանի գուտ միայն փայտ եմ տարել Զարեգ լեռան լանջերից, 4.000 դաիեկանի փոտ եմ կերել այդ դաշտերից, 20.000 դաիեկանի եղջերուներ, եղևիկներ և նապաստակներ են որսացել մեր անտառներից ու հանդերից, հացի ու ջրի գինն էլ ձեզ եմ բաշխում, բայց որ երկու տարի շարունակ հառաքնի, Ասորեստանի և Մուրիայի անուշահամ գինին մեզնից կտրել էին և իրենք էին արքենում, այդ թող տան, ապա նաև վեց գավառների հարկը, նաև քաղաքի ողջ եկամուտը, որը կերել սպառել են՝ լրիվ 4.000 դաիեկան, թող բոլորը տան դու՝ ինքը էլ Քրիստոսի սուրբ հավատն ընդունիր, ինձ էլ պարսիկների մոտ առաջնորդիր, այն ժամանակ նրանց բեզ եմ բաշխում»։ Շատ տրտմեց Սուրենն ու երեք օր շարունակ ոչինչ խոսել չկարողացավ, սակայն Սմբատը սփոփեց նրան ասելով. «Մի տրտմիր, ամեն բան քո ցանկությամբ կանես, բայց միայն արի միասին անցնենք, գնանք մեր եկեղեցիներում ուխտիր»։ Եվ ահա նրանք գորթն առած գնացին, անցան Արածանի գետի այն կողմը, Վախթանգի կնոջն ու որդուն էլ իրենց հետ տարան, բայց, որովհետև գաղտնամտաբար ցանկանում էր խաբել պարսիկին, Սմբատը իր որդի Վահանին թողեց գետի այն կողմը, որպեսզի, եթե նրանցից որևէ մեկը փորձի այն կողմն անցնել, նա անմիջապես սպանի։ Այնժամ ինքն իր գորթը՝ թվով 4.000 այր, թողեց Մեղսիում, իսկ պարսիկներին էլ՝ Արտից գյուղ կոչվող անդառնալուստում, առավ իր հետ 500 զինվոր, նույնչափ էլ Սուրենին թույլ տվեց ունենալու իր հետ և միասին անցան գնացին դեպի վանքերը։ Երբ եկան հասան այնտեղ, ուր սուրբ Խաչի գաղտնարանն էր, ձիերից իջան և այնպես հետիոտն շարժվեցին դեպի վանքը, բանգի երիվարներով այն կողմն անցնել անհնարին էր՝ ձորի արևելյան կողմը դժվարանցանելի մացառուտ էր ու զառիվայր մինչև եկեղեցին մանավանդ, որ սուրբ Գրիգորն ու Մեծն Տրդատը ևս չհամարձակվեցին երիվարներով այդտեղից անցնել, ապա ուրիշ որևէ մեկն ինչպե՞ս կարող էր անդգնել։ Եվ ահա, երբ եկան, մերձեցան վանքերին, սուրբ Նիկոյի պաշտոնյաները նրանց ընդառաջ եկան և արգելեցին ներս մտնել եկեղեցի՝ անհավատ Սուրենի պատճառով։ Ղրա համար շատ զայրացավ Սմբատը և, դառնալով Սուրենին, ասաց. «Դուք՝ պարսիկներ, այնքան պիղծ եք, որ այս մայրիկների անգամ արժանի չեք, ուր մնաց, թե ապրելու արժանի լինեք»։ Եվ ահա Վարազը, որ Պալոնյաց իշխանն էր, հարձակվեց նրանց վրա, սրով կտրեց Սուրենի գլուխը, պարսից մյուս երկու իշխաններին ծառերից կախելով խեղդամահ արին, իսկ նրանց 400 զինվորներին էլ անխորի սրի բաշեցին։ Բանի որ Պալոնյաց իշխանի գորթերը թաքնված էին Մեծամորի կողքին՝ բլրի սուր գունդիկ փոքրիկ մարդու, 300 մարդ էլ Աստաքի ներսում, ուստի սրանք հեծան նրանց ձիերը և իջեցրին մինչև Մեծամոր, նրանք էլ, որ դարանում էին, դուրս եկան և, երկու կողմերից մեջտեղն առնելով, այն 500 մարդկանց բոլորին կոտորեցին» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3)։

¹⁴⁷⁵ «Ապա շտապեցին, կտրեցին ձիերի երանակը պարսից գորթերից՝ ավելի քան 2.000 երիվար, և Արյանց ձորով ի վեր տարան։ Սրանք այն մարդիկ էին, որ կրիցի գյուղի ամրոցում էին և գիշերով դուրս եկան ու երիվարներին անցատեցին նրանցից, իսկ մնացած գորթը, հետամուտ լինելով հետիոտն կռիվում, հասան այնտեղ, որ կոչվում է Գողոց աղբյուր։ Այստեղ ձիագողները հետ դարձան, նետաղեղներով ու պարսաբարներով հարվածեցին ու նրանցից 520 մարդ սպանեցին, իջան, սրանց երիվարներն էլ վերցրին, խառնեցին մյուսներին և բոլորը եղավ 3.000։ Այդ ժամանակ, սակայն, պարսիկներից ոմանք ձորը մտնելով, հետամուտ եղան նրանց, մինչև հասան անտառին, որտեղ հանկարծակի հարձակվեցին ձիագողների վրա և սկսեցին կոտորել, իսկ ձիագողներից նա, որ ավագն էր և իրեն էլ Սերեն էին կոչում, հետ դարձավ և, սուրբ հանելով, սկսեց ինքը միայնակ պատերազմել նրանց դեմ, մինչև ընկերները հետ դարձան։ Մինչև եկան հասան, սակայն, Սերենն արդեն սպանվել էր, որովհետև թշնամու նետը խոցել էր նրա սիրտը։ Նույն ձորում էլ նրան թաղեցին և այն տեղի ու անտառի անունն էլ մնաց Սերենաձոր։ Նրա ընկերները, սակայն, քարերով ու նետերով հարձակվեցին թշնամիների վրա, բազում մարդկանց քարակոծ անելով սպանեցին, իսկ մնացածները փախստական եղան, գնացին, հավաքվեցին մի քարայր տեղ և ճաշկերույթի նստեցին։ Այդ ժամանակ մի հեծյալ խուճը՝ թվով 150 մարդ, որսորդության նպատակով դուրս ելավ Ողանյան ամրոցի ու եկավ այդ կողմերը։ Երբ տեսան պարսկական գորթին՝ բանգի անհող լինելով գվարձանում էին, միահամուտ հարձակվեցին նրանց վրա և ոչ մեկին թույլ չտվին իրենց երիվարներին մոտենալ, այլև շրջապատելով՝ նույն հացի սեղանի վրա բոլորին սրախողխող արին, թվով 508 մարդ և, բանգի այդպես գուժարված ժողովված կոտորվեցին, ուստի այդ տեղի անունն էլ ժողով կոչվեց։ Մինչդեռ այս բոլորն այսպես եղավ, Սմբատն ու Պալոնյաց իշխանը գորթերով թաքնվեցին ձորում՝ մի անտեսանելի տեղ, և մի հոգու ուղարկեցին Մեղսի, թե շտապ եկեք դրանց վրա, ապա 100 մարդ էլ ուղարկեցին պարսից գորթին գրգռելու։ Երբ պարսիկները տեսան սրանց, միասին գրոհ տվին նրանց հետևից և ուր որ է հասնում էին, բայց նրանք խուսափեցին, և երբ եկան ելան բլուրն ու հասան Սմբատի մոտ, պարսից գորթը սկսեց կուտակվել ու բազմանալ նրա ու Վարազի շուրջը։ Այդ ժամանակ նրանք ծուր իջնելով օգնության կանչեցին սուրբ Կարապետին՝ խոսելով այսպես. «Յիշիր մեզ, ով սուրբ Կարապետ, ու երախտիլը մեր և, ինչպես հեռավոր տեղերում օգնության հասար մեզ, ապա մտոյի տեղում նույնպես հասիր»։ Այդ ժամանակ իրոք աստվածային օգնությունը հասավ նրանց թիկունքից։ Ապա ճակատ կազմեցին հենց բլրի վրա՝ Սմբատը աջ կողմից և Վարազը՝ ձախ, ու սկսեցին արյունահեղությունը և արյամբ թաթախվեցին իրենք էլ, իրենց երիվարներն էլ։ Այնքան արյուն հեղեցին, որ սուր Սմբատի ափի մեջ արյունից մածուցվեց, դաստակից էլ կոտորվեց ու չկարողացավ պոկել, որովհետև, արյունը սառչելով, պինդ էր մածուցվել։ Եվ ահա պարսիկները, հենց նկատեցին, թե սուրբ կալ է ափի մեջ ու կոտորվել և նա մի այլ սուր չի կարող բռնել, ձայն տալով իրար կանչում էին, թե. «Աճապարեք, բանգի մածուցվեց և կոտորվեց սուրբ քաջի, որ նրա ձեռքումն էր, և իր աստվածն իսկ իրեն կապկպեց»։ Այդ ժամանակ նրանք անհամար բազմություն շրջապատեցին նրան ու անխնա հարվածում էին, ընդ որում, ինչպես որ չոր փայտն է ճեղքվելիս ճարձատմում, այնպես ճարձատմում էին նրանց սրերը Սմբատի գլխին, իսկ նա բարձրագույն կանչում էր. «Վայ ձեր քաջությանն ու արիությանը, որ իմ գլուխը կտրելու չափ իսկ գործություն չունեք՝ բոլորդ միասին»։ Նա այդպես ասաց, որպեսզի ընդմիջող հիշվի այդ խոսքը, սակայն հասկացավ, որ հույժ սաստկացնում են ճնշումը, ուստի ձայն տալով ասում էր. «Ո՛ր ես, բաջաբազուկ և սարսափ թշնամյաց՝ իշխան, Պալոնյաց, իմ ծերության օրերի գավազան, առաջ պացիր ինչպես հոգր արծիվ, բանգի անգղներն ու բվճճներն են շրջապատել ինձ»։ Այդ ժամանակ սա, այդ լսելով, թողեց ձախ թևն իր որդի Վահանին, նա, որ Վահանահովիտը կառուցել տվեց, և արծվի նման կռնչալով այնպես սուրաց նրանց վրա, որ նրա ձայնից երիվարներն անգամ դողացին։ Աստծու օգնականությամբ Սմբատի թիկունքի կողմից հասնելով՝ նա այնպես ուժգնորեն տեղով հարվածեց պարսկի թիկունքին, որ, երիվարի ողնաշարի հետ միասին կտրելով, մյուս կողմից դուրս հանեց, և մինչև կիսացնել հանել տեղը, սա ընկավ ու մեռավ։ Պալոնյաց իշխանը, բանի որ չկարողացավ տեղը հանել, ծաղրալիքով ասաց. «Չվա, չափի տեղ, իմացիր թե բանի՝ կանգուն և նրա հասնել, որպեսզի որևէ մեկը ստելով չխաբի՝ թե 3 կանգուն է»։ Ապա Սմբատը թեժ կռիվ միջոց մի կողմ բաշկեց ու իրավայեց բերել մի պարսիկի, իր ձեռքի վրա պարսկի գլուխը կտրել տվեց, որպեսզի տաք արյունով ողորվի և, թուլանալով, պոկվի բռնատեղից։ Եվ այդպես էլ եղավ։ Այնժամ Սմբատը առավ մի այլ սուր, հեծավ մի ուրիշ նծույզ, բայց հանկարծ նկատեց, որ թշնամիներից 6.000 մարդ շրջապատեցին յուրայիններին, որ ընդամենը 500 հոգի էին։ Չափացավ իսկույն, որ երիվարները այլևս չեն կարողանում շարժվել, կանգնել են, անմիջապես խիցեց մի պարսկի, ցած գլուխը ձիու վրայից և, մատուցելով այն խարազին, ասաց. «Յե՛ծիր, իշխան, Պալոնյաց»։ Նա էլ ոտքն իր ձիու վրայից շուտ տալով, մյուսը հեծավ և այդ բանը տեսնելով պարսիկ գորթերը խիստ զարմացան, թե ինչպես են կարողանում նա այդպես փութանալի փոփոխել երիվարները։ Ահա այդպես այդ զարհուրելի պատերազմի ընթացքում նրանք շարունակ անընդհատ փոխում էին իրենց ձիերը, իսկ թշնամու գորթը նրանց շուրջը շարունակ կուտակվում ու շատանում էր, սակայն որչափ թշնամու գորթերը նրանց շուրջը բազմանում, ավելի շատանում էին, այնքան իրենք նրանց շրջապատման մեջ ավելի հանգիստ էին։ Այդ ժամանակ նրանց շուրջը այնքան կիտվեցին, որ եզրերում գտնվողները նրանց մոտենալու տեղ իսկ չէին գտնում։ Եվ ահա Սմբատի գորթերից ոմանք սկսեցին երկյուղել ու թուլանալ, բայց աստվածային տեսիլքով, կարծես, հանկարծահաս երևաց նրանց աչքին մյուս Սմբատը՝ Չաշտենից իշխանը, դեպի իրեն տուրախի, որ իր հետ բերում էր նաև Սմբատի որդի Կասմարական կոչված Վահանին ու 6.000 քաջամարտիկ էլ նրա հետ միասին։ Նրանց տեսնելով՝ ձայն տվեց Վարազ իշխանն ու ասաց. «Քաջորդի Վահան, որտե՞ղ էիր, որ ավելի վաղ չեկար մեզ օգնության», իսկ Վահանը արտասովորաճան ձայն տալով ասաց. «Ո՛ր ե, կենդանի և արդյոք իմ բազմաքաջար այն ծերունի հայրը, թե՛ արդեն երկինք փոխվեց՝ տիրոջ մոտ իր հանգիստն առնելու»։ Այդ ժամանակ Սմբատը, լսելով այդ, ձայն տվեց. «Որդյակ իմ, Վահան, մեր սուրբ Կարապետն էր ինձ թիկունք և գորավիզ, հակառակ դեպքում ես պիտի ես պարսիկների ձեռքով մեռնեի»։ Լսելով այդ՝ Վահանը իր գոհությամբ հայտնեց աստծուն, ապա, ուղիղ դիմացից արշավելով, հարվածեց, ճեղքեց թշնամու հոժ բազմությունը, մտավ գորթի մեջ ու սկսեց ծավալվել՝ մի թևում ինքը, իսկ մյուսում՝ Չաշտենից իշխան Սմբատը։ Այսպես իրենց մեջտեղն առնելով՝ նրանք սկսեցին ոչնչացնել նախ պատերազմագլուխներին, ապա, իրար վրա բերելով, բոլորեցին պարսկական ողջ գորթին և, մեջներն առնելով, սկսեցին մինչև արևամուտ անխնա կոտորել։ Պարսիկներից ազատվեցին միայն 300 հոգի, որոնք, մեջտեղից սողոսկելով, փախստական գնացին, բայց, բանի որ նրանց նծույզները մնացին, իրենք գաղտագողի մտան մի ձորի մեջ ու թաքնվեցին այնտեղ։ Մահից փրկված՝ նրանք թմրեցին ու ննջեցին մինչև մյուս օրվա կեսօրը, բայց Չաշտենից իշխանի գորթերը եկան, նրանք երեսներին ջուր ցանեցին, արթնացրին և տարան Մեղսի, ուստի և այդ ձորն էլ թմրածոր կոչվեց։ Ապա Սմբատը հրամայեց նետաձների դիակները կիտել իրար վրա մոտակա մի բլրի կատարին, որը Վարազի գործած կոտորածի պատճառով կոչվեց Վարազակալբյուր, իսկ իրենք եկան իջևանեցին Վանքի գյուղը, որին նաև Կենաց վայր էին անվանում» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3)։

1476 «Խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Յ.) դարձյալ գործ գումարեց և իր Տիգրան Մեծ զորավարին 20.000 հոգանոց մի բանակով ուղարկեց Սամիկոնյան տան իշխան Սմբատի դեմ: Երբ սա եկավ ու հասավ Ապահունիք, Սմբատին կանչեց իր մոտ, իսկ Սմբատն էլ իր որդի Կամսարական կոչված Վահանին ուղարկեց իմանալու, թե ի՞նչ է ուզում: Երբ սա գնաց ու իմացավ իրերի հանգամանքը, պատասխան հղեց իր հորը, թե. «Սա մերթ քարի է խորհում մեր մասին, մերթ է՝ չար, բայց տես, որ մեզից պահանջում է Մուշեղ իշխանի ու թո հայր Վահանի Նշխարները, նաև Վարազակի պատերազմի ժամանակ սպանված Վախթանգի կնոջն ու որդուն, իսկ եթե չտաս, ասում է, կգամ, ձեր պաշտամունքի օջախները բարոքեման կանեն ու կբռնեն, կավիրեն, ձեր եկեղեցիները կրակատուն կդառնեն և ձեզ էլ շրջայակապ արքունիս արյունը կքշեն: Այդ բոլորը այսպես ասաց, և ինքն էլ Չաշտենի կողմից է պատրաստվում մեզ վրա գալ, ուստի ես նրա հետևից կգնամ, իսկ դու էլ հավաքիր մեր ողջ զորքը, գնա սուրբ Կարապետ ու այնտեղի կրոնավորներին աղաչանք արա, որպեսզի մեզ համար աղոթեն առ Աստված: Ողջ եղիր՝ տիրոջ կամքով»: Սմբատն առավ, ընթերցեց նամակը, եկավ հասավ սուրբ Կարապետ, ծուր իջավ սրբազան սեղանի առջև, իր ձեռքերը դեպի վեր կարկառեց, սկսեց արտասվել ու խոսեց այսպես. «Արթնացիր, տեր և արթնացրու զորությունը թո, լավ ականջ դիր այս խոսքերին, նայիր, տեր և մի լռիր, մի հանգստացիր, բանդի չափազանց շատ խորհուրդացավ թշնամին մեզ վրա և այնուհետև թող, որ կամքդ լինի: Աղաչում եմ, սակայն, հիշիր թեկուզ հանուն այս ուխտի սրբության կրած մեր բազում չարչարանքները, որպեսզի փառավորվի թո անունը միշտ և հավիտյան»: Այսպես խոսեց, ապա հրամայեց բերել 12 սուր և դրեց դրանք բեմի առջև, բանի դեռ պատարագն էին մատուցում: Երբ պատարագն ավարտվեց, իր ձեռքն առավ դրանք ու ասաց. «Ահա, տեր հովանավոր եմ զորությունը թո, որ եթե նույնիսկ այս սրերը խմիր դառնան օտարների սրերի հանդեպ, դարձյալ թո հրամանով կհաղթենք նրանց: Այդ, տեր, հոգնեցինք, ձանձրացան, անարգ ու անօրեն պարսիկներին կոտորելով: Նույնիսկ նրանք, որ մեր տուներները ժանգից ու արյունից էին սրբում, նրանք էլ հոգնեցին: Այլև հուսանք, որ ինչպես ստեղծեցիր, այնպես էլ զորավիգ կլինեն»: Այսպես խոսեց և ելավ, գնաց ու հավաքեց իր զորքը՝ 9.940 հոգի, ապա գնաց, իջավ Չաշտենից գավառի Գրեհն կոչված գյուղը: Այդ ժամանակ Տիգրանը եկավ, իջևանեց Չոնընկեցում, Սմբատի մոտ պատգամաբերներ առաքեց ու ասաց. «Վեր կաց, արի ինձ մոտ և մի վախեցիր, այլև գնան ու մեծություն կստանաս ինձանից: Արքայական պատկ լինել գլխիդ և թեզ Չայոց մարգարան կդառնան, միայն թե Մուշեղի ու Վահանի ոսկորներն ինձ տաս»: Սմբատը, սակայն, բռնեց պատգամաբերներից մեկին, երկաթյա մի շամփուր շիկացնել տվեց, փայթաթեց այն իբրև պսակ նրա գլխի շուրջն ու ասաց. «Ապափիր, տեսնե՛ք, թե թո գլխին պսակ դնելու համար ինձ ի՞նչ պարգև պիտի գա», ապա հրամայեց բռնել նաև նրա հետ եկած բոլոր մարդկանց ու կտրել նրանց գլուխները: Այդպես էլ վարվեցին և նրանց գլուխները գցեց տեղեց մինչև կեսօրվա ժամի վերջ, իսկ գյուղի անունն էլ այդ պատճառով կոչվեց մոզուց գերեզման, որը նույն Մոզունն է: Ապա Սմբատը բարձրացավ մինչև լեռան բարձունքը, որին Ստենկոնյան ինձ տաս»: Սմբատը, բանակ դրեց Տիգրանի հանդեպ: Երբ երեկոն իջավ, Սմբատի որդի Վահանը գնաց, կտրեց Տիգրանի որդու և նրա հետ էլ 3 իշխանների գլուխները, որովհետև միևնույն խորանում էին թաքնված, և, գլուխներն առած, գնաց իր հոր մոտ, բայց հետո նորից վերադարձավ, եկավ նույն տեղը և գաղտագողի գնաց մտավ խորանի ներքո՝ Տիգրանի մոտ: Տիգրանը, տեսնելով մերկացրած սուները նրա ձեռքին, չհամարակվեց որևէ մեկի ձայն տալ և կարծեց, թե եկել է ինչ-որ բան կամ կարապից գողանալու, սակայն Վահանը, հանկարծակի բերելով նրան, հապաղակա վերցրեց մի բարձ, դրեց նրա բերանին և ինքն էլ նստեց վրան, որպեսզի սա չկարողանա ոչ սի կերպ շարժվել: Այնժամ ներս եկավ Վահանի թիկնապետներից մեկը և կտրեց Տիգրանի գլուխը: Ապա հավաքեցին այնտեղ եղած ողջ կահկարասին, թանկարժեք ակնեղենները, ընտիր սուներներն ու առան գնացին: Տեսնելով այդ՝ Չայոց զորքերը շատ ուրախացան և մեծ գոհություն մատուցեցին տիրոջը, բայց նաև արշավեցին ու ստերջացան, բանդի իշխանների գերեզմանները թշնամու կողմից կողոպտվել էին: Վահանը, հնարամտորեն գործելով, վերցրեց 200 կալվառ ասպար, դրեց դրանք 100 ամեհի ջորիների վրա, ասպարներից յուրաքանչյուրն այս ու այն կողմից երկաթներով մտնացրեց և առավ գնաց մինչև հոնաց բանակի մոտերը, որպես թե ինքը Տիգրանին է փոխարինում և իր ձեռքի տակ շուրջ 8.000 զինվոր ունի: Եկավ ու բանակ դրեց Տավրոսի լեռների հանդեպ մի բարաբուր տեղ, բանդի դրանք ջոկված ու գատված էին ուրիշ բանակներից: Եվ ահա, առավ Վահանը 100 ամեհի ջորիները, տարավ, հասցրեց նրանք բանակի հենց կողքը, ընդ որում յուրաքանչյուր տասը ջորու հետևից մեկական մարդ էր գնում, իսկ երբ հասան ու խառնվեցին բանակին, նրանք, որ ջորիներին էին վարում, սրերով խթանեցին ջորիներին ու բաց թողին թշնամիների վրա, որից հետո արդեն իրենք էլ, դրանց հետևից հասնելով, սկսեցին սաստիկ կոտորածը: Բոլոր կողմերից շուրջանակի հնչեցնում էին փողերը, իբրև թե պատերազմողներին էին օգնության կանչում, և այդ ժամանակ թշնամու զորքերը, այդ ձայնը լսելով, զարհուրեցին, սարսափեցին ու սաստիկ վայնասուն բարձրացրին, որովհետև ասպարների բախման զրնգոցից, զորքերի գոռում-գոչունից, փողերի խլացուցիչ ձայնից խրտուրդեց ջորիները այս ու այն կողմ էին արշավում, իսկ թշնամու զորքերն էլ կարծում էր, թե հեծյալներ են: Ահա այսպես ամեն ոք միայն վայ էր կանչում, բանդի մարդկանց հետքերը չէին էլ տեսնում, որովհետև տերն՝ ինքն էր նրանց դեմ պատերազմում: Այդ, բանի որ գիշերը սաստիկ խավար լինելու պատճառով մնացած զորքերի մոտ անցնել չկարողացան և բոլորովին էլ չհասկացան, որ դիմացը բարաբուրն է ու նաև որովհետև աստվածն էր հիմարացրել նրանց, ուստի, իրենց երիվարներին թողած, դեպի բարաբուրը փախուստի դիմեցին և սկսեցին վեճերի ահավոր բարձունքից ի վայր գահավիժել: Նրանք նույնիսկ չհասցրին էլ հասկանալ, թե ինչ տեղի ունեցավ, մինչև իսպառ դարարեցին նրանց աղաղակներն ու ճիչերը, իսկ Չայոց զորքերը, երբ տեսան, որ բոլորը խորտակվեցին ու ձայներն էլ լռեցին, իրենք վերադարձան շուտափույթ նրանց բանակատեղը և եղած մթերքն ու զանեղներ մաքողությամբ հավաքեցին: Նրանք գրաված ուղտերն ու ձիերը ուղարկեցին Պալուկյաց գավառը և երիվարների, ուղտերի ու գրաստների թիվը բոլորը միասին 18.000 հաշվեցին, որ ծածկեց ողջ գավառի գետնի երեսը: Երբ առավոտը բացվեց, պարսից մյուս զորքերը տարախուսի եկած սկսեցին փնտրել Տիգրանին ու նրա որդուն, բայց չգտան: Այնժամ փախստականների հետքերով գնացին, փնտրեցին և տեսան նրանց նույնպես գահավեժ եղած ու մահացած, ուստի միաբերան իրենց իշխան զորագլուխ կարգեցին Միհրիստորյուն: Ապա մեծավ բարկությամբ դարձյալ գործ կազմեցին և պատերազմի պատրաստվեցին: Սմբատը Վահանին 3.000 մարդկանցով ուղեկալ էր թողել և 2.000 հոգու էլ երեք կողմերից դարանակալ էր կանգնեցրել՝ ինքը մնացած զորքն առած սկսելով նախապատրաստվել պատերազմի: Այն թե՛ր նա հանձնեց Պալուկյաց Վարազ իշխանին, բանդի սա այնքան հզոր էր, որ ամեն մի մարդու մեկ հարվածից ավելի երեք էր կրկնում, ձախ թե՛ր հանձնեց Չաշտենից իշխանին, իսկ Վարազի որդի Վահանին էլ թողեց իրեն թիկնապահ: Ահա այսպես կազմ ու պատրաստ երկու կողմերից նրանք եկան միմյանց դեմ: Երբ Սմբատն ու Միհրիստորյուն եկան դեմ իմաց ու սկսեցին մեկը մյուսի գլխին հարվածներ տեղալ, այնժամ պարսից զորքը մեղվի նման թափվեց Սմբատի վրա: Սկսեց թուլանալ Սմբատը, որովհետև շատ ծեղացած էր, ուստի ձայնը բարձրացնելով գոչեց. «Որտե՞ղ ես, որդյակ իմ, Վահան, հասիր օգնության», իսկ Վահանը, ձայն տալով սուրբ Կարապետին, գոչեց. «Ահա, հասավ ժամը պառության, ով Մյուրից Զրիստոսի Չոփանյան, ցույց տուր մեր սուրբ կրոնավորաց աղոթքների զորությունը»: Այդպես ասելով՝ Վահանը, ինչպես քաջափրտ առյուծ, հարձակվեց ու անվիշտացեց զոր ու ցան արեց իր հոր շուրջը կիսովանդերին, իսկ Սմբատը, ոգի առած, բարձրացրեց սուրը, ուժգին հարվածեց, թիկնախառն կտրեց նրանց ավազի գլուխը ու գետնի գլորեց: Ապա հետ դարձան, հարձակվեցին մնացածների վրա ու փախցրին մինչև թաքստոցները: Այդ ժամանակ այս կողմից էլ դարանակալվածները հարձակվում գործեցին և, երկուստեք մեջտեղ առնելով, համարաբեով 3000 կտրված գլուխ այն բարն ի վայր գլորեցին, որը Չոնընկեց էր անվանվել: Ապա երեկոն իջավ և պարսից մնացած զորքը դեպի Չաշտենից կողմերը փախստական գնացին՝ թվով 8.000 հոգի, իսկ մերթուք այստեղ հաղթության եկան դեմ հանդիս կատարեցին, ստուգեցին, թե իրենցից որչափ և ինչ էր պակասել, ուստի և այնտեղի անունն էլ Չանդիսյան կոչվեց» (Յովհան Սամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

1477 «Սմբատը, երբ տեղեկացավ պարսիկների՝ դեպի Չաշտեն փախստական գնալու մասին, անմիջապես կարգադրեց զորքով հետամուտ լինել նրանց: Այդպես էլ արեցին և շուտով հասան: Երբ բանակ դրեցին միմյանց դեմ, խորհուրդ արին և նախապատրաստվեցին հենց նույն գիշերը հարձակվել պարսիկների վրա, բայց, միևնույն տրանք այստեղ սպասում էին, Ապահունիքում գտնվող պարսկական զորքից 3.000 հոգի եկան հասան ու այնտեղ միմյանց խառնվեցին: Այդ ժամանակ, ահա, Տարոնի հայկական զորքերը, երբ տեսան, որ Ապահունիքից եկածները միացան պարսիկներին, հուսալքվեցին և, մի ճանապարհ գտնելով, Մարտուց փողով դեպի ցած գնացին՝ մինչև Արածանի գետի ափը, որտեղ էլ բանակ դրին: Պարսիկները նրանց հետապնդելով սեղմեցին դեպի գետը և խիստ նեղեցին: Այնժամ Սմբատը, իր ողջ հույսը Աստծու վրա թողնելով, սկսեց այսպես խոսել. «Գիտե՛մ, ով տեր, ես մարդասիրությունը, որ կա հանդեպ մեզ վաղուց ի վեր: Այդ, նայիր ու տես, թե ինչպես նեղն են գցել մեզ պարսիկները»: Այդ ասելով նրանք խաչակնքեցին ու հարձակվեցին թշնամիների վրա: Այն ժամանակ նրանց երևաց մի ահեղ ու լուսավոր այր, որի մագերից լույս էր ճառագում: Նրան տեսնելով՝ քաջ Վահանը խնայել համարեց, որ դա սուրբ Կարապետն է, ինչից հետո ոգևորված հարձակվեց թշնամիների վրա: Նա նրանցից կտրեց-անջատեց 3.000 հոգի ու, իր առջևն արած, տարավ և անցկացրեց Աստղունքի կողմերը: Երջապատած թշնամիներին՝ նա նրանց տարան մինչև այն նույն եկեղեցու դիմաց, որ նրանք ցանկացել էին դեռ այն ժամանակ ներս մտնել և բոլոր կրոնավորներին կոտորել, սակայն տիրոջ զորությունը նույնպես նրանց և ձորից այն կողմ անցնել չկարողացան, ուստի և դրանից հետո նրանց ընկած տեղը Այծան կոչվեց: Պարսից մնացած զորքը եկան հասան անտառին, որ վանքին դիմախայաց էր, և թաքնվեցին այնտեղ, բայց Վահանը աճապարեց այնտեղ և բոլորին սրի բերանն առած կոտորեցին ու ոչ մեկին կենդանի չթողեցին, ուստի և այդ տեղի անունն էլ Մահու առիթ: Այդ օրը, սակայն, բազում աշխատությունից խիստ հոգնեց Սմբատը ու դրա համար էլ Պալուկյաց Վարազ իշխանը շտապեց թիկնաքից նրան օգնության: Նրանց զորքին իրենց առաջն առնելով՝ նրանք ոմանց գետավաժ արին, մյուսներին էլ հալածական բերին իջեցրին այն վայրը, որը այժմ Կուրան է կոչվում: Այստեղ նրանք, որ փախստական գնացին, նրանցից էլ երիվարները մնացին, ուստի և Պալուկյաց իշխանը, բազում մարդկանցով հետամուտ լինելով, շատերին կոտորեց: Այդ, երբ եկան հասան պարսիկներին, Պալուկյաց իշխանը, դառնալով նրանց, ասաց. «Ինչո՞ւ դադարեցիք,

փախչեիք, որպեսզի մենք ավելի հեշտությամբ կոտորեինք», իսկ նրանք պատասխանեցին. «Մենք կորանք ու սպառնացանք»: Դենց դրա համար էլ այդ տեղը Կուրանք է կոչվում: Դենց այստեղ էլ սկսեցին մեկ-մեկ բռնել ու պարսիկների թալանները կտրել: Համարվեց 1.680 ութսուն հոգու թալանները կտրեցին, իսկ մյուսները՝ շուրջ 2.000 հոգի, փախան գետը ու, լցվելով այնտեղ, խեղդվեցին: Պարսիկների մի մասին էլ Սմբատի զորքերը ոչնչացրին, բանգի նրա գունդը անցավ գետից այն կողմը, դիմեց դեպի Դովեանք և հետապնդեց լեռան կողմերը փախչողներին: Իրենց հերթին ամրոցում եղած տղամարդիկ էլ դուրս եկան նրանց հետևից, հարձակվեցին և նետերով, պարսաքարերով ու գլաքարերով սպանեցին 2.800 մարդ: Այդ օրը նրանցից միայն 1.040 մարդ կենդանի մնաց, որոնք փախան, գնացին հասան պարսից երկիրը՝ Խոտրուկի մոտ, որը դարձյալ զորք հավաքեց և ուղարկեց Տարուն: Այս նույն տարում վախճանվեցավ Սմբատ իշխանը» (Բովհան Մամիկոնյան «Տարունի պատմություն», գիրք 3):

¹⁴⁷⁸ «659 թվականին, որը կայսր Դերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության 10-րդ տարին էր, Սվինտիլան (Վեսթգոթական թագավորության արքա Սվինտիլան (621-631) – Մ.Ֆ.) աստվածային աջակցությամբ տիրեց թագավորական գալիստիկին: Նա, որ գորավար էր դեռևս Սիսեբատ արքայի (Վեսթգոթական թագավորության արքա Սիսեբատի – Մ.Ֆ.) ժամանակ, գրավեց հռոմեական ամրությունները և հաղթեց ռուբեններին, իսկ այժմ, երբ արդեն արքայական աստիճանի էր հասել, մի տղա պատերազմ սկսեց և ի վերջո տիրեց բոլոր այն քաղաքներին, որոնք հռոմեական բանակն իր ձեռքին էր պահում Իսպանիայում: Արդյունքում նա այնպիսի մի հաղթահարեց կազմակերպեց, ինչպիսին նրանից առաջ չէր կազմակերպել ոչ մի արքա» (Իսիդոր Սեվիլիացի «Գործերի, վանդակների և սվեվների պատմություն», գլուխ 62):

«Դերակլեսի Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) ժամանակ՝ 659 թ-ին, այսինքն՝ այդ կայսր թագավորության 10-րդ և արաբական թվականի 4-րդ տարում, երբ Մուհամմեդը սկսեց տիրել արաբներին, Սվինտիլան (Վեսթգոթական թագավորության արքա Սվինտիլան – Մ.Ֆ.) արժանապատիվ կերպով ընդունեց թագավորության գալիստը և դրանից հետո տիրեց 10 տարի: Նրա պատերազմը հռոմեացիների հետ ավարտվեց սրընթաց հաղթանակով ու նա տիրեց ողջ Իսպանիային» (Ամանուն «Մուսարաբական ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Այդ ժամանակ վիզիգոթների արքա Սիսեբատը (Վեսթգոթական թագավորության արքա Սվինտիլան – Մ.Ֆ.), եռանդուն գործելով հռոմեացիների դեմ, վիզիգոթներին վերադարձրեց արոմիսցիան» (Չիգերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

¹⁴⁷⁹ «Ինդիկոնի 10-րդ տարվա ապրիլ ամսի 4-ին Դերակլեսի կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.), շատիկ տոն տոնելով, երկուշաբթի երեկոյան անհապաղ Պարսկաստանի վրա շարժվեց: Միջոցների պակաս զգալով՝ նա պարտքով վերցրեց եկեղեցիների դրամները, ինչպես նաև Մեծ եկեղեցու բազմակարևոթ ջախերը և պաշտամունքային այլ սպասներ, որոնցից ոսկե և արծաթե բազում դրամներ հասեց: Իր որդուն (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոնստանտին III-ին – Մ.Ֆ.), Սերգիոս պատրիարքի խնամքի տակ նա թողեց Կոստանդնուպոլսում, կարգադրելով, որպեսզի պատրիարքը, խոհեմ, շատ խելացի ու փորձառու մի մարդ հանդիսացող Բոնոս պատրիկի հետ միասին կառավարեն գործերը: Նա դիմեց նաև ավարների խաբանին (Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ին – Մ.Ֆ.), խնդրելով, որ նա սատար կանգնի հռոմեացիներին, ըստ կնքված բարեկամական դաշնագրի, որին և իր որդու խնամակալ Նշանյաք Մայրաքաղաքից դուրս գալով և նավելով՝ նա հասավ Պյուլե կղզիքի տեղը, այնտեղից էլ անցավ գործերի համախմբման վայրերը, գումարեց տեղական զորքերը, նրանց կազմը համալրեց նոր զորքերով, ապա սկսեց նրանց ռազմական գործ սովորեցնել: Իրոք, զորքը երկուսի բաժանելով, նա նրանց միմյանց դեմ անարյուն մարտեր մղել էր տալիս, սովորեցնում էր պատերազմական կոչեր գոչել ու պատերազմական երգեր երգել, որպեսզի, երբ իսկական մարտի բռնվեն, չփոքվեն, այլ, կարծես խաղի, արհաբար դիմեն թշնամու վրա: Կայսրը, վերցնելով Զրիստոսի անձեռակերտ պատկերը՝ պատկերը արաբի ամենայն բանին ասածով, ով առանց նկարելու կենդանացրեց, ով անսերմ ծնունդ առավ, և, այդ աստվածադիր պատկերին ապավինելով, պայքարի դիմեց՝ զինվորներին հավաստիացնելով, որ մինչև մահ նրանց հետ է մարտնչելու ու վերաբերվելու է նրանց ինչպես իր հարազատ զավակներին: Նա կամենում էր տիրել ոչ թե վախ սփռելով, այլ՝ սիրով: Հինվորներին գտնելով շատ անհոգ ու անարի, անկարգ ու անկազմակերպ, երկրի բազում շրջաններում ցրված վիճակում՝ նա սեղծ ժամկետում բոլորին մի տեղ կենտրոնացրեց: Այդ ժամանակ բոլորը միահամուռ կերպով կայսրը հզորությունն ու բազորությունը փառաբանեցին, իսկ նա արտապնդում էր նրանց հետևյալ խոսքերով. «Ով եղբայրներ ու որդիներ, տեսնո՞ւ եք, թե ինչպես ոսոխներն ասածով մեր երկիրը ոտնատակ արեցին, քաղաքները՝ անապատ դարձրին, կրակի տվեցին եկեղեցիները, անարյուն զոհաբերության սեղանները ոճրագործների հեղած արյամբ ողողվեցին, անառականացի վերածվեցին մարմնական կրթերի օտար եկեղեցիները»: Ապա դարձյալ երկու մասի բաժանելով զորքը, նա նրանց զորավարություններ անել տվեց: Շաբթի էին կանգնած փողահարներ ու վահանակներով շարքեր, ինչպես նաև՝ զրահակիր մարտիկներ: Երբ տագմաները լիակատար պատրաստության մեջ էին, կայսրը հրամայեց հարձակվել միմյանց վրա: Տեղի ունեցան ուժեղ բախումներ ու ընդհարումներ, երբ կարծես իսկական պատերազմ լինեց: Տեսնելու բան էր սահմանեցուցիչ, բայց անկտանգ այդ տեսարանը, անարյուն ջարդը, այն, թե ինչ ձևերով, նախքան իսկական ճակատամարտը, յուրաքանչյուրը այդ անվտանգ կոտորածից փորձ ձեռք բերեց՝ ապագայում ավելի վստահ լինելու համար: Կայսրն, ահա այդպես զինելով բոլորին, կոչ արեց անօրինություններ չգործել և սատար կանգնել արդարությանը: Հասնելով Դայաստանի շրջանները՝ նա հրամայեց ընտրել զինվորների շտապել առաջ: Այդ ժամանակ պարսիկներին դաշնակից սարակինոսների բազում ձիավորներ որոշել էին գաղտնագողի կայսրը վրա հարձակվել, բայց վերջինիս հրամանով առաջ գնացած զինվորները, հանդիպելով նրանց, գերի վերցրին նրանց զորավարին և շրթայակապ Դերակլիոսի մոտ բերեցին, իսկ մնացածներին էլ հետապնդելով, շատերին կոտորեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դերակլե (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) ընձաներով պատվիրակներ է ուղարկում Խոտրուկի (Պարսից թագավորության արքա Խոտրուկ II-ին – Մ.Ֆ.) մոտ խաղաղություն հանդիսանալու, բայց նա պատասխան չի տալիս: Չայրացած Դերակլե իր հետ վերցնում է իր եղբայր Թեոդոսի և Անտիոքի մոտ երկու անգամ կոտորում է Պարսից զորքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 33):

¹⁴⁸⁰ «Դերակլե (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) ընձաներով պատվիրակներ է ուղարկում Խոտրուկի (Պարսից թագավորության արքա Խոտրուկ II-ին – Մ.Ֆ.) մոտ խաղաղություն հանդիսանալու, բայց նա պատասխան չի տալիս: Չայրացած Դերակլե իր հետ վերցնում է իր եղբայր Թեոդոսի և Անտիոքի մոտ երկու անգամ կոտորում է Պարսից զորքը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 33):

«Երբ բրիտանական կայսր Դերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ Երուսաղեմի գրավման մասին, նրան ամենախորդ տխրություն պատեց և ուժեղ ցանկություն՝ վերադարձնել այդ սրբազան մասունքը, ինչպես նաև պարսիկների կողմից նվաճված բոլոր հողերը: Եվ ահա նա Կոստանդնուպոլսից շարժվեց դեպի Արևելք և, չնայած ուժերի անհավասարությանը, որոշեց հենց այդտեղ էլ մարտ տալ պարսից արքային: Տակրույան լեռների անցումներում նա կատարորեն հարձակվեց սատրապ Շահր-Վարազի (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոտրուկ II-ին – Մ.Ֆ.) վրա, որը Խոտրուկից (Պարսից թագավորության արքա Խոտրուկ II-ին – Մ.Ֆ.) հետո երկրորդ հրամանատարն էր..., և, կատաղորեն հետապնդելով թշնամուն, նրան փախուստի մատնեց» (Օրուլ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 10):

¹⁴⁸¹ «Երբ ձմեռը վրա հասավ, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) շրջվեց դեպի Պոնտոսի կլիման: Բարբարոսները, կարծելով, թե նա մտադիր է ձմեռել այնտեղ, որոշեցին նրան օղակել, բայց կայսրը, պարսիկներից ծածուկ թևակցելով, ներխուժեց Պարսկաստան: Լսելով նրա անակնկալ ներխուժման մասին՝ բարբարոսները մտածմունքի մեջ ընկան: Պարսից զորավար Շահր-Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոտրուկ II-ին – Մ.Ֆ.) անցած իր գործի գլուխ, եկավ Կիլիկիա՝ նպատակ ունենալով Ռոմանոսիա ոտք դնելով ստիպել կայսրը վերադառնալ, բայց երկյուղ կրելով, որ կայսրն ինքը կարող է հանկարծ Դայաստանի վրայով Պարսկաստան ներխուժել և այն տակնուվրա անել, չգիտեր ինչ նախաձեռնի: Եվ ահա նա ստիպված հետևեց հռոմեական բանակին, մտադիր լինելով մի անլուսին գիշեր հարձակվել ու գողանալ պատերազմը, բայց, բանի որ լիալուսին էր, նա հրաժարվեց ծրագրից և իր համար սուրբ համարվող լուսնին հայկոյեց: Դրա վրա լուսինն այդ գիշեր խավարեց, բայց Շահր-Վարազն ամեն դեպքում վախեցավ կայսրը վրա հարձակվել: Նա այժմային պես լեռան վրա բարձրացավ և բարձրից դիտեց հռոմեացիների ճարտար և իմաստուն ռազմավարները: Կայսրը, համոզվելով նրա վերերոտությանը, բանակեց հանգստյան համար պատշաճ տեղում և սկսեց նրան մարտի գրգռել: Պարսիկները ծածուկ կերպով հաճախ լեռից ցած էին իջնում և մասնակի ընդհարվում, բայց ամեն տեսակետից հռոմեացիներն էին գերազանցում: Չորքը, տեսնելով, թե ինչպես է կայսրն առաջինը նետվում թշնամու դեմ և բացաբար մարտնչում, գնալով արիությանը էր լցվում: Մի փոքր առաջ դասալիք եղած մի պարսիկ ծառայության էր մտել կայսրը բանակում: Ահա այն կրկին փախել էր պարսիկների մոտ, հավաստացած լինելով, որ նրանք կոչնչացնեն հռոմեացիների բանակը, բայց, տեսնելով նրանց վեհերոտությունը, տաք օր հետո կրկին կայսրն էր նույն և ճգարտորեն պատմեց բարբարոսների թուլամորթության մասին: Այդ ժամանակ Շահր-Վարազը, այլևս չուզեցնալով լեռան վրա ժամավաճառ լինել, ստիպված մարտի դիմեց: Նա, իր զորքը երեք մասի բաժանելով, վաղ առավոտյան՝ դեռ արևը չծագած, հանկարծակի իջավ ցած՝ մարտի պատրաստ: Կայսրը, այդ բանին նախօրոք տեղյակ, իր զորքը նույնպես երեք մասի բաժանած, առաջնորդեց մարտի: Արևը ծագեց կայսրը թիկունքում և նրա ճառագայթները խանգարում էին պարսիկների տեսողությանը, ճառագայթներ, որոնց պարսիկները երկրպագում են որպես աստված: Կայսրը ձևացրեց, որ զորքով փախուստի էր դիմում: Պարսիկները, խախտելով իրենց շարքերը, ընկան հռոմեացիների հետևից, կարծելով, թե հալածում են նրանց, բայց հռոմեացիները, շրջվելով և բացաբար մարտնչելով, նրանց փախուստի մատնեցին, շատերին կոտորեցին, մինչև լեռը հալածական արեցին, խորխորատներն ու դժվարանցանելի տեղերը գցեցին ու բնաջնջեցին: Պարսիկները խորխորատներում այժմաների պես էին ցատկոտում: Հռոմեացիները բազմաթիվ գերիներ ձեռք բերեցին,

գրավեցին պարսիկների ճամբարը իրենց ողջ ունեցվածքով հանդերձ, ապա, բարձրացնելով ձեռքերը, աստծուն գոհություն հայտնեցին և ջանասիրությամբ արդեօցին լավ ռազմավարած կայսեր համար: Նրանք, ովքեր անցյալում չէին համարձակվում պարսիկների բարձրացրած փոշուն անգամ նայել, այժմ ավար էին վերցնում կատարյալ հանդերձանքով լի նրանց վրանները: Ո՛վ կսպասեր, որ պարսիկ անչափ աննկուն ժողովուրդը հռոմեացիներին թիկունք ցույց կտա: Չորքը գորավարին գլխավորությամբ Հայաստանում թողնելով ձեռնելու՝ կայսրը վերադարձավ *Բյուզանդիոն*» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Հերակլեսը (*Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.*) դաշինք կազմեց հունների հետ...: Եվ ահա նա, ելնելով պարսիկների դեմ և ձեռքը վերցնելով Աստծո անձեռնակերտ պատկերը..., ներխուժեց Պարսկաստան և հիմնովին ամսայացրեց այն վեց տարվա ընթացքում» (Չիգրերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

¹⁴⁸² «Այդ ժամանակ Հերակլեսին (*Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.*) և ողջ ծերակույտին հաճո թվաց թագավորական պառոնին նստեցնել Հերակլեսի որդի Կոստանդինին (*Բյուզանդական կայսրության ասպագա կայսր Կոստանդին III-ին – Մ.Ֆ.*), որը դեռատի տղա էր: Հերակլեսը վեր կացավ, որպեսզի վերցնի իր կնոջն ու գնա Արևելք և այնժամ Կոստանդինին ավելի ևս հաստատեցին թագավորության աստիճանին՝ ըստ նախկին պայմանի: Հերակլեսը կնոջ, արքունիքի ներքինիների ու զորապետների հետ պատրաստվեց, Չաստիկը Կոստանդինուպոլիսում նշեց և Չաստիկին հաջորդած առավոտյան ծովով նավարկեց դեպի Զադկեդոն: Նա հրաման տվեց իր զորքերին ժողովվել Կապադովկյան Կեսարիայում և ինքը, Զադկեդոնից ճանապարհ ընկնելով, եկավ Կեսարիա: Նա զարկեց իր վրանը բանակի մեջ, հրամայեց կանչել բոլոր զորքերին ու ընթերցել հրովարտակը նրանց առջև: Նա պատվեց նրանց մոտ գալու նպատակը, իսկ զորքերը թեպետ նամակի այդ խոսքերից վրդովվեցին, սակայն խնդրելով ուրախացան նրա գալստյան առթիվ: Նրանք ցանկացան նրան այդ հաղթությունը և ասացին. «Ամենուր, որտեղ և գնաս, պատրաստ ենք թեզ հետ ապրելու և մեռնելու, քո բոլոր թշնամիները քո ոտքի տակ հող կդառնան, որ մեր Տեր Աստվածորդ նրանց ջնջի երկրի երեսից ու սրբի իր՝ մարդկանցից նախատինքը»: Եվ ահա Հերակլեսը 100.000 հոգով ելավ՝ արշավելու դեպի պարսից թագավորի դուռը: Ճանկա ընկնելով հյուսիսի կողմերով՝ նա ելավ ուղիղ դեպի Կարին քաղաք, իսկ հետո, հասնելով Այրարատյան Դվին, ավերեց ինչպես այն, այնպես էլ Նախճավանք» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 38):

«Հերակլեսը (*Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.*) և բոլոր սինկլիտոսները գերադասեցին թագավորության գահին նստեցնել Հերակլեսի որդուն, որը փոքրիկ մանուկ էր (*Բյուզանդական կայսրության ասպագա կայսր Կոստանդին III-ին – Մ.Ֆ.*), իսկ Հերակլեսը պատրաստություն տեսավ, ապա նավեց արևելք՝ դեպի Զադկեդոն: Երկրում եղած պարսից զորքը չիմացավ այս մասին: Հերակլեսը հավաքեց ողջ արևելյան զորքը, որ հասնում էր 120.000 հոգու, և դիմեց Խոսրովի վրա: Նա շարժվեց դեպի հյուսիս և, ուղղվելով Կարնո քաղաք տանող ճանապարհով, անցավ Ըիրակ, հասավ Դվին և ավերեց ինչպես այն, այնպես էլ Նախճավանք» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Այնուհետև Հերակլես թագավորը (*Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.*) իր որդի Կոստանդինին (*Բյուզանդական կայսրության ասպագա կայսր Կոստանդին III-ին – Մ.Ֆ.*) թագավորեցնում է Կոստանդինուպոլիսում, իսկ ինքն, իր բոլոր զորքերին հավաքած՝ 120.000 մարդ, անցնում է Կեսարիա: Նա շարժվում է Պարսից արքայի (*Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.*) դեմ, գալիս է Կարին քաղաք և, հասնելով Դվին, ավերում է ինչպես այն, այնպես էլ Նախճավանք» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3): Այս մասին հայտնում է նաև Գեորգ Ռիսիդացին իր «Հերակլես» պոեմում:

¹⁴⁸³ «Այդ տարվա մարտ ամսի 15-ին, երբ ինդիկտիոնի 11-րդ տարին էր, Հերակլիոս կայսրը (*Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.*), մայրաքաղաքից դուրս գալով, փոթանակի Հայաստան հասավ, իսկ պարսից Խոսրով արքան (*Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.*) Շահր Վարազին (*Պարսից թագավորության ասպագա արքա Խոսրոյան Ռազմիդան Տառնուխան Շահր Վարազին – Մ.Ֆ.*) իր զորքով ուղակեց ներխուժելու հռոմեացիների երկիր: Հերակլիոսը Խոսրովին հաշտություն կնքելու կոչով նամակ գրեց, հակառակ դեպքում սպառնալով իր զորքով ներխուժել Պարսկաստան, բայց Խոսրովը հաշտություն չէր կնքում, ոչ էլ հավատ էր ընձեռում, որ Հերակլիոսը կհամարձակվի Պարսկաստանին մոտենալ: Կայսրը ապրիլ ամսի 20-ին ներխուժեց Պարսկաստան: Խոսրովը, իմանալով այդ մասին, հրամայեց Շահր Վարազին վերադառնալ, իսկ ինքը, Պարսկաստանից գունդերով իր զորքերը և հանձնելով Շահեռնին, հրամայեց նրան փոթանակի միանալ Շահր Վարազին և շարժվել ընդդեմ կայսեր: Այդ ժամանակ Հերակլիոսը, ժողովելով իր զորքը, սրտապնդեց նրան խրախուսիչ խոսքերով ասելով. «Ով եղբայրներ, մեր գիտակցության մեջ ունենալով աստծո երկրորդ, մաքառենք վիժեմիտի լիճը՝ ինչն աստծուն հաազված անարգության համար: Արիստոս քրիստոնյաներին բազում չարիք պատճառած թշնամիների դեմ, ինչպեսզ հռոմեացիների անկախ պետությունը և ընդդիմակայենք չարամտորեն գեներ կապած թշնամուն, լցվենք վախճ սպանող հավատքով: Նկատի ունենանք, որ պարսից երկրում ենք գտնվում և փախուստը շատ վտանգավոր է: Վրեժխնդիր լինենք կույսերի պղծման համար, նայելով մեր խեղանդամ դարձած զինվորներին, կարեկցենք նրանց: Վտանգն անհատույց չէ, նա հավիտենական կյանք է պարգևում: Կանգնենք արիարար, տեր աստվածը մեզ սատար կկանգնի, նա կոչնչացնի մեր թշնամիներին»: Կայսրը բազում նման հորդորներով սրտապնդեց զինվորներին, որոնցից մեկը բոլորի անունից պատասխանեց նրան ասելով. «Սրտապնդեցիր մեզ, տեր, քո հորդորող խոսքերով, այդ խոսքերը սրեցին մեր սրերը և հոգի տվեցին նրանց: Զո խոսքերով մեզ թեմավորեցիր: Մենք կարմրում ենք, տեսնելով, թե ինչպես ես դու մեզ դեպի մարտ առաջնորդում: Մենք կանսանք քո բոլոր հրամաններին»: Կայսրը զորքի գլուխն անցած, փոթանակի խորագրին Պարսկաստան խուժեց՝ կրակի տալով քաղաքներն ու գյուղերը: Այստեղ էլ մի սարսափելի հրաշք կատարվեց: Ամառ ժամանակ զով բաժնի փչեց, որը հռոմեացի զինվորներին ապշեցրեց ու հուսարարեց: Հերակլիոսը, լսելով, որ Խոսրովը 40.000 հոգակց զորքով Փանձակ քաղաքում է գտնվում, դիմեց նրա դեմ: Նա նախապես իրեն ենթակա սարակինոսներից ոմանց առաջ ուղարկեց, որոնք, հանդիպելով Խոսրովի վիզային, մի մասին կոտորեցին, մյուսին էլ իրենց գորավարի հետ միասին շրջապակապ կայսեր մոտ բերեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է Գեորգ Ռիսիդացին իր «Հերակլես» պոեմում:

¹⁴⁸⁴ «Խոսրովը (*Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.*) իմանալով այդ մասին, լքելով քաղաքն ու զորքը, դիմեց փախուստի: Հերակլիոսը (*Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.*) հետապնդեց նրան, հասածին սրի քաշեց, իսկ մնացածներն էլ, փախուստի դիմելով, ցիրուցան եղան: Կայսրը գրավեց Փանձակ քաղաքը, որի արվարձաններում իր զինվորներին հանգիստ տվեց: Կայսեր կողմն անցած պարսիկներն առում էին, որ Խոսրովը փախուստի դիմելով, այդ շրջանում եղած ամեն ինչ կրակի տվեց: Նա եկավ արևելքում գտնվող Թեքար մայիս քաղաքը, որտեղ էին գտնվում Հրո տաճարը, Լյուդացոց թագավոր Կրեստի գանձերը, ինչպես նաև ածուխների միությունները, որոնք անշեղով շարժվեց դեպի Դաստակերտ, իսկ կայսրը, Փանձակից դուրս գալով, հասնում է Թեքար մայիս, մտնում քաղաք և կրակի տալիս Հրո տաճարը: Ողջ քաղաքը մոխիր դարձնելով, նա հետապնդում էր Խոսրովին Մարաց երկրի կապաններում: Խոսրովն այդպիսի մի դժվարանցանելի վայրից մյուսն էր գնում: Հերակլիոսը, հետապնդելով նրան, բազում քաղաքներ ու գյուղեր առավ: Երբ ձմեռը վրա հասավ, նա մտածում էր իր զորքով ո՛րը ձմեռի: Ոմանք խորհուրդ տվեցին Ալբանիայում՝ ձմեռել, ուրիշները՝ Խոսրովի վրա շարժվել: Կայսրը հրամայեց զորքին երեք օր սրբվել, իսկ ինքը, ընթերցելով աստծո ավատարամները, գտավ, որ կարելի է Ալբանիայում ձմեռել: Նա իսկույն վերադարձավ և շարժվեց դեպի Ալբանիա: Նա իր հետ էր տանում բազում պարսիկ ռազմագերիների, բայց անվերջ հարձակումների ենթարկվում պարսից զորքերի կողմից, սակայն աստծու օգնությամբ նա բոլորին հաղթեց: Ճանապարհին վրա հասավ սաստիկ ձմեռն ու սառնամանիքը: Հասնելով Ալբանիա, նա իրեն հատուկ գթասրտությամբ ողորմեց և կապաններից ազատեց իր գերի վերցրած 50.000 ռազմագերիներին, նրանց հանդեպ հոգատարություն ցուցաբերեց, հանգիստ տվեց, և բոլորը արտասովալից մաղթում էին նրան Պարսկաստանի փրկիչը դառնալ՝ բնաջնջելով տիեզերակործան Խոսրովին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ապա Խոսրովը (*Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.*) սկսեց աստիճանաբար թուլանալ ու տկարանալ հունաց թագավորի (*Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.*) համեմատությամբ և չէր զորողանում գլուխ բարձրացնել ըստ իր նախկին հզորության: Հանկարծ կայսրը հայտարարեց իր բոլոր զորավարների ու զորապետներին աստծու՝ իրեն հաջողություն շնորհելու մասին և հրամայեց շուտափույթ մի վայրում հավաքվել իրենց տրամադրության տակ գտնվող բոլոր ուժերով: Եվ հայտնի եղավ բոլորին բանակի ժամադրավայր: Այդ ընկերը ընկերոջ չէր այցելում, այլ առանց ձգձգելու շուտափույթ կերպով իրեն խուփեղ վերածեցին սրերի, իսկ գերանդիները՝ նիզակների: Թույլերը ու հանդարտաբարո մարդիկ խախտվում էին ասելով՝ թե մենք հզոր և պատերազմողներ ենք: Եվ վեր կացավ իր բոլոր ուժերով, ինքն էլ դարձավ իր զորքերի գորավար ու առաջնորդ: Պալատը հանձնեց իր որդու իշխանությանը թագադրեց նրան և նստեցրեց իր թագավորական պառոնին: Նա պատերազմական գործողություններ չսկսեց այն պարսիկ զորքերի դեմ, որոնք պատել-պաշարել և հնազանդեցրել էին իր երկիրն ու քաղաքները, մինչև անգամ նրանց մոտով չանցավ և նրանց չհրահրեց պատերազմական գործողությունների, այլ նրանց թողեց այնտեղ՝ իր երկրում, ինքը շարժվեց, դուրս եկավ, ծովի ճանապարհ ընտրելով, և եգիպտացիների երկրով եկավ, Հայաստանով անցավ Արաքս գետը և մտածեց հանկարծակի բերել մեծ թագավոր Խոսրովին: Եվ երբ հայտնվեց Խոսրովին այս մասին, սա իր մոքում հիացավ և ասաց. «Սա նա չէ՞, որ իմ անից խորհրդատուներում էր անցկացնում, իսկ այժմ այս ինչ է»: Եվ, խուսափելով նրանից, նա հեռացավ մարտի սահմանների ամրոցներից, գնաց Անդրեստան, շատ արագընթաց սուրհանդակներ ուղարկեց և գրեց իր մեծ գորավար Շահվարազին խիստ երդումներ ու սպառնալիքներ, թե. «Իմ նկատմամբ եղած ստակայի նախատինքը և իմ ցաստումը իր հատուցումը կստանա, եթե այսպես ջտապես հասնել և կենդանի թողնես որևէ մարդ,

մինչև անգամ անասուն, որոնք հանդգնելու են իմ դեմ ելնել»։ Եվ գորավարը, իր ձեռքն առնելով հրամանն ու կարդալով տոկայի լուրը, շտապ կարգով պարսկական բոլոր գործերի գորահանդես է կազմում, և, քաղաքները հանձնելով հռոմեական ու պաղեստինյան գումարտակների ձեռքը, որոնք հնազանդվել և մտել էին ծառայության, պատվիրում է զգուշությամբ հսկել, մինչև որ ինքը հետ կդառնա վրա հասած դեպքերից։ Ինքը գործերը շարժում է ընտիր սպառազեններով ու արագընթաց երիվարներով և ածապարում է հասնել թագավորի հրամանի կատարմանը, իսկ Յերակլես մեծ կայսրը, երբ տեսավ, որ պարսից թագավորը խույս տվեց իրենից, դադարեց նրան հետապնդելուց և Ասպատակեց Ատրպատականի կողմերը մինչև այն տեղը, որ կոչվում է Գաշ Ավան՝ ուր ամրոցներ կային, շոգ ամիսներին պարսից թագավորների կողմից ընտրված էր իբրև հովասուն ու առողջարար վայր և գտնվում էր Սարաստանի սահմաններում։ Յերակլեսը ավերում, քանդում ու գերեզմանավորում է ողջ երկիրը և այնտեղից վերադառնալով կամենում է ձմեռել Աղվանքի, Վրաստանի ու Յայաստանի կողմերում... /11/ «Յերակլեսի հրամանով խազիդները անհամար բազմությամբ գլուխ բարձրացրին՝ ասպատակելու մեր երկիրը։ Այդ ժամանակ Պարսից արքա Խոսրովի պատգամատարները գնում են նրանց մոտ և նրանց տալիս են պատգամ, ուր ասված էր. «Դուք ո՞ւմ հրամանով մտաք իմ երկիրը, նրա որ թափառական ու փախստական ընկած իմ երեսից շրջում է արևմտյան ծովի կղզիներում։ Եթե կարոտել եք նրա ոսկուն, արծաթին, թանկագին քարերին կամ ոսկեփուխ, մարգարտազարդ հագուստներին, բեհեզերին ու ծիրանյաններին, ես կարող էի նրանից բազմապատիկ շատով գոհացնել ձեզ։ Դրա համար ասում եմ, մի շարունակեք իմ նկատմամբ դրա նման դատարկ պահանջով, ապա թե ոչ, թող ձեր կամքը լինի, բայց ահա նախապես ասում եմ, այն, ինչ որ անելու եմ առաջիկայում։ Դամաձայն թո խոսքի՝ իմ թույլ տալուց հետո նրա երկրից կկանցնե իմ հաղթական մեծ զորավար Շահիարազին, իմ երկու բաջ գորականներ Շահենի և Քրտիկարինի հետ միասին, նաև իմ բյուրավոր գործի ու հազարավոր ընտիր սպառազենները, որոնց ես պատրաստեցի արևմուտքի դեմ բռնելու ու ջնջելու համար։ Այդ, ահա նրանց երասանակները կդարձնեմ արևելքի դեմ և իմ ողջ ուժով կշարժվեմ թո վրա։ Ես բաջ չեմ թողնի բեզ, հանգիստ ու դադար չեմ տա, մինչև երկրագնդի ծայրերը բեզ չջշտն։ Ապա պետք է գիտենաս ու իշխես այդ անմիտ և բեզ վիշտ ու նեղությունն պատճառող պահանջը, որ դու անում ես, բայց ո՞ր պետք է տանեմ, հանգիստ տամ, երբ ես այնտեղից հանեմ այս մեծաբանակ բազմությունը, և կամ ո՞ր կա այնպիսի մի երկիր, որ բավականացի նրանց, եթե ըստ այս պատգամի չգործեն»։ Եվ այսպես համաձայն սպառնալից պատգամի, այդ տարի դադարեցրին արշավանքը ու վերադարձան Նույն լեռնանցքով» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 10, 11)։

«Եվ դիմելով դեպի Ատրպատականի Գանձակ՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Յ.) կործանեց մեծ Զրատի բազիլները, որին Վշնասպ էին կոչում» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 38)։

«Այնուհետ Յերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Յ.) դիմեց Ատրպատականի Գանձակ քաղաք և քանդեց այն։ Յերակլեսը ավերեց Ամմատանը, Մայր, կործանեց կրակապաշտական մեծ կոստուրը, որին անվանում էին Վշնասպ և Կոստան դիմացի լիճը լցրեց դիակներով, նա սրի բաշեց ամենքին, ասում թե անասուն, տղամարդ, կին, թե մանուկ։ Խոսրով թագավորը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Յ.) գալիս ելեց և պատրաստվեց փախուստի, բանգի մեծանում և Յերակլեսի հաջողությունը պատերազմում և ամենուրեք, որտեղ էլ, որ հանդիպեր պարսից զորքին, անխտիր կոտորում էր բոլորին, մինչև որ ոչ-ոք կենդանի չմնաց» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3)։

«Այնուհետև Յերակլես թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Յ.) ավերում է նաև Գանձակն ու Յեդակը, որոնք հիմքից բրուտ-քանդում, կործանում է։ Այնուհետև Յերակլես թագավորը ավերում է նաև մեծն Զրատի Բազիլը, որին Վնասպ էին կոչում։ Ավարի առնելով Պարսից աշխարհը՝ նա դառնում է դեպի Մարս, Գալիս հասնում է Կասպից աշխարհի՝ Փայտակարան, և բանակ է դնում Տիգրանակերտ ավանում» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիգրանական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3)։

¹⁴⁸⁵ «Այդ տարին պարսից Խոսրով արքան (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Յ.) զորավար Նշանակեց Շահիարազականին՝ գործույթ, բայց շատ ամբարտաճան մի մարդու։ Նրան հանձնելով Խոսրովական և Պերոգական կոչվող զորքերը՝ նա նրան ուղարկեց Ալբանիա՝ Յերակլիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ի – Մ.Յ.) դեմ։ Նրանք, անցնելով Ալբանիայի սահմանները, խմարձակվեցին կայսեր դեմ բացահայտ մարտի դուրս գալ, այլ բռնեցին Պարսկաստան տանող կիրճերը, մտադիր լինելով նրան ծուղակը գցել, բայց դա չհաջողվեց, բանգի Յերակլիոսը գարնանը Ալբանիայից շարժվեց դեպի Պարսկաստան ճիշտ է, ավելի երկար, բայց՝ պարենաշատ հաղթավայրերով։ Այդ ժամանակ Շահիարազականը շարժվեց նեղ, բայց կարճ ճանապարհով՝ Նախտան ունեցանով հասնել կայսեր նախքան նա ոտք կդնե պարսից երկիրը։ Յերակլիոսը հորդորում էր իր զինվորներին, ասելով. «Այսօր, եղբայրներ, որ պարսից զորքը, դեգերելով դժվարանկալի վայրերում, հոգնեցնում, ուժասպառ է անում ձերքին։ Եկեք մենք փութանք ու մեծ արագությամբ հասնենք Խոսրովին, որպեսզի, անակնկալ կերպով խուժելով նրա վրա, խուճապի մատնենք»։ Չորքը, սակայն, դեմ էր դրան ու դեմ էին հատկապես դաշնակից լազերը, արազներն ու իբեռները։ Սա դարձավ փորձանքների պատճառ, բանգի այդ միջոցին վրա հասավ արդեն նաև Շահի Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրոյան Բազիլիոս Ճառուխան Շահի Վարազը – Մ.Յ.) այն գործով, որին Խոսրովը կատարելապես զինել էր և Յայաստանի վրայով Յերակլիոսի դեմ էր ուղարկել, իսկ Նույն այդ ժամանակ էլ նաև Շահիարազականն էր կրկնակիոր հետապնդում Յերակլիոսին առանց կռվի բռնվելու, բանի որ նա սպասում էր միանալու Շահի Վարազին, որպեսզի միանա նրան և Նոր միայն մարտի մեջ մտնի։ Դառնեցին երկու, իմանալով Շահի Վարազի հարձակման մասին, վեհերոտեցին և, ընկնելով կայսեր ոտքերը, արտասովալից ներողություն խնդրեցին նրանից իրենց անխտիճ անհնազանդության համար։ Նրանք համոզվեցին, թե ինչքան վատ բան էր, երբ ծառան չի ենթարկվում տիրոջ կարգադրություններին, և ասացին. «Մեզ ձեռք մեկնիր, տեղ, բանի թշվառականներս չենք կորցնել։ Մենք կկատարենք թո բոլոր հրամանները»։ Դրա վրա կայսրը փութաց Շահիարազականի վրա խուժել, բանի նա դեռ չէր միացել Շահի Վարազի զորքին, և բազում անգամ, գիշեր ու ցերեկ, նրա վրա հարձակումներ գործելով, ահաբեկեց։ Դրանից հետո, երկուսին էլ հետևում թողնելով, նա փութանակի Խոսրովի վրա շարժվեց։ Այդ ժամանակ հռոմեացիներից երկու զինվոր դասալիք լինելով, անցան պարսիկների կողմ և սկսեցին հավատացնել նրանց, թե հռոմեացիները վախից են փախչում։ Միաժամանակ լուր էլ տարածվեց, թե պարսից զորավար Շահենը մեկ այլ զորքով շտապում է օգնության։ Շահի Վարազն ու Շահիարազանը, իմանալով այդ մասին, ջանացին Յերակլիոսի հետ կռվի բռնվել նախքան Շահենը տեղ կհասներ, որպեսզի հաղթանակի փառքը նա իրեն չվերագրի։ Նրանք, հավատ ընծայելով նաև դասալիքների ասածին, շարժվեցին Յերակլիոսի վրա, և, մոտենալով նրան, բանակեցին՝ վճռելով վաղ առավոտյան բախվել։ Յերակլիոսը, սակայն, երեկոյան ճամփա ընկավ և ողջ գիշեր ընթացավ։ Դեռանալով փրկվածից՝ նա խոտառառ մի դաշտ գտավ, որտեղ և ճամբարեց։ Բարբարոսները, կարծելով, թե հռոմեացիները կարծելով են փախչում, խառնահոգան կերպով շտապեցին հասնել նրանց։ Յերակլիոսը ընդդիմակալեց և կռվի բռնվեց։ Նա ապավինեց մի ծառախիտ բլրի, այնտեղ ժողովեց իր զինվորներին և աստժո օգնությամբ բարբարոսներին փախուստի մատնեց, ինչից հետո հետապնդեց կիրճերով և շատ շատերին կոտորեց։ Ընկավ և Շահիարազանը՝ թիկունքին սրի հարված ստանալով։ Մարտի ընթացքում իր զորքով վրա հասավ Շահենը, որին ևս կայսրը փախուստի մատնեց, նրանից շատերին կոտորեց, իսկ մնացածներին էլ զիրուցան արեց՝ զրավելով նաև նրանց ծանակը» (Թովմա Ստեփանոս «Մատմություն Արծրունյաց»):

«Յերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Յ.) գրոյթյուն է գրում այդ երկրների իշխաններին ու առաջնորդներին, որպեսզի իրենց կամքով ընդառաջ ելնեն իրեն, ընդունեն և ձմանալ իր ու իր զորքի կարիքները հոգան, այլապես իր առջև կհամարվեն հեթանոսներ, նրանց ամրոցները կգրավվեն և այդ երկրները իր զորքերի ձեռքով կգերեզմանվեն։ Երբ Աղվանքի պետերն ու իշխանները այս լսեցին, հենց իր՝ Խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Յ.), հրամանով թողեցին Պարտավ մեծ քաղաքը և, դուրս գալով, գնացին ու ամրացան գանազան տեղեր, իսկ քաղաքի բրիտանյա և հեթանոս բնակիչներից արիեստավորները, որոնք իրենց անկարողության և հնարավորություններից զուրկ լինելու պատճառով չկարողացան փախչել ու ազատվել նրանցից, մնացին հենց այնտեղ՝ քաղաքում...։ Երբ հռոմեական անթիվ բազմությամբ զորքը եկավ հասավ ու բանակեց Ուտի գավառում՝ Կաղանկատու գյուղի սահմաններում գտնվող հեղեղատի մոտ, տիրոջ ու քանդեց այն ալիքների և գյուղերի բերքը, որտեղից անցավ։ Այնտեղից մեկնելով՝ նրանք բանակեցին Տրուտի հեղեղատին մոտիկ, որ Դյուական գյուղի մոտ է։ Այս քաղաքը հեռուից եկավ-հասավ պարսից զորքը, որին հասնում էին «Նոր զորք»։ Այս զորքի զորապետն էր Շահիարազականը։ Թագավորին հավատարիմ նախարարներից նրանց մեջ կար վերակացու և հրամանատար մի մարդ, որին Դրանիկ սալար էին անվանում։ Սա եկավ և իջավ ընդունել Յերակլեսի, իսկ պարսից մյուս զորավարն էլ եկավ Զոմից։ Յերակլեսին հետ դարձրին և բռնեցին Սյունյաց երկրով» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 10)։

«Շահիարազականը Պարսկաստանում մի ճակատամարտ տվեց ու հաղթեց... իսկ Խոսրով արքան (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Յ.) շտապեցրեց իր զորքերին, որոնք հունաց գավառում էին, որպեսզի իրեն օգնության հասնեն, բանգի թեպետ և թաքնեցին նրա երիվարները և տվեց պատգոսապան Շահենի ձեռքը, բայց զորքը փոթաթափվ էր ու չկարողացավ Յերակլիի դիմադրած կանգնել։ Խոսրովն իր գանձերն ամբարեց Տիգրանում և ինքը պատրաստվեց փախուստի։ Պարսից զորքերը փութով հասան Մրծիկին։ Լուր տրվեց Յերակլոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Յ.), թե Խոսրովը եկավ Մրծիկին։ Կայսրը առավ իր զորքերն ու գերիներին և, վերադառնալով Մարազ անառիկ աշխարհով, եկավ հասավ Փայտակարան։ Լուր տրվեց Խոսրովին, թե Յերակլոսը վերադարձավ, հասավ Փայտակարան և կամենում է Աղվանքով անցնել Վրաստան։ Այդ ժամանակ հրաման տվեց նա իր զորավար Շահի Վարազին (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրոյան Բազիլիոս Ճառուխան Շահի Վարազին – Մ.Յ.), որ նրա ճանապարհը փակի։ Եվ նա փութով հասավ Այրարատ, անցավ Գարդմանք՝ նրա դեմ, և

բանակեց մյուս Տիգրանակերտում՝ նրա հանդիման, իսկ Շահենն էլ 30.000-ով հասավ բանակեց Ֆերակլոսի թիկունքում՝ Տիգրանակերտ ավանում։ Մրանք այստեղ էին բանակ դրել, նրանք՝ այնտեղ, իսկ Ֆերակլոսը բանակեց նրանց երկուսի միջև։ Երբ Ֆերակլոսը տեսավ, որ շրջապատեցին իրեն, շրջվեց դեպի այն գողթը, որ թիկունքում էր։ Հապճեպ, զորությամբ նա զարկեց նրան, խորտակեց, գնաց Ծղուկով և, լեռնակողմով իջնելով, ձմեռ ժամանակ լցվեց Նախիջևանի դաշտը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 34, 38)։

«Ավարի առնելով Պարսից աշխարհը՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ֆերակլես Ի - Մ.Ֆ.) դառնում է դեպի Մարս, գալիս հասնում է Կասպից աշխարհի՝ Փայտակարան, և բանակ է դնում Տիգրանակերտ ավանում, բայց պարսից երկու զորավարները՝ Շահր-Վարազն (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը - Մ.Ֆ.) ու Շահենը, իրենց բանակներով մեկն առջևից, մյուսը՝ հետևից, հասնում են Ֆերակլեսին։ Այդ ժամանակ նա հետ է դառնում և թիկունքի կողմից հարվածում է Շահենի 30.000 հոգուն, ապա ինքը Ծղուկի կողմից թափվում է Նախճավան և, անցնելով Երասխ գետը, Կրեդունիս ավանով մտնում է Բագրևանդ ու անցնում Ապահունիք, որտեղ բանակ է դնում Խրճուռոնք կղզված գյուղում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիգրանական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3)։

«Ֆերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ֆերակլես Ի - Մ.Ֆ.), առաւ աքունքներ թափելով, ջերմ աղոթքներ էր հղում Աստծուն և ամենասուրբ Աստվածածինին՝ խնդրելով իր քաղաքին խաղաղություն տալ։ Նա հավաքեց հունական ողջ զորքը, որը դեռ կարող էր մարտի ելնել։ Նա ամեն կողմից ռազմիկներ էր կանչում և հասչառապ հավաքեց նրանց Եվբախյա, այսինքն՝ Պոնտական ծովի ափին։ Դրանից հետո նա աննկատ և թշնամիների համար անակնկալ ծովով իր ողջ բանակի հետ միասին շարժվեց թշնամիների դեմ և երկնային ամենագոր ուժերով մտավ Պարսկաստան։ Բավարար փորձառությունը և արքայական վճռակալությունը նշանակալից թշնամիների նկատմամբ նրա հաղթանակով և Աստված նրա դաշնակիցն էր, իսկ Ամենասուրբ Աստվածածինը՝ վահանն ու Աստծո առաջ միջնորդորդը։ Ընդամենը միայն վեցամյա արշավանքի ընթացքում նա հասցրեց հաղթել թշնամուն, հնազանդեցնել և Պարսից գահին բազմեցնել նրան, ում ինքն էր ուզում։ Վերցնելով Աստծո փայտը, նա ելավ Երուսաղեմից և հաղթականորեն ժամանեց Բյուզանդիա» (Գեորգի Մտացմինելի «Սկյութների, ըստ Եվթան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Ֆերակլեսի արշավանքի մասին»)։

¹⁴⁸⁶ «Շահր Վարազն (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը - Մ.Ֆ.) իր զորքով, իսկ Շահենն էլ իր փրկվածներով գնացին Ֆերակլոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ֆերակլես Ի - Մ.Ֆ.) հետևից, որը գնաց, Երասխ գետի հունով անցավ Կրեդունիք ավան և բանակեց նրա անդաստաններում։ Հասնելով նրանք՝ պարսից զորքերն այդ օրը չկարողացան անցնել գետը։ Այդ ժամանակ Ֆերակլոսը հասավ Բագրևանդ, անցավ Ապահունիք և բանակեց այն գյուղում, որ կոչվում է Հրճունիք։ Շահր Վարազն իր զորքերը տարածեց Արիոփտում, իսկ ինքն ընտրեց 6.000 քաջ սպառազեններ և գնաց նստեց Արճեշ գավառում՝ դարան մտնելու, որպեսզի զիջերվա կեսին հարձակվի Ֆերակլոսի բանակի վրա։ Ուղարկված լուսնների կողմից, սակայն, լուր տղվեց Ֆերակլոսին, թե Խոռյանը եկավ ու դարանակայեց թեզ։ Այնժամ Ֆերակլոսը նույն ձևով այրուժի ընտրեց, 20.000 հոգով հարձակվեց նրա վրա և, հասնելով Արի, գտավ 500 առաջապահ զինվոր։ Նա նախ նրանց կոտորեց, բայց փրկվելով՝ հեծավորներից մեկը հասավ Արճեշ ու գույժ տվեց Խոռյանին, թե. «Թշնամին հասել է թեզ վրա և Արիով կոտորեցին առաջապահ զորքին»։ Խոռյանը բարկացավ այդ մարդու վրա, հրամայեց նրա ձեռնուտը կապել և առաց. «Ֆերակլոսը միջև այս ինձնից փախչում էր, հիմա եկել հասել եմ այսպիսի զինավառությամբ, և նա ինձնից դարձավ չափոսի՝ փախչի»։ Մինչդեռ նրա խոսքերը բերանին էին, Ֆերակլոսի զորքերը շտապով հասան նրանց վրա, երբեք կողմերից շրջապատեցին քաղաքը, բոլորեցին այն հրով և այրեցին զորքերի բազմությունը։ Պատահում էր, եթե մեկը ելնում էր այնտեղից փախչելու, տեղնուտեղը բռնում ու սպանում էին։ Նրանցից ոչ-ոք դուրս ելնելով չփրկվեց, բանգի սոսկայի հորդեղ լափեց բոլորին։ Միայն Շահր Վարազը մի խեղճ երիվար նստած փրկվեց և այդպես փախավ իր զորքերի մոտ, որ ժողովել էր Արիոփտ գավառում։ Ֆերակլոսն առավ նրանց բանակի ավարն ու կողոպուտը, մեծ հաղթությամբ վերադարձավ և գնաց հասավ կեսարացիների կողմերը։ Շահր Վարազը փոխով գնաց նրա հետևից, բայց, բանի որ զորքը հոգնած էր, խորհեց բազմաթիվ զավառներ հետ ընկնել, որ զորքը հանգստանա ու պատրաստվի։ Այսպես գնալով Անիայի կողմերն ու այնտեղ սիւնովում՝ նրանք դադար առան» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 38)։

«Շահր Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազին - Մ.Ֆ.) միացավ Շահենին և հավաքեց վերապրած բարբարոսներին՝ մտադիր լինելով դարձյալ դիմել Ֆերակլոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ֆերակլես Ի - Մ.Ֆ.) վրա։ Կայսրը շարժվեց դժվարամատչելի, բարձրադիր և դժվարանցանելի Սյունիք երկրի վրայով, իսկ բարբարոսները հետապնդում էին նրան։ Լազերը և արագները երկրորդից դրդված հրաժարվեցին հռոմեացիների հետ ունեցած դաշնակցությունից և գնացին իրենց երկիրը։ Դա ուրախացրեց Շահենին և նա Շահր Վարազի հետ միասին եռանդալից շարժվեց Ֆերակլոսի վրա։ Կայսրը հավաքեց զորքը, հորդորեց և սրտապնդեց այն, ասելով «Եղբայրներ, թշնամու մեծաթվությունը թող ձեզ չփախցնի, բանգի, եթե աստված կամենա, մեկ հազարին փախուստի կմատնի։ 200 բերե՛ք մեզ հանուն մեր եղբայրների փրկության, արժանանանք մարտիրոսական պատկին, ապագան էլ մեզ կփառաբանի, իսկ աստված՝ կհատուցի»։ Ահա այսպիսի և նման այլ բազում հորդորներով նա զինվորներին սրտապնդեց և պատրաստակամ մարտի հանեց։ Արյունների իրար դեմ, շատ մոտիկ հեռավորության վրա կանգնած, առավոտից մինչև երեկո մարտի չդիմեցին, իսկ երբ վրա հասավ երեկոն, կայսրը ճամփա ընկավ, իսկ բարբարոսները դարձյալ հետապնդում էին նրան։ Պարսիկները, ցանկանալով նրա առաջը կտրել, այլ ճանապարհով գնացին, բայց ընկան տղմուտների մեջ, մոլորվեցին և մեծ վտանգի ենթարկվեցին, իսկ կայսրը նրանցից առաջ մտավ Պարսկաստանի սահմանները։ Այն պատճառով, որ այդ երկիրը գտնվում էր պարսիկների տիրապետության ներքո, շատերը Շահր Վարազին միացան, որով նրա զորքը սովորական, բայց երբ վրա հասավ ձմեռը, նրան միացած այդ բազմությունը ցրվեց իր տեղերը՝ տնեղում դադար առնելով։ Ֆերակլոսը, իմանալով դա, որոշեց զիջելով գողանալ պատերազմը։ Ստանալով իր, Շահր Վարազը ոչինչ չէր կասկածում և Ֆերակլոսը, ընտրելով տոկոսն ձիեր, զինելով ամենաքաջ զինվորներին և նրանց երկու մասի բաժանելով, մեկին հրամայեց առջևից գնալ ընդդեմ Շահր Վարազի, իսկ մյուս մասով էլ հետևեց նրան։ Նրանք զիջեց ժամանակ փութանալի գնացին և զիջելով ինքնուրույն ժամին հասան Սալվանոս վայրը։ Պարսիկներն այստեղ էին գտնվում։ Իմանալով հարձակման մասին, նրանք ոտքի կանգնեցին և հարձակվեցին հռոմեացիների վրա։ Վերջիններս բոլորին կոտորեցին, միայն մեկ հոգի փրկվեց, որը և Շահր Վարազին տեղեկացրեց կատարվածի մասին։ Շահր Վարազը տեղից վեր կացավ, ձին հեծավ և, մերկ ու բորբի փախուստի դիմելով, փրկվեց։ Սրա կանանց, ինչպես նաև պարսից ծաղիկը համարվող Նշանավոր իշխանների, սատրապների և ընտիր զինվորների, որոնք տեղի տանիքները բարձրացած մարտ էին մղում, Ֆերակլոսը կրակով հաղթահարեց՝ ոմանց կոտորեց, ոմանց ողջակեց արեց, ուրիշներին էլ գերի վերցրեց։ Զիջ էր մնացել Շահր Վարազից բացի ոչ ոք չփրկվի։ Ձեռք գցեցին նաև Շահր Վարազի գեները՝ ոսկե վահան, դաշույն և նիզակ, թանկագին բարեբով ազուցված ոսկե գոտի և կրիկներ։ Այդ բոլորն առնելով՝ կայսրը շարժվեց գյուղերում գիրուցան եղած պարսիկների վրա, որոնք, իմանալով Շահր Վարազի փախուստի մասին, իրենք ևս բառատրոսի փախուստի դիմեցին։ Կայսրը հետապնդեց նրանց և շատերին կոտորեց ու գերեվարեց։ Մնացածները խայտառակ կերպով Պարսկաստան վերադարձան։ Կայսրը ժողովեց իր զինվորներին և ուրախությամբ ձմեռեց այդ վայրերում» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Չնայած պարսից զորքերն էլ ծանր հարվածներ ստացան, սակայն նրանց հանեցին, տարան, գցեցին իր երկիրը և նորից գրավեցին այն քաղաքները, որոնք բռնի խլել էին նրանից» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 10)։

«Իսկ Շահր-Վարազը (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը - Մ.Ֆ.) 6.000 ընտիր զինվորներով նստում է Արճեշում և դարանակալ սպասում Ֆերակլեսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ֆերակլես Ի - Մ.Ֆ.), բայց սա զիջելով գալիս, հարձակվում է նրանց վրա, հորդեհում է ողջ քաղաքը, իսկ դուրս եղողներին էլ սրախողխող է անում, որից հետո, ամեն ինչ ավարի առնելով, Կեսարիայով մտնում է Ամասիա, որտեղ իր բանակին հանգիստ է տալիս» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիգրանական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3)։

«Զրիստոսի 623 թվականին Արճեշը գրավվեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Տաքիկները գրավեցին Արճեշը» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3)։

«Հայոց 72 թվականին տաքիկները գրավեցին Արճեշը» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 72 թվականին թուրքերը գրավեցին Արճեշը» (Գրիգոր Կամարեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Հայոց 72 թվականին թուրքերը գրավեցին Արճեշը» (Ամիրսա Երզնկացի «Տարեգրություն»)։

«Հայոց 72 թվականին թուրքերը գրավեցին Արճեշը» (Առաքել Դավիթբեց «Պատմություն», գլուխ 56)։

«Հայոց 72 թվականին թուրքերը գրավեցին Արճեշը» (Մարտիրոս Խալիֆա «Ժամանակագրություն»)։

«Այդ երեք բանակներն էլ ժամանեցին Ջազիրա, սակայն Ֆերակլոս (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ֆերակլես Ի - Մ.Ֆ.) ուղղվեց նրանց դեմ, մարտ տվեց և մատնեց փախուստի՝ հետապնդելով մինչև Մոսուլ» (Աբու Հանիֆա ալ-Դիսնավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»)։

¹⁴⁸⁷ «Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II - Մ.Ֆ.) դարձյալ զորք հավաքեց և ուղարկեց Տարոն...։ Եվ եղավ, որ տասնութ ամիս հետո դարձյալ գծություն ծագեց Վահանի ու պարսիկների միջև։ Այնժամ Խոսրովը 50.000 հոգանոց մի բանակ հանձնեց Վարդուհրին և ուղարկեց Հայաստան։ Պարսիկները մեծ բարկությամբ եկան ու հասան մինչև Տարոն։ Նրանք ցանկանում էին անցնել Գլավա վանքը, որպեսզի հանեին այնտեղ թաղված իրենց նախնին թշնամիների ոսկորները, ուստի եկան և իջան Մուշ քաղաք։ Այդ ժամանակ Վահանը կանչեց իր որդի Տիրանին և ասաց. «Որդյակ իմ, երբ մեծության հասնես, չլինի թե դրա համար գողոզանաս և մեղազործ դառնաս, որովհետև դեռ մանկահասակ

ես, չլինի թե կանանց գեղեցկությանը խաբվես, այլ միշտ հիշիր մեր նախնիներին, թե որպես սրբությանը ծառայեցին Աստծուն: Երբեք մի մոռացիր սուրբ Կարապետի ու մյուս սրբերի ծառայությունը, բանգի նրանք էին, որ պատերազմների ժամանակ գորավիզ էին մեզ և, եթե ցանկանում ես երկար ապրել, պղնձագործության մի մաստիկի բեգ, որպիսին էլ չես իսկ: Եթե ես ընկնեմ այս պատերազմում, ասա, թող ինձ մեր վանքը տանեն, իսկ դու սրբությանը ծառայիր Աստծուն ու նրա կրոնավորներին, որպես և ես ծառայեցի, բանի որ ոչ կանացի գեղեցկությանը խաբվեցի ու անարգվեցի, ոչ գրկեցի կամ նեղեցի տառապանքներին և աղքատներին, բանգի ամենքը, որոնք իմ իշխանության ներքո էին՝ տղամարդ, կին, թե երեխա, Զրիստոսի բոլոր հավատացյալներին իբրև եղբոր ու հարազատի էլ նայում, խնամքով հոգ էի տանում, ինչպես իմ հայրենիքն էին արե: Որդյակ, նույնն էլ դու պետք է անես և տերը բեգ գորություն կտա: Այժմ՝ դեպի պատերազմի դաշտը»: Այնժամ սուրհանդակ հղեցին Գլակա վանքի վանահայր Գրիգորի մոտ, որը բանիհնգերորդ էր և հայրապետական աթոռին նստեց ութ տարի, և ահա 335 կնգուրավոր կրոնավորների և տարան պատերազմի: Երբ խմբվեցին ու գումարվեցին պատերազմելու Արածանիի ափին՝ անտառի կողմում, որը Կաղանախյաց բլուր է կոչվում, կրոնավորների հետ, որ մագեղեն բրձերով ու սևագգեստ էին, յուրաքանչյուր հիսունի հետ մի ժամհար դրեցին, որոնցից ամեն մեկը իր ուսի վրա խաչանշան դրոշակ պահած ուներ: Ապա՝ պատերազմի ճակատ կազմեցին միմյանց դեմ՝ գետի մյուս կողմում, հենց դաշտի մեջ: Այդ բանը տեսնելով թշնամիները խիստ զարմացան, իսկ Վարդուհորը, որ կռվի մեջ չէր մտել, նրանց տեսքին նայելով հարցրեց, թե այդ ի՞նչ են անում: Երբ բորբոքվեց ու թեժացավ պատերազմը, Վահանյանք թուլացան և կամենում էին դիմադրած լինել ու փախչել: Այնժամ կրոնավորները ծուրը իջնելով սկսեցին արտասավախառն ձայնով և միաբերան աղաչել Աստծուն. «Ով տեր ամենազոր, զորացրու մեր պատերազմողներին և կարկանդեցրու մեր թշնամիներին: Ով Կարապետ Զրիստոսի, գարթնիր թե ծառաների՝ բեգ պաշտողների ձայնից»: Ահա այդպես խոսնելով՝ նրանք միահամուռ ոտքի ելան և սուրբ խաչի նշանը դարձրին ընդդեմ թշնամիների, իսկ կրոնավորները կոչնականների հետ միասին դիմեցին դեպի դաշտը: Երբ Վահանը նայեց վանականների գնդին, տեսավ այնտեղ նրանց աչ թևում ահարկու տեսքով մի երիտասարդի, որի գլխին ծիրանի թագ և խաչ կար, իսկ հանդերձանքից կարծես հուր էր ճառագայթում, տեսավ նաև երկու թևավոր պատուհներ, որոնք նրա առջևից թևածում էին: Այս տեսնելով՝ թշնամիները զարիկություն ու հենց այնտեղ գետը թափվեցին, իսկ նրանք, որոնք կարողացան գետի այն կողմ անցնել, ինչպես էր իրենք էին դարձրին: Այնժամ Վահանը ձայն տվեց իր որդի Տիրանին ու բոլոր զինվորներին ասելով. «Ահա, բոլոր արարածների տեր Զրիստոսն էր, որ հայտնվեց իր ծառաների մեջ, որովհետև ինքն է նրանց, ինչպես և մեր ամենքի միակ թագավորը: Նա ունկնդիր եղավ իր սպասավորների ձայնին և իջավ որպես փրկարար նրանց ու մեզ, ուստի և բաջաբար հետապնդեմք մեր թշնամիներին»: Անտեմենքը, սակայն, տեղ հասնելով գտան տանալիներն ծերունի կրոնավորներին և արախողխող արին, որոնք հենց այնտեղ էլ եկեղեցու դռանը եղան թաղված, ինչպես էր իրենք էին փափագել: Ապա՝ Վահանը գեթերը կապեց նստյազի մեջքին, անցավ գետի մյուս կողմում գտնվող գյուղը, որ Պարսից կոչվեց և կոչում, որտեղ էլ հավաքվեցին Վահանի մնացյալ զորքերն ու կրոնավորները, որոնք նույն տեղում աղոթում էին, մինչև որ իրենց մոտ հասավ այն մարդը, որը բերում էր նրանց առաջնորդի՝ Վարդուհորի գլուխը: Այստեղից Վահանը հարձակվեց և հետապնդեց պարսիկներին մինչև դաշտի ծայրը, որի վրա Մատրավանքն է, և այնտեղ էլ հենց շրջապատելով մարտի պատրաստվեցին: Դեղինմաց դուրս եկան Վարդուհոր և Վահանի որդի Տիրանը և Վարդուհորը այսպես ասաց. «Կախարդաստեղծ եք դուք, կախարդությանը բեգ պարծենում և մի՞թե դրանով եք ուզում հաղթել պարսից բաջերին»: Պատասխանեց Տիրանը և ասաց. «Եթե մենք կախարդ ենք, ապա այդ դու մի կասկածիր, բանգի հենց այժմ ես ձիուդ պոչը բեգերի դեմը կդարձնեմ», որից հետո աչքն իսկ չթաղեցվով վրա հասավ, հարվածեց կորեց և վայր նետեց նրա աչ ոտքը՝ տնեսականոր հանդերձ, նա էլ մյուս կողմի վրա թեքվեց ու ցած գլորվեց: Այնժամ Տիրանն ասաց նրան. «Վարդուհոր, ինձ մի մեղադիր, այդ բեգ գլուխն էր, որ ծանրությունից դեպի ցած հակվեց և բեգ ներքև գլորեց, հիմա ես քո ձիու բերդ կոտրեմ, հետո նոր կվերցնես»: Դրանից հետո նա կորեց նրա գլուխն ու, ծառաներից մեկին տալով, ասաց. «Պահիր դրան, երբ իջնենք Մատրավանք, այնտեղ սուրբ Կարապետի դիմացը գնդակ պիտի խաղանք, որովհետև դա էր, որ անարգում էր նրա սուրբ սպասավորներին»: Ապա՝ բոլոր կողմերից շրջապատեցին պարսիկներին և սկսեցին դես ու դեն ցրվել տալ և կոտորել: Այնժամ Պաուլուսից իշխանը կորեց ու անցատեց պարսից իշխաններից երկուսին և բեց ու հալածեց դեպի Ֆաշտենից կողմերը: Փախստական իշխաններից մեկը, որը հասավ մի ընդարձակ դաշտավայրի, այլևս պապանձվեց, բանի որ իր զորքերը շատ գլուխն ու, ծառաներից մեկին նրանց օգնության կանչել և ոչ էլ կարող էր կռվել կամ փախչել: Ուստի իր ծառաներից մեկը դառնալով նրան ասաց. «Ինչո՞ւ պապանձվեցիր, ով իշխան»: Նա պատասխանեց, թե. «Պաղակ իշխանն է իմ դիմացը և գնալ չեմ համարձակվում», սակայն ոչ ոք չիմացավ, թե ինչ պատահեց, հանկարծ այնտեղ ընկավ ու մեռավ: Այդ ժամանակ իշխանը կորեց նրա գլուխը, առավ նրա որդիներին, որոնց գերի էր բռնել և պատմիրեց ուշադիր պահել, իսկ ինքը շտապեց մյուս փախստականների հետևից: Հասնելով մյուս իշխանին՝ նա ասաց. «Ընկիր, պարսիկ՝ ինքը քո կամքով, իսկ եթե՞ ոչ, կընկնես ակամա», բայց պարսիկը խույս տվեց ու փախավ: Այդ տեսնելով՝ Վարազ իշխանն ընկավ նրա հետևից, տեգով ուժգին հարվածեց նրա թիկունքին, կորեց մինչև ձիու ողնաշարը և ասաց. «Այժմ, ահա, կընկնես»: Դրանից հետո փոքր-իչ էլ գնալով՝ նա հասավ մյուս փախչող իշխանին ու ձայն տվեց. «Դու քո կամքով, թե՞ ակամա ես ուզում ընկնել», սակայն պարսիկը հետ դարձավ և խփեց կորեց Վարազի ձիու գլուխն ու ներքև գցեց: Այդ ժամանակ Վարազը հետիոտն հարձակվեց նրա վրա, կորեց պարսիկի ձիու ոտքի ջլերը և գոչեց. «Դու ևս վայր կընկնես»: Եվ այդ տեղի անունն էլ դրա համար մնաց Վարազականիս: Ապա Վարազը վերցրեց այն իշխանի գլուխը, որը սրտածաք եղավ, ուստի այնտեղի անունն էլ Պողակ կոչեցին, առավ իր հետ իշխանի երկու որդիներին, դարձավ իր որդի Սմբատի մոտ և միասին գնացին իջան Վահանի մոտ: Վահանը շատ մարդկանց կոտորելուց հոգնել էր: Մնացած փախստականները սփռվել ու թաքնվել էին հանդերձում, ուստի այդտեղի անունն էլ Փանդիկ կոչվեց: Կրոնավորները նույնպես վերադարձան Կաղանախյաց լեռներից, եկան ու բարձրացան մի բլրի վրա, որը նայում է Մատրավանքի դաշտին: Այդ ժամանակ պարսիկ փախստականներից մի գունդ եկավ, դիմեցին կրոնավորներին և աղաչում էին, որ պաշտպանեն ու փրկեն իրենց: Եվ ահա, երբ այդ փախստականներին հետապնդող Ֆաշտենից մյուս զորքերը եկան ու պահանջում էին պարսիկներին, կրոնավորները գերիներին չույն նրանց ձեռքը: Եկավ Ֆաշտենից իշխանը և հարցրեց, թե հապա որտե՞ղ են պարսիկները: Նրան պատասխանեցին, թե. «Ահավասիկ, քո սուրբ հայրերիդ մոտ են թաքցած» և այդ տեղի անունն էլ ուստի Ֆայրկերտ կոչվեց: Այդպես պատերազմն էլ դադարեց: Բոլոր փախստականներին հետ տարան, հասցրին Մեղուի, այնտեղ հաշվեցին, տեսան 450 հոգի էին: Տվեցին նրանց երկիրները՝ բազում գանձերով հանդերձ, և ազատ արձակեցին դեպի Պարսկաստան, որպեսզի այնտեղ պատմեն իրենց պատահած սքանչելիքները, որ կրոնավոր սուրբ հայրերի գնդից տեսան: Փառք մեր հայր Աստծուն և Զրիստոսին հավիտյանս հավիտենից, ամեն» (Հովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

¹⁴⁸⁸ «Վահանի որդի Տիրանը իր հոր և վրաց իշխան Վաչագանի խորհրդով ելավ գնաց պարսից խոսրով արքայի (Պարսից թագավորության արքա **Խոսրով II-ի** - Մ.Գ.) դուռը՝ դեռևս Յերուսալեմ (Բյուզանդական կայսրության կայսր **Դերակլես I-ի** - Մ.Գ.) Պարսկաստանի վրա գալուց առաջ: Այնտեղ նա որդեգրվեց Խոսրովի կողմից, որպես հոգեգալակ, կարգվեց Ֆայաստանի մարզպան և մի մեծ բանակի գլուխն անցած արշավեց ու գնաց Խուռաց վրա, իբր թե նրանց դեմ պատերազմելու համար, սակայն կայսրին գաղտնի, լուր ուղարկեց, թե դու մի վախեցիր իմ գալու պատճառով, այլ մի որևէ բաղաբ հանձնիր իմ տնօրինությանը, որպեսզի այնտեղ կուտակեմ Ֆայոց բոլոր զորքերին և մնամ քո թիկունքում որպես օգնական: Այդ ժամանակ կայսրը փրկով բարեկամության ուխտ է կապում՝ ոչ միայն Ֆայոց և պարսից մարզպան կարգելով նրան, այլև նշանակելով բովանդակ ռուսների դեսպալեկու: Այս բոլորը լսելով՝ վրաց Վաչագան իշխանը սուրհանդակ է ուղարկում և Խոսրով արքային հարդրում, թե. «Նեղությունը դավաճանեց բեգ Տիրանը և անցավ Խուռաց կողմը: Վանանդ գավառ ուղարկիր», - ասում է, - «8.000 հեծյալ զորք, ես կբռնեմ նրան ու կհանձնեմ քո ձեռքը»: Այնժամ թագավորը կանչում է վրաց իշխանի որդի Բոգիկին, որին ինքը մարզպան կարգեց, իսկ Սյունյաց իշխանին էլ հրամայեց ձեռնակոծ անել և վտարել, որպես նենգավոր ու խաբեբա ազգի: Ապա Վաչագանի մոտ ուղարկեց 5.000 հոգանոց մի զորաբանակ: Այստեղ Վաչագանը նամակ է գրում Տիրանին, թե. «Շատ չարաբովեցիր օտարության մեջ, արի միևնանք և միասին որևէ բան մտածեմք պարսից արքայի նկատմամբ»: Երբ Տիրանը վերցրեց նամակն ու կարդաց, հենց նույն օրը մեկ այլ նամակ հասավ իրեն Վաչագանի քրոջ որդի Ֆամասից, որով հաղորդում էր Վաչագանի նեղության մասին և թե ինչ նպատակ ուներ Պարսկաստանից եկած զորաբանակը: Տիրանն էլ շուտափույթ նամակ ուղարկում Վաչագանին և շատ խիստ ամոթանք տալիս նրան այդպիսի գաղտնածածկով դավաճանական գործերի համար: Վաչագանը զայրացած բռնել է տալիս Ֆամասին և կտրում նրա ձեռքերն ու ոտքերը, այնուհետև անուն է պարսկական գորքը, անցնում ծորից գետն ու հարձակվում Ֆամասի քաղաքի վրա, որը Տամբուր էր կոչվում: Նա իրի ու սրի մատնեց և քաղաքն ամբողջությամբ գերի վերցրեց, սակայն այդ քաղաքի սրբազան եպիսկոպոս Մանկևոսը սաստիկ անձններ թափեց իշխանի գլխին: Դրա համար իշխանը պարսիկներին հրամայեց կոտորել սուրբ Սիոն կոչվող եկեղեցու բախաններին, բայց եպիսկոպոսը լռելիքին աղոթեց առ Աստված և միայն հետևյալ փոսքերը բարձրաձայն արտասանեց. «Թող խոսքի ու ավերակ դառնա քաղաքն այս և թող մինչև հավիտյան երբևէ չգտնվի մեկը, որ բնակվի այստեղ»: Այդպես մահավերջով՝ նա ինքն իրեն նետեց զոհասեղանին՝ հենց սուրբ Պենդեկոստեի օրը: Այդ ժամանակ, մինչև Զրիստոսի պատարագը սկսվելը և հաջորդ օրվա առավոտյան, մինչդեռ նստած էին Տամբուրա քաղաքի դարպասի մոտ, երկնքի ամպերից ծայրած կայծակների շանթերը հրով այրեցին նրան: Ֆամասը, սակայն, հետո վերաշինեց քաղաքը և իր անունով կոչեց Ֆամասաշեն, իսկ Մանկևոսի անձնը հիրավի կատարվեց, միայն մի գիշերվա մեջ 3.000 հոգի սատակեցին ու ոչնչացան, մնացյալները փախան հեռացան ու քաղաքն էլ ավերակ դարձավ» (Հովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

¹⁴⁸⁹ «Եվ իրոք, մենք մեր աչքերով տեսանք Շահիր Վարազի (Պարսից թագավորության ապագա արքա **Խոսրով II-ի** - Մ.Գ.) Նվերներ բերող պարսիկներին **Վարազի - Մ.Գ.**) կողմից ուղարկված և խաբանին (Ավարական խաբանության խաբան **Բայան II-ին** - Մ.Գ.) նվերներ բերող պարսիկներին

դեսպաններին: Մենք լսեցինք նաև, որ իբր նրանք համաձայնություն են կնքել, որ ուղարկվեն սլավոնական միակտոր նավակները և նրանցում պարսից զորքը տեղակայվի և Զաղդեհունից կտրի ծովը...: Այսպես սասացին դեսպանները, իսկ բարբարոսը պարսիկներից զորք խնդրեց ոչ թե նրա համար, որ կարիք ուներ դաշնակիցների, քանի որ և ցամաքը, և ծովը լցված էր նրան ենթակա կատաղի ցեղերով, այլ նրա համար, որ ցույց տա միակամությունը, որով առանձնանում էր մեր դեմ կնքված նրա դաշինքը պարսիկների հետ: Եվ ահա գիշերով պարսիկների մոտ ուղարկվեցին միակտոր նավակները և նրանցում շատ սլավոններ ծով դուրս եկան, որ բերեն պարսից զորքը, քանի որ սլավոնները մեծ հստություն էին ճեռք բերել ծովազնացության գործում այն ժամանակից ի վեր, երբ սկսեցին մասնակցել Դոմեանյան տերության դեմ հարձակումներին...: Ծովով առաջ շարժվեցին սլավոնական միակտոր նավակները, որպեսզի նույն ժամին ու ժամանակին քաղաքի դեմ սկսվի և ցամաքային, և ծովային պատերազմ: Խաբանին հաջողվեց որչ հրվանդանը ցամաքի վերածել, լցնելով այն միակտոր նավակներով, որոնք տարացել ժողովուրդներ էին տալու: Նա կարծում էր, որ հենց դա է լավագույն վայրը քաղաքի վրա հարձակվելու համար...: Եվ որչ պարսիկ երկարությանը, ինչպես նաև ծովի որչ մակերևույթին տարածվեցին անհուն մարտական կոչերը...: Իսկ հրվանդանը նա լցրեց սլավոնական միակտոր նավակներով և այլ վայրերի ցեղերով, որոնք բերել էր իր հետ: Հասցնելով այնտեղ մարտնչող բարբարոս իռապիտների թիվը մինչև մի բազմաթույլ մեծության՝ նա հրամայեց նավատորմին զոռ տալ թե՛րին և բարձր աղաղակով շարժվել քաղաքի վրա, բայց ամեն տեղ Կույս Ամենակարողը նրա հույսերն ի դերն հանեց: Այնքան շատ սպանված թշնամիներ կուտակվեցին պարսիկ յուրաքանչյուր հասկածում, որ բարբարոսները չկարողացան ընկածներին նույնիսկ կրակին հանձնել, իսկ ծովի վրա բռնկված մարտում էլ Աստվածածինը խորտակեց նրանց միակտոր նավակները իրենց անձնակազմերի հետ միասին Վլախերնայում գտնվող Աստծո սեփական տաճարի դիմաց: Ողջ այդ հրվանդանը լցվեց դիակներով և դատարկ միակտոր նավակներով, որոնք դեգերում էին այիքների վրա և աննպատակ լողում էին, եթե չասենք՝ անմաստ: Այդ ամենն այնքան շատ էր, որ հրվանդանի վրայով կարելի է քայլել ինչպես ցամաքով: Այն, որ միայն ու միայն Կույսն էր դեկավարում այդ ճակատամարտը և հաղթանակը հենց նա էր տարել, անկասկած երևում էր այն բանից, որ ծովի վրա մեր նավերում մարտնչողները փախուստի մատնվեցին թշնամական հորդային առաջին իսկ ճնշման արդյունքում և բանն արդեն նրան էր գնում, որ նրանք ուր որ է, պետք է շուտ տալին նավակները և բացելն թշնամու առաջ հեշտ մուտք դնալ քաղաք, եթե մարդասեր Կույսը չկանխեր այդ իր հզորությամբ և ցույց չտար իր ուժը: Ոչ այնպես, ինչպես Մովսեսը, որը կիսեց Կարմիր ծովը իր գավազանով, իսկ հետո կրկին միացրեց ջրերը, այլ միայն իր հմայքով ու կամքով Աստվածածինը ծովը նետեց փարավոնի մարտակառքերը և որչ այդ զորքը խեղդեց ծովում, բոլորին միանգամից՝ իրենց նավակների ու նավերի հետ միասին: Որոշ մարդիկ ատու՜ են, որ մեր ռազմիկները նահանգի դարձան ոչ թե թշնամու առաջ վախից, այլ այն պատճառով, որ հենց ինքը՝ Կույսը, ցանկանալով ցույց տալ իրաշքներ գործելու իր հնարավորությունը, հրամայեց նրանց նահանգել, որպեսզի բարբարոսները լիովին կործանվեին նրա սուրբ տաճարի առջև, տաճարի, որ մեր փրկության նավահանգիստն էր և խաղաղ հրվանդանը՝ Վլախեռնային Աստվածածնի սուրբ տաճարը: Եվ կարելի էր տեսնել զարնանալի տեսարան և մեծ հրաշք՝ որչ հրվանդանը ասես ցամաք դարձավ դիակներից և դատարկ միակտոր նավակներից, հրվանդանում արյուն էր հորդում, ընդ որում բարբարոսները նրանց էլ, որոնց հաջողվեց լողալ իմանալու շնորհիվ լողալով հասնել իրականության ասիին ու խուսափել կործանումից, նույնիսկ նրանք փախան լեռները, թեև նրանց ոչ-ոք էր հետապնդում: Ասում են, որ պիղծ բռնակալը, որը վկայն դարձավ այդ խայտառակության, բռնուցքներով խփում էր դեմքին և կրծքին: Շատ օրեր անցան, մինչև մերոնք կարողացան մեծ դժվարությամբ ջրից դուրս հանել դիակները և այրելու համար ափ քաշել միակտոր նավակները: Եվ երբ նրանք, որոնք դիմադրում էին թշնամուն պարսիկների վրա, լսեցին բարբարոսների կործանման ուրախալի լուրը ու տեսան շատ գլուխներ՝ հագցրած Նիզակներին, իրենք էլ արտագրոհ իրականացրեցին» (Թեոդորոս Սինկելլոս «Աստվածապաի քաղաքի վրա անասոված ավարների և պարսիկների հարձակման և նրանց խայտառակ նահանգի մասին, որը տեղի ունեցավ Աստծու և Աստվածածնի մարդասիրության արդյունքում»):

«Հուլիսի 29-ին նա ինքը՝ անիծյալ խաբանը (**Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ը – Մ.3.**), իր որչ ավագակախմբով մոտեցավ պարսիկին և ցույց տվեց իրեն քաղաքացիներին: Մեկ օր անց, այսինքն նույն այդ հուլիս ամսվա ամսի 31-ին, նա կրկին հայտնվեց՝ լատարաստ մարտի: Զաղաքի պարսիկ մոտ այսպես կոչված Պոլիսնորդյան դարպասներից միանց՝ Պեմսի և Նուլիսի հետո նա վարեց մարտը վաղ լուսաբացից մինչև ժամը 11-ը...: Այնտեղ նա տեղաբաշխեց իր մեծաթիվ հրոսակներին, իսկ պարսիկ մյուս մասի դիմաց, այնպես, որ դա երևացող լինի, նա տեղաբաշխեց սլավոններին: Պաշարելով պարսիկները՝ նա մնաց այնտեղ լուսաբացից մինչև ժամը 11-ը: Առաջին գծում նրա մոտ հարձակման էին գնում թեթև զինված սլավոնները, իսկ երկրորդ գծում՝ ծանր զինված հետևակը: Երեկոյան նա մի քանի պաշարողական մեքենաներ ու կրիաներ դրեց Վրախերնայից մինչև Վրախիյան: Զաղաքացիները լսեցին այդ մեքենաներից մի քանիսը, մագիստր, մագիստր Կոնստանտին առաջարկեց փրկագին, սակայն սա պահանջեց որչ քաղաքը: Նա փորձեց ջուրն իջեցնել միակտոր նավակները, որոնք բերել էր իր հետ, սակայն հռոմեական ռազմանավերը դա անել թույլ չտվեցին: Ի վերջո, պաշարման երրորդ օրը նա դրանց ջուրն իջեցնելը նախապատրաստեց իրականացնել սուրբ Կալլիսիկոսի կամքի մոտ: Նա պատրաստվեց միակտոր նավակները ջուրն իջեցնել հենց այդ վայրում, քանի որ այդտեղ ծանծաղ էր և հռոմեական ռազմանավերը չէին կարող այդ վայրին մոտենալ: Վերջիններս, սակայն, միայն միակտոր նավակների տեսաբաշխում, դիրքեր գրավելով սուրբ Նիկողայոսից սուրբ Կոնստանտինի հատվածում, որը Պիգի կողմում է, և թույլ չտվեցին միակտոր նավակներին խույս տալ: Օգոստոսի 2-ին, շաբաթ օրը, հռոմեական դեսպանությունը նորից ներկայացավ խաբանին և նա կրկին պահանջեց հանձնել իրեն քաղաքը: Նա մատնացույց արեց ներկա գտնվող պարսիկ դեսպաններին և ասաց, որ նրանք կուղարկեն 3.000 հոգանոց օժանդակ ուժ: Դեսպանները վերադարձան, իսկ վերադարձող պարսիկ դեսպաններին հռոմեացիները գերի վերցրին և սպանեցին: Այդ կիրակի անիծյալ խաբանը մեկնեց Զաղդեհուն և ջուրն իջեցրեց միակտոր նավակները, որոնք պետք է անցնեին մյուս ափ և այս ափը բերեին պարսիկներին, ըստ իրենց խոստման: Այն բանից հետո, երբ դա հայտնի դարձավ, երեկոյան նաև մեր կողմից, չնայած հակադիր բանին, Զաղդեհունի ուղղությամբ ծով դուրս եկան մոտ 70 նավեր, որպեսզի արգելեն միակտոր նավակներին երթ իրականացնել...: Երկուշաբթի օրը, երբ լույսը սկսեց բացվել, նրանց միակտոր նավակները փորձեցին խաբել մեր նավերին և այնուհանդերձ իրականացնել պարսիկների փոխադրումը, սակայն հռոմեացիները խորտակեցին դրանք ու ոչնչացրեցին միակտոր նավակները վրա գտնվող բոլոր սլավոններին: Միաժամանակ հայերը դուրս եկան Վլախերնյան պարսպից և կրակ վառեցին խոստման: Այն բանից հետո, երբ դա հայտնի դարձավ, երեկոյան նաև մեր կողմից, չնայած հակադիր բանին, Զաղդեհունի ուղղությամբ ծով դուրս եկան մոտ 70 նավեր, որպեսզի արգելեն միակտոր նավակներին երթ իրականացնել...: Երեկոյան իր ճամբարում նա այրեց դրանք, ինչպես նաև որչ ճամբարը, այլովեց կաշիները «կրիաների» վրայից և հեռացավ: Որոշ մարդիկ ատու՜ էին, որ, տեսնելով կատարվածը, ճամփա էին ելել ու թնցել նաև սլավոնները և հենց այդ պատճառով էր, որ անիծյալ խաբանը ստիպված էր գնալ ու հետևել նրանք» (Անսուն «Չառական ժամանակագրություն»):

«Երբ, իրար հետ համաձայնած բոլորը ոռնալով նավակներով մեզ վրա հարձակվեցին, անտեսանելի մարտը դարձավ իրական: Եվ միայն կարծում եմ, որ անսիրտարիների ծնվածն էր, որ լարեց աղեղը ու բարձրացրեց վահանը, հարվածեց և խոցեց, սուր բարձրացրեց, նավակները խորտակեց, ծովի խորքն իջեցրեց, ծովի խորքում նրանց բոլորին տեղավորեց: Չարմանալի չէ դա սակայն, քանզի Աստվածածինն էր մարտնչում» (Գեորգի Պիսիդղացի «Ավարական պատերազմի մասին»):

«Այդ տարին պարսից խոսքով արբան (**Պարսից թագավորության արբան խոսքով II-ը – Մ.3.**) նոր զորակոչ արեց ու զինվորագրեց և օտարականներին, և քաղաքացիներին, և ստրուկներին՝ ծագումն ուշադրության չառնելով: Այս նորակոչիկներին նա հանձնեց զորավար Շահենին և Շահի Վարագի (**Պարսից թագավորության ապագա արբան խոսքով Ուզգիդոն Շառուխան Շահի Վարագին – Մ.3.**) զորքից էլ, ընտրելով 50.000 հոգու, միացրեց դրանք: Այդ զինվորներին նա անվանեց «ռուկենիզակալիկներ» և կայսեր դեմ ուղարկեց, իսկ Շահի Վարագին էլ նրա մնացած զորքով Կոստանտինուպոլիս վրա ուղարկեց, որպեսզի Արևմուտքի հոների, սրանց ավարներ են կոչում, բուլղարների, սկյավների և գեպիդների դաշնակցությամբ շարժվեն քաղաքի վրա և այն օղակեն: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերալվես I-ը – Մ.3.**), իմանալով այդ մասին, իր զորքը երեք մասի բաժանեց: Մի մասը ուղարկեց քաղաքի պաշտպանության գործին, երկրորդը, հանձնելով իր եղբայր Թեոդորոսին, իրականացնելու մարտնչել Շահենի դեմ, իսկ երրորդ մասն էլ ինքը վերցնելով, շարժվեց դեպի Ազգիկ, որտեղ դաշնակցելու կոչ արեց Արևելքի թուրքերին, որոնց խազարներ են անվանում: Շահենը նորակոչիկներով հասավ կայսրեղբայր Թեոդորոսին և պատրաստվեց մարտի: Աստված՝ փառաբանյալ Աստվածածնի միջնորդությամբ սատար կանգնեց, մարտի ժամանակ բարբարոսների վրա անսպասելիորեն կարկուտ տեղաց և նրանցից շատերին զարկեց, երբ հռոմեացիների զորաշարքի տեղում պարզ եղանակ էր: Հռոմեացիները պարսիկներին պարտության մատնեցին և շատ շատերի կոտորեցին: Խոսքովը, իմանալով այդ մասին, գայրացավ Շահենի դեմ, որը բազում ասպրումներից իվականացավ ու վախճանվեց: Խոսքովի հրամանով աղով գնաած նրա մարմինը արքայի մոտ բերեցին, որն այն բազում անարգանքներ էնթարկեց...: Շահի Վարագը Զաղդեհունի վրա հարձակվեց, իսկ ավարները քաղաքին մոտեցան Թրակիայից: Նրանք բազում քաղաքավոր մեքենաներ գործի դրեցին, Խստրոս գետից միակտոր նավակներով անթիվ-անհամար բանակությամբ ժողովուրդը բերեցին և լցվեցին Ուկեղջյուրի ծոցում՝ վճռելով գրոհով

առնել բաղաբեր: Թեև տասը օր նրանք ցամաքից ու ծովից պաշարման մեջ առան բաղաբեր, այդուհանդերձ աստծո գործությանը ու աստարով, անբիծ և կույս Աստվածամոր միջնորդությամբ, պարտություն կրեցին: Նրանք, ցամաքում և ծովում բազում զոհեր տալով, խայտառակ կերպով իրենց տեղերը վերադարձան, բայց Շահր Վարազը, որ Զաղկերթի մոտ էր կանգնած, չգնաց, այլ ձմեռեց տեղում՝ ավարառելով ու թալանելով Պերատիկա շրջաններն ու նրանց բաղաբերը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ավարները խախտեցին խաղաղությունը: Հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.3.), մինչ կսկսեր պատերազմել պարսիկների դեմ, ամրապնդել էր խաղաղությունը նրանց ուղարկված նվերներով և իր վրա պարտավորություն էր վերցրեց վճարել 200.000 նոմիսիս՝ բացի այդ պատանդ տալով նաև հովհաննես անուսով իր որդիներից մեկին, որին նաև կոչում էին Ատալարիք, բանի որ նա հարձիգ ծնված ապօրինի որդի էր: Նա պատանդ տվեց նաև իր գարմիկին, բորջ՝ Մարիայի, որդի Ստեփանոսին, Եվդորափոսին ու նաև մեկ այլ հովհաննեսի՝ պատրիկ Բոնոսի որդուն, որը ևս ծնված էր հարձիգ: Ավարները, սակայն, պատրաստվում էին գրավել Բյուզանդիոնը և անմիջապես էլ այրեցին նրա մատուցները: Եվ ահա, կարծես իրենց մեջ կիսելով Բյուզանդական Բոսպորը, պարսիկները զբաղեցրին ասիական մասը, իսկ ավարները ոչնչացրին Թրակիական երկրամասը: Մի խոսքով, ավարները պատրաստվում էին գավթել Բյուզանդիոնը և այդ նպատակով պատրաստեցին պարսպափար մեխանիկական մեքենաներ: Այնտեղ կային փայտյա աշտարակներ, ինչպես նաև ռազմական «կրիա» կոչվող մեքենաներ: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրանք այդ մեքենաները մոտեցրին պարիսպներին, աստվածային ուժը անակնկալ կերպով դրանք ավերեց ու դրանցում գտնվող բարբարոս ռազմիկներին ոչնչացրեց: Եվ, բանի որ սլավոնների մեծ բանակություն էր հետևում ավարներին ու գործում նրանց հետ համատեղ, նրանք իմաց տվեցին, որպեսզի, հենց որ տեսնեն քաղեք, որոնք վառված են Վլադիսլավի պարսպի մոտ, որը կոչվում է Պտերոն, նրանք իրենց միակտոր նավակներով անմիջապես էլ այնտեղ գան, որպեսզի լողալով մոտենալով, շփոթի մատեն բաղաբեր և ավարները կարողանան արիաբար պարսպից ներս թափանցել: Դա հայտնի դարձավ Բոնոսին և նա երկշարք ու եռաշարք թիակներ ունեցող նավեր պատրաստեց այն վայրում, որտեղ պետք է Նշանը տրվեր, ու խարսիս ձգեց այնտեղ: Նույն կերպ նաև դիերաներ ուղարկեց մյուս ափ, ինչից հետո հրամայեց անմիջապես էլ կրակով Նշան տալ: Տեսնելով Նշանը՝ սլավոնները Բարբիոսոս կոչվող գետից սուրացին բաղաբեր ուղղությամբ, իսկ սրանք, նետվելով սլավոնների վրա, նրանց մեջտեղ առան ու անմիջապես էլ ջարդեցին, այնպես որ ծովի ջուրը ուժեղ կարմրեց նրանց արյունից: Ապանվածների դիակների մեջ հայտնաբերվեցին նաև սլավոնական կանանց դիակներ: Տեսնելով այդ՝ բոլոր բարբարոսները հրաժարվեցին սպառնումից ու իրենց տները դարձրին» (Սիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Դրանից՝ Մեսիոյի, հետո նա (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.3.) ավելի մեծ գայություն ուղարկեց Շարվարոնին (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրոս Առաջինի Դազմիդոս Զառուխան Շահր Վարազին – Մ.3.):... Հենց այդ Շարվարոնն էլ պարսից արքայի կողմից մեծ ուժով ու շատ ուժեղ ժողովրդով ուղարկվեց կայսրության բոլոր տիրույթների ու սահմանների ամայացման և կործանման, բայց գլխավորապես, աստծո կողմից պահպանվող Ցարգարդի ամայացման ու կործանման համար: Շարվարոնը, հասնելով կայսրության արևելյան սահմաններին, ինչպես կրակը, որը կարկտից հետո ընկել է երկնքից, սկսեց այրել ամեն ինչ, ավերել ու ոչնչացնել: Մեծ հանդգնությամբ ու համարձակությամբ նա կործանեց ողջ Արևելքը, ոմանց գրեթե, մյուսներին, որտեղ ու երբ էլ նրանց գտներ, անգթորեն սպանեց: Չկար մի մարդ, որը կկանգնեցներ ու կխանգարեր նրան անել այն, ինչ ցանկանում էր: Այդ ժամանակ հոնաստանի հզորությունը թուլացած էր ու ստորացված ապստամբած բռնակալ Փոկասի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.3.) չարության ու չարագործության պատճառով, որը, Աստծո թույլտվությամբ, տիրեց հունական ողջ կայսրությանը: Նրան չարագործությունը կայանում էր հետևյալով: Իր թագավորության սկզբում նա գտավ 60.000 ռազմիկների, թողնված Մավրիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.3.) կողմից, սակայն իր ութսույն իշխանության շրջանում նա այնքան կոտորեց, որ մնաց հազիվ 40.000 մարդ: Իր թագավորության ութերորդ տարում գահին բոլոր իշխանների ու ժողովրդի համաձայնությամբ բազմեց Հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.3.): Հունական թագավորության ողջ ուժը ստորացվեց, կրճատվեց ու բազում անգամներ ջարդվեց պարսիկների և սկյութների կողմից, որոնք կոչվում են ռուսներ: Պարսից հրամանատար Շարվարոնը, ծանապարհիկ ջանքերով խոչընդոտելով, անհոգ անցնում էր ողջ երկրով մեկ՝ ամենուր բերելով ավեր ու ամայացում և փորձելով բաց չթողնել ոչ մի անկյուն: Հենց որ նա վերջացրեց կայսրության արևելյան սահմանների հետ՝ անմիջապես էլ գործով ուղղություն վերցրեց դեպի արքայանիստ քաղաք ու, ժամանելով Զաղկերթ, այնտեղ իր ողջ զորքով կանգ առավ: Նա բոլոր ջանքերը ներդրեց և կիրառեց իր ողջ ուժն ու ճարպակությունը, որպեսզի ծովով ու ցամաքով մոտենա Կոստանդնուպոլիսն և ավերի այդ ամրությունը: Նրա մտադրությունը կայանում էր նրանում, որ նա ուզում էր նվաճել այդ մեծագույն քաղաքը, որում մնում է Աստված: Հերակլեսը այդ ամենը նախատեսել էր դեռ իր թագավորության սկզբում, իմանալով, թե ինչպիսի աղետներ է կրել Փոկասից հետո իրեն բաժին հասած թագավորությունը, և հատկապես արքայանիստ այդ քաղաքը: Նրան տիրություն և վիշտ պատեց: Նա մշտապես փորձում էր որևէ ելք մտածել ու միջոց գտնել Հունաստանի փրկության համար: Եվ ինչ-որ մի հրաշքով փրկվեց բրիստոնեությունը, իսկ աստծո կողմից փրկված քաղաքը ազատվեց ու անվնաս մնաց աստվածամարտներից:... Սկյութական խաբանը (Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ը – Մ.3.), սակայն, իմանալով, որ Հերակլես արքան իր ողջ զորքով ուղղություն է բռնել դեպի Պարսկաստան, պահր հարձակ համարեց իր չար մտադրությունների և այն բանի համար, ինչը վաղուց էր մտադրվել իրականացնել: Նա այդ ամենը որոշեց անել հիմա: Տեսնելով այդ քաղաքը առանց արքայի և զորքի, ինչպես նաև առանց որևէ մարդկային օգնական ուժի, նա ենթադրեց, թե իր ողջ ուժերով կկարողանա գրավել ու հնազանդեցնել այն: Եվ ահա նա, վերցնելով իր ժողովրդին, եկավ արքայանիստ քաղաքի վրա: Ողջ ծովը քաղաքի շուրջը լցվեց թշնամական նավակներով, որոնցից յուրաքանչյուրը պատրաստված էր միակտոր ծառից և բարբարոսական լեզվով կոչվում էր մոնոկսիփոր, իսկ ցամաքից էլ հեծյալ ու հետևակ ռազմիկները մոտեցան քաղաքի պարիսպների և սկսեցին մարտնչել քաղաքացիների դեմ: Նրան շտապում էին, օգնելով միմյանց երկու կողմերից՝ և ցամաքից, և ծովից, որպեսզի ամեն կերպ թուլացնեն քաղաքը, գրավեն այն, հնազանդեցնեն, բաղնեն ու ամայացնեն, սակայն իր միջադարձներով քաղաքի բնակիչներին մշտապես հորդորներ էր կարդում Սերգիոսը, որը այդ ժամանակ զբաղեցնում էր Կոստանդնուպոլսի պատրիարքական աթոռը: Նա խնդրում էր ժողովրդին չկորցնել հույսը առ Աստված և չհանձնվել վշտին: Նա ասում էր. «Մի հուսահատվեք, ով ժողովուրդ, մեր ողջ հույսը դրված է միայն Աստծո վրա: Ուղղեք ձեր հայացքը բարձրալի ջերմ աղոթքներով և նա կթուլացնի չարագործներին, որոնք շրջապատել են մեզ, կցրի բարբարոսների նեղ մտադրությունները, որոնք նրանք ունեն մեր նկատմամբ»: Քաղաքի բոլոր բնակիչները ընդունեցին Սերգիոսի խոսքերը և ամրացան հավատքով առ աստծոյն ու հավերժական մեր թագուհուն և մեր տեր Երիստոսին, որը իր մարդասիրության պատճառով ծնվեց մարդկային մարմնով: Եվ այնպես, սպասելով ողորմածության և ամենագույն օգնության Նրա կողմից, նրանք տրվեցին աղոթքներին ու ոգևորված կոչ էին հղում առ Աստված: Դրա համար էլ նրանք շուտով ստացան խնդրածը և նրանց ջանքերն իզուր չանցան: Քաղաքի պաշտպանության համար Հերակլեսի կողմից որպես Էպարքոս թողնվել էր ոմն Վարոս, որը մի գործնական ու եռանդուն մարդ էր: Ինչքան հնարավոր է, նա շտապ կերպով ձգտում էր թշնամու ուժին և ամեն մի գործողությանը ինչ-որ բան դիմադրաձեղ: Նա գործի էր դրել իր ողջ ճարպակությունը և, ինչքան ուժ ունեւ, ձգտում էր օգնել քաղաքին ու փրկել այն: Նա անընդհատ միջոցներ էր որոնում, որպեսզի ինչ-որ կերպ ըստ հնարավորության հետ մղի թշնամու բոլոր չար մտադրությունները, չնայած որ Աստծուն էլ էր հանձնի, որ մենք ևս չմնանք անօգուտ, անփութ, անգործ, այլ՝ որ մենք ևս ջանքեր գործադրենք ու եռանդուն կերպով միջոցներ հայթայթենք փորձանքից դուրս գալու համար՝ այնուհանդերձ հույսներս դրած Նրա վրա:... Ինչը՝ պատրիարք Սերգիոսը, աստվածասեր մարդկանց հետ, բարեհաճորեն վերցնելով սրբապատկերները՝ կյանք պարգևող փրկչին և Աստվածամորը Հավերժական Նորածնի հետ, աստիճանաբար շրջում էր քաղաքի ներքին պարիսպներով ու ոգևորում քաղաքացիներին, իսկ բարբարոսներին, քաղաքի թշնամիներին ու հավաքած հակառակորդներին անիծում էր աղետով ու կործանումով՝ խնդրելով Աստծուն, որպեսզի փոթաթափվեցր զագատվեն մեծաթիվների կողմից սպառնացող կործանումից, որպեսզի Աստված թշնամիներին փախուստի մատնի: Այդպես էլ նրանց հետ շուտով պատահեց դրանից հետո և Աստված նրանց վերջնական խայտառակության մատնեց: Պարսիկները, որոնք ծավալ էին զարկել Զաղկերթում, սկսեցին բոլոր տեղացիներին, որոնք ապրում էին քաղաքի շուրջը, կրակը նետել և ընդհանրապես բոլոր ջանքերը գործադրում էին, ինչպես իրենց սովորությունն է, որ ամայացնեն ամեն ինչ ու ավերեն: Երբ սկսյալ բարբարոսները տեսան այդ, նրանք ևս սկսեցին Նույն բանն անել:... Հեր անցել դեռ երեք օր պարսիկների ու սկյութների արած հորդեհից ու ամայացումից հետո, երբ խաբանը՝ սկյութական ժողովրդի առաջնորդը, կրկին իր բոլոր ռազմիկներով ելավ քաղաքի դեմ ու պաշարեց այն: Սկյութների ջոկատը կազմված էր անթիվ բանակությամբ մարտի պատրաստ, զինված ու ամուր ռազմիկներից: Ամենաբիշը, ասեն, որպեսզի հայտնի լինի ծննդատեղությունը, նրանք այնքան էին, որ ամեն մի բրիստոնեային բաժին էր ընկնում 10 բարբարոս, սակայն մեր կյանքի ստեղծողը, որը առաջնորդեց տեսան է իր գործին ու աջակցում բրիստոնեային, ամենը թագուհիների թագուհին՝ մեր Աստվածածինը, շտապ օգնությունը նրանց, ովքեր դիմում են իրեն, ժողովրդական ռազմիկների հետ, որոնք գտնվում էին Պիզայում՝ նրա մալուր վայրում, խորտակեց անհավատների ջոկատները և անհաղթահարելի իր ուժով ուժեղացրեց, ամրապնդեց պիզացիներին սկյութների մեծաթիվ հորդայի համեմատ, որպեսզի նրանք քաջաբար դիմադրեն և կոտորեն աստվածամարտներին: Հաղթանակ, որը նվիրվեց պիզացիներին Աստվածամոր կողմից, թշնամիների վերջնական խայտառակության երաշխիքը հանդիսացավ, ինչն էլ պետք է հաջորդեր դրան: Պիզացիները, պատված աստվածային ոգեշնչմամբ և ոգևորված ու հույսը դրած Նրա վրա, ջարդեցին սկյութներին, որոնք իրենց գործով հարձակում էին գործել նրանց տաճարի վրա, և Աստծո ուժով մեր ժողովրդական ռազմիկները հաղթանակեցին իրենց հետ մարտի մեջ մտածներին, Աստված փոթաթափվեցր իր թափված բանակի թշնամիներին: Սկյութների

առաջնորդի և իշխանի ոգին այնքան թուլացավ, որ նա սկսեց ողբալ ոչ թե իր այդ իսկական խայտառակությունը, այլ այն, որ այդ անակնկալ խայտառակությամբ նա տեսավ իր մոտակա կործանումն ու անկումը: Այդ օրվանից հույները սկսեցին ուժեղանալ, նրանց միտքը ավելի կայուն դարձավ, իսկ հույսը՝ ամուր: Հույներն ամեն օր արտագրոհ էին իրականացնում և մարտնչում թշնամիների դեմ: Այդ գործում նրանց դաշնակիցը Աստվածամայրն էր, որը օգնում և օժանդակում էր նրանց և դա օրից օր ուժեղանում էր: Եվ ընդհակառակը, սկյութների քաջությունն ու ուժը սկսեց թուլանալ և փոքրանալ: Նրանք ուժը երևութական եղավ, իսկ փորձառությունն էլ մարտերում անօգուտ դարձավ: Նրանք բոլորը ընկան ոգով և, ինչպես հարթած մարդ, ցնցվում էին, նրանց ողջ փորձառությունը կորավ: Պատրիարքն ու բոլոր քաղաքացիները, տեսնելով հակառակորդի այդ վիճակը, սկսեցին իրար մեջ խորհրդակցել և միաձայն որոշեցին քաղաքի կողմից նվերներով դեսպանություն ուղարկել սկյութներին: Դրանով նրանք ուզում էին բարիացնել թշնամուն և հակել նրան խաղաղության: Նրանք տեսնում էին, թե ինչպես է թուլանում թշնամին, որի հետ մարտնչում է բարձրյալի ուժը, և ուզում էին, որ նա ապահով հեռանա, սակայն անհավատ խաբանը՝ իսկական գիշատիչ մի գազան, այլ ոչ թե մարդ, ուղարկված նվերը ընդունեց, սակայն խաղաղության առաջարկը մերժեց և իրեն ներկայացած դեսպաններին դատարկածոն հետ ուղարկեց: Նա նախկինից ավելի ուժեղ կատաղեց և, սկսելով հանդուգն ծաղրել, գնացող դեսպաններին ասաց. «Մի խաբվեք ձեր աստծուց, որի վրա հույս եք դնում», - ասաց նա, - «իմացեք, որ վաղը ես անպատճառ կվերցնեմ ձեր քաղաքը, կամայաջենմ ու վերջնականապես կավերեմ այն ու նրանում գտնվող ամեն մի կառույց, իսկ ձեզ՝ քաղաքացիներին, նման մի գիշում կանեմ: Չմերկացնելով ձեզ տիպ տկոր, կենդանի բաց կթողնեմ զնալ այնտեղ, որտեղ կուգե՞նաք, ու թույլ կտամ հասնել այն վայրը, որտեղ ձեզանից յուրաքանչյուրը կուգե՞նա հասնել...»: Ահա այսպես, նման կերպ շատերը խոսում էին և կոչ էին անում և ամենատարբեր Աստվածածին: Ամենագոր Աստված, սակայն, ողորդած հայաքց գցեց իր ժողովրդի վրա և այն պարսիկներին, որոնք ելել էին խաբանի հետ միանալու համար, ջարդեց ու փակեց նրանց ճանապարհը, իսկ նրանց հետ միացած շատ դաշնակիցների էլ կործանեց: Երեք օրվա ընթացքում թշնամիները առանց ընդհատելու մարտնչում էին, նետեր արձակում ու դարձանակալ հարձակումներ գործում: Բարբարոսները հարվածում էին ծովի կողմից և նրանց նետերը լցվում էին ծովը, նրանք պայթարը շարունակելու համար տարբեր միջոցներ էին որոնում: Ի վերջո, թշնամիները եկան այն բանին, որ կյանքի կոչեն այն, ինչ որոշել են ընդհանուր ժողովում, այսինքն՝ քաղաքի վրա հարձակվեն երկու կողմից: Ցամաքի կողմից նրանք դրեցին պարսպափար մեքենաներ, իսկ ծովն էլ լցրին նավակների՝ մոնոկալիլների, անթիվ չափով, որոնք մեծ բանակությամբ պատրաստվել էին սկյութների կողմից: Եվ ահա ըստ պայմանի աստվածամարտ բարբարոսները, պարսիկները և սկյութները նույն օրն ու նույն ժամին միանգամից հարձակվեցին քաղաքի վրա ցամաքից ու ծովից: Հենց որ թշնամիները պատրաստվեցին մարտի ու զինվեցին, խաբանը՝ սկյութական իշխանը, վերցնելով ընտրյալ ռազմիկներին, ինչքան որ ուներ, գնաց ծովափով ու բարձրացավ բարձունքի վրա, որպեսզի պարսիկներին իմաց տա ու սրանք ևս ելնեն և իրենց հերթին իմաց տան սկյութներին: Կարելի է ավելին ասել: Թշնամիներից մեկը հյուսիսից, իսկը մյուսը հարավից, նման անտառային գազաններին, կատաղի մռնչող արձակվեցին արքայանիստ քաղաքի ուղղությամբ՝ եկադրելով, որ այն արագորեն կգրավեն և հեշտ ու հանգիստ կսիրեն, սակայն ո՞վ կասի, թե ինչքան ուժեղ է Աստված և հրաշագործ կամ ո՞վ կսրբաբան է խորհուրդ տալ ամենատարբեր Աստվածածնի կողմից մեր նպատակը իրականացրած բոլոր բարբարոսներին ու ողորմածության մասին: Խաբան սկյութը իր նավակները՝ մոնոկալիլները, լցրեց ռազմիկներով ու ինքը ևս վերցնելով մեծաթիվ ռազմիկներ ու զինվելով, հարձակում գործեց քաղաքի վրա ցամաքից՝ ցանկանալով ավերել ամրությունները պարսպափար մեքենաներով, որոնք դրված էին քաղաքային պարիսպների մոտ: Ծովի հետ կապը նա համարում էր պաշտպանված, բանի որ նավակների վրա մեծաթիվ ռազմիկներ ուներ, սակայն ամենատարբեր Աստվածածնի աստվածային միջնորդությունը ամեն տեղ խայտառակեց նրանց ու նրանց ամեն մի հույս անիմաստ և իզուր դարձրեց: Քաղաքի պարիսպների վրայից հունական ռազմիկները ամեն մի հարձակման ժամանակ այնքան անհավատների էին սպանում, որ կենդանի մնացած թշնամիները չէին հասցնում այրել ընկած ռազմիկների դիակները: Այդ հրկիզումը պահանջում էր բարբարոսների սովորությունը, բանգի, մահացածին կրակի մատելով, նրանք իրենց ձեռքով նրան «հավերժական կրակին» էին հանձնում: Այսպես էր ցամաքի կողմից մարտնչողների պարագայում, որ ծովի կողմից մարտնչողները սուրում էին իրենց նավակներով և փորձում էին օժանդակել սեփական ջոկատներին, սակայն, հենց որ մեծաթիվ մոնոկալիլները մոտեցան Վլախերյան ամենատարբեր Աստվածամոր տաճարին, նրանց հասավ աստվածային պատիժը: Ով կանխանշան, հենց որ նրանք ուղղություն վերցրին դեպի այդ տաճարը, ուժեղ փոթորիկ բարձրացավ ու ծովը հենց այնտեղ, որտեղ նրանց հանդիպեց փոթորիկը, կուլ տվեց նրանց: Եվ ով, որ մոտենում էր Վլախերյան տաճարին կամ նրա մատույցներին, գնում էր ծովի հատակը: Ծովի անբնականորեն ծառս էր լինում, սարսափելի էր նույնիսկ նրան նայելը, հետո կեսգիշեր էր երկու մասի և, ըստ աստվածային կամքի, ամեն մի կեսը, շարժվելով մոնոկալիլների վրա, տառում էր դրանց անհատակ անդունդը: Տեսարանը զարմանալի, սարսափելի և իրոք աստվածային ցնցող ամենակարողությանը հարիր մի բան էր: Ալիքները բարձրանում էին ամբողջական բլուրների բարձրության չափով և, նման կատաղած կատաղի գազանների, ընկնում Աստվածամոր թշնամիների վրա կամ էլ, նման կենդանի եակների, ազահաբար կուլ էին տալիս նրանց ու անխնա կերպով կործանում: Այսպես այլքը ծածկեց բոլոր թշնամիներին, բոլորն իջան ծովի հատակը և կործանվեցին, ինչպես եղավ եգիպտացիներ հետ, որոնք հետապնդում էին երկու այլքների միջև ընթացող խրախեղիներին ու առիավետ մահ գտան այդ այլքներում...: Քաղաքի ռազմիկները, տեսնելով, թե բարբարոսների հետ ինչ կատարվեց ծովի վրա, անկախորեն համակվեցին աստվածային ուժով և ուժեղացան ամենատարբեր Աստվածամոր աջակցությամբ, նրանք միավորեցին ուժերը, բացեցին քաղաքային դարպասները և, հաղթական ձայներով ոգևորվելով միմյանց, նետվեցին թշնամիների վրա ու սկսեցին քաջաբար խոցել նրանց: Եվ քաղաքի ընակիչները այնքան հանդգնացան ու ուժեղացան և այնպիսի վախ եկավ բարբարոսների վրա, որ նույնիսկ կանայք և երեխաները նետվում էին թշնամիների վրա, հարվածում ու նեղում նրանց: Այդ ժամանակ իրոք կարելի էր տեսնել, թե մեկն ինչպես է փախուստի մատնում հազարին, իսկ երկուսը հաղթում են մեծաթիվներին...: Միևեկ արևը մայր մտնելը ու գիշերվա վրա հասնելը հույները ջարդում էին թշնամիներին և սրանք հազիվ կարողացան պատսպարվել իրենց ճամբարում: Բոլոր սարքերը ու այն ամենը, ինչ բարբարոսները բերել էին քաղաքի ավերման համար, իրենք էլ հենց կրակի մատնեցին: Ամենատարբեր Աստվածամոր շնորհիվ հենց իրենք իրենք վրա վերցրին իրենց իսկ կողմից պատրաստված պաշարողական մեքենաների հրդեհման հոգսը...: Այսպես խելթն ու պարծենկոտ խաբանը, որը մեծաթիվ ժողովրդով եկավ մեզ վրա, ամոթով ու խայտառակությամբ վերադարձավ որտեղից եկել էր՝ կործանումից փրկված փոքրաթիվ ռազմիկներով: Պարսկական զորքը ևս, ամոթալիք իրենց խայտառակությունի ու փակվելով դեմքերը ձեռքերով, չնչին բանակությամբ վերադարձավ իր հայրենիք» (Գեորգի Մտացմիդելի «Սկյութների, ըստ եուբյան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Հերակլեսի արշավանքի մասին»):

«Իսկ այսպիսի թագավորը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) ընդունեց կայսրից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ից – Մ.Ֆ.**) բերված ընծաները, բայց բանազնացնելին հետ չուղարկեց: Նա հրաման տվեց իր զորքերին նավերով անցնել Բյուզանդիա: Խոսրովը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրով II-ի Ռազմիկական Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.**), նավեր շինելով, սկսեց Բյուզանդական կայսրության դեմ պատրաստվել ծովամարտի: Նրանց Բյուզանդական կայսրությանն ընդառաջ եկան ծովամարտիկ զորքեր: Ծովում մեծ ճակատամարտ եղավ, որտեղից պարսից զորքերն ամոթով վերադարձան, իսկ 4.000 մարդ էլ նավերի հետ միասին կորան և պարսիկներն այլևս չհամարձակվեցին այդ բանն անել» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 38):

«Պարսից թագավորն (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) ընդունեց կայսր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.**) ուղարկած նվերները, բայց չարձակեց նրա դեսպաններին և ոչ էլ պատասխան տվեց իրավարտակներին, այլ զորքին հրաման տվեց նստել նավերը և շարժվել Կոստանդնուպոլսի վրա: Այս պատերազմ սկսվեց, և ծովի մեջ տեղի ունեցավ սաստիկ ծովամարտ: Այդ օրը պարսից զորքը կորցրեց 4 000 սպանազնված հեծյալներ, իրենց նավերով հանդերձ: Այդպիսի կորստից հետո նրանք այլևս չհամարձակվեցին նույնն անելու, այլ սփռվեցին ու գրավեցին ողջ երկիրը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Եվ ահա Խոսրով արքան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) վրեժխնդիր եղավ Մավրիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոս – Մ.Ֆ.**) արյան համար ու իր Խոսրով գորավարին (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրով II-ի Ռազմիկական Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով ու փղերով ուղարկեց Հունաց աշխարհը: Սա ավերեց ողջ ռուսաց երկիրը, ջանաց մտնել նաև գերապանծ Կոստանդնուպոլսի քաղաքը, բայց չկարողացավ, որովհետև ծով էր դիմացը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 2):

«Պարսից Խոսրով գորավարը, որը երուսաղեմ գերեց, բոլոր զորքերով հասնում է Քաղկեդոն, սակայն Կոստանդնուպոլսի մոտերում նավերով պատերազմելիս մեկ օրում պարսից զորքերից սպանվում 4.000 մարդ» (Ստեփանոս Յարոսեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

«Նա (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրով II-ի Ռազմիկական Ֆառուխան Շահի Վարազը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով գնաց Հերակլ թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.**) վրա և աղետալի դրության մեջ դրեց մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիսը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Հերակլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.**) տասնհինգերորդ տարում պարսիկները... գնացին ու պաշարեցին Կոստանդնուպոլիսը՝ սփռելով զորքը Թրակիայում և արևմտյան կողմում: Նրանք մեկ տարի պաշարեցին քաղաքը և բոլորը հուսալքվեցին: Աստծո խնամքով, սակայն, մի իշու բացվեց: Բանն այն էր, որ Շահի Վարազը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**), ասելով, թե սա ուղիղի հաղթանակներն իրեն է վերագրում և ահա Խոսրովը, իմանալով այդ մասին, Խաղաղությանի հատուկ նամակով ուղարկեց նրա մոտ,

Շահրվարազը ևս իջավ ծիուց ու վրան մտավ: Թարգմանը վարում էր այս երկուսի խոսակցությունը և դա տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք ամեն ինչ չքննարկեցին, վստահությանը չհամակցեցին մեկը մեկի նկատմամբ, ամեն ինչի մասին չպայմանավորվեցին և այդ ամենը չամրապնդեցին երդումներով: Դրանից հետո Դերակլեսը ելավ և խորհուրդ տվեց Շահրվարազին սպանել զորույցը վարած թարգմանին, որպեսզի սա իրենց գաղտնիքը չմատնի: Շահրվարազը այդպես էլ վարվեց, որից հետո հեռացավ» (Աբդ ալ-Ջաբալ «Եգիպտոսի նվաճումը»):

«Երրորդ գործվարը, որի անունը Տառուխան էր և նա զբաղեցնում էր Շահրվարազի պաշտոնը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոյան Ռազմիդզան Տառուխան Շահր Վարազը – Մ.Ֆ.**), շարժվեց Կոստանդնուպոլիս վրա և մնաց տառապանքների միջև՝ այնտեղ զարկելով իր վրանները: Խոռոյանը (**Պարսից թագավորության արքա խոռոյան II-ը – Մ.Ֆ.**) սրան հրամայեց էր ամայացնել ռումների երկիրը, բանի որ զայրացած էր ռումների վրա այն բանի համար, որ սրանք խախտել էին իրենց հավատարմությունը Մավրիկոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսին – Մ.Ֆ.**): Նա ուզում էր վրեժխնդիր լինել այն բանի համար, որ Մավրիկոսին սպանել էին: Այնուհանդերձ ռումներից ոչ մեկը չհնազանդվեց Մավրիկոսի որդուն և չընդունեց նրա իշխանությունը: Այնուհանդերձ նրանք սպանեցին Փոկասին, այն արքային, որին նրանք մինչ այդ գահին էին բարձրացրել ու այդ արեցին վերջինիս չարության, ինչպես նաև այն բանի համար, որ նա շատ վատ վարքագիծ էր դրսևորում, ինչից հետո գահին բարձրացրին Դերակլ անունով մեկին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ին – Մ.Ֆ.**)» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

«Ահա հենց այս Դերակլն էլ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**), որին Ռումն իրեն արքա դրեց, ոտքի հանեց իր պետության ժողովրդին և ելավ այն գործվարի դեմ, որը ծամբար էր զարկել նեղուցի մոտ: Նա նրա դեմ պատերազմեց այնքան ժամանակ, մինչև որ բռնեց Ռումի երկրից» (Աբու Ջանիճա ալ-Դինավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹⁴⁹⁰ «Այդ տարվա մարտ ամսի 1-ին Դերակլիոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**), գումարելով իր զորքը, մտածում էր, թե որ ճանապարհով շարժվի: Նրա առաջ երկու ճանապարհ կար, երկուսն էլ՝ նեղ ու ղժվարանցանքի: Մեկը տանում էր դեպի Տարանտա, մյուսը՝ արտոք երկիրը: Տարանտա տանող ճանապարհի համեմատաբար լավն էր, բայց՝ ամեն տեսակի պարենից զուրկ: Մյուսը, որ Տավրոսի վրայով տանում է դեպի Ասորիք, լի էր ամեն տեսակ պարենով: Արդյունքում բոլորը նախընտրություն են տալիս այս ճանապարհին՝ հակառակ որ ավելի գաղտնի էր և ծյան հաստ շերտով ծածկված: Այսպիսով, մեծ ղժվարությամբ կտրելով այդ ճանապարհը, յոթերորդ օրը նրանք հասան Տիգրիս գետին, որն անցնելով, ժամանեցին Մարտիրոսյուսի և Ամիր: Այստեղ զինվորներն ու գերիները հանգստացան: Այստեղից կայսրը հնարավորություն ունեցավ նաև Բյուզանդիոն նամակ ուղարկել, տեղեկացրել իր դրության մասին և բաղադր ցնծությանը լցնել: Այդ ցնծացում Շահր Վարազը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա խոռոյան Ռազմիդզան Տառուխան Շահր Վարազը – Մ.Ֆ.**), հավաքելով իր ցիրուցան եղած զորքը, շարժվեց Դերակլիոսի դեմ: Կայսրը, ընտիր զինվորների մի ջոկատ առանձնացնելով, ուղարկեց կլեյսուրները հսկելու, իսկ ինքը գնաց արևելյան կողմում գտնվող լեռնանցքների ուղղությամբ՝ Շահր Վարազին դիմագրավելու: Անցնելով Նիսֆիոս գետը՝ կայսրը հասավ Եփրատին, այն տեղին, որտեղ գտնվում էր պարսկներով հյուսան և նավակներից պատրաստված կամուրջը, բայց Շահ Վարազը, բանդելով կամրջի պարանները, կամուրջը մի ափից մյուսն էր տեղափոխել: Երբ կայսրը հասավ և հնարավորություն չունեցավ կամրջից օգտվել, նա գետանց գտավ մեկ այլ տեղում: Մարտ ամսին, առանց որևէ վտանգի և անսպասելի անցնելով գետը, նա հասավ Սամոսատ: Դրանից հետո, դարձյալ անցնելով Տավրոսը, նա ժամանեց Գերմանիկա, ապա Ադանայի վրայով եկավ Մարոս գետը: Այդ ցնծացում Շահր Վարազը նույն տեղից վերստին կապեց կամուրջը և, առանց որևէ խոչընդոտի հանդիպելու անցնելով Եփրատը, հետապնդեց կայսրը: Վերջինս, անցնելով Մարոսի կամուրջը, զորքի և ծիերի հանգստյան համար հարմար վայր գտավ, ուր բանակեց և նրանց հանգիստ տվեց: Շահր Վարազը բռնեց դիմացի կողմը, բայց, տեսնելով, որ կամուրջը և նրան պաշտպանող աշտարակները հռոմեացիների ձեռքն են անցել, որոշեց ծամբարել: Բազմաթիվ հռոմեացիներ անկանոն վազում էին կամրջի վրայով և, հարձակումներ գործելով, մեծ վնաս հասցնում պարսիկներին: Այդ ժամանակ կայսրն արգելեց նրանց անկազմակերպ հարձակումներ գործել, բանգի դա հնարավորություն կտար թշնամուն լինել կամրջի վրա և անցնել այն, բայց զինվորները չսեցին կայսրը: Եվ ահա Շահր Վարազը դիմեց խորամանկության: Նա ձևացրեց, թե փախուսել է դիմում և այդ վերաբերված հռոմեացիներին, հակառակ կայսրը ցուցումների, դրոշեց իր հետևից ընկնել, որից հետո հետ գալով, հալածեց նրանց և, ում որ կամրջից դուրս գտավ, կոտորեց: Նրանք ահա այդպես պատժվեցին իրենց անհնազանդության համար: Կայսրը, տեսնելով, որ բարբարոսները հետապնդելով տարված վերացրել են իրենց մարտաշարքը և արդեն կոտորում են աշտարակներում գտնվող շատ հռոմեացիներին, նրանց վրա շտապեց: Կամրջի մեջտեղում աժադհա մի մարդ կայսրը հանդիպեց և վրան հարձակվեց, բայց կայսրը հարվածեց նրան և գետի հոսանքի մեջ չարտեց: Բարբարոսները, տեսնելով նրա տապալումը, փախուստի դիմեցին, բայց կամրջի նեղության պատճառով սկսեցին իրենց գետը գցել, կարծես գորտ լինեին: Ոմանք սրախողխող էին լինում, բայց բարբարոսների մեծ մասը, որ գետի ափին էր կուտակվել, դիմարդում էր, նետեր էր արձակում և թույլ չէր տալիս հռոմեացիներին անցնել: Այդ ժամանակ կայսրը, արհաբար անցնելով կամուրջը, իր փոքրաթիվ թիվակապիներով մարտնչում էր ինչպես մի գերմարդ, մի բան, որ ապշեցրեց անգամ Շահր Վարազին և սա, դիմելով իր մոտ կանգնած Կոզմաս անունով մի հռոմեացի դասալիքի և հավատարացի, ասաց. «Տեսնում ես կայսր, ով Կոզմաս, թե ինչպես է նա քաջաբար մարտնչում, ինչպես է այսբան բազմության դեմ միայնակ կռվում և ինչպես է դարբնոցի սալհարվածների նման հարվածներից աներեր մնում»: Դերակլիոսը մյուս զինվորներից ջոկվում էր իր կայսերական երկարավիզ կռիվներով: Նա այս մարտում բազում հարվածներ ստացավ, բայց դրանցից և ոչ մեկը մահացու չէր: Մարտը շարունակվեց ողջ օրը և միայն երեկոյան մարտնչողներն իրարից հեռացան: Շահր Վարազը, երկուրդով լցված, գիշերով նահանջեց, իսկ կայսրը, հավաքելով իր զինվորներին, շարժվեց դեպի Սեբաստիա քաղաքը, անցավ Ալիս գետը և ողջ ձմեռն այդ վայրում անցկացրեց: Խոռոյանը (**Պարսից թագավորության արքա խոռոյան II-ը – Մ.Ֆ.**) մոլեգնած հրաման տվեց պարսից տիրապետության տակ գտնվող բոլոր եկեղեցիների գանձերը հավաքել: Նա կայսրը վատություն արած լինելու համար ստիպում էր բրիտանականներին ընդունել Նեստորի դավանանքը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Դերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) բազմիցս ջարդեց պարսիկներին փոքր ընդհարումներում» (Զիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) շարժվեց այն գորավարի դեմ, որը Եգիպտոսում էր, ու բռնեց նրան այնտեղից, իսկ հետո էլ հարված հասցրեց Շահրիյարին և դուրս մղեց նրան Ասորիքից» (Աբու Ջանիճա ալ-Դինավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹⁴⁹¹ «Դեռու, սակայն, երբ նրանց տեր իշխանը (**Արևմտյան Թյուրքական խաբանության խաբան Տուն-Ցագուն – Մ.Ֆ.**), տեսավ ավարների, մարդկանց ու անասունների, ոսկեղեն անոթների և թանկագին հագուստների այն ողջ գրաված ու գերված ավարառությունը, իր մտքում խորհեց, որ ինքը ևս գա ու ելի այս կողմը: Այնուհետև այն ամենքին, որ իրեն էին ենթարկվում՝ տոհմերին, ցեղերին, լեռնականներին ու դաշտայիններին, հաստատուն բնակություն ունեցողներին և բուլղոսներին, ծովափներին, ծովափայիններին, գլուխները խուզածներին և մազավորներին, նա հայտարարեց, որ ավանդելու պարագային ամրակուռ ու պատրաստ գտնվեն: Եվ ահա երեսուներորդ տարում, որ Խոռոյանի սպանման, նեղության ու աղետի տարին էր, եկավ վերևում հիշատակված նույն ինքը Ցեբու խաբանը՝ որդուն իր հետ ունենալով: Նրա զորքի բանակը ոչ-որ չէր կարող հաշվել: Երբ ահավոր գույժը հասավ Ադվանք, կամեցան մեր երկրի բնակչությանը ամրացնել մեծ մայրաքաղաք Պարտավի բերդի մեջ: Այս բանը կատարվեց Փաշաք անունով մի մարդու հրամանով, որը Խոռոյանի (**Պարսից թագավորության արքա խոռոյան II-ի – Մ.Ֆ.**) կողմից ուղարկված էր իբրև այս երկրի պետ ու իշխան: Սա չղջակա գավառների բազմությունը լցրեց ներս ու կամեցավ ուժեղանալ այս երկրի սեծամեծների ու բնակիչների միաբանությամբ և դիմարդել նրանց, բայց նա տեսավ, թե ինչ աղետների ենթարկվեցին Զոր մեծ քաղաքի պահապանները և սբանչելի պարիսպների գումարտակները, որոնց համար պարսկական թագավորները հսկայական ծախքերով փակել էին իրենց երկիրը՝ հավաքելով ճարտարապետներ, սեծաբանց կառուցման համար հնարելով տեսակ-տեսակ շինանյութեր, որ ներփակեցին Կովկաս լեռան և Արևելյան մեծ ծովի միջև: Արդ, երբ մոտեցավ տիեզերական ցատուը, որ մեր ամենին առջևն էր գտնվում, նախ ծովի ծավալված ալիքները հարվածեցին Զոր քաղաքին և հիմնականում տապալեցին...: Արդ, երբ այս ամենը լսեց մեր ղեկավար իշխանը, որ իր ձեռքն առել և պահպանում էր Պարտավ քաղաքը, կամեցավ մեր բերդում հավաքած ամրացած բազմությանը սաստկացող սարսափի վերաբերյալ խոսք ասել, այն, թե ինչ պետք է անել: Բերանք բաց արեց, բայց մեծ երկյուղի պատճառով Նորից խոսքը կրկնել չկարողացավ, որովհետև նրա սիրտը թուլացավ ու դող բռնեց նրան ոտքերից մինչև գլուխ, ծնկները սկսեցին բախվել միմյանց: Երբ ամբողջ զգաց մարդու անչափ թուլատրությունը, աղաղակ բարձրացրեց ու ասաց. «Ինչո՞ւ մեզ բոլորովին կաշկանդեցիր, այս ժամի համար պահելու, մեզ մեր կանանցով ու որդիներով արյունաբորո գազանների ձեռքը տալո՞ւ: Եվ այժմ ինչպե՞ս կարող եմ մենք՝ քաղաքի այսբան խառնիճաղանջ բազմությունս, նրանց ներկայությամբ դուրս գալ ու փախչել, երբ ոչնչացնող թշնամին մեզնից հեռու է գտնվում երեք մղոնի չափով»: Ապա մեկնվելու ատմ են. «Ինչո՞ւ եմ հապարդում, այս քաղաքը գերեզման պետք է դարձնեմ մեզ համար, թողնեմ մեր կահկարասին, դուրս գանք, գնանք, թերևս ազատվել կարողանանք»: Եվ, դիմելով միաժամանակ դեպի քաղաքի չորս դարպասները, նրանք աճապարհում էին իրենց գցելու լեռնային Արցախ գավառը: Երբ թշնամիները վերահսկում էրան տեղի ունեցածին, հետապնդեցին փախուսականներին և մի մասին հասան այն լեռան ստորոտի մոտերքը, որ գտնվում է Կարանկատույք մեծ գյուղի հանդեպ, որը նույն Ուտի գավառում է, որտեղից և են են: Օրը մթնելու հետևանքով նա մեծ վնաս չկարողացան հասցնել, այլ փոքր ի շատե ձեռք ընկածներից մի մասին կոտորեցին, մի մասին էլ գրաված ալյերի և գրաստների հետ միասին վերադարձրին իրենց բանակը: Աստծու

խնամակալությամբ այլևս կրկին չհետապնդեցին փախստական բազմությանը: Եվ այն զիշեր բոլորը անցան, ինչպես երբեմն երբայեցիք անցան Կարմիր ծովով, և հասան Արցախ անառիկ գավառը: Գալաթ անունով այն իշխանը իր ողջ տնով նույնպես ազատվեց և իրեն գցեց Պարսկաստանի կողմերը, բայց այլևս չկարողացավ նույն իշխանությունը ձեռք բերել» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 11):

¹⁴⁹² «Այս բոլորից հետո հորդացավ հեղեղը ու հորձանուտ գետը դիմեց դեպի Վրաստան: Նրանք շրջապատեցին ու պաշարեցին փախկառն, վաճառաչահ, հոգնակալոր և մեծ Տիդիս բաղաբը: Այդ մասին հայտնի է դառնում նաև մեծ կայսր Զեռակյեցին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեռակյեց Ի-ին – Մ.Ֆ.**), որը հավաքում է իր զորքի բոլոր ուժերը ու գալիս շտապ հասնում է իր Նիզակակից օգնականին (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուև-Յագրուին – Մ.Ֆ.**): Երբ նա մատուցում է թագավորական ընծաներ ու նվերներ, թագավորն ընդունում է դրանք ու նրանք միմյանց տեսնելով չափազանց ուրախանում են: Ապա՝ այնուհետև այնտեղ պետք էր տեսնել թշվառ մարդկանց աղետը, որոնք փակված էին բերդում: Թշվառություն թշվառության հետևից էր գալիս նրանց վրա, բայց սպասելի ժամանակը դեռևս չէր հասել: Այնպես եղավ, որ խոսքովը (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) խնացավ երկու մեծ թագավորների հանդիպման մասին և, նախքան այն բաղաբը պաշարելը շտապ կարգով ուղարկում է նրանց օգնելու և բաղաբը պահպանելու գործ՝ սրտոտ ու քաջ պատերազմող իր զորապետ Շահրապադին, սրա հետ էլ իր թիկնապահներից ու դռնապահներից ընտիր հեծյալներ՝ մոտ 1.000 մարդու: Երբ բաղաբի բնակիչները տեսան ուղարկված օգնականին իր հաղթանակով և վարժ գինակիցներով, չափազանց ոգևորվեցին ու սկսեցին ծաղրել երկու թագավորներին, չնայած տեսնում էին հյուսիսի ու արևմուտքի զորքերի անթիվ բազմությունը, որ լեռների նման ճակատ էին կազմել բաղաբի շուրջը, երբ երկիրը թնդում ու ցնցվում էր բազմությունից, սրա հետ նաև՝ մեթենները՝ բառանկիները և հռոմեական ճարտարագործների ձեռքով պատրաստված տեսակ-տեսակ այլ գործիքները, որոնցով նրանք անվերայ կերպով մեծամեծ քարեր էին նետում՝ փլուզելու պարիսպը: Նաև տեսնում էին մեծամեծ, քարայից և ավազալից ուռուցիկ տիկերը, որոնցով մեծ Կուր գետը, որ հոսում է բաղաբի մի կողմով, հետ դարձնելով՝ հոսանքը պարսպի դեմ էին ուղղում: Բայց նրանք ոչ մի բանից չոգնացան, այլ բաջալերում էին միմյանց և նրանց բաղաբածները տեղում տեղը շինում և վերակառնում էին: Երբ երկու թագավորների զորքերը լքվեցին, տկարացան ու հոգնեցին, ընդ որում նաև քիչ չէր մարտում ընկած հետևակայինների թիվը, թագավորները միմյանց հետ խորհրդակցեցին ու ասացին. «Ինչի՞ համար է մեր զորքերի այսպիսի կորուստը չէ՞» որ, երբ հզորին կապենք, ինչպես կամենանք, նրա տունը կողոպուտի կենթարկենք»: Այնժամ նախանձամիտ իր մեծ կայսր Զեռակյեցը մտածեց և կարգավորեց, թե ինչ է պետք անել: Իրեն օգնելու եկած մարդուն նա ասաց. «Այս տարի դու բոլորով դարձիր, խաղաղությանը գնա քո տեղը, որովհետև մենք տեսնում ենք, որ դուք զով երկրի բնակիչ եք և չեք կարող դիմանալ, երբ Ասորեստանի ամառային տապախառը շոգերը վրա հասնեն, ուր Տիգրիս մեծ գետի ափին պարսից մայրաքաղաքն է: Մյուս տարին, երբ շոգ ամիսները կանցնեն, կշտապես վերադառնալ այստեղ, որպեսզի կատարենք մեր մտադրությունը, իսկ ես չեմ դադարի մարտնչել պարսից թագավորի դեմ և, վտանգի ենթարկելով, նեղություն կպատճառեմ նրա երկրին ու բնակիչներին: Ես խելամուռությամբ այնպիսի հնարներ կգործադրեմ, մինչև, որ իրենց միջոցով կատարվի»: Եվ երբ բաղաբի բնակիչները իմացան նրանց լքումի ու տկարանալու մասին, ավելի հպարտացան իրենք իրենց մեջ ու սկսեցին իրենց կորստյան պատճառ հանդիսացող խաղը խաղալ: Բերեցին մի մեծ դրոմ, դրա վրա մի կանգուն երկայնությամբ և մի կանգուն լայնությամբ նկարեցին հոների թագավորի պատկերը, աչքերի արտևանքների փոխարեն ծուղեր գծեցին, որ ոչ-ոք չէր կարող նշմարել: Նույնպես արեցին մորուքի լերկ ու այլանդակ տեղը, իսկ մի թիզ լայն քթի տեղը բեղեր գծեցին այնպես, որ ամեն ոք կարող էր ճանաչել: Բերին, դրեցին նրանց հանդիման պարսպի վրա ու, գորալով զորքերին, ասում էին. «Ահավասիկ ձեր կայսր թագավորը, դարձե՛ք, երկրպագե՛ք սրան, սա Տերու խաբանն է»: Եվ Նիզակյեցը վերցնելով ձեռքերը՝ նրանց աչքի առաջ նրանք ծակոտում էին նրա պատկերին նմանեցրած դրոմը: Նույնպես խայտառակում, ծաղր ու ծանակի էին ենթարկում ու անարգում էին նաև մյուս թագավորին՝ պիոծ ու արվամուլ կոչելով: Այս տեսնելով ու լսելով՝ թագավորները բեռով են լցվում, փքվում, ոխակալվում, շարժում էին իրենց գլուխները և իրենք իրենց նզովում էին, որ դրանց թագավորության ենթակա բնակիչներից ոչ-ոք չազատվի, մինչև որ նախատիքների վրեժը չլուծվի, որոնցով իրենք ծաղրվեցին նրանց կողմից: Եվ իրենց երեսները դարձնելով՝ նույն սպառնալիքներով գնացին» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 11):

«Էրեկլեն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեռակյեց I-ը – Մ.Ֆ.**) ուժեղացավ, արևմուտքից բերեց թուրքերի ցեղը, անթիվ զորք հավաքեց և շարժվեց դեպի Պարսկաստան՝ կենտրոն խաչը փնտրելու: Ամենից առաջ նա մտավ Զարթի և ահա այս Ստեփանոսը կամք չդրսևորեց թողնել պարսիկներին, այլ, ամրացնելով բաղաբներն ու ամրոցները, ինքն մնաց Տիդիսում: Էրեկլեն եկավ ու մոտեցավ Տիդիսին, սակայն Ստեփանոսը, որ մի քաջարի ու խիզախ հեծյալ էր, ամեն օր ելնում էր բաղաբային դարպասներից և ընդհարման մեջ մտնում հույների հետ: Եվ ահա մարտերից մեկում հույները հաղթեցին Ստեփանոսին և սպանեցին նրան, որից հետո Էրեկլեն նվաճեց բաղաբը, սակայն Կալա կոչվող միջնաբերդում մնացած մարդիկ չենթարկվեցին նրան: Ավելին, միջնաբերդում ամրացած մարդկանց գլխավորը սկսեց ծանակել արքային և ասաց. «Զո մորուքը այժմյին է ու մի այծ էլ դու ես»: Այդ ժամանակ արքան հրահանգեց. «Այդ մարդն ինձ ծաղրելու համար վիրավորեց ինձ, սակայն նրա խոսքերը այժմ էր և որ անխմաստ չլինեն»: Դրանից հետո նա վերցրեց Դանիել մարգարեի գիրքն ու այնտեղ գտավ հետևյալ խոսքերը: «Եկավ Արևմուտքի այծը և փշրեց արևելյան խոյի կոտորները»: Այդ ժամանակ ուրախացավ արքան և համոզվեց, որ անպատճառ հաղթանակ կտանի պարսիկների նկատմամբ: Դրանից հետո կեսօրին իր մոտ կանչեց վրաց Բակուր արքայի (**Իվերիայի թագավորության արքա Բակուր V-ի (մոտ 565-570) – Մ.Ֆ.**), որդուն, որը Վախթանգի (**Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալի – Մ.Ֆ.**) տղա Դաչիի (**Իվերիայի թագավորության արքա Դաչիի (491-523) – Մ.Ֆ.**) սերնդից էր և հանդիպում էր Կախթեթի Իրիսթավը, զրառ կոչում էին Արտեմիստե, հանձնեց նրան Տիգրիսը և հանձնարարեց ողջ Զարթիի ղեկավարությունը: Նա սրան տվեց նաև Տիգրիս կոչվող իշխանին (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուև-Յագրուին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի նվաճեն Կալան, իսկ ինքը մեկնեց պարսիկների դեմ պատերազմի» («Զարթիս-Ցիսվիթեա», «Զարթիի մատյանը»):

«Հույների արքա Էրեկլեն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեռակյեց I-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ ու ժամանեց Տիդիս, որտեղ տեղակայվեց Կալա ամրոցի դեմ: Այստեղ ամրոցի հրամանատարը ամրոցից դիմեց նրան և ասաց. «Դու, որի մորուքը այժմ է, իսկ փղն էլ այժմ առաջնորդի նման է»: Լսելով այդ՝ Էրեկլեն զայրացավ նրա վրա և Դանիել մարգարեի գրքից կարդաց հետևյալ խոսքերը. «Եկավ Արևմուտքի այծը և փշրեց արևելյան խոյի կոտորները»: Դրանից հետո նա ասաց. «Եթե այդ հանդգնությունը ինձ էր վերաբերվում, ապա ինձից կոկնակին կտանա»: Էրեկլեն Տիդիսում թողեց Տիգրիս կոչվող իշխանին (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուև-Յագրուին – Մ.Ֆ.**), որպեսզի նվաճեն բաղաբի միջնաբերդը, իսկ ինքն էլ ուղղվեց Բաղաբը» («Զարթիս-Ցիսվիթեա»), Սմբատ Դավթթորի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Զարթի եկավ հույների արքա Էրեկլեն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեռակյեց I-ը – Մ.Ֆ.**): Եվ ահա տիդիսյան ամրոց Կալայի ղեկավարը նրան այժմ կոչեց, իսկ Զեռակյեցը, վերցնելով Դանիելի գիրքը, այնտեղ հետևյալ խոսքերը գտավ. «Եկավ Արևմուտքի այծը և փշրեց արևելյան խոյի կոտորները»: Եվ ահա արքան ասաց. «Թող կատարվեն նրա խոսքերը և ես նրան ըստ արժանավորյն կմատուցեմ»: Էրեկլեն Էրիսթավ Տիգրիսի (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուև-Յագրուին – Մ.Ֆ.**) թողեց պաշարումով վարելու համար, իսկ ինքը մեկնեց Բաղդադ՝ խոսրով արքայի (**Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ պատերազմելու համար» («Զարթիս-Ցիսվիթեա»), Անանուն «Զարթիի դարձը»):

«Զեռակյեցը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեռակյեց I-ը – Մ.Ֆ.**) շտապ բոլոր կողմերից զորք հավաքեց ու անթիվ բանակ կազմեց բոլոր ցեղերից: Դրանից հետո նա ծովով՝ Եվֆրատի Դոնտոսով, որը իր հյուսիսային մասերում լայնանում է, շատ նավերով լողաց և եկավ՝ հետը վերցնելով կնոջը: Ժամանելով Տրապիզոն՝ Մեծգրեկիայի սահմանային այդ քաղաքը, կայսրուհին որդի ծնեց, որին կոչեցին Էրեկլիոն (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Զեռակյեց II-ը – Մ.Ֆ.**): Տրապիզոնից Զեռակյեցը մեծ նվերներով դեսպաններ ուղարկեց թուրքերի արքայի (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուև-Յագրուին – Մ.Ֆ.**) մոտ: Վերցինա Զեռակյեցի դեսպաններին բարեհաճորեն ընդունեց՝ խոստանալով գործել նրա հետ համատեղ, իսկ երբ Զեռակյեցն ինքը մեկնեց թուրքական երկիր, այդ ժամանակ թուրքերի արքան իր ողջ ժողովրդի հետ միասին հանդիպեց նրան ու մեծ պատիվներ արտուցեց: Նա ու իր ողջ ժողովրդը իջան ձիերից և խոնարհվեցին Զեռակյեցին, որը նրան շատ բարեհաճորեն վերաբերվեց ու խնդրեց կրկին հեծնել ձիերը, որպեսզի, ինչպես հարազատ որդին, հետևեն իրեն: Այդ ժամանակ նրանք համբուրվեցին և Զեռակյեցը, հանելով վրայից թագը, դրեց այն թուրքական արքայի գլխին, իսկ հետո առաջարկեց խնջույքի անցնել: Այդ ժամանակ նա նրան ու բոլոր իշխաններին նվիրեց բոլոր այն ոսկե և արծաթե ամանեղենը, որոնք միայն կային իր մոտ, և, որպեսզի ապահովի նրա աջակցությունը այն դեպքում, երբ թշնամիները ցավալիման թուրքերին իրենց կողմը քաշել խոտրամակությունաց, ցույց տվեց վերջինիս սեփական աղջկա նկարը՝ խոստանալով նրան կնության տալ վերջինիս: Թուրքերի արքան, տեսնելով նկարը, հիացավ և, Զեռակյեցին խոստանալով տալով նրա համար ղնել իր գլուխը, օգնության բերել շատ մեծ գործ: Նրանց հետ միասին Զեռակյեցը մտավ Պարսկաստան» (Գեորգի Մտացմիմոնելի «Սկյութների, ըստ ելության, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Զեռակյեցի արշավանքի մասին»):

«Իսկ պարսիկները պատրաստվեցին և շտապեցին մոտենալ Զարդեղունին: Զեռակյեցը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեռակյեց I-ը – Մ.Ֆ.**) շփոթի մատնվելով պարսիկների, ավարների ու սովի կողմից, որը պատել էր հռոմեական տերությանը, ինչպես նաև վարակիչ հիվանդություններից, որոնք ոչնչացնում էին այն, կանչեց բաղաբի պատրիարք Սերգիոսին, ինչպես նաև արխիտոնի և ժողովրդի այլ մասին, նրանց հանձնեց իր

երեխաներին, պատրիկ Բոնին հանձնեց կառավարման սանձերը և փորձ կատարեց Էվթիմյանով ու Լազիկայի միջոցով ներխուժել Պարսկաստան: Նրան որդի ծնվեց իր կին Մարտիրոսայից, բանգի նա նրան իր հետ էր վերցրել, որին կոչեցին Չերակլին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Չերակլես II-ը – Մ.Ֆ.**): Այնտեղից նա նվերներ ուղարկեց թուրքական տիրակալին (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուն-Ցագրուին – Մ.Ֆ.**)՝ կոչ անելով նրան դաշինք կնքել պարսիկների դեմ: Սա ընդունեց դեսպաններին և խոստացավ գործել դաշինքում: Իմանալով այդ մասին՝ Չերակլեսը ինքը գնաց նրա մոտ, իսկ նա, լսելով կայսեր ժամանման մասին, թուրքերի հորդայի հետ միասին նետվեց նրան ընդառաջ և, իջնելով ձիերից, խոնարհիվեց միջև գետին: Նույնն արեց նաև ողջ ամբողջը, որը գտնվում էր նրա հետ: Կայսրն ուրախացավ, տեսնելով իրեն տրված պատիվը, և հայտարարեց, որ, եթե իր հետ բարեկամությունը ամուր է, թող մոտենա, և նրան իր որդի կոչեց: Այդ ժամանակ նա համբուրվեց կայսեր հետ, իսկ վերջինս, գրկելով նրան, վերցրեց թագն իր գլխից, դրեց թուրքի գլխին և նրան խնջույքի հրավիրեց: Եվ խնջույքի ժամանակ նա ցանկացավ, որ ողջ գույքն ու արքայական այդ իրերը, հանդերձները և ականջողները, որոնք պատված էին մարգարիտով, նվիրել նրան: Նույն կերպ նաև նրա հետ եղած արխոններին սեփական ձեռքով նմանատիպ ականջողներ հանձնեց, սակայն հետո, վախենալով, որ նա հանկարծ չհակվի նրան, ինչը տեղի ունեցավ ավարների հետ, ու, որպեսզի դաշինքն ավելի ամուր դարձնի, ցույց տվեց նրան իր աղջիկ Եվդոկիայի նկարը և ասաց. «Մեզ միավորել է Աստված՝ բեզ իմ որդի հայտարարելով: Եվ ահա սա, իմ աղջիկն է և հռոմեական ավգուստան: Եթե դու օգնես ինձ և տաս օժանդակ գործեր թշնամիներին դեմ, ես նրան բեզ կին կտամ», իսկ նա, ազդված նկարի գեղեցկությամբ ու հմայքով և այդ պատճառով էլ սիրով այրվելով օրիգինալի նկատմամբ, ավելի շատ հակվեց դեպի դաշինքը: Եվ անմիջապես էլ մի արխոնտի շատ թուրքերի հետ միասին հանձնեց կայսր» (Նիկեիոր պատրիարք «Յամանուտ պատմություն», մաս 1):

«Խազարները, խաբանից հետո երկրորդ մարդ համարվող իրենց զորավար Չիբեյի (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուն-Ցագրուին – Մ.Ֆ.**) գլխավորությամբ, կոտորելով Կասպից դռները, ներխուժեցին Պարսկաստանի Ատրպատական երկիրը: Նրանք իրենց ճանապարհի հանդիպած պարսիկին գերելարում էին, բաղաբներն ու գյուղերը հրի մատնում: Կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**), իր հերթին Լեզգիկայից դուրս գալով, միացավ նրանց: Չիբեյը, տեսնելով կայսերը, նրա մոտ փուխաց, համբուրեց նրա պարանոցը և երկրպագեց նրան Տփղիս բաղաբում գտնվող պարսիկների աչքի առաջ: Թուրքերի ողջ զորքը, երեսն իր վայր գետին ընկնելով, օտար ժողովուրդներին հատուկ ձևով մեծարեց նրան, նմանապես և նրանց համանատարները, որոնք բարձրանալով ժայռերի վրա, նույն կերպ երկրպագեցին: Չիբեյը կայսեր մոտ բերեց աղվաճաղը նոր բուսած իր որդուն: Նա բավականություն էր ստանում կայսեր խոսքերից, հիմնում նրա արտաքին և խոհեմության վրա: Չիբեյը, որպես ղաջնակից, 40.000 բաջ զինվորներ ընտրելով և հանձնելով կայսերը, իր երկիրը վերադարձավ: Կայսրը, առնելով նրանց, շարժվեց Խոսրոսի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.**) վրա» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Չերակլ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) գրեց հյուսիսի թագավորն Խաբանին (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուն-Ցագրուին – Մ.Ֆ.**), բանգի իր դուստր Եվդոկիային կնության էր տվել նրան, և պարսիկների վրա հարձակվելու համար խնդրեց նրանից 40.000 հեծյալներ: Խաբանը համաձայնեց նրանց գնալից դառնել նրանց Կասպից դռնով, որ նաև գրավեն փայտյա բաղաբը: Այդ լսելով՝ Խաբանը կողմը եկավ նաև Չերակլը, որ դիմավորի հյուսիսականներին ու հետո նոր գնալ պարսիկների վրա» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Այս խաբանին (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուն-Ցագրուին – Մ.Ֆ.**) ծաղրեցին Տփղիս բաղաբի բնակիչները: Նրանք, առնելով մի դուռը, վրան նկարեցին խաբանի կույր պատկերը, իբր թե նրանց աչքերը նեղ են ու փոքր: Նրանք դուռը դրեցին նրա դիմաց՝ պարսպի վրա, ու սկսեցին նետաձգությունը, իսկ նա, այս տեսնելով խիստ բարկացավ, բայց որովհետև ձմեռ էր, փոխհատուցել չկարողացավ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Իր հայր Գուրգենի մահից հետո Ստեփանոսը, վախենալով Խոսրովից (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ից – Մ.Ֆ.**), իրեն սկսեց կոչել ոչ թե արքա, այլ Իբերիայի կառավարիչ, բանգի Խոսրովը, տիրելով նրա երկրին, սեփական ռազմական զորահանգներով այնտեղ հաստատեց իր իշխանությունը: Նա հրամանատար Աշանակեց իր զորավար Արվանդին, որը Աշանակեց Տփղիսի գլխավոր կառավարիչ, ինչպես նաև այլ ամրություններում թողեց պարսկական կայազորներ: Ոչ քիչ թվով աստիճանավորներ գտնվում էին նաև այլ աստիճանավորների ղեկավարության տակ, որոնք գազանային բռնություններ էին իրականացնում...: Փոկասի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.**) տապալումից հետո Չերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**), դառնալով արևելյան կայսր, ելավ պարսիկների դեմ, ամեն տեղ կոտորեց նրանց, վատրեց իր կայսրության սահմաններից և վերադարձեց բոլոր բաղաբներն ու երկրները, որոնք իլյվել էին Փոկասի օրոք: Նա տիրեց Չայաստանին, մտավ Իբերիա և Ստեփանոսին առաջարկեց լինել Արևելյան կայսրության հպատակը: Ստեփանոսը, վախենալով պարսից արքա Խոսրովից, դիմադրեց կայսեր կամքին: Չայաքացած դրանից՝ Չերակլեսը եկավ Տփղիսի վրա: Ստեփանոսը իր զորքով ելավ նրա դեմ, սակայն մարտում զրկվեց կյանքից...» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 79):

«626 թվականին կայսր Իրակլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) խազարներին բաշեց պարսիկների դեմ պատերազմի մեջ» (Աբբաս-գուլի-արա Բաբիխանով «Իրախտային ծաղիկ», մաս 1):

¹⁴⁹³ «Այսպես այնտեղում Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) երեսուկվեցերորդ տարում օգոստոսական կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) մտադրվեց հնարքներ տեսնել, թե ինչպե՞ս արդյոք կարողանա բուժվել անասելի վշտից ու նախանիւքներից: Նաև իր ողջ թագավորության ընթացքում իրեն էր միաբանել հռոմեական արքունիքը, որին օգնության կոչել՝ ճեղքելու Կովկաս մեծ լեռը, որ փակում է հյուսիս-արևելյան կողմը, բանալու Չորա դարպասները, հանելու բարբարոսների բոլոր ցեղերը և նրանց միջոցով հետ մղելու պարսից թագավոր, գոռոզ Խոսրովին: Այնժամ նա պատրաստում էր իշխաններից Անդրե անունով մեկին, որ մի խելոք ու իմաստուն մարդ էր, և ուղարկում է նրան անհաջիվ հարստության խոստովանելով՝ հանձնարարելով ասել թե. «Թող միայն օգնես ինձ իմ վրեժխնդրության մեջ, ես էլ հանձն եմ առնում լիացնել գազանաբար, ոսկերեք, վարսակիր ցեղի ծաղավը»: Արդ, հյուսիսի արքայի հաջորդը, երբ այս լսեց, որ նրա թագավորության երկրորդն էր Չերու խաբան անունով (**Արևմտյան Թուրքական խաբանության խաբան Տուն-Ցագրուին – Մ.Ֆ.**), և լսեց մեծ պարզների խոստովանքը, սրա հետ նաև պարսից արքային ենթակա բոլոր երկրները ասպատակելով ավարի առնելը, լրիվ համաձայնությամբ պատասխան տվեց, ասելով. «Ես վրեժխնդիր կլինեմ թշնամու նկատմամբ, ես անձամբ կգամ իմ բաջ զորքով, նրան օգնության կհասնեմ և իմ սրով ու աղեղով կզոհացնեմ նրա սիրտը պատերազմական գործողությունների մեջ, ինչպես իր ինքը ցանկանա»: Այդ ժամանակ այն իշխանի հետ ուղարկում է թվով մոտ 1.000 ընտիր հեծյալ՝ գործը, կորովածից, աղեղնավոր մարդիկ, որպեսզի հաստատեն այն բնակված պայմանները: Նրանք հանկարծակի խուժեցին Չորա լեռնանցքով՝ բանի տեղ չլնելով բաղաբապահներին ու պարսից արքայի գումարտակները, որոնք տեղավորված էին լեռնանցքում, և ինչպես արծիվներ սլացան Բուռ մեծ գետի մոտով՝ իրենց դեմ դուրս եկողներից ոչ-թեի չխնայելով: Ճանապարհ ընկան Վրաստանով և եգերացիների երկրով, կտրեցին անցան ծովով ու հասան արքայական պալատ: Եվ, տեսակցելով մեծ կայսր Չերակլեսի հետ, նրանք միմյանց միջև հաստատեցին երդվածությունը ըստ յուրաքանչյուրի օրենքների: Նրանից թույլտվություն առնելով իրենց ելքի վերաբերյալ՝ նրանք այլևս ոչ-թեից չէին վախենում: Չեռո, երբ ոտք դրեցին Խոսրովի երեսուկվեցերորդ տարվա մեջ, հյուսիսի թագավորը ուղարկեց իր խոստացած զորքը, որին զորավար Աշանակեց իր եղբորորդուն՝ ի պատիվ որի իրենց իշխանությունը Շաթ էին անվանում: Սա եկավ, ասպատակեց ողջ Աղվանքը ու Ատրպատականի մի որոշ մասը, սրի բաշեց բրիստոնյա, ինչպես նաև հեթանոս բազմաթիվ մարդկանց, իսկ նրանց կողմից գերվածների թիվը ո՞վ կարող է իմանալ ու գրի առնել: Նրանք բանակեցին Արաքս գետի մոտերքը: Շաթը նաև ուղարկեց մեծ թագավոր Խոսրովին ու հայտնեց, որ իրենք միացել են կայսեր հետ և եկել են նրան օգնության: Միմյանց ուղարկված նամակների պատճենը այս է. «Եթե չհեռանաս հռոմեական թագավորից ու ողջ երկիրը և բաղաբները, որ բռնի կերպով խլել ես նրանից, չթողնես նրան, նրա երկրից բոլոր գերվածներին, որ այժմ պահում ես թո իշխանության տակ, խաչափայտի հետ միասին, որին երկրպագում ու փառաբանում են բոլոր բրիստոնյա ժողովուրդները, չուղարկես և նրա սահմաններից դուրս չբերես թո բոլոր զորքերը, ապա այսպես է ատում հյուսիսի արքան՝ ողջ աշխարհի տերը, թո ու բոլոր թագավորների թագավորը. «Ես կուղղվեմ բեզ վրա, ով դու կուսակալ Ատրեպատին, և նրա վրա թո կողմից հասցված մի չարիքի դիմաց կրկին կհատուցեմ բեզ: Իմ սրով կշարժվեմ թո ողջ երկրով, ինչպես որ դու շարժվեցիր նրա երկրով: Յանգիստ չեմ տա բեզ և չեմ դանդաղի թո նկատմամբ կատարել ըստ այս խոսքի, որ բեզ հետ խոսեցի»»: Երբ այս ամբողջ լսեց Խոսրով մեծ թագավորը, այնժամ վեր կացավ իբրև անհուն հեղեղ կամ որպես դրոշմների դեմ խոյացող առյուծ և կամ ինչպես ծագակտուր արջ, այսպես էլ նա: Թեպետ և ինքը ստանում էր, որ միաբանված իր դեմ են դուրս եկել, սակայն, ըստ իր խորամտության, ցույց չէր տալիս, որ երկնում ու թաթնվում է նրա երեսի, այլ հպարտությամբ և խիստ սպառնալիքով է պատասխան տալիս. «Չնայ, թո թագավորին և իմ եղբայր խաբանին ասա, որ վաղուց անտի իմ նախնիներից ու իմ կողմից մեծարված ու հարգված է ձեր տունը իբրև մեր սիրելի եղբոր տուն, դրա համար ուստրերով ու դուստրերով միմյանց հետ կապված ենք իմանալով: Արդ բեզ հարկ ու արժան չեք թողնել թո հարազատներին ու հեռանալ իմ ծառայի՝ հռոմեական կտրիճի խոսքերով»: Թարխանը վերադարձավ իր երկիրը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 12):

¹⁴⁹⁴ «Այնժամ Չերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**), վերցնելով իր զորքերը, վերադարձավ Յայոց երկիր: Անցնելով Շիրակով՝ նա հասավ Երասխ գետի հունը, որից հետո Վարդանակերտ ավանի մոտ անցավ գետը և գնաց իջավ Կոզոմիտ գավառ: Ռոճ Վեհանն ու պարսից զորքը կարծեցին՝ նրանք փախչում են, իսկ նա ճանապարհ ընկավ դեպի Չեր և դեպի Չարանառ գավառ՝ ուղիղ դեպի Տիգրան՝ Խոսրովի

վրա: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա միջամուխ եղավ Ատրպատական գավառի սահմանները, ապա ինչ-որ տեղից լուր տրվեց Ռոճ Վեհախին և սա առավ իր զորքերը ու գնաց նրա հետևից դեպի Նախճավան բաղաբ: Նա զորուզվեց այնքան շտապեց, մինչև գնաց, մոտ հասավ նրան: Նա նետվեց Չարասայ լեռան մյուս կողմը՝ ասորեստանյաց երկիր, սրանք հետապնդեցին նրան, իսկ նա, դառնալով դեպի արևմուտք, գնաց Նինվե: Արթուրի դուռնից Ռոճ Վեհախին օգնության եկան այլ զորքեր՝ ընտիր այրեր ողջ թագավորությունից, և, միանալով իրար, հետապնդեցին Չերակլուսին: Չերակլուսը, սակայն, խաբեց, տարավ նրանց մինչև Նինվեի դաշտը և այնտեղ սաստիկ զորությամբ շրջվեց նրանց դեմ: Դաշտի վրա մառախուղ էր և պարսից զորքերը չհասկացան Չերակլուսի դարձն իրենց վրա, մինչև որ գնացին խառնվեցին միմյանց: Այդ օրը Տերն իր ողորմությունն այնպես զորացրեց Չերակլուսի հանդեպ, մինչև որ նրա զորքերը զարկեցին, կոտորեցին նրանց իբրև մեկ մարդու, ճակատամարտում սպանեցին նաև զորավարին, իսկ մնացածին շրջապատելով՝ կամենում էին բոլորին էլ սպանել, բայց նրանք աղաղակ բարձրացրին. «Անտվածասեր և բարերար տեր, ողորմիր մեզ, թեպետ և արժանի չենք ողորմության»: Այնժամ Չերակլուսը կարգադրեց ազատ արձակել նրանց, իսկ զորքերին էլ հրամայեց ասպատակել երկիրը» (Սերբեն «Պատմություն», գլուխ 38):

«Իսկ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.), վերցնելով իր զորքերը, ուղղվեց Պարսկաստանի կողմերը և համառորեն ճգնում, ջանում էր հասնել պարսից թագավորի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.) արբունիքը: Երբ պարսից թագավորը տեսավ, որ զործը, այնուամենայնիվ, այնպես չկատարվեց, այլ համարձակ ուղղություն վերցրած իր վրա է գալիս, փախավ նրա առջևից, գնաց և ապաստանեց իր իսկական մայրաքաղաք մեծ Տիզբունում: Նա իր կանանց, հարձերին ու զավակներին անցկացրեց Դալաս գետի այն կողմը, առձեռն պատրաստեց իր զորքը, որ թվով քիչ էր, իր մոտ հավաքեց, կազմավորեց և ուղարկեց կայսեր դեմ: Շատ մեծարանքով ու հարստությամբ նա համաձայնեցրեց ինչ-որ մեկին, որ նրա պալատում աչքի էր ընկել բաջությունը, փոխեց նրա անունը, անվանեց Ռոճվեհ, որից հետո հրապուրելով, նրան մղեց, հրում է այիթների դեմ՝ իր կողմից առաքված զորքին նրան զորավար նշանակելով: Սա նրա հրամանի երկյուղից իր կամքից անկախ համաձայնվեց, բայց ինքը գիտեր, որ հապճեպ հավաքված Խոսրովի թույլ զորքը պարտվելու է կայսեր դեմ: Եվ մեկ, երկու, չորս անգամ զգուշ նամակ ուղարկեց իր Խոսրովին, բարձր ծայնով կանչեց ու ասաց. «Ո՛վ իմ աստվածներ, այլ թո զորքի ոչնչացման համար նախապես տեղյակ եմ պահում թե՛ք, եթե շտապ կարգով ինձ օգնական զորք չավելացնես, ես մեռնելուց չեմ վախենում, բայց հետո դու գիտես»: Եվ նորից թագավորը կարգադրում է պատասխան գրել, թե. «Մի վախենա նրանցից, կռվիր և հաղթիր», իսկ վերջին անգամ խիստ ամբարտաճանկությամբ գրում է նրան, ասելով. «Եթե հաղթել չկարողանաս, իսկ մեռնել հո կարող ես»: Տեսնելով նրա այդ խիստ հրամանագիրը՝ Ռոճվեհը ձեռքերը վեր բարձրացրեց իր զորքի հետ դեպի արեգակն ու լուսինը, բարձր ծայնով կանչեց ու ասաց. «Ո՛վ իմ աստվածներ, դատ կորեցե՛ք իմ և իմ անխիղճ թագավորի միջև»: Եվ, միավելով պատերազմի մեջ հույների զորքի դեմ, ընկան ինքն ու իր զորքը և դարձան ինչպես փռի, որ քշում-տանում է մրրիկը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 12):

«Միջդեռ Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.) կամենում էր իր զորքը զրգռել: Արբունի թիկնազորը և թագավորական տոհմի բոլոր ընտիր տղամարդիկ ուժ առան դարձյալ պատերազմելու Չերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, բայց սա մեծ զորությամբ շարժվեց նրանց դեմ: Մառախուղն ու թանձր խավարը ամբողջովին պատել էին երկրի երեսը: Պարսից զորքը չինացավ, որ Չերակլեսը հետ է դարձել իրենց դեմ, մինչև որ եկան, իրար բախվեցին ու պատերազմեցին միմյանց դեմ: Տերն այդ օրն այնչափ մեծացրեց իր ողորմածությունը Չերակլեսի հանդեպ, որ ամենքին տվեց նրա ձեռքը: Եվ արածելով անխնա կոտորեցին նրանց, սպանեցին նաև մարտը վարող զորավարին, իսկ ասկավարթիվ ողջ մնացածներին շրջափակեցին և կամեցան կոտորել ամենքին, բայց նրանք ողորմագին ծայներով աղերսեցին Չերակլեսին, թե. «Անտվածասեր և բարերար տեր, ողորմա մեզ, թե՛ն արժանի չենք ողորմածության»: Այնժամ Չերակլեսը հրամայեց զթալ նրանց: Բաց թողեցին 4.000 հետիոտն, մերկ, բոկոտն և վիրավոր այրերի: Առավոտյան Չերակլեսը հրամայեց ասպատակներ սփռել ողջ երկրում և սրակոտոր անել ամենքին» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Ապա Դունաց Չերակլ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) միաբանեցրեց ֆրանկների, հունաց, Մեծ Դալիքի և Աբխազաց երկրները: Եվ ահա նա, ճանապարհ ընկնելով դեպի արևելք, եկավ հասավ Թեոդոսիոպոլիս, որ Կարին բաղաբն է: Տեսնելով, որ բաղաբը հիմքից բանդված է, նա կամեցավ վերաշինել...: Չերակլ թագավորը, որ բանակ էր դրել Կարնո բաղաբում, սկսեց այն պարսպի կառուցումը, որ բանդել էր պարսից խոռան գորավարը: Դրանից հետո... Չերակլ արքան իրար միացրեց Դալոց, Վրաց, Աղվանից, Միջագետքի, Դունաց և Ֆրանկյաց զորքերը ու, առաջ շարժվելով, գնաց Վասպուրական...: Այդ ժամանակ Չերակլը եկավ Պարսից աշխարհը և նրա հետ տաս բյուր ռազմիկ այրեր կալի: Խոսրովը արքան (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.) լսեց ռումաց արքայի գալու մասին և, կազմելով իր զորքը, եկավ նրա դեմ պատերազմի: Նա բանակ դրեց Թավրեծի դաշտում, սակայն ռումաց զորքերը հարձակվեցին նրանց վրա ու բռնեցին Խոսրովը արքային» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Չերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) կրկին զորքով վերադառնում է Դալաստան, անցնում Շիրակն ու Կոգովիտում և ուղղվում դեպի Չեր ու Չարակնո գավառները՝ ուղիղ դեպի Տիզբուն՝ Խոսրովի վրա: Եվ ահա նա անցնում է Չարասայ լեռներից այն կողմ՝ Ատրպական աշխարհը, շարժվում է դեպի արևմուտք և իջնում, գնում Նինվե: Դրանից հետո Չերակլեսը հետ է դառնում և սաստիկ զորությամբ հարձակվում թշնամիների վրա, բայց պարսից զորքերը չեն իմանում Չերակլեսի հետ դառնալը, որովհետև թանձրամած մառախուղը ծածկել էր ողջ դաշտը, և այդպես մնում են, մինչև որ գնում ու խառնվում են միմյանց: Եվ այդ օրը Տերն օգնեց Չերակլեսին, պարսից զորքը պարտություն կրեց Նինվեից, նրանց զորավարն էլ սպանվեց» (Ստեփանոս Տարունցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

«Լսեց Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.) այս ամենի մասին, ժողովեց զորքը և նրան գլուխ դրեց Ռոգիբախանի՝ ուղարկելով Չերակլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Իսկ Չերակլը հյուսիսականներին թողնելով, եկավ Ռոգիբախանի դեմ, հարվածեց նրան և խալառ ոչնչացրեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Այդ տարվա սեպտեմբեր ամսին Չերակլիսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) թուրքերի հետ միասին Ներիսումեց Պարսկաստան: Այդ բանն անակնկալ բերեց Խոսրովին (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.), բանգի արշավանքը տեղի ունեցավ ձմեռ ժամանակ: Թե՛ն թուրքերը խիստ ձմռան և պարսիկների անվերջ հարձակումների պատճառով չկարողացան կայսեր հետ միասին տոկալ և կամաց-կամաց սկսեցին հեռանալ, իսկ վերջում էլ բոլորը լքեցին նրան ու վերադարձան: Կայսրը, դիմելով իր զինվորներին, ասաց. «Եղբայրներ, իմացե՛ք, որ ոչ ոք չի ցանկանում դաշնակցել մեզ, այլ՝ միասին աստված և նրան անտեղ ծնած մարդը՝ ցույց տալու համար իր զորությունը: Փրկությունը զորքի կամ գեներալի բանակի մեջ չէ, այլ սատո՛ռ ողորմածությանն սպավիճելու մեջ, նրան ապավինողներին է նա օգնության հասնում»: Խոսրովը, հավաքելով իր բոլոր զորքերը և նրանց զորավար կարգելով Դրագատեսին, մի շատ ռազմունակ և քաջ մարդու, Չերակլիսի դեմ ուղարկեց: Կայսրը, Պարսկաստանի բաղաբներն ու գյուղերը կրակի էր տալիս և սրի բաշում գերի ընկած պարսիկներին: Ինդիկոտիկ 15-րդ տարվա հոկտեմբեր ամսի 9-ին նա հասավ համալեռա վայրը, ուր զինվորներին մեկ շաբաթ հանգիստ տվեց: Դրագատեսը, գալով Գանձակ, անցավ նրա թիկունքը և հետապնդեց իր հռոմեացիներին, որոնք իրենց ճանապարհին հանդիպած պարսից սպանելով էին, թողնելով սոված շան պես հետևող Դրագատեսին բավարարվել միայն կայսեր թողած վիշտաբներով: Կեր չգտնելու պատճառով նրա ձիերից շատերը սատկեցին: Դոկտեմբեր ամսի 1-ին կայսրը հասավ Մեծ Չար կոչվող գետին և, անցնելով այն, բանակեց Նինվե բաղաբի մոտ: Դրագատեսը, հետապնդելով նրան, նույնպես հասավ գետանցին: Այդտեղից երեք մղոն ցած տեղում նա մի այլ գետանց գտավ ու անցավ: Կայսրը նրա դեմ Վահան ստրատեգիայի գլխավորությամբ փոքրաթիվ, բայց ընտիր զինվորների ուղարկեց: Վահանը պարսից մի ջոկատի հանդիպեց, որի հրամանատարին սպանելով, կայսեր բերեց նրա գլուխն ու զուտ ոսկուց պատրաստված տուրը: Նա շատերին սպանեց, իսկ 26 հոգու էլ, այդ թվում և Դրագատեսի սուսերակրին, գերի վերցրեց: Սա կայսեր հայտնեց, թե Դրագատեսը Խոսրովի հրամանով պետք է իր՝ Չերակլիսի, դեմ կռվի, որ արքան 3.000 զինվոր է ուղարկել նրան, որոնք սակայն դեռ տեղ չեն հասել: Կայսրը, իմանալով դա, տուրքերը առաջ ուղարկեց, իսկ ինքը հետևից գնաց՝ մտածելով մարտ տալու հարմար տեղ գտնել նախքան այն 3.000 հոգին կմիանային Դրագատեսին: Մարտի համար հարմար մի դաշտ գտնելով՝ նա հրամայեց զորքին շարքի կանգնել: Դրագատեսը, ևս տեղ հասնելով, զորքը դասավորեց երեք սեպի ձևով ու շարժվեց կայսեր դեմ: Ծակատամարտը տեղի ունեցավ դեկտեմբեր ամսի 12-ին, շաբաթ օրը: Առաջինը մարտի նետվեց կայսրը և, հանդիպելով պարսից մի հրամանատարի, աստճո զորությամբ և Անտվածածնի օգնությամբ գետին տապալեց, իսկ վերջինիս հետ մարտի նետվողները դիմեցին փախուստի: Կայսրը, մի ուրիշին էլ հանդիպելով, նրան ևս գետին տապալեց: Մի երրորդն էլ վրա հասավ, Նիզակով խոցեց կայսեր շրթունքը, բայց կայսրը նրան էլ սպանեց: Զնչեցին պատերազմական փողերը, երկու կողմերը բախվեցին միմյանց, մարտը սաստիկ բոլորեցվեց և պարսիկ հետևակայինները Նիզակով խոցեցին կայսեր ֆայբաս Նոսրիզի ազդրը, որի անունը Դորկոն էր: Նա իր դնչին թրի բազմաթիվ հարվածներ էլ ստացավ, բայց, որովհետև կաշվե զրահներով էր պաշտպանված, չվնասվեց: Մարտում սպանվեց Դրագատեսը, ընկան պարսից երեք տուրքարիսի գրեթե բոլոր սպաները և զինվորների մեծ մասը: Դռոմեացիներից սպանվեցին 50 հոգի, մեծ թիվ էին կազմում նաև վիրավորները, բայց նրանցից միայն 10 հոգի վախճանվեցին: Ծակատամարտը տևեց առավոտից մինչև ժամը 11-ը: Դռոմեացիները տիրացան պարսիկների 28 դրոշմերի, չիաշված ջարդվածները: Դիակապտելով ընկածներին՝ նրանք առան նրանց զրահները, սարավարտները և բոլոր գեներալները: Զակառապորդները, սակայն, գտնվում էին իրարից երկու նետընկեց հեռավորության վրա: Թշնամին փախուստի չէր դիմել: Դռոմեացի զինվորները գիշերը քրեցին ու կերակրեցին իրենց ձիերին, իսկ պարսից ծիպվորները մինչև գիշերվա ժամը յոթը մնացին սպանված պարսիկների դիակների մոտ: Գիշերվա ժամը ութին նրանք

երկյուղից դրոշմած վերադարձան իրենց գործի մոտ և նրա հետ միասին գնացին ու բանակեցին մի շատ ապառաժ լեռան ստորոտում: Հռոմեացիների ձեռքն անցան զուտ ոսկուց պատրաստված սրեր, ոսկեգոծ գոտիներ, մարգարիտներ, նաև հրազատեսի ամբողջությամբ ոսկե վահանը, որի վրա կար 120 զամ, նրա զուտ ոսկե զրահը, բերեցին նրա սկարամանգինը, գլուխը, ապարանջանները, ամբողջությամբ ոսկե նրա թամբը: Գերի վերցվեց պարսիկներին ենթակա իբերների իշխան Բասամուսը: Ոչ ոք չի հիշում պարսիկների և հռոմեացիների միջև տեղի ունեցած նման ճակատամարտ, բանգի ողջ օրն այն դադար չունեցավ: Հաղթեցին հռոմեացիները: Դա տեղի ունեցավ միայն ու միայն աստծո օգնությամբ» (Թեոփիլոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ, հարձակվելով Պարսկաստանի վրա, հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր հերակլես I-ը – Մ.3.) սկսեց ավերել նրա բաղաձայններն ու ոչնչացնել կրակի տաճարները: Նրանցից մեկում նա տեսավ, որ Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.3.) աստվածացրել է իրեն՝ սեփական անձը ներկայացնելով տաճարի տաճարիկի նստած, ինչպես երկնքում: Այստեղ նկարված էին կայծակը, արևն ու լուսինը: Հերակլեսը կանգնած էին նրա շուրջը և, ըստ ցանկության, մեխանիկական սարքերի միջոցով անձրև էր գալիս ու որոտ էր լսվում: Տեսնելով այդ զգվելի բանը՝ հերակլեսը այն գետին տապալեց և փոշի դարձրեց: Խոսրովը, լսելով այդ, ինչպես նաև այն մասին, որ թուրքերը դաշինքի մեջ են մտել հերակլեսի հետ, նամակով իմաց տվեց Շարբարին, որ նա, ինչքան հնարավոր է շուտ, վերադառնա հռոմեական երկրից և վրեժ լուծի հերակլեսից, բանի որ միայն իր ուժերով նա չի կարող դիմադրել վերջինիս մեծաթիվ ուժերին: Այդ նամակը բռնվեց և հանձնվեց հերակլեսին: Սա, իմանալով այդ մասին, երբ կարողաց նամակը, ոչնչացրեց այն ու պատրաստեց մեկ այլ նամակ, որն իբր թե ուղարկվել է Շարբարին Խոսրովի կողմից, որից հետո կընթեց այն Խոսրովի կնիքի նման կնիքով: Այդ նամակը հետևյալ տեսքով ուղարկվեց: «Հռոմեական կեսարը դաշինք էր կնքել թուրքերի հետ և հասել էր մինչև Ադրբայդջան կոչվող վայրը: Երբ նրան ընդառաջ բանակ ուղարկվեց, նա ու թուրքերը ջարդվեցին, իսկ մնացածները փախան: Դրա համար էլ չգրեց հռոմեական հողը, այլ պաշարի Քաղկեդոնը, որպեսզի տիրես նրան, ստրկացնես ու թալանես հռոմեացիներին»: Շարբարը, ստանալով այդ նամակը, շարունակեց պաշարումը..., իսկ Խոսրովը, իմանալով, որ հերակլեսը մոտենում է պարսիկների մայրաքաղաքին, նրան ընդառաջ ուղարկեց հրազատեսի անունով իր մի զորավարին՝ ազնվական ծագումով և ռազմական գործում փարձառու: Սա ժամանելով՝ շարժ գործը կայսեր դեմ, կանգնեց շարքի առաջ ու թշնամուն մենամարտի կոչ արեց: հերակլեսը, բանի որ նա չգիտեր իր զորքից որևէ մեկին, որը պատրաստ կլիներ այդ մենամարտին, ելավ բարբարոսի դեմ, իսկ սա, լինելով փորձառու նետամիգ, մի նետ արձակեց և խոցեց կայսեր վերին շրթունքը: Դրանից հետո նա մի նետ ևս արձակեց և այն խրվեց կայսեր ոտքի թաթի մեջ, բայց հերակլեսը ձիու վրա մոտեցավ և, երբ նրա նիզակակիրներից մեկը սրատեց հրազատեսի ուսն ու նա ընկավ, խոցեց նրան նիզակով և անմիջապես էլ գլխատեց: Այդ հաղթանակից հետո ոգևորության մեջ գտնվող հռոմեական զորքը, տեսնելով կայսեր քաջությունը, հզոր հարվածով հարձակվեց նահանջող պարսիկների վրա և նրանց ուժեղ պարտության մատնեց՝ հետապնդելով ու սպանելով նրանց մեծ քանակությամբ» (Եփեսոսի պատմիչը «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Հավաքելով տերության բոլոր ուժերը՝ հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր հերակլես I-ը – Մ.3.) մեկնեց Պարսկաստան: Ստանալով այդ լուրը՝ Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.3.) ելավ, որպեսզի պարսիկների ողջ բանակով ու հարևան ժողովուրդներից հավաքված դաշնակիցներին հսկայական ամբոխով հանդիպի նրան: Նա փախուստի մատնեց և կոտորեց պարսիկների զորքը» (Ամանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 11):

«Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.3.), իմանալով հերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր հերակլես I-ի – Մ.3.) ժամանակն մասին, իր բոլոր ուժերով հանդիպեց նրան և բազում անգամներ ընդհարվեց նրա հետ, սակայն Աստծո օգնությամբ հերակլեսը հաղթեց նրան, ոչնչացրեց մեծաթիվ պարսիկների, բանդեց ու ավերեց նրանց բոլոր բաղաձայններն ու ամրոցները, տապալեց նրանց տաճարներն և աղոթարանները: Մի տաճարում հերակլեսը գտավ մի արձան, որը հենց Խոսրովի արձանն էր, որը ինքն իրեն աստվածային տեսքով էր պատկերել, շրջապատված արևով, աստղերով և կանգնած իրենց աստեղներից վերև ու կարծես ձյուն, որոտ և անձրև ուղարկելով ներքև: հերակլեսը այն հիմնովին ավերեց: Խոսրովը, հերակլեսի կողմից հաղթված ամենուր, որ գործարանանատար Շարվարանին, որը գտնվում էր Քաղկեդոնում, գրեց հետևյալը: «հերակլեսը իր կողմից է գրավել թուրքական արքային և ես չեմ կարող դիմակայ նրան», որից հետո առաջարկեց Շարվարանին շտապել իրեն օգնության: հերակլեսը, սակայն, այն տանողի հետ միասին իր ձեռքը գցեց նամակը և փոխարենը գրեց Շարվարանին հետևյալը: «Մարտում ես հաղթահարեցի հերակլեսին ու թուրքերին, գլխովին ջարդեցի նրանց Ադրբայջանում և փախուստի մատնեցի: Դու ամրացիր թո տեղում և շարունակիր մարտնչել հույների արքայանիստ քաղաքի դեմ»: Նամակին նա ամրացրեց Խոսրովի կնիքը և ուղարկեց: Շարվարանը, ստանալով նամակը, ամրապահ այն տեղում, որտեղ կանգնած էր, և շարունակեց մնալ այնտեղ մինչև այն ժամանակ, երբ հրաշքների Աստվածը, որին միջնորդել էր ամենասուրբ Աստվածածինը, նրան սկյուդական խաբանի (Ավարական խաբանության խաբան Բայան II-ի – Մ.3.) հետ միասին չջարդեց ու փախուստի չմատնեց: Ինչ վերաբերվում է հերակլեսին, ապա նա պաշարեց պարսիկների մայրաքաղաքը: Խոսրովը, որը գտնվում էր այնտեղ, վախճեցավ ու թշնամիների դեմ ուղարկեց իր զորավարին 30.000 ռազմիկներով: Տեղի ունեցավ ճակատամարտ, որում պարսիկները պարտվեցին և հույները նրանց սարսափելի վնաս հասցրին» (Գեորգի Մտաղնիկի «Սկյութների, ըստ Էուբայան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր հերակլեսի արշավանքի մասին»):

«Իր հերթին հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր հերակլես I-ի – Մ.3.) մարդ ուղարկեց խազարաթ խաբան արքայի (Արևմտյան Թյուրքական խաբանության խաբան Տուն-Ցագրուի – Մ.3.) մոտ՝ խնդրելով իրեն 40.000 ռազմիկ ուղարկել, որպեսզի նա կարողանա ելնել պարսիկների դեմ՝ փոխարենը նրան կին տալով իր աղջիկ Եվդոկիային: «Նրանք բեզ կրիմակորեն Կասպիական ռմբերի մոտ, ինչպես սովորաբար արվում է», - ասաց նա հերակլեսին: Լսեց Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.3.) այս ամենի մասին, ժողովեց զորքը և նրան գլուխ դրեց Ռոգիբահանին՝ ուղարկելով հերակլեսի դեմ: Իսկ հերակլեսը հյուսիսականներին թողնելով, ելավ Ռոգիբահանի դեմ, հարվածեց նրան և իսպառ ոչնչացրեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն» գիրք 11, գլուխ 3):

«Իր հերթին հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր հերակլես I-ի – Մ.3.) մարդ ուղարկեց խազարաթ խաբան արքայի (Արևմտյան Թյուրքական խաբանության խաբան Տուն-Ցագրուի – Մ.3.) մոտ՝ խնդրելով իրեն 40.000 ռազմիկ ուղարկել, որպեսզի նա կարողանա ելնել պարսիկների դեմ՝ փոխարենը նրան կին տալով իր աղջիկ Եվդոկիային: Այդ ժամանակ Խոսրովը, երբ լսեց, թե Ցագրուի Շահր Վարազը ապստամբել է, իսկ հերակլեսն էլ իջնում է դեպի իր երկիր, կորցրեց ողջ արիությունը և անչափ վախճեցավ: Եվ ահա նա հավաքեց բոլոր զինվորներին ինչքան կարողացավ և Ռոգեբահանի գլխավորությամբ ուղարկեց ռուսների դեմ: Սրանք, սակայն, մարտում ջարդեցին այս զորքին, իսկ Ռոգեբահան էլ սպանվեց» (Բար-հերետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր հերակլես I-ը – Մ.3.) ջարդեց պարսիկներին մի մեծ ճակատամարտում՝ սպանելով պարսից զորավարին և նրա գրեթե բոլոր օգնականներին» (Չիգրետոս Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Հերակլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր հերակլես I-ը – Մ.3.) պատրաստվեց արշավանքի և իր որդիներից մեկին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոնստանտին III-ին – Մ.3.) Կոստանդնուպոլսում գլխավոր կշահակեց: Դրանից հետո նա մեկ այլ ճանապարհ ընտրեց և, մի կողմ թողնելով Շահրվարազին (Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրոյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազին – Մ.3.), այլ կողմով խորը ռազմերթ իրականացրեց, ներխուժեց Հայաստան և ճամբար զարկեց մեծն քաղաք Նիսիբիսի մոտ: Այդ ժամանակ Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.3.) գայրացել էր Արևմտադարձի պարսկական Շահինի վրա և ազատել էր նրան սահմանային շրջանի հրամանատարի պաշտոնից: Իր հերթին Շահրվարազը ամուր մնում էր իր տեղում, այնտեղ, որտեղ նա պետք է գտնվեր ըստ Խոսրովի հրամանի, և չէր պատրաստվում որևէ կերպ շարժվել: Եվ ահա Խոսրովը հերակլի հարձակման դեմն առնելու համար ոտքի հանեց Ռահզադին և նրան ուղղեց Նիսիբիսի մոտ գտնվող հերակլի ու նրա բանակի դեմ: Ռահզադին նա տվեց 12.000 ռազմիկներ՝ ամենից առաջ իրահանգելով նրան մնալ Նիսիբիսի մոտ գտնվող Մոսուլի շրջակայքում և ոչ մի կերպ թույլ չտալ հերակլին ու նրա բանակին անցնել Տիգրիսը: Խոսրովը Դաստակերտ ալ-Մեդիսում էր, երբ հերակլի արշավանքի լուրը նրան հասավ: Ռահզադը կյանքի կոչեց Խոսրովի հրամանը և ճամբար զարկեց հենց այն վայրում, որտեղ մատնանշել էր վերջինիս: հերակլը, սակայն, տարբեր վայրերում անցավ Տիգրիսը և շարժվեց դեպի այն շրջան, որտեղ տեղակայված էր պարսկական բանակը: Այդ ժամանակ Ռահզադը հետախույզներ ուղարկեց հերակլի ուղղությամբ և ահա սրանք վերադարձան ու հայտնեցին, թե վերջինիս հետ 90.000 ռազմիկներ կան: Այդ ժամանակ Ռահզադը հասկացավ, որ ինքն ու իր հետ եղած մարդիկ հերթի չեն, որպեսզի դիմադրեն նման բանակի և նման տիպի լավ հանդերձավորված մարդկանց: Նա այս մասին մի քանի անգամ գրեց Խոսրովին, սակայն վերջինս պատասխանեց, որ, եթե նա արդեն թույլ է, որպեսզի դեմ դուրս գա ռուսներին, ապա գնե փախան թույլ չէ: որ տիպի իր զորքին մարտնչել մինչև վերջին մարդը և արյուն թափի հանուն իրեն ծառայելու: Երբ Ռահզադը ստացավ Խոսրովի վերջնական պատասխանը, նա իր զորքին հրամայեց պատրաստվել և նրանք հարձակվեցին ռուսների վրա: Վերջիններս, սակայն, սպանեցին ինչպես Ռահզադին, այնպես էլ նրա զորքից 6.000 հոգու, իսկ մյուսները ջախջախված փախան ու ցրվեցին» (Տարբի «Արևելքի ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

«Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.3.) իմացավ այդ ամենի մասին և ահա նա ևս իր շրջաններով ուղղվեց դեպի Մոսուլ: Այդ ժամանակ նրան միացան նաև այն երեք զորավարները, որից հետո նրանք միացյալ ուժերով շարժվեցին հերակլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր հերակլես I-ի – Մ.3.) դեմ: Մարտ եղավ և պարսիկները ջախջախվեցին» (Աբու Հանիֆա ալ-Դինավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

1495 «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.), գտնականություն գործին, խոսքով (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) վրա շարժվեց՝ նպատակ ունենալով նրան ահաբեկել ու ստիպել հետ կանգնել Բյուզանդիոնը պաշարող Շահի Վարազին (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոսքով Ռազմիդան Ճառուխան Շահի Վարազին – Մ.Ֆ.): Դեկտեմբեր ամսի 21-ին կայսրն իմացավ, որ Զրազատեսի վերապրած զինվորները միացել են խոսքովի ուղարկած 3.000 հոգուն և, զբաղեցնելով Նինվեն, շտապում են իր հետևից: Կայսրը, անցնելով Մեծ Չեր գետը, տուրմարիս Գեորգին, Նախքան այդ մասին խոսքովն իմանա, 1.000 զինվորներով փութանալիս ուղարկեց գրավելու Փոք Չարի կամուրջները: Գեորգը, 48 մղոն անցնելով, գիշեր ժամանակ գրավեց Փոք Չարի չորս կամուրջները և գերի վերցրեց բերդերում հանդիպած պարսիկներին, իսկ դեկտեմբեր ամսի 23-ին արդեն կայսրը, տեղ հասնելով ու անցնելով կամուրջների վրայով, ճամբարեց Իեզդեսի ապարանքներում: Նա զինվորներին ու ձիերին հանգիստ տվեց և այնտեղ Նշեց Քրիստոսի ծննդյան տոնը: Խոսքովը, իմանալով, որ հռոմեացիները գրավել են Փոք Չարի կամուրջները, Զրազատեսի պարսկական զորքին հրամայեց մեծ ծիգ գործադրել և կայսրից շուտ հասնել իրեն: Նրանք, հապճեպ գետնանցնելով Փոք Չարը, այլ ճանապարհով կայսրից առաջ անցան և շարժվեցին առաջ: Կայսրը գրավեց Դեզերիդան կոչվող ապարանքը, որն ավերեց, կրակի տվեց, իսկ պարսիկները, անցնելով Տորնա գետի կամուրջը, բանակեցին: Կայսրը գրավեց խոսքովի մի ուրիշ՝ Ռուսա կոչվող, ապարանքը, որը ևս ավերակ դարձրեց: Նա երկուրդում էր, որ թշնամիներն ուզում են իրեն մարտ տալ Տորնա գետի կամուրջի վրա, սակայն նրանք, տեսնելով կայսրը, թողեցին կամուրջն ու հեռացան: Կայսրն առանց որևէ խոչընդոտի անցավ կամուրջով և գրավեց Բեկլալ կոչվող ապարանքը, որտեղ խոսքովը ձիարշավարան էր կառուցել և որը ևս կայսրն ավերեց: Պարսից զորքում ծառայող հայերից ոմանք գիշերով եկան կայսեր մոտ և հայտնեցին, թե. «Խոսքովը փղերով և անձնական զորքով բանակած է Դաստակերտ կոչվող ապարանքից ինչպես մղոն հեռավորության վրա գտնվող Բարասորթ կոչվող վայրում: Նա կարգադրել է զորքն այնտեղ կենտրոնանա, որպեսզի մեզ մարտ տան, քանզի այնտեղով հոսում է դժվարանցանելի մի գետ, որի կամուրջը նեղ էր, այդ տեղում կան շարժման համար արգելքներ ստեղծող բնակարաններ և ճահճացած գետակներ»: Կայսրը, խորհրդակցելով հրամանատարների և զինվորների հետ, մնաց Բեկլալ ապարանքում: Նա այն տեղ գնակապատի մեջ գտավ 300 բուսած թռչուններ, մի այլ գնակապատում մոտ 500 բուսած միթեր: 100 բուսած վայրի էլ: Այդ բոլորը նա զինվորներին նվիրեց: Դուրվարի մեկը նրանք այնտեղ Նշեցին, քանզի գտան անհամար բանակությամբ ոչխարներ, խոզեր և արջառներ: Ողջ զորքն ըմբռնվեց ու հանգստացավ, փառավորեց աստծուն: Զեռեց գցելով այդ անասուններին արածեցնողներին՝ նրանք նրանցից ճշգրիտ իմացան, որ խոսքովը, տեղեկանալով կայսեր՝ Տորնա գետի կամուրջն անցնելու մասին, դեկտեմբեր ամսի 23-ին փութանալիս հեռացել է Դաստակերտի ապարանքից՝ շտապելով դեպի Տիգրոս և Նախտորոք արքունիքում եղած ողջ զանձները բարձրելով իր սպասարկության համար առանձնացված փղերի, ուղտերի և ջրիկների վրա: Նա գրեց նաև Զրազատեսի զինվորներին, որ մտնեն այդ ապարանքը, իշխանավորների տները և, ինչ որ գտնեն, տանեն: Կայսրը զորքի կեսը Դաստակերտ ուղարկեց, իսկ ինքն այլ ճանապարհով շարժվեց դեպի մի այլ ապարանք, որ Բեթդարիս էր կոչվում: Զինվորները, այն ևս ավերակ դարձնելով ու կրակի տալով, աստծուն գոհություն հայտնեցին, որ Աստվածածին միջնորդությամբ նման հրաշքներ գործեց, քանզի ո՞վ կհուսար, որ խոսքովը հռոմեացիների կայսեր եղած Դաստակերտի ապարանքից փախուստի կդիմի և կգնա Տիգրոս, նա, ով 24 տարի չէր կանգնել տեսնել Տիգրոսի երեսը և իր արքունիքը Դաստակերտում էր հաստատել: Դռնաբացի զինվորները Դաստակերտի ապարանքում հռոմեական 300 դրոշ գտան, որոնց պարսիկները տիրացել էին տարբեր ժամանակներում: Նրանք այնտեղ գտան նաև լաված այլևայլ իրեր, բազում այլոթ, այլոթի 70-80 լիտր ծանրությամբ փայտ, շատ մետաքս, պղպեղ, կերպարից անիաշիվ հանդերձներ, շաքար, կոճապղպեղ և այլ շատ բան: Ոմանք ձեռք բերեցին նաև արծաթ, ոսկեպատեյալ բանակությամբ բարձրորակ, մաքուր մետաքսից հանդերձներ, ասեղնազործ գորգեր և օթոցներ, որոնք, սակայն, ծանր լինելու պատճառով կրակ գցեցին: Նրանք կրակի տվեցին նաև խոսքովի տաղավարներն ու վրանները, որոնք նա բանակելիս կանգնեցնում էր դաշտում, ինչպես նաև նրա բազմաթիվ արձանները: Նույն այն ապարանքում զինվորները գտան անհամար ջայլամներ, վիթեր, վայրի էլեր, սիրամարգեր, փափախներ, նրա որսատեղում էլ՝ վիթխարի առյուծներ ու վագրեր: Պարսիկների կողմից գերված բազմաթիվ ռազմագերիներ՝ եղեսիացիներ ու ալեքսանդրացիներ, ինչպես և այլ բազմաթիվ մարդիկ, կայսեր մոտ ապավինեցին: Կայսրը Դաստակերտում Նշեց Սկրուտայան տոնը, բերկրացեց, հանգիստ տվեց զինվորներին ու ձիերին: Նա քանդեց, գետնին հավասարեցնեց խոսքովի ապարանքները՝ անգին, հրաշալի ու ապշեցուցիչ այդ շինությունները, որպեսզի խոսքովն իմանա, թե ինչպիսի ցավ էր նա պատճառում հռոմեացիներին, երբ ամայացնում ու կրակի էր տալիս նրանց բաղաբները: Գերվածների մեջ կային նաև ապարանքի բազմաթիվ սպասավորներ, որոնք, այն հարցին, թե խոսքովը Դաստակերտից է՞րբ հեռացավ, պատասխանեցին. «Զեր գալուց 9 օր առաջ: Զեր գալու լուրն առնելով՝ նա ապարանքին մոտիկ գտնվող բաղաբի պարսպի վրա գաղտնի կերպով անցք բացեց, նրա, ապա պարտեզների միջով ինքը, կինը և երեխաները ծածկաբար դուրս եկան, որպեսզի բաղաբում իրարանցում չլինի: Այդ մասին ոչ իր զինվորներն իմացան, ոչ էլ հրամանատարները, մինչև որ նա կտրեց անցավ հինգ մղոն տարածության: Ահա միայն դրանից հետո նա հայտնեց, որ զինվորներն իր հետևից գան Տիգրոս»: Նա, ով գալու ժամանակ չէր կարողանում օրական հինգ մղոն կտրել, փախչելիս 25 մղոն էր անցնում: Մինչ այդ իրար չճանաչող նրա կանաչ ու երեխաները, իրար հրմշտելով, խառնիճաղանջ փախուստի դիմեցին: Երբ գիշերը վրա հասավ, խոսքովը մի խնդր ու կրակ գյուղացու տունը մտավ գիշերելու՝ հագվի կարողանալով դռնից ներս գնել: Վերջն այդ դուռը Զերակլիոսը տեսնելով՝ աչքեց: Երեք օրում խոսքովը հասավ Տիգրոս: 24 տարի առաջ, երբ Փոկաս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Ֆ.) ժամանակ խոսքովը Դարան էր պաշարում, գուշակներից ու աստղագուշակներից պատգամ էր ստացել, թե հենց այն պահին, երբ Տիգրոս վերադառնա, նա սպանվելու է: Եվ նա, ով չէր ուզում Դաստակերտից դեպի Տիգրոս մեկ մղոն, իսկ գնալ, ստիպված փախուստի դիմեց այնտեղ, բայց չիղգախեց մնալ, այլ, Տիգրոս գետի նավակամուրջն անցնելով, գնաց մյուս ափում գտնվող՝ մեր կողմից Սելևկիա, իսկ պարսիկների կողմից Վեհ Արտաշիր կոչվող բաղաբը, ուր բերեց և ողջ զանձները: Նա այնտեղ մնաց իր կնոջ Շիրինի, իր երեք այլ կանանց և դուստրերի հետ: Մնացած կանանց և երեխաների մեծ մասին նա ուղարկեց 40 մղոն դեպի արևելք գտնվող մի ամրացված վայր» (Թեոփանես խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Փախուստի մատնելով և կոտորելով պարսիկների զորքը՝ նա (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) հասավ Սուզա բաղաբին, որը հանդիսանում է պարսկական իշխանության մայրաքաղաքը: Նա պաշարեց ու գրավեց այն: Նա ավերեց այդ վայրում գտնվող բոլոր ամրոցները, որոնք գտնվում էին գյուղերում ու քաղաքներում, և մարգերում հաստատեց հռոմեացիների իշխանությունը: Պարսիկներին զրկելով ինքնիշխանությունից և ոչնչացնելով նրանց իշխանությունը՝ նա հաջողությամբ և մեծագույն փառքով վերադարձավ Նոր Դոմո» (Ամանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 11):

«Դրանից հետո նրանք գնացին այն բաղաբը, որտեղ նստում էր խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.), ու շրջապատեցին այն: Նրանք երեք օրում գրավեցին բաղաբն ու բանդեցին նրա միջնաբերդը» (Շապուրի Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«98/ Նա (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.), պաշտպանության նպատակով ամրացավ Տիգրոսի մոտ գտնվող մի ամրոցում, որը հեռու էր բաղաբի 2 փարսախ: 99/ Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) հետևեց նրան և մտավ ամրոցները, գավառները ու թաղանթի կոչվող բաղաբը, ուր բերեց և ողջ զանձները: Նա այնտեղ մնաց իր կնոջ Շիրինի, իր երեք այլ կանանց և դուստրերի հետ: Մնացած կանանց և երեխաների մեծ մասին նա ուղարկեց 40 մղոն դեպի արևելք գտնվող մի ամրացված վայր» (Թեոփանես խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Փախուստի մատնելով և կոտորելով պարսիկների զորքը՝ նա (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) հասավ Սուզա բաղաբին, որը հանդիսանում է պարսկական իշխանության մայրաքաղաքը: Նա պաշարեց ու գրավեց այն: Նա ավերեց այդ վայրում գտնվող բոլոր ամրոցները, որոնք գտնվում էին գյուղերում ու քաղաքներում, և մարգերում հաստատեց հռոմեացիների իշխանությունը: Պարսիկներին զրկելով ինքնիշխանությունից և ոչնչացնելով նրանց իշխանությունը՝ նա հաջողությամբ և մեծագույն փառքով վերադարձավ Նոր Դոմո» (Ամանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 11):

«Դրանից հետո նրանք գնացին այն բաղաբը, որտեղ նստում էր խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.), ու շրջապատեցին այն: Նրանք երեք օրում գրավեցին բաղաբն ու բանդեցին նրա միջնաբերդը» (Շապուրի Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«98/ Նա (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.), պաշտպանության նպատակով ամրացավ Տիգրոսի մոտ գտնվող մի ամրոցում, որը հեռու էր բաղաբի 2 փարսախ: 99/ Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) հետևեց նրան և մտավ ամրոցները, գավառները ու թաղանթի կոչվող բաղաբը, ուր բերեց և ողջ զանձները: Նա այնտեղ մնաց իր կնոջ Շիրինի, իր երեք այլ կանանց և դուստրերի հետ: Մնացած կանանց և երեխաների մեծ մասին նա ուղարկեց 40 մղոն դեպի արևելք գտնվող մի ամրացված վայր» (Թեոփանես խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Երբ խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) լսեց այս ամենի մասին, նա փախավ Շակոպայից, որտեղ գտնվում էր մինչ այդ: Իր հերթին Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.), հետապնդելով նրան, տիրեց խոսքովի բոլոր գանձերին և տիրություններին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 3):

«Երբ խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) լսեց այս ամենի մասին, նա փախավ Շակոպայից, որտեղ գտնվում էր մինչ այդ: Իր հերթին Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.), հետապնդելով նրան, տիրեց խոսքովի բոլոր գանձերին և տիրություններին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) անցավ Պարսկաստան և ավերեց հիացմունքի արժանի պարսկական դղյակները» (Զիզգերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Դոմոսների կողմից Ռահզադի սպանության և այն հաղթանակի մասին լուրը, որ Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) ձեռք էր բերել, հասավ խոսքովին (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.): Այս աղետը ահաբեկեց վերջինիս և սա, թողնելով Դաստակերտ ալ-Մալիքը, հետ քաշվեց դեպի ալ-Մադային և ամրացավ այնտեղ, բանի որ նա ինքն անչափ թույլ էր, որպեսզի բաց մարտում դեմ դուրս գա ռոմեացիի արքային: Զերակլես իր հերթին առաջացավ այնքան, մինչև որ մոտեցավ ալ-Մադայինին, սակայն, երբ նոր լուրեր եկան, որ խոսքովը պատրաստ է մարտ տալ իրեն, ռոմեացի արքան վերադարձավ իր երկիր» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.), զբաղեցրեց Աղազգը բաղաբը, որտեղից խոսքովը (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) հենց նոր էր փախել: Այստեղ նա մտավ Արևի տաճար և, ձեռք գցելով խոսքովի կողմից թալանված հարստությունները, դրանք հետ ուղարկեց: Ամենից արժեքավորը, սակայն, այն էր, որ նա ձեռք գցեց և երուսաղեմ ուղարկեց ամենաթանկագին խաչը» (Օրուց-բեկ Բայթաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 10):

1496 «Իսկ պարսից խոսքով արքան (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ը – Մ.Ֆ.) փախավ գնաց՝ Դգլաթ գետով անցնելու Վեհ-Կավատ՝ և իր հետևից կտրելով նավակամուրջների ծոպանները: Հերակլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) հասավ ու բանակեց Տիգրոս բաղաթի դարպասներին մոտիկ: Նա այրեց բաղաթի շրջակա բոլոր թագավորական ապարանքները և ինքն ողջ ավարով ու իր զորքերի բազմությամբ գնաց Անտառաստան, բանգի Հերակլոսը ներքուստ զարհուրում էր խոռոպից: Խոռոպը, սակայն, օգնության չէկավ խոսքով արքային, այլ մնաց այնտեղ՝ արևմուտքի կողմերում, որտեղ գտնվում էր: Խոսքով արքան վերադարձավ տուն և հրամայեց նորոգել կամուրջները, բայց արքայի վաճառանոցը, որդիները, գանձն ու ձիերի արքունի ախոռը Վեհ-Կավատում էին: Խոսքովը սկսեց ժողովել մնացած նախարարներին և խոսեց նրանց հետ սոսկալի մեղադրանքով. «Ինչու՞ դուք էլ չեմաք պատերազմի դաշտում, այլ եկել եք ինձ մոտ: Արդյո՞ք խոսքովին մեռած էիք կարծում»: Այնժամ միաբան որդու՜ն ընդունելով ասացին. «Թեպետ թշնամիներից փրկվեցինք, բայց դրա ձեռքից մեզ փրկություն չկա: Ուստի եկեք ինչ-որ բան մտածենք»: Այնժամ երդվեցին միմյանց և գիշերով կամրջով անցան Վեհ-Կավատ: Նրանք ձերբակալեցին նրան, վրան պահապաններ կարգեցին և թագավորներին Կավատին՝ նրա որդուն (Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ին (628) – Մ.Ֆ.): Նրանք զաղտնաբար տարան նաև ձիերը, որոնցով խոսքովը եկել էր Տիգրոս և, երբ այս գույզի աղաղակը հասավ խոսքովին, վախից վեր թռչելով նա զարհուրեց և ձի պահանջեց, բայց, ախոռը մտնելով, դրանցից չգտան: Կավատ արքան իր ողջ զորքերով եկավ ու անցավ, իսկ խոսքով արքան ծպուկվելով գնաց արքունի բուրաստանը և, մտնելով թավ ծաղկաթփի տակ, թաքնվելով դադար առավ: Եկավ Կավատ արքան, հրամայեց փնտրել նրան: Այդ ժամանակ, գնալով բուրաստան, նրանք գտան նրան, բռնեցին ու բերին դահլիճ: Կավատ արքան հրաման տվեց և սպանեցին նրան, իսկ խոսքովի որդիները մասին նախարարներին ասացին. «Զարժե, որ նրանք ապրեն, բանգի խոռովություն կհարուցեն»: Այնժամ Կավատ արքան հրաման տվեց և նույն ժամին բոլորին սպանեցին՝ 40 մարդ: Դրանից հետո նա պահանջեց բերել իրեն տիկնանց, գանձերն ու արքունի ախոռը: Այս Կավատ արքան սկսեց խորհրդածել իր թագավորության նախարարների հետ. «Պետք է հաշտություն կնքել կայսեր հետ ու նրա թագավորության ողջ տարածքները հետ վերադարձնել, բոլոր կողմերում պետք է հաշտություն կնքենք»: Եվ միաբան համաձայնեցին այդպես անել: Այնժամ Կավատ արքան հրամայեց ողջույնի հրովարտակ գրել Հերակլոսին ու թողեց նրա բոլոր սահմանները: Եվ տանել տվեց նրան երդումը՝ կնքած աղ, որ տանեն այն հրովարտակի հետ: Մեծամեծ ընծաներով նա ուղարկեց ուն իշխան Ռաշնանին՝ հաստատապես համաձայնության բերելու նրան այդ միաբանության հարցում: Այդ, երբ Ռաշնանը հասավ, ավետիս տվեց, հանձնեց հրովարտակը և հրամայեց ընծաները: Այդ ժամանակ Հերակլոս արքան և նրա բոլոր զորքերը մեծապես գոհացան Աստծոց: Այնժամ Հերակլոս արքան հրաման տվեց արձակել գերիները բազմությունը և ողջ ավարը հետ վերադարձնել: Գրեց օրհնության կտակ, երդմամբ խաղաղություն հաստատեց և մեծամեծ ընծաներով ուղարկեց իր անվանի նախարարներից մեկին, որի անունը Հուստաթ էր: Ռաշնանին մեծարելով՝ նա նրան առատորեն պարգևատրեց պատվական գանձերով և հետ ուղարկեց, իսկ ինքը խաղաղությամբ շարժվեց և գնաց իր երկիրը: Հուստաթը ընծաներով գնաց Կավատ արքայի առջև, հանձնեց հրովարտակը և հրամայեց ընծաները, իսկ Կավատ արքան խնդրության ընդունեց նրան և հրովարտակների երդմամբ նրա հետ վերստին հաստատեց խաղաղության ու որոշվեց սահմանների դաշինք: Նա Հուստաթի հետ նախորդ անգամիկ նման աղ կնքեց՝ առաջին թագավորների պես: Նա նրա ներկայությամբ հրամայեց գրել Շահր Կարագին, որ ժողովի զորքը և գա անցնի պարսից երկիր՝ թողնելով հունաց սահմանները: Շահր Կարագը, սակայն, չկամեցավ անսալ այդ հրամանին: Հուստաթին առատ գանձերով հետ ուղարկեցին և նա գնաց» (Մեթեոս «Պատմություն», գլուխ 39):

«Այդ, երբ պարսից իշխանները տեսան այդ մեծ կոտորածը և, որ վիճակվեց պարսից զորքին, սկսեցին միմյանց մեջ տրտնջալ ասելով. «Մինչև ե՞րբ բազմաթիվ տեղերում պատերազմի միջոցով պետք է հոսեն արյանք երկրի մարդկանց այս արյան վտակները, մինչև ե՞րբ պետք է լինե՞ն այս արյունահեղ թագավորի ահուդողի մեջ, մինչև ե՞րբ մեր ունեցվածքն ու ուսուցվածքը պետք է արքունիք տարվեն, ոսկին ու արծաթը գնան նրա գանձարանը, մինչև ե՞րբ ամրացված ու փակված պետք է մնան ճանապարհների անցքերը, խանգարելու գանազան կողմերի վաճառաշահությունը, մինչև ե՞րբ պետք է արյունահեղ և հալ ու մաշ լինեն մեր հոգիները նրա (Պարսից թագավորության արքա խոսքով II-ի – Մ.Ֆ.) սոսկալի հրամանից: ԶԷ՞ որ սպառնեց, դու տվեց մեր ընտիր-ընտիր ընկերներին, երկրների առաջնորդներին, չէ՞ որ մեր բազմաթիվ եղբայրները ժամանակ առ ժամանակ, խուս-խուսը, դաս-դաս գանազան տանջանքների մեջ նրա հրամանով ոչնչացան, ումանք նույնիսկ ջրասույզ պարկեցին, չէ՞ որ տղամարդուն կնոջից, հորը որդուց հանեց, բաժանեց, բռնեց հեռավոր ժողովուրդների մեջ ծառայության ու աղախության և մեծ բազմությամբ բնակեցրեց ժանտ թշնամու դեմ-դիմաց»: Այս և սրա նման շատ բան էին շնչում նրա մասին, բայց ոչ-ոք չէր հանդգնում որևէ խոսք համարձակորեն ասել, մինչև որ նրա կյանքի վերջը վրա հասավ: Այդ ժամանակ նրա հարազատ ընտանիքից մի մարդ գլուխ բարձրացրեց՝ մի իշխան, որ խոսքովի Կավատ կոչված ավագ որդու դաստիարակն էր: Սա խորհրդակցեց նրա հետ և խորհուրդ տվեց վերացնել նրա հոր՝ խոսքովի, իշխանակը, ինչպես նաև նրա բազմաթիվ եղբայրներին, որից հետո առնել պարսից թագավորությունը: Նրա դաստիարակը, հնարներ գտնելով ու գործի գլուխ անցնելով, խոստումներով հրապուրեց և խոսքովի պալատականների խստորեն դասավորված կարգուկանոնը տալիսով աքեց: Նա հանկարծակի բոլորի համակրանքը թեքեց իր սան Կավատի (Պարսից թագավորության ապագա արքա Կավատ II-ի – Մ.Ֆ.) կողմը, որպեսզի նրա հոր փոխարեն նրան թագավորեցին..., բայց մի փոքրիկ պահ ինձ լսեցեք, և ես ձեզ համառոտ կպատմեմ այդ մարդու հնարամտությունը, թե ինչպես կամ ինչ ձևով նա կարողացավ մահվան թախարհի մեջ ներփակել ահել որսորդին՝ արևելքի աշուղծին, որի միայն գոռալուց հեռավոր ժողովուրդները սարսելով դողում էին, իսկ մոտավորները նրա տեսքից հալվում-սպառնում էին իբրև մոմ: Այնուամենայնիվ նա՝ Կավատի դաստիարակը, հարմար ժամանակին կարողացավ բոլորի համակրանքը շահել և հարձակվեց խոսքովի վրա իբրև մի որքի վրա: Այս բոլորը անելով՝ նա ոչ մի ուրիշ թագավորի կամ իշխանի օգնության չկանչեց, ոչ էլ ժողովուրդներ ու ցեղեր պատուստեց գորավից լինելու իր սանին նրա դեմ, այլ գաղտնի մարդ ուղարկեց Հերակլես կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ խնդրելով, որ նա մի բանի օրով ամրանա այն տեղում, ուր իր զորքով գտնվում էր: Այս հրամայեց Կավատի անունից հրովարտակներ գրել պարսից թագավորության մեծ արքունիքի գևերի մեծամեծներին ու առաջնորդներին, թե. «Իմ հոր կողմից վերցվեց ու ինձ տրվեց թագավորական իշխանությունը, պատրաստ եղեք սակավ հեծյալներով»: Այս նրանց դասավորեց Տիգրիս գետի կամուրջի ելքերում՝ Վեհարտաշի բաղաթից դուրս, Տիգրոս պալատի դեմ հանդիման, ուր մերձակա զորքով պահպանված գտնվում էր նրա հայր խոսքովը: Լճից և ձախից Կավատի մունետիկը բարձրանայն գոցում և առում էր. «Ով որ մարդ է, սիրում է կյանքը ու կամենում է երջանիկ օրեր տեսնել, թող շտապի ընդառաջ ելնել Կավատի այս նորոգ թագավորությանը, որովհետև սա է արքայից արքան»: Բաց արին Անուշ բերդի դռները և համարձակ դուրս կանչեցին արքայի բոլոր կալանավորներին, որոնք հույժ անթիվ բազմությամբ երկար ժամանակներ փակվել էին ներկայված էին մահվան ստվածների մեջ: Նրանց առում էր. «Խոսքովի կողմից դադաված թշնամականներ, եկեք, դուրս ելեք, որովհետև նորոգած թագավորի՝ նրա որդի Կավատի, ձեռքով ձեզ համար կյանքի դռներ բացեցին»: Եվ ահա բոլորը, փրկելով իրենց շղթաները, միատեղ դիմեցին դեպի դուրս: Նրանք օրհնում էին Կավատին և առում. «Արքա, հավիտյան ապրիր»: Նրանց օրհնանքի ձայնը երկիսք էր բարձրանում: Եվ, թռչելով խոսքովի ախոռների ընտիր-ընտիր երիկարների վրա, նրանք իրենց շղթաները իրենց ձեռքերում սլանում էին խոսքովի դեմ, հեծած արշավում էին այս ու այն կողմ՝ անարգելով խոսքովին: Այս խոսքովի պալատի դռնապանների և թիկնապանների անվանակիր գնդերից շատերը, առնելով իրենց դրոշմախիշները, անցան նրա որդի Կավատի կողմը, իսկ նրանց էլ, որոնք մնացին այնտեղ՝ պալատում, Կավատի պատգամավորները հորդորում էին զգուշությամբ բռնել և պահել խոսքովին, այլապես մահ կգտնեն: Այդ, երբ խոսքովը լսեց այդ աղաղակը, իր մոտ գտնվողներին ասաց. «Այս ի՞նչ աղմուկ-աղաղակ է», իսկ նրանք լռեցին, որովհետև վախենում էին պատմել նրան: Փողերի խառնիխուռն ձայները ավելի ու ավելի էին անհանգստացնում: Դարձյալ հարցնում է մոտիկ գտնվածներին. «Այս ի՞նչ անկարգ աղմուկ-աղաղակ է», իսկ նրանք պատասխանում են. «Զո որդի Կավատն և կամենում քո փոխարեն թագավորել, բոլորը ընթանում են նրա մոտ և ահա, ճակատ են կազմել բաղաթի դիմաց՝ գետեգերքի մոտ: Նա նաև ազատեց մեծ բանտի բոլոր կալանավորներին, որոնք բանտարկված էին քո հրամանով, բոլորը ցնծալով օրհնում են նրան՝ արքա անվանելով»: Երբ խոսքովը այս ողջ աղետավոր գույժը լսեց, մանավանդ կալանավորների ազատումը, սկսեց հառաչել, վայ տալ և վարանքի մեջ ընկնել: Նստելը չէր հասկանում, վերկենայն էլ բոլորովին չէր զգում, որովհետև տեսավ, որ ահագին զորքը իր վրա է հասնում: Նա ուղիվ մտավ իր պարտեզի դռնով, գնաց, թաքնվեց այգու ծառերի տակ և մնաց պահ մտած: Այդ ժամանակ հանկարծ նրա սիրտը սարսափից թուլացավ, բանի որ նրա աչքերը դիտում էին, թե իբր անողորմ սուրը իր վրա է բարձրանում: Այս ողջ գունդը եկավ նրա վրա և շրջապատեց ապարանքը: Խուզարկուները հետամտելով գտան նրան այն տեղում, ուր նստած էր ապարանքի մեջ: Այս նրան դուրս բերին ապարանքից, մտցրին մի դահլիճ, որն անվանում են Զատակի հնդուկան Մարասպանով ապարանք: Երբ մտավ, տեղեկացավ տեղի ու տանտիրոջ վերաբերյալ, կործրեց ծեծեց և հեծեծանքով ասաց. «Վայ ինձ, ողբայի եմ ես, ինչպե՞ս խաբվեցի կախարդներից, որոնք գուշակում էին, որ ես Հնդկաստանի Մարասպանի տեղում կբռնվեմ: Այո, ըստ նրանց գուշակության, դժբախտությունը ինձ հասավ բանազուշակության և ոչ թե արդարությանը»: Այդ օրը պահեցին նրան, մյուս օրը գլուխը կտրեցին և չարը մեջտեղից վերացավ: Կավատը իր եղբայրներին ուղբերից ու ձեռքերից խեղանդամ դարձրեց, կանենալով խեղությունը նրանց կյանք շնորհել, բայց շատերի ամբաստանության հետևանքով նրանք ևս սրով սպանվեցին: Ինքը խոսքովի՝ իր հոր, թագավորության տեղը բռնեց: Նա, խոհեմ ու բարեխիտ լինելով, ողորմած էր ողջ երկրի և իր սպասավորների նկատմամբ: Նա հաշտություն առաջարկեց իր ժամանակակից թագավորներին: Այն բոլոր կալանավորներին, որոնք գտնվում էին իր հոր պալատի բանտում, նա ուղարկեց յուրաքանչյուրին իրենց տեղը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 12, 13):

«Այս նույն տարում հզորացավ Հերակլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**), ելավ, եկավ սպանեց Խոսրովին (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.**), ապա մտաբերեց իր և Տիրակի միջև կնքված պայմանը և կարգեց նրան ամենայն Հայոց մարզպան, իսկ ինքը հետ դարձավ ու գնաց Կոստանդնուպոլիս» (Հովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

«Իսկ Խոսրով արքան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) փախավ, Դժաթով անցավ գնաց Վեհ-Կավատ, ապա հրամայեց կտրել կամուրջների կապերը: Հերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) վրա հասավ ու բանակեց Տիգրոս բաղաբի մոտերը և ավերեց ու այրեց թագավորի բոլոր ապարանքները: Նա ձեռք գցեց կուտակված ոսկու և արծաթի բազում գանձեր, հանդերձանք, բազում անասուններ ու ծովի ավազի պես անհամար գերիների բազմություն: Այնտեղ՝ Վեհ-Կավատում, էին նաև արքայի տիկնայք, հարձերը, բոլոր որդիներն, ինչպես և արքունի ձիերը: Խոսրով արքան սկսեց հավաքել մյուս նախարարների զորքը, ինչպես նաև պատերազմից փրկված զորքը: Նա նրանց հետ խոսեց մեծ խստությամբ ու սպառնալիքներով, թե. «Ինչո՞ւ չսպանվեցիք պատերազմում, այլ փախաք ինձ մոտ և համարձակություն տվեցիք իմ ծառային՝ հասցնելու ինձ այսբան վրասներ: Մի՞թե Խոսրովին մեռած էիք կարծում»: Այնժամ բոլորը միավաճ համաձայնեցին ու ասացին միմյանց. «Թեպետ թշնամիներից ապրեցինք, բայց փրկություն չունենք սրա ձեռքից: Ուրեմն եկեք մի բան մտածենք»: Այնժամ միաբանեցին երդմամբ, գնացին և գիշերով անցան շարժվող կամուրջը, մտան Վեհ-Կավատ, ձերբակալեցին արքայի բոլոր կանանց, հարձերին, որդիներին և վերցրին արքունի ձիերը, որոնցով Խոսրով արքան եկել էր Տիգրոս: Այնուհետև դրանց զաղտնաբար գիշերով դուրս հանեցին, իսկ Խոսրով արքան տեղյակ չէր ոչինչ: Նրա որդի Կավատին (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ին – Մ.Ֆ.**) նստեցրին գահին, և նա դիմեց Խոսրովի վրա: Ապա ինչ-որ մեկը եկավ և փութապես գուժեց Խոսրովին, թե. «Արյաց ողջ երկիրն ապստամբել է քո դեմ, թագավոր են դարձրել քո որդի Կավատին և, ահավասիկ, նա գալիս է քեզ վրա»: Խոսրովը ահից վեր թռավ, զարհուրանալով ու սաստիկ դողդողալով փախչելու տեղ էր որոնում և աղաղակում. «ձի, ձի», բայց մտան այստեղ ու ձի չգտան: Այնժամ Խոսրովը ծալված մտավ արքունի պարտեզի թափ պուրակները և թաքնվեց մտնողների խիտ թփերի ու ծաղիկների տակ: Կավատ արքան հրամայեց փնտրել նրան: Մտան պարտեզ և գտան նրան՝ թաքնված խիտ թփերի տակ: Ձերբակալեցին և բերեցին արքունի առյուծ: Կավատ արքան հրամայեց նետել նրան արքունի սելյակներից մեկը: Նրա մոտ մտան նախարարներ, խոսեցին խստությամբ, նախատեցին, անարգեցին ու գնացին: Այսպես շարունակվեց միառժամանակ, ապա Կավատ թագավորը ևս անարգեց նրան ու հանեց մահալճիճի նրա հանդեպ, որից հետո իր մարդկանց հրամայեց մտնել ու սպանել նրան: Նրանք մտան սելյակ և կացնով փախեցին ու սպանեցին նրան: Կավատը հրամայեց սպանել նաև իր եղբայրներին և միանգամից սպանեցին 40 մարդու՝ բոլորն էլ արդեն չափահասության հասած: Կավատ արքան հաստատվեց թագավորության գահին և մնալուն խաղաղություն հաստատեց թե՛ կայսեր հետ, և թե՛ իր թագավորության բոլոր երկրներում: Կայսեր տվեց այն ամենը, ինչ նա կամեցավ վերցնել» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 3):

«Ապա Հերակլեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.**) զորքերը ավարի առան Պարսից աշխարհը: Ինքը՝ կայսրը, հասնում է միջև Տիգրոս բաղաբի դուռը, հորդեհում նրա շրջակայքում եղած թագավորական բոլոր ապարանքները և հետ դառնում Ատրպատական: Այդ ժամանակ պարսից նախարարներն ու զորքը սպանում են Խոսրովին (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.**) և թագավորեցնում նրա որդի Կավատին (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ին – Մ.Ֆ.**): Սա հաշտության համար սուրհանդակ է ուղարկում կայսեր մոտ, Հերակլեսը ևս ուղարկեց իր սուրհանդակին, և նրանք միմյանց հետ խաղաղություն հաստատեցին ու վերահաստատեցին այն սահմանները, որ եղել էին Մորդիկի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Մավրիկոսի – Մ.Ֆ.**) ու Խոսրովի ժամանակ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիգրեանական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3):

«Բայց Խոսրով Առաջինի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.**) որդի Կավատը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ը – Մ.Ֆ.**), սպանելով Պարսից արքա Խոսրով Երկրորդին (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.**), նրա փոխարեն ինքն է թագավորում» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 17):

«Իմանալով այդ՝ Խոսրովը (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) փախավ իր Սազան ամրոցը: Հիորը (**Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ը – Մ.Ֆ.**)՝ Խոսրովի որդին, որ բանտում էր, պարսիկների կամքով ելավ այնտեղից, սպանեց իր հորը և թագավորեց, իսկ Հերակլը դարձավ Նիկիե և ձևեռեց այնտեղ: Դրանից հետո Հիորը մարդ ուղարկեց Հերակլի մոտ և խաղաղություն կնքեց՝ պայմանով, որ բոլորը վերադառնան իրենց նախկին տեղերը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Այդ ժամանակ հունաց կայսր Հերակլեսը եկավ պարսիկների վրա, հաղթեց նրանց և հետ բերեց փրկչական խաչը» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Հերակլես կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) խազարների թագավոր խաթանի (**Արևմտյան Թյուրքական խաթանության արքան Տուև-Յագրուի – Մ.Ֆ.**) օգնությամբ գնաց Պարսկաստան, սպանեց Խոսրովին (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.**), վերադարձեց սուրբ խաչը և ուղարկեց Երուսաղեմ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Իր տասներկուերորդ տարում Հերակլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.**) սպանեց Խոսրովին (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ին – Մ.Ֆ.**) ու հետ դարձրեց սուրբ խաչը» (Եվթիմ Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Պարսիկներից ոմանք Խոսրովի առաջ Շահի Վարազին (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոսրոյան Ռազմիդզան Ֆառուխան Շահի Վարազին – Մ.Ֆ.**) հռոմեասիրության մեջ զրպարտեցին և այն բանով, թե նա չարախոսում է իր հասցեին: Խոսրովն իր սպաթարին նամակով Զադկերտն ուղարկեց՝ Շահի Վարազի հրամանատար խաղաղարկանի մոտ, կարգադրելով նրան սպանել Շահի Վարազին, ապա վերցնել պարսից զորքը և շտապել Պարսկաստան՝ օգնության: Նամակաբերը, սակայն, Գալատիայում ընկնում է հռոմեացիների ձեռքը, որոնք պարսիկներից թաքուն նրան բերում են Բյուզանդիոն և հանձնում կայսերոգրով: Վերջինս, նամակաբերից տեղյակ դառնալով, անհապաղ իր մոտ է հրավիրում Շահի Վարազին: Նա եկավ ու ներկայացավ կայսերոգրուն, որը նրան հանձնեց խաղաղարկանի հասցեագրված նամակը և ծանոթացրեց նամակաբերին: Ընթերցելով նամակը և իրականությանը տեղյակ դառնալով՝ նա տղն ու տղը զիջեց և կայսերոգրու և պատրիարքի հետ հաշտություն կնքեց: Նա կեղծեց Խոսրովի նամակի բովանդակությունը, իր անվան կողքին ավելացրեց 400 այլ սատրապների, հազարապետների և հարյուրապետների անունները, որոնք պետք է սպանվեին, և, վարպետորեն կնիքը տեղը դնելով, հրավիրեց հրամանատարներին ու հենց իրեն՝ խաղաղարկանին: Ընթերցելով նամակը՝ նա վերջինիս ասաց. «Համաձայն էս այդ կատարել»: Հրամանատարները գազազած գահընկեց հայտարարեցին Խոսրովին և կայսերոգրու հետ հաշտություն կնքեցին: Միմյանց հետ խորհրդակցելով՝ նրանք վճռեցին Քաղկեդոնից հեռանալ ու առանց ավարտելու իրենց երկիրը գնալ: Հերակլիոսը նամակ գրեց Խոսրովին. «Թեև հալածում եմ քեզ, բայց խաղաղություն եմ տեսնում: Իմ ցանկությամբ չեք, որ իրի եմ մատնում Պարսկաստանը, դու ես ինձ դրան ստիպել: Արդ, գցե՛ք գեղերը և հաշտություն կնքե՛ք, հանգեցնե՛ք կրակը, բանի նա ամեն ինչ չի ճարակել»: Խոսրով մերժեց և դա ավելի բորբոքեց պարսից ժողովրդի աստեղությունը նրա դեմ: Խոսրովը զինակրեց իր իշխանավորների բոլոր սպասավորներին, իր ու իր կանանց ծառաներին և, զինված ծառաներին, ուղարկեց միանալու Պարսկաստանի զորքին ու կանգ առնելու: Նարվա գետի ափին՝ Տիգրոսի 12 մղոն հեռավորության վրա: Նա նրանց կարգադրեց, որ կայսրը գետն անցնի, ոչնչացնեն կամուրջն ու նավակամուրջը: Կայսրը, հունվար ամսի 7-ին Ղաստակետից դուրս գալով, երեք օր հետո բանակեց Նարվա գետից 12 մղոն հեռու, որի ափին է գտնվում պարսից զորքը, այդ թվում և 200 փիղ: Կայսրը Արմենիականի տուրմարիս Գերգիոսի կարգադրեց գնալ մինչև գետը և իմանալ, թե ունի՞ արդյոք Նարվան գետանց: Տեսնելով, որ պարսիկները կտրել են կամուրջները և Նարվան գետանց չունի, նա կայսեր մոտ վերադարձավ: Կայսրը շարժվեց, եկավ Միազուրդոն, ողջ փետրվար ամիսը գլուղերն ու բաղաբները կրակի տալով, իսկ մարտ ամսի էլ եկավ Բարգան կղզվող գյուղը, ուր մնաց յոթ օր: Այս տեղից նա զորավար Մժեժին ավարառության ուղարկեց: Վերջինիս կողմն անցավ Շահի Վարազի բանակում հազարապետի աստիճանն ունեցող Վշնասպ Ասպաղը ուրիշ 5 հոգու հետ միասին, որոնցից երեքը կոմսներ էին, իսկ երկուսը՝ սպաներ: Մժեժը սրանց բերեց կայսեր մոտ: Այս Վշնասպ Ասպաղը շատ կարևոր տեղեկություններ տվեց կայսրը: Նա ասաց. երբ Խոսրովը Ղաստակետից փախավ դեպի Տիգրոս և Սելևկիա, թանկով հիվանդացավ ու ցանկացավ Մարդաշահին՝ Հիորինից ծնված որդուն, արքա թագադրել: Երբ հետո նա վերստին անցավ գետը, իր հետ բերեց Մարդաշահին, Հիորինին և վերջինից մյուս որդի Շահիյարին, իսկ իր անդրանիկ որդի Հերոյին (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Կավատ II-ին – Մ.Ֆ.**), վերջինիս եղբայրներին ու կանանց էլ թողեց գետի այն կողմը: Նա պատմեց նաև, որ Հերոյին, իմանալով, որ Խոսրովն ուզում է Մարդաշահին թագադրել, ցնցվեց: Նա Վշնասպ Ասպաղի մոտ իր կաթնեղբորն ուղարկեց ասելու. «Եկ գետի այն կողմը, որ հանդիպե՛նք, բայց Վշնասպ Ասպաղը Խոսրովի երկրորդ չհամարձակվեց գետն անցնել և հայտնեց նրան, թե. «Ինչ որ վճռել ես գրավոր հայտնի ինձ քո կաթնեղբոր միջոցով»: Հերոյին գրեց նրան, թե. «Դու գիտես, որ պարսից տերությունը վատթար Խոսրովի պատճառով կործանվեց, նա ուզում է Մարդաշահին թագադրել, արհամարհելով ինձ՝ իր անդրանիկ որդուն: Եթե դու համոզես զինվորներին ինձ ընդունել, ես կբարձրացնեմ նրանց բոճիկները, հաշտություն կկնքեմ հռոմեացիների կայսեր և թուրքերի հետ, և մենք լավ կապե՛նք: Դու և թո զինվորները ջանացե՛ք, որ ես թագավորեմ, ես բոլորիդ առաջ կբաշեմ և կհատուցեմ հատկապես քեզ» (**տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.**)...: Վշնասպ Ասպաղը նաև ասաց. «Ես կաթնեղբոր միջոցով հայտնեցի նրան, թե. «Իմ ուժերի ներածի չափով կաշխատեմ զորքին համոզել և ջանք կթափեմ»: Ես 22 կոմսներին հետ խոսեցի և համոզեցի նրանց, ինչպես և այլ բազում հրամանատարների ու զինվորների: Այդ մասին ես հայտնեցի Հերոյին, որն ինձ կարգադրեց վերցնել երիտասարդ տաքսատոսների և մարտ ամսի 23-ին հանդիպել նրան Տիգրիս գետի նավակամուրջակի վրա, որպեսզի նրա հետ զորքով շարժվե՛ք Խոսրովի վրա:

Նա ասաց նաև, որ Շերոյեի հետ են Շահր Վարազի երկու որդիները, նաև Յազդեմի որդին և բազում իշխանազուններ որ, Արամի որդին էլ, բոլորն էլ ընտրակի: Այդ, եթե հաջողվի սպանել խոսրովին, լավ, բայց եթե անհաջողության մատնվեն, ապա բոլորը Շերոյեի հետ կհարեն կայսեր: Նա է ինձ քո մոտ ուղարկել, տեր, բանգի նա պատկառանք է տաճում հռոմեացիների թագավորության հանդեպ, թագավորություն, որը ժամանակին փրկեց խոսրովին, որպեսզի նա այժմ հռոմեացիների գլխին բազում փորձանքներ բերի: Կայսրը, աչքի առաջ ունենալով նրա ապերախությունը, իրավունք ունի ինձ էլ չհավատալու: Կայսրը նրան հետ՝ դեպի Շերոյեն, ուղարկեց հաղորդելու, որ նա բացի բանտերի դռները և այնտեղ արգելափակված հռոմեացիներից դուրս հանի, նրանց զինի և խոսրովի վրա շարժվի: Շերոյեն հնազանդվեց կայսեր և բանտարկյալներին ազատելով, հարձակվեց հայրասպան հոր՝ խոսրովի վրա: Վերջինս փորձեց փախուստի դիմել, բայց ապարդյուն: Նրան ձերբակալեցին, թնեղ մեջքին ամուր երկայթե կապանքների մեջ առան, ոտքերին ու վզին սուգակապարներ կախեցին և առաջնորդեցին խավարի տունը, որը նա նոր էր կառուցել և ամրացրել, գանձատան էր վերածել: Նրան շատ քիչ հաց էին տալիս ու ջուր, և սովամահ էին անում, համաձայն Շերոյեի կարգադրության, թե. «Թող իր գուր տեղ կուտակած ոսկին ուտի, որի փրույն շատերին սովամահ արեց, աշխարհի ամալացրեց»: Նրա մոտ նա աստորակներին էր ուղարկում, որպեսզի գլխին թուփ ու լուտանք թափեն: Ապա բերել տվեց նրա որդի Մարդանշահին, որին խոսրովն ուզում էր թագադրել, և նրա աչքի առաջ սրի բաշեց: Նրա աչքի առաջ կոտորեցին նաև նրա բոլոր մյուս զավակներին: Շերոյեն խոսրովի մոտ ուղակեց վերջինիս բոլոր թշնամիներին՝ նրան գանահարելու, գլխին թուփ ու լուտանք թափելու: Դա հինգ օր տևեց, որից հետո Շերոյեի հրամանով նրան նետահարեցին: Եվ այդպես, դանդաղորեն նա չարաբար ավանդեց հոգին: Դրանից հետո Շերոյեն Յերակկիսին նամակով ավետեց պիղծ խոսրովի սպանության մասին, նրա հետ կայուն խաղաղություն կլնեց, վերադարձրեց զնդաններում գտնվող բոլոր քրիստոնյաներին, Պարսկաստանում գտնվող բոլոր ռազմագերիներին, այդ թվում և Չաբարիս պատրիարքին: Նա վերադարձրեց նաև Շահր Վարազի կողմից երուսաղեմի գրավման ժամանակ այնտեղից տարված Զրիստոսի պատվական ու կենարար խաչափայտը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ պարսիկ արխունները, երբ իմացան, որ հռոմեական կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.) հանուն իր պետության չի խնայել սեփական կյանքը, Շիրոյի՝ խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Յ.) որդու (Պարսից թագավորության ապագա արքա Կավատ II-ի – Մ.Յ.), հետ միասին մտածեցին սպանել նրան, որն այդքան արհամարհում էր իր պետությունը: Եվ ահա նրանք փակեցին նրան արքայական պալատի սենյակներից մեկում, չտալով հաց և առաջարկելով ոսկի, արծաթ ու այլ բարեք և ասելով. «Ինչպիսի հաճույք էիր ստանում, ինչպիսի խնայելուս էին և ինչք կրթուտ փրկում էիր, այդ էլ ստացիր»: Եվ, երբ նրան իրոճեցին սովով ու սովահար արեցին, այդ ժամանակ էլ հենց նրա որդուն հռչակեցին պարսից արքա: Շիրոյեն (Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ը – Մ.Յ.) անմիջապես էլ դեսպաններ ուղարկեց Զերակլեսի մոտ և նրան նվերներ հանձնեց, որ բարիացնի: Բացի այդ նա դրանց նաև մի նամակ կցեց, որում համոզում էր նրան աստվածային կամքով հաշտվել և հանուն երկրուսի պետության էլ միավորվել, որ դրանցից յուրաքանչյուրը խաղաղվի, իսկ նա պատասխանեց այդ նամակին՝ Շերոյեին կոչելով որդի, և ասաց, որ նա երբեք էլ մտադրություն չի ունեցել նրան թագավորության աստիճանից զրկել: Դրա համար էլ նա չի արել այդ նաև խոսրովի համար, չնայած որ սա մեծ աղետների պատճառ դարձավ և հռոմեացիների, և պարսիկների համար ու, եթե փրկվեք, զգձտեք վերականգնել իր տերությունը « Սակայն Աստված, որը գիտեր նրա մտքերը, նրան արժանի պատիժ տվեց, որպեսզի նրա պատճառով շատերի կործանման պատճառ դառնա, իսկ իրենց էլ միավորման բերեց: Ինչ վերաբերվում է կենսաբեր խաչին, որը Շարբարը (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոսրով Բազիլիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը – Մ.Յ.) տարել էր Երուսաղեմից, ապա նա պահանջեց, որ այն անմիջապես իր տեղը վերադարձվի: Շերոյեն խոստացավ այն տալ, եթե հանկարծ գտնի: Դեսպանների վերաբերյալ, որոնց Սահիտը խաբեությանը տարել էր, Շերոյեն հայտնեց, որ Լեոնտիոսը մահացել է բնական մահով, իսկ մյուսների խոսրովը խաչել է, երբ իմացել է, որ Զերակլեսը ներխուժել է Պարսկաստան» (Նիկեոյի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.) վերցրեց այս տերության ողջ գանձարանը, թալանեց, ամալացրեց շատ մարգեր և հետ դարձրեց (Անանուն Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Յ.) որդի Շիրինը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ը – Մ.Յ.), որը գտնվում էր բանտում, ելավ իր տեղից և Սպանեց հորը: Սա նամակ ուղարկեց Զերակլեսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.), հայտնեց տեղի ունեցածի մասին և խաղաղության առաջարկ արեց, ըստ որի պարսիկները պետք է թողնեին ռումների բոլոր երկրները» (Սիբայե Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 3):

«Այդ ժամանակ խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Յ.) որդի Շիրինը (Պարսից թագավորության արքա Կավատ II-ը – Մ.Յ.), որը գտնվում էր բանտում, ելավ իր ստրկական տեղից և, հետապնդելով հորը, սպանեց նրան: Սա իշխեց իննը ամիս, ընդ որում, երբ Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.) հետ էր եկել, որ ձմեռն անցկացնի Եդեսիայիում, նա նամակ ուղարկեց նրա մոտ, հայտնեց տեղի ունեցածի մասին և խաղաղության առաջարկ արեց, ըստ որի պարսիկները պետք է թողնեին ռումների բոլոր երկրները» (Բար-Շեբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնուհետև Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.), ով անհավատ կայսր Փոկասի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Փոկասի – Մ.Յ.) օրոք պատրիկների առաջնորդն էր, հաջորդեց նրան գահին և Նիկիվեց պարսիկների դեմ կռվելու գործին: Եվ ահա և ս Զրիստոսի շնորհով նա եկավ նրանց դեմ պանեց խոսրովին՝ նրանց անհավատ թագավորին: Նա ավերեց նրա բաղաբը և անապատ դարձրեց, իսկ նրա հարստությունն ու գերիներին էլ հաղթականորեն տարավ Կոստանդնուպոլիս» (Անանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Երեկյեն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.) մեկնեց Պարսկաստան, սպանեց խոսրով արքային (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին – Մ.Յ.), գրավեց Բաղդադը և տարավ կենարար խաչը» («Զարթիս-Ցիսովրեա», «Զարթիսի մատյան»):

«Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.) մեկնեց, կործանեց Բաղդադը, գերի վերցրեց խոսրով արքային (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին – Մ.Յ.) և ստիպեց նրան հանձնել կենարար փայտը» («Զարթիս-Ցիսովրեա», Անանուն «Զարթիսի դարձը»):

«Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.) այնտեղից մեկնեց, կործանեց Բաղդադը, գերի վերցրեց խոսրով արքային (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին – Մ.Յ.) և ստիպեց նրան հանձնել կենարար փայտը» («Զարթիս-Ցիսովրեա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Այդ ժամանակ, ահա Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.) նվաճեց Պարսկաստանը, սպանեց խոսրովին (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ին – Մ.Յ.), որ մի հզոր արքա էր, և Երուսաղեմ վերադարձրեց Սուրբ խաչը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 2):

«Խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Յ.) գրեց իր երեք զորավարներին, որոնք պարտություն էին կրել, որպեսզի սրանք զեկուցեն իրենց զորքերի մասին և պատժեն բոլոր նրանց, ովքեր թուլություն էին դրսևորել իրենց պաշտոններում: Նրանք պետք է պատժեն բոլոր այդ մարդկանց ըստ իրենց մեղքի: Ահա հենց այդ նամակով էլ նա իր դեմ ապստամբության հրահրեց այն մարդկանց, որոնք հիմքեր ունեին վախճանալու իրենից: Նա նաև գրեց Շահրվարազին (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոսրով Բազիլիդան Ֆառուխան Շահր Վարազին – Մ.Յ.)՝ պատմելով նրան այն ամենի մասին, ինչ ռումներն արել էին իր երկրում ու հրամայելով նրան հնարավորինս շուտ գալ իր մոտ...: Եվ ահա պարսիկները ապստամբեցին խոսրովի դեմ, սպանեցին նրան և արքա հռչակեցին Մարիամի ու խոսրովի որդի Շիրինին (Պարսից թագավորության ապագա արքա Կավատ II-ին – Մ.Յ.)» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 5):

«Զերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Յ.), հավաքելով իր զորքերը, գնաց խոսրովի (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ի – Մ.Յ.) վրա, հարձակվում գործեց նրա վրա և այդ արքային ժամանակ, ինչքան որ գտնվում էր այդ կողմերում: Դա խոսրովի կործանման սկիզբն էր, ընդ որում Զերակլեսը, հավատարիմ Շահրվարազին (Պարսից թագավորության ապագա արքա խոսրով Բազիլիդան Ֆառուխան Շահր Վարազին – Մ.Յ.) տված խոստման, ի վերջո թողեց պարսից երկիրը և հեռացավ: Փոխարենը, սակայն, պարսիկներն իրենք դժգոհությամբ լցվեցին խոսրովի նկատմամբ և արդյունքում սպանեցին նրան, իսկ Շահրվարազն ու պարսիկներն էլ միացան իրենց հայրենակիցներին» (Աբդ ալ-Ռաբան «Եգիպտոսի նվաճումը»):

«Տեսնելով այս ամենը՝ խոսրովը (Պարսից թագավորության արքա խոսրով II-ը – Մ.Յ.) զայրացավ իր զորքի մեծամեծների և իր մարզպանների վրա, որից հետո նրանց կապակցությամբ հրաման արձակեց, որ բանտ գցեն և հետո մահապատժի ենթարկեն: Երբ պետության մարդիկ տեսան այդ ամենը, նրանք իրար մեջ համաձայնության եկան՝ մտադրվելով գահընկեց անել խոսրովին և արքա դնել նրա որդի Շիրոյին (Պարսից թագավորության ապագա արքա Կավատ II-ին – Մ.Յ.): Նրանք գահընկեց արեցին խոսրովին և արքա հռչակեցին Շիրոյին՝ խոսրովին փակելով պալատի սենյակներից մեկում և որպես հսկող դնելով «Խիզախներ»-ի ղեկավար Խիլոսին» (Աբու Յահիթա ալ-Դիսալարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

¹⁴⁹⁷ «Եվ միևնույն կաթողիկոս Վնոն իր հայրենիքի գանազան վայրերում կարոտ ու սեր էր սփռում, հանկարծակի կրկին ոռնաց հյուսիսային հողմը և կոծեց Արևելյան մեծ ծովը: Եկավ, իր արյունաբոս որդու հետ վրա հասավ ոչնչացնող մեծ գազանը՝ Շաթ կոչված (Արևմտյան Թյուրքական

խաբանութեան խաբան Տոն-Յագրուի – Մ.Ֆ.): Նախ և առաջ կ'ընդհատուի Վրաստանի դէմ, դիմեց Տիգրիս քաղաքի վրա և, առաջվա քաջ տղամարդկանցից քաղաքի ներսում ոչ-ոքի չգտնելով, տեղին համարեց կուտակված վրեժը լուծել նրանց կողմից հասցված նախնին նախատիքների համար: Երբ քաղաքը պատեց ու սկսեց մարտնչել ու նեղել նրա մեջ գտնվող բնակիչներին, վերջիններս էլ դուրս եկան նրա դէմ: Մոտ երկու ամիս ծանր պայքարեցին՝ զուր ջանալով իրենց վախճանի ծակատագիրը փոխել: Իրենց արյան թափվելու ահը, որ այդտեղ լինելու էր շուտով, տագնապահար էր անուժ նրանց: Այնժամ նրանց վրա մռնչաց սարսափելի զազանը, բավականաչափ մարդկանց իր կորույնների համար որսաց և խեղդեց, որբերը լցրեց որսով և իր գորբերը լիացրեց հափշտակութեամբ: Բոլորը միասին իրենց սրերը բարձրացրին ու դիմեցին դեպի պարիսպները, այդքան բազմություն միմյանց վրա դիզվելով ավելի բարձր դարձան, բան պարիսպները: Մութ ստվեր ընկավ քաղաքի ողորմելի բնակիչների վրա: Նրանց անդամների հողերը խախտվեցին, բազուկները թուլացան, պարտության մատնվեցին, հետ նետվեցին պարսպից և խուճապի մատնվեցին, ինչպես որսորդների ծուղակների մեջ բռնված ճնճողուկներ: Ոչ-ոք չկարողացավ հասնել իր տունը սարսափելի գույժը հաղորդելու, իր սիրելի ամուսնուն պատվել տալու իր արգանդից ծնվածին սիրելու կամ ծնողների ծնողական սերը մտաբերելու, այլ սարսափահար եղած ջանում էին թաքնվելու ումանք տանիքների վրա, ումանք խողովակների մեջ, իսկ շատերն էլ լցվեցին եկեղեցիները և բռնեցին սեղանի անկյուններից: Նրանց գոռում-գոչումները և հառաչանքները նմանվում էին մաքիների մեծաբանակ հոտի մայունին, գառների կամ մայրերի ողբին՝ իրենց ծագերի համար: Նրանց հետևից ընկած էին անողորմ հնձողները, որոնց ձեռքերը արյան վտակներ էին հոսեցնում, ոտքերը տորոում էին դիակները, իսկ աչքերը տեսնում էին կարկուտի տեղատարափի չափ դիակների կոյտերը: Երբ ողբերի ու վայնարանների ձայները դադարեցին ու ոչ մի մարդ չազատվեց, այդ ժամանակ միայն կոտորողները նույնպես հասկացան, որ իրենց սրերը հազեցան: Բռնած բերեցին նաև երկու իշխանական, դրանցից մեկը պարսից թագավորական կուսակալ էր, իսկ մյուսը՝ քաղաքի բուն բնակիչներից՝ Վրաստանի իշխանական տոհմից էր: Երբ դրանք ձեռքակալված ներկայացվեցին թագավորին, վերջինս հրամայեց, իբրև հատուցում այն բանի, որ իր պատկերը կույր նկարեցին, իրեն անարգելիս, փորել-հանել դրանց աչքերը: Դաժան չարարաններով խեղդամահ արին նրանց՝ ողբ-ողբ հանելով մաշկը նրանց անդամներից: Ակա ձգեցին, հարմարեցրին, խոտով լցրին դրանք ու կախեցին պարսպի բարձունքից: Նույն ժամանակ ձեռք բերին հավաքված գանձերի արկղերը և, բազմաբանակ ավարներով ծանրաբեռնված, դրանք բերում շեղ առ շեղ, կույտ առ կույտ լցնում էին իրենց բռնակալի առջև: Այնքան շատ բերեցին ու լցրին նրա առաջ, մինչև որ ձանձրացավ նայել ու դիտել ոսկու և արծաթի անբավ, անհամար տաղանդները, իսկ եկեղեցիների զարդերը, ակնապատ, մաքարտաշար սպասները ո՛վ կարող է նկարագրել» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 14):

«Երեկոն (Բյուզանդական Թյուրքական կայսր Յերակլես ԻԶ – Մ.Ֆ.) Անդոներսեղին տվեց Տիգրիս կոչվող իշխանին (Արևմտյան Թյուրքական խաբանութեան խաբան Տոն-Յագրուի – Մ.Ֆ.), որպեսզի նվաճեն Կալան, իսկ ինքը մեկնեց պարսիկների դեմ պատերազմի...: Քիչ օրեր անց սրանք գրավեցին Կալան ու գերեցին ամրոցի այն հրամանատարին: Տիգրիս սկզբում նրա բերանը լցրեց դրահմաններով, բանգի նրա խոսքերը ուրախություն էին պատճառել կեսարին, իսկ հետո մաշկազերծ արեց և պաճուճանքն ուղարկեց Գարդաբանիում գտնվող Էրեկլեսին այն բանի համար, որ նա հանդգնություն էր ցուցաբերել վերջինիս կատաղած...: Այդ ժամանակ էլ հույները նվաճեցին Վրաստանը՝ Սպերը և Կղարքի մերձակա շրջանները» («Բարթոլոմեոս-Յիսուփոբեա», «Բարթոլի մատյանը»):

«Այս Տիգրիս (Արևմտյան Թյուրքական խաբանութեան խաբան Տոն-Յագրուն – Մ.Ֆ.) քիչ օրեր պաշարումից հետ վերցրեց Կալան, գերեվարեց այդ ամրության ղեկավարին, նրա բերանը լցրեց դրահմաններով, որից հետո կենդանի կաշին բերթեց և ուղարկեց Գարդաբանի՝ Վարազ-Գրիգոր արքայի մոտ» («Բարթոլոմեոս-Յիսուփոբեա», Մևանուն «Բարթոլի դարձը»):

«Բայց երբ գարունը եկավ, խաբանը (Արևմտյան Թյուրքական խաբանութեան խաբան Տոն-Յագրուի – Մ.Ֆ.) պաշարեց ու գրավեց քաղաքը, հրամայեց կոտորել տղամարդկանց, կանանց և մանուկներին, ավերեց քաղաքը, խլեց նրանց ինչքը, գնաց իր քաղաքը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Այս Տիգրիս (Արևմտյան Թյուրքական խաբանութեան խաբան Տոն-Յագրուն – Մ.Ֆ.) քիչ օրեր պաշարումից հետ վերցրեց Կալան, գերեվարեց այդ ամրության ղեկավարին, նրա բերանը լցրեց դրահմաններով, բանգի նրա խոսքերը ուրախություն էին պատճառել կեսարին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես ԻԶ – Մ.Ֆ.), որից հետո կենդանի կաշին բերթեց և ուղարկեց Գարդաբանի՝ Վարազ-Գագեյու մոտ» («Բարթոլոմեոս-Յիսուփոբեա», Սմբատ Դավթորի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Տիգրիսը գրավեց հույների կողմից» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 79):

¹⁴⁹⁸**«Այդ երբ կատարեց ըստ իր կամքի և հրամայեց ողջ ավարը դուրս բերել այնտեղից, ինքը (Արևմտյան Թյուրքական խաբանութեան խաբան Տոն-Յագրուն – Մ.Ֆ.)** գանձերով վերադարձավ իր տեղը, իսկ պատերազմող զորքերը հանձնեց իր Շաթ որդուն, որին հրամայեց դաստիարակների ու քաջ մարդկանց հետ միասին շարժվել դեպի Աղվանքի սահմաններ: Նա նրանց պատվիրեց հետևյալը, ասելով. «Եթե նրանց երկրի մեծամեծներն ու առաջնորդները ընդառաջ կգան իմ որդուն, իրենց երկիրը կհանձնեն նրա ձեռքը, ի հպատակություն ինձ և իմ գորբերի առջև բաց կանեն իրենց քաղաքները, ամրոցները, շուկաները, դուք էլ թողեք, որ նրանք ասարեն ու ծառայեն ինձ, իսկ եթե ոչ՝ մի խնայեք նրանց տասնիմեկ տարեկանից վեր արական բոլոր հասակակալներ, բայց մանկահասակ տղաներին ու ողջ իգական սեռը պահեցե՛ք ինձ ու ձեզ՝ ծառայելու և աղախնություն անելու համար»: Չորքերը, նրանից անջատվելով, գործեցին ըստ այն պատվերի, եկան հասան հրամայված վայրը: Որդին, ըստ իր հոր պատվերի, պատգամագրեր ուղարկեց պարսից կուսակալ իշխանին, որ Աղվանքի մարզպանն էր և անունը էր Մենա-Վնասայ, ինչպես նաև վերևում հիշատակված Նույն կաթողիկոս Վիրդին: Պարսիկը չընդունեց առաջարկությունը: «Ո՛վ ես», ասում է,- «և որտեղից՞ է աղվանից այդ ցեղը, ինչո՞ւ հետք է դրանց համար ես ինձ ենթարկեմ այդ հրամանին»: Եվ ունեցվածքը վերցնելով իր հետ, որի մեծ մասը վերջինից էր այս երկրից, դուրս պրծավ, գնաց, ապաստանեց պարսից կողմերը, իսկ Աղվանից Վիրդ հայրապետը, երբ իմացավ, թե ծանր լուծը դրվեց միայն իր պարանոցին, վարանքի մեջ ընկավ, կասկածում ու վախճում էր պարսից թագավորին (Պարսից թագավորության արքա Կալատ ԻԶ – Մ.Ֆ.), որովհետև նա երկար ժամանակ տարագրված էր օտարության մեջ հենց նրա դեմ ապստամբված լինելու պատրվակով, բայց միաժամանակ կամենում էր անսալ հրամաններին և ներկայանալ թշնամուն՝ երկիրը կործանումից ու ոչնչացումից փրկելու համար: Ակա, ըստ իր խորամտության, գաղտնի նամակ գրեց պարսից թագավորին՝ հայտնելով թշնամու սպառնալիքները և հարցնելով, թե կների՞ թագավորը իրեն, եթե այս անգամ գոհացնի թշնամու սիրտը նրան ներկայանալով, իսկ եթե ինքը համաձայն չէ, ապա ինքը կհեռանա երկրի սահմաններից: Եվ, բանի դեմ սպասում էր թագավորի պատասխանին, կամենում էր նաև որոշ ժամանակ հրապուրել, պահել պատգամավորներին, որոնք թշնամու կողմից էին ուղարկված, նրանց աչքերը կալում էր սակավ դրամով: Նրանց տանում-բերում էր այլևայլ պատրուկներից փրկելու համար: «Այնպե՞ս երկրի բոլոր գավառների ղեկավարներին ու առաջնորդներին, որպեսզի նրանք էլ ինձ հետ միաբանվեն ձեր թագավորի առաջարկությանը տրվելիք պատասխանի վերաբերյալ», մեկ ասում էր. «Բնավ էլ կարիք չկա, որ ես համբերեմ, սպասեմ շատերի խորհրդակցության, այլ ես ինքս կպատասխանեմ, կպատրաստեմ թագավորին վայել ընձանեղ ձեր թագավորին ողջունելու պատմին»: Այն ժամանակ պատգամավորները սկսեցին ստիպել նրան և ասել. «Ինչո՞ւ ես սպասում, ինչի՞ համար ես հապաղում, ահա ողջ Աղվանքով մեկ սապատակ սփռելու սահմանված օրը հասավ, մենք բեզ ահա հայտնեցինք մեր իշխանների ու մեր տեր Շաթի գաղտնի մտադրությունը: Այդ, եթե չես կամենում նրա առաջարկության համաձայն գործել, շտապիր դուրս պրծնել ու փախչել, որովհետև մենք ձեր կողմից մեծարանքների ու նվերների արժանացանք, ուստի երկյուղ ենք կրում մեր աստծուց և չենք կարող նենգել ու տեսնել, թե ինչպես մեր բազմաթիվ զորքերի ձեռքերը բարձրանան բեզ, այս մոտիկ բանակի և թո ժողովրդի վրա»: Մինչդեռ նրանք այսպես խոսում էին, հանկարծ մեզ ու մառախուղ պատեց մեր ողջ երկրի երեսը, միաժամանակ դաշտերը, լեռները գագաթները, բլուրները, ձորերի խորքերը, ոչ մի վայր չմաց, նույնիսկ ոչ մի ոտքի տեղ չմաց մեր երկրի բոլոր սահմաններում շենքերում, ագարակներում, տներում և ճանապարհներում: Բոլորի բերանները: «Վայ, վայ» էին աղաղակում, բարբարոսական գոռում-գոչումը չէր լռում և չկար մի վայր, ուր ջգվեր թշնամիների սպանիչ ձայնը: Եվ այս ամենը միևնույն օրը և միևնույն ժամին, որովհետև նախապես վիճակով գնդերի վրա բաժանել էին գավառները, շենքեր, հեղեղատները, գետերը, արբյուրները, ճահիճները, լեռներն ու դաշտերը, որպեսզի ամենուրեք միասին ու միաժամանակ, ըստ սահմանված ժամկետի աշխարհակոչը սապատակությունը սփռե՛ր: Մեր սահմանները ծալից ծալը սասանվում էին...: Արցախ աշխարհի անառիկ գավառների լեռների ձորառատ ապառաժները ևս չկասեցրին թշնամու արշավանքները...: Ակա այն ծովային ալիքների մեջ ծածկելու հետ միաժամանակ, սկսեցին հետամտել նաև մեր կաթողիկոսին...: Որը, մեկնելով այնտեղից, գնաց նրանց ներկայանալու: Երբ անցան լեռնաձորերով և իջան Ուտի գավառի գեղեցիկ, չքնաղ, հարթ ու հավասար բերրի դաշտը, Շաթի զորքերի անհաշիվ բազմություն պատճառով չէին կարողանում ծանաչել ու դիտել այն տեղերը, որոնցով անցնում էին, այլ, ինչպես մի ժամանակ Կարմիր ծովում, նույնպես էլ այժմ, անթիվ բանակի բռնած սահմանները մինչև արբայորդու բնակավայրը հասնելը նրանց աչքի ու ձախից պարիսպներ էին կազմում: Արբայորդուն բանակած գտան Նույն գավառի հյուսիսային կողմում՝ Պարտավ մեծ քաղաքի մոտ, հորդաբուխ ճահճաջրերի մեջտեղում...: Այսպես մեղմ ու աղաչական խոսքերով, ըստ իր աստվածային իմաստության, կաթողիկոսը նրանց սիրտը գրավեց իր խնդրանքների կողմը: Եվ ահա արբայորդու կողմից իր բոլոր զորքերին ուղղվեց այս հրամանը, որպեսզի ազատվեն բոլոր գերվածները, և ոչ-ոք չհանդիսի արգելել կամ թաքցնել, այլապես խիստ պատիժների կենթարկվեն: Սրա հետ միաժամանակ նա ուղարկեց իր մեծազավորներից նշանավոր մարդկանց, որոնք թնդյուններ էին անվանում՝ կաթողիկոսի սպասավորներով հանդերձ: Սրանք, մտնելով նրանց բանակները, նայում և հետախուզում էին նրանց սենյակներն ու վրանները, և կահկարասիների սակ թաքցրածներին կամ գրաստների ծածկոցներով փաթաթած, մատուցած մանուկների բաշում, դուրս էին բերում և ոչ-ոք չէր

հանդգնում ընդդիմանալ նրանց: Հավաքելով տրանց՝ խուճը-խուճը բերում էին կաթողիկոսի պալատը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 14):

«Վիրոն... ազատեց Հայաստանի, Վիրքի ու Աղվանքի գերիներին Զեբու խաբանի (**Արևմտյան Թյուրքական խաբանության խաբան Տուև-Յագրուի - Մ.Ֆ.**) որդի Շաթ խազդից, որ ստրկացրեց մեր երկիրը» (Վիրական Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 10):

«Այնժամ հրեական ցեղերի բոլոր տասներկու ազգերը գնացին և հավաքվեցին Եդեսիա բաղաբուն: Եվ եղավ, երբ տեսան, որ իրենց մոտից գնաց ու հեռացավ պարսից զորքը՝ բաղաբը թողնելով խաղաղությանը, փակեցին դարպասը, այնտեղ ամրացան և հռոմեացիների տերության գործերին արգելեցին մտնել այնտեղ, իսկ հուճաց Հերակլոս թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը - Մ.Ֆ.**) հրաման տվեց պաշարել այն: Եվ երբ սրանք հասկացան, որ չեն կարող կոպով նրան դիմադրել, խոսեցին նրա հետ խաղաղությամբ: Եվ բացելով բաղաբի դարպասները՝ գնացին կանգնեցին նրա առջև: Այնժամ հրաման տվեց նրանց, որ ամեն մեկը գնա դադար առնի իր բնակության վայրում: Եվ նրանք գնացին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Հռոմեաների Հերակլես կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը - Մ.Ֆ.**) օրոք հասավ Պարսից թագավորության վախճանը: Այն ժամանակ Իսրայելի բոլոր ցեղերից 12.000 մարդ հավաքվեցին Եդեսիա բաղաբում, և երբ տեսան, որ պարսից զորքը հեռացավ ու ազատ թողեց բաղաբը, գնացին մտան այնտեղ, փակեցին դռները, ամրացան բաղաբում և ապստամբեցին հուճական տերության դեմ, իսկ Հերակլես կայսրը հրաման տվեց պաշարել նրանց: Նրա թեոդորոս եղբայրն ու գործակալների բազմությունը կամեցան կոտորել նրանց, սակայն կայսրը հրամայեց Իսրայելի ցեղերին հեռանալ իրենց երկրից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ հրեաները, որ ապստամբել էին հույների դեմ և պատուապարվել Եդեսիա բաղաբում, երբ չկարողացան հուճաց զորքին դիմադրել, ելան գնացին Տաճկաստան՝ Իսմայիլի որդիների մոտ՝ 12.000 մարդ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Հերակլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի - Մ.Ֆ.**) օրում 12.000 հրեա, հավաքվելով Եդեսիայում, ապստամբություն բարձրացրին Հերակլի դեմ, որը գնալով կառնեց Ուռհան, գրավեց այն և հրեաներին ողջ-ողջ արձակեց, որպեսզի ուր կամենան գնան՝ չլսելով թեոդորոս եղբորը, որն ուզում էր կոտորել նրանց» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 33):

«Հերակլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը - Մ.Ֆ.**) Միջագետք ուղարկեց Թեոդորիկ անունով իր եղբորը և սա եկավ Ուռհա, որտեղ բռնատիրում էին հրեաները: Նա գրավեց բաղաբը և կոտորեց նրանցից շատերին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Հույների 944 թվականին ռուսների կայսր Հերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի - Մ.Ֆ.**) պաշարեց Եդեսիան» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի - Մ.Ֆ.**) եղբայր Թեոդորիկը ժամանեց Միջագետքի բաղաբներ և իմաց տվեց պարսիկներին, որոնք գտնվում էին այնտեղ, որ նրանք ելնեն ու մեկնեն պարսից երկիր: Նրանք գոռչացվեցին ու նրանց իմաց տրվեց Շահի Վարազի (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազի - Մ.Ֆ.**) ու Շիրոյի (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Կավատ II-ի - Մ.Ֆ.**) գրվածքների և այն մասին, որ հռոմեացիների ու պարսիկների միջև խաղաղություն է կնքվել, իսկ երբ սեփական եղբոր հետևից եկավ կայսրը, նա նշանակեց կառավարիչներ ու հռոմեական բաղաբների պահապաններ: Երբ Թեոդորիկը ժամանեց Եդեսիա, պարսիկները, որոնք գտնվում էին այնտեղ, արդեն գիտեին կատարվածի և կայսեր գալու մասին, սակայն աչքաթող արեցին ամեն ինչ ու չնեղարկվեցին Թեոդորիկի խոսքերին: Նրանք նրան ասացին. «Մենք չգիտեինք Շիրոյին և չենք տա բաղաբը հռոմեացիներին»: Պարսիկների վրա պարսիկների հետ միասին կանգնած էին նաև հրեաները, որոնք ապրում էին Եդեսիայում: Քրիստոնյաների նկատմամբ իրենց ատելության և պարսիկների նկատմամբ բարեհաճության պատճառով նրանք լուռտանքներ էին թափում Թեոդորիկի վրա և ստիպում էին նրան վատ խոսքեր լսել, իսկ սա բաղաբի դեմ ծանր պայքար սկսեց և հոգնեցնում էր նրանց բալիստների բաթեր նետելով: Եվ ահա բաղաբում գտնվող պարսիկները վախեցան, հնազանդվեցին պայմանավորվածության պայմաններին և ելան ու գնացին իրենց երկիր: Այդ ժամանակ Հովսեփ անունով մի մարդ, վախճնալով, որ իր համաբաղաբացիները կկործանվեն, իջավ պարսիկներից և հասցվեց Հերակլեսի մոտ: Նա նրան գտավ Թել-Մավեյայում, մտավ նրա մոտ և աղաչեց ներել իր հայրենակիցներին Թեոդորիկի՝ նրա եղբորը, վիրավորելու համար՝ հետ ուղարկելով իրեն, որպեսզի կանխի վրեժխնդրությունը, իսկ Թեոդորիկը, մտնելով բաղաբ և տիրելով նրան, վտարեց պարսիկներին և մեկնեց իր երկիր: Նա մարդ ուղարկեց հավաքելու իրեն վիրավորած բոլոր հրեաներին ու սկսեց սպանել նրանց ու թալանել նրանց տները, բայց հանկարծ եկավ հրեա Հովսեփը և բերեց կայսրական հրամանը, որում հրահանգ կար նրա հայրենակիցների չկանսել» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 101):

«Երբ Թեոդորիկը ժամանեց Եդեսիա, նրան ներս չթողեցին և գլխին ծաղրանքներ ու վիրավորանքներ թափեցին: Այդ ժամանակ պարսիկները, հետ մղվելով բաղաբից, հեռացան: Դրանից հետո, սակայն, հրեաներից մեկը, որի անունը Հովսեփ էր, վախճնալով մարդկանց կոտորածից, գիշերով իջավ պարսիցի և մեկնեց Թելիա, որտեղ գտնվում էր Հերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը - Մ.Ֆ.**): Եվ ահա նա նրան խնդրեց, որ միջնորդի Թեոդորիկին ներել իրենց և անվանագույթյան երդում տալ: Այդ ժամանակ Թեոդորիկն արդեն մտել էր Եդեսիա և, հրաժեշտ տալով պարսիկներին, այն է, արդեն պատրաստվում էր հաշիվ տեսնել հրեաների հետ, սակայն, տեղ հասավ Հովսեփը, բերեց Հերակլեսի ներման հրամանը և փրկեց բոլորին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 3):

¹⁵⁰⁰ «Դրանից հետո նրա փոխարեն թագավորեց Անզոն հռոմեոսի որդի Արտաշիրը (**Պարսից թագավորության արքա Արտաշիր III-ը (628-629) - Մ.Ֆ.**), չնայած որ նա փոքր էր տղա էր: Այդ ժամանակ Ֆառուխան անունով պարսիկ հրամանատարներից մեկը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազի - Մ.Ֆ.**), որը հարել էր Հերակլեսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ին - Մ.Ֆ.**), լսելով, որ թագավորել է այդ երեխան, պատրաստեց հռոմեական ու պարսկական զորքերը, եկավ Մախոզ, հաղթեց պարսկական զորքին, ներս մտավ և սպանեց Արտաշիրին» (Ամանուն Ասորի «Մասնականների ժամանակագրություն»):

«941 թվականին՝ Հերակլեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի - Մ.Ֆ.**) 19-րդ ու Մուհամմեդի (**Մուհամմեդ մարգարեի - Մ.Ֆ.**) 8-րդ տարում պարսիկներից ոչ մի մարդ չմաց, որ անցած չէր լինի Եփրատը: Պատերազմ սկսվեց պարսիկների մեջ ու նրանցից ոմանք անցան Շահի Վարազի (**Պարսից թագավորության արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազի (629) - Մ.Ֆ.**), իսկ ոմանք էլ՝ Խարդարիզանի կողմը: Շահի Վարազը Հերակլեսի մոտ մարդ ուղարկեց և սա նրան հռոմեական զորք տվեց: Նա պատերազմ վարեց Խարդարիզանի դեմ, սպանեց նրան և արդյունքում պարսից պետությունը մնաց Շահի Վարազին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 101):

«Այդ ժամանակ Շահի Վարազը (**Պարսից թագավորության արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազի - Մ.Ֆ.**) օգնական բանակ ստացավ Հերակլեսից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի - Մ.Ֆ.**) և սպանեց Խարդարիզանին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 3):

«Այդ ժամանակ Ֆառուխան Շահի Վարազը (**Պարսից թագավորության արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը - Մ.Ֆ.**) օգնական բանակ ստացավ Հերակլեսից (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի - Մ.Ֆ.**) և սպանեց Խարդարիզանին» (Բար-Ներսես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այն ժամանակ, երբ նա (**Պարսից թագավորության արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը - Մ.Ֆ.**) մտածումներն ունեց էր, Որմիզդի որդին (**Պարսից թագավորության արքա Արտաշիր III-ը - Մ.Ֆ.**) դավադրության արդյունքում սպանվեց և Շարվարը սկսեց հավակնել պարսից տերությանը: Հերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը - Մ.Ֆ.**) տվեց իր համաձայնությունը և նրանք իրար հետ պայմանավորվեցին, որ այն ամենը, ինչ հռոմեացիները կորցրել են պարսիկների պատճառով, կվերադարձվի: Ամսիցապես էլ, ըստ այդ որոշման, խաղաղություն կնքվեց և Շարվարը հռոմեացիներին վերադարձրեց Եգիպտոսը և բոլոր արևելյան երկրները» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Շահի-Վարազը Պարսից թագավորության արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազի - Մ.Ֆ.) ապստամբեց նրա (**Պարսից թագավորության արքա Արտաշիր III-ի - Մ.Ֆ.**) դեմ և, սպանելով նրան, երկու ամիս թագավորեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ պարսից ժողովուրդը սպանեց իր թագավորին՝ Որմիզդի որդուն (**Պարսից թագավորության արքա Արտաշիր III-ին - Մ.Ֆ.**): Շարվարանը (**Պարսից թագավորության ապագա արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազը - Մ.Ֆ.**) սկսեց խնդրել Հերակլեսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ին - Մ.Ֆ.**) իրեն թագավորեցնել պարսիկների վրա: Եվ ահա Հերակլեսը բարձրացրեց նրան Պարսից թագին, որի փոխարեն նա խոստացել էր Հերակլեսին Հունաստանին վերադարձնել պարսիկների կողմից գրաված բոլոր մարզերը: Դրանից հետո նա, հրաման տալով պարսից առաջնորդներին հեռանալ հուճական հողերից, միաժամանակ էլ Հերակլեսին հարուստ նվերներ տվեց» (Գեորգի Մտացմիլդեի «Մակիլաների, ըստ Եուլթան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Հերակլեսի արշավանքի մասին»):

¹⁵⁰¹ «Հյուսիսի իշխողը (**Արևմտյան Թյուրքական խաբանության խաբան Տուև-Յագրուն - Մ.Ֆ.**), երբ ստուգեց այդ երկրի բոլոր բարիքները և համոզվեց, որ ոչինչ չի թաքցված իրենից, մտադրվեց ամառը շարժվել Հայաստան և այն իր սահմանակից երկրներով հնազանդեցնել: Իր գործերից նա ընտրեց մոտ 3.000 զորեղ մարդիկ և նրանց ղեկավար նշանակեց մի հանդուգն ու արյունաբու մարդու, որ կոչվում էր Զորպան-Թարիան:

Սրան իրենից առաջ ուղարկեց, որպեսզի իր առջև ճանապարհորդ անվտանգ դարձնի և տեղեկություններ հավաքի պարսից գոռոզացած գորավարի (**Պարսից թագավորության սպագա արքա Խոռյան Ռազմիդզան Ֆառուխյան Շահի Վարազի – Մ.Ֆ.**) մասին, որ դեռևս տիրում էր Պարսեպոլիսին, իսկ ինքը, իր բազմաթիվ գործը ամրակուռ դարձնելուց հետո, դանդաղ շարժվեց նրա հետևից։ Այդ երբ նրա առաջապահ իշխանը հասավ Չայաստան, այնուհետև իմացավ, որ պարսից գորավարը գալիս է իր դեմ, ինքը իբրև դարսանակալ օժ դիմադիր կանգնեց ճանապարհի վրա և նրա առջև պահուժեք էր ճանապարհորդ։ Տեղեկություն է տրվում Շահվարազին, թե ինչ է մտածել թշնամին և կամ թե իրենց գործի առաջապահները աներկյուղ ուր են շարժվել նրա դեմ։ Այդ ժամանակ նա հրապարակապես ծառ է առում իր գործերին և առաջադրվում Կորդեի և առաջադրվողները ու վերացնել նրա թագավորությունը։ Նա ասում է. «Տես ու իմացիր, ով դու Պարսկաստան, որ առանց ինձ ոչինչ ես, որ ես հաղթեցի Չոմսելի որդուն, իսկ այժմ շուր եմ եկե՛ք արևելքի դեմ և իմ գործերին հրամայում եմ երկվարների ուղեքի տակ տրորել հյուսիսից դուրս եկած գոգեստաններին, իսկ ինչո՞ւ նրանց չհրկեց իրենց ծծկերը, որի հետ հույսեր էին կապել, որի ձեռքը խաղալիք է դրված և որին զգվում էին իրենց, գրկում, ինչպես իրենց ընդոծին մանկանով։ Ընդհակառակը, պարտվեցին, ընկան սակավաթիվների առջև, իսկ իրենք, ձեռք մարդ չհատարելով, որոշեցին արյաց երկրի փառքը իրենց ժառանգել»։ Այս ասելուց հետո նա իր գործի բացելից մեկին, որ արաբական ձիեր հեծնող զնդի հրամանատարն էր և որին անվանում էին Չովան, հայարտորեն ասաց. «Վեր կաց, անցիր գործի մեջ, ընտրիր բեգ համար զնդերից մոտ 10.000 քաջ այր և գնա նրանց վրա։ Սրանց դեմ ճակատամարտի վայր մի ընտրիր, մի էլ ճակատիր նրանց հետ և թո տուր իբրև վրեժխնդիր մի հանիր պատյալից, ինչպես որ հանում են թշնամիների վրա, որպեսզի նրանք չպարծենան իրենց ժողովրդի մեջ, թե սրով են սպանվել, այլ թո երկվարների ուղեքով ու լանջերով կտորոտեն նրանց և կթափես ինչպես փոշին հողմի առջև։ Նաև նրանց նկատմամբ կանեն հետևյալը, երբ առաջիններին կվերջացնես, կառաջանա դեպի թագավորը՝ միավելու նրա բանակների մեջ և պատերազմը նրա հետ միայն ինքը կվերջացնես։ Եվ, երբ բոլորին միատեղ կոչնչացնես, ճակատամարտի տեղը կանվանես «Թշնամյաց գերեզմաններ»։ Ահա, ինչ որ բեգ ասացի»։ Այդ՝ երբ հպարտներից հպարտը այս լսեց, մեծամտեց իր մեջ, սևափառությամբ հեռացավ նրանից, գորահանդես կատարեց և ընթացավ թշնամու դեմ։ Երբ թշնամին իրազեկ եղավ, նախքան նրա գալը մի մասով դարձանալու եղան ճանապարհին, իսկ մի մասն էլ պետք է ճակատեր նրանց դեմ։ Միմյանց բախվելիս հյուսիսիցից իսկույն փախուստի դիմեցին պարսիկների առջև, իսկ հետո թաքնվածները, այստեղից այնտեղից դուրս գալով, սկսեցին գոռալ էին նրանց վրա։ Գեղամա ծովի եզերքների մոտ շրջապատելով պարսիկներին, ինչպես որ կրակն է շրջապատում եղեգը, նրանք նրանցից ոչ մեկին կենդանի չթողեցին, ոչ-ոք չկար, որ գուժակն լիներ այդքան մարդկանց համար։ Նրանց պարծենկոտությունը դարձավ նրանց դեմ, որովհետև մարդը գործնում է ոչ թե իր ուժով, այլ տերն է հակառակորդներին տակար է դարձնում։ Երբ դիակները կողոպտեցին, հավաքեցին երկվարների ասպազարդերը, ոսկեպատ տուներները, վահանները ու թանկագին հագուստները, որոնք ներկվել ու պատրաստվել էին հռոմեական վարպետների կողմից, և բոլոր հավաքածները բաժանեցին միմյանց միջ, ըստ իրենց սովորության, բոլոր գեղեցիկ երկվարների կրծքերը և շնչափողերը պատռեցին, պարանոցների ու ճակատների մազերը և պղեղը մինչև մի կանգուն մորթի ու ոսկրի հետ կտրեցին, նրանց տեսքը տգեղացրին, դարձրին բեռնակիր Էշերի տեսք։ Այդ, երբ այդ ամբարտապետը պարտվեց, իր ազդրի վրա տուր կապող լամեն ռազմիկ հասկացավ, որ իրենց առջև ոչինչ են թագավորների իշխանությունը և գորավարների ուժը։ Այնուհետև հյուսիսի կաթսան նորից իր երեսը հետ դարձրեց ընդդեմ իր որդիներին և սկսեց ինքն իր դեմ էլնել, իր բարկությունը թափել սեփական կորյունների վրա և տուժել մեկի դիմաց հազարներ, երկուսի փոխարեն՝ բյուրեր» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 16)։

¹⁵⁰² «Մուհամեդը չորս Եփրեդեր էր Նշանակել, որ պատերազմեն քրիստոնյա արաբների դեմ։ Նրանք, մտադիր լինելով հարձակվել Մուսիեռն գյուղում գտնվող քրիստոնյա արաբների վրա, վերջիններիս գլխամատուցման օր հասան ու կանգ առան այդ գյուղի դիմաց։ Գյուղում էր գտնվում Թեոդորոս վիկարիոսը, որն այդ մասին տեղեկացավ իր վարձկան ոմն կորասենից, որի անունը Կուտաբա էր։ Չավաքելով անապատի բոլոր կայազորների զինվորներին և սարակինոսից իմանալով իրենց վրա հարձակվելու ճգրիտ օրն ու ժամը՝ վիկարիոսը նախահարձակ եղավ Մորթու կղզիով գյուղում և սպանեց երեք Եփրեդերի ու նրանց մեծաթիվ զինվորներին։ Մի Եփր միայն փրկվեց՝ հալեղը, որին կոչում էին «Մուրն աստծո»» (Թեոդանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Նույն այդ ժամանակ Յաթրիբից, այդ երկրամասը կոչվում է նաև այսպես ասած «Երջանիկ Արաբիա», հայտնվեցին սարակինոսները, որոնք թալանեցին ու ավարառության ենթարկեցին մոտակայքում գտնվող բոլոր վայրերը» (Նիկեեի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1)։

«Այդ ժամանակ հռոմեացիների և սարակինոսների միջև անակնկալ մի պատերազմ ծագեց հետևյալ պատճառով։ Երբ կայսր Զեթակլեսի մի ոմն ներքինի զինվորներին աշխատավարձ էր բաժանում, այլոց թվում այն ստանալու հետևանքով սարակինոսները, սակայն ներքինի վիրավորեց նրանց ասելով. «Կայսեր հազիվ են հերիքում միջոցները աշխատավարձ տալու զինվորներին, այլ ոչ թե վայրի շներին, ինչպիսիք դուք եք»։ Այդ ժամանակ, պատված ցավով ու վիրավորանքով, նրանք ոտքի հանեցին սարակինոսյան ողջ ժողովրդին։ Եվ ահա սարակինոսյան Եփրները հարձակվեցին հռոմեացիների վրա, սակայն նրանք սպանեցին սարակինոսների շատերին, այդ թվում նրանց երեք Եփրեդեր» (Չիզբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»)։

«Հունարդ Սալամա իբն Իսահակն այսպես ասաց. «Այն բանից հետո, երբ Աստծո առաքյալը Զեթարից վերադարձավ Մեդինա, անցավ երկու ամիս, իսկ հետո արդեն Ջումադա Ա ամսին նա արշավանք ուղարկեց Ասորիք, որի մասնակիցները Մուբայի մոտ փորձանքի եկան։ Համաձայն իբն Հունարդ Սալամա Մուհամեդը իբն Իսահակի, Մուհամեդը իբն Ջաֆար ալ-Չուբայրի և Ուրվադ իբն ալ-Չուբայրի, Աստծո առաքյալը արշավանք հանդերձակորեց դեպի Մուբա Ջումադա Ա ամսին։ Նա Չիլադ իբն Զարիթին Նշանակեց մարդկանց հրամանատար և ասաց. «Եթե կսպանեն Չիլադ իբն Զարիթին, հրամանատար կլինի Ջաֆար իբն Աբու Տալիբը, իսկ եթե նա էլ կսպանվի, ապա հրամանատարությունը կանցնի Աբդուլլահ իբն Ռաբիաին»։ Մարդիկ պատրաստվեցին և ճանապարհ ընկան։ Նրանք 3.000 հոգի էին...։ Եվ այսպես նրանք առաջացան և ծամբար գարկեցին Մուբայի մոտ, որը Ասորիքում է։ Մարդիկ գիտեին, որ Զեթակլես ինքը (**Բողզանդական կայսրության կայսր Զեթակլես Ի - Մ.Ֆ.**) 100.000 հոգու զուլխն անցած ծամբար է գարկել Մաբրում, որը ալ-Բալադիի տարածքում է, ընդ որում նրան էին միացել օժանդակ ուժեր Լախմյաններից, Դուդաներից, Բալբեյաններից, Բահրյաններից ու Բալիներից, որոնք ևս կազմում էին 100.000 հոգի։ Վերջիններիս հրամայում էր Բալբեյանների ցեղին պատկանող մի մարդ Մալիբ իբն Ռաֆայիլ անունով։ Երբ հավատացյալները տեղեկացան այս մասին, ինչպես նրանց սաղավարտներն էին, պարզ դարձավ, որ հակառակորդի ռազմիկները աստղերի նման անհաշիվ են։ Այդ ժամանակ խնդիր դրվեց՝ Նիզակներին ամուսնացնել, թե՛ նրանց թողնել ամուրի, և ահա մարդիկ ճանապարհ ընկան...։ Երբ նրանք արդեն ալ-Բալբեյանի սահմաններում են՝ հենց ալ-Բալբեյանի գյուղերից մեկում էլ, որը կոչվում է Սաշարիֆ, նրանք հանդիպեցին ռոմեացիին ու նրանց օգնական արաբներին։ Երբ հակառակորդները մտնեցին միմյանց, հավատացյալները հեռացան Մուբայի կողմը և հենց այստեղ էլ ընդհարվեցին իրար հետ։ Հավատացյալները շարեցին իրենց ուժերը և աջ թևի հրամանատար դրեցի Բանու-Ուրիդա ցեղին պատկանող Խուլբա իբն Զաթաջա անունով մի մարդու, իսկ ձախ թևի հրամանատար Նշանակեցին Անսար ցեղից մի մարդու, որը կոչվում էր Աբալաի իբն Մալիբ։ Երկու կողմերն էլ իրար եկան ու մարտնչեցին։ Չիլադ իբն Զարիթը Աստծո առաքյալի դրոշմ ձեռքին մարտնչեց այնքան ժամանակ, մինչև որ գնդից հակառակորդի Նիզակների հարվածներից։ Այդ ժամանակ դրոշմ վերցրեց Ջաֆար իբն Աբու Թալիբը, որը, երբ գործերը դժվարացան, սկսեց մատակր մատակրի հետևից փոխել՝ համառորեն դիմադրելով հակառակորդին այնքան ժամանակ, մինչև որ ինքն էլ չսպանվեց։ Նա իսլամի պատմության մեջ առաջինն էր, որը մարտի ժամանակ ոչնչացրեց իր ձին...։ Երբ Ջաֆարն էլ սպանվեց, դրոշմ վերցրեց Աբդուլլահ իբն Ռաբիան և ձիու վրա նրա հետ առաջ անցավ...։ Եվ ահա նա վերցրեց իր թուրը, մարտի մեջ մտավ և այնքան մարտնչեց, մինչև որ չսպանվեց։ Դրանից հետո դրոշմ վերցրեց Թաբիտ իբն Աբրահմ, որը ալ-Ալլանյաններից էր...։ Նա վերցրեց դրոշմ, հետ մղեց հակառակորդին և հետ բաշվեց՝ հավաքելով իր ուժերն ու պրկվելով հակառակորդից» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 8)։

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են։

¹⁵⁰³ «Դրանից հետո Խալիդը մեկնեց դեպի ալ-Ֆիրադ։ Ալ-Ֆիրադը գտնվում է Ասորիքի, Իրաքի և ալ-Ջազիրայի սահմանին։ Նա հենց հանգիստ Ռամադանին էլ իրականացրեց այդ արշավանքը, որի ընթացքում հարձակումներն ու ընդհարումներն անընդհատ էին, մեկը հետևում էին մյուսին, այնպես, որ բանաստեղծներն ասում էին, որ նման կերպ մեկը մյուսի հետ կապակցված ճակատամարտ առաջ չի եղել...։ Երբ հավատացյալները հավաքվեցին ալ-Ֆիրադում, ռոմեները չարացան ու զայրացան և սկսեցին աջակցություն որոնել հարևան պարսկական կայազորներում, որոնք իրենց հերթին, օգնություն ստանալով Տաղիթներից, Լիարդաններից ու Նամիրյաններից, իրենք ևս լցվեցին չարությամբ և զայրությամբ։ Նրանք իրար բերեցին ուժերը, ինչից հետո, երբ տեսան, որ Եփրատն իրենց միջև է, Խալիդին ասացին. «Կամ դու անցիր մեր կողմը, կամ մենք կանցնենք քո կողմը», իսկ Խալիդը պատասխանեց. «Շտապեք, դուք անցեք»։ Այդ ժամանակ նրանք ասացին. «Եթե այդպես է, ապա հետ բաշեք ուժերը, որ մենք կարողանանք անցնել»։ Խալիդը պատասխանեց. «Մենք այդպես չենք վարվի, դուք մեզնից ներքև անցեք»։ Դա Չուբաթա անսի կենտրոնի էր, Դիքի 12 թվականին։ Այդ ժամանակ ռոմեներն ու պարսիկները սկսեցին միմյանց ասել. «Եկեք հեռու միասեք արանից, սա մի մարդ է, որը հավատով է մարտնչում։ Նա խելքն ու գիտելիքներ ունի և անկասկած է, որ իր Աստծով կհաղթի մեզ ու մենք, անկասկած, անհաջողության կմատնվենք»։ Այս խելացի խորհրդից, սակայն, նրանք օգուտ չբարեցին և Խալիդից ներքև անցան գետը։ Երբ մարտակարգ կազմեցին, ռոմեներն ասացին. «Ծածանեք դրոշները, որ մենք իմանանք ով է եկել և լավ, թե՞ վատ օր է այս օրը»։ Նրանք այդպես էլ արեցին, որից հետո մարտի նետվեցին։

Բռնկվեց երկար ու համառ մի ճակատամարտ, սակայն Աստված հաղթեց և այդ ժամանակ հայիդն ասաց հավատացյալներին. «Յետապնդեք նրանց և շունչ բաշելու հնար, իսկ չտաք»: Եվ ահա հեծելագործի հրամանատարը հետապնդեց ու նիզակահար արեց նրանց բոլորին: Այլ-Ֆիրադի այդ օրը մարտի ու հետապնդման ժամանակ թշնամուց 100.000 հոգի սպանվեց» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 11): «Նա (Արաքական խալիֆության խալիֆ Աբու Բաբրը (632-634) – Մ.Ֆ.), մեծ զորք հանեց պարսիկների դեմ, որը ամսյացրեց նրանց բաղաբներն ու գյուղերը՝ զրավելով նրանց մի շարք ամրություններ» (Անանուն «Արաք-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 17): «Այդ ժամանակ մի ճակատամարտ եղավ, պարսիկները ջարդվեցին և նրանց թագավորությունը սկսեց թուլանալ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 4): Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

1504 «/106/ Մուհամմեդի մահից հետո թագավորեց Աբու Բաբրը (Արաքական խալիֆության խալիֆ Աբու Բաբրը – Մ.Ֆ.): Իր թագավորության առաջին տարում նա արաբական զորքերը ուղարկեց Ասորիքի երկիր, որպեսզի նվաճի այն: Չորքը կազմված էր 30.000 հոգուց և նրա հրամանատար նա նշանակեց 4 գորավարների... /107/ Նրանց հետ նա ուղարկեց նաև եմենցիներին, որոնց զորքը կազմված էր 12.000 մարդուց: Աբու Բաբրի ուղարկած զորքը ճանաչեց ելավ անապատով, որը Դամասկոսից հարավ ուղղվում էր դեպի Մովա: Լսելով այդ մասին՝ Յերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.) ուղարկեց իր մոտ հավաքելու Դամասկոսում գտնվող հռոմեական զորքը և արաբ քրիստոնյաներին: Նա հրաման տվեց, նրանց նշանակեց բաղաբների պահպանության համար և ուղարկեց արաբների դեմ, որպեսզի նրանց դուրս բերի իր հողերից, իսկ հետո արդեն ինքը մեծ զորքով ուղղություն բռնեց դեպի Ամոն: Չորավարը, որը արաբական զորքով եկել էր Պաղեստին, պատերազմ մղեց պատրիկ Սարգսի դեմ, որը Պաղեստինի Կեսարիայում էր: Բաղաբն ու մարզը Յերակլեսի կողմից հանձնվել էր սրան: /108/ Անհանգստացած արաբական զորքերի մոտենալուց՝ նա ինքնան կարող էր զորք հավաքեց իր մոտ և մարդ ուղարկեց 5.000 հետևակայիններ բերելու սամարիական ժողովրդից, որպեսզի նրանց հետ միասին ելին արաբների դեմ: Մրանք, լսելով Սարգսի հնարքների մասին, հավաքվեցին և անմիջապես էլ հռոմեացիների համար դարան դրեցին, որպեսզի խորամանկությամբ, երբ նրանք այդ մասին իմացած չեն լինի, հարձակվեն ու ոչնչացնեն նրանց: Երբ հռոմեացիները ելան ու հասան այն վայրին, որտեղ արաբների դարանն էր, որը մասին մինչև այդ նրանց հայտնի չէր, նրանք խնդրեցին պատրիկ Սարգսին, որպեսզի նա իրենց կանգնեցնի և մի քիչ հանգիստ տա ղեկավարությունների ու հոգևորից, բանի որ իրենց մեջ հետևակայինները շատ էին: Պատրիկը, սակայն, թույլ չտվեց այսպես վաճառել, իսկ երբ իմացավ, որ թշնամիները մոտ են, հրամայեց փչել եղջերափողերը և խփել թմբուկները, որպեսզի նրանք պատրաստվեն նետվել թշնամիների վրա: Այդ ժամանակ արաբները, լինելով լավ զինված, ելան դարանից և աղաղակելով ու մեծ զայրույթով հարձակվեցին նրանց վրա: Նրանք ընդհարվեցին առջևում ընթացող սամարացիների հետ, որոնք վախեցան արաբներից և բոլորը ոչնչացան կամ զոհվեցին: Տեսնելով այդ՝ պատրիկը հետ դարձավ ու փախուստի դիմեց, որպեսզի փրկվի կործանվածից: Արաբները սկսեցին հետապնդել ու հնձել նրանց, ինչպես վաճառը՝ հասկերին: Պատրիկ Սարգսին ընկավ ծիուց: Նրանք, որոնք նրան ուղեկցում էին, մոտեցան նրան և կրկին նստեցրին ծիու վրա: Քիչ ժամանակ նա մնաց ծիու վրա ու ընկավ արդեն երկրորդ անգամ, սակայն այդ ժամանակ ևս հետը եղողները վերցրին նրան ու նստեցրին ծիու վրա: Նա որոշ ժամանակ առաջ ընթացավ և արդեն երրորդ անգամ ընկավ գետին, իսկ երբ նրանք պատրաստվեցին նրան կրկին նստեցնել ծիու, նա սկսեց համոզել իրեն, որպեսզի իրեն անհիմն բաժակը ինձ հետ միասին չմսեք»: Երբ նրանք թողեցին նրան և մի քիչ հեռացան, նրան սրընթաց կերպով հասան նրանք, որոնք այդ վայրում հետապնդում էին իրականացնում: Նրանք հետապնդում ու սպանում էին հռոմեացիներին, մինչև երեկոյն չիջավ: Եվ ոչ-ոք չփրկվեց նրանցից, բացառությամբ այն քերի, որոնք թաքնվեցին գյուղերում, հանդերում, խաղողի այգիներում ու հետո մի կերպ ապաստանեցին Կեսարիայում» (Անանուն Եղեցիացի «Ժամանակագրություն», մաս 106-108):

«Այդ ժամանակ Սերգիոս պատրիկ զորավարը ռումեների հավաքեց՝ բանակին միացնելով նաև սամարիացիներին՝ 5.000 հետևակայինի կազմով: Եվ ահա արաբները մարտի մեջ մտան ռումեների դեմ, հաղթանակ տարան և ամենից առաջ փախուստի մատնեցին սամարիացիներին: Տեսնելով այդ՝ պատրիկը հետ դարձավ ու փախուստի դիմեց, որպեսզի փրկվի կործանումից: Արաբները սկսեցին հետապնդել ու հնձել նրանց, ինչպես վաճառը՝ հասկերին: Պատրիկ Սարգսին ընկավ ծիուց: Նրանք, որոնք նրան ուղեկցում էին, մոտեցան նրան և կրկին նստեցրին ծիու վրա: Քիչ ժամանակ նա մնաց ծիու վրա ու ընկավ երկրորդ անգամ և այդ ժամանակ ևս հետը եղողները վերցրին ու նստեցրին նրան ծիու վրա: Նա որոշ ժամանակ առաջ ընթացավ և երրորդ անգամ ընկավ գետին, իսկ երբ նրանք պատրաստվեցին նրան կրկին նստեցնել նրան ծիու, նա սկսեց համոզել նրանց ասելով. «Թողեք ինձ, փրկեք ձեր անձը, որպեսզի իրեն անհիմն բաժակը ինձ հետ միասին չմսեք»: Այսպիսով՝ արաբները հասան նրան, սպանեցին և հաղթականորեն հետ դարձան՝ հետապնդելով ռումեների մինչև երեկո: Այդ ժամանակ ռումեներից միայն ոմանք փրկվեցին՝ պատասխարկելով Այսոսարիայում և հայտնելով, թե ինչ է տեղի ունեցել» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ Սերգիոս պատրիկ զորավարը ռումեների հավաքեց՝ բանակին միացնելով նաև սամարիացիներին 5.000 հետևակայինի կազմով: Եվ ահա արաբները մարտի մեջ մտան ռումեների դեմ, հաղթանակ տարան և ամենից առաջ փախուստի մատնեցին սամարիացիներին: Տեսնելով այդ՝ պատրիկը հետ դարձավ ու փախուստի դիմեց, որպեսզի փրկվի կործանումից: Արաբները սկսեցին հետապնդել ու հնձել նրանց, ինչպես վաճառը՝ հասկերին: Պատրիկ Սարգսին ընկավ ծիուց: Նրանք, որոնք նրան ուղեկցում էին, մոտեցան նրան և կրկին նստեցրին ծիու վրա: Քիչ ժամանակ նա մնաց ծիու վրա ու ընկավ երկրորդ անգամ և այդ ժամանակ ևս հետը եղողները վերցրին ու նստեցրին նրան ծիու վրա: Նա որոշ ժամանակ առաջ ընթացավ և երրորդ անգամ ընկավ գետին, իսկ երբ նրանք պատրաստվեցին նրան կրկին նստեցնել նրան ծիու, նա սկսեց համոզել նրանց ասելով. «Թողեք ինձ, փրկեք ձեր անձը, որպեսզի իրեն անհիմն բաժակը ինձ հետ միասին չմսեք»: Այսպիսով՝ արաբները հասան նրան, սպանեցին և հաղթականորեն հետ դարձան» (Բաբ-Յերեսու «Ալխարիկի պատմություն», գիրք 10):

«Իսկ որպես Արևելքի ստրատեգոս նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Թեոդորոսին՝ «Տրուֆարիոս» մականվանյալ կայսերական գանձարանի պահապանին, բանգի Սերգիոսը, նա, որը Նիկիտայի հետ էր, զոհվեց հետևյալ կերպ: Սարակիստները քերթեցին ուղտի կաշին, նրան մտցրին դրա մեջ ու կարեցին: Կաշին իր մեջ գտնվողի հետ միասին չորացավ: Եվ նրա մեջ նա, այս կերպ տանջվելով, դաժան մահով մահացավ, իսկ դրա պատճառն այն էր, ըստ նրանց պնդման, որ հենց նա էր համոզել Յերակլեսին, որպեսզի բաց չթողնի ու սարակիստներին հռոմեական երկրից չուղարկի սովորաբար նրանց վճարվող 300 լիտր ոսկին, որը վճարվում էր որպես առևտրական գործունեության համար հռոմեական տերությունից ստացվող մաքսատուրք: Եվ ահա հենց այդ ժամանակից էլ նրանք սկսեցին ասպատակել հռոմեական երկրները» (Նիկեիոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Այս շրջանի արաբներից ոմանք կայսրերի կողմից փոքր ռոմիկներ էին ստանում՝ պահպանելու համար անապատի անցումները: Ահա հենց այս ժամանակ ինչ-որ ներքինի եկավ գինիորների ռոմիկները վճարելու և արաբներն էլ սովորության համաձայն եկան իրենց ռոմիկները ստանալու, բայց ներքինիս վնդռեց նրանց՝ սատելը. «Տերը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.) հազիվ է կարողանում գինիորների ռոմիկը տալ, որտեղից՝ ց տա այս շներին»: Արաբները նեղացած գնացին իրենց ցեղակիցների մոտ և նրանց առաջնորդեցին անապատի անցումը համարվող անչափ հարուստ Գազայի շրջանը՝ Սինա լեռան սահմաններում: Այդ տարին Աբու Բաբրը (Արաքական խալիֆության խալիֆ Աբու Բաբրը – Մ.Ֆ.) չորս գորավարներ ուղարկեց, որոնք, ինչպես վերևում ասացի, արաբների ուղեկցությամբ եկան ու զրավեցին Յիբան և Գազայի ողջ շրջանը: Պաղեստինի Կեսարիա բաղաբից փոքրաթիվ գինիորներով հազիվ տեղ հասած Սերգիոսը մարտի բռնվեց և առաջինն էր, որ իր 300 գինիորներով հանդերձ սպանվեց: Արաբները փայլուն հաղթանակ տարան, բազում գերիներով ու ավարով վերադարձան» (Թեոփանոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Առաջին ընդհարումը մահմեդականների ու թշնամու միջև տեղի էր ունեցել Ղադիայի գյուղերից մեկում, որը կոչվում էր Դասին և գտնվում էր մահմեդականների ու Ղադիայի պատրիկի միջև: Սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ, սակայն Ալլահը հաջողություն տվեց իր հավատարիմներին և թշնամիներին պարտության մատնեց, նրանց բազմությամբ ցրեց ու այս բոլորը կատարվեցին Նախաբան խալիֆ իբն ալ-Կալիդի՝ Ասորիքի հասնելը: Եզիդ իբն Աբու Սուֆիանը գնաց այդ պատրիկին փնտրելու և, երբ իմացավ, որ Պաղեստինի ռումեների մի ջոկատ կա, նրանց դեմ ուղարկեց Աբու Ումամա ալ-Սուդա իբն Աբան ալ-Բահիլիին, որը ջարդեց նրանց, սպանեց նրանց պետին ու հեռացավ: Աբու Միխնաֆը պատմում էր, որ Արաբայի կռիվի օրը 3.000 հոգով ռումեների վեց գորավարներ էին եկել Արաբիա, սակայն Աբու Ումաման մի խումբ մահմեդական ռազմիկների հետ հարձակվեց ու հաղթեց, գորավարներից մեկին սպանեց, ապա մինչև ալ-Ղուբբիյա հետապնդեց, ուր և հաղթեց նրանց: Մահմեդականները մեծ ավար վերցրեցին» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Յրեաներն ու իսմայելացիները հավաքվեցին, կազմեցին մեծ բանակ և հարձակվեցին Փառանի վրա: Նրանք գլխովին ջարդեցին ընդդիմակայողներին, սպանվեցին նաև Ապոլոնիոսի, ինչպես նաև շատերն ամովնացիների ու մովաբացիների զորքից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 4):

«Երբ լսեցին Դունաց արաբ Յերակլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.) մահը, իսմայելացիք համարձակվեցին դուրս ելնել Ասորիքում և Յրեսաստանում, բանի որ Ասորիքն ու Յրեսաստանը Յերակլի ծնեքի տակ էին: Եվ զորեցին իսմայելացիներին ջիուտի առաջնորդներն ու ասացին. «Աստված մեզ խոստացավ երկիր տալ և մեր մեղքերի համար տարագիր արեց մեզ: Դուք նույնպես մեր եղբայրներն եք և Աբրահամի

որդիներն եք խամայելից: Ելեք, և պիտի կատարվի Աստծո խոստումը»: Եվ ահա այս ամենից որովհետև նրանք ելան Հրեաստանում ու Ասորիքում, սատակեցին ռուսոց զորքերը և գեցին այդ երկրները իրենց հարկի տակ» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 20):

«Հետո նրանք դարձան ու հարվածեցին հունաց զորքին, ինչպես նաև նրանց զորավար Սարգսին, որից հետո զորացան պարսիկները ու հունաց նկատմամբ և ուժեղացան մեծ իշխանությամբ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Մարդամասցիները շարժվեցին Պաղեստինի վրա ու ջարդեցին ռուսների զորքերին, որոնք հափշտակվում էին նրանց վաճառականների ունեցվածքը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵⁰⁵ «Հուլիների 944 թվականին Գաբիթայում պատերազմ տեղի ունեցավ և պարսիկները տիրեցին Միջագետքին» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.), լսելով պատրիկ Սարգսի սպանության և սամարիացիների ու հռոմեացիների միասնական պարտության մասին, հրամայեց իր եղբայր Թեոդորիքին հավաքել բոլոր հռոմեացիներին, որոնք Միջագետքում էին, ինչպես նաև նրանց, որոնք գտնվում էին Եփրատից արևմուտք: Երբ բոլորը հավաքվեցին նրա մոտ, նրանք հզոր ճամբար զարկեցին: Դրանից հետո նրանք ելան ու իսկայական հպարտությամբ և գոռոզությամբ ճանաչա՝ իրենց իշխանները ղեկավարող մարդկանց մեծաթվության ու հիմնադի գեղեցիկ վրա...: Հռոմեացիները ելան այնտեղից և մեծ գոռոզությամբ ու հիմնադի ընթացքով հասան այն վայրին, որտեղ գտնվում էին արաբները: Նրանք ճամբար զարկեցին արաբների ճամբարի մոտ: Նրանք մնացին այդտեղ կանգնած իրար դիմաց՝ սպառնալով ու վախեցնելով միմյանց Իլյարա ամսից մինչև Թեշիրի 1-ը: Դրանից հետո կողմերը հանկարծ ընդհարվեցին իրար հետ և սկզբում հռոմեացիները առավելության հասան արաբների նկատմամբ, բայց հետո արաբներն անցան նրանցից: Եվ ահա հռոմեացիները ցնցվեցին ու վախեցան, նրանց սիրտը կոտրվեց, ձեռքեր կախվեցին ու նրանք փախուստի դիմեցին, սակայն փախուստով ևս նրանք չկարողացան փրկվել, բանգի աստվածային բարեհաճությամբ տրորվեցին թշնամիների ոտքերով ու ոչնչացան թրեղով: Նրանցից Թեոդորիքից բացի, որը քչերի հետ փրկվեց, մնացին միայն քչերը...: Այս կերպ ոչնչացավ հռոմեական զորքը և Թեոդորիքը փախավ կայսեր մոտ: Արաբները, վերադառնալով ճամբար, մտան հռոմեացիների բոլոր վրաներն ու ամրությունները: Նրանք ձեռք բերեցին անթիվ ոսկի, արծաթ, շքեղ հագուստներ, ստրուկներ ու ստրկուհիներ: Նրանք շատ գույք ստացան և առատ սեփականության տեր դարձան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 110):

«Այդ ժամանակ Հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) իր եղբայր Թեոդորիքի գլխավորությամբ բանակ ուղարկեց արաբների դեմ...: Եվ այսպես, երբ նրանք մոտեցան արաբներին, ճամբար զարկեցին արանց մոտակայքում: Հետո, սակայն, երբ նրանք մարտական կարգով ելան արաբների դեմ, կոտորվեցին այնպես, ինչպես փութած արմավենիները, իսկ այլք էլ փախան...: Արաբները թալանեցին ռուսների ճամբարը և հարստացան ոսկով, արծաթով, ստրուկներով ու այնտեղ գտնված այլ գույքով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ Հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) իր եղբայր Թեոդորիքի գլխավորությամբ բանակ ուղարկեց արաբների դեմ...: Եվ այսպես, երբ նրանք մոտեցան արաբներին, ճամբար զարկեցին արանց մոտակայքում: Հետո, սակայն, երբ նրանք մարտական կարգով ելան արաբների դեմ, կոտորվեցին այնպես, ինչպես փութած արմավենիները, իսկ այլք էլ փախան...: Արաբները թալանեցին ռուսների ճամբարը և հարստացան ոսկով, արծաթով, ստրուկներով ու այնտեղ գտնված այլ գույքով» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարին վախճանվեց Աբու Բաթրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու Բաթրը – Մ.Ֆ.),՝ ամիրայանալով երկու և կես տարի: Իշխանությունն անցավ Օմարին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին (634-644) – Մ.Ֆ.), որն Արաբիա գործ ուղարկելով, գրավեց Բոսորա քաղաքը և այլ քաղաքներ: Նրանք հասան մինչև Գաբիթա: Մրանց դեմ դուրս եկավ Հերակլիսի կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) եղբայր Թեոդորոսը, որը, պարտություն կրելով, եկավ կայսեր մոտ Եմեսիա» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵⁰⁶ «Այդ տարին վախճանվեց Աբու Բաթրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու Բաթրը – Մ.Ֆ.)՝ ամիրայանալով երկու և կես տարի: Իշխանությունն անցավ Օմարին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին (634-644) – Մ.Ֆ.), որն Արաբիա գործ ուղարկելով, գրավեց Բոսորա քաղաքը և այլ քաղաքներ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

Այս մասին հաղորդում են Բալագորին և Տաբարին, որոնց հաղորդումները, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵⁰⁷ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) զորավար Նշանակեց մի ուրիշ՝ Վահանին, իսկ Թեոդորոս սակեյարիոսին էլ հռոմեական զորքով արաբների դեմ ուղարկեց: Հանելով Եմեսա՝ նա բազում սարակինոսների հանդիպեց, նրանց իրենց ամիրայով հանդերձ ջարդ տվեց, իսկ կենդանի մնացածներին էլ հալածական արեց մինչև Դամասկոս: Այնտեղից նա գնաց ու բանակեց Բարդանեսիոն գետի ափին, իսկ Հերակլիսը, հուսահատ թողնելով Ասորիքը, Երուսաղեմից առավ պատվական խաչափայտ և գնաց Կոստանդնուպոլիս՝ Վահանին ու Թեոդորոս սակեյարիոսի հրամայելով Դամասկոսից շրջվել դեպի Եմեսա: Նրանք 40.000 զորք ունեին և հալածեցին արաբներին Եմեսայից մինչև Դամասկոս...: Այստեղ սարակինոսները, փախչելով հաղթանակ տանելով, շարժվեցին Դամասկոսի վրա՝ գրավելով այն...» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«111/ հալիդ իբն Վալիդը վերցրեց արաբների զորքը և մեկնեց պաշարելու Դամասկոսը: Նա տեղակայվեց արևելյան դարպասների դիմաց գտնվող ակնբուն, Աբու Ուբայդան տեղավորվեց Ջաբիթայի դարպասների մոտ, իսկ Յազիդն էլ դիրքեր գրավեց Թովա առաքյալի դարպասների դիմաց: Նրանց դեմ փակեցին բաղաբի դարպասները, արաբները շրջապատեցին պարիսպները, ճամբար դրեցին և ուժեղ մարտ մղեցին բաղաբի բնակիչների դեմ: Բաղաբի բնակիչները նեղվեցին արաբներից, սակայն նրանց մոտեցավ 50.000 հոգանոց հռոմեական զորք և մարտ մղեց արաբների դեմ: Նրանք մարտը մղեցին այնքան ժամանակ, բանի դեռ հռոմեացիները բաղաբ չէին մտել, այն դեպքում, երբ արաբները համառորեն մարտում էին բաղաբի մոտ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 111):

¹⁵⁰⁸ «Այս տիրակալի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության յոթերորդ տարում սարակինոսները, որոնք ապստամբ էին ու թշնամաբար էին տրամադրված հռոմեական մարզերի նկատմամբ, ավելի շուտ գաղտնի, բանի բացահայտ հարձակումներով սկսեցին անհանգստացնել հարևան ցեղերին: Թեոդորոսը՝ կայսր Հերակլեսի եղբայրը, նրանց դեմ մարտնչեց շատ ճակատամարտերում: Լսելով այդ մասին՝ Հերակլեսը զգուշացրեց, որ նա չպետք է մարտնչի այդ մարդկանց դեմ, բանգի փորձառու էր աստղագուշակության հարցում և, եթե ինչ-որ բան պետք էր տեղի ունենալ, նա այդ մասին այս կամ այլ կերպ գիտեր: Երբ սարակինոսների ամենահսկայական մեծությունը հավաքվեց իրար գլուխ նրանք ներխուժեցին Ասորիք, Արաբիա ու Միջագետք պրովինցիաները: Հերակլեսը սուրհանդակներ ուղարկեց իր տերության բոլոր պրովինցիաներ ու կղզիներ հրամանով, որ, ինչ բանակի հռոմեական ուժեր էլ որ նրանք ունեն, դրանք ուղարկեն Ասորիքի մայրաքաղաք Դամասկոս, որպեսզի դրանք մարտնչեն թշնամիների դեմ: Թեոդորոսը շատ հազարավոր հռոմեացիների գլուխն անցան մարտնչեց Գաբասա քաղաքի մոտ, սակայն խուճապն ու թշնամիների ուժը ազդեցին հռոմեական ուժերի վրա, այնպես որ նրանցից նույնիսկ մարդ էլ չմնաց, որ լուր տաներ: Նույնիսկ Թեոդորոսը՝ կայսեր եղբայրը, այդ մարտում սպանվեց: Սարակինոսները, իմանալով ազնվացեղ հռոմեացիների այդ ամայացնող կոտորածի մասին ու զրկվելով հռոմեացիների անվան նկատմամբ տաժաժ վախից՝ զավթեցին այն մարզերը, որոնց վրա վաղուց ի վեր հարձակվում էին գործում, և հաստատեցին իրենց իշխանությունը Դամասկոսի՝ Ասորիքի այդ ամենափառանքավոր քաղաքի նկատմամբ» (Ամանուն «Արաբ-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 12-16):

«Կայսր Հերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) կրկին ուղարկեց Շահի Վարազի (Պարսից թագավորության ադաա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահի Վարազի – Մ.Ֆ.) որդուն, որը մարտնչում էր հռոմեական կայսեր հետ միասին հոր սպանությունից հետո, Վանիա գորավարին, ինչպես նաև Եդեսիայի պատրիկ Սակեյարոսին: Նրանք շատ զորք հավաքեցին, որպեսզի մեկնեն պաշտպանելու Դամասկոսը և որպեսզի արաբները չմտնեն այդ քաղաքը: Երբ նրանք հասան Հեմսին, նրանց հանդիպեց հալիդ իբն Վալիդը՝ արաբների էմիրը: Արդյունքում արաբները հաղթեցին հռոմեացիներին և վերջիններից շատերը ոչնչացվեցին: Ասպանվածների թիվը հասավ 40.000 հոգու, սպանվեցին նաև Վանիասն ու Սակեյարոսը, իսկ Շահի Վարազի որդին կենդանի փրկվեց: Նա հաշտվեց արաբների հետ, նրանք նրան խոսք տվեցին ու նա ապրեց Հեմս քաղաքում» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 110):

«Օմարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) հինգերորդ տարում ռուսները մարտի մեջ մտան արաբների դեմ Բոսորա քաղաքի մոտ, Գաբիթա գետի ափին, որ նաև կոչվում է Յարմուք: Արդյունքում ռուսները դաժան պարտություն կրեցին և ստիպված եղան հրաժարվել այդ երկրից: Այդ ժամանակ էր, որ Շահի Վարազի որդին Վահանի հետ միասին գործ էր հավաքել և եկել Դամասկոսի մոտի այդ վայրը, սակայն արաբները նրանց դեմ էին ելել ու սպանել նրանցից շատ շատերին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 6):

«Այն ժամանակ Իսմայելի որդիները... Հասան Մովսրի Ըռաբով՝ Ռուբենի սահմանները, քանզի հունաց զորքը բանակել էր Արաքիայում. Հանկարծակի հարձակվելով նրանց վրա՝ կոտորեցին նրանց սրով տուները, փախստյան մատնեցին Հերակլոս կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Զերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) եղբորը՝ Թեոդոսին, և վերադառնալով՝ բանակեցին Արաքիայում» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Ըստ իրենց տոհմերի նահապետության Փառանի անապատից ելան տասներկու ցեղերը և, երբ հասան Մովսրի Ռաբով՝ Ռուբենի սահմանները, պատերազմի բռնվեցին Հերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) եղբայր Թեոդոսի հետ ու փախուստի մատնեցին նրան» (Ստեփանոս Տարնուցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Բանակները Փառանի անապատից գնացին մինչև Մովսրի Ռաբով և անցան Զորդանանից այն կողմ, դեպի Ռուբենի վիճակը: Նրանք կոտորեցին Հունաց զորքը, որ գտնվում էր Արաքիայում, իսկ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) եղբայր Թեոդորոսը մազապուրծ փախավ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 34):

«Իսկ Զերակլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) ժողովեց զորքը նրանց ընդդեմ և առաքեց նրանց վրա, իր եղբայր Թեոդորոսի..., սակայն փախան նրանք թշնամիներից, սրակոտոր եղան, թշնամիները ձեռք գցեցին նրանց ողջ ունեցվածքը, իսկ Թեոդորոսին էլ հազիվ մազապուրծ փախավ 30 հոգու հետ միասին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Երբ լսեցին Հունաց արքա Զերակլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) մահը, իսմայելացիք համարձակվեցին դուրս ելնել Ասորիքում և Հրեաստանում, բանի որ Ասորիքը և Հրեաստանը Զերակլի ձեռքի տակ էին: Եվ գրգռեցին իսմայելացիներին Ջուռուի առաջնորդները և առին, թե. «Աստված մեզ խոստացավ երկիր տալ և մեր մեղքերի համար տարագիրդ արավ մեզ: Եվ դուք նույնպես մեր եղբայրներն եք և Աբրահամի որդիները Իսմայելից: Ելեք և պիտի կատարվի Աստված խոստումը»: Եվ դրոված ելան Հրեաստանում և Ասորիքում, սատակեցին ռումոց զորքերը և գցեցին իրենց հարկի տակ» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ հռոմեացիներն ու սարակինոսները փոփոխական հաջողությամբ պատերազմեցին» (Չիգբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵⁰⁹ Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵¹⁰ Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵¹¹ «Ասում են, որ մահմեդականները ալ-Մարջի մոտ իրենց դեմ հավաքվածների հետ կռիվը վերջացնելուց հետո տասնհինգ օր սպասեցին, ապա Զիջրի 16 թվականի Մուհառամի 16-ին վերադարձան Դամասկոսի պարիսպների մոտ: Նրանք կռվով գրավեցին ալ-Ղութան և նրա եկեղեցիները, սակայն Դամասկոսի բնակիչներն անիմացան և դարպասները փակեցին: Խալիֆ իբն ալ-Վալիդը, 5.000 հոգով, որոնց ստացել էր Աբու Ռաբադայից, կանգ առավ բաղաբի Արևելյան դռան առաջ: Եպիսկոպոսը, որը ռազմական գործողությունների սկզբին խալիֆին մթերք էր տվել, հաճախ կանգնում էր պարսպի մոտ: Մի անգամ նրան խալիֆի մոտ կանչեցին և երբ վերջինս եկավ, խալիֆը ողջունեց նրան ու զորուցեց նրա հետ: Մի օր եպիսկոպոսն ասաց նրան. «Իվ Աբու Մուլեյման, ձեր հաղթանակը մոտենում է, իսկ դու ինձ խոստում էիր տվել, ուստի հետ պայմանագիր կնքիր ինձ հետ այս բաղաբի համար»: Խալիֆը պահանջեց թանաքաման ու թուղթ և գրեց. «Հանուն Ալլահի ամենագութ: Սա տվել է խալիֆ իբն ալ-Վալիդը Դամասկոսի բնակիչներին առ այն, որ, երբ մտնի բաղաբ, կերպիսակորի նրանց կյանքը և ունեցվածքը: Եկեղեցիներն ու բաղաբի պարիսպները չեն բախվել և ոչ ոք նրանց տներում չի ապրի: Դրա համար նրանք ունեն Ալլահի անվամբ երաշխավորագիրը, մարգարեի, խալիֆաների ու հավատացյալների հովանավորությունը և նրանք միայն բարիք կգտնեն, եթե վճարեն ջիզան...»: Վերջացնելով իր գործը Դամասկոսում՝ Աբու Ռաբադան գնաց Հիմս և անցած Բաալբեքի մոտով: Նրա բնակիչները երաշխավորագիր ու հաշտություն խնդրեցին: Նա հաշտություն կնքեց նրանց հետ՝ երաշխավորելով նրանց կյանքը, ունեցվածքն ու եկեղեցիները» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Դամասկոսի պաշարումը տևեց լրիվ մեկ տարի ու մի քանի օր, ընդ որում Աբու Ռաբադան կանգնել էր Ջաբիայի դռան առջև, խալիֆն՝ Արևելյան դռան առջև, Ամր իբն ալ-Ամր՝ Տումայի դռան առջև, իսկ Եգիպտոսի Աբու Մուհիսը՝ Փոքր դռան առջև: Երբ Դամասկոսի տիրոջ դրությամբ ծանրացավ, լուր ուղարկեց Աբու Ռաբադային՝ հաշտություն առաջարկելով և բացեց Ջաբիայի դուռը: Խալիֆը, երբ իմացավ, թե Աբու Ռաբադան որոշել էր ժողովրդի հետ հաշտություն կնքել և ժողովուրդը նրա հաշտությանը վստահել է, Արևելյան դռան առջև համար կռիվ մղեց, մինչև որ բռնությամբ նվաճեց: Խալիֆն ասաց Աբու Ռաբադային. «Գերեվարի ժողովրդին, չէ՞ր ես բռնությամբ եմ մտել», սակայն վերջինս ասաց. «Ոչ, ես նրանց երաշխավորագիր եմ տվել»: Մահմեդականները մտան բաղաբ ու հաշտություն կայացավ Զիջրի 14 թվականի Ռեջեբ ամսին: Վալիֆին պատմել էր, որ խալիֆ իբն ալ-Վալիդն է, որ հաշտություն էր կնքել և բաղաբի եպիսկոպոսին տվել էր հաշտության պայմանագիր ու երաշխավորագիր, իսկ Աբու Ռաբադան ընդունել է: Աբու Ռաբադան Ամր իբն Ամրի ուղարկեց Զորդանան ու Պաղեստին, բնակիչները բանակ կազմեցին, որպեսզի հետ մղեն Ամրին և նրա ընկերներին: Աբու Ռաբադան Ամրի մոտ ուղարկեց Շուրահիլ իբն Հասանին, իսկ Աբու Ռաբադան դիմեց ռումների գործի դեմ: Հորդանանը բռնությամբ նվաճվեց, բացի Տիբերիայից, որի ժողովուրդը իրենց տներին ու եկեղեցիներին ձեռք չտալու պայմանով հաշտության պայմանագիր կնքեց: Այս գործի գլուխ էր Շուրահիլ իբն Հասանը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի նվաճվեց Դամասկոսը: Աբու Ռաբադա իբն ալ-Ջառահը խալիֆ իբն ալ-Վալիդի հետ գնացին ու պաշարեցին Դամասկոսը: Նրանք հաշտության պայմանագիր կնքեցին ու գրավեցին Ջաբիա դուռը: Խալիֆը բաղաբի դռներից մեկը գրավել էր բռնի ուժով, սակայն Աբու Ռաբադան բաղաբի հետ վերջնական հաշտության պայմանագիր կնքեց: Ինձ պատմել էր Վալիֆ իբն Հիշամը, լսելով իր հորից, իսկ նա՝ պապից, թե խալիֆը հրամանատարն էր և բնակչության հետ պայմանագիր կնքեց, սակայն հազիվ էր կնքել, երբ հանվեց ու նրա փոխարեն հրամանատար դարձավ Աբու Ռաբադան, որը ճանաչեց խալիֆի հաշտության պայմանագիրը և չփոխեց գրվածքը: Այնպես, որ նրանց մոտ եղած գրվածքը խալիֆի անունով էր: Սա ճիշտ չէ, բանգի Օմարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.), հենց որ խալիֆա դարձավ, խալիֆին հետաքցրեց: Ինձ պատմել էր Աբդալլահ իբն Մուդիրան, լսելով իր հորից, թե Աբու Ռաբադան նրանց հետ հաշտության պայմանագիր կնքեց այն պայմանով, որ պահպանվեն նրանց եկեղեցիները, բնակարանները և անձերը, նրանց արգելեց չորվի տոնակատարություններ կատարել, նրանց եկեղեցիներից ոչինչ չբանդել: Այս պայմանագիրը կնքվեց միայն բաղաբի հետ, իսկ մնացած երկրից բռնի ուժով գրավվեց: Ասել էր իբն ալ-Ջալբին՝ հաշտության պայմանագիրը կնքվել էր կիրակի օրը, Զիջրի 14 թվականի Ռաբաբ ամսի կեսին և պայմանագիրը կնքվեց և եղել Աբու Ռաբադա իբն ալ-Ջառահը: Ինձ ասել էր Բաբրը, լսելով իբն Իսահակից, թե Աբու Ռաբադան պայմանագիրը կնքել էր Ռաբաբ ամսին» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Սակայն վերադառնալով և Աստծո օգնությամբ նաև ցույց տանք, թե ինչպես Դամասկոսը և այլ բաղաբները վերցվեցին հռոմեացիներից: Եվ այսպես, արաբները հետ չէին կանգնում նրանց դեմ պայքարելուց, ինչպես մենք այդ ցույց տվեցինք վերևում, ու բաղաբի բնակիչները տեսան, որ չկա ոչ մի բան, որն իրենց կպրկի: Նրանք իջեցրին ձեռքերը, խնդրեցին խալիֆ իբն ալ-Վալիդի երդումն ու նրա հետ ըստ նրանց օրենքի պայմանավորվածություն կնքեցին: Խալիֆը հրամայեց և նրանց հետ համաձայնության հրամանագիր կնքվեց այն ամենի մասին, ինչ նրանք խնդրում և ցանկանում էին: Ահա այդ կերպ նրանք բաղաբը բացեցին արաբների համար: Բանն այն է, որ արևմտյան կողմից դարպասը բացվեց թրով, քանզի արաբական եմիրներից մեկը ուժեղացավ, բացեց դարպասներից մեկը և ներս մտավ: Այսպես թե այնպես, սակայն համաձայնության և երդումի հրամանագիրը խալիֆ իբն ալ-Վալիդը հաստատեց ու նրանց հարկատու համարեց: Նրանց միջև միջնորդ հանդիսացավ Բար-Մարգիս սարկավազը Դամասկոսից, որը արաբների մոտ խալիֆն էր և ընդունված: Ահա այս կերպ արաբների 13-րդ տարում Դամասկոսը վերցվեց» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 114):

«Այստեղ սարակինոսները փայլուն հաղթանակ տանելով՝ շարժվեցին Դամասկոսի վրա և, գրավելով այն, ինչպես և Փյունիկի շրջանները, այնտեղ էլ հաստատվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այնտեղից Օմար իբն Խատաբը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.), որ Մուհամմեդից հետո արաբական երրորդ իշխանն էր, գնաց Դամասկոս և գեներալ ուժով գրավեց այն, քանզի շատ մարդիկ ուներ, որոնք նրա հրամաններին դեմ չէին ելնում» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 1, գլուխ 1):

¹⁵¹² Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵¹³ Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են: Այս մասին տեղեկացնում է, մասնավորապես Ազդին:

¹⁵¹⁴ «Երբ ռումները լսեցին Աբու Ռաբադայի առաջխաղացման մասին, գնացին Ֆիլի: Աբու Ռաբադան կազմակերպեց մահմեդականների զորքը, ընդ որում աջ թևը հանձնեց Մուար իբն Ջաբալին, ձախ թևը՝ Հաշիմ իբն Ութբային, հետևակը՝ Սաադ իբն Հալիֆին, իսկ հեծելազորը՝ խալիֆ իբն ալ-Վալիդին: Հարձակվեցին ռումները և առաջինը նրանց դեմ ելավ խալիֆ իբն ալ-Վալիդը: Ալլահը պարտության մատնեց ռումներին, որոնք ջիգիս վճարելու պայմանով հաշտություն խնդրեցին» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁵¹⁵ «Արաբները, մեծ հաղթանակ տանելով հռոմեացիների նկատմամբ, մեկնեցին Բաալբակի երկիրը և իրենց էմիր խալիֆ իբն Վալիդն էլ հետևեց: Նրանք իրենց դիմաց ինչ կարող էին ոչնչացրին ու գերեզմարեցին: Կիկլոսոս անունով մի հռոմեացի զորավար 20.000 զորքով ելավ նրանց դեմ ու մարտի մեջ մտավ Փենաղիոսի մոտ: Արաբներից շատ նետաձիգներ ընկան և հեծյալներից շատերն էլ զոհվեցին, սակայն, այն բանից հետո, երբ մարտը ուժեղացավ, հռոմեացիները պարտվեցին, իսկ նրանց զորավարը սպանվեց» (Մանսուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 111): Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵¹⁶ «Այդ խորհրդին էր նաև Դավիթ Սահառունին, որին կալանելով՝ Մծեծը առաքեց պալատ: Ծանապարհին, սակայն, սա իր կապանքները կտրելով, սպանեց մարդկանց, որոնք տառնում էին իրեն: Եվ այնտեղից վերադառնալով՝ նա Դայոց գործերը միաբանեց իր շուրջը, հարձակվեց հունաց զորավար Մծեժ Պնունու վրա, զարկեց, սպանեց նրան ու Վարազ-Պնեյ Պնունուն: Դրանից հետո նա բոլոր գործերի կանակցությամբ ու սիրով ստանձնեց գորավարությունը, իսկ թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) իշխանների խնդրանքով նրան իշխան կարգեց բոլոր երկրների վրա, տվեց նրան կյուրապաղատության աստիճան ու կարգեց իրեն ի ծառայություն» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 41):

«Այդ ժամանակ Դերակլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) Դայաստանի զորավար է նշանակում Մծեծին, որին սպանում է Դավիթ Սահառունին և Դերակլի հրամանով երեք տարի ինքն է իշխում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 33):

¹⁵¹⁷ «Աբու Ուբայդան համաձայնեց և ինքը հեռացավ՝ թողնելով Ամր իբն ալ-Ասին Դորդանանի մնացած մասի վրա: Նա խալիֆին առաջապահ գործի հետ ուղարկեց Բաալբեկ ու Բեկաա և սա գրավեց դրանք, որից հետո գնաց Եմեսա: Նրան միացավ Աբու Ուբայդան և նրանք Եմեսան ուժեղ կերպով պաշարեցին: Ապա սրանք հաշտություն խնդրեցին ու կնքվեց այն ողջ երկրի համար այն պայմանով, որ 170.000 դինար խարաջ վճարեն: Մահմեդականները մտան քաղաք և Աբու Ուբայդան իր պաշտոնյաները ուղարկեց Եմեսայի գավառը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Անել էր իբն Մուդիրան, լսելով իր հորից, թե նա հաշտության պայմանագիր կնքեց՝ խոստանալով պահպանել նրանց բնակարանները, եկեղեցիները և հարկ նշանակեց: Անել էր իբն ալ-Քալբին, թե Աբու Ուբայդան դուրս եկավ Եմեսա գնալու նպատակով և նրան հանդիպեց խալիֆը: Նրանք սաստիկ կռվեցին ռումների դեմ, ապա ռումները փախուստի դիմեցին ու մտան իրենց քաղաքը: Աբու Ուբայդան պաշարեց, իսկ նրանք հաշտության պայմանագիր խնդրեցին, որ երաշխավորվեն իրենց ունեցվածքը, անձերը, եկեղեցիները և Եմեսայի հողերը 170.000 դինար հարկով: Ինձ պատմել էր Աբդալլահ իբն Մուդիրան, լսելով իր հորից, թե Աբու Ուբայդան հաշտության պայմանագիր էր կնքել Եմեսայի համար, ըստ Դամասկոսի բնակչության հետ կնքած պայմանագրի, իսկ նրանց մյուս քաղաքները նա բռնի ուժով նվաճեց: Անել են իբն Իսահակը և ուրիշներ, թե այդ տարում, այսինքն Դիջրի 14 թվականին, Եմեսան ու Բաալբեկը հաշտության պայմանագրով նվաճվել են Աբու Ուբայդայի կողմից Չուլբադա ասին, թեև ասվում էր, թե դա կատարվել էր Դիջրի 15 թվականին» (իբն խալաթ «Պատմություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵¹⁸ «Իսրայելի որդիների ցեղերից բոլոր մնացածները հավաքվեցին, միասնականորեն միաբանվեցին և դարձան մեծ զորք: Եվ եղավ՝ դրանից հետո այս պատգամ հղեցին հունաց թագավորին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ին – Մ.Ֆ.) և այսպես ասացին. «Այդ երկիրը՝ որպես ժառանգական կալվածք, Աստված տվեց մեր հայր Աբրահամին և նրանից հետո՝ նրա զավակին: Մենք ենք Աբրահամի որդիները: Շատ եղավ թեզ մեր երկրին տիրելը, հեռացիր խաղաղությամբ և մենք չենք զալ եր երկիրը, ապա թե ոչ՝ թեզվից տոկոսանքով կպահանջենք տիրածը»: Կայսրը չհամաձայնեց և նրանց պատգամին պատշաճ պատասխան չտվեց, այլ ասաց. «Այս երկիրն իմն է, իսկ թե ժառանգության բաժինը անապատն է: Վեր կաց, գնա խաղաղությամբ թո՛ղ երկիրը»: Եվ ահա նա սկսեց շուրջ 70.000 հոգանոց բանակ կազմել, նրանց վրա զորավար կարգեց իր հավատարմի ներքիններից մեկին ու հրաման տվեց նրանց գնալ Արաբիա: Նա նրան պատվիրեց չպատերազմել նրանց դեմ, այլ՝ զգուշանալ, մինչև, այլ զորքեր գումարելով, ինքը նրանց օգնության ուղարկի, բայց նրանք, հասնելով Դորդանանի, անցան Արաբիա և, իրենց բանակները գետեզորին թողնելով, հետիոտն գնացին իսմայելացիների բանակի վրա: Սրանք իրենց հերթին բանակի մի մասն այս և այն կողմերից դարանակալ թաքցրին ու վրանների բազմությամբ շրջափակեցին իրենց բանակը: Բերելով ուղտերի երամակներ՝ նրանք դրանք նստեցրին բանակի և վրանների շուրջը ու չվաններով կապեցին նրանց ոտքերը, այս էր նրանց բանակի ամրությունը: Այդ ընթացքում կայսեր զինվորները, ճանապարհին հոգնած լինելով, տեղ-տեղ կարողացան ձեռքել բանակի ամրությունը և սկսեցին կոտորել նրանց, սակայն դարանակները հանկարծակի ելան իրենց թաքստոցներից և հարձակվեցին նրանց վրա: Տիրոջ ահն ընկավ հունաց զորքերի վրա, և սրանք նրանց առջև փախուստի դիմեցին, սակայն ավագի խորության պատճառով նրանց չհաջողվեց փախչել, բանգի ոտքերը մինչև սրունքները թաղվում էին: Սաստիկ նեղություն էր արեգակի տապից, իսկ թշնամու սուրը՝ նրանց թիկունքից: Այդ, բոլոր զորավարներն ընկան ու կոտորվեցին և ընկածների թիվը 2.000 հոգուց ավել էր: Նրանցից բյերը փրկվելով՝ փախան ապաստան գտան» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Երբ հոր՝ Դերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ի – Մ.Ֆ.), փոխարեն թագավորեց որդին, դրանից հետո տեղը զարթնեցրեց չար մարդկանց սիրտը, որպեսզի նրանց միջոցով մեր քրիստոնյա ազգից վրեժ առնի, բանի որ մեղանչել էինք մենք մեր Տեր Աստծո առջև: Սկսեցին գունդ կազմել և զորք գումարել Կոստանդին (հերինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության ապագա Կոստանդ II-ին – Մ.Ֆ.) իշխանության դեմ, հարձակվել Դրեստանի ու Անդրեստանի վրա, բանգի զորավազ ունեին իրենց օրենսդրի պատվերը...: Ապա այս բանը հայտնի դարձավ հունաց թագավորին, որը գրեց Դրեստանի զորավարին. «Լսեցի, որ սարակիստները հարձակման են անցել Դրեստանի ու Անդրեստանի վրա: Այդ, գումարիք թո՛ղ գործը, մարտնչիք նրանց դեմ ու արգելք եղիր, որպեսզի չասպատակեն մեր երկիրը և սուր ու կոտորած չբերեն նրան: Այդ, սպառազինվելով՝ կազմիր թո՛ղ գործը»: Այդ ժամանակ նա, ստանալով օգոստական հրամանը, գրեց իր իշխանության տակ եղած զորագլուխներին, որ ուր էլ լինեն, իր մոտ հասնեն: Շուտափույթ միանալով հավաքվելով՝ սրանք մի մեծ բանակ կազմեցին և, առաջ շարժվելով, գնացին ավագանիների դեմ, որոնք զորք կազմած գալիս էին նրանց դեմ: Նրանք գնացին և միմյանց հանդիպեցին Ապառաժ Արաբիայի սահմաններում, որտեղ էլ տեսան Մադիամի բանակը, որն անթիվ էր ու բազմամարդ, իսկ ուղտերի ու ձիերի անհաշիվ բազմությունը մորեխի պարտերի նման էր: Ապա հունաց զորքերը, մեծ անգիտություն ցուցաբերելով, բանակի գումակը բազում ասպարեզեղով իրենցից անջատեցին և, ծամբարում թողնելով նաև իրենց երիվարները, իրենք հետիոտն ու սպառազինված գնացին նրանց դեմ պատերազմելու: Արեգակնային տապի ջերմությունից, ապառաժների ու ավագ ղեկավարությունից հոգնած և գեղի ծանրությունից ուժասպառ՝ նրանք հարձակվեցին թշնամու վրա, իսկ նրանք, բանգի հանգստացել էին, շուտափույթ հեծան իրենց երիվարները ու, հարձակվելով, հույների զորքին բազում հարվածներ հասցրին, իսկ մնացածներին էլ, փախուստի մատնելով և հետապնդելով մինչև հունաց ծամբարը, շատերին առհասարակ կոտորեցին: Դուրսերի զորքի մնացորդները, հեծնելով երիվարները, փախստական ընկան իրենց երկիրը: Իսմայելացիք հույների գանձերը ավար վերցնելով և կողոպտելով սրից ընկածներին՝ խնդրաբանք վերադարձան իրենց երկիրը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 1):

«Մահմեդը հրեաներին օգնելու համար Դերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) եղբորը՝ Թեոդորոսին, լուր ուղարկեց և ասաց. «Ձեր երկիրն աստված խոստացավ Աբրահամին ու նրա որդուն, որոնց ձեռքում էր երկար ժամանակ: Եվ եթե իրենց չար արարքների պատճառով աստված զգվեց և այն տվեց ձեր ձեռքը, ապա բավական է, ինչքան որ տիրեցիք: Այդ մենք Աբրահամի զավակներն ենք և դուք գիտեք մեր հորը՝ Իսմայելին, տված խոստումը: Խաղաղությամբ մեզ տվեք այդ երկիրը, ապա թե ոչ, կառնենք պատերազմով և ոչ միայն այդ, այլև շատ ուրիշները»: Թեոդորոսը կամեցավ լուրը հասցնել թագավորին, սակայն նույն ժամանակ վախճանվեց Դերակլեսը, իսկ նրա որդի Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոստանդին II-ը – Մ.Ֆ.) հանձն չառավ պատասխանել նրանց ցանկությունը: Նա հրամայեց միայն զգուշանալ, չպատերազմել նրանց դեմ, մինչև տեսնեն, թե ինչ է լինելու, բայց իսմայելացիների զորքը սաստկորեն ձգտում էր պատերազմել: Եվ ահա նրանք ցանկացան պաշտպանել իրենց երկիրը, ելան ընդդեմ արաբների, իրենց ձիերը թողնեցին և հետիոտն դուրս եկան նրանց դեմ: Արաբները, բանի որ հանգիստ վիճակում էին, դիմեցին թշնամիների վրա, իսկ սրանք գեղեցիկ ծանրությունից, արևի տապից ու ավագ շատությունից, սորոնությունից և հետիոտն բայելուց բոլորն էլ խիստ հոգնել էին և թշվառ վիճակում ընկան թշնամիների ձեռքը, որոնք նրանց սրակոտոր արեցին: Դրանից հետո նրանք եկան նրանց զորատեղին, վերցրին բազում ավար և սկսեցին առանց երկյուղի տարածվել երկրի երեսին, բանգի չէին վախճնում որևէ պատերազմից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 4):

«Դերակլեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) հրամայեց Թեոդորոսին, որ նա մարտի մեջ չմտնի սարակիստների դեմ, իսկ սրանք դարան դրեցին և, նետահարելով մի բանի հռոմեացիներին, տարան նրանց: Դրանից հետո նրանք միահամուռ ուժերով դարանից հարվածեցին և սպանեցին շատ սորոստիոսների ու արխոնտների» (Նիկեեի պատրիարք «Դամասոս պատմություն», մաս 1):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵¹⁹ «Ասում են, որ Դերակլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) անթիվ զորք հավաքեց՝ բաղկացած ռումներից, Ասորիքի ժողովրդից, Ջագիրայի ու Դայաստանի ժողովրդից: Նրանց թիվը մոտավորապես 200.000 էր: Նրան հրամանատար նա նշանակեց իր մերձավորներից մեկին, իսկ առաջապահի հրամանատար դարձրեց Դասան ցեղից Ջաբալա իբն ալ-Ալիսին (Գասանյանների թագավորության

արքա Ջաբալա IV-ին (632-636) – Մ.Ֆ.) բրիտանոյա արաբների հետ միասին, որոնք ապրում էին Ասորիքում ու պատկանում էին Լախմ, Չուզամ և այլ ցեղերի: Նա նպատակ ուներ կռվել մահմեդականների դեմ և, եթե տրանք պարտվեին, ամեն ինչ լավ կլիներ, իսկ հակառակ դեպքում՝ կհեռանար Ռումի երկիրը ու կմնար Կոստանդնուպոլսում: Մահմեդականները հավաքվեցին և ռումների զորքը նույնպես շարժվեց նրանց կողմը: Յարմուքի մոտ նրանք ամենադաժան ու կատաղի պատերազմն ունեցան, իսկ Յարմուքը դա մի գետ է: Այդ օրը մահմեդականների թիվը 24.000 էր: Ռումները և նրանց հպատակները այդ օրը շղթայվեցին իրար, որպեսզի փախուստի մասին չմտածեն: Ալլահի օգնականությամբ նրանցից 70.000 հոգի կոտորվեց, իսկ մնացորդները փախան ու պատսպարվեցին Պաղեստինում, Աստիղեում, Յալեպում, Տագիդայում և Յայաստանում...: Աբու Ուբայդան Չաբիբ իբն Մալայան ալ-Ֆիհրիին Նշանակեց հեծելազորի հրամանատար, որն առաջ նետվեց ու թշնամուց կոտորեց ում որ պատահեց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»): «Երբ Յերակլը լսեց Յարմուքի ճակատամարտի մասին և թե ինչպես են մահմեդականները կատաղի կռիվ մղել իր զորքի դեմ, Աստիղեից փախավ Կոստանդնուպոլիս և, անցնելով լեռնանցքը, ասաց. «Մնաս բարով Աստիղե...: Սակայն ինչ հրաշալի երկիր է սա մեր թշնամիների համար»՝ ակնարկելով Աստիղեի հովն ու նրա բազմաթիվ արոտավայրերը: Յարմուքի ճակատամարտը տեղի ունեցավ Յիջրի 15 թվականի Ռեջեբ ամսին: Ինձ պատմել է Աբու Չաֆա ալ-Դիմաշկին, լսելով իսալիդ իբն Աբդ ալ-Ազիզից, թե նրան հաղորդել են, որ երբ Յերակլը, Նախբան Յարմուքը, հավաքել էր իր զորքը մահմեդականների դեմ և վերջիններս իմացել են, որ ռումները մոտենում են, նրանք Յենեսայի բնակիչներին վերադարձրել են այն հարկը, որ նրանցից վերցրել էին, ասելով՝ մենք այլևս ի վիճակի չենք ձեզ օգնել և պաշտպանել, ինքներդ ձեր մասին մտածեցե՛ք: Անցին Եմեսայի բնակիչները՝ ձեր իշխանությունը և արդարությունը մեզ ավելի դուր են գալիս, բան այն անարդարությունն ու վիրավորանքները, որին ենթարկվում էինք: Ձեր կառավարչի հետ մենք կպրող ենք մեր բաղադր պաշտպանել Յերակլի զորքերից: Յրեաներն էլ ասացին՝ երդվում ենք թորայով, որ Յերակլի կառավարիչը մեր բաղադր կստնի միայն մեր պարտությունից ու ջախջախումից հետո: Եվ նրանք բաղադրի դարպասները փակեցին ու հսկողություն սահմանեցին: Նույն ձևով վարվեցին նաև այլ բաղադրների բրիտանոյա ու իրենա բնակիչները, որոնք մահմեդականների հետ հաշտության պայմանագրեր էին կնքել: Նրանք ասում էին, եթե ռումներն ու նրանց հետևորդները մահմեդականներին հաղթեն, մենք կվերադառնանք մեր խախկնի վիճակին, իսկ հակառակ դեպքում՝ մենք կմնանք մեր ներկա վիճակում, բանի դեռ մահմեդականները բազմամարդ են: Երբ Ալլահի օգնականությամբ անհավատները փախստյան մատնվեցին և հաղթանակ տարան մահմեդականները, այդ բաղադրների բնակիչները բացեցին իրենց բաղադրների դարպասները, կանցեցին երաժիշտների, որոնք դափ էին նվագում, սկսեցին գվարճանալ ու վճարեցին խաղաքը: Ապա Աբու Ուբայդան զնաջ Կինասարինի ջունդը և նվաճեց այն» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ապա Աբու Ուբայդան լսեց, որ ռումների բռնապետը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.)** բոլոր երկրներից զորքեր է հավաքել և իրենց դեմ է ուղարկել անթիվ բազմությամբ: Նա վերադարձավ Դամասկոս և այդ մասին գրեց Օմար իբն ալ-Խաաթաբին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.)**, իսկ Օմարը գրեց, որ ինքը դժգոհ է նրա՝ Եմեսայից Դամասկոս վերադառնալուց: Աբու Ուբայդան հավաքեց մահմեդականներին և բանակ գրեց Յարմուքի ափին: Ռումների զորքի առաջապահն էր Ջաբալա իբն ալ-Ալիմա ալ-Դասսակին (**Գասսակների թագավորության արքա Ջաբալա IV-ը – Մ.Ֆ.)**՝ իր ցեղակիցների գնդով, իսկ Աբու Ուբայդան էլ իր զորքի առաջապահ դարձրեց խալիդ իբն ալ-Վալիդին: Սա բազմաստվածյանների հետ կռվի բռնվեց, բախվեց ռումների հրամանատար Վահանին և սաստիկ գոտեմարտ տեղի ունեցավ: Նրան օգնության հասան Աբու Ուբայդան ու մահմեդականները: Սարապիելի արյունահեղությամբ ճակատամարտ էր, որի ընթացքում հռոմեացիները մեծ բազմություն կոտորվեց և Ալլահը հաղթանակը տվեց մահմեդականներին: Սա տեղի ունեցավ Յիջրի 15 թվականին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի տեղի ունեցավ Յարմուքի ճակատամարտը: Բաբըր լսելով իբն Իսահակից ասել է, թե Ռումի զորքերը Յարմուքում հանդես եկան 100.000 ռումներով և Կուդաա ցեղի արաբներով: Նրանց հրամանատարն էր Սակելլարիոսը, որը Յերակլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ի – Մ.Ֆ.)** ներքիններից էր: Անել է իբն ալ-Զալբին, թե ռումները 300.000 հոգի էին և նրանց հրամանատարն էր Վահանը, որը Պարսից որդիներից էր և, բրիտանոյան ընդունելով, միացել էր ռումներին: Աբու Ուբայդան արաբական զորքերին ավելացրեց ծայրամասային գնդերը և ռազմավայրանների հրամանատարներին: Օմարը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար – Մ.Ֆ.)** նրան օգնության ուղարկեց Սալիդ իբն Ամիր իբն Յուզայմին և սաստիկ պատերազմից հետո Ալլահը բազմաստվածյաններին պարտության մատնեց և նրանց մեծ թվով կոտորեց: Անել է իբն ալ-Զալբին, թե ճակատամարտը տեղի ունեցավ երկուշաբթի օրը՝ Յիջրի 15 թվականի Ռեջեբ ամսից 5 օր անց» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարին արաբները անհամար զորքով Արաբիայի վրա արշավեցին՝ Դամասկոս շրջանները: Վահանը, իմանալով այդ մասին, դիմեց կայսրության սակելլարիոսին, որպեսզի նա իր զորքով շտապի իրեն օգնության, բանից արաբները մեծացել էին: Սակելլարիոսը եկավ Վահանի մոտ: Եմեսայից դուրս գալով՝ նրանք հանդիպում են արաբներին և հենց առաջին օրը, որ երեքշաբթի էր, հուլիս ամսի 23-ին, մարտի են բռնվում և Սակելլարիոսի զորք պարտություն է կրում: Վահանի զորքերն ապստամբության բարձրացնելով՝ Վահանին կայսր են հռչակում, իսկ Յերակլիոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Ֆ.)**՝ գահընկեց հայտարարում: Դրա վրա Սակելլարիոսի գինվորները թողնեցին ու հեռացան, իսկ սարակիստները, հարկար առիթ գտնելով, մարտ են տալիս: Դոմնեացիների դեմ հարավային բաժնի փչեց և նրա բարձրագույն փոխ թուլլ չտվեց իրենց թշնամիներին դիմարդել: Ահա դրա պատճառով նրանք պարտվեցին և փախուստի դիմեցին դեպի Յարմուք գետի կիրճերը, ուր և գլխովին ոչնչացան: Երկու գորավարների գլխավորած զորքը 40.000-ական հոգի էր» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նրանք ուղղվեցին դեպի արևմուտք և նվաճեցին միևնույն Արոք ընկած բոլոր շրջանները և բաղադրները: Այդ մասին լսեց հռոմեացիների արքա Յերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Ֆ.)** և նրանց դեմ մեծ զորք ուղարկեց մեկի գլխավորությամբ, որին կոչում էին Սակելլարիոս, սակայն արաբները հաղթեցին և նրանցից ավելի բան 100.000 հոգի սպանեցին, որոնց թվում նաև առաջնորդին» (Անանուն Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրություն»):

«Դուլների 948 թվականին արաբները ներխուժեցին Միջագետք և տիրեցին նրան այն բանից հետո, երբ հաղթեցին ռումների առաջնորդ Յահին» (Դիոնիս Տել-Մաիրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«116/ կայսր Յերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ի – Մ.Ֆ.)**, լսելով այդ ամենի մասին, զորք հավաքեց Յայաստանից, Աստիղեից ու Բեթ-Ռոմանիայից, ավելի բան 30.000 հոգի, և բաժանեց այն երեք գորավարների միջև՝ Գրիգոր Յայի, Կենտարիոսի և Արդիզանի: Նրանց հետ, ինչպես ասացինք, շատ զորք կար: Նրանք ելան Աստիղեից և մեկնեցին Յեմս՝ արաբների դեմ: Լսելով այդ մասին լուրը՝ արաբները վախեցան նրանցից՝ մտածելով թողնել բաղադրները և վերադառնալ իրենց հողերը...: /117/ Արաբները ելան Դամասկոսից ու եկան և դիրքեր գրավեցին Յարմուք գետի մոտ: Դոմնեացիները եկան այնտեղ, որտեղ տեղակայված էին արաբները: Յուրաքանչյուր բաղադր և գուղով անցնելիս, որը պայմանավորվածություն ուներ արաբների հետ, նրանք սպառնալիքներ էին թափում: Լեզուն չի պտտվում պատմելու համար հռոմեացիների կողմից արված այն չարիքի ու անկարգությունների մասին, որը նրանք թույլ տվեցին այդ ընթացքում և որը պետք չէ պահել հիշողության մեջ: Մի բանի օր անց այն բանից հետո, երբ զորքերը տեղավորվեցին իրար դեմ գետի մոտ, նրանք սկսեցին իրար հետ բանակցել պարտության և պատերազմի ընդհատման մասին, սակայն նրանք համաձայնության չեկան իրարից պահանջվող զիջումների մասին և ի վերջո կատարաստվեցին մարտի: Երբ նրանք պատրաստվում էին, արաբներից ճամբար ներկայացավ Աբու Սուֆյանը և ոգևորեց յուրայիններին ի մարտ: Նրանք թմբուկներ էին խփում, շեփոներ էին փչում և ողջ օրը մարտնչում էին, միևնույն վրաները չիջավ մութ գիշերը: Եվ հռոմեացիները հաղթվեցին ու փախուստի դիմեցին արաբներից, որոնք սկսեցին նրանց սրակոտոր անել: Դոմնեացիները իրար խառնվեցին և չգիտեին, թե ով ուր է փախչում: Զանի որ նրանք հապճեպ էին փախչում, այդ պատճառով էլ ներքև էին թափվում բարձր ժայռերից, ջարդվում էին, և այդ կերպ նրանցից ավելի շատ հազարներ սպանվեցին, բան մարտում ընկածներն էին: Արաբները մեծ հաղթանակով և ուրախությամբ վերադարձան Դամասկոս: Դամասկոսի բնակիչները նրանց ընդառաջ ելան, ուրախությամբ դիմավորեցին և կատարեցին նրանց հետ կնքած պայմանավորվածություններն ու խոստումները: Այդ ժամանակ բրիտանոյա արաբներից մեկը եկավ Աստիղեում գտնվող Յերակլեսի մոտ և հայտնեց հռոմեական զորքի կործանման ու այն մասին, որ նրանցից նույնիսկ լրաբեր չի փրկվել: Այդ ժամանակ կայսրը լիակատար մթության մեջ ելավ Աստիղեից և մեկնեց Կոստանդնուպոլիս: Անում են, որ նա մեկնելիս ողջուն հղեց Աստիղեի և ասաց. «Սագո Աստիղե», ինչը նշանակում էր. «Խաղաղության մեջ մնա, Աստիղե», ինչպես մի մարդ, որը զրկվել է նրա նկատմամբ հույսերից: Նա նույն կերպ նաև բարձրացրեց գավազանը, որը պահում էր ձեռքին, և թույլ տվեց վերցնել ու թալանել այն ամենը, ինչը հնարավոր էր վերցնել ու թալանել, կարծես Աստիղեի արդեն թշնամիներին էր պատկանում: Նա ուղերձ հղեց Միջագետք, Յայաստան, Եգիպտոս և այլ հողեր, որտեղ դեռ մնում էին հռոմեացիներ, որպեսզի նրանք չսարտնչեն արաբների դեմ: Եվ չեղան Եմեսայի և Սակելլարիոսի դեմ, ով պահպանեին իրենց երկիրը, բանի դեմ զորքի համար այդ ծառ ժամանակները չեն անցել» (Անանուն Եգիպտացի «Ժամանակագրություն», մաս 116, 117): «Յերակլիոս կայսրը, ստանալով այդ լուրերը, Յայաստանից, Աստիղեից ու Միջագետքից ավելի բան 300.000 հոգանոց բանակ հավաքեց, որանք ղեկավարեց զորահրամանատարների Գրիգոր Յայի, Կենտարիսի և Արդիզանի տրամադրության տակ...: Յարմուքի ճակատամարտից հետո Յերակլիոսը գրություններ ուղարկեց Միջագետք, Յայաստան, Եգիպտոս և ռումների տիրապետության տակ մնացած սյուա երկրները, որպեսզի չպատերազմեն արաբների դեմ և չդիմարդեն Տիրոջ հրամանին, այլ պահպանեն իրենց բաղադրներն ու երկրները, միևնույն որ փորձանքն անցնի» (Անանուն Եգիպտացի «Ժամանակագրություն», Գավելված):

«Չաբորդ տարի արաբները վերադարձան Դամասկոսի շրջան, որի ղեկավարը, լսելով այդ մասի, վախեցավ և մարդ ուղարկեց Սակելլարիոսի մոտ, որպեսզի սա այդ ամենի մասին տեղեկացնի Եգիպտոսում գտնվող կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ի – Մ.Ֆ.)**: Միաժամանակ

նա 10.000 հոգանոց մի բանակ հավաքեց, որից հետո միացավ մի պատրիկի հետ, որն ուներ 60.000 զինվոր: Եվ այսպես, երբ ռուսները հանդիպեցին արաբներին, նրանց բանակը հենց նույն օրն իսկ կործանվեց՝ Վահանի և Սակելարիոսի հետ միասին: Նրանցից շատ շատերը խեղդվեցին Յարմուք գետում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 6):

«Օմարի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի – Մ.Ֆ.**) չորրորդ տարում ռուսները Վահանիի հետ միասին, որը պարսից արքա Ֆառուխան Շահր Վարազի (**Պարսից թագավորության արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազը – Մ.Ֆ.**) որդին էր և հոր սպանությունից հետո պատառալարվել էր ռուսների մոտ ու դարձել նրանց զորավարը, Եդեսիայում հավաքեցին 60.000 հեծյալների, որից հետո արաբների դեմ ելան Յեմսի մոտակայքում: ռուսները, սակայն ջախջախվեցին ու կորցրին 40.000 հոգու, ընդ որում մեծ բանակի մարդիկ խեղդվեցին Յարմուք գետում» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնուհետև սարակինոսները տիրեցին Յրեաստանին ու Ասորեստանին, հարկատու դարձրին այդ երկրները և սուրբ Երուսաղեմ բաղաթի եկեղեցիները: Այդ ժամանակվանից հունաց արքային դադարեցին հարկ վճարել Յրեաստանին ու Ասորիքը, բանգի հունաց զորքը չկարողացավ դիմադրել Իսմայելին և նա տիրեց Յրեաստանին» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 1):

«Յատաքի որդի Ամրը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.**) հալածեց հույներին» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 4):

«Այդ, երբ հազարացին մեծ բանակ և կազմում և հաղթելով կոտորում և Արաբիայում գտնվող Յերակլես կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.**) ողջ զորքը՝ դրանից հետո ազգերն ու ցեղերը, նրանց ասից վախենալով, ընկան նրա ծառայության տակ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 19):

«Եվ ահա նրանք վեր կացան պատերազմի, բանակ կազմեցին և եկան Երուսաղեմ՝ մտնելով քաղաք ու բանակելով այնտեղ: Դրանից հետո, Յերակլ թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.**) որդիները եկան Ռավա, սակայն, երբ լսեցին, որ Մահմեդը զորքերով Երուսաղեմում է, խաչով հանդերձ շուր եկան ու փախան Ամսիդը: Այդ լսելով՝ Մահմեդն ու Ալին հետապնդեցին նրանց ու փախստական դարձրին, իսկ նրանք գիշեր ու ցերեկ գնացին, մինչև որ հասան Կոստանդնուպոլսի ծովափը, որտեղ միայն քաղաք մտնելով իրենց ապահով զգացին» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Իսկ Յերակլես կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.**) նորից զորք կազմեց՝ 70.000 հոգի, և ուղարկեց նրանց դեմ: Եկան հասան Դորդանան, անցան Արաբիա և հետիոտն ճակով ճակատ կազմեցին Իսմայիլի բանակի դեմ, սակայն նրանցից պարտվեցին ու փախուստի դարձան» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Իրենք վերադարձան Արաբիա, բնակվեցին ցեղերով, և նրանց շուրջ հավաքվեցին Իսրայելի որդիներից մնացածները ու մեծ զորք կազմեցին: Եվ կայսրին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.**) գրույթուն են ուղղում, որպեսզի նա թողնի այն երկիրը, որը Աստված տվեց Աբրահամին: Կայսրը նրանց տվեց հակառակ պատասխան և մի հավաստարիմ ներքևում միջոցով հավաքեց 70.000 հոգանոց զորք ու պատվիրեց գնալ Արաբիա՝ Իսմայելի վրա, ուր նրանք կոտորվեցին, իսկ Մահմեդի բանակը տիրացավ մեծ հարստության» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 34):

«Այսպե մարդասանցիները զորքեր ուղարկեցին երեք կողմերի վրա՝ մեկը դեպի բյուզանդական կողմ Յագ անունով զորավարի հետ, որի խորհրդատուն էր Յովելը՝ սրանք կոտորեցին 70.000 ռուսներ» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Բայց Զարթոն հասնելով Դամասկոսից մինչև Ամիր քաղաքը՝ արձակում և երեք զինավորներին, մեկը ռուսից կողմերում Յագուն, որի խրատողը ասում են ոմն Յովելն է, և այս զորքը ռուսներից կոտորեց 70.000 հոգի» (Մխիթար Անեցի «Յանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 21):

«Կայսր Յերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.**) ցանկացավ մարտնչել Մուհամմեդի դեմ» (Մխիթար Այրիվանցի «Յայոց պատմություն», մաս 3):

«Զրիստոսի 637 թվականին եղավ Արաբիայի կռիվը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Յերակլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.**) դարձյալ քաջալերեց ինքն իրեն, հավաքեց զորքը և տալով Շահր Վարազի (**Պարսից թագավորության արքա Խոռյան Ռազմիդան Ֆառուխան Շահր Վարազի – Մ.Ֆ.**) որդու ձեռքը, որ նրա մոտ պատուհյու էր տրվել հոր կողմից և հոր անունն էր կրում, 70.0000 հոգով եկավ, կռվեցավ տաճիկների դեմ, գրավեց գետը Դամասկոսի, սակայն ի վերջո պարտվեց և դիմեց փախուստի: Ահա այսպես հունական զորքը փախավ՝ կորցնելով 40.000 հոգի» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Յերակլ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.**) Ամսիդքը պաշտպանելու համար օգնության կանչեց բազմաթիվ մարդկանց: Երբ Յերակլ կայսեր զորքը եկավ Պոսեդի դաշտ, սարակինոսները դուրս եկան նրա դեմ և մեծ ճակատամարտ սկսվեց: Այն երկար տևեց և վերջում սարակինոսները հաղթանակ տարան: Այնքան մեծ էր ընկած մարդկանց բանակը, որ մինչև այսօր այդտեղ երևում են մարտիկների ոսկորները» (Բեթում «Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Մուհամմեդի մահվանից հետո նրան փոխարինեց Աբուբարտունը (**ամենայն հավանականությամբ Նկատի է ունեցվում Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.**), որը հույների հետ թե՛ մարտի մեջ մտավ և հաղթեց նրանց: Եվ այդ ժամանակից սկսած Դունաստանին մեծ աղետներ հասան, Աստծո թողութությանը մեծացավ ու խորացավ բռնությունը՝ մեր մեղքերի ու անօրենության շատացման պատճառով» (Գեորգի Մտացմիկեյի «Սկյութների, ըստ Եուբան, ռուսների, կողմից Կոստանդնուպոլսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Յերակլեսի արշավանքի մասին»):

«Այդ ժամանակ, բանի որ սարակինոսները ասպատակում էին Ասորիքը, Յերակլեսը **Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես Ի – Մ.Ֆ.)** Աստծո Սուրբ խաչը Երուսաղեմից տեղափոխեց Կոստանդնուպոլիս» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵²⁰ «Այս հաղթանակից անմիջապես հետո արաբները գրավեցին Դամասկոսը և տիրեցին նրան: Նրանք տիրեցին նաև այլ քաղաքների» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 6):

«Մեր Տիրոջ մարդեղությունից հետո 632 թվականին Մուհամմեդի չար սերունդը մուսուլման զորքով Սիրիայի թագավորություն: Սարակինոսները հույներից գրավեցին նախ ազնվազարս Դամասկոս քաղաքը» (Բեթում «Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Զրիստոսի 636 թվականին սարակինոսները գրավեցին Դամասկոսը» (Անանուն Լիվոնացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ սարակինոսները գրավեցին Դամասկոսը և Պաղեստինը» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵²¹ «Այս հաղթանակից անմիջապես հետո արաբները գրավեցին Դամասկոսը և տիրեցին նրան: Նրանք տիրեցին նաև այլ քաղաքների» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 6):

«Այդ ժամանակ սարակինոսները երկու տարվա պաշարումից հետո գրավեցին Երուսաղեմը» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵²² «Մահմեդականները գրեցին Օմար իբն ալ-Խաթթաբին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.**)՝ տեղեկացնելով, թե պարսիկները մեծ բազմությամբ հավաքվել են և օգնություն խնդրեցին: Սա ուզեց անձամբ արշավել ու զորք հավաքեց, սակայն Աբբաս իբն Աբու Մուսթաֆիքը և Ալլահի առաքյալի մերձավորներից մի խումբ ծերունիներ լեռեցին, որ նա պետք է մնա տեղում ու զորք ուղարկի և նա այդպես էլ արեց: Այի իբն Աբու Թալիբը նրան ուզեց համոզել, որ նա անձամբ գնա, սակայն Օմարն ասաց՝ ես որոշել եմ տեղում մնալ: Օմարն առաջարկեց Ալլահի գնալ արշավանքի, իսկ սա մերժեց: Այդ ժամանակ Օմարը կամեցավ, որ Սաադ իբն Չալդ իբն Ամր իբն Նուֆալ ալ-Ադաֆին գնա: Վերջապես որոշեց ուղարկել Սաադ իբն Աբու Վակկասին, ասելով, թե նա քաջ է և լավ նշանառու: Ուրիշներ ասում են, թե այդ ժամանակ Չալդ իբն Ամրը Ասորիքում արշավանքով էր զբաղված: Սաադը եկավ Իրաք և երեք ամիս կանգ առավ Սաալարիայում, որի ընթացքում բոլոր զորքերը հավաքվեցին: Այսպիսով 15 թվականին նա եկավ Ուղայք: Այդ ժամանակ Մուսաննա իբն Զարիսան հիվանդ էր և խորիմուրդ տվեց Օմարին թշնամու հանդիպել Կադիսիայի և Ուղայքի միջև: Նրա վիճակը վատացավ, նրան տարան իր տոհմակիցների մոտ, ուր նա մեռավ: Սաադն ամուսնացավ նրա կնոջ հետ: Անել էր Վակիդին, թե Մուսաննան մեռավ Ռուստամի գալուց առաջ: Եկավ Ռուստամը, որը ծագում է Ռեյից, սակայն ասվում էր նաև, թե նա Զամադանի ժողովրդից է, ասելով և Բուրսում: Սա եկավ ու հաստատվեց Գրիայի ու Սալահիինի միջև, ուր մնաց չորս ամիս: Այստեղ նա մահմեդականների դեմ ոչ մի ռազմական գործողություն չձեռնարեց, իսկ սրանք ճամբար էին գրել Ուղայքի ու Կադիսիայի միջև: Ռուստամը առաջ մղեց Չուլ-Դ-Յաջիդին, որը բանակ էր գրել Թիդիարադում: Կոռապաշտները մոտավորապես 120.000 հոգի էին, ունեին 30 փիղ և իրենց մեծ դրոշմ, որը կոչվում էր Զավեհի դրոշմ: Մահմեդականների զորքը 9 կամ 10.000 հոգու միջև էր և, երբ անասնակների ու ուտելիքի կարիք էին զգում, ձիավորներ էին ուղարկում երկրի ներսը և Եփրատի ստորին մասերն ասպատակում էին: Օմարը Մադինայից նրանց ուղարկում էր ոչխարներ և

ուղերը՝ մորթելու համար: Կադիսիայի ճակատամարտի օրը Օմարը գրեց Աբու Մուսային՝ հրամայելով օգնություն ուղարկել Սաադին և նա ուղարկեց Մուդիբային 800, բայց ասում են նաև՝ 400 ռազմիկներով: Օմարը գրեց Սաադին, հրամայելով, որ իսլամ առաջարկելու նպատակով պարսիկների մեծավորի մոտ պատվիրակության ուղարկվի: Ապա մահմեդականները անասնակեր ճարելու համար ուղարկեցին մի խումբ ռազմիկների, որը պատահաբար հանդիպեց պարսից հեծյալներին և սա ճակատամարտի պատճառը դարձավ: Պարսիկները կանչեցին իրենց հեծելազորին, իսկ մահմեդականներն՝ անասնակերի համար հեռացածներին և մի կատաղի մարտ սկսվեց նրանց միջև: Սա կատարվեց կեսօրից հետո: Ամր իբն Մաադիբարիբը այ-Չուբային գրոհեց և, մի պարսիկ մեծավորի վզից բռնելով, դրեց իր առջև թափի վրա ու ասաց. «Ես Աբու Մաուրն եմ, ինձ նման արեք»: Ապա՝ փղերից մեկին տապալեց և ասաց. «Ձեր սրերով դրանց կնձիթներին խփեք, նրա ամենախոցելի տեղը կնձիթն է»: Աբու Միհջանը, նստելով Սաադի ձի, գրոհեց պարսիկների դեմ և, ճեղքելով նրանց շարքերը ու իր սուրը խրելով սալիտակ փղի կնձիթի մեջ, նրան տապալեց: Այդ օրը ճակատամարտին թուլայիա իբն Խուլայլադ այ-Ասադին աչքի ընկավ և մի հարվածով կտրեց Գալենոսի սաղավարտից ներքև, սակայն չկարողացավ գլուխը կտրել: Կայս իբն Մաքշուհը գոռաց մարդկանց. «Սպանվելն ազնվականների ճակատագիրն է, մի թողեք որ այս անթվախները մեռնելու առաջվել նախանձախնդիր լինեն, քան մենք»: Այս ասելով նա հարձակվեց ու կատաղի կռվեց: Ալլահի օգնությամբ Ռուստամը սպանվեց, իսկ մարմինը գտնվեց բազում հարվածներով ու խոցերով ծածկված, այնպես, որ հայտնի չէր, թե ով էր սպանել նրան: Կադիսիայի ճակատամարտը տեղի ունեցավ հինգշաբթի և ուրբաթ օրերը ու շաբաթի գիշերը, որը հետագայում կոչվեց Յառաջանքի գիշեր: Ըստ Վակիդիի մի խումբ պարսիկներ, իրենց դրոշը ամուր խրելով գետին, ասացին. «Մենք մեր դիրքերը չենք թողնի, մինչև մեռնենք»: Սալման իբն Ռաքիա այ-Բահիլին հարձակվեց ու սպանեց նրանց՝ խլելով դրոշը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Երբ պարսիկները տեսան, թե իրենք ինչքան թույլ են, իսկ մահմեդականները հաղթում են նրանց, պատրաստվեցին սպանել Ռուստամին ու Ֆիրուզանին: Ապա ասացին՝ դա կցրի մեր ուժերը: Նրանք փնտրեցին Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) որդուն ու գտան Յազգերտին (**Պարսից թագավորության արքա Յազգերտ III-ին – Մ.Ֆ.**), որը քսան տարեկան էր, ու նրան թագավոր դարձրին: Երբ Օմարը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար – Մ.Ֆ.**) այս բանը լսեց, կամեցավ արշավել Իրաք, ապա խորհրդակցեց և նրան ցույց տվեցին Սաադ իբն Աբու Վակկասին: Նա 8.000 հոգով ուղարկեց Սաադին և սա եկավ, կանգ առավ Կադիսիայում: Ռուստամը դուրս բերեց փղերը և, երբ արաբական զնդերը տեսան նրանց, քիչ էր մնում ցրվելին, սակայն մահմեդականները հարձակվեցին նրանց վրա, աչքերը փորեցին ու շրթները կտրատեցին: Մահմեդականները գրոհեցին չորրորդ օրն առավոտյան և արդեն առավելություն ունեին, երբ սպանվեց Ռուստամը: Բոլոր պարսիկները, ոչ մի բանի ուշադրություն չդարձնելով, փախան Տիգրոս, ուր Յազգերտն էր» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Իսմայելի որդիների զորքի մյուս մասը արշավեց դեպի արևելք՝ պարսից թագավորության վրա: Այն ժամանակ պարսից թագավորությունը թուլացել էր և նրա զորքերը բաժանված էին երեք մասի: Այնժամ Իսմայելի զորքերը, որ ուղարկվել էին արևելքի կողմերը, գնացին պաշարեցին Տիգրոսը, քանզի պարսից թագավորը նստում էր այնտեղ: Մարագ աշխարհի զորքերը ևս իրենց գորավար Ռուստամի կողմից գումարվեցին՝ 80.000 զինվորների կազմով, ժողովվեցին և գնացին նրանց վրա՝ պատերազմի: Այնժամ Իսմայելի զորքերը, թողնելով բաղաբը, անցան Դգաթ գետի մյուս կողմը: Նրանք ևս գնացին, անցան գետը ու հետապնդեցին նրանց: Նրանք դադար չառան մինչև իրենց սահմանը՝ այն գյուղը, որ կոչվում է Դերթեմա: Սրանք հետապնդեցին նրանց և գնացին բանակեցին դաշտում: Այնտեղ էին նաև Յայոց զորավար, Դավիթի որդի Մուշեղ Մամիկոնյանը՝ 3.000 սպառազներով, ինչպես նաև Սյունյաց տեր Գրիգոր իշխանը՝ 1.000 մարդկանցով: Նրանք միմյանց դեմ հարձակում սկսեցին և ահա պարսից զորքերը նրանց առջև փախան, իսկ նրանք հետապնդելով՝ իրենց սրերով կտորեցին նրանց: Բոլոր անվանի նախարարները սպանվեցին, զորավար Ռուստամը ևս զոհվեց: Երկու բեռնորդների հետ սպանեցին նաև Մուշեղին, ինչպես նաև Սյունյաց տեր Գրիգորին մի որդու հետ, իսկ մյուսները փրկվելով՝ փախան, գնացին իրենց աշխարհը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Պարսից արքա Մեծ Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ը – Մ.Ֆ.**) մահից չորս տարի հետո թագավոր է դառնում նրա որդի Յազգերտը (**Պարսից թագավորության արքա Յազգերտ III-ը (632-651) – Մ.Ֆ.**): Այդ ժամանակ հազարացիների ցեղը, միացնելով մոտ տասը ցեղեր, ուժեղանում են հանդուրձն ու ահալիոր բազմությանը և հեռավոր երկրից մղվել նման ուղղվում, գալիս են անապատով, անցնում Ասորեստանի կողմերով ու արագ թափով հարձակվում են պարսից տերության վրա: Այդ ժամանակ պարսից թագավորությանը միաժամանակ ենթակա բոլոր կողմերի զորավարները, իշխողները, տերերը և բնիկ ազնվականները զորաժողով են անում՝ ընդդեմ կանգնելու օտարազգի թշնամուն: Այս ղեկավարի ժամանակ Աղվանքի Արաբա-Գրիգոր իշխանը, ըստ իր ծագման լինելով Արտաշի (**Պարսից թագավորության հիմնադիր արքա Արտաշի I Պապականի – Մ.Ֆ.**) տոհմից, նստում է, որ իր երկրորդ որդի Տվանշիր խորխու և ու սիգաձեմ և ունի չքանազան տեք: Դեռևս նոր պտղե է ծնոտի վրա բուսներ նորածիլ մորուքը, սակայն, հոր կողմից սիրված, նա, իբրև լավ սնված արծիվ, ի սիճակի էր սպառազնիվելու: Յայոց, վստահ լինելով ամեն բանում հաջողակ Տվանշիրի վրա, որոշեց նրան հնարավորություն ընձեռել, որ աշխարհիկ կյանքում հավասարվի մեծամեծ մարդկանց և թագավորների հետ նստի ու վեր կենա: Այս պատճառով նա հարմար համարեց իր փոխարեն որդիներից նրան ուղարկել արքունիք: Սա հորից վերցրեց զորքը և Սյունիքի իշխանից ու Յայոց սպարապետից առաջ շտապեց հասնել այն համընդհանուր, բյուրավոր զորաժողովին: Ռուստամ զորավարը սրան տեսավ և սա նրա աչքում բերանց իբրև եղբայր կամ որդի, ամենքին էլ նա ցանկալի էր երևում: Այդտեղ զորավարը իր հետ վերցնում է բազմահազար հեծյալներ և գալիս, հասնում է Տիգրոս բաղաբը՝ Յազգերտ թագավորի մոտ, որտեղ նա պատանի Տվանշիրին ներկայացնում է նրան: Արքան անմիջապես ձեռքը դնում է նրա գլխին, զովում է և նրան անվանում է Աղվանքի սպարապետ: Դրանից հետո պարսից զորավարը վերցնում է իր բոլոր զորքերը, իջնում է Ասորեստան և, անցնելով Դգաթ գետը, հասնում է Վեհ-Կավատ գավառը: Պարծենալով իր բազմաթիվ զորքերով՝ նա մեծախոսում է, թե ողորդ տակ տրորելով կջարդի բոլոր հարավցիների: Այսպես նա Մեծյալ ջրի այն կողով բանակում է ընդդեմ նրանց: Երբ սրանց կողմից ասպատակներ էին դուրս գալիս, ելնում էր նաև Աղվանքի սպարապետը ու արիաբար հաջողության էր հասնում: Սկզբում ումանց հարվածում է սրով և էլ ավելի առաջ է մղվում, որովհետև գիտեր, որ տերը իր հետ է: Մի երկու օրից հետո, Մեհեկան ամսին, որ Զրիստոսի ծննդյան օրն էր, 30.000 հեծյալներ և 10.000 հետևակ նրանց դեմ ճակատամարտ տվեցին: Կատողանից եկած հազարացիները հեծյալների բազմությամբ ու 20.000 հետևակով վահանախիտ շարժմամբ առաջ խաղացին: Նրանք ցանկանում էին նախաձեռնությունը վերցնել, որպեսզի պարսից զորքը չարդեն, սակայն Աղվանքի զորավարը զորեղ մարդկանց հետ միասին մեջ է մտնում և, հակառակորդներից երկու հոգու հարվածելով, գետին է տապալում, որից հետո ինքը վերադառնում է՝ երեք տեղից ծանր վիրավորված ու ձի էլ չորս տեղից խոցված: Այնտեղից մինչև Եփրատ գետը թշնամին արագընթաց արշավանքով հետապնդում է: Սա, նույնպես նրանց դեմ գլուխով, արյունաշարժալի գալիս, անցնում է գետից՝ զգեստներն ու գեթերը արյան մեջ թաթախված: Եվ երբ նստավ, որ բոլոր մեծամեծներին ու զորքերին ինչպես խոտ հնձեցին, նա նորից արքունիք շտապեց: Այստեղ, երբ արքային պատմեցին նրա քաջագործությունների և ստացած ծանր վերքերի մասին, սա անմիջապես հրամայեց, որ նրան ապարանք տան, պալատական բժշկիկները խնամեն նրան և երկրի կողմից ընդունելություններ կազմակերպեն» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 18):

«Իսկ մի տարի անց արաբականները սկսեցին խորխուստ պարսից արքայի (**Պարսից թագավորության արքա Յազգերտ III-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ, զորքի բազմություն հավաքեցին և եկան ու հարձակվեցին նրա վրա, որի անունն էր Յազգերտ՝ Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) թոռ: Յազգերտը նույնպես իր զորքը ժողովեց պատերազմելու նրանց դեմ, բայց դիմադրել չկարողացավ: Նրա զորքը սրով կտորոպեց, իսկ թագավորին խփեցին ու սպանեցին: Դրանից հետո կործանվեց և վերացավ պարսից թագավորությունը, որի իշխանությունը 481 տարի էր տևել: Իսմայելացիք, ավարի առնելով երկիրը, արքունի գանձերն իրենց երկիրը տարան» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 2):

«Յատաքի որդի Ամրը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար – Մ.Ֆ.**), գումարեց մեծաթիվ զորք և շարժվեց Պարսկաստանի թուլացած թագավորության դեմ՝ Պարթևների երկիրը՝ Պարսից Յազգերտ անունով թագավորի (**Պարսից թագավորության արքա Յազգերտ III-ի – Մ.Ֆ.**) վրա: Յազգերտը փախավ նրանից, բայց չկարողացավ փրկվել, քանզի Զուշանների երկրի մոտակայքում հասան և կտորեցին նրա ողջ զորքը: Նա փախավ թետապալներից գրեթե մեջ, որոնք օգնություն էին եկել իրեն, բայց իսմայելացու հրամանով 20 տարի թագավորությանը տիրելուց հետո նրան սպանեցին: Եվ այնուհետև վերացավ Պարսից և Սասանյան տոհմի տերությունը, որ գոյատևեց 442 տարի» (Թավմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 4):

«Յերակյի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակես I-ի – Մ.Ֆ.**) ժամանակ տաջիկները խլեցին իշխանությունը պարսիկներից: Պարսկաստանի կողմից Օթման Եփրոս ուղարկեց իր զորավար Մավիկին (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուսայիբ – Մ.Ֆ.**), որը հաղթեց Մյուսդիատին 20.000 հոգու հետ միասին, ինչպես նաև Յայոց սպարապետ Մուշեղին, որին սպանեց: Այդ պատերազմի ժամանակ մի պարսիկ Եփր փախչում էր, իսկ մի անգրահ արքա էլ միայնակ հետապնդում էր նրան: Պարսիկը շատ անգամ նետ արձակեց ու դիպավ տաջիկին, սակայն նետը չէր մտնում սրա մարմնի մեջ: Ծանապարհին պարսիկին մի բառ հանդիպեց, նա նետով հարվածեց սրան ու նետը ծակեց անցավ բաժի: Այդ ժամանակ այն պարսիկը կարծեց, թե դա աստված է, իջավ ձիուց, հանեց գրահներն ու գեթերը և ընկավ տաջիկի առաջ, որ սա սպանի իրեն, իսկ տաջիկն էլ ասաց, թե նախ մի կտոր էր իր գրպանում դրված և նետը տա անգամ էլ դուրս էր դիպել» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ելավ պարսից Ադուանատ թագավորը (**Պարսից թագավորության արքա Յազգերտ III-ը – Մ.Ֆ.**) ու եկան նրանց վրա, սակայն փախավ տաճիկների առջևից և հազիվ փրկվեց քերի հետ: Այդ ժամանակ անգն արաբներն ընկան նրանց հետևից ու սկսեցին կտորել սպառազնիված ու հաղթական պարսիկներին: Եվ ահա այնպես պատահեց, որ մի արաբ, հալածվելով պարսիկի կողմից, տասն անգամ նետի հարված ստացավ,

սակայն նետերը չխոցեցին նրան, քանզի նա բահի ծայրը դրել էր իր շորի տակից և նետերը, դիպչելով դրան, գետին էին ընկնում: Եվ ահա արաբը, հարձակվելով պարսիկի վրա, սրով սպանեց նրան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Բայց Զադրթը, Ղամսակոսից հասնելով մինչև Ամիդ քաղաքը, Պարսից կողմում արձակում է Օթման (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանին – Մ.Ֆ.**) Եփրոսի և Մավրիս (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիային – Մ.Ֆ.**): Նրանք կոտորեցին Մրդատին և Մուշեղ սպարապետին՝ իր գորագնդով» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավազ մատյան», գլուխ 21):

«Մարդիմանցիները Պարսկաստանի կողմը ուղարկեցին Օթման Եփրոսի ու Մավրիս Զադրթի գորավարին: Նրանք ջարդեցին Միհրդատին ու նրա 20.000 զորքին հայոց սպարապետ Մուշեղի ու իր զորագնդի հետ միասին: Երբ մարդիմանցիները տեսան այդ հաղթությունը, գնացին պարսից տերության վրա, սպանեցին պարսկական Ռազկերտ թագավորին (**Պարսից թագավորության արքա Ռազկերտ III-ին – Մ.Ֆ.**), և վերացավ պարսից Սասանյան թագավորությունը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Մտադիր բաղաբուն թագավորացիներին Ռազկերտին (**Պարսից թագավորության արքա Ռազկերտ III-ին – Մ.Ֆ.**), որը արքայական սերմից էր և որի հետ միասին էլ դադարեց պարսից թագավորությունը: Նա ելավ և ուղղվեց դեպի Մախոզ՝ զորավար Նշանակելով Ռուստամ անունով մեկին: Այդ ժամանակ, ահա, Աստված նրանց վրա ուղարկեց Իսմայիլի որդիներին՝ անթիվ, ինչպես ծովի ավազը: Մրանց առաջնորդը Մուհամմեդն էր և նրանց չէին կարողանում դիմարդել ոչ պարսիկները, ոչ զենքերը, ոչ էլ վահանները: Նրանք տիրեցին ողջ պարսից երկրին: Ռազկերտը նրանց դեմ անթիվ զորք ուղարկեց, սակայն արաբները այն գլխովին ոչնչացրին՝ սպանելով նաև Ռուստամին» (Ամանուն Ասորի «Սասանյանների ժամանակագրությունից»):

«Այդ ժամանակ Ռազկերտը (**Պարսից թագավորության արքա Ռազկերտ III-ը – Մ.Ֆ.**) զորք ուղարկեց և այն ճամբար զարկեց Եփրատի մոտ: Պարսիկները մի արաբ հետախույզի ուղարկեցին, որպեսզի այն հետախույզի արաբներին: Սա, երբ մոտեցավ, տեսավ մի մադայիացու, որը նստել էր իր միզածի մոտ և հաց էր ծամում: Հետախույզը սարակինոսների լեզվով հարցրեց նրան. «Ի՞նչ ես անում»: Մադայիացին պատասխանեց. «Ահա, տես, ես դեպի ծերունիներ եմ գնում, բայց թարմանում եմ»: Հետախույզը վերադարձավ և տեղեկացրեց պարսիկներին. «Ժողովուրդը, որին դուք տեսնում եք, մերի և բորիկ է ու մեծամասամբ կերակրվում է մորեխներով, բայց այն քաջ է»: Դրանից հետո նա զորավարին պատմեց այն ամենի մասին, ինչ լսել էր, և ավելացրեց. «Աստծուց է կախված նրանց հաղթելը»: Երբ ճակատամարտը սկսվեց, պարսիկները ստիպված եղան փախչել՝ հետապնդվելով մինչև բուն Տիգրոս, որը Տիգրիսի մոտ էր: Պարսիկ ռազմիկներից մեկը փրկվեց այն մադայիացուց, որը հետապնդում էր նրան: Նա հասավ գոհաբերության վայրը և այնտեղի թուրք թաքցրեց նրան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 7):

«Սահարը՝ Վակագի որդին, որի մասին մենք ասել ենք, հասավ Կադես գյուղին, որը մեր օրերում արաբների կողմից կոչվում է Կադեսիա: Այն գտնվում էր Կադեսյան անապատի ծայրին՝ հեռու լինելով Ալոյայից, այսինքն Կաֆայից, մոտ 50 փարսախ: Երբ արաբները այնտեղ տեղակայեցին իրենց ճամբարը, Ռազկերտը (**Պարսից թագավորության արքա Ռազկերտ III-ը – Մ.Ֆ.**) զորք հավաքեց և ուղարկեց արաբների դեմ: Պարսիկները եկան ու կանգ առան Կուֆայի մոտ՝ Եփրատի ափին, և խիորային արաբներից մարդ ուղարկեցին, որպեսզի տեղեկություն ստանան արաբների ճամբարի մասին: Այդ խիորայից, քանի որ նա ծագումով արաբ էր ու լավ էր նրանց լեզվից, չնայած որ ենթակա էր պարսիկներին, համարձակորեն հասավ արաբների ճամբարին: Երբ նա մոտեցավ ճամբարին, տեսավ նրանցից մեկին, մի մադիացու, որը նստել էր ճամբարից դուրս և ոչիներն էր մաքրում շորից: Խիորացին, տեսնելով այդ մադիացուն, խոսեց նրա հետ արաբերեն և ասաց. «Ի՞նչ ես անում»: Նա նրան պատասխանեց, թե. «Ահա, ինչպես տեսնում ես, նորը ներս եմ մտնում, հանում եմ հինը և սպանում թշնամիներին»: Խիորացին, քանի որ նա շատ զգույշ և խորամանկ մարդ էր, բավականին տխրեց այդ մադիացուց լսածից: Նա ինքն իրեն ասաց. «Նոր ժողովուրդը ներս է մտնում, իսկ հինը դուրս է գալիս, իսկ պարսիկներին էլ սպանում են»: Նա շուռ եկավ և անմիջապես գնաց պարսիկների մոտ և պատմեց. «Ես տեսա մի անպետք, տկուր, մերկ, սոված, սակայն շատ քաջ ժողովուրդ, մաքցածը դուք գիտեք»: Նա գաղտնի բացահայտեց գորավարին այն, ինչ տեսել ու լսել էր և ինչ մտածում էր: Պարսիկները բոլորը միասին միավորվեցին և մարտի մեջ մտան արաբների դեմ: Պարսիկները դիմեցին փախուստի, իսկ արաբները չդադարեցին հետապնդել նրանց մինչև Տիգրոսի գոգարյանները» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 113):

«Մեկ տարի անց այն բանից հետո, երբ թագավորեց, նա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.**) զորք ուղարկեց Պարսկաստան: Այդ ժամանակ պարսիկները բաժանված էին, ոմանք Ռազկերտի (**Պարսից թագավորության արքա Ռազկերտ III-ին – Մ.Ֆ.**) կողմն էին անցել, որը հստորովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) որդին էր, ոմանք էլ՝ Ռոմիզդի (**հեթինակը Նկատի ունի Պարսից թագավորության ապագա արքա Ռոմիզ V-ին (630-631), իսկ բննարկվող ժամանակահատվածում Պարսից թագավորության արքան էր Ռազկերտ II-ը – Մ.Ֆ.**), և ահա տայանիները նրանց նկատմամբ առավելության հասան: Ռոմիզդը սպանվեց և նրա փոխարեն թագավորեց Ռազկերտը: Վերջինս զորք ուղարկեց և այն ճամբար զարկեց Եփրատի մոտ: Պարսիկները մի արաբ հետախույզի ուղարկեցին, որպեսզի այն հետախույզի արաբներին: Սա, երբ մոտեցավ, տեսավ մի մադայիացու, որը նստել էր իր միզածի մոտ և հաց էր ծամում: Հետախույզը սարակինոսների լեզվով հարցրեց նրան. «Ի՞նչ ես անում»: Մադայիացին պատասխանեց. «Ահա, տես, ես դեպի ծերունիներ եմ գնում, բայց թարմանում եմ»: Հետախույզը վերադարձավ և տեղեկացրեց պարսիկներին. «Ժողովուրդը, որին դուք տեսնում եք, մերի և բորիկ է ու մեծամասամբ կերակրվում է մորեխներով, բայց այն քաջ է»: Դրանից հետո նա զորավարին պատմեց այն ամենի մասին, ինչ լսել էր, և ավելացրեց. «Աստծուց է կախված նրանց հաղթելը»: Երբ ճակատամարտը սկսվեց, պարսիկները ստիպված եղան փախչել՝ հետապնդվելով մինչև բուն Տիգրոս, որը Տիգրիսի մոտ էր: Պարսիկ ռազմիկներից մեկը փրկվեց այն մադայիացուց, որը հետապնդում էր նրան: Նա հասավ գոհաբերության վայրը և այնտեղի թուրք թաքցրեց նրան» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ սարակինոսները, որոնք մինչ այդ գտնվում էին պարսիկների տիրապետության տակ, հաղթանակ տարան նրանց նկատմամբ և, փոխվելով դերերում, պարսիկներին ենթարկեցրեցին իրենց իշխանությանը» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»): Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵²³ «Սաադն ու մահմեդականներն առաջ խաղացին և հասան Սաբաթ, ապա հավաքվեցին Բահուրասիի մոտ, որը Շիկկ ալ-Զուֆայի կողմն է՝ Տիգրիսի արևմտյան ափին: Այստեղ նրանք մնացին 9 ամիս, ասվում էր նաև՝ 18 ամիս, այնպես, որ թարմ արևավր երկու անգամ կերան: Զադաթը բնակիչները կոչում էին, սակայն, երբ նրանք թուլացան, արաբները մտան թաղաք: Երբ մահմեդականները քաղաքը նվաճեցին, Պարսից թագավոր Ռազկերտը իբն Շահրիպուրը (**Պարսից թագավորության արքա Ռազկերտ III-ը – Մ.Ֆ.**) փախուստի դիմեց: Նա Տիգրոսի Աբյադ երկրի պարսպից զամբյուղով կախվեց և արանեացիք այդ պատճառով նրան Բար Զարիյա՝ զամբյուղի որդի, կոչեցին: Նա գնաց Հուլուան՝ իր հետ տանելով հայտնի մեծամեծներին, ինչպես նաև պետական գանձարանը, թեթև իրերը, անձնական գանձարանը, կանանց ու երեխաներին: Այն տարին, երբ նա փախավ, ամբողջ Պարսկաստանի համար դարձավ սուլի ու ժանտախտի տարի: Ապա մահմեդականները, անցնելով մի ծանծաղուտ, գրավեցին Տիգրոսի արևելյան քաղաքը: Կադիսիայում պարտվելուց հետո պարսիկների մնացորդները եկել էին Տիգրոս, որի ջրերն այնքան էին հորդել, որ երբեք չէր եղել: Պարսիկները նավերն ու լաստերը բռնեցին դեպի արևելյան ափերը և վառեցին կամուրջը: Այդ ժամանակ Սաադը և մահմեդականները տիրեցին, քանզի անցնելու միջոց չունեին: Մահմեդականներն ուղարկեցին մի մարդու, որը ծիծառ լողաց ու անցավ և նույն ձևով լողացին նաև մյուս մահմեդականները: Ապա նավերի տերերին ստիպեցին բեռներն անցկացնել: Անացին պարսիկները. «Աստված վկա, մենք պարզապես դների հետ ենք կռվում», որից հետո նրանք փախուստի դիմեցին: Ինձ պատմել է Աբդալլա իբն Սալիհը, լսելով վստահելի մարդկանցից, թե Մուքայիդ իբն Սալիհը, որը լսել է Շաարիից, ասել է. «Տիգրոսի գրավման օրը մահմեդականները խլեցին Խոսրովի (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով II-ի – Մ.Ֆ.**) հարձերից շատերին, որոնք երկրի տարբեր ծագերից էին բերվել և նրա համար շռայլորեն զարդարված էին՝ իմ մայրը դրանցից մեկն էր»: Պատմել է, որ այդ օրը մահմեդականները քաֆուրը առնում, գցում էին կերակուրի կաթսայի մեջ, կարծելով, թե աղ է: Ասել է Վակիդին, որ Սաադը Տիգրոսի ու Զալուլայի նվաճումը վերջացրել է հիջրի 16 թվականին» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Պարսիկները Կադիսիայում պարտվեցին, մտան Տիգրոս և այնտեղ ամրացան: Մահմեդականները հարձակվեցին նրանց վրա Տիգրիսից այն կողմ: Այս տեսնելով Խոսրովից արևելյան ուղից գիշերով ելավ իր զինվորների հետ ու գնաց Զալուլայի կողմը: Տիգրոսը դատարկվեց և մահմեդականները մտան ու մեծ ավար գտան այնտեղ: Պարսիկները Կադիսիայում պարտվեցին, մտան Տիգրոս և այնտեղ ամրացան: Մահմեդականները հարձակվեցին նրանց վրա Տիգրիսից այն կողմ: Այս տեսնելով Խոսրովից արևելյան ուղից գիշերով ելավ իր զինվորների հետ ու գնաց Զալուլայի կողմը: Տիգրոսը դատարկվեց և մահմեդականները մտան ու մեծ ավար գտան այնտեղ: Նրանք մեծ քանակությամբ քաֆուր գտան ու կարծելով, թե աղ էր, հացի մեջ գցեցին, սակայն այն դառն համ ունեցավ: Ասել էր Միհնաֆ իբն Աուլայը. «Այդ օրը լսել եմ, որ մի մարդ գոռում էր. «Ո՛րկ կառնի կարմիր թերթ սպիտակ թերթի փոխարեն», մի ոսկե թերթի համար, որը չգիտեր ինչ է» (Աբու Հանիֆա ալ-Դինավարի «Մատյան երկարապատում պատմությունների»):

«Սաադը մահմեդականների գործով հետապնդեց նրանց ու պաշարեց մեկուկես ամիս: Ապա պարսիկները դուրս եկան ու փախուստի դիմեցին, իսկ Տիգրոսը գրավվեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ապա եկան Սաադն ու մահմեդականները, նրանք պաշարեցին Տիգրանն ու նվաճեցին: Արաբները պատմում էին, թե նրանց կոմերը բռնում և մորթում էինք, իսկ արաբները բաժնորոշում մի վրա էին ցանում և ասում՝ ինչ դառն է պարսիկների աղը: Ասվել է նաև, թե մենք ոսկե անոթներ էինք ձեռք բերում և եղան արաբներ, որոնք դեղինը փոխում էին սպիտակով, այսինքն՝ ոսկին արծաթով» (իբն խալաթ «Պատմություն»):

«Եվ երբ պարսից զորքերի մնացորդները եկան հասան Ատրպատական, հավաքվեցին մի վայրում և իրենց զորավար նստեցրին խոռոխազատին: Սա, փութալով Տիգրան, վերցրեց թագավորության բոլոր գանձերը, բաղաթի բնակիչներին ու իրենց թագավորին և փութաց հասցնել Ատրպատական, բայց երբ գնացին հեռացան, Իսմայելի զորքը հանկարծակի հարձակվեց նրանց վրա: Այդ ժամանակ նրանք զարհուրելով թողին գանձերն ու բաղաթի բնակիչներին և փախան: Փախալ նաև իրենց թագավորը (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ը – Մ.Ֆ.) և ընկավ հարավային զորքի մեջ, իսկ նրանք, վերցնելով ողջ գանձը, դարձան Տիգրան: Նրանք տարան նաև բաղաթների բնակիչներին և ամենայն երկիրն ավերեցին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Իսկ Ռազվերտի (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ի – Մ.Ֆ.) ուղերորդ տարում թշնամին Նորից հարձակվեց ու արքային Տիգրան բաղաթում վեց ամիս պաշարեց: Այդ ժամանակ խոռոխազատ զորավարը և Աղվանից սպարապետը դիմադրելով, զորքերի հետ միասին նրան հեռացրին: Այդտեղ բայց Տվանշիրը բարձրագույն 3.000 հոգով նախահարձակ է լինում թշնամու վրա և սրընթաց արշավանքով տանում, նրանց, գետից այն կողմ է անցկացնում և վեց ամիս, մինչև որ թագավորին առնում, բերում են Մեծ Դաստակերտը, թույլ չի տալիս, որ Դավթա գետին անցնեն այս կողմը: Դետո հաճավոր բազմությամբ նրա վրա է կուտակում թշնամին, բայց այն տեղից թագավորին տանում են Բեկդադ, իսկ հազարացիներն այդ ժամանակ բազմաթիվ ուժերով ծովի ալիքների նման հետապնդելով, առաջ են շարժվում: Այդտեղ քիչ ժամանակ լինելով՝ Աղվանքի սպարապետը չէր դադարում նրանց դեմ դուրս գալուց և հրապարակով իր բաջությունն էր ցույց տալիս, երբ բազմաթիվ անգամ, օտարազգի թշնամիների գլուխները բերելով, նետում էր թագավորի առջև» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 18):

«Տաճիկների զորքի երրորդ մասը գնում է դեպի արևելք՝ Պարսից թագավորության վրա: Սրանք, գնալով Տիգրան, հալածում են պարսից զորքին, սպանում են նրանց Ուրմիզ թագավորին (հեղինակը նկատի ունի Պարսից թագավորության ապագա արքա Ռուսիզ V-ին, իսկ բնարկվող ժամանակահատվածում Պարսից թագավորության արքան էր Ռազվերտ III-ը – Մ.Ֆ.), որը խոսրովի թռու էր, և, ավարի առնելով ողջ Պարսկաստանը, արքունի գանձարանը հասցնում են իրենց երկիրը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիգրական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Սրանից հետո տաճիկները դարձյալ եկան պարսից Ադուաճատ թագավորի (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ի – Մ.Ֆ.) վրա, որը, փակվելով Տիգրիս գետով, բանդեց կամուրջը: Այդ ժամանակ տաճիկների բազմությունը գետը լցվելով անցավ այն ու գնալով վանեց նրան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Ռազվերտը (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ը – Մ.Ֆ.) փակվեց Մախոզի պարիսպների հետևում, բայց ի վերջո դիմեց փախուստի դեպի խուսայ ու Մերվի շրջան, որտեղ էլ ավարտեց իր կյանքը: Արաբները սկսեցին տիրել Մախոզում և բոլոր հողերում» (Ամանուն Ատրի «Սասանյանների ժամանակագրություն»):

«Պարսիկները կրկին հավաք արեցին և ոչնչացրին Տիգրիսի վրա գցված կամուրջները, որպեսզի արաբները չկարողանային անցնել դրանք: Այդ ժամանակ իրենց ձիերով ժամանեցին արաբները, որոնք հիացած ասում էին իրար. «Աստված, որն օգնեց մեզ ցանալու, կօգնի մեզ նաև ջրում»: Դրանից հետո նրանք ձիերով լցվեցին Տիգրիսը, անցան այն և ոչ նրանցից, ոչ կենդանիներից ոչ մեկը չգոհվեց: Նրանք հարձակվեցին պարսիկների ճամբարի վրա՝ հետապնդելով ու սպանելով նրանց և ավար վերցնելով ճամբարից: Նրանք գրավեցին Տիգրանը, զավթեցին նրա հարստությունները և պահեստները՝ արքայական ու հարուստների մարդկանց հետ միասին» (Միքայել Ատրի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 7):

«Պարսիկները կրկին հավաք արեցին և ոչնչացրին Տիգրիսի վրա գցված կամուրջները, որպեսզի արաբները չկարողանային անցնել դրանք: Այդ ժամանակ իրենց ձիերով ժամանեցին արաբները, որոնք հիացած ասում էին իրար. «Աստված, որն օգնեց մեզ ցանալու, կօգնի մեզ նաև ջրում»: Դրանից հետո նրանք ձիերով լցվեցին Տիգրիսը, անցան այն և ոչ նրանցից, ոչ կենդանիներից ոչ մեկը չգոհվեց: Նրանք հարձակվեցին պարսիկների ճամբարի վրա՝ հետապնդելով ու սպանելով նրանց և ավար վերցնելով ճամբարից: Նրանք գրավեցին Տիգրանը, զավթեցին նրա հարստությունները և պահեստները՝ արքայական ու հարուստների մարդկանց հետ միասին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 113):

«Ռազվերտը (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ը – Մ.Ֆ.) կրկին անգամ անթիվ բանակությամբ ռազմիկներ հավաքեց և հանդիպեց արաբներին Եփրատի մոտ, սակայն արաբները այս անգամ ևս հաղթանակ տարան, որից հետո մոտեցան Տիգրանին և պահանջեցին նրա գանձերն ու բնակչությանը» (Բար-Յեբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ռազարացին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Պարսկաստան, բանի որ մինչ այդ Պարսկաստան էր ներխուժել Երեկեն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեդակես I-ը – Մ.Ֆ.) և բայբայել էր այն: Պարսկաստանում չեղավ ոչ մեկը, որ կկարողանար դիմադրել նրան և նաև այս հազարացի նվաճեց ողջ երկիրը, մտավ Բաղդադ և ուժով տիրեց բնակչության մեծ մասին թողնել կրակապաշտությունը ու դառնալ սարակինոսայն կրոնի» («Զարթոխ-Ցիսլվերթ», «Զարթոխի մատյանը»):

«Այդ ժամանակ լուր եկավ, որ հազարացիները գրավել են Բաղդադը» («Զարթոխ-Ցիսլվերթ», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵²⁴ «Տիգրանում մի բանի օր մնալուց հետո մահմեդականները լսեցին, թե Ռազվերտը (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ը – Մ.Ֆ.) մեծ զորք է հավաքել և ուղարկել է իրենց դեմ, իսկ նրանց հավաքավարը Ջալուլյան էր: Սաադ իբն Աբու Վակկասը նրանց դեմ ուղարկեց Զիշամ իբն Ուռուա իբն Աբու Վակկասին՝ 12.000 հոգանոց զորքով: Մահմեդականները տեսան, որ պարսիկները խանդակներ էին փորել ու ամրացրել: Նրանք իրենց ընտանիքներին և ծանր բեռները թողել էին խանդակներում՝ որոշած լինելով երեք չնախանջել: Նրանց օգնական զորքեր էին գալիս Դուլուլուայից և Ջիբալից: Մահմեդականներն ասացին՝ պետք է աճապարել ու հարձակվել, նախքան օգնական զորքերի շատանալը: Նրանք հարձակվեցին, ընդ որում Դուլուլ իբն Աբի ալ-Քիլիին աջ թևին էր հրամայում, Ամր իբն Մաադիթիցը հրամայում էր հեծելագործին, իսկ Թուլայիս իբն Խուվայիդը՝ հետևակին: Այս անգամ պարսիկների հրամանատարն էր Ռուստամի եղբայրը՝ Խուռազադը: Սա ամենակատաղի կռիվն էր, որ տեղի էր ունեցել այդ օրերին: Աղեղնորից նետեր էին արձակում, նիզակներով խոցում էին մինչև ջարդվելը, սրերով հարվածում էին մինչև ճկվելը: Ապա մահմեդականներն այնպիսի մեծ հարձակում գործեցին, որ պարսիկներին բռնեցին իրենց դիրքերից ու փախուստի մատնեցին: Պարսիկները փախչում էին, իսկ մահմեդականները հետապնդում էին՝ սաստիկ կոտորելով, մինչև որ գիշերը վրա հասավ և նրանք վերադարձան իրենց ճամբարը: Ռազիմ իբն Ուռաբն, Ջալուլայում թողնելով Ջարիր իբն Աբդալլահին, մեծ հեծելագործով առաջացավ, որպեսզի լինի թշնամու և մահմեդականների միջև, սակայն Ջալուլերտը թողեց Դուլուլը և հեռացավ: Այսպիսով, Տիգրիսի Սավաթում չմնաց մի վայր, որ նվաճած չլիներ մահմեդականների կողմից: Ջալուլայի ճակատամարտը տեղի ունեցավ Զիջրի 16 թվականին» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ռազվերտը (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ը – Մ.Ֆ.) կրկին երրորդ հավաքն արեց Ջաուլա կոչվող վայրում, բայց այնտեղ ևս արաբները հասան նրան՝ հետապնդելով ու սպանելով նրան» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 113):

«Ռազվերտը (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ը – Մ.Ֆ.) երրորդ անգամ ելավ ու Ջուլայի մոտ հանդիպեց արաբներին, բայց այս անգամ ևս հաղթեց» (Միքայել Ատրի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 7):

«Ռազվերտը (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ը – Մ.Ֆ.) երրորդ անգամ ելավ ու Ջուլայի մոտ հանդիպեց արաբներին, բայց այս անգամ ևս հաղթեց» (Բար-Յեբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Զորս անգամ կռվեց Ադուաճատը (Պարսից թագավորության արքա Ռազվերտ III-ը – Մ.Ֆ.) ընդդեմ տաճիկների, բայց պատվեց նրանցից» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵²⁵ «Ապա շարժվեց Աբու Ուբայդան և, իր զորքի առաջապահում ունենալով խալիֆ իբն ալ-Վալիդին, պաշարեց Երուսաղեմը, իսկ նրանք հաշտություն խնդրեցին այն պայմանով, որ ինքը, Օմար խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) պայմանագիրը և երաշխավորագիր պատրաստի իրենց համար: Աբու Ուբայդան գրեց Օմարին և նա եկավ ու հաշտության պայմանագիր կնքեց նրանց հետ, ապա, մի բանի օր մնալով, վերադարձավ Մադինա: Անել է իբն ալ-Քալբին, որ դա պատահել է Զիջրի 16 թվականին: Ինձ պատմել է Բաբրը, լսելով իբն Իսահակի, թե Մուհամմադ իբն Թալիսան իբն Ռուբանան, լսելով Սալիմ իբն Աբդալլահ իբն Օմարից, ասել է՝ Երուսաղեմի բնակչությունը դուրս եկավ Օմարի մոտ, նա գլխահարկ վճարելու պայմանով հաշտության պայմանագիր տվեց ու նրանք բացեցին բաղաթի դռները» (իբն խալաթ «Պատմություն»):

«Աբու Ուբայդան վերադարձավ Եմեսա, իսկ խալիֆին ուղարկեց ռումների հետևից, մինչև որ հասավ Կիննարին...: Աբու Ուբայդան գնաց Դորոհանան և պաշարեց Երուսաղեմի ժողովրդին, որը Սուրբ բաղաթն էր: Սրանք դիմադրեցին ու համառոտեցին...: Աբու Ուբայդան գրեց Օմարին

(Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.)՝ տեղեկացնելով Երուսաղեմի բնակչության դիմադրության ու համբերության մասին: Մեկն ասել էր, թե Երուսաղեմի բնակիչները խնդրել էին, որ իրենց հետ հաշտություն կնքող խալիֆան լինի: Օմարը եկավ Ջարիա, որը Դամասկոսի հողերից է, ապա գնաց Սուրբ քաղաքը, որը հաշտությամբ նվաճեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Իսմայելի որդիները, անցնելով Զորդանանը, բանակեցին Երիթուլում: Այնժամ նրանց սարսափը տարածվեց երկրի բնակիչների վրա և ամենքը հնազանդվեցին նրանց ի ծառայություն: Այդ գիշեր, Երուսաղեմցիները ևս վախենալով, փախցրին տերուսական հաշն ու Աստծու եկեղեցիների ողջ սպառն և, հասցնելով ծով, նավերով ուղարկեցին Կոստանդնուպոլսի պալատ: Ապա, իսմայելացիներից երդում խնդրելով, նրանք հնազանդվեցին նրանց ի ծառայություն» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Երբ Երուսաղեմցիները տեսան, որ այլևս օգնության հույս չկա, վերցրեցին աստվածային սուրբ նշանը և եկեղեցու այլ սպասների հետ փախցրեցին թագավորական քաղաք Կոստանդնուպոլիս, իսկ իսմայելացիք տիրեցին ողջ Զրեաստանին» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 2, գլուխ 4):

«Երուսաղեմցիները քրիստոնադավի սուրբ խաչը նավերով իսկույն ուղարկում են Կոստանդնուպոլիս, որպեսզի նորից չգերվեր թշնամիների կողմից, իսկ իրենք ենթարկվեցին հազարացիներին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 19):

«/4/ Նրանք անցան Զորդանանը և բանակ դրեցին Երիթուլում: Այդ ժամանակ բոլոր Երուսաղեմցիները զարհուրած սուրբ խաչը եկեղեցու ողջ սպասներով նավերով ուղարկեցին Կոստանդնուպոլիս...: /6/ Կոստանդինը (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության ապագա Կոնստանտին III-ը – Մ.Ֆ.) տիրում է երեք տարի: Սրա ժամանակ տաճիկները վերցրին Անտիոքը և Երուսաղեմը հարկի տակ դրեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4, 6):

«Հերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) որդի Կոստանտինի (հեղինակը նկատի ունի Բյուզանդական կայսրության ապագա Կոնստանտին III-ին – Մ.Ֆ.) օրոք արաբները տիրեցին Անտիոքին և սուրբ քաղաք Երուսաղեմի եկեղեցին հարկի տակ դրին: Այս բանը տեղի ունեցավ Հայոց 80 թվականին» (Մովսես Դրասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 36):

«Եվ երբ իսմայելցիները հզորացան, Երուսաղեմցիները վախեցան նրանցից և, տերուսական խաչն ու եկեղեցական բոլոր սպասները բարձրելով, նավին տարան Կոստանդնուպոլիս, իսկ իրենք էլ հնազանդվեցին Իսմայելին, որովհետև, կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) այլևս չկարողացավ զորք հանել նրանց դեմ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 35):

«Զրիստոսի 636 թվականին սարակինոսները գրավեցին Երուսաղեմը» (Ամանուն Լիվոնացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարին Օմարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) Պաղեստինի վրա արշավեց և, երկու տարի պաշարման մեջ առնելով սուրբ քաղաքը, պայմանով տիրացավ նրան: Երուսաղեմի տփրոսիտոս պատրիարքը համայն Պաղեստինի անձեռնմխելիության մասին հաստատագրույն երաշխիքներ ստացավ: Օմարը սուրբ քաղաք մտավ ուղտի բրդից պատրաստված կեղտոտ հագուստներով» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա, այս Ուման (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) ելավ Պաղեստինի դեմ և, տեղակայվելով այնտեղ, երկու տարի շարունակ պաշարեց Երուսաղեմը, մինչև որ խորամանկությամբ չգրավեց, բանգի Երուսաղեմի եպիսկոպոս Սաֆրոնիոսը, մղվելով աստվածային կամքով և աչքի ընկնելով հեռատեսությամբ, Ումանից ամուր երաշխիքներ ստացավ Պաղեստինի եկեղեցիների համար, որ նրանք չեն ավերվի և կողոպուտի չեն ենթարկվի» (Կոնստանտին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 19):

«Աբու Օբայդա Բար Ջառաիրը վերցրեց արաբական ծամբարը և տեղակայվեց Երուսաղեմի մոտ: Ժողովուրդը ելավ քաղաքից և մարտի մեջ մտավ արաբների դեմ: Նրանք մարտնչեցին նրանց դեմ, վերադարձան ու մտան քաղաք, իսկ արաբներն էլ մարտի մեջ մտան քաղաքի դեմ և նրա հետ դաժան պայքար սկսեցին: Երբ քաղաքի ներսում գտնվողները տեսան, որ իրենց որևէ օգնող չկա, նրանք մարդ ուղարկեցին արաբների հրամանատար Աբու Ուբեյդայի դեմ, որպեսզի նա տեղեկացնի Օմար Բար խառաբին՝ արաբային (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.), որ սա անձամբ գա և իրենց հետ պայմանագիր կնքի ու իրենք հանձնեն քաղաքը: Արաբները գրեցին Օմարին, որ նա գա: Վերջինս ելավ, որպեսզի ժամանի Երուսաղեմ 946 թվականին՝ Հերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) 26-րդ և արաբների 15-րդ տարում: Նրա հետ մեծաթիվ զորք եկավ, հայտնի ու ականավոր անձիք կորեշիներից, ինչպես նաև Աբբաս Բար Աբդուլաթիլը, որը Մուհամմեդի՝ արաբների հրապարեի, հորեղբայրն էր: Նրա փոխարեն Մեդինայում իշխանության գլուխ մնաց Ալի Բար Աբուբակիրը՝ Մուհամմեդին փեսան նրա աղջիկ Ճաթիմայի կողմից: Օմարը եկավ Երուսաղեմ նստած ուղտի վրա, իսկ նրա տակ մի ծածկոց էր դրած, որի մի կողմից հաստապտուղներ էին կախված, մյուսից՝ խուրմա և ցրի աման ու բաժակ: Նրան դեմ ելավ արաբների զորքն ու ընդունեց: Ավելի ուշ ժամանեց Աբու Ուբեյդան՝ նրանց զորավարը, և երկուսն իրար դեմ ելան ու խաղաղությամբ ընդունեցին իրար: Երբ նրանք հասան քաղաքին, նրանց դեմ ելան քաղաքի ղեկավարները, որոնց թվում Աբու Գուայդը, որը կոչվում էր արաբ, և մյուս եպիսկոպոս Սոֆրոնիոսը: Նրանք պայմանագիր կնքեցին ու երդում տվեցին, որից հետո հրամանագիր կազմեցին, ինչպես իրենց սովորույթն ու օրենքներն էր: Ողջ Պաղեստինի վերաբերյալ նրանք խոսք ու երդում տվեցին, որ իրենները չեն ապրի Երուսաղեմում: Երբ պայմանագիրը կազմվեց ու կնքվեց, Օմար արքան մտավ Երուսաղեմ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 120):

«Արաբների 15-րդ տարում Օմարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.) եկավ Երուսաղեմ: Երբ նա հասավ քաղաքին, նրա դեմ ելան քաղաքի ղեկավարները, որոնց թվում եպիսկոպոս Սոֆրոնիոսը: Նրանք պայմանագիր կնքեցին ու երդում տվեցին, որից հետո հրամանագիր կազմեցին, ինչպես իրենց սովորույթն ու օրենքներն էր: Ողջ Պաղեստինի վերաբերյալ նրանք խոսք ու երդում տվեցին, որ իրենները չեն ապրի Երուսաղեմում: Երբ պայմանագիրը կազմվեց ու կնքվեց, Օմար արքան մտավ Երուսաղեմ» (Բար-Յեբեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10): Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵²⁶ «Ելնելով Դամասկոսից՝ խալիֆ իբն Վալիդը և արաբական զորքը եկան հարևան երկրները՝ Զորդանան, Բեկկա ու Ալլանի երկիր: Արաբներն ուզում էին թալանել ու գերեվարել դրանք, սակայն Աբու-Ուբեյդան Օմարի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի – Մ.Ֆ.) հրամանի հիման վրա արգելեց այդպես վարվել ու դրանց բնակչությանը հարկատու դարձրեց: Նրանք մեկնեցին այնտեղից և եկան Բաալբեկ ու Թադմոր, իսկ հետո հասան Զեմսին ու տեղակայվեցին Ռեսանի դարպասների դիմաց: Զեմսի բնակիչները նրանց դեմ փակեցին դարպասները, բարձրացան պարիսպների վրա և, զորացի բռնվելով արաբների հետ, սասցի. «Դուք գնում եք կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) ու հռոմեական զորքի դեմ, երբ հաղթեք նրանց, այդ ժամանակ էլ մենք ձեզ կհապատակվենք, սակայն առաջիմ դարպասները չենք բացի»: Արաբները պայքար սկսեցին քաղաքի դեմ, Զեմսի բնակիչները սպասում էին, որ իրենց օգնական զորք կգա և կազատի, սակայն այն չեկավ: Այդ ժամանակ նրանք ձեռքերն իջեցրին և արաբներից խոսք խնդրեցին՝ համաձայնություն ու երդում: Նրանք իրենց ու իրենց զույգի նկատմամբ հրամանագիր ստացան, ինչպես իրենց սովորույթն ու օրենքները, և խոստացան, որ քաղաքացիները 110.000 դինարի չափով հարկ կտան: Նրանք բացեցին դարպասները և արաբները տիրեցին այնտեղ ու կառավարիչ նշանակեցին Հաբիբ իբն Մասլամա անունով մի էմիրի, որը ինքն էլ սկսեց հավաքել այդ հարկերը: Պաղեստինի բնակիչները ողջ ծովափից հավաքվեցին ու մտան Երուսաղեմ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 115):

«Սարակինոսները հույներից գրավեցին... ողջ Սիրիայի թագավորությունը» (Յեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Այն ժամանակ, երբ Աբու Ուբեյդան գրավեց Հայեաը, ամրոցի պարիսպը նոր էր ավերվել որոշ ժամանակ առաջ տեղի ունեցած երկրաշարժից: Այս զորավարը վերականգնեց ամրացված պարիսպը» (Բեմալ-Էդ-Ռին «Հայեայի պատմության հատընտիր»):

¹⁵²⁷ «Այդ տարի նվաճվեցին... Անտիոքը և Մանբիջը: Աբդալլաիդ լսել է Մուղիիայից, որին պատմել է նրա հայրը, թե՛ Աբու Ուբայդան Յարմուքի ճակատամարտը վերջացնելուց հետո ուղարկել է Ամր իբն ալ-Ասին Կինեսարին և նա ... Մանբիջի և Անտիոքի հետ հաշտության պայմանագրեր կնքեց, իսկ Կինեսարի մնացած մասերը բռնի ուժով գրավեց» (Իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Նադիմեց Եփրատի շրջակայքը, ուր Ջիս-Մանբիջն էր իր հարակից մասերով ու նվաճեց նույն պայմաններով» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարին արաբները գրավեցին Անտիոքը: Օմարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) սարակինոսներին ենթակա բովանդակ երկրին՝ Եգիպտոսից մինչև Եփրատ, զորավար և էմիր նշանակեց Մուսավիային (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուսավիային – Մ.Ֆ.)» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Մեկ տարի անց Օմարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց և ողջ Անտիոքի ղեկավար նշանակեց Մուսավիա Բար Աբու-Մուֆայսին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուսավիային – Մ.Ֆ.): Նա մեկնեց, տեղակայվեց Անտիոքի մոտ և տիրեց նրան, իսկ շրջակայքում գտնվող գյուղերն էլ ավերեց» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 121):

«Որոշ ժամանակ անց սարակինոսները հարձակվեցին Անտիոքի վրա» (Լիվիոսի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Ապա Մահմեդը գրավեց Անտիոքը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Սարակինոսները... պաշարեցին Անտիոք քաղաքը, որը պատկանում էր հույներին...: Սարապիսիսը հույները, որոնց պատկանում էր Անտիոք քաղաքը, պայմանագրով զիջեցին տարածքը սարակինոսներին» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Այդ ժամանակ սարակինոսները գրավեցին Անտիոքը... և Անտիոքը» (Չիգբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵²⁸ «Աբու Ուբայդան Մելիք իբն ալ-Աշտարին գործով ուղարկեց ռումների դեմ, որոնք լեռնանցքը փակել էին, սա շատերին կոտորեց ու վերադարձավ» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁵²⁹ «Իյադը Եդեսիայից արշավանքներ էր կատարում և ապա վերադառնում: Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից, իսկ նա՝ Մուսաննարից և վերջինս էլ Չուհրիից, թե Ջազիրայում չմնաց ոտք դնելու տեղ, որ չնվաճվեր: Օմար իբն ալ-Խաթթաբի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի – Մ.Ֆ.) օրոք Իյադ իբն Ղանսի ձեռքով նվաճվեցին... Ինձ, պատմել է Մուհամմադը, վերցնելով Վակիդիից, սա Աբդ ալ-Ռահման իբն Մաալամայից, նա՝ Ֆուրատ իբն Սալմանից և նա էլ՝ Սաբիտ իբն ալ-Ֆաջջաջից, թե Իյադը նվաճել է Կարկիսիան և Եփրատի գյուղերն ու քաղաքները հաշտությամբ, իսկ Նրա հողերը՝ բռնի ուժով: Իյադը Կարկիսիա ուղարկեց Ֆաբի իբն Մաալամա ալ-Ֆիհրիին, որը գրավեց և հաշտություն կնքեց Ռակկայի հաշտության պայմաններով» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵³⁰ «Հույների 953 թվականին արաբները գրավեցին Պաղեստինի Կեսարիան» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Այն գորավարը, որն ուղարկվել էր Պաղեստինի վրա, ելավ Կասարիսայի դեմ...: Այդ ժամանակ Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) եկավ մարտնչելու Կասարիսա քաղաքի դեմ և Նրա դեմ դաժան մարտ սկսվեց ծովից ու ցամաքից, ընդ որում կանոն ամսի սկզբից մինչև իյար ամիս պատերազմի 72 մեթեաներ քարեր նետեցին պարիսպների ուղղությամբ, սակայն, չկարողացան սասանել դրանք: Այդ ժամանակ արաբները փորեցին պարիսպների տակ, իսկ Նրանց մի մասն էլ գրոհի գնաց աստիճաններով: Արաբները երեք օր մնացին պարիսպների վրա, այդպես էլ չկարողանալով քաղաք իջնել, սակայն հետո, երբ Նրանք ի վերջո տիրեցին քաղաքին, այն պաշտպանող 7.000 ռումներից Նրանք, որ դեռ կենդանի էին մնացել, նավակներով փախան: Այսպիսով՝ Մուավիան տիրեց այդ քաղաքի հարստություններին և Նրա վրա հարկ սահմանեց» (Միքայել Անրի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 8):

«Հույների 950 թվականին Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) եկավ մարտնչելու Կասարիսա քաղաքի դեմ և Նրա դեմ դաժան մարտ սկսվեց, իսկ քաղաքի ողջ շրջակայքը ամայացվեց ու գերեվարվեց: Ըստ ժամանակ անցավ այդ քաղաքի դեմ օր ու գիշեր մարտնչելու մեջ: Այնտեղ հռոմեացիների 7.000 հոգանոց զորք կար, որն ուղարկվել էր այդ քաղաքի պահպանության համար: Երբ այն սրով գրավվեց, կոտորվեց ու ոչնչացվեց այն ամենը, ինչ այնտեղ կար: Նրանք գերեվարեցին ու անվերջ ոսկի ու արծաթ թալանեցին՝ վշտի ու հառաչանքի մեջ թողնելով Նրանք, որոնք այնտեղ հաստատվեցին հետո ու դարձան արաբների հարկատու» (Անանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 124):

«Այն գորավարը, որն ուղարկվել էր Պաղեստինի վրա, ելավ Կասարիսայի դեմ...: Այդ ժամանակ Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) եկավ մարտնչելու Կասարիսա քաղաքի դեմ և Նրա դեմ դաժան մարտ սկսվեց ծովից ու ցամաքից, ընդ որում կանոն ամսի սկզբից մինչև իյար ամիս պատերազմի 72 մեթեաներ քարեր նետեցին պարիսպների ուղղությամբ, սակայն, չկարողացան սասանել դրանք: Այդ ժամանակ արաբները փորեցին պարիսպների տակ, իսկ Նրանց մի մասն էլ գրոհի գնաց աստիճաններով: Արաբները երեք օր մնացին պարիսպների վրա, այդպես էլ չկարողանալով քաղաք իջնել, սակայն հետո, երբ Նրանք ի վերջո տիրեցին քաղաքին, այն պաշտպանող 7.000 ռումներից Նրանք, որ դեռ կենդանի էին մնացել, նավակներով փախան: Այսպիսով՝ Մուավիան տիրեց այդ քաղաքի հարստություններին և Նրա վրա հարկ սահմանեց» (Բաբ-Յեբրեսո «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարին Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) յոթնամյա պաշարումից հետո գրավեց Պաղեստինի Կեսարիան, որտեղ կոտորեց 7.000 հռոմեացի» (Թեոփիստոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Պատմում են, որ հենց այդ ժամանակ, երբ Յերուսալեմ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերուսլեմ-Ի – Մ.Ֆ.) մահացավ, Յիջրի 20 թվականին գրավվեց Անտիոքը՝ Անտիոքում գտնվող Կասարիսան» (Աբդ ալ-Ֆաթմա «Եգիպտոսի նվաճումը»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵³¹ «Իյադի առաջապահը հասավ Ռակկա: Նա հարձակվեց շրջակայքում գտնվող արաբական մի բնակավայրի ու գյուղացիների վրա և ավար վերցրեց: Ով փրկվեց, փախավ ու մտավ Ռակկա քաղաքը: Իյադը եկավ իր զորքով և պատրաստությամբ կանգ առավ Ռակկայի Եդեսիայի դռան մոտ, որը Նրա դռներից մեկն էր: Մահմեդականներին մեկ ժամ նետահարում էին և ոմանք վիրավորվեցին: Նա հետ քաշվեց Նրանցից, որպեսզի քարերն ու նետերը իրենց չհասնեն: Նա ձիով շրջեց քաղաքի շուրջը և Նրա դռների առջև հեծյալ գնդեր նշանակեց, ապա իր զորքի մոտ վերադարձավ: Նա ձիավոր ջոկատներ ցրեց, որպեսզի գերիներ և ուտեստեղեն բերեն: Հնձի ժամանակ էր և, երբ հինգ կամ վեց օր անցավ ու Նրանք այդ վիճակում էին, քաղաքի պատրիկը լուր ուղարկեց Իյադին՝ երաշխավորագիր խնդրելով: Իյադը հաշտության պայմանագիր կնքեց՝ խոստանալով երաշխավորել բնակիչների անձի, ընտանիքների, ունեցվածքի և քաղաքի ապահովությունը: Իյադն ասում էր՝ հողը մերն էր և մենք ենք այն նվաճել: Նա թողեց այն Նրանց ձեռքում խարաջ վճարելու պայմանով: Նա վերցրեց այն հողերը, որ զիմնիները չէին կամենում մշակել, և տվեց մահմեդականներին տասանորդ վճարելու պայմանով: Նա ջիզիա դրեց Նրանց վրա և ամեն մեկին պարտավորեցրեց տարեկան մեկ դինար վճարել՝ ազատելով կանանց ու երեխաներին: Դիևարից բացի պահանջեց նաև մի բանի կաֆիզ ցորեն և որոշ ալիով ձեռք, բացառի ու մեղր, սակայն, երբ իշխանությանը տիրացավ Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.), այս բոլորը հաշվեց որպես ջիզիա: Ապա Նրանք բացեցին քաղաքի դռները և մահմեդականների համար շուկա սարքեցին Եդեսիայի դռան մոտ...: Օմար իբն ալ-Խաթթաբի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի – Մ.Ֆ.) օրոք, Իյադ իբն Ղանսի ձեռքով նվաճվեց... Ռակկան...: Ինձ, պատմել է Մուհամմադը, վերցնելով Վակիդիից, իսկ սա՝ Աբդ ալ-Ռահման իբն Մաալամայից, իսկ նա՝ Ֆուրատ իբն Սալմանից և նա էլ՝ Սաբիտ իբն ալ-Ֆաջջաջից, թե Իյադը նվաճել է Ռակկան...: Ինձ պատմել է Աբու Այբա ալ-Ռակկի ալ-Մուարրաբը, թե Ֆաջջա իբն Աբու Սալի ալ-Ռուսաֆին պատմել է, լսելով իր հորից, նա էլ՝ իր պապից, որ Իյադը նվաճեց Ռակկան... հաշտության նույն պայմաններով» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի նվաճվեց Ջազիրան: Հիշել ենք, որ Սաադը զորք էր ուղարկել Ջազիրա: Ելավ Իյադ իբն Ղանսը իր ընկերակիցների հետ և Մուհայլ իբն Ագդիին ուղարկեց Ռակկա: Երբ գրավեցին Ռակկան ու Մծբիլը...» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իյադ իբն Ղանս ալ-Ֆիհրին նվաճեց Ռակկան՝ հաշտության պայմանագրով» (Յակուբի «Պատմություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵³² «Ապա Իյադը եկավ Խառան: Նա իջավ Բաջուղայում և իր առաջապահ զորքին ուղարկեց, սակայն Խառանի բնակիչները փակեցին դռները Նրանց առջև և հետ մղեցին: Երբ Իյադը պաշարեց այն, բնակիչներից հեթանոս խառանցիք տեղեկացրին, որ քաղաքի մի մասն իրենց ձեռքում է գտնվում և թող Իյադը գնա Եդեսիա և, ինչպիսի պայմանագիր որ կնքի Նրանց հետ, իրենք համաձայն են այն ընդունել, իսկ ինչ վերաբերում էր Խառանի բրիտանոյաններին, ապա դրանց հետ թող վարվի ինչպես կամենա: Զրիստոնյաններն այդ լսելով՝ Իյադի մոտ մարդ ուղարկեցին՝ հայտնելով, որ իրենք համաձայն են հեթանոս խառանցիների առաջարկին և հնազանդվեցին...: Իյադը հաշտություն կնքեց Խառանի բնակիչների հետ Եդեսիայի հաշտության պայմաններով և Նրանք դռները բացեցին: Նա այնտեղ կառավարիչ նշանակեց...: Օմար իբն ալ-Խաթթաբի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի – Մ.Ֆ.) օրոք, Իյադ իբն Ղանսի ձեռքով նվաճվեց Խառանը...: Ինձ, պատմել է Մուհամմադը, վերցնելով Վակիդիից, սա՝ Աբդ ալ-Ռահման իբն Մաալամայից, իսկ նա՝ Ֆուրատ իբն Սալմանից և նա էլ Սաբիտ իբն ալ-Ֆաջջաջից, թե Իյադը նվաճել է... Խառանը...: Պատմվում էր, որ, երբ Իյադը Ռակկայից Խառան եկավ, նա այն դատարկ գտավ, բանգի Նրա բնակիչները տեղափոխվել էին Եդեսիա: Եզրը Եդեսիան գրավեց, Նրանք եկան իրենց քաղաքը և Նրա համար հաշտություն կնքեցին՝ Եդեսիայի հաշտության պայմաններով...: Ինձ պատմել է Աբու Այբա ալ-Ռակկի ալ-Մուարրաբը, թե Ֆաջջա իբն Աբու Սալի ալ-Ռուսաֆին պատմել է, լսելով իր հորից, նա էլ՝ իր պապից, որ Իյադը նվաճեց... Խառանը... հաշտության նույն պայմաններով» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նա ասել էր, որ Աբու Ուբայդա իբն ալ-Ջառաիր Ջազիրա էր ուղարկել Իյադ իբն ալ-Ղանս ալ-Ֆիհրիին: Վերոհիշյալ քաղաքների նվաճումից հետո նա համաձայնեց ուղարկել նաև Աբու Մուսային: Իյադը գնաց և Նրա հետ էր Աբու Մուսան: Նրանք գրավեցին Խառանը... և Ջազիրայի համայնքները՝ բռնի ուժով, իսկ Խալիդը Աբու Մուսային և Իյադին ուղարկեց Խառան և Ժողովրդի հետ հաշտության պայմանագիր կնքվեց» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Իյադն իր հետ վերցրեց Մուհայլին ու Աբդալլահին և առաջնորդեց զորքը դեպի Խառան: Երբ այնտեղ հասավ, բնակիչները համաձայնեցին ջիզիա վճարել և նա ընդունեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս ճակատամարտի մասին մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում արաբական աղբյուրները, որոնք, սակայն, այս պահին ինձ անհասանելի են:

¹⁵³³ «Իսմայելի որդիների զորքի մյուս մասը արշավեց դեպի հյուսիսի կողմը՝ ընդդեմ հունաց թագավորության: Եվ ահա նրանք մի ակնթարթում գրավեցին ծովեզրից մինչև Եփրատ մեծ գետի եզերքը, իսկ գետի մյուս կողմում էլ՝ Ուռհան և Միջագետքի բոլոր քաղաքները» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«2/ Թեոդորոս Ղշտունու իշխանության այս նույն օրերում, Հայոց 86 թվականին տաճիկները Օմար ամիր-ալ-մուսլիաի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի - Մ.3.**) հրամանով առաջին անգամ երևացին Հայոց աշխարհում, որը երկրորդն էր Մահմեդից հետո...: 4/ Երկրորդ մասը տաճիկները ուղարկեցին հյուսիսային կողմեր՝ հունաց թագավորության դեմ և այդ կողմում, գրավեցին ծովի վերջին ծայրից մինչև Եփրատ մեծ գետի եզերքն ու գետի մյուս կողմից էլ՝ Ուռհան ու Միջագետքի բոլոր քաղաքները» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2, 4):

«Հայոց 88 թվականին տաջիկները եկան Հայաստանի վրա» (Անանուն «ժամանակագրություն 1258 թվականի»):

«Այս Մսեժի օրոք տաջիկները տիրեցին հայերին 36 տարով» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 87 թվականին տաջիկները եկան Հայաստանի վրա» (Հովհաննես Երեց «ժամանակագրություն»):

«Հայոց 88 թվականին տաճիկների մուտք գործելն էր Հայաստան» (Առաքել Դավիթեցի «Պատմություն», գլուխ 56):

«Հայոց 89 թվականին տաջիկները եկան Հայաստանի վրա» (Անանուն «Թաթարների դուրս գալը»):

«Հուլյների 948 թվականին արաբները գրավեցին Եդեսիան» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Արաբները մարդ ուղարկեցին ու Պողոմոսից պահանջեցին Միջագետքի հարկը և, երբ նա այն նրանց չտվեց, 951 թվականին նրանք անցան Եփրատն ու մոտեցան Եդեսիային: Եդեսիայի բնակիչները ելան և նրանցից խոստում ու պայմանագիր վերցրին: Այդպես արեցին նաև խառանի բնակիչները: Արաբներից առաջինը Եդեսիայում իշխեց Աբու Բադարը: Պողոմոսի և նրա հետ եղող հռոմեացիների հարցով Եդեսիացիները խոսք վերցրին և նրանք մեկնեցին իրենց երկիր» (Անանուն Եդեսիացի «ժամանակագրություն», մաս 121):

«Երբ Օմարն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի - Մ.3.**) անցավ Եփրատից արևելք, Եդեսիայի բնակիչները եկան նրա մոտ և քաղաքի հարցում խոսք ստացան» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 7):

«Երբ Օմարն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի - Մ.3.**) անցավ Եփրատից արևելք, Եդեսիայի բնակիչները եկան նրա մոտ և քաղաքի հարցում խոսք ստացան» (Բար-Յերեմոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարին Իյադը բովանդակ գորթն անցկացրեց Եփրատի վրայով և հասավ Եդեսիա: Եդեսիացիք բացեցին քաղաքի դարպասները՝ նախօրոք իրենց երկրի ապահովության, ինչպես նաև ստրատեգիայի և նրա հռոմեացի զինվորների կյանքի անվտանգության մասին երաշխիքներ տանալով» (Թեոփանոս Խոստովանող «ժամանակագրություն»):

«Ապա Իյադը եկավ Եդեսիա, որի բնակիչները նրա դեմ զորք հավաքեցին և մի ժամ նետահարում էին մահմեդականներին: Նրանց ռազմիկները քաղաքիս դուրս եկան, իսկ մահմեդականները փախուստի մատնեցին նրանց՝ ստիպելով քաղաքում ապաստանել: Շուտով, սակայն, նրանք հաշտություն ու երաշխավորագիր խնդրեցին և Իյադը համաձայնեց ...: Ինձ պատմել էր Բաբր իբն ալ-Հայսամը, լսելով Աբդալլահ իբն Մուհամմադ ալ-Նուֆալիից և սա էլ Սուլեյման իբն Աթաից, թե Իյադ իբն Ղանմը նվաճեց Եդեսիան, ուր նրան ուղարկել էր Աբու Ուբայդան, աշխետ Նուսրից վրա կանգնեց նրա դռան առջև և նրանք հաշտություն կնքեցին նրա հետ առ այն, որ նրանց էր մոտ տաճարը իր շրջակայքով, պետք է նոր եկեղեցի չկառուցեին, բացի եղածից, պարտավոր էին մահմեդականներին օգնել թշնամիների դեմ, իսկ եթե պայմաններից որևէ մեկն անտեսվեր, այլևս հովանավորություն չէին վայելի...: Օմար իբն ալ-Հաթաթի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի - Մ.3.**) օրոք, Իյադ իբն Ղանմի ձեռքով նվաճվեցին... Եդեսիան...: Ինձ պատմել է Մուհամմադը, վերցնելով Վակիդիից, սա՝ Աբդ ալ-Ռահման իբն Մաալամայից, նա՝ Ֆուրատ իբն Սալամից և նա էլ Սաբիտ իբն ալ-Զաջաջից, թե Իյադը նվաճել է... Եդեսիան...: «Ինձ պատմել է Աբու Այսա ալ-Ռակկի ալ-Մուադդաբը, թե Հաջաջ իբն Աբու Մանի ալ-Ռուսաֆին պատմել է, լսելով իր հորից, նա էլ իր պապից, որ Իյադը նվաճեց Ռակկան, Եդեսիան... հաշտության նույն պայմաններով...: Երբ նա լսեց, որ Եդեսիայի ժողովուրդը խախտել էր պայմանը, բանակ գրեց նրա առջև: Բացեցին քաղաքի դռները, նա մտավ և Նշանակեց կառավարիչ՝ գորազնդով հանդերձ» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Անել է իբն Իսահակը, թե Եդեսիան նվաճվեց Հիջրի 18 թվականին: Ինձ պատմել էր Հատիմ իբն Մուսլիմը, թե Աբու Մուսա ալ-Աշտարին նվաճել է Եդեսիան, ... հաշտության պայմանագրով, իսկ մնացյալը՝ բռնի ուժով...: Ասվում էր նաև, որ Աբու Ուբայդան խալիֆ իբն Վալիդին ուղարկեց Ջազիրա և Աբու Մուսան համաձայնեց ու նվաճեցին Եդեսիան...» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Իյադ իբն Ղանմ ալ-Ֆիհրին ... նվաճեց Եդեսիան՝ հաշտության պայմանագրով» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Իյադ իբն զինվորներով շարժվեց, կանգնեց Եդեսիայի առջև և բնակչությունը համաձայնություն տվեց հաշտվել խառանի պայմաններով» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁵³⁴ «Հետո Ղանմը եկավ Սարուջ ու Ռասֆայստ ալ-Արդ ալ-Բայրա և հողերը նվաճեց, իսկ նրանք բերդերի մարդկանց հետ Եդեսիայի հաշտության պայմաններով հաշտություն կնքեց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ղանմը ... հասավ Սարուջ ու Ռաս Զայստ և ալ-Արդ ալ-Բայրա ու նրանք բնակիչները Եդեսիայի համաձայնագրի պայմաններով հաշտություն կնքեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իյադ իբն Ղանմ ալ-Ֆիհրին ... նվաճեց Սարուջը՝ հաշտության պայմանագրով» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁵³⁵ «Ապա Աբու Ուբայդան խալիֆ իբն ալ-Վալիդի հետ մի ուրիշ զորք ուղարկեց Սարաջ, որը գրավեց այն ու, բնակիչներին երաշխավորագրով հեռացնելուց հետո, կործանեց: Մի ուրիշ զորք ևս նա Հաթիբ իբն Մաալամայի հետ ուղարկեց Հադասի բերդը: Սա կոչվել է Հադաս, որովհետև մահմեդականները այնտեղ գտան մի երիտասարդ տղայի, որը նրանց հետ կռվի բռնվեց: Ուստի և ասվել է՝ Հադա ալ-Հադաս: Ասվում է նաև, որ մահմեդականներն այնտեղ վիրավորվել են և այդ պատճառով է կոչվել Հադա ալ-Հադաս: Օմայյանները այն կոչում էին Հադա ալ-Սալամա...: Հետո Մամուսատի ժողովուրդը դավաճանեց, իսկ Իյադը վերադարձավ, պաշարեց ու գրավեց...: Չապետրան մի հին բերդ է, որը գրավել էր Հաթիբ իբն Մաալամա ալ-Ֆիհրին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ապա Մամուստը դավաճանեց և երբ նա լսեց, եկավ պաշարեց, մինչև որ գրավեց... Պատմել են, որ Հադասի բերդը Օմար խալիֆայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի - Մ.3.**) օրոք նվաճված բերդերից էր: Այն գրավել էր Հաթիբ իբն Մաալաման, որն ուղարկված էր Իյադի կողմից: Սրանից հետո Մուսլիմն (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուսլիմն - Մ.3.**) վստահում էր նրան: Օմայյանները Հադասի լեռնանցքը կոչում էին ալ-Սալամա, որպես չարագուշակ անուն, բանի որ մահմեդականներն այնտեղ պարտվել էին: Այլ մարդիկ ասում են, որ դա Հադաս ինստապով էր օգտագործված, իսկ ոմանք էլ ասում են, թե այդ լեռնանցքի վրա մի դեռատի պատանի դիմարդել էր մահմեդականներին ու կռվել իր ընկերների հետ և այդ պատճառով էլ կոչվել էր դեռատի պատանու լեռնանցք՝ Հադա ալ-Հադաս...: Պատմել են, որ երբ Աբու Ուբայդա իբն ալ-Ջառահը Մամբիջում էր, խալիֆ իբն ալ-Վալիդին ուղարկեց Սարաջի նահանգը և սա գրավեց նրա բերդը այն պայմանով, որ բնակիչները դուրս գան ու հեռանան, որից հետո նա բանդեց այն...: Անել են, որ Չապետրան ռումների հին բերդերից էր: Այն նվաճել էր Հադասի հին բերդի հետ միասին Հաթիբ իբն Մաալամա ալ-Ֆիհրին» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁵³⁶ «Պատմողները տարակարծիք են այն մասին, թե ով առաջինը կորեց անցավ լեռնանցքը, այսինքն՝ Բադրասի լեռնանցքը: Ոմանք ասում են, թե այն անցավ Մայսարա իբն Մաարուկ ալ-Աբսին, որին ուղարկել էր Աբու Ուբայդա իբն ալ-Ջառահը: Նա հանդիպեց ռումների մի զորամասի, որի հետ էին Ղասասն, Տանուկ և Իյադ ցեղի քրիստոնյա արաբները, որոնք կամենում էին միանալ Հեթալիին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես Իին - Մ.3.**): Նա հաղթեց նրանց և մեծ կոտորած արեց: Ապա նրան օգնության հասավ Մեյիթ-ալ-Աշտար ալ-Նախային, որն ուղարկված էր Անտիոքում գտնվող Աբու Ուբայդայի կողմից: Ոմանք էլ ասում են, թե առաջինը, որ լեռնանցքն անցավ, Օմար իբն Սաադ ալ-Անսարին էր, երբ ուղարկվել էր Ջաբալա իբն ալ-Այիսին հարցով: Անել էր Աբու-Խաթթաբ ալ-Ազդին՝ լսել էմ, թե Աբու Ուբայդան անձամբ ամառային արշավանք էր կատարել և անցել է Մամեստիան ու Տարսուսը, որոնց, ինչպես նաև մերձակա բերդերի բնակչությունը հեռացել է, իսկ ինքը, հարվածելով թշնամուն, արշավել էր մինչև Չանդա: Մեկ ուրիշն ասել էր, թե իրականում նա ուղարկել էր Մայսարա իբն Մաարուկին, որը հասել էր Չանդա» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը - Մ.3.**) Մայսարա իբն Մաարուկ ալ-Աբսին ուղարկեց Ռումի երկիրը և սա առաջին արաբական զորքն էր, որ այնտեղ է մտել և դա տեղի ունեցավ Հիջրի 20 թվականին: Ապա արշավանքի ուղարկեց Հաթիբ իբն Մաալամա ալ-Ֆիհրին և ժամկետ նշանակեց, իսկ սա ժամկետից ուշացավ: Օմարը մինչև նրա վերադարձը շատ անհանգստացավ: Եվ ահա նա հարցրեց նրան. «Ինչը քեզ ուշացրեց նշանակված ժամկետից»: Այդ ժամանակ Հաթիբը պատասխանեց. «Մահմեդականներից մեկը հիվանդացել էր և մենք սպասեցինք, մինչև Ալլահի կամքը կատարվեց»: Հաթիբից հետո Օմարն այլևս արշավանք չուղարկեց Ռումի երկիրը և, երբ հիշում էին ռումներին, ասում էր. «Կուզենայի, որ լեռնանցքը արգելք լիներ մեր ու նրանց միջև, նրանից այս կողմը մերը լինի, իսկ այն կողմը՝ ռումներին»: Նա այսպես էր ասում, բանի որ շատ էր ատում նրանց հետ պատերազմը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Բաղրասի կիրճից այն կողմ անցնող առաջին զորավարի մասին կարծիքները տարբերվում են: Ոմանք ասում են, թե Մայսարա իբն Մասրուկ ալ-Աբսիհ՝ Աբու Ուբայդայի զորավարներից մեկն էր, որ առաջին անգամ անցավ այդ կիրճերից: Նա այնտեղ հանդիպեց հույներին, որոնց հետ էին Ղասսան և Տանուխ ցեղերի պատկանող արաբացի զնդեր, որոնք հետևում էին Յերակլես կայսրին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Յ.**): Նա հարձակվելով ջարդեց շատերին, ապա Աբու Ուբայդան, որը գտնվում էր Անտիոքում, նրան օգնության ուղարկեց Մելիթ-ալ-Աշջար ան-Նախային: Ուրիշները ասում են, թե կիրճից առաջին անգամ անցնողն եղավ Ամայր իբն Սաադ ալ-Ամսարին՝ իր ձիավորներով» (Յակուտ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Այդ տարի Աբու Ուբայդա իբն ալ-Ջառահը զորք ուղարկեց Մայսարա իբն Մասրուկ ալ-Աբսիհի հետ, որն Անտիոքի կողմերում անցավ Բաղրասի լեռնանցքը դեպի Ռումի երկիրը: Նա առաջինն էր, որ անցել էր այս լեռնանցքը, որտեղ հանդիպեց մի խումբ ռումների: Նրանց հետ էին արաբներ Ղասսան, Տանուխ և Իյադ ցեղերից, որոնք ուզում էին Յերակլեսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ին – Մ.Յ.**) միանալ: Մայսարան հարձակվեց նրանց վրա և մեծ կոտորած արեց: Ապա նրան միացավ Նան Մելիթ իբն Աշտար ալ-Նախիին՝ օգնական զորք բերելով Անտիոքում գտնվող Աբու Ուբայդայից: Նրանք վերջապես ու ապահով վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁵³⁷ «Այնուհետև արաբները անցան Կիլիկիա և անակնկալ հարձակվեցին այդ երկրի վրա՝ տիրելով նրա դարպասներին: Այդ ժամանակ եկավ Մուավիան (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Յ.**) և, տիրելով այդ քաղաքներին, ամենուր ժամապահներ սահմանեց, որպեսզի ոչ-ոք չփախչի: Այստեղ նրանք շատ հարստություններ ձեռք գցեցին՝ միաժամանակ տանջելով Նան տեղի բնակիչներին, որպեսզի նրանք ցույց տան ողջ թաքցումը: Նրանք տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին ստրկության բռնեցին, ինչպես Չովսեփի գերությունն էր, ընդ որում այդ ստոր արարածները պղծեցին Նան տաճարները, որից հետո վերադարձան իրենց երկիր» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 8):

«Այնուհետև արաբները անցան Կիլիկիա և անակնկալ հարձակվեցին այդ երկրի վրա՝ տիրելով նրա դարպասներին: Այստեղ նրանք շատ հարստություններ ձեռք գցեցին՝ միաժամանակ տանջելով Նան տեղի իշխաններին, որպեսզի նրանք ցույց տան ողջ թաքցումը: Նրանք տղամարդկանց, կանանց ու երեխաներին ստրկության բռնեցին, ընդ որում այդ ստոր արարածները պղծեցին Նան տաճարները» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնուհետև քրիստոնեական հավատի թշնամիները գրավեցին Կիլիկիան, Կապարովկիան, Լիկանոն և այլ հարուստ երկրներ...» (Յեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Ապա նրան միացավ Նան Մելիթ իբն Աշտար ալ-Նախիին՝ օգնական զորք բերելով Անտիոքում գտնվող Աբու Ուբայդայից: Նրանք վերջապես ու ապահով վերադարձան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁵³⁸ «Ժամանակի ընթացքում, երբ անհոգության պատճառով հռոմեական հզորությունը նվազեց, Յերակլես կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ի – Մ.Յ.**) ժամանակ կղզուն տիրապես սարակիստներ: Այնտեղ ուղք ղնող առաջին սարակիստը և կղզուն տիրացողը Աբուբակարուն էր, որի դստեր գերեզմանը մինչև օրս էլ կարելի է այնտեղ տեսնել» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Բանակաթմերի մասին», գլուխ 15):

«Այն բանի հետո, երբ մահմեդականները ելան Կիպրոսի դեմ, նրանք սրահար արեցին Ստեփանոսին ու նրա մարդկանց» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 118):

¹⁵³⁹ «Ապա Իյադը եկավ խառնա և Սաֆուան իբն Մուաթթային ու Յաբիթ իբն Մասլամա ալ-Ֆիհրիին ուղարկեց Սամոսատ: Ապա նա գնաց Սամոսատ և գտավ Սաֆուան իբն Մուաթթային ու Յաբիթ իբն Մասլամային, որոնք շարունակում էին պաշարումը այդ քաղաքի գյուղերից ու բերդերից որոշ մասը գրավելուց հետո: Իյադը Նրա բնակիչների հետ հաշտություն կնքեց Եդեսիայի բնակիչների հետ կնքվածի նման...: Ինձ պատմել է Աբու Այսա ալ-Բակկի ալ-Մուադդարը, թե Յաջաջ իբն Աբու Մանի ալ-Ռուսաֆին պատմել է, լսելով իր հորից, նա էլ իր պապից, որ Իյադը նվաճեց... Սամոսատը հաշտության նույն պայմաններով...: Պատմում են, որ Իյադ իբն Ղանմը Շիվաթից Սալաթիա ուղարկեց Յաբիթ իբն Մասլամա ալ-Ֆիհրիին, որը գրավեց այն, սակայն հետո այն մահմեդականների ձեռքից գնաց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ինձ պատմել էր Գաթիմ իբն Մուսլիմը, թե Աբու Մուսա ալ-Աշտարին նվաճել է... Սամոսատը հաշտության պայմանագրով, իսկ մնացյալը՝ բռնի ուժով...: Ասվում էր նաև, որ Աբու Ուբայդան խալիֆ իբն Վալիդին ուղարկեց Ջազիրա և Աբու Մուսան համաձայնեց ու նվաճեցին... Սամոսատը...: Ինձ պատմել է մի մարդ, լսելով Մուգիրա իբն Չիյադ ալ-Մաուսիից, որը լսել էր Իյադի իբն Իսիդից, թե Աբու Մուսան, Զուֆայից օգնական զորք ստանալով, պաշարել էր Սամոսատը և այդ մասին որոշ գրույց էր հիշել» (իբն խալաթ «Պատմություն»):

«Երբ Իյադը նվաճեց Սամոսատը, Սալաթիա ուղարկեց Յաբիթ իբն Մասլամային, որը ուժով նվաճեց այն, սակայն հաշտություն կնքելուց հետո բնակիչները դրժեցին պայմանը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ապա Մահմեդը գրավեց Մելիտեն» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

¹⁵⁴⁰ «Ամիդը գրավվեց Յիջրի 20 թվականին: Նրա դեմ Ջազիրան գրավելուց հետո գնաց Իյադ իբն Ղանմը ու հարձակում գործեց քաղաքի վրա, որի բնակիչները դիմարդեցին: Ապա հաշտություն կնքվեց այն պայմանով, որ իրենց ունեցած տաճարները չջրակայթով նրանք պահեն, սակայն նոր եկեղեցի չկառուցեն: Նրանք պետք է օժանդակեն մահմեդականներին, նրանց ճանապարհ ցույց տալին և նորոգելին կամուրջները: Այդ պայմաններից որևէ մեկը չգործադրվելու դեպքում շնորհված պաշտպանությունը վերացվում էր: Այստեղ բնակություն հաստատեցին Ջազիրայից եկած արաբական նախախաղաղական ցեղախմբեր, որոնց մեջ կային Կուրաշներ ցեղին պատկանող մարդիկ...: Այդ կատարվեց Ամիդի գրավումից հետո» (Յակուտ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Խալիֆը շարժվեց դեպի Սքեին ու նվաճեց այն, ապա վերադարձավ դեպի Ամիդ և հաշտության պայմանագրով նվաճեց, իսկ երկուսի արանքում եղած հողերը բռնի ուժով նվաճեց...: Մեզ պատմել էր Վաթի իբն ալ-Ջառահը, լսելով Սաուդից, որը լսել էր Աբդ ալ-Ռահման իբն Ասիդից, թե Խալիֆ իբն ալ-Վալիդը Ամիդում մտել էր մի բաղնիք և այդ մասին որոշ գրույց էր հիշել: Ինձ պատմել էր Ջազիրայի ժողովրդից մեկը, թե Իյադ իբն Ղանմն է այդ բոլոր քաղաքների և Ջազիրայի այլ քաղաքների հետ հաշտության պայմանագիր կնքել: Սա գրավոր պայմանագրեր էր տվել նրանց, որոնք մինչև օրս Իյադի անունով մնում են նրանց մոտ» (իբն խալաթ «Պատմություն»):

«Ապա Ղանմը շարժվեց դեպի Ամիդ ու պաշարեց այն: Բնակիչները կռվի ելան, սակայն հաշտության համաձայնեցին՝ Եդեսիայի պայմաններով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իյադը առանց կռվի գրավեց Ամիդը՝ Եդեսիայի հաշտության պայմաններով» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Մինչ այժմ ոչ մի արթա չէր գրավել այն, միայն թերևս Խալիֆ իբն-Վալիդն է, թող գոհ լինի Ալլահը, որն իսլամի զորքով պաշարեց այն և որոշ ժամանակ անց գաղտնի ներս մտնելով ջրատար խողովակով, կարողացել է գրավել այն» (Շարաֆ-է-Դին Ալի Եզդի «Չափար-Նամե»):

«Յարկ է իսկանա, որ Վալիդին բերում էր Նաութալ իբն Աբդուլափի խոսքերը, որ խալիֆ Օմարի ժամանակ, թող ծոխ մնա նրանից Ալլահը, Յիջրի 27 թվականին Այազ իբն Ղանմը նշանակվեց Դիրաբեքիին և Դայաստանի նվաճման գործին: Այդ ժամանակ Ալլաթի դեկավարն էր Դուստինոս անունով մի անհավատ, իսկ Բիթլիսին տիրում էր Դուստոս կաթողիկոսի որդի Սարվանդը: Ինչ վերաբերում է Մուշին և Սասունին, ապա այնտեղ տիրում էր Սանասար անունով մի անհավատ: Մրանց բոլորի գլխավորը Ալլաթում տիրող Դուստինոսն էր» (Շարաֆ խան Բիթլիսի «Պատմություն», գիրք 4, Նախաբան):

«Զադերթը Դամասկոսից եկավ Միջագետք և ավարելով հասավ մինչև Ամիդ՝ շատ ավար վերցնելով: Դրանից հետո նա երկու զորավարներին ուղարկեց, մեկը Ռում Յադն ու մյուսն էլ նրա օգնական Դոբեյը, որոնք կոտորեցին 70.000 ռումներ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իյադ Բար Ղանմը գրավեց Ամիդը՝ պայմանագրեր ու երդումներ տալով: Նա հետագայում սպանվեց Ամիդում և թաղվեց այնտեղ» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 121):

¹⁵⁴¹ «Օմար խալիֆը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Յ.**) Իյադ իբն Ղանմ գորավարին մեծ բանակով ուղարկեց դեպի Ջազիրա և նա հաջորդաբար գրավեց բոլոր վայրերը: Մի պատմագիր մոտ հեղբվում է այդ ավանդությունը և ասված է, թե այդ Խալիֆ իբն ալ-Վալիդն ու ալ-Աշջար ան-Նախային են կռիվ մղել Մուֆադիին շուրջը՝ մեծ բանակով նրա վրա գալով: Ոմանք ասում են, թե քաղաքը կռվով գրավվեց, ուրիշները՝ թե հաշտությամբ հանձնվեց 50.000 դինար վճարելով և պայմանով, որ ամեն չափահաս անձ չորս կամ երկու դինար գլխահարկ, երկու կաֆիզ ցորեն, մեկ մուդա յուղ, մեկ մուդա բացախ և մեկ մուդա սերոդ տա: Դայման դրվեց նաև, որ բնակիչները երեք օր հյուրասիրեն անցորդ մահմեդականներին, բնակության համար մահմեդականներին մասնավոր թաղամաս հատկացվի և տասանորդ առևճի նրանց ունեցվածքից» (Յակուտ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Ինձ, պատմել է Մուհամմադը, վերցնելով Վալիդիից, նա՝ Աբդ ալ-Ռահման իբն Մասլամայից, նա՝ Ֆուրատ իբն Սալմանից և նա էլ Սաբիտ իբն ալ-Յաջջաջից, թե Իյադը նվաճել է Նիդերերտը...: Իյադը առանց կռվի գրավեց... Նիդերերտը նույն պայմաններով» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նույն ձևով Ղանմը նվաճեց նաև Նիդերերտը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

1542 «Երբ Ումար իբն Խատաբը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.**) ժամանեց ալ-Ջաբիա, նրան ներկայացավ Ամրը, իսկ երբ նրանք միայնակ մնացին, ասաց. «Ով հավատացյալների Եմիր, թույլ տուր ինձ գնալ Եգիպտոսի վրա»: Այս կերպ Ամրը դրոշմ էր Ումարին Եգիպտոսի դեմ, ասելով. «Եթե դու գրավես Եգիպտոսը, ապա այն մահմեդականների ուժն ու աջակցությունը կդառնա: Դա մի հարուստ և ամենայն բարիքով լի երկիր է, միաժամանակ՝ թույլ կոչվեցի որում ու պատերազմներում»: Ումարը, սակայն, անհանգստանում էր մահմեդականների համար և չէր ուզում թույլ տալ այդ, թեև Ամրը իր հերթին ամեն կերպ գովերգում էր այդ գործը Ումարի առաջ և պատմում էր Եգիպտոսի դրության մասին՝ ներկայացնելով այդ երկրի գրավման հեշտությունը: Ամրը այս ամենն արեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Ումարը հավատաց արան և Ամրին 4.000 հոգուց կազմված մի զորքի գլուխ դրեց ու առաջ ուղարկեց: Սրանք բոլորը Աբբ ցեղից էին: Այս կապակցությամբ նաև ասում էին, թե այնտեղ 3.500 հոգի կար...: Եվ այսպես Ումարն ասաց Ամրին. «Մեկնիր, իսկ ես Ալլահի աջակցությունը կսնդդեմ քո այդ արշավանքի համար: Շուտով դու ինձնից մի նամակ կստանաս, եթե Ալլահի կամքը լինի: Աբդ իմացիր, որ, եթե այդ նամակում ես հրամայեմ քեզ վերադառնալ Եգիպտոսից ու այդ նամակը քեզ հասած լինի մինչ այն, երբ դու դեռ մտած չես լինի Եգիպտոս ու մի որևէ այլ երկրում կլինես, ապա անպայման վերադարձիր, իսկ ահա այն դեպքում, երբ դու արդեն մտած կլինես այդ երկիր, առաջ ընթացիր քո ճանապարհով և թող Ալլահը քեզ օգնական լինի հաղթանակի գործում»: Եվ այսպես Ամր ալ-Ասան գիշերով մեկնեց, այնպես, որ այդ մասին ոչ-ոք չիմացավ, իսկ Ումարն էլ Ալլահի աջակցությունը սկսեց խնդրել, քանի որ շատ էր անհանգստանում մահմեդականների համար: Որոշ ժամանակ անց Ումարը գրեց Ամր ալ-Ասային, որպեսզի սա այն մահմեդականների հետ, որոնք նրա մոտ էին, հետ վերադառնա, ընդ որում նամակը Ամրին հասավ այն ժամանակ, երբ սա դեռ Ռաֆայում էր: Ամր ալ-Ասան վախեցավ, որ, եթե ինքը վերցնի նամակն ու բացի այն, ապա այնտեղ վերադարձի հրաման կգտնի, ինչպես մինչ այդ պայմանավորվել էին Ումարի հետ, որա համար էլ նա սուրհանդակների ձեռքից չվերցրեց նամակը և այնքան ժամանակ տարբեր կերպ ձգձգեց այդ գործը ու առաջ շարժվեց, մինչև որ չհայտնվեց Ռաֆայի ու ալ-Արիջի միջև գտնվող մի վայրում: Այստեղ Ամրը հարցրեց այդ տեղի մասին և նրան ասացին, որ այդ արդեն Եգիպտոսի հողն է: Եվ ահա արդեն այստեղ Ամրը պահանջեց իրեն հասցեագրված այդ նամակն ու կարդաց այն մահմեդականների համար: Դրանից հետո նա հարցրեց, թե գիտե՞ս արդյոք մահմեդականները, որ այդ տարածքը պատկանում է Եգիպտոսին, իսկ երբ Ամրի կհաստատեցի այդ, Ամրն ասաց, որ հավատացյալների Եմիրի հետ պայմանավորվել է այսպես ու այսպես, որ, եթե նամակն իրեն հասնի Եգիպտոսից դուրս, իրենք պետք է հետ վերադառնան, իսկ եթե այն հասնի նրանց Եգիպտոսում՝ շարունակեն առաջ ընթանալ: Այսպիսով՝ Ամրը մարդկանց կոչ արեց Ալլահի առաջնորդությամբ առաջ ընթանալ և հաղթական գործեր անել: Ամեն դեպքում, սակայն, ասում են, որ Ամրն այդ ժամանակ գտնվում էր Պաղեստինում և իրականում Եգիպտոս էր մտել առանց թույլատրության: Այսպես թե այնպես, սակայն Ամրը գրեց այս ամենի մասին Ումարին... տեղեկացնելով, որ արդեն Եգիպտոսում են, ընդ որում դրանից անմիջապես հետո նա ոտքի հանեց իր մարդկանց և մի կայանից առաջ շարժեց դեպի մուսուլ, ինչպես քուլփորներն էին շարժվում: Արդյունքում, երբ թևերի Եմիրներն իմացան, թե Ամրն ինչ է արել, գտան, որ նա սխալ բան է արել ու վտանգի տակ է դրել իրեն և մահմեդականներին, ինչի պատճառով էլ հայտնեցին այդ ամենի մասին Ումարին: Ստանալով այդ նամակը՝ Ումարը գրեց Ամրին. «Ով Ամր, դու քեզ ու մահմեդականներին մոռացի և եմթարկում, եթե այս նամակը քեզ հասնի մինչ Եգիպտոս մտնելը, ապա անմիջապես հետ դարձիր, իսկ եթե սա կստանաս Եգիպտոսում, ապա առաջ շարժվիր և ես քեզ աջակցություն կուղարկեմ»: Այսպես են պատմում, բայց պատմում են նաև, թե Ումարը գրել է Ամրին Ամրիքի գրավումից անմիջապես հետո, թե. «Մարդկանց պատրաստիր դեպի Եգիպտոս արշավանքի համար, առաջ շարժվիր քո ենթականներով...»: Երբ ալ-Մուկակիսն իմացավ Ամր ալ-Ասայի գալու մասին, նա մեկնեց ալ-Ֆուստատ և զորք պատրաստեց Ամրի դեմ: Այդ ժամանակ ալ-Ֆիսն ամրոցի ղեկավարը Ուայրաջ անունով մեկն էր, որը ենթարկվում էր ալ-Մուկակիսին: Ամրն այնքան ժամանակ առաջացավ, մինչև որ չհայտնվեց Ջաբալ Էր Էրան և Լախիյան ցեղի մարդիկ: Ամրն այնպես էր առաջանում, որ, երբ հասավ ալ-Արիջին, իդա ալ-ադիայի ժամանակն էր...: Եվ այսպես Ամրն անվերջ առաջանում էր և առաջին վայրը, որտեղ ճակատամարտ եղավ, ալ-Ֆարաման էր: Ռումները Ամրի դեմ ծանր մարտի մեջ մտան այս բաղաբեցի ոչ հեռու, սակայն Ալլահը հաղթանակը Ամրին նվիրեց: Պատմում են, որ Աբդալլահ իբն Սադը կանգնած էր զորքի աջ թևի գլուխ, նա այդ դիրքում էր դեռևս Կայսարիանյաց ելնելիս ու մնաց այդ դիրքում մինչև արշավանքի վերջը» (Աբդ ալ-Ջաբալ «Եգիպտոսի նվաճում»):

«/111/ Այժմ ես համառոտ կպատմեմ այն մասին, թե ինչ տեղի ունեցավ Ֆաջում բաղաբեցի բնակիչների հետ: Դովհանն ու Նրա զորքը, որոնց մասին մենք նոր հիշատակեցինք, հռոմեացիների կողմից Նշանակվել էին այդ երկրամասի պահպանության համար և ահա նրանք պահակակետ դրեցին Լախուն լեռան վրա, որպեսզի այն մշտապես իսկի ու գորավարին հայտնի հակառակորդի տեղաշարժի մասին: Այնուհետև նրանք պատրաստեցին որոշ հեծյալներ, հետևակայինների ու նետածիզների, որպեսզի տրանք մեկնեն մահմեդականների դեմ պատերազմելու և կանխեն նրանց առաջխաղացումը: Դրանից հետո մահմեդականները առաջացան դեպի անապատ ու առանց Եգիպտացիների գիտության բարձրադիր վայրերից մեծ բանակի ոչխարներ և այծեր ձեռք գցեցին: Դետո, երբ նրանք արդեն հասել էին Վահիսաա բաղաբեցի, գետի ափին գտնվող ողջ զորքը Դովհանին հետ միասին օգնության եկան, սակայն այդպես էլ չկարողացան հասնել Ֆաջումային: Իր հերթին գորավար Թեոդոսիոսը, լսելով իսմայելացիների արշավանքի մասին, սկսեց տեղից տեղ շարժվել, որպեսզի հասկանա, թե ինչ է ինքնավար անել այդ թշնամիների դեմ...: Իր հերթին Ֆաջումա բաղաբեցի հրամանատար Դոմեցիանը, երբ լսեց այս ամենի մասին, գիշերով, տեղյակ չպահելով բնակիչներին, դիմեց փախուստի, որպեսզի փրկվի մահմեդականներից: Նա ևս պատասխարկեց Նիկյուայում: Երբ մահմեդականներն իմացան, որ Դոմեցիանը դիմել է փախուստի, նրանք ուրախությամբ ելան ու գրավեցին Ֆաջումը Բուտի հետ միասին, որտեղ մեծ արյուն թափեցին» (Դովհանյան Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 111, 112):

«Այդ ժամանակ սարակինոսները գրավեցին Եգիպտոսը» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

Այս մասին տեղեկացնում են նաև Տաբարին, ալ-Բամիլը, ալ-Գավգին, Մակրիզին և այլք:

1543 «Ինձ պատմել էր Դատիմ իբն Սուլիմը, թե Օմար խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.**) ուղարկել էր Իյադին, որը նվաճել էր Մոսուլը: Նա Ուտբա իբն Ֆարկադին իր փոխարեն ուղարկել էր երկու բերդերից մեկը նվաճելու և սա ողջ երկիրը բռնի ուժով նվաճել էր, բացի մի բերդից, որի բնակիչների հետ հաշտության պայմանագիր էր կնքել: Դա կատարվել էր Դիջրի 18 թվականին» (Իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Թուր Աբդինը ու Մարդինը Իյադ իբն Դանմը գրավեց Ուռհայի հետ կնքված հաշտության հար և նման պայմաններով: Աստղներ կան, թե Մարդինը և Միջագետքի մյուս բաղաբեցիները հաջորդաբար գրավվեցին Դիջրի 19 և 20 թվականների մուհառա մասին՝ Օմար իբն ալ-Խաթթաբի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի – Մ.Ֆ.**) օրոք» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Նա գրավեց Թուր Աբդինը և Մարդինի բերդը...» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դանմը նույն ձևով նվաճեց Թուր Աբդինը և Մարդին ամրոցը» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«/112/ Նա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.**) նաև Սահար Բար-Վակադին ուղարկեց պարսիկները դեմ: Արաբները ընթանում էին իրենց ճանապարհով և հասան Մարդինի լեռանը, որտեղ սպանեցին շատ վանականների և պատվավոր ասկետների այն մեծ ու փառահեղ վանքում, որը Ռեշայի լեռան վրա է ու կոչվում է Բեհայա, այսինքն՝ ձվերի վանք... /121/ Իյադը եկավ Թեյլ-Մավզադա, այստեղ գտնվող հպարտ հռոմեացիները չհամաձայնեցին խոսք վերցնել ու մարտնչեցին արաբների դեմ: Իյադը եկավ նրանց դեմ և դաժան մարտում հաղթեց ու սպանեց Թեյլայում գտնված 300 հռոմեացիների: Ռաշայան ու Մարդին... նա գրավեց՝ պայմանագրեր ու երդումներ տալով» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 112, 121):

«Մարակինոսներն այնուհետև շարժվեցին Կոստանդիայի վրա և, պաշարելով այն, գրոհով առան՝ սպանելով 300 հռոմեացիների» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

1544 «Դանմը նույն ձևով նվաճեց նաև... Դարան» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Դարան Իյադ իբն Դանմը գրավեց Ուռհայի հետ կնքված հաշտության հար և նման պայմաններով» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Մուադ իբն Դիշամը պատմել էր, թե լսել էր իր հորից, որը լսել էր Կատադայից, նա՝ Յանիսից, սա էլ՝ Ջուբայրից, թե Աբու Մուսան Դարայան աղդթել էր վախի աղդթը: Դարան Ջազիրայի երկրում էր և նրա ու Սքիին միջև մի բանի փառապա է» (Իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Ապա Իյադը անձամբ գնաց Դարա և նվաճեց այն» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դոյների 948 թվականին արաբների պաշարեցին Դարան և երկու կողմից էլ շատ մարդիկ ընկան, սակայն հատկապես արաբների կողմից: Ի վերջո, սակայն, պայմանագիր կնքվեց, բաղաբեցի հանձնվեց և նրա բնակչությունը փրկվեց» (Դիոնիս Տեյ-Մահրազի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Նա շարժվեց ու մեկնեց Դարա բաղաբեցի, որից հետո պաշարեց ու հնազանդեցրեց այն՝ սպանելով այնտեղ գտնված բոլոր հռոմեացիներին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 121):

«Օմարը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Դարա ամրոցն ու գրավեց՝ սպանելով այնտեղ գտնվող բոլոր ռումներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 7):

«Օմարն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Դարա ամրոցն ու գրավեց՝ սպանելով այնտեղ գտնվող բոլոր ռումներին» (Բար-Շեբեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնտեղից գնացին Դարա, այն էլ գրոհով առան և շատերին կոտորեցին: Ահա այսպես Կյադը նվաճեց համայն Միջագետքը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դարայում կոտորած եղավ, բանգի նրանք ընդդիմացան տաքիկներին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

¹⁵⁴⁵ «Ասում էր Վակիդին, թե պատմել էր մեկը, որը լսել էր Իսահակ իբն Աբու Ֆարուայից, իսկ սա է՝ Աբու Վահիդ ալ-Ջալանի Դալլամ իբն Մասուայից, որ Օմար իբն ալ-Խաթթաբը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) գրել էր Իլյահին՝ հրամայելով Ումայյո իբն Սաադին ուղարկել Այն ալ-Վարդա: Նա ուղարկեց նրան, իսկ սա առաջապահ գործեր առաքեց, որոնք գյուղացիների մի մասի վրա հարձակվեցին և թշվառու հոտերը բռնեցին: Ապա բաղաթի բնակիչները դռները փակեցին և բարանետ մեքենաներ դրեցին: Մահմեդականներից շատերը սպանվեցին բարերից ու նետերից, իսկ հետո դուրս եկավ նրանց պատրիկներից մեկն ու հայիոյեց ասելով. «Մենք ձեր տեսածներից չենք»: Այսուհանդերձ հետագայում բաղաթը հաշտության պայմանագրով գրավվեց...: Ղանը եկավ Այն ալ-Վարդա, որը Ռասա ալ-Այնն էր, բայց երբ սա դիմադրեց, նա թողեց ու հեռացավ Տեյ Մարուզան ու Եդեսիայի պայմաններով գրավեց: Ումայյո իբն Սաադին գրավեց Այն ալ-Վարդան սաստիկ կռվից հետո: Ինձ պատմել էր Ամր իբն Մամուհը, լսելով Չաջջաջ իբն Աբու Մանիից, իսկ սա՝ իր հորից և պապից, թե Ռասա ալ-Այնը դիմադրեց Կյադ իբն Ղանին և այն գրավեց Ումայյո իբն Սաադը, որը Օմարի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) նշանակած կառավարիչն էր Ջազիրայում, մահմեդականների դեմ բնակիչների մղած կատաղի կռվից հետո, երբ մահմեդականները բռնությամբ մտան բաղաթ: Ապա հաշտություն կնքեցին այն պայմանով, որ հողն իրենցը լինի և ջիզիա դրվի ըստ ամեն մի գլխին չորս դինար, սակայն նրանց կանանց ու երեխաներին չբերվեցին: Ասել է Չաջջաջը, լսելով Ռասա ալ-Այնի թնդումներից, թե իհիշում են, որ Ումայյո, երբ մտել էր բաղաթ, ասել է. «Լավ է լավ, եկե՛ք դեպի ինձ, դեպի ինձ», և սա նրանց համար երաշխավորագիր էր համարվել: Չայսամ իբն Ադին գտնում էր, որ Օմար իբն ալ-Խաթթաբը Աբու Մուսա ալ-Աշտարիին ուղարկել էր Այն ալ-Վարդա, որի վրա Ջազիրայի գործով նա հարձակվել է Կյադի մահվանից հետո: Ըջմարիտն այն էր, որ Ումայյոն էր այն նվաճել սրով, սակայն չի գերեվարել և նրանց պարտավորեցրել էր խարաջ ու ջիզիա վճարել: Այս բանը Չայսամից բացի ոչ ոք չի ասել: Չաջջաջ իբն Աբու Մանին ասել է, որ նա Ռասա ալ-Այնի բնակիչների մի մասին դուրս բռնեց և նրանց հողերի վրա բնակեցրեց մահմեդականներին, որոնց հողաբաժիններ բաշխեց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ապա շարժվեց դեպի Ռասա Այն, որը Այն ալ-Վարդայում է, և սա դիմադրեց նրան: Նա պաշարված թողեց ու գնաց Տալլ Մարուզան, որը նվաճեց, Եդեսիայի պայմաններով...: Ապա նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) կառավարիչ նշանակեց Ումայյո իբն Սաադ ալ-Ամսարիին, որը սաստիկ կռվից հետո նվաճեց Ռասա Այնը: Ասվում է, որ Կյադն է Ումայյո իբն Սաադին Ռասա Այն ուղարկել և սա նվաճել է այն սաստիկ պայքարից հետո: Ասվում է նաև, որ Օմարը Կյադի մահվանից հետո է Աբու Մուսա ալ-Աշտարիին Ռասա Այն ուղարկել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁵⁴⁶ «Ամրը, հապաղելով միայն չնչին պատճառներով, առաջացավ այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասավ Բուլբայս բաղաթին: Այդ ժամանակ ռուսները այս բաղաթից ոչ հեռու նրան ճակատամարտ տվեցին, սակայն Ալլահը Ամրին հաղթանակ շնորհեց» (Աբդ ալ-Ռաբա «Եգիպտոսի նվաճումը»):

«Եկան խմայելացիները, սակայն, և անողորմ կերպով սպանեցին ինչպես հրամանատարին, այնպես էլ նրա բոլոր ուղեկիցներին, ինչից հետո նրանք անմիջապես էլ բացեցին դարպասներն ու բաղաթ մտան: Նրանք բոլորից սրի բաշեցին, նույնիսկ նրանց, որոնք հանձնվեցին՝ չխնայելով ոչ ծերերին, ոչ երեխաներին և ոչ էլ կանանց: Նրանք ձեռք գցեցին նաև ձիերը, որոնք թաքցված էին դաշտերում և ախոռներում, որպեսզի բաժին չհասնեն թշվառներին, որից հետո պատրաստվեցին շարժվել: Եվ ահա նրանք ելան ու մեկնեցին դեպի Եգիպտոսի մեծ գետը՝ Աբուխի մոտ, որպեսզի անվտանգություն ձեռք բերեն: Սա աստվածային գործ է: Այդ ժամանակ Երեսիայի հետ գտնվող կուսակիցները մահմեդական զորքին հայտնեցին թաքնված հռոմեացի ռազմիկների մասին, որոնց բոլորին էլ բռնեցին ու սպանեցին» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 111):

«Այն ժամանակ, երբ Զերակետը (Բուզանդական կայսրության կայսր Զերակետ Ի – Մ.Ֆ.) ժամանակն անց էր կացնում արևելյան երկրամասերում, նա ստրատեգոս նշանակեց Զովհան Բարկայոսին ու նրան ուղարկեց Եգիպտոս սարակինոսների դեմ: Մարտի մեջ մտնելով նրանց հետ՝ ընկավ և նա» (Նիկեեիոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

¹⁵⁴⁷ «Օմար իբն ալ-Խաթթաբի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) օրոք, Կյադ իբն Ղանին ձեռքով նվաճվեցին...Սծբինը...: Ինձ, պատմել է Մուհամմադը, վերջինից՝ Վակիդից, սա՝ Աբդ ալ-Ռահման իբն Մալայմայից, նա՝ Ֆուրատ իբն Մալմանից և նա էլ Սաբիտ իբն ալ-Չաջջաջից, թե Կյադը նվաճել է... Սծբինը...: Ղանը կռվով գրավեց...Սծբինը, սակայն Եդեսիայի պայմաններով» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նիսիբիսի վրա արշավեց Կյադ իբն Ղանը: Զաղաթը դիմադրեց և Կյադը ստիպվեց կռվել, մինչև որ գրավեց այն և Ուռհայի դաշնագրի հիման վրա հաղաղություն կնքեց: Սալֆը ասում է, թե Սաադ իբն Աբի Վակաթը Զիջի 17 թվականին Քուֆայից Կյադ իբն Ղանին ուղարկեց Միջագետքը գրավելու համար: Ուրիշ պատմիչներ ասում են, թե Ասորիքից Աբու Ուբայդա իբն Սաադը ուղարկեց Աբդալլահ իբն Աբդալլահ իբն Օսմանին, որը, Տիգրիսի ուղղությամբ առաջանալով և Մոսուլ հասնելով, անցավ գետը Բալաթ կոչված բաղաթի առջև և հասավ մինչև Նիսիբին, որտեղ բնակչությունը հաշտության առաջարկեց: Այդ մասին գորավարը գրեց Կյադին, որի կողմից տրված հավանության վրա Աբդալլահ հաշտություն ստորագրեց» (Յակուբ ալ-Համալի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Նա ասել էր, որ Աբու Ուբայդա իբն ալ-Ջաուհրը Զաղաթ էր ուղարկել Կյադ իբն ալ-Ղանն ալ-Ֆիհրիին: Վերոհիշյալ բաղաթների նվաճումից հետո նա համաձայնեց ուղարկել նաև Աբու Մուսային: Կյադը գնաց և նրա հետ էր Աբու Մուսան: Նրանք բռնի ուժով գրավեցին... Սծբինը և Զազիրայի համայնքները» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Երբ գրավեցին... Սծբինը...: Նա ուղարկեց Աբու Մուսային Սծբին, որը նվաճեց այն: Ապա շարժվեց դեպի Սծբին, որի բնակիչները կռվեցին և ապա հաշտություն կնքեցին՝ Եդեսիայի համաձայնության պայմաններով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ինձ պատմել էր Զատիմ իբն Մուսլիմը, թե Օմար խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) ուղարկել էր Կյադին, որը նվաճել էր Մոսուլը: Սա Ուռթա իբն Ֆարիսից իր փոխարեն ուղարկել էր երկու բերդերից մեկը նվաճելու և սա ողջ երկիրը նվաճել էր բռնի ուժով, բացի մի բերդից, որի բնակիչների հետ հաշտության պայմանագիր էր կնքել: Դա կատարվել էր Զիջի 18 թվականին» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Կյադ իբն Ղանն ալ-Ֆիհրին... Նվաճեց Սծբինը՝ հաշտության պայմանագրով» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁵⁴⁸ «Ղանը կռվով գրավեց Զաֆար Տուսա ամրոցը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁵⁴⁹ «Ամրը, հապաղելով միայն չնչին պատճառներով, առաջացավ այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասավ Ում-Դունայն: Այստեղ ռուսները Ամրի դեմ ծանր մարտի մեջ մտան և Ամրի հաղթանակը սկսեց ուշանալ: Այդ ժամանակ էր, որ Ամրը գրեց Ումարին և նրանից օժանդակություն խնդրեց Մարյունում Ամրին և 4.000 ռազմիկներ ուղարկեցին ու նրա զորքի թիվը կազմեց 8.000...: Պատմում են, որ ճակատամարտի ժամանակ Ամրի մոտ է եկել մի մարդ և ասել. «Ինձ դիր հեծելազորի գլուխ և առաջ ուղարկիր, որպեսզի ես հակառակորդի թիկունք դուրս գամ և մարտի ժամանակ այդ կողմից հարված հասցնեմ»: Ամրը համաձայնեց և այդ մարդու հետ առաջ ուղարկեց 500 հեծյալների, որոնք լեռներով անցան հակառակորդի թիկունք ու ժամանեցին Մազար Բանու Վալի մինչև լուսաբաց: Այդ ժամանակ ռուսներն արդեն խանդակ էին փորել իրենց ճամբարի շուրջը, դարպասներ էին դրել ու երկաթյա մանր փշեր էին ցրել ճամբարի առաջ տարածվող տարածության վրա: Երբ լույսը բացվեց, զորքերն իրար եկան, Լախմյանները ռուսների թիկունքում գործի դրեցին իրենց հետ բերված մարդկանց, թիկունքից հարվածեցին ու ռուսները դիմեցին փախուստի՝ մտնելով ամրություն: Այս կապակցությամբ պատմում էին, թե Ամրն այն 500 հոգուն առաջ էր ուղարկել մեկ ուրիշ գլխավորությամբ, իսկ, երբ լույսը բացվել է, մարդիկ ուղի են ելան, առափնյայն աղոթքն իրականացրել ու ցատկել նժույգների վրա: Պատմումը շարունակում են ասելով, որ հենց այդ առափնյա էլ Ամրը մարտի մեջ մտավ ռուսների դեմ՝ ընթանալով բոլորից առաջ: Այդ ժամանակ էր, որ ռուսներին թիկունքից հարվածեց հեծելազորը և նրանք պարտվեցին, ընդ որում ռուսները ճամբարի շուրջ խանդակ էին փորել և դարպասներ էին դրել» (Աբդ ալ-Ռաբա «Եգիպտոսի նվաճումը»):

«111/ Այս մասին լուրերը հասան գորավարներ Թեոդոսիոսին և Անաստասին, որոնք այդ ժամանակ Նիկյուայից 20 մղոնի վրա էին: Նրանք անմիջապես էլ մեկնեցին Բաբիլոնի ամրություն և մնացին այնտեղ՝ ուղարկելով գորավար Լեոնտիոսին Աբուխտա: Սա, սակայն, տառապում էր ալեկոթի բաշից և բացարձակապես առանց որևէ ծանուցի էր՝ չտաժեցով պատերազմական գործերի մասին: Երբ նա եկավ, հայտնաբերեց, որ Եգիպտական զորքերն ու Թեոդորոսը արդեն մարտնչում են մահմեդականների դեմ և ամեն օր հարվածում են, որպեսզի հետ բերեն բաղաթ: Այդ ժամանակ, վերցնելով զորքի կետը, նա վերադարձավ Բաբիլոն, որպեսզի կառավարիչների մոցնի գործի մեջ, իսկ զորքի կետն էլ մնաց Թեոդորոսի հետ: Սա մեծ ջանքեր գործադրեց Զովհանի մարմինը հանելու համար և ի վերջո այն հանեց գետի խորքից ցանցի օգնությամբ: Նրանք շատ լաց եղան, իսկ հետո, հոգեհանգիստ կազմակերպելուց հետո, վերջինիս մարմինն ուղարկեցին Զերակետին: Այսպիսով՝ հռոմեացիները աստիճանաբար հավաքվում էին Բաբիլոնում, որտեղ սպասվում էր նաև Թեոդորոսի ժամանումը, որը պետք է միավորեր ուժերն իրենց ուժերի հետ և նրանք դրանից հետո պետք է հարձակվեին խմայելացիների վրա: Նրանք նախատեսել էին հարձակումը գետով դեպի վեր սկսել մինչև բերքահավաքը, որպեսզի հակառակորդը չօգտվի դրանից, չհավաքի բերքը և իրենք իրենց անասունների հետ միասին սովից չմեռնեն: Բացի դրանից, հակառակ

կայսեր հրահանգների, մեծ վեճ առաջացավ Թեոդորոսի և գլխավոր նահանգապետների միջև: /112/ Դրանից հետո Թեոդորոսն ու Անաստաք քաղաքից ելան, որպեսզի հարձակվեն մահմեդականների և Ամր ալ-Ասայի վրա, ընդ որում նրանց հետո հեծելազորի ու հետևակի խոշոր զորամասեր կային: Այդ ժամանակ մահմեդականները դեռևս չէին զբաղեցրել Միսրը և, ուշադրություն դարձնելով ամրացված քաղաքների վրա, մոտեցել էին Տենդուկիսս կոչվող վայրին՝ գետի մոտ: Ամրը մեծ ուշադրություն էր դարձնում գործին և լարված մտածում էր Միսրը գրավելու ուղղությամբ, ընդ որում նա առավելապես անհանգստանում էր իր մյուս զորքի մասին, քանի որ մինչ այդ զորքը բաժանել էր երկու մասին և նրա մի մասը ուղարկել էր գետից արևելք՝ Այն-Շամս կոչվող վայրը, որը մի բարձրադիր տեղում էր: Ամր ալ-Ասան նամակ ուղարկեց իսաաթի որդի Օմարին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.), որը Պաղեստինում էր, որտեղ մասնավորապես ասվում էր. «Եթե դու ինձ մահմեդական աջակցություն չուղարկես, ես չեմ կարողանա գրավել Միսրը»: Օմարը նրան Վալվարջայի գլխավորությամբ, որը մի բարբարոս էր, 4.000 մահմեդական ռազմիկներ ուղարկեց: Նա իր զորքը բաժանեց երեք մասի, մի մասը տեղակայեց Տենդուկիսսում, մյուսը՝ Եգիպտոսի Բաբիլոնից հյուսիս, իսկ երրորդ մասն էլ դրեց Այն-Շամս մոտ: Նա հետևյալ հրամանը տվեց. «Ուշադիր եղե՛ք և, երբ հռոմեական զորքերը ձեզ կգտնեն, նրանց թիկունքը դուրս եկե՛ք, մինչև մեկ ճակատից կգործեն, որպեսզի նրանց մեր մեջ վերցնենք ու սրահար անենք»: Եվ ահա հռոմեական զորքերը, որոնք չէին մտածում այս ամենի մասին, ամբողջ ելան, որ հարձակվեն մահմեդականների վրա: Այդպես էլ արեցին և համառ մարտ բռնկվեց: Արդյունքում, սակայն, երբ մահմեդականները մեծ բանակությամբ հարվածեցին թիկունքից, հռոմեական զորքը փախուստի դիմեց և նետվեց դեպի Նավորը: Դրանից հետո մահմեդականները տիրեցին Տենդուկիսս քաղաքին, բանգի սրա կայազորը բաթայվել էր և մնացել էին միայն 300 զինվորներ: Դենց սրանք էլ փախան դեպի ամրություն և փակեցին դարպասները: Դետը, սակայն, երբ նրանք տեսան այն մեծ կոտորածը, որը տեղի էր ունեցել, խուճապի մատնվեցին և, նստելով նավերը, իրենք էլ մեծ վշտով ու լացով փախան Նիկյուս» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 111, 112):

«Ու նաև Մարինոսը՝ թարսիսական զորքերի հեգեմոնը, մարտի մեջ մտնելով նրանց հետ, պարտություն կրեց, կորցնելով զորքի մեծ մասը և ինքն էլ հազվի փրկվեց: (Այս մասից սկսած հատված առկա է միայն ձեռագրի լոնդոնյան տարբերակում) Իսկ նրան ելթակա ստրատեգոսը չգործեց ըստ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դեռակլես I-ի – Մ.Ֆ.) ցանկության, քանի որ նրան հրաման տվողը ավելի քիչ փորձ ուներ, քան ինքը: Եվ երբ նա սկսեց շարժվել զորքը, նրանք անակնկալ կերպով թևանցվեցին թշնամիների կողմից և, փաստորեն աջակցելով թշնամիների հաղթանակին, ապստամբեցին կայսեր դեմ և Գաբիթիա կոչվող վայրում միացան սարակիստներին» (Նիկեոսի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):¹⁵⁵⁰ «Ապա Ղանը գնաց Արզն ու նվաճեց այն Մծբինի պայմաններով, մտավ լեռնանցքը ու հասավ Բաղե...» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ասվում է, որ դեռ այնտեղ չէր հասել, երբ եկավ Չավազան պատրիկը և հաշտության պայմանագիր կնքեց, ապա Իյաղը գնաց Արզն և գրավեց այն, մտավ լեռնանցքը և անցավ Բաղե» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Միջագետքի գրավումից հետո Դիջրի 20 թվականին այդ բաղաթը գրավեց Իյաղ իբն Ղանի ձեռքով և հաշտություն կնքվեց՝ Ուռհայի հաշտության հար ու նման պայմաններով...: Երբ Իյաղ իբն Ղանը Ջազիրայի գրավումից հետո շարունակեց առաջանալ, նա հասավ Բիթլիս... և հարկ դրեց Բիթլիսի տիրոջ վրա՝ հար ու նման խլաթի և նրա աղահանքերի վրա դրված հարկին» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

1551 «Դեռակլի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դեռակլես I-ի – Մ.Ֆ.) Կոստանդնուպոլիս գնալուց ուղիղ ութը տարի հետո հանկարծակի երևաց Աբդուհաիմը՝ Մահմեդի քրոջ որդին, իր ողջ ազգատոհմով ու բազում մարդկանցով՝ առած իր հետ նաև 18.000 հեծյալ զինվորներ: Նա եկավ և Դայոց երկիրը հարկի տակ դրեց: Այնժամ Տիրանը հրամայեց իր բոլոր զորքին գուպար կազմել և պատերազմի պատրաստվել, սակայն վրաց Ջոզիկ իշխանը՝ Վաչագի որդին, ժամանակը հարմար գտնելով, ապստամբեցում է բովանդակ Դայաստանը, որպեսզի չգնան Տիրանի գորավիզ: Երբ Տիրանը տեսավ այս բաները, հասկացավ, որ ամեն ինչի վերջը հասել է, ուստի հետևյալ պատվիրանը տվեց իր այն 8.000 հոգանոց զորքի զինվորներին, որոնք կամավոր եկել ու միացել էին իրեն՝ վաղ առավոտից սկսած հավաքվելով Գրգուր լեռան ստորոտում՝ հարավային կողմի դաշտավայրում: Նա ասաց. «Ով ժողովուրդ Զրիստոսի, լավ է մեզ մեռնել, քան Աստծո եկեղեցին անհավատ տաճիկներին հարկատու եղած տեսնել»: Դամախմբվեցին և պատերազմի մեջ մտան, որը լուսաբացից մինչև ժամը երեքը տևեց: Եվ ահա, մինչդեռ տաջկաստանցիները փախուստի էին դիմում, հանկարծ նկատեցին, որ Աննաջայա Սահուռ իշխանը ապստամբեց, կռվից դուրս բերեց իր զորքը ու սուրը Դայոց զորքի դեմ դարձրեց: Այդ ժամանակ Տիրանը երկու բանակները ճեղքելով մոտեցավ, դուրս եկավ Սահուռի դեմ ու ձայն տվեց. «Կաց, ուրաջող Սահուռ, դա Զրիստոսն էր, որ քեզ իմ ձեռքը հանձնեց»: Ապա սրով հարվածեց, կտրեց Սահուռի գլուխը, սակայն ինքն էլ, երկու իշխանների հետ միասին, հենց նույն տեղում, կնքեցին իրենց մահկանացուն: Այնուհետև թշնամիները, Դայոց զորքերին բոլոր կողմերից մեջտեղն առնելով, բոլորին էլ կենաց ավարտի հասցրեցին, իսկ նրանք, որ փախստական եղած ազատվեցին, անցան մորաթախ Օձ քաղաքի կողմերը: Տաջիկների կողմից բոլոր նահատակվածները հենց այնտեղ են ամփոփված՝ վկայարանի դիմաց, որի անունն էլ վերակոչվեց՝ Սուրբ Բանակ» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

«Դայոց աշխարհում ոչ-ոք զորավար չընտրվեց, քանզի իշխանները պառակտվելով՝ միմյանցից հեռացան: Եվ ահա ապականիչ զորքերը Ասորեստանի կողմից ձորո ճանապարհներով ելան Տարոն աշխարհն ու գրավեցին այն» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Մի խումբը գնաց Տարոնի կողմերը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 3):

«Ասորեստանից ձորի ճանապարհով ներխուժած Իսմայիլի զորքը մտնում է Տարոն աշխարհը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Տաջիկները կոտորեցին...Տարոնում» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Նրա մոտ եկավ Չավազանի պատրիկը և հաշտություն կնքեց նրա հետ՝ հողերի համար հարկ վճարելու պայմանով» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Երբ Իյաղ իբն Ղանը գրավեց Ջազիրան և հասավ մինչև Կարգա և Բազարդա, նրան ներկայացավ ազ-Չավազանի պատրիկը: Նա հարկ տալու պայմանով ապահովեց իր երկիրը և Դիջրի 19 թվականին դաշն կնքվեց» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):¹⁵⁵²

«Ապա Աբդուհաիմը անցավ դեպի Դարբ, Բասեն, Կիաստան, Ջավախք և Վանանդ գավառները, բոլորին հարկատու դարձրեց և հետ վերադարձավ գնաց Տաճկաստան: Այս նույն տարում ավերվեցին Աշուղաստի վանքի եկեղեցին, որ իմնադրված էր սուրբ Գրիգորի ձեռքով, Իննակնյան սուրբ Կարապետը, Մատթավանքը՝ Տարոնում, Աստղաբերդի մեծ Կաթողիկեն և Ներսես հայրապետի Կաթողիկեն եկեղեցին Եկեղեցա գավառի Թիլ ավանում: Մարգարյանը թաղված է Տարոնի Ձյունկերտի կաթողիկեի դռանը՝ Պորպ քաղաքում, ի փառա Զրիստոսի աստծո, որին փառք հավիտյան, ամեն» (Յովհան Մամիկոնյան «Տարոնի պատմություն», գիրք 3):

«Ռուսաց կայսեր Դեռակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դեռակլես I-ի – Մ.Ֆ.) թոռ Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության ապագա Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.) երկրորդ տարում Թեոդորոս իշխանը տեղեկացավ, որ թշնամին հարձակվել է մեր երկրի վրա: Վերցնելով իր զորքը՝ նա կամենում էր Չորա ճանապարհի կիրճերը գրավել, սակայն չկարողացավ նրանցից առաջ ժամանել, քանզի թշնամիները, թևավոր օձերի նման օդաթռն արագությամբ հարձակվելով, իրենց հետևում թողեցին հայկական զորքը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 2):

«Ապականիչ զորքերը գրավեցին Բզունիքն ու Աղիովիտը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Իսմայիլի զորքը Բզունիքում գնում է դեպի Բերկրիի ձոր» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Մարգարյանները կոտորեցին Բզունիքը, Աղիովիտն ու Տարոնը» (Կիրակոս Գանձակեցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Տաջիկները կոտորեցին Բզունիքում և Աղիովիտում» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դանը հասավ խլաթ, որի պատրիկը հաշտություն կնքեց նրա հետ, որից հետո վերապես հասավ ալ-Այն ալ-Համիդա (թարգմանաբար Նշանակում է. «Ձթու ջուր»), որի տեղը առայժմ դժվար է ճշտել – Մ.Ֆ.)» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Դանը հետո անցավ խլաթ հաշտություն կնքեց նրա պատրիկի հետ և Դայաստանում կանգ առավ Այն ալ-Համիդայի (թարգմանաբար Նշանակում է. «Ձթու ջուր»), որի տեղը առայժմ դժվար է ճշտել – Մ.Ֆ.) առջև, որից այն կողմ չգնաց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Երբ Իյաղ իբն Ղանը Ջազիրայի գրավումից հետո շարունակեց առաջանալ, նա հասավ Բիթլիս և գրավեց մինչև խլաթ: Քաղաքի պատրիկը հաշտություն կնքեց: Ապա նա հասավ մինչև թթու աղբյուրները, բայց այլևս առաջ չշարժվեց» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Խլաթ՝ ամուր և հոգակավոր քաղաք, օժտված ամեն տեսակ բարիքներով, ընդարձակ ու պտղառատ: Երկարությունն է 64 և կես և մեկ երրորդ, իսկ լայնքը 39 և երկու երրորդ: Այն գրավեց Իյաղ իբն Ղանը, որ արշավել էր Միջագետքից, և քաղաքի պատրիկը հաշտության կնքեց՝ գլխահարկ և այլան տուրք վճարելով: Դետ Իյաղը վերադարձավ» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):¹⁵⁵³

«Ամր ալ-Ասան մահմեդականների հետ հեռացավ, հենց որ դրա հնարավորությունը եղավ: Նրա հետ հեռացան նաև դուպտերի շատ առաջնորդներ, ընդ որում դուպտերը արաբների համար կարգի գցեցին կամուրջները և շուկաները: Դուպտերը բոլոր հարցերով դարձան արաբների աջակիցները, քանի որ սրանք մարտնչում էին ռուսների դեմ: Ռուսներն իմացան այս ամենի մասին և սկսեցին օգնական ուժեր ուղարկել: Տեղում

եղողները ևս օգնություն էին ուզում և ահա ռումների երկրից եկան մեծաքանակ նավեր՝ ռումական զորքով, գեներով ու հանդերձանքով: Ամր ալ-Ասան արանց դեմ ելավ ալ-Ֆուսուստից և ուղղվեց դեպի Ալեքսանդրիա, սակայն ոչ մեկին չհանդիպեց այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասավ Տառնուտ: Դեհն այստեղ էլ նա ընդհարվեց ռումների մի ջոկատի հետ, չնչին մի մարտ եղավ, բայց Ալլահն այնուհանդերձ ռումներին պարտություն տվեց: Ամրը, նրանց հետ, որ իր հետ էին, առաջացավ այնքան ժամանակ, մինչև որ չհանդիպեց ռումների մնացած բանակին Կաուժ Շարիկի մոտ: Դեհն այստեղ էլ նրանց երեք օր մարտնչեցին, որից հետո Ալլահը հաղթանակը շնորհեց մահմեդականներին, իսկ ռումներն էլ թիկունք ցույց տվին: Դատմում են, որ Ամր ալ-Ասան նրանց հետքերով ուղարկել է Շարիկ իբն Սուժային, որը թշնամիներին է հասել ալ-Կաուժի մոտ, որը հենց այդ պատճառով էլ սկսեցին կոչել Կաուժ Շարիկ: Ահա ուրեմն, Շարիկը այստեղ մարտ տվեց ռումներին ու նրանց ևս մեկ անգամ պարտության մատնեց: Այլք էլ պատմում են, որ Կաուժի մոտ Շարիկը առաջապահ ջոկատում էր, որը կանգնած էր Տառնուտում: Դեհն այդ ժամանակ էր, որ ռումները ստիպեցին նրան ապաստանել ալ-Կաուժում, որից հետո շրջապատեցին նրան: Շարիկը սկսեց պաշտպանվել ու հենց այդ ժամանակ էր, որ նա հրաման տվեց Աբու Նալիմա իբն Նալիմա ա-Մաֆադիին, որը մի չալպտուրիկ ձի ուներ, սրան կոչում էին ալ-Աշկար, այն սաղաֆ տեսակի էր և անգերազանցելի վազքով, ահա ուրեմն, հենց սրան Շարիկը հրամայեց դուրս գալ ալ-Կաուժից ու տեղեկացնել ամեն ինչի մասին: Ռումները ընկան նրա հետևից, սակայն չհասան այնքան ժամանակ, մինչև նա հասավ Ամրին: Աբու Նալիման հայտնեց ամեն ինչի մասին Ամրին, որից հետո սա ելավ և ուղղություն բռնեց դեպի ալ-Կաուժ: Իրենց հերթին ռումները, լսելով այս մասին, նահանջեցին» (Աբր ալ-Յաբսա «Եգիպտոսի և Լիվանում»):

«Երբ մահմեդականները քրիստոնեական հավատքից նահանջած եգիպտացիների հետ միասին, որոնք ընդունել էին գազակի կրոնը, ելան, նրանք որպես ավար վերցրին փախուստի դիմած բոլոր այն քրիստոնյաների ունեցվածքը, որոնք մինչ այդ փախել էին մինչ այդ: Ամրը, իր մարդկանց մեծ մասին թողնելով Բաբիլոն ամրոցի մոտ, որը Եգիպտոսում էր, ինքն անձամբ ուղղվեց դեպի երկու գետերից Արևելք՝ գորավար Թեոդորոսի մոտ: Վերջինս, սակայն, ուղարկեց Ջեկարիին ու Սատթարոսին, որպեսզի գրավեն Սամսուդ քաղաքը և մարտնչեն մահմեդականներին դեմ: Գալով այդ վայրը, սակայն, նրանք մարտի մեջ ներթաշվեցին մահմեդականների դեմ: Եվ նրանք իրոք մարտ տվեցին ու արտադր արեցին ինչպես շատ մահմեդականների, այնպես էլ նրանց հետ եղողներին: Այսպիսով՝ մահմեդականները չկարողացան վնաս հասցնել երկու գետերի մոտ գտնվող քաղաքներին, բանի որ խորը ջուրը պաշտպանում էր և նրանց ձիերն ի վիճակի չէրան անցնել: Դրանից հետո, թողնելով նրանց, նրանք մեկնեցին Ռիֆ գավառը և ժամանեցին Բուշիր քաղաք: Նրանք ամրացրին այն և բոլոր այն անցումները, որոնք մինչ այդ գրավել էին» (Յովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 114):

¹⁵⁵⁴ «Եվ ահա, ճանապարհ ընկնելով դեպի Բերկրիի ձորը, նրանք Ռոդպույով ու Կոզմիտով խուժեցին Այրարատ: Դայոց զորքերից ոչ-ոք չկարողացավ գույժ հասցնել Դվին ավան՝ բացի երեք իշխան այրերից, որոնք գնում էին ժողովելու ցրիվ գորքը՝ Թեոդորոս Վահևունին, Խուբյան Լնավաբեյանը և Շապուհ Լնատուրին: Նրանք փախան, գնացին դեպի Դվին ր, անցնելով Մեծամորի կամրջով՝ ավերեցին այն, որից հետո հասան՝ գույժ տալու ավանին: Նրանք բերդում հավաքեցին գազակի բոլոր մարդկանց, որ եկել էին այգեկույթի, իսկ Թեոդորոսն էլ գնաց Նախճավան քաղաք: Թշնամին, հասնելով Մեծամորի կամրջին, չկարողացավ անցնել այն, բայց իրենց ուղեկից ունեին Սոկաց Վարդիկ իշխանին, որ կոչվում էր Ակնիկ: Այս, անցնելով գետը, նրանք ասպատակեցին ողջ երկիրը և, ժողովելով հույժ բազում ավարն ու գերիներին, եկան, բանակեցին Խոսրովակերտ անտառի եզրին: Եվ եղավ, որ հինգերորդ օրը նրանք դիմեցին քաղաքի վրա: Քաղաքը մատնվեց նրանց ձեռքը, բանգի շուրջը շուրջը ծուխ արձակեցին, ծխով ու նետածգությամբ բռնեցին պարսպի պահակներին և, սանդուղքներ կանգնեցնելով, ելան պարսպի վրա ու, ներս խուժելով, բացեցին բաղաթի դարպասը: Թշնամիների զորքերը ներս խուժելով՝ քաղաքի բազմությանը կոտորեցին սրով և, անելով քաղաքի ավարն ու կողոպուտը, ելան ու բանակեցին նույն բանակատեղում: Տրե ամսի բսանն էր՝ ուրբաթ օր» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Ռումաց կայսեր Դեռակլեյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դեռակլեյ Ի - Մ. Գ.) թոռ Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության ապագա Կոստանդին Ի - Մ. Գ.) երկրորդ տարում (հեղինակը ժամանակագրական սխալ է թույլ տալիս - Մ. Գ.) Թեոդորոս իշխանը տեղեկացավ, որ թշնամին հարձակվել է մեր երկրի վրա: Վերցնելով իր զորքը՝ նա կամենում էր շորա ճանապարհի կիրճերը գրավել, սակայն չկարողացավ նրանցից առաջ ժամանել, բանգի թշնամիները, թևավոր օձերի նման օդային արագությամբ հարձակվելով, իրենց հետևում թողեցին հայկական զորքը և առաջնապետ ընթացան դեպի Դվին մայրաքաղաքը: Սրանք քաղաքը պատերազմելու ընդունակ այրերից թափուր գտան, բանգի ամենքը Թեոդորոս իշխանի հետ գնացել էին, և միայն կանայք, մանուկներ ու այլ խառնիճաղանջ բազմություն կար, որի մեջ պատերազմելու ընդունակ այրեր չկային: Նրանք հասան քաղաք, անմիջապես գրավեցին ամրոցը և այնտեղ գտնվող տղամարդկանց կոտորեցին, իսկ կանանց ու մանուկներին էլ՝ 35.000 հոգի, գերեվարեցին: Այդ, ո՛վ արդյոք կարող է արժանավորապես ողբալ աղետի թշվառությունը, բանգի ամեն կողմից անելանելի ծանր դրության մեջ էին: Սուրբ եկեղեցիները, որ հեթանոսները չպետք է մտնեին՝ բանդված ու բայբայված, անօրենների ոտի կոխան էին դարձել: Երկհանները սարկավազներով ու պաշտոնականներով հանդերձ ժպիտի և անողորմ թշնամիների սրով խոխոված էին: Բազում փափկաուսներ տիկնային, որոնք եղբորական փորձանքի չէին ենթարկվել, գանահարության տանջանքներ կրելով բարձր էին տրվել հրապարակները և ողբ ու կոծ էին անում վրա հասած օրհասի համար: Այլև գերյալների բազմությունը, ուստիներով ու դուստրերով, նույն տաճանայի, հեծության և տառապանքի մեջ էր, բանգի չգիտեին, ո՞ր մեկին առավել ողբալ՝ անօրենի սրով խոխովածներին, թե՞ կենդանի մնացած ուստներին ու դուստներին, որոնց խել, տարել էին Զրիստոսի հավատքին ու հոգևոր աստվածային փառասիրությունների օտարացնելու համար: Շատերը, թեպետ ողբով լաց էին լինում ողորմելի տեսքով իրար վրա ընկած արյունաթաթալ դիակների համար, սակայն ի վիճակի չէին նրանց մարմինները հավաքել և գերեզմանին հանձնել: Ի դեպ այստեղ հարմար են մարգարեի ողբի խոսքերը. «Իվ Աստված, հեթանոսները մտան թո ծառանգությունը, պղծեցին թո սուրբ տաճարը, թո ծառաների դիակները շարտեցին որպես երկնքի թռչունների կեր, իսկ թո սրբերի մարմինները երկրի գազանների առջև նետեցին և մարդ չկար որ թաղեր նրանց»: Այս ամեն պատուհասային անցքերը, որոնք այն ժամանակ Զրեաստանում էին եղել, այժմ մեզ մոտ կատարվեցին՝ մեծ տաճարայ պատճառելով...: Աբդ-Ազիզը (Աբմիսիայի ապագա ոստիկան Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Ֆատիմ ալ-Բահիյին - Մ. Գ.), տիրելով մեր Դայոց աշխարհին, խաղաղեցրեց բոլոր անիրավ հարձակումները մեր երկրում և Իսմայիլի որդիների խորհուրդով անգամադրությունը սաստիկ կշտամբանքով մեղմացրեց: Նա վերստին շինեց Դվին քաղաքը՝ մեծությամբ առավել հզոր և ընդարձակակախտ, բան եղել էր նախկինում, ամրացրեց դռներով և դռնափակներով, իսկ քաղաքի ապահովության համար էլ պարսպի շուրջը ջրով լցված խրամատ անցկացրեց: Աբդ-Ազիզն ասում էր իր մասին. «Դվինի առաջին ավերածության ժամանակ իմ ձեռքով կատարվեց քաղաքի կործանումը և ահա ես վերականգնեցի այն: Ես տասներկու տարեկանիս ամսում էի և ունեի կարմիր գենցիկ: Երբ տաշկաց զորքը մարտնչում էր քաղաքի դեմ, ես մտա խողովակի մեջ, եյա պարիսպն ի վեր ու իմ լեզվով ուժգին ձայնով գոռացի մեր զորքին: Եվ ահա նույն ժամին էլ առաջապահ զորքերը, որոնք պարիսպն էին պահպանում, անմիջապես թուլացան ու փախուստի դիմեցին: Իսմայելը վճռական հաղթանակ տարավ և մենք կործանեցինք քաղաքը»: Ասվում է, որ այս բանը ինքն էր պատմում իր մասին» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 2, 10):

«Եվ, բանի որ մեր երկրի նախարարները անմիաբան էին և ոչ-ոք չկար, որ առաջնորդեր զորքը, այդ պատճառով հազարացիների ավերող զորքը, համարձակություն ստանալով, Ասորեստանի կողմից ասպատակում է Դայաստանը: Եվ ահա հուր ցայտեցնող իրդեհի նման հրո ծարակը անմիջապես հասնում է Արարատ գավառը: Վերջինս ավերեց ողջ դաշտավայրը և, պաշարելով Դվինը, պատերազմով գրավեց այդ քաղաքը՝ իրենց տուներները հարբեցնելով քաղաքի արյամբ, որտեղ սպանվածների բազմությանը թիվ ու հաշիվ չկար: Վաճառելու համար գերեցին 35.000 հոգու և անցան, գնացին Ասորեստան, որտեղից որ եկել էին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 19):

«2/Իսկ Դայոց 95 թվականին դարձյալ բազմաթիվ զորքերով եկան տաճիկները, գրավեցին Դվին քաղաքը, գերեցին 35.000 մարդ և այնուհետև տիրեցին Դայոց, Վրաց և Աղվանից երկրներին...: Իսմայիլի զորքը լցվում է Այրարատ: Գրավում են Դվին քաղաքը, այնտեղ եղած բոլոր տղամարդկանց կոտորում են, իսկ կանանց և երեխաներին գերի են տանում՝ 35.000 հոգի: Այգեկույթի հենց ժամանակն էր, Տրե ամսի 20-ը...: 14/ Աբդ-Ազիզը (Աբմիսիայի ապագա ոստիկան Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Ֆատիմ ալ-Բահիյին - Մ. Գ.) ասում էր իր մասին. «Իմ ձեռքով եղավ այս քաղաքի կործանումը և ես նորից այնտեղ վերականգնեմ այն, բանգի էր» - ասում էր. - «տասներկուամյա մի մանուկ էր, որ հազվում էր կարմիր գենցիկ և, երբ Իսմայիլի զորքերը պատերազմում էին այս քաղաքի դեմ, ես մտա, մի խողովակի միջով, բարձրացա պարսպի վրա ու բարձր ձայնով աղաղակեցի, զգուշացրի մեր զորքին: Այնժամ բոլոր առաջապահ պաշտպանները պարսպից ցած թափվեցին, իսկ տաշկաց զինվորները գորանալով գրավեցին քաղաքը...: 16/ Դվինը գրավվեց տաճիկների կողմից» (Ստեփանոս Տարսնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2, 4, 6):

«Զրիստոսի 643 թվականին պարսիկները գրավեցին Դվինը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):
«Իսմայելցիներից նրանք, որոնք Ասորեստանի վրայով շարժվեցին Դայաստան, հասան Դվին, գրավեցին այն, կոտորեցին անհամար մարդկանց և գերեցին 35.000 մարդու, որոնցից մի 10.000 մարդու կոտորեցին Թեոդորոս Ռշտունու իշխանության ժամանակ, որը հաջորդեց Դավթին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 35):

«Դվին քաղաքում արաբների կողմից 12.000 հոգու կոտորածի ժամանակ սպանվածների արյունով ծածկվեց սուրբ սեղանն ու ավազանը, ավելի քան 35.000 ուրիշների էլ գերեցին» (Վիրապու Գանձակեցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Դայոց 80 թվականին տաշիկները գրավեցին Դվինը և գերության բռնեցին 35.000 հոգու» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Տաքիկները ներխուժեցին Հայաստան...: Նրանք նվաճումների ուղին բռնեցին և, գրավելով Դվինը, սուրբ Սարգսի օրը կոտորեցին 42.000 հոգու» (Մխիթար Արիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Նույն այս ժամանակ ապրում էր մի ում ղյուզազուն՝ Սուբուլի որդի Սարգիս անունով, որը, ընդունելով կուսակրոնություն, մենաստան կառուցեց Արարատի ստորոտում, ուր և գիշեր-ցերեկ աղոթում էր, իսկ այս մենաստանը կառուցված էր քաղաք Դվինի մոտերում: Այդ ժամանակ եկավ հազարացվող սպասալարը և, մոտենալով այս քաղաքին, գրավեց այն: Ապա այդ քաղաքի մարդիկ ելան քաղաքից և ասացին Սուբուլ Սարգիսին. «Դուրս արի թո մենաստանից և մարտնչիր Զրիստոսի թշնամի ազարյան զավակների հետ և, եթե հաղթես ու խաղաղ վերադառնաս, մենք բոլորս թո ծառաները կդառնանք, իսկ եթե թեզ սպանեն, ապա թո հիշատակին խաչ կդնենք»: Ապա Սարգիսը դուրս եկավ պայքարելու ազարացիների հետ և հաղթեց ու վերադարձավ, թեև նետով վիրավորված» (Ստեփանոս Տրեթիցի «Գործունի վկայաբանությունը»):

«Նույն այս թվին արաբները պաշարեցին Դվինը, որտեղ սպանվածների թիվը մեծ էր՝ 12.000» (Դիմիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):¹⁵⁵⁵ «Մի քանի օր դադար առնելով՝ նրանք ելան, գնացին Նույն ճանապարհով, որով եկել էին: Եվ տարան գերիների բազմությունը՝ 35.000 հոգի: Հայոց իշխանը՝ Ռշտունյաց տերը, Կոզովիտ գավառում դարան մտնելով, սակավաթիվ զորքով հարձակվեց նրանց վրա, սակայն չկարողացավ նրանց դիմադրած կանգնել և փախուստի դիմեց նրանց առջև, իսկ նրանք, հետամղվելով նրան, շատերին կոտորեցին և գնացին, անցան Անդրեստան: Այդ կռվի կապակցությամբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես Ի-ին – Մ.Ֆ.**) Ռշտունյաց տեր Թեոդորոսին զորավարության հրաման արձակեց՝ պատրիկության պատվով հանդերձ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Իսկ Հայոց զորքը, նախարարներով ու Թեոդորոս իշխանով մեկտեղ, երբ տեսան, թե ինչպես են ավազակները սաստիկ նեղում, նրանց ռազմիկ այրերի ձեռքերը թուլացան և չկարողացան ավարառու թշնամու վրա հարձակվել: Իրոք, թեպետ նրանք տեսնում էին իրենց կանանց և մանուկներին գերի տարված, բայց, քանի որ նվազ էին թվով, չկարողացան դուրս գալ նրանց դեմ, այլ նստած ողբ ու կոծով ավաղում էին իրենց կանանց և մանուկներին: Այսպես հազարացիք նրանց տարան Անորի և այլևս տասը տարի չհարձակվեցին Հայոց աշխարհի վրա» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 2):

«Իսկ Հայոց իշխան և Ռշտունյաց տեր Թեոդորոսը, որը Աղթամարը կառուցեց, Կոզովիտում պատերազմի դուրս եկավ նրանց դեմ, բայց չկարողացավ հաղթել» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Հետո Ղանը վերադարձավ և Բաղեշի տիրոջը պարտավորեցրեց երաշխավորել խլաթի ու նրա գլխահարկի վճարումը, ինչպես նաև նրա պատրիկի պարտավորությունները: Ապա՝ հեռացավ Ռակյան ու գնաց Եմեսա, որի կառավարիչն էր նրան նշանակել Օմարը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար – Մ.Ֆ.**), որտեղ էլ մեռավ» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁵⁵⁶ «Դրանից հետո նրանք իրար ելան ալ-Կիրայունի մոտ, որտեղ 10 օր ճակատեցին: Այլ ջոկատի գլխին էր կանգնած Աբդալլահ իբն Ամրը, իսկ դրոշակակիրն էր Ամրի ամվալ Վարդանը: Պատմում են, ահա, թե ալ-Կիրայունի մոտ հանդիպելով թշնամիներին, առաջապահ ջոկատում Վարդանի հետ գտնվող Ամր ալ-Ասայի մոտ մարտնչող Աբդալլահ իբն Ամրը մեծթթանակ վերքեր է ստացած լինում, որից հետո լինում է Վարդանի, թե. «Ով Վարդան, եթե գոնե մի թիչ նահանջեմ, հանգիստ կդնենք»: Լսելով այդ՝ Վարդանը պատասխանում է. «Հանգստություն: Դու ձգտում ես հանգստի, սակայն այն թո առջևում է, ոչ թե հետևում»: Արդյունքում Աբդալլահը առաջ անցավ ու հենց այդ ժամանակ էր, որ նրանց մի սուրհանդակ ներկայացավ Աբդալլահի հոր՝ Ամրի կողմից: Այս սուրհանդակին ասացին. «Եթե հոգիդ փոթորկվում է, դիմացիր, շուտով թեզ կամ կգտվեն, կամ կդառնան»: Սուրհանդակը վերադարձավ Ամրի մոտ և սա հիացած գոչեց. «Դա իրոք իմ որդին է»: Ի վերջո, Ալլահը հաղթանակ տվեց մահմեդականներին և նրանք շատ ռումների սպանեցին, իսկ մնացածին էլ հետապնդեցին մինչև Ալեքսանդրիա» (Աբդ ալ-Հաբա «Եգիպտոսի նվաճումը»):

«Մուկակաար Ամրի հետ դաշինք կնքեց տասներեք հազար դինար վճարել պայմանավորվելով և այն պայմանով, որ, ով ուզենա, կարող է Ալեքսանդրիայից հեռանալ, ով կամենա՝ կմնա ու կբնակվի նրանում, իսկ ամեն մի չափահաս դպրի պարտավոր էր երկու դինար վճարել: Ահա այս ձևով գրվեց պայմանագիրը: Ապա Ամր իբն ալ-Ամր Ալեքսանդրիայում մահմեդականների մի հեծյալ կայազորով իրեն փոխանորդ թողեց Աբդալլահ իբն Դուզայնտ ալ-Սահմիին, իսկ ինքը գնաց Ֆուսթատ: Ալեքսանդրիայի ռումները գրեցին Կոնստանդինի իբն Դերակլիս (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ Ի-ին – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ նրանց թագավորն էր, տեղեկացնելով, թե մահմեդականները սակավաթիվ են իրենց մոտ և որ իրենք նվաստացած վիճակում են՝ ջիգիս վճարելով, իսկ նա իր մերձավորներից ռազմիկներով լի 300 նավերով Մանուելին ուղարկեց: Սա մտավ Ալեքսանդրիա, կոտորեց ողջ մահմեդական կայազորը ու միայն փախչողները փրկվեցին: Սա տեղի ունեցավ Դիջի 25 թվականին: Երբ Ամրը այս լուրն իմացավ, 15.000 հոգով եկավ ու տեսավ, որ նրանց ռազմիկները, դուրս գալով քաղաքից, չարագործություններ են անում Եգիպտական հողում՝ Ալեքսանդրիայից այն կողմ: Մահմեդականները բախվեցին նրանց հետ ու, թեև մեկ ժամ նետերի տարափի տակ ընկան, իրենց վահաններով պաշտպանվեցին, ապա համարձակ հարձակվեցին ու մեծ ճակատամարտ եղավ: Անհավատները փախան և, ոչ մի ելք չգտնելով, ապաստանեցին Ալեքսանդրիայում ու սկսեցին պաշտպանվել» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի Ալեքսանդրիայի բնակիչներն ապստամբեցին և իրենց հաշտության պայմանագիրը խախտեցին: Բանն այն է, որ ռումները դժգոհ էին, որ մահմեդականները գրավել էին Ալեքսանդրիան և կարծում էին, որ Ալեքսանդրիան կորցնելուց հետո իրենք ապահով չեն լինի իրենց երկրում: Նրանք գրեցին ներսում եղած ռումներին ու դրդեցին նրանց հաշտության պայմանագիրը խախտելու: Վերջիններս ընդունեցին: Կոնստանդնուպոլսից նրանց մոտ եկավ մի մեծ բանակ, որի հրամանատարն էր Մանուել Երեմիին: Նրանք այնտեղ ափ դուրս եկան և նրանց միացան ներսում եղած ռումները, սակայն ալ-Մուկակաարը չհամաձայնեց նրանց հետ, այլ հավատարիմ մնաց հաշտության պայմանագրին...: Երբ լուրը հասավ Ամր իբն ալ-Ասին, նա շարժվեց նրանց դեմ և ռումները, Նույնպես դուրս եկան նրա դեմ: Նրանք հանդիպեցին, և տեղի ունեցավ սաստիկ ընդհարում: Ռումները պարտվեցին և մահմեդականները հետապնդեցին նրանց...» (Իբն ալ-Ասիր «Լիսակապտար պատմություն»):

«Ապա Եգիպտոսի վրա արշավեցին: Ալեքսանդրիայի Կյուրոս պատրիարքը, լսելով այդ մասին, մտահոգության մեջ ընկավ: Վախենալով նրանց ազախությունից, նա պայմանագիր կնքեց, խոստացավ որ Եգիպտոսը նրանց տարեկան 12 բյուր դինար կվճարի՝ ըստ կնքված պայմանավորվածության ոսկի կվճարի: Վճարելով երեք տարվա համար՝ նա Եգիպտոսը ավերածություններից փրկեց: Կյուրոսը կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես Ի-ին – Մ.Ֆ.**) առաջ ամբաստանվեց Եգիպտոսի ոսկին սարակինոսներին տալու համար: Կայսրը զարդացած նրան հետ կանչեց, իսկ ավգուստալիոս նշանակեց հայազգի ում Մանվելին: Երբ ժամանակը լրացավ, սարակինոսների գործակալներն եկան ոսկին ստանալու, բայց Մանվելը նրանց ձեռնառնալից դուրս հանեց, ասելով «Ես անգին Կյուրոսը չեմ, որ ձեզ հարկ վճարեմ չեմ զինված եմ»: Հենց որ արևը հեռացան, սարակինոսները Եգիպտոսի վրա հարձակվեցին, Մանվելին մարտ տվեցին և փախուստի մատնեցին: Նա մի քանի հոգով փրկվեց Ալեքսանդրիայում: Ահա այն ժամանակ սարակինոսները Եգիպտոսը հարկատու դարձրին: Դերակլիսը, կատարվածին իրազեկ դառնալով, արաբների մոտ Կյուրոսին ուղակեց՝ նրանց համոզելու Եգիպտոսից հեռանալ և խոստանալով հարգել նախկին համաձայնությունը: Կյուրոսը, գնալով սարակինոսների ծաբարը, արդարացավ նրանց, թե համաձայնության խախտման հարցում ինքը մեղք չունի և, եթե ուզում են, ինքը նախկին համաձայնությունը երդույններով կհաստատի: Սարակինոսները, սակայն, տեղի չտվեցին և պատրիարքին ասացին «Կարող ես այս հսկայական սյունը կուլ տալ»: Նա պատասխանեց. «Հնարավոր չէ»: Նրանք ասացին. «Մեզ համար էլ այլևս հնարավոր չէ Եգիպտոսից հեռանալ»» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Լսելով Օմար Բար Ասայի գալու մասին՝ Կյուրոսը ելավ ու մեկնեց նրան մոտ՝ խոստանալով, որ ամեն տարի նրան 200.000 դինար կտա այն բանի դիմաց, որ արաբները Եգիպտոս չմտնեն: Սակայն եկան մարդիկ և Կյուրոսին կայսր Դերակլեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Դերակլես Ի-ին – Մ.Ֆ.**) մոտ գրապարտեցին, թե նա վերցնում է Եգիպտոսի ոսկին ու տալիս է այն արաբներին: Կայսրը գրեց Կյուրոսին, որ նա հեռացվում է Եգիպտոսի կառավարումից և որպես գորավար Եգիպտոս ուղարկեց ծագումով հայ Մանուելին: Երբ տարին ավարտվեց և արաբների դեսպանները եկան Եգիպտոս, որպեսզի ըստ սովորության հարկը վերցնեն, նրանք գտան Մանուելին տեղակալված Բաբիլոնում, որը մի օրերում կոչվում է Փոստաստ: Դեսպանները, պահանջելով ոսկին, նրա մոտ մտան, սակայն նա նրանց պատասխանեց. «Ես Կյուրոսը չեմ, որ ձեզ ոսկի էր տալիս: Նա զինված չէր, այլ բրդե հանդերձ էր կրում, իսկ ես, ինչպես տեսնում եք, զինված եմ: Չնայած, հեռացեք և այլևս չգաք այստեղ»: Դեսպանները վերադարձան, հայտնեցին իրենց Եմրին այդ ամենի մասին և տեղեկացրին, որ Կյուրոսն արդեն Եգիպտոսի կառավարիչ չէ: Օմար Բար Ամր վախեցավ գնալ Եգիպտոս: Այդ ժամանակ ուղղափառների պատրիարք Բենիամինը ելավ ու մեկնեց Օմար Բար Ամր մոտ, ոգևորեց նրան և խոստացավ տալ Եգիպտոսի երկիրը: Նա նրա հետ պայմանագիր կնքեց, որ նրա ձեռքը կհանձնի Եգիպտոսի բոլոր եկեղեցիները և կըջի քաղկեդոնացիներին: Բենիամինը վերադարձավ Եգիպտոս և իր հավանակիցների հայտնեց կատարածի մասին՝ կոչ անելով աչքերը չորս անգ, որպես չոչնչանան քաղկեդոնացիների կողմից: Նա նրանց դրդում էր ապստամբել հռոմեացիների դեմ, երկիրը հանձնել արաբներին և ազատվել հռոմեացիների դաժան ստրկությունից, քանզի այժմ իրենց արդեն ոչ մի բան չէր մնացել, բան հալածանք կրել հավատքի համար...: Երբ Եգիպտոսի Ալեքսանդրիայի ղեկավարները իմացան այդ մասին, նրանք պայմանավորվեցին Բենիամինի հետ, իսկ երբ Եգիպտոս եկավ Ամրը, նրանք նրան հանձնեցին քաղաքը: Արաբները տան, հարձակվեցին հռոմեացիների վրա և ոչնչացրին նրանց: Կյուրոսն ու Մանուիլը, տեսնելով, որ արաբները ուժեղացել էին, ինչ կարող էին վերցրին եկեղեցական գանձարանից՝ ոսկի ու արծաթ, նավակ նստեցին ու փախան Կոստանդնուպոլիս» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 118):

«Եվ ահա, երբ մարդիկ եկան, որ վերցնեն ոսկին, Մանուիլը, որը այդ ժամանակ իր բանակով Բաբելոնիա էր հասել, այսինքն՝ Ֆուստատ, ասաց նրանց. «Ես սպիտակ տունիկա հագած Կյուրոսը չեմ, ես չեմ կարող ձեզ ոսկի տալ, ես երկաթ եմ կրում որպես զոհ»։ Դրանից հետո, երբ այդ մարդիկ դատարկաձեռն վերադարձան Ամրի մոտ, արաբների մի զորք եկավ և պարտության մատնեց Մանուիլին։ Սա վախեցած թողեց Եգիպտոսը և արաբները տիրեցին այդ երկրին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 7)։

«Եվ ահա, երբ մարդիկ եկան, որ վերցնեն ոսկին, Մանուիլը, որը այդ ժամանակ իր բանակով Բաբելոնիա էր հասել, այսինքն՝ Ֆուստատ, ասաց նրանց. «Ես սպիտակ տունիկա հագած Կյուրոսը չեմ, ես չեմ կարող ձեզ ոսկի տալ, ես երկաթ եմ կրում որպես զոհ»։ Դրանից հետո, երբ այդ մարդիկ դատարկաձեռն վերադարձան Ամրի մոտ, արաբների մի զորք եկավ և պարտության մատնեց Մանուիլին։ Սա վախեցած թողեց Եգիպտոսը և արաբները տիրեցին այդ երկրին» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Վարդին ռումաց Կոստանդին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) պատրիկ էր դարձրել ու պատիվներով ավելի էր մեծարում նրան, քան իր ու եգիպտական բոլոր մեծամեծներին, բանի որ այդ ժամանակ ռումաց Կոստանդին արքան տիրել էր Եգիպտոսին։ Նա պարտության էր մատնել Ֆայսալայից ծնված Ալիի որդիներ Աբուլալիին ու սրա եղբայր Ահմադին՝ գրավելով Եգիպտոսը։ Երուսաղեմը, սակայն, որ Մորդիկ արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մակիդոսը – Մ.Ֆ.) էր շինել, նա չկարողացավ գրավել» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3)։

«Գնաց Ամրը Եգիպտոս, որտեղ նրան ընդառաջ եկավ այնտեղի Կորասը և խոստացավ ամեն տարի նրան տալ 2.000 դահեկան, որ նա չմտնի երկիր։ Համաձայնեց Ամրն ու հետ դարձավ։ Լսեց Յերալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես II-ը – Մ.Ֆ.) այդ մասին ու Եգիպտոս ուղարկեց Մանուել Ֆայկազնին՝ արտաքսելով Կորասին և հրաժարվելով լինել հարկատու, ընդ որում Մանուել ասաց. «Հուներ ես փիղն, որ քեզ ոսկի տամ, ես թուր ունեմ և այն կտամ քեզ»։ Լսեց Ամրն այս մասին, եկավ Եգիպտոս և գրավեց այն, որից հետո հետ դարձավ Երուսաղեմ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18)։

¹⁵⁵⁷ «Եվ այսպես Ամրն իր հետ գտնվողների հետ այնքան առաջացավ, մինչև որ կանգ չառավ ամրության դիմաց։ Նա պաշարեց ռումներին և նեղեց այնքան ժամանակ, մինչև որ սրանք չպարտավորվեցին 10 հոգու իրենց գլխավոր քաղաք ուղարկել և պայմանավորվել ամրության հանձնման վերաբերյալ։ Այդպես էլ արեցին...։ Պատմում են, որ Ամրը պաշարել էր ռումներին պատկանող Բուլբայս քաղաքը և ծանր մարտեր էր ունեցել նրանց հետ որոշ ժամանակ՝ հարձակվելով և առավոտյան, և երեկոյան։ Այդ ժամանակ, երբ հաղթանակը ձգձգվեց, Ամրը Ումարին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) նամակ գրեց և նրանից մարտերի համար աջակցություն խնդրեց։ Ի պատասխան դրա՝ Ումարն ուղարկեց 4.000 օժանդակ ռազմիկներ...՝ միաժամանակ գրելով, որ Ամրի մոտ արդեն 12.000 ռազմիկներ կան և Ամրը պետք է զգույշ լինի...։ Այս ամենի կապակցությամբ նաև պատմում են, որ իրոք, ռումները ամեն ինչ պարսպով էին պատել, իսկ դրա առաջ էլ երկաթյա փշեր էին ցրել։ Եվ ահա Ամրը, որը Ատրիֆից եկել էր փոքրաքանակ ռազմիկների հետ միասին, սրանց ցրված շարքերով դրեց, որպեսզի նրանց ավելի շատ համարեն, քան նրանք իրականում կային։ Երբ Ամրը հասավ խանդակին, ռումները դիմեցին նրան, թե. «Մեզ համար ամեն ինչ պարզ է, քեզ հետ այսքան մարդ կա»։ Եվ նրանք իրոք չէին սխալում, քանի որ ամեն օր առավոտից երեկո Ամրը իր մարդկանց լիակատար զինվածության մեջ մոտենում էր խանդակի ծայրին, ընդ որում նա այնքան շարունակեց այս կերպ, մինչև որ 12.000 կազմող նրա զորքը վերջնականապես չհաղթեց իրար գլուխ...։ Պատմում են, որ բանակցությունների ժամանակ այդ ամրության ղեկավարը որոշել էր քար նետելով սպանել Ամրին այն ժամանակ, երբ նա անցնելիս կլինեք դարպասներով։ Եվ այսպես, երբ ամեն ինչ խոստացին ու Ամրը ուղղվեց դեպի դարպասները, նրա երիտասարդ ծառաներից մեկն ասաց, թե. «Ներս մտնելը մտար, իսկ այժմ մտածիր, թե ինչպես պետք է դուրս գաս»։ Ամրը ամեն ինչ հասկացավ, անմիջապես հետ գնաց ամրության ղեկավարի մոտ և ասաց. «Ես ուզում եմ հետս մի քանի ընկերներ բերել, թող նրանք, գան, հետո նոր կհեռանանք»։ Լսելով այդ՝ ամրության ղեկավարը ինքն իրեն մտածեց, թե մեկին սպանելուց ավելի լավ առիթ կա՝ կապանեն մի քանիսին, ու դրա համար էլ համաձայնություն տվեց։ Ահա այս կերպ նման հորինած առիթով Ամրը դուրս եկավ ամրությունից ու փրկվեց...։ Արաբները այդ ամրության մոտ մնացին 7 ամիս, մինչև որ չգրավեցին այն։ Պետք է ասել, որ, երբ մահմեդականները պաշարել էին Բուլբայսը, այնտեղ ռումների զորքի հետ միասին էին նաև հայտնի դոպտերը ալ-Մուկակիսի գլխավորությամբ։ Սրանք մարտնչեցին մեկ ամսվա ընթացքում, իսկ երբ ամրության մարդիկ տեսան արաբների ներդրած ջանքերը ամրությանը տիրելու հարցում և ծանոթացան նրանց վճռականությանը, ահաբեկվեցին, որ կպարտվեն, ու դրա հետևանքով ալ-Մուկակիսն ու դոպտերի ղեկավարներից շատերը հեռացան։ Նրանք, իրենց առջևից ունենալով արաբների դեմ մարտնչող զորք, դուրս եկան հարավային դարպասներից և հասան ալ-Ջազիրային ներկայիս աս-Սինանի մոտակայքում, որից հետո հրամայեցին բանդել ջրամբարների պատնեշները, որպեսզի Նեղոսը հեղեղվի» (Աբդ ալ-Հաթաբ «Եգիպտոսի նվաճումը»)։

«Դրանից հետո մահմեդական ուժերի առաջնորդ Ամրը ճամբար գարկեց Բաբելոն ամրոցի դիմաց և պաշարեց այն վերջինիս կայազորից։ Նա հրամայեց հայտնել ամրոց, որ ներսում գտնվողներին սրի կբաշի և այդ ուղղությամբ կգործադրի բոլոր միջոցները, իսկ դրանք զգալի էին։ Դրա համար էլ նա պահանջեց թողնել ամրությունը։ Այդպես էլ արեցին և ի վերջո ամրոցի կայազորը վերցրեց առկա ողջ ոսկին ու ծանապարհ ընկավ։ Ահա հենց այս կերպ էլ Եգիպտոսի Բաբելոն ամրոցն ընկավ, իսկ այդ եղանակով փետրվարի երկրորդ օրը, որը կիրակի էր...։ Բաբելոնի և Նիկոնայի անկումը մեծ կորուստ և վիշտ էր հռոմեացիների համար։ Այսպիսով՝ Ամրը ավարտեց ռազմական գործողությունները և մտավ Բաբելոնի ամրություն, որտեղ գտավ մեծ բանակի մեծ ու փոքր նավեր ու դրանք ամրացրեց հենց տեղում, որտեղ ինքն էր» (Դովհանես Նիկոնացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 117)։

«Ու նաև Մարինոսը՝ թարսիական զորքերի հեգեմոնը, մարտի մեջ մտնելով նրանց հետ, պարտություն կրեց ու կորցրեց իր զորքերի զգալի մասը, ընդ որում նա ինքը հազիվ փրկվեց» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1)։

«Ինձ պատմել էր Վալիդ իբն Յիզաբը, լսելով իր հորից և սա էլ պապից, ինչպես նաև Աբդալլահ իբն Մուդիթան՝ լսելով հորից և ուրիշներից, թե Օմար խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) գրել էր Ամր իբն ալ-Ասին, որ նա գնա Եգիպտոս արշավանքի և նա գնացել է։ Օմարը շուքայր իբն ալ-Ավվադին նրան օգնության էր ուղարկել ընկերակցությամբ Ումարի իբն Վահի ալ-Ջամիին, Բիսր իբն Աբջաթ ալ-Ամիրիին և Խարիջա իբն Հանաֆային։ Նրանք հասան Բաբելոնի դուռը, սակայն պաշտպանները դիմադրեցին և Ամրը բռնի ուժով նվաճեց այն։ Բերդի մարդիկ հաշտություն խնդրեցին։ Շուքայրն առաջինն էր, որ բարձրացել էր քաղաքի պարիսպը և մարդիկ նրան հետևել էին» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»)։

¹⁵⁵⁸ «Յերալուսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) մահից հետո թագավորեց նրա որդին՝ Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին II-ի (641) – Մ.Ֆ.), որն իր զորքերի վրա գորավար կարգեց Վալենտիանոսին, որ կոչվում էր Արչակունի։ Նա իր զորքերին հրամայեց գնալ արևելք» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 44)։

«Կոստաս արքան (հեղինակը նկատի ունի Կոստանդ II-ին, սակայն այս ժամանակ կայսր էր Կոստանդին II-ի (641) – Մ.Ֆ.) բաժանեց զորքերը երկու մասի։ Առաջին մասը նա տվեց Վադիանակին, որը, գալով Կիլիկիա, հալածեց տաճիկներին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18)։

«Հուլյաների 955 թվականին Ռում գորավար Վալենտինոս պատրիկը եկավ կոչվելու արաբների դեմ։ Ահաբեկված նրանց ներկայությունից, սակայն, նա փախավ և թողեց իր հետ եղած բոլոր հարստությունները, որոնք ընկան արաբների ձեռքը» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Ժամանակագրություն», մաս 4)։

«Այդ ժամանակ հայազգի Դավիթը Վալենտինի հետ կայսերական քաղաքից արևելյան շրջաններ եկան։ Նրանք համաձայնություն ձեռք բերեցին, որպեսզի միասնական ուժերով գործողություններ սկսեն արաբների դեմ։ Արաբները, սակայն, իմանալով այդ մասին, ամենից առաջ հարձակվեցին Վալենտինի վրա և քաղաքից նրա գործը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 10)։

¹⁵⁵⁹ «Հուլյաների 955 թվականին Պոնոպոլ և Թեոդորոսը մի խիստ ուժեղ հարձակում գործեցին և հասան մինչև Բատնա-Սարուն։ Նրանք ավերեցին և կողոպտեցին քաղաքը, վերցրին ինչ-որ ցանկանում էին, և վերադարձան իրենց երկիրը» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Ժամանակագրություն», մաս 4)։

¹⁵⁶⁰ «Այն ժամանակ դուրս մեկնել էին Դավիթ հայը՝ ռումների զորապետը իր երկրից, իսկ Վալենտին անունով մի այլ մարդ էլ՝ արևմուտքից։ Նրանք միմյանց դեսպաններ ուղարկեցին, տեղեկացնելով, որ մեկը կգնա արևելքից, մյուսը՝ արևմուտքից, և արաբները ճակատամարտում կկորցնեն բոլորը, ինչ ունեն Ատրիֆում։ Արաբները, տեղեկանալով այդ մասին, նախապատրաստվեցին և առաջինը գնացին Վալենտինի վրա։ Նրանք ճակատամարտում հաղթեցին ու ոչնչացրին նրա ողջ զորքը։ Իր երեթին Դավիթը գնաց, հասավ Միջագետք և իմացավ, որ այդ մարզում արաբներ չկան, որովհետև նրանք մեկնել էին Վալենտինի հետ եղած ռումների կողոպտելու համար։ Երբ եկավ Դավիթ հայը, բանակեց Բեթ-Մասար կոչված գյուղի մոտ և շատ չարությունների ավելացման հետ միասին զորքերը Դավիթի հետ դուրս եկան ու սկսեցին կողոպտել մարդկանց։ Նրանք ոչինչ չթողեցին, խիստ տառապանք պատճառեցին տղամարդկանց և կանանց՝ երկրում թաքցված գործերը հայտնի դարձնելու համար։ Եվ ուրիշ ոչինչ չէր լավում աղաղակից ու լացից, արցունքից ու զանգառից բացի, նամանականոր ազնվականների կանանցից և մեծագույն դուստրերից, որոնք նրանք կենակցելով անամոթությամբ սպասկանում էին ու դա անում էին բացեփակ, առանց ամոթի, նրանք ամուսնիներ և բոլորի աչքի առաջ։ Հինգերորակներից նրանց հետ կար Տիտոս անունով մի տղամարդ, որը քաղաքներից մեկի զորապետն էր։ Նա, որ ծագումով ասորի էր, դուրս եկավ և գնաց նրա մոտ։ Երբ նա տեսավ Դավիթ հայի ընկերների պատճառած չարությունը, մոտեցավ նրան և ասաց. «Ընդուն չե, որ դու, լինելով քրիստոնյա և ծառայելով քրիստոնյա թագավորի, քրիստոնյաների դեմ գործադրում ես ավերածություններ ու թոյլ ես տալիս թո

գինվորներին սպանելու քրիստոնյաներին՝ մեղք գործելով ռուսների պետության դեմ: Երբ թագավորը լսի այդ, բեզ չի գովաբանի»: Այն ժամանակ Ղափիթ հայը հրամայեց, որպեսզի տեղական բնակիչներին ոչ ոք չարիք չպատճառի...: Երբ Իսաղը լսեց Ղափիթ հայի ու նրա զորքերի արշավանքի մասին, մեկնեց Ղամասկոսի գավառից: Ինչպես պատմում են ականջալուր մարդիկ, նրանց զորքերի գրաստները դադար չառան մինչև Ռուհա հասնելը: Տեսնելով արաբների առաջխաղացումը՝ թշվառ հայերը ահուդողի մեջ ընկան: Նույն գիշեր, երբ նրանք ստացան այդ լուրը, թողեցին Միջագետքից ձեռք բերված ավարը, կողոպուտու ու ունեցվածքը և փախուստու դիմեցին: Հասնելով ու հայտնաբերելով հայերի ճամբարը՝ արաբները սկսեցին կողոպուտով զբաղվել, բայց Եմիրը գոռաց նրանց վրա և ասաց. «Եկա՛իդ ձեր վրա նգով լթալիի, թե՛ հապաղե՛ք կողոպուտի պատճառով: Արդ, հետապնդե՛ք թշնամիներին և, երբ Տերը մեր ձեռքը մատնի նրանց, մենք կտիրենք և նրանց ոսկուն, և արծաթին, և թանկագին զգեստներին, և ձիերին ու գրաստներին, իսկ հետո արդեն շուր կգանք տրանց վրա»: Այնժամ նրանք արագորեն հետապնդեցին նրանց և, վրա հասնելով, ոչխարների նման ցիրուցան արեցին հիսունական ու հարյուրական խմբերով, ապա սրերով ու խիզակներով անխնայորեն նրանց խոցոտեցին: Տիրույթ, անջատելով իր հետ եղած ողջ մարդիքի զորքը, բաշվել էր մի կողմ: Արաբներն ուզեցին ձեռք գցել նրան, բայց տեսնելով նրա խիզախ գործերը, թողեցին նրան և հարձակվեցին Ղափիթ վրա: Ղափիթը ընկնելով գոչեց Տիրոսին ու ասաց. «Ահա ժամանակն է, որ փառավորվես կովում և ցույց տաս թո սերը հոռմեական պետության նկատմամբ», իսկ Տիրույթը պատասխանեց նրան. «Եթե՛ բեզ օգնեմ, աստված ինձ չի օգնի»: Եվ Տիրույթը լքեց Ղափիթին ու փրկվեց, իսկ Ղափիթն իր ողջ զորքի հետ սրի մատնվեց, այնպես, որ նրանցից ոչ ոք չմնաց» (Ամսաթուղի Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», Հավելված):

«Եվ ահա Միջագետք հասավ Ղափիթը, որը, սակայն, տեսավ, որ արաբները այդտեղ չեն: Այդ ժամանակ նրա զորքը ցրվեց Բեթ-Մադա երկրում և սկսեց թալանել՝ խլելով ոսկի, արծաթ, այլ ապրանքներ, հաց, գինի ու միս: Նրանք ծծծի էին ենթարկում քրիստոնյա մարդկանց, նրանց տանջում էին, սիրիքի լցնում բռնեցրը և ամեն կերպ ստիպում ցույց տալ իրենց թաքցրած հարստությունների տեղերը: Նրանք այլ չարագործություններ ևս արեցին, ընդ որում բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ կանանց բռնաբարում էին իրենց ամուսինների աչքի առաջ: Այդ ժամանակ Տիրույթն ու նրա մարդիկ տեսա, թե ինչ չարագործություններ են անում Ղափիթն ու իր զինվորները, եկան նրա մոտ և ասացին. «Ղա քրիստոնյաների բան չէ, հարկիդ չէ քրիստոնյաներին այն ամենն, ինչ դուք անում եք այստեղ, ձեր պատիժը սուրը կլինի»: Այդպես էլ եղավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 10):

«Երկրորդ բաժինը տրվեց Ղափիթ Հայկազնի ձեռքը, որը եկավ վերին կողմից և հալածեց հազարացիներին Կապարովկիայից: Հունաց զորքը, սակայն, սկսեց պղծագործություն ընդդեմ քրիստոնյաների կանանց և հափշտակեց նրանց ունեցվածքը, որը որպես լավ բան չընդունվեց Ղափիթ կողմից, բանգի նման կերպ պետք չէր վարվել հավատավոր ժողովրդի հետ, և նա հրաժարվեց առաջնորդել նրանց» (Խաահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

¹⁵⁶¹ «Դրանից հետո, երբ ավգուստա Մարտինաս կանչեց Կյուրոս պատրիարքին ու կայսերական պաշտոնյաներին և, հավաքելով նրանց, հայտարարեց Հերակլեսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես Ի - Մ.Գ.**) կտակի մասին, որը ցուցում ուներ նաև իր ու իր երեխաների մասին, ներկա ողջ ժողովուրդը որպես կայսր պահանջեց Կոնստանդինին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին III-ին - Մ.Գ.**) ու Հերակլեսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես-II-ին (641) - Մ.Գ.**): Նա բերեց նրանց, սակայն դրա հետ միասին այնուհանդերձ հույս ուներ իրեն համարել թագուհի և առաջինը պետության մեջ: Ներկաներից ոմանք, սակայն, բարձրաձայնեցին նրան, որ. «Ղու պատիվ ունես որպես կայսրերի մայր, սակայն նրանք են կայսրեր ու տիրակալներ»: Եվ ահա ընտրեցին ու առաջնությունը տվեցին Կոնստանդինին, որպես առաջինը պետության մեջ, բանի որ նա ընտրված էր դեռ մանուկ տարիքից: Եվ ասացին. «Ղու չես կարող, տիրուհի, ընդունել կամ բանասկզբություններ վարել բարբարոսների ու օտար ցեղերի հետ, որոնք ժամանում են մեր պետություն: Աստված չտա, որ այդ վիճակում հայտնվի հոռմեական տերությունը»: Եվ հեռանալով՝ սկսեցին փառաբանել կայսրերին: Լսելով այդ՝ նա հեռացավ իր պալատ: Այդ ժամանակից սկսած Կոնստանդինը սկսեց դեկավարել կայսրությունը: Ֆիլագրիոսը՝ կայսերական գանձարանի պահապանը, իմաց տվեց Կոնստանդինին, որ, երբ Հերակլեսը՝ նրա հայրը, հիվանդացավ, նա պատրիարք Պյուրոսի գումարային միջոցներ հանձնեց կայսրուհի Մարտինայի համար, որպեսզի նա չմնա կարիքի մեջ՝ իր որդեգիր Կոնստանդին կայսր օրոք հեռացված լինելով կայսերական միջոցներից: Կոնստանդինը մարդ ուղարկեց Պյուրոսի հետևից և սկսեց հարցաքննել նրա, թե այդպե՛ս է արդյոք, ինչպես ասվում է: Եվ Պյուրոսը, բանի որ ամեն առումով մերկացվել էր Ֆիլագրիոսի կողմից, չնայած չէր ուզում, բայց այնուհանդերձ հանձնեց այդ գումարը: Կոնստանդինը, բռնված խրոխի հիվանդությամբ, հանուն ավելի առողջ օղի հաստատվեց Զադկետոնում գտնվող պալատում: Այդ ընթացքում Ֆիլագրիոսը, տեսնելով, որ նա թուլացել է և սպասելով, որ շուտով կմահանա, սկսեց վախենալ Հերակլեսից ու Մարտինայից, որ հանկարծ իրեն չարիք չպատճառեն: Այդ պատճառով նա խորհուրդ տվեց Կոնստանդինին գրել զորքին, որպեսզի, եթե ինքը մահանա, նրանք իրենց խնամքի տակ վերցնեն իր երեխաներին, թույլ չտան նրանց նեղացնել և զրկել կայսերական գահից: Ընդունելով այդ առաջարկը՝ Կոնստանդինը Վալենտինի՝ Ֆիլագրիոսի գինակիրը, հանձնեց նամակներ ու այլ բաներ, որոնք վերաբերվում էին այդ գործին, և ուղարկեց բանակ՝ հանձնելով զորքի համար 250.000 ու ևս 16.000 մուխմ և առաջարկելով բանակային հավաքով իր մահից հետո դիմադրած կանգնել Մարտինային ու նրա երեխաներին: Եվ հոր հետ թագավորելով 28 տարի ու, արդեն լինելով կայսր, ավել ապրելով նրանից հետո ընդամենը 103 օր, նա մահացավ: Նրանից հետո կայսրության գլխավոր հռչակվեց Հերակլեսը, որը կայսրության կառավարմանը մասնակից դարձրեց իր մայր Մարտինային: Դրանից հետո նա վերցրեց այն թագը, որով թաղվել էր իր հայրը և որը նրա որդի Կոնստանդինը վերցրել էր եկեղեցուց 70 լիտր ոսկի արծողությամբ, ու կրկին հանձնեց եկեղեցուն, իսկ Կյուրոսին՝ Ալեքսանդրիայի պատրիարքին, վերականգնեց իր գահի վրա: Հերակլեսը վանակեց Ֆիլագրիոսին և աքսորեց Սեպտուն կղզվող մարդը, որը տեղակայված է արևմուտքում՝ Հերկուլեսյան յուրներից այն կողմ, Լիբիայում, իսկ շատ ուրիշների, որոնց նրան ընկեր ու բարեկամ էր համարում, վրեժխնդիր եղավ ծեծով ու մարմնական այլ պատիժներով: Վալենտինը՝ Ֆիլագրիոսի գինակիրը, իմանալով այդ մասին, ապստամբեցրեց զորքը Մարտինայի ու նրա երեխաների դեմ: Նրա օգնությամբ նա զավթեց Զադկետոնը և այն բանի համար, որ պաշտպանի Կոնստանդինի երեխաներին, հաստատվեց նրանում, իսկ Հերակլեսը ասնոր կերպով պահում էր բաղաբը և բոլորի դեմ արարանում էր, որ Հերակլեսը՝ Կոնստանդինի որդին (**Բյուզանդական կայսրության սպազա Կոնստանդ II-ին - Մ.Գ.**), անձեռնախնայելի է մնացել, և բոլորին ցույց էր տալիս նրան ողջ ու առողջ՝ համբուրելով նրան որպես հարազատ երեխա, իսկ որպեսզի դրան հավատաս, մատնացույց էր անում այն բանին, որ սեփական ձեռքերի վրա է ընդունել նրան կնուսիքից հենց հետո: Պյուրոսը՝ քաղաքի հերարքոսը, հայտնվեց նրա հետ միասին և Կենսաբեր խաչի վրա երդվեց, որ ոչ իր, որ էլ մեկ այլ անձի միջոցով Կոնստանդինի երեխաներին որևէ վնաս չի հասցվի: Եվ այս ասելով՝ նա մատնացույց էր անում Վալենտինին, որպես խտրիզներ անողի, և մի մարդու, որը ձգտում է կայսերական իշխանության: Եվ, որպեսզի ամեն առումով ամրապնդվի, նա իր հետ վերցրեց Հերակլեսին: Դրանից հետո Հերակլեսը եկավ Վալենտինի մոտ և կրկին ցանկացավ նրան երդում տալ և համոզել այն բանում, որ ինքը սիրում է և տրամադրված է Հերակլեսի օգտին, սակայն Վալենտինը չընդունեց նրան, այլ հետ ուղարկեց և սա վերադառնալով, ամեն ինչ պատմեց բաղաբում: Արդյունքում նրանք բոլորը հավատացին Հերակլեսին և սկսեցին արտասանել Վալենտինի դեմ: Սակայն, երբ եկավ խաղողակույթի ժամանակը, բաղաբացիները, իմանալով, որ Վալենտինի կողմը գտնվող զորքը փչացնում է իրենց խաղողի որդերը և հնարավոր չէ այն կողմ անցնել, եկան Պյուրոսի մոտ՝ կոչ անելով, որ նա թագավորեցնի Հերակլեսին՝ Կոնստանդինի որդուն: Սակայն Պյուրոսը, տեսնելով անհանգիստ ամբոխը և ժողովրդի հուզումը, դիմադրածում էր, ասելով, որ նրանք ոչ թե դրա համար են ապստամբել, այլ այն բանի համար, որ կայսերական իշխանությունը տան Վալենտինին: Դրանից հետո նա ամբոխի սպառնալիքների մասին իմաց տվեց կայսր, իսկ նա, հետը վերցնելով եղբորորդի Հերակլեսին, անմիջապես սրա հետ միասին մտավ տաճար Պյուրոսի մոտ, որպեսզի թագադրի Հերակլեսին և ամբոխը ստիպեց նրան գործը ավարտին հասցնել: Նա, վերցնելով եկեղեցում իր հոր թագը, արեց այդ գործը: Եվ անմիջապես էլ թագադրվածին ամբոխը վերանվանեց Կոնստանդին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II (641-668) - Մ.Գ.**), իսկ ամբոխից ամենաանդաստիարակվածներն ու կոպիտները զինվեցին Պյուրոսի դեմ, սակայն, մտնելով տաճար, նրան այնտեղ չգտան: Երեկոյան պատարագի ժամանակ նրանք եկան խորանի մոտ, իրենց հետ բերելով հրեաներին և այլ չարամիտների: Նրանք պատռեցին խորանի վարագույրները և ամոթալի կերպով պղծեցին սուրբ տեղը: Վերցնելով դարպասի բանալիները՝ նրանք ամրացրին այն նիզալից և այս կերպ անպատիվ ձևով անցան բաղաբով, իսկ Պյուրոսը, իմանալով այդ մասին, հաջորդ օրը եկավ տաճար և համբուրեց բոլոր սրբությունները: Վրայից հանելով թիկնոցը՝ նա դրեց այն սուրբ գահավորակի վրա, ասելով. «Չեմ նախանջում սուրբ ծառայությունից, այլ նախանջում եմ ժողովրդի անհնազանդության պատճառով»: Եվ հանգիստ դուրս եկավ այնտեղից՝ ապաստան գտնելով մի պատվելի կնոջ մոտ, իսկ հետո, հարմար ժամանակ ընտրելով, լուրջով անցավ Զադկետոն: Նրա ժամանակն մասին լսեցին այնտեղի կանանկաններից ոմանք և սկսեցին հետապնդել նրան այն բանի համար, որ Հերակլես Ավագի և քաղաքի Սերգիոս պատրիարքի օրոք որոշում էր ընդունվել Զրիստոսի երկու կամքի և Եուբայան մասին, որ պաշտպանել է Սաբսիմոսին և Թեոդոսիոսին, որոնք գտնվել են Աֆրիկայում: Ահա այդպիսին էին այն ժամանակ գործերը Պյուրոսի առումով: Զանի որ Վալենտինի կողմնակիցները իրենց ձեռքում էին պահում Զադկետոնը, Հերակլեսն ու Մարտինան ստիպված եղան, որ այլևս վնաս չհասցվի այդ քաղաքի անտույցներին, միանալ նրանց հետ և մեկը մյուսին երդումներ տալ: Եվ նրան սկսեցին մեծարել էքսուրիքիտոների կոմսե տիրոջմով, սակայն այն պայմանով, որ նա ընդհանրապես հավակնություններ չունենա այն միջոցների նկատմամբ, որոնք ստացել է Կոնստանդինը, իսկ վերջինիս կողմ անցած զինվորները պարգևատրվեցին գումարով: Ղափիթը օծվեց կեսար և վերանվանվեց Տիբերիոս: Եվ ամեն ինչ այդ կերպ

անելով՝ Պողոսը՝ Մեծ եկեղեցու նախկին տնտեսը, Նշանակվեց Կոստանդնուպոլսի արքեպիսկոպոս 15-րդ ինդիկտիոնի հոկտեմբեր ամսին» (Լիկեւեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«/116/ Երբ Հերակլետը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ի – Մ.Յ.) մահացավ, Պյուրոս ավագը, որ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքն էր, Հերակլեսի քոչք աղջիկ Մարտինային, նրա որդի Հերակլեսին Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես II-ին – Մ.Յ.) ու նրա երեխաներին, ինչպես նաև կայսրուհի Եվդոկիայի որդի Կոնստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին II-ին – Մ.Յ.) Նշանակեց նրա փոխարեն, որպես հորը փոխարինող կայսրության գահին: Այդ ժամանակ երկու տիրակալներին էլ հավասար հարգանքով ու պատվով էին վերաբերվում: Դրանից հետո Դավիթն ու Մարինուսը բռնեցին Պյուրոսին, հռոմեական այդ բաղկերևական պատրիարքին, և աքսորեցին նրան Աֆրիկայի արևմուտք, ընդ որում ոչ-որ չիմացավ, որ նման բան է եղել, բանգի դա գաղտնի արվեց: Եվ ահա այնպես եղավ, որ մեծն Սևերուսը, որ Անտիոքի պատրիարքն էր, գրեց Կեսարիայի պատրիկին հետևյալը. «Դ՛ն մի հռոմեական կայսր իր հոր գահին չի նստի, բանի դեռ բաղկերևականներին աղանդը ղեկավարում է աշխարհը»: Հերակլեսի որդի Կոնստանդինի մահից հետո նրանք Նշանակեցին հոր կողմից նրա խորթ եղբայր Հերակլեսին, սակայն դա ևս կարճատև եղավ ու այս եղբայրը ևս մահացավ: Դրանից հետո պատրիարք Պյուրոսը, տեսավ, որ Հերակլետը դեռ երեսն է ու կայսր է դարձել միայն իր մայր Մարտինայի ջանքերով, չնայած ինքը դեռ աքսորում էր...: /119/ Դրանից հետո հիշեցին Պյուրոսին և սենատի պահանջով նրան հետ բերեցին աքսորից՝ վերացնելով նրա եղբայր Կոնստանդինի ու կայսերական նախկին պաշտոնյաների կողմից Նշանակված պատրիսները, բանի որ ամեն ինչ արվել էր ուն Ֆուլգարիոսի կողմից առաջ բաշված անարդար մեղադրանքի հիման վրա...: /120/ Երբ Վալենտինն իմացավ այն մասին, որ մարդիկ միացել են Մարտինային ու նրա որդիներին, նա Ֆիլագրիոսի գանձարանից մեծ բանակի գումար վերցրեց և բաժանեց այն իր զինվորներին ու իշխաններին, որպեսզի նրանք օգնեն իրեն Մարտինայի և նրա որդիների դեմ պայքարում: Այդ ժամանակ էլ հենց հեռու բաշվեցին մահմեդականների դեմ պատերազմից, որը մղվում էր նախորդների կողմից: Դրանից հետո նրանք գաղտնի պատառամավոր ուղարկեցին Հռոմի և տեղյակ պահեցին ամեն ինչի մասին պատրիարք Կյուրոսին...: Երբ Թեոդորոս գորավարը լսեց այս մասին, նա գոհ մնաց և հենց զիջելով էլ մեկնեց հրամանը կատարելու՝ տեղեկացնելու բոլորին ամեն ինչի մասին...: Այն բանից հետո անիջեցին հետո հռոմեացիները մտան պատերազմի փոթորիկների մեջ, իսկ դա եղավ Մարտինայի երեխաների պատճառով... Վալենտինը, իմանալով այդ ամենի մասին, գործով մոտեցավ Զադիկոնին...: Դրանից հետո Հերակլես Կրտսերը նստեց կայսերական նավերը և անցավ Զադիկոն: Նա դիմեց գործին... սակայն, երբ Վալենտինն իմացավ, որ իր մարդիկ սկսում են ենթարկվել նրան... և վերցրեց Դոմեցիանին ու այլ պատրիկների և կայսերական թագը դրեց փոքր կրոստը Կոնստանդինի գլխին, որին էլ Հերակլետը միացվեց որպես համակայսր...: Այն բանից հետո անիջեցին, սակայն, երբ նրանք այս Կոնստանդինին գահին բազմեցրին, երկու կայսրերի միջև մեծ ատելություն առաջացավ: Դրանից հետո սատանան հակասություն գցեց նաև Հերակլես Երկրորդի և բանակի միջև...: Երբ նրանք պատրաստվեցին մարտի, Դավիթ Մատարգենոսի հետ, սա փախավ և ամրացավ Հայաստանի ամրություններում: Այդ ժամանակ Վիտալիոսը հետապնդեց նրան և, բանի որ ոչ-որ Դավիթ չաջակցեց, նա թողնեց նրա գլուխը և ուղարկեց պատելու Արևելքի բոլոր բաղաբներում: Դրանից հետո նա մեծ գործով մեկնեց այլ բաղաբներ և գրավեց պալատը, նրա մոտ էին Մարտինան իր երեք որդիների հետ՝ Հերակլետը, Դավիթն ու Մարինուսը: Եվ ահա նա մեծ հանդգնություն կարեց նրանք բռնելն ու աքսորեց Հռոմի կողմ: Տապալվեց նաև պատրիարք Պյուրոսը...: Այդ օրերին Վալենտինի համար, սակայն, մեծ դժվարություններ առաջացան, բանգի նա ինքն էր արդեն ուզում փորձել կայսերական հագուստները և ձգտում էր կայսր դառնալ: Կոնստանդինի մարդիկ, սակայն, երբ լսեցին այդ մասին, անմիջապես ելան նրա դեմ և նա հանեց այդ շորերը: Այնուհանդերձ նրանք անմիջապես էլ բռնեցին նրան ու տարան կայսր Կոնստանտինի մոտ: Այդ ժամանակ Վալենտինը ահեղ եղորմով երդվեց, որ ինքը այդ արել է միայն մահմեդականների դեմ կռվելու մտայնությամբ: Երբ նրանից լսեցին այդ հայտարարությունը, նրանք ազատեցին նրան և բանակի գլխավոր հրամանատար կարգեցին, ընդ որում միաժամանակ նաև Կոնստանդին որպես կին տվեցին Վալենտինի աղջկան» (Հովհաննես Լիկուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 116, 119, 120):

«Այդ տարվա մարտ ամսին, ինդիկտիոնի տասնչորսերորդ տարին ջրգողությունից վախճանվեց Հերակլիոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Յ.): թագավորելով երեսույն տարի և տասը ամիս: Նրանից հետո չորս ամիս թագավորած նրա որդի Կոնստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին II-ին – Մ.Յ.) թուլակորեցին իր խորթ մայր Մարտինեն և պատրիարք Պյուրոսը: Թագավորում է Մարտինեի որդի Հերակլետոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես II-ը – Մ.Յ.)՝ իր մայր Մարտինեի հետ...: Այդ տարին սենատը Հերակլետոսին, նրա մայր Մարտինեն և Վալենտինոսին տապալեց: Մարտինեի լեզուն կտրեցին, Հերակլետոսի՝ բիրթը, և աքսորելով նրանց, գահ բարձրացրին Կոնստանդ II-ին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Յ.): Կոստանդին որդուն ու Հերակլիոսի թոռանը: Նա թագավորեց քսանյոթ տարի...: Այդ տարի Կոնստանդ II-ի դեմ ապստամբություն բարձրացրեց Վալենտինոս պատրիկը: Կայսրը զորք ուղարկեց, նրան սպանեց, իսկ նրա զինվորներին էլ սիրաշահեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Զիջ օրեր թագավորելով՝ Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին II-ը – Մ.Յ.), դավադրվելով խորթ մայր Մարտինեի՝ Հերակլիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Յ.) կնոջ կողմից, մեռավ: Թագավորեց Հերակլիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես II-ը – Մ.Յ.):՝ Հերակլիոսի որդին, որ ծնվել էր Մարտինե Ավգուստիայից, բանգի Կոնստանդինը Հերակլիոսի առաջին կնոջից էր: Վալենտինը, սակայն, լսելով կատարվածը, իր գործով գնաց նրա վրա՝ Կոստանդնուպոլիս: Բռնելով Մարտինեն՝ նա կտրեց նրա լեզուն և ապա նրան իր երկու որդիներով հանդերձ սպանեց: Նա թագավոր նստեցրեց Կոստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Յ.): Կոստանդինի որդուն, և նրա հոր անունով Կոստանդին անվանեց, ինքը գումարեց գործերը և գնաց արևելքի կողմերը...: Եվ եղավ՝ երանելի Հերակլիոսի թոռան՝ Կոստանդի երկրորդ տարում Վալենտինը մտադրվեց ծարարությամբ խաբել ծերակույտին և բարձրանալ թագավորական աստիճանի, որպեսզի թագադրեն իրեն, և այդպես գորավարություն անի: Զադաքի բնակիչների վրա նա ծանրացրեց ծառայության լուծը, և այն 3.000 սպառազենների, որ իր հետ բերեց, ու բազում ուրիշ գործեր միաբանելով՝ ամրապնդեց իր թիկունքը: Այնժամ քաղաքի մարդիկ հավաքվեցին Աստծու սուրբ եկեղեցում՝ հայրապետի անվանեց, ինքը գումարեց գործերը և գնաց արևելքի կողմերը...: Եվ եղավ՝ երանելի Վալենտինի մոտ՝ վերացնելու այդ ծառայությունը, բայց նա չկամեցավ լսել: Այնտեղ էր իշխաններից մեկը, որի անունն Անտոնիոս էր: Նա Վալենտինին ասաց. «Ի՛նչն է նրանց միաբանությունն ու մտադրությունը, կամ ինչպե՛ս էլ համարձակաբար հանդգնեցին թե՛ք այսպիսի խոսքեր հղել: Եթե ինձ հրամայես, ես կգնամ կբախտեմ նրանց միաբանությունն ու մտադրությունը և կհալածեմ յուրաքանչյուրին իր տեղը, որպեսզի թո կամքը կատարվի»: Վալենտինն ասաց. «Գնա և արա՝ ինչպես դու ասացիր»: Նա վեր կացավ 1.000 մարդով գնաց ու, երբ մտավ Եկեղեցի, սկսեց գլխավորներին պատժել գանահարությամբ: Այդ ժամանակ հայրապետը ոտքի կանգնեց և ասաց. «Բավ է և անխորհրդյուն և այստեղ այդպիսի բան անելը»: Անտոնիոսը հարձակվելով՝ ապտակ հասցրեց նրա ծնոտին և ասաց. «Գնա, նստի՛ր թո տեղը»: Այնժամ հուզվելով՝ ամբոխը հարձակվեց նրա վրա: Բռնելով նրան՝ ոտքից բարձր տվին բաղաբամբ և այրեցին հրով: Լուր տրվեց Վալենտինին և որդ բռնեց նրան: Շուտով ամբոխն իսկույն թափվեց նրա վրա և, տևից դուրս բարձրելով, գլխատեցին: Տանելով այնտեղ, ուր այրեցին Անտոնիոսին՝ նրանք նույն տեղում այրեցին նաև նրան և Կոստանդինին հաստատեցին թագավորության աթոռին: Չորավայր կարգեցին Թեոդորոսին՝ Հայաստանյայց հավատարիմ իշխաններից մեկին՝ նրանցից, որ հունաց բաժնից էին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 44):

«Իսկ Կոստանդին կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին III-ը – Մ.Յ.) դավում ու սպանում է իր խորթ մայր Մարտինեն և նրա փոխարեն կարգում է իր որդուն՝ Հերակլակին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես II-ին – Մ.Յ.): Վալենտինի գորավարը անհապաղ վրա է հասնում, սպանում է Մարտինեն և նրա որդի Հերակլակին և թագավոր է Նշանակում Կոստանդինի որդի Կոնստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Յ.):» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 19):

«Հերակլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Յ.) թողեց ավագ որդուն՝ Կոստանդիանոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին II-ի – Մ.Յ.), որը թագավորեց 4 ամիս և թույլով սպանվեց Մարտինեի՝ Հերակլի կնոջ, կողմից, որը թագավորեցրեց իր որդին Հերակլակին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես II-ին – Մ.Յ.), որին իշխանները սպանեցին: Այս երկրորդը Հերակլակին չընդունեցին՝ իբր ծնունդ չար խառնակության, և թագավոր դրեցին Կոստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Յ.): Կոստանդիանոսի որդուն և Հերակլի թոռանը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Հուլյանի 952 թվականին՝ արաբների 19-րդ և արաբների արքա Օմար Բան Խատաբի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարի – Մ.Յ.) 7-րդ տարում կայսր Հերակլետը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես I-ը – Մ.Յ.) մահացավ՝ թագավորելով 30 տարի և 5 ամիս: Նրանից հետո հռոմեացիների վրա 4 ամիս թագավորեց նրա ավագ որդի Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին II-ը – Մ.Յ.), սակայն նրա հոր ապօրինի կին Մարտինան կուրացրեց նրան և նա մահացավ: Նրանից հետո թագավորեց Հերակլիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես II-ը – Մ.Յ.):՝ Հերակլեսի որդին, որը ծնվել էր Մարտինայից, սակայն սենատորներին նա դուր չեկավ, նրան բռնեցին և թագավորեց Հերակլեսի որդի Կոնստանդինի տղա Կոնստանդ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Յ.):» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 125):

«Այն ժամանակ Կոստանդին կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին III-ը – Մ.Յ.) դավում և սպանում է Մարտինե խորթ մայրը և նրա փոխարեն դնում է իր որդի Հերակլակին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հերակլես II-ը – Մ.Յ.), բայց Վալենտին գորավարը սպանում է

Մարտինիև ու Յերակլակին և թագավոր Է Նշանակում Կոստանդին որդի Կոստանդին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդ II-ին – Մ.Յ.**)» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 36):

«Այդ ժամանակ մահացավ կայսր Յերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Յ.**) և նրան ժառանգեց նրա որդի Կոստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին II-ը – Մ.Յ.**), սակայն իր գահակալման չորրորդ ամսում նա թունավորվեց իր խորթ մայր Մարտինայի և պատրիարք Պյուրոսի կողմի, որից հետո իշխանությունը զավթեցին Մարտինան իր որդի Յերակլիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես II-ի – Մ.Յ.**) հետ...: Յետո, կարելով Յերակլիոսի քիթը և նրա մայր Մարտինայի լեզուն՝ նրանց աքսորեցին, որից հետո գահին բազմեց Կոստանդինը՝ Կոստանդինի որդին, որին ևս Կոստանդին էին ասում (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդ II-ը – Մ.Յ.**), և իշխեց 26 տարի» (Չիգբերտ ժամբաջի «Տարեգրություն»):

¹⁵⁶² «Դրանից հետո Ռոտարիոսը (**Լանգոբարդական թագավորության արքա Ռոտարիոսը (636-652) – Մ.Յ.**) գրավեց բոլոր հռոմեական քաղաքները, որոնք տեղակայված էին ծովափին՝ Տոսկանայում գտնվող Լուևա քաղաքից մինչև ֆրանկների սահմանը» (Պոլոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 4, գլուխ 45):

«Դրանից հետո թագավորեց Ռոտարիոսը (**Լանգոբարդական թագավորության արքա Ռոտարիոսը – Մ.Յ.**), որը Արոդի տոհմից էր: Նա ավերեց հռոմեացիների քաղաքներն ու ամրությունները, որոնք ստրածվում էին Լուկա կոչվող վայրից մինչև ֆրանկների երկիր» (Ամանուն «Լանգոբարդների ծագումը»):

¹⁵⁶³ «Դրանից հետո Յերակլեսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Յ.**) ստրատեգոս Նշանակեց Մարիանոսին, որը կուբիկոսիարոսի կոչում ուներ հռոմեացիների մոտ, և, ուղարկելով նրան այնտեղ, հրամայեց միանալ Ալեքսանդրիայի պատրիարք Կյուրոսի հետ ու խորհրդակցել այն մասին, թե ինչպես վարվեն սարակինոսների հետ, իսկ Կյուրոսը կայսեր իմաց տվեց, որ հարկի դիմաց կարող է պայմանագիր կնքել Ամբրի՝ սարակինոսյան ֆիլարթոսի, հետ, ընդ որում, ինչպես նա կշեց, այն կարող է ստացվել առևտրական մաքսատուրքից, այնպես որ կայսեր փառավոր հարկին ձեռք չի տրվի: Նա նաև խորհուրդ տվեց նրան Եվդոկիա Ավգուստային՝ կայսեր աղջիկներից մեկին, կին տալ Ամբրին՝ պայմանով, որ սա կնքվի աստվածային լողավազանում և ընդունի քրիստոնեությունը: Կյուրոսին Օմարոն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Յ.**) ու նրա գործը վստահում էին, քանզի շատ էին սիրում նրան, սակայն Յերակլեսը այդ առաջարկը չապշտպանեց: Եվ, քանի որ այդ մասին իմացավ նաև Մարիանոսը, նա հետ կանգնեց Կյուրոսի որոշումից և, հարձակվելով սարակինոսների վրա, ընկավ՝ ինչպես ինքը, այնպես էլ իր հետ զգալի բանակապետը գործը» (Նիկեեի պատրիարք «Յամառոս պատմություն», մաս 1):

«Այսպիսով, երբ Յերակլի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ի – Մ.Յ.**) իշխելու տասը տարին լրացավ..., մահմեդականների իշխանը իր հավատարիմ ուղեկիցներից մեկի հրամանատարությամբ, որի անունը այ-Ասիի որդի Ամր էր, գործ ուղարկեց Եգիպտոս...: Իսլամի այս բանակը մեծ ուժով Եգիպտոս եկավ Բաուլայի տասներկուերորդ օրը, որը հռոմեացիների ամրանների համաձայն հուլիսի վեցն է: Այդ Ամր սպարապետը կործանեց բերդը, կրակով այրեց նավակները և հարձեց հռոմեացիներին ու տիրեց երկրի մի մասին: Նա սկզբում նկատարով եկավ և ձիավորները լեռնային ճանապարհով անցան, մինչև եկան քաղաք շինված բերդը, որը գտնվում է Վերին Եգիպտոսի ու Դելտայի միջև, որը կոչվում է Բաբելոն: Նրանք այնտեղ խիստ իրենց վրասները, մինչև որ պատրաստ լինեին կռվելու և մարտնչելու հռոմեացիների դեմ, ինչից հետո նրանք իրենց լեգիոնով այդ վայրը, ես նկատի ունեմ բերդը, կոչեցին Բաբելոն այ-Ֆուստատ՝ նրա անունը սա է մինչև այսօր: Հռոմեացիների հետ երեք տարեերից հետո մահմեդականները ջախջախեցին նրանց» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

«Դրանից հետո կոչվեցին իրար եկան Մուլախասի մոտ, որտեղ էլ մի դաժան մարտի մեջ մտան ու այս անգամ ևս Ալլաի ռումներին պարտություն տվեց» (Աբդ ալ-Յաբար «Եգիպտոսի նվաճումը»):

¹⁵⁶⁴ «Երբ Ամր այ-Ասան պաշարեց Ալեքսանդրիան, նա այդ գործը շարունակեց երեք ամիս և անվերջ ձեռք էր մեկնում այդ քաղաքին: Ալեքսանդրիայի բնակիչները վախճում էին Ամրից ու դրա համար էլ այ-Մուկլասիսին խնդրեցին վերջինիս հետ խաղաղություն կնքել: Այդպես էլ արեցին դուպտերի պահով, մինչև որ արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յերակլես I-ը – Մ.Յ.**) իր որոշումը կկայացներ: Պատմում են, որ այ-Մուկլասիսը Ամրի հետ խաղաղություն է կնքել այն պայմանով, որ բոլոր այն ռումները, որոնք կուզեան հեռանալ, կկարողանան հեռանալ, իսկ նրանք, որոնք կցանկանան մնալ, կմնան ըստ վերևում նշված պայմանների: Այս ամենի մասին լուրերը հասան Ռումի արքա Յերակլեսին, որը սարսափելիորեն զայրացավ ու գործ ուղարկեց: Այսպիսով՝ ռումները փակեցին Ալեքսանդրիան և Ամր այ-Ասային պատերազմ հայտարարեցին...: «Ռումները սկսեցին պաշտպանվել Ալեքսանդրիայում, որտեղ իրար հետևեց անառիկ ամրություններ էլ կառուցվեց: Մահմեդականները կանգ առան Յուզվայի ու Պարսից կոչվող ամրոցի միջև, իսկ նրանց հետ էր նաև դուպտերի առաջնորդը, որն ամեն կերպ օգնում էր արաբներին այն ամենում, ինչում որ սրանք կարիք ունեին՝ ձեռք էր բերում պարենամթերք և անասուններ: Պատմում են, որ երբ հետազայում Աբդ ալ-Ազիզի իմն Մրվալը ժամանում է Ալեքսանդրիա, սկսում է հարցուփորձ անել, թե ինչպես է այն գրավվել: Այդ ժամանակ նրան պատասխանեցին, թե բոլոր նրանցից, ովքեր ներկա են եղել քաղաքի այդ ժամանակվա գրավմանը, կենդանի է միայն մի ծերունի: Աբդ ալ-Ազիզը ուզեց խոսել այդ մարդու հետ, այդ ծերունուն բերեցին նրա մոտ և նա հարցրեց նրան այդ ամենի մասին: Ծերունին սկսեց պատմել. «Ես իմ տիրոջ մի երիտասարդ սարդուկ էի, իսկ իմ տերը Ռում պատրիկներից մեկի որդին էր: Մի անգամ նա եկավ ինձ մոտ և ասաց. «Զե՛ն գալիս մեզ հետ դիտելու այդ արաբներին, որոնք մարտնչում են մեր դեմ»: Տեղս այդ ժամանակ մետաքսե շոր ուներ հագին, ոսկե գոտի, թանկարժեք զարդարված սուր և հեծնում էր մի բուսած Նժույգ: Մենք մեր թողեցինք բոլոր ամրությունները, բարձրացանք բլրի վրա և ստանալ վրաններում գտնվող այդ մարդկանց: Ամեն մի վրանի մոտ մի Նժույգ էր կապված, իսկ գետնին էլ նիզակ էր խրված: Մենք տեսանք թույլ մարդկանց ու սկսեցին զարմանալ դրանց թուլության վրա, որից հետո ասացինք. «Ինչպե՛ն են այս մարդիկ հասել այն ամենին, ինչին հասել են»: Մինչ մենք կանգնած դիտարկում էինք դրանց ու զարմանում, վրաններից մեկից մի մարդ դուրս եկավ ու սկսեց դիտարկել շրջակայքը: Երբ այս մարդը տեսավ մեզ, կապից բանդեց իր ձիւն, սանձեց այն, հետո շուրջ, անթաք իր փոխակում ցատկեց նրա վրա, ձեռքը վերցրեց նիզակը և ուղղվեց մեր կողմը: Տեսնելով այդ՝ ես իմ տիրոջն ասացի. «Երդվում եմ Աստծով, սա մեզ վրա է գալիս»: Երբ մենք ներսնայանալ ենք հասկացանք, որ այդ մարդը իրոք մեզ վրա է գալիս և որևէ այլ նպատակ չունի, հետ բազմեցինք և ուղղվեցինք դեպի ամրությունները, իսկ նա սկսեց հետապնդել մեզ: Այդ մարդը հասավ իմ տիրոջը, քանի որ նրա ձիւն ծանր էր ու մոտ: Նա նիզակով հարվածեց տիրոջս, գետին տապալեց նրան, որից հետո նիզակը տիրոջս փորդ խրեց ու սպանեց: Դրանից հետո այդ մարդը նետվեց հետապնդելու ինձ, սակայն ես շտապեցի, քանի որ թեթև Նժույգի վրա էի, ու փրկվեցի՝ մտնելով ամրություն: Երբ ես արդեն ապահով էի, հանգստացա ու բարձրացա ամրության պարսպի վրա, որպեսզի տեսնեմ այդ մարդուն: Այդ մարդն իր հեղթին, երբ կորցրեց հույսը հասնել ինձ, առանց իր կողմից սպանված իմ տիրոջ մասին մտածելու հեռացավ՝ չձգելով թալանել նրան և հրաժարվելով այդ ամենից, բայց չէ՞ որ տիրոջս վրա մետաքսե հագուստներ և ոսկե գոտի կար: Դիշատակածս մարդը չցանկացավ նույնիսկ ձեռք գցել տիրոջս Նժույգը, այլ երես թեքեց այդ ամենից: Այդ մարդը սկսեց հեռանալ մի ճանապարհով ու ես լսեցի, որ նա ձայնը բարձրացնելով ինչ-որ բան է կարդում: Այդ ժամանակ ես մտածեցին, թե նա արաբների Ղուրանն է կարդում, ընդ որում նա հասկացա, որ նրանք անդթել ու հաղթանարել են մեզ այն պատճառով, որ չեն ձգտում դեպի երկնային բարիքները և իրենց մեջ ազահուության ոչ մի կտոր չունեն: Այդ մարդը հասավ իր վրանին, ցած թռավ Նժույգից, կապեց այն, նիզակը գետնին խրեց և մտավ վրան՝ իր ընկերներից ոչ մեկին չպատմելով տեղի ունեցածի մասին»: Այս պատմությունը լսելով՝ Աբդ ալ-Ազիզը հարցրեց ծերունուն. «Նկարագրիր ինձ այդ մարդուն, նրա տեսքն ու դիրքը», իսկ ծերունին պատասխանեց. «Դա մի փոքրամարմին, տգեղ ու իր կազմվածքով և մարմնով կատարելությունից հեռու մարդ էր, նիհար, սևամաշկ ու աչքի չընկնող»: Այդ լսելով Աբդ ալ-Ազիզը ասաց. «Դա իհարկե մի ինչ-որ եմեցու նկարագրություն է»: Եվ այսպես պատմում են, որ Ամր այ-Ասան կանգնել է իսլավայի մոտ և այնտեղ մնացել երկու ամիս, որից հետո անցել է ալ-Մաքս: Այդ ժամանակ նրա դեմ օղակեցին ալ-Բուլայայից բերված և ամրությունում պահված հեծյալներին: Սրանք հարձակվեցին Ամրի վրա և հենց այդ ժամանակ էլ Ոսկե եկեղեցու մոտ մահմեդականներից սպանվեց 12 հոգի: Պատմում են, որ Ռումի արքայի ուղարկած մարդը Ալեքսանդրիա էր եկել նավերով ու օժանդակ ուժերով: Բանն այն է, որ ռումների արքան մեկ անգամ չէր, որ ասում էր, թե. «Եթե արաբները գրավեն Ալեքսանդրիան, դա կլինի ռումների թագավորության վերջն ու կործանումը, քանի որ ռումները չունեն մի որևէ ամրություն ինչի մեջ եկեղեցին, քան Ալեքսանդրիայի եկեղեցին է»: Եվ ահա արքան հրամայեց պատրաստվել ու ոտքի ելնել Ալեքսանդրիայի վրա, քանզի հակառակ պարագայում առ-Ռումը կկործանվեր, նա ուզում էր անձամբ մարտնչել այդ քաղաքի համար, քանի որ այդ քաղաքին մեծ նշանակություն էր տալիս, ընդ որում արքան հրամայեց, որ ռումներից ոչ-ոք գերծ չմնա այդ գործից, ասելով, թե. «Ալեքսանդրիայի անկումից հետո առ-Ռումն այլևս գոյություն չի ունենա»: Երբ արքան ավարտեց իր պատրաստությունները, սակայն, Ալլաի տապալեց նրան ու գցեց մահվան գիրկը, որի արդյունքում մահմեդականներն ազատվեցին այդ հոգսից: Այս մարդու մահը տեղի ունեցավ Դիջրի 19 թվականին: Ռումի արքայի մահը բայբայեց ռումների արիությունը, իսկ մեծաքանակ զորքը, որն ուղղվում էր Ալեքսանդրիա, հետ դարձավ...: Արաբները ուժեղ և համառ էին Ալեքսանդրիայի բնակչության դեմ պատերազմելիս, որոնք իրենց հեղթին համառ մարտեր էին տալիս նրանց: Պատմում են, որ մի անգամ ռումների մի ջոկատ դուրս է գալիս ամրության դարպասներից ու հարձակվում է արաբների վրա: Այդ ժամանակ ռումները սպանեցին Մաիդ ցեղից մի մարդու, կտրեցին նրա գլուխն ու նրա հետ հեռացան: Մաիդյանները, զայրացած դրանից ու ասացին. «Մենք երբեք մեր ցեղակցին առանց գլխի չենք թաղի»: Լսելով այդ՝ Ամր այ-Ասան դիմեց Մաիդյաններին և ասաց. «Դուք այնպես եք զայրանում, կարծես դիմում եք նրան, ով գլուխ չունի և այլևս չի կարող պատասխանել ձեզ: Փոխարենն ավելի լավ է, երբ ռումները դուրս կգան, հարձակվեք նրանց վրա, սպանեք նրանցից մեկին, իսկ հետո էլ գլխատեք

և առաջարկեք այդ գլուխը ամրություն և նետելու փոխարեն հետ տալ ձեր ցեղակցի գլուխը»: Եվ ահա ռուսները կրկին ելան ու նրանց դեմ ելան Մախրյանները, որոնք մարտ տվեցին ռուսներին, սպանեցին նրանց պատրիկներից մեկին, կտրեցին գլուխը, նետեցին ռուսներին, իսկ նրանք էլ հետ նետեցին այն Մախրյանի գլուխը: Այդ ժամանակ Ամրն ասաց. «Ահա, տեսա՞ք, այժմ կարող եք թաղել ձեր ցեղակցին»: Պատմում են, թե, այդ ժամանակ Ամր ալ-Ասան ասել է այսպես. «Ահա, Եգիպտոսի երեք ցեղերը: Մախրյանները մի ցեղ են, որի անդամներին սպանում են, սակայն որոնք չեն սպանվում, Փափկյանները մի ցեղ են, որի անդամներին սպանում են և որոնք, սակայն, չեն սպանում ու հենց այս ցեղերի մեջ են Ալլահի ամենաշատ կողմնակիցները, թող օրհնի նրանց Ալլահը, նրանք բոլորն էլ հիսմալի դյուցազուկներ են»: Պատմում են, թե, երբ մահմեդականները պաշարել էին Ալեքսանդրիան, առաջապահ ջոկատի հրամանատարը մի անգամ ասում է, թե. «Ոչինչ մի ձեռնարկեք, մինչև ես չասեմ ձեզ իմ որոշումը»: Եվ ահա, երբ դարպասները բացվեցին, երկու հոգի ներս խուժեցին բաղաբ ու այնտեղ սպանվեցին: Այդ ժամանակ առաջապահ ջոկատի հրամանատարը լաց եղավ, որի կապակցությամբ նրան ասացին. «Ինչո՞ւ ես լաց լինում, նրանք հավատի համար նահատակներ են», իսկ այդ մարդը պատասխանեց. «Ո՞ր է, թե այդպես լինել: Այդ ես էի հրամայել ոչ-ոքի չշարժվել, մինչև կիրապարակվեմ որոշումս: Բայց ես լսեցի, թե ինչպես Ալլահի մարգարեն, թող օրհնյալ լինի նա, ասում էր, թե. «Անհնազանդը դրախտ չի ընկնի»: Ահա հենց այդ պատճառով էր, որ ես հրամայեցի սպասել իմ որոշմանը, նրանք էլ գործեցին առանց իմ թույլտվության»: Պատմում են, թե մի անգամ մեկը ասում է Ամր ալ-Ասային. «Եթե ես նետողական մեքենաներ դնեմ ու դրանցից հարվածեմ ռուսներին, նրանց պարիսպները կթափվեն»: Ամրը, լսելով այդ, պատասխանեց. «Դու ինչո՞ւ չգիտես թո տեղը շարքում»: Էլի ասում են, թե մի անգամ մոտիկները ասում են Ամրին, թե թշնամիները հարձակվել են ու բանը հասել է նրան, որ շրջապատել են նրա կնիքի Ռատին, իսկ Ամրը պատասխանել է. «Հասո Ռատաներ կգտնվեն»: Էլի մի բան են պատմում: Մի անգամ Ամր ալ-Ասան ծանր մարտ մղելիս է լինում Ալեքսանդրիայի ռուսների դեմ և այնպես է պատահում, որ դրա ամենաթեժ պահին նա մենակ է մնում Մասլամա իբն Մուհալիդի հետ, որին վիրավորում են, ցած տապալում նոսրցից և արդեն պատրաստվելիս են լինում սպանել: Այդ ժամանակ Մասլամային փրկեց նրա մարդկանցից մեկը, բայց չէ՞ որ Մասլամայի սովորաբար շատ դժվար էր դիմարդել: Այդպիսին է ճակատագիրը: Ահա ուրեմն, այս ամենի արդյունքում ռուսներն ուրախացան, իսկ Ամրն էլ զայրացավ Մասլամայի վրա: Այս Մասլաման մի հաստամարմին ու հաստ վերջույթներով մարդ էր: Եվ ահա Ամր ալ-Ասան գոչեց. «Ինչ հաստահետույք է, կարծես կին լինի, բայց չէ՞ որ նա քիթը խոթում է այնտեղ, որտեղ միայն տղամարդու գործ է ու փորձում է նմանակել տղամարդկանց»: Այս լսելով Մասլաման զայրացավ, բայց ոչինչ չասաց: Եվ ահա մարտը ավելի թեժ բնույթ ընդունեց և այնպես ստացվեց, որ արաբները ներս խուժեցին Ալեքսանդրիայի ամրություններից ներս, որտեղ էլ սկսեցին մարտնչել ռուսների հետ: Ռուսները, սակայն, իրար բերեցին ուժերը և դուրս բերեցին արաբներից ամրությունից՝ բոլոր բոլորին, բացառությամբ չորս հոգու, որոնք մնացին Ալեքսանդրիայի ներսում ու շարունակեցին այնտեղ մարտնչել ռուսների դեմ: Այդ մարդկանցից մեկը Ամր ալ-Ասան էր, մյուսը՝ Մասլամա իբն Մուհալիդը, իսկ ևս երկուսի անունները ես չեմ հիշում: Այսպիսով՝ այս չորսը կտրվեցին յուրաքանչյուրից, բայց ռուսները չգիտեին, թե ովքեր են նրանք: Երբ Ամր ալ-Ասան ու նրա ընկերները տեսան, թե ինչ է կատարվում, նրանք փորձեցին պատասպանվել բաղնիքներից մեկի տաքացուցիչ խողովակների վրա: Նրանք տեղափոխվեցին դրանց վրա և, պատրաստվելով պաշտպանվել, արաբներով առաջարկեցին ռուսներին բանակցություններ սկսել: Այդ ժամանակ ռուսներն ասացին. «Դուք արդեն գերի եք մեր ձեռքում, հանձնվե՞ք և դուք չեք սպանվի»: Միայն հետևեց մերժումը, որից հետո ռուսները կրկին դիմեցին նրանց, թե. «Ձեր ընկերների ձեռքում մեզ կից գերիներ կան: Մենք խոսք ենք տալիս ձեզ, որ կփոխանակենք ձեզ նրանց հետ և կյանքից չենք զրկի»: Կրկին, սակայն, հետևեց մերժում: Երբ ռուսներից մեկը տեսավ այդ ամենը, ասաց. «Իսկ չե՞ք ուզում մի բան, որը կհամապատասխանի ձեր ցանկություններին: Մենք ձեզ կխոստանանք, իսկ դուք էլ մեզ կխոստանաք, որ ձեզինք մեկը մեն միայնակ կմենամարտի մեզինք մեկի հետ: Ահա ուրեմն, եթե ձեր ընկերը հաղթի, մենք ձեզ բաց կթողնենք, իսկ եթե մեր ընկերը հաղթի, դուք կհանձնվեք»: Եվ ահա ռուսները, Մասլաման ու նրանց երկու ընկերները, որը այդ խողովակների վրա էին, համաձայնության եկան ռուսների հետ: Դրանից հետո կողմերը փոխադարձ պայմանավորվածություններ փոխանակեցին: Այսպիսով՝ ռուսները մի լավ մենամարտիկ փնտրող սկսեցին, որի արդյունքում առաջ եկավ մեկը, որի բաղադրանքն ու խիզախության վրա նրանք մեծ հույսեր ունեին: Այդ ժամանակ նրանք ասացին. «Թող ձեզինք մեկը մենամարտի մեր ահա այս ընկերոջ հետ»: Ամրին ինքն անձամբ էր ուզում մենամարտի ելնել, սակայն Մասլաման դեմ եղավ դրան ու ասաց. «Դու կրկնակի սխալ ես գործում, առանձնանում ես թո մարդկանցից այն պարագայում, երբ դու եմիդ ես, նրանց հիմքն ու հույսը և նրանք իրենց բոլոր հույսերը դրել են քեզ վրա և ունենալ հիմա, երբ չգիտեն, թե դու որտեղ ես: Դրանից զատ դու ևս մի սխալ ես ես գործում, երբ քեզ մահացու վտանգի ես ենթարկում: Արդ իմացիր, որ, եթե դու սպանվես, դա մի իսկական դժբախտություն կլինի թո բոլոր մարդկանց համար, իսկ ի՞նչ կլինի, եթե Ալլահի ցանկությամբ ինձ բռնեն, ոչինչ»: Լսելով այդ՝ Ամրը պատասխանեց. «Լավ, գուցե հենց այդպես էլ լինի, որ Ալլահը նրանց գոհացնի քեզնով»: Այսպիսով՝ Մասլաման ու այն ռուսը մենամարտի դուրս եկան, որից հետո որոշ ժամանակ սկսեցին պատվել մենամարտում: Դրանից հետո Ալլահը օգնեց Մասլամային և նա սպանեց այն ռուսը: Մասլաման ու նրա ընկերները իրենց գոհությունը հայտնեցին Ալլահին, որից հետո ռուսները հավանաբար ելան իրենց խոսքին, ինչպես պարտավորվել էին, բացեցին դարպասները և նրանք դուրս եկան: Ռուսները չգիտեին, որ այդ եմիդը էր նրանց ձեռքում և իմացան այդ մասին ավելի ուշ: Իմանալով այդ մասին՝ նրանք շատ վշտացան և սկսեցին կատաղությունից իրենց արմունկները կրծել այն հարցով, թե ում են բաց թողել իրենց ձեռքից: Երբ նրանք այս կերպ փրկվեցին, Ամրը ամաչեց իր խոսքերի համար, որ զայրույթի պահին ասել էր Մասլամայի մասին, և ասաց. «Ներքի ինձ այն ամենի համար, ինչ ես ասել եմ»: Մասլաման ներեց, իսկ Ամրն ասաց. «Ես երբեք չէի վատախոսել, երկու անգամ եղել էր իսլամից առաջ ու մի անգամ էլ եղավ հենց նոր: Չէր եղել ոչ մի անգամ, որ ես չամաչեի ու չզղջայի այդ ամենի մասին, բայց այժմ ես ամենից շատ եմ նախաձեռնել այն խոսքերի համար, որ այն ժամանակ ասացի քեզ: Երգվում եմ Ալլահով, ես հույս ունեմ, որ, բանի կենդանի եմ, չորրորդ անգամ այլևս չեմ զայրանում»: Պատմում են, թե Ամրը մի բանի ամիս պաշարել էր Ալեքսանդրիան և, երբ դա հայտնի դարձավ Ռումարին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.), նա ասաց. «Ինչո՞ւ ես դանդաղում այդ քաղաքի գրավման հարցով, դե թող անեն այդ»: Եվ ահա Ռումարը գրեց Ամրի ալ-Ասային, թե. «Ես զարմացած եմ Ալեքսանդրիայի գրավման հարցով թո դանդաղությունը, դուք արդեն երկու տարի է, որ ամրոնեցում եք, սակայն այդ ամենը իրականում այն պատճառով է, որ տեղ եք տալիս կյանքի բարիքների, իսկ չէ՞ որ Ալլահը աջակցում է միայն նրանց, ովքեր անկեղծորեն են ձգտում իրենց նպատակին, այլ ոչ թե ինչ-որ շահի համար: Ես քեզ մոտ 4 հոգու եմ ուղարկել, որոնցից ամեն մեկը հազար արծե, եթե միայն դուք չեք դավաճանել նրանց, ինչպես՝ այդոց: Երբ դու կստանաս իմ այս նամակը, մարդկանց կոչ հիյիր, ոգևորիր մարտի համար, ոտքի հանիր իմ ուղարկած չորս հոգուն և այնպես արա, որ բոլորը միասնական ուժերով հարվածեն: Թող դա լինի ուրախ օրվա կեսօրին, բանի որ դա մի ժամ է, երբ Ալլահի ողորմածությունը առավելապես է մարդկանց հետ ու նա առավելագույնը կօգնի թշնամու նկատմամբ հաղթանակի հարցով»: Երբ այս նամակը հասավ Ամրին, նա հավաքեց իր մարդկանց և կարդաց Ռումարի նամակը: Միաժամանակ նա ոտքի հանեց նաև այն չորս հոգուն և նրանց դրեց բոլորից առաջ: Անելով այս՝ Ամրը մարդկանց հրամայեց լվացում իրականացնել, օրը երկու անգամ արդթ ասել, իսկ հետո էլ մտքով տրվել հաղթանակի գաղափարին՝ Ալլահի ու նրա գործի կյանքի կոչանքը: Նրանք այդպես էլ արեցին և Ալլահը նրանց հաղթանակ տվեց: Պատմում են, որ Ամր ալ-Ասան խորհուրդ է խնդրել Մասլամա իբն Մուհալիդից անելով. «Միանց դեմ ճակատամարտի հարցով ինձ խորհուրդ տուր», որից հետո Մասլաման ասել է. «Ընտրիր մի մարդու, որը գիտելիքներ ու փորձ ունի՝ Ալլահի հաջողակներից մեկին, թող օրհնյալ լինի նա հավերժ, ու նրանց մարդկանց վրա հրամանատար դիր: Թող հենց այդ մարդը ղեկավարի մարտը, քեզ հերիք եղավ»: Այդ ժամանակ Ամրը հարցրեց. «Ո՞ւմ նկատի ունես», իսկ Մասլաման էլ պատասխանեց. «Ուրեղյա իբն աս-Սամիթին»: Ամրը կանչեց Ուրեղյային, սա նժույզի վրա հեծած մոտեցավ նրան և, երբ ցանկանում էր թամբից ներքև ցատկել, Ամրը նրան ասաց. «Կոչ եմ անում քեզ, մինչև նժույզից ներքև ցատկելը ինձ տուր թո ինքզինքդ», որից հետո, վերցնելով այն, Ամր գլխից հանեց իր իմամը, այն դրեց նիզակի ծայրին և Ուրեղյային նշանակեց ռուսների դեմ մարտի հրամանատար: Այսպիսով՝ Ուրեղյան Ամրի փոխարեն առաջ անցավ, ռուսներն ևս շարվեցին և Ուրեղյան սկսեց ճակատել նրանց դեմ: Չենց այդ մարտում էլ Ալլահը հնարավորություն տվեց նրանց գրավել Ալեքսանդրիան: Ինձ պատմել են, որ, երբ Ալեքսանդրիայի գրավումը ձգձգվել է, Ամրը, պառկած մեջքի վրա, ուղղվել է և ասել. «Ես գտնում եմ, որ այս խնդիրը կարող է լուծել միայն նա, ումից որ այս ամենը սկսվել է»: Ահա հենց դրանից հետո էր, որ նա կանչել տվեց Ուրեղյա իբն աս-Սամիթին և նրան հրամանատար նշանակեց այդ մարտում: Մահմեդականները Ալեքսանդրիան պաշարեցին Զեռակլեսի մահից հետո ևս 9 ամիս, իսկ մինչ այդ պաշարել էին 5 ամիս: Քաղաքը գրավեց Զիջրի 20 թվականի մուհառամ ամսի 1-ին: Էլի պատմում են, թե մեկն ասել է. «Այդ մարտում, հենց Ալեքսանդրիայի օրը, Ուրեղյան ինձ իր մոտ կանչեց, իսկ այդ մարտը ղեկավարում էր հենց նա: Թշնամիները հարձակվեցին մեր ջոկատներից մեկի վրա, որը հրաման չուներ կռվելու: Այդ ժամանակ, ահա, Ուրեղյան ինձ կանչեց և հրամայեց զսպել դրանց: Ես մեկնեցի ու հետ մղեցի թշնամուն, որից հետո վերադարձա Ուրեղյայի մոտ: Այդ ժամանակ նա հարցրեց, թե սպանվե՞լ եմ արդյոք որևէ մեկը, իսկ երբ բացասական պատասխան ստացավ, գոչեց. «Փառք Ալլահին, որը չսպանվեց Ալլահի ծառաներից ոչ մեկը» (Արդ ալ-Յաթա «Եգիպտոսի նվաճումը»): «Այդ բանը լսելով Զեռակլես (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զեռակլես I-ը – Մ.Ֆ.) գործ ուղարկեց, որը ամրացավ Ալեքսանդրիայում և Ամրին պատերազմի հրավիրեց: Ես կռվեց նրանց դեմ ու հաղթեց և ապա գրեց Օմար խալիֆային (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.)՝ Ալլահը մեզ պարգևեց Ալեքսանդրիայի նվաճումը բռնի ուժով, առանց որևէ պայմանագրի, կամ համաձայնագրի: Սակայն ասվում է, վերցնելով Եգիդ իբն Աբու Զաբիբից, թե Եգիպտոսը ամբողջովին նվաճվեց հաջողության պայմանագրով, բացի Ալեքսանդրիայից: Այս նույն խոսքերն էր ասել նաև Լայսը» (Իբն Խալլաթ «Պատմություն»):

«Այս տարում Ամր իբն ալ-Ասր գրավեց Ալեքսանդրիան ու Եգիպտոսի բոլոր նահանգները և հարկ դրեց՝ տասնչորս միլիոն դինար, որպես ջիզիա, ընդ որում, ամեն մի գլխին մեկ դինար, իսկ բերքի վրա հարկ գրեց ամեն հարյուր իրողաբեց՝ երկու իրողաբ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Նույն կերպ նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) ստիպեց Ալեքսանդրիային՝ Եգիպտոսի այդ ամենահին ու ծաղկուն բաղադրված, ընդունել հարկահանության լուծը՝ վտարելով այնտեղից հռոմեացիների կայազորները» (Ամանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 21):

«/118/Այդ ժամանակ մահմեդականների հետ մի հրեա կա, որը մեկնեց Եգիպտոս: Եվ այսպես, երբ մահմեդականները մեծ դժվարությամբ և լարումով տապալեցին բաղադրի պարիսպները, նրանք անմիջապես էլ բաղադրի տեր դարձան և սրահար արեցին ինչպես վերջինիս բնակչությանը, այնպես էլ զինվորներին՝ ձեռք գցելով մեծ բանակի կանանց, ու երեխաներին, որոնց գերի բռնեցին և բաժանեցին իրար մեջ: /119/ Այդ ժամանակ Ամրը մեծ ուժեր ուղարկեց Ալեքսանդրիայի դեմ, որոնք գրավեցին Կարայունը, որը բաղադրի պարիսպներից դուրս էր: Այդ ժամանակ Թեոդորոսն ու այդ տեղում գտնվող զորքը հեռացան Ալեքսանդրիա: Դրանից հետո մահմեդականները սկսեցին հարձակում գործել բաղադրի վրա, սակայն պարիսպների վրայից նրանց վրա քարեր նետվեցին ու նրանք հետ քաշվեցին բաղադրից » (Ռովհաննես Նիկյուացի «Ժամանակագրություն», գլուխ 118, 119):

«Իսկ հունաց թագավորն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակյես I-ը – Մ.Ֆ.) այլևս չկարողացավ իր զորքերը գումարել նրանց դեմ: Իսմայելի որդիները իրենց զորքերը բաժանեցին երեք մասի, մի մասն արշավեց դեպի Եգիպտոս, որ գնաց տիրեց մինչև Ալեքսանդրիա» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 42):

«Ապա Մահմեդը գրավեց Ալեքսանդրիան» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Տաճիկները տիրում են Զրեաստանին ու Ասորեստանին և բաժանում են իրենց զորքերը երեք մասի: Մի մասը նրանք ուղարկեցին դեպի Եգիպտոս, որ գնացին ու նվաճեցին մինչև Ալեքսանդրիա» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Իսմայելցիները բաժանվեցին երեք մասի, որոնցից մի մասը գնաց Եգիպտոս... և բոլոր տեղերում հաղթական դարձան» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 35):

«Երբ բաղադրի դեպիվարները տեսան այս ամենը, գնացին Ամրի մոտ և ստացան բաղադրի անվտանգության վկայական ստացան, որպեսզի այն թողնվեին...: Այս պատճառով մահմեդականները ձեռքերը հեռու պահեցին զավառից և նրա բնակիչներից, բայց ոչնչացրին հռոմեացիների ժողովրդին ու նրանց զորավարին, որի անունը Մարիան էր: Հռոմեացիներից փախածները փախան Ալեքսանդրիա և փակեցին նրա դարպասները արաբների դեմ՝ ամրանալով բաղադրի ներսում: Ի վերջո, սակայն, մահմեդականները գրավեցին Ալեքսանդրիա բաղադրի և բանդեցին նրա պարիսպները, իսկ շատ եղեղեղներ էլ կրակով այրեցին» (Ամանուններ «Ալեքսանդրիայի պատրիարքների պատմությունը»):

¹⁵⁶⁵ «Նույն կերպ նա (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ռոտարիոն – Մ.Ֆ.) գրավեց նաև Օսիտերգիոս՝ Տարվագիոսի և Ֆուլ Յուլիանոսի միջև գտնվող բաղադրը» (Պոլոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 4, գլուխ 45):

«Դրանից հետո թագավորեց Ռոտարիոն (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ռոտարիոն – Մ.Ֆ.) ... արևմուտքում հասավ մինչև Ուբիտերգիա» (Ամանուն «Լանգոբարդների ծագումը»):

¹⁵⁶⁶ «Եվ եղավ՝ հունաց Կոստանդին թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.) առաջին և պարսից Յազկերտ արքայի (Պարսից թագավորության արքա Յազկերտ III-ի – Մ.Ֆ.) տասներորդ տարում պարսից զորքերը 60.000 սպառազեն մարդկանցով ելան Իսմայելի դեմ: Իսմայելցիներն էլ 40.000 տասներամերկ մարդկանցով ճակատեցին նրանց դեմ, և կռվով բախվեցին սիմյանց Մարսա գավառում: Մարտը երկարեց մինչ երրորդ օրը, մինչև որ կռվող երկու կողմերի հետևակները թուլացան: Այդ ժամանակ հանկարծակի լուր տրվեց պարսից զորքերին, թե իսմայելցիների ոգնական զորք եկավ և ահա պարսից զորքը ողջ գիշեր փախստական գնաց բանակատեղից: Իսմայելի զորքի մնացորդները առավոտյան հարձակվեցին նրանց վրա, բայց բանակատեղում ոչ-ոքի չգտան, որից հետո, ասպատակ սփռելով երկրի ողջ երեսով մեկ, մարդ ու անասուն սրի քաշեցին և գրավելով 22 բերդ՝ սպանեցին ամենայն կենդանին, որ նրանցում կային» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 44):

«Դրանից հետո ճակատ առ ճակատ խմբավորվեցին մարտ տալու, սակայն պարսից չար բանակը տիրոջ կողմից ջարդուկվեց եղավ իրենց ժամանակը լրանալու վերջում: Ահա այսպես վերևից առաքված վճիռ եկավ ու կործանեց նրանց թագավորությունը: Այսպես յոթ տարի այս պատերազմներում տանջվելով կռվեց քաջ Չվանշիրը, որը, մարտի վրա տասնմեկ ծանր վերքեր ստացած, վերջապես բաժանվելով նրանցից եկավ Անդրպատական գավառը: Պարսից զորապետը, լսելով նրա այրթան հռչակված անունը, ստիպում է նրան, որպեսզի կնուխթան առնի իր զորապետի քրոջը, բայց սա, անօրեններից ոչ-ոքի կին առնել չցանկանալու պատճառով, ուղևորվում, գալիս է իր երկիրը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 18):

«Չորս անգամ կռվեց Աղտաճատը (Պարսից թագավորության արքա Յազկերտ III-ը – Մ.Ֆ.) ընդդեմ տաճիկների, բայց պարտվեց նրանցից» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«/3/ Որոշ ժամանակ հանգստանալուց հետո սարակինոսները պատրաստվեցին ներխուժելու Պարսից թագավորության: Մեծ բանակ հավաքելով՝ նրանք նախ նվաճեցին Միջագետքի և Զադդեա թագավորությունները, որոնք գտնվում էին Պարսից թագավորի ենթակայության տակ: Անոբարիշ թագավորը (Պարսից թագավորության արքա Յազկերտ III-ը – Մ.Ֆ.), զգուշանալով սարակինոսների հզորությունից, սուրիանդակներ ուղարկեց Փիսոն գետից այն կողմ գտնվող թագավորներին և իշխաններին՝ նրանց օգնությունը հայցելու՝ խոստանալով մեծամեծ պարգևներ տալ: Այս Թուրքեստանի թագավորությունում հավաքվեցին մոտ 50.000 զինվոր, որոնք կռվում են թուրքմեն, և ճանապարհի ընկան, որպեսզի օգնեն Պարսից արքային պայքարելու սարակինոսների դեմ: Նրանք անցան Փիսոն գետը: Զանի որ թուրքմենները սովորություն ունեին ամենուր իրենց հետ տանել իրենց կանանց և երեխաներին, նրանք չէին կարող արագ տեղաշարժվել: Սարակինոսները, որոնք հաստատվել էին նվաճված Զադդեա թագավորությունում, մտածեցին, որ եթե թուրքմենական զորքը միանա պարսկականին, դա կօժկարացնի Պարսից թագավորության նվաճումը, ուստի որոշեցին հարձակվել Պարսից թագավորության վրա մինչև թուրքմենների օգնության հասնելը: Սարակինոսները ներխուժեցին Պարսկաստան և Պարսից թագավորը, որը կռվից խուսափելու ելք չուներ, դուրս եկավ նրանց դեմ: Սարաղա կռվող բաղադրի մոտ մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որը շատ երկար տևեց: Կողմերը բազմաթիվ զոհեր ունեցան, և ճակատամարտի ավարտին Պարսից թագավորը սպանվեց: Դա տեղի ունեցավ Մեր Տիրոջ 633 թվականին... /4/ Սարակինոսները գրավեցին ամբողջ Մեծ Ասիան՝ բացառությամբ Աբխազիայի թագավորության, որը Կրաստանում է, և բացի Դայոց թագավորությունից մի մասից, որը կռվում է Աղվանք: Այս երկու երկրները դիմադրություն ցույց տվեցին սարակինոսներին, և վերջիններս երբևէ չկարողացան նրանց տիրել: Եվ այնտեղ ապաստան գտան թշնամիներից հալածված բոլոր քրիստոնյաները» (Ջեթուն Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 3, 4):

«Երբ Յազկերտը (Պարսից թագավորության արքա Յազկերտ III-ը – Մ.Ֆ.) 19 թվականին Գուլուանից փախավ, պարսիկները ընդհանրապես և Ռեյի, Կուլիսի, Կապիսի ու Դամարանի և Մահիլի ժողովուրդը իրար հետ մահակագրություն ունեցան, որից հետո Դիջի 20 թվականին միացան Գազկերտին: Նրանց հրամայում էր Մարդանշահ Չուլ-Յաջիրը, ընդ որում դուրս բերեցին նաև իրենց Զավեի դորոջը: Այդ ժամանակ կռապաշտների թիվը 60.000 էր, սակավ է նաև՝ 100.000: Ամար իբն Յասիրը գրել էր Օմար իբն ալ-Խաթթաբին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.)՝ հայտնելով այդ մասին: Նա ուզեց նրանց դեմ անձամբ արշավել, սակայն վախեցավ, որ արաբ բեդվիկները կտիրեն Նաջդին և այլ վայրերին: Նրան խորհուրդ տվեցին, որ արշավանքի ուղարկի Ասորիքի զորքերը հենց Ասորիքից և Եմեսի ի զորքերը հենց Եմեսից, սակայն վախեցավ, որ նման դեպքում ռուսները կվերագրավեն այդ երկրները, իսկ Եթովպիան մնացած մասերը կնվաճի: Նա գրեց Զուֆայի զորքին, որ նրանց երկու երրորդը շարժվի, իսկ մեկ երրորդը մնա բաղադրի ու երկիրը պաշտպանելու համար: Բասրայի ժողովրդից նույնպես զորք ուղարկվեց: Օմարն ասաց՝ ես զորքի հրամանատար եմ Երանակելու այնպիսի մարդու, որն առաջինը նետվի Նիզակի դեմ: Ուստի նա գրեց Նուման իբն Ամր իբն Մուկրան ալ-Մուդալիին, հայտնելով որ զորքի հրամանատար է Երանակելու: Մի օր Օմարը մտավ Մադինայի մզկիթը և, տեսնելով Նուման իբն Մուկրանին, նստեց կրթին և, աղոթքը վերջանալուց հետո ասաց. «Ես բեզ կառավարիչ եմ նշանակելու»: Անաց Նումանը. «Եթե հարկները հավաքելու համար է՝ ոչ, իսկ եթե որպես դագի ես արշավանքի ուղարկելու, համաձայն եմ»: Անաց Օմարը. «Որպես դագի» և ուղարկեց նրան: Նա գրեց Զուֆայի բնակիչներին որ օգնական զորք ուղարկեն, նրանք տվեցին և նրանց մեջ էր ալ-Մուդիդա իբն Շուբան: Նումանը Մուզհիրային ուղարկեց պարսիկների ղեկավար Չուլ-Յաջիրի Մարդանշահի մոտ Նեհավենդ: Մուդիդան հասնելով սկսեց իր սրով կտրտել գորգը, մինչև որ ներկայացավ նրան և նստեց նրա գահին, սակայն վերջինիս հրամանով իջեցվեց գահից, ապա բողոքեց. «Ես դեսպան եմ»: Մահմեդականները բախվեցին կռապաշտների հետ, որոնք տաս-տաս և հինգ-հինգ իրար շղթայված էին, որպեսզի չփախչեին: Նրանք նետեր արձակելով վիրավորեցին մի խումբ մահմեդականների և դա ճակատամարտից առաջ էր: Նումանը շարժեց դրոշմը և շարժվեցին ըստ նրա պատվերի: Նրա գրանի իր համար ծանր էր, սակայն կռվեց և բոլորը կռվեցին: Նա առաջինն էր, որ մեռավ: Չուլ-Յաջիրը ընկավ իր ջորուց և նրա որովայնը պատռվեց: Պատմողն ասել է. «Մոտեցա Նումանին, որը դեռ շունչով չէր փչել, դեմքը լվացի իմ մոտ եղած ամանի ջրով և ահա նա հարցրեց. «Ի՞նչ վիճակում եմ մահմեդականները», ես ասացի. «Ուրախացիր, Ալլահը մեզ տվել է նվաճում ու հաղթանակ»»: Նսել է Սալիրը. «Ես հավաքեցի ավարը ու բաժանեցի, սակայն եկավ լուսնը և հայտնեց, թե Նախիր խանի գանձը դրոշմում է: Ես այնտեղ մազլոցեցի ու գտա գոհարեղենով լի երկու մոդուլ, որի նմանը չէի տեսել: Եկա ու հանդիպեցի Օմարին Մադինայում, որը փողոցներում հարց ու փոքոճ էր անում, բանգի տեղյակ չէր: Ինձ տեսնելով գոչեց. «Ի՞նչ

նորություն»։ Պատմեցի ճակատամարտի, Նումանի սպանության և երկու սնորկների մասին, նա ասաց. «Չնա, վաճառիք ու գինը բաժանիր ռազմիկ մահաբերականների միջև»։ Նեհավեցում կռվեցին չորեքշաբթի օրը, հինգշաբթի, ապա թուրքացան ու կռվեցին նաև ուրբաթ օրը։ Երբ պարսիկների զորքը փախուստի դիմեց ու հաղթեցին մահաբերականները, Յուգայնան այդ ժամանակ հրամանատար էր։ Նա պաշարեց Նեհավենը, որի բնակիչները դուրս էին գալիս ու կռվում, սակայն մահաբերականները նրանց հաղթեցին։ Ապա Սիմաք իբն Ուբայդ ալ-Աբսին մի օր նրանցից մեկին հետապնդեց, որի հետ կային ութ ծիսավորներ։ Նրանցից ով հայտնվեց, սպանվեց և մնացել էր միայն մեկ հոգի, որը իր գեղը նետելով հանձնեց ու գերի ընկավ։ Նա խոսում էր պարսկերեն և Սիմաքը կանչեց մեկին, որը հասկանում էր նրա լեզուն ու թարգմանեց։ Պարզվեց որ նա ասում էր. «Ուզում եմ գնալ ձեր ամիրի մոտ, որ հաշտություն կնքեմ այս հողերի համար, ջիզհա վճարեմ և ինձ ազատվելու համար վճարեմ ինչ կամենաք, բանի որ խնայեցիք ու չսպանեցիք ինձ»։ Ասացին՝ ի՞նչ է անումը։ Ասաց՝ Դինար։ Նա շտապեց նրա հետ Յուգայնայի մոտ և սա հաշտություն կնքեց խարաջ ու ջիզհա վճարելու պայմանով և երաշխավորեց քաղաքի բնակչության ունեցվածքը, պարսիկները, տները։ Նեհավենը կոչվեց Մահ Դինար։ Դրանից հետո Դինարը գալիս էր Սիմաքի մոտ, նրան ընծաներ և տալիս ու իր հավատարմությունը հայտնում» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»)։

«Այդ տարին սարակինոսները Պարսկաստանի վրա արշավեցին և, պատերազմելով պարսիկների դեմ, նրանց գլխովին պարտության մատնեցին ու բոլորին հպատակեցին։ Պարսից արքա Ռոմիզդը (այստեղ և հետագայում հեղինակը նկատի ունի Պարսից թագավորության արքա Ռոմիզդ IV-ին, սարակն ակնհայտ է, որ վերջինս սխալվում է և խոսքը վերաբերվում է Յուգայնա III-ին – Մ.Ֆ.) արթունքով լքելով, փախուստի դիմեց խորին Պարսկաստան։ Սարակինոսները թագավորական ողջ կայսրի հանդերձ գերի վերցրին Ռոմիզդի դուստներին և Օմարի մոտ բերեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Եվ ահա պարսիկները չորրորդ հավաքեց արեցին Մարաստանի Նեհեվանը կոչվող քաղաքի մոտ, սակայն արաբները կրկին եկան ու թողնվ նրանց վերջը տվին։ Արաբները տիրեցին պարսից թագավորությանը մեկ տարում և Յուգայնա III-ը – Մ.Ֆ.) փախավ Սեհիստան երկիրը։ Այն, ինչ նրա հետ հետո եղավ, ես աստվածային օժանդակությամբ հետո կպատմեմ» (Անանուս Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», մաս 113)։

«Նա (Պարսից թագավորության արքա Յուգայնա III-ը – Մ.Ֆ.) Մարաստանի լեռներում զորք հավաքեց, սակայն չորրորդ անգամ պարտություն կրեց» (Բար-Շեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Այդ ժամանակ սարակինոսները ճակատամարտում կրկին հաղթեցին պարսից արքա Ռոմիզդին (այստեղ և հետագայում հեղինակը նկատի ունի Պարսից թագավորության արքա Ռոմիզդ IV-ին, սակայն ակնհայտ է, որ վերջինս սխալվում է և խոսքը վերաբերվում է Յուգայնա III-ին – Մ.Ֆ.), նրան փախուստի մատնեցին և ի վերջո տիրեցին ողջ Պարսկաստանին» (Չիզբերտ ժամլացի «Տարեգրություն»)։

¹⁵⁶⁷ «Ամր ալ-Ասան Ալեքսանդրիայում թողեց 1.000 հոգի, որից հետո նրանց հետ, որոնք իր հետ էին, մեկնեց այն ռումներին հետապնդելու, որոնք հեռանում էին ցամաքով։ Այդ ժամանակ այն ռումները, որոնք հեռացել էին ծովով, վերադարձան Ալեքսանդրիա, սպանեցին այնտեղ գտնվող մահաբերականներին, բացառությամբ փախուստի դիմածների, ու տիրեցին քաղաքին» (Աբդ ալ-Ռաբա «Եգիպտոսի նվաճումը»)։

¹⁵⁶⁸ «Ամր ալ-Ասան իմացավ այն մասին, թե ինչ է տեղի ունեցել, հետ դարձավ, հետ գրավեց քաղաքը և մնաց այնտեղ։ Դենց այդտեղից էլ նա գրեց Ումարին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարին – Մ.Ֆ.), թե. «Իրոք Ալլահը մեզ հնարավորություն տվեց ուժով նվաճել Ալեքսանդրիան, առանց պայմանագրերի ու պարտավորությունների»։ Այդ ժամանակ Ումարը պատասխանեց նրան ու հրամայեց չափը չանցնել։ Սա Ալեքսանդրիայի երկրորդ գրավումն էր։ Պատմում են, որ այս քաղաքը երկրորդ անգամ գրավվեց դռնապան իբն Բասսամանի շնորհիվ, որը խնդրեց Ամր ալ-Ասային ապահովել իր ու իր մոտիկների անվտանգությունը, իսկ այդ պարագայում ինքը պարտավորվում էր բացել դարպասները։ Ամրը տվեց իր համաձայնությունը, իբն Բասամը բացեց դարպասները և Ամրը ներս մտավ։ Այդ անգամ Ամրը ներս մտավ Ոսկյա եկեղեցու կողմում գտնվող քաղաքի դարպասներից։ իբն Բասամի հետնորդները մինչև հիմա էլ ասքում են Ալեքսանդրիայում։ Պատմում են, որ այդ ժամանակ գտնվողականներին սպանվել է 22 հոգի, ահա այն ամենը, ինչ եղավ Ալեքսանդրիայի հետ այն գրավելուց հետո» (Աբդ ալ-Ռաբա «Եգիպտոսի նվաճումը»)։

¹⁵⁶⁹ «Ամենապայծառ Ջվանշիրը պարսիկների կռիվներից վերադարձավ մեծ ու պանծալի անվամբ և, ըստ թագավորի (Պարսից թագավորության արքա Յուգայնա III-ի – Մ.Ֆ.) հրամանի, իր անձով ողջ Աղվանքն էր ներկայացնում։ Սա, իր գունդը վերցնելով, հոր հետ միասին դուրս է գալիս Ներդագաստ քաղաքի վերին կողմը, իսկ պարսիկ բաշերը, Ջվանշիրի ապստամբվելու պատճառով չարժեքելով, գալիս են մեր երկրի վրա։ Եվ, մինչդեռ թշնամու առաջամասերը նույն գավառի վարի կողմից շտապ դուրս էին գալիս, անմիջապես ամենամեծ անապարանքով նա վերադառնում և հանդուգն Նախահարձակ է լինում՝ այնտեղ էլ ջարդելով գեղամիևագի ուն գորապետի» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 19)։

«Քրիստոսի 642 թվականին տաջիկները հարձակվեցին Յայաստանի վրա» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

«Մուսաֆա իբն Թաուսը, լսելով Մուսուլի ծերունիներից, պատմել էր, թե Ուրմիան Մոսուլի հետ է նվաճվել, այն գրավել է Ուսթա իբն Ֆարիադը ու որոշ ժամանակ խարաջը Մոսուլին էր վճարում» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»)։

«Օմարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմարը – Մ.Ֆ.) Զաբիբ իբն Մաալամ ալ-Ֆիրիհին ուղարկեց Յայաստան, ապա օգնական ուղարկեց Սալման իբն Ռաբիաին, սակայն վերջինս հասավ միայն Օմարի սպանությունից հետո» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Ուրմիա՝ գավառ Անդրպատականում, որտեղ շատ մարդիկ հավաքվեցին հայերից և ուրիշներից, սպանելու համար Սալիդ իբն ալ-Ասուն, երբ նա արշավեց այնտեղ։ Սալիդը նրանց դեմ ուղարկեց Ջաբիբ իբն Աբդալլահ-ալ-Բաջալուն, որը նրանց պարտության մատնեց և խաչի վրա սպանեց նրանց առաջնորդ իշխաններին» (Յակուտ ալ-Յամալի «Աշխարհագրական բառագիրք»)։

¹⁵⁷⁰ «Նրանք առան հրաման բերող, կոտորեցին նրանց սրով, իսկ կանանց ու մանուկներին էլ գերելարեցին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 45)։

¹⁵⁷¹ «Իսկ այն զորքը, որ Այրարատի կողմերում էր, սրի մատնեց մինչև Տալիք, Վիրքի և Աղվանքի կողմերը, վերցրեց ավարն ու գերիներին և եկավ, անցավ Նախճավան՝ այն զորքի մոտ, որը կռիվ էր մղում Նախճավանի բերդի դեմ, սակայն չկարողացան գրավել այն» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 45)։

«Չորեք հավաքելով՝ դարձյալ հարձակվեցին Յայոց երկրի վրա և նրանց գլխավորներն էին Օթմանն ու Օգբան։ Երբ Յայաստանի սահմանները հասան, երեք խմբի բաժանվելով ասպատակ սփռեցին։ Մի խումբը, գնալով Վասպուրականի կողմը, գրավեց ավաններ և ամրոցներ, որոնք ձգվում էին մինչև Նախճավան քաղաքը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 2)։

«Տաճիկների զորքի մի մասը ասպատակ սփռելով գերում են Մարսը, Գողթեն ու Նախիջևանը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4)։

«Իսմայելացիները պարսիկ կողմի վրայով մտան Յայոց աշխարհը։ Եվ ահա նրանք գրավում և գերում են Մարսը ավանները, Գողթեն գավառն ու Նախիջևանը։ Նրանք սպանում և ստատկում էին մարդկանց և գերելով անց էին կացնում Երասխ գետի՝ Ջուղայի հունի միջով» (Մխիթար Անեցի «Յանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 20)։

¹⁵⁷² «Եվ եղավ, որ հաջորդ տարվա գալուստ պես Իսմայելի զորքը եկավ Անդրպատական և բաժանվեց երեք մասի։ Մի թևը արշավեց դեպի Այրարատ, մի թևը՝ դեպի Վասպուրականի կողմը, իսկ մի թևը՝ դեպի Աղվանք։ Արդ՝ նրանք, որոնք արշավեցին Վասպուրականի կողմերը, սփռվեցին, սրի մատնեցին այդ ողջ տարածքը և վերցրին ավար ու գերիներ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 44)։

«Չորքի մի մեծ հատված, բաժանվելով Պարսկաստանի կողմից, ասպատակեց Յայոց երկիրը և գերեց մարսը ավանները, Գողթեն գավառը և Նախճավան դաստակերտը։ Տղամարդկանցից շատերին սրի բաշեցին, այլոց կանանցով ու մանուկներով գերելարեցին և անցկացրին Երասխ գետից՝ Ջուղայի հունով» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 2)։

«Զաղթելով Բաղդադի տունը և Պարսից երկրում թագավորեց Ռոմիզդ արքան, որը զորք հավաքեց ու հարձակվեց Վասպուրականի երկրի վրա։ Նա մեծ ավերմունքներ հասցրեց Ճվաշին ու Գերամին, իսկ Արտաշը, Յաջինն ու Կոզոմիսն էլ առհասարակ այրեց» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3)։

¹⁵⁷³ «Եվ եղավ, որ հաջորդ տարվա գալուստ պես Իսմայելի զորքը եկավ Անդրպատական ու բաժանվեց երեք մասի։ Մի թևը արշավեց դեպի Այրարատ, մի թևը՝ դեպի Վասպուրականի կողմը, իսկ մի թևը՝ դեպի Աղվանք։ Արդ՝ նրանք, որոնք արշավեցին Վասպուրականի կողմերը, սփռվեցին, սրի մատնեցին այդ ողջ տարածքը և վերցրին ավար ու գերիներ։ Նրանք եկան, հավաքվեցին Երևանում ու կռիվ մղեցին բերդի դեմ, բայց չկարողացան գրավել» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 44)։

¹⁵⁷⁴ «Այս զորքը երկուսի բաժանվեց, մի մասը գերիներին վերցնելով դարձավ իր երկիրը, իսկ մի գունդ էլ առանձնանալով ասպատակեց Արտաշ գավառը և հարձակվեց հունաց գրավարի վրա, որի անունն էր Պոռկուպ։ Սա բանակ էր դրել Կոզոմիս գավառում՝ Բագունդորի և Մարդոցայի սահմանի վրա։ Թեոդորոս իշխանը, որ Ռշտուկյաց տոհմից էր, եղելության իրազեկ լինելով, ազդարարեց Պոռկուպ գրավարին, թե Իսմայելի ավարառու զորքը ելել է ու գալիս է մեր դեմ, իսկ Պոռկուպը, զորքի բազմության ապավինելով և ոչ՝ Աստծուն, որը քաջություն է տալիս պատերազմներում, Յայոց իշխանի խոսքերին կարևորություն չտվեց։ Սա, զայրացած Յայոց աշխարհի կորստյան և գորավարի անտարբերության

համար չկարողանալով համբերել, մտնելով երկրորդում և երրորդում էր իր խոսքը: Այդ ժամանակ գորավարը, բարկանալով իշխանի վրա, իր ձեռքում եղած գավազանը նետեց նրա հետևից: Թեոդորոսը զայրացած դուրս եկավ նրա մոտից և իսկույն հրամայեց իր իշխանության տակ եղած զորքերին. «Չրահավորվեք և ելեք Իսմայելի դեմ»: Նրանք, իրենց երիվարները հեծնելով, դարանամուտ եղան այն բլրի հետևում, որը եղբայր էին կոչում: Կիոճերի մոտքը կորելով՝ նրանք արաբներից շատերին կոտորեցին և, կողոպտելով ընկածներին, թողեցին Պոռկոպ գորավարին ու գնացին Գառնի գավառը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 2):

¹⁵⁷⁵ «Ապա Պոռկոպը ևս իր զորքին հրաման տվեց հարձակվել թշնամու վրա, սակայն Իսմայելի զորքը նրանց վրա հարձակվեց, հույների մեծ մասին կոտորեց և այլոց էլ փախուստի մատնելով հետապնդեց մինչև ճամբարը, իսկ իրենք՝ արաբները, իրենց բանակատեղին վերադառնալով հանգստանում են: Ասում են, թե հունաց զորքի թիվը վեց բյուրից ավելի էր, իսկ իսմայելացիները՝ նվազ, բան մեկ բյուր: Հաջորդ օրը, ճամբարում կուտակված ավարը հավաքելով, արաբները վերադարձան, գնացին իրենց երկիրը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 2):

«Եվ տաճիկները մի գունդ, սասլատակելով Արտազ գավառը, հարձակվում է Հունաց Պոռկոպ գորավարի վրա, հալածում է նրան, նրա ողջ բանակը ավարի է առնում ու գնում է իրենց երկիրը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Իսմայելցիները սպանեցին նաև Հունաց գորագլուխ Պոռկոպոսին, որը 60.000 հոգանոց զորքով նստում էր Հայոց սահմաններում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 35):

¹⁵⁷⁶ «Իսմայելի զորքերը գնացին այնտեղից և բանակեցին Արծափում՝ բերդի հանդեպ՝ գետի շուրջը: Նրանք սկսեցին կռիվ մղել բերդի դեմ և այնտեղ բերդից շատերին մեծ վնաս հասցրին: Արդ նրանք թիկունքի կողմից՝ Ասորենի կողմից, որ Կախանկտուց են կոչում, ունեին ելք դեպի բերդի գլուխը: Այդ, նրանով մարդիկ վայր իջան բերդից՝ գնալու, Դարոյնք բերդից իրենց համար օգնական զորք խնդրելու: Վարազ Սահակի որդի Սմբատ Բագրատունին նրանց 40 մարդ տվեց և նրանք գնացին ու գիշերով ելան բերդ, բայց չհսկեցին զաղտնություն: Եվ ահա իսմայելցիներն այդ տեղն իմացան, իսկույն ելան բերդը և, մինչև առավոտը բացվելը, գրավեցին այդ պահակետը: Այդտեղի 10 պահապան մարդկանց նրանք բնած բռնեցին և սպանեցին...: Եվ եղավ՝ Կոստանդինի (Բուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Գ.) երկրորդ տարում՝ Հոգի ամսի 23-ին՝ կիրակի օրը՝ առավոտյան, իսմայելացիները բերդի մեջ թիկունքից ու առջևից աղմուկ գցեցին և կոտորեցին նրանց սրով սուսերի: Շատերը, գահավեժ լինելով, մեռան: Նրանք կանանց ու մանուկներին իջեցրին բերդից և կամենում էին սպանել, գերությանը թիվ չկար, իսկ ճարակող անասունները չափազանց շատ էին: Եվ եղավ այնպես, որ հաջորդ օրը՝ առավոտյան, հայոց գորավար Թեոդորոսն իր զորքով եկավ, վրա հասավ, հարձակվեց նրանց վրա ու սաստիկ կոտորածով ջարդեց նրանց: Նրանք Իսմայելի բլուրը գործելով 3.000 ընտիր սպառազեններ էին և նրանցից ոչ-ոք չփրկվեց, բայց միայն սակավաթիվ հետիոտն ճողոպտյալների, որոնք գնացին ու ամրացան Շամբում: Տերն այդ օրը իսմայելացիների ձեռքից փրկեց գերիների բազմությունը և Իսմայելի մեծ կործանամար ջախջախեց, սպանվեցին նաև Իսմայելի երկու գորապետները՝ Օթմանը և Օզբան: Հայոց գորավարը մեծ հաղթանակ տարավ: Եվ այդ պատերազմից հայոց գորավարը Կոստանդին տանել տվեց ընծաներ՝ 100 ընտրագույն ձի, որոնք ստանալով, ինքն՝ արքան, և ողջ պալատն ուրախացան, ու արքան շուտով մեծ շնորհակալություն հայտնեց» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 44, 45):

«Արաբների մի խումբ, հասնելով Կոգովիտ, պաշարեց Արծափ ամրոցը: Բերդի մոտքը գտնելով՝ թշնամիները գիշերը զաղտագողի նրա վրա բարձրացան, բանգի պահապանները բնած էին, և գրավեցին ամրոցը: Այնտեղ գտնվող տղամարդկանց նրանք կապանքների տակ դրեցին, այնուհետև, իրենց անձնաթանկության տալով, սկսեցին զագրելի պղծությանը խառնակվել կանանց հետ: Ամենատեսն Աստված, սակայն, գթալով չլքեց իր անվան հավատացողներին, այլ գործված չարիքների վրեժն առնելու համար ուղարկեց Թեոդորոս իշխանին, որը 600 զինավառ ռազմիկներով արագաթև հարձակումով արծվի նման անմիջապես խոյացավ ավարառու թշնամու վրա, կոտորեց մոտավորապես 3.000 թշնամու, կապվածներին արձակեց, իսկ ոսոխի փոթաթիվ մնացորդներին էլ փախուստի մատնեց: Հայ ռազմիկները գերյալների վերադարձին և, թշնամու ավարն ու կողոպուտը ժողովելու, խնդությանը վերադարձան՝ փառավորելով Աստծուն, որ իրենց վրեժը լուծեց թշնամիներից: Ինչ վերաբերվում է այն արաբական զորքը, որի մասին նախապես պատմել եմ, ապա, առնելով ավարը և գերիներին, այն գնաց Ասորիք ու դրանից հետո երկու տարի դադար տվեց» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 3):

«Աբուբեքը և Օթման Եմրիկների իշխանության վեցերորդ տարում նրանց զորքերը դարձյալ հարձակվեցին Հայոց աշխարհի վրա և երեք ուղղություններով դիմելով դեպի Տարուն ու Վասպուրական: Եվ ահա առաջապահներից մեկը, երբ հասնում է Կոգովիտ, գիշերով գրավում է Արծափ բերդը և այդ օրը աննիգ եղած գայրափ պղծագործությանը էին զբաղվում: Մյանց վրա է հասնում Թեոդորոս իշխանը ու 600 մարդկանցով բոլորին առհասարակ սրախողխող է անում՝ 3.000 հոգի, գերվածներին հետ է դարձնում ու ողջ թալանածը ավարի է առնում: Եվ Աբուբեքը ու Օթման այստեղ սպանվեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Ապա այս Որմիզդ արքան հարձակվեց Արծափ ամրոցի վրա և այնտեղ գտնվող շատ կանանց գերեց» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Այդ ժամանակ հայերից գրավվեց Արծափը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Արտազ գավառից անցնելիս մի խումբ բաժանվեց իսմայելացիներից, որոնց ընդառաջ ելավ Թեոդորոս Ռշտունին և սաստեցրեց զորքերի առաջնորդներին» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 20):

¹⁵⁷⁷ «Ապա այս Որմիզդ արքան հարձակվեց Արծափ ամրոցի վրա և այնտեղ գտնվող շատ կանանց գերեց, բայց հետո Թեոդորոսը, հետապնդելով նրանց, Արաքսի գետեզրին հասավ, շատերին սպանեց, իսկ ուրիշներին էլ փախուստի մատնեց: Եվ այդ կերպ նա գրավեց ավարը, որ նրանք թալանել էին, իսկ գերիների բազմությունն էլ վերադարձրեց» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Իսմայելի զորքերը եկան Որդապու, բայց նրան ևս ոչինչ չկարողացան անել» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 44):

¹⁵⁷⁸ «Նա (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ռոտարիոսը – Մ.Գ.) հռոմեացիների դեմ մարտնչեց նաև Ռավեննայի մոտ՝ Եմիլիայում, Սկուլտենա գետի ափին: Այդ պատերազմում հռոմեացիների կողմից ընկավ 8.000 հոգի, իսկ մյուսները դիմեցին փախուստի» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 4, գլուխ 45):

«Նա (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ռոտարիոսը – Մ.Գ.) հռոմեացիների դեմ մարտնչեց նաև Սկուլտենա գետի ափին, որտեղ հռոմեացիների կողմից ընկավ 8.000 հոգի» (Ամանուն «Լանգոբարդների ծագումը»):

¹⁵⁷⁹ «Այդ ալ-Ասան մեկնեց և Հիջրի 22 թվականին կանգ առավ ան-Տրապիսում: Պատմում են, սակայն, նաև, որ այդ արշավանքը տեղի է ունեցել Հիջրի 23 թվականին: Այսպիսով՝ պատմում են, որ Այդ ալ-Ասան կանգնել է ան-Տրապիսից արևելք գտնվող գլբեթավոր տան մոտ ու մեկ ամիս շարունակ պաշարել է քաղաքը՝ այդպես էլ ինտրավորություն չունենալով որևէ բան անել: Ի վերջո, Մուլլիջ ցեղից մի մարդ մի անգամ ելավ ճամբարից և 7 ռազմիկների հետ միասին մեկնեց որսի: Նրանք անցան քաղաքի արևմտյան կողմը, հայտնվեցին ճամբարից հեռու, իսկ հետո հետ դարձան: Շոգը, սակայն, նեղեց նրանց և նրանք հապաղեցին ծովի մոտ: Մի փոքրիկ տեղանք տեսան, որ ծովը մոտենում է քաղաքի պարիսպներին, ընդ որում մի հատվածում ծովի ու քաղաքի միջև պարիսպ չկար և նավերն ուղղակիորեն մոտենում էին քաղաքի բնակիչների տներին: Այդ Մուլլիջն ու նրա ընկերները տեսան, թե ինչպես է ծովը հետ քաշվում, նրանք գտան այն վայրը, որտեղ ծովը հետ է քաշվում քաղաքից, այդ վայրով մտան քաղաք, հասան եկեղեցուն և փառավորեցին Ալլահին: Ռումեներին մի որևէ այլ ապաստարան չմտա, բան նավերն էին: Այնու ու նրա մարդիկ փայլեցրին իրենց սրերը քաղաքի կենտրոնում և ողջ զորքով ներս մտան: Ռումեները իրենց ունեցածի մի շատ փոքր մասով կարողացան փրկվել նավերի վրա, իսկ Ամրին որպես ավար բաժին հասավ այն ամենը, ինչ կար քաղաքում» (Աբդ ալ-Ռաբաժ «Եգիպտոսի նվաճումը»):

¹⁵⁸⁰ «Այնտեղից Սուլիման (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Գ.) որոշեց հարձակվել հռոմեական երկրների վրա ու ամայեցնել դրանք: Գերեվարելով ու ոչնչացնելով՝ նա հասավ Եմիլիայի, այսինքն Բալեստինային՝ ձեռք չտալով այնտեղ գտնվողներին: Քաղաքի բնակիչները ցրվել էին դաշտերում և խաղողի պաղիտներում, երբ զորքը հարձակվեց նրանց վրա: Նրանք ենթարկվեցին էին, թե դրանք հռոմեացիներին ծառայող արաբ բրիգատներն էին ու դրա համար էլ ոչ-ոք չէր փախել ու թաքնվել: Նրանք ողբալիս քաղաքը գտան բաց դարպասներով, իսկ ներսում գտնվողներին էլ՝ առանց վախի: Նրանք ներս մտան, գերեվարեցին ու թալանեցին քաղաքը, ավարի կույտեր հավաքեցին ու գերի տարան կանանց, տղաներին ու աղջիկներին: Նրանք գերեցին նաև քաղաքի արքաներին: Նրանք իրենցից հետո ամայացում ու ավար թողեցին և ուրախությամբ գնացին իրենց երկիր» (Ամանուն Եգիպտացի «Ժամանակագրություն», մաս 124):

«Այդ ժամանակ զորքերի հրամանատարն էր Մավին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Գ.), որն առավ զորքերը և գրավեց Կեսարիան՝ այնտեղ հարկեր սահմանելով: Դրանից հետո նա շարժվեց մինչև Ամասիա և բազում ավար առավ, իսկ հետո դարձավ Կիլիկիա ու հնազանդեց այն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

¹⁵⁸¹ «Այս ամենի պատճառով սլավոնների վերնում հիշատակված ցեղերը, այսինքն՝ ցեղերը Ստրիմոնից և Ռիկիսանից, սոգոմալների հետ միացին գիկվեցին և գայրացած ելան մեր Թեսալոնիկի դեմ: Ամենից առաջ նրանք իրենց մեջ որոշեցին, որ Ստրիմոնից եկած սլավոնները կզբաղեցնեն արևելյան ու հյուսիսային մասերը, իսկ Ռիկիսանից եկածները և սոգոմալները՝ արևմտյան մասն ու ծովափը՝ ամեն օր հանելով իրար միացված նավեր: Եվ ահա նրանք գրեթե երկու տարի շարունակ հարձակումներ էին գործում: Ինչպես արդեն ասվեց, նրանք սովորաբար ամեն օր հանում էին երեք-չորս նավ, այնպես, որ քաղաքի բնակիչները հյուծվել էին և չէին կարողանում տանել այդ անհանգստությունն ու առաջապանները: Երբ...

Նրանք նետվում էին դեպի արևելյան կողմը, արևմուտքում հայտնվում էր Նոր վտանգ, իսկ երբ նրանք ուղղվում էին դեպի հյուսիս՝ ծովի վրա Նոր աղաղակ ու հեծեծոց էր բարձրանում և ի վերջո անտառների էր տեսնել, թե ինչպես են անընդհատ սպանում ու գերեզմանում: Ի վերջո, դարպասները փակվեցին, քանի որ մտքով թուլացած ոմանք հավաքվում էին այնտեղ և աննկարագրելի սով էր սկսվել: Կաշառքի և արծաթասիրության, այլ ոչ թե, ինչպես կարծում եմ, այլ պատճառով բաղաբեռն ուժեղ սով սկսվեց: Բանն այն էր, որ բարեգութ վասիլանը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ Լ-ը – Մ.Գ.**), որն իր վրա էր վերցրել ամեն ինչի հոգսը, սեփական ուղերձով հոգաց ուսույթեղենով բաղաբեռն մատակարարման մասին և, չնայած, որ այստեղի պետական ամբարներում ոչ քիչ քանակի հաց կար, այդ ժամանակ բաղաբեռն կառավարողները վաճառում էին այն անցնող օտարերկրյա նավերին յոթ մոդը 1 լոմիսայի դիմաց, և դա այն դեպքում, երբ բարբարոսների տեղաշարժի մասին լավ հայտնի էր: Հարձակումից մեկ օր առաջ նրանք որոշեցին այդտեղի նավահանգստից ուղարկել նման հացով լի նավեր, չնայած բաղաբեռն հաց հանելու թույլտվություն նրանց ոչ-որ չէր տվել: Առաջիկային ժամը հինգին միանգամից երկու կողմից հարձակում ձեռնարկվեց: Եվ այդ ժամանակից սկսված, ինչպես ասվեց, նրանք ամեն օր անընդհատ հարձակում էին գործում և Նահատակի կողմից պահպանվող մեր բաղաբեռն ընդհանրապես անատուն չմնաց: Եվ հետո, քանի որ այդտեղից նավագնացությունը ընդհատվեց, հողը մնաց անշնչակ և ուսույթի չկար, իսկ մարդկանց սպանող սովը ուժեղանում էր և զարգանում: Նույնիսկ նրանք, որոնք ոչ մի անմաքուր կամ պիղծ բան չէին օգտագործում, ուտում էին էշ և ձիեր, մյուսները հավաքում էին ջրապուրոց և, չորացնելով դրանք, աղում էին ջրաղացում, վարպետորեն շիլա պատրաստում ու ուտում, երրորդները խոտի սերմեր էին հավաքում, չորորդները՝ վայրի հատապտուղեղենի տերևներ կամ սերմեր և զարմանալի ձևով այլ միջոցներ էին հնարում այդ անասնի սովի դեմ պայքարելու համար, իսկ գինի, յուղ կամ այլ բան յուր գնալու համար ընդհանրապես չէին գտնում: Երբ այդ բոլորները վերջացան, սակայն, ամեն անգամ մարդկային վարպետությունն ու հնարամտությունը անխնայ դարձան: Կարելի էր տեսնել մարդկանց, որոնք կարծես դժոխքից դուրս եկած լինեին, մյուսները նման էին հողի կանանց: Ոմանք դուրս էին գալիս դարպասներից և մոտակայքում ու բաղաբեռն մերձակայքում գտնվող վայրերից խոտ էին հավաքում, քանի որ ամեն ինչ ոչնչացվել էր բարբարոսների կողմից և կամ էլ հիմնական մասով ոչնչացվել էր կրակով, որը նրանք էին նետել: Նույն պահին էլ, սակայն, երբ, ինչպես ասվեց, նրանք նետվեցին դարպասներից դուրս, բարբարոսները, ինչպես գազաններ, որոնք ավար են փնտրում, սկսեցին թալանել, բռնել ու սպանել դուրս եկողներին: Եվ նրանք արդեն չէին վերադառնում: Այդ անչափ դժբախտություններից արցունքների բնական հոսքերը չորացան և մարդկանց մարմինները սկսեցին նմանվել անհոգի բարերի: Անտառների ու անչափ չարիքի պատճառով ոչ-որ չէր կարողանում մեկ կայծի իսկ արցունք թափել...: Բարբարոսների համառության պատճառով չէր հերիքում Նույնիսկ ջուրը և բացի այդ, մեր հողաբեռն պառիստը, երաշտ եղավ ու դժբախտ ժողովուրդը սովից և ծարավից կոտորվում էր: Այնպես որ, ինչպես արդեն ասվեց, ոմանք փոքրոգիաբար կարծում էին, որ կկարողանան փրկել իրենց կյանքը, եթե կարողանան թաքնվել, փախչել և զալ բարբարոսների մոտ: Մեկը թողնում էր կնոջն ու երեխաներին, մյուսը՝ ծնողներին և ընտանիքը ու հետ էր կանգնում հավատքից: Եվ բաղաբեռն այդ աննկարագրելի դժբախտությունը ակնհայտ էր, երբ արդեն փրկության և ոչ մի հույս չկար, սակայն Նույնիսկ այդ վիճակում էլ ամենագոր ուժն ու մեր Աստված չճորճիս բաղաբեռ, շնորհիվ իր իսկ՝ Նահատակի, միջնորդության: Երբ ի վերջո ժողովուրդը եկավ բարբարոսների մոտ, սուրբը հակառակորդին նման մի միտք ներշնչեց, որ վաճառեն բոլորին, ովքեր անցել են իրենց կողմը, ավելի հյուրիսալին շրջանների սլավոնական ժողովուրդին, որպեսզի նրանց մեծաթվության ու բաղաբեռն մոտիկության պատճառով նրանք որևէ կերպ հետ չվերադառնան: Եվ երբ բարբարոսներն իրականացրին իրենց այդ մտադրությունը և Նահատակի կամքով ոմանք փախան այնտեղից, այդ ժամանակ նաև մյուսները, որոնք մտադրվել էին փախչել, զսպվեցին, քանզի այդ ճանապարհով ողջ բաղաբեռ կարող էր մարդագուրկ լինել, մինչև բարբարոսների կողմից այն գրավվելը: Հետո ի վերջո բոլորը միաձայն այն տեղին եկան, որ բաղաբեռն հովանավոր Դիմիտրիոսի պատճառով դժբախտությունները մի քիչ նահանջվեց, սակայն, երբ իբր թե դավաճանության պատճառով ինչ-որ սլավոններ միացան մեզ, հյուսիսային կողմում ուժեղագույն ռազմիկների ծաղիկը ոչնչացվեց: Երկրի տերը միանգամից էլ բաղաբեռն ուղարկեց պարենամթերքով ու զինված տաս նավեր: Նա դրանից ավել գործ ուղարկել չէր կարող, քանզի այդ ժամանակ Ջաղաբաղիները, նեղված սովից և տանջվող կարիքից, ծնկադրեց խնդրում էին նրանց, սակայն սրանք ընդհանրապես խղճախարություն չունեին և ուսույթի չէին քանակության դիմաց խնդրատուների հոգին էին հանում: Զաղաբաղիները նրանց տանում էին ոչ միայն ոսկյա զարդերը, որոնք ունեին, այլ նաև իրենց անկողիններն ու բոլոր շորերը, տալիս էին Նույնիսկ կանանց ականջներից հանած ականջոցները: Մյուսներին հրամայվեց ղեկավարների հրամանով մտնել տները, որտեղ կասկածում էին, թե հաց կա: Եվ ամեն մեկը անարգել, ինչպես իր տուն, մտնում էին բաղաբեռն մեջ գտնվող պահներն ու դրա համար էլ նրանք, ովքեր անպաշտպան էին, ողորմելի մահկան էին արժանանում: Եվ բաղաբեռն աղետալի փրկության այն աստիճանի հասավ, որ նրա պատերից դուրս գտնվող սուրբ տաճարները բարբարոսների ամբարձրությունների վերածվեցին, որոնք այնտեղ պատապարվում էին: Այնպես որ այն օրերին, երբ Ջաղաբաղիները որոշում էին դուրս գալ դարպասներից, սրանք, ինչպես բազմ, դուրս էին թափում այնտեղից և ոչնչացնում դարպասներից հեռացածներին: Մյուսները, միակտոր նավակներով թաքնվելով ծայրերի մեջ կամ էլ գաղտնի վայրերում, հարձակվելով սպանում էին նրանց, ովքեր աղետի պատճառով ծով էին դուրս գալիս, որպեսզի մի քիչ գոնե թեթևանան: Եվ վիշտը վշտի վրա էր գալիս, անսպիտակություն էր լաց ու անհուսություն: Այդ ժամանակ բաղաբեռն տիրակալները որոշեցին մնացած նավերն ու միակտոր նավակներն ուղարկել Թեբե և Դիմիտրաղա երկրամասեր՝ վեճեգեզիների ժողովուրդի մոտ, որպեսզի ի վերջո իրենց համար ուսույթի ձեռք բերեն: Նրանք պետք է գնեին չորացված մրգեր՝ բաղի գոնե մի քիչ թուլացման համար: Ակնհայտ էր և այն, որ պատերազմի համար մնացած քիչ բնակչությունը անպիտան էր, որը, սակայն, այնուհանդերձ պետք է մնար պարիսպների հետևում մինչև իրենց վերադարձը: Այդպես էլ եղավ: Մնացին ամենաթուլներն ու անօգնականները, իսկ ուժեղներն ու ծաղկուն տարիները գտնվողները լողացին այդ նավերով հիշատակված վեճեգեզիների, քանի որ այդ ժամանակ սրանք իբր խաղաղության մեջ էին բաղաբեռն բնակչության հետ: Դրուգիսիոսների իշխանները միաձայն որոշեցին պարիսպների մոտ պատրաստվել բաղաբեռն պաշարման ու գրոհի՝ ուշադրություն չդարձնելով անօգնական և փոքրթիվ բնակչության վրա: Բացի դրանից նրանք այդ ցեղի ինչ-որ սլավոններից հավաստիացում ևստացան, որ ցանկացած դեպքում կգրավեն բաղաբեռ: Այդ նպատակով նրանք դարպասների մոտ հրակոծելու ամբողջ պատրաստեցին ու նաև խաղողի որթերից հյուսված ինչ-որ բաներ, աստիճաններ, որոնք հասնում էին երկինք, ինչպես նաև քարանետներ ու այլ անթիվ փայտյա կառույցներ, կրկին պատրաստեցին նետեր, կարճ ասած այն ամենը, ինչը ոչ մեկը մեր սերնդից չգիտեր ու երբեք չէր տեսել, իսկ մեծ մասին էլ Նույնիսկ անուն տալ չէր կարող: Եվ ահա 5-րդ խրիստոսի հուլիսի 25-ին ռիսիսիների ցեղի բոլոր սլավոնները սագուդատների հետ միասին հարձակվեցին բաղաբեռի վրա, ոմանք ցամաքից, մյուսները, օգտագործելով անթիվ նավակներ, ծովից: Եվ ամենաողորմած ու բարեբաղ լստված, որը միշտ մեզ հետ է, անմիջապես էլ ցույց տվեց իրեն և հետ դարձրեց այն մյուս բարբարոսներին Ստրիսոն գետի մոտից, քանզի, երբ նրանք, համաձայն իրենց միջև գործող պայմանավորվածության, 3 մղոնի չափ մոտեցան Աստծո կողմից պահպանվող մեր բաղաբեռն, հետ դարձվեցին Աստծո կողմից՝ Նահատակի արդյթների շնորհիվ: Այդ ժամանակ վերը հիշատակված ցեղը Ռիսիսիների և մյուսները այդ վայրերից, ինչպես նաև մնացած բարբարոսական ցեղերը սագադատների հետ միասին պաշարեցին մեզ ցամաքից ու ծովից: Առաջին իսկ օրը նրանք շրջապատեցին բաղաբեռ արևմտյան ևսկյունից մինչև արևելյանը: Եվ ռազմական գործում փորձառու ռազմիկները սկսեցին փնտրել այն հարմար վայրերը, որ վայրերից որ հնարավոր էր գրավել բաղաբեռ պաշարմամբ: Միաժամանակ իրար միացված նավակներով սլավոնները դիտարկում էին ափը և պարսպի ողջ երկանքով պաշարողական սարքեր էին տեղադրում՝ ի կործանումն իրենց: Եվ երբ բոլորը իրենց աչքերով տեսան անխուսափելի մահը, նրանք միաձայն սկսեցին կոչ անել իրար. «Թող ես գոհվեմ սովից, բայց ոչ այս վայրենիներից», իսկ մյուսն ասում էր. «Արդյո՞ք ես այսքան չարիքից և մահից փրկվել եմ, որպեսզի բաժին դառնամ նման դաժան ու անխիղճ գերեզմարության»: Եվ լաց ու կոց էր ու մարդիկ իրենց կուրծքն էին ծծում, ոմանք ողբում էին սեփական կործանումն ու գերեզմարությունը, իսկ մյուսներն էլ՝ իրենց մոտիկներին, որոնք գնացել էին վեճեգեզիների մոտ, ասելով. «Կայ մեզ, քանզի մենք իրար մահն ու գերեզմարությունը Նույնիսկ չենք տեսնի: Ավելի լավ էլ, որ նրանք մեզ հետ հիմա լինեին և մենք չնահանայինք իրարից բաժան»: Մյուս կողմից էլ, չնայած այս ամենին, բաղաբեռիցները կարծում էին, որ, իմանալով մեր գերեզմարության մասին, վերը հիշատակված վեճեգեզիները նրանց էլ այնտեղ կսպանեին: Եվ իրոք, վեճեգեզիները մտադրվել էին նման մի բան և կանեին էլ, եթե չլիներ Նահատակի միջնորդությունը և այստեղ չկատեցներ նրանց: Եվ ահա, վերը հիշատակված բարբարոսները, շրջապատելով պարիսպները, դրանից հետո առաջին օրը հանգստանում էին: Այդ ժամանակ մեր փրկիչ և օգնական աստվածային Նահատակը ոչ թե թևի մեջ, այլ արթուն եղող մարդկանց դեմ հայտնվեց այսպես կոչված ներքին պարսպի մոտ, որտեղ շատ դարպասներ կային: Նա ոտքով էր, հագած էր թիկնոց և ձեռքին գավազան ուներ: Եվ, երբ վերը հիշատակված դարպասներով սլավոնները ներս լցվեցին բաղաբեռ, նա բռնում էր նրանց, ասելով. «Աստված բերեց նրանց չար պահի, ինչ եմ անում այստեղ ես»: Ահա այսպես նա դուրս բերեց նրանց բաղաբեռի փոքր դարպասներից: Այդ հրաշագործ երևույթը անմիջապես էլ հայտնի դարձավ ու բաղաբեռիցները մի քիչ համարձակություն առան: Մյուսները ևս տեսան այդ Նահատակին ու բաղաբեռն փրկչին, որը բափ ու քրտինք պատած վազում էր պարսպի վրայով և, ոգեշնչված ինչ-որ անհայտ, բայց ուժեղ, փառահեղ ոգով, կոչ էր անում վահանակիրներին կանգնել պարսպի որոշակի վայրերում ու պատրաստվել պահպանության տանել: Դրա մասին բաղաբեռիցները պատմում էին իրար, երբ արդեն օրը բացվել էր, քանզի ոչ մեկը գիշերը աչք չէր կպցրել՝ սպասելով հարձակման, վշտահար ու հոգաբեռն պատված...: Երբ լույսը բացվեց, բարբարոսական ողջ ցեղը ելավ ու միաձայն այնպիսի ոռնոց արձակեց, որ հողը ցնցվեց ու պարիսպները խարխվեցին: Եվ անմիջապես էլ նրանք մոտեցան պարսպին իրենց պատրաստած պաշարողական սարքերի հետ միասին՝ մեքենաներով ու կրակով, ոմանք ողջ ափով իրար միացրած նավերով, մյուսները ցամաքով՝ զինված նետամիջները, վահանակիրները, թեթև զինվածները, նիզակ

Նետողները, պարսատիկավորները, պաշարողական մեքենաները սպասարկողները, մի խոսքով՝ բազերը՝ աստիճաններով ու կրակով նետվելով դեպի պարիսպը: Այդ ժամանակ բաղաբի ամեն մի կենդանի արարած ակնատես եղավ, թե ինչպես, նման ձեռնային կամ անձրևային ամպի, նետերի անթիվ բանակությունը, ուժեղ կերպով հատելով օդը, լույսը գիշերային խավարի էր վերածում: Այդ ժամանակ էլ հենց տեսան Քրիստոսի Նահատակին, որ այդ ամպը հեռու էր վանում բաղաբի: Հարձակման խառնաշփոթի մեջ վերը հիշատակված դարպասները այրվեցին, բանգի բարբարոսները մեծ կրակ էին վառել, որտեղ անընդհատ շատ փայտ էին նետում: Նիզակների նետման և նետածիգների, թեթև զինվածների ու պարսատիկավորների գործողության շնորհիվ նետվող մեծաթիվ արկերի պատճառով հնարավոր չէր դուրս գալ պարսիկ հետևից և կամ էլ որևէ կերպ դիմանալ անթիվ արկերի ու բարերի հարվածներին: Եվ երբ բարբարոսները արեցին այդ ամենն ու դարպասի ողջ ներքին, փայտյա մասը այրվեց, այն իրար կցցնող երկաթյա մասերը ընդհանրապես չթուլացան, այլ թռված և իրար կպածի տեսք ունեին արդեն այլ կերպ, այնպես որ, այրվելով հանդերձ, այդ դարպասները ամբողջական մնացին ոչ միայն ցամաքում, այլև ծովում: Այն բանից հետո, երբ նույնը եղավ նաև այլ վայրերում... **(տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.)**, դարպասների մոտ ու այլ տեղեր, որոնք նրանք գրավելու ու մարտի համար հեշտ էին համարում, բայց որտեղ անհաջողության մատնվեցին, լաց ու կականով, իրենց հետ վերցնելով իրենց արխուններին, որոնք խոցվել էին Աստծո կողմից Նահատակի միջնորդությամբ և վիրավորվել, նրանք, թշնամանալով իրար հետ, վերադարձան իրենց երկիրը, իսկ Աստծո կողմից պահպանվող բաղաբի բոլոր բնակիչները սովորության համաձայն շնորհակալություն էին հայտնում Աստծուն: Նրանք գտան փայտից պատրաստված շատ ռազմական հանդերձանք ու բերեցին դրանք բաղաբ՝ ասելով. «Փառք Աստծո, որը ցույց տվեց մեզ իր բարեհաճությունը, մեզ՝ ոչնչություններին ու մեղադրողներին, որ ցեղը ցեղի դեմ չեղավ, որ մենք արժանի չէինք Աստծո անսեկվելի հրաշագործություններին, սակայն այնուհանդերձ նա հիշեց մեր մասին մեր այս նեղ վիճակում», իսկ բարբարոսները, որոնք թշնամացան իրար հետ, իրենց հաղթածներին ասացին. «Դուք չէի՞ք ասում մեզ, որ բաղաբում ոչ-ոք չկա, բացի մի բանի ծերունիներից և փոքրաթիվ կանանցից: Այդ դեպքում որտեղի՞ց վերցվեցին այսքան մեծաթիվ մարդիկ, որոնք դիմադրում էին մեզ»: Եվ բոլորին պարզ դարձավ, որ հանուն մեզ բաղաբին օգնություն էր ուղարկվել սրբերի կողմից Նահատակի աղոթքների շնորհիվ, իսկ մի բանի օր անց վերադարձան նաև նրանք, որոնք գնացել էին վերցնելու իրենց չարագործությունների մեջ և հույս էին դրել սեփական մեծաթիվության վրա: Չնայած այդ ժամանակ պաշարումը հանվեց, այնուհանդերձ հարձակումներն ու ամենօրյա անընդհատ ասպատակությունները չէին դադարում, իսկ բարբարոսները հիշատակված կերպով բոլոր կողմերից դարաններից հարձակվում էին բաղաբի վրա, բռնում նրանց, որոնք անփույթ էին: Իրող, մեծագույն հրաշքը և հրաշքը բոլոր մեծ հրաշքներից հետևյալն էր: Երբ վերը հիշատակված սլավոնները, որոնք, ի կործանումն իրենց նենգորեն մտադրվել էին ու պատրաստել պաշտպանության գեղեթեր ու պատրաստություններ բաղաբի վրա հարձակվելու համար, այդ ժամանակ նրանցից մեկը հորինում էր նոր ու անհայտ մեքենաներ, մյուսը ստեղծում ու հորինում էր նոր տիպի թերևե և նետեր, մի խոսքով, նրանք միջում էին իրար հետ, ձգտելով ցեղային առաջնորդներին օգնելու գործում երևալ ավելի եռանդուն: Նրանց մեջ սլավոնական այդ ժողովրդից մեկը կար, որը կարողանում էր իրեն արժանապատիվ պահել, գործնական ու ողջամիտ, և որը, շնորհիվ մեծ փորձառության, գիտակ էր ռազմական մեքենաների կառուցվածքի ու ստեղծման հարցում: Նա հենց իրեն՝ իշխանին, խնդրեց իրեն թույլտվություն ու օգնություն տալ, որպեսզի մի իրևանալի աշտարակ պատրաստի իրար կպցրած գերաններից ու այն, վարպետորեն ամրացնելով, դնի անիվների կամ գլորվող այլ բանի վրա: Նա ուզում էր այն ծածկել նոր մոդելված կենդանիների մոդիֆիկացիայով, վերևից բարաններն դնել և բոլոր կողմերից թրծել... թրի նման, իսկ վերևից, որտեղ ատամնաշարն էր, պետք է գտնվեին հուպիտները: Այն երեք հարկանի էր, որպեսզի նրանում տեղակայվեին նետածիգներն ու պարսատիկավորները, մի խոսքով, նա ուզում էր ստեղծել այնպիսի մի մեքենա, որի օգնությամբ նրանք, ինչպես պնդում էր, անպայման կգրավեին բաղաբը: Երբ սլավոնների արխունները, զարմացած տարօրինակ կառույցի նկարագրությունից, որի մասին պատմվեց, անվստահությամբ վերաբերվեցին նրա խոսքերին, նրան հրամայեցին հողի վրա նկարել հիշատակված մեքենայի կառուցվածքը, իսկ վարպետը, որը հորինել էր այդ կառույցը, ոչ մի վայրկյան չվարանդելով վերադարձեց դրա պատկերը հողի վրա: Ի վերջո, համոզվելով այն բանում, թե ինչպիսի վախ այն կարող է առաջացնել, նրանք պատրաստակամորեն տվեցին շատ երիտասարդներ, ոմանց, որպեսզի հիմքի համար ծառեր կտրեն, մյուսներին՝ ուժեղ և փորձառու, դրանց մշակման համար, երրորդներին, որոնք վարպետորեն երկաթ էին մշակում, այդ գործի համար, չորրորդներին էլ՝ վարպետների ու ռազմիկների, նետողական գեղեթերի պատրաստման համար: Եվ հիշատակված մեքենայի կառուցման համար մեծ ամբոխ հավաքվեց, սակայն, երբ նրանք իրար հետևից հավաքվեցին այդ գործի համար և աշխատանքն ի վերջո արդեն պետք է սկսվեր, այդ ժամանակ մեր հովանավոր ու բոլորի պաշտպան փառահեղ Դիմիտրիոսը, իզգատար կերպով գուշակելով ապագան, հայտնվեց նրան, ով մտադրվել էր պատրաստել այդ մեքենան, և, ձեռքով հարվածելով դեմին, գրկեց նրան հիշողությունից ու գիտակցությունից, այնպես, որ նա անմիջապես սկսեց փախչել յուրայիններից: Նրանք վերադարձին նրան աշխատանքի համար, սակայն նա կրկին ավելի հեռու փախավ: Եվ ինչքան նրանք ուզում էին մոտենալ նրան, նա այդքան հեռու էր փախչում: Այս կերպ կորցնելով խելքը՝ նա ապրում էր ղժվարանցանեյի լեռներում, ինչպես վայրի զագան, առանց շորի՝ խուսափելով մարդկանցից և թաքնվելով: Դրա համար էլ այդ բարդ մեքենայի վրա աշխատանքներն ի վերջո դադարեցվեցին, իսկ հիշատակված վարպետը առաջվա նման մնում էր անապատում, մինչև պաշարման պատրաստությունները Նահատակի ջանքերով չդադարեցվեցին: Եվ այդ ժամանակ այդ մեքենան հորինողը, ի վերջո ուշքի գալով, բոլորին պատմեց, թե ինչպես է իրեն հայտնվել Նահատակը: Երբ նա սկսել էր աշխատանքը, հայտնվել էր գեղեցիկ շորերով ինչ-որ հրեղեն մի մարդ, որը ձեռքով հարվածել էր իր այտին: Եվ այդ օրվանից սկսած նա կորցրել էր հիշողությունն ու գիտակցությունը, բոլորին սկսել էր ընդունել Նահատակի փոխարեն և փախչում էր: Ի վերջո, նա կրկին տեսավ նրան և վերջինս ստել էր, որ ինքը չվախենա իրենից, այլ գնա բաղաբ՝ իրեն փնտրելու նպատակով: Կարպետը գնացել էր և սկսել էր փնտրել սուրբ հրաշագործին, որը փրկել էր հայրենիքը, և գտել էր նրան: Եվ երբ հասկացել էր, որ հենց նա է խոչընդոտել այդ մեքենայի ստեղծմանը, անմիջապես էլ անկեղծորեն հավատացել էր Աստծուն ու սուրբ Նահատակ Դիմիտրիոսին, կնքվել էր ու պատմել բոլորին այդ հրաշքի մասին» (Ռովման Թեսալոնիկացի «Սուրբ Դիմիտրիոս Սալոնիկացու հրաշագործությունները», մաս 2, գլուխ 4):

¹⁵⁸² «Պատմում են, որ Ալեքսանդրիայի հացով ձեռք բերված պայաննագիրը խախտված և ռուսները Մանուիլ ալ-Խասի գլխավորությամբ ելան, նավերով մոտեցան բաղաբին ու իրենց միացրին այնտեղ գտնվող ռուսներին, թեև ալ-Մուկակիսը հավատարիմ մնաց պայաննագրվածություններին: Դա եղավ այն ժամանակ, երբ Ռուսման իբն Աֆֆանն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.**) արդեն հեռացրել էր Ամր ալ-Ասային ու նրա տեղը կառավարիչ նշանակել Աբալլաի իբն Սադին: Ահա հենց այդ ժամանակ էլ ռուսները ափ իջան Ալեքսանդրիայում: Այդ ժամանակ եգիպտացիները խնդրեցին Ռուսման իբն Աֆֆանին Ամր ալ-Ասային կրկին նշանակել կառավարիչ, մինչև որ նա ավարտին չի հասցրել պատերազմը ռուսների դեմ, բանի որ Ամրը բավարար առաջնական գիտելիքներ ուներ և ահ էր տարանում թշնամիների վրա: Ռուսմանը այդպես էլ արեց: Ալեքսանդրիան հզոր պարիսպներ ուներ ու այդ ժամանակ Ամրը երդում տվեց, որ, եթե Ալլահը իրեն հաղթանակ տա ռուսների նկատմամբ, նա անպայման կավերի այդ պարիսպները, որպեսզի այդ բաղաբը դառնա անառակի տան նման մի տեղ, երբ ամեն ոք կկարողանա ներս մտնել որտեղից որ ցանկանա: Ամրը ռուսներին դեմ պատերազմի ելավ ցամաքից ու ծովից: Պատմում են, որ դուպտերն ու ալ-Մուկակիսը միացան նրան ու հնազանդվեցին, իսկ ինչ վերաբերվում է ռուսներին, ապա նրանցից ոչ մեկը չհնազանդվեց: Այդ ժամանակ հարաբեր իբն հուզաֆանն ասաց Ամրին. «Մարտնչիդ ռուսների դեմ, բանի դեմ նրանք օժանդակություն չեն ստացել: Դի կարելի փստահ լինել, որ ողջ Եգիպտոսը չի խախտի պայաննագրվածությունը»: Ամրը, սակայն, հակաճառեց, թե. «Ո՛հ, ես կոչ կիղեմ եգիպտացիներին և նրանք կկանգնեն իմ դրոշի տակ: Փորձանք գալիս է նրանց մոտ, ովքեր այն բերում են, իսկ Ալլահը դրանց կխախտառակի մեր նկատմամբ»: Ռուսները ելան Ալեքսանդրիայից ու նրանց հետ էին հարակից բնակավայրերի բնակիչները, որոնք ապստամբել էին: Նրանք սկսեցին կանգ առնել շրջակայքի գյուղերում, խմել տեղացիների գինին, ուտել նրանց ուտելիքը և թալանել այն ամենը, ինչի կողքով որ անցնում էին: Ամրը այնքան ժամանակ ձեռք չտվեց նրանց, մինչև որ նրանք չհասան Նիկիուսա: Մահմեդականները նրանց դեմ ելան ցամաքում ու ծովում: Ռուսներն ու դուպտերը առաջինը հարձակվեցին և նետերի հեղեղ թափեցին, այնպես որ նետերից մեկը խոցեց Ամրի Նժուգի կուրծքը, նա պատվեց փրշով, սակայն մնաց ոտքի վրա: Դրանից հետո մահմեդականները առաջացան ծովից և միացան նրանց հետ, ովքեր ցամաքում էին: Թշնամին շարունակում էր նետերի հեղեղ թափել մահմեդականների վրա և նրանք մի քիչ հետ բաշխվեցին: Թշնամիները նետվեցին մահմեդականների վրա, սրանք սկսեցին նահանջել, իսկ Շարիկ իբն Սուլման էլ իր հեծելազորով ջարդվեց: Ռուսները շարվեցին իրար հաջորդող մի բանի շարքերով և այդ ժամանակ առաջ անցավ մի պատրիկ, որը եկել էր Ռուսի երկրից: Նա սլանում էր իր Նժուգի վրա, շողոռում ոսկեգոծ գրահների մեջ և մարտահրավեր նետում բոլորին: Այդ ժամանակ նրա դեմ ելավ Չուբեդյա ցեղից մեկը, որի անունը Հաուսմալ էր և նա Աբու Մազ-Հիջրի կուսիսն էր: Նրանք, հետապնդելով մեկ մեկու, երկուսը մեկմարտեցին Նիզակներով, սակայն հետո այն պատրիկը մի կողմ նետեց Նիզակը և վերցրեց թուրը: Այդ ժամանակ Հաուսմալը ևս մի կողմ նետեց Նիզակն ու անցավ թրին, որը կոչում էր ան-Նաջա: Ամրը կոչ հղեց Աբու-Մազ-Հիջային և սա պատասխանեց. «Ահա, ես այստեղ եմ»: Մարդիկ, կանգնած Նեղոսի ափին, շարքեր կազմեցին և պատրաստվեցին մարտի: Որոշ ժամանակ երկու կողմի ռազմիկները թրերը ձեռքերին մարտնչում էին, հետո այն պատրիկը կրկին հարձակվեց Հաուսմալի վրա: Վերջինս, չնայած նիհարոտ մեկն էր, բայց դիմացավ այդ հարձակմանը: Հաուսմալը

նսկի տամ, ես թուրս ունեմ և այն կտամ քեզ»։ Լսեց Ամրն այս մասին, եկավ Եգիպտոս և գրավեց այն ու հետ դարձավ Երուսաղեմ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

¹⁵⁸³ «Մահմեդականները հետապնդեցին թշնամիներին այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան նրանց Ալեքսանդրիայի մոտ։ Այստեղ ևս Ալլահը մահմեդականներին հաղթանակ տվեց, իսկ Մանուիլի ալ-հասն էլ սպանվեց։ Պատմում են, որ Ամր ալ-Ասն այնքան է հետապնդել թշնամիներին, մինչև որ նրանց չի բշտե քաղաք։ Դրանից հետո բանակցություններ սկսվեցին և որոշվեց, որ թերը մի կողմ կտարվեն։ Հենց այդ վայրում էլ մի սկզբից կառուցվեց, որն այժմ կոչում են Մաս դիջ առ-Ռահմա։ Սգկիթս այդպես կոչվեց, քանի որ հենց այդտեղ ռումները փրկվեցին թերից։ Դրանից հետո Ամրը հրամայեց ավերել Ալեքսանդրիան» (Աբդ ալ-Յաբա «Եգիպտոսի նվաճումը»)։

«Նրանք բարանետ մեքենաներ դրեցին և Ամրը կատարի կրվեց նրանց դեմ։ Բարանետ մեքենաներ դնելով՝ նա բանդեց քաղաքի պարիսպները, համառ կռվով մտավ ու սրով նվաճեց։ Նա կոտորեց ռազմիկներին և գերեվարեց նրանց երեխաներին։ Նրա բնակիչ ռումների մի մասը փախավ Ռումի երկիրը, իսկ Ալլահի թշնամի Մանվելը սպանվեց։ Ամրը ու մահմեդականները բանդեցին Ալեքսանդրիայի պարիսպը, քանզի Ամրը երդվել էր, որ գրավելու պարագայում այդպես է վարվելու» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»)։

«Այդ տարի Ալեքսանդրիայի բնակչությունը ապստամբեց և նրա դեմ արշավեց Ամր իբն ալ-Ասը, որը Եգիպտոսի կառավարիչն էր։ Նա կոտորեց և գերեվարեց, սակայն Օսման խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.3.**) գերեվարվածներին վերադարձրեց և նորից տվեց զինման իրավական փնտել։ Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սալիդ ալ-Բահիին, թե այդ տարում Ռումի թագավորը ներքին Մանուելին նավերով ուղարկեց Ալեքսանդրիա։ Նրա բնակչությանն ապստամբեց, բացի Մուկլայիսից։ Ամր իբն ալ-Ասը Հիջրի 25 թվականի Ռաբիա Ա մասում արշավեց ու բռնի ուժով նվաճեց Եգիպտոսի հողը, բացի Այն Շամսից, որի հետ հաշտության պայմանագիր կնքեցին» (իբն Խայթա «Պատմություն»)։

«Ռումները պարտվեցին և մահմեդականները հետապնդեցին նրանց, մինչև որ գործ մտցրեցին Ալեքսանդրիա և սաստիկ կոտորած արեցին քաղաքում։ Սպանվածների մեջ էր նաև Մանուել ներքինին» (իբն Ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Սա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.3.**) պատերազմով զբաղեցրեց Աֆրիկան և, աֆրիկացիների վրա հարկ դնելով, վերադարձավ» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 20):

¹⁵⁸⁴ «Ինձ պատմել է Մադաինին, լսելով Աբդալլահ իբն Կասիմից, սա էլ՝ Ֆարուա իբն Լակիթից, թե երբ Օսման իբն Աֆֆանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.3.**) դարձավ խալիֆա, Ատրպատականից հեռացնելով Ռուբային, կառավարիչ նշանակեց Վալիդ իբն Ռուբա իբն Աբու Մուայթին։ Այդ ժամանակ բնակիչներն ապստամբեցին և Հիջրի 25 թվականի Վալիդը արշավեց նրանց դեմ՝ իր առաջապահ գործի հրամանատար ունենալով Աբդալլահ Շիբլ ալ-Ահմասին։ Սա արշավեց Մուդանի, Բաբաբի ու Թալասանի վրա, կողոպտեց ու գերեվարեց։ Ատրպատականի ժողովուրդը հաշտություն խնդրեց և նա Յուզայնայի հաշտության պայմաններով պայմանագիր տվեց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»)։

¹⁵⁸⁵ «Չորսվարներից ոչ մեկը նոր բան չնվաճեց, բացի Բուբայից, որը Մուդանի ժողովուրդին ցաք և ցրիվ արեց, և նրանք համաձայնեցին կրկին վճարել ջիզիան ամեն մի մեծահասակից մեկ դինարի չափով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Վալիդ Օլբան, իրեն առաջնորդ նշանակելով Աբդալլահ իբն Շուբայլ ալ-Ահմասուն, Հիջրի 25 թվականին հարձակվեց Մուդանի, Թալիթի և Թալասանի բնակիչների վրա։ Նա ավար ու գերիներ վերցնելուց հետո Ատրպատականի ժողովուրդի հետ հաշտությունը վերահաստատեց՝ Յուզայնայի պայմանների հիման վրա» (Յակուտ ալ-Յամինի «Աշխարհագրական բառագիրք»)։

¹⁵⁸⁶ «Այս ժամանակ Տվանշիրը և գործը սրահար ճարակումով շատերին կրծանում են ու բացի այդ նաև նրանցից գրավում են ձիեր, ջորիներ և, մեծ բանակությամբ ավար խլելով, վերադառնում են» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 19):

¹⁵⁸⁷ «Պարսից գուռը, սակայն, չէր դարձրում հետամտելուց։ Երկրորդ ընդհարումը միմյանց հետ տեղ է ունենում մի լեռնոտ վայրում և այդ օրը տիրոջ օգնությամբ Տվանշիրին հաջողվեց հաղթություն տանել» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 19):

¹⁵⁸⁸ «Այդ ժամանակ իսկույն ժամանում է գուժաբերը և ասում է. «Պարսկական գործը մտավ Պերոզ քաղաքը և եղբայրներիդ հետ միասին գերեվարեց մորդ»» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 19):

¹⁵⁸⁹ «Իսկապես եմ ասում, ինչպես ձագակոտոր արջ գայլաքսած գազանացել էր Տվանշիրը։ Դառնացած լինելով՝ նա արագ անցնում է իրեն ենթակա իր հայրենիքի սահմաններից՝ Կուր գետի այս կողմը գտնվող Կապիսան գավառը, և այնտեղ նրանց դեմ ճակատամարտում է ոչ այնպես վայրիվերո, այլ՝ մտածված ու կշռադատված։ Իր անվախ կռվի հետևանքով նա գլխից վերք է ստանում, սակայն Քրիստոսի գործը աջի օգնությամբ նա այնպես կտրուկ և ուժեղ հանդես եկավ, որ թշնամուց մինչև անգամ մի մարդ էլ կենդանի չմնաց։ Այդտեղից մեծ ու պանծալի անունով նա դադար է առնում Վրաստանի սահմաններում, իսկ երկրի իշխող Ատրնեսեիդը, որ մի մեծապատիվ մարդ էր և հռոմեական թագավորությունից ստացել էր եռակի գահերեցության տիտղոս, այդտեղ այցելում է նրան, ինքն իր ձեռքով փաթաթում է նրա վերքը ու նրա քաջարի հաղթությունը համարում է մեծ ուղարկություն։ Այդ ժամանակ խաղաղ և անբախտելի դաշինք են կայանում միմյանց հետ, որից հետո Տվանշիրը օգնական գործ է վերցնում վրացիներից։ Նա ածապարում է ամենից առաջ արշավել Ռուդի և այդտեղ, պարսից գործից ում որ գտնում է, տեղն ու տեղը սրի ճարակ է դարձնում։ Դրանից հետո նա չափազանց շտապ հասնում է իր ձեռնախոցային քաղաքի վրա ու նույն ձևով է վարվում, մինչև անգամ չափահասներին ու արգանդից նոր ծնված մանուկներին բռնի կերպով կորզում է» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 19):

¹⁵⁹⁰ «Այդ տարի Մուավիան (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.3.**) արշավեց Ռումի երկիրը, հասավ Ամորիոն և Անտիոքի ու Տարսուսի միջև գտնվող բերդերը գտավ լքված վիճակում։ Նա Ամորիի ու Ջազիրայի մեծաթիվ գործեր նշանակեց սկսելու, մինչև որ վերջացներ իր արշավանքները։ Ապա նա Եգիդ իբն ալ-Յուս ալ-Աբսիին ուղարկեց ամառային արշավանքի և նրան հրամայեց նույնն անել։ Երբ վերադարձավ, քանդեց այդ բերդերը մինչև Ամորի» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

¹⁵⁹¹ «Քրիստոսի 647 թվականին Կարինը գրավվեց հայերից» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

¹⁵⁹² «Հաբիբ իբն Մասլամա ալ-Ֆիրհին Օսմանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.3.**) կողմից ուղարկվեց Հայաստան և հասավ Սայասջան, որտեղ բնակիչները նրա դեմ կռվեցին, սակայն նա պարտության մատնեց նրանց Վայսում ու հաշտություն կնքեց Սայասջանի բերդերի բնակիչների հետ՝ խաղաղ տալու պայմանով» (Յակուտ ալ-Յամինի «Աշխարհագրական բառագիրք»)։

«Մի քանի ժամանակից հետո նորից գլուխ բարձրացրեց Սպահանի սպասալարը և մոտեցավ քաղաք Դիլին։ Եվ ահա նրանց դեմ նորից դուրս եկավ Սարգիսը ու, հենց որ սկսվեց պայքարը, նրան գերեցին, ողջ խաբը ավերեցին և ամայացրին, իսկ Սարգիսն բազում գերիների հետ միասին Սպահան տարան...» (Ստեփանոս Տեթթյի «Գործունի կայսրաբանություն»)։

¹⁵⁹³ «Օսմանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.3.**) Հաբիբ իբն Մասլամա ալ-Ֆիրհինի Հայաստան էր ուղարկել, ապա հետևից առաքել էր Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիին, որպես օգնական, սակայն, երբ վերջինս հասավ, նրանք իրար հետ թշնամացան և դա շարունակվեց մինչև Օսմանի սպանությունը։ Հաբիբ իբն Մասլաման արդեն Հայաստանի մի մասը նվաճել էր, երբ Օսմանը գրեց Սալմանին՝ Հայաստանի կառավարիչ նշանակելով նրան։ Սա եկավ Բայլական և բնակիչները դիմավորեցին նրան ու հաշտություն կնքեցին» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Սալման իբն Ռաբիան և Իրաքի բնակիչներից նրանք, որ իր հետ էին, բռնեցին Արմինիա տանող ուղին։ Երբ Արմինիայի տերերը լսեցին իրենց երկիր արաբների ներխուժման մասին, նրանք նրանցից փախան այնքան ժամանակ, մինչև որ չարագան լեռներում, ամրոցներում, լեռնավանդակներում ու անտառների թափուներում։ Նրանք սկսեցին իրար ասել, որ, իբր իրենց վրա եկել է մի ցեղ, որը, ըստ լուրերի, իջել է երկնքից և այդ ցեղի մարդիկ չեն մահանում ու գեները նրանց որևէ վնաս չի հասցնում։ Եվ ահա Սալման իբն Ռաբիան սկսեց ոչնչացնել նրանց, ովքեր իր գործի նկատմամբ թշնամանք էին արտահայտում, և գրավել բոլոր քաղաքներն ու գյուղերը, որոնք հանդիպում էին իր ճանապարհին։ Մաբելով ուղին՝ նա հասավ Բայլականին, որը Առանի երկրում է։ Բայլականի բնակիչները ողորմածություն խնդրելով նրան ընդառաջ ելան և նրա գործի համար օթևաններ հատկացրին։ Նրանք նրա հետ գումար վճարելու պայմանով խաղաղություն կնքեցին։ Նա ընդունեց այդ պայմանը» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 2):

«Սուլեյման իբն Ռաբիան Օսման իբն Աֆանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.3.**) ժամանակ արշավեց Առանի վրա, գրավեց Բայլականը ու հաշտության ռազմագրով ապահովեց նրանց կյանքն ու ինքերը, ինչպես նաև քաղաքի շենքերը՝ պայմանով, որ ջիզիա և խարաջ վճարեն...։ Բայլականը գրավելուց հետո նա արշավեց Բարդայի վրա...» (Յակուտ ալ-Յամինի «Աշխարհագրական բառագիրք»)։

¹⁵⁹⁴ «Դրանից հետո Ատրպատականից սկսվեցին էլ ավելի շատ գործեր թափվել այնտեղ, սակայն Տվանշիրը բոլորովին չէր վախենում նրանցից, քանզի նրա եղբայրը այն էր, որ շատերի դեմ ավելի էր խիզախում, քան քեռի հանդես։ Ծակաշեն գավառում նա երկու ճակատամարտերի ընթացքում խիստ վրիժառույթյամբ խոցողումով իրենց գնդերով հազարավորների կյանքին վերջ տվեց» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 19):

¹⁵⁹⁵ «Դրանից հետո Ատրպատականից սկսվեցին էլ ավելի շատ գործեր թափվել այնտեղ, սակայն Տվանշիրը բոլորովին չէր վախենում նրանցից, քանզի նրա եղբայրը այն էր, որ շատերի դեմ ավելի էր խիզախում, քան քեռի հանդես։ Ծակաշեն գավառում նա երկու ճակատամարտերի

ընթացքում խիստ վրիժառույթաբար խոցողունով իրենց գնդերով հազարավորների կյանքին վերջ տվեց» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 19):

¹⁵⁹⁶ «Այդ տարի Օսման իբն Աֆան խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) Զուֆայից հեռացրեց Սաադ իբն Մալիքին և նշանակեց Վալիդ իբն Ուկբա իբն Աբու Մուայթին: Վալիդը Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիլիին, որը Կուտայբա իբն Մաան իբն Մալիքի տոհմից էր, 12.000 հոգով ուղարկեց Պարտակ և նա կոտորեց ու գերեզմարեց: Ասել է Աբու Ուբայդան, լսելով Սամրիից, թե Օսմար խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմարը – Մ.Ֆ.) էր ուղարկել Սալման իբն Ռաբիաին Պարտակ և նա նվաճեց այն» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Դրանից հետո Սալման իբն Ռաբիան գնաց Բալլականից և հարձակվեց Բարդա ամրոցի վրա: Սրա բնակիչները նրա հետ փրկագին վճարելու պայմանով խաղաղություն կնքեցին: Նրանցից ստացած փողը նա բաժանեց իր ռազմիկներին, որով ուժեղացրեց նրանց ոգևորությունը» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 2):

«Բարդան, ինչպես պատմվում է, Օսման իբն Աֆանի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.Ֆ.) ժամանակ նվաճեց Սալման իբն Ռաբիան: Նա Բալլականը գրավելուց հետո արշավեց Բարդայի վրա և բանակ դրեց Թարթուս գետի մոտ, որը բաղաբեց հազիվ մեկ փարսախ հեռավորություն ունի: Բնակիչները բաղաբեց ռաբիան փակեցին, դրա համար էլ նա հարձակվեց շրջակա գյուղերի վրա, որտեղ բերքը արդեն բաղված էր: Դետո հաշտություն կնքեց Բալլականի հաշտության հար և նման պայմաններում ու նա մտավ բաղաբ: Այնտեղից նա ուղարկեց իր հեծելազորը ուրիշ երկրներ գրավելու համար...: Սալման իբն Ռաբիան Բալլականը գրավելուց հետո արշավեց Բարդայի վրա» (Յակուտ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

¹⁵⁹⁷ «Շամբոր՝ մի բերդ է Աղվանքում, նրա ու Գանձակի միջև հեռավորությունը մի օրվա ճանապարհ կամ տասնմեկ փարսախ կլինի: Շամբորը, որը իհն բաղաբ է, Պարտակը գրավելուց հետո նվաճեց Սալման իբն Ռաբիա գրավարը» (Յակուտ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

¹⁵⁹⁸ «Դրանից հետո Սալման իբն Ռաբիա իր հեծելազորով ուղղություն բռնեց դեպի Գուրգան: Սրա բնակիչները նրա հետ խաղաղություն կնքեցին հայտնի բանակի փրկագին վճարելու պայմանով, որը նրանք պետք է տալին ամեն տարի» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 2):

«Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիլիին 12.000 հոգով ուղարկվեց Հայաստանի ժողովրդի դեմ: Սա գնաց Հայաստան՝ սպանեց, գերեզմարեց ու կողոպտեց, ապա յի ձեռքերով գնաց Վալիդի մոտ» (իբն ալ-Ասիմ «Լիակատար պատմություն»):

«Ուգ (Պրոտան գետի աջ ափին, Տաթևի մոտ – Մ.Ֆ.)՝ բաղաբ Առանի կողմերում, որը գրավեց Սալման իբն Ռաբիան» (Յակուտ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

¹⁵⁹⁹ «Այդ ժամանակ Աբդալլահ անունով գորավարի կողմից մեծաթիվ հաղթանակներ ձեռք բերվեցին արևմուտքում: Նա այդ ժամանակից սկսած էլ երկար ժամանակի ղեկավարում էր իրենց հանձնարարածով պատերազմը: Նա եկավ Տրիպոլիս և սկսեց պատերազմել Ֆիրմանի և Լեբիդայի դեմ: Զգալի ավերածություններ գործելով՝ նա ընդունեց գրավված ու թալանված պրովինցիաների հնազանդությունը և շուտով, արդյուն տեղափոխվելով, հասավ Աֆրիկային: Դրան համար էլ դիմադրության ճակատագիրը կանխորոշված էր ու մավները դիմեցին փախուստի, իսկ Աֆրիկայի բոլոր ազնվականները կոմիտ Գրիգորիսի հետ միասին գլխավոր ուղևացան: Աբդալլահին, ծանրացած հարուստ ավարով, Մուավիայի (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիայ – Մ.Ֆ.) թագավորության տասներորդ տարում իր գործով վերադարձավ Եգիպտոս» (Անանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականին», մաս 24):

«Այդ տարի արաբները ելան ու ներխուժեցին Աֆրիկա, որտեղ մարտ տվեցին պատրիկին ու նրա մարդկանցից շատերին սպանեցին: Դետո արաբները վերադարձան և իրենց իշխանությունը հաստատեցին առափնյա բաղաբների վրա» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 10):

«Այդ նույն տարին սարակինոսները Աֆրիկայի վրա արշավեցին և, հարձակվելով ապստամբ Գրիգորիոսի վրա, փախուստի մատնեցին, նրա կողմակիցներին կոտորեցին, իսկ Գրիգորիոսին էլ Աֆրիկայից դուրս բռնեցին: Ապա, աֆրիկացիների վրա հարկեր նշանակելով, նրանք վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Արաբների 25-րդ տարում, որը համապատասխանում է հուլյանի 958 թվականին, Աֆրիկայի Գրիգորիս պատրիկը ապստամբեց Կոնստանյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ: Այդ ժամանակ արաբները հարձակողական ուժեր պատրաստեցին ու գնացին Աֆրիկայի վրա: Այստեղ, չնայած նրանք չկարողացան բռնել Գրիգորիսի բանակին, սակայն տիրեցին ծովափնյա բոլոր բաղաբներին, որի արդյունքում Գրիգորիսը հետո փոշմանեց և կրկին հնազանդվեց Կոնստանյին» (Բար-Յեբեթոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ սարակինոսները տիրեցին Աֆրիկային» (Զիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Երբ Ուսմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.Ֆ.) Արդ ալ-Ասային հեռացրեց Եգիպտոսի կառավարման ղեկից, նրա փոխարեն Եմրի նշանակեց Աբդալլահ իբն Սադ Աբուր Մարիային, որը, ինչպես Ամրի ժամանակներում էր, սկսեց հեծելազորի թեթև ջոկատներից կազմված ուժեր ուղարկել Աֆրիկայի ծայրամասների ուղղությամբ և ավարառություն իրականացնել: Այդ ժամանակ, ահա, Աբդալլահ իբն Սադը գրեց Ուսմանին և հայտնեց նրան, որ Աֆրիկան մոտիկ է այն վայրերից, որտեղ իրենք ամրացել են՝ խնդրելով թույլտվությունը արշավանք իրականացնել այդ ուղղությամբ: Ուսմանը հավաքեց մարդկանց, որպեսզի խորհրդակցեն այդ հարցով և, երբ մարդիկ հավաքվեցին, Ուսմանը նրանց գլխավոր դրեց ալ-Նադիրիս իբն ալ-Հաբասին, մինչև որ նրանք կհասնեն Եգիպտոս, իսկ այստեղ արդեն բոլորը պետք է ենթարկվեն Աբդալլահ իբն Սադին: Այդ ժամանակ Աֆրիկայի իշխանությունների նստավայրը գտնվում էր Կարթագենում և այնտեղ թագավորում էր Գուրգոր անունով մի արքա, որին նշանակել էր դեռ Զերակեսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակես I-ը – Մ.Ֆ.), բայց նա մերժել էր սրա իշխանությունը և իր անունով սկսել էր դրամներ թողարկել: Այս մարդու իշխանությունը ձգվում էր Տրապիզոնից մինչև Տանի: Այսպիսով՝ պատմում են, որ Զերակեսը իշխելու էր նշանակել այդ Գուրգորին, իսկ սա մերժել էր նրա իշխանությունը: Այսպիսով՝ այս Գուրգորը մարտով ընդհարվեց Աբդալլահ իբն Սադի հետ, սակայն Ալլաիդ տապալեց նրան, իսկ նրա սպանությունն էլ, ինչպես Ամրի ժամանակում են, իրականացրեց Աբդալլահ իբն ալ-Հաբասը: Գուրգորի գործը դիմեց փախուստի, իսկ Աբդալլահ իբն Սադն էլ ուղարկեց հեծյալ ջոկատներ, որոնք վերջնականապես ցրեցին նրա զորքը և մեծ ավար ձեռք գցեցին: Երբ Աֆրիկայի առաջնորդը տեսավ այդ, նա խնդրեց Աբդալլահին իրենցից հարկ վերցնել և լքել այդ երկիրը: Աբդալլահը համաձայնեց, վերցրեց ամեն ինչ և վերադարձավ Եգիպտոս՝ այդպես էլ ոչ մեկին չնշանակելով կառավարելու այդ երկիրը: Այդ ժամանակ ամեն մի մահմեդական հեծյալի բաժին հասավ 3.000 դինար՝ 1.000-ը մարդու և 2.000-ը ծնույցի համար, իսկ հետևակայինին էլ հասավ 1.000 դինար...: Աֆրիկայի այդ նվաճումը տեղի ունեցավ Ֆիջրի 27 թվականին» (Աբդ ալ-Հաբաս «Եգիպտոսի նվաճումը»):

¹⁶⁰⁰ «Ինձ պատմել էր Աբու Սալիհ ալ-Ֆառան, լսելով Դամասկոսի բնակիչներից մեկից, որը կոչվում էր Աբդալլահ իբն ալ-Վալիդ իբն Զիզադ իբն ալ-Ղազ, որը նույնպես լսել էր Ուբայդա իբն Նասիից, որը համարվում էր իբն Սալիհի, թե երբ Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) բանակին թալանեց թալանեց Մուրդուս, գտավ որ Ամրիից, ծովից գտնվող բերդերը լքված են և այնտեղ, մինչև արշավանքից վերադառնալը, Ամրիից, Տագիրից ու Կիննասարիի մարդկանցից զորք տեղավորեց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁶⁰¹ «Սրանից մեկ կամ երկու տարի հետո Եգիպտոս իբն ալ-Ռուա ալ-Արսիին ամառային արշավանքի ուղարկվեց ու նրան հրամայվեց նույնը կրկնել և բոլոր կառավարիչները նույնը կրկնում էին» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ապա Մահմեդը գրավեց Տարսուսը, Ադանան և Մսիս՝ տիրելով ողջ Ասիային» (Շապուհ Բագատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

¹⁶⁰² «Այդ տարին Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) ծովով արշավեց Կիպրոսի վրա: Նա 1.700 նավ ունեց: Գրավելով Կոստանդինոս ողջ կղզով հանդերձ՝ նա ավարառեց այն: Լսելով, որ Կակոբիզոս կուբիկուլարիոսը հռոմեական մեծաթիվ գործով իր վրա է գալիս, նա նավարկեց Արադոսի դիմաց ու, խաբարիս գցելով, փորձեց գրավել կղզու Կաստելլոն ավանը: Ամեն տեսակի մեթոդներ գործի դնելով, բայց արդյունքի չհասնելով, նա նրանց մոտ է ուղարկում ոմն Թոմարիոս Եպիսկոպոսի՝ ահաբեկելու նրանց դադարեցնել դիմադրությունը, թողնել բաղաբն ու հեռանալ կղզուց, բայց, հենց որ Եպիսկոպոս նրանց մոտ եղավ, նրան պահեցին և Մուավիայի պահանջներին չընդառաջեցին, որը տեսնելով, որ Արադոսի պաշարումից ոչինչ չի ստացվում, վերադարձավ Դամասկոս, բանգի ձմեռը վրա էր հասել» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Սրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) ստրատեգոսը Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) էր՝ Դոմոդոսյան կղզուս բանդողը, որը թալանեց Կիպրոսն ու նրա բոլոր բաղաբները: Նա գրավեց Արադոս կղզին և իրի մասնեց նրա բաղաբները, որից հետո լքեց կղզին, որը անբնակ է մնացել մինչև մեր օրերը» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 20):

«Զրիստոսի 647 թվականին տաջիկ զորավար Մավին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) մտավ Կիպրոս և շատ պղծություն արեց այնտեղ ու բազում տեղեր ավերեց: Պղծեցին Եպիսկոպոսի տաճարը և ոչ մի կերպ հնարավոր չեղավ սահմանափակել նրան» (Մամվեկ Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Մավին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) 1.800 նավերով ելավ Եգիպտոսից ու մտավ Կիպրոս կղզի, որտեղ խնդրեց հնազանդություն և հարկ, բանգի խնայելու էր նրանց: Նրանք, սակայն, ամրացան բաղաբներում և դեմ ելան նրան: Այդ ժամանակ հազարացու սուրը մաշեց նրանց, իսկ նրանց ամուր բաղաբները գերեզմանների վերածվեցին: Նրանք գրավեցին Կոնստանդին (Բյուզանդական

կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.) ամուր բաղաձեռն, որտեղ շատ գանձ կար, իսպառ կոտորեցին և ավերեցին: Եվ ահա Մավին, լցված անչափելի ավարով, հետ դարձավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Դրանից հետո սարակինոսները դարձան այնքան ամբարտապան, որ պատրաստեցին զավերներ և շարժեցին Կոստանդնուպոլիս: Նախնառաջ նրանք ափ իջան Կիպրոսում և գրավեցին այդ թագավորության Կոնստանս կոչվող մեծ քաղաքը, որտեղ գտնվում էր սուրբ Բառնաբաս առաքյալի գերեզմանը: Կողոպտելով քաղաքը՝ սարակինոսները հիմնահատակ ավերեցին դրա ամրությունները և մինչև այսօր այն անմարդաբնակ է» (Գեորգիոս Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Հուլյների 960 թվականին Մուավիան (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.)** ներխուժեց Կիպրոս» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Դրանից հետո Մուավիան (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.)** հազարավոր զինվորներ հավաքեց և այդ գործով, ինչպես նաև 1.700 նավերով դուրս եկավ Ալեքսանդրիայից ու Սիրիոյի շրջակայքից: Անցած զինված մարդկանց զուլխ՝ նա խարխիս գցեց Կիպրոսի մոտ, որը լի էր կյանքի համար հաճելի բազում բաներով: Եվ այսպես, ականջ կախելով այլաբանորից քաղաքների թողնված թե, խարխիս գցելուց հետո պետք է գործել, նա իր մարդկանց ցրեց կղզով մեկ, որոնք սկսեցին թալանել ու կողոպտել, ընդ որում կղզին այդ ժամանակ գտնվում էր Կոնստանդինոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.)** կողմից ուղարկված կառավարչի իշխանության տակ: Այսպիսով՝ նրանք իրենց իշխանությունը տարածեցին այնտեղի մեծ քաղաքի վրա և կոտորեցին, իսկ Մուավիան էլ հաստատվեց եպիսկոպոսի պալատում» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 10):

«Հուլյների 960 թվականին Մուավիան (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.)** գործ հավաքեց, իսկ Ալեքսանդրիայից էլ բերեց 1.700 նավեր: Նա այս ամենը ծով մտցրեց և հասավ Կիպրոս կղզի: Դրանից հետո նա իր մարդկանց ցրեց կղզում, որպես սրանք ապահովության փոխարեն ոսկի բերեն, սակայն այս մարդիկ դիմադրության հանդիպեցին: Այդ ժամանակ նրանք ավերեցին ու թալանեցին գյուղերը, պղծեցին եպիսկոպոսի տունը և հետո միայն հեռացան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁶⁰³ «Թե դրանից հետո զանազան տեղերում ինչքան պարսիկներ են կոտորվել Չվանջիի ձեռքով, ասելու տեղը չէ...: Պարսից զորավարը, երբ տեսավ նրա կողմից իր սուլայի պարտությունը և իր զորքերի կործանումը, հակվեց հաշտության ու խաղաղության կողմը, նամակ գրեց, ուղարկեց Սյունիքի բարձրաստիճան իշխանին և մեծ երդումներով առաջարկեց, որ սա հաշտության գա, իսկ միջնորդը հազվիսազ համոզեց նրան, որպեսզի երկու կողմն էլ միավաճ հաշտություն ու խաղաղություն կնքեն: Հաշտություն կնքեց և, մտքում խորհելով վերադարձով, իսկ Աղվանից սպարապետը մոր ու եղբայրների հետ գնաց իր երկիրը: Այնուհանդերձ, հիշելով պարսից մեծ պետության փոքրանալը և արևելքի Աղվանիքի առաջին թագավորների ինքնակալությունները՝ արթնաբար նմանեցնելով իր շուքը՝ նա մտադրվեց, որ իր իշխանությունը ոչ մեկին ենթակա չլինի: Նա խիզախ ներպով պարսից զորատեսիլն առաջարկում է, որ յուրաքանչյուր կողմը պետք է անկախ լինի: Դրանից հետո նա ինքը եղբայրների հետ մտնում է հայրենի երկիրը, իսկ պարսից զորավարը, ուխտագրեց լինելով, պատրվակներով կանչում է նրա հորը և առաջարկում, որ ինքնազավի իրեն, գնդեր է ուղարկում և Աղվանիքի նահանգի համար կուսակալ է նշանակում: Այդ ինչ անելին այն քաջ Չվանջիից և նրա անդրանիկ եղբայրը, որոնք ինքնասեր մարդիկ էին: Կրեժիմորությանը լցված նրանք զինվեցին, հեծան արագընթաց երկվարներ և, այն երկար ճանապարհը կարճ կտրելով, շրջելով եկան Պերդո-Կավատ քաղաքի մոտ ու չորս կողմից շրջափակված մի անտառախիտ տեղում առաջին անգամ բուն մտան: Արեգակը ծագելու հետ առյուծի կորյունների նման նրանք հարձակվեցին և քաղաքը գրավեցին: Նրանց, որոնք բաղաբուն կամ պարսից զորավարին ենթակա սահմաններում էին գտնվում, չարացար կերպով պատժեցին և իրենց զինավառ զորքերով այնքան ծանր հարվածներ հասցրին պարսիկներին, մինչև որ իրենց հորը վերադարձրեցին» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 19):

«Այդ տարի Օսման իբն Աֆֆան խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.)** Վալիդ իբն Ուկբային հեռացրեց Զաֆայից և նշանակեց Սալիդ իբն ալ-Ասիհ, որն արշավեց Ֆայաստան, որի մի մասն մինչ այդ արշավել էր Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիլին: Սալիդն այնտեղ թշնամիների հանդիպեց» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁶⁰⁴ «Հուլյների 963 թվականին արաբներն ու ռումները ճակատեցին Տրիպոլիի մուսակալին» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁶⁰⁵ «Այդ տարին գորահրամանատար Բուսուրը արաբներով արշավեց ընդդեմ Իսավիայի, կոտորեց, շատերին գերեզմարեց և 5.000 գերիներով վերադարձավ: Կոնստանդ II- կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.)** ունի Պրուկոպիոսի հաշտության կնքելու համար Մուավիայի (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիայ – Մ.Ֆ.)** մոտ ուղարկեց: Երկու տարի ժամանակով հաշտություն կնքվեց, որի համար Մուավիան Դամասկոսում պատանդ պահեց Թեոդորոսի որդի Գրիգորիոսին: Այդ տարին կայսեր դեմ ապստամբություն բարձրացրեց հայոց պատրիկ Պատառնաթեց, նա Մուավիայի հետ դաշինք կնքեց և իր հարազատ որդուն պատանդ տվեց: Կայսրը, տեղեկանալով այդ մասին, եկավ մինչև Կապարովկիայի Կեսարիան, քայքայառանց իր կողմը կտրած, վերադարձավ» (Թեոփիմոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ինչ վերաբերվում է մյուս բանակին, որն առաջնորդեց Մուավիան ինքը (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.)**, ապա այն ուղղվեց դեպի Կապարովկիայի Կեսարիա: Եվ ահա արաբները, երբ անցան լեռնային անցումները, գտան բերքառատ գյուղեր և թալանեցին դրանք, որից հետո արդեն ճամբարեցին Կեսարիայի մոտ: Այն բանից հետո, երբ տաս օրում նրանք հասկացան, որ չեն կարող գրավել այս քաղաքը, ոչնչացրին ամեն ինչ, ինչ հնարավոր էր, և հեռացան» (Միքայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 10):

«Ինչ վերաբերվում է մյուս բանակին, որն առաջնորդեց Մուավիան ինքը (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.)**, ապա այն ուղղվեց դեպի Կապարովկիայի Կեսարիա: Եվ ահա արաբները, երբ անցան լեռնային անցումները, գտան բերքառատ գյուղեր և թալանեցին դրանք, որից հետո արդեն ճամբարեցին Կեսարիայի մոտ: Այն բանից հետո, երբ տաս օրում նրանք հասկացան, որ չեն կարող գրավել այս քաղաքը, ոչնչացրին ամեն ինչ, ինչ հնարավոր էր, և հեռացան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի իբն Աբու Սարիք արշավեց Միսր Չանդանի Մամեստիայի կողմից» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Նույն անձնավորությունն ասել էր, թե «Մուավիայի արշավանքների գրեթե» գտել են, որ գրված էր, թե Հիջրի 31 թվին Մուավիան արշավել է Մամեստիայի կողմից, հասել Դորիլիում և վերադարձի ճանապարհին մինչև Անտիոք ամեն մի բերդի կողքով անցնելիս բանդել է» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Երբ Հիջրի 30 թվականին Սուֆիան իբն Աուֆ ալ-Դամիդին Ռումի երկիրն արշավեց, երթն սկսեց Մարաշից և մի շրջան կատարեց այդ երկրում: Մուավիան (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.)** վերականգնեց Մարաշ քաղաքը և զինվորների բնակեցրեց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ելավ Վալիդը ու ծանոթացրեց մարդկանց այդ գործին: Նա նշանակեց Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիլին, որը 8.000 հոգու հետ համաձայնեց կռվի գնալ: Անորիքի զորքի հետ նրանք գնացին Ռումի երկիրը: Այդ ժամանակ Անորիքի արաբների զորքի հրամանատարն էր Հաբիբ իբն Մասալան իբն Խալիդ ալ-Ֆիհրին, իսկ քուֆացիների զորքի հրամանատարն էր Սալման իբն Ռաբիան: Նրանք արշավանքներ կատարեցին Ռումի երկրում, գերեզմարեցին ինչքան որ կամենում էին, նրանց ձեռքերը լցվեց կողոպուտով և նրանք շատ բերդեր գրավեցին» (իբն ալ-Ասիհ «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶⁰⁶ «Այնժամ Կոստանդին արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.)** համաձայնեց կատարել զորքերի ցանկությունը: Վերցրեց իր զորքերը և 100.000 հոգով գնաց Ֆայաստան: Երբ հասավ Դերջան, նրան ընդառաջ եկան իսմայելացի այրերը և իրենց զորապետից նրան նամակ հանձնեցին, որ գրված էր այսպես. «Ֆայաստանն իմն է: Մի գնա այնտեղ, ապա թե գնաս, ես կգամ քեզ վրա և այնպես կանեմ, որ այնտեղից չես կարողանա փախչել», սակայն Կոստանդին արքան ասաց. «Երկիրն իմն է, ես գնում եմ, եթե դու գաս ինձ վրա, Աստված է արդարությանը դատավորը»: Այնտեղից գնալով՝ նա իր թագավորության 12-րդ և իսմայելացիների տիրապետության 20-րդ տարում եկավ Կարին քաղաք: Մի բանի օր Կոստանդին արքան նստեց Կարին քաղաքում: Այնտեղ նրան ընդառաջ եկան Չորոտրդ կոչված Հայքի զորապետներն ու զորքը և մյուս բոլոր զորքերն ու զորապետները, որ հեռացել էին Ռշտունական կողմից: Ընդառաջ եկան նրան սպերացիք, Բագրատունյաց իշխանները, Մանանդիկները, Դարանադիները և նրանք, ովքեր Եփեղաց գավառից էին այդ տեղերի ոռոգ զորքերով, նաև կարինցիները, տայեցիներն ու բասենցիները: Այնտեղ ընդառաջ եկան նրան Կանանդի իշխաններն իրենց զորքերով, շիրակացիք, Խորխոռունիները և Դիմաբենից տան այրերը: Այնտեղ ընդառաջ եկավ նրան նաև Մուշեղ Մամիկոնյանն իր համազգիներով և ուրիշ այլ իշխաններով, նաև զորքը՝ Այրարատի կողմից՝ Առավելյանները, Առանյանները, Կարաժնունիները, Գնդունիներն ու Սպանդունիները, նրանց հետ նաև՝ ուրիշները: Ընդառաջ եկավ նրան նաև Ներսես կաթողիկոսը՝ գալով Տայքից: Բոլոր զորապետները թագավորին պատմեցին նաև Ռշտունյաց տիրոջ ապստամբության մտադրությունն ու ցանկությունը և Իսմայելի բանագնացների հաճախակի երթևեկը նրա մոտ: Այնժամ թագավորն ու իր ոռոգ զորքերը նգովեցին Ռշտունյաց տիրոջը, զրկեցին նրան իշխանական աստիճանից, նրա փոխարեն ուրիշ այլ ուղարկեցին և նրա հետ՝ 40 մարդ: Սակայն, երբ նրանք գնացին ու հասան նրա մոտ, նա բռնեց նրանց, կապել տվեց և ոմանց տանել տվեց Բաղեջի բերդը, իսկ ոմանց էլ՝ Բզունյաց կղզիները, իսկ ինքը գնաց, մտավ Աղթամար կղզին և այն կողմերի զորքերին հրաման տվեց, որ յուրաքանչյուրը գնա, ամրանա իր գավառում: Նրա հետ միաբան էին Վիրքը, Աղվանքն ու Սյունիքը, որոնցից ամեն մեկը, ըստ նրա հրամանի, գնաց իր աշխարհը և ամրացավ այնտեղ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 48):

«Այստեղ նամակ ստացավ Օսման խալիֆայից (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանից – Մ.Ֆ.), որը գրում էր, թե Մուավիա իբն Աբու Մուֆախը (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) տեղեկացրել է, որ ռումները հոծ բազմությամբ հարձակվել են մահմեդականների վրա և գտնում է, որ քուֆացիք պետք է օգնեն իրենց եղբայրներին: «Երբ նամակս ստանաս», - ասված էր նրանում, - « 8.000 կամ 9.000 ռազմիկների հետ միասին այնտեղից, որտեղ կստանաս իմ նամակը, մի բաջ և ուժեղ մարդու ուղարկիր, ողջուն!»» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակաւտար պատմություն»):

¹⁶⁰⁷ «Այլու գործերը նստեցին Արփայի շուրջը՝ և լեռնակողմում, և դաշտակողմում» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 48):

¹⁶⁰⁸ «Իսկ Կոստանդին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.), երբ այս լսեց, կամեցավ գործերի բազմության համար ավարտ առնել և գնալ ձմեռել Գայաստանում, որպեսզի մեջտեղից վերացնի երկիրը, բայց կաթողիկոսը և Մուշեղը հայոց ամենայն իշխաններով հանդերձ տեղնուտեղը երեսնիվայր ընկան և բազում աղաչանքներով ու արտասովոր պաղատանքներով խնդրեցին ողորմել, որպեսզի իրենց հանցանքներից իսպառ ջարդանան և երկիրը կորստյան չմատնեն: Անաս աղբյուրն արանց պաղատանքներին և արձակեց այնտեղից գործերի բազմությունը, իսկ ինքը 20.000 հոգով գնաց Արարատ: Հասնելով Դվին՝ նա նստեց կաթողիկոսարանում: Մամիկոնեից տեր Մուշեղին արքան կարգեց հայոց հեծյալների զորապետ և նրան 3.000 հոգով ուղարկեց Սեպհական գնդի կողմերը: Նմանապես իր գործերից նա ուղարկեց նաև Վիրք, Աղվանք և Սյունիք՝ բակտերու նրանց միաբանությունը...: Վրացիները թեպետ միառժամանակ չկամեցան հնազանդվել, սակայն հետո ենթարկվեցին ծառայության, բայց Աղվանքը, Սյունիքը և Սեպհական գունդը չհնազանդվեցին, որոնց ավարտելով էլ՝ հույները տարան՝ ինչ-որ գտան և այնտեղից վերադարձան արքայի մոտ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 48):

«Իսկ իր թագավորության տասնիններորդ տարում Կոստանդինոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.)՝ Զերակլեսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Զերակլես I-ի – Մ.Ֆ.) թոռը, հունական բազմաբանակ գործերով ու շատ ընտիր զորապետներով պատրաստված եկավ Պարսկաստան ու արաբներից խլեց երկիրը՝ իր հետ ունենալով աշխարհի ճառագայթավետ հույսը՝ Քրիստոսի խաչը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 22):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.), մեծ գործ գումարելով, շարժվում-գնում է Գայաստան՝ այն իրեն ենթարկելու, բայց նրան ոչ-որ չենթարկվեց, բացի Վրաց աշխարհից» (Ռովհանես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 19):

«Կոստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) մեծ զայրույթով գալիս է Հայոց վրա՝ հոխորտալով ամբողջությանը մեջտեղից բնացինք անել: Նրան ընդառաջ է գալիս Ներսես հայրապետը, համոզելով խաղաղեցնում է, ապա միասին գնում են Դվին քաղաքը...: Կայսրը վերադառնում է Կոստանդնուպոլիս և իր գործերից վերակացու թողնում Հայոց աշխարհուն» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Կոստանդ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) ... գրավեց Դվինը տաջիկներից և, ինչպես ասում է պատմագիրը, հանուն սուրբ հայկոսության Սուրբ Սարգսի վկայարանում սպանեց 12.000 հոգի և կոտորվածների արյունով ծածկեց սուրբ սեղանն ու ավազանը, իսկ գերիները ավելի քան 30.000 հոգի էին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Զանի որ հայերը բռնի կերպով հնազանդվեցին հազարացիներին, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) բարկությամբ հարձակվում է Գայաստանի վրա, բայց Ներսես կաթողիկոսը աղերսելով նրան տանում, իջեցնում է Դվին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 36):

¹⁶⁰⁹ «Վահուկյաց տեր Թեոդորոսը գրավեց Արփայի բերդը, իսկ նրա որդի Գրիգորը, որը Ռշտունյաց տիրոջ փեսան էր, ինչպես նաև Վարազ-Ներսես Դաշտկարիին ամրացան դրսում և բռնացան գանձերի վրա, քանզի այնտեղ էին աշխարհի՝ եկեղեցու, իշխանների և վաճառականների ողջ գանձերը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 48):

¹⁶¹⁰ «Երբ Կոստանդին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) Դվինից գնաց, նրա հետ գնաց նաև կաթողիկոսը: Նա գնաց, դադարեց Տայթում և այլևս չդարձավ իր նստավայրը, բայց որ Ռշտունյաց իշխանը և այլ իշխաններ, որ նրա հետ էին, անհնարին ցասմամբ հոխորտում էին նրա վրա, իսկ Ռշտունյաց տեր Թեոդորոսն ու իր փեսան՝ Մամիկոնեից տեր Գամազասպը, ապաստանեցին Աղթամար կղզում: Ռշտունին խմայելացիներից իր համար գործեր խնդրեց և 7.000 մարդ օգնության եկավ նրան: Նա նրանց նստեցրեց Արիովտում ու Բզունիքում և ինքը, ելնելով նրանց մոտ, մնաց նրանց մեջ: Եվ ահա, երբ անցան ձմեռային օրերը, Մեծ Ձատիկին մոտ Ռուսը փախավ և ընկավ Տայթ: Արաբները, սակայն, նրանց այնտեղից հանեցին և նրանք, այլուրեք չկարողացավ դադար առնել, փախստական գնաց մինչև ծովեզր» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 49):

¹⁶¹¹ «Իսկ արաբները ավերեցին ողջ երկիրը, գրավեցին նաև Տրապիզոն քաղաքը և տարան հույժ բազում ավար ու գերություն: Սրանից հետո Ռշտունյաց տեր Թեոդորոսը գնաց Դամասկոս՝ Իսմայելի Մամիաս իշխանի (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) մոտ, և մեծամեծ ընծաներով ներկայացավ նրան: Եվ Իսմայելի իշխանը նրան տվեց ոսկեղեն, ոսկեթել հանդերձներ ու նույնօրինակ մի վառ: Իբրև իշխանություն՝ նա նաև նրան տվեց Գայաստանը, Վիրքը, Աղվանքը և Սյունիքը մինչև Կապլոհ և Ճորա Պահակ ու պատվով ուղարկեց նրան: Նա նրա հետ պայման էր դրել՝ այդ երկրները բերել ի ծառայության» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 49):

¹⁶¹² «Այդ տարի տեղի ունեցավ Մուավիայի (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) արշավանքը Հիսն Սուրա՝ Ռուսի երկրում, Մալաթիայի կողմերում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակաւտար պատմություն»):

«Անել է իբն ալ-Բաթրն, թե այդ տարում Մուավիա իբն Աբու Ալուֆիանը (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) արշավանք կատարեց Մալաթիա և Աֆրիկա: Արշավեց նաև Հիսն ալ-Մարաթ, որը Ռուսի ռումում է» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Օսմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) Հիջրի 32 թվականին ամառային արշավանքի համար Մուավիայի (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) հրամանատարության տակ գործ ուղարկեց: Չորքը հասավ Կոստանդնուպոլիս նեղուցը և մեծ նվաճումներ կատարեց: Օսմանը Մուավիային հանձնարարեց Ռուսի մարաթաթաթի դեմ հարձակումը և հրամայեց, որ մի հարմար անձնավորության ամառային արշավանքի հրամանատար թողնի: Մուավիան այս նպատակի համար նշանակեց Սուֆիան իբն Ալուֆ ալ-Ղամիդիին: Այսպես մնաց Օսմանի օրոք» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Հուլիների 964 թվականին Հաբիրը ներխուժեց Միջագետք և Պռոկոպը եկավ, որպեսզի խաղաղություն կնքի նրանց հետ» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁶¹³ «Այդ Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) արշավեց նաև Կոստանդնուպոլիս դեմ: Նա ավերեց Եփեսոսը, Հալիկառնսը, Չմյուռնիան և Հոնիայի այլ քաղաքները» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 20):

«Դրանից հետո նրանք գնացին Ամուրիան երկրի վրա, սակայն չկարողացան գրավել այդ քաղաքը, թեև շրջակայքը լրիվ ոտնատակ տվեցին: Իրոք, երբ նրանք տեսան, այդ առատ երկիրը, երբ նման էր մի իսկական դրախտի և կուտակեց վիճակում էր, նետվեցին քաղաքի վրա, սակայն, երբ այն չկարողացան գրավել, իսկ մարդիկ էլ չհամաձայնեցին արաբներին ներս թողնել, թալանեցին քաղաքի ողջ շրջակայքը և, ձեռք գցելով փող, հարստություն և այլ գույք, իրենց երկիր վերադարձան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 10):

«Դրանից հետո նրանք գնացին Ամուրիան երկրի վրա, սակայն չկարողացան գրավել այդ քաղաքը, թեև շրջակայքը լրիվ ոտնատակ տվեցին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁶¹⁴ «Արդ՝ երբ Իսմայելի արքան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) տեսավ ինքնուրույն հաղթությունը և այն, որ վերացավ Պարսից թագավորությունը, երբ լրացան խաղաղության դաշինքի երեք տարիները, այլևս չկամեցավ խաղաղությամբ դաշնակցել հունաց թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.) հետ, այլ Կոստանդի թագավորության 12-րդ տարում իր գործերին հրաման տվեց կռիվ մղել ծովի ու ցամաքի վրա, որպեսզի աշխարհից վերացնի այդ թագավորությունը ևս...: Եվ եղավ, որ Կոստանդինի 11-րդ տարում խլեց այն հաշտությունը, որ կար Կոստանդինի և Իսմայելի իշխան Մամիասի միջև: Իսմայելի արքան հրաման տվեց ժողովել իր բոլոր գործերը արևմուտքի կողմերում և կռիվ սկսել ռումների թագավորության դեմ, որպեսզի գրավեն Կոստանդնուպոլիսը և վերացնեն այն թագավորությունը ևս» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 48, 49):

«Ուսվողը՝ արաբների առաջնորդը, որը Մուհամմեդից հետո թվով հինգերորդն էր (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.), որ արաբների վրա իշխանության հասավ, սերում էր ոչ թե Մուհամմեդից, այլ ուրիշ տոհմից: Նա Օթմանի՝ արաբների առաջնորդի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օթմանի – Մ.Ֆ.), կողմից ընտրվեց որպես ստրատեգոս ու նոմարքոս և խոշոր ուժերով ու մարտի համար նախատեսված 1.200 հանդերձավորված ռազմերով ուղարկվեց ռումների տերության դեմ: Նա հասավ Հոնդոս և, այնտեղ գինվելով, ժամանեց Կոստանդնուպոլիս, սակայն, այստեղ երկար ժամանակ անցկացնելով և Բյուզանդիոնի շրջակայքում ամեն ինչ ավերելով, նպատակին չհասած վերադարձավ» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 21):

¹⁶¹⁵ «Իսմայելի գործը վերադարձավ նրանց մոտից, պաշարեց Կարին քաղաքը և կռիվ մղեց նրանց դեմ: Եվ ահա նրանք չկարողացան կռվով դիմադարձ կանգնել նրանց, բացեցին քաղաքի դռները և հնազանդվեցին ի ծառայության: Մոտենով քաղաք՝ նրանք հավաքեցին ոսկի ու արծաթ և քաղաքի ողջ կայքը, կողոպտեցին ողջ Հայոց երկիրը, Աղվանքը, Սյունիքը և թալանեցին բոլոր եկեղեցիները: Նրանք պատանդ վերցրեց երկրի

գլխավոր իշխաններին և շատերի կանանց, ուստրերին և դուստներին: Ռշտունյաց տեր Թեոդորոսը ևս իր համագահներով գնաց նրանց հետ, տարան ու նրանց իջեցրին Ասորեստան: Ռշտունյաց տեր Թեոդորոսն այնտեղ մեռավ, նրա դին բերվեց իր գավառը ու թաղվեց իր հայրերի գերեզմանուն» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 52):

«Հաբիբը աս-Սիյարի տարեգրքում ասվում է, որ, երբ Աբդ առ-Ռահմանի մահից հետո Հայաստանը, Ադրբայջանը, Մուղանն ու Շիրվանը խռովություն բարձրացրին, Ուսման խալիֆն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.**) այնտեղ ուղարկեց Հաբիբ իբն Մաալամային, որը նրանց հնազանդության բերեց՝ խաղաղությանը ու մեղմ վերաբերմունքով» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծառիկ», մաս 2):

«Հետո, սակայն, երբ ևս մեկ տարի անցավ, հարձակվեցին Հայոց աշխարհի վրա ու մեծ ավար թալանեցին, այնպես, որ հայերը չկարողացան հետ խլել: Եվ ահա պարսից զորքերը հզորացան և Հայոց աշխարհին այլևս հանգստություն չէին տալիս: Այդ ժամանակ Թեոդորոս Ռշտունին մատնվեց մտատանջության: Եվ ահա նա ծանր հիվանդացավ ու, մարդ ուղարկելով, կանչեց իր Վարդ որդուն...: Եվ ապա սրանից հետո պատերազմ ծագեց Պարսից տան ու ռուսաց երկրի միջև, իսկ Վարդ պատրիկը մարդ ուղարկեց պարսից արքայի մոտ ու դաշինք կնքեց նրա հետ ասելով. «Հորդը հավաքիր, կազմիր ու գնա ռուսաց երկիրը, իսկ ես նրանց կհանձնեմ թո՛ղ ձեռքը և դու նրանց կքարոզես, ինչպես որ կամենաս»: Այդպես նրանք միմյանց անսուտ երդում տվեցին: Եվ ապա պարսից Ռոմիզդ արքայի որդի Սահակը հավաքեց մեծաքանակ զորք, եկավ ու հասավ ռուսաց երկիրը: Նա ավերեց Թեոդոսիպոլիսը, որ Կարևո Քաղաքն է, ինչպես նաև Դերջանն ու Եկեղյացն, որից հետո եկավ և հասավ Կոլոնիս» (Շապուռ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Իսլամայեյան զորքը մեկ-երկու անգամ Հայաստանը ասպատակելուց ու ամբողջովին տիրելուց հետո երկրի բոլոր գլխավորներից պատանդ վերցրեց կանանց, ուստներին և դուստներին» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 19):

«Պատմում են, որ երբ Օսման իբն Ալֆանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.**) խալիֆա դարձավ, գրեց Մուավիային (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիային – Մ.Ֆ.**), որը նրա կողմից կառավարիչ էր Ասորիքի, Ջազիրայի ու Սահմանային ամրությունների վրա, հրամայելով նրան Հաբիբ իբն Մաալաման ալ-Ֆիրիքին ուղարկել Հայաստան: Այս Հաբիբն աչքի էր ընկել Ասորիքի նվաճման ու ռուսների դեմ արշավանքների ժամանակ, որի մասին գիտեին թե՛ Օսմանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.**), թե՛ Օսմանը՝ հաջորդը: Ասվում էր նաև, թե Օսմանը գրել էր ուղղակի Հաբիբին՝ հրամայելով արշավել Հայաստան, սակայն նախորդ տեղեկությունն էր հավաստի: Նա ճանապարհ ընկավ 6.000 հոգով, ասվում էր նաև՝ 8.000 հոգով՝ Ասորիքի ու Ջազիրայի բնակիչներից բաղկացած զորքով: Նա հասավ Կարևո Քաղաքն ու պաշարեց այն: Բնակիչները դուրս եկան նրա դեմ, ուստներ ևս պատերազմեց նրանք բաղաձայն ապստամբել: Նրանք երաշխավորագիր խնդրեցին հեռանալու կամ մնալու դեպքում՝ ջիզիա վճարելու պայմանով: Շատերը գնացին, հասան մինչև Ռումի երկիր» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ասվում է նաև, թե Սալման իբն Ռաբիային Հաբիբ իբն Մաալամային օգնական ուղարկողը Սայիդ իբն ալ-Ամն էր: Բանն այն է, որ Օսման խալիֆան գրել էր Մուավիային (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիային – Մ.Ֆ.**)՝ հրամայելով Հաբիբ իբն Մաալամային Ասորիքի արաբների հետ ուղարկել արշավելու Հայաստան: Նա ուղարկեց նրանց, սա եկավ Կարևո Քաղաքը, պաշարեց այն և այնքան նեղեց բնակիչներին, որ նրանք երաշխավորագիր խնդրեցին՝ հեռանալու կամ ջիզիա վճարելու պայմանով: Իրոք, շատերը հեռացան ու գնացին Ռումի երկիրը: Հաբիբն իր հետ եղած ռազմիկների ընկերակցությամբ այստեղ մի քանի ամիս մնաց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶¹⁶ «Հաբիբը յուրայիններով մի քանի ամիս մնաց, ապա լուր ստացավ, թե Արմենիականի պատրիկը մահմեդականների դեմ մեծ զորք էր հավաքել և նրան օգնելու նպատակով միացել էր նաև այլաները, արքիսպետը և խազարաց երկրում գտնվող Սամանյարի մարդիկ: Նա գրեց Օսմանին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանին – Մ.Ֆ.**)՝ օգնություն խնդրելով, իսկ սա գրեց Մուավիային (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիային – Մ.Ֆ.**), որ նրան ուղարկի Ասորիքի ու Ջազիրայի բնակիչներից այնպիսի մարդկանց, որոնք ցանկություն ունեն հանուն հավատի և ավարի կռվելու: Մուավիան նրան 2.000 մարդ ուղարկեց, որոնց նա բնակեցրեց Կարևո Քաղաքում և հողատիրներ տվեց ու հեծյալ կայազոր դարձրեց: Երբ Օսմանը Հաբիբի նամակը ստացավ, գրեց Սայիդ իբն Ասի իբն Ասի իբն Ասի իբն Ռաբիային, որը նրա կառավարիչն էր Զուֆայուն, հրամայելով օգնել Հաբիբին զորքով, որի հրամանատարը պետք էր լիներ Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիյին՝ Սալման ալ-Խալլ կոչեցյալը: Նա առատաձեռն էր, առաքիլի ու մարտունակ: Սալման ալ-Խալլը գնաց նրա մոտ բուֆացիների 6.000 հոգանոց զորքով, իսկ ռուսները և նրանց ընկերացող զորքերը մինչ այդ եկել ու կանգ էին առել Եփրատի ափին, նախքան Հաբիբին օգնություն հասնելը: Եվ ահա մահմեդականները գիշերով հարձակվեցին, կոտորեցին և սպանեցին նրանց մեծամարդին: Հաբիբի կինը՝ Աբդալլայիի այրու և Ջազիրի դուստրը Զալբ ցեղից, դիտմամբ ասաց Հաբիբին՝ որտեղ էր մեր հանդիպման վայրը, իսկ հետո ավելացրեց՝ Ռում բռնակալի վրանը կամ դրախտը: Եվ իրոք, երբ հաղթելուց հետո Հաբիբը գնաց վրանները, նա նրան այնտեղ գտավ: Սալմանը հասավ, երբ մահմեդականները Հաբիբի գլխավորությամբ արդեն գործը վերցացրել էին թշնամիների հետ, սակայն բուֆացիք պահանջեցին, որ իրենք ևս ավարից բաժին ստանան, սակայն սրանք հրաժարվեցին տալ: Այդ ամենի հետևանքով Հաբիբն ու Սալմանը իրար հակադեպ և մահմեդականներից ոմանք սպառնացին սպանել Սալմանին...: Երբ այդ մասին գրեցին Օսման խալիֆային, նա պատասխանեց, թե դա վատակամ ավար էր Ասորիքի գինվորների համար: Նա գրեց Սալմանին՝ հրամայելով արշավել Առան: Ոմանք պատմում են նաև, թե Սալման իբն Ռաբիան Օսմանի օրոք գնաց Հայաստան, գերեվարեց, ավար վերցրեց և ապա Հիջրի 25 թվականին հեռացավ ալ-Վալիդ իբն Ուլեյսի մոտ, որը Հադիսատ ալ-Մաուսիյում էր: Այստեղ նա ստացավ Օսմանի նամակը, որ հայտնում էր, թե Սալմանն գրել էր հիշեցնելով, որ ռուսները մեծ բազմությամբ հարձակվել են մահմեդականների վրա և օգնություն են խնդրում: Նա իրապարկում է, որ 8.000 մարդ ուղարկվի և սա ուղարկեց՝ Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիյիին հրամանատարության տակ: Մուավիան նրա հետ ուղարկեց Հաբիբ իբն Մաալաման ալ-Ֆիրիքին, նույնքան զորքով, և նրանք միասին բերդեր գրավեցին, գերեվարեցին, սակայն հետո իրար հետ վիճեցին հրամանատարության հարցով: Ասորիքի մարդիկ կամեցան էին սպանել Սալմանին...: Սակայն առաջին տեղեկությունն է ստույգ, որն ինձ պատմել են Կարևո Քաղաքի բնակիչ ծերունիներից շատերը և այդ մասին ինձ գրել էր նրա դատավոր ալ-Աթթաֆ իբն Սուֆիան Աբու-Ասրադը» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ապա նա լսեց, որ Արմենիականի պատրիկը, որի անունն էր ալ-Մաուրիան, 80.000 ռուսներով ու թուրքերով գալիս էր իր կողմը: Հաբիբը այդ մասին տեղեկացրեց Մուավիային (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիային – Մ.Ֆ.**), իսկ Մուավիան գրեց Օսմանին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանին – Մ.Ֆ.**): Օսմանն ուղարկեց Սայիդ իբն ալ-Ասիին, հրամայելով օգնել Հաբիբին, իսկ սա, ինչպես ասվեց, ուղարկեց Սալման իբն Ռաբիային՝ 6.000 ռազմիկներով: Հաբիբը որոշեց ռուսների վրա գիշերը հարձակվել...: Նա գիշերակց հարձակվեց ու սպանեց դիմադրողներին, ապա վերադարձավ վրանները և գտավ, որ կինն իրենից առաջ էր հասել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶¹⁷ «Այդ ժամանակ Վարդ պատրիկը մարդ ուղարկեց Ռոմիզդ արքայի որդի Սահակի մոտ ասելով. «Ես կգնամ ու կբերեմ ռուսաց արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Ֆ.**)՝ նրա բանակը դնել կամավ գետեզրին, ապա կամուրջը կապել կտամ ու բոլոր ռազմիկ մարդկանց կանցկացնեմ գետի այս կողմը: Դրանից հետո ես կլինեմ, որ ինձ հանձնեն պաշտպանելու կամիջի անցումը, իսկ դուք, երբ անցնե՞ գետի այդ կողմը, փախե՛ք նրանց առջևից: Այդ ժամանակ նրանք վստահեցած կգան ձեր հետևից, իսկ դուք դարան դրե՛ք և հետ դարձե՛ք նրանց վրա: Այդ ժամանակ նաև ես իմ կողմից կկտրեմ կամուրջի ծայրը և այդպես կոտորե՛ք նրանց»: Եվ ահա Վարդ պատրիկը գնաց ռուսաց արքայի մոտ ու ասաց. «Գալ գետի ջրերն են: Կամուրջ կապիր վրան ու ռազմիկ մարդկանց անցկացրու այն կողմը, իսկ թո՛ղ ընտիր մարդիկ էլ թող պաշտպանեն կամուրջը, որպեսզի, եթե հանկարծ պարսիկները հաղթեն ու փախուստի մատնեն, նրանք կամուրջը պատրաստ գտնեն ու անցնեն գետով այս կողմը»: Եվ Կոստանդին արքան արեց այդ ամենը, ինչ որ ասաց նրան Վարդ պատրիկը՝ գետի այն կողմը երեք քյուր մարդ անցկացնելով, իսկ Վարդ պատրիկին էլ ասելով, թե. «Կամրջի գլուխը դու պաշտպանիր»: Դրանից հետո պարսկական զորքը փախավ նրանց առջևից, սակայն բազմաթիվ տեղերում պարսից զորքերը դարան էին դրել և ահա նրանք հետ դարձան ռուսաց զորքի վրա ու հարվածեցին նրանց: Իսկ ռուսաց զորքերը փախուստի մատնված դիմեցին դեպի կամուրջը՝ գետն անցնելու համար: Այդ ժամանակ Վարդը, որին կամրջի պահուող էին կարգել, բաշեց ու տապալեց կամուրջը, իսկ ինքն էլ անցավ պարսիկների կողմը: Այդ օրը ռուսաց զորքերից շատ-շատն էին կոտորեցին, իսկ պարսից զորքերը վերադարձան մեծ հաղթությամբ՝ Վարդ պատրիկն էլ նրանց հետ» (Շապուռ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Տաճկաց իշխանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.**) սկսեց զորք գումարել Հայոց աշխարհի դեմ: Այս մասին տեղեկանալով՝ Կոստանդին թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**) Կիլիկիայի կողմերում գտնվող գորավարին հրամայեց ելնել նրանց դեմ: Նա իրականում գորավարի հանդեպ գործածե՛ծ նեղությունից հեռացրեց Թեոդորոս իշխանին, նրա փոխարեն Բագրատունյաց տոհմից կարգեց ոմն Սմբատի և նրան ուղարկեց իր զորավարի հետ: Նա գրեց Թեոդորոս Ռշտունուն, որը նախապես Հայոց իշխան էր, ասելով. «Ըն ձեռքի տակ եղած զորքով մեզ հետ ելիր պատերազմի»: Սա չկամեցավ պատերազմի ելնել: Նա երկրորդ անգամ գրեց. «Եթե՛ մեզ հետ չելնես թշնամու դեմ, ապա այնտեղից վերադարձին թո՛ղ տունը կնքեցե՛ք մեր ազգատոհմերի միջից»: Վախենալով սպառնալիքից՝ Թեոդորոսը սպառնալիքներից իր որդի Վարդին, որպեսզի գնա Սմբատ իշխանի մոտ, սակայն պատվիրեց նեղություն գործել բարեկամների դեմ և միաբանել թշնամու հետ: Սա գնաց հունաց զորավարի մոտ և բոլորը չվեցին Ասորիքի կողմերը՝ անցնելով Եփրատի ծանծաղուտը: Թեոդորոսի որդին, մերձենալով գորավարին, խնդրեց իրեն նավակամուրջների պահապան կարգել, և սա հրամայեց նրան պահպանել ծանծաղուտի խելերը: Երբ միմյանց դեմ պատերազմ սկսելով նրանք բախվեցին իրար և երկու կողմերից էլ հարվածներ տեղացին, տաքկաց զորքը դարձյալ զորացավ

գատկի մեծ շաբաթ օրը՝ փախուստի մատնելով հունաց գունդը: Թեոդորոսի որդին, հենց որ տեսավ Իսմայելի հաղթանակը, համարձակ գետի այն կողմն անցավ և կորեց կամրջի լարերը, որպեսզի փախստականները չփրկվեն, իսկ արաբները, շրջապատելով հունաց զորքը, ուսնաց գետավեժ արեցին, սակայն ուսնաք էլ ազատվեցին՝ հունաց երկիրը փախչելով: Այնուհետև հունաց արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին II-ը – Մ.Յ.**) հուսալքվեց, բանգի գիտակցեց, որ Տիրոջից էր իր իշխանությանը հասած ձախութությունը, և այլևս չհարձակվեց Իսմայելի վրա» (Ղանոնդ «Պատմություն», գլուխ 4):

«Կոստանդնուպոլիսում Թեոդորոսին գրկում է իշխանությունից և Կիլիկիայի գորավարին հրամայում է դուրս գալ Մավկի դեմ: Թեոդորոսի որդի Վարդը նեղգորեն գործեց Յունաց զորքերի դեմ, հույների փախուստի ժամանակ նա բանդեց Եփրատի վրայի կամրջի գլուխը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 36):

¹⁶¹⁸ «Լույս տարին արաբների գորավար Յաքիբը արշավեց Յայաստանի վրա: Հանդիպելով հռոմեացիների գորավար Մավրիանտին՝ նա նրան հայաճական արեց միջև Կոկկասյան լեռները, իսկ երկիրն ավարառեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ամսվում է, որ այդ տարում Յաքիբ իբն Մասլամայի կողմից նվաճվեց Յայաստանը, որի մասին նախապես հիշել ենք» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶¹⁹ «Որոշ ժամանակ անց նրանք վերադարձան և կրկին սկսեցին մարտնչել բաղաբի դեմ: Այսպես շարունակվեց շատ օրերի ընթացքում և ահա տեղի ժողովուրդը, երբ տեսավ, որ վտանգը մեծ է և ոչ-ոք չի կարող փրկել իրենց, իրենց վրա կյանքի ապահովության դիմաց արաբների դեմ պարտավորություններ վերցրին ու հպատակվեցին նրանց, որ հարկ վճարեն: Այդ ժամանակ արաբները, որոնք ներս էին մտել և տեսել բաղաբի շենքերի գեղեցկությունն ու հարստությունը, սկսեցին ափսոսալ, որ երդվել են խնայել բաղաբը, սակայն երդումները վերադարձնել արդեն չէին կարող» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 10):

«Որոշ ժամանակ անց նրանք վերադարձան և կրկին սկսեցին մարտնչել բաղաբի դեմ: Այսպես շարունակվեց շատ օրերի ընթացքում և ահա տեղի ժողովուրդը, երբ տեսավ, որ վտանգը մեծ է և ոչ-ոք չի կարող փրկել իրենց, իրենց վրա կյանքի ապահովության դիմաց արաբների դեմ պարտավորություններ վերցրին ու հպատակվեցին նրանց, որ հարկ վճարեն: Այդ ժամանակ արաբները, որոնք ներս էին մտել և տեսել բաղաբի շենքերի գեղեցկությունն ու հարստությունը, սկսեցին ափսոսալ, որ երդվել են խնայել բաղաբը, սակայն երդումները վերադարձնել արդեն չէին կարող» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁶²⁰ «Պատմում են, որ երբ Յաքիբը գրավեց Կարնո բաղաբը, առաջ խաղաց, բանակ գրեց Մարդադիում և ահա նրա մոտ Իյադ իբն Ղանսի գրությամբ եկավ խլաթի պատրիկը: Իյադը նրան երաշխավորել էր անձի, ունեցվածքի ու երկրի համար և ճանաչել նրա տիրույթները հարկի դիմաց: Յաքիբը հաստատեց այն: Ապա նա իջավ մի կայանում Յաքիբի ու Վարազա դաշտի միջև, ուր նրա մոտ եկավ խլաթի պատրիկը, բերեց իր վրա դրված հարկները և ընծաներ նվիրեց, որը Յաքիբը չընդունեց: Նա իջավ խլաթ, ապա շարժվեց դեպի Սիփան, ուր նրան դիմավորեց Մոկայի տերը, որը Կասպուրականի գավառներին է: Յաքիբը ճանաչեց նրա տիրույթները այդ գավառում, նրա հետ մարդ ուղարկեց և նրա համար խաղաղության թուղթ տվեց: Յաքիբը Արձեշի ու Ապահունիսի գյուղերը նվաճելու և նրանց բնակչությունից ըստ գլխի ջիգիս գանձելու համար մարդկանց ուղարկեց: Նրա մոտ եկան նրանց մեծամեծները և նա ճանաչեց նրանց իրավունքները խաղաղ վճարելու պայմանով, իսկ Տառեխի լճին ձեռք չտվեց և սա այսպես առատ մնաց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Յաքիբ իբն Մասլաման ուղարկվեց Օսման իբն Աֆանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.Յ.**) կողմից սա, և հասնելով Արձեշ, տիրեց այդ վայրերին, գլխահարկ նշանակեց բնակչության վրա ու տուրք դրեց նաև հողի վրա: Նա գնաց դեպի Սիփան, որտեղ նրան հանդիպեց Մոքսի տերը, իսկ այդ գավառը պատկանում էր Վասպուրականին, և հարկ տալով հաշտություն կնքեց» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Հենց որ խալիֆ Օսմանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.Յ.**) նամակը տեղ հասավ, Յաքիբ իբն Մասլաման կանչեց իր ռազմիկներին, որոնք այդ պահին 6.000 հոգի էին՝ հեծյալ ու հետևակ: Դրանից հետո նա նրանց հետ միասին ուղղություն բռնեց դեպի Արմինիա երկիր: Նա մտավ այդ երկիր մի լեռնանցքով, որը մինչև այժմ կոչվում էր Բանու Չարարոս: Նա առաջ շարժվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ հասավ խլաթ կոչվող բաղաբին: Նա կանգ առավ նրա ամրոցի դիմաց, որտեղ գտնվում էին անասավաճների խմբերը: Մնալով նրա մոտ մի քանի օր՝ նա առաջ շարժվեց, մինչև որ հասավ Սիրած ու տեղակայվեց այնտեղ: Դրանից հետո նա ուղերձ հղեց Գուրգանի բնակիչներին: Այնտեղի առաջնորդները խուսիք ընդունեց նրա նամակը և Մասլաման 80.000 դիրհեմ վճարելու պայմանով նրանց հետ խաղաղություն կնքեց: Նա նրանցից ստացավ գումարը և գրեց այդ մասին: Նա մնաց այնտեղ՝ Արմինիայի երկրում, և այնտեղից գրեց արքաներին՝ իր անելով նրանց հնազանդվել և ընդունել իր պայմանները» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 2):

«Երբ ռումները պարտվեցին, Յաքիբը վերադարձավ Կարնո բաղաբ, ապա գնաց և կանգ առավ Մարդադիում: Նրա մոտ եկավ խլաթի պատրիկը Իյադ իբն Ղանսի պայմանագրով և Յաքիբը ըստ այնի վարվեց նրա հետ: Նա տրոհվեց իր վրա դրված հարկը բերեց նրան և Յաքիբը իջավ խլաթ, հայտ գնաց առաջ և նրան ընդունեց Մոկայի տերը, որը Կասպուրականի գավառներից էր, և նրան իր տիրույթներում վերահաստատեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ արաբների առաջնորդ Մուավիան (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Յ.**) իր զորքը բաժանեց երկու մասի, որոնցից մեկի հրամանատարությունը տվեց Յաքիբ անունով ասորիքի մի չար մարդու և թեշրին ամսին նրան ուղարկեց Յայաստան: Երբ այս զորքերը տեղ հասան, նրանք երկիրը գտան ծյունով պատված, սակայն, առաջ գցելով գոմեշներին, նրանք բացեցին ճանապարհը: Եվ այսպես արաբները ներխուժում իրականացրին չնեղվելով ծյունից, իսկ հայերը, որ դրան չէին սպասում, անակնկալի եկան: Այդ ժամանակ արաբները սկսեցին ամայացում ու թալանը: Նրանք գերեվարեցին բնակչությանը, այրեցին գյուղերը և ուղարկությամբ վերադարձան իրենց երկիր» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 10):

«Մուավիան (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Յ.**) իր զորքը երկու մասին բաժանեց, որոնցից մեկի ղեկավար նշանակեց Յաքիբ անունով ասորիքի մի չար մարդու և ուղարկեց Յայաստան, երբ արդեն ծնեւ էր: Սա գնաց Յայաստան, որտեղ արաբները սկսեցին սպանել ու գերեվարել իրենց հանդիպած բոլոր մարդկանց, որից հետո այրեցին գյուղերը և հետ դարձան» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁶²¹ «Ապա Յաքիբն առաջ շարժվեց ու հասավ Արտաշատ, որը Որդան կարմիր գյուղն էր, անցավ Աբբադ գետը, կանգ առավ Դվա դաշտում ու հեծյալների ուղարկեց բաղաբի դեմ: Ապա հարձակվեց ու կանգ առավ նրա դռների առջև: Բնակիչները պաշտպանվեցին՝ նետեր տեղացնելով, իսկ նա բարանետ մեքենաներ դրեց ու բարկոծեց նրանց, այնքան որ երաշխավորագիր ու հաշտություն խնդրեցին և նա տվեց... Դվինի հաշտության պայմանագիրն հետևյալն էր. «Հանուն ամենագուր, ամենողորմ Ալլահի: Սա էր Յաքիբ իբն Մասլամայի գիրը Դվինի քրիստոնյա բնակիչներին, զրադաշտականներին, հրեաներին, նրանց ներկաներին ու բացակայողներին առ այն, որ երաշխավորում եմ ձեր անձերը, ունեցվածքը, եկեղեցիները, տաճարները և բաղաբի պարիսպները: Դուք ապահովվալու մեջ կլինեք և մենք պարտավոր ենք հավատարիմ մնալ այս ուխտին, ինչքան ժամանակ, որ դուք էլ հավատարիմ կլինեք՝ վճարելով ջիգիսն ու խաղաղը: Սրան վկա Ալլահը և նա բավական է, իբրև վկա: Կնքեց Յաքիբ իբն Ասլաման...» Նրա հեծյալները գնացին ու կանգ առան Գառնիի առջև, ապա հասան Աշոցք, Սանձերի վայր լեռը, Ագատոսց հովիտը ու նվաճեցին Դվինի բոլոր գյուղերը: Նա մարդ ուղարկեց Շիրակ, Տայք ու Բագրևանդ, եկավ նրանց պատրիկը ու նա հաշտություն կնքեց այդ գավառների համար, այն պայմանով, որ հարկ վճարեն, մահմեդականներին խորհուրդներ տան, հյուրընկալեն և օգնեն թշնամիների դեմ... Ապա Յաքիբը եկավ Նախճավան, գրավեց և Դվինի հաշտության պայմանագրի նմանը տվեց: Նրա մոտ եկավ Վասպուրականի պատրիկը և նա հաշտություն խնդրեց նրանից ողջ երկրի համար, ինչպես նաև գոհացրեց նրա զինված ջոկատներին ու ընտիր ծխավորներին՝ տարեկան հարկի դիմաց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ղաթի՝ բաղաբ Յայաստանում՝ Աղվանքի սահմանակից: Յաքիբ իբն Մասլաման գրավեց այն Օսման իբն Ամանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.Յ.**) ժամանակ, երբ Մուավիան Ասորիքի կառավարիչ էր: Իր անցած վայրերը գրավելուց հետո, Յաքիբը հասավ մինչև Դվին, գրավեց բաղաբը ու շրջակայքի գյուղերը և բնակիչների հետ հաշտություն կնքեց: Նա նրանց պաշտոնագիր տվեց, որի պատճենը հետևյալն է. «Այս ապահովագիրը Յաքիբ իբն Մասլաման ալ-Ֆիրիի կողմից տրված է Դվին բաղաբի քրիստոնյաներին, մաջուններին և հրեա բնակիչներին, նրանց ներկաներին ու բացակայողներին: Ապահովություն եմ տալիս ձեզ, ձեր անձերի, ձեր ինքեթի, եկեղեցիների տաճարների և բաղաբի պարսպի համար: Ապահով եղեք դուք, մենք պարտավոր ենք գործադրել ձեր հանդեպ մեր հանձնառությունը պայմանով, որ դուք էլ գործադրեք ձեր հանձնառությունը՝ վճարելով ջիգիս և խաղաղ: Ալլահը թող լինի վկա և նա լավ է իբրև վկա: Կնքված է իբն Մասլամայի կողմից»» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Յաքիբը գնաց Արտաշատ, որը մի գյուղ էր, ուր կիրմիզ է լինում, որով ներկում են: Նա իջավ Դվինի գետի առջև և իր ծխավորներին ուղարկեց, որ պաշարեցին բաղաբը: Բնակիչները ամրացան ներսում, իսկ ինքը բարանետ մեքենա դրեց և նրանք երաշխավորագիր խնդրեցին: Նա ընդառաջեց... Եկավ նրա մոտ Վասպուրականի պատրիկը և հաշտություն կնքեց իր ողջ նահանգի համար» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶²² «Յաբիբը եկավ Միսական, որի բնակիչները կռվեցին, սակայն նա հաղթեց նրանց, գրավեց Վայքը և Միսականի ամրոցի բնակիչների հետ հաշտության կնքեց՝ խաղաղ վճարելու պայմանով: Ապա գնաց Վիրք» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁶²³ «Երբ Օսման խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Գ.) Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիլին հրամայեց գնալ Առան, սա հաշտության պայմանագրով գրավեց Բայլական բաղաբը՝ երաշխավորելով նրանց բնակիչների արյունը, կյանքը, ունեցվածքը և բաղաբի պարիսպները՝ պայման գրելով վճարել չիզհա ու խարաջ» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Սալման իբն Ռաբիան հաշտությանը նվաճեց Բայլական բաղաբը» (իբն ալ-Ֆակիի «Գիրք երկրների մասին»):

«Անել է Աբու խալիդը, լսելով Աբուլ Բառայից, թե Սալմանն արշավեց Բայլական և հաշտության պայմանագիր կնքվեց» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

«Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիլին գնաց Առան և նվաճեց Բայլականը՝ հաշտության պայմանագրով, ըստ որի երաշխավորում էր նրանց կյանքը, ունեցվածքը և բաղաբի պարիսպները՝ պահանջելով չիզհա ու խարաջ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Անել է Աբու խալիդը, լսելով Աբուլ Բառայից, թե Սալմանն արշավեց Բայլական և հաշտության պայմանագիր կնքվեց» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

¹⁶²⁴ «Սալման իբն Ռաբիան կոչ արեց Բաղասականի բողոքին ընդունել մահմեդականությունը, նրանք կռվի դուրս եկան և նա հաղթեց նրանց՝ ոմանց պարտավորեցնելով չիզհա վճարել, իսկ այլոց, որոնք փոքրաթիվ էին, ստրակա» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Սալման իբն Ռաբիան կոչ արեց Բաղասականի բողոքին ընդունելու մահմեդականությունը, սակայն նրանք կռվեցին նրա հետ, իսկ նա հաղթեց նրանց և բողոքի մի մասը, մնալով հեթանոս, ընդունեց գլխահարկ վճարելը, մի մասն էլ, լսելով մահմեդականությանը, վճարեց ստրակա» (իբն ալ-Ֆակիի «Գիրք երկրների մասին»):

«Սալման իբն Ռաբիան Բաղասականի բողոքին հրավիրեց ընդունելու մահմեդականությունը, սակայն նրանք կռվի դուրս եկան նրա դեմ և նա հաղթեց նրանց, ոմանց պարտավորեցրեց վճարել չիզհա, իսկ ոմանց, որոնք քիչ էին, պարտավորեցրեց վճարել ստրակա հարկը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶²⁵ «Ինձ պատմել են Պարտավի մի խումբ բնակիչներ, թե Շամբորը իհն բաղաբ է: Սալման իբն Ռաբիա ալ-Բահիլին զորք ուղարկեց ու գրավեց այն» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Շամբորը իհն բաղաբ էր: Սալման իբն Ռաբիան այնտեղ զորք ուղարկեց, որը նվաճեց բաղաբը» (իբն ալ-Ֆակիի «Գիրք երկրների մասին»):

«Սալմանը մի ձիավոր ջոկատ ուղարկեց Շամբոր, որը նվաճեց այն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶²⁶ «Այսպիսով՝ արաբները հարձակվեցին հյուսիսային ու արևելյան կողմերի վրա, նրանք տոհմերի ավագներին նետում էին, որ սրանք հանձնեն ապավինության տեղերը և սրանցից իբրև պատանդներ առնում էին զավակներին ու կանանց, որպեսզի իրենց դեմ չապստամբվեն: Երբ Չվանջիորը տեսավ հարավում դաժան գործությունը, կարճ ժամանակով խաբեց նրանց և անցավ գետի այն կողմը, որտեղից անվտեր բաջը իրեն ոգեշնչում, բողոքեցում է՝ վերստին պատերազմելու նրանց դեմ, որպեսզի իր հորը նրանցից ևս ազատի: Յայրը, սակայն, արգելեց նրա այդ մտադրությունը և ինքնակամ գնաց թշնամու մոտ, իսկ բազմակողմանի իմաստուն Ցվանջիորը հայոց զորավարի հետ դաշինք կնքեց և համոզում էր նրան, որ հնազանդվի հունաց կայսրին» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 19):

«Ապա Սալմանը եկավ Պարտավ և բանակ գրեց Տրտուի ափին, որը մի գետ է նրանից մեկ փարսախից պակաս հեռավորության վրա: Բնակիչները դռները փակեցին նրա առջև, իսկ նա օրերով պաշարեց ու ասպատակեց նրա գյուղերը, որոնց ցանքերը հնձվելու էին ու հասունացել էին: Նրանք հաշտություն կնքեցին Բայլականի հաշտության պայմաններով, բացեցին բաղաբի դռները, իսկ նա մտավ և այնտեղ կանգ առավ» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Դրանից հետո Սալմանը Բայլականից գնաց և պաշարեց Բարդայի ամրոցը: Նրանք նրա հետ հաշտություն կնքեցին՝ հարկ վճարելու պայմանով, որը նա ստացավ և բաժանեց իր զինվորներին: Դրանով նա ուժեղացրեց նրանց կամքը» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 2):

«Անել է Աբու խալիդը, լսելով Աբուլ Բառայից, թե Սալմանը... եկավ Պարտավ և հաշտության պայմանագիր կնքելով գրավեց այն» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

«Ապա Սալմանը եկավ Պարտավ և բանակ դրեց Թարթառ գետի ափին, որը բաղաբից մեկ փարսախ հեռավորության վրա էր գտնվում: Նրա բնակիչները օրերով դիմադրեցին նրան, իսկ նա ասպատակեց գյուղերը: Եվ ահա Պարտավի բնակիչները հաշտություն կնքեցին Բայլականի պայմաններով և նա մտավ բաղաբ, որից հետո իր ձիավորներին ցրեց, որոնք այդ Նահանգի գյուղերը նվաճեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Անել է Աբու խալիդը, լսելով Աբուլ Բառայից, թե Սալմանը... եկավ Պարտավ և հաշտության պայմանագիր կնքելով գրավեց այն» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

¹⁶²⁷ «Սալմանը հեծյալներ ուղարկելով նվաճեց Շակաշենը, Մեծ Կուենքը, Ուտի, Մեծ Իրանը, Յարճյանը և Տրի գավառները, ապա նվաճեց Առանի այլ մասերը» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁶²⁸ «Ուստային ցրտաշունչ օրերն էին և հույներ նեղում էր խմայելացիներին, իսկ նրանք ցրտին չէին կարողանում ելնել ու պատերազմ տալ նրանց դեմ, ըստի հանկարծակի ելան, գնացին, անցան գետով ու առաջանալով՝ ամրացան Չարեհավանում: Դույնը, երբ այդ տեսավ, ուշադրություն չդարձրեց նրանց վրա, այլ թալանեց Դվինի բերդը, գնաց Նախճավան և կռիվ մղեց բերդի դեմ, որպեսզի ավարտի այն ևս: Դուրսաց գործի զորավարը ոմն Մորիանոսն էր, որն, ասում էին, հավատարիմ այդ էր» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 52):

¹⁶²⁹ «Արդ, երբ հասան գարնանային ժամանակները, Մորիանոսը Իսմայելի զորքի դեմ պատրաստվեց պատերազմի ու համառելով մտածում էր իր գործն ավարտել: Տաճիկն արշավեց հույների վրա, որ կռիվ էին մղում Նախճավանի բերդի դեմ, գարիկեց նրանց և կոտորեց սրով սուսերի, իսկ մնացածներին էլ փախստյան մատնեց: Մորիանոսը փախչելով՝ գնաց ընկավ Վիրք» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 52):

«Ինձ պատմել են Դվինի բնակիչ ծերունիները, որոնցից էր Բարմաթ իբն Աբալլախը, թե Յաբիբ իբն Մաալաման առաջ խաղաղ իր հետ եղած գործով դեպի Վիրք և, երբ հասան Սանձերի վայրը, իրենց անստուգանքի արածեցին, իսկ սանձերը հավաքեցին: Այդ ժամանակ հանկարծ հարձակվեցին անհավատ գեղջուկները և չջողկնելով, որ սանձերը վերցնեն, կռիվ բռնեցին, իրենց վերցրեցին իր սանձերը և անասուններից ինչ որ կարողացան տանել, սակայն հարձակվեցին նրանց վրա, կոտորեցին ու վերադարձրին այն, ինչ տարել էին: Ուստի այդ վայրը կոչվեց Չատ ալ-Լուջում՝ Սանձերի վայր» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Եվ ապա Յաբիբն իր ձիավորներին առաջ ուղարկեց, և նրանք հասան Սանձերի վայրը՝ Չատ ալ-Լաջում: Այսպես է կոչվել, որովհետև մահմեդականները հանել էին իրենց ձիերի սանձերը և այդ ժամանակ վրա էին հասել ռումները Նախթան սրանք կհասցնեին սանձերը դնել: Այսուհանդերձ սրանք սանձերը դրել, պատերազմել ու հաղթել են նրանց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ բաղաբը ծանոթ է ամենքին Նախճավան անվամբ: Բելագորին ասել է, թե Նախճավանը Վասպուրական Նահանգի գլխավոր բաղաբն է, որը գրավեց Յաբիբ իբն Մաալամա ալ-Ֆիրին Օսման իբն Աֆանի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանի – Մ.Գ.) ժամանակ և ժողովրդի հետ դաշնագիր կնքեց չիզա վճարելու պայմանով: Հաշտությունը հաստատվեց Դվինի բնակիչների հետ կնքված պայմանագրի հիման վրա» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

¹⁶³⁰ «Ինձ պատմել էր Մուհամմադ իբն Սաադը, լսելով Վակիդիից, սա՝ Աբդ ալ-Համիդ իբն Ջաաֆարից և սա՝ իր հորից, թե Յաբիբ իբն Մաալաման պաշարեց Դվինի բնակիչներին և բանակ դրեց նրա շուրջը: Նրա դեմ դուրս եկավ Ռում Մավրիանոսը, սակայն Յաբիբը գիշերով հարձակվեց նրա վրա, կոտորեց ու կողոպտեց նրա ճամբարը: Ապա եկավ Սալմանն ու միացավ նրան, բայց ճշմարտությունն այն էր, որ նա նրան միացավ միայն Կարն բաղաբում» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁶³¹ «Եվ եղավ այնպես, որ աշնանային ժամանակն անցնելուց հետո, երբ ձմեռը մերձեցել էր, Իսմայելի զորքը եկավ և խուսեց Դվինում: Ստանում էր գնալ կոտորել Վիրքը սրով սուսերի: Խուսեց նրանց հետ սպառնալից հրամանով, որ կամ գան իրենց ծառայության, կամ թողնեն երկիրն ու գնան, բայց նրանք չհամաձայնեցին այդպես անել, այլ նրանց դեմ պատրաստվեցին պատերազմի: Եվ խմայելացիները կռվով գնաց նրանց վրա՝ իսպառ կոտորեցին նրանց: Այնինչ նրանք ճանապարհի ելան, նրանց վրա հասան ձմեռվա ցուրտն ու ձյունը, որի պատճառով շտապեցին Ասորեստանի կողմերը և Հայաստանում որևէ անհրաժեշտություն չգործեցին» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 50):

«Եվ Յաբիբի մոտ եկավ Վիրքի պատրիկի ու բնակչության սուրհանդակը, բերելով նրանց նամակը և խնդրեց հաշտության թուղթ ու երաշխավորագիր: Յաբիբը նրանց համար գրեց հետևյալը. «Ձեր սուրհանդակ Նուկլուն ինձ և իմ ընկերակից հավատացյալներին ներկայացավ և հայտնեց ձեր անուկից, թե մենք մի ժողովուրդ ենք, որին Ալլաից պատվել ու գերադասել է: Այսպես է արել Ալլաից, մեծ փառք նրան և նրա օրհնությունը թող լինի իր մարգարե ու լավագույն արարած Մուհամմադի վրա, խաղաղության նրան: Դուք կռվում եք, թե ուզում եք մեզ հետ խաղաղության հաստատել: Ես գնահատեցի ձեր ընձան և այն հաշվեցի չիզհայի մեջ: Ձեզ համար գրեցի երաշխավորագիր, որի մեջ դրել եմ մի պայման ու եթե ընդունեք և հավատարիմ մնաք՝ լավ է, ապա թե ոչ, պատերազմ կհայտարարվի Ալլաի ու նրա առաքյալի կողմից: Թող

խաղաղություն լինի նրանց, որոնք ճշմարտության ուղիով են ընթանում»։ Այս եկամ Տիգրիս և Նրա բնակիչներին հաշտության թուղթ գրեց. «Հանուն ամենագույե, ամենողորմ Ալլահի: Սա է Հաբիր իբն Մաալամայի գիրը Վիրքի, Մանգիս գավառի Տիգրիսի բնակիչներին երաշխավորելու նրանց անձերը, տաճարները, վանքերը, ծիսակատարությունները և կրոնը, պայմանով, որ ընդունեն հպատակ վիճակը և վճարեն ցիզիա ամեն մի տան ծխից մեկ դինար: Դուք չպետք է ցիզիան թեթևացնելու նպատակով մի բանի տուն միացնեք, իսկ մեկը չպետք է նրանց բաժանել»՝ առավել հարկ ստանալու նպատակով: Դուք մեզ տալու եք ձեր խորհուրդները և օժանդակությունը Ալլահի ու Նրա մարգարեի թշնամիների դեմ, ինչպես որ կարող եք, պարտավոր եք մեկ գիշեր հյուրընկալել մահմեդականին՝ Սուրբ Գրքի ժողովրդի օրինավոր համարված կերակրից տալով: Եթե որևէ մահմեդական ծանապարհին ընկերներից հետ մնալով ձեզ մոտ իջևանի, պարտավոր եք նրան հասցնել ամենամոտ տեղում գտնվող հավատացյալների մոտ, բացի այն պարագայի, երբ դա անկարելի է: Եթե դուք դարձի գաք և մահմեդականի աղոթք կատարեք, կրոնով մեր եղբայրներն են, ապա թե ոչ՝ ցիզիան կծանրանա ձեզ վրա: Եթե որևէ պատճառով մահմեդականները չկարողանան օգնել և ձեր թշնամին նեղի ձեզ, ապա նրանք պատասխանատու չեն և այս պատճառով անվավեր չի համարվի ձեր ունեցած պայմանագիրը: Ահավասիկ ձեր իրավունքներն ու ձեր պարտավորությունները: Վկա են Ալլահն ու Նրա հրեշտակները, իսկ Ալլահը բավական էր իբրև վկա...»: Հաբիրը հաշտության պայմանագրով նվաճեց Զուստի Փառնես, Բիսալ, Հունարակերտ, Սամցիես, Գարդման, Զուստի, Շավշեթ և Բազայեթ բնակավայրերը՝ ինայելով բնակիչների արյունն ու կյանքը և հաստատելով, թե նրանց աղոթարարներն ու պարիսպները չեն բանդվի այն պայմանով, որ հարկ վճարեն իրենց հողերի ու գյուղիների համար: Նա հաշտություն կնքեց Կոլարթի, Թեռթի, Կախեթի, Ջավախթի, Արդահանի և Ալանաց դռան բնակիչների հետ, ինչպես նաև Ծանարաց և Դիդոյից հետ՝ հարկ վճարելու պայմանով (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այնուհետև Սալմանը հեծելազորով շարժվեց դեպի Ջուրգան երկիրը: Նրանց հետ նա հաշտություն կնքեց՝ տարեկան հարկ վճարելու պայմանով...: Դրանից հետո նա վերադարձավ և... անցավ Կուր գետն ու մոտեցավ Շիրվան երկրին...: Խալիֆա Ռաման իբն Աֆֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) ինացավ դժբախտության մասին և գրեց..., Հաբիր իբն Մաալամա ալ-Ֆահիրին՝ հրամայելով ողջ զորքով անցնել Արմինիա երկիրը: Երբ հասավ Ռամանի նամակը, Հաբիր իբն Մաալաման հավաքեց իր զորքը՝ 6.000 հեծյալ ու հետևակ: Դրանից հետո նրանց հետ նա գնաց Արմինիա երկիրը...: Նա այնտեղ մտավ մի լեռնանցքով, որն այժմ կոչվում է Բանու Չարարա: Նա..., հասավ խիլաթ կոչվող բաղաբնի, կանգ առավ նրա բերդի մոտ, որտեղ հավաքվել էին անհավատները: Բերդի մոտ մնալով մի բանի օր՝ նա հեռացավ և... Հասավ Սիրաջ կոչվող երկրին, որտեղ կանգ առավ: Այնտեղից սա նամակ ուղարկեց Ջուրգանի բնակիչներին: Նրանց իշխանները ստացան նամակը և Մաալաման նրանց հետ հաշտություն կնքեց՝ 80.000 դիրհեմ վճարելու պայմանով: Նա մնաց Արմինիա երկրում և գրեց նրա թագավորներին՝ պահանջելով հնազանդվել և ընդունել իր պայմանները» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 2):

«Օսման խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) գրեց Հաբիր իբն Մաալամա ալ-Ֆահիրին, որ Ասորիքից մեծ զորքով շարժվի: Հաբիրը, Հադասի լեռնանցքի կողմից գալով, հասավ Վիրք, որի բնակչության հետ հաշտության պայմանագիր կնքեց: Նա ցրեցի շտեմարանների համար համաձայնեց և նրանց գրավոր թուղթ տվեց» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Օսման իբն Աֆֆան խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) օրոք Հաբիր իբն Մաալաման Հայաստանում նվաճեց Ջավախթը, Զուստի Փառնեսը, Զասալը, Հունանը, Սամցիեսը, Գարդմանը, Զուստին, Շավշեթը և Բազայեթը հաշտությամբ այն պայմանով, որ հարկ վճարեն իրենց գյուղների և հողերի համար: Նա դաշինք կնքեց ծանարների, Կոլարթի ու Դիդոյից հետ՝ հարկ ստանալու պայմանով» (իբն ալ-Ֆակիհ «Գիրք երկրների մասին»):

«Հաբիր իբն Մաալաման նվաճեց Վիրքը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Եվ Հաբիրը մի ջոկատ ուղարկեց Շիրակ, Տայք և Բազրևանդ, որի պատրիկը հաշտություն կնքեց հարկ վճարելու պայմանով...: Նա գնաց Վիրք, և ահա նրա մոտ եկավ պատրիկի դեսպանը՝ խնդրելով հաշտություն և նա հաշտություն կնքեց: Նա գնաց Տիգրիս, որը Վիրքում է, և նրա բնակիչներին հետ հաշտություն կնքեց, ապա հաշտությամբ գրավեց շրջակա բազմաթիվ բերդեր ու բաղաբներ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶³² «Հունան, Ջուրգանի երկրում բաղաբ է, որը գրավեց Հաբիր իբն Մաալաման» (Յակուբ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառարան»):

«Հաբիրը նվաճեց... Հունարակերտը հաշտության պայմանագրով՝ խնայելով բնակիչների արյունը կյանքը և հաստատելով, թե նրանց աղոթարարներն ու պարիսպները չեն բանդվի այն պայմանով, որ հարկ վճարեն իրենց հողերի ու գյուղների համար» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Սալման իբն Ռաբիան իր հեծյալների պետին ուղարկեց Վիրք և հաշտության պայմանագիր կնքվեց: Սալմանը գնաց Հիդան և հաշտության պայմանագիր կնքվեց, ապա հասավ Մազբուրթ և բնակիչների հետ պայմանագիր կնքվեց: Նա վիրավորվեց Բալանջարուն» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

¹⁶³³ «Այդ տարին Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) մեծ պատրաստություն տեսած, արշավեց ընդդեմ Արաբոսի և այն որոշ պայմաններով առավ: Նրա բնակիչներին նա իրավունք տվեց բնակվել ուր որ ցանկանան, իսկ բաղաբը կրակի տվեց և նրա պարիսպները հիմնահատակ կործանեց, կղզին անապատ դարձրեց և այդ վիճակում է այն մինչև այսօր» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Գրավելով Հոռոդս կղզին՝ Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) ոչնչացրեց կղզուց, որն այնտեղ կանգնած էր 1.360 տարի: Գնելով այն՝ ոմն ռեեսաիացի հրեա բարձեց կղզուս պղինձը 900 ուղտերի վրա ու տարավ» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 20):

«Հուլյների 960 թվականին գրավեց Հոռոդսը» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Որոշ ժամանակ անց Աբուալուր անունով մեկ այլ գորավար երկրորդ անգամ գնաց Կիպրոսի վրա և կրկին թալանեց ողջ կղզին, ընդ որում արաբները դուրս էին հանում նաև ստորգետնյա բարանձավներում թաքնված մարդկանց: Նրանք տեղակայվեցին Լապատանուս բաղաբում, վերջինիս այնտեղ եղած ողջ ոսկին ու արծաթը, սակայն մարդկանց վնաս չտվեցին, բանի որ կյանքի ապահովության երաշխիքներ էին տվել: Դրանից հետո Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) տեղակայվեց Արվարոսի մոտ, որը ևս կղզի է, գրավեց այն ու վտարեց մարդկանց այնտեղից, ընդ որում այնպես փորեց ողջ կղզին, որ այնտեղ բնակվելը լիովին անհնար լիներ: Աբուալուրն ու նրա բանակը տիրեցին նաև Զոս կղզուն, ինչը եղավ այդ կղզու եպիսկոպոսի դավաճանության պատճառով: Նրանք թալանեցին, բռնեցին ու սպանեցին մարդկանց, իսկ բոլոր ամրություններն էլ հողին հավասարեցրին: Դրանից հետո նա գնաց նաև Կրեստի վրա, այն ևս թալանեց, որից հետո նահանգեց դեպի Հոռոդս: Այդ ժամանակ մեծ բանակի մարդիկ, պարաններով բաշելով, տապալեցին այդտեղ գտնվող հսկա արձանը, որից հետո այն պղինձը, որ կազմում էր 3.000 կորինֆյան լատուն, վաճառեցին Հեմսի մի հրեային» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 10):

«Որոշ ժամանակ անց Աբուալուր անունով մեկ այլ գորավար երկրորդ անգամ գնաց Կիպրոսի վրա և կրկին թալանեց ողջ կղզին, ընդ որում արաբները դուրս էին հանում նաև ստորգետնյա բարանձավներում թաքնված մարդկանց: Նրանք տեղակայվեցին Լապատանուս բաղաբում, վերջինիս այնտեղ եղած ողջ ոսկին ու արծաթը, սակայն մարդկանց վնաս չտվեցին, բանի որ կյանքի ապահովության երաշխիքներ էին տվել: Դրանից հետո Մուավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) տեղակայվեց Արվարոսի մոտ, որը ևս կղզի է, գրավեց այն ու վտարեց մարդկանց այնտեղից, ընդ որում այնպես փորեց ողջ կղզին, որ այնտեղ բնակվելը լիովին անհնար լիներ: Աբուալուրն ու նրա բանակը տիրեցին նաև Զոս կղզուն, ինչը եղավ այդ կղզու եպիսկոպոսի դավաճանության պատճառով: Նրանք թալանեցին, բռնեցին ու սպանեցին մարդկանց, իսկ բոլոր ամրություններն էլ հողին հավասարեցրին: Դրանից հետո նա գնաց նաև Կրեստի վրա, այն ևս թալանեց, որից հետո նահանգեց դեպի Հոռոդս: Այդ ժամանակ մեծ բանակի մարդիկ, պարաններով բաշելով, տապալեցին այդտեղ գտնվող հսկա արձանը, որից հետո այն պղինձը, որ կազմում էր 3.000 կորինֆյան լատուն, վաճառեցին Հեմսի մի հրեային» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Իսկ Սալման (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) եկավ Հոռոդս կղզին, գրավեց այն և ավերեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 18):

«Այնտեղից սարակինոսները ուղևորվեցին Հոռոդս կղզի, գրավեցին այն, ինչպես նաև՝ Ռոմանիայի բազմաթիվ այլ կղզիներ, տարան անհամար գերիներ» (Յեբրեոս Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Այդ ժամանակ սարակինոսները ավերեցին Հոռոդսը և բանդեցին այնտեղի հսկա արձանը, ինչի արդյունքում 900 ուղտաբեռ պղինձ հավաքվեց» (Չիզբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁶³⁴ «Ասվում է, որ երբ Օսման իբն Աֆֆանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) խալիֆա դարձավ, գրեց Մուավիային (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.), նշանակելով նրան Ասորիքի կառավարիչ, իսկ Ռամայի իբն Սաադ ալ-Անսարիին (Հյուսիսային Միջագետքի կառավարիչ Օմար իբն Սաադ ալ-Անսարին – Մ.Ֆ.)՝ Տագիրայի կառավարիչ, բայց հետո հեռացրեց սրան ու Մուավիային հանձնեց Ասորիքը, Ջազիրան ու նրանց ահմանային ամրությունները: Նա նրան հրամայեց նրան արշավել Եմաթա, որը Հորրորդ Հայաստանն էր, կամ ուրիշին հանձնարարել այն: Սա ուղարկեց Հաբիր իբն Մաալամա ալ-Ֆահիրին և Մաֆուան իբն Մուաթթում ալ-Մուլամիին: Նրանք, հասնելուց մի բանի օր անց՝ նվաճեցին Եդեսիայի հաշտության նման պայմաններով: Սաֆուանը մնաց այնտեղ և վախճանվեց Մուավիայի խալիֆայության

վերջում: Ասվել էր նաև, թե արշավանքը կատարել էր ինքը Մուսավիան, իսկ այս երկուսը նրա հետ են եղել, Սաֆուանին նշանակել էր կառավարիչ և սա տեղավորվել է ու այնտեղ էլ մահացել...: Երբ Մուսավիան Ասորիքի ու Ջազիրայի կառավարիչ դարձավ, ուղարկեց Չաբիբ իրն Մասալամային, որը բռնի ուժով գրավեց և այնտեղ մահմեդական հեծյալների կայազոր ու կառավարիչ նշանակեց: Երբ այնտեղ եկավ Մուսավիան, ռումների դեմ արշավանքի գնալիս, Ասորիքի, Ջազիրայի և այլ վայրերի գողերին տեղում որպես կայազոր նշանակեց: Այս քաղաքը ամառային արշավանքների ճանապարհի առաջին կայանն էր» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Օսմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) իբն Աբու-Ասիմի ուղարկեց Չորրորդ Չայաստան և սա կռվեց նրա բնակիչների դեմ, իսկ Սաֆուան իբն Մուաթաթը նահատակվեց: Օսմանը նրա բնակիչների հետ ջիգհա վճարելու պայմանով հաշտություն կնքեց՝ ամեն մի ծխից մեկ դինար: Երբ Մուսավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուսավիան – Մ.Ֆ.) նշանակվեց Ասորիքի ու Ջազիրայի կառավարիչ, կրկին այնտեղ ուղարկեց Չաբիբ իրն Մասալամային, որը սրով նվաճեց այն, մահմեդական ռազմիկների տեղավորեց այնտեղ և կառավարիչ նշանակեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶³⁵ «Ամառային արշավանքը: Օթմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) գրել էր Մուսավիային (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուսավիային – Մ.Ֆ.), որ արշավանք ուղարկի Ռումի երկիրը և նա առաքեց Ցազիզ իբն ալ-Հուռ ալ-Արսիին, ապա Աբդ ալ-Ռահման իբն խալիդ իբն ալ-Վալիդին՝ երկու ամառային արշավանքի, հետո, սակայն, նա նրան հեռացրեց ու նշանակեց Մուֆիան իբն Աուդ ալ-Ղաճիդին: Մուֆիանը հարձակման էր դուրս գալիս ցամաքում, իսկ ծովի վրա իր փոխարեն նշանակել էր Չուսադա իբն Աբու Ռուսայային: Այսպես շարունակվեց մինչև Մուֆիանի մահը, երբ Մուսավիան նշանակեց Աբդ ալ-Ռահման իբն խալիդ իբն Վալիդին, ապա Ուբայդալլահ իբն Ռիբահին, որը ձմեռեց Ռումի երկրում» (Իբն խալաթ «Պատմություն»):

¹⁶³⁶ «Պատմվում է, որ Շիմշաթի նվաճումից հետո Չաբիբ իբն Մասալաման արշավեց Կամախ ամրոցի դեմ, սակայն չկարողացավ գրավել» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁶³⁷ «Այդ տարին Մուսավիան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուսավիային – Մ.Ֆ.) հրամայեց մեծ տորմիդ հանդերձել, բանզի որոշել էր Կոստանդնուպոլսի վրա նավարկել: Նախապատրաստական ողջ աշխատանքը Փյունիկեի Տրիպոլիս քաղաքում էր կատարվում: Տրիպոլիսում ապրող քրիստոսաւեր երկու եղբայրները՝ Բուկինաստորի որդիները, տեսնելով դա, աստվածային նախանձախնդրությամբ դրդված խուժեցին քաղաքի բանտի վրա, որտեղ արգելափակված էին բազում հռոմեացիներ, և, ջարդելով դարպասները, ազատեցին բանտարկյալներին, ապա, հարձակվելով քաղաքի եկրի վրա, սպանեցին նրան ու նրա մարդկանց: Դրանից հետո, ողջ հանդերձանքը կրակի տալով, նրանք նավ նստեցին և Ռոմանոսիա նավարկեցին: Այդ դեպքը, սակայն, չկանգնեցրեց նրանց նախապատրաստությունները: Մուսավիան անձամբ արշավեց Կասպարովկիայի Կեսարիայի վրա, իսկ Աբուլաթարին նշանակեց տորմիդի կառուցման պետ: Նա, հասնելով Լյուկիայի Փյունիքս վայրը, որտեղ գտնվում էր Կոնստանդ II- կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) հռոմեական նավատորմով, ծովամարտի է բռնկում: Նավամարտից առաջ կայսրը երազ է տեսնում, թե ինքը Թեսալոնիկեում է գտնվում: Չարթնելով՝ նա իր երազը մի երազահանի պատմեց, որն ասաց. «Ով կայսր, երանի չքնեիր և չտեսնեիր այդ երազը, բանի որ Թեսալոնիկեում լինելը նշանակում է «ուրիշին ընծեռի հաղթանակը», ասել է, թե հաղթանակը քո թշնամու ձեռքն է անցնում»: Կայսրը, նավամարտի և ոչ մի պատրաստություն չտեսած, հռոմեական տորմիդը պատերազմի առաջնորդեց: Մարտում հռոմեացիները պարտվեցին և ծովի ջրին միախառնվեց հռոմեացիների արյունը: Կայսրն իր հանդերձներն ուրիշին հագցրեց: Վերոհիշյալ Բուկինաստորի որդին, ցատկելով կայսերական նավի մեջ և կայսեր փախցնելով, տեղափոխեց նրան մեկ այլ նավ ու փրկեց: Այդ ամենաարին, կայսեր նավի վրա քաջաբար մարտնչելով, շատերին ջարդ տվեց և իր կյանքը գոհաբերեց կայսեր սիրով, բանզի թշնամիները շրջապատել էին նրան, ենթադրելով, որ հենց նա է կայսրը: Շատերին խողիտողելուց հետո, սակայն, թշնամիները նրան ևս սպանում են՝ կայսերական հանդերձներ կրողի հետ միասին: Կայսրն, ահա, փախուստի դիմելով, փրկվեց: Բոլորին լքելով՝ նա նավեց Կոստանդնուպոլիս» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Կայսր Կոնստանտինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.), հավաքելով 1.000 կամ ավելի նավ, առանց որևէ հաջողության մարտնչեց նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) դեմ և հազիվ փրկվեց փախուստով» (Անանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 24):

«Այդ ժամանակ արաբների զորավար Մուսավիան, իմանալով, թե ինչ է եղել, մեծ կատաղության մեջ ընկավ: Նա իր բանակի հետ միասին ոտքի հանեց Աբուալյուրին: Եվ ահա նրանք, երբ հասան Փոկեա կղզվող վայրին, հանդիպեցին Կոնստանտին արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Ֆ.) ու նրա եղբայր Թեոդոսիոսին: Մինչև հաջորդ օրը սրանք պատերազմի կպատրաստվեին, Կոնստանտին արքան քնեց և երազում տեսավ, թե իր ինքը Թեսալոնիկեում է գտնվում: Չարթնելով՝ նա իր երազը մի երազահանի պատմեց, որն ասաց. «Ով կայսր, երանի չքնեիր և չտեսնեիր այդ երազը, բանի որ Թեսալոնիկեում լինելը նշանակում է «ուրիշին ընծեռի հաղթանակը», ասել է, թե հաղթանակը քո թշնամու ձեռքն է անցնում»: Կայսրը, նավամարտի և ոչ մի պատրաստություն չտեսած, հռոմեական տորմիդը պատերազմի առաջնորդեց: Մարտում հռոմեացիները պարտվեցին, ծովի ջրին միախառնվեց հռոմեացիների արյունը: Կայսրն իր հանդերձներն ուրիշին հագցրեց: Վերոհիշյալ Բուկինաստորի որդին, ցատկելով կայսերական նավի մեջ և կայսեր փախցնելով, տեղափոխեց նրան մեկ այլ նավ ու փրկեց: Այսպես Կոնստանտին ու իր եղբայրը փախան ու պատապարվեցին արաբական քաղաքում, իսկ ռումների 20.000 դիակ էլ լցվեցին ջրերը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 13):

«Այդ ժամանակ արաբների զորավար Մուսավիան, իմանալով, թե ինչ է եղել, մեծ կատաղության մեջ ընկավ: Նա իր բանակի հետ միասին ոտքի հանեց Աբուալյուրին: Եվ ահա նրանք, երբ հասան Փոկեա կղզվող վայրին, հանդիպեցին Կոնստանտին արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Ֆ.) ու նրա եղբայր Թեոդոսիոսին: Մինչև հաջորդ օրը սրանք պատերազմի կպատրաստվեին, Կոնստանտին արքան քնեց և երազում տեսավ, թե իր ինքը Թեսալոնիկեում է գտնվում: Չարթնելով՝ նա իր երազը մի երազահանի պատմեց, որն ասաց. «Ով կայսր, երանի չքնեիր և չտեսնեիր այդ երազը, բանի որ Թեսալոնիկեում լինելը նշանակում է «ուրիշին ընծեռի հաղթանակը», ասել է, թե հաղթանակը քո թշնամու ձեռքն է անցնում»: Կայսրը, նավամարտի և ոչ մի պատրաստություն չտեսած, հռոմեական տորմիդը պատերազմի առաջնորդեց: Մարտում հռոմեացիները պարտվեցին, ծովի ջրին միախառնվեց հռոմեացիների արյունը: Կայսրն իր հանդերձներն ուրիշին հագցրեց: Վերոհիշյալ Բուկինաստորի որդին, ցատկելով կայսերական նավի մեջ և կայսեր փախցնելով, տեղափոխեց նրան մեկ այլ նավ ու փրկեց: Այսպես Կոնստանտին ու իր եղբայրը փախան ու պատապարվեցին արաբական քաղաքում, իսկ ռումների 20.000 դիակ էլ լցվեցին ջրերը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Իսկ Մավին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Մուսավիան – Մ.Ֆ.) այն արվածի փոխարեն նոր տորմիդ կազմեց՝ առավել, բան առաջինն էր, և, տալով Բոլորի ձեռքը, ուղղվեց Կոստանդնուպոլիս: Լսեց թագավոր Կոստանտին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) այն մասին, թե տաճիկները մտադիր են գնալ ու գրավել մայրաքաղաքը, հավաքեց զորքերն ինչքան կարողացավ, այդ թվում նաև բավական բանակի նավեր, և գնաց նրանց վրա Փյունիքի՝ ծովով ու ցամաքով: Կազմվեցին և հազարաքանի կրկնակի պատրաստությամբ ...: Դառնալով օրը ծովով իրար վրա հուլժ տեղը պատերազմով ընդհարվեցին ու կռիվն այնքան տևեց, մինչև օդը փոշով ծածկվեց, ինչպես ցամաքում: Եվ ահա պարտվեց Կոստանտին ու փախավ: Ընկան 20.000 հոգի» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ կայսր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.), ծովամարտի մեջ մտնելով սարակինոսների դեմ, անփառունակ պարտություն կրեց» (Չիզբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Պատմում են Կայսերի ճակատամարտի մասին: Այդ արշավանքի իրադարձություններից հայտնի են հետևյալները: Եվ այսպես, երբ Աբդալլահ իբն Սադը կանգ առավ այն վայրում, որտեղ պետք է տեղի ունենար Կայսերի ճակատամարտը, նա մարդկանց մի մասին Բասուր իբն Աբու-Արթայի գլխավորությամբ ափ իջեցրեց, որպեսզի սրանք շրջակայքի վրա հարձակում գործեն: Երբ սրանք արդեն հեռացել էին, մի մարդ եկավ Աբդալլահ իբն Սադի մոտ և ասաց. «Ինչ որ ուզում ես անել, արագ արա, բանի որ քո կողմն է ուղղվում Չերակլետը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Չերակլես I-ը – Մ.Ֆ.) 1.000 նավերի հետ միասին»: Ասում են, սակայն, թե իրականում դա Չերակլեսի որդին էր գալիս (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.), բանի որ Չերակլետը մահացել էր Չիջիի 29 թվականին, դեռ այն ժամանակ, երբ մահմեդականները պաշարել էին Ալեքսանդրիան և մարտնչում էին այդ քաղաքի համար: Պատմում են, որ մահմեդականներն այդ ժամանակ 200 նավ ունեին կամ մի քիչ ավել: Եվ ահա Աբդալլահ իբն Սադը կանգնեց մարդկանց մեջ և ասաց. «Ես լուր եմ ստացել, որ Չերակլետը մեզ վրա է գալիս 1.000 նավերի զլուխն անցած, մի խորհուրդ տվեք ինձ»: Մահմեդականներից ոչ-քո, սակայն, նրան ոչ մի խոսք չապաց: Դրանից հետո Աբդալլահը մի քիչ էլ նստեց, հետո կրկին ու երկրորդ անգամ դիմեց մահմեդականներին, սակայն այս անգամ ևս ոչ-քո չխոսեց: Աբդալլահը երրորդ անգամ էլ դիմեց մարդկանց և ասաց. «Իրոք, ոչ մի այլ բան չի մնում, ինձ մի խորհուրդ տվեք»: Այդ ժամանակ ոտքի կանգնեց մի մեղինացի, որը կամավոր միացել էր Աբդալլահ իբն Սադին, և ասաց. «Ով էմիր, իրոք Ալլահը մեծ է, փառք նրան, Աբդ իմացիր, որ շատ է եղել, երբ փոքրաբանակ ուժերը հաղթել են ավելի մեծաբանակներին»: Երբ Աբդալլահը այդ լսեց, ասաց. «Համոզմունք Ալլահի, ելեք նավերի վրա»: Այսպիսով՝ նրանք բոլորը բարձրացան նավերի վրա, սակայն ջոկատները միայն կիսով չափ էին, բանի որ դրանց մյուս կեսը գործում էր ափին՝ Բուսրուի հետ միասին: Արաբները հարձակվեցին ռումների վրա և սկսեցին նրանց դեմ մարտնչել արաբական ու պարսկական նետերով: Չերակլետը նահանջեց, այնպես, կարծես նա արդեն պարտվել էր: Չերակլեսին էին մոտենում նավակներ և հակապական տեղեկություններ էին հայտնում: Եվ ահա Չերակլետը հարցրեց. «Ինչ են

նրանք անում», իսկ նրանք էլ պատասխանեցին, թե. «Թշնամիները մարտնչում են արաբական ու պարսկական նետերով»: Յերակյեսն ասաց. «Ռուսները հաղթում են»: Յետո կրկին նրա մոտ մարդիկ եկան ու նա հարցրեց. «Ի՞նչ է այնտեղ կատարվում», իսկ նրան պատասխանեցին. «Նետերը սպառվել է և նրանք քարեր են նետում»: Յերակյեսը կրկին ասաց. «Ռուսները կհաղթեն»: Յերթական անգամ նրա մոտ մարդիկ եկան և նա հարցրեց, թե. «Ի՞նչ է այնտեղ կատարվում», իսկ նրան պատասխանեցին, թե. «Քարերը վերջացել են, սակայն նրանք իրար են բերել ու միմյանց են կապել նավեր և այժմ մարտնչում են թորերով»: Այդ ժամանակ Յերակյեսը կրկին ասաց, թե. «Ռուսները կհաղթեն»: Պատմում են, թե նավերն այդ ժամանակ իրոք իրար էին միացվել շղթաներով, ընդ որում Աբդալլահի իբն Մադի նավը, լաւ էմիրն էր, կապվել էր թշնամական նավերից մեկի հետ: Եվ ահա թշնամական այդ նավը մոտեցավ և, կապվելով Աբդալլահի նավի հետ, սկսեց այն քաշել դեպի ռուսները: Այդ ժամանակ, սակայն, վեր թռավ Ալքամ իբն Յազը ալ-Գուտաֆին, սա Աբդալլահիի հետ միասին նավի վրա էր, թրով հարվածեց այդ շղթային և կտրեց այն...: Կոնստանդինը 1.000 նավերով ելել էր, ձգտելով հասնել Ալեքսանդրիա, նա մի քանի օր լողացել էր, պայքարելով քամու դեմ, սակայն հետո Ալլահը նրանց վրա քամի ուղարկեց և բոլորին խորտակեց, բացառությամբ թերևս միայն Կոնստանդինի, որն իր նավով դիմեց փախուստի» (Աբդ ալ-Յաքամ «Եգիպտոսի նվաճումը»):

¹⁶³⁸ «Այդ տարի Մուավիայի առաջարկությամբ հռոմեացիների և արաբների միջև հաշտություն կնքվեց: Պատճառը արաբների մեջ բռնկված ապստամբությունն էր: Հաշտության պայմանագրի համաձայն արաբները հռոմեացիներին վճարելու էին օրական 1.000 դահեկան, 1 ձի և 1 ստրուկ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Հարձակվեց նաև Սաֆուռը, սակայն չկարողացավ նվաճել» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի Մուավիան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիան (661-680) – Մ.Ֆ.) հաշտության պայմանագիր կնքեց Ռուսի հետ» (Իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Մուավիան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Ասորիք Յիջրի 41 թվականին և լսեց, որ ռուսների բռնապետը **Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.)** մեծ բազմությամբ ու հսկայական զորքով հարձակվել է: Նա վախեցավ, որ այս բանն իրեն հետ կպահի այն գործերից, որ պետք էր կարգադրեր և, դիմելով նրան, 100.000 դինար վճարելու պայմանով դաշինք կնքեց: Մուավիան առաջինն էր, որ ռուսների հետ դաշինք կնքեց: Այս հաշտությունը կայացավ Յիջրի 42 թվականի սկզբին: Յետո, սակայն երբ Մուավիայի զորքերը կարգավորվեցին, նա Ասորիքի ամիրների և արշավանքի ուղարկեց և նրանք տարեցտարի կողոպտում էին Ռուսի երկիրը: Մենք նրանց անունները հիշել ենք իրենց տեղում: Ռուսի թագավորը հաշտություն խնդրեց այն պայմանով, որ գումարը կրկնապատկվի, բայց նա չպատասխանեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁶³⁹ «Հաբիր իբն Մաալաման իշխեց այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ խալիֆ Օսման իբն Աֆանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմանը – Մ.Ֆ.) նրան ուղերձ չիղեց պաշտոնից զրկվելու մասին: Նրա փոխարեն կառավարիչ նշանակվեց Խուզայնտ իբն ալ-Յամանը: Ու կանչեց Խուզայնտն իր հորեղբոր ցեղից մի ամարդու, որին կոչում էին Սուլայտ իբն Չաֆիր ալ-Աբսի, և նրան ուղարկեց Արմինիա, որտեղ ինքն էր նշանակված խալիֆի կողմից: Խուզայնտն մնաց Մեդինայում, իսկ Սուլայտ իբն Չաֆիր ալ-Աբսին մտավ Արմինիա երկիր և մի ողջ տարի իշխեց այնտեղ: Նա սկսեց ստորացնել նրա տիրակալներին և պատվազրկել նրանց այնքան ժամանակ, մինչև որ նրանք հնազանդվեցին նրան՝ լսելով ու հնազանդվելով» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 2):

«Այս կառավարիչ դարձավ խալիֆ իբն ալ-Ասիմ, որն արշավեց Ասորպատականի ժողովրդի դեմ և հաղթեց Մուդանի ու Գիլանի ժողովրդին» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁶⁴⁰ «Ուրսի ու Բալուանջանի կողմերում նրա դեմ հայերից ու Ասորպատականի բնակիչներից բազմություն հավաքվեց և նա, ուղարկելով Չարիի իբն Աբդալլահի ալ-Բաջալիին, նրանց փախուստի մատնեց, բռնեց նրանց պետին ու խաչեց Բազադյանի ամրոցի վրա» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁶⁴¹ «Այդ տարիի կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) արշավեց Սկլավինիայի դեմ, շատերին գերեվարեց և հպատակեցրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) իրեն ենթարկեցրեց սլավոնների երկիրը» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

Նաև Իյա Նիսիբցի, Ասորական ժամանակագրություն 817 թվի:

¹⁶⁴² «Նույն տարում հայերը հրաժարվեցին իսմայելացիներին ծառայելուց և կրկին հնազանդվեցին հունաց թագավորին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Ֆ.) ի ծառայություն: Կոնստանդին արքան Մամիկոններից տեղի համազասպին կյուրասպադաո կարգեց ու տվեց նրան արծաթի գահույթ և Յայոց աշխարհի իշխանությունը, այլ իշխանների՝ պաշտոններ, իսկ զորքերին՝ գանձեր: Երբ Իսմայելի արքան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) տեսավ, որ հայերը հրաժարվեցին իրենց ծառայելուց, բոլոր 1.775 պատանդներին, որոնց տարել էին Յայոց երկրից, կոտորեցին սրով տուների, փրկվեցին միայն սակավաթիվ մնացածները՝ թվով 22 հոգի, որոնք այդ պահին տեղում չէին: Այդ ժամանակ, քանի որ Մամիկոններից տեղի Մուշեղը իսմայելացիների մոտ պատանդության մեջ չորս որդի ուներ, այդ պատճառով էլ նա չկարողացավ հրաժարվել նրանց ծառայելուց: Համազասպը ևս պատանդության մեջ մի եղբայր ուներ: Իսմայելացիները, այս ամենից զատ, պահանջում էին համազասպից ու նաև մյուս իշխաններից ոսկան, որ նրանք, իրենց կանանցով հանդերձ, գան իրենց մոտ՝ Ասորիք: Այդ պատճառով, ահա, գերադասելով մահը կյանքից, նրանք հրաժարվեցին նրանց ծառայելուց և հապճեպ բանազնացությանը Աղվանից իշխանների ու զորքերի, Սյունյաց աշխարհի իշխանների և իրենց աշխարհի միաբանությամբ հանդերձ հնազանդվեցին հունաց թագավորին ի ծառայություն, ընդ որում Սյունյաց աշխարհի իշխաններն և իրենց աշխարհի ավելի վաղ Ասորպատականի բնակավայրերի ցուցակի մեջ էին ընդգրկված, մինչև որ վերացավ Պարսից թագավորությունը և տիրեց իսմայելացին, որից հետո նրանք, դարձավ հնազանդվելով, միաբանվեցին Յայաստանի հետ: Մուշեղին և իշխաններից շատերին ևս, որ նրա հետ էին, նրանք ձերբակալեցին: Այդ, մյուս իշխաններին, որոնց ձերբակալել էին, թագավորը հրամայեց ազատ արձակել, բայց Մուշեղին պահանջեց ուղարկել իր մոտ» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 52):

«Դրանից հետո հայրապետական աթոռին հաջորդում է Իսրայելը, որը Ութմուս գյուղից էր: Սրա օրոք տաճիկների գորագույն ուն Բառաբային, որը գտնվում էր Յայաստանում, սաստիկ կոտորածով բռնում ու հալածում է Վրաց Ներսես իշխանը՝ նրան մատնելով փախուստի» (Րովիանես Դրասխանյան «Յայոց պատմություն», գլուխ 60):

«Քրիստոսի 660 թվականին եղավ Երևանի կռիվը, որի մասին կգտնես Նախորդ պատմիչների՝ Շապուհի և Ասորիկի մոտ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իսրայել կաթողիկոսի օրում արաբների գորագույն ուն Բառաբային, որը գտնվում էր Յայաստանում, վնդդելով հալածում է վրաց Ներսես իշխանը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 36):

«Յայաստանի ժողովուրդը ապստամբեց Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) ժամանակ...» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Հաբիր իբն Մաալամա ալ-Ֆիրհին մեռավ Յայաստանի հողում» (Իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁶⁴³ «Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) հենց առաջին տարում և Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.) քսանինգերորդում իշխան Սմբատ Բագրատունին և հունաց զորավարը Կոստանդինի հրամանով գնում, պատերազմում են նրանց դեմ, անցնում են Եփրատի մյուս կողմը, բայց, պարտություն կրելով, հետ են փախչում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 41 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ ուղարկվեց Հաբիր իբն Մաալաման, որը դաշինք կնքեց Ռուսի տիրոջ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.) հետ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այս տարում մահմեդականներն արշավեցին... ռուսների դեմ և, մեծ պարտության մատնելով նրանց, կոտորեցին մի խումբ պատրիկների (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի արաբները Ռոմանոսիայի վրա արշավեցին, շատերին գերեվարեցին և բազում վայրեր ամայացրին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁶⁴⁴ «Այս եղելությունից երկու տարի հետո խազիրները հարձակվում են Աղվանքի վրա՝ առ ավարի: Այդ ժամանակ Աղվանքի իշխանը գնվում և ներկայանում է ամենահաղթ խաչի առջև: Ծնկի գալով՝ նա երգում է Իսրայելի արքայի երգը, թե. «Տեր իմ, առ քո գեներն ու վահանը և հետ տուր ինձ վրա եկողներին»: Եվ ահա, վերցնելով իր զորքը, նա անցնում է Կուր մեծ գետի այն կողմը ու նրանց դեմ ճակատամարտ է տալիս: Ջվանշիրի խնդրանքը անկատար չի մնում, որովհետև ճակատամարտի խնդումի ժամանակ նրա արագապագ երիվարը գայլաթու է և նրան գլորում, բայց նա չկործանվեց, քանի որ տեղը ձեռքը մեկնեց նրան ու կանգնեցրեց: Եվ ահա նա վեր կենդանու պես շարդեց հակառակորդին: Այդ օրն էլ մեծ հաղթություն տարավ՝ խոսք ուղղելով այդ բարբարոս ցեղին. «Գնա, մտի՛ր Չոդա դռնից ներս և երկրորդ անգամ այս կողմ մի անցնի, որովհետև տեղը արգելեց քո հարձակումը»» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 23):

«Այս տարում մահմեդականներն արշավեցին այստեղ... դեռ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶⁴⁵ «Այդ օրերին կայսր Կոնստանդինը, որին կոչում էին նաև Կոնստանտ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**), տոգորվելով արիական ցանկությամբ ազատագրել Իտալիան լանգոբարդների ձեռքից, թողեց Կոստանդնուպոլիսը և, ճանաչաբուն ծովափով, սկզբում ժամանեց Աթենք, իսկ այնտեղից էլ, կտրելով ծովը, ափ իջավ Տարնտում...: Դրա համար էլ, ինչպես ասացինք, կայսր Կոնստանտը ժամանեց Տարնտ, հետո ելավ այնտեղից և ներխուժեց Բենվենտի հողն ու գրավեց լանգոբարդների գրեթե բոլոր բաղաբները, որոնցով անցնում էր: Նա նաև բաջաբար հարձակվեց Լուչերիայի՝ Ապուլիայի այդ հարուստ բաղաբի, վրա, և, գրոհով գրավելով այն, ավերեց ու հողին հավասարեցրեց» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 5, գլուխ 6, 7):

«Այդ օրերին կայսր Կոնստանդինը, որին կոչում էին նաև Կոնստանտ (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**), ցանկանալով ազատագրել Իտալիան լանգոբարդների ձեռքից, թողեց Կոստանդնուպոլիսը և, ճանաչաբուն ծովափով, սկզբում ժամանեց Աթենք, իսկ այնտեղից էլ, կտրելով ծովը, ափ իջավ Տարնտում...: Դրա համար էլ, ինչպես ասացինք, կայսր Կոնստանտը ժամանեց Տարնտ, հետո ելավ այնտեղից և ներխուժեց Բենվենտի հողն ու գրավեց լանգոբարդների գրեթե բոլոր բաղաբները, որոնցով անցնում էր: Նա նաև բաջաբար հարձակվեց Լուչերիայի՝ Ապուլիայի այդ հարուստ բաղաբի, վրա, և, գրոհով գրավելով այն, ավերեց ու հողին հավասարեցրեց» (Ռովիան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 28):

«Այդ ժամանակ կայսր Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**) մեկնեց Իտալիա և գրավեց լանգոբարդների շատ բաղաբներ» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁶⁴⁶ «Սակայն Ագերենցիան, սակայն, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**) չկարողացավ գրավել այդ վայրի շատ լավ ամրությունների պատճառով» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 5, գլուխ 7):

«Ագերենցիան, սակայն, նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**) չկարողացավ գրավել այդ վայրի շատ լավ ամրությունների պատճառով» (Ռովիան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 28):

¹⁶⁴⁷ «Դրանից հետո իր բանակի հետ միասին նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**) շրջապատեց Բենվենտը և սկսեց եռանդաբին պաշարումը: Այդ ժամանակ դբությունը գտնվում էր Ռոմուլայոսի (**Բենվենտի դբության դուքս Ռոմուլայոսը (662-683) – Մ.Ֆ.**)՝ Գրիմուլայոսի (**Լանգոբարդական թագավորության արքա Գրիմուլայոսի (662-671) – Մ.Ֆ.**) որդու, ձեռքում, որը դեռ պատանի էր: Դեռ որ նա իմացավ կայսր զայստյան մասին, իր դայակ Սետուլայոսին ուղարկեց Պարոս գետի մյուս կողմը իր հայր Գրիմուլայոսի մոտ՝ աղաչելով նրան ժամանել ինչպես հնարավոր է շուտ և իր հետ ուժեղ օժանդակություն բերել իր որդուն ու բենվենտացիներին, որոնց ինքն էլ հենց հովանավորում էր: Երբ Գրիմուլայոսն արքան իմացավ այդ մասին, անմիջապես էլ իր բանակով ուղղություն բռնեց դեպի Բենվենտ, որպեսզի օգնություն ցույց տա որդուն: Շատ լանգոբարդներ թողեցին նրան ճանապարհին և տուն դարձան՝ ասելով, որ նա, թալանելով պալատը, հետ է գնում Բենվենտ և այլևս չի վերադառնա: Այդ ընթացքում կայսրը տարաբնույթ ռազմական մեքենաների կիրառմամբ եռանդով գրոհում էր Բենվենտը, իսկ մյուս կողմից էլ Ռոմուլայոսը իր լանգոբարդների հետ միասին բաջաբար մարտնչում էր ու, չնայած չէր համարձակվում իր փոքր զորքով ձեռնամարտի մեջ մտնել այդքան մեծաթիվ թշնամու հետ, բայց այնուհանդերձ նրա կողմից ուղարկվող երիտասարդները հաճախ էին ներխուժում թշնամու ճամբար և կոտորած անում այնտեղ: Այդ ժամանակ նրա հայր Գրիմուլայոսը, որը շտապ ընթանում էր դեպի նա, որդու մոտ ուղարկեց նույն այդ դայակին, որի մասին վերևում ասվեց՝ իր գալու մասին լուրով: Երբ նա մոտեցավ Բենվենտին, սակայն, բռնվեց հույների կողմից ու ներկայացվեց կայսր, որը հարցրեց նրան, թե որտեղից է նա եկել: Եվ նա ասաց, որ եկել է Գրիմուլայոսի կողմից, որպեսզի հայտնի մոտ ապագայում նրա ժամանման մասին: Կայսրն անմիջապես էլ անհանգստացավ և, խորհրդի գումարելով իր մտերիմներին, սկսեց մտածել, թե ինչպես պայմանագիր կնքի Ռոմուլայոսի հետ և վերադառնա Նեապոլ: Որպես պատանդ ընդունելով Գիզա անունով Ռոմուլայոսի բորջը՝ նա նրանց հետ խաղաղություն կնքեց: Նա հրամայեց դայակ Սետուլայոսին մոտենալ պարիսպներին և, սպառնալով նրան մահով, եթե ինչ-որ կերպ իմաց տա Ռոմուլայոսի կամ էլ բաղաբացիներից ոմանք Գրիմուլայոսի մոտենալու մասին, պահանջեց, որ նա, ընդհակառակը, հայտարարի, որ արքան չի գա: Նա վարվեց այնպես, ինչպես ասվել էր, սակայն, երբ հայտնվեց պարիսպներին մոտ, ասաց, որ ուզում է տեսնել Ռոմուլայոսին: Եվ երբ սա արագորեն մոտեցավ այդ վայրին, նա նրան ասաց. «Ամուր եղիր, տեր իմ Ռոմուլայոս, վստահ եղիր և մի անհանգստացիր, բանգի բո հայրը շուտով կգա բեզ օգնության: Իմացիր, որ հենց այս գիշեր նա ուժեղ բանակով կանգ է առել Սանգրոս գետի մոտ: Ես միայն խնդրում եմ բեզ ողորմած եղիր իմ կնոջ և երեխաների նկատմամբ, բանգի այս անաստված ժողովուրդը ինձ չի թողնի կենդանի մնալ»: Երբ նա ասաց այդ ամենը, կայսրը հրամանով նրա գլուխը թոցրին և մի ռազմական մեքենայի միջոցով, որը կոչվում է բարանետ, նետեցին բաղաբ: Այդ գլուխը Ռոմուլայոսը հրամայեց բերել իր մոտ, լաց լինելով համբուրեց այն ու հրահանգեց, որ թաղվի պատշաճ դազաղում: Դրանից հետո, անհանգստանալով Գրիմուլայոսի անակնակալ հայտնվելուց, կայսրը հրամայեց դադարեցնել Բենվենտի պաշարումը և գնաց Նեապոլ» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 5, գլուխ 7-9):

«Դրանից հետո իր բանակի հետ միասին նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**) շրջապատեց Բենվենտը և սկսեց եռանդաբին պաշարումը: Այդ ժամանակ դբությունը գտնվում էր Ռոմուլայոսի (**Բենվենտի դբության դուքս Ռոմուլայոսը – Մ.Ֆ.**)՝ Գրիմուլայոսի (**Լանգոբարդական թագավորության արքա Գրիմուլայոսի (662-671) – Մ.Ֆ.**) որդու, ձեռքում, որը դեռ պատանի էր: Դեռ որ նա իմացավ կայսր զայստյան մասին, իր դայակ Սետուլայոսին ուղարկեց Պարոս գետի մյուս կողմը իր հայր Գրիմուլայոսի մոտ՝ աղաչելով նրան ժամանել ինչպես հնարավոր է շուտ և իր հետ ուժեղ օժանդակություն բերել իր որդուն ու բենվենտացիներին, որոնց ինքն էլ հենց հովանավորում էր: Երբ Գրիմուլայոսն արքան իմացավ այդ մասին, անմիջապես էլ իր բանակով ուղղություն բռնեց դեպի Բենվենտ, որպեսզի օգնություն ցույց տա որդուն: Շատ լանգոբարդներ թողեցին նրան ճանապարհին և տուն դարձան՝ ասելով, որ նա, թալանելով պալատը, հետ է գնում Բենվենտ և այլևս չի վերադառնա: Այդ ընթացքում կայսրը տարաբնույթ ռազմական մեքենաների կիրառմամբ եռանդով գրոհում էր Բենվենտը, իսկ մյուս կողմից էլ Ռոմուլայոսը իր լանգոբարդների հետ միասին բաջաբար մարտնչում էր ու, չնայած չէր համարձակվում իր փոքր զորքով ձեռնամարտի մեջ մտնել այդքան մեծաթիվ թշնամու հետ, բայց այնուհանդերձ նրա կողմից ուղարկվող երիտասարդները հաճախ էին ներխուժում թշնամու ճամբար և կոտորած անում այնտեղ: Այդ ժամանակ նրա հայր Գրիմուլայոսը, որը շտապ ընթանում էր դեպի նա, որդու մոտ ուղարկեց նույն այդ դայակին, որի մասին վերևում ասվեց՝ իր գալու մասին լուրով: Երբ նա մոտեցավ Բենվենտին, սակայն, բռնվեց հույների կողմից ու ներկայացվեց կայսր, որը հարցրեց նրան, թե որտեղից է նա եկել: Եվ նա ասաց, որ եկել է Գրիմուլայոսի կողմից, որպեսզի հայտնի մոտ ապագայում նրա ժամանման մասին: Կայսրն անմիջապես էլ անհանգստացավ և, խորհրդի գումարելով իր մտերիմներին, սկսեց մտածել, թե ինչպես պայմանագիր կնքի Ռոմուլայոսի հետ և վերադառնա Նեապոլ: Որպես պատանդ ընդունելով Գիզա անունով Ռոմուլայոսի բորջը՝ նա նրանց հետ խաղաղություն կնքեց: Նա հրամայեց դայակ Սետուլայոսին մոտենալ պարիսպներին և, սպառնալով նրան մահով, եթե ինչ-որ կերպ իմաց տա Ռոմուլայոսի կամ էլ բաղաբացիներից ոմանք Գրիմուլայոսի մոտենալու մասին, պահանջեց, որ նա, ընդհակառակը, հայտարարի, որ արքան չի գա: Նա վարվեց այնպես, ինչպես ասվել էր, սակայն, երբ հայտնվեց պարիսպներին մոտ, ասաց, որ ուզում է տեսնել Ռոմուլայոսին: Եվ երբ սա արագորեն մոտեցավ այդ վայրին, նա նրան ասաց. «Ամուր եղիր, տեր իմ Ռոմուլայոս, վստահ եղիր և մի անհանգստացիր, բանգի բո հայրը շուտով կգա բեզ օգնության: Իմացիր, որ հենց այս գիշեր նա ուժեղ բանակով կանգ է առել Սանգրոս գետի մոտ: Ես միայն խնդրում եմ բեզ ողորմած եղիր իմ կնոջ և երեխաների նկատմամբ, բանգի այս անաստված ժողովուրդը ինձ չի թողնի կենդանի մնալ»: Երբ նա ասաց այդ ամենը, կայսրը հրամանով նրա գլուխը թոցրին և մի ռազմական մեքենայի միջոցով, որը կոչվում է բարանետ, նետեցին բաղաբ: Այդ գլուխը Ռոմուլայոսը հրամայեց բերել իր մոտ, լաց լինելով համբուրեց այն ու հրահանգեց, որ թաղվի պատշաճ դազաղում: Դրանից հետո, անհանգստանալով Գրիմուլայոսի անակնակալ հայտնվելուց, կայսրը հրամայեց դադարեցնել Բենվենտի պաշարումը և գնաց Նեապոլ» (Ռովիան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 28):

«Այդ ժամանակ կայսր Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**) պաշարեց Բենվենտը» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁶⁴⁸ «Սակայն Կապուայի կոմս Միտոլան նրան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Ֆ.**) մարտ պարտադրեց և հաղթեց նրա բանակի Կալոր գետի մոտ մի վայրում, որը մինչև հիմա էլ կոչվում է Պուզան՝ ճակատամարտ» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 5, գլուխ 9):

«Սակայն Կապուայի կոմս Միտոլան նրան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Ֆ.**) մարտ պարտադրեց և հաղթեց նրա բանակի Կալոր գետի մոտ մի վայրում, որը մինչև հիմա էլ կոչվում է Պուզան՝ ճակատամարտ» (Ռովիան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 28):

«Լանգոբարդների արքա Գրիմուլայոսը (**Լանգոբարդական թագավորության արքա Գրիմուլայոսի (662-671) – Մ.Ֆ.**) ծանր պարտության մատնեց Կոնստանդինին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**)» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁶⁴⁹ «Անում են, որ, այն բանից հետո, երբ կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.**) եկավ Նեապոլ, Շապուհ անունով նրա գործակարներից մեկը խնդրեց իր տիրակալից 20.000 գինիով՝ խոստանալով անձամբ պատերազմ վարել Ռոմուլայոսի (**Բենվենտի դբության**

դուքս Ռոմուալդոսի – Մ.Ֆ.) դեմ և հաղթանակ տանել: Եվ երբ նա ստացավ զորքը, մոտեցավ Ֆորին կոչվող վայրին ու ճամբար զարկեց: Իմանալով այդ մասին՝ Գրիմուալդոսը **(Լանգոբարդական թագավորության արքա Գրիմուալդոսը – Մ.Ֆ.)**, որն արդեն եկել էր Բենվենտ, ցանկացավ ելնել նրա դեմ, սակայն իր որդի Ռոմուալդոսը դիմեց նրան. «Դրանում անհրաժեշտություն չկա և, եթե դու ինձ տաս քո զորքի նույնիսկ մի մասը, ես աստվածային հովանավորությամբ կմարտնչեմ նրա դեմ և, երբ կջարդեն նրան, մեծագույն փառքի կհասնեմ, որը հիրավի կլինի քո իշխանության զարդը»: Այդպես էլ արեց և, երբ ստացավ հոր զորքի մի մասը, նրա, ինչպես նաև իր սեփական մարդկանց հետ դուրս եկավ Շապուոհի դեմ: Մինչ կսկսվեր մարտը, նա հրամայեց շեփորներ փչել բոլոր կողմեր և անսիջապես էլ, վտանգի ենթարկելով իրեն, նետվեց հարձակման: Եվ բանի դեռ երկու կողմերն էլ համառորեն մարտնչում էին, արքայի զորքից Ալամոնգոս անունով մի մարդ, որը պետք է տաներ արքայական դրոշը, վերցրեց այդ նիզակը երկու ձեռքով և զայրացած հարվածեց մի փղբամարմին հույնի, պոկեց նրան թամբից, որի վրա սա սուրում էր, և գլուխը ներքև վերև բարձրացրեց: Երբ հույների զորքը տեսավ այդ, նրան անսահման վախ պատեց և այն անսիջապես դիմեց փախուստի ու գլխովին ջախջախվեց՝ մեծ վնասով կործանման հասնելով այդ փախուստի ընթացքում այն դեպքում, երբ Ռոմուալդոսն ու լանգոբարդները հաղթանակ ձեռք բերեցին: Այսպես Շապուոհը, որը խոստացել էր, որ իր կայսեր համար լանգոբարդներից հաղթանակի հաղթահանդես ձեռք կբերի, նրա մոտ վերադարձավ ընդամենը մի բանի մարդկանցով ու խայտառակ եղավ, իսկ Ռոմուալդոսը, երբ հաղթանակ ձեռք բերեց թշնամու նկատմամբ, հաղթականորեն վերադարձավ Բենվենտ և իր հորը ուրախություն, իսկ մնացածներին անվտանգության զգացում պատճառեց, բանգի կորավ վախը թշնամու նկատմամբ» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 5, գլուխ 10):

«Անում են, որ, այն բանից հետո, երբ կայսրը **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.)** եկավ Նեապոլ, Շապուոհ անունով նրա զորավարներից մեկը ինդրեց իր տիրակալից 20.000 զինվոր՝ խոստանալով անձամբ պատերազմ վարել Ռոմուալդոսի **(Բենվենտի դքսության դուքս Ռոմուալդոսի – Մ.Ֆ.)** դեմ և հաղթանակ տանել: Եվ երբ նա ստացավ զորքը, մոտեցավ Ֆորին կոչվող վայրին ու ճամբար զարկեց: Իմանալով այդ մասին՝ Գրիմուալդոսը **(Լանգոբարդական թագավորության արքա Գրիմուալդոսը – Մ.Ֆ.)**, որն արդեն եկել էր Բենվենտ, ցանկացավ ելնել նրա դեմ, սակայն իր որդի Ռոմուալդոսը դիմեց նրան. «Դրանում անհրաժեշտություն չկա և, եթե դու ինձ տաս քո զորքի նույնիսկ մի մասը, ես աստվածային հովանավորությամբ կմարտնչեմ նրա դեմ և, երբ կջարդեն նրան, մեծագույն փառքի կհասնեմ, որը հիրավի կլինի քո իշխանության զարդը»: Այդպես էլ արեց և, երբ ստացավ հոր զորքի մի մասը, նրա, ինչպես նաև իր սեփական մարդկանց հետ դուրս եկավ Շապուոհի դեմ: Մինչ կսկսվեր մարտը, նա հրամայեց շեփորներ փչել բոլոր կողմեր և անսիջապես էլ, վտանգի ենթարկելով իրեն, նետվեց հարձակման: Եվ բանի դեռ երկու կողմերն էլ համառորեն մարտնչում էին, արքայի զորքից Ալամոնգոս անունով մի մարդ, որը պետք է տաներ արքայական դրոշը, վերցրեց այդ նիզակը երկու ձեռքով և զայրացած հարվածեց մի փղբամարմին հույնի, պոկեց նրան թամբից, որի վրա սա սուրում էր, և գլուխը ներքև վերև բարձրացրեց: Երբ հույների զորքը տեսավ այդ, նրան անսահման վախ պատեց և այն անսիջապես դիմեց փախուստի ու գլխովին ջախջախվեց՝ մեծ վնասով կործանման հասնելով այդ փախուստի ընթացքում այն դեպքում, երբ Ռոմուալդոսն ու լանգոբարդները հաղթանակ ձեռք բերեցին: Այսպես Շապուոհը, որը խոստացել էր, որ իր կայսեր համար լանգոբարդներից հաղթանակի հաղթահանդես ձեռք կբերի, նրա մոտ վերադարձավ ընդամենը մի բանի մարդկանցով ու խայտառակ եղավ, իսկ Ռոմուալդոսը, երբ հաղթանակ ձեռք բերեց թշնամու նկատմամբ, հաղթականորեն վերադարձավ Բենվենտ և իր հորը ուրախություն, իսկ մնացածներին անվտանգության զգացում պատճառեց, բանգի կորավ վախը թշնամու նկատմամբ» (Ռովիան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 28):

¹⁶⁵⁰ «Մուավիայի **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.)** օրոք Յիջրի 43 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ Աբդ իբն Աբու Արթաթը արշավեց Ռուսի երկիր և այնտեղ ձմեռեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Աբդ իբն Աբու Արթաթը արշավեց Ռուսի երկիրը և այնտեղ ձմեռեց, մինչև որ հասավ Կոստանդնուպոլիս, ինչպես ասում է Վակիդին, սակայն ավանդությունների գիտակ մարդիկ ժխտում են, ասելով, թե Աբդը ոչ մի ժամանակ չի ձմեռել Ռուսի երկրում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Խալեդի որդի Աբդեռահմանը արշավեց Ռոմանոսիայի վրա, այնտեղ էլ ձմեռեց: Նա բազում շրջաններ ավարտեց, իսկ սկսվեցները, սրա կողմն անցնելով, նրա հետ 5.000 հոգու կազմով իջան Ասորիք և հաստատվեցին Ապամիայի շրջանի Սելևկոբոլոս գյուղում» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁶⁵¹ «Մուավիայի **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.)** օրոք Յիջրի 44 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ Աբդ ալ-Ռահման իբն Խալիդ իբն ալ-Վալիդը արշավեց ու հասավ Կոլոնիա» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի մահմեդականները Աբդ ալ-Ռահման իբն Խալիդ իբն ալ-Վալիդի հետ մտան Ռուսի երկիրը և այնտեղ ձմեռեցին, իսկ Աբդ իբն Աբու Արթաթը ծովի վրա հարձակում գործեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Ռոմանոսիայի վրա արշավեց Բուսուրը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁶⁵² «Երիտասրդ 664 թվականին ռոմաններն այրեցին Դվինն ու Պոլիզը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

¹⁶⁵³ «Մինչ արի Ջվանշիրը խաղաղորեն գահակալում էր, մյուս տարին լրանում է ձմեռային օրիավաստյան և հոների թագավորը բազմահազար հեծյալներով եկավ Աղվանքի վրա: Եվ չնայած, նախապես նրա կողմից հրամայված էր, որ երկիրը զգույշ մնա ու ամրանա, հոների ասպատակողները ոչ միայն Կուր գետի այս կողմի և Արաքսի եզերքներում եղած բուն երկրի անասունները, այլ, Արարատյան զավառներից ու Սյունիքից ձմեռանախու դադար արածելու ելած հոտեր ու նախիրները բռնեց, բոլորը բանակատեղը հավաքեցին: Ապա հոների թագավորը ցանկացավ Ջվանշիրին տեսնել: Իր եղբորը ուղարկելով՝ նա թախանձագին խնդրում է Ջվանշիրին միմյանց հանդիպել և իրենց միջև եղբայրական հաշտություն կնքել: Զաջ ու արիասիրտ իշխանը մտքով չէր անցկացնում վախենալ, այն դեպքում, երբ պարսից թագավորներից ոչ-ոք չէր հանդգնում դեմ հանդիման տեսնել թուրքեստանցիների թագավորին: Ջվանշիրը աներկույղ ու անվախ սրտով եկավ փրկարար իսաջ առջև և ասաց. «Թեպետ զնալու եմ մահվան սովորների մեջ, բայց չեմ վախենալու չարից, որովհետև դու ինձ հետ ես, տար»: Այնտեղից վեր կենալով՝ նա արքայաշրջաք պատրաստությանը գնաց նրանց մոտ, իսկ հոների թագավորը, ընդառաջեցնելով նրան, նավ նստած, պատրաստությանը գալիս, խաղաղ կերպով կանգ է առնում գետեզերքի հանդարտասահ խոր ջրի վրա: Միմյանց հետ հաշտ ու խաղաղ խորհրդակցում են վերացնելու երկու կողմերի տարաձայնությունները և մանավանդ՝ կապվելու միասիրտ եղբայրությամբ: Նրանք դաշինք կնքեցին ու յուրաքանչյուրը վերադարձավ իր տեղը, սակայն իմ բաջասիրտ իշխանը հաջորդ օրը ինչ արեց: Նա տանակը մարդկանցով անցավ գետի մյուս կողմը և գնաց հոների բանակ, որտեղ հոների թագավորի դատեր հետ անխնայաբար և վերադարձրեց կայսր տարված 120.000 ոչխարների հոտը, 7.000 ձիերի ու խոշոր եղջերավոր անասունների նախիրը և ոչ պակաս, բան 1.200 հարյուր գերված մարդկանց: Այնտեղից խաղաղությամբ վերադառնալով՝ նա ուրախությամբ եկավ իր տեղը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 23):

¹⁶⁵⁴ «Մուավիայի **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.)** օրոք Յիջրի 45 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ Աբդ ալ-Ռահման իբն Խալիդ իբն ալ-Վալիդը արշավեց ու ձմեռեց Ռուսի երկրում» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարին Բուսուրը դարձյալ Ռոմանոսիայի վրա արշավեց և ավարտեց Յեքսապոլիս շրջանները, իսկ Ֆադայասն այնտեղ ձմեռեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁶⁵⁵ «Այդ տարի Արմենիականի զորավար Շապուոհ Պարսկածինը Կոնստանդ կայսեր **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.)** դեմ ապստամբություն բարձրացրեց: Նա Մուավիայի **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.)** մոտ Սերգիոս ստրատելատին ուղարկեց, խոստանալով Ռոմանոսիան ենթարկել Մուավիային, եթե վերջինս դաշնակցի իրեն ընդդեմ կայսեր: Կայսերորդի Կոնստանդինը **(Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.)**, իմանալով այդ մասին, Մուավիայի մոտ նվերներով Անդրեաս կուբիկուպարիոսին ուղարկեց, որպեսզի նրան համոզի չանցնել ապստամբի կողմը: Անդրեասը, զայով Դամասկոս, տեսավ, որ Սերգիոսը իրենից առաջ է տեղ հասել: Մուավիան ձևացնում էր, թե իր համակրանքը կայսեր կողմն էր և ահա, երբ Սերգիոսը Մուավիայի մոտ նստած և ներս մտավ Անդրեասը, Սերգիոսը տեղից վեր կացավ: Այդ ժամանակ Մուավիան պարսավեց Սերգիոսին, ասելով. «Ինչու վախեցար»: Անդրիոսը պատճառաբանեց, թե սովորությունից դրդված այդպես արեց: Մուավիան, դիմելով Անդրեասին, հարցրեց. «Ի՞նչ ես ուզում»: Նա պատասխանեց. «Ուզում եմ, որ դու օգնության տաս ընդդեմ ապստամբին»: Նա ասաց. «Ինձ համար երկուսդ էլ թշնամի եք, շատ տվորին էլ կօգնեմ»: Անդրեասն ասաց. «Վստահ եղիր, ով ամիրա, որ քո համար ավելի լավ է քիչ ստանալ, քան թե շատ՝ ապստամբից, քան ինչպես եր ճիշտ ես գտնում, այդպես էլ վարվիր»: Անդրեասն այդ ասելուց հետո լռեց: Մուավիան ասաց. «Իմ մասին կնտածեմ»: Նա հրամայեց երկուսին էլ դուրս գալ: Դրանից հետո Մուավիան, Սերգիոսին առանձին կանչելով, ասաց. «Այլևս ցիտնարիես Անդրեասի առաջ, բանգի վախենալու պատճառ չունես»: Յաջորդ օրը Սերգիոսը Անդրեասից առաջ գնաց և նստեց Մուավիայի մոտ: Երբ Անդրեասը ներս մտավ, նա նախորդ օրվա նման չկանգնեց: Անդրեասը, վերից վար խոժոռ նայելով Սերգիոսին, հայիոյեց նրան ու սպառնաց. «Զանի ողջ եմ ես, քեզ ցույց կտամ իմ ուժ լինելով»: Սերգիոսն ասաց. «Ես քո առաջ ոտքի չեմ կանգնի, բանգի դու ոչ տղամարդ ես, ոչ էլ կին»: Մուավիան, երկուսին էլ լռեցնելով, որից հետո ասաց Անդրեասին. «Համաձայնվիր տալ այնքան, ինչքան Սերգիոսը»: «Իսկ ես ինչքա՞ն է տալիս», - հարցրեց Անդրեասը: Մուավիան ասաց. «Նա արաբներին է տալիս պետական հարկեր»: Անդրեասն ասաց. «Ավաղ քեզ, Մուավիա, որ համաձայն ես մարմինը տալ սովոր ստանալու համար: Ինչպես ուզում ես, այդպես էլ արա, դաշնակցիդ Սերգիոսի հետ: Ես այդ բանը չեմ անի: Թեև քեզ եմ դիմել, բայց ապավինում եմ աստծուն, ով քեզնից հզոր լինելով,

կապշտպանի հռոմեացիներին, նրա վրա ենք մեր հույսերը դնում»: Այա. «Ողջ լեր» ասելով, դուրս եկավ Դամասկոսից և գնաց դեպի Սեյիտենե, քանզի ապստամբը այդ տեղերում էր գտնվում, որտեղ որ Սերգիոսն էլ պետք է գնար: Հասնելով Արաբիստս՝ նա հանդիպեց կլետուրի պահապանին, որն ապստամբին չէր միացել: Նրան նա կարգադրեց ուշադիր լինել, ձերբակալել վերադարձող Սերգիոսին և իր մոտ բերել, իսկ ինքը գնաց Ամմեսիա, սպասելով ստանալ Սերգիոսին, որից հետո կատարվածի մասին տեղյակ պահեց կայսեր: Սերգիոսը, Մուավիայի հետ իր ուզած ձևով դաշինք կնքելով, նրանից Ֆադայասի գլխավորությամբ Շապուհին դաշնակցի օգնական բարբարոսական զորք ստացավ: Սերգիոսը Ֆադայասից առաջ էր գնում և ուրախությամբ շտապում էր դեպի Շուպուհը, բայց տեղ չհասավ և ընկավ կլետուրներում Անդրեասի լարած որոգայթը: Նրան շղթայակապ Անդրեասի մոտ բերեցին: Սերգիոսը, տեսնելով Անդրեասին, ընկավ նրա ոտքերը և գթություն աղերսեց: Անդրեասն ասաց նրան. «Մուավիայի ներկայությամբ իր ամոթոլից պարծեցող և ինձ ձկատ անվանող Սերգիոսը դու չե՞ս: Կլետուսն թո ամոթույթք եթզ ոչ մի օգուտ չի տալու ու թո մահվան պատճառն է դառնալու»: Այդ ասելով՝ նա հրաման տվեց նրա ամոթույթ կտրել, իսկ իրեն՝ փայտից կախել: Կոստանդինը, իմանալով Ֆադայասի՝ Շապուհին օգնության գնալու մասին, Շապուհի դեմ Նիկեիոյի պատրիկի գլխավորությամբ հռոմեական զորք ուղարկեց: Շապուհին Անդրիանապոլսում էր գտնվում: Իմանալով, որ Նիկեիոսին իր դեմ է գալիս, նա պատերազմի պատրաստություն տեսավ: Օրերից մի օր, սակայն, ըստ իր սովորության նա ձի հեծած քաղաքից դուրս էր գալիս և, երբ մոտեցավ քաղաքի դարպասին, ձիուն մորակեց: Այդ ժամանակ ձին սանձակոտոր եղավ, Շապուհի գլուխը հարեց դարպասին և նրան չարաչար սպանեց: Աստված այսպես հաղթանակը կայսեր շնորհեց: Ֆադայասը, հասնելով Չեքսապոլիս և կատարվածի մասին իմանալով, ապշահար եղավ» (Թեոփանոս Խոստովյանոյ «Ժամանակագրություն»):

«Հույների 977 թվականին Արմենիականի զորավար Շապոր Կոստանոյ II- կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանոյ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց: Նա Մուավիայի (Արաբական խալիֆոթության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) մոտ Սերգիոս ստրատելատին ուղարկեց, խոստանալով Ռոմանոսիան ենթարկել Մուավիային, եթե վերջինս դաշնակցի իրեն ընդդեմ կայսեր: Կայսերորդի Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, Մուավիայի մոտ նվերներով Անդրեաս կուբիկուլարիոսին ուղարկեց, որպեսզի նրան համոզի չանցնել ապստամբի կողմը, իսկ այս մարդը հայտնի էր ռազմական ոլորտում իր գիտելիքներով: Անդրեասը, գալով Դամասկոս, տեսավ, որ Սերգիոսը իրենից առաջ է տեղ հասել: Սերգիոսը Մուավիայի մոտ էր նստած և, երբ ներս մտավ Անդրեասը, Սերգիոսը տեղից վեր կացավ ու վախեցած խոնարհվեց: Մուավիան պարսավեց Սերգիոսին, ասելով. «Ինչո՞ւ վախեցար»: Սերգիոսը պատճառաբանեց, թե սովորությունից դրոպած այդպես արեց: Մուավիան, դիմելով Անդրեասին, հարցրեց «Ի՞նչ ես ուզում»: Նա պատասխանեց. «Արբան մեզ ուղարկեց, որպեսզի ապստամբը հանկարծ չփրաշափի բեզ, բանզի, եթե այդ մարդը անշնորհակալ է եղել իր տիրոջ նկատմամբ, նույն կերպ կլինի նաև թո նկատմամբ»: Նա ասաց. «Ինձ համար երկուսդ էլ թշնամի եք, շատ տվողին էլ կօգնեմ»: Անդրեասն ասաց. «Կստահ եղիր, որ թո համար ավելի լավ է քիչ ստանալ, բայց կայսրից, քան թե շատ՝ ապստամբից, բայց ինչպես որ ճիշտ ես գտնում, այդպես էլ վարվիր»: Անդրեասն այդ անելուց հետո լռեց: Մուավիան ասաց «Այդ մասին կմտածեմ»: Նա հրամայեց երկուսին էլ դուրս գան: Դրանից հետո Մուավիան, Սերգիոսին առանձին կանչելով, ասաց. «Այլևս չխոնարհեմ Անդրեասի առաջ, բանզի վախենալու պատճառ չունեմ»: Հաջորդ օրը Սերգիոսը Անդրեասից առաջ գնաց և նստեց Մուավիայի մոտ: Երբ Անդրեասը ներս մտավ, նա նախորդ օրվա նման չկանգնեց: Անդրեասը, վերից վար խոժոռ նայելով Սերգիոսին, հայիոյեց նրան ու սպառնաց. «Քանի որչ եմ ես, եթզ ցույց կտամ իմ ուժ լինելը»: Սերգիոսն ասաց, «Ես թո առաջ ոտքի չեմ կանգնի, բանզի դու ոչ տղամարդ ես, ոչ էլ կին»: Մուավիան, երկուսին էլ լռեցնելով, ասաց Անդրեասին. «Համաձայնվիր տալ այնքան, ինչքան Սերգիոսը»: «Իսկ նա ինչքա՞ն է տալիս», - հարցրեց Անդրեասը: Մուավիան ասաց. «Նա արաբներին է տալիս պետական հարկեր»: Անդրեասն ասաց. «Ավաղ բեզ, Մուավիա, որ համաձայն ես մարմինը տալ ստվեր ստանալու համար: Ինչպես ուզում ես, այդպես էլ արա, դաշնակցի Սերգիոսի հետ: Ես այդ բանը չեմ անի: Թեև բեզ ենք դիմել, բայց ապավինում ենք աստծուն, ով բեզից հզոր լինելով, կապշտպանի հռոմեացիներին, նրա վրա ենք մեր հույսերը դնում»: Այա. «Ողջ լեր» ասելով, դուրս եկավ Դամասկոսից և գնաց դեպի Սեյիտենե, քանզի ապստամբը այդ տեղերում էր գտնվում, որտեղ որ Սերգիոսն էլ պետք է գնար: Հասնելով Արաբիստս՝ նա հանդիպեց կլետուրի պահապանին, որը ապստամբին չէր միացել: Նա նրան կարգադրեց ուշադիր լինել, ձերբակալել վերադարձող Սերգիոսին և իր մոտ բերել: Սերգիոսը, Մուավիայի հետ իր ուզած ձևով դաշինք կնքելով և նրանից օգնական զորք ստացավ: Սերգիոսը Ֆադայասից առաջ էր գնում և ուրախությամբ շտապում էր դեպի Շուպուհը, բայց տեղ չհասավ և ընկավ կլետուրներում Անդրեասի լարած որոգայթը: Նրան շղթայակապ Անդրեասի մոտ բերեցին: Այդ ժամանակ Անդրեասը հրաման տվեց Սերգիոսի ամոթույթ կտրել, իսկ նրան էլ՝ փայտից կախել: Դրանից հետո, մինչ օգնական զորքը Շապուհին կհասներ, սա ճգնվեց դարպասների միջակայքում և մահացավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 12):

«Հույների 977 թվականին Արմենիականի զորավար Շապոր Կոստանոյ II- կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանոյ II-ի – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբություն բարձրացրեց: Նա Մուավիայի (Արաբական խալիֆոթության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) մոտ Սերգիոս ստրատելատին ուղարկեց, խոստանալով Ռոմանոսիան ենթարկել Մուավիային, եթե վերջինս դաշնակցի իրեն ընդդեմ կայսերը: Կայսերորդի Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, Մուավիայի մոտ նվերներով Անդրեաս կուբիկուլարիոսին ուղարկեց, որպեսզի նրան համոզի չանցնել ապստամբի կողմը, իսկ այս մարդը հայտնի էր ռազմական ոլորտում իր գիտելիքներով: Անդրեասը, գալով Դամասկոս, տեսավ, որ Սերգիոսը իրենից առաջ է տեղ հասել: Սերգիոսը Մուավիայի մոտ էր նստած և, երբ ներս մտավ Անդրեասը, Սերգիոսը տեղից վեր կացավ ու վախեցած խոնարհվեց: Մուավիան պարսավեց Սերգիոսին, ասելով. «Ինչո՞ւ վախեցար»: Սերգիոսը պատճառաբանեց, թե սովորությունից դրոպած այդպես արեց: Մուավիան, դիմելով Անդրեասին, հարցրեց «Ի՞նչ ես ուզում»: Նա պատասխանեց. «Արբան մեզ ուղարկեց, որպեսզի ապստամբը հանկարծ չփրաշափի բեզ, բանզի, եթե այդ մարդը անշնորհակալ է եղել իր տիրոջ նկատմամբ, նույն կերպ կլինի նաև թո նկատմամբ»: Նա ասաց. «Ինձ համար երկուսդ էլ թշնամի եք, շատ տվողին էլ կօգնեմ»: Անդրեասն ասաց. «Կստահ եղիր, որ թո համար ավելի լավ է քիչ ստանալ, բայց կայսրից, քան թե շատ՝ ապստամբից, բայց ինչպես որ ճիշտ ես գտնում, այդպես էլ վարվիր»: Անդրեասն այդ անելուց հետո լռեց: Մուավիան ասաց «Այդ մասին կմտածեմ»: Նա հրամայեց երկուսին էլ դուրս գան: Դրանից հետո Մուավիան, Սերգիոսին առանձին կանչելով, ասաց. «Այլևս չխոնարհեմ Անդրեասի առաջ, բանզի վախենալու պատճառ չունեմ»: Հաջորդ օրը Սերգիոսը Անդրեասից առաջ գնաց և նստեց Մուավիայի մոտ: Երբ Անդրեասը ներս մտավ, նա նախորդ օրվա նման չկանգնեց: Անդրեասը, վերից վար խոժոռ նայելով Սերգիոսին, հայիոյեց նրան ու սպառնաց. «Քանի որչ եմ ես, եթզ ցույց կտամ իմ ուժ լինելը»: Սերգիոսն ասաց, «Ես թո առաջ ոտքի չեմ կանգնի, բանզի դու ոչ տղամարդ ես, ոչ էլ կին»: Մուավիան, երկուսին էլ լռեցնելով, ասաց Անդրեասին. «Համաձայնվիր տալ այնքան, ինչքան Սերգիոսը»: «Իսկ նա ինչքա՞ն է տալիս», - հարցրեց Անդրեասը: Մուավիան ասաց. «Նա արաբներին է տալիս պետական հարկեր»: Անդրեասն ասաց. «Ավաղ բեզ, Մուավիա, որ համաձայն ես մարմինը տալ ստվեր ստանալու համար: Ինչպես ուզում ես, այդպես էլ արա, դաշնակցի Սերգիոսի հետ: Ես այդ բանը չեմ անի: Թեև բեզ ենք դիմել, բայց ապավինում ենք աստծուն, ով բեզից հզոր լինելով, կապշտպանի հռոմեացիներին, նրա վրա ենք մեր հույսերը դնում»: Այա. «Ողջ լեր» ասելով, դուրս եկավ Դամասկոսից և գնաց դեպի Սեյիտենե, քանզի ապստամբը այդ տեղերում էր գտնվում, որտեղ որ Սերգիոսն էլ պետք է գնար: Հասնելով Արաբիստս՝ նա հանդիպեց կլետուրի պահապանին, որը ապստամբին չէր միացել: Նա նրան կարգադրեց ուշադիր լինել, ձերբակալել վերադարձող Սերգիոսին և իր մոտ բերել: Սերգիոսը, Մուավիայի հետ իր ուզած ձևով դաշինք կնքելով և նրանից օգնական զորք ստացավ: Սերգիոսը Ֆադայասից առաջ էր գնում և ուրախությամբ շտապում էր դեպի Շուպուհը, բայց տեղ չհասավ և ընկավ կլետուրներում Անդրեասի լարած որոգայթը: Նրան շղթայակապ Անդրեասի մոտ բերեցին: Այդ ժամանակ Անդրեասը հրաման տվեց Սերգիոսի ամոթույթ կտրել, իսկ նրան էլ՝ փայտից կախել: Դրանից հետո, մինչ օգնական զորքը Շապուհին կհասներ, սա ճգնվեց դարպասների միջակայքում և մահացավ» (Բար-Չեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁶⁵⁶ «Ֆադայասը Մուավիային մարդ ուղարկեց օգնություն խնդրելով, բանզի հռոմեացիներին մեջ արդեն համերաշխություն էր տիրում: Մուավիան իր որդուն՝ Եզդին (Արաբական խալիֆոթության ապագա խալիֆ Եզդի իբն Մուավիային – Մ.Ֆ.) ուղարկեց՝ տալով մեծաքանակ բարբարոսական զորք: Երկունս էլ հասան Զաղկերոն և շատերին գերեզմարեցին: Նրանք գրավեցին նաև Փռյուգիայի Ամրոկոնը և, 5.000 հոգանոց կայազոր թողնելով այնտեղ, Ասորիք վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովյանոյ «Ժամանակագրություն»):

«Պատմում են, որ Մելիք իբն Աբդալլահ ալ-խասամին, որը կոչվում էր «ամառային արշավանքների Մալիք» և Պաղեստինի բնակիչներից էր, Ռումի երկիրն էր արշավել 3իջրի 46 թվականին և վերադարձին շատ ավար էր բերել: Նա, երբ Հադասի լեռնանցքից տասնինից մղոն հեռավորության վրա էր, մի վայրում, որ կոչվել է Ռահուա, երեք օրում վաճառել էր ավարը՝ բաժանելով հասույթը: Այդ վայրը կոչվել է Ռահուատ Մալիք» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Մուավիայի (Արաբական խալիֆոթության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) օրոք 3իջրի 46 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ Մելիք իբն Աբդալլահ ալ-խասամին հասավ Ասորիք: Ասվում էր որ դա Մելիք իբն Հուբայրա ալ-Մուբունին էր, որը ծնունդով Ռումի երկրում» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մելիք իբն Աբդալլահ ալ-խասամին, որը կոչվում էր «ամառային արշավանքների Մալիք» և Պաղեստինի բնակիչներից էր, արշավեց Ռումի երկիրը, շատ ավար վերցրեց և վերադարձավ: Երբ Հադաս ալ-Հադասից տասնինից մղոն հեռավորության վրա էր Ռահուա կոչված վայրում երեք օր իջևանեց, վաճառեց ավարը, բաժանելով այն ըստ հասրեր: Այդ բարձունքը կոչվեց Ռահուատ Մալիք: Այդ տարի Մուավիան (Արաբական խալիֆոթության խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) ամառային արշավանք կատարեց և մինչև հասավ Ամրոկոն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

1657 «Երբ վրա հասավ ձմեռը, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) նույն Անդրեաս կուբիկուլարիոսին Ամորիոն է ուղարկում: Առատ ծյուղից և գիշերային ժամանակից օգտվելով՝ Անդրեասը աստիճաններով բարձրացավ պարսպի վրա, մտավ Ամորիոն և բոլորի 5.000 արաբներին էլ գլխովին կոտորեց: Նրանցից մեկ հոգի անգամ չփրկվեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

1658 «Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) օրոք Չիքրի 47 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ Մելիթ իրեն Չուբայրա ալ-Մուբունին արշավեց ու ձմեռեց Ռումի երկրում» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Անել է իրեն ալ-Զալթին, թե այդ տարում Մելիթ իրեն Չուբայրան ձմեռեց Ռումի երկրում, իսկ Աբու Աբդ ալ-Ռահման ալ-Կինին՝ Ամտիթում» (իրեն խալաթ «Պատմություն»):

1659 «Այդ տարի Սիլիկիայի Սիրակուսա բաղաթի Դափնե կոչվող բաղնիքում սպանվեց Կոնստանդ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.): Պատճառը հետևյալն էր: Կայսեր եղբայր Թեոդոսիոսի սպանության պատաշարով բյուզանդացիներն ատեցին Կոնստանդ II-ին, առավել ևս այն բանի համար, որ նա, ծաղրուծանակի ենթարկելով, Կոստանդնուպոլիս բերեց Չոռոսի սրբազնագույն Մարտիրոս պապին (Չոռոսի պապ Մարտին Ի-ին (649-655) – Մ.Ֆ.) և աքսորեց Խերսոնի շրջանները, ինչպես նաև այն բանի համար, որ նա Մաքսիմոս խոստովանողի լեզուն ու ձեռքը կտրեց, բազում ուղղափառների խոշտանգեց, նրանց ունեցվածքը բռնագրավեց ու աքսորեց, բանգի նրանք հավանություն չէին տալիս իր հերձվածին, ընդ որում նա նաև Մաքսիմոս խոստովանողի Անաստասիոս անունը կրող երկու աշակերտներին աքսորեց ու խոշտանգեց: Ահա այդ բոլորի պատճառով ամենքը սաստիկ ատեցին նրան և նա վախեցած ուզեց իր արքունիքը Չոռոս տեղափոխել և թագուհուն ու երեք որդիներին Կոստանդնուպոլիսից դուրս բերել, բայց դրան արգելք կանգնեցին Անդրեաս կուբիկուլարիոսը և Կոլոնիայի Թեոդորոս պատրիկը: Կոնստանդը գնաց վերոհիշյալ բաղնիքը, նրա հետ ներս մտավ նաև ոմն Անդրեաս՝ Տրոյիոսի որդին՝ նրա սպասավորը: Երբ Կոնստանդը սկսեց օժանդել, Անդրեասը վերցրեց դուլը, խիտեց կայսեր գլխին և իսկույն փախավ: Դրսում գտնվողները, տեսնելով, որ կայսրը ուշանալ է բաղնիքից գուրս գալ, ներս շտապեցին և կայսեր գտան մեռած: Նրան հողին հանձնելով՝ ոմն հայի՝ Մսթեփն, նրանք բռնի կայսր հռչակեցին: Սա շատ փառավոր ու գեղեցիկ մի տղամարդ էր: Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը (668-685) – Մ.Ֆ.), լսելով հոր սպանության մասին, մեծ տորմիղով Սիլիկիա է հասնում, ձերբակալում Մսթեփն և իր հորը սպանողների հետ մահապատժի է ենթարկում: Արևմուտքում կարգ ու կանոն հաստատելով՝ նա շտապեց Կոստանդնուպոլիս» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) Սիլիկիայում լողանալու ժամանակ նեղգորեն կյանքից զրկվեց իր զինակիներեցի մեկի կողմից և մահացավ՝ իր թագավորության դեռ քսանյոթերորդ տարում» (Նիկեիոս պատրիարք «Չամառոտ պատմություն», մաս 1):

«Կայսր Կոնստանդը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ – Մ.Ֆ.), որը անախորժություններով հուզել էր ողջ պետությունը, իր նախարարների դավադրության պատճառով Սիրակուզայում՝ Սիլիկիայի այդ հայտնի բաղաթում, գահընկեց արվեց՝ ավարտելով իր տիրապետության 27-րդ տարին: Կոնստանդինը՝ նրա ավագ որդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.), ընդունեց հռոմեացիների կառավարման հոգսերը: Սիրակուզայում լսելով, որ իր հայրը սպանվել է սեփական մարդկանց խռովության պատճառով՝ Կոնստանդինը թագադրվեց որպես հռոմեացիների 60-րդ կայսր և թագավորեց 15 տարի» (Անանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականին», մաս 25):

«Չունաց 980 թվականին, որը Կոստանդի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդի – Մ.Ֆ.) քսանյոթերորդ, իսկ Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) իններորդ տարին էր, Սիլիկիայի Սիրակուզա բաղաթում, որ մայրաքաղաք էր դարձել, սպանվեց Կոստանդ կայսրը: Անդրեաս անունով մեկը՝ Տրալոսի որդին, կայսեր հետ բաղնիք մտնելով սկսեց լողացնել նրան ու նրա գլուխը ծածկել օժանդի փրփուրով, այնպես, որ վերջինս ի վիճակի չէր բացելու աչքերը: Այդ ժամանակ Անդրեասը վերցրեց կայսեր առջև դրված արծաթյա դուլը և, իջեցնելով նրա գլխին, ջնջխեց այն, իսկ հետո փութով դուրս եկավ բաղնիքից և ոչ ոք նրան չբռնեց: Կայսրին վերցրին բերին արքունական պալատ, բայց երկու օրից նա հրաժեշտ տվեց կյանքին: Հռոմեացիները իրենց կայսր հռչակեցին Մսթեփ անունով մի հայ պատրիկի, սակայն, երբ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) լսեց հոր մահը, բազում զորքով շարժվեց դեպի Սիլիկիա, բռնեց ու սպանեց Մսթեփն, ինչպես նաև հոր սպանության բոլոր մեղսակիցներին, ապա վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս...: Այդ ժամանակ Մսթեփի որդի Չովիանները ապստամբեց Կոնստանդիոսի դեմ, սակայն դա հաջիվ յոթ ամիս տևեց, բանի որ կայսրը ելավ նրա դեմ ու սպանեց նույն այդ Սիլիկիայում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 13):

«Չունաց 980 թվականին, որը Կոստանդի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդի – Մ.Ֆ.) քսանյոթերորդ, իսկ Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) իններորդ տարին էր, Սիլիկիայի Սիրակուզա բաղաթում, որ մայրաքաղաք էր դարձել, սպանվեց Կոստանդ կայսրը: Անդրեաս անունով մեկը՝ Տրալոսի որդին, կայսեր հետ բաղնիք մտնելով սկսեց լողացնել նրան ու նրա գլուխը ծածկել օժանդի փրփուրով, այնպես, որ վերջինս ի վիճակի չէր բացելու աչքերը: Այդ ժամանակ Անդրեասը վերցրեց կայսեր առջև դրված արծաթյա դուլը և, իջեցնելով նրա գլխին, ջնջխեց այն, իսկ հետո փութով դուրս եկավ բաղնիքից և ոչ ոք նրան չբռնեց: Կայսրին վերցրին բերին արքունական պալատ, բայց երկու օրից նա հրաժեշտ տվեց կյանքին: Հռոմեացիները իրենց կայսր հռչակեցին Մսթեփ անունով մի հայ պատրիկի, սակայն, երբ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) լսեց հոր մահը, բազում զորքով շարժվեց դեպի Սիլիկիա, բռնեց ու սպանեց Մսթեփն, ինչպես նաև հոր սպանության բոլոր մեղսակիցներին, ապա վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Անանուն Եղեփացի «Ժամանակագրություն», 3-րդ վերջավոր):

«Չույների 980 թվականին Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) գնաց Գալիայի ու Իտալիայի վրա և նվաճեց բոլոր արևմտյան երկրները...: Այդ ժամանակ արաբները ելան Աֆրիկայից և գերեցին մոտ 80.000 հոգու» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) մնաց Սիլիկիայում յոթերորդից մինչև քսաներորդ ինդիկտիոսնը և ի վերջո այդ մեծ անարդարությունների համար պատժվեց ու բաղնիքում մահվան արժանացավ իր սեփական ծառաների կողմից: Երբ կայսր Կոնստանդինոսը Սիրակուզայում սպանվեց, Սիլիկիայում իշխանությունը զավթեց Մեթենտիոսը, սակայն Արևելքի բանակի հավանությունը չստացավ: Իտալիայի զինվորները, ինչպես նաև ոմսաբ Իստրոսից, մյուսները Կասակսիայից, իսկ երրորդներն էլ Աֆրիկայից ու Սարդինիայից եկան նրա վրա Սիրակուզա և զրկեցին նրան կյանքից: Եվ գլխատվածներից շատերի գլուխները հասցվեցին Կոստանդնուպոլիս, դրանց հետ միասին էլ նաև կեղծ կայսեր գլուխը: Լսելով այդ մասին՝ սարակինոսների ժողովուրդը, որն արդեն Ալեքսանդրիայի ու Եգիպտոսի միջով առաջ էր տարածվել, մեծաթիվ նավերով անակնկալ հայտնվեց, ներխուժեց Սիլիկիա, մտավ Սիրակուզա և ժողովրդի մեծ կոտորած արեց: Միայն քչերին հաջողվեց դժվարությամբ փախչել ամենաամուր ամրոցներն ու լեռներ: Նրանք կարողացան մեծ ավար տանել պղնձից և այլ բաներից, որ կայսր Կոնստանդինը վերցրել էր Չոռոսից, ու այդ ամենով նրանք վերադարձան Ալեքսանդրիա» (Պողոս Սարկավազ «Լանգրաբողների պատմություն», գիրք 5, գլուխ 11-13):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) մնաց Սիլիկիայում յոթերորդից մինչև քսաներորդ ինդիկտիոսնը և ի վերջո այդ մեծ անարդարությունների համար պատժվեց ու բաղնիքում մահվան արժանացավ իր սեփական ծառաների կողմից: Երբ կայսր Կոնստանդինոսը Սիրակուզայում սպանվեց, Սիլիկիայում իշխանությունը զավթեց Մեթենտիոսը, սակայն Արևելքի բանակի հավանությունը չստացավ: Իտալիայի զինվորները, ինչպես նաև ոմսաբ Իստրոսից, մյուսները Կասակսիայից, իսկ երրորդներն էլ Աֆրիկայից ու Սարդինիայից եկան նրա վրա Սիրակուզա և զրկեցին նրան կյանքից: Եվ գլխատվածներից շատերի գլուխները հասցվեցին Կոստանդնուպոլիս, դրանց հետ միասին էլ նաև կեղծ կայսեր գլուխը: Լսելով այդ մասին՝ սարակինոսների ժողովուրդը, որն արդեն Ալեքսանդրիայի ու Եգիպտոսի միջով առաջ էր տարածվել, մեծաթիվ նավերով անակնկալ հայտնվեց, ներխուժեց Սիլիկիա, մտավ Սիրակուզա և ժողովրդի մեծ կոտորած արեց: Միայն քչերին հաջողվեց դժվարությամբ փախչել ամենաամուր ամրոցներն ու լեռներ: Նրանք կարողացան մեծ ավար տանել պղնձից և այլ բաներից, որ կայսր Կոնստանդինը վերցրել էր Չոռոսից, ու այդ ամենով նրանք վերադարձան Ալեքսանդրիա» (Ռովան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 36, 37):

«Նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ի – Մ.Ֆ.) ազատությունը, սակայն, իրեն որևէ օգուտ չբերեց, բանգի նա շուտով սպանվեց Սիրակուզայում, իսկ այն թանկարժեք մատուցելներ էլ, որ նա վերցրել էր Չոռոսից, ավարառության ենթարկվեցին սարակինոսների կողմից ու տարվեցին Ալեքսանդրիա» (Վիլյամ Մայսթերգի «Անգլիական արքաների պատմությունը», գիրք 4, գլուխ 2):

«Մեթենտիոսը, որը Արևելքի բանակով գտնվում էր Սիլիկիայում, ապստամբեց և գրավեց իշխանությունը» (Պապերի վարքաբանություն):

«Այդ ժամանակ կայսր Կոնստանդը, որը կոչվում էր նաև Կոնստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) և ատված էր բոլորի կողմից, իր մտոյիկների կողմից սպանվեց Սիրակուզայի բաղնիքում: Մի ոմն Միսթեփ, որը բռնակալություն էր կույծում Սիլիկիայում, ինքն էլ, սակայն, շուտով սպանվեց, որից հետո գահին բազմեց Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) և հորից հետո տիրեց 17 տարի...: Այդ ժամանակ սարակինոսները հարձակվեցին Իտալիայի վրա և, ամեն ինչ ավարառելով, վերադարձան Ալեքսանդրիա» (Չիգբերտ ժամկացի «Տարեգրություն»):

«Թագավոր Կոստանը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) իր զորքերի նեղության արդյունքում սպանվեց բաղնիքում Վնդիեաս ստրատեգատ Սյունիացու կողմից: Եվ թագավորեցողի պատրիկ Մեծեմի, որը մի քանի և կորովի այր էր՝ բանով ու ազգով հայ և բարեպաշտ: Թագավորի որդի Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) գորածողով արեց, սպանեց նրան և թագավորեց ընդդեմ իր եղբայրների...: Նույն տարում Մեծեմի որդի Յովհաննեսը հալածվեց Կոստանդինի կողմից, որպես վրեժ իր հոր համար, և սպանվեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

¹⁶⁶⁰ «Սա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ը – Մ.Ֆ.) սպանվեց Սիցիլիայում» (Բեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Զամին Կոնստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդ II-ին – Մ.Ֆ.) նետեց Սիցիլիա և, երբ նրան հարցրեցին գործերի մասին, նա ասեց ինչ պատմեց: Այդ ժամանակ նրան ասացին. «Ուր բարիք ես ցանկանում քրիստոնյաների համար, սակայն կործանեցիր թո մարդկանց: Եթե արարները գան մեզ վրա, ոչ-ոքի չենք գտնի, որ նրանց կարողանանք հետ մղել»: Լսելով այդ՝ Կոնստանդինն ասաց. «Մենք ելել էին մեր ողջ հզորությանը, սակայն մեր գլխին ահա նման մի բան եկավ»: Նրանք արքայի համար բաղնիք պատրաստեցին և հենց այնտեղ էլ նետվեցին նրա վրա: Կոնստանդինը զոչեց. «Լայ ձեզ, ձեր մարդիկ կործանվեցին, իսկ դուք էլ սպանում եք ձեր արքային»: Այդ ժամանակ նրան պատասխանեցին. «Ուր է, թե դու խեղդվեիր նրանց հետ միասին»: Նրանք սպանեցին նրան և կոտորեցին բոլոր նրանց, որոնք նրա հետ նավի վրա էին» (Աբդ ալ-Ջաբա «Եգիպտոսի նվաճումը»):

¹⁶⁶⁰ «Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայ – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 48 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ Աբդ ալ-Ռահման ալ-Ռուտբի արշավեց ու հասավ Սև Ամսիթ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Անել է իբն ալ-Զայրին, թե այդ տարում Աբու Աբդ ալ-Ռահման ալ-Կինին դարձյալ ձմեռեց Ամսիթում: Ոմանք է ասում են, թե ձմեռել է իբն Մուբարիզը, որը Բանու Ամիր իբն Լուի տոհմից է» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Մարավինոսներն արշավեցին Աֆրիկա և, ինչպես պատմում են, 80.000 հոգի գերեվարեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁶⁶¹ «Պատմել էր Մուհամմադ իբն Սահմ ալ-Արաբին, լսելով ուրիշ ծերունիներից, թե Յիջրի 49 թվականին ռումները հարձակվեցին ծովափների վրա» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁶⁶² «Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայ – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 49 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ Ֆուդայլահ իբն Ուբայդուն արշավեց, Ալլահը նրա ձեռքով նվաճումներ կատարեց ու մեծ թվով գերեվարեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Անել է իբն ալ-Զայրին, թե այդ տարում Մեյիթ իբն Յուրայան ձմեռել է Ռումի երկրում: Ոմանք ասում են, թե ձմեռել է Ֆուդայլա իբն Ուբայդ ալ-Ամսարին, իսկ Աբդալլահ իբն Սասադան՝ ցամաքում» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի աստիկ ձմեռ արեց, մարդիկ և անասունները շատ տուժեցին: Ֆադայլադ Կիզիկոսում ձմեռեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Մեկ տարուց արաբները գրավեցին նաև Լյուկիան և Կիլիկիան» (Բար-Յերբեռն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁶⁶³ «Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայ – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 50 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ արշավեց Բիշր իբն Աբու Արթասը, իսկ ձմեռեց Մուֆհան իբն Աուֆը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Բուստրն արշավեց և, շատերին գերեվարելով վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁶⁶⁴ «Այդ տարի քրիստոսուրացները մեծ տորմիդ պատրաստեցին և, Կիլիկիայի ափերով նավելով, ձմեռեցին Աբդելայի որդի Մուհամմեդը Զմյունիայում, իսկ Կայստը՝ Կիլիկիայում և Լյուկիայում: Եգիպտոսում մահ տարածվեց եղալ: Ամիրապետը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) նրանց օգնության ուղարկեց մի այլ տորմիդ՝ շատ գործույնյա և քաջ պատերազմող համարվող խալե Եմիրի գլխավորությամբ: Վերոհիշյալ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով ու աստվածամարտերի՝ դեպի Կոնստանդնուպոլիս շարժվելու մասին, հրակիր կաթսաներով մեծ դիերներ պատրաստեց, ինչպես և սիֆոնակիր դրոմոններ՝ հրամայելով խարխիս գցել Պրոկլիանսեղիսի Կեսարիոսի նավահանգստում» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայ – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 51 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ արշավեց Մուհամադ իբն Աբդ ալ-Ռահմանը, իսկ ձմեռեց Ֆուդայլահ իբն Ուբայդա ալ-Ամսարին...: Մուավիայի օրոք արշավանք տեղի ունեցավ Յիջրի 52 թվականին՝ արշավեց Մուֆհան իբն Աուֆը, որը մահացավ ու նրան հաջորդեց Աբդալլահ իբն Սասադա ալ-Ֆայարին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մուֆհան իբն Աուֆ ալ-Ամսարին արշավեց Ռումի երկիրը և այնտեղ ձմեռեց: Ըստ ոմանց, նա այնտեղ մեռավ և հետևորդ նշանակեց Աբդալլահ իբն Սասադա ալ-Ֆիզարին: Ասվում է նաև, որ այդ տարում Ռումի երկրում ձմեռել է Բիսր իբն Աբու Արթասը, որի հետ էր Մուֆհան իբն Աուֆը, իսկ ամառային հարձակումն այդ տարում կատարել է Մուհամմադ իբն Աբդալլահ ալ-Սակաֆին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶⁶⁵ Այս մասին ամենայն հավանականությամբ հայտնում է Մակրիզին:

¹⁶⁶⁶ «Ասվում էր, որ Տարսոնն այդ տարում նվաճվեց Զուհադա իբն Աբու Ռումայա ալ-Ռուդիի կողմից» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁶⁶⁷ «Ասվում էր, որ Տարսոնն այդ տարում նվաճվեց Զուհադա իբն Աբու Ռումայա ալ-Ռուդիի կողմից» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁶⁶⁸ «Եվ բոլոր գործերը, որոնք արևելքի կողմերում էին՝ Պարսկաստանից, Խուժաստանից, Յնդկաստանի, Արվաստանի ու Եգիպտոսի կողմերից, հավաքվեցին գործերի գորապետ Մավիասի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայ – Մ.Ֆ.) մոտ, որ նստում էր Դամասկոսում: Ալեքսանդրիայում ու ծովեզրյա բոլոր քաղաքներում կառուցեցին ռազմական նավեր և 300 մեծամեծ նավերը լցրին գնեթերով ու մեքենաներով՝ յուրաքանչյուր նավին՝ 1.000 ընտիր հեծյալ: Յրամայեց կառուցել նաև 5.000 թեթև նավեր և թեթևության պատճառով նրանց մեջ սակավ մարդիկ զուավարեց՝ մի նավին 100 մարդ, որպեսզի ծովի այիթների վրայով արագորեն շուրջանակի սլանան մեծամեծ նավերի կողքով: Միանց ուղարկեց ծովով, իսկ ինքը վերցրեց իր գործերը, որ իր հետ էին, և գնաց Զադկեդոն: Երբ հարձակվեց երկրի վրա, բոլոր բնակիչները՝ ծովեզրյա, լեռնական, թե դաշտեցի, հնազանդվեցին ի ծառայություն, իսկ Ռումի գործերի բազմությունը գնաց, մտավ Կոստանդնուպոլիս քաղաքի պահապան: Եվ ապականիչը Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ի – Մ.Ֆ.) 13-րդ տարում գնաց մտավ Զադկեդոն: Նա ծովեզրին պատրաստ պահում էր բազում թեթև նավեր, որպեսզի, երբ ավելի ծանր նավերը հասնեն Զադկեդոն, ինքը փութով օգնության հասնի նրանց: Եվ ահա Ալեքսանդրիայի կողմից եկան ու Զադկեդոն հասան մեծամեծ նավերը՝ բոլոր փոքր նավերով հանդերձ ու իրենց ամենայն պատրաստությամբ, բանգի նավերի վրա գետնել էին մանգոլիոններ, հրածոթ ու բարոնից մեքենաներ, աղեղնակիրներ ու պարսավորներ, որպեսզի, երբ հասնեն քաղաքի պարսպին, վերևից՝ աշտարակների գլխից, հեշտությամբ ելնելով պարսպի վրա ու ներխուժեն քաղաք: Եվ ահա նա հրամայեց նավերը դասավորել ճակատ առ ճակատ ու դիմել քաղաքի վրա: Երբ մոտ երկու ասպարեզ հեռացան ցամաքից, այնտեղ կարելի էր տեսնել Տիրոջ սարսափի գործությունը, բանգի Տերը երկնքից նշան արեց աստիկ բուռն հողմին և հողմ բարձրացավ՝ մեծ մրրիկ, և ծովը ներթուստ՝ անդունդներից, դողդաջ ի վեր: Նրա այիթները բարձրանալով դիպում էին, որպես բարձրաբերձ լեռներ կանտարները, և հողմը, փողորկվելով նրանց վրա, ճայթում էր որպես կայծակ, զոչում և անդունդներից շառայուն էր արձակվում: Աշտարակներն ընկան, մեքենաները կործանվեցին, նավերը ջարդուփշուր եղան և գործերի բազմությունն ընկղմվեց ծովի խորքը: Մնացածները տախտակների վրա ծիպցին ծովի այիթների վրա և, այս ու այն կողմ տարուբերվելով, կործանվեցին այիթների ելեքներում, բանգի ծովը բացեց իր բերանը և կուլ տվեց նրանց, և նրանցից ոչ մեկը չմնաց: Աստված այն օրը բարձրացրած բազկով փրկեց քաղաքը աստվածասեր Կոստանդինոս թագավորի աղոթքով, և մինչև վեցերորդ օրը հողմի բռնությունն ու ծովի խռովությունը չդադարեցին: Եվ եղավ, երբ համայնացիները տեսան Տիրոջ սուկայի ձեռքը, նրանց սիրտը բեկվեց և, գիշերով Զադկեդոնից ելնելով, վերադարձան իրենց տեղը: Այդ ժամանակ նաև մյուս գործը, որ նստում էր կապարովկիացիների կողմերում, պատերազմ սկսեց հունաց գործերի դեմ, սակայն հույները ջարդեցին նրան և այն փախստյամբ գնաց Արվաստանի կողմերը՝ ավարի ենթարկելով Զորորոյ Յաթը» (Սեբեոս «Պատմություն», գլուխ 50):

«Ապա Իսմայիլի արքան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայ – Մ.Ֆ.), երբ տեսավ Պարսից թագավորության վերանալը, իր բոլոր գործերին հրաման տվեց պատերազմական գործություններ սկսել հռոմեական թագավորության դեմ, որպեսզի գրավեն Կոստանդնուպոլիսն ու նրանց թագավորությունը նույնպես վերացնեն: Եվ նախատիկի թուղթ գրեց թագավորին...: Եվ ահա եկան հավաքվեցին արևելյան կողմերում եղած բոլոր գործերը Պարսկաստանից, Խուժաստանից, Յնդկաց կողմերից, Ասորեստանից ու Եգիպտոսից և գումարվեցին Մավիա գորավարի մոտ, որը Դամասկոսում էր նստում: Պատրաստեցին ռազմականները Ալեքսանդրիայում ու ծովեզրյա բոլոր քաղաքներում եղածները, լցրին դրանք գնեթերով ու ռազմական մեքենաներով՝ 300 մեծ նավեր, յուրաքանչյուրի մեջ 1.000 մարդ, և 5.000 փոքր նավեր, յուրաքանչյուրի մեջ 100 մարդ, ու բոլորը ծովն իջեցրին: Դրանից հետո նա ինքն իր գործերի հետ ցամաքային ճանապարհով գնաց դեպի Զադկեդոն, իսկ հունական գործերը Կոստանդին 24-րդ տարում գնացին ու մտան Կոստանդնուպոլիս քաղաքը՝ պաշտպանելու: Իսմայիլի գործերը, երբ հասան Զադկեդոն, իրենց թագավորի հրովարտածը ու ուղարկեցին Կոստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ին – Մ.Ֆ.): Աբբան վերցրեց թուղթը, մտավ Աստծո տաճարը, երեսի վրա ընկավ գետին և ասաց. «Տես, Տեր»: Ապա՝ բուրձ հազավ, նստեց մոխրի վրա և պահեցողություն էր բարդում: Իսմայիլիցիների իշխանը հրամայում է նախապատրաստել նավերը ծովի վրա ճակատ առ ճակատ ու դիմում են քաղաքի վրա: Այնժամ երկնից Տերը զայրացավ և աստիկ փողորհիկ նշաններ ցույց տվեց, դողդաջ ծովը անդունդի խորքերից դեպի վեր է

կործանեց բոլոր նավերը գորթի հետ միասին, այնպես որ ոչ մեկը նրանցից կենդանի չմնաց որովհետև ծովը ծփում ու ավերակում էր: Այդ ժամանակ նաև Քաղկեդոնում եղած գորթերը գիշերով փախուստ տվեցին ու գնացին իրենց տեղերը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ տաքկաց գորթը եկավ Ափրիկեից, գերեցին 80.000 հոգու և վերստին դարձան Կիլիկիա, սակայն հունական գորթերը սպանեցին նրանցից 30.000 հոգի և սա նրանց առաջին պարտությունն էր, բանզի մեկը, որի անունը Բալբաթա Կալիսիկե էր, իր իմաստությամբ գործեց և այրեց նրանց նավերն ու ծովը լցրեց տաճկաց գորթը» (Իսաիակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Իսմայելի Մավի իշխանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) որոշեց վերացնել Հունաց թագավորություն, ինչպես պարսկականը: Նա պատրաստեց 100 մեծ նավ, յուրաքանչյուրի վրա 1.000 տղամարդ, ինչպես նաև և 1.000 փոքր նավ՝ յուրաքանչյուրի վրա 100 տղամարդ, որից հետո նրանց ուղարկեց ծովով, իսկ ինքը ցամաքով հասավ Քաղկեդոն: Կործանվեցին բոլոր նավերը, սակայն, իսկ ինքը գիշերով փախավ, ազատվեց և մեռավ Անտիոքում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 37):

«Ապա սարակինոսները շարժվեցին Կոստանդնուպոլիս և պաշարեցին այն ծովի ու ցամաքի կողմից: Քաղաքում ապրող քրիստոնյաները սարսափեցին և Տիրոջից գթություն խնդրեցին: Եվ Աստված ողորմաց, բանզի, թեպետ ամառ էր, բայց հանկարծակի այնպիսի ուժեղ փոթորիկ բարձրացրեց, որ սարակինոսների բոլոր գալերները մասերի բաժանվեցին, իսկ այնտեղ գտնվող թշնամիները համարյա բոլորը ջրահեղձ եղան: Դրանից հետո մնացածները վերադարձան իրենց երկիր՝ առանց մեկ այլ գործողություն նախաձեռնելու» (Հեթում Պատմիչ «Նետողաց պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Այդ տարին աստվածամարտների վերոհիշյալ տորմիդը, նավելով եկավ և Թրակիայի ափերին խարխիս գցեց՝ սկսած Հեթումոսի արևմտյան ծայրից, այսինքն Մազնավիա կղզվորդից, մինչև արևելյան Կյուկլորիոն կղզվոր թերակղզին: Ամեն օր՝ առավոտից մինչև երեկո, Ոսկե դռան պատնեշից մինչև Կյուկլորիոն նրանք բախվում էին միմյանց և այդպես ապրիլ ամսից մինչև սեպտեմբեր: Դրանից հետո սարակինոսները նահանգեցին, եկան Կիզիկոս և, զրավելով այն, ձմեռեցին այնտեղ: Գարնանը նրանք դարձյալ քրիստոնյաների դեմ ծովում պատերազմեցին: Այդ բանը տևեց յոթ տարի: Եվ ահա սարակինոսները, աստծու և աստվածամոր՝ քրիստոնյաներին ցուցաբերած օգնությունից խայտառակ պարտություն կրելով, բազում մարտիկներ կորցնելով ու հսկայական բանակությամբ վիրավորներ ունենալով, տխուր-տրտում վերադարձան, ընդ որում ճանաչա ընկած աստվածասույզ տորմիդն էլ, Սյուլլայոնի կողմերում սաստիկ բքի ու փոթորկալի բառու հանդիպելով, ջարդուկիչուր եղավ և ամբողջությամբ ոչնչացավ: Այժի որդի Սուֆիանը՝ երկրորդ եղբայրը, հռոմեական զորահրամանատարներ Ֆլորիանոսին, Պետրոսասին և Կիպրիանոսին մարտ տվեց և 30.000 արաբ սպանվեց: Հենց այդ ժամանակ Անտիոքի Հիերապոլիս քաղաքից սերող ճարտարապետ Կալլիսիկոսը, անցնելով հռոմեացիների կողմը, ծովային կրակ պատրաստեց, որով արաբների նավերն անձնակազմի հետ հանդերձ իրո ծարալ արեց: Այդպիսով, ահա, հռոմեացիները հաղթանակած վերադարձան և միաժամանակ հայտնաբերած եղան ծովային կրակը...: Այդ տարի Ֆադայան ու Կալիսի որդի Աբդեյոն Կոնստանդնուպոլիսում ձմեռեցին...: Այդ տարի մարդիկները մոտաք գործեցին Լիբանան և տիրեցին Սև լեռից սկսած մինչև սուր բաղաբը: Նրանք գրավեցին Լիբանանի բարձունքները և բազում ստրուկներ, գերիներ ու տեղաբնիկներ նրանց ևս տան ապաստան փնտրեցին: Կարճ ժամանակվա ընթացքում նրանց թիվը բազում հազարների հասավ: Մուավիան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) և նրա խորհրդականները, իմանալով այդ մասին, շատ երկյուղեցին՝ ելքադրելով, թե հռոմեացիների թագավորությունն աստված է պահում: Նա Կոնստանդին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IV-ի – Մ.Ֆ.) մոտ դեսպաններ ուղարկեց՝ խաղաղություն աղերսելով և խոստանալով կայսեր վճարել տարեկան պահուտ: Կայսրն ընդունեց դեսպաններին, լսեց նրանց դիմումը և նրանց հետ Անտիոք ուղարկեց «Պիցիգավդիս» մականվանյալ Հովհաննես պատրիկին՝ որպես պետության հին ընտանիքից սերող, շատ փորձառու ու խոհեմ մի մարդու՝ արաբների հետ գործիմացությամբ բանակցելու և հաշտություն կնքելու համար: Երբ նա Անտիոք ժամանեց, Մուավիան էլիքների և կորսասենների մեծ շքախմբով նրան փառաբանելով ընդունելություն ցուցաբերեց: Խաղաղության շուրջ նրանք երկար բանակցեցին և երկու կողմերն էլ համաձայնեցին երդումով հաստատված հաշտության պայմանագիր կնքել, որի համաձայն հազարացիք հռոմեական պետությանը վճարեն տարեկան 3.000 դահեկան պահուտ, կտան 50 ռազմագերի և 50 ազնվացեղ ձի: Այսպիսով՝ հռոմեացիների և արաբների միջև 30 տարի ժամանակով կայուն խաղաղություն կնքվեց: Պայմանագրի բնագրերը երկու կողմից էլ երդումներով հաստատվելուց և փոխանակվելուց հետո, բազմիցս հիշատակված բարեհամբավ այդ բյուր նվերներով կայսեր մոտ վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IV-ի – Մ.Ֆ.) նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին II-ին – Մ.Ֆ.) որդին, սկսեց իր ձեռքում պահել կայսրության գալիստը: Նա գահ բարձրանալու ժամանակ սարակինոսների առաջնորդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) անմիջապես մեծ բանակությամբ նավեր պատրաստեց և ուղարկեց Բյուզանդիոնի դեմ: Նրանց առաջնորդին՝ փորձառու, վստահելի և փորձված ռազմական գործերում, նրանք իրենց լեզվով կոչում են խալիֆ: Սա, պատրաստվելով, ուղղվեց դեպի Բյուզանդիոնի մատուցները դրա մոտակայքում գտնվող մի վայրում, որը կոչվում է Հեթումոս՝ Իմանալով այդ մասին՝ մեծ նավատորմ հանեց նաև Կոնստանդինը: Եվ նրանց միջև զարնակվեց մինչև աշնանային ժամանակ ամեն օր տեղի էին ունենում մեծաթիվ ծովամարտեր ու ընդհարումներ, ընդ որում ձմեռը գալուն պես սարակինոսյան նավատորմը մեկնում էր ձմեռելու Կիզիկոս, իսկ զարնան բացվելուն պես կրկին ելնում էր և այդ կերպ պատերազմ վարում ծովի վրա: Սարակինոսյան նավատորմը դիմացավ պատերազմին յոթ տարի, սակայն չհասավ իր նպատակին ավելի շատ, բան մինչ այդ էր ու, զրկվելով շատ բաջարի այրերից, որոնք սարսափելի վիրավորվեցին ու ծանր տուժվեցին, ի վերջո ստիպված եղավ լողալ և տուն դառնալ: Հայտնվելով Սյուլլայոնյան ծովի մոտակայքում՝ այն հանդիպեց ուժեղ բանակների և ծովային ալիքների ու ողջ գորթը զոհվեց: Եվ երբ սարակինոսների արբան իմացավ այն դժբախտության մասին, որը տեղի էր ունեցել նավատորմի հետ, նա դեսպաններ ուղարկեց Կոնստանդինի մոտ, որպեսզի նրա հետ պայմանագիր կնքի տարեկան հարկ վճարելու պայմանով: Վերջինս ընդունեց նրանց, լսեց առաջարկածը և նրանց հետ միասին ուղարկեց «Պիցիգավդիս» մականվանյալ Հովհաննես պատրիկին՝ բազմափորձ և ողջամիտ մի մարդու, որպեսզի նա խաղաղության շուրջ բանակցությունների մեջ մտնի: Սա, ժամանելով սարակինոսյան երկիր, երդումներով ամրապնդված խաղաղություն կնքեց 30 տարվա համար՝ պայմանով, որ սարակինոսների կողմից ամեն տարի որպես հարկ հռոմեացիներին վճարվի 3.000 ոսկի, 50 ստրուկ և 50 ձի» (Նիկեիտի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Սարակինոսների արբա Մուավիան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիան – Մ.Ֆ.) 100.000 հոգի ուղարկեց Կոստանդնուպոլիսի դեմ պատերազմի համար: Նրանք բոլորը պետք է ծառայեին նրա որդի Եգիդի (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Եգիդի ին Մուավիայի – Մ.Ֆ.) հրամանատարության տակ, որին էլ նա ժառանգել էր թագավորությունը: Այդ քաղաքը նա պաշարեց ողջ գարուն այնքան ժամանակ, մինչև որ այլևս ի վիճակի չեղան տանել սուլի և հիվանդության ծանրությունը և, լքելով քաղաքը, գրավեցին շատ գյուղեր ու երկու տարի անց ավարով ծանրացած վերադարձան իրենց ուղարկված սեփական արքայի մոտ Դամասկոս...: Իրար դեմ անթիվ բանակությամբ մեծ մարտեր տալով առանց ընդդիմության՝ երկու տարվա ընթացքում այդ փոխադարձ ջարդերով յուրաքանչյուր բանակից սեծաբլիք սեծաբլիք մարդիկ անեցին: Չգալով, սակայն, որ անընդհատ մարտերում իր ջոկատներն ավելի ու ավելի շատ են թուլանում՝ կողմնորոշ մեկի արբա Մովսիսը դեսպաններ ուղարկեց Կոնստանդին Լվգուստի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IV-ի – Մ.Ֆ.) մոտ և խնդրեց, որ իրեն խաղաղություն տրվի: Իննամյա խաղաղությունը նրան շնորհվեց հետևյալ պայմանով՝ սարակինոսների արբան իրենց սեփական երկրներ է բաց թողնում դասալիքներին ու գերիներին, որոնք գտնվում էին սարակինոսների բոլոր մարզերում, և հռոմեական կայսրին ճիշտ բաշի 1.000 ոսկի, ինչպես նաև 9 տարի շարունակ տարվա համար մեկ աղբիկ, մեկ մազոտ ջրի և 1 մետաքսե շոր է տալիս ամեն» (Անանիոս «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 25, 31):

«21/ Իմացի, որ Մուավիայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայի – Մ.Ֆ.) մահվանից առաջ Լիբանան ներխուժեցին մարդախոսները, տիրեցին Սև լեռներից մինչև Սուրբ քաղաք ընկած տարածության ու գավթեցին Լիբանանյան բարձունքները: Շատ ստրուկներ և տեղաբնիկներ անցան նրանց կողմը, այնպես որ նրանց թիվը կարճ ժամանակ անց շատ հազարների հասավ: Իմանալով այդ մասին՝ Մուավիան և նրա խորհրդատուները անչափ վախեցան: Նա դեսպաններ ուղարկեց Կոնստանդին ինքնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IV-ի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ խնդրելով խաղաղություն: Այդ առթիվ վախիկ Կոնստանտինի՝ Պոզոնատի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին II-ի – Մ.Ֆ.) որդու, կողմից ուղարկվեց «Պիցիգավդիս» մականվանյալ Հովհաննեսը: Երբ նա եկավ Անտիոք, Մուավիան նրան մեծ շուքով ընդունեց: Երկու կողմերի միջև երդումներով ամրապնդված խաղաղության գրավոր պայմանագիր կնքվեց՝ պայմանով, որ հազարացիները ամեն տարի հռոմեացիների վասիլևսին պահատ վճարեն 3.000 ոսկեդրամ, 800 տղամարդ և 50 ցեղական ձի...: Ուսվող՝ արաբների առաջնորդը, որը Մուսիսներից հետո թվով ինկվեցորդն էր, որ արաբների վրա իշխանության հասավ, սերունդ էր ոչ թե Մուսիսներից, այլ ուրիշ տոհմից: Նա ընտրվեց Օթմանի՝ արաբների առաջնորդի, կողմից որպես ստրատեգոս ու նոմարխոս և խոշոր ուժերով ու մարտի համար նախատեսված 1.200 հանդերձավորված նավերով ուղարկվեց ռուսների տեղություն դեմ: Նա հասավ Հռոդոս և, այնտեղ գիկվելով, այնտեղից ժամանեց Կոստանդնուպոլիս, սակայն, այստեղ երկար ժամանակ անցկացնելով և Բյուզանդիոնի շրջակայքում ամեն ինչ ավերելով՝ նպատակին չհասած վերադարձավ... /48/ Պետք է իմանալ նաև, որ Կոնստանտինի՝ Կոնստանտինի որդու օրոք, որը կոչվում էր նաև Պոզոնատ, ուն Կալլիսիկոս, որը հռոմեացիների կողմն էր անցել Հելիոպոլիսից, պատրաստեց հեղոնկ կրակը, որը սփռվում է սիֆոնի միջով: Այդ շնորհիվ ռուսները, այրելով

սարակինոսների նավատորմը *Կիզիկոսի մոտ, հաղթանակ ձեռք բերեցին*» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 21, 48):

«Յետո արաբները երկրորդ անգամ եկան, որ անցնեն Լյուկիայով, սակայն ռումների երեք զորավարներ նրանց դեմ ելան ու պարտության մատնեցին: Այդ ժամանակ ընկան մոտ 30.000 արաբներ, իսկ նրանք էլ, որ կենդանի էին մնացել, լցվեցին նավերը, սակայն դրանք էլ կործանվեցին փոթորկում: Յենց այդ ժամանակ էր, որ Բաալբեկի մի աստղծագործ, որի անունը Կալինիկոս էր, հայտնաբերեց այն հայտնի այրվող խառնուրդը, որով այրվեցին արաբների նավերը և հենց այդ ժամանակից էր, որ ռումները տիրեցին այդ գյուտի գաղտնիքին: Դրանից հետո Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.**) նաև ռումներից հավաքված ավազակ մարդկանց ուղարկեց, որոնց կոչում էին Գարգումի ասորիքցիներ, ու սրանք տիրեցին լեռանը, որը սկսվում է Գալիլեայի մոտից ու ձգվում մինչև Սև լեռը՝ խոսքը Լիբանանի լեռնաշղթայի մասին է: Արաբները շատ տանջվեցին սրանց ձեռքից, սակայն ի վերջո առավելության հասան, ոմանց սպանեցին, ոմանց էլ կուրացրին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 13):

«Յետո արաբները երկրորդ անգամ եկան, որ անցնեն Լյուկիայով, սակայն ռումների երեք զորավարներ նրանց դեմ ելան ու պարտության մատնեցին: Այդ ժամանակ ընկան մոտ 30.000 արաբներ, իսկ նրանք էլ, որ կենդանի էին մնացել, լցվեցին նավերը, սակայն դրանք էլ կործանվեցին փոթորկում: Յենց այդ ժամանակ էր, որ Բաալբեկի մի աստղծագործ, որի անունը Կալինիկոս էր, հայտնաբերեց այն հայտնի այրվող խառնուրդը, որով այրվեցին արաբների նավերը և հենց այդ ժամանակից էր, որ ռումները տիրեցին այդ գյուտի գաղտնիքին: Մինչ այդ արաբները տիրում էին ասեն ինչին, բայց այդ պահից սկսած նրանց հաջողություններին վերջ տրվեց: Դրանից հետո Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.**) նաև ռումներից հավաքված ավազակ մարդկանց ուղարկեց, որոնց կոչում էին Գարգումի ասորիքցիներ ու սրանք տիրեցին լեռանը, որը սկսվում է Գալիլեայի մոտից ու ձգվում մինչև Սև լեռը՝ խոսքը Լիբանանի լեռնաշղթայի մասին է: Արաբները շատ տանջվեցին սրանց ձեռքից, սակայն ի վերջո առավելության հասան, ոմանց սպանեցին, ոմանց էլ կուրացրին» (Բար-Յեբրեոն «Ալփարիիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ինքնակալությունն ընդունեց Կոնստանդին Մեծածնոտը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.**) և այդ ժամանակ հազարավան ժողովուրդը ևս մեկ անգամ ելավ ու անթիվ զինված ռազմիկներով մոտեցավ Կոստանդնուպոլիս: Նրանք ելլում/մայի ուղղությամբ արագորեն մոտեցան ծովափին և օրերով մարտնչում էին: Նրանց պայքարը, որը սկսվել էր գարնանը, ձգվեց մինչև խաղողակույթ, իսկ ձմռան վրա հասնելուն պես նրանք պես դարձան ու ձմեռեցին Կիզիկոսում: Ամառային ժամանակի գալուն պես նրանք ելան ու կրկին եկան այն վայրը, որտեղ կանգնած էին նախորդ տարի և նույն կերպ անընդհատ մարտնչում էին ծովի կողմից: Իրենց պայքարը նրանք երկարաձգեցին յոթ տարի և դա Աստծո կամքով եղավ մեր մեղքերի համար: Ամենազոր և մարդասեր Աստված, սակայն, թուլացրեց թշնամիների եռանդն ու իր ուժով նրանց վրա վախ տարածեց, այնպես որ սարակինոսները, հավաքեցին ծամբարը, որպեսզի փախչեն, սակայն նրանց նավերն ու մեծագույն բանակությունը մարտին-գինկորների հետ շրջապատեց բաղաբը և կրկին մեծ մարտեր... (**հետագա տեքստը կրկնված է – Մ.Ֆ.**)» (Գեորգի Մտաքանիկոսի «Սկյութների, ըստ եության, ունևների, կողմից Կոստանդնուպոլիսի պաշարման, ինչպես նաև դեպի Պարսկաստան կայսր Յերակեսի արշավանքի մասին»):

«Այդ ժամանակ սարակինոսների նավատորմը խարխիս ձգեց Կոստանդնուպոլիս դիմեց և մի բանի տարի շարունակ սարակինոսները առանց որևէ հաջողության պատերազմեին բրիտոնյանների հետ: Յետո, սակայն, հետ դարձի ծանապարհին նրանց իրենց մեծ մասով խեղդվելով ու կործանվեցին...: Այդ ժամանակ, երբ սարակինոսները ճակատամարտի մեջ մտան հռոմեացիների հետ, սպանվեց 30.000 սարակինոս...: Յենց այդ ժամանակ էր, որ ճարտարապետ Կալինիկոսը Ասորիքի Յելիոպոլիսից անցավ հռոմեացիների կողմը և հայտնաբերեց ծովային կրակը, ինչից օգտվելով էլ հռոմեացիները այրեցին սարակինոսների նավատորմը և սարակինոսներն իրենց հոգիների հետ վառվեցին: Ահա այս կերպ հռոմեացիները հաղթանակ տարան» (Հիզբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

«Մուավիայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուավիայ – Մ.Ֆ.**) օրոք Յիջրի 53 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ արշավեց Մուհամմադ իբն Մալիքը...: Մուավիայի օրոք Յիջրի 55 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ արշավեց՝ Մելիք իբն Աբդալլահ ալ-Խասաամին ու ձմեռեց Ռումի երկրում...: Մուավիայի օրոք Յիջրի 56 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ արշավեց Եգիպտոս Մուավիան (**Արաբական խալիֆության ասպազա խալիֆ Եգիպտոսի իբն Մուավիան – Մ.Ֆ.**) և հասավ Կոստանդնուպոլիս, իսկ Մասուդ իբն Աբու Մասուդը ձմեռեց: Ցամաքի վրա Եգիպտոսի իբն Շաջարան էր հրամանատար, իսկ ծովի վրա՝ Իյադ իբն ալ-Յարիսը: Այս ամենը սոսկ պատմվում է...: Մուավիայի օրոք Յիջրի 57 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ արշավեց Աբդալլահ իբն Կայսը...: Մուավիայի օրոք Յիջրի 58 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ Մելիք իբն Աբդալլահ ալ-Խասաամին արշավեց, սակայն ասվում էր, որ դա Ամր իբն Եգիպտոսի ալ-Չահիմն էր, իսկ Եգիպտոսի իբն Շաջարան ծովի վրա էր...: Մուավիայի օրոք Յիջրի 59 թվականին արշավանք տեղի ունեցավ՝ Ամր իբն Մուրա ալ-Չահիմն ցամաքի վրա արշավեց, իսկ ծովի վրա այդ տարի արշավանք չեղավ» (Ցակուրի «Պատմություն»):

«Ապա Սաֆուանը, իր հետ ունենալով Ռումայի իբն Յուրադ ալ-Մուլափին, Յիջրի 59 թվականին, որը նրա մահվան տարին է, կրկին արշավեց: Ռումարը Կամախի պարսպի վրա բարձրացավ և մենակ կռվեց, մինչև որ ռումները նահանջեցին, մահմեդականները բարձրացան և այսպիսով՝ Ռումայը նվաճեց այն: Նա սրտով հպարտանում էր և նրան գովում էին: Ապա՝ ռումները գրավեցին... Կամախ ամրոցը» (Գալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի մահմեդականները հարձակվեցին Կամախ բերդի վրա, և նրանց հետ էր Ռումայի իբն ալ-Յուբար ալ-Մուլափին: Ռումայը մազլեցեց պարիսպը և մենակ շարունակեց կռվել, մինչև որ հայտնաբերեց ռումների մուտքը: Մահմեդականները բարձրացան ու գրավեցին այն Ռումայի հետ միասին, որը դրանով շատ էր հպարտանում...: Այդ տարի ցամաքում Ամրու իբն Մուրիա ալ-Չահիմն ձմեռեց Ռումի երկրում, իսկ ծովում հարձակվեց Չանադա իբն Աբու Ռումայան: Ասվում է նաև, թե այդ տարում ծովային հարձակում չէր եղել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶⁶⁹ «Եվ կրկին բաղաբատերի կողմից միջնորդություն եղավ: Երբ Սորիմոնի և Ռինիսիի բոլոր սլավոնները ի վերջո հանգստացան, վայր դնելով գեները, նրանք սկսեցին թալանել ծովայիններին, որոնք ուղարկվում էին արթալանիստ քաղաք և տանում էին Նեղ ծովի կղզիներից, ինչպես նաև Պարֆինից և Պրոկոնեսայից տարվող բերքը: Նրանք նրանց գերում էին նավերի հետ միասին, ինչպես նաև թալանում էին մաքսավորներին, որից հետո բեռնված մեծավոր նավերով վերադառնում էին տները: Այդ ժամանակ ամեն ինչի տիրակալը՝ Քրիստոսի կողմից պապականրված մեր վասիլևսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.**), տեսնելով, որ թշնամիները համառություն և հանդգնություն են ցուցաբերում ոչ միայն մեր քաղաքի նկատմամբ, այլև համարձակվում են հարձակվել իշխողների վրա, հրամայեց աստվածատե գործին թորակիայի միջով արշավանքի ելնել Սորիմոնի սլավոնների դեմ, ընդ որում ոչ թե գաղտնի կամ թաքուն, այլ՝ նրանց իրենց գալու մասին տեղեկացնելով: Իմանալով այդ մասին՝ սլավոնները զբաղեցրին Նեղ ու ամրացված տեղերն ու հռոմեական գործին դիմադրելու համար զինվեցին: Նրանք ամեն տիպի ռազմական օգնության համար դիմեցին նաև տարաբնույթ բարբարոս դաշնակից իշխանների, սակայն այս անգամ, ինչպես ասվեց, հզոր նահատակը մյուս սրբերի հետ միասին զինվեց և հռոմեական զորքը հաղթանակով մեծարեց սլավոնների նկատմամբ: Նրանք դարաններում, որոնք հենց սլավոններն էին դրել, ոչնչացրին նրանցից առավել ուժեղներին ու հայտնիներին, ինչպես նաև հուլիսներին, որից հետո փախավ բարբարոսական ցեղը: Միաժամանակ ոմանք, գաղտնի կերպով թափանցելով Աստծո կողմից պահպանվող մեր քաղաք, դրանով դրոշեցին քաղաքացիներին դուրս գալ դեպի մոտիկ գտնվող իրենց խրճիթները ու պարեն վերցնել, բանի որ անասնի վախի ու քարի պատճառով, որն այնտեղ տեղի էր ունեցել, այդ ընտանիքները, թողնելով ամեն ինչ, փախել էին դեպի երկրամասի կենտրոն: Ու պետք էր տեսնել մահացած սլավոններին ու փախչողներին, ինչպես նաև քաղաքացիներին, որոնք կանանց ու երեխաների հետ ուղղվում էին Լիտայի ու այլ մոտակա վայրերում գտնվող նրանց խրճիթները, ինչպես նաև ուսերին բարձած այնտեղից հաց այլ մթերքներ ու ուտելիքեղեն տանող քաղաքացիներին, որոնք սովորական բայում էին՝ չգինված, կեսօրյա շոգին ու կիսամերկ...» (Յովիան Թեսալոնիկացի «Սուրբ Դմիտրիոս Սալոնիկացու հրաշագործությունները», մաս 2, գլուխ 4):

«Երբ այդ մասին տեղեկացան արևմտականները՝ ավարների խաբանն ու ավելի հեռուն բնակվող ռեբսեր, էքսարքոսներ և կաստայոններ, նաև արևմուտքի ժողովուրդների գլխավորները, նվերներով դեսպաններ ուղարկեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ին – Մ.Ֆ.**) ու խնդրեցին սեր և հարադրություն հաստատել: Կայսրը նրանց խնդրանքին ընդառնջ գնաց և հաստատեց Տիրոջ խաղաղությունը: Այդ ժամանակ և արևելքում, և արևմուտքում մեծ անդոր տիրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Լսելով այդ մասին՝ նաև արևմտյան մասում ապրող ժողովուրդները, այսինքն ավարների առաջնորդն ու նրանից կախված ժողովուրդների արիտոսները, որոնք ապրում են արևմուտքում, դեսպաններ միջոցով նվերներ ուղարկեցին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ին – Մ.Ֆ.**)՝ հասնելով խաղաղության: Այն շնորհից կայսեր կողմից կրանք և հետագայում խաղաղությունն ու հանգստությունը ապահովված էր և արևելքում, և արևմուտքում: Ահա այսպիսին էին այն ժամանակ գործերը» (Նիկեիոսի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

1670 «Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Յ.), տեղեկանալով, որ մի ինչ-որ կեղտոտ ու անմաքուր ցեղ հանկարծակի Դանուբից այն կողմ մինչև Օզլոս բնակություն է հաստատել և տնատակ է տալիս ու ավարտում է մերձդանուբյան տարածությունները, խոսքն այժմ նրանց տիրած երկրի մասին էր, որն այն ժամանակ գտնվում էր քրիստոնյաների ձեռքում, շատ զայրացավ, որից հետո հրամայեց բանակաթեսային բոլոր զորքերին անցնել Թրակիա: Նավատորմիդ պատրաստելով՝ նա ցամաքով ու ծովով շարժվեց նրանց վրա, փորձելով ուժով վնասել նրանց: Նա հետևակ դուրս բերեց Օզլոս ու Դանուբ գետերի միջև ընկած մայրցամաքը, իսկ նավերին էլ հրամայեց խարխախ գցել մերձակա ափերին: Բուլղարները, տեսնելով այդ հսկայական ու մեծաթիվ զորքը, հուսաբեկ լինելով փախան ու ապաստանեցին վերոհիշյալ ամրության մեջ: Նրանք երեք-չորս օր չհամարձակվեցին այդ ամրությունից դուրս գալ: Դռնմեացիները տեղի ճահիճների պատճառով մարտ չտվեցին, իսկ պիղծ ցեղն, այդ բանը թուլության նշան համարելով, գոտեպնդվեց: Կայսրն այդ միջոցին ծանր հոդադատապ ունեցավ և ստիպված հինգ դրոմոններով և իր մերձավորներով Մեսենքի վերադարձավ, ուր սովորաբար լողանքներ էր ընդունում: Նա զորավարներին ու զորքին, սակայն, տեղում թողեց՝ կարգադրելով ընդհարվել նրանց հետ, դուրս բաշել ամրությունից և կռիվ բռնվել, եթե ամրությունից դուրս գան, իսկ հակառակ դեպքում պաշարել նրանց: Հեծելազորայինները, սակայն, ենթադրելով, որ կայսրը փախել էր, խուճապահար իրենք էլ փախուստի դիմեցին, թեև նրանց ոչ ոք չէր հայածում: Բուլղարները, տեսնելով դա, հետապնդեցին նրանց, մեծ մասին սրախողխող արեցին, շատերին խոցահարեցին ու բռնեցին մինչև այն գետը, որն էլ անցնելով, հասան Վառնա կղզվող վայրը, Օդյուստի մոտ գտնվող երկրամասը: Տեսնելով վայրի ծայրաստիճան պատասպարվածությունը, թիկունքից այն Դանուբ գետով էր պաշտպանված, առջևից ու կողքից էլ՝ կլեյտուրներով և պոնտական ծովով՝ նրանց տիրեցին մերձակա սլավոնական ցեղերը, այսպես կոչված յոթ տոհմերի վրա, Մեներների բնակեցրին Բերեգաք կղզու կլեյտուրից սկսած մինչև դեպի արևելք ընկած շրջանները, իսկ դեպի հարավ-արևմուտք ձգվող շրջաններում էլ մինչև Ավարիա՝ մնացած յոթ հարկատու ցեղերին: Ժամանակի ընթացքում նրան բազմացան և լկտիանալով սկսեցին հռոմեական պետությանը պատկանող ամրոցների ու վայրերի վրա հարձակումներ գործել ու մարդկանց գերեվարել: Կայսրը ստիպված նրանց հետ հաշտություն կնքեց և համաձայնվեց տարեկան պահու պահարել՝ համար հռոմեացիների: Դա կատարվեց մեր բազում մեղեքրի պատճառով: Հիդալիս պաշտոնցիք էր մոտ ու հեռու ժողովուրդների համար վնաս, որ և արևելքում, և արևմուտքում, և հյուսիսում, և հարավում բոլորին իրեն հպատակեցնողը նորելուկ ու պիղծ մի ցեղից պարտվեց: Կարծելով, սակայն, որ դա քրիստոնյաների համար աստծո նախախնամությանը տեղի ունեցավ, ավետարանի խոսքերը լսելով, խաղաղություն հաստատեց: Դրանից հետո նա մինչև իր վախճանը ոչ ոքի դեմ պատերազմ չմղեց» (Թեոփիլոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Յ.), բանի որ իմացավ, որ այդ ժողովուրդը վրաններ է խփել Իստրոսի վրա ու անայացնում է շրջակա երկրները, որոնք գտնվում են հռոմեացիների տիրապետության տակ, զինված բանակն անցկացրեց Թրակիական երկրամաս և, զինելով նաև նավատորմը, ուղղվեց այդ ժողովուրդի դեմ, որպեսզի պաշտպանվի: Բուլղարները, տեսնելով մեծաթիվ հեծելազորն ու նավատորմը, անակնկալի և անույս վախի պատճառով փախան ամրություններ ու մնացին այնտեղ 4 օր: Այդ ժամանակ, սակայն, բանի որ հռոմեացիները տեղի անառիկության պատճառով ի վիճակի չէին նրանց հետ մարտի մեջ մտնել, նրանք ուշիկ ելան և զվարթացան: Նույն այդ ժամանակ կայսրը հիվանդացավ ոտքերի հիվանդությամբ և, ուժեղ տառապելով, բուժվելու համար լողալով գնաց Մեսենիկիա: Նա հրամայեց հրամանատարներին ու ժողովուրդին պաշարել ամրությունը ինչպես հնարավոր է, այդ ժողովուրդից վրեժ լուծելու համար, սակայն, բանի որ ինչ-որ մեկի կողմից լուր տարածվեց, թե կայսրը դիմել է փախուստի, անհանգստացած դրանից, նրանք, չհետապնդվելով որևէ մեկի կողմից, սրբոթաց փախուստի դիմեցին: Բուլղարները, իմանալով այդ մասին, սկսեցին համառոտեմ հետապնդել նրանց և նրանցից ոմանց, որոնց բռնում էին, սպանում էին, իսկ ոմանց էլ փրկալուրեցին: Հասնելով Իստրոսի այսպես կոչված Վառնայի մոտ, որը գտնվում է Օդյուստի մոտ, ինչպես նաև՝ հասնելով ավելի վերև գտնվող հողերին, նրանք տեսան այդ վայրի ամրացված ու հուսալի դիրքը, որը բոլոր կողմերից պատված էր գետով: Տեղի անանցանելիության պատճառով նրանք տեղավորվեցին այնտեղ, տիրեցին նաև մոտակայքում ապրող սլավոնական ցեղերին և ոմանց դրեցին հարևանության գտնվող ավարներին, իսկ մյուսներին էլ՝ հռոմեացիներին հսկելու համար: Այս կերպ, ամրանալով ու հզորանալով՝ նրանք անայացնում էին Թրակիան և հարձակվում նրա բարաքներով վրա, իսկ կայսրը, տեսնելով այդ ամենը, ստիպված եղավ նրանց հետ հարկ վճարելու մասին պայմանագիր կնքեց» (Նիկեոսի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Այդ ժամանակ բուլղարների ժողովուրդը, որը ելել էր Սկյութիայից, ոմն Բաթիայի գլխավորությամբ այս ու այն կողմերը ոտնատակ էր տալիս, ինչպես նաև ասպատակում էր Թրակիան: Եվ ահա կայսր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ի – Մ.Յ.) զորքը, զայլով նրանց վրա, ամրափոխ փախուստի մատուցեց և նրանց կողմից գլխավոր ջախջախվեցին: Դրանից հետո նրանց ասպատակությունները հռոմեական տերության վրա այնքան շատացան, որ կայսրը, խաղաղություն կնքելով նրանց հետ, պարտավորվեց ամեն տարի որոշակի գումար վճարել» (Չիզբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

1671 «Այն ժամանակ ընդդեմ տաջիկների Լիբանանում 12.000 հազար հեծյալներ էին հաստատվել, որոնց այնտեղից հանեցին հույները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ ռոմների շարքերից ելած դժգոհ մարդիկ, որոնք հաստատվել էին Լիբանանում, թալանում էին մարդկանց ողջ աշխարհում: Այսպես արաբների մոտ շարունակվեց մոտ ութ տարի, մինչև որ Դամասկոսում գահին չքազմեց Աբդ ալ-Մելիք իբն Մովան իբն Հաբասը (Արաբական խալիֆոսության ապագա խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիքը – Մ.Յ.): (Բար-Յերբետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1672 «Այն ժամանակ ընդդեմ տաջիկների Լիբանանում 12.000 հազար հեծյալներ էին հաստատվել, որոնց այնտեղից հանեցին հույները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ ռոմների շարքերից ելած դժգոհ մարդիկ, որոնք հաստատվել էին Լիբանանում, թալանում էին մարդկանց ողջ աշխարհում: Այսպես արաբների մոտ շարունակվեց մոտ ութ տարի, մինչև որ Դամասկոսում գահին չքազմեց Աբդ ալ-Մելիք իբն Մովան իբն Հաբասը (Արաբական խալիֆոսության ապագա խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիքը – Մ.Յ.): (Բար-Յերբետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1673 «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Յ.), չգիտեմ ինչպես տեղեկանալով նրա մասին, ուղարկում է մի վասիլիկոսի, անունը Սիմեոն՝ հանձնարարելով բարկոծ անել չարության մշակին, իսկ իրենց անգիտությամբ մոլորված նրա աշակերտներին էլ հանձնել Աստծո եկեղեցիներին՝ դարձի և ուղղման բերելու համար, թեպետև նրանք անուղղելի մնացին: Սիմեոնն այդպես էլ արեց: Գալով և իր հետ վերցնելով տեղացի իշխանավորներից մեկին, որի անունը Տրյուֆոն էր, նա լինում է տեղում, ձերբակալում է բոլորին և, բերելով Կոլոնիայի հարավային կողմը, կանգնեցնում է թշվառականին իր աշակերտների դիմաց, որոնց հրամայում է բարկոծել նրան: Աշակերտները վերցնում էին բարերը, բայց ձեռքերն իրենց գոտկատեղերին մոտեցնելով, հետ էին շարտում բարերը՝ խնայելով իրենց ուսուցչին, որպես աստվածուստ իրենց ուղարկված» (Պետրոս Սիկիլիացի «Պիտանի պատմություն»):

1674 «Այդ նույն ժամանակ հունների զորավար ու մեծ իշխան Ալփիլիթները (Խազարական խաբանության խաբան Ալփիլիթները (657 - մոտ 703) – Մ.Յ.) վրդեցեց իր բազմաթիվ զորքերը և բաջերի երկիր Գովգի, ինչպես նաև զանազան տեղերից նրա մոտ եկած մարդկանց՝ գնեքերով ու զարդերով զինավառված, զորապետներով, դորշակներով, տեգավորներով, աղեղնավորների ու սպառազինված, զրահավորված, սաղավարտավարող հեծյալների գնդերով ասպատակեցին Աղվանքը՝ Կովկաս մեծ լեռան ստորոտներով, Կապադակի գավառի ավաններով: Նրանք որպես թե Տվանջիի արյան դիմաց էին վրեժխնդիր լինում, իսկ ինքը՝ զորավարը, իր թիկնապահ գնդով դաշտերով ու հովիտներում ման գալով, Կուր գետով անցավ Ուտի գավառը: Ահա այստեղ հավաքվեցին այդ երկրի մարդիկ ու անասունները, ավարեցին ու գերեցին ամեն ինչ, իսկ իրենք նորից դարձան ու բնակություն հաստատեցին դաշտի կողմերում՝ Լինթի սահմանների մոտերքը: Երբ Աղվանք իշխան Կարազ-Տրդատը տեսավ զորքի այդ ահագին բանակությունը, որ ասպատակելով անխնա գերում ու բանդում էր ամեն ինչ, տիրեց ու տարակուսանքի մեջ ընկավ: Ապա՝ մեծ եպիսկոպոսապետ Երիզավրին հունների իշխանի մոտ նա պատգամավոր ուղարկեց՝ նրա միջոցով առաջարկելով իր անկեղծ հավատարմությունն ու բարեկամությունը, որը նրա նկատմամբ տածում է իբրև սիրելի եղբոր: Միաժամանակ նա հայտնում է, որ իրենք մասնակից չեն եղել Տվանջիի ասպանությանը և ու այդ ասանելի ոճիրը կատարել է մի վատամուս ու չնչին մարդու ձեռքով: Այս ամբողջ Աղվանքի կաթողիկոսը խոսեց հունների մեծամեծների առաջ ու ավելացրեց նաև այլ անխնամալի աստվածային խոսքեր, որոնք նրան մղեցին դեպի աստծու բարկություն և նրա միջոց փոխեցին դեպի հաշտությունն ու անբավելի սերը: Ապա՝ կաթողիկոսը հունների իշխանին անկեղծ սրտով թիկունք ու օգնական է դարձնում՝ Կարազ-Տրդատի իշխանությանը, իսկ նա մեկնում է այնտեղից և անցնում, գնում է իր երկիրը» (Մովսես Կաղանկատվացի «Պատմություն Աղվանից աշխարհի», գիրք 2, գլուխ 36):

1675 «Այդ տարի Արաղլահի իբն Ասա իբն Զարալ ալ-Կիսրին արշավեց Կեսարիա, որը Հադասի լեռնանցքից այն կողմ է» (Իբն Խայթա «Պատմություն»):

1676 «Այն ժամանակ ընդդեմ տաջիկների Լիբանանում 12.000 հազար հեծյալներ էին հաստատվել, որոնց այնտեղից հանեցին հույները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ ռոմների շարքերից ելած դժգոհ մարդիկ, որոնք հաստատվել էին Լիբանանում, թալանում էին մարդկանց ողջ աշխարհում: Այսպես արաբների մոտ շարունակվեց մոտ ութ տարի, մինչև որ Դամասկոսում գահին չքազմեց Աբդ ալ-Մելիք իբն Մովան իբն Հաբասը (Արաբական խալիֆոսության ապագա խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիքը – Մ.Յ.): (Բար-Յերբետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1677 «Նույն տարում տեղի ունեցավ Ալի Յուսեյն իբն Նումայր ալ-Սուբուհիի արշավանքը, որը կատարեց Սուրիայում» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

1678 «Երբ իբն ալ-Չուբայրի խռովությունը սկսվեց, Յայաստանն ապստամբեց և նրա ազատներն ու նրանց հետևորդներն ըմբոստացան» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

1679 «Այն ժամանակ ընդդեմ տաջիկների Լիբանանում 12.000 հազար հեծյալներ էին հաստատվել, որոնց այնտեղից հանեցին հույները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ ռուսների շարքերից ելած դժգոհ մարդիկ, որոնք հաստատվել էին Լիբանանում, թալանում էին մարդկանց ողջ աշխարհում: Այսպես արաբների մոտ շարունակվեց մոտ ութ տարի, մինչև որ Դամասկոսում գահին չքազմեց Աբդ ալ-Մեյիթ իբն Մրվան իբն Չաբանը (**Արաբական խալիֆության ապսպա խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1680 «Այս Յուսուֆիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ի (685-695, 705-711) - Մ.Ֆ.**) առաջին տարում հյուսիսային ազգը, որին հազարք են ասում, տիրեց Յայոց, Վրաց և Աղվանից վրաց» (Անանիա Շիրակացի «Պատմություն»):

«2/ Տեր-Սահակի հինգերորդ տարում Գրիգոր իշխանը պատերազմում է խազիդների դեմ և սպանվում է Յայոց 130 թվականին...: 4/ Գրիգոր իշխանը սպանվում է հյուսիսային ազգերի դեմ պատերազմում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2, 4):

«Գրիգորի օրոք սպանում էին խազրաց զորքերին» (Մխիթար Անեցի «Յանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 20):

1681 «Այն ժամանակ 12.000 հազար հեծյալներ էին հաստատվել Լիբանանում ընդդեմ տաջիկաց, որոնց այնտեղից հանեցին հույները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ ռուսների շարքերից ելած դժգոհ մարդիկ, որոնք հաստատվել էին Լիբանանում, թալանում էին մարդկանց ողջ աշխարհում: Այսպես արաբների մոտ շարունակվեց մոտ ութ տարի, մինչև որ Դամասկոսում գահին չքազմեց Աբդ ալ-Մեյիթ իբն Մրվան իբն Չաբանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1682 «Եվ անհա սպանվեցին պատերազմում Յայոց, Վրաց և Աղվանից իշխանները, իսկ դա եղավ Յայոց 134 թվականի Սահմի ամսի 10-ին» (Անանիա Շիրակացի «Պատմություն»):

«Տաջիկների միջև տեղի ունեցող պատերազմի ժամանակ հարկատվությունից դադարեցին Յայաստանը, Վիրքն ու Աղվանքը՝ երեսուն տարի ծառայելուց հետո: Նրանք երեք տարի ապստամբ մնացին, իսկ չորրորդ տարում մեր Յայոց աշխարհին տիրեց հյուսիսային ազգը, որ կոչվում էր խազիդներ: Նրանք պատերազմում սպանեցին Գրիգոր իշխանին, բազում նախարարների և վրաց ու աղվանից իշխաններին: Ասպատակ սփռելով մեր Յայոց աշխարհը՝ նրանք բազում գավառներ և ավաններ գրավեցին, ապա վերցնելով ավարը և գերայաներին, գնացին իրենց երկիրը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 4):

«Այնուհետև Սահակ հայրապետի աթոռակալության յոթերորդ տարում սաստկացել է խազիդների պատերազմը Գրիգոր մեծ իշխանի դեմ, որտեղ սպանվեց նա և թաղվեց իր հայրերի մոտ» (Յովհաննես Դրասխակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 20):

«2/ Այս ժամանակներում սաստիկ ավերմունք ու հալածանք հասան մեր Յայոց աշխարհին, որովհետև Յայոց 134 թվականին հյուսիսային զորքերը, որոնք խազիդք են կոչվում տիրեցին Յայոց Վրաց և Աղվանից աշխարհներին: Պատերազմում սպանվում են Յայոց և Վրաց իշխանները...: 6/ Յուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ի - Մ.Ֆ.**) առաջին տարում Յայաստանին, Վրաստանին և Աղվանքին տիրեցին հյուսիսային ազգերը, որոնց խազիդներ են ասում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2, 6):

«Զորհատուի 682 թվականին Գրիգոր Մամիկոնյանը սպանվեց խազարների դեմ պատերազմում» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Յամազասպից հետո տասը տարի հայոց մարզպան եղավ Գրիգոր Մամիկոնյանը, որին սպանեցին խազարները» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 1):

1683 «Այն ժամանակ ընդդեմ տաջիկների Լիբանանում 12.000 հազար հեծյալներ էին հաստատվել, որոնց այնտեղից հանեցին հույները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ ռուսների շարքերից ելած դժգոհ մարդիկ, որոնք հաստատվել էին Լիբանանում, թալանում էին մարդկանց ողջ աշխարհում: Այսպես արաբների մոտ շարունակվեց մոտ ութ տարի, մինչև որ Դամասկոսում գահին չքազմեց Աբդ ալ-Մեյիթ իբն Մրվան իբն Չաբանը (**Արաբական խալիֆության ապսպա խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1684 «Այն ժամանակ ընդդեմ տաջիկների Լիբանանում 12.000 հազար հեծյալներ էին հաստատվել, որոնց այնտեղից հանեցին հույները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ ռուսների շարքերից ելած դժգոհ մարդիկ, որոնք հաստատվել էին Լիբանանում, թալանում էին մարդկանց ողջ աշխարհում: Այսպես արաբների մոտ շարունակվեց մոտ ութ տարի, մինչև որ Դամասկոսում գահին չքազմեց Աբդ ալ-Մեյիթ իբն Մրվան իբն Չաբանը (**Արաբական խալիֆության ապսպա խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1685 «Այն ժամանակ ընդդեմ տաջիկների Լիբանանում 12.000 հազար հեծյալներ էին հաստատվել, որոնց այնտեղից հանեցին հույները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ ռուսների շարքերից ելած դժգոհ մարդիկ, որոնք հաստատվել էին Լիբանանում, թալանում էին մարդկանց ողջ աշխարհում: Այսպես արաբների մոտ շարունակվեց մոտ ութ տարի, մինչև որ Դամասկոսում գահին չքազմեց Աբդ ալ-Մեյիթ իբն Մրվան իբն Չաբանը (**Արաբական խալիֆության ապսպա խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1686 «Այդ ժամանակ Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը - Մ.Ֆ.**), անչափ գոռոզանալով, երդմնազանց եղավ և խախտեց խաղաղությունը մինչ այն կյանքի կկոչվե՞ր՝ ելնելով ու գերեվարելով Կիպրոսում գտնվող արաբներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 15):

«Այդ ժամանակ Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը - Մ.Ֆ.**), անչափ գոռոզանալով, երդմնազանց եղավ և խախտեց խաղաղությունը մինչ այն կյանքի կկոչվե՞ր՝ ելնելով ու գերեվարելով Կիպրոսում գտնվող արաբներին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այս ժամանակ Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը - Մ.Ֆ.**) ասպատակեց Կիպրոսը և անհա զայրացան նրա դեմ տաճիկները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

1687 «Այդ տարի Աբդալմեյիթը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) հաշտություն հաստատելու համար Յուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ի - Մ.Ֆ.**) մոտ դեսպանություն ուղարկեց: Այն կնքվեց հետևյալ պայմաններով՝ կայսրը լուծարե՞ր է ենթարկում Լիբանանի մարդայինության զորաբանակ և արգելում է նրանց ներխուժումները, իսկ Աբդալմեյիթը հռոմեացիներին է վճարում օրական 1.000 դահեկան, 1 ձի և 1 ստրուկ: Կիպրոսի, Յայաստանի և Իբերիայի հարկերը երկու կողմերը կհստում են հավասարապես: Կայսրը Աբդալմեյիթի մոտ համաձայնությունը ստորագրելու համար Պավլոս մագիստրիանոսին ուղարկեց: Պայմանագիրը կնքվեց և դրա տակ դրվեցին վկաների ստորագրությունները: Մագիստրիանոսը պատիվների արժանանալուց հետո վերադարձավ: Կայսեր կարգադրությամբ 12.000 մարդայիններ հետ կանչվեցին, որով նա անդամահատեց հռոմեական կայսրության զորությունը, քանզի Մոպուսեստիայից մինչև Չորրորդ Յայե այժմ արաբների կողմից բնակեցված սահմանամերձ բաղաբները, ժամանակին, մարդայինների արշավանքների պատճառով, անապահով էին ու անմարդաբնակ: Արդ, մարդայինների վերացման պատճառով, Ռոմանոսիան արաբներից սուկայի փորձանքներ կրեց, մինչև օրս էլ կրում է» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Աբիմեյիթը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) Յուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ի - Մ.Ֆ.**) մոտ դեսպաններ ուղարկեց, որպեսզի ամրապնդի խաղաղությունը այն պայմանով, որ մարդայինների զորաբանակը դուրս բերվի Լիբանանից ու արգելվի նրանց հարձակումները, իսկ փոխարենը Աբիմեյիթը ամեն օր հռոմեացիներին կտա 1.000 տոմս, մի ազնվացեղ ձի և մի ստրուկ-եթովկացի, իսկ բացի այդ էլ՝ նա ու վասիլևսը հավասարապես կկիսեն ընդհանուր հարկերը Կիպրոսից, Յայաստանից և Իբերիայից: Վասիլևսն պայմանավորվածությունը հաստատելու համար Աբիմեյիթի մոտ ուղարկեց Պավլոս մագիստրոսին ու վկաների ներկայությամբ գրավոր ձևով ամրագրվեց այդ ամենը: Մագիստրոսը պատվավոր նվերներով վերադարձավ: Ուղարկելով իր մարդկանց՝ վասիլևսը վերցրեց 12.000 մարդայիններին: Միանով նա նվազեցրեց հռոմեական հզորությունը, քանզի այդ ժամանակ նույն այդ մարդայինների հարձակումների պատճառով արաբներով բնակեցված սահմանային բաղաբները Մոպուսեստիայից մինչև Չորրորդ Յայե անապաշտպան ու անմարդաբնակ էին, իսկ նրանց զորքի ցրումից հետո Ռոմանիան արապների աղետներ կրեց արաբներից ընդհուպ մինչև մեր ժամանակները» (Կոստանտինոս Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 22):

«Ապա նրա բնակիչներն այնտեղից տեղափոխվեցին Աբդայա իբն ալ-Չուբայրի ապստամբության օրերին, եկան ռուսները, բանդեցին, հետո թողեցին ու հեռացան: Այնտեղ եկան հաստատվեցին քրիստոնյաներ՝ խլեր ու արամեացի: Աբդ ալ-Մեյիթ-խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) իր հոր՝ Մարուան իբն ալ-Չաբանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվանի - Մ.Ֆ.**) մահվանից հետո, հաշտություն կնքեց ռուսների հետ և, որոշ գումար վճարելով, ապահովեց իր խալիֆայությանը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Երբ Աբդ ալ-Մեյիթն (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) ուզեց հարձակվել, լուր ստացավ, որ ռումների բռնապետը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) հարձակվել էր Մապոսեստիայի վրա: Չկամենալով նրա հետ կռվով զբաղվել, սակայն, երբ երկիրը խռովահույզ վիճակում էր՝ նա լուր ուղարկեց և շատ զուսմարներ տալով հաշտություն կնքեց, մինչև որ վերջինս հեռացավ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) տեսավ, որ բոլոր կողմերից շրջապատված է և ամենից շատ նեղություն է կրում մարդային-ռումներից, որոնք Լիբանանում էին գտնվում, ու դրա համար էլ Յուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) հետ 10 տարի ժամկետով խաղաղություն կնքեց: Արդյունքում Յուստինիանոսը պետք է սահմանից հեռացներ 12.000 հոգանոց այդ ավազակներին, իսկ դրա փոխարեն էլ Աբդալլահն ամեն օր ռումներին պետք է վճարեր 1.000 դարիկ, 1 ձին և 1 ստրուկ: Որոշվեց նաև, որ Կիպրոսին կողմերը պետք է տիրեն միասնաբար, հարկի կեսը պետք է անցնի ռումներին, կեսը՝ տայաներին: Չայաստանը, Վրաստանը, Արգանը և Անտրպատականը պետք է լիովին անցնեն ռումներին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 15):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) տեսավ, որ բոլոր կողմերից շրջապատված է և ամենից շատ նեղություն է կրում մարդային-ռումներից, որոնք Լիբանանում էին գտնվում, ու դրա համար էլ Յուստինիանոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) հետ 10 տարի ժամկետով խաղաղություն կնքեց: Արդյունքում Յուստինիանոսը պետք է սահմանից հեռացներ 12.000 հոգանոց այդ ավազակներին, իսկ դրա փոխարեն էլ Աբդալլահն ամեն օր ռումներին պետք է վճարեր 1.000 դարիկ, 1 ձին և 1 ստրուկ: Որոշվեց նաև, որ Կիպրոսին կողմերը պետք է տիրեն միասնաբար, հարկի կեսը պետք է անցնի ռումներին, կեսը՝ տայաներին: Չայաստանը, Վրաստանը, Արգանը և Անտրպատականը պետք է լիովին անցնեն ռումներին» (Բար-Յեբրեստ «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) սարակիստներից խլեց Աֆրիկան և Նրանց հետ ցամաքի ու ծովի վրա խաղաղություն կնքեց» (Յովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 45):

¹⁶⁸⁸ «Իսկ Յուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) իր թագավորության երրորդ տարում չափազանց շատ զորք է ուղարկում Չայաստան, որոնք հրով ու գերեվարությամբ քարուքանդ արեցին 25 գավառ և 8.000 երդ էլ գերեցին ու վաճառեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Նույն տարում էլ, մտնելով Չայաստան, վասիլևսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) ընդունեց այնտեղ Լիբանանից եկած մարդային-ռումներին՝ բանդելով այդ արյնծակուռ պարիսպը» (Վոստանդին Տիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 22):

¹⁶⁸⁹ «Իսկ Յուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.), լինելով շուրջ 16 տարեկան պատանի, անխոհեմաբար էր կառավարում երկիրը: Նա հռոմեական զորքով Չայաստան ուղարկեց Լեոնտիոս զորավարին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լեոնտիոսն – Մ.Ֆ.), որը, այնտեղի սարակիստների ջարդ տալով, երկիրն իրեն հպատակեցրեց...: Կայսրը, գալով Չայաստան, այնտեղ ընդունեց Լիբանանի մարդային-ռումներին: Դրանով նա բանդել մի արյնծե պարիսպ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Յուստինիանոս կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) իր թագավորության երկրորդ տարում և Աշոտ պատրիկի իշխանության ժամանակ բազում զորքեր առաքեց մեր Չայոց աշխարհի դեմ, որոնք ավերեցին մեր երկիրը ավարառությամբ: Բազում հոյակերտ շինվածքներ հրի մատնելով նրանք ավերեցին և ապա վերադարձան իրենց երկիրը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 5):

«Ապա հաջորդ տարի Յուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) ուրիշ զորքեր էլ ուղարկեց՝ 40.000 հոգի» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

¹⁶⁹⁰ «Ապա նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) վերացրեց բուլղարների հետ կնքված խաղաղությունը և խարխլեց իր հոր կարգադրություններն ու հաստատած կարգ ու կանոնը: Որոշելով հպատակեցնել Բուլղարիան և Սկլավիինները՝ նա հեծելազորին հրամայեց անցնել Թրակիա...: Այդ տարի Յուստինիանոսն արշավեց Սկլավիինայի և Բուլղարիայի վրա և դիմադրություն ցուցաբերած բուլղարներին հետ սղծեց: Արշավելով մինչև Թեսալոնիկե՝ նա սկլավների հոծ բազմությունները և գնեթով, և խաղաղ ճանապարհով հնազանդեցնելով, Աթիոսի վրայով տարավ բնակեցրեց Օպսիկինի շրջաններում» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ թագավորությունը նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ը – Մ.Ֆ.) թողեց իր որդի Յուստինիանոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ին – Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ 16 տարեկան էր: Յուստինիանոսն ընդունեց թագավորությունն իր հորից, որը հրահանգել էր պահպանել խաղաղությունը և ամուր կարգ հաստատել պետության մեջ, որից հետո ամեն ինչ բանդեց: Նա բանդեց նաև խաղաղությունը, որը կնքվել էր բուլղարների հետ: Չեծյալ բանակ անցկացնելով Թրակիական երկրամաս՝ նա անմիջապես նետվեց սկլավների վրա: Հարձակում գործելով մինչև Թեսալոնիկե՝ նա սկլավիական ժողովրդին պատկանող շատ մարդկանց բռնեց, ոմանց բռնի կերպով, ոմանց էլ՝ խոստումներով, անցկացրեց նրանց Աթիոս և տեղակայեց այսպես կոչված Օպսիկին երկրամասում: Նրանցից նա հավաքեց մինչև 30.000 հոգանոց զորք և ժողովրդին, որին զինեց, կոչեց «Հնորդալ զորք»: Որպես արխոնտ նա նրանց վրա նշանակեց Նեբուլա անունով ազնվացեղերից մեկին» (Նիկեեի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 1):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) խախտեց նաև բուլղարների հետ կնքված խաղաղությունը՝ խաթարելով իր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին IV-ի – Մ.Ֆ.) կողմից թողած նորմալ կարգերը» (Վոստանդին Տիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 22):

«Այդ ժամանակ Յուստինիանոսը վերացրեց նաև բուլղարների հետ կնքած հաշտությունը և սկզբում հաղթանակ տարավ» (Չիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁶⁹¹ «Վերադարձին կլեյսուրի նեղ տեղում բուլղարները կտրեցին նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ի – Մ.Ֆ.) ճանապարհը և նա, բազում զոհեր ու վիրավորներ տալով, հազիվ անցավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Յուստինիանոսը վերացրեց նաև բուլղարների հետ կնքած հաշտությունը և սկզբում հաղթանակ տարավ, բայց հետո հենց ինքը պարտություն կրեց և հազիվ փրկվեց» (Չիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁶⁹² «Աշոտ իշխանությունը չորս տարի պահեց, իսկ իշխանության չորրորդ տարում Բանայեի որդիների մի գունդ ասպատակությամբ հարձակվեց մեր Չայոց աշխարհի վրա: Սրանք հանցանքի որդիներ էին՝ անօրենության զավակներ, և անիրավության էին գործում Մարաց կոչված ավանդներում՝ Խրամում, Ջուդայում և Խոշակունիքում: Սրանք տղամարդկանց հարկապահանջությամբ խոշտանգում էին, իսկ կանանց էլ զազրելի պղծությամբ կանխում էին խայտառակել՝ ըստ իրենց անօրենության: Նրանց չարագործությունների համբավը հասավ Աշոտ իշխանին, որն անմիջապես հրաման տվեց զորքերին ելնել նրանց դեմ: Ամենքին հարվածելով՝ հայերը նրանց սրով կտորեցին ու մնացորդներին փախուստի մատնեցին, սակայն սատանայի խորամանկ որդին, երբ տեսավ, որ թշնամու հարվածը սաստիկ է, հրաման տվեց իր զորքերին՝ հավաքված գանձը դաշտում ցրել Չայոց գոթի առջև: Եվ ահա սրանք անխորհունդ ընկան ավերի հետևից՝ թուլացնելով նրանց հետապնդումը, և Միայն Աշոտ իշխանը, սակավ մարդկանցով հետապնդելով, գնում էր նրանց հետևից: Թշնամիները, իրենց զորացած զգալով, հարձան նրա կողմը և հարվածելով վիրավորեցին Չայոց իշխանին: Ապա՝ ճիշ բարձրացավ զորքի մեջ և շուտափույթ հասան ու թշնամուն հարվածելով կտորեցին: Դրանից հետո, վերցնելով իշխանին, նրանք կարելի էր խոցված վիճակում նրան բերեցին Կոզմիոս, որտեղ մահմուն էլ նա փառավորապես վախճանվեց ու թաղվեց իր հանգստյան կացարանում՝ Դարյունք գյուղում» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 5):

«Եվ մեծ խռովություն էր տիրում մեր Չայոց աշխարհում, որովհետև տաճիկ զորքերը գալիս ու գերում են մի շարք գավառներ: Աշոտ իշխանը դուրս է գալիս նրանց դեմ պատերազմի և այնտեղ սպանվում է, իսկ Չայոց իշխաններից ոմանք անձնատուր են լինում տաթկաց գոթին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Քրիստոսի 688 թվականին Աշոտը սպանվեց արաբների դեմ պատերազմում» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Չայոց մարզպանությունը Ներսեհից հետո ստանձնում է Աշոտը՝ երեք տարի: Նա արաբների կողմից սպանվեց» (Վիրակոս Գանձակեցի «Չայոց պատմություն», գլուխ 1):

¹⁶⁹³ «Հաջորդ տարվա սկզբներին ինքը՝ Յուստինիանոսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.), մեծ բանակով շարժվում, գալիս է Չայաստանի վրա Արարատյան կոչվող լեռան կողմից: Նա, իր զորքերը երեք մասի բաժանելով, ուղարկում է դեպի Չայաստան, Վրաստան և Արկանք, ապա կանգնում է իր մոտ այդ երկրների բոլոր իշխաններին և նրանք ոչ թե իրենց կամքով, այլ հարկադրաբար գնում են նրա մոտ: Այդ ժամանակ նա, իշխաններից ոմանց իր հետ վերցնելով և մի բանիսի որդիներին էլ իբրև պատանդ առնելով, որոնց թվում նաև Չայոց կաթողիկոս Սահակին հինգ եպիսկոպոսներով հանդերձ, պահում է իր մոտ, իսկ մնացած իշխաններից ոմանց արթունաշուք պատարագով պատվում և հաստատում է այդ երկրներին կուսակալ: Կապույտիորոցի կոմս և Շիրակի տեր Ներսեհին նա նշանակում է Չայոց իշխան, պատրիկ և Էթալաթոս Կարագառանին, որը թագավորի երկրորդն էր, կարգում է Արկանքի իշխան, 30.000 զինվոր էլ իշխաններին օգնական է թողնում և ինքը վերադառնում է Կոստանունուպոլիս» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

¹⁶⁹⁴ «Ապա Աբդ ալ-Մեյիթը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) Ռումի զորավարի դեմ ուղարկեց Սահիմ իբն ալ-Մուհաջիրին, որը ծպտված քաղցր խոսեց, սիրաշահեց ու, մերժելալով նրան, բարեկամ ձևացավ: Նա սկսեց բամբասել Աբդ ալ-Մեյիթին, հայիոյեց նրան և նրա

վատահույսանք շահեց խաբելով, ապա Աթո Կ-Սալիքի մավաներով ու զինվորներով, որոնց նախապատրաստել էր Կոմի համար և պահել հարմար վայրում, հանկարծակի հարձակվեց: Նա սպանեց զորավարին և նրա մոտ եղած ռումբներին, ապա հայտարարեց, որ երաշխավորագիր էր տալու նրանց, ովքեր միացել էին Ռուս զորավարին: Այսպիսով՝ մարդայինները ցրվեցին Յենսեսայի ու Դամասկոսի գյուղերում, իսկ մեծամասնությունը վերադարձավ Ամանոսի լեռներում իրենց բաղաբե: Արամեացիք եկան իրենց գյուղերը, իսկ սարդուկները վերադարձան իրենց տեղերի մոտ» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁶⁹⁵ «Այդ տարի Դուստինիանոսն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) անխոհեմաբար վերացրեց Աթոյվեյիքի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աթո-Կ-Սեյիքի – Մ.Ֆ.) հետ ունեցած խաղաղությունը: Նա ջանաց Կիպրոս կղզու բնակչությունը արտագաղթեցնել և բացի այդ նա չընդունեց նաև Աթոյվեյիքի նոր կտրած ու նախկինում շրջանառության մեջ չեղած դրամը: Բազում կիպրացիներ նավարկելիս ջրասույզ եղան, հիվանդություններից կոտորվեցին, իսկ մնացածները Կիպրոս վերադարձան: Աթոյվեյիքը, լսելով այդ մասին, սարդակական կեղծավորությամբ կոչ էր անում չվերացնել խաղաղությունը և ընդունել իր դրամը, այնպես ինչպես արաբները, թեև իրականում շրջանառության մեջ չեն ընդունում հռոմեական դրամը, ընդունում են այն որպես բաշով մետաղ: Արաբների նոր դրամ կտրելուց հռոմեացիները ոչ մի վնաս չեն կրում: Կայսրը նրա աղերսը վախի Նշան համարեց, չհասկացավ, որ նրանց նպատակը մարդայինների գործարանակի լուծարքն էր և նա խաղաղությունը վերացնելու հարմար առիթի որոնումը: Ինչը և եղավ: Աթոյվեյիքը կարգադրեց Մեքքայի տաճարը կառուցել, որի համար ուզեց օգտագործել սուրբ Գեթսեմանիի սյուները: Գեթսեմանիի լողոթնետ Սերգիոսը՝ Սանտուրի որդին, մի շատ քրիստոսաւեր մարդ է և նույն այն Աթոյվեյիքին շատ մտերմի այն անձնավորությունն, ինչպես նաև Պաղեստինի քրիստոնյաների առաջնորդը՝ ոչ պակաս քրիստոսաւեր Պատրիկիոսը, մականունը «Կլավայոս», խնդրեցին այդ բայի չդիմել: Նրանք խոստացան դիմել և համոզել Դուստինիանոսին այդ սյուների փոխարեն այլ սյուներ ուղարկել: Ինչ և եղավ: Այդ տարի Դուստինիանոսը իր գաղթեցրած սկավների մեջ ընտրություն կատարեց, 30.000 հոգու զինվորագրեց, զինեց, անվանեց «Ընտրյալ զորք» ու հրամանատար Նշանակեց Նեփոլոս անունով մեկին: Նրանց վրա հույս դնելով, նա արաբներին գրեց, թե չեղյալ է հայտարարում հաշտության պայմանագիրը: Այդ «Ընտրյալ զորք»-ն առնելով, ինչպես և ողջ հեծելազորը՝ կայսրը շարժվեց դեպի ծովափնյա Սեբաստուպոլիսը: Արաբները ձևացնում էին, թե դեմ են խաղաղության վերացմանը, որ իրենց այդ բանին կայսրն է մղում ու նրա հեղհեղուկությունը, և զինվելով, իրենք ևս եկան Սեբաստուպոլիս: Վկայակոչելով երկուսի միջև եղյուցներով հաստատված պայմանագիրը՝ նրանք կոչ էին անում կայսրը չխախտել այն, բանգի աստված կղատի և կպատուհասի մեղավորներին: Այն պատճառով, որ կայսրը այդ խոսքերին ականջ անձած չլսեց, ընդհանրապես՝ փութաց մարտի, արաբները հաշտության պայմանագրի բնագրով գլանափաթեթը բացելով՝ այն դրոշակի փոխարեն երկար ծողի ծայրին կապեցին, որից հետո Մուհամմեդ զորավարի գլխավորությամբ հռոմեացիների վրա հարձակվեցին և մարտ տվեցին: Սկզբում արաբները պարտություն էին կրում, սակայն Մուհամմեդը հռոմեացիների դաշնակից սկավների զորավարի հետ գաղտնի բանակցեց, նրան ոսկե դրամով լի մի կապարճ ուղարկեց, բազում խոստումներ տալով խաբեց և համոզեց 20.000 սկավներով իր կողմն անցնել: Դա ահա կանխորոշեց հռոմեացիներին փայտուտը: Դրա վրա Դուստինիանոսը Նիկիոսի ժողովի ծոցի մոտ գտնվող Լևկատե կղզիվոր գաղթափ և ծովափնյա վայրում նրանց մնացածներին, կանանցով և երեխաներով հանդերձ, սրակոտոր արեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Յենվելով նրանց վրա՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) համարձակվեց վերացնել դեռ իր հոր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին IV-ի – Մ.Ֆ.) կողմից կնքած խաղաղությունը սարակինոսների հետ: Դուստինիանոսը դրա նա տեղաշարժեց հուլիսիներին, որոնք հնուց ի վեր տեղաբաշխված էի Լիբանանյան լեռներում: Եվ ահա, պատերազմի մեջ մտնելով սարակինոսների հետ, նա հասավ մինչև Սեբաստուպոլիս: Սարակինոսները, սակայն, ևս նրա դեմ ռազմական գործողություններ սկսեցին և դուրս եկան նրա դեմ: Նրանք ասում էին, որ խաղաղությունը ամուր են պահում, իսկ եթե իրենք՝ հռոմեացիները, այն խախտեն, ապա թող Աստված մեղավորներին դատավոր լինի: Դուստինիանոսը, սակայն, գերադասեց պատերազմը, իսկ սարակինոսները, կապելով թղթե պայմանագիրը դրոշի վերևում, հրաման տվեցին այն հռոմեացիներին դեմ շարժվելիս առջևից տանել: Արդյունքում հռոմեացիները փայտուտի դիմեցին, իսկ «Յատուկ» կոչված սկավների գունդը միացավ սարակինոսներին և նրանց հետ միասին սկսեց սպանել հռոմեացիներին: Դրանից հետո, ավելի շատ բաշություն հավաքելով՝ սարակինոսները սկսեցին ասպատակել հռոմեական տերությունը: Ահա այսպես էին գործերը այդ ժողովրդի հետ» (Նիկեփոր պատրիարք «Դամառոտ պատմություն», մաս 1):

«Այդ պատճառով Կարդուկ շրջանի տիրակալ Մուհամմեդը գնաց Կապարովկիայի վրա, որտեղ ասկավները մարտով հարձակվեցին նրա վրա: Արդյունքում, սակայն, ճակատամարտում, որ տեղի ունեցավ Կեսարիայի մոտ, ասկավներն անցան արաբների կողմը, որից հետո նրանցից 7.000 հոգի հաստատվեցին Ասորիքում, երբ արաբները տեղավորեցին նրանց Ամտիոքի ու Կուրասի մոտակայքում և կանայք, ինչպես նաև օրապահիկ սահմանեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 15):

«Այդ պատճառով Կարդուկ շրջանի տիրակալ Մուհամմեդը գնաց Կապարովկիայի վրա, որտեղ ասկավները մարտով հարձակվեցին նրա վրա: Արդյունքում, սակայն, ճակատամարտում, որ տեղի ունեցավ Կեսարիայի մոտ, ասկավներն անցան արաբների կողմը, որից հետո նրանցից 7.000 հոգի հաստատվեցին Ասորիքում, երբ արաբները տեղավորեցին նրանց Ամտիոքի ու Կուրասի մոտակայքում և կանայք, ինչպես նաև օրապահիկ սահմանեցին» (Բար-Եբերեսու «Ալփարիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ առաքեց Աթոյի Եմիրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աթո-Կ-Սեյիքի – Մ.Ֆ.) Ճժերին Դունաց երկիր՝ Կեսարիա, իսկ հույները վարձեցին սկավներին և եկան լրանց վրա: Նրանք կոտորեցին արաբներին, բայց հետո սկավները դաշինք խնդրեցին, խառնվեցին տաճիկներին ու հաղթեցին: Այդ ժամանակ 7.000 հեծյալ իրենց կանանց, երեխաների ու ունեցվածքի հետ արաբներն անցկացրին Ամտիոք և Կուրաս» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Դուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.) վերացրեց սարակինոսների հետ կնքած խաղաղությունը և նրանց որոշակի չարիք պատճառեց, սակայն ի պատասխան ավելի մեծ չարիք ստացավ...: Եվ ահա սարակինոսները ջարդեցին հռոմեացիներին մի դաժան մարտում» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Այդ տարի Աթո Կ-Սեյիքը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աթո-Կ-Սեյիքի – Մ.Ֆ.) իր եղբորը Մուհամմադին Նշանակեց Ջազիրայի ու Դայաստանի կառավարիչ: Սա արշավանք կատարեց ու ջարդեց թշնամուն» (իբն Կ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում են նաև խալիֆան, Տաբարին և Իլյա Նիսիբացին:

¹⁶⁹⁶ «Այդ տարի էր Օսման իբն Վալիդի ընդհարումը ռումբների հետ Դայաստանի կողմերում: Օսմանի հետ կար 4.000 ռազմիկ, իսկ ռումբների մոտ՝ 60.000: Օսմանը հաղթեց նրանց ու շատերին կոտորեց» (իբն Կ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո, ավելի շատ բաշություն հավաքելով, սարակինոսները սկսեցին ասպատակել հռոմեական տերությունը: Ահա այսպես էին գործերը այդ ժողովրդի հետ» (Նիկեփոր պատրիարք «Դամառոտ պատմություն», մաս 1):

¹⁶⁹⁷ «Այդ տարի Մուհամմադ իբն Մարուանը ամառային արշավանք կատարեց, երբ ռումբները Մարաշի կողմից դուրս էին եկել Կ-Նանիկ» (իբն Կ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶⁹⁸ «Սակայն 74 թվականին Մուհամմադ իբն Մարուանը խախտեց պայմանագիրը և արշավեց ռումբների դեմ» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի Մուհամմադ իբն Մարուանը ամառային արշավանք կատարեց Ռումի երկիրը և հաղթեց» (իբն Կ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁶⁹⁹ «Իսկ Դիցի 75 թվականին Մուհամմադ իբն Մարուանը ամառային արշավանք կատարեց և ռումբները Ջուսադա Ա անսին առաջացան Մարաշի կողմերը դեպի՝ Ամանկ: Նրանց դեմ դուրս եկան մահմեդականները, որոնց գլխավորում էր Աբաս իբն Կ-Վալիդ իբն Ուկբա իբն Աբու Մուայթը՝ իր հետ ունենալով Աթո Կ-Սեյիք իբն Մարուանի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աթո-Կ-Սեյիքը – Մ.Ֆ.) մավլա Դինար իբն Դինարին՝ Կիննարինի ու նրա գավառների կառավարիչ: Նրանք իրար հետ բախվեցին Մարաշի Ամիլ մոտ և աստիկ կոչվ տեղի ունեցավ, ռումբները նահանջեցին և մահմեդականները հետապնդեցին նրանց՝ կոտորելով ու գերելով» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աթո-Կ-Սեյիքը – Մ.Ֆ.) օրոք Դիցի 75 թվականին Մուհամմադ իբն Մարուանը ամառային արշավանք կատարեց, ռումբները հարձակվեցին Ամանկի կողմերը, նրանց կոտորեցին Աբուն իբն Վալիդ իբն Ուկբա իբն Աբու Մուայթը և Դինար իբն Դինարը» (Ջալուրի «Պատմություն»):

«Անել էր իբն Կ-Քալիլ, թե այդ տարում ամառային արշավանք կատարեց Մուհամմադ իբն Մարուանը, այն ժամանակ, երբ ռումբները հարձակվել էին Մարաշի գավառի Ամիլ վայրի վրա» (իբն Կալաթ «Պատմություն»):

¹⁷⁰⁰ «Այդ տարի Դինարը ռումբների մի խմբի էր հանդիպել Յարուուի կամուրջի մոտ, որը Շիմշաթից մոտավորապես տաս մղոն հեռավորության վրա էր, և հաղթեց նրանց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷⁰¹ «Մուհամմեդը, իր հետ վերցնելով զաղթական սկավներին, որպես Ռոմանոսիային բաջատեղյակ մարդկանց, Ռոմանոսիայի վրա արշավեց և բազում մարդկանց գերեվարեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեդիթի - Մ.Ֆ.) օրոք Ֆիցրի 76 թվականին Յահիա իբն ալ-Ֆաթալը ամառային արշավանք կատարեց դեպի Մարջ ալ-Շահի, որը Մալաթիայի ու Մամեստիայի միջև է» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այս տարում Մուհամմադ իբն Մարուանը Մալաթիայի կողմից արշավեց Ռուսի երկիրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁰² «Նրանք ճանապարհի ընկան և հենց այդ նույն գիշերը զավթեցին հեծյալ կենդանիները ու դրանց վրա նստեցրին իրենց հետիոտներին, այնպես որ վերջիններս դարձան հեծյալներ» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարների պատմություն»):

¹⁷⁰³ «Նրանք մասցին Դարայի շրջանում 13 գիշեր, իսկ Դարայի, Լիսիբիսի և Շնքարի բնակիչները ամրացան նրանց դեմ: Այն գիշերը, երբ Սալիհը դուրս եկավ, նրա հետ դուրս եկան 120 մարդ, կամ, ըստ ոմանց՝ 110» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարների պատմություն»):

¹⁷⁰⁴ «Այս ապստամբության լուրը հասավ Մուհամմադ իբն Մրվանին, որն այդ ժամանակ գտնվում էր Ջազիրայում, և նա 500 մարդկանցով նրանց դեմ ուղարկեց Բանու ալ-Ֆարիս իբն Մուալիա իբն Թափր ցեղից Ադի իբն Ադի իբն Ումայաիին: Ադին, սակայն, ասաց նրան. «Թող Աստված բարոքեցնի էմիրին: Մի՞թե դու ինձ կուղարկես այն մարդու դեմ, ով բանս տարի կանգնած է խարաջանների գլխին և ում ապստամբությանը մասնակցում են Ռաբիա ցեղից մարդիկ, որոնք նախկինում ելել են իմ դեմ ու սովոր են մեր ուժը փորձել: Այդպիսի մարդկանց դեմ, որոնցից յուրաքանչյուր հետևակն արժե հարյուր հեծյալից ավելի, դու ինձ 500 մարդով ես ուղարկում: Մուհամմադը պատասխանեց. «Լավ, այդ դեպքում ես քեզ կտամ ևս 500 մարդ և դու նրանց դեմ կգնաս 1.000 հոգով»: Եվ ահա Ադին հառաջից դուրս եկավ 1.000 հոգով: Սա առաջին գործն էր, որ շարժվեց Սալիհի դեմ: Ադին առաջ էր շարժվում այնպես, ասես իրեն տանում էին դեպի մահ: Ադին բարեպաշտ մարդ էր: Նա հասավ մինչև Դավան, որտեղ կանգնեցրեց զորքին և գաղտնի կերպով Սալիհ իբն Մուսաբիի մոտ առաջ ուղարկեց Բանու Լիսիբի ցեղի Բանու ալ-Վիրթահ տոհմից մի մարդու՝ Չիյադ իբն Աբդուլլահ անունով: Այս մարդը Սալիհին ասաց. «Ադին ինձ ուղարկել է քեզ մոտ՝ խնդրելու, որ դու թողնես այս երկիրը, գնաս մեկ այլ երկիր և այնտեղ կռվես ժողովրդի դեմ, որովհետև Ադին ոգծված է քեզ հետ մարտի բռնվելու հարցում»: Սալիհը պատասխանեց. «Վերադարձիր նրա մոտ և ասա նրան, որ, եթե դու համաձայն ես մեր համոզմունքներին, մեզ տուր մի նշան, որը մենք կճանաչենք: Այդ դեպքում մենք հենց այս գիշեր կճանապարհվենք՝ թողնելով այս երկիրը ձեզ և գնալով մեկ այլ տեղ: Եթե դու հետևում ես բռնակալների և չար իմամների համոզմունքներին, սակայն, ապա մենք կտեսնենք, թե ինչ որոշում կկայացնենք: Եթե ուզենք, կհարձակվենք քեզ վրա, իսկ եթե ուզենք՝ կդիմենք ուրիշի դեմ»: Սուրիանդակը վերադարձավ Ադիի մոտ և հաղորդեց նրան այս խոսքերը: Ադին ասաց. «Վերադարձիր նրա մոտ և ասա նրան. «Աստծով երդվում եմ, ես իմ կարծիքին չեմ, սակայն ոգծված եմ կռվելու թե ձեր, թե որևէ այլ մեկի դեմ, ուստի կռվեք մեկ ուրիշի դեմ, ոչ թե՛ իմ»: Այն ժամանակ Սալիհը ասաց իր համախոհներին. «Նստե՛ք հեծյալ կենդանիներին», և նրանք նստեցին: Նա այդ մարդուն պահեց իր մոտ որպես գերի, մինչև որ ճանապարհի ընկան, ապա նրան բաց թողեց: Սալիհը իր մարդկանց հետ առաջացավ այնքան, մինչև Դավանի շուկայում հասավ Ադի իբն Ադի իբն Ումայաիին այն պահին, երբ վերջինս կատարում էր Նախաճաշայա աղոթքը: Եվ ահա առանց որևէ նախազգուշացման խարաջան հեծելազորը սրընթաց նետվեց նրա մարդկանց վրա: Երբ նրանք տեսան Սալիհի մոտենալը, սկսեցին միմյանց ձայն տալ: Սալիհը Շաբիբի իր զորքի մի ջոկատով նետարեց աջ թևում, Բանու Շայբա ցեղից Մուլայի իբն Մուլայի ալ-Ֆուրիին մի ջոկատով ուղարկեց ձախ թև, իսկ ինքը ևս մեկ ջոկատի հետ կանգնեց կենտրոնում: Երբ նրանք մոտեցան Ադիի մարդկանց, նա տեսավ, որ նրանք դասավորված չեն շարքերում, այլ խուճապահար այս ու այն կողմ են վազում: Այդ ժամանակահատվածում Շաբիբին հրամայեց հարձակվել նրանց վրա: Ապա Մուլայի իբն հարձակվեց նրանց վրա և այդպիսով ասեն ինչ ավարտվեց: Նրանք ընդհանրապես չմարտնչեցին: Ադի իբն Ադիին նրա ձին բերեցին այն պահին, երբ նա աղոթում էր, և նա նստեց դրա վրա ու փախավ ուր աչքը կտրեց: Սալիհ իբն Մուսաբիից առաջ շարժվեց դեպի Ադիի ծամբարը և տիրացավ այնտեղ եղած ամեն ինչին: Ադիի մարդկանց մնացորդները և նրա գլխավոր հրամանատարները վերադարձան Մուհամմադ իբն Մրվանի մոտ, որը գալուստյա զորքն ընկավ» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարների պատմություն»):

¹⁷⁰⁵ «Այդ ժամանակ Մուհամմադը կանգնեց հալիդ իբն Ջազ ալ-Մուլայիին և նրան ուղարկեց 1.500 մարդկանցով, ինչից հետո էլ Բանու Ռաբիա իբն Ամիր իբն Սասա ցեղից կանգնեց ալ-Ֆարիս իբն Ջավալանահին և նրան էլ ուղարկեց ևս 1.500 մարդկանցով: Երկուսին էլ ասաց. «Արշավե՛ք այդ պիղծ և փոքրաթիվ խարաջանների խմբի դեմ ու դա արե՛ք արագ: Արագացրե՛ք թե՛րը, որովհետև ձեզնից նա, ով առաջինը կհասնի, կստանա մյուսի նկատմամբ հրամանատարությունը»: Նրանք հրաժեշտ տվեցին նրան և շտապ շարժվեցին: Նրանք տեղեկություններ հավաքեցին Սալիհ իբն Մուսաբիի մասին և տեղեկացան, որ նա շարժվել է Ամիրի կողմը: Նրանք հետապնդման մեջ մտան և հասան նրան Ամիրում, որտեղ նա բնակվում էր ժողովրդի մեջ: Նրանք ժամանեցին գիշերով և պաշտպանական խրամատներ փորեցին: Երբ նրանք հասան, սակայն, դեռևս երկու առանձին գործեր էին՝ յուրաքանչյուր հրամանատարը իր մարդկանցով առանձին: Այդ ժամանակ Սալիհը Շաբիբին զորքի մի կեսով ուղղեց ալ-Ֆարիս իբն Ջավալանահ ալ-Ամիրի դեմ, իսկ ինքն էլ մյուս կեսով ելավ հալիդ իբն Ջազ ալ-Մուլայիի դեմ: Աբու Միխնաֆի փոխանցմամբ ալ-Մուհալլիմի ցեղից մեկը պատմել է. «Նրանք մեզ հասան կեսօրից հետո՝ կեսօրյա աղոթքի ժամանակի սկզբին: Սալիհը կեսօրյա աղոթքի ընթացքում առաջնորդեց մեզ, ապա դասավորեց մարտական շարքերով նրանց դեմ: Մենք կռվեցինք այնպես համառորեն, ինչպես երբևէ որևէ ժողովուրդ չէր կռվել, և, Աստծով եմ երդվում, արդեն թվում էր, թե հաղթանակը մերն է լինելու: Մեր մարդկանցից մեկը հարձակվում էր նրանց տասնի վրա և հաղթում, կամ հարձակվում էր բաժանի վրա՝ նույն արդյունքով, իսկ նրանց հեծելազորը սկսեց նահանջել մեր հեծելազորից: Սա տեսնելով՝ նրանց երկու հրամանատարները իջան հեծյալ կենդանիներից՝ հրամայելով նաև իրենց մարդկանց մեծ մասին իջնել: Այդ ժամանակ մեզ համար ոգծված դարձավ մեր նպատակը նրանց դեմ իրականացնելը: Երբ մենք հարձակվում էինք, նրանց հետևալը դիմավորում էր մեզ ինգակներով, իսկ նրանց նետածիգները նետերի տարափ էին թափում մեզ վրա, մինչդեռ նրանց հեծելազորը շարունակ հարձակվում էր մեզ վրա: Մենք կռվեցինք մինչև երեկո, երբ մթնոլորտը վերջապես բաժանեց մեզ միմյանց: Նրանք փրկվեցին էին մեզվից շատերին, մենք էլ՝ նրանցից շատերին: Նրանք սպանել էին մեր մոտ 30 մարդ, իսկ մենք սպանել էինք նրանցից ավելի քան 70 հոգու: Աստծով երդվում եմ, մինչև երեկո հասնելը մենք արդեն հոգնել էինք նրանցից, ինչպես նրանք՝ մեզնից, և մենք պահպանեցինք մեր դիրքերը նրանց դիմաց: Ոչ մի կողմ չառաջացավ մյուսի դեմ: Երեկոյան նրանք նահանջեցին իրենց ծամբար, իսկ մենք՝ մեր: Մենք աղոթեցինք, հանգստացանք և կերանք մեր հացի մի մասը: Այնուհետև Սալիհը կանգնեց Շաբիբի և իր գլխավոր հրամանատարներին ու ասաց. «Մի՞թեի ընկերներ, ի՞նչ եք կարծում, ինչ պետք է անենք»: Շաբիբն ասաց. «Իմ կարծիքն այն է, որ մենք արդեն հանդիպել ենք այս մարդկանց և կռվել են նրանց դեմ, իսկ այժմ, երբ նրանք պատսպարվել են իրենց խրամատի հետևում, չեմ կարծում, որ պետք է շարունակենք նրանց դեմ կռվել»: Սալիհը ասաց. «Դա նաև իմ կարծիքն է»: Յամսմայն դրա՝ նրանք գիշերվա բոլոր տակ ճանապարհի ընկան՝ անցնելով Ջազիրայի երկրամասով, մինչև հասան Մոսուլի շրջանը» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարների պատմություն»):

¹⁷⁰⁶ «Կատարման դարձյալ՝ այն անտանելի աղետների մասին, որ մեզ հասան Իսմայելի տոհմից: Աբդ-Մեդիթի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեդիթի - Մ.Ֆ.) իշխանության տասնվեցերորդ տարում դարձյալ նրա սիրտը չարատեր սատանայից գրգռվեց և նա հրամայեց իր զորքերին հարձակվել մեր երկրի վրա: Մրանց գորագույնն էր արյունաբորտ և դիվախար Մահմետը, որը երդմամբ անօրինության դաշինքն էր կնքել իրենց իշխանի հետ իր սուրը պատյան չոնել մինչև մեր երկրի սիրտը ներթափանցելը: Նա խորհրդակցություն և գնաց հասավ մինչև Ջերմաձոր գավառը և, ում որ հանդիպում էր, սուրը գործի դնելով անխնա կոտորում էր, ըստ իրենց խոստման: Շատերը, առաջվանից տեղյակ լինելով, քաշվել էին՝ ապաստանելով բերդերի ամրոցները: Նա բազում ամրոցներ խաբեությանը գրավեց, քանզի կեղծ խոսքերով խաղաղության կոչ էր անում, սակայն, երբ վստահելով իջնում էին ամրոցներից, սուրը գործի դնելով կոտորում էր տղամարդկանց, իսկ կանանց ու մանուկներին էլ՝ գերեվարում: Նա բազում նեղություն և տաճառապ պատճառեց մեր երկրին, այնքան, որ մարդիկ, մահը նախընտրելով այսպիսի տառապանքներով ապրելուց, երանք էին տալիս մեռյալներին, որոնք խաղաղ մահվամբ աշխարհից հեռացել էին» (Դևլետ «Պատմություն», գլուխ 7):

«Այդ ժամանակ իսմայելյան տոհմից Մրվան անունով մի ոստիկան, գալով Ֆայաստան, կռիվ է սկսում Ֆայոց բոլոր ամրոցների դեմ: Եվ նա ինչ-որ գրավում էր, ամբողջովին բանդում, ավերում ու կործանում էր» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Ֆայոց պատմություն», գլուխ 20):

«Այդ տարի Մուհամմադն արշավեց Չորորդ Ֆայի վրա և բազում գերիներով վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ դարձյալ նույն գործարար Աբդ-ալ-Մեդիթի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեդիթի - Մ.Ֆ.) օրերում Մահմետը սատակ սատակում անցկացրեց Ֆայոց երկրի վրայով...Մրվան ոստիկանը եկավ Ֆայոց աշխարհը և բոլոր ամրոցների հետ մարտ տվեց, իսկ որոնք որ գրավում էր, քանդում էր» (Միխթար Անեցի «Ջանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 20, 3-րդ կետ):

¹⁷⁰⁷ «Մահմետը Չոլից վերադարձավ, եկավ, երեք ամիս պաշարեց Սևան ծովափայտ բերդ-կղզին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

«Իսկ Սևան կղզին, որը գտնվում էր Գեղամա ծովակում, թեպետև առաջին անգամ ջնկվավ նրա ձեռքը» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Ֆայոց պատմություն», գլուխ 20):

«Սևան կղզին, որ Գեղամա ծովակում էր, թեպետև սկզբում ջնկվավ նրա ձեռքը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

¹⁷⁰⁸ «Այդ ալ-Մալիք իբն Մարվանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մեդիթի - Մ.Ֆ.) կանգնեց իր եղբայր Մուհամմադ իբն Մարվանին, նշանակեց Ջազիրայի, Ադաբիջանի ու Արմինիայի Եմիր և մեծ բանակ տվեց նրան...: Այդ զորքի գլխավորությամբ Մուհամմադ իբն Մարվանը դուրս եկավ Ասորիքից և նրա հետ էր Մաալամա իբն Աբդ ալ-Մալիք իբն Մարվանը (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մաալամա իբն Աբդ ալ-Մեդիթի - Մ.Ֆ.), ու հասավ Ջազիրա երկիրը: Դրանից հետո նա կանգնեց Ուբայդուլլահ իբն Աբու Շայի ալ-Ալիին, նրան տվեց 10.000 սիրիացի հեծյալ և

հրամայեց մտնել Արմինիա երկիրը՝ պատերազմելու այնտեղ գտնվող խազարների և մյուս անհավատների դեմ: Ուբայրուլլահ իբն Աբու Շայխը զորքով մտավ Արմինիա երկիրը: Իմացավ երկրի ժողովուրդը այդ մասին և մահադատականների դեմ հանեց 100.000 հոգուց ավելի մարդ: Նրանք կոտորեցին բոլոր մահադատականներին և տիրեցին նրանց ունեցածին ու գեղեթին: Նրանք հավաքեցին մահադատականների ողջ ունեցածը» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 6):

«Հայոց 146 թվականին Հայաստան է գալիս Մահմեդ երկրորդը, այնտեղից Աղվանքով շտապում և մտնում է Հոդ: Ապստամբված հայերը, սակայն, հունաց աշխարհից շատ զորքեր բերելով, արաբների արգելափակում են Դվինում և դրանցից 62.000 կոտորում» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

¹⁷⁰⁹ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիք - Մ.Ֆ.) օրոք հիջրի 77 թվականին Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մալիքը ասպատակեց ցորենի ստորերկրյա շտեմարանները՝ հարձակվելով Մալաթիայի կողմից: Ծովում արշավանք կատարեց Հասսան իբն Նումանը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ասել էր իբն Զայրին, թե Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մելիքը արշավել էր Ռումի հողը և հասել Մալաթիայի ու Մամեստիայի արանքը» (իբն իսայաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Վալիդն արշավեց Ռոմանոսիայի վրա և բազում գերիներով վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁷¹⁰ «Այդ տարի արաբներն արշավեցին Աֆրիկայի վրա, առան այն և տեղում իրենց զորքից կայազոր հաստատեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Կարբեդունը, որը գտնվում է Աֆրիկայում և որն առաջ հարկ էր վճարում, գտնվելով հռոմեացիների իշխանության տակ, այդ ժամանակ անցավ սարակինոսներին՝ զավթված լինելով նրանց կողմից պատերազմի արդյունքում» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Դեռևս Աբիմելիքի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիքի - Մ.Ֆ.) իշխանության ժամանակ արաբները ելան Աֆրիկայի դեմ, զավթեցին այն և այնտեղ իրենց բանակից կայազորներ հաստատեցին» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 22):

¹⁷¹¹ «Լեոնտիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լեոնտիոսը (695-698) - Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, մի կարող մարդու՝ Հովհաննես պատրիկիին, հռոմեական ողջ նավատորմով այնտեղ ուղարկեց: Հասնելով Կարթագեն, նա պատերազմով բացել տվեց այնտեղի նավահանգիստը փակվող շրջան, թշնամիներին փախուստի մատնեց երկրից, վնասեց և ազատագրեց Աֆրիկայի բոլոր բերդերը: Նա տեղում սեփական կայազոր թողեց և, կատարվածի մասին հայտնելով կայսեր ու սպասելով նրա կարգադրություններին, տեղում ձմեռեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Լեոնտիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լեոնտիոսը - Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, զինեց հռոմեական նավատորմը և, նրա ստրատեգոս Նշանակելով Հովհաննես պատրիկիին՝ ռազմական գործում փորձառու մի մարդու, ուղարկեց նրան Կարբեդուն՝ սարակինոսների դեմ: Սա, հայտնվելով այնտեղ, Կարբեդունում գտնվող սարակինոսներին իր ռազմական գործողություններով փախուստի մատնեց և վերադարձրեց բաղաձոր հռոմեացիներին: Ազատագրելով նաև այնտեղի բոլոր մնացած բաղաձորները այդ ժողովրդի իշխանությունից և դրանց պահպանության համար թողնելով զինված բանակ՝ նա մնաց այնտեղ ձմեռելու» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Հասանի հեռանալուց հետո ռոմանները հարձակվեցին Անտապոլիսի վրա, որից հետո Իբրահիմ իբն ան-Նաարին փախավ՝ լքելով այդ բաղաձոր բնակիչներին ու թողնելով զինվածներին ռոմանների ձեռքում: Ռոմանները բաղաձոր կառավարեցին 40 օր և նրանք այնքան վատ արեցին, այդ որ ամեն ինչ իրար խառնվեց» (Աբդ ալ-Հաթամ «Եգիպտոսի նվաճումը»):

¹⁷¹² «Ասել էր իբն ալ-Զայրին, թե այդ տարում տեղի ունեցավ Մուհրիդ իբն Աբու Մուհրիդի արշավանքը Ռումի երկիրը: Նա նվաճեց Ազկայան և երբ վերադառնում էր, նրա զորքը հաղասի լեռնանցքից այն կողմ ընկավ տեղատարափ անձրևի տակ ու շատերը տուժեցին» (իբն իսայաթ «Պատմություն»):

¹⁷¹³ «Ամիրապետը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիք - Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, նրանց դեմ շատ ավելի հզոր ու մեծ նավատորմով ուղարկեց: Սա, մարտ տալով վերոհիշյալ Հովհաննեսին, իր նավատորմով հանդերձ նրան նավահանգստից բռնեց, օղակի մեջ առավ, իսկ ինքն էլ դրսում բանակեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ սարակինոսյան կայսրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիք - Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, նրա դեմ մեծ զորք չարժեց, որի օգնությամբ վտարեց Հովհաննեսին նրա հետ եղած հռոմեական նավատորմի հետ միասին և կրկին զավթեց Կարբեդունը» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Աբդ ալ-Ազիզ իբն Մրվանը ուղարկեց Չուխայր իբն Կայսին և սա ելավ Աֆրիկայից Հասանի հետ միասին, իսկ երբ հասավ Եգիպտոս, մնաց այնտեղ: Աբդ ալ-Ազիզը հրամայեց հարձակվում գործել ռոմանների վրա, սակայն Չուխայրայի հետ հավաքվեցին միայն 70 նրա մարդիկ...: Չուխայրան շարժվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ հասավ Տաբարկիի երկրում գտնվող Դարնա: Սա Անտապոլիսի շրջաններից էր: Այնտեղ նա ընդհարվեց ռոմանների հետ՝ կանգնած ընդամենը 70 հոգու գլուխ: Չուխայրան կանգ առավ և մարդիկ հավաքվեցին նրա մոտ: Մի երիտասարդ դուքսազուն, որը նրանց հետ էր, դիմեց նրան, թե. «Իվ Չուխայրա, վախեցա՛ր», իսկ Չուխայրան պատասխանեց. «Ես վախկոտ չեմ, եղբայր, ես մահկան եմ գնում, դու ևս»: Այսպիսով՝ Չուխայրան ընդհարվեց ռոմանների հետ և իննց այրուտը էլ նա ու նրա մարդիկ նահատակվեցին: Սա տեղի ունեցավ հիջրի 76 թվականին: Պատմում են, որ Անտապոլիսի ափին Մազաիթ ցեղից մի մարդ կար Առայա իբն Յարթու անունով: Սա այստեղ էր եկել իր որդու հետ՝ խուսափելով ժանտախտից: Այդ ափին շատ մահադատականներ կային: Այսպիսով՝ նա օգնության կանչեց սրանց բոլորին և նրանց, ինչպես նաև իր հետ գտնվող մարդկանց հետ միասին, որ կազմում էին 700 հոգի, գնաց ռոմանների վրա: Նրանք ճակատեցին, նա հաղթեց և քարոզեց ռոմաններին, նրանցից նրանք, որ կենդանի մնացին, հազիվ փրկություն գտան իրենց նավերի վրա ու փախան» (Աբդ ալ-Հաթամ «Եգիպտոսի նվաճումը»):

¹⁷¹⁴ «Վերոհիշյալ Հովհաննեսը ճամփա ընկավ դեպի Ռոմանոսիա՝ կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լեոնտիոսից - Մ.Ֆ.) ավելի մեծ ուժ ստանալու մտադրությամբ: Դեպի կայսր գնալու ճանապարհին նա հասավ Կրետե: Չորքը, սակայն, սեփական հրամանատարների ազդեցության տակ, չէր ուզում կայսեր մոտ վերադառնալ, նրան վախին ու անդոն էր համակել: Եվ ահա այն վճիռ է կայացնում, կայսեր գահին կեց հայտարարում և Կորինթոսում նստող Կիբորեոտոսների բանակաթեմի դրոնկար Ապսիմարոսին կայսր հռչակում՝ վերանվանելով Տիբերիոս (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II (698-705) - Մ.Ֆ.): Երբ Լեոնտիոսը Կոստանդնուպոլիս Եդրեսիոն նավահանգիստն էր մաքրում, բաղաձոր ժանտախտ բռնկվեց և չորս ամսվա ընթացքում բազում կյանքեր խլեց: Ապսիմարոսը իր նավատորմով տեղ հասավ և խարխիս գցեց Սիկեոն՝ բաղաձորի դիմացի ափին: Որոշ ժամանակ բաղաձորները չէին ուզում Լեոնտիոսին դավել, բայց դավեցին Վախսեռնայի անմարտկոց պարիսպը պահպանող օտար հրամանատարները, որոնց սարսափելի երդումներով տուրք սեղանից վերցրել և տվել էին ցամաքային պարսպի բանալիները: Ահա սրանք նենգաբար հանձնեցին բաղաձոր: Ծովային հետևակը, մտնելով բաղաձորների տները, կողոպտեց նրանց: Ապսիմարոսը կորեց Լեոնտիոսի քիթը և հրամայեց նրան արգելափակել Դելմատոսի վանքում, իսկ նրա իշխաններին ու մտերիներին էլ, որպես նրա հետ մինչև մահ գնալու ուխտած, գանահարեց, բռնագրավեց նրանց ունեցվածքը և աքսորեց: Դրանից հետո նա իր հարազատ եղբայր Զեռակլիոսին, որպես շատ կարող մարդու դրսի հեծելազորի գլխավոր հրամանատար նշանակելով, Կապադոկիայի և Կլետարների կողմերն ուղարկեց՝ թշնամիների վրա հսկելու և նրանց հետևելու համար...: Ապսիմարոսը Նիկեփոր պատրիկի որդի Ֆիլիպպիկոսին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կարդան-Ֆիլիպպիկոս - Մ.Ֆ.), որպես թագավորելու ցնորքներով տարված, Կեֆալոնիսա աքսորեց: Նա պատմում էր, թե երազում արժիվը իր գլխին ստվեր է անում: Կայսրը, լսելով դա, նրան իսկույն աքսորեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա Հովհաննեսը շտապեց կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լեոնտիոսից - Մ.Ֆ.) մոտ, սակայն, երբ նա հայտնվեց Կրետե կղզում, արիտունները զորքի ողջ բազմության հետ միասին ապստամբություն բարձրացրին, բանի որ նրանք ամառում էին և վախից ոչ մի կերպ չէին ուզում ներկայանալ կայսր: Դրա համար էլ, ահա, նրանք սկսեցին պաշարակել Լեոնտիոսին, հետ կանգնելով նրանից, և բլեարկեցին Ափսիմարոսի՝ Կորինթոսյան բանակի արիտունի օգտին, որը այդ ժամանակ գտնվում էր Կիբրեոտոսների երկրամասում և որին հռոմեացիները սովորաբար կոչում էին դրոնկար: Նրանք նրան կոչեցին Տիբերիոս (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II - Մ.Ֆ.): Այդ ընթացքում բաղաձոր բռնկվեց վարակիչ հիվանդություն, որը չորս ամսվա ընթացքում շատ մարդ կործանեց: Ապսիմարոսը իր հետ եղած նավատորմով ուղղություն վերցրեց դեպի Բյուզանդիոս և բաղաձորի մոտ խարխիս գցեց այսպես կոչված Սիկեի մոտակայքում: Որոշ ժամանակ նա մարտի մեջ մտավ բաղաձորների հետ և ի վերջո կաշառեց պարսպի վրա գտնվող պահպաններին Վախսեռնայի պարսպամասում ու նրանց միջոցով տիրեց բաղաձորին: Բանակը, որը մտավ նրա հետ միասին, թալանեց բաղաձորների ունեցվածքը, իսկ Լեոնտիոսին, որը թագավորեց 3 տարի, բռնեց, կտրեցին նրա քիթը և հրամայեց բանտարկել այսպես կոչված Դելմատոսյան վանքում» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Երբ Ապսիմարոս Տիբերիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ը - Մ.Ֆ.) ստացավ իշխանությունը Լեոնտիոսից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լեոնտիոսից - Մ.Ֆ.) և տիրեց հռոմեական տերության գալիսոնին...» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 22):

«Հունիսի 1010 թվականին Կիսիկիայի Ախիսմարոս անունով մի գորավար, որին նաև կոչում էին Տիբերիոս (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Տիբերիոս II-ը – Մ.Ֆ.**), եկավ ու գահընկեց արեց Լեոնտիոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լեոնտիոսին – Մ.Ֆ.**)՝ հաստատվելով վերջինիս փոխարեն, սակայն չսպանելով ընկածին» (Բար-Շեքրետո «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ կայսրը Ապիսիփոսը, նույն ինքը Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Տիբերիոս II-ը – Մ.Ֆ.**), գահից վտարեց Լեոնին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լեոնտիոսին – Մ.Ֆ.**) և, կտրելով նրա քիթն ու դնելով հսկողության տակ, ինքը թագավորեց 7 տարի» (Հիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁷¹⁵ «Անորոշ 1006 և 3այոց 137 թվականին հուլիսը եկան տաճիկների վրա մինչև Աստիոք, սակայն հարվածեցին նրանց, կոտորեցին, իսկ մնացածներն էլ փախան: Երկու կողմից էլ 40 բյուր մարդ ընկավ, իսկ ճակատամարտը տեղի ունեցավ Բուզգիրիում, որի վայրը մինչև օրս էլ ցույց են տալիս այնտեղ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Հուլիսի 1006 թվականին ռումները եկան Աստիոքի հարթավայր, իսկ արաբների բանակն էլ ելավ նրանց դեմ: Արաբները ոչնչացրին ռումների մեծ մասին, իսկ մնացածը փախան» (Սիբայեյ Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 15):

¹⁷¹⁶ «Մեր պատմածից հետո, դարձյալ գործ ուղարկեց հունաց արքան, որին Ապիսիփոսն էին կոչում (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ը – Մ.Ֆ.**)՝ Հուստիանոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս II-ի – Մ.Ֆ.**) հաջորդը, և իրամայեց բռնել Վարազդիտոցի որդի՝ Սմբատին, որն իբր քինախնդիր էր եղել հունաց գործից՝ ոխ պահելով իր հոր՝ Վարազդիտոցի, մահվան համար, որին սպանել էին ռումները: Գալով՝ նրանք պատերազմեցին նրա դեմ՝ Պայիկ կղզված ծահծուհու դաշտում: Այդ ժամանակ 3այոց գործը բազում հարվածներ կրեց, քանզի փոքրաթիվ էր, սակայն հունաց գործից էլ շատերն ընկան: Երբ Սմբատը տեսավ, որ չի կարող դիմադրել հունաց գործին, փախուստի դիմեց և սակավ մարդկանցով հեռացավ, իսկ հունաց գործն էլ դարձավ իր երկիրը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 6):

¹⁷¹⁷ «Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ը – Մ.Ֆ.**) հնազանդեց սկլավներին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այս Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ը – Մ.Ֆ.**) կրկին հնազանդեցրեց սլավոններին, որոնք ապստամբել էին ռումների իշխանության դեմ» (Բար-Շեքրետո «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁷¹⁸ «Հռոմեացիներն արշավեցին Աստիոքի վրա, եկան մինչև Սամոսատ, ասպատակեցին մերձակա շրջանները և շատերին կոտորեցին, ինչպես պատմում են՝ 200.000 արաբ: Դրանից հետո նրանք մեծ ավարով և բազում արաբ գերիներով վերադարձան՝ նրանց մեջ անչափ մեծ սարսափ տարածելով» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ը – Մ.Ֆ.**) նաև եկավ տաշկաց վրա Սամիսան, որից հետո, սպանելով նրանցից 5.000 հոգու և շատերին գերելով, վերադարձավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այս Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ը – Մ.Ֆ.**) ելավ Սամոսատի երկրի վրա, սպանեց 5.000 արաբների, թալանեց և հետ դարձավ» (Սիբայեյ Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 17):

«Այս Տիբերիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ը – Մ.Ֆ.**) ելավ Սամոսատի երկրի վրա, սպանեց 5.000 արաբների, թալանեց և հետ դարձավ» (Բար-Շեքրետո «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ հռոմեացիները, մտնելով Աստիոք, կոտորեցին 200.000 սարակինոսներին» (Հիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁷¹⁹ «Մահմեդը... պաշարեց Սևան ծովափստ բերդ-կղզին, ապա գրավեց այն և, կղզում ում որ գտավ, սրածեց» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

«Իսկ Սևան կղզին, որը գտնվում էր Գեղամա ծովակում, թեպետև առաջին անգամ չընկավ նրա ձեռքը, սակայն մի երկու տարի անց մատնվեց նրա ձեռքը: Եվ, ովքեր որ բնակվում էին այդ ամրոցում, նրանց գերի տարան իսպառ կողոպտելով և թալանելով, քանդելով ու ավերելով այդ ամրոցը» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «3այոց պատմություն», գլուխ 20):

«Քրիստոսի 703 թվականին Մահմեդը բաց թողեց Գեղամա ծովն ու գրավեց Սևան կղզին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սևան կղզին, որ Գեղամա ծովակում էր, թեպետև սկզբում չընկավ նրա ձեռքը, սակայն երկու տարի հետո մատնվեց նրա ձեռքը և, ովքեր բնակվում էին այն ամրոցում, նա գերի առնելով տարավ: Նա տարավ նաև կողոպուտ և ավար անելով հիմնովին քանդեց ու ավերեց ամրոցը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Ամբաստ Բագրատունի Բյուրատյանի տասներեքերորդ տարում Մահմեդը Գեղամա ծովը բաց թողեց ու Սևանը գրավեց» (Կիրակոս Գանձակեցի «3այոց պատմություն», գլուխ 1):

«Մովսեսը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) 3այաստան ուղարկեց ոստիկան կուսակալ ոմն Մահմեդի, որը ավերեց Սևան կղզին ու գերեց նրա բնակիչներին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 37):

«Մեհմեդը այրեց սուրբ Գրիգորի վանքը և գրավեց Սևանը» (Մխիթար Այրիվանցի «3այոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ գրավեցին Գեղամա ծովն ու Սևանը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի «Յոթնյակն» մականվանյալ Վահանը 3որորդ 3այքը արաբներին հպատակեցրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Մուհամմադ իբն Մարուան իր եղբոր Աբդ-ալ-Մելիքի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիքի – Մ.Ֆ.**) կողմից 3այաստանի կառավարիչ Նջանակեց, նա նրանց դեմ կռվեց ու հաղթեց, կոտորեց, գերեվարեց և երկիրը հնազանդեցրեց: Ապա ողջ մնացած ազատներին նա խոստացավ պատիվներ տալ ու նրանք հավաքվեցին խլաթ գավառի եկեղեցիներում, որտեղ նա, փակել տալով դռներին, պահապաններ Նջանակեց ու վարիսները: Այս արշավանքների ժամանակ Սիսականից գերի տարվեց Եգիդ իբն Ուսայիդի (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Եգիդ իբն Մազհար առ-Մուլամի – Մ.Ֆ.**) մայրը, որը նրա պատրիկի դուստրն էր» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի Աբդ ալ-Մելիքը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) իր եղբորը Մուհամմադին ուղարկեց 3այաստան: Այնտեղ բնակիչները դիմադրեցին, սակայն նա հաղթեց նրանց: Ապա՝ նրանք հաշտություն խնդրեցին, նա հաշտության պայմանագիր կնքեց և նրանց կառավարիչ Նջանակեց Նաբիի իբն Աբդալլահի ալ-Մնադիին (**Արմինիայի ոստիկան Աբու-Շեյխ իբն Աբդալլահին (701-703) – Մ.Ֆ.**)» (Իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մուհամմադ իբն Մարուանը արշավեց 3այաստան, հաղթանակա տարավ և հայերը հաշտություն խնդրեցին: Նա հաշտություն կնքեց ու կառավարիչ Նջանակեց Աբու Շայի իբն Աբդալլահին (**Արմինիայի ոստիկան Աբու-Շեյխ իբն Աբդալլահին – Մ.Ֆ.**)» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ապա Մահմեդը եկավ 3այոց աշխարհի վրա և ողջ 3այաստանը հարկի տակ առավ» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

¹⁷²⁰ «Այս տարում Աբդ ալ-Մելիք իբն Մարուանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) իր որդուն՝ Ուբայդալլահին, արշավանքի ուղարկեց և նա նվաճեց Կարնո քաղաքը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷²¹ «...իսկ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մելիքը – Մ.Ֆ.**) վերագրավեց, և այդպես մնաց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷²² «Այդ տարի Աբդեյան Ռոմանոսիայի վրա արշավեց, պաշարեց Տարանտան, բայց, հաջողություն չունենալով, վերադարձավ ու կառուցեց Մոպսոնեստիան, որտեղ և կայացրո հաստատեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁷²³ «Այդ տարի Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մելիք իբն Մարուանը Մամեստիայի կողմից գրավեց Սիննան բերդը Ռոմի երկրում» (Իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից և ուրիշներից, թե 3իջրի 84 թվականին ամառային արշավանքը գլխավորեց Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մելիք իբն Մարուանը, որ... իր գործով հարձակվեց Սիննան բերդի վրա ու գրավեց այն» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷²⁴ «Այդ տարի Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մելիք իբն Մարուանը արշավեց Ռոմի երկիրը: Նա ընդհարվեց ռումների հետ Սուրիայում և Լուկայում, իսկ ռումները փախուստի դիմեցին» (Իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը, վկայակոչելով Վակիդիին, թե մահմեդականները Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մելիքի 3իջրի 83 թվականի արշավանքից հետո հաստատվել էին Տարենտում և բնակարաններ են կառուցել այնտեղ» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷²⁵ «Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից և ուրիշներից, թե 3իջրի 84 թվականին ամառային արշավանքը գլխավորեց Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մելիք իբն Մարուանը, որն անցավ Աստիոքի լեռնանցքի ու հասավ Մամեստիա, ուր վերակառուցեց բերդը ինչպես ինքն էր: Նա տեղավորեց զինվորներին, որոնցից 300 հոգու, իբրև անվախ և բաշ ուսգնիկների, ինքն էր ընտրել: Դրանից առաջ մահմեդականները երբեք այստեղ չէին ապրել: Նա սկսեց կառուցեց Տալ ալ-Հիսնի բերդի վրա, ապա իր գործով հարձակվեց Սիննան բերդի վրա ու գրավեց այն: Նա ուղարկեց Եգիդ իբն Հունայն ալ-Թայի ալ-Մնաթիին, որն արշավեց ու վերադարձավ նրա մոտ: Ասել է Աբու-Խայթաթ ալ-Ազդին, թե մահմեդականության օրոք Աբդ ալ-Մելիքն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) առաջինն էր, որն իր որդու՝ Աբդալլահ իբն

Արդ ալ-Մեյիբի, ձեռքով Յիջրի 84 թվականին հին հիմքերի վրա կառուցել էր Մամեստիայի բերդը և կառուցումը և մատակարարումը գեներով ու մթերքով ավարտել էր Յիջրի 85 թվականին: Բերդում եղել էր եկեղեցի, որը շտեմարանի էր վերածվել: Անտիոքից դուրս եկող առաջապահ զորքերը ամեն տարի գալիս էին այստեղ, ձմեռում, ապա՝ վերադառնում, և նրանց թիվը լինում էր 1.500 հոգուց 2.000 հոգի: Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզ խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը (717-720) – Մ.Ֆ.) անձամբ եկավ և այցելեց Մամեստիայի շտեմարանը: Նա կամեցավ բանդել բաղաբը, ինչպես նաև նրա ու Անտիոքի միջև գտնվող բերդերը: Նա ասաց. «Զեմ սիրում, որ ռումները պաշարում են բնակիչներին», սակայն մարդիկ նրան բացատրեցին, որ հենց դրա համար է կառուցված: Որ Անտիոքի դեմ արշավանալի դեպքում այն դիմադրի ռումներին և, եթե դա բանդվի, ապա թշնամին մինչև Անտիոք արգելքի չի հանդիպի: Նա թողեց դա ու բնակիչների համար մայր մզկիթ կառուցեց Զաֆարայայի կողմում: Այստեղ ջրապահեստ կառուցել տվեց, որի վրա նրա անունն էր գրված: Մզկիթը, որը կոչվում էր բերդի մզկիթ, Մուտասիմ խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուդաաիսի (833-842) – Մ.Ֆ.) օրոք արդեն բանդվել էր: Ապա Յիջամ Աբդ ալ-Մեյիբը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիջամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբը (724-743) – Մ.Ֆ.) կառուցեց նրա արվարձանը, իսկ Մարուան իբն Մուհամմադը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմադը (744-750) – Մ.Ֆ.) փայտաշեն տներ կառուցեց Պիրամոսի արևելյան ափին և նրա շուրջը պարիսպ բաշեց, փայտե դարպաս շինեց ու խրամատ փորեց: Երբ Աբու-Աբբասը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Մաֆֆահը (750-754) – Մ.Ֆ.) խալիֆա դարձավ, Մամեստիայի կայազորի վրա հավելյալ 400 հոգու համար ռոճիկ նշանակեց ու հողամասեր բաժանեց: Երբ Մանսուրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Զաֆար ալ-Մանսուրը (754-775) – Մ.Ֆ.) խալիֆա դարձավ, Մամեստիայում 400 հոգու համար ռոճիկ նշանակեց, իսկ Յիջրի 139 թվականին հրամայեց վերակառուցել Մամեստիա քաղաքը, որի պարիսպը երկրաշարժից բանդվել, բայթայվել էր և քաղաքի ներսում քիչ բնակիչներ էին մնացել: Նա քաղաքի պարիսպը վերակառուցեց, Յիջրի 140 թվականին մարդկանց բնակեցրեց և այն անվանեց ալ-Մանուրա: Նրանում նա հին մեյիանի տեղում մայր մզկիթ կառուցեց և Օմարի մզկիթից այն մի քանի անգամ մեծ դարձրեց: Մամուրն խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուրը (813-833) – Մ.Ֆ.), երբ Աբդալլահ իբն Թահիր իբն ալ-Յուսեյնը Մարդիբի կառավարիչ էր, այդ մզկիթը ավելի մեծացրեց: Դեռ Մանսուրը 1.000 ռազմիկի համար ռոճիկ էր նշանակել, ապա փոխարդեց փայտե տների բնակիչները պարսիկներին, սլավոններին և քրիստոնյա նաբաթներին, որոնց այնտեղ բնակեցրել էր Մարուանը, Նույն չափով հողամասեր հատկացրեց քաղաքում նրանց հին տների փոխարեն, իսկ հին տները բանդեց ու նորերը կառուցեց: Այս գորականներին նա հատկացրեց հողամասեր ու, երբ խալիֆա դարձավ Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին (775-785) – Մ.Ֆ.), Մամեստիայում 2.000 ռազմիկի համար ռոճիկ նշանակեց, սակայն հողային կալվածներ չտվեց, բանդի պահույնը արդեն կանոնավոր գործով ու կամավորներով ապահովված էր: Պարբերաբար եկող առաջապահ զորքերը շարունակեցին ամեն տարի գալ Անտիոքից մինչև Մալիմ ալ-Բարալլուսիի կառավարիչ դառնալը, որը 500 ռազմիկների համար ռոճիկ նշանակեց՝ որոշելով ամեն մեկին տալ տասական դինար: Այսպիսով՝ քաղաքում եղածները բազմացան և ուժեղացան: Այս դեպքերը կատարվեցին Մահդի խալիֆայի օրոք» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդալլահ – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 83 թվականին Աբդալլահը կրկին արշավեց, նվաճեց Մամեստիան և այնտեղ փոքր բերդ կառուցեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մեյիբը արշավեց Ռումի վրա, գրավեց Մամեստիան, նրա բերդը կառուցեց և այնտեղ տեղավորեց 300 բաշարի ռազմիկների, իսկ մինչ այդ մահմեդականները այնտեղ չէին տեղավորվել: Նա այնտեղ մզկիթ կառուցեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Վակիդին ասել է, թե մահմեդականները գրավեցին Թուրանդան Աբդալլահ իբն Աբդալլահի այնտեղ արշավելուց հետո՝ Յիջրի 83 թվականին, և այնտեղ կառուցեցին բնակարաններ» (Յակուբ ալ-Յամալի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Անել է իբն ալ-Զայթին, թե այդ տարում Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մեյիբը իբն Մարուանը արշավեց Ռումի երկիրը, մինչև որ հասավ Տարբետեի հողը: Այդ տարի Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Մեյիբը կառուցեց Մամեստիան» (իբն խալաթ «Պատմություն»):

«Ըստ Իբն Ասաֆիի իր «Մեծ պատմության» մեջ եղած վկայության՝ Միսթր կառուցել է Աբդ ալ-Մեյիբ իբն Մրվանի իր հոր կառավարման օրոք՝ մարգարեական Յիջրի 84 թվականին: Նա ռումների երկիր է արշավել Յիջրի 83 և 84 թվականներին, իսկ կառուցմանը ձեռնամուխ է եղել Յիջրի 84 թվականին» (իբն Աբդ ալ-Զահիրի «Պատմություն»):

«Քրիստոսի 694 և Յայոց 141 թվականին Մսլիման (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբը – Մ.Ֆ.) կառուցեց Մամեստիան՝ Միսթր, ու պատեց այն բալոն պարիսպներով» (Սամալի մեյի «Ժամանակագրություն»):

«Անորոց 1010 և Յայոց 148 թվականին Մսլիման (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբը – Մ.Ֆ.) շինեց Մամեստիան, ընդարձակեց և այնտեղ գործ հաստատեց ընդդեմ Գուրան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Յույների 1015 թվականին Աբդալլահը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդալլահ – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Մասլամային (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբը – Մ.Ֆ.), որը գրավեց Մուպուեստիան...: Յույների 1017 թվականին արաբները կառուցեցին Մուպուեստիայի պարիսպները, այնտեղ բանակ տեղակայեցին ու ռումների սահմանին կայազոր հաստատեցին» (Միթայել Անորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 17):

«Յույների 1015 թվականին Աբդալլահը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդալլահ – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Մասլամային (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբը – Մ.Ֆ.), որը գրավեց Մուպուեստիան...: Յույների 1017 թվականին արաբները կառուցեցին Մուպուեստիայի պարիսպները և այնտեղ բանակ տեղակայեցին ու ռումների սահմանին կայազոր հաստատեցին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁷²⁶ «Երբ Մահմետ գորավարը Անտիոք գնաց, Յայոց աշխարհի վրա իր փոխարեն իշխան թողեց իմայելացիներից մեկին (Արմինիայի ոստիկան Աբու-Շեյխ իբն Աբդալլահին – Մ.Ֆ.): Սա վատ խորհուրդ հղացավ՝ Յայոց աշխարհից նախարարական ազատախուժ տոհմերը իրենց հեծյալներով հանդերձ վերադառնալ: Նրա նեղ խորհուրդը անվիշապես հայտնի դարձավ Սմբատին, որը Բագրատունի տոհմից էր, և այլ նախարարների ու նրանց հեծյալներին: Երբ նա իմացավ դավադրությունը, իր մոտ կանչեց ազատանի դասից տոհմակիցներին՝ Աշոտ իշխանի որդի Սմբատին, Թեոդորոս իշխանի որդի Վարդին, իր եղբորը՝ Աշոտին, և այլ նախարարներ: Խորհուրդ էին հնար գտնել, որով կարելի կդառնար իրենց անձերը փրկել: Վերջապես խորհրդածրոյով որոշեց հեռանալ երկրից և գնալ հունաց թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ: Ապա Վասպուրականի երկրի նախարարներից ոմանք բաժանվելով՝ գնացին Վասպուրականի կողմերը, այն դեպքում, որ արաբները, որն Ամեստակողմ է կոչվում: Այնտեղ բնակվում էր ոմն միայնակյաց, որի մոտ գնացին գործի որպիսության մասին հարցնելու, բանգի սուրբ այդ էր, ընտրյալ և լի հոգևոր իմաստությամբ: Նա, սակայն, ողբալով ու ավաղելով մեր երկրի կորուստը, եկեղեցիների կործանումն և նախարարական տոհմերի վերանալը, ոչինչ չկարողացավ հանձնարարել, այլ միայն խորհուրդ տվեց խոնել լինել և գոշանալ նենգությունից: Ապա՝ նրանց վրա աղոթք կարդալով՝ նա նրանց հանձնեց Տիրոջ շնորհների և բաց թողել: Նրանք, ընթանալով Երասխ գետի եզերքով, անցան Ուլայեի սահմանը ու հասան Ակոռի մեծ ավանը, իսկ Իսմայելի գործերը, որոնք Նախճավան քաղաքում էին, ընկան նրանց հետևից և հետապնդելուց չդադարեցին, բանգի 5.000 հոգուց ավելի էին և կամենում էին կենդանի կլանել նրանց: Երբ Յայոց գործերը տեղեկացան ավարառու թշնամու մասին, որը շարժվում էր նրանց դեմ, վեր կացան, անցան Երասխ գետը և բանակ դրեցին Վարդանակերտ ավանում, իսկ տաջկաց գործերը հետապնդում էին նրանց: Յայոց գործերը պատգամ հղեցին տաջկաց գործերին՝ ասելով. «Ինչո՞ւ եք մեզ հետապնդում, ինչո՞ւ եք մեղավոր ձեր առջև: Իմավասիկ մեր երկիրը ձեր առջև է, ձեզ եմք թողել մեր բնակավայրերը, մեր ագիները, անտառներն ու անդառնալիքները: Արդ, ինչո՞ւ եք նաև մեր անձերը պահանջում: Թույլ տվեք մեզ հեռանալ մեր սահմաններից»: Իսմայելի գործերը, սակայն, չկամեցան լսել նրանց, բանգի Տերը կարծրացրել էր նրանց սրտերը, որպեսզի սրի բերան ընկնեն: Այդ ժամանակ Յայոց գործերը, ամրացնելով ավանի փողոցները, մինչև առավոտը լուսամալը պահապաններ կարգեցին և իրենք ողջ գիշերը աղոթքի հսկումի մեջ էին՝ հայցելով ամենայն Տիրոջից նրա մեծագոր աջի օգնականությունը և արդար դատելը իրենց ու թշնամիների միջև: Արևածագին, երբ առավոտյան ժամերգությունը վերջացավ, նրանք իսկույն հոգևոր պատարագ մատուցեցին, և արժանավորները հաղորդվեցին Տիրոջ մարմնով ու արյամբ՝ այն համարելով իրենք անձերի նկատմամբ վերջին անհրաժեշտ հոգսը: Ապա՝ թեթև կերակրով նրանք իրենց մարմինները զորացրին և, անմիջապես վեր կենալով, հարդարեցին գունդ առ գունդ և ճակատ առ ճակատ ու պատերազմը սկսվեց: Այնտեղ մեծագոր Աստվածն օգնություն հասավ Յայոց զինին և, թալան 2.000 հոգուց նկալ էին, սակայն, շատերին հարվածելով, սրի բաշեցին: Յրուանույն սառնամանիքի օրեր էին և, դառնալուց օրը առավել ևս սաստկանալով, գրկեց Իսմայելի գործին իր արի գորությունից, բանգի ողջ գիշերը ձյան վրա էին օթագայել, իսկ լուսածագին էլ ընկան սրի բերանը: Ովքեր սրից ազատվեցին՝ ընկան Երասխ գետը, որն օդի խստությունից սառել էր, սակայն, երբ գործի բազմությունը ելավ սառույցի վրա, սառույցն անմիջապես ջարդվեց, և բոլոր սրից փախածները խորատույզ խեղդվեցին ու հեղձամահ եղան: Մի փոքր մասը՝ մոտավորապես 300 մարդ, փախուստի դիմելով՝ ապավինեց տիկին Շուշանին: Սրանց իր գործով հետապնդեց Աշոտի որդի Սմբատը, կամենալով փախուստականներին սրի անցկացնել, սակայն նրան ընդառաջ ելավ տիկին Շուշանը և բազում աղերասնելով ու խնդրանքով փրկեց նրանց՝ մերկ, բոկոտ, հետիոտն և վիրավոր փիճակներ, որոնց, վերցնելով իր մոտի վերքերը կապեց, առողջացրեց ու հանդերձներ հագցրեց: Նա նրանց նաև գրաստ տվեց իր երանակից և առաքեց Իսմայելի իշխան Աբդալ-Մեյիբի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդալ-Մեյիբի – Մ.Ֆ.) մոտ, որի համար նրանից մեծ շնորհակալության և մեծամեծ պատիվների արժանացավ,

իսկ Յայոց գործերը՝ լիացած թշնամու ավարով, իրենց հաղթության ավետիսն առաքեցին հունաց թագավորին: Ավարից նրանք նրան ընծա ուղարկեցին արաբական ձիեր, ընտիր երիվարներ և, ընկած դիակների բթները կտրելով, ընծայի հետ նրան հղեցին: Կայսրը, այս նվերն ստանալով մեծապես գոհություն մատուցեց Արարչին, ինչպես նաև շնորհակալություն հայտնեց Սմբատին և նրա հետ եղած նախարարներին ու նրանց զորքերին: Ըստ թագավորական օրենքի նա հրամայեց նրան կուրապաղատության պատիվ տալ, իսկ նա, կայսրից պատիվ ստանալով, առավ իր զորքը, գնաց Տայոց աշխարհը, մտավ Թուխարք կոչված ամրոցը և զգուշանում էր Իսմայելի որդիներից» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 8):

«2/ Այս նույն օրերում տեղի է ունենում Վարդանակերտի կռիվը, որտեղ կոտորվում և բնացինք է լինում Իսմայիլի ամբողջ զորքը...: 4/ Սմբատ Բագրատունին իր մոտ է կանգնում Աշոտ իշխանի որդի Սմբատին, Թեոդորոս իշխանի որդի Վարդին ու նրա եղբայր Աշոտին, բայց սրանք ցանկանում են գնալ հունաց աշխարհը: Իսմայիլի զորքերից 5.000 հոգի նրանց հետապնդում և հասնում են Վարդանակերտ ավանում, իսկ Յայոց զինվորները 2.000 հոգի էին: Առավոտյան պատերազմի են բռնվում, պարտության են մատնում իսմայելացիներին ու սրո ճարակ դարձնում, որովհետև բացօթյա էին գիշերել և ցայգալուսին սառած էին, իսկ նրանք էլ, որ փախչում էին սառույցի վրա, ընկնում էին երախի գետի մեջ: Եվ Սմբատը տաճիկների ձիերն ու դիակների ունեցվածքը ուղարկում է Յունաց կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ին – Մ.Յ.), նրանից ստանում է կուրապաղատության պաշտոն և գնում Տայոց ամրոցը, որին Թուխարք են անվանում» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2, 4):

«Այդ ժամանակներում Վարդանակերտում կռիվ է լինում և բնաջնջվում է իսմայելյան բանակը: Դրա համար հազարացիները ցարդ իրենց թանձր լեզվով պատմում են, թե. «Վարդանակերտի կռիվը թող չհիշվի մեզ»» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 21):

«Յայոց մնացած իշխանները՝ Սմբատը, Աշոտը և Վարդը, ուզում էին փախչել Յունաստան, բայց նրանց հետապնդում են 8.000 իսմայելացիներ, Վարդանակերտում հասնում են նրանց ու կռվում: Արդյունքում բոլոր իսմայելացիները մեր իշխանների կողմից մատոժ օգնությամբ սրայխոխող են լինում: Նրանց բթները կտրելով՝ Սմբատը ուղարկում է կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ին – Մ.Յ.) և ստանում է կուրապաղատության պաշտոնը» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2, 4):

«Քրիստոսի 702 թվականին բաց Սմբատի գլխավորությամբ եղավ Վարդանակերտի պատերազմը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»): «Ներսես Կամսարականից հետո բնակ տարի կառավարում է Սմբատ Բագրատունի Բյուրադյանը: Սա Վարդանակերտ ավանում այլազգի զորքերի դեմ պատերազմեց ու Բագրատունի գավառում բացօթյապես հաղթեց» (Կիրակոս Գանձակեցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Եվ անա ժողովեցին Կամսարականները, Սմբատը և այլ Յայոց իշխաններ ու գնացին Օլբայի վրա դեպի Վարդանակերտ, որտեղ կոտորեցին նրանց բոլորին» (Ղափր Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Յայոց նախարարները սարակինոսների դեմ ապստամբեցին և Յայաստանում եղած սարակինոսներին կոտորեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁷²⁷ «Այդ ժամանակ ավարառու թշնամին դարձյալ մի այլ հարձակում գործեց Վասպուրական նահանգին կողմնորոշ Յայոց զորքի դեմ և գալով իրար հանդիպեցին Ռշտունյաց գավառի Գուկանք կոչված գյուղում: Այստեղ նրանք իրար բախվեցին: Երբ տեսան, որ հայերը սակավաթիվ են, սաստկապես հարձակվեցին նրանց վրա, սակայն ողորմաժն մատված՝, այս անգամ ևս գթալով, անմիջապես նրանց թիկունք դարձավ և օգնության հասավ: Յայերը ամենքին սրի բաշեցին, բայց միայն 280 մարդ, փախուստի դիմելով, ընկավ եկեղեցի: Եվ որովհետև հայերը չկարողացան որևէ այլ միջոց գտնել, խորհեցին սրբաբանը հրկիզել, սակայն Վասպուրականի իշխան Սմբատը՝ Աշոտ իշխանի որդին, չթողեց այդ բանն անել և թույլ չույժեց այդ ապիտոսությունը գործել: Նա ասում էր. «Զավ լիցի, որ ձեռք տանք Տիրոջ փառքի բնակարանին, որը նման հաղթություն պարգևեց մեզ»: Եվ պահապաններ կարգեցին նրան հսկելու, մինչև որ ինքը՝ սրբաբանը, նրանց ստիպի իրենից դուրս գալ: Բիչ անց Իսմայելի զորականներից մեկը, որ նրանց գլխավորն էր, հաշտություն խնդրեց իր անձի համար, որպեսզի չսպանվի: Նա դիմեց Յայոց զորքին՝ ասելով. «Լսել ենք, որ բրիտանոսների ազգը ողորմած է, երբ մեկին տեսնում է վշտի մեջ, գթում է և ողորմում: Արդ, ողորմեցե՞ք մեզ և մեր անձերը մեզ պարգևեցե՞ք, իսկ մեր ինչքը ավարի մատնե՞ք»: Պատասխան տվեց Սմբատ զորավարը և ասաց. «Մեկ սովորել ենք Տիրոջից, թե ողորմությունը ողորմածներին է արժանի ցույց տալ, իսկ դուք անողորմ ազգ եք ու արժանի չեք ողորմածության, և ոչ էլ մենք այդ բանը կանենք»: Երբ իսմայելացին այս խոսքը լսեց, ասաց. «Արդ, գոնե իմ անձը խնայեցե՞ք և մի սպանեք, իսկ մնացածներին ձեր ձեռքը կհանձնեմ»: Նրանք հանձն առան չսպանել նրան, իսկ նա ներս մտավ և ասաց. «Օգուտ չկա մեր այստեղ մնալուց, բանգի տեսնում եմ, որ անողորմ են մեր նկատմամբ: Արդ, դուրս ելնե՛ք նրանց մոտ: Եթե սպանեն մեզ, կմեռենք, բանգի մեր օրենսդիր Սահմետը մեզ դրախտն է խոստացել, իսկ եթե ինչպե՞ն՝ կսպանեն»: Այս խոսքերից բաշխելով՝ նրանք ամենքը դուրս ելան և անմիջապես սրի բերան ընկան, իսկ այն մարդուն, որին խոստացել էին չսպանել, կենդանի ուղարկեցին ծովի խորքը, որից հետո իրենք, առնելով սպանվածներից հավաքված ավարն, իրենց միջև բաժանեցին և տարբեր տեղեր սփռվեցին» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 8):

«Այդ ժամանակ Վասպուրականի իշխանները կոտորեցին Կասիմ Եմիրին ու նրա զորքին» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Աթալ ալ-Մեյիբ իբն Մարուանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աթալ-ալ-Մեյիբ – Մ.Յ.) իր եղբորը Մուհամմադին ուղարկեց Յայաստան և հայերը հաշտության պայմանագիր ստացան: Նա կառավարիչ Նշանակեց Աբու Շայխ իբն Աբդալլահ ալ-Ղանավին և Ամր իբն ալ-Մադի ալ-Ղանավին, սակայն երկուսին էլ դավաճանեցին ու սպանեցին: Յայերը դավաճանեցին ու սպանեցին Աբու Շայխ իբն Աբդալլահ ալ-Ղանավին» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Յայերը դավաճանեցին ու սպանեցին նրան Աբու Շայխ իբն Աբդալլահ ալ-Ղանավին: Ասվում է, որ նրան սպանեցին Յիջրի 83 թվականին» (իբն ալ-Ամիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷²⁸ «Եվ, բանի որ Յայոց մեծամեծ մարդիկ, խիստ տագնապելով, տարակուսելով ու տառապելով նեղվեցին, ապա, հույսները դնելով երկնային Նախահնամուրյան վրա, հակառակ կանգնեցին իսմայելյան զորքի ավազակային հարձակումներին: Եվ, որովհետև ոմն Ուղբա մեծ զորապետ (Արմինիայի ապագա ոստիկան Ուսան իբն Ուլբա – Մ.Յ.) մեծ զորքով շրջում էր Վանանդի կողմերում, Կամսարականը Վանանդի ազնվականների հետ միասին հարձակվում է նրա վրա և իսպառ կոտորում է նրա զորքը, իսկ նա փախչում ու գնում իր ամիրապետի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աթալ-ալ-Մեյիբ – Մ.Յ.) մոտ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 21):

¹⁷²⁹ «Տարիներ անց այս Ղափրը Դվին բաղաբուն ընդունում է մարտիրոսության պատվը: Նաև ասում են, թե այդ ժամանակ Երևան բաղաբուն գյուղում կռիվ է եղել, սակայն այդ պատերազմի հանգամանակները մեզից առաջ թե՛ բավականաչափ ուսուցանում են մեր մյուս պատմագիրները» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Յայոց պատմություն», գլուխ 21):

¹⁷³⁰ «Նույն այդ ժամանակ Ագարը տասը հազարանոց զորքով Կիլիկիայի վրա արշավեց: Կայսեր եղբայր Յերակլիոսը, հանդիպելով նրանց, շատերին նոր տվեց, իսկ մնացածներին էլ շղթայակալ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ին – Մ.Յ.) ուղարկեց...: Այդ տարի Մասլանյան (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլան իբն Աթալ-Մեյիբ – Մ.Յ.) ու Աբբասը, Մարիանոսի կողմից Մայումայի գլխավորած արաբական զորքի կրած ջարդից զազազած էին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Անել է իբն ալ-Քալբին, թե Յիջրի 85 թվականին Աբդալլահ իբն Աթալ-ալ-Մեյիբը, որը Մամեստիայում էր, արշավանքի ուղարկեց Եգիպտոս իբն Յունային: Ռումները մեծ բազմությամբ նրա դեմ դուրս եկան, արաբ ռազմիկները հարվածներ կրեցին Սաուսանայում և Մայմուն ալ-Ջուրջունանին Անտիոքի ռազմիկներից մոտավորապես 1.000 հոգու հետ վիրավորվեց Տիանայի մոտ» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Կերքիներից (ըստ հեղինակի՝ մարդայինների միացած ստորակներից – Մ.Յ.) էր Մայմուն ալ-Ջուրջունանին, որը Մուսլիմ իբն Աբու Մուսլիմի քրոջ տոհմին պատկանող Ռում ստորակ էր և համարվել էր մարդային՝ նրանց հետ շփում ունենալու և Լիբանանի լեռներում միասին կռվելու պատճառով: Աթալ-ալ-Մեյիբը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աթալ-ալ-Մեյիբ – Մ.Յ.), լսելով նրա բացօթյապես ու կողովի մասին, նրա տերերից պահանջեց ազատ արձակել նրան, նրանք այդպես էլ այրեցին ու նա բերվեց Անտիոք: Նա Մասլան իբն Աթալ-ալ-Մեյիբի (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլան իբն Աթալ-Մեյիբ – Մ.Յ.) հետ 1.000 անտիոքացի ռազմիկներով արշավեց Տիանա, որտեղ բաղաբուն կռվեց ու Նահատակվեց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷³¹ «Այդ տարի խուների որդի Եգիգը Կիլիկիայի վրա արշավեց: Կայսեր եղբայր Յերակլիոսը պաշարեց և գրավեց Սիս բերդը, Եգիգին մարտ տվեց և սպանեց 12.000 արաբներին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁷³² «Ինձ պատմել էր Մուհամմադ իբն Սահիլը, լսելով ասիմանային ամրությունների շրջանի ծերունիներից, թե ռումները ճնշում բանեցին Մամեստիայի մահմեդական բնակիչների վրա, պահանջելով բաղաբից դուրս գալ, և նրանք դուրս եկան, սակայն Սալիի իբն Ալիի ուղարկեց Ջաբրիլ իբն Յահիա ալ-Բաջալին, որը Յիջրի 140 թվականին վերաշինեց բաղաբը և մահմեդականների բնակեցրեց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷³³ «...հետո ռումները կրկին գրավեցին Կամախը» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷³⁴ «Այդ ժամանակ Բեկվետի տիրակալ Գիզուֆուրը (Բեկվետի դքսության դուքս Գիզուֆուրը (690-707) – Մ.Յ.), վերցրեց հռոմեական Սուրու բաղաբը, ինչպես նաև Իրաֆինոսն ու Աբրեսը» (Պողոս Սարկավազ «Լանգրաբարդների պատմություն», գիրք 6, գլուխ 27):

¹⁷³⁵ «Յենց այդ ժամանակ Սմբատը, որի մասին խոսել ենք, անմիջապես գրեց Յունաց արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ին – Մ.Ֆ.**) և նրանից օգնական զորք խնդրեց: Կայսրը հավանելով՝ կատարեց նրա խնդրանքը, բազում զորք դրեց մի զորավարի հրամանատարության տակ և, որպես օգնություն, առաքեց նրան: Սմբատը և հունաց զորավարը միանալով՝ եկան, հասան Վանանդ գավառը, այն գյուղը, որ Դրաշպետ է կոչվում: Այնտեղ նրանք բանակ դրեցին: Երբ Իսմայելի զորքի իշխան Սահմետը լսեց այդ մասին, հավաքեց իր զորքը և մեծ պատրաստությամբ նրանց դեմ պատերազմի ելավ: Իրար մոտ հասնելով՝ նրանք գուռը առ գուռը և ճակատ առ ճակատ դասավորվեցին ու պատրաստվեցին պատերազմի: Այնտեղ շուտով Տիրոջ բարկությունը նրանց վրա հասավ, հունաց պատերազմող ռազմիկների սիրող թուլացավ և, փախուստի դիմելով, ընկան իրենց ամրացված բանակատեղին, իսկ թշնամիները զորանալով, շատերին սրով կոտորեցին: Ասում են, թե այդտեղի բան 5 բյուր տուներաների ռազմիկներ տպանվեցին: Սահմետը նրանց սակավաթիվ մնացորդներին մեր երկրից փախստական դարձրեց և, հավաքելով իր զորքը, դարձավ Դվին բաղաթ» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 10):

«Այնտեղից անցնելով Յայաստան՝ Սահմետը կոտորեց հունական ու հայկական զորքերը» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

«Եվ Յայոց Սմբատ զորավարը գնաց հույների մոտ՝ խնդրելով օգնական զորք, որից հետո եկավ Վանանդ գավառ: Այդ լսելով՝ Սահմետ զորավարը վրա հասավ, սաստկացրեց կոտորեց և ինքը վերադարձավ Դվին» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», գլուխ 20):

«Նրանք հապճեպ Ալսիմարոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ին – Մ.Ֆ.**) դիմեցին և հռոմեացիներին իրենց երկիրը բերեցին: Մուհամմետը, սակայն, արշավելով նրանց դեմ, շատերին կոտորեց, Յայաստանը տարակնոսներին հպատակեցրեց, իսկ Յայոց մեծամեծներին էլ մի տեղ հավաքելով, ողջակեց արեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Յաջորդ տարի Յայոց իշխանները ապստամբեցին արաբների դեմ: Մուհամմետ իբն Մովանը նորից ոտքի ելավ, ջախջախեց Յայաստան եկած ռուսներին, կոտորեց բազմաթիվ հայերի և Յայաստանը նորից անցավ արաբներին» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», հավելված):

«Այդ ալ-Մալիքը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) իր... Մուհամմադ եղբորը Մոսուլի կառավարիչ նշանակեց և նա այնտեղ փոխադրեց Ադդ ու Ռաբիա ցեղերին, ապա արշավեց Յայաստան, որի ժողովուրդն ապստամբել էր: Նա կոտորեց, գերեվարեց և նամակ գրեց երկրի ազնվականներին, որոնք ազատներ են կոչվում, երաշխավորագիր տվեց ու խոստացավ պատվի բարձրացում, ոստի նրանք հավաքվեցին եկեղեցիներում՝ հալաթի նահանգում: Այդ ժամանակ նա հրամայեց վառելափայտ հավաքել եկեղեցիների շուրջը, նրանց վրա փակել տվեց դռները և ամենից փառեց: Մուհամմադ իբն Մարուանը մնաց Յայաստանում միջև իր մահը» (Պատմություն):

«Այդ տարի Մուհամմադ իբն Մարուանը արշավեց Յայաստան և այնտեղ անցկացրեց ամառն ու ձմեռը...: Ինձ պատմել էր Աբու Խալիֆը, լսելով Աբու Բառա ալ-Նումայրիից, թե Մուհամմադ իբն Մարուանը, վերադառնալով, Արմինիայի կառավարիչ նշանակեց Աբդալլահ իբն Յատիմ իբն ալ-Նուման ալ-Բահիլին (**Արմինիայի ոստիկան Աբդուլլահ իբն Յատիմ ալ-Բահիլին (705) – Մ.Ֆ.**), սակայն վերջինս մեռավ և Մուհամմադ իբն Մարուանը նշանակեց նրա եղբորը՝ Աբդ ալ-Ազիզ իբն Յատիմին (**Արմինիայի ոստիկան Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Յատիմ ալ-Բահիլին (705-709, 717) – Մ.Ֆ.**), որը վերականգնեց Դվին, Նախճավան և Պարտավ բաղաթները...: Ինձ պատմել էր Աբու Խալիֆ իբն Սալիֆը, լսելով Աբու Բառա ալ-Նումայրիից, թե ռուսները հարձակվեցին Յայաստանի վրա Մուհամմադ իբն Մարուանի դեմ, սակայն Ալլահը պարտության մատնեց նրանց և դա կրակի տարին էր» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այս լուրը հասավ Մուհամմադ իբն Մարուանին, որը տիրեց մահմեդականների հետ կատարվածի մասին և խիստ նեղվեց: Ապա կանչեց զորքը և անձամբ 40.000 հոգով շարժվեց: Երբ զորքով հասավ Արմինիա երկրի մեջտեղը, նրա դեմ դուրս եկան շատ ռուսներ և հայեր: Մուհամմադ իբն Մարուանը կռվեց նրանց դեմ, վախենալով, թե կպարտվի և կպատվազրկվի իր դեմ կռվող անհավատների մեծ բազմությունից, բայց աստված անհավատներին փախուստի մատնեց և ամրապնդեց մահմեդականներին: Մահմեդականները նրանցից մեծ բազմություն կոտորեցին և գերիներ վերցրեցին՝ տիրելով նրանց երկրին ու ունեցվածքին» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 6):

«Նույն տարում Մուհամմադ իբն Մարուանն արշավեց Յայաստան...: Այդ տարի Մուհամմադ իբն Մարուանն արշավեց Յայաստան և այստեղ անցկացրեց ամառն ու ձմեռը» (իբն ալ-Ասիմ «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷³⁶ «Երբ Օմայյանների խալիֆ Վալիդ իբն ալ-Մելիքը Յիջրի 86 թվականին բազմեց գահին, նա իր եղբայր Մասլամային (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիքին – Մ.Ֆ.**) 40.000 ընտիր բազմիկներ հանձնեց և հանձնարարեց նվաճել Դերբենդը: Մասլաման նվաճեց Տուրանը, իսկ Նախիջևանն էլ գրավեց ու ավերեց» (Աբբաս-գուլի-ադա Բաթիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

¹⁷³⁷ «Ասվում է, որ այդ տարում Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիքն (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) արշավեց Ռումի երկիրը, և նրանց մեծ կոտորած արեց Սաուսանայում՝ Սամեստիայի կողմերում, և բերոր գրավեց: Ասվում է նաև, թե այդ տարում արշավողը Յիջան իբն Աբդ ալ-Մելիքն էր: Սա գրավեց Յիսն Բուլակը, Յիսն ալ-Ախրանը, Յիսն Բուլուսը և Կումկունը: Նա արաբացածներից սպանեց մոտավորապես 1.000 ռազմիկ, իսկ նրանց երեխաներին ու կանանց էլ գերեվարեց» (իբն ալ-Ասիմ «Լիակատար պատմություն»):

«Ասել է իբն ալ-Քալբին, թե Յիջրի 86 թվականին՝ Աբդ ալ-Մելիքի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիքի – Մ.Ֆ.**) մահվանից առաջ, Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիքը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) արշավեց Ռումի երկիրը և նվաճեց Բուլակ բերդը ու Ախրան բերդը» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Աբդ ալ-Մելիքը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբդ-ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) Մայմուն ալ-Տուրքումանիի մահվան առթիվ զայրացավ և մեծ զորք ուղարկեց Ռումի դեմ՝ նրա վրեժը լուծելու նպատակով» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷³⁸ «Այդ տարի Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիքը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) նվաճեց Ֆիդալը և Ֆուրսան: Նրա զորքը հասավ Կալաուրիստուլուս և կոտորեց ու գերեվարեց» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիքն արշավեց Ռումի երկիրը» (իբն ալ-Ասիմ «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷³⁹ «Այդ տարի Մասլաման (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) ու Աբբասը, Մարիանոսի կողմից Մայումայի գլխավորած արաբական զորքի կրած ջարդից զազազած, արշավեցին Տիանայի վրա, պաշարեցին այն ու ձմեռեցին այնտեղ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այս խալիֆը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը (705-715) – Մ.Ֆ.**) Մասլամայի գլխավորությամբ մի բանակ ուղարկեց, որը տեղակայվեց Տիանայի մոտ, սա Կապադոկիայի մի բաղաթ է, և 9 ամիս պայքար մղեց նրա դեմ» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յետագայում Աբբաս իբն ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մելիքը գնաց Մարաշ, վերականգնեց ու ամրացրեց, բնակիչներ բերեց, մայր մզկիթ կառուցեց և Կինեսարիին բնակչությանը պարտավորեցրեց ամեն տարի օգնական զորքեր ուղարկել Մարաշ» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Յույսարիի 1019 թվականին ադար ամսին արաբները գերեվարեցին, թալանեցին և մեծ հարստություն ձեռք գցեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 17):

¹⁷⁴⁰ «Ասվում է, որ այդ տարում Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիքը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) կրկին արշավեց Ռումի երկիրը և երեք բերդ գրավեց՝ Յիսն Կուսթանթին, Նադայա և Յիսն ալ-Ախրան: Նա արաբացածներից մոտավորապես 1.000 հոգու սպանեց և ունեցվածքը բռնագրավեց» (իբն ալ-Ասիմ «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁴¹ «Երկու տարի հետո արաբական իշխան Մովանը անցավ Ալանք, բայց չկարողացավ մտնել» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

«Այդ տարի Մասլամ իբն Աբդուլմելիքը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) արշավանք իրականացրեց յուրբերդի դեմ Անդապատականի կողմից և նվաճեց նրանց բաղաթներն ու բերդերը» (իբն ալ-Ասիմ «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁴² «Այդ տարի Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիքը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) արշավեց Ամորիոն և բախվեց բազմաստվածյանների զորքի հետ, որոնց Ալլահը պարտության մատնեց» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Ասվում է, որ այդ տարում Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիքը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիք – Մ.Ֆ.**) ... գրավեց Ամորիոն բերդը...: Ասվում է, որ Մասլաման շարժվեց դեպի Ամորիոն և, այնտեղ հանդիպելով բազմաթիվ ռուսների, փախուստի մատնեց նրանց» (իբն ալ-Ասիմ «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁴³ «Յիջրի 89 թվականին մարդայիստները հավաքվեցին իրենց բաղաթում, նրանց մոտ եկան նաև զինված ռուսներ Ալեքսանդրեյից ու Ռուսիից: Ապա՝ Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մելիքը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մելիքին, որը մեծ բազմությամբ հարձակվեց ու նվաճեց այն բաղաթը: Նա այսպես դրեց, որ կարող են Անտիոքում բնակվել ուր կամենան, նրանցից ամեն մեկն ստանալու էր ութ դինար, իսկ ամեն ընտանիք ստանալու էր ցորեն ու ձեթ, ընդ որում՝ երկու մոզ ցորեն և երկու կիսո ձեթ: Նրանց, ինչպես նաև նրանց կանանց ու երեխաներին, չէին ստիպելու քրիստոնեությունից հրաժարվել, նրանք կարող էին մահմեդականների տարազ կրել, նրանցից, ինչպես նաև երեխաներից ու կանանցից ջիզա չպետք է գանձեին, սակայն նրանք պարտավոր էին մահմեդականների հետ մասնակցել արշավանքներին և թշնամուց վերցրած ավարը կարող էին իրենց պահել, եթե նրա հետ մեկամարտել էին: Նրանց առևտրից հարուստների ունեցվածքից պետք էր

վերցվելու նույն հարկը, որ վերցվում էր մահմեդականների ունեցվածքից: Այս Մասլաման (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.**) կործանեց նրանց բաղաբը, իսկ նրանց իջեցրին ու բնակեցրին Ֆիվար լեռան շուրջը, և Մուսնի ալ-Լայու ու Ամլ Տիդին վայրերում: Ոմանք գնացին Եմեսա: Ջարթումա բաղաբի պատրիկը մի խումբ մարդկանց հետ գնաց Անտիոք, ապա փախավ ռումների երկիրը: Ֆարկահաններից մեկը Անտիոքի մարդկաններին պարտագրել էր ջիզիա վճարել, իսկ նրանք այդ մասին բողոքեցին Վասիկ Բիլլահ խալիֆային (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վասիկին (842-847) – Մ.Ֆ.**) և նա հրամայեց այդ բանը չպահանջել: Ինձ պատմել էր մի վստահելի անձնավորություն, որը գրագիր էր, թե Մուտավաբիի Ալլալի խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուվաբիի (847-861) – Մ.Ֆ.**) ջիզիա էր վերցրել այդ մարդայիններից, իսկ սահմանված կերակուրը պետք էր տրվեր, բանի որ նրանք սահմանային կայազորի դեր էին կատարում: Արու-Խաթաբ ալ-Ազդին գտնում էր, թե իր մարդայինները Աբդ ալ-Մաիթի օրոք ասպատակում էին Անտիոքի գյուղերը և Ամլը, իսկ երբ ամառային արշավանք էր լինում, հետ մնացող ռազմիկների ճանապարհին էին կտրում, ինչպես նաև՝ ում որ գտնեին զորքի թիկունքում: Նրանք այնքան վնաս էին պատճառել մահմեդականներին, որ Աբդ ալ-Մեյիթը հրամայել էր, որ Անտիոքի բնակիչների ու արամեացիների մի մասին ռոճիկ նշանակվի՝ դարձնելով նրանց կայազոր և ստիպելով, որ ամառային արշավանքի վերջապահ զորքի հետևից գնալին: Այս պատճառով էլ նրանց կոչել էին հետևորդներ, սակայն ստույգ էր առաջին տեղեկությունը» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷⁴⁴ «Ասվում է, որ այդ տարում Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.**) ... նվաճեց Գերակլիան ու Կասունիան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁴⁵ «Ասվում է, որ այդ տարում Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.**) և Աբբաս իբն ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը արշավեցին Ռումի երկիրը...: Աբբասը գրավեց Ազրուկիան...» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁴⁶ «Ասվում է, որ այդ տարում... Աբբաս իբն ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը գրավեց Ազրուկիան: Նա բախվեց ռումների մի խմբի ու փախուստի մատնեց նրանց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁴⁷ «Այդ տարի Գուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) վերացրեց հռոմեացիների և բուլղարների միջև կնքված հաշտության պայմանագիրը և, մեծ հեծելազոր թրակիա անցկացնելով ու նավատորմի մարտական վիճակի բերելով, նա բուլղարների և Տերվեխի (**Բուլղարական խանության խան Տերվեխի (701-719) – Մ.Ֆ.**) վրա հարձակվեց: Հասնելով Անքիալոս՝ նա նավատորմի կարգադրեց բաղաբի առաջ խարխիս գցել, իսկ հեծելազորին, առանց որևէ պահակության և անկազմակերպ՝ բանակել բաղաբից վերև գտնվող հովիտներում: Շուրջ ոչխարների պես խոտ հավաքելու համար ցրվեց հովիտներում մեկ, իսկ բուլղարների հետախույզները, լեռներից տեսնելով հռոմեացիների ողորմելի կարգուկանոնը, մի տեղ հավաքվեցին, հանկարծակի գազանների պես նետվեցին և հռոմեացիների հոստին մեծ ջարդ տվեցին, բազում գերիներ վերցրին, ծի ու գեղե ձեռք բերեցին: Գուստինիանոսը վերադարձների հետ բերդում ասպատակեց և երեք օր դարպասները փակ պահեց: Տեսնելով, որ բուլղարները չեն հեռանում, առաջին ինքը կտրեց իր ձիու ջլերը, ապա հրամայեց բոլորին նույն բանն անել, որից հետո, պարիսպները վրա հաղթական նշաններ թողնելով, նա գիշեր ժամանակ ու ծածուկ հեռացավ, խայտառակ կերպով մտավ բաղաբ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) խախտեց խաղաղությունը բուլղարների հետ և, ցամաքով ու ծովով մեծաթիվ բանակ անցկացնելով Թրակիական երկրամասեր, նրանց հետ պատերազմի մեջ մտավ: Նա մոտեցավ Անքիալոս բաղաբին, սակայն բուլղարները զորքի համար անսպասելի, երբ նրանք ցրվել էին այդ հարթավայրում պարենամթերք պատրաստելու համար, հարձակվեցին և նրանցից շատերին սպանեցին, իսկ մյուսներին էլ գերեցին: Եվ հենց իրեն՝ Գուստինիանոսին, որը մնացել էր Անքիալոսում, նրանք երեք օր պաշարեցին, բայց նա գիշերը ելավ նավ, փախավ այնտեղից և վերադարձավ Բյուզանդիոն» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Նրանք տեղափոխվեցին այնտեղ և, մշտապես լինելով ռազմականորեն տրամադրված, ներխուժում էին Թրակիա, մեծ վնաս հասցնում ռումներին և մարդկանց ստրկության բռնում, սակայն ռումները ևս ելնում էին նրանց դեմ և, բանի որ սրանք չէին կարողանում դիմադրել նրանց խիզախությանը, թաքնվում էին լեռնային դարաններում ու հաղթում նրանց մարտի համար անհարմար կիրճերում» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 9):

«Այդ ժամանակ կայսր Գուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.**), վերացնելով բուլղարների հետ կնքված հաշտությունը, նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ, սակայն հաջիվ իրկվեց» (Չիզբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

¹⁷⁴⁸ «Աբբասը ամառային արշավանք կատարեց Բոդանդոնի կողմից» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁴⁹ «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) արաբների դեմ կռվելու և նրանց բռնելու համար զորքով և շինականների աշխարհագրորդ երկու զորավար ուղարկեց՝ Թեոդորոս Կաստերակասին և Թեոփիլակտոս Մալիբասին: Սակայն իրար մեջ ծագած գծություն պատճառով նրանք արաբների դեմ կռվի ձեռնարկեցին անկազմակերպ և պարտություն կրեցին, հազարավոր մարդիկ սպանվեցին, շատերն էլ գերի ընկան: Արաբները ձեռք գցեցին նաև սրանց տուլղուն ու պարենը և շարունակեցին բաղաբի պաշարումը, մինչև որ գրավեցին այն, ընդ որում մինչ այդ նրանց պարենը վերջացել էր և նրանք որոշել էին հեռանալ: Տիանա բաղաբի բնակիչները, այդ բանի ականատես լինելով, հուսաբեկ եղան և արաբներից անձեռնմխելիության մասին երաշխիքներ ստանալով, բաղաբից դուրս եկան դեպի արաբները, լքեցին բաղաբը, որը մինչև օրս էլ այդպես անմարդաբնակ է: Արաբները, սակայն, իրենց խոստմանը դրժեցին և նրանց անսպաստ բռնեցին, շատերին էլ ստրկացրին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ ահա, երբ գործերն այսպիսի վիճակում էին, սարակինոսյան կայսրը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը – Մ.Ֆ.**) Տիանայի պաշարման համար մեծ թվով զինված մարդկանց ուղարկեց՝ նրանց հրամանատար նշանակելով Մասլամային (**Գուստինիանոս կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթին (709-715, 731-732) – Մ.Ֆ.**) և Սոլիմանին, որոնք այսպես էին կոչվում նրանց լեզվով: Նրանք, հայտնվելով այնտեղ, բազում անգամներ մարտի մեջ մտան և, չնայած պարսպապարի մեքենաների միջոցով տասպալեցին պարսպի մի մասը, սակայն ավելիին հասնել ի վիճակի չէղան և մտադրվեցին տուն դառնալ: Այդ ընթացքում Գուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) մարդ ուղարկեց ներքին մարզեր և, հողագործներից և գյուղացիներից հավաքելով շատ ժողովուրդ, հրամայեց նրանց ուղղվել Տիանա, որպեսզի օգնության հասնեն պաշարյալներին: Տեսնելով, որ նրանք անգետ են, սարակինոսները հարձակվեցին նրանց վրա և ոմանց սրի ճարակ դարձրին, մյուսներին էլ գերեցին: Ահա այդ պատճառով նրանք ավելի ինքնավստիս շարունակեցին Տիանայի պաշարումը, իսկ պաշարյալները, սպառնալով բոլոր միջոցները և կայսրից որևէ օգնություն չստանալով, հրաժարվեցին հետագա պայքարից, հանձնվեցին թշնամիներին և տարվեցին սարակինոսյան երկիր: Այդ ժամանակից սկսած ու հետագայում դա թշնամիներին մեծ բաջություն հաղորդեց անվախ թալանել հռոմեական երկիրը և ոչ-ոք չէր կարողանում նրանց դիմադրել» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Իսկ Մալիդը (**Գուստինիանոս կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.**) եկավ Կասպարովկիա և ելան ընդդեմ նրա Գուստաց զորքը, սակայն զործեց տաքկաց անողորմ սուրը և մեռան 40.000 հեծյալներ: Գերիներին նա առավ ու տարավ Տանայա բաղաբ ու Տարանդաբերդ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ Վալիդը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը – Մ.Ֆ.**) Մասլաման անունով զորավարի հետ միասին զորք ուղարկեց Կասպարովկիայի Տիանա բաղաբի վրա, որը իննը ամիս շարունակ պաշարեց այն: Այդ ժամանակ Գուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) ռումների մի բանակ ուղարկեց, սակայն, երբ սրանք մարտի մեջ մտան արաբների դեմ, չդիմացան և նրանցից 40.000 հոգի ընկան: Դրանից հետո արաբները գրավեցին բաղաբը և թալանեցին այն» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 17):

«Այդ ժամանակ Գուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Գուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) ռումների մի բանակ ուղարկեց, սակայն, երբ սրանք մարտի մեջ մտան արաբների դեմ, չդիմացան և նրանցից 40.000 հոգի ընկան: Դրանից հետո արաբները գրավեցին բաղաբը և թալանեցին այն» (Բար-Զեբեռոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.**) և Աբբաս իբն ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը արշավանքի ելան և կանգ առան Անտիոքում, ուր ձմեռեցին: Ռումները մեծ զորք հավաքեցին ու գրոհեցին նրանց դեմ, սակայն Ալլաիդ ռումներին պարտության մատնեց և մեծ կոտորած տվեց, սավում էր 50.000 մարդ զոհվեց և Ալլաիդ նվաճեց Ջուրտուման ու Տիանան» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (**Գուստինիանոս կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.**) և Աբբաս իբն ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը արշավեցին Ռումի երկիրը: Վալիդը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը – Մ.Ֆ.**) գրել էր Հայաստանի տիրոջը, որ հայտնի Ռումի թագավորին, թե խազարները և Արմինիա լեռների թագավորներից ոմանք որոշել են հարձակվել նրա երկրի վրա: Սա կանարեց հրամանը և Վալիդը Ասորիք ուղարկվելիս մատակարարումը հատկացրեց Արմինիային, ավելացրեց զորքը և մեծացրեց սպառազինվածը: Նրանք շարժվեցին դեպի Ջազիրա և ապա թեքվեցին դեպի Ռումի երկիրը: Նրանք հարձակվեցին ռումների վրա, վերջիններս փախուստի մատնվեցին, սակայն հետ եկան ու մահմեդականները պարտվեցին: Մնաց Աբբասը մի խումբ մարդկանց հետ, որոնց մեջ էր նաև Մուհայիրի ալ-Հաջմին: Անագ

նրան Աբբասը. «Ո՛ր է Ղուրանի հավատացյալ ժողովուրդը, որը դրախտն է ցանկանում»: Ասաց նրան իբն Մուհայրիզը. «Կանչիր և նրանք կգան»: Կանչեց Աբբասը. «Ով Ղուրանի ժողովուրդ», և նրանք բոլորը եկան: Այլափոխ փախուստի մատնեց ռուսներին, որոնք մտան Տիանա, որը մահմեդականները պաշարեցին ու գրավեցին Ջումադա Ա մահին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁵⁰ «Գերիներին նա (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) առավ ու տարավ Տանայա քաղաք ու Տարանդաբերդ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Դրանից հետո Մաալաման (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) գրավեց Գարգարումում գտնվող Տարանդան և Տանայա քաղաքը, ինչպես նաև Կիլիկիայի շատ ամրություններ, որտեղ արաբների կայազոր հաստատեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 17):

«Դրանից հետո Մաալաման (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) գրավեց Տարանդան և այնտեղ արաբների կայազոր հաստատեց» (Բար-Յեբրեսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁷⁵¹ «Դրանից հետո նա (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) դարձավ Կիլիկիա և գրավեց Ճոճումբերդը, Փուտանդա քաղաքը և այլ բազում տեղեր» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Նա (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) տիրեց նաև շատ այլ ամրությունների, այդ թվում նաև Բասիլադյան, որը գտնվում էր ռուսների սահմանին» (Բար-Յեբրեսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁷⁵² «Խազդիրների իշխանը (Խազդարական խաբանության խաբան Իրուզիր Գյալանը (703-730) - Մ.Ֆ.) 80.000 հոգանոց զորքով գրավեց Ադվանը: Այդ ժամանակ Յայոց 158 թվականն էր» (Մովսես Դասխուրացի «Ադվանից պատմություն», գլուխ 16):

¹⁷⁵³ «Այդ տարի Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթն (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) արշավեց Ռումի երկիր և նվաճեց Սուրիայում եղած հինգ բերդ: Աբբաս իբն ալ-Վալիդն արշավեց ու հասավ Արզն և Սուրիա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) արշավեց Սուրիա և այնտեղ հինգ բերդեր գրավեց: Այդ տարի Աբբաս իբն ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը արշավեց և հասավ Արզան, ապա վերադարձավ» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁷⁵⁴ «Յայոց 160 թվականին Ադվանը եկավ արաբ իշխան Աբդ Ազիզը (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) և նստեց Պարտավում: Նույն տարին նա անցավ Կուր գետի այն կողմը» (Մովսես Դասխուրացի «Ադվանից պատմություն», գլուխ 16):

«Այդ տարի Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մեյիթ-Խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը - Մ.Ֆ.) Մուհամմադ իբն Մարուանին հեռացրեց Ջազիրայից, Արմինիայից և Անդրաստականից ու Նշանակեց Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթին (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթն - Մ.Ֆ.): Մաալաման Յիջրի 91 թվականին Անդրաստականի կողմից արշավեց թուրքերի դեմ, մինչև որ հասավ Դարբանը» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Այդ Մաալաման (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) Անդրաստական կողմից արշավեց թուրքերի դեմ, մինչև որ հասավ ալ-Բաբ և գրավեց քաղաքներ ու բերդեր՝ դրանց առջև քարանետ մեքենաներ դնելով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁵⁵ «Այդ տարի Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթն (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) արշավեց թուրքերի դեմ Անդրաստականի կողմից և այնտեղ նվաճեց բերդեր ու քաղաքներ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նա (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) նվաճեց քաղաքներ ու բերդեր և Դարբանից այն կողմ նրան հպատակեցին» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁷⁵⁶ «Այդ տարի Աբդալ-Ազիզ իբն ալ-Վալիդը ամառային արշավանք կատարեց և զորքի հրամանատարն էր Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.)» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Աբբասն արշավեց Ռումստիայի վրա և բազմաթիվ գերիներով վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նրանց մի մասը 30 հոգու կազմով մոտեցավ Խրիստոպոլսին, սա մի քաղաք է որը տեղակայված է Բյուզանդիոնի դիմաց դեպի արևելք, և այնտեղի մարդկանց սպանեց ու այրեց նավերը» (Նիկեիոս պատրիարք «Յամառոս պատմություն», մաս 2):

¹⁷⁵⁷ «Այդ տարի թագավորեց Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը (717-741 - Մ.Ֆ.): Նա ծագումով Իսալիդիայից էր, բայց իրականում՝ Գերմանիկայից: Յուսուֆային կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուսուֆային III-ը - Մ.Ֆ.) առաջին թագավորության ժամանակ նա իր ծնողների հետ վերաբնակեցվել էր Թրակիայի Մեստերիա քաղաքում: Յուսուֆային կայսրի թագավորության ժամանակ, երբ նա բուլղարների հետ իջավ, Լևոնը նրան ընդառաջ ելավ 500 ոչխարից բաղկացած նվերով: Յուսուֆային կայսրի դա դուր եկավ և նա նրան խնայել սպաթարի կոչում շնորհեց ու մտերմացավ հետո: Այդ ժամանակ ոմանե նախանձից զրոգված Լևոնին ամբաստանեցին, թե իր թագավորության վրա աչք ունի, սակայն, երբ դրա շուրջ քննություն արվեց, նրանք խայտառակվեցին որպես զրպարտիչներ: Այնուամենայնիվ այդ օրվանից շատերը սկսեցին այդ մասին խոսել: Յուսուֆային կայսրը, թեև չէր ուզում նրան բացեիքաց վատություն անել, բայց կապածի որոշ մտած իր մեջ և նա նրան, դրամ տալով, Ալանիա ուղարկեց՝ ալանների Աբազգիայի դեմ ուղեք հանելու համար: Աբազգիան, Լազիկան և Իբերիան սարակինոսների տիրապետության տակ էին գտնվում: Նա գնաց Լազիկին, դրամը թողեց Ֆասիս քաղաքում, մի քանի տեղացիներով գնաց Ապսիլիա, անցավ Կովկասյան լեռներն ու եկավ Ալանիա: Յուսուֆային կայսրը, կամենալով նրա ոչնչացման համար պատրվակ ստեղծած լինել, մարդ ուղարկեց և Ֆասիսից առավ դրամը: Ալանները սպաթարին մեծ պատիվներով ընդունեցին, նրա առաջարկներին ընդառաջ գնացին և, ներխուժելով Աբազգիա, գերեվարեցին այն: Այդ ժամանակ արագների տերը հայտնում է ալաններին, թե. «Յուսուֆային կայսրը, երևի, սրանից ավելի խաբեքա մարդ չունեի, որ ուղարկել և ձեռք մեր դեմ դրդելու՝ ձեր հարևաններին: Նա ձեռք դրամ խոստացավ, քանի ինչի տեղացիներով պահեցին և սաացին. «Ինչպես տեսնում ես, Ռումստիա տանող ճանապարհի փակ է, ինչպե՛ս պիտի գնաս, հայտնի չէ: Եվ դիմե՛ք խորամանկության, ձևացնե՛ք, որ հանձնում եմք թե՛ք, նրանց մարդկանց հետ մեր մարդկանց կուղարկե՛ք, կիտախուզե՛ք նրանց կլեյտուրները, ասպատակ կսփռե՛ք և կալվերե՛ք նրանց երկիրը, որով կատարած կլինե՛ք մեր ծառայությունը»: Եվ ահա, ալանների դեսպանները գնում և Աբազգիա և հայտնում, թե համաձայն են հանձնել սպաթարին: Այդ առթիվ նրանք արագներիցը շատ տղա ընձեղներով ստացան: Աբազգները սպաթարին ստանալու համար դարձյալ բազում դեսպաններ են ուղարկում՝ որոշված գումարով: Ալաններն առում են սպաթարին. «Այս մարդիկ, ինչպես նախօրոք հայտնել ենք, եկել են թե՛ք տանելու, Աբազգիան ընդունում է թե՛ք: Երբ որ տեսնե՛ք նրանց, ապա, որպեսզի մեր ծրագիրը չքայքայվի, նրանց երկիրը գնացող վաճառականները պակաս չեն, մենք թե՛ք բացահայտ կհանձնե՛ք: Երբ դուք շարժվե՛ք առաջ, մենք ծածուկ հետևի՛ք կիարծակվե՛ք, նրանց կսպանե՛ք, իսկ թե՛ք կթաքցնե՛ք, մինչև կհավաքվի մեր զորքը և անակնկալ կներխուժե՛ք նրանց երկիր»: Այդպես էլ եղավ: Աբազգների դեսպանները, ստանալով սպաթարին և վերջինիս մարդկանց, կապանքների մեջ առան նրանց ու ճանապարհ ընկան: Ալանները, իրենց տեր Իտաքեստի գլխավորությամբ նրանց հետևից վրա հասնելով, սպանեցին արագներին, իսկ սպաթարին էլ թաքցրին: Իտաքեստը զորք հավաքելով շարժվեց Աբազգիայի վրա և, կլեյտուրների միջով անակնկալ մուտք գործելով, արագներին մեծ ջարդ տվեց ու բազում գերիներ բռնեց, տարավ: Յուսուֆային կայսրը, լսելով, որ իր ծրագիրն առանց դրամի էլ գլուխ եկավ, արագներին նամակ գրեց, որտեղ ասված էր. «Եթե դուք փրկե՛ք սպաթարին և թույլ տաք նրան անվատ անցնել ձեր երկրով, ապա ձեր բոլոր զանցանքները կներե՛ք»: Նրանք ուրախությամբ ընդունեցին այդ առաջարկը և դարձյալ մարդ ուղարկեցին Ալանիա, ասելով, թե. «Մեր երեխաներին ձեռք պատանդ կտանք, տվե՛ք մեզ սպաթարին, որպեսզի նրան Յուսուֆային կայսրին ուղարկե՛ք»: Սպաթարը չընդունեց դա և ասաց. «Աստված իմ մի դուռ կբացի, որ դուրս գամ: Ես Աբազգիայի վրայով գնացողը չեմ»: Որոշ ժամանակ անց հռոմեացիների և հայերի մի զորաբանակ Լազիկա մտավ և պաշարեց Արխայուդիսը, բայց լսելով սարակինոսների գալու մասին, թողեց հեռացավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁷⁵⁸ «Որոշ ժամանակ անց հռոմեացիների և հայերի մի զորաբանակ Լազիկա մտավ և պաշարեց Արխայուդիսը, բայց լսելով սարակինոսների գալու մասին, թողեց հեռացավ: Նրանից շուրջ 200 հոգի առանձնանալով՝ ասպատակ սփռելով բարձրացան Ապսիլիայի շրջաններն ու Կովկասյան լեռները: Երբ սարակինոսները հասան Լազիկա, հռոմեացիների և հայերի զորքը վերադարձավ Ֆասիս: 200 հոգին մնաց Կովկասյան լեռներում և հուսաբերել եղած սկսեց ավագակալության պարտաբե: Ալանները, իմանալով այդ մասին, կարծեցին, որ Կովկասյան լեռներում հռոմեացիների մեծաքանակ զորք կա և ուրախացած ասացին սպաթարին, «Հռոմեացիները մոտեցել են, նրանց մոտ գնա՛: Սպաթարը, հետև առնելով 50 ալանների, մայիս ամսին կլոր դահուկներով անցավ ձյունածածկ Կովկասյան լեռները, հանդիպեց նրանց և բերկրացած հարցրեց. «Չորեք ո՛ր է»: Նրանք պատասխանեցին. «Երբ սարակինոսները հարձակվեցին, նրանք թողեցին և վերադարձան Ռումստիա, իսկ մենք, չկարողանալով

Ռոմանոսիս վերադառնալ, շարժվեցինք դեպի Ալանիա»։ Սպաթարի հարցին։ «Հիմա ի՞նչ անենք», նրանք պատասխանեցին, «Այդ երկրով մեզ անհնարին է անցնել»։ Սպաթարն ասաց. «Այլ ճանապարհով չենք կարող դուրս գալ»։ Այնտեղ մի բերդ կար, անունը Երկաթե բերդ, որի բերդապահը սարակինոսներին հպատակ ում Փարեսման էր։ Նա հայերի հետ հաշտ էր ապրում։ Սպաթարը նրա մոտ մարդ ուղարկեց և ասաց. «Քանի որ հայերի հետ հաշտ ես ապրում, ապա ինձ հետ էլ հաշտվի, ենթարկվի կայսրությանը, օգնիր մեզ հասնել ծովափ և անցնել Տրապիզոն»։ Նա մտնեց։ Դրա վրա սպաթարը իր մարդկանցից հայերի է ուղարկում, պատմություն դարանակալել և կարգադրում է. «Երբ որ նրանք բերդից դուրս գան աշխատանքի գնալու, նրանցից որքան կարող էք բռնեք, որիցից պահեք դռները, մինչև որ մեկ էլ վրա հասնենք»։ Նրանք գնացին, դարանակալեցին և, երբ բերդի մարդիկ դուրս եկան աշխատանքի, հանկարծակի հարձակվեցին, դարպասին տիրացան և շատերին գերեցին։ Բերդում մնաց Փարեսմանը փրկաթիվ մարդկանցով։ Այդ միջոցին սպաթարն էլ վրա հասավ ու, դիմելով նրան, կոչ արեց խաղաղությամբ բացել դարպասները, սակայն նա մերժեց ու դիմեց կռվի։ Բերդն անառիկ էր, այդ պատճառով նրանք չկարողացան այն գրավել։ Ապսիլացիների առաջնորդ Մարինոսը, իմանալով, որ բերդը օդակի մեջ է առնված, երկուրդի մեջ ընկավ, որովհետև ենթադրեց, թե սպաթարը մեծաթիվ զորք ունի։ Իր հետ 300 հոգի վերցնելով՝ նա գնաց սպաթարի մոտ ու ասաց. «Ես թեզ ողջ-առողջ ծովափ կհասցնեմ»։ Փարեսմանը, տեսնելով իրավիճակը, ասաց սպաթարին. «Իմ երեխան թեզ պատանդ, ես համաձայն եմ ծառայել կայսրությանը»։ Վերցնելով նրա երեխային՝ նա ասաց. «Բայց կայսրության ինչպիսի՞ ծառա ես դու թեզ համարում, երբ մեզ հետ ես խոստով բերդում փակված։ Առանց բերդին տիրանալու մենք այստեղից զնացող չենք»։ Դրա վրա Փարեսմանն ասաց. «Ինձ երաշխիք տուր»։ Սպաթարը նրան անձեռնմխելիության մասին երաշխիք տվեց և խոստացավ բերդ մտնել միայն 30 հոգով, բայց նա իր խոսքի տերը չեղավ և իր հետ Ներս մտնող 30 հոգուն արեց հետևյալ կարգադրությունը. «Հենց որ ներս մտնենք, դուք բռնեք դարպասները, թող բոլորը Ներս մտնեն»։ Երբ այդպես էլ եղավ, նա հրամայեց բերդը կրակի տալ։ Մեծ հորդեհ բռնկվեց և ընտանիքները, իրենց ունեցվածքից ինչ-որ կարող էին կրել, առնելով դրանք դուրս էին գալիս։ Սպաթարն այնտեղ մնաց երեք օր և և, հիմա հատակ անելով նրա պարիսպները, շարժվեց, իջավ Ապսիլիա՝ վերջինի առաջնորդ Մարինոսի հետ արժանախալով ապսիլացիների փառավոր ընդունելությանը։ Այնտեղից նա իջավ ծովափ ու նավով եկավ Հուստինիանոսի քրթապետությանը և Ֆիլիպպիկոսի և Ֆիլիպպիկոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկի - Մ.Ֆ.) կուրացումից հետո թագավորած Արտեմիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստա II-ը (713-715) - Մ.Ֆ.) սպաթարին նշանակեց Ամատոլիկոսի գորավար։ Երբ Թեոդոսիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ը (715-717) - Մ.Ֆ.) գահ բարձրացավ, իսկ Արտեմիոսն էլ վտարվեց, երբ հռոմեացիների պետությունը տակն ու վրա էր լինում բարբարոսների ներխուժումներից, Հուստինիանոսի ոճրագործությունների և Ֆիլիպպիկոսի սրբապաշտությունների պատճառով, հիշյալ Առնը պաշտպանում էր Արտեմիոսին ընդդեմ Թեոդոսիոսի։ Նրան համախոհ էր ու դաշնակից Արմենիակների գորավար Արտավազդը, որին նա, գահին տիրանալուց հետո, կուրապաղատի տիտղոս շնորհեց և իր դուստր Աննային նրան կնության տվեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

¹⁷⁵⁹ «Այդ տարի Օթմանն արշավեց Կիլիկիայի վրա և պայմանով բազում բերդերի տիրացավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։
¹⁷⁶⁰ «Դավաճանությամբ արաբների ձեռքն անցավ և Կամախը՝ մերձակա շրջաններով» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

¹⁷⁶¹ «Հուստինիանոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս II-ը - Մ.Ֆ.) Մավրոս պատրիկին և «Ամալիոս» մականվանյալ Ստեփանոս պատրիկին մեծ նավատորմի հանդերձելով խերսոն ուղարկեց։ Նա դիմ էր պահել և չէր մոռացել խերսոնցիների, բոսպորցիների և մյուս կլիմաների՝ իր դեմ կատարած ոտնձգությունը։ Նավատորմից, որը բաղկացած էր ամեն տեսակի նավերից՝ դրոմոններից, տրիեմներից, մորիադոցներից, ձկնորսական նավերից և մինչև անգամ խելանդիներից, հանդերձել էին թաղաքում բնակվող սենատորները, արիեստավորները, դեմոստերներն ու ամեն տեսակի պաշտոնյաները։ Նրանց նա ճանաչում էր որպես՝ կարգադրելով սրածել հիշյալ բերդերի ողջ բնակչությունը և ոչ-ոքի կենդանի չթողնել։ Նրանց հետ նա ուղարկեց նաև Էլիաս սպաթարին, որը պետք է խերսոնի կառավարիչ դառնար։ Նրանք հասան խերսոն և առանց որևէ դիմադրության տիրացան բերդերին, բոլորին սրի բաշեցին, խնայելով միայն երեխաներին, որոնց, սակայն, ստրկացրին, խերսոնի կառավարիչ Տուդոնտին, որպես խաբանի (խազարանիս խաբանության իսթանի Իսթանի - Մ.Ֆ.) տեղապահի, ապա նաև դիդոնով ու ծագումով առաջին թաղաքացի համարվող Չոլիոսին և խերսոնի ուրիշ առավել երևելիների ու մեծամեծների ընտանյոք հանդերձ շրջայակա կայսեր ուղարկեցին, իսկ խերսոնի այլ յոթ հայտնի մարդկանց էլ, փայտե շամփուրի բաշեցով, կրակի վրա խորովեցին։ Ուրիշ 20 հոգու նրանք թևերը մեջքին կապառած խելանդիների մեջ թռկով կապեցին, ապա խելանդիներ բարերով լցրին և ջրասույզ արեցին։ Հուստինիանոսը, խաղաղված մասին տեղեկանալով, երեխաների փրկության առթիվ զազազեց և հրամայեց նրանց անհապաղ իրեն ներկայանալ։ Նավատորմից հոկտեմբեր ամսին ճանապարհ ընկավ և, Տավրոս կոչվող աստղի ծագելու ժամանակ բաց ծով դուրս գալով, քիչ մնաց գլխովին ջրասույզ լինել։ Փոթորկին զոհ գնացած մարդկանց թիվը հաշվեցին 73.000 հոգի։ Հուստինիանոսը, տեղեկանալով այդ մասին, ամենևին էլ չտխրեց, ընդհակառակը՝ բերկրաբեղով լցվեց։ Հափշտակված լինելով օրեցօր սաստկացող մոլեգնությանը՝ սպառնալիքներով ևս մի ուրիշ նավատորմի ուղարկեց, հրամայելով ամեն ինչ վարի տալ ու գետնին հավասարեցնել»։ Այդ բերդերի բնակիչները, իմանալով այս մասին, որոշեցին պաշտպանվել։ Ստիպված լինելով չենթարկվել կայսեր՝ նրանք դիմեցին հազարային խաբանին և իրենց պաշտպանության համար զորք խնդրեցին։ Այդ ընթացքում գործի են անցնում նաև Էլիաս սպաթարը, ինչպես նաև աքսորական Վարդանը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկի - Մ.Ֆ.), որն այդ ժամանակ Կեֆալոնիայից հետ էր կանչվել և նավատորմից խերսոնում էր գտնվում։ Հուստինիանոսը, խելով այդ մասին, մի բանի դրոմոններով խերսոն ուղարկեց դեմոստերի լոգոթետ, «Ամորի» մականվանյալ Գեորգ պատրիկին, Հովհաննես Էպարքոսին և Թարակոնիոսի տուրմարի Բրիստապոլիին՝ 300 զինվորներով։ Նրանց նա կարգադրեց, որ Տուդոնտն ու Չոլիոսը պետք է վերահաստատվեն խերսոնում և խաբանին բացատրություններ տալու համար ապոկրիսիարիոս ուղարկեն, իսկ Էլիասին ու Վարդանին էլ իր մոտ բերեն։ Նրանք բոլորը խարխալ գցեցին խերսոնում, բայց խերսոնի բնակիչները նրանց չընդունեցին։ Հաջորդ օրը թաղաքացիները թույլ տվեցին Ներս մտնել միայն ղեկավարներին, բայց այնուհետև նաև նրանց հետևից փակելով դարպասները, դեմոստերի լոգոթետին Էպարքոսի հետ միասին սրի աշեցին, Տուդոնտին, Չոլիոսին և վերոհիշյալ տուրմարիին 300 զինվորներով էլ խազարների հանձնեցին։ Տուդոնտը ճանապարհին մեռավ, իսկ խազարները նրա փոխարեն տուրմարիին և 300 զինվորներին սպանեցին։ Այդ ընթացքում խերսոնցիները, ինչպես և մյուս բերդերի բնակիչները Հուստինիանոսին գահընկեց հայտարարեցին, իսկ իրենց մոտ աքսորված Ֆիլիպպիկոսի Վարդանին էլ կայսր հռչակեցին։ Հուստինիանոսը, իմանալով այդ մասին, էլ ավելի զազազեց, Էլիաս սպաթարի երեխաներին իրենց մոտ ծոցում սրի բաշեց, իսկ այդ կողմն էլ ստիպվեց ամուսնանալ իր հնդիկ խոհարարի հետ։ Այնուհետև, մի նոր նավատորմից հանդերձելով, նա «Բեսաս» մականվանյալ Մավրոս պատրիկին գլխավորությամբ այն խերսոն ուղարկեց՝ տալով նրան բերդամարտության համար անհրաժեշտ խոյ, մեքենաներ և ամեն տեսակի թաղաքավեր միջոցներ ու պատվիրելով խերսոնի պարիսպները և ողջ թաղաքը գետնին հավասարեցնել, բնակչությունը մինչև վերջիս մարդը կտորել ու իրեն էլ կատարածի մասին հաճախակի զեկուցել։ Նավարկելով այս հասավ խերսոն, խոյի օգնությամբ բանդեց Կենտենարեսիոն, ինչպես և նրա մոտ գտնվող Միագրոս կոչվող աշտարակները, սակայն, երբ վրա հասան խազարները, կոչվող դադարեց, իսկ Վարդանը փախչալուսի դիմեց դեպի խաբանը։ Նավատորմից ապսիլով ոչնչի չհասավ և այդ իսկ պատճառով չէր համարձակվում կայսեր մոտ վերադառնալ։ Դրա համար էլ այն ստիպված ինքը ևս Հուստինիանոսին գահընկեց հայտարարեց, իսկ Վարդանին՝ կայսր (խոսքը Բյուզանդական կայսրության կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկի (711-714) մասին է - Մ.Ֆ.)։ Խաբանից նրանք խնդրեցին Ֆիլիպպիկոսին իրենց տալ։ Խաբանը նրանցից խոսք պահանջեց, թե Ֆիլիպպիկոսին չեն դավի, ապա և յուրաքանչյուրից մեկական դահեկան պահանջեց։ Հինվորներն իսկույն համաձայնեցին և ստացան Ֆիլիպպիկոս կայսերը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Հուստինիանոսը, (Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս II-ը - Մ.Ֆ.), հիշելով Ափսիմիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Տիբերիոս II-ի - Մ.Ֆ.) դավերի հետևանքով խերսոնեսում իր հետ տեղի ունեցածը, հավաքեց մեծաթիվ ու բազմաափսի նավեր, զորքի ուսուցման համար հավաքվածներից, ինչպես նաև հողագործ և արիեստավոր մարդկանցից, ինչպես նաև սենատից ու թաղաքի ժողովրդից նրանցում տեղակայեց թվով մինչև 100.000 մարդ և, այդ նավատորմի հրամանատար նշանակելով «Ամալիոս» մականվանյալ ում Ստեփանոս պատրիկին, նրան առաջ ուղարկեց՝ հրամայելով սրի բաշել խերսոնեսի և Բոսֆորի երկրամասերում, ինչպես նաև շրջակա այլ երկրամասերում գտնվող բոլոր մարդկանց։ Նա նաև իր զինակրին Էլիասին ուղարկեց նրանց հետ ու հրամայեց նրան խերսոնեսի արիստոն ունել, իսկ Վարդանին էլ (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկի - Մ.Ֆ.)՝ ծագումով այդ հային, հրամայեց թողնել այնտեղ՝ աքսորում։ Ստեփանոսը, ծովով անցնելով այնտեղ, կատարեց հրամանը, իսկ որոշ անչափահասների էլ բաժանեց իր հետ եղած ժողովրդին որպես գերիներ։ խերսոնեսի արիստոն Տուդոնտին և Չոլիոսին, որը կոչվում է պրոտոպոլիտոս, ինչպես նաև 40 այլ մարդկանց առավել հայտնիների թվից նա կանանց ու երեխաների հետ շրջայակապ ուղարկեց Հուստինիանոսին, իսկ խերսոնեսի առավել հայտնի մարդկանցից յոթ այլ հոգու էլ, կապելով փայտյա ինժակներից, հրակեց արեց։ Քսան այլ ղեկավարների այլ թաղաքներից նա նետեց մի նավակի մեջ և, ուղեբերին բարեկամ կապելով, ջրասույզ արեց։ Հուստինիանոսը կարծում էր, որ Ստեփանոսը անչափահասներից հարցով տնօրինեց և ավելի մարդասիրաբար, բան ինքն է հրամայել, ու դրա համար էլ նրան հրամայեց շուտապես վերադառնալ և առ, համաձայն հրահանգի, հոկտեմբեր ամսին ճանապարհ ընկավ և դաժան փորձրկի պատճառով նավաբեկության ենթարկվեց։ Հաշվում են, որ մինչև 73.000 հոգի խեղդվեց և նրանց դիակները ափ էին նետվում Ամատորիոյից մինչև Զերակլես ընկած տարածության վրա։ Հուստինիանոսը, սակայն, դուրս իսկ չտխրեց դրանից, այլ ավելի էր ուրախանում, իսկ հետո

հրամայեց այնտեղ կրկին նավատորմ ուղարկել: Այդ երկրամասերի արխոնտները, լսելով այդ լուրը, իրենց ուժերով ինչպես կարող էին սկսեցին պաշտպանվել: Նրանք դեսպաններ ուղարկեցին խազարների մոտ, որպեսզի տրանս մարդիկ ուղարկեն իրենց պաշտպանության համար և որպեսզի փրկեն մնացած մարդկանց: Իմանալով այդ մասին՝ Յուստինիանոսը զեղոգիտ պատրիկին և քաղաքային էպարքոս Յովհաննեսին այլ արխոնտների և 300 հոգանոց զորքի հետ միասին ուղարկեց և նրանց հանձնեց Տուրոնոսին և Չոյիլոսին, որպեսզի կրկին նրանց արխոնտ դնեն՝ միաժամանակ հրամայելով իր մոտ բերել Էլիասին: Երբ նրանք ժամանեցին խերսոնես, քաղաքացիները իր արխոնտների ուղեկցությամբ ներս թողեցին միայն զեղոգիտին: Դրանից հետո նրանք փակեցին դարպասները և զեղոգիտին ու Յովհաննեսին տրաժեցին, իսկ պարիսպներից դուրս մնացած ռազմիկներին, ինչպես նաև Տուրոնոսին և Չոյիլոսին էլ հանձնեցին ժամանած խազարներին, որպեսզի անցկացնեն նրանց խաբանի մոտ: Խազարները, ընդունելով նրանց, ճանապարհին սպանեցին: Խերսոնեսի քաղաքացիները վիրավորում, պատվազրկում և ծանակում էին Յուստինիանոսին՝ կայսր հռչակելով այնտեղ աքսորված Վարդանին: Յուստինիանոսը, իմանալով այդ մասին, մեծագույն զայրույթի մեջ ընկավ և իրենց մոր գրկում սպանեց Էլիասի երեխաներին, իսկ վերջինիս էլ ստիպեց ամուսնանալ իր խոհարարի հետ, որը մի հնդիկ էր և ծայրահեղ այլանդակ: Դրանից հետո նա կրկին ուղարկեց մի մեծ նավատորմ, որի հրամանատար Նշանակեց Մավրոս պատրիկին, որին հրամայեց ավերել խերսոնես քաղաքն ու նրանում գտնվող բոլորին անգթաբար սպանել: Սա, ժամանելով խերսոնես, զործի անցավ, սակայն խազարական ժողովուրդը անակնկալ կերպով հարձակվեց նրա վրա և քաղաքը փրկվեց, իսկ Վարդանը փախավ խազարների տիրակալի մոտ: Մավրոս պատրիկին ի վիճակի չէր պաշարումը կազմակերպել և, վախենալով վերադառնալ Յուստինիանոսի մոտ, միացավ խերսոնեսի քաղաքին: Նրանք երեք դարձին Յուստինիանոսից և կայսր հռչակեցին Վարդանին՝ վերանվանելով նրան Ֆիլիպին: Նրանք դեսպաններ ուղարկեցին խազարական խաբանի մոտ, որպեսզի նա ուղարկի Ֆիլիպին: Սա երդումներով հավաստիացումներ պահանջեց հռոմեական ժողովրդից Վարդանի ամուսնանալու վերաբերյալ և նրանցից ամեն մարդու համար 100 նիմիսի գումար ուզեց» (Նիկեոսի պատրիարք «Յամառոտ պատմություն», մաս 2):

¹⁷⁶² «Երբ նավատորմիդն ուշացավ և որևէ գեղուցագիր տեղ չհասավ, Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II - Մ.Ֆ.**), կռահելով դրա պատճառը, Օսպիկոնի և Թրակեսիոնի զորքի մի մասով գնաց Սինոպ՝ խերսոնեսում կատարվածի մասին տեղեկություններ ստանալու համար: Երբ նա գնում էր պերասիկա կողմերը, տեսավ դեպի քաղաք նավող տորմիդը և, առյուծի պես մոնչալով, ինքն էլ շտապեց դեպի քաղաք: Ֆիլիպիկոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկը - Մ.Ֆ.**), սակայն, իրենից առաջ տեղ հասնելով, գրավեց քաղաքը: Յուստինիանոսն եկավ Ղամատրիս և իր մարդկանցով այնտեղ բանակեց: Ֆիլիպիկոսն առանց հապաղելու Մավրոս պատրիկին և Յովհաննեսն սպաթարին՝ սակառնուր Ստրուփոս, Տիբերիոսի դեմ, Էլիասին երկրորդ զորախմբով Ղամատրիս է ուղարկում՝ Յուստինիանոսի դեմ, իսկ մի այլ զորախումբ էլ ուղարկում է փախուստի դիմած Վարազբակուրի հետևից: Մավրոսը, վերոհիշյալ Ստրուփոսի հետ զայնով Վախենոս, Տիբերիոսի գտավ մի ձեռքով աստվածածնի սուրբ սեղանի սյունիկը բռնած, մյուս ձեռքով՝ պատվական խաչափայտը, իսկ վզից էլ հմայիլ կախած: Բռնից քան նստած և Մաստասիան, իր հոր մայրը, որը, ընկնելով Մավրոսի ուղեղը, պաղատում էր չսպանել իր թոռ Տիբերիոսին, բանից նա ոչ մի վնաս չի գործել: Այդ միջոցին, երբ Մաստասիան ընկավ նրա ուղեղին էր գրկած և արտասավալից աղերսում էր, Ստրուփոսը բեմ բարձրացավ և բռնի բաշեց Տիբերիոսին: Նրանից նա վերցրեց պատվական խաչափայտը, որեց սուրբ սեղանին, հմայիլն էլ իր վզից կախեց: Տղային տարան Կալիսիկեի վերին կողքի դռնով, մերկացրին և գետին փռելով ոչխարի պես մորթեցին, ապա կարգադրեցին նրա մարմինը այսպես կոչված Պավլիեի սրբոց Անարծաթից տաճարում թաղել: Զերբակավեց նաև Օսպիկոնի կոնս Վարազբակուր պրոտոպատրիկը, որը ևս մահապատժի ենթարկվեց: Ինչ վերաբերվում է Էլիասին, ապա նա իր զինվորներով բարձրացավ Ղամատրիս և բանակցությունների մեջ մտավ այնտեղ գտնվող զորքի հետ: Երբ Յուստինիանոսի զինվորները նրանից անվտանգության երաշխիքներ ստացան, գլխովին լեցին Յուստինիանոսին, փախան և, նրան մենակ թողնելով, Ֆիլիպիկոսի կողմն անցան: Այդ ժամանակ վերոհիշյալ Էլիաս սպաթարը գազազած հարձակվեց Յուստինիանոսի վրա, բռնեց նրա վզից և իր գոտուց կապած դաշույնով նրա գլուխը կտրեց, ապա Ղամատրոս սպաթարի միջոցով Ֆիլիպիկոսին առաքեց, որը նույն այն սպաթարի միջոցով էլ պարտուղ ուղարկեց՝ մինչև Դոնոս» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II - Մ.Ֆ.**) որոշ ժամանակ անց կասկածեց, որ ինքը դավաճանված է: Դրա համար էլ նա դիմեց բուլղարական արխոնտ Տերվլեեսին և նրա հետ այդ ժամանակ դաշինք կնքեց: Տերվլեեսը նրան մոտավորապես 30.000 մարդ ուղարկեց: Նա, ընդունելով նրանց, անցկացրեց յուրայինների մոտ և հրամայեց այսպես կոչված Օսպիկոնի զորքի հետ միասին տեղակայել այսպես կոչված Ղամատրիկյան դաշտավայրում, իսկ ինքը, վերցնելով իր արխոնտներին և մնացած ծանրազեն զորքը, փախավ Ղոնտական երկրամաս ու հասավ մինչև Ծովափնյա Գինգիլիսա գյուղը, որպեսզի ուսումնասիրի, թե ինչպես են գնում զործերը խերսոնեսում: Այն բանից հետո, երբ նա այնտեղ որոշ ժամանակ անցկացրեց և տեսավ, թե կայսր Ֆիլիպիկի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկը - Մ.Ֆ.**) հետ միասին ինչ մեծ նավատորմ է ուղղություն բռնել դեպի Բյուզանդիոն, վերադարձավ իր թողած զորքի մոտ Ղամատրիկյան դաշտավայր, իսկ Ֆիլիպիկն էլ առանց մարտի սկսած քաղաք և Էլիասին զինված բանակով ուղարկեց Յուստինիանոսի դեմ: Էլիասը երդումով հաստատեց Յուստինիանոսի հետ եղած զորքին, որ այն անվտանգության մեջ կլինի, իսկ բուլղարական զորքին էլ խոստացավ, որ այն անվնաս տուն կդառնա: Իրեն՝ Յուստինիանոսին, որի երկրորդ թագավորության վեցերորդ տարին էր ընթանում, նա գլխատեց և գլուխն ուղարկեց Ֆիլիպիկին: Ֆիլիպիկը ստացավ այն և ուղարկեց արևմտյան կողմեր՝ ընդհուպ մինչև Դոնոս, իսկ Մավրոսին և Յովհաննեսն պատրիկին էլ՝ Ստրուփոս կոչված կայսերական զինակրին, նա ուղարկեց Յուստինիանոսի որդի Տիբերիոսի հետևից: Նրանք հասան նրան Վախենոսյան գտնվող Աստվածածնի տաճարի խորանի մոտ: Ներխուժելով ներս՝ Յուստինիանոսը դուրս բաշեց նրան, որը բռնվել էր սուրբ գահավորակից՝ հաշվի չառնելով ոչ խորանի սրբությունը, ոչ էլ առատ արցունքներ թափող նրա տատ Անաստասիային: Պաշտպանելով թոռնիկին, նա ինքը նրա հետ միասին վտանգի ենթարկվեց և ահա Յովհաննեսը ոչխարի պես մորթեց նրան այսպես կոչված Կալիսիկեի պատի հետևում, ապա կարգադրեց նրա մարմինը այսպես կոչված Պավլիեի սրբոց Անարծաթից տաճարում թաղել: Դրանից հետո բռնեցին նաև Կարազբակուրին և Յուստինիանոսի այլ արխոնտներին ու բոլորին սրտառեցին» (Նիկեոսի պատրիարք «Յամառոտ պատմություն», մաս 2):

«Յուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II - Մ.Ֆ.**) սպանվեց իր դեմ բարձրացված խռովության արդյունքում, բռնակալ Ֆիլիպը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկը - Մ.Ֆ.**) գավթեց իշխանությունն ու դարձավ հռոմեացիների 64-րդ կայսրը» (Ամանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվական», մաս 3):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II - Մ.Ֆ.**) բանակ ուղարկեց Ֆիլիպիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկը - Մ.Ֆ.**) դեմ, որին ինքը ազատության մեջ էր պահում...: Բանակը, որն ուղարկվել էր Ֆիլիպիկոսի դեմ, անցավ նրա կողմը և նրան կայսր հռչակեց: Ֆիլիպիկոսը շարժվեց Յուստինիանոսի դեմ, մարտնչեց նրա դեմ քաղաքից հաշված տասներկուսուղոնանոց սյունի մոտ, հաղթեց ու սպանեց՝ ստանալով բարձրագույն իշխանությունը» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 6, գլուխ 31, 32):

«Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II - Մ.Ֆ.**) բանակ ուղարկեց Ֆիլիպիկոսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկը - Մ.Ֆ.**) դեմ, որին ինքը ազատության մեջ էր պահում...: Բանակը, որն ուղարկվել էր Ֆիլիպիկոսի դեմ, անցավ նրա կողմը և նրան կայսր հռչակեց: Ֆիլիպիկոսը շարժվեց Յուստինիանոսի դեմ, մարտնչեց նրա դեմ քաղաքից հաշված տասներկուսուղոնանոց սյունի մոտ, հաղթեց ու սպանեց՝ ստանալով բարձրագույն իշխանությունը» (Յովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 1, գլուխ 49):

«Վալդիդի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալդիդի - Մ.Ֆ.**) 6-րդ տարում, որը համապատասխանում է հուլյան 1022 թվականին, Փիլիպիկոսն (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկը - Մ.Ֆ.**) ապստամբեց և իր կողմակիցների հետ սպանեց ինչպես Յուստինիանոսին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ին - Մ.Ֆ.**), այնպես էլ նրա որդի Տիբերիոսին, որից հետո հաստատվեց գահին» (Բար-Յեբեոն «Ալ-Խաթիբի պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ Ֆիլիպիկը, նույն ինքը Վարդանը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Վարդան-Ֆիլիպիկը - Մ.Ֆ.**), կտրեց կայսր Յուստինիանոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուստինիանոս II-ի - Մ.Ֆ.**) կոկորդը և նրանից հետո ինքը թագավորեց երկու տարի» (Զիզբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»):

¹⁷⁶³ «Բուլղարները Ֆիլեայի վրայով գաղտագողի ներխուժեցին Ստեփան, մեծ քարոյ տվեցին, արշավեցին մինչև քաղաք և բնակիչներին գտան քաղաքից դուրս եկած ծնի ու հարուստ հարսանյալ հանդեսներով ու առատ սեղաններով զբաղված, սեղաններ, որոնց վրա կային արծաթյա և այլ տեսակի սպասներ: Նրանք հասան մինչև Ոսկե դուռը, գերեզմանեցին բովանդակ Թրակիան և, անհամար անասուններ բռնելով, վերադարձան իրենց երկիրը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ընթացքում բուլղարների հորդաները հարձակվեցին Թրակիական Բոսպորի վրա: Եվ տեղացիներին, ինչպես նաև հանուն հաճույքի ու զվարճանքի համար այնտեղ Բյուզանդիոնից եկած շատ մարդկանց նրանք սպանեցին, մյուսներին էլ գերեցին, շատ արծաթ ձեռք գցեցին և, ոչ քիչ բանակի գույք, որ նրանց էր պատկանում, իրենցով արեցին: Դամարձակություն ձեռք բերելով՝ նրանք արշավանքները հասցրեցին մինչև քաղաքի ցամաքային պարիսպները և հասան այսպես կոչված Ոսկե դարպասներին: Վերադառնալով այնտեղից՝ նրանք Թրակիայում շատ գլուխներ ասպատակեցին» (Նիկեոսի պատրիարք «Յամառոտ պատմություն», մաս 2):

¹⁷⁶⁴ «Այդ տարի Աբբաս իբն ալ-Վալիդն արշավեց Ռումի երկիրը, նվաճեց Սեբաստոպոլիսը, ալ-Մարզուբանայնը և Տարսուրը: Այդ տարի Մարուան իբն ալ-Վալիդն արշավեց ու հասավ Խանջարա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Աբբաս իբն ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը արշավեց Ռումի երկիրը և Ալլահը նրա ձեռքով նվաճեց մի բերդ: Մարուան իբն ալ-Վալիդը նույնպես արշավեց ու հասավ Խանջարա: Այդ տարի Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) արշավեց Ռումի երկիրը և նվաճեց Սականդարան...: Հիջրի 94 թվականին Աբդ ալ-Ազիզ իբն ալ-Վալիդը արշավեց Ռումի երկիրը, մինչև որ հասավ Ղալայա» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

«Արաբները նույնպես արշավեցին, Միսթիան ու այլ բերդեր գրավեցին, բազում ընտանիքների գերի տարան և անհամար քանակությամբ անասուններ բռնեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո նաև սարակինոսյան ժողովուրդը հարձակվեց հռոմեական երկրի վրա և, հարձակում գործելով նրա մեծ մասի վրա, մեծ վնաս հասցրեց մարդկանց ու գոյքին, զավթեց Միսթիան և այլ քաղաքային բնակավայրեր» (Սիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

¹⁷⁶⁵ «Մալաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) գրավեց Ամասիան ու այլ բերդեր և ձեռք բերեց բազում գերիներ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի արաբների զորավար Մալաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց և գրավեց Ամասիա քաղաքն, ինչպես նաև այլ վայրեր» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 17):

«Այդ տարի Մալաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) կրկին արշավեց Ռումի երկիրը և Մալաթիայի կողմերում գրավեց Մասիսան, Հիսն ալ-Հադիդը և Ղադայան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) արշավեց և նվաճեց ալ-Հիսն ալ-Ջադիդի երկու դռները՝ Մալաթիայի կողմերում» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

¹⁷⁶⁶ «Այդ տարի Աբբաս արշավեց Ռոմանոսիայի վրա, Պիսիդիայի Անտիոքը գրավեց և, բազում գերիներ վերցնելով, վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Աբբաս իբն Վալիդը հարձակում գործեց Անտիոքի Պիսիդիայի ուղղությամբ, գրավեց այն և մեծաքանակ գերիներով հետ դարձավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 17):

«Այդ տարի Աբբաս իբն ալ-Վալիդն արշավեց Ռումի երկիրը և գրավեց Անտիոքի Կարիթան՝ ծովի ափին» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Աբբաս իբն ալ-Վալիդն արշավեց Ռումի երկիրը, գրավեց Անտիոքը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Չնայ Սալիմը մինչև Պիսիդիայի Անտիոք և, մարտնչելով ընդդեմ նրա, գրավեց այն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

¹⁷⁶⁷ «Այդ տարի Մալաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) Ռոմանոսիայում ասպատակ սփռեց, ավարտեց Փալատիան և բազում գերիներով ու թալանով վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եկավ Սալիմը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) Ամասիա և գրավեց այն: Եվ ահա նա գրավեց Գադատացոց երկիրը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ տարի Մալաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց և տիրեց Փալաթիայի երկրում գտնվող ինչ-որ ամրության՝ հետ դառնալով մեծ բանակի գերիներով» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 17):

«Իր իշխանության սկզբում Մալաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) հարձակում գործեց և տիրեց Փալաթիայի երկրում գտնվող ինչ-որ ամրության՝ հետ դառնալով մեծ ավարով» (Բար-Յերեմոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Աբդ ալ-Ազիզ իբն ալ-Վալիդն արշավեց ու հասավ Ղադայա, Վալիդ իբն Հիշամ ալ-Մուալլախն հասավ Բուրը ալ-Համմամ, իսկ Եզիդ իբն Աբու Զաբան՝ Սուրիա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁶⁸ «Ինքը՝ Սալիմը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.), վերցնելով իր զորքի բազմությունը, անցավ Ծորա պահակը: Ասպատակ սփռելով Հոնաց աշխարհում՝ նա գնաց և բանակ դրեց հոնաց Թարգու քաղաքի մոտ, իսկ երկրի բնակիչները, երբ տեսան գիշատիչ թշնամուն, որը ելած էր իրենց դեմ, շուտափույթ իմաց տվին հազարաց արքային, որ հաքան է կոչվում (Խազարական խաբարության խաբան Իբուզիդ Գյալվանին – Մ.Ֆ.): Իր բազմամարդ զորքը և բոլոր հաղթանդամ հսկայազուններին վերցնելով, որոնց հզոր արիությունը հոչակված էր ամեն ազգերի մոտ՝ սա եկավ ու բանակ դրեց նրա առջև: Նրանք շատ օրեր միմյանց դեմ մարտնչում էին, սակայն ոչ թե գունդը գնդի դիմաց, այլ՝ ըմբռնարար կռիվով: Խաբանը հապաղում էր կռվի մեջ մտնել, սպասելով Ալի Թարիսանի գալստյանը, որին օգնության էր կանչել: Երբ Սալիմը տեսավ անհուն զորքերի բազմությունը, ինքն իր մեջ վարանեց և խորհում էր, թե ինչպիսի՞ն հնար գտնի նրանցից ազատվելու համար: Եվ ահա նա հրամայեց զորքին բանակատեղիում ուժեղ կրակ օգեց և, թողնելով բանակի աղխը, հարձերը, ծառաները, աղայիսիները ու այլ խառնիճարանք ամբողջ, ճանապարհի ընկավ դեպի Կալվաա լեռը՝ կտրելով անտառները և ուղի բացելով: Ահա այս կերպ նա մազապուրծ ազատվեց թշնամու ձեռքից և այսպես ամրոթով լի ու կորագլուխ վերադարձավ Հոնաց աշխարհից» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 12):

«Եվ ահա Սալիմը գրավեց Դարբանդ քաղաքն ու, պատերազմի ելնելով, շարունակելով գրավեց նաև Ալանաց Դրունքի վրա գտնվող ամրոցը: Եվ, գրավելով այն, նա տիրեց նրա վրա կառուցված անառիկ երկաթակապ դռանը: Եվ ապա Ամիդը, խորհրդակցում է Բաղդադի արքա Ամրի եղբայր Սալիմի (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) հետ և ասում. «Ջանաք մտնել Ալանաք ու գրավենք այն»: Կանչեցին ամրոցին դռան բնակիչներին և հարցրին նրանց. «Կա՞մ ձեզնից մեկը, որ այս դռնով մտնել է Ալանաց երկիր»: Եվ նրանցից մեկը պատասխան տալով ասաց. «Ես բազմաթիվ անգամ եմ մտել Ալանաց աշխարհը»: Ամիդն ասաց. «Ի՞նչ աշխարհ է այնտեղ» և այդ մարդն ասաց. «Ամրոցը երկիրը բարիքներով լիքն է, այնտեղ կա շատ ոսկի, շեղե հանդերձներ և ազնվացեղ երիվարներ: Նաև՝ տղուների արյունով ծուլված պողպատյա զենքեր, շղթայախուս գրահներ և թանկագին ակնաքարեր»: Եվ երբ Ամիդը լսեց այս ամենը, որոշեց մտնել դռնով և, բացելով այն, յոթ քյուր մարդիկ մտան: Իսկ պալատները լսեցին դա, հավաքեցին իրենց զորքը և գրավեցին ճանապարհների կայանները՝ փակելով նրանց մի նեղ տեղում: Եվ ահա նրանք սկսեցին անխնա կոտորել նրանց, իսկ պարսից զորավարներ Ամիդն ու Սալիմը ծանր հարվածներ ստացան ու ընկան իրենց ձեռքից: Հետո, սակայն, նրանք, 200 մարդկանցով դուրս գալով, Կովկասով մազապուրծ փախան ու ընկան Դերբենդ քաղաքը: Ահա այսպես Ալանաց զորքը ոչնչացրեց տաշկաց զորքը և ապա տաշկաները մեծ ամրոթով հետ դարձան» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Հայոց 163 թվականին եկավ Սալիմանը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) ... մտավ Խազիդը, որտեղից չկարողացավ դուրս գալ: Ապա՝ թողեց ամեն ինչով կազմ ու պատրաստ բանակը, մինչև անգամ հարձերին իր վերջապահներին հանձնեց: Առանձնահիկ Վաչագանին՝ Աղվանքի ազնվական իշխանին, որը բազ, կորովի աղեղնավոր էր, իր ողջ զորքով նա իրեն վերջապահ նշանակեց, որի հետևից ընկնելով խազիդները պարտվեցին ու փախուստի մատնվեցին: Այսպես ազատվելով՝ Սալիմանը գնում է Վրաստանի կողմով» (Մովսես Խախուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

¹⁷⁶⁹ «Իր իշխանության երկրորդ տարում Սուլեյմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը (715-717) – Մ.Ֆ.) բազում զորք գումարեց, տվեց Սալիմ զորավարին (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթին – Մ.Ֆ.) և առաքեց Կասպից դռները: Սրանք գալով՝ մարտնչեցին Դարբանդ քաղաքում գտնվող հոնաց զորքերի դեմ, հարվածեցին, հալածեցին և բանդելով ավերեցին ամրոցի դոյակապարհալը: Մինչդեռ ամրոցի պարիսպն էին բանդում, սակայն, նրա հիմքում գտան մի մեծ վեճ բար, որ դրոշմված ուներ հետևյալ արձանագրությունը. «Մարդիկանոս ինքնակալ կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Մարդիկանոսը – Մ.Ֆ.) իր զանձերից բազում տաղանդ ծախսելով շինեց քաղաքը և այս աշտարակները, իսկ հետագայում Իսմայելի որդիները բանդելու են այն և ապա իրենց զանձերով վերստին են շինելու»: Երբ քարի վրա դրոշմված արձանագրությունը գտան, պարիսպը բանդելուց դադարեցին և, վերակացու գործավարներ նշանակելով, վերստին շինեցին կործանված պարիսպը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 12):

«Հայոց 163 թվականին եկավ Սալիմանը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) ավերեց Դերբենդը» (Մովսես Խախուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

«Սուլեյմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.) իր գահակալության երրորդ տարում զորք է գումարում Սալիմի ձեռքի տակ, որոնք, գալով Դարբանդ, քաղաքից վտարեցին հոնաց զորքերին և այնտեղից հալածեցին: Եվ մինչդեռ պարիսպն էին բանդում, նրա հիմքի տակ մի մեծ վեճ գտան, որի վրա գրված էր. «Ինքնակալ կայսր Մարդիկանոսը (Բուզանդական կայսրության կայսր Մարդիկանոսը – Մ.Ֆ.) կառուցեց այս քաղաքն ու այս աշտարակը զանձերի մեծաքանակ տաղանդներով, սակայն հետին ժամանակներում Իսմայիլի որդիները բանդելու են այն և իրեն զանձերով նորից վերակառուցելու են»: Եվ ահա, երբ գտան գրածը, դադարեցին բանդելուց և վերստին կառուցեցին կործանված պարիսպը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Ապա Ամիդը գնաց Դարբանդի վրա, որը կառուցել էր մեծն Ալեքսանդրը (Հունամակեդոնական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծը – Մ.Ֆ.), և գրավեց այդ քաղաքը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Այս ժամանակներում Սալիմը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) գնաց Թուրքաց երկիր և բազում ավարով դարձավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Սուլեյմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.) գրավեց Դերբենդը ու հրամայեց պարիսպը բանդել: Զանդեու ժամանակ գտան մի բար, որի վրա գրված էր. «Ես՝ Մանկվոն կայսրս (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մարկիանոսը – Մ.Ֆ.), կառուցեցի բաղաձի աշտարակները իմ գանձերով: Դետագայում սա կբանդվի արաբների կողմից և իրենց գանձերով կշինվի»: Երբ բարը տեսան, բանդելուց դադարեցին ու սկսեցին վերաշինել» (Վիրապետ Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Հայոց 169 թվականին իսմայելցիների իշխան Սոլիմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.) գրավեց Դարբանդը և հրամայեց բանդել նրա պարիսպը: Եվ ահա, մինչ բանդում էին, գտան մի բար, որի վրա գրված էր. «Ես՝ Մարկիանոս կայսրս (Բյուզանդական կայսրության կայսր Մարկիանոսը – Մ.Ֆ.), իմ գանձերով շինեցի այս բաղաձի ու աշտարակները, սակայն ի վերջո այն կբանդեն իսմայելի որդիները»: Եվ ահա, երբ տեսան այդ բարը, դադարեցին բանդելը և վերստին շինեցին» (Ավագ Սեբաստացի «Ժամանակագրություն»):

«Սուլեյմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.) Դարբանդը գրավեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Սոլիմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.) ավերեց և կրկին վերակառուցեց Դերբենդը» (Սիսիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Հուլյաների 1026 թվականին Մասլաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիբը – Մ.Ֆ.) մտավ թուրքերի երկիր և շատ ավարով հետ դարձավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 18):

«Հուլյաների 1026 թվականին Մասլաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիբը – Մ.Ֆ.) նվաճեց թուրքերին իրենց իր երկրում և շատ ավարով հետ դարձավ» (Բար-Յեթրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Դրանից հետո Մուհամմեդ իբն Մարվանը կանչեց իր եղբորորդի Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մալիքին (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) զորք տվեց և հանձնարարեց արշավանք գործել ալ-Բաթի վրա, որպեսզի մարտնչի այնտեղ գտնվող խազարների դեմ, իսկ ալ-Բաթ բաղաձիում այդ ժամանակ ավելի քան 80.000 խազարներ կային: Եվ մեկնեց Մասլաման այդ գործերի գլուխն անցած ու հասավ ալ-Բաթ բաղաձիին: Նա նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ, որը երկար օրեր ու գիշերներ տևեց, սակայն, չնայած դրան, նրան չհաջողվեց հասնել իր նպատակին և վերցնել բաղաձի վերջինիս անառիկության և պարիսպների ամրության պատճառով, պարիսպների, որոնք կանգնեցվել էին դեռևս Անուշավան իբն Կուբադ իբն Փիրուզի (Պարսից թագավորության արքա Խուսրով I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից՝ պարսից այդ արքայի, որը կազմեցրել էր դրանք դեռ հին ժամանակներում: Եվ ահա, երբ Մասլաման այդ վիճակում էր, նրա մոտ բարբարոսները մի մարդ եկավ, որը անհանգստանում էր իր, իր վնդու ու հոր համար: Նա ասաց Մասլամային. «Ով էմիր, ես եկել եմ քո մոտ հրապարակած քո կոռում: Ես ուզում եմ իսլամն ընդունել, որպեսզի դու ինձ աշխատավարձ նշանակես, որով ես կկարողանամ պահել ինձ ու իմ երեխաների: Ահա, ուրեմն, եթե դու այդպես վարվես, ես բեզ ցույց կտամ այն տեղը, որտեղից քո ռազմիկները կկարողանան մուտք գործել այդ բաղաձի: Մասլաման խոստացավ նրան տալ այն ամենը, ինչ նա զանգնում է: Եվ ահա խազարական այդ ռազմիկը իսլամ ընդունեց, որից հետո Մասլաման նրա հետ 1.000 կատաղի ռազմիկներ ուղարկեց: Դա գիշերով սկզբին տեղի ունեցավ: Եվ ահա Մասլամայի ռազմիկները այդ խազար ռազմիկի գլխավորությամբ գնացին: Նրանք այնքան ժամանակ գնացին, մինչև որ գետի հունի կողմից հասան սարին: Դրանից հետո նա նրանց պարսպի վրա մի տեղ իջեցրեց, իսկ ալ-Բաթի կայազորը վստահ էր, որ այդ վայրը անառիկ է և չէր անհանգստանում, որ այդ վայրից փորձ կկատարվի մուտք գործել ներս: Խազար ռազմիկը սկսեց այդ վայրից իրար հետևից անցկացնել մահմեդական ռազմիկներին, մինչև որ նրանք բոլորը հայտնվեցին բաղաձիում: Նրանք նկատվեցին ալ-Բաթի ընակիչների կողմից արդեն բաղաձիում: Աղաղակ բարձրացավ և նրանք նետվեցին մահմեդականների վրա: Եվ մարտնչեցին այդ գիշեր երկու կողմերն էլ մարտում այնպես, որ նրանց թորիկ հարվածներին, որոնք նրանք հասցնում էին դիմացինի թորիկն ու վրահաններին, մի իսկական երկաթի շաչյուն բարձրացավ, սակայն, երբ լույսը բացվեց, մահմեդականները իրենց ձայնը բարձրացրին թակերի խոսքով և Մասլամայի ռազմիկներին մեկը զոչեց. «Հաղթանակ, ով Զաբաթի աստված»: Մասլաման մահմեդականների գլուխն անցած ելավ, որպեսզի միանա իր եղբայրներին: Այդ ժամանակ խազարները բացեցին բաղաձի դարպասներինց մեկը և սկսեցին հեռանալ՝ փախուստով փրկվելով մահմեդականներից, իսկ բաղաձի խազարների կանանց ու երեխաների հետ միասին ձեռք չուղեց: Մասլաման որոշեց ավերել այդ բաղաձի պարիսպները, սակայն նրա կողմնակիցներից մեկն ասաց. «Մի արա այդ, բանի որ շատ հնարավոր է, այս բաղաձի մեզ շատ անհրաժեշտ դառնա և մենք ստիպված լինենք շատ միջոցներ ծախսել պարիսպները կրկին կառուցելու համար, սակայն այդ դեպքում մեզ չի հաջողվի դրանք ամրացնել այնպես, ինչպես պետք է»: Մասլաման ասաց. «Դու ճիշտ ես, սակայն ես երդվել եմ ավերել սա պարիսպները և չեմ փոխի իմ որոշումը»: Եվ ահա նա ավերեց պարսպի մի մասը, սակայն մյուս մասին ձեռք չուղեց: Մասլաման հրամայեց ավերել պարիսպները աջ կողմից: Դրանից հետո Մասլաման իր զորքով հեռացավ այնտեղից և ձեռք բերած մեծ ավարով եկավ իր հորեղբայր Մուհամմեդ իբն Մարվանի մոտ, որը այդ ժամանակ գտնվում էր Արմինիա երկրի կենտրոնում» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 6):

«Այդ տարի Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիբը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիբը – Մ.Ֆ.) նվաճեց Դարբանդ բաղաձի Արմինիայում, բանդեց նրա ներքին բաղաձի ու կործանեց այն: Այսպիսով Մասլաման վերակառուցեց այն...: Ասել է ինձ Աբու Մարուան ալ-Բահիլին, լսելով իր տոհմի մի մարդուց, որը եղել է Մասլամայի մոտ, թե Մասլաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիբը – Մ.Ֆ.) պաշարեց Դարբանդը և նրա մոտ եկավ մի մարդ ու խնդրեց, որ իրեն երաշխավորագիր տա իր անձի ու ընտանիքի համար, իսկ ինքը փոխարենը ցույց կտա բաղաձի պարսպի ճեղքվածքը: Նա տվեց երաշխավորագիր, մահմեդականները մտան բաղաձի և մարդը տեղեկացրեց թշնամու դիրքի մասին: Կատաղի պատերազմ տեղի ունեցավ, սակայն, երբ արշալույսը բացվեց, մի ծերունի մահմեդական գոռաց. «Ալլահ աբբար» և Ալլահը հաղթանակ պարգևեց մահմեդականներին» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Իսկական պատմությունն ասում է, որ այս դեպքերից որոշ ժամանակ անց Վալիդ իբն Աբդուլմեյիբը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը – Մ.Ֆ.), որը Մովսևի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մովսև իբն ալ-Հաբաթի – Մ.Ֆ.) թոռն էր ու զբաղեցրեց իշխանության գահը, լսելով, որ խազարական ցեղը տիրել է Դերբենդին և հարձակումներ է իրականացնում մահմեդական երկրների վրա ու թալանում է դրանք, ինչպես նաև իմանալով Մարգարեի ուղեծրում Բաթ-ալ-Աբվաթի սրբության մասին սակածը, 3իջողի 64 թվականին իր եղբայր Մուսլիմին (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) հրամայեց. «Մեկնիր Շամ, հավաքիր այնտեղ գտնվող մարդկանց, ի մի բեր 40.000 բաջարի ու խիզախ հերոսների և պատրաստիր նրանց»: Երբ Մուսլիմը հավաքեց 40.000 հոգու, նա իր եղբայր Վալիդին լուր ուղարկեց, թե. «Ահա, ես հավաքել եմ 40.000 հոգու ու սպասում եմ քո հրահանգներին»: Այդ ժամանակ Մադինայի տիրակալը Ասադ իբն Չաֆիրը էր և ահա, զորք պատրաստելով, խալիֆը հրամայեց. «Ասադ, մեկնիր իմ եղբայր Մուսլիմի մոտ և զարդոն նրան ասա, որ նա վերցնի 40.000 հոգանոց զորքը, անվարան մեկնի Բաթ-ալ-Աբվաթ և նվաճի այն, իսկ երբ կավարտի այդ գործը, թող բաղաձի վերջինիս պահպանության համար բավական բանակի մարդիկ թողնի»: Դրանից հետո նա խստորեն զգուշացրեց Ասադին. «Եթե իմ այս խոսքերը որևէ մեկին հայտնի դառնան, որևէ մեկին, բացի Մուսլիմից, ես քո լեզուն կկտրեմ»: Եվ ահա, երբ Ասադը եկավ ու զարդոն Մուսլիմին փոխանցեց խալիֆի խոսքերը, սա անմիջապես էլ հրամայեց խալի մարտական թմրուկները և արշավանքի մեկնել Դերբենդի ուղղությամբ, ընդ որում, ամեն մի վիշապի մեկնելիս նա նվաճում էր այն: Անտոն կողմից պարզևատրվելով շատ հաղթանակներով՝ նա գրավեց Գուլ բաղաձի ու Լախիջան կոչվող վիլայեթը, որից հետո ժամանեց Շիրվան և նվաճեց Մուսկուրը, ընդ որում բոլոր նվաճված վայրերում նա կառավարիչներ էր թողնում: Եվ այսպես, հասնելով Դերբենդին՝ Մուսլիմը պաշարեց այն: Դերբենդում կաֆիր խազարներից 3.000 հոգի կար, որոնք այնտեղ տներ էին կառուցել: Մուսլիմը սկսեց մարտնչել խազարների դեմ, սակայն նրան ոչ մի կերպ չէր հաջողվում հասնել հաղթանակի: Այդպես էլ ոչնչի չհասնելով՝ Մուսլիմն այն էր արդեն ուզում էր նահանջել, սակայն այդ ժամանակ Դերբենդից մի մարդ եկավ նրա մոտ ու ասաց. «Եթե դուք ինձ պատերազմում ձեռք բերած ավարից շատ բան տաք, ես հեշտորեն ձեզ բաղաձի կստնցնեմ այնպիսի մի ճանապարհով, որ ոչ-ոք ձեզ չի նկատի»: Այդ ժամանակ Մուսլիմը հրաժարվեց նահանջի մտքից և ընդունեց այդ մարդու բոլոր պայմանները: Եվ այսպես, հավաքելով իր իշխաններին, նա նրանց ասաց. «Նրանք, որոնք ուզում են Աստծո պարգևին արժանանալ ու դրան են ձգտում, թող այս մարդու հետ մեկնեն Դերբենդը գրավելու: Կասկած չկա, որ նրանք դրախտ կընկնեն»: Ոչ-ոք, սակայն, չէր համաձայնում: Այդ ժամանակ իր որդիների հետ ոտքի կանգնեց Աբդուլազիզ իբն Հաթաթ Բիհալին (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիբը Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Հատիմ ալ-Բահիլին – Մ.Ֆ.) և ասաց. «Մենք համաձայն ենք հոգով ու մարմնով ձեռք գարկել այդ հրամանի կատարմանը, սակայն պայմանով, որ, ինչ ավար էլ որ ձեռք բերվի կաֆիրներից, բացառությամբ զորքին այս գործին մասնակցելու համար նախատեսված մասից, մնացածը մեզ տրվի»: Աբդուլազիզի զորքում իր ցեղից 6.000 հոգի մարդ կար, որոնք ենթարկվում էին նրան: Երբ Մուսլիմը համաձայնեց այս խոսքերին, նա անմիջապես էլ ելավ, հազավ գրահներն ու ոտքի հանեց իր այդ 6.000 հոգուն: Եվ ահա նրանք նախապատրաստվելով մեկնեցին: Այն մարդը նրանց առաջնորդեց, բոլոր ջանքերը ներդրեց և նրանք գնացին՝ հետևելով վերցնելով Աբդուլազիզի այն 6.000 հոգուն: Նրանք բարձրացան լեռան վրա, որտեղից դեպի Դերբենդ տանող զարդոնի դարպասներ կան, որոնք իման էլ գոյություն ունեն: Եվ ահա այդ ուղեկցի օգնությամբ նրանք գտան դրանք, ընդ որում կաֆիրներից ոչ մեկը չիմացավ այդ մասին: Կեսգիշերին մահմեդականները բաղաձի տան և սկսեցին մարտնչել ու ճակատել կաֆիրների դեմ: Մրանք, մալուկ Դերբենդի դարպասների մոտ իրենց կանանց ու երեխաների հետ, քաջաբար կռվում ու մարտնչում էին: Այստեղ 3.000 կաֆիրներ երկար դիմադրության ցույց տվեցին մահմեդական 6.000 հոգանոց զորքին ընդ որում «Ալլահ աբբար» աղաղակը և իրենց կորցրած կաֆիրների ձայներն իրար էին խառնվել այն աստիճան, որ մարդիկ խելքները թոցրած արդեն իրար չէին հասկանում: Դրանից հետո ի վերջո ներս մտան բաղաձիի դուռը գտնվող մահմեդականները և գրավեցին ամրության սիրտը, քանզի

սրանք սպասում էին այն բանին, որ ներսում գտնվող մահմեդականները ի վերջո բացեն դարպասները: Եվ ահա մահմեդականները հարձակում գործեցին ամրոցում գտնվող կաֆիրների վրա, ջախջախեցին նրանց ու բացեցին դարպասները, որից հետո մահմեդական ողջ զորքը ներս մտավ: Հավաքելով ձեռք բերված ողջ ավարը մեկ վայրում և հանելով շարիաթով սահմանված մասը՝ նրանք մնացած գույքը հանձնեցին Աբդալազիզի Բիհալիին, որն այդ ամենը բաժանեց իր 6.000 մարդկանց մեջ: Իր հերթին այն մարդուն, որը նրանց որպես ուղեկից էր ծառայել, նրանք շատ հարստություն տվեցին: Դրանից հետո սկսեցին բնակարկել Դերբենդի հարցը և Մուսլիմն ասաց. «Եթե մենք այստեղ մարդկանց թողնենք, ապա կաֆիրները կպաշարեն նրանց և ցանկացած պահի կգրավեն այս ամրությունը: Ավելի լավ է, որ ես ավերեմ սա ու հեռանամ»: Բոլոր զորավարները համաձայնեցին այդ մտքին, սակայն Աբդալազիզն ասաց. «Դա իզուր գործ է ու լավ միտք չէ, բանի որ, եթե չլինեք այն ուղեկիցը, որը մեզ ներս մտցրեց դարպասներով կիրառելով հազար տեսակի խորամանկություններ, մենք չէինք կարողանա տիրել այս ամրոցին: Այդ, եթե մենք ավերելով հեռանանք այստեղից, կաֆիրները կգան ու կվերականգնեն այն, իսկ եթե մենք այստեղ մարդկանց թողնենք նրա պաշտպանության համար, ապա կաֆիրները չեն կարողանա գրավել այն, ընդ որում, եթե մահմեդական զորքը հեռանա, ապա կաֆիրները կգան, կանցնեն Դերբենդում ու այդ ժամանակ Արմինիան ու Ադրբեջանը չեն ազատվի պատերազմներից ու թալանից»: Այս խոսքերը դուր չեկան Մուսլիմին ու նրա զորավարներին և նրանք, հրամայելով ավերել պարիսպները, հեռացան՝ այնուհանդերձ Աբդալազիզ Բիհալիին նշանակելով Արմինիայի, Գանձակի ու Շիրվանի կառավարի» (Անանուն «Դերբենդ-նամե»):

«Դրանից հետո Մասլաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) եկավ Շիրվան և տիրեց սրա հողերին մինչև Մուղանյի մարզը: Ամենուր նշանակելով իր կառավարիչներին և առաքնապետներին՝ նա սկսեց Դերբենդի պաշարումը: Հույս չունենալով, սակայն, տիրել այս ամրությանը, նա այն է, արդեն ուզում էր հետ դառնալ, սակայն մի անգամ գիշերով նրա մոտ եկավ ամրոցաբնակներից մեկը և ասաց. «Եթե դու ինձ այնքան փող տաս, ինչքան ինձ պետք է, ապա ես բեզ ամրոց կմտնեմ ստորգետնյա ուղով, որը հայտնի է միայն ինձ»: Մասլաման համաձայնեց և կանչեց որսորդներին: Աբդ-ալ-Ազիզ ալ-Բահիլին (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Հասիմ ալ-Բահիլին - Մ.Ֆ.**) իր երկու որդիներով և մեկ հարյուրյակ բազմությամբ իր իսկ ցեղից համաձայնեցին վստահել այդ դասալիքին այն պայմանով, որ ողջ ավարը, բացառությամբ դրա հինգերորդ մասի, որը հասարակական գանձարանին էր, իրենց մնա: Դրանից հետո նրանց հետևից լեռան կողմից դեպի ամրոց ուղղվեցին 6.000 հոգի: Նույն այդ մարդու ցուցումով նրանք բացեցին ստորգետնյա ուղին ամրոցի հյուսիսային կողմով և աննկատ ներս մտան, այնպես որ ամրոցի կայազորը այդ մասին ոչինչ չմտաճալ: Կեսգիշերին մարտը սկսվեց և խազարները մինչև առավոտ հուսահատորեն պաշտպանեցին իրենց կայաններն ու ընտանիքները, սակայն լուսաբացին մահմեդականները տիրեցին դարպասներին ու ներս թողեցին մնացած զորքը: Ողջ ավարը, ըստ պայմանի տրվեց Աբդ-ալ-Ազիզին, որն այն բաժանեց իր 6.000 ընկերներին: Այն դասալիքը շոալյորեն պարզաբարձրվեց և ստացավ ցմահ թոշակ: Այդ ժամանակ, վախենալով, որ ժամանակի հետ խազարները կրկին կտիրեն Դերբենդին, Մասլաման հրամայեց հիմնովին ավերել նրա պարիսպները: Չորրեք առաջնորդները կիսում էին նրա կարծիքը և միայն Աբդ-ալ-Ազիզն էր, որ չէր համաձայնում դրան ասելով, որ. «Խազարները կրկին կարող են գալ, վերականգնել Դերբենդի ամրոցը և, տիրելով դրան, հանգիստ չտալ ոչ Հայաստանին ու ոչ էլ Ադրբեջանին»: Մասլաման այդպես էլ չստացավ այդ խորհուրդը և հրամայեց երկու կողմից էլ ավերել պարիսպը՝ Աբդ-ալ-Ազիզին նշանակելով Հայաստանի ու Ադրբեջանի կառավարիչ, իսկ ինքը՝ վերադառնալով Դամասկոս: Եվ ահա խազարները կրկին եկան, զբաղեցրին Դերբենդը և, չնայած չվերականգնեցին ամրոցը, սակայն ամեն տարի անհանգստացնում էին Հայաստանն ու Ադրբեջանը» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

¹⁷⁷⁰ «Ինձ պատմել էր Աբու իսափորը, լսելով Աբու Բառայից, որ նրան ասել է Եգիպտոսի իբն Ուսայդը, թե Մասլաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) արշավեց Շիրվան, Ջուրիան և Բառան ու Հողա բաղաբը նվաճեց՝ հասնելով Դարբանը» (իբն իսափաթ «Պատմություն»):

¹⁷⁷¹ «Այդ տարի Աբբաս իբն ալ-Վալիդը արշավեց և գրավեց Թուլուսը և Մարգուբանյանը» (իբն իսափաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Աբբաս իբն ալ-Վալիդի արշավեց Ռում, նվաճեց Դերբենդի և այլ վայրեր» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Եվ դարձյալ Մսլիմը (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.**) գնաց Ասորվից վրա, գրավեց Բաբելիան ու Մադրիան և գերեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

¹⁷⁷² «Խազարները կրկին վերադարձան և հաստատվեցին ալ-Բաբ բաղաբում, ինչպես առաջ էր» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 6):

«Դրանից հետո կաֆիրները եկան Դերբենդ, ներս մտան ու գերեցին այնտեղ եղող բազարի մահմեդականներին, սակայն, վախենալով հաստատվել այնտեղ, նրանք անցան Դերբենդով: Եվ այսպես Իրաքը, Ադրբեջանը և Արմինիան այդպես էլ չազատվեցին նրանց ամենամյա հարձակումներից ու պատերազմներից» (Անանուն «Դերբենդ-նամե»):

¹⁷⁷³ «Այդ տարի ալ-Վադրասին սկսեցին Դումի երկրում, մոտավորապես 1.000 հոգու հետ միասին» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

¹⁷⁷⁴ «Արտեմիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս II-ը - Մ.Ֆ.**), տեղեկանալով, որ սարակինոսների նավատորմից Ալեքսանդրիայից նավել է Փյունիկե նոճու ատաղձ կտրելու համար, իր նավատորմից արագընթաց նավեր ընտրելով և նրանց մեջ Օպսիկոն բանակաթևից տաքսատոսներ նստեցնելով, հրամայեց բոլորին կենտրոնանալ Զոդոքոսում: Նրանց զորավար և գլխավոր նա նշանակեց Մեծ եկեղեցու սարկավազ Հովհաննեսին, մակամունը Հովհաննեսին, որն այն ժամանակ գեներալի լոգոթետն էր: Երբ վերջինս Զոդոքոս հասավ ու նավերն էլ նույն տեղում հավաքվեցին, նա կարգարեց հրամանատարներին նավել դեպի Փունիկե՝ հազարացիների փայտանյութն ու հանրապետության կրակի տալու համար: Բոլորը սիրով ընդունեցին դա, բացի Օպսիկոնի գեներալներից: Նրանք կայսեր գահընկեց հայտարարեցին, իսկ Հովհաննես սարկավազին էլ սրակտոր արեցին: Դրա վրա նավատորմից, երկուսի բաժանված, յուրաքանչյուր իր տեղը վերադարձավ: Ոճազորները շարժվեցին դեպի մայրաքաղաք, հասան Ադրամիտիոն, բայց, չունենալով ղեկավար, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին - Մ.Ֆ.**) պետական հարկահավաքի, անբան ու հասարակ մի մարդու, որդեցին կայսր դառնալ: Վեց ամիս նրան այնտեղ ամեն օր դրադ դեմ կռիվ էին անում, սակայն, երբ քաղաքի նավատորմի ղեկավարը, Թեոդոսիոս անունով մի տեղացու (**Բյուզանդական կայսրության կայս**

ժամանակ, երբ Անաստասիոսի նավատորմը կանգնած էր Կոստանդնուպոլսի նավահանգիստ Նեորիայի մոտ, Թեոդոսիոսի նավատորմը, համարձակություն ձեռք բերելով, անցավ Թրակիայի կողմերը և նվաճեց այն: Արդյունքում ինչ-որ դավաճանների դավաճանության պատճառով ապստամբները այսպես կոչված Վլախեռնյան դարպասներով մտան քաղաք և, գիշերը վրա հասնելուն պես, հարձակվեցին քաղաքացիների տների վրա՝ նրանց մեծ վնաս հասցնելով: Այնտեղ գտնվող արխուններին քաղաքի այն ժամանակվա պատրիարք Գերմանոսի հետ միասին նրանք աքսորեցին, որպեսզի սրանք այդ անեկի մասին հայտնեն Անաստասիոսին: Վերջինս նրանցից խոսք խնդրեց, որ նրանք իրեն որևէ վնաս չեն հասցնի և, հազնելով վանական հաճուստ, մեկնեց Թեոդոսիոսի մոտ: Վերջինս նրան որևէ վնաս չսովեց և որպես աքսորյալ ուղարկեց Թեպլոնիկե» (Նիկեոսի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Այդ ժամանակ կայսր Անաստասիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս II-ը – Մ.Ֆ.) նավատորմ է ուղարկում Ալեքսանդրիա՝ սարակինոսների դեմ: Նրա բանակը, սակայն, այլ նպատակի դիմեց, ճանապարհի կեսից վերադարձավ Կոստանդնուպոլսի և, փնտրելով ու գտնելով Թեոդոսիոսին՝ հավատքով ուղղափառ մեկին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին – Մ.Ֆ.), նրան կայսր ընտրեց ու, երբ սա ուժով տիրեց կայսրության թագին, թագադրեց նրան: Այդ Թեոդոսիոսը Նիկիայի մոտ տեղի ունեցած դաժան մարտում բռնեց Անաստասին, ստիպեց նրան վանական դառնալ և հրամայեց, որ նրան կրոնավոր ու եկեղեցական դարձնեն» (Պոդոս Սարկավազ «Լանգրեարդների պատմություն», գիրք 6, գլուխ 36):

«Այդ Թեոդոսիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ը – Մ.Ֆ.) բռնեց Անաստասին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս II-ին – Մ.Ֆ.) Նիկիայի մոտ տեղի ունեցած դաժան մարտում, ստիպեց նրան վանական դառնալ և հրամայեց, որ նրան կրոնավոր ու եկեղեցական դարձնեն» (Հովհան Սարկավազ «Եկեղեցական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Անաստասիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս II-ը – Մ.Ֆ.) բանակ ուղարկեց արևմտյան շրջաններ, սակայն այն ապստամբեց իր գորավարի դեմ և սպանեց նրան՝ կայսր հայտարարելով Թեոդոսիոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին – Մ.Ֆ.): Դրանից հետո Անաստասիոսը փախավ Նիկիա, գահին հաստատվեց Թեոդոսիոսը և Անաստասիոսը գահընկեց արվեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 17):

«Այդ ժամանակ այն բանակի զինվորները, որոնք Անաստասիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս II-ին – Մ.Ֆ.) արևմուտք էր ուղարկել, ապստամբեցին, սպանեցին իրենց գորավարին և գահին հաստատեցին Թեոդոսիոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին – Մ.Ֆ.)» (Բար-Ներսես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁷⁷⁵ «Նրա օրոք Դիոդոր 96 թվականին Մասյանյան (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասյանյան իրն Աթալայ-Մեյիքը – Մ.Ֆ.) արշավանք էր կատարել, գրավել էր Հիսն ալ-Հադիդը և ձևեղել Ռուսի կողմերում» (Յակոբի «Պատմություն»):

«Բիշը իրն ալ-Վալիդը արշավեց ու վերադարձավ, իսկ Վալիդն (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը – Մ.Ֆ.) այն ժամանակ մեռավ: Այդ տարի փրկվողվեց Տիգրիսը, որը Բիշրի հետ էր Ռուսի երկրում» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

¹⁷⁷⁶ «Յեշմը (հեթինակը, նկատի ունենալով Արաբական խալիֆության խալիֆ Դիշամ իրն Աթալայ-Մեյիքին, կոպիտ ժամանակագրական սխալ է թույլ տալիս, բանի որ բնարկվող ժամանակաշրջանում Արաբական խալիֆության խալիֆը Սուլեյմանն էր – Մ.Ֆ.) սկսեց հոխորտալ ռումների Լևոն կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն III-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, թե. «Պիտի գաս և հարկատվությամբ հնազանդվես ինձ», բայց, երբ Լևոնը հանձն չառավ այդ, իր եղբայր Մսիսին մեծաբանակ զորքով ուղարկեց հունաց երկրի վրա: Սա գալիս է Կիլիկիայով, անցնում է Մյուսազոն երկիրը, որը թարգմանվում է. «Միջերկրային», և հասնում է մինչև Բյուզանդիա՝ մեծ ջարդ տալով հունաց զորքին: Նրանք ավարի են ենթարկվում նրանց երկիրը, ապա վերադառնում են իրենց աշխարհը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Յենց այս Թեոդոսիոս-Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ի – Մ.Ֆ.) ժամանակ էր, որ Մասյանյան (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասյանյան իրն Աթալայ-Մեյիքը – Մ.Ֆ.) մտավ ռումների երկիր» (Դիոնիս Տեյ-Մաիրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Սուլեյման իրն Աթալայ-Մեյիքին խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.) ամառային արշավանքի ուղարկեց Մասյանյան իրն Աթալայ-Մեյիքին (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասյանյան իրն Աթալայ-Մեյիքին – Մ.Ֆ.)» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

¹⁷⁷⁷ «Այդ տարի Մասյանյան (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասյանյան իրն Աթալայ-Մեյիքը – Մ.Ֆ.) արշավեց Կոստանդնուպոլսի վրա, կանխավ ցամաքով զորք ուղարկելով Սուլեյմանի գլխավորությամբ: Օմարին նա ուղարկեց ծովով, իսկ ինքն էլ պատերազմական մեծ պատրաստությամբ շարժվեց նրանց հետևից: Սուլեյմանն ու Բաբրը, հասնելով Ամորիոն, Անատոլիոսի բանակայեցին գորավար Լևոնին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն III-ը – Մ.Ֆ.) նամակ են գրում. «Մեր համոզմամբ դու ես արժանի հռոմեացիների կայս դառնալու: Այդ, արի մեզ մոտ, որ խաղաղության շուրջ բանակեցին»: Սուլեյմանը, տեսնելով, որ Ամորիոնը զորք չունի, իսկ քաղաքն էլ գորավար Լևոնի հանդեպ թշնամաբար է տրամադրված, վերջինիս՝ Արտեմիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս II-ի – Մ.Ֆ.) դաշնակիցը լինելու պատճառով, պաշարեց այն՝ ուզեցնելով Մասյանյանին էլ այնտեղ ընդունել: Երբ Սուլեյմանը մոտեցավ քաղաքին, սարակինոսները սկսեցին Լևոնին կայսր ներքոդել, կոչ անելով քաղաքացիներին նույն բանն անել: Ամորիոնի բնակիչները, տեսնելով, որ սարակինոսները սիրով Լևոնին են ներքոդում, իրենք էլ նույն բանն արեցին: Չորավար Լևոնը, իմանալով, որ առանց տաքսատոսների ու հրամանատարների Ամորիոն կրննի, հայտնում է Սուլեյմանին. «Եթե դու ցանկանում ես, որ ես մոտո գամ խաղաղության շուրջ բանակեցու, ապա ինչու՞ ես քաղաքը պաշարում ես: Չորավարը՝ Նա պատասխանեց. «Դու եկ ու ես ևս կգնամ»: Չորավարը, նրանից խոսք վերցնելով, 300 հեծյալներով նրա մոտ գնաց: Հագաբացի, տեսնելով նրան, հազան իրենց զորահներն ու լանջավալները և նրան ընդառաջ գնացին, որից հետո բանակեցին իրենց հիմնական զորքից կես մղոն հեռու: Լևոնը երեք օր գնաց եկավ նրանց մոտ, բանակեցեց խաղաղության և արաբների՝ քաղաքից հեռանալու հարցի շուրջը, բայց նրան պատասխանում էին. «Նախ դու հաշտությունը կնքի, իսկ մենք դրանից հետո կգնանք»: Չորավարն իմանալով, որ ուզում են իրեն բռնել, երևելի սարակինոսներից շատերին ընթրիքի հրավիրեց: Նրանց ընթրելու միջոցին Սուլեյմանը 3.000 զորահներով սարակինոսների ուղարկեց նրան շրջապատելու և չթողնելու, որ փախչի: Պահակախումբը իմացավ դա և նրան հայտնեց «Մեզ բազում հեծյալ սարակինոսներ են շրջապատած»: Չորերը անուժով մի հեծյալ ներկայացավ Լևոնին և ասաց. «Ինչ-որ ստորուկ, ահագին դրամ գողանալով, փախել էր, դրա համար էր, որ մենք ձի հեծանք»: Չորավարը կռահեց նրանց խորամանկությունը և ասաց. «Ամուռ եղեք, բերդերից որ մեկում էլ նա գնա, կգտնենք նրան», բայց անհանգստացած այնուամենայնիվ կարողացավ իր որդու միջոցով ծածուկ հայտնել Ամորիոնի բնակիչներին «Աստծո սիրուն, չհանձնվեք, զգույշ, շուտով Մասյանյան էլ կհասնի»: Զաղաթի եպիսկոպոսը գնում է Լևոնի մոտ, իսկ վերջինս նրան նույն բանն է ասում: Սուլեյմանը, իմանալով, որ եպիսկոպոսը գնացել է նրա մոտ, դիմում է գորավարին. «Մեզ հանձնիր եպիսկոպոսին», բայց նա թաքցրեց նրան և իր մարդկանցից մեկին կարգարեց «Մեր զրույցի միջոցին դու նրան այլ զգեստ հագցրու և փայտ կամ ջուր բերելու պատրվակով սարեղն ուղարկիր»: Երբ սարակինոսները հասնա՞նում էին եպիսկոպոսի հարցում, գորավարն ասաց. «Նա այստեղ չէր: Աթալայ-Մեյիքի մոտ գնացեք, ձեր հետևից ես էլ կգամ և ամեն ինչի շուրջ կխոսեմ»: Նրանք, մտածելով, որ երբ նա մերի մոտ գալ, կըջգալանք և կբռնեն, թողեցին նրան: Լևոնը իր 200 մարդկանց հետ ձի նստեց և դուրս գնալու պատրվակի տակ, թեպեց դեպի ձախ: Նրա հետ եղող սարակինոսների հարցին, թե. «Ուր ես գնում», նա պատասխանեց. «Դովիտը, ուզում եմ բանակատեղիս փոխեմ»: Նրան ասացին «Միտքդ ծուռ էր, մենք թո հետ չենք գա»: Դրա վրա գորավարը, դիմելով իր մարդկանց, ասաց «Մեզ խոսք տվեցին, բայց մտադիր էին մեզ բռնել և մեր միջոցով բռնատնայաներին կոտորել: Նրան մեր մարդկանցից և մեզ մնացած ձիերից և ոչ մեկին ձեռք չեն գցի»: Եվ տաս մղոն կտրելով, բանակեց: Հաջորդ օրը նա արաբների մոտ ուղարկեց իր ստրատորների դոմեստիկոսին և հայտնեց. «Թեև դուք ինձ խոսք տվեցիք, բայց մտադրվել էիք ինձ նեղագրել բռնել, հենց դրա համար էր, որ հեռացա»: Մասյանյան արդեն անցել էր կլեյտուրները, բայց Սուլեյմանն այդ մասին տեղյակ չէր: Եվիդ ու զինվորներն ըմբոստացան Սուլեյմանի դեմ և, «Ինչու եք նստել այս պարիսպների տակ և չենք գնում թալանի» ասելով, հավաքեցին իրենց վրաններն ու շարժվեցին: Չորավարը Նիկեաս տուրմախին 800 զինվորով Ամորիոն մտրեց, դուրս բերեց կանանց ու երեխաների մեծ մասը, իսկ ինքը գնաց Պիսիդիա: Երբ Մասյանյան Կապադովկիա հասավ, կապադովկացիք հուսաբեկ դիմեցին նրան՝ հանձնվելու խնդրանքով: Մասյանյան, իմանալով Թեոդոսիոս կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ին – Մ.Ֆ.)՝ դեպի գորավարը տածող թշնամության մասին, ցանկացավ նրան իր կողմը քաշել, հաշտվել հետ և նրա միջոցով հպատակեցնել Ռոմանոսին: Նա նրանց ասաց «Դուք գորավարի համախոհները չե՞ք»: Նրանք պատասխանեցին, թե «Այո», այնուհետև, թե «Դուք նրա պես չե՞ք վարվում», թե «Այո»: Դրա վրա նա ասաց «Գնացեք ձեր բերդերը և ոչ-ոքից մի վախեցեք»: Նա իր զինվորներին կարգարեց թալանել գորավարին ենթակա բոլոր շրջանները: Չորավարը, իմանալով այդ մասին և կռահելով, որ Սուլեյմանը հայտնած պիտի լինի Մասյանյանին, թե թույլ է տվել իրեն գնալու, նամակ է գրում Մասյանյանին, թե «Ես ուզում էի իր մոտ գալ, բայց երբ եկա Սուլեյմանի մոտ, նա ուզեց ինձ բռնել: Դրա համար ես հիմա վախենում եմ մոտ գալ»: Մասյանյան ասում է գորավարի սուրհանդակին. «Գիտեմ, գորավարն ինձ խաբում էր, որպեսզի նրա շրջաններին ձեռք չտամ»: Չորավարի սուրհանդակը պատասխանեց. «Ծիշտ չէր, գորավարի գրածը ստույգ էր»: Մասյանյանի հարցին, թե «Ինչպիսին է Ամորիոնի դիրքը գորավարի նկատմամբ», նա պատասխանեց «Լավ էր, նրան էլ ենթարկվում»: Մասյանյան զայրացած, անպատուեց նրան ու ասաց, «Ինչու՞ ես տուժում»: Նա պատասխանեց «Ամեն ինչ ասածիս պես էր, գորավարը տուրմախի գլխավորությամբ տաքսատոսներ է մտցրել քաղաք, իսկ ավելորդ ընտանիքներին հեռացրել այնտեղից»: Մասյանյան, լսելով դա, շատ տխրեց և վրդովված նրան վռնեց: Նա որոշել էր ամռանը գրավել այն, ապա վերցնել նավատորմով և իջնել Ասիա ու ձմեռել: Նա դարձյալ կանչեց գորավարի սուրհանդակին և հարցաբանեց նրան: Վերջինս

երդվեց, թե «Ասածս ամբողջությամբ ճշմարտություն է, տուրմարխի գլխավորությամբ 1.000 զինվոր քաղաք են մտել, իսկ զորավարը բնակիչների ողջ ունեցվածքը, ապա և չքավոր ընտանիքներին բաղաբեց հեռացրել էր»։ Մասլաման դրա վրա զորավարին նամակ գրեց, թե «Եվ ինձ մոտ, ես քեզ հետ կհաշտվեմ ու ամեն ինչ ուզածիդ պես կանեմ»։ Չորավարը, տեսնելով, որ նա արդեն մոտեցել է Մասսալեոնին, որին հինգ օր հետո նա ոտք կդնի իր շրջանները, նրա մոտ երկու հյուպատոս ուղարկեց և հայտնեց. «Քո նամակը ստացա, քո առաջարկությունն ընդունեցի և ահա քո մոտ եմ գալիս, բայց, հարկավ, գիտես, ես զորավար մարդ եմ, հետևաբար ինձ հետ կլինի զույգ, դրամ և զորք։ Այդ, դու յուրաքանչյուրի համար երաշխիք տուր։ Եթե իմ պահանջներին ընդառաջ չգաք, ես առողջ ու անվնաս վերադառնում, լավ ու բարի»։ Հյուպատոսները նրան հանդիպեցին Թեոդոսիանա վայրում։ Մասլաման ասաց «Տեսնում եք, որ խաբում է ինձ ձեր զորավարը»։ Նրանք պատասխանեցին. «Աստված մի արասցե»։ Մասլաման, տալով նրանց պահանջած երաշխիքները, ճամփեց։ Այդ միջոցին, երբ հյուպատոսները ստորագիր գրությամբ գնում էին զորավարի մոտ, Մասլաման չկարողանալով իր հսկայական զորքով մի տեղում մնալ, գալիս է Ակրոյին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Հուլյների 1028 թվականին Մասլաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) մտավ ռումների տերության տարածք։ Այդ ժամանակ հավաքված և ռումների տարածք մտած արաբների բանակն իրոք հսկայական էր։ Եվ ահա Ասիայի ու Կապադոկիայի բոլոր երկրները ու շրջանները փախան նրանց դիմացից և հասան ծովափ։ Նրանք տիրեցին Մակրոնի լեռանը, Լիբանանին և Մեյիտեին՝ հասնելով մինչև Արածանի ձգվող տարածքներին ու Հայաստանի սահմաններին։ Ողջ այդ տարածքը հայտնի էր իր բնակչության բանակությամբ և խաղողի այգիների առատությամբ՝ ինչ ամեն տեսակի բարիքներով ու գեղեցիկ ծառերով։ Այդ ժամանակից ի վեր, սակայն, իշխատակամ շրջանը ավերվեց և այլևս չվերականգնվեց։ Երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ի – Մ.Ֆ.) տեսավ թշնամիների այն մեծ բանակությունը, որ եկել էր նրա դեմ, նրա սիրտն ու ձեռքերը դողացին, նա կանչեց իր զորավար Լևոնին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն III-ին – Մ.Ֆ.) և, հրաժարվելով իշխանությունից, թագը դրեց նրա գլխին, իսկ ինքը վանականի սքեմ հագավ, բանգի կարգն այդպիսին էր, երբ ռումները արբաներից որևէ մեկը հրաժարվում է գահից, նա վանական է դառնում։ Այդ ժամանակ Լևոնը, զբաղեցնելով գահը, կոչով դիմեց քաղաքներին. «Արիացե՛ք և մի ահաբեկվե՛ք, բանգի նա, ով հրաժարվեց գահից, ընդամենը համառություն և դիմադրելու կորով չունեք»։ Իրոք, այս Լևոնը մի սրտոտ, ուժեղ և մարտունակ այդ էր, նա ծագումով ասորիքի սահմաններից էր, այդ կոչով ժողովրդից, որն իր իսկ արժանիքների շնորհիվ հասել էր զորավարական աստիճանին։ Եվ ահա հենց սա էր, որ ստիպեց թշնամիներին որձկնալ իրենց այրան մեջ։ Ահա, ուրեմն, Լևոնը համաձայնագիր կնքեց Մասլամայի հետ և խոստովանեց անանց մարտի նրան հանձնել Կոստանդնուպոլիսը, որից հետո սա, վստահ Լևոնի այդ խոստովանության վրա, դադարեցրեց պատերազմը և գերեվարությունները, որպեսզի հետո արդեն ողջ ուժով մոտենա Կոստանդնուպոլիսի ու պաշարի այդ քաղաքը։ Այդ ժամանակ ռումները լրիվ հուսահատվել էին, սակայն Լևոնը ամեն կերպ ոգևորում էր մարդկանց, ասելով, որ չվախենան։ Այս Լևոնն իրեն շատ քաջ էր պահում, թեև վախենում էր, որ հանկարծ իր դեմ որևէ բան կծեռնարկեն այն պատճառով, որ ինքը եկել էր նախկին կայսեր դեմ և իր ուժի և արիության շնորհիվ գլխին թագ էր դրել։ Եվ ահա նա կարգի գցեց քաղաքի պարիսպը, որից հետո բանակ ուղարկեց, որպեսզի ապահովի պարենամթերքի մուտքը քաղաք՝ միաժամանակ գործելով Ասորիքից առաջացող բանակի թիկունքում։ Նա նաև նայեց նրանց, որ ոչնչացվեցին գետերի վրա գցված բանակային կամուրջները, որի արդյունքում արաբներն ու նրանց ողջ բանակը, կարծես, հայտնվեցին բանտարկյալների կարգավիճակում» (Դիոնիս Տեյ-Մաիրացի «Տարեգրություն», մաս 4)։

¹⁷⁷⁸ «Մասլաման, գալով Պերգամոն, պաշարեց և աստծո թույլտվությամբ ու սատանայի ներգործությամբ առավ այն։ Քաղաքի բնակիչները մի ինչ-որ կախարհի խորհրդով ծննդաբերելու մոտ մի կնոջ փորը բացեցին և, վերցնելով մանկան, կաթսայի մեջ եփեցին։ Կռվել ցանկացող ամեն մեկը աստծուն խորշելի այս գոհաբերության արյունով ներկեցին իրենց աջ թևքը և այնուհետև թշնամիներին հանձնվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Իսկ սարակինոսյան ժողովուրդը հարձակվեց հռոմեական շատ քաղաքների վրա։ Նրանք հարձակվեցին նաև այսպես կոչված Պերգամոն քաղաքի վրա և սկսեցին այն պաշարել։ Այն նրանք վերցրին հետևյալ պատճառով։ Ինչ-որ սատանայական ներգործության պատճառով քաղաքի ներսում գտնվողները վերցրեցին առաջին անգամ հողացած մի կնոջ, որն արդեն մոտ էր ծննդաբերության, հատեցին նրան և, հանելով ներսում գտնվող երեխային, եփեցին ջրով ինչ կաթսայում, որում թաթախեցին թշնամիների հետ մարտի պատրաստվողների աջ ձեռքերը։ Դրա համար էլ նրանք իրենց վրա ընդունեցին Աստծո ցասումը, բանգի նրանց ձեռքերը չէին կարողանում գեթ բռնել և թշնամիները նրանց անգործության պատճառով առանց մարտի գրավեցին քաղաքը» (Սիլվիոսի պատմիչը «Համառոտ պատմություն», մաս 2)։

«Վալիդի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդի – Մ.Ֆ.) մահից հետո արաբների վրա կառավարեց նրա արյունակից եղբայր Սուլեյմանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը – Մ.Ֆ.), որն իշխանության եկավ իրենց հոր կամքին համաձայն և իշխեց երեք տարի։ Այդ մարդը՝ Բյուզանդիոնի պատիժը, Մասլաման կոչված իր եղբորը, որը ծնվել էր այլ մորից, ուղարկեց Բյուզանդիոն ոչնչացնելու և նրա կողմից հավաքվեցին 100.000 զինված մարդիկ։ Դեռևս որ նրանք հասան Ասիա՝ մոտեցան առավել հին ու ծաղկող Պերգամոն քաղաքի վրա, մի հնարքով խաբեցին և այդ քաղաքի վերջը տվեցին իրով ու սրով՝ հայտնելով, որ կենդանի մնացածները կբաժանվեն զորքին» (Ամանուն «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն 741 թվականի», մաս 38)։

«Հուլյների 1027 թվականին Մասլաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) գնաց Ասիայի երկրների վրա ու տիրեց Պերգամոնին ու Մարոնեին՝ ամենուր գերեվարելով» (Սիբայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 18)։

«Հուլյների 1027 թվականին Մասլաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) գնաց Ասիայի երկրների վրա ու տիրեց Պերգամոնին ու Հռոդոսին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

¹⁷⁷⁹ «Այդ տարի Եգիպտոսի իբն Մուհալլաբը արշավեց Վրկան։ Պատմել էր Աբու-Հասանը, թե Յագիդը Վրկան արշավեց Սուլեյման իբն Աբդ ալ-Մեյիթի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանի – Մ.Ֆ.) խալիֆայության ժամանակ։ Այդ ժամանակ Վրկանը քաղաք չէր, այլ լեռներով շրջապատված վայր էր և համարվում էր մինչև Չողա երկիր։ Նա պաշարեց Բուհայրան լիճ, որը ծովով կղզի էր։ Յագիդը 30.000 զորք ուներ։ Նա մտավ, սակայն դժվարությունների հանդիպելով դուրս եկավ Բուհայրա և պաշարեց Չողա երկիրը։ Չողա մարդիկ դուրս էին գալիս որոշ օրեր և կռվի բռնվում։ Այսպես մնացին ամիսներ և նա հեռացավ նրանցից Ռամադան ամսին։ Ինձ պատմել էր Վաթիդ իբն Հիշամը, լսելով հորից, սա էլ պատից, թե Յագիդը նրանց հետ հաշտության պայմանագիր կնքեց հինգ հարյուր հազար դիրհեմ վճարելու պայմանով, որն ամեն տարի պետք էր վճարել։ Ինձ պատմել էր Հատիմ իբն Մուլիլը, լսելով Յունիս իբն Աբու Իսահիլից, թե ինքը ականատես էր եղել Եգիպտոսի Մուհալլաբի հետ։ Ամեն էր նա, Յագիդը հաշտության պայմանագիր էր կնքել հինգ հարյուր հազար դիրհեմ հինգ կշռով և նրան ուղարկեցին բնակիչները զգեստներ, պարսկական կանաչ թիկնոցներ և հազար գլուխ արջառ» (Իբն Խալլաթ «Պատմություն»)։

«Այդ ժամանակ Իրաքի ու Ադրբեջանի բնակիչները բողոքեցին Մուլիլին և սա իր զորքերով երկրորդ անգամ եկավ։ Նա կրկին գրավեց ամրոցը, պահպանվեց շատ արակները և ամրությունները, որից հետո, այնտեղ թողնելով 5.000 ռազմիկներ, որպեսզի ապահովի ամրոցի պահպանությունը, հեռացավ Շամ» (Ամանուն «Դերբենդ-Նամե»)։

¹⁷⁸⁰ «Այդ տարի Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) արշավեց Բաղդադ և այն հողը, որը նվաճել էր Վադդահը, որն իբն Անաֆի բերրի է։ Մասլաման նվաճեց նաև Հիսն ալ-Հադիդ բերրի, Սարդուսասայը, որը Ռումի երկրի ծայրամասում է։ Օմար իբն Հուբայրան ձեռնեց ծովի վրա» (Իբն Խալլաթ «Պատմություն»)։

¹⁷⁸¹ «Այդ տարի խաղաղության ասպատակեցին Հայաստանը, Անդրպատականը, որոնց կառավարիչն էր Աբդ ալ-Ազիզ իբն Հատիմ իբն Նուման ալ-Բահիլին (Արմինիայի ոստիկան Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Հատիմ ալ-Բահիլին – Մ.Ֆ.)։ Սակայն Ալլահը կոտորեց բոլոր խաղաղներին և այդ մասին Աբդ ալ-Յագիդը գրեց Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզին – Մ.Ֆ.), երբ նա ստացավ խալիֆայական իշխանությունը» (Իբն Խալլաթ «Պատմություն»)։

«Բայր ալ-Աբվարում վերջինիս պաշտպանության համար թողնված մահմեդականները չունեին այն ուժը, ինչ սկզբից էր։ Նրանք ելնում էին բաց դաշտ ու մարտնչում էին, սակայն թալանի նպատակով Իրանի, Արմինիայի ու Ադրբեջանի վրա հարձակումներ գործել պատրաստվող կաֆիրները կարողանում էին անցնել պատերազմի դարպասներն ու անել իրենց գործը։ Արմինիայի կառավարիչը Աբդալազիզն էր (Արմինիայի ոստիկան Աբդ-ալ-Ազիզ իբն Հատիմ ալ-Բահիլին – Մ.Ֆ.), որը բոլոր դեպքերում միջոցներ էր գտնում, ամենից առաջ պատերազմի միջոցով։ Նա մտքով ու խիզախությամբ մի կատարյալ մարդ էր, որը ժամանակին անհրաժեշտ միջոցներ էր ձեռնարկում, սակայն արդեն չիղի 103 թվականին Բարձրալլը նրան դրախտ կանեց ու նրա փոխարեն Արմինիայի կառավարիչ ուղարկվեց Աբդալան որդու հետ միասին» (Ամանուն «Դերբենդ-Նամե»)։

¹⁷⁸² «Չորավարը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը (717-741) – Մ.Ֆ.), տեսնելով, որ Մասլաման (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) արդեն ոտք է դրել իր շրջանները, արշավեց Նիկոմեդիա։ Հանդիպելով Թեոդոսիոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ի – Մ.Ֆ.) որդուն, բռնեց նրան ողջ թագավորական սպասավորությամբ ու պալատական պաշտոնեականներով հանդերձ։ Մասլաման իջավ Ասիա, ձեռնեց այնտեղ, իսկ Օմարը՝ Կիլիկիայում։ Չորավարը, վերցնելով կայսերորդուն և խորհրդակցելով իր մարդկանց հետ, եկավ Խրիստապոլիս։ Թեոդոսիոսը, իմանալով կատարվածի մասին, խորհրդակցեց Գերմանոս պատրիարքի և սենատի հետ ու Լևոնի կողմից նույն պատրիարքի միջոցով իր անձեռնմխելիության և եկեղեցու անաստանելիության մասին երաշխիքներ ստանալով, գահը զիջեց

Նրան: Թեոդորոսի որդու հետ կղերական դարձան և իրենց մնացած կյանքն անցկացրին խաղաղության մեջ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

1783 «Այդ տարի Սուլեյման իբն Աբդ ալ-Մեյիթ-խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.) ... իր որդուն՝ Դաուդին, Նշանակեց Մահադալին արշավանքի հրամանատար: Սա գրավեց Հիսն ալ-Մարան» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

1784 «Այդ տարի Մասալան (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասալան իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) Ռոմանոսիայում ասպատակ սփռեց, ավարառեց Գալատիան և բազում գերիներով ու թալանով վերադարձավ: Արտեմիդոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս II-ը - Մ.Ֆ.) հեծելազորի վրա խիստ կարող զորավարներ Նշանակեց, նաև՝ շատ խոհեմ մարդկանց բաղաբական գործերում, ինքն էլ անգործ նստեց: Իմանալով, որ արաբները Ռոմանոսիայի դեմ ցամաքով ու ծովով արշավելու նախապատրաստություն են տեսնում, նա Վալիդի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդի - Մ.Ֆ.) մոտ Ասորիք իշխաններ ուղարկեց՝ Սիևոպ բաղաբի պատրիկ Դանիել Սիևոպցուն, ինչպես նաև Եպարթոսին՝ առերես խաղաղության շուրջ բանակցելու, բայց իրականում՝ հանձնարարելով ճշգրիտ հետախուզել ու իմանալ նրանց ուժի և Ռոմանոսիայի վրա շարժվելու մանրամասնությունների մասին: Նա գնաց և վերադառնալով կայսեր գեկուցեց մայրաքաղաքի վրա արշավելու համար նրանց ծովային ու ցամաքային վիթխարի ռազմական նախապատրաստություն մասին: Այդ ժամանակ կայսրը հրամայեց, որ Կոստանդնուպոլսի յուրաքանչյուր բնակիչ իրեն երեք տարվա պարենով ապահովի, իսկ ով ի վիճակի չէր այդ անել՝ բաղաբից հեռանա: Նա վերադառնալով Նշանակեց և սկսեց իրակիր դրոմոներ ու տրիերաներ շինել՝ իսկայական տրիերաներ, վերանորոգեց բաղաբի ծովափնյա պարիսպները, նմանապես և՛ ցամաքայինները: Աշտարակների վրա նա տեղադրեց նետարձակ, բարարձակ և այլ մեքենաներ: Հնարավորությունների սահմաններում բաղաբն ամրացնելուց հետո նա բազում պարեն լցրեց թագավորական շտեմարանները և իրեն ապահովեց...: Մասալան, որ Ասիայում էր ձմեռել, ընդունեց Լևոնի խոստովաները, սակայն Լևոնը խոստացածից և ոչ մեկը չկատարեց: Մասալան, տեսնելով, որ նրանից բարձր էր, եկավ Աբյուդոս, մեծաթիվ գործ անցկացրեց Թրակիա և շարժվեց մայրաքաղաքի վրա: Նա նաև ամիրապետ Սուլեյմանին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.) գրեց, որ նա օգնության հասնի իր նախապատրաստած նավատորմով: Մասալան, ասպատակելով Թրակիայի բերդերը, օգոստոս ամսի 15-ին պաշարեց բաղաբը: Վերջինիս բնակիչները ամրացրել էին ցամաքային պարիսպը և մի մեծ խրամատ էին փորել, որի հետևում առանց շաղախի մի ցածր շրջապարիսպ էին կառուցել: Ինդիկտինի 1-ին տարվա սեպտեմբեր ամսի 1-ին քրիստոսամարտ Սուլեյմանն Էփրը 1.800 վիթխարի նավերով, պատերազմական կատենաններով ու դրոմոներով տեղ հասավ և խաղիսպ գցեց Սագունիայից մինչև Կուլյուբեղու: Երկու օր անց, երբ հարավային բամի փչեց, նրանք շարժվեցին ու մոտեցան բաղաբին: Մի մասն անցավ Եփորոսիոսի և Անթեմիոսի թաղամասերը, իսկ մյուսը՝ Թրակիայի ափեր՝ խաղիսպ գցելով Գալատի բերդից մինչև Բանալին: Հսկայական բերդի ծանրաշարժ դարձած և հռոմեացիների կողմից դրացվող մեծ նավերի պահպանության համար արաբները առանձնացրին շուրջ 20 կատենա, որոնց յուրաքանչյուրի մեջ կային 100 զրահակիր զինվորներ: Երբ նրանք հոսանքի մեջ էին գտնվում, եղանակը պարզեց, իսկ Ստենոնից փչած թեթև բամի էլ նրանց դեպի դուրս բռնեց: Այդ ժամանակ ակրոպոլսում գտնվող բարեպաշտ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն II-ը - Մ.Ֆ.) նրանց դեմ իսկույն հրակիր նավեր ուղարկեց և աստծո օգնությամբ դրանք հրո ճարակ դարձրեց: Դրանց մի մասը, բոցերով փաթաթված, ծովափնյա պարիսպների մոտ շարտվեց, մյուսը, զինվորներով հանդերձ, ջրասույզ եղավ: Ուրիշ նավեր էլ հրաբորբոք բշկեցին մինչև Օբսիա և Ղլատիա կղզիները: Այդ բանը բաղաբացիներին գոտեկնեց, թշնամիներն էլ, ճանաչելով հեղուկ կրակի մեծ ուժը, անկապի վիճակեցին: Նրանք մտադիր էին այդ երեկու մոտենալ ծովափնյա պարիսպներին և աստիճաններ հենել ատամնաշարներին, բայց աստված, ամենասուրբ աստվածածին միջնորդությանը խափանեց նրանց ծրագիրը և նույն գիշերը բարեպաշտ կայսրը ծածուկ եկելով Գալատից շղթան բաշեց: Թշնամիները, ենթադրելով, որ կայսրը շղթան հանեց նենգորեն իրենց ներս բաշելու մտադրությամբ, չհամարձակվեցին ներս մտնել և խաղիսպ գցել Գալատից ներս, նրանք նավեցին Սուրթենիոսի ծոցը և իրենց նավերը այնտեղ պատասպարեցին: Հիկտեմբեր ամսի 8-ին նրանց առաջնորդ Սուլեյմանը վախճանվեց և ամիրապետ դարձավ Օսմարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.), իսկ Թրակիայում սատակի ձմեռ արեց: Գեղինը 100 օր ծածկված մնաց սառույց կտրած ծյունով և թշնամիների բազում ձիեր, ուղտեր ու այլ անասուններ սատակեցին: Գարնանը Սուֆիանը եկավ՝ Եգիպտոսում պատրաստված նավատորմով: Նա ուներ ցորենակիր 400 կատենաներ և դրոմոներ: Իմանալով հունական հրո տեսած գործի մասին՝ նա Բյուզանդիայի ափերով նավեց, անցավ դիմացի ափ և Կալա Աբրուսի նավահանգստում խաղիսպ գցեց: Փոքր անց տեղ հասավ նաև Եգիզը՝ Աֆրիկայում պատրաստված մի այլ նավատորմով: Նա իր տրամադրության տակ ուներ 360 կատենա, գեկն ու պարեն: Սա և, իմանալով հեղուկ հրո մասին, խաղիսպ գցեց Սադոնորում և Բրիսիայ՝ մինչև Կարտալին: Այս երկու տորմիներում ծառայող Եգիպտացիք, ծածուկ համաձայնության գալով, գիշեր ժամանակ բարձրացրին կատենաների խաղիսպներ և փախան բաղաբ՝ կայսեր ներքոցելով: Հիերիայից սկսած մինչև բաղաբ ծովը նավերով ծածկվեց: Կայսրը նրանցից տեղեկացավ ծոցում թաքնված երկու տորմիների մասին և, պատրաստելով հրակիր սիֆոներ, դրանք տեղադրեց դրոմոների ու դիերաների վրա և այդ երկու տորմիներին դեմ ուղարկեց: Այդ ժամանակ անքիժ աստվածածնի միջնորդությամբ աստված աստար կանգնեց և թշնամիները տեղի ու տեղը ջրասույզ եղան, իսկ մերոնք, ավարով ու նրանց պարենով, բերկրությամբ և հաղթանակով վերադարձան: Լիվիոսում և Սոֆոնում մարդայինների նման դարանակալած կայսերական իշխանավորներն անակնկալ կերպով հետևակագործ նետեցին Պյուլեից մինչև Նիկիա ու Նիկոմեդիա արաբական զորքով ասպատակ սփռող Մերոսասի վրա և, նրա զորքը բաժան-բաժան անելով, ստիպեցին հեռանալ այնտեղից: Երբ Պերատիկեի ափը մի փոքր շունչ բաշեց, խեղանդոնները կարողացան բաղաբից դուրս գալ և առատ պարեն բերել: Ձկնորսանավերը նույնպես առանց որևէ դժվարության կարողանում էին կղզիներին և բաղաբի ծովափնյա պարիսպների մոտ ծուկ որսալ, իսկ երբ արաբների մեջ սաստիկ սով եղավ, նրան ստիպված սկսեցին իրենց սատկած անասուններն ուտել՝ ձիերին, ավանակներին և ուղտերին: Պատմում էին, որ նրանք ուտում էին անգամ մեռածների դիակները, ինչպես նաև իրենց արքը՝ շաղելով և փռում եփելով: Նրանց մեջ բռնկվեց նաև համաճարակ, որն անլիկ գոհեր տարավ: Ի վերա ամենայնի նրանց դեմ կռվի ելավ նաև բուլղարների ազգը, որն, ինչպես ասում են տեղյակ մարդիկ, 22.000 արաբ կոտորեց: Այդ ընթացքում նրանց գլխին բազում այլ փորձաքններ ևս եկան ու նրանք համոզվեցին, որ աստված և ամենասուրբ կույս աստվածամայրն են այդ բաղաբի ու քրիստոսից թագավորության պահապանները, որ աստված երբեք չի լուրձ իրեն մաքուր սրտով դիմողներին, թեպետ և կարճ ժամանակով տառապում են մեր գործած մեղքերի պատճառով: Այդ տարի Սիկիլիայի գորավար Սերգիոս պրոտոսպաթարը, լսելով, որ սարակիստները պաշարել են մայրաքաղաքը, Սիկիլիայում իր մարդկանցից մեկին՝ Գրիգոր Օնոմազուլոսի որդի Վասիլ Կոստանդնուպոլսեցուն սեփական կայսր թագադրեց՝ վերանվանելով Տիբերիոս: Վերջինս ինչպա Սերգիոսի խորհրդով իր համար նոր մարդկանց և սեփական իշխանավորներ նշանակեց: Կայսրը, լսելով այդ մասին, իր խարտույկար Պավոդոսին Նշանակելով պատրիկ և Սիկիլիայի զորավար, այնտեղ ուղարկեց՝ որպես օգնական տալով երկու սպաթար և մարդկանց: Մրանից զատ նա նաև արևմտական կողմերի իշխանավորներին ուղղված կարգադրություններ և ժողովրդին ուղղված կայսերական հրովարտակն արձակեց: Նրանք գիշերով մտան մի թիավոր դրոմոնի մեջ, դուրս եկան Կիզիկոսի կողմերը և վայրից վայր, ցամաքով ու ծովով առաջ գնալով, հանկարծակի հասան Սիկիլիա: Երբ նրան Սիրախուս աստև, Սերգիոս իմացավ այդ մասին, իրարանցման մեջ ընկավ, և կռախելով, որ նրանք իր համար են եկել, ափ եկավ՝ Կալաբրիային սահմանակից լոնգոբարդների մոտ: Երբ ժողովուրդը հավաքվեց և հրովարտակն ընթերցվեց, նրանց պարզ դարձավ, որ թագավորությունն էլ է կանգուն, թշնամիների դեմ մղվող պայքարում մայրաքաղաքի բնակչության ոգին էլ է բարձր: Երբ նրանց պատմեցին նաև երկու տորմիների հետ տեղի ունեցած դեպքերի մասին, ժողովուրդը Լևոնին կայսր ներքոցել, իսկ Վասիլ Օնոմազուլոսին և նրա նշանակած իշխանավորներին էլ շղթայակապ զորավարի ձեռքը հանձնեց: Վերջինս Վասիլին և նրա մոնոստրատեգոսին գլխատեց ու նրանց զմռսած գլուխները սպաթարների միջոցով կայսեր ուղարկեց, մնացածներին էլ զանակոծեց, խուզեց, ոմանց էլ քիթը կտրեց ու ասքորեց: Ահա այդ ճանապարհով արևմտականների մեջ կատարյալ կարգունկանոն հաստատվեց: Ինչ վերաբերում է վերոհիշյալ Սերգիոսին, ապա նա, զորավարին անձեռնխմելության երաշխիքների մասին գրելով ու ստանալով, նրա մոտ գնաց: Այդպիսով արևմտական բոլոր շրջանները խաղաղվեցին: Եվ ահա Օսմարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.), ստանալով արաբների գերազանց իշխանությունը, Մասալանին կարգադրեց վերադառնալ և հազարացիք օգոստոս ամսի 15-ին կատարյալ խալտառակ եղած ճամփա ընկան: Նահանգի ժամանակ աստվածամոր միջնորդությամբ նրանց նավատորմի գլխին փոթորիկ թափեց և նրանց նավերը ցիրուցան արեց, ոմանց Պրոկոնիսոսի և այլ կղզիների մոտ ջրասույզ արեց, ոմանց էլ Ակրոստրոֆոններում ու այլ ափերում: Վերադարձների վրա Էգեական ծովով նավարկելիս նաև հանկարծակի աստծո սարսափելի պատիժը թափվեց՝ կարկուտ, որը ծովը եռացրեց, նավերի ձուլթը հալեցրեց և նավերը գինվորներով հանդերձ ջրասույզ եղան: Տասը նավ միայն փրկվեց, այն էլ աստծո նախախնամությամբ, որպեսզի արաբներին հայտնի դարձնեն աստծո մեծագործությունները, որոնք տեղի ունեցան նրանց նկատմամբ: Այդ 10 նավից 5-ը մերոնց ձեռքն ընկան, մնացած 5-ը փրկվեցին, հասան Ասորիք և հաղորդեցին աստծո գործության մասին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ Անաստասիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Անաստաս II-ը - Մ.Ֆ.), հոգավոր ռազմական գործերի մասին, Նշանակեց արխուններին, որոնք ի վիճակի էին կառավարել դրանք: Եվ ահա, լսելով այդ մասին, սարակիստայն արբան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.) զինվեց՝ նպատակադրելով շարժվել Սիևոպ բաղաբից, իսկ կայսրն ուղարկեց Դանիել պատրիկին, մայրաքաղաքի այդ ժամանակվա Եպարթոսին, իբր թե խաղաղության շուրջ բանակցություններ վարելու համար, բայց իրականում այն բանի համար, որ, լինելով այնտեղ, զննի, թե ինչպես են նրանք զինվում հռոմեացիների դեմ: Սա վերադառնալով հայտնեց, որ հռոմեական տերության վրա հարձակվելու նպատակով այդ ցեղը

մեծ գործ ունի՝ հեծելագործ և նավատորմ: Կայսրը, լսելով այդ, հրամայեց, որ Կոստանդնուպոլսի յուրաքանչյուր բնակիչ իրեն երեք տարվա պարենով ապահովի, իսկ ով ի վիճակի չէ այդ անել, բաղաբեղ հեռանա ուր ուզում է: Նա նաև իրագործող կերպով թարմացրեց բաղաբեղ պարիսպներն ու պատրաստեց ռազմական մեքենաներ, ինչպես նաև ապահովեց բաղաբեղ մեծ քանակի պարենամթերքով և այլ բաներով, որոնք անհրաժեշտ են թշնամական հարձակման դեպքում...: Եվ դրանից հետո ուժեղացան ապստամբությունները կայսրերի դեմ, բռնակալությունը տիրական դարձավ և այն, մի կողմ թողնելով կայսրությունն ու մայրաքաղաքը, անկման բերեց գործերը, այնպես, որ վերացան գիրքը քարոզողները և բանդվեց ռազմական կարգապահությունը: Դրա արդյունքում տեղի էին ունենում թշնամիների անարգել հարձակումներ հռոմեական տերության վրա, մարդկանց շատ սպանություններ, գերեվարություններ և բաղաբեղի ամայացումներ: Այստեղից էլ հենց այնպես եղավ, որ սարակինոսները նետվեցին հենց մայրաքաղաքի վրա և մայրցամաքով իրենց ենթակա տարաբնույթ ցեղերից հեծյալ ու հետևակ զորքի մեծ քանակություն ուղարկեցին: Նրանք նույնպես ուղարկեցին նաև 1.800 նավերից կազմված մեծ նավատորմ՝ վերջինիս ղեկավար կարգելով Մասլամային (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյքեբն - Մ.Ֆ.**), ինչպես նրանք նրան կոչում են իրենց լեզվով: Իմանալով այդ մասին՝ ռազմական ու պետական կառավարողները, հաշվի առնելով թեոդոսիոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ի - Մ.Ֆ.**) անփորձությունն ու ի վիճակի չլինելը դիմադրելու թշնամիներին, նրան դիմեցին համոզելով, որ ազատի գահը և, որևէ վնաս չկրելով, դառնա մասնավոր անձ: Նա հրաժարվեց գահից՝ իշխելով մեկ տարի: Դրանից հետո վիճակահանությամբ սկսեցին ընտրել գահի թեկնածուի և առաջարկվեց Լևոն պատրիկի, որն այդ ժամանակ Անտոկիոսյան զորքի ստրատեգոսն էր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը - Մ.Ֆ.**): Եվ ահա նա, ինչպես դա ընդունված է կայսրերի մոտ, Ոսկե դարպասներով հանդիսավոր ելքով մտավ Բյուզանդիոսն ու, հայտնվելով Մեծ եկեղեցում, այնտեղ պսակվեց կայսերական դափնեպսակով...: Զբաղեցնելով Պերգամոսը՝ սարակինոսները այստեղից նվաճեցին Աբիդոսյան նեղուցն ու անցան Թրակիա: Դրանից հետո, Թրակիայում վերցնելով շատ բաղաբեղի կետեր, նրանք ուղղվեցին դեպի մայրաքաղաք, շրջապատեցին այն հողաթմբով ու պաշարեցին: 13 ամիսների ընթացքում նրանք բաղաբեղ պաշարման մեջ էին պահում՝ կիրառելով տարաբնույթ ու մեծաթիվ մեքենաներ: Բացի այդ հարձակումներ էր գործում նաև սարակինոսյան նավատորմը մի առաջնորդի գլխավորությամբ, որը արաբներն կոչվում է Սոլիման: Մինչ Բյուզանդիոսի նեղուցում տեղի էր ունենում այդ ամենը, հետևից ընթացող նավերը, որպես թիկունքից պաշտպանողներ, քանի որ ծանր բեռնված էին մեծաթիվ ռազմիկներով ու զենքով, թույլ բաժու և հակընթաց հոսանքի պատճառով ստիպված եղան դառնալեցնել ընթացքը: Տեսնելով այդ՝ կայսրը նստեց դիարեսա, ճեղքեց, մտավ նրանց մեջ և այրեց դրանք մինչև 20 հատի չգալով, իսկ մնացած ողջ նավատորմը, անցնելով Թրակիական Բոսպորը, խաբիրիս գցեց այսպես կոչված Սուֆեյնյան նավահանգստի մոտ, որտեղ էլ անցկացրեց ձմեռը: Իմիջիայլոց, խիստ ձմեռնակֆրիկայից արեց, այնպես որ ողջ 100 օր ձյան շատության պատճառով հողը չէր երևում: Արդյունքում մարդկանց ոչ քիչ քանակություն, ինչպես նաև ձիեր, ուղտեր և այլ կենդանիներ շարքից դուրս եկան: Գարնան գալուստ պես տեղ հասավ Եգիպտոսից ժամանած մեկ այլ նավատորմ, որ ղեկավարում էր ոմն Սոֆիան: Այդ նավատորմը բերել էր հացի և զենքի մեծ բեռ: Քիչ ժամանակ անցավ եկավ նաև մեկ այլ նավատորմ, այս նպատակ Լեֆրիկայից՝ կրկին բերելով մեծաթիվ զենք և պարենամթերք: Սրա հրամանատարը սարակինոսյան լեզվով կոչվում էր Եգիո: Նրանք, ինչպես ասում են, հաշվի առնելով հռոմեացիների կողմից հնարված կրակի հասցրած վնասը, հույսը կորցրեցին անցնել Բյուզանդական անցումով և ուղղություն բռնեցին Բյուզանդիայի երկրամասի կողմերը: Նրանցից մեկը տեղակայվեց այսպես կոչված «Հիմնալի դաշտի»՝ նավահանգստում, իսկ մյուսը՝ այսպես կոչված Սատրիայի ժայռի մոտ: Եգիպտացիները, սակայն, որոնք եկել էին նրանց հետ, գիշերով ելան նավերի նավակների վրա, մտան Բյուզանդիոն և սկսեցին փառաբանել կայսրը: Դրանից հետո կայսրը համարձակություն ձեռք բերեց, սարակինոսյան նավատորմների դեմ հրակիր նավեր ուղարկեց ու այրեց բոլոր նավերը: Բեռնված բաժին հասած նավարկ և այդ նավերի վրա եղած զենքով ու պարենամթերքով՝ նավերը վերադարձան կայսրի մոտ: Այդ ժամանակ պատրիկ Սերգիոսը՝ Սիցիլիայի ստրատեգոսը, ինչպես նաև արևմուտքի ժողովուրդը, հուսահատվելով Բյուզանդիոսից ու կայսրի կողմից սպառվող օգնությունից թշնամիների հարձակման պատճառով, որպես կայսր պսակեցին Սերգիոսի ենթականերից «Օմմագուլուս» մակնվանյալ Գրիգորիոսի որդի Կասիլ անունով մեկին, որից հետո նրան վերանվանեցին Տիբերիոս: Կայսրը, լսելով այդ մասին, Պողոսին, որը և իր մարդն էր, և հավատարիմ մարդ էր, և փորձառու էր մարտավարական հարցերում, Նշանակեց Սիցիլիայի ստրատեգոս և ուղարկեց Սիցիլիա: Երբ նա ժամանեց այնտեղ, Սերգիոսն այնտեղից փախավ ու թաքնվեց լանգոբարդների մոտ: Պողոսը հավաքեց կղզու ժողովուրդին և կարդաց նրանց կայսրը ուղեծրը, որի արդյունքում նրանք հնազանդվեցին կայսրի ու փառաբանեցին նրան, իսկ Կասիլին և նրա ենթակա արիստոսներին էլ շղթայակապ հանձնեցին նրան: Վերցնելով նրանց՝ Պողոսը ոմն Գեորգիոսի և այլոց բանքից գրկեց և նրանց գլուխներն ուղարկեց կայսր, մյուսներին էլ պատիվներ ու մեծաթիվ ծծի ենթարկեց, կորեց նրանց բթները և աքսոր ուղարկեց օտար երկրներ: Այդ ժամանակ Սերգիոսը, իր համար խնդրելով անվտանգության երաշխիքներ, ժամանեց Պողոսի մոտ: Այդ ժամանակ արևմուտքի գործերում խաղաղություն և հանգստություն տիրեց: Դրանից հետո կայսրը որդի ծնվեց, որին կոչեցին Կոստանդին (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոստանդին V-ը - Մ.Ֆ.**), իսկ հաջորդ օգոստոս ամսի 15-ին սարակինոսների մեծաթիվ զորքը, հեծելագործ և նավատորմը նահանջեցին մայրաքաղաքից, թեև շատ նավեր ընկան փոթորկի ու դաժան բամփուների տակ, նրանցից շատերը ցրվեցին կղզիներում ընդհուպ մինչև Կիպրոս, իսկ մյուսներն էլ իրենց մեջ գտնվող մարդկանց հետ միասին ընկղմվեցին ծովի հորձանուտը» (Նիկեիոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Այնտեղից նա շտապեց դեպի մայրաքաղաք ու երկու տարի պաշարմամբ շրջապատեց այն, սակայն, որևէ հաջողության չհասնելով, իրեն վտանգի մեջ գտնելով և հաշվի առնելով սրի վտանգն ու ամեն տեսակի պակասության առկայությունը, ի վերջո նոր տիրակալի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզի - Մ.Ֆ.**) հրամանով վերադարձավ իր մարզեր՝ հասնելով միայն չնչին հաջողությունների» (Անանուս «Արաբա-Բյուզանդական ժամանակագրություն» 741 թվականի», մաս 38):

«21/ Մուսլիմայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուսլիմա իբն Եգիոի - Մ.Ֆ.**) թողը Մասլաման էր (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյքեբն - Մ.Ֆ.**), որը արշավանք ձեռնարկեց Կոստանդնուպոլսի վրա: Նրա խնդրանքով արեոտրիոսում սարակինոսյան մզկիթ կառուցվեց: Արաբների առաջնորդը, սակայն, նա չէր: Արաբների առաջնորդը Սուլեյմանն էր (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.**), իսկ Մասլաման զբաղեցնում էր ստրատեգոսի պաշտոնը: Սուլեյմանը իր նավատորմով եկավ Կոստանդնուպոլսի դեմ, իսկ Մասլաման՝ Լամպակոսից առաջացավ ցամաքով: Նա անցավ Թրակիա, իր հետևից տանելով 80.000 ստրատիոտների, սակայն աստվածային կամքով և Սուլեյմանի նավատորմը, և Մասլամանի հետևակ զորքը, բոլորը ամոթահար նահանջեցին՝ շարդված ու հաղթած վասիլևսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի - Մ.Ֆ.**) և նավատորմի, և ստրատիոտների կողմից: Մեր պետությունը դրանից հետո երկար ժամանակ խաղաղ մնաց մեր բաղաբեղ առաջնորդ ու պահապան, մեր առաջնածին ու աստվածածին, անեղծ Մարիամի հովանու ներքո, որի սրբազան տեսքից անաչեց նույնիսկ Սուլեյմանը ընկնելով ձիուց...: /22/ Այդ ժամանակ Մասլաման՝ Սուլեյմանի ստրատեգոսը, եկավ գործով ցամաքով, իսկ Ուման էլ առաջ շարժվեց ծովով, սակայն աստվածային բարեհաճությամբ նրանք ամոթահար վերադարձան՝ չհասնելով իրենց նպատակին» (Կոստանդին Ծիրանային «Կայսրության կառավարման մասին», բաժին 21, 22):

«Մյուս տարում նա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանի - Մ.Ֆ.**) դարձյալ զորք գումարեց՝ ավելի շատ, քան նախորդ տարում, տվեց Մսլիմ գորավարի (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյքեբն - Մ.Ֆ.**) ձեռքը և ուղարկեց Դունաց աշխարհի դեմ: Սա ուխտեց՝ երդվելով իր եղբորը չվերադառնալ նրա մոտ, մինչև չկատարի նրա ցանկությունը, քանզի ուխտել էր վերացնել հունաց թագավորությունը, հիմքից կործանել Կոստանդնուպոլսի կղզված բաղաբեղ և փառահեղ կառուցվածքը սուրբ Սոփիայի տաճար, որը երկրի վրա շինված էր վերին իմաստնությամբ, որպես Աստծո տուն, պղծալից դիցապաշտության տեղի վերածել: Այս ամենը իր մտքին դնելով՝ նա զորքի բազմությամբ առաջ խաղաց, հասավ Դունաց աշխարհը և իր ողջ աղիտով բանակ դրեց Պոնտոս ծովի եզերքին: Իսկույն խորխտանալով՝ նա Լևոն արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի - Մ.Ֆ.**) դեմ դեսպան ուղարկեց՝ վիրավորական հրովարտակ գրելով, որի մեջ բազում ծաղր ու ծանակ կար...: Այսպիսի և վատթարագույն նախատիքներ էր գրել Լևոն կայսր, իսկ նա, կարողալով վիրավորական գրությունը, շուտափույթ հրաման տվեց հայրապետին սինկլիտոսի հետ մեկտեղ բաղաբեղ ողջ բազմությամբ երեք օր չդադարեցնել փառատվության հեյոսները Սուրբ Սոփիայում: Դրողաց ողջ բաղաբեղ՝ ըստ կայսրի հրամանի հավաքվելով պաշտամունքի վայրում: Այս՝ նաև ինքը՝ թագավորը, եկավ ժամանեց սուրբ քավարանը և, ձեռքում պահելով նախատիքի գրությունը, երեսնվալոր ընկավ Տիրոջ առջև՝ Եգեմիայի նման խնդրելով բազմախնամ ներողությունը մեր Փրկչի, որն ի սկզբանե ողորմել է իր սիրելիներին: Նա արտասուքով աղերսում էր տիեզերքի Աստծուն՝ օգնել և վրեժխնդիր լինել չարախոր թշնամից: Հիշեց և անօրին անարգանքը՝ արտասանելով Ղափի խոսքերը: «Ողջափ ապականեց թշնամին թ սարաբանը, պարծեսն թ թշնամիները իրենց բարեկենդանության մեջ, իրենք իրենց հաղթություն տվին և ի վերուստ եկած ացեությունը չճանաչեցին»: Այս և նման բազում խոսքեր նա Տիրոջ առջև արտասանեց որպես խոստովանություն: Երեք օր մնալով առանց ծաշելու՝ նա կատարում էր աղոթքի ուխտը: Դրանից հետո Իսմայելի Մսլիմ գորավարին այսօրինակ հրովարտակ գրեց...: Երբ այս հրովարտակը կարդաց Իսմայելի գորավարը, առավալ և ու բորբոքվեց նրա բարությունը և զայրացած ու զազանաբար եկավ մարտնչելու ենկերցու հաստատուն վեմի դեմ: Տերը նախադրել էր նրա սիրտը, որպեսզի ընկնի որոգայթի մեջ, որին արժանի էր: Նա հրաման տվեց իր զորքերին նավեր կազմել և շուտափույթ կատարվեց հրամանը, քանզի բազում օրերից ի վեր նավերը պատրաստ էին: Դրանից հետո, իսկույն իրենց ողջ աղիտով մտնելով նավերի մեջ, նա գնաց ու մերձեցավ բաղաբեղ: Երբ Լևոն կայսրը տեսավ ծովի վրա անտառի նման զորքի բազմությունը, հրաման տվեց պարսպի վրա երկաթ վանդակապատ ցանց պատրաստել և

կողպել ամրոցի շրջափակապ դուռը, որից հետո ոչ ոքի թույլ չտվեց պատերազմել թշնամու հետ, բանզի ի վերուստ էր օգնություն սպասում ու նրանց կատարած գործերի համար վրեժխնդրություն էր ակնկալում: Իսկույն հրամայեց հայրապետին սիսկոյիտոտով հանդերձ և բաղաքի ամենայն բազմությանը կատարյալ ու ջերմ հավատով իրենց հետ մարտակից վերցնել Զրիստոսի անհաղթելի և պայծառացյալ խաչի նշանը, ինքը՝ թագավորը, ողջ բազմության հետ իր ուսերի վրա կրում էր անպարտելի հաղթության նշանը, և ահա ժողովուրդը փառաբանության հնչյունները ի վեր երկինք էր բարձրացնում, ստրածում էր խունկերի անուշահոտության բուրմունքն ու մոմակալների և ջախերի պայծառությունը, որոնք առջևից ու հետևից տարում էին ի պատիվ հաղթող և պատվական խաչի: Բացելով բաղաքի դուռը՝ դուրս եկան ողջ բազմությանը և, ջրերի վրա բարձրացրին խաչի նշանը, ասելով. «Օգնիր մեզ, Զրիստոս, որդի Աստծո, աշխարհի փրկիչը»: Այս խոսքերը երեք անգամ դեպի վեր երկինք ուղղելուց հետո նրանք խաչի նշանը սուգեցին ծովի ջրերի մեջ՝ այնտեղ դրոշմելով տերունական խաչի ուրվագիծը: Եվ ահա անմիջապես ծովի խորքը դողդաց սուրբ խաչի գորույթունից, այիքները ուժգին շարժմամբ եռացին, սաստիկ նավաբեկություն և Իսմայելի գործի մեծ խորտակում եղավ, մինչև որ գործի մեծ մասը ընկղմվեց ծովի ջրերի մեջ ու փարպիկյան գործի նման ծովապատիժ բարկությունը ճաշակեց: Չորրորդ մնացյալ մասը տախտակների վրա այիքները բռնեցին տարան ծովի այն կողմը՝ թրակացոց աշխարհը, և ոմանք հեռավոր կղզիներ ընկան: Չորրորդ բազմությունը ավելին էր, բան 50 բյուր մարդ, իսկ նրանց էլ, որ, վտանգավոր փորձությունից ազատվելով մնացին ցամաքի վրա, կայսրը ձեռնամուխ չեղավ անողորմ սրի մատնել, այլ հրաման տվեց պաշարման մեջ պահել, որպեսզի ոչ-ոք հնարավորություն չունենա կերակուր ճարելու համար դուրս ելնել: Մեծ սով եղավ նրանց բանակում, մինչև որ պառնվեցին ձիերն ու ջորիները: Դրանից հետո ձեռնամուխ եղան հարձերին ու ծառաներին փողոտներ և ուտելու, որպեսզի իրենց սովածությունը հագեցնեն: Ապա բազում աղերասնելով Մսիխը խնդրում էր Լևոն կայսրին՝ ողորմել նրան և բաց թողնել պաշարումից, բանզի շատերից քչերն էին ողջ մնացել: Այդ ժամանակ Լևոն թագավորը, մտածելով, որ Տերը արդեն վրեժ էր լուծել թշնամիներից, ողորմություն ցույց տվեց նրանց: Եվ ահա կայսրը իր մոտ կանգնեց Մսիխին և խոսեց նրա հետ բազում դատափետրումներով: Նա հիշեցնում էր նաև նրա անամոթ լրբությունը, ասելով. «Ինչու՞ արդյոք կամեցար հարձակվել մեր երկրի վրա, և թո սուրը դախնա կտորեց իմ գործը, իմ բաղաքների բնակիչներից գերեվադեցիր: Արդ, կենդանի է Տերը, իսկ դու մահու որդի ես և արժանի չես կյանքի, սակայն, որովհետև իմ դատաստանը Տերը կատարեց, քո անօրենությունը բերեց քո գլխին և անվեղ մարդկանց արյունը բեզինց պահանջեց, ապա ես իմ ձեռքը չեմ բարձրացնի թեզ վրա ու թեզ քոտ արժանություն չեմ դատի: Ահա քո անձը իմ ձեռքում է և կարող եմ թեզ սպանել կամ ապրեցնել, բայց այս մեռնի, այլ գնա ու պատմիր Աստծո մեծամեծ հրաշքները, որ տեսար»: Պատասխան տվեց Մսիխը կայսրին և ասաց. «Ինչ կարող եմ ասել թեզ քո մասին, բանզի արդարև կյանքի արժանի չեմ: Սակայն չեմ իմ հանգստեքները, որ քո երկրի դեմ գործել եմ, սակայն, իմ անձը կենդանի թողնելով, դու մեծ ողորմություն ցույց տվեցիր, որովհետև իմ սխալների մասին ինքս եմ վկայում, և ահա, բանի որ քո սրտում կարեկցանք առաջացավ իմ նկատմամբ, ապա արձակիր ինձ իմ երկիրը և կուխտեմ քո դեմ այլևս չելնել պատերազմի»: Կայսրը հրամայեց գոհացնել նրա խնդրանքը, իսկ նա, պատրաստվելով ևս մտալ, գզուշորեն անցավ Միջերկրականը և մեծ անոթով վերադարձավ իր երկիրը: Նրան վայել ու ճիշդ ճակատին խսելով և վրան մոխիր ածելով դիմավորում էին տարբեր բաղաքներում, իսկ նա մեծ անոթով կորագլուխ հանդիպում էր նրանց և, բազում կշտաբանք լսելով, ոչ մի պատասխան չէր տալիս, բացի նրանից որ ասում էր. «Չէի կարող Աստծո հետ կռվել»: Դրանից հետո նա իր տունը գնաց և սուրը մեջքին չկապեց մինչև օրն իր մահվան» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 20):

«Իսմայիլի մեծ իշխանը (հեռինակը, նկատի ունենալով Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ Գիզամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթին, կոպիտ ժամանակագրական սխալ է թույլ տալիս, բանի որ բննարկվող ժամանակաշրջանում Արաբական խալիֆոթյան խալիֆը Սուլեյման էր – Մ.Ֆ.), տեսնելով նրանց հաղթանակը, նորից գործ է հավաքում, տալիս է իր եղբայր Մսիխ գորավարի (Գլուխային կուսակալության կուսակալ Մսալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) ձեռքը և ուղարկում հունաց կայսեր վրա, իսկ սա մեծ երդումով խոստանում է չվերադառնալ նրա մոտ, մինչև չկործանի Կոստանդնուպոլիս ու սուրբ Մոֆիան: Եվ ահա նա առաջ շարժվելով հասնում է մինչև Պոնտական ծովի եզերքն ու հրովարտակ է գրում Լևոն կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ին – Մ.Ֆ.) ..., իսկ կայսրը, երբ ընթերցեց այսպատմության այդ գիրը, հայրապետներով ու բաղաքի ողջ բազմությանը հանդերձ ընթանում է դեպի սուրբ Մոֆիս, տարածում են այդ նախատիքի գիրը Տիրոջ առջև, որից հետո նրանք երեք օր շարունակ սոված ու ծարավ աղոթում և երկրպագում էին: Այնուհետև նա գրում է Մսիխ գորավարին հետևյալ պատասխանը..., իսկ Մսիխ գորավարը, երբ կարդաց այդ պատասխանը, գազանային ու գայլոյթով հրաման տվեց գործին լցվել նավերը, որ կազմ ու պատրաստ էին: Նրանք առաջ շարժվեցին ու մոտեցան բաղաքին: Լևոն կայսրը, երբ տեսավ խիտ անտառի նման ծովի վրա ամբողջած բազմությունը, հրամայեց պատրաստել, ամրացնել պարսպի երկայթա վանդակները, շրջապագործ կապակները դնել ամրոցի դռանը և, ոչ մեկին թույլ չտալով պատերազմել թշնամու դեմ, Աստծո բարձունքների ասպալինելով սպասում էին նրանց այցելությանը: Եվ ինքը՝ թագավորը, վերցնելով անհաղթելի նշան իր ուսերին, հայրապետն ու ժողովուրդների ողջ բազմությունը մոտեցավ և բուրումնալից խնկարկության օրհներգություն էին մատուցում, ապա թագավորը դուրս է գալիս բաղաքի դարպասի դեմ և խաչի նշանով հարվածում է ծովի ջրին՝ երեք անգամ կրկնելով. «Օգնիր մեզ, Զրիստոս աշխարհների փրկիչ»: Եվ հենց նույն ժամին ծովը խորքերից դողալուց խորատույն է անում Իսմայելի գործերին, իսկ մնացածներն էլ այիքների ծխանքից բլվեցին դեպի Թրակիայի ափերը, այն դեպքում, երբ ոմանք ընկան հեռավոր կղզիները, որովհետև ավելի բան 50 բյուր մարդ կար: Ինչ վերաբերվում է Մսիխին, ապա նրան բռնեցին, ներկայացրին թագավորին և նա ասաց. «Իմ ուզած դատաստանը Աստված կատարեց, ուստի և ես իմ ձեռքը չեմ կպցնի թեզ, գնա քո երկիրը և պատմիր այնտեղ Աստծո հրաշագործությունը»: Եվ նա անթափար գնաց իր երկիրը ու այլևս բաջություն չունեցավ իր անձի վրա սուր կրել» (Ստեփանոս Տարնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

«Բաղդադի Ամր արքայի (Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ Սուլեյման – Մ.Ֆ.) եղբայր Մսիխն (Գլուխային կուսակալության կուսակալ Մսալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) ու իր Ամնեղ գորավարը դարձյալ այլ գործ ժողովեցին և ուղարկեցին ռումաց աշխարհի վրա: Եվ Ամնն ասաց Ամնեղին. «Դու երկու անգամ տաքցաց տունը բանեցիր, կործանեցիր ու ռազմիկ մարդկանցով հատուցեցիր», իսկ Ամնեղը պատասխանեց. «Լսիր, Ամր արքա, եթե ռումաց թագավորին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ին – Մ.Ֆ.) երկայթա կապանքներով չբերեմ քո առաջ, ինձ ծաղրածանակի ենթարկիր»: Այդ ժամանակ Ամր արքան ասաց. «Գնա և թող աստված հաջողի»: Եվ ահա Ամնեղը շարժվեց ու գնաց ռումաց աշխարհ: Նա գրավեց ողջ երկիրը և հասավ Պոնտոսի ծովեզրը՝ հորի մատնելով ողջ երկիրը: Եվ ահա նա եկավ, բանակեց Կոստանդնուպոլիս բաղաքի դիմաց, այն բաղաքում, որ կոչվում է Խրիստոպոլիս, որից հետո նամակ ուղարկեց... Լևոն արքային...: Կարդաց այս նամակը ռումաց թագավորը և այսպիսի պատասխան գրեց...: Եվ ահա Լևոն թագավորը, սուրբ խաչը դրած ուսին, եկավ ծովեզր: Այստեղ եկան նաև Գովհանեսն հայրապետը, իսկ նրանց հետ էլ նաև՝ քահանաները, սարկավանդները և եկեղեցու ողջ մարմնությունը: Եվ ահա բաղաքի բազմությունը՝ ձեռք ու երեխաներ, երիտասարդներ ու կույսեր, բոլորը խաչն իրենց ձեռքին բռնած միաձայն աղաղակում էին. «Լսիր մեզ, Տեր, լսիր մեզ և ողորմա»: Այդ ժամանակ այլազգիների նավերը գալիս էին և, երբ մեկ նետամիզ հեռավորության չափով մոտեցան ծովեզրին, թագավորն առավ Սուրբ խաչը, ինչպես որ բռնած էր ձեռքին, ու այն երեք անգամ խսեց ջրին: Դրանից հետո, հանելով խաչը, նա բարձրացրեց այն ու կանգնեց ընդդեմ նավերի: Եվ ահա սուրբ խաչի փրկչական հանկարծակի սաստիկ հողմ բարձրացավ ու սուրբ սաստիության բախվեց նավերին և ջրերին: Ծովը փողոկվեց և ահա այիքներ, միլիոն երկինք բարձրացնելով այլազգիների նավերը, դուրս բերում էին, կուտակում իրար վրա ու զարկում բաղաքի պարիսպներին: Նրանցից ոչ մի նավ չմնաց, որ ջարդուհիշուր եղած չլիներ: Ապա՝ բաղաքի բնակիչները դուրս եկան, առան ու հավաքեցին այլազգիների ողջ ինքը, գեղերն ու հանդերձները, իսկ նրանց էլ սրակոտոր արեցին: Ամնեղն ու Մսիխը մոտ 50 մարդու հետ մնացին մի քարոզված նավի վրա, որը նրանց դուրս բերեց մի անմարդաբնակ կղզի: Նավավարները եկան ու պատմեցին թագավորին, թե. «Այլազգիները մնացել են Պորտասան կղզվող մի կղզում»: Թագավորը, սակայն, արգելեց նրանց ու ասաց. «Զսան օր լուռ մնացեք, իսկ հետո գնացե՛ք ու բերե՛ք նրանց»: Եվ ահա, երբ նավերն այնտեղ գնացին, գտան այնտեղ միայն մոտ 30 մարդու, որովհետև ծառաներից 20 մարդու արդեն մորթել ու կերել էին: Եվ ահա Ամնեղին ու Մսիխին բաղաք բերեցին...» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3):

«Հայատնացավ Մսիխը (Գլուխային կուսակալության կուսակալ Մսալաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) իր մոթում և խորհեց գնալ Կոստանդնուպոլիս ու գրավել այն: Նա բաղաքի դեմ ելավ 200.000 հեծյալ և 2.000 նավով: Այդ ժամանակ նա 210.000 հոգի բուլղար էլ վարձեց, բարձեց 6.000 ուղտ և 6.000 էջից ու եկավ ընդդեմ նրա: Նա առաջ ուղարկեց 30.000 հոգու, իսկ ինքն էլ մնացած բազմությանը՝ 210.000 հոգի, աստիճանաբար շարժվեց նրանց հետևից: Ահա այսպես նա եկավ և հաստատվեց Նիկիայի դեմ, սակայն բաղաքի հետ խաղաղություն կնքվեց, որ գործերի դեմ չտոնձգեին: Լսեց այս մասին Հունաց գորագույն Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը – Մ.Ֆ.) և եկավ առաջ, իսկ Մսիխը ծածուկ ուխտեց նրան թագավոր դնել, որից հետո, բանզի ձմեռն անցել էր, Լևոնը բաղաք դարձավ: Իմացավ թագավորն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ամաստաս II-ը – Մ.Ֆ.) այս մասին ու բռնեց Լևոնի ընտանիքին, իսկ նա փախավ: Այդ ժամանակ տաքցաց թագավոր Սուլիման 6.000 հեծյալ ուղարկեց և նրանք մոտեցան ամուր բաղաքին: Լսեց այդ մասին թագավորը, բաց թողեց Լևոնի ընտանիքին, իսկ նրան էլ առաջարկեց գալ մայրաքաղաք ու զբաղեցնել գահը: Հունաց գործը, սակայն, ելավ նրա դեմ և թագավոր հռչակեց Թեոդոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս II-ը – Մ.Ֆ.): Լևոնը, սակայն, գնաց մայրաքաղաք, վերցրեց թագավորությունը, իսկ Թեոդոսը վանական խուզվեց: Այսպես Լևոնը թագավորեց և ամրացրեց բաղաքը: Իմացավ Մսիխը, թե իսկեք նրան Լևոնը, 4.000 հոգով բախվեցավ նրա հետ, սակայն օգնեց Տերը և Մսիխը հազիվ արձակ, իսկ նրա գործին էլ՝ ողջ 4.000 հոգուն, կտորեցին: Այդ ժամանակ, սակայն, եկան մնացած 30.000 հոգին, սկսվեց ձմեռը և սով ընկավ նրա բանակը: Մինչ այս, մինչ այն, մեռավ նրանց Սուլիման թագավորը (Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ Սուլեյման – Մ.Ֆ.) և

թագավորությունը գրավեց Օմարը (**Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.**), իսկ այս Մսլիմ հույժ ամոթով իր սակավագած գործով հետ դարձավ, բանգի բրիտանականներից բազում վայրեր էր վառել ու շատ մարդկանց կոտորել» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Երկրորդ անգամ դարձյալ գնաց և ծովասույզ եղավ Բրիտանոսի խաչի գործընթացը, ընդ որում միայն 50 մարդ ազատվեց: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը - Մ.Ֆ.**) բաց թողեց Մսլիմին, որպեսզի նա գնա և պատմի Աստծո փառքումի մասին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 39):

«Բրիտանոսի խաչի ուժով 500.000 տաջիկներ խեղդվեցին Կոստանդնուպոլսի մոտ՝ ծովում, իսկ Մսլիմը Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի - Մ.Ֆ.**) կողմից բաց թողվեց՝ Բրիտանոսին փառաբանելու պայմանով» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Սրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի - Մ.Ֆ.**) ժամանակ տաջիկները եկան Կոստանդնուպոլսի վրա և 3 ամիս պաշարեցին քաղաքը» (Հեթում Պատմիչ «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այդ ժամանակ սարակինոսների ժողովուրդը անհամար բանակով եկավ, շրջապատեց Կոստանդնուպոլիսը և երեք տարվա ընթացքում անընդհատ պաշարեց այն, սակայն, երբ քաղաքի բնակիչները, մեծ եռանդով աղերսեցին Աստծուն, այդ ժամանակ զավթիչներից շատերը խոցվեցին սովով ու ցրտով, պատերազմով ու համաճարակով: Ահա այդ կերպ սպառնելով իրենց ուժերը պաշարման վրա՝ նրանք հեռացան: Հեռանալով այդտեղից՝ նրանք պատերազմով գնացին բուլղարների վրա, որոնք ապրում են Ղանուբից այն կողմ, սակայն ջարդվեցին և փրկություն գտան իրենց նավերի վրա, սակայն հետո, երբ փորձեցին բաց ծով դուրս գալ, անակնկալ կերպով նրանց հարվածեց փոթորիկը և նրանց նավերը ջարդուխորդ եղան» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 6, գլուխ 47):

«Նույն այդ ժամանակ սարակինոսների ժողովուրդը անհամար բանակով եկավ, շրջապատեց Կոստանդնուպոլիսը և երեք տարվա ընթացքում անընդհատ պաշարեց այն, սակայն, երբ քաղաքի բնակիչները, մեծ եռանդով աղերսեցին Աստծուն, այդ ժամանակ զավթիչներից շատերը խոցվեցին սովով ու ցրտով, պատերազմով ու համաճարակով: Ահա այդ կերպ սպառնելով իրենց ուժերը պաշարման վրա՝ նրանք հեռացան: Հեռանալով այդտեղից՝ նրանք պատերազմով գնացին բուլղարների վրա, որոնք ապրում են Ղանուբից այն կողմ, սակայն ջարդվեցին և փրկություն գտան իրենց նավերի վրա, սակայն հետո, երբ փորձեցին բաց ծով դուրս գալ, անակնկալ կերպով նրանց հարվածեց փոթորիկը և նրանց նավերը ջարդուխորդ եղան» (Հովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 8):

«Այդ ժամանակ Եվրո Սուլեյմանը (**Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.**) իր Եվրոների և գրեթե 3.000 նավերից կազմված մի նավատորմի հետ 3 տարի պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը: Նույն ժամանակ բուլղարները ոչնչացրին 3.000 սարակինոսներ...: Մահացավ Եվրո Սուլեյմանը, որից հետո սարակինոսների վրա 2 տարի իշխեց Օմարը (**Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.**)...: Այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսիցիները, համառորեն աղոթելով և մարտնչելով, քաջաբար դիմադրում էին սարակինոսներին, որոնք անթիվ բանակության կործանվում էին սովից, ցրտից և ռազմական գործողություններից: Ի վերջո՝ չփորձած սարակինոսները իրաժարվեցին Կոստանդնուպոլսի պաշարումից այն բանից հետո, երբ իրենց նավերի հետ մասամբ այրվեցին, իսկ մասամբ էլ խեղդվեցին ծովում՝ տեղացած կրակե կարկտի ժամանակ: Բանը հասավ նրան, որ նման մի մեծ նավատորմից հազիվ փրկվեց 5 նավ, իսկ Աստծո ուժն էլ հայտնի դարձավ բոլոր ժողովուրդներին» (Հիպերտո ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ Մասլաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեջիբը - Մ.Ֆ.**) հրամայեց վար ու ցանքս անել, սակայն նրանց շարքերում սովն այն աստիճանի էր հասել, որ հացը բոլորին այսպես թե այնպես չէր հիշեց և մարդիկ սկսեցին ուտել բեռնակիր կենդանիներին ու ծույզներին: Այդ ժամանակ Մասլաման մարդ ուղարկեց Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն III-ի - Մ.Ֆ.**) մոտ և հարցրեց. «Այդ դու չե՞իր, որ խոստացել էիր Կոստանդնուպոլիսը առանց մարտի ինձ հանձնել», ինչին Լևոնը հանգիստ պատասխանեց, թե. «Մի բանի օր էլ սպասիր, երբ ողջ տերությունը ինձ ենթարկեցնեմ, այն ժամանակ էլ կհանձնվեմ քեզ»: Հանձնված տրանից՝ կողմերը առանց մարտի մնացին իրենց տեղերում՝ ներսում ու դրսում: Այսպես շարունակվեց մոտ երեք տարի: Այդ ժամանակ սովը արաբների շարքերում այն աստիճանի հասավ, որ նրանք սկսեցին ուտել իրենց կոշիկները, իսկ հետո հասան մահացածների դիակներին, ընդ որում վիճակն այնպիսին էր, որ ոչ մեկը չէր համարձակվում միայնակ ելնել քաղաքից: Այդ ժամանակ Մասլաման մշտապես ասում էր Լևոնին, թե. «Հավատարիմ եղիր խոստումնիդ և ես կդարձնեմ պայթյունը»: Այս պայմաններում, ահա, լուր եկավ, որ արաբների արքա Սուլեյմանը (**Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.**) մահացել է և նրան փոխարինել է Օմարը (**Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.**): Հենց այս Օմարը, ահա, նաև ուղարկեց Մասլամային և հրամայեց. «Դուք բոլորը կործանվում եք սովից, թողեց ամեն ինչ ու վերադարձեք», իսկ հետո ևս մեկ անգամ նաև ուղարկեց: Այդ ժամանակ քաղաքում գտնվող Լևոնը արաբներին մի բանի հոգով ներս հրավիրեց և սրանք, 30 հեծյալներով ներս մտնելով, երեք օր հիացան արքայական շքեղություններով, որից հետո, այդպես էլ ոչինչ չանելով, հեռացան: Այդ ժամանակ նրանք ի վերջո թողեցին քաղաքի քաղաքում և նահանգներին, ընդ որում Տուանա քաղաքի ղեկավարը, տեսնելով, թե ինչ աստիճան են նրանք տառապում սովից, ինչ աստիճան են հյուժժվել ու թուլացել, նրանց համար միջոցներ ուղարկեց և հավատարիմ եղար նրանց աջակցելու իր խոսքին: Լևոնը մարդ ուղարկեց հեռացողների հետևից ու հայտնեց. «Բանակ ուղարկեք և ես գաղտնի կընդունեմ նրանց»: Այս ծրագրին, սակայն հավանություն չտրվեց: Դրան հակառակ, ահա, հայտնի դարձավ, որ արաբների հետևից գալիս է ռուսների մի բանակ: Այդ ժամանակ արաբական զորքի գլխավոր առաջնորդներից մեկը, որ անունը Աբբաս էր, դիմեց Մասլամային և ասաց. «Ինձ գործ տուր, որ ես գնամ դրանց վրա ու կանգնեցնեմ դրանց, բանի դեռ նրանք վերջնականապես չեն շրջապատել մեզ և ավելի վատ վիճակի մեջ չեն դրել, բան սա է»: Այդպես էլ արեցին և այս Աբբասին մի գալիս բանակության բանակ տվեցին: Եվ ահա սրանք, բաժանված առանձին խմբերի, ելան հետապնդողների հետևից, որոնք այդ մասին ոչինչ գիտեին: Աբբասը նրանց շարժման ուղղության վրա մի մեծ մարգագետնի մոտ դիրքեր գրավեց, որտեղ այդ օրը բաց երկնքի տակ պատրաստվում էին գիշերել նրա թշնամիները, ընդ որում նա նաև հաստիկ փոսեր ու խանդակներ փորեց: Եվ ահա ռուսները եկան և իրոք դիրքեր գրավեցին այդ մարգագետնում՝ ոչինչ չհիմնադրվել այն պատրաստությունների մասին, որ տեսել էին արաբները: Նրանք ճամբար զարկեցին, որից հետո, ինչպես կարգն է, անասունները հանեցին արածելու: Այդ ժամանակ արաբները մարգագետնի իրենց դարակից հարձակվեցին նրանց վրա, որոնք փակվել էին այդտեղ և, միասնական կերպով իրար նշան տալով, նետվեցին ռուսների վրա: Նրանք նրանց բոլորին սրի բաշեցին, ընդ որում ոչ մեկը չփրկվեց, իսկ ռուսները կազմում էին մոտ 60.000 հոգի: Դրանից հետո նրանք թալանեցին սպանվածներին, որից հետո միացան իրենց ընկերներին: Կար ռուսների ևս մեկ բանակ, որը, սակայն, իմանալով, թե ինչ է եղել այն առաջին բանակի հետ, ահով պատված հետ դարձավ: Ինչ վերաբերվում է արաբներին, ապա սրանք թալանեցին ու ավարտեցին ամեն ինչ, որից հետո հեռացան Ասորիք» (Դիոնիսի Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Այդ տարի Սուլեյմանը (**Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.**) հրամայեց Մասլամային (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեջիբը - Մ.Ֆ.**) հարձակվել Կոստանդնուպոլսի վրա: Մասլաման հավաքեց 200.000 զինվոր ու 5.000 նավ, որոնք լցրեց այդ զինվորներով և այլ անհրաժեշտ բաներով: Նա նաև հավաքեց 12.000 արիեստավորների, ինչպես նաև 6.000 ուղտերի և 6.000 էջերի, որոնք բարձրված էին անհրաժեշտ հաղթանակով, զենքերով ու պատերազմական այլ բաներով, որից հետո պատերազմի ելավ: Մասլաման այս բոլորի հրամանատար նշանակեց Օմար Բար-Հուբրիային: Այդ ժամանակ Սուլեյմանը երգվեց, թե. «Ես չեմ դադարի պայքարել Կոստանդնուպոլսի դեմ, մինչև որ կամ արաբների երկիրը չի սպառնալի, կամ այդ քաղաքը չի գրավվի»: Միաժամանակ սրանց բոլորի հետ միասին պատերազմի ելան նաև 30.000 ռազմիկներ, որոնք, ըստ իրենց իսկ խոսքերի, Աստծո ծանապարհն էին ընտրել և իրենց լեզվով կոչվում էին «Մուսավախի»: Այսպես արաբները առաջացան՝ բաժանված երկու մասին՝ ցամաքից ու ծովից: Եվ ահա նրանք ներխուժեցին ռուսների տարածք, սկսեցին ավերել եկեղեցիները և արյուն թափել: Նրանք մեկ տեղում ոչնչացրին 6.000 հոգու: Այդ ժամանակ Լևոնը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն III-ը - Մ.Ֆ.**), որը ռուսների զորքի հրամանատարն էր, հանդիպեց արաբների հրամանատար Մասլամային և խոստացավ օգնել նրան Կոստանդնուպոլիսը գրավելու գործում, իսկ արաբներն էլ խոստացան նրան ռուսների արքա դնել: Այդ ժամանակ Թեոդոսիոս կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոդոսիոս III-ը - Մ.Ֆ.**), երբ իմացավ Լևոնի այս դավաճանության մասին, իր մարդկանց հավաքեց Ասորիքում քաղաքում: Իր հերթին Լևոնը, երբ իմացավ, որ եկել է ինքը՝ Սուլեյման արքան, 12.000 ռազմիկներով ճամբար զարկեց քաղաքի մոտակայքում, որպեսզի կանխի Կոստանդնուպոլսի գրավումը և ապահովի պարենամթերքի հասցնումը քաղաք: Դրանից հետո, վերցնելով 6.000 ռազմիկ, նա տեղափոխվեց Ասորիքի մոտ, որի բնակիչները, ահաբեկվելով նրանից, դարձավ նրա ծառան: Այդ ժամանակ Թեոդոսիոս կայսրը արաբներին, նրանցից ամեն մեկին 12 դինար տվեց, որից հետո ռուսները շարժվեցին ուղիղ դեպի Կոստանդնուպոլիս: Մոտենալով քաղաքին՝ Լևոնը ռուսների իշխաններին բացատրեց, որ կեղծ դավաճանության շնորհիվ նա մատնեց իր վրա և խաղաղեց արաբներին և սրանք, շատ զոհ մատույց նրանից, Լևոնին իրենց վրա արքա դրեցին: Եվ ահա Լևոնը մտավ Կոստանդնուպոլիս, իսկ Թեոդոսիոսը, երբ այդ իմացավ, ելավ ու հոգևորական աստիճան ընդունեց՝ դառնալով վանական: Այս Լևոնը տիրեց 24 տարի՝ սկսելով իշխել Հուլյանի 1028 և Արաբական 98 թվականին: Իմանալով Լևոնի թագավորելու մասին՝ Մասլաման շատ ուրախացավ, բանի որ հույս ուներ, որ Լևոնը կկատարի իր խոստումը և քաղաքն իրեն կհանձնի: Իր հերթին Լևոնը, բազմելով գահին, անմիջապես սկսեց եռանդուն պատրաստություններ տեսնել արաբներին դիմադրելու հարցում՝ պարենամթերքով և այլ բաներով ամրացնելով քաղաքը: Մասլաման, երբ որ իմացավ, որ Լևոնը խաբել է իրեն, բանակը լցրեց նավերը, կտրեց

հրվանդանը և պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը: Այդ ժամանակ Լևոնը ութի հանեց 4.000 բուլղարների, որոնց նետեց Մասյամայի վրա և սրանք վերջինիս մարդկանցից շատ շատերին սպանեցին: Ինչ վերաբերվում է Մասյամային, ապա սա փրկվեց միայն մեծ դժվարությամբ և հազիվ իր ճամբարում ապաստանեց, որը գտնվում էր Կոստանդնուպոլիսի արևմտյան կողմում՝ Ոսկե դարպասների մոտակայքում: Դրանից հետո Մասյաման իր բանակի թիկունքում հողաթուրմ և պարիսպ կառուցեց, որպեսզի ապահով լինի բուլղարներից, բանգի աջ ու ձախ կողմերում ծովն էր, ընդ որում ծովի վրա նա 10.000 նավատիկներ և արաբներ տեղակայեց: Այդ կողմում ևս տեղակայեց նաև եգիպտացիների, որպեսզի հսկեն հռոմեական նավերին: Դրանից հետո նա 12.000 հոգանոց զորք նշանակեց, որը պետք է հսկեր ճամբարը բուլղարների հարձակումից: Այս կողմում նա տեղադրեց նաև ասորիքցիներին: Միաժամանակ արաբներն իրենք հարձակում գործեցին բուլղարների երկրի վրա, իսկ ծովում էլ նավերով մարտնչեցին ռոմների դեմ: Եվ վերջապես Մասյաման առանձնացրեց 2.000 հոգու, որոնք պետք է զբաղվեին մյուսների համար պարեն հայթայթելով: Այդ ժամանակ, սակայն, բուլղարները ելան արաբների դեմ և կոտորեցին նրանց, այնպես որ արաբները սկսեցին բուլղարներից ավելի վախենալ, բան ռոմներից՝ դրսում գտնվող բուլղարներից, բան ներսի ռոմներից: Արդյունքում, սակայն, արաբները մեծ ներդրություն կրեցին և բաղաբի ներսում գտնվողներից, և դրսից հարձակվող թուրքերից: Վիճակն առավել ծանրացավ ձմռանը, երբ այս ամենին գումարվեց սովը, բուլղարների հարձակումներն ավելի ուժեղացան, իսկ նրանց արքան էլ մահացավ: Սովը արաբների ճամբարում այն աստիճանի հասավ, որ նրանք ստիպված ուսում էին նավերին բաժն կուպրը: Ինչ վերաբերվում է Մասյամային, ապա սա, երբ ստացավ Սուլեյման արքայի մահվան լուրը, խաբեց յուրայիններին և հայտարարեց, թե, ահա, ուրոքե տեղ կհասնի խոստացված օգնությունը: Միաժամանակ նա լավատեսական նամակներ էր ուղարկում և հայտնում, որ ամեն ինչ լավ է: Ռոմները փակված էին, բայց արաբները ավելի փակ վիճակում էին: Սուլյն այն աստիճանի հասավ, որ արաբները սկսեցին ուսել դիակները, ինչպես նաև մեկը մյուսի Կոստանդնուպոլիս: Մեկ մող ցորենի գինը հասավ 10 դինարի, նրանք ուսում էին նաև փափուկ բարեր, ինչպես նաև նավերի կուպրը: Այդ ժամանակ նրանց արքա Սուլեյմանը մահացավ և գահ բարձրացավ Օմարը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը – Մ.3.**) որը Աբդալազիզի հորեղբոր որդին էր և տիրեց երկու տարի ու հինգ ամիս: Այս խալիֆը մարդկանց ուղարկեց, որպեսզի կատարվածի մասին տեղյակ պահի Կոստանդնուպոլիս: Այդ ժամանակ Մասյաման մի կեղծ նամակ էր գրել, ասելով, թե ամեն ինչ լավ է և, ահա-ահա, նվաճումը տեղի կունենա: Օմարը, սակայն, որ իր դեսպանորդից իմացավ իրերի իրական դրությունը, հրաման տվեց Մասյամային հավաքել զինվորներն և հետ դառնալ: Այդ ժամանակ Մասյաման, պատճառ բռնելով ձմեռվա ցրտերը, առժամանակ հրաժարվեց կատարել հրամանը: Երբ ձմեռվա ծանրությունն անցավ, Մասյաման այնուհանդերձ զաղտնի պահեց Սուլեյմանի մահվան լուրը, սակայն ռոմները հայտնեցին, թե. «Ով արաբներ, ձեր արքան մահացել է», որից հետո արաբների շարքերում վախ տարածվեց: Դրանից հետո նոր արքայից եկավ մեկ այլ սուրհանդակ ու հայտնեց, որ գործը պետք է անհապաղ հետ դառնա, ընդ որում Մասյաման պետք է հետ դառնա բոլորից առաջ: Այդպես էլ արեցին: Այդ ժամանակ Մասյաման փորձեց ամեն ինչ կարգավորված անել, սակայն արաբների շարքերում մեծ խառնաշփոթ եղավ: Դեռանալու կապակցությամբ բոլորը ուրախացան: Արաբների արքան գնեց 20.000 ջորիներ և Նովոգենը, նա նաև ամեն մի մարդու 10 դինար ուղարկեց, բանի որ նրանց վիճակը շատ ծանր էր: Երբ արաբները սկսեցին նահանջել, ռոմները հարձակվեցին նրանց վրա, շատերին սպանեցին և այրեցին շատ նավեր, իսկ այլ նավեր էլ փոթորկի գոհ դարձան կամ բաղաբ բերվեցին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Սուլեյմանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը – Մ.3.**) հրամայեց Մասյամային (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասյաման իբն Աբդ ալ-Մեդիթ – Մ.3.**) հարձակվել Կոստանդնուպոլիս վրա: Մասյաման հավաքեց 200.000 զինվոր և 5.000 նավ, որոնք լցրեց այդ զինվորներով և այլ անհրաժեշտ բաներով: Նա նաև հավաքեց 12.000 արիստոկրատների, ինչպես նաև 6.000 ուղտերի և 6.000 էշերի, որոնք բարձրված էին անհրաժեշտ հաղթանակում, զենքերով ու պատերազմական այլ բաներով, որից հետո պատերազմի ելավ: Մասյաման այս բոլորի հրամանատար նշանակեց Օմար Բար-Յուբրիային, ընդ որում սրանց բոլորի հետ միասին պատերազմի ելան նաև 30.000 ռազմիկներ, որոնք, ըստ իրենց իսկ խոսքերի, Աստծո ճանապարհին էին ընտրել և իրենց լեզվով կոչվում էին «Մուշափահ»: Այսպես արաբները առաջացան՝ բաժանված երկու մասին՝ ցամաքի ու ծովից: Այդ ժամանակ Լևոնը (**Հյուսիսային կալսության ապագա կայսր Լևոն II-ը – Մ.3.**), որը ռոմների գործի հրամանատարն էր, հանդիպեց արաբների հրամանատար Մասյամային և խոստացավ օգնել նրան Կոստանդնուպոլիսը գրավելու գործում, իսկ արաբներն էլ խոստացան նրան ռոմների արքա դնել: Այդ ժամանակ Թեոդոսիոս կայսրը (**Հյուսիսային կալսության կայսր Թեոդոսիոս II-ը – Մ.3.**), երբ իմացավ Լևոնի այս դավաճանության մասին, իր մարդկանց հավաքեց Ամորիոն բաղաբում: Իր հերթին Լևոնը, երբ իմացավ, որ եկել է ինքը՝ Սուլեյման արքան, 12.000 ռազմիկներով ճամբար գրդեց Զադեդոն բաղաբի մոտակայքում, որպեսզի կանխ Կոստանդնուպոլիսի գրավումը և ապահովի պարենամթերքի հասցնումը բաղաբ: Դրանից հետո, վերցնելով 6.000 ռազմիկ, նա տեղակայվեց Ամորիոնի մոտ, որի բնակչությունը, ահաբեկվելով նրանից, դարձավ նրա ծառան: Այդ ժամանակ Լևոնը, բաց թողնելով արաբներին, նրանցից ամեն մեկին 12 դինար տվեց, որից հետո ռոմները շարժվեցին ուղիղ դեպի Կոստանդնուպոլիս: Մոտենալով բաղաբին՝ Լևոնը ռոմների իշխանների բացատրեց, որ կեղծ դավաճանության շնորհիվ նա մատնեցի վրա է խաղացրել արաբներին և սրանք, շատ գոհ մնալով նրանից, Լևոնին իրենց վրա արքա դրեցին: Եվ ահա Լևոնը մտավ Կոստանդնուպոլիս, իսկ Թեոդոսիոսը, երբ այդ իմացավ, ելավ ու հոգեհորական աստիճան ընդունեց՝ դառնալով վանական: Այս Լևոնը տիրեց 24 տարի: Բազմելով գահին՝ նա անմիջապես սկսեց եռանդուն պատրաստություններ տեսնել արաբներին դիմադրելու հարցում՝ պարենամթերքով և այլ բաներով ամրացնելով բաղաբը: Մասյաման, երբ որ իմացավ, որ Լևոնը խաբել է իրեն, կտրեց իրվանդանը և պաշարեց Կոստանդնուպոլիսը: Այդ ժամանակ Լևոնը ութի հանեց 4.000 բուլղարների, որոնց նետեց Մասյամայի վրա և սրանք վերջինիս մարդկանցից շատ շատերին սպանեցին: Ինչ վերաբերվում է Մասյամային, ապա սա փրկվեց միայն մեծ դժվարությամբ և հազիվ իր ճամբարում ապաստանեց, որը գտնվում էր Կոստանդնուպոլիսի արևմտյան կողմում՝ Ոսկե դարպասների մոտակայքում: Դրանից հետո Մասյաման իր բանակի թիկունքում հողաթուրմ և պարիսպ կառուցեց, որպեսզի ապահով լինի բուլղարներից, բանգի աջ ու ձախ կողմերում ծովն էր: Միաժամանակ արաբներն իրենք հարձակում գործեցին բուլղարների երկրի վրա, իսկ ծովում էլ նավերով մարտնչեցին ռոմների դեմ: Եվ վերջապես Մասյաման առանձնացրեց 2.000 հոգու, որոնք պետք է զբաղվեին մյուսների համար պարեն հայթայթելով: Արդյունքում, սակայն, արաբները մեծ ներդրություն կրեցին և բաղաբի ներսում գտնվողներից, և դրսից հարձակվող թուրքերից: Վիճակն առավել ծանրացավ ձմռանը, երբ այս ամենին գումարվեց սովը, իսկ բուլղարների հարձակումներն էլ ավելի ուժեղացան: Սովը արաբների ճամբարում այն աստիճանի հասավ, որ նրանք ստիպված ուսում էին նավերին բաժն կուպրը: Ինչ վերաբերվում է Մասյամային, ապա սա, երբ ստացավ Սուլեյման արքայի մահվան լուրը, խաբեց յուրայիններին և հայտարարեց, թե, ահա, ուրոքե տեղ կհասնի խոստացված օգնությունը: Սուլեյմանից հետո գահ բարձրացավ Օմարը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը – Մ.3.**) որը Աբդալազիզի հորեղբոր որդին էր և սա տիրեց երկու տարի և հինգ ամիս: Այս խալիֆը մարդկանց ուղարկեց, որպեսզի կատարվածի մասին տեղյակ պահի Կոստանդնուպոլիս: Այդ ժամանակ Մասյաման մի կեղծ նամակ էր գրել, ասելով, թե ամեն ինչ լավ է և, ահա-ահա, նվաճումը տեղի կունենա: Օմարը, սակայն, որ իր դեսպանորդից իմացավ իրերի իրական դրությունը, հրաման տվեց Մասյամային հավաքել զինվորներն և հետ դառնալ: Այդ ժամանակ Մասյաման, պատճառ բռնելով ձմեռվա ցրտերը, առժամանակ հրաժարվեց կատարել հրամանը, սակայն, երբ ձմեռն անցավ, եկավ մեկ այլ սուրհանդակ ու հայտնեց, որ գործը պետք է անհապաղ հետ դառնա, ընդ որում Մասյաման պետք է հետ դառնա բոլորից առաջ: Այդպես էլ արեցին, թեև այդ ընթացքում ծովում ու ցամաքի վրա ռոմները նրանցից շատ շատերին սպանեցին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Սուլեյմանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Սուլեյմանը – Մ.3.**) դուրս եկավ Զազիրայի կողմերը և կանգ առավ Դաբիկ կոչված վայրում, որը Կիննասարինի ջունդի մեջ էր: Նա Ռուսի երկիր արշավանքի ուղարկեց Մասյամ իբն Աբդ ալ-Մալիթին՝ հրամայելով հարձակվել Կոստանդնուպոլիսի վրա ու պաշարել այն մինչև գրավելը: Մասյաման առաջ շարժվեց, մինչև որ հասավ Կոստանդնուպոլիս և այնքան ժամանակ պաշարեց, որ ցանեց ու կերավ իր ցանածից: Նա ներխուժեց ու գրավեց սլավոնների բաղաբը: Մահմեդականներին նեղեցին կորուստները, սովը և ցուրտը: Տեղեկանալով, թե ինչպիսի վիճակում էին Մասյաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասյաման իբն Աբդ ալ-Մեդիթ – Մ.3.**), ու նրա ընկերակիցները՝ նա օգնական գործով ուղարկեց Ամր իբն Կայսին ցամաքը, իսկ ծովով հարձակման ուղարկեց Օմար իբն Դուբայթա ալ-Ֆազարիին...: Օմար իբն Դուբայթան հասավ Կոստանդնուպոլիսի ծոցը...: Օմար իբն Դուբայթան ծովի վրա էր կռվում: Նրանք նավելով ճեղքեցին, մտան ծոցի ու Կոստանդնուպոլիսի միջև և գրավեցին Սակայիբա բաղաբը: Սուլեյմանը նրանց օգնական ուղարկեց Ամր իբն Կայս ալ-Ջինդիին և Աբդալլահ իբն Օմար իբն ալ-Կալիդ իբն Ուկբային...: Դիցի 99 թվականին Մասյաման պաշարել էր Կոստանդնուպոլիսը...: Օմարը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը – Մ.3.**) տեղեկացավ թե ինչպիսի նեղության ու կարիքի մեջ էին Մասյամայի հետ եղած ռազմիկները ու Ամր իբն Կայսին ամառային արշավանքի ուղարկեց: Նրա հետ նա առաքեց հազուստեղեն, ուստեստեղեն ու նվերներ Մասյամայի մոտ եղած բոլոր մահմեդականներին...: Դառուղը Մալաթիայի կողմերում գրավեց Դիսն ալ-Մարան» (Յակուբի «Դաւանություն»): «Դիցի 98 թվականին Մասյաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասյաման իբն Աբդ ալ-Մեդիթ – Մ.3.**) ձմեռեց Ռուսի ծայրամասերում, իսկ Օմար իբն Դուբայթան ձմեռեց ծովի վրա: Մասյաման դուրս եկավ իր ձմեռանցից և հասավ մինչև Կոստանդնուպոլիս թե ծովի, թե ցամաքի կողմից: Նա անցավ ծոցը և նվաճեց սլավոնների բաղաբը, Դանուբի բուլղարների գործը հարձակվեց Մասյամայի վրա, սակայն Ալլահը փախուստի մատնեց նրանց ու Մասյաման բարութանդ արեց այն ամենն, ինչ գտնվում էր ծոցի և Կոստանդնուպոլիսի միջև...: Այդ տարի Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը – Մ.3.**) կերակրվեց և գրաստ ուղարկեց Ռուսի երկիր Մասյաման իբն Աբդ ալ-

Մեյիթին և հրամայեց բոլոր նրանց, ովքեր իրեն բարեկամ էին, իր մոտ հավաքել: Այսպիսով՝ նա օգնական զորք առաքեց, այսպիսով՝ օժանդակեց մարդկանց զորքին և թույլ տվեց վերադառնալ» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Սուլեյման իբն Աբդ ալ-Մեյիթ-խալիֆան (Արաբական խալիֆոյան խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.) զորքեր ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս դեմ...: Այդ տարի Սուլեյման իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (Արաբական խալիֆոյան խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.) շարժվեց դեպի Դաբիկ և զորք պատռագինեց իր եղբոր (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիթի - Մ.Ֆ.) ու իբն Աբդ ալ-Մեյիթի հետ, որ գնա Կոստանդնուպոլիս դեմ: Եվ մեռավ Ռուսի թագավորը (Բյուզանդական կայսր Թեոդոսիոս III-ը - Մ.Ֆ.) ու եկավ Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը - Մ.Ֆ.) Ատրպատականից: Նա իմաց տվեց նրան, երաշխավորեց Ռուսի պետության նվաճումը և Մասլաման գնաց նրա հետ: Շարժվեցին դեպի Կոստանդնուպոլիս և, երբ մոտեցան նրան, Մասլաման հրամայեց ամեն մի ձիավորի, որ իր հետ ձիու կարողության չափ մթերք՝ երկու մոդ ուտեստով, տանի Կոստանդնուպոլիս: Նրանք գործադրեցին այն և, երբ բերեցին, հրամայեց, որ մթերքը լեռան նման թափեն և ասաց մահմեդական զինվորներին. «Ոչինչ չուտեք սրանից, այլ ասպատակեցեք նրանց երկիրը և ցանեցեք»: Նա փայտից տներ կառուցեց և անցկացրեց ձմեռն ու ամառը: Մարդիկ ցանեցին, իսկ բերած մթերքը դաշտում մնաց, բանգի մարդիկ ուտում էին ասպատակություններից ձեռք բերածը և իրենց ցանածը: Մասլաման նեղ վիճակի մեջ դրեց ռուսներին: Նրա հետ էին երևելի մարդիկ՝ խալիֆ իբն Մագանը, Մուջափիդ իբն Տաբրը, Աբդալլահ իբն Աբի Չաբարիա ալ-Խուզաին և ուրիշներ: Ռուսները լուր ուղարկեցին Մասլամային՝ առաջարկելով ամեն մի գլխի դիմաց մի ոսկի տալ, սակայն նա չընդունեց: Ռուսները ասացին Լևոնին. «Եթե մահմեդականների բշտ մեր կողմերից, բեգ թագավոր կդարձնենք»: Նա վստահեց նրանց: Երբ եկավ Մասլաման, նա ասաց նրան. «Գիտե՞ս, ռուսները իմացել են, որ դու ուղևորու նպատակ չունես, և ձգձգում ես պատերազմը, բանի որ մթերք ունես: Այդ, եթե վառես այն, նրանք կգան, բեգ կհնազանդվեն»: Եվ նա հրամայեց վառել այդ մթերքը, սակայն ռուսները ուժեղացան և հարվածներ հասցրեցին մահմեդականներին այնքան, որ քիչ էր մնամ ոչնչացնելիս նրանց: Այսպես մնացին, միևնույն որ մեռավ Սուլեյման խալիֆան (Արաբական խալիֆոյան խալիֆ Սուլեյմանը - Մ.Ֆ.)... Այդ տարի Մասլաման արշավեց ալ-Վադդահիյա երկիրը, գրավեց այն բերդը, որ նվաճել էր ալ-Վադդահիյայի տեր Վադդահը: Այդ տարի Օմար իբն Հուբայրան արշավեց Ռուսի երկիրը ծովի կողմից և այնտեղ ձմեռեց» (Իբն Խալաթ «Լիակատար պատմություն»):

¹⁷⁸⁵ «Այդ ժամանակ Սպոլետոյի դքսության դուքս Ֆարուալը (Սպոլետոյի դքսության դուքս Ֆարուալ II-ը (703-719) - Մ.Ֆ.), հարձակվեց Կլավիսի՝ Ռավեննայի մարդկանց բաղաժի պրա, սակայն Լիուտուպանդոս արքայի (Լանգոթարական թագավորության արքա Լիուտուպանդոսի (712-744) - Մ.Ֆ.) հրամանով այն վերադարձվեց իռոմեացիներին» (Պոլոնո Սարկվալա «Լանգոթարոնների պատմություն», գիրք 3, գլուխ 44):

«Հոմեմեացիները լանգոթարոնների դեմ Իտալիայում անհաջող պատերազմ մղեցին» (Հովհան Բիկլարացի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Լիուտպարո արքան (Լանգոթարական թագավորության արքա Լիուտուպանդոսը - Մ.Ֆ.) պաշարեց Ռավեննայի պատկանող Կլավիսը, գրավեց ռավենյան այդ բաղաժը և ավերեց» (Չիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

¹⁷⁸⁶ «Ռուսները հարձակվեցին Լաոդիկեի վրա, որը Եմեսայի ջուրնից էր, այն իրկիզցին, ամեն ինչ տարան» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁷⁸⁷ «Այդ տարի թուրքերը հարձակվեցին Ատրպատականի վրա և սլանեցին մի խումբ մահմեդականների: Օմար խալիֆը (Արաբական խալիֆոյան խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.) ուղարկեց Հատիմ իբն ալ-Նուման ալ-Բահիլին, որն սպանեց այդ թուրքերին և նրանցից միայն քչերը ազատվեցին: Հատիմը եկավ Օմարի մոտ հիսուն գերիների հետ միասին» (Իբն Խալաթ «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի թուրքերը հարձակվեցին Ատրպատականի վրա: Ինձ պատմել էր Աբու Խալիդը, լսելով Աբու Բառայից և ուրիշներից, թե թուրքերը զորքի վրա հարձակվեցին և Աբդ ալ-Ազիզ իբն Հատիմ իբն Նուման ալ-Բահիլին գնաց նրանց դեմ: Այլադր կտորեց թուրքերին և նրանցից միայն փախստականը փրկվեց: Նա եկավ Օմար խալիֆայի (Արաբական խալիֆոյան խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.) մոտ, որը գտնվում էր ԽուՆասիդայում» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Օմարը (Արաբական խալիֆոյան խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.) Աբդ ալ-Ազիզ իբն Հատիմ իբն Նուման ալ-Բահիլին ուղարկեց խազարների դեմ, նա հաղթեց թուրքերին ու նրանցից միայն փախչողները փրկվեցին: Նրանցից 50 հոգու նա Օմարի մոտ բերեց և գերիներից մեկի մասին Օմարին ասաց, թե. «Տեսնեիր սրան, ով հավատացել էր իշխան, թե ինչպես էր մահմեդականներին կոտորում, մի ահավոր կոտորած տեսնեիր»: Այս ժամանակ Օմարն ասաց. «Ելիր ու դրա վիզը կտրիր»» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁷⁸⁸ «Նույն տարին Նիկիտաս Զսիլինիստը Թեսալոնիկում գտնվող Արտեմիոսին (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Անաստաս II-ին - Մ.Ֆ.) նամակ է գրում, կոչ անելով գնալ Տերվելիսի (Բուլղարական խալիֆության խալիֆ Տերվելի - Մ.Ֆ.) մոտ և բուլղարական օգնական զորքով գալ ընդդեմ Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի - Մ.Ֆ.): Նա համաձայնվեց ու գնաց: Բուլղարները նրան տվեցին զորք և 50 կենտրոնար ոսկի, որոնցով նա շարժվեց Կոստանդնուպոլիս վրա: Երբ բաղաժացիները Արտեմիոսին չընդունեցին, բուլղարները նրան Լևոնի հանձնեցին և, նրանից նվերներ ստանալով, վերադարձան: Կայսրը նրան և Զսիլինիստսին մահապատժի ենթարկեց, իսկ Զսիլինիստսին ունեցվածքն էլ բռնագրավեց, բանգի, լինելով մագիստրոս, նա շատ հարուստ էր: Բուլղարներն իրենց հերթին, որպես Արտեմիոսի համախոհների, գլխատեցին Միսիննակիոս պատրիկին, մականունը Հոմեմեացի, իսկ Թեսալոնիկի արքեպիսկոպոսին էլ կայսրին հանձնեցին, որը Արտեմիոսի հետ գլխատվեց: Լևոնը, որպես Արտեմիոսի ընկերների և համախոհների, մահապատժի ենթարկեց նաև Օպսիկիոն բանակաթեմի կոմես Իստես պատրիկին, պրոտոսպեկտ Թեոկտիստոսին, ինչպես նաև պարիսպների պաշտպանության պետ Նիկիտաս Անթրաքսիս: Մնացածների քիթը կտրելով և ունեցվածքը բռնագրավելով՝ աքսորեց» (Թեոփիմոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Արտեմիոսը (Բյուզանդական կայսրության նախկին կայսր Անաստաս II-ը - Մ.Ֆ.) որն աքսորվել էր Թեսալոնիկ, կրկին փորձ կատարեց տիրել կայսրությանը և գործողությունների դիմեց այդ ուղղությամբ: Նա գրեց Միսիննակիոս պատրիկին, «Հոմեմեացի» մականվանյալ, որը գտնվում էր բուլղարների կողմերում, սա այն ժամանակ ուղարկվել էր այնտեղ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի - Մ.Ֆ.) կողմից, որպեսզի նրանց հետ դաշնակցություն կնքի սարակիստների դեմ, այն մասին, որ գործի նրա հետ համաձայնեցված և համոզի բուլղարներին աջակցել իրեն: Նա դրան համաձայնեց: Անաստասիոսը գրեց նաև «Զսիլինիստ» մականվանյալ Նիկիտաս մագիստրոսին, որը գտնվում էր Կոստանդնուպոլսում, այսպես կոչված կայսերական Օպսիկիոնի հրամանատար պատրիկ Իստեսին, Թեոկտիստոսին՝ կայսերական բարտոլոմեոսներից առաջինին, որը այդ ժամանակ կառավարում էր, ինչպես նաև պարիսպների հրամանատար, «Անթրաքսիս» մականվանյալ Նիկիտասին, հիշեցրեց իրն բարեկամությունը, որ նրանք հավատարիմ մնան, միևնույն իրեն և, երբ նա բաղաժ ժամանի, ընդունեն որպես կայսր: Նամակների մասին կայսրն անմիջապես իմացավ, հրովարտականք ստացածներին բռնեց, պատժեց ծեծով և նրանք խոստովանեցին: Նիկիտասին, որը մագիստրոսի աստիճան ուներ, ու նաև Թեոկտիստոսին նա գլխատեց, մյուսներին, ոչ քիչ հաշմելով, աքսոր ուղարկեց, իսկ այդ ընթացքում Արտեմիոսը, բռնագանձելով գույքը, Միսիննակիոս պատրիկի և բուլղարների հետ միասին հասավ Հերակլես և Թեսալոնիկի շրջակայքից նավակներ հանեց: Նրանք դրանք կոչում է մոնոկսիլներ: Կայսրը գրեց բուլղարներին, սակայն, որ ավելի լավ է նրանք պահպանեն խաղաղությունը և հանձնեն թշնամիներին: Եվ ահա բուլղարները արդարանում են, ներողություն են խնդրում և խոստանում են պահպանել խաղաղությունը: Արդյունքում նրանք Արտեմիոսին Թեսալոնիկի արքեպիսկոպոսին և շատ այլոց հետ շղթայակալ ուղարկեցին կայսր: Միսիննակիոս պատրիկին գլխատեցին ու գլուխը ևս ուղարկեցին, իսկ իրենք հեռացան իրենց տեղերը: Արտեմիոսին արքեպիսկոպոսի հետ միասին կայսրը վերցրեց ու մահապատժի ենթարկեց այսպես կոչված Կինեգիոսում: Զիարշափի մրցումներ կազմակերպելու ժամանակ սպանվածների գլուխները, ցցված նիզակների վրա, հանդիսավորությամբ անցկացրին ձիարշավարանով, իսկ մնացածներին նա պատժեց տարաբնույթ հաշմությամբ՝ բռնեց կտրելով, գույքի բռնագրավումով և աքսորով» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

¹⁷⁸⁹ «Տարեմուտն Մալաթիայից երեք օթևան հեռավորության վրա է գտնվում դեպի Ռուսի երկիրը: Այդ ժամանակ Մալաթիան ավերակ վիճակում էր, ուր ոչ ոք չէր ապրում, բացի զինվի մարդկանցից, ինչպես հայեր և ուրիշներ: Ամառները Զագիրայից այստեղ էր գալիս մի գորամաս ու մուռ, միևնույն հասնում էր ձմեռը և, երբ ձյուն էր իջնում, այդ ժամանակ հեռանում էր: Երբ Աբդ ալ-Ազիզը (Արաբական խալիֆոյան խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.) խալիֆա դարձավ, Տարեմուտի ժողովրդին բռնի տեղահանեց, բանգի վախճում էր, որ թշնամի հարձակումներ կգործի: Հեռանալիս նրանք ամեն ինչ մեջքի վրա տարան, սակայն բացախի ու ձեթի կարասները ջարդեցին: Ապա նա տեղավորեց նրանց Մալաթիայում, իսկ Տարեմուտն կործանեց: Մալաթիայի կառավարիչ Նշանակեց Զաավանա իբն Հարիսին՝ Ամիր իբն Ասասայի ցեղից մեկին» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁷⁹⁰ «Հուլիների 1032 թվականին, որը համապատասխանում էր արաբների արքա Օմարի (Արաբական խալիֆոյան խալիֆ Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզը - Մ.Ֆ.) և ռուսների արքա Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ին - Մ.Ֆ.) չորրորդ տարիներին, Մասլաման լքեց վերջինիս տիրույթները, ընդ որում արաբները թալանեին ռուսների բոլոր տարածքները՝ ամեն ինչ ամայացնելով» (Դիոնիս Տել-Մաիրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁷⁹¹ «Այդ տարի արաբները պաշարեցին Նեոկեսարիան, գրավեցին այն և լիովին ավերեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 19):

«Հուլիների 1032 թվականին... արաբները ելան Պոնտոսի Նեոկեսարիայի դեմ և այն հիմնովին ոչնչացրին» (Բար-Շեբեթոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1792 «Այդ տարի Օսմար իբն Յուբայրան, երբ նա նախքան Իրաքի կառավարիչ դառնալը դեռ Ջազիրայի կառավարիչ էր, Հայաստանի կողմից արշավեց Ռուսի երկիրը: Նա հաղթեց նրանց, շատերին գերեվարեց և սպանեց 700 գերի» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիփ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի (720-724) – Մ.Ֆ.) օրոք... Օսմար իբն Յուբայրան ռուսներին հանդիպեց Չորրորդ Հայաստանում, հաղթեց նրանց և 700 հոգու գերեվարեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

1793 «Այդ տարի Աբբաս իբն ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մեդիթը արշավեց Ռուսի դեմ ու գրավեց Դաբասն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիփ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի – Մ.Ֆ.) օրոք Հիջրի 102 թվականին Վալիդ իբն Հիշամը արշավեց Ռուսի հողը և կանգ առավ Անտիոքի ծանծաղուտի մոտ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Աբբաս իբն Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մեդիթը Ռուսի երկրում նվաճեց Դաբասն» (իբն խայթաթ «Պատմություն»):

1794 «Այդ տարի մահմեդականների զորքը Հայաստանի կողմից մտավ խազարաց երկիրը և նրա հրամանատարն էր Սաբիտ ալ-Լահրանին: Խազարները հավաքվեցին մեծ բազմությամբ և նրանց օժանդակեցին դիչարներն ու թուրքերի այլ ցեղեր: Նրանք բախվեցին մահմեդականների հետ մի վայրում, որը կոչվում էր Սաբա ալ-Հիջարա: Ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, մահմեդականներից շատ մարդ սպանվեց, խազարները նրանց ճամբարը գրավեցին և ամեն ինչ կողոպտեցին: Փախչողները հասան Անտիոք ու դիմեցին Եգիփ իբն Աբդ ալ-Մեդիթ-խալիֆային (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիփ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի – Մ.Ֆ.) և նրանց հետ էր նաև Սաբիտը: Ջազիրը հանդիմանեց նրանց պարտության համար և այդ ժամանակ Սաբիտն ստաց. «Ով իշխան հավատացելուց, ես չվախեցա և ոչ էլ խուսափեցի թշնամուն հանդիպելուց, այլ ձին ձիուն խառնված էր և մարդը մարդուն: Այնքան խոցեցի, մինչև որ նիզակն ջարդվեց և այնքան կտրորեցի, մինչև որ սուրս կտրվեց, սակայն Ալլահը՝ օրինյալն ու բարձրալույսը, անուժ է ինչ-որ կամենալ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Միդակ իբն Սուֆար ալ-Բահրանին (Արմինիայի ոստիկան Միդաթ իբն Սաֆֆարին (721) – Մ.Ֆ.) արշավեց Արմինիա: Ասե՛ք է Աբու խալիդը, լսելով Աբու Բառայից, թե խազարները ընդհարվեցին Միդակ իբն Սուֆարի հետ Սաբա ալ-Հիջարայում և մահմեդականների մի խումբ կտորոկվեց Հիջրի 103 թվականի Ռամադան ամսին: Այդ տարի ձմեռը կատաղի էր և խազարները գրավեցին մահմեդականների ճամբարը» (իբն խայթաթ «Պատմություն»):

1795 «Դրանից հետո խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիփ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի – Մ.Ֆ.) սկսեց սպառնալ հունաց թագավորին և դեսպան հղեց ռուսը Լևոն կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ին – Մ.Ֆ.)՝ պահանջելով հարկատու-հպատակ դառնալ: Երբ Լևոն կայսրը համձն ցանալ ուղարկված պատգամի պահանջը կատարել, նա գայրացած իր եղբորը՝ Մսիխին (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիթի – Մ.Ֆ.), մեծ զորքով ուղարկեց Հունաց աշխարհի դեմ: Սա իր բազմամարդ զորքով Կիլիկիայի միջով անցավ Անտիոք՝ Միսիգիոն, որը թարգմանաբար Նշանակում է Միջերկրեայք, գնաց հասավ Բյուզանդաց աշխարհը և բանակեց Սազարիս կոչված հզորագույն գետի եզերքին: Պատրաստվեցին նաև հունաց զորքերը, երկրի բնակիչներին գաղթեցրին ամրոցներն ու Իսմայելի դեմ պաշտպանված բաղաբները, իսկ իրենց նրանց դեմ բանակեցին գետի մյուս ափին: Նրանք իրենց բանակատեղին ամրացրին, շրջապատելով խրամատի փոսով, և այդպես երկար ժամանակ նստած հսկում էին: Այսպե՛ս Լևոն թագավորից օրոքսօրե բազում զգուշացումներ էին հասնում հունաց զորավարին, որ չլինի թե նրանց նեղ գործայթի մեջ ընկնի, այլ միայն անշարժ հսկի նրանց առանց պատերազմելու, սակայն նա կայսեր հրամանի համաձայն չզգուշացավ: Բանն այն է, որ Իսմայելի գորավարը կոչ էր արել իր զորքին ամեն կողմ ասպատակ սփռել, ավարի առնել, շատերին գերել և վերադառնալ իրենց երկիրը: Այս լսելով՝ հունաց զորավարը հրամայեց իր զորքին զինվել ու հարձակվել նրանց վրա: Երբ հարձակվեցին Իսմայելի զորքի վրա, վերջիններս անմիջապես տեսան և զգացին նրանց գայլուտը իրենց հետևից, բանգի նրանց փոշու մեջ էր պատել: Եվ ահա նրանք, հեռացնելով իրենց բանակի աղիւր և զորագնդերը երեք մասի բաժանվելով, այստեղ և այնտեղ դարանամուտ դարձրին, և ինքը՝ Մսիխը, ու զորքի մի մասը նրանց դեմ ճակատեցին, իսկ րանք, անպատրաստ վիճակում ընդհարվելով նրանց հետ, բանակի աղիւրով հանդերձ ընկան թշնամիների մեջ: Դարանամուտ եղածները թաքստոցներից դուրս գալով՝ պաշարեցին հունաց զորքը, որից հետո իրենք, այդ կողմերում ասպատակ սփռելով, շատերին սրով կտորոպեցին և գրավեցին այդ երկրի գավառներն ու բաղաբները և բազում խնդությանը իրենց երկիրը վերադարձան: Փերլյաների թիվը, ասում են թե ավելի քան 8 բյուր էր: Իսմայելի մեծ իշխանը, տեսնելով հաղթությունը, իր նախարարներով մեկտեղ մեծ ուրախություն ապրեց, մեծամեծ պատիվներով պատվեց իր եղբորը ու նրա հաղթությունը հանդիսավոր տոնեց: Բերված ավարը զորքերին բաժանեց, գերյալներին վերցրեց իբրև ծառաներ ու աղախիներ և այդ տարին հանգիստ մնաց» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 19):

«Այդ տարի Դինարը ռուսների մի խմբի էր հանդիպել Յաարուի կամուրջի մոտ, որը Շիշաթից մոտավորապես տաս մղոն հեռավորության վրա էր, և հաղթել էր նրանց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

1796 «Այդ տարի Մուհամմադ իբն Մարուանը ամառային մեծ արշավանք կատարեց» (իբն խայթաթ «Պատմություն»):

1797 «Այդ տարի ալ-Աբբաս իբն ալ-Վալիդը ասպատակեց Ռուսի երկիրը և գրավեց մի բաղաբ, որը կոչվում էր Դասլա (Ռասլա – Մ.Ֆ.)» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիփ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի – Մ.Ֆ.) օրոք Հիջրի 103 թվականին արշավեց ալ-Աբբաս իբն Վալիդը և մարդիկ վիրավորվեցին Սարայայում» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Աբբաս իբն ալ-Վալիդը արշավեց Ռուսի երկիրը» (իբն խայթաթ «Պատմություն»):

1798 «Եգիփ իբն Աբդ ալ-Մեդիթը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիփ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի – Մ.Ֆ.) իր մոտ կանեց Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Խակալանի (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ղաբալին (722-724, 729-730) – Մ.Ֆ.), նրան հրաման տվեց, մեծ զորք առանձնացրեց և ուղարկեց Ադերբեյջան: Ջառահ իբն Աբդալլահը մեծաթիվ զորքի գլուխն անցած ճանկա ելավ ու շուտով հասավ Ադերբեյջան երկրին: Այդ մասին լսեցին խազարները և սկսեցին փախչել այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասան Բաբ ալ-Աբվաթ բաղաբին: Ալ-Ջառահը մահմեդականների հետ հետևեց նրանց, մինչև որ հասավ Բաղդային, որտեղ մնաց մի քանի օր այն բանի համար, որ նրա ռազմիկներն ու ձիերը հանգստանան: Դրանից հետո նա ելավ Բաղդայից, անցավ ալ-Կուր գետը և ուղղությունը բռնեց դեպի Բաբ ալ-Աբվաթ: Նա շարժվեց այդ ուղղությամբ այնքան ժամանակ, մինչև որ հանդիպեց Ռուբաս կոչվող գետին, որը հոսում էր ալ-Բաբից 20 փարսախ հեռավորության վրա: Նա տեղակայվեց այնտեղ և սուրհանդակներ ուղարկեց լեռների տիրակալների մոտ: Շուտով նրա մոտ սկսեցին ժամանել այդ վայրերի տիրակալները: Երբ ալ-Ջառահը որոշեց շարժվել խազարների ուղղությամբ, վերջիններս նահանջեցին ալ-Բաբից և թաքնվեցին իրենց երկրում: Այդ ժամանակ ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահի մոտ եկավ այդ երկրամասի հայտնի բնակիչներից մեկը և ասաց. «Ով էմիր, հայտնում եմ քեզ, որ ալ-Լաթիփ իրդակալ Ուրբիս իբն Բաբաթն հեց նոր թո գալու: մասին լուրով մեկնեց խազարների արքայի (խազարական խաբանության խաբան Իրուզի Գյալակնի – Մ.Ֆ.) մոտ, դու գործիր ըստ դեպքերի զարգացման»: Ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահը հրամայեց իր մունետիկին հայտարարել զորքին. «Լսե՛ք, ռազմիկներ, էմիրը այս վայրում կմնա երեք օր: Դրա համար էլ դուք պետք է ինչքան հնարավոր է շատ պաշար հավաքե՛ք՝ անասնակերի, վառելիքի և ընդհանրապես ամեն մի անհրաժեշտի պաշարը տեսնե՛ք»: Մունետիկը նման կոչով դիմեց զորքին և Ուրբիս իբն Բաբաթը խազարների արքային հետևյալ հաղորդումն ուղարկեց. «Իմացիր, ով արքա, որ այդ մարդը այստեղ կմնա երեք օր: Դրա համար էլ մի շարժվիր տեղիցդ»: Եվ խազարների արքան մնաց տեղում, սակայն, երբ վրա հասավ գիշերը և աչքերը փակվեցին, ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահը հրամայեց իր ռազմիկներին շարժվել Բաբ ալ-Աբվաթի ուղղությամբ: Եվ ելան մահմեդականները գիշերվա խավարում: Նրանց զորքում ընդամենը երեք ջահ կար՝ մեկ ու ամենամեծը զորքի առաջապահում, մյուս այդպիսինը՝ միջնամասում, իսկ երրորդը՝ վերջապահում: Այսպես նրանք շարժվեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ հասան Բաբ ալ-Աբվաթ: Այնտեղ խազարներից ոչ մի մարդ չգտնվեց: Մահմեդականները մտան բաղաբ և դուրս եկան նրա մյուս դարպասներից: Ալ-Ջառահը զորքի հետ կանգ առավ ալ-Ջիհաթ դարպասների դիմաց՝ ալ-Բաբից կես փարսախ հեռավորության վրա: Երբ լույսը բացվեց, նա մոտը կանգնեց իր մարդկանցից մեկին, նրան 3.000 հեծյալ հանձնեց և ասաց. «Աննկատ առաջ՝ անցիր, մինչև որ կհասնեն Հայդակ երկրին: Տեղի բնակչությանը ձեռք մի տուր, այլ միայն վերցրու նրանց գույքը: Մարտնչիր նրանց դեմ, ովքեր կելնեն թո դեմ և տես, որ լույսը բացվելուն պես փրկանա ինձ առ-Ռան գետի մոտ»: Ալ-Ջառահը իր ռազմիկների հետ, սրանք մոտ 20.000 սրահ էին, ճանկա ընկավ և մոտեցավ առ-Ռաս գետին, որը ալ-Բաբից տեղակայված էր 6 փարսախ հեռավորության վրա: Երբ լույսը բացվեց, նրան միացան զորավարները, որոնց նա սպասում էր և որոնց հետ ավելի քան 10.000 հեծյալներ կային, ինչպես նաև 3.000 գերիներ: Խաբանի որդի Բարսեթը իմացավ, որ ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահը կանգ է առել առ-Ռան գետի մոտ 25.000 արաբ ռազմիկների հետ և, որ նա թալանել է գույքը, կտորել մարդկանց ու մեծաթիվ ավար և ձեռք գցել: Նա իր ռազմիկներին կանգնեց և դրանից հետո 40.000 հոգանոց բանակի գլուխն անցած մոտեցավ առ-Ռան գետին: Հակառակորդները մոտեցան իրար, իսկ այդ ժամանակ ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահը հեծած էր մի սև ջորի: Նա գոչեց. «Ով մարդիկ, չկա մի որևէ այլ թաքստոց, որտեղ մարդը կկարողանա թաքնվել, բացի Ալլահի գրկից: Ես պետք է իմաց պահեմ ձեզ այն մասին, որ ձեզմից նա, ով կսպանվի, կընկնի որսիստ, իսկ ով կհաղթի՝ նրա բաժին կհասնի ավարը և հիսնայի փառքը»: Եվ ահա թշնամիները իրար եկան ու անմիջապես էլ խառնվեցին: Փոշի բարձրացավ և խավար իջավ, սակայն հանկարծ քամին փչեց խազարների կողմը և նրանք նետվեցին փախչելու: Մահմեդականները հետապնդում և սպանում էին նրանց այնքան ժամանակ, մինչև որ հասան ալ-Հասին կոչվող վայրին: Խազարներից մեծ բանակություն սպանվեց և ասում են, որ ալ-Ջառահն ու նրա ռազմիկները խազարներից հսկայական ավար ձեռք բերեցին» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիր ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Այդ տարի եզիրը իմն Արդ ալ-Մելիք-խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ եզիր իմն Արդ ալ-Մելիքը – Մ.Ֆ.) հեռացրեց Միլաք իմն Սաֆֆարին (Արմինիայի ոստիկան Միլաք իմն Սաֆֆարին – Մ.Ֆ.) Արմինիայի կառավարչի պաշտոնից և նշանակեց Ջառահ իմն Արդալլահ ալ-Ռաբաթին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իմն Արդալլահ ալ-Ռաբաթին – Մ.Ֆ.): Ջառահը արշավեց և Գիջրի 104 թվականի Ռաբիա ամսից երեք օր անց « Կիրակի օրը նվաճեց Բայանքարը: Ապա Ջառահը հանդիպեց խաբանի որդուն Ղարբանդից երկու փարսախ այն կողմ՝ Առան գետի վրա: Նրանք սաստիկ ճակատամարտ տվեցին և խաբանի որդին փախուստի դիմեց, իսկ մահմեդականները հետապնդեցին նրանց, կոտորելով, մեծ թվով սպանելով ու գերեվարելով» (Իմն խայաթ «Պատմություն»):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իմն Արդալլահ ալ-Ռաբաթին – Մ.Ֆ.) հասավ ալ-Ռուբաս գետին, ապա շարժվեց ու հասավ Արուան գետին: Նա դեմ դուրս եկավ խազարաց տեր խաբանի (խազարական խաբանության խաբան Իրուզիր Գյալվանի – Մ.Ֆ.) որդին, նա նրա հետ կռվեց ու փախուստի մատնեց, ապա կոտորեց նրա ռազմիկներին ու շատերին գերեվարեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Երբ մահմեդականների հիշյալ պարտությունը տեղի ունեցավ, խազարները ցանկացան երկիրը գրավել, հավաքվեցին ու բանակ կազմեցին: Այդ ժամանակ եզիրը իմն Արդ ալ-Մելիք խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ եզիր իմն Արդ ալ-Մելիքը – Մ.Ֆ.) ալ-Ջառահ իմն Արդալլահ ալ-Ռաբաթին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իմն Արդալլահ ալ-Ռաբաթին – Մ.Ֆ.) նշանակեց Յայաստանի կառավարիչ և սովոր բանակ տվեց արշավելու խազարների ու այլ թշնամիների դեմ և ասպատակելու նրանց երկիրը: Ջառահը առաջ խաղաց, իսկ խազարները, լսելով այդ, եկան ու կանգնեցին Բար ալ-Աբուարում: Ջառահը հասավ Պարտա, ուր մնաց՝ հանգստանալով իր զինակիցների հետ միասին: Ապա նա շարժվեց խազարների դեմ, անցավ Կուր գետը և իմացավ, որ իր հետ եղածներից մեկը՝ այդ լեռների բնակիչներից, գրել է խազարաց թագավորին (խազարական խաբանության խաբան Իրուզիր Գյալվանի – Մ.Ֆ.)՝ իմաց տալով Ջառահի առաջխաղացման մասին: Այդ ժամանակ Ջառահը հրամայեց իր մունետիկին հայտարարել բոլոր մարդկանց, թե եվրոյ մի քանի օր մնալու է այս վայրում, ուստի, պետք է ինչքան կարելի է շատ մթերք հավաքել: Այդ մարդը գրեց խազարաց թագավորին, տեղեկացնելով, որ Ջառահը մնալու է այդ վայրում և խորհուրդ տվեց, որ առաջխաղացում չկատարի, որպեսզի մահմեդականները չպատրաստվեն կռվի: Երբ գիշերը վրա հասավ, Ջառահը հրամայեց առաջ խաղալ և մեծ եռանդով շարժվեց, մինչև որ հասավ Բար ալ-Աբուար քաղաքը՝ առանց հանդիպելու խազարներին: Նա մտավ քաղաք, ասպատակ սփռեց, հարձակվեց ու կողոպտեց նրա մերձակայքը, ամեն ինչ ավարի տվեցին և հաջորդ օրը վերադարձավ: Նրա դեմ եկան խազարները իրենց թագավորի որդուն գլխավորությամբ, հանդիպեցին ալ-Ռան գետի մոտ և սաստիկ ճակատամարտ եղավ: Ջառահն իր մարդկանց ոգևորեց, կռիվը սաստկացավ և նրանք հաղթեցին ու փախուստի մատնեցին հակառակորդին, որից հետո մահմեդականները հետապնդեցին նրանց՝ կոտորելով ու գերեվարելով: Շատ մարդ սպանվեց և մահմեդականները ավարի տվեցին խազարների ողջ ունեցվածքը» (Իմն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նույն այդ տարում Աբու Ուբեյդա Ջառահը (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իմն Արդալլահ ալ-Ռաբաթին – Մ.Ֆ.) 150.000 ռազմիկների հետ միասին ուղարկվեց որպես սարդադ, որպեսզի մարտնչի խազար կաֆիրների ու խաբանի (խազարական խաբանության խաբան Իրուզիր Գյալվանի – Մ.Ֆ.) որդի Պաշենեկի հետ: Երբ Աբու Ուբեյդան արշավանքի ելավ ու հասավ Շիրվանի, Պաշենեկի ականջին հասավ, որ մահմեդական զորքը հասել է Շիրվան: Աբու Ուբեյդա Ջառահի զորքը հասավ Ռուբաս գետի ափին և կանգ առավ՝ այնտեղ մեծ վրաններ դնելով: Խաբանի որդի Պաշենեկը ելավ Դասինի դարպասների կողմից, որը մի ամրոց է Դանիի գետի ափին: Պաշենեկը տեղակայվեց Դասինից ոչ հեռու, իսկ խաբանի որդին, լսելով մահմեդական զորքի գալու մասին, իր զորքերով եկավ Զայքեն: Աբու Ուբեյդա Ջառահը ասաց. «Ավելի լավ է ես հարձակվեմ կաֆիրների վրա»: Այդ ժամանակ Ռուբաս գետի ափին Աբու Ուբեյդա Ջառահը հանդիպեց Թավասպարանի ու Ղարա-Ղայթաղի առաջնորդների հետ, որոնք բռնել էին մահմեդականների կողմը, և ասաց նրանց. «Ես եկել եմ Արաբների վիլայեթից ու մտադիր եմ մարտնչել խազարներից ցղի հետ, օգնեք ինձ»: Եվ ահա լեզգիական բեկերից ավազը՝ Բեսրասի որդին, գաղտնի մարդ ուղարկեց Պաշենեկի մոտ և հայտնեց. «Աբու Ուբեյդա Ջառահը գալիս է ձեզ վրա 6.000 հոգանոց զորքով ու այս կողմերի ողջ բանակով, գործեք ինչպես գիտեք»: Իր հերթին Աբու Ուբեյդան, իմանալով Բեսրասի որդի Արտեշի գաղտնի հաղորդման մասին, մունետիկի միջոցով դիմեց իր զորքին. «Եկեք մնանք այստեղ 3 օր»: Երբ գիշերը վրա հասավ, սակայն, Աբու Ուբեյդա Ջառահը հարկաժեռ թվումները և զորքին հրամայեց գիշերային հարձակում գործել: Այդպես մեծ ջանքեր և որանք լույսի տակ առաջ գնացին 12.000 հոգու հետ միասին: Աբու Ուբեյդան դրանից հետո նրանց հետքերով մեկնեց մնացած զորքի հետ միասին: Այս կեսը նրանք հասան Չուբին դարպասներին: Անցնելով դրանցով՝ նրանք հասան Աբի Ալյաին: Աբու Ուբեյդան իր զորքից առանձնացրեց 12.000 հոգու և դրանց հանձնեց աչ թևի հրամանատարին՝ Ղայթաղի դեմ պայքարելու և այն ամայացնելու նպատակով: Նա հրամայեց. «Կանանց ու երեխաներին գերի վերցրեք, մարտնչեք ու ամայացրեք, սակայն միևնույն արևը մայր մտնելը դուք պետք է ինձ մոտ վերադառնաք»: Իր հերթին ծախ թևի հրամանատարին նա հրամայեց. «Վերցրու թեզ հետ 12.000 քաջարի մարդկանց, գնա Երսիի ու Կումուխի կողմը, մարտնչիր և ամայացրու Թավասպարանը, սակայն միևնույն արևը մայր մտնելը վերադարձիր հետ»: Եվ ահա, երբ այդ երկու զորքերը սկսեցին մարտնչել, լեզգիական բեկերից ավազ Ազբեշը խաբանի որդուն մոտ մի մարդ ուղարկեց և հայտնեց. «Աբու Ուբեյդան մեզ մոլորության մեջ է գցել, իսկ այժմ էլ հարձակում է գործել Ունեշի վրա ու վերադառնում է»: Այդ ժամանակ խաբանի որդին մտավ Դասիմ կղզիի ամրությունը, իսկ Աբու Ուբեյդան էլ մնացած զորքով հասավ Ղարվակա: Իմանալով այն մասին, որ Պաշենեկը առանձնացել է իր զորավարից, Աբու Ուբեյդան իր զորքով եկավ, եկավ Դասին ամրոցի մոտ ու կանգ առավ նրա դիմաց: Եվ ահա Ղարվակի պարիսպների մոտ, միևնույն արեգակը մայր մտնելը, մահմեդականների զորքը հանդիպեց կաֆիրների զորքի հետ: Երկու կողմից էլ խիստեցին մարտական թվումները և Աբու Ուբեյդան, ինքնուրույն ձևով և խիստ ցուրտ վրա, դիմեց զորքին. «Ռվ Շամի ու Իրաքի ժողովուրդ, հույս չունենաք, որ, եթե որևէ մեկը դիմի փախուստի, նա կհասնի իր երկրին: Դա ամսիտ բան է, Աբու մարտնչեք արիաբար ու քաջաբար և Աստծո օգնությամբ դուք կհաղթեք, կիրկվեք երկնային հոգևերից ու հարստության և ռազմական ավար ձեռք կբերեք, քանից այս աշխարհն անցողիկ է ու այն հավերժ չէ ոչ-ոքի համար»: Մինչև Աբու Ուբեյդան այս հրահանգներն էր, տալիս, 12.000 հոգանոց զորքով, որտեղ 4.000 հեծյալներ կային, վերադարձավ աչ թևի սպասալարը: Մյուսը մարտնչել էին Ղայթաղի վիլայեթում, այն թալանել ու ամայացրել էին և հետները բերել էին 12.000 գլուխ անասուն, ինչպես նաև 30.000 գերի տղամարդկանց ու կանանց: Դրանից հետո եկավ մյուս սպասալարը, որը, մարտնչելով ու ամայացնելով Երսին, Կումուխն ու Արաբից, ինչպես նաև Թավասպարանի շրջանը, բերել էր 40.000 գլուխ անասուն և 12.000 գերի: Աբու Ուբեյդան այս ավարը բաժանեց մահմեդական ռազմիկներին: Մահմեդական զորքը պատրաստվեց պատերազմ մղելու: Նրանք հարձակում գործեցին կաֆիրների վրա աչ ու ծախ թևերից ու, դազիների եռանդով, ինչպես սոված առյուծներ գալով իրար գլուխ, արիաբար դիմեցին մարտերի ու ճակատամարտերի: Կեսօրին մարտը զգալիորեն ուժեղացավ: Մահմեդականները իրար էին փոխանցում մեկի մեկի կտակները այդ ընթացքում ասելով. «Այս անցողին կյանքը մենք տալիս ենք մշտական դրամայային կյանքի համար»: Կախի ու ահերը պայքարում էին դիմացկունության և քաջության հետ: Կաֆիրները մարտն ու ճակատամարտը վարում էին որոշ ժամանակի ընթացքում, երբ կաֆիրների 12.000 ռազմիկներն էին դարձան մահմեդական սրերին, այնպես որ կաֆիրների դիմակներով լցվեց ողջ մարտի դաշտը և դազիներին դժվար էր շարժվել: Դազիների բարձր աղաղակները, ինչպես առյուծներինը, և կաֆիրների զգվելի ոռնոցները հասնում էին երկնքին: Կաֆիրների քաջարի ռազմիկները կործանվեցին և այլևս որևէ հնարավորություն չունեին բաց դաշտ դուրս գալու հետագա մարտերի համար: Իր հերթին Պաշենեկը ոռնոց բարձրացրեց ասելով. «Այս մեծագույն զորքի կողմից ոչնչացվելը ինչացի մարդկանց գործ չէ»: Իրոք, կաֆիրների զորքը ակնհայտ պարտություն էր կրում դազիներից, որոնք երեք օր ու գիշեր ոչնչացրեցին կաֆիրներին՝ հարձակումներ գործելով և մարտնչելով, ընդ որում անհավատ կաֆիրների զգվելի մարմինները այդ դաշտում ընկնում էին ինչպես տերևները աշնանը: Խաբանի որդին որոշ քանակի կաֆիրների հետ եկավ իր Անջի ամրոցը, որտեղ էր գտնվում Պաշենեկի մեծ իշխաններից մեկը: Պաշենեկն այնտեղից պարենամթերք վերցրեց և ասաց. «Թշնամին շատ ուժեղ է և գալիս է մեզ վրա, լավ մտածեք, մեզիցի դուք աջակցություն չեք ստանա, խորամանկությամբ ձեզ այդ թշնամուց փրկելը իսկական արիություն է, քանի որ 100.000 քաջարի ռազմիկներ, որոնք գտնվում են իմ զորքում, ոչնչացված են, իսկ մենք էլ ահաբեկված հոգում ենք մեր հոգիների փրկության համար»: Անելով այդ խոսքերը՝ նա այլևս և ոչ մի ժամ չհապաղեց ու հեռացավ Իհրան, որի սպասալարը Գելբաին էր, որից հետո հեռացավ Բալի, որի ղեկավարը Էնդիթեն էր, իսկ այնուհետև էլ անցավ Սուրիա ամրոցը, որը ներկայումս հայտնի է որպես Կիզլար, իսկ նրա տիրակալն էր Բադրադը: Պաշենեկը հրամայեց. «Ենթադրվեք Իհրանի տիրակալ Գելբաին հրամաններին և, եթե այդ ուժեղ թշնամին այդ կողմերը գա, միավորեք ուժերը և մարտի մեջ մտեք մահմեդականների դեմ, սակայն արգելվում է այդ գործին ելնել Մեծ Սաջարին ու Շեհրի Թաթարին: Այլ օգնություն ևս կգա ձեզ ու Իհրանում դուք պատերազմ կմղեք մահմեդականների դեմ: Իհրանի տերը չիախտեց Գելբաին հրամանը, քանի որ նա հնուց ի վեր նստած էր փաղիշախի գահին՝ հայտնի լինելով որպես Իսֆանդյար իմն Գուշտասպ: Ով էլ որ Իհրանի ղեկավար լինի, հիշատակված քաղաքները պետք է ենթարկվեն լինեն նրան»: Երբ նա ասաց այդ խոսքերը վիլայեթների տիրակալներին, նա գտնվում էր հայտնի գետի վրա, որից հետո հեռացավ Ադիլ, որը գտնվում էր այդ նույն գետի վրա: Եվ ահա նա հեռացավ այնտեղից» (Անանուն «Դերբենդ-նամե»):

«Այն ժամանակվա խալիֆ եզիր իմն Արդ ալ-Մելիքը (Արաբական խալիֆության խալիֆ եզիր իմն Արդ ալ-Մելիքը – Մ.Ֆ.) 6.000 հոգանոց զորքով որպես աջակցություն Դերբենդի կայազորին ուղարկեց Աբու-Ուբեյդա Ջառահին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իմն Արդալլահ ալ-Ռաբաթին – Մ.Ֆ.): Ջառահը, ժամանելով Մուսուրի, զորք հավաքեց բոլոր հարակից ամրոցներից և կանգ առավ Ռուբաս գետի ափին: Այստեղ նա կանչեց թավասպարան ու ղայթաղյան եվրոներին, որոնք դեռևս իսլամ չէին ընդունել, և ասաց նրանց. «Ես եկել եմ Արաբիայից, որպեսզի մարտնչեմ խազարների դեմ, և ցանկանում եմ, որ դուք ինձ օգնեք»: Այդ ժամանակ Արթանիշ անունով լեզգիական առաջնորդներից մեկը գաղտնի տեղյակ պահեց այս ամենի մասին խաբանին (խազարական խաբանության խաբան Իրուզիր Գյալվանի – Մ.Ֆ.), որը այդ ժամանակ իր զորքով եկել էր

Գամրի: Ձառահը, իմանալով այդ մասին, հայտարարեց, որ երեք օր պատրաստվում է մնալ ճամբարում, սակայն գիշերը վրա հասնելուն պես ջահերի լույսի տակ անցավ Ռուբասը, հետո՝ Դերբենդը և Ավախի աղբյուրի մոտից 2.000 հոգու հետ աչ թևի հրամանատարին ուղարկեց Ղայաթա, իսկ ձայն թևի հրամանատարին էլ նույնաբանակ ուժերով ուղղեց Թավասպարան՝ հրամայելով նրանց ամայացնել այդ վայրերը ու լուսաբացին միանալ իրեն: Երկու հրամանատարներն էլ ճշտորեն կատարեցին նրա հրահանգը, ընդ որում առաջինը վերադարձին բռնեց բերեց 12.000 գուլիս եղջերավոր անասուն և 700 գերիներ, իսկ մյուսը՝ 40.000 գուլիս եղջերավոր անասուն ու 2.000 գերիներ, դա դեռ չհաշված մնացած ավարը: Ողջ ավարը, բացառությամբ գանձարանին պատկանող դրա ինկվերորդ մասի, բաժանվեց գորթին: Խաթանի որդին, իմանալով այս մասին, շարժվեց Ձառահի դեմ և երկու զորքերն էլ իրար եկան Դարբախ գետի ափին: Ձառահը դիմեց իր զորքին. «Ով մահմեդականներ, մեր հայրենիքը հեռու էր և ճակատամարտից զատ այլ բանի վրա մենք հույս չենք կարող: Եթե հաղթող մնանք, ապա մեծ ավար ձեռք կգցենք, իսկ եթե ընկնենք, ապա երանելի կյանքն ավելի լավը կլինի երկրայինից»: Երկու կողմերից էլ խիստեցին թմրուկները, ծածանեցին դրոշները և մի սարսափելի ճակատամարտ սկսվեց, որում շատերն ընկան: Ի վերջո, խազարները ջարդվեցին և նրանց ողջ ճամբարը բաժին հասավ հաղթողներին: Հետապնդելով թշնամիներին՝ մահմեդականները առիթը բաց չէին թողնում սպանել ու թալանել: Այդ օրը 7.000 խազարներ և 2.000 մահմեդականներ ընկած մնացին մարտի դաշտում, իսկ խաթանի որդին հասավ Էնջի բաղաթին և ասաց տրա բնակչությանը. «Թշնամին, որի հետ ես գործ ունեցա, բավականին ուժեղ է և, եթե դուք որևէ մեկի օգնության վրա հույս չունեք, ապա փրկվեք փախուստով»: Դրանից հետո նա եկավ Բալխ, այստեղի հրամանատարին, ինչպես նաև ուլումաջարյանին, կիզյարյանին և այլոց ենթարկեցրեց Ագրանայի հրամանատարի իշխանությանը, իսկ այնուհետև, իր տիրույթների սահմաններում ռազմական բնույթի այլ միջոցառումներ ձեռնարկելով, վերադարձավ խոյաբաղաթ» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

¹⁷⁹⁵ «Նույն այդ օրը ալ-Ձառահը (Արմինիայի ոստիկան Ձառահ իբն Արդալլահ ալ-Հաթամին – Մ.Ֆ.) պաշարեց Հասինը, որի բնակիչները եկան նրա մոտ ամանով: Նա նրանց հետ փրկագին վճարելու պայմանով խաղաղություն կնքեց և ստացավ պահանջածը: Դրանից հետո նա նրանց վերաբնակեցրեց Հայզան կոչվող տեղում, որից հետո շարժվեց ալ-Հասինից և շուտով հասավ Բարուջա անունով խազարական բաղաթներից մեկին: Նա այն պաշարեց այս բաղաթը վեց օր շարունակ, որից հետո պաշարյալները խաղաղություն խնդրեցին և ալ-Ձառահը համաձայնություն տվեց նրանց խնդրանքին, սակայն վերաբնակեցրեց նրանց Ջաբալայի շրջանում, որտեղ նրանք տեղավորվեցին ալ-Գանիա գյուղում» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիպ իբն Աբդ ալ-Մեջիբ – Մ.Ֆ.) օրոք... թուրքերն ասպատակեցին Ալանաց երկիրը: Արշավեցին Այբ ալ-Ռահման իբն Սուլեյման ալ-Բալբին և Օսման իբն Հայան ալ-Սուաին, որոնք պաշարեցին մի բերդ ու գրավեցին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Մահմեդականները առաջ խաղացին մինչև որ կանգ առան Հուսեյն կոչված բերդի մոտ: Բնակիչները դրամական հարկ վճարելու դիմաց երաշխավորագիր խնդրեցին: Ձառահը (Արմինիայի ոստիկան Ձառահ իբն Արդալլահ ալ-Հաթամին – Մ.Ֆ.) ընդունեց պայանները և դուրս հանեց նրանց: Ապա՝ շարժվեց, գնաց մի բաղաթ, որ կոչվում էր Յառուս և վեց օր պաշարեց այն ու ջանասիրությամբ կռվեց: Նրանք երաշխավորագիր խնդրեցին և նա տվեց նրանց: Նա ստացավ բերդը և նրանց դուրս բերեց այնտեղ» (իբն ալ-Ասիր «Լիսակառար պատմություն»):

«Աբու Ռեբյուան (Արմինիայի ոստիկան Ձառահ իբն Արդալլահ ալ-Հաթամին – Մ.Ֆ.) հավաքեց կաֆիրների բոլոր գանձերը Հասին ամրոցում, որից հետո իր զորքով մեկնեց Բայբեն: Այնտեղից նա գնաց դեպի Թարգու, որտեղ ավարը բաժանեց մահմեդական զորքին: Հասինը դա Սեմեդարն էր, այսինքն՝ Թարգուն: Երբ մահմեդական զորքերը գնացին Սամանդարի վրա, նրանք հնազանդեցրին Թարգուն խաղաղություն կնքելու միջոցով: Այնտեղից Աբու Ռեբյուան Ձառահը մահմեդական զորքերով մեկնեց դեպի Անջի: Անջիի ամրոցը շատ ամուր էր, իսկ բաղաթը՝ մեծ, ընդ որում նրա մի ծայրը ողողվում էր ծովով, մյուսը հենվում էր մեծ լեռան վրա: Անջիի տիրակալը ամրացրեց իր ամրությունը և այն լիակատար ռազմական կարգավորման բերեց: Մահմեդականների զորքը կանգ առավ և սկզբում դաշտում դրեց վրանները: Հակառակորդները վիճարկում էին բաղաթը և դրա համար մարտնչում մի քանի օր, սակայն Անջին չէր հանձնվում ու հաղթված չէր: Որոշ ժամանակ անց մահմեդականները մտադրվեցին թողնել ամրությունը և հեռանալ, բայց այնպես այնուհանդերձ հաղթեց նվիրվածությունը իսլամին: Եվ ահա մահմեդականներն իրենց մոտ կանգնեց բազարի Սարադ Փիր Աբլադահին և Իբրահիմին, որոնց ասացին. «Ով եղբայրներ, ձեզնից նա, ով հոգին կտա Բարձրային, փոխարենը կստանա դրախտը ու այդ մարդուն դա կլիճակվի, եթե նա համաձայնի մեզ հետ»: Նրանք 30.000 հոգի էին, որոնք հայտնի էին իրենց խիզախությամբ: Հավաքվելով Սավադի ու Իբրահիմի մոտ՝ նրանք անհրաժեշտ միջոցառումներ իրականացրեցին, դասավորեցին սայլերը, իսկ դրանց դիմաց էլ հսկայական տահապակներ ամրացրին: Դրանից հետո մահմեդական զորքը կանգնեց դրանց հետևում և առաջացավ: Այս կերպ մահմեդական ողջ զորքը հասավ ամրության դարպասներին: Ընդհանուր առմամբ կառուցեցին 12 սայլեր, որից հետո ի վերջո 10.000 ռազմիկներ սայլերի նման կիրառման միջոցով կոտորեցին դարպասները և մտան ամրություն: Անջիի տիրակալը մտավ Նարին-դալա ամրոց, որտեղից սկսեց մարտ մղել մինչև գիշերը վրա հասնելը, իսկ հետո էլ մի քանի ուղեկիցների հետ փախավ ու պատասպարվեց Դուլվան կոչվող ամրոցում, որը գտնվում է Անջիի ու Բալխի միջև: Անջի բաղաթի բնակչությանը առաջարկեցին մահմեդականությունը ընդունել և նրանք, որոնք այդ կերպ վարվեցին, փրկեցին իրենց կյանքները, իսկ նրանք, որոնք մերժեցին ու չընդունեցին մահմեդականությունը, այդպեսուրեք սրբերին կեր գնացին, իսկ նրանց տեղիներին ու երեխաներին էլ գերեցին՝ գույքը բաժանելով դազիներին: Մահմեդականները ավերեցին Անջի բաղաթը և վերադարձան իրենց երկրները՝ որպես ռազմավար վերցնելով Անջի բաղաթը: Դրանից հետո Աբու Ռեբյուան Ձառահը վերադարձավ Դերբենդ, որտեղ էլ զորք թողեց ու գնաց Շամ: Անջի նվաճվեց Դիջի 114 թվականի Ռավիդեյել մանի կիրակի օրը» (Ալմանուն «Դերբենդ-նամե»):

«Ձառահը (Արմինիայի ոստիկան Ձառահ իբն Արդալլահ ալ-Հաթամին – Մ.Ֆ.) տիրելով Հասին ամրոցին, որը հառնում էր Բայբենդի մոտի մի բարձունքի վրա, որտեղից էլ երևում էր ծովը, շարժվեց դեպի Սեմեդար, որի բնակչությունը հնազանդությամբ նրա ոտքը եկավ» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

¹⁸⁰⁰ «Դրանից հետո ալ-Ձառահը (Արմինիայի ոստիկան Ձառահ իբն Արդալլահ ալ-Հաթամին – Մ.Ֆ.) թողեց Բարուջան և շուտով մոտեցավ Բալանջարին, որտեղ խազարները հավաքել էին ավելի քան 300 սայլեր, դրանք կապել էին իրար և պաշտպանական շրջանի նման շարել ամրոցի շուրջը, որպեսզի խոչընդոտեն թշնամուն ամրոց թափանցել: Ալ-Ձառահի ռազմիկներից մեկը նետվեց դեպի իր թուրը, հանեց այն պատյանից և բարձրաձայն ասաց. «Ո՛վ իր հոգին Ալլահին կվիժի»: Ու պատասխանեցին մահմեդականները նրա հարցին և նա գոչեց. «Հետևե՛ք ինձ»: Նրան հետևեցին թորելով գինված մոտ 100 ռազմիկներ: Նրանք մոտեցան այդ սայլերին: Պարիսպների վրայից նրանց վրա թափվեցին անասուվածների նետերը, սակայն նրանք շարունակեցին առաջ ընթանալ և, երբ մոտեցան սայլերին, նրանցից մեկը թուրով կոտրեց սայլերը ամրացնող պարանոցներից մեկը: Նրանք իրար հետևից կտրատեցին նաև մնացած պարանները և սայլերը մեկը մյուսի հետևից ներքև սուրացին ու զլորվելով հասան մահմեդական ռազմիկներին: Մահմեդականների և Բալանջարի ռազմիկները միջև մարտը կես օր ձգվեց, որից հետո խազարները ի վերջո նահանջեցին ու մահմեդականները ուժով գրավեցին այդ ամրոցը այն ամենի հետ, ինչ-որ այնտեղ կար: Բալանջարի տիրակալը 50 խազար ռազմիկների հետ դիմեց փախուստի, մինչև որ հասավ Սամանդարի շրջակայքին» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Անել էր Աբու Բառան, իր իրեն պատմել էր Սավադան՝ մի ճշմարտաբան ծերունի, թե. «Ձառահի Արմինիայի ոստիկան Ձառահ իբն Արդալլահ ալ-Հաթամին – Մ.Ֆ.) հետ էինք Բալանջարում և մի մահմեդական վեր կացավ ու ասաց. «Ո՛վ իր անձը կզոհի Ալլախի սիրուն»: 30 մարդ արձագանքեց նրան, որոնք իրենց սրերի պատյանները ջարդեցին, հարձակվեցին արվարձանի սայլերի վրա, և թշնամի զորքը հեռացնելով վերցրեցին սայլերը, որոնք իրար էին կապված: Երբ մի սայլը ցած զլորվեց, բոլոր մնացածները նույնպես զլորվեցին, այնպես, որ սայլերը ընկան մահմեդականների ճամբարը և դրանք 300 հատ էին: Ապա՝ սայլերը շուռ տվեցին դեպի Բալանջարի բնակիչները և մարդիկ բաղաթի դռնից փախան և Բալանջարի տեղը ձի հեծած ծկեց: Ձառահը գրավեց Բալանջարը, ապա շարժվեց թուրքերի դեմ: Սրանք, որ 40 ընտանիք էին, նրանից թուլություն խնդրեցին միանալ նրա հետ խազարների դեմ և Ձառահը ընդունեց նրանց ու նրանք գնացին «Արդանակերտ» (իբն խալաթ «Պատմություն»):

«Ապա Ձառահը (Արմինիայի ոստիկան Ձառահ իբն Արդալլահ ալ-Հաթամին – Մ.Ֆ.) գնաց Բալանջար, որը նրանց նշանավոր բերդերից էր, ու պաշարեց այն: Բերդի բնակիչները 300 սայլ էին հավաքել և, իրար կապելով ու բերդը շրջապատել էին՝ պաշտպանվելու և արգելելու համար մահմեդականներին մոտենալ բերդին: Այդ սայլերը կռվի ժամանակ մեծագույն խոչընդոտող դարձան մահմեդականների առջև: Երբ մահմեդականները տեսան, թե ինչպիսի վնաս է գալիս այդ բանից, մոտավորապես 30 հոգի հավաքվեցին, որոնք երդվեցին մեռնել, իրենց սրերի պատյանները կոտորեցին և մեկ մարդու պես դեպի սայլերը վազեցին: Անհավատները նույնպես կատաղի կռվեցին և այնքան նետ էին արձակում, որ արևի լույսը ծածկվում էր, սակայն սրանք առաջ գնացին, մինչև որ հասան սայլերին: Նրանք կախվեցին դրանցից, կոտորեցին այն պարանները, որոնք պահում էին դրանք, բաշեցին, ցած թափվեցին պարանները և դրանց հետևից նաև՝ բոլոր սայլերը, քանի որ մեկը մյուսին էր կապված: Ապա բոլոր խազարները զլորվեցին մահմեդականների դեմ, կռիվը տաքացավ ու աստուլացավ և այնքան դժվար վիճակ ստեղծվեց, որ սրտերը հասան կոկորդիլներին: Ապա խազարները փախուստի դիմեցին, իսկ մահմեդականները սրով գրավեցին բերդը, ամեն ինչ, որ կար, ավարի տեղեցի, իսկ դա եղավ Ռաբիա Ալ ամսին: Ամեն մի հեծյալին բաժին ընկավ 300 դինար, իսկ նրանք 30.000 հոգուց քիչ ավելի էին» (իբն ալ-Ասիր «Լիսակառար պատմություն»):

«Յագիրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիզ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժինին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) արշավանքի ուղարկեց թուրքերի դեմ: Սա Յիջրի 104 թվականին արշավեց, գրավեց Բալանջարը ու մեծ բազմություն գերեվարեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այստեղից Ջառահը (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) եկավ դեպի Էնջի ամրոց, որը մի կողմից հարում է Լեռանը, իսկ մյուս կողմից էլ՝ ծովին: Այս Լեռան ու ծովի միջև մի ամուր պարիսպ էր բաշխած և ահա բնակչությունը, հույսը դրած այդ տեղանքի ամրության և պաշարների մեծաքանակության վրա, որոշեց պաշտպանվել: Մահմեդականները մի բանի օր անարդյունք պաշարել էին այս ամրոցը և այն է, արդեն պատրաստվում էին թողնել այդ գործը, երբ Աբդուլա և Իբրահիմ անունով երկու հոգի կոչով դիմեցին գործին. «Ով մահմեդականներ, մենք ուզում ենք մեր կյանքը դրախտի հետ փոխել»: Ուզվիկները, որոնք հավաքվել էին նրանց շուրջը, պատասխանեցին, որ իրենք էլ են ուզում այդպես վարվել: Եվ ահա, շրջակա բնակավայրերից հավաքվեց 2.000 սայլ և սրանք, պատասպարվելով դրանց հետևում, բանգի սայլերը նրանք ծածկել էին տախտակներով, գնացին գրոհի ու ներխուժեցին բաղաբ: Զադաբի կայազորի հրամանատարը փակվեց միջնաբերդում, սակայն գիշերը վրա հասնելուն պես որոշ բանակի մարդկանց հետո թողեց այն և հեռացավ Կեյվան, որը գտնվում էր Էնջիի ու Բալխի միջև: Չաջորդ առավոտյան մահմեդականները բաղաբի բնակչությանը առաջարկեցին խլամ ընդունել և նրանք, որոնք հրաժարվեցին այդպես վարվել, սպանվեցին կամ գերեվարվեցին, իսկ բաղաբը ավերվեց: Ռավգատու աս-Սոֆան ու Գուզիդան վկայում են, որ դրանից հետո Ջառահը ամառացրեց խազարների տիրույթները և վերադարձավ Արդաբան» (Աբբաս-գուլի-արա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

¹⁸⁰¹ «Դրանից հետո ալ-Ջառահը (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) մահմեդականների զորքի գլուխն անցած Բալանջուրի հողից շարժվեց ու մտավ Կաբանդարի երկիր: Այնտեղ այդ ժամանակ կար 40.000 տուն: Երբ նրանք տեսան մահմեդականների զորքը, որը տեղակայված էր մոտակայքում, վախեցան և իրենց համար դրանում մեծ վտանգ տեսան: Այն բանից հետո, երբ նրանք խաղաղություն խնդրեցին, ալ-Ջառահը համաձայնեց՝ դրա դիմաց ստանալով գումարային մեծ փրկագին: Դրանից հետո նա որոշեց արշավել դեպի Սեմանդար, սակայն այդ ժամանակ նրան հասավ Բալանջուրի տիրակալի ուղերձը, որտեղ սա գրում էր. «Ով Էմիր, ես ուզում եմ բեգ համար լավ բան արած լինել, ինչպես դու արեցիր ինձ համար, ես ուզում եմ պարզևատրել բեգ այն բանի համար, որ դու կնոջս, գույքս, երեխաներիս ու ծառաներիս վերադարձրիր ինձ: Աբդ իմացիր, ով Էմիր, որ թո դեմ հավաքվել են հսկայական թվով խազարներ, որոնց ուժին դու չես դիմանա: Բացի դրանից թո դեմ ապստամբել են նաև Լեռների տիրակալները: Եթե իմ այս ուղերձը հասնի բեգ, ապա դու պահիր թո մոտ այն այնքան ժամանակ, բանի դեմ չես վերադարձած լինի այն վայրից, որտեղ իմնա գտնվում ես: Ես վախեցնում եմ բեգ ու այն ռազմիկների համար, որոնք գտնվում են բեգի հետ»: Երբ Ջառահ իբն Աբդալլահը ստացավ Բալանջուրի տիրակալի այդ ուղերձը, նա հավաքեց իր ռազմիկներին, դուրս ելնելու հրաման տվեց և նրանք ելան: Չորրեք նրանց հետ վերադարձավ մոտավորապես միջև ալ-Քիլ Լեռան շրջակայք, որից հետո նրանք մեկ վայրից մեկ այլ վայր անցան և ի վերջո հասան Շաբի կղզվոր վայրի» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Ավանդումների գիրք», մաս 8):

«Ապա Ջառահը (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) վերցրեց Բալանջարի տիրոջ որդիներին ու ընտանիքը և կանչելով նրան իր մոտ, վերադարձրեց ունեցվածքը, ընտանիքը, բերրոցը: Նրան դարձրեց իր գործակալը, որը պետք է տեղեկացներ անհավատների ամեն մի արածի մասին: Ապա Բալանջարից հեռացավ ու պաշարեց Օլուբանդարը, ուր կար մոտավորապես 40.000 թուրք ընտանիք: Նրանք հաշտություն կնքեցին Ջառահի հետ տարեկան որոշ դրամական հարկի դիմաց: Սակայն այդ երկրի ժողովուրդը հավաքվեց և փակեց մահմեդականների վերադարձի ճամփան: Բալանջարի տերը գրեց Ջառահին տեղեկացնելով այդ մասին և սա արագ վերադարձավ, մինչև որ հասավ Սիլ կղզված գավառը: Վրա հասավ ձմեռը և մահմեդականները այնտեղ մնացին: Ջառահը գրեց Եգիզ իբն Աբդ ալ-Մեյիթին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիզ իբն Աբդ ալ-Մեյիթին – Մ.Ֆ.)՝ Ալլահի օգնությամբ կատարած իր նվաճումների և անհավատների որոշման մասին, օգնություն խնդրելով: Սա խոստացավ գործ ուղարկել, սակայն մահը վրա հասավ նախքան գործ ուղարկելը: Նոր խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.) նամակ ուղարկեց Ջառահին հաստատելով նրան պաշտոնի մեջ և օգնություն խոստանալով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի արաբները Էմիր Ջառահի (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) գլխավորությամբ ներխուժեցին թուրքերի երկիր, տիրեցին մի մեծ բաղաբի և հսկայական ավարով հետ դարձան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 19):

«Յուլների 1032 թվականին... արաբները նաև ներխուժեցին թուրքերի երկիր Գիրանի կողմում, տիրեցին մի մեծ բաղաբի և հսկայական ավարով հետ դարձան» (Բար-Ջեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁸⁰² «Երա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիզ իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 104 թվականին Աբդ ալ-Ռահման իբն Սուլեյման ալ-Քալբին ամառային աջ արշավանք կատարեց դեպի Ռումի երկիրը, իսկ Ռուման իբն Յայան ալ-Մաուին՝ ամառային ձախ արշավանք» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Օսման իբն Յայանը ամառային փոքր արշավանք կատարեց» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸⁰³ «Այդ տարի Մարուան իբն Մուհամմադը (Յուսիսային կուսակալության ապագա կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) ամառային աջ արշավանք կատարեց և Ռումի երկրում նվաճեց Իկոնիան և Կամախը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Երա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիզ իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 105 թվականին արշավեց Սայիդ իբն Աբդ ալ-Մալիք իբն Մարուանը...: Ամառային ձախ արշավանք կատարեց Սայիդ իբն Աբդ ալ-Մալիքը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Անել է իբն ալ-Քալբին, թե այդ տարում Ջառահ իբն Աբդալլահը (Յուսիսային կուսակալության ապագա կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) ամառային աջ արշավանք կատարեց ու նվաճեց Ռումի երկրում մի բաղաբ Անաջի կողմերում» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸⁰⁴ «Այդ տարի Ջառահ ալ-Ռաբաժին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) արշավեց Ալանք մինչև որ հասավ Բալանջարից այն կողմ գտնվող բաղաբներն ու բերդերը: Մի մասը նա գրավեց և մեծ ավար վերցրեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁸⁰⁵ «Նույն տարում Ջառահ իբն Աբդալլահին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) արշավեց Ալանք, դաշինք կնքեց բնակիչների հետ, որոնք պարտավորվեցին ջիզիա վճարել» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁸⁰⁶ «Այդ տարի Ռասադան անսին խաբանը թուրքերի մեծ զորքով արշավեց Արմինիա: Նրա դեմ գրոհեց Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) և ընդհարվեցին մի վայրում, որը կոչվում էր Իլդում և գտնվում էր Կուրի ու Արաբսի միջև: Նրանք մի բանի օր կռվեցին և ապա Ալլահը փախուստի մատնեց բազմաստվածյաններին: Անել է Աբու խալիդը, որ լսել էր Աբու-Բառայից, իսկ նա Մեյիթ իբն Արիսից, թե. «Ջառահի հետ էինք ու կռվեցինք մինչև որ գիշերը մեզ իրարից անջատեց, սակայն Ալլահը մահմեդականների նվաճումն իրագործեց»» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸⁰⁷ «Երա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիզ իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 105 թվականին... Սայիդ իբն Աբդ ալ-Մալիք իբն Մարուանը... արշավեց թուրքաց կողմերը և հասավ ալ-Կուլթն բերդը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Անել է իբն ալ-Քալբին, թե այդ տարում Ջառահ իբն Աբդալլահը (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) արշավեց Ալանաց երկիրը, ապա հասավ մինչև Բալանջարի հետևում գտնվող բաղաբները: Մի բանից նվաճվեցին, իսկ մյուսների բնակիչները հեռացան» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

«Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) արշավեց Ալանաց երկիրը» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁸⁰⁸ «Երա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) օրոք ... ռումները այրել էին արաբների արոտավայրերը» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁸⁰⁹ «Նույն տարին վախճանվեց Եգիզը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիզ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը – Մ.Ֆ.), որն արաբների վրա ամիրայացավ 4 տարի: Ամիրայետ դարձավ նրա եղբայր Ֆիշամը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (724-743) – Մ.Ֆ.) ...: Նա Ռոմանոսիայի վրա արշավեց, բայց, իր զինվորներից շատերին կորցնելով, վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Երա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 106 թվականին արշավանք կատարեց Մուավիա իբն Ֆիշամը: Նա ուղարկեց Վադդահին՝ Վադդահիայի տիրոջը, որը վառեց ռումների ցանքերն ու գյուղերը, բանգի ռումները այրել էին իրենց արոտավայրերը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Սայիդ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը ամառային արշավանք կատարեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Սայիդ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը արշավեց Ռումի երկիրը» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸¹⁰ «Այդ տարի Ջառահ իբն Աբդալլահի (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին – Մ.Ֆ.) Յայաստանից արշավեց խազարների դեմ: Ինձ պատմել է Աբու խալիդը, լսելով Աբու Բառա ալ-Մուամարից, թե Ջառահ իբն Աբդալլահի ալ-Ռաբաժին ներխուժեց խազարաց երկիրը Ալանաց դռների կողմից: Ալանները հաշտության պայմանագիր կնքեցին և վճարեցին գլխահարկ ու հողահարկ: Նա առաջինն է, որ վերադարձել է Ալանաց դռների կողմից» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Եգիփ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 105 թվականին Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթաֆին արշավեց Ալանացի դուռը և դուրս եկավ Դարբանդին» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁸¹¹ «Այդ տարի Մասլաման (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) արշավեց Կապարդուկիայի Կեսարիայի վրա և առավ այն» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքի (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) արշավեց Ռումի երկիրը՝ Տազդիրայից այն կողմ և գրավեց Կեսարիան, որը Նշանակոր քաղաք էր: Նույն տարում Էբրահիմ իբն Յիշամը արշավեց ու նվաճեց Ռումի բերդերից մեկը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Օսման իբն Ֆայան ալ-Մառին և Աբդ ալ-Ռահման իբն Սուլեյման ալ-Զալֆին արշավեցին ու Սիսարան պաշարելով գրավեցին: Օսմանը նվաճեց Կեսարիան, որը ռումների ամրոցներից էր» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ արաբները գրավեցին Կիլիկիայում գտնվող Սիս ուժեղ ամրությունը» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 19):

¹⁸¹² «Յիշամի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) որդի Մուավիան Ռոմանոսիայի վրա արշավեց և, երկիրը ոտնատակ անելով, վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Մուավիա իբն Յիշամը ամառային արշավանք կատարեց» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 107 թվականին Մուավիան կրկին արշավեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁸¹³ «Այդ տարի Յիշամ խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) հեռացրեց Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթաֆին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթաֆին - Մ.Ֆ.) Ֆայաստանի ու Ատրպատականի փոխարքայությունից և Նշանակեց իր եղբորը՝ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքին (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.): Մասլաման Ֆայաստանի կառավարիչ Նշանակեց ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թայիին (Արմինիայի ոստիկան ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թային (724-725, 725-729) - Մ.Ֆ.), որը թուրքաց երկրում գրավեց բազում գավառներ ու գյուղեր և Ֆայաստանում մեծ ազդեցություն թողեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) հեռացրեց Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթաֆին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթաֆին - Մ.Ֆ.) Արմինիայի և Ատրպատականի կառավարիչ պաշտոնից ու Նշանակեց Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքին (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.): Մասլաման արշավանքի ուղարկեց ալ-Ֆարիս իբն Ամր ալ-Թայիին (Արմինիայի ոստիկան ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թային - Մ.Ֆ.): Ասել է Աբու Խալիդը, լսելով Աբու Բառայից, թե Ֆարիսը արշավեց ու Կուրի շրջանում գրավեց մի գավառ, որը կոչվում էր Խաշդան» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Յազիդ իբն Աբդ ալ-Մեդիք-խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) Նշանակեց ալ-Ֆարիս իբն Ամր ալ-Թայիին (Արմինիայի ոստիկան ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թային - Մ.Ֆ.), որն ալ-Լազի երկիրն ասպատակեց ու նվաճեց Ֆասմադան գավառը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁸¹⁴ «Ասել է իբն ալ-Զալֆին՝ այդ տարում Մուավիա իբն Յիշամը արշավեց Ռումի երկիրը և նրա զորքը առաջացավ: Նա ուղարկեց Վարդահին, Վարդահիկայի տիրոջը, որը վառեց գյուղերն ու ցանքերը և կտրատեց ծառերը» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸¹⁵ «Այդ տարի Մուավիա իբն Յիշամը արշավեց Ռումի երկիրը և հասավ Ագրուկիյա» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸¹⁶ «Ասել է Աբու Բառան՝ Մասլաման (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) այդ տարվանից սկսեց արշավել: Նա Մալաթիայից հարձակվեց, պաշարեց Կեսարիան ու բռնի ուժով գրավեց, իսկ դա կատարվեց Յիջրի 107 թվականին Ռամադան ամսից չորս օր անց» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸¹⁷ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 108 թվականին Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մալիքը (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) գլխավորեց ամառային աջ արշավանքը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքի (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) ամառային աջ արշավանք կատարեց» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸¹⁸ «Այդ տարի խաբանի որդին Ներխուժեց Ատրպատական: Ասել է Աբու Խալիդը, լսելով Աբու Բառայից, թե Յիջրի 108 թվականին Մարտիք իբն Խաբանը Ներխուժեց Ատրպատական ու պաշարեց Վարդանակերտ քաղաքը՝ հարվածելով վերջինիս քարանետ մեթեններով» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸¹⁹ «Այդ տարի թուրքաց թագավոր Խաբանի որդին շարժվեց դեպի Ատրպատական և որոշ քաղաքներ պաշարեց: Նրա դեմ դուրս եկավ ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թայիին (Արմինիայի ոստիկան ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թային - Մ.Ֆ.): Նրանք բախվեցին և թուրքերը փախուստի դիմեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁸¹⁹ «Եվ ահա լուրը հասավ Ֆարիս իբն Ամրին, որն առաջ խաղաց և կորեց ու անցավ Արաքսը Վարդանակերտի վերևի կողմից: Խաբանի որդին, լսելով այդ մասին, եկավ ալ-Ֆարիսի դեմ, նրանք բախվեցին և Ալլահը փախուստի մատնեց Խաբանի որդուն ու նրա մերձավորներին և նրանցից մեծ բազմություն կոտորվեց...» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸²⁰ «Ալ-Ֆարիսը (Արմինիայի ոստիկան ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թային - Մ.Ֆ.) հետապնդեց նրանց, մինչև որ անցավ Արաքս գետը: Այս վերադարձով Խաբանի որդին, վերսկսեց պատերազմը, սակայն պարտվեց, և թուրքերից շատ մարդ սպանվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁸²⁰ «Ալ-Ֆարիս իբն Ամրը (հեղինակը նկատի ունի Արմինիայի ոստիկան ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թային, սակայն վերջինիս սպանվելու մասին լուրը սխալ է - Մ.Ֆ.) սպանվեց, Ալլահը որդուի նրան» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 108 թվականին... Ասիմ իբն Խալիդ ազ-Յիզային գլխավորեց ամառային ծախ արշավանքը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարում... Ասիմ իբն Աբդալլահ իբն Եգիփ ալ-Յիլային ամառային ծախ արշավանք կատարեց» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸²² «Այդ միջոցին Յելլադայի Կիկլադյան կղզիների բնակիչները, աստվածային նախանձախնդրությամբ դրդված, համաձայնության եկան և նրա դեմ խոշոր տորմիդ հանդես եկան: Նրանց հարեց ոմն Կոզմաս՝ գահի թեկնածու: Բանակը գլխավորում էին Յելլադայի տուրմարի Ադալլիանուրը և Ստեփանուրը, որոնք, մայրաքաղաքին մոտենալով, ինդիկիսի 10-րդ տարվա ապրիլ ամսի 18-ին բախվեցին բյուզանդիոնցիներին և պարտվեցին, իսկ նրանց նավերն էլ հեղուկ կրակի ճարակ դարձան: Ապստամբների մի մասը ջրասույզ եղավ փոսի մոտ, որոնց թվում էր նաև Ադալլիանուրը, որը սպառնալիությամբ հանդերձ իրեն ջուրը գցեց: Վերապրողները կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի - Մ.Ֆ.) կողմն անցան: Կոզմասն ու Ստեփանուրը գլխատվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁸²³ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 109 թվականին արշավեց Մուավիա իբն Յիշամը և նրա հետ էր առաջապահ զորքի հրամանատար ալ-Բաթթայը: Նա գրավեց Խանջարան» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մուավիա իբն Յիշամը արշավեց Ռումի երկիրը և ուղարկեց Բաթթային՝ Խանջարա, որը նվաճեց այն» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Յեշմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) իր եղբայր Մսլիմին 7 բյուր հեծյալով ուղարկեց մինչև Բյուզանդիա» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 39):

¹⁸²⁴ «Եվ եկավ Յեշմ (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի - Մ.Ֆ.) ու գրավեց հռոմեացիներին: Նա գրավեց Գեներալ քաղաք և Նիկիան, բազում գերիներ վերցրեց և դարձավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ արաբները արթայի որդի Մուավիայի գլխավորությամբ կրկին հարձակվեցն ռումների տարածքների վրա: Եվ ահա նրանք տասպալեցին Փանգրա քաղաքի պարիսպները» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ արաբները արթայի որդի Մուավիայի գլխավորությամբ կրկին հարձակվեցն ռումների տարածքների վրա: Եվ ահա նրանք տասպալեցին Փանգրա քաղաքի պարիսպները» (Բար-Յեբրետոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Իսկ Մուավիա իբն Յիշամը արշավեց Ռումի երկիրը և գրավեց մի բերդ, որի անունն էր Թիբա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁸²⁵ «Ինդիկիոսի այդ նույն 10-րդ տարվա ամռանը յուրայինների դեմ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի - Մ.Ֆ.) տարած փառաբար հաղթանակից հետո երկու ասրակնոս էմիրների զորաբանակներ հարձակվում են Բյուզանդիայի Նիկիա քաղաքի վրա՝ Ամերը 15.000 թեթևագնեներով, որ պաշարեց անպարտասու միժակում գտնվող քաղաքը, իսկ նրա հետևից էլ ուր ու կես բյուր զինվորներով եկող Մուավիան, բայց երկարատև և պաշարումից, պարիսպների մասնակի բանդումից հետո էլ նույնիսկ այնտեղ գտնվող պաշտելի սուրբ հայրերի տաճարի, ինչպես և նրանց աստծուն ընդունելի աղոթքների պատճառով նրանց չհաջողվեց գրավել քաղաքը: Այս տաճարի պատերից էին կախված նրանց

նվիրական սրբապատկերները, որոնք մինչև օրս պաշտելի են իրենց սուրբ հայրերի համախոհներին: Արտավազդի **(Օսպիկոն քանակաթնի գորավար, ապագա կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանի – Մ.Ֆ.)** տարատոհմն Կոնստանդին, տեսնելով պատից կախված աստվածածնի պատկերը մի բար վերցրեց և շարտեց նրա վրա, ջարդ ու փշուր արեց այն և ցած գցելով տորոց: Տիրուհին, գալով նրա երազում, ասաց . «Այդ ի՞նչ մեծ սխրանք գործեցիր իմ դեմ, բայց իրականում այդ բարը գլխիդ գցած եղար»: Հաջորդ օրը, երբ սարակինոսները պարսպի վրա գրոհեցին և մարտն սկսվեց, այս Կոնստանդինը, որպես բաց զինվոր, շտապեց դեպի պարիսպը, բայց բաբանից նետված մի բար փշրեց թշվառականի զանգն ու երեսը և նա իր ամբարշտության արժանի հատուցում ստացավ: Արաքները բազում գերիններով ու ավարով վերադարձան: Այս դեպքում էլ աստված ամբարիշտ Լևոնին ցույց տվեց, որ այդպես եղավ ոչ թե ցեղակիցների բարեպաշտության պատճառով, ինչպես նա կարծում էր, այլ ինչ-որ աստվածային անձառեղի վճռով, սուրբ հայրերի միջնորդությամբ և այդ բաղաբուն պահվող նրանց նվիրական պատկերների օգնությամբ» (Թեոփիանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ամռան գալուն պես սարակինոսների մեծաթիվ զորքը հարձակվեց հռոմեական տերության վրա: Նրանց գլխավորում էին Ամերը և Մուավիան, ինչպես նրանց կոչում են սարակինոսները: Նրանք հասան մինչև Բյուզանդիայում գտնվող Նիկիա քաղաքը: Այն բանից հետո, երբ նրանք որոշ ժամանակ այն պաշարման ենթարկեցին, ի վերջո առանց հաջողության Նահանջեցին» (Նիկեոսի պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Լևոնի **(Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի – Մ.Ֆ.)** տասներկուերորդ տարում տաճիկները Նիկիա են գալիս» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

«Եվ եկավ Հեշմն **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** գրավեց հռոմեացիներին: Նա գրավեց... Նիկիան, բազում գերիններ վերցրեց և հետ դարձավ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ արաքները... Ելան ու ճամբար դրեցին Նիկիա քաղաքի դիմաց: Արաքները 40 օր շարունակ պայքարեցին այս քաղաքի դեմ և փորեցին պարիսպների տակ ու փլեցին դրանք, որից հետո ռումները նավերով փախան, իսկ արաքները քաղաք մտան և ավերեցին այն: Այդ ժամանակ Հիշամը հրամայեց սպանել Ռում գերիններին, բանի որ Լևոնը մինչ այդ նույն կեպ էր վարվել արաք գերինների հետ» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ արաքները... Ելան ու ճամբար դրեցին Նիկիա քաղաքի դիմաց: Արաքները 40 օր շարունակ պայքարեցին այս քաղաքի դեմ և փորեցին պարիսպների տակ ու փլեցին դրանք, որից հետո ռումները նավերով փախան, իսկ արաքները քաղաք մտան և ավերեցին այն: Այդ ժամանակ Հիշամը հրամայեց սպանել Ռում գերիններին, բանի որ Լևոնը մինչ այդ նույն կեպ էր վարվել արաք գերինների հետ» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁸²⁶ «Դրանից հետո Պողոս պատրիկը իր մարդկանց ուղարկեց սպանելու Հռոմի պապին, սակայն, բանի որ լանգոբարդները պատերազմում էին նրա դեմ ի պաշտպանություն պապի, սպուլեանցիները նրան հետ մղեցին Սալարիսյան կամրջի վրա: Այլ վայրերում ևս տոսկանական լորագործները նույնն արեցին ու Ռավեննայի մարդկանց մտադրությունը ձախողվեց» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 6, գլուխ 49):

¹⁸²⁷ «Այդ ժամանակ Լիուտուպրանդոս արքան **(Լանգոբարդական թագավորության արքա Լիուտուպրանդոս – Մ.Ֆ.)** պաշարեց Ռավեննան ու ավերեց Կլասիսը...: Նույն կերպ նաև Լիուտուպրանդոս արքան հարձակվեց Ֆրեյսյանոյի, Մոնտեբելոյի, Բուսետայի, Պերսիկետոյի, Բոնոնիայի, ինչպես նաև Եմիլիայի ամրոցներ Պենտապոլսի ու Օսիմոի վրա: Նույն կերպ նա գրավեց նաև Մուտրիոսը, որը, սակայն, որոշ ժամանակ անց հետ տրվեց հռոմեացիներին» (Պողոս Սարկավազ «Լանգոբարդների պատմություն», գիրք 6, գլուխ 49):

¹⁸²⁸ «Այդ տարի Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** Անդալուսական կողմից արշավեց թուրքերի դեմ, ավարի տվեց, գերեվարեց և ողջ վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** արշավեց, զորքերը տարածեց Անդալուսականում ու նրանք այնտեղ ձեռնեցին» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Հաջորդ տարի՝ Հիջրի 115 թվականին Դերբենդ եկավ Աբու Մուսլիմը, որը, Հիշամի **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** հանձնարարությամբ Շամից ու Ջազիրայից հեռոց վերցնելով 24.000 հոգի, սկսեց Դադստանում սրի միջոցով մահմեդականություն տարածել: Նա տարբեր տեղերից եկած մարդկանց Դերբենդում պահակության նշանակեց և նրանց համար ռոճիկ սահմանեց: Եվ ահա Աբու Մուսլիմը, գալով Դերբենդ, սկզբում վերականգնեց ու կարգի գցեց երկաթյա դարպասները, իսկ հետո հեռացավ» (Ամանուն «Դերբենդ-Նամե»):

¹⁸²⁹ «Այդ տարի Մուավիան առավ Անտուս բերդը և վերադարձավ» (Թեոփիանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Մուավիան արշավեց Ռումի երկիրը և գրավեց Միսլան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մուավիա իբն Հիշամը արշավեց Ռումի երկիրը ու նվաճեց մի բերդ, որը կոչվում էր ալ-Ղաթթասին» (իբն Խայաթ «Պատմություն»): «Այդ տարի Մուավիա իբն Հիշամը արշավեց Ռումի երկիրը և գրավեց նրանց բերդերից երկուսը՝ Միսլան ու ալ-Բավվան» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸³⁰ «Հուլյների 1040 թվականին Մասլաման **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** գրավեց Նեոկեսարիան և, գերելով այդ քաղաքի մարդկանց, ինչպես իսկական գազան նրանց բոլորին գերության վաճառեց, բացառությամբ միայն իրենաներին, որոնք այդ քաղաքում էին: Բանն այն է, որ սրանք զաղտնի եկել էին Մասլամայի մոտ, և նրանից անվտանգության երաշխիքներ ստանալով, նրան քաղաք էին մտցրել: Ահա այս պատճառով էր, որ Մասլաման, թեև գերեց նրանց, սակայն չվաճառեց, այլ վերցրեց իր հետ» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁸³¹ «Անել Է Աբու Խալիդը, թե այդ տարում Սուլայմ ցեղից Ուբայդա իբն Աբդ ալ-Ռահման ալ-Չաբուանին եկավ Իֆրիկիա և Օսման իբն Աբու Ուբայդային 700 հոգով ուղարկեց արշավանքի: Նա հարձակվեց Միկիլիայի Սիդակուզա քաղաքի վրա: Նրանք բախվեցին, գերի ընկավ նրանց պատրիկը և Ալլահը նրանց պարտության մատնեց» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸³² «Այդ տարի Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** արշավեց խազարաց երկիրը և սրանք այն արշավներն են, որ կոչվում են Թինի արշավանքներ: Անել Է Աբու Խալիդը, լսելով իբն Բառա ալ-Նումայրիից, թե Մասլաման դիմեց Տալմիս և Դարբանդի մոտերքում հանդիպեց խազարաց բռնակալին **(խազարական խաբանության խաբան Իբուզիր Գյալանին – Մ.Ֆ.)**, որը բազմամարդ զորքով էր: Նրանք շատ օրեր պատերազմեցին, ապա Ալլահը նրանց փախուստի մատնեց և դա պատահեց Հիջրի 110 թվականի Տումանար Բ ամսի 7-ին, ինիզաբթի օրը» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Նրա **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** օրոք Մասլաման **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** արշավեց թուրքերի դեմ... և բախվեց խաբանի **(խազարական խաբանության խաբան Իբուզիր Գյալանի – Մ.Ֆ.)** հետ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Զիրիստոսի 1039 թվականին Մասլաման **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** մեծ զորքով կրկին ներխուժեց թուրքերի երկիր: Ծակատամարտը տևեց 40 օր և, երբ արաքները տեսան, որ չեն կարող հաղթահարել թուրքերին, թողեցին իրենց գույքն ու փախան» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն» գիրք 11, գլուխ 21):

«Հուլյների 1039 թվականին Մասլաման **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** կրկին եկավ թուրքերի երկրի վրա, սակայն ուժերն անհավասար էին և արաքները, լքելով իրենց ունեցվածքը, փախան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁸³³ «Նրա **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** օրոք Մասլաման **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** արշավեց թուրքերի դեմ և գրավեց Ալանաց դոմրը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մասլաման **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** արշավեց թուրքերի դեմ Ալանաց դոմերի կողմից: Հանդիպելով խաբանին **(խազարական խաբանության խաբան Իբուզիր Գյալանին – Մ.Ֆ.)** և նրա զորքերին՝ նա մոտավորապես մեկ ամիս կռվեց: Աստիճանական եկավ, խաբանը փախուստի դիմեց ու հեռացավ: Մասլաման վերադարձավ Չուկլարնային ճանապարհով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Անել Է Աբու Բառան, լսելով Աբդալլահ իբն Ուսայր ալ-Զիլաբիից, թե Մասլաման **(Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեդիեի – Մ.Ֆ.)** անցավ Ալանաց դոմրով և նրա դեմ ելան խազարները, որոնք գոտենարտեցին նրա հետ այնքան, մինչև գիշերն անջատեց նրանց և Մասլաման անվտաք վերադարձավ: Անել Է իբն ալ-Զաբին թե Մասլամայի պատերազմը նրանց հետ մոտավորապես մեկ ամիս տևեց՝ խիստ անձրևային պայմաններում» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸³⁴ «Այդ օրերին Ռավեննայի Էթարթոս ու պրիմաստոր ժամանեց Վենետիկ ու հուսահատ կերպով սկսեց վենետիկցիներին աղաչել օգնել իրեն, որ ինքը կարողանա պաշտպանել ու փրկել սեփական քաղաքը, որը գրավել էր Լիուտուպրանդոս արքայի **(Լանգոբարդական թագավորության արքա Լիուտուպրանդոս – Մ.Ֆ.)** եղբորորդի Իլդեբրանդն ու Վիչենցայի դուքս Պարադեյը» (Հովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 12):

1835 «Անել է իբն ալ-Քալբին, թե այդ տարում Մուավիա իբն Յիզամը ամառային ձախ արշավանք կատարեց դեպի Ռումի երկիր, սակայն հեռացավ՝ ոչ մի թակարդի չհանդիպելով: Այդ տարի խալիդ իբն Յիզամը Նույնպես ամառային արշավանք կատարեց Ջազիրայից այն կողմ ու հասավ Կեսարիա» (իբն խայթա «Պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիզամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի – Մ.Յ.) օրոք Յիզրի 111 թվականին Մուավիա իբն Յիզամը ամառային ձախ արշավանք կատարեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մուավիա իբն Յիզամը ամառային ձախ արշավանք կատարեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

1836 «Թուրքերը հարձակվեցին Ատրպատականի վրա, նրանց դեմ դուրս եկավ Ֆարիս իբն Ամր ալ-Թալին (Արմինիայի ոստիկան ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թալին – Մ.Յ.) ու փախուստի մատնեց նրան» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի թուրքերը շարժվեցին դեպի Ատրպատական, նրանց դեմ դուրս եկավ ալ-Ֆարիս իբն Ամրուն (Արմինիայի ոստիկան ալ-Ֆարիս իբն Ամրու ալ-Թալին – Մ.Յ.) և պարտության մատնեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

1837 «Վենետիկցիները հավանության արժանացրեցին էքսարքոսի խնդրանքը և նավատորմով ուղղվեցին դեպի վերը հիշատակված Ռավեննա քաղաք: Արդյունքում վերը հիշատակվածներից Իդեբրանդը կենդանի գերվեց, իսկ երկրորդն էլ, որը կոչվում էր Պարադեյ, մարտի ընթացքում զոհվեց: Եվ ահա քաղաքը պետք եղած կարգով վերադարձվեց էքսարքոսին ու պրիմաստին» (Յովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 12):

1838 «Յետո նա (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմին – Մ.Յ.) անցավ Կուրը և ճեղքեց այն գետը, որ Սամուր է կոչվում ու, դիմելով խազարների կողմը, մեծ կոտորած սարքեց: Նա կռվեց Ֆամզին երկրի բնակիչների հետ, ապա հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ նրանց տեղափոխի խազան գավառը, որտեղ նրանց երկու գյուղ հատկացրեց: Նա հարձակվեց Ղումֆե ժողովրդի վրա, գերեվարեց ու մնաց Շաբեում, իսկ իր զորքը ձմեռեց Պարտավում ու Բալլականում» (Բալլագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Դրանից հետո Յիզամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիզամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքը – Մ.Յ.) գրեց ալ-Ջառահին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմին – Մ.Յ.), որն այդ ժամանակ գտնվում էր Շաբիի երկրամասում՝ հրամայելով նրան պատերազմ սկսել խազարների դեմ: Իր նամակում նա խոստացավ նրան Ատրիքի գինվորական ջոկատներից օժանդակություն ուղարկել: Ալ-Ջառահը հրապարակեց այդ խոստումով և, ելնելով Շաբիից, ժամանեց Բարդայի ամրոց: Դրանից հետո նա ելավ այնտեղից և ուղղվեց Բալլական կոչվող քաղաքը, որտեղից էլ եկավ Վարդան: Դրանից հետո նա անցավ Բաքարվան և հասավ Արդեբիլին, որտեղ էլ տեղակայվեց: Այստեղ այդ ժամանակ մեծ թվով մահմեդական ռազմիկներ կային: Ալ-Ջառահը այստեղ ճամբար զարկեց և սկսեց այստեղից ջոկատներ ուղարկել Մուղան, Գիլան ու Թալական: Նրա ջոկատները մեկնում էին, մարտնչում և վերադառնում Արդեբիլ» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Այդ տարի Յիզամ իբն Աբդ ալ-Մեդիք-խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիզամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքը – Մ.Յ.) իր եղբորը՝ Մաալամային (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալամային իբն Աբդ ալ-Մեդիքը – Մ.Յ.), հանեց Արմինիայի ու Ատրպատականի կառավարչի պաշտոնից և նշանակեց ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմինին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմինին – Մ.Յ.),՝ երկրորդը անգամ: Անել է Աբու խալիդը, լսելով Աբու-խաթթաբից, թե ալ-Ջառահը երկրորդ անգամ կառավարիչ դարձավ Յիզրի 111 թվականին: Նա եկավ Տիդիս և արշավեց խազարների իր բաղադր վրա, որը կոչվում էր Բարդա, գրավեց այն, ապա մեկնեց: Խազարները մեծ բազմությամբ զորք հավաքեցին խաթանի որդու հետ ու մտան Ֆայաստան: Խաթանի որդին առաջ շարժվեց ու պաշարեց Արդաբիլի ժողովրդին (այստեղ հեղինակը ընդհանուր խոսքերով նկարագրում է այն, ինչ տեղի ունեցավ մի քանի տարի անց – Մ.Յ.):» (իբն խայթա «Պատմություն»):

«Այդ տարի Յիզամը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիզամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքը – Մ.Յ.) ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմինին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմինին – Մ.Յ.) նշանակեց Ֆայաստանի կառավարիչ, այդ պաշտոնից հանելով իր եղբորը՝ Մաալամային իբն Աբդ ալ-Մեդիքին (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալամային իբն Աբդ ալ-Մեդիքը – Մ.Յ.): Սա խազարաց երկիրը մտավ Տիդիսի կողմից, գրավեց նրանց ալ-Ֆարդա քաղաքը և ողջ վերադարձավ: Խազարները հավաքվեցին, կուսակալեցին, շարժվեցին դեպի մահմեդականների երկիրը և սա դարձավ պատճառը Ջառահի սպանության, ինչպես կոտենենք կամիքն Ալլահի (այստեղ հեղինակը ընդհանուր խոսքերով նկարագրում է այն, ինչ տեղի ունեցավ մի քանի տարի անց – Մ.Յ.):» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Յայդ 178 թվականին Ջառահը (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմին – Մ.Յ.) երկրորդ անգամ Աբխազիայի վրայով մտավ Խազարիք» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

«Այս ամենը տեղի ունեցավ այն պատճառով, որ, ինչպես ասացինք, թուրքերը շատ անկայուն էին, անհավատարիմ իրենց տված խոսքերին և երդումներին՝: Ահա այդ ամենին վերջ տալու նպատակով էր, որ Յիզամն (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիզամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքը – Մ.Յ.) ուղարկեց իր զորավար Ջառահին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմինին – Մ.Յ.),՝ հետը դնելով մեծ քանակի ռազմիկներ: Եվ ահա սրանք, մտնելով թշնամու երկիր բերանավազի ժամանակ, այնտեղ շատ կուսակներ հասցրին, ինչն իր հերթին շատ զայրացրեց սրանց...: Ջառահը, մարտնչելով թուրքերի դեմ, նրանցից մեծ քանակի զինվորներ կոտորեց և շատ գերիներ վերցրեց, որից հետո Յիզամի մոտ մարդ ուղարկեց, որ իրեն օգնության հասնե» (Դիոնիս Տել-Մաիրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Յուլյանի 1039 թվականին արաբները կրկին ներխուժեցին թուրքերի երկրի, սակայն հաջողության չհասան, որից հետո թողնեցին իրենց ունեցվածքը և նահանջեցին» (Բար-Եբրեոս «Աշխարհի պատմություն», գիրք 10):

1839 «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիզամ իբն Աբդ ալ-Մեդիքի – Մ.Յ.) օրոք Յիզրի 111 թվականին... Սալիդ իբն Յիզամը՝ ամառային աջ արշավանք կատարեց...: Նրա օրոք Մուավիա իբն Յիզամը արշավեց ռումների դեմ, սակայն չկարողացավ մտնել նրանց երկիրը: Նա բանակ գրեց Ամկ վայրում՝ Մարաշի կողմերում» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Անել է իբն ալ-Քալբին, թե այդ տարում Մուավիա իբն Յիզամը ամառային ձախ արշավանք կատարեց Ռումի երկիր, սակայն հեռացավ՝ ոչ մի թակարդի չհանդիպելով: Այդ տարի խալիդ իբն Յիզամը Նույնպես ամառային արշավանք կատարեց Ջազիրայից այն կողմ ու հասավ Կեսարիա» (իբն խայթա «Պատմություն»):

«Այդ տարում... Սալիդ իբն Յիզամը՝ ամառային աջ արշավանք կատարեց, մինչև որ հասավ Կեսարիա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

1840 «Այդ տարի Մաալաման (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալամային իբն Աբդ ալ-Մեդիքը – Մ.Յ.) արշավեց Ռոմանոսիայի վրա և, գալով Կապադոկիայի, նենգություններ առավ խարսխանոս բերդը» (Թեոֆանոս խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Մուավիա իբն Յիզամը կրկին ներխուժեց Բեթ-Ռոմանիա և գրավեց Կապադոկիայի գլխավոր քաղաք խարսխանոնը» (Միքայել Ատրի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 21):

«Իբն ալ-Քալբին ասել է, թե այդ տարում Մուավիա իբն Յիզամը Մալաթիայի կողմից ամառային արշավանք կատարեց Ռում և նվաճեց խարսխանոնը» (իբն խայթա «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մուավիա իբն Յիզամը ամառային արշավանք կատարեց ու գրավեց խարսխանոնը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարում Ջաֆար Բաթթալ Ղազին անհավատներից գրավեց Սվազը և այն իսլամական երկրի վերածեց» (Զյաթիբ Զելեթի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 41):

1841 «Խազարների արքա խաթանը (խազարական խաթանության խաթան Իրուզի Գյալանը – Մ.Յ.) դեսպաններ ուղարկեց անաստվածների երկրի բոլոր ծայրերը և հավաքեց բոլոր նրանց, ովքեր իր հետ Նույն հավատի ու ցեղի էին՝ կոչ անելով պատերազմի ելնել մահմեդականների դեմ: Նրանք բոլորը համաձայնություն տվեցին: Նրանց հորդային նա հրամայեց հավաքվել իր որդի Բարսեղ իբն խաթանի մոտ ու արշավանքի ելնել ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմին – Մ.Յ.) ու նրա ռազմիկների դեմ պատերազմելու համար դեպի Ադրբայջան: Եվ ելավ Բարսեղ իբն խաթանը 300.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած, որը կազմված էր խազարներից և անաստվածների այլ ցեղերից: Շուտով նրանք զորքով ժամանեցին ալ-Կուրի և առ-Դասի միջագետք, որտեղից էլ ուղղություն բռնեցին դեպի Վարդան, գրավեցին այն ու կոտորեցին նրա բոլոր բնակիչներին» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Խազարները հարձակվեցին՝ անցնելով Արաքսը: Նա (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Ֆաթմին – Մ.Յ.) կռվեց նրանց հետ Վարդանակետի դաշտում» (Բալլագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ ժամանակ խաթանի որդին Ատրպատականում ասպատակում էր, վարչի տալիս, գերեվարում ու կոտորում: Նա պաշարել էր Վարդանակետի քաղաքը: Ֆարաշին վախենալով, որ նրան կհաջողվի այն գրավել, իր մարդկանցից ոմանց թաքնում ուղարկեց Վարդանակետի բնակիչների մոտ: Յայտնելով իր ժամանումը՝ նա հրամայեց համբերել: Նրա սուրհանդակը գնաց, սակայն խազարների հանդիպեց, որոնք բռնեցին նրան ու հարցաքննեցին: Նա պատմեց և ճիշտ խոսեց: Ասացին նրան. «Եթե անես այն, ինչ-որ բեզ կիրամայնեք, բեզ հետ լավ կվերաբերվեն և ազատ կարձակենք, թե չէ՝ կսպանենք»: Ասաց. «Իսկ ի՞նչ եք կամենում»: Ասացին. «Կասես Վարդանակետի բնակիչներին, որ դուք ոչ մի օգնություն չեք ստանա և ոչ ոք չի կարող ձեր վիճակը բարելավել և կիրամայնեք քաղաքը մեզ հանձնել»: Նա համաձայնեց և, երբ քաղաքի մոտեցավ, այնպես կանգնեց, որ բնակիչները լսեն նրա խոսքը: Ասաց նրանց. «Գիտե՞ք ինձ»: Ասացին. «Դու այսինչն ես»: Ասաց. «Ֆարաշին ասում է, որ հասել է այսինչ վայրը շատ զորքով: Նա իրամայն է ձեզ պահել քաղաքը ու դիմանալ, քանզի այս երկու օրում ձեզ օգնության կհասնի»: Նրանք իրենց ձայները

բարձրագրին գոչելով. «Այլահ աբբար, և չկա աստված, բացի Այլահից»: Խազարները սպանեցին այդ մարդուն և Վարդանակերտ քաղաքից հեռացան: Իր զորքով հասավ Գարաշին, սակայն ոչ ոք չկար այնտեղ» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁸⁴² «Դրանից հետո նրանք ելան Վարդանից՝ Նպատակ ունենալով հարձակվել ալ-Ջառահի իբև Աբդալլահի (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.) ու նրա զորքի վրա, որն այդ ժամանակ ցրված էր ողջ Ադրբեջանում: Խազարները սկսեցին ողնացնել մահմեդականների զորքը, որտեղ էլ որ հանդիպեին՝ այրելով ու թալանելով այն ամենը, ինչ ընկնում էր աչքերով: Այդ մասին իմացավ Ջառահի իբև Աբդալլահի և գրեց Ֆիշամ իբև Աբդ ալ-Մեյիթին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբև Աբդ ալ-Մեյիթին - Մ.Ֆ.)՝ տեղեկացնելով նրան այդ ամենի մասին և պահանջելով օժանդակություն: Սակայն Ֆիշամը չէր շտապում ալ-Ջառահիին օժանդակություն ուղարկելու հարցով և Ջառահի ավելի ու ավելի էր մոտենում բուն Ադրբեջանին: Այդ ժամանակ ալ-Ջառահի իբև Աբդալլահի ելավ ու շուտով հասավ Սաբալան կղզի՝ սարի մոտ տարածվող արոտատեղիներին, որտեղ էլ տեղակայեց իր զորքը: Դրանից հետո նա շարունակեց ուղին և հասավ գետին խաչմերուկի մոտ՝ դրա վրայով կամուրջ գցելով: Այդ կամուրջ մինչև մեր օրերը հայտնի է որպես ալ-Ջառահի կամուրջ: Այդ ժամանակ ալ-Ջառահիի հետ միասին գտնվում էր Ադրբեջանի ղեկավարը, որին կոչում էին Մարդան-շահ և որը կրակապաշտ էր: Նա եկավ ալ-Ջառահիի մոտ և ասաց. «Ով էմիր, դու շատ քիչ զորք ունես, իսկ թշնամիների զորքը շատ է ու բանակն էլ՝ մեծ: Պետք չէ սակավ ուժերով որևէ գործողություն վարել մեծ բանակի դեմ հաղթապալությամբ, բայց չէ՞ որ Սաբալան լեռը բեզմից հեռու չէ: Շտապիր դեպի այն և տեղակայվիր նրա լանջերին, որպեսզի թո թիկունքը անվտանգ լինի ու այդ պայմաններում մարտնչիր թշնամու դեմ միայն ճակատից այնքան ժամանակ, քանի դեռ հավատացալների Եմիրից բեզ օգնություն չի եկել»: Եվ ասաց ալ-Ջառահի. «Ով Մարդան-շահ, ես կարծում եմ, որ դու վախկոտի մեկն ես», իսկ սա պատասխանեց. «Ես վախկոտ չեմ, այլ ուղղակի խորհուրդ եմ տալիս բեզ՝ ինչպես վարվել»: Ալ-Ջառահի ասաց. «Այդո՞ք ձեր կանայք չեն պատմել իմ մասին, որ ես չեմ վախենում մարտնչել Այլահի թշնամիների դեմ»: Դրանից հետո ալ-Ջառահի ելավ այդ վայրից և շուտով հասավ Շահրիզադ կղզի՝ գլուխը: Այդ սարի ստորոտում խողխողացող ջրի աղբյուր կար: Զեր հասցրել դեռ ալ-Ջառահի ամրանալ այդ վայրում, երբ, կարծես հեղեղ և գիշերային խավար, մոտեցան խազարները: Ալ-Ջառահի սկսեց պատրաստել իր ռազմիկներին և նրա ջոկատները իրար հետևից մոտենում էին: Եվ ասաց ղեկավար Մարդան-շահը ալ-Ջառահի իբև Աբդալլահին. «Ով էմիր, արդյո՞ք թո կորնում չի ասվում, որ, եթե թշնամին նույնիսկ ձեր հակառակորդն է, բայց հետո ընկնում է պատերազմում որպես իրական խառնակ՝ սպանվում է թուրը ձեռքին կռվելով հեթանոսների դեմ, ապա նա դրախտում է խառնակ կհամարվի»: Ալ-Ջառահի պատասխանեց նրան. «Այո, ով Մարդան-շահ, մենք այդպես ենք ասում և դրանում կասկած չունենալիս»: Այդ ժամանակ ղեկավար վերցրեց իր դանակը, որը թաքցրել էր ջրի ծայքերում, հետո հանեց շորերը և իրեն իրական խառնակի պես պահեց: Նա վերցրեց նաև թուրը, նետովեց խազարների դեմ ու մարտնչեց այնքան ժամանակ, մինչև որ չսպանվեց: Ու բորբոքվեց պատերազմը մահմեդականներ ու խազարների միջև: Խազարները մարտնչում էին բուռն կատաղությամբ, իսկ մահմեդականներն էլ այդ մարտում այրվում էին զայրույթից... (հետագա տեքստը վնասված է, սակայն իմաստից պարզ է, որ խոսքը գնում է ալ-Ջառահիի վիրավորվելու մասին - Մ.Ֆ.): Նա իր մոտ կանգնեց մահմեդականներին և գրեց. «Շտապե՛ք դեպի դրախտ, այլ ոչ թե դժոխք: Շտապե՛ք ճշմարիտ ուղին բռնել, այլ ոչ թե ընկե՛ք խավարի մեջ: Շտապե՛ք ողորմվելու մոտ, այլ ոչ թե սատանայի: Շտապե՛ք ընկնել դրախտային այգին, այլ ոչ թե դժոխքի գեղեցիկը»: Նրա գուլյանը ևս շարունակում էր այս կերպ կոչ անել, մինչև որ մահմեդականները չայրվեցին ճակատամարտի կրակով: Երբ ալ-Ջառահին տանում էին, նա նման ոտանավոր ասաց...: Դրանից հետո խազարները ելան, սակայն մահմեդականները շարունակեցին մարտնչել այնքան ժամանակ, մինչև որ մեծաթիվ խազարներ չկոտորվեցին, թեև նրանք ևս ընկան: Եվ վերցրեցին խազարները ալ-Ջառահի ռազմիկներին թրերի վրա ու կոտորեցին գրեթե բոլոր նրանց, բացառությամբ 700 կամ ավելի քիչ ռազմիկների, որոնք նահանջեցին դեպի Սաբալան լեռը: Խազարները, սակայն, չհետևադիմեցին նրանց, այլ նետվեցին ապարի հետևից: Բարսեղը իբև խաբանը հրամայեց փնտրել ալ-Ջառահին և նրան գտան սպանվածների մեջ: Բարսեղը հրամայեց գլխատել նրան: Դրանից հետո նրանք զավթեցին նրա ունեցվածքը, կանանց, երեխաներին, ծառաներին ու բոլոր նրանց, ով նրա հետ կար» (Աբու Մուհամմադ իբև Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Ջառահի (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.) Ֆիշի 112 թվականին Պարտավից եկավ Ատրպատական և Սաբալանի դաշտում բանակ դրեց: Այստեղ մի գետ կար, որի վրա կամուրջ կապեց և դա այսօր կոչվում է Ջառահի կամուրջ: Ասել է Աբու խալիդը, լսելով Աբու Բառայից, թե Ջառահի Ֆիշի 112 թվականին գրոհեց իբև խաբանի դեմ, որը պաշարել էր Ադրաքի ժողովրդին: Սաստիկ պատերազմ տեղի ունեցավ և Ջառահի սպանվեց, Այլահը ողորմի նրան, իսկ դա եղավ Ֆիշի 112 թվականին Ռամադան ամսից ութ օր մնացած...: Նրանք Ադրաքիի դեմ բարակնետ մեքաններ օգտագործեցին, իսկ Ադրաքիի ժողովուրդը կոչվում էր նրանց դեմ, սակայն, երբ պաշարում էր նրանց, հանձնեցին այդ քաղաքը: Խազարները մտան, կոտորեցին ռազմիկներին և նրանց ընտանիքներին գերեվարեցին: Ասել է Աբու խալիդը, լսելով Աբու-խաթթաբից, իսկ նա՝ Սուլայմ ցեղի մի մարդուց, թե Ջառահի սպանվել էր Արշակուն...: Ասել է իբև ալ-Քալիթին, թե Ջառահի և նրա զինակիցները նահատակվեցին Ադրեբիլի դաշտում: Նա իր եղբորը՝ ալ-Ռաջա իբև Աբդալլահին, իրեն փոխանորդ էր նշանակել, սակայն եկավ ալ-Գարաշին, Այլահը նրանց պարտության մատնեց ու նրանցից ամեն ինչ ազատեց» (իբև խալաթ «Պատմություն»):

«Երբ Բալանջարը գրավեց, առաջ շարժվեց ու սկսեց ամեն մի քաղաքում կանգ առնելով հետապնդել խազարաց թագավոր խաբանին (խազարական խաբանության խաբան Իբուդի Գյալանին - Մ.Ֆ.), մինչև, որ հասավ Դաբիլ գետը, որը Ատրպատականի կազմում է: Այնտեղ կռվեցին ու սպանվեց Ջառահին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.) ու բոլոր ընկերակիցները...: Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբև Աբդ ալ-Մեյիթին - Մ.Ֆ.) օրոք Ֆիշի 112 թվականին թուրքերը մտան Ադրեբիլի հողը, նրանց դեմ արշավեց Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին: Սա բախվեց թուրքաց թագավորի հետ և վերջինս սպանեց նրան» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ապա խազարները շուռ եկան դեպի Ադրեբիլի նահանգը: Ջառահի (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.) նրանց հետ երեք օր կռվեց Պալաստանի սահմանից չորս փարսալի հեռավորության վրա և նահատակվեց իր ընկերակիցների հետ միասին: Արդյունքում գետը կոչվեց Ջառահի գետ և նրա վրա եղած կամուրջն էլ նրա անունով կոչվեց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի սպանվեց ալ-Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.): Բանն այն էր, որ ինչպես նախապես հիշեցինք, նա մտել էր խազարաց երկիրը և նրանց պարտության մատնել: Պարտությունից հետո խազարներն ու թուրքերը հավաքվեցին Այլահ կղզի և նրանց դեմ դուրս եկավ ալ-Ջառահի իբև Աբդալլահի Ատրիթի զորքերով: Տեղի ունեցավ ամենասաստիկ ճակատամարտը, որ մարդիկ տեսել էին: Երկու կողմերն էլ համբերեցին, սակայն խազարներն ու թուրքերը թվով գերազանցում էին մահմեդականներին: Ջառահի, իր հետ եղածներով, նահատակվեց Ադրեբիլի դաշտում: Նախապես նա իր եղբորը՝ ալ-Ռաջա իբև Աբդալլահին (Արմինիայի ոստիկան ալ-Ռաջա իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.), հաջորդ էր նշանակել, որպես Պալաստանի կառավարիչ: Երբ Ջառահի սպանվեց, խազարների ցանկությունը բորբոքվեց և ներխուժեցին երկիրը, մինչև որ մոտեցան Մոսուլին: Սա մեծ դժբախտություն էր մահմեդականների համար» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Խաբանը (խազարական խաբանության խաբան Իբուդի Գյալանը - Մ.Ֆ.), հավաքագրելով տարաբնույթ թուրքական ցեղերից, արաբների դեմ ուղարկեց 300.000 իռզանց մի զորք, որը դրեց իր որդի Պեշեղայի տրամադրության տակ: Սա, անցնելով Դերբենդը, ճամբար գաղկեց Կուր և Արաքս գետերի միախառնման վայրում ու այստեղից շրջակայքն ամայացնելու համար տարբեր ջոկատներ ուղարկեց: Այդ ժամանակ Ջառահի (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.) ձեռքի տակ հավաքած զորք չունեւ, իսկ ինքն էլ թավրիզից անդին գտնվող Ուջանում էր՝ զբաղված այրտեղի կրակապաշտներին բնաջնջելով: Եվ ահա վերադառնալով՝ Ջառահի խազարների դեմ ելավ միայն փոքրաքանակ ուժերով: Ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ և մահմեդականները ջարդվեցին: Ջառահին ու Մարդան-շահը, որը ադրբեջանական Եմիրներից մեկն էր, ընկան մարտի դաշտում, իսկ Ջառահի ընտանիքը գերի ընկավ» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Մալաման (Ղուսիսային կուսակալության կուսակալ Մալաման իբև Աբդ ալ-Մեյիթին - Մ.Ֆ.) հսկայական բանակով անմիջապես շտապեց այդ կողմը, սակայն մինչ այդ Ջառահին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.) ու նրա բանակը սրի քաշվեցին, քանի որ թուրքերը, բոլոր կողմերից հսկայական բանակ հավաքելով, Ջառահին իր գինձորների հետ միասին շրջապատեցին և կոտորեցին, այնպես որ ոչ-ոք չգիրկվեց» (Դիոնիս Տել-Մահրաբի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Չաբորդ տարի խազարների թագավոր խաբանի (խազարական խաբանության Իբուդի Գյալանի - Մ.Ֆ.) որդին եկավ մտավ Ատրպատականի ու Առանի երկիրը: Բազմաբանակ արաբական զորքերով նրան դիմակայեց ու կատարի ճակատամարտ տվեց Արմինիա երկրի Ջառահի Եմիրը (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.), բայց Ջառահին սպանվեց, խազարները ավարի մատնեցին նրա ճամբարը և հաղթանակով հետ դարձան» (Անանու Եղեսիացի «Ժամանակագրություն», Գալվեված):

«Չաբթեցին Իսմայելի զորքին, որի զորավարն էր Ջառահի անունով ոմն զորավար (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.)» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 18):

«Մյուս տարի հանգես եկավ խազարների իշխան Ատորդդին և սպանեց Ջառահին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.) ու ձեռքակալեց Ջազիլին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

«Այդ տարի Մարաստանի և Պալաստանի վրա արշավեց խազարիայի խաբանի (խազարական խաբանության խաբան Իբուդի Գյալանի - Մ.Ֆ.) որդին և արաբների զորավար Ջառահին (Արմինիայի ոստիկան Ջառահի իբև Աբդալլահի ալ-Ռաբաթին - Մ.Ֆ.) Պալաստանում հանդիպելու, նրան

գործի հետ միասին կոտորեց: Ավարի առնելով Հայոց և Մարաց աշխարհը՝ նա վերադարձավ, արաբների մեջ մեծ սարսափ տարածելով» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁸⁴³ «Խազարները ուղղություն բռնեցին դեպի Արդեբիլ ու հարձակվեցին նրա վրա: Արդեբիլի բնակիչները շատ օրեր ու գիշերներ հետ էին մղում նրանց և բաղաբի պաշարումը երկարաձգվեց, սակայն օգնություն այդպես էլ չեկավ ու նրանք հանձնեցին բաղաբը: Խազարները ներխուժեցին Արդեբիլ թրի ուժով: Նրանք կոտորեցին նրա պաշտպաններին, բռնեցին կանացի ու երեխաներին և տիրեցին այն ամենին, ինչ կար բաղաբում: Դրանից հետո նրանց ցրվեցին Արդեբիլի շրջակայքում՝ պաշարելով, սպանելով, թալանելով ու բռնաբարելով» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

¹⁸⁴⁴ «Խազարները սրի բաշելով ամենքին կոտորեցին և իրենք ասպատակեցին Չարևանդ գավառը՝ պաշարելով Ամարիոտիկ կոչված ամրոցը...: Շուտով պարտության գույժը հասավ Ամարիոտիկ ամրոցը պահող գործին, և երբ լսեցին նրանց հասած չարիքը, թողեցին բերդը, որ պալաքել էին, և շտապեցին իրենց բանակատեղիի վրա հարձակվող թշնամու դեմ» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 18):

¹⁸⁴⁵ «Այդ ժամանակ դարձյալ հուզումներ եղան հյուսիսի կողմերում, բանգի մեռավ խազարաց արքան (**Խազարական խաբանության խաբան Իբուզի Գյավանը - Մ.Յ.**), որը խաբան էր կոչվում: Երբ այդ տեսավ նրա մայրը, որի անունն էր Փարսբիթ, հրաման տվեց Թարսնա կոչված զորավարին՝ բազում զորք հավաքել և հարձակվել մեր Հայոց աշխարհի վրա: Հավաքված զորքերը շարժվեցին Հոնաց աշխարհի միջով, ապա Ճորա պահակի և Մազթագ երկրի միջով ասպատակեցին Փայտակարան աշխարհը, անցան Երասխ գետը դեպի Դարսից երկիրը, ավերեցին Արտավեստ ու Փանձակ շահաստանը, Աթշիբագուան կոչված գավառը, Սպատար Փերոզը և Որմիզդ Փերոզը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 18):

«Հույների 1048 թվականին Մասլաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Ադր ալ-Մեյիթը - Մ.Յ.**) բանդեց Թուրքերի դարպասը: Բանն այն է, որ հոները, որ թուրքերն են, ելան իրենց երկրից և հսկայական վնաս պատճառեցին ինչպես Հայաստանին, այնպես էլ ողջ հյուսիսային երկրներին» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Զորիստորի 1042 թվականին թուրքերը ներխուժեցին արաբների երկիր: Նրանք Ադրբայջանում նվաճեցին մեծաքանակ բաղաբներ ու գյուղեր» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 21):

«Հույների 1042 թվականին թուրքերը ելան ու տիրեցին Ադրբայջանի մի շարք բաղաբներին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այն ժամանակ ելան թուրքերը Ադրբայջանի երկրից, գրավեցին բազում բաղաբներ և գնացին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Խազարները նվաճեցին Ատրպատականը և նրանց հեծյալները ասպատակեցին, մինչև որ հասան Մոսուլի մոտերը» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Հաղթողները ամայացրին Հայաստանն ու Ադրբայջանը, սակայն այդ ժամանակ Հայաստանում կտրված դրամներից երևում է, որ, չնայած այդ հանգամանքին, երկիրն այնուհանդերձ ամբողջովին շարունակում էր պատկանել արաբներին» (Աբբաս-գուլի-ադա Բաքիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

¹⁸⁴⁶ «Հիշամը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Ադր ալ-Մեյիթը - Մ.Յ.**) հրամայեց Սալիդին (**Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին - Մ.Յ.**) տալ 50 զրահ, 50 թուր, 50 նիզակ, 50 սաղավարտ, 50 աղեղ և 50 կապարձ ու բացի այդ նրան հանձնել նաև 50 արաբական նժույգներ: Դրանից հետո նա ազնվատոհմիկ արաբներից ընտրեց Ասորիքի լավագույն ռազմիկներին և, դնելով նրանց նրա տրամադրության տակ, ասաց. «Ծանո՞ւս ե՞ս, ո՞վ Սալիդ, բանի դեռ չես հասել առ-Ռաբբային, և չքես այն, մինչև զորք չհավաքես»: Եվ ելավ Սալիդը իր ցեղակիցների, բեռու եղբայրների և Ասորիքի ազնվացեղ մարդկանց գլուխն անցած ու հասավ առ-Ռաբբային: Հիշամը նրան հանձնեց զորքը և արշավի ելավ 50.000 մարդ: Հիշամը նրան 100.000 դիրհեմ ուղարկեց և հրամայեց շարժվել թշնամուն ընդառաջ: Եվ ահա ալ-Հարաշին իր ռազմիկների հետ մեկնեց թշնամուն ընդառաջ: Նա անցավ ալ-Տազիդայի բաղաբներով՝ հավաքագրելով այնտեղի այն բնակիչներին խազարների դեմ պատերազմի համար: Ամեն մի բնաբանում նա հավաքում էր այն մարդկանց, որոնք ուզում էին մասնակցել սրբազան պատերազմի: Նա շարունակում էր այսպես գործել, մինչև որ հասավ Արզն կոչվող բաղաբին: Եթե նա մի որևէ մարդ էր հանդիպում, որն առաջ ալ-Տառաիի (**Արմինիայի նախկին ոստիկան Տառաի իբն Աբդալլահ ալ-Հաբաթի - Մ.Յ.**) ռազմիկն էր եղել, նա ընդունում էր նրան իր զորքի շարքերը, որպես վետերան: Երբ նման մարդիկ տեսնում էին Հարաշին, նրանք հեկեկալով լաց էին լինում՝ հիշելով ալ-Տառաիին: Ալ-Հարաշին ևս լաց էր լինում, տառաջգործն հեղեղվում էր արցունքներով: Դրանից հետո նա նրանց գուժում հանձնեց, վստահություն ներշնչելով, և հրամայեց վերադառնալ խազարների դեմ պատերազմի: Ամեն մի վետերանի հետ ընդունում էր և հանձնում 10 դինար: Դրանից հետո նա հասավ այն լեռնանցքին, որը մինչև այժմ կոչվում է Բանու Չարաք, անցավ այն և մտավ Խյաթ բաղաբ, որի ամրոցում այդ ժամանակ մեծ թվով անասովածներ էին գտնվում: Նա մի բանի օր պաշարեց այն և գրավեց՝ կոտորելով ամրոցի պաշտպաններին և բաժանելով զավթված ավարը ռազմիկների միջև» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Տառաիի (**Արմինիայի ոստիկան Տառաի իբն Աբդալլահ ալ-Հաբաթի - Մ.Յ.**) առատածեռն էր, ազնիվ և Օմար իբն ալ-Ազիզ խալիֆայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օմար իբն Ադր ալ-Ազիզի - Մ.Յ.**) կառավարիչներից էր ու նրա մասին շատ բանաստեղծներ ողբեր գրեցին: Ասվում է, որ նա սպանվեց Բալանջարում: Երբ մահվան լուրը հասավ Հիշամ խալիֆային (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Ադր ալ-Մեյիթին - Մ.Յ.**), նա կանչեց Սալիդ ալ-Հարաշինին (**Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին (730-731, 732-733) - Մ.Յ.**) և ասաց նրան. «Ինձ տեղեկացրել են, որ Տառաիդ հետ է կանգնել անհավատների դեմ պայքարից»: Ասաց Հարաշին. «Ո՛հ, իշխան հավատացե՛ղ, ալ-Տառաիդ այնքան էր նվիրված Ալլահին, որ հազիվ թե կռվից փախչեր, սակայն նա սպանվեց»: Ասաց խալիֆան. «Ի՛նչ է կարծիքդ դրության մասին»: Ասաց. «Ուղարկիր ինձ բառատուն փոստի ձիերով, ապա ամեն օր բառատուն մարդ ուղարկիր և գրիր զորքերի հրամանատարներին, որպեսզի ինձ օգնության հասնեն»: Այդպես էլ արեց Հիշամը: Հարաշին շարժվեց և, ամեն մի բաղաբով անցնելիս, խառնակառում էր բնակիչներին, իսկ ուժեղ կամենում էր մասնակցել ջիհադին, արձագանքում էին նրա կոչին: Այսպես շարունակվեց, մինչև որ հասավ Արզն բաղաբ, ուր հանդիպեց Տառաիի զորքից մի խմբի: Նրանք արտասպեցին և նա էլ, նրանց նայելով, արտասպեց: Նա նրանց փող բաժանեց ու իր հետ վերցրեց: Դրանից հետո Տառաիի մարդկանցից ում որ հանդիպեց, վերցրեց իր հետ: Նա հասավ Խյաթ, որի դռները փակել էին իր առջև: Պաշարեց, գրավեց և ավարը բաժանեց իր ընկերակիցների միջև: Ապա՝ Խյաթից շարժվեց և աստիճանաբար բերդերն ու ամրոցները գրավելով հասավ Պարտավ, ուր և իջևանեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

¹⁸⁴⁷ «Իսկ խաբանին (**Խազարական խաբանության խաբան Իբուզի Գյավանի - Մ.Յ.**) որդի Բարսբեկը, որն այդ ժամանակ գտնվում էր Ադրբայջանում, սպանում ու գերեվարում էր նրա բնակիչներին: Մարդիկ սկսեցին ամեն տեղից հավաքվել ալ-Հարաշիի (**Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Հարաշի - Մ.Յ.**) մոտ և բոլորը ձգտում էին մասնակցություն բերել սրբազան պատերազմին: Ալ-Հարաշին դիմեց մարդկանց, շնորհակալություն հայտնեց, փառք տվեց Ալլահին, որից հետո ասաց. «Ո՞վ մահմեդականների հավաքույթ: Խոստացե՞ք ձեր գերիներին արքատության տալ և թող այս օրը հարստություն կուտակելու օր չլինի: Ո՛հ, ե՛ս, ո՞վ ունի ավելորդ ձի, թող այն տա մահմեդականներին: Եվ ամեն մեկին: Պաշտպանության համար դիմե՛ք Ալլահին, հույսներդ նրա վրա դրե՛ք, նա կօգնի ձեզ և կամրապալի ձեր վճռականությունը»: Եվ ամեն կողմից լսվեց. «Մենք լսում ենք ու ընդունում ենք բեզ, Էմիր: Տար մեզ մեր թշնամու դեմ և թող պարգևատրի բեզ Ալլահը՝ մեծ ու հզոր»: Ալ-Հարաշին ելավ Բարդայից և հասավ Բալլական: Երբ նա ամրացավ այնտեղ, նրա մոտ եկավ մի մարդ Բալլականի շրջանից և ասաց. «Թող պարգևատրի բեզ Ալլահը, Էմիր: Ես մի մարդ եմ, որը փորձանքի մեջ է ընկել, և լսիր, թե ինչ կասեմ բեզ»: Ալ-Հարաշին ասաց. «Ասա, թե ինչ է պատահել բեզ հետ»: Նա ասաց. «Երբ Բարսբեկը՝ խաբանի որդին, ալ-Տառաի իբն Աբդալլահայի սպանությունից հետո Արդեբիլի բնակիչներին հետ արեց այն, ինչ արեց, նա այս շրջան եկավ իր թաթիսանների հետ միասին և ցրեց իր ռազմիկներին այս գյուղերում: Դրանից հետո նա խլեց ինձից իմ երկու աղջիկներին, նրանց հազից հանեց շորերը և հրամայեց մերկ վիճակում իրեն գնիլ մատուցել: Նա իմիս գտնվում է այս շրջանի գյուղերից մեկում, վստահ ու հանգիստ՝ չկասկածելով, որ դու արդեն այստեղ ես: Նա հարբած ելնում է քնից և հարբած էլ քնում է: Հետո դիր այնտեղ գնալու, ով Էմիր, քո ռազմիկներից որևէ մեկին և թող Ալլահը օգնի մեզ իր բարեհաճությամբ: Մենք կգնանք այնտեղ, որտեղ նա է գտնվում, և կփրկենք իմ աղջիկներին նրանից: Եվ դու կպարգևատրվես»: Ալ-Հարաշին շատ տխրեց ասվածից, որից հետո կանչեց իր խորթ եղբայր Ադր ալ-Մեյիթ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայուն, նրան որոշ բանակի հեծյալներ տվեց և այդ մարդու հետ ուղարկեց այն գյուղը, որտեղ տեղակայված էր թաթիսանը: Այդ մարդը մեկնեց Ադր ալ-Մեյիթ իբն Մուսլիմի հետ և նրանց հասցրեց այն տան մոտ, որտեղ տեղակայված էր թաթիսանը: Ալ-Ուկայուն ելավ ու, նայելով տան պատուհանից, տեսավ խելքը կորցրածության չափ հարբած թաթիսանին և երկու հարձեղներ էլ նրա գլխավերևում: Նա պատուհանից ներս նետվեց և ընկավ օջախի մեջ, սակայն անմիջապես էլ նետվեց թաթիսանի վրա և հարվածեց նրան այնքան ժամանակ, մինչև որ սա հոգին փչեց: Դրանից հետո նա գլխատեց նրան և ելավ իր ռազմիկների մոտ: Նրա հետ միասին դուրս եկան նաև երկու հարձեղ, որոնց նա հանձնեց հորը: Կատարելով այդ՝ նա թրով նետվեց առաջ ու ոչնչացրեց բոլոր խազարներին, որոնք գտնվում էին այդ գյուղում, և գրավեց այն ամենը, ինչ կարելի էր վերցնել, որից հետո վերադարձավ ալ-Հարաշիի մոտ և պատմեց նրան ամեն ինչի մասին: Դա ալ-Հարաշիի առաջին հաղթանակն էր» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Ամենքին կոտորեցին սրի բաշելով և իրենք ասպատակեցին Չարևանդ գավառը, պաշարեցին Ամարիոտիկ կոչված ամրոցը, իսկ բանակի աղիւը և սրող գերվածներին թողեցին Արտավեստ բաղաբի մոտ: Մինչդեռ Ամարիոտիկ ամրոցի դեմ մարտնչում էին, հանկարծակի համայնացող զորքից մի

գունդ, բաղկացած սակավ մարդկանցից, իր զորավարով, որի անունն էր Սեթ Յարաշի (**Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին - Մ.Ֆ.**), ընկավ նրանց բանակի վրա և, շատերին սրի բաշելով, կոտորեց ու ազատեց նրանց սրով գերվածներին» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 18):

«Խալիֆ Ֆիշամ իբն ալ-Սեյիթը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Սեյիթը - Մ.Ֆ.**), ստանալով գեկուցում խազարների հարձակման մասին, Ֆիջրի 114 թվականին նրանց դեմ ուղարկեց Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին (**Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին - Մ.Ֆ.**)՝ տալով նրան մեծաբանակ զորք։ Վերջինս մի քանի հաղթանակներ տարավ» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

1848 «Ալ-Յարաշին (**Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին - Մ.Ֆ.**) լուր ստացավ, որ Բարսեղը՝ խաբանի՝ խազարների արքայի (**խազարական խաբանության խաբան Իրուզիդ Գյալամի - Մ.Ֆ.**), որդին, հսկայական զորքի գլուխն անցած պաշարել էր Վարդան քաղաքը։ Նա իր մոտ կանգնեց Բայլականի բնակիչներից մեկին, որին կոչում էին Վարդիկ։ Սա մի պարսիկ էր, սակայն քաջ մի մարդ, և հիմնադր խոսում էր խազարներին ու հայտնի էր իր չալպտուրիկ ծիով։ Ալ-Յարաշին կանգնեց նրան և ասաց. «Ով Վարդիկ, դու մահմեդական ես և ես ուզում եմ, որ դու քո հոգին նվիրես Ալլահին ու մահմեդականներին և մեկնես Վարդան՝ իմաց տալով բնակչությանը, որ ես գալիս եմ նրանց մոտ օգնության՝ արգելելով քաղաքի հանձնվելը խազարներին»։ Եվ ասաց Վարդիկը ալ-Յարաշուն. «Ես կանեմ այդ, ով էսիդ, եթե Ալլահը ցանկանա»։ Ելավ Վարդիկը խորը գիշերով ու ուղղություն բռնեց դեպի Վարդան քաղաք։ Լուսաբացին նրա վրա հարձակվեց խազարների մի խումբ ու բռնեց։ Դրանից հետո նրանք սկսեցին հաղթաբանել նրան և նա հայտնեց նրանց այն մասին, որ հանդիսանում է ալ-Յարաշու տուրիանդակը՝ ուղղված Վարդանի բնակիչներին, որոնց նա պետք է հայտնի նրա ժամանելու մասին։ խազարներից մեկը հարցրեց. «Իսկ որտե՞ղ է հիմա ալ-Յարաշին»։ Նա պատասխանեց. «Բայլականում»։ Նրանք ասացին. «Եթե դու հիմա ուզեմաս ազատության մեջ հայտնվել և փրկել հոգիդ, ապա պետք է գնաս Վարդան քաղաք և հայտնես նրա բնակիչներին, որ նրանց օգնության գալ ցի պատրաստվում և ոչ մի արաբ ու նրանք պետք է քաղաքը մեզ հանձնեն»։ Վարդիկը նրանց ասաց. «Ես կանեմ այնպես, ինչպես դուք խնդրում եք, սակայն դուք խլել եք իմ չալպտուրիկ ձին և ես ոչինչ չեմ կարող անել։ Վերադարձրեք այն ինձ և թույլ տվեք մոտենալ քաղաքին»։ Նրանք վերադարձրին նրան ձին, նա հեծնեց այն և դրանից հետո բարձր ծայրով գոչեց. «Ով Վարդանի բնակիչներ, դուք ինձ ճանաչո՞ւմ եք»։ Նրանք պատասխանեցին. «Այո, ճանաչում ենք, դու Վարդիկ ալ-Բայլականին ես՝ չալպտուրիկ ծիու տերը»։ Նա ասաց. «Դուք ծիտ եք, ես հենց ես եմ, ում ճանաչեցիք։ Սակայն ես պետք է հայտնեմ ձեզ, որ հսկայական զորքի գլուխն անցած ձեզ է մոտենում Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին։ Ֆիշամ նա Բայլականում է։ Դիմացե՛ք ձեր քաղաքում և մի հանձնե՛ք այն խազարներին, բանգի ալ-Յարաշին վաղը այստեղ կլինի, եթե Ալլահը ցանկանա»։ Եվ չկա ոչ մի այլ ուժ ու հզորություն Ալլահից բացի։ Ինչ վերաբերվում է ինձ, ապա ես սպանված եմ, խաղաղություն ձեզ»։ Երբ Վարդանի բնակիչները լսեցին այդ, նրանք աղաղակ բարձրացրին՝ փառաբանելով Ալլահին։ Եվ խազարները իմացան, որ Վարդիկը նրանք խորհուրդներ է տվել և տեղյակ պահել ալ-Յարաշիի գալու մասին։ Նրանք նետվեցին նրա վրա և թրատեցին։ Ալ-Յարաշին իմացավ այդ մասին և հրամայեց փայտ հավաքել։ Շատ փայտ բերեցին և նա հրամայեց այրել այն, որպեսզի Վարդանի բնակիչները իմանան իր օգնության գալու մասին։ Երբ խազարները տեսան ծուխը, նրանք նահանջեցին Վարդանի դարպասների և մեկնեցին Բալաբանի անապատը, իսկ այնտեղից էլ՝ Բազարվան։ Ալ-Յարաշին եկավ Վարդանի դարպասների մոտ և ողջ օրը կանգնեց այնտեղ։ Քաղաքից նրա պարենամթերք բերեցի և նրա զորքին միացան 2.000 հեծյալներ Վարդանից։ Այն բանից հետո, երբ ալ-Յարաշին հեռացավ Վարդանից և, հետապնդելով խազարներին, Արդեբիլով անցավ Միմադ մարզը, նա հասավ Բազարվանին։ Չէր հասցրել դեռ նա տեղակայվել, երբ նրան մոտեցավ մի հեծյալ՝ ոտքից գլուխ սպիտակ, ինչպես թուղթ, իր սպիտակ ծիու վրա բազմած։ Նա կանգ առավ ալ-Յարաշու դիմաց, որը նստած էր Բազարվանի դարպասների դիմաց, և ողողնեց նրան։ Ալ-Յարաշին պատասխանեց նրա ողողմանը, որից հետո պատասխանեց. «Ո՞վ ես դու, թող որդրոս քեզ Ալլահը»։ Յեծյալը պատասխանեց. «Ես Ալլահի ստրուկն եմ։ Ով էսիդ, դու կարիք ունե՞ս պատերազմի և ավարի»։ Ալ-Յարաշին հարցրեց. «Ինչպե՞ս ես հասնեմ դրան»։ Նա պատասխանեց. «Խազարների զորքը՝ 10.000 գերի մահմեդականների հետ գտնվում է այս վայրից 4 փարսանգ հեռավորության վրա՝ Ռուստակ կղզիով վայրում, և եթե դու ուզում ես հասնել նրանց՝ շտապիր»։ Դրանից հետո սպիտակ հեծյալը լեցեց նրան և հեռացավ։ Ալ-Յարաշին դիմեց զորքին. «Ով մարդիկ, ելե՛ք սրբազան պատերազմի ու ավարի, թող որդրոս ձեզ Ալլահը։ Եվ մի սպասե՛ք, որ ձեզ որևէ բան օգնության կգա, բացի ամուր սաղավարտից, ամբողջական զրահից և խոցող թրից»։ Դրանից հետո ալ-Յարաշին պահանջեց իր զրահը, հագավ այն և կապեց թուրը։ Նրան մոտեցրին ձին, նա հեծնեց այն և լքեց Բազարվանը։ Նա գորահանդես կատարեց և նրա դիմացով անցան 4 հրամանատարներ 4.000 ռազմիկների գլուխն անցած, որոնք մարտական պատրաստության մեջ էին և լրիվ զինված։ Նա ասաց. «Յիհանայի է, իսկ այժմ փակե՛ք դարպասները»։ Նրանք փակեցին Բազարվանի դարպասները, որից հետո նա իր մոտ կանգնեց մի մարդու, որին պատրաստվում էր նախաձուլ ուղարկել խազարների մոտ։ Սրան կոչում էին Իբրահիմ իբն Ասիմ ալ-Ուկայիյի։ Այդ Իբրահիմը հիմնադր խոսում էր խազարներին։ Խորը գիշերով նա մեկնեց խազարական ճամբար, իսկ նրանից հետո մեկնեց ալ-Յարաշին՝ 4.000 ռազմիկների գլուխն անցած։ Իբրահիմը նրանցից շուտ տեղ հասավ և մտավ խազարական զորքի ճամբարը։ Նա խազարների հանդերձանքով էր ու նման էր նրանց։ Նա սկսեց դիտարկել խազարական զորքի դասավորվածությունը և խազարները նրա վրա ուշադրություն չէին դարձնում։ Այդ ժամանակ նա լսեց ալ-Ջառան իբն Աբդալլահի նախկին հարձերից մեկի լացը, որին գալթակող էր խազարական թալիսաններից մեկը։ Նա շշջում էր. «Օհ աստված, մեկը քեզի, բացի ոչ մեկը չունենի և դու տեսնում ես, թե ինչ վիճակում ենք մենք։ Ո՞ր է արդարություն»։ Երբ Իբրահիմը իբն Ասիմը լսեց այդ հարձի շշջոցը, նա որոշեց հարձակվել թալիսանի վրա և սպանել նրան, բայց հետո նա փոխեց իր որոշումը, բանգի այդ դեպքում նա մարտական հրամանը կատարած չէր լինի։ Նա վերադարձավ ալ-Յարաշիի մոտ և հայտնեց նրան տեսածի մասին։ Եվ լաց եղավ ալ-Յարաշին ու լաց եղան նաև նրա հետ եղած բոլոր մահմեդականները։ Նրանք դադարեցին լացը, առաջ եկան ու գիշերայն ավարտին մոտեցան խազարական զորքին, որը խորը քնի մեջ էր։ Երբ ալ-Յարաշին տեսավ նրանց քնած վիճակում, նա նրանց կողմն ուղարկեց ռազմիկների։ Նրանք շրջապատեցին նրանց չորս կողմից, սակայն նա հրամայեց չհարձակվել նրանց վրա, բանի դեռ չեն լսել թալիսանի խոսքերը։ Երբ լուսաբացի շողերը ցուցանեց, ալ-Յարաշին, իսկ նրա հետ էլ նաև մահմեդականները, ասացին թալիսանի խոսքերը։ Գերիները լսեցին այդ և ուրախացան, իսկ մահմեդականները նետվեցին դեպի թերթը և հազգիվ էր արվել ելել, երբ խազարները, նրանք 10.000 հոգի էին, բոլոր ընկան մեկ մարտում։ Չաղողվեց փախչել միայն մեկին, որը հասավ Բարսեղին՝ խաբանի որդուն, և հայտնեց նրան կատարվածի մասին։ Ալ-Յարաշին հավաքեց այն ամենը, ինչ խլվել էր խազարների կողմից։ Փրկվեցին մահմեդականներ ու մահմեդականուհիներ իրենց երեխաների հետ միասին, որոնք խազարների գերության մեջ էին հայտնվել, ինչպես նաև խազարների կողմից զավթված անասունները։ Այդ ամենը ուղարկվեց Բազարվան» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Ապա Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Սեյիթ-խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Սեյիթը - Մ.Ֆ.**) Յայաստանի կառավարիչ Նշանակեց Սալաման իբն Աբդ ալ-Սեյիթին (**Արմինիայի ոստիկան Սալաման իբն Աբդ ալ-Սեյիթին - Մ.Ֆ.**), իսկ նա առաջապահ զորքի հրամանատար դարձրեց Սայիդ իբն Ամր իբն Ասուադ ալ-Յարաշին (**Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին - Մ.Ֆ.**), որի հետ էր նաև Իսահակ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայիյի եղբայրներով հանդերձ, ինչպես նաև Ջաավան իբն ալ-Յարիս իբն Ասուադ Նաբի իբն Նաբի իբն Սաասաայից, և Չուֆաֆան ու խալիդը՝ Ռումայր իբն ալ-Յուբադ ալ-Մուլամիի որդիները, ալ-Յուբադ իբն Սալվան ալ-Բահիլին և Վալիդ իբն ալ-Կաակաա ալ-Աբսին։ Սայիդը ճակատեց խազարների հետ, որոնք Վարդանակերտն էին պաշարել, հետ մղեց նրանց ու փախուստի մատնեց» (Բայլագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»)։

«Ֆիշամը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Սեյիթը - Մ.Ֆ.**) Մալաման իբն Աբդ ալ-Մալիքին (**Արմինիայի ոստիկան Մալաման իբն Աբդ ալ-Սեյիթին - Մ.Ֆ.**) նշանակեց Յայաստանի և Ատրպատականի կառավարիչ Ֆիջրի 107 թվականին։ Նա զորքի առաջապահի հրամանատար նշանակեց խալիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին (**Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին - Մ.Ֆ.**), իսկ սա ընդհարվեց խազարների զորք հետ, որոնց մոտ 10.000 մահմեդական գերիներ կային։ Նա կռվեց նրանց դեմ, փախուստի մատնեց, մեծ մասին կոտորեց ու գերիներին փրկեց» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Անել է Աբու-խաթաթը, թե Ջառադը (**Արմինիայի ոստիկան Ջառադ իբն Աբդալլահ ալ-Յաբամին - Մ.Ֆ.**), երբ սպանվեց, Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մալիք խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Սեյիթը - Մ.Ֆ.**) Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին (**Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին - Մ.Ֆ.**) ուղարկեց և նրա հետ տվեց արաբ ծխախոտի փոստի ծիերով։ Սայիդ իբն Ամրը շարժվեց և հասավ Պարտակ։ Անել է Աբու-խաթաթը, լսելով Աբու Ալկամա ալ-Ակաֆիից, իսկ նա՝ Եմեսայի բնակիչներից մի ծերունուց, թե սա լսել էր Սաբիտ ալ-Բահրանիից, թե. «Յարաշին մեզ մոտ՝ Պարտակ, եկավ փոստի ծիերով և մենք միասին գնացինք Բայլական, իսկ նրանք գնացին Ատրպատական։ Եվ ահա նրանց դեմ դուրս եկավ խազարների զորքը, բազում սայլերով, որոնց վրա կային Արդաբիլի բնակիչներից գերեզմաններն ու կողոպուտ»։ Անել է Սաբիտը, թե. «Յարաշին ինձ որպես հետախույզ ուղարկեց, ես եկա խազարների բանակատեղի ու տեսա, որ զորքը քնած էր։ Յեռացա ու նրանց տեղեկացրի։ Սա իր գինակիցների զարթնեցրեց և հարձակվեց ու փրկեց սայլերը նրանց վրա եղածներով»» (իբն Սալայթ «Պատմություն»)։

«Այդ ժամանակ խալիֆան (**խազարական խաբանության խաբան Աստարիանի (730 - մոտ 770) - Մ.Ֆ.**) որդին Ատրպատականում ասպատակում էր, ավարի տալիս, գերեզմարում ու կոտորում։ Նա պաշարել էր Վարդանակերտ քաղաքը։ Յարաշին (**Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Յարաշին - Մ.Ֆ.**) վախենալով, որ նրան կհաջողվի այն գրավել, իր մարդկանցից ոմանց թաքուն ուղարկեց Վարդանակերտի բնակիչների մոտ՝ հայտնելով իր ժամանումը, հրամայեց համբերել։ Նրա տիրանդակը գնաց, սակայն խազարների հանդիպեց, որոնք բռնեցին նրան ու

հարցաքննեցին: Նա պատմեց և ճիշտ խոսեց: Ասացին նրան, եթե անես այն, ինչ-որ բեզ կիրամայենք, բեզ հետ լավ կվերաբերվենք և ազատ կարծալենք, թե չէ՝ կսպանենք: Ասաց՝ իսկ ի՞նչ եք կամենում: Ասացին՝ կասես Վարդանակերտի բնակիչներին, որ դուք ոչ մի օգնություն չեք ստանա և ոչ ոք չի կարող ձեր վիճակը բարելավել և կիրամայենք բաղաբը մեզ հանձնել: Նա համաձայնեց և երբ բաղաբին մոտեցավ, այնպես կանգնեց, որ բնակիչները լսեն նրա խոսքը: Ասաց նրանց՝ գիտե՛ք ինձ: Ասացին՝ դու այսինչն ես: Ասաց՝ Հարաշին ասում է, որ հասել է այնինչ վայրը շատ զորքով և հրամայում է ձեզ պահել բաղաբը ու դիմանալ, քանզի այս երկու օրում ձեզ օգնության կհասնի: Նրանք իրենց ձայները բարձրացրին գոչելով՝ մեծ է Ալլաի և չկա ստակած, բացի Ալլաից: Խազարները սպանեցին այր մարդուն և Վարդանակերտ բաղաբից հեռացան: Հետապնդելով խազարներին, նա այնտեղից գնաց Արդեբիլ, իսկ խազարները այնտեղից էլ հեռացան: Հարաշին իջավ Բաջարուան և նրա մոտ եկավ մի ձիավոր սպիտակ ձիու վրա, ողջունեց նրան և ասաց՝ կամենում ես ջիհար և ավար: Ասաց՝ ինչպես կարող եմ այդ բանին հասնել: Ասաց՝ ահա խազարաց զորքը, 10.000-ով և նրանց հետ կան 5.000 մահմեդական զորիներ և գերեզարկված ժողովուրդ: Նրանք չորս փարսախի վրա են: Հարաշին գիշերանց գնաց և հասավ նրանց մոտ գիշերվա վերջում, երբ քնած էին: Իր մարդկանց չորս կողմի վրա բաժանեց և արևածագին հանկարծակի հարձակվեց: Մահմեդականները սրի քաշեցին նրանց և դեռ արևը չծագած արդեն բոլորը սպանված էին, բացի մի մարդուց: Հարաշին նրանց ձեռքում գտնվող բոլոր մահմեդականներին ազատ արձակեց ու տարավ Բաջարուան» (իրև ալ-Մսիիր «Լիալատար պատմություն»):

«Սայիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին (Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին – Մ.Ֆ.) ժամանեց Բայլական բաղաբ, որտեղ իմացավ, որ խաբանի (խազարական խաբան Իբուզիր Գյավանի – Մ.Ֆ.) որդին պաշարել է մահմեդական ամրոցներից մեկը և սրա կայազորը, հասած ծայրահեղ վիճակի, արդեն պատրաստ է ցած դնել գեղեցրը: Կայազորին մոտակա օգնության մասին տեղեկացնելու համար Հարաշին Բայլականի բնակիչներից մեկին, որն իր ձիու սպիտակ գույնի պատճառով կոչվում էր Ալբակ և գիտեր խազարները, այնտեղ ուղարկեց: Վերջինս հաջորդ օրը տեղ հասավ, սակայն բռնկեց խազարներից, որոնք, իմանալով նրա առաքելության մասին, Ալբակին ազատություն խոստացան, եթե նա գնա դեպի ամրոց և հայտնի, որ արաբական զորքը շատ հեռու է գտնվում: Ալբակը, մոտենալով դարպասներին գոչեց. «Դուք ինձ գիտե՛ք, ով մահմեդականները, ուրախացե՛ք, Սայիդ ալ-Հարաշին մեծաքանակ զորքով արդեն Բայլականում է և երկու օրից կգա ձեզ պաշտպանելու»: Մահմեդականները փառաբանեցին Ալլահին, իսկ խազարներն էլ բզկտեցին այս մարդուն ու հեռացան Արդեբիլ...: Այդ ժամանակ մեկը սպիտակ շորերով ձիու վրա ներկայացավ Սայիդին և ասաց, որ 2.000 խազարներ 5.000 գերիների հետ գտնվում են հայտնի վայրում: Եվիդը, համոզվելով դրա ճշմարտացիության մեջ հետախույզի միջոցով, այդ կողմը շարժվեց 11.000 իռանց զորքով: Նա գիշերը հարձակվեց խազարների վրա, ջարդեց նրանց, ազատեց գերիներին և ավարով ծանրաբեռնված վերադարձավ» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

¹⁸⁴⁹ «Չէր հասցրել դեռ ալ-Հարաշին (Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին – Մ.Ֆ.) մտնել Բազարվան, երբ նրան մոտեցավ մի հեծյալ մոխրագույն ձիու վրա և ասաց. «Խաղաղություն բեզ, ով եմիր, և Ալլաի բարեհաճությունն ու օրհնանք բեզ»: Ալ-Հարաշին հարցրեց նրան. «Ով մարդ, ո՞վ էս դու: Ես հրամայել եմ բեզ պարզապես: Վերցրու այն, քանզի դու մեզ անկեղծ խորհուրդ տվեցի, որի շնորհիվ մենք օգուտ ստացանք, պարզ և ձեռք բերեցինք և բարի գործ արեցինք»: Այդ մարդն ասաց. «Ով եմիր, թող այդ պարզել մնա թո մոտ և դու բեզ պահիր այն, բայց ասա, ով եմիր, կշտացե՞լ ես դու արդյոք ավարից»: Ալ-Հարաշին հարցրեց. «Ինչպե՞ս վարվեցի»: Նա պատասխանեց. «Խազարների զորքը արդեն ելել է: Նրանց մոտ է մահմեդականների գույքը, ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահի կանայքն ու երեխաները: Խազարները հեռանում են իրենց երկիր և հիմա նրանք տեղակայված են Միմադ գետի մոտ՝ այս տեղից մի քանի փարսախ հեռավորության վրա, իսկ դա ձերի համար փոքր մի տարածության է: Եթե դու ցանկանա հասնել նրանց, ով եմիր, ապա հիմա հենց իսկը ժամանակն է»: Դրանից հետո այդ մարդը մեկնեց, իսկ ալ-Հարաշին կանչեց իր ռազմիկներին և նրանց հետ միասին մեկնեց Միմադ գետի մոտ: Երբ նրանք մոտեցան գետին, միանգամից էլ տեսան խազարների զորքը, որում 20.000 կամ նույնիսկ դրանից էլ ավել մարդ կար: Նրանց հետ էին նաև գերված մահմեդականներն ու մահմեդականուհիները: Ալ-Հարաշին և նրա ռազմիկները թաքերի խոսքերը գոչեցին, նետվեցին խազարների վրա և սրածեցին նրանց: Անդալանի մնացին միայն մի քանի փախուստի դիմած խազարներ: Ալ-Հարաշին շատ ավար ձեռք գցեց և ազատեց գերիներին, որոնց մեջ էին նաև ալ-Ջառահի հարձերը, նրա երեխաները, կանայք ու զույգը: Ալ-Հարաշին ալ-Ջառահի երեխաներին սեղմեց կոծքին, լաց եղավ և գոչեց. «Ով իմ եղբոր երեխաներ, եթե ես գտնվի ձեր հոր հետ միասին, ապա կամ մենք բոլորս կենդանի կմնայինք, կամ բոլորս կզոհվեինք»: Դրանից հետո ալ-Հարաշին մահմեդականների ու մահմեդականուհիների և իր ողջ ավարի հետ միասին մեկնեց Բազարվան...: Ալ-Հարաշին մտավ Բազարվան՝ այնտեղ հասցնելով այն ամենը, ինչ խլել էր խազարներից» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիւ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Անել է Սաբիրը, թե. «Նա ինձ ուղարկեց Բայլական բաղաբը և Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) գրեց հաղթանակի մասին, ապա լուր ստացավ, թե Վարդանակերտի կողմերը բազում սայլեր են բերել, որոնց վրա գերեզարկվածներ և կողոպուտ կա: Նա (Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին – Մ.Ֆ.) գիշերանց հարձակվեց նրանց վրա և թշնամիներից ով կար, կոտորեց, իսկ սայլերը մտցրեց Վարդանակերտ: Նա Հիշամին գրեց հաղթանակի մասին» (իրև ալ-Մսիիր «Դաւաւութիւն»): «Խազարներին պարտության մատնելը նա (Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին – Մ.Ֆ.) արեց մի քանի անգամ» (Յակուբի «Դաւաւութիւն»):

«Երբ մոտան բաղաբ, նրա մոտ եկավ սպիտակ ձիավորը, ողջունեց ու ասաց՝ ահա այնինչ վայրում խազարաց մի բանակ, նրա ձեռքում է մահմեդականների ունեցվածքը և Ջառահի (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Հաբաթի – Մ.Ֆ.) կանանցն ու զավակները: Հարաշին (Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին – Մ.Ֆ.) շարժվեց այն կողմ և, երբ խազարներն սթափվեցին, մահմեդականներն արդեն նրանց մոտ էին: Սրախոսող արդեն նրանց, կոտորեցին ինչպես որ կամենում էին, և խազարներից փրկվեցին միայն մի քանի փախուստի դիմած: Ազատեցին նրանց մոտ գտնվող մահմեդական տղամարդկանց ու կանանց, ավարի տվեցին նրանց ունեցվածքը: Հարաշին վերցրեց Ջառահի որդիներին, պատվեց ու հարգեց և բոլորին տարավ Բաջարուան» (իրև ալ-Մսիիր «Լիալատար պատմություն»):

«Նույն այդ մարդը սպիտակ ձիու վրա կրկին ներկայացավ Սայիդին, որը ասաց նրան. «Որտե՞ղ էիր դու, ես բեզ համար լավ նվերներ էի պատրաստել»: Վերջինս պատասխանեց. «Նվերներ բեզ մոտ ավելի լավ կմնան, իսկ ես եկել եմ, որպեսզի բեզ մեկ այլ ավարի մասին տեղեկացնեմ: Աբդ իմացիր, որ խազարների մի մասը գերիների և շատ իրերի հետ վերադառնում է իր հայրենիք»: Սայիդը սրանց հետևից մի ջոկատ ուղարկեց, որը հարձակվեց խազարների վրա, ազատեց գերիներին և տիրեց թշնամիների գույքին» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

¹⁸⁵⁰ «Իմացավ այդ մասին խաբանի՝ խազարական արքայի (խազարական խաբանության խաբան Իբուզիր Գյավանի – Մ.Ֆ.), որդի Բարսբեկը, և ուժեղ տխրությունից ուզեց ինքնասպան լինել: Դրանից հետո նա մոտը կանչեց իր թարխաններին ու հայտնի այլ անձանց և ասաց նրանց. «Կորեք դուք, ով այստեղ հավաքված խազարներ: Դուք գիտե՛ք, որ ես ստիպեցին լնել ալ-Ջառահին (Արմինիայի նախկին ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Հաբաթի – Մ.Ֆ.), իսկ չէ՞ որ նա տիրել էր մեր հողերի մի մասին: Դրանից հետո ես ոչնչացի նրա զորքը և գերեզարեցի այնքան, ինչքան ուզեցա: Եվ ահա հիմա ռազմիկների չլնին և արհամարհելի քանակությամբ ձեր դեմ է ելել ջոկու վրա հեծած մի մարդ, որը ձեզ ու ձեզ հետ անում է այն, ինչ ուզում է, խլում է այն, ինչ մենք էինք խլել, սպանում է իմ ռազմիկներին: Աբդ արդյո՞ք մահն ինձ համար ավելի լավ չէ, քան այս ամենը»: Եվ աղաղակեցին խազարներն ամեն կողմից. «Ով եմիր, ոչ: Մենք նրան գերված բեզ մոտ կհասցնենք և դու նրա հետ կանես այն, ինչ կուզենաս»: Եվ Բարսբեկը՝ խաբանի որդին, սկսեց բոլոր կողմերից հավաքել յուրախյիններին և միացնել այն ռազմիկներին, որոնք նրա հետ էին Ադրբազանում: Նրա մոտ շատ մարդիկ հավաքվեցին: Այդ մասին իմացավ Սայիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին (Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին – Մ.Ֆ.) և սուրհանդակներ ուղարկեց Վարդան, Բայլական, Բարդա ու Ջաբալա, ինչպես նաև Ադրբազանի բոլոր ծայրերը: Նրա մոտ էին գալիս մարդիկ միայնակ ու ամբողջով, կամավորներ և այլ մարդիկ, ու արդյունքում նա հսկայական զորք կազմեց: Այդ ժամանակ նրա դիմացը հայտնվեց մոխրագույն ձիով մի մարդ և ասաց. «Խաղաղություն բեզ, ով եմիր, Ալլաի բարեհաճությունը և հովանավորությունը բեզ»: Սայիդ իբն Ամրը ասաց նրան. «Ով մարդ, դու մեզ հաջողություն ես բերում, սակայն հրաժարվում ես պարզից այս և արդեն որեորդ անգամ: Ես հիմա բեզ համար կհավաքեմ մեր ձեռք գցած բարիքից և կիրամայեն բեզ տալ: Եվ չիրաժարվես վերցնել այն, թող Ալլաի օրհնի բեզ»: Այդ մարդը պատասխանեց. «Թող այդ ամենը եմիրի մոտ մնա, մինչև որ ես դրա անհրաժեշտությունը չեմ ունենա, բայց ասա, արդյո՞ք եմիրը ցանկություն ունի սրբազան պատերազմում մարտնչել Բարսբեկի՝ խաբանի որդու, հետ, և բռնել նրան ու ձեռք գցել նրա հարստությունները»: Ալ-Հարաշին պատասխանեց. «Մենք ունենք դրա կարիքը»: Լսելով այդ, այն մարդն ասաց. «Բեզ վրա 1.000 սայլերի ուղեկցությամբ գալիս է հսկայական մի ուժ, որոնց վրա են գտնվում մահմեդականները, մահմեդականուհիներ, երեխաներ և զույգ: Ու եթե դա բեզ կստանար է, դու ժամանակին կհասնես»: Դրանից հետո այդ մարդը կորավ, իսկ ալ-Հարաշին կոչ արեց իր ռազմիկներին և նրանք ոտքի ելան: Նրանք համառորեն և շտապ առաջ էին շարժվում, մինչև որ հասան Բարդանդի հողին: Այստեղ էր այդ ժամանակ գտնվում Բարսբեկը՝ խաբանի որդին, իր խազարական զորքով: Երբ նա տեսավ արաբների զորքը, որը կանգնած էր լիակատար մարտական պատրաստությամբ, նա ևս իր ռազմիկներին պատրաստեց մարտի համար: Երեկոյան նույնիսկ արդե նա ալ-Հարաշին, որը սեփական չալպտուրիկ ձիով ու թուրը ունի առաջ եկավ: Նրա հետ միասին խազարների վրա շարժվեցին նաև մահմեդականները: Խազարները նրանց հետ մարտի մեջ մտան, հարվածեցին մահմեդականներին ու ստիպեցին նրանց նահանջել դեպի լեռան լանջերը: Երբ ալ-Հարաշին դիտում էր մարտը, նրա գլխից թռավ սաղավարտը: Դրանից հետո նա սկսեց համոզել և սովորեցնել ռազմիկներին՝ համոզելով նրանց մարտնչել: Նա ասաց. «Կորեք դուք, ով իսլամի մարդիկ, կանգ առե՛ք, չէ՞ որ դուք նահանջում եք այդ ոչխարների դիմաց, որոնք

չգիտեն Ալլահին և չեն խոնարհվում նրան: Մի՞թե դուք չեք լսում, թե ինչքան խղճալից են մեզ կանչում մահմեդականներն ու մահմեդականուհիները, որոնք սայլերի վրա են: Նրանք գոռում են. «Էխ Մուհամմեդ, այս Աբու-Կասիմ, այս»»: Եվ մահմեդականները բոլոր կողմերից նետվեցին նրա մոտ: Դրանից հետո նրանք կրկին մարտի մեջ մտան և ավելի համառ մարտնչեցին: Այդ ժամանակ Ալլահն իրականացրեց իր կանխագուշակությունը, հաղթանակ տվեց իր հետևորդներին ու ստորացրեց թշնամիներին: Խազարները պարտություն կրեցին և մահմեդականների կողմից գլխովին ջարդվեցին: Նրանց հետ միասին փախուստի դիմեց նաև նրանց տիրակալ Բարսեկը՝ խաբանի որդին: Ալ-Ֆարաբին ու նրա ռազմիկները տիրեցին նրանց մեծ ու փոքր հրամանատարներին, գույքին, ինչպես նաև զավթեցին այն սայլերը, որոնց վրա գերված մահմեդականներն էին ու խլված գույքը...: Խազարները ամոթահար փախան մահմեդականներից, իսկ նրանք հետապնդեցին նրանց այնքան ժամանակ, քանի դեռ փախչողների հետ միասին չհասան ծովի ափերին: Դրանից հետո մահմեդականները վերադարձան հետապնդումից և գերիներին ու ավարը ուղարկեցին Բագարվան» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Խազարաց գործի հետ Յարաշիի (Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Ֆարաբին - Մ.Ֆ.) կատարածի լուրը հասավ նրանց թագավորի (խազարական խաբանության խաբան Աստարխանի - Մ.Ֆ.) որդուն, որն այսպես էր գործել ու ամբաստանեց որպես թուլամորթների և երկնյոտների: Նրանք, սակայն, իրար ոգևորեցին և նրա հետ խորհրդակցեցին, որ կրկին հավաքի իր զորքը և վերադառնա Յարաշիի դեմ պայքարի: Նա զորք հավաքեց Անդախատականի կողմերից և նրա մոտ շատ զորք կուտակվեց: Յարաշին եկավ նրա դեմ և նրանք հանդիպեցին Բարգանդի հողում: Սաստիկ և ահեղ ճակատամարտ տեղավ: Մահմեդականները մի քիչ թուլացան, սակայն Յարաշին բաջալերեց նրանց և հրամայեց դիմանալ: Նրանք հետ դարձան և արիաբար կռվեցին: Խազարների մոտ զոհվող մահմեդական գերիները օգնության կանչեցին նրանց, գրչեղով. «Մեծ է Ալլահը և չկա աստված, բացի Ալլահից»: Այդ լսելով՝ մահմեդականները իրար բաջալերեցին և բոլորը սկսեցին արտասվել՝ կարեկցելով գերիներին: Մահմեդականները խիստ կոտորած տվին թշնամուն և փախուստի մատնեցին՝ հետապնդելով նրան մինչև Արաքս գետը: Այսպես վերադարձան ու հավաքեցին նրանց ճամբարում եղած ամբողջ ունեցվածքը, ավարը, ազատ արձակեցին թե՛ գերի ընկած ռազմիկներին և թե՛ գերեվարված ազգաբնակչությանը ու բոլորին տարան Բագարվան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Շուտով պարտության գույժը հասավ Անպրիոտիկ ամրոցը պահող զորքին, և, երբ լսեցին նրանց հասած չարիքը, թողեցին բերդը, որ պայքարել էին, և շտապեցին իրենց բանակատեղիի վրա հարձակվող թշնամու դեմ: Նրանք հարձակվեցին այդ զորքի դեմ, բազում հարվածներ հասցրին և հափշտակեցին նրանց դրոշի զինանշանը՝ մի պղնձե պատկեր, որը Յարաշիի գունդը դեռ պահում է իր մոտ՝ իբրև իրենց նախնիների բաջության պատվի նշան» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 18):

«Խազարներին պարտության մատնելը նա (Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Ֆարաբին - Մ.Ֆ.) արեց մի բանի անգամ» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁸⁵¹ «Եվ ահա Բարսեկը՝ խաբանի (խազարական խաբանության խաբան Իբրազիմ Գյալվանի - Մ.Ֆ.) որդին, սկսեց բոլոր կողմերից հավաքել յուրայիններին և ի մի բերել այն ռազմիկներին, որոնք նրա հետ էին Ադրբեջանում: Նրա մոտ շատ մարդիկ հավաքվեցին: Այդ ժամանակ ալ-Ֆարաբին (Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Ֆարաբին - Մ.Ֆ.) մոտեցավ մոխրագույն ծիծկ հեծյալը և ասաց նրան. «Խաղաղություն թե՛, ով էմիր, Ալլահի բարեհաճությունը և օրհնանքը թե՛: Ոտքի ել, ով էմիր, կանչիր թո՛ ռազմիկներին և հեծնեք ձիերը, բանդի Ալլահի այդ թշնամի Բարսեկի՝ խաբանի որդու, մոտ են հավաքվում այն ռազմիկները, որոնք պոկվել են նրանից: Բացի այդ նրա մոտ են շտապում նաև բոլոր թարխանները և խազարների դյուցազունները: Նա հսկայական զորքով և մեծաքանակ հորդայով տեղակայված է Մուղան գետի մոտ, սակայն դու մի վախճիր նրա հզորությունից, ով էմիր: Ալլահը թե՛ հաղթանակ է տալիս նրանց նկատմամբ, նա թե՛ առանց օժանդակության չի թողնի և նրանց գլխին փորձանք կբերի: Ես վախճում եմ, որ նրանք վաղ առափոյան իրենց ողջ ուժով կհարձակվեն թե՛ վրա և դա փոքր բան չէ: Ներքի ինձ այս գզուլացման համար»: Դրանից հետո հեծյալը լքեց նրան ու անհետացավ: Ալ-Ֆարաբին կոչ արեց իր ռազմիկ-մահմեդականներին, հեծած ձիերը, գրչեղին. «Չկա Ալլահից հզոր ուժ՝ փառախել ու մեծագույն: Ալլահին ենք մենք դիմում և հույսներս նրա վրա ենք դնում: Նա մեր հովանավորն է և նրան ենք մենք հանձնվում»: Դրանից հետո ալ-Ֆարաբին կանչեց վստահության արժանի ռազմիկների մի խումբ և հրամայեց նրանց պահպանել Բագարվան քաղաքը այնտեղ գտնվող բոլոր մահմեդականների, մահմեդականուհիների և ավարի հետ միասին, որից հետո 53.000 ռազմիկների գլուխն անցած, որոնք Անորիքի, ալ-Ջազրայի և այն երկրների բնակիչներ էին, որոնք միացել էին նրան, ճանաչա եկավ ու շուտով հասավ Մուղան գետին: Բարսեկը՝ խաբանի որդին, 190.000 իրաքցի զորքի գլուխն անցած արդեն այնտեղ էր: Երբ նա տեսավ մահմեդականներին հեծելազորի բարձրացած փոշին, եկավ, ու սկսեց զննել իր զորքը: Ալ-Ֆարաբին իր հերթին մոտեցավ նրանց և տեսավ, որ նրանք տեղավորվել են այնտեղ: Դրանից հետո նա մոտը կանչեց մի ջոկատ և, նրանում ընդգրկելով Պաշիբի, ասաց. «Ով մարդիկ, կա՞՞ ձեր մեջ մի մարդ, որ կարող է ծանաչել Բարսեկին՝ խաբանի որդուն»: Նրանք պատասխանեցին. «Կա նման հնարավորություն: Ահա ուրեմն, նրա գլխին թագ կա և նա կանգնում է մի ասկիովանի ոտակ, որի վրա գանգ է դրված»: Ալ-Ֆարաբին հարցրեց. «Ո՞ւմ գանգն է դա»: Նրանք պատասխանեցին. «Դա ալ-Ջառահ իբն Աբդալլահի գանգն է»: Ալ-Ֆարաբին աչքերը արցունքներով լցվեցին և նա ասաց. «Իրոք մենք Ալլահին ենք պատկանում և նրա մոտ ենք վերադառնում: Նման օրից հետո կյանքից այլևս օգուտ չկա»: Դրանից հետո նա կոչ արեց ռազմիկներին, առաջ անցավ ու նրա հետ միասին առաջ անցան նաև նրա ռազմիկները: Ալ-Ֆարաբին չէր խաբում, երբ ասում էր, որ կհասնի խաբանի որդի Բարսեկին, բանդի նա հասավ նրան, հարված հասցրեց նրա գլխի թագին ու ձիուց գետին տապալեց նրան: Նրա մոտ հավաքվեցին խազարներ ու դուրս բաշեցին մարտից: Կողմերի միջև մարտը կրկին ուժեղացավ և շատ մարդիկ սպանվեցին ինչպես մահմեդականներից, այնպես էլ խազարներից: Անթիվ բանակության մարդիկ խեղդվեցին Մուղան գետում, իսկ խազարների մնացորդը փախավ ծովի կողմը, մահմեդականները նրանց հետապնդեցին ափի երկարությամբ և հասան այն վայրին, որտեղ ալ-Կուրն ու առ-Ռասը միախառնվում են...: Դրանից հետո ալ-Ֆարաբին հավաքեց խազարներից խլվածք, ճանապարհ ընկավ և շուտով հասավ Բագարվանին: Նա ողջ ձեռք բերածից վերցրեց հինգերորդ մասը, իսկ մնացածը բաժանեց մահմեդականների միջև: Մահմեդականներից ամեն մի ռազմիկ ստացավ 1.800 դինար, չիաջված գույքն ու անասունները: Դրանից հետո ալ-Ֆարաբին ավարի հինգերորդ մասը ուղարկեց Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբին - Մ.Ֆ.), ինչպես նաև հայտնեց նրան, թե՛ ինչ հողեր է գրավել մեծն ու հզոր Ալլահի օգնությամբ: Ուրախացավ Ֆիշամը մեծ ուրախությամբ, որից հետո գրեց ալ-Ֆարաբինին՝ շնորհակալություն հայտնելով նրան ու բոլոր մահմեդականներին և շնորհաբերելով Ալլահի մեծագույն նվերի համար, որը նա խոստանում էր հանուն Ալլահի մարտնչողների: Ինչ վերաբերվում է խազարներին, ապա նրանք փախան մահմեդականներից իրենց երկրի ուղղությամբ և մահմեդականները հետապնդեցին նրանց այնքան ժամանակ, մինչև որ հասան Շիրվանի երկրին: Խազարները գնացին այնտեղից, սակայն մահմեդականները չհետապնդեցին նրանց: Ալ-Ֆարաբին մնաց Շիրվանի երկրում՝ սպասելով Ֆաշիմ խալիֆի հետագա հրահանգներին» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Ֆարաբին - Մ.Ֆ.) առաջ խաղաց, բախվեց խազարաց բռնակալի հետ, Ալլահը նրանց պարտության մատնեց, բռնակալը փախավ և Ֆարաբին ձեռք բերեց նրանց մոտ եղած բոլոր մահմեդական գերեվարվածներին ու ավարը: Անել է Աբու խալիդը, լսելով Աբու Բառաիյից, իսկ նա՝ Աբդալլահ իբն Աբդալլահ ալ-Ամիրիից, թե Սալիդ իբն Ամր ալ-Ֆարաբին բախվեց խաբանի (խազարական խաբանության խաբան Իբրազիմ Գյալվանի - Մ.Ֆ.) որդու հետ և, գիշերանց հարձակվելով, սաստիկ կոտորած տվեց: Խազարաց բռնակալը փախավ, իսկ Ֆարաբին հաղթանակի մասին գրեց Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբին - Մ.Ֆ.):» (իբն խալաթ «Պատմություն»):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Ֆարաբին - Մ.Ֆ.) խաբանի որդուն սպանեց, բազմաթիվ բաղաբներ գրավեց, իսկ խաբանի որդու գլուխը, առանց Մաալամայի (Յուսուֆային կուսակալության կուսակալ Մաալամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբին - Մ.Ֆ.) համաձայնության, առաքեց Ֆիշամին: Այս բանը գայրացրեց Մաալամային, որը գրեց նրան այսպետեղով, հեռացրեց նրան և փոխարենը նշանակեց Աբդ ալ-Մալիք իբն Մուսլիմ ալ-Ռուկայիին, որին հրամայեց ձեռքարկել Սալիդ իբն Ամր ալ-Ֆարաբինին ու բանտարկել Կապադոկյա կղզված քաղաքում: Մաալաման եկավ այդ քաղաքը, բերել տվեց Ֆարաբինին, կոպտեց նրան, ջարդեց նրա դրոշը, իսկ նրան ուղարկեց Պարտավի բերդը: Ֆիշամը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբին - Մ.Ֆ.), սակայն, գրեց Մաալամային, մեղադրելով այդ բանի համար և, իր կողմից սուրհանդակներ առաքելով, Սալիդ իբն ալ-Ֆարաբինին դուրս բերել տվեց բանտից ու տարավ իր մոտ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Մրանք եկան Սիման, որն Անդախատականի գավառներին է: Երբ Սալիդը (Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Ֆարաբին - Մ.Ֆ.) կրվի էր պատրաստվում, ստացավ Մաալամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբի (Արմինիայի ոստիկան Մաալամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբին - Մ.Ֆ.) նամակը, որի մեջ նա մեղադրում էր նրան խազարների հետ կրվի ու իր գալուստին չսպասելու համար և հայտնում էր, որ նրա փոխարեն գործի հրամանատար էր նշանակել Աբդ ալ-Մեյիբին իբն Մուսլիմ ալ-Ռուկայիին: Երբ գործը հանձնեց, Մաալամայի սուրհանդակը ձեռքարկեց նրան ու տարավ, բանտարկեց Պարտավի բանտում: Խազարները հեռացան և Մաալաման հետապնդեց նրանց: Այս մասին նա գրեց Ֆիշամին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբին - Մ.Ֆ.), իսկ վերջինս պատասխանեց նրան. «Մի՞թե կթողնես նրանց Մալամադում, ուր չես կարող խնայել նրանց, իհետո կփնտրես նրանց հողից այն կողմ՝ ավազների մեջ: Եվ հրամայեց Ֆարաբինին բանտից հանել» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ապա խազարաց թագավորի (խազարական խաբանության խաբան Իրուզի Գյավանի – Մ.Ֆ.) որդին Նորից հավաքեց իր մոտ գտնվող զորքերը և հարձակվեց Չարաշիի (Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Չարաշիի – Մ.Ֆ.) վրա: Նա բանակ դրեց Բայլական գետի մոտ: Տեղեկանալով այդ մասին՝ Չարաշին նրա դեմ դուրս եկավ մահմեդական զորքով և Բայլական գետի ափին հանդիպեց նրան: Չարաշին խրախուսեց իր մարդկանց և սրանք արիստարտ հարձակվեցին ու թուլացրին խազարների շարքերը: Չարականումները կրկնվեցին, իսկ խազարները մեծ դիմացկունություն ցուցաբերեցին, այսուհանդերձ պարտություն կրեցին և փախուստի դիմեցին: Գետի մեջ խեղդվողների թիվը ավելի մեծ էր, քան սպանվածները: Չարաշին հավաքեց ավարը և վերադարձավ Բաջարուան, բաժանեց, մեկ հինգերորդն ուղարկեց Չիշամ իբն Արդ ալ-Մեյիբին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Չիշամ իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) և տեղեկացրեց, թե Ալլահը ինչ հաղթանակ էր պարգևել մահմեդականներին: Չիշամը շնորհակալագիր ուղարկեց նրան: Չարաշին մնաց Բաջարուանում: Եվ ահա ստացավ Չիշամի գրությունը, որը հրամայում էր նրան իր մոտ գալ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո խազարական արքայազնը իր զորքով ելավ Սայիդի դեմ, որը իր հերթին հրամայեց զորքը հավաքել Բայլականից, Պարտավից և այլ վայրերից: Այդ ժամանակ այն սպիտակ ձիավորը կրկին հայտնվեց, Սայիդը շնորհակալություն հայտնեց նրան երկակի հաղթանակի համար և հարուստ նվերներ առաջարկեց: «Ես դրանք կվերցնեմ, երբ ինձ պետք լինեմ», - պատասխանեց սպիտակ ձիավորը, - «բայց դու պատրաստվիր պաշտպանության, քանզի խաբանի որդին 40.000 հոգանոց զորքի գլուխն անցած արդեն մոտենում է: Սայիդը շարեց իր ռազմիկները և երեկոյան կողմ ուժեղ մարտ սկսվեց: Մթնշաղիկ, սակայն, թուրքերին արդեն շարժված էին և, մեծ կորուստներ կրած, դիմեցին փախուստի: Առավոտյան այն սպիտակ հեծյալը կրկին հայտնվեց և տեղեկացրեց Սայիդին, որ արքայազնը, հավաքելով իր ցուլած ուժերը, գալիս է նրա վրա: Այդ ժամանակ Սայիդը փոքրաքանակ զորք թողեց ծամբարի պաշտպանության համար, իսկ ինքը մնացած զորքի գլուխն անցած շարժվեց թշնամիների դեմ: Ծակատամարտի ժամանակ Սայիդը հարցրեց, թե որտեղ է գտնվում արքայազնը: Նրան ասացին. «Արքայազնը այնտեղ է, որտեղ սպիտակին է տալիս Ջուառիի գանգը՝ հազգված Նիզակի վրա»: Այդ ժամանակ Սայիդը ընտրյալ ջոկատով նետվեց թշնամու վրա և մեկ հարվածով տապալեց սրան ձիուց: Խազարները, սակայն, հավաքվեցին արքայազնի մոտ, նրան մատուցեցին մեկ այլ ձի և ավելի դաժանացածությամբ այն նոր մարտ սկսվեց: Ի վերջո, թուրքերին հաղթեցին և հաղթողներին մեծ բաժին հասավ, բացառությամբ, իհարկե, խալիֆ Չիշամին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Չիշամ իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) համարող ավարի հինգերորդ մասից: Ողջ ավարը բաժանեցին 40.000 ռազմիկների միջև և յուրաքանչյուրը ստացավ 1.700 դինար» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

«Դրանից հետո Իսմայելի իշխանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Չիշամ իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց իր եղբայր Մսիխին (Չյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.)՝ զորքի բազմությամբ օգնական լինելու Չարաշիի (Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Չարաշիի – Մ.Ֆ.) գնդին: Երբ Մսիխը եկավ, տեսավ, որ ինքը չէր կարողացել հասնել պատերազմին և հաղթությունը ստացել է Մեթը, որը շատերին սրով կտորեղ է, մյուսներին՝ փախուստի դարձրել՝ ավարն ու գեղայններին վերցնելով: Ապա՝ բազում թշնամներով կշտամբելով՝ նա շարժանգեց նրան և Նույսիխ կամենում էր սպանել, սակայն չկարողացավ բացահայտ հրաման տալ, քանի որ տոհմականությունը, ոտքի կանգնելով, աղմուկ-աղաղակ բարձրացրին: Այսպես, չհամարձակվելով իր կամքը կատարել, նա, լռելով, կատեցրեց իր մտադրություններն և վերադարձավ Իսմայելի իշխանի մոտ» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 18):

«Այդ ժամանակ մեծ զորքով թուրքերի դեմ ելավ Մասլաման (Չյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.), որի արդյունքում խազարավոր ու տանկան խազարավոր արդիկի սպանվեցին երկու կողմից, որի արդյունքում թուրքերը, իրենց ձեռքում պահելով զրավածը, այնուհանդերձ զբոծ մնացին հետագայում արաբների վրա հարձակվելուց և արաբները հաշտություն կնքեցին թուրքերի հետ...: Եվ ահա Մասլաման զայրացած մոտեցավ՝ ճանապարհին պատժելով տեղի ունեցածում ոչ մի մեղք չունեցող գյուղացիներին: Այսպիսով՝ ճանապարհին ցրելով ուժերը՝ նրանք հետո դրանք կրկին իրար գլուխ հավաքեցին, քանի որ թուրքերը, լսելով Մասլամանի գալու մասին, լցվեցին վախով ու անհանգստությամբ, քանի որ վախենում էին Մասլամանի անունից ավելի շատ, քան նրա իրական տեսքից: Այս պատճառով, ահա, նրանք ինչպես պետք է մարտ տվեցին, սակայն նրանց արյունը ջրի պես թափեց գետին, իսկ նրանք իրենք էլ թռչունների և վայրի գազանների կեր դարձան» (Բար-Չեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁸⁵² «Մասլաման (Չյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) մահմեդականների հետ արշավանքի ելավ ու առաջ շարժվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ հասավ Չայգին ամրոցին, որը Շիրվանի հողում էր: Նա նրա բնակիչներին հնազանդության կոչ արեց, սակայն նրանք հրաժարվեցին: Նա շատ օրեր մարտնեց նրանց դեմ, սակայն ոչինչ չկարողացավ անել և դադարեցրեց մարտը: Նա, սակայն, չթողեց պաշարումը և նրանք շուտով սկսեցին ուսելիքի պակաս զգալ ու նրանց շարքերում սարսափելի սով սկսվեց: Նրանք նրա մոտ մարդ ուղարկեցին և ներողամտություն խնդրեցին պայմանով, որ նա նրանցից և ոչ մեկին չի սպանի: Մասլաման երդվեց նրանց, որ նրանցից մի մարդ կամ մի շան չի սպանի: Նրանք բավարարվեցին դրանից, սակայն այնուհանդերձ լրիվ վստահ չէին իրենց կյանքերի համար: Դրանից հետո նրանք ելան ամրոցից՝ 1.000 ռազմիկի կազմով: Մասլաման նրանցից սպանեց 999 հոգու՝ կենդանի թողնելով միայն մեկին: Նա նաև սպանեց ամրոցում եղած բոլոր շներին և կենդանի թողեց միայն մեկին: Նա հրամայեց ավերել նրանց ամրոցը և այն ավերվեց ու հողին հավասարեցվեց: Դրանից հետո նա նրանց կանանց ու երեխաներին հրամայեց բնակություն հաստատել Չայգիի հողում» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Չիջիի 113 տարում Չիշամ խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Չիշամ իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) իր եղբորը՝ Մասլամանին (Չյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.), Արմինիայի և Ադրպատականի կառավարիչ Նշանակեց՝ հանելով Սայիդ իբն Ամր ալ-Չարաշիին (Արմինիայի ոստիկան Սայիդ իբն Ամր ալ-Չարաշիի – Մ.Ֆ.): Մասլաման իբն Արդ ալ-Մեյիբին (Չյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) կառավարիչ պաշտոնը ստանձնելուց հետո գնաց և ձերբակալեց Սայիդ իբն Ամրին, շրթալեց նրան ու բանտարկեց, սակայն Չիշամը մարդ ուղարկեց ու նրան բանտից դուրս բերեց: Անել է Աբու Խալիդը, լսելով Աբու Բառայից, թե Մասլաման եկավ և Չիզանի ժողովրդին հաշտություն առաջարկեց, սակայն մերժեցին և նա կոտորեց նրանց: Նրանք երաշխավորագիր խնդրեցին և նա երդվեց, որ նրանցից մի մարդ կամ մի շան չի սպանի: Նրանք հանձնվեցին, իսկ նա բոլորին կոտորեց, բացի մի մարդուց և մի շնից ու գրավեց բերդը: Նա շարժվեց դեպի Սարան երկիրը, որի թագավորը հաշտության խնդրեց և նա հաշտություն կնքեց նրա հետ, ինչպես նաև Մասկաթի ու Կուրի ժողովրդի հետ» (իբն Խայյաթ «Պատմություն»):

«Մասլաման (Չյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) հաշտություն կնքեց Չայգանի բնակիչների հետ և հրամայեց քաղաքի բերդը քանդել, իսկ իր համար կալվածքներ վերցրեց, որոնք մինչև օրս կոչվում են Չայգանի կալվածքներ: Նրա հետ հաշտություն կնքեցին լեռնական թագավորները, նրա մոտ եկան Շիրվանշահը, Լիդանշահը, Թաբարասանշահը, Ֆիլանշահը և Ջարջանշահը: Նրան ներկայացավ նաև Մազբթագ տերը» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Մասլաման (Չյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) առաջ խաղաց խազարաց երկրում, մինչև որ հասավ Վիրը: Նա նվաճեց այն ու կոտորեց ժողովրդին, ապա գնաց Շարունան, որի ժողովուրդը հպատակություն հայտնեց, եկավ Մազբութը, որի բնակչությունը նույնպես հաշտություն կնքեց: Նա իր հեծյալ գնդերն ուղղեց ալ-Լաթգ երկիրը, որի ժողովուրդը հաշտություն կնքեց, նա նաև զորք ուղարկեց Թաբարասարան, որի բնակչությունն էլ հաշտություն կնքեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁸⁵³ «Այստեղից հետո Մասլաման (Չյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Արդ ալ-Մեյիբին – Մ.Ֆ.) մեկնեց Բար ալ-Աբուար քաղաք: Նա չնույն պողաք այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա բնակիչները չկսեցին ողջունել նրան և մինչև որ նրա մոտ չեկավ նրա տիրակալը՝ հեծելազորով ու հետևակայիններով: Նրա մոտ եկան լեռների բոլոր արքաները և խաղաղ վճարեցին: Նրանք մեկնեցին Մասլամանի հետ միասին և հասան ալ-Բար քաղաքին, որի ամրոցում այդ ժամանակ գտնվում էին 1.000 խազար թախիսներ: Նրանց այստեղ տեղակայել էր խազարների արքան (խազարական խաբանության խաբան Իրուզի Գյավանի – Մ.Ֆ.): Մասլաման խուցընդոտեց այն բանին, որ նրանք գնան այդ քաղաքից: Ինքը ուղղվեց դեպի այդտեղ գտնվող երկու ամրոցները, սակայն ոչ մեկին չկարողացավ և ամեն ինչ անօգուտ եղավ: Այդ ժամանակ Մասլամանին մոտեցավ մի այլ, որը ելել էր քաղաքային դարպասներից, և ասաց. «Թող բավարարի Ալլահը եսին: Եթե ես կարողանամ բեզ հանձնել այս ամրոցը չիքի ջանքերով, դու կթողնեմ այն ինձ իմ գույքը, կանանց ու երեխաներին»: Մասլաման պատասխանեց. «Երդյում եմ, կթողնեմ»: Այդ ժամանակ այդ մարդն ասաց. «Հանձնիր ինձ 100 գլուխ կով ու ոչխար և ես կհանձնեմ բեզ ամրոցը»: Մասլաման հրամայեց նրան տալ պահանջածը: Նա այդ անասուններին բռնեց դեպի այն արդյուրը, որից Անուշավան իբն Կուբադը (Պարսից թագավորության արքա Խուրով Ի - Մ.Ֆ.) մի ժամանակ դեպի ամրոց ջուր էր բաշել: Նա ասաց. «Փորեք այս վայրում»: Եվ ահա, երբ այդ արդիկի հասան ջրին, նա ասաց. «Հենց հիմա բերեք այդ կովերին ու ոչխարներին, մորթեք դրանց և նետեք այս արդյուրի մեջ»: Նրանց մորթեցին ու նրանց արյունը ջրի հետ միասին սկսեց հոսել դեպի ջրամբարները: Երբ այդ մարդը խնայեց, որ ողջ արյունը հոսել է դեպի ջրամբարները, նա հրամայեց կորել ջուրը: Չէր անցել դեռ մեկ գիշեր, երբ ջուրը դադարեց հոսել այդ հովիտ: Երբ մարդիկ առավոտյան արթնացան, նրանք տեսան, որ իրենց ջրամբարը արյունով է լի: Չէր անցել դեռ ևս մեկ գիշեր, երբ այն լավեց որոտերով: Մարդիկ սկսեցին տառապել ուժեղ ծարավից: Եվ անմիջապես էլ այն մարդը եկավ Մասլամանի մոտ և ասաց.

«Ով Եմիր, մարդիկ կոտորվում են ծարավից: Հեռացիր ամրոցի դարպասներից, բաց արա նրանց ճանապարհը և նրանք կփախչեն, իսկ ամրոցը կընկնի թո ձեռքը»: Մասլաման հրամայեց յուրայիններին հեռանալ ամրոցի դարպասներից և, երբ գիշերը վրա հասավ, խազարները բացեցին դարպասները, հապճեպ փախան արաբներից, իսկ ամրոցն ընկավ մահմեդականների ձեռքը: Մասլաման մոտեցավ, մտավ ամրոց, զննեց այն ու նրա ամրությունները: Նա հրամայեց մանրակրկիտ կերպով լվալ ջրամբարները և մաքրել այն աղտողետություններից ու աղբուկից: Այդ կատարվեց: Դրանից հետո նա, ինչպես առաջ, թողեց ջուրը, իսկ հետո հրամայեց ալ-Բաբ բաղաբը բաժանել չորս հատվածի: Մի հատվածը նա հանձնեց դամակոսցիներին, մյուսը՝ Հոմսի ռազմիկներին, երրորդը՝ Պաղեստինի, իսկ չորրորդն էլ՝ Ասորիքի ու Ջազիրայի ռազմիկներին: Դա մի օր էր, որի նմանը նրանցից ոչ մեկը երբեք չէր տեսել: Դրանից հետո Մասլաման իր ռազմիկներից մոտը կանչեց Կարիր իբն Սուվայրի աս-Սալաբիին և նրան նշանակեց Բաբ ալ-Աբուաբ բաղաբի կառավարիչ: Նա հրամայեց ամրոցի աշտարակները վերակառուցել որպես ցորենի, գարու և գենթի պահեստարաններ, որպեսզի վերականգնի բաղաբի նշանակությունը: Դրանից հետո նա հրամայեց փակել դրանք երկաթյա դարպասներով, որից հետո Մասլաման ալ-Բաբի ամեն մի ռազմիկին համար տարեկան 110 դինար աշխատավարձ նշանակեց, բացի ամեն ամիս նրանց հասանելիք ցորենից, ձիթայուղից և պարենամթերքից: Այնուհետև Մասլաման կանչեց իր խորթ եղբայր Մրվան իբն Մուհամմեդին (**Հյուսիսային կուսակալության ապագա կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդին – Մ.3.**) և նրան նշանակեց ալ-Բաբ բաղաբի մահմեդականների համայնքի ղեկավար, իսկ ինքը լքեց բաղաբը և վերադարձավ Ասորիք խալիֆ Հիշամի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) մոտ: Նա հայտնեց նրան իր կողմից նվաճված հողերի և այն մասին, որ նա թողել է Մրվան իբն Մուհամմեդին մահմեդականների համայնքը ղեկավարելու համար» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Նա (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) արշավեց դեպի Դարբանդ բաղաբը և նվաճեց, իսկ նրա միջնաբերդում կային 1.000 տուն խազարներ: Նա պաշարեց նրանց և հարվածեց նախ բարերով, ապա բարածն երկաթի կտորներով: Սակայն, երբ այդ չօգնեց, նա դիմեց դեպի այն աղբյուրը, որից Անուշիրվանը (**Դարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.3.**) ջուր էր բերել նրանց ջրամբարը, և այնտեղ մոլորեց դեպի և նրանց կեղտն ու գարշահոտ խեղճ նետեց նրա մեջ: Մի գիշեր այդպես մնալուց հետո ջուրը որդևոտեց, նեխեց ու ապականվեց: Երբ գիշերը վրա հասավ, նրանք փախան ու լքեցին միջնաբերդը: Մասլաման իբն Աբդ ալ- Մալիքը Դարբանդ բաղաբում Ասորիքի ժողովրդից 24.000 հոգու բերեց և բնակեցրեց՝ նրանց ռոճիկ նշանակելով: Մինչ օրս էլ ոչ մի կառավարիչ չէն թողնի իրենց բաղաբը մտնի, եթե իր հետ դրամ չբերի նրանց միջև բաժանելու: Մասլաման շինեց ուտելիքի ու գարու շտեմարաններ և զինապահեստ, իսկ ջրամբարը հրամայեց ջրով լցնել: Նա բաղաբը շենացրեց ու պարսպապատեց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Հիշամը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) իր եղբորը՝ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքին (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքին – Մ.3.**), նշանակել էր Հայաստանի ու Ատրպատականի կառավարիչ: Սա տեղ հասնելով շարժվեց թուրքերի դեմ՝ սաստիկ ձմռանը, հետապնդելով նրանց երկրի մեկ ծայրից մյուսը» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հայաստանի ու Ատրպատականի բնակչության անվերջ զոհերից պատճառով Մասլաման (**Արևմտահայկական Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) երկրորդ անգամ 40.000 հոգանոց զորքով ուղարկվեց Դերբենդ: Տիրելով այս ամրոցին՝ նա կարգի գրեց պարիսպներ և, թողնելով այնտեղ 5.000 հոգանոց մի կայազոր, հետ դարձավ: Մի քանի տարի անց, սակայն, այդ կայազորը թշնամիների կողմից այն վիճակի հասցվեց, որ ոչ մի մարդ չէր կարողանում անվտանգ դուրս գալ ամրությունից, իսկ խազարներն էլ այդ կիրճով շարունակում էին նախկինի նման թալանել Հայաստանն ու այլ մարզեր: Աբդ-ալ-Ազիզը (**Արևմտահայկական խալիֆների խալիֆ Հիշամ իբն Հաթիմ ալ-Բահիյին – Մ.3.**), չնայած որ, երբեմն, նրանց դիմադրություն էր ցուցաբերում, սակայն կանխել նրանց լիովին չէր կարող և ահա այս կերպ պայթեցրեց խազարների ու արաբների միջև անընդհատ շարունակվում էր» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

«Այսպիսով՝ այդ տարի Մասլաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) ավերեց Թուրքերի դուռը, որտեղից նրանք մշտապես հարձակումներ էին գործում, սակայն նա վախեցավ և չհամարձակվեց ավելի առաջ խորանալ, քանի որ թուրքերին պատկանող երկրները լավ հայտնի չէին, իսկ նա էլ չէր ուզում խորանալ անհայտ երկրներում: Իր հեղթին հայտնի էր, որ այդ հոնեղ տաքաբնույթ կախարդությունների էին տիրապետում: Ահա այս ամենը հաշվի առնելով էր, որ Մասլաման ստիպված եղավ հրամայել ոչնչացնել Թուրքերի դուռը, որ կառուցել էր դեռ Ալեքսանդր Մակեդոնացին (**Հունամակեդոնական տերության արքա Ալեքսանդր III Մեծը – Մ.3.**): Եվ այսպես, վարվելով ասածս ձևով, դրանից հետո նա բազմաթիվ ուղտերով և էշերով բանվորներ բերեց և սկիզբ դրեց շինարարությանն իր ուզած ձևով: Հուլիսի 1043 թվականին Մասլաման այս գործի համար իր ձեռքի տակ բազմաթիվ վարպետներ, մասնագետներ ու բանվորներ հավաքեց, որից հետո, իրականացնելով բոլոր նախապատրաստական աշխատանքները, սկսեց Թուրքերի դարպասի վերականգնման գործը» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Հայոց 180 թվականին Մսիխանը (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) դարձյալ շինում է Դերբենդը արաբների համար» (Մովսես Դախուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 16):

«Այդ տարի Մասլաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) արշավեց Թուրքիայի վրա և, հասնելով Կասսից դռները, վեհերոտեց ու վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁸⁵⁴ «Այդ տարի Մասլաման (**Արևմտահայկական Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) իր զորքերը սփռեց խաբանի (**խազարական խաբանության խաբան Իռուզի Գյալվանի – Մ.3.**) երկրում և բաղաբներ ու բերդեր գրավեց: Նրանց կոտորեց, ռազմիկներին, գերեց նրանց, ժողովրդին գերեցրեց, հրկիզեց և նրան ենթարկվեցին Բալանջար լեռների այն կողմի մարդիկ: Խաբանի որդին էլ սպանվեց և ահա այս բոլոր ազգերը՝ խազարները և ուրիշները, հավաքվեցին Մասլամայի դեմ այնպիսի բազմությանը, որի թիվը միայն բարձրալն Ալլահը գիտի: Մասլաման արդեն Բալանջարից այն կողմ էր, և երբ տեղեկացավ այս բոլորի մասին, հրամայեց իր մարդկանց կրակները վառած թողնել, ինչից հետո, թողնելով իր վրաններն ու բեռները, զորքի հետ միասին փախուստի դիմեց: Թուրքերին առջևից էին տանում, իսկ ուժեղները հետևից էին գնում, մեկ օրվա ճանապարհի փոխարեն երկու օրվա ճանապարհ էին անցնում, մինչև որ կիսամեռ հասան Բաբ ալ-Աբուաբ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Անել է իբն ալ-Ջալիֆին, թե Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքը (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) Հիջրի 112 թվականի Շավալ ամսին դուրս եկավ պատերազմի թուրքերի դեմ, երբ սաստիկ անձրև ու ձյուն էր տեղում: Նա անցավ Դարբանդ, իսկ սա էլ ալ-Ջալիֆին թողել էր, որ կառուցապատի և ամրացնի, ընդ որում այդ բանի համար գործեր թողեց: Ապա գործեր ուղարկեց, որոնք բաղաբներ ու բերդեր գրավեցին և Ալլահի թշնամիները իրենք իրենց կրակով վառեցին իրենց բաղաբներում» (Իբն Խայյաթ «Պատմություն»):

¹⁸⁵⁵ «Խաբանը՝ խազարների արքան (**խազարական խաբանության խաբան Աստարիանը – Մ.3.**), իմացավ, որ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիքը (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիք – Մ.3.**) ներխուժել է իր երկիր: Նա խազարական բոլոր հողերից սկսեց զորք հավաքել և շուտով հսկայական զորքի հորդայի գլուխն անցած ելավ: Իր հերթին Մասլաման սեփական զորքի գլուխն անցած հասավ մինչև Վաբանդար, հետո՝ Սաբանդար, սակայն ոչ մեկին չգտավ: Եվ նա որոշեց փնտրել խաբանին՝ խազարների արքային: Այդ ժամանակ անաստված ժողովրդի հսկայական ամբոխը շարժվեց Մասլամայի վրա: Նրանք այնքան շատ էին, որ ոչ Մասլաման ու ոչ էլ նրա զորքը ի վիճակի չէին նրանց դիմադրություն ցույց տալ, ահա այդքան նրանք մեծաթիվ էին: Երբ Մասլաման իմացավ այդ մասին, նա հրամայեց իր զորքին կրակներ վառել, ինչն էլ նրանք արեցին: Երբ երեկոն իջավ, նա լքեց վրանները, որոնք խփել էր այդ վայրում, և երեկոյան աղոթքից հետո լքեց ճամբարը: Մասլաման սկսեց հեռանալ՝ երկու անցումի հեռավորությունը կորելով մեկ անցումի համար նախատեսված ժամանակում՝ առջևում ունենալով թուրքերին, վերջապահում էլ՝ ուժեղներին ու կայուններին: Եվ այսպես նրանք շարժվեցին, մինչև որ հասան ալ-Բաբ բաղաբին: Դրանից հետո նրանք արշավանքի ելան ու հասան Բաբ-Վանին ու նրա շրջակայքին՝ այստեղ գտնվող ավազուտներին: Այստեղ նրանք իրենց համար հարմար փոստեր գտան, որոնք աճել էին փշերով, ու հենց այդտեղ էլ ամրացան: Խազարները մոտեցան այնքան մեծ քանակությամբ, որ նման քանակություն նրանք երբեք չէին տեսել: Երբ Մասլաման տեսավ այդ, նա հավաքեց լեռների արբանյակի թվից իր կողմնակիցներին, որոնք իր հետ էին, և հարցրեց. «Ի՞նչ եք մտածում թշնամու մասին»: Նրանք պատասխանեցին. «Ով Եմիր, ապահովիր մեզ նետածիգների լույսով ու դիր զորքից առաջ, մենք կցրվենք և այդ ժամանակ կտեսնեն: Եվ եթե մենք զոհվենք, ապա համուր Ալլահի և դրախտի, իսկ եթե հաղթանակ տանենք, ապա դա հենց այն կլինի, ինչ մեզ պետք է»: Մասլաման ասաց. «Այն, ինչ դուք որոշել եք ձեր խորհրդակցությունում, իսլամում պարզակատարվում է բարիքով»: Դրանից հետո Մասլաման ելավ և սկսեց դասավորել իր աջ ու ձախ թևերը, կենտրոնն ու թիկունքը: Նրանից առաջ ընթանում էին լեռների արբանյակը նետածիգների լույսով, որից հետո նա հրաման տվեց նաև իր հրամանատարներին ու նրանք ևս կանգնեցին նրանցից առաջ: Խաբանը՝ խազարների արքան, դիտարկեց զորքը և, դիմելով իր հզոր ու ենթակա թարխաններին, ասաց. «Գիտե՞ք արդյոք դուք, որ այնպիսի մի զորք, որը դուք տեսնում եք այսօր, չի եղել արդեն 10 տարի: Պնացե՞ք նրա վրա և նայե՞ք, որ ձեզնից ոչ մեկը չհեռանա: Այդ հնարավոր է անել միայն արժանի հերոսություն գործելուց հետո»: Մահմեդականների դեմ հսկայական հեծյալ ջոկատի գլուխն անցած ելավ խազարների թարխաններից մեկը: Մրվան իբն Մուհամմեդ իբն Մրվանը (**Հյուսիսային կուսակալության ապագա կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.3.**) հարվածեց ձիուն կողքին և առաջ անցավ իր ռազմիկներից: Նա հազած էր դեղին մետաքսե հանդերձ և դեղին գլխարկ ուներ, որի ծայրերը ընկնում էին նրա ուսերին: Նա գոչեց. «Ով մահմեդականներ, թող ձեզ դուրբան լինեն իմ ծնողները: Ես կոչ եմ անում ձեզ տանել համբերության բեռը: Ձեք

գլուխները հակեք թամբերի աղեղներին ու քիչ խոսքեր ասեք, իսկ եթե ձեզնից որևէ մեկին էլ անհաջողություն կապտուհասի, թող նա միայն խոցվի թորի հարվածից, որը կգա դեմքին կամ ձեռքին»։ Մահվանդակները պատասխանեցին նրան ամենալավ խոսքերով։ Դրանից հետո Մովսես իբն Մուհամմեդ իբն Մովսեսը առաջ սլացավ և նրա ռազմիկները նետվեցին խազարների ջոկատի վրա։ Սարսափելի փոշու այնպիսի ամպեր բարձրացան, որի նմանը նրանցից ոչ-ոք չէր տեսել։ Սուլեյման իբն Չալփը մոտեցավ իր հորեղբայր Մասլամային և ասաց նրան. «Ով էմիր, երգվում են Ալլահով, Մովսեսը սպանվել է»։ Մասլաման պատասխանեց. «Նա ամենևին էլ սպանված չէ, լուրի»։ Եվ Սուլեյման իբն Չալփը լռեց։ Փոշին ցրվեց, Մասլաման սկսեց դիտարկել Մովսես իբն Մուհամմեդի մահվանդակները և հանկարծ տեսավ Մովսեսին, որը գտնվում էր խազարական հեծելազորի խիտ շարքերում։ Նրա ռազմիկների մի մասը սպանվել էր, իսկ ինքը թուրն էր սրբում սեփական ձիու բաշին՝ մաքրելով վրայից խազարների արյունը։ Այդ ժամանակ կատաղեց խաբանը՝ խազարների արքան, նետվեց իր թաղիքների մոտ և ասաց. «Ես կանգնած եմ ձեր հետևում ու հետևում եմ ձեր գործողություններին։ Դուք պետք է զոհվեիք, որպեսզի ձեզնից ոչ մեկը չպատվարկվի»։ Դրանից հետո նա մեծ թվով մեկը վրախց լավ հեծյալ ջոկատներ մարտի նետեց։ Եվ ասաց Մովսես իբն Մուհամմեդը. «Ես այս մարդկանց համար փրկություն կլինեմ։ Իմացեք, որ ես կբերեմ ձեզ դրախտի բանալիները և ձեզ կխոստացվի այն, ինչ Ալլահը կտա իր առատ պարգևներից, ձեզնից ով սպանվի, նա երկնքում դրախտային կյանքի ու մեծագույն պարգևների կարծանանա, որոնց թիվ չկա, ու Աստված չի լքի ձեզ հետմահու կյանքում»։ Դրանից հետո Մովսես իբն Մուհամմեդը ու նրա ռազմիկները հարձակման նետվեցին խազարների վրա և այս անգամ նրանցից ավելի մեծ քանակություն սպանեցին ու վիրավորեցին, բան առաջին հարձակման ժամանակ էր։ Եվ ամեն անգամ, երբ խաբանը մահմեդական ռազմիկների դեմ խազարական հեծելազորի նոր ջոկատ էր նետում, Մովսես իբն Մուհամմեդը և նրա ռազմիկները առանձնացնում էին նրան, հարձակվում էին վրան և ահա այս կերպ նրանք մեծաթիվ խազարներ ոչնչացրին։ Դրանից հետո Մովսեսը վերադարձավ մահմեդականների գործի մեջ և իր սովորական տեղը զբաղեցրեց այնտեղ։ Մասլաման նրանց կոչ արեց ուսելիք ընդունել և նա իր խորթ եղբայրների ու որդ գործի հետ այդպես էլ վարվեց, իսկ խաբանը, հեծած իր ձիուն, զայրացած նայում էր նրան և չգիտեր ինչ ասել։ Դրանից հետո նա նետվեց իր թաղիքների մոտ և ասաց. «Այսօր դուք խոցեցիք իմ հոգին ամենատառոր կերպով։ Կորեք դուք, ով խազարներ։ Նրանց ռազմիկները, որոնք 10 անգամ թույլ են ձեզնից, հանգիստ ունում և խուճում են՝ որևէ ուշադրություն չդարձնելով ձեզ վրա և որևէ նշանակություն չտալով ձեզ»։ Եվ ասացին նրան խազարները. «Ով արքա, մի զայրացիր, բանգի վաղը մենք կբավարարենք թեզ ու գերված վիճակում մոտոյ կբերենք նրանց տիրակալին, այդ ժամանակ արա նրա հետ այն, ինչ ուզում ես»։ Դեռ որ առավոտը բացվեց, խաբանը ստիպեց իր ռազմիկներին անել այն, ինչ նրանք խոստացել էին Նախորդ օրը։ Դրանից հետո խազարները ընտրեցին իրենց լավագույն ռազմիկներին և կենտրոնում առաջ ուղարկեցին՝ հրամայելով նրանց հարձակվել այնպես, որ մարտում ոչ մի բացթողում չլինի։ Մասլաման իմացավ այդ մասին և ասաց. «Կորեք ես այս խազարներից ամենավերջինի, չթափառված այրի պատճառով։ Նա նրանց իր ձեռքին խաղալիք է դարձրել և, երգվում եմ Ալլահով, ես նրանց արաբական խազարներ կդարձնեմ»։ Դրանից հետո Մասլաման դասավորեց իր ռազմիկներին։ Իր աջ թևում նա տեղակայեց Մովսես իբն Մուհամմեդին, ձախում՝ Սուլեյման իբն Չալփին, կենտրոնում՝ ալ-Աբբաս իբն ալ-Վալիդին, իսկ մի քիչ այն կողմ էլ՝ Չուգայման իբն Չաֆիի իբն ալ-Չաֆիին։ Եվ մոտեցան թշնամիները իրար ու մարտնչեցին։ Մարտը խառնեց երկու կողմի ռազմիկներին։ Այդ ընթացքում մի արաբ ռազմիկ հարձակվեց խազար ռազմիկի վրա ու հարվածեց նրան նիզակով, սակայն նիզակը հարվածից ծռվեց և այդ ժամանակ նա թրի հարվածով սպանեց հակառակորդին։ Երկու կողմերն էլ շարունակում էին այս կերպ մարտնչել, մինչև որ կեսօր եղավ։ Այդ պահին Մասլամային մոտեցավ մի խազար ռազմիկ ու աման խնդրեց, բանգի նա անցել էր իսլամական կրոնի կողմը։ Նա ասաց. «Զեզ պե՛տք է խազարների արքա խաբանը»։ Մասլաման նրան հարցրեց. «Իսկ որտե՞ղ է նա»։ Սա պատասխանեց. «Նա այն մարտակառքի վրա է, որը թո դիմաց է՝ մետաքսով զարդարված»։ Մասլաման մարդ ուղարկեց Մովսես իբն Մուհամմեդի հետևել, նրան մոտը կանգնել և ասաց. «Աբու Աբդալլահ, տեսնո՞ւմ ես այն սալը՝ մետաքսով զարդարված»։ Մովսեսը պատասխանեց. «Այո, տեսնում եմ»։ Մասլաման ասաց «Նա խաբանի մարտակառքն է և ահա, նա կանգնած է նրանում»։ Մովսեսը զոհեց. «Ես գնում եմ նրա վրա»։ Մասլաման ասաց. «Ես էլ եմ գալիս թեզ հետ, ով Աբու Աբդալլահ։ Եվ երգվում եմ Ալլահով, մենք ի վիճակի ենք նրան այսօր հաղթել։ Առաջ, դեպի հավերժական կյանք»։ Սուլեյման իբն Չալփը մոտեցավ իր խորթ եղբորը և ասաց. «Ով էմիր, լսիր իմ խոսքերը և մի շտապիր»։ Մասլաման զոհեց. «Ասա, ի՞նչ կա»։ Սուլեյմանը պատասխանեց. «Խաբանը ամենևին էլ այդ սալակում չէ։ Նա իր ռազմիկներին ու խազար քաջերին է տեղաբաշխում իր աջ ու ձախ թևերում, ինչպես նաև վերջապահում։ Եվ ես վստահ եմ, որ, եթե դու ևս, Մովսես, ելնես, ապա նա կիրառվի թեզ շրջապատել և հնարավորություն չի տա վերադառնալ թո ռազմիկներին, բանի դեռ հոգիները չի հանել։ Ինձ թվում է, որ դու պետք է ընտրես թո հերոսական ռազմիկներից մեկին, որը բաշ ու խիզալ կլինի, նրան հանձնես թո քաջերից ոմանց և հրամայես գնալ խաբանի վրա»։ Մասլաման անսկսացավ Սուլեյմանի արտահայտած միտքը։ Նա իր ռազմիկներից մեկին, որին կոչում էին Սաբիտ ան-Նախրանի և որը ամենաքաջերից էր, կանչեց մոտը։ Մասլաման նրան ասաց. «Ով Սաբիտ, ես ընտրել եմ թեզ դյուցազուն ռազմիկների շարքից այս գործի համար, որին դու ի վիճակի ես։ Եթե ես թո մեջ բաշություն և խիզախություն տեսնեմ, որի վրա հույս եմ դրանում, և դու հասնես դոված նպատակին, ապա կստանաս այնքան, ինչքան պետք է։ Զեզ 10.000 դիրհեմ կտրվի և դու կստանաս հավատացյալների էմիրի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Չիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիբը – Մ.Ֆ.) նվերը, որը կփառաբանի թո անունը, սակայն եթե դու վախկոտություն դրսևորես ու անփութալ փնես, ապա, երգվում եմ Ալլահով, ես խոստանում եմ, որ մենք կխաչենք թեզ փր հարմար ծառի վրա»։ Եվ պատասխանեց նրան Սաբիտը. «Թող պարգևատրի Ալլահը էմիրին։ Ուղարկիր ինձ այնտեղ, որտեղ ցանկանում ես»։ Մասլաման ասաց. «Ես թեզ եմ հանձնում 1.000 ռազմիկներ, որոնց դու գիտես և որոնց բաշությանը վստահ ես։ Դարձակվիր նրանցով խազարների խաբանի գործի վրա և չվերադառնաս, մինչև որ նրան չջարդես կամ էլ չգերես, եթե դու թեզ հաջողվի»։ Սաբիտն ասաց. «Թող պարգևատրի Ալլահը էմիրին, սակայն ինչպե՞ս կարող եմ ես բռնել նրան, եթե ինձ չհաջողվի հասնել նրան։ Սակայն էմիրին, թող ամրապնդի նրան Ալլահը, մեկ կլինի, եթե մենք չվերադառնանք, այլ ջարդենք նրան ու նրա գործը, եթե Ալլահը ցանկանա։ Եվ չկա Ալլահից բացի այլ ուժ ու հզորություն, բացի նրանցի՝ փառահեղ ու մեծագույն»։ Դրանից հետո Սաբիտ ան-Նախրանի և ասորիքիցիների թվից ընտրեց 1.000 հեծյալներ ու նրան պարտավորություն և խորհուրդներ տալով ասաց. «Դուք մարտնչում եք ոչ թե Մասլամայի ու հավատացյալների էմիր Չիշամի համար, որոք մարտնչում եք Ալլահի համար և արագան պատերազմի եք մեկնում հանուն Ալլահի»։ Ռազմիկները պատասխանեցին նրան. «Դերիք է, թող պարգևատրի թեզ Ալլահը, տար մեզ և, բանի մենք գնում ենք թեզ հետ, դու կտեսնես ամեն ինչ ինչպես հարկն է, եթե Ալլահը ցանկանա։ Եվ չկա Ալլահից բացի այլ ուժ ու հզորություն, բացի նրանցի՝ փառահեղ ու մեծագույն»։ Եվ շարժվեց Սաբիտ ան-Նախրանի խաբանի վրա այդ հազարյակի գլուխն անցած։ Այդ ժամանակ խաբանը գտնվում էր սալակում, որը կոչվում էր «Թառնացված»։ Այնտեղ ամեն տեսակի գորգեր կային, նրանից վեր մետաքսե ամպիոդանի էր բաշված, որը ունեցած էր։ Ու չէր խաբում Սաբիտ ալ-Նախրանի, որը ասում էր, որ կհասնի այդ սալակին։ Նա ամպիոդանին կտրեց իր թրի հարվածով, հասնեց մետաքսե գործվածքը և թուրն ուղղեց խաբանի վրա, սակայն չկարողացավ դիպչել նրան։ Խաբանը վախեցավ և, արագորեն դուրս թափելով սալակից, նետվեց իր ձիու վրա, որը սալակի կողքին էր, հեծնեց այն և այնպես սրընթաց փախավ, ինչքան որ հնար ուներ։ Մահմեդականները հարձակման անցան խազարների վրա ու նրանց փախուստի մատնեցին։ Նրանց գործը ցրվեց և փախավ տարբեր կողմեր... Մասլաման հավաքեց խազարներից ձեռք բերված վախը և այն բաժանեց մահմեդականների մեջ այն բանից հետո, երբ առանձնացրեց հինգերորդը մասը» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8)։

«Ապա (Գյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիբը – Մ.Ֆ.) առաջ խաղաց և ոչ ոքի չհանդիպելով հասավ Վարդանանկերտի հողը։ Այստեղ նրան հանդիպեց խազարաց թագավորը (խազարական խաբանության խաբան Աստարխանը – Մ.Ֆ.)։ Մասլամայի հետ կային նվաճված երկրների մի խումբ թագավորներ։ Նա առաջապահ գործի հրամանատար նշանակեց Մարուան իբն Մուհամմադին (Գյուսիսային կուսակալության ապագա կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովսես իբն Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.), որը բախվեց թշնամուն և մի բանի օր մնաց կոտորելով նրանց, երբ կարծվեց, թե կորել է։ Ասել են Մասլամային. «Մարուանն սպանվեց», ինչին նա պատասխանել է. «Մի՞թե առանց խալիֆ դառնալու։ Երբեք»։ Եվ նա նվաճեց բոլոր երկրները» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Մասլաման (Գյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեդիբը – Մ.Ֆ.) բախում ունեցավ խաբանի (խազարական խաբանության խաբան Աստարխանը – Մ.Ֆ.) հետ, սաստիկ պատերազմ տեղի ունեցավ։ Ապա Մասլաման հեռացավ, գնաց Դազալա և խազարների գործերը պաշարեցին նրան, սակայն սաստիկ պատերազմից հետո Ալլահը խազարներին փախուստի մատնեց, իսկ խաբանը փախավ։ Ասել է Աբու խալիֆը, լսելով Աբու-խալթաբից, թե, երբ Մասլաման եկավ, խազարները նրա դեմ գործեցին և Մասլաման չանդարարձավ այդ բանին, մինչև որ նրան հայտնեցին և նա պատերազմեց նրանց դեմ, սակայն գիշերը խառնարեց նրանց։ Մահմեդականները որդ գիշերը մնացին՝ գոռում գոչումներ արձակելով։ Խազարները հեռացան, իսկ Մասլաման վերադարձավ ու նրա փոխարեն նշանակվեց Մարուան իբն Մուհամմադը (Գյուսիսային կուսակալության կուսակալ (732, 733-744), ապագա խալիֆ Մովսես իբն Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.)։ Այս բոլորը կատարվել էր Չիքի 113 թվականին» (իբն խալիֆ «Պատմություն»)։

«Այդ տարի Չիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիբը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Չիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիբը – Մ.Ֆ.) Մարուան իբն Մուհամմադ իբն Մարուանի (Գյուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովսես իբն Մուհամմեդին – Մ.Ֆ.), որն իր հորեղբորորդին էր, կառավարիչ նշանակեց Զազիրայի, Ատրապականի և Դայաստանի վրա։ Բանն այն էր, որ նա Դայաստանում Մասլամայի գործի մեջ էր, երբ սա խազարների դեմ էր արշավում։ Երբ Մասլաման վերադարձավ, Մարուանը գնաց Չիշամի մոտ և աննկատելի ձևով ներս մտավ։ Չիշամը հարցրեց գալու պատճառը, իսկ Մարուանը ասաց. «Ինձ համար անտարելի է այն, ինչի մասին խոսելու եմ, բայց և այնպես ինձանից բացի ոչ ոք չի կարող այդ

հարցը լուծել»։ Ասաց. «Իսկ ի՞նչ է դա»։ Ասաց Մարութանը. «Խազարների ներխուժումը իսլամի երկիր, Ջառահի (**Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբդալլահ ալ-Հաթալի** – **Մ.Ֆ.**) և այլ մահմեդականների սպանությունը հուսալքում առաջացրին մահմեդականների մեջ։ Հավատացելով իշխանը որոշեց իր եղբորը՝ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Սալիբին, ուղարկել նրանց դեմ, սակայն երդվում եմ Ալլահով, որ նրա ոտքը հազիվ է դիպել նրանց ցածրադիր հողերին։ Երբ Մասլաման տեսավ իր գորբերի հոծ բազմությունը, ոգևորությամբ նամակ գրեց խազարներին՝ նրանց պատերազմ հայտարարելով։ Դրանից հետո երեք ամիս սպասեց, մինչև որ նրանք պատրաստվեցին ու գորթ հավաքեցին։ Երբ մտավ նրանց երկիրը, չկարողացավ հաղթել նրանց և հասցրեց սոսկ գլուխն ազատել»» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Այդ տարի Մասլաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) թուրքաց երկրի վրա արշավեց, պատերազմ տեղի ունեցավ, երկու կողմից էլ սպանվողներ եղան և Մասլաման (**Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) վեհերոսներով փախուստի դիմեց ու խազարիայի լեռների վրայով վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Մասլաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) մեծաքանակ զորքով գնաց թուրքերի դեմ։ Երկու կողմից էր անթիվ մեծության մարդիկ զոհվեցին և թուրքերին արգելեցին հասնել արաբների երկիր, սակայն նրանք զբաղեցրին այն երկրները, որտեղ գտնվում էին, և այնտեղ էլ հաստատվեցին, որից հետո խաղաղություն կնքեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն» գիրք 11, գլուխ 21)։

«Մյուսը (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) ընդառաջ ելավ թուրքերին և երկու կողմից հազարներ ընկան ու բլուրեր։ Այսպես սեր հաստատեցին միմյանց, թողնեցին տաճիկներին հաստատվել այդ բաղաբուն և հետ դարձան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19)։

«Ահա այս պատճառով էր, որ Մասլաման (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) անհաջիվ բանակով ելավ հունների դեմ, որոնք ամեն տարի գալիս և լուրջ վնաս էին հասցնում հիշատակված տարածքներին։ Եվ ահա նրանք մարտ տվեցին այդ հուններին, նրանցից շատ շատերին ոչնչացրին, որից հետո սրանք ահաբեկվեցին, նրա ոտքը եկան և խաղաղություն խնդրեցին։ Նա համաձայնեց, բանի որ կարծում էր, թե դրանք հավատարիմ կլինեն իրենց խոսքին» (Դիոնիս Տել-Մահրաբի «Տարեգրություն», մաս 4)։

«Հյուսիսային 1042 թվականին թուրքերը եկան ու թալանեցին Ատրպատականի բաղաբները։ Մասլաման (**Արմինիայի ոստիկան Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով ելավ նրանց դեմ և երկու կողմից հազարավոր մարդիկ զոհվեցին։ Թուրքերը գրավեցին այդ բաղաբները, թալանեցին, սակայն արաբական տիրությունների մնացած մասի վրա չգնացին և արաբները խաղաղություն կնքեցին թուրքերի հետ» (Բար-Նեբրես «Աշխարհիկ պատմություն»)։

¹⁸⁵⁶ «Խազարներն ինացան, որ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ (**Հյուսիսային կուսակալության նախկին կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) մեկնել է Ատրոքի կողմեր և վերադարձան իրենց երկիր, որը Մասլաման խել էր նրանցից։ Նրանք վերադարձան ու կրկին բնակեցրին դրանք։ Այդ մասին ինացավ Մրվան իբն Մուհամմեդը (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ** – **Մ.Ֆ.**), որը հավաքեց ռազմիկներին և մարտադաշտ հանեց ավելի քան 40.000 ռազմիկ։ Չորրորդ գլուխն անցած նա գնաց խազարների դեմ և հասավ Բալանջար։ Դրանց հետո նա ելավ Բալանջարից և մտավ խազարների երկիր, որից հետո սկսեց մարտնչել նրանց դեմ ու ջարդել նրանց։ Նա մեծ բանակություն կոտորեց, գերեց կանանց ու երեխաներին, տարավ նրանց անասուններին և բարեհաջող կերպով մոտեցավ ալ-Բաբ ավարի հետ միասին։ Այդ ամենը տեղի էր ունենում ծմռանը ուժեղ ցրտի պայմաններում և դրա համար էլ այդ արշավանքը անծրանքների ու ցեխի մեծ քանակության պատճառով սկսեց կոչվել «Կեղտոտ արշավանք»։ Այդ արշավանքի ընթացքում Մրվանը հրամայեց կտրել ձիերի ալիքները և բոլորը կտրեցին դրանք, բանի որ դրանք մշտապես կեղտոտվում ու թացանում էին» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8)։

¹⁸⁵⁷ «Նրա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) օրոք Հիջրի 114 թվականին Մուավիա իբն Հիշամը և Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մալիբ (**Հյուսիսային կուսակալության նախկին կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) արշավեցին» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Այդ տարի Մուավիա իբն Հիշամը ամառային ձայն արշավանք կատարեց ու հասավ Ալբանի արվարձանը...» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

¹⁸⁵⁸ «Նրա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) օրոք Հիջրի 115 թվականին Հիշամի որդիները՝ Մուավիան ու Սուլեյմանը, արշավեցին, իսկ առաջապահ գործի հրամանատարն էր Աբդալլահ իբն ալ-Բաթթալը։ Նա կռվեց Կոնստանդինի դեմ ու գերեց նրան, իսկ ռուսներին փախուստի մատնեց» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Ասել էր իբն ալ-Բաթթալ, թե այդ տարում Մուավիա իբն Հիշամը արշավեց Ռումի երկիրը։ Աբդալլահ իբն ալ-Բաթթալը գործով ընդհարվեց Կոնստանդինի հետ և Ալլահը փախուստի մատնեց թշնամուն, իսկ Կոնստանդինը գերի ընկավ» (իբն Խայաթ «Պատմություն»)։

«Այդ տարում... Աբդալլահ ալ-Բաթթալը բախվեց Կոնստանդինի և այլոց հետ։ Հաղթեց ու գերեց Կոնստանդինին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

¹⁸⁵⁹ «Այդ տարի Մասլամա իբն Հիշամը արշավեց Ռումի երկիրը Ջազիրայից այն կողմ, գնացավ այնքան, մինչև որ հասավ Կեսարիա» (իբն Խայաթ «Պատմություն»)։

«Այդ տարի Սուլեյման իբն Հիշամը ամառային աջ արշավանք կատարեց ու հասավ Կեսարիա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

¹⁸⁶⁰ «Այդ ծնունդ Մրվան իբն Մուհամմեդը (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ** – **Մ.Ֆ.**) անցկացրեց ալ-Բաբ բաղաբում, իսկ երբ գարնան երեսը երևաց, խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ- ալ-Մեյիբ (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) նրան հայտնեց, որ նա հանվել է պաշտոնից և պետք է անձամբ իրեն ներկայանա։ Խալիֆը կանչեց Սալիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին (**Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին** – **Մ.Ֆ.**) և հաստատեց նրան այդ երկրի կառավարի պաշտոնում։ Այդ գարնանային օրերին Սալիդ իբն Ամր ալ-Հարաշին ելավ Ատրոքից որպես Արաբական, Առանի, Գուրգանի ու Արմինիայի տիրակալ։ Նա ուղղություն բռնեց դեպի ալ-Բաբ բաղաբ ու հաստատվեց այնտեղ։ Դրանից հետո նա օր ու գիշեր արշավանքներ էր իրականացնում խազարների դեմ, նրա ձիերի փորձերը երբեք չէին չորանում ու գործը այդ կերպ շարունակվեց, մինչև որ նրա տեսողությունը չկատարեց։ Նա գրեց Հաշիմ իբն Աբդ ալ-Մեյիբին՝ հայտնելով նրան այն մասին, որ հիվանդացել է սև կատարախտով և սկսել է վատ տեսնել, չի տարբերակում նույնիսկ սարերն ու ձորերը։ Հիշամը Ատրոքից մի հուսալի մարդ ուղարկեց, որպեսզի պարզի Սալիդի իբն Ամրի հիվանդության հավաստիությունը։ Այդ մարդը եկավ, գնեց Սալիդ իբն Ամրին, հավաստիացավ նրա հիվանդության մեջ ու գրեց Հիշամին այդ մասին։ Վերջինս ալ-Հարաշին նամակ ուղարկեց պաշտոնազրկման մասին, մոտը կանչեց Մրվան իբն Մուհամմեդին և հաստատեց նրան Արաբական տիրակալի պաշտոնում՝ հրամայելով պատերազմ սկսել խազարների դեմ» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8)։

¹⁸⁶¹ «Այդ տարի Ռամադան ամսին Մուավիա իբն Հիշամը արշավեց ու հասավ մինչև Պափլագոնիա» (իբն Խայաթ «Պատմություն»)։

«Այդ տարի Մուավիա իբն Հիշամը արշավեց Ռումի երկիրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Հիշամի որդի Մուավիան Ռոմանոսիայի վրա արշավեց և հասնելով Պափլագոնիա, բազում գերիներով հետ դարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

¹⁸⁶² «Նրա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) օրոք Հիջրի 116 թվականին Մուավիա իբն Հիշամը արշավեց» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Այդ տարի Մուավիա իբն Աբդ ալ-Մեյիբ ամառային արշավանք կատարեց Ռումի երկիրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Մուավիան Առանի ասպատակեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

¹⁸⁶³ «Ասել էր Աբու խալիդը, լսելով Աբու-Բառայից, թե այդ տարում Մարուան իբն Մուհամմադը (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ** – **Մ.Ֆ.**), որը Արմինիայի և Ատրպատականի կառավարիչ էր, երկու գործ ուղարկեց Կովկասյան լեռները։ Չորրորդից մեկը այաններից երեք բերդեր գրավեց, իսկ մյուս գործը պաշարեց Տուման շահին։ Տուման շահը իջավ ու հպատակվեց Մարուան իբն Մուհամմադին։ Մարուանը նրան ուղարկեց Հիշամ Աբդ ալ-Մեյիբի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիբ** – **Մ.Ֆ.**) մոտ։ Սակայն Հիշամը հետ ուղարկեց նրան և Մարուանը նորից նստեցրեց նրան իր թագավորության մեջ» (իբն Խայաթ «Պատմություն»)։

«Այդ տարի Մարուան իբն Մուհամմադը (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ** – **Մ.Ֆ.**), որը Հայաստանի կառավարիչ էր, երկու բանակ ուղարկեց, որոնցից մեկը այանաց երեք բերդեր գրավեց, իսկ մյուսը պաշարեց Տուման շահին, իսկ ժողովուրդը հաշտություն կնքեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

¹⁸⁶⁴ «Դրանից հետո նա (**Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ** – **Մ.Ֆ.**) նամակ ուղարկեց Բաբ ալ-Աբվաբում գտնվող բոլոր գործերին՝ հրամայելով Սամանդարին հասնելու նպատակով ներխուժում սկսել խազարների երկիր։ Դրանից հետո Մրվանը զորադուռ հայտարարեց ու արշավանքի ելավ։ Նա ներխուժեց Բաբ Ավան, որտեղ այանաց ու գերեզման, որից հետո ուղղություն բռնեց դեպի Սամանդար, որը խազարական բաղաբներից մեկն էր։ Մահմեդականների գործը Ռուսայի իբն Չաֆիդի աս-Սուդանիի գլխավորությամբ հասավ այդ բաղաբին։ Շուտով այնտեղ եկավ նաև Մրվանը՝ 150.000 իրանացի զորքի գլուխն անցած։ Այդ բաղաբի մոտ նա վերադասավորեց զորքը։ Նրա բոլոր հրամանատարները, ճնշվածներն ու ծառաները հազած էին սպիտակ շորեր և ամեն մեկին մի նիզակ տրվեց, որի ծայրակալը այրվող ջափի

պէս սրված էր: Չորքը այնպիսի փայլ էր արձակում, որ թռչունները, տեսնելով նրանց ցուլաթևն ու փայլը, մի կողմով էին անցնում կամ էլ շփոթված ցած էին թռչնում: Դրանից հետո զորքը ելավ ու շուտով հասավ ալ-Քայդա քաղաքին, որտեղ գտնվում էր խազարների արքա խաբանը (խազարական խաբանության խաբան Աստարխանին - Մ.Ֆ.): Խաբանը սկսեց փախչել Մովանից և շուտով հասավ լեռներին: Մովանին ու մահմեդականներին խազարների երկրում հաջողությունն էր ուղեկցում և նրանք նույնիսկ հասան խազարիայից անդին տեղակայված երկրներին: Դրանից հետո նրանք հարձակում գործեցին սակաբների ու անասուվածների այլ հարևան երկրների վրա: Նրանք նրանցից 20.000 ընտանիք գերեցին, որից հետո շարունակեցին առաջանալ և շուտով հասան սլավոնների գետին: Այստեղ նա կանչեց Կուսար իբն ալ-Ավադ ալ-Արաբի անունով ասորիքյան քաջերից մեկին, որը նրա թիկնապահների թվում էր, և ասաց նրան. «Կորեմ ես, ով Կուսար: Ինձ է ներկայացրել մի հետախույզ, որը հայտնել է մեզ, որ խազարների արքան մեր դեմ է ուղարկել իր թաքիսաններից խազար-Թարխան անունով մեկին 40.000 թաքիսանի զավակների գլուխն անցած: Անցիր այս գետը ուղիղ մեր դիմաց և դարան դիր նույնաքանակ ռազմիկների թվով: Եվ եթե դու կարողանաս այդ անել, ես կպարգևատրեմ քեզ, եթե ցանկանա Ալլահը: Եվ չկա Ալլահից բացի այլ ուժ ու հզորություն, բացի նրանցի՝ փառահեղ ու մեծագույն»: Ալ-Կուսարն ասաց. «Թող ողորմա Ալլահը էմիրին: Մենք կապանեք միմյան, երեկո և այդ ժամանակ խազարի մեջ կընկղմվենք: Թույլ տուր, ով էմիր, սպասել մինչև առավոտ»: Մովանը կատարեց և ասաց. «Երբովն եմ Ալլահով, եթե դու նշանակված ժամին չանցնես այս գետը, մենք կկտրենք քո գլուխը և կկտորենք քո ընտանիքին: Այժմ ընտրիր, թե որն է լավը»: Ալ-Կուսարը պատասխանեց. «Ես անցնում եմ, թող բարեհաճ լինի Ալլահը էմիրի նկատմամբ»: Դրանից հետո ալ-Կուսարն հեծյալ ռազմիկներից ընտրեց 40.000 մարդու, այնուհետև նրանց խմբերի բաժանեց և ինքը անցավ էյն ջոկատի գլուխն, որում ավելի քան 1.000 մարդ կար: Նույն այդ օրը ալ-Կուսարը ելավ խազարների դեմ և, երբ օրը կեսօր դարձավ, հանդիպեց մի խազար զորավարի, որը 20 խազար հեծյալների հետ միասին շներով ու բազեններով որս էր անում: Ալ-Կուսարը նետվեց նրա վրա և սպանեց: Կտորվեցին նաև նրա հետ եղող ուղեկիցները: Նրանցից ոչ մեկը չգիրկվեց: Մահմեդականները զավթեցին նրանց գեղերն ու ձիերը: Դրանից հետո ալ-Կուսարն ու նրա ռազմիկները առաջ անցան և շուտով հանդիպեցին մի խիտ թավուտի: Երբ նրանք տեղակայվեցին այնտեղ, հանկարծ թավուտի խորքից բարձրացող ծուխ տեսան: Ալ-Կուսարը հարցրեց. «Ի՞նչ է դա»: Ինչ-որ մեկը ասաց. «Երևի այնտեղ են գտնվում խազարական ռազմիկները»: Դրանից հետո ալ-Կուսարն իր մոտ կանչեց սեփական ռազմիկներին, նրանք հեծնեցին ձիերը և մեկնեցին ծխի ուղղությամբ: Խազարները ոչինչ չէին կասկածում, իսկ ալ-Կուսարը 40.000 ռազմիկներով առաջ էր շարժվում: Նրանք հարձակվեցին խազարների վրա, նրանցից 10.000 հոգի կտորեցին և 7.000-ին էլ գերի վերցրին: Մնացածները նետվեցին փախչելու և թաքնվեցին թավուտներում, մարագեցեցին նրանցում ու լեռներում: Դրանից հետո ալ-Կուսարը դիմեց գերի վերցված խազարներին. «Անացե՛ք ինձ, ի՞նչ է անում ձեր հրամանատար խազար-Թարխանը»: Նրանք պատասխանեցին. «Նա որսի էր մեկնել մի քանի ռազմիկների հետ և մենք չգիտենք, թե նրա հետ ինչ է պատահել»: Այդ ժամանակ ալ-Կուսարը հասկացավ, որ իրենց հանդիպած այն զորավարը խազար-Թարխանն էր: Նրանց բոլորին վրա էին հասել վարդադրյալ աղաճառները: Դրանից հետո երկրորդ օրը, երբ արևը դեռ չէր ծագել, ալ-Կուսարը հետ դարձավ և իր ռազմիկների հետ եկավ Մովանի մոտ՝ նրան հասցնելով Նիզակի վրա, նա հագցված խազար-Թարխանի և նրա ռազմիկների գլուխները...: Մովանը նրան թողեց թագավորելու իր թագավորությունում, իսկ հետո նրա հետ եղբայրացավ հավատքով և ընդունեց նրա նվերները: Մովանը հետ դարձավ Բար ալ-Աբվաբի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ նրա հետ 40.000 կամ ավել գերիներ կային անհավատներից: Մովանը նրանք բնակեցրեց աս-Սամուր կոչվող վայրում և Կուր գետին հարող հարթավայրերում» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Այդ տարի Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթ-խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիթին (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մեյիթին - Մ.Ֆ.) հանեց Արմինիայի, Ատրպատականի ու Ջազիրայի կառավարիչ պաշտոնից և նշանակեց Մարուան իբն Մուհամմադին (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդը - Մ.Ֆ.), երբ Ֆիշթի 114 թվականի Մուհամմադ ամիր սկզբին: Ասել է Աբու խալիֆը, լսելով Աբու-Բառաիյից, թե Մարուանը եկավ Ֆիշթի 114 թվականին, մինչև որ անցավ ալ-Դամմ գետը, արշավեց սլավոնների դեմ ու կտորեց» (Իբն Խայլաթ «Պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթին - Մ.Ֆ.) օրոք Ֆիշթի 117 թվականին Մուհամմադ իբն Մարուան (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդը - Մ.Ֆ.) արշավեց թուրքաց երկիրը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթը - Մ.Ֆ.) Մարուան իբն Մուհամմադ իբն Մարուանին (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդը - Մ.Ֆ.), որն իր հորեղբորորդին էր, կառավարիչ նշանակեց Ջազիրայի, Ատրպատականի և Յայաստանի վրա: Բանն այն էր, որ նա Յայաստանում Մասլամայի գործի մեջ էր, երբ սա խազարների դեմ էր արշավում: Երբ Մասլաման վերադարձավ, Մարուանը գնաց Ֆիշամի մոտ և աննկատելի ձևով ներս մտավ: Ֆիշամը հարցրեց զայու պատճառը, իսկ Մարուանը ասաց. «Ինձ համար անտանելի է այն, ինչի մասին խոսելու եմ, բայց և այնպես ինձանից բացի ոչ ոք չի կարող այդ հարցը լուծել»: Ասաց. «Իսկ ի՞նչ է դա»: Ասաց Մարուանը. «Խազարների ներխուժումը իսլամի երկիր, Ջառահի (Արմինիայի ոստիկան Ջառահ իբն Աբրալլահ ալ-Քաթաֆի - Մ.Ֆ.) և այլ մահմեդականների սպանությունը հուսալքում առաջացրին մահմեդականների մեջ: Պաշտպանեցիք իշխանը որոշեց իր եղբորը՝ Մասլամա իբն Աբդ ալ-Մալիքին, ուղարկել նրանց դեմ, սակայն երգվում եմ Ալլահով, որ նրա ոտքը հազիվ է դիպել նրանց ցածրադիր հողերին: Երբ Մասլաման տեսավ իր զորքերի հոծ բազմությունը, ոգևորությամբ նամակ գրեց խազարներին՝ նրանց պատերազմ հայտարարելով: Դրանից հետո երեք ամիս սպասեց, մինչև որ նրանք պատրաստվեցին ու զորք հավաքեցին: Երբ մտավ նրանց երկիրը, չկարողացավ հաղթել նրանց և հասցրեց սոսկ գլուխն ազատել: Կամենում եմ, որ ինձ թույլ տաս արշավանք կատարել, մեզինք շնչել ամիթը և թշնամուց վրեժ լուծել»: Ասաց խալիֆան. «Թույլ եմ տալիս»: Մարուանն ասաց. «Ինձ պետք է 120.000 հոգանոց զորք տաս»: Ասաց խալիֆան. «Համաձայն եմ»: Ասաց Մարուանը. «Բայց պետք է այդ բանը թաքուն պահես բոլորից»: Ասաց խալիֆան. «Համաձայն եմ և քեզ էլ Հայաստանի կառավարիչ եմ նշանակում»: Մարուանը հրաժեշտ տվեց նրան և գնաց Յայաստան որպես կառավարիչ: Ֆիշամը զորքեր ուղարկեց Ատրիքից, Իրաքից և Ջազիրայից: Այսպիսով, նրա մոտ հավաքվեց 120.000 կանոնավոր զորք և կամավորներ: Նա ձևացրեց, թե այլաների դեմ արշավանալիք է գնում և իրոք դիմեց նրանց երկիրը, իսկ խազարաց թագավորին (խազարական խաբանության խաբան Աստարխանին - Մ.Ֆ.) դիմեց հաշտություն առաջարկով: Սա համաձայնեց և մարդ ուղարկեց հաշտություն կնքելու նպատակով: Մարուանը իր մոտ պահեց դեսպանին, մինչև որ վերջացրեց պատրաստությունը և արեց ինչ-որ կամենում էր: Ապա սկսեց կոպիտ խոսել նրանց հետ, պատերազմ հայտարարեց և նույն դեսպանի միջոցով այդ բանը հայտնեց նրա տիրոջը, սակայն հանձնարարեց իր մարդկանց, որ դեսպանին տանեն երկար ճանապարհով, իսկ ինքը գնաց ամենակարճ ճանապարհով: Երբ դեսպանը հասել էր տիրոջ մոտ, Մարուանն արդեն այնտեղ էր: Նա տեղեկացրեց իր տիրոջը, թե ինչպես Մարուանը զորք է հավաքել ու պատրաստվել: Խազարաց թագավորը խորհրդակցեց իր մերձավորների հետ, որոնք ասացին. «Սա քեզ խաբեց ու ներխուժեց քո երկիրը: Եթե սպասես զորքդ հավաքելու, այդ բանը երկար կտևի և նա կանի ինչ-որ կամենում է, իսկ եթե այս վիճակում դուրս գաս նրա դեմ՝ կհաղթի քեզ ու փախուստի կմատնի: Մեր կարծիքն այն է, որ պետք է նահանջել մինչև քո երկրի ամենախորքը և թողնել նրան, որ անի ինչ ուզում է»: Նա ընդունեց այդ առաջարկը և գնաց ինչպես ասել էին: Մարուանը մտավ նրա երկիրը, խորացավ, ավերեց այն, ավարի տվեց, գերեզարեց ու հասավ մինչև ամենախորքը: Նա մի քանի օր մնաց, մինչև որ ստորացրեց նրանց և վրեժ լուծեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁸⁶⁵ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթին - Մ.Ֆ.) օրոք 117 թվականին Ֆիշամի երկու որդիները՝ Մուսավիան ու Սուլեյմանը, արշավեցին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ֆիշամի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթին - Մ.Ֆ.) որդի Սուլեյմանը արշավեց Հայոց աշխարհը, բայց ոչինչ չարեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁸⁶⁶ «Այդ տարի Մուսավիա իբն Ֆիշամը ամառային ձախ արշավանք կատարեց, իսկ Սուլեյման իբն Ֆիշամը Ջազիրայի կողմից ամառային աջ արշավանք իրականացրեց և իր ջոկատները սփռեց Ռումի երկրում» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ասել էր իբն ալ-Քայթին, թե այդ տարում Մուսավիա իբն Ֆիշամը արշավեց Ռումի երկիրը, մինչև որ հասավ Սալարա և նրա հեծյալ ջոկատները հասան Մարդա և գերեզարեցին...: Այդ տարի Մուսավիա իբն Ֆիշամը արշավեց Ռումի երկիրը» (Իբն Խայլաթ «Պատմություն»):

¹⁸⁶⁷ «Այդ տարի Մարուան իբն Մուհամմադը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդը - Մ.Ֆ.) Արմինիայից արշավեց Վարթանիսի երկիրը՝ երեք կողմից: Վարթանից փախավ խազարաց երկիրը և ամրացավ մի բերդում: Մարուանը բանակ դրեց նրա բերդի առջև, պաշարեց և քարանետ մեթեմներով դրեց: Վարթանիսի սպանեց մի պատահական անցորդ, որը նրա գլուխն ուղարկեց Մարուանին: Մարուանը այն ցուցադրեց բերդի պաշտպաններին, որի հետևանքով նրանք ընդունեցին նրա պայմանները: Նա կտորեց ռազմիկներին, իսկ նրանց ընտանիքները գերեզարեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մարուան իբն Մուհամմադը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդը - Մ.Ֆ.) արշավանք կատարեց Արմինիա ու երեք դռներից մտավ Վարթանիսի հողը: Վարթանից փախավ խազարների մոտ՝ թողնելով ամրոցը: Մարուանը նրա առջև քարանետ մեթեմներով դրեց: Խուսիսի բնակիչները սպանեցին Վարթանիսի ու նրա գլուխն ուղարկեցին Մարուանին: Մարուանը Վրթանիսի գլուխը ցուցադրեց ամրոցի բնակիչներին և նրանք հանձնվեցին Մարուանին, որը կտորեց ռազմիկներին ու գերեզարեց նրանց ընտանիքները» (Իբն Խայլաթ «Պատմություն»):

1868 «Այդ տարի Մուսավիան արշավեց Ռումանոսիայի վրա և վերադարձից մի քանի օր անց ձիուց գլորվեց ու մեռավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Մուսավիա իբն Յիշամը արշավեց Ռումի երկիրը» (իբն Խայթաթ «Պատմություն»):

1869 «Այդ տարի Մարուան իբն Մուհամմադը (Յուսուֆիյան կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) արշավեց... այլանաց երկիրը և առաջ ընթացավ, մինչև որ հասավ խազարաց երկիրը: Նա անցավ Բայանջար և Մամանդար քաղաքներով ու հասավ ալ-Բայրա, ուր խաբանն (խազարական խաբանության խաբան Աստարիանը – Մ.Ֆ.) էր լինում: Խաբանը, սակայն, փախավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մարուան իբն Մուհամմադը (Յուսուֆիյան կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) գրոհող արշավանք կատարեց և մտավ Ալանաց դռները: Նա անցավ ողջ Ալանաց երկիրը, այնպես, որ նրանից դուրս եկավ դեպի խազարաց երկիրը: Նա անցավ Բայանջարով ու Մամանդարով և հասավ ալ-Բայրա, ուր լինում էր խաբանը (խազարական խաբանության խաբան Աստարիանը – Մ.Ֆ.), սակայն խաբանը փախավ» (իբն Խայթաթ «Պատմություն»):

1870 «Այդ տարի Յիշամի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի – Մ.Ֆ.) որդի Սուլեյմանը Ասիայում շատերին գերեվարեց, այդ թվում և ուն պերզասնու, որ պնդում էր, թե ինքը Յուսուֆիյանների (Բյուզանդական կայսրության կայսր Յուսուֆիյանի – Մ.Ֆ.) որդի Տիբերիոսն էր: Յիշամը սրան հարազատ որդու պես պատվեց և, կայսրերին սարսափեցնելու համար, կայսրեպալայե գործով, գայիտնով ու դրոշներով երուսաղեմ ուղարկեց՝ հրաման տալով համայն Ասորիքով մեկ փառք ու պատվով ման ածեն՝ ի տես և ի զարմանս բոլորի» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիթ-խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիթ – Մ.Ֆ.) երկու որդիները՝ Մուսավիան և Սուլեյմանը, արշավեցին Ռումի երկիրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մուսավիա իբն Յիշամը արշավեց Ռումի երկիրը և հասավ Բոլոնիա: Սուլեյման իբն Յիշամը նույնպես արշավեց Ռումի երկիրը և Զագիրայի կողմից» (իբն Խայթաթ «Պատմություն»):

1871 «Այդ տարի Իսահակ իբն Սալմ ալ-Ռուկայյին արշավեց Տամանշահ, գրավեց բերդերը և երկիրն ավերեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

1872 «Այդ տարի Յիշամի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի – Մ.Ֆ.) որդի Սուլեյմանը արշավեց Ռումանոսիայի վրա, գրոհով առավ Երկաթե բերդը և Մարիանոս պատրիկի որդի Եվստաթիոսի գերի վերցրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Վալիդ իբն ալ-Կական արշավեց Ռումի երկիրը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մասլաման իբն Յիշամը արշավեց Ռումի երկիրը» (իբն Խայթաթ «Պատմություն»):

1873 «Ձեռք եկավ ու Մրվանը (Յուսուֆիյան կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) ծնեոց Զասաթ կոչվող վայրում: Երբ ծնեոն անցավ և ելավ գարունը՝ Մրվանը որոշեց ներխուժել աս-Սարիրի երկիր: Նա գրեց իր տեղակալ Ուսայդ իբն Չաֆիի աս-Սուլամիին, որ վերջինս աջակցի իրեն աս-Սարիրի կատարվող արշավանքի ընթացքում և զորք հանի: Մրվանը ելավ Զասաթից, անցավ ալ-Կուր գետը և ուղղվեց դեպի Շաբի կոչվող քաղաքը: Շաբիից նա մեկնեց աս-Սարիրի երկիր: Նա հասավ մի ամրոցի, որը կոչվում էր ալ-Բայլա: Դա մի անառիկ և հզոր ամրոց էր: Նա պաշարեց այն մի ողջ ամիս, սակայն ոչինչ չհասավ: Երբ ամիսն անցավ, նա կանչեց դարբինների և հրամայեց նրանց իր համար դեմասկների նման երկաթյա ծողեր պատրաստել: Նրանք արեցին այդ: Դրանից հետո նա հրամայեց փայտյա տախտակներ պատրաստել և, երբ նրանք ավարտեցին աշխատանքը, նա հրամայեց դրանք բարձել ջորիների վրա, որից հետո մեկնեց ամրոցի մյուս կողմը և այդ ժամանակ նրա հետ 8.000 ընտրյալ ռազմիկներ կային, որոնք գրահ ունեին հագած ու սողավարտներ ունեին: Նա հրամայեց այդ ծողերը խրել ամրոցի պարսպի բարերի մեջ մեկը մյուսին զուգահեռ, որից հետո նա այդ զուգահեռ ծողերի վրա փայտյա տախտակներ դրեց և դրանց վրայով նրա ռազմիկները սկսեցին վեր բարձրանալ, այն դեպքում, երբ ամրոցի պահակները ընդհանրապես չէին կասկածում, թե ինչ են ձեռնարկել արաբները ու գլխի չէին ընկնում, որ նրանք հարձակվում են ամրոցի հակառակ կողմից: Մրվանն ու նրա ռազմիկները ներխուժեցին ամրոց և անակնկալի բերեցին նրա պաշտպաններին: Դրանից հետո Մրվանը նստեց ամրոցի դարպասի մոտ գտնվող մի քարի վրա և սկսեց հատ-հատ մոտը կանչել ամրոցի գերված պաշտպաններին ու գլխատել նրանց այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասավ վերջինին: Այնուհետև նա նրանց կանանց, երեխաներին ու զույգը բաժանեց իր ռազմիկների մեջ և իրավանք ավերել այդ ամրոցի պարիսպները ու դրանք հողին հավասարեցնել: Անելով այդ՝ նա մեկնեց մեկ այլ ամրոց, որը կոչվում էր Ամիկ, և պաշարեց այն: Ամիկի պաշտպանները համառորեն մարտնչում էին նրա դեմ, մինչև որ Մրվանը նրանց նկատմամբ հաղթանակ չտարավ ու չկոտորեց նրանց ռազմիկներին: Նա գերեց նրանց կանանց ու երեխաներին և ավերեց ամրոցը: Այդ մասին լուրը հասավ աս-Սարիրի տիրակալին և նա փախավ Մրվանից այնքան ժամանակ, մինչև որ չհասավ Դայլաթ կոչվող ամրոցին: Մրվանը, սակայն, շուտով հասավ այդ ամրոցին, պաշարեց այն և մի քանի օր շարունակ ոչ մի կերպ չէր կարողանում տիրել նրան ոչ ուղիղ կերպով, ոչ էլ խորամանկությամբ: Եվ ահա նա եղում տվեց, որ իրեն փրկության չի լինի, եթե նա անհանգի այդ ամրոցից, նա կամ ներս կստնի, կամ էլ կկործանվի այդ ամրոցի պատճառով: Դրանից հետո նա հրամայեց ռազմիկներին ամրանալ և նրանք խրամատավորվեցին ամրոցի մոտ: Մրվանը մնաց այդ ամրոցի դարպասի դիմաց մեկ ողջ տարի: Այդ տարվա օրերից մեկում նա հետևյալ խորամանկությունը հորինեց: Նա ելավ, լրիվ լվացում իրականացրեց և մարմինը այնպես ուժեղ պատեց բուրդամատնությունը, որ նրանից սկսեց ուժեղ կերպով լավ հոտ տարածվել: Դրանից հետո նա կանչեց իր խոհարարին, պահանջեց նրա հանդերձները, հագավ նրա մեծ կոշիկները ու գլխին կապեց կեղտոտ չալման, որից հետո նստեց և իր՝ Մրվան իբն Մուհամմեդի, անունից նամակ գրեց աս-Սարիրի տիրակալին: «Եվ այսպես, ես այժմ կարծում եմ, թե արժե՞ արդյոք ինձ գնալ այստեղից, թե՞ պետք է ի վերջո խաղաղություն կնքել: Ինչպե՞ս ես դու վերաբերվում այն հարցին, ով արքա, որ ինձ հնարավորություն տաս ամրոց մտնել և դիտարկել այն: Սա դա հաճությամբ կանեմ, եթե Ալլահը ցանկանա»: Դրանից հետո նա գոտեվորվեց, ձեռքը վերցրեց նամակը, միայնակ վերև բարձրացավ ու մոտեցավ ամրոցի դարպասներին: Նա թույլտվություն խնդրեց մտնել ամրոց և ասաց. «Փոխանցե՛ք ձեր արքային, որ դարպասի դիմաց կանգնած է Մրվանի սուրհանդակը»: Արքային հայտնեցին այդ մասին և նա թույլ տվեց նրան ներս մտնել: Մրվանը մտավ, շուտով հաճեց արքայի դիմաց ու նրան հանձնեց նամակը: Սա վերցրեց այն և հանձնեց թարգմանչին, որպեսզի սա իրենց լեզվով արքային փոխանցի նրա բովանդակությունը: Դրանից հետո արքան ասաց. «Վերցրե՛ք այդ մարդուն և պատեցրե՛ք նրան ամրոցով, որպեսզի նա տեսնի, թե հնարավոր՞ է արդյոք որևէ կերպ ներս թափանցել»: Մարդիկ վերցրեցին Մրվանին ձեռքերից ու սկսեցին պատեցնել ամրոցում: Մրվանը գնեց ամրոցի կառույցներն ու նրա ամրությունները և նա նույնիսկ նկատեց այն վայրը, որտեղից հնարավոր էր ամրոց մտնել ու գրավել այն: Նա տեսավ ու հիշեց այդ տեղը: Դրանից հետո նա դիմեց այդ մարդկանց և ասաց. «Ինձ հաց տվե՛ք, քանզի ես սոված եմ, ու բացի այդ Մրվանը կգա ու ես չեմ կարողանա նրան կերակրել»: Նրանք նրան երկու կտոր հաց տվեցին և ինչ-որ կենդանու միս, որից հետո ելան ամրոցից: Մրվան իբն Մուհամմեդը հեռացավ և շուտով հասավ իր գործերին: Դրանից հետո նա պահանջեց իր համերձները, հագավ դրանք, նստեց ու աս-Սարիրի տիրակալի գրեց հետևյալը. «Եվ այսպես, ով զգվելու որդի: Ես՝ Մրվան իբն Մուհամմեդ, հենց այն մարդն էի, որը սուրհանդակ եղավ քեզ մոտ իմ կողմից: Ես պահեցի իմ երդումը, որը տվել էի, որ կմտնեմ քո ամրոց, և ես ներս մտա, պատվեցին այնտեղ ու ճանաչեցի բոլոր ուղիները: Եվ ես ցանկանում եմ այժմ երկրորդ անգամ ներս մտնել, եթե Ալլահը ցանկանա: Քեզ դա շատ դուր չի գա, սակայն դու կարող ես տեսնել մի մարդու, որն այդ արել է»: Երբ Մրվանի նամակը հասավ աս-Սարիրի տիրակալին, նա հասկացավ, թե ինչպիսի կատակ է իր հետ խաղացել Մրվան իբն Մուհամմեդը, որը կրկին մտադիր էր ամրոց ներթափանցել, և նրան վախ պատեց: Նա գրեց Մրվանին և նրանից խաղաղություն խնդրեց: Մրվանը համաձայնեց դրան և նրանք խաղաղություն կնքեցին՝ պայմանով, որ աս-Սարիրի տիրակալը ամեն տարի ալ-Բաթ կտա 500 շիկահեր, երկար թարթիչներով ու զգայուն հարձեղ, 10.000 դինար և 50 մոզ պարենամթերք: Եվ Մրվանը ստացավ այդ ամենը աս-Սարիրի տիրակալից: Դրանից հետո Մրվանը ճանապարհ ընկավ և շուտով հասավ Թուման ամրոցին: Նա նրա տիրակալի հետ խաղաղություն կնքեց 100 գերիների և 1.000 մոզ պարենամթերքի հանձնման դիմաց, որը պետք է ամեն տարի հասցվեր ալ-Բաթ: Դրանից հետո Մրվանը առաջ անցավ և շուտով հասավ Դավան ամրոցին: Այս ամրոցի պաշտպանները նրա դեմ մարտի մեջ մտան: Մրվանն ու ամրոցի տիրակալը ընդհարվեցին թե՛ մարտում և մահմեդականները շատ սպանվածներ կորցրին: Մրվանն ասաց. «Ով ռազմիկներ, նա, ով կներթափանցի այդ ամրոց և ուժով կգրավի այն, ինձնից որպես նվեր կստանա 1.000 դինար ու նրանը կլինի այդ ամրոցի ամենալավ հարձեղ: Ելավ մեկը Թամուլիի արաբներից և ասաց. «Ես պատրաստ եմ, ով եմի»: Դրանից հետո ան-Թամուլիին ելավ ու մոտեցավ այն վայրին, որը նախապես էր ընտրել: Նա սկսեց բարձրանալ ամրոց, սակայն նրա պահապանները չէին էլ կասկածում այդ մասին և նա հասավ միջնաբերդի կենտրոնին: Դրանից հետո նա գոչեց. «Ալլահ աքբար» ու ամրոցի պաշտպանները վախեցան, բարձրացրին ձեռքերը և հանձնեցին ամրոցը իրենց գույքի հետ միասին: Մահմեդականները ուժով ներս մտան: Ամրոցի տիրակալը Դավան-Զահր փախավ արաբներից և հասավ մեկ այլ ամրոցի, որտեղ պատրաստվեց: Մահմեդականները այդ ամրոցում գույք, կանայք ու երեխաներ զավթեցին: Դրանից հետո Մրվանը իր մոտ կանչեց ան-Թամուլիին, որը բարձրացել էր ամրոց: Նա ասաց. «Ես խոստացել էի քեզ 1.000 դինար ու կհանձնեմ դրանք քեզ, սակայն քեզ պետքական հարձիկ գտիր ինքը»: Ան-Թամուլիին վազելով մոտեցավ մի հիանալի հարձիկ, վերցրեց նրան և ասաց. «Ահա նա, թող պարգևատրի Ալլահը Եմիրին»: Մրվանն ասաց. «Վերցրու, նա քոնն է»: Ան-Թամուլիին վերցրեց այդ հարձիկն և ուղղություն վերցրեց դեպի ռազմիկները, սակայն այդ պահին հարձը հարվածեց նրան դանակով ու կտրեց գլուխը, որից հետո անդունդը

ներուկեց: Նա ջարդովեց ու մահացավ: Մովսէսը դրանից կատաղեց և հրամայեց կոտորել այդ ամրոցի բոլոր ռազմիկներին: Արանց գլխատեցին և նրանցից ոչ մեկը չիղկվեց: Դրանից հետո Մովսէսը ցրեց իր հեծելազորը Դամզկին երկրով ու ավերեց նրանց 300 բնակավայրեր, որից հետո ինքը արշավի ելավ ու հասավ Դամզկին-շահ արքային, որը ամրացել էր ամրոցում: Մովսէսը որոշեց պաշարել այն, սակայն Դամզկին-շահը նրա հետ հաշտություն կնքեց ամեն տարի ալ-Բար 500 գերիներ և 500 մոզ պարենամթերք հասցնելու պայմանով: Դրանից հետո Մովսէս իբն Մուհամմեդը սկսեց հնազանդեցնել մեկ ամրոցը մյուսի հետևից, մինչև որ չհնազանդեցրեց աս-Սարիր, Դամզկին, Թուսման և Շանդին երկրների ամրոցները, ինչպես նաև բոլոր այն ամրոցները, որոնց կարողացավ հասնել: Դրանից հետո նա հետ դարձավ և կանգ առավ ալ-Բար քաղաքում, որտեղ էլ նրան հասավ ձմեռը» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Մարուան իբն Մուհամմադ իբն Մարուան (Դյուսխային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովսան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) արշավեց Դայաստանի որոշ մասեր, որի կառավարիչն էր, հասավ Սարիրի տիրոջ բերդը, սպանեց ու գերեվարեց, ապա հասավ մի ուրիշ բերդ, սպանեց ու գերեվարեց, մտավ Դուսին բերդը, որտեղ էր թագավորի դուստրը և նրա գահը: Թագավորը փախավ նրանից ու հասավ մի բերդ, որը կոչվում էր Դայգաջ, ուր նրա ոսկե գահն էր: Մարուանը առաջ շարժվեց և ողջ ամառն ու ձմեռը կռվեց նրա դեմ: Թագավորը համաձայնեց տարեկան տալ 1.000 գլուխ անասուն և 100.000 մոզ ցորեն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Մարուան իր Մուհամմադը (Դյուսխային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովսան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) Դայաստանից արշավանք անալարեց, երբ նրա կառավարիչն էր: Նա հասավ Բայտ ալ-Սարիր ամրոցը, կոտորեց ու գերեվարեց: Ապա եկավ մի ուրիշ բերդ, կոտորեց ու գերեվարեց: Մտավ Դուսին, որը մի բերդ էր, ուր թագավորի տունը և այնտեղ թագավորի գահը: Թագավորը դուրս եկավ ու փախավ մինչև այն բերդը, որ կոչվում էր Դայգաջ, ուր էր ոսկե գահը: Մարուանն այնտեղ մի ձմեռ ու ամառ անցկացրեց և հաշտության պայմանագիր կնքեց՝ տարեկան 1.000 գլուխ անասուն և 100.000 մոզ ցորեն տալու պայմանով» (իբն խայաթ «Պատմություն»):

«Դրանից հետո Մարուանը՝ Մահմետի որդին (Դյուսխային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովսան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), բազմաթիվ զորք հավաքեց և, իր հետ վերցնելով Աշոտ իշխանին, նախարարների և նրանց հեծյալների հետ մեկտեղ սասայտակեց Դոնաց աշխարհը: Մարտնչելով քաղաքի դեմ՝ նրանք հաղթեցին քաղաքային կայազորին և գրավեցին քաղաքը: Երբ քաղաքի բնակիչները տեսան, որ թշնամին հաղթեց իրենց և առավ քաղաքը, քաղաքացիներից շատերը իրենց ինքը ծովի խորքը թափեցին, որից հետո իրենք իրենց էլ ծովը գցելով՝ ծովահեղձ խեղդամահ եղան: Իսկայելի զորքը վերցրեց մնացած բազմությունն ու ավարը և Մարուան Աշոտ իշխանի հետ մեկտեղ մեծ ծառայության և բազում ավարով վերադարձավ Դոնաց կողմերից: Երբ Մարուան հասավ Պարտավ շահաստանը, գերյալներից ու ավարից անջատեց մեկ հիևգերդորը և ուղարկեց իրենց Դեմ իշխանին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Դիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթին – Մ.Ֆ.)՝ տեղեկացնելով հաղթանակի մասին, իսկ նա, ստանալով ավարի ընծաները, մեծապես շնորհակալություն հայտնեց Մարուանին ու նրա զորքերին և նախատեց իր եղբորը Մսիխին (Դյուսխային կուսակալության նախնի կուսակալ Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մեյիթին – Մ.Ֆ.)՝ օրինակ բերելով Մարուանի հեղուկական հաղթանակը: Սա, սակայն, պատասխանելով ասաց. «Ես ոչ թե մարդկանց դեմ էլ պատերազմում, այլ Աստծո, իսկ նա պատերազմում էր անբան անասունների դեմ»: Մնացյալ ավարը, գերյալներով հանդերձ, Մարուանը բաշխեց իր զորքին, մի մասը հատկացրեց Աշոտին և այլ պատվական նախարարներին, տալով ծառաներ և աղախիներ: Դրանից հետո Մարուանն ինքը, տիրելով մեր երկրին, վերջ տվեց ամեն տեսակ հարձակումների և անիրավություն գործողների, ավազակների, գողերի և բարեկարգության թշնամիների, որոնց ոտքերն ու ձեռքերը, ծայրակոտոր անելով փայտի վրա, մահվան դատապարտեց» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 22):

«Մովսանը (Դյուսխային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովսան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), գնալով հոների Վարաչան քաղաքը, այնտեղից վերադառնում է հաղթանակով» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 39):

¹⁸⁷⁴ «Երբ գարունը եկավ, նա (Դյուսխային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովսան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) մոտը կանչեց լեռների բոլոր արքաներին և նրա մոտ եկան արքաներ Եփրատից, Լայզանից, Ֆիլանից, Թաբարստարանից ու այլ երկրներից՝ բացառությամբ Արքիս իբն Բասթաթի՝ լաբգերի արքայի, որը հրաժարվեց ներկայանալ նրան: Մովսան իբն Մուհամմեդը եկավ ու շուտով հասավ Բիլիստան կոչվող գյուղին, որը Սամուրի միջին հոսանքներում է: Դրանից հետո նա թույլ տվեց իր ռազմիկներին հարձակում գործել լաբգերի երկրի վրա և նրանք սկսեցին ամայացնել, թալանել ու այրել այն և այդպես շարունակվեց մեկ տարի շարունակ: Արքիսը չգիտեցավ այդ ամենին ու երկարատև պաշարմանը և ահա մի անգամ ևս լքեց ամրոցը ու ռազմիկների որոշ բանակով փախավ, սակայն Մովսանը նրա փախուստի մասին չգիտեց: Արքիսը փախավ այնպես ժամանակ, մինչև որ հասավ Բար ալ-Աբվարին: Այստեղ փախուսականները տեսան մի հովիվ-գուլյամի և Արքիսը հրամայեց իր ռազմիկներին. «Վերցրեք մի ոչխար այդ հովիվից»: Նրանք վերցրեցին մի ոչխար և Արքիսը այդ վայրում հանգիստ առավ: Դրանից հետո նա հանեց շորերը և մնաց կաֆտանով: Նրա ուղեկիցները ցրվեցին՝ ոմանք սկսեցին մշակել ոչխարը և ուտելիք պատրաստել, մյուսները՝ արածեցնել ձիերը: Դրանից հետո այն հովիվը նետն ու աղեղը ձեռքին մոտեցավ և կանգ առավ ծառի հետևում: Դանկարծ նա Արքիսի ուղղությամբ նետ արձակեց և սպանեց նրան: Նրա ուղեկիցները նետվեցին նրա վրա և սկսեցին իրենց լեզվով գոռալ, թե. «Դու արքային սպանեցիր»: Դովիվը փախավ ու հասավ մինչև գյուղ, որտեղ պատկեց այն ամենի մասին, ինչ արել էր: Նա շարունակեց ուղին և շուտով հասավ Բար ալ-Աբվարին: Նա հասավ այդ քաղաքի Էմիր Ուսայր իբն Զաֆիր աս-Սուլամիին և հայտնեց նրան այդ ամենի մասին: Ուսայրը անմիջապես ցատկեց ծիու վրա և մի բանի ռազմիկների ուղեկցությամբ եկավ այն վայրը, որտեղ պառկած էր սպանված Արքիս իբն Բասթաթը: Նա հրամայեց կտրել նրա գլուխը, վերցրեց ամեն ինչ և վերադարձավ ալ-Բար: Դրանից հետո նա կանչեց իր որդի Եգիփին, նրան հանձնեց գլուխը և ասաց. «Մեկնիր Էմիր Մովսանի մոտ և ներկայացրու նրան այդ գլուխը»: Եգիփը մեկնեց ու հասավ Մովսանին, որն այդ ժամանակ գտնվում էր Սամուր գետի միջին հոսանքում կառուցված այն ամրոցի մոտ: Եգիփ իբն Ուսայրը թույլտվություն խնդրեց մտնել Մովսանի մոտ և նրան թույլ տվեցին: Նա մտավ, ողջունեց Մովսանին, որը հարցրեց. «Ինչպե՞ս է իրեն գզում բո հայրը, ով Եգիփ»: Սա պատասխանեց. «Դիմախի, թող բարեհաճ լինի Ալլահը Էմիրի նկատմամբ: Ես եկել եմ քեզ մոտ լուրով»: Նա հարցրեց. «Ի՞նչ լուր»: Եգիփը ասաց. «Արքիս իբն Բասթաթի գլուխը»: Մովսանը զարմացավ և ասաց. «Կորե՞ս դու: Արքիսը այժմ այն ամրոցում է և դու պրկում ես, որ եկել ես ինձ մոտ նրա գլխով»: Այդ ժամանակ Եգիփ իբն Ուսայրը պատկեց նրան այն ամենի մասին, ինչ տեղի էր ունեցել Արքիսի հետ: Մովսանը հրամայեց այդ գլուխը հազցնել նիզակին և դնել ամրոցի դիմաց: Դրանից հետո մահմեդականները գոչեցին. «Ալլահ աբբար»: Քաղաքի պահապանները ելան պարիսպների վրա ու տեսան իրենց տիրակալ Արքիսի գլուխը: Նրանք վերցրին այն, ամոթահար եղան ու հնազանդվեցին: Նրանց աման տրվեց ու նրանք մնացին իրենց քաղաքում: Նրանց պարտավորեցին ամեն տարի ալ-Բար հասցնել 10.000 մոզ պարենամթերք: Այդ դեպքերից հետո Մովսանը մեկնեց Արքիսից, որը բազմաթիվ երկիր ու արշավանքներ իրականացրեց Մուղանի, Գիլյանի, ան-Նախրի ու Թալականի ուղղությամբ: Նա այստեղ մեծ բանակությամբ բնակչություն կոտորեց, գերեց ավելի քան 10.000 կանանց ու երեխաների և բաժանեց դրանք իր ռազմիկներին: Դրանից հետո նա առաջ անցավ ու շուտով հասավ Բարդային: Նա նվաճեց ողջ Արքիսականը, այն հողերը, որտեղ ապրում էին հայերը և շատ այլ երկրներ: Եվ վկար մեկը, որը թշնամությունը արտահայտեր նրա իշխանության նկատմամբ» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Մարուան իբն Մուհամմադը (Դյուսխային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովսան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) Մասլամայի (Արմինիայի ոստիկան Մասլաման իբն Աբդ ալ-Մալիթի – Մ.Ֆ.) հետ էր և նրա հետ միասին նա պատերազմել էր խազարների դեմ ու կատաղի կռիվներում աչքի էր ընկել: Մասլամայից հետո Դիշամ խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Դիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) այս սահմանային գոտում նշանակեց Մալիդ ալ-Դարաշիին (Արմինիայի ոստիկան Մալիդ իբն Անի ալ-Դարաշին – Մ.Ֆ.), որը մնաց երկու տարի: Ապա՝ սահմանային գոտում նշանակեց Մարուան իբն Մուհամմադին, որը կանգ առավ Զիսայում և նա էր, որ այս քաղաքը կառուցեց, իսկ սա Պարտավից բառատուն փարսախս հեռավորության վրա է, իսկ Տիֆլիսից էլ՝ քսան փարսախս: Ապա Ավանաց դռնից այն կամ մտավ խազարաց երկիր, իսկ Աբու Եգիփ Ուսայր իբն Զաֆիր ալ-Մալամիին լեռնական թագավորների հետ ուղարկեց, որ մտնեն Դարբանդի կողմից: Մարուանն արշավեց սլավոնների դեմ, որոնք ապրում էին խազարաց հողում: Նա նրանցից 20.000 ծուխ գերեվարեց ու բնակեցրեց Կախեթում, ապա նրանք սպանեցին իրենց իշխանին ու փախան, սակայն նա, հասնելով նրանց, կոտորեց: Երբ խազարաց տիրակալը լսեց Մարուանի՝ իր երկիրը բերած զորքերի բազմության մասին և այն, թե ինչպես են սպառնալիքում ու ինչպիսի զորություն ունեն, հուսալքվեց ու սարսափեց: Երբ Մարուանը մոտեցավ նրան, դեսպան ուղարկեց՝ կոչ անելով ընդունել իսլամը, կամ պատերազմել: Նա ասաց՝ ընդունում եմ իսլամը, մարդ ուղարկիր, որ բացատրի ինձ: Այդպես էլ արեց և նա ընդունեց իսլամը: Մարուանը նրա հետ հաշտություն կնքեց, նրան հաստատեց թագավորության մեջ և խազարների մի մեծ բազմություն բերեց ու բնակեցրեց Սամուրի և Շապուրանի միջև՝ ալ-Լաթք երկրի տափաստաններում: Ապա Մարուանը մտավ Սարիր երկիրը, կոտորեց բնակիչներին, գրավեց ամրոցներ, իսկ Սարիրի թագավորը հնազանդվեց ու հպատակվեց նրան: Նա հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ թագավորը պետք էր տարեկան ուղարկի 1.000 գլուխ ստրուկ, 500 դուլամ, 500 հարձ սև մագերով ու հոնքերով և երկար թարթիչներով, ինչպես նաև 100.000 մոզ ցորեն լցվի Դարբանդի շտեմարանները: Վերցրեց նաև պատանդներ: Մարուանը հաշտություն կնքեց Տուսանի ժողովրդի հետ այն պայմանով, որ վճարի տարեկան 100 գլուխ ստրուկ, 50 հարձ, 50 դուլամ՝ ամեն մեկը 5 տարեկան, սև մագերով ու հոնքերով և երկար թարթիչներով, ինչպես նաև 20.000 մոզ ցորեն շտեմարանների համար: Նա մտավ Զիրիբիհրան երկիրը և նրա թագավորը հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ տարեկան վճարի 50 գլուխ ստրուկ և 10.000 մոզ ցորեն՝ շտեմարանների համար: Ապա եկավ Դամզկին երկիրը, սակայն Դամզկինի բնակիչները մերժեցին հաշտության կնքել նրա հետ: Մեկ ամիս պաշարելուց հետո նա գրավեց բերդը և վառեց ու ավերեց այն: Դաշինք կնքեց այն պայմանով, որ

տարեկան ուղարկեն 500 գլուխ ստորուկ միայն մեկ անգամ և դրանից հետո ոչ մի նման պարտավորության չեն ունենա, իսկ բացի այդ պարտավոր են տարեկան 30.000 մոզ ցորեն ուղարկել Դարբանդի շտեմարանները: Եկավ Մինդան և այն գրավեց հաշտությանը, պայմանով, որ նրա տերը միայն մեկ անգամ ուղարկի 100 գլուխ ստորուկ և դրանից հետո ոչ մի նման պարտավորություն չունենա, իսկ բացի դրանից տարեկան 5.000 մոզ ցորեն բերի Դարբանդի շտեմարանները: Նա պարտավորեցրեց Թաբարսարանի բնակիչներին տարեկան 10.000 մոզ ցորեն տանել Դարբանդի շտեմարանները: Սակայն Ֆիլանշահի վրա ոչ մի պարտավորության չորեք՝ նրա ռազմական հստության, գործխանության և հավատարմության համար: Ապա Մարուանը կանգ առավ Լաբգի ամրոցի առջև, որի տերը հրաժարվել էր որևէ պարտավորություն վերցնել: Սա դուրս եկավ, կամենալով գնալ խազարաց տիրոջ մոտ, սակայն մի հովիվ նետով սպանեց նրան առանց ծանաչելու: Լաբգի ժողովուրդը նրա հետ հաշտություն կնքեց այն պայմանով, որ 20.000 մոզ ցորեն տանի շտեմարանները: Նրանց վրա կառավարիչ Նշանակելով խաշրամ ալ-Մուլամիին, Մարուանը գնաց Շարուանի տիրոջ ամրոցը, որը կոչվում էր ալ-Բահլ և գտնվում է ծովի ափին: Սա հպատակություն հայտնեց և պարտավորվեց տափարակ դաշտի իջնել: Նա նրա վրա տարեկան պարտավորություն դրեց 10.000 մոզ ցորեն: Շարուանի տիրոջը պարտավորեցրեց լինել մահմեդական զորքի առաջապահում խազարների դեմ արշավանքի ժամանակ և թիկունքում՝ վերադարձի ժամանակ: Ֆիլանշահին պարտավորեցրեց միայն արշավանքներին մասնակցել, Թաբարսարանշահին՝ լինել թիկունքում արշավելիս, իսկ վերադարձին լինել առաջապահում: Ապա Մարուանը գնաց Դիդոյը և հաղթեց նրան» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Յիշատը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեհթը – Մ.Ֆ.) հեռացրեց Մասլամային (Արմինիայի ոստիկան Մասլամ իբն Աբդ ալ-Մալիքին – Մ.Ֆ.) ու կառավարիչ Նշանակեց Մարուան իբն Մուհամմադին (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմադին – Մ.Ֆ.), որը շարժվեց դեպի այն բերդը, ուր Սաբիրի թագավորն էր: Սա մի ոսկե գահ ունի, որը պարսից թագավորներից մեկն էր առաքել: Ասվում էր, որ Անուշիրվան (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.) էր այն ուղարկել թագավորին և վերջինս այդ գահի անունով էլ կոչվել է: Նա հաշտություն կնքեց նրա հետ 1.500 սևահեր ղուլամ տալու պայմանով: Յետո գնաց Թուլմանշահ, որի թագավորը հաշտություն կնքեց, ապա մտավ Չարիքուան երկիրը, որի թագավորը Նույակեն հաշտության կնքեց, մտավ Դամզին, կոչվեց նրանց բնակիչներին դեմ և մեծ բազմություն կոտորեց: Երկրի մեծ մասը նվաճեց, իսկ ուստետեղենի պաշարը կուտակեց Դարբանդ քաղաքում, ուր և մնաց...: Նրա օրոք Յիջրի 123 թվականին... Մարուան իբն Մուհամմադը արշավեց Գիլան ու Մուղան, որոնք Արմինիայի հողում են» (Յակուբի «Պատմություն»): «Մարուանը գնաց մտավ Տուլանի երկիրը և Տուլանը՝ նրա թագավորը, հաշտություն կնքեց նրա հետ: Գնաց Մարուանը և մտավ Չարիքուան երկիրը, որի թագավորը հաշտություն կնքեց: Ապա Մարուանը եկավ Դամզին, որի թագավորը մերժեց հաշտության կնքել: Նա կոչվեց Դամզինի բերդերից մեկի դեմ մեկ ամիս, ապա ավերեց Դամզին երկիրը, Դամզինը հաշտություն խնդրեց և նա տվեց հաշտություն: Ապա Մարուանը եկավ Մասդար երկիրը և հաշտությամբ նվաճեց, գրավեց Զիրանը և Թաբարսարանի ու Ֆիլանի ժողովուրդը հաշտություն կնքեց» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Նշանակվեց Մարուան իբն Մուհամմադը, (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմադ – Մ.Ֆ.), որը նվաճեց խազարաց երկիրը և խորքը ներթափանցեց» (իբն ալ-Ֆակի «Գիրք երկրների մասին»):

«Մարուանը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմադ – Մ.Ֆ.) գնաց ու մտավ Ազրուբիքի երկիրը, որի թագավորը հաշտության կնքեց նրա հետ, ապա ներխուժեց Տուլան երկիրը, որի հետ հաշտություն կնքեց: Առաջ խաղաց, մինչև որ հասավ Դամզին, որն ավերեց և ապա մեկ ամիս պաշարեց նրա բերդերից մեկը, մինչև որ ստիպեց հաշտության կնքել: Մարուանը եկավ Մասարա երկիրը, որը հաշտությամբ նվաճեց: Ապա գրավեց Զիրանը և նրա հետ հաշտություն կնքեցին Թաբարսարանն ու Ֆիլանը և ծովափնյա բոլոր նահանգները՝ Յայաստանից մինչև Թաբարիստան...: Մարուանը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմադ – Մ.Ֆ.) գնաց ու մտավ Ազրուբիքի երկիրը, որի թագավորը հաշտության կնքեց նրա հետ, ապա ներխուժեց Տուլան երկիրը, որի հետ հաշտություն կնքեց: Առաջ խաղաց, մինչև որ հասավ Դամզին, որն ավերեց և ապա մեկ ամիս պաշարեց նրա բերդերից մեկը, մինչև որ ստիպեց հաշտության կնքել: Մարուանը եկավ Մասարա երկիրը, որը հաշտությամբ նվաճեց: Ապա գրավեց Զիրանը և նրա հետ հաշտություն կնքեցին Թաբարսարանն ու Ֆիլանը և ծովափնյա բոլոր նահանգները՝ Յայաստանից մինչև Թաբարիստան: Նա մտավ Սաբիրի գահի տիրոջ երկիրը, կոտորեց ժողովուրդին և գրավեց բերդերը: Թագավորը հպատակվեց նրան և հաշտություն կնքեց, խոստանալով տալ 1.500 երիտասարդ տղա, 500 սևահեր աղաբիսի և 100.000 մոզ ցորեն, որը պետք է տանելի Բաբ: Մարուանը հաշտություն կնքեց Տուլանի բնակիչներին հետ 100 երիտասարդ տղա երկու մասով տալու պայմանով, ինչպես նաև 20.000 մոզ ցորեն պահանջեց: Ապա մտավ Չարիքուան երկիրը և նրա հետ հաշտություն կնքեց: Ապա եկավ Դամզին երկիրը, սակայն Դամզինը մերժեց հաշտություն կնքել: Նա պաշարեց ու գրավեց նրա բերդը: Ապա եկավ Մուղդան և հաշտության պայմանագրով նվաճեց ու պարտավորեցրեց Թիդշանշահին տարեկան 10.000 մոզ ցորեն տանել Բաբ: Ապա պաշարեց Լաբգի տիրոջ բերդը, որը մերժեց հարկ վճարել: Լաբգի թագավորը դուրս եկավ՝ խազարաց թագավորի (խազարական խաբանության խաբան Աստարիան – Մ.Ֆ.) մոտ գնալու: Նպատակով, սակայն մի հովիվ նետով սպանեց նրան՝ առանց իմանալու, թե ով է: Ապա Լաբգի ժողովուրդը Մարուանի հետ հաշտության կնքեց, իսկ նա մի կառավարիչ նշանակեց նրանց մոտ: Ապա գնաց Շարուան ամրոցը, որը ծովի ափին էր, և բնակիչները հնազանդվեցին նրան, վերջապես դիմեց Դուդանիյա, հաղթեց նրա բնակիչներին ու վերադարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Աբու Մուսլիմը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմադ – Մ.Ֆ.) եկավ երկրորդ անգամ, ավերեց Սեիրենց անունով կառույցը, որը կառուցվել էր դեռևս Անուշիրվանի (Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից, որից հետո վերականգնեց Դերբենդի աշտարակները: Փանծարանն ու գեները պահպանելու համար նա վերականգնեց հսկայական գինապահեստը, որը հայտնի էր Կայրու անունով, և կարգի բերեց այն: Իր հերթին նա պարիսպը դեպի ծով ձգեց և 150 արմնկաչափ հեռավորության վրա, որից հետո հրահանգեց վերանորոգել քաղաքի ու ամրության ավերված հատվածները: Եվ ահա, այն բանից հետո, երբ Աբու Մուսլիմը պետք եղած ձևով ամրացրեց Դերբենդը, նա գործով գնաց Կուլմուխի վրա: Կուլմուխի բեկերը մարտեց և արյունահեղ ճակատամարտեր տվեցին, սակայն ի վերջո պարտություն կրեցին և շատ կաֆիրներ մահ ընդունեցին: Երբ Կուլմուխը նվաճեցին, նրանք, որոնք մահմեդական դարձան, իրենց գույքով թողնվեցին տեղում, իսկ որոնք հրաժարվեցին իսլամ ընդունել, նրանց կոտորեցին ու թալանեցին, որից հետո քաղաքի վերին հատվածում գլխավոր մզկիթ կառուցեցին, ընդ որում մզկիթներ կառուցեցին նաև քաղաքի մի բանի թաղամասերում: Կուլմուխի կառավարիչ դարձավ Աբու Մուսլիմի սպասադար՝ Աբդալլահի թոռը և Աբդալ-Մուլայիքի որդին, որը Կուլեյշի ցեղից էր: Աբու Մուսլիմը նրան նշանակեց Դադստանի ավագ տիրակալ, որից հետո գնաց Դալթաթ: Մարտերում ու ճակատամարտերում նա սպանեց Դալթաթի քաջարի տիրակալին, նվաճեց այն, բնակչության մեծ մասը իսլամացրեց և ամենամյա խարաջ նշանակեց: Աբու Մուսլիմը Դալթաթ տիրակալ նշանակեց իր մարդկանց թվից Դամզա անունով մեկին, որից հետո ուղղվեց դեպի Թավասպարան, որի ողջ ժողովուրդին իսլամի դարձրեց: Թավասպարանի տիրակալ նա նշանակեց մի համեստ և աստվածապաշտ մարդու: Մուհամմադ Մասումը անունով, որից հետո նա հրահանգեց, որ Դերբենդի կայազորը կազմի Թավասպարանի բնակչությանից, բանի որ Մուհամմադ Մասումը մի քաջարի և հավաքի համար պատերազմի հակված մարդ էր: Դրանից հետո Աբու Մուսլիմը գնաց Թավայի ու Ավարի ժողովուրդի վրա, նրանց ևս արի օգնությամբ իսլամի դարձրեց, նրանց համար կադիներ նշանակեց, մզկիթներ կառուցեց ու դրանք կադիներին հանձնեց՝ երբ Թավայի քաղաքի բնակիչներին համար դեկավար նշանակվեց Ակուշը, իսկ Ավարին էլ՝ Դունգուկը, ընդ որում ողջ Դադստանի կադիներին ու խաբիբներին նա հանձնեց շահբային: Մրանցից զատ նա նաև Թավասպարանի համար երկու գիտնական կադիներ նշանակեց, որպեսզի Մուհամմադ Մասումը որոշում ընդունելիս խորհրդակցի նրանց հետ, եթե որևէ լուրջ գործ պատահի: Թավասպարանից սկզբում կազմեցին 12 շրջաններ, որից հետո Իրաքից, Ադրբայջանից, Արաբիայից, Դոմսից, Շամից ու Մուսլիմից այստեղ 12 ցեղեր բերվեցին և դրվեցին բնակության» (Անանու «Դերբենդ-նամե»):

«Յիջրի 115 թվականին Յիշամը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեհթը – Մ.Ֆ.) Յայաստանի, Ադրբայջանի և Շիրվանի կառավարումը հանձնեց իր եղբայր Աբու Մուսլիմին, նրան 24.000 ամրոցեցիներ ու արաբներ տվեց և սա դրանց օգնությամբ կարգի գցեց Դադստանի գործերը...: Դրանից հետո, երբ դերբենդյան գործերը կարգավորվեցին, նա գնաց Կուլմուխի վրա: Այդ մարզի էմիրներն ու բնակիչները մի բանի մարտերից հետո աման խնդրեցին և ընդունեցին իսլամը: Գլխավոր մզկիթը, ինչպես նաև այլ կառույցները, որոնք կային այդ քաղաքում, կան մինչև օրս: Աբու Մուսլիմը այստեղ կառավարիչ հաստատեց Շահբայա իբն Աբդալլահի իբն Կասիմ իբն Աբդալլա իբն Աբբասին և նրա հետ մի կադի դրեց, որպեսզի ամրապնդեն նոր կրոնի պաշտամունքը: Այստեղից Աբու Մուսլիմը ուղղվեց դեպի Դալթաթ, որի բնակչությունը ուժեղ դիմադրություններից և կորուստներից հետո ևս իսլամ ընդունեց: Դալթաթի կառավարիչ նշանակելով իր ազգականներից մեկին՝ էմիր Դամզային, Աբու Մուսլիմը գնաց Թավասպարան, որը բնակեցված էր հրեաներով ու կրակապաշտներով: Այս շրջանի բնակչությունը սկսեց պաշտպանվել, սակայն, այն բանից հետո, երբ առաջնորդը զոհվեց, շատերն էլ սպանվեցին կամ գերեզմարվեցին, մնացածները իսլամ ընդունեցին: Այդ ժամանակ Աբու Մուսլիմը Թավասպարանի կառավարիչ նշանակեց Մուհամմադ Մասումային՝ մի բարի վարքի տեր և աստվածապաշտ մարդու, ընդ որում նրանից զատ թողեց նաև երկու կադիներ, որպեսզի արանք կիրառեին Զարիաթը և բոլոր բնակիչներին էլ հրամայեց ենթարկվել արանք: Դրանից հետո Աբու Մուսլիմը գնաց Թազ ևս Ավար, այնտեղի բնակիչներին ուժով ընդունել տվեց իսլամը, նրանց համար մզկիթներ կառուցեց և կադիներ նշանակեց Թավի գլխավոր վայրում, ներկայիս Ակուշա գյուղում, ինչպես նաև Ավարի հունձուխ քաղաքում: Եվ այսպես նա Դադստանի բոլոր տիրակալներին ու կադիներին Կուստանի սահմանից մինչև Դիլիսիական տափաստան իր իշխանությանը ենթարկեց, իսկ Շահբայային էլ

հրամայեց, որ խազարների հարձակման դեպքում միացյալ ուժերով պաշտպանվեն, նրանց վաճառականներին չթողնեն Դերբենդ, կանգնեցնեն քաղաքից մի փարսախ հեռավորության վրա և առևտուրն այնտեղ անեն: Միաժամանակ հրահանգվեց, որ, եթե Դերբենդի բնակիչներից որևէ մեկը առևտրական գործերով մեկնի խազարների կողմեր, ապա նրանից որպես տուգանք գանձեն ապրանքի տասներորդ մասը: Իր հերթին Աբու Մուսլիմը հրամայեց, որ խազարների դեսպաններին քաղաք բերեն ու այնտեղից դուրս թողնեն փակ աչքերով, որպեսզի սրանք չկարողանային ծանոթանալ ամրոցի դրությամբ: Այս ամենից հետո, ահա, Աբու Մուսլիմը, հարկ սահմանելով դադարեցնելով համար, հրահանգեց թավաապարոցիներին, դուբազիներին և դայթաղիցիներին ամեն տարի Դերբենդի հրամանատարին հասցնել այդ հարկը, որը, բացառությամբ իր ու Եմիր Ֆամգայի մասերի, մնացածը պետք է պահեր հատուկ պահեստներում՝ ամրոցի կայազորին և քաղաքի աղքատ բնակչությանը բաժանելու համար, իսկ այն դեպքում, երբ հրամանատարը սահմանվածից ավել կվերցնե կամ կխախտեր արդարադատության կանոնները, այդ պարագայում Եմիրները իրավունք ունեին հավաքվել ու պաշտոնազրկել նրան: Այլ մարզերի բնակիչները, խոսքը վերաբերվում է Խամրային, Ղուբային, Գյուլեշահին, Ախտային, Ռուտուլին, ողջ Գումիսին, Ավարին, Կառային, Գիդառին, Թարկիի, Ագրանին և Անդրիին, պետք է հարկեր վճարեին Շահբային, իսկ եթե նա պատերազմում էր անհավատների դեմ կամ թշնամին էր գալիս նրա վրա, ապա Ղայթային ու Թավասպարանի տիրակալները պարտավոր էին իրենց գործերով օգնել նրան: Իր հերթին Դերբենդի կառավարիչը պարտավորեցվեց ոչ մի պարագայում չհեռանալ քաղաքից և ամեն ուրբաթ օր հանդիսավոր կերպով մզկիթում աղոթք կազմակերպել» (Աբբաս-գուլի-սալա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

«Այդ ժամանակ Զարթիին մոտեցավ հազարացի մի Եմիր: Սրան կոչում էին Մուրվան Խուլ իբն Մուհամմեդ (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.), որին ուղարկել էր Բաղդադի ամիր ալ-Մուեմնին Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մալիքը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մելիքի – Մ.Ֆ.)՝ իր տոհմից, իսկ նա «խուլ» էր կոչվում, քանի որ հաշվի չէր նստում որևէ խելացի խոսքի հետ: Եվ ահա բոլոր իշխաններն ու բղձիկները՝ ազնվաբունների և էրիթթավների հետևորդները, փախան կովկասյան լեռներ ու թաթևվեցին անտառներում ու քարայրներում, իսկ Խուլը պատվեց Կովկասի բոլոր կողմերում, գրավեց Ղարայի և Դերբենդի դարպասները ու տիրեց Զարթիի սահմաններում գտնվող ամրոցների մեծ մասին» («Զարթի-Ցիտվեթա», «Զարթիի մատյանը»):

¹⁸⁷⁵ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մելիքի – Մ.Ֆ.) օրոք Ֆիջրի 122 թվականին Մարուան իբն Մուհամմադը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) արշավեց Ֆայաստանի կողմերը, իսկ Մուլեյման իբն Ֆիշամը՝ Մալաթիայի կողմերը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ինձ պատմել էր Աբու-Յակգանը, թե այդ տարում Մուլալիա իբն Ֆիշամը արշավել էր Ռումի երկիրը, իսկ Մուլեյման իբն Ֆիշամը արշավել ու պաշարել էր բոլոր ռումներին և մահմեդականները խիստ սով և գների թանկություն ունեցան» (իբն Խայթաբ «Պատմություն»):

¹⁸⁷⁶ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մելիքի – Մ.Ֆ.) օրոք Ֆիջրի 121 թվականին Մալաման իբն Ֆիշամը հասավ Մալաթիա» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ֆիջրի 121 թվականին Մալաման իբն Աբդ ալ-Մելիքը (Յուսիսային կուսակալության նախկին կուսակալ Մալաման իբն Աբդ ալ-Մելիքի – Մ.Ֆ.) ամառային արշավանք կատարեց ու գնաց հասավ Մալաթիա» (իբն Խայթաբ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մալաման իբն Ֆիշամը արշավեց Ռումի երկիրը և ցորենի շտեմարաններ գրավեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁸⁷⁷ «Այդ ինդիկտիսի 8-րդ տարվա մայիս ամսին Մուլեյմանը 9 բյուր գործով և 4 գորավարներով, որոնց գլխավորում էր Գամերը, Ռոմանոսիայի դեմ արշավանք կազմակերպեց: Գամերը բյուր թեթևազեններով մարտնչում էր Ասիական երկրի շրջաններում, նրան ենթակա Մեյիբն ու Բաթայը երկու բյուր հեծյալներով՝ Ակրոյինոնի, իսկ Մուլեյման վեց բյուրով՝ Կապարովկիայի Տիանայի: Ասիայում ու Կապարովկիայում մարտնչողները տղամարդկանց ու կանանց մեծաթիվ գերիներով ու անասուններով անվճառ վերադարձան, սակայն Մեյիբն ու Բաթայի գործերը, Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ի – Մ.Ֆ.) և Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Կոստանդին V-ի – Մ.Ֆ.) հետ մարտի ընկվելով Ակրոյինոնում, վերցնեցին կողմից պարտություն կրեցին, երբ շատերը սպանվեցին, այդ թվում և նրանց երկու հրամանատարները: Նրանցից 800 մարտիկ, հանդիպելով ուրիշ 6.000 հոգու, դիմադրություն ցույց տվեցին, փախուստի դիմեցին, փրկվեցին Սինաթայում և, միանալով Մուլեյմանին, վերադարձան Ասորիք» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ֆուլների 1046 թվականին Մեյիստի Եմիր իբն Սաբիբն ու Աբդալլահ ալ-Բաթթայը պաշարեցին Մուլդա քաղաքը: Այդ ժամանակ, ահա, երբ նրանք բանակ զարկեցին մարդագետնիներում, որոնք շրջապատում էին այդ վայրը, նրանց դեմ ելավ մի հսկայական բանակ, որպեսզի վրժ լուծի այն բանի համար, ինչ արաբները մինչ այդ արել էին Պելոգոնիումում: Այդ ժամանակ մոտ 50.000 արաբներ իրենց համար հանգիստ գտնվում էին ճամբարում, երբ ռումները շրջապատեցին նրանց: Եվ ահա ռումները հանկարծակի վրա տվեցին և նրանց բոլորին սրահար արեցին, ընդ որում հույների կողմից իրենց համար նախատեսված բաժնից փրկվեցին միայն շատ քչերը, որոնք, փրկվելով սրից ու նիզակից, հազիվ փախան՝ մի կերպ ապստամբվելով Տարսուսում: 50.000 հոգուց, որ եկել էին, հազիվ 5.000 հոգի փրկվեցին, ընդ որում մարտում ընկան նաև նրանց առաջնորդները: Մինչ այդ արաբների գլխին երբեք նման փորձանք չէր եկել» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Այդ տարի մի խումբ մահմեդականների հետ Ռումի երկրում սպանվեց Բաթթայը, իսկ նրա բուն անունն էր Աբդալլահ Աբու-Ֆուլեն ալ-Անթաթի» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Ռումի երկրում սպանվեց Բաթթայը» (իբն Խայթաբ «Պատմություն»):

¹⁸⁷⁸ «Ջաֆեր Բաթթա Ղազի մահից հետո Թուլայթի Թեբուդը, մի խումբ վաճառականների կազմակերպելով, Սվազ ուղարկեց և, մարդկանց սնորկների մեջ դնելով, քաղաք մտցրեց: Նրանք սրերով կոտորեցին իսլամականներին և քաղաքը ավերեցին» (Զայթիբ Չեյեբի «Աշխարհի հայելի», գլուխ 41):

¹⁸⁷⁹ «Այդ ինդիկտիսի 8-րդ տարում իրենց գորավար Դամասկինոսի հետ Աֆրիկայում շատ սարակինոսներ շարդվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁸⁸⁰ «Մարվան իբն Մուհամմադը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) Ասորիքից դուրս եկավ 120.000 զինվորներով և շուտով հասավ Արմինիա: Այնուհետև, նա շարժվեց ու կանգ առավ Զասաթ անունով մի բնակավայրում, որը գտնվում էր Բարդայից 40 և Տաֆլիսից 20 փարսախ հեռավորության վրա: Նա սկսեց ոչնչացնել Արմինիա երկրի իշխաններին ու բաթրիկներին, մինչև նրանք չհնազանդվեցին և չհպատակվեցին: Այնուհետև շարժվեց առաջ, գրավեց Արմինիայի բոլոր ամրոցները» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Այդ տարի Մարուան իբն Մուհամմադը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) արշավեց Արմինիա...» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մրվան Խուլը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) պաշարեց Ֆայթը, Զարթին, Առանը և ողջ Կովկասը» (Վախուշտի Բագրատունի «Զարթիի պատմությունը»):

¹⁸⁸¹ «Այդ ժամանակ Շավշթի-խևին, բացառությամբ մի քանի գյուղերի, բնակեցված չէր, քանզի այն ամայացվել էր պարսիկների տիրապետության ժամանակ, երբ Խուլ Բաղդադցին (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) ավերեց բոլոր ամրությունները և հրով ու սրով անցավ Շավշթով ու Գադնիով, իսկ դրանից հետո էլ համընդհանուր համաճարակը կոտորեց բնակչությանը Շավշթում և Կղարջում ու արդյունքում միայն շատ քչերը մնացին, այն էլ որոշ վայրերում...: Այս Աշոտը Կղարջի անտառներում մի ժայռ գտավ, որի վրա առաջինը Վախթանգ Գորգասալն (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը – Մ.Ֆ.) էր Արտանուջի ամրոցը կառուցել, սակայն այն հետո ավերվել էր Խուլ Բաղդադցու կողմից» («Զարթի-Ցիտվեթա», Սմբատ Դավթորի «Բագրատունյաց պատմություն»):

¹⁸⁸² «Եվ ահա, իմանալով, որ Զարթիի արքաները իրենց ողջ ազգուսական հեռացել են Եգրիսի, իսկ այնտեղից էլ՝ թաթևել Աբխազիայում, Մուրվան Խուլ իբն Մուհամմեդը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.) կործանեց Եգրիսի բոլոր քաղաքներն ու ամրոցները, որոնց թվում նաև Ցիխե-Գոցին, որից հետո անցավ Ֆուլաստանի ու Վրաստանի միջև գտնվող սահմանային պարսիկները: Այնուհետև նա ամայացրեց Ասիսիետի քաղաք Ցիսումին, որից հետո մոտեցավ Անաթոլիայի ամրությամբ..., որը հարավում սահմանակից է Ծովին, իսկ հյուսիսում՝ ճահճոտ անտառներին: Այստեղ էին այդ ժամանակ գտնվում Զարթիի արքաներ Միրն ու Արջիլը: Նրանց հայրն այդ ժամանակ արդեն մահացած էր ու թաղված Եգրիսում, իսկ կեսար Լևոն էլ (Աբխազական թագավորության արքա Լևոն I-ը (մոտ 730-770) – Մ.Ֆ.) գտնվում էր Սոթգիսի ամրոցում, որը տեղակայված է Օվսական կիրճում: Ոչ-ոք ի վիճակի չէր դիմադրել Խուլին, քանի որ նրա բանակը ավելի մեծաթիվ էր, քան Եգրիսի անտառները...: Եվ ահա... լույսը բացվեցին պես, հույները դրած աստծու վրա, նրանք մարտի ելան նրա դեմ և աստված ուժ տվեց բրիտանյան ժողովուրդին, քանզի մի ինչ-որ հիվանդությունից այդ ժամանակ գոհվեցին 35.000 սարակինոսներ, այն դեպքում, երբ թրից ընկան միայն 3.000 հոգի: Այդ ժամանակ էլ ինչ փորին ստացած նիզակի հարվածից վիրավորվեց Միրն: Այդ օրը բրիտանյաններից միայն 60 հոգի սպանվեց: Սարակինոսների ձիերից ևս շատերն ընկան և դրանք բոլորը, կարծես գերաններ, ծովը լցրին...: Եվ ահա սարակինոսները հայածեպ ելան ու իրենց իսկ եկած ճանապարհով փախան: Անցնելով Ցիխե-Գոցին՝ նրանք ճամբար զարկեցին երկու զուգահեռ գետերի արանքում: Այդ ժամանակ հորդառատ անձրև եկավ և գետերն անչափ բարձրացան, որից հետո գետերից փոքրը լցվեց նրանց վրա ու ջրահեղձ արեց նրանցից

30.000 հետևակայինների, իսկ մեծ գետն էլ լցվեց հեծելազորի ճամբարի վրա, որը տեղակայված էր մի անտառածածկ վայրում: Ումանք փրկվեցին, մազցելով բարձր ծառերն ու փրկվելով, այլք էլ չուրեքին: Գետը խլեց 30.000 ձի և այդ ժամանակից էլ ստացավ իր անունը՝ Ցխինեն-ցկայի, իսկ այն մյուսը՝ Աբաշա: Շարժվեցին այստեղից, անցան Գուրիական ճանապարհը, հետո՝ Սպերյան ճանապարհը և կարծես ընդհանրապես չէին պակասել, ընդ որում մինչ այդ նրանք կտրել էին իրենց ձիերի պոչերը, որոնք ծանր էր կրել դրանց կպած ցեխի պատճառով» («Զարթիս-Ցխուլեթա», «Զարթիսի մատյանը»):

«Միոք, ընդունելով իշխանությունը ժողովրդի նկատմամբ, իրենց սկսեց արքա կոչել, բանի որ նա իր համար որևէ վտանգ չէր տեսնում: Այն ժամանակ, երբ Միո արքան շարունակում էր կյանքի կոչել իր հոր գործերը, որպեսզի կարգի գցի իբերական ժողովրդի վիճակը, Մուհամմեդի ազգական Մուրվան խուլը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.) իր գործով մոտեցավ Իբերիայի սահմաններին: Այս կատաղի արաբը... ճնշելով արաբների միջև ծագած խռովությունները, տիրեց Ֆայաստանին և սկսեց սպառնալ ստրկացնել Իբերիան, որի սահմաններին, ինչպես իշխատակում է, նա մոտեցավ: Միո արքան չկարողացավ դիմադրություն ցույց տալ այս արյունաբերու արաբին և հեռացավ Կուլխիդա, որպեսզի միջոցներ գտնի լիակատար կործանումից իր տիրույթները պահպանելու համար: Մուրվանը մտավ Իբերիա, ամայացրեց բաղաբներն ու գյուղերը և իբերներին, որոնք չէին հասցրել թաքնվել լիովին կործանեց՝ նրանց ենթարկելով դաժան բռնությունների ու սպանությունների: Չհազեցնելով իր կատաղությունը այս դաժանություններով՝ նա գնաց այն վայրերը, որտեղ իր հայրենիքի փրկության համար հավաքված ոչ փոքրաթվանկ ուժերով գտնվում էր Միո արքան: Մտնելով Իմերեթիա՝ արաբական առաջապահ ուժերը հաղթվեցին իբերների կողմից, որոնց ղեկավարում էին իմերեթական իշխաններ Դավիթ և Կոնստանդին Արագվեցիները: Արիաքար խոցելով թշնամիներին՝ իրենց հայրենիքի այս պահապաններն այնուհանդերձ ընկան արաբների ձեռքը: Մուրվանը, զարմացած նրանց անվեհերությունից, առաջարկեց, որ Դավիթն ու Կոնստանդինը մահմեդական օրենքն ընդունեն և, բանի որ իր այդ առաջարկը անտեսվեց, նրանց մահվան գիրկը մատնեց... Մուրվանը, ժամանելով Կուլխիդա, իր ճամբարը զարկեց Թավաբերի գետի ափերին: Միո արքան, կամ դրդելով հուսահատ մղումներից, կամ էլ հուսավառված տեղի հարսրդ դիրքից և հակառակորդի անզուգույթությունից, մարտի մեջ մտավ արաբների դեմ, սակայն ինքն էլ այդ ժամանակ ծանր վերք ստացավ: Մուրվանը, հավաքեց իր ցրված ուժերը, սակայն այս անգամ էլ նոր կորուստներ կրեց Թավաբերի գետի չնախատեսված հորդացումից, որը հեղեղեց նրա ճամբարը գիշերվա կեսին: Այդ ժամանակից սկսած Թավաբերի գետը Ցխինեն-ցկայի, այսինքն՝ Չիու գետ անունը ստացավ, բանգի արաբական զորքերի մեծ մասի ձիերը այդ հեղեղումից սատկեցին: Այս ամենի հետևանքով Մուրվանի ուժերը ծայրահեղ թուլացան և նա ամիսներ անց փախավ Դամասկոս (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 82):

«Այս Գուարմի ժամանակ հայտնվեց Մուրվան խուլը (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.), որն ամայացրեց Կոպրեքի, Շավթթի, Տալթի, Սամցխեի և Ջավախքի բոլոր շրջանները, սակայն Գուարմը նրան մեծ վնաս հասցրեց և անվնաս հեռացավ Կոպրեք» (Վախուշտի Բագրատունի «Սամցխեի և Կոպրեքի կյանքը»):

«Իբերների արքաներ Արչիլն ու Միհրը Ամակոփիա ամրոցի մոտ շարժեցին Մրվանին (Յուսիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.), երբ յոթակուսեանի գետը բռնեց տարավ 23.000 տաքիկների ու նրանց 35.000 ձիերի, որից էլ ստացավ իր անունը, ինչպես կոչվում է այժմ՝ Գաբաշիցիսալ և Ցխինեցիսալ» (Մխիթար Այրիվանցի «Չալոց պատմություն», մաս 3):

¹⁸⁸³ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի - Մ.Ֆ.) օրոք Ֆիշի 123 թվականին Սուլեյման իբն Ֆիշամը ամառային արշավանք կատարեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Մուհամմադ իբն Ֆիշամը ամառային արշավանք կատարեց» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

¹⁸⁸⁴ «Անում են որ Ֆիշի 123 թվականին 20.000 ռումներ եկան ու պաշարեցին Մալաթիան: Բնակիչները դռները փակեցին և Նույնիսկ կանայք փաթթոցներով երևացին պարիսպների վրա ու կռվեցին: Մալաթիայի բնակիչների սուրիանդակը փոստի ձիով դուրս եկավ օգնություն խնդրելու և հասավ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիթին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիթին - Մ.Ֆ.) Ռասաֆաում: Ֆիշամը զորք պատրաստեց Մալաթիա ուղարկելու համար, սակայն լուր ստացավ, թե ռումները հեռացել են: Նա կանգնեց սուրիանդակին, լուրը հայտնեց նրան ու նրա հետ ձիավորներ ուղարկեց, որպեսզի Մալաթիայում կայազոր դառնան: Այս ֆիշամն անձամբ արշավեց, կանգ առավ Մալաթիայում, բանակ դրեց ու վերակառուցեց այն: Նա անցել էր Ռակկայի միջով և այնտեղ մտել էր սուրը մեջքին, մի բան, որ մինչ այդ երբեք չէր արել» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁸⁸⁵ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆիշամ իբն Աբդ ալ-Մեդիթի - Մ.Ֆ.) օրոք 124 թվականին Սուլեյման իբն Ֆիշամը հանդիպեց Ռումի թագավոր Լևոնին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ին - Մ.Ֆ.) ու Արտաբասին (Օսպիկոն բանակաթեմի գորավար, ապագա կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանին - Մ.Ֆ.), սակայն հեռացավ ու նրանց միջև պատերազմ չեղավ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Սուլեյման իբն Ֆիշամը ամառային արշավանք կատարեց: Նա հանդիպեց Ռումի թագավոր Լևոնին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ին - Մ.Ֆ.) և կողոպտեց նրա ճամբարը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁸⁸⁶ «Այդ տարի առ աստված կատարած մեղքերի և բազում զանցանքների համար թագավորեց Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը (741, 742-775) - Մ.Ֆ.)՝ հալածիչը հայրենական օրենքների: Ինդիկտինի հաջորդ 10-րդ տարվա հունիս ամսի 27-ին կայսրը գնաց Օսպիկոնի շրջանները ընդդեմ արաբների և եկավ Կրասոս կոչվող բաղաբ: Ֆիշալ Արտավազդը (Օսպիկոն բանակաթեմի գորավար, ապագա կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը (741-742) - Մ.Ֆ.) Օսպիկոնի գործով գտնվում էր Դորիեոնում և նրանց մեջ փոխադարձ կասկած կար: Կոնստանդինը նրա մոտ մարդ ուղարկեց, խնդրելով իրեն առաքել նրա որդիներին, այն է՝ իր զարմիկներին, բանգի նրանց տեսնելու ցանկություն ուներ, բայց նպատակը նրանց բռնելն ու հսկողության տակ պահելն էր: Արտավազդը կռահեց նենգությունը և, գիտնալով կայսրը անսահման խորամանկությունը, հուսաբեկ եղավ: Նա դիմեց զինվորներին՝ համոզելով նրանց բոլորով միասին նրա վրա հարձակվել: Ընդդիմակաժ ասրակինոսամիտ Բշիր պատրիկին նա սրի բաշեց, իսկ Կոնստանդինը, Կոստանդնուպոլսի պահեստից մի թամբած ձի գտնելով, հեծավ ու հասավ Անդրոնի, ապա անցնելով Անատոլիկոն բանակաթեմ, սրա գորավարն այն ժամանակ Լանդինոսն էր, փրկվեց և բանակաթեմի գործերին իր կողմ գրավեց՝ տալով մեծ խոստումներ: Այնուհետև նա Թրակեսիոն բանակաթեմի գորավար Միսիննակիոսի մոտ մարդ ուղարկեց և այդ բանակաթեմի զինվորներին համոզեց դաշնակցել իրեն: Սկիզբ են առնում սարսափելի կռիվներ և ստորադասների միջև զինված ընդհարումներ, որոնց մի մասը կայսր է հայտարարում Կոստանդինին, մյուսը՝ Արտավազդին: Արտավազդը իր մտադրության մասին գրում է բաղաբ, իր փոխանորդ պատրիկ և մագիստրոս Թեոփանեսին, և գրածն ուղարկում Աթանասիոս սինեդարիոսի միջոցով: Արտավազդին համակրելու Թեոփանեսը ժողովրդին հավաքեց Մեծ եկեղեցու կատնիսումենայում և Արտավազդի նամակների ու վերոհիշյալ Աթանասիոսի միջոցով բոլորին հավաստիացրեց, թե կայսրը մահացել է, իսկ բանակաթեմները կայսր են հռչակել Արտավազդին: Դրա վրա ողջ ժողովուրդը սուտանուն պատրիարք Ամաստասիոսի հետ միասին անեծքի ու եզովքի ենթարկեցին Կոնստանդինին, որպես ամբարիշտի ու անասովածի, և բերդություն բնակեցին նրա սպանության լուրը՝ մեծածղից փրկվելը: Նրանք Արտավազդին որպես ուղղափառ և աստվածածին վարդապետության պաշտպան ու կայսր հռչակեցին: Մոնոտեսն իսկույն դիմեց Թրակիա, իր հարազատ որդի Նիկեփորին՝ Թրակիայի գորավարին, որպեսզի նա այնտեղի գործի գլուխն անցած շարժվի բաղաբի պաշտպանության: Մոնոտեսը փակեց պարիսպների դարպասները և պահակակետեր հաստատեց, ձեռքակալեց Կոնստանդինի համախոհներին, որոնց զանակոծեց, խուզեց ու բանտ նետեց: Այն պահին, երբ Արտավազդը Օսպիկոնի գորաբանակով մտավ բաղաբ, Կոնստանդինը երկու բանակաթեմների՝ Թրակեսիոնի և Անատոլիկոնի գործերով հասավ Խրիսապոլիս, բայց, ոչինչ չկարողանալով անել, վերադարձավ և ձմեռեց Անդրոնում: Արտավազդը ողջ բաղաբում կանգնեցնել տվեց սրբապատկերները» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը - Մ.Ֆ.), այն բանից հետո, երբ նա ղեկավարեց կայսրությունը 24 տարի, ծանր քրճաղիկից տառապելով մահացավ, և կայսրության կառավարման գործում իրեն հետևորդ թողեց սեփական որդի Կոնստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ին - Մ.Ֆ.): Այդ ժամանակ Արտավազդը (Օսպիկոն բանակաթեմի գորավար, ապագա կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը - Մ.Ֆ.), որը բոլոր կողմից Կոնստանդինի փեսան էր, իրեն շրջապատող զորքի, նա Օսպիկոնի գործի ստրատեգոսն էր, ինչպես նաև երկու որդիների հետ միասին, որոնցից մեկին կոչում էին Նիկիտաս, իսկ մյուսին Նիկեփոր, մնաց Դորիեոնյան դաշտավայրում: Եվ ամսիջապես, հենց որ նա իմացավ աներոջ մահվան մասին, երդումով իրեն ենթակա գործը կապեց իրեն առ այն, ոչ վերջինս կկանգնի իր մեջքին և կայսր չի ընդունի ուրիշ մեկին: Իր հեղթին Կոնստանդինը, որը կառավարում էր կայսրությունը, ընտրեց զորքի մի մասը և որոշ եկավ բաղաբ: Նա զբաղեցրեց Կրասոսյան կոչվող դաշտավայրը և իրավայեց Արտավազդին ներկայանալ իրեն, որպեսզի միասին խորհուրդ գտնարեն թշնամիների վերաբերյալ: Արտավազդը, սակայն, գնաց նրա մոտ ոչ թե խորհրդի, այլ այն բանի համար, որ խլի նրանից կայսրությունը: Կոնստանդինը, իմանալով Արտավազդի մտադրությունների մասին, առաջ ուղարկեց պատրիկ Բշիրին և, երբ իմացավ, որ վերջինս ընկել է թշնամիների սրից ու երբ տեսավ կայսերական ճամբարի հանդերձանքը, անձամբ հեռացավ Անատոլիկոն կոչվող երկրամաս՝ փախչելով այնտեղից և հոգավոր սեփական փրկության մասին: Բնակությունը բարեհաճ ընդունեց նրան, երդումով հաստատեց պարտավորությունը մինչև մահ կանգնել նրա կողքին վտանգների ու Արտավազդի անպատվության հարցում՝ ծանկնդով վերջինիս: Նրանք իրենց կողմը գրավեցին պատրիկ Միսիննակիոսին և նրա ենթակա այսպես կոչված թրակեսիոնյան զորքի հետ պայմանագիր կնքեցին, որից հետո բոլորը միասին շարժվեցին Արտավազդի դեմ: Այդ

ժամանակ Թեոփանուրը, որին նաև կոչում էին Մոնոտես և որը զբաղեցնում էր մագիստրոսի պաշտոնն ու Բյուզանդիոնում իրականացնում էր կայսեր տարաբնույթ հանձնարարությունները, միացավ Արտավազդին ու նրան կայսր հռչակեց, իսկ բյուզանդիոնցիներին համոզեց, որ Կոնստանդինը մահացել է: Արտավազդը մարդ ուղարկեց իր որդի Նիկեփորի հետևից, որն այդ ժամանակ Թրակիայի ստրատեգոսն էր, ու կանչեց նաև նրա գործը՝ Նշանակելով վերջինիս բաղաբի պաշտպանության համար: Կայսերական զինակիրներից ոմանց նա կուրացրեց, մյուսներին էլ այլ կերպ հաշմեց: Այսպես Արտավազդն իր կողմնակիցների հետ անմիջապես մտավ բաղաբ և կրկին վերականգնեց սրբազան պատկերները: Չնայած նրա հետևից՝ Կոնստանդինը գտնվեց այսպես կոչված խրիստապոլիսը: Դա մի նապահանգիստ է, որը տեղակայված է Բյուզանդիոնի դիմաց՝ ասիական ափին: Կարճ ժամանակ մնալով այնտեղ՝ նա վերադարձավ Ամորիոն և այնտեղ անցկացրեց ձմեռը» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Հուլյների 1045 թվականին Սուլեյմանը ներխուժեց ռումների տարածք ու գրավեց Պոլոզոնիումը, որտեղ գտնվող բոլոր մարդկանց գերության բռնեց, իսկ այդ ահա թե ինչ կերպ եղավ: Բանն այն է, որ Արտաբազը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդը – Մ.Ֆ.) ապստամբեց ռումների կայսերորդի Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի – Մ.Ֆ.) դեմ և, այն բանից հետո, երբ տիրեց Կոնստանդնուպոլսին, անօրինական ձևով գլխին կայսերական թագ դրեց» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Այդ ժամանակ Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը – Մ.Ֆ.) փեսա Արտաբազը ապստամբեց Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ին – Մ.Ֆ.) դեմ, տիրեց Կոստանդնուպոլսին և հաստատվեց պալատում, իսկ Կոնստանդինը, որը դրսում էր, փախավ և ապաստան գտավ անատոլիցիների գործի մեջ: Դրանից հետո նա բանակը ոտքի հանեց, մեկնեց Փոյոզգիայի Ամորիոն և այնտեղ ձմեռեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը – Մ.Ֆ.) փեսա Արտաբազը ապստամբեց Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ին – Մ.Ֆ.) դեմ, տիրեց Կոստանդնուպոլսին և հաստատվեց պալատում, իսկ Կոնստանդինը, որը դրսում էր, փախավ և ապաստան գտավ անատոլիցիների գործի մեջ: Դրանից հետո նա բանակը ոտքի հանեց, մեկնեց Փոյոզգիայի Ամորիոն և այնտեղ ձմեռեց» (Բար-Շեքրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Բայց Արտավազդը (Օպսիկինո բանակաթեմի գորավար, ապագա կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.)՝ թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն III-ը – Մ.Ֆ.) փեսան, հալածեց Կոստանդնուպոլսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ին – Մ.Ֆ.) և ինքն թագավորեց» (Իսահակ երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ Արտավազդը (Օպսիկինո բանակաթեմի գորավար, ապագա կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.), ի հակառակ Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի – Մ.Ֆ.), գրավեց գահը» (Չիգբերտ ժամկյացի «Տարեգրություն»):

¹⁸⁸⁷ «Այդ տարի Մուհամմադ իբն Ֆիշամը ամառային արշավանք կատարեց» (իբն Խայյաթ «Պատմություն»):

«Այսբեքը, իմանալով այդ երկուսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանի – Մ.Ֆ.) միջև գնացող պայքարի մասին, Սուլեյմանի հրամանատարությանը Ռոմանոսիայից շատերին գերի բռնեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁸⁸⁸ «Այդ տարի արաբների իշխանությանը տիրացավ Ֆիշամի որդի Վալիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը (743-744) – Մ.Ֆ.): Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) նրա մոտ Անդրեսաս սպաթարխն ուղարկեց, իսկ Արտավազդը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.)՝ Գրիգոր լոգոթետին, երկուսն էլ դաշնակցություն էին խնդրում...: Գաևերը բազում արաբներով Ռոմանոսիայի վրա արշավեց և բազում գերիներով վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁸⁸⁹ «Այդ ժամանակ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), իր բանակով հետ բաշվելով բաղաբում գտնվող մեծաքանակ թշնամիներից, կայսրը տեղադրեց Պեղոգիոնում: Եվ ահա Արտաբազը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.), մոռանալով Աստծո և Լևոնի դեմ իր պարտքի մասին, տեսնելով, որ այդ բաղաբին տիրացել է մեկը, որը պայքար է մղում իր դեմ, Սուլեյմանի մոտենալուն պես Լևոնի միջոցով իմաց տվեց նրան և սասց: «Մի արի իմ վրա, բանգի իմ ձեռքից դու շատ դժկարություններ կունենաս, ավելի լավ է զեն Պեղոգիոնի վրա, որը դատարկ է և այն ոչ-ոք չի պաշտպանում»: Ահա այս կերպ բանը եղավ և այդ բաղաբը թալանվեց, իսկ ինչ վերաբերվում է Լևոնին, ապա հետո նա բռնվեց և նրա աչքերը փորեցին» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁸⁹⁰ «Իսկ Արտավազդը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.), իր որդի Նիկեփոսին մոնոստրատեգոս Նշանակելով, Արմենիակների բանակաթեմն ուղարկեց, իր որդի Նիկեփորին էլ կայսերակից թագադրեց՝ ձեռնադրելով անատոլիայի պատրիարքի: Նույն տարվա մայիս ամսին Արտավազդը գնաց Օպսիկինոյի կողմերը, զորահավաք կազմակերպեց, մուտք գործեց Ասիա և սկսեց նրա նվաճումը: Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով դա, նրա վրա շարժվեց, նրան հասավ Սարդեսի կողմերում, նա Կելբիասոսից էր բարձրանում, մարտ տվեց, պարտության մատնեց և հալածական արեց մինչև Կիզիկոս: Արտավազդը, Կիզիկոս հասնելով, դրոմոն նստեց և, նավելով, փրկվեց բաղաբում» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Հաջորդ տարում Արտավազդն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.) իր որդիներից երկրորդին՝ Նիկիտասին, Նշանակեց այսպես կոչված Արմենիակների գործի ստրատեգոս, իսկ մյուսին էլ՝ Նիկեփորոսին, թագով պսակեց: Արտավազդը մարտնչեց Ասիայի երկրամասերի դեմ և դրանք դաժանորեն ամայացվեցին, սակայն Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) գնաց նրա դեմ, հանդիպեց Սարդեսի մոտ, նրա դեմ մարտի մեջ մտավ և գլխովին փախուստի մատնեց: Նրան ենթակա զորքը նա հնազանդության բերեց, նրանց ողջ հանդերձանքն էլ իրեն վերցրեց, իսկ Արտավազդը փախավ Կիզիկոս, որպեսզի այնտեղից անցնի Բյուզանդիոն» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Դրանից հետո Արտաբազը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.) բանակ հանեց և շարժվեց Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 21):

«Դրանից հետո Արտաբազը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.) բանակ հանեց և շարժվեց Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի – Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի» (Բար-Շեքրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁸⁹¹ «Ինդիկտինի նույն 11-րդ տարվա օգոստոս ամսին Արտավազդի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանի – Մ.Ֆ.) որդի Նիկեփոսոս մոնոստրատեգոսը Կոնստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) մարտ տվեց, բայց պարտություն կրելով փախուստի դիմեց դեպի Մոդոնեսա: Անվանի այլ իշխանավորների շարքում սպանվեց բաջարի զինվորական, հայազգի Տիրիդատես պատրիկոս՝ Արտավազդի հորեղբորորդի: Երկու կողմից էլ շատերն ընկան՝ հայերն ու Արմենիակները պատերազմեցին Կոնստանդինի պաշտպաններ Անատոլիոս և Թրակիոն բանակաթեմերի գործերի դեմ: Այս ժամանակներում նախապար բանատրակների քրիստոնյաների մեջ այնպիսի մոլեգնություն սերմանեց և իրար մորթելու դրդեց, որ անգամ զավակները ծնողներին, եղբայրները եղբայրներին էին անողոքաբար կոտորում ու միմյանց կայք և տներն անխնա հրո ճարակ էին դարձնում» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նույն այդ ժամանակ Նիկիտասը՝ նրա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանի – Մ.Ֆ.) որդին, հարձակում գործեց Կոնստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի – Մ.Ֆ.) վրա, սակայն վերջինս գրոհեց նրա դիրքերը, որոնք տեղացիների լեզվով կոչվում են Մոդոնեսա, և հենց իրեն՝ Նիկիտասին, փախուստի մատնեց, իսկ նրա հետ եղած զորքից էլ շատերին սպանեց: Այդ ժամանակից ի վեր հռոմեական տերությունն անցավ մեծագույն դժբախտությունների միջև, երբ իշխանության համար պայքարը քրիստոնյաներին բաղաբացիական պատերազմի բերեց, բանգի ամենասարսափելի սովորաբար տեղի է ունենում հենց նման պայմաններում, բանի որ հենց ինքը բնությունն էլ է մոռանում իրեն և դուրս գալիս իր դեմ, ինչը շատերն իրենց փորձով գիտեն» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

¹⁸⁹² «Ինդիկտինի 12-րդ տարվա սեպտեմբեր ամսին Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) իջավ Զադկեդոնի կողմերը և այնտեղից անցավ դիմացը՝ Թրակիայի շրջանները, իսկ Թրակեսիոն բանակաթեմի գորավար Միսինակիոսը Աբյուդոսի վրայով գնաց և կանգ առավ բաղաբի ցամաքային պարսպի առաջ: Նա Խարսիոսի դռնից մինչև Ոսկե դուռը գնաց և եկավ, իրեն ամբոխին ցույց տալով, ապա վերադարձավ ու բանակեց սուրբ Մամասում: Բաղաբի բնակիչները սկսեցին պարենի պակաս գգալ, Արտավազդը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.) ասեկրեց Աթանասիոսին և իր դոմեստիկոս Արտավազդին նավերով ուղարկեց պարեն հայթայթելու, բայց Աբյուդոսից դուրս նրանց Կիբրեոսների նավատորմից հանդիպեց և բռնելով կայսեր մոտ բերեց: Ձեռք բերված հացահատիկը կայսրն իր զինվորներին նվիրեց, իսկ Աթանասիոսին ու դոմեստիկոս Արտավազդին իսկույն կուրացրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁸⁹³ «Արտավազդն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազդ Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.) այնուհետև փորձեց բացել ցամաքային պարսպի դռները և Կոստանդինին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ին – Մ.Ֆ.) ճակատամարտ տալ: Ընդհարման ժամանակ Արտավազդի կողմնակիցները պարտություն կրեցին, շատերը սպանվեցին, այդ թվում և Մոնոտեսը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

1894 «Արտավազըր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազը Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.), կրկին նավեր պատրաստելով, սուրբ Մամաս ուղարկեց՝ ընդդեմ Կիբրետոսների նավատորմի: Կիբրետոսներ նրանց փախուստի մատնեցին: Զաղաթում սաստիկ սով եղավ, մեկ մոզ գարին 12 դահեկանով վաճառվեց, ընդեղենի մոդը՝ 19, կորեկի և յուղի մոդը՝ 8, ձիթայուղի 5 լիտրը՝ 1 դահեկանով, իսկ մեկ թեստես գինին՝ 1 սեսիսիոնով: Երբ ժողովուրդը սկսեց տոկմաի լինել, Արտավազըր ստիպված թույլ տվեց նրանց բաղաթից հեռանալ: Նա դուրս եկողներին մեկ-մեկ ստուգում էր և ոման թույլ չէր տալիս ելնել, այդ իսկ պատճառով ոմանք ծածկում էին իրենց դեմքը և կանացի գգեստներ էին հագնում, ուրիշներն էլ՝ վանականի սքեմ և մաշե շորեր: Այդ ճանապարհով ահա նրանք կարողանում էին ծողոպել ու դուրս գալ» (Թեոփանես Խոստովանող «Ժամանակագրություն»): «Եվ ահա իր ուժով գերազանցող Կոնստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) անցավ Թրակիական երկրամաս և մոտեցավ բաղաթի պարիսպներին՝ խոչընդոտելով անհրաժեշտ պարենամթերքի տեղափոխմանը, այնպես որ ուժեղ սովի պատճառով, որը տարածվեց բյուզանդիոնցիների շարքերում, շատերը մահացան, իսկ մյուսներն էլ ստիպված եղան դուրս նետվել պարիսպների վրայից: Միաժամանակ ոմանք նվերների միջոցով համոզում էին դարպասի մոտի պահակներին իրենց դուրս թողնել և Կոնստանդինը բոլորին բարեհաճորեն ընդունում էր ու շրջապատում հոգատարությամբ» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

1895 «Մոնոստրատեզոս Նիկետաար, հավաքելով Մոդրենում ցրված իր զորքը, եկավ մինչև Խրիսապոլիս: Վերադարձին նրան կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) հետապնդեց և հասավ Նիկոմեդիայում, որտեղ բռնեց նախկին եպիսկոպոս կուրատոր Մարկելիոսի հետ միասին, որին տեղն ու տեղը գլխատել հրամայեց, իսկ կայսրը մոնոստրատեզոսին էլ բերեց և պարսպից Արտավազդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազը Մամիկոնյանին – Մ.Ֆ.)՝ նրա իրոն էր ցույց տալիս» (Թեոփանես Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ կրկին Նիկիտաար սկսեց պատերազմել նրա դեմ ու հասավ մինչև Խրիստապոլիս, սակայն Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) կրկին հարձակվեց նրա վրա և, հասնելով Նիկոմեդիա բաղաթ, բռնեց ու երկայթա կապանքների մեջ դրեց նրան, իսկ Մարկելիոսին էլ՝ նրա հետ գտնվող Գանգրայի մետրոպոլիայի արքեպիսկոպոսին, գլխատեց» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

1896 «Լոյեմբեր ամսի 2-ի երեկոյան նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) հանկարծակի ցամաքային պարսպի վրա գրոհեց և գրավեց բաղաթը: Արտավազըր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազը Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.) պատրիկ Բակտանգիոսի հետ խելանդին մտավ, գնաց Օպսիկիոն ու ապաստանեց Պուզանտի բերդում: Կայսրը բռնեց նրանց, Արտավազդին և նրա երկու որդիներին կուրացրեց, իսկ Բակտանգիոսին էլ Կյունեգիոնում գլխատեց: Նրա գլուխը նա երեք օր ցուցադրեց Միլիոնում: 30 տարի անց այդ ռիսակալ ու անգութ կայսրը Բակտանգիոսի կնոջը հրամայեց գնալ Խորայի վանք, Բակտանգիոսն այնտեղ էր թաղված, գերեզմանից հանել ամուսնու ոսկորները, իր զգեստի մեջ փաթաթած տանել Պելագիոս կղզվու գերեզմանատունը և գցել բռնի մահով վախճանվածների գերեզմանների մեջ: Ով տևարողության: Նա մահապատժի թնաթրեց Արտավազդին ղաշնակցած բազում այլ մեծամեծների ևս, անհամար մարդկանց կուրացրեց, որոշներն էլ ձեռքերն ու ոտքերը կտրեց: Իր հետ բաղաթ մուտք գործող դրսեցի իշխանավորներին նա թույլատրեց բնակարաններ մտնել և բաղաթացիների ունեցվածքը թալանել: Նա բազում, անհամար այլ փորձանքներ ևս բերեց բաղաթացիների գլխին: Նա ձիարշավական միջոցություններ կազմակերպեց, դիպիկոնի միջով այնտեղ բերեց կայսրը Արտավազդին, նրա որդիներին ու ընկերներին, ինչպես նաև հրապարակայնորեն գանակոծված տուտանուն պատրիարք Մնաստասիոսին, որին հակառակ կողմից էլ հեծած ձիարշավարան մտցրեց և հրապարակայնորեն ծանակեց, բայց, որպես իր համախոհի, նրա մեջ երկյուղ սերմանելով ու խեղճացնելով, դարձյալ նստեցրեց պատրիարքական աթոռին: Թրակեսիոնի գորավար Միսիննակիոս պատրիկին՝ իր հորեղբորորդուն, որն իրեն մեծապես աջակցել էր և իր հետը մարտնչել, 40 օր անց նա աստծո արդար դատաստանով կուրացրեց՝ համաձայն սուրբ գրոց, որ ամբարշտին օգնողը, նրա ծանկն էլ կընկնի» (Թեոփանես Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ այնտեղից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) կրկին ելավ ու գրավեց Բյուզանդիոնը, իսկ Արտավազըր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազը Մամիկոնյանը – Մ.Ֆ.) փախավ Բյութանիա՝ Նիկիա բաղաթ, փրկվեց ու փակվեց այնտեղ՝ համոզելով բաղաթում գտնվող բնակիչներին, որ եկել է այնտեղ, որպեսզի որոշ գործ և այլ ուժեր հավաքի: Նրանցից փոքրաթիվ ռազմիկներ վերցնելով՝ նա փակվեց այսպես կոչված Պուզանտյան ամրոցում: Կոնստանդինը նրան հետապնդելու համար ջոկատ ուղարկեց և, բռնելով, որդիների հետ միասին նրանց կապկպված փնձակում հաղթակալորեն բարձր տվեց ձիարշավարանի մզոսմեղին, որից հետո խիստ հսկողության տակ բանտ նետեց: Կարճ ժամանակամիջոց անցնելու հետո Կոնստանդինը հոգաց այն մասին, որ վերցրին նաև Միսիննակիոս պատրիկին, որը բռնություն էր նախատեսում իր դեմ, որից հետո փորեց նրա աչքերը: Դրանից հետո նույն պատժով նա պատժեց նաև Արտավազդին և նրա որդիներին» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Եվ ահա Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) մտավ Կոստանդնուպոլիս, կուրացրեց բռնակալ Արտաքազին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազը Մամիկոնյանին – Մ.Ֆ.) և տիրեց կայսրությունում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 22):

«Հուլյները, իրենց խորագիտությանը օգնական գտնելով Կոստանդիանոսին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ին – Մ.Ֆ.), եկան Կոստանդնուպոլիս և կուրացրին Արտավազդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազը Մամիկոնյանին – Մ.Ֆ.)՝ թազավորեցնելով Կոստանդիանոսին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի – Մ.Ֆ.) բռնեց Արտավազդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Արտավազը Մամիկոնյանին – Մ.Ֆ.) ու իր շատ կողմնակիցների հետ միասին կուրացրեց» (Չիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

1897 «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) օրոք Հիջրի 125 թվականին Ղամր իբն Եգիդ իբն Աբդ ալ-Մալիքը արշավեց» (Յաուբիքի «Պատմություն»):

1898 «Անառային արշավանք եղավ, որը գլխավորել էր Մալամա իբն Աբդ ալ-Մեյիթի, ապա՝ Հիշամի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.) երկու որդիները՝ Մուավիան ու Մուլեյմանը» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Վալիդ խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդը – Մ.Ֆ.) իր եղբայր Ղամր իբն Յագիդին Ռուսի դեմ արշավանքի հրամանատար նշանակեց...: Երբ Վալիդը սպանվեց, Աբդ ալ-Մեյիթի իբն Մարուան իբն Մուհամմադը Վալիդի եղբայր ալ-Ղամր իբն Յագիդի հետ խառնաում էին՝ Ռուսի դեմ անառային արշավանքից վերադարձից հետո» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

1899 «Ռուսները բանդեցին Չապետրան, ապա վերակառուցեց, սակայն՝ ոչ ամուր ձևով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Չապետրան կանգուն մնաց, մինչև որ Վալիդ իբն Եգիդի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդի – Մ.Ֆ.) օրոք ռուսները բանդեցին այն...» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

1900 «Չապետրան... վերակառուցվեց ոչ ամուր ձևով և ռուսները Մարուան իբն Մուհամմադի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) ապստամբության ժամանակ պաշարեցին ու բանդեցին այն» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ապա այն վերակառուցվեց, սակայն՝ ոչ ամուր ձևով, և ռուսները կրկին եկան ու բանդեցին այն Մարուան իբն Մուհամմադ ալ-Հիմարի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) ժամանակ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

1901 «Մարուան իբն Մուհամմադի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) դեմ ծագած ապստամբության ժամանակ ռուսները հարձակվեցին ու կործանեցին Հադաս բաղաթ, իսկ բնակիչներին էլ դուրս բերեցին, ինչպես արել էին Մալաթիայում» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

1902 «Այդ միջոցին Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), օգտվելով արաբների միջցեղային պատերազմից, արշավեց Ասորիք և Ղուլիխայի վրա ու գրավեց Գերմանիկեն: Կայսրը, հիշյալ բաղաթների արաբ բնակչությանը անձեռնմխելիություն մասին երաշխիքներ տալով, թույլ տվեց առանց զենքի հեռանալ, իսկ իր մոր ազգականներին Բյուզանդիոն վերաբնակեցրեց, այդ թվում և բազմաթիվ ասորի միաբնակ աղանդավորների, որոնցից շատերը, որ Թրակիայում են բնակվում, մինչև օրս երեքսրբյան աղոթքում խաչում են երրորդությունը ըստ Ղետրոս Թափիչի» (Թեոփանես Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այս տեղափոխված սեփական իշխանությանը՝ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) որոշ ժամանակ անց պատերազմով ելավ սարակինոսների երկրի դեմ և նրանցից գրավեց Գերմանիկան՝ Եփրատյան երկրամասում» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Մարուան իբն Մուհամմադի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդի – Մ.Ֆ.) ժամանակ, երբ նա զբաղված էր Եմեսայի բնակիչների դեմ կռվելով, ռուսները հարձակվեցին ու պաշարեցին Մարաշ բաղաթը, մինչև որ բնակիչները հաշտություն կնքեցին հեռնապոլ պայմանով: Նրանք իրենց ընտանիքներով գնացին Չագիրայի կողմերը և Կինասարիին գոտին, ապա ռուսները բանդեցին այն: Այդ ժամանակ Մարուանի նշանակած կառավարիչն էր ալ-Զաուսար իբն Չուֆար իբն ալ-Հարիս ալ-Զիլարին, իսկ Ռուսի բռնակալն էր Կոնստանդին իբն Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.)» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁹⁰³ «Այդ տարում, որ Յիջրի 128 թվականն էր, Բիսթամ իբն Լայս ալ-Սաալաբին, որը Չայր ցեղից էր, Անդրպատականում ապստամբեց: Նա Աբբասյանների կողմնակից Բայիասիների կարծիքին էր և սպանեց Մարուանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.**) նշանակած կառավարչին: Ապա՝ նա մոտավորապես 40 մարդկանցով եկավ Բալադ: Նրա դեմ Մոսուլի գործով դուրս եկավ Յահիա իբն Աբու-Յուսուբ, սակայն նա հաղթեց նրանց, ապա եկավ Կարդա, ուր նրա կողքով անցավ Անտիոքի մարդկանցից բաղկացած մի ավազակախումբ 1.000 հոգուց ավելի կազմով, սակայն նա գիշերային հարձակումով կոտորեց նաև սրանց» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

¹⁹⁰⁴ «Ապա Բիսթամ իբն Լայս ալ-Սաալաբին ... գնաց Մծբին և այնտեղ սպանեց Շեյբանի ցեղից մի մարդու, որը կոչվում էր Թարիկ ալ-Ահդաբ» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

¹⁹⁰⁵ «Ապա Բիսթամ իբն Լայս ալ-Սաալաբին գնաց Չայաստան և Անդրպատական ու Ասամ իբն Չայրը իր եղբորը՝ Աբդ-ալ-Մեյիբին, 6.000 հոգով ուղարկեց նրա դեմ: Նա ինքն ուներ մոտավորապես 200 մարդ, սակայն նա սպանեց Աբդ-ալ-Մեյիբին ու նրան ընկերակցողների գլուխները կտրեց, որից հետո գնաց Շահրազուր» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

¹⁹⁰⁶ «Յենց որ Մրվան իբն Մուհամմեդը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.**) խալիֆ դարձավ, Ադրբազանում և Արմինիայում անկարգություններ սկսվեցին: Այդ անկարգությունների պատճառը հանդիսացավ Մուսաֆիր ալ-Ղասսաբ անունով Բայլականի բնակիչներից մեկը, որն էլ հանդես եկավ որպես անկարգությունների և դժգոհությունների սկզբնավորող: Նրան այդ անելուն որդեց Դահիակ ալ-Յուրին: Այդ Մուսաֆիր ալ-Ղասսաբը կանգնեց նրանց գլուխ, ովքեր իրեն աջակցում էին, և այս կերպ նա շուտով հասավ Ադրեքիին: Այդ ժամանակ այստեղ ևս դժգոհ մարդիկ կային: Նման մարդկանց թիվն անցեց և շուտով նրանք շատացան: Ասիմ իբն Եգիդ ալ-Յալիին (**Արմինիայի ոստիկան Ասիմ իբն Աբդալլահ ալ-Յալիին (744) - Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ Բայլականում էր, իմացավ այդ մասին և մարդ ուղարկեց երկու բայլականացիների հետևից, որոնք այդ ժամանակ գլխավորում էին Բայլականի խռովարարներին: Նրանցից մեկին կոչում էին Աբանա իբն Մեյմուն, իսկ մյուսին՝ Կուբայթա իբն Սադակա: Նա բռնեց նրանց և փակեց Բայլականի բանտում: Այդ մասին իմացավ ապստամբների ղեկավար Մուսաֆիր ալ-Ղասսաբը, որն այդ ժամանակ գտնվում էր Վարդանում: Ուշ գիշերով իր կողմնակից մարդկանց գլուխն անցած նա ելավ Վարդանից և շուտով հասավ Բայլականին: Նրանք աստիճաններ դրեցին և շուտով բարձրացան բաղաբային պարիսպների վրա: Առաջինը Բայլական մտավ Իսմաթ իբն Մուսլիմը: Նա բռնեց պահապանների ղեկավարին և հենց պարսպի վրա էլ գլխատեց: Դրանից հետո նրանք մտան Բայլական, իսկ Եսիր Ասիմ իբն Եգիդ ալ-Յալիին գնաց Բարդա բաղաբ: Ապստամբները բռնեցին նրա փոխանորդին և նրա հետ միասին ուղղվեցին դեպի բանտի դարպասներ: Նրանք բացեցին դարպասները ու բաց թողեցին Կուբայթան իբն Մուսլիմին ու Աբանա իբն Մեյմունին: Նրանից հետո ապստամբները Բայլականում առավելության հասան: Այստեղ սկսեցին հավաքվել մարդիկ բոլոր կողմերից ու մարզերից և շուտով հսկայական զորք հավաքվեց: Մուսաֆիր ալ-Ղասսաբի գլխավորությամբ նրանք ելան Բայլականից և շուտով հասան Յունան» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Երբ նրան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.**) հասավ ալ-Վալիդ իբն Յագիդի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդի - Մ.Ֆ.**) սպանության լուրը, նրա դեմ ապստամբեց Սաբիտ իբն Նուայմ ալ-Ջուդամին: Սրա մոտ եկավ Մուսաֆիր ալ-Ղասսաբը, որին Դահիաթ խարիջին Դարբանդի կառավարիչ էր նշանակել, համախառն գտնվեց, և վերջինս նրան Չայաստանի ու Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց: Սաբիտը ծալված եկավ Ադրեքի և նրան միացան տեղի խարիջիները: Նրանք բոլորը եկան Բազարան և այդտեղ գտան համակիր մարդկանց, որոնք միացան: Եկան Վարդանակերտ, որի բնակիչներից մի մեծ խումբ, որ համախառն էր, միացան նրան, հետո եկան Բայլական, որտեղ նույնպես համակիրների մի մեծ խումբ միացավ նրան» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁹⁰⁷ «Այդ մասին իմացավ Ասիմ իբն Եգիդ ալ-Յալիին (**Արմինիայի ոստիկան Ասիմ իբն Աբդալլահ ալ-Յալիին - Մ.Ֆ.**), որը կանչեց իր կողմնակիցներին և ելավ նրանց հետ միասին: Նա իր ռազմիկներով տեղակայվեց Թերթեր գետի ափին՝ Բարդա բաղաբի դարպասների մոտ: Այդ ժամանակ նրանց մոտեցավ Բարդայի շրջանից մի մարդ: Ապստամբները բռնեցին նրան ու տարան իրենց ղեկավար Մուսաֆիր ալ-Ղասսաբի մոտ: Մուսաֆիրը հարցրեց նրան. «Որտեղից ես գալիս»: Նա պատասխանեց. «Բարդայից»: Մուսաֆիրը հարցրեց. «Չգիտե՞ս, թե որտեղ է հիմա Ասիմ իբն Եգիդը»: Նա ասաց. «Գիտեմ: Նա հիմա տեղակայվել է Թերթեր գետի մոտ՝ ճանապարհից մի կողմ, ահա այս վայրում»: Մուսաֆիրը ասաց նրան. «Կարո՞ղ ես ճանապարհ գտնել դեպի նրա գործը»: Նա պատասխանեց. «Իհարկե»: Մուսաֆիրը ասաց. «Այս գիշեր ես թե՛ 300 դիրհեմ կտամ, որպեսզի դու մեզ հետ գաս նրա գործի մոտ»: Այդ մարդն ասաց. «Ես կանեմ այդ թե՛ համար»: Մուսաֆիր ալ-Ղասսաբը կանչեց իր ռազմիկներին և իր մարդը տարավ նրանց: Նրանք գիշերային խալիֆում ծանկն ելան ու լուսաբացին հասան Ասիմ իբն Եգիդի դիրքերին: Ապստամբները տեսան նրանց և, զոչելով. «Ալլահ աքբար», հարձակվեցին նրանց վրա ու սարսափելի ջարդ արեցին: Սպանվեցին Բարդայի Եսիր Ասիմ իբն Եգիդը ու նրա բազմաթիվ ռազմիկներ: Նրա գործի մնացորդները փախան և դրանց հետ փախավ նաև Ասիմի որդին, որին կոչում էին Ջաֆար: Նրանք Բարդա հասան ողբալի վիճակում: Մուսաֆիր ալ-Ղասսաբը և նրա կողմնակիցները շրջապատեցին Ասիմ իբն Եգիդի մարդկանց մի մասին, բռնեցին նրանց ու վերադարձան Բայլական» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Իսկ Դարբանդում Իսահակ իբն Մուսլիմի (**Արմինիայի ոստիկան Իսահակ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայիդի (745-749) - Մ.Ֆ.**) կառավարիչն էր նշանակված Մուսաֆիր կոչված մի մարդ, որը համակիր էր խարիջիներին: Դահիաթը նրան գրության էր ուղարկել, ճանաչելով նրա իշխանությունը Արմինիայի վրա, որի ժողովուրդը սպանել էր Արմինիայի կառավարիչ Ասիմ իբն Աբդալլահ իբն Տալիդ ալ-Յալիին (**Արմինիայի ոստիկան Ասիմ իբն Աբդալլահ ալ-Յալիին - Մ.Ֆ.**): Եվ ահա Մուսաֆիրը եկավ այնտեղ՝ Արմինիա» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Վերջապես եկան Յունան» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁹⁰⁸ «Այդ մասին իմացավ Մրվան իբն Մուհամմեդը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ խալիֆ էր Անտիոքում և այդ հաղորդումը նրա համար տիպի էր: Դրանից հետո նա մտոջ կանչեց Աբդ ալ-Մեյիբ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայիդի (**Արմինիայի ոստիկան Աբդ ալ-Մեյիբ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայիդի (744) - Մ.Ֆ.**) անունով ասորիքյան հրամանատարներից մեկին, նրա հրամանատարության տակ հսկայական զորք դրեց և նշանակեց Ադրբազանի ու Արմինիայի կառավարիչ: Նա նրան հրամայեց այնտեղ պատերազմ վարել ու խարաջ գանձել: Խալիֆը հրամայեց պատերազմի մեջ մտնել ապստամբների դեմ: Եվ ահա այդ հսկայական զորքի գլուխն անցած Աբդ ալ-Մեյիբ իբն Մուսլիմը ելավ Անտիոքից և հասավ Բարդային, որտեղ էլ տեղակայվեց: Այնուհետև նա ելավ այնտեղից այն գործի հետ միասին, որն առաջ ջարդվել էր ապստամբների կողմից, և մոտեցավ Ջիսար ալ-Յիզար՝ Զարե կամուրջ, կոչվող վայրին, որտեղ ճամբար գարկեց, որպեսզի սպասի նոր ուժերի ժամանմանը: Դրանից հետո նա մարտի մեջ մտավ ապստամբների դեմ: Դանդաղորդները հանդիպեցին Բարդայի ու Յունանի միջև ընկած մի վայրում ու մարտնչեցին: Աբդ ալ-Մեյիբ իբն Մուսլիմը այստեղ սպանվեց և նրանից հետո գործը սկսեց ղեկավարել նրա եղբայր Իսահակ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայիդի» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

¹⁹⁰⁹ «Մարուան իբն Մուհամմադը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.**) Իսահակ իբն Մուսլիմին (**Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Մուսլիմ (744-749) - Մ.Ֆ.**) նշանակեց Չայաստանի կառավարիչ և սա երկար կռվեց Մուսաֆիրի դեմ, որը Միսականի Շնիեր ամրոցում էր» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Իսահակ իբն Մուսլիմի (**Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Մուսլիմ - Մ.Ֆ.**) և ապստամբների միջև մարտերը շարունակվեցին և դրանք չէին դադարում ոչ ցերեկը, ոչ գիշերը: Այդ մարտերը տեղի էին ունենում Բարդայի և Յունանի միջև: Իսահակ իբն Մուսլիմը չէր դադարեցնում մարտը Մուսաֆիր իբն Կասիր ալ-Ղասսաբի ու նրա ապստամբների դեմ, բանի դեմ հորդապատում չհայտնվեցին սևադրոշները Աբու Մուսլիմի գլխավորությամբ» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

¹⁹¹⁰ «Մարուանն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդ - Մ.Ֆ.**) ուզում էր վերադառնալ, սակայն լուր ստացավ, որ Դահիաթ իբն Կայս ալ-Յարուդին տիրացել է Իրաք նահանգին ու կռվել Աբդալլահ իբն Օմար իբն Աբդ ալ-Ահդի դեմ Վասիթում, ապա գնացել է Ջազիրա, անցել Մոսուլը, հասել է Մծբին, ուր Աբդալլահ իբն Մարուանն էր, ու պաշարել նրան» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁹¹¹ «Միևեղեռ Ժամանակի որդիների միջև չարաղետ պատերազմի պատճառով խռովահույզ խառնաշփոթությունը շարունակվում էր, Սմբատի որդիները կալանավոր պատանդի վիճակից ազատվեցին: Բանն այն է, որ Վլիթի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վալիդի - Մ.Ֆ.**) հրամանով նրանք բանտից արձակվել էին, բայց, նախքան նրանց Անտիոք գալը, Վլիթը սպանվեց, և նրանք այնտեղ բռնվեցին ու նրանց թույլ չտվեցին ելնել այդ երկրից: Ապա, երբ պատերազմը արաբների միջև շարունակվեց, այն ժամանակ նրանք ազատվելով դիմեցին Չայաստան: Երբ Չայոց աշխարհը հասան, կարճ ժամանակ անց, զնայով Վասպուրականի կողմերը, խոշտանգումներ գործեցին և երկրում մեծ անգլապա հարուցեցին: Բռնի հարկապահանջությամբ նրանք այնքան նեղեցին նրանց, որ մեր աշխարհի բոլորը հասավ հրամանատար կառավարիչ Մալիմի որդի Իսահակին (**Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Մուսլիմ - Մ.Ֆ.**), որն արգելեց նրանց ապիրատություն գործել: Յետո, սակայն, երբ նրանք տեսան մարտամարտի կոչի ելքը, վերստին սկսեցին հակառակվել Աշոտի իշխանությանը և ջանում էին ամենուրեք որոգայթ լարել նրա անձի դեմ: Գիշերանց հարձակվելով նրա վրա, երբ հանգստանում էր և իր գործը սփռել էր տարբեր գավառներում, նրանք կանխում էին սպանել նրան, սակայն պահապանները, զգալով այդ, գզուշացրին իշխանին վրա հասնող թշնամուց և նա փախչելով ազատվեց նրանց ձեռքից: Նրանք, լիանալով Աշոտ իշխանի գանձերի բազում ավարով, հրաժարվեցին նրան հետապնդելուց, իսկ նա հասկանալով նրանց դավաճանությունը, բանգի խաղաղության ժամանակ չարամիտ վրեժխնդրությամբ էին լցված նրա դեմ, որոշ ժամանակ անձնապահ էր լինում նրանցից, ապա իր տան

ունեցվածքը, տիկնոջը և ողջ ընտանիքը հավաքեց Ղարունք ամրոցում ու ամրոցի վրա պահապան թողեց՝ պաշտպանելու համար: Դրանից հետո նա ինքն անցավ և գնաց Անդրիք՝ Իսմայելի իշխան Սրուանի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդ (744-750) – Մ.Ֆ.**) մոտ, զեկուցելու համար իր և նախարարների միջև եղած խռովության մասին: Երբ պատրիկն իր գործով հասավ կռվի վայրը, Սրուանի գործերը մեծ հաղթանակ տարան և հակառակորդները խորտակվեցին, բանգի լսել էին նրա գայտության համբավը, թե հասել է Յայոց պատրիկը օգնություն ցույց տալու և իր հետ ունի զինված մարդկանցից 15.000 ընտիր հեծյալներ: Ահա այս լսելով՝ Սրուանի հակառակորդները պատերազմում հուսալքվեցին, այդ օրը մեծ պարտություն կրեցին և, պատերազմից հոգնելով, կռիվը մի փոքր դադարեցրին» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 25):

«Եվ սպանվեցին մոտ 3.000 հոգի նրանցից, իսկ սպանվածների մեծ մասը աղ-Ղահիակի հետնորդներն էին, սակայն սպանվեցին նաև 800 հոգի աշ-Շուրաթների շարքերից» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

Այս իրադարձության մասին հայտնում են նաև ալ-Այսկը, Տաբարին և այլք:

¹⁹¹² «Եվ երբ արապատներն էրին դեմ իշխանությունների ձեռնարկած հայաձանքի պատճառով բոլոր ընտանիքները նահատակվեցին, դրա վրա բարդվեց հազարացիների նավատորմի, որը Ալեքսանդրիայից Կիպրոս հասավ՝ հռոմեական նավատորմի զտնված տեղը: Կերամնայի նավահանգստում, սակայն, Կիբրեոսների գորավարը նրանց նավատորմի վրա անսպասելի հարձակում գործեց, փակեց նավահանգիստը և, ինչպես պատմում են, արաբների 1.000 դրոնները միայն 3-ը փրկվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Մոտավորապես այդ ժամանակ էր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.**) նավատորմ ուղարկեց սարակինոյան երկրի դեմ: Նավատորմ ղեկավարում էր այսպես կոչված Կիբրեոսների զորքի այն ժամանակվա սարատեգոսը: Նավատորմը կանգ առավ Կիպրոս կղզու մոտ: Ամառնապես էլ Ալեքսանդրիա բաղաժեյ ալևտեղ լողաց նաև սարակինոյան նավատորմի: Ստրատեգոսը, նախապես իմանալով այդ մասին, անակնկալ կերպով հարձակվեց վերջինիս վրա, կրակով այրեց սարակինոյան նավերը, զավթեց ամեն ինչ և, լիակատար հաղթանակ տանելով թշնամիների նկատմամբ, վերադարձավ Կոնստանդինի մոտ» (Նիկեիտի պատրիարք «Յամառոտ պատմություն», մաս 2):

¹⁹¹³ «Այդ տարի ամառային արշավաքե կատարեց Վալիդ իբն Յիշամը: Նա գրավեց ալ-Ամլը և Մարաշի բերդը կառուցեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁹¹⁴ «Այն ժամանակ, երբ Աշոտ իշխանը Անդրիքում էր, Մսիսի որդին (**Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Մուայիմը – Մ.Ֆ.**) Յայոց գործի վրա Աշոտի փոխարեն իշխան Նշանակեց Մամիկոնյան տևից Գրիգորին: Սրուանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**), սակայն, տեղեկանալով Սմբատի որդիների մասին ամբաստանության մասին, թե ինչ էին արել նրանք՝ Ղավիթ ու Գրիգոր եղբայրները, սուրհանդակ ուղարկեց Մսիսի որդի Իսահակին, որը մեր Յայոց աշխարհի կառավարիչ էր, և հրամայեց նրան բռնել Ղավթին ու հանձնել նրան ոմն Օթբայի ձեռքը, որպեսզի սա դատաստան տեսնի նրա հետ այնպես, ինչպես հրամայված էր նրա մասին: Սա, երբ հրաման ստացավ, չկարողացավ սպասել, այլ անմիջապես նենգությանը կանչեց, ձերբակալեց ու հանձնեց Ղավթին անողորմ դահիճի ձեռքը, որ դառն կապալաններով կապեց նրան և մի բանի օր բանտում կալանքի տակ պահեց: Ապա գրեց Սրուանին, թե ի՞նչ կիրառվի, սա էլ հրաման տվեց ծայրափայտող անել ուղեքն ու ձեռքերը և փայտի վրա մահվան դատապարտել: Այսպես ողորմելի և ամոթալի մահվամբ Ղավթի լեռնավանդակում մեռավ, բանգի Աստծո համար անհաճո էր միմյանց նկատմամբ ունեցած նրանց ատելությունը, սակայն արդարև, ինչպես ասվում է, չար սերմերը չար պտուղ են տալիս: Երբ այս չարագործությունները կատարվեցին, Սրուանը դարձյալ հաստատեց Աշոտի իշխանությունը և նրան մեծամեծ պատիվներով ուղարկեց Յայոց երկիրը: Այնուհետև, սակայն, Գրիգորը չէր դադարում թշնամություն երկնելուց՝ իր եղբոր մահվան փոխարեն քննախնդիր լինելու համար: Նա, թեպետ բռնակալներից ունեցած երկյուղի պատճառով խաղաղ հարաբերության մեջ էր Աշոտի հետ, բայց միայն խոսքերով, իսկ արտով չէր հաշտվել նրա իշխանության հետ և սպասում էր այն ժամին, երբ կկարողանար իր նպատակն իրագործել...: Այն ժամանակ, երբ տակավին երկարում էր պատերազմը արաբների միջև, մեր երկրի բոլոր նախարարները խորհեցին դեմ նետել հնազանդության լուծը, ապստամբել և ազատվել Իսմայելի հպատակությունից: Այս խորհուրդը տրվել էր Գրիգորը Մամիկոնյան կողմից և այս խորամանկությունը նա նյութել էր Աշոտի իշխանությունը խլելու նպատակով: Եվ ահա Յայատանի բոլոր նախարարները, գալով Աշոտ իշխանի մոտ, համոզում էին նրան կողմնակից դառնալ և միաբանել անօգուտ խորհուրդին: Իշխանը, տեսնելով նախարարների և նրանց հեծյալների միաբանությունը, ինչպես նաև այն, որ նրանք բոլորը ոգևորված էին անօգուտ խորհուրդով, իր մեջ վարանեց ու, նախարարներին մեկ-մեկ կանչելով, բազում խոսքերով թախանձում էր չձեռնարկել այս ապիրատ գործը: Նա ասում էր. «Ով եղբայրներ, խոհական միտք չեմ տեսնում այս անխոհեմ գործի մեջ, այլ միայն՝ անտեղի խորհուրդ և անախտան խոսքեր: Մեր գործերը սակավաթիվ են Իսմայելի բռնության դեմ, չենք կարող դիմադրել նրանց գործերին և ոչ էլ՝ մեր երկիրը փրկել վիշապ բերանից, այլ միայն տանջանք և վտանգի կենթարկվել ենք նրան, բայց եթե կամենում եք իմ խրատն ընդունել, այս բանը մի անեք և հարկ վճարեք նրանց, ինչպես ցարդ անում էինք, ու պահպանեք մեր ունեցվածքները, այգիները, անտառները և անդաստանները»: Յայատանի նախարարները, սակայն, չկամեցան ընդունել իմաստուն խրատը, այլ, դիմադարձ լինելով, ասացին. «Եթե չսխաբանես մեր որոշումին, բոլորից ոչ-ոք չի մնա բեզ հետ, չենք կարող ժուժկալել այն տագնապներին, որոնց մեջ է մեր Յայոց երկիրը»: Այդ ժամանակ Աշոտ իշխանը ականալից համաձայնեց միաբանել Գրիգորի և այլ նախարարների հետ ու նրանք իրար հետ տերունական խաչի միջնորդությամբ ուխտի դաշինք կնքեցին՝ հավանաբար նպատակադրելով միաբանության սերը: Երբ այս դաշինքը հաստատեցին, հեռացան մեր աշխարհի հրամանատարից և գնալով ապաստանեցին Տայթի ամրություններում, իրենց ողջ ընտանիքներով ու ունեցվածքով հանդերձ, մանավանդ ապավինելով հունաց արքայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի – Մ.Ֆ.**) գործերին, որոնք Պոնտոսի կողմնում էին, բանգի Կոնստանդին կայսրը հրամանում նրան միջև խաղաղության ուխտ կար: Եվ ահա ապստամբների զորին խառնվեցին բոլոր հանցանքի որդիները, որոնք ոչ Աստծո երկրուն էին ծանալում, ոչ էլ՝ իշխանների ահն ու ծերերի պատիվը, այլ, իբրև այլազգիներ և օտարացածներ, ասպատակ սփռելով, գերելարում էին իրենց եղբայրներին ու ազգակիցներին և բազում ավարառություն կատարում՝ խոշտանգումներով ու զանախարությամբ տանջելով իրենց եղբայրներին: Այս պատճառով Աստված զոջաց իր ներողամտության համար ու բաղնեց նրանց միաբանությունը, բանգի մի ողջ տարի էլ չհաջողվեց նրանց ապիրատ գործերը կատարել, այլ իսկույն նրանցից հեռացավ: Եվ ահա Աշոտ իշխանը նախարարներից ոմանց հետ եկավ հասավ Բագրևանդ գավառի Ջագր գյուղը՝ կամենալով միաբանել Իսմայելի որդիների հետ: Այն ժամանակ նախարարները, որոնք նրա հետ էին, նենգելով զեկուցեցին չարասեր Գրիգորին նրա այդ մտադրության մասին, իսկ նա, կամենալով գլուխ բերել վաղուց մտածված դավադրությունը, շուտափույթ կազմեց իր գործը և, նրա հետևից հետամուտ լինելով ու ազգային նման լեռների վրայով ընթանալով և գիտնալով նրա գործի երկնությունը մասին, որն իրոք չէկավ նրան օգնության, գիշերը վրա հասավ և պաշարեց նրա հանգստյան կայանը: Բռնելով նրա՝ Գրիգորը Աշոտին հանձնեց Ղավթի ծառաների ձեռքը և հրամայեց աչքի լույսից զրկել: Ստվերամած խավարով նսեմացավ մեր ողջ երկրի պարծանքը և խոր տխրության մեջ պարփակվեց ոչ միայն նրա անձը, այլև՝ իր ազգի ամենայն համատեղ նախարարները: Նրանք, հետո իրազեկ դառնալով, ոչնչով չկարողացան օգտակար լինել, այլ միայն նստած ողբով ու վայնասունով լացում էին, բանգի ընկել, կործանվել էր իրենց գլխի պերճության պսակը և վերացել էր մեր Յայոց ազգի փառքը: Դրանից հետո ուխտադրած Գրիգորը, իբրև թե մեծ բաջագործությունից վերադարձած, գնաց Կարոն բաղաբ և այնտեղից ամեն կողմ իր հաղթության ավետիսը առաքեց: Բազում օրեր անց, սակայն, Աստծո դատաստանը իր գործերին արժանի ձևով հասավ նրան, նրա որդիայնը ուռեց, նա ուժգին ցավերով տառապեց և այդպես էլ չարաչար մեռավ՝ անհիշատակ վերանալով մեջտեղից: Նրա փոխարեն կարծ ժամանակով իշխան դարձրին նրա եղբորը՝ Մուշեղին: Աշոտը, 17 տարի իշխելով, ավելի փառավոր, բան բոլոր նախորդ իշխանները, դավադիր նենգության հանդիպեց: Դրանից հետո 13 տարի ապրելով՝ նա վախճանվեց խոր ծերության մեջ և փառավորապես տապալի մեջ դրվեց իր տոհմի գերեզմանոցում՝ Դարյունք գյուղում» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 25, 26):

«/2/ Մովան ամիր-ալ-մուսնայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Յիշամ իբն Աբդ ալ-Մեյիթի – Մ.Ֆ.**) օրերում Աշոտ Բագրատունուն կուրացնում են Մամիկոնյանները՝ իշխանության համար ունեցած նախանձի պատճառով...: /4/ Այս նույն ժամանակներում է իշխում Աշոտ պատրիկը, որը փառավոր կերպով տիրապետեց 15 տարի, բայց հետո կուրացվեց Գրիգոր Մամիկոնյանի կողմից» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2, 4):

«Աշոտ Բագրատունուն... նախանձում են Մամիկոնյան Սմբատը, Ղավթիք և Գրիգորը...: Այն ժամանակ Յայոց իշխանները որոշում են ապստամբվել և չեն ենթարկվում Աշոտ պատրիկին, որին բռնում են Մամիկոնյան Գրիգորն ու Ղավթիք և կուրացնում: Նա Յայոց և Կրաց թագավորների նախնի Աշոտն էր» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 39):

¹⁹¹⁵ «Ապա, երբ Մարունը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մովան իբն Մուհամմեդ – Մ.Ֆ.**) վերջացրեց Եմեսայի գործը և բանդեց նրա պարիսպը, զորք ուղարկեց Մարաշ վերակառուցելու, որն իրոք կառուցվեց ու բաղաբ դարձավ, սակայն ռուսները, օգտվելով նրա դեմ ծագած խռովության առիթից, կրկին բանդեցին այն» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁹¹⁶ «Պատմում են, որ Կոստանդին բռնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.**)... Գիշորի 133 թվականին հարձակվել է Շիմաթի վրա, սակայն ոչինչ չի կարողացել գրավել, ասպատակել էր նրա շրջակայքն ու հեռացել» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁹¹⁷ «Հուլիսի 1062 թվականին Մուսիսի իշխանի արաբները այդ կողմնում ուժեղացան և, տարածվելով երկրով մեկ, սկսեցին վնասել լեռան բնակիչներին: Դրանից հետո Կորե իբն Սաբիտը մեկնեց խուլի երկիր, բռնեց լեռան առաջնորդներին և սպանեց նրանց» (Դիոնիս Տել-Մաիդացի «Տարեգրություն», մաս 4):

1918 «Այդ ժամանակ խուլքի հարևան Փիս շրջանի բնակչությունը, երբ իմացավ, թե ինչ է եղել խուլքում, ուղեք ելավ, որպեսզի ավելի վառ հետևանքների դեմ առնեն Նրանք իրենց առաջնորդն ընտրեցին մի բազարի, աստվածասեր և աստվածավախ մարդու, որի անունն էր Դովհան Բար-Ղադայ: Սա հենց Փիս գյուղից էր և հենց նա էր, որ միավորեց շրջանի ողջ բնակչությունը՝ նրանց ասելով. «Իմացեք, որ այսօր արթա չկա, որպեսզի վրեժխնդիր լինի ձեր արյան համար, արդ, եթե մենք թույլ տանք, ապա դրանք կեննեն մեր դեմ, մեզ գերության կքշեն և կտանեն այն ամենը, ինչ ունենք»: Նրանք ոգևորությամբ լսեցին այս խոսքերը, որից հետո նրան իրենց առաջնորդ դրեցին, ընդ որում մինչ այդ նրանք մտան սուրբ տաճարը և աստվածային երդում տվեցին, որ կլսեն այն ամենին, ինչ կիրառվի այդ մարդը և երբեք նրան որևէ կերպ չեն խաբի: Եվ ահա այս Դովհանը անմիջապես, Աստծուն առաջ ունենալով, գործի անցավ: Նա նշանակեց զորավարներ ու հրամանատարներ, ընդ որում առկա բոլոր մարդկանց բաժանեց հազարյակների, հարյուրյակների, հիսնյակների և տասնյակների: Նա նաև հսկողության տակ առավ բոլոր անցումները, որոնք մուտք էին ապահովում դեպի լեռը: Այդ ժամանակ հայտնվեց Սուդա անունով մի մարդ, որը Մուկարդիկի արաբներին խոստացավ, որ ինքը կմեկնի լեռները, այնտեղից մի բանի գլուխ կբերի, իսկ այլոց էլ կեղտակի, բայց շղթայակալ բաղաբ կհասցնի: Եվ այսպես, ի կատարումն այդ խոստումի, նա մի ուժեղ բանակ հավաքեց և գնաց նրանց վրա՝ ձևացնելով, սակայն, թե իբր խաղաղության համար է առաջանում: Լեռան բնակիչները, սակայն, հասկանալով նրա խաբեբա հնարքը, անակնկալ հարձակվեցին նրա վրա: Արդյունքում Սուդայից հետ գտնվողներից շատերը սպանվեցին, իսկ այլք էլ առանց հետ նայելու փախան՝ չափ զգելով ծովազները և պատսպարվելով բաղաբում: Այդ ժամանակից ի վեր սկիզբ առան մեծ դժբախտությունները» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

1919 «Նա (Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Սուլիմ (750) – Մ.Ֆ.) Բայլականի ժողովրդին բռնեց Շնիեր ամրոցը, իսկ բաղաբը հանձնվեց: Նրա բաղաբայետը այդ ժամանակ Վարդ իբն Սաֆուան ալ-Սամին էր, Սամա իբն Լաուի որդիներից: Բախտախնդիրների և այլոց մի բազմություն հավաքվեց Քիլար ամրոցում: Մուհամմադ իբն Սուլիմ նրանց մոտ ուղարկեց Սալիի իբն Սուբայի ալ-Քիլդիին, որը պաշարեց նրանց ու մեծ բազմություն կոտորեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Բայլականի ժողովուրդն ամրացել էր Շնիեր ամրոցում՝ դեկավար ունենալով Կադադ իբն Ասֆար ալ-Բայլականիին, սակայն ի վերջո ստիպված եղավ ցած իջնել՝ երաշխավորագիր ստանալով» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

1920 «Դրանից հետո Աբու-Աբբաս ա-Սաֆֆահը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Սաֆֆահ – Մ.Ֆ.) մտքը կանչեց Մուհամմեդ իբն Սուլիմ անունով մի մարդու (Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Սուլիմ – Մ.Ֆ.), նրա համար գործ առանձնացրեց և նշանակեց Արաբական կառավարիչ: Մուհամմեդ իբն Սուլիմ իր գործով մեկնեց և մտավ Արդաբադ: Նրան միացան այլ ռազմիկներ և նրա մոտ հավաքվեցին 100.000 ռազմիկներ: Այդ օրերին Արդաբադում լիակատար տնօրինություն էր անում Մուսաֆիր իբն Կասիր ալ-Ղասսարը: Երբ նա լսեց Մուհամմեդ իբն Սուլիմ գալու մասին՝ մեկնեց Կալա ալ-Քալիբ՝ Կաստադի, կոչվող ամրոցը, որը գտնվում էր առ-Ռումում: Նա ամրացավ այնտեղ: Շուտով Մուհամմեդ իբն Սուլիմ իր գործով մոտեցավ և պաշարեց այն: Նա երկար մարտնեց Մուսաֆիրի դեմ, մինչև որ չսպանեց նրա շատ կողմնակիցները: Այսպես, Մուհամմեդ իբն Սուլիմ իր փախան Միջհատան» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Հետագայում, երբ եկավ օրինյալ տերությունը և Աբու Ջաաֆար ալ-Մանսուրը (Հյուսիսային կուսակալության կուսակալ, Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Աբու-Ջաաֆար ալ-Մանսուր – Մ.Ֆ.) Աբու-Աբբաս ալ-Սաֆֆահ խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Սաֆֆահայի – Մ.Ֆ.) օրոք դարձավ Ջազիրայի ու Հայաստանի կառավարիչ, Մուսաֆիրի ու նրա կողմնակիցների դեմ ուղարկեց հորասանի բնակիչներից մի զորավարի, որը կռվեց այնքան, մինչև որ հաղթեց ու սպանեց Մուսաֆիրին» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Աբու-Աբբասը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Սաֆֆահայի – Մ.Ֆ.) Մուհամմադ իբն Սուլիմ (Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Սուլիմ – Մ.Ֆ.) Արմինիայի կառավարիչ նշանակեց: Սա եկավ մեծ գործով, իսկ մինչ այդ երկրում բռնացել էր Մուսաֆիր իբն Քասիրը, որը Մարուան խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուսաֆիր իբն Սուլիմ – Մ.Ֆ.) նշանակած կառավարիչ Բահակ իբն Մուսաֆի ալ-Ռուկայի (Արմինիայի ոստիկան Բահակ իբն Սուլիմ ալ-Ռուկայի – Մ.Ֆ.) հաջորդն էր: Մուհամմադ իբն Սուլիմ կռվեց նրա դեմ այնքան, մինչև որ սպանեց նրան ու նվաճեց Արմինիան» (Յակուբի «Պատմություն»):

1921 «Այդ ժամանակ արաբներն ու քրիստոնյաները, գալով փոխադարձ համաձայնության, որոշեցին տապալել այն կառավարչին, որը արդեն երկու տարի է հաստատվել էր խուլքում» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

1922 «Այդ ժամանակ չորրորդ խալիֆները սովի պատճառով լսողիք ենթարկվեցին» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

1923 «Այդ ժամանակ արաբներն ու քրիստոնյաները, գալով փոխադարձ համաձայնության, որոշեցին տապալել այն կառավարչին, որը արդեն երկու տարի է հաստատվել էր խուլքում» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

1924 «Ասե՛ք է՛ Վակիդին թե՛ Հիջրի 133 թվականին Կոնստանդին բռնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) եկավ դեպի Մալաթիա, իսկ Կամախն այդ ժամանակ մահմեդականների ձեռքում էր և նրա կառավարիչն էր Սուլայմ ցեղից մի անձնավորություն: Կամախի բնակիչները օգնության կոչ արեցին Մալաթիայի բնակիչներին և այնտեղից ռումների դեմ դուրս եկավ 800 ձիավոր, սակայն ռումների հեծելազորը հաղթեց նրանց և փախուստի մատնեց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի Արաբական իբն Ալի, որն Ասորիքում էր, արշավանքի ուղարկեց ալ-Հարիս իբն Արդ ալ-Ռահման ալ-Հարաշիին, իսկ ռումները Քուշան պատրիկի գլխավորությամբ նրա դեմ դուրս եկան Հիջրի 134 թվականի Ջումադա Բ ամսին» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ռումի թագավոր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Մալաթիա ու Կամախ: Նա պաշարեց Կամախը, որի բնակիչները օգնության կանչեցին Մալաթիայի ժողովրդին: Այնտեղից եկավ 800 ռազմիկ, որոնց ռումները հաղթեցին, իսկ մահմեդականները փախուստի դիմեցին» (իբն ալ-Ասիմ «Լիակատար պատմություն»):

1925 «Եկավ Ռում Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), կանգ առավ ու պաշարեց Մալաթիան: Այդ ժամանակ Ջազիրան խոշորության մեջ էր, իսկ նրա կառավարիչ Մուսա իբն Ջաաբը հառաժան էր: Նրա մոտ Մալաթիայից տուրհանդակ ուղարկեցին, սակայն նա չկարողացավ օգնել: Լուրը հասավ Կոնստանդինին, որն ասաց նրանց. «Ով Մալաթիայի ժողովուրդ, ես եկել եմ տեղյակ լինելով ձեր վիճակի մասին և թե ինչպես ձեր իշխանությունները ի վիճակի չեն ձեզնով զբաղվելու: Իջե՛ք և երաշխավորագիր խնդրե՛ք՝ դատարկելով բաղաբը, որը ես փախդելու եմ և այստեղից հեռանալու եմ»: Նրանք, սակայն, մերժեցին և նա բարանետ մեքենադր դրեց: Երբ տազնապ սաստկացավ ու պաշարումն ուժեղացավ՝ նրանք խնդրեցին նրանից, որ իրենց խնայի: Ապա՝ պատրաստվեցին հեռանալու: Տանելով այն, ինչ հնարավոր էր, ինչ ծանր էր նրանք՝ նետեցին ջրհորներն ու թաքստոցները և դուրս եկան: Ռումները նրանց համար բաղաբի դռնից մինչև որոշ տարածության երկու շարք պատրաստեցին և ամեն կողմում կանգնած իր սուրը մեկնելով դիպչում էր դիմացը կանգնողի սրի ծայրին, այնպես, որ սրերով կամար էր կազմվել: Այսպիսով՝ մարդկանց դրա տակով անցկացրին, տարան ու տեղ հասցրեցին: Նրանք գնացին Ջազիրա ու տարբեր վերադարձնում հաստատվեցին, իսկ ռումները կործանեցին Մալաթիան և մնաց միայն մի շտեմարան, որի մի մասն էլ վնասված էր...: Ինձ պատմել են Մուհամմադ իբն Բիշր ալ-Կալիլն ու իբն Վարդ ալ-Կալիլն, լսելով Կարնո բաղաբի բնակիչ ծերունիներից, թե Կարնո բաղաբը նվաճման օրից մնացել էր անառիկ ու պաշտպանված իր բնակիչներով հանդերձ, մինչև որ Հիջրի 133 թվականին եկավ այդ բռնակալը, պաշարեց Մալաթիայի բնակիչներին, ավերեց նրա պարիսպը և այնտեղ բնակվող մահմեդականներին վտարեց Ջազիրա...: Պատմում են, որ Կոնստանդին բռնակալը Մալաթիան պաշարելուց հետո...» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Սաֆֆահ – Մ.Ֆ.) օրոք արշավանքներ կատարվեցին: Հիջրի 133 թվականին եկավ ռումների բռնապետ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), հարձակվեց ու պաշարեց Մալաթիան, սակայն նրա հետ հաշտություն կնքվեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ռումի բռնակալ Կոնստանդին իբն Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց, պաշարեց Մալաթիան և նրա դեմ կատարի պատերազմ եղավ: Նա սեղմեց նրանց այն աստիճանի, որ հանձնվեցին՝ երաշխավորագիր խնդրելով: Նա կործանեց բաղաբը, մայր մզկիթը և կառավարչի նստավայրը, իսկ մահմեդական բնակչությանը ձիավորների ընկերակցությամբ իրենց տեղերը հասցրեց» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Ռումները եկան և պաշարեցին Մալաթիան: Այդ ժամանակ Ջազիրան, ինչպես տեսանք, սովյալ վիճակում էր, իսկ նրա կառավարիչ Մուսա իբն Ջաաբը հառաժան էր: Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) Մալաթիայի ժողովրդին լուր ուղարկեց, թե. «Ես ձեզ պաշարում եմ ոչ առանց տեղյակ լինելու մահմեդականների երկպառակության մասին, այնպես, որ ես ձեզ կտամ երաշխավորագիր և դուք կգնաք իսլամի երկիրը, իսկ Մալաթիան ես կվերացնեմ»: Նրանք չպատասխանեցին նրան, իսկ նա բարանետ մեքենա դրեց: Դրանից հետո նրանք հպարտակեցին ու, երաշխավորագիր ստանալով, հանձնեցին բաղաբը, որից հետո տեղափոխվեցին իսլամի երկիրը: Նրանք իրենց հետ տարան ինչ-որ կարող էին տանել, իսկ ինչ էին կարող՝ գցեցին ջրհորներն ու կոյուղիներ: Երբ նրանք շարժվեցին, ռումները տեղեկացան այդ մասին: Նրանք գնացին ու ցրվեցին Ջազիրայի տարբեր կողմերում» (իբն ալ-Ասիմ «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 133 թվականին Ռումի թագավորը, որի անունն էր Կոնստանդին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց Մալաթիան» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այնուհետև Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), իր որդի Լևոնին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն IV-ին – Մ.Ֆ.) կայսր թագադրելով, անհապաղ պատերազմի է դիմում սարակինոսների դեմ: Հասնելով մեյխոնեացիների բաղաբը, նա պաշարում և գրավում է այն, բազում ժողովուրդ գերեվարում և հսկայական ավար տանում...: Կոստանդինը սկսեց կառուցել Թրակիայի բաղաբները, որտեղ բնակեցնում է մեյխոնեացիների բաղաբից և Թեոդոսուպոլսից գաղթեցրած ասորիներին ու հայերին՝ սիրալիկ կերպով նվիրելով նրանց կարիքներին անիրաժեշտ ամեն ինչ» (Փոտ Պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 973):

«Դրանից հետո Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) թագադրեց Լևոնին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն IV-ին – Մ.Ֆ.) և անսխալապես էլ պատերազմով ելավ սարակինոսների դեմ: Եվ ահա, հայտնվելով Մեյխոնի մոտ, պաշարումից հետո նա գրավեց այն, շատ ժողովուրդի գերեց և, այնտեղից մեծ ավար վերցնելով, վերադարձավ: Ավարտելով այդ գործը՝ Կոնստանդինը սկսեց Թրակիայի բաղաբները վերակառուցել, որոնցում բնակեցրեց ասորիներին և հայերին, որոնց ստիպել էր տեղափոխվել Մեյխոնե բաղաբից ու Թեոդոսուպոլսից՝ նրանց օգնության հասնելով ամենամահաբաժնետու ու շռալորեն նվերներ տալով» (Նիկեոսիոս պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Նույն տարին Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) ... Մեյխոնեն առավ և հայերին գերի վերցրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) հարձակվում է, գրավում է Մալաթիան և, գերեվարելով բնակիչներին, վերադառնում է» (Ագապիոս Ֆիեռուպոլսիցի):

«Հուլյանի 1061 թվականին ռումների կայսր Կոնստանդինը մեծ զորքով ելավ ու գետնին հավասարեցրեց Մեյխոնեն, ընդ որում նա մեկ միակ մի անգը բացեց պարսպի մեջ և առաջարկեց բնակչությանը իրենց ունեցվածքի հետ միասին դուրս գալ» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) առավ իր զորքը, եկավ Մեյխոնեն և հանեց այնտեղից հայերին ու ասորիներին՝ տանելով ի իշխանության տակ» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

¹⁹²⁶ «Եվ ահա նույն այդ տարում նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) ելավ ու եկավ Գայա լեռան վրա: Նա հիմնովին թալանեց այնտեղ ապրող գյուղացիներին, վերցրեց նրանց գույքն ու ունեցվածքը և բացարձակապես ոչինչ չթողեց, որ նրանք ասրեն: Դրանից հետո նա վերադարձավ ռումների երկիր» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Այդ ժամանակ Կոստանդինուպոլսից ելավ Արմենիականների հրամանատար Աշկիրաշ Հայր և, շարժվելով Մեյխոնի դեմ, թալանեց ողջ այդ երկիրը, իսկ այնտեղ բնակվող ռումներն ու հայերը անցան Բեթ-Ռոմանիա» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 22):

«Այդ ժամանակ Կոստանդինուպոլսից ելավ Արմենիականների հրամանատար Աշկիրաշ Հայր և, շարժվելով Մեյխոնի դեմ, թալանեց ողջ այդ երկիրը» (Բար-Շեքրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁹²⁷ «Դրանից հետո գահին բազմեց Ափստուլֆը (Լանգոբարդական թագավորության արքա Ափստուլֆը (749-756) – Մ.Ֆ.), որը մի խորամանկ և բոլոր առումներով հանդուգն մարդ էր: Ահա հենց այդ ժամանակ էլ հռոմեական պատրիկ Եվստաթիոսը տրվեց Ափստուլֆին, որը դրա հետ միաժամանակ գրավեց նաև Կոնստանդին և Ֆեռառան» (Ամանուն «Սալերնոյի ժամանակագրություն», գլուխ 2):

¹⁹²⁸ «Այդ տարի Աբու-Աբբաս Մուհամմադը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Մաֆֆահը – Մ.Ֆ.) իբն ալ-Նադր իբն Յարիմ ալ-Հիմյարիին արշավանքի ուղարկեց և նա հասավ Տիման՝ Ռումի երկրում» (Իբն Խայսաթ «Պատմություն»), մաս 2):

¹⁹²⁹ «Եվ ահա բուլղարները, տեսնելով բաղաբների կառուցումը, պահանջեցին կայսրից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) պահանջեցին գումար վճարել և, քանի որ այն չվճարվեց, նրանք պատերազմով ելան Թրակիայի երկրամասի դեմ ու շուտով հասան այսպես կոչված Երկար պարիսպներին: Կայսրը, նետվելով մարտի, պատասխան հարվածով նրանց փախուստի մատնեց և ուժեղ հետապնդման ընթացքում շատ բուլղարների ոչնչացրեց» (Նիկեոսիոս պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

¹⁹³⁰ «Ինձ պատմել են Աբու Ամր ալ-Բահիլին և ուրիշները, թե Հիսն Մանսուրը կոչվել էր Մանսուր իբն Ջաավանա իբն ալ-Հարիս ալ-Ամիրիի անվամբ, որը Կայս ցեղից էր: Նրան էր հանձնարարված դրա կառուցումն ու նորոգումը և այնտեղ էր հաստատվել Մարուան խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուվան իբն Մուհամմադ – Մ.Ֆ.) օրոք, որպեսզի հետ մղի թշնամուն, իր ձեռքի տակ ունենալով Ասորիքի ու Տագիրայի մարդկանցից բաղաբացած մի հոծ բանակ: Այս Մանսուրը Եդեսիայի կառավարիչն էր, երբ Աբբասյան պետության սկզբնական շրջանում նրա ժողովուրդը ապստամբեց: Նրանց պաշարեց Աբու Ջաաֆար ալ-Մանսուրը (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Աբու-Ջաաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.), որը Աբու-Աբբաս խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Մաֆֆահի – Մ.Ֆ.) փոխարեն էր Տագիրայի ու Արմինիայի վրա: Երբ գրավեց այն, Մանսուրը փախավ, ապա երաշխավորագիր ստացավ ու երևաց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Քաղաքը կոչվում է այս անունով Մանսուր իբն Ջաավանա իբն ալ-Հարիսի անունով: Սա այնտեղ էր հաստատված Մուվան իբն Մուհամմադի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուվան իբն Մուհամմադ – Մ.Ֆ.) օրերում դիմադրելու համար թշնամուն, և հավաքել էր շատ զորագնդեր Ասորիքից, Տագիրայից և Արմինիայից: Մանսուրը Ումայյի բնակիչների վրա դրվել էր այն ժամանակ, երբ սկզբնական շրջանում նրանք դիմադրում էին Աբբասյան խալիֆայությանը: Նրանց պաշարեց Աբու Ջաաֆար ալ-Մանսուրը (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Աբու-Ջաաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.), նա իր իր եղբոր Ալ-Մաֆֆահին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Մաֆֆահին – Մ.Ֆ.) Արմինիայի և Տագիրայի վրա կառավարիչ էր կարգել, երբ բաղաբը գրավվեց՝ Մանսուրը այնտեղից փախավ» (Յակուտ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

¹⁹³¹ «Իսահակ իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայլին Սամուստում պաշարված մնաց յոթը ամիս, իսկ Աբու Ջաաֆարը պաշարել էր նրան: Ասվում է, թե Աբու Ջաաֆարը չէր, որ պաշարել էր նրան, այլ Աբդալլահ իբն Ալին: Իսահակին ասում էր՝ իմ վզի պարտքն է մի բայա, որից չեմ հրաժարվի, մինչև չիմանամ, որ նրա տերը մահացել է կամ սպանվել է: Աբու Ջաաֆարը լուր ուղարկեց, թե Մարուան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուվան իբն Մուհամմադ – Մ.Ֆ.) սպանվել է, իսկ սա ասաց, թե պետք է ստուգել: Երբ նա վստահ եղավ, որ սպանվել է, երաշխավորագիր խնդրեց և այն տրվեց նրան: Նա գնաց Աբու Ջաաֆարի հետ, քանզի նրա մոտ մեծ հեղինակություն ուներ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Երիտասուի 751 թվականին փոքր Մահմեդը գրավեցին Հայաստանը» (Ամանուն «Ժամանակագրություն» 1403 թվականի):

¹⁹³² «Դրանից հետո մեծաթիվ ուժերով նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) մարտնչեց նրանց դեմ ծովում և ցամաքում: Կայսրը մինչև 500 հատ նավ ուներ, որոնց միջոցով լողալով անցավ Եվսեփյան Ռոնտոսը և, մտնելով Խսորոս, այրեց բուլղարական հողերը և ոչ քիչ բանակի բուլղարների գերի վերցրեց» (Նիկեոսիոս պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

¹⁹³³ «Եվ ահա նրանք ապստամբեցին և հրաժարվեցին ենթարկվել նրան: Արաբները ցանկնում էին նրա հետևալը, որը նա պատերազմ չսկսի լեռան դեմ, իսկ ասորիներն էլ վախճնում էին, որ նա չսկսի հալածել իրենց: Այսպիսով՝ այդ հանգամանքը ձեռնտու էր բոլորին, քանի որ այդ կառավարիչը ամրացել էր Խուլբուն, որտեղից անվերջ զորք էր ուղարկում և ամալացնում գյուղերն ու բնակչության ապաստարանները: Այդ ժամանակ էր, որ նրանք անակնկալ հարձակվեցին Էլուի ու Փաշիաշատի վրա և բազում չարագործություններ իրականացրին: Նրանք շրջայում էին մարդկանց և տանում իրենց հետ» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁹³⁴ «Եվ ահա այս մարդիկ, քանի որ շատ էին տառապում, հատկապես ծանր էր գյուղացիների վիճակը, մարդ ուղարկեցին Հովհանի հետևից և հայտնեցին. «Շտապիդ օգնության, հակառակ դեպքում մենք բոլորս գերության կքշվենք»: Հովհանը, իմանալով իր եղբայրակիցների ծանր դրության մասին, շտապեց իր ողջ բանակով արագորեն առաջ գալ ու ներքև իջնել: Եվ ահա նա գիշերով շրջապատեց այն գյուղը, որտեղ նրա թշնամիներն էին, և ասաց նրանց. «Թողե՛ք գլուխն ու խաղաղորեն հեռացե՛ք», սակայն այն կառավարիչը չհամաձայնեց: Եվ ահա նա իր զորքի գլուխն անցած զենքի դիմեց ու ելավ, որպեսզի պատերազմի մեջ մտնի, սակայն Հովհանը հարձակում գործեց նրանց վրա և նա իր ողջ բանակով կործանվեց: Աստված երես դարձրեց նրանից այն չարիքի համար, որ նա թույլ էր տվել, Հովհանի ձեռքը հանձնեց և նա զրկվեց կյանքից» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁹³⁵ «Այդ ժամանակ լեռներում մի ուժեղ մարդ կար՝ Պողոսի որդի Ստեփանոսը՝ մի հանցավոր ու ստախոս մարդ: Սա էր, որ սուտ աստվածային երրորդով երգվեց Հովհանին, սակայն իրականում մշտապես նրա նկատմամբ տարբեր թակարդներ էր լարում, քանի որ ցանկանում էր նրան արքայների ձեռքը գցել: Եվ ահա մի անգամ նա մարդ ուղարկեց Անուի անունով արաբ զորավարի մոտ, որ սա ուժեղ բանակով գա Հագոր կոչվող գյուղը, ընդ որում այդ Պողոսը գաղտնի համաձայնություն էր ձեռք բերել նրա հետ, որ Հովհանին նրան հանձնի: Այդպիսին էր նրանց ծրագիրը, սակայն Աստված թույլ չտվեց, որ այդ հանցագործ միտքը կյանքի կոչվի, որ այդ անմեղ մարդն ընկնի նրանց ձեռքն ու հայտնվի այդ անբարոսների փորած թակարդում: Եվ ահա Պողոսը բերեց Անուին ու նրա երկու ուղեկիցներին իր տուն և թաքցրեց նրանց սենյակում, դրից հետո ասաց, որ շուտով Հովհանին կբերի, կհանձնի նրանց ձեռքը ու նրանք նրան կպահանջեն: Միանից գտա այդ Պողոսը նաև մի բանակ ուղարկեց գյուղի մոտ: Ավարտելով այս գործերը՝ նա անսխալապես մարդ ուղարկեց Հովհանի մոտ և կեղծավորաբար հայտնեց, թե. «Արի ու տես, թե ինչ կարող ես անել, քանի որ մեզ ամեն տեղից մի բանակ է շրջապատել»: Հովհանը, որը նրանց օգտին էր տրամադրված, նետվեց այդ կողմը և, ոչինչ չիմանալով, կարծես մատաղապես մի կենդանի լինե՛ր: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նա այն է, արդեն պետք է ոտք դնե՛ր աղ տանը շենը, մի աստվածասեր

մարդ նրան տեղյակ պահեց թակարդի մասին: Արդյունքում Յովհանն արագորեն հետ դարձավ, որից հետո բանակ ուղարկեց նրանց վրա, որոնք դարձան սպառնալից: Այս բանակը բոլոր կողմերից շրջապատեց դարձանակալներին և նրանց բոլորին ոչնչացրեց, այնպես որ նրանցից և ոչ մեկը փրկվեց սրից կամ նիզակից: Ոչինչ հայտնի չեղավ նաև Աուփի մասին, բանգի սա իր կողմնակիցների հետ միասին, երբ իմացավ, թե ինչ է եղել, նետվեց իրենց մոտ առկա սրընթաց Նոմիգի վրա և փորձեց փախչել, սակայն արագագնաց հեծյալները սրանց ևս հասան ու սրահար արեցին: Ինչ վերաբերվում է այն դավաճանին, ապա սա, հենց որ տեսավ, որ իր սատանայական նենգությունը բացահայտված է, դիմեց փախուստի, հասավ բաղաբ և մի կերպ փրկվեց, թեև դրանից հետո, պատված ահով, նա այլևս երբեք լեռան կողմը չգնաց» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁹³⁶ «Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), կայագոր հաստատեց Կամախի բերդում, վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 24):

«Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) կայագոր հաստատեց Կամախի բերդում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Կամախի բերդում կայագոր հաստատելով՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ տարի Ռուսի թագավոր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Մալաթիա ու Կամախ: Նա պաշարեց Կամախը...» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁹³⁷ «Աբդալլայի (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրի – Մ.Ֆ.) օրերում հունաց թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) բազում և ծանրագույն գործով շարժվեց կայսերական արքունիքից եկավ հասավ Կարնո բաղաբ, որ կոչվում է Թեոդոլոպոլիս: Երբ Լևոնի որդի Կոստանդին արքան այն գրավեց, մի ակնթարթում կործանեց ամրոցի պարիսպը և բացելով գանձատունը ոսկու ու արծաթի շատ կշիռ վերցրեց, գանձի մեջ գտավ նաև տերունական խաչի նշանը, որն առնելով իր հետ տարավ: Նա բաղաբի գործը և այնտեղ բնակված սարակինոսներին իրենց ընտանիքներով տարավ հունաց աշխարհը: Գավառի բնակիչներից շատերը արքայից խնդրեցին, որ թուլատրի իրենց վրայից թափել Իսմայելի ծառայության լուծը և գնալ նրա հետևից: Նրանից հրաման ստանալով շուտափույթ պատրաստեցին իրենց ունեցվածքը, առաջ խաղացին ապավինելով տերունական խաչի գորույթանը և կայսեր փառքին: Թողնեցին իրենց ծննդավայրը և բաժանվելով ընկան բարեպաշտ արքայի կողմերը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 29):

«/4/ Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), շարժվելով դեպի արևելք, գրավում է Կարին բաղաբը, կործանում է նրա պարիսպները բաց անել է տալիս նրա գանձատունը և բաղաբի սարակինոս բնակիչներին իրենց ունեցվածքով տանում է հունաց աշխարհը... /6/ Կոստանդինը իր թագավորության բանակները տարում գրավեց Կարին բաղաբը՝ Դայոց 204 թվականին» (Ստեփանոս Տարոնացի «Տեղեգրական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4, 6):

«Դայոց 769 թվականին Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), գրավեց Կարնո բաղաբը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Դայոց 202 թվականին հույները գրավեցին Կարինը» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) սկսեց կառուցել Թրակիայի բաղաբները, որտեղ բնակեցնում է մելիտենացից բաղաբից և Թեոդոսուպոլիսից գաղթեցրած սարակինոսի ու հայերին, սիրալիկ կերպով նվիրելով նրանց կարիքներին անհրաժեշտ ամեն ինչ» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 973): «/508/Երբ նրանցի միջև բռնկվեց բաղաբացիական պատերազմ և վեճը լուծվում էր գեներով, երբ նրանք սկսեցին միմյանց ոչնչացնել, (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) ավելի ավագակաբար, բան ռազմագիտաբար, կատաղածի պես ներխուժում է Հայաստանի տարածքը և բնակիչների համաձայնությամբ գրավում նրա բերդերը: /509/ Նրանք հայ և ասորի բրիտանիկներ էին: Չհանդիպելով որևէ այլազգի թշնամու և խախտելով երդումներով հաստատված ապահովության մասին պայմանները, նա նրանց գաղթեցնում է Թրակիայի գյուղերը» (Նիկեփոր պատրիարք «Հակաճառություն», մաս 508-509):

«Նույն տարին Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) Թեոդոսուպոլիս... առավ և հայերին գերի վերցրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), արշավելով Հայաստանի և Ասորիքի կողմերը..., վերցնելով իր ազգականներին՝ հայ և ասորի հերետիկոսներին, Բյուզանդիոն վերաբնակեցրեց, որոնցից շատերը հաստատվեցին Թրակիայում և մինչև օրս էլ դավանում են թշվառական Պետրոսի թեոպասքիստների աղանդը» (Գեորգ Վանական):

«Դայոց հրամանատար Զուշանը, վերցրեց Հայաստանի բնակիչների մեծ մասը և տեղափոխեց հունաց կողմերը: Դրանից հետո Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Կալիկալայի վրա, գրավեց այն և գերեվարեց նրա բնակիչներին» (Ագապիոս Յիերապոլսից):

«Հռոմեացիների կայսր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) արշավեց Դայոց Թեոդոսուպոլիսի վրա, որին հայերն իրենք անվանում են Գարնիո բաղաբ, արաբները՝ Երզնթում, իսկ հույները՝ Զալոնիքալա: Նա գրավում է այն, գերեվարում ամբողջ բնակչությանը և բաղաբը թողնում ավերակ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 24):

«Հույների 1066 և Արաբների 135 թվականին ռուսների արքա Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Կալոնոբաղաբի վրա, որը Արգան առ-Ռուսն է, և գրավեց այն՝ և բաղաբը թողնելով ավերակ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ապա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) կանգ առավ Մար ալ-Հասա կոչված վայրում և ուղարկեց Գուսան ալ-Արմանին: Նա եկավ, պաշարեց Կարնո բաղաբը, որի բնակիչներն այդ ժամանակ փոքրթաթիվ էին, իսկ կառավարիչն էր Աբու Զարիման: Կարնո բաղաբի հայ բնակիչներից երկու եղբայրներ, ծակելով նրա պարսպի մեջ եղած մի ծեղքվածք, դուրս եկան Գուսանի մոտ և նրան բաղաբ մտցրեցին: Սա գրավեց բաղաբը, կոտորեց, գերեվարեց ու ավերեց և, ինչ որ կարող էր, տարավ Բռնակալի մոտ, իսկ ավարը բաժանեց իր ընկերակիցներին: Պատմել էր Վակիդին, որ 139 թվականին Մանսուր խալիֆան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուր – Մ.Ֆ.) փրկագնով վերցրեց Կարնո բաղաբի բնակիչներից ողջ մնացած գերյալներին: Նա վերակառուցեց Կարնո բաղաբը, շենացրեց ու վերստին բնակեցրեց գերությունից փրկագնաձններին: Այստեղ գործեր բերեց Ջազիրայից և այլ վայրերից» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ռուսի թագավորն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) եկավ Կարնո բաղաբ, կանգ առավ Մար ալ-Հիսիա վայրում և ուղարկեց հայազգի Զուշանին, որը պաշարեց այն: Եվ ահա բաղաբի բնակիչներից երկու հայ եղբայրներ պարիսպների մեջ անցք բացեցին և Զուշանը իր մարդկանց հետ տեղավ բաղաբ: Նրանք հաղթեցին, տղամարդկանց կոտորեցին, կանանց գերեվարեցին, իսկ կառավարիչն տարան Ռուսի թագավորի մոտ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 133 թվականին Ռուսի թագավորը, որի անունն էր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) գրավեց... Կալիկալան» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

¹⁹³⁸ «Այդ ժամանակ չորրորդ հալեթեցիները սուլի պատճառով Ասորիք ներխուժեցին» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Այդ ժամանակ Կոստանդնուպոլսից եկավ Արմենիակների հրամանատար Աշկիրաշ Հայր և, շարժվելով Մելիտենի դեմ, թալանեց ողջ այդ երկիրը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁹³⁹ «Մոտավորապես այդ ժամանակ սարակինոսյան նավատորմը, որը ելել էր Աֆրիկայից, մոտեցավ Սիցիլիա կղզուն, սակայն նրանում գտնվող գործը բաջաբար հետ մղեց թշնամիներին և հետ ուղարկեց այն չարածներին, ինչի հույսը ունենալով որ ելել էին» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«Հիջրի 135 թվականին Աբդալլահ իբն Հաբիբը հարձակում ձեռնարկեց Սիցիլիայի դեմ, որտեղից բերեց ավար ու գերիներ, ընդ որում այդ գործում նա ավելի հաջողակ եղավ, բան որևէ մեկը նրանից առաջ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁹⁴⁰ «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) ասպատակեց Կողոդիայի երկիրն ու Հայաստանը: Կողոդիան նա իրի մատնեց» (Մաննուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», Հավելված):

«Նրանք բանդեցին Կլափին մարոցը» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁹⁴¹ «Հույների 1066 թվականին հայազգի Զուսանը կրկին ներխուժեց և Չորրորդ Հայաստանի շատ զինված ռուսների հետ միասին եկավ Անձիսի շրջան: Եվ ահա այն բանից հետո, երբ Միջագետքի Եմիր Ալին իմացավ այդ մասին, նա պարսիկներից ու արաբներից կազմված մի մեծ բանակով իր որդուն ամառային արշավանքի ուղարկեց՝ մարտի հանելով Զուսանի դեմ: Այդ ժամանակ այն երիտասարդն իրեն շատ գոռոզ պահեց, ընդ որում, երբ երկու բանակներն արդեն իրար էին մոտենում, նրա արհամարհանքն ավելի աճեց: Դա իսկական մի երիտասարդուհու էր, երբ այս երիտասարդը փաստորեն չէր լսում խելացի ու փորձառու մարդկանց խորհուրդները, որի պատճառով էլ փորձանքի մեջ ընկավ: Ավագները և փորձառուները, որոնք աճել էին պատերազմներում ու շատ բան գիտեին մարտական գործողությունների և ռազմական ընդհարումների

դժվարությունների մասին, համառոտե՛ն խորհուրդ էին տալիս չշտապել մարտի մեջ մտնել Զուսանի դեմ: «Դա մի անևկուն, գրագետ և ռազմունակ մարդ է, եռանդուն մի այր, որ երբեք չի նահանջում: Ավելին՝ նա ծանոթ է երկրին ու իրերի դրությանը, բանի որ հենց այս երկրի ծնունդն է»: Այդ ժամանակ, ահա, ծերերի ու երիտասարդների խորհուրդներն իրար եկան, սակայն նա ընտրեց իրեն շրջապատող երիտասարդների կարծիքը: Կանաչը ցույց տվեց, սակայն, որ նա սխալ ընտրություն էր արել, որի արդյունքում խայտառակվեց ինչպես ժամանակակիցների, այնպես էլ ապագա սերունդների աչքում: Եվ այսպես այս երիտասարդը շտապեց, որպեսզի հնարավորինս շուտ ստիպի Զուսանին թողնել այդ երկիրն ու հեռանալ՝ վերջ տալով սպանություններին ու թալանին, ընդ որում նա ինքն էլ ուզում էր մեծ փառքով հնարավորինս շուտ տուն դառնալ: Իր հերթին Զուսանը, տեսնելով այդ երիտասարդի շտապողականությունը, փոթևացրեց և ասաց. «Այս օրը Աստված ինքն է նախատեսել թշնամիներից վրեժ լուծելու համար, այս օրը ուրախության և հաղթահանողության մի իսկական օր է»: Եվ այսպես, երբ մարտը թեժացավ, իսկ երկու կողմից էլ մեծացավ ընկածների թիվը, Զուսանը եռանդուն պարսիկների ուղղությամբ հարձակման անցավ, որոնք փախան նրա առաջ կամ սրի զոհ գնացին: Արդյունքում Զուսանը շատ գերիներ ձեռք գցեց, շատերին էլ սպանեց: Ինչ վերաբերվում է Ավայի որդուն, ապա նա ցատկեց ամենաարագ նժույգի վրա և, թողնելով իր ողջ զույգը ռումներին, դիմեց փախուստի: Եվ ահա բացառությամբ բերրի, որոնք իրենք էլ նժույգների վրա էին և իրենց ունեցվածքը թողած փախան, մնացածը չկարողացան խուսափել սրից» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Սալիի իբն Ալին արաբական և պարսկական գորբերով արշավեց հույների դեմ և վերադարձավ առանց որևէ հաջողության: Նա միայն բռնեց և տարավ հայերին ու ալաններին, որոնց հույները ճայատանից էին տարել իրենց պատրիկ Զուլանի հետ, և հաստատեց Ասորիքում: Այդ օրվանից սկսած հույների թագավորները աշխատում էին իրենց թագավորության մեջ հայեր հաստատել՝ ամենուրեք, սահմանին մոտ վայրերում» (Ագապիոս Զիերապոլսի):

«Սակայն մինչ ռումները գտնվում էին ճայատանում, արաբական գորբերով վրա հասավ Ուռհայի կառավարիչ Խալիդ իբն Ալին: Նրանք ճակատամարտ տվին, և արաբները պարտություն կրեցին: Խալիդը փախավ, իսկ նրա գորբերի մեծ մասը կոտորվեց: ռումներն այրեցին ճայատանը և նրա բնակիչներին բռնեցին ռումաց երկիրը» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», Դավելված):

«Մուկատիի իբն Հաբիմ ալ-Անաբին իր որդուն Մուկատիիի ուղարկեց, որը ռումների հետ բախվեց Չորրորդ Արմինիայում, Մուկատիիի փախուստի մատուցեց, իսկ գորբը հանձնվեց» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

¹⁹⁴² «Այս բաղաբը բնակեցված ու շեն դրության մեջ մնաց, մինչև որ Սիավարդիյա կոչված ցեղը կործանեց այն: Սրանք Եգիդ իբն Ուսայրի (**Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Սուլամին (752-754, 758-770, 775-780) – Մ.Ֆ.**) հեռանալուց հետո համախմբվեցին, վտանգավոր դարձան և շատ աղետներ պատճառեցին» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Սա մի հին բաղաբ էր և շեն մնաց մինչև որ այն կործանեցին սևորդիք կոչվածները: Սա մի ժողովուրդ է, որը համախմբվեց, երբ Եգիդ իբն Մագհադ ոստիկանը (**Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Սուլամին – Մ.Ֆ.**) հեռացավ ճայատանից և նրանք ուժեղացան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Շամբորը մնացել էր շեն վիճակում մինչև որ ավերեցին Սևորդիք, մարդիկ, որոնք համախմբվել էին Եգիդ իբն Ուսայրի ոստիկանի (**Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Սուլամին – Մ.Ֆ.**) ճայատանից հեռանալու օրերին, նրանց ուժն ավելացել էր և չարիքները շատացել» (իբն ալ-Ֆակիի «Գիրք երկրների մասին»):

«Այս շեն ու բազմամարդ բաղաբը ավերեցին Սանավարդիաները, որոնք ըմբոստացան Եգիդ իբն Ուսայրի (**Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Սուլամին – Մ.Ֆ.**) Արմինիայից հեռացած օրերում» (Յակուտ ալ-Համալի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

¹⁹⁴³ «Այդ ժամանակից ի վեր նոր հոգսեր ու ցավեր առաջացան, բանգի լեռան բնակիչներն ու արաբները մշտապես հարձակվում էին իրար վրա՝ ձեռք գցելով արաբների բարավանները և թույլ չտալով դրանց անցնել լեռան մոտով, իսկ արաբներն էլ անվերջ փորձում էին հնազանդեցնել նրանց» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁹⁴⁴ «Այդ ժամանակ, ահա, ուրուպացի Գրիգորը մեծ բանակով ելավ լեռան դեմ և հարձակվեց Հարա գետի մոտակայքում ապրող բնակիչների վրա: Նա շատ վատ բաներ արեց՝ կտրեց ոմանց ձեռքերն ու ոտքերը, քթներն ու մարմնի այլ մասերը, փորեց աչքերը: Այս պայմաններում լեռան բնակչությունը կրկին դիմեց Յովհանի օգնությանը...: Յովհանի 1063 թվականին Աբդալան, իմանալով բոլոր այն չարությունների մասին, որ Մուկարդիիի բնակչությունը արել էր ասորիների գլխին, մարդ ուղարկեց Յովհանի մոտ, որն իջավ Խառան: Այդ ժամանակ մեծ ուրախություն եղավ, նրան հարգեցին, որից հետո երկրներ տվեցին, դրեցին իր երկրի դեպակար և հետ ուղարկեցին: Միաժամանակ Սալիի իբն Սաբիրը ելավ ու գնաց ճայատան: Նա գերիներ վերցրեց ողջ լեռից և մնաց Մուկարդիիում այնքան ժամանակ, մինչև որ Յովհանը գտնում էր Խառանում՝ Աբդալաիի մոտ: Յովհանն իր հետ բերեց Աբդալաիի տված նամակը, որ ազատի պատանդներին: Տեղ հասնելուն պես նա մարդ ուղարկեց Մուկարդիիի արաբների մոտ, որպեսզի նրանք ազատեն գնեց կանանց, սակայն արաբները սկսեցին ժամանակ ձգձգել ու դրա համար էլ Յովհանին ու նրա ընկերներին ասացին. «Այսօր կամ վաղը մենք նրանց կազատենք և ձեզ կուղարկենք», սակայն գործն այնքան ձգձգեցին, մինչև որ պատանդներից շատ շատերը գերության մեջ մահացան: Իրոք, նա գործն այնքան ժամանակ ձգձգեց, մինչև որ հնարավորություն ունեցավ բռնել Յովհանին և նրա ընկերներին: Այդ ժամանակ Յովհանը, սակայն, իր հերթին մարդիկ ուղարկեց և տեղյակ պահեց Աբդալաիին կատարվածի մասին և, այն օրն առավոտ, երբ Յովհանին պետք է խաչեին, մարդ եկավ Աբդալաիից, որն ազատեց Յովհանին բանտից և ազատեց» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁹⁴⁵ «Իսկ ինքը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.**) նրանց դեմ մարտի մեջ մտավ այսպես կոչված Մարկելլայի մոտ, դա Բուլղարիայի ամենամոտիկ ամրոցն է, նրանց փախուստի մատնեց և շատերին սպանեց: Արդյունքում նրանք թուլացան և դեսպաններ ուղարկեցին խաղաղության շուրջ բանակցելու համար՝ առաջարկելով պատանդներ սեփական երեխաների թվից» (Նիկեիոս պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

¹⁹⁴⁶ «Մյուս տարում Եգիտը (**Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Սուլամին – Մ.Ֆ.**) իր ձեռքի տակ եղած գորբը կազմակերպեց, գնաց, հասավ Կարնո բաղաբը, մարդահարկ դրեց երկրի վրա և, անթիվ բազմություն հավաքելով, գործավարներ նշանակեց աշխատանքին հսկելու ու փութաբանորեն սկսեց շինել ճեղքվածք ունեցող բաղաբի պարիսպը: Իսմայելի որդիներից նա մարդկանց բերեց ու իրենց ընտանիքներով այնտեղ բնակեցրեց՝ բաղաբը պահպանելու և թշնամուն հսկելու համար: Նա կարգադրեց, որ Հայոց աշխարհից նրանց կերակրվի ու պարեն հայթայթվի» (Լևոնդ «Պատմություն», գլուխ 29):

«/4/ Հայոցը տարվա սկզբին Եգիտը (**Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Սուլամին – Մ.Ֆ.**) վերականգնեց և Կարին բաղաբը և ուրիշ տաճիկների է բնակեցնում այնտեղ... /6/ Երկու տարի անց՝ Հայոց 205 թվականին, Եգիտը կառուցեց Կարին բաղաբը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4, 6):

«Երկու տարի հետո Կարնո բաղաբը հետ գրավվեց» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Աբուբարը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.**) շինեց Կարնո բաղաբը, որը հույներից ոմանք Կալանիկոն են կոչում, իսկ տաճիկները՝ Արգրում, որ նշանակում է Մոշտնկո կամ Արևելք» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Յովհանի 1072 թվականին Պարսկաստանի արքա Աբդուլա իբն Մուհամմեդը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.**), հետը դնելով Միջագետքից հավաքած շատ բանվորների, մի մեծ բանակով ուղարկեց իբն Վահաբավեցին, որպեսզի նրանք վերականգնեն Կապադովկիայի Մելիտեն, որը ավերված էր մնացել այն ժամանակից ի վեր, երբ դրանից ութ տարի առաջ ավերվել էր: Եվ ահա այս մարդը, գլխավորելով բանակն ու աշխատողներին, վերականգնեց այդ բաղաբն ու այն ավելի մարդաշատ դարձավ, քան առաջ էր» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Դրանից հետո նա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.**), ինչպես առաջ էր, վերականգնեց Մելիտեն և այնտեղ կայացրո հաստատեց: Նույն կերպ վարվեց նաև Կարինում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նրա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ հարձակվեց Մուսա իբն Քաաբ ալ-Տամիմին, սակայն նրանք հանդիպում չունեցան: Աբու-Աբբասը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Մաֆֆահի – Մ.Ֆ.**) գրեց Աբդալաի իբն Ալիին՝ տեղեկացնելով, որ թշնամին նրանից թաքուն գործում է: Նա հրամայեց, որ վերջինս գորբերը շարժման մեջ դնի և արդյունքում վերջինս իր գորբերը սփռեց Սահմանային արդյունքումների տարբեր կողմերում, առաջ խաղաղ, լեռանցքը փակեց և այսպես պատրաստություններ էր տեսնում, երբ Աբու-Աբբասի մահվան լուրն ստացավ ու հեռացավ» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁹⁴⁷ «Ապա Աբդալաիի իբն Ալին եկավ կանգ առավ Մծբինում և խրամատ փորեց: Իր հետ եղած գորբով եկավ նաև Աբու Մուսլիմը: Մանսուր խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.**) գրեց Իր Հասան իբն Կահիթաբային (**Արմինիայի ոստիկան Հասան իբն Կահիթաբային (754-758, 770-775) – Մ.Ֆ.**), որ իր փոխանորդն էր ճայատանում, հրամայելով նրան օգնության գալ Աբու Մուսլիմին: Սա եկավ Աբու Մուսլիմի մոտ Մոսուլ, ապա Աբու Մուսլիմը շարժվեց դեպի Մծբինի կողմերը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Աբու Ջաաֆարը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.**) փոխարքա էր նշանակել Մուկատիի իբն Հաբիմ ալ-Աբբին՝ Աբու-Աբբասի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Մաֆֆահի – Մ.Ֆ.**) խալիֆայության օրոք: Աբու-Աբբասի մահվանից

հետո Արդալլաի իբն Ալին հարձակվեց ու պաշարեց Մուկատիլ իբն Յաքիմի հառան քաղաքում, որը հաշտության պայմանագրով հանձնվեց: Աբու Չաաֆար խալիֆան Աբու Մուսլիմին ուղարկեց Արդալլաի իբն Ալիի դեմ: Նրանք պատերազմեցին Սծբիևում Յիջրի 137 թվականի Ջումադա Ա ամսին: Արդալլաի իբն Ալին պարտվեց» (իբն խայյաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի մեռավ Մուհամմեդը, որը և Աբուլաբասն (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Մաֆֆահին – Մ.Ֆ.) էր՝ իշխելով 5 տարի: Նրա եղբայր Աբդալան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) Մեքքայում էր գտնվում՝ իրենց աստվածազնացության վայրում: Նա Պարսկաստանում գտնվող ԱբուՄուսլիմին նամակ գրեց՝ պահպանել իշխանության գահն իրեն՝ Աբդալային, ժառանգական իրավունքի համաձայն: ԱբուՄուսլիմը, իմանալով, որ Ալիի որդի և Ասորիքի մոնոստրատեգոս Աբդալան՝ Սալիմի եղբայրը, մտադիր է յուրացնել իշխանությունը, որ զայիս է Պարսկաստանի վրա տիրելու ու նա թշնամաբար է տրամադրված Պարսկաստանի արաբներին և բարեկամաբար՝ Ասորիքի արաբներին՝ իր դաշնակիցներին, իր կողմնակից զորքերին ուղիք հանելով, Սծբիևում նրան ճակատամարտ է տալիս, հաղթում է նրան և շատերին կոտորում: Նրանցից շատերը սկսվել են և անտիրաքցի: Փրկվում է միայն Աբդալան, որը մի քանի օր անց շտապ կարգով Մեքքայից Պարսկաստան եկած մյուս Աբդալայից՝ Մուհամմեդի եղբորից, անձեռնխնդիրության մասին երաշխիքներ խնդրեց: Մուհամմեդի եղբայրը Աբդալան Ալիի որդի Աբդալային արգելափակեց մի խարխուլ տնակում, ապա կարգադրեց թաքուն կերպով բռնել տնակի հիմքերը և այդ ձևով նրան սպանեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁹⁴⁸ «Նույն տարի բուլղարները կառուցված բերդերի համար պախտ պահանջեցին: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) նրանց դեսպանին անպատվեց: Դրա վրա բուլղարները, զինված հարձակում գործելով, հասան մինչև Երկար պարիսպը ու գրոհեցին մայրաքաղաքի վրա: Նրանք բազում ավարով ու գերիներով անվնաս իրենց երկիր վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Թշնամին մոտեցավ Ոսկե դռներին և շատ քաղաքներ գրավեց» (Միսիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

¹⁹⁴⁹ «Այդ տարի Ռուսի թագավոր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) ելավ իսլամի երկրի դեմ, բռնությամբ մտավ Մալաթիա, ճնշեց ժողովրդին և քանդեց պարիսպը, սակայն խնայեց մահմեդական ռազմիկներին ու նրանց երեխաներին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նույն այդ տարում Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) ելավ ու ճամբար զարկեց Մեյիտեի մոտ: Նա հորդաբանեց, ավերեց պարսիկ մի մասը, սակայն հետ, խնայելով քաղաքի բնակչությանը և ընդառաջ գնալով նրանց, նահանջեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁹⁵⁰ «Դրանից հետո նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) գերեվարեց Կլավդիա ամրոցի շրջակա հայկական արաբահպատակ գյուղերը և հեռացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

¹⁹⁵¹ «Երբ թագավորեց Մանսուրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.), նա Ռաբբայում սկսեց պայատ կառուցել ու դրա համար էլ պահանջեց, որ Եդեսիայի բնակիչները մեծ եկեղեցուց նրան մի քանի ոչ մեծ մարմարյա սյուներ բերեն: Վերջիններս, սակայն, չտվեցին ոչ մի սյուն ու ապստամբեցին: Մանսուրը պաշարեց քաղաքն ու բանդեց Մար-Սարգսի տաճարը: Այդ ժամանակ մի քանի իմաստուն այրեր գաղտնի գնացին նրա մոտ ու խոստացան հանձնել նրան քաղաքը, եթե նա երդվի բնակչությանը վնաս չպատճառել: Մանսուրը երդվեց, որ ոչ մեկին ձեռք չի տա ու չի գերեվարի, չի փոխի նրանց վիճակը ու ոչինչ չի վերցնի քաղաքից, բացառությամբ սպիտակ ծիու, որին կվերցնի ու, որպես վրեժ, կսպանի: Նրանք չհավաքցան այդ խոսքերում դրված գաղտնի իմաստը, մինչև որ Մանսուրը չնտավ քաղաք, երբ էլ բացատրեց, որ «ծիու» տակ նա նկատի ուներ քաղաքի պարիսպը: Եվ ահա Մանսուրը բանդել տվեց այդ հիմնալի պարիսպները՝ թողնելով միայն մի աշտարակ, որի միջոցով ջուր էր հասնում քաղաքները» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 17, գլուխ 7):

«Աբու Ջաֆարը եկավ Եդեսիա և նրա ու Բաբբարի միջև ընդհարումներ եղան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

¹⁹⁵² «Այդ տարի Սալիի իբն Ալիի արշավեց և պաշարեց Դաբիկը: 100.000 հոգով եկավ Ռուսի բռնակալ Կոնստանդին իբն Լևոնը՝ (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) և Սալիի, բախվելով նրա հետ կոտորեց, գերեվարեց և ապահով դուրս եկավ» (իբն խայյաթ «Պատմություն»):

¹⁹⁵³ «Դերենն ընտրեց 40.000 նիզակակիր, իսկ մնացած բոլորին մեծարեց ու վերադարձրեց Ասորեստան: Ինքն եկավ, մտավ Վան, ապա այս քաջ զորքով հարձակվեց պարսիկների վրա, մեծամեծ ավար առավ ու դարձավ Ճահուկ» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն Անանուն պատմիչի», մաս 2):

¹⁹⁵⁴ «Սալիմը 80.000 զորքով արշավեց Ռոմանոսիայի վրա, եկավ Կապադովկիա, և լսելով, որ Կոնստանդինն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) իր դեմ զինվում է, վախեցած ու ոչ մի ավարառություն չգործած, ձեռնունայն վերադարձավ: Սուկ իր կողմն անցած փոքրաթիվ հայերի առած՝ եկավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 138 թվականին արշավանք կատարեցին Սալիի իբն Ալիին, որն Ասորիքի ջունդի կառավարիչն էր, և Աբբաս իբն Մուհամմադ իբն Ալին, որը Խորասանի կառավարիչն էր: Դեպի Ռուսի երկիր արշավանքներ չէին կատարվել Դամր իբն Յագիթի Յիջրի 125 թվականի արշավանքից հետո: Ասորիքի ու Սահմանային ամրությունների կառավարիչ Սալիի իբն Ալիի իր կողմից զորավարների էր ուղարկում Ռուսի երկիրը արշավելու, որոնց հրամանատարներն էին իր որդին Ֆաուլ իբն Սալիի և ուրիշները» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Աբբաս իբն Մուհամմադ իբն Ալի իբն Աբդալլաի իբն ալ-Աբբասը ամառային արշավանք կատարեց Սալիի իբն Ալիի և Իսա իբն Ալիի հետ: Ավելում նաև, որ սա Յիջրի 139 թվականին էր: Սալիի վերականգնեց Մալաթիայի պարիսպներից այն, ինչ-որ Ռուսի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) բանդել էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ջաաֆար իբն Յանուլան դուրս եկավ արշավանքի և հասավ Մալաթիա, որը ավերակ էր, և այնտեղ բանակ դրեց: Դուրս եկավ Մալաթիա նաև Աբդ ալ-Վալիդը, որը ցանց ու շատ կիր եփեց փռում, ապա վերադարձավ» (իբն խայյաթ «Պատմություն»):

¹⁹⁵⁵ «Եկավ Ռուսի բռնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) և վառեց ցանկերը» (իբն խայյաթ «Պատմություն»):

¹⁹⁵⁶ «Յիջրի 139 թվականին Մանսուր խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) գրեց Սալիի իբն Ալիին՝ հրամայելով վերականգնել ու ամրացնել Մալաթիան: Ապա որոշեց Աբդ ալ-Վահիաբ իբն Իբրահիմ ալ-Իմամին՝ որպես Ջագիրայի ու նրա սահմանային ամրությունների կառավարիչ: Սա եկավ Յիջրի 140 թվականին՝ իր հետ բերելով ճասան իբն Կահթաբային (Արմինիայի ոստիկան Յասան իբն Կահթաբային – Մ.Ֆ.)՝ Խորասանի գնդերով: Նա 70.000 մարդ հավաքեց Ասորիքից ու Ջագիրայից և բերեց Մալաթիա: Նա տարբեր քաղաքներից գործավորներ էր հավաքել և սկսեց շինարարությունը: Բանն այն էր, որ Յասան իբն Կահթաբան այնքան ուշադիր էր, որ նույնիսկ քար էր մատուցում որմնադիրներին: Նա կերակրում էր մարդկանց գործավորներին, վարձատրում էր իր միջոցներից՝ իր խոհանոցները բացելով նրանց առաջ: Այս բանը զայրացրեց Աբդ ալ-Վահիաբին, որը գրեց Աբու Ջաաֆար Մանսուրին, տեղեկացնելով, որ թեև ինքը բավարար կերակրում էր մարդկանց, սակայն Յասանը մի քանի անգամ ավելի էր կերակրում, որպեսզի այդպիսով փչացնի իր գործը: Նա մեղադրում էր նրան շռայլության ու կեղծավորության մեջ և հայտնում, որ վերջինս նույնիսկ մուներիներ ունի՝ մարդկանց ճաշի հրավիրել համար: Աբու Ջաաֆարը գրեց նրան. «Ով երեխա, Յասանն իր փողով է կերակրում, իսկ դու իմ փողով ես կերակրում, դու պարզապես անխելք ես, անհասկացող ու վատ մտքերի տեր», իսկ Յասանին էլ գրեց, թե. «Շարունակիր կերակրել, միայն առանց մուներիների: Յասանը հայտարարում էր, թե, ով շուտ վերջացնի, կստանա այսքան ու այսքան, և մարդիկ ջանք էին թափում աշխատանքի մեջ, այնպես, որ վեց ամսում ավարտեցին Մալաթիայի և նրա մզկիթի շինարարությունը: Եվ ահա նա զինվորների ամեն 10-15 հոգանոց խմբի համար կառուցեց տների երկու ներքին և երկու վերին սենյակներ, ինչպես նաև մի այնու: Կառուցեց նաև մի սահմանային ամրոց՝ երեսուն մղոն հեռավորության վրա, ինչպես նաև մեկ այլ ամրոց՝ Կուբակի գետի վրա, որը երկուսն էր թափվում: Մանսուրը Ջագիրայի բնակիչներից Մալաթիայում բնակեցրեց 4.000 ռազմիկ, բանիզ սա նրանց սահմանային ամրությունների գոտին էր, ավելացնելով ամեն մի մարդու ռոճիկին տաս դինար և, որպես նպաստ սահմանելով հարյուր դինար, բացի այն վարձատրությունից, որ ցեղերն իրենց միջև բաժանում էին: Նա այնտեղ կայազոր դրեց, զինվորներին դաշտեր պարզեց և վերականգնեց Կլավդիա ամրոցը: Կոնստանդին բռնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) 100.000 հոգուց ավելի զորքով եկավ, կանգ առավ Պիրամոս գետի մոտ, սակայն, լսելով արաբների բազմամարդության մասին, հետ կանգնեց...: Նախապես Մանսուրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) արշավանքի էր ուղարկել Սալիի իբն Ալիին Ռուսի երկիրը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Որոշ ժամանակ մնալուց հետո նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) Յիջրի 140 թվականին իր որդի Մուհամմադ ալ-Մահդիին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց սլավոնների դեմ արշավելու» (Յակուբի «Գիրք երկրների մասին»):

«Այդ տարի Սալիի իբն Ալին և ալ-Աբբաս իբն Մուհամմադը ավարտեցին վերականգնումը այն ամենի, ինչ ռումները բանդել էին Մալաթիայում: Ապա նրանք ամառային արշավանք կատարեցին Դարբ ալ-Հադասից և ներթափանցեցին Ռուսի երկիրը...: Ոմանք, ասում են, որ Յասան իբն

Կահաթաբան (Արմինիայի ոստիկան Ֆասան իբն Կահաթաբային – Մ.Ֆ.) Յիջրի 140 թվականին ամառային արշավանք կատարեց Արդ ալ-Վահհաբ իբն Իբրահիմ ալ-Իմամի հետ, իսկ Ռուսի թագավոր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) 100.000 հոգով եկավ, հասավ Ջայհան գետը, բայց, լսելով մահմեդականների հսկայական թվի մասին, խուսափեց նրանցից...: Այդ տարի Մանսուրն (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) իր եղբոր Իբրահիմ ալ-Իմամի որդուն Արդ ալ-Վահհաբին և ալ-Ֆասան իբն Կահաթաբային 70.000 ռազմիկներով ուղարկեց Սալաթիա: Նրանք իջան այնտեղ և վերակառուցեցին այն, ինչ ռուսները քանդել էին: Վեց ամսում ավարտեցին այդ արշավանքը և Ֆասանը այդ գործում մեծ դեր կատարեց: Մանսուրն այնտեղ 4.000 ռազմիկ բնակեցրեց, շատ գեներ ու զինամթերք կուտակեց և կառուցեց Կալաուդիյա բերդը: Երբ Ռուսի թագավորը լսեց Արդ ալ-Վահհաբի և Ֆասանի՝ Սալաթիա գնալու մասին, 100.000 հոգով գնաց նրանց դեմ, կանգ առավ Ջայհան գետի մոտ, բայց լսելով մահմեդականների մեծ թվի մասին, հետ դարձավ: Երբ Սալաթիան վերակառուցվեց, նրա բնակիչներից ողջ մնացածները վերադարձան: Այդ տարի Մանսուրը հրամայեց Տիբրայիլ իբն Յահիային վերակառուցել Մամեստիան, որի պարիսպները երկրաշարժից բայթայվել էին, իսկ բնակիչները քչացել էին: Սա կառուցեց պարիսպը և անվանեց ալ-Մամուրա, և այնտեղ մայր մզկիթ կառուցեց: 1.000 հոգու պարտավորեցրեց այն պահպանել և շատերին այնտեղ վերաբնակեցրեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հավատացելոց իշխան Աբու Ջաաֆարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրի – Մ.Ֆ.) գրեց Սալիի իբն Ալիին՝ հրամայելով վերակառուցել Մամեստիա քաղաքը: Նա ուղարկեց Տիբրիլ իբն Յահիային, որը եկավ ու ճամբար դրեց նրա կողքին, մինչև որ կառուցեց այն: Նա այդ գործն ավարտեց Յիջրի 141 թվականին: Այդ տարի Աբու Ջաաֆարը խալիֆան ուղարկեց Արդ ալ-Վահհաբ իբն Իբրահիմ իբն Մուհամմադ իբն Ալիին, որ վերակառուցի Սալաթիան: Նա այնտեղ մնաց մեկ տարի, մինչև որ կառուցեց ու մարդկանց բնակեցրեց» (իբն խալաթ «Պատմություն»):

¹⁹⁵⁷ «Աբու Ջաաֆարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) կառուցեց Մամեստիա քաղաքը, որը նախապես փոքրիկ բերդ էր եղել: Ասվում էր, որ այն կառուցել էր Աբդալլահ իբն Արդ ալ-Մալիկ իբն Մարուանը: Ռուսները ամեն ժամանակ հարձակվում էին և քանդում, փչացնում այս վայրը: Նրա շուրջը նա պարիսպ կառուցեց, այնտեղ բնակեցրեց ռազմիկների ու հավաքեց բանտերում եղածներին: Այս շինարարության ղեկավարներն էին ալ-Աբբաս իբն Մուհամմադը և Սալիի իբն Ալի» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Կալավդիա: Սա մի բերդ է Սալաթիայի մոտ, որը այրեց, ապա վերաշինեց Ֆասան իբն Կահաթաբան (Արմինիայի ոստիկան Ֆասան իբն Կահաթաբային – Մ.Ֆ.) Յիջրի 141 թվականին՝ Մանսուր խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրի – Մ.Ֆ.) օրոք...: Յիջրի 140 թվականին Աբու Ջաֆար ալ-Մանսուր Աբդալլահ իբն Իբրահիմ ալ-Իմամ իբն Մուհամմադ իբն Ալի իբն Աբդալա իբն Աբբասը վերաշինեց Սալաթիան» (Յակուբ ալ-Ֆամալի «Աշխարհագրական բառագիր»):

«Աբուլբարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) շինեց Մելիտեն» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

¹⁹⁵⁸ «Յիջրի 141 թվականին Մուհամմադ իբն Իբրահիմը Սալաթիայից խորասանի գնդերով արշավանքի ուղարկվեց, իսկ նրա առաջապահ գնդի պետն էր Մուսայիր իբն Չուհայրը: Սա այնտեղ ծիսավոր գործ թողեց, որպեսզի թշնամին չփորձի հանկարծակի հարձակում գործել: Սալաթիայի ողջ մնացած բնակիչներն այնտեղ վերադարձան» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁹⁵⁹ «Այդ տարի Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) Մակեդոնիայի Սկլավինիաները գերեվարեց, իսկ մնացած սկլավներին հալատակեցրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Գրիգորի որդի Տաճատը՝ Անձնացի տնից, որի մասին նախապես պատմեցինք, մի ժամանակ Խամայեի իշխանից փախուստ էր տվել Կոստանդին կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) մոտ՝ Ֆունաց աշխարհ, և սա խնդությանը ընդունել էր նրան և մեծ շքեղությամբ մեծարել վերջինիս բազմության համար, բանգի նախապես լսել էր նրա արիության համբավը: Նա իր արիությունն իսկույն ապացուցեց աթալիին Սարմատացոց կողմնորոշում, որը կոչում են Բուլղարը, և դարձավ մեծ հաղթությամբ: Տեսնելով նրա թաքսարտությունը՝ կայսրը նրան գորավար կարգեց 6 բյուր մարդկանց վրա, և նա 22 տարի ծառայեց արքային» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 39):

¹⁹⁶⁰ «Ապա խազարները արշավեցին Արմինիայի կողմերը ու հարձակվեցին Եգիդ իբն Ուսադ ալ-Մուլամիի (Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Մուլամիին – Մ.Ֆ.) վրա: Վերջինս գրեց Աբու Ջաաֆարին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրին – Մ.Ֆ.)՝ տղեկացնելով, որ խազարաց թագավոր Ռաս Թարիսանը (Խազարական խաբանության խաբան Աստարիսանը – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով հարձակվել է, իսկ իր տեղակալը պարտվել է» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Մանսուրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) գրեց նրան (Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Մուլամիին – Մ.Ֆ.)՝ հրամայելով փնտրել խազարաց թագավորին (Խազարական խաբանության խաբան Աստարիսանը – Մ.Ֆ.): Այդպես էլ արվեց և նրա դուստրը մի տղա ծնեց, որը մեռավ, իսկ դուստրը ծննդաբերության ժամանակ մեռավ» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁹⁶¹ «Արաբները արշավեցին Ռոմանոսիայի վրա, շատերին գերեվարեցին...» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Սա մի տարի մնաց, կառուցեց քաղաքը և այնտեղ բնակեցրեց մարդկանց, ապա ամառը արշավանքի գնաց» (Յակուբ ալ-Ֆամալի «Աշխարհագրական բառագիր»):

¹⁹⁶² «Արաբները արշավեցին Ռոմանոսիայի վրա, շատերին գերեվարեցին, Մելա գետի ափին մարտ տվեցին և սպանեցին Արմենիակաների զորավար Պալմուսի բազում զինվորների հետ միասին, իսկ 42 երեւելի մարդկանց էլ շղթայակապ տարան: Տարան նաև շատերի գլուխները» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁹⁶³ «Աբու Ջաաֆարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) նրան (Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Մուլամիին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Տիբրայիլ իբն Յահիա ալ-Բաջայիին, Ասորիի, Տագիրայի ու Մոսուլի գործերից 20.000 հոգով: Մրանք կռվի ելան խազարների դեմ, սակայն մահմեդականները մեծ բազմությամբ կոտորվեցին, Տիբրայիլն ու Յագիրը էլ փախուստի դիմեցին, մինչև որ հասան ալ-Բահր» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁹⁶⁴ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) արշավեց Բուլղարիայի վրա և եկավ Բերեգաբայի կելսուրը, որտեղ նրան ընդդիմակռից բուլղարները, որոնք նրա զինվորներից շատերին սպանեցին, այդ թվում նաև Թարկեսիոսի զորավար Լևոն պատրիկին, մի ուրիշ Լևոնի՝ դրոմոսի լոգոթետ, և շատ զինվորների՝ տիրոնալով նրանց գեներալներ: Դրանից հետո հռոմեացիները անկառունակ վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁹⁶⁵ «Յիջրի 143 թվականին արշավեց Աբբաս իբն Մուհամմադը» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁹⁶⁶ «Խազարները իմացան խաթունի՝ խազարական արքայի (Խազարական խաբանության խաբան Աստարիսան – Մ.Ֆ.) աղջկա, մահվան մասին և, խալիֆական զորք հավաքելով շարժվելով մահմեդականների վրա, շուտով ելան Բաբ ալ-Մուլամի: Նրանց դեմ ելավ Եգիդ իբն Ուսայրը, որը 7.000 հեծյալներ ուներ, սակայն նրա ուժը չէր բերեց, որ նա սանձի նրանց: Դրա համար էլ նա գրեց խալիֆ Աբու Ջաֆար ալ-Մանսուրին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրին – Մ.Ֆ.) և հայտնեց նրան այդ մասին: Երբ ալ-Մանսուրը կարողաց Եգիդի նամակը, նա շատ տխրեց դրանից և սկսեց անհանգստանալ, որ գործը վատ ընթացք կստանա: Նա ուղերձ հղեց Ասորի, հայտնելով նրանց այն ամենի մասին, ինչ տեղի է ունեցել Եգիդ իբն Ուսայրի հետ Առանում, և շուտով Եգիդը օժանդակություն ստացավ ավելի քան 10.000 ռազմիկ: Դրանից հետո նրա մոտ իրար հետևից օժանդակ ուժեր եկան Իրաքից: Առաջինը Իրաքից 10.000 ռազմիկներով ժամանեց Տաբրայիլ իբն Յահիան, հետո՝ Մուհամմադ իբն ալ-Ֆասանը 10.000 և Գուլամը իբն Կահաթաբան 10.000 ռազմիկներով, իսկ հետո էլ՝ Դարբ առ-Ռավանդին 5.000 ռազմիկներով: Ընդհանուր առմամբ Իրաքից եկան 35.000 ռազմիկներ: Եգիդը ելավ՝ ունենալով 20.000 ռազմիկներ Ասորիից ու ալ-Տագիրայից և 35.000 ռազմիկ էլ Իրաքից: Ընդհանուր առմամբ նա ուներ 60.000 ռազմիկ: Եգիդը զորքի հետ անցավ ալ-Կուրը և հասավ Շիրվանի հողին: Այդ ժամանակ Նեղոսի ջրերի և գիշերային խալիֆի պետ հայտնվեցին խազարների հեծյալ ջոկատները, որոնք ավելի քան 200.000 հեծյալ էին: Հակառակորդները իրար հանդիպեցին Շիրվանի հողի վրա: Եվ չէին տեսել մահմեդականներ դրանից ավելի սարսափելի օր, քանզի նրանց հսկայական բանակություն սպանվեց: Եգիդ իբն Ուսայրը փախավ մարտի դաշտից ու թաքնվեց Բադրա քաղաքում, իսկ խազարների արքա խաբանն ու նրա ռազմիկները հեռացան, այնպիսի մեծ բանակությամբ ավար տանելով հետները, որ նույնիսկ նկարագրել հնարավոր չէ» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Այդ տարի թուրքերն ու խազարները հարձակվեցին Բաբ ալ-Աբուաբի վրա և Դայաստանում մեծ թվով մահմեդականների կոտորեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

«Երբ Աբու Ջաաֆարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) լսեց, թե ինչ է կատարվել և ինչպես են խազարները հայտնվել ու մտել են իլլամի երկրներ, բանտերից 7.000 հոգու հանեց, ապա մարդ ուղարկեց, տարբեր երկրներից մեծ զորք հավաքեց և գործավորների ու որմնադիրների հետ նրանց ուղարկեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Կառավարչի իշխանությունն ունեցած ժամանակ Եգիդը (Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մագհադ աւ-Մուլամիին – Մ.Ֆ.) դեսպան ուղարկեց Կյուսիսի արքային (Խազարական խաբանության խաբան Աստարիսան – Մ.Ֆ.), որին խաբան են կոչում, և խնդրեց խնամություն հաստատել նրա

հետ, որպեսզի այդ միջոցով խաղաղության ուխտ հաստատի իր և խազարաց գործի միջև: Խազարաց արքան, հավանելով նրան, կնության տվեց իր քրոջը, որի անունն էր Խաթուն, և նրա հետ առաքեց բազում Նաժիշտներ, արաբիկներ ու ծառաներ: Սակավ ժամանակ ասպելուց հետո, սակայն, Խաթունը վախճանվեց և ընդհատվեց նրանց միջև եղած խաղաղության ուխտը, քանզի նրա մահը խազարները համարեցին դավի ու նենգության արդյունք: Բազում գործ գումարելով՝ Խաթունը հանձնեց գորավարներից մեկին, որի անունն էր Ռաժ-Թարխան Խաթիրիթեր տոհմից, և առաքեց մեր աշխարհի վրա, որը Եգիպտի ձեռքում էր: Ասպատակ սպիտակով Կուր կոչված հզոր գետի հյուսիսային կողմերում՝ նրանք առան բազում գավառներ, ինչպիսիք են Դեշար, Զադա, Ոստան Մարգալանյան, Դարանդ, Գեղավու, Շաբե, Բեյս, Խեթի, Կաթեճան, Խոդմաճ: Այս գավառները Աղվանից աշխարհում են: Վերջին և Բաղասական ցանկալի դաշտը, որտեղից անթիվ հոտերի բազմություն և կովերի նախիրներ ավարի տարան: Առան և վրաց իշխանության երկրից յոթ գավառներ՝ Զուլեջափոր, Չելթո, Շուբեթ, Վելիսցիխե, Թախեթ և Դեր: Դավաբելով գերիների բազմություն և բազում ավար՝ նրանք դարձան իրենց բնակավայրերը, իսկ այն պոռոտախոտ հողակապավորը, որն ուներ մեր Դայոց աշխարհի հրամանատարությանը, չկարողացավ գլուխ բարձրացնել, այլ միայն, իբրև անբան, կծկվե-թաքնվել էր, և նրան ոչինչ էր թվում երկրի կործանումը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 31):

«Նույն տարին թուրքերը Կասպից դռներից դուրս գալով, Դայաստանում մեծ կոտորած սարքեցին և բազում գերիներ վերցնելով, վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի խազարները ելան և 50.000 հոգու գերի տարան Գուրջանիայից» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 11, գլուխ 24):

«Այդ տարի խազարները ելան և 50.000 հոգու գերի տարան Գուրջանիայից» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ թուրքերը, դուրս խուժելով կասպիական դարպասներից, սկսեցին անհանգստացնել Դայաստանը» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

1967 «Այդ ժամանակներում չէր դադարում անօրեն ազգի խառնակիչ ամբոխի խռովարարությունը մեր աշխարհում, քանզի Բելիարի որդիները ամենուրեք չէին թողնում իրենց հատուկ չարագործությունը: Նրանցից իժարար ի հայտ եկավ անաստված մեկը, որի անունն էր Սուլեյման, որը, իր հետ ունենալով պարսից կողմերից եկած հանցագործ մարդկանց, ասպատակեց Վասպուրականը՝ իր չար սերմերի սննդակիցների նման անարժան արարքներ գործելով: Նրանց դեմ դուրս եկան Արծրունյաց տան նախարարներ Սահակն ու Դամազասպը և սակավ մարդկանցով ընկան թշնամիների մեջ, իսկ սրանք, մտածելով, որ քիչ են, շրջապատելով նրանց, ուզեցին սպանել: Սահակն ու Դամազասպը, տեսնելով, որ գիշատիչ թշնամին շրջապատել է և, բանի որ փախուստի հնար կար, սուրը գործի դնելով թշնամիների բազմությունը խողովողեցին և իրենց, ամբոխից մի կողմ դիմելով, ջանում էին ազատում գտնել: Այստեղ սաստիկ խոցված Դամազասպն ընկավ երիվարից և թշնամին, շրջապատելով նրան, սպանեց: Սահակը, երբ տեսավ եղբոր սպանությունը, նրա նկատմամբ ունեցած մեծ սիրո պատճառով իր անձը մահվան մատնեց և, երիվարից ցած իջնելով, նրա ջուրը կտրեց, իսկ ինքը գայրագին մենամարտում շատերին դիպավ՝ ազցեց, մինչև որ իր եղբոր արյան վրեժը լուծեց, ապա, կռվում պարտվելով, վախճանվեց: Այսպես իրենց կյանքը տվեցին ընտիր նախարարները, որոնք Վահան Արծրունու որդիներն էին» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 30):

«Դրանից հետո իսմայելացիների մի գունդ, որի գորավարի անունը Ալիման էր, Պարսկաստանի կողմերից ասպատակում է Վասպուրական աշխարհը: Նրանց դեմ են դուրս գալիս Սահակ և Դամազասպ Արծրունի իշխանները ու սրերը գործի դնելով թշնամիներից բազմաթիվ մարդկանց են խողովորում: Այնտեղ Դամազասպը կարեվեր խոցված ընկնում է երիվարից և սպանվում է թշնամիների ձեռքով, իսկ Սահակը, տեսնելով այդ, վրա է հասնում, շատերին խուլում է և ինքն էլ սպանվում է նրանց հետ: Սրանք Վահանի որդիներն էին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

1968 «Ապա իմաց տրվեց նրանց եղբորը՝ Գագիկին, և նրա հետ եղած այլ նախարարներ, որոնք վայրվ ու ճիչով ելան մարտի վայրը, սակայն չկարողացան թշնամիներին հասնել և ողբով ու լացով դարձան թաղերու մեռյալներին: Թշնամիները վերադարձան նույն ճանապարհով, սակայն սակավ ժամանակ անց Սուլեյմանն ընկավ Գագիկ Արծրունու ձեռքը և բազում ուրիշների հետ սպանվեց» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 30):

«Նրանց եղբայր Գագիկը ասպատակում է իսմայելացիների դեմ, ամրանում է Ողական ամրոցում, ապա գործով, դուրս է գալիս և ավերում Պարսից աշխարհը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

1969 «Անժև նաև այն Սալեհ կոչված ամբարիշտի մասին, որին Աբդուլ էր առաքել Դայոց աշխարհը: Սա անօրեն էր և արյունարբու, որից շատերը զգուշանալով անձնապահ էին լինում, քանզի չէին կարող այսպիսի նեղության դիմանալ: Դայ նախարարներից ոմանալ, հրաժարվելով ու լքելով իրենց ծառանգությունը, փախան հունաց աշխարհը՝ ասպալինելով Կոստանդին կայսրին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ին – Մ.Յ.), իսկ Արծրունյաց տանուտեր Գագիկը, երբ փախուստի տեղ չգտավ, իսկույն տեղափոխվեց Նկան կոչված ամրոցում և, իր մոտ հավաքելով երկրի նախարարներին իրենց հեծյալներով, ելավ ասպատակ սպիտակ Արաբական կողմերը՝ Չարանաղ գավառը, Բուտակ, Չիրառ, Տասուկ, Գագևան, Որսի, Սուրենասպատ և այլ մերձակա գավառներ, որտեղ Աստծո անհաճո գործեր կատարեց, անօրենների նման, որը վայել չէ քրիստոնյաներին: Նա նաև հարկ էր պահանջում երկրից՝ բազում նեղություններով խոչնդանելով: Նա հասավ Դեր գավառը, ուր եկավ իսմայելացից ոմն գորավար Ռեհը և Դայոց գործից շատերին վիրավոր գցեց, իսկ այլոց էլ փախուստի մատնեց մինչև Նկան ամրոցը, որից հետո ինքը շրջում էր Վասպուրականի գավառները, որպեսզի կարողանար նրան որսալ իր որդայաթի մեջ» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 32):

1970 «Ամյուկ անառիկ ժայռաբլուրը 100 տարի առաջ արաբները բռնությանը խլել էին Վասպուրականի իշխանությունից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 18):

1971 «Ապա, երբ Արծրունյաց տերը տեսավ իր գործի խորտակումը, այլևս չկարողացավ անօրեն գործի համար դուրս ելնել, այլ փակվեց ամրոցում և մի միջնադարձար առավ: Դետո այլ գործ եկավ նրա դեմ, որի գորագույնն էր Մուսեն, և մի տարի պաշարված պահեց ամրոցը: Երբ ոչինչ չկարողացավ անել, դավով ու նենգությամբ խաղաղության կոչեց նրան և բռնելով հանձնեց Իսմայելի իշխանը ձեռքը: Սա, կապանքների մեջ դնելով, բանտ նետեց նրան՝ անհանդուրժելի նեղության մեջ, և նրանից պահանջում էր այն արծաթը, որ հարկապահանջություն հավաքել էր Պարսից երկրում, իսկ նա գանձ չլիսայեց, ողբալի որ իր ձեռքում կար, որ թերևս կարողանա իր կյանքը փրկել, բայց ոչինչ չօգնեց և իսկույն վախճանվեց բանտի տառապանքներից՝ անարգ մարդկանց փնձակում: Նրա որդիներին Դամազասպին ու Սահակին, խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Յ.) երկար ժամանակ կապանքներում պահելուց հետո, երբ տեսավ որ արհամարհում են չարաշուք դահձի կանքը, գիշեց և հաշտվեց նրանց հետ ու պատվով առաքեց մեր Դայոց երկիրը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 32):

«Գագիկի վրա են գալիս Իսմայիլի զորքերը, շրջապատում են ամրոցը և մեկ տարի պաշարված պահում: Եվ, երբ չեն կարողանում ոչինչ անել, դավելով ու նենգությամբ նրան հաշտության գալ են առաջարկում, սակայն հետո բանտ են դնում, որտեղ էլ վախճանվում է» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

1972 «Դիքրի 145 թվականին արշավեց Դումայր իբն Կաթթարան» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Սալիի իբն Ալին Իսա իբն Զաֆիր ալ-Նակկաշին Նշանակեց գործի հրամանատար: Սա արշավեց Սելևկիա, ապա եկավ Տիանա, ապա Կարմա և կոտորեց ու գերեզարեց» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

1973 «Եգիպտ (Արմինիայի ոստիկան Եգի իբն Մագիադ ա-Սուլայմին – Մ.Յ.) մեկնեց Իրաք և ալ-Մանսուրին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրին – Մ.Յ.) հայտնեց այն ամենի մասին, ինչ եկել է մահմեդականների գլխին խազարների կողմից: Ալ-Մանսուրը սարսափելի տխրեց դրանից և ասաց. «Կորես դու, ով Եգիդ: Ի՞նչ անեմ ես այժմ»: Եգիդը պատասխանեց. «Ելեք նրանում է, որ գործ հավաքեմ ալ-Բաբում, տեղակայեմ այն այնտեղ և այդ ժամանակ խազարները հետ կսղվեն և իսլամը կհաղթանակի: Ես ավելի լավ ելե, քան դա է, չգիտեմ»: Ալ-Մանսուրը անմիջապես սուրիանդակներ ուղարկեց Ասորիքի, ալ-Ջազիրայի ու Իրաքի բոլոր մարզեր, որպեսզի քաջերից 7.000 ռազմիկներ ընտրի, այնպես, որ ամեն մի ռազմիկը մի բանիսին արժենա: Դրանից հետո խալիֆը կանչեց Իբրահիմ իբն Աբի Աուլային և ալ-Դայասմա իբն Սաադին և նրանց ղեկավարությամբ հանձնեց 20.000 ռազմիկներ, որից հետո սուրիանդակներ ուղարկեց Ասորիքի և ալ-Ջազիրայի բաղաբները ու նրանց բանակից ընտրեց ևս 10.000 մարդ: Դրանից հետո նա գործը հանձնեց Եգիդ իբն Ուսայիդին՝ հրամայելով արշավանքի ելնել դեպի Առան: Եգիդը մեկնեց Բարդա բաղաբ և այնտեղից անցավ ալ-Կուր գետը: Չորքի հետ անցնելով գետը՝ նա առաջ անցավ ու հասավ Բաբ ալ-Աբուաբին: Նա գործը տեղակայեց այստեղ ու կարգի գցեց բաղաբի ամրությունները և նրա դարպասները: Դրանից հետո նա հրամայեց դարպասներ կառուցել ու դրանք բույսերի տեսքով արթել, այնպես, որ դրանք կարծես ձգվում էին պարսիկ երկարությամբ, որը հասնում էր ալ-Ջազիրայի կոչվող սարին: Առաջինը Կամբախ կոչվող դարպասներն էին, հետո գալիս էին ալ-Բարդանա, ալ-Դամիր, երկաթյա, Գլխավոր, Փոքր դեսպանային, Մեծ դեսպանային, Խարսիսի և ի վերջո առաստածեռն Մուսայի դարպասները: Այդ ամենն անելուց հետո Եգիդ իբն Ուսայիդը իր հետ եկած զորամասերը տեղաբաշխեց Բաբ ալ-Աբուաբի և լեռնային անցումները իսկելու համար, բնակեցրեց այդ վայրերը և հաստատեց այն օրապահիկի չափը, որը կար դեռ Օսեյանիների օրոք» (Աբու Մուհամադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Եվ կառուցեցին Կումախ, ալ-Մուհամմադիյա, Բաբ-Վակ բաղաբները ու բազում այլ բաղաբներ, որոնք մահմեդականների հենակետերը դարձան: Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Յ.) ռազմիկներ տեղավորեց, որոնք վերսկսեցին պատերազմը նրանց բնակիչները կռվեցին սրանց դեմ, սակայն մահմեդականները ուժեղացան այդ բաղաբներում և երկիրը հանդարտվեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Երբ Մանսուրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) խալիֆա դարձավ, Եգիպտոսի իրեն Ուստադ ալ-Սալամիին (Արմինիայի ոստիկան Եգիպտոսի իրեն Մագհադ ալ-Սուլայմին – Մ.Ֆ.) Յայաստանի կառավարիչ նշանակեց, սա նվաճեց Ալանաց դուռը և այնտեղ արքունի գործից հեծյալ կայազոր հաստատեց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) Արմինիայի կառավարիչ նշանակեց Եգիպտոսի իրեն Ուստադ ալ-Սուլայմին (Արմինիայի ոստիկան Եգիպտոսի իրեն Մագհադ ալ-Սուլայմին – Մ.Ֆ.), որն Ալանաց դուռը գրավեց և դիվանում գրանցված մարդկանցից մի կայազոր նշանակեց» (իրեն ալ-Ֆակիի «Գիրք Երկրների մասին»):

«Երբ եկավ Յիջրի 146 թվականը, կաֆիրները սկսեցին առավելության հասնել: Այդ ժամանակ Դերբենդի տիրակալն էր Յագո իրեն Աստո իրեն Չաֆիր Սուլայմին (Արմինիայի ոստիկան Եգիպտոսի իրեն Մագհադ ալ-Սուլայմին – Մ.Ֆ.), որը, մարտեր մղելով մեծ արիությանը և մահմեդական գործի օգնությամբ, մարտը չուղեց կաֆիրներին: Եվ ահա շատ մարտերից ու ճակատամարտերից հետո կորցնելով հույսը նվաճել Դերբենդը՝ կաֆիրները հետ գնացին, որից հետո Յագո իրեն Աստոյը հեռացավ Բարդա՝ իշխանությունը հանձնելով Աղլաբ Սուլայմին, որը շարունակեց պահպանել քաղաքը կաֆիրներից» (Ամանուն «Դերբենդ-նամե»):

«Այս սակավ ժամանակ անց նույն վայրագ բռնակալը, որը խավարեցրեց Աղվանից երկիրը (խազարական խաբանության խաբան Աստարիանը – Մ.Ֆ.), եկավ, միաբանեց Իսմայելի իշխանի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) հետ և իր որդուն պատանդ ուղարկեց Աստոյի, սակայն շուտով ինքը սրով սպանվեց Աղվանից դռների մերձակայքում» (Ղևնոյ «Պատմություն», գլուխ 31):

1974 «Այդ տարի արևելյան կողմում դոկիտես աստղն երևաց, Ֆաթիմայի որդին սպանվեց, իսկ բուլղարները, ապստամբելով, իրենց տոհմիկ տերերին կոտորեցին և իրենց տեր կարգեցին Տեյեցես անունով երեսուն տարեկան մի չարաբարո մարդու (Բուլղարական խանության խան Տեյեցին (761-765) – Մ.Ֆ.): Դրանից հետո բազում սկզբներ, փախուստի դիմելով, կայսեր (Բուլղարական կայսրության կայսր Կոնստանտին V-ի – Մ.Ֆ.) կողմն անցան: Վերջինս նրանց Արտանասի վրա բնակեցրեց: Դրանիս ամսվա 16-ին կայսրը դուրս եկավ դեպի Թրակիա, միաժամանակ Եվթիմիան Պոնտոսի վրայով նավատորմի ուղարկեց՝ մոտ 800 խելանդիով, որոնցից յուրաքանչյուր վրա 12-ական ձի կար: Տեյեցեսը, լսելով ցանկությունը, որ ծովով իր դեմ կատարված արշավանքի մասին, մերձակա այլազգիներից որպես դաշնակից առնելով 20.000 հոգու, նրանց ամրություններում հաստատեց և իրեն ապահովեց: Կայսրը տեղ հասնելով, բանակեց Անթիպոլիսի դաշտում: Ինդիկոսի 1-ին տարվա հունիս ամսի 30-ին, հինգշաբթի օրը, այլազգիների բազմությամբ երևաց և Տեյեցեսը: Ծակատամարտ տեղի ունեցավ և երկար ժամանակ երկու կողմից շատերը կոտորվեցին, սակայն հետո Տեյեցեսը պարտություն կրած փախավ: Ծակատամարտը տևեց ժամը 5-ից մինչև ուշ ժամանակ, որի ընթացքում բազմաթիվ բուլղարներ սպանվեցին, մեծաթիվ ժողովուրդ գերի ընկավ, ուրիշներն էլ անցան կայսեր կողմը: Կայսրը, տարած հաղթանակից ոգևորված, այդ առթիվ քաղաքում շքերթ կազմակերպեց: Նա զորքով ու զինված քաղաք մտավ՝ արժանանալով դեմոստրի փառաբանության: Գերված բուլղարներին նա քսիդուպանդուրաներով քարշ տվեց և քաղաքացիներին հրամայեց սրանց Ոսկե դռնից դուրս գլխադնել: Եվ ահա բուլղարները Տեյեցեսի դեմ ապստամբեցին և, նրան ու նրա իշխանավորներին սպանելով, իշխանություն տվեցին Սաբինոսին (Բուլղարական խանության խան Սաբինոսին (765-766) – Մ.Ֆ.), իրենց նախկին տեր Կորմեսիոսի (Բուլղարական խանության խան Կորմեսիոսի (740-756) – Մ.Ֆ.) փեսային: Սաբինոսն իսկույն խաղաղության առաջարկով դիմեց կայսեր, բայց բուլղարները, ժողով գումարելով, վճռականապես ընդդիմացան Սաբինոսին ու ասացին. «Բուլղարիան հռոմեացիների ստրուկն էս դարձնում»: Ապստամբություն բռնկվեց և Սաբինոսը, Մեսեմբրիայի բերդը փախչելով, անցավ կայսեր կողմը: Բուլղարներն իրենց ուրիշ տեր կարգեցին Պազանոս անունով մեկին (Բուլղարական խանության խան Պազանոսին (766-768) – Մ.Ֆ.):» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ոչ քիչ ժամանակ անցավ և սկզբներից ցեղից ելածները, ելնելով իրենց երկրներից, անցան Եվթիմիան ծովը ու նրանց բանակությունը հասնում էր մինչև 208.000 հոգու: Նրանք հաստատվեցին Արթանա կղզիով գետի մոտակայքում: Այդ ժամանակ, երբ տեղի ունեցավ այդ ամենը, հոների ու բուլղարների մոտ տեղի ունեցավ հետևյալը: Նրանք, միասնալով իրար հետ, սպանեցին մեկ ճյուղից սերող տիրակալներին, որոնք տիրել էին իշխանությանը իրենց նկատմամբ, և իրենց առաջնորդը դեցին Տեյեցիոս անունով մի մեծամիտ և երիտասարդական հանդգնություն դրսևորող մեկին (Բուլղարական խանության խան Տեյեցին – Մ.Ֆ.): Այդ ժողովուրդը, հավաքելով զինված և ռազմական ռազմիկների, արհաբար հարձակվեց մոտակա հռոմեական երկրների ու ամրոցների վրա: Կոնստանտինը (Բուլղարական կայսրության կայսր Կոնստանտին V-ը – Մ.Ֆ.), տեսնելով նրանց քաջությունը ու անվախությունը, Եվթիմիան ծովով դեպի Իստրոս նավատորմ ուղարկեց մինչև 800 նավի կազմով, որը լցված էր հեծյալ զորքով, իսկ ինքը մեկ այլ զորք առաջնորդեց Անթիպոլիս քաղաքի վրա: Նրա դեմ դուրս եկավ Տեյեցիոսը, որպես դաշնակից ունենալով ոչ քիչ բանակությամբ սլավոնների, սակայն մարտում պարտություն կրեց ու փախուստի դիմեց: Թշնամիներից շատերը բոլորի թվից ընկան, իսկ առավել հայտնիների թվից էլ ոչ քերը կենդանի գերվեցին: Կոնստանտինը, հաղթանակ տանելով պատերազմում, հեռացավ Բուլղարիոն և գերի ընկածներին բերեց քաղաքացիների ու այսպես կոչված գունակոր թեմերի մոտ, որպեսզի նրանք անձամբ նրանց մահապատժի ենթարկեն, իսկ նրանք, տանելով նրանց մարդասպանի կողմից գտնվող պարիսպներից այն կողմ, սպանեցին նրանց: Վերցված ավարը ձիաբազային մրցույթների ժամանակ հանդիսավոր կերպով ցուցադրվեց: Նրանց հետ միասին ցուցադրվեցին նաև երկու ոսկյա թասեր, որոնք պատրաստվել էին Սիկեթիայում, ամեն մեկը 800 ոսկի լիտր կշռով» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

«...և միայն Կոնստանտին Կոստանտինը (Բուլղարական կայսրության կայսր Կոնստանտին V-ը – Մ.Ֆ.) հաղթեց միսիացիներին» (Լևոն Սարկավագ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 9):

1975 «Յիջրի 146 թվականին արշավեց Մուհամմադ իրեն Իբրահիմը» (Յակուբի «Պատմություն»):

1976 «Երբ տարի անց խաբանն (խազարական խաբանության խաբան Աստարիանը – Մ.Ֆ.) առաքեց սպասալար Բուլղանին, որն անցավ Լեկաց աշխարհի ճանապարհով և մտավ Կախեթ: Սա պաշարեց այն բերդը, որտեղ գտնվում էին Ջվանշերը և Նրա բուլղ Շուշանը, և որը ժամանակ անց գրավեց այն ու գերեց նրանց: Նա ավերեց Տիդիս քաղաքը, ավերեց Զարթին ու ողջ այդ երկիրը» («Զարթիս-Ցիտլիբե», «Զարթիի մատյանը»): «Իբերիայից արաբների հեռանալուց հետո այլ արաբափեղի ներույթություններ ևս ի հայտ եկան այդ երկրի համար, բանգի խազարները, թուրքները և հոները, որոնք անցել էին Կովկասյան լեռների կիրճերը, տիրեցին Իբերիային ու Յայաստանին: Ահաբեկված այս թշնամիներից՝ Անիլ արքայի որդիներ Յովհանն ու Ջիվանշիդը հեռացան Կովխիդա, ընդ որում նրանցից ոչ մեկը չէր համարձակվում իրեն արքա կոչել, և միայն ավագն ընդունեց իշխանի կոչումը» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 84):

«Այդ տարի Աստարիան ալ-Խուարիզմին (խազարական խաբանության խաբան Աստարիանը – Մ.Ֆ.) թուրքերի զորքով Յայաստանում հարձակվեց մահմեդականների վրա: Նա գերեվարեց մահմեդականներին ու զինմանի մարդկանց և մտավ Տիդիս» (իրեն ալ-Ասիբ «Լիակատար պատմություն»):

«Աբու Ջաֆար ալ-Մանսուր խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) ժամանակ Յիջրի 147 թվականին Աշտարիան տերեգեմին (խազարական խաբանության խաբան Աստարիանը – Մ.Ֆ.) խազարների և թուրքերի հետ անցավ Դարբանդից ու ասպատակեց Արմինիայի սահմանները: Աշտարիանը շատ մահմեդականների սպանեց, շատերին էլ գերի վերցրեց ու գրավեց Թիֆլիսը» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

1977 «Չարբը Ջագիրայի ապստամբներին հսկելու նպատակով իր 2.000 ռազմիկներով Մոսուլում էր: Մանսուր խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) թուրքերի դեմ կռվելու համար ուղարկեց Ջիրբայի իրեն Յահիային և Չարբ իրեն Աբդալլահին, որոնք պարտություն կրեցին: Ջիրբայից փախուստի դիմեց և Չարբը սպանվեց, ընդ որում Ջիրբայիի մարդկանցից շատերը նույնպես սպանվեցին» (իրեն ալ-Ասիբ «Լիակատար պատմություն»):

«Աբու Ջաֆար ալ-Մանսուր խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրի – Մ.Ֆ.) ժամանակ Յիջրի 147 թվականին Չարբ իրեն Աբդալլահի ալ-Բահիի ալ-Դավանդին կռվեց թուրքերի դեմ, երբ Աշտարիան խորեզմի խազարների և թուրքերի հետ անցավ Դարբանդից և ասպատակեց Արմինիայի սահմանները: Շատ մահմեդականների սպանեց, շատերին էլ գերի վերցրեց» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Այդ տարի թուրքերը դարձյալ Կասպից դռներով մտան Իբերիա և, պատերազմելով արաբների դեմ, երկու կողմից էլ շատերը սպանվեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից կարճ ժամանակ անց իբերական ժողովրդի ճակատագրում փոփոխություններ հետևեց, բանգի խալիֆ Ալմանսուրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.), իմանալով խազարներից իբերների ու հայերի կրած նեղությունների մասին, մեծ զորքով եկավ ու վտարեց նրանց Իբերիայից ու Յայաստանից: Խազարները, սակայն, փախչելով այս երկրներից, ամսյազրին Տիդիսը: Ալմանսուրը վերականգնեց մայրաքաղաքում խազարների ավերած մասերը և վերադարձավ իր տեղը՝ մագաչախ իսկ չնեղելով իբերներին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 84):

1978 «Յիջրի 147 թվականին արշավեց ալ-Սարի իրեն Աբդալլահի իրեն ալ-Չարիսը» (Յակուբի «Պատմություն»):

1979 «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.**) անակնկալ կերպով քաղաքից դուրս եկավ և, ընդարմացնող խաղաղության պատճառով կլեյտուրներն անպաշտպան գտնելով, մուտք գործեց Բուլղարիա՝ հասնելով մինչև Տիլկա: Հանդիպած դղակները նա կրակի տվեց, բայց երկյուղ զգալով ոչ մի սիրանք չգործած վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Երրորդ ինդիկտիոնի ժամանակ Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.**) մտավ Բուլղարիա, բանի որ բուլղարները իշխանությունից հեռացրել էին Սաբինոսի (**Բուլղարական խանության խան Սաբինոսի – Մ.Ֆ.**) կողմից նշանակված Ումարա անունով առաջնորդին (**Բուլղարական խանության խան Ումարոսի (766) – Մ.Ֆ.**), որպեսզի նրա փոխարեն հռչակեն Թոթոս անունով բուլղարացուն (**Բուլղարական խանության խան Թոթոսի (766-767) – Մ.Ֆ.**)՝ Բայանի եղբորը: Բուլղարական փախստականները թաքնվեցին Խսորոս գետի մոտ գտնվող անտառներում և նրանց ոչ բիջ մասը սպանվեց, որոնք մեջ սպանվեցին նաև Թոթոս և ուրիշներ, իսկ նրանց մյուս առաջնորդը (**Բուլղարական խանության խան Պազանոսի (767-768) – Մ.Ֆ.**), որին կոչում են Կոսպանգանոն, փախավ Վառնա և, երբ արդեն մտածում էր փրկվել, սպանվեց իր իսկ ստորոկների կողմից: Հենց այդ ժամանակ էլ Բուլղարիան այրվեց հռոմեացիների կողմից, այնպես որ շատ բնակավայրեր ամալացվեցին և ոչնչացվեցին» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

1980 «Եվ ահա 149 թվականին Մանսուրն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.**) անձամբ եկավ Բաղդադից, իջևանեց Հադիսաստ ալ-Մաուսիում և այնտեղից արշավանքի ուղարկեց Հասան իբն Կահթաբային (**Արմինիայի ոստիկան Հասան իբն Կահթաբա ստ-Տայիին – Մ.Ֆ.**), իսկ նրանից հետո՝ Մուհամմադ իբն Աշասին, որոնց հրամանատար կարգեց Աբբաս իբն Մուհամմադին, որոնց հրամայեց հարձակվել Կասմախի վրա: Մուհամմադ իբն ալ-Աշասը, սակայն, մեռավ Ամիրում, իսկ Աբբաս և Հասանը շարժվեցին ու հասան Սալաթիա և, այնտեղից պարեն վերցնելով, գնացին ու պաշարեցին Կասմախը: Աբբասը հրամայեց քարանետ մեքենաներ դնել, իսկ նրանք բերդում գիհի փայտի տախտակներով ծածկեցին ամրոցը, որպեսզի քարանետ մեքենայի քարերը չվնասեն նրան: Նրանք մահտեղականների վրա քարեր գլորեցին ու 200 մարդ կոտորեցին: Մահտեղականները խոյ բերեցին և սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ, մինչև որ գրավեցին ամրոցը: Այս արշավանքների ժամանակ Աբբաս իբն Մուհամմադի հետ էր Մաթաբ ալ-Վառակը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի ալ-Աբբաս իբն Մուհամմադը ամառային արշավանք կատարեց Ռումի երկիրը՝ իր հետ ունենալով ալ-Հասան իբն Կահթաբային (**Արմինիայի ոստիկան Հասան իբն Կահթաբային – Մ.Ֆ.**) և Մուհամմադ իբն ալ-Աշասին, սակայն ճանապարհին Մուհամմադը մեռավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Բալազորը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.**) շինեց և Անին, որը Կասմախ և, բանգի այն ավերվել էր Հունաց Կոստանդինոս թագավորի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.**) կողմից» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

1981 «Հիջրի 148 թվականին արշավեց Փադլուն իբն Սալիհը» (Յակուբի «Պատմություն»):

1982 «Հիջրի 149 թվականին արշավեց Եգիպ իբն Ուսայրը» (Յակուբի «Պատմություն»):

1983 «Ապա ռումները կրկին գրավեցին Կասմախ և փակվեցին այնտեղ» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

1984 «Մանսուրը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրի – Մ.Ֆ.**) վերակառուցեց այս ամրոցը, ապա ռումները հարձակվեցին ու բանդեցին, սակայն Ռաշիդը (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.**) Մուհամմադ իբն Իբրահիմի միջոցով վերակառուցեց այն և կայսրը նշանակեց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

1985 «Ինդիկտիոնի 4-րդ տարվա հունվար ամսի 21-ին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.**) բուլղարների դեմ շարժվեց: Նա բոլոր բանակաթևերի զորքերով Աբելոս ուղարկեց 2.600 խելանդիոն, բայց, երբ նավերը ծովափում խարխիս գցեցին, հյուսիսային բանի փչեց և բիջ մնաց, որ բոլորը ջարդուփշուր լինեին: Բազում գործ ծովահեղձ եղավ և կայսրը ստիպված հրամայեց ցանցեր գցել, հավաքել խեղդվածների մարմինները և հողին հանձնել: Հուլիս ամսի 17-ին նա անփառունակ քաղաք մտավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նույն տարում Կոնստանդինը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.**) պատերազմով գնաց բուլղարների դեմ և, իր զորքի հետ միասին մոտենալով բուլղարական հողին, ծամբար զարկեց այսպես կոչված Բերիզաբյան անցումի մոտ: Նա գինեց նաև նավատորմը, որը հասնում էր մինչև 2.600 նավերի, և ծովային ստորառեգություններից նրանց վրա տեղակայված շատ նավատիկների ու ռազմիկների ուղարկեց, որպեսզի նրանք, մոտենալով Մեսենդիոս և Անքիոս քաղաքներին, մոտենան Բուլղարիային: Եվ ահա, կայսր նրանք աղմուկ բարձրացրին և բուլղարները տեսան հեծելազորի ու նավերի մեծաթվությունը, խաղաղության առաջարկով դիմեցին կայսր: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նավատորմը ուղղություն բռնեց դեպի այդ ծովի ժայռոտ ափերը, բանգի այդ մասը նավահանգիստներ չունի և դժվար է լողալու համար, ուժեղ և դաժան բանի բարձրացավ, որը փչում էր նրանց դեմ, դա հյուսիսային բանի էր, բորեոս: Այն նետեց նավերը ժայռոտ ափերի վրա և մեծաթիվ նավերից ոչ բիջ բանակություն խորտակվեց ծովում: Շատ անհանգստացած դրանից՝ կայսրը հրամայեց արհեստներին ծովը ցանցեր գցել, որպեսզի որսան խեղդվածների դիակներն ու հողին հանձնեն: Դրանից հետո նա վերադարձավ կայսրություն» (Նիկեփոր պատրիարք «Համառոտ պատմություն», մաս 2):

1986 «Հուլների 1079 թվականին կառուցվեց Արածանի գետի վրա գտնվող Արսամոսատ ամրությունը: Եվ այսպես, այն բանից հետո, երբ բանվորները սկսեցին իրենց գործը և արդեն մարդաբու բարձրության կառուցել էին, հռոմեական բանակը ճամբար զարկեց այդ ամրության դիմաց՝ գետի ափին, սակայն կայան, բանի որ կիրառի էր, նա մարտնչելու հրաման չունեց: Եվ այսպես այն ժամանակ, երբ ռումները ճամբար էին զարկել այնտեղ, մատաղ էին անում և հաց էին ուտում, ամրության մոտ գտնվողները թողեցին ամեն ինչ ու փախան: Օգտվելով դրանից՝ ռումները եկան, վերցրին այն ամենն, ինչ իրենց պետք էր ու դեռ մի բան էլ ավելին, ավերեցին այն, ինչ կառուցվել էր, ձեռք գցեցին ամեն ինչ ու վերադարձան իրենց երկիր» (Դիոնիս Տեյ-Մահրազի «Տարեգրություն», մաս 4):

1987 «Այդ ժամանակ արաբները կրկին եկան, բանվորները բերեցին ու վերականգնեցին ամրությունը» (Դիոնիս Տեյ-Մահրազի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Հուլների 1080 թվականին արաբները մեծ գայլությունով... գերի բռնեցին...Սամոսատի բնակչությանը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

1988 «Հուլների 1078 թվականին պարսիկների և արաբների զորքը շարժի մեջ մտավ և առաջացավ դեպի հյուսիսային երկրներ: Այդ ժամանակ արաբայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրի – Մ.Ֆ.**) եղբայր Աբբասը, որն այդ ժամանակ Միջագետքի Եմիրն էր, ներխուժեց Կոնե, Աբդին և Թեյ-Դակում, ընդ որում բանակներից մեկի ղեկավարը Հասան իբն Կահթաբան էր, իսկ մյուսի արաբական հրամանատարը կոչվում էր իբն Ասադ: Սրանք մոտեցան Տիգրիսին և մեծ բանակությամբ տեղավորվեցին Ամիր քաղաքի մոտ: Այդ ժամանակ էր, սակայն, որ հենց Ամիրում արաբական զորավար իբն Ասադը մահացավ: Հարկ է նշել, որ այս բանակը կազմված էր ամենաարթուր տարրերից և այնտեղ հնարավոր էր գտնել ամեն կրոնի ու հավատքի մարդկանց: Այնտեղ կային նաև այնպիսիները, որոնք հավատում էին կրակին, իսկ այնք էլ հավատում էին արեգակին և ամեն օր նրա ծագելուն պես, ինչպես նաև կեսօրին ու երեկոյան, երբ արեգակը մայր էր մտնում, խոնարհվում էին նրան: Կային նաև լուսնապաշտներ, ոմանք էլ հավատում էին աստղերին, ոմանք՝ ձիերին, իսկ այնք էլ ամենատարբեր կուռքերի, մի խոսքով այստեղ հավաքվել էին ամենատարբեր ազգերի և հավատքի ներկայացուցիչներ, որոնք հավատում էին իրենց կեղծ աստվածներին: Այսպիսով՝ այս բանակն իրենց ներկայացնում էր արաբական ողջ բազմազանությունը, բանգի, իրոք, այնտեղ կային սինդեր, ալաններ, խազարներ, մարեր, պարսիկներ, աղուկարներ, արաբներ, բուշանյաններ, այսինքն՝ թուրքեր, և մենք ամենայն հիմնավորվածությամբ կարող ենք ասել, որ այն կրեաների մի իսկական պարս էր: Այս բանակն ամենաայլանդակ բաներն էր անում, ընկնում էր կեղտոտության ամենահատակը, սակայն մենք այդ մասին չենք պատմի, որպեսզի ընթերցողի լեզուն չաղծենք, չամաչեցնենք այն մարդկանց, որոնք լսում են, և անհարմար վիճակի մեջ չդնենք նրանց, որոնք կարտասանեն այդ բառերը...: Եվ ահա սրանք մոտեցան ռումները սահմաններին և պատրաստվեցին ներս խուժել: Նրանք հայտնաբերեցին, որ սահմանից անդին գտնվող տարածքները լի են ամեն տեսակ բերքով ու բարիքով, ընդ որում այնտեղ կային բերքով լի ծառեր և նույնիսկ խաղողի որթեր, իսկ այդ ամենը հիշատակված բարբարոսների վրա ավելի մեծ գայթակղիչ ազդեցություն էր գործում, քան ամենաուժեղ գայթակղությունը: Եվ ահա սրանք բոլորը, մեծագույն ազահուրթյամբ ընկնելով այդ բերքի ու բարիքի վրա, միանգամից տարաբնույթ հիվանդություններով վարակվեցին՝ դիզենտերիա և նման այլ բաներ: Արդյունքում ամենուր՝ ճամբարում ու ճամբարից դուրս, ճանապարհների մոտ, լեռների վրա ու դաշտերի մեջ կաշույն էր տեսնել թափված անտեր դիակների կույտեր, որոնք բաժին էին հասնում գիշատիչ զազաններին: Նույն վիճակում էին նաև սրանց կենդանիները, հատկապես ուղտերը, որոնք այնպիսի մեծ բանակությամբ էին կործանվում, որ նա, որն ուներ դրանցից 60 հատը, այժմ հազիվ իր տրամադրության տակ ուներ միայն 5-ը կամ 6-ը կամ ընդհանրապես դրանցից չունեց: Այսպիսով՝ այս բանակը մտավ ռումների երկիր, որից հետո հասավ ու պաշարեց Զամահ կոչվող մի ամրություն, որը հենց սահմանի վրա էր: Այդ ժամանակ Միջագետքից եկած շատ բանվորներ կային, որոնք Աբբասի հրամանով կառուցեցին Չիլադ ամրոցը, իսկ բանակի մեկ այլ մասն էլ ձեռք գցեց հայազգի բանվորների, որոնք պետք է մայրիների ծառեր բերեին: Նրանք նաև սայլերով ատաղձագործներ բերեցին, որոնք պատերազմի մեքենաներ կառուցեցին այդ ամրության դեմ, որպեսզի արկերը նետեն նրա ուղղությամբ: Այդ ժամանակ ռումները, որ պաշարված ամրոցում էին, իրենց հերթին սկսեցին մեքենաներից

պատասխան հարվածներ հասցնել: Միաժամանակ ռուսները, որ հայտնվել էին պաշարման մեջ, միասնական կերպով ձայն ուղղեցին առ Աստված ասելով: «... Դարկ է Նշել, որ ամրոցում էր գտնվում Սերգիոս անունով մի բարի, աստվածասեր, և աղքատների նկատմամբ ողորմած մարդ: ... Եվ ահա այս մարդը տեսավ, թե ինչ հսկայական բանակ է շրջապատել իրենց, այն դեպքում, երբ իրենք բանակապես քիչ էին: Այդ ժամանակ սկսեց խոսել գլխավոր տակառապետը և ասաց: ... Եվ ահա հասկանալով, որ իրենց բոլոր ջանքերն անօգուտ են, նրանք փայտյա ծածկեր կառուցեցին, դրանք լցրեցին հողով ու բարոյով և փակեցին բոլոր անցքերը, սակայն դա որևէ օգուտ չտվեց, բանի որ ներսից գործող ռուսները այնպիսի վարպետությամբ էին արվերը նետում, որ անկրեպ կերպով խոցում էին թշնամիներին՝ և դրսում գտնվողներին, և ներսումներին: Դարկ է Նշել, որ ամրության մի կողմում, որն առավել բարձր էր, ռուսները մեծ բանակի երկար գերաններ էին կուտակել, որոնց հետ նաև խոշոր քարեր էին դրել, և ահա, այն բանից հետո, երբ պարսիկները նետվում էին լեռն ի վեր, ռուսները դրանք ներքև էին նետում: Արդյունքում դրանք սրբում տանում էին բոլոր թշնամիներին և հիստոլին վերջ տալիս հարձակման նրանց բոլոր փորձերին: Մի անգամ գիշերը այնպես պատահեց, որ պարսիկներին սկսեց թվալ, թե ռուսները խորը բնած են, բանի որ նրանց կողմից որևէ աղմուկ չէր լսվում, ինչն էլ հաշվի առնելով նրանք մի անհաշիվ ամբոխով ելան և նետվեցին ռուսների վրա, որպեսզի գրավեն այդ ամրությունը: Ռուս պահակապետները, սակայն, նկատեցին նրանց և մեծ եռանդով սկսեցին գործել: Եվ ահա նրանք գործի դրեցին իրենց փայտեղն ու քարերը, որոնք ներքև թափեցին թշնամիների վրա՝ նրանց փոխարեն թողնելով դիակների մի իսկական կույտ: Այսպիսով՝ թշնամիների բոլոր ջանքերն ի դերն ելան և Աստված օգնեց ռուսներին: ... Իսկ այժմ տեսնենք, թե ինչ եղավ նրանց հետ, որոնք պաշարել էին այն ամրությունը, այն ամրությունը, որի առաջ ծամբար էին դրել: Այդ իմացե՛ք, որ սրանք ավելի մեծ խայտառակության արժանացան, բան նրանք, որոնց մասին պատմեցինք: Բանն այն է, որ գլուղացիները, որոնք զայիս էին Ասորիքի, այդ ընթացքում բազում վնասներ էին կրում, բանի որ ճանապարհը դժվար էր, լի վտանգներով ու կորուստներով, հատկապես առկա վայրի կենդանիների պատճառով: Եվ ահա այնպես ստացվեց, որ արդյունքում նրանք դադարեցին ցորեն ու այլուր մատակարարել ամրությունը պաշարողներին, որոնց շարքերում դրա հետևանքով մի իսկական սով սկսվեց: Բանը հասավ նրան, որ մի կտոր հացի արժեքը հասավ երեք ու կես զուգայի, սակայն այդ պայմանով իսկ այն գտնել հնարավոր չէր: Այսպես նրանք մի կերպ դիմացան 20 օր, որից հետո Աբբասը մարդ ուղարկեց Ասորիքի ծովափնյա այդ մասին՝ ողջ Միջագետքից, Արևմտյան ու Ներքին Դաշնաստանից մարդիկ ուղղվեցին այդ կողմ, ընդ որում բոլորը բերում էին այն ամենը, ինչ պետք էր, և արդյունքում այնտեղ շուտով մեծ առատություն տիրեց, երբ ամենատարբեր տեսակի առևտրականները շրջակայքը լցրեցին ցորենով, այլուրով, կորեկով ու նման այլ բաներով: Մի խոսքով, արդյունքում այստեղ հնարավոր էր կարճ ժամանակում մեծ արդյունքներ հիշել, սակայն նրանք այդ ժամանակ չգիտեին, որ, այն ամենը, ինչ նրանք ունեին, շուտով կորցնեցին: Այսպիսով՝ պարսիկները օր ու գիշեր հարձակում էին գործում այդ ամրության վրա, սակայն ոչ մի հաջողության չէին հասնում, բանի որ ռուսները, գործելով պատերազմական մեթոդներով, ամեն օր նրանցից շատ շատերին սպանում էին: Այդ ժամանակ Աբբասը, ողորմած լինելով նրանց նկատմամբ, որոնք իր ծառայության մեջ էին, և տեսնելով, որ նրանք զոհ են գնում ներսում գործող ռուսների հարվածներին, հավաքեց իր բանակի հրամանատարներին և հրամայեց, որ յուրաքանչյուր օր նրանցից մեկը զբաղվի ամրության վրա քարեր նետելով, իսկ մյուս մարդկանց էլ զբաղեցնի այլ աշխատանքներով՝ հեռու վտանգներով: Այսպես անցավ որոշ ժամանակ, երբ Աբբասն ասաց. «Եթե ես նույնիսկ ստիպված լինեմ տաս տարի էլ մնալ այստեղ, նույնիսկ այդ դեպքում էլ հետ չեմ դառնա»: Այդ ժամանակ բոլոր կողմերից մարդիկ հավաքվեցին և եկան այդ ամրության մոտ, սակայն, այն բանից հետո, երբ նրանք փորձեցին պատերազմական բոլոր միջոցները և հաջողության չհասան, անցան սպառնալիքներին, ասելով, թե. «Յնարավոր է նրանք վախճանան և մեզ ներս թողնեն»: Սակայն, ինչպես բարձր երկնքում իր հզոր թևերով ճախրող արծիվը չի վախճանում ինչ-որ երկրային բանից, այդպես էլ ամրության մեջ գտնվողները չվախեցան: Ի վերջո, պարսիկները աղաչանքով եկան իրենց զորավարի մոտ և սկսեցին համոզել նրանց թողնել ամեն ինչ ու խաղաղորեն հեռանալ, բանի որ այդ պաշարումը ոչ միայն ոչ մի արդյունքի չէր հասցնում, այլև նորանոր կորուստների պատճառ էր դառնում: Եվ ահա, երբ եկավ ձմեռային ժամանակն ու երկրի վրա ամենուր տարածվեց ցուրտը, պարսիկները զարմացած մնացին և սկսեցին վախճնալ ծյուրից, որը փակում էր բոլոր ճանապարհները ու նրանց դատապարտում ցուրի և սովի: Նրանք նաև վախճնում էին, որ գործերն իրար գլուխ կհավաքվեն և իրենց առաջանում էին, կենդանիները աստիճանաբար շարքից դուրս էին զայիս, բանի որ չէին դիմանում լարվածությանը: Վիճակն ավելի բարդացավ Սալթալ գետի մոտակայքում, բանից հարյուրից միայն մեկ կամ երկու կենդանի կարողացան ծանձաղուտով անցնել մյուս կողմը: Այսպիսով՝ մյուս կողմում շատ շատերը հայտնվեցին առանց բեռնակրի կենդանիների: Միաժամանակ նրանք, որոնք մնացել էին հետևում, խնդիր ստացան բանակի հեռանալուց հետո այդտեղ ամեն ինչ, սակայն, չնայած նրանց բոլոր ջանքերին, այնուհանդերձ շատ բան մնաց, որ հասավ ռուսներին: Իրոք, այն բանից հետո, երբ այդ բանակը հեռացավ Կամախի մոտից, ռուսներին բաժին հասավ մեծ բանակի պակիր, յուր, մեղր, հագուստ և բանակի ապահովման այլ միջոցներ, ընդ որում նրանք ձեռք գցեցին նաև էշեր, այնպես որ նրանք, որոնք մինչ այդ աղքատ էին, այժմ ամեն ինչով լիացած հարուստն էին: Դարկ է Նշել, որ այս ընթացքում տուժվեցին նաև նրանց հետ գտնվող բանվորները, բանի որ Աբբասը, այն բանից հետո, երբ հեռացավ, սրանցից կրկնակի վարձ ուժեց իր տրամադրած էշերի համար: Ահա այսպես Աբբասը ծամբարը վերցրեց և գնաց: Նա իջավ այն ճանապարհով, որով եկել էր՝ ամոթահար և զգալի կորուստներով: Միաժամանակ այլ գործեր իջան Ամիդի և Տիգրիսի ուղղությամբ՝ այդ երկրպետությանը՝ Պարսկաստան: Այս բանակի զինվորները թուլացած էին, սոված ու հյուծված, ընդ որում տուն վերադարձավ միայն կենս այն մարդկանց, կենդանիների և ստրուկների բանակությամբ, որոնք մտել էին ռուսների տարածք մինչ այդ» (Դիոնիսի Տեյ-Մահրաբի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Այդ տարի Ասորիքում գերիների փոխանակություն կատարվեց՝ տղամարդ տղամարդու դիմաց, կինը՝ կնոջ, երեխան՝ երեխայի: Աբդալան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Գ.) թուլարեց արաբներին մորուքն ածիլել և հագնել մեղուկե տակառանոց կամելավակիա: Աբդալան 80.000 հոգանոց զորքով ողջ ամառն ապարդյուն պաշարեց Կամախը և խայտառակ եղած վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Աբու Ջաաֆար խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Գ.) Հասան իբն Կահթաբային (Արմինիայի ոստիկան Հասան իբն Կահթաբա առ-Տալիին – Մ.Գ.) ուղարկեց արշավանքի: Նա եկավ Կամախ, որը Ջազիրայի երկրում է: Նրան բերդի մարդիկ դիմադրեցին և նա ձեռնունայն վերադարձավ: ... Ամառային արշավանք կատարեց Աբդ ալ-Վահիաբ իբն Իբրահիմ իբն Մուհամմադը, որը սակայն թշնամու երկիր չկարողացավ մտնել: ... Ամառային արշավանքի հրամանատարն էր Մալասաֆ իբն Յահիան, որը չկարողացավ թշնամու երկիրը մտնել» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

¹⁹⁸⁹ «Յուրների 1080 թվականին արաբները մեծ զայրույթով եկան Գերմանիկեի հովիտ, որ Մարաշն է, բանի որ լսել էին, որ ռուսները բռնել են իրենց հետախույզներին: Եվ ահա նրանք գերի բռնեցին այդ երկրի բնակչությանը և հաստատեցին Դամալայում: Նույնն արեցին նաև Սամոսատում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Աբու Ջաաֆար ալ-Մանսուրի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրի – Մ.Գ.) խալիֆայության ժամանակ Սալիի իբն Ալին վերակառուցեց, ամրացրեց և կայացրեց համար մարդկանց հրավիրեց՝ խոստանալով բարձր վարձատրություն: Ապա, երբ խալիֆա դարձավ Մահդին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Գ.), ավելացրեց նրա կայազորը և զինեց բնակչությանը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

¹⁹⁹⁰ «Այդ ժամանակ բանակային երկու հրամանատարներ ուղեկ էլան, որպեսզի մտնեն ռուսների երկիր, ընդ որում նրանք ուղեկ էին հանել 50.000 հոգու, որպեսզի թալանեն, ավերեն ու ուղեկ տակ տան ռուսների տիրույթները: Դարկ է Նշել, սակայն, որ, որպեսզի անակնկալի բերեն ռուսներին, սրանք ներսումնալիս իրականացրին անձամուղ վայրերով, կարծես թե անկյուն, սակայն նրանց հետ եղավ շոք ասածի նման: ... բանից նրանց իսկ ճանապարհային միջոցները սպառվեցին և նրանք բոլորը սովի զոհ գնացին: Դրանից հետո, սակայն, նրանք ընկան անապատ լեռներ և զոհ գնացին ծարավին՝ ինչպես նրանք, այնպես էլ նրանց կենդանիները: Այդ ժամանակ նրանք՝ անգնե ու թուլացած, իջան դեպի մի ցրտառատ մարգագետին, որտեղ ջուրն այն աստիճան ձեռքի տակ էին, որ նրանց պետք էր միայն իրենց նիզակները խրել հողի մեջ, որտեղից ջուր էր դուրս գալիս, և նրանք ու իրենց կենդանիները խմում էին: Դրանից հետո նրանք ուղղվեցին դեպի ավելի բնակեցված տարածքներ, որոնք ձգվում էին ռուսների ու հայերի միջև: Եվ այսպես, թափառելով այս տարածքներում բավականին երկար ժամանակի ընթացքում ու անցնելով անապատ լեռներ՝ նրանք ի վերջո հասան Կեսարիային և այդ ճանապարհին գտան մի բերդաշատ շրջան, որը լի էր գյուղերով ու մարդկանցով, ընդ որում ոչ մի զինվորական չկար: Եվ ահա այս մարդիկ անակնկալ հարձակվեցին սրանց վրա և չկար ոչ մեկը, որ դիմադրեր նրանց: Նրանք անցան Կեսարիան և ողջ այդ երկրին իրենց կամքին ենթարկեցրին: Նրանք պարենամթերք ձեռք բերեցին, թալանեցին ու ավալացրին ողջ երկիրը և այնտեղից ողջ ժողովրդին գերի բռնեցին՝ կենդանիների հոտի նման տանելով իրենց առջևից: Նրանք զգալի ավար վերցրին ի դեմս տղամարդկանց, կենդանիներին, գույքի և այլ առարկաների, երեխաների, ոսկու և գումարի՝ այդ ամենը մեծ բանակությամբ: Այդ ժամանակ նրանց ուրախությունը

իր գազաթանկետին հասավ, սակայն իրականում այնպես ստացվեց, որ նրանք իրենց իսկ փորած փոսն ընկան» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

«Աբու Ջաաֆար խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) ամառային արշավանքի հրամանատար Աշանակեց Չուֆար իբն Ասիմ իբն Աբդալլահ իբն Եգիզ ալ-Ֆիլալիին և Նա մտավ Մամեստիա, ապա հասավ ալ-Կուզդա: Նա իր ձիավոր ջոկատները ցրեց ամեն կողմ և, ավար վերցնելով, դուրս եկավ Մարաշի լեռնաշղթայից ու վերադարձավ» (իբն Խալլաթ «Պատմություն»):

«Յիջրի 155 թվականին արշավեց Եգիզ իբն Ուսայդը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Բանական արշավեց Ռոմանոսիայի վրա և բազում ժողովուրդ գերեվարեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁹⁹¹ «Այդ ժամանակ նրանց ուղարկությունը իր գազաթանկետին հասավ, սակայն իրականում այնպես ստացվեց, որ նրանք իրենց իսկ փորած փոսն ընկան...: Բանն այն է, որ այս պարսիկներն ուղղվեցին դեպի Ասորիք... և ճամբար զարկեցին մի հովտում, որտեղից էլքի միայն մեկ ճանապարհ կար, իսկ ինքն էլ բոլոր կողմերից շրջապատված էր լեռներով ու հեղեղատներով...: Բանն այն է, որ Ռում գորավարներից մեկը, որն իր հետ 12.000 հեծյալներ ուներ, մեկ այլ վայրից եկավ և մեծ հաղթանակ ձեռք բերեց: Եվ ահա Նա հասավ այն հովտի մուտքին, որտեղ տեղավորվել էին այդ պարսիկները, ընդ որում նրանք լրիվ հանգիստ իրենց բանակը տեղադրել էին և հանգստանում էին՝ չկասկածելով իսկ վտանգի մասին, որովհետև նրանք ոչինչ չգիտեին իրերի իրական դրության մասին և նրանց թվում էր, թե իրենք արդեն իրենց երկրում են: Եվ ահա ռումներից ոմանք ելան բլրի գագաթը և տեսան, թե ինչքան մեծ է թշնամիների ճամբարը, ընդ որում այնտեղ էին նաև գերիները, որոնց բռնում և տառամ էին իրենց երկրներից: Այդ ժամանակ նրանք, լքված վախով, ներքև իջան և անմիջապես այդ մասին ասացին յուրաքանչյուրին: Նրանց, սակայն, չհավատացին և ասվածը ստուգելու համար ուղարկեցին 300 հեծյալների, որպեսզի սրանք դիտարկեին իրականությունը և պարզեին, թե արդյո՞ք դա այն առաջինների երևակայության արդյունքը չէր կամ արդյո՞ք նրանց աչքին չէր երևացել: Եվ ահա սրանք, որ ուղարկվեցին, ամեն ինչ դիտարկեցին և հայտարարեցին, որ թշնամին 4 կամ 5.000 հոգի է կազմում: Իրենց հերթին թշնամիները, երբ տեսան, որ իրենց հեռանալու միակ ճանապարհը փակված է և իրենք գտնվում են ասես թե բանտում, նրանց սրտերը դող ընկավ, վախը տիրեց նրանց ոսկորներին, իսկ նրանց ձեռքերն էլ սկսեցին դողալ ինչպես հարբեցողներինը: Եվ ահա պարսիկները մարդիկ ուղարկեցին, որպեսզի պարզեն, թե ինչքա՞ն է ուժեղ ռումների բանակը և պատրա՞ստ է այն արդյո՞ք ճակատելու, եթե իրենք հանկարծ ելնեն և այդ ուղին ընտրեն: Ուղարկվածները սակայն, հետ եկան և հայտնեցին, որ ռումները այնտեղ մի հսկայական բանակ են հավաքել և պատրաստ են մարտի: Դրանից հետո պարսիկները ցանկացան խաղաղություն խնդրել՝ խոսքով ու գործով: Դրա համար էլ նրանք ամենից առաջ ազատեցին բոլոր գերիներին, որոնց հետ ուղարկեցին նաև ձեռք բերած հարստությունները և այն ամենը, ինչ վերցրել էին, խնդրելով. «Միայն թե կյանքներս մեզ թողեք, միայն թե մեկը հեռանալը, ոչ մի ավել բան»: ռումները, սակայն, դրան համաձայն չէին և, օգտվելով իրավիճակից, բաղաբից իրենց գորավարների հետ միասին այլ գործեր ևս բերեցին: Եվ ահա նրանք իրենց ուժերը չորս մասի բաժանեցին, որոնցից մեկը պետք է առջևից ընթանար, հետո պետք է առաջանային մյուս երկուսը, իսկ վերջում՝ չորրորդ մասը: ռումներ դեռ գիշերով բաժանվեցին իրարից և պայնականորեն փոխանագործական մասին, իսկ երբ բոլորն արդեն պատրաստ էին մարտի, նրանք շեփոխները փչեցին և, բոլորով գոչելով. «Տեր Աստված», ընկան թշնամիների վրա: ռումները ներքև սլացան թշնամիների վրա ամպրոպի նման աղաղակելով, բայց նրանք նաև շատ բարձր շեփոխներ էին փչում, այնպես որ աղմուկը հսկայական էր: Այդ ժամանակ պարսիկները, լսելով նրանց աղաղակները, մահու չափ վախեցան, կարծես գերեզմաններում պառկած մարդիկ փնեին, նրանց աչքերի առաջը մթնեց և նրանք կորցրեցին փրկության ամեն մի հույս՝ զոհ գնալով սրերին: Նրանք ցանկանում էին փախչել, սակայն չէին կարողանում անել այդ, քանի որ ռումները ամեն կողմից շրջապատել էին նրանց, այդ կարծես Աստված էր որոտում վերնից...: Այսպիսով՝ մեկ անկեղծարյուն նրանք, որոնք ուրիշներին բռնել էին ցանցերում, իրենք հայտնվեցին ցանցում բռնվածի վիճակում..., իսկ նրանք էլ, որ ստրուկների տեր էին, իրենք հայտնվեցին ստրուկի կարգավիճակում...: Նրանք այս կերպ ողջ օրը մարտնեցին, սակայն ի վերջո ջախջախվեցին, իսկ պարսիկներն իրենք էլ, որոնք այդ մարտից վիրավորված վիճակում մի կերպ փրկվեցին, հետագայում պնդում էին, որ չէին տեսել ու լսել նման որ դեպքի մասին, երբ մեկ վայրում այդքան արյուն թափված լիի: Նրանք պատմում էին, որ մարդկանց ու Նծուզների դիակներն ուղղակի իրար վրա էին թափված և, ինչպես էլ որ այնտեղ հետո հեղեղ եղավ, այն ի վիճակի չեղավ սրբել ու տանել այդ ամենը...: Երբ օրն արդեն ավարտվում էր, նրանցից ոմանք դեռևս դիմարդում էին և զոհ գնում սրերին, իսկ այլք էլ, ցրվելով այս ու այն կողմ, ընկնում էին ռումների ձեռքը: Փրկվեցին հազիվ 1.000 հոգի, սակայն նրանք էլ բոլորը վիրավորված վիճակում էին: Ինչ վերաբերվում է նրանց հրամանատարին, ապա Նա, այն բանից հետո, երբ թորի երեք հարված ստացավ, փախավ Մեշիտը, թեև չանցացավ: Փրկվեց ևս մեկ գորավար, Խոսքը Մեշից իբն Թոմոֆի մասին է, որը 5.000 հոգու հետ միասին փախավ Կալինիկում: Այսպիսով՝ Նա, ով ուղարկել էր սրանց, ինքը ամաչեց և խայտառակ եղավ, ընդ որում նրանք կորցրին այն ամենն, ինչ ունին, զրկված ամեն ինչից» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁹⁹² «Ապա Դայաստանում ըմբոստացան ծանարները և Աբու Ջաաֆարը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) Դասան իբն Կահթաբային (Արմինիայի ոստիկան Դասան իբն Կահթաբային – Մ.Ֆ.) որպես կառավարիչ առաքեց Դայաստան: Նա կռվեց, սակայն անգոր գտնվեց նրանց առաջ, որից հետո Աբու Ջաաֆարին գրեց նրանց կատարած գործերի ու բազմության մասին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Դասան իբն Կահթաբային – Մ.Ֆ.) եկավ 50.000 հոգանոց զորքով, որը կազմված էր խորասանի բնակիչներից: Երբ Դասան իբն Կահթաբան մտավ Առան երկիրը, լուր հասավ, որ նրա դեմ ապստամբել են սանարները, որոնք անհավատներ են և բնակվում են Զուրգան երկրում: Դասան իբն Կահթաբան չկարողացավ նրանց հաղթահարել և այդ մասին գրեց ալ-Մանսուրին» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների փրթ», մաս 8):

¹⁹⁹³ «Դոմմեացիները մտան Չորորդ Դայե և թալանեցին այն» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

¹⁹⁹⁴ «Այդ տարի Բանակապ Ռոմանոսիայի վրա արշավեց և, Իսավրիայից իջնելով Սիլեի բերդը, պաշարեց այն: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանտին Վր – Մ.Ֆ.), լսելով դա, Անատոլիկոսի գորավար Միթայելին, Բուկելլարների Մանիին և Արմենիկների Վաղարիին նամակ գրեց: Նրանք եկան և բռնեցին նրանց նահապետի ճանապարհը՝ շատ ղեկավարանցանելի մի կէտուր: Կիբրեոսների նավատորմին էլ բանակաթեմի գորավար պրոտոսպաթար Պետրոնասի գլխավորությամբ խարխիս գցեց բերդի նավահանգստում: Բանակապը, տեսնելով դա, հուսաբեկ եղավ, բայց հորդորելով գոտեպնդեց իր զորքերին, մեծագույն աղաղակով հռոմեացիների հեծելազորի վրա հարձակվեց, այն պարտության անանեց, շատերին կոտորեց և, գերեվարելով ողջ շրջանները, բազում ավարով վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այն ժամանակ, երբ արքան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) Կալինիկումում էր, հայերը լեռնի ռումների տարածքները, եկան և ամրության ներսում գտնվող սիրավայրին իրենց ծառայություններն առաջարկեցին: Բանն այն է, որ նրանք ուզում էին անցնել Միջագետք, որտեղ ուզում էին պատսպարվել: Նրանք իրենց հետ վերցրել էին ընտանիքները և ցանկանում էին անցնել արաբների ծառայությանը: Այդ ժամանակ Կասախի տիրակալը հետապնդում էր նրանց, սակայն, այն բանից հետո, երբ նրանք մտափար զարկեցին հարթավայրում, Նա թողեց սրան և հետ դարձավ: Այդ հայերը սատանային էին տրված հենց սկզբից և մինչ այժմ էլ գտնվում են իրենց դիվանականության մեջ: Նրանցից ոմանք, սակայն, այնուհանդերձ փրկվեցին, քանի որ արաբները ճամբար էին զարկել ոչ այնքան հեռու: Այն ժամանակ, երբ ռումները ճամբար էին զարկել և անհոգության մեջ էին գտնվում, երկրորդ պահակաժամին արաբներն իրար գլուխ հավաքվեցին և անակնկալ գիշերային հարձակում գործեցին: Եվ այսպես նրանք վրա տվեցին և նրանց բոլորին սրի քաշեցին, որից հետո մեկնեցին Կալինիկումում գտնվող արքայի մոտ և նրան ներկայացրին գերիներին, ինչպես նաև սպանված գորավարներին: Դարկ է լքել, որ նրանք հույս ունեին դա համար պարգև ստանալ, հարգանքի ու պարգևի արժանանալ, սակայն արքան դրա փոխարեն նրանց հետ շատ վատ վարվեց և նույնիսկ բռնազրավեց նրանց գույքը» (Դիոնիս Տել-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

¹⁹⁹⁵ «Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը – Մ.Ֆ.) 20.000 հոգանոց զորքով ուղարկեց Ամիր իբն Իսմայիլ ալ-Դարիսին: Նրանք բախվեցին ծանարների հետ, սաստիկ կռիվ տեղի ունեցավ և նրանք մի քանի օր կռվում էին իրար դեմ: Ավաիք, սակայն, հաղթանակ պարգևեց նրանց և մի օրում թշնամուց 16.000 մարդ կոտորվեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

¹⁹⁹⁶ «Նա (Արմինիայի ոստիկան Դասան իբն Կահթաբային – Մ.Ֆ.) եկավ 50.000 հոգանոց զորքով, որը կազմված էր խորասանի բնակիչներից: Երբ Դասան իբն Կահթաբան մտավ Առան երկիրը, լուր հասավ, որ նրա դեմ ապստամբել են սանարները, որոնք անհավատներ են և բնակվում են Զուրգան երկրում: Դասան իբն Կահթաբան չկարողացավ նրանց հաղթահարել և այդ մասին գրեց ալ-Մանսուրին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրին – Մ.Ֆ.): խալիֆը նրան օժանդակություն ուղարկեց էմիր իբն Իսմայիլ ալ-Զուրգանիին, Իսա իբն Մուսա ալ-Խուրասանիին, ալ-Փադլ իբն Դինարին և Մուկարթիլ իբն Սալիհին: Այդ հրամանատարները ժամանեցին 30.000 հոգանոց զորքի գլուխ անցած և Դասան իբն Կահթաբան նրանց հետ միասին շարժվեց Զուրգան: Սանարները միացան Զավախիթի ժողովրդի հետ, որոնք նույնպես անհավատներ են: Նրանց թիվը շատ մեծ էր և նրանք հարձակվեցին մահմեդականների վրա: Նրանք պատերազմեցին, և աստված հաղթանակ պարգևեց մահմեդականներին: Մի ճակատամարտում անհավատներից 10.000 մարդ սպանվեց: Ավաիք, որպես ավար մահմեդականներին տվեց նրանց գույք ու անասունները, որից հետո ալ-Մանսուրի հրամանատարները վերադարձան Իրաք, իսկ Դասան իբն Կահթաբան մնաց Առանի Բարդայալում: Նա կանչեց իր որդի Կահթաբային և Աշանակեց Բար ալ-Աբվաթի կառավարիչ, կանչեց մյուս որդուն՝ Իբրահիմին և Աշանակեց

Ջուրգան երկրի կառավարիչ՝ սկսյալ Տաֆիսից և անդին, իսկ երրորդ որդուն՝ Մուհամմադին՝ Նշանակեց Արմինիա երկրի կառավարիչ՝ սկսյալ Խիլաթից ու Կալիկալայից և անդին» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Ապա Յասսնը (Արմինիայի ոստիկան Յասսն իբն Կահթաբային – Մ.Ֆ.) եկավ Տփղիս ու կոտորեց իր մոտ եղած գերիներին և ծանարներին հետապնդեց, ուր էլ որ լինեին» (Յակուբի «Պատմություն»):

1997 «Հիջրի 157 թվականին արշավեց Չուֆար իբն Ասիմ ալ-Հիլալին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Չուֆար իբն Ասիմ ալ-Հիլալին արշավեց Ռուսի երկիրը, ասպատակեց Կաթան ու Իկոնիան» (իբն Խայթա «Պատմություն»):

«Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Եգիդ իբն Ռուսայդ ալ-Սուլամին: Նա Բաթթայի մառույթ Սինանին ուղարկեց մի բերդի դեմ և վերջինս գերեվարեց ու ավարի տվեց: Ասվում է, որ ամառային արշավանք կատարողը Չուֆար իբն Ասիմն էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ալֆաղար Բադինարը Ռոմանոսիա ներխուժեց և 500 հոգի գերի բռնեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

1998 «Ալֆաղար Բադինարը Ռոմանոսիա ներխուժեց և 500 հոգի գերի բռնեց: Մոպսուեստացիք, հանդիպելով նրան և մարտ տալով, 1.000 արաբ սպանեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

1999 «Այդ ինդիկտիսի 12-րդ տարվա մայիս ամսին Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) Բուլղարիայի դեմ հանեց 2.000 խելանդիտից բաղկացած նավատորմով: Ինքը կարմիր խելանդիտներով շարժվեց՝ մուտք գործելու համար Դանուբ գետը, սակայն հեծեվագործի հրամանատարներին թողեց կլեյսուրներից դուրս, որպեսզի, երբ բուլղարներն իրենով զբաղված լինեին, իրենք ներխուժեն Բուլղարիա: Դանուբի վրան, սակայն, նա երկուրդեց և մտադիր էլ վերադառնալ: Բուլղարները, սակայն, իրենց հերթին նրան տեսնելով, վախճան և նրա մոտ մի բոյար և Յիդատոսին ուղարկեցին՝ հաշտություն աղերսելով: Կայսրը, տեսնելով նրանց, շատ ուրախացավ ու հաշտության կնքեց: Նրանք փոխադարձաբար երդվեցին, որ ոչ բուլղարները Ռոմանոսիա ուղիղ չեն, ոչ էլ կայսրը փորձ կանի Բուլղարիա մտնել: Այդ առթիվ փաստաթղթեր փոխանակվեցին: Կայսրը, վերադառնալով քաղաք, բոլոր բանակաթեմներից կայագրոներ հաստատեց նաև իր կառուցած բերդերում: Ինդիկտիսի 11-րդ տարվա հոկտեմբեր ամսին, կայսրը Բուլղարիայի իր հետախույզներից տեղեկացավ, որ Բուլղարիայի տերը (Բուլղարական խանության խան Տեյերիզը (768-777) – Մ.Ֆ.) Բերգիտիան գրավելու և նրա բնակչությունը Բուլղարիա գաղթեցնելու նպատակով 12.000 հոգանոց զորք և բոյարների է ուղարկում: Կայսրը, չուզեցնալով բացահայտել Բուլղարիայի վրա արշավելու իր մտադրությունը, Բուլղարիայի տիրոջ դեսպաններն իր մոտ էին ժամանել, դեռ նրանց՝ քաղաքում գտնվելու ժամանակ ձևացրեց, թե արաբների դեմ պիտի արշավի: Նրանց ներկայությամբ անցան դրոշակակիրներն ու ծառայող անձնակազմը: Մյուս բանից հետո, երբ նա բաց թողեց դեսպաններին, իսկ հետախույզներին էլ իմացավ նրանց՝ քաղաքից դուրս գալու մասին, անցնելով զորքի գլուխ, շտապ կարգով շարժվեց առաջ: Մի տեղ կենտրոնացնելով բանակաթեմների տաքսատոսներին, ինչպես և թրակեսիոնցիներին, տազմաներին միացնելով օպտիմատոսներին, նա կազմեց 80.000 հոգանոց մի բանակ: Մտնելով Լիթոսոթիա կոչվող վայրը՝ նա առանց փող հնչեցնելու խոյացավ բուլղարների վրա և, պարտության մատնելով, փայլուն հաղթանակ տարավ: Նա մեծ ազդեցություն ու բազմաթիվ գերիներով վերադարձավ ու քաղաքում հաղթական շքերթ կազմակերպեց: Այս պատերազմը նա ազիվ անվանեց, քանզի ոչ ոք իրեն դիմադրություն չցուցաբերեց, քրիստոնյա չապանվեց, քրիստոնյայի արյուն չթափվեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Կոնստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) մեկնեց բուլղարների դեմ, սակայն նրանց միջև խաղաղություն կնքվեց: Երբ կարճ ժամանակ անց բուլղարների կողմից խաղաղությունը խախտվեց, կայսրը անակնկալ հարձակվեց նրանց վրա և փառաշիտ հաղթանակ տարավ» (2-իգերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

2000 «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) բուլղարների հետ կնքած հաշտությունը խախտած լինելով, դարձյալ մեծ նավատորմով պատրաստեց: Նրա մեջ նա 12.000 հեծյալ նստեցրեց և բոլոր ծովակալների հետ ճամփու դրեց: Ինքը, սակայն, վախճանով նավ նստել և հեծեվագործի մոտ մնաց: Երբ նավատորմից հասավ Մեսենրիա, հյուսիսային սաստիկ քամի փչեց, շատերը կորան և քիչ էր մնացել, որ բոլոր նավերը խորտակվեին: Կայսրը վերադարձավ ձեռնունայն: Բուլղարիայի տեր Տեյերիզը (Բուլղարական խանության խան Տեյերիզը – Մ.Ֆ.), իմանալով, որ իր գաղտնիքները կայսեր են հայտնում իր շրջապատի մարդիկ, նրան նամակ է գրում, ասելով, թե. «Որոշել եմ քեզ մոտ փախչել, դու ինձ անձեռնախնդության մասին երաշխիքներ ուղարկիր, հաղորդի նաև, թե ովքեր են քո մարդիկ այստեղ, որպեսզի վստահեմ նրանց և նրանց օգնության դիմեմ»: Կայսրը հիմարաբար գրեց, և նա, ինչ պետք էր իմանալով, թե ովքեր են կայսեր գործակալները, բոլորին կոտորեց: Կոնստանդինը, լսելով դա, շատ փետեց իր սպիտակած մագեր» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

2001 «Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Եգիդ իբն Ռուսայդ ալ-Սալամին, որը ավար վերցրեց և ապախով վերադարձավ» (իբն Խայթա «Պատմություն»):

2002 «Այստեղ կայսրմեմ Իսմայելի վայրենասիրտ ազգի կատարած խտրաբարության մասին, քանզի, երբ Դայաստանի նախարարները տեսան իրենց վրա կախված սարսափելի վտանգը, մահը հանձն առան և ձեռնամուխ եղան մի բանի, որը չէին կարող իրագործել, բանի որ փոքրաթիվ էին: Լավ համարելով, սակայն, քաջությանը մեռնել, քան աղետալի կյանք վարել, նրանք ձեռնամուխ եղան ապստամբության և մերժեցին Իսմայելին հնազանդվել: Սույն դեպքերի սկիզբը կատարվեց Արտավազդի ձեռնամբ, որ Մամիկոնյան տնից էր: Չնայելով Դվին մայրաքաղաքը՝ նա մեծ չափով կազմակերպեց իր զորքը, ստացավ զենք, պատերազմի գործիքներ, զինվեց զրահով, սաղավարտով ու ամենայն սպառազինությամբ և իրեն մտերիմ ձևացրեց Իսմայելի զորքերին, իր քան կամենում էր մարտնչել նրանց թշնամիների դեմ: Բաժանվելով նրանց շրջանակից, սակայն, նա հասավ Շիրակ գավառի Կոմմաթի գյուղ, սպանեց գլխավոր հարկահաւանին ու, նրա մոտ եղած ամեն ինչը վերցնելով, ողջ տնով գնաց Վրաց աշխարհի կողմերը՝ իր հետ տանելով մեր երկրի բազմաթիվ նախարարների» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

«Ասվում է, որ Դայաստանի տերը (Արմինիայի ոստիկան Յասսն իբն Կահթաբային – Մ.Ֆ.) գրել էր Մանսուրին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրին – Մ.Ֆ.), իմաց տալով, թե զինվորները խռովություն բարձրացրին և կողոպտեցին ինչ-որ կար պետական գանձարանում: Իր պատասխան գրության մեջ Մանսուրը նշում է. «Չեմիր, ով պատռառակված պաշտոնյա, եթե խելոք լիներ, խռովություն չէին բարձրացնի, իսկ եթե խիստ լինեիր, չէին կողոպտի»: Այս և նրա այլ խոսքերը վկայում են նրա ճարտասանության և ճարտար լեզվի մասին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2003 «Լուր հասավ Դվին քաղաք, թե Դմայակի որդիները այդպիսի դառն ոճի էին գործել: Այդ ժամանակ Մահմետը շուտափույթ բազում զորք հավաքեց, վերցնելով նաև Աշուտի որդի Սմբատին՝ Դայոց սպարապետին, և այլ նախարարներ, ու, նրանց հետապնդելով, հասավ Վրաց աշխարհի այն գավառը, որ կոչվում էր Սանցիս: Գրավելով կիրճերը՝ նա ավարի մի մասը խլեց և նրանց հալածելով փախցրեց Դայոց աշխարհից: Այդ ժամանակ նրանք գնացին ու պատսպարվեցին Եգերաց աշխարհում, իսկ Արտավազդը ստանձնեց Եգերաց, ինչպես նաև Վեռիայի իշխանությունը, այսինքն՝ Վիրքի» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

2004 «Այս դեպքերի հետևանքով առավել զայրացավ կառավարիչ հրամանատար Յասսնը (Արմինիայի ոստիկան Յասսն իբն Կահթաբային – Մ.Ֆ.) և շուտափույթ մարդ ուղարկեց իր իշխանության բոլոր կողմերը՝ հրամայելով հարկը մեծ բռնությամբ հավաքել: Դուրս սաստկացավ մեր աշխարհի հեծեծանքը հարկապահանջների ձեռքից, բանզի արծաթի հանումը Դայոց աշխարհում բոլորովին նվազել էր: Այստեղ արդեն նախարարներից մեկի սիրող ցատումով խփվեց, իսկ դա Մամիկոնյան տնից Դրահատ կոմսի որդին էր, որի անունն էր Մուշեղ: Իր կողմը գրավելով Դայաստանի նախարարներից ոմանց՝ նա Իսմայելի հնազանդությունից դուրս եկավ և, իր գավառում ու իր տանը Իսմայելի որդիներից մի բանիսին գտնելով, որոնք եկել էին իրենց տոհմից մի բանի սպանվածների արյան գինը պահանջելու, խոլխոլեց նրանց, ու սրի բաշեց, իսկ ինքը իր տնով տեղափոխվեց Արտագերս ամրոցը: Այդ ժամանակ նա 260 հոգու հետ գնաց Բագրևանդ գավառ և, բռնելով հարկահաւաններին՝ Ապու Մճուր կոչված գլխավորին և ովքեր նրա հետ էին, սրի բաշելով սպանեց: Այսպիսով՝ միառժամանակ դադարեցրեց հարկի պահանջումը մեր երկրից» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

2005 «Երբ գործն այսպիսի ընթացք ունեցավ, Մուշեղի մոտ հավաքվեցին բոլոր վշտացյալները ու հոգով տառապածները: Դրանից հետո նրա դեմ կանգնեցին թշնամիներն ամեն կողմից: Նախքան այդ Իսմայելի որդիներից մոտափորապես 200 մարդ Կարնո քաղաքից կուռ սպառազինությամբ վրա հասան: Նրանց դեմ նա գիշերանց սակավաթիվ մարդկանցով գնաց Խարս գյուղ, որտեղ այգեստանների մեջ էին բանակ դրել, և շրջապատելով նրանց, վերցրեց այգեստանների այն պատերը, որոնք առանց հողի, բարերով էին շարված: Ուժեղ դրոշմով գլուխը բարերի հարկածի տակ ընկած երիվարները մարդկանցից շատերին ուղիղ տակ անելով սաստկացրին, իսկ Մուշեղը, ընկածների գեմը ու կողոպտեց, ինչպես նաև երիվարները և գեմի ողջ սարքը առնելով, տվեց իր զորքին՝ ինքը շարժվելով գնալով իր ամրոցի կողմը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

«Նրանց այդ արարքից գայրաւան է Մուշեղ Մամիկոնյանը, ապստամբվում է և իսմայելիներից սպանում է 200 մարդու» (Վարդան Արևելցի «Տեգերական պատմություն», գլուխ 39):

2006 «Երբ այս աղետի լուրը Դվին քաղաքը հասավ՝ Իսմայելի զորավար Մահմետին, նա ամեն կողմից տազնապալի բողոքներ ստացավ: Դրանից հետո նա, Դվին քաղաքի զորքը հավաքելով, տվեց մի զորագլխի ձեռքը, որի անունն էր Ապունճիա՝ սպանվածների արյան վրեժը լուծելու: Չորսավարը վերցրեց մոտավորապես 4.000 ընտիր հեծյալներ, ուշադիր անցավ արթուն պրոդուկտով և հասավ Բագրևանդ գավառի Բագավան

գյուղ: Այստեղ նրանց վրա հասավ Մուշեղը ու նրա հետ շուրջ 200 մարդ: Մարտնչեցին իրար դեմ, Տիրոցից արագ օգնություն հասավ Մուշեղի գնդին և, բազում հարվածներ հասցնելով, սատակեցրին Իսմայելի զորքերին» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

«Նրանց այդ արարքից զայրանում է Մուշեղ Մամիկոնյանը, ապստամբվում է և խմանեցիներից սպանում է 1.000 մարդու» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 39):

²⁰⁰⁷ «Մաացյալների փախուստի մատնելով հետապնդեցին մինչև Արուն՝ ավանը, իսկ շատերին բռնելով, նույնիսկ հենց իրեն՝ զորագլխին, հարվածելով տակ սատակեցրին: Մեծ հաղթությամբ վերադառնալով նրանց մոտից՝ նրանք թշնամու ավարով մեծապես լիացան, իսկ թշնամիներից շատերից միայն բռնեց, որպես փախստական հասան Դվին քաղաքը: Այսպես՝ նրանց ընդառաջ ելան համագահ տղամարդիկ ու կանայք՝ վայրով ու ճշգրտով: Նրանք հողը գլուխներին թափելով իրենց ճակատին էին խփում, օձիքը պատառոտում և նրանց ողբն ու կոծը լցրել էր լայնանիստ քաղաքի ամեն փողոցները: Մեծ ահ ընկավ սարակինոսների գնդի վրա, որից հետո նրանք հասարձակություն չունեին քաղաքից դուրս գալու, այլ ապավինել էին քաղաքի ամրությանը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

²⁰⁰⁸ «Երբ Հայաստանի նախարարները այս գործի հաջող ընթացքը տեսան, ամենքը վստահ հետևեցին անսխտ խորհրդին, քանզի կարծում էին, թե Իսմայելի իշխանության ժամանակը լրացել է: Մանավանդ ավելի շատ խաբված էին մի միայնակյացի կարծիքով, որը, մոլորության ոգով տարված, մարգարեանում էր ստոտի և ունայն խոսքերով: «Ահա մոտեցել է ձեր փրկության ժամանակը, բանգի այժմ շուտով թագավորության գավազանը կրկին կվերադարձվի Ռորգոսի տանը, ձեր միջոցով վրեժ լուծելու Իսմայելի ազգից, իսկ դուք մի վախեցե՛ք նրանցից փոքրաթիվ լինելու պատճառով, բանգի ձեզանից մեկ մարդը հազարների կհաղթի և երկուսը՝ բյուրավորների, բանի որ ձեր պատերազմը Տերն է մղելու, գործացե՛ք և մի վախեցե՛ք»: Այսպես՝ օրըստօրե սուտ և սրտի բաղձալի տեսիլքն էր պատմում և նրանք բոլորը, հավատալով նրան, տեսանող մարգարե էին կոչում: Այս խոսքերից բոլորը խաբվելով՝ զրգռեցին մեծ սպարապետ Սմբատին՝ Աշոտի որդուն, այս խորհրդին հավանություն տալու, իսկ նա ակամայից դավաճանեց իր հաստատուն և անընկճելի գաղափարներին ու գնաց այդ խաբեբա և մոլեկան մարդու հետևից: Եվ ահա Հայաստանի ամենայն նախարարները, ի մի վայր հավաքելով, իրար երդում տվին և ուխտի ապրելու և մեռնելու: Այսպես բոլորը միախառն հավաքված 5.000 մարդ դարձան, բանգի ռամիկ ժողովրդից շատերը եկան, խառնվեցին նրանց գնդին: Այսպես՝ այդ կողմերից ելան, գնացին պաշարելու Թեոդոսիոս քաղաքը, որը Կարնո քաղաքն է: Նրանք այն պաշարեցին խրամատներով ու, ողջ ձմեռային ժամանակը մարտնչելով, կռվում էին նրանց դեմ: Նրանք աշտարակներ կանգնեցին և անցքեր բացեցին քաղաքի արտաքին պարսպի կողմից, սակայն ոչինչ չկարողացան անել, բացի նրանից, որ մեքենաների բարեբան թաղաքի որոշ մարդկանց սպանեցին: Աշոտը՝ Բագրատունյաց տնից, որ Սահակ իշխանի որդին էր՝ մի խոհական հանձնարով այդ, չխիարանեց վնասակար աղետալի այդ գործին, այլ նրանց ևս խրախուսում էր հրաժարվել մոլեկան միայնակյացի վնասակար խրատներից և զգուշ լինել իրենց անձի ու ընտանիքի համար, բանգի, ասում էր. «Երիտասարդներ եք և տարիքով կրտսերագույն, գիտե՛ք, որ չեք կարող դիմադրել բազմազուլուս վիշապի զորությանը, բանի որ հզոր է նրա ուժը, զորքի անթիվ բազմություն կա նրա ձեռքի տակ ու գեղերի անչափ պաշար՝ նրա պահեստներում: Բոլոր թագավորությունները, որոնք հակառակ կեցան նրա իշխանությանը, փշրվեցին բրուտի անոթ նման, բանգի հռոմեացիների թագավորությունն էլ չկարողացավ ձեռք բարձրացնել, այլ սարսուռալով դողաց նրա առջև և չհանդգնեց դեմ գնալ տերունական կամքին: Դուք ևս անտեղյակ չեք հունաց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի – Մ.Գ.) ողջ զորության, անձնական բաշտության և զորքի բազմության ու պատրաստության մասին, սակայն նա ևս ամենևին մտքից անգամ չանցկացրեց Հայոց աշխարհը նրա ձեռքից առնել: Ահա Անուի որդի Կոստանդինը, որը, մի օր մեկնարկելով անհավոր զազմաների հետ, առյուծին սպանել էր ուլի նման, այդ նա, որ այս զորությանն ուներ, այսպես ընկճված է երկիրն ապականող չարաթյուն գազանի ահից, իսկ դուք ո՛ւմ եք ապավինել ու կամ ինչպիսի՞ զորությամբ և ուժով կարող եք նրանց անհաղթահարելի իշխանության դեմ կանգնել: Արդ, եթե հաճելի թվա ձեզ, ընդունեցե՛ք իմ խրատը, բանգի նրա մեջ ես տեսնում եմ ձեր օգուտն ու շահը և մեր երկրի անդորրությունը, բանգի այս գործը երկու ելք ունի, կամ պետք է հետ դառնաք, հնազանդվե՛ք նրանց և հանդարտ ու խաղաղ ապրե՛ք ձեր երկրում և կամ ողջ ընտանիքով փախուստով հեռանաք ձեր երկրից, լքե՛ք ու թողնե՛ք ձեր հայրերի ժառանգությունը, ձեր բնակավայրերը, անտառները, անդառնալիս ձեր հայրերի գերեզմանները, գնա՛ք ու որպես պանդուխտ բնակվե՛ք հունաց արքայի մոտ: Կամ եթե նույնիսկ անսխալապես ընկնե՛ք ձեզ նեղողների ձեռքը և դաժան մահվամբ ձեր կյանքը չտաք, ապա ես գիտեմ Իսմայելի իշխանի անստույգ բարեբան, բանգի նա չի դադարի, մինչև իր վրեժը չլուծի»: Նրանք, սակայն, չընդունեցին նրանից լսած խրատական օգտակար խոսքերը, այլ, նե՛գ խորհուրդ համարելով, բռնիժող տվին, բանգի հույժ հավատացած էին այն մոլորյալ ստապատում մարդուն, որն օրըստօրե հորդորում էր նրանց պինդ կառչել առաջադրված գործին և երկնություններ իրենց չկողմնեցնել: Այնուհանդերձ անսխտ խորհրդի նկատմամբ նրանց անուղղելի կամակորության մեկնությունը շուտով երևաց, բանգի, անսխալապես դառնալով, իրարից հեռացան: Արծրունյաց տան նախարարները՝ Համազասպն ու իր եղբայրները, ինչպես նաև նրանց զորքը մնացին Վասպուրականում, իսկ Վասակը՝ Աշոտի որդին, ինչպես նաև Ամատունյաց և Տրուսնյաց տոհմի անդամները, նույնպես այնտեղ չմնացին, երբ ոմանք Դարյունը գյուղի ամրոց-բերդում ու Մակվի ձորում և ոմանք էլ, Արագածուրի ձորում ամրացած, շրջում էին շրջակա գավառները կերակրի պետքը հոգալու համար և ապա դառնում էին իրենց ամրությունները» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

²⁰⁰⁹ «Իսկ տաքկաց զորքերը, որոնք Դվին քաղաքում էին, դուրս գալով ասպատակում էին շրջակա գավառները, ավարի էին տալիս և արյուն թափում Պտղունք, Թալին և Կողբ գյուղերում, ինչպես նաև այլ բազում տեղերում, որտեղ, սուրը գործի դնելով, շատերին դիաթավալ էին թողնում» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

«Տեր Սիոնի օրերում տեղի ունեցավ Թալինի կոտորածը, սպանվեց 700 և գերի տարվեցին 1.200 հոգի» (Ստեփանոս Տարնուցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Քրիստոսի 775 թվականին եղավ Քաղինի, Արենիի ու Թալինի կոտորածը, որտեղ սպանվեցին 700 ու գերվեցին 1.200 հոգի» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Կոտորած եղավ Քաղանում, Արենում ու Թալինում, որտեղ 700 հոգի սպանվեցին ու 1.200 մարդ գերվեցին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Տաքիկները գրավեցին ու ավերեցին Քաղինան, Թալինն ու Արենին» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

²⁰¹⁰ «Երբ գարունը եկավ, Իսմայելի իշխանը (Արաբական խալիֆության սալաֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուր – Մ.Գ.) Հայոց երկիրը ուղարկելու համար գունդ կազմեց: Նա խորասանի գնդերից ընտրի երիվարներին ու կուռ առաջադրությանը 30.000 ընտրի հեծյալներ հավաքեց և, տալով մի զորավարի ձեռքը, որի անունն էր Ամր, ճանապարհ դրեց նրան այն լայնանիստ ու հռչակավոր քաղաքից, որը շինել էր հենց ինքը՝ Աբդուլան, ապահովության համար ամրացնելով հզոր ու անառիկ պարիսպով, և որի անունն էր Բաղդադ: Տեղից շարժվելով՝ զորավարը Ատորքի կողմերով եկավ, հասավ Հայոց աշխարհը՝ խլաթ քաղաքը՝ մեծ զգուշությամբ և գեղեցիկ լավ պատրաստությամբ: Երբ քաղաք մտավ, այնտեղի բաղաբացիներից տեղեկացավ Հայոց զորքի որպիստությունը, թե բանի՞ հոգի են, որո՞նք են զորագլուխները, իրար հետ սիրով մտաբան՝ ինչ, թե՞ տարակարծիք, բացահայտե՛ք են, թե՞՝ անարի և կամ գեղեցիկ պատրաստություն ունեն՝, թե ոչ: Այս ամենը տեղեկանալով ըստ այնմ պատրաստեց իր զորքի զորագլուխներին: Աշոտը՝ Սահակի որդին, որն այդ քաղաքում էր, թշնամիների գայլաշյան մասին գեղեցեց Հայաստանի նախարարներին, որպեսզի, որտեղ էլ լինեն, ի մի վայր հավաքվեն՝ միասին ապրելու և միասին մեռնելու համար: Նրանց, սակայն, անհավատալի թվացին նրա նամակի տեղեկությունները, կարծելով, որ դավով ու խորամանկությամբ կամենում է փրկել Կարնո քաղաքը պաշարումից, որպեսզի իրեն իսմայելացոց մտերիմ ցույց տա: Այսպիսի բաներ մտածելով՝ նրանք նրա խոսքերը չընդունեցին, այլ տակավին մտածում էին իրենց նախկին ձեռնարկն իրագործել: Սրանից հետո Արծրունյաց տոհմի նախարարները՝ Համազասպն ու եղբայրները, հավաքեցին Վասպուրական աշխարհի զորքը, նույն ձևով նաև՝ Ամատունյաց տոհմի նախարարները իրենց զորքը, օգնության կանչեցին Աշոտի որդի Վասակին՝ Սմբատ սպարապետի եղբորը Բագրատունյաց տոհմից, ինչպես նաև նրա զորքը, և առաջ խաղացին Արծե՛ք ավանի վրա՝ այն հիմնահատակ բանդելու և նրա զորքը սրի բաշելու համար: Երբ հասան Արեթրանի գավառի Բերկրի գյուղ, մնացին, որ բոլորը հավաքվեն: Ուսմիկներից շատերին հրապուրելով՝ նրանք իրենց հետևից հետիոտն տարան պատերազմի: Մինչդեռ այս ծրագիրն ուզում էին իրագործել, շուտափույթ լուր հասավ Իսմայելի զորքի մասին, բանգի մեկը եկավ ու պատմեց նրանց, թե. «Իսմայելի որդիների բազմամարդ զորքը հասել է սպասում է ձեզ»: Նրան չսեց, սակայն, Արծրունյաց տեղ Համազասպը, այլ հարվածներով տանջեց՝ իբրև սուտ լուր տարածողի, իսկ ինքը, խորիստացած իր զորքով, գնաց Արծե՛ք ավանի դեմ: Երբ գյուղաքաղաքի մոտ հասան, բնակիչները խլաթ քաղաքում հայտնվեցին Ամրին Հայոց նախարարների գայլաշյան: Այդ ժամանակ նա իր զորքերի բազմության հետ առաջ խաղաց և, գալով, դարանամուտ եղավ Արծե՛ք գյուղի մոտ: Մինչդեռ Հայոց զուռը մարտնչում էր ամրոցի դեմ, դարանամուտ եղածները անմիջապես ելան թաքստոցից, թափվեցին Հայոց զորքի վրա և, փախուստի մատնելով, կոտորեցին հետևակ զորքի մեծ մասը, որ նամիկ մարդկանցից էր բաղկացած, որոնք մերկ էին, առանց գեղեթի և՛ պատերազմի մեջ անհմուտ: Սրանք, անմիջապես այդ օրվա դառն նույնիսկ հանդիպելով, անողորմ սրով կոտորվեցին, իսկ ոմանք, վախենալով անողոր ծակաբացից, գետալվե՛ք և օժկահեղձ եղան: Նախարարական տոհմերից վախճանվեցին 4 հոգի, որոնցից երեքը Տրուսնյաց տոհմից էին և մեկը՝ Ուրծա գյուղից, իսկ ռամիկ ժողովրդից վախճանվեց 1.500 մարդ: Ուրիշները, փախուստի դիմելով, հազիվ կարողացան իրենց անձերը փրկել: Այս դժոխային չար աղետը տեղի ունեցավ Հրոտից ամսի չորսին,

շաբաթ օրը: Թշնամիները հետամուտ լինելով հալածեցին Հայոց գործը մինչև այն տեղը, որ կոչվում է Տայ գյուղ և ապա դադարեցին նրանց հետապնդելուց և մեծ ուրախություն եղավ նրանց բանակատեղիում» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

²⁰¹¹ «Այն ժամանակ մեր Հայոց աշխարհը մեծ տառապանքի մեջ էր, իսկ անհավատ թշնամիները ցնծություն և հրճմանք էին ապրում: Նրանք, շունչ քաշելուց հետո, դարձյալ հարձակվեցին և Ապահունիքի միջով ուղղվեցին դեպի արքունի պողոտան, որից հետո, հասնելով Բագրևանդ գավառի Արմին գյուղը, այնտեղ բանակ դրեցին գետի եզերքում, որը նրա միջով է անցնում: Նրանց հետ կային զինագործներ՝ ամեն տեսակ զենքերի արհեստավորներ, որոնք պատրաստում էին պատերազմի զենքեր ու սարքեր: Այն գործը, որ Կարնո բաղաթն էր պաշարել, բնակիչներին հուսահատության էր հասցրել, բանգի սաստկացել էր բաղաթի սովը և նրանք ստիպված պատրաստվում էին բաղաթը հանձնել, սակայն, երբ հայկական զինի պարտության լուրը հասավ Կարնո բաղաթ, այն ժամանակ Հայոց պատերազմող գործերը հուսալքվեցին և բաղաթի պաշարումը վերացրին: Նրանք, թեպետև կարող էին հուսացնել կողմերը մեկնել և իրենց անձերը փրկել կեղեքիչների չարատեղ ապիրատությունից, սակայն լավ համարեցին իրենց անձերի մահը, բան մեր երկրի կորուստը և Զրիստոսի եկեղեցիների անպատկությունը տեսնել: Այսպես մտածելով, թեկուզ և սակավաթիվ էին, բան թշնամիները, նրանք ինքնակամ հոծարությանը դեպի տառապանք դիմեցին: Եվ այսպես, հավաքելով իրենց զնդերը, որոնք 5.000 հոգոց էին բաղաթացած, նրանք հեռացան Կարնո բաղաթից և անցան Բասենի սահմանը՝ դեպի Բագրևանդ գավառը: Հենց որ անցան Արածանի գետը, նախապես իրենց աղիւը և երիվարները երկու ասպարեզ հեռու թողնելով, իրենք հետիոտն, զայրագին պատրաստվեցին թշնամու հետ պատերազմի և սրտի արիությանը թշնամու վրա հարձակվեցին: Թշնամիների զնդերը նույնպես ելան նրանց դեմ բազում պատրաստությամբ: Արեգասը ծագելուն պես պատերազմը սկսվեց: Երբ իրար բախվեցին, նախ Հայոց գունդը ուժգին, բազում հարվածներ տվեց և, թշնամիներին փախուստի մատնելով, շատերին սատկեցրեց: Կրկին ուժ առնելով, սակայն, նրանք փախուստից հետ դարձան և, զայրագին ցասմամբ դիմարդելով, արհավիրքով լցրին ռամիկ ժողովրդի բազմությունը, փախուստի մատնեցին նախարարներից ու հեծյալներից ունանց և նրանց հետ եղած ռամիկներին, բանգի, նրանցից շատերին սպանելով դաշտերի վրա փռեցին: Այդ ժամանակ բաջահաղթ նահատակները, թեպետև սակավաթիվ էին չարաշուք ոտիների մեջ, սակայն դառնալուց օրհասական ռուպեղի անի չմատնվեցին, այլ, բոլորը միահամուռ հավաքվելով, իրար բաջալեղում էին հետևյալ խոսքերով: «Բաջությանը մեռնենք մեր աշխարհի և մեր ազգի համար, թող մեր աչքերը չտեսնեն մեր սրբարանների և մեր Աստծո փառավորման վայրերի ոտից կոխան լինելն ու պղծվելը, այլ թշնամիների սուրը թող նայի և առաջ մեր դեմ ուղղվի, ապա անեն, ինչ կկամենան: Մեր անձերը զոհենք ճշմարիտ հավատի փոխարեն և ոչ թե երկրպագի կյանքի սիրուն, բանգի այս ժամանակավոր մահվան դիմաց կա հավաքական կյանք»: Այսպես իրար բաջալեղելով՝ նրանք իրենց աչքերն ի բարձունս կարկառեցին և բարձրալույս օգնությամբ էին հայցում, ասելով. «Աստված, քո հայացքը մեզ ուղղիր և փութա մեզ օգնության: Թող մեծապես ամաչեն նրանք, որ մեր անձերն են ուզում զոհել, իսկ մենք, Տեր, քո անունն ենք արտասանում մեր ներդրության մեջ և քո անունն ենք փառավորում մեզ պաշարող անձկության մեջ, բանգի, ահա , մեզ շրջապատված են պահում չարերը, որոնց թիվ չկա և մահվան երկուսն էլ մոտենում մեզ»: Այս և դեռ ավելի աղերասկան խոդրանքներ ու փախազգեցի մաղթանքներ էին մատուցում Բարձրային: Մրանից հետո, դարձյալ գորհալույս վերնալույսի օգնականությամբ, նրանք հետ վերադարձվեցին նախապես ընդունված որոշումից, թեև 1.000 հոգոց ավելի չէին 30.000 հոգու դիմաց: Եվ, ինչպես հենց թշնամուց իմացանք, հայերը, ասում են, իրենց հետ մարտակից ունեին հրեշտակների բազմությունը, որոնք մարդկային կերպարանով երևացել էին թշնամիներին: Նրանք հավաստում էին նաև, որ տեսնում էին երեցների ու բախանների, որոնք, ավետարաններով, մոտենում ու խնկով առջևից երթալով, բաջալեղում էին նրանց: Հայերը, անհավ կոտորելով, վրեժխնդիր էին լինում թշնամուց, մինչև որ նրանց ձեռքերը միանգամայն հոգնեցին զենքերի ծանրությունից: Այդ ժամանակ ոմանք, առանց զենքի մնալով, ընկան նրանց ձեռքը և, իսկույն հրաժեշտ տալով մեղանգական կյանքին, դիմեցին հանդերձյալ հույսի ակնկալությանը: Այդ երանելի և բաջ նահատակները հետևյալ զորագլուխներն էին՝ Բագրատունյաց տնից Սմբատ սպարապետը և նրա բարձակից ու նիզակակից Սահակը: Մամիկոնյան տնից Մուշեղ զորավարը և Մամիկոնյան տեր Սամուելը՝ մատաղահասակ և գեղեցկությամբ առույգ, որը մեծ սպարավազների աներձագն էր, Գնունյաց տնից Ղաշույն Վահանը, ինչպես նաև բազում նախարարներ ու ռամիկներ, որոնց մեկ առ մեկ անունով հիշել չեմ կարող: Մոտ 3.000 հոգի ընկան, որոնց մահը սրտաճնկի էր ու վախճանը՝ անագորույն, և հողը նույնիսկ բալկական չէր պատկանում չէր պատերազմի թշվառ զոհերի դիակները թաղելու համար, այլ ընկած էին բաջօթյա վայրում՝ արևի ու փռու, անձրևի և հողմերի սրրիկի դիմաց: Այն ժամանակ սաստկացավ հաճախակի ողբն ու կոծը Հայոց աշխարհում, բանգի մեծ առաջնորդները և պատվական զորագլուխները միանգամից վերացան և ողջ երկիրը, խոր տխրությանը վարակված, մեծապես կոծում էր և որոշում հոր ու բաջ նախամարտիկների վախճանը, որոնք, օգնականությունից զուրկ մնալով, մատնվեցին զազանաբար ու անողորմ թշնամու ձեռքը: Մարդիկ իրենց ներդրության մեջ իշխում էին նաև պաշտպան Աստծուն, որի ողորմությունը սկզբից էլ պահել է մարդկային ազգը և մանավանդ իր անունը փառաբանողներին, և հայցում էին նրա հոգատար ներողամտությունը, որպեսզի այս աշխարհի կյանքում տարակուսյալներին և հուսալքող եղածներին զորավազ լինի, բանգի Արժեք ավանդում պատահած աղետից հետո, ահա, վրա հասավ այս չարիքը նույն Հրոտից ամսի 14-ին, երկուշաբթի օրը: Առավել ևս դժոխակ էր ներդրությունը նաև այն պատճառով, որ ննջեցյալների նույնիսկ համարձակորեն լալու և ողբալու հնարավորություն չկար, ոչ էլ իրավունք՝ իրենց տներում սգո հաց կտրելու կամ վախճանյալներին գերեզման դնելու» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 34):

«Հայերը, խաբվելով մի մեկնակցից, որը սուտ տեսիլներ ու երազներ էր պատմում և ասում, թե Իսմայելի ժամանակները վերջացել են, Մուշեղ ու Սմբատի գլխավորությամբ հավաքվեցին մոտ 5.000 մարդ և մարտնչեցին 30.000 հոգու դեմ: Կոտորվեցին 3.000 հոգի, սպանվեցին նաև Մուշեղն ու Սմբատը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 39):

«Զրիստոսի 775 թվականի գաղտնի օրերին Մուշեղ Մամիկոնյանը Սամուելի ու իրենց Հայոց ազատագրումը գործով կոտորվեցին խմայելիցներին կողմից» (Սամուել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Մուշեղ Մամիկոնյանն ու Սամուելը հայոց այլ ազատամու հետ գաղտնի օրերում արաբների կողմից կոտորվեցին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Տաջիկները Մեծ պատի օրը պանեցին Մուշեղին, Սամուելին և հայոց այլ իշխանների» (Մխիթար Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Այդ ժամանակ էլ հենց զոհվեց Մուշեղ Մամիկոնյանը իր ազատագրումը՝ ընկնելով մահմեդականների ձեռքով» (Միսենոս Երևանցի «Ջամբո», գլուխ 2):

«Ինձ պատմել է Մուհամմադ իբն Իսմայիլը, լսելով ծերունիներից, թե Եգիպտոսի իբն Ուսայդ (Արմինիայի ոստիկան Եգիպտոսի իբն Մագիադ աւ-Սուլայմի - Մ.Ֆ.) և Բաբբար իբն Մուսլիմ (Արմինիայի ոստիկան Բաբբար իբն Մուսլիմ ալ-Ուկայլու (770-771) - Մ.Ֆ.) կառավարիչների հանվելուց հետո Հասան իբն Կահթաբայի (Արմինիայի ոստիկան Հասան իբն Կահթաբային - Մ.Ֆ.) կառավարչության շրջանում Հայաստանի ժողովուրդն ապստամբեց: Նրանց պետն էր Մուշեղ ալ-Արմանին: Մանսուրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը - Մ.Ֆ.) օգնական գործ ուղարկեց, որի հրամանատարն էր Ամիր իբն Իսմայիլը: Հասանը կոչվեց Մուշեղի դեմ, որը սպանվեց ու նրա գործը ցրվեց: Հասանի գործերը հաջող զնացին և նրա անունով էր, որ կոչվեց Հասան գետը Բայլականում, այն այգին, որը կոչվում է Հասանի այգի և Հասանիյա կոչված կալվածքները Պարտավում» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Հայաստանի ժողովուրդն ապստամբեց Հասան իբն Կահթաբա ալ-Թայի (Արմինիայի ոստիկան Հասան իբն Կահթաբային - Մ.Ֆ.) կառավարչության ժամանակ: Եգիպտոսի իբն Ուսայդի (Արմինիայի ոստիկան Եգիպտոսի իբն Մագիադ աւ-Սուլայմի - Մ.Ֆ.) հանվելուց հետո Մանսուր խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրը - Մ.Ֆ.) օգնական գործ ուղարկեց Ամիր իբն Իսմայիլի հրամանատարությամբ: Հասանը հաղթեց Մուշեղին, որը հայերի գլխավորն էր, ցրեց նրա գործը և դրությունն էր օգտին կարգավորեց: Նրա անունով է Բայլականում Հասանի գետը և Հասանի այգին Պարտավում, ինչպես նաև Հասանիյա կոչված կալվածքները» (Իբն ալ-Ֆակիհ «Գիրք երկրների մասին»):

²⁰¹² «Այս Մահմեդը բազմաբանակ գործ պատրաստեց, սարքեց և եկավ հայոց աշխարհի վրա: Եկավ, հասավ Արարատ նահանգը և առաջին հերթին գրավեց Դվին բաղաթը, իսկ այնտեղից էլ շրջվեց դեպի Վասպուրականի կողմը: Իսկ Դերենը նրան ընդառաջ ուղարկեց ոսկե և արծաթե թանկարժեք իրեր, ձիեր ու ջորիներ և ասաց. «Մի ավերիր իմ երկիրը», սակայն նա չկամեցավ լսել, այլ շատ անարժան խոսքերով անարգեց պատգամաբերին ասելով. «Դու Բաղդադի տնից շատ գանձ ես տարել: Այժմ ես կամենում եմ գալ, նստել քո արքունի բաղաթում, որ Վան է կոչվում, և կհանեմ քեզ քո Վասպուրական երկրից ու կտամ դա Տաճատ Անձանցուն, որովհետև նա սիրում է ինձ»: Եվ երբ Դերենն այս լսեց, հավաքեց իր հեծելազորը՝ մոտ 3.000 ձիավոր և 2.000 հետևակ, ու գնաց Գառնի գավառ՝ նրան ընդառաջ, իսկ նա գալիս, իջնում էր այն սարից, որ Ոսկեգետնի են կոչում: Եվ ահա Դերենը, կանգնելով նրա դեմ, հարվածեց ու շփոթեցրեց նրանց, իսկ Մահմեդը, երբ այդ իմացավ, ամրապնդվեց ու ջանաց դիմարդել, բայց չկարողացավ: Վասպուրականցիները կոտորեցին տաջկաց գործերի բազմությունը և վերջինս փախստական դարձած գնաց ու ապաստանեց Բերկրի ամրոցում, իսկ Աբուհարապը, որ Բերկրիի տերն էր, ընդունեց նրան: Իր հերթին Դերենը գրավեց Մահմեդի ձիերն ու գործերի զինամթերքը՝ նրանց շատերին ստիպելով ու մեծ հաղթությամբ վերադառնալով» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Իսկ թշնամիները, ասպատակ ստիպելով Բագրևանդում և նրան սահմանակից գավառներում, մեծ տաճկապ պատճառեցին երկրի բնակիչներին: Նրանք համառորեն մտածում էին աղոթքի տաճարները կործանել և ապականել Զրիստոսի եկեղեցիների սրբությունը: Խորտակում էին Զրիստոսի պայծառացյալ խաչի նշանը, որն իբրև ասպվեն և իովանի կանգնեցրած էր եկեղեցիների ելքի ու մուտքի առջև, համազո երրորդությանը

երկրագնդում համար, և դրանք հրկիզելով մեջտեղից վերացնում էին: Նրանք կատաղի դաժանությամբ էին վարվում քահանաների, միայնակացների և նրանց պաշտոնակիցների հետ՝ նրանց համարելով պատերազմում զոհված ապստամբների առաջնորդներ: Չանագան տեղեկում հափշտակում էին եկեղեցու սպասքը և, Աստծո սրբերի նշխարները վերցնելով, ավարի էին տալիս: Երբ անօրեն գործերը ուռճացան Չայոց աշխարհի ավարից, ելան ամրոցների դեմ: Նրանք նվաճում էին ամրություններում ապաստանածներին, կոչ էին անում խաղաղության և, երթված գիր տալով, իջեցնում էին ամրոցներից: Եվ ահա Ամր գորավարը, կարծես պանծալի և քաջ հաղթություն տարած լինել, թողեց, գնաց Չայոց աշխարհից, անցավ Պարսից աշխարհը՝ կամենալով հանդիպել Իսմայելի իշխանին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրին - Մ.Ֆ.**), որպեսզի իր հավատարիմ ծառայության փոխարեն վարձատրություն ստանա, սակայն նույն ժամանակ նրա վրա իջավ իրավադատ Աստծո դատաստանը և նա Պարսից երկրում սատակեց» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 35):

²⁰¹³ «Բայց կրտսեր որդին չկամեցավ անսալ իր հոր (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրին - Մ.Ֆ.**) ծայրին և, առնելով գանձ, ծիեր, ջորիներ, ծառաներ ու աղայիկներ, ելավ, գնաց և հասավ Անձևյաց երկիրը, այն տեղը, որ կոչվում է Շահաստան: Նա բանակեց այնտեղ՝ Շահաստանի դաշտում: Եվ ահա Տաճատին իմաց տվեցին ու ասացին. «Շատ գործեր են եկել ու բանակ դրել Շահաստանում»: Տաճատը հեծավ ծին ու սակավ մարդկանցով գնաց տեսնելու, թե ովքեր են այդ երևացած հեծյալները: Այդ ժամանակ արթալորդին, հեծած իր երկվարը, որս էր անում լեռան վրա: Մի կողմում հանդիպեցին միլյանց, և արթալորդին ծիարձակ եղավ: Եվ ահա Տաճատի մարդկանցից մեկը հարվածեց նրան ինքանի սուր ծայրով ու սպանեց: Երբ Տաճատն իմացավ, որ սպանվող արթալորդն է, վախեցավ, բայց հետո վեր կացավ ու առավ այն գանձը, որ թողել էին, իսկ արթալորդու գործերը փախան թողնելով ծիերը, ջորիներն ու ողջ ունեցվածքը: Դրանից հետո Տաճատը առավ իր ողջ ունեցվածքն և գնաց, ամրացրեց իր բերդի ամրությունները: Նա իր ծառաներին ու հավատարիմներին տեղավորեց իր բոլոր բերդերում, իսկ ինքն, իբրև փախստական, գնաց ռուսաց երկիրը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Ամրը չարաչար ցավերով տանջվելով սատակեց և ըստ արժանվույն ստացավ վրեժխնդրության հատուցումը, քանզի նրա ծնեբով թափված անձեղ արյան փոխարեն իրավացիորեն մեղավորը արյուն թափվեց, թեպետ և ոչ մարդկային սրով, այլ՝ Բարձրյալի հրամանով, աներևույթ սրով, որն ամեն սրից հասու է, ազդու, թափանցող գորությանը և ծակում է հոգին, շունչը, հոդերն ու ուղեղները: Այդ սրով Տերը իր որդիների արյան վրեժը լուծեց և իր ատելիների հատուցումը տվեց, սրբեց իր ժողովրդի երկիրը, ինչպեց իր ժողովրդին, նրանից հեռացրեց ժողովրդի խրատի գավազանը և մարդիկ նորից ապահով եղան իրենց բնակավայրերում» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 35):

²⁰¹⁴ «Երբ Բաղդադի արքան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին - Մ.Ֆ.**) իմացավ իր որդու մահվան մասին, որին սպանել էր Տաճատը, մեծ գործ ուղարկեց, ավերեց և հրի մատնեց Անձևյաց երկիրը, սակայն ամրոցները գրավել նրանք չկարողացան» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²⁰¹⁵ «Եվ հաջողություն ունեցավ իբն Յուսայթը, որը Մաայուֆ իբն Յահային ուղարկել էր Ռում արշավանքի: Սա հարձակվեց Չադասի լեռնանցքից և քաշվելով վերադարձավ Դարբ ալ-Ռահիբից» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Մարաշ կառավարիչն էր Իսա իբն Ալին, որն այդ տարին արշավանք էր կատարել» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի Վակայի որդի Սուլաման Ռոմանոսիա ներխուժեց և գերիներով վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²⁰¹⁶ «Պատմել էր Մուհամմադ իբն Սաալը, վերցնելով Վակիդիից, թե Միքայելը 80.000 հոգով Դարբ ալ-Չադասից հարձակվեց, եկավ Մարաշի Ամլը, մահմեդականներից մեծ բազմության կոտորեց, վառեց, գերեվարեց և կանգ առավ Մարաշի դռան առջև: Այդ ժամանակ քաղաքի կառավարիչն էր Իսա իբն Ալին, որն այդ տարին արշավանք էր կատարել: Միքայելի դեմ ելան Իսայի մարդկաները, քաղաքի բնակչությանը և ռազմիկները ու խփեցին քարերով և նետերով: Սա նահանջեց, բայց երբ քաղաքից հեռացել էին, հարձակվեց նրանց վրա և Իսայի մատակներից 8 հոգու սպանեց, իսկ մնացածները պատապարվեցին քաղաքում և դռները փակեցին: Նա պաշարեց նրանց, ապա հեռացավ ու հասավ Պիրամուս գետը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի Մուհամմա իբն ալ-Վալիդը ամառային արշավանք կատարեց Ռումի երկիրը և կանգ առավ Դաբիկում: Ռումները Միքայելի առաջնորդությամբ 80.000 հոգով ելան, եկան Մարաշի Ամլը, կոտորեցին, գերեվարեցին և ավարի տվին: Միքայելը եկավ ու պաշարեց Մարաշը: Ծակատամարտ եղավ և մահմեդականներից շատերը սպանվեցին: Մարաշի բերդում գտնվում էր Իսա իբն Ալին: Ռումները հեռացան Պիրամուս գետը: Ըուրը հասավ Մահդի խալիֆային (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին - Մ.Ֆ.**), որը զայրացավ ու պատրաստվեց Ռումի դեմ արշավանքի, ինչպես կհիշենք Չիջրի 162 թվականին: Այս պատճառով մահմեդականները ամառային արշավանք չունեցան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁰¹⁷ «Այդ ինդիկտիոնի 13-րդ տարվա օգոստոս ամսին Կոնստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը - Մ.Ֆ.**) արշավեց բուլղարների դեմ: Աստծո ցափմամբ, սակայն, նրա աճուկը սաստիկ աժոխացավ, նա հիվանդացավ բժիշկների անձանդի հիվանդությամբ և ունեցավ շատ բարձր ջերմություն, որից նեղվելով, ստիպված զինվորների ուսերի վրա դրված պատգարակով վերադարձավ Արկադիոսպոլիս: Այնտեղից նա եկավ Սիլիսմոլիս, նավ խտեց և ինդիկտիոնի 14-րդ տարվա սեպտեմբեր ամսի 13-ին, հասնելով Ստրոնգիլոս բերդը, խելանդիոնի մեջ չարաչար մահվամբ վախճանվեց, աղաղակելով ու ասելով, թե. «Դեռ կենդանի՝ անմար հոր մատնվեցի»» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²⁰¹⁸ «Երբ խոճուկները տեսան, որ այս բացահայտ թալանը չի դադարում և այս հարկահավաքները չունեին ոչ ամոթ ու ոչ էլ երկյուղ աստծուց, որ բոլոր թշվառությունների նախապատճառը հաշիվ չէր պահանջում նրանցից այն չարագործությունների համար, որ նրանք շարունակ կատարում էին երկրում, ապստամբեցին: «Մենք տալիս էինք», - ասում էին նրանք, - «և մեզ, և մեր հարևանների համար, մենք վճարում էինք մեր հարկը և նույնիսկ այն, որ մենք չպիտի մուծեինք: Ախր է՛ր պիտի կշռանան նրանք մեր մտով: Մենք այլևս ոչինչ չենք տա, քանի որ չգիտենք, որտեղից վերցնենք, որպեսզի տալեք»: Երբ կուսակալը այս լսեց, նա խիճեց բռնուցքով, կրծոտացրեց ատամները և, նմանվելով առյուծի, արյան ծարավ գգաց: Նա հավաքեց նրանց դեմ քաղաքի բոլոր ոճրագործներին և մարդասպաններին, որից հետո հանցագործն է արյան ծարավ մարդկանց հետ միասին ուղարկեց իր տեղակալին՝ երկրի մեծամեծներով և զարշելի ու անգուրջ գյուղացիներով: Նա հասնազուղացիներից կազմեց մի բազմամարդ գործ՝ զինված նիզակներով ու պարսատիկներով, որից հետո գնաց նրանց դեմ: Գյուղացիները, սակայն, իրենց կողմից մեծ վնաս պատճառեցին բոլոր մարդասպանների և գողերին, որոնք նրանց մեջ էին գտնվում, ու նրանց հարապատերիս այնպիսի չարիք հասցրին, որ լեզուն ի վիճակի չէ այն նկարագրելու» (Դիոնիս Տել-Մահրաջի «Տարեգրություն», մաս 4):

²⁰¹⁹ «Այն տեղը, որտեղ խոճուկություն առաջացավ, գտնվում էր լեռներում՝ հյուսիսային շրջանում: Այն կոչվում էր Տուսիս: Այս շրջանի ժողովուրդը բաղկացած էր ասորիներից և արտիացիներից, որոնք բաժանած ունեին իրար միջև այս շրջանը, այսինքն՝ Չորրորդ Չայթը: Այս շրջանում գտնվում էր մի վայր, որտեղ արդյունահանվում էր կապար, արծաթ և այլ երկաթահանքանյութ: Մեծ աղետը, որ տարածվել էր ամբողջ այս երկրում, պատճառ եղավ նրան, որ մարդիկ այսպիսի մեծ բանակությամբ երկրակալներ էին այնտեղ, որտեղ գտնվում էր կապարը: Արդյունքում այդ շրջանը ընդարձակ ճամբար դարձավ և թագավորը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մանսուրին - Մ.Ֆ.**) այնտեղ կուսակալ էր նշանակել: Ամեն տեղից մարդիկ գալիս էին այս շրջանը և փորում էին մեծ ու խորը հորեր՝ պողպատ որոնելու նպատակով: Գյուղացիական գործը ուղղվեց այնտեղ, որը մենք նշեցինք: Չորակալները ուզեցին այն ռազմատուգանքի ենթարկել, սակայն պարսկական կուսակալները չուզեցին համաձայնվել: «Գյուղացիների մեծ բանակությունը», - ասում էին նրանք, - «ծեր երկրին են, նրանք են հարկերի վճարողները»: Այսպիսով՝ նրանց համոզելը միանգամայն անհնարին էր և նրանք սկսեցին կատաղությամբ պատրաստվել կռվի՝ կողոպտելու այն ամենը, ինչ-որ հակառակորդին էր պատկանում: Պարսիկները հրամայեցին նրանց, որոնք ճամբարում էին գտնվում, պատրաստվել կռվի և չթողնել հակառակորդին իրենց մոտ, որպեսզի ոչնչացնան չենթարկվեն...: Իսկ երբ կողմը, որը ճամբարին չէր պատկանում, հարձակվեց նրանց վրա և սկսեց նրանց կոտորել, կապարի հանքերում աշխատողները, հակառակորդի սրից ազատվելու համար, փախուստի դիմեցին: Զանի որ դեռևս ծնեմ էր, ծյունը հաստ շերտով ծածկել էր այս վայրը, սառույցը նույնիսկ ծածկել էր հորերի բերանները, որ ճանաչել չէր կարելի՝ հալած ծյունով լցված լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Շատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկերներին, որոնք խեղդվեցին կամ սպանվեցին, նրանք նրանց հորերից չհանեցին՝ հողին հանձնելու համար, իսկ եթե պատահականորեն նրանցից որևէ մեկին դուրս էին հանում, նրանից հագուստը հանում էին և թողնում լինելու պատճառով: Այդ պատճառով, ահա, փախուստի միջոցին շատերը թափվում էին այդ հորերի մեջ, որտեղ նրանց մեծամասնությունը խեղդվում էր և կործանվում դրանց խորքերում: Ծատերը կործանվեցին նաև սրից, թշնամին չէր խնայում նրանց և կողոպտում էր, ինչպես և ամբողջ ճամբարը: Երիտասարդները չէին խնայում նույնիսկ իրենց ընկ

տեղերը: Բացի այդ նրանք անամոթ կերպով բռնաբարում էին կանանց և դուստրներին՝ դուստրների և կանանց ներկայությամբ: Նրանց գլուխ կանգնած անգամը կարգադրեց, որ որևէ մեկի կողմից հափշտակվածը իրեն է պատկանում, այնպես որ թե այդ անգամը, թե նրա հետ միացած ավագանները կարող էին կատարել և բավարարել իրենց մոլեգին և ագահ իղծերը: Գյուղացիները և նրանց պարագլուխները ավելի անողորմ երևացին, բան հեթանոսները, և ոչ մի կարեկցություն չցուցաբերեցին հանդեպ իրենց եղբայրների՝ նենգորեն վերաբերվելով դեպի ամենքից հարգված սրբությունները: Այս ավագանները ոչնչացրին մարդկանց տնտեսության բոլոր առարկաները, այրեցին ամբողջ փայտեղենը, ջարդեցին կավե բոլոր ամանները, զավթելով պղնձե և երկաթե բոլոր իրերը: Նրանք չխնայեցին ոչ անկողին, ոչ դռներ, ոչ անոթներ, ոչ լազաններ՝ ամեն ինչ ենթարկելով հրի: Նրանք փշոտեցին սափորները, գինու ամանները, կաթսաները և կուծերը: Խմելով այս անոթներից որքան կարելի էր՝ ապա մնացածը նրանք ամբողջովին թափում էին հողի վրա, իսկ եթե ամանը հողում էր թաղված և հնարավոր չէր այն կտրել, նրանցից մեկը, վերցնելով լիզակը, տակը ծակում էր և գինին թափվում էր հողի մեջ: Նույնը նրանք կատարեցին և մեղրի նկատմամբ՝ ուտում էին որքան կարող էին, իսկ մնացածը գետնի վրա էին թափում: Նրանք ջարդեցին մեղվափեթակները ու թափեցին այն դեպի ջուրը, ուստի և բոլոր մեղունները կոտորվեցին: Նրանք համարձակություն ունեցան կատարել այս սատանայի դրոշմաբեր, որը նրանց գծագրեց ուղին, որի շնորհիվ նրանք իրենց միջև եղած հեթանոսներից վատթար եղան: Նրանք համարձակվում էին ուտել միս և պանիր սուրբ պահոց օրերին և կատարեցին բազում այլ անօրեն գործեր, այնպես որ, երբ մեզ լուր հասավ նրա մասին, թե ինչ կատարեցին նրանք իրենց հարազատների հետ, մենք մեծ վշտի մեջ ընկանք, սկսեցինք լալ և մեծ անհանգստություն զգացինք՝ տեսնելով թե որ աստիճան և կարող սատանան գայթակղեցնել մարդկանց: Նրանք համարձակվեցին նույնիսկ ոտնձգություն անել եկեղեցու նկատմամբ, որը նրանք կողոպտեցին, նրանք հափշտակեցին եկեղեցական գրքերը և աստվածապաշտության բոլոր իրերները: Զանի որ նրանք իրենց կանանց փակել էին եկեղեցում, հեթանոսները հենց իրենք ներս էին մտնում այնտեղ և այնտեղ բռնաբարում կանանց՝ տաճարների մեջ: Նկարագրված աղետները տեղի ունեցան այս վայրում: Նրանք բռնեցին կանանց, որոնք մարդասպանների պես շղթայված էին, հավաքեցին ամբողջ տավար-ոչխարը և իրենց հետ տարան: Նրանք այսպիսով անցան բազմաթիվ գյուղերով՝ բռնելով գյուղացիներին, կողոպտելով և իրենց հետ տանելով բնակիչներին» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Տարեգրություն», մաս 4):

²⁰²⁰ «Լուրը հասավ Սուլամա իբն ալ-Վալիդ ալ-Աբսիին, որը Դաբիկում էր և Դիբրի 161 թվականին ամառային արշավանք էր կատարել» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) մեծ զորքով Ռոմանոսիա ուղարկեց Աբբասականին, ծխի օգնությամբ բացել տվեց Կասիս կղզիի բարայրը և, այնտեղ գտնվողներին գերելով, վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²⁰²¹ «Մահդիի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) խալիֆայության օրոք Աբդ ալ-Սալամ իբն Յաշիմ ալ-Յաջարին Դիբրի 160 թվականին ապստամբեց Բաջարմայում և եկավ Սծբին, ուր կառավարում էր Մինիալ իբն Ռաբան իբն Կինան ալ-Զիլաբին Ջաաֆարիների տոհմից, որը հարկերի վերակացու էր: Աբդ ալ-Սալամը 20.000 հոգու կազմով գործ ուղարկեց, սակայն չկարողացավ գրավել: Ապա եկավ Ռաս ալ-Ալն, ուր Յաշիմը մարդիկ դիմադրեցին նրան» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

²⁰²² «Դրանից հետո Աբդ ալ-Սալամը եկավ Ամիր, ուր նրան դիմադրեց Իսա իբն Սուլա ալ-Խորասանին և Աբդ ալ-Սալամի մարդիկ պարտվեցին: Դետո, սակայն, նա ասաց. «Ալլահը վկա, ձեզանից վրեժ եմ առնելու, բանգի դուք անհավատ մարդիկ եք, հարձակումից փախչում եք և չունեք բազմություն» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

²⁰²³ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) օրոք Դիբրի 159 թվականին ռումները եկան Սամոսա, շատերին գերեվարեցին, սակայն նա ուղարկեց իր մտալի Սադիին, որը փրկեց մահմեդականներին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ը (775-780) – Մ.Ֆ.) զորք առաքեց Միջագետք և, հանելով այնտեղից հայ ու ասորի քրիստոնյաներին, բնակեցրեց նրանց Թրակիայում» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

²⁰²⁴ «Նրանք հետ եկան Ամիր և ահա Իսայի մարդիկ պարտվեցին: Աբդ ալ-Սալամը հարձակվեց, մենամարտեց և սպանեց նրան» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

²⁰²⁵ «Դիբրի 226 թվականին Սուլում կռիվ եղավ և մահ» (Դիոնիս Տեյ-Մահրացի «Ժամանակագրություն»):

²⁰²⁶ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) օրոք Դիբրի 160 թվականին արշավեց Սուլամա իբն ալ-Վալիդ ալ-Աբսին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ամառային արշավանքի իրականատարն էր Սուլամա իբն ալ-Վալիդ իբն ալ-Կասկա իբն Խալիդ ալ-Աբսին, որը ավար վերցրեց ու գերեվարեց» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

²⁰²⁷ «Այդ տարի ռումները եկան ալ-Յադաս և բանդեցին նրա պարիսպը» (Իբն Խալիդ «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Միջայել պատրիկը Դադասի լեռնանցքի կողմից հարձակվեց ու հասավ Դյուրկանա լեռնանցքը, հաղթեց բնակիչներին, ապա եկավ Անգուրան գյուղը, կոտորեց, գերեվարեց ու կրակով այրեց» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

²⁰²⁸ «Այդ տարի Սուլուման, հաստատվելով Դաբեկոնում, ապստամբություն բարձրացրեց: Լևոն կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ը – Մ.Ֆ.) հռոմեացիների զորքերն ուղարկեց: Ասորիք մտան 100.000 հոգի, որոնց գլխավորում էին Թրակեսիոնի գորավար Միջայել Լախանորակոնը, Ամատոլիկոնի գորավար, հայագի Արտավազը, Բուկելլարների Տաճառը, Արմենիականի Վարագադիրը և Օպիկիոնի Մուտեալի որդի Գրիգորը: Նրանք պաշարեցին Գերմանիկան, որտեղ գտնվում էր Մահդիի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) հորդեբայր Իսե իբն Ալին, ձեռք գցեցին նրա բոլոր ուղտերին ու, Գերմանիկան գրավելու վրա էր, երբ Իսե իբն Ալին նվերներով համոզեց Լախանորակոնին թողնել ու հեռանալ բերդից: Եվ ահա նա գնաց երկիրն ավարի առնելու: Գերի վերցնելով հերձվածող ասորի հակաբեկներին՝ նա դարձավ բերդը վերադարձավ: Այդ ժամանակ Սուլաման Դաբեկոնից գործ ուղարկեց՝ ելիկների, որոնք պատերազմեցին հռոմեացիների դեմ: Պատմում են, որ ամարտի դաշտում ընկան հինգ ելիկ և 2.000 արաբ: Նրանք ուրբաթ օրը վերադարձան, երբ մուտք էին գործել կիրակի օրը: Կայսրը, Սոֆիանոն իր որդու հետ զանիկ բազմած, տոնեց մայիսը: Նրանց առջևով անցան հաղթական զորավարները: Կայսրը ասորի հերձվածողներին Թրակիա տեղափոխեց և այնտեղ բնակեցրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Իսկ ինքը՝ Մահմետը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.), սկսեց սպառնալ հունաց իշխանությանը: Նա, զորք հավաքելով, գորավար Լեանակեց իր եղբորը, որի անունն էր Աբբաս, և նրան առաքեց հունաց աշխարհը, բանգի նույն տարում, երբ սատակեց Աբդալան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Ջաֆար ալ-Մամուրի – Մ.Ֆ.), վախճանվեց նաև Կոստանդին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին V-ը – Մ.Ֆ.), և նրա որդին Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ը – Մ.Ֆ.) փոխանորդեց իր հորը: Ու մինչդեռ նա մտածում էր զորքով հունաց աշխարհն ասպատակել, արքան շուտափույթ բազում զորք առաքեց Բասանաստանի վրա, որը Բիշան է կոչվում: 2 որդի վրա նա երեք զորավար Լեանակեց, որոնցից երկուսը Դալաստանի նախարարներից էին՝ մեկի անունը Տաճառ էր՝ Անճանցայ տիկ, և երկրորդին Արտավազը՝ Մամիկոնյան տիկ: Մյուսը հունաց զորավարներից էր: Բազում զորքով առաջ խաղալով՝ նրանք հասան Կիլիկիայի և Բիզանի կողմերը և, երկրում ասպատակ սփռելով, բազմաթիվ բաղաձեր, զավառներ, գավառներ ու գյուղեր գրավեցին: Նրանք, որոնք իրենց դեմ դուրս եկան, մանր փռչու նման փշոտեցին և իրենք, առնելով խառնիճաղանք բազմություն, գերեվարեցին, իսկ գերյալների թիվը, որոնց բռնելով տարան Դունաց աշխարհը, ասում են, թե 15 բյուրից ավելի էր: Եվ ահա նրանք գնալով ներկայացան Դունաց կայսր՝ բազում ավարով հանդերձ: Լևոն կայսրը շատ գովեստներով ընդունեց իր զորքը ու մեծամեծ պատիվներ ընծայեց իր զորագլուխներին: Եվ այդ տարին դադար տվեցին» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 37):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) օրոք Դիբրի 161 թվականին արշավեց Իսա իբն Ալին, որին պատահեց ռումները գործը և պաշարեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Դետո Միջայելը եկավ Սարաշ, ուր Իսա իբն Ալին կայազոր էր դրել: Նրա դեմ դուրս եկավ Սալիմ ալ-Բուրնուսին ու կռվեց, սակայն ոչ մի արդյունքի չհասավ» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Սուլամա իբն ալ-Վալիդ ալ-Աբսին մեծ հեծելազորք ուղարկեց, որը, սակայն, կոտորվեց ու մի մասն ազատվեց: Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) գայրացավ և պատրաստություններ տեսավ, որ հաջորդ տարի՝ Դիբրի 162 թվականին, արշավանքի ուղարկի Դասան իբն Կահթաբային» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Բանն այն է, որ ռումները արշավել էին Սարաշ, շատերից գերեվարել ու կոտորել» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰²⁹ «Ապա Միջայելը եկավ Պիրամոս գետը: Սամումա իբն ալ-Վալիդը, որ ռազմի էր դուրս եկել, Ռումի դեմ ուղարկեց Մալալա իբն Դիբնային՝ Միջայելին հետապնդելու, և հասավ նրան լեռնանցքի մոտ, սակայն Մալալան ու գինակիցները պարտվեցին» (Իբն Խալաթ «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Լևոն կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Ասորիքի վրա» (Զիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

²⁰³⁰ «Այդ տարի արաբների առաջնորդ Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) գայրացած Ռոմանոսիա ուղարկեց Դասանին՝ մավրիֆորներից ու Ասորիքի և Միջագետքի ռազմիկներից բաղկացած մեծաթիվ զորքերով: Նա իջավ մինչև Դորիլեոն: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ը – Մ.Ֆ.) զորավարներին կարգադրեց ձակառամարտ չտալ, այլ միայն ապահովել բերդերի

անառիկությունը և պաշտպանության համար գործ մտցնել այնտեղ: Նա յուրաքանչյուր բերդ բարձրաստիճան հրամանատարներ ուղարկեց: Չորակարներին նա կարգադրեց, որ յուրաքանչյուրը 3.000-ական զինվորներով կրակի տան անասունների արոտները և հանդիպած պարեներ ու հետևեն, որ արաքները ասպատակ չսփռնեն: Արաքները Դորիլենի շուրջը բանակեցին 15 օր, սակայն, երբ իրենց պարեներ պակասեց, և անասունները սոված մնացին, նրանց մեջ մեծ անկում եղավ: Արաքները վերադարձին եկան, կանգ առան Ամորիոսի առջև, բայց, տեսնելով անառիկությունն ու իրենց՝ բավականաչափ գործ չունենալը, ոչինչ գլուխ չբերած իրենց երկիր վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«80.000 հոգանոց կանոնավոր զորքով, բացի կամավորներից, ամառային արշավանք կատարեց ալ-Ֆասան իրն Կահթաբան: Նա հասավ Դիմաատ Ազրուկիյա, շատ վայրեր հողեցեց ու կործանեց Ռումի երկրում: Նա չնվաճեց ոչ մի բերդ և ոչ էլ մարդկանց հանդիպեց: Ժամները նրան կոչում էին վիշապ և ատու: «Եկել է Ջերմուկ, որպեսզի լվացվի իր բորոտությունից»: Մարդիկ կռվից վերադարձան ողջ-առողջ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Իսկ մյուս տարում Իսմայելի իշխանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին - Մ.Ֆ.) դեսպաններ ուղարկեց և մեծ-մեծ փելվում էր՝ կամենալով խորհրդատվություն և խորհուրդներ: Ինչպես լսեցինք, նա պատգամավորի հետ ուղարկել էր երկու զովանի չափ մանանեխի սերմ և գրել Դունաց թագավորին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ի - Մ.Ֆ.), թե. «Շուտով թո երկրի դեմ ուղարկելու եմ իմ զորքերի բազմությունը թո տեսած մանանեխի հատիկների թվի չափ, տեսնե՞ք, թե թո երկրի հողը կբավի՞ իմ զորքերի անչափ բազմությանը ընդունելու: Այդ, եթե թո ձեռքին զորություն կա, պատրաստվիր իմ դեմ պատերազմին»: Կարդալով նամակը՝ կայսեր խորհրդականները տակնուվրա չեղան, այլ հաստատուն մտքով պատասխան գրեցին. «Մարդիկ», - ասաց, - «իրենք չեն, որ հաղթություն են ձեռք բերում, այլ նրանց Աստված է պարգևում, քանզի Աստված կարող է թո զորքը իմ զորքերին կերակուր դարձնել, թո ուղարկած մանանեխի առակի նման, իսկ դու ինչ-որ խոստանում ես անել, արա, և թող կատարվի այն, ինչ հաճելի է Աստծուն»: Նույն ժամին հրաման ելավ կայսրից գյուղի բնակիչներին զաղթեցնել բաղաբները, ամրությունները և ամուր աշտարակները: Եվ ահա Իսմայելի իշխանը անթիվ զորք հավաքեց, նրա վրա զորավար նշանակեց Նույն մարդուն, որին վերևում հիշեցինք, և նրան բազմության հետ առաքեց Դունաց երկրի դեմ: Սրանք գնալով հասան Գալատացոց երկիրը և պաշարեցին այն լայնահատ բաղաբը, որ Ամորիա է կոչվում: Չորքերի այս բազմությամբ նստելով՝ նրանք այն պաշարված պահեցին երեք ամսվա չափ, սակայն չկարողացան գրավել, քանզի պարսպով ամրացված էր, իսկ շրջակայքն էլ ոչ պակաս էր նպաստում դիմադրություն ցույց տալուն, քանզի բաղաբի շուրջը բխում էր Սազադիս գետի աղուկները, որով ճահճախոտ տիղմը անառիկ էր դարձնում ամուր դիրք ունեցող բաղաբը: Եվ ահա ոչ մի կերպ չկարողացան վնասել, այլ միայն նստած պաշարում էին: Աբբաս զորավարին օգնության հասնելու համար իր զորքը հավաքեց նաև Եգիպտոս (Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մազհադ ա-Մուլամին - Մ.Ֆ.), որը մեր Զայոց աշխարհի հրամանատարն էր: Սա, գնալով Պոնտոսի կողմերը, հասավ Կողոնիա բերդ-բաղաբը, Գովաթան, Կաստիդոնը և Մարիթենես գավառը, որի դեմ մարտ մղեց, սակայն, ոչ մի արդյունք չստանալով, մեծ համարով դարձավ Զայոց գլխարից: Իսմայելի զորքերը Նույնպես թողեցին Ամորիա բաղաբի պաշարումը և գնացին իրենց բնակության երկիրը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 38):

«Մահմեդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին - Մ.Ֆ.) Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ի - Մ.Ֆ.) մոտ է ուղարկում երկու զորիվ մանանեխ, հետևի՞ց՝ զորք, բայց չի կարողանում վնաս տալ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 40):

«Դույնների 1092 թվականին արաքները մտան Եփեսոսի շրջան և գերեցին մոտ 7.000 հոգու» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 1):

«Ինձ պատմել էր Մուհամմադ իբն Սաադը, վերցնելով Վակիդիից, թե Զասան իբն Կահթաբա ալ-Թային Ռումի երկիրն արշավեց Զիջրի 162 թվականին Խորասանի, Մոսուլի և Ամորիի զորքերով, Եսենի օգնական զնդերով, Իրաքի ու Զիջազի կամավորներով՝ հասնելով Տարսուսից այն կողմ: Նա Մահդի խալիֆային (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին - Մ.Ֆ.) տեղեկացրեց, թե ինչպիսի նշանակություն ուներ Տարսուսի կողմից անառացումը, արաքումը և նրանում կայացրողի հաստատումը, որը հնարավորություն կտար մահմեդական պետությանը մեծ անախորժություններից խուսափելու և ճնշելու թշնամուն, երբ վերջինս փորձում էր հարձակվել ու դավեր նյութել: Զասանն այս արշավանքների ընթացքում մեծ բաջազորություններ էր կատարել և ռումից երկիրն այնպես էր ասպատակել, որ նրան կոչել էին «աստանա»: Այս արշավանքների ժամանակ նրա հետ էին բուժացի հադիսագետ Մանդալ ալ-Անային ու Մուտամիր իբն Սուլեյման ալ-Բասրին: Ինձ ասել էր Մուհամմադ իբն Սաադը, որ յնչ էր Սաադ իբն ալ-Ֆասանից, թե, երբ Զասան իբն Կահթաբա վերադարձավ Ռումի երկիր, իջավ Տարսուսի դաշտը ու ձիով մոտեցավ բաղաբին, որն ավերակ վիճակում էր: Նա զննեց այն, բոլոր կողմերից շրջեց և մոտավորապես գնահատեց, որ կարող էր 100.000 բնակչություն տեղակայել: Երբ ներկայացավ Մահդի խալիֆային, նկարագրեց բաղաբի վիճակը ու այն, թե ինչպիսի առավելություններ կունենան մահմեդական պետությունն ու նրա բնակիչները և ինչպիսի զայրույթ ու հուսախաբություն կունենա թշնամին, երբ բաղաբը վերականգնվի և կայացրող ունենա: Նա նրան տեղեկացրեց նաև Զադասի վիճակը, այնպիսի ձևով, որ համոզեց հրաման տալ վերականգնելու բաղաբը: Սա հրամայեց, որ սկզբում վերականգնվի Զադասը, որն իրոք կատարվեց, և ապա Տարսուսը...: Ապա Զիջրի 161 թվականին Միքայելը հարձակվեց Մարաշի Ամլի կողմերը, իսկ Մահդին ուղարկեց Զասան իբն Կահթաբային, որն ասպատակեց Ռումի երկիրն ու խիստ ներդեց նրա բնակչությանը այնքան, որ նրա պատկերն էին դնում իրենց եկեղեցիներում: Երբ նա մտել էր Զադասի լեռնանցքից, տեսել էր բաղաբի դիրքը: Իմանալով, որ Միքայելը բաղաբից հեռացել էր, Զասանն ուսումնասիրել էր բաղաբի դիրքը և վերադարձին Մահդիին հետ խոսել էր այս բաղաբի, ինչպես նաև Տարսուսի վերականգնման մասին: Նա հրամայել էր զբաղվել նախ Զադաս բաղաբի վերականգնմամբ: Զասանի հետ այս արշավանքների մասնակիցներից էին Մանդալ ալ-Անային՝ բուժացի ավանդություններ հավաքողը, և Մուտամիր իբն Սուլեյման ալ-Բասրին: Զադասը կառուցեց Ալի իբն Սուլեյման իբն Ալին, որը Ջազիրայի ու Կիսնարիի կառավարիչն էր, և այն կոչվեց Մուհամմադիյա: Մահդին մեռավ նրա շինարարության ավարտի ժամանակ, ուստի կոչվում էր թե Մահդիյա, թե Մուհամմադիյա: Այն կառուցված էր աղյուսով: Մահդիի մահը տեղի ունեցավ Զիջրի 169 թվականին» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին - Մ.Ֆ.) Զիջրի 163 թվականին կառուցեց Զադաս կոչված սահմանային ամրությունը, որպեսզի դիմադրի թշնամուն և հետ մղի նրան: Բանն այն է, որ ռումիները արշավել էին Մարաշ, շատերին գերեվարել ու կոտորել, սակայն երբ Մահդին կառուցեց Զադասը, Սահմանային գոտու բնակիչներն իրենց ավելի ուժեղ գագցին...: Նրա օրոք Զիջրի 162 թվականին արշավեց Զասան իբն Կահթաբա ալ-Թային» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Ֆասան իբն Կահթաբան արշավեց և հասավ Բաթնա: Նա իր հեծյալ ջոկատներն ամեն կամ ուղարկեց, կործանեց ու գերեվարեց: Նա իր որդուն՝ Մուհամմադ իբն ալ-Ֆասանին, ուղարկեց Ամորիոն, ապա ինքը՝ Զասանը, ևս հասավ ու նրանց միջև ընդհարում տեղի ունեցավ, ապա նա հեռացավ» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

²⁰³¹ «Այդ տարի Եգիդ իբն Մազհադ ա-Մուլամին (Արմինիայի ոստիկան Եգիդ իբն Մազհադ ա-Մուլամին - Մ.Ֆ.) Կարսո բաղաբի կողմից արշավեց, երեք բերդ գրավեց ու գերեվարեց մարդկանց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁰³² «Այդ տարի արաքների առաջնորդ Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին - Մ.Ֆ.) մեծ զորքով ու պատրաստությամբ եկավ Դաբեկոն, իր որդի Ահարոնին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդին - Մ.Ֆ.) Ռումանոսիա ուղարկեց, իսկ ինքը վերադարձավ սուրբ բաղաբը...: Ահարոնը ներխուժելով Արմենիականի բանակաթմբը, ողջ ամառը բանակեց Սեմալուռա բերդի առջև, որը գրավեց սեպտեմբեր ամսին՝ պաշտպաններին երաշխիքներ տալով» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին - Մ.Ֆ.) իր որդուն՝ Զարուն ալ-Ռաշիդին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդին - Մ.Ֆ.), Զիջրի 163 թվականին արշավանքի ուղարկեց և նա պաշարեց Տամալուն, որը հասարակ ժողովուրդը կոչում է Սամալուն: Բնակիչները երաշխավորագիր խնդրեցին տաս նշանավոր տոհմի համար, որոնց մեջ էր նաև Կոսմը, և նա ընդառաջեց: Պայմաններից մեկն այն էր, որ նրանք իրարից չանջատվեն, ուստի նրանց բոլորին տեղավորեցին Բաղդադի դռան մոտ ու նրանց թաղը կոչեցին Սամալուն, որն այսօր էլ հայտնի է: Ասվում է նաև, որ նրանք Մահդիին էին հանձնվել, որը նրանց կյանքը խնայեց և բերեց այս վայրը՝ հրամայելով, որ կոչվի Սամալուն: Ռաշիդի հրամանով բերդում մնացածներին դուրս բերեցին ու հրապարակորեն վաճառեցին: Բռնել էին նաև մի եթովպացու, որը հայիդյել էր Ռաշիդին ու մահմեդականներին: Սրան աշտարակներից մեկի վրա խաչեցին» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին - Մ.Ֆ.) իր Զարուն որդուն (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդին - Մ.Ֆ.) այդ տարի արշավանքի ուղարկեց զորավարների ու զորքի հետ միասին և նրան ճանապարհ գրեց մինչև Պիրամոս գետը: Այդ արշավանքի ժամանակ Զարունը նվաճեց Սամալուն և բազմաթիվ բերդեր...: Նրա օրոք 163 թվականին արշավեց Զարուն իբն Մահդին, որը գրավեց Սամալուն» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին - Մ.Ֆ.) պատրաստվեց արշավել Ռումի երկիրը: Ելավ արշավանքի և զորքը կանգնեց Բարդան գետի մոտ: Նա հավաքել էր զորքը Խորասանից ու այլ վայրերից և այդպես առաջ խաղաց: Նա անցավ Եգիպտոս դեպի Զայեպ և այնտեղ եղած ժամանակ հալածել սովեց բոլոր անհավատներին, սպանեց նրանց և գրեցրդ դանակներով կտրոցեց: Այնտեղից դուրս եկավ և ճանապարհ գցեց իր որդուն Զարուն ալ-Ռաշիդին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդին - Մ.Ֆ.), մինչև որ անցավ

լեռնանցքը ու հասավ Պիրամոս: Գարունը և իր ընկերակիցներ Իսա իբն Մուսան, Աբդ ալ-Մելիք իբն Սալիհը, Ռաբիհ, ալ-Ֆասան իբն Կահթաբան, ալ-Ֆասանը, Սուլեյման իբն Բարմաքը և Յահիա իբն Գալիլ իբն Բարմաքը, վերջինիս էր հանձնարարված հոգ տանել զորքի, ծախսերի, նամակագրության և այլ բաների համար, եկան ու պաշարեցին Սամալու բերդը: Գարունը 38 օր պաշարեց այն, քարանետ մեքենաներ դրեց և Ալլահը նրանց հնարավորություն տվեց նվաճելու երաշխավորագրի պայմանով: Նրանք շատ հաղթանակներ տարան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակալատար պատմություն»):

«Այդ տարի ապագա հավատացեցող իշխան Գարունը (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.) իր հոր խալիֆայության օրոք ամառային արշավանք կատարեց, մեծ թվով զերեկարեց և ձեռք բերեց տնային կահկարասի ու ապրանքներ» (իբն իսայաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) հարձակվեց ռումների տարածքների վրա և ճամբար զարկեց Պիրամոս գետի մոտ, որը Արաբիստի շրջակայքում է: Այնտեղից նա իր որդուն (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց ամսայացնելու Բեթ-Ռոմանիան, իսկ ինքը ուղղվեց Ասորիք և հասավ Երուսաղեմ, որ աղոթի: Այդ ժամանակ նրա որդին տիրեց Սեմալուա ամրոցին, թալանեց ամեն ինչ և հեռացավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 1):

²⁰³³ «Նա (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) Սումամային 50.000 հոգանոց զորքով Ասիա էր ուղարկել: Միքայել Լախանդրակունը հանդիպեց նրա սասպատակությամբ զբաղված զորքին և կարճատև մարտում սպանեց Սումամայի եղբորը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²⁰³⁴ «Այդ տարի Աբդ ալ-Քաբիր իբն Աբդ ալ-Ֆաթիմ իբն Աբդ ալ-Ռահման իբն Գալիլ իբն իսաթաքը Դարբ լեռնանցք ալ-Ֆադաից հարձակվեց Ռումի երկիրը: Նրա դեմ 90.000 հոգով ելան Միքայել պատրիկը և հայազգի Տաճատ պատրիկը: Աբդ ալ-Քաբիրը վախեցավ, արգելեց մարդկանց կռվել ու վերադարձավ: Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) ուզեց սպանել նրան, բայց խղճաց ու բանտարկեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակալատար պատմություն»):

«Գիջրի 165 թվականին Մահդի խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) իր Գարուն ալ-Ռաշիդ որդուն (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.) արշավանքի ուղարկեց Ռումի երկիրը: Նա կանգ առավ խալիֆի ծոց մոտ, ապա գնաց ու Նորոգեց Սամեստիան ու նրա մզկիթը, կայազորն ավելացրեց ու բնակիչներին զինեց: Նա վերակառուցեց նաև պալատը, որն Ադանայի Սալիուն գետի վրա գտնվող Կամրիցի մոտ էր» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

²⁰³⁵ «Նա (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.) զորքերի ընդհանուր հրամանատար Նշանակեց Նեթքինի Գովանես սակեվարիոսին՝ իր մտերիմին, իսկ Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) Կաբիրի գլխավորությամբ մեծաթիվ զորք ուղարկեց: Նրանք հանդիպեցին միմյանց Մելոն կոչվող վայրում: Ծակատանարտում արաբները պարտվում են, նրանցից շատերը սպանվում, իսկ մնացածները՝ խայտառակ եղած վերադառնում» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Աբդ ալ-Քաբիր իբն ալ-Ֆաթիմ իբն Աբդ ալ-Ռահման իբն Եգիպտոս իբն ալ-Իսաթաքը ամառային արշավանք կատարեց Ռում ու պարտվեց: Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) նրա վրա զայրացավ, բանտարկեց Մաթաբկում և կամեցավ սպանել նրան» (իբն իսայաթ «Պատմություն»):

²⁰³⁶ «Այդ ժամանակ ուժեղացավ հազարացիների իշխանությունը և նրանք սկսեցին ճնշել Աշոտ կյուրապաղատին, որը, չկարողանալով դիմադրել նրանց, դիմեց փախուստի, հեռացավ և մեկնեց Դուռաստան: Նրա մոտ էին գտնվում մայրը, կինը և երկու ծծկեր որդիները՝ ավագը՝ Ատրնեստեղը և մյուսը՝ Բագրատը, ընդ որում ամենափոքր որդի Գուարմը այդ ժամանակ դեռևս ծնված չէր: Նրան ուղեկցում էր այդ երկրի բնիկների մի փոքր խումբ՝ ընտանիքներով ու երեխաներով: Գասան Ջալաֆիք լեռներին՝ Փարվանա մեծ լճին, որտեղ, հոգևած ճանապարհից, լճի ափին տեղակայվեցին հանգստի, սնունդ ընդունեցին և բնեցին: Այդ ժամանակ էլ հենց բնածնեին վրա տվեց սարակինոսների մեծ զորքը, սակայն աստված ողորմած եղավ Աշոտ կյուրապաղատի ու նրա փոքրագույն զորքին ու հաղթանակ պարգևեց սարակինոսների նկատմամբ: Այնտեղից նրանք առաջացան ու ժամանեցին Շավեթի-խնի: Այդ ժամանակ Շավեթի-խնին, բացառությամբ մի քանի գյուղերի, բնակեցված չէր, բանգի այն ամսյացվել էր պարսիկների տիրապետության ժամանակ, երբ Խուլ Բադրաթին (Գյուրիսային կուսակալության կուսակալ, ապագա խալիֆ Մովան իբն Սուհանմեղը – Մ.Ֆ.) ավերեց բոլոր արաբությունները և իրով ու սրով նացավ Շավեթիում ու Գարունիով, իսկ դրանից հետո էլ համընդհանուր համաճարակը կտորեց բնակչությանը Շավեթում և Կղարքում: Արդյունքում միայն շատ քչերը մնացին, այն էլ որը վերադարձվեց: Եվ ահա հենց սրանք էլ, որ մնացել էին Շավեթում, սիրով վերաբերվեցին նրան և նա հաստատվեց այնտեղ: Աստված նրան հաղթանակ ու իշխանություն տվեց Շավեթի ու Կղարքի նկատմամբ, ընդ որում որոշ գյուղեր նա գնեց, ամալացածները՝ վերականգնեց, և ահա շատացան Աշոտ կյուրապաղատի գյուղերն այդ երկրում: Աստված նրան նվեր մատուցեց և նա սկսեց իշխել հունաց արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ի – Մ.Ֆ.) կամեթով: Այս Աշոտը Կղարքի անտառներում մի ժայռ գտավ, որի վրա առաջինը Վախթանգ Գորգասալը (Իվերիայի թագավորության արքա Վախթանգ I Գորգասալը – Մ.Ֆ.) էր Արտանուշի անրոցը կառուցել, սակայն այն հետո ավերվել էր Խուլ Բադրաթուց կողմից: Եվ ահա նա վերակառուցեց ամրոցը, իսկ նրա տակ էլ՝ լեռան ստորոտում, քաղաք կառուցեց: Ամրոցի ներսում նա մի եկեղեցի կառուցեց՝ Պետրոսի ու Պողոսի եկեղեցին, որից հետո տեղավորվեց այդտեղ ապրելու: Դրանից հետո արդեն նա տիրեց երկրների ընդհուպ մինչև Պարտավ, իսկ աստված Աշոտ կյուրապաղատին հաղթանակ ու մարտական մեծ փառք պարգևեց» («Զարթիս-Յիսուկեթ», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Որոշ ժամանակ անց խալիֆ Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.), պատերազմ հայտարարելով հույներին, մտավ կայսրության տարածք: Այս ժողովուրդների մեջ առաջացած նման խառնաշփոթի պայմաններում Կոստանդնուպոլսում կյուրապաղատի պաշտոն վարող Աշոտ Բագրատունին իրեն հայտարարեց իբերական արքա: Նա ժամանեց Իբերիա, այստեղից բռնեց սարակինոսներին, տիրեց Զայաստակի կեսին և իրեն չեղարկվելու համար պատժեց Կախեթիի դուքս Գեորգիոսին» (Դավիթ Բագրատունի «Կյուրատունի պատմություն», գլուխ 85):

²⁰³⁷ «Երբ հռոմեացիների զորքը դրանով էր զբաղված, Մահդին որդի Ահարունը (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.), մավրիդներին, համայն Ասորիքից ու Միջագետքից, անապատից հավաքագրված սկյապական զորքով ու պատրաստությամբ հասավ Խրիսապոլիս, թողնելով Բուխուռնուսի Նակոլիան պաշարելու և ապահովելու իր թիկունքը...: Դաշտության կնքումից հետո արաբները հեռացան՝ թողնելով նաև Նակոլիայի բերդը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²⁰³⁸ «Այդ տարի Մահդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) իր որդուն ալ-Ռաշիդին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.), 30.000 հոգանոց զորքով Ասիա ուղարկեց Բուրխիսեին, որը Բարեսոս կոչվող վայրում Լախանդրակունի գլխավորած Թարակետին բանակաթեսի զորքերին ճակատամարտ տվեց և նրա տնյկանը 30.000 հոգուց բազմացած զորքից 15.000 հոգուն կտորեց: Կայսրուհին (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.) Անտոնիոս դոմեստիկոսի գլխավորությամբ տազմաներն ուղարկելով, բռնեց Բանենը ու պաշարեց արաբներին: Վերջիններիս մոտ ապաստանեց Բուկելյարների զորավար Տաճատը, բանգի նա ատելությամբ էր լցված դրոմոսի լողոթետ, ներքինի Ստավրակիոս պատրիկի դեմ, որն այն ժամանակ գերագույն հրամանատարն էր և ամեն ինչի տնօրինողը: Տաճատի խորհրդով արաբները հաշտություն խնդրեցին: Այդ հարցով արաբների մոտ գնացին Ստավրակիոսը, Պետրոս մագիստրոսը և Անտոնիոս դոմեստիկոսը, առանց լղջորեն մտածելու նախապես անձեռնմխելիության երաշխիքներ և նրանց մեծամեծների երեխաներին որպես պատանդ առնելու մասին: Ահա, առանց ծանր ու թեթև անելու գնալով, նրան բռնվեցին արաբների կողմից ու կապանքների մեջ առնվեցին: Երկու կողմերն էլ ստիպված հաշտություն կնքեցին, Ավգուստան և Ահարունը բազում նվերներ փոխանակեցին և, իմիջիայլոց, որոշեցին, որ հռոմեացիները արաբներին հարկ վճարեն: Դաշտության կնքումից հետո արաբները հեռացան՝ թողնելով նաև Նակոլիայի բերդը, իսկ Տաճատը հետ ստացավ կնքը և իր ողջ ունեցվածքը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Մեզ մնում է պատմել նաև հետևյալ դեպքը: Մահմետի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին – Մ.Ֆ.) ուղերորդ տարում վախճանվեց Լևոն կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ը – Մ.Ֆ.)՝ Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին V-ը – Մ.Ֆ.) որդին, և նրա փոխարեն թագավորեց պատանի որդին Կոստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին V-ը – Մ.Ֆ.): Երբ Իսմայելի իշխան Մահմետը լսեց իր նկատմամբ արաբների մահը, բազում զորքեր հավաքեց, նրանց վրա գորավար կարգեց իր որդի Ահարունին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.) և առաքեց Դուռնաց աշխարհի դեմ: Երբ Իսմայելի զորքերը Դուռնաց աշխարհը հասան, Դուռնաց զորքերը անմիջապես նրանց դեմ ելան և սկսեցին հսկել նրանց վրա՝ փակելով ճանապարհները: Իսմայելի զորքերը չկարողացան դուրս գալ կերակուր ծարելու և մեծ սով եղած Իսմայելի բանակում: Գրիգորի որդի Տաճատը՝ Ամենացի տնից, որի մասին նախապես պատմեցինք, մի ժամանակ փախուստ տրվեց Իսմայելի իշխանից՝ Կոստանդինի կայսրի մոտ՝ Դուռնաց աշխարհ, և սա ինդոլությամբ ընդունել էր նրան ու մեծ շքեղությամբ մեծարեց՝ բազումներին համար, բանգի նախապես լսել էր նրա արիության համբավը: Նա իր արիությանն իսկույն ապացուցեց արաբին Սարմատացոց կողմնորոշում, որը կոչում են Բուլղարք, և դարձավ մեծ հաղթությամբ: Տեսնելով նրա բազատարությունը՝ կայսրը նրան գորավար կարգեց 6 բյուր մարդկանց վրա, և նա 22 տարի ծառայեց արաբին, իսկ Կոստանդինի և որդու՝ Լևոնի, վախճանվելուց հետո, երբ թագավորությունը վերցրեց Կոստանդինը, նրա հետ արիամարիանով էր վարվում թագուհին (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ,

ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.), որը Կոստանդին կայսեր մայրն էր: Ահա այս պատճառով էլ նա ձեռք մեկնեց Իսմայելի իշխանին: Երբ Իսմայելի զորքերը հույներից պաշարման մեջ ընկան, այն ժամանակ նա եղբման գիր խնդրեց նրանից իր երկիրը դառնալու համար և խոստացավ նրանց պաշարումից հանել ու տանել իրենց բնակավայրը: Իսմայելի իշխանը, այս լսելով, արագորեն կատարեց խնդիրը և երդմամբ տվեց նրան այն ամենը, ինչը որ խնդրում էր: Եվ ահա Տաճատը, վստահելով այս եղբման գրին, Դուռնաց երկրից իր ողջ տնով ելավ և Իսմայելի զորքը պաշարումից հանեց: Ահարոնը՝ Իսմայելի իշխանի որդին, նրան հայր անվանեց և մեծամեծ պատիվներ ընծայեց: Երբ Տաճատը ներկայացավ Իսմայելի իշխանին, սա ընդունեց նրան բազում շնորհակալությամբ, արքունի գանձարանից բազում ստացվածքներով լիացրեց նրան, Դայոց երկրի վրա իշխանության պատիվ տվեց և մեծ շքեղությամբ առաքեց նրան իր երկիրը» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 39):

«Դինգ տարի անց պատերազմ եղավ ռուսաց (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.)** ու Բաբելոնի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)** արքայի միջև, որի ժամանակ ռուսաց թագավորը բազում զորք հավաքեց, հանձնեց այն Տաճատի ձեռքն ու ասաց. «Ղևա Բաբելոնաց երկրի զորքերի դեմ»: Եվ ահա նա վերցրեց զորքերի բազմությունն ու գնաց: Միմյանց դեմ կանգնելով՝ նրանք պատերազմեցին Տարսուսի դաշտում, որտեղ ռուսաց զորքը հաղթեց տաջկաց զորքերին ու հալածեց նրանց՝ հետապնդելով ու կոտորելով փախչողներից շատերին: Եվ ահա, մինչ հետապնդում էին, Տաճատն ինքը գտավ թագավորի որդուն (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Դարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.)**, որովհետև սրա ձին հոգնել էր, իսկ նա իջել էր ու մենակ նստել: Տաճատը գտավ նրան մենակ ու հարցրեց. «Ո՞ր էս դու», իսկ նա ասաց. «Ես արքան եմ այս զորքերի, որոնց ռուսները ջարդեցին»: Այդ ժամանակ Տաճատն իջավ ձիուց և նրան ռուսների հագուստ տվեց, որից հետո, վերցնելով իր հետ, բերեց իր տունը: Դարունը հետո նա գնաց ռուսաց արքայի մոտ և, պատիվներով մեծարվելով նրա կողմից, վերադարձավ իր տունը: Այսպես՝ նա վերցրեց Բաբելոնի թագավորության արքայորդուն ու իր ընտանիքը և գնաց Անձևյաց երկիրը՝ տիրանալով դրա բերդերին, որովհետև դրանք դեռևս պահպանում էին, ինչից հետո, վերցնելով արքայորդուն, նա գնաց Բաղդադ» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Մտալով (**Ահարոնը Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Դարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.)** Դուռնաց երկիրը, սակայն դարձավ ամիթով» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Դուռների 1094 թվականին Մահդին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)** իր որդի Դարունին (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Դարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.)** ուղարկեց արքայական բաղաթի դեմ, սակայն հույները խորամանկ վարվեցին ու փակեցին թշնամուն Սանգարիա գետի և մյուս կողմում գտնվող լեռան միջև: Այդ ժամանակ արաբները, որոնք ծանր դրության մեջ էին հայտնվել, երեք տարով հաշտություն խնդրեցին: Իրինան (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.)**, ինչպես հարիր էր կնոջը, համաձայնեց և արաբները հեռացան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 1):

«Դուռների 1094 թվականին Մահդին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)** իր որդի Դարունին (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Դարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.)** ուղարկեց արքայական բաղաթի դեմ, սակայն հույները խորամանկ վարվեցին ու փակեցին թշնամուն Սանգարիա գետի և մյուս կողմում գտնվող լեռան միջև: Այդ ժամանակ արաբները, որոնք ծանր դրության մեջ էին հայտնվել, երեք տարով հաշտություն խնդրեցին: Իրինան (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.)**, ինչպես հարիր էր կնոջը, համաձայնեց և արաբները հեռացան» (Բաբ-Յերեթոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Մահդին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)**, հաղթելով հույներին, խաղաղություն կնքեց կայսրուհի Իրինայի (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.)** հետ և պայմանագրերում ամրագրվեց, որ կայսրուհին ամեն տարի պետք է խալիֆին վճարի 70.000 ոսկերդան» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 85):

«Այդ տարի Ջումարա Բ ամսին Մահդին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)** իր որդի ալ-Ռաշիդին (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Դարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.)** ամառային արշավանքի ուղարկեց Ռուսի դեմ 95.993 մարդկանցով: Նրա հետ էր նաև Ռաբին: Դարունը ներխուժեց Ռուսի երկիրը: Նրա դեմ ելավ կոմսերի կոմս Նիկիտան: Նրա հետ մենամարտեց Եգիդ իբն Մագիադ ալ-Շեյբանին (**Արմինիայի ապագա ոստիկան Եգիդ իբն Մագիադ ալ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.)** և խոցեց նրան, իսկ ռուսները փախուստի դիմեցին: Յագիդը գրավեց նրանց ճամբարը և առաջ խաղացին դոմեստիկոսի դեմ, որը զինանոցների վերակապում էր: Սա հանձնեց նրանց 194.450 դինար, իսկ արծաթ դրամով 21.414.800 դիրհեմ: Ռաշիդը առաջ խաղաց, մինչև որ հասավ Կոստանդնուպոլսի ծոցը: Ռուսի տերը այդ ժամանակ Օգոստոս Աղուսթան էր (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.)** Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ը – Մ.Ֆ.)** փնդ, բանգի որդին դեռատի էր, իսկ նրա հայրը սպանվել էր, երբ նա մոր գրկում էր: Հաշտություն կայացավ նրա և Ռաշիդի միջև փրկագին վճարելու պայմանով, ինչպես նաև ռուսները պետք է ուղեցույց առաջնորդներ տային և շուկաներ բացեին ճանապարհի վրա, բանի որ Ռաշիդը մտել էր մի նեղ ու վտանգավոր անցք: Նա գոհացրեց Ռաշիդի պահանջը, իսկ փրկագինը որոշվեց վճարել տարեկան 70.000 դինար: Եվ ահա Ռաշիդը վերադարձավ: Չինադադարը կնքվեց երեք տարվա համար: Դեռ պայմանագրից առաջ մահմեդականները տարան 5.000 գլուխ գեղի, 643 գլուխ արջառ և 20.000 գլուխ հեծելու ուղտ՝ իրենց հարմարանքներով: 100.000 գլուխ կով և ոչխար նրանք տեղում մորթեցին, ճակատամարտներում 54.000 ռուսների սպանեցին, իսկ գերիներից էլ անխնայ կոտորեցին 2.090 հոգու» (Իբն ալ-Ասիր «Լիպայատար պատմություն»):

«Այս Դիցի 164 թվականին նա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)** նրան (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Դարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.)** արշավանքի ուղարկեց և վերջինս հասավ Կոստանդնուպոլսի: Ռուսները հաշտություն խնդրեցին ու նա հաշտություն կնքեց ու հեռացավ...: Նրա օրոք Դիցի 164 թվականին դարձյալ արշավեց Դարունը և հասավ Կոստանդնուպոլսի ծոցը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի ապագա հավատացելոց իշխան Դարունը (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Դարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.)** իր հոր (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)** խալիֆայության օրոք ամառային արշավանք կատարեց, մինչև որ իջավ Ծոցը և վերադարձավ, իսկ դա եղավ Դիցի 166 թվականին» (Իբն խալաթ «Պատմություն»):

²⁰³⁹ «Կայսրուհին (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.)** մեծ նավատորմով զինելով և բանակաթևներից ընտիր զորքեր ու կարող հրամանատարներ հավաքագրելով, ներքինի Թեոդորոս պատրիկի՝ շատ գործունյա մի մարդու, գլխավորությամբ Սիկիլիա ուղարկեց ընդդեմ Էպիֆոնի: Բազմաթիվ ճակատամարտներում հաղթող եղան Թեոդորոսի զորքերը, իսկ Էպիֆոնսը, դրանից սարսափած, վերցնելով ունեցած դրամները, Նիկեիդի դուքսի հետ փոխադրվեց Աֆրիկա: Անձնամխելիության մասին երաշխիքներ ստանալով, նա անցավ արաբների կողմը, որոնք, ընդունելով նրան, նրա հանդեպ վերաբերվում էին ինչպես հռոմեացիների կայսեր, ստից թագադրեցին նրան, կարմիր կոշիկներ հագցրին, գլխին էլ թագ դրեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նույն ժամանակներում լսեց Կոստանդին թագավորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին VI-ը (780-797) – Մ.Ֆ.)**, թե Սիկիլիայի պատրիկ Փիլիպեն շնանում է ընդդեմ իր մոր (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինայի – Մ.Ֆ.)** և կանեցավ բռնել նրա: Եվ նա իմացավ ու փախավ, պատասպարվեց Ահարոնի (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ Դարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.)** մոտ, առավ նրանից 40.000 հեծյալ, գնաց դարձյալ Սիկիլիա, սակայն ուժեղ ձյունը պատեց տաջկական այրուձիուն, այն ծանր կորուստներ կրեց, իսկ նրա սակավ մնացորդները եկան Կոստանդնուպոլսի, որտեղ նրանց նկատմամբ ողորմած եղան ու ազատ արձակեցին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

²⁰⁴⁰ «Նրա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)** օրոք Դիցի 166 թվականին արշավեց Սուլամա իբն ալ-Վալիդը» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁴¹ «Այդ տարի Իրենեն (**Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Ֆ.)**, արաբների հետ հաշտություն կնքելով, հնարավորության ունեցավ Օքսետոս դրոմոսի լճոգթետ Ստավրակիոս պատրիկին մեծ ուժով սկսավական ցեղերի դեմ ուղարկել: Վերջինս իջավ Թեսալոնիկե և Դելվադա, բոլորին հնազանդեցրեց ու կայսրությանը հարկատու դարձրեց: Նա մուտք գործեց նաև Դելուպոնես և հռոմեացիների կայսրություն բազում գերիներ ու արվար բերեց: Այդ ինդիկտորին 7-րդ տարվա հունվար ամսին վերոհիշյալ Ստավրակիոսը սկսվածների դեմ կատարած արշավանքից վերադարձավ և ձիարշավարանում հաղթական շքերթ կազմակերպեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²⁰⁴² «Նրա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)** օրոք Դիցի 167 թվականին արշավեց ալ-Փադլուն իբն Սալիհը» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁴³ «Նրա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիին – Մ.Ֆ.)** օրոք Դիցի 168 թվականին արշավեց Մուհամմադ իբն Իբրահիմը» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁴⁴ «Պատմել էր Վակիդին, թե, երբ Դադաս բաղաթը կառուցվեց, վրա հասան ձմեռն ու ձյունը և հորդառատ անձրևներ տեղացին, ինչի արդյունքում շենքերը, որ լավ չէին կառուցված ու պաշտպանված, քայքայվեցին և նրանց պատերը ծաքծաքեցին: Ռուսները հարձակվեցին և այնտեղ գտնվող գինիվորներն ու ուրիշները ցրվեցին: Լուրը հասավ Դարունին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուսա ալ-Դադիին – Մ.Ֆ.)**, որն Մուսայիդ իբն Չուհայրի և Ռաուհ իբն Դատիմի (**Արմինիայի ոստիկան Ռաուհ իբն Դատիմ ալ-Մուհայարիի – Մ.Ֆ.)** հետ խմբեր ուղարկեց: Դեռու նա մի խումբ էլ ուղարկեց Դամադ իբն Սալիբի հետ, սակայն ինքը մեռավ նախքան այդ գործի ավարտը: Այս խալիֆա դարձավ Ռաշիդը (**Արաբական**

խալիֆության խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդը (786-809) – Մ.Ֆ.), և հրամայեց վերականգնել քաղաքը, ամրացնել, կայազոր նշանակել և ռազմիկներին բնակավայրեր ու հողակտորներ հատկացնել: Վակիդիից բացի մեկ ուրիշն էլ պատմել էր, թե ռումների մեծ պատերազմներից մեկը Գարուն քաղաքը պաշարել էր հենց կառուցման ժամանակ, իսկ սա կառուցված էր հուսն աղյուսով, իրար վրա դրված առանց շաղախի, ծյունից վնասվել էր և նրա կառավարիչն ու բնակիչներն արդեն փախել էին: Թշնամին մտավ, իրկիզեց մզկիթը, ավերեց քաղաքը և տարավ բնակիչների ունեցվածքը, իսկ երբ Ռաշիդը խալիֆա դարձավ, վերակառուցեց այն: Մամբիջի բնակիչներից ոմանք պատմել են, որ Ռաշիդը գրել էր Մուհամմադ իբն Իբրահիմին, հաստատելով նրան որպես կառավարիչ, և ահա սա էր, որ Ռաշիդի օրոք վերականգնեց Գարուն քաղաքը, սակայն հետո հեռացվեց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Դոմոսեական գործերի եկան և ավերեցին Գարունը: Ահարոնը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.)** վերականգնեց այն՝ հավաքելով 2.000 սայլից կազմված քարավան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Դույների 1097 թվականին ռումները եկան և ոչնչացրին Գարունը, որը վերջերս էր կառուցվել արաբների կողմից, իսկ բոլոր բնակիչներն էլ փախան: Նրանք հիմնիվեղ ավերեցին բոլոր պարիսպները և ամեն ինչ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 1):

«Դույների 1097 թվականին ռումները եկան և ոչնչացրին Գարունը, որը վերջերս էր կառուցվել արաբների կողմից: Նրանք հիմնիվեղ ավերեցին բոլոր պարիսպները» (Բաբ-Յերբուս «Ալֆաբիկի պատմություն», գիրք 10):

²⁰⁴⁵ «Տասնհինգ տարի անց կրկին եկավ Մուհամմեդի որդի Զինաուդը, ամայացրեց ու թալանեց Զարթին և ուղղվեց դեպի Կախեթի, որպեսզի այն ևս ավերի ու ամբողջովին մարդազուրկ անի: Արքաներին, մտավարներին ու ժողովրդին մեծ վախ պատեց, բանգի նրանք ի վիճակի չէին դիմադրել նրան: Բանն այն է, որ, այն ժամանակվանից սկսած, երբ այս հողերը ավերեց Կոռն (**Արմինիայի ռուսիկան, հետագայում խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդը – Մ.Ֆ.)**, չնայած որ շատ տարիներ էին անցել խաղաղության մեջ, սակայն նախկին վիճակին զույգ դրանք դեռ չէին կարողանում: Այդ ժամանակ սուրբ Արչիլն իր քաջարի սրտով նպատակադրվեց հանդիպել ու խաղաղություն խնդրել իր երկրի համար, որպեսզի պաշտպանի եկեղեցիները ավերված և գերծ պահի իրենց հավատարիմ մարդկանց հայաժանկից: Եվ ահա, հույսը դրած աստծու վրա, նա որոշեց գոհել իրեն ու իր հոգին հանուն քրիստոնյաների՝ հառնելով Ասիմ կոչված Զինաուդի դիմաց...» («Զարթիս-Յիսուկերա», Լեոնտիոս Մրովելի «Վրաց արքա, սուրբ Արչիլի նահատակությունը»):

«Արչիլի հետ միասին կարճ ժամանակով սկսեց թագավորել արդարությունը, բարեկարգությունը, ողորմածությունն ու գթասրտությունը, սակայն Իբերիայի համար այս եղանակի ժամանակները վերացվեցին Աբաբաս խալիֆի (**հեռիական Նկասուի ունի Արաբական խալիֆության խալիֆ Աբու-Աբբաս ալ-Մաֆֆահին, թեև իրադարձությունը վերաբերվում է Արմինիայի ռուսիկան, հետագայում խալիֆ Մրվան իբն Մուհամմեդին, իսկ կոնկրետ այս իրադարձությունների ժամանակ խալիֆ էր Գարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.)** կողմից, բանգի սա մեծաբանակ գործով Դայաստանն ամայացնելու ուղարկեց իր գորավար Զուսգու-Ասիմին, որը ելրոպական պատմիչների մոտ կոչվում է Մոսեմ: Սա, Դայաստանն ամայացնելու կյանքի կոչելով իր տիրակալի գահադաշնակը, մոտեցավ Իբերիական թագավորության սահմաններին: Կործանարար մտադրություններով նա բանակցություններ սկսեց Արչիլի հետ, խորամանկ հնարքով նրան իր ճամբար կանչեց և առաջարկեց ընդունել մահմեդական կրոնը, սակայն Արչիլ արքան զայրացած մերժեց Մուհամմեդին և նրա օրենքը, ինչի պատճառով Զուսգու-Ասիմը նրան դաժան տանջանքների ու մահվան ենթարկեց, ամայացրեց Իբերիան և վերադարձավ խալիֆի մոտ» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 83):

²⁰⁴⁶ «Այս օրոշ ժամանակ անց Օթմանը (**Արմինիայի ռուսիկան Օսման իբն Սադըր (783-785) – Մ.Ֆ.)** հավաքեց Դայոց նախարարների գործը և տարավ Աղվանից երկիր՝ Կասպից դռների մոտ գտնվող Դարբանդ կոչեցյալ քաղաքը, որը պարիսպ և ամրության պատվար էր՝ շինված Դունաց ու խազարաց գործերին դիմադրելու համար: Նա հրազագաթ Դեփեստոսի տապախառն ծագման օրերին կանչեց Տաճատ իշխանին, սպարապետ Բագրատին, Ներսես Կասաբարականին, ինչպես նաև Դայաստանի նախարարներից այլոց, ու իր բանակը գրեց Զեթան կոչված դաշտում՝ տապ խորշակի դժոխակ ու անհանդուրժելի ջերմության ներքո: Ամասային բոլոր օրերը նա անցկացրեց հնոցանման այդ ապառաժ դաշտում: Զկարողանալով դիմանալ՝ Դայոց նախարարները տապախառն օդից վախճանվեցին՝ չարաբխտորեն զրկվելով երկրային կյանքից: Վախճանվեցին Տաճատ իշխանը, Բագրատ սպարապետը, Ներսես Կասաբարականը և ուրիշ գորականներ: Այդ ժամանակ Իսմայելի իշխանը, հույժ զայրացած լինելով Տաճատ իշխանի և նրան ընկերացող նախարարների եղերական մահվան առթիվ, խափանեց Օթմանի իշխանությունը և, որպես իշխան ու հրամանատար Դայոց աշխարհի, նրա փոխարեն առաքեց ոմն Ռոհի (**Արմինիայի ռուսիկան Ռաուի իբն Դատիթ ալ-Մուհալաբիին (785-786) – Մ.Ֆ.)**» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 39):

²⁰⁴⁷ «Ուբեյդալայի գալու մյուս տարում այս ծանր դժբախտությունները առավել ևս շատացան, բանգի դրանից հետո ոչ-ոք իր ինչի տերը չէր, այլ ամեն ինչ ավարի էին տանում: Շատերն ինքնակամ թողնում էին հոտերն ու նախիրները և փախստական էին դառնում, չկարողանալով արեւտների ծանրությանը դիմանալ, իսկ թշնամիները բռնում էին անասուններն ու ավարի տալիս ունեցվածքը: Այսպես, երբ այսպես ունեցվածքից զուրկ մնացին՝ մերկ, բոքիկ ու ուղվանալ, իրենց ապրուստի միջոց չգտնելով, բաշվեցին, փախստական գնացին Դունաց աշխարհը: Նրանց թիվը ասվում է թե 12.000 հոգուց ավելի էր, կանանցով ու մանուկներով հանդերձ, ու նրանց առաջնորդներն էին Ամատունյաց տոհմից Շապուհը, նրա որդի Դամանը և Դայաստանի նախարարներից ու նրանց հեծյալներից ուրիշներ: Ամատուն ու չարաշուք թշնամին, փախստականների հետևից իր գործով հետամուտ լինելով, հասավ Վրաց սահմանը՝ Կող գավառը, սակայն, մարտի մեջ մտնելով, փախստական մատնվեց: Եվ ահա ոմանք սատկեցին, իսկ փախստականները անցան Ակամասիս գետը, որը, Տայթի կողմերից բխելով, գնում է հյուսիս-արևմուտք ու, անցնելով Եգերաց երկիրը, մտնում է Պոնտոս: Երբ գետն անցան, շուտափույթ իմաց տվեցին Դունաց Կոստանդին արքային (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին Վի-ն – Մ.Ֆ.)**, իսկ սա, իր մոտ կանչելով նախարարներին ու հեծյալներին, պատիվներ շնորհեց և մնացյալ խառնիճաղանջ ժողովրդին բնակեցրեց բարվոք ու արգավանդ երկրում» (Ղևոնդ «Պատմություն», գլուխ 42):

«Այդ ժամանակ 12.000 մարդ վտարանդի եղած գնացին հունաց աշխարհը, իսկ նրանց առաջնորդում էին Ամատունյաց տոհմից Շապուհը և նրա որդի Դամանը: Թշնամիները, սակայն, նրանց հետապնդելով հասնում են Կողի սահմաններում, իսկ նրանք հետ են դառնում, պատերազմի են բռնվում, փախստական են մատնում տաճիկներին և իրենք անցնում են Ակամասիս գետից այն կողմ, որը, սկիզբ առնելով Տայոց երկրից, անցնում է հյուսիս-արևմտյան կողմով ու թափվում Պոնտական ծովը: Այդ բանն իմանալով՝ Կոստանդին կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոստանդին Վ-ը – Մ.Ֆ.)** բնակեցնում է նրանց բարեբեր և արգավանդ երկրում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 4):

²⁰⁴⁸ «Արմինիան Մահդիից (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդիից – Մ.Ֆ.)** հետո ապստամբել էր և մնաց ապստամբած վիճակում նաև Դադիի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուսա ալ-Դադիին – Մ.Ֆ.)** օրոք: Երբ իշխանության գլուխ անցավ Ռաշիդը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.)**, Դուզայմա իբն Խադիմ ալ-Տամիմին (**Արմինիայի ռուսիկան Դուզայմա իբն Խադիմ ալ-Տամիմին (786-787, 803-806) – Մ.Ֆ.)** նշանակեց Դայաստանի կառավարիչ, որը, ամայնով մեկ տարի ու երկու ամիս, զսպեց, երկրում կարգ հաստատեց և բնակիչները հնազանդվեցին: Այսպես Ռաշիդը Դուզայմա իբն Խադիմին (**Արմինիայի ռուսիկան Դուզայմա իբն Խադիմ ալ-Տամիմի – Մ.Ֆ.)** փոխարեն նշանակեց Յուսուֆ իբն Ռաշիդ ալ-Սուլամիին (**Արմինիայի ռուսիկան Յուսուֆ իբն Ռաշիդ ալ-Սուլամիին (787) – Մ.Ֆ.)**: Նա Նիզարի ցեղախմբի մարդկանց տեղափոխեց այս երկիրը: Նախապես Արմինիայում գերիշխող էին Եսենի ցեղախմբի արաբները, սակայն Յուսուֆի օրոք բազմացան Նիզարիները: Դետո նշանակեց Եգիդ իբն Մագիադ իբն Ջաիգա ալ-Շեյբանիին (**Արմինիայի ռուսիկան Եգիդ իբն Մագիադ ալ-Շեյբանին (787-788, 799-801) – Մ.Ֆ.)**, որն ամեն կողմից այստեղ փոխադրեց Ռաբիա ցեղախմբի մարդկանց, այնքան, որ այսօր նրանք գերակշիռ թիվ ունեն: Նա ամենախիստ ծնով զսպեց երկիրը, այն աստիճանի, որ ոչ ոք չէր կարող շարժվել» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁴⁹ «Դիջիի 171 թվականին Ռաշիդին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Գարուն ալ-Ռաշիդին – Մ.Ֆ.)** լուր հասավ, թե ռումներն իրենց մեջ համաձայնել են դուրս գալ արշավանքի դեպի Տարսոս՝ այն գրավելու, այնտեղ ամրանալու և ռազմիկներ տեղավորելու նպատակով: Նա այդ տարում արշավանքի ուղարկեց Դարբանդ իբն Այսինի՝ հրամայելով կառուցել Տարսոսը, բնակչություն հաստատել և ամրացված քաղաքի վերածել: Նա հրամանը գործադրեց Ֆարաջ իբն Սուլայմ ալ-Խադիմի միջոցով՝ Ռաշիդից թույլտվություն վերցնելուց հետո: Ֆարաջին հանձնարարվեց հսկել շինարարությանը, իսկ Աբու Սուլայմը գնաց Մարինատ ալ-Մալամ քաղաք և ուղարկեց առաջին կայսրազոր՝ խորասանել գործից 3.000 հոգի, որը եկավ Տարսոս: Այսպես՝ ուղարկեց երկրորդ կայսրազոր՝ 2.000 մարդ, որից 1.000 հոգին Մասեստիայից էին, 1.000 հոգին՝ Անտիոքից՝ ամեն մեկն ռոմիկի վրա ավելացնելով տաս դինար: Երկու կայսրազորները բանակ դրեցին Մարախոնում Դիջիի 172 թվականի Մուհամմադ ամսի սկզբին ավարտվեց Տարսոսի շինարարությունը, ամրացումն ու մզկիթի կառուցումը: Ֆարաջը չափեց երկու գետերի միջև եղած տարածությանը, որը կազմում էր 4.000 բնակելի հողակտոր, ամեն մի հողակտորը՝ 20 կանգուն բառակուսի: Այդ հողակտորները նա որպես կալվածք հատկացրեց Տարսոսի բնակիչ կայսրազորայիններին: Այսպիսով՝ երկու կայսրազորները տեղավորվեցին քաղաքում Դիջիի 172 թվականի Ռաբիա Բ ամսին: Արդ ալ-Մեյի իբն Սալիհը Տարսոսի կառավարիչ նշանակել էր Եգիդ իբն Մուհալալ ալ-Ֆազարիին, սակայն խորասանի գործը, վախճանվելով նրանից, բանգի Դուզայմայից ցեղին էր պատկանում, նրան քաղաքից փախրեց: Սա իր փոխարեն նշանակեց Աբու-Ֆալարիսին և Աբդ ալ-Մեյի իբն Սալիհը հաստատեց նրան: Այս դեպքերը տեղի ունեցան Դիջիի 173 թվականին» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Հարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Յ.) դուրս եկավ Ասորիք գնալու նպատակով, սակայն, երբ լսեց Աբու-Հայզամի սպանության լուրը, գնաց Սահմանային ամրությունները: Նա Յիջրի 171 թվականին Հարսամա իբն Ալանին արշավանքի ուղարկեց Ռումի երկիրը և հրամայեց կառուցել Տարսուրը: Սա ամուր կառուցեց այն, 5 դուռ դրեց, իսկ շուրջը՝ 87 աշտարակ: Տարսունն ունի մեծ գետ, որը մեջտեղից է նրան ճեղքում և վրան կամարակապ կամուրջներ կան: Հիսարարությանը սկսել էր Հարունի մուսուլման Աբու Սուլեյմանը...: Նրա օրոք Յիջրի 171 թվականին արշավանք ղեկավարեց Եգիպտոս իբն Ալբասա ալ-Հարահին, որը Իսահակ իբն Սուլեյմանի կողմից էր նշանակված» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Սուլեյման իբն Աբդալլահ ալ-Ասսամը արշավեց ու մտավ Ռումի երկիրը, ավար վերցրեց և ապահով վերադարձավ: Այդ տարի Տարսունը վերակառուցվեց Ֆարաջ ալ-Խիսիյի ձեռքով» (իբն Խայյաթ «Պատմություն»):

2050 «Այդ տարի Չուֆար իբն Ասիմ ալ-Հիլալին ամառային արշավանքի դուրս եկավ և իր որդի Աբդ ալ-Ազիզ իբն Չաֆարին ուղարկեց հարձակման: Սա գնաց, մինչև որ հասավ Պիրամուս գետը, սակայն ցրտի պատճառով վերադարձավ» (իբն Խայյաթ «Պատմություն»):

2051 «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի – Մ.Յ.) օրոք Յիջրի 172 թվականին արշավանք ղեկավարեց Մուհամմադ իբն Իբրահիմը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Իսահակ իբն Սուլեյման իբն Ալին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2052 «Այդ տարվա սեպտեմբեր ամսին արաբները ավարառության ելան Ռումանսիայի դեմ և ներխուժեցին Անատոլիկոն բանակաթեմի Կոպիլոնադոն կոչվող վայրը: Հռոմեացիների զորավարները հավաքվելով մարտնչեցին նրանց դեմ, բայց պարտվեցին: Շատերն ընկան, այդ թվում և բաղաբեց արտաբերված բազմաթիվ սխոլարիոսներ: Սպանվեցին նաև Անատոլիկոնի նշանավոր տուրմարիս Դիոգենեսը, ինչպես նաև Օպիլիոնի հրամանատարները» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

2053 «Թրակիայի զորավար Ֆիլետոսը գնաց Սորիմոն, սակայն, առանց ժամապահության հաստատելու բանակելով, ենթարկվեց բուլղարների անակնկալ հարձակման և ուրիշ շատերի հետ միասին սպանվեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

2054 «Իրենեն (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Յ.) ստրատիոսիկոնի լոգոթետ Յովհաննես սակելարիոսին Մեծ Լոնգոբարդիայի նախկին ռեթե Թեոդոտոսի հետ միասին Լոնգոբարդիա ուղարկեց՝ հնարավորության դեպքում Կարուլոսի (Ֆրանկների թագավորության, իսկ հետո արդեն կայսրության արքա, հետագայում կայսր Կառլոս I Մեծի (768-814) – Մ.Յ.) դեմ կռվելու և նրանից ոմանք անջատելու նպատակով: Նրանց միացավ Սիկիլիայի զորավար Թեոդորոս պատրիկը: Յովհաննեսը պատերազմում ֆրանկների ձեռք գերի ընկավ և չարաչար սպանվեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ընթացքում կայսր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը – Մ.Յ.), գայրացած այն բանից, որ իրեն մերժել են արքայի (Ֆրանկների թագավորության, իսկ հետո արդեն կայսրության արքա, հետագայում կայսր Կառլոս I Մեծի – Մ.Յ.) աղջկա ձեռքը, հրամայեց, որպեսզի Սիցիլիայի պրեֆեկտ, պատրիկ Թեոդորոսը այլ առաջնորդների հետ միասին անալոգիկների սահմանները: Եվ ահա, երբ սրանք ձեռնամուխ եղան այդ հրամանի իրականացմանը, Գրիմալդը, որը նույն այդ տարում հոր մահից հետո արքայի կողմից նշանակվել էր Բենվենտի դուքս (Բենվենտի դքսության դուքս Գրիմալդը (787-806) – Մ.Յ.), ինչպես նաև սպուլետցիների դուքս Դիոգենեսը (Սպուլետոյի դքսության դուքս Դիոգենեսը (773-789) – Մ.Յ.) բոլոր այն զորքերով, որոնք կարողացել էին հավաքել, շարժվեցին Կալաբրիա: Նրանք իրենց հետ ունեին նաև արքայի դեսպան Վինիգիսին, որը ավելի ուշ ժառանգեց Դիոգենեսի ղեկավարությունը (Սպուլետոյի դքսության ապագա դուքս Վինիգիսը – Մ.Յ.): Եվ այսպես, մարտի մեջ մտնելով, նրանք ոչնչացրին անհաշիվ բանակի թշնամիները և, իրենց ու իրենց մարդկանց համար հաղթանակ շահելով առանց ծանր վնասի, իրենց ճամբար հասցրին մեծ բանակի գերիներ և ավար» (Անանոս «Ֆրանկների թագավորության ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Իտալիայում հույների և հռոմեացիների միջև պատերազմ եղավ» (Չիզբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»):

2055 «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի – Մ.Յ.) օրոք Յիջրի 173 թվականին արշավանք ղեկավարեց Իբրահիմ իբն Օսմանը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի ամառային արշավանքի հրամանատարն էր Աբդ ալ-Մելիք իբն Սալիի իբն Ալին» (իբն Խայյաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Աբդ ալ-Մելիք իբն Սալիի» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2056 «Արաբների նավատորմի շարժվեց Կիպրոսի վրա: Կայսրության (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան – Մ.Յ.), այդ մասին նախօրոք տեղյակ, ինքը ևս ի մի հավաքեց հռոմեական բոլոր նավերը և նրանց դեմ ուղարկեց: Երկու զորավարներն էլ, գալով մինչև Մյուրա, շրջանցեցին իսթրիոնիոսների թերակղզին և մտան Աթալիայի ծոցը: Արաբները, շարժվելով Կիպրոսից, հանդիպեցին պարզ ու անհողմ եղանակի և բաց ծովում դեգերում էին: Երբ ցամաքի մոտ էին, զորավարները նկատեցին նրանց և, ճակատ կազմելով, մարտի պատրաստվեցին: Կիբրեոսների զորավար Թեոփիլոսը, մի աժդահա և շատ կարող մարդ, խիզախեց բոլորից առաջ դուրս գալ: Կռվի բռնկվելով՝ նա ընկավ թշնամիների ձեռքը, որոնք նրան Ահարոնի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Յ.) մոտ տարան: Վերջինս նրան առաջարկեց դավաճան լինել և արժանանալ անցողիկ պարգևների, Թեոփիլոսը մերժեց, նրան էլ ավելի ստիպեցին, սակայն, երբ նա դարձյալ տեղի չտվեց, սրի բաշվեց ու դարձավ փառապանծ նահատակ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ սարակինոսները հարձակման անցավ և նրանց դեմ դուրս եկավ Կիբրեոսների զորավար Թեոփիլոսը, սակայն նա իր դրոմոնով առաջ անցավ և գերի ընկավ» (Անանոս «Վասիլ II-ի ճաշը»):

2057 «Ամառային արշավանք չեղավ, միայն թե Աբդ ալ-Մելիք իբն Սալիի իր որդի Աբդ ալ-Ռահման իբն Աբդ ալ-Մելիք իբն Սալիիին ուղարկեց հետախուզական արշավանքի, որը հասավ Ռիբաթ Ելեմանցը, գերեվարեց ու տնային կահկարասի բերեց» (իբն Խայյաթ «Պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի – Մ.Յ.) օրոք Յիջրի 174 թվականին արշավանք ղեկավարեց Սուլեյման իբն Աբու Ջաաֆարը» (Յակուբի «Պատմություն»):

2058 «Այդիլ ամսին Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը – Մ.Յ.) բուլղարների դեմ արշավեց, եկավ Պորբատոն կոչվող բերդը՝ սուրբ Գևորգի առջակը: Հանդիպելով Բուլղարիայի տեր Կարդամին (Բուլղարական խանության խան Կարդամին (777-802) – Մ.Յ.)՝ երեկոյան մոտ փոքր ճակատամարտ տեղի ունեցավ, հռոմեացիները վեհերոսեցին, գիշերով փախուստի դիմեցին և անփառանք վերադարձան: Բուլղարներն իրեն էլ վախեցած վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Կոնստանդին Կոպրոնիդը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ը – Մ.Յ.) հաղթեց միսիացիներին, իսկ նրանից հետո՝ նրա թոռ Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը – Մ.Յ.)՝ կայսրուհի Իրինայի (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինայի – Մ.Յ.) որդին» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 9):

2059 «Այդ տարվա սեպտեմբեր ամսին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը – Մ.Յ.) արաբների դեմ արշավեց, Ամորիոնից հեռացավ և գնաց Կիլիկիայի Տարսուն բաղաբեց: Հասնելով Ջրապուրկ աշտարակները՝ ինդիկտիոնի 15-րդ տարվա հոկտեմբեր ամսին նա դարձյալ ձեռնունայն վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

2060 «Խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Յ.) ալ-Փադլ իբն Յահա ալ-Բարմակին (Ամինիայի ռոստիկան ալ-Փադլուն իբն Յահիային (791-792) – Մ.Յ.) նշանակեց Ադրեազանի ու Ամինիայի կառավարիչ: Ալ-Փադլը մեծ զորքով եկավ ու հասավ Բարդա բաղաբեցին: Այստեղից նա արշավանքի եկավ դեպի Բար ալ-Աբվաբ, որից հետո ուղղվեց դեպի Համզին կոչվող ամրոց: Նա մարտնչեց նրա պաշտպանների դեմ, սակայն ոչինչ չհասավ և հետ դարձավ դեպի Բարդա բաղաբեց, որտեղ մնաց կարճ ժամանակ: Այստեղ նա իր մոտ կանչեց Ումար իբն Այյուբ ալ-Կիլանիին (Ամինիայի ռոստիկան Օմար իբն Այյուբ ալ-Քիլանիին (792-793) – Մ.Յ.) և, թողնելով նրան որպես իրեն փոխարինող, գնաց Իրաք» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Ապա նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Յ.) նշանակեց ալ-Փադլուն իբն Յահիա իբն Խալիդ ալ-Բարմակին (Ամինիայի ռոստիկան ալ-Փադլուն իբն Յահիային – Մ.Յ.), որն անձամբ եկավ, և հենց որ հասավ, ուղղվեց դեպի Հարբանոս ու արշավեց Համզին բերդը, սակայն Համզինի ժողովուրդը նրան փախուստի մատնեց: Ոչ մի բանի չնայելով՝ նա հեռացավ ու գնաց Իրաք՝ իր փոխարեն թողնելով Օմար իբն Այյուբ ալ-Քիլանիին (Ամինիայի ռոստիկան Օմար իբն Այյուբ ալ-Քիլանիին – Մ.Յ.)» (Յակուբի «Պատմություն»):

2061 «Այստեղից նաև Ֆարդի իբն Աբու Խալիդը, որը Ռաշիդից էր և Ելբանց գետի պետն էր: Նա 20 ձիավորներով ապստամբեց և եկավ Ջազիրա, սակայն նրա հետ 100.000 դիրհեմով հաշտություն կնքեցին ու ոչ ոք չսպանվեց: Ապա նա եկավ Բալադ Նուսան՝ Մծքիցից հինգ փարսախ այն կողմ, ուր Տալիբը գեղից 12.000 մարդ կոտորեց: Նա 500 հոգով եկավ Մծքին ու կանգ առավ դռան առջև: Նրա մարդիկ մտան բաղաբեց, մարդկանց դուրս բերեցին ռումների դռնից և նա սասց. «Վաճառե՞ց դրանք»: Նա տվեց երկու դիրհեմ և ոչ ոք չպատասխանեց, գցեց ևս երկու դիրհեմ և նրանց բաղաբեց վերադարձրեց: Ապա նա եկավ Հարա և նրանց հետ 5.000 դիրհեմով հաշտություն կնքեց, եկավ Ամիր ու հաշտություն կնքեց 20.000 դիրհեմով, անցավ Եփրատը, եկավ Նիփոկերտ և հաշտություն կնքեց 10.000 դիրհեմով: Դրանից հետո նա եկավ Արզև, քսան գիշեր մնաց, 20.000 դիրհեմով հաշտություն կնքեց, որից հետո եկավ Խլաթ ու մի բանի օր մնաց, ապա վերադարձավ Մծքին՝ 2.000 դիրհեմով: Մուամմար իբն Իսա ալ-Աբդին 12.000 հոգով նրա դեմ ուղարկեց Ղանմ գեղից մի անգորու: Ֆարդին եկավ Մոսուլ, ապա՝ Չաբ: Մուամմարը նրա հետևից հասավ Չաբի մոտ,

սկզբում պարտվեց, սակայն նրա մարդիկ հետո կրկին հարձակվեցին և, Ֆադյին ու իր զինակիցներին գետին տապալելով, սպանեցին» (իբն Խայթաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի ապստամբ Փադլունը հանդես եկավ Սծքինի կողմերում, ժողովրդի ունեցվածքը հափշտակեց, շարժվեց դեպի Դարա, Ամիդ և Արզն ու դրանց բնակիչների ունեցվածքը ևս վերցրեց: Այսպես արեց նա նաև Խյաթում, ապա վերադարձավ Սծքին և եկավ Մոսուլ, որի գործը նրա դեմ դուրս եկավ: Նա Չաքի մոտ հաղթեց, սակայն նրանք կրկին եկան և Փադլունը իր ընկերների հետ սպանվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁰⁶² «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 175 թվականին արշավանքը ղեկավարեց Աբդ ալ-Մալիք իբն Սալիհը, սակայն ասվում է, որ նա չի մտել ռումոց երկիրը, այլ լեռնանցքը հասնելուց հետո ուղարկել է Փադլուն իբն Սալիհին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Աբդ ալ-Մալիք իբն Սալիհը արշավեց Ռումի երկիրը և դա Իկրիթիայի արշավանքն էր սահմանային ամրությունների գոտու բոլոր բնակիչների դեմ: Նա հարձակվեց Սաֆսաֆի լեռնանցքից, կտորեց 19.000 զուլխ և Զադասի լեռնանցքով վերադարձավ» (իբն Խայթաթ «Պատմություն»):

²⁰⁶³ «Հունվար ամսի 15-ին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը - Մ.Ֆ.) իր և պաշտոնավոր բազում մարդկանց խնդրանքով Իրենին (Բյուզանդական կայսրության փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան - Մ.Ֆ.) կայսրուհի հռչակեց և նրա անունը ինքեց իր անվան հետ միադաս, ինչպես անցալում» «Կոնստանդին և Իրենն»: Բոլորը ենթարկվեցին, բացի Արմենիականների բանակաթևի գործերից, որոնք հակառակվելով ապստամբեցին և սկսեցին պահանջել Ալեքսիոսին, որը մի փոքր առաջ իրենց գորավարն էր դարձել: Եվ ահա կայսրը, սրան խոսք տալով իր մոտ կանգնելով, պատրիկի պատվաստիծան շնորհեց, բայց նաև իր մոտ էր պահեց: Կայսրը, նկատի ունենալով այդպիսի համառ պահանջը, ինչպես և Ալեքսիոսի մասին տարածված որոշ ասեկոսներ, թե նա կայսր կդառնա, բրածոն անելով և մագեր խուզելով, նրան Դրեստորիոն նետեց: Հուլիս ամսին նա բուլղարների դեմ արշավեց և կառուցեց Մարկելյոն բերդը: Հուլիս ամսի 20-ին Բուլղարիայի տեր Կարդամը (Բուլղարական խանության խան Կարդամին - Մ.Ֆ.) հավաքեց իր համայն զորքը և եկավ ամրությունները: Կայսրը, եռանդով լցված և տուտ գուշակների խոսքին հավատացած, թե ինքը կհաղթի, հախուռն ու անկանոն կերպով կռվի բռնվեց, գլխովին տառուկ տվեց և, փախուստի դիմելով, բաղաբ վերադարձավ: Նա շատերի կորցրեց ոչ միայն շարքային զինվորների, այլև հրամանատարական կազմից, այդ թվում մագիստրոս Միթայել Լախանտորանոն, Վարդապ պատրիկին, Ստեփանոս խամեսա պրոտոսպաթարին, գորավարներ Նիկետասին և Թեոդոստոսին, բազում վասիլիկոսների, ինչպես նաև տուտ գուշակ ու աստղաբաշխ Բազարասին: Հենց սա էր գուշակել, թե նա կհաղթի: Բուլղարները ձեռք գցեցին նաև նրանց տուլոդը, դրամն ու ձիերին, ինչպես նաև կայսեր վրանները՝ կայսերական ողջ սպասավորությանը հանդերձ: Տագմաները, հավաքվելով քաղաքում, որոշեցին կայսր հռչակել նախկին կեսար Նիկեփորին: Կոնստանդինը, իմանալով այդ մասին, իր պապ Կոստանդինի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին V-ի - Մ.Ֆ.) երկու որդիներին էլ սուրբ Մամաս բերեց, Նիկեփորին կրոնացրեց, իսկ Խրիստոֆորի, Նիկետասի, Անթիմոսի և Եփրոնիմոսի էլ լեզուները կտրեց: Նա կուրացրեց նաև վերնում հիշատակված Ալեքսիոս պատրիկին՝ հավատ ընծայելով սրի, ինչպես և վերոնշյալ Ստավրակիոս պատրիկի խորհուրդներին, որ եթե չկուրացնի, նրան կայսր կհռչակեն: Դատավճիռը կայացավ ինդիկտիոնի 15-րդ տարվա օգոստոս ամսին, շաբաթ օրը, 9-րդ ժամին, բայց ասածն դատաստանը անպատիժ չթողեց այդ անհրավ արարքը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ կայսր Կոնստանդինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը - Մ.Ֆ.), մարտի մեջ մտնելով Կարդամ Բուլղարացու (Բուլղարական խանության խան Կարդամին - Մ.Ֆ.) դեմ, ամոթալի պարտություն կրեց նրանից և դիմեց խայտառակ փախուստի: Կարդամը հարստացավ արքայական բարիքներով, որը խլել էր Կոնստանդինից» (Չիգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

²⁰⁶⁴ «Այդ տարի Արմենիականները, լսելով Ալեքսիոս պատրիկի կուրացվելու մասին, իրենց գորավար Թեոդորոս Կառուկանոս պատրիկին բանտ նետեցին: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը - Մ.Ֆ.), իմանալով դա, Կոնստանդին կրոնացրեց, իսկ Խրիստոֆորի, Նիկետասի, Անթիմոսի և Եփրոնիմոսի էլ լեզուները կտրեց: Նա կուրացրեց նաև վերնում հիշատակված Ալեքսիոս պատրիկին՝ հավատ ընծայելով սրի, ինչպես և վերոնշյալ Ստավրակիոս պատրիկի խորհուրդներին, որ եթե չկուրացնի, նրան կայսր կհռչակեն: Դատավճիռը կայացավ ինդիկտիոնի 15-րդ տարվա օգոստոս ամսին, շաբաթ օրը, 9-րդ ժամին, բայց ասածն դատաստանը անպատիժ չթողեց այդ անհրավ արարքը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²⁰⁶⁵ «Սուրբ Չատկից հետո կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը - Մ.Ֆ.) մյուս բոլոր բանակաթևերի գործերով արշավեց Արմենիականների դեմ: Ինդիկտիոնի 1-ին տարվա մայիս ամսի 26-ին, Յոզեգալստյան կիրակի օրը նա մարտ տվեց: Արմենիականների հետ եղած հայերի դավաճանության պատճառով կայսրը հաղթանակ տարավ, ձերբակալեց նրանց, մահապատժի ենթարկեց նրանց տուլոմարի Անդրոնիկոս սպաթարին, ռուլմարի Թեոփիլոսին և Սիմոնի Եպիսկոպոս Գրիգորին, իսկ մնացածներին էլ տարբեր պատիժների ենթարկեց ու գույքը բռնագրավեց: Հուլիս ամսի 24-ին, երկուշաբթի օրը նա բերդից շոթայակալ բերված նրանցից 1.000 հոգու Կլախեռնայի դարպասով քաղաք մտցրեց և, նրանց դեմքին թանաքով «Նենեզ Արմենիական» բառեր դաջելով, ցրիվ տվեց Սիկիլիա ու մյուս կղզիները: Միաժամանակ Արմենիականներին դավաճանած հայերը, չարժանանալով կայսեր որևէ շնորհքին, Կամախ բերդը արաբներին հանձնեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Կոնստանդին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը - Մ.Ֆ.) կրկին հաշտվեց իր մոր (Բյուզանդական կայսրության նախկին փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան - Մ.Ֆ.) հետ և հրամայեց, որ բոլորը նրան թագուհի կոչեն ու հետը վարվեն ինչպես թագուհու: Այդպես էլ արեցին, սակայն դեմ ելան հայ իշխանները, որոնք հավատարիմ մնացին երդումին: Այդ պատճառով, ահա, բռնակալ արքան նրանց դաժանորեն սպանեց» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 2):

«Դրանից հետո Կոնստանդին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը - Մ.Ֆ.) կրկին հաշտվեց իր մոր (Բյուզանդական կայսրության նախկին փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինան - Մ.Ֆ.) հետ և հրամայեց, որ բոլորը նրան թագուհի կոչեն ու հետը վարվեն ինչպես թագուհու: Այդպես էլ արեցին, սակայն դեմ ելան հայ իշխանները, որոնք հավատարիմ մնացին երդումին: Այդ պատճառով, ահա, բռնակալ արքան նրանց սպանեց» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Մուհամմադ իբն Աբդալլահ իբն Աբդ ալ-Ռահման իբն Աբու Ամրա ալ-Անսարին, որը Աբդ ալ-Մալիք իբն Սալիհի կողմից Շիմաթի կառավարիչ էր նշանակված, արքային ու գրավեց Կամախը Յիջրի 177 թվականի Ռաբիա Բ ամսի 14-ին» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

²⁰⁶⁶ «Արմինիան ապստամբեց և հանդես եկավ Աբու Մուսլիմ ալ-Շարին: Փադլունը Զայաստանի կառավարիչ նշանակեց խալիֆ իբն Եգիդ իբն Ուսայր ալ-Սալամիին (Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիդ ալ-Սուլամիին (793-794) - Մ.Ֆ.), իսկ նա օգնության ուղարկեց Աբդ ալ-Մալիք իբն խալիֆա ալ-Ֆարաժին՝ 5.000 հոգով: Նրանք Ռուսլանով բախվեցին Աբու Մուսլիմ ալ-Շարիի հետ, սակայն նա հաղթեց նրան» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁶⁷ «Այդ մասին իմացավ խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) և Աբու Մուսլիմ ալ-Շարիի դեմ ուղարկեց ալ-Աբբաս իբն Ջարիր իբն խալիֆ ալ-Կասրի անունով մի զորավար: Աբու Մուսլիմը ջախջախեց սրան» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

²⁰⁶⁸ «Այդ ժամանակ խալիֆը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) նրա դեմ ուղարկեց Մադան ալ-Հուսնին, սակայն Աբու Մուսլիմ ալ-Շարին սպանեց նաև նրան» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

²⁰⁶⁹ «Աբու Մուսլիմ ալ-Շարին գնաց ու գրավեց ալ-Քիլար ամրոցը» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁷⁰ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) օրոք Յիջրի 176 թվականին արշավանք ղեկավարեց Զաշիմ իբն ալ-Սալթը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Զարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) Աբդալլահ իբն Սալիի իբն Ալիին ամառային արշավանքի ուղարկեց...: Աբդալլահը ողջ-առողջ վերադարձավ» (իբն Խայթաթ «Պատմություն»):

«Հուլիսի 1104 թվականին Աբդալմուլեքը մեծ ավար տարավ ռումների երկրից» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁰⁷¹ «Այդ ժամանակ Կոնստանդին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը - Մ.Ֆ.) ցանկացավ կուրացնել Ալփիդ անունով Սիցիլիայի պատրիկին, բանի որ սա հեշտասիրությանը էր զբաղվում իր մոր (Բյուզանդական կայսրության նախկին փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինայի - Մ.Ֆ.) հետ: Իմանալով այդ մասին՝ Ալփիդը փախավ արաբների մոտ, որից հետո Կոնստանդին արքան հրամայեց իշխաններին երդվել, որ իր մորն այլևս երբեք թագուհի չեն կոչի: Այս ընթացքում Ալփիդը, վերցնելով 40.000 արաբ զինվորներ, Եփր Սուլեյմանի հետ միասին եկան Սամսուն կղզիով երկիրը, սակայն հենց այդ ժամանակ խիստ ձմեռը հասավ նրանց և նրանցից 4.000 հոգի մահացան: Իրենց հերթին ռումները, վարվելով ամրոցափորաբար, նրանց ոչ մի վնաս չհասցրին և արաբները կանոն ամսին հեռացան՝ ցրտահարված ու փտած վերջույթներով: Պատրիարք մար Դիոնիս Տել-Մաիրացին ասում է, որ դրանցից 400 հոգու տեսել է Եդեսիայում» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 2):

«Այդ ժամանակ Կոնստանդին արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը – Մ.Ֆ.) ցանկացավ կուրացնել Ալփիդ անունով Սիցիլիայի պատրիարխին, բանի որ սա հեշտասիրությամբ էր զբաղվում իր մոր (Բյուզանդական կայսրության նախկին փաստացի տիրակալ, ապագա կայսրուհի Իրինայի – Մ.Ֆ.) հետ: Իմանալով այդ մասին՝ Ալփիդը փախավ արաբների մոտ, որից հետո Կոնստանդին արքան հրամայեց իշխաններին երդվել, որ իր մորն այլևս երբեք թագուհի չեն կոչի: Այս քննադատում Ալփիդը, վերցնելով 40.000 արաբ զինվորներ, Էմիր Մուլեյմանի հետ միասին եկան Սամոսին կոչվող երկիրը, սակայն հենց այդ ժամանակ խիստ ձմեռը հասավ նրանց և նրանցից 4.000 հոգի մահացան: Իրենց հերթին ռուսները, վարդելով մարդասիրությամբ, նրանց ոչ մի վնաս չհասցրին և արաբները կանոն ամսին հեռացան՝ ցրտահարված ու փթած վերջույթներով: Պատրիարք մար Դիոնիս Տել-Մահրացին ասում է, որ դրանցից 400 հոգու տեսել է Եդեսիայում» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդի – Մ.Ֆ.) օրոք Յիզրի 178 թվականին արշավանք ղեկավարեց Եգիպտոսի Ղադուանը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ֆարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) Սուլեյման իբն Ռաշիդ ալ-Մակաֆիին ձմեռային արշավանքի ուղարկեց...: Սաստիկ ձմեռը նեղեց Սուլեյմանին և նրա զինակիցներից ոմանք ըմբոստացան, ոմանք մեռան, իսկ մնացածները հասան Մալաթիա» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

²⁰⁷² «Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) Արմինիայի կառավարիչ Նշանակեց ալ-Աբբաս իբն Ջարիր իբն Եգիպտոսի իբն Ջարիր իբն Աբդալլահ ալ-Բաջալիին (Արմինիայի ոստիկան ալ-Աբբաս իբն Ջարիր ալ-Բաջալիին (794) – Մ.Ֆ.), որը, երբ հասավ Պարտավ, բայլականցիները ապստամբեցին և նա պաշտպանվեց նրանցից Պարտավի արվարձանում» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁷³ «Մաադան ալ-Ֆիմսիին (Արմինիայի ոստիկան ալ-Աբբաս իբն Ջարիր ալ-Բաջալիին – Մ.Ֆ.) 6.000 հոգանոց զորքով ուղարկվեց Աբու Մուսլիմի դեմ: Նրանք իրար բախվեցին ու Մաադան ալ-Ֆիմսին սպանվեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁷⁴ «Դրանից հետո Աբու Մուսլիմ ալ-Շարիմ մեկնեց այդտեղից ու հասավ Ադրբայջանի քաղաքներից մեկը հանդիսացող Նախիջևան, գրավեց այն, խարաջ հավաքեց ու բաժանեց իր կողմնակիցներին» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

²⁰⁷⁵ «Այստեղից Աբու Մուսլիմ ալ-Շարիմ մեկնեց Դաբի, պաշարեց այն 4 ամսվա քննադատում, սակայն վերցնել չկարողացավ: Նա հետ դարձավ, անցավ Սիջիստանով ու հասավ Բայլականին, որտեղ էլ տեղավորվեց: Այստեղից նա հարձակումներ էր գործում տարբեր կողմեր՝ սպանելով, այրելով ու թալանելով» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Աբու Մուսլիմ ալ-Շարիմ գնաց Դաբին, սակայն, չորս ամիս պաշարելուց հետո, հեռացավ: Նա գնաց Բայլական և այնտեղ կանգ առավ» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁷⁶ «Այդ տարի Յասար իբն Սակլաբը արշավեց Մամեստիայի բնակիչների դեմ: Նա Սաֆսաֆից հարձակվեց, ապա հասավ Տիանա, հետո վերադարձավ ու իջավ Մարջ ալ-Շամ: Նա ավար վերցրեց և ողջ վերադարձավ» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

²⁰⁷⁷ «Ռաշիդի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) խալիֆայության օրոք ռուսները հարձակվել էին Մալաթիայի վրա, բայց ապարդյուն: Նրանց վրա հարձակվեց Ռաշիդը և հաղթեց ու ձգեց նրան» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

²⁰⁷⁸ «Վալիդ իբն Թարիֆը Տաղիբ ցեղին պատկանող Զայ իբն Ամր տոհմից էր, որոնց կոչում էին «Շան ատամներ»: Նա Եփրատի ափին 30 հոգով ապստամբեց, գնաց Ռաս ալ-Այն և հանդիպեց Ամր իբն Մանսուր կոչված մի բասրացի մարդու, որը վաճառական էր և իր հետ կար մի քրիստոնյա՝ կոչված Անաստաս: Նա հանդիպեց նրանց Ռաս ալ-Այնի մոտակայքում, սպանեց Ամր իբն Մանսուրին, վերցրեց նրա ունեցվածքը, իսկ քրիստոնյային բաց թողեց: Ապա եկավ Ռաս ալ-Այն, ուր կրակ գցեց, սակայն չկարողացավ պարսպից ներս մտնել: Եկավ Բաարդայա, որը Սծքիսի գավառում է, և այնտեղ Տալլ Աբու Ջաուդայի մոտ հանդիպեց Բիզարին, որը Տաղիբ ցեղից էր: Բիզարը ընդհարման մեջ պարտվեց, նրա մարդկանցից ոմանք սպանվեցին և նա գնաց Սծքին» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

²⁰⁷⁹ «Ապա Վալիդը եկավ Դարա և 20.000 դիրհեմի չափով փրկագին առավ Դարայից: Նա եկավ Ամիր և, նրա համար էլ Իսմատ իբն Իսամից ու նրա տոհմից ստանալով 20.000 դիրհեմ, 10.000 հոգով եկավ Նիքիտեր: Ապա՝ անցավ Սարդաթը և սա մի գետ է, որը հոսում էր Զայաստանից: Նա անցավ գետը դեպի Արզն և այնտեղ կանգ առավ: Բնակիչները 20.000 դիրհեմով փրկագնեցին քաղաքը: Նա սպանեց այստեղի բնակիչներից Շեյբան ցեղից մի երևելի մարդու, որը կոչվում էր Սուռա» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի ալ-Վալիդ իբն Թարիֆի ալ-Տաղիբին ապստամբեց Ջազիրայում և Սծքիսում սպանեց Իբրահիմ իբն Խազիմ իբն Խուզայմային» (իբն ալ-Ասիդ «Լիակատար պատմություն»):

²⁰⁸⁰ «Ապա ալ-Վալիդը առավել ուժեղացավ, մտավ Զայաստան ու 20 օր պաշարեց Խյաթը: Մարդիկ նրանից ազատվեցին 30.000 դիրհամ փրկագնով: Ապա նա գնաց Անդապատական, հետո Դուլուան և Սավադ երկիրը, ապա անցավ Տիգրիսի արևմտյան կողմը և դիմեց Բալաթ քաղաքը, ուր նրանից ազատվեցին 100.000 դիրհեմ փրկագնով: Նա ապստամբեց Ջազիրան: Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) նրա դեմ ուղարկեց Եգիպտոսի Մազհաթ իբն Ջալիդա ալ-Շեյբանիին, որը Ման իբն Ջալիդայի եղբորորդին էր: Ջազիրը սկսեց խորամանկել նրա հետ: Բարմաթյանները, որոնք հակակրում էին Ջազիրին, ասացին Ռաշիդին. «Ջազիրը խուսափում է Վալիդից, խնայելով նրան, բանգի երկուսն էլ Վալի տոհմից են»: Նրանք ձգտում էին հակառակորդներին, թե Վալիդը թույլ է: Ռաշիդը մի զայրացած նամակ գրեց Ջազիրին ասելով. «Եթե իմ ծառաներից մեկին ուղարկեի, թեզնից ավելի գործ կաներ, իսկ դու ինքեբա ես ու խարդախ: Երդվում եմ Ալլահով, որ, եթե գործը չվերջանցներ, թո գումար բերել կտաս»» (իբն ալ-Ասիդ «Լիակատար պատմություն»):

«Ապա ալ-Վալիդը եկավ Խյաթ, որը 20 օր պաշարեց և բնակիչները իրենց անձերը փրկագնեցին 30.000 դիրհեմով» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

²⁰⁸¹ «Այս ինդիկտիսի 2-րդ տարվա հոկտեմբեր ամսին արաբները երաշխիքներով առան Թեբասա բերդը և, ըստ իրենց խոստման, թույլ տվեցին հրամանատարներին իրենց երկիր գնալ» (Թեոփանոս Խոստոմանով «Ժամանակագրություն»):

«Յուլյների 1104 թվականին Աբդալմելիքի որդին Աբդառախիմանը գրավեց Կապադովկիայում գտնվող Ռաբսա ամրոցը: 400 հոգի փակվել էին այնտեղ և, երբ սրանք արդեն մեռնում էին ծարավից, հանձնվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 2):

«Յուլյների 1104 թվականին Աբդալմելիքի որդին Աբդառախիմանը գրավեց Կապադովկիայում գտնվող Ռաբսա ամրոցը: 400 հոգի փակվել էին այնտեղ և, երբ սրանք արդեն մեռնում էին ծարավից, հանձնվեցին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի ամառային արշավանք չի եղել: Աբդ ալ-Մեյիբ իբն Մալիկի իբն Ալին գրեց Մուխալլաթ իբն Եգիպտոսի Օմար իբն Յուբայային՝ հրամայելով, որ վերջինս առաջ խաղա դեպի Դաբա, մինչև որ հասնի Աբդ ալ-Ռահման իբն Աբդ ալ-Մեյիբ իբն Սալիհը: Աբդ ալ-Ռահմանը հասավ ու նվաճեց և դա երկար պատմություն ունի» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

²⁰⁸² «Արմինիայի վիճակը բարդացավ և Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) 12.000 հոգանոց զորքով առաքեց Յահիա ալ-Ֆարաշիին (Արմինիայի ոստիկան Յահիա ալ-Ֆարաշիին (794-795, 795-796) – Մ.Ֆ.), իսկ Եգիպտոսի Մազհաթ ալ-Շեյբանիին էլ՝ 10.000 հոգով: Նա հրամայեց Եգիպտոսի Մազհաթին գնալ Արմինիա, իսկ Ֆարաշիին կարգադրեց հարձակվել Անդապատականի վրա: Այդ ժամանակ Անդապատականում բռնացել էր Մուհալիի ալ-Թամիմին: Ֆարաշին նրա հետ հանդիպեց, կռվեց, փախուստի մատնեց և երկիրը կարգի բերեց: Ապա՝ գնաց Զայաստան, որպեսզի Եգիպտոսի Մազհաթի հետ կռվի դուրս գա Աբու Մուսլիմ ալ-Շարիի դեմ, սակայն, երբ երկիրը հասավ, վերջինս մահացել էր: Նրան հաջորդեց ալ-Սաբան իբն Մուսա ալ-Բայլականին, որի կացարանը Բայլականն էր: Երբ սա տեղեկացավ Յահիա ալ-Ֆարաշիի գալստյան մասին, նրա դեմ առաքեց ալ-Խալիլ իբն ալ-Սաբանին՝ իր լավագույն հեծյալներով: Ֆարաշին բախվեց նրա հետ, գերեց նրան ու դիմեց Բայլական: Երբ Սաբանն իմացավ այս լուրը, դուրս եկավ, փախավ ու գնաց Զիլար ամրոցը: Բայլականի բնակիչները եկան Ֆարաշիի մոտ ու երաշխավորագիր խնդրեցին, իսկ նա մտցրեց նրանց քաղաք և երաշխավորագիր տվեց ժողովրդին, սակայն քաղաքի բերդը բանդեց: Սաբանը 8.000 հոգով գնաց Եգիպտոսի Մազհաթի մոտ, երաշխավորագիր խնդրելով, և նա տարավ նրան Ռաշիդի մոտ: Երբ երկիրը հանդարտվեց, Ռաշիդը Մուսա իբն Իսա ալ-Ֆաշիին (Արմինիայի ոստիկան Մուսա իբն Իսա ալ-Ֆաշիին (795) – Մ.Ֆ.) կառավարիչ նշանակեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ մասին իմացավ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) և նրանց դեմ երեք բանակներ ուղարկեց 30.000 հոգու կազմով: 10.000 հոգին գտնվում էր Յահիա ալ-Ֆարաշիի (Արմինիայի ոստիկան Յահիա ալ-Ֆարաշիին – Մ.Ֆ.), 10.000 հոգին էլ՝ Եգիպտոսի Մազհաթ ալ-Շեյբանու հրամանատարության տակ: Յահիա ալ-Ֆարաշին իր 10.000 հոգով շարժվեց ալ-Ջազիրայի ճանապարհով: Այս զորքը բոլոր կողմերից հարձակվեց Աբու Մուսլիմի վրա, սակայն, մինչ նրանք կհանդիպեին, Աբու Մուսլիմը մահացավ: Յեղ իր չարագործ Աբու Մուսլիմը մահացավ, նրա տեղը զբաղեցրեց Մուսա իբն Զայա ալ-Բայլականին: Նա եկավ Բայլական քաղաքից՝ մտադրություն ունենալով հանդիպել Յահիա ալ-Ֆարաշուն: Նրանք հանդիպեցին Ադրբայջանի հողում տեղի ունեցած մի մարտում և առ-Սակին իբն Մուսան ջարդվեց, իսկ ալ-Խալիլ անունով նրա որդին գերի ընկավ: Աս-Սակին իբն Մուսան ու նրա չարագործները շարժվեցին Եգիպտոսի Մազհաթ ալ-Շեյբանու դեմ պատերազմի, բայց հետո ասան խնդրեցին և Եգիպտոսի Մազհաթը տվեց նրանց այն» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

²⁰⁸³ «Ով եղբայրներ, ցանկանում եմ ձեզ պատմել այն զարմանալի հրաշքի մասին, որ այն ժամանակ եղավ աստվածային տեսողությամբ: Աղվանքի գահերեց իշխան Վարազ-Տրդատը Ըահանդուխտ անունով մի դուստր ուներ: Նրա կերպարանքն արտասովոր էր ու հրաշալի, իսկ չքնաղ գեղեցկությունը զարմանք էր պատճառում տեսողներին: Ոչ-ոքի չէր թվում, թե նա նրբեղեն է, այլ, կարծես թե, կերպարանավորված էր լուսատար

օրից ու նրբանուրբ շողերից: Նրան հարս խնդրեցին թորգոմյան տնից և նա դուրս ելավ իր աշխարհից ու հայրենի տնից և գնաց կին դառնալու հայ իշխանին: Մտնելով Բաղաց աշխարհը՝ նա անցնում էր ապահով տեղանքի ծանապարհով՝ մի ապառաժառուկ վայրով, որտեղ մի քարաժայռի փվածք էր՝ առեղի խորությամբ, որն անդունդի նման ուղղված էր դեպի Տաթևի մեծ հայրապետանոցի կողմը: Հենց այնտեղ թաքնված, ծվարած էին սուսերամերկ գորգի լեգեոնարները ջոկատներ, որոնք Հախանդուխտի սբանչեյի գեղեցկության պատճառով եկել էին Պարսկաստանից և հսկում էին ճանապարհների անցքերն ու կիծեղը, որ հափշտակեն այդ աղջկան: Ուղևորներն այդ բանին իրազեկ էին: Հինված խմբերը հանկարծակի հարձակվեցին նրանց վրա և սրերը բաշած սրանցին անխնա կոտորել այս քրիստոնյաներին: Ապա խորահավատ օրհորդը, այս տեսնելով, հասկացավ պատճառը և, տերունական խաչով երեսին խաչ հանելով, ձին մտրակեց ու թռավ քարաժայռի փվածքը: Այս տեղեկությունը գտանք մի հնացած նամակում, որը իր իսկ՝ Հախանդուխտի, ձեռքով էր գրված այսպես. «Ես՝ Զորիստոսի մեղավոր աղային Հախանդուխտ՝ Վարագ-Տրդատի դուստր, թորգոմյան տունը հարս էի գնում և հասա Բաղքի սահմանները՝ այն քարաժայռի գլուխը, որտեղով ճանապարհն է անցնում: Ահա այստեղ ինձ հանկարծակի հանդիպեցին խմբավազիները, որոնք իմ հոչակված գեղեցկության պատճառով կամենում էին ինձ հափշտակել: Նրանք սրերը բաշած կոտորեցին ինձ հետ եղած հեծելազունները և ես լավ համարեցի զայլաբարդ այլազգիների ձեռքով կորչելու փոխարեն գահավիժումով մեռնել իմ Զորիստոսի համար: Եվ ահա, հիշելով սուրբ Աստվածածնին ու սուրբ Հիմիսիմեհին, ինձ հանձնեցին սուրբ երրորդությանը, ողորմելի անձս խաչակնքեցի սուրբ խաչով ու, ձիու սանձը հետ դարձնելով, թռա քարաժայռից: Զամու ուժգին հոսանքով և աներևույթ գործությամբ, կարծես թե կառքով, ես իջա այս ձորի խորխորատը, ձիս էլ հետս՝ անվնաս: Այնտեղ դադար առնելով՝ մեծ հիացումով խիստ գոհունակություն վերառաքեցի ինձ այդպես փրկողին և այս անդորդը տեղում իմ անձը նվիրեցի Զորիստոսին, ուխտեցի այլևս այստեղից դուրս չգալ մինչև կյանքիս վերջը, իսկ խմբավազիներն, այս տեսնելով, մեծ զարմանքով անվնաս թողեցին իմ զորախմբի մնացած մասը և գնացին: Ես էլ այստեղ շինեցի մի մատուռ ու մի խցիկ, որտեղ ճգնեցի կյանքիս մնացած ողջ ժամանակամիջոցում: Թեև ծնողներս ու հարսնացու իշխանները շատ թախանձեցին, բայց ես տեղիցս չշարժվեցի: Հրավիրելով Սյունյաց երանելի եպիսկոպոսին՝ ենթարկվեցի նրան և իմ ողջ ունեցվածքը տվեցի նրա ձեռքը՝ կես մասը բաժանելու կարիքավորներին, կեսն էլ տալով Տաթևի սուրբ եկեղեցուն: Նաև սուրբ եկեղեցուն ավանդեցի այս տեղեղը՝ ողջ ձորով հանդերձ, որ ընկած են Շնեհրի սահմանից վեր, մինչև Գինական գետը»: Եվ սա Հախանդուխտը հենց իր ձեռքով էր գրել: Նա, մնալով այնտեղ, իր մոտ է հավաքում ուրիշ կույսերի և, տառապալից ճգնությամբ ապրելով երեսուն տարի, մեռնում է: Եպիսկոպոսը գնալով թաղում է նույն տեղում սրբի երանելի մարմինը, որի բարեխոսությամբ Զորիստոսը թող խնայի այս տունը և սրան բաժին ընկած հարազատ հովտին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 36):

²⁰⁸⁴ «Այլ-Վալիդը շարժվեց դեպի Ատրպատական, ապա եկավ Հայունան և այնտեղ գտավ Յահիա ալ-Հարաշիին, որին հաղթեց ու զինակիցներին կոտորեց: Նա հասավ Հատաբայա, հետո՝ ալ-Սուգլանիյա, անցավ Տիգրիսի արևմտյան ափը, եկավ Բալադ և բնակիչները 100.000 դիմարով քաղաքը փրկագնեցին» (իբն իսայաթ «Պատմություն»):

²⁰⁸⁵ «Ապա ալ-Վալիդը գնաց Սծրին, ուր կային Իբրահիմ իբն խալիմն ու Բիզարը՝ Տաղիբ ցեղի մարդկանց հետ: Առաջ խաղաց Վալիդը ու կանգնեց մի բրի վրա՝ ռուսների դռան դիմաց: Նա քաղաքի պարսպի մի ծեղվածքից, որի գոյությանը բնակիչները չէին նկատել, մտավ քաղաք: Իբրահիմ իբն խալիմը և Բիզարը դուրս եկան ռուսների դռնից: Վալիդը հետապնդեց նրանց և, հասնելով Իբրահիմի հետևից, Հիջրի 178 թվականի Չուլիջա ամսին սպանեց նրան: Սրան սպանեց մի սևամորթ, որի անունն էր Աբու-Հավարի: Նրա գլուխն ու մորթուքը վաճին, դրեցին մի նիզակի ծայրին, երկու օր ցուցադրեցին, ապա ուղարկեցին Բառնիա: Վալիդը հինգ օր կողոպտեց Սծրինը և 5.000 մարդ կոտորեց՝ ավարի տալով շատ ունեցվածք ու գուստ: Ապա՝ բռնեց ալ-Սուգլանի իբն Սաֆուսին, որը Բիզարի բարեկամներից էր, ու սպանեց նրան: Աբու Վալիդի մոտ եկավ Ջաաֆար իբն Աբդալլահ իբն Հաշիմ ալ-Տաղիբին ու նրանից գնեց քաղաքը 50.000 դիրհեմ գումարով» (իբն իսայաթ «Պատմություն»):

²⁰⁸⁶ «Նա (Աբուխիյայի ոստիկան Մուսա իբն Իսա ալ-Հաշիմի - Մ.Հ.) Աբուխիյայում մնաց մեկ տարի, սակայն նորեն սկսվեց խռովությունը և տարբեր գավառներ ապստամբեցին: Այդ մասին գրեց Ռաշիդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Հ.), իսկ վերջինս ասաց. «Հարունը եմ գտնում միայն Հարաշիին (Աբուխիյայի ոստիկան Յահիա ալ-Հարաշիին - Մ.Հ.)», որից հետո, հեռացնելով Մուսա իբն Իսային, Հարաշիին առաքեց որպես կառավարիչ: Վերջինս սրակոտոր արեց նրանց ու վիճակը կարգավորվեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Եգիպտոսի իբն Սաֆիադը Ջաֆիդիայի երկրում սպանեց Վալիդ իբն Թարիֆ ալ-Շարիին...: Սակայն Վալիդի դեմ դուրս եկավ Եգիպտոսի Սաֆիադը և սպանեց նրան Բառնիայում» (իբն իսայաթ «Պատմություն»):

²⁰⁸⁷ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Հ.) օրոք Հիջրի 179 թվականին արշավանք դեկավարեց Փալուն իբն Մուհամմադը» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁸⁸ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Հ.) օրոք Հիջրի 180 թվականին արշավանք դեկավարեց Իբրահիմ իբն ալ-Կասիմը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Հայերի 1108 թվականին արաբների արբա Հարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Հ.) գնաց Բեթ-Ռոմանիայի վրա» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 2):

²⁰⁸⁹ «Այդիլ ամսին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ը - Մ.Հ.) արաբների դեմ արշավեց, իսկ մայիս ամսի 8-ին Անուսան կոչվող վայրում նրանց մի զորամասի հետ կռվի բռնվեց, հաղթանակ տարավ և մինչև գետ հալածական արեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Երբ արաբները ներխուժեցին ռուսների տարածք, Այթսի նեղքիկին հաղթեց նրանց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Անառային արշավանքը կատարեց Մուհամմադ իբն Մուալիհա իբն Չուֆար իբն Ասիմը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁰⁹⁰ «Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Հ.) կառավարիչ նշանակեց Ահմեդ իբն Եգիպտոսի իբն Ռուսայր ալ-Սուլամիին (Աբուխիյայի ոստիկան Ահմեդ իբն Եգիպտոսի ալ-Սուլամիի (796-797) - Մ.Հ.), սակայն, երբ նա եկավ, Հարաշիի (Աբուխիյայի նախկին ոստիկան Յահիա ալ-Հարաշիի - Մ.Հ.) հետ ու նրանից էլ առաջ այստեղ եկած խորասանցիները ապստամբեցին և կռվի բռնվեցին: Նրանք համառորեն դիմադրեցին և ասում էին. «Բեզ չենք լսի ու հպատակվի»» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁹¹ «Բուլղարիայի տեր Կարդամը (Բուլղարական խանության խան Կարդամը - Մ.Հ.) կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ին - Մ.Հ.) հայտնեց, թե. «Ինձ պիտի վճարիր, թե չէ կգամ մինչև Ոսկե դուռը և կամայցնեմ Թրակիան»: Կայսրը մի թաշկնակի մեջ ձիու աղբ լցրեց և նրան ուղարկեց, ասելով. «Ինչ պիտի, որ դու արժանի ես, ուղարկեցի: Ե՜ր մարդ ես, չեմ ուզում, որ նեղություն բաշես մինչև այստեղ գալու: Ես ինքս կգամ մինչև Մարկելլոն, դու դուրս արի և թող կատարվի այն, ինչ աստված է կամենում»: Կայսր հրաման արձակեց և, Պերատիկա բանակաթևերից հավաքելով իր զորքերը, եկավ մինչև Վերսինիկա: Կարդամը առաջացավ մինչև անտառավետ Աբդուլբա, բայց վեհերոտեց ու մնաց ծնական: Կայսրը, գոտնվելով իր զինվորներին, գնաց մինչև անխալտ Աբդուլբան և Կարդամին էր կանչում, բայց նա չհամարձակվեց գալ և, փախուստի դիմելով, վերադարձավ իր տեղը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Երբ Կոնստանդին արբան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ին - Մ.Հ.) պատերազմի ելավ բուլղարների դեմ Թրակիա, նա հարբած էր և չվայտ կյանք էր վարում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 4):

«Երբ Կոնստանդին արբան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI-ին - Մ.Հ.) պատերազմի ելավ բուլղար թուրքերի դեմ, նա հարբած էր և չվայտ կյանք էր վարում» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁰⁹² «Նույն տարին արաբներն էլ եկան մինչև Ամորիոն, բայց ապարդյուն և, միայն շրջակայքից գերիներ բռնելով, վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Հիջրի 181 թվականին արշավանք դեկավարեց Հարուն ալ-Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Հ.), որը գրավեց Հիսն ալ-Սաֆսաֆը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Հ.) այնտեղից դուրս եկավ, արշավելու դեպի Ռումի երկիրը: Նա գրավեց նրանց քաղաքներից մեկը, որը կոչվում է Սաասուֆ, ապա վերադարձավ Ռակկա ու մինչև տարվա վերջը մնաց այնտեղ» (Աբու Հանիֆա ալ-Դիսնավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

«Այդ տարի Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Հ.) արշավեց Ռումի երկիրը և գրավեց Սաֆսաֆ բերդը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Հիջրի 181 թվականին Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Հ.) մտավ հույների հողը և գրավեց Սաֆսաֆ բերդը» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

²⁰⁹³ «Ապա Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Հ.) նշանակեց Սալիդ իբն Սալմ իբն Կուտայբա ալ-Բահիլիին (Աբուխիյայի ոստիկան Սալիդ իբն Սալմ ալ-Բահիլի (797-799) - Մ.Հ.): Երբ նա երկիր հասավ, մարդիկ ամիսներ շարունակ թշնամական դիրք բռնեցին, իսկ նա նեղեց պատրիկներին» (Յակուբի «Պատմություն»):

²⁰⁹⁴ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Հ.) օրոք Հիջրի 182 թվականին արշավանք դեկավարեց Իբրահիմ իբն ալ-Կասիմը՝ նշանակված Իսա իբն Ջաաֆարի կողմից» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Արդ ալ-Մելիք իրն Սալիհը արշավեց Ռումի երկիրը և հասավ Անկարա: Նա գրավեց մեկ ցորենի շտեմարան: Այդ տարի գերիների փրկագնում եղավ ռումիների և մահմեդականների միջև ու սա Աբբասյանների օրոք առաջին փրկագնումն էր: Կասիմ իրն Ռաշիդը նրա **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.)** կողմից վերակացու էր, իսկ Ռումի կողմից՝ Նիկեիորը **(Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեիոր I-ը - Մ.Ֆ.)**: Մարդիկ ուրախացան այդ բանի համար և Ռումի երկրում եղած բոլոր գերիները փրկագնով ազատվեցին: Փրկագնումը կատարվում էր Լամիս գետի մոտ՝ ծովի ափին, իսկ նրա և Տարսուսի միջև 12 փարսախ կար: Այս արարողությանը ներկա եղավ 30.000 հոգանոց վարձու կանոնավոր զորք՝ Աբու Սուլեյմանի հետ միասին: Դուրս եկան Տարսուսի վերակացու ալ-Խադիմը, ինչպես նաև Սահմանային գոտու բնակիչներից մեծ բազմություն՝ գիտուն ու երևելի մարդիկ: Փրկագնված գերիների թիվն էր 3.700: Ասվում է նաև, թե ավելի» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Իրենեն **(Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Իրինան (797-802) - Մ.Ֆ.)**, տիրանալով իշխանության, խրիստոպոլսի վանահայր Դորոթեոսին և Մեծ եկեղեցու խարտոֆիլաբս Կոստանդինին անհապաղ Կապարովկիան ու Գալատիան ապաստակող Աբիմելեքի մոտ ուղարկեց, հաշտության շուրջ բանակցություններ վարելու, բայց պարոլուն» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²⁰⁹⁵ «Այդ ժամանակ Սալիդ իրն Սալմայի **(Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Սալմ ալ-Բահիյի (797-799) - Մ.Ֆ.)** գալյույթը ուժեղացավ: Նա կանչեց իր կողմնակիցներին և մեծ զորքով Բարդայից ելավ Զայան իբն Նաջմի դեմ: Զայանը իմացավ այդ մասին և խազարների արքա խաբանին մի դեսպան ուղարկեց՝ 100.000 դիրհեմի արժողությամբ նվերներով: Նա նրան նամակ գրեց, որում խնդրեց իրեն օգնության հասնել և որպես ավար խոստացավ իսլամի երկիրը: Խաբանը խազարների ու թարխանների թվից 40.000 հեծյալների գլուխն անցած ժամանեց Բաբ ալ-Աբվակ, որպեսզի գրավի այն և ներխուժի իսլամի երկիր: Այդ ժամանակ Զայան իբն Նաջմի մոտ եկան ալ-Բաբի բնակիչները և ասացին. «Ով էմիր, մեզ հետ է Ալլահը: Եթե խազարների արքան իր զորքով մտնի մեր բաղաբ, ապա և մեկը կգողվեմ, և դու՝ մեզ հետ միասին»: Զայան պատասխանեց. «Կատարեցե՛ք մեծ ձեռք, որ ձեզից բացի ձեր բաղաբում ոչ-ոք չի լինի»: Դրանից հետո խազարների արքա խաբանը Զայան իբն Նաջմին ասաց հետևյալը. «Ով էմիր, մենք եկել ենք թո իսլամանով»: Զայան պատասխանեց. «Ով արքա, իրավայիթ թո զորքիս հետևել ինձ»: Դրանից հետո Զայան իբն Նաջմը մոտեցավ աս-Սուլին, որը ալ-Բաբի շրջանում է, և այստեղից ծանապարի բացեց, որտեղից էլ հենց խազարները ներխուժեցին իսլամի երկիր: Սալիդ իբն Սալմը և նրա ռազմիկները մոտենում էին Բաբ ալ-Աբվաքին: Այդ ժամանակ, երբ նրանք իմացան այն մասին, թե ինչ է կատարվել, նետվեցին փախչելու խազարներից և հասան Բարդա: Խաբանն ու նրա զորքը ներխուժեցին իսլամի երկիր, իսկայական բանակությանը մահմեդականները կոտորել և գերեցին 100.000 տղամարդ, կին և երեխա: Դրանից հետո նրանք վերադարձան իրենց երկիր, իսկ Զայան իբն Նաջմը ապաստանեց Բաբ ալ-Աբվաքում: Եզիդը **(Արմինիայի ոստիկան Եզիդ իբն Մագհադ ալ-Շեյբանին - Մ.Ֆ.)** մտավ Առանի երկիր: Նա տեղակայվեց Բարդայում, անվտանգ դարձրեց բոլորին և հանգստացրեց ժողովրդին: Դրանից հետո նա մարդ ուղարկեց Զարիսի, մոլա ալ-Փադլուն իբն Յահայի և նրա հետ եղած Սալիդ իբն Սալմի կողմնակիցների հետևից, նրանց շղթայեց և ուղարկեց խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդին **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.)**: Այնուհետև Եզիդը գրեց Բաբ ալ-Աբվաքի բնակիչներին, նրանց ներում տվեց և երկիրը հանգստացավ» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Նրա **(Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Սալմ ալ-Բահիյի - Մ.Ֆ.)** դեմ ընթրոսացավ Դարբանդի ժողովուրդը և հարձակվեց նրա Նշանակած տեղական կառավարչի վրա: Դարբանդի տեղն էր դարձել ալ-Նաջմ իբն Չաշին, որին Սալիդ իբն Սալմը սպանեց: Ապստամբեց նրա որդին՝ Զայան իբն Նաջմը, որը սպանեց Դարբանդում Սալիդի Նշանակած կառավարչին ու, նրա գլուխը ցուցադրելով, ապստամբության կոչ արեց: Նա գրեց խազարաց թագավորին և վերջինս մեծ զորքով հարձակվեց, ասպատակ ստիճեց մահմեդականների դեմ, կոտորեց ու մեծ բազմություն գերեվարեց: Նա եկավ, հասավ Կուր գետի կամուրջը և մահմեդականների մեծ բազմություն գերեվարեց, բոլորին կոտորեց, երկիրը վառեց, կոտորեց կանանց ու երեխաներին: Երբ Ռաշիդն **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.)** այս բաները լսեց, ուղարկեց ...-ին **(տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.)**՝ հրամայելով նրան ձերբակալել Սալիդ իբն Սալմին և ցուցադրել մարդկանց առջև: Երբ վերջինս տեղ հասավ՝ Սալիդը նրան փող տվեց և ...ը **(տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.)** համաձայնեց առնել փողը: Երբ Ռաշիդն այդ բանը լսեց, որպես կառավարիչ ուղարկեց Նար իբն Զաբիբ ալ-Մուհալլաբին **(Արմինիայի ոստիկան Նար իբն Զաբիբ ալ-Մուհալլաբին (799) - Մ.Ֆ.)**, սակայն, մի քիչ մնալուց հետո, հանեց նաև նրան ու կառավարիչ նշանակեց Ալի իբն Իսա իբն Մահանին **(Արմինիայի ոստիկան Ալի իբն Իսա իբն Մահանին (799) - Մ.Ֆ.)**: Երբ սա տեղ հասավ, վատ վերաբերմունք ցուցաբերեց, Շարունի ժողովուրդն ապստամբեց և երկիրը խռովեց: Ռաշիդը նշանակեց Եզիդ իբն Մագհադ ալ-Շեյբանին **(Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Եզիդ ալ-Մուհալլաբին - Մ.Ֆ.)**, իսկ Ալիին հետ ուղարկեց խորասան: Նա Եզիդ իբն Մագհադին դարձրեց Զայաստանի ու Ատրպատականի կառավարիչ: Երբ սա եկավ, մարդիկ հնազանդվեցին, իսկ նա երկրի վիճակը կարգավորեց, հաշտեցրեց Նիզարի ու Եմենի արաբներին, գրեց թագավորների և պատրիկների որդիներին, զոհացրեց նրանց ու երկիրը հանդարտվեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի խազարաց թագավոր խաբանի դստեր հարսնության տարան Փադլուն իբն Յահիայի համար, սակայն նա մեռավ Պարտավում և նրա հետ եղածները վերադարձան հոր մոտ՝ տեղեկացնելով, որ նա դավաճանաբար սպանվել է: Սա պատրաստվեց իսլամի երկրի դեմ արշավելու...: Այդ տարի խազարները խաբանի դստեր պատճառով դուրս եկան Բաբ ալ-Աբուաքից և մահմեդականների ու զինվորների կոտորած արժեքին: Էջելով ավելի բան 100.000 գլուխ անատուն՝ նրանք այնպիսի սարսափելի բաներ արեցին, որի նմանը երկրի վրա չէր լսվել: Ռաշիդը **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.)** Զայաստանի կառավարիչ նշանակեց Եզիդ իբն Մագհադին **(Արմինիայի ոստիկան Եզիդ իբն Մագհադ ալ-Շեյբանին - Մ.Ֆ.)**: Ավելացնելով նաև Ատրպատականը և օգնական զորք տալով՝ նա նրան ուղարկեց նրանց դեմ: Ռաշիդը Զուլայմա իբն խազիմին ուղարկեց Սծբին, որպեսզի սա օգնի Զայաստանի ժողովրդին: Ասվում է, որ խազարների հարձակման պատճառով այն էր, որ Սալիդ իբն Սալմը **(Արմինիայի ոստիկան Սալիդ իբն Սալմ ալ-Բահիյի - Մ.Ֆ.)** սպանել էր ալ-Մուհաջջիմ ալ-Սուլամիին և ահա սրա որդին գնացել էր խազարաց երկիրը և նրանց օգնության էր կանչել Սալիդի դեմ: Սրանք հարձակվեցին և մտան Զայաստան Բաբ ալ-Աբուաքի պարսպի ճեղքվածքից: Սալիդը փախուստի դիմեց և խազարները մոտավորապես 70 օր մնացին: Ապա՝ Ռաշիդը Զուլայմա իբն խազիմին ու Եզիդ իբն Մագհադին ուղարկեց, որոնք շտկեցին այն, ինչ-որ փչացրել էր Սալիդը, և, դուրս բերելով խազարներին, ճեղքվածքը նորոգեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Զիջրի 180 թվականին խազարները մեծաբանակ ամբոխներով ներխուժեցին Անդրկովկաս, տիրեցին, Դադստանին ու Դերբենդին, ինչպես նաև ողջ Շիրվանին: Զաբիբ Զեյեբի խոսքերով՝ այդ ժամանակ գրավեց 140.000 մահմեդական: Նման փորձանք նրանց գլխին առաջ երբեք չէր եկել» (Աբբաս-գուլի-արդա Բաբիխանի «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

²⁰⁹⁶ «Նրա **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.)** օրոք Զիջրի 183 թվականին արշավանք ղեկավարեց Փադլուն իբն ալ-Աբբասը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Արդ ալ-Ռահման իբն Արդ ալ-Մելիք իբն Սալիհը, որը հասավ Կիլիկիայի Եփեսոս բարայրի մարդկանց բաղաբը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Աբիմելեք Ռոմանոսիայի վրա արշավեց: Նա մի թեթևազեն ավազակախումբ ուղարկեց, որն իջավ մինչև Մալագինա և, ձեռք գցելով Ստավրակիոսի ախոռներում գտնվող ձիերն ու կայսերական հանդերձանքը, անվնաս վերադարձավ: Մնացած արաբները իջան մինչև Լյուդիա և բազում գերիներ տարան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Եվ այսպես, բանի որ բոլոր այդ անհարթությունները, որոնք ցնցում էին պետությունը, բերեցին նրան, որ ռազմական գործը հայտնվեց լքված դրության մեջ, իմայելացիները ավելի գոռոզ դարձան ու սկսեցին մասսայական ներխուժում իրականացնել՝ հասնելով Մալագենային, որտեղ տիրեցին կայսերական նժույզներին: Սա նրանց ռազմավարական մտքի հավերժական արձանը հանդիսացավ, սակայն եկեք լռենք մեր պաշտպանության մասին» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

²⁰⁹⁷ «Նրանց մի այլ ավազակախումբ էլ հարձակվեց Օպսիկիոնի կոմես Պավլոս պատրիկի, նրա համայն զորքի և օպտիմատների վրա, մեծ ջարդ տվեց, վերցրեց նաև նրանց տուրդուն ու վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո արաբները կրկին առաջացան և պարտության մատնեցին Այթիս ներքինում» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 4):

«Դրանից հետո արաբները կրկին առաջացան և պարտության մատնեցին Այթիս ներքինում» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²⁰⁹⁸ «Նրա **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.)** օրոք Զիջրի 184 թվականին արշավանք ղեկավարեց Մուհամմադ իբն Իբրահիմը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Արդալաի իբն Սալիհը Ռումի երկիրը արշավանքի ուղարկեց Ամիտը իբն Ֆարուն ալ-Շեյբանին և նա ավարով ու ողջ-առողջ վերադարձավ: Այդ տարի հավատացրեց իշխան Ֆարունը **(Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.)** Սալիի իբն Բալիային ալ-Բիլաբիին ուղարկեց Ռումի թագուհի Կիսայի, ասվում է նաև Դիսայի **(Բյուզանդական կայսրության կայսրուհի Իրինայի - Մ.Ֆ.)** մոտ՝ գերիների փոխանակման համար» (իբն խալաբ «Պատմություն»):

«Դրանից հետո արաբները ևս մեկ անգամ ներխուժեցին ու հաջողության հասան» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 4):

«Դրանից հետո արաբները ևս մեկ անգամ ներխուժեցին ու հաջողության հասան» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2099 «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) օրոք Զիջրի 185 թվականին արշավանք ղեկավարեց Իբրահիմ իբն Օսմանը» (Յակուբի «Պատմություն»):

2100 «Երբ Ռումի երկրում իր իշխանությունը ամրապնդեց՝ Նիկեիոյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյ I-ը (802-811) - Մ.Ֆ.) գրեց Ռաշիդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) «Ռումի թագավոր Նիկեիոյից արաբաց թագավոր Զարունին: Ինձանից առաջ եղած թագուհին բեզ որել էր նավակի, իսկ իրեն՝ զինվորի տեղ և բեզ ուղարկում էր այնպիսի գունարներ, որոնց կրկնակին դու էիր պարտավոր նրան ուղարկել: Այդ բոլորը, սակայն, եղավ կանացի թուլության և տիմարության աստճառով: Երբ կարդաս այս նամակը, վերադարձրու բեզ տրված դրամները և փրկիր թո անձը մեզ պատկանող գունարները վճարելով, թե չէ սուրը կվճռի իմ և թո միջև»: Երբ Ռաշիդը կարդաց նամակը, խիստ կատարեց, այնպես, որ ոչ ոք չէր կարող նրան նայել կամ խոսել նրա հետ, իսկ նրա ժողովականները ցրվեցին: Նա բերել տվեց թանաք ու գրեց նամակի հետևում: «Հանուն Ալլահի: Գթած ու գթառատ հավատացելոց իշխան Զարունից Ռումի շուր Նիկեիոյին: Կարդացի նամակը, ով անհավատ կնոջ որդի, իսկ պատասխանը դու աչքերովդ կտեսնես և ոչ թե կլես այդ մասին: Ողջուն»: Նույն օրը նա շարժվեց, մինչև որ հասավ Զերակլիա: Զերակլիան գրավեց, կողոպտեց, հրկիզեց և կործանեց: Նիկեիոյը հաշտություն խնդրեց՝ տարեկան հարկ վճարել խոստանալով: Նա համաձայնեց, սակայն, երբ վերադարձավ արշավանքից ու հասավ Ռակկա, Նիկեիոյը խախտեց պայմանագիրը, բանգի ցուրտը սաստիկ էր և վստահ էր, որ Ռաշիդն այլևս չի կարող վերադառնալ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) օրոք Զիջրի 186 թվականին արշավանք կրկին ղեկավարեց Իբրահիմ իբն Օսմանը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Զիջրի 190 թվականին նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) դուրս եկավ Ռումի դեմ արշավանքի, ներթափանցեց այդ երկիրը, հասավ Զերակլիա ու գրավեց այն» (Աբու Հանիֆա ալ-Դիսավարի «Մատյան եկկարապատում ավանդությունների»):

2101 «Երբ պայմանագիրը խախտելու լուրը հասավ, ոչ ոք չհամարձակվեց Ռաշիդին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդին - Մ.Ֆ.) իմաց տալ՝ չուզեցին այդպիսի ցուրտ ժամանակ կռվի վերադառնալ՝ վախճնալով իրենց անձի համար և խոցված Ռաշիդին: Եվ ստիպված խորամանկեցին ու համոզեցին զինվորներից մի բանաստեղծի Աբու Մուհամմադ Աբդալլահ իբն Յուսուֆին, ասվում է նաև, թե դա Զաջջաջ իբն Յուսուֆ ալ-Տիսին էր, որն ասաց հետևյալ տողերը. «Նախանգ Նիկեիոյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյ I-ը - Մ.Ֆ.) թո տված պայմանը, ուստի նրա բաժին է դժոխքը, հրճվիր իշխան հավատացելոց, բանգի Ալլահը հաղթանակ է տալու բեզ»: Երբ Ռաշիդը այս բոլորը լսեց, ասաց. «Իրոք այդպես է արել Նիկեիոյը» և հասկացավ, որ վեգիոները խորամանկություն էին արել այդ հարցում: Նա ամենավատ ժամանակ կրկին դիմեց Ռումի երկիրը, մեծագույն դժվարություններով հասավ նրանց երկիրը ու մնաց այնտեղ այնքան, մինչև որ կարողացավ իր վրեժը հագեցնել՝ անելով այն, ինչ-որ ուզում էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Զարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) օրոք Զիջրի 187 թվականին արշավանք ղեկավարեցին Կասիմ իբն ալ-Ռաշիդը, Աբդ ալ-Մալիք իբն Սալիհը, Իբրահիմ իբն Օսման իբն Նահիթը և այդ անգամ սպանվեց ալ-Ռաշիդ Իբրահիմ իբն Օսմանը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ ժամանակ կայսր Նիկեիոյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյ I-ը - Մ.Ֆ.) խախտեց սարակինսների հետ պայմանավորվածությունը և արդյունքում կայսրության գլխին շատ փորձանքներ բերեց» (2իգբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

2102 «Դուլիս ամսի 19-ին, չորեքշաբթի օրը, ժամը 1-ին Անատոլիոնի գորավար Վարդան պատրիկը, մականունը Տորթ, պերսիական բանակաթմերի կողմից կայսր ինչպե՛սվեց: Նա, թեև կտրականապես կռվի վերադառնալ էր ծիրանի հագնել, բայց նրանց վրա ազդել չկարողացավ: Նա իջավ մինչև խրիսուպոլիս, շրջեց քաղաքի շուրջը, բայց, քաղաքացիներից չընդունվելով, վերադարձավ Մալագինա: Աստուծոց վախճնալով և չուզեցնալով, որ իր պատճառով բրիստոնյաների կոտորած լինի՝ նա դիմեց Նիկեիոյին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյ I-ին - Մ.Ֆ.) և նրանից իր կյանքի անվտանգության ու զույգի ապահովության մասին գրավոր երաշխիքներ ստացավ, որոնց տակ ստորագրեցին նաև սրբազանգույն Տարասիոս պատրիարքը, ինչպես նաև բոլոր պատրիկները: Ահա դրանից հետո նա իր բոլոր մտերիմներից գաղտնի սեպտեմբեր ամսի 8-ին կեցղիչեղով փախավ և իջավ Բյուզանդիայի Կիբոսա քաղաքի Զերակլիոսի վանքը: Այստեղ, գտնելով կայսեր ուղարկած խելանդիոնը, նա մագերը խուզեց, հագավ վանականի սքեմը և, նավ նստելով, գնաց Պոտոս կղզիով կղզին, որտեղ ինքը վանք էր կառուցել: Նա հավատացած էր, որ Նիկեիոյը՝ այդ ուխտադրուժը, չի խախտի իր տված սարսափելի երդումը և իրեն ոչ մի վնաս չի հասցնի: Կայսրը, սակայն, նախ գրավում է Վարդանի ողջ ունեղվածքը, ապա, պատրված գտնելով, ձերբակալում է բանակաթմերի բոլոր գորավարներին ու կալվածատերերին, ունեց նաև մայրաքաղաքում, իսկ համայն բանակն էլ առանց ռոճի է թողնում...: Ոչ մի ժամանակ և ոչ մի հարցում արդարությունը չհարգած Նիկեիոյը իր համախոս մի բանի լիկառնացիների, ավելի ճիշտ՝ գալլ-մարդկանց, կրամայեց գիշերով Պոտոս կղզին գնալ և, որպես թե առանց իր գիտություն, կուրացնել Վարդանին, որից հետո ապաստանել եկեղեցում: Հրամանը գործարդվեց և այդ արարքը պատրիարքին ու սենատին, ինչպես նաև աստվածավախ բոլոր մարդկանց մեծ ցավ պատճառեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Ահա վանականի խոսքերին մաս քարոզի ասելով՝ նա (Անատոլիոնի գորավար Վարդան պատրիկը - Մ.Ֆ.) ինդիկտիոնի 11-րդ տարվա հուլիս ամսի տասնիննին Նիկեիոյ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյ I-ին - Մ.Ֆ.) դեմ հսկայական բանակ ուղարկեց: Նա իրեն ենթակա բանակաթմերից չորսին համոզեց և իր հետևից տարավ, բացի Արմենիակներից, որոնք իրեն չհարեցին, և ապստամբության բարձրացրեց: Ծանր հարկերի տակ տեղի ժողովուրդը ատում էր Նիկեիոյին և այդ հանգամանքն էլ ահա, ինչիցայլոց նրա ապստամբության առիթն ու դրդիչ դարձավ, բայց կա մի պատճառ: Նա: Երբ Վարդանը հազարացիներից դեմ հաղթանակներ տարավ, ձեռք բերած իսկապական բանակությանը ավարդ արդարորեն բաժանեց՝ նկատի առնելով պատերազմում յուրաքանչյուրի ունեցած մասնակցությունը, այլ ոչ թե նրա դեմքն ու գրաված դիրքը: Այդ ժամանակ զինվորների թվաց, որ հենց նա է արժանի կայսր դառնալու: Եվ այսպես, ժողովուրդի կողմից կայսր ինչպե՛սվեց, որ ղեմնուի կողմից էլ արժանանալով բազում այլ հատուցումների ու մրցանակների, անգամ նրա անվան տաճար կառուցեցին, նա բռնեց Նիկոմեդիա և Նիկեիոյի ճանապարհը, բայց Նիկեիոյ կայսրը բավական գործել ու Վարդանի բանակին ոչնչով չգիշերեց բանակ ուղարկեց և Վարդանին հակադիր գործի մեծաթվությանը հուսաբեկ արեց: Նիկեիոյը համոզեց Վարդանին, բանի ուշ չէ, ներողություն խնդրել: Այդ ընթացքում Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ը - Մ.Ֆ.), ապա նաև Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Միքայել II-ը - Մ.Ֆ.), անցան կայսեր կողմը, առաջինն իր տագնախի համար որպես վարձք ստացավ ֆեդերատների կոմեսի պաշտոնը, 2եմնուի թագավորական տունը և Դագիստիոնը, իսկ մյուսը՝ կորոտել կոմեսի պաշտոն և Արիանոսի տունը, որից հետո այնպես արեցին, որ Վարդանը ստիպված սկսի իր գլխին գալիքի մասին մտահոգվել: Սա, իր և իր զինվորների համար կայսրից ներողություն խնդրելով, բռնեց դեպի Մալագինա վերադառնալու ճանապարհ: Այնտեղ նա ստացավ անձեռնմխելիության մասին երաշխիք ի դեմս մի ոսկե փոքրիկ խաչի, որը Նիկեիոյն էր կրում, և այն, որպես անվտանգության երաշխիք, նրան ուղարկվեց: Վարդանը գիշերով, լույս թնվալի ընկերակցությամբ, հասավ Զերակլիոսի վանք՝ ջանալով գլխի կայսերական գարդերը հանել: Վանահայրը թույլ չտվեց նրան այդ բանն անել, սակայն Վարդանն իր մեջքին կապած թրով իր գլխի խոպույակները կտրեց, աղբատիկ հանդերձներ հագավ և բռնեց դեպի Պոտոս կղզին տանող ճանապարհի, որտեղ նա ուներ բարգավաճ կալվածք: Կայսրը նրան թույլ տվեց հենց այնտեղ էլ փակված մնալ: Այսպիսով, ահա գալով Պոտոս կղզին, նա ստացավ սովորական աղոթքներ և վանականի սրբազան սքեմը, վերանվանվեց Սաբբա և սկսեց ճգնավորական խոստաբարդ կյանք վարել: Ծառ չանցած մի բանի լիկառնացիներ, հարձակվելով վրան, կայսեր գիտությանը նրան կուրացրին, որից հետո փախան աստծու տուրք և մեծ տաճար» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Այսպիսով Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ը - Մ.Ֆ.) գավթեց իշխանության սանձերը և հենց այդ ժամանակ էլ կատարվեցին բաներ, որոնք Լևոնի մասին ասվել էին դեռևս Վարդան Պատրիկի ժամանակներում, որը կրում էր «Թուրք» մականունը: Այս Վարդանը, երբ Անատոլիոն բանակաթմի ղեկավարն էր, փորձ կատարեց գրավել կայսերական պալատը, որպեսզի հետո կառավարի կայսրությունը: Նա, սակայն, ուզում էր հաշվի առնել ամեն ինչ ու դրա համար էլ հարց տվեց մի վանականի, որը ապագան գուշակելու հատկություն ուներ և բնակվում էր Ֆիլոմեդիոնի շրջանում: Այդ ժամանակ նա իր հետ հանդպանց վերցրեց նաև Լևոնին, որը բացության բազում հատկանիշներ, ինչպես նաև դեմքի մռայլ ու արիական արտահայտություն ուներ: Նա միջին տարիքի և շփուղ մի մարդ էր, որը նույն թեմից էր՝ Պիդրայի շրջանից: Նրանց հետ էր նաև ծննդով Ամորիոնից Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Միքայել II-ը - Մ.Ֆ.), որի խոսելու ձևը իր բնորոշ հատկանիշն էր, ինչպես նաև թուլման, որը Գագիրա լճի շրջակայքից էր: Սա նա ծագումով հայ էր՝ ոչ պակաս քան ու անգուսպ մի անձնակալություն: Եվ ահա Վարդանը մոտեցավ այդ վանականին և նրա առաջ բացահայտեց իր բոլոր գաղտնի մտքերը, սակայն բանը հանգեց նրան, որ վերջինս Վարդանին գուշակեց սեփականության լիակատար կորուստ և, հնարավոր է՝ կուրացում: Վարդանը զայրացավ և հրամայեց պատրաստվել մեկնելու: Երբ այդ վանականը տեսավ, սակայն, որ նրա ուղեկիցները նժույզներն են մոտեցնում, նա Վարդանիին հասցնեալ հետ կանչեց և կոչ արեց լսել շարունակությունը: Եվ ահա Վարդանը նոր վստահությանը հետ դարձավ, հույս ունենալով գտնել այն անգամ իր ուզածը լսել, սակայն այդ մարգարեական մարդը իրոք ի ղեքն հանեց նրա հույսերը, երբ ասաց. «Համարվիր ասածիս և լիովին հրաժարվիր թո բոլոր այդ ծրագրերից, որոնք լիակատար անհիմն են: Դու կկործանվես, ինչպես ես ասացի, կկորցնես սեփականությունը և ետնողությունը: Եր 2բախմբի մարդկանցից, սակայն, որոնք հենց նոր թո նժույզները բերեցին, առաջինն ու երկրորդը կայսերական թագ կունենան, իսկ երրորդը իրենց նույնիսկ կայսր կհռչակի, սակայն մահվան գիրկը կնետվի»: Այս խոսքերը Վարդանին ստիպեցին կրկին վշտից աղաղակել, որից հետո նա, դաժանալով յուրայիններին, ասաց. «Այն

բանից հետո, ԼԼՈՆ, երբ դու կայսր կդառնաս, Թովման ապստամբություն կբարձրացնի, սակայն Միքայելը կսպանի ձեզ երկուսիդ և գահի վրա կմնա լիակատար անվտանգության մեջ»։ Դրանից հետո Վարդանը չարացած սրտով վերադարձավ այն թեմը, որն իրեն էր պատկանում։ Հավաքելով զինվորներին և այլոց, որոնք իր հրամանատարության տակ էին և բաժանում էին իր հայացքները, նա անօգուտ մի ապստամբություն սկսեց Նիկեիոյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյի Ի - Մ.Ֆ.) դեմ ու ծավալաբար զարկեց Բյուզանդիայում։ Իր հեղթին կայսրը, երբ լսեց այս ամենի մասին, մեծ ուժ հավաքեց և ուղարկեց Վարդանի դեմ։ Վարդանը, ազդված այդ ամենից, իր համար անվտանգության երաշխիքներ խնդրեց և հանձնվեց կայսրը այն բանից հետո, երբ ստացավ դրանք՝ սովորած խաչի տակ։ Եվ ահա նա հնազանդվեց, ընդունեց իր մեղքը և փակվեց Պրոտե կղզում գտնվող սեփական վանքերից մեկում։ Շուտով, սակայն, Լիկոնիայից սերող մի քանի հոգի անակնկալ հարձակում գործեցին նրա վրա և կուրացրին, ընդ որում սրանք կամ գործում էին սեփական նախածեռնությամբ, կամ նրանց կայսրն էր դրոշմ, կամ էլ նրանք ուղղակի ուզում էին հաճոյանալ կայսրին։ Այսպես թե այնպես, բայց հետո նրանք եկեղեցի գնացին և մեղքերի թողություն խնդրեցին։ Ի դեպ, երբ Վարդանի ապստամբությունը ծավալվեց, ԼԼՈՆ Հայրը՝ այդ ատորեստանցին, անցավ կայսր կողմը, իսկ Միքայել Անդրիացին էլ հետևեց նրան։ Արդյունքում առաջինը որպես պարզև ստացավ Փոփլերասին, իսկ մյուսը Կորոնի կոմսե Նշանակվեց։ Թովման, սակայն, հավատարիմ մնաց իր տիրոջը Նույնիսկ այդ վտանգներում» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 1)։

«Ժամանակագրություն», գիրք 1, մաս 3)։

«Այս Նիկեիոյի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյի Ի - Մ.Ֆ.) օրոք Տուրք անունով մի ուն ապստամբ, շատ զորք հավաքելով, սկսեց նրան մարտի կանգել։ Այնուհանդերձ, քանի որ Նիկեիոյը ապստամբի ունեցություններից գերծ պահեց բոլոր երկրները, որոնք իր տրամադրության տակ էին, սա կարողացավ տիրել միայն Տարսուսի շրջանին։ Դրանից հետո այս Տուրքը, զոջալով, որ վատ բան է գործել կայսրը կամքի դեմ, հավատարմություն և նվիրվածություն ցուցաբերեց նրան և ներում ստացավ» (Հովհան Սարկավազ «Անեստիկյան ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 23)։

²¹⁰³ «Ռաշիդն (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.) իր Կասիմ որդուն Հիջրի 188 թվականին արշավանքի ուղարկեց։ Նրա հետ էր Աբդ ալ-Մալիկ իբն Սալիհ ալ-Հաշիմի, իսկ հրամանատարն էր Իբրահիմ իբն Օսման իբն Նահիթը։ Նա պաշարեց Հիսն Սինանը և Կուռան, սակայն վրա հասան սաստիկ սովը, կարիքը ու սղությանը և ռումները հաշտություն առաջարկեցին՝ 320 մահմեդական գերիների ազատ արձակելու պայմանով։ Եվ ահա նա ընդունեց այս առաջարկն ու հեռացավ» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Այդ տարի հավաստեցվեց իշխան Հարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.) իր որդուն ալ-Կասիմին ամառային արշավանքի ուղարկեց՝ նրա հետ առաքելով Աբդ ալ-Մալիկ իբն Սալիհին և Սահմանային ամրությունների գոտու ռազմիկներին։ Նա մտավ Սաֆասֆի լեռանցքը, միևնույն օրը հասավ Կուռա։ Նիկեիոյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյի Ի - Մ.Ֆ.) նրա մոտ մարդ ուղարկեց՝ առաջարկելով, որ, եթե հեռանա, ինքը նրան 320 մահմեդական գերի կտա։ Այդպես էլ արեց և Կասիմը հեռացավ» (իբն Խալաթ «Պատմություն»)։

«Այդ տարի Շարբան ասին Կասիմ իբն ալ-Ռաշիդը մտավ Ռումի երկիրը, կանգնեց Կուրոյայի մոտ ու պաշարեց այն։ Նա ուղարկեց նաև Աբբաս իբն Տաֆար իբն Մուհամմադ իբն ալ-Աշասին, որը պաշարեց Սինան բերդը, միևնույն օրը ընկնեց բնակիչներին։ Ռումները նրան 320 մահմեդական գերի ուղարկեցին՝ պայմանով, որ վերցնի ու հեռանա։ Նա համաձայնեց և հաշտությամբ հեռացավ նրանցից։ Այս կռիվում Ռումի երկրում մեռավ Ալի իբն Խալաթ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²¹⁰⁴ «Նրա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) օրոք Հիջրի 189 թվականին արշավանք դեկավարեց Փադլուն իբն ալ-Աբբասը» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Այդ տարի Իբրահիմ իբն Տեբրայիլը ամառային հարձակում կատարեց և Սաֆասֆի լեռանցքից մտավ Ռումի երկիրը։ Ռումի թագավորը Նիկեիոյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյի Ի - Մ.Ֆ.) ելավ նրա դեմ, սակայն մի այլ հարցի պատճառով հետ մնաց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²¹⁰⁵ «Զետո Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.) կառավարիչ Նշանակեց Հուզայմա իբն Խադիմ ալ-Թամիմին (Ամրինիայի ոստիկան Հուզայմա իբն Խադիմ ալ-Թամիմին - Մ.Ֆ.), իսկ սա բռնեց պատրիկներին ու թագավորների որդիներին, գլխատեց նրանց և ամենակատ վերաբերմունքը ցույց տվեց» (Յակուբի «Պատմություն»)։

²¹⁰⁶ «Ապստամբեցին Վիդեն ու ծանարները և նա (Ամրինիայի ոստիկան Հուզայմա իբն Խադիմ ալ-Թամիմին - Մ.Ֆ.) զորք ուղարկեց, սակայն նրանք բարդեցին այն» (Յակուբի «Պատմություն»)։

²¹⁰⁷ «Այդ տարի Պարսկաստանում ապստամբություն բռնկվեց և արաբների առաջնորդը գնաց ապստամբներին խաղաղեցնելու, իսկ Նիկեիոյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյի Ի - Մ.Ֆ.), հարմար առիթ գտնելով, վերականգնեց Գալատիայի Անկուրան, Թեբեսասն և Անդրաստը։ Նա Անդրիք ավարառու զորք ուղարկեց, որը, սակայն, ոչ միայն ոչինչ չկատարած վերադարձավ, այլև մեծ կորուստներ ունեցավ» (Ռեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Հուլյների 1115 թվականին ռումների բանակը ելավ ու գերեվարեց Սուպուլեստիան և Անարգաբան։ Այն նաև հասավ Տարսուսի արաբներին և գերիներ վերցրեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 4)։

«Հուլյների 1115 թվականին, մինչ Հարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.) գտնվում էր Պարսկաստանում, ռումներից մի քանի հզոր այրեր ելան ու գերեվարեցին Սուպուլեստիան ու Անարգաբան, սակայն արաբները հասան ռումներին և հետ խլեցին գերիներին» (Բար-Յեբրետո «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Եվ բանգի բաջ և իմաստուն այդ էր Նիկիփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյի Ի - Մ.Ֆ.), նա եկավ տաջկաց երկիրը և դարձավ բազում ավարով» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20)։

²¹⁰⁸ «Օգոստոս ամսին նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյի Ի - Մ.Ֆ.) արաբների դեմ արշավեց, նրանց հանդիպեց Փոյուգիայի Կրաստում և, մարտ տալով, պարտվեց։ Նա մեծ կորուստներ ունեցավ, քիչ էր մնացել, որ ինքն էլ գերի ընկնե, եթե մի քանի հրամանատարներ մի կերպ չփրկեին նրան դժվար կացությունից» (Ռեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Այդ ժամանակ կայսր Նիկեիոյը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյի Ի - Մ.Ֆ.), մարտի մեջ մտնելով սարակիստների դեմ, ամոթալի պարտություն կրեց» (Հիգբերտ ժամբլացի «Տարեգրություն»)։

«Երբ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոյի Ի - Մ.Ֆ.) հանդիպեց մահմեդական զորքին, երեք վերք ստացավ և շատ ռումներ սպանվեցին, ինչպես ասում են՝ 40.700 մարդ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²¹⁰⁹ «Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.) մեծ զորքով ուղարկեց Սալիդ իբն ալ-Հայսամ իբն Շուբա իբն Չուհայր ալ-Տամիմին (Ամրինիայի ոստիկան Հուզայմա իբն Խադիմ ալ-Թամիմին - Մ.Ֆ.), որը կռվեց Վիդի ժողովրդի ու ծանարների դեմ, միևնույն օրը նրանց երկրից արտաքսեց, ինչից հետո գնաց Տիդիս։ Հուզայմա իբն Խադիմը մեկ տարուց պակաս մնաց, ապա Ռաշիդը հեռացրեց նրան և Նշանակեց Սուլեյման իբն Եգիդ իբն ալ-Ասում ալ-Ամիրիին (Ամրինիայի ոստիկան Սուլեյման իբն Եգիդ իբն ալ-Ասում ալ-Ամիրիին (806-807) - Մ.Ֆ.), որը միաժամուր և հիմար ծերունի էր, այնքան թույլ, որ ոչինչ չէր կարող անել և քիչ էր մնում, որ երկիրը ձեռքից գնար» (Յակուբի «Պատմություն»)։

²¹¹⁰ «Եդեսիայի ժողովուրդն Հիջրի 190 թվականին ըմբոստացավ և ապստամբեց իր կառավարչի դեմ։ Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.) նրանց կողմը գնաց և, երբ հասավ Մանքիջ, նրանց պատվիրակությունը դիմավորեց նրան՝ իրենց ձեռքով տալով հարկը և թողություն խնդրելով, իսկ նա ներեց» (Յակուբի «Պատմություն»)։

²¹¹¹ «Նույն տարին արաբների առաջնորդ Ահարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.) մավրոֆորներից, Ասորիքից, Պաղեստինից և Լիբիայից հավաքագրված 300.000 հոգանոց մեծ զորքով արշավեց Ռոմանոսիայի վրա...։ Պաշարմամբ նա անառիկագույն Հերակլեսի բերդը գրավեց...» (Ռեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Հարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.), որ այդ ժամանակ Պարսկաստանում էր, լսելով ռումների հարձակման մասին, եկավ Կալինիկում, որտեղից էլ Նիսան ամսին առաջացավ ու տիրեց Հերակլեսիին։ Նիկեիոյը նրա դեմ պատերազմի ելավ, սակայն, երբ ռումների հսկայական բանակն առաջացավ, Հարունը ազատեց բոլոր Ռում գերիներին, որ իր տիրույթներում էին, և խաղաղություն կնքեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 4)։

«Հարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.), լսելով ռումների հարձակման մասին, եկավ Կալինիկում, որտեղից էլ Նիսան ամսին առաջացավ ու տիրեց Հերակլեսիին։ Նիկեիոյը նրա դեմ պատերազմի ելավ, սակայն, երբ ռումների հսկայական բանակն առաջացավ, Հարունը ազատեց բոլոր Ռում գերիներին, որ իր տիրույթներում էին, և խաղաղություն կնքեց» (Բար-Յեբրետո «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Ապա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդ - Մ.Ֆ.) դիմեց Ռումի երկիրը, ամառային արշավանք կատարեց և նվաճեց Հերակլիան ու ցորենի շտեմարանը...։ Հիջրի 190 թվականին արշավանք դեկավարեց Ռաշիդը, որը նվաճեց Հերակլիան ու ցորենի շտեմարանը» (Յակուբի «Պատմություն»)։

«Այդ տարի հավատացելուց իշխան Հարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) արշավեց Ռումի երկիրը և իր զորավարներին ցրեց տարբեր ուղղություններով: Հավատացելուց իշխանը կանգ առավ Տիանայում, իսկ Ռումի բռնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը - Մ.Ֆ.) առաջարկեց նրան հեռանալ՝ խոստանալով դրամական գումար: Նա մերժեց ու պահանջեց միայն գերինների ազատ արձակում, ինչպես նաև գլխահարկի վճարում կայսեր գլխի ու որդու գլխի համար: Եվ կայսրը 30.000 դինար ոսկեդրոմ գլխահարկ առաքեց» (իբև խայթթ «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) Հերակլիան նվաճեց ու կործանեց: Նրա հարձակման պատճառը, ինչպես արդեն հիշեցինք Ֆիդրի 187 թվականի տակ, Նիկեփորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ի - Մ.Ֆ.) ուխտադրուժ լինելն էր: Նվաճումը կատարվեց Շավալ ամսին, պաշարումը տևեց 30 օր և Ռաշիդը գերեվարեց ժողովրդին: Նա մտել էր երկիրը 135.000 հոգանոց կանոնավոր զորքով, բացի հպատակներից, կամավորներից ու ոչ մի դիվանի չենթարկվողներից» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ահարուն (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) գրավեց Հերակլիոնը» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20): «Հարուն ալ-Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) հաղթեց հույներին, պաշարեց Հերակլեան և ստիպեց հունական կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ին - Մ.Ֆ.) ոսկու հսկայական քանակության դիմաց խաղաղություն գնել» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

²¹¹² «Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) 60.000 հոգանոց ավարառու զորք ուղարկեց, որն իջնելով Անկյուրա, թալանեց այն ու վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²¹¹³ «Աբդալլահ իբև Մալիքը կանգ առավ Հիլ-Էֆլա ամրոցի առջև, իսկ ...Ռաշիդն (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) ուղղվեց Տիանա և այնտեղ կանգ առավ, ապա հեռացավ՝ թողնելով Ունթա իբև Ջաֆարին: Նիկեփորն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը - Մ.Ֆ.) ուղարկեց ցիզիա և խարաջ՝ իր գլխի համար չորս դինար, որդու գլխի համար երկու դինար, նույնքան էլ իր պատրիկների համար: Նիկեփորը զրեց Ռաշիդին Հերակլիայում գերի ընկած մի հարձի մասին, որն իր որդու Նշանածն էր, և սա հետ ուղարկեց նրան» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹¹⁴ «Գալով Տիանա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.)՝ նա այնտեղ իր ամբարշտության տուն մզկիթը կառուցեց...: Պաշարմամբ նա... գրավեց..., Թեբասան, Մալակոպեան, Սիդերոպալոսն ու Ադրաստը: Նիկեփոր կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը - Մ.Ֆ.), վախով ու տարակուսանքով համակված, իրեն կորցրած արշավանքի գնաց՝ բաջագործությունները երկնելու: Նա բազում հաղթանակներ տանելուց հետո, Ահարունի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) մոտ դեսպանություն ուղարկեց Սինադայի մետրոպոլիտին, Գուլտեի վանահայր Պետրոսին և Ամաստրիսի վանքի տնտես Գրիգորին՝ առաջարկելով հաշտություն: Նրանք երկար բանակցություններից հետո հաշտություն կնքեցին, որի համաձայն կայսրությունն արաբներին տարեկան 30.000 հազար դահեկան է վճարելու, դրան գումարած երեք դահեկան որպես գլխահարկ կայսեր համար և երեքն էլ՝ իր որդու: Ահարունը, ստանալով դա, անչափ բերկրացավ ու հրժվեց, ավելի քան, եթե նա բոլոր տաղանդ ունի ստացած լիներ, քանզի գտնում էր, որ նա այդ ձևով իրեն ենթարկեց Հոմեմական կայսրությանը: Նրանք համաձայնության եկան նաև չվերակառուցել իրենց գրաված բերդերը, սակայն, հենց որ արաբները վերադարձան, Նիկեփորն անհապաղ վերակառուցեց այդ բերդերը և ամրացրեց» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ եկիր Ահարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) 300.000 ռազմիկներով ելավ Նիկեփոր կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը - Մ.Ֆ.) դեմ, որը, չկարողանալով դիմադրել նրան և վերջինիս հետ մի ամրության պայմանագիր կնքեց՝ պարտավորվելով ամեն տարի նրան 30.000 նոմիս վճարել, ընդ որում 3 նոմիս նախատեսված էր որպես փրկագին հենց կայսեր, իսկ 3 նոմիս էլ՝ նրա որդու գլխի համար» (Հիզբերտ Ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«Այդ ժամանակ Ասիան զգաց խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) հզորությունը: Այս տիրակալը, որը շատ ժողովուրդների տերն էր, մտնելով Կապադոկիա տիրեց՝ Տիանա քաղաքին» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 88):

«Դառու իբև Իսա իբև Մուսային նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) ուղարկեց Ռումի երկրի խորքը 70.000 հոգով: Սա ավերեց, կողոպտեց և Ալլահը նրան հաղթանակ պարգևեց: Շուրաբիլ իբև Ման իբև Հաֆիան նվաճեց Սակալիքա ամրոցը և Դաբասն, Եգիպտոսը իբև Մուխալլաթը գրավեց Սաֆաթին ու Մալուկիան» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹¹⁵ «Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) նշանակեց ալ-Աբբաս իբև Չուֆար ալ-Հիլալին (Արմինիայի ոստիկան ալ-Աբբաս իբև Չուֆար ալ-Հիլալին (807, 807-808, 813) - Մ.Ֆ.), որի դեմ ապստամբեցին ծանարները: Նա կռվի ելավ նրանց դեմ, սակայն չկարողացավ հաղթել: Ռաշիդն ուղարկեց Մուհամմադ իբև Չուհայր իբև ալ-Մուսայիր ալ-Դաբբին (Արմինիայի ոստիկան Մուհամմադ իբև Չուհայր ալ-Դաբբին (807) - Մ.Ֆ.) և սա Ռաշիդի նշանակած վերջին կառավարիչն էր Հայաստանում» (Յակուբի «Պատմություն»):

²¹¹⁶ «Ահարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.), իմանալով դա, վերստին զորք ուղարկեց և գրավեց Թեբասան» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²¹¹⁷ «Ահարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.), իմանալով դա... Կիպրոս նավատորմի ուղարկեց, քանդեց եկեղեցիները, կիպրացիներին էլ տեղահան արեց, բազում ավարառություն կատարեց և վերացրեց խաղաղությունը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդի - Մ.Ֆ.) ծովի վրա արշավանքի ուղարկեց Համիդ իբև Մալուֆին: Կիպրոսի բնակիչները հաշտության պայմանագիրը խախտել էին և ահա նա արշավեց, կոտորեց ու գերեվարեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ռաշիդն (Արաբական խալիֆության խալիֆ Հարուն ալ-Ռաշիդը - Մ.Ֆ.) ամառային արշավանք կատարեց» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹¹⁸ «Երբ հոռմեացիների գայիսունը Նիկեփորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ի - Մ.Ֆ.) ձեռքում էր, սլավոնները, գտնվելով Պելոպոնես թեմում և նախատեսելով ապստամբություն, սկզբում զավթեցին հարևան հույների տները և թալան արեցին: Դրանից հետո, շարժվելով Պատարա քաղաք վրա, նրանք բալանացիին պարսպի մոտ գտնվող հարթավայրը և պաշարեցին հենց քաղաքը՝ իրենց հետ ունենալով նաև աֆրիկյան տարակրիտներին: Երբ բալարար ժամանակ անցավ և պարիսպների ներսում անհրաժեշտի պակաս զգացվեց ի դեմս և ցրի, և ուտելիքեղենի, նրանք որոշում հղացան պայմանավորվածություն ձեռք բերել, անվտանգության երաշխիքներ ստանալ ու նրանց ենթարկեցնել քաղաքը: Այնուհանդերձ, սակայն, այն ժամանակվա ստրատեգոսը գտնվում էր թեմի սահմանի վրա գտնվող Կորինթ ամրոցում և հույս կար, որ նա կգա ու կհարձակվի սլավոնների ժողովրդի վրա, բանզի նախապես տեղեկացվել էր արքունիների կողմից նրանց հարձակման մասին: Եվ ահա, բաղադրի բնակիչները որոշեցին ամենից առաջ պատասխանալիորեն ուղարկել լեռների արևելյան մաս, զենք և ու պարզել, թե չի՞ մոտենում արդյոք ստրատեգոսը՝ հանձնարարելով ուղարկվածներից մեկին, որ նա, եթե տեսնի եկող ստրատեգոսին, վերադարձին կարգադրի դրոշմը, որպես ստրատեգոսի ժամանման վկայություն, իսկ եթե ոչ՝ դրոշմ ուղիղ պահի, որ այսուհետ մարդիկ հույս չունենան ստրատեգոսի ժամանման մասին: Եվ ահա, հետախույզը, գնալով և իմանալով, որ ստրատեգոսը չի մոտենում, դրոշմ ուղիղ բռնած հետ վերադարձավ, սակայն, աստվածային բարեհաճությամբ, հանուն Անդրեաս առաքյալի միջնորդության, երբ ձին սայթաքեց և հեծյալը օրորվեց, դրոշմ խոնարհվեց և ամրոցի բնակիչները, տեսնելով այդ նշանը և վստահ կերպով կարծելով, որ ստրատեգոսը մոտենում է, բացեցին ամրոցի դարպասները ու արիաբար նետվեցին սլավոնների վրա: Այդ ժամանակ նրանք իրենց աչքով տեսան նաև առաջնային առաքյալին ձիու վրա նստած, որը բառատրուի նետվում էր բարբարոսների վրա: Բնականաբար, գլխովին ջախջախելով, ցրելով նրանց և հեռու վանելով ամրոցից՝ նրանք այս կերպ փախուստի մատուցեցին թշնամիներին, իսկ բարբարոսները, տեսնելով այդ և ազդված ու ցնցված այդ անհաղթ և անկասելի ռազմիկի՝ ստրատեգոս ու տաքսիարքոս, տրիումֆատոր ու հաղթական, առաջնային առաքյալ Անդրեասի, ճնշումից, շփոթվեցին և խուճապի մատնվեցին, բանզի վախճալ պատել էր նրանց, որից հետո փախան դեպի ամենասուրբ տաճար: Եվ ահա, երբ այդ ջախջախումից հետո երրորդ օրը ստրատեգոսը եկավ ու իմացավ առաքյալի հաղթանակի մասին, հայտնեց վախիկ և Նիկեփորին և սլավոնների հարձակման, և թալանի ու գերեվարության, և ամայացման ու սարսափների մասին, որոնք այդ հարձակման ժամանակ կրել էին Աբեայի տեմարները, և բազում օրեր տևած պաշարման ու ամրոցի բնակիչների վրա անընդհատ շարունակվող հարձակումների մասին, և առաքյալի կողմից իրականացված միջամտության, ջախջախման ու լիակատար հաղթանակի մասին, որը հետապնդում էր բարբարոսներին կրկնակրի...» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 49):

«Սկներոս» մականվանյալ ընտանիքից «Պելոպոնեսի գորավարի» պաշտոնը վարող և Փոքր Հայքից ծագող մի գորավար Նիկեփոր I կայսր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ի - Մ.Ֆ.) օրոք պարտության մատնեց Պելոպոնեսի սլավոններին: Նիկեփոր կայսրը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր II Փոկասը - Մ.Ֆ.), Տարապոս պատրիարքի օրոք իմանալով այդ մասին, ի իմանալ վերանորոգեց Պելոպոնեսի Պատարա քաղաքը, ինչպես և Լակեդեմոն քաղաքը, որտեղ բնակեցրեց «բաֆիրներից»՝ Թրակեսիոնի հայերից, և այլ շրջաններից ու քաղաքներից բերված բնակչություն» («Մոնումենտալայի ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ Ստավրիկիտը, որը հռոմեական զորքի հրամանատարն էր, գնաց Պելոպոնեսի վրա, որը դրանից երկար ժամանակ առաջ գտնվում էր արաբների ձեռքին, տիրեց նրան, այնտեղ կայացրո հաստատեց ու արաբ մեծաքանակ զորիներով, ինչպես նաև ոչխարներով, նժույգներով և ուղտերով ծանրաբեռնված հետ դարձավ» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 4):

«Այդ ժամանակ Ստավրիկիտը, որը հռոմեական զորքի հրամանատարն էր, գնաց Պելոպոնեսի վրա, որը դրանից երկար ժամանակ առաջ գտնվում էր արաբների ձեռքին, տիրեց նրան, այնտեղ կայացրո հաստատեց ու արաբ մեծաքանակ զորիներով, ինչպես նաև ոչխարներով, նժույգներով և ուղտերով ծանրաբեռնված հետ դարձավ» (Բար-Յեբրեու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²¹¹⁹ «Այդ տարի Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.), նախքան խորասանի կառավարիչ Նշանակելը, ամառային արշավանքների պետ Նշանակեց Ֆարսամա իբն Ալանին՝ նրան տալով 30.000 հոգանոց խորասանյան զորք։ Ռաշիդը Դարբ ալ-Ֆադատում հրամանատար Նշանակեց Արդալահ իբն Մալիքին, իսկ Մարաշում՝ Սալիդ իբն Սալմ իբն Կուտայբային։ ռումները հարձակվեցին և, մահմեդականներին վնաս հասցնելով, հեռացան, իսկ Սալիդն իր տեղից չջարժվեց։ Ռաշիդը Մուհամմադ իբն Եգիդ իբն Մագհադին ուղարկեց Տարսուն։ Նա Դարբ ալ-Ֆադատում մնաց Ռամադան ամսում երեք օր, ապա վերադարձավ Ռակկա։ Ռաշիդը հրամայեց սահմանային գոտում բանդել եկեղեցիները և սպառնաց, որ կպատժի զինվորականներին, եթե իր հագուստով, տարազով ու գրաստով վերջինս չտարբերվի մահմեդականներից։ Նա Ֆարսամային հրամայեց վերականգնել Տարսուն քաղաքը ու բնակչությունը ավելացնել, սա կատարեց հրամանը։ Այս գործին վերակացու Նշանակվեց Ֆառուխ ալ-Ֆադլի, որի, համար Ռաշիդը խորասանից 3.000 հոգանոց զորք ուղարկեց, ապա՝ Մամեստիայի բնակիչներից 1.000 հոգի, իսկ Անտիոքից ևս 1.000 հոգու։ Կառուցումը ավարտվեց Յիջրի 192 թվականին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Յիջրի 191 թվականին արշավանք դեպվարեց Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդի – Մ.Ֆ.), որը դուրս եկավ արշավանքի, սակայն, երբ հասավ Ֆադատ, զորքը արշավանքի ուղարկեց Ֆարսամա իբն Ալանի հրամանատարության տակ և ինքը մնաց սահմանային ամրությունների գոտում, մինչև որ Ֆարսաման հեռացավ» (Յակուբի «Պատմություն»)։

²¹²⁰ «Այդ տարի Եգիդ իբն Մուխալլադ ալ-Ֆուբայրին 10.000 հոգով արշավեց Ռումի երկիրը։ ռումները նրան բռնեցին մի կիրճի մեջ և 50 հոգու հետ սպանեցին, իսկ մնացածները փախան։ Սա տեղի ունեցավ Տարսունից երկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²¹²¹ «Այդ ինդիկտիոնի 1-ին տարվա սեպտեմբեր ամսին արաբների առաջնորդ Ահարունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) նավատորմով Յոնոդոս ուղարկեց խումեյրին, որն, անհապաղ նավելով, գրավեց Յոնոդոսը և մեծաթիվ զորիներ ձեռք բերեց, բայց կղզու բերդը մնաց անառիկ» (Թեոփանոս Խոստովանող «ժամանակագրություն»)։

«Այդ տարի Ռաշիդը, (Արաբական խալիֆության խալիֆ Ֆարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) սահմանային գոտու կառավարիչ Նշանակեց Սաբիտ իբն Նասր իբն Մալիքին։ Սա արշավեց ու գրավեց մի ցորենի շտեմարան։ Այդ տարի զորիների փրկագումով եղավ Պոզանտիոն։ Այդ տարի երկրորդ փրկագումում եղավ մահմեդականների և ռումների միջև։ Այս գործին հսկում էր Սաբիտ իբն Նասր իբն Մեյիթ-ալ-խուզային։ Մահմեդական զորիների թիվը 2.500 հոգի էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²¹²² «Այդ նույն տարին Ստրիմոնում զորքին ռոմի վճարելու պահին բուլղարները վրա հասան և հափշտակեցին այդ 1.100 լիտր ոսկին և բազում զինվորները, զորավարների ու հրամանատարների կոտորեցին։ Այնտեղ մյուս բանակաթեմերից էլ բազմաթիվ տաքսատոսների հրամանատարներ կային, որոնք բոլորն էլ այնտեղ կորան։ Բուլղարները, ձեռք գցելով նաև նրանց ողջ տուլոնը, վերադարձան» (Թեոփանոս Խոստովանող «ժամանակագրություն»)։

²¹²³ «Նույն տարին, 2ատկի տոնից առաջ, բուլղարների առաջնորդ Կրումը (Բուլղարական խանության խան Կրումը (802-814) – Մ.Ֆ.) հարձակվեց Սերդիկայի վրա, նենգությամբ ու անձեռնմխելիության մասին խոսք տալով, գրավեց այն և հռոմեացի 6.000 զինվորների սրի քաշեց, չհաշված հասարակ ժողովուրդը։ Նիկեփորն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.) իբր նրա դեմ դուրս եկավ ավագ բեռնաբեռի օրը, բայց խոսքի արժանի ոչինչ չարեց։ Փախուստով փրկված հրամանատարներին, որոնք իրենց անձեռնմխելիության մասին երաշխիք խնդրեցին, կայսրը հրաժարվեց տալ, որի պատճառով նրանք ստիպված եղան թշնամու կողմն անցնելու։ Նրանց թվում էր և հմուտ մեխանիկոս Եվմակիոս սպաթարը։ Նիկեփորն, ի վերա ամենայնի, մայրաքաղաքի բնակչության երդումով հաստատված սակրաներով ուղում էր հավատացնել, որ 2ատկի տոնը ինքը Կրումի արքունիքում է և ինքը։ Ուզենալով վերստին գրաված Սերդիկայի պարիսպները վերականգնել, բայց երկուդեղով դրան քնդդիմակալող զինվորներից, իր զորավարներին ու արխոններին նա կարգադրեց համոզել նրանց դիմել կայսեր վերականգնման մասին խնդրանքով։ Չինվորները, սակայն, հասկանալով, որ դա կայսեր չարամիտ որոմամբ է կատարվում, վեցերորդ ժամին ապստամբում են ինչպես նրա, այնպես էլ սեփական հրամանատարների դեմ, որոնց վրա տալով՝ պատառոտում են նրանց վրանները։ Գալով կայսերական վրանի մոտ՝ նրան բազում լուսալեքներ ու անձեռներ թափեցին կայսեր գլխին և ասացին, որ այլևս իր վիճակի չեն տանելու նրա անսահման արծաթափողության ու չարախոհությունը։ Կայսրն անակնկալ խռովությունից սաստիկ վեհերդուցեց։ Նա սեղանից հեռացավ և նախ փորձեց Նիկեփոր ու Պետրոս պատրիկների միջոցով զինվորներին երդումներ տալով համոզելով հանդարտեցնել։ Նրանք մի փոքր խաղաղվեցին, բայց երիցս թշվառականները, կարծես, երկրաշարժ լինել կամ երաշտ, «Տեղ ողորմյա» արդարակելով մի բլուր բարձրացան, հարված արժիք ձեռքից, բաց թողնելով։ Այդ ժամանակ ամեն մի նենգագործության ընդունակ կայսրը, գիշերով հրամանատարներից շատերին ծածուկ կաշատելով, հաջորդ օրը անձնապես հանդես եկավ զինվորների առջև, խոսեց ամենայն բարոյության մասին, ասածը սարսափելի երդումներով հաստատեց և հավաստիացրեց, թե նրանց զավակի պես է գուրգուրում, որից հետո փութանակի իրեն մայրաքաղաք գցեց՝ տեղում թողնելով պրոմոսկրինիոս Թեոդոսիոս պատրիկին, մակառնոս Սալիարաա, լրոտեսելու և իմանալու ապստամբների անունները։ Երբ զինվորները վերադարձան, նրանց ռոմիկ տալու պատրվակի տակ նա շատերին բռնեց և, սուրբ Մամասա բրածեմ անելուց ու խուզելուց հետո, աքսորեց, մնացածներին էլ խրիստոպոլիս անցկացրեց՝ դրժելով իր տված սարսափելի երդումները։ Նրան այդ փորձանքի համար Պերաման՝ «Յրո գետ» անվանեցին» (Թեոփանոս Խոստովանող «ժամանակագրություն»)։

²¹²⁴ «Նույն ինդիկտիոնի 4-րդ տարվա փետրվար ամսին սուրբ պապի 1-ին շաբաթ օրը սարակիստներ Եվխայիտա վայրում դիմադրության հանդիպեցին Արմենիականի զորավար Լևոնի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ի – Մ.Ֆ.) կողմից, բայց, պարտության մատնելով նրան, խլեցին զորքի ռոմիկը, բազում մարդկանց էլ զերի բռնեցին։ Դա 13 տարեկան ոսկի էր, այսինքն՝ 1.300 լիտր» (Թեոփանոս Խոստովանող «ժամանակագրություն»)։

«Մի անգամ Նիկեփոր կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից նա (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ը – Մ.Ֆ.) զինվորներին բաժանելիք ռոմիկը ստացավ, բայց, բանի որ կայսերական կարգադրություններն իր համար Նշանակություն չունեին, նա ոչինչ չարեց, հետագեց զինվորներին հասանելիք վճարել և Եվխայիտանի վանքում ժամանակն էր վատնում՝ անհոգ ու անփութ։ Նա չէր հոգում ոչ պետական դրամներ, ոչ սեփական անձի, ոչ էլ իր զինվորների անվտանգության մասին և ահա հազարացիները արշավելով սկսեցին ավարառել հռոմեացիների երկիրը, երբ Լևոն ինքը, և ոչ այլ ոք, ավարը դրեց նրանց ձեռքը։ Ինքը, ճիշտ է, արագ փախուստի դիմելով փրկեց անձը, բայց դավաճանեց ռազմական գործին և քիչ մնաց թշնամու ձեռքը դնել դրամները։ Դրա պատճառով իրեն վստահած Նիկեփորից նա պատժվեց, զրկվեց պատվաստիճաններից և, մեջքին ու կրծքին գանահար արվելով, ցնահ աքսորի դատապարտվեց» (Թեոփանոս Խոստովանող Ծարունակող «ժամանակագրություն», գիրք 1, մաս 4)։

«Եվ այսպես, երբ անցավ որոշ ժամանակ, Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ը – Մ.Ֆ.) մնատուլիոնի դեպվար Նշանակվեց և իմայելացիների դեմ մեծ բաջություն գործեց։ Արդյունքում Ստավրիկիտին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ստավրիկիտ – Մ.Ֆ.) հաջորդած կայսր Միքայել (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ի – Մ.Ֆ.) կողմից նաև Պատրիկի հիանալի կոչման արժանացավ» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 1)։

²¹²⁵ «Չակառակ այդ բոլորին, Նիկեփորն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.) իր ազաիության վերջը չտվեց։ Այդ նոր Աքաաբը՝ Ֆայարիսից ու Միդասից ավելի ընչաքաղց, բյուր այդ Նշաններից էլ խնջի չեկած, իր որդի Ստավրիկիտի (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ստավրիկիտ – Մ.Ֆ.) հետ միասին բուլղարներին դեմ պատերազմի գնաց։ Նա մայրաքաղաքից դուրս եկավ մայիս ամսին, նախապես կարգադրելով գեներալին լողթետա պատրիկին բարձրացնել եկեղեցիները ու վանքերի կողմից պետությանը վճարելիք հարկերը, իսկ մեծատուններից էլ գանձել հարկ անցած ութ տարիների համար, որի առթիվ մեծ վայնասուն բարձրացավ... Կայսրը ոչ միայն Թրակիայից, այլև Պերատիկա բանակաթեմերից զորքեր հավաքագրելով, այդ թվում նաև բազում չքավորների, որոնք անձնապես իրենք էին իրենց պարենը, պարսատիկներն ու գուրգուրեց ավաճառել, հակառակ այն բանի, որ նրանք հայիոյում էին իրեն, զինվորներով հանդերձ բուլղարների դեմ տարավ։ Կրումը (Բուլղարական խանության խան Կրումը – Մ.Ֆ.), հակառակորդի մեծաքանակությունից վեհերդուցեց, երբ նրանք արդեն Մարկելիտում էին գտնվում, խաղաղություն խնդրեց, սակայն կայսրն իր չարամտությամբ և իրեն միաբան խոհրդականների խորհրդով մերժեց։ Եվ ահա բազում շրջանցիկ, դժվարանցանելի և վտանգներով լի ճանապարհներով հոխորտացողը հուլիս ամսի 20-ին, այդ նույն ժամանակ ամեն ինչի ավերող գուշակող շնաստղը ծագեց, Բուլղարիա մտավ, հաճախակի կրկնելով..., թե. «Անտված, թե սատանան մեկ է, նա բարձ է տալիս մարդուն նրա

կամբից անկախ»։ Դեռ նախքան Բուլղարիա ոտք դնելը՝ կայսեր մտերիմ ծառա Բյուզանդիոսը, հափշտակելով կայսերական հանդերձանքը և 100 լիտր ոսկի, Մարկելլոսից Կրումի մոտ է փախչում։ Շատերը նրա փախուստը Նիկեփորի համար վատ նշան համարեցին։ Առաջին երեք օրվա ընդհարումների արդյունքները նա իր համար հաջող համարեց, բայց դրանց պատճառը նա վերագրում էր ոչ թե աստծուն, այլ Ստավրակիոսի բախտին ու խելքին։ Նա սպառնաց այն հրամանատարներին, որոնք դեմ էին Բուլղարիա ներխուժելուն։ Նա նաև հրամայեց անգթորեն կոտորել անասուններին և երեխաներին՝ անխտիր բոլորին, իսկ սպանված յուրայինների մարմիններն էլ թողեց անթաղ։ Նրա միակ մտահոգությունը դիվանագիտությունն էր, նա կողպեց ու կնքեց Կրումի գանձատունը՝ այն սեփականորեն համարելով։ Նա կորեց ականջներն ու մարմինն այլ մասերը այն բրիտանականների, որոնք ձեռք էին տվել կողոպուտին, կրակի տվեց Կրումի, այսպես կոչված, ապարանքը և նա սաստիկ խեղճացած ասաց «Ահա, հաղթեցիր, ցանկացածդ վերցրու և հեռացիր խաղաղությամբ» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

²¹²⁶ «Երբ խաղաղության թշնամին չընդունեց այդ առաջարկը, Կրումը (Բուլղարական խանության խան Կրումը – Մ.Ֆ.) գայլաբան փայտյա ամրություններով փակած երկրի մուտքերն ու ելքերը և դրանք ամրացրեց։ Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.), տեղեկանալով այդ մասին, ապաշար եղավ ու չգիտեր ինչ բայի դիմի։ Իր մտերիմներին նա ասում էր կորստյան մասին, որ. «Եթե անգամ թևավոր դառնանք, ոչ-ոք հույս չունենա, թե կարծի կործանումից»։ Այդպիսին էր վիճակը երկու օր՝ հինգշաբթի և ուրբաթ օրերին։ Շաբաթ գիշեր իրարանցումները և Նիկեփորին ու նրա մարդկանց շրջապատած զինված ամբոխի մասին տարածված լուրերը բոլորին հավասարակշռությունից հանեցին և, երբ նախքան լուսնալույս բարբարոսները խուժեցին Նիկեփորին ու նրա մտերիմ մեծամեծների վրաների վրա։ Նրանք չարաչար խողովորեցին ինչպես նրան, այնպես էլ Անտիոս պատրիկին, Ղեոտոս պատրիկին, Միսինևսոս Տրիֆլլիոս պատրիկին, Թեոդոսիոս Սալիքարաս պատրիկին, ով շատ տանջեց ու վատություններ գործեց երանելի Իրենին, Էպարքոս պատրիկին, Անատոլիոն բանակաթեմի գորավար Ռոմանոս պատրիկին, Էսկուբիտոսների դուքստիկոսին, կայսերական փիզլայի դուքսը, Թալիսիայի բանակաթեմ գորավարին, բանակաթեմների բազում գորավարներին, բազում այլ պրոտոսպաթարների ու սպաթարների, տազմաների հրամանատարների և անթիվ զինվորների։ Զրիստոյանների ողջ ծաղիկը կոտորվեց, բոլոր զենքերը և կայսեր նշանակները կորան։ Զրիստոյանները թող մի անգամ էլ չտեսնեց այդ օրվա ավելի քան ողբալի խայտառակությունը։ Այդ բանը տեղի ունեցավ ինդիկտիոնի 4-րդ տարվա հուլիս ամսի 26-ին։ Կրումը Նիկեփորի գլուխը կտրեց և փայտի ծայրին բազում օրեր պահեց՝ ի տես իր մոտ ժամանող այլազգիների և համոզ մեզ։ Այնուհետև, գլխի ոսկրե մասը թողնելով և դրսից արծաթապատելով, նա պարծանքով նրանով գնիլ էր հյուրասիրում իր մոտ ժամանած սկլավներին մեծամեծներին։ Բազում հռոմեացիներ մեկ օրում ողբացան ու այրիացան, անդադրում ողբ տիրեց և միայն Նիկեփորի սպանությունն էր, որ շատերի համար միփայություն դարձավ։ Փոկվածներից և ոչ-ոք չկարողացավ ճշգրիտ պատմել նրա սպանության մանրամասները։ Ոմանք պատմում էին, որ երբ նա ընկավ, անգամ բրիտանականները նրան հարվածեցին, իսկ նրա կնաբարո ծառաները, որոնց հետ նա կենակցում էր, մի մասը ցանկապատի կրակի, իսկ մյուս մասն էլ նրա հետ միասին սրի գոհ դարձան։ (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Սակայն Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.) սկյութների դեմ արշավանքի գնաց և ինդիկտիոնի չորրորդ տարվա հուլիս ամսի 26-ին վիրավոր ընկավ, իսկ նրա որդի Ստավրակիոսը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Ստավրիկիոս – Մ.Ֆ.) պատերազմում մահացու վերք ստացավ ու երկու ամիս և ութ օր անց վախճանվեց՝ հոր հետ թագավորած լինելով ութ տարի ու յոթ ամիս» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 1, մաս 4)։

«Ու նաև հին կայսր Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.) ևս գոհ գնաց միսիացիներին» (Լևոն Սարկավազ «Պատմություն», գիրք 6, մաս 9)։

«Նիկիփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.) 3այոց 260 թվականին մտավ Բուլղարիա և կործանվեցին ինքն էլ, իր ժողովուրդն էլ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6)։

«Զրիստոսի 807 թվականին Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.) մտավ Բուլղարիա ու կորան ինքն ու իր հետը եղողները» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»), գլուխ 20)։

«Իսկ 3ունաց թագավոր Նիկիփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.) եկավ բուլղարների վրա և հասավ մինչև նրանց թագավորության աթոռ։ Մեծ զորությամբ նա անողորմ կերպով կոտորեց նրանց, այնպես որ նույնիսկ ժողովված մատաղ մանուկներին գցել էր տալիս սալերի տակ։ Տեսնելով այս բաները՝ բուլղարները հանկարծակի հարվածեցին նրան ու սատկեցրին՝ առանձին գտնելով նրան իր թիկնապահներից» (Իսահակ երեց «Ժամանակագրություն»), գլուխ 20)։

«Այդ ժամանակ կայսր Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.) ներխուժեց Բուլղարիա և, չկարողանալով հաղթանակի հասնել, սենատորական աստիճանի շատ անձանց հետ միասին սպանվեց բուլղարների կողմից» (2Իզբերտ ժամկացի «Տարեգրություն»)։

«Դրանից կարճ ժամանակ անց հուլների շրջապատող բարբարոսները՝ վլախները, կուսանները և բուլղարները, անակնկալ հարձակվեցին ու տիրեցին Նիկեփորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ի – Մ.Ֆ.) հողերին, որոնք շատ լավն էին, հաճելի և բերքառատ։ Նրանք տիրեցին հողերին, որոնց մի կողմը Կոստանդնուպոլիսից մինչև Դանուբ ընկած տարածքն էր, մյուս կողմն էլ՝ Ադրիատիկ ծովը։ Այս տարածքներում էր նաև լուբարդական Ադրիա կոչվող բաղաբը» (Գիյոմ Տյուրացի «Անդրծովյան երկրների պատմությունը», գիրք 2, գլուխ 4)։

«3ունաց 1122 թվականին ռումների արքա Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ի – Մ.Ֆ.) գնաց բուլղարների դեմ, տիրեց նրանց արքայական բաղաբին և ավերեց։ Նա շատ մարդկանց սպանեց և բանը հասավ նույնիսկ նրան, որ նրանք երեխաներին շարում էին գետին և, ծանր բաներով ճգնելով, սպանում։ 3ենց այդ տարում էլ Նիկեփորը սպանվեց ռումներից մեկի կողմից» (Բար-Յեբրետս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Այդ տարի բուլղարական պատերազմում սպանվեց հունական արքա Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.)։ Նրա թագավորությունը, ինչպես ասում են, շարունակվեց 7 տարի։ 3ետո թագավորեց նրա որդի Ստավրակիոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Ստավրիկիոսը (811) – Մ.Ֆ.), որը, սակայն, իր հերթին ևս վիրավորվել էր և, ապրելով երկու ամիս, մահացավ։ Դրանից հետո թագավորեց Գեորգիի որդի Միքայելը՝ նրա քրոջ ամուսինը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ը (811-813) – Մ.Ֆ.)» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»)։

«Այդ տարի Բարջանի կոչված սպանվեց Ռումի թագավոր Նիկեփորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեփոր I-ը – Մ.Ֆ.)» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²¹²⁷ «Անդրեոսեհի մահից հետո Տերը հզորացրեց Աշոտ կյուրապաղատի թագավորությունը և նա տիրեց բովանդակ Զարթիկին, բանգի նույն ժամանակաշրջանում Մասյանան ներխուժել էր 3ունաստան և վերադարձել ուժասպառ եղած ու նվաստացած։ Այնժամ հունաց արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ը – Մ.Ֆ.) կյուրապաղատությունը շնորհեց Աշոտին, սարակինոսները տկարացան, Աշոտ կյուրապաղատը հզորացավ, իսկ Տիգրիսում էլ սարակինոսներից ոչ ոք չմնաց, բացի Շուաբի որդի Ալիից (Շուաբյանների նվիրության հիմնադիր Եմիր Շուաբ իբն Ալիից (մոտ 810 - ուղ. 853) – Մ.Ֆ.)։ Գրիգորը իշխում էր Կախիթում։ Այն ժամանակ, երբ Աշոտ կյուրապաղատն արշավում էր, նրան օգնեց արիազագ թագավոր Լևոն Երկրորդի (Արիազական թագավորության արքա Լևոն II-ի (մոտ 770 - ուղ. 811) – Մ.Ֆ.) որդի Թեոդոսը (Արիազական թագավորության արքա Թեոդոսիոս I-ը (811-837) – Մ.Ֆ.), որը Աշոտ կյուրապաղատի փեսան էր։ Արշավեց Գրիգորը (Կախեթի բորեպիսկոպոսության հիմնադիր իշխան Գրիգորը (787-827) – Մ.Ֆ.) Կախեթից և նրան օգնեցին մթիուկները, ծանարները ու Տիգրիսի Եմիրը։ Աշոտն ու Գրիգորը բախվեցին Զսանի գետի ափին և ահա փախուստի մատնեցին Կախեթի մթավար Գրիգորին ու նվաճեցին երկիրը, որը Գրիգորը խլել էր Զարթիկից։ Եվ ահա Աշոտը տիրեց Կղարքեից մինչև Զսանի գետը» («Զարթիս-Ֆիսկոբեա», «Զարթիկի մատյանը»)։

«Աշոտ կյուրապաղատի դեմ ծակատամարտում Գրիգորը (Կախեթի բորեպիսկոպոսության հիմնադիր իշխան Գրիգորը – Մ.Ֆ.) պարտություն կրեց և նրան մնաց միայն Զսանի գետի արևելյան ափը» (Վախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և 3երքի կյանք»)։

«Կյուրապաղատ Աշոտը տիրեց Կղարքեից մինչև Տիգրիս՝ լեռնային կողմերի հետ միասին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 41)։

²¹²⁸ «Սմբատի որդիներ Աշոտը և Շապուհը հավասարապես բաժանեցին իրենց հայրական ժառանգությունը։ Եվ ահա, բանի որ Շապուհը հափշտակել էր Աղշարունիքի մի մասը, Զահապը մտածում էր իր կնոջ միջոցով տիրել ողջ երկրին, բայց այն ճանկեցին Աշոտն ու Շապուհը։ 3անկելով Շիրակի կողմերը՝ Նրանք կոտորեցին Իմայեյի գործը, որն այնտեղ էր, և գրավեցին Շիրակը, Աշոցքը և Տայքի գավառը» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 41)։

²¹²⁹ «Աշոտը նմանվում է իր նախնի Սմբատին, որը Սմբատավանի իշխան Բյուրատի որդին էր, իսկ Սմբատավանը նույն Բաբերդն էր, որը գտնվում էր Սպեր գավառում։ Մի օր, երբ նրան պաշարեցին թշնամիները և նա աղոթք էր անում, այդ բանը տեսնելով նա այնուհանդերձ չընդհատեց Աստծո հետ խոսելը մինչև վերջացնելը, իսկ հետո դուրս եկավ նրանց դեմ։ Նրանց գլխավոր Լիպավիկ Արթուրային նա բաժանեց երկու մասի և կոտորեց մոտավորապես 500 մարդու» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 41)։

²¹³⁰ «3ունիս ամսի 7-ին Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ը – Մ.Ֆ.) բուլղարների դեմ արշավեց։ Պրոկոպիան ուղեկցեց նրան մինչև Տուրուլ։ Բուլղարների առաջնորդ Կրումը (Բուլղարական խանության խան Կրումը – Մ.Ֆ.) պաշարմամբ գրավեց Դեբեդտուրը, որի

բնակչությունն իր եպիսկոպոսի հետ միասին նրա կողմն անցան: Նրանց նա վերաբնակեցրեց: Կայսեր խոհրդականների բազում չարամտության պատճառով զորքերը, հատկապես Օպսիկոսի և Թրակսիոսի, որոշեցին խռովության ու անկարգությունների դիմել: Միջայելը նվերներով ու հորդորներով հանգստացրեց ու հանդարտեցրեց նրանց: Բուլղարները, իմանալով զորքերի խռովության, նրանց պատերազմից վախենալու և տաքսատիոնին չհնազանդվելու մասին, էլ ավելի ընդարձակեցին իրենց տիրապետությունը Թրակիայի ու Մակեդոնիայի վրա: Այն ժամանակ էր, որ քրիստոնյաները Անթիալոսն ու Բերիան թողեցին և փախան, երբ իրենց ոչ ոք չէր հալածում, ապա նաև՝ Նիկեան ու Պրոքսատոն բերդ և մի բանի այլ պատրաստվեցին, նմանապես Ֆիլիպպոսի ու Ֆիլիպպի: Ստրիմոնում հաստատված վերաբնակները, առիթից օգտվելով, փախան, վերադարձան իրենց տեղերը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Միջայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել I-ին – Մ.Ֆ.) իր փոխգործակար Լևոնին (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ին – Մ.Ֆ.) հրամայեց զորքերով Անատոլիկոն բանակաթեմից անհապաղ եվրոպական ափն անցնել, բայց կարծելով, որի դեմն նրա օգնական ունի, անհաշտ թշնամի ձեռք բերեց: Կրումը (Բուլղարական խանության խան Կրումը – Մ.Ֆ.) ամբարտաճան խոսքեր էր ուղղում հռոմեացիների հասցեին, սպառնում էր կոտորել մարդկանց, ասայացնել երկիրը, կտրատել ծառերը և կրակի տալ տները, նա վստահեցնում, որ ինքը, ինչպես հորդաբույս գետ մեր վրա թափվելով, ողողելու է բոլորին: Կայսրը, նրա դեմ արշավելով, լռեցրեց նրա չափ ու սահման չունեցող սպառնալիքները, ստիպեց նրան մնալ սեփական սահմաններում և այլևս չներխուժել ու չավարտել երկիրը: Միջայելը բազում անգամներ նրան կոչ արեց ճակատամարտ տալ, բայց նա, գիտենալով իր թուլությունը, չէր համարձակվում ու չէր հանդգնում կայսեր վրա ձեռք բարձրացնել: Միջայել գտնում էր, որ Կրումն թափը կտրուցել ու նրա լիտիության սանձ ղեկը արդեն բավական է, և, մտածելով, որ ելքն անհայտ է, նրա հետ կռվի էր բռնկում: Նա ասում էր «Մենք իր վիճակի չենք նրան ճակատ առ ճակատ պատերազմի ներքաշել, այլ բավական է նրան ստիպել մարտից խուսափել: Արդ, ուժի դիմելով, ի՞նչ ենք շահում»: Նա ուզում էր հանգիստ, կամաց-կամաց իր թագավորությունը վերադառնալ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 1, մաս 6):

²¹³¹ «Ինդիկտիոնի 5-րդ տարվա օգոստոս ամսին Թեբիդը քրիստոնյաների դեմ արշավեց: Նրան մարտ տվեց ու հաղթեց Անատոլիկոն բանակաթեմի գորավար Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ի – Մ.Ֆ.), որը 2.000 հոգու սրի բաշեց, ինչպես նաև ձեռք բերեց ձիեր ու գեղեթեր» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²¹³² «Չոկոտեբեր ամսի կեսերին Կրումը (Բուլղարական խանության խան Կրումը – Մ.Ֆ.) արշավեց Մենտերիայի վրա բարաններով ու բաղաթավեր մեքենաներով, որոնց պատրաստելու եղանակն իմանալու պատճառը քրիստոնեությունը վերացնող Նիկեոսիոն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեոս I-ը – Մ.Ֆ.) եղավ: Նա քրիստոնեությունն ընդունած և մեխանիկայի մեջ շատ հմուտ մի արաբի էր գինվորագրել ու հաստատել Ադրիանապոլսում, բայց նրան ոչ մի արժանի հատուցում կամ բարերարություն չէր կատարել, ընդհակառակը, նրա ժողովն էր կրճատել, և, երբ նա բողոքել էր, սաստիկ գանահարել էր: Դրա վրա նա գազազած բուլղարների մոտ փախավ և նրանց սովորեցրեց բաբան կառուցելու արվեստը: Կրում պաշարեց քաղաքը և, պաշտպանների մեծ տիմարության պատճառով ողջ ամսվա ընթացքում չհանդիպելով որևէ դիմադրության, առավ այն» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

²¹³³ «Ջահալը, ապստամբվելով իր իշխանի դեմ, գալիս և իր որդի Աբդլայի հետ միասին բռնությանը նստում է Դիլիում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 41):

²¹³⁴ «Մայիս ամսին կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել I-ը – Մ.Ֆ.) տագմաներով դուրս եկավ և ավգուստոս Պրոկոպիան նրան դարձյալ ուղեկցեց մինչև Դերակիայի մոտ գտնվող Ավկեդոնը: Չորքերը, դրանից դժգոհ, սկսեցին վատաբանել ու ծանակել Միջայելին: Մայիս ամսի 4-ին Ցիլ կամար համաստեղության 12-րդ ամսում, երբ արեգակը ծագում էր ժամագետնում, խավարում եղավ, ամբոխներին մեծ սարսափ համակեց, ընդ որում կայսրը գորավարներով ու զինվորներով շրջում էր Թրակիայով մեկ, սակայն ոչ Մենտերիայի դեմ էր գնում, ոչ էլ թշնամիներին վնասելու որևէ անհրաժեշտ բայլի էր դիմում: Նա սուկ ականջ էր կախում պատերազմի փորձ չունեցող իր խոհրդականների դատարկ խոսքերին, թե թշնամին չի հանդգնի հարձակվել սեփական երկրում գտնվող կայսեր վրա: Այդ ժամանակ պարտնի պակաս զգացող և հարձակումներով ու հափշտակությանը պարապող ազգակից զինվորները տեղացիների համար ավելի մեծ փորձանք էին, քան բարբարոսների արշավանքները: Դուռնիս ամսի սկիզբներին բուլղարների առաջնորդ Կրումը (Բուլղարական խանության խան Կրումը – Մ.Ֆ.), ենթադրելով, որ քրիստոնյաները շատ են, իր զորքերով ոտքի կանգնեց: Նա բանակեց Վերսինիկայում՝ կայսերական զորքից 30 մղոն հեռավորության վրա: Անատոլիկոնի գորավար Լևոն պատրիկը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ի – Մ.Ֆ.) և «Ակպեկեն» մականվամբ Մակեդոնիայի գորավար Դովիանտես պատրիկը նրանց դեմ կռվի դուրս գալու մեծ եռանդ հանդես բերեցին, բայց չարամիտ խոհրդականների դրոմամբ կայսրը թույլ չտվեց...: Դուռնիս ամսի 22-ին հռոմեացիներն ու բուլղարները Ադրիանապոլսից ոչ հեռու բախվեցին միմյանց: Քրիստոնյաների կողմից մարտավարական կոպիտ սխալ թույլ տալու պատճառով թշնամիներն այնքան գերազանցեցին նրանց, որ հռոմեացիները, դեռ առաջին ընդհարմանը չնանսակցած, գլխովին փախուստի դիմեցին այն ստորձան, որ Կրումն ապշահար կարծեց, թե կատարվածը մարտավարական խորամանկություն է: Դեմը այդ պատճառով էլ նա միաժամանակ թույլ չէր տալիս իր զինվորներին փախուստականներին հետապնդել, բայց հետո, երբ տեսավ, որ նրանք իրոք սանձակոտոր փախուստի են դիմում, հետապնդեց և մեծաթիվ զորք կոտորեց: Բուլղարները ձեռք գցեցին նաև հռոմեացիների տուրքերը: Կայսրը, փախչելով քաղաք և անիծելով զինվորներին ու նրանց հրամանատարներին, երդվեց հրաժարվել գահից: Նա դիմեց Անատոլիկոնի գորավար Լևոն պատրիկին, որին համարում էր բարեպաշտ, բայց և կայսերական իշխանությանը տիրելու միանգամայն արժանի մարդ: Երբ Լևոնը կտրականապես հրաժարվեց, կայսրը, նրան համենելով բանակաթեմիային զորքերի հրամանատարությունը, հունիս ամսի 24-ին եկավ մայրաքաղաք՝ որոշած լինելով հրաժարվել իշխանությունից և մի ուրիշին կայսր հռչակել, մի բան, որին դեմ էին դուրս գալիս իր կինն ու իշխանությանը մոտիկ կանգնած մարդիկ: Սրբազնագույն Նիկեոսը պատրիարքը այնպիսի մի էլք էր որոնում, որպեսզի, ով էլ գահ բարձրանար, Միջայելի և նրա երեխաների կյանքին վտանգ չսպառնար: Չորավարներն ու զորքերը, իմանալով, որ կայսրը քաղաք է փախել, նրա թագավորելուց հույսը կորած խորհուրդ արեցին և Անատոլիկոնի գորավար Լևոն պատրիկին դիմեցին՝ խնդրելով սատար կանգնել ժողովրդին ու պաշտպանել քրիստոնյաների պետությունը: Սկզբում նա կտրականապես մերժեց, գիտակցելով բեռի ծանրությունը ու նաև աչքի առաջ ունենալով բարբարոսների հարձակումների անտանելիությունը, բացի այդ, նա նաև չէր ուզում խախտած լինել կայսրեր հանդեպ ունեցած իր հավատարմությունն ու աննենգությունը, բայց հետո, երբ տեսավ, որ թշնամին սլանում է դեպի քաղաք, Նիկեոսը պատրիարքին իր ուղղահամուրթուն հաստատող գրավոր վկայություններ կայացրեց՝ նա խնդրեց նրա օրինությունն ու համաձայնությունը իշխանությունը ստանալու համար: Դանելով քաղաքի առջև գտնվող տրիբունալին՝ նա գորավարների ու զորքերի կողմից հռոմեացիների օրինական կայսր հռչակվեց: Կեսօրին խարսիոսի դռնից նա ոտք դրեց Կոստանդնուպոլիս, ապա մուտք գործեց պալատ: Միջայելը, լսելով նրա կայսր հռչակվելու մասին, Պրոկոպիայի և իրենց երեխաների հետ շտապեց Փարոսի արդարաբանը: Խուզելով իրենց մագերը՝ նրանք վանականի սքեմ հազան ինդիկտիոնի 6-րդ տարվա հուլիս ամսի 11-ին, երկուշաբթի օրը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»):

«Լևոնը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ը – Մ.Ֆ.) այդ բանն անհարմար համարեց և ասաց, որ վայել չէր հռոմեացիների կայսեր թշնամիներին թիկունք ցույց տալ: Միջայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել I-ի – Մ.Ֆ.) այդ գերազանց ծրագիր Լևոնը թիկունք ցույց տալ էր համարում, նա, ում միտքը ծուռ էր ու արատավոր, վատթար ու նենգ՝ ուղղված հռոմեացիների համայն իշխանությանը տիրանալուն: «Ով կայսր», - ասաց նա, - «պետք է շարժվել նրանց վրա, այսօր ես ականատես կլինեմ թշնամիների վրա պետության հաղթական հարձակմանը՝ բեզ պապիլնած և արդթևներով հուսարդված պատերազմող պետությանը»: Միջայելը այդ խոսքերի վրա տեղի տվեց և, միտքը փոխելով, ճակատամարտ տալու կարգադրություն արեց: Առաջին իսկ բախման ժամանակ Լևոնը, սակայն, շուռ տալով թիկունքը, դիմեց փախուստի, բանգի նրա խելքն ու միտքը գահին տիրանալ էր: Այդ պահին, սակայն, դա հայտնի չէր ոչ Միջայելին, ոչ էլ՝ հակառակորդներին: Ինչպես դա պատահում է պատերազմի ժամանակ, երբ դեռևս ոչ մի կողմը գերազանցության չէր հասել, ճակատամարտը նոր էր սկսվել ու նրա ելքն անհայտ էր, և բուլղարներին, և մաքսած բոլորին թվաց, թե այդ փախուստի մեջ ինչ-որ ռազմավարական խորամանկություն կա, երբ փախուստով ուզում են ցիրուցան անել իրենց շարքեր, ապա շրջվելով, պարտության մատնել: Դեռ, սակայն, երբ երկու կողմերն էլ համոզվեցին, որ փախուստը իսկապես փախուստ է և ոչ թե խորամանկության արտահայտություն, ահա հենց այդ ժամանակ հակառակորդները հարձակման անցնելով փախուստի դիմողներին սկսեցին անխնա կոտորել: Միջայելը, ունենալով փոքրաթիվ զորք, չփորձեց դիմադրություն ցույց տալ, այլ ջանաց իր սեփական անձր փղով: Ահա ոմանք գրավոր այսպես մեզ նկարագրեցին ինչպիսի ճակատամարտը, բայց կան և այնպիսիք, որոնք վկայում են, թե հենց Լևոնն էր զինված ուժերը փրկողը և այդ կայսերական տագմաններն են, որ դավաճանաբար չուզեցին մարտին մասնակից դառնալ ու ցրիվ եկան, այլ ոչ թե Լևոնի գլխավորած զորամասերը: Եվ ահա բուլղարական կողմը անսպասելիորեն գերակշռություն է ձեռք բերում, իսկ հռոմեացիները, ծանր ու սարսափելի պարտություն կրելով, ջանում էին ճամփու դնել ու փրկել կայսեր: Նա հասավ թագավորական պալատը՝ Լևոնին թողնելով ինչ-որ պատմեչի դեր խաղալ և թույլ չտալ թշնամիներին նոր ասպատակություններ գործել» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 1, մաս 6):

«Միջայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել I-ի – Մ.Ֆ.) թագավորության երկրորդ տարում, այն Միջայելի, որ Նիկեոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեոս I-ի – Մ.Ֆ.) փեսան էր, դա աշխարհի արարումից հետո 6322 թվականին էր, ինդիկտիոնի 7-ին,

հռոմեացիները պարտություն կրեցին բուլղարների առաջնորդ Կրումից (**Բուլղարական խանության խան Կրումից – Մ.Ֆ.**)։ Այդ ժամանակ Անատոլիոսի հրամանատար Լևոնը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն Վ-ը – Մ.Ֆ.**) մարտին մասնակցություն չբերեց և այլ իր ուժերի հետ միասին նենգաբար հետ քաշվեց՝ հնարավորություն փնտրելով գրավել գահը։ Արդյունքում կայսր Միքայելը մնացած ուժերով դիմեց փախուստի...։ Այդ ժամանակ հռոմեացիների և բուլղարների միջև պատերազմը դեռևս շարունակվում էր և բուլղարների առաջնորդ Կրումը առաջարկեց, որ այն բուլղարները, որոնք ապաստանել են մյուս ծախքարում, հետ վերադարձվեն՝ փոխարենը հանձնելով հռոմեական դասիլքներին։ Կայսրը համաձայնեց այդ մտքին, չնայած այն բանին, որ մարդկանց մեծ մասը և սրանց շարքում ոչ վերջին տեղը զբաղեցնող թեոկոսիստոս Մագիստրոսը, դեմ էին դրան։ Սրանց դիմադրության պատճառով, սակայն, համաձայնությունն ի վերջո ձեռք բերվեց և կողմերը վերսկսեցին ռազմական գործողությունները։ Այսպիսով հռոմեացիներն ու բուլղարները դեմ էյան մեկը մյուսին և հաջորդաժ ծակատամարտում հռոմեական բանակը լիակատար պարտություն կրեց, քանզի աստվածային նախախնամությունը մեր դեմ էր, իսկ դրա պատճառները դուրս են մեր պատկերացումներից» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 1)։

«Միքայել (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ի – Մ.Ֆ.**) ժամանակ Թրակիայի ավերումը եղավ» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6)։

«Եվ ահա հինգ ամիս անց բուլղարները էյան արքայական քաղաքի դեմ, պարտության մատնեցին Ստավրիկիոսին (**հեղինակը, նկատի ունենալով Բյուզանդական կայսրության կայսր Ստավրիկիոսին, ժամանակագրական սխալ է թույլ տալիս, քանի որ այս ժամանակ արդեն թագավորում էր Միքայել I-ը – Մ.Ֆ.**) և սա, որ վերջ էր ստացել ոտքին, մահացավ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 7)։

«Եվ ահա հինգ ամիս անց բուլղարները էյան արքայական քաղաքի դեմ, պարտության մատնեցին Ստավրիկիոսին (**հեղինակը, նկատի ունենալով Բյուզանդական կայսրության կայսր Ստավրիկիոսին, ժամանակագրական սխալ է թույլ տալիս, քանի որ այս ժամանակ արդեն թագավորում էր Միքայել I-ը – Մ.Ֆ.**) և սա, որ վերջ էր ստացել ոտքին, մահացավ» (Բար-Յերեմոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Այդ տարի կայսր Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ը – Մ.Ֆ.**), պատերազմի ելնելով բուլղարների ցեղի դեմ, սակայն այնքան ահաբեկվեց թշնամիների մեծաքանակությունից, որ, լքելով սեփական զորքը, փախուստով հասավ Կոստանդնուպոլիս։ Եվ այսպես, քանի որ նա իր ամուսնը չափից ավելի խայտառակությամբ էր պատել, նա գնաց ոչ թե պալատ, այլ՝ վանք» (Յովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 30)։

«Այդ ժամանակ կայսր Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ը – Մ.Ֆ.**), մարտի մեջ մտնելով Կրում Բուլղարացու (**Բուլղարական խանության խան Կրումի – Մ.Ֆ.**) դեմ, պարտություն կրեց ու մարտի դաշտից դիմեց փախուստի։ Դառնալով մի հուսահատված վանական՝ նա հրաժարվեց կայսերական իշխանությունից» (Չիգբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»)։

«Այդ տարի հռոմեները ապստամբեցին իրենց թագավոր Միքայելի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ի – Մ.Ֆ.**) դեմ, որը փախավ և վանական դարձավ։ Նա թագավորել էր մոտավորապես երկու տարի և նրանից հետո թագավորեց Լևոն գորավարը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ը (813-820) – Մ.Ֆ.**)» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²¹³⁵ «Այդ ժամանակ այն նոր Սենեբերիմ (**Անդրեստանի թագավորության արքա Սինաբերի – Մ.Ֆ.**) Կրումը (**Բուլղարական խանության խան Կրում – Մ.Ֆ.**), տարած հաղթանակից փրկված, թողնելով եղբորը սեփական զորքով պաշարելու Ադրիանապոլիսը, ինքը Լևոնի ինքնակալության 6-րդ օրը հետևակազորով ու հեծելազորով մայրաքաղաքի վրա շարժվեց... իսկ հետո հեռացավ՝ ճանապարհին պաշարմամբ գրավելով Ադրիանապոլիսը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Երբ բուլղարների իշխան Կրումը (**Բուլղարական խանության խան Կրում – Մ.Ֆ.**), դժգոհվելով հռոմեացիների հետ կնքած հաշտությունը, պաշարեց Ադրիանապոլիսը և երկար ժամանակ մնալով այնտեղ, վերջո ստիպեց պարենի պակասությունից տանելով բնակիչներին որոշ պայմաններով տալ քաղաքը, նա բոլոր բնակիչներին, այդ քաղաքի եպիսկոպոս Մատուլիսի հետ, Բուլղարիա տեղափոխեց։ Բուլղարների երկիր բռնազավթեցին նաև Վասիլի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) ծնողները՝ դեռ խանձարություն գտնվող իրենց երեխայի հետ։ Այդ հրաշալի եպիսկոպոսը և նրա հետ եղած ժողովուրդն այնտեղ անաղարտ պահեցին իրենց բրիտանական հավատքը և բուլղարներից շատերին Քրիստոսի ճշմարիտ հավատքի կողմը ձգեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 4)։

«Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ի – Մ.Ֆ.**) օրոք եկան թշնամիները և գրավեցին Մակեդոնիայի մայրաքաղաք Ադրիանապոլիսը» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6)։

«Քրիստոսի 810 թվականին թշնամին եկավ մայրաքաղաքի դուռն ու գրավեց բազում քաղաքներ՝ գերելով նաև Մակեդոնիայի մայրաքաղաք Ադրիանապոլիսը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»)։

²¹³⁶ «Հաջորդ օրը Լևոնը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ը – Մ.Ֆ.**) Մեծ եկեղեցու բեմում Նիկեիոր պատրիարքի կողմից թագադրվելուց հետո, հրաման տվեց օր ու գիշեր հսկողության մեջ պահել քաղաքի պարիսպները, մինչդեռ ինքն անձամբ շրջում էր քաղաքով մեկ, բոլորին ոտքի էր հանում և հուսադրում՝ ամենով, որ աստված ամենանքիժ աստվածածնի և բոլոր սրբերի միջնորդությամբ, շուտով հրաշք է գործելու, հակառակ բազում մեղքերի, ամենևին չի թողնելու ծաղր ու ծանակ լինելը։ Այդ ժամանակ այն նոր Սենեբերիմ (**Անդրեստանի թագավորության արքա Սինաբերի – Մ.Ֆ.**) Կրումը (**Բուլղարական խանության խան Կրում – Մ.Ֆ.**), տարած հաղթանակից փրկված, թողնելով եղբորը սեփական զորքով պաշարելու Ադրիանապոլիսը, ինքը Լևոնի ինքնակալության 6-րդ օրը հետևակազորով ու հեծելազորով մայրաքաղաքի վրա շարժվեց։ Նա պարիսպների առաջով շրջում էր Վլադիստեռնայից մինչև Ոսկե դուռը՝ ցուցադրելով իր ուժը։ Ոսկե դռան ծովափայտ մարգագետնում նա պիղծ ու դիվային զոհաբերություններ կատարեց, կայսրից պահանջեց, որ իր նիզակը խրի Ոսկե դռան վրա, սակայն, մերժում ստանալով, իր վրանը վերադարձավ։ Նա աաշեց քաղաքի պարիսպների վեհության և կայսեր գործի կարգապահության վրա, ու, համոզվելով, որ պաշարման հաջողության չի հասնի, որոշեց հաշտություն կնքել՝ փորձ կատարելով բանակցությունների դիմել։ Կայսրը, հարմար առիթից, օգտվելով, ուզեց նրա դեմ որոգայթ լարել, բայց մեր բազում մեղքերի, ինչպես և իր սպասավորների ապիկարության պատճառով չկարողացավ այդ հաղթանակն ու ձեռք գցել։ Ճիշտ էր, Կրումին հարված հասցրին, բայց ոչ մահացու, որի վրա ոճրագործը զազազած, սուրբ Մամաս ասպատակիչ հրոսակներ ուղարկեց, կրակի տվեց այնտեղի ասպարանքը, սալերի վրա բարձեց ծիաղաշավարանի պղնձե առյուծը, հիդրոնիկ արքն ու փշապը, ընտիր մարմարոններ ու հեռացավ՝ ճանապարհին պաշարմամբ գրավելով Ադրիանապոլիսը» (Թեոփանոս Խոստովանող «Ժամանակագրություն»)։

«Ուման, սակայն, պնդում էին, որ Լևոն (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն Վ-ը – Մ.Ֆ.**) այնուհանդերձ հարձակվել է բուլղարական զորքի մի մասի վրա և արդյունքում մեծ փառքի է հասել։ Այսպես թե այնպես, սակայն կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ը – Մ.Ֆ.**), պատրաստվելով նահանջել, մեղքի մեծ մասը դրեց իր ենթակաների ուսերին՝ պնդելով, որ նրանք խախտել էին նախապես տրված գրավոր երդումները և շփոթություն էին առաջացրել, ինչն էլ բերել էր պարտության։ Ինչ վերաբերում է Լևոնին, ապա նա վերջինիս հրամայեց իր զորքերով ճամբար զարկած մնալ քաղաքի պարիսպներից դուրս, ընդ որում դա արվեց այն պատճառով, որ մինչ այդ վերջիններս մասնակի հաջողություն էին ունեցել բուլղարների դեմ, որպեսզի սրանք հռոմեացիների փոքրաքանակությունը և փախուստը աչքի առաջ ունենալով, վերջնականապես հանդգնությամբ չցցվեին» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 1)։

«Այդ ժամանակ բուլղարները կրկին եկան, սակայն այս Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ի – Մ.Ֆ.**) չէր ուզում ելնել ու մարտնչել թշնամիների դեմ։ Եվ ահա ոտքի ելավ Լևոնը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ը – Մ.Ֆ.**), որը հառնեց բուլղարների դեմ ու հաղթեց նրանց՝ սպանելով թշնամիների արքային (**թշնամիվող ժամանակահատվածում Բուլղարական խանության խան էր Կրումը, որը, սակայն, չի սպանվել այս իրադարձությունների ժամանակ – Մ.Ֆ.**)» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 7)։

«Այդ ժամանակ բուլղարները կրկին եկան, սակայն այս Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել I-ի – Մ.Ֆ.**) չէր ուզում ելնել ու մարտնչել թշնամիների դեմ։ Եվ ահա ոտքի ելավ Լևոնը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ը – Մ.Ֆ.**), որը հառնեց բուլղարների դեմ ու հաղթեց նրանց՝ սպանելով թշնամիների արքային (**թշնամիվող ժամանակահատվածում Բուլղարական խանության խան էր Կրումը, որը, սակայն, չի սպանվել այս իրադարձությունների ժամանակ – Մ.Ֆ.**)» (Բար-Յերեմոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10)։

«Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ի – Մ.Ֆ.**) օրոք եկան թշնամիները Ոսկե Դուռը գրավեցին և բազում քաղաքներ գերեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6)։

«Այդ ժամանակ զորքի հրամանատար և կայսերական դրոշակակիր Լևոնը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ը – Մ.Ֆ.**), ոչ մի չափով չվախենալով բուլղարների դեմ մարտի դուրս գալ, Աստծո աջակցությամբ հաղթականորեն Կոստանդնուպոլիս վերադարձավ, որտեղ բոլորը նրան սկսեցին փառաբանել և կայսր հռչակեցին» (Յովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 30)։

«Այդ ժամանակ կայսր Կրում Բուլղարացին (**Բուլղարական խանության խան Կրում – Մ.Ֆ.**), հպարտանալով հաջողություններից, հարձակվեց կոստանդնուպոլիսիցների վրա և համախափ հարձակումներով հասավ մինչև քաղաքի պարիսպներ» (Չիգբերտ ժամբացի «Տարեգրություն»)։

²¹³⁷ «Այն նվաճված մնաց մինչև Մուհամմադ իբն Ռաշիդի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Ամինի (809-813) – Մ.Ֆ.**) խռովությունը, երբ նրա բնակիչները փախան և ռուսները գրավեցին։ Ասվում է, որ Ուբայդալլահ իբն ալ-Աբթան այն հանձնեց ռուսներին, փրկելու համար իր որդուն (**Մելիտի ապագա Եմիր Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթայի – Մ.Ֆ.**), որը նրանց մոտ գերի էր» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»)։

«ԼԼՈՆը (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն V-ը – Մ.Յ.) գրավեց Կասախը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

²¹³⁸ «Տահապի արքունիքը հզորանալով Դվինում՝ շուրջ 1.000 մարդով ցանկացավ գնալ Տարոն՝ Սմբատի որդի Աշոտի իշխանության վրա: Այդ բաց ու ողբալստի մարդը, սակայն, միայն 200 հեծյալով ու 300 հետևակով հավատքով լի գնաց նրանց ընդառաջ՝ չսպասելով զորք հավաքելուն: Նրանցից նա 3.000 հոգու կոտորեց, որից հետո, հասնելով նրանց բանակին, խլեց նրանց ողջ հարստությունը և ուրախությամբ վերադարձավ՝ փառալու տալով Քրիստոսին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 41):

²¹³⁹ «Իսկ Աշոտի եղբայր Շապուհը, սապատակելով Դվինի կողմերը և առնելով մեծ ավար, վերադարձավ: Նրանցից հետո զորքը թողեց բաղաբը և բաղաբացիները, հարձակվելով Արզնիի վրա, սպանեցին նրան ու հանեցին բաղաբից դուրս: Դարձյալ իմանալով կատարվածի մասին զորքը ցրվեց ու անհետացավ» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 41):

²¹⁴⁰ «Լսելով, որ բուլղարների առաջնորդը (Բուլղարական խանության խան Կուռմը – Մ.Յ.), Նախկին հաղթանակից ամբարտապանացած, դարձյալ անկայացնում է հարևանների երկիրը, կտրտում ծառերը, ավարառում ագարակները, գերելարում բազում մարդկանց, բշտում, տանում բազմաթիվ անասուններ և կիզում տներ, մի խոսքով, որ նա դարձել է անտանելի, ԼԼՈՆը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն V-ը – Մ.Յ.) մտածեց Նախ նրա մոտ դեսպանության ուղարկել և հիշեցնել խաղաղության մասին, բայց երբ չհաջողվեց նրան համոզել, բաղաբի խախտված պարիսպները իր միջոցներով վերանորոգելով, անհապաղ շտապեց այդ շրջանների օգնության: Էինելով Մեսենթրիա բաղաբում՝ նա դիմեց հետևյալ ռազմական խորանակություն: Բազում օրեր իրեն և բանակը խրամատավորելով մի վայրում՝ նա ամեն օր նստում էր ճաշակելու սեփական երկրից ստացված մթերքները, ընդ որում հռոմեացիները ոչ միայն իրենց չէին զրկում սովորական ուտեստից, այլև՝ արտակարգ ամեն ինչից: Լսելով, որ մոտակայքում գտնվող և իր դեմ գեթ բարձրացրած բուլղարները պարենի պակաս են զգում, ԼԼՈՆը գիշերով մի հանդուգն և դժվարությունները հաղթահարելու փորձ արեց: Նա մեծաթիվ զինվորներով իր ճամբարած վայրից դուրս եկավ և, իր գաղտնիք մի հոգու հայտնելով, գնաց մի լեռան վրա դարանակալելու՝ Նախօրոք տալով մարտ սկսելու ազդանշան ու լքելով ժամը: Երբ օրը, բացվեց և զորավարը տեսավ, որ կայսրը բացակայում էր, բոլորը կատարվածից անտրեղի, վճռեցին, թե կայսրը հաստատ փախուստի է դիմել: Դրա վրա հակառակորդները սրտապնդված ամենևին չէին կարողանում հանգիստ իրենց տեղերում մնալ: Եվ ահա նրանք ոտքի ելան՝ ցանկանալով հռոմեացի զինվորների հետ ձեռնամարտի բռնվել: Երբ վրա հասավ գիշերը, ԼԼՈՆը անակնկալ իջավ դարանակից և հարձակվեց վատ բան չսպասող թշնամիների վրա: Մրանք, կայսեր փախուստին ապավինած, գեթեքը մի կողմ էին գցել և բուն մտել: Ազդանշան առնելով՝ թշնամիների վրա ամեն կողմից խուժած հռոմեացիները տուկալի ավեր արեցին, ջարդ տվեցին, ճամբարում եղած բոլոր զինվորները գլխով և կրծքով լցվեցին և, ինչպես ասում են, չփրկվեց անգամ այլուրիորդը: ԼԼՈՆը գրոհելով՝ գերի վերցրեց ամեն տարիքի տեր մարդկանց և, նրանց երեխաներին բարերին ու գետնին զարկելով, իր ճամբարը շտապեց: Այդ լեռը այդ օրվանից «Լևոնի լեռ» կոչվեց և այնտեղի բուլղարները, մատնացուց անելով այն, իրենց գլուխն են շարժում ու այն ժամանակ իրենց պատահած փորձանքը ամենևին չեն մոռանում» (Թեոփիլոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 1, մաս 13):

«Բուլղարները, որոնք անցան այդ ել թշնամական մի ժողովրդի վրա, այժմ, աչքի տակ ունենալով իրենց վերջին հաղթանակը, ավելի էին լստիացել, իսկ նրանց սապատակումները և իրկիզումներն էլ սկսել էին գերազանցել սովորական չափը: Արդյունքում կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն V-ի – Մ.Յ.) կողմից ողջամիտ համարվեց խաղաղության ցանկություն դրևորել և դեսպանություն ուղարկել՝ խաղաղության պայմանագիր կնքելու համար: Այդ ժամանակ իշխող բարբարոս Բուլղարը (Բուլղարական խանության խան Կուռմը – Մ.Յ.), սակայն, տրվելով գոռոզությանը, մերժեց այդ առաջարկը: Դրա համար էլ ԼԼՈՆը շտապեց ելնել նրա դեմ: Արդյունքում դրան հաջորդած դաժան մարտում մեր մարդկանց կրամարվեց կայսերական կամքով Նահանգել: Ավելին, նույնիսկ կայսրն ինքը զորքի հետ միասին դիմեց փախուստի: Դետո, սակայն, երբ բուլղարները սկսեցին հետապնդել, նրանք անակնկալ դեմ ելան կարծես գետնի տակից ելած մեր զորքերին, որոնք այնտեղ էին, և հարձակվեցին թշնամու վրա: Որպես հետևանք, նրանք առավելության հասան և լիակատար հաղթանակ տարան: Ոչ միայն դա, սակայն, ԼԼՈՆը հաղթեց բուլղարներին առաջնորդին անձամբ, նրանց երեխաներին ջարդեց բարերի վրա, իսկ այլոց էլ սարսափելի կերպով պատժեց, ինչպես պոետն է ասում Նան պարագայուն» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 1):

²¹⁴¹ «Այդ ժամանակ բողերը, որոնք մահմեդականներ էին, ապստամբեցին արաբների դեմ, բանի որ հայտնվել էր իրենց արքան՝ այդքան երկար սպասված Մահդին: Սա մի մարդ էր, որը ծածկոց էր բաշել դեմքին և իրեն Քրիստոս ու Սուրբ հոգի էր կոչում: Մարդկանց մի ամբողջ հավաքվեց նրա շուրջ և նա բնակություն հաստատեց Կորդուբում: Նա ավերեց Բեթ-Չարդեն և Տուր-Արդինը: Այդ ժամանակ նույնիսկ Մամուն թագավորը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Յ.) դողում էր նրանից: Երբ նրանք մտան Տուր-Արդին, կողոպտելու Կարտամինյա վանքը, և ահա բողերը պարտվեցին, իսկ Մահդին փախուստի դիմեց» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 12):

«Այդ ժամանակ բողերը, որոնք մահմեդականներ էին, ապստամբեցին արաբների դեմ, բանի որ հայտնվել էր իրենց արքան՝ այդքան երկար սպասված Մահդին: Սա մի մարդ էր, որը ծածկոց էր բաշել դեմքին և իրեն Քրիստոս ու Սուրբ հոգի էր կոչում: Մարդկանց մի ամբողջ հավաքվեց նրա շուրջ և նա բնակություն հաստատեց Կորդուբում: Նա ավերեց Բեթ-Չարդեն և Տուր-Արդինը: Այդ ժամանակ նույնիսկ Մամուն թագավորը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Յ.) դողում էր նրանից: Երբ նրանք մտան Տուր-Արդին, կողոպտելու Կարտամինյա վանքը, և ահա բողերը պարտվեցին, իսկ Մահդին փախուստի դիմեց» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ ժամանակ կային մարդիկ, որոնք կրոնով հեթանոս էին և պատկանում էին այսօրվա բողերի ցեղին: Սկզբնապես նրանք տիրում էին որոշ բերդերի և, ինչպես գրված է այստեղ, իրենց առաջնորդի մահվանից հետո մահմեդական դավանանք էին ընդունել: Կազմված լինելով հեթանոս պարսիկներից ու հայերից՝ նրանք մի առանձնահատուկ ժողովուրդ էին հանդիսանում: Մինչև օրս էլ նրանք կոչվում են իրենց գրաված բերդերի անունով: Նրանց մոտ պապենական ավանդությանը հիշողություն էր պահպանվում մի գուշակության մասին, թե իբր իրենց միջից հայտնվելու է Մահդի անունով մի թագավոր, որը, իր անվան իսկ վկայությամբ, ժողովրդին պիտի առաջնորդեր դեպի իր հավատը, աստված պիտի համարվեր, ապա թագավորությունը կտակեր մի ուրիշի և այլն, և այլն: Այդ ժամանակ, արդ, հայտնվեց մի առաջնորդ, որը կոչվում էր Մահդի՝ ներկայանալով որպես այն անձը, որին նրանք սպասում էին: Նա թույլ չէր տալիս դիպչել իրեն և դեմքին էլ թող էր կրում: Նա իրեն հայտարարել էր աստծու մարգարե և օրեցօր նրա կողմնակիցներն ու հարստությունը շատանում էին: Կողոպուտի ու ավարի նպատակով բոլոր ժողովուրդներից՝ պարսիկներից, արաբներից ու հեթանոսներից, նրա շուրջը հավաքվեցին բազմաթիվ զորքեր: Նա բնակություն հաստատեց Կորդվաց անմատչելի լեռներում և նրա արասպիտ տիրեց Տեգիրեում ու Գայաստանում: Նա ավերեց Բեթ-Չարդեն և Տուր-Արդինը: Նրանց սրերը արյուն էին խմում, սակայն նրանք չէին իմալում ոչ ոքի՝ հավանաբար կոտորելով բոլոր ժողովուրդներին: Դավանանքով լինելով մոգեր՝ նրանք օտար էին համարում բոլոր նրանց, ովքեր չէին ընդունում, որ Մահդին աստծու մարգարեն է: Նույնիսկ Մամուն թագավորը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Յ.) դողում էր նրանից: Երբ նրանք մտան Տուր-Արդին, սակայն՝ կողոպտելու Կարտամինյա վանքը և շրջակա գյուղերը, նրանց դեմ համարձակվեց ելնել այդ երկրի կառավարիչ Դասանը՝ անհավանոր այն պատճառով, որ տեսավ վանականների կրած տանջանքները, բանի որ նա լավ էր տրամադրված բրիստոնյաների նկատմամբ: Նա հանկարծակիորեն հարձակվեց նրանց վրա: Եվ ահա, երբ կողմերը բախվեցին իրար, աստծու ներգործությամբ բուրդակները թիկունք դարձրին: Այսպիսով, Մահդին, որն աստվածացվել էր նրանց կողմից, հարկադրված դեմ նետեց իր դեմքի բողը և փախուստի դիմեց Դասանի առջևից» (Մանսուր Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», Գալվելված):

«Նրանք եկան Ջագիրա և սկսեցին ավերել ամեն ինչ ու կոտորել» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

²¹⁴² «Մահդին փախավ Գայոց երկիր՝ Իսահակ Բար-Ահուդի մոտ, սակայն սա բռնեց նրան ու գլխատեց...: Դրանից հետո բողերն իրար գլուխ եկան ու ճամբար գարկեցին Իսահակի ամրոցի մոտ, որն այդ ժամանակ այնտեղ չէր: Եվ ահա ամրոցում գտնվողները շատ դողացին, սակայն հետո մի վանական, որը Իսահակի կնոջ եղբայրն էր, տեսնելով, որ բողերը պատրաստ են ամրոց մտնել, ձեռքը գցեց նիզակին ու ցատկեց պարսպից: Դասանը բողերի գործին և ուղղվելով դեպի նրանց առաջնորդը՝ նա նիզակահարեց ու սպանեց նրան: Եվ ահա, բանի որ արդեն երեկոյանում էր, վանականը կարողացավ փրկվել: Ամրոցում գտնվողները, սակայն, փրկության որևէ հույս չունեին և միայն աղոթում էին: Իր որդու հետ միասին աղոթեցնելով ողջ գիշերն անցկացրեցին նաև Իսահակի այն բարեպաշտ կնիքը և նրա որդին: Եվ ահա Աստծու կամքով առավելության գործերի հետ տեղ հասավ Իսահակը: Նա անակնկալ կերպով հարձակվեց բողերի վրա և կոտորեց նրանցից շատերին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 12):

«Մահդին փախավ Գայոց երկիր՝ Իսահակ Բար-Ահուդի մոտ, սակայն սա բռնեց նրան ու գլխատեց...: Դրանից հետո բողերն իրար գլուխ եկան ու ճամբար գարկեցին Իսահակի ամրոցի մոտ, որն այդ ժամանակ այնտեղ չէր: Եվ ահա ամրոցում գտնվողները շատ դողացին, սակայն հետո մի վանական, որը Իսահակի կնոջ եղբայրն էր, տեսնելով, որ բողերը պատրաստ են ամրոց մտնել, ձեռքը գցեց նիզակին ու ցատկեց պարսպից: Դասանը բողերի գործին և ուղղվելով դեպի նրանց առաջնորդը՝ նա նիզակահարեց ու սպանեց նրան: Եվ ահա, բանի որ արդեն երեկոյանում էր, վանականը կարողացավ փրկվել: Ամրոցում գտնվողները, սակայն, փրկության որևէ հույս չունեին և միայն աղոթում էին: Իր որդու հետ միասին աղոթեցնելով ողջ գիշերն անցկացրեցին նաև Իսահակի այն բարեպաշտ կնիքը և նրա որդին: Եվ ահա Աստծու կամքով առավելության գործերի հետ տեղ հասավ Իսահակը: Նա անակնկալ կերպով հարձակվեց բողերի վրա և կոտորեց նրանցից շատերին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եջերի հետ նաև Զավիդանը փրկություն գտավ Աշոտի որդի Իսահակի երկրում և այցելեց նրան մի ամրոցում: Զորքերը հավաքվեցին ամրոցի շուրջը, սակայն Իսահակը բռնեց Մահոդին և անմիջապես գլխատեց նրան: Գիշերը, վերցնելով գլուխը և ինչ-որ հնարավոր էր տանել իր ունեցվածքից ու ընտանեկիցներից, նա փախավ և ապաստանեց իր բերդում: Երեխաներին թողնելով այդ բերդում» նա գնաց Ջեզիբեի կուսակալի մոտ: Լուսաբացին բորդերը մտան ամրոցը, բայց Մահոդի դիակից բացի ուրիշ ոչինչ չգտան: Նրանք հրի մատնեցին Իսահակի տները և, մեկնելով այնտեղից, եկան դարանակալեցին այն բերդի մոտ, որտեղ գտնվում էին Իսահակի երեխաներն ու կինը: Մի հեթանոս կին, տեսնելով այդ, ահազանգեց գյուղում և նրա բնակիչները մտան բերդ: Իսահակի կինը, որը բրիստոնյա էր, ուներ մի վանական եղբայր, որը նույնպես բերդ մտավ: Զորքերը վրա հասնելով կոտորեցին նրանց, ովքեր դուրս էին մնացել բերդից, հետո հարձակվեցին բերդի վրա և սկսեցին բարկոծել այն՝ ավերելով նույնիսկ ներսի շինությունները: Եվ ահա, երբ արդեն պատրաստվում էին հանձնվել բորդերի ձեռքը, բանի որ բերդի դարպասը կրակի էր մատնվել, վերոհիշյալ վանականը ձեռքը գցեց նիզակին ու ցատկեց պարսպից: Հասնելով բորդերի գործին և ուղղվելով դեպի նրանց առաջնորդը, որ հաջորդել էր Մահոդին, նա նիզակահարեց ու սպանեց նրան: Եվ, բանի որ արդեն երեկոյանում էր, վանականը կարողացավ փրկվել: Այդ ժամանակ ասածու կամբով գործերի հետ տեղ հասավ Իսահակը: Նա անակնկալ կերպով հարձակվեց բորդերի վրա և կոտորեց նրանցից շատերին: Մյուսները փախան ու ցրվեցին: Այս եղավ Մահոդի տիրապետչական վախճանը: Հետո նրանք իրենց առաջնորդ կարգեցին ոմն Հարունի, որին հաջորդեց Բաբելը և այսպես՝ մինչև մեր օրերը, երբ նրանք տարածվել ու անառիկ բերդեր են զբաղեցրել պարսից երկրներում» (Ամանուն Եդեսիացի «Ժամանակագրություն», 7, ավելի վաճառ):

«Եջերի հետ Զավիդանը փրկություն գտավ Աշոտի որդի Իսահակի երկրում և այցելեց նրան մի ամրոցում: Զորքերը հավաքվեցին ամրոցի շուրջը, սակայն Իսահակը բռնեց Մահոդին և անմիջապես գլխատեց նրան: Հետո, վերցնելով գլուխը և ինչ-որ հնարավոր էր տանել իր ունեցվածքից ու ընտանեկիցներից, նա փախավ և ապաստանեց իր բերդում: Լուսաբացին բորդերը մտան ամրոցը, բայց Մահոդի դիակից բացի ուրիշ ոչինչ չգտան: Որոշ ժամանակ անց Իսահակը իր գործով մեկնեց պատերազմի և այդ ժամանակ բորդերը եկան ու դարանակալեցին այն բերդի մոտ, որտեղ գտնվում էին Իսահակի երեխաներն ու կինը: Մի հեթանոս կին, տեսնելով այդ, ահազանգեց գյուղում և նրա բնակիչները մտան բերդ: Իսահակի կինը, որը բրիստոնյա էր, ուներ մի վանական եղբայր, որը նույնպես բերդ մտավ: Զորքերը վրա հասնելով՝ կոտորեցին նրանց, ովքեր դուրս էին մնացել բերդից, հետո հարձակվեցին բերդի վրա և սկսեցին բարկոծել այն՝ ավերելով նույնիսկ ներսի շինությունները: Պաշարյալների ողջ հույսը այն բարեպաշտ վանականի աղոթքների վրա էր, որը դիմում էր Զրիստոսին...: Եվ ահա հաջորդ օրը ուժեղ գործի հետ տեղ հասավ Իսահակը: Նա անակնկալ կերպով հարձակվեց ամրոցի գործով զբաղված բորդերի վրա, որոնք այդ պատճառով էլ չէին լսում իրենց ժամապահների կոչերը, և կոտորեց նրանցից շատերին: Այդ ժամանակ նրանք թիկունք դարձրին, որ փախչեմ, սակայն պատվեցին ձյունով ու բոլորն էլ կոտորվեցին և կործանվեցին: Այս եղավ Մահոդի և նրանց վախճանը, ով նրա հետ էր» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Մահոդին եկավ ու իջխեց Հայաստանում, սակայն Սահակ իշխանը ջարդեց նրան ու սպանեց, ինչպես նրան, այնպես էլ տաջիկների զորավար Հասանի» (Մխիթար Արքիդիպոս «Հայոց պատմություն», մաս 3):

Այս մասին հայտնում են նաև իբն Միսբալվեդը, Յակուբին և Տաբարին:

²¹⁴³ «Բաբելը հայտնվեց անվերջանալի խռովությունների և դժվարությունների հենց այդ ժամանակաշրջանում: Նա իր գործը սկսեց ալ-Բազուն գտնվող նրանց սպանությունից, ովքեր իր մոտ էին, իսկ հետո էլ ավերեց շրջակա երկրներն ու բնակավայրերը: Դա նա արեց այն բանի համար, որպեսզի և գրավի երկիրը, և դժվարացնի իրեն հետապնդելը: Նրա հզորությունն իրոք մեծացավ և նրա այդ շարժումը մեծ չփեր ընդունեց» (Աբու Հանիֆա ալ-Դիմալարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

²¹⁴⁴ «Իսկ երկրորդ վարկածը Թովմայի անվանափոխության մասին ոչինչ չի ասում, ըստ նրա, Թովման անցյալում Վարդանին էր հարել և գահին տիրացած Լևոնի կողմից պատիվների արժանացել: Թովման, որ այն ժամանակ ֆեդերատների կոմե էր և ծառայում էր Անատոլիոս բանակաթեմում, լսելով, որ Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը (820-829) – Մ.Հ.) սպանել է Լևոնին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ին – Մ.Հ.), ցանկացավ վրեժխնդիր ու քննախնդիր լինել, նա դառն հնուց՝ մանկական տարիներից, Միքայելին տանել չէր կարողանում, բայց հակառակ, որ նա Ֆիլոմելիոնի վանականի իր վերաբերյալ արած կանխագուշակության առթիվ երկյուղ էր կրում, Միքայելի դեմ գործ է հանում, այն էլ ոչ թե փոքրաթիվ ու անկարող, այլ՝ մեծաթիվ, բազմաթիվ ու կոպիտ: Նա իր հետ ուներ զենք կրելու ընդունակ ամեն տարիքի մարդիկ: Միքայելի՝ բոլորի անտեղության առարկա դառնալու մի այլ պատճառ էլ կար, այն, որ, ինչպես ասվեց, նա աթինգանների վնասակար աղանդիկ էր պատկանում, թվալիս լինելով, աչքի է ընկնում իր անարիության և թուլամտության, բայց հատկապես այն բանի համար, որ նրա հոգին լեզվից պակաս թվալիս չէր: Շատերն էին նրանից խորշում և տհաճ մարդ համարում: Ինչ վերաբերում է Թովմային, թեև նա կաղ էր և ծագումով բարբարոս, ուներ հարգանք ներշնչող այեհեր մագեր և նրան շատ էին սիրում, բանգի մանկուց մարդամոտ էր ու բաղժարաբարձ՝ գծեր, որոնք դուր են գալիս շարքային զինվորներին: Բացի այդ իր ֆիզիկական ուժով ևս նա ոչ-ոքի չէր զիջում: Պետական հարկահավաքներին իր կողմը գործվելով՝ նա ջանաց առատաձեռնությամբ շատերին իրեն ենթարկել, աննշան մեկից դարձավ նշանավոր, կայսերական գանձարանը վճարած այսպես կոչված պետական կապիկոնի մեկ միլիարեսիոնը զիջեց: Բուն բանակաթեմերը, այդ թվում և սրանք, ի սկզբանե անտի որպես կապիկոն վճարում էին երկու միլիարեսիոն, բայց այն ժամանակ սրանց մեկը նա զիջեց իրեն ցուցաբերած բարյացակամություն համար: Զաղաբացիական պատերազմի լուրը հազարացիներին ուրախություն ու մեծ բերկրանք պատճառեց և նրանք, հարմար առիթը ձեռք բերելով, աներկյուղ սասպանակում էին համայն երկրին ու կողմնակցը, բանգի դիմադրող չկար: Թովման, լսելով այդ մասին, վախ զգաց, բանգի մտածում էր, որ թեթև ինքն ինքն իրեն և մնացած Արևելքի մասին չհոգա, թույլ տա հազարացիներին գերեն ու գերեվարեն երեխաներին ու կանանց, այդ բանը կարող է իր կողմնակիցների շարքերում հուզում և խռովություն առաջացնել: Նա նպատակահարմար գտավ առաջիմ սանձել նրանց թափը անձնապես երևալով և իր գործերի բազմաթվության արարածի ազդեցով, ապա խորանակությունում նրանց դրդել հաշտության: Այդպես էլ եղավ: Մարտկիևները տեսան, որ Թովման շրջվել և ուժգնություն իրենց երկիրները խուժեց: Նա բարբարոսական խոսքերով դիմելով, նրանց հետ հաշտություն կնքեց և առաջարկեց իրեն դաշնակցել՝ խոստանալով և ուխտելով տալ այն, ինչ նախապես ասվել է, հռոմեացիների երկիրը, ինչպես և նրանց պետությունը սարակիևներին ենթարկել: Նա իր հաշիվների մեջ չափավեց, դեռ ավելին, Անտիոքի այն ժամանակ պատրիարքական աթոռ հափշտակած Հակոբից թագ էլ ստացավ, կայսր հռչակվեց և մեծաթիվ գործ հավաքեց, ավելի ճիշտ՝ արարքներն այն տվեցին իրեն գործընթացելու համար: Նրա բանակում էին ոչ միայն մեծ հարևան ու դրացի հազարացիները, այլև ավելի խորքերը բնակվողները, եգիպտացիներ, հնդկներ, պարսիկներ, ասորիներ, հայեր, իսրայել, իբերներ, գեխներ, կաթիլներ և բոլոր նրանք, ովքեր բաժանում են Սանիի գաղափարներն ու օրենքները: Սրանցով հզորացած և ամեն կողմից իրեն ապահով զգալով՝ նա լավագույն համարեց իր ձեռնարկած գործի հետ միասին փոխել նաև իր անունը և մեկին էլ որդեգրել, ինչպես այդ մասին կելք էմ: Այսպիսով, ահա, նա ներդրում ու ասպատակում է համայն Արևելքը և առանց տարիքի խորության կոտորում բոլոր նրանց, ովքեր կամավոր չէին անցնում իր կողմը: Կայսրը, լսելով այդ մասին, և ենթադրելով, որ տարածված լուրերը չափազանցություն են, Թովմայի դեմ ուղարկում է թույլ ու չնչին զորքեր, որոնց նա բախվելով, մի մասին կարծես ընկալելիք լինեին, ծարավածի պես խմեց, իսկ մյուսին, փախուստի մատնելով, ավելի հանդուգն գործի լծվեց: Նա դիմեց նավեր էլ հանդերձեց, նրանց հետևից եկող ցորենակիր և ձիակիր նավեր էլ, որոնցով ձեռք գցեց բանակաթեմային նավատորմի: Նա հրամայեց, որ ողջ նավատորմի զոհարկի Լեպոսում, իսկ ինքը, իր անպարտելիությունը վստահ, ասպատակում է համայն Արևելքը» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 2, մաս 11-13):

«Երբ Թովման իմացավ, որ Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Հ.) կայսր է դարձել, նա արագորեն մեծաթիվ մարդկանց հավաքեց՝ նպատակ ունենալով ապստամբություն բարձրացնել նրա դեմ, բանգի հենց սկզբից նրանք իրարից ծայրահեղ կերպով տարբերվում էին: Միքայելը, լինելով ողջ արևելյան բանակի ստրատեգոս, վատը չէր Թովմայից, սակայն որպես թերություն ուներ այն, որ ծագումով մի վիրայից էր, որը ծնել էր շատ աթինգանների, ինչպես որ կարծում են, ինչպես նաև այն պատճառով, որ թիվ էր և համարվում էր ոչ բավարար բազ, իսկ Թովման սիրելի էր բոլորի կողմից այն պատճառով, որ չէր զիջում Լևոնին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն Վ-ին – Մ.Հ.) ոչ արիության, ոչ հեռանդության և ուղղություն, ոչ էլ այլ լավ հատկանիշներով, չնայած որ ծագումով սկյուրական ցեղից էր, արդեն ծեր էր և հաշմանկալի ուղի ուներ: Նա բռնեց հարկահավաքներին, որոնք տանում էին պետական հարկերը, հրահանգելով խլել նրանցից հավաքված ողջ գումարը, որպեսզի բաժանի այն ժողովրդին և մարտունակ բանակ հավաքի Միքայելի դեմ: Եվ ոչ-ոք ոչ Արևելքից, ոչ Արևմուտքից, ոչ օտարերկրյա

ցեղերից, ոչ տեղաբնակներից, ոչ էլ նրանցից, որոնք ստրկական բաժին էին տանում ու առնում էին տերերին, ոչ ամբողջական ժողովուրդներից, որոնք տարբեր ժամանակներում միաձուլվել ու հետևել էին նրան, որպես նոր Զսեդեթս (**Աբեմենյան տերության արքա Զսեդեթս I – Մ.Ֆ.**), որը հայտնվել է նույն հավատքը դավանողների մեջ, մեկը ցամաքի վրա, մյուս՝ ծովի, անմասն չմնաց այդ ամենից; այնպես որ դրանից հետո բոլոր թեմերն իրենց ստրատեգիաների հետ միասին որոշեցին միանալ նրան: Միայն Օլբիանոսը՝ Արմենիականի ստրատեգոսը, որ ղեկավարում էր այդ գործերին, հնազանդ նրա հոգաճությանը, ինչպես նաև Կաստակիոսը՝ Օսպիկիոնի ստրատեգոսը, մնացին Միքայելին հավատարիմ: Եվ այնքան մեծացավ նրա կողմն անցած ու սեփական ազգակիցների դեմ ելած մարդկանց թիվը, որ սարակինոսները համարձակվեցին անպատիժ թալանել բոլոր կղզիները և երկրներն ու լիով կորավեին դրանք, եթե հետո թովման դրանք իր մեծ փառքի շնորհիվ առանց դիմադրության հետ չվերցնեք: Բանն այն էր, որ նա կապեր հաստատեց սարակինոսների հետ այն կերպ, որ կարողացավ նրանց խաբել և նրանք բավարարվեցին՝ ազդված նրա հսկայական ուժից: Եվ նա մարդ ուղարկեց նրանց մոտ խաղաղության կամ, որ ավելի լավ է՝ դաշինքի առաջարկով, եթե նրանք կանգնե ասպատակի կողքին ընդդեմ կայսեր: Եվ այս կերպ նա հազարացիների հետ նրանց ղեկավարի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունի – Մ.Ֆ.**) թուլությունը դաշինք կնքեց և Անտիոքի պատրիարք Յովի կողմից թագադրվեց...: Ամեն այն մասին, ինչը ճշգրիտ կերպով պատմվում է Թովմայի մասին: Այդ խոսվարարը, որը սերում էր խղճմտանքի արժանի և աննկատ մի ցեղից, հաճախ ապրելու համար անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք բերելու ժամանակ է արթնանում և արթնանում Կոստանդնուպոլիս թաղաք և, կաշեցվ մի պատրիկի, դա Կարդանն էր, որի մասին մեկն խոսել եմք, ղեկավար հետո մեղադրվում է հեշտասիրության մեջ առ ամուսնական իրավունքներ: Ընդ որում՝ մեղադրելու հարցում Կարդանին դրո՞ւմ էր Նիկեիոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Նիկեիոս I-ը – Մ.Ֆ.**), որն այդ ժամանակ կայսր էր և նախանձում էր նրան, վերջինիս ընդորոշ բարոյական բարձր կերպարի համար: Յեշտասիրության փորձի համար իրեն սպառնացող մեղադրանքից փախչելով, բանգի այն իրականում այդպես էլ տեղի չունեցավ, Թովման փախավ Անտիոք: Դրանից հետո ամենից առաջ նա հետ կանգնեց քրիստոնեական հավատքից, այնտեղ զգալի ժամանակ անցկացրեց, գրեթե 25 տարի, և իրեն կեղծ փառքով պատկեր՝ ներկայանալով որպես Լևոնի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն IV-ը – Մ.Ֆ.**) ու Իրիկայի (**Բյուզանդական կայսրության կայսրության Իրիկայի – Մ.Ֆ.**) որդի Կոնստանդին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կոնստանդին VI – Մ.Ֆ.**), իսկ վերջինս վատ բնավորության պատճառով զրկվել էր և տեսողությունից, և թագավորությունի ու դրանից կարճ ժամանակ անց կորել էր կենդանիների թվից: Նրա մարմինը ամփոփվել էր դազաղում՝ թաղաքի տաճարներից մեկում: Սակայն այդ անպետք մարդը, որը հաստատվել էր սարակինոսների մեջ, խոստացավ ցնցել նրանց շեղությունը՝ հռոմեական տերությունը դարձնելով նրանց հարկատու: Եվ ահա, հաճախ իր գործի մեծության, նա որդեգրեց ինչ-որ մարդու որդու, կիսաբարբարոս մեկին, որն աչքի էր ընկնում ոչնչության ու անխոհեմությանը, ինչպես նաև դժբախտ մարմնական այլանդակությամբ ու նման բաներով: Եվ նա հրամայեց նրան կոչել Կոնստանդինոս և սարակինոսների գործի հետ միասին նետվեց հարձակվելու հռոմեական երկրի վրա: Այդ ժամանակ Լևոնը դեռ կայսր էր, սա հայկական ցեղից սերող պատրիկի Կարդանի որդի էր: Զանի որ նա բավարար ուշադրություն չէր հատկացնում հռոմեացիների աղետներին, դրա համար էլ հապճեպ հավաքեց մեծաթիվ զորք և ուղարկեց այն Թովմայի դեմ ավելի շուտ շարքային ռազմիկի, բան իրական գործադրանքատարի հրամանատարության ներքո: Եվ ահա, երբ գործերը հանդիպեցին միմյանց ինչ-որ արևելյան վայրում, կայսերական զորքը պարտություն կրեց և փախուստի դիմեց, իսկ ուրաջողը իր վրա բաշտություն վերցրեց տիրելու արևելքում տեղակայված բոլոր երկրներին ու բռնությամբ հասավ նրան, որ դրանք համարեն իրենց: Որոշ ժամանակ անց Միքայելը սպանեց Լևոնին ու թագավորեց, իսկ ասպատակության ղեկավար Թովման, չբավարարվելով այն բանով, որ տիրել է գրեթե բոլոր երկրներին, իրենով արեց ողջ հռոմեական նավատորմը, բացառությամբ այսպես կոչված «կայսերական» կոչվածներից, և նավեր պատրաստեց, մի մասը հաց, իսկ մյուս մասն էլ հանդերձանք տեղափոխելու համար, ու հրամայեց սպանել իրեն Լեոքոս կղզու մոտ» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 2):

²¹⁴⁵ «Մամունի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունի – Մ.Ֆ.**) խալիֆայության ժամանակ ռումները գրոհեցին ու քանդեցին Չապետրան, հարձակվեցին բնակիչների հոտերի վրա ու մի մասը բռնեցին տարուն: Մամունը հրամայեց նորոգել այն և ամրացնել» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Մամունի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունի – Մ.Ֆ.**) օրոք ռումները հարձակվեցին ու քանդեցին Չապետրան, իսկ Մամունը հրամայեց նորոգել ու ամրացնել» (Իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

²¹⁴⁶ «Գլխավորելով 8 բյուր հնազանդ մարդկանց, նա բռնեց դեպի Աբիդոս տանող ճանապարհը՝ մտադիր լինելով անցնել դիմացի ափը: Ամենուր ասպատակ փախելով՝ նա մոխրի ու փղոսկի վերածեց ոչ միայն փողոցի գույլերը, այլև՝ ավելի մեծ բնակավայրերը: Մնացել էր մի բավական փարթավ գյուղ, որը չէր արժանացել մյուսների բախտին: Ահա Թովման թույլ տվեց, որ այն էլ իրեն ենթակա փաղանգով իր որդեգիրը թալանի: Վերջինս, ինչ-որ դևերից կախարդված և գուշակությամբ փքված, նախորդ օրը զինվորներին կշեղեց իր մայրաքաղաք մտնելու որոշակի օրը, բայց թշվառականը շատ հանդուգն ձիավարելով, գլխին մեծ փորձանք բերեց: Նա անկանոն առաջ էր շարժվում և, ենթադրելով, որ կշված վայրում հավանակորոններ չկան, ընկնում է Օլբիանոսի լարած թակարդը: Նրա գլուխն իսկույն կտրեցին և Միքայել կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեցին: Վերջինս դրանից հետո չմնաց և, հաշվի չառնելով արարքի սարսափելիությունն ու կատարելու դժկարությունը, որդեգրի վրիպը հորն ուղակեց: Թովման, ստանալով այն, առանց տատանման ծովափնյա այդ վայրից, այն Յորկոսիոն է կոչվում, հարմար պահ ձեռք գցելով, երբ լուսինը ծածկված լինելով երկրի ստվերով չէր լուսավորված, բազում տեղերից անցնում է Թովմայի: Միքայելը, սակայն, այդ մասին մտածել էր դեռ նախքան Թովմայի՝ Թրակիա ոտք դնել: Շրջելով համայն Թրակիայով՝ նա զինվորներին կոչ էր անում ասպտակի դեմ լինել աներեք, մինչև այդան վերջին կախիլը աննեղ մնալ իրեն, չորժել դեպի կայսր տաճած հավատարմությունը և ձեռք չբաշել իրենց բացությունից ու արհուրանքից, թեև շատերի համար ակնհայտ էր, որ Թովմային դիմադրել հնարավոր բան չէր: Այդ էր պատճառը, որ երբ Միքայելը հեռացավ դեպի մայրաքաղաք, իսկ Թովման էլ անձամբ հայտնվեց, բոլորը հեշտությամբ վերջինիս կողմն անցան, նրանց համոզելու կարիքն անգամ պետք չեղավ, և նրա իրանատարությանը շարժվեցին մայրաքաղաքի վրա: Այդ բանը, սակայն, կայսրը շատ շուտ իմացավ: Նա Ասիայի ինչ-որ տեղում պահեստի խողոված մի գործարանակ բերեց և, բացի այդ, Կաստակիոսի և Օլբիանոսի միջոցով հավաքագրեց որոշ զորքեր ևս, բանգի արդեն սկսել էր գահին սպառնացող վտանգից վախենալ: Նա ուշադրություն դարձրեց նաև ծովուծի վրա և փութանակի նախապատրաստվում էր ասպտակի ցամաքային ու ծովային ուժերի դեմ պայքարին: Նա այնպիսի դժգոյակ ու ծանր դրության մեջ էր գտնվում, որ ստիպված եղավ ակոսողությից մինչև դիմացի ավան երկարել զորթան և այդ ձևով անանցանելի դարձնել ներքին ուղին: Սկյուրոսում՝ Կիկլանդի կղզիներից մեկում, աքսորական այնքան էր բազմված գորավարի պաշտոն վարած մի այդ, որ տվյալ պահին Միքայելը դեմ դիմեց: Նրա ամունը Գրիգոր, իսկ մականունը «Պտելոտոս» էր: Սա Լևոն կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն V-ի – Մ.Ֆ.**) եղբորորդին էր և վերջերս նրա սպանությունից հետո աքսորվեց, բանգի երբ նա մտավ Միքայելին երկրպագելու, չլռեց, այլ Լևոնի հանդեպ մեծ սեր ու բարեկամություն տածելով, Միքայելին սաստիկ նախատեց և Լևոնի սպանության մեջ նրան մեղադրեց: Միքայելն այն ժամանակ նրան ասաց. «Ես հասկանում եմ, մեջդ դառնություն է ծովացած, հասկանում եմ և անալի տխրությունը»: Այդ պահին նա տեղի տվեց, բայց երեք օր անց նրան Կիկլադների հիշյալ կղզին աքսորեց: Թովման ահա ընկերացավ նրան և մոտ 10.000 հոգանոց ցամաքային զորաբանակի գորավար նշանակեց: Ձեռք բերած նավատորմից նա ռազմական պատրաստության վիճակի բերեց, նրա վրա մի այլ գորավար կարգեց և, որպես ինչ-որ առաջապահ, մայրաքաղաքի վրա ուղարկեց՝ գտնելով, որ նպատակահարմար է ցամաքային և ծովային գործողություններ համագործակցված կատարել: Եվ ահա ծովային ու ցամաքային ուժերը միաժամանակ հայտնվեցին նույն վայրում՝ Վլախեսնայի ծոցում: Այդ ժամանակ ձգված շղթան ոչ մի խոչընդոտ չպատճառեց հարձակողներին, ոչ էլ օգուտ՝ պաշտպանվողներին, բայց նրանց ներկայությունը ոչ մի տպավորություն չգործեց, և նրանք իսկապես, որ ոչ մի աչքի ընկնող բան չարեցին: Միայն Թովման էր, որ ինչ-որ ճարտարագետների միջոցով խոյեր, կրիաներ և մի բանի պաշարողական մեքենաներ սարքեց, որոնցով ենթադրում էր պարիսպները սասանել: Բացի այդ նա, որդեգրելով և խոշորության գործակից դարձնելով վանականի սքեմը վերջերս դեմ գցած, շառախտան ու աշխարհական դարձած սևադեմ ու սևահոգի ում Անաստասիոս, մեծաթիվ ու գործել բանակով արշավեց մայրաքաղաքի վրա: Սա կարծում էր, որ թաղաքացիները, Միքայելի հանդեպ ատելությունը լցված, հենց որ իրեն տեսնեն, իր առջև պիտի բացեն թաղաքի դարպասները, բայց երբ այդ հույսերը ջուրն ընկան, դեռ ավելին, թաղաքացիները սկսեցին իր վրա հայիոյանքներ ու լուստանքներ թափել, նա, իր գորավարական տաղավարը և խաղաքը խփելով Պալլինոսի վանքի մոտ, այնտեղ, որտեղ կառուցված է սրբոց Ամարոսից պալատական տաճարը, մի գորամասի գլուխն անցած սկսեց շրջել մինչև Եվբիսիան ծովը, Յիերոնն ու դրանից այն կողմ գտնվող ավանները՝ բնակիչներին համոզելու իր կողմն անցնել, որպեսզի իր թիկունքում որևէ թշնամի չունենա: Երբ նա նման հարցերով էր զբաղված մի քանի օր հասույսաները, նախապատրաստվելուն, գալյախաբություն ունեցավ, նրա աչքին Միքայելը երևաց՝ պատերազմական դրոշմ աստվածածնի տաճարի ծածկի վրա ամրացած, որտեղից գորություն էր խնդրում ու ստանում ընդդեմ հակառակորդներին, իսկ նրա որդի Թեոփիլոս (**Բյուզանդական կայսրության ասպազա կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) էլ կենարար խաչափայտը և մեր աստծո՝ Բրիստոսի, ամենասարբուհի մոր հանդերձանը ձեռքին, հոգևորականների դատով թափող կազմած, շրջում էր թաղաքի ողջ պարսպից մեկ: Դա Թովմային ծայրաստիճան հուսաբեկ արեց և նա բանվելուն նման բազմիցս ծրագրերը փոխեց՝ հավատացած լինելով, որ ստիպված է մարտնչել ոչ միայն տեսանելի, այլև անտեսելի ուժերի դեմ: Այլ ելք չունենալով, սակայն, և իր հետևից գնացած այդպիսի մեծաթիվ ամբոխից հուսադրված՝ իր նման մտածողությունների ճիշտ կամ սխալ լինելու դատավորը նա թողեց ճակատամարտը լինի: Դեռևս որ լույսը բացվեց, պատերազմական փողեր հնչեցնելով նա զինվորներին մարտի հանեց: Նա

որդուն կարգադրեց մարտնչել ցամաքային պարիսպների երկայնքով, իսկ ինքը առաջնորդեց գլխավոր ուժերը, վերցրեց պաշարողական մեքենաների մեծ մասը, որոնցով պետք է բաղաբի պարսպին հարվածեր, և հարձակվեց Վախտեռնայի շրջանում գտնվող աշտարակների վրա: Նրանց հենելով համապատասխան բարձրության աստիճաններ, տարբեր տեղերում գործի դնելով կրիաներ ու խոյեր, ամեն կողմից հեղելով նետերի ու բաբաններից արձակվող բարերի տարապի և ամենուրեք անձամբ հայտնվելով՝ նա ուզում էր սարսափ ազդել բաղաբացիների վրա ու տիրել բաղաբին: Նա անուշադրություն չմատնեց նաև ափամերձ պարիսպները և, նավատորմից մնացած պաշարման մեջ առած, սկսեց կրակ ու նետեր արձակել, իսկ հետո, իր վերա ամենայնի, հրամայեց, որպեսզի բառանկիստ պաշարողական մեքենաները անգործեն, բայց ճիշտն ասած ոչ վարպետորեն, գործի դնեն: Իրեն ուղեկցող զինվորների այսպիսի մեծ ուժով, սակայն, նա ոչ մի արդյունքի չհասավ: Նախ, նավատորմից հակառակ ուղղությամբ փոքր բաժնից ցիրուցան եղավ, իսկ ձմեռը խիստ էր: Ինչ վերաբերում է ցամաքին, ապա բաղաբացիները բաբաբար էին կռվում և աշտարակներից էլ ավելի առատ նետեր էին արձակում, որով նրա աստիճանները շարքից հանեցին, իսկ պաշարողական մեքենաները նրանք չկարողանան պարիսպներին հենել: Այդ բոլորը էապես փոխեց իրադրությունը և ապացուցեց պատերազմելու նրա անփորձությունը: Նույնիսկ այն մեքենաները, որոնք հաջողվում էր հենել պատերին, լինելով շատ թույլ և ոչ մարտական, չէին կարողանում սասանել պարիսպները, ոչ էլ նպաստում էին, որ աշտարակների վրա կանգնած զինվորները նահանջեն: Բաղաբացիներին պարզ դարձավ, որ իրերի վիճակն այնպիսին չէր, ինչ նախապես տարածում էին ու համբավում, որ հակառակորդները թույլ են և դեմավարվում ու առաջնորդվում են շատ անկարող մտքի տեր մարդու կողմից, և ահա պաշարված բաղաբը մեկից լցվեց բաջուկներով ու սկսեց այնքան դիպուկ նետահարել, որ հակառակորդները, լքելով այդքան մեքենաները, իրենց փրկության մասին էին մտածում և ստիպված եղան բավական հեռու տեղում բանակել: Երբ պաշարման գործն ընթացավ իր սպասածին հակառակ, հանդիպեց ավելի համառ, բան ենթադրում էր, դիմադրության, բացի այդ եղանակն էլ գնալով վատթարացավ, ձմեռը վրա հասավ և թրակիայում ավելի սաստիկ ձմեռ արեց, բան մնացած տեղերում, թուփման որոշեց ձմեռել և գործը հետ բաշեց: Երբ բացվեց մեղմ գարունը, թուփման ստիպեց զինվորների ամբոխին դուրս գալ որջերից ու բարայրներից, ինչից հետո վճռեց Կոստանդնուպոլսի վրա գրոհել թե՛ ցամաքով և թե՛ ծովով: Նա հավաքեց, որ Միքայելը, պարիսպների բարձունքին կանգնած, դիմեց հակառակորդներից ոմանց, նրանց ներում խոստացավ և բազում բարիքներ, բավական և անցնեն իր կողմը, հեռու մասն իրենց ձեռքերը ցեղակիցներին և եղբայրներին արյանք պղծելուց, բայց, ինչպես առաժն է ստում, նա ծակ կարաք գցեց այդ խոսքերը և պատճառ դարձավ, որ նրանք ավելի լկտի դառնան, չէ՞ որ նրանց խնդրում են: Նա այդ բայով փաստորեն փարատեց նրանց վախը, իսկ թուփմային էլ ավելի աներեր ու հաստատուն դարձրեց, և նրանք հանկարծակի, բազմաթիվ դարպասներից, որտեղ, որ իրենց չէին սպասում, պաշտպանների վրա խուժեցին: Կայսրը մարտի բռնվեց և, նրանց մեծ վնաս պատճառելով, փայլուն հաղթանակ տարավ, բայց նա ավելի մեծ հաղթանակ տարավ ծովում, բան ցամաքի վրա, բանգի երբ կայսերական տորիերները բաց ծով դուրս եկան և պետք է մարտ տալին, երբ ապստամբների տորիերը մարտի անկեց և սկսեց բարեք արձակել, չգիտեց այդ տորիերին ինչ պատահեց, ինչից երկյուղեց ու սարսափեց, որ նահանջեց դեպի ափը: Նրանց անձնակազմի մի մասը համարձակ կերպով կայսրը կողմն անցավ, մյուսը ափ հասավ՝ ցամաքում գտնվող իրենց բանակատեղին՝ կորականապետ հրաժարվելով լինել ծովի վրա և մարտնչել այնտեղ: Ահա այսպես թուփմայի տորիերը, առանց կռվի բռնվելու ցրիվ եկավ, նա ոչինչ չարեց, հակառակ որ նավերը շատը շատ էին և նրանց անձնակազմները՝ մեծաթիվ: Այդ ժամանակ վերոհիշյալ Գրիգորը, համոզվելով ապստամբի ծայրաստիճան ողորմելի լինելու մեջ և գիտնալով, որ գնալով նա ավելի ողորմելի է դառնալու, տեսնելով, որ նա հարբեցողի ու տխմարի մեկն էր, անհաս խոհեմություն, որով միայն ձեռք են բերվում հաղթանակները, իր հրամանատարության տակ գտնվող տագմայից մի զորամաս վերցնելով, որոշում է խզել կապերը ապստամբի հետ: Գրիգորը նախապես համաձայնության էր եկել կայսեր հետ վերջինիս կողմից ուղարկված Ստուդիոսի վանքի վանականներից մեկի միջոցով: Նա անցնում է ապստամբի թիկունքը, որով մի կողմից նրան սարսափահար է անում ու շփոթության մեջ գցում, մյուս կողմից էլ նման բայով նա ուզում է կայսեր հանդեպ գործած մեղքերի համար ներում ու թողնություն ստանալ, ինչպես և փրկել իր կողմը և երեխաներին, որոնք իր՝ թուփմային հարելու առնչությամբ կայսեր կողմից բանտ էին նետվել: Գրիգորի բայի մասին, սակայն, կայսրն անգամ չիմացավ: Այնքան էր նա արտաքին աշխարհից կտրված, որ ոչ մոտակայքում, առավել ևս հեռուներում նա կատարվածի մասին տեղյակ չէր: Թուփման, վախենալով, որ Գրիգորի շարժումը կարող է լայն չափեր ստանալ և ցանկանալով իր զինվորների մեջ սարսափ տարածել, գործը բաղաբից չշարժեց: Նա անհանգստացած էր ինչն այն բանից, որ կարող են թիկունքից հարվածել, այդ էր իրեն մտահոգում: Գրիգորի դեմ ավելում, իր կարծիքով, կարող փոքրաթիվ զինվորներ առնելով, նա շարժվեց նրա վրա, պարտության մատնեց և, փախչելու ժամանակ բռնելով, սպանեց: Այնուհետև նա անհապաղ վերադարձավ բաղաբը պաշարող զինվորների մոտ և նամակներով ամենուրեք թմբկահարում էր իր իբրև թե տարած հաղթանակը: Նա հրաման տվեց Յելլադայում խարխիս գցած տորիերին անհապաղ ճանապարհ ընկնել, նպատակ ունենալով վերստին, այս անգամ ավելի մեծ ուժերով, գրոհել ծովափնյա շրջանների վրա: Ահա այդ 350 նավով՝ ռազմականներ, դիերներ և ցորենակիր, բարենպաստ բաժու օգնությանը հասան և թրակիայի Բյուրիդների նավահանգստում խարխիս գցեցին: Կայսերական հրակիր նավատորմից նրանցից թաքուն մոտենալով, ինչն այնտեղ գրոհում է նրանց վրա, նավերից շատերին տիրանում զինվորներով հանդերձ, մի մասին էր ուժգին հրակեց անում: Նավերից շատ քչերը փրկվեցին, միայն նրանք, որոնք ցամաքային զորքերին միանալու նպատակով ձգտում էին մուտք գործել Վախտեռնայի ծոցը, ինչպես և եղավ: Թուփման, ահա ծովային զորքերն այդպես էր վարում ու դեմակարգում: Ինչ վերաբերում է ցամաքին, ապա այստեղ երկու կողմից էր որպես կանոն հեռամարտ էր տեղի ունենում և սպանություններ, մեկ Միքայելը, մեկ նրա որդի Թեոփիլոսը, Օլբիանոսի և Կաստակիայի հետ նրանց վրա էին հարձակվում և երկու կողմերն էր ուժգնորեն հարվածում ու նույնքան ուժգին էլ հարվածներ էին ստանում: Պայքարն անհավասար էր, ճակատ առ ճակատ, մեծ ու խիզախ կռիվ չկար, բանգի Միքայելը շատ էր զիջում՝ ի վիճակի չէր հակադրվել թուփմայի հետևակին ու հեծելագործին: Ահա այսպիսին էր իրերի դրությունը, երբ բուլղարների թագավոր Մորտազոնը (Բուլղարական իստության խան Օմուրտազ (814-831) – Մ.Յ.), կայսրը պաշարված լինելու լուրը աշխարհով մեկ տարածվել էր, մի բանի հոգու ծածուկ կայսեր մոտ ուղարկեց՝ ինքնաբերաբար դաշնակցության առաջարկելով և խոստանալով բավարար օգնություն ցուցաբերել: Միքայելը, սակայն, կամ իսկապես խոճալով և գթալով սեփական ժողովրդին, զուցե և դրան ավստասլով, նա մյուս կայսրերից շատ ավելի ժշատ էր, նրա նախածնունդությունը, թեև ընդունելի համարեց, բայց չէր ուզում նրանց օգնություն ստանալ: Ի վերջո, ապստամբից վախենալով, նա հայտնեց, թե ընդունում է օգնությունը: Մորտազոնը, որ պատերազմասեր մարդ էր և ռազմավար ձեռք բերելու սիրահար, բացի այդ ուզում էր հաստատել, թե ավելի կայուն դարձնել նախկին կայսր հետ կնքած երեսմյակ հաշտության պայմանագիրը, ապստամբի դեմ բանակ պատրաստեց և, ներխուժելով հռոմեացիների սահմանները, այսպես կոչված Կեդուկոստ վայրում բանակեց: Լուրը, հարկավ, տարածվեց և անհնարին էր, որ այդ մասին ապստամբը չիմանար: Քնական է, նա ցնցվեց, խեղդ կորցրեց, բայց սթափվելով, սկսեց նրա դեմ հանելիք գործը հանդերձել: Ենթադրելով, որ գործը, թեթե երկու մասի բաժանի, ծայրաստիճան կթուլանա ու խոցելի կդառնա, մայրաքաղաքի պաշարման համար շատ գործ էր պետք, շատ ու մարտունակ, բանգի Միքայելն իր հեղթին կարողացել էր մեծաթիվ ռազմական զորքեր հավաքել և, արդեն իրեն վստահ էր գտնում և բազմիցս նրանց մեծ կորուստներ էր պատճառել, բուլղարների բանակն էլ իր հեղթին պահանջում էր ոչ փոքրաթիվ ու երկրորդական զորք, այլ մեծաթիվ ու մարտունակ, և այսպես, կարծելով, որ բանակը երկուսի տորիերու դեպքում որևէ բարդ իրավիճակում, հակառակ իր գործության, թշնամիների աչքին այն թույլ կերևա և հեշտությամբ պարտության կմատնվի, նա որջ գործով հեռանում է բաղաբից: Դատելով, որ ինքը Բուլղարից հեռու է, նա զինվորներին հիշյալ վայրում մարտի է դասավորում և ճակատամարտ տալիս: Երբ նրանք բախվեցին միմյանց, ապստամբը չարաչար պարտություն կրեց, նա թշնամուն չկտորեց, բայց նրա կողմից ջարդ ստացավ: Զանի որ փրկության այլ ելք չկար, նրան փախուստի դիմեցին և դժվարանցանելի մի վայրում ցրիվ եկած մտածում էին ինչպես ի մի հավաքվել: Բուլղարների առաջնորդը ձեռք բերած գերիներով ու հսկայական ավարով վերադարձավ իր երկիրը՝ Թուփմայի դեմ տարած հաղթանակի առթիվ փքված ու գոռոզացած: Բաղաբի պաշարման համար առանձնացված ռազմածովային ուժերը, իմանալով կատարվածի մասին, անցնում են կայսեր կողմն ու նրան միանում, իսկ ապստամբը, իրեն դաշնակցած դևերից այսահար, այնքան հանդուգն դարձավ, որ թեպետ և ամեն կողմից հարվածներ ստացավ ու ջարդ կրեց, ինչպես և նախկինում, չէր անհապաղվում բաղաբի բնակիչների դեմ հանդես գալ: Այդ բանը Միքայելից չլրիպեց, և նա, ուժեղ գործ կազմելով և, իր հետ ունենալով նույն այն Օլբիանոսին ու Կաստակիային, որպես իր տագմանների վտանգի և հավատարմի հրամանատարների, նրա դեմ արշավեց: Միքայելը տեսավ, որ թուփման իրենից ոչ երկյուղեց, ոչ՝ վախեցավ, ընդհակառակը՝ շտապեց իրեն ընդդիմակալել, բանգի վճռել էր ամեն ինչ ճակատամարտում լուծել: Ցանկանալով կայսեր պարտությունն ամտել ու ռազմագիտական խորանակություններ ևս իր խորանակություններն առնելու հարձակ և իր նպատակին ամենևին չհասավ: Թուփման հրաման էր տվել ճակատամարտի հենց սկզբում կայսեր առաջ փախուստի դիմել: Նա չէր պատկերացնում իր զինվորների տրամադրությունը, զինվորներ, որոնք նրա պատճառով երկար ժամանակ կտրվել էին իրենց կանանցից ու զավակներից և իրենց ձեռքերը պղծել եղբայրական արյունով: Նրանք ենթադրելով, որ բայց դաշտում երկար չեն լինելու, այլ ինչ-որ ժամանակ, սկզբնական շրջանում

ամեն ինչ հյու-հնազանդ տառնում էին, բայց երբ ժամանակը երկարեց, երրորդ տարին էր ընթանում, և ամեն օր տեղի ունեցող դեպքերը իրենց համոզում էին, որ ձեռնարկել են անհնարին մի գործի, որ ծառայում են մի անհատի բնահաճույքին, նրա ցնորամտության, ահա նահանջի մասին տրված հրամանը երկնքից ընկած համարելով, այն իր կատար էին ածում ոչ ըստ թուվմայի մտահղացման, այլ իրենց շահերի համապատասխան: Թովման նրանց կարգադրել էր նահանջեն այնքան, ինչքան դա անհրաժեշտ էր կայսեր ռազմաշարքը ցրելու համար, որից հետո պետք էր շրջվել և հակառակորդին գլխավին կտորոտեին, բայց Թովմայի զինվորները, տեսնելով կայսեր՝ իրենց հետապնդող զորքի կարգ ու կանոնը և տակտիկական հմտությունը, որ սպասածի պես այն հեշտությամբ ցրվի չեկավ, դիմեցին անկանոն փախուստի ու դետուդեն ցրվեցին: Դրանից հետո մնացածները քիչ-քիչ սկսեցին Միքայելի կողմն անցնել և նրան կայար ճանաչել: Այդ ժամանակ Թովման մի բանի հոգով փախուստ է դիմում դեպի Արդիանապոլիս և կանգ է առնում: Նրա խորթ որդին՝ որդեգիր Անաստասիոսը, ևս փախուստի դիմելով, հասնում է Բյուզե բաղաբը: Իմ կարծիքով դա պատահականություն էր, այլ մտածած բայլ, որպեսզի յուրաքանչյուրը, իր վրա բևեռելով կայսեր ուշադրությունը, հնարավորություն տա մյուսին շունչ բաշելու և իր համար պարեն հավաքելու: Կայսրը կրկնակիս հետապնդելով նրանց, վճռեց ամենից առաջ Թովմային օղակի մեջ առնել, որպեսզի այն, ինչ անցյալում իր գլխին էր եկել, Թովմային պատահի: Այսպես՝ ահա Միքայելը շրջապատում է նրան, բայց չի ջանում նրան քրեղել պաշարողական և մեքենաներով կամ այլ միջոցներով, բանից խուսափում էր եղբայրասպան պատերազմից, ապա և էլ որ ուզում նման մեքենաների զաղտնիքը Մկրտիչայի բնակիչներին իմանալ: Նա ջանում էր Թովմային պարտության մատնել տվով և մթերքների պակասությամբ, բանգի հայտնի էր, որ քաղաքը զգուժ է պարենի պակաս ու այն ամբարած պարեն չունի: Միքայելը, այդ բանին տեղյակ լինելով, սկսեց ահա այդ ուղղությամբ գործել: Պաշարյալը ամենից առաջ բաղաբից դուրս հանեց իր գործին ոչ պիտանի անասունները, ապա և բոլոր տարեց մարդկանց: Նա իր բոլոր ձեռնարկումներում դիմում էր ոչ թե բաղոց խոսքին, այլ գործի էր դնում բռնակալի բիրտ կամքը: Դա զարթնեցրեց ու Նորոգեց նրա դեմ եղած աւելույթները, իսկ այնուհետև, երբ սովը զնայով աստուկացավ և ոչ մի տեղից հույս չկար, որովայնն էլ ճնշում գործադրելով իր հարկը լրիվ էր պահանջում, Թովմայի զինվորներից ոմանք ինչ-որ դարպասներից ծածուկ դուրս էին գալիս, ոմանք էլ, պարիսպներից պարանկերով ցած իջնելով, գնում կայսեր էին հանձնվում, իսկ ոմանք էլ փախուստի էին դիմում դեպի Թովմայի որդին՝ Բյուզե բաղաբը: Եվ այսպես, բանի որ նրանք ոչ միայն ամենակարևոր մթերքների պակասն էին զգում, այլ անգամ՝ պիժոժ ու անտուրք, և ստիպված փութած մորթիներ ու կաշիներ էին ուտում, բաղաբում եղողներից ոմանք կայսեր հետ բանակցությունների մեջ մտան, իրենց գործած զանցանքների համար ներում խնդրեցին և, այն տասնակույց հետո, Թովմային ձերբակալելով, թշնամու մոտ բերեցին: Միքայելը նախ նրա հետ վարվեց, ինչպես կայսրերը վարվում էին հուում, սովորույթ, որ արդեն վերստին կյանքի էր կոչվել, այն էր՝ նա նրան իր ոտքերի տակ առավ, նրա ձեռքերն ու ոտքերը կտրեց և, ավանակի վրա նստեցնելով հրապարակայնորեն ծաղրոծանակի ենթարկեց: Թովման լոկ մի բան էր անվերջ կրկնում «Ողորմիր ինձ, թագավոր ճշմարիտ»: Կայսեր՝ հորցին՝ իր հետ եղող ընկերների մեջ արդյուք կան այնպիսիք, որոնք իր հայացքներն են դավանում, Թովման շատերի անունը կտար, թեթ մի այդ՝ Դովհաննես Զեբաբուլիոսը, չասեք. «Պետե չէ, արվելին, շատ վատ է, ով կայսր, հավատալ թշնամու՝ ընկերների դեմ արված ամբաստանությանը»: Այդ խոսքով նա տառապալ պաղաբացիներին, նրա ընկերներին սոսկալի պատիժներից փրկեց: Ապստամբն ահա այդպես իր կյանքը կործանեց՝ խոշտանգվելով հոգին փչեց, ինչպես տանջամահ արվող մի անասուն՝ հոկտեմբեր ամսի կեսերին...: Ինչ վերաբերում է Բյուզետում գտնվող ապստամբ զինվորներին, ապա նրանք, աչքի առաջ ունենալով իրենց գլխին կուտակվող անվերջ, շատ շուտով փոխեցին իրենց միտքը: Տեղեկանալով Թովմայի գլխին պայթած աղետի մասին, նրանք նույն կերպ վարվեցին, Անաստասիոսին, ձեռքերն ու ոտքերը կապած, տարան կայսեր մոտ և նա տաացավ նույն այն պատիժով, ինչ իր հայրը, ու հոգին ավանդեց: Թովմայի ծովափնյա Դանիոն և Զերակիյա բաղաբների ապստամբները, սակայն, հակառակ իրենց պարագլուխների նման վախճանին, էլին հրաժարվում ապստամբի ծրագրից, այնքան սաստիկ էր Միքայելի դեմ եղած աւելույթները: Դրա համար կային բազում պատճառներ, բայց հիմնական պատճառը Միքայելի՝ տրբապատկերների դեմ արշավանալը չէրայլ հայտարարել չցանկանալն էր: Այդուհանդերձ Միքայելը մոտեցավ այդ բաղաբներն և, երբ այդ միջոցին երկրաշարժ եղավ և Պանիոնի պարիսպը խորտակվեց, Միքայելի առջև հաշտությամբ ճանապարհ բացվեց: Զերակիյան դեռ դիմանում էր, բայց և երբ գրավվեցին նրա ափամերձ շրջանները, այն ևս առանց արյունահեղության ընկավ, հրաժարվեց հետևել ապստամբի ծրագրին և կայսեր հավատարիմ լինելու մասին առհավադյան տվեց: Ահա Թովմայի ապստամբության հետ կապված դեպքերը սկսվելուց հետո այսպիսի վախճան ունեցան և կայսրը ցամաքային թաղաքների վրայով հաղթական վերադարձավ: Նա նախկին ապստամբների դեմ ուրիշ վատ բան չարեց, այլ միայն հաղթանակի առթիվ ձիադաշակարանում տեղի ունեցած մրցումների ժամանակ նրանց, ձեռքերը մեջքին կապած, անցկացրեց դաշտի միջով, իսկ մեղավորներից գլխավորներին էլ աքսոր ուղարկեց: Քիրեային և Կողոնիսիցի Գագարենոսին, Թովմայի հավատարիմ մարդկանց, որոնցից առաջինը իր ձեռքում էր պահում Կաբայան, իսկ երկրորդը՝ Սանիանան և այնտեղից հաճախակի ասպատակություններ էին գործում, ապրում ավագակությամբ ու բռնությամբ, Միքայելն անհապաղ խրխուրուկ և ուղարկում, մագիստրոսի բարձր պատվաստիճան, ապա և իրենց գործած մեղքերին թողություն է խոստանում, ապա և տեղեկացնում է Թովմայի մահվան մասին: Սուրիանդակը, թեև չկարողացավ նրանց համոզել, բանգի գոռոզ ու անձնորձակ հոգու տեղ մարդիկ էին, նրան հաջողվեց ապստամբների մի բանի ավելի ցածր աստիճան ղեկավարների խորամանկությամբ կորզել, կայսեր կողմնակից դարձնել, համոզել, որ երբ էր Քիրեան ու Գագարենոսը դուրս գան հերթական ասպատակության, նրանց հետևից փակեն պարիսպների դարպասները և խոսակցության մեջ չմտնեն: Այսպես էլ եղավ: Երբ նրանք դարպասները փակ գտան, երկյուրով լցված անհապաղ մարդիկ տանող ճանապարհից բռնեցին, բայց ձերբակալվելով՝ իրենց հոգին կախաղանի վրա ավանդեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 2, մաս 13-20):

կանխագուշակում էր կամ հետագայում քրիստոնյաների դեմ ապստամբած հերետիկոս-ակեթայոսներին, կամ էլ՝ դժբախտ Թովմային, որը քաղաքացիական պատերազմի գլուխն էր, ինչպես վերևում ասվեց։ Այդ ընթացքում արիաքար էին իրենց պահում Օլբիանոսը և Քրիստապիորոսը, որը ևս մագիստրոսի կոչում էր ստացել, նրա որդիներին էին Վարսակիոսը և Նազար պատրիկը, ինչպես նաև Կատակիոսը՝ հենց իր՝ կայսր Միքայելի զարմիկն ու պատրիկը, որոնց մասին ասվեց ավելի վաղ և որոնց շնորհիվ թույլը ցրվեց..., իսկ ինքը զորքի բազմությամբ զավթեց Մեստայի ու Աբիդոսի միջև եղած նեղուցը։ Թիկուլեթում մեծ ուժերով, որոնց նա առաջ տիրել էր, թողնելով Կեղծ-Կոնստանդինին՝ իր որդեգրին, մնացածներին նա հրամայեց առաջ շարժվել։ Նույն ինքը Կոնստանդինը, խորհուրդ հարցնելով աստվածություններից ու գուշակներից, իր բաժակակիցներին կանխագուշակեց օրն ու ժամը, երբ ինքը ինչ-որ աննկարագրելի փառքով կստի իր մայրաքաղաք։ Եվ ահա հենց այդ կանխորոշված օրը նրա զորքը հարձակման ենթարկվեց Օլբիանոսի կողմից, մի հարձակում, որն այնքան սրընթաց կատարվեց, որն նա չկարողացավ փախուստի դիմել և անմիջապես էլ բռնվեց։ Բարեծին Օլբիանոսը նրան գլխատեց և գլուխն ուղարկեց Միքայելին, իսկ մարմինն էլ խոշորարարին ու ինքնակոչ հորը։ Սակայն վերջինս չհրաժարվեց իր խելագարությունից և Լեսբոսից գաղտնի կերպով մոտեցած Նավատորմի հետ միասին օգտվեց նաև ձիեր տեղափոխող նավերից։ Մի անուսին գիշեր նա անցավ ծովափնյա վայրով, որը բնակիչների կողմից կոչվում է Օրկոսիոն, գաղտնի ներխուժեց Թրակիայի շատ վայրեր ու կարողացավ որչ Թրակիան իրեն հնազանդ դարձնել։ Եվ երբ լուրն այն մասին, որ ապստամբը Նավատորմով անցել է նեղուցը Աբիդոսի մոտ, հասավ կայսեր, սա չնչին զորքով ելավ նրա դեմ՝ մտածելով, որ Թրակիայի բոլոր քաղաքներում կան հավատարմի և կայսեր դաշնակից մարդիկ։ Այնուհանդերձ, սակայն, վերջիններս որևէ նշանակություն չտվեցին կայսեր և, երբ բռնակալի ուժն ամրացավ, անցան նրա կողմը։ Կայսրն անմիջապես վերադարձավ քաղաք և ձեռք զարկեց այն ամենին, ինչն անհրաժեշտ էր այն ամրացնելու համար՝ հավաքելով ցամաքային ու ծովային բանակ Արևելքից, որը, կարճ ժամանակ անց այն բանից հետո, երբ ապստամբը հեռացավ, թողեց նրան։ Կայսրը հրամայեց նավերի վրա տեղակայել «հունական կրակ»-ը և կոփել տվեց երկաթյա շղթաներ, որոնք ձգվում էին միջնաբերդից մինչև մյուս կողմում տեղակայված ամրություններ, որպեսզի քաղաքի այն մասը, որը կոչվում է Եռյուր, չտուժվի հակառակորդի նավատորմից։ Գրիգորիոսը, որը մի ժամանակ վարում էր ստրատեգոսի պաշտոնը, բայց զրկվել էր կայսերական բարեօրոշանքից և այդ պատճառով էլ աքսորվել էր Սկիրոս, վերցվեց ապստամբի կողմից կամ, ավելի ճիշտ ասած, միացավ նրան և Թովմայի կողմից կարգվեց տասնազարանոց զորքի հրամանատար։ Նա առաջ ուղարկվեց մայրաքաղաքի դեմ որպես առաջապահ, նրա հետ ուղարկվեց նաև ծովային Նավատորմը, այն հաշվարկով, որ նրան միաժամանակ միավորվեն իրար և միասնաբար մոտենան Կոստանդնուպոլիսին։ Երբ դա իրականացվեց և սա ու նա ցամաքից և ծովից հանդիպեցին իրար Բարդեզ գետի ակունքի մոտ, երկաթյա շղթաները ի վիճակի չէին կապեցնել թշնամու Նավատորմի հարձակումը։ Դրանից հետո արդեն Թովման 80.000 հոգանոց զորքով մոտեցավ քաղաքին։ Իր կողմից որդեգրված այն առաջինից հետո նա որդի կոչեց Անաստասիոս անունով ևս մեկին, որը մի ժամանակ վանական էր, սակայն թողել էր վանականի սթեմը և ընկել աշխարհիկ բարիքների հետևից։ Վերջինս տեսնելով այլանդակ էր, հակում ուներ դեպի խմիչքը և, ինչպես ենթադրում են, ծագումով հնդկ էր, սակայն հոգով ավելի անկայուն սեկն էր՝ ծայրահեղ խելագարության պատճառով։ Նրա ու զորքի հետ միասին Թովման նետվեց դեպի քաղաք՝ կայսերելով, որ նրա դարպասներն իր համար բաց կլինեն, սակայն, երբ նա խաբվեց իր մտադրություններում, բանի որ քաղաքի բնակիչները մերժեցին նրան, նա վրաններ զարկեց աստվածօրինյալ Անարգիրոսի վանքի մոտ՝ որպես հպատակներ ունենալով Թրակիական Բոսպորի մոտ ապրողներին։ Դրանից հետո նա սկսեց միացյալ հարվածներ հասցնել քաղաքին նետերով, ինչպես նաև քարանետներից արձակվող քարերով՝ մեծապես հույս տաժելով գրավել այն Վլախեռնայի մոտից։ Այդ ժամանակ կայսր Միքայելը ելավ Աստվածածնի տաճարի բեմի վրա, այնտեղ զարկեց ռազմական որոշը և հրամայեց իր որդին Թեոփիլոսին կրոնական երթով անցնել Բյուզանդիոսի պաշտպանելու երկայնքով՝ իրենց հետ վերցնելով կենտրոն խաչը և Աստվածամոր պատկերը։ Նա հրամայեց այդ անել սրբազան հայրերի ու այլ քաղաքացիներին հետ՝ աղոթելով աստվածային օգնության համար, բանգի ուրաջողը ռազմական կարգով շարել էր տարտառեսակ զորք ու ռազմական մեքենաներ։ Կայսեր մարդիկ, սակայն, վերևից հետ էին մղում թշնամիներին համակապտասիան մեխանիկական միջոցներով, այնպես որ թշնամիները ստիպված եղան փախչել ու պատսպարվել սեփական վրանների տակ։ Ու նաև ապստամբների ծովային զորքը, որը կիրառում էր «հունական կրակ», լողում էր քաղաքի շուրջը և անցիկ հարվածներ հասցնում անթիվ այսպես կոչված բառառոթ պաշարողական մեքենաներով, հետ մղվեց հակընթաց բաժու պոռթկումով, բանի որ արդեն ձմեռային ժամանակ էր։ Երբ արևն արդեն դեպի մայրամուտ էր թեքվում, հետևակ ու ծովային զորքը հարձակվեց քաղաքի վրա այն հասկածով, որ իր ձևի համար կոչվում է Եռյուր։ Զառառոթ պաշարողական մեքենաներից, որոնք տեղակայված էին նավերի վրա, սկսեցին բարեր նետել, այն հաշվարկով, որ ավերել պարիսպները։ Այդ ժամանակ կայսրը պարիսպների վրայից դիմեց թշնամիներին, խոստանալով ներել նրանց, ովքեր հետ կկանգնեն խոշորարարից և կապաշխարեն, սակայն նա չկարողացավ համոզել նրանց։ Այն բանից հետո, երբ զինեց զորքը, նա անակնկալ կերպով ելավ քաղաքից ու գլխովին շարդեց իրեն հանդիպած հակառակորդի զորամասերին։ Նավերի վրա տեղակայված ռազմիկները ստիպված եղան փախչել ցամաքի վրա մարտնչողների մոտ ու հրաժարվել ծովի վրա մարտ վարելուց։ Թշնամիներից շատերը կամավոր կերպով անցան կայսեր կողմը։ Նրանց մեջ էր նա Գրիգորիոսը, իր հետ տանելով զորքի զգալի մասը։ Նա գիշերը մի հարմար պահ ընտրեց և փախչելով Թրակիա՝ հայտնվելով բռնակալի թիկունքում։ Ապստամբը, հենց որ իմացավ այդ մասին, Գրիգորիոսի դեմ մարտի մեջ մտավ, բռնեց ու սպանեց նրան և կրկին մոտեցավ քաղաքին՝ վերսկսելով վերջինիս պաշարումը։ Նա պարծենկոտության նպատակով հրամայեց, որ Դելլադա ու բոլոր կղզիներ հասցնեն կեղծ հրդարտակներ այն մասին, որ ինքը հաղթանակ է տարել ցամաքի ու ծովի վրա և մարտնչում է կայսեր դեմ։ Արդյունքում նավերը, որոնք բարձրված էին հացով ու ռազմական հանդերձանքով, միաժամանակ ծով ելան այնտեղից և ուղղություն վերցրին դեպի Բիրիդիսկյան ափ, ոչ թիչ բանակալաբար, բան նույնիսկները, բանից թիվը հասավ 350-ի։ Նա, իհարկե, ցանկանում էր նավերով անցնել Թովմային ու հյուսիսային կողմից հարձակվել քաղաքի վրա, սակայն կայսրը հասցրեց ուղարկել հրակիր նավատորմը, որը այդ վայրում թշնամու նավատորմը մասամբ այրեց, մասամբ էլ բռնեց այլ վայրեր, իսկ նավերից շատերն էլ զավթեցին ու նրանց անձնակազմերի հետ միասին բերեցին կայսեր մոտ։ Եվ ահա, երբ բուլղարական խան Մորտազանը (Բուլղարական խանության խան Օմուրտագը - Մ.Ֆ.) լսեց, որ մայրաքաղաքի հետ նման բան է եղել, նա դեսպաններ ուղարկեց կայսեր մոտ և առաջարկեց նրան ճաշիկ վկերել, բանգի արդեն ուղարկվում էր երեսնամյա խաղաղության պայմանագրի առաջին տասնամյակը, այն պայմանագրի, որը կնքվեց կայսեր Լևոնի օրոք։ Մեծն կայսրը, սակայն, չնայած, որ նրանց այդ նախաձեռնությունն ընդունեց պատշաճ սիրալիրությամբ, ներողություն խնդրեց և նշեց, որ նման պայմաններում պայմանագիր կնքողները պետք է գերծ մասն քրիստոնյաների արյուն թափելու և պետք չէ քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ ոչնչացնել նախկինում լավ կշռադատվածը, ու դրա համար էլ բարեկամաբար և սիրալիրությամբ նա պատվարժան կերպով նրանց տուն ուղարկեց։ Նրանք, սակայն, մագապիկ իսկ ուշադրություն չդարձնելով կայսեր խոսքերի վրա, պատերազմի ելան բռնակալի դեմ և նետվեցին հռոմեական տերություն՝ ճամբար զարկելով այսպես կոչված «Կեղուկոտայան» հարթավայրում։ Եվ ահա, երբ ապստամբը իմացավ իր վրա բուլղարների հարձակման մասին, նա այդ մասին ոչինչ չհայտնեց իր նավատորմի մնացորդին, որի պատճառով էլ այն ամբողջությամբ անցավ կայսեր կողմը, իսկ հետևակ զորքը տարվեց պաշարված քաղաքից դեպի արդեն իսկ ինչպես ասվեց վայրը, որտեղ բուլղարներից ուժեղ պարտություն կրեց։ Եվ նրա մարդկանցից շատերը կամ սպանվեցին, կամ էլ այրվեցին, իսկ մյուսները, որոնք կարողացան, փախան՝ ով ուր կարողացավ։ Այս ամենից հետո բուլղարները, մեծ ավար վերցնելով, հետ վերադարձան իրենց մոտ։ Այնուհանդերձ, նույնիսկ գործի նման վատ ընթացք ընդունելուց հետո էլ բռնակալը չդադարեցրեց խելագարությունը, այլ ցրվածներին հավաքեց այսպես կոչված Դիաբազիսում, մի վայրում, որը լավ պայմաններ ունի ճամբար զարկելու համար, բանի որ հարուստ է արոտավայրերով և այլ բարիքներով՝ մարդկանց համար պետքական։ Այստեղ նրանք վրաններ զարկեցին, հույսը դնելով վայրի ճահճոտության վրա, այստեղից էլ, ինչպես միջնաբերդից, բռնակալը թալանիչական հարձակումներ էր գործում՝ այրելով շրջակա գյուղերը։ Երբ կայսր Միքայելն իմացավ, որ նա կրկին ուժ է հավաքել, արագորեն զորք կազմեց և ուղարկեց այդ վայրը՝ լիակատար ու լավ մարտական կարգով՝ ոգևորելով իր մարդկանց խոսքերով ու այլ խոստումներով։ Բռնակալը մարդկանց մեծ բանակությամբ դուրս եկավ կայսեր ընդառաջ և կեղծ փախուստի դիմեց, որպեսզի խախտի կայսերական բանակի մարտակարգը, սակայն նա խաբվեց իր հաշվարկներում, նրան չհաջողվեց խախտել կայսերական զորքի մարտակարգը և նա նույնիսկ ի վիճակի չեղավ միասնա յուրախյաներին։ Ի վիճակի չլինելով տանել թշնամու սրընթաց հարվածը՝ նա հնարավոր արագությամբ ստիպված եղավ փախչել Ադրիանապոլիս, որպեսզի մի բանի յուրախյանների հետ պատսպարվի այնտեղ։ Կայսրը իր մոտ կանչեց շատ ապստամբների, որոնք համաձայնել էին լքել Թովմային, որից հետո մոտեցավ այդ քաղաքին, որտեղ թաքնվել էր ապստամբը, և շրջապատեց այն ցցապարսպով։ Ապստամբը, բավարար հեծյալներ չունենալով քաղաքի ներսում թշնամու դեմ արտագործ իրականացնելու համար, հաճախ անկասկած կերպով դուրս էր գալիս կայսեր դեմ, սակայն այդ դժբախտները հենց իրենք էին ավելի շատ տուժվում որանից, բան թե հաջողության էին հասնում։ Իր հերթին կայսրը քաղաքի մոտ չէր բերում պաշարողական մեքենաներ, վախենալով, որ հանկարծ չսպանի հավատակիցներից որևէ մեկին և որպեսզի ցույց չտա սկոթներին, թե ինչպես է հնարավոր պաշարողական մեքենաների օգնության վերցնել հռոմեական քաղաքը։ Նա գիտեր, որ քաղցն ու պաշարումը կհաղթեն բռնակալին։ Եվ իրոք, երկար ժամանակ անցնելուց հետո բռնակալը սկսեց կյանքի համար անհրաժեշտ բաների պակաս զգալ ու դրա համար էլ ազատեց քաղաքը բոլոր այն մարդկանցից, որոնք ըստ տարիքի և սեռի անօգուտ էին, իսկ դրանից հետո էլ նա սկսեց համոզել ուսուցիչ ստիպեց սատկած ձիերին, որոնք ծանր հոտ էին արձակում։ Դետո նա հասավ այն բանին, որ սկսեցին ուսուցիչները և այլ կաշիներ։ Եվ ի վերջո ոմանք սկսեցին աստիճանաբար սողոսկել դարպասներով, ոմանք էլ՝ պարիսպների վրայով, կապելով պարաններ, երրորդները ուղղակի գետին էին նետվում և ջարդված վիճակում խոստանում հավատարմություն պահպանել կայսեր։ Կային և այնպիսիները, որ

որոնց հաջողվեց ապաստարան ստանալ Անաստասիոսի՝ բռնակալի ինքնակոչ որդու մոտ հասնելով, որը գտնվում էր Բյուզե քաղաքում՝ ծրագրելով նրա հետ միասին պատերազմ վարել կայսեր դեմ, որպեսզի ապստամբին հնարավորություն տան փախչել: Կայսրը, սակայն, երբ կոչով մոտեցավ քաղաքին և երդումով խոստացավ մոռացության մատնել իր դեմ մեղանշած ամեն ինչ, նրանք ապստամբեցին բռնակալի դեմ և, բռնելով նրան, տարան կայսեր մոտ: Վերջինս ուրախությամբ նրա վիզը տորոցե ոտքերով և հրամայեց կտրել նրա երկու ձեռքերն ու ոտքերը, իսկ դրանից հետո էլ՝ ցցի հանել: Դժբախտը, ենթարկվելով տանջանքների, ուժեղ գոչեց. «Որդոմած եղի իմ հանդեպ, ով իսկական կայսր»: Երբ նա հարցաքննության ենթարկվեց կայսեր կողմից, թե ունի՞ արդյոք ինքը գաղտնի կողմակիցներ, որոնք բաժանում են իր խելագարությունը, նա արագորեն ու սուտ կերպով ցույց տվեց կայսեր շատ ընկերների, սակայն Չոփհանը՝ մի մարդ, որը կրում էր «Յեքսարուլիոս» անունը՝ պատրիկներից, հակառակվեց բռնակալի խոսքերին և ասաց կայսեր, թե պետք չէ ընկերների մասին դատել թշնամու խոսքերով: Եվ այսպես բռնակալը հոկտեմբեր ամսվա կեսերին վերջացրեց իր կյանքը: Անմիջապես նաև նրանք, որոնք գտնվում էին Բուզայում, այն բանից հետո, երբ իմացան ապստամբի կործանման մասին, կապեցին Անաստասիոսի ոտքերն ու ձեռքերը և բերեցին նրան կայսեր մոտ: Անաստասիոսը դատապարտվեց նույն պատժին, ինչին որ նրա ինքնակոչ հայրը: Բռնակալի կողմակիցներից ոմանք դեռևս պահում էին Պանիոն կոչվող քաղաքը և, հենց որ այդ մահապատիժներն ի կատար ածվեցին, նրանք որոշեցին պատերազմի էլնել կայսեր դեմ: Կայսր Միքայելը նրանց դիմեց խաղաղության խոսքերով, սակայն ոչ մի կերպ չկարողացավ համոզել վայր դնել գեները: Եվ ահա նրանց նկատմամբ աստվածային կանխանշան եղավ և ուժեղ երկրաշարժով պարիսպը ավերվեց, ինչը կայսերական զորքերին հնարավորություն տվեց մուտք գործել քաղաք: Ու նաև Դերակլեան, որն առաջ կոչվում էր Պերնիֆ և ուժեղ պատված էր բռնակալության հիվանդությանը, դիմադրած եղավ կայսերական առաջարկություններին: Արդյունքում նա ևս ծովահայաց պարսպի հատվածի ավերման միջոցով ենթարկվեց կայսերական զորքերի հարձակմանը, ազատագրվեց և առանց արյունահեղության ընդմիջող ազատվեց խռովարարական վարակից: Դեռևս այդ ժամանակ էլ կայսրը, բոլորին հնազանդեցնելով, վերադարձավ մայրաքաղաք և, կազմակերպելով հեծյալ մրցումներ, ապստամբների նկատմամբ ոչ մի տեսակի դաժանություններ չգործեց՝ միայն ստիպելով նրանց անցնել ձիարշավարանի միջով թիկունքի հետևում կապված ձեռքերով, իսկ ոմանց էլ աքսորեց: Ահա այսպես նա տոնեց իր հաղթանակը» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 2):

«Միքայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.) ժամանակներում հայտնվեց Թովմա մոլորեցնողը և տեղի ունեցավ քրիստոնյաների խառնաշփոթությունն ու կործանումը, բայց Դայոց 272 թվականին Միքայելը պայքարում է Թովմայի դեմ և բռնելով կտրում է նրա ձեռքերն ու ոտքերը և ուղարկում փայտի վրա» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

«Տաճկաց Մահմուտ թագավորը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) Թումաս անունով ազգով հույն մի ծառա ուներ, որին գերել էր դեռևս նրա հայր Ահարոնը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Դարուն ալ-Ռաշիդը – Մ.Ֆ.) և ասել, թե նա թագավորի որդի է՝ պատվով հավասար մեզ ու հավատացյալ: Եվ ահա նա նրան զորքով առաքեց Կոստանդնուպոլիս: Թումասը եկավ, վեց ամիս շարունակ պաշարեց քաղաքը և հույժ նեղեց վերջինիս: Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.) դիմեց իր տաճիկ ծառաներին և նրանց ազատություն խոստացավ, թեթև նրանք ի սրտ կռվեն տաճիկների դեմ: Այդպես էլ արեցին, Թումասը պարտվեց և քեղի հետ փախավ, սակայն հասան նրան, բռնեցին, կտրեցին ոտքերն ու ձեռքերը և բերեցին քաղաք, բայց Միքայելը խախտեց իր այն խոստումը և չազատեց ծառաներին» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ ժամանակ Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) մեջտեղ բերեց Թովմա կոչվող այն մարդուն, որը պնդում էր, թե ինքը Կոստանդիոսի արքայի որդին է, որից հետո նրան զորքով ուղարկեց Կոստանդնուպոլիս վրա: Սա իր վրանը տարածեց քաղաքի դիմաց և վեց ամիս շարունակեց նեղեց մայրաքաղաքին: Այս պայմաններում Միքայել արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.) հավաքեց արաբական ռազմագերիներին և խոստացավ, որ, եթե նրանք ինչպես պետք է մարտնչեն Թովմայի դեմ, նա նրանց հետ կուղարկի: Եվ ահա ռումները արաբների հետ միասին ելան ու պարտության մատնեցին Թովմայի բանակին: Թովման փախավ և ապաստանեց մի ամրոցում, սակայն նրան բռնեցին, ձեռքերն ու ոտքերը կտրեցին և իրեն էլ նիզակի վրա բարձրացրին: Դրանից հետո Միքայելը հարգեց իր խոստումը և ազատություն տվեց արաբ ռազմագերիներին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

²¹⁴⁷ «Իսկ երբ լրացավ Դայոց 270 թիվը, Պարտավից գաղտնի դուրս եկան արաբ ընտիր մարդիկ, ավարի ենթարկեցին Ամարաս գավառը և, մոտ 1.000 հոգի գերեվարելով, ամրացան Մեծիրանքի սահմանում մի տեղ, որ կոչվում է Շիկաբար: Այդ ժամանակ քաջ ու շքեղատեսք Մահիլ Մաբաստին Առանշահիկ իշխանը և իր քաջագոր եղբայրները իրենց զորքերով լուսաճեմին վրա տվին, նրանց բոլորին միասին դիմադրելու արին, ցիրուցան դարձրին, ինչպես առյուծի ժանիքներից, և գերիներին խլեցին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 19):

²¹⁴⁸ «Դայոց 270 թվականին Դայաստանն ասպատակեց աշխարհավեր արաբ Սևադան, որը հայտնի էր Ավառանշան անունով: Սա ավարի ենթարկեց ողջ Աղվանքը, գնաց Սյունիք և ամրացավ Ծաղատ ավանի Բերդատեղում, որը Շոկիք գավառում էր: Սյունյաց իշխան Վասակը Բաբանին բերեց Պարսկաստանից, կոտորեց նրանց և փախստական դարձրեց» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 19):

«Երբ լրացավ Դայոց 270 թվականը, անիծյալ և աշխարհավեր Մովսանը արաբական բազմաբանակ զորքով արշավեց Դայաստան և որպես սաստիկ հուր այրեց ու հրդեհեց մեր գեղեցիկ երկիրը: Նա ճանաչված էր հենց Ավարանշան անունով: Մեծ ավարով գալով Սյունիք՝ նա հաստատվում է ազատ բերդապոլսում և կամենում է Միսական գեղեցիկ նահանգը ևս ավերել: Չորքը կենտրոնացնում է այնտեղ՝ Ծոլու գավառում: Ապա Սյունիքի տեղ և իշխանաց իշխան Վասակը գնում և Անուպատականից մեծաթիվ զորքով բերում է պարսիկ Բաբանին, Մովսանին սաստիկ ջարդ է տալիս ու փախուստի մատնում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 33):

²¹⁴⁹ «Այդ տարի Բաբել խուրանյանը ուժեղ պարտության մատնեց Իսա իբն Մուհամմեդ իբն Աբի խալիֆին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այն ժամանակ պարսից ցեղից Բաբ անունով մի մարդ, դուրս գալով Բաղդադից, Իսմայելի ցեղից շատերին սրի է քաշում, շատերին՝ գերում: Նա իրեն անմահ էր համարում և Իսմայելի դեմ պատերազմելիս միանգամից կոտորում է 30.000 մարդու» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 42):

«Աշոտի օրերում Բաբ անունով մեկը ելանալով ազգից ելավ Բաբելոն աշխարհից և շատերին սուր սուտերի քաշեց, մի օր էլ 30.000 անձ կոտորեց Իսմայելի ազգից» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», Գավելված):

Այս մասին հայտնում են նաև Տաբարի, Յակուբին և իբն ալ-Ասիրը:

²¹⁵⁰ «Այդ տարի Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) Արմինիայի ու Անտպատականի կառավարիչ Նշանակեց Ալի իբն Սադակային, որը հայտնի էր Չուրեյկ անունով: Նա հրամայեց նրա պատերազմ վարել Բաբելի դեմ՝ նրա հրամանատարության տակ դնելով Ահմեդ իբն ալ-Ջուլեյդի և Բաբելը, սակայն, գերեց նրան և այդ ժամանակ Մամունը Անտպատականի կառավարիչ Նշանակեց Իբրահիմ իբն ալ-Լայս իբն ալ-Փադուլունին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁵¹ «Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.) պատերազմում է տաջկաց զորքի դեմ, նրանցից շատերին սաստկացնում է Կուռն ավանում և հաղթում է նրանց Անկյուռիայում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

«Հիջրի 210 թվականին Ռումի բռնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.) պատվիրակություն ուղարկեց խաղաղություն խնդրելու համար, սակայն Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) չընդառաջեց ու գրեց սահմանային ամրությունների կառավարիչներին, որոնք ներխուժեցին Ռումի երկիրը. մեծ կոտորած սարքեցին, ավերեցին և փայլուն հաղթանակ տարան, թեև Յակզան իբն Աբդ ալ-Ալա իբն Ահմեդ իբն Եգիզ իբն Ուսայդ ալ-Սուլամին փրկվորվեց» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

²¹⁵² «Մրանից հետո Բաղաց գավառը չենթարկվեց անօրեն Բաբանին, իսկ նա եկավ Պարսկաստանից, գրավեց ու ավերեց երկիրը և սրածեց Բաղաց գավառի կանանց ու մանուկներին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 19):

«Մրանից հետո Բաղասական գավառը չհնազանդվեց Բաբանի հրամաններին ու օրենքներին և Բաբանը Աբլ Ասադ Աղվանեցու օժանդակությամբ եկավ ու սաստիկ և անողորմ կոտորեց այդ գավառի բնակչությանը, ոչնչացրեց մինչև իսկ կանանց ու երեխաներին, որոնք, անմեղությամբ խողիտղվելու պատճառով, Զրիստոսից պապի են արժանանալու» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 33):

²¹⁵³ «Մի անգամ Աշոտը մեկնեց զորք հավաքելու, որպեսզի պայքարի սարակինոսների դեմ: Նա եկավ մի վայր և ուղարկեց զորք հավաքողներին, սակայն, երբ զորքը դեռ նրա մոտ չէր հավաքվել, անակնկալ կերպով նրա վրա հարձակվեցին սարակինոսները և փախուստի մատնեցին: Աշոտը մեկնեց և հասավ Նիգայի-խնին, որից հետո սկսեց փնտրել իր արդյականց, որպեսզի մեծացնի իր զորքը: Եվ ահա նրա մոտ ուղղվեցին նրանք, որոնց նա հրաման էր տվել, սակայն սրանք եկան նրան սպանելու մտքով, իսկ Աշոտը, մինչ սրանք իր մոտ կգային, չգիտեր նրանց վատ մտադրության մասին և ահա, երբ նրանք եկան, միայն այդ ժամանակ նա հասկացավ ամեն ինչ: Նրա մոտ զորք չկար, բացառությամբ քեղի, և նա ի վիճակի չէր դիմադրություն ցույց տալ: Դրա համար էլ Աշոտ կյուրապաղաղը պատասպարվեց եկեղեցում, սակայն սրահայտ արեցին նրան հենց խորանի վրա և այն տաքացավ նրա արյունով: Նրան խոցեցին խորանի աստիճանների վրա և նրա արյունը մինչ այժմ էլ երևում է այնտեղ» («Զարթոյիս-Ցիսկոյեբա», Սմբատ Դավթորի «Բագրատունյաց պատմություն»):

«Սպանեցին Աշոտ կյուրապետատին Գարդաբանում՝ եկեղեցու ներսում, ու նրա արյունը, որ այն ժամանակ հեղվեց, այժմ էլ տեսանելի է, կարծես նոր հեղված լինի: Դրանից հետո սարակիները նորից տիրեցին Զարթովին: Յետո եկավ ծագումով Արաբիայից Եգիպտոսի որդի հալիլը (**Արմինիայի ապագա ոստիկան հալիլը իբն Եգիպ աշ-Շեյքանին – Մ.Ֆ.**), և գրավեց Ֆայաստանը, Զարթովն ու Յերբը» («Զարթովս-Ֆիսովերա», «Զարթովի մատյանը»):

«Իր տիրույթները վերադառնալով՝ Մահդին (**հեղինակը նկատի ունի Արաբական խալիֆայության խալիֆ ալ-Մահդինին, բայց դա անսխալորեն չէ – Մ.Ֆ.**) Աշոտ արքայի դեմ ուղարկեց իր զորավար հալիլին՝ Եգիպի որդուն: Խալիլը մեծաքանակ զորքով մտավ Իբերիայի տարածք և սկսեց իրի ու սրի մատնել այն ամենը, ինչ հանդիպում էր իր ճանապարհին: Աշոտ արքան դիմադարձ ելավ Իբերիայի այս ամայացնողին, սակայն հաղթվեց և հեռացավ Արտասունցի: Յենց այս վայրում էլ արաբները շրջապատեցին նրան: Դժբախտ արքան ապաստանեց սուրբ առաքյալներ Պետրոսի ու Պողոսի եկեղեցում, սակայն թշնամիների կողմից գտնվեց այնտեղ և խալիլի հրամանով հենց խորանում էլ սպանվեց» (Դավիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 85):

²¹⁵⁴ «Երբ Տոգիսականում գտնվող նրա մարդիկ իմացան, որ իրենց տիրակալ Աշոտը սպանվել է Օրոգ-Մորոգի հետնորդների կողմից, նրանք ելան այնտեղից ու ընկան իրենց տիրակալին սպանողների հետևից: Նրանք հասան նրանց Ճորոխի հովտում և դաժանորեն կոտորեցին մինչև վերջին մարդը, իսկ մահացած Աշոտի դին էլ նրանք վերցրին և հողին հանձնեցին նրա հարազատ դամբարանում, որը գտնվում էր Արտասունցում՝ սուրբ առաքյալների եկեղեցում: Աշոտը սպանվեց Աշխարհի արարումից 6830 թվականին, Բրոնիկունի 46-ի հունվարի 29-ին» («Զարթովս-Ֆիսովերա», Սմբատ Դավթորդի «Բագրատունյաց պատմություն»):

²¹⁵⁵ «Բաղաց գավառից Բաբանը հաջորդ տարին անցավ Գեղարքունիք գավառը ու բնակիչներից մոտ 15.000 հոգու սրի բաշեց և այրեց մաթենացիների մեծ մայրաքաղաքը, բացի քրտացից ոչ մի բան չմնաց: Այս ժամանակ Ֆայոց 276 թվականն էր» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 19):

«Իսկ հաջորդ տարում Բաբանը գնաց Գեղարքունի գավառը և սրածեց բնակչությանը՝ մոտ 15.000 հոգու: Մաթենացաց շատ ծաղկուն մենաստանի, հռչակավոր այդ վանքին ողջ հարստությանը նա ավարեց, բոլոր շինություններն այրեց ու բանդեց: Կրոնավորները, սակայն, նախապես տեղեկանալով վտանգի մասին, երկու մասի բաժանվեցին, որոնց մի մասը Սողոմոն վանահոր հետ, ոչ հայրերի հայր կոչված առաջին Սողոմոնի, այլ նրա աշակերտի հետ, գնաց Շիրակ գավառը, Չրեսկ սուրբ վանքը, որտեղ ձգնությամբ փայլեց այս նույն Սողոմոնը՝ մշտական խցաբնակ ճգնավոր դառնալով» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 33):

«Դարսից ցեղից Բաբ անունով այդ մարդը հասավ մինչև Գեղարքունիք՝ սրի բաշելով մեծերին ու փոքրերին» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 42):

«Բաբ անունով մեկը եկավ մինչև Գեղարքունիք» (Մխիթար Անեցի «Հանդիսարանների աշխարհավեպ մատյան», Հավելված):

²¹⁵⁶ «Երբ ծնեղը վերջացավ և սկսվեց գարունը, նա (**Կրետեի Եվրոպայի եվրո Օմար իբն Շուաբ Աբու Խաֆսը (826-841) – Մ.Ֆ.**) 40 նավի վրա ռազմունակ մարդկանց նստեցրեց և, երբ փչեց նպաստավոր բամի, ուղիղ դեպի Կրետե նավեց՝ մնացած կղզիները բանի տեղ չդնելով: Մոտենալով Կրետեին՝ նա մտավ ու խորհրդի գցեց խարաքս կոչվող հրվանդանում: Բանի որ ոչ իրենց մտնել ու ոչ էլ ափ դուրս գալու ժամանակ որևէ դժվարություն չհանդիպեցին՝ նրանք դիմեցին ավարառության ու հալիլապետության և իրենց թալանն ու նախաձեռնությունը յուրի պես գնացին: Նա հմուտ մարդկանց սովորական ասպատակության ուղարկեց՝ թշնամիներին գերեվարելու համար, իսկ ինքը մնացած մարդկանցով ուժեղ բանի ժամանակ, երբ թալանի ուղարկված մարդիկ բավականաչափ՝ ավելի բան տաս կամ տասնհինգ ասպարեց, հեռացել էին, կրակի տվեց և կիզեց բոլոր նավերը՝ ոչ մեկը չմնայելով: Երբ համայն զինվորները տեղի ունեցած արտասովոր դեպքի վրա ապշահար եղան, նրանք արդեն վերադառնում էին, սարսափահար տեղի ունեցածի պատճառներն էին ուզում իմանալ ու նրան խիստ խուսելով դիմեցին, նա, հիշեցնելով անցյալում իրենց բաշածները, ասաց. «Դուք ինքներդ գաղութ չե՞իք ուզում՝ բարեբեր երկիր: Իմ համոզմամբ սրանից լավք չկա, ես այստեղ եկա ձեր լավության համար, որպեսզի իմ ձագանքները տարտուրակեց: Երբ նրան մարդասպան հիշեցրին իրենց կանանց ու երեխաների մասին, նա ասաց. «Թող գերվածները ձեզ կին լինեն, շատ չանցած նրանցից երեխաներ էլ կունենաք»: Նման խոսքերից հանդարտված և ասվածը ընդունելի համարելով՝ նրանք նախ մի խորը խրամ փորեցին և նրա ներսում ցանկապատ ասպրեցին, որից հետո ահա մինչև օրս էր այդ վայրը այդ խրամի անունն և Էրում՝ հանդաբս: Նրանք այնտեղ էին գիշերում՝ անխորաժեշտ պահպանակներ հաստատելով և իրենց ավարն այնտեղ էին կուտակում: Շատ չանցած կայսրն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.**) ամեն ինչի մասին տեղեկացավ և պրոտոսպաթար Ֆոտիկոսին, աստվածապալա ու երանելի Չոե կայսրուհու նախապապին, որն այն ժամանակ Անատոլիկոն բանակաթեմի գորավարն էր, նշանակեց Կրետեի գերագույն կառավարիչ: Նա եղավ տեղում՝ կատարվածին ակնատես ու ակնաշար, և, իրողությունը Միքայելին ավելի մշայլ գույներով ներկայացնելով, թշնամիներին այնտեղից վճռեց և կարող զորք պահանջեց: Կայսրը, որպես գորավար Ֆոտիկոսին օգնություն, մեծ զորքով ու պատրաստության պրոտոսպաթար Դամիանոսին ուղարկեց՝ կայսերական ախոռապատին: Նրանք, միանալով իրար, հազարաքանիների դեմ պատերազմ ձեռնարկեցին, բայց ոչ մի արդյունքի չհասան: Վերոհիշյալ Դամիանոսն ինքը հենց մարտի սկզբում վիրավորվեց ու սրի բաշվեց, իսկ դա պատճառ դարձավ, որ մնացածները, այլևս դիմադրելու և հաղթանակ տանելու մասին չէին մտածում, այլ, պարտություն կրելով, փախուստի դիմեցին: Փախուստի ժամանակ Ֆոտիկոսը մեկ թիակն նավակի մեջ հազիվ Դիպյում փրկվեց և տեղի ունեցածի մասին անձամբ կայսր տեղեկացրեց, բայց, հակառակ իր փախուստի դիմած լինելուն, այն պատճառով, որ նա վայելում էր կայսր մշտական հարգն ու պատիվը, Կրետեի գորավարության փոխարեն ստանում է Սիկիլիային: Ինչ վերաբերում է դեռևս իրադրության ու տագնապի մեջ գտնվող իսպանացիներին, ապա կղզու լեռներից մի վանական իջավ նրանց մոտ ու ասաց, թե իրենց համար կա ավելի հարմար տեղ բաղաբ կառուցելու, հաստատվելու ու տիրանալու համար: Սա նրանց հանդաբսը ցույց տվեց, այն տեղը, որտեղ այժմ կառուցված է նրանց բաղաբը: Զաղաթի կառավարիչն, ահա, այն ժամանակ դարձավ Ապոխափսը: Նրանք այդ բաղաբից, կարծես ինչ-որ միջնաբերդից դուրս գալով, ասպատակում էին համայն կղզին, ոչ պակաս չափով նաև նրա մոտակայքում գտնվող այլ կղզիներ՝ այն սակայն, որ անգամ այնտեղ բնակություն էին հաստատելու, իրենց ենթարկելով տեղացի բնակիչներին: Նրանց թեթևազեն հետևակայինները գրավեցին Կրետեի 29 բաղաբ և լոկ 1 բաղաբ մնաց անառիկ ու չտուժեց: Այն, ճիշտ էր, թեև հպատակություն հայտնեց, այդուհանդերձ նրա բնակչությունն անաղարտ պատեց իր նիստուկացը և քրիստոնեական հավատքը...: Այն ժամանակ, ահա, այդ ձևով կրետացիք քրիստոնյաների իշխանությունից անջատվեցին...: Կրետացիք այն պահից, երբ գրավեցին այդ մեծ կղզին, ամեն օր բազում փորձություններ, աղետների և գերեվարության էին ենթարկում հռոմեացիների երկրից: Նրանք կղզուն տիրապետում էին Միքայել Անորացու (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ի – Մ.Ֆ.**)՝ Թեոփիլոսի (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.**), իր թագավորության օրոք: Օգտվելով զորքերի՝ Միքայելի ընկեր Սողոմոնյայի խռովությանը ու ապստամբությանը զբաղված լինելու հանգամանքից, ասպատամբը ավելի բան երեք տարի իր ձեռքում էր պահում Թրակիան և Մակեդոնիան, Իսպանիայից բազում ռազմանավերով եկած սարակիներները գրավեցին կղզին, որն իրենց տիրապետության ու գերիշխանության տակ պահեցին 158 տարի, մինչև այն օրը, երբ կղզին գրոհով գրավվեց ռոմեական սահմանադրության Նիկեոսի Փոկասի (**սխալների դուժմաստիկոս, ապագա կայսր Նիկեոս II Փոկասի – Մ.Ֆ.**) կողմից» (Թեոփիլոսոս հոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 2, մաս 21-23, գիրք 6 «Ռոմանոս (II)» մաս 7):

«Մինչ փոթորկվում էր Թովմայի ասպատակությունը, Իսպանիայի հազարաքանիները անպատիժ կերպով թալանում էին հռոմեական տիրույթները՝ օգտագործելով 10 կեռ նավեր, թեև այլևս ասում էին, թե դրանք 20 հատ էին: Դա տեղի ունեցավ հետևյալ կերպ: Եվ այսպես, նրանք, գտնվելով մի երկրում, որը բավարար ծաղկուն ու բերքառատ չէր, հոգնեցին և ասացին իրենց ղեկավար Ապոխափսին (**Կրետեի Եվրոպայի եվրո Օմար իբն Շուաբ Աբու Խաֆսին – Մ.Ֆ.**) «Տար մեզ այստեղից մի ավելի բարեբեր երկիր և հնարավորություն տուր, որ մենք լավ ապրենք»: Լսելով նրանց՝ Ապոխափսը բազարի և լավ զինված մարդկանցից մի նավատորմ հանդերձավորեց ու տիրեց բոլոր կղզիներին, որոնց թվում էր նաև Կրետեն: Իր զորքերով ներխուժելով՝ Կրետե՝ նա շատ գերիներ ու մեծ ավար վերցրեց, ինչից հետո, ծանոթանալով տեղանքին, տուրն դարձավ: Հաջորդ անգամ նա հանդերձավորեց արդեն 40 նավ և, կրկին մոտենալով Կրետե կղզուն, խաղաղ գցեց խարաքս կոչվող վայրում: Դրանից հետո նա ամեն մի նավի վրա թողեց 20 հոգու, իսկ մնացածներին ոտքի հանեց, որպեսզի սրանք 12 օր շարունակ թալանեն կղզին: Այնուհետև, երբ սրանք մեկնեցին, նա այրեց նավերը և լիովին ոչնչացրեց դրանք: Երբ այն մեկնածները վերադարձան և տեսան, որ իրենց նավերը մոխրացած են, հանդգնեցին ասպատակել իրենց առաջնորդի դեմ, սակայն նա, արդարացնելով իր գործողությունները, ասաց. «Վերջերս, հայրենակիցներ, դուք փնթխվա՞նք մի, որ ես չեմ տրանս ձեզ լավ երկիր ու լավ կյանք չեմ տալիս: Այդ պատճառով, ահա, ես բերեցի ձեզ այստեղ, որտեղ կայան ու տեղը գետի նման հոսում են»: Նրանք պատասխանեցին. «Իսկ ինչպե՞ս մենք կին ու երեխաներ գտնենք», իսկ նա պատասխանեց. «Դուք գիտե՞ք, որ մենք շատ գերիներ ենք վերցրել: Նրանցից ձեր համար կանայք ընտրեք»: Այս խոսքերը դուր եկան նրանց և նրանք դարձան քրիստոնյաներ: Նրանք պարիսպ կառուցեցին իրար քիպ կպցրած ցցերից, որպեսզի պաշտպանեն իրենց բնակատեղը, և դրա մեջ էլ սկսեցին ապրել: Այդ օրվանից այդ վայրը սկսեց հայտնի դառնալ որպես Խարաբս: Իր հերթին մի վանական, որը հետագայում եկավ այդ կղզին, ասաց նրանց. «Եթե դուք ուզում եք տիրել ողջ կղզուն, եկեք իմ հետևից, ես ձեզ ցույց կտամ բաղաբ կառուցելու համար ամենալավ տեղը, որտեղից է դուք կկարողանաք իշխել ողջ կղզուն: Եվ ահա նա նրանց բերեց մի վայր, որը կոչվում էր Խանդաբս, և այստեղ նրանք խրամատով պատված բաղաբ կառուցեցին: Ապոխափսը սկսեց իշխել այնտեղ և նրանք դրանից հետո տիրեցին Կրետեի 29 բաղաբների: Հարկ է նշել, սակայն, որ այդ բաղաբներից միայն մեկն իրապես

չնվաճվեց, այլ նրանք նրա հետ պայմանագիր կնքվեց, ինչի մասին մինև այսօր վկայում է իր անվանումը: Այս քաղաքի բնակիչները ազատ մնացին և շարունակեցին քրիստոնեական հավատքը դավանել: Այս ամենի համար պատասխանատու էր Թովման» (Գենեսիս «Թագավորություններ», գիրք 2):

«Նույն այդ տարում Հուստինիանոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Հուստինիանոս II-ը – Մ.Ֆ.**) կրկին տեղ դարձավ իշխանության և, բանի որ թեթևամիտ ու անկույտ էր կառավարում, հազարացիները լիովին տիրեցին և Աֆրիկային: Այդ ժամանակ Մուսլիմայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուսլիմայ – Մ.Ֆ.**) թուրք փոքրաթիվ զորքով անցավ Իսպանիա և, իրեն միացնելով սեփական տոհմի բոլոր մարդկանց, տիրեց երկրին: Հենց այդ պատճառով էլ հազարացիները, որոնք ներկայումս բնակեցնում են Իսպանիան, կոչվում են «մուսլիմացիներ»: Նրանց հետևորդներն են հանդիսանում նաև այն հազարացիները, որոնք բնակվում են Կրետեում, բանի որ Միքայել Թիլիը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.**), որը զավթել էր իշխանությունը հռոմեացիների վրա, զբաղված էր արդեն երեք տարի շարունակվող Թովմայի ապստամբությամբ ու տարված էր սեփական գործերով: Ու դրա համար էլ, ժամանակը հարմար համարելով, նրանք մի մեծ նավատորմ հանդերձավորեցին և ամսյացրին բոլոր Կիկլադյան կղզիները: Ժամանելով Կրետե և գտնելով այն հարուստ ու անպաշտպան վիճակում՝ բանգի ոչ-ոք ձեռք գեղքին չմեկնեց և չդիմադրեց, նրանք զավթեցին այն և տիրում են նրան մինչև մեր օրերը» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 22):

«Երբ Ադրապլահ իբն Թահիր իբն Հուսեյնը մտավ Եգիպտոս, նա մարդ ուղարկեց այնտեղ գտնվող իսլամացիների մոտ, որոնք միացել էին իրեն՝ պատերազմ հայտարարելով այն դեպքի համար, եթե նրանք հրաժարվեն հնազանդվել: Ինձ հայտնել են, սակայն, որ նրանք համաձայնեցին հնազանդվել նրան և ներում խնդրեցին այն պայմանով, որ կեռանան Ալեքսանդրիայից որևէ մի հունական երկիր, որը չի պատկանում իսլամի երկրին: Եվ ահա նա նրանց աման տվեց այդ պայմանով ու նրանք հեռացան Ալեքսանդրիայից և կանգ առաջնային կղզիներից մեկում, որը կոչվում էր Կրետե, ու հաստատվեցին այնտեղ և մնացին: Նրանց հետևորդները այնտեղ են մինչև հիմա» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Հետո Մամունի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունի – Մ.Ֆ.**) խալիֆության ժամանակ Կրետեի վրա հարձակվեց Աբու խաֆա Օմար իբն Իսա Անդալուզացին, որը հայտնի է «Կրետացի» մականվամբ (**Կրետեի էվրոպական էվրի Օմար իբն Շուաբ Աբու խաֆա – Մ.Ֆ.**): Նա գրավեց Կրետեի ամրոցներից մեկը, որտեղ և հաստատվեց: Դրանից հետո նա չէր դադարում գրավել մի ամրոցը մյուսի հետևից, մինչև որ կղզում ոչ մի հույն չմնաց, և նա ավերեց նրանց ամրոցները» (Բալազորի «Երկրների և լեռների անվանումների գիրք»):

²¹⁵⁷ «Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.**) Կրետեն նվաճողների ու ասպատակողների դեմ վերստին զորք ուղարկեց: Չորավարի անունը Կրատերոս էր, որ այն ժամանակ Կիբյուրեոսների բանակաթեմի զորավարն էր: Նա, իրեն ենթակա, ինչպես և բոլոր մյուս բանակաթեմից 70 դիերա առնելով, գեղե ճոճելով քաջաբար հարձակման անցավ, բայց, բանի որ հազարացիները միտք չունեին տեղի տալ, վճռել էին մարտնչել և իրենց ուժն ու արիության ցույց տալ, սրանք մյուս հազարացիների համեմատության պակշի ներհուն են, երկու կողմերը, երբ դեռ արեգակի ճառագայթները նոր էին տարածվում երկրի վրա, քաջաբար բախվում են միմյանց և ճակատամարտ տալիս: Մինչև կեսօր և ոչ մի կողմը տեղի չտվեց, այլ, արհաբար մարտնչելով, իրենց ուժն ու կարողությունը ցուցաբերեցին: Երբ արևամուտին կրետացիք հոգևած դիմեցին փախուստի, հռոմեացիները նրանցից շատերին կոտորեցին, ավելի մեծ թվով հազարացիների էլ, որոնք գեղեքը զգած փախչում էին, կրկակոխ հետապնդելով գերի վերցրին: Եթե նրանք ջանք գործադրեին, բաղաբը նույն օրն իսկ կգրավեին, բայց վրա հասած գիշերը էապես փոխեց իրադրությունը և հանգիստ պահանջող զինվորները ոչ թե փրկություն, այլ ջարդ ստացան: Հռոմեացիների թվում էր, թե արդեն հաղթանակ են տարել և նրանք վստահ էին, որ հաջորդ օրը թվական առումով նոսրացած թշնամիներին շուտով գերի կվերցնեն, ահա այդ պատճառով էլ նրանք իրենց տվեցին չափ ու սահման չունեցող կերուխումի՝ կարծես գտնվելիս լինեին սեփական, այլ ոչ թշնամական երկրում, ու ամենևին չհոգացին ոչ պատերազմական օրենքով նախատեսված հերթապահության, ոչ էլ անվտանգությունն ապահովող ուղիղ միջոցների մասին, այլ՝ միայն քնի: Նրանք ամեն ինչ հեշտությանը տակնուվրա անող ու կործանող անհոգության ու անփութության ցույց տալ են: Եվ այսպիսով, մոտավորապես կեսգիշերին անել վիճակում գտնվող և այդ պատճառով իսկ անբուն մնացած կրետացիք, իրենց դիտակալների միջոցով իմանալով հռոմեացիների ճամբարի բնույթ ու գիտնալ տարված լինելու մասին, անմիջապես հարձակման անցան և բոլորին սրի բաշեցին, ինչպես ասում են, բոթ տեղ հասցնող մի սուրհանդակ անգամ չփրկվեց և այնտեղից չվերադարձավ, այլ՝ միայն զորավարը, որ փորձում էր փրկվել առևտրական մի նավ նստելով: Հազարացիների առաջնորդը, երբ ամենուրեք որոնելով նրան չգտավ և իմացավ, որ նա փախուստի է դիմել, հրամանատարների կարգադրեց բեռնատար նավերով նրան որոնել: Նրան բռնեցին Կո կղզում և, կախաղան հանելով, սպանեցին: Ահա այդ ճակատամարտի և պատերազմի ժամանակ տեղի ունեցածը, որ հռոմեացիների գլխին սոսկալի աղետներ բերեց: Խոսքը ոչ միայն հիշյալ պատերազմում կրած պարտությանն է վերաբերում, այլ այն ժամանակվանից Կրետեում տիրած ու հաստատված բազմազուլիս հիդրային, որին, թեև տարբեր տեղերում շարունակ գլխատում են, բայց դարձյալ բուսնում է մի այլ տեղում» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակվող «Ժամանակագրություն», գիրք 2, մաս 25):

«Եվ այսպես, կղզին ընկավ հազարացիների իշխանության տակ և դա այդպես էլ կմնար, եթե կայսր Միքայել Ամորիացին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.**) ջանքեր չթափեր, որպեսզի ազատագրեր այդ կղզին: Մշտապես հոգալով այդ մասին՝ նա Կիբրեոսների ստրատեգոս Կրատերոսին լիազորեց իր իսկ ղեկավարությամբ նավեր պատրաստել և արշավել Կրետեի վրա, որտեղ էլ բոլոր ջանքերը գործարդել, որպեսզի ոչնչացնի այնտեղ հաստատված սարակինոսներին: Կրատերոսը, Կրետե հասնելով 70 նավերով, սարակինոսների դեմ մարտի մեջ մտավ, որը տևեց լուսաբացից մինչև մայրամուտ: Նրա հաղթանակն այն աստիճան շագուցիչ էր, որ նա նախատեսել էր ոչնչացնել բոլոր սարակինոսներին: Նրա հիմար հրամանատարները, սակայն, խանգարեցին նրան կյանքի կոչել այդ միտքը, տալով հետևյալ վատ խորհուրդը, թե. «Մենք նրանց ինչպես հարկն է ծեծել ենք և այսուհետ նրանք այլևս չեն համարձակվի մեզ մարտահրավեր նետել: Այժմ արդեն մուգ է, լավ կլինի, ինչպես ասում է պոետը, գիշել գիշերային ժամին: Իրոք, մերոնք շատ հոգևած ենք, եկեք տեղավորվենք վրաններում, իսկ առավոտյան՝ լույսը բացվելուն պես, մենք կկարողանանք վերադառնալ, որպեսզի հաշիվ տեսնենք նրանց հետ»: Այս խոսքերն ասելով՝ նրանք հեռացան իրենց վրանները: Նրանք, սակայն, ոչ մի միջոց չձեռնարկեցին, որպեսզի ապահովեն իրենց անվտանգությունը, նրանք շատ անզգույշ եղան և, լինելով անչափ հոգևած, անմիջապես էլ խորը քնի անցան: Նրանք մահացու բնույթ ընկած մնացին այնքան ժամանակ, մինչև թշնամին գիշերով հարձակվեց նրանց վրա և պողպատե բնույթ բռնեց: Չոհվեցին նաև այնտեղ առկա բոլոր ստրուարթոսներն ու այլ հրամանատարներն ու միայն ստրատեգոսն էր, որ, տեղավորվելով մի առևտրական նավի մեջ, կարողացավ հեռանալ: Երբ հազարացիների առաջնորդը իմացավ այս փախուստի մասին, նա իր մի բանի մարդկանց երկու նավերով ոտքի հանեց և նրան ստրատեգոսին հասան Զեոս կղզու մոտ, ինչպիսի փորձանք, բանգի հենց այնտեղ էլ նրանք նրան խաչեցին: Այդ օրվանից մինչև այսօր Կրետեն պատկանում է հազարացիներին և նրանք այնտեղից հարձակումներ են գործում հռոմեական տիրույթների վրա» (Գենեսիս «Թագավորություններ», գիրք 2):

²¹⁵⁸ «Հիջրի 201 թվականին Կոստանդնուպոլսի արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.**) Սիցիլիայի կառավարիչ Նշանակեց Կոնստանդին Դատրիկին՝ «Սուդաս» մականվանալ: Նա նավատորմ կազմեց և ուղարկեց նրան Աֆրիկայի ափեր, իսկ նավատորմի հրամանատարությունն էլ հանձնեց Եվփիֆոս հույնին, որը պատրիկներից ամենաբաջն էր: Նա ծովափին առևտրականներ բռնեց ու մնաց այնտեղ որոշ ժամանակ: Այդ ժամանակ եկավ կոստանդնուպոլսյան կայսեր հրամանը Եվփիֆոսին պաշտոնազրկելու և նրան մի արարքի համար պատժելու վերաբերյալ: Եվփիֆոսը մեկնեց Սիրակուզա, տիրեց նրան և հրաժարվեց ենթարկվել Կոնստանդինին: Ելավ Կոնստանդինը նրա դեմ, նրանք հանդիպեցին ու մարտնչեցին և Կոնստանդինը փախավ ու սպանվեց, իսկ Եվփիֆոսը արքա հռչակվեց» (ան-Նուվելին «Ուսման կատարելություն»):

«Հուլյների արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.**), որը Կոստանդնուպոլսում էր, կղզում հրամանատար Նշանակեց Կոնստանդին անունով մի պատրիկի ու դա եղավ Հիջրի 211 թվականին: Երբ սա եկավ այնտեղ, նավատորմի հրամանատար Նշանակեց Ֆիսին անունով մեկին, որը մի գործակալն և քաջ մարդ էր: Նա հարձակվեց Աֆրիկայի վրա և նրա ափերին առևտրականներ բռնեց, թալանեց նրանց ու այս կերպ շարունակվեց որոշ ժամանակ: Դրանից հետո հուլյների արքան գրեց Կոստանդինին՝ հրամայելով նրան բռնել նավատորմի հրամանատար Ֆիսին և պատժել նրան: Այդ մասին լուրը հասավ Ֆիսին և նա տեղեկացրեց իր ընկերներին, որոնք նրա կողմն անցան և օգնեցին դիմադրությանը: Եվ ահա նա իր նավերով ուղղվեց դեպի Սիցիլիա և տիրեց Սիրակուզա քաղաքին: Նրա դեմ ելավ Կոնստանդինը, նրանք հանդիպեցին և մարտնչեցին: Կոնստանդինը փախավ Կատանիա քաղաք: Ֆիսին նրա դեմ զորք ուղարկեց և Կոնստանդինը խույս տվեց նրանից, սակայն ի վերջո բռնվեց և սպանվեց, իսկ Ֆիսին հռչակվեց արքա» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁵⁹ «Նրանց թվում, որոնք անցել էին նրա կողմը, կար մի բարբարոս ալ-Արմենի, որի անունը Բադատոս էր: Նա նրան առաջ բաշեց ու դարձրեց կղզու մի մասի կառավարիչ, սակայն նա դեմ ելավ Եվփիֆոսին, ելավ նրա դեմ ու մարտնչեց հետը: Եվփիֆոսը փախավ, իսկ նրա կողմակիցներից 1,000 հոգի սպանվեցին: Բադատոսը մտավ Սիրակուզա» (ան-Նուվելին «Ուսման կատարելություն»):

«Եվ ահա նա կղզու մի մասի վրա իշխանությունը հանձնեց Բադատոս անունով մեկին, սակայն սա դիմադրեց Ֆիսին և խռովություն բարձրացրեց: Բադատոսը միավորվեց իր խորթ եղբայր Միքայելի հետ, որը Պալերմոյի հրամանատարն էր: Նրանք մեծ զորք հավաքեցին և մարտնչեցին Ֆիսիի դեմ, նրան փախուստի մատնեց և տիրեց Սիրակուզա քաղաքին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2160 «Նույն այդ ժամանակներում Սիկիլիայում տուրմարիսի պաշտոն վարող ուն էվփեմիոս կաթոգին սիրահարվել էր վաղուց միանձնուհու պեմ հագած և վանքում ճգնող մի կույսի և ամեն զնով ջանում էր կյանքի կոչել իր սիրային զգացումները՝ նրան կնության առնել: Ըստի որ իր կատարելիք արարքի թարմ նախադեպը արդեն կար, որի իրականացմանը ոչինչ խանգարող կամ արգելող չկար, ես նկատի ունեմ Միքայելին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ին – Մ.Ֆ.**), ինչպես սակեց, նա ևս հանդգնեց նման բանի, նա վանքից առևանգում է կույսին և, նրա կամքին հակառակ, տիրանում: Կույսի եղբայրները դիմում են Միքայելին և նրան պատմում պատահարի մասին: Կայսրը Սիկիլիայի գորավարին կարգադրում է քննել հարցը, և եթե պարզի, որ բողոքը հիմնավոր է, ըստ օրենքի նման արարքի հանդգնած Եվփեմիոսի քիթը կտրի: Եվփեմիոսը, տեղեկանալով այդ մասին, օրենքի՝ իր անձի նկատմամբ կատարվելու հնարավորության և կայսեր սպառնալիքի մասին, իր ստորադրյալների ու պաշտոնակից մի բանի տուրմարիսների հետ չարամիտ համաձայնության գալով, իր հարցով տեղ հասած գորավարի ժամանումից անմիջապես հետո փախուստի է դիմում Աֆրիկայի ամերմունսիի (**Աղաթյանների եպիսկոպոս Եփր Կրու Մուհամմեդ 2-րդ շեյխադադի (817-838) – Մ.Ֆ.**) մոտ: Նա խոստանում է նրան հպատակեցնել Սիկիլիան և վճարել բազում հարկեր, միայն թե նա իրեն կայսր հռչակի ու օգնական զորք տա: Ամերմունսին նրան հռոմեացիների կայսր է հռչակում և տալիս բազում զորք, որով տիրանում է Սիկիլիային: Հենց նրա ձեռքից է նա այն ստանում, սակայն Սիկիլիայի կորուստը ունեցավ այլ հետևանքներ ևս: Այդ մասին հաստատ տեղեկացնում է մեր ձեռքն ընկած ուղղագրության մասին Թեոդոտոսի գրվածքը: Ով ծանոթանա նրան, հանգամանորեն կտեղեկանա» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 2, մաս 27):

«Այդ ժամանակ Միքայել կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ը – Մ.Ֆ.**), որ զորք էր ուղարկել Սիցիլիա, ռազմական օգնություն խնդրեց վենետիկցիներից, որոնց դուքս Դուստինիանոսը (**Վենետիկի հանրապետության դոժ Զուստինիանի Պարտեչիացին (827-829) – Մ.Ֆ.**) հրամայեց ռազմականորեն ուղարկել, թեև ոչ այս ու ոչ էլ մյուս զորքը ի վիճակի չէրավ հաղթանակի հասնել» (Դովիան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 38):

«Դա սկսվեց աշխարհի արարումից հաջված, որը իրենց գրեթե ամբողջությամբ վարում են հույները, 6335 թվականին: Այդ տարի հուլիս ամսի կեսին մահմեդականները եկան Սիցիլիա» («Եմբրիջյան ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ սարակինները հարձակվեցին Սիցիլիայի վրա» (2-րդ դար ժամբլացի «Տարեգրություն»):

«2-րդ դար-Ալլահ իբն Իբրահիմ իբն Աղաթը (**Աղաթյանների եպիսկոպոս Եփր Կրու Մուհամմեդ 2-րդ շեյխադադի – Մ.Ֆ.**) Աֆրիկայի կադի Ասադին 3-րդի 203 թվականին Նշանակեց այդ պաշտոնին և սա, ըստ Ղուրանի ու սուննայի, դատաստան էր անում, մինչև որ արշավանքի չելավ Սիցիլիա: Նա այնտեղ մարտնչեց հույների դեմ և նրանց մի մեծ ճակատամարտ տվեց: Նա այնտեղ հիմնադրեց արարքներ և հայտնի գործեր արեց...: Արու-Արաբն ասում է, որ Սիցիլիայի վրա հարձակումը եղավ 3-րդի 212 թվականի Ռաբիա Ա ամսին և Ասադի հետ մոտ 10.000 հոգանոց հեծելազոր կար: Սուլեյման իբն Սալիմն ասել է, թե, երբ Ասադը ժամանեց Սիցիլիա, նրա դեմ մեծ զորքի զլուխ անցած, որում, ասում էին, 150.000 հոգի մարդ կար, եղավ Սիցիլիայի արքա Բալատոսը: Ասել է իբն Աբի Փաղը. «Ես տեսա Ասադ իբն ալ-Ֆուրատին: Նրա ձեռքում էր դրոշակը և նա իբն իրեն ցածր խոսում էր: Հույները հարձակվեցին նրա վրա և մեզ վախ պատեց: Այդ ժամանակ Ասադը սկսեց սուրայի յախնը կարդալ: Երբ նա ավարտեց այդ անել, ասաց մարդկանց. «Մրանք առափնյա բարբարոսներն են և մեր ստրուկները, մի վախեցե՛ք նրանցից»: Դրանից հետո նա դրոշակը ձեռքին հարձակման անցավ: Մարդիկ նրա հետ էին և Ասադը փախուստի մատնեց Բալատոսին ու նրա զորքին: Երբ Ասադը հեռացավ մարտից, երկուսն էլ մատնով, ես տեսա արյունը, որը հոսում էր դրոշի կողով ու նրա ձեռքի վրայով ու հասնում թևատակներին, իսկ Ասադի խոսքերը, թե. «Մրանք առաձնյա բարբարոսներն են», նկատի ունի նրանց, որովք փախել էին աֆրիկյան ափից, երբ այն գրավվել էր»: 2-րդ դար-Ալլահ իբն Իբրահիմ իբն Աղաթը Ասադ իբն ալ-Ֆուրատի կողմից Սիցիլիայի գրավման մասին գրեց Մամունին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուն – Մ.Ֆ.**): Պատմում են, որ Ասադն ասել է քրիստոնյաների դեսպան Եվփեմիոսին, թե. «Կարիք չկա, որ դուք օգնեք մեզ, այլ ավելի լավ է ձեր գլուխներին մի որևէ Նշան կացրեք, ըստ որի հնարավոր կլինի ճանաչել ձեզ, որպեսզի մեզնից որևէ մեկը, չենթադրելով, որ դուք մեր կողմակիցներն եք, ձեզ վրա չհասցնի»: Եվ նրանք իրենց գլուխներին խոտի խուրձ կացրին ու դա դարձավ նրանց տարբերակիչը: Սուլեյման իբն Սալիմն ասել է. «Ասադի ու իբն Կադիի միջև անհամաձայնություն առաջացավ, բանի որ, երբ Ասադը մարդկանց հետ եկավ Սիցիլիա, նրա մարդիկ հյուժել էին բաղնիք այն աստիճան, որ ձիու միս էին ուտում: Մարդիկ գնացին իբն Կադիի մոտ, իսկ նա էլ գնաց Ասադի մոտ և ասաց. «Վերադարձրո՛ւ մեզ Աֆրիկա: 3-րդի վրա, մեկ մահմեդականին կյանքը մեզ համար ավելի թանկ արժե, քան բոլոր անհավատները միասին վերցրած»: Ասադը ասաց նրան. «Ես այնպիսի չեմ, որպեսզի ընդհանրապես մահմեդականների համար մեծապես օգտակար այս հարձակումը»: Մարդիկ չհամաձայնեցին դրա հետ և Ասադը ուզեց նավերն այրել: Այդ ժամանակ իբն Կադիի շուրթերից թռավ, թե. «Օսման իբն Աֆանը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Օսման – Մ.Ֆ.**) ավելի քիչ բանի համար սպանվեց»: Ասադը նրան մտրակով դիմավորեց ու հարվածեց, սակայն չհանեց շորերը և քիչ հարվածներ հասցրեց մտրակով՝ երբեք կամ չորս անգամ: Ասադի վճռական գործողություններն ու հաղթանակները շարունակվում էին: Նա հույներին թե՛ մարտ տվեց, սպանեց, փախուստի մատնեց ու ոչնչացրեց: Մահմեդականները բնակեցրին կղզին և ամուր հաստատվեցին այնտեղ» (Ռիյադ ան-Նուֆուս «Հոգիների այգի»):

«3-րդի 212 թվականին 2-րդ դար-Ալլահը (**Աղաթյանների եպիսկոպոս Եփր Կրու Մուհամմեդ 2-րդ շեյխադադի – Մ.Ֆ.**) ծովի վրա զորք կազմեց և այն ուղղեց դեպի Սիցիլիա բարաբները: Այդ նավատորմի հրամանատար նա Նշանակեց Ասադ իբն ալ-Ֆուրատին, որը Կայսրական դատավորն էր, Մալիքի աշակերտը և «Ասադի»-ի հեղինակը, որը մի իրավաբանական աշխատանք էր Մալիքի ուսման վերաբերյալ: Երբ նրանք ժամանեցին կղզի, տիրեցին նրա մեծ մասին: 2-րդի ուղարկման պատճառն այն էր, որ... Ֆիմին իր կողմակիցների հետ միասին իր նավերով մեկնել էր Աֆրիկա և դեսպանորդներ ուղարկել 2-րդ դար-Ալլահի մոտ՝ խնդրելով նրան օգնել իրեն և խոստանալով գերիշխանության հասցնել Սիցիլիա կղզու նկատմամբ: Նա նրա հետ 3-րդի 212 թվականի Ռաբիա Ա ամսին զորք ուղարկեց: Նրանք ժամանեցին Սիցիլիական Մաճարա քաղաքը և եկան Բաղատոսի դեմ, որն առաջ մարտնչել էր Ֆիմին դեմ: Հույնական ու արաբական զորքերն իրար եկան և այդ ժամանակ մահմեդականները հրամայեցին Ֆիմին ու նրա կողմակիցներին հեռանալ իրենցից: Թե՛ մարտ տեղի ունեցավ, որի արդյունքում հույները փախուստի դիմեցին և մահմեդականները տիրեցին նրանց հարստություններին ու ձեռքին: Բաղատոսը փախավ Կալաբրիա և այնտեղ էլ սպանվեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«3-րդի 212 թվականին 2-րդ դար-Ալլահը (**Աղաթյանների եպիսկոպոս Եփր Կրու Մուհամմեդ 2-րդ շեյխադադի – Մ.Ֆ.**) արշավախումբ ուղարկեց Սիցիլիա: Նրա մոտ հավաքվեցին 70 նավեր, որոնց վրա 700 ձիեր բարձեցին: Կադի Ասադ իբն Ֆուրատը արշավանքի ելնելու համար իր անձը առաջարկեց 2-րդ դար-Ալլահին ու վերջինս Նշանակեց նրան զորքի հրամանատար: Նա կադիի ու գորավարի պաշտոնները միացրեց իրար: Նրա հետ եկան արաբներից հայտնի աֆրիկացիները՝ կանտավոր զորքից, բերբերներից և անդալուզցիներից՝ ամուր համոզմունքի տեր և գիտակ մարդիկ: Նրանք մեկնեցին իսկայական ու լավ զինված խմբով: Այդ տարվա Ռաբիա Ա ամսին նրանք հարձակվեցին հույների ամրոցների ու քաղաքների վրա: Նրանք շատ գերիներ ձեռք բերեցին, շատ անասուններ և ձիեր: Եվ մահմեդականներին մեծ ավար բաժին հասավ» (Իբն Ադարի «Մադրիքի պատմություն»):

«Եվփեմիոսը իր կողմակիցների հետ ծովով շարժվեց դեպի Աֆրիկա 2-րդ դար-Ալլահ իբն Իբրահիմ իբն ալ-Աղաթի (**Աղաթյանների եպիսկոպոս Եփր Կրու Մուհամմեդ 2-րդ շեյխադադի – Մ.Ֆ.**) մոտ՝ օգնության խնդրանքով: 2-րդ դար-Ալլահը հավաքեց Կայսրական բնակիչներին ու օրենսդիրներին, որպեսզի հետևեց խորհրդակցի Սիցիլիա նավատորմ ուղարկելու վերաբերյալ...: Ին հրապարակվեց նրա հրամանը Եվփեմիոսին մեկնել Սուսա նավահանգիստ ու մնալ այնտեղ այնքան ժամանակ, մինչև որ նրա մոտ չի ժամանի նավատորմը: Դրանից հետո նա հավաքեց նավատորմն ու ռազմիկներին և նրանց հրամանատար Նշանակեց կադի Ասադ իբն ալ-Ֆուրատին: Նավատորմը ելավ Սուսա քաղաքից 3-րդի 212 թ-ի Ռաբիա Ա ամսվա կեսին և նրանում մոտ 100 նավ կար՝ չհաջված Եվփեմիոսի նավերը: Դա Մամունի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուն – Մ.Ֆ.**) խալիֆության ժամանակ էր: Ասադը ժամանեց Մազարա երեքշաբթի օրը և հրաման տվեց ձիերի վերաբերյալ: Դրանք իջեցվեցին նավերից: Դրադվեց, որ 700 ձի և 10.000 հետևակայիններ կան: Նա մնաց այնտեղ 3 օր: Այդ ընթացքում նրա դեմ մի ջոկատ այն ջոկատից, որն ընկնում էր նրան, սակայն պարզվեց, որ դա Եվփեմիոսի կողմակիցների ջոկատն է ու նա բաց թողեց նրան: Դրանից հետո նա ռազմական կարգով ելավ Մազարայից և ուղղություն բռնեց դեպի Բաղատոսը, որը գտնվում էր իր անունը կրող հաղթավարում: Կադին շարեց իր ռազմիկներին մարտի համար ու առանձնացրեց Եվփեմիոսին նրա կողմակիցների հետ՝ չդիմելով նրանց օգնության համար: Նրանք հանդիպեցին ու մարտնչեցին: Արդյունքում Բաղատոսը իր կողմակիցների հետ դիմեց փախուստի և նրանցից շատ ամուր սպանվեց: Մահմեդականները տիրեցին այն բունեց այն, սակայն ունեին: Բաղատոսը հասավ Կաստորոջովանիին, սակայն հետո վախճ հաղթեց նրան և նա այնտեղից հեռացավ Կալաբրիայի երկիր, որտեղ էլ սպանվեց» (ան-Նուվելի «Ուսման կատարելություն»):

2161 «Ամենք այստեղ, որ Եվփեմիոսը շուտով, որպես իր ապստամբության և սեփական անօրինության վրած, գլխատման է ենթարկվում: Կայսերական հանդերձներ հագած՝ նա գնաց նաև իրականում և, իր զինվորների գորաշարքից ու թիկնապահներից հեռացած, այնտեղից մեկ նետոնկեց հեռավորության վրա սկսեց Սիրակուսայի բնակչության հետ խոսել վեհապետի ու կայսեր պատշաճ տոնով: Քաղաքից երկու եղբայրներ տեսան նրա մոտենալը և, պայմանավորվելով, հանդարտ մերժեցան նրան՝ իբրև թե կայսեր վայելող պատիվ հատուցելու: Եվփեմիոսը ուղարկությանը ընդունում և նրանց կողմից իր կայսր հռչակվելը, ունկնդրում է նրանց, ապա մոտ է կանչում, որ սիրալիկ համբուրի: Այն պահին, երբ

նա գլուխը խոնարհեց ու շրթները հպեց եղբայրներից մեկի շրթներին, մյուս եղբայրը նրան մազերից պինդ բռնեց, իսկ առաջինն էլ գլուխը կտրեց: Ահա եվփեմիոսը այս կերպ ավանդեց հոգին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 2, մաս 27):

«Մահմեդականները կղզու մեծ թվով ամրությունների տիրեցին և մոտեցան Ղալաթ ալ-Փուրատի, որում շատ ժողովուրդ էր հավաքված: Հույները խաբեցին կադի Ասադ իբն ալ-Ֆուրատին, որը մահմեդականների հրամանատարն էր, և ենթարկվեցին նրան: Երբ Ֆիմին տեսավ, որ նրանք անցնում են նրա կողմը, նա կապ հաստատեց նրանց հետ և կոչ արեց պինդ մնալ ու պաշտպանել երկիրը: Եվ ահա նրանք Ասադին գլխահարկ վճարեցին և խնդրեցին չմոտենալ իրենց: Նա համաձայնեց նրանց հետ այդ բանում ու մի բանի օր անց հեռացավ նրանցից: Այլ սիցիլիացիներ նրան հասցնում էին այն ամենը, ինչի կարիք ու նրանք ունեին և նրանք սկսեցին դիմադրել նրան: Ասադը նրանց հետ մարտի մեջ մտավ և ջոկատներ ուղարկեց տարբեր կողմեր, որոնք հարուստ ավար ձեռք գցեցին: Նրանք Սիրակուզայի մոտ շատ բարանձավներ գրավեցին և ցամաքից ու ծովից պաշարեցին բուն քաղաքը: Նրանց օժանդակ ուժեր միացան Աֆրիկայից: Եվ ահա մեծ զորքի գլուխն անցած նրանց դեմ ելավ Պալերմոի հրամանատարը: Մահմեդականները իրենց խանդավառ պատեցին և շատ փոսեր փորեցին: Հույները հարձակվեցին նրանց վրա, սակայն նրանցից շատերն ընկան այդ փոսերը և սպանվեցին: Մահմեդականները շարունակում էին ճնշում գործադրել Սիրակուզայի վրա: Այդ ընթացքում մեծ զորքով Կոստանդնուպոլսից նավատորմ եկավ: Միաժամանակ Հիջրի 213 թվականին մահմեդականներին ուժեղ համաճարակ պատուհասեց, որի արդյունքում շատերը մահացան, որոնց թվում նաև նրանց հրամանատար Ասադ իբն ալ-Ֆուրատը: Նրանից հետո մահմեդականների գործերը սկսեց կասեցնել Մուհամմեդ իբն Աբու-Ջավարին: Երբ մահմեդականները տեսան համաճարակի ուժն ու հույների ժամանումը, նրանք նստեցին իրենց նավերը, որպեսզի ծախվա ելնեն, սակայն հույները իրենց նավերով կանգնեցին նավահանգստի մոտևորի մոտ և խանգարեցին նրանց ելնել: Երբ մահմեդականները տեսան այդ, նրանք այրեցին իրենց նավերը, վերադարձան և ուղղվեցին դեպի Միսեն, որը պաշարեցին 3 օր և տիրեցին նրա ամրոցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Դրանից հետո կադի Ասադը ուղղվեց դեպի եկեղեցի, որը ծովի ափին էր և կրում էր Եվփիմիոսի անունը, իսկ որպես Մազարայի հրամանատար նա թողեց Աբու-Ջաբի ալ-Կիլասին: Այնուհետև նա մեկնեց դեպի ալ-Մալիկի եկեղեցին: Նրան հանդիպեց սիրակուզյան պատրիկների մի խումբ և խորամանկությամբ ու նենգությամբ նրանից աման խնդրեց: Կղզու բնակիչները հավաքվեցին Ղալաթ ալ-Ղուրատում և այնտեղ կուտակեցին կղզու ողջ հարստությունը: Սիրակուզայի բնակիչները հնազանդություն հայտնեցին ու հանձնվեցին նրա ձեռքը, սակայն, երբ Եվփիմիոսը տեսավ այդ, նա կապվածությամբ զգաց անհավատների նկատմամբ և հայտնեց նրանց, որ պինդ լինել, բոլոր միջոցները կիրառեն մարտի համար և պատրաստվեն: Ասադը իր տեղում մնաց մի բանի օր և նրա համար ի վերջո պարզ դարձավ, որը նրանք խաբել են իրեն՝ ամրացրել են ամրոցները ու այնտեղ հավաքել ողջ ոսկին, արծաթը և պարենամթերքը, որը կար բաղաբի մատուցներում ու եկեղեցիներում: Նա առաջ շարժվեց և, ռազմական գործողություններ սկսելով նրանց դեմ, ջոկատներ ուղարկեց բոլոր կողմեր: Նա ավար գավթեց, մեծաթիվ գերիներ ձեռք գցեց ու մարդիկ եկան նրա մոտ՝ գերիներով և ավարով: Նրա մոտ եկան նավատորմներ Աֆրիկայից ու Իսպանիայից և կադիին ուժեղացրեց Սիրակուզա քաղաքի պաշարում: Նրանք կրկին աման խնդրեցին: Նա ցանկանում էր այն տալ, սակայն մահմեդականները հրաժարվեցին և վերսկսեցին մարտը: Այդ ընթացքում կադին հիվանդացավ և Հիջրի 213 թ-ի Շաբան ամսին մահացավ: Երբ կադի Ասադ իբն ալ-Ֆուրատը մահացավ, մահմեդականներն իրենց առաջնորդ ընտրեցին Մուհամմեդ իբն Աբու-Ջավարին ու նա շարունակեց ճնշել Սիրակուզայի բնակիչներին: Կոստանդնուպոլսից մեծաքանակ նավատորմ ու զորք եկավ և մահմեդականները որոշեցին Աֆրիկա վերադառնալ: Նրանք հեռացան Սիրակուզայից, վերանորոգեցին նավերն ու նստեցին դրանց մեջ, սակայն հունական նավերը հայտնվեցին մեծ նավահանգստում և խանգարեցին ելնել նրանց: Արդյունքում մահմեդականներն այրեցին իրենց նավերն ու ուղղվեցին դեպի Միսեն՝ Եվփիմիոսի հետ միասին: Նրանք տիրեցին այդ ամրոցին և հաստատվեցին այնտեղ: Նրանք տիրեցին նաև Ջարջինետիին ու մահմեդականների ջոկատ տեղակայեցին նաև այստեղ» (ան-Նուվեյնի «Ուսման կատարելություն»):

«Նա (Սիցիլիայում Աղաթյանների բանակի հրամանատար Ասադը – Մ.Գ.) այնտեղ շատ վայրեր գրավեց և մահացավ, թող ողորմա նրան Աստված, վերքերից, որոնք նա ստացել էր՝ պաշարելով Սիրակուզան Հիջրի 213 թվականի Ռաբիա Բ ամսին: Նա այնտեղ էլ թաղվեց» (Ռիյադ ան-Նուֆուս «Հոգիների այգի»):

«Կադի Ասադը իր հետ եղողների հետ միասին կանգ առավ Սիրակուզա քաղաքի մոտ և պաշարեց այն ցամաքից ու ծովից: Նա այրեց նրա նավերը և շատ բնակիչների սպանեց: Նրա մոտ Աֆրիկայից, Անդալուզիայից և այլ վայրերից համալրում եկավ: Սիրակուզայի պաշարման ժամանակ Հիջրի 213 թվականին Ռեջեբ ամսին Ասադ իբն Ֆուրատը մահացավ: Եվ երբ նա մահացավ, հունական պատանդները, որ կային նրա մոտ, փախան: Դրանից հետո մահմեդականների գործի մեջ մահացածություն եղավ ու բոլորը դրանից տխրել էին: Նրանք իրենց հրամանատար ընտրեցին իբն Աբու-Ջավարին» (իբն Ադարի «Մադրիքի պատմություն»):

²¹⁶² «Մահմեդականների մի ջոկատ ուղղվեց դեպի Ջիդջանետի ամրոց: Նրանք մարտնչեցին նրա բնակչության դեմ, տիրեցին նրան և հաստատվեցին այնտեղ: Արդյունքում մահմեդականների ոգին առ հաղթանակ արդարանովեց և նրանք ուրախացան» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

²¹⁶³ «Երկու տարի անց Բաբանը հարձակվեց Տափուշի վրա և հալածական արեց 150.000 հոգու» (Մովսես Դապիսուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 20):

²¹⁶⁴ «Այդ տարի Բաբեի խուռամյանի ձեռքով սպանվեց Մուհամմադ իբն Հուսայր Համիդ ալ-Թուսին (Արմինիայի ոստիկան Մուհամմադ իբն Հուսայր ալ-Թուսին (827-829) – Մ.Գ.): Բանն այն էր, որ Մուհամմադը վերջացնելով ապստամբների գործը Անտապատականում, ուղղվեց Բաբեի կողմը: Նա հավաքեց զորք, գնեցրեք մեքենաներ և պարեն: Նրա մոտ հավաքվել էին մեծ թվով կամավորներ տարբեր կողմերից: Նա լեռնանցքներով ընթանում էր Բաբեի կողմը և, ամեն մի լեռնանցքից կամ դժվարանցանքի վայրից անցնելիս, պահակներ էր թողնում այն պաշտպանելու համար, մինչև որ հասավ Հեջտադասը, ուր խրամատ փորեց և խորհրդակցեց մարդկանց հետ Բաբեի քաղաքը մտնելու մասին: Նրանք խորհուրդ տվեցին ինչ-որ մի կողմից մտնելու մասին: Նա ընդունեց նրանց կարծիքը և պատրաստեց իր մարդկանց: Կենտրոնում հրամանատար Նշանակեց Մուհամմադ իբն Հուսայր իբն Աբու-Ռահման ալ-Թալիին, որը կոչվում էր Աբու-Սայիդ, աջ թևում՝ ալ-Սաադի իբն Աբու-Միսին, ձախ թևում՝ ալ-Աբբաս իբն Աբդ ալ-Ջաբար ալ-Յակթինին, իսկ հետևում կանգնեց Մուհամմադ իբն Հուսայրը՝ մի խմբով հսկելու և կարիքի դեպքում օգնելու նպատակով: Բաբեյը լեռան վրայից հետևում էր նրանց և իր մարդկանց դարան էր մտցրել ամեն մի ժայռի տակ: Երբ Մուհամմադի մարդիկ մոտեցան ու երեք փայտախ բարձրացան լեռը, դարանամուտ մարդիկ դուրս եկան, իսկ Բաբեյը իր մարդկանցով վերևից հարձակվեց նրանց վրա: Հարձակողները պարտվեցին: Աբու-Սայիդը և Մուհամմադ իբն Հուսայրը հրամայեցին իրանյան, սակայն դիմադրող չլուծեցին նրանց և կոտորվելով փախուստի դիմեցին: Մուհամմադ իբն Հուսայրն իր տեղում դիմացավ, սակայն նրա մոտ եղածները բոլորը փախան, բացի մի հոգուց և նրանք երկուսով փրկվելու համար նահանջեցին: Մուհամմադը տեսավ մի խումբ, որը կոչվում էր, մոտեցավ ու տեսավ, որ խուռամյանները կոչվում էին իր մարդկանց մի խմբի հետ: Երբ խուռամյանները նրան տեսան, նկատելով նրա վայելույթ արտաքինը, հարձակվեցին: Նա կռվի բռնվեց նրանց հետ, սակայն նրա ձիուն հարվածեցին նիզակով և սա ընկավ գետին: Թափվեցին Մուհամմադ իբն Հուսայրի վրա և սպանեցին նրան: Մուհամմադը գոյատևածների էր արժանացել և առատաձեռն էր: Ողբացին նրան բանատեղծները, մանավանդ շատ ողբեր գրեց ալ-Թալիին: Երբ նրա սպանվելու լուրը հասավ Մամուկին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Գ.), վերջինս շատ վշտացավ նրա համար և նրա փոխարեն Բաբեյի դեմ կռվելու համար Նշանակեց Աբդալլահ իբն Թահիրին (Արմինիայի ոստիկան Աբդալլահ իբն Թահիրին (829) – Մ.Գ.) ու սա առաջ խաղաց» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«Երբ Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Գ.) լսեց այդ մասին, մեծ զորքով ուղարկեց Աբդալլահ իբն Թահիրին իբն ալ-Հուսեյնին (Արմինիայի ոստիկան Աբդալլահ իբն Թահիրին – Մ.Գ.): Սա եկավ ու ճանապարհին կանգ առավ Դինավարում, նրա շրջակայքում գտնվող մի բնակավայրում, որը մինչև օրս դեռ հայտնի է Աբդալլահ իբն Թահիրի բերդ անվամբ և բոլորին հայտնի խաղողի այգի է: Նա գնաց ու հասավ Բազզ, իսկ այդ ժամանակ Բաբեյի ուժն ավելացել էր և մարդիկ վախճնում էին նրանից: Նրանք կռվեցին Բաբեյի դեմ, սակայն չկարողացան հաջողություն ունենալ և նա ցրեց նրանց բազմությունն ու սպանեց նրանց քաջերին» (Աբու Հանիֆա ալ-Դինավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

«Այդ տարի խուռամյանների կողմից սպանվեց իբն Հուսայր ալ-Թուսին, որը զորքի հրամանատարն էր» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

²¹⁶⁵ «Դրանից հետո Մուհամմեդ իբն Աբու-Ջավարին 214 թվականին մահացավ և մահմեդականներն իրենց կառավարիչ ընտրեցին Չուխր իբն Բարդուալին: Նրանց ու թեոդորի միջև մեծաթիվ մարտեր էին տեղի ունենում և նրանք պաշարեցին մահմեդականներին մի ամրոցում: Պարենամթերքի ու ուտելիքեղենի պակասը այն աստիճանի հասավ, որ նրանք կերան բոլոր անասուններին և չղաղարեցին մնալ այդ վիճակում, մինչև որ մեծաքանակ նավերով Իսպանիայից չեկավ Աբբաս իբն Վաթիլ ալ-Հուսայրին, ինչպես նաև Սուլեյման իբն Աֆիսան, որը իր նավերով եկավ Տորոտասայից: Մահմեդականները մարդ ուղարկեցին նրանց մոտ, օգնություն խնդրեցին և նրանց ձիեր ուղարկեցին: Նրանք եկան և ուղղվեցին Թեոդոսի մոտ, որը պաշարել էր Միսենը: Վերջինս կանգնեց Կաստրոնովանի և թողեց մահմեդականների պաշարումը: Դա եղավ Հիջրի 215 թվականի Ջուլադա Բ ամսին» (ան-Նուվեյնի «Ուսման կատարելություն»):

«Դրանից հետո Ֆիմին մահմեդականների հետ ուղղվեց դեպի Կաստրոյանի քաղաք: Այդ ժամանակ, ահա, բնակչությունը ելավ նրան ընդառաջ, համբուրեց հողը նրա դիման և համաձայնեց նրան իր վրա իշխող կարգել, սակայն խաբեցին նրան և հետո սպանեցին: Մեծ զորք եկավ

Կոստանդնուպոլսից նրանց մոտ, որոնք դեռ կղզու վրա էին: Նրանք հանդիպեցին մահմեդականներին և հույները դիմեցին փախուստի: Նրանց մեծ քանակություն սպանվեց, իսկ նրանք, որոնք փրկվեցին, ապաստանեցին Կաստրոնյովանոսում: Մահմեդականների հրամանատար Մուհամմեդ իբն Աբու-Ջավարին մահացավ և նրանից հետո իշխեց Չուհայր իբն Գաուսը: Դրանից հետո մահմեդականների մի ջոկատ մեկնեց ալլարի հետևից: Նրա դեմ ելավ հույների ջոկատը, նրանք մարտնչեցին և մահմեդականները դիմեցին փախուստի: Նրանք վերադարձան մյուս օրը և նրանց հետ զորք կար: Դույները հավաքվեցին, կանչեցին իրենց զորքը և երկրորդ անգամ մարտնչեցին: Մահմեդականները կրկին դիմեցին փախուստի և նրանցից մոտ 1.000 ռազմիկներ սպանվեցին: Նրանք վերադարձան ճամբար և խանդավոր պատեցին իրենց: Դույները պաշարեցին նրանց և հակամարտությունը նրանց միջև շարունակվեց: Մահմեդականների պարենամթերքը սկսեց սպառվել և նրանք մտածեցին գիշերով հարձակվել հույների վրա, սակայն սրանք իմացան այդ մասին, թողեցին վրաները և դարան դրեցին մոտակայքում: Եվ ահա, երբ մահմեդականները, չտեսնելով ոչ-ոքի, ելան, նրանք բոլոր կողմերից հարձակվեցին նրանց վրա և մեծ կոտորած արեցին: Փրկվածները փախան Մինեռ, իսկ պաշարումը շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչև որ պաշարյալները չհասան ձիերին ու շներին ուտելուն, իսկ մահմեդականներից նրանք, որոնք մնացել էին Տիրքանետի մոտ, սրանց հետ միասին ալեքեցին քաղաքը և մեկնեցին Սաճարա, սակայն չկարողացան օգնել իրենց եղբայրներին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Եվ ահա կրկին, ի պատասխան կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ի – Մ.Ֆ.) խնդրանքի, դքսերը (Վենետիկի հանրապետության դոժ Ջուստինիանի Դարտեցիացին և նրա եղբայր Անջելոն – Մ.Ֆ.) զորք ուղարկեցին Սիցիլիա, սակայն սրանք ևս առանց հաղթանակի հետ դարձան» (Հովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 38):

²¹⁶⁶ «Իսկ պարսկական տոհմից Սևադա անունով մեկը, որը Բագրատունյաց տնից կնության էր առել Արուսյակին և նրա միջոցով երկրի մեծ մասը սեփականացրել ու տիրել էր, նախանձեղով ու ընդվզելով ոստիկան Դոյի (Արմինիայի ոստիկան խալիդ իբն Եզիդ իբն Սազիարի (829-832, 841, 842-845) – Մ.Ֆ.) դեմ, մեծ զորք է հանում նրա դեմ, որոնց հետ էին նաև Դայոց մեծ սպարապետ Սմբատը, Սյունյաց տերը և այլ ազնվականներ: Եվ ապա սա ձգտում էր Դոյին կամ բռնել, կամ՝ մահվան դավ նյութել: Այդ Դոյը Դավիթ հայրապետին պատգամավոր է ուղարկում Սևադայի, Սմբատ սպարապետի և Սյունյաց տեր Սահակի մոտ, ասելով. «Ինչո՞ւ կամ ի՞նչ բանի համար եք ազահությանը այդպես գոռոզանալով ուզում դավել ինձ», - ասում է: - «Եթե ինձ չե՞ք ուզում ընդունել, հեռու գնացե՛ք այդ վայրերի ճանապարհներից և թողե՛ք, որ ես առանց ձեզանից վախենալու ելնեմ, գնամ»: Դայրապետը շատ է նրանց համոզում և աղաչում, բայց նրանք չեն կամենում լսել, որի համար, ավելի նեղանալով, նա գնում է: Դոյը, երբ իմացավ, թե չի վերջացել նրանց չարությանը, ճարպկորեն ընտրում է սրտոտ ու գեթե գործածելու մեջ պարտաստ մոտակորսացել 2.000 անտրոյու և անսիջապես դուրս է գալիս նրանց դեմ պատերազմի: Նրանք բանակ են դնում Դուրաստան գետի ափին՝ Կավակերտ դաստակերտի դիմաց: Եվ ահա Դոյը ուժգին ասպատակություն է գործում նրանց վրա և միայնակ բախվելու ժամանակ նրա զորքի առջևից փախուստի է դիմում նրանց զորքը և Դոյի զինվորները, հակառակորդին սբակակորի անելով, թափում են նրանցից շատերի արյունը: Այնտեղ սպանվեց նաև Սյունյաց տեր Սահակը, իսկ Սմբատ սպարապետն ու Սևադան, հազիվ ճողոպրելով, ազատվում են ու փախչում, նրանց հետ նաև՝ սրից փրկված զորքը, որը, ցանուցիդ տարածվելով, գնում է» (Հովհաննես Դրասխանակերտցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 25):

«Դայոց Տեր-Դավիթ Կակաղեցու հայրապետության և Սմբատ Բագրատունու սպարապետության օրոք Սյունիքի իշխանն էր մեծ նահապետ Սահակը, որն իր իշխանությունը վարում էր արքունական ճոխությանը և խիստ միաբանված ու համախոհությամբ էր գործում Դայոց սպարապետ Սմբատի հետ պատերազմական բոլոր գործերում և մեր Դայոց աշխարհի համար օգտակար բաներում: Այս ժամանակներում մեր Դայոց աշխարհին իր ծառայության տակ էր պահում մեծ ամիրապետ Մամունը (Արարական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.), որը փոքր զորագնդով ոստիկան է ուղարկում Դայաստան Դոլ անունով մի մարդու: Սա, գալով մեր երկիրը, հասնում է Դվին քաղաքի դարպասին և կամենում է մտնել ու հաստատվել այնտեղ, իսկ այնտեղ մի մարդ կար թագավորական տոհմից՝ Սևադա անունով, որը Բագրատունի տոհմից իրեն կին էր առել Արուսյակին և դրա համար բռնությանը տիրում էր Դայոց աշխարհի մեծ մասին: Սա, խանդով լցված, ընդվզեց Դոյի դեմ՝ միաբանվելով Սմբատ Բագրատունու և Սյունյաց տեր Սահակի հետ, պատերազմական զորք խմբեց և ուզեց կռվել: Թեև Դավիթ հայրապետը բազմիցս միջնորդեց, որ չպատերազմեն, բայց չկարողացավ համոզել: Այնուհետև Դոյը իր շուրջ 2.000 զինվորներով վեր կացավ և Դուրազդան գետի ափին՝ Կավակերտի դիմաց, ուժգին հարձակումով սկսեց ճակատամարտը: Նա նրանց փախուստի մատնեց: Դեռ այնտեղ խփելով էլ՝ Սյունի Սահակ գեղեցկատես իշխանին դիպալակ տապալեց գետնին, Սևադան ու Սմբատն էլ, հազիվ ազատվելով, ճողոպրեցին: Երանելի Դավիթ հայրապետը, այս մասին խելով, սաստիկ ողբով հեծեծում էր և, սպասավորների մեծ բազմությամբ գնալով, դազաղն արքայապալեյ պատրաստեց ու, Սահակի մարմինը վերցնելով, շքեղահանդես արարողությամբ, սաղմոսներով ու օրհներգությամբ բերեց Դվինի կաթողիկոսարանը, որտեղ թաղեց սուրբ քավարանի մոտի տապանում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 37):

«/42/ Սմբատը, մարտնչելով 4.000 հոգու դեմ, 500 մարդկանցով ջանում է հանուն Քրիստոսի խմայելիքների դեմ... /43/ Դավթի օրում Դոլ անունով մի ոստիկան հարձակվում է հայերի վրա: Նրա դեմ դուրս են գալիս Սմբատն ու Սյունյաց տեր Սահակը և վերջինը սպանվում է» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 42, 43):

«Այդ ժամանակ հագարացի Սևադան, որ Բագրատունիների տնից իրեն կին էր վերցրել Արուսյակին, Դայոց իշխաններին համոզեց ելնել ամիրապետի դեմ» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

²¹⁶⁷ «Տահապի տնից ոմն Սևադա 4.000 հոգով կռվում է Աշոտի և նրա եղբայր Շապուհի դեմ և վերջինս զոհվում է այդ պատերազմում» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 42):

²¹⁶⁸ «Նույն այդ ժամանակները կրետացիք, համայն նավատորմիդով դուրս գալով, ավերում ու գերեվարում էին Թրակեսիոն բանակաթեմի ափամերձ շրջանները: Նրանց ամբարտապանությունն ու ռազմական խորամանկությունն այն աստիճանի հասան, որ նրանք ասպատակում էին ոչ միայն ծովափը, այլև սրերը բաշած հարձակումներ էին գործում Լատրոս կղզիով լեռան շրջանի վրանաբնակ վանականների վրա և այն սյուրապցիների ավար դարձնում: Երբ նրանք ցամաք դուրս ելան, սակայն, ինչպա բանակաթեմի այդ ժամանակվա զորավար Կոստանդին Կոնտոմիտեսը դեմքիների նման նրանց քաջաբար սրի բաշեց և գլխովին ոչնչացրեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 39):

²¹⁶⁹ «Թեոփիլոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) թագավորության ժամանակ, ինդիկտիոնի ութերորդ տարվա հոկտեմբեր ամսին, հռոմեացիների նավատորմից, պարտության մատնվելով Թասոս կղզու ափերին, ամբողջովին կորավ: Դրանից հետո էլ իմայելացիների զորքը չդադարեց Կյուկլարյան և մնացած բոլոր կղզիներն ասպատակելու» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 39):

²¹⁷⁰ «Դետո, սակայն, Ալլ Սաադ կոչված Ստեփանոսը ասպատակեց Բաբանի դեմ և, դիմադրություն ցույց տալով նրան, ամրացավ Գոռոզու ամրոցում, որից հետո 12 ամիս տիրեց Վերին Վայկունիք, Միսական, Դաբան, Ամարաս, Պազկանք, Մուխանք և Տոհ գավառներին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 20):

²¹⁷¹ «Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը (829-842) – Մ.Ֆ.), այս բոլորից քաջալերված, մանավանդ որ այլուստ էլ տեղյակ էր նրանց գործած սխրանքների մասին, հազարացիների և մեր վրա արշաված Իբրահիմի դեմ պատերազմի գնաց: Երբ սարակինոսների առաջնորդն ու Թեոփիլոսը մերձեցան միմյանց, կայսրը իր անելիքի մասին խորհրդի կարիք ունեցավ: Մանուիլն ասաց, թե նպատակահարմար չէ, որ հռոմեացիների կայսրը մենամարտի ամերմունսիի դեմ, այլ, մի զորամաս վերցնելով, թող ճակատի թշնամիների դեմ և այդ բանն անի ցերեկը: Ինչ վերաբերում է Թեոփոթոսին, ապա նա գտնում էր, որ կայսրը պետք է ռազմաշարքի գլխին լինի, գիշեր ժամանակ հարձակման անցնի պարսից հետևակազորով, իսկ եթե կարիքը զգացվի, հեծելազորը գործի անցնի և օդային թշնամիներին: Նա, սակայն, չկարողացավ կայսեր համոզել, բանգի շատերը կայսեր ասացին, թե Թեոփոթոսը ցանկանում է սեփականացնել հռոմեացիների փառքը, դրա համար է ուզում գիշեր ժամանակ պատերազմել: Բոլոր դեպքերում որոշվեց ճակատամարտ տալ օր ցերեկով: Իբրահիմ կամ պարծենկոտությունից, գուցե և երկյուղից դեպի կայսրը, զորքի մի մասն առնելով հեռացավ և կայսեր դեմ պատերազմի ուղարկեց Աբուխազարին՝ ութ բլուր զինվորներով: Թեև երկար ժամանակ երկու կողմերն էլ շատ համառ ու քաջաբար կռվեցին, իր վերջը սխուրեն իրենց դոմեստիկոսով տեղի տվեցին ու ստիպվեցին փախուստի դիմել: Դրա վրա Թեոփիլոսը, վախենալով իր անձը վտանգի ենթարկել, կայսերական փառանգով և 2.000 պարսիկներով, որոնց մեջ էր Թեոփոթոսը, փախավ ու մի լեռան վրա փրկվեց: Մինչև երեկո նրա շուրջը կատաղի կռիվ էր, սարակինոսները հույս ունեին կայսեր գերի վերցնել, իսկ վերջինիս պաշտպանները ջանում էին, որ նա թշնամիների ձեռք չընկնի: Երբ արդեն մթնեց, կայսեր հետ եղողները ծափ էին տալիս, երգում էին և ձևացնում, թե ուրախություն մեջ են: Նրանք փանդիներով և փողերի ձայնով օդն էին թնդացնում՝ ուզեալով թշնամիների մեջ երկյուղ տարածել: Այդպես էլ եղավ և ահա նրանք, վախենալով հարձակման ենթարկվել ու շրջապատման մեջ ընկնել, վեց մղոն նահանջեցին: Իրենց տրված այդ փոքր հնարավորությունից օգտվելով՝ կայսեր շուրջ եղողները գիշերով դեպի հեռուն փախուստի դիմեցին ու փրկվեցին, կայսեր լքած և թշնամիներին թիկունք ցույց տված զորամասի մոտ անգապուրժ եղան: Կայսրն իրեն լքած զորամասին շատ նախապեք, իսկ Թեոփոթոսի զինվորներին արտակարգ փառք ու պատվի արժանացրեց: Այդ էր պատճառը, որ պարսիկները Թեոփոթոսին շատ կաթոգին սիրեցին և, ինչ-որ անճառելի բերկրությունից թևավորված, աղաչում էին նրան գլխավորել իրենց պատերազմը հազարացիների դեմ ու հավաստիացնում նրան, թե իրենց

անկարտեյի գորույթամբ կհաղթեն նրանց: Այդ էր պատճառը, որ կայսրն էլ էր ուզում, որ Թեոֆորոսը իշխի նրանց վրա» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 22):

²¹⁷² «Այդ տարի Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) հուլյների վրա հարձակվելու նպատակով ելավ Բաղդադ: Դա, ինչպես ասում են ոմանք, Մուհիարամ ամսի 27-ին էր, իսկ ըստ ուրիշների՝ Շեմայից Բարադնա նրա մեկնելը Մուհիարամ ամսի 24-ի կեսօրյա աղոթքից հետո էր...: Դրանից հետո Մամունը ծանապարհ բռնեց դեպի Մեմփի, այնտեղից անցավ Դաբիկ, Անտիոք, հետո՝ Մսիս: Այնուհետև նա եկավ Տարսուս: Տարսուսից նա մտավ հուլյների երկիրը Ջումադա Ա ամսին: Եվ ելավ Աբբասը՝ Մամունի որդին, ու մոտեցավ Մեդիոնեին, իսկ Մամունը կանգ առավ Կուռա կղզիով ամրոցի մոտ, ուժով գրավեց այն և հրամայեց ավերել: Դա Ջումադա Ա ամսի 26-ին էր: Դրանից առաջ, սակայն, նա գրավել էր Մաջիդ կղզիով ամրոցը և խնայել նրա բնակչության կյանքը: Ասում են, որ, երբ Մամունը պաշարել էր Կուռան և մարտնչում էր նրա դեմ, վերջինիս բնակչությունը աման խնդրեց: Դրանից հետո նա Աշնասին ուղարկեց Մունդաս ամրոցը և նա բերեց իր մոտ նրա հրամանատարին: Մամունը Ուեյֆային և Ջաֆար ալ-Խիյատին ուղարկեց Սինան ամրոցի հրամանատարի մոտ և վերջինս լսեց նրանց ու հնազանդվեց» (Տաբարի «Աբբասների ու մարգարեների պատմություն»):

«Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) դուրս եկավ կռվի 215 թվականի Մուհառամ ամսին: Դիմելով Ռումի երկիրը՝ նա ամառային արշավանք կատարեց ու գրավեց Անկիրիոնը՝ մասամբ հաշտությամբ, մասամբ սրով, ու ավերեց: Մամունը պատրիկը այնտեղից փախավ: Այգա գրավեց Մամալու բերդը և հեռացավ ու գնաց Դամասկոս» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այգա Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) ֆիքրի 215 թվականի Մուհառամ ամսին գնաց Տարսուս: Նա հարձակվեց ռումների վրա ու նվաճեց Կուռա, Խարսիանոն և Մամալու ամրոցները, ապա վերադարձավ Դամասկոս, հետո գնաց Եգիպտոս ու կրկին վերադարձավ Դամասկոս» (իբն Կուտայբա «Պատմություն»):

«Այգա Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) ֆիքրի 215 թվականի Մուհառամ ամսին գնաց Տարսուս: Նա հարձակվեց ռումների վրա ու նվաճեց Կուռա, Խարսիանոն և Մամալու ամրոցները, ապա վերադարձավ Դամասկոս» (Կակիդի «Ասորիքի նվաճումը»):

«Այդ տարի Մուհառամ ամսին Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) հուլյների վրա հարձակվելու նպատակով ելավ Բաղդադ, գրավեց մի ամրոց և վերադարձավ Դամասկոս» (իբն Միսբալեի «Ժողովուրդների փորձը»):

«Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) հարձակվեց հունական երկրի վրա և դա նրա առաջին անձնական հարձակում էր իր խալիֆության ընթացքում: Նա գրավեց Կուռա և Սինան ամրոցները, որից հետո վերադարձավ Դամասկոս» (Անանոն «Աղբյուրների գիրք»):

«Այդ տարի Մուհառամ ամսին Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) Ռումի դեմ գնաց: Չնայելով ժամանակ Բաղդադում ևս հրեան փոխանորդ Նշանակեց Իսահակ իբն Իբրահիմ իբն Մուսաբին, որին միաժամանակ կառավարիչ Նշանակեց Սալվադի, Դուլուանի և Տիգրիսի շրջանների վրա: Մամունը գնաց Մոսուլի ճանապարհով, մինչև որ հասավ Մանբիջ, ապա՝ Դաբիկ, Անտիոք, ապա՝ Մամեստիա և Տարսուս, որտեղից մտավ Ռումի երկիրը Ջումադա Ա ամսին: Նրա որդի ալ-Աբբաս Մալաթիայից հարձակվեց: Մամունը կանգ առավ Կուռա ամրոցի առջև, մինչև որ գրավեց այն Ջումադա Ա ամսի վերջին չորս օր մնացած: Ասվում է, որ բնակիչները նրանից երաշխավորագիր խնդրեցին և Մամունը տվեց: Նա ուղարկեց Աշնասին Մունդուս ամրոցը և առ բերեց նրա բերդապահին: Մամունը ուղարկեց Ուեյաֆին ու Ջաֆար ալ-Խայաթին Սինաթ ամրոցի տիրոջ մոտ, որը հպատակվեց ու հնազանդվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ֆիքրի 215 թվականին Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) արշավանք կատարեց հուլյների վրա և հասավ Մամբիջ, հետո՝ Անտիոք, հետո՝ Մսիս և Տարսուս և այնտեղից մտավ հուլյների երկիրը» (Աբուլ-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Պատրիկ Մանուիլը ապստամբեց Թեփոփոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) դեմ և հեռացավ Մամունի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունի – Մ.Ֆ.) մոտ՝ դրդելով նրան հարձակվել հունական երկրի վրա: Եվ ահա հունիս ամսին Մամունը, հարձակվելով Կապադովկիայի վրա, գրավեց չորս ամրոցներ» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 16):

«Այդ ժամանակ Թեոփիլոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեց Մանուիլ անունով մի պատրիկ, որը եկավ Մամունի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունի – Մ.Ֆ.) մոտ և սկսեց դրդել նրան ներխուժել ռումների տարածք: Եվ ահա Մամունը հագորհան ամսին հարձակվեց և տիրեց Կապադովկիայի չորս ամրոցներին» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Ալ-Մաթին իր «Պատմություն» կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Դալուան իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թադրիբի իր Աբու ալ-Մահասինը իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²¹⁷³ «Յետագայում Աբրալլահ իբն Թահիրն գրավեց այն Մամունի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունի – Մ.Ֆ.) խալիֆայության ժամանակ» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

²¹⁷⁴ «Ֆիքրի 214 թվականին Իսպանիայից Աբբաս իբն Կաբիլի գլխավորությամբ, որին կոչում էին Ֆարգուլուս, Սիցիլիա ժամանեց մոտ 300 նավ: Նրա ժամանման մասին լուրը հասավ մահմեդականներին այն ժամանակ, երբ նրանք դժվար իրավիճակում էին: Նրանք դիմեցին նրանց օգնության խնդրանքով և ստացան այն: Ֆիքրի 215 թվականին Ֆարգուլուսը, որը իր նավերով ժամանել էր Սիցիլիա, այլ գորավարների հետ միասին հարձակման անցավ: Նա գրավեց մի բանի ամրոցներ և հունական շրջաններից գերիներ ու ավար տարավ: Դրանից հետո նրան դիմեցին կղզում գտնվող մահմեդականները և նա համաձայնվեց նրանց հետ այն պայմանով, որ մարդկանց ղեկավարումը հանձնվի իրեն: Նրանք համաձայնեցին դրան: Ֆարգուլուսը մի բանի ամրոցներ էլ վերցրեց ու հասավ Միներոն և, ի մեծ ուրախություն այնտեղ գտնվող մահմեդականների, այրեց քաղաքը, ավերեց այն ու հեռացավ» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«Դրանից հետո եկավ Թեոդոտոսը՝ պատրիկը Կոստանդնուպոլսից, որը ժամանեց հայերից ու այլ ժողովուրդներից բաղկացած մեծ զորքով: Նա մեկնեց Կաստորոքոկանի և իր զորքով շարժվեց մահմեդականների դեմ: Նրանք հանդիպեցին և Թեոդոտոսը փախավ: Նրա զորքից շատ մարդիկ գերվեցին, իսկ պատրիկներից էլ գերվեցին 900 հոգի» (ան-Նուվելյի «Ռուման կատարելություն»):

«Այս վիճակը շարունակվեց մինչև Ֆիքրի 214 թվականը: Մահմեդականներն արդեն կործանման եզրին էին, երբ Անդալուզիայից մի մեծ նավատորմ ժամանեց, որը անցավ հարձակման: Միաժամանակ նաև մահմեդականներին օգնության եկավ նաև մի մեծ նավատորմ Աֆրիկայից: Նավերի ընդհանուր թիվը հասավ 300-ի: Նրանք ափհանում իրականացրեցին կղզում և մահմեդականներին պաշարած հուլյները դիմեցին փախուստի: Ասվում է միթաթեց մահմեդականներին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«6335 թվականին սպանվեց պատրիկ Թեոդոտոսը և Մինետն գրավվեց: 6340 թվականին գրավվեց Բանումը» («Բենմերիջան ժամանակագրություն»):

²¹⁷⁵ «Մահմեդականները ուղղվեցին դեպի Գլվալի ամրոց, պաշարեցին ու տիրեցին նրան: Այնտեղ մահմեդականներից շատերը մահացան ու նրանց վարակ պատեց: Մահացան նաև Ֆարգուլիսն ու այլ հրամանատարներ: Մահմեդականները հեռացան, իսկ թշնամիները հետևեցին նրանց ու շատ մարդ սպանեցին այնպիսի հանգամանքներում, որոնց մասին պատմելը չափից ավելի երկար կլինի: Դրանից հետո մահմեդականները սկսեցին զբաղվել նավերը վերանորոգելով՝ նպատակ ունենալով վերադառնալ Իսպանիա» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

²¹⁷⁶ «Մահմեդականները ուղղվեցին դեպի Պալերմո քաղաքը, պաշարեցին այն և սկսեցին ճնշել բոլոր նրանց, որոնք այնտեղ կային: Եվ ահա այդ ամրոցի ղեկավարը իր, իր ընտանիքի և զույգի համար աման խնդրեց: Ամանը նրան տրվեց և նա ծովով հունական երկիր մեկնեց: Մահմեդականները քաղաք մտան Ֆիքրի 216 թվականին ու այնտեղ 3.000 հոգուց էլ քիչ մարդ տեսան և դա այն դեպքում, երբ պաշարման սկզբում այնտեղ 70.000 մարդ կար, սակայն նրանք բոլորը մահացել էին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ֆիքրի 215 թվականի Ջումադա Բ ամսին սկսվեց Պալերմոյի պաշարումը և այն շարունակվեց մինչև 220 թ-ի Ռեջեբ ամիսը, որն ի վերջո գրավվեց հանձնման միջոցով» (ան-Նուվելյի «Ռուման կատարելություն»):

²¹⁷⁷ «Հաջորդ տարին Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) զորքի գլուխն անցած դարձյալ պատերազմի է գնում և իրենց նախորդ հաղթանակից շատ ինքնավստահ դարձած ու գոռոզացած իսմայելացիների հետ բախվում Խարսիանոն բանակաթեմում: Նա շարժվում է շուրջ 25.000 հոգով, գերեվարում է և մեծ հաղթանակով մայրաքաղաք վերադառնում: Հազարացի ռազմագերիների մեջ կար ծեղերի ճարպկությամբ աչքի ընկնող մեկը: Միտլերի դոմեստիկոս գրավոր դրվանքն ու վկան դարձավ պատերազմում նրա ցուցաբերած քաջագործություններին, նա հաստատեց, որ վերջինս վարպետ է ձիավարության մեջ, ֆիզիկական ամեղի ուժով օժտված և ձի նստած կարող է մեծ հմտությամբ ու վարպետությամբ երկու Նիզակով գերազանցել իր վրա հարձակվողներին: Երբ ձիարշավարանում կատարվում էր դոմեստիկոսի հաղթական շքերթը, առջևից այդ ռազմագերին էր գնում՝ պարթևասիասկ ու փառահեղ՝ կարծես իր մասին ասված խոսքերի իմաստը հաստատելով: Կայսրը, որ մի անգամ տեսել էր նրան, ապա և նրա մասին ասված դրվանական խոսքերից հալիչապակել, հրամայեց այդ մարդուն ձի նստել և, երկու Նիզակ վերցնելով, ողջ քաղաքին ցույց տալ իր հմտությունը և կործնությունը: Երբ այդ բանը կատարվեց և դրան ակնատես եղած ավելի անտեղյակ մարդիկ բավականություն ստացան, Թեոդոտոս Կրատերոս կոչվածը, որը շատ չանցած գլխավորեց 42 սուրբ վկաների փաղանգը, մոտենալով կայսր, սկսեց ծիծաղել հազարացու վրա՝ ասելով, որ նա ոչ մի քաջարի ու զարմանալու բան էլ չարեց: Կայսրը դրանից զայրացած ասաց. «Իսկ դու, ով կնաբար ու անարի, կարո՞ղ ես ինքդ նման բան անել»: Նա իսկույն պատասխանեց. «Ով կայսր, ես չեմ սովորել

երկու նիզակ օգտագործել և չեմ կարող, քանզի պատերազմում նման տիմարության կարիք չկա, բայց ես, օգտագործելով մեկ նիզակ, աստծով հաստատ վտահ եմ, որ նրան ծիուց գետին կզորեմ»: Կայսրը, չկարողանալով տանել նրա հանդգնությունը, իր կյանքով երդվեց, թե սրբին մահվան կդատապարտի, եթե նա իր ասածը գործով չհաստատի: Թեոփիլոսը ձի նստեց և, նիզակն առնելով, մի քանի շրջանցումներով սարակինսոսին իսկույն գետին գլորեց ու թույլ չտվեց նրան այլևս գոռոզանալ: Կայսրը, տեսնելով սարակինսոսին մի ներքինու և ոչ ինչ-որ բաջարի մարդու կողմից գետին տապալված, ամաչեց: Նա կարամանկ էր և, պատկառելով այրի այդ առաքելությունից, ինչպես և բաղաբացիներից ամաչելով, նրան հանդերձներ ու գետններ նվիրեց» (Թեոփիմոսու Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 23):

²¹⁷⁸ «Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) կրկին հարձակվեց հունական երկրի վրա: Այդ երկրորդ հարձակման պատճառի մասին տարբեր կարծիքներ կան: Ոմանք ասում են, որ դրա պատճառն այն էր, որ Մամուլին լուր հասավ հունական արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) կողմից Տարսոսի ու Սիսիի բնակչության կոտորածի մասին: Ինչպես ասում են, սպանվել էր 1.600 հոգի...» (Տաբարի «Արաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Ռումի երկիրը: Բանն այն էր, որ նա իմացավ, թե հունական արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) Տարսոսի ու Մամեստիայի բնակիչներից մոտ 2.000 հոգու է կոտորել» (Իբն Միսբալեի «Ժողովուրդների փորձը»):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) իմացավ, թե հունական արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) Տարսոսի ու Մամեստիայի բնակիչներից մոտ 2.000 հոգու է կոտորել» (Ամանուն «Աղբյուրների գիրք»):

«Այդ տարի Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Ռումի երկիրը: Բանն այն էր, որ նա իմացավ, թե հունական արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) Տարսոսի ու Մամեստիայի բնակիչներից 1.600 հոգու կոտորել էր» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁷⁹ «Հայոց 279 թվականին Բաբանը սպանեց Ղեթի որդի Աբրահամին» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 19):

²¹⁸⁰ «Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) կրկին հարձակվեց հունական երկրի վրա: Այդ երկրորդ հարձակման պատճառի մասին տարբեր կարծիքներ կան: Ոմանք ասում են, որ դրա պատճառն այն էր, որ Մամուլին լուր հասավ հունական արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) կողմից Տարսոսի ու Սիսիի բնակչության կոտորածի մասին: Ինչպես ասում են, սպանվել էր 1.600 հոգի և, երբ այդ լուրը հասավ Մամուլին, նա Ջուսադա Ա մսի 19-ին, երկուշաբթի օրը ներխուժեց հունական երկիր ու մնաց այնտեղ մինչև Շաբան ամսի կեսը: Մյուսներն ասում են, որ պատճառը հետևյալն էր: Թեոփիլոս իբն Միքայելը նամակ էր գրել նրան և սկսել էր իր անունից: Երբ այդ նամակը հասավ Մամուլին, նա չկարդաց այն, այլ մտավ հունական երկիր: Աղանայում նրան ներկայացան Թեոփիլոս իբն Միքայելի դեսպանները, որոնք բերել էին 500 գերիներ: Երբ Մամուլը մտավ հունական երկիր և կանգ առավ Անտիգոսում, նրա բնակիչները խաղաղության առաջարկ արեցին: Դրանից հետո Մամուլը մոտեցավ Գերակլեային և նրա բնակիչներին և խաղաղության առաջարկով հանդես եկավ: Նա իր եղբայր Աբու Իսահակին ուղարկեց և սա 30 ամրոցներ ու ստորգետնյա մթերանոցներ գրավեց, որից հետո նա Յահա իբն Ալսամին ուղարկեց Տիանա ու սա հարձակում գործեց, սպանեց, այրեց, գերիներ վերցրեց և վերադարձավ ճամբար: Այս ամենից հետո Մամուլը մտավ Բեյսուն և մնաց այնտեղ երկու կամ երեք օր, որից հետո վերադարձավ Դամասկոս» (Տաբարի «Արաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այս Մամուլն (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) Յիջի 216 թվականին արշավեց Ռումի երկիրը, գրավեց տասներկու բերդ և բազմաթիվ ստորգետնյա ամրություններ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Ռումի երկիրը: Բանն այն էր, որ նա իմացավ, թե Ռումի թագավորը Տարսոսի ու Մամեստիայի բնակիչներից մոտ 2.000 հոգու է կոտորել: Եվ ահա նա ելավ ու մտավ հունական երկիր և, որ ամրոցը, որ պաշարում էր, այն առանց մարտի հանձնվում էր, այնպես որ նա 30 ամրոց նվաճեց: Դրանից հետո նա հարձակվեց Տիանայի վրա, սպանեց ու այրեց, իսկ այդ ամենից հետո էլ վերադարձավ Դամասկոս» (Իբն Միսբալեի «Ժողովուրդների փորձը»):

«Եվ ելավ Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) Դամասկոսից, մտավ հունական երկիր ու կանգ առավ Գերակլեայի դիմաց: Նա բաժանեց զորքը: Իր որդի Աբրահամն նա ուղարկեց ալ-Աստիգու կոչվող ամրոցի մոտ, որը դրանից հետո անցավ ալ-Խարաբ կոչվող ամրոցին ու այն խաղաղությամբ գրավեց, իսկ հետո գրավեց Խսին կոչվող ամրոցը: Իր եղբայր Աբու-Իսահակին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Մուսաֆիսը – Մ.Ֆ.) նա ուղարկեց Խարաբ կոչվող 12 ամրոցների վրա և նա դրանք առանց մարտի գրավեց, ավերեց ու այրեց ամեն ինչ, բացի նրանից, ինչ հնարավոր էր տանել, քանի որ նա պահել էր բնակիչներին տված խոսքը խնայել նրանց: Մամուլը գրավեց ստորգետնյա պահեստարանները: Այդ տարի հունական արքա Թեոփիլոս (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) Մամուլին 500 գերիներ նվիրեց, իսկ վերջինս Աղանայում էր գտնվում, մինչև այդ արշավանքի կնքվելը» (Ամանուն «Աղբյուրների գիրք»):

«Այդ տարի Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Ռումի երկիրը: Բանն այն էր, որ նա իմացավ, թե Ռումի թագավորը Տարսոսի ու Մամեստիայի բնակիչներից 1.600 հոգու կոտորել էր: Նա շարժվեց ու մտավ Ռումի երկիրը Զուհարա Ա ամսին և մնաց մինչև Շաբանի կեսը: Ասվում է, որ նրա հարձակման պատճառն այն էր, որ Ռումի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) նրան նամակ էր գրել, սակայն նա չարժվեց առանց նամակը կարդալու: Երբ մտավ Ռումի երկիրը, կանգ առավ Ամթիլայի առջև և բնակիչները հաշտություն խնդրեցին: Այսպես գնաց Գերակլիա, որի բնակիչները նույնպես հաշտություն խնդրեցին: Նա իր եղբորը Աբու Իսահակ Մուտասիմին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Մուսաֆիսը – Մ.Ֆ.) ուղարկեց, որը գրավեց 30 բերդ և ցորենի շտեմարան» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) գնաց Կիլիկիայի վրա, տիրեց Բեթ-Ռոմանիայի մի քանի ամրոցների և, առաջադրել ամեն ինչ ձեռք բերելով, Էրուլ ամսին վերադարձավ Դամասկոս ձմեռելու» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 16):

«Եվ գնաց Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) համայն Կապադոքիկիա, գրավեց 4 բերդեր և դարձավ Դամասկոս ձմեռելու» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

Ալ-Մաթին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Դալուսը իր «Մեն զայաթուլուն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թադրիբիբի իր Աբու ալ-Ասահաֆը իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²¹⁸¹ «Հայոց 279 թվականին սիրո և խաղաղության դավաճանները, որոնց անուններն էին Դավին և Շապուհ, սպանեցին Աբլասար կոչված Ստեփանոսին, որը բերեց Բաբանին և կոտորեց բաղակացիներին, որոնք նիզակներով ու սրերով կոտորեցին Բերձոր գավառն ու Ունիթի ավանները՝ Կալուսի կալը, Գալառնի և Տափառը» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 19):

²¹⁸² «Դարձյալ զարուն բացվեց և երկու կողմերն էլ պատերազմի պատրաստություն էին տեսնում: Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.), մեծաքանակ զորք հավաքելով, սարակինսոսների դեմ արշավեց՝ իր հետ տանելով բանտից ազատված սուրբ Մեթոգիոսին: Երբ զորքերը բախվեցին միմյանց և իմայելացիները գերակշռության հասան, կայսրն ընկավ թշնամիների օղակի մեջ և նրա կյանքին վտանգ էր սպառնում: Սպարապետ Մանուիլը սարսափելի, շատ սարսափելի բան համարեց կայսեր գերեվարությունը և իր զինվորներին գոտեկնդեց հետևյալ խոսքերով. «Ով զինվորներ, մեղուներից ամաչեցեք, որոնք սիրուց տարված թռչում են մայր մեղվի հետևից»: Նա ճեղքեց օղակը, նետվեց ներս՝ ինչպես իր կորյունների համար նետվող առյուծը կայսեր որոնելով: Նա նրան գտավ հոգևատանը, վախեցած և փրկվելու հույսը կտրած: Թեոփիլոսը պատճառաբանում էր, թե իբր չի ցանկացել փախչել՝ լքելով զինվորներին: Մանուիլն ասաց նրան. «Ով կայսր, եկ, հետևիր ինձ՝ թշնամու օղակը կոտորողին և շատերին կոտորողին»: Երբ Մանուիլը, շրջապատումից դուրս գալով, տեսավ, որ սարսափահար եղած ու սահմեկած կայսրն իրեն չի հետևեց, բազում զինվորներով դարձյալ ճեղքեց օղակը՝ ցանկանալով նրան դուրս բերել: Երբ իրեն այս անգամ ևս չհաջողվեց նրան դուրս հանել, նա կայսեր շրջապատող օղակը երրորդ անգամ բաջաբար ճեղքեց և Թեոփիլոսին այնքան մոտեցավ, որ նրան կրող ձիուն փոկերով կապեց և դուրս բաշեց: Այն վայրը, թե հոռմեցիների կայսր կարող է գերի ընկնել և թշնամիների կոխան դառնալ, խոռվել էր մարդու ոգին: Դրա համար նա փախուստն առավել արագությամբ ու հստակությամբ կատարեց և կայսրին սպառնաց սպանել, եթե իրեն չհետևի: Փոքրաթիվ զինվորները մարտով ապահովում էին նրանց փախուստը, որով Մանուիլը հազիվհազ կարողացավ կայսեր փրկել պարսիսի վտանգից և հասցնել իր բանակատեղին: Կայսրը նկատի առավ դա, Մանուիլին ըստ արժանիության պատվեց, պետք եղած նվերներ շնորհեց և հաճախ նրան իր բարերարն ու փրկիչն էր անվանում» (Թեոփիմոսու Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 24):

«Երբ մի անգամ երկու բանակները մարտնչում էին միմյանց դեմ, իմայելացիները առաջադրության հասան, իսկ Թեոփիլոսը կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) շրջապատված և գերեվարման վտանգի մեջ հայտնվեց, ինչը շատերին զարմացրեց: Այդ ժամանակ Մանուիլը ոգեկոչեց մարդկանց, նրանց շարեց և ասաց. «Եկեք ընկերներին պես միաբան լինեք և մեր սրտերը լցնեք արիությանը, այլ ոչ թե լինեք ինչպես վախկոտ մեղուներ, որոնք չեն պաշտպանել իրենց կայսեր մինչև ի մահ»: Դրանից հետո նա իր մարդկանցով ճեղքեց հազարացիների շարքերը և, չնայած ուսքից գլուխ արյան մեջ, կայսեր դուրս հանեց այդ վտանգից: Նա, սակայն, ստիպված եղավ երեք անգամ փրկել կայսեր շրջապատումից,

բանի որ վերջինիս գլուխը պտտվեց և, մինչ Մանվելը նրա համար ճանապարհ էր բացում, նա հետ մնաց: Ահա հենց այդ պատճառով ամեն ինչ եղավ երեք անգամ, ընդ որում վերջում Մանվելը ստիպված եղավ իր ձիուն, իսկ հետո էլ այլ ձիու կապել կայսեր լծուզը: Չնայած սրան, սակայն, կայսրը չորրորդ անգամ հեռացավ և այդ ժամանակ Մանվելը ստիպված եղավ սեփական սրով սպառնալ նրան, որ, եթե նա չհետևի իրեն, ապա անխուսափելի փորձանքի մեջ կհայտնվի: Ահա այս կերպ Մանվելը նրան հանեց մարտից և դարձավ Թեոփիլիոսի մեծագույն փրկիչը» (Գենեպիոս «Թագավորություններ», գիրք 3):

«Լսելով, որ Ռուսի բռնապետը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլիոսը – Մ.Ֆ.) հարձակվել էր, նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) իր որդուն Աբբասին ուղարկեց, որը հանդիպեց նրան ու հաղթեց: Ալլահը հաղթանակը տվեց մահմեդականներին: Ռուսի թագավոր Թեոփիլիոսը իր օգնական եպիսկոպոսին ուղարկեց և նրան տվեց էր մի նամակ, որն իր անունով էր սկսում: Մամունն ասաց՝ չեմ կարդա նրա ուղարկած նամակը, որ նրա անունով էր սկսում, և հետ ուղարկեց: Այնժամ Թեոփիլիոս իբն Միքայելը գրեց նրան «Արաբաց թագավոր, մարդկանցից ամենաազնվյալ Աբդալլահին՝ Ռուսի թագավոր Թեոփիլիոս իբն Միքայելից է», և խնդրեց, որ իրենից ընդունի 100.000 դինար ու իր մոտ եղած բոլոր գերիներին, որոնք 7.000 էին՝ այն պայմանով, որ նա թողնի ռուսներից զրաված բոլոր քաղաքներն ու բերդերը և հիկն տարի հրաժարվի պատերազմ անելուց: Նա, սակայն, չպատասխանեց ու գնաց Զայսուն, որը Ղիար Մուդարուն էր՝ Զագիրայի հողում» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Աբբասը իբն Մամունը արշավեց հույների արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլիոսի – Մ.Ֆ.) վրա և Աստված խոցեց բռնակալին: Աբբասը հաղթեց նրա զորքին և մեծ ավար ձեռք գցեց: Մամունը հեռացավ և կանգ առավ Բեյսունում» (Ամանուն «Աղբյուրների գիրք»):

²¹⁸³ «Լույս տարին Բաբանը Պարսկաստանից եկավ, անցավ Արաքս գետից այս կողմ և բնակվեց Ամարաս գավառում, որտեղ սկսեց խաղաղության բանակցություն վարել, որպեսզի հնազանդվեն իրեն: Ոմանք ժամանակավոր զոհումով հնազանդվեցին, սակայն հետո դավելով անհնազանդ դարձան: Այդտեղից Բաբանը վերադարձավ իր երկիրը՝ Պարսկաստանի Ատրպատական, իսկ իր տեղը թողեց ինչ-որ Ռոստոմ անունով մի զորավարի՝ զորքի հետ միասին, որին պատմիկը չպատերազմել բերդի դեմ, այլ սիրով գրավել, որպեսզի հնազանդվեն: Ռոստոմը, սակայն, անտեսեց Բաբանի պատվերը և դուրս եկավ պատերազմելու բերդում ամրացվածների դեմ: Այն ժամանակ բերդեցիներն ապավինեցին Քրիստոսի գործությանը և, խաչերն ու սրբերի մատույնները դիմացները բռնելով, ծանր հարվածներով չարդեցին պարսկական զորքը» (Մովսես Դասխուրացի «Աղբյուրների գիրք», գլուխ 19):

²¹⁸⁴ «Լույսն ամրոցը բացարձակապես անուշադրություն էր մատնված և զրկված էր անհրաժեշտ միջոցներից, մի բան, որ պատճառ դարձավ, որ նա իր պաշտպաններով հանդերձ ընկնի հագարացիների ձեռքը: Վերջիններս վայրի անխնայությունն ապահովելու համար ամրացրին այն և պաշտպանում էին» (Թեոփիմոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 46):

«Մյուս տարում նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) եկավ, պաշարեց Լուլիա բերդը, սակայն չկարողացավ առնել այն, որից հետո նրա զորքը եկավ Բեսուն: Եվ եկավ ընդամենը նրա պատրիարք Դիոնեսիոսը, մեծարեց իրար և նա հաստատեց եկեղեցու ազատությունը: Եվ մինչ խոսում էին, Մահմուտին ավետավոր լուր հասավ, թե առան Լուլիան» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Յոթ տարի Դունաց կողմերում էր գտնվում Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.), որը գրավում է Լուլուս անառիկ ամրոցը և վերադառնում է Միջագետք» (Վարդան Արևելացի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 42):

«Դունաց 1142 թվականի իլար ամսին Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) կրկին ներխուժում իրականացրեց և ճամբար զարկեց Լուլոն ամրոցի մոտ: Նա, սակայն, առժամանակ չկարողացավ տիրել այս ամրոցին և միայն մեկ տարի անց ամրոցի բնակիչները, որ տանջվում էին ուժեղ սովից, հանձնվեցին» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 16):

«Դունաց 1142 թվականի իլար ամսին Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) կրկին ներխուժում իրականացրեց և ճամբար զարկեց Լուլոն ամրոցի մոտ: Նա, սակայն, առժամանակ չկարողացավ տիրել այս ամրոցին և միայն մեկ տարի անց ամրոցի բնակիչները, որ տանջվում էին ուժեղ սովից, հանձնվեցին» (Բար-Յերբեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) Եգիպտոսում մնաց 47 օր՝ ելել էր Ֆիլիի 217 թվականի Մուհառամի 10-ին և հեռացել Սաֆարի 26-ին: Եգիպտոսից դուրս գալով՝ նա գնաց Դամասկոս, մի բանի օր մնաց, ապա դիմեց Սահմանային ամրությունները և բանակ դրեց Աղանայում: Այդ նույն տարում Մամունն արշավեց Ռուսի երկիրը և հասավ ռուսների բերդերից մեկը, որը կոչվում էր Լուլուս: Նա որոշ ժամանակ նրա առջև կանգ առավ, սակայն չկարողացավ գրավել: Նա երկու բերդ կառուցեց նրա դիմաց, ուր տեղավորեց Աբու Իսահակին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Մութասիմին – Մ.Ֆ.) և զորքը: Ապա գնաց Սալադուս կոչված գյուղը և իր բերդում հրամանատար թողեց Ահմեդ իբն Բասթամին: Աբու Իսահակը նույնպես իր բերդի վրա փոխանորդ թողեց Մուհամմադ իբն ալ-Ֆարաջ իբն Աբու-Լայս իբն ալ-Փադլունին ու՝ մեկ տարվա պաշար: Մամունն այս բոլորի վրա հրամանատար կարգեց Ուջայֆ իբն Աբասային: Լուլայի տեր ռուսները Ուջայֆին խորամանկությամբ գերի բռնեցին և նա մեկ ամիս մնաց նրանց ձեռքում: Նրանք գրեցին իրենց թագավորին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլիոսին – Մ.Ֆ.) և նա եկավ, սակայն Ալլահն առանց կռվի պարտության մատնեց նրանց: Երկու բերդերի մահմեդականները գրավեցին նրա ճամբարը և ավարդ տարան իրենց բերդերը: Երբ Լուլուայի բնակիչներն այս բոլորը տեսան և մանավանդ որ պաշարումը վնասում էր, նրանց պետք խորամանկություն մտածեց: Նա ասաց Ուջայֆին. «Եթե ազատ կարձակեմ, եթե Մամունից ինձ համար երաշխավորագիր բերես»: Սա խոստացավ նրան: Ապա պետև ասաց. «Ուզում եմ պատանդներ», իսկ Ուջայֆն ասաց. «Եթե կտամ իմ որդիներին»: Նա իր տեղակալին լուր ուղարկեց, որ առաքի երկու բրիստոնյա ստրուկ՝ գեղեցկացնելով նրանց, և նրանց հետ էլ մի խուճ բրիստոնյա ստրուկ՝ մահմեդական տղաների տարազով: Տեղակայված կատարեց հրամանը և, Ուջայֆն այս բոլորին հանձնելով, դուրս եկավ: Երբ իր ճամբարը հասավ, գրեց նրանց. «Ձեր ձեռքում եղածները բրիստոնյաներ են և դուք կարող եք անել ինչ կամենաք»: Այդ ժամանակ նրանց պետք գրեց նրան. «Խոսքին հավատարիմ մնալը լավ է և դա ավելի լավ է, բան ձեր կողմը»: Ուջայֆը ռուսների համար երաշխավորագիր բերեց և, գրավելով բերդը, մահմեդականների բնակեցրեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) մտավ հունական երկիր և 100 օր շարունակ պաշարեց Լուլուան, որից հետո հեռացավ ու իր փոխարեն թողեց Ուջայֆին: Լուլուայի բնակիչները խաբեցին նրան, գերի վերցրին և նա նրանց ձեռքում մնաց 8 օր շարունակ: Դրանից հետո նրանք նրան բաց թողեցին: Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլիոսը – Մ.Ֆ.) եկավ Լուլուայի մոտ և շրջապատեց Ուջայֆին, սակայն Մամունը զորք ուղարկեց նրա մոտ և Թեոփիլիոսը, մինչև նրանց գալը, հեռացավ: Եվ ելան Լուլուայի բնակիչները Ուջայֆի մոտ ու հանձնվեցին» (Տաբարի «Ալթաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) կրկին արշավեց ռուսների դեմ Ֆիլիի 217 թվականին: Այդ տարի նվաճվեց Լալուան և նա հրամայեց կառուցել Տիանան: Վերջապես Մամունը վերադարձավ ու գնաց Ռակկա» (Վակիդի «Ասորիքի նվաճումը»):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) կրկին արշավեց ռուսների դեմ Ֆիլիի 217 թվականին: Այդ տարի նվաճվեց Լուլուան և նա հրամայեց կառուցել Տիանան: Վերջապես Մամունը վերադարձավ ու գնաց Ռակկա» (Իբն Կուտայբա «Պատմություն»):

«Ֆիլիի 217 թվականին հույների արքայից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլիոսից – Մ.Ֆ.) Մամունին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) խաղաղության խնդրանքով նամակ եկավ և այդ նամակը նա սկսել էր իրենից: Մամունը զայրացած գնաց նրա վրա ու հարձակվեց: Նա կացիներով զինված բանվորներ վերցրեց ու մարդկանց հավաք արեց բոլոր մարգերում, որից հետո պաշարեց Լուլուա ամրոցը, որտեղ շատ ռազմիկներ և զենք կար: Դա հույների ամուր ամրոցներից մեկն էր, որը վնասում էր իսլամին: Նա այնտեղ մնաց որոշ ժամանակ՝ ի վիճակի չլինելով գրավել այն ոչ խաղաղությամբ, ոչ ուժով: Նա այնտեղ երկու ամրություններ կառուցեց, որոնցից մեկում թողեց Զաբային, իսկ մյուսում՝ Աբու-Իսահակին (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Մութասիմին – Մ.Ֆ.): Դրանից հետո նա հեռացավ Սալադուսում ամրոցը և բոլոր զորքերին կառավարեց, որոնք մնացել էին ամրոցի մոտ, իր փոխարեն հրամանատար նշանակեց Ուջայֆ իբն Աբասային: Դուլները նրան զերեցին և նա մեկ ամիս մնաց նրանց ձեռքում: Դուլները սպասում էին սեփական արքային, որ նա կօժանդակի իրենց մարդկանցով ու միջոցներով, դրա համար էլ դիմանում էին պաշարմանը: Դուլների արքան եկավ ու նրա դեմ ելան այն երկու ամրոցներում մնացածները և Բարձրյալ Աստվածը նրանց առանց մարտի փախուստի մատնեց: Մահմեդականները, որոնք գտնվում էին այդ ամրոցներում, վերցրին այն ամրոցը, ինչ կար նրանց զորքում: Երբ Լուլուայի բնակիչները տեսան այդ, նրանց հրամանատարը անհետ ինքնից Ուջայֆ իբն Աբասայից ու բաց թողեց նրան այն պայմանով, որ նա աման կբերի Մամունից: Մամունը աման տվեց նրան: Ուջայֆան վերցրեց քաղաքը և մահմեդականներ բնակեցրեց այնտեղ» (Ամանուն «Աղբյուրների գիրք»):

«Այդ տարի Մամունը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) վերստին հարձակվեց Ռուսի երկրի վրա: Նա կանգ առավ Լուլուայի առջև 100 օր, ապա հեռացավ՝ իր փոխարեն թողնելով Ուջայֆին, որին բնակիչները խաբեցին գերի բռնեցին: Սա 8 օր մնաց նրան ձեռքում, որից հետո նրան ազատ արձակեցին: Եկավ Ռուսի թագավոր Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլիոսը – Մ.Ֆ.) ու պաշարեց Ուջայֆին, սակայն Մամունը զորք ուղարկեց նրան և Թեոփիլիոսը, նախքան սրա հասնելը, հեռացավ: Լուլուայի բնակիչները երաշխավորագրով հանձնվեցին Ուջայֆին: Ռուսի թագավորը հաշտություն խնդրեց, սակայն այդ բանը տեղի չունեցավ» (Իբն ալ-Ասիր «Խալիֆատար պատմություն»):

«Տարսունի մոտ մի բերդ է, որը ալ-Մամունը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) գրավեց» (Յակուտ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառագիր»):

Ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Իբն Յակուբը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թադիբի իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²¹⁸⁵ «Այդ տարի Մամունը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) իր որդի Աբբասին ուղարկեց հռոմեական երկիր և հրամայեց կանգ առնել Տիանայի մոտ ու վերակառուցել այն: Նա ուղարկեց զինվորներ ու բանվորներ: Եվ սկսեց Աբբասը կառուցումն ու կառուցեց Տիանան բառակուսի մղոնին չափով: Նա երեք փարսափ երկարությամբ պարիսպ բաշեց և 4 դարպասներ դրեց՝ ամեն մեկի մոտ առանձին ամրություն կառուցելով: Այդ նպատակով Մամունի կողմից իր որդի Աբբասի ուղարկումը տեղի ունեցավ Ջումադա ամսին: Ու նաև նա գրեց իր եղբայր Աբու Իսահակ իբն ալ-Ռաշիդին (Արաբական խալիֆոսության ապագա խալիֆ ալ-Մուլաթսիմին – Մ.Ֆ.), որը 4.000 հոգու կազմով գորահավաք հայտարարեց Դամասկոսի, Յեմսի, Յորդանանի ու Պաղեստինի շրջաններում՝ հեծյալի համար նախատեսելով 100, իսկ հետևակայիների համար՝ 40 դիրհեմ: Սրանց հավաքատեղի նա հայտարարեց Եգիպտոսը: Աբբասին նա գրեց նրանց հաշվով, որոնք գտնվում էին Կիննասարիում ու Ջազիրայում, իսկ Իբրահիմին՝ Բաղդադի բնակչության վերաբերյալ: Եվ հավաքվեց 1.000 հոգի, որոնք եկան Տիանա ու կանգ առան նրա մոտ Աբբասի հետ միասին...: Այդ տարի Մամունը մահացավ: Նրա այն հիվանդության մասին, որը նրան մահ բերեց, պատմությունը կտարվի Սալիդ ալ-Ալֆայի խոսքերով, որն ասաց. «Ինձ մոտ Մամունը մարդ ուղարկեց, իսկ նա այդ ժամանակ գտնվում էր հունական երկրում և ելել էր Տարսունից Ջումադա Բ ամսի 16-ին: Ես բերվեցին նրա մոտ, երբ նա գտնվում էր Պուդեն-Ռունեում...»: Այդ տարի Մուլաթսիմը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մուլաթսիմը (833-842) – Մ.Ֆ.) հրամայեց Տիանայում ավերել այն ամենը, ինչը Մամունը հրամայել էր կառուցել, ինչպես նաև տանել այնտեղի գեյքերից ու զինամթերքից այն ամենը, ինչը հնարավոր էր տանել, իսկ մնացածն էլ այրել: Մարդկանց, որոնց Մամունը տեղավորել էր այնտեղ, նա հրամայեց հեռանալ իրենց մարգեր» (Տաբարի «Մարդկաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Մամունը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) Յիջրի 218 թվականին արշավեց Ռումի երկիրը: Նա պատրաստություններ էր տեսել պաշարելու Ամորիները: Ամուս էր. «Մարդ եմ ուղարկելու արաբ բեդվիններին բերելու անապատներից, նրանց բնակեցնելու ամեն մի բարդաբուն, որ նվաճելու եմ, մինչև որ հարձակվեն Կոստանդնուպոլսի վրա»: Եվ ահա եկավ ռումաց թագավորի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) դեսպանը՝ առաջարկելով հաշտություն, զինադադար և պատրաստակամություն իր մոտ եղած գերիները հանձնելու: Մամունը, սակայն, չընդունեց այդ առաջարկը: Երբ նա Լուլուայի մոտ էր, առաջ խաղաց և մի բանի օր կանգ առավ, սակայն մահացավ Պոտանդոն կոչված վայրում՝ Լուլուայի ու Տարսունի միջև: Նրա մահը տեղի ունեցավ Յիջրի 218 թվականի Ռեջեբ ամսի 17-ին, իինձաբթի օրը: Նա բառաստունաբար տարեկան ու չորս ամսական էր: Նրա վրա արդյոք եղբայրը՝ Աբու Իսահակը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մուլաթսիմը – Մ.Ֆ.), և նա թաղվեց Տարսունում՝ Նեբքինի հսկանի տանը» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ապա նա (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) վերստին դիմեց ռումների երկիրը և մեռավ Պոտանդոն գետի մոտ Յիջրի 218 թվականի Ռեջեբ ամսի 17-ին: Նրա մարմինը փոխադրվեց Տարսուն և այնտեղ թաղվեց» (Վակիդի «Ամորիքի նվաճումը»):

«Ապա նա (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) վերստին դիմեց ռումների երկիրը և մեռավ Պոտանդոն գետի մոտ Յիջրի 218 թվականի Ռեջեբ ամսի 17-ին: Նրա մարմինը փոխադրվեց Տարսուն և այնտեղ թաղվեց» (Իբն Կուտայբա «Պատմություն»):

«Նա (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) մտավ Ջազիրա և Ամորիք ու երկար ժամանակ մնաց, ապա արշավեց Ռումի երկիրը, մեծ նվաճումներ կատարեց և հաջողության հասավ: Նա մեռավ Պոտանդոն գետի մոտ և թաղվեց Տարսունում չորեքշաբթի օրը, Յիջրի 218 թվականի Ռեջեբ ամսի 8-ին» (Աբու Յանիֆա ալ-Դիսակարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

«Յիջրի 218 թվականին Մամունը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) մտավ հունական երկիր և սկսեց կառուցել Տիանան՝ հունական բաղաբներից մեկը այն կիրճի մոտքի մոտ, որտեղից հեռու չէր Տարսունը: Նա հրաման տվեց հունական բոլոր ամրոցներին, կոչ արեց նրանց իսլամ ընդունել և իսլամի ընդունման, համընդհանուր գլխահարկի ու սրի միջև ընտրություն կատարել: Եվ քրիստոնեությունը ստորագրեց...: Մամունը արշավանքի ելավ ու կանգ առավ Պուլանդեի մոտ, որտեղ նրա հետ տեսակցեց հունական արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) դեսպանը...: Մամունը ճամփա ընկավ և հետ դարձավ միայն այն ժամանակ, երբ գրավեց 14 ամրոցներ: Նա հենցավաճ ու կրկին հաստատվեց Պուլանդեի մոտ» (Մատուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 2, գլուխ 8):

«Մամունը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ հունական երկիր, իսկ դրա պատճառը այն նամակն էր, որը նրան եկավ հունական արքայից (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսից – Մ.Ֆ.)՝ խաղաղության առաջարկով: Այդ նամակը հունական արքան սկսել էր իր սեփական անունով ու դրա համար էլ զայրացած Մամունը արշավանքի գնաց նրա վրա: Իր որդի Աբբասին նա թողեց Տիանայում՝ հունական հողում, ու նրա հետ բանվորներ ուղարկեց: Աբբասը այստեղ մեծ շինարարություններ սկսեց, պարիսպ կառուցեց երեք փարսափ երկարությամբ պարիսպ բաշեց և 4 դարպասներ դրեց՝ ամեն մեկի մոտ առանձին ամրություն կառուցելով: Մամունը գրեց իր եղբայր Աբու Իսահակ իբն ալ-Ռաշիդին (Արաբական խալիֆոսության ապագա խալիֆ ալ-Մուլաթսիմին – Մ.Ֆ.), որ նա 4.000 հոգու կազմով գորահավաք հայտարարեց Դամասկոսի և շրջակա տարածքներում՝ հեծյալի համար նախատեսելով 100, իսկ հետևակայիների համար՝ 40 դիրհեմ: Նա գորահավաք արեց նաև Եգիպտոսում ու այլ երկրներում ու նաև գրեց Բաղդադի կառավարիչ Իսահակ իբն Իբրահիմին, որպեսզի նա գորահավաք անի նաև Բաղդադում...: Այդ տարի Մամունը մահացավ: Նրա այն հիվանդության մասին, որը նրան մահ բերեց, պատմությունը կտարվի Սալիդ ալ-Ալֆայի խոսքերով, որն ասաց. «Ինձ մոտ Մամունը մարդ ուղարկեց, իսկ նա այդ ժամանակ գտնվում էր հունական երկրում և ելել էր Տարսունից Ջումադա Բ ամսի 16-ին: Ես բերվեցին նրա մոտ, երբ նա գտնվում էր Պուդեն-Ռունեում...»: Այդ տարի Մուլաթսիմը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մուլաթսիմը – Մ.Ֆ.) հրամայեց Տիանայում ավերել այն ամենը, ինչը Մամունը հրամայել էր կառուցել, ինչպես նաև տանել այնտեղի գեյքերից ու զինամթերքից այն ամենը, ինչը հնարավոր էր տանել, իսկ մնացածն էլ այրել: Մարդկանց, որոնց Մամունը տեղավորել էր այնտեղ, նա հրամայեց հեռանալ իրենց մարգեր» (Իբն Միսպակե «Ժողովուրդների փորձը»):

«Մամունը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) մահացավ այն ժամանակ, երբ գտնվում էր հունական երկրում՝ Պոտանդոն գետի մոտ» (Ամանուն «Աղբյուրների գիրք»):

«Այդ տարի Մամունը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) վերադարձավ Սալագոս և իր որդի Աբբասին ուղարկեց Տիանա՝ հրամայելով վերակառուցել այն: Նա ուղարկեց բանվորներ: Եվ սկսեց Աբբասը կառուցումն ու կառուցեց Տիանան բառակուսի մղոնին չափով: Նա երեք փարսափ երկարությամբ պարիսպ բաշեց և 4 դարպասներ դրեց՝ ամեն մեկի մոտ առանձին ամրություն կառուցելով: Նա նաև հրաման տվեց մարգերում մարդկանց հավաք իրականացնել, որոնք պետք է անցնեին Տիանա: Ամեն մի հեծյալի նա վճարեց հարյուրական, իսկ հետևակայինին՝ քառասունական դիրհեմ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակապար պատմություն»):

«Տարսունը հնագույն բաղաբներից մեկն է, որի դարպասին, ինչպես ինձ են ասել, այժմ դեռ գրված է այն կառուցողի անունը: Այդ մասին ալ-Տաբարին է հիշատակել: Այնտեղ է գտնվում ալ-Մամուն Աբդալլահ իբն Յարուն ալ-Ռաշիդ խալիֆի (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունի – Մ.Ֆ.) գերեզմանը, որովհետև նա բազմիցս՝ մեկը մյուսի հետևից արշավանքներ է ձեռնարկել նրա վրա և մահացել Տարսունի մերձ ալ-Բադանդոն Պոտանդոն անունով մի վայրում՝ Յիջրի 218 թվականին: Նա թաղվել է Տարսունում՝ հաբան Սպասավորի տանը: Նրա գերեզմանն այժմ հայտնի է այնտեղ» (Իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Իյար ամսին Մամունը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) մտավ Բեթ-Ռոմանիա, հավաքեց բանվորների և պատրաստվեց վերականգնել արաբների կողմից ավերված Տիանան, սակայն հենց այդտեղ էլ Յույների 1144 թվականի թամուզ ամսին մահացավ» (Միսպակե Ամորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 16):

«Դրանից հետո Մամունը մտավ Կիլիկիա...: Յուլայի 1143 թվականի իյար ամսին Մամունը մտավ ռումների երկիր, ընդ որում նրա հետ էին երկու որդիները՝ Մուլաթսիմը (Արաբական խալիֆոսության ապագա խալիֆ ալ-Մուլաթսիմը, որը խալիֆի ոչ թե որդին էր, այլ՝ եղբայրը – Մ.Ֆ.) ու Աբբասը: Նա աշխատողներ հավաքեց արաբների կողմից ավերված Թիանան վերակառուցելու համար, սակայն հենց այնտեղ էլ մահացավ և շաբաթվա չորրորդ օրը՝ հազարացիների 218 թվականի չորրորդ ամսի 8-ին, մահացավ, որից հետո թաղվեց Կիլիկիայի Տարսունում» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Յայոց 280 թվականն էր, երբ արաբ Մամունը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մամունը – Մ.Ֆ.) կամեցավ արշավել Յուլայի աշխարհը: Նա 100 նավ է պատրաստում, նավերը լցնում է մոտ 100.000 ուժեղ մարդիկ ու, դուրս բերելով ծով, կամենում է պաշարել Կոստանդնուպոլսի մեծ քաղաքը: Այդ ժամանակ իսկնց է տրվում հույներին, որոնք իսկույն դուրս են գալիս ծովի մի այլ կողմով, ցամաքից շրջապատելով պաշարում են Երիստոսի խաչի թշնամիներին և կործանիչ հարվածով խաչառ ոչնչացնում են նրանց: Յենց իրեն՝ Մամունին, սպանելով էլ՝ մեքսերից վերացնում են: Նույն հաղթությամբ առաջ ընթանալով՝ նրանք ծովում նավերի մեջ գտնված բազմությունը սրի ու հրի ճարակ են դարձնում այնպես, որ նրանցից ոչ մի մարդ չի մնում: Սա Երիստոսի կենարար խաչի զորությամբ ծանր հարված եղավ արաբների համար» (Մովսես Դափսուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 20):

«Մամուլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) իր որդիների հետ կարճատև թագավորելուց հետո սպանվեց, ընդ որում մարդիկ ասում են, որ նա մահ է ընդունել կայսր Թեոփիլոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) դեմ պայքարում» (Օրուշ-բեկ Բայաթ «Պատմություն», գիրք 1, գլուխ 10):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլը – Մ.Ֆ.) գնաց Յուսուֆ երկիրը և խաբեությամբ ամենայն երկիրն հնազանդեց մինչև քաղաքը Տայասա, որն ավերել էին տաճիկները» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

Ալ-Մաքբի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և իբև ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբև Թադրիբիբի Սուլալ-Ասահախը իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²¹⁸⁶ «Մուհամմարաները ապստամբեցին Ջաբալում: Նրանք ճանապարհ էին կտրում և վախեցնում ճանապարհորդներին, ապա հարձակվեցին խորասանի ուխտավորների վրա, փախուստի մատնեցին նրանց ու մեծ բազմություն կոտորեցին: Մուստասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Յաշիմ իբև Բաուիշուրին, սակայն, երբ նրանց միջև ընդհարում եղավ, Յաշիմը պարտվեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

²¹⁸⁷ «Այդ տարի, ինչպես ասում են, Ջաբալի մեծ թվով բնակիչներ համադանից, Ասպահանից, Մասաբազանից ու Միհրաբանկազանից անցան խուռասյանների հավատքի: Նրանք հավաքվեցին ու զորքով տեղաբաշխվեցին համադանի մարզում: Մութասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.) նրանց դեմ զորք ուղարկեց և վերջին ջոկատն ուղարկվեց Իսահակ իբև Իբրահիմ իբև Մուսայի գլխավորությամբ: Տեբալը նրան հանձնվեց այդ տարվա Շավալ ամսին, իսկ ինքը ճամփա ընկավ ու ելավ նրանց դեմ Չուլբադա ամսին: Հաղթանակի մասին նրա նամակը կարդացվեց «Ջրով ապահովման» օրը: Համադանի մարզում նա սպանեց 60.000 հոգու, իսկ մնացածներն էլ փախան հունական երկիր» (Տաբարի «Աթթալիկի ու մարգարեների պատմություն»):

«Երբ խալիֆությունն անցավ նրան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.), նա Իսահակ իբև Իբրահիմ իբև Մուսային ուղարկեց խուռասյանների դեմ պատերազմի: Խալիֆը նշանակեց նրան ալ-Ջաբիլի կառավարիչ: Նա մարտնչեց խուռասյանների դեմ և նրանցից 60.000 հոգու ոչնչացրեց, իսկ մնացածները փախան առ-Ռում: Խուռասյանների դեմ պատերազմի ընթացքում սպանվեցին նրանցից 100.000 ռազմիկներ, բացի կանանցից և երեխաներից» (Աբու Մուհամմադ իբև Ասիմ ալ-Կուֆի «Ավաճումների գիրք», մաս 8):

«Մուստասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.) զորքով առաքեց Իսահակ իբև Իսմայիլին, իսկ Իսահակն իր եղբորը զորքի վրա փոխանորդ նշանակեց և ուղարկեց: Վերջինս կռվեց նրանց հետ ու մեծ բազմություն կոտորեց և մնաց, մինչև որ կարգավորվեց երկրի վիճակը, այն բանից հետո, երբ նրանցից շատ էր տուժել» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի Ջիբալի, համադանի, Ասպահանի, Մասիդանի և այլ վայրերի շատ բնակիչներ խուռասյան կրոնն ընդունեցին և, հավաքվելով իրար մոտ, համադանի գավառում բանակ դրեցին: Մութասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.) նրանց դեմ զորք ուղարկեց, որոնց մեջ էր Իսահակ իբև Իբրահիմ Մուսաբը, որին նա Ջիբալի կառավարիչ նշանակեց Շավալ ամսին: Սա գնաց նրանց դեմ և համադանի կողմերում հաղթեց՝ սպանելով 60.000 հոգու, իսկ մնացածները փախան Ռումի երկիրը: Նրա հաղթանակի մասին նամակը կարդացվեց տարվա խալի օրը» (իբև ալ-Ասիր «Լիսակատար պատմություն»):

«Բաբեյը, մեծաբանակ կողմնակիցներ հավաքելով, ամայացրեց քաղաքները, տիրեց Ադրբազանին, համադանին և Ասպահանին: Այդ ժամանակ իշխող խալիֆ Մութասիմ իբև հարուն ալ-Ռաշիդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մութասիմը – Մ.Ֆ.) նրա դեմ Իրաք մեծաբանակ զորքով ուղարկեց Իսահակ իբև Իբրահիմին, որը, ոչնչացնելով 60.000 բնակիչների, այնուհանդերձ չկարողացավ խաղաղեցնել այդ երկիրը» (Աբբաս-գուլի-ադ Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

«Բայց թախանձը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) հաղթեց նրան և նա, ով բազում, բյուրավոր թշնամիների դեմ սխրանքներ էր գործել, և թշնամուց կայսեր փրկել, պարտվեց սակավաթիվ յուրայինների կողմից: Նրան հիմարորեն զրպարտեցին ու ամբաստանեցին պետական դավաճանություն ու դավադրության մեջ և նա, տեսնելով, որ իր նկատմամբ մարդկանց նախանձը անչափ շատ է, այդ մասին նա իմանալով էր իր հավատարիմ մի արարու կողմից, որ անցյալում իր՝ Մանուիլի, ծառան էր, իսկ տվյալ պահին բախտի բերմամբ ծառայում էր Թեոփիլոսին որպես մատուցակ, հենց նա իրեն սասց, թե կայսրը որոշել է իրեն կուրացնել, հանդգնում է ապստամբության և փախուստի և դիմում հազարացիների մոտ, որոնք, համարելով նրան նշանավոր մարդ, մեծ պատիվների արժանացրին: Նա մեծապես նեղում է սարակինոսներին սահմանակից... թշնամիներին և իր մեծ փորձով ու արտակարգ խոհեմությամբ նրանց դեմ մեծ հաղթանակներ է տանում: Կարևոր է ասել, որ նա այդ սխրանքները գործում էր արաբական բանտերում գտնվող հռոմեացի ռազմագերիներով, որոնց համար երաշխիք էր տվել, թե փախուստի չեն դիմել: Անում են, թե այն ժամանակ նրանք նվաճեցին և ամերմունկին հպատակեցրին Խորասանը և ոչ միայն իրենց բազուկները, այլև իրենց արտատուփը ու զանազանվող արտաբերված: Նրանց այլատեսալի հանդերձանքն ու տարբեր լեզուն թշնամիներին երկուդով էր պատում: Մանուիլը փրկեց սարակինոսներին նաև իրենց վնաս հասցնող ու պատուհասող բազում վայրի գազաններից և, սարակինոսներին մեծ բարիք գործելով, շատ սիրովեց և իր առաջնորդի, և նրա ծերակույտի կողմից: Կայսրը, լսելով այդ բոլորի մասին, զղջաց, շատ վշտացավ ու դիմեց ամեն բայլի արին հետ կանչելու և նրա վերադարձը գլուխ բերելու համարը: Պատմում են, որ այն ժամանակ բանտարկված ռազմագերիների փոխանակության գործով զնացող վանական Իսմանիկն հանձնարարված էր Մանուիլի հետ հաշտության մասին բանակցություններ վարել և նրան հայրենիք վերադարձնել, ընդ որում այդ առթիվ այդ վանականի և նրանից առաջ այնտեղ բազում զնացողների միջոցով նրան խրիստոս ուղարկվեց, ինչպես նաև անձեռնմխելիության մասին երդմնագիր: Իսմանիկը հիշյալ փաստաթղթերով այնպես բացահայտ չհանդիպեց ու չտեսակցեց Մանուիլի հետ, այլ՝ շատերից ծածուկ ու թաքուն: Թեոփիլոսի առաջարկությամբ Իսմանիկը մեր երկրից ուղարկվեց գզետը ներփոխած՝ նմանեցված Երուսաղեմ ուխտի զնացող ցնցոտիազգեստ իբերներին և վանականներին: Ահա, նրանց մեջ խառնվելով, նա նրան Բաղդադ ուղարկեց՝ Մանուիլի պարած տուն հաճախելու որպես մուրացիկ և նրան հայտնելու կայսեր զղջման մասին: Որպես ասածների վկա՝ նա նրան տվեց կայսեր թախսմանն ու խրիստոսով, որոնք նրան ավետում էին կայսեր համակրությունն ու իր գործած հանցագործությունների կատարյալ ներում: Մանուիլը, երբ իր ձեռքն առավ դրանք, ոգին ալեկոծվեց: Նա մտածում էր տունդարձի մասին, բայց, բանի որ և անցած ժամանակը, և թշնամիների դեմ նրա մեծագործությունները, որոնց մասին մենք վերը պատմեցինք, ոչ թե նվաճեցրել, այլ, ընդհակառակը, օրավուր ամեցրել էին արաբների վստահությունը նրա անձի նկատմամբ, նա դիմում է ամերմունկին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մութասիմը – Մ.Ֆ.) ասելով, թե մեծ ցանկություն ունի հռոմեացիների դեմ արշավելու՝ վրեժ լուծելու համար կայսեր առաջ իրեն ամբաստանած թշնամիներից, որոնք Կապադոկիայում են բնակվում: Իր ծրագիրն էլ ավելի հավաստի ներկայացնելու համար նա խնդրեց, որ իրեն ընկերակցի նաև ամերմունկի որդին: Իսմայիլը խնդրանքին հավանություն տվեց և նրան ուղարկեց ում դեմ, որ նա ցանկանալով հռոմեացիների սահմաններին՝ նա հռոմեացիների երկիր վերադառնալու իր ցանկության մասին իր գաղտնիքը բացում է Կապադոկիայի գորավարին: Միաժամանակ նա հրահանգեց, որ անհրաժեշտ է այս տեղում դարան ու որոգայթ լարել, որպեսզի. «Երբ ես այնտեղ հասնեմ, սարակինոսների հրոսակները մի այլ տեղ ուղարկելով, դարանակալորների հետ ինքս զամ հռոմեացիների երկիրը»: Այդպես էր եղավ: Երբ նա մոտեցավ պայմանավորված վայրին, կաթոգին գրկախառնվեց Իսմայիլի որդուն և ասաց. «Որդյակ, ողջ-առողջ գնա դեպի հայրդ, իսկ ես, իմացիդ, գնում եմ հենց իմ իսկական կայսեր ու տիրոջ մոտ»: Եվ այսպես, նա ողջ ու առողջ այնտեղից եկավ մայրաքաղաք՝ Կոստանուպոլիս տուր տաճարը, գիտնալով, որ Թեոփիլոսը իր նկատմամբ մեծ վստահություն է տածում: Եվ ահա նա ստանում է մագիստրոսի պատվաստիճան և այսուհետ դառնում նրան որդիակից՝ առաջ քաշվելով նաև սխուրի ղոմեստիկոսի աստիճանին: Կան և պատմողներ, որոնց համաձայն Մանուիլը, ծիշտ էր, փախուստի դիմեց հազարացիների մոտ և, ինչպես ասվեց, վերադարձավ Թեոփիլոսի ջանքերով, բայց նա ոչ թե Թեոփիլոսի ժամանակ դավաճանության մեջ մեղադրվելով էր փախուստի դիմել, այլ Միջալե թվկատի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջալե II-ի – Մ.Ֆ.)՝ Թեոփիլոսի հոր, կամ այն պատճառով, որ ասում էր նրան, կամ էլ երկուդեղյակ նրա վաղեմի ոխակալությունից» (Թեոփիլոսու հետստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 25-26):

«Դորոնունի լոգոթեթը Միհրունի կողմից զրպարտված լինելով Թեոփիլոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) մոտ՝ Մանուիլը դիմեց փախուստի դեպի արաբները և շարժվեց դեպի Ասորիքի անցումներ, որտեղ լավ ընդունելության արժանացավ: Տիրած դրանից՝ Թեոփիլոսը Մանուիլի վերադարձի հարցով խորհրդակցության է նստում հովհաննես Մինկելյուսի հետ, որն ասում է, թե ինքը Մանուիլին ուղղված Թեոփիլոսի նամակի հետ պատրաստ է մեկնել արաբների մոտ և հասնել նրան, որ Մանուիլը անվնաս վերադառնա հայրենիք: Նա նաև ավելացնում է, որ պատրաստ է այցելել մնացած հույն գերիներին, որոնք գտնվում էին բանտում: Եվ ահա հովհաննեսը մեծ գունդներով ու նվերներով մեկնեց արաբների մոտ, այցելեց բանտերը, ինչպես նաև կայսեր նամակը փոխանցեց Մանուիլին, որ սա վերադառնա Կոստանուպոլիս: Այդ ընթացքում Մանուիլը եմիրի (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մութասիմը – Մ.Ֆ.) որդու հետ միասին հաղթական արշավանքի ելավ ինչ-որ հարևան թշնամական ժողովրդի դեմ: Հետո, սակայն, մտադիր լինելով վերադառնալ հայրենիք, որոշ ժամանակ անց Մանուիլը առաջարկեց խալիֆին նվաճել Ռոմանիան, եթե միայն իր հետ գա զորքն ու Եմիրի որդին: Եվ այսպես, ելնելով արշավանքի և գտնվելով

Անատոլիկոն թեմի մոտակայքում, Մանուիլը եվրոի որդու հետ, կարծես թե, որսի նպատակով հեռացավ գործից, որից հետո, հրաժեշտ տալով վերջինիս, վերադարձավ Թեոփիլի մոտ, որը հարգանքով ու պատվով դիմավորեց Մանուիլին, նրան շնորհեց մագիստրոսի կոչում և դարձրեց սխոլերի դոմեստիկոս, ինչպես նաև իր երեխաների դաստիարակ» (Լևոն Բերական «Պատմություն»):

«Չորպարտված լինելով Թեոփիլոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) մոտ ու փախչելով արքայական գայլույթից՝ Մանուիլն անցավ արաբների մոտ: Երբ որոշ ժամանակ անցավ, հազարացիները, օգտվելով հունական այդ Աբիլլեսի աջակցությունից, սկսեցին հաղթանակ տանել հույների դեմ, Թեոփիլոսը խաղաղության բանակցությունների և գերիների փոխանակություն իրականացնելու համար արաբների մոտ ուղարկեց վանական Յովհաննեսին՝ հետը դնելով թանկարժեք նվերներ, որոնք զարմացրին եվրոիին (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուրաաիմը – Մ.Ֆ.) ու նրա որդ պալատին: Յենց այդ ժամանակ էր, որ Մանուիլը տեսակցեց Յովհաննեսի հետ և նրանից ստացավ կայսեր ձեռքի խաչը: Դրանից հետո Յովհաննեսը, խորհուրդ տալով Մանուիլին վերադառնալ Թեոփիլոսի մոտ, հետ դարձավ Ասորիքից: Մինչ այդ, սակայն, Մանուիլը, աչքի ընկնելով արաբների մոտակա ու հեռակա թշնամիների դեմ պայքարում, նվաճեց խորասանի եվրոիին: Մեծ ազդեցության հասնելով արաբների մոտ՝ դրանից հետո Մանուիլը եվրոիի որդու հետ միասին ելավ հույների դեմ: Յունական Գերոնա կոչվող վայրում, սակայն, նա ճամբար դրեց, որից հետո փախավ այնտեղից, եվրոիի որդուն շնորհակալություն հայտնեց լավ վերաբերմունքի համար և վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, որտեղ լավ ընդունվեց Թեոփիլոսի կողմից և արժանացավ մագիստրոսի կոչումի» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 2):

Այս մասին հայտնում է նաև Չոնորապը:

²¹⁸⁸ «Աֆրիկյան և իսպանական մահմեդականների միջև անհամաձայնություն և կոիվ առաջացավ ու մահմեդականները այդ վիճակում մնացին մինչև Դիջրի 219 թվականը: Դրանից հետո մահմեդականներն ուղղվեցին դեպի Կաստորոջովանի: Այնտեղ եղող հույները ելան և թեժ մարտ տեղի ունեցավ: Աստված հաղթանակ տվեց մահմեդականներին և հույները փախան իրենց ճամբար» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁸⁹ «Դիջրի 220 թվականին նրանք իրենց հրամանատար Մուհամմեդ իբն Աբդալլահի հետ միասին ուղղվեցին դեպի Կաստորոջովանի: Դիջրի 220 թվականին նրանց դեմ, սակայն փախուստի մատուցեցին: Գերվեց պատրիկներից մեկի կինը և նրա որդին: Նրանք տիրեցին այն ամենին, ինչ կար նրանց ճամբարում, որից հետո վերադարձան Պալեստին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁹⁰ «Դրանից հետո նրանք վերադարձան և գարնանը Նորից մարտնչեցին, սակայն մահմեդականները կրկին հաղթեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁹¹ «Յաջորդ տարի և հազարացիները, և Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.) դուրս եկան միմյանց դեմ պատերազմի, բայց, իրարից երկյուղելով, բացարձակապես ոչինչ չարած, յուրաքանչյուրն իր երկիրը վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 28):

²¹⁹² «Դիջրի 220 թվականին հարձակում գործեց Մուհամմեդ իբն Աբդալլահի իբն ատ-Աղաբը՝ Սիցիլիայի հրամանատարը, և հանդիպեց անհավատներին: Նրանք փախան նրա առաջ ու նա ավարով դարձավ Պալեստին» (իբն Աղարի «Մաղդիբի պատմությունը»):

«Դրանից հետո Մուհամմեդ իբն Աբդալլահը Մուհամմեդ իբն Մալիմայի հրամանատարության տակ գործ ուղարկեց Տալլոմինիս և այն հարուստ ավար ձեռք գցեց, սակայն հետո նրա գործից ոմանք հարձակվեցին նրա վրա, սպանեցին նրան և միացան հույներին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁹³ «Չիլադալլահը (Աղլադյանների եվրոիության եվրո Աբու Մուհամմեդ Չեդադալլահը – Մ.Ֆ.) Մուհամմեդ իբն Մալիմայի փոխարեն Աֆրիկայից ուղարկեց ալ-Փադուլուն իբն Յադուբին: Սա մի ջոկատով մեկնեց Սիրիական ջոկան: Նրանք մեծ ավար ձեռք գցեցին և վերադարձան: Այնուհետև մի ավելի մեծ ջոկատ մեկնեց և սա արդեն վերադառնում էր, երբ հունական արքայի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.) պատրիկը Սիցիլիայում մեծ գործով փակեց նրա ճանապարհը: Նրանք մի անհարթ տեղանքում, որը փշով էր պատված, ամրացված դիրքեր գրավեցին հույների դիմաց: Պատրիկը ի վիճակի չէր մարտնչել նրանց դեմ և սպասեց մինչև երեկո: Երբ նա տեսավ, որ մարտը չի սկսվում, սկսեց վերադառնալ և այդ ընթացքում նրա զինվորները բաժանվեցին իրարից ու թողեցին մարտակարգը: Երբ մահմեդականները տեսան այդ, նրանք արիական հարձակում գործեցին նրանց վրա և հույները դիմեցին փախուստի: Պատրիկը նիզակի հարված ու շատ վերքեր ստացավ և ընկավ ծիուց, սակայն նրա մոտ հասան նրա ռազմիկներից բացազույնները, վիրավորված վիճակում փրկեցին նրան ու տարան: Մահմեդականները տիրեցին այն ամենին, ինչ կար նրանց հետ՝ գեներ, գուլբե և ձիերի: Դա մի ուժեղ ճակատամարտ էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁹⁴ «Ալ-Աֆշինի առաջին ճակատամարտը Բաբելի դեմ տեղի ունեցավ Արշակ կոչվող վայրում, որը գտնվում էր Ադրեբեյից 7 փարսախ հեռավորության վրա: Բաբելը պարտություն կրեց և դիմեց փախուստի» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8):

«Այդ տարի տեղի ունեցավ Աֆշինի կոիվը Բաբելի հետ, որի ընթացքում Բաբելի մարդկանցից մեծ բազմություն կոտորվեց: Մուսաաիմ խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուրաաիմը – Մ.Ֆ.) Ավազ Բուդային ուղարկել էր Աֆշինի մոտ: Սա իր հետ զինվորներ և ծախսերի համար փող ուներ: Նա հասավ Ադրեբեյի և Բաբելի, լուր ստանալով, պատրաստվեց իր մարդկանցով, որպեսզի նրա ճանապարհը կտրեն նախքան Աֆշինի մոտ հասնելը, սակայն լուրսերը եկավ և այդ մասին հայտնեց Աֆշինին: Երբ Աֆշինը ստուգեց այդ լուրը, գրեց Բուդային, որ ձևացին, թե ուզում է տեղից շարժվել ու փողը բարձած ուղտերի վրա գալ իր մոտ, ապա, հասնելով գետի բերդը, իր մարդկանց պահի և բաց թողնի միայն նրանց, որոնք ընկերակցում էին, որից հետո, փողը իր հետ ունենալով, վերադառնա Ադրեբեյ: Բուդան այս բանն արեց, և բարավանը շարժվեց: Լրտեսները եկան ու Բաբելին տեղեկացրին, որ նա փողի հետ միասին հասել է գետին: Նույն օրվա երեկոյան, որ Աֆշինը նշանակել էր Բուդային, մայրամուտի ժամանակ նա Բարգանդից դուրս եկավ խուշ և կանգ առավ Աբու-Մալիկի խրամատից դուրս: Առավոտյան, թաքուն հեծան ձիերը, առանց թմբուկների խելելու ու դրոշներ պարզելու, ինչպես նաև հրամայելով մարդկանց ձայն չհանել, նա արագ առաջ խաղաց: Շարժվեց նաև բարավանը, որն այդ օրը գետից անցնելով պետք է գնար Դայսամի կողմը: Բաբելը իր մարդկանցով նույնպես պատրաստվեց և շարժվեց դեպի գետի ճանապարհը՝ կարծելով, թե գտնելու է փողը: Բաբելի ծիավորները հարձակվեցին բարավանի վրա, որի հետ էր գետի բերդի տերը: Նա կռվի ելավ նրանց դեմ, սակայն սպանեցին նրան, ինչպես նաև նրա հետ եղած զինվորներին՝ վերցնելով այն ամենը, որ կար նրանց մոտ և ահա այդտեղ իմացան, որ փողը իրենց ձեռքից բաց են թողել: Նրանք վերցրին նրա դրոշը և մարդկանց զգեստները ու, իրենք հագնվելով, կերպարանափոխվելով ուզեցին խաբեությամբ բռնել Դայսամ ալ-Ղանալիին և նրա հետ եղած մարդկանց: Նրանք չգիտեին Աֆշինի դուրս գալու մասին և եկան, ձևացնելով, թե գետի բերդի տիրոջ մարդիկ են: Զինավորված, սակայն, թե որն է գետի տիրոջ դրոշի տերը, նրանք այլ տեղում կանգնեցին: Եկավ Դայսամը, կանգնեց իր սովորական տեղում և նրան խորթ թղթացին իր առջևում տեսած մարդիկ: Սա իր հորեղբոր տղային ուղարկեց, ասելով. «Ղանա այդ գաղթելի մոտ և հարցրու, թե ինչո՞ւ է այնտեղ կանգնել»: Նա գնաց և նրան էլ այդ մարդիկ խորթ թղթացին, որից հետո նա եկավ ու գեղուցեց: Դայսամը այլ մարդկանց ուղարկեց և նրանք նույնպես, չհանաչեցին նրանց ու տեղեկացրին Դայսամին, թե Բաբելը սպանել է գետի բերդի տեր Ավալայիին, ու նրա մարդկանց՝ վերցնելով դրոշները և զգեստները: Դայսամը վերադարձավ՝ փրկելով բարավանը, որն իր հետ էր: Նա և իր մարդիկ բարավանի հետևից էին ընթանում, պաշտպանվելով նրան, մինչև որ բարավանը հասավ Արշակ բերդը: Սա երկու հոգու ուղարկեց Աֆշինի և Աբու-Մալիկի մոտ, իմաց տալու կատարվածի մասին, և սրանք սրընթաց գնացին: Դայսամը մտավ բերդը, իսկ Բաբելը պաշարեց նրան: Նա մի աթոռ դրեց բերդի դիմացի լեռներում և լուր ուղարկեց Դայսամին, թե. «Թող բերդն ու հեռացիր»: Դայսամը մերժեց և Բաբելը կռիվ սկսեց, ըստ իր սովորության՝ կռվի ընթացքում գինի խմելով: Երկու ծիավորները գնացին ու գտան Աֆշինին մեկ փարսախից պակաս հեռավորության վրա: Աֆշինն ասաց իր առաջապահ գործի հրամանատարին. «Տեսնում եմ երկու ծիավոր խիստ սրընթաց գալիս են», - ապա ավելացրեց. «Չարկեթ թմբուկները, պարզեցե՛ք դրոշները, և սրընթաց գնացե՛ք նրանց կողմը գոչելով. «այստեղ ենք ահա, այստեղ ենք»»: Այդպես էլ արեցին, մարդիկ ձիերի ասնձերը բաց թողեցին և հասան Բաբելին, որը նստած էր: Նա դեռ չէր նստել իր ձին, երբ ծիավորները վրա հասան: Սկսվեց կռիվը և Բաբելի մարդկանցից ոչ ոք չազատվեց, այլ միայն ինքը մի բանի ծիավորներով փախավ Մուդան, սակայն նրա ջոկատները նրանից կտրվեցին: Աֆշինը վերադարձավ Բարգան, իսկ Բաբելը մնաց Մուդանում: Նա լուր ուղարկեց Բազզ և, գործ ստանալով, նրա հետ հեռացավ Մուդանից, մինչև որ հասավ Բազզ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին մանրամասն տեղեկություններ է հայտնում Տաբարին, որին հիմնական գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրը:

²¹⁹⁵ «Աֆշինը մնաց Բարգանդում՝ իր ճամբարում: Մի օր մի բարավան անցավ, որի վրա հարձակվեց Բաբելի սպահապետը, կողոպտեց և սպանեց այնտեղ եղած մարդկանց: Աֆշինի գործը այդ պատճառով սովի մատնվեց և ահա Աֆշինը գրեց Մարադայի տիրոջը՝ հրամայելով շտապ պարեն բերել: Սա նրան ուղարկեց մի նսկայական բարավան, որի մեջ կար մոտավորապես հազար ցուլ, բացի ուրիշ գրաստից, որոնք զինվորների ընկերակցությամբ պարեն էին տանում: Նրանց վրա հարձակվեց Բաբելի մի ծիավոր ջոկատ, որն ամեն ինչ կողոպտեց: Աֆշինի գործը շատ նեղ վիճակում էր և Աֆշինը գրեց Շիրուամի տիրոջը, հրամայելով, որ իրեն մթերք բերեն, և սա շատ ուռետատեղեն ուղարկեց ու փրկեց մարդկանց: Աֆշինի մոտ եկավ Բուդան իր հետ եղածներով միասին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁹⁶ «Յենց և իբն խալիֆ ալ-Մուրաաիմի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուրաաիմի – Մ.Ֆ.) գործերը կարգի ընկան, նա բոլոր երկրները հարկահավաքներ ուղարկեց: Դրանից հետո ալ-Աֆշինին նա նշանակեց Ադրեզականի և Արմինիայի կառավարիչ ու հրամայեց պատերազմ սկսել Բաբել ալ-խուրամիի դեմ: Ալ-Աֆշինը տեղակայվեց մի վայրում, որտեղ առաջ Բարգանը բաղաթն էր: Նա այն ամրացված կետի վերածեց, որը գտնվում էր խաչմերուկում: Այստեղ 4 ճանապարհներ էին հատվում, որոնք գալիս էին ալ-Բազզից, Մուդանից, Ադրեբեյից և Վարդանից: Նա

տեղակայվեց այստեղ, գործը մոտեցավ նրան և նա որոշեց պատերազմ սկսել Բաբել ալ-Խուրասմի հետ: Առաջին մարտը ալ-Աֆշինի և Բաբելի միջև տեղի ունեցավ Արշակ կոչվող վայրում՝ Արդեբիլից 7 փարսան հեռավորության վրա: Բաբելը ջարդվեց և փախավ Բազգ...: Կա նաև այլ տարբերակ...: Ալ-Մութասիմը, ալ-Աֆշինին նշանակեց ալ-Ջաբիլի կառավարիչ և հրամայեց պատերազմ սկսել Բաբելի դեմ: Դա տեղի ունեցավ Չիքրի 220 թվականի Ջումադա Բ ամսին: Ալ-Մութասիմը Աբու-Սալիդ Մուհամմեդ իբն Յուսուֆին Արդեբիլ ուղարկեց և հրամայեց նրան վերականգնել Չիքրի և Արդեբիլի միջև գտնվող ամրոցները, որոնք ավերվել էին Բաբելի կողմից: Բաբելը ուղարկեց մի հեծյալ ջոկատ, սակայն Մուհամմեդ իբն Յուսուֆը ջարդեց նրան» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Ավաճումների գիրք», մաս 8):

«Բաբելը հետզհետե գորացավ, նրա կողմնակիցն էր դարձել Մուհամմադ իբն ալ-Բուայսը, իսկ Մարանդի տեր Իսմատ ալ-Զուրդին հնազանդվել էր նրան: Մուտասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.) Իսահակ իբն Իբրահիմի եղբորը՝ Թահիր իբն Իբրահիմին, առաքեց Անտոյատականի կառավարիչ՝ հրամայելով պատերազմել թշնամու դեմ: Երբ նա երկիր հասավ, իբն ալ-Բուայսը գրեց Մուտասիմին՝ հայտնելով իր հնազանդությունը և, թե ինքը պատրաստվում է Բաբելին, ընկերակիցներով հանդերձ, ծուղակը գցել: Նա խորամանկությամբ ամուսնացավ Մարանդի տեր Իսմատ ալ-Զուրդիի դստեր հետ: Նա գնաց նրա մոտ Մարանդ ու նրան հրավիրեց: Նրան ու ընկերակիցներին նա խմեցրեց և, երբ հարեցին, գիշերանց տարավ իր ամրոցը, որ կոչվում էր Շահի, ապա ուղարկեց Մուտասիմին: Վերջինս վարձատրեց նրան, գնահատեց ու ռոճիկ սահմանեց: Բանն այն էր, որ նա հայտնեց Թահիր իբն Իբրահիմին տեղի ունեցածի մասին և խնդրեց, որ իրեն ուղարկի երկաթյա սրեր ու ջորիներ: Թահիրն այդ բանը արեց, նա այդ ամենն առաքեց Մուտասիմին ու նամակ գրեց՝ տեղեկացնելով կատարվածի մասին: Մուտասիմը զայրացավ Իսահակին վրա և ասաց. «Եղբորդ վրա ոչ մի լավ բան չեմ տեսնում, այլ առնականությունը տեսնում եմ միայն իբն ալ-Բուայսի մոտ»» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Երբ իշխանությունն անցավ Մուտասիմին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.), սա Աբու-Սալիդ Մուհամմադ իբն Յուսուֆին Արդեբիլ ուղարկեց՝ հրամայելով վերականգնել Բաբելի բանդած այն բերդերը, որոնք գտնվում էին Չիքրի և Արդեբիլի միջև: Կա ռազմիկների նշանակեց պահպանելու այն ճանապարհները, որոնցով պարենը բերվում էր Արդեբիլ: Աբու-Սալիդը գնաց այս բանի համար ու նախնացեց բերդերը: Մի օր Բաբելը մի ծիսավոր ջոկատ ուղարկեց արշավանքի և սա որոշ շրջաններ ասպատակեց ու վերադարձավ: Լուրը հասավ Աբու-Սալիդին, որը հավաքեց մարդկանց և դուրս եկավ այդ ջոկատի հետևից: Նա հասավ ինչ-որ ճանապարհի և սաստիկ ընդդարման ժամանակ Աբու-Սալիդը Բաբելի մի խումբ մարդկանց սպանեց ու մի մեծ խումբ էլ գերի վերցրեց՝ փրկելով մահաճակատներից նախկինում գերի ընկածներին: Նա սպանվածների գլուխները և գերիներին ուղարկեց Մուտասիմին: Սա Բաբելի մարդկանց առաջին պարտությունն էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁹⁷ «Դրանից հետո զատերը փոխադրվեցին բյուզանդական սահման՝ Անարգաբա, սակայն հույները հարձակվեցին նրանց վրա և գլխովին կոտորեցին, այնպես որ ոչ մեկը չփրկվեց» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Չասան իբն Մուսաարը արշավեց Ռումի երկիրը, սակայն պարտվեց, փախուստի մատնվեց ու նրա ողջ գործը գերի ընկավ» (իբն Խալաթ «Պատմություն»):

Իբն Թադիբիդի Աբու ալ-Մահասիմը իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²¹⁹⁸ «Չիքրի 222 թվականին Սիցիլիայի մահմեդականները հարձակում գործեցին Էտնա շրջանի վրա: Նրանք պարտության մատնեցին հաղառակորդին և ավարդ ու անփորձանք հետ դարձան: Այդ տարի մահմեդականները գրավեցին Մոնար ամրոցը և շատ այլ ամրացված կետեր ու դա եղավ Փաղո իբն Յադուբի արշավանքի ժամանակ, որը դրա համար ուղարկեց Աբու-Աղաբին» (իբն Աղարի «Մադրիբի պատմություն»):

«Մեկ այլ ջոկատ ուղղվեց դեպի Չրակիր լեռը և այդ շրջանում եղած ամրությունները: Նրանք այրեցին ցանքերը, ավարտեցին և մեծ կոտորած արեցին: Դրանից հետո Չիքրի 221 թվականին Աբու-Աղաբը կրկին մի ջոկատ ուղարկեց դեպի Չրակիր լեռը: Նրանք մեծ ավար ձեռք գցեցին, այնպես որ ստրուկը ամենացածր գնով էր վաճառվում, և անվնաս հետ դարձան: Այդ տարի նա մի նավատորմ կազմեց և, ուղարկելով դեպի կղզիները, մեծ ավարի տեր դարձավ, մի բանի բաղաբներ և ամրություններ գրավեց ու անվնաս հետ դարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²¹⁹⁹ «Մեկ այլ հարձակում էլ տեղի ունեցավ Աբդ աւ-Սելամ իբն Աբդ ալ-Վահաբի կողմից, որին ուղարկեց Աբու-Աղաբը: Նրա դեմ ելավ թշնամին և մահմեդականները փախուստի դիմեցին: Նրանցից շատերն ընկան, իսկ Աբդ աւ-Սելամը գերի վերցվեց, թեև հետո նա փրկագնվեց» (իբն Աղարի «Մադրիբի պատմություն»):

«Այդ տարի Աբու-Աղաբը կրկին ջոկատ ուղարկեց Կաստիլիացա: Այն ավար ձեռք գցեց ու գերիների բռնեց, սակայն թշնամին հանդիպեց նրան և նրանց միջև մարտ տեղի ունեցավ, որում հույները հաղթեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²²⁰⁰ «Երբ ալ-Աֆշինը գործ ուղարկեց Բարգանդ, այդ գործը զբաղեցրեց այնտեղի ամրությունները: Մուհամմեդ իբն Յուսուֆը տեղակայվեց Խուշաշում և խանդակ փորեց: Ալ-Մութասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.) Բուղա Ավագի հետ գտնվող ուղարկեց ալ-Աֆշինին: Բաբելը որոշեց հարձակվել նրա վրա և խլել այդ գումարը: Ալ-Աֆշինի ու Բաբելի միջև ուժեղ մարտ տեղի ունեցավ և Բաբելը, անհաջողության մատնվելով, նահանջեց: Նա ուզում էր այնպես անել, որ ալ-Աֆշինի գործը ձգձգվի և նա իր դեմ մարտի մեջ չմտնի այնքան ժամանակ, մինչև որ ծյունը չծածկի լեռները և ալ-Աֆշինը, տատանվելով ուժեղ ցրտերից, կհեռանա» (Աբու Մուհամմադ իբն Ասիմ ալ-Կուֆի «Ավաճումների գիրք», մաս 8):

«Այդ տարի Բաբելը ընդհարում ունեցավ Ավագ Բուղայի հետ, որին փախուստի մատնեց: Աֆշինը, նույնպես կռիվ ունեցավ Բաբելի հետ և հաղթեց նրան: Այդ ժամանակ Ավագ Բուղան իր հետ բերած փողերով եկել էր Աֆշինի մոտ և սա բաժանեց փողերը իր գործի մեջ ու նովոլոգից հետո կռիվ պատրաստվեց: Աֆշինը Բուղային զորքով ուղարկեց, որպեսզի նա Չեշտադսարի շուրջը պտույի և կանգ առնի Մուհամմադ իբն Չումայրի խանդակների մոտ՝ այն փորելով ու ամրացնելով: Բուղան գնաց խանդակների մոտ, իսկ Աֆշինը Բարգանդից հեռացավ: Խուշից շարժվեց նաև Աբու-Սալիդը, նրանք երկուստեղ ուզում էին Բաբելի դեմ ծեղա՝ պայմանակիրվելով հանդիպել մի վայրում, որը կոչվում էր Դարուազ: Աֆշինը խրամատ փորեց և նրա մոտ պարիսպ կառուցեց, իսկ նրա ու Բազգի միջև վեց մղոն կար: Բուղան առանց Աֆշինի հրամանի պատրաստվեց և, իր հետ տանելով պարեն և պտույններ Չեշտադսարի շուրջը, մտավ Բազգ գյուղն ու այնտեղ կանգ առավ: Ապա՝ նա 1.000 հոգու ուղարկեց անասանների հետևից: Նրանց դեմ դուրս եկան Բաբելի զինվորները, որոնք խլեցին անասանները և ջարդեցին նրանց, ով իրենց հետ կռիվ բռնվեց, իսկ մնացածներին գերի վերցրեցին: Դրանցից երկուսին Բաբելը ուղարկեց Աֆշինի մոտ՝ տեղեկացնելու կատարվածի մասին: Բուղան վերադարձավ Մուհամմադ իբն Չումայրի խրամատը, ձևացնելով, թե փախուստի է դիմել, որից հետո գրեց Աֆշինին՝ այդ բանն իմաց տալով և օգնություն խնդրելով: Աֆշինը նրա մոտ ուղարկեց իր եղբայր Փաղունին, Ասիդը իբն ալ-Խալիլ իբն Չիշասին, իբն Ջաուշանին և միականի Ջանահին՝ ոստիկանապետին, Չասան իբն Սահիլին, ինչպես նաև Փաղուն իբն Սահիլի ազգական երկու եղբայրներից մեկին ու նրանք բոլորը եկան Աֆշինի մոտ: Աֆշինը գրեց Բուղային, հիշեցնելով, որ նա Բաբելի վրա պետք է հարձակված այն օրը, երբ ինքն էլ էր հարձակվելու, որպեսզի նրա միայն երկու կողմից հարձակում լինի: Այդ օրը Աֆշինը Դարուազից ելավ Բաբելի դեմ, իսկ Բուղան դուրս եկավ խրամատից և գնաց Չեշտադսար, սակայն մարդիկ չէին դիմանում սաստիկ ցրտին ու քամուն, ուստի կանչի հեռավորության վրա վերադարձան ճամբար: Երբ ցուրտ քամին փչեց և խիստ անձրևեց, Բուղան ինքն էլ վերադարձավ ճամբար: Աֆշինը Բուղայի վերադառնալու մյուս օրը հարձակվեց Բաբելի մարդկանց վրա, գրավեց ճամբարն ու նրա վրանները, գերեց նրա հետ եղած կնոջը և կանգ առավ Բաբելի ճամբարում: Մյուս օրը Բուղան պատրաստվեց, բարձրացավ Չեշտադսար և հասավ գործին, որն իրենից առաջ արդեն Բաբելի վրա հարձակվել էր, որից հետո վերադարձավ՝ որոշ բան ձեռք բերելով նրանց կահ-կարասիից ու թամբերից: Նա Բազգ գնալու նպատակով իջավ Չեշտադսարից, իսկ նրա առաջապահ գործի հրամանատարն էր Դաուդ Միսիդը: Բուղան նրան լուր ուղարկեց, թե. «Արդեն երեկ է, մարդիկ հոգնած են և մեզ ծանոթ վայր ենք հասել, ուստի ընտրիր մի լավ պաշտպանված լեռ, ուր կկարողանանք այս գիշեր բանակ դնել»: Դաուդ Միսիդը բարձրացավ մի լեռ, որը նայում էր Աֆշինի ճամբարին: Նրանք սասցին. «Այս գիշեր այստեղ կմնանք մինչև վաղը և ապա, եթե Ալլահը կամենա, կիջենք կռվելու անհավաստի դեմ»: Այդ գիշեր ամպը պատեց, ցրտեց և ուժեղ ձյուն տեղաց, այնպես, որ ցրտի սաստկությունից առավոտյան ոչ-ոք չէր կարողանում իջնել ջուր վերցնելու կամ անասուններին խմեցնելու, բանից շատ ձյուն էր եկել ու մառախուղ էր պատել: Երբ երրորդ օրը եղավ, զինվորները ասացին Բուղային. «Մեր պարենը վերջացել է, իսկ ցուրտը մեզ նեղում է, ուստի ամեն գնով մեզ իջեցրո՛ւ՝ կամ վերադառնալու և կամ անհավաստի վրա հարձակվելու նպատակով»: Առաջախույժ և ծայր օրերին, սակայն, Բաբելը գիշերով հարձակվել էր Աֆշինի ու նրա զորքի մի մասի վրա և Աֆշինը վերադարձել էր իր ճամբարը: Եվ ահա Բուղան թմբուկը խփել տվեց և իջավ լեռանից՝ կամենալով հարձակվել Բազգի վրա՝ առանց իմանալու, թե ինչ էր կատարվել Աֆշինի հետ, երբ նա կարծում էր, թե վերջինս իր գրաված ճամբարում է: Երբ Բուղան ձորն իջավ, գտավ, որ երկինքը պարզ է, իսկ եղանակը՝ հաճելի, բացի այն լեռան կատարից, ուր ինքն էր գտնվում: Նա իր զորքը կարգի բերեց, ուղղվեց դեպի Բազգ և առաջացավ, մինչև որ գրեթե կպավ Բազգի լեռանն այնպես, որ իր եղած տեղից կես մղոն մնաց, որ տեսներ Բազգի տները: Նրա առաջապահ գնդի մեջ կային մարդիկ, որոնց մեջ էր իբն ալ-Բալիսի ծառաներից մեկը: Սա ազգականներ ուներ Բազգում: Սրանց տեսան Բաբելի առաջապահները և նրանցից մեկը ճանաչեց այդ ծառային: Նրա հորեղբայրը հարցրեց, թե ո՞վ կար իր մոտիկ ազգականներից և սա պատասխանեց: Այդ ժամանակ հորեղբայրը ասաց. «Վերադարձիր և ասա, ում որ պետք է, թող հեռանան, մենք արդեն հաղթել ենք Աֆշինին, որը փախավ իր խրամատները, իսկ մենք ձեր դեմ

երկու գործ ենք պատրաստել, շտապիր գնալ, գուցե ազատվես»։ Ծառան վերադարձավ և տեղեկացրեց իրն այլ-Բայիսին, որն իմաց տվեց Բուդային։ Վերցինա խորհրդակցեց իր մերձավորների հետ։ Ոմանք ասացին, թե դա տուտ խաբեություն է, իսկ ուրիշներն էլ ասացին, թե. «Ահա լեռան կատարը, որտեղից կարելի է տեսնել Աֆշինի ծամբարը»։ Բուդան մի բանի մարդկանցով բարձրացավ լեռան կատարը և, չտեսնելով Աֆշինի գործը, հասկացավ, որ նա այնուհանդերձ հեռացել է։ Խորհրդակցեցին և որոշեցին, որ պետք է հեռանալ գիշերը վրա չհասած։ Դեռացան և արագ ընթանալու էին, սակայն Բուդան չանցավ եկած ճանապարհով, բանգի շատ կիրճեր կային, այլ գնաց այն ճանապարհով, որը Դեռադասարի շուրջն է պատվում, ուր միայն մեկ կիրճ կար։ Չինվորները ճանապարհին գնեքերը գցում էին և վախի մեջ էին։ Բուդան մի խումբ զորավարների հետ թիկունքում էր, բանի որ Բաբեկի առաջապահները, թվով 10 ձիավոր, հետապնդում էին։ Բուդան իր մարդկանց հետ խորհրդակցեց, ասելով. «Վախենում եմ, որ սրանք մեզ գեղեցնելով հետ պահեն, որպեսզի հնարավորություն տան իրենց ընկերներին կիրճը գրավել»։ Փառլունը ասաց նրան. «Դրանք գիշերապահներն են, ուստի շտապիր և չդանդաղես, մինչև որ կիրճը անցնես»։ Մեկ ուրիշն ասաց. «Չորքը բաժան-բաժան է եղել, զինվորները գնեքը գցել են, իսկ փողն ու գնեքերը առանց հսկողության մնացել են ջորիների վրա և վստահ չենք, որ այն չեն տանի, նույնպես և գերին, որ այնտեղ է»։ Բանն այն է, որ նրանց հետ էր Ջավիդանի գերված որդին և ուզում էին նրան փոխանակել որևէ մեկի հետ։ Նրանք բանակ դրեցին մի անառիկ լեռան կատարին, սակայն մարդիկ, զգված ու հոգնած լինելով, իջան, բանի որ պարենը վերջացել էր։ Նրանք ուշադիր հսկում էին վերև բարձրանալու ճանապարհը, սակայն Բաբեկը այլ կողմից եկավ և հարձակվեց Բուդայի ու նրա գործի վրա։ Բուդան հետիոտն փախավ, սակայն, տեսնելով մի ձի, նստեց։ Փառլուն իրն Զուուր վիրավորվեց, Ջանահ այլ-Սուբբարին և իրն Ջուուշանը սպանվեցին, իսկ Փառլուն իրն Սաիի երկու ազգական եղբայրները գերի ընկան։ Բուդան և այլ մարդիկ ազատվեցին, իսկ խուռավանջները չհետապնդեցին նրանց՝ վերցնելով դրամը, գնեքերն ու գերուն։ Մարդիկ հասան իրենց ծամբարը ու մտան խանդակները, որից հետո Բուդան տասնհինգ օր այսպես մնաց։ Աֆշինը նրան գրեց՝ հրամայելով վերադառնալ Մարադա և օգնական ուժեր ուղարկել։ Բուդան գնաց Մարադա, իսկ Աֆշինը այդ տարում գործերը տեղավորեց ձմեռանոցներում՝ սպասելով մինչև զարնան գալը։ Այդ տարի սպանվեց Թարխանը՝ Բաբեկի մեծագույն զորավարներից մեկը։ Բանն այն էր, որ նա Բաբեկից թուլություն ուներ էր խնդրել, որպեսզի ձմեռն անցկացնի իր գյուղում, որը Մարադայի մարդկանց էր, իսկ Աֆշինը հետապնդում էր նրան և, երբ տեղեկացավ նրա մասին, գրեց Իսահակ իրն Իբրահիմի մաուլա Թուրքին, որը Մարադայում էր, որպեսզի սա գիշերով գնա այդ գյուղը և սպանի նրան կամ գերի վերցնի։ Թուրքը արեց այդ բանը, գնաց ու սպանեց նրան, իսկ գլուխը կտրեց և ուղարկեց Աֆշինին» (իրն այլ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

«Դրանից հետո Մուտասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ այլ-Մուբասիմը – Մ.Ֆ.) առաքեց Աֆշին Դայիդար իրն Զուուս այլ-Ալբուսանիին՝ կառավարիչ Նշանակելով այն բոլոր նահանգների վրա, որոնց միջով անցնելու էր։ Նա նրա հետ ուղարկեց դրամ, գնեք ու զինամթերք։ Երբ Աֆշինը հասավ Ջաբալ, իր հետ վերցրեց այնտեղ գտնվող բոլոր ռազմիկներին ու երևելիներին և տարավ։ Նրա ու Բաբեկի միջև եղան ընդհարումներ, նրա գործը կանգնած էր Բարզանի կոչված վայրում, ապա գնաց Դեռադասար կոչված մի վայր։ Նա մեկ տարի մնաց ու պատերազմեց, մինչև որ ձյունը կուտակվեց, ապա վերադարձավ Բարզանը» (Յակուբի «Դաւաւմություն»)։

Այս մասին մանրամասն տեղեկություններ է հայտնում Տաբարին, որին հիմնական գծերով կրկնում է իրն այլ-Ասիրը։

²²⁰¹ «Այդ տարի Մուտասիմ խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ այլ-Մուբասիմը – Մ.Ֆ.) Ջաֆար այլ-Խայթաթին ուղարկեց Աֆշինի մոտ օգնության։ Նա զինվորների և ծախների համար երեսուն միլիոն դիրհեմով ուղարկեց նաև Իսաիին։ Սա բոլորը հանձնեց Աֆշինին և վերադարձավ։ Այդ տարում ընդհարում տեղի ունեցավ Աֆշինի զինվորների և Բաբեկի զորավարներից մեկի միջև, որի անունն էր Ազին։ Բանն այն էր, որ երբ Դիջիր 221 թվականի ձմեռը վերջացավ, եկավ գարունը և սկսվեց Դիջիր 222 թվականը, Աֆշինը, ինչն որ հնարավորություն տալու էր, գնաց այն վայրը, որը կոչվում էր Գիլան Ռուդ, որը նշանակում է Մեծ գետ։ Այստեղ նա խրամատ փորեց և գրեց Աբու-Սալիդին, որպեսզի նա Բարզանից գա Գիլան Ռուդի կողմերը, իսկ նրանց միջև երեք միոն հեռավորություն կար։ Աֆշինը Գիլան Ռուդում ինչև օր մնաց։ Նրան իմաց տվին, թե Բաբեկի զորավարներից մեկը, որի անունն էր Ազին, բանակ է դրել նրա մոտ, իսկ իր ընտանիքին էլ ձիավորների հետ էր ուղարկել։ Բաբեկը մեկ անգամ ասել էր նրան. «Ավելի լավ է ընտանիքը բերդի մեջ պահել», սակայն Ազինն ասել էր, թե. «Չեմ ուզում պաշտպանվել հրեաներից», - այսինքն մահմեդականներից, - «այլադր վկա ընտանիքին երեք բերդ չեմ մտցնի»։ Իմանալով այդ մասին՝ Աֆշինը ձիավոր և հետիոտն մի խմբի հետ ուղարկեց Ջաֆար իրն այլ-Այա այլ-Սաադիին։ Մյուսը գիշերով հասան մի Նեղ կիրճ, որով միայն մեկ-մեկ կարելի էր անցնել։ Մարդկանց մեծ մասը իրենց ձիերի ասնձերը բաշեցին, մազլեցին լեռը և համիշտակեցին Ազինի կանանց ու որդիներից մի բանիսին։ Այդ լուրը հասավ Ազինին։ Աֆշինը վախենում էր, որ նրանց ճանապարհը կկտրել, ու հրամայեց, որ ամեն մի լեռան գլխին և որդիներով մարդիկ նշանակեն, որոնք վտանգ տեսնելու դեպքում դրոշները պետք է շարժեն։ Այդպես էլ արեցին։ Երբ նրանք Ազինի կանանց բռնեցին ու վերադարձան դեպի ճանապարհը, նախքան կիրճը անցնելը նրանց դեմ իր մարդկանցով եկավ Ազինը, նրանց մի մասին կտորեց, իսկ կանանցից ոմանք ազատվեցին։ Լեռան վրա նշանակված մարդիկ դրոշները շարժեցին։ Ազինը մարդկանց հետ ուղարկեց, որ կիրճը բռնեն։ Երբ Աֆշինը տեսավ իր կողքի դրոշի շարժվելը, Ուզաֆֆար իրն Դայիդարի հետ զինվորների մի խումբ ուղարկեց, որն անապարեց նրանց մոտ։ Ապա՝ ուղարկեց Աբու-Սալիդին և Բուխարախուդային (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մուհամմեդ իրն խալիֆ Բուխար-խուդային – Մ.Ֆ.)։ Երբ կիրճի մոտ եղած Ազինի հետիոտն ջոկատը տեսավ նրանց, թողեց ու գնաց ընկերների մոտ։ Այսպիսով, Ջաֆար իրն այլ-Այան իր ընկերակիցների հետ հաղթեց և իր հետ տարավ Ազինի կանանցից մի բանիսին» (իրն այլ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²²⁰² «Դետո մեկ այլ ճակատամարտ ևս տեղի ունեցավ հույների ու մահմեդականների միջև։ Դույները դիմեցին փախուստի և մահմեդականները նրանցից իրենց անձնակազմերով 9 մեծ նավ գրավեցին, ինչպես նաև 1 խելանդիոն» (իրն այլ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²²⁰³ «Աբու-Ալլաբը մի ջոկատ ուղարկեց Կաստորոջովանի, սակայն թշնամին ելավ սրա դեմ և նրանք մարտնչեցին, որի արդյունքում մահմեդականները դիմեցին փախուստի և նրանցից մեծ բանակություն ընկավ» (իրն այլ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»)։

²²⁰⁴ «Ալ-Աֆշինը Մուհամմեդ իրն Սուլեյման աս-Սամանիդի անունով մի մարդու նշանակեց Առանի կառավարիչ և ուղարկեց նրան Բարդա, իսկ ինքը մնաց մարտնչելու Բաբեկի դեմ։ Նա նրա դեմ անընդհատ մարտեր էր մղում։ Խալիֆ այլ-Մուբասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ այլ-Մուբասիմը – Մ.Ֆ.) գրեց նրան, որ նա ավելի ամուր լինի Բաբեկի դեմ պատերազմում և չշտապի այնքան ժամանակ, մինչև որ չստանա իր հրամանները։ Ալ-Աֆշինը շարունակեց մարտնչել Բաբեկի դեմ... Ողջ այդ ընթացքում նա պատերազմում համառություն էր դրսևորում և ի վերջո նրան հաջողվեց հետ մղել Բաբեկին և շրջապատել նրան այլ-Բազզ բաղաբում։ Երբ Բաբեկը տեսավ, որ ինքն այլևս պատերազմի համար ուժ չունի, ելավ իր բաղաբից և 20 մարդու հետ փախավ... Ալ-Աֆշինը շարժեց գործը և շրջապատեց այն բարձունքը, որի վրա ամրացել էր Ազին՝ Բաբեկի հրամանատարներից մեկը։ Տարբեր կողմերից հարձակվում էին այնպիսի հրամանատարներ, ինչպիսիքն էին Աբու-Սալիդ Մուհամմեդ իրն Յուսուֆը, Ջաֆար այլ-Խիյաթը և Ահմեդ իրն այլ-Խալիլին։ Աբու-Սալիդը իր ռազմիկները զույնն անցած առաջ անցավ և նրա ռազմիկները հարձակվան նետվեցին։ Ազին սարի գազաթին սայլեր տեղադրեց, որոնք բարեբուր էին բարձրած, և, երբ նրա դեմ շարժվեցին արաբները ռազմիկները, նա դրանք ներքև իրեց։ Ռազմիկները, ինչն որ տեսան, որ սարի գազաթից սայլեր են իջնում, հետ բաշվեցին։ Բաբեկը, երբ տեսավ, որ արաբական ռազմիկները ամեն կողմից շրջապատում են իրենց և սայլերի հետ կապված խորամանկությունը չգործեց, այլ-Աֆշինի մոտ բանակցությունների համար մի մարդ ուղարկեց, որպեսզի հավատացալների Եվրոպից աման ստանա։ Ալ-Աֆշինը խոստացավ նրա այդ, սակայն պատանդներ պահանջեց։ Մինչ տեղի էր ունենում այս ամենը՝ այլ-Աֆշինը լուր ստացավ, որ մահմեդականների դրոշը ներխուժել է այլ-Բազզ և արդեն ծածկնվում է Բաբեկի պալատի վրա։ Բաբեկի պալատներում 600 հոգի ապաստանեց, իսկ դրանք չորսն էին։ Անանկալ կերպով այդ պալատներում ապաստանածները բացեցին դարպասները և սկսեցին կոտորել արաբներին։ Ինչ վերաբերվում է Բաբեկին, ապա նա այդ ժամանակ փախել էր ամրոցից և ապաստանել էր կիրճում։ Ալ-Աֆշինը հրամայեց նավթ նետողներին և այլ ռազմիկների այրել բաղաբն ու այդ պալատները։ Ողջ բաղաբը այրվեց, փվեց և մի հարթ ու անապատ տեղի վերածվեց» (Աբու Մուհամմադ իրն Ասիմ այլ-Կուֆի «Նվաճումների գիրք», մաս 8)։

«Մուտասիմի (Արաբական խալիֆության խալիֆ այլ-Մուբասիմի – Մ.Ֆ.) խալիֆության շրջանում այնպիսի նվաճումներ կատարվեցին, որոնց նմանը նախկինում ոչ մի խալիֆայի ժամանակ չէր եղել... Դրանցից էր Բաբեկի դեմ հաղթանակը, նրա գերի ընկնելը ու սպանվելն ու խաչվելը... Դենց որ խալիֆա դարձավ Աբու Իսահակ այլ-Մուտասիմ Բիլաիդ, նա իր ողջ եռանդը գործադրեց այս նպատակին։ Նա միջոցներ ու գործ պատրաստեց և կանչեց իր մաուլա Աֆշին Դայիդար իրն Զուուսին։ Աֆշինը մեծ զորքով եկավ Բարզանը և այնտեղ մնաց, մինչև, որ վրա հասավ լավ եղանակը և ճանապարհներում ձյունը հալվեց։ Այսպիսի տեղակայված Յուբաբային և Ջաաֆար իրն Դիսարին, որը հայտնի էր Ջաաֆար այլ-Խայթաթ անվամբ, նա ձիավորների մեծ զորքով ուղարկեց այն վայրը, ուր Բաբեկի ծամբարն էր։ Նա նրանց երկուսին էլ հրամայեց այնպես անվտանգ խրամատ փորել։ Նրանք գնացին այնտեղ, կանգ առան ու խանդակներ փորեցին։ Երբ խրամատն արդեն փորվել էր, Աֆշինն իր փոխարեն մի խումբ զորավարների հետ Բարզանում թողեց Մուտասիմի մաուլա Մարգուբանին և ինքը կանգ առավ խրամատի առջև։ Նա Յուբաբային ու Ջաաֆար այլ-Խայթաթին մեծ զորքով ուղարկեց մեծ գետի ակունքը և հրամայեց այնտեղ մի ուրիշ խրամատ փորել։ Նրանք գնացին ու փորեցին։ Երբ վերջացրին, Աֆշինը եկավ, ապա, իր փոխարեն թողնելով Մուհամմադ իրն Խալիֆ Բուխարախուդային (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մուհամմեդ իրն խալիֆ Բուխար-խուդային – Մ.Ֆ.), ինքը 5.000 իծեյալներով, 2.000 հետևակով ու հազար գործակալներով գնաց Դաուար, մինչև, որ իջավ Դարուար և անտեղ ևս մեծ խրամատ փորել տվեց ու հսկա պարիսպ կառուցեց, իսկ Բաբեկն ու նրա հետևորդները բարձրաբերձ լեռների վրա կանգնած նայում էին Աֆշինի ծամբարին ու վայնասուն բարձրացնում։ Ապա Աֆշինը Շաբան ամսի 26-ին, երեքշաբթի օրը հանդերձանքով ու

բարանետ մեքենաներով հարձակվեց: Բաբեկն Ազիկին հրամայեց իր հետ վերցնել 3.000 հոգու և ամրացնել մի բլուր, որն իշխում էր Բազզ բաղաթի վրա, ընդ որում նա նախապես վերջինիս շուրջը փոսեր էր փորել, որ թշնամում հեծյալներին չթողնի իրեն մերձենալու: Այդ օրն Աֆշինը վերադարձավ իր խրամատը: Հաջորդ օրը՝ Ռամադան ամսի 1-ին, որ ուրբաթ էր, Աֆշինը բարանետ մեքենաներ ու պայթուցիկ նյութեր նետող մեքենաներ դրեց բաղաթի դեմ, իսկ գորավարներն ու պետերն էլ ամեն կողմից շրջապատել էին այն: Բաբեկն օգնության հասավ իր մարդկանց և դասավորեց նրանց, իսկ գորավարները սաստիկ կռիվ ունեցան նրանց հետ մինչև երեկո, ապա, նրա մարդկանց մեծ վնաս հասցնելուց հետո, գրավեցին: Աֆշինն այսպես մնաց վեց օր, ապա Ռամադանի 23-ին, որ հինգշաբթի էր, նրա դեմ կռիվի դուրս եկավ: Բաբեկն լուռնապես պատրաստվեց: Նա Բազզի վերևում տեղավորեց իսկայական սայլեր, որպեսզի գլուխ դրանք Աֆշինի գործի վրա: Ապա Բաբեկն Աֆշինի մոտ ուղարկեց մի մարդու, որը կոչվում էր Մուսա ալ-Աթթա՝ խնդրելով, որ դուրս գա իր մոտ անձամբ բանակցելու ու սրտում եղածն ասելու և, եթե Աֆշինն իրեն գոհացնի, լավ, ապա թե ոչ՝ կռիվը կշարունակվի: Աֆշինն ընդառաջեց նրան և Բաբեկը դուրս գալով մոտեցավ Աֆշինին մի վայրում, ուր գետի ձորը բաժանում էր իրենց: Տեսնելով Աֆշինին՝ նա նրան անհավատ կոչեց և հայիոյեց, սակայն Աֆշինը փորձեց համոզել նրան, որ վերջինս միայն հնազանդությանը կարող էր փոկություն գտնել թե այս կյանքում, թե հանդերձարում, սակայն նա չընդունեց: Բաբեկը գնաց իր տեղը և հրամայեց իր մարդկանց կռվել: Նրանք շտապեցին և գլորեցին այն սայլերը, որ պատրաստել էին: Աֆշինի գործը հետ բաշվեց ու բարձրացավ լեռան գագաթը և դրանք ջարդվեցին: Յուբաբան և Ջաաֆար ալ-Խայայթը կանգնած էին Բաբեկի եղբայր Աբդալլահի դիմաց: Նրանք հարձակվեցին, ամեն կողմից գորավարները գոռոցեցին և սաստիկ կոտորած սարքեցին: Բաբեկի մարդիկ փախուստի դիմեցին ու մոտ բաղաթ, իսկ սրանք նրանց հետևից հետևալորելով մտան ու կռիվը բորբոքվեց բաղաթի կենտրոնում: Ղա մի պատերազմ էր, որի նմանը ոչ ոք չէր տեսել, կռվում էին տներում ու պարտեզներում: Բաբեկի եղբայր Աբդալլահը փախավ: Երբ Բաբեկը տեսավ, որ ինքը շրջապատված է զորքով ու գտնվում է անելանելի վիճակում, իսկ իր կողմնակիցները կամ սպանվել են, կամ փախել, ինքն էլ փախավ Հայաստան և, անցնելով Արաքս գետը, ուղղվեց դեպի Ռում: Երբ նա անցավ Արաքս գետը, նրա մոտ եկավ նահանգի կառավարիչ Սահլ իբն Սմբատը: Աֆշինը գրեց մոտակա նահանգների կառավարիչներին, Հայաստանի բոլորներին ու պատրիկներին, որ նրանք Բաբեկի ծանապարհը փակեն: Նրա մոտ հայտնվեց Սահլը, իսկ Բաբեկը ծպտված էր, որիսել էր արտաքին տեսքը, ոտքերը կապել էր ցնցոտիներով ու հասարակ թամբով ջորի էր նստել: Սահլ իբն Սմբատը նետվեց նրա վրա, գերի բռնեց և ուղարկեց Աֆշինին, որը նրան հսկողության տակ վերցրեց: Նա Մուտասիմին գրեց իր հաղթանակի մասին և թույլտվություն խնդրեց ներկայանալու: Խալիֆան թույլ տվեց և նա Բաբեկի ու նրա եղբոր հետ եկավ նրա մոտ, իսկ այն, որ Մուտասիմը հրամայեց պատժել Բաբեկին, կտրելով նրա ձեռքերն ու ոտքերը և խաչելով նրան, դա արդեն հայտնի է» (Աբու Հանիֆա ալ-Դիհավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

«Աֆշինը վերադարձավ Բաղաթ, իսկ իր տեղակալին էլ առաքեց Հեշտադասը: Նա խուժեց և ամեն գավառում... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Ապա Աֆշինը գնաց Ռուդ ալ-Ռուդ, խրամատ փորեց, պարիսպ շինեց, դարձավ անկախ տեղակորեց և Հիջրի 222 թվականի Ռամադան ամսի 9-ին, որը հինգշաբթի էր, հարձակվեց Բազզի վրա: Բաբեկը ժամը ուղարկեց, որ բանակից նրա հետ և նա համաձայնեց: Նրանց միջև մի գետ կար: Աֆշինը նրան երաշխավորագիր առաջարկեց, նա մեկ օր ժամանակ խնդրեց, սակայն Աֆշինն ասաց նրան. «Դու պարզապես ուզում ես բաղաթը ամրացնել և, եթե երաշխավորագիր ես կանենում, անցիր ձորը»: Բաբեկը հեռացավ ու պատերազմը սաստկացավ: Մահմեդականները մտան Բազզ բաղաթ, իսկ Բաբեկը 6 հոգու հետ միասին փախավ: Բազզից 7.600 մահմեդական գերիներ ազատվեցին: Բաբեկը ջորի հեծած բրդե հագուստներով փախավ: Աֆշինը գրեց Հայաստանի ու Անդապատականի պատրիկներին, որ հետապնդեն նրան, ընդ որում ով, որ կբերեր փախստականին, նրան նա խոստանում էր մեկ միլիոն դիրհեմ տալ և նրա երկիրը հարկազերծ դարձնել: Բաբեկը հասավ մի պատրիկի մոտ, որը Սահլ իբն Սիմբաթ էր կոչվում: Սա նրան բռնեց ու նրա մասին գրեց Աֆշինին: Աֆշինը մարդ ուղարկեց, ձերբակալեց նրան ու հաղթանակի մասին գրեց Մուտասիմին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմին - Մ.Ֆ.)՝ հարցնելով, թե ի՞նչ կարգադրություններ ունի: Հաղթանակի լուրը կարգազվեց և գրվեց բոլոր կողմերը թե... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.), մինչև որ երկիրը խաղաղեցրեց ու հեռացավ՝ տեղակալ թողնելով Մանթադուր ալ-Ֆերգանիին՝ իր որդու բռնուն: Նա եկավ Մուտասիմի մոտ, որը Սամարայում էր: Տարբեր օթևաններում նրան դիմավորեցին գորավարներն ու զորքը: Նա մտավ բաղաթ Սաֆար ամսի 2-ին, իսկ Բաբեկը նրա հետ էր գնում փոյն հեծած, մինչև որ ներկայացան Մուտասիմին: Վերջինս հրամայեց Բաբեկի երկու ձեռքն ու երկու ոտքը կտրել, ապա նա սպանել ու խաչել տվեց նրան Սամարայում: Նրա եղբորը՝ Աբդալլահին, նա ուղարկեց Բաղդադ և Խսահալ իբն Իբրահիմը սպանեց նրան ու խաչեց Բաղդադի արևելյան կողմում՝ կամրջի գլխին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի տեղի ունեցավ Աֆշինի ճակատամարտը անհավատ Բաբեկի դեմ, որին նա հաղթեց ու սպանեց իր երկրում: Նրա զորքը գերի վերցրեց և դուրս բերեց նրա երկրում եղած բոլոր մահմեդական գերիներին: Բաբեկը փախավ, իսկ Աֆշինը գերի բռնեց նրան և հաղթանակի մասին գրեց հավատացնելուց իշխանին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմին - Մ.Ֆ.)» (իբն Խայաթ «Պատմություն»):

«Առան երկրում և Բայլականում սրվեց Բաբեկ ալ-Խուրասանի գործը, նրա զորքերը այդ երկրներում շատացան ու նա իր ռազմիկներով սկսեց առաջանալ գլխավոր բաղաթների վրա: Նա ցրում էր իր դեմ ուղարկվող զորքերին, սպանում էր ռազմիկներին ու կառավարիչներին, կործանում մարդկանց: Այդ ժամանակ ալ-Մուտասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը - Մ.Ֆ.) նրա դեմ Աֆշինի գլխավորությամբ զորք ուղարկեց: Շատացան ու բազմաթիվ դարձան ճակատամարտեր, սակայն ի վերջո Աֆշինը Բաբեկին իր երկրում այնպես ներեց, որ նրա համալիրը բայթալվեց, իսկ մարդիկ էլ սպանվեցին: Բաբեկը ամրացավ ալ-Բադին կոչվող մի լեռան վրա, որը Առանի երկրում էր, դա Բաբեկի հայրենիքն էր, սակայն այդ վայրի կոնկրետ տեղը մինչև իմս էլ հայտնի չէ: Երբ Բաբեկը հասկացավ, թե ինչ է եկել իր գլխին և ինչ է սպառնում իրեն, նա, լքելով իր կացարանը, դիմեց փախուստի» (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 2, գլուխ 8): «Մուտասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը - Մ.Ֆ.) այլ գորավարների հետ ալ-Աֆշինին ուղարկեց Բաբեկը հուռնամյանի դեմ Արաբալյանում պատերազմելու: Նրանք հաղթեցին և Բաբեկը գերի ընկավ Ռամադան ամսին կամ, այլոց հաղորդմամբ, Հիջրի 222 թ-ի Շալվա ամսին: Նրան տարան Սամարա, որտեղ նա մահապատժի ենթարկվեց Հիջրի 223 թ-ի Սաֆար ամսին: Բաբեկի գոհերի թիվը այդ 222 տարվա ընթացքում, երբ նա պատերազմում էր Մամուլի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամուլի - Մ.Ֆ.) և Մուտասիմի զորքերի դեմ, հասնում էր ամենաթիվը 500.000 հոգու, ընդ որում այս հաշվարկից դուրս են մնում շատ շատերը: Բաբեկը ապստամբություն բարձրացրեց Մամուլի խալիֆայության ժամանակ Հիջրի 200 կամ 201 թվականին Արաբալյանի Բազզ երկրի լեռներում: Բաբեկը գլխավորում էր իր ուսուցիչ Հանիթ հուռնամյանի որդի Ջավիդանի հետևորդներին, ինչպես նաև այլ ժողովուրդներին» (Մասուդի «Ցուցումների և դիտարկումների գիրք»):

«Հիջրի 226 թվական Մուտասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը - Մ.Ֆ.) ձերբակալեց Աֆշին Հայդար իբն Զավուսին և բանտարկեց նրան: Նա մեծավ բանտում, որից հետո դուրս բերին նրա դիակը, խաչեցին, ապա մարմինն այրեցին: Սա այն Աֆշինն էր, որ կռվեց սոգապաշտ Բաբեկի դեմ, որն իշխում էր Թաբարստանի լեռնազավառում 20 տարի շարունակ: Նա այնտեղ ամրացրել էր իր իշխանությունը և շատ անգամներ հաղթել Մուտասիմի բանակներին: Ի վերջո, Մուտասիմը նրա դեմ ուղարկեց հիշյալ Աֆշինին, որը երկրում ու բռնու կռիվներ մղեց նրա դեմ և, հաղթելով նրան, գրավեց Բաբեկի Աբադ բաղաթը, գերի վերցրեց Բաբեկին ու տարավ Մուտասիմի մոտ, որն սպանեց նրան» (Աբու-Ֆիդա «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի»):

«Այդ տարում գրավվեց Բաբեկի բաղաթ Բազզը: Մահմեդականները մտան, ավերեցին ու կողոպտեցին: Սա տեղի ունեցավ Ռամադան ամսվա վերջին տասը օր մնացած: Բանն այն էր, որ Աֆշինը, երբ որոշեց Գիլան Ռուդից դուրս գալով մերձենալ Բաղդին, հակառակ իր նախկին վարմունքի, քիչ-քիչ էր առաջանում: Նրան գրեց Մուտասիմ խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութասիմը - Մ.Ֆ.)՝ հրամայելով, որ ձիավոր մարդկանց գիշերապահ նշանակի, որպեսզի գիշերային հարձակումների առաջն առնեն, սակայն մարդիկ հոգնածության պատճառով ընդվզեցին, ասելով, թե. «Մեր և թշնամու միջև չորս փարսախ կա, իսկ մենք այնպես ենք վարվում, կարծես թշնամին մեր կողքին է: Մարդկանց առջև ծիծաղելի ենք դառնում: Տար մեզ կռիվ, կամ մենք կհաղթենք, կամ նրանք»: Այդ ժամանակ Աֆշինն ասաց. «Գիտեմ, որ ճշմարիտ եք ասում, սակայն հավատացնելուց իշխանը իմն այսպես է հրամայել»: Եվ, իրոք, նորից նամակ ստացվեց Մուտասիմից, որը կրկին նույնն էր հրավիրում: Այդպես էլ շարունակեց Աֆշինը մի բանի օր, ապա իջավ Ռուդ ալ-Ռուդ և առաջացավ, մինչև որ հասավ այն վայրը, ուր անցյալ տարի ընդհարում էր եղել: Այնտեղ նա տեսավ խուռնամյանների մի հեծյալ ջոկատ, սակայն չկռվեց նրանց հետ: Նա մնաց մինչև կեսօր, ապա վերադարձավ իր ծամբարը, ուր երկու օր մնալուց հետո վերադարձավ նախկինից ավելի մեծ զորքով, սակայն դարձյալ կռիվ չբռնեց: Աֆշինը մնաց Ռուդ ալ-Ռուդում և հրամայեց բուհարիկներին, որոնք հետախույզներ էին, որ լեռների կատարին հայտնաբերեն այնպիսի վայրեր, ուր հետոյան իր վրեժխնդրությունը կկարողանան արժանալ: Նրանք ընտրեցին երեք լեռ, որոնց վրա ամուր բերդեր էին եղել, բայց ավերվել էին: Նա, իր հետ վերցնելով զործավորներ, ինչպես նաև չոր խմորներ և ցորենի ապուր, գնաց այդ լեռները: Նա հրամայեց զործավորներին բարերը տեղափոխել և փակել ճանապարհից դեպի լեռները, որպեսզի բերրի նման պաշտպանված դառնան: Նա հրամայեց, որ բարե պարսպից դուրս ամեն մի ճանապարհի վրա խրամատ փորեն և ոչ մի ճանապարհի չթողնեն դեպի լեռը, բացի մի նեղ անցքից: Այդ խանդավորները փորել վերջացավ տաս օրից, որի ընթացքում նա և իր զորքը գիշեր-ցերեկ պահպանում էին զործավորներին ու հետոյան զորքին: Երբ վերջացավ այդ գործը, հետոյան զորքը տեղավորվեց նրա մեջ: Այդ ժամանակ Բաբեկը նրա մոտ պատգամաբեր ուղարկեց, որն իր հետ տարավ մեծ վարունգ, ձմերուկ և մանր վարունգ: Նա հրամայել էր Աֆշինին ասել, թե. «Դու, հավանաբար, զգվել և ձանձրացել ես չոր խմորներն ուտելուց, իսկ մենք այստեղ առատության մեջ ենք»: Աֆշինը ընդունեց այս

բոլորը և ասաց. «Հասկացա, ինչ է ուզում ասել իմ եղբայրը», որից հետո, վերև տանելով պատգամաբերին, ցույց տվեց, թե ինչ էր կատարված: Նա պատեցրեց նրան բոլոր խաղաղականները և ասաց. «Չնա և պատմիր ինչ-որ տեսաբան»: Խուռամյանների մի խումբ մտոյի էր գալիս Աֆշինի խրամատին ու գոռոզում էր: Աֆշինը ոչ ոքի չէր թողնում նրանց դեմ դուրս գալ: Նրանք երեք օր այդ բանը կրկնեցին: Ապա Աֆշինը դարան մտցրեց իր մարդկանց և, երբ նորից եկան, սրանք հարձակվեցին, նրանք փախան ու այլևս չվերադարձան: Աֆշինը դասավորեց իր զինվորներին և ամեն մեկին պարտավորեցրեց իր տեղը գրավել: Նա ծիով անցնել էր, իսկ մարդիկ նրա առջև իրենց տեղում կանգնած էին: Նա առավոտները մուգն ու լուսին աղոթում էր, ապա հրամայում էր թմբուկները զարկել ու գրոհել: Առաջ շարժվում էր և կանգնելու Նշանը թմբուկների հարվածներն էին, բանի որ մարդիկ շատ էին և շարքերով գնում էին լեռներով ու հովիտներով: Երբ բալլում էին, խիստ էին, իսկ կանգնելու համար դադարում էին խիտուց: Բոլորը միասին բալլում էին և միասին կանգնում: Աֆշինը դանդաղ առաջ էր շարժվում: Ամեն անգամ, երբ մի լեռնային հետախույզ լուր էր բերում, նա առաջ էր շարժվում կամ կանգնում: Եթե ուզում էր, օրինակ, առաջանալ մինչև այն վայրը, ուր անցյալ տարի կռիվ էր եղել, 1.000 ձիավորով ու 600 հետիոտն զինվորներով ծանապափոր պահպանելու համար Բուխարախուդային (Արմինիայի ապագա ոստիկան Մուհամմեդ իբն խալիլ Բուխարախուդային – Մ.Գ.) թողնում էր լեռնանցքի գլխին, որպեսզի խուռամյանները իրեն հանկարծակիի չբերեն: Բաբեկը, երբ գտնում էր նրա գալուստը, իր մարդկանց մի խումբ էր ուղարկում, որ դարան մտնեն ծորում՝ այդ լեռնանցքի տակ՝ Բուխարախուդայի եղած տեղից ներքև: Աֆշինը աշխատում էր Բաբեկի դարանի վայրը իմանալ, սակայն չէր կարողանում: Այն ժամանակ նա հրամայեց Աբու-Սալիդին, Ջաֆար ալ-Խալայթին և Ահմեդ իբն ալ-Խալիլին, որ ամեն մեկը ճեղքի կիրճը մի ձիավոր ջոկատով: Այսպիսով, այնտեղ տարբեր կողմերում կլինեին երեք ջոկատներ: Բաբեկը դուրս էր բերում իր զորքը և կանգնում այդ ջոկատների կողքին, որպեսզի նրանցից ոչ մեկը, առաջ գնալով, չհասնի Բազգի դուռը: Նա իր զորքը դարան էր մտցնում և միայն քչերն էին մնում իր մոտ: Աֆշինը նստում էր բարձր բլուրի վրա, որտեղից դիտում էր Բաբեկի պալատը, իսկ զորքը ջոկատներով կանգնած էր: Ով որ նրա հետ էր կիրճի կողմից, իջնում էր իր ձիուց, իսկ ով որ այն կողմում էր Աբու-Սալիդի, Ջաֆարի և Ահմեդ իբն ալ-Խալիլի հետ, թշնամուց հեռու չէր: Բաբեկը և իր մարդիկ զինվ էին խմում և գունձա նվազում: Աֆշինը կեսօրվա աղոթքից հետո վերադառնում էր Ռուդուր-ալ-Ռուդի խաղաղականները, ընդ որում վերադառնում էր նախ և առաջ թշնամուն մտոյի գտնվողը, ապա հաջորդը և ապա նրա հաջորդը, իսկ ամենավերջինը վերադառնում էր Բուխարախուդան, որովհետև նա թշնամուց ամենահեռուն էր կանգնած: Երբ նրանք վերադառնում էին, խուռամյանները գոռում-գոչում էին նրանց հետևից: Մի օր, սակայն, խուռամյանները ծանծաղացան ձգձգումից, իսկ Աֆշինը սովորականի նման գնաց: Զիավոր ջոկատները, որոնք կիրճի այն կողմում էին, երբ հետ դարձան և մնացել էր միայն Ջաֆար ալ-Խալայթը, խուռամյանները բազին Բազգի դուռը և ռազմիկների մի խումբ հարձակվեց Ջաֆարի զինվորների վրա: Աղաղակ բարձրացավ և Ջաֆարը անձամբ առաջ անցավ ու հետ մղեց խուռամյաններին դեպի Բազգի դուռը: Աղմուկ բարձրացավ զորքի մեջ, Աֆշինը հետ դարձավ և տեսավ Ջաֆարին ու զինվորներին կոպեխ: Երկու կողմից էլ առանձին մարդիկ դուրս եկան կռվի, իսկ Աֆշինը իր տեղում նստած զայրանում էր Ջաֆարի վրա, ասելով. «Փչացրեց իմ ծրագիրը»: Աղմուկը ավելի բարձրացավ և ահա Աբու Ղուլաֆի հետ եղած կամավորները, առանց Աֆշինի հրամանի, դիմեցին Ջաֆարի կողմը և մտնեցին Բազգի պարիսպներին: Նրանք որոշ վնաս պատճառեցին և քիչ էր մնում, որ բարձրանան ու մտնեն Բազգ: Ջաֆարը լուր ուղարկեց Աֆշինին, թե օգնիր ինձ 500 հետիոտն նետանոց զինվորներով, բանգի ես ուզում եմ, կամոքն Ալլահի, մտնել Բազգ: Աֆշինը լուր ուղարկեց, թե. «Դու իմ գործը փչացրիր, կամաց-կամաց գլուխդ ազատիր, ազատիր նաև զինվորներիդ և հեռացիր»: Կամավորները աղմուկ բարձրացրին և մտնեցին Բազգին: Բաբեկի դարանամուտ մարդիկ կարծեցին, թե կռիվը սկսվել է և մի մասը Բուխարախուդայի կանգնած տեղի տակից դուրս ցատկեց, իսկ ուրիշներն էլ այլ կողմերից դուրս թռան: Բոլոր դարան մտած խուռամյանները շարժվան մեջ մտան և ոչ ոք տեղում չմնաց, իսկ Աֆշինի զորքերը նրանց գլխի վերևում էին գտնվում: Աֆշինն ասաց. «Փառք Ալլահին, որ նրանց տեղերը հայտնի դարձրեց»: Ջաֆարը իր մարդկանցով ու կամավորներով վերադարձավ, եկավ Աֆշինի մոտ ու այսպես նրան չօգնելու համար, որից հետո նրանք խիստ լարվեցին իրար դեմ: Եկավ կամավորներից մեկը՝ բերելով մի բարի կտոր: Նա ասաց Աֆշինին. «Դու մեզ հետ կանգնեցիր այն բանից հետո, երբ արդեն պարսպից բար էր պոկվել: Ասաց Աֆշինը. «Եթե գնաս, կտեսնես, թե ովքեր էին քո ճանապարհին»: Նա նկատի ուներ դարանը, որը Բուխարախուդայի մոտ էր: Դրանից հետո նա ասաց Ջաֆարին. «Եթե այս դարանամուտ մարդիկ հարձակվեին, ինչ կլիներ այս կամավորների վիճակը»: Ապա նա իր զինվորների հետ սովորականի նման վերադարձավ: Երբ նրանք տեսան այն դարանը, որ Բուխարախուդայի մոտ էր, հասկացան, թե ինչ է եղել իրենց թիկունքում, որ, եթե Բուխարախուդան առաջ շարժվեր, դարանամուտ մարդիկ այդ վայրը կգրավեին և մահմեդականները բաբեղումի կկոտորվեին: Ապա Աֆշինը օրերով մնաց իր խաղաղակներում, իսկ կամավորները բողոքում էին նրան անսանձակությամբ, մեղքի և ռոճիկի ուշացման պատճառով: Նա ասաց. «Ով կհամբերի, թող դիմանա, իսկ ով ոչ՝ ճանապարհը լայն է, թող գնա, հավատացե՛լից իշխանի զորքը ինձ բավական է»: Կամավորները հեռացան, ասելով, թե, եթե Աֆշինը Ջաֆարին և մեզ թողնե՛ր՝ կգրավեինք Բազգը, սակայն նա կամենում է ձգձգել: Աֆշինին հասան այս և այլ բամբասանքներ, որ կամավորները ասում էին իր մասին: Նրանցից մեկը, Նույնիսկ, պատմում էր մյուսներին. «Երազումս տեսա Ալլահի առաքյալին, որն ինձ ասաց. «Անա Աֆշինին, որ թող դուրս դնե՛ր կռվի և լրջորեն զբաղվի այդ գործով, թե չէ կիրանայե՛ն, որ լեռները մեզ վրա բարեք տեղան»: Մարդիկ խոսում էին այդ մասին և խոսքը հասավ Աֆշինին, որը կանգնել տվեց նրան ու հարցրեց երազի մասին: Սա պատմեց և նա ասաց. «Ալլահը գիտի իմ նպատակները և թե ինչ եմ կամենում այս ժողովրդին ու, եթե Ալլահը որևէ մեկի վրա բարեք տեղար, ապա կտեղար այս անհավատի վրա և մեզ էլ կազատեր նրանից»: Կամավորներից մեկն ասաց. «Ով իշխան, մի զրկիր մեզ նահապետի դառնալու հնարավորությունից, բանի որ դա մեր առջև է: Մեր նպատակն է Ալլահից վարձատրություն ստանալ և նրա երեսը տեսնել: Թող մեզ, թող քո թույլտվությամբ մենակ առաջ գնանք, չե՞՞ որ Ալլահը մեզ հաղթանակ կտա»: Աֆշինն ասաց. «Տեսնում եմ, որ դուք պատրաստված եք և կարծում եմ, որ այն կամենում է բարձրալը: Թող բարին կատարվի, բարձրալի կամքով: Տեսնում եմ, որ դուք և խալիլայի զորքը եռանդուն եք և ես այն չգիտեմ նախապես, սակայն այս ժամին, երբ լսեցի ձեր խոսքերը, հասկացա: Որոշեցե՛ք, Ալլահի ողորմածությամբ, թե ո՞ր օրը կուզե՛ք, որպեսզի մենք նրա դեմ դուրս գանք, բանգի ուժն ու ամրությունը միայն բարձրալ և փառավորալ Ալլահի մեջ է»: Նրանք ուրախությամբ լի դուրս եկան Աֆշինի մոտից և հեռանալ ուզողները արդեն մնացին: Աֆշինը Նշանակեց նրանց հարձակվան օրը և հրամայեց մարդկանց պատրաստվել: Նա հրամայեց դրամները, պարները և ջուրը բաշտել, իսկ հիվանդների համար էլ ջրիկների վրա պատաարակներ պատրաստել: Նշանակված օրը նա զորքի հետ հարձակվեց, իսկ Բուխարախուդային էլ թողեց իր տեղում՝ լեռնանցքի մոտ: Նույն տեղում նստելով, ուր նստում էր նախկինում, Աֆշինը հրամայեց Աբու Ղուլաֆին. «Անա կամավորներին, որ կողմն ավելի հեշտ է նրանց համար, թող այնտեղ էլ տեղակայվեն»: Ջաֆարին նա ասաց. «Ողջ զորքը քո առջև է, նետածիպներ և նավթածիպներ, վերցրու նրանցից, ում որ կամենում ես, գործիր Ալլահի ողորմածությամբ ու շարժվիր որտեղից ուզում ես»: Սա գնաց այն տեղը, ուր գտնվում էր անցած օրը: Աֆշինը ասաց Աբու-Սալիդին. «Դու և քո զինվորները կանգնեցե՛ք ինձ մոտ», իսկ Ջաֆարին էլ ասաց. «Կանգնիր հենց այս տեղում» և ցույց տվեց, ասելով. «Եթե Ջաֆարը հետիոտն կամ ձիավոր զորք ուզենա, կօգնենք նրան»: Ջաֆարը կամավորների հետ առաջ անցավ, նրանք հարձակվեցին ու կառչեցին Բազգի պարիսպներին: Ջաֆարը խիտեց Բազգի դարպասին և կռվելով այնտեղ կանգնեց: Աֆշինը նրան և կամավորներին դրամ ուղարկեց, որպեսզի բաժանեն նրանց, ովքեր առաջ կգնան, նա նաև կացիկներով գործավորներ ուղարկեց, ինչպես նաև ջուր, որ չծարավեն: Ուղարկեց նաև չոր խմորներ և ցորենի ապուր: Դարպասի մոտ կռիվը երկարեց և խուռամյանները, դարպասը բաց անելով, դուրս եկան Ջաֆարի զորքի դեմ, որից հետո հետ մղեցին նրան դարպասից, իսկ մյուս կողմից էլ նեղում էին կամավորներին, որոնց հետ շարժեցին պարսպից և ժայռեր նետեցին նրանց վրա: Նրանք այնքան վնասներ պատճառեցին կամավորներին, որ սրանք այլևս ի վիճակի չէին պատերազմելու: Ջաֆարն իր զինվորներից մոտավորապես 100 մարդու հետ վահաններով պաշտպանված կանգնեց այնպես, որ պատնեշ դարձան երկուսի միջև և ոչ մեկը մյուսին չէր կարող մերձենալ: Այսպես տևեց մինչև կեսօրվա աղոթքի ժամը և ապա նրանք ցրվեցին: Աֆշինը իր մոտ եղած հետիոտն զորքն մի մասն էլ ուղարկեց Ջաֆարին, որ ջինի թե թշնամին համարձակություն ունենա ավելի նեղելու նրանց, սակայն Ջաֆարն ասաց. «Ես մարդկանց պակասությունից չեմ նեղվում, այլ պարզապես կռվելու համար հարմար տեղ չեմ տեսնում»: Աֆշինը հրամայեց նրանց հեռանալ և նա հեռացավ: Աֆշինը հրամայեց վիրավորներին և նետված բարեքից իրաւացածներին բարձրացնել ջրիկների պատգարակների վրա: Նրանք հեռացան և մարդիկ այդ տարում բաղաբը նվաճելուց հուռահատվեցին, իսկ կամավորների մեծ մասը ցրվեց: Երկու շաբաթ անց, սակայն, Աֆշինը նորից պատրաստվեց: Նա կն գիշերին խիտե, ինչն էլ լեռից և նետեր ու բարեք արձակեն խուռամյանների վրա: Դրան հակառակ, սակայն, եթե չտեսնեն Աֆշինի դրոշները, թող տեղից չշարժվեն, մինչև որ լուր ստանան: Այդպես էլ արեցին: Նրանք հասան լեռան կատարը կանուխ առավոտյան: Մի գիշեր Աֆշինը լուր ուղարկեց զինվորներին, որ պատրաստվեն կռվի: Նա ուղարկեց Բաշիր ալ-Թուրքիին և ֆերզանացի զորավարներին, որոնք իր հետ էին հրամայելով բալլել, մինչև որ հասնեն այն բլրի տակ, որի վրա գտնվում էր Աֆինը: Նա գիտեր, որ Բաբեկը դարան է մտցրել այդ լեռան տակ: Նրանք առաջ գնացին գիշերով և զորքի մեծ մասը այդ մասին չգիտեր, իսկ ինքը և զորքը արշալույսին առավոտյան աղոթքի պատարեցին, թմբուկները զարկին ու հեռան ձիերը: Նա եկավ այն վայրը, ուր միշտ կանգնում էր և, ըստ սովորության, նստեց: Նա Բուխարախուդային հրամայեց, որ կանգնի Ջաֆար ալ-Խալայթի, Աբու-Սալիդի և Ահմեդ իբն խալիլ իբն Հիշամի մոտ, իսկ ինքը կանգնած մնաց իր տեղում: Այս բանը տարօրինակ թվաց զորքին: Նա հրամայեց, որ

մոտենան այն բյուրին, որի վրա էր Ազինը, և շրջապատեն նրան, իսկ նախապես այդ բանը արգելում էր նրանց: Այս չորս գորավարների հետ շարժվեց նաև զորքը: Չափարը կանգնած էր Բազգի դարպասի մոտ, նրա կողքին Աբու-Մալիդը, վերջինիս կողքին՝ Բուխարախուդան, իսկ Ահմեդը՝ Բուխարախուդայի մոտ: Նրանք բոլորվեցին բյուրի շուրջը: Կիրճի ներքևից աղմուկ բարձրացավ, Բաբելի դարանամուտ մարդիկ հարձակվեցին Բաշիր ալ-Թուրքիի և ֆերգանացիների վրա ու կռվի բռնկվեցին նրանց հետ: Չորքը լսեց նրանց գոռում-գոչումը և ուզեց շարժվել, սակայն Աֆշինը մոնետիկ ուղարկեց նրանց հայտնելու, թե Բաշիրն էր, որ գրգռել էր դարանամուտ մարդկանց, ուստի ոչ ոք թող տեղից չշարժվի և նրանք լռեցին: Այն մարդիկ, որոնց Աֆշինը տարել էր լեռան կատարը, երբ գորքի գոռում-գոչումը լսեցին, դրոշները ամրացրին նիզակների ծայրին: Տեսավ զորքը, թե ինչպես են դրոշները գլորվում ու գրոհում են լեռից ցած՝ Ազինի ձիավորների վրա: Ազինը իր մարդկանց ուղարկեց նրանց դեմ, իսկ Չափարը իր մարդկանցով Ազինի վրա հարձակվեց, մինչև որ բարձրացան նրա մոտ և այնպիսի ուժեղ հարվածներ տվեցին, որ ստիպեցին իջնել ձորը: Աբու-Մալիդի զորքի մի մասն էլ հարձակվեց, սակայն պարզվեց, որ նրանց ձիերի ոտքերի տակ հորեր են փորված, որոնց մեջ ընկան ձիավորները: Աֆշինը գործավորներ ուղարկեց, որ լցնեն հորերը և նրանք այդպես էլ արեցին: Մահմեդական զորքը սաստիկ հարձակում գործեց նրանց վրա: Ազինը լեռան վրա պատաստել էր մի սայլ, որի վրա ժայռաբեկորներ կային և ահա, երբ զորքը հարձակվեց, նա ցած գլորել տվեց սայլը: Չորքը հետ քաշվեց այնպես, որ բարերը ցած գլորվեցին: Այսպիսով զորքը հարձակվեց ամեն կողմից: Երբ Բաբելը տեսավ, որ իր զորքը ամեն կողմից շրջապատված է, դուրս եկավ Բազգի այն կողմը, ուր Աֆշինն էր ու եկավ նրա կողմը: Աֆշինին ասացին, թե Բաբելը դիմում է մեզ: Սա մոտեցավ այնքան, որ կարող էր լսել նրա և զորքերի խոսքերը, իսկ Ազինի շուրջը կռիվը շարունակվում էր: Բաբելն ասաց. «Ուզում եմ երաշխավորագիր ստանալ հավանացելուց իջխանից»: Աֆշինն ասաց. «Ես թե՛ անաչարկել էի այն և դա թե՛ կտրվի, երբ որ կամենաս»: Ասաց նրան Բաբելը. «Հիմա եմ ուզում, միայն այն պայմանով, որ ինձ ժամանակ տաս ընտանիքս դուրս բերելու և պատրաստվելու»: Աֆշինն ասաց. «Խորհուրդ եմ տալիս այսօր դուրս գալ, այլ ոչ վաղը»: Բաբելն ասաց. «Ընդունում եմ»: Ասաց Աֆշինը. «Այսպես ուղարկիր պատանդներին»: Բաբելն ասաց. «Այո, այսինչն ու այնինչը գտնվում են այդ բյուրի վրա, հրամայիր մարդկանց, որ կռիվը դադարեցնեն»: Եկավ Աֆշինի սուրիանդակը, որպեսզի մարդկանց հետ կանգնեցնի կռիվից, սակայն ասացին նրան, թե ֆերգանացիք դրոշներով արդեն մտան Բազգ և բարձրացել են դղյակը: Այն ժամանակ Աֆշինը ձին նստեց և, մարդկանց կանչելով, մտավ բաղաբը ու նրանք էլ նրա հետևից մտան: Չորքը դրոշներով բարձրացավ Բաբելի դղյակը, սակայն այնտեղ իր չորս պալատներում Բաբելը դարան էր մտցրել 600 մարդու, որոնք դուրս եկան հարձակվող զորքի դեմ և կռվի բռնկվեցին, իսկ Բաբելը, սրանից օգտվելով անցավ, մինչև որ աննկատելի մտավ կիրճը, որը Յետադասից այն կողմ էր: Աֆշինը և նրա զորքը կռվում էին դղյակների դռների մոտ: Նա բերել տվեց նավթածիզներին, որոնք իրկիզեցին դրան, որից հետո զորքը բաժնեց դղյակները և բոլոր խուռամյաններին կոտորեց: Աֆշինը գերի վերցրեց Բաբելի որդիներին ու ընտանիքը կանանց հետ միասին: Նա այնտեղ մնաց մինչև երեկո, իսկ զորքին հրամայեց ցրվել ու նրանք վերադարձան Ռուդ ալ-Ռուդի խրամանները: Բաբելը, Աֆշինի դուրս գալուց հետո իր ընկերակիցների հետ վերադարձավ Բազգ և նրանք ուստիք ու դրամ վերցրին, ինչքան որ կարող էին: Մյուս օրը Աֆշինը կրկին եկավ Բազգ և հրամայեց լրիվ կործանել դղյակները և իրկիզել այնպես, որ ոչ մի տուն չլնա: Նա գրեց Յայասանի բոլոր թագավորներին ու պատրիկներին՝ իմաց տալով, որ Բաբելը մի բանի հոգու հետ փախել և կանցնի նրանց կողմերով: Նա հրամայեց նրանց, որ հսկողություն սահմանեն իրենց գավառներում և ոչ ոքի չթողնեն առանց ստուգման անցնել այդ կողմերով» (Իբն ալ-Ասիր «Լիսլախատար պատմություն»):

«Հիջրի 839 թվականին Աֆշինը հաղթանակ տարավ Բաբելի դեմ» (Անախուն «Շիրվանի և Ալ-Բաբի պատմություն»):

«Հիջրի 839 թվականին Աֆշինը հաղթանակ տարավ Բաբելի դեմ» (Մյունսըջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Հիջրի 821 թվականին խալիֆը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուաաշիմը – Մ.Ֆ.**) իր մոտիկ թուրքմեն էմիր Աֆշինին նշանակեց հրամանատար և մեծ ուժերով ուղարկեց Բաբելի դեմ: Երկու տարի տևած արյունահեղ պայքարից հետո Բաբելը գլխովին ջախջախվեց և փախավ Առան՝ Սափ իբն Սուլեյմանի մոտ» (Աբբաս-գուլի-աղա Բաբիխանով «Դրախտային ծաղիկ», մաս 2):

«Աֆշինը ուղարկվեց խուռամյան Բաբելի վրա, երբ արաբների մեծաքանակ զորքերն արդեն կոտորվել էին նրա կողմից» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Աբուսահալը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուաաշիմը – Մ.Ֆ.**) Աֆշինին մեծ ուժով ուղարկում է Բաբանի վրա: Աֆշինն ուղևորվում է Յայաստան և կոտորում է Բաբանի զորքը» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 42):

Յայ մասին մանրամասն տեղեկություններ է հայտնում Տաբարին, որին հիմնական գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրը:

²²⁰⁵ «Թեոփիլոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) դարձյալ արշավում է հազարացիների դեմ ու այս անգամ ավելի մեծ ուժերով, որովհետև չէր ուզում իր հորից պակաս խիզախ երևալ: Նա ավելի շատ է խորանում Ասորիքի մեջ, ասպատակ սփռելով ու ամայացնելով երկիրը: Ավարառելով ու գերեզարկելով՝ գրավելով նա գետնին է հավասարեցնում երկու բաղաբ, այդ թվում և Սոգուպետրան՝ ամերմունի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուաաշիմի – Մ.Ֆ.**) ծննդավայրը՝ նախապես պաշարելով այն: Ամերմունը Թեոփիլոսին նամակ գրեց և կոչ արեց հեռանալ իր ծննդավայրից, բայց նրա ասածին ակնյալ կախող չկար: Այդ բոլորը կատարելուց հետո, Թեոփիլոսը վերադարձավ մարաբադաբ» (Թեոփիլոսու հուստովանողի Շարունակող «ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 29):

«Երբ գերիների փոխանակությունն ավարտվեց և հազարացիների ու հռոմեացիների միջև խաղաղություն իր ավարտը գտավ, կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) շտապեց արիաբար պատերազմ մղելու, որպեսզի իր արիությանը կարողանա հասնել հորը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ին – Մ.Ֆ.**): Նա ներդառեց հազարացիների երկիր և ամեն տեսակի ավարի տեր դարձավ: Իրոք, նա այնքան խորացավ թշնամական տարաձեռներում, որ հասավ խալիֆի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուաաշիմի – Մ.Ֆ.**) ծննդավայրին՝ մի բաղաբի որը կռվում էր Սոգուպետրա: Նա պաշարեց այդ բաղաբը և ստորացրեց իր հակառակորդին» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 3):

«Այդ ժամանակ քրդերից շատերը փախան Թեոփիլոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որից հետո ռումների այս արքան վերցրեց նաև բուլղարներին, ելավ ու պաշարեց Չապետրան՝ ի վերջո գրավելով այն: Նա սպանեց ներսում գտնված բոլոր մարդկանց, տարավ կանանց ու աղջիկներին, բաղաբն այրեց ու հետ դարձավ, թեև հետո արաբները վերականգնեցին այն» (Միքայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 16):

«Այդ ժամանակ քրդերից շատերը փախան Թեոփիլոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որից հետո ռումների այս արքան վերցրեց նաև բուլղարներին, ելավ ու պաշարեց Չապետրան՝ ի վերջո գրավելով այն: Նա սպանեց ներսում գտնված բոլոր մարդկանց, տարավ կանանց ու աղջիկներին, բաղաբն այրեց ու հետ դարձավ, թեև հետո արաբները վերականգնեցին այն» (Բար-Յեբրեսու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Քրիստոսի 828 թվականին Թեոփիլոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) եկավ Ասորիք և գրավեց Չապետրա բաղաբը» (Սամվել Անեցի «ժամանակագրություն»):

«Թեոփիլոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) ընդառաջեց Բաբելի կոչին, գնաց, գրավեց Չապետրան, ավերեց և հետ դարձավ...: Եվ ահա Թեոփիլոսը հալածում էր ամենից, եկավ Չապետրայի վրա, գրավեց այն և կոտորեցին ինչպես քրիստոնյաներին, այնպես էլ տաճիկներին» (Իսահակ Երեց «ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Այդ տարի հուլիսի արքա Թեոփիլոս իբն Միքայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց Չապետրայի բնակիչների վրա, թալանեց նրանց երկրամասը և անմիջապես էլ անցավ Մալաթիայի կողմն ու հարձակվեց նաև նրա, ինչպես նաև այլ մահմեդական ամրոցների վրա՝ գերեզարկելով, ինչպես ասում են 100.000 մահմեդական կանանց ու այլանդակներով այն մահմեդականներին, որոնք ընկել էին իր ձեռքը: Նա կոտրեց նրանց թթերն ու ականջները, իսկ այժմ պատմությունն այն մասին, թե ինչու հույների արքան այդպես վարվեց մահմեդականների հետ: Պատմում են, որ դրա պատճառն այն էր, որ Բաբելը Աֆշինի դեմ պայքարելով կործանման մոտ փրձակում հայտնվեց Աֆշինի՝ նրա նկատմամբ տարած հաղթանակի պատճառով: Երբ Բաբելը հայտնվեց կործանման եզրին և համոզվեց, որ Աֆշինի դեմ մարտնչելու ուժ այլևս չուկ, գրեց հույներին արքա Թեոփիլոս իբն Միքայել իբն Գեորգիին և հայտնեց նրան, թե արաբական արքան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուաաշիմը – Մ.Ֆ.**) արդեն իր բոլոր ուժերն ուղարկել է իր դեմ, ընդհուպ սեփական դերձակին, այսինքն՝ Չափար իբն Դինարին, խոհարարին, այսինքն Իթահին, այլևս ոչ մեկը չկա նրա դարպասների մոտ և, եթե նա ուզում է ելնել նրա դեմ, ապա չկա այդ մտադրությանը խոչընդոտող ոչ մեկը: Բաբելը հույս ուներ, որ այդ նամակի շնորհիվ հունական արքան կշարժվի և, շնորհիվ այն բանի, որ Բաբելի դեմ կանգնած ուժերի մի մասին Մուաաշիմը կշարժի նրա դեմ, ինքը կգատվի դժվարություններից, բանի որ հունական արքայով զբաղված Մուաաշիմը հնարավորություն չի ունենա զբաղվել իրենով: Թեոփիլոսը ելավ 100.000 մարդու գլուխն անցած, թեև ոմանք էլ ասում էին, որ նրա զորքում մի քիչ ավել, քան 70.000 ռազմիկ կար, իսկ մնացածը կազմում էր գուժակը: Նա ուղղություն բռնեց դեպի Չապետրա ու նրա հետ էր նաև մուսափրների այն ամբիոնը, որն ապստամբել էր Ջեբելում ու փախել հույների մոտ այն ժամանակ, երբ Իսահակ իբն Իբրահիմը իբն Մուսաբը ընդհարվել էր նրանց հետ: Սրանց հրամանատարը Բարսիսն էր: Հունական արքան նրանց ընդգրկեց իր բանակի ցուցակով, ամուսնացրեց ու ռազմիկների դարձրեց, ինչը որոշոց օգնության էլ դիմում էր ամենակարևոր հարցերում: Եվ ահա, երբ հույների արքան մտավ Չապետրա ու սպանեց այնտեղ գտնվող տղամարդկանց, գերեզարկեց կանանց ու երեխաներին և այրեց բաղաբը, ինչից հետո փախստականների ամբիոնը, ինչպես ասում են հասավ Սամարա» (Տաբարի «Արաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Հիջրի 223 թվականին հույները եկան Չապետրա և սպանեցին ու գերեվարեցին բոլոր նրանց, ովքեր այնտեղ կային» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի, դա Հիջրի 223 թվականին, հույների արքա Թեոփիլ իբն Միթայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) իր զորքով ելավ ու նրա հետ էին բուլղոսների, բուլղարների և շատ այլ ժողովուրդների արքաներ, որոնք նրա հարևանն էին: Նրանք Ջազիրայի սահմանին պաշարեցին Չապետրա քաղաքը և, սրով գրավելով այն, մեծ ու փոքրին սպանեցին և գերեվարեցին» (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 2, գլուխ 8): «Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) գրավեց Չապետրան, որը գտնվում է Ջազիրայի սահմանային շրջանում» (Մասուդի «Ցուցումների և դիտարկումների գիրք»):

«Ռումները հարձակվեցին նաև Մուտասիմի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմի - Մ.Ֆ.) օրոք (ու բանդեցին Չապետրան - Մ.Ֆ.)...: Այդ տարի Ռումի թագավոր Թեոփիլոս իբն Միթայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) հարձակման դուրս եկավ իսլամի երկրի դեմ: Նա հարձակվեց Չապետրայի և այլ վայրերի բնակիչների վրա: Բանն այն էր, որ երբ Բաբելը նեղվեց Աֆշինից և կորստյան սպառնալիքի տակ էր, գրեց Ռումի Թեոփիլոս թագավորին՝ տեղեկացնելով, որ. «Մուտասիմն իմ դեմ է ուղարկել բոլոր զորքերն ու ռազմիկներին, նույնիսկ իր դերձակին, այսինքն՝ Ջաֆար իբն Դիսար ալ-Խայաթին և խոհարարին, այսինքն Իտաֆին, այնպես, որ իր դռանը մարդ չի մնացել: Ուստի, եթե կամենում ես հարձակվել, քեզ խանգարող չի լինի»: Բաբելը մտածում էր, որ եթե Ռումի թագավորը շարժվի, ապա իր վիճակը մասամբ կթեթևանա, քանի որ Մուտասիմն իր զորքը կուղարկի Ռումի դեմ: Թեոփիլոսը ելավ հարձակման 100.000 հոգով: Ասվում է, որ նրանց մեծ մասը կանոնավոր զորք էր, մոտավորապես 70.000 հոգի, իսկ մնացածները՝ հպատակներ: Նրանց հետ էին նաև մուհամմարիները, որոնք լեռներն էին բարձրացել և հասել ռումների մոտ, երբ նրանց դեմ կռվում էր Իբահիմ իբն Իբրահիմը իբն Մուսաբը: Թեոփիլոսը հասավ Չապետրա, կտորեց տղամարդկանց, իսկ երեխաներին ու կանանց էլ գերեվարեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

Անաունն իր «Աղբյուրների գիրք»-ում գրեթե բառացի կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Զալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թադիբի իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²²⁰⁶ «Մուհամմեդ իբն Յուսուֆ ալ-Սարվազին, որը հայտնի էր Աբու-Սայիդ անունով, Անտիոքի ափին մի ամրոց կառուցեց հույների հարձակումից հետո, որը տեղի ունեցավ Մուլթասիմ Բիլլահի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը - Մ.Ֆ.) խալիֆության ժամանակ» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Այդ տարի հույների արքա Թեոփիլոս իբն Միթայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) հարձակվեց... այլ մահմեդական ամրոցների վրա՝ գերեվարելով, ինչպես ասում են 100.000 մահմեդական կանանց ու այլանդակներով այն մահմեդականներին, որոնք ընկել էին իր ձեռքը, նա կտրեց նրանց թթերն ու ականջները» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

²²⁰⁷ «Սա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) դեպի արևելյան կողմերը իր արշավանքի ընթացքում գրավում է Հայոց Ծնու բերդը, Ասարիքը, Մեծկերտը և Գեղամա գավառից Ալբերդը ու Խոզանը: Նա Զորորոդ Հայքը դատարկում է մարդկանցից և անասուններից ու անապատ է դարձնում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

«Զրիստոսի 828 թվականին հույները եկան Հայաստան և գրավեցին Պաղին, Մեծկերտ և Անգղ ամրոցները, որոնք Դեռնիս գավառում ու Խոզանում են» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ տարի Բաբելի կողմնակիցների մեծ մասը իրենց գլխավոր հրամանատար Նասրի հետ միասին, պարսիկների դեմ պատերազմում հասնելով ծայրահեղ վիճակի, մեկնեցին հռոմեացիների արքա Թեոփիլոսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի - Մ.Ֆ.) մոտ և անցան բրիտանական կայսրության: Այդ ժամանակ Թեոփիլոսը, տեսնելով ժողովուրդներին, որոնք իրենց հանձնել էին իր իշխանությանը, հպարտացավ ու սկսեց պայտնդեցնել, թե նրանց միջոցով կհաղթի արաբներին: Նա մարդ ուղարկեց և Մեծ Հայաստանի հարկատվությունը պահանջեց, որից հետո ներխուժեց այնտեղ և ավերածություններ գործեց: Այսպիսով, քանի որ մոտակայքում զորք չկար, նրանք հնազանդվեցին նրան և հարկ տվեցին...: Թեոփիլոսը գնաց Մեյխտեն, գերեց այն, գերիններին ուղարկեց Ռոմանիա, ելավ Աշունջատ և Հանձիթ, ավերեց ու գերեց» (Իսահակ Երեց «Ժամանակագրություն», գլուխ 20):

«Հունաց 1148 թվականի Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) կրկին շարժվեց Չապետրայի ուղղությամբ՝ անխնա ոչնչացնելով արաբներին, բայց նաև բրիտանականներին ու հրեաներին: Նրանք հասան Մեյխտեի շրջակայքը, ամեն ինչ փչացրին ու այրեցին, որից հետո պաշարեցին Սամուսատը...: Դրանից հետո Թեոփիլոսը վերադարձավ, որպեսզի հարձակվի մեյխտեցիների վրա, ընդ որում նա սպառնաց, որ, եթե չհանձնվեն, ապա նա նրանց հետ կվարվի այնպես, ինչպես վարվել է զապերտացիների հետ: Այդ ժամանակ քաղաքի դատավորներն ու հայտնի անձիք ելան ու նվերներ տվեցին ռումներին, ինչպես նաև ազատեցին իրենց մոտ առկա գերիներին: Դրանից հետո Թեոփիլոսը վերցրեց բանակն ու հեռացավ, քանի որ վախճանում էր արաբների բանակի առաջխաղացումից» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 19):

«Հունաց 1148 թվականի Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) կրկին շարժվեց Չապետրայի ուղղությամբ՝ անխնա ոչնչացնելով արաբներին, բայց նաև բրիտանականներին և հրեաներին: Նրանք հասան Մեյխտեի շրջակայքը, ամեն ինչ փչացրին ու այրեցին, որից հետո պաշարեցին Սամուսատը...: Դրանից հետո Թեոփիլոսը վերադարձավ, որպեսզի հարձակվի մեյխտեցիների վրա, ընդ որում նա սպառնաց, որ, եթե չհանձնվեն, ապա նա նրանց հետ կվարվի այնպես, ինչպես վարվել է զապերտացիների հետ: Այդ ժամանակ քաղաքի դատավորներն ու հայտնի անձիք ելան ու նվերներ տվեցին ռումներին, ինչպես նաև ազատեցին իրենց մոտ առկա գերիներին: Դրանից հետո Թեոփիլոսը վերցրեց բանակն ու հեռացավ» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի հույների արքա Թեոփիլոս իբն Միթայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) հարձակվեց... անմիջապես էլ անցավ Մալաթիայի կողմն ու հարձակվեց նաև նրա, ինչպես նաև այլ մահմեդական ամրոցների վրա՝ գերեվարելով, ինչպես ասում են 100.000 մահմեդական կանանց ու այլանդակներով այն մահմեդականներին, որոնք ընկել էին իր ձեռքը: Նա կտրեց նրանց թթերն ու ականջները» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) հարձակվեց նաև Մեյխտե քաղաքի վրա: Մարդիկ աղաղակ էին բարձրացնում քաղաքներում և օգնության կոչեր անում մզկիթներում ու տներում» (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 2, գլուխ 8):

«(Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) հարձակվեց Մալաթիայի ու մահմեդականների այլ բերդերի բնակիչների վրա, գերեվարեց մահմեդական կանանց, իր առջև բերել տվեց գերիներին ու կուրացրեց, թթերն ու ականջները կտրել տվեց: Նրանց դեմ դուրս եկան Ասորիքի ու Ջազիրայի Ասահմանային գոտու բնակիչները, բացի իրանցից, ովքեր սկսեցին զրսառն կամ զենք» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

Ալ-Մաքին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և հաղորդածը:

²²⁰⁸ «Աբու-Իսահակ արքան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը - Մ.Ֆ.), անհանգստացած այն ամենից, ինչ արել էին ռումները, նրանց դեմ 4.000 հոգու հետ միասին ուղարկեց Ուջայֆին, սակայն ռումները ոչնչացրին այս զորքը և Ուջայֆը բռնեց իրեն փրկվեց» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 19):

«Այդ ժամանակ ռաբիներից ու արաբներից ոմանք, ինչպես նաև Մեյխտեի ժողովուրդը հավաքվեցին և գնացին ռումների դեմ, սակայն ծանր պարտություն կրեցին և նրանցից 4.000 հոգի զոհվեց» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Եվ նույն տարում Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս - Մ.Ֆ.) մտնում է Ասորիք, գրավում է Ուրբեյի քաղաքը և, Աշունջատում պատերազմելով տաճիկների դեմ, հաղթում է» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

²²⁰⁹ «Դրանից հետո Ուջայֆը վերցրեց մեկ այլ բանակ և ծնունդ հեղեղեց հարձակվեց: Նա գերեվարեց, տարավ անասունների ու ձեռքի հոտեր և հեռացավ: Նրանք մեր երկրում իրենց պահում էին ինչպես իսկական թշնամիներ՝ կտրում էին ճանապարհները և թալանում ամեն մի հանդիպողի» (Միթայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 19):

²²¹⁰ «Հայոց 286 թվականին 12.000 հեծյալներ, հանկարծառիտ լինելով Բաղդադից արշավում են Աղվանք: Այդտեղ հոգ էր տանում Սալիկ Սմբատյանը, որ զարմիրհավան արքաների տոհմից էր: Նա իրեն գործակից է վերցնում մեծ նահատակ Գեորգիոսին, վրա է տալիս, ինչպես որ արժիքը խոյանում է տկար թաշունների մեջ, ցաք ու ցրիվ է անում այս ու այն կողմ, դիտապաստ փռում է դաշտերը և հետ շարտում» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 20):

«Հայաստանի պատրիկները իշխում էին իրենց տիրույթներում և ամեն մեկը պաշտպանում էր իր գավառը: Երբ սահմանային ամրություն գալիս էր որևէ կառավարիչ, շուրջը պտտվում էին: Եթե նա նրանց հետ զուսպ էր, դաժան և ուժ ու սպառազինություն ուներ, վճարում էին խարաջը ու հնազանդվում, այլապես հայտնում էին ու արհամարհում: Այսպես, Մամունի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մամունի - Մ.Ֆ.) խալիֆայության շրջանում կառավարիչ դարձավ խալիֆ իբն Եգիզ իբն Մազհադը (Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիզ իբն Մազհադը - Մ.Ֆ.), որը նրանցից նվերներ էր ընդունում և նրանց հետ անձամբ բարեկամաբար շփվում էր, իսկ այս բանը փչացրեց նրանց ու նրան հաջորդող Մամունի

նշանակված մյուս կառավարիչների նկատմամբ հանդուգն դարձրեց: Այս Մուտասիմ Բիլլահը (**Արաբական խալիֆայության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.)** Արմինիայում սահմանային ամրությունների կառավարիչ նշանակեց ալ-Հասան իբն Ալի ալ-Բաղդադիին (**Արմինիայի ոստիկան ալ-Հասան իբն Ալի ալ-Բաղդադիին (833-835) – Մ.Ֆ.**), որը հայտնի էր «Մամունի» անվամբ: Սա անփույթ գտնվեց նրանց պատրիկների և ազատների նկատմամբ, մեղմ վարվեց այնքան, որ առավել ևս անհնազանդ դարձան տիրակալի հանդեպ և չարացան նրա նշանակված պաշտոնյաների դեմ: Օմայյանների մտադր Բահակ իբն Իսմայիլ իբն Շուայբը (**Շուայբյանների Եմիրություն Եմիր Բահակ իբն Իսմայիլը (833-853) – Մ.Ֆ.**) տեր դարձավ Վիրքին, իսկ Սահլ իբն Սինբաթ պատրիկն ապստամբեց Չայդար իբն Զաուն ալ-Մաֆշինի նշանակված կառավարիչ (**Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Սուլեյման ալ-Ազդի (835-837) – Մ.Ֆ.**) դեմ և սպանեց նրա բարտառադարին, Չայդարն ինքը հոգին հագնվ ազատեց փախուստով: Այսպիսով Չայաստանի կառավարիչ դարձան պաշտոնյաներ, որոնք բնակիչներից ընդունում էին ողորմություն և ինչքան խարաջ էին տալիս, այդքանով գոհանում էին» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Երբ Աֆշինը վերադարձավ Ատրպատական, Չայաստանի կառավարիչ նշանակեց Մուհամմադ իբն Սուլեյման ալ-Ազդի ալ-Սամարկանդիին (**Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Սուլեյման ալ-Ազդին – Մ.Ֆ.**): Սա եկավ և այդ ժամանակ Սմբատի որդի Սահլը ընթրստացնել էր Առանում ու բռնացել: Մտավ նրա երկիրը, սակայն Սահլը գիշերանց հարձակվեց ու փախուստի մատնեց նրան» (Յակուբի «Պատմություն»):

²²¹¹ «Երբ ձմեռ եկավ ու մութ գիշերներ սկսվեցին, մահմեդականներից մեկը տեսավ մի անփութություն՝ թույլ տրված Կաստրոնյանների բնակչության կողմից: Նա մտնեցավ և տեսավ մի արահետ, որի մասին ոչ-ոք չգիտեր: Դրանից հետո նա մեկնեց գորբի մոտ և հայտնեց այդ մասին: Նրանք եկան նրա հետ, մտան այդ վայրը, աղաղակեցին: «Այլիս աբբար», և տիրեցին բաղաբի մատուցներին: Անհավատները ամրացան նրանց դիմաց ամրոցում և աման խնդրեցին: Մահմեդականները նրանց աման տվեցին և հսկայական ավարով վերադարձան Պալեմո» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²²¹² «Չիջրի 223 թվականին Սիցիլիա եկան հույների մեծ ծովային ուժեր: Այդ ժամանակ մահմեդականները պաշարել էին Չեֆալուն և այդ պաշարումը երկար էր տևել: Եվ ահա, երբ հույները եկան, մահմեդականները հեռացան նրանից և նրանց ու նոր ժամանած հույների միջև շատ մարտեր տեղի ունեցան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

««Մուսլե» մականվանյալ Ալեքսիոսին, որ գեղեցիկ արտաքինով ու ծաղկուն հասակով մեկն էր և սերում էր Կրեմիստների տոհմից՝ հայերի երկրից... Թեոփիլոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**)... կեսար հռչակեց և, մեծաթիվ գործեր տալով, կարևոր գործով Լանգոբարդիա ուղարկեց: Նա գնաց և հաջողությամբ կատարեց իր պարտականությունը՝ ըստ կայսեր ցանկության» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 18):

²²¹³ «Թեոփիլոսի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.**) օրոք տեղի ունեցավ ռումների գալը Բասենի գավառ: Նրանք հարձակվեցին Գուլաձոր գյուղաքաղաքի վրա և շատ-շատերին սրով խոդխողեցին» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

²²¹⁴ «Իսկ Թեոփիլոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) գնաց դեպի Խաղտիթ, կամրջով դուրս եկավ ցամաք, հայերից շատերին իրենց ընտանիքներով հանդերձ գերեց և, հյուպատոսության պաշտոնը, այսինքն՝ ապոկոլոպատոսության պատրիկությունը, տալով Շապուրի որդի Աշոտին, թողեց նրան Սպեր գավառում, իսկ ինքը թեոդոպոլիսից գանձում է հարկն ու այնտեղից վերադառնում» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

«Ռումի բռնակալը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) Մուտասիմ Բիլլահ խալիֆայի (**Արաբական խալիֆայության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.**) օրոք հարձակվեց Կարնո քաղաքի վրա և սկսեց նրա պարսպին բարերով հարվածել, այնպես, որ քիչ էր մնացել այն փուլ գար: Այսպես Մուտասիմ խալիֆան նրա համար ծախսեց 500.000 դիրհեմ՝ ամրացնելու Նապատակոյ» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

²²¹⁵ «Այնուհետև ռումաց արտոյից գալիս են Վանանդի Կարճկաթար գյուղը և կոտորվում Իսմայիլի որդի Սահակի (**Շուայբյանների Եմիրության Եմիր Բահակ իբն Իսմայիլը – Մ.Ֆ.**) ձեռքով» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 6):

«/3.39/ Բացի այդ, նաև գործով Աբագգիս ուղարկված Թեոֆորոսն ու Թեոդորայի եղբայր Վարդասը նույնպես մեծ ցարդ կերան, և այնտեղից շատ քչերը վերադարձան... /4.39/ Սի անգամ, երբ արեգակի երկու խավարում տեղի ունեցավ, Թեոֆորոսին զորավար նշանակեցին և արագների դեմ ուղարկեցին, սակայն նա չարաչար աստծու պատժին արժանացավ, նրա զինվորների մի մասը նավաբեկության հանդիպելով խորտակվեց, իսկ մյուսը, թե՛ն ցամաքով գնաց, նրանց դժբախտությանը հաղորդակից դարձավ: Բանակն ահա այդ ձևով կորստյան մատնվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 39, գիրք 4, մաս 39):

²²¹⁶ «/3.31/ Երբ սարակինոսների գոռոզացած առաջնորդը գորբի գլուխն անցած եկավ Տարսոն, առանց որևէ մեկի հետ խորհրդակցելու և հարցու փորձ անելու նպատակահարմար գտավ շարժվելու դեպի Ամրոլոն: Նախօրոք, սակայն, կամենալով փորձել հռոմեական բանակի հզորությունը, վերջինս, գորբի մի մասը տալով որդուն, նրան կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.**) դեմ ուղարկեց՝ դատելով այսպես. «Եթե նա հաղթանակ տանի, ապա բոլոր դեպքերում հաղթանակը կվերաբերի նաև հորը, իսկ եթե հնարավոր չլինի հաղթանակ տանել, լավ է տեղում հանգիստ մնալ»: Եվ ահա ամերմուսիի որդին, իր հետ վերցնելով Ամրոլոն, Սեյիտենի այն ժամանակվա կառավարչին (**Մեյիտենի Եմիր Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբդալլահ – Մ.Ֆ.**), շուրջ 10.000 թուրքերից ու հայերից բաղկացած ողջ բանակով և իշխանաց իշխանով շարժվեց Դադիմոսի վրա: Թեոփիլոսն էլ իր հերթին նրա դեմ դուրս եկավ՝ ունենալով պարսիկներից և Արևմուտքից ու Արևելքից հավաքագրած զինվորներից բաղկացած հզոր մի բանակ: Հասնելով Անգեն Եղվոլդ վայրը՝ Նախաբան բախվելը նա ցանկացավ տեսնել հակառակորդների զորաբանակը: Միտլերի դոմեստիկոս Մանուիլը, առնելով կայսեր, նրան տարավ շրջապատի վրա իր բարձրությամբ իշխող մի բլուր: Կայսեր թվաց, թե սարակինոսների բազմությունն այնքան էլ մեծ չէր: Մանուիլը դրան համաձայն չէր, նա հավատացած էր, թե Նիզակների թիվը հավասար չէր զինվորների թվին: Նա խորաթափանց մտածելով, ասաց. «Ով կայսր, Նիզակներից բաղկացած անտառը դու կրկնապատկիր», ու, երբ համոզվեցին, որ հակառակորդների գործը ավելի հզոր է սեփական զորքից, որոշեցին խորհրդակցել: Մանուիլն ու Թեոֆորոսը խորհուրդ տվեցին թշնամիների վրա հարձակվել գիշեր ժամանակ, բայց ուրիշներն էլ, ընդհակառակը, ասացին, թե նպատակահարմար է օրը ցերեկով հարձակվել: Կայսրը հավանություն տվեց վերջին կարծիքին: Հենց որ լույսը բացվեց, սուլայի ճակատամարտ սկսվեց: Կայսերական տագմաները բաջաբադ կռվեցին և, խմայելացիները ռազմի դաշտը լքելով, փախուստի դիմեցին: Թուրքերը, սակայն, համառ նետածություններով խմայելացիների կնի հետաձգվողով հռոմեացիների զինվորներին ստիպեցին դադարեցնել հետապնդումը, իսկ սարակինոսներին էլ համոզեցին կանգնել ու փախուստի չդիմել: Նրանք դարձյալ ռազմաշարք կազմեցին և բաջաբադ ու հեռահար նետածությամբ ճակատամարտի ելքի նժարը իրենց կողմը թեքեցին: Հռոմեացի զինվորները չէին կարողանում մոտենալ նրանց, բացի այդ ի վիճակի էլ չէին հեռվից նկատել նրանց, բանգի սաստիկ նետահար էին լինում: Եվ ահա նրանք փախուստի դիմեցին՝ լքելով կայսերը: Այդ բանն անել կամ այդ ուղղությամբ մտածել հանդգնողները, սակայն, կայսերական տագմաների հրամանատարներն ու պարսիկները չէին, որոնք, տեղում մնալով, ջանքով էին ամեն կողմից իրենց շրջապատում և հարվածող թշնամիներից փրկել կայսեր: Նրանք գլխովին կկորչեին, եթե վրա չհաներ գիշերը և չտեղար կարճատև անձրև, որը թուլացրեց հակառակորդների աղեղների լարերը, որոնցով նրանք մարտնչում և գերակշռության էին հասել, իսկ իրենց էլ նետերի հարվածներից շունչ բաշել ու մի կերպ փրկվելու հնարավորություն տվեց: /3.31/ Երբ եկավ խոր գիշերը և Մանուիլը պարեկությամբ էր զբաղված, նրա ականքին հասավ պարսիկ զինվորների՝ սարակինոսների լեզվով վերջիններիս հետ խոսակցությունը, նրանց պայմանավորվելը դավաճանել հռոմեական զորքին և վերադառնալ իրենց Նախկին տիրույթ մոտ, որին լքել ու հեռացել էին: Մանուիլը լսածը զաղտնի հայտնում է կայսեր և պահանջում նրանից, չսպասելով գերի ընկնելուն, մեծամեծների հետ միասին փրկել սեփական անձը: Կայսեր հարցին. «Իսկ ինչպե՞ս կլինի ինձ հետ մնացած այսքան զինվորների փրկության գործը», նա պատասխանեց. «Ով կայսր, ասածուց փրկվելը միայն թե՛գ է վերաբերում, իսկ սրանք իրենց գործը շատ շուտ կտնտրեն»: Արշալույսին կայսրը դիմեց փախուստի և փրկվեց խիլիկոմոնում: Հասալից եղած գորավարները կայսեր մոտ գնալով, ասացին, թե իրենք՝ պատերազմում կայսեր լողոնները, ասարելու արժանի չեն, և, բաշելով իրենց թորերը, արտասովալից դրին նրա ոտքերի առջև: Թեոփիլոսը, իրերի նման զարմանալի ելքից նրանցից ավելի հուզված, ասաց. «Եթե ինձ աստված փրկեց, դուք էլ կփրկվեք թշնամու դեմ մարտնչելով»» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 31, 32):

«Հույների 1149 թվականին Աբու-Բահակն արբան (**Արաբական խալիֆայության խալիֆ ալ-Մութասիմը – Մ.Ֆ.**) պատրաստվեց մտնել Բեթ-Ռոմանիա: Նա իր զորքը բաժանեց երկու մասի, որոնցից մեկը հանձնեց Աֆշինին և սա առաջացավ Չայդարի ուղղությամբ, իսկ մյուսը վերցրեց արբան ինքը և շարժվեց դեպի Տարսոն: 50.000 ռազմիկներ էին առաջանում նրա հետ միասին, բայց կային նաև 30.000 առևտրականներ և անասուններին հետևողներ, ինչպես նաև բանակի ապահովմամբ զբաղվողներ 50.000 հոգի: Կային նաև 20.000 ջորիկներ, դա դեռ չհաշված նժույգներն ու արքայական զորքերը: Երբ նրանք հասան Զափթաին, գտան ռումների որոշ հետախույզների, բռնեցին և սպանեցին: Այնուհետև նրանք առաջացան դեպի Ինկիա, ավերեցին այդ քաղաքը և գրավեցին նրա միջնաբերդը: Այնտեղից նրանք առաջացան դեպի Անկյուրա, սակայն այստեղ ոչ-ոքի չգտան, բակի որ բոլորը հեռացել էին Ամրոլոն: Այդ ժամանակ արքայի հրամանով Անկյուրայի պարիսպները, որոնք շատ խոշոր բարերից էին կազմված, ավերվեցին: Դրանից հետո արաբները վերցրին 9 բեռ ավար, ինչպես նաև հավաքեցին տեղում մնացած Անկյուրայի բնակչությանը, և բերեցին իրենց ծանաթը: Այդ ժամանակ կայսր Թեոփիլոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.**) եկավ Աֆշինի դեմ, որն իր

հետ ուներ 30.000 ռազմիկ: ռումները ոչնչացրին 3.000 հոգու, սակայն Աստված անձրև ուղարկեց և ճակատամարտը ընդհատվեց: Այդ ժամանակ ռումների ճամբարը ցրվեց և զորքի մնացած մասը սկսեց մտածել, թե արքան սպանվել: Դրա համար էլ նրանք փախան Կոստանդնուպոլիս ուղղությամբ: Երբ անձրևը կտրվեց և օդը պարզվեց, արաբների մեծաքանակ զորքը շրջապատեց Թեոփիլոսի 2.000 հոգուն, սակայն նրանք, չնայած կազմում էին 30.000 հոգի, չկարողացան սրանց վնաս հասցնել այնքան ժամանակ, մինչև որ չբերեցին բարանետները և չսկսեցին հարվածել դրանցով: Այդ ժամանակ ռումները արտագրոհ իրականացրին, սպանեցին, ջարդեցին և, ճեղքելով արաբների շարքերը, հեռացան: Երեկոյ իջնում էր, սակայն դեռ լույս էր, դրա համար էլ նրանք, վառելով խարոյկներ, արդեն գիշերով ուղղվեցին դեպի Ամորիոն: Այդ ժամանակ մի սուրհանդակ եկավ Թեոփիլոսի մորից և հայտնեց, թե. «Փախած ռումները հայտնել են, թե դու սպանվել ես և ուզում եմ նոր արքա նշանակել, շտապիր»: Եվ ահա Թեոփիլոսը բանակը արագ շարժեց դեպի Ամորիոն, հրամայեց փակել դարպասները և, թողնելով բաղաբը ծայրահեղ վտանգի մեջ, շտապեց դեպի Կոստանդնուպոլիս՝ սպանելով բոլոր այն իշխաններին, որոնք ուզում էին նոր արքա նշանակել» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 20):

«Հունաց 1149 թվականին Մուրասիմը (Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ ալ-Մուրասիմին – Մ.3.) գնաց ռումների երկրի վրա և 20.000 հոգու գլուխն անցած ուղղվեց դեպի Տարսուս, իսկ Ամիշին անունով զորավարին էլ 30.000 հոգու հետ միասին մեկ այլ կողմ ուղարկեց: Մուրասիմն առաջացավ մինչև Նեոկեսարիա և, գտնելով այն դատարկ, ամայացրեց պարսպից դուրս գտնվող ողջ տարածությունը, որից հետո ուղղվեց դեպի Անկյուրա: Այստեղ, սակայն, նա ևս մարդկանց չգտավ, բանի որ բոլոր փախել էին Ամորիոն: Այդ ժամանակ Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.3.) ելավ Ամիշինի դեմ և ոչնչացրեց մոտ 3.000 արաբների: Աստված, սակայն, այդ ժամանակ ուժեղ անձրև ուղարկեց և, երբ Թեոփիլոսը 2.000 հոգու հետ միասին մի կողմ բաշխվեց, այդ ժամանակ ռումների մնացած մասը սկսեց մտածել, թե արքան սպանվել է ու դրա համար էլ նրանք փախան Կոստանդնուպոլիս ուղղությամբ: Երբ անձրևը կտրվեց և օդը պարզվեց, արաբների մեծաքանակ զորքը շրջապատեց Թեոփիլոսի 2.000 հոգուն, սակայն նրանք չկարողացան սրանց վնաս հասցնել այնքան ժամանակ, մինչև որ չբերեցին Նիզականետները և չսկսեցին հարվածել դրանցով: Այդ ժամանակ ռումները արտագրոհ իրականացրին, սպանեցին, ջարդեցին և, ճեղքելով արաբների շարքերը, հեռացան: Երեկոյ իջնում էր, սակայն դեռ լույս էր, դրա համար էլ նրանք արդեն գիշերով ուղղվեցին դեպի Ամորիոն: Այդ ժամանակ մի սուրհանդակ եկավ Թեոփիլոսի մորից, որը հայտնեց, թե. «Փախած ռումները հայտնել են, թե դու սպանվել ես և ուզում եմ նոր արքա նշանակել, շտապիր»: Եվ ահա Թեոփիլոսը արագ շարժեց բանակը դեպի Ամորիոն, հրամայեց փակել դարպասները և, թողնելով բաղաբը ծայրահեղ վտանգի մեջ, շտապեց դեպի Կոստանդնուպոլիս՝ սպանելով բոլոր այն իշխաններին, որոնք ուզում էին նոր արքա նշանակել» (Բար-Յերեմուս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Բնակչությունը հեռացավ Ասորիից ու Միջագետքի Սահմանային գոտուց, բացառությամբ նրանց, որոնք անասուններ և գեյք չունեին: Պատմում են, որ, երբ նրան (Արաբական խալիֆոթյան խալիֆ ալ-Մուրասիմին – Մ.3.) լուր հասավ այդ ամենի մասին, նա իր պալատում գոչեց. «Արշավ, այնուհետև նստեց իր ձին, որից կախված էր մի շղթա, խոսի ու տուրպիս, սակայն նա չէր կարող երթի դուրս գալ, մինչև չպատրաստվեր ու զորքերը չհավաքեր: Նա նստեց Հասարակաց պալատում, կանչեց Բաղդադի դատավորին, որը Աբդ ալ-Ռահման իբն Իսահակն էր, ինչպես նաև Շուբա իբն Սահիլին, որոնց մոտ արդարադատության մարդկանցից 328 հոգի կար: Նա վկա դարձրեց նրանց իր վակֆա հայտարարած կալվածքների համար: Մեկ երրորդը տվեց իր որդիներին, մեկ երրորդը բարձրալի, իսկ մեկ երրորդը՝ իր մատուցներին: Այսպիսով շարժվեց ու գնաց Տիգրիսի արևմուտք Ջուսադա Ա անվան (Մարտի 3 հոգուց ապրիլի 29 – Մ.3.) երկրորդ օրը: Նա Ուջայֆ իբն Անբասային, Օմար ալ-Ֆարաբիին, Սուհամնադ Զուսահին և մի խումբ զորավարների ուղարկեց Չապետրա՝ օգնելու նրա բնակիչներին: Նրանք հասնելով տեսան, որ Ռումի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.3.) հեռացել էր իր երկիրը, գործելուց հետո այն, ինչ որ ասացին: Նրանք որոշ ժամանակ սպասեցին, մինչև որ մարդիկ վերադարձան իրենց գյուղերն ու ապահով դարձան: Երբ Մուրասիմը հարձեց Բաբելոն, ասաց. «Ռումի ո՞ր բաղաբն է ավելի անառիկ և ամուր: Ասացին. «Ամորիոնը, այն իսկից երևան գալուց հետո դեռ ոչ ոք չի գրավել: Դա բրիտանյան լավագույն բաղաբն է և Կոստանդնուպոլսից ավելի պատվական»: Մուրասիմը շարժվեց Սամարայից: Պատմում են, որ նրա ելքը Սամարայից Դիդի 224 թվականին էր, ասվում է նաև, թե 222-ին էր՝ Բաբելոնի սպանությունից հետո: Պատմում են, որ նա այնպես պատրաստվեց, որ իրենից առաջ ոչ մի խալիֆա այդպես չէր պատրաստվել: Նա պատրաստել էր գեյքեր, զինամթերք, սարքավորումներ, մեքենաներ, կաշվե տիկեր, ջրիմուռներ, ջրամաններ, կաթի ամաններ, երկաթյա սարքեր և նավթ: Նա առաջապահ դարձրեց Իշնասին, որին հետևում էր Սուհամնադ իբն Իբրահիմը, աջ կողմում՝ Իսահակը, ձախ կողմում՝ Ջաֆար իբն Դիսար իբն Աբդալլահ ալ-Ֆայաթին, իսկ կենտրոնում Ուջայֆ իբն Անբասային: Երբ ալ-Մուրասիմը մտավ Ռումի ձախ կողմը, իջևանեց ալ-Սինն գետի ափին, որը Սելևկիայի վրա էր՝ ծովի մոտ, նրա և Տարսուսի միջև մի օրվա ճանապարհ էր և այնտեղ էր լինում գերիների փոխանակումը: Մուրասիմը Աֆշին Դեյրար իբն Կալուսին ուղարկեց Սարուց և հրամայեց ներխուժել Դարբ ալ-Հադասից՝ նշանակելով օրը, երբ պետք է մտնեք հունական երկիր, ինչպես նաև այն օրը, երբ պետք է իրար հանդիպեին: Նա այնպես էր հաշվարկել, որ իր ու Իշնասի զորքի մուտքը միջև տարբերություն լինի ըստ այն տարածքի երկարության, որը զորքը պետք է անցնեք նպատակակետին՝ այսինքն Անկյուրային, հասնելու համար: Նա պետք է զբաղվեր Անկյուրայի պաշարմամբ և, երբ Աստված այն իր ձեռքը հանձնեց, դրանից հետո միայն նա պետք է մեկնեք Ամորիոն, բանի որ հունական հողի վրա ոչ մի այլ կարևոր բան չկային, բան այդ երկու բաղաբներն էին, և ոչ մի այլ արժանի նպատակակետ չկար, որին ինքը կձգձգեր հասնել: Նա Իշնասին ուղարկեց Տարսուսի լեռնանցքը և հրամայեց իրեն սպասել Սաֆաաֆի մոտ: Իշնասը դուրս եկավ Ռեջեք ամսվա 22-ին: Մուրասիմը Իշնասի հետևից ուղարկեց Վասիֆին, իսկ ինքը շարժվեց Ռեջեք ամսի 24-ին՝ ուրբաթ օրը: Երբ Իշնասը հասավ Սարջ ալ-Գուկուֆ, ստացավ Մուրասիմի նամակը Մաթամիորից, որի մեջ տեղեկացվում էր, որ Ռումի թագավորը իր առջև է, ցանկանում է զորք անցկացնել ալ-Լամիսով, կանգ առնել գետանցումի մոտ և անակնկալ հարձակվել նրա վրա: Դրա համար էլ ինքը հրամայում է նրան մնալ տեղում: Ջաֆար իբն Դիսարը մտավ էր Մուրասիմի վերջապահում և նա նամակով տեղեկացրեց այս մասին Իշնասին, որպեսզի սա սպասեք վերջապահի տեղ հասնելուն, բանի որ այստեղ էին գտնվում գունակը, բարանետ մեքենաները, պարենամթերքը և այլն, իսկ վերջինս էլ դեռ դուրս չէր եկել լեռնածորայից: Մուրասիմը հրամայեց Իշնասին մնալ տեղում այնքան ժամանակ, մինչև որ վերջապահի հրամանատարը չի ելի լեռնածորանից բաց տարածության և չի մտնի հռոմեական հող: Ու մնաց Իշնասը Սարջ ալ-Ռուկուֆում երեք օր, մինչև որ չեկավ Մուրասիմի նամակը, որով հրամայվում էր իր հրամանատարներից մեկին հեծյալ ջոկատով ուղարկել հույներից մի մարդ գտնելու համար, որին կարելի կլիներ հարցեր տալ արքայի և բոլոր նրանց մասին, որոնք գտնվում էին նրա հետ: Իշնասը Ամր ալ-Ֆերգանիին 200 հեծյալներով առաջ ուղարկեց: Գիշերը նրանք մեկնեցին, ելան Կուռա ամրոցի մոտ ու սկսեցին մի մարդ փնտրել նրա շրջակայքում: Կուռայի հրամանատարը նախագրուշացված էր նրանց մասին, դրա համար էլ նա իր ողջ հեծելազորով ելավ ու դարան դրեց այն լեռներում, որոնք գտնվում էին Կուռայի և Դուռայի միջև: Դա մի մեծ լեռ է, որը շրջապատում է Կուռայի շրջանը: Ամր ալ-Ֆերգանիին իմացավ, որ Կուռայի հրամանատարը գգուշանում է իրենից, դրա համար էլ նա ուղղվեց դեպի Կուռա և այնտեղ գիշերելու դարան դրեց: Երբ լույսի փայլը բացվեց, նա զորքը բաժանեց երեք ջոկատի և հրամայեց արագ բառատրոփով առաջ պլանալ, մինչև որ իր մոտ չեն բերի մի գերու, որը լուրեր կունենա արքայի մասին: Նա խոստացավ հանդիպել նրանց մի վայրում, որի տեղը ուղեկիցները գիտեին: Նա ամեն մի ջոկատի հետ երկուսական ուղեկից ուղարկեց: Լուսաբացին նրանք ելան ու բաժանվեցին երեք ուղղություններ: Նրանք մեծ բանակությամբ հույներ բռնեցին, մասամբ արքայի զորքի, մասամբ էլ տեղաբնիկների թվից: Ամրը բռնեց հունական հեծյալներից մի մարդու, որը Կուռայից էր, և սկսեց նրանից լուրեր հարցնել: Սա հայտնեց նրան, որ արքան ու իր զորքը գտնվում են նրա մոտ՝ ալ-Լամիսի այն կողմում, չորս փարսախ հեռավորության վրա, և Կուռայի հրամանատարը նախագրուշացվել է նրանց մասին հենց այն գիշեր, երբ իրենք մեկնել են, ու հիմա այդ լեռների կատարներին նա դարան է մտած: Ամրը չէր դադարում կանգնած մնալ այն վայրում, որը խոստացել էր իր ընկերներին, սակայն նա հրամայեց ուղեկիցներին ցրվել լեռների գագաթներում ու դիտարկել իր ուղարկած ջոկատները: Նա վախճանում էր, որ Կուռայի հրամանատարը հանկարծ կհարձակվի իր ջոկատներից մեկի վրա: Ուղեկիցները տեսան նրանց և սկսեցին ձեռքով անել: Արդյունքում նրանք շարժվեցին և միացան Ամրին այլ վայրում, բան այն վայրն էր, որը նա խոստացել էր: Դրանից հետո նրանք մի քիչ հանգստացան, որից հետո շարժվեցին դեպի ճամբար և բռնեցին արդեն ավելի մեծ թվով նրանցից, որոնք արքայի զորքում էին: Նրանք մեկնեցին Իշնասի մոտ և նա հարցրեց նրանց լուրերի մասին: Նրանք հայտնեցին նրան, որ արքան արդեն 30 օր է, որ կանգնած է այդտեղ, սպասում է ալ-Լամիսով Մուրասիմի առաջապահի անցումին և ուզում է հարձակվել նրանց վրա ալ-Լամիսի այն կողմից: Նրանք հայտնեցին նաև, որ վերջերս նրան լուր է եկել, որ Ամրիմիայի սահմաններից մեծ զորք է առաջխաղացել և արդեն հունական մարդի խորքում է: Դա, բնականաբար, Աֆշինի զորքն էր, որը գալիս էր նրա հետևից: Հունական արքան հրաման էր տվել իր ազգականին՝ հորեբորդոդուն, նշանակել է նրան իրեն փոխարինող, իսկ ինքն էլ սեփական հունական զորքով ելել է և ուղղվել Աֆշինի կողմը: Իշնասը մարդ ուղարկեց, որն այդ լուրը բերեց Մուրասիմին և այս մարդը հայտնեց նրան այդ ամենի մասին: Լսելով այդ՝ Մուրասիմը իր զորքից մի բանի հետախույզներ ուղարկեց և յուրաքանչյուրին 10.000 դիրհեմ խոստացավ այն պայմանով, որ նրանք Աֆշինին փոխանցեն այն նամակը, որտեղ նա նրան հայտնում էր, որ ուղղափառների էմիրը կանգ է առել և թող Աֆշինը ևս կանգնի՝ գգուշանալով, որ հունական արքան հանկարծ չհարձակվի իր վրա: Նա նամակ գրեց Իշնասին հրամանով, որ նա իրենից առաջ ուղարկի դեսպաններ ուղեկիցների հետ, որոնք գիտեին լեռնային ճանապարհները և նման են հույներին, ու ամեն մեկին 10.000-ական դիրհեմ խոստանալ, եթե նրանք տեղ հասցնեն նամակը, որը նա ուղարկել էր: Այդ նամակով նա գրել էր, որ հույների արքան արդեն ելել է իր դեմ և թող նա մնա տեղում, մինչև որ չգա ուղղափառների էմիրի նոր նամակը: Աֆշինի ուղղությամբ գնացածները մեկնեցին, սակայն նրանց և ոչ մեկը չհասավ

Նրան, քանի որ նա խորն է մտել հունական երկիր: Եվ ահա Մուլթասիմի ճամբար ժամանեցին ռազմական մեքենաները ու գումակը՝ վերջապահի հրամանատարի հետ միասին, իսկ Մուլթասիմն էլ գրեց Իշնասին՝ հրամայելով նրան առաջ անցնել: Իշնասը առաջացավ, իսկ Մուլթասիմն էլ հետևեց նրան ու նրանց միջև մեկ օրվա ճանապարհ էր, քանզի որտեղ մեկը կանգ էր առնում, մյուսն արդեն այդտեղից դուրս եկած էր լինում: Նրանք Աֆշինից լուրեր չունեին այնքան ժամանակ, մինչև որ չհայտնվեցին Անկարայից 3 անցում հեռավորության վրա: Մուլթասիմի գործը ուժեղ իյուծված էր ջրի ու անասնակերի պակասից: Իշնասը մեծ քանակի գերիներ էր վերցրել իր առաջխաղացման ընթացքում և ահա նա հրամայեց սպանել բոլոր նրանց, մինչև որ մնաց մի հիվանդ ծերունի: Եվ սա ասաց. «Ի՜նչ օգուտ ինձ սպանելուց: Զո՛ւ ու թո՛ղ գործը ջրի ու պարենամթերքի պակասից այս նեղ վիճակի մեջ եմ, այն դեպքում, երբ այստեղ մարդիկ կան, որոնք փախել են Անկարայից՝ վախենալով, որ արաբական արքան կպաշարի իրենց: Նրանք մեզ մոտիկ են գտնվում և առատորեն ունեն պարենամթերք, ուտելիք ու զարդ: Ինձ հետ մի ջրկատ ուղարկիր, որպեսզի ես նրանց վրա հանեմ այդ ջրկատն ու ինձ բաց թողնեմ»: Իշնասը կանչեց բոլոր նրանց, որոնք իր հետ էին ու զվարթություն էին պահպանել և հրամայեց նրանց հեծնել ձիերը: Այդ ծերունու հետ միասին մեկնեց 500 հոգանոց մի ջրկատ: Իշնասը ելավ ու կանգ առավ ճամբարից մեկ մղոն հեռավորության վրա, իսկ նրա հետ միասին էլ ելան մարդկանցից նրանք, որոնք դեռ զվարթ էին: Դրանից հետո նա մտրակահարեց իր ձիուն, ինչքան ուժ ուներ սլացավ մոտ երկու մղոն և կանգ առավ՝ սպասելով իր ընկերներին, որոնք հետ էին մնացել ձիերի թուլության պատճառով և նրանց նա հետ ուղարկեց ճամբար: Նա գերուն հանձնեց Մելիք իբն Կեդարին և ասաց նրան. «Հենց որ սա բեզ ցույց կտա գերիներին ու մեծաթիվ ավարը, բաց թող նրան այն պայմանին համաձայն, որը մենք նրան խոստացել էինք»: Եվ մելնալին նրանց հետ այդ ծերունին մեկնեց ու բերեց այն հարթավայրը, որտեղ շատ պարենամթերք կար: Մարդիկ իրենց ձիերը բաց թողեցին մարգագետնի ու խոտի վրա և սրանք կշտացան ու մարդիկ ու իրենց հերթին կերան ու խմեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ չկշտացան: Դրանից հետո նա մեկնեց նրանց հետ ու դուրս հանեց նրանց թավուտից: Իշնասը մեկնեց այն տեղից, որտեղ գտնվում էր, և ուղղություն բռնեց դեպի Անկարա՝ հրամայելով Մելիք իբն Կեդարին ու նրա ուղեկիցներին, որոնք նրա հետ էին, որ հանդիպումը կազմակերպեն Անկարայում: Նրա հետ գիշերվա մնացած մասը ընթացավ այն անհավատ ծերունին՝ պտուղներով լեռներում ու չհանելով նրանց այնտեղից: Եվ ասացին ուղեկիցները Մելիք իբն Կեդարին. «Այս մարդը մոլորեցնում է մեզ»: Մելիքը հարցրեց նրան այն մասին, ինչ ասացին ուղեկիցները, և ծերունին ասաց. «Նրանք ճիշտ են ասում, այն մարդիկ, որոնց վրա դու ուզում ես հարձակվել, լեռներից այն կողմ են գտնվում, բայց ես վախենում եմ, որ, եթե ես գիշերով ելնեմ լեռներից, նրանք կսեն պայտերի աղմուկը, որը զայիս է դրանք քարերին հարվածելուց, ու կցրվեն, դու ոչ-ոքի չես տեսնի և կսպանես ինձ: Սակայն ես կտանեմ ձեզ լեռներով մինչև առավոտ, իսկ երբ առավոտը գա, մենք դուրս կգանք նրանց և ես ցույց կտամ նրանց, այնպես որ վտանգ չի լինի և դու չես սպանի ինձ»: Մելիքն ասաց. «Ո՞վ դժբախտ, զե՛ս այս լեռներում մի տեղ ցույց տուր, որտեղ մենք կհանգստանանք»: Սա ասաց. «Զո՛ղ գործն է»: Մելիքը կանգ առավ ժայռերի վրա և մարդիկ սանձերը հանեցին ձիերի վրայից, մինչև որ լույսը բացվեց: Երբ արեգակը ծագեց, ծերունին ասաց. «Ուղարկե՛ք 2 մարդու, որպեսզի նրանք բարձրանան այն սարի վրա և վերնից նայեն ու վերցնեն այն, ինչ այնտեղ կգտնեն»: Մարդկանցից 4-ը ելան ու անմիջապես էլ հանդիպեցին մի կնոջ ու տղամարդու: Նրանք նրանց ներքև իջեցին ու անհավատը հարցրեց. «Որտե՞ղ են գիշերն անցկացրելք Անկարայի բնակիչները»: Նրանց ցույց տվեցին այն վայրը, որտեղ գիշերն անցկացրել էին վերջիններս և նա ասաց Մելիքին. «Բաց թող այս երկուսին, իրոք մենք ներում ենք շնորհում նրանց, ովքեր մեզ ճանապարհ են ցույց տալիս»: Ու Մելիքը բաց թողեց նրան, որից հետո անհավատը նրա հետ միասին մեկնեց այն վայրը, որը նրանք ցույց էին տվել: Նրանք այնտեղ տեսան Անկարայի բնակիչների կայանատեղին, որը գտնվում էր արեգի հանքերի ծայրին: Երբ նրանք տեսան գործը, զոչեցին կանանց ու երեխաներին և սրանք ևս ներս մտան, որից հետո նրանք բոլորը սկսեցին սպասել արաբներին, որպեսզի մարտնչեն նրանց հետ այդ վայրում: Ու, թեև տեղը հեծելազորի համար հարմար չէր, սակայն արաբները նրանցից մեծ քանակություն գերեցին, ընդ որում գերիների թվում կային նաև այնպիսիները, որոնք առաջ վերբեր էին ստացել: Նրանք հարցրեցին նրանց այդ վերբերի մասին և նրանք ասացին. «Մենք եղել ենք Աֆշինի դեմ ճակատամարտում»: Նրանց ասացին. «Պատմե՛ք այդ մասին»: Եվ նրանք պատմեցին, որ արքան ճամբար էր զարկել ալ-Լամիից 4 փարսախ հեռավորության վրա, երբ նրան մի սուրհանդակ եկավ այն մասին, որ մի մեծ զորք արդեն եկել է Արմենիակների սահմաններին ու արքան իր փոխարեն գործի հրամանատար է նշանակել իր ազգականներից մեկին և հրամայել է փոխարինել իրեն՝ հրամանով, որ, եթե մոտենա արաբական արքայի առաջապահը, ապա պահեի նրան այնքան ժամանակ, մինչև որ արքան չի մարտնչի այն զորքի դեմ, որը եկել է Արմենիակից, այսինքն՝ Աֆշինի զորքի դեմ: Եվ գերիներից գլխավորն ասաց. «Իրոք, ես գտնվում էի նրանց մեջ, որոնք արքայի հետ էին: Մենք մարտնչեցինք արաբների դեմ առավոտյան աղոթքի ժամանակ և նրանց փախուստի մատնեցինք ու կոտորեցինք հետևակայիններին: Մեր զորքը, հետապնդելով նրանց ցրվեց, և, երբ կեսօր եղավ, նրանց հեծելազորը վերադարձավ ու նրանք մեծ թեժ մարտ տվեցին և ծեղրեցին մեր զորքի շարքերը: Նրանք խառնվեցին մեզ հետ, մենք էլ՝ նրանց: Եվ մենք չգիտեինք, թե որ ջոկատում է գտնվում արքան: Այդ ամենը չդադարեց մինչև երեկ, իսկ հետո մենք վերադարձանք ճամբարը, որտեղ արքան էր, սակայն չգտանք նրան այնտեղ: Եվ ահա մենք վերադարձանք արքայական ճամբարի տեղը, որը նա թողել էր իր հետևից ալ-Լամիում: Այստեղ մենք տեսանք, որ զորքն արդեն ցրվել է, իսկ մարդիկ էլ լքել են արքայական ազգականին, որը նրա փոխարեն հրամանատար էր նշանակվել զորքի վրա: Այդ պայմաններում էլ մենք անցկացրինք գիշերը, իսկ երբ մյուս օրը բացվեց, փոքր ջոկատով մեզ մոտ եկավ արքան: Նա զորքը խառնված գտավ, վերցրեց նրան, որին իր փոխարեն նշանակել էր զորքի գլուխ, ու անհավատով ենթարկեց նրան: Նա գրեց բաղաբներին ու ամրոցներին, որպեսզի նրանք ընդունեն այն մարդկանց, որոնք գնացել են արքայական ճամբարից միայն այն բանից հետո, երբ կմտրակահարեն նրանց, և վերադարձնեն նրանց այն վայրը, որը արքան կնշի և ուր էլ հենց հեռացավ, որպեսզի մարդիկ հավաքվեն նրան մոտ և տեղակայվեն ճամբարում՝ արաբական արքայի դեմ պայքարելու նպատակով: Եվ ահա արքան իր ներքինն ուղարկեց Անկարա այն նպատակով, որպեսզի նա մտա այնտեղ և պահպանի բնակչությանը, եթե արաբական արքան այն պաշարի»: Դրանից հետո գերին շարունակեց. «Եվ եկավ այդ ներքինին Անկարա ու մենք էլ եկանք նրա հետ, սակայն, քանի որ բնակչությունն արդեն թողել էր Անկարան ու փախել այնտեղից, այդ պատճառով էլ ներքինին գրեց հունական արքային՝ հայտնելով նրան այդ մասին: Ի պատասխան դրա՝ արքան գրեց նրան ու հրամայեց ուղղություն բռնել դեպի Ամորիոն: Ես հարցրեցի այն տեղի մասին, ուր ուղղություն է բռնել նրա, այսինքն Անկարայի, բնակչությունը, և ինձ ասացին, որ նրանք այդ հանքերում են»: Եվ ասաց Մելիք իբն Կեդարը. «Թողնե՛ք այդ մարդկանց, վերցրե՛ք այն, ինչ ձեռք եք բերել, մնացածը թողե՛ք»: Եվ նրանք թողեցին գերված կանանց, երեխաներին ու ռազմիկներին, որից հետո վերադարձան Իշնասի զորք ու իրենց ճանապարհին մեծ ավար և անասուններ ձեռք բերեցին: Մելիքը բաց թողեց գերված ծերունուն, գերիների հետ ուղղություն բռնեց դեպի Իշնասի զորք ու հասավ Անկարա: Իշնասը մնաց այնտեղ մեկ օր: Մուլթասիմը հասավ նրան հաջորդ իսկ օրը և Իշնասը հայտնեց նրան այն ամենը, ինչ ասել էր գերին: Մուլթասիմը ուրախացավ դրանից և, երբ սկսվեց երրորդ օրը, ուրպիս լուր ստացվեց, որով Աֆշինը տեղյակ էր պահում այն մասին, որ ամեն ինչ բարեհաջող է ընթանում և ինքը ուղղություն է բռնել դեպի Անկարա՝ ուղղափառների էսիրի մոտ: Մեկ օր անց Մուլթասիմի մոտ Անկարա ժամանեց Աֆշինը և նրանք մի քանի օր մնացին այդտեղ...: Աֆշինի ու հունական արքայի միջև մարտը, որի մասին հիշատակվեց, տեղի ունեցավ Շաբան ամսին 25-ին՝ հինգշաբթի օրը» (Տաբարի «Արբանեթի ու մարգարեների պատմություն»):

«Ռուսի բռնապետը (Բուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.3.) տեղեկանալով, մեծ բազմությամբ գրոհեց, և երբ մոտեցավ Մուստասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմին – Մ.3.) նրա դեմ մեծ զորքով ուղարկեց Աֆշինին, որը հանդիպեց բռնապետին, հաղթեց, փախուստի մատնեց ու նրա ռազմիկներին մեծ ջարդ տվեց: Ռուսի բռնապետն իր կողմից պատմիրականության ուղարկեց Մուստասիմին, ասելով. «Նրանք, ովքեր Չապետրայում արեցին այն, ինչ արեցին, իմ կամքին հակառակ էր: Ես այն կկատուեմ իմ ծախսով ու մարդկանցով, կվերադարձնեմ գերեվարված ժողովրդին, ազատ կարձակեմ Ռուսի հողի վրա եղած բոլոր մահմեդական գերիներին, իսկ Չապետրայում պատրիկների հանցանքով այդ գործերը կատարողներին բեզ կառաքեմ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Հիջրի 223 թվականին հավատացելով իշխան Աբու Իսահակ ալ-Մուստասիմ Բիլլահը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը – Մ.3.) մեծ բազմությամբ ներխուժեց Ռուսի երկիրը: Աֆշին Չայդար իբն Զաուսը եկավ ու բախվեց Ռուսի բռնակալի հետ մի վայրում, որը կոչվում է Լաբլա՝ նրանից երկու մղոն հեռավորության վրա: Աֆշինը պարտության մատնեց նրան ու կոտորեց նրա զինակիցները 4.000 հոգու: Այդ տարի կործանվեց Անկարան, ապա հավատացելով իշխանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը – Մ.3.) վերադարձավ շաբաթ օրը, Ռամադան ամսից ինն օր մնացած: Նա 4.000 հոգու գլխատել տվեց և այսպես իր ընթացքի ժամանակ անընդհատ կոտորում էր գերիներին ու վառում ամեն ինչ, մինչև որ հասավ իսլամի երկիրը» (իբն Խայյաթ «Պատմություն»):

«Մուլթասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը – Մ.3.) անմիջապես ելավ ու արշավանք սկսեց: Նա սպիտակ բրդից հանդերձ ուներ հագած և ռազմական զայիս: Նա ճամբար զարկեց Տիգրիսի արևմտյան ափին: Դա Հիջրի 223 թվականի Ջումադա Ա ամսի 2-ին էր: Կամրջի վրա դրոշներ պարզվեցին, մեծ քաղաքներից զորք հավաքվեց և արշավանք հռչակվեց ուղղափառների էսիրի հետ միասին: Մեկնեցին կանոնավոր զորքերը և կամավորները բոլոր մահմեդական երկրներից: Առաջապահի հրամանատար նշանակվեց Իշնաս Թուրքը, որին հետևում էր Մուհամմեդ իբն Իբրահիմը: Աջ թև դեպիավարում էր Իթախ Թուրքը, ձախը՝ Ջաֆար իբն Դինար ալ-Խայյաթը, իսկ վերջապահը՝ Բուլա Ամագը, որին հետևում էր Դինար իբն Աբդալլահը: Կենտրոն դեպիավարում էր Ուշայֆը: Մուլթասիմը խալիֆ Ամագից խալիֆ Թուրքի սահմանային գոտուց, ուսումնական երկուսի Սուլայի կիրճով, Աֆշինը մտավ Չայդասի անցումով, իսկ մնացած զորքն էլ՝ մնացած անցումներով: Մարդիկ չէին կարողանում հաշվել զորքի թիվը և որոշել քանակը: Մեկը ավելացնում էր, մյուսը՝ պակասեցնում: Ավելացնողը նշում էր 500.000, պակասեցնողը՝ 200.000: Եվ հանդիպեց հույների արքան (Բուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.3.) Աֆշինի հետ, բայց Աֆշինը ջարդեց նրան, փախուստի մատնեց և սպանեց պատրիկներից

ու գլխավոր հրամանատարներից շատ շատերին: Թեոփիլին պաշտպանեց քրիստոնեություն ընդունած Նսար անունով մի մարդ՝ իր ընկերների հետ: Աճքինը գերծ մնաց այն բանից, որ հույների արքային այդ օրը գերի, ինչի հնարավորությունն ուներ, և ասաց. «Նա արքա է, իսկ արքաները խնայում են իրար»» (Մատուհի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 2, գլուխ 8): «Ելավ Մուլասախը, պաշարեց Ամորիոնը ու գրավեց այն: Դա տեղի ունեցավ Յիջրի 223 թվականին: Այդ ելքը եղավ Ամորիոյի սահմանային գոտուց: Աճքին Յեդարայի իր Կալուս ալ-Աշրուսանին իր այն մտոկների հետ միասին, որոնց գլխավորում էր, ինչպես նաև Օմար իբն Ուբեյդալլահ իբն Մուլան ալ-Աբթա աս-Սալամին՝ Մեյիտեի Էմիրը (Մեյիտեի Էմիր Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթաի - Մ.Ֆ.), առաջացան Տազիրայի սահմանային շրջանից: Եվ հանդիպեց նրանց Թեոփիլ իբն Միքայելը ու նրանց միջև մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Արբան խոցվեց, սակայն նրան պաշտպանեցին իր հետ եղած մուհարամներն ու խուռանյանները Արքազանի շրջանից և Ջաբիլից, որոնք նրանից պաշտպանություն էին խնդրել, երբ նրանց հետ մարտնչել էր Բահաակ իբն Մուսա ատ-Թախիրին: Նրանք մի բանի հազար հոգի էին» (Մատուհի «Ցուցումների և դիտարկումների գիրք»):

«Երբ Ռուսի թագավորը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը - Մ.Ֆ.) հարձակվեց և իսլամի երկրում գործեց վերոհիշյալ գործերը, լուրը հասավ Մուտասախին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլասախին - Մ.Ֆ.), որը, երբ լսեց, զայրացավ ու կատաղեց: Նա լսեց, որ Յաշիմի ընտանիքից մի կին ռուսների ձեռքը գերի ընկնելիս գոչել է. «Ով Մուտասախ», իսկ նա իր գահից գոչեց. «Լսում եմ, լսում եմ», և, անմիջապես էլ վեր կենալով, գոռաց իր պալատում. «Շեփորը, շեփորը»: Այսպես լսեց իր ձին, որից կախված էր մի շղթա, խույլ և տոպրակ, սակայն չէր կարող երթի դուրս գալ, մինչև չպատրաստվեր ու զորքերը չհավաքեր: Նա լսեց Յաստրալկաց պալատում, կանչեց Բադդադի դատավորին, որը Աբդ ալ-Ռահման իբն Բահաակն էր և Շուբա իբն Սահիլին, որոնց մոտ 328 հոգի կար արդարադատության մարդկանցից: Նա վկա դարձրեց նրանց իր վակֆա հայտարարած կալվածքների համար: Մեկ երրորդը տվեց իր որդուն, մեկ երրորդը՝ բարձրալին, իսկ մեկ երրորդը՝ իր մաուլաներին: Այսպես շարժվեց, գնաց Տազիրայից արևմուտք Ջուսադա անվան վերջին երկու օր մնացած: Նա Ուջայֆ իբն Աբասալին, Օմար ալ-Ֆարազանին, Մուհամմադ Բուտահին և մի խումբ զորավարների ուղարկեց Չապետա՝ օգնելու նրա ընկալներին: Նրանք հասնելով տեսան, որ Ռուսի թագավորը հեռացել էր իր երկիրը, գործելուց հետո այն, ինչ որ ասացին: Նրանք որոշ ժամանակ սպասեցին, մինչև որ մարդիկ վերադարձան իրենց գյուղերն ու ապահով դարձան: Երբ Մուտասախը հաղթեց Բաբելին, ասաց. «Ռուսի ո՞ր քաղաքն է ավելի անառիկ և ամուր»»: Ասացին. «Ամորիոնը, դեռ ոչ ոք չի գրավել այն իսլամի երևան գալուց հետո: Դա քրիստոնյաների լավագույն քաղաքն է և Կոստանդնուպոլսից ավելի պատկազան: Մուտասախը շարժվեց Սամարայից: Պատմում է, որ նրա երթը Յիջրի 222 թվականին էր, ասվում է նաև, թե Յիջրի 224 թ-ին էր: Նա այնպես պատրաստվեց, որ իրենից առաջ ոչ մի խալիֆա այդպես չէր պատրաստվել: Նա պատրաստել էր զենքեր, սարքավորումներ, մեքենաներ, հաց, ուտելիք, ջրամաններ, ջրի տիկեր և այլ բաներ: Առաջապահ դարձրեց Իշնասին, որին հետևում էր Մուհամմադ իբն Իբրահիմ իբն Մուսաբը, աջ կողմում՝ Իսախին, ձախ կողմում՝ Ջաֆար իբն Դիսար իբն Աբդալլահ ալ-Խալաթին, իսկ կենտրոնում Ուջայֆ իբն Աբասալին: Երբ ալ-Մուտասախը մտավ Ռուսի երկիրը, իջևանեց ալ-Մինն գետի ափին, որը Սելևկիայի վրա էր, ծովի մոտ, նրա և Տարսուսի միջև մի օրվա ճանապարհ էր և այնտեղ էր լինում գերիների փոխանակումը: Մուտասախը Աճքինին ուղարկեց Սարուջ, հրամայեց ներխուժել Դարբ ալ-Ռադակեյվ օրը, երբ պետք է մտներ, և այն օրը, երբ պետք է իրար հանդիպեին: Նա Իշնասին ուղարկեց Տարսուսի լեռնանցքը և հրամայեց իրեն սպասել Սաֆսաֆի մոտ: Իշնասը դուրս եկավ Ռեջեբ ամսվա վերջից երկու օր առաջ: Մուտասախը Իշնասի հետևից ուղարկեց Վասիֆին, իսկ ինքը շարժվեց Ռեջեբ ամսի վերջից վեց օր մնացած: Երբ Իշնասը հասավ Մարջ ալ-Ռուսլուֆ, ստացավ Մուտասախի նամակը Մաթասիլից, որի մեջ տեղեկացնում էր, որ Ռուսի թագավորը իր առջև է և որ ինքը կամենում է նրա վրա հանկարծակի հարձակվել ու հրամայում էր մնալ տեղում, մինչև որ ինքը հասնի նրա մոտ: Նա մնաց երեք օր: Իշնասին տեղեկացրին, որ Ռուսի թագավորը երեսուն օրից ավելի է, որ սպասում է Մուտասախի առաջապահ զորքին, որպեսզի հարձակում կատարի, սակայն նա լուր էր ստացել, թե նրա երկիրը մտել է մի մեծ բանակ Արմենիականի կողմից, այսինքն Աճքինի բանակը: Մուտասախն Իշնասի հետևից ուղարկեց Վասիֆին, իսկ ինքը, շարժվեց Ռեջեբ ամսվա վերջին վեց օր մնացած» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Իբն Միքայելը գրեթե բառացի կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Անանուն իր «Աղբյուրների գիրք»-ում գրեթե բառացի կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թիլթաթան իր «Խալիֆության և վեզիրության պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Հալիլուն իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Ասհասինը իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²²¹⁷ «Ամերմումսին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլասախը - Մ.Ֆ.) իր ծննդավայրի առան և ավերման առթիվ այնքան տխրեց, որ Բաբելոնում, Փյունիկեում, Կյուլե Ամորիոնում, Պաղեստինում և Ստորին Լիբիայում զորահավաք հայտարարեց և զորագործեց բոլոր զինվորներին իրենց վահանների վրա «Ամորիոն» գրեն՝ անամոթաբար հասկացնել տալով, որ մտադիր է նրա վրա արշավելու: Չորքը հավաքվեց ու ծովացավ Տարսուսում: Ամերմումսինի հոգին իր ծննդավայրի հետ կատարված խայտառակության առթիվ մոլեգնություն էր բորբոքվել: Նրա դեմ դուրս եկավ Թեոփիլոսը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը - Մ.Ֆ.) և հասավ Ամորիոնից երեք օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա գտնվող Դորիլեոն: Նրան խորհուրդ էին տալիս Ամորիոնի բնակչությունը տեղափոխել և առաջժ մարակինոսների անկասելի թափի առաջ խույս տալ: Իրոք, ամերմումսին շատ էր հզորացել և անհամար զորք բերել, բայց Թեոփիլոսը այդ բանը անհամար գտավ ու անարի, նա ձեռնտու և բաջուրություն ցուցաբերելու համար հարմար համարեց Ամորիոնն ամրացնել և բաջարի զորավորի խոհեմությանը այն փրկել: Այդ զորավարը պատրիկ Անցիոսն էր՝ Անատոլիկոն բանակաթմաի զորավարը: Այն պատճառով, որ Անցիոսը աշխատող մարդկանց կարիքն էր զգում, Թեոփիլոսը նրանց էլ ուղարկեց, որպեսզի նա կարողանա թշնամուն ամեն կողմից դիմակայել և հաղթել: Բացի այդ, նա Անցիոսին հեգեմոններ ու հրամանատարներ ուղարկեց, մի փոքր անց Լահասակված Թեոդորոս Կրաստերոսին, Թեոփիլոսին և Բաբուցիկոսին, որոնք ոչ միայն այդ զորքը գլխավորեցին, այլև՝ բառատունդերով մարտիրոսաց փաղակված...: Թշնամիների ռազմագիտության բայը, պարսիկների գիշերվա խոսակցությունը, ապա նաև նրանց պայմանավորվելը սարակինոսների հետ Թեոփորոսի թշնամիների՝ նրան մահապատժի ենթարկելու կողմնակիցների ձեռքին մի երկրորդ պատճառ ու նրան ամբաստանելու հարմար առիթ եղավ, իսկ ամերմումսինի համար էլ, որ լսել էր տարված մեծ հաղթանակի մասին՝ Ամորիոնի վրա հարձակվելու: Կայսեր ծննդավայրի վրա արշավող երկու բանակները՝ ամերմումսինի և Լահասակե համառ մարտնչած նրա որդուն, միացան միմյանց և բաղաբեր օղակի էլե առան՝ Թեոփիլոսը, վերադառնալով Դորիլեոն, առաջժ փորձում էր ամերմումսինին նվերներ տալ, որպեսզի նա Ամորիոնից հեռանա և գնա իր երկիրը, բայց վերջինս, հոգու խորքում պահած լինելով ծննդավայրի առան և ավերման առթիվ ճաշակած դառնությանը, տեղի չտվեց, դեռ ավելին, նա արհամարհեց Թեոփիլոսին, նրան անվանեց ստրուկ և երկչու, ծաղրուծանակի ենթարկեց նրան այն բանի համար, որ փորձում է իրեն համոզել հեռանալ Ամորիոնից ոչ Լահասակ ղեպերով, այլ հիմա, երբ նա անելանելի վիճակում է գտնվում: Ամերմումսին իր մոտ ժամանած Թեոփիլոսի դեսպանների գերեզ, որպեսզի նրանք ղեպերի ականատուն վկաները դառնան: Պաշարումը երկարեց և բաղաբեր կործանանքից կխուսապեին: Մի կողմը թեև ամեն միջոցով պաշարման մեջ էր այն պահում, սակայն մյուսը համառ դիմադրություն էր ցուցաբերում, երկու կողմերն էլ բազում զոհեր էին տալիս: Հագարացիների ջանքերն իր դեմ էին գալիս, նրանց քիթ գետնին թափեց, բանգի իրենք բազում զոհեր էին տալիս: Բաղաբեր առումից հետո այնտեղ հաշվեցին շուրջ 70.000 սպանված, բայց Ամորիոնին վիճակված չէր խուսափել բարձրից պատուհասող աստծո սրից: Դրա պատճառը օրորսորեն լայն ծավալ ստացող հերձվածն էր և այդ առթիվ սրբությունների անարգելը: Եվ ահա մի ռասիկ, այդ թշվառակակի անունը Բոյիդիցես էր, այն ժամանակ, երբ սարակինոսները որոշել էին հեռանալ և խայտառակ կերպով վերադառնալ իրենց երկիրը, սլաթով մի նամակ արձակեց դեպի սարակինոսները, որով հայտնում էր «Ով դուք, որ այսքան տառապելուց հետո որոշել եք գնալ, ձեր այդքան խոնջանքն ու հոգևորություն ի՞նչ է, ի՞նչ էր էին: Այդ, դուք եկեք այն բուրգի մոտ, որի վրա բարե ցլիկ կա դրված, իսկ ցածում՝ մարմարե առյուծ է կանգնեցված: Հենց այնտեղ դուք կհանդիպեք ինձ՝ ձեր կողմնակցին ու համախոհին: Բացի այդ, այստեղ պաշտպանությունն ավելի թույլ է, այստեղից ձեզ կհաջողվի գրավել բաղաբեր, իմ ծառայությունն էլ բարձր կգնահատեք»: Ընդառաջ գնալով նրա խոսքին՝ ահա եկան ու գոռով բաղաբեր մտան, ձեռք գցածին բախելով ու սրակոտոր անելով: Ոչ-ոք չխուսափեց մահից, բոլորը կոտորվում, գետին էին փռվում և արյունը գետի նման հոսում էր: Ահա այսպես գրավեց Ամորիոնը: Այն ամենամոթեն ձևով անթերների ձեռքը մատնվեց: Կենդանի մնացին միայն նրանք, որոնք Բադդադ թվեցին, այն էլ բանակաթմաի մեծերը և ամենաերեւելի մարդիկ, նրանց թվում էին և 42 նահատակներ: Բոլոր մնացածները թշնամու սրի զոհ դարձան: Թեոփիլոսը ամերմումսինին երկրորդ անգամ դեսպաններ ուղարկեց, առաջարկեց 200 կենդանի սուլով փրկագնել և թշնամիների ձեռքից ազատել ռազմագերիներին, եթե ոչ բոլորին, թեկուզ իր ազգականներին և դաշնակիցներին: Ամերմումսին՝ չափազանց գոռոզ ու փրկված, հետ ուղարկեց և առաջին, և երկրորդ դեսպաններին՝ ծանակցելով Թեոփիլոսին ու նրա հացեցին լուսանքներ թափելով, թե «Այդքան քիչ կենտրոնար սուլով էք ուղում փրկագնել, երբ դուք փառամտությանը որպես նվեր մինչև 1.000 կենտրոնար եք ծախսել»: Թեոփիլոսը սրտի նույն ունեցավ և կարծես ինչ-որ կրակից ցաղված ու տանջված, հովանալու համար ջուր էր ուղում: Նրան ծյան ջուր տվեցին: Նրա սրտի տապը մի փոքր իջավ, բայց խմած ջրից էլ թանկով հիվանդացավ, հիվանդություն, որն էլ և իրեն առավ տարավ: Ահա Ամորիոնում կատարվածի մասին այսպես» (Թեոփիլոսն իստոկականողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 3, մաս 30, 32-34):

«Որոշ այդ գործողությունները, սակայն, չբերեց ընդհանուր առավելության, ինչպես նախատեսել էր Թեոփիլոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) , բանգի ամեն մի օգուտ, ըստ աստծո կամքի, ի վերջո կարող է մեծ վնասի դուռ բացել: Իրոք, խալիֆը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաասիմը – Մ.Ֆ.**) խիստ զայրացավ և, չտանելով այդ վիրավորանքը, որը հասել էր իր ծննդավայրին, ամեն մի դրոշակակրի հրամայեց իր դրոշակի վրա գրել «Ամրոհիոն», ինչից հետո մի մեծ ու հսկայական զորքով ելավ այդ քաղաքի դեմ: Կայսրը հասկացավ, որ նա չի կարողանա դիմագրավել թշնամուն, դրա համար էլ հետ քաշվեց դեպի քաղաքների թագուհին՝ հետը տանելով մեծ ավար: Այնուհանդերձ կայսրը որոշեց ամեն կերպ պաշտպանել Ամրոհիոնը ամրություններով և այլ անհրաժեշտով, ինչն պետք էր վերջինիս անվտանգության համար: Միաժամանակ նա, թեև անարդյունք, փորձ կատարեց խալիֆի զայրույթը մեղմել նրա մոտ նաև արժեքավոր նվերներով դեսպաններ ուղարկելով՝ միաժամանակ խոստանալով տալ ավելին: Կայսեր, սակայն, չհաջողվեց համոզել խալիֆին, բանգի սա տրամադրված էր հավասարժեք հատուցման: Նա արհամարհեց դեսպաններին, ծաղրեց նրանց պատգամավորությունը, վերջիններիս մեղադրեց վախկոտության մեջ և, որոշ ժամանակ անց, վտարեց իր մոտից: Ցանկանալով ուժեղացնել խալիֆի քաղաքի պաշտպանությունը՝ կայսրը այն բոլոր կողմից պարսպով պատեց: Արդյունքում, չնայած կայսեր կողմից ուղարկված մարդիկ ինչպես հարկն է մարտ տվեցին, դա իզուր եղավ և Ամրոհիոնը... կորավ: Իրոք, թեև քաղաքի պաշտպանները աչքի էին ընկնում խելքով ու խիզախությամբ, ինչպես նաև նրանք հայտնի էին իրենց փորձառությամբ, սակայն նրանց պաշտպանությունը իզուր անցավ մի չարագործ մարդու դավաճանության պատճառով, որի անունը, ով ցուցադրական ծաղր, «ցլիկ» անվան փոքրացված տարբերակն էր, իսկ այս անձնավորությունը նեղացել էր այդ ժամանակ բրիտանիաների ու իրենցիկների միջև առաջացած ինչ որ ճոճման վեճի պատճառով: Եվ այսպես, Ամրոհիոնն ընկավ շարունակյա հարձակումների հետևանքով և այդ Մենեթրիսը (**Ասորեստանի թագավորության արքա Մինաբեդիդը – Մ.Ֆ.**), օգտվելով Աստծո անբնեյի որոշումներից և նրա կամքից, շատ ուրախացավ: Դեսպանները վիրավորանքներ կրեցին և վնասվեցին, բանգի սրանք եկել էին հենց պաշարման ժամանակ, իսկ նրանց հետո էլ կայսեր ուղարկվեց այլ նամակ, որը լի էր չարամիտ անարդյունքով և արհամարական սպառնալիքներով: Ո՛վ կարող է նկարագրել այն ամենը, ինչ տեղի ունեցավ այդ պաշարման ժամանակ, ո՞ր գրիչը կարող է գրել այն բոլոր դժբախտությունների և չարիքի ցանկը, որոնք այդ քաղաքի գլխին եկան: Բոլոր հրամանատարները դրանից հետո տարվեցին ասորեստանյան գերություն, իսկ նրանց մեջ էր նաև Պատրիկը, որը նույն ճակատագիրը կիսեց: Նրանցից ոմանք գլխատվեցին և այս կերպ որբայուր արժանի ճակատագրի արժանացան...: Այն ժամանակ, երբ թշնամին իր բանակը շարժեց Ամրոհիոնի վրա և խալիֆն ու նրա որդին (**Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Կասիմը – Մ.Ֆ.**) միավորել էին ուժերը, կայսրը, անհանգստացած իր ծննդավայրի համար, նրան էր սպասում Նիկիայում և Ղորիզոնում» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 3):

«Հետո նա (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաասիմը – Մ.Ֆ.**) ավերելով առաջացան մինչև Ամուրիս քաղաքը, որը մի մեծ, բազմամարդ, վայելույթ և հույժ ամուր քաղաք էր, որը իր նմանը չուներ երկրի վրա: Նա պաշարեց այն 12 օր և, մատնությամբ ճոճ մտնելով մի իշխանի, գրավեց՝ սպանելով 18.000 հոգի: Նա գտավ այնտեղ 1.000 կույսերով մի վանք և նրանց բոլորին կնության տվեց իր ծառաներին՝ ի վերջո այրելով քաղաքը...: Դեռևս արաբների ժամանակ, որոնք իշխեցին պարսիկներից հետո, Դիանիս Թել Մահարին իր «Պատմության» երկրորդ գրքում հիշատակում է, որ, երբ ելավ արաբ արքա Աբու-Իսահակը (**Շուլաբյանների էմիրության էմիր Իսահակ իբն Իսմայիլը – Մ.Ֆ.**) Ամրոհիոն քաղաքի դեմ, նա պատերազմի մեջ ներթափեց 4.000 թուրքերի» (Միքայել Ասորի «Ժամանակագրություն», գիրք 14, գլուխ 1):

«Մուլաասիմը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաասիմը – Մ.Ֆ.**) դժգոհ մնաց այս ամենից և ամիսատնջով ասաց. «Մենք չհասցրինք, բաց թողնեցինք թշնամիներին», որից հետո պատրաստվեց շարժվել: Այդ ժամանակ նրա վստահելի անձանցից մեկը հանդիսացող Ահմեդն ասաց. «Զեզ նման արաբյան հարկիր չէ դատարկ ձեռքով հետ դառնալը: Ահա Ամրոհիոն քաղաքը, որը հեռու չէ մեզնից, եկեք գնանք ու գրավենք այն»: Այդպես էլ արեցին և, երբ Մուլաասիմը տեղ հասավ, նրանք քաղաքի շուրջ հողաթուրք կառուցեցին: Այդ ժամանակ, չնայած նրանք, որ պարսիկներից դուրս էին, քարերով սկսեցին հարվածել ներսում գտնվողներին, սակայն սրանք էլ քարեր նետելով իրենց հերթին սպանում էին պարսիկներին բոլոր մոտեցողներին, ընդ որում երեք ունչալի երկարությամբ կաշեպատ վահանների քիչ օգուտ տվեցին այն մարդկանց, որոնք փորում էին պարսիկների տակ: Այսպես երեք օրվա ընթացքում երկու կողմից էլ հազարներ մահացան: Դրանից հետո նրանք, որոնք պարսիկներից դուրս էին, երբ տեսան պարսիկ վնասված մասը, ռազմական մեքենաները կենտրոնացրին այդ ուղղությամբ և, երկու օրվա ընթացքում հարվածներ հասցնելով, այդ հատվածը վերջնականապես փլեցին: Նրանք, սակայն, որ պարսիկից ներս էին, շարունակեցին սպանել պարսիկներից դուրս գտնվողներին և սրանք չկարողացան որևէ բանի հասնել: Այդ ժամանակ, ահա, ռումները պահանջեցին, որ իրենց հնարավորությունն օրվա հետևանք, բանի որ Թեոփիլոսը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) թույլ է տվել այդպես վարվել: Իրոք, եպիսկոպոսն ու երեք իշխաններ ելան քաղաքից և թույլտվություն խնդրեցին թողնել քաղաքն ու հեռանալ: Մուլաասիմը, սակայն, որ սրտով դաժանացել էր, բանի որ նրա մարդկանցից շատերն էին սպանվել, չընդունեց այս խնդրանքը: Դրանից հետո, երբ նրանք հետ էին դառնում, իշխաններից մեկը, որի անունը Բողին էր, դիմեց Մուլաասիմին և նրա հետ համաձայնության հասավ իր մարդկանց հարցով, որից հետո ասաց. «Ես հեշտությամբ քաղաքը թողնեցի կիսանձնեմ: Այդ ժամանակ արաբների արքան նրան 10.000 դիրհմ տվեց և, դրանից հետո Բողինը մի կողմ քաշեց իր ռազմիկներին և հեռու տարավ մարտից ասելով. «Դուք արդեն բավարար արաբների եք սպանել պարսիկ այդ ճեղքվածքի մոտակայքում, մենք հաղթել ենք, բավարար է, զսպեք ձեզ, հնարավոր է այդ պարագայում մեզ ողորման»: Օգտվելով դրանից՝ իմաստուն արաբները քաղաք մտան և բռնեցին Աեցիոս պատրիկին և Եվփրակիային նույն դավաճան Բողինի հետ միասին: Նրանք մարդկանց շատ խմբեր սպանեցին, սակայն հրաման եկավ, որ արաբները դադարեցնեն այդ գործը, գերեն մարդկանց ու թալանեն քաղաքը: Այդպես էլ արեցին, որից հետո քաղաքն այրեցին: Այդ քաղաքում շատ եկեղեցիների ու նրանցից ոմանց բաժանեցին զորքին, մյուսներին՝ թուրք ստրուկներին, այլոց էլ տվեցին վաճառականներին, ընդ որում հաճախ վաճառում էին տներով, որպեսզի երեխաները չբաժանվեն հայրերից» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հայոց 287 թվականին Աբրահամ ամիրոմունին (**Շուլաբյանների էմիրության էմիր Իսահակ իբն Իսմայիլը – Մ.Ֆ.**) մեծ զորքով գնում է Հունաց աշխարհ, սրով ու գերություններ գրավում է Չեմովրիա մեծ քաղաքը և այնտեղից դառնում է իր բնակավայրը» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 20):

«Անշինը գրավում է Ամրոհիա քաղաքը և, գերելով այն, վերադառնում է խաղաղության» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 42):

«Աբուսահլը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաասիմը – Մ.Ֆ.**) գրավեց Ամրոհիոնը, որտեղ 1.000 կուսանոց կար, որոնք բոլորը նա հանձնեց իր զորքին» (Միքայել Այրիվանցի «Հայոց պատմություն», մաս 3):

«Դրանից հետո Մուլաասիմը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաասիմը – Մ.Ֆ.**) զորքը բաժանեց 3 շարայան: Չախ շարայալուում Իշնասն էր, կենտրոնում՝ Մուլաասիմը, իսկ աջում՝ Աֆշինը: Շարայալուների միջև երկու փարսախ հեռավորություն կար: Եվ նա հրամայեց ամեն մի շարայանը, որ այն իր հերթին աջ ու ձախ թևեր ունենա, որպեսզի այդ ու ավերի բնակավայրերը և գերեվարի կանաց ու երեխաներին, որոնց այնտեղ կգտնի, իսկ երբ կգա կանգառի պահը, զորքի բոլոր մասերը գան իրենց առաջնորդի ու գլխավոր մոտ: Այսպես նրանք վարվեցին Անկարայից մինչև Ամրոհիոն: Այդ քաղաքների միջև յոթ օրվա անցում տեղի ունեցավ, մինչև զորքը հասավ Ամրոհիոն: Երբ զորքը հասավ Ամրոհիոն, ապա առաջինը, ով տեղ էր հասել, Իշնասն էր, որը տեղ հասավ հինգաշաբթի ուշ առավոտյան և պատվեց քաղաքի շուրջը, որից հետո կանգ առավ Անկարայից երկու մղոն հեռավորության վրա մի վայրում, որտեղ ջուր ու խոտ կար: Երբ արեգակը բարձրացավ հաջորդ օրը՝ Մուլաասիմը հեծնեց ձիւն և մեկ անգամ պատվեց քաղաքի շուրջը: Հետո երրորդ օրը ժամանեց Աֆշինը: Ուղղափառների էմիրը քաղաքը բաժանեց առաջնորդների միջև, ընդ որում նա ամեն մեկին համար նշանակեց քաղաքային աշտարակներ ըստ յուրաքանչյուրի գնվողների մեծաթվության կամ փոքրաթվության: Ամեն մի առաջնորդի հասավ երկուսից բաժան աշտարակ: Ամրոհիոնի բնակիչները ամրացան և զգուշացան: Մի մարդ կար այնտեղ մահմեդականներից, որին Ամրոհիոնի բնակիչները ժամանակին գերել էին, նա անցել էր բրիտանիական հավատարմի և ամուսնացել էր: Եվ ահա, երբ հույները փակվեցին ամրոցում, նա թաքնվեց, իսկ հետո տեսավ ուղղափառների էմիրին և մեկնեց մահմեդականների մոտ: Նա եկավ Մուլաասիմի մոտ և հայտնեց նրան, որ քաղաքում մի տեղ կա, որտեղ ուժեղ անձրևից գետը հորդացել է ու այդ տեղում փլել է պարիսպը: Այդ պատճառով հունական արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսը – Մ.Ֆ.**) գրել էր Ամրոհիոնի հրամանատարին, որ նա վերականգնի այդ վայրը, բայց սա դանդաղել էր այդ հարցով, մինչև որ արքան անձամբ չէր ելել Կոստանդնուպոլիսից ու անցել այդ վայրով: Այդ ժամանակ քաղաքի հրամանատարը վախեցել էր, որ արքան կանցնի այդ կողմով՝ պարսպի այդ հատվածով, ու կտեսնի, որ այն ավարտված չէ, դրա համար էլ նա մարդ ուղարկեց վարպետների հետևել և պարսպի արտաքին մասը բարից կառուցեց, բարդ բարի դրա դրած, բայց ներսի կողմից այն լցրեց ինչով կարող էր, որից հետո դրանց վերևում ամրացրեց առամանաշարը, ինչպես առաջ էր: Ահա ուրեմն, այդ մարդը Մուլաասիմի ուշադրությունը հրավիրեց այդ հանգամանքի վրա ու նկարագրեց այն: Մուլաասիմը հրամայեց իր վրանը զարկել այդ վայրում և բարանետներ դրեց այդ կառույցի դիմաց: Արդյունքում այդ վայրում պարիսպը սկսեց փլվել: Երբ Ամրոհիոնի բնակիչները տեսան, որ պարիսպը սկսեց փլվել, նրանք նրա վրա մեծ գերաններ կախեցին, այնպես որ մեկը

հավում էր մյուսին և, երբ քարանետի քարը կաշում էր գերանին, քարը մասերի էր բաժանվում: Քաղաքի բնակիչները այլ գերաններ ևս դրեցին ու դրանց վրա կաշիներ կախեցին, որպեսզի պաշտպանեն պարիսպը: Այնուհանդերձ, ինչպես ասվեց, երբ քարանետները սկսեցին հարվածել, այդ վայրում պարիսպը սկսեց փլվել: Յաթիսը և ներքինին հունական արքային նամակ գրեցին՝ հայտնելով նրան պարսպի վիճակի մասին, և այդ նամակը ուղարկեցին երկու մարդու միջոցով, որոնք լավ էին խոսում և հունարեն, և արաբերեն: Նրանք հանեցին նրանց հողաթմբից անդին, հետո նրանք անցան խանդակը և ընկան իրար մոտ հավաքված Ամր-Ֆերգանու և այլ հայտնի մարդկանց միջև: Երբ նրանք ելան խանդակից, նրանց չճանաչեցին և հարցրին. «Որտեղից եք դուք»: Նրանք պատասխանեցին. «Մենք ձեր ընկերներն ենք»: Եվ նրանք սասացին. «Դ՛նձ ենթակայներն եք»: Նրանք չգիտեին զորքի հրամանատարներից ոչ մեկի անունը, որ տալին, դրա համար էլ նրանց կասկածեցին և նրանց հետ միասին եկան Ամր-Ֆերգանի իբն Արբախի մոտ: Ամրը նրանց ուղարկեց Իշնասին, իսկ սա էլ՝ Մուլթասիմին: Մուլթասիմը հարցուփորձ արեց նրանց, խուզարկեց և նրանց մոտ գտավ Յաթիսի նամակը՝ ուղղված հունական արքային: Այդ նամակում նա հայտնում էր, որ զորքը մեծ քանակությամբ շրջապատել է քաղաքը և իր վիճակը դժվարին է դարձել, իսկ ինքն էլ սխալ է արել, որ մտել է այդ ամրոց: Դրանից հետո նա հայտնում էր, որ պատրաստվում է ձի հեծնել, ձիերի վրա նստեցնել իր մոտիկներին, որոնք կգտնվեն ամրոցում, և գիշերը անակնկալ բացել դարպասները ու հարձակվել թշնամու զորքի վրա, իսկ դրանից հետո էլ ինչ լինելու էր, թող լիներ, ով կգոհվեր, նա էլ կգոհվեր, իսկ ով էլ կփրկվեր, նա կմեկներ արքայի մոտ: Երբ Մուլթասիմը կարդաց այդ նամակը, նա հրամայեց այն փողի քսակի հետ միասին տալ արաբներին ու հունարեն խոսող ստրուկներին: Նրանք իսլամ ընդունեցին, նա ներեց նրանց ու հրամայեց պատեցնել Ամրիոնի շուրջը: Նրանք սասացին, որ Յաթիսը գտնվում է այդ աշտարակում: Մուլթասիմը հրամայեց նրանց հեռու կանգնել այն աշտարակից, որտեղ գտնվում էր Յաթիսը: Նրանց դիմացից տանում էին այն փողերը, որոնք նախատեսված էին նրանց համար, ինչպես նաև պատվավոր հանդերձներ: Նրանց հետ էր նաև նամակը: Յաթիսն ու հույները ճանաչեցին նրանց և սկսեցին պարիսպների վրայից անվանարկել: Դրանից հետո Մուլթասիմը հրամայեց նրանց հեռացնել, որից հետո հրամայեց, որպեսզի պահպանությունը ամեն գիշեր հերթով ստորվի և այն կազմված լինի ձիերի վրա գիշերը անցկացնող հեծյալ մարդկանցից: Նրանք մնացին ձիերի վրա, որպեսզի գիշերով դարպասները չբացվեն և Ամրիոնից ոչ մի մարդ չեկնի: Եվ մարդիկ չէին դադարում հերթով գիշերներ անցկացնել ձիերի վրա և գեներով, իսկ ձիերը թափած էին: Հետո երկու աշտարակների միջև գտնվող պարիսպը քանդվեց այն վայրում, որը նկարագրվել էր Մուլթասիմին, քանի որ այն ամուր չէր կառուցված: Չորքը լսեց ընկնող ինչ-որ բանի ձայն և մտածեց, թե թշնամու որոշ ջոկատներ են եկել, սակայն Մուլթասիմը մարդ ուղարկեց հայտնելու, որ դա տապալվող պարսպի ձայնն էր և այն արդեն ընկել է: «Ուրախացե՛ք», - ասաց նա հայտնելու: Երբ Մուլթասիմը կանգ էր առել Ամրիոնի մոտ, նա, նայելով նրա խանդակի լայնությանը և պարիսպների բարձրությանը, ինչպես նաև ճանապարհին ձեռք գցած լինելով մեծ ավար, այդ պայմաններում մտածեց մեծ աշտարակներ կառուցել, որոնք հավասար կլինեին պարիսպների բարձրությանը, որոնցից յուրաքանչյուրը պետք է ներսում չորս մարդ պահեր: Նա դրանք ինչքան հնարավոր է ամուր կառուցեց, մեջները հարթակներ դրեց, որոնց տակ էլ սալեր տեղադրեց: Ընդ որում՝ նա ամռանը էլ զորքին բաժանել մանր շեղերով անասունները՝ ամեն մի մարդու մի ոչխար: Մարդիկ պետք է ուտեին ոչխարները, իսկ մորթիները լցնեին հողով և հետո բերելու ու դրանք խառնակը նետելու: Սկսեց ինչ արվել դառնալից հետ: Մուլթասիմը նաև մեծ շարժական աշտարակներ կառուցեց, որոնք մինչև 10 հոգին էին մեջները ներառում: Նա այդ ամենը կարգատեսքով արեց, այնպես որ հողով լցված մորթիները ներքև սահեցին և խանդակը լցվեց: Դա արվեց, մորթիները նետվեցին, սակայն իրար վրա հավասար չցվեցին, քանի որ արաբները վախենում էին հույների քարերից: Մորթիները լցվեցին ոնց պատահի և հնարավորություն չկար հարթեցնել դրանք: Դրա համար էլ Մուլթասիմը հրամայեց վրայից հող լցնել, որպեսզի հարթեցվի խանդակը: Առաջ մղվեց շարժական աշտարակը, այն գործի դրվեց, հասավ խանդակի կենտրոնին, սակայն այն խրվեց մորթիների մեջ ու դրանք կանգնեցին այն: Նրանում գտնվող մարդիկ փրկվեցին ձիերի վրա մեծ ջանքերից հետո, իսկ այդ սարքը մնաց այնտեղ և ոչինչ հնարավոր չեղավ նրա հետ անել, մինչև որ Ամրիոնը չգրավվեց: Միաժամանակ շարժական աշտարակները, քարանետները, աստիճանները և այլ բաները անօգուտ դարձան ու այրվեցին: Երբ հաջորդ օրը բացվեց, Մուլթասիմը հույների հետ սկսեց մարտնչել ճեղքվածքի մոտ և առաջինը, ով մարտը սկսեց, Իշնասն ու իր գիկորներն էին: Տեղը նեղ էր և հնարավորություն չկար մարտնչել: Եվ հրամայեց Մուլթասիմը մտոր բերել մեծ քարանետները, որոնք պարսպի շուրջ տարբեր վայրերում էին տեղակայված, իսկ նրանք իրար գլուխ հավաքեց և, տեղակայելով ճեղքվածքի մոտ, հրամայեց հարվածել այդ վայրին: Երկրորդ օրը մարտնչել վիճակվեց Աֆշինին ու նրա զորքին և նրանք, առաջ անցնելով, լավ էին մարտնչում: Մուլթասիմը ձիու վրա մնաց ճեղքվածքի մոտ, իսկ նրա հետ էլ Իշնասը, Աֆշինը և մյուս գլխավոր առաջնորդները, այն դեպքում, երբ երկրորդական առաջնորդները ոտքով էին: Մուլթասիմն ասաց. «Ինչ լավ են այսօր մարտնչում», որին Ամր ալ-Ֆերգանին պատասխանեց. «Այսօրվանը երեկվանիցից լավն է»: Լսեց դեռ Իշնասը և չդիմացավ: Երբ օրը կփակեց, նա ուղղվեց իր վրան ճաշելու: Մյուս առաջնորդները ևս մեկնեցին իրենց վրաններ ճաշելու: Իշնասը մոտեցավ իր վրանի մոտեքին և նրա վրանի դիմաց իրենց սովորական կարգով համեցին առաջնորդները, որոնց մեջ էին նաև Ամր ալ-Ֆերգանին և Ամիտը իբն ալ- Խալիլ իբն Հիշամը: Իշնասն ասաց. «Այ դուք ապագածիներ, ինչո՞ւ եք կանգնել իմ դիմաց: Դուք պետք է մարտնչեի՞ք երեկ, այնտեղ, որ այսօր ուղղափառների Եմիրի դիմաց չասեին, թե այսօրվա մարտը լավն էր երեկվանից, կարծես երեկ ոչ թե դուք, այլ ուրիշներն էին մարտնչում»: Կորեք ձեր վրանները»: ... Երբ եկավ երրորդ օրը, դարձել վիճակվեց ուղղափառների Եմիրի ռազմիկներին, որոնց մեջ նրա մոտիկներն էին, ինչպես նաև մարդիքիցներն ու թուրքերը, ընդ որում՝ հետևադարձությամբ իրականացնում էր Իթաիդը: Նրանք հաջողությամբ մարտնչում էին և պարսպի ճեղքված հատվածը նրանց ջանքերով լայնացավ: Այս կերպ մարտը չէր դադարում մինչև այն պահը, երբ հույների մոտ շատ վիրավորներ եղան: Հունական արքայի առաջնորդները, այն ժամանակ, երբ Մուլթասիմը զորքը պաշարել էր նրանց, աշտարակները բաժանել էին և ամեն մի հրամանատարի ու նրա զինվորների աշտարակների որոշակի թիվ էր հանձնված: Դարսպի այն հատվածը, որտեղ ճեղքվածքն էր, հանձնված էր Վեդդա անունով հունական առաջնորդներից մեկին, որը արաբներենից թարգմանած նշանակում է. «ցուլ»: Այդ մարդը իր ընկերների հետ օր ու գիշեր դիմանում էր ուժեղ մարտին և նրա ողջ ծանրությունն, ըստ էության, նրա ու նրա ընկերների ունին էր ընկած, սակայն ոչ Յաթիսը, ոչ էլ որևէ մեկը նրանց որպես օգնություն ոչ մի հույն չէին ուղարկում: Երբ գիշերը եկավ, այդ հրամանատարը, որը պահպանում էր հիշատակված աշտարակները, գնաց հույների մոտ և ասաց. «Մարդիկ ողջ ծանրությունը ընկած է իմ ու իմ զինվորների վրա, սակայն ինձ հետ միայն վիրավորներն են մնացել: Ուղարկե՛ք ձեր ռազմիկներին դեպի այդ ճեղքվածքը գոնե փոքր քանակությամբ, հակառակ դեպքում դուք կխայտառակվեք և քաղաքը կընկնի»: Նրան, սակայն, մերժեցին և հրաժարվեցին ուղարկել գոնե մեկ մարդ՝ ասելով. «Դարսպը մեր կողմից ամբողջական է և մենք չենք խնդրում բեզ օգնել մեզ: Դա քո գործն է և քո կողմն է: Մենք որևէ կերպ չենք օգնի բեզ»: Այդ ժամանակ Վեդդան ու նրա ընկերները որոշում ընդունեցին դուրս գալ ուղղափառների Եմիր Մուլթասիմի մոտ, նրանից իրենց ու իրենց երեխաների համար դանակ խնդրել և ամրոցն ու այնտեղ գտնվող ամեն ինչը, ինչպես նաև մարդկանց, գեյքը և այլ ամեն բան հանձնել նրան: Երբ առավոտը բացվեց, Վեդդայի ընկերները շարունակեցին հսկել ճեղքվածքը, իսկ նա ելավ ու ասաց. «Ես մեկնում եմ ուղղափառների Եմիրի մոտ»: Նա հրամայեց իր ռազմիկներին չմարտնչել, մինչև ինքը չվերադառնա: Եվ ահա նա ելավ ու ժամանեց Մուլթասիմի մոտ ու հանդես եկավ: Դրանից հետո արաբները սկսեցին առաջ գալ ու մոտենալ ճեղքվածքին: Հույները այնքան ժամանակ էին գերծ մնում մարտից, մինչև որ արաբները չմոտեցան պարսպին: Հույները ձեռքերով նշան անում, թե մի մոտեցե՛ք, սակայն արաբները մոտենում էին: Վեդդան նստել էր Մուլթասիմի դիմաց, սակայն Մուլթասիմը հրամայեց նրան ձի տալ ու նստեցնել նրա վրա: Նա ինքն էլ առաջ եկավ, մինչև որ մարդիկ նրա հետ միասին չհայտնվեցին ճեղքվածքի ծայրին: Արդ ալ-Վահաբ իբն Ալին, որը կանգնած էր Մուլթասիմի դիմաց, ձեռքով նշան տվեց և նրանք ներս մտան: Մարդիկ քաղաք ներխուժեցին և այդ ժամանակ Վեդդան շուր ելավ ու բռնեց մորթի: Մուլթասիմը նրան ասաց. «Ի՛նչ եղավ»: Սա պատասխանեց. «Ես եկել էի, որպեսզի լսեի քո խոսքը, իսկ դու լսեիր իմը, բայց դու ինձ հետ նենգորեն վարվեցի»: Մուլթասիմն ասաց. «Ինչ որ ինձնից խնդրես, ես խոստանում եմ բեզ տալ: Ասա, ինչ ես ուզում, և ես կհամաձայնեմ բեզ հետ»: Վեդդան ասաց. «Ի՛նչ իմաստ ունի հետո համաձայնելը, եթե նրանք արդեն քաղաքում են»: Մուլթասիմը պատասխանեց. «Ձեռքդ դիր այն ամենի վրա, ինչ ուզում ես, և դա բեզ կպատկանի: Ասա ինչ ես ուզում և ես կտամ այն բեզ»: Եվ նա մնաց Մուլթասիմի վրանում: Յաթիսը գտնվում էր այն աշտարակում, որն իրեն էր պատկանում և նրա շուրջը շատ հույներ հավաքվեցին: Նրանց մի մասն էլ ուղղվեց դեպի մեծ եկեղեցին, որը գտնվում էր Ամրիոնի վանքում, և նրանք համառորեն մարտնչում էին, մինչև որ արաբները չարեցին եկեղեցին և բոլորը, մինչև վերջին մարդը, չայրվեցին: Յաթիսը մնաց իր աշտարակում, իսկ նրա շուրջը էին իր ընկերները և հույների մնացորդները, սակայն թերեք ընաջնեցին նրանց, ոմանք սպանվեցին, մյուսներն էլ վիրավորվեցին: Այդ պայմաններում Մուլթասիմը ձիու վրա հեծած ժամանեց և կանգնեց Յաթիսի դիմաց: Դա Իշնասի ճամբարին հարող հատվածում էր: Մարդիկ գոռացին. «Յաթիս, սա ուղղափառների Եմիրն է», իսկ հույները աշտարակի վրայից գոռացին, թե. «Յաթիսն այստեղ չէ»: Արաբները ասացին. «Դա ճիշտ չէ, ասացե՛ք նրանք, որ եկել է ուղղափառների Եմիրը և կանգնած է այստեղ»: Հույները կոկին ասացին, թե. «Այստեղ Յաթիսը չկա» և դրանից հետո գայրացած Եմիրն ուզում էր առաջ անցնել, սակայն, երբ արաբները սկսեցին հեռանալ, նրանք զոչեցին. «Ահա Յաթիսը, ահա նա»: Մուլթասիմը վերադարձավ աշտարակի հակառակ կողմից և կանգ առավ: Դրանից հետո նա հրամայեց բերել նախապես պատրաստված աստիճանները: Դրանք բերվեցին ու հեկվեցին այն աշտարակին, որտեղ Յաթիսն էր գտնվում: Նրա վրա բարձրացավ Հասանը՝ Աբու-Սալիդ Մուհամմեդ իբն Յուսուֆի ստրուկ հույնը: Յաթիսը խոսեց նրա հետ և նա ասաց. «Ահա ուղղափառների Եմիրը: Հանձնվիր առանց որևէ պայմանի»: Հասանն իջավ և հայտնեց այդ մասին Մուլթասիմին, որ նա արդեն տեսել ու խոսել է նրա հետ: Այդ ժամանակ Մուլթասիմն ասաց. «Ասա նրան, թող իջնի»: Հասանը երկրորդ անգամ բարձրացավ և ի վերջո Յաթիսն իջավ աշտարակից՝ գոտնորված թրով: Մուլթասիմը նայում էր նրան և այստեղ Յաթիսը հանեց թուրը ու հանձնեց այն Հասանին, որից հետո մոտեցավ և հանձնեց Մուլթասիմի թիվաց, որը հարվածեց նրան մորակով: Դրանից հետո Մուլթասիմը մեկնեց իր վրանն

ու ասաց. «Բերեք նրան»: Յաթիսը մի քիչ գնաց, բայց հետո նրա մոտ եկավ Մուլթասիմի ուղարկած մարդը, որ բերի նրան: Նրան բերեցին ուղղափառները էսիրի վրանը: Դրանից հետո ռազմագերիներով ու գերված կանանցով բոլոր կողմերից մարդիկ եկան ու լցրին ծամբարը: Մուլթասիմը հրամայեց թարգմանիչ Վասիլին, որպեսզի նա բաժանի գերիներին՝ հարուստներին ու հայտնիներին մի կողմ տանի, իսկ մյուսներին՝ մեկ այլ: Վասիլն այդպես էլ վարվեց, որից հետո Մուլթասիմը հրահանգեց և հանձնարարեց իր առաջնորդներին տնօրինել գերիների բաժանման հարցը: Իշխասին նա հանձնարարեց, որ, այն, ինչ իր կողմն է բերվում, վաճառքի հանի, Նույնը հրամայեց նաև Աֆշինին, Իթահին ու Ջաֆար ալ-Ֆիլաջին: Եվ այդ առաջնորդները յուրաքանչյուրին նա կցեց Ամինը իբև Աբու-Դավիդի կողմից Նշանակված մի մարդ, որը պետք է իր համար հաշիվ վարեր: Այս կերպ բաժանված ավարը վաճառվում էր 5 օր շարունակ, ընդ որում վաճառվեց այն ամենը, ինչ հնարավոր էր վաճառել, իսկ մնացածը Մուլթասիմը հրամայեց այրել: Մուլթասիմը ելավ ու բռնեց Տարսոն տանող ճանապարհը: Երբ Իթահի վաճառքի օրն էր, մարդիկ հարձակվեցին այն ավարի վրա, որը պետք է վաճառեր Իթահը, ընդ որում դա այն օրն էր, երբ Ուշայֆը խոստացել էր, որ մարդիկ կհարձակվեն Մուլթասիմի վրա: Մուտասիմն իր ձին հեծած, սուրը ձեռքին, սրընթաց վագեց նրանց վրա և նրանք հետ թաքվեցին ու հրաժարվեցին կողոպուտից: Նա վերադարձավ իր վրան: Երբ հաջորդ օրը եկավ, նա հրամայեց վաճառել գերված կանանց ու երեխաներին ընդամենը միայն երրորդ հարվածից հետո, որպեսզի արագացնի վաճառքը և նա, ով ավելացնում էր երրորդ հարվածից հետո, իրենով էր անում ապրանք, իսկ եթե ոչ, այն տրվում էր մինչ այդ գին առաջարկածին: Դա արեցին հինգշաբթի օրը, իսկ ստորակներին հինգ-հինգ կամ տաս-տաս էին աճուրդի հանում արագության համար: Չույնեղի արքան դեսպան էր ուղարկել դեռ այն ժամանակ, երբ Մուլթասիմը պաշարել էր Ամորիոնը, սակայն Մուլթասիմը հրամայեց նրան իրեն ներկայանել և հրամայեց տեղակայվել այնտեղ, որտեղ ջուր կար և որտեղից մարդիկ ջուր էին վերցնում: Այդ վայրի և Ամորիոնի միջև 3 մղոն կար և նա թույլ չտվեց նրան իր մոտ գալ, մինչև որ չգրավեց Ամորիոնը: Երբ նա գրավեց այն, միայն դրանից հետո թույլ տվեց նրան մեկնել հունական արքայի մոտ ու նա մեկնեց: Մուլթասիմը ելավ և ուղղվեց դեպի սահմանային գոտի ու դա եղավ այն պատճառով, որ նա լսել էր, թե իբր հույների արքան ելել է իր հետքերով կամ էլ ցանկանում է գործ ուղարկել: Նա մեծ ճանապարհով մեկ օրվա ճամփա անցավ, բայց հետո հետ դարձավ դեպի Ամորիոն ու իր մարդկանց ևս հրամայեց վերադառնալ: Դրանից հետո նա թեքվեց մեծ ճանապարհից դեպի Վադի-Ջաուր և գերիներին բաժանեց իր զորավարներին: Նա ամեն մեկին գերիների մի մասը հանձնեց պայմանով, որ նրանք հսկեն նրանց: Առաջնորդները բաժանեցին դրանք իրենց ընկերների միջև: Նրանք այդ ճանապարհով 40 մղոն անցան, սակայն այնտեղ ջուր չկար և բոլոր այն գերիներին, որոնք ուժեղ ծարավից հրաժարվում էին առաջ ընթանալ, նրանք գլխատում էին: Մարդիկ Վադի-Ջաուրի ճանապարհով անապատ մտան և ծարավից մարդիկ ու ձիերը ընկնում էին: Գերիների մի մասը սպանեց գինկորները մի փախավ: Մուլթասիմը ճանապարհից արդեն առաջ էր անցել գործի հետ և հանդիպեց մարդկանց, որոնց հետ ջուր կար և նա բերեց այն իր կանգ առած վայրը, սակայն այդ դաշտավայրում ևս շատ մարդիկ ծարավից կոտորվեցին: Այդ ժամանակ մարդիկ ասացին Մուլթասիմին, թե այդ գերիները սպանել են մեր մարդկանց մի մասին: Դրա համար էլ նա հրամայեց Վասիլ Չույնին առանձնացնել գերիներից հայտնիներին ու դրանց մի կողմ տարան, որից հետո նա հրաման տվեց մյուսների հարցով: Վերջիններս բարձրացրին լեռներն ու ցած նետեցին, նրանց գլխատեցին և նրանց թիվը 6.000 եղավ: Նրանք սպանվեցին երկու վայրում՝ հիմնականում Վադի-Ջաուրում, բայց նաև մեկ այլ տեղում: Մուլթասիմը այդ վայրից մեկնեց, ուղղվեց դեպի սահմանային գոտի ու մտավ Տարսոն: Այդ ժամանակ ամորիական այդ գործի ճամբարի շուրջը կաշվե տիկերից պատրաստված ջրամաններ դրվեցին, որոնք լցվեցին ջրով և մարդիկ առանց դժվարության խմում էին այն...: Մուլթասիմի կողմից Ամորիոնի պաշարումը սկսվեց Ռամադան ամսի 6-ին, որի ավարտից հետո նա 55 օր անց վերադարձավ (Տարսոն «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Երբ լուրը հասավ Մուտասիմին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմին – Մ.Ֆ.), նա այլալված հանկարծակի վեր կացավ իր ժողովից, հավաքեց մարդկանց բաց դաշտում և գործին հրամայեց կռվի դուրս գալ ու գումարներ բաժանեց գինկորներին: Նույն օրը բանակ դրեց Տիգրիսի արևմտյան կողմում, այն վայրում, որը հայտնի է ալ-Ուլուն անվամբ: Նա Աշիմաս ալ-Թուրքիին առաջապահ գործի հրամանատար նշանակեց և դուրս եկավ հինգշաբթի օրը, Ջուլմադա Ա ամսի վեցին: Մտավ Ռուսի երկիրը և դիմեց Ամորիոն, որը նրանց մեծագույն բաղաձեռնից էր, ու մեծ ռազմական հանդերձանքով ու զորքով խիստ կերպով պաշարեց...: Ամորիոնը նվաճվեց Ֆիջրի 223 թվականի Ռամադան ամսի 17-ին, երեքշաբթի օրը: Նա կոտորեց և գերեվարեց բոլոր բնակիչներին ու գերեց Ռուսի թագավորի մորեղբայր Յաթիսին, կործանեց ու վառեց ամեն ինչ իր անցած վայրերում, ապա հեռացավ: Երբ հասավ Ադանա, բանտարկել տվեց ալ-Աբբաս իբև ալ-Մամունին, բանդի լսել էր, որ, իր շուրջը հավաքելով այլ զորավարների, նա ապստամբելու ու ըմբոստանալու տրամադրություն է ունեցել: Նրա մոտ նա գտավ 116.000 դինար ու հրամայեց բաժանել գինկորներին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այս բանը գայրացրեց ու կատաղեցրեց Մուտասիմին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմին – Մ.Ֆ.), որն արշավեց նրանց վրա, մինչև հասավ Ամորիոն՝ ճանապարհին բանդելով շատ բերդեր: Նա պաշարեց այն, գրավեց, կոտորեց ռազմիկներին, գերեվարեց կանանց ու երեխաներին և ապա կործանեց: Դրանից վերականգնեց 2ապետարան, ամրացնել և կայացրեց Նշանակվել: Դրանից հետո հույները գտնում էին նրան, բայց չէին կարողանում տիրել» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Հավատացելից իշխանը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմին – Մ.Ֆ.) գնաց ու պաշարեց Ամորիոնը: Աֆշինը հասավ նրա հետևից և հավատացելից իշխանը բռնի ուժով գրավեց այն երեքշաբթի օրը Ռամադան ամսից տասներեք օր մնացած: Նա մեծ կոտորած սարքեց և մեծ թվով գերեվարեց, բաղաձեռն կործանեց ու ավերեց: Մինչ այդ, դեռ Ամորիոն չհասած, հավատացելից իշխանը բանդել էր իր անցած բոլոր գյուղերը և ռուսները ամեն կողմ փախել էին» (Իբև Խայաթ «Պատմություն»):

«Մուտասիմի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմին – Մ.Ֆ.) խալիֆայության շրջանում այնպիսի նվաճումներ կատարվեցին, որոնց նմանը նախկինում ոչ մի խալիֆայի ժամանակ չէր եղել...: Դրանցից էր նաև Ամորիոնի գրավումը, որը փոքրիկ Կոստանդնուպոլիսն է» (Աբու Ջանիֆ ալ-Դինավարի «Մատյան երկարապատում ավանդությունների»):

«Ապա Իսահակը (Շույաբյանների Էմիրության Էմիր Իսահակ իբև Իսմայիլը – Մ.Ֆ.) արշավեց նրանց դեմ, ասպատակեց Ռուսի երկիրը Ֆիջրի 223 թվականի Ջուլմադա Ա ամսին և գրավեց Ամորիոնը՝ Նույն տարվա Ռամադան ամսին» (Վակիդի «Ամորիքի նվաճումը»):

«Ապա Իսահակը (Շույաբյանների Էմիրության Էմիր Իսահակ իբև Իսմայիլը – Մ.Ֆ.) արշավեց նրանց դեմ, ասպատակեց Ռուսի երկիրը Ֆիջրի 223 թվականի Ջուլմադա Ա ամսին և գրավեց Ամորիոնը՝ Նույն տարվա Ռամադան ամսին» (Իբև Կուտայբա «Պատմություն»):

«Մուտասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմին – Մ.Ֆ.) թշնամու երկրում հաղթանակ տանելուց և նշանավոր Ամորիոնը նվաճելուց հետո, վերադարձին Ջապետարայի և նրան մոտիկ տեղում կառուցեց մի բանի բերդեր, որպեսզի փոխարինեն» (Կուտայբա իբև Ջաֆար «Հարկամատյան և արվեստ բարոնդարության», մաս 6, գլուխ 7):

«Մուլթասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմին – Մ.Ֆ.) շատ ամրոցներ գրավեց և պաշարեց Ամորիոնը: Աստված այն մեր ձեռքը հանձնեց, բանդի դուրս եկավ պատրիկ Լևոնն ու մեզ հանձնեց բաղաձեռն: Այնտեղ գերի վերցվեց գլխավոր պատրիկ Յաթիսը ու սպանվեցին 30.000 հոգի: Մուլթասիմը Ամորիոնում մնաց 4 օր՝ ավերելով ու այրելով: Դրանից հետո նա ցանկացավ ուղղություն բռնել դեպի Կոստանդնուպոլիս և կանգ առավ Նեղուցի մոտ, որպեսզի հնար գտնի բաղաձեռն պաշարել և ցանաբեց, և ծովից նրան մի լուր հասավ, որը խռովեց նրա հոգին և հետ կանգնեցրեց այդ մտադրությունից: Դա Աբբաս իբև Մամունի գործն էր, բանդի մարդիկ արդեն հավատարմության երրորդ էին տվել նրան և նա նամակագրական կապի մեջ էր մտել հունական բռնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոս – Մ.Ֆ.), հետ: Մուլթասիմը շտապեցրեց իր մեկնումը և գերեց Աբբասին ու նրա կողմնակիցներին» (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 2, գլուխ 8): «Աֆշինը միացավ Մուլթասիմին և նրա հետ միասին հարձակում գործեց Ամորիոնի վրա: Մուլթասիմը հարձակում գործեց հունական երկրի վրա և գրավեց Անկարան ու Ամորիոնը» (Մասուդի «Ցուցումների և դիտարկումների գիրք»):

«Չորրորդ բերդեց գերի ընկած ռազմիկների և գերեվարած խալատաբեղտ ժողովուրդին: Մուտասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմին – Մ.Ֆ.) հրամայեց ազնվականների անջատել մնացածներից: Նա հրամայեց ավարը վաճառել մի բանի տեղերում և հինգ օրից ավելի վաճառք կատարվեց, իսկ մնացածը նա հրամայեց վառել: Որևէ բան վաճառելիս միայն երեք անգամ էին ձայն տալիս, ապա անմիջապես վաճառում, որպեսզի արագ վերջանա, իսկ ստորակներին հինգ-հինգ կամ տաս-տաս էին աճուրդի հանում՝ արագության համար: Ավարը վաճառելու օրերին գործը հարձակվեց ավարի վրա, սակայն Մուտասիմն իր ձին հեծած, սուրը ձեռքին, սրընթաց վագեց նրանց վրա և նրանք հետ թաքվեցին ու հրաժարվեցին կողոպուտից: Նա վերադարձավ իր վրաններն ու նրա հրամանով Ամորիոնը կործանվեց ու իրկիզվեց: Նա պաշարումը սկսել էր Ռամադանի վերջից օր մնացած և այն պաշարել էր հիսունհինգ օր: Նա գերի ընկածներին բաժանեց իր զորավարներին, իսկ ինքը գնաց Տարսոն» (Իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Մաբին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով շատ կրճատ ամրագրում է Ամորիոնի գրավման փաստը:

Իբև Թիկլաթան իր «խալիֆության և վեգիություն պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տարսոնի հաղորդածը:

Աբու-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տարսոնի հաղորդածը:

Իբև Ջալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տարսոնի հաղորդածը:

Իբև Թադիբիդի Աբու ալ-Մահասիմը իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տարսոնի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև Կեդրեմուրը:

2218 «Վարդանակերտում ապստամբեց Մուհամմադ իբն Ուբայդալլայի ալ-Վարսանին: Աֆշինը նրա դեմ առաքեց Մանքիչուրին՝ կռվելու նրա դեմ: Նրա համար, սակայն, բարեխոսեց Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին, Մուտասիմը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը – Մ.Ֆ.)** երաշխավորագիր տվեց նրան և այն բերեց Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին» (Յակուբի «Պատմություն»):

2219 «Այս Աֆշինը Չայաստանի կառավարիչ Նշանակեց Մուհամմադ իբն խալիֆ Բուխարախուդային (**Արմինիայի ոստիկան Մուհամմադ իբն խալիֆ Բուխարախուդային (838-839) – Մ.Ֆ.)**, որը, երբ եկավ, կռվեց ծանրաների դեմ ու զնաց Տիգրիս: Իսահակ իբն Իսմայիլն (**Շույաբյանների էմիրության Էմիր Իսահակ իբն Իսմայիլը – Մ.Ֆ.)** ընդունեց նրան ու նվերներով ճանապարհ գցեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

2220 «Աֆշինի բանտարկության առաջին պատճառն այն էր, որ Մանքիչուր ալ-Ֆերգանին՝ Աֆշինի որդու մորեղբայրն ու նրա տեղակալը Անդալախանում, ապստամբեց՝ իր շուրջը հավաքելով Բաբելի կողմակիցներին: Նա շարժվեց դեպի Վարդանակերտ և սպանեց Մուհամմադ իբն Ուբայդալլայի ալ-Վարսանին ու նաև տիրակալին հավատարիմ մի խումբ մարդկանց: Դրանից հետո Աֆշինը մեծ զորքով ուղարկեց Աբու-Սաջին, որը կռվում էր Դիվրադ, սակայն Մուտասիմն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը – Մ.Ֆ.)** իմացավ, թե Մանքիչուրն ապստամբել էր Աֆշինի հրամանով և Աբու-Սաջին ուղարկվել էր որպես օգնական: Նա առաքեց Մուհամմադ իբն Չամանդին, որպես փոստի կառավարիչ, իսկ Բուդա ալ-Թուրքին էլ՝ պալատիկոս Մանքիչուրի դեմ: Երբ վերջինս կռվում հաղթություն ունեցավ, Մանքիչուրը երաշխավորագիր խնդրեց, նա այն տվեց ու բերեց նրան Սամարա» (Յակուբի «Պատմություն»):

2221 «Դիցի 225 թվականին մահմեդականներից աման խնդրեցին Սիցիլիայի մեծ թվով ամրություններ, որոնց մեջ էին ալ-Բալուտը, Իբլատանան, Կուրլուն և Մարվը» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

2222 «Մահմեդական նավատորմը մեկնեց դեպի Կալաբրիա և այնտեղ հաղթանակներ տարավ: Այն հանդիպեց կոստանդնուպոլսյան կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.)** նավատորմին և մեծ ճակատամարտից հետո նրան փախուստի մատնեց: Եվ այսպես հունական նավատորմը պարտված վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս: Դա մի մեծ հաղթանակ էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

2223 «Այս Դայաստանի կառավարիչ Նշանակեց Ալի իբն ալ-Ռուսեյն իբն Սիբա ալ-Կալսին (**Արմինիայի ոստիկան Ալի իբն ալ-Ռուսեյն ալ-Կալսին (840-841, 841) – Մ.Ֆ.)**: Երկրի ժողովուրդը նրան արհամարհեց այն աստիճանի, որ նրան «որք» էր կոչում՝ իր թուլության ու ողորմելիության պատճառով: Մուտասիմը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը – Մ.Ֆ.)** Չայաստանի ու Դիար Բաքիայի մի մասի կառավարիչ Նշանակեց խալիֆ իբն Յահիդին (**Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիդ աշ-Շեյբանուն (829-832, 841, 842-845) – Մ.Ֆ.)**, սակայն երբ նրա գալստյան մասին լսվեց Արմինիայում, ամեն մի իշխան ամրացավ իր բերդում, նրանց վախը սաստկացավ ու նրանք պատրաստվեցին ապստամբության: Այդ մասին Չայաստանի փոստի վերակացուն Մանսուր իբն Իսա ալ-Սիրային գրեց Մուտասիմին և նա խալիֆին հեռագրեց ու հրամայեց վերահաստատել Ալի իբն ալ-Ռուսեյնին: Դա զիվ մի բանի օր էր անցել նրա գալուց, սակայն, երբ Պարտավում զորքը խռովություն բարձրացրեց՝ ռոճիկ պահանջելով: Նա ասաց. «Ես ոչինչ չունեմ, դրամը երկրի բնակիչների մոտ է»: Նա դրամը պահանջեց երկրի բնակիչներից, իսկ սրանք մերժեցին ու ամրացան իրենց բերդերում, ապա նամակագրության ունեցան միմյանց հետ և հավաքվեցին ու պաշարեցին նրան Պարտավում: Այս Մուտասիմն այդ երկիրն ուղարկեց Չամդույա իբն Ալի իբն Փադունին (**Արմինիայի ոստիկան Չամդույա իբն Ալուն (841-842) – Մ.Ֆ.)**, որը եկավ Նախճավան ու նրան ընդառաջ եկավ Եգիդ իբն Դիսնը՝ երաշխավորագիր խնդրելով: Նա խիստ չէր վարվում նրանց հետ՝ վախենալով, որ կապստամբվեն» (Յակուբի «Պատմություն»):

2224 «Դայոց 289 թվականին եկան բաղականացիները և մեծ վնաս հասցրեցին Սիսվան, Տրի ու Ամարաս գավառներին: Եսայի կոչված Աբու-Մուսնն դուրս եկավ նրանց դեմ ու կոտորեց» (Մովսես Դախուրագի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 20):

2225 «Դույների 1152 թվականին Աբու-Սայիդը մտավ ռումների երկիր և շատ գերիներ ձեռք գցեց, սակայն ռումները հասան նրան Կիլիկիայում և ու ստիպված բաց թողեց գերիներին, որից հետո ամրափառ հեռացավ» (Միքայել Անդրի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 20):

2226 «Դույների 1152 թվականին Աբու-Սայիդը մտավ ռումների երկիր և շատ գերիներ ձեռք գցեց, սակայն ռումները հասան նրան Կիլիկիայում և ու ստիպված բաց թողեց գերիներին, որից հետո ամրափառ հեռացավ» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2226 «Դրանից հետո ռումները գերեվարեցին Չադասի ու Մարաշի, ինչպես նաև Մելիտեի շրջակայքը» (Միքայել Անդրի «Ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 20):

2227 «Դրանից հետո ռումները գերեվարեցին Չադասի ու Մարաշի, ինչպես նաև Մելիտեի շրջակայքը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2227 «Պելոպոնեսի բանակաթեմի սլավոնները Թեոփիլոս կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Թեոփիլոսի – Մ.Ֆ.)** և նրա որդի Միքայելի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ի (842-867) – Մ.Ֆ.)** թագավորության ժամանակ ապստամբություն բարձրացրին ու դարձան ինքնավար: Նրանք սկսեցին ավարառություններ, գերեվարություններ, ապստամբություններ, հրկիզումներ և ավազակություններ գործել: Թեոփիլոսի որդի Միքայելի թագավորության ժամանակ Պելոպոնեսի բանակաթեմի զորավար Նշանակեց պրոտոսպատրիարք Թեոկտիստոսը, մականունը Բրիտեհոս, որը թրակացիներից, մակեդոնացիներից և մնացած արևմտյան բանակաթեմներից բաղկացած մեծ զորքով ու ուժով ուղարկվեց նրանց դեմ պատերազմի՝ նրանց բարձրացրած ապստամբությունը ճշշելու համար: Նա Պելոպոնեսի բանակաթեմի բոլոր սլավոններին և մնացած խռովարարներին պարտության մատնեց ու ճշռեց» (Կոստանդին Տիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 50):

2228 «Այդ օրերի ընթացքում Ջահապի ցեղից ուն Լքիտը 4.000 հոգով հարձակվում է Սյունիքի վրա: Նրա դեմ դուրս է գալիս Բաբելը 200 մարդով և նրան իսպառ բնացնելու» (Վարդան Արևելից «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 42):

2229 «Նա (**Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիդ աշ-Շեյբանուն – Մ.Ֆ.)** գրեց Իսահակ իբն Իսմայիլին (**Շույաբյանների էմիրության Էմիր Իսահակ իբն Իսմայիլին – Մ.Ֆ.)**՝ հրամայելով, որ իր մոտ գա, բայց նա չեկավ: Այնժամ նա հարձակվեց ու քիչ մնաց որ Իսահակը իր ձեռքն ընկներ» (Յակուբի «Պատմություն»):

2230 «Սմբատի օրերում, Դայոց 290 թվականին, Դալդ իբն Եգիտը (**Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիդ աշ-Շեյբանուն – Մ.Ֆ.)** Չայաստանի էմիր եկավ և բազմությամբ անցավ Վրաստան» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

2230 «Արմինիան ապստամբեց և այնտեղի արաբները, պատրիկներն ու բռնացողները սկսեցին շարժվել, իսկ լեռների ու Դարբանդի թագավորները բռնացան իրենց շրջակա գավառներին: Խալիֆայի իշխանությունը թուլացավ և Վասիլը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վասիլը – Մ.Ֆ.)** Արմինիայում Նշանակեց խալիֆ իբն Եգիդ իբն Մադխանին (**Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիդ աշ-Շեյբանուն – Մ.Ֆ.)** ու հրամայեց մեկնել: Նա նրա իշխանությանն էր կցել նաև Դիար Բաքիայի որոշ գավառներ: Նա եկավ մեծ զորքով և, երբ այդ երկրի բռնացողները լսեցին, վախեցան և մեծ մասը գրեց, թե մոտ էր հնազանդ ու նվերներ ուղարկեցին: Անաց խալիֆը. «Վընդունեմ միայն անձամբ եկողների նվերները»: Սա առավել ևս անհանգստացրեց նրանց» (Յակուբի «Պատմություն»):

2231 «Դրանից հետո Շաբիի ժողովուրդը ապստամբեց նրա (**Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիդ աշ-Շեյբանուն – Մ.Ֆ.)** դեմ ու սպանեց նրա պատգամավորին: Այդ պատճառով խալիֆը շարժվեց նրանց դեմ և, չնայած նրանք նրա վրա հարձակվեցին զիջելով, նա նրանց պարտության մատնեց և նրանցից շատերին սպանեց: Այդ ժամանակ նրանք խաղաղություն խնդրեցին և նա շնորհեց այն նրանց՝ պայմանով, որ վճարեն տարեկան 500.000 դիրհեմ: Նա նաև պատանդներ վերցրեց» (Ամանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

2232 «Դրանից հետո Շաբիի ժողովուրդը ապստամբեց նրա (**Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիդ աշ-Շեյբանուն – Մ.Ֆ.)** դեմ ու սպանեց նրա պատգամավորին: Այդ պատճառով խալիֆը շարժվեց նրանց դեմ և, չնայած նրանք նրա վրա հարձակվեցին զիջելով, նա նրանց պարտության մատնեց և նրանցից շատերին սպանեց: Այդ ժամանակ նրանք խաղաղություն խնդրեցին և նա շնորհեց այն նրանց՝ պայմանով, որ վճարեն տարեկան 500.000 դիրհեմ: Նա նաև պատանդներ վերցրեց» (Սյունեցիի-Բաշի «Պատմություն»):

2233 «Դարձյալ երկրորդ անգամ եկավ նույն արաբ խալիֆը (**Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիդ աշ-Շեյբանուն – Մ.Ֆ.)**: Գավազի մոտ գաղղաբանցիները մարտի բռնկեցին, փախուստի մատնեցին խալիֆին և նրա զորից շատերին կոտորեցին: Նորից Տիգրիսի էմիր դարձավ Իսմայիլի որդի Սահակը (**Շույաբյանների էմիրության Էմիր Իսահակ իբն Իսմայիլին – Մ.Ֆ.)**» («Զարթիս-Յիսուկեթա», «Զարթիլի մատյանը»):

2234 «Անտո արքայի մահը վերջնորոշություն առաջացրեց իբերների սրտում և նրանք, իրենց առաջնորդ ընտրելով Սամուիլ Դոնուրիին (**Վախտեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Սամուիլ Դոնուրիին (839-861) – Մ.Ֆ.)**, գնվեցին սարակենյանների դեմ, որոնք ուղարկվել էին խալիֆի (**Արմինիայի ոստիկան խալիֆ իբն Եգիդ աշ-Շեյբանուն – Մ.Ֆ.)** հետ: Խալիֆ Սահիդին (**Ինդիկանց նկատի ունի Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահիդին, բայց դա անսխալորեն է – Մ.Ֆ.)**, իմանալով Իբերիայում առաջացած հուզումների մասին, ուղարկեց նույն այդ խալիֆին, որպեսզի հնազանդեցնեն իբերներին: Այդ կատարող տիրակալը և արյունարբու բռնակալի կամակատարը, դաժան բռնություններ գործելով իր իրավունքները պաշտպանող ժողովրդի նկատմամբ, փոխեց Իբերիայում գտնվող զորքի հրամանատարներին՝ Տիգրիսում կառավարիչ Նշանակելով Ամիր-Չասանին, որից հետո վերադարձավ խալիֆի մոտ» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստունի պատմությունը», գլուխ 85):

2235 «Այս Սամուիլը (**Վախտեթի բորեպիսկոպոսության իշխան Սամուիլ Դոնուրիին – Մ.Ֆ.)** ճակատեց խալիֆի դեմ Գավազիում» (Վախտեթի Բագրատունի «Վախտեթի և Զերեի կյանքը»):

2231 «Ալ-Փատուունը մարտնչեց Մեսսինա քաղաքի դեմ և մարտն ուժեղ էր: Նա չէր կարողանում գրավել այն և ահա զորքի մի ջոկատ ուղարկվեց ու այն շրջանցեց քաղաքը լեռան հետևի կողմից: Նրանք բարձրացան նրա վրա և այնտեղից իջան քաղաք: Քաղաքի բնակչությունը, որը զբաղված էր Ջաֆարի ու նրա հետ եղողների դեմ մարտնչելով, ուշադրություն չդարձրեց նրանց վրա և ահա, երբ ի վերջո տեսավ, որ մահմեդականները իրենց վրա են հարձակվել թիկունքից, դիմեց փախուստի և քաղաքը գրավեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2232 «Այնուհետև, արշավելով Կրետեի արաբների դեմ և ցանկանալով գլուխը պրծացնել՝ Թեոկտիստիոսը փախուստի դիմեց, իր զինվորներից շատերին լքելով տեղում և դառն ու դատարկ վերադառնալով» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 39):

2233 «Դրանից անմիջապես հետո մահմեդականները գրավեցին Ալիմենան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2234 «Ռուսները կրկին հարձակվեցին, սակայն հաջողություն չունեցան» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

2235 «Եվ ահա ամրոցը մնաց մահմեդականների ձեռքում, մինչև որ Շիմշաթի և Կարոն քաղաքի բրիտանականներից ոմանք և խլաթի պատրիկ Բագարատ իբն Աշոտը խորամանկորեն համոզեցին այն հանձնել ռուսներին՝ այսպիսով՝ սիրաշահելով նրանց հանուն այն կալվածքների ապահովության, որ ունեին Շիմշաթի գավառում» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Քամախ կոչված քաղաքը նույնպես սահմանային ամրություն էր, սակայն թշնամին տիրացել է նրան» (Կուդամա իբն Ջաֆար «Հարկամատյան և արվեստ բարոդարություն», գիրք 5, գլուխ 11):

2236 «Այդ ժամանակ բորդերի հրամանատար Մուշեն Կարդու երկրում ապստամբեց, ինչի պատճառով էլ պարսիկները ձմեռվա կեսին որոշեցին ոչնչացնել նրանց: Այդ նպատակով ուղարկեցին 15.000 պարսիկներ, սակայն ապստամբ բորդերը, անակնկալ դուրս թափվելով իրենց վրաններից և լինելով թաքմ ու հանգստացած, ջարդեցին պարսիկներին, քանի որ սրանք ստառած էին և նրանց ձեռքերն ու ոտքերը ցրտահարված էին» (Միթայել Ասորի «ժամանակագրություն», գիրք 12, գլուխ 21):

«Այդ ժամանակ բորդերի հրամանատար Մուշեն Կարդու երկրում ապստամբեց, ինչի պատճառով էլ պարսիկները ձմեռվա կեսին որոշեցին ոչնչացնել նրանց: Այդ նպատակով ուղարկեցին 15.000 պարսիկներ, սակայն ապստամբ բորդերը, անակնկալ դուրս թափվելով իրենց վրաններից և լինելով թաքմ ու հանգստացած, ջարդեցին պարսիկներին, քանի որ սրանք ստառած էին և նրանց ձեռքերն ու ոտքերը ցրտահարված էին» (Բար-Յերբեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2237 «Շատ ջանքած Թեոկտիստոսը ավելի հանդուգն կերպով դիմեց պատերազմի, բայց ավելի քան 4 բյուր զինվոր կորցրեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 39):

Այս մասին հայտնում են նաև Հովհաննես Բերականն ու Սիմոն Մագիստրոսը:

2238 «6353 թվականին գրավվեց Մոդիկա ամրոցը» («Բենբրիջյան ժամանակագրություն»):

2239 «Այդ ժամանակ խալիփ իբն Եգիզ իբն Մագիադը (Աբմուհամեդի ռուսիկան խալիփ Եգիզ աշ-Շեյբանը – Մ.Ֆ.) խալիփը հիվանդացավ ու մի քանի օրից մեռավ: Նրան դաժաղով տարան Դվին և նա այնտեղ թաղվեց, իսկ նրա ընկերակիցները ցրվեցին և երկիրն ամենավատթար վիճակի մեջ մնաց: Դրանից հետո Վասիլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վասիլը – Մ.Ֆ.) հոր փոխարեն նշանակեց Մուհամմադ իբն խալիփին՝ (Աբմուհամեդի ռուսիկան Մուհամմեդ իբն խալիփ աշ-Շեյբանին (845-849, 857-862, 878) – Մ.Ֆ.): Մուհամմադը զրեց խալիֆային, հիշեցնելով, որ իր հոր ընկերակիցները ցրվել են, ու խնդրեց, որ նրանց վերադարձնի: Նրա շուրջը հավաքվեցին հոր բարեկամներն ու մատակները և նա պայքարեց ծանախների ու Խաահակի (Շույաբյանների Եմիրության Եմիր Խաահակ իբն Խամլիյի – Մ.Ֆ.) դեմ, մինչև որ հալածեց նրանց, նրանց փախուստի մատնեց և այդպիսով երկիրը զսպեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Դրանից հետո նրա (Աբմուհամեդի ռուսիկան խալիփ իբն Եգիզ աշ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեցին վրացիները, ինչի արդյունքում նա ելավ նրանց դեմ և այնտեղ մարտնչեց սանարների դեմ: Նա ջարդեց նրանց և նրանցից շատերին սպանեց, ինչից հետո պատանդներ վերցրեց և խաչեց դրանց: Դրանից հետո նա վերադարձավ Դվին և մնաց այնտեղ...: Նրա մահից հետո նրան փոխարինեց նրա որդի Մուհամմեդը (Աբմուհամեդի ռուսիկան Մուհամմեդ իբն խալիփ աշ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.) և զորքը հավաքվեց վերջինիս մոտ: Սա մի քանի անգամ ծակատեց Խաահակի (Շույաբյանների Եմիրության Եմիր Խաահակ իբն Խամլիյի – Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն այդպես էլ ոչինչ չկարողացավ անել և հետ բաշվեց Պարտավ» (Անանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաթի պատմություն»):

«Դրանից հետո նրա (Աբմուհամեդի ռուսիկան խալիփ իբն Եգիզ աշ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.) դեմ ապստամբեցին վրացիները, ինչի արդյունքում նա ելավ նրանց դեմ և այնտեղ մարտնչեց սանարների դեմ: Նա ջարդեց նրանց և նրանցից շատերին սպանեց, ինչից հետո պատանդներ վերցրեց և խաչեց դրանց: Դրանից հետո նա վերադարձավ Դվին և մնաց այնտեղ: Նրա մահից հետո նրան փոխարինեց նրա որդի Մուհամմեդը (Աբմուհամեդի ռուսիկան Մուհամմեդ իբն խալիփ աշ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.) և զորքը հավաքվեց վերջինիս մոտ: Սա մի քանի անգամ ծակատեց Խաահակի (Շույաբյանների Եմիրության Եմիր Խաահակ իբն Խամլիյի – Մ.Ֆ.) դեմ, սակայն այդպես էլ ոչինչ չկարողացավ անել և հետ բաշվեց Պարտավ» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

«Այս Մուհամեդի օրերում 3իջրի 290 թվականին Հալո իբն Եգիսը (Աբմուհամեդի ռուսիկան խալիփ իբն Եգիզ աշ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.) որպես Հայաստանի Եմիր եկավ և բազմությանը անցավ Կրաստան, բայց մահացավ Ջավահրում՝ խոզաբիր կոչվող գյուղում» (Ստեփանոս Տարունեցի «Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Երրորդ անգամ եկավ խալիփը (Աբմուհամեդի ռուսիկան խալիփ իբն Եգիզ աշ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.), որին սպանեցին Ջավահրում: Եվ նրա որդի Մահմեդը (Աբմուհամեդի ռուսիկան Մուհամմեդ իբն խալիփ աշ-Շեյբանու – Մ.Ֆ.) եկավ Զարթի: Դիմավորեց նրան Աշոտ կյուրապաղատի որդի Բագրատը և շնորհեց նրան Զարթին» («Զարթի-Ցխովներա», «Զարթիի մատյանը»):

«Որոշ ժամանակ անց իբերական ժողովուրդը սարակիստների դեմ ելավ ավելի մեծ դաժանացածությամբ: Նման խռովությունների վերացման համար Սահդին (Ինդիկանը Նկատի ունի Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին, բայց դա անախորհրդ է – Մ.Ֆ.) ևս մեկ անգամ ուղարկեց խալիփին (Աբմուհամեդի ռուսիկան խալիփ իբն Եգիզ աշ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.), սակայն իբերների դեմ տեղի ունեցած ճակատամարտում, որը եղավ Գարդաբանում, նա հաղթեց ու սպանվեց» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 85):

2240 «Մուհամմեդը (Աբմուհամեդի ռուսիկան Մուհամմեդ իբն խալիփ աշ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.) Ամնեդ իբն Բիսթամին Սծբին ուղարկեց և նա հարվածեց, բանտարկեց ու տները վառեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Հարայի, Նիսիբիսի և Ամիդի շրջակայքը դարձավ պարսիկների հարձակման գոհ, որոնք շատ վնաս հասցրին: Այդ ժամանակ էր որ արաբները, իմանալով, որ խաչի նշան կրողներին չեն սպանում, իրենց վրա այդ նշանը վերցրին» (Բար-Յերբեռես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Կատաղած խալիֆը (Ինդիկանը Նկատի ունի Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մահդին, բայց դա անախորհրդ է – Մ.Ֆ.) հրամայեց խալիփի (Աբմուհամեդի ռուսիկան խալիփ իբն Եգիզ աշ-Շեյբանու – Մ.Ֆ.) որդի Մուհամմեդին (Աբմուհամեդի ռուսիկան Մուհամմեդ իբն խալիփ աշ-Շեյբանին – Մ.Ֆ.) մեծաքանակ զորքով շտապել Իբերիա՝ ենթադրելով որ սեփական հոր համար վրեժ լուծելիս նա ապստամբած ժողովուրդի հետ ավելի դաժան կվարվի, քան որևէ այլ մարդ: Եվ ահա Մուհամմեդը մտավ Իբերիայի սահմաններ և քաղաքների ու գյուղերի բնակչությունը, խուսափելով մոտակա աղետներից, հեռացավ Կովկասյան լեռներ: Իր հերթին, սակայն Աշոտի որդի Բագրատը ընդառաջ եկավ խալիֆի գորավարին և, նրան մատուցելով իր հնազանդությունը, փախկեցրեց Մուհամմեդի դաժանացածությունը և Բագրատին ճանաչեց Իբերիայի արքա» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 85):

2241 «6354 թվականին մահմեդականների ու խարսիանցիների միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ և հույներից սպանվեց 10.000 հոգի» («Բենբրիջյան ժամանակագրություն»):

2242 «Այդ տարի Մուհամմադ ամսին ներքինի խաբանի միջնորդությամբ մահմեդականների ու հույների միջև գերիների փոխանակություն եղավ: Մահմեդականների թիվը, ինչպես պատմում են, հասավ 4.362 մարդու...: Երբ լրացավ խաբանի ու հույների միջև սահմանված զինադադարի ժամկետը, Ամնեդ իբն Սալիդ Սալամ իբն Կուբեյբան ձմեռով ուղարկեց, սակայն ձյունն ու անձրևը հասան մարդկանց և նրանցից 200 հոգի խեղդվեցին Պարան-Պուտում, այդքան էլ գերի ընկավ: Դրա համար էլ ուղղափառների Եմիր Վասիլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վասիլը – Մ.Ֆ.) գայրացավ նրա վրա, քանզի մահացածների և խեղդվածների թիվը ընդհանուր առմամբ 500 հոգու հասավ: Բացի այդ Ամնեդ իբն Սալիդին մոտեցավ գլխավոր պատրիկներից մեկը ու սա, չնայած 7.000 հոգի ունեթ, նահանջեց նրանից: Աստիճանավոր մարդիկ ասացին, որ զորքը, որում 7.000 մարդ կա, ոչնչից չպետք է վախենա և, եթե նա ուզում է դեմ առ դեմ ելնել թշնամուն, ապա պետք է մտնի նրա երկիր, բայց նա վերցրեց մոտ 1.000 ցուլ ու 10.000 ոչխար և հեռացավ: Վասիլը հեռացրեց նրան այդ պաշտոնից և փոխարենը այդ տարվա Ջումադա ամսի 16-ին, երբ շաբաթի օրը նշանակեց Նար իբն Համզա ալ-Հուսեյնին» (Տաբարի «Ալթաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Ռուսի բռնապետը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայել III-ը (842-867) – Մ.Ֆ.) գրեց Վասիլին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վասիլին – Մ.Ֆ.)՝ հիշեցնելով, որ իր ձեռքում շատ են մահմեդական գերիները, որից հետո առաջարկեց գերիների փոխանակում կատարել: Վասիլը համաձայնեց և ուղարկեց ներքինի խալիփին... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.), որը կոչվում էր Աբու Ռուսլա, ինչպես նաև Ջաֆար իբն Ամնալ ալ-Հագդային, որը զորքի հրամանատարն էր: Նա Մահմանային ամրությունների կառավարիչ նշանակեց Ամնեդ իբն Սալիդ իբն Սալամ ալ-Բահիլին:

եկան այն վայրը, որը կոչվում էր Լամիս գետի անվամբ՝ Տարսուն քաղաքից երկու օթևան հեռավորության վրա: Այս փոխանակությանը մասնակցեցին 70.000 նիզակավորներ, բացի առանց նիզակի ռազմիկներից: Արու Ռուսլան ու Ջաֆար ալ-Ֆազլան կանգնած էին գետի կամուրջին և հենց որ մի գերի անցնում էր, հարց էին տալիս Ղուրանի մասին և ով կասեր, թե ստեղծված էր, կփոխանակվեր և կստանար երկու դինար ու երկու ձեռք գզեստ: Այսպես փոխանակվեցին 500 այդ մարդ ու 700 կին: Սա տեղի ունեցավ Չիքրի 231 թվականի Մուհառամ ամսին» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի գերիների փոխանակում եղավ Ռուսի երկրում: Այդ արարողության ղեկավարն էր Ահմեդ իբն Սայիդ իբն Մուսլիմ ալ-Բահիլին: Մահմեդականներից մոտավորապես 4.600 մարդ, նույնքան էլ կանայք ու երեխաներ փոխանակվեցին» (իբն Խայթաբ «Պատմություն»):

«Այդ տարի գերիների փոխանակում եղավ մահմեդականների և ռուսների միջև: Մահմեդականները հավաքվեցին ալ-Լամիս գետի ափին Տարսունից մեկ օրվա ճանապարհի վրա: Վասիկ խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Վասիկը - Մ.Ֆ.) գնեց Բաղդադում և այլ վայրերում եղած ռուսներին: Վասիկը Ահմեդ իբն Սայիդ իբն Սալմ իբն Կուտայբա ալ-Բահիլիին Սահմանային գոտու և Ավասիխ կառավարիչ նշանակեց՝ հրամայելով նրան և իսկան ալ-Խազիմին ներքինի ներկա լինել և ստուգել մահմեդական գերիներին: Հրահանգված էր, որ, ով կասի Ղուրանը ստեղծված է և Ալլահը անտեսանելի է հանդերձյալում, փոխանակել նրան և տալ մեկ դինար, իսկ ով այդ բանը չի ասի, թողնել նրան ռուսների ձեռքում: Չիքրի 231 թվականի Աշուրայի օրը մահմեդականները իրենց հետ եղած գերիների հետ հավաքվեցին գետի ափին, իրենց հետ եղած գերիների հետ եկան նաև ռուսները, և գետը ընկած էր երկուսի միջև: Մահմեդականները բաց էին թողնում մի գերու, իսկ ռուսները նույնպես մի մահմեդական գերու էին բաց թողնում, որոնք գետի մեջտեղում իրար էին հանդիպում: Եվ այսպես զայիս էին բոլորը և, երբ գերին հասնում էր մահմեդականների մոտ, բոլորը գոռում էին «ալլահ աբբար», իսկ երբ Ռուս գերին հասնում էր ռուսների մոտ, սրանք էին գոռում, և այսպես մինչև վերջ: Մահմեդական գերիների թիվը 4.160 էր, կանայք ու երեխաները 800 հոգի էին, իսկ մահմեդականների իշխանության տակ գտնվող ոչ մահմեդականները 100 հոգի էին: Գետը ծանծաղուտ ուներ, որտեղից էլ անցնում էին գերիները: Ասվում է նաև, որ նրա վրա կամուրջ կար: Երբ փոխանակումը ավարտեցին, Ահմեդ իբն Սայիդ իբն Սալմ ալ-Բահիլին ձմեռային արշավանք կատարեց: Մարդիկ ձյան և անձրևի տակ մնացին և 200 մարդ մեռավ, նույնքան էլ գերի ընկավ, իսկ Պոդանտի գետի մեջ շատերը խեղդվեցին: Վասիկը զայրացավ Ահմեդի վրա: Այդ ժամանակ արդեն Ահմեդին էր մոտենում հունական պատրիկներից մեկը: Այդ ժամանակ գլխավոր հրամանատարները ասացին Ահմեդին, թե զորքը, որում 7.000 հոգի կա, վախենալու: Որք է բան չունի և, եթե ինքն ուզում է հանդիպի թշնամուն, թող հարձակվի թշնամու շրջանների վրա: Նա այդպես էլ արեց և ավարտ ձեռք բերեց՝ 1.000 ցուլ, 10.000 ոչխար, ու հեռացավ: Վասիկը հեռացրեց նրան պաշտոնից և նրա փոխարեն կառավարումը հանձնեց Նասր իբն Համզա ալ-Հուսեյնին ու դա եղավ Ջումադա Ա ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

Իբն Միսքվայիդ գրեթե բառացի կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Դադլուդը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահաբիդը իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²²⁴³ «Այս Բագդադում իր եղբայրների հետ գրավեց Արտասուցից այն կողմ գտնվող երբեմնի իրենց տիրույթը՝ իրենց հոր հայրենիքը, և հպատակվեց սարակինոսներին, իսկ երբ Զադթի եկավ Մահմեդը (Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Խալիդ աշ-Շեքանին - Մ.Ֆ.) ու նրան միացավ Բագդադում կյուրապալատը, այդ ժամանակ զորքով արշավանքի ելավ Տիգրիսի Եմիր Սահակը (Շույաբանների Եմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլը - Մ.Ֆ.) և Ռեխա վայրում բանակ դրեց, իսկ Մահմեդը և Բագդադը գրավեցին Ուլփիսցիյեն: Գարդաբանցի կախերը եկան Սահակին օգնության, բախվեցին Ռեխայի մոտ և նրանց միջև ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Ոչ սրանք դիմեցին փախուստի, ոչ էլ նրանք նահանջեցին՝ մինչև իրարից հեռավորվել: Մահմեդը զորքը ժողովեց և գնաց Պարտավ» («Զադթի-Ցիսլուբեթ», «Զադթիի մատյանը»):

²²⁴⁴ «Չիքրի 232 թվականին ալ-Փաուլուն իբն Ջաֆարը պաշարեց Լենտինա քաղաքը: Ալ-Փաուլունին հայտնվեց, որ Լենտինայի բնակչությունը նստակյացական կապ է հաստատում պատրիկի հետ, որը Սիցիլիայում էր, խնդրելով օգնել իրեն: Պատրիկը պայմանավորվել էր նրանց հետ և ասել. «Իմ գալու: Նշանը կլինի երեք գիշերվա ընթացքում վառվող կրակը այսինչ սարի վրա և, երբ դուք տեսնեք այն, իմացեք, որ չորրորդ օրը ես կգամ ձեզ մոտ, որից հետո և ես, և դուք միասնական ուժերով կլենցեք մահմեդականների դեմ»: Ալ-Փաուլունը մարդկանց ուղարկեց, որոնք կրակ վառեցին այդ սարի վրա երեք գիշերվա ընթացքում: Լենտինայի բնակչությունը տեսավ կրակը և անցավ իր գործին: Ալ-Փաուլունը արեց այն, ինչ պետք էր անել: Նա դարան դրեց և հրամայեց նրանց, որոնք պաշարել էին քաղաքը, դիմել փախուստի դարանի ուղղությամբ և, երբ բնակչությունը կլենցի նրանց դեմ, այդ ժամանակ մարտնչեն, իսկ երբ անցնեն դարանի մոտով, մետնվեն նրանց վրա: Երբ չորրորդ օրը եկավ, Լենտինայի բնակչությունը ելավ ու սկսեց մարտնչել մահմեդականների դեմ: Նրանք սպասում էին պատրիկի գալուն: Մահմեդականները փախան ու հույներին, որոնք հետապնդում էին նրանց, դարանը բաշեցին: Զադթուն չմնաց ոչ-ոք, բոլորը ելել էին: Եվ ահա, երբ նրանք անցան դարանը, մահմեդականները դարձան նրանց դեմ և դարանը նրանց թիկունքին անցավ: Մահմեդականները աշխատանք տվեցին թերթին և նրանցից քչերը մնացին, որոնք աման խնդրեցին իրենց ու իրենց գույքի համար այն պայմանով, որ կհամենեն քաղաքը: Մահմեդականները համաձայնեցին նրանց հետ և խնայեցին նրանց, որոնք հանձնեցին քաղաքը» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

«6355 թվականին գրավվեց Լենտինան» («Զեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²²⁴⁵ «Մրանից ևս երկու տարի անց եկավ խազր Փատգուրը (Արմինիայի ոստիկան Խալիդ իբն Եգիդ աշ-Շեքանին - Մ.Ֆ.), որը մի մուլեզին ու անողորմ մարդ էր, բայց նա նույն տարում մեռավ, իսկ նրա որդին (Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Խալիդ աշ-Շեքանին - Մ.Ֆ.) եկավ և սրով ու գերությանը գրավեց Աղվանքը: Նա բազմաթիվ եկեղեցիներ այրեց ու գնաց Բաղդադ» (Մովսես Դափնուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 20):

²²⁴⁶ «Մրանից նա (Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Խալիդ աշ-Շեքանին - Մ.Ֆ.) արշավում է Սյունիք, գրավում է Բաղաց սահմանները, գալիս իջնում է Աղառեք գավառի Արթուրանդ կոչված մի ալան և իսկույն իրաժանում է այրել եկեղեցիներ, որ անվանագրված էր սուրբ Գրիգորի անունով: Այդ ժամանակ աստծու արությանը հասնում է՝ ճերմակ ծիծի մի հեծյալ դուրս է գալիս եկեղեցուց բոլորի աչքի առջև և ընթանում է դեպի բանակը: Վերջինս այդ անօրեն մարդուն իր բանակով հանդերձ չփրկության մեջ է գցում և փախուստի է մատնում դեպի Եռջուր խոյի կոչվող սարը: Եռջուր խոյի կոչվող սարի վրա մի դաժան փոթորիկ մրկելով շրջապատում է թշնամիներին և սրանք, միայն ձիերին ապավինած, փախչում ու ազատվում են: Բեռնավորվածներն ու ավարը լեռների վրա անհայտացան, իսկ գերվածները աստծուն փառք տալով հանգիստ մնացին» (Մովսես Դափնուրացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 20):

²²⁴⁷ «Մուհամմադ իբն ալ-Բուայսը բռնացել էր Անդրպատականի մի գավառի, որը կոչվում է Մարանդ: Նրա դեմ դուրս եկավ Անդրպատականի կառավարիչ Համդալայի իբն Ալին, ապա... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.) ու տարավ նրան խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուգավաթի (847-861) - Մ.Ֆ.) դուռը: Երբ եկավ, խալիֆը ձեռք բարձրացրեց Համդալայի իբն Ալիի վրա ու խիեց նրան, իսկ իբն ալ-Բուայսին ազատ արձակեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

²²⁴⁸ «Այդ տարի Մուհամմադ իբն ալ-Բայիս իբն ալ-Ջալիսը փախավ բանտից: Փախուստի պատճառն այն էր, որ նա գերի էր ընկել Անդրպատականում և բերվել Սամարա: Նա ուներ մի ծառա, որը կոչվում էր խալիֆա: Մուտավաթի խալիֆան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուգավաթի - Մ.Ֆ.) հիվանդ էր և խալիֆա կոչվածը իբն ալ-Բայիսին հայտնեց, թե Մուտավաթի մեռավ: Վերջինս, սակայն, չէր մեռել, այլ ուղղակի այդ ծառան էր ուզում իբն ալ-Բայիսին հանդգել, որ փախչի և սա ի վերջո համաձայնություն տվեց փախչելու: Ծառան ձիերը պատրաստեց և նրանք երկուսով փախան Անդրպատականում գտնվող մի վայր, որը կոչվում էր Մարանդ: Ասվում է, որ նա ուներ Շահի և Յակդար ավրոցները: Ասվում է նաև, որ Բայիսը Իսահակ իբն Իբրահիմ իբն Մուսաբի բանտում էր գտնվում: Սրա համար բարեխոսել էր Բուդա Շարաբին և նրան արձակել էին մոտավորապես երեսուն հոգուց երաշխիք վերցնելով, որոնցից էր նաև Մուհամմադ իբն Խալիդ իբն Եգիդ իբն Սազհադ ալ-Շեքանին (Արմինիայի ոստիկան Մուհամմեդ իբն Խալիդ աշ-Շեքանին - Մ.Ֆ.): իբն ալ-Բայիսը հաճախ այցելում էր Սամարա, որտեղից էլ փախել էր Մարանդ և պարեն մաքարել: Սա ավազակած քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չհետապնդեց նրան, դրա համար էլ Մուտավաթի Անդրպատականի կառավարիչ նշանակեց Համդալայի իբն Ալի իբն ալ-Փաուլուն ալ-Սաադին, որին ուղարկեց փոստի ձիերով: Սա զորք հավաքեց և գնաց իբն ալ-Բայիսի դեմ ու պաշարեց նրան Մարանդում: Երբ պաշարված քաղաք էր՝ ջրի աղբյուրներով և շատ պարտեզներով: Նրա մոտ հավաքվեցին խոնավության փրհալարներ Ռաբիա, ինչպես նաև այլ ցեղերից: Եվ այսպիսով՝ նա ունեցավ 2.200 մարդ: Այդ ժամանակ Անդրպատականի կառավարիչն էր Մուհամմադ իբն Հատիմ իբն Հարասման, որը բավարար չափով չ

Մարանդին, Իսա իբն ալ-Շալիս իբն ալ-Մալիխին ուղարկեց տալով երաշխավորագիր իբն ալ-Բալիսի գործի համար, եթե իջնեն բերդից, և առանձին երաշխավորագիր նաև իբն ալ-Բալիսին, եթե նա իջնի ըստ Մուտավաթբիլի պայմանների: Նրա մարդկանցից շատերը իջան ըստ երաշխավորագրի, ապա բացեցին քաղաքի դուռը և Մուտավաթբիլի գործը մտավ: իբն ալ-Բալիսը փախավ, սակայն գործի մի մասը հասավ նրա հետևից և գերի բռնեց նրան: Չհիվորները կողոպտեցին նրա և նրա մեղծավորների, ինչպես նաև քաղաքի որոշ բնակիչների տները, ապա ընդհանուր երաշխիք տրվեց: Գերի տարան իբն ալ-Բալիսի երկու քույրերին, երեք դուստներին և բազմաթիվ աղախիններին: Այսպե՛ս մյուս օրը հասավ Բուղա ալ-Շարաբին և մուհեթիկի միջոցով աղագեց կողոպուտը: Նա գրեց խալիֆային իր հաղթանակի մասին և իբն ալ-Բալիսին իր հետ տարավ նրա մոտ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նա (Մարանդի տիրակալ Մուհամմադ իբն ալ-Բուայսը – Մ.Ֆ.) մի բանի ամիս մնալուց հետո Սամարայից Մարանդ փախավ և, իր շուրջը հավաքելով ռափկներին, ապստամբեց ու ըմբոստացավ: Այնժամ Ռամդավայի իբն Ալին բանտից հանվեց ու երկրի կառավարիչ նշանակվեց: Նա եկավ, կռվեց ու սպանեց Ռամդավայի իբն Ալին: իբն ալ-Բուայսի դիրքն ամրացավ և նրա դեմ ուղարկվեց Չիրաք ալ-Տուրքին, որի դեմ նա կռվեց: Այսպե՛ս ուղարկվեց Աստաք իբն Աստաքը: Երկիրն այդ ժամանակ Կրտսեր Բուղայի ձեռքում էր, որն ամիսներ կռվեց նրա դեմ, ապա երաշխավորագիր ստացավ: Երբ եկավ նրա մոտ, վերցրեց ու տարավ խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթբիլի – Մ.Ֆ.) դռնը: Նա բանտարկեց Իսահակի իսկողության տակ: Դա տեղի ունեցավ Ֆիթրի 235 թվականին: Կարճ ժամանակ բանտում մնալուց հետո նա մեռավ: Տարվեց նաև Յահիա իբն Ռավվադը, որին տրվեց անուն ու հրամանատարություն» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ինչ վերաբերում է Մարանդին, ապա դա մի փոքրիկ գյուղ էր, ուր պատահական Ֆայրաս Աբու ալ-Բալիսը, ապա որդին՝ Մուհամմադ իբն ալ-Բալիսը, որն այնտեղ բերդ կառուցեց: Նա հավատացեց իշխան Մուտավաթբիլի Ալալիին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթբիլի – Մ.Ֆ.) խալիֆայության օրոք ապստամբեց, սակայն հավատացեց իշխանի մատուց Բուղա Կրտսերը նրա դեմ կռվեց, հաղթեց ու տարավ Սամարա, որից հետո քանդեց Մարանդի պարիսպը և այն բերդը» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Բալագորին պատմում է, թե անցյալում Մարանդը մի փոքրիկ գյուղ էր, որը Ջալիս Աբու ալ-Բուայսը և իր որդին ամրացրին: Այդ վերջինը մի դղյակ էր կառուցել, բայց երբ ինքը ապստամբեց Մուտավաթբիլի խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթբիլի – Մ.Ֆ.) օրով, իրեն դեմ եկավ Բուղա ալ-Մադիդը, որը պարտություն մատնելուց հետո նրան Սամարա տարավ ու քանդեց Մարանդի պարիսպն ու դղյակը» (Յակուբ ալ-Ռամադի «Ալֆարհադական բառագիրք»):

2249 «Արմինիեից եկավ նաև հարկերի մի ինչ-որ վերակացու՝ Ալա անունով եմիրը, որին կոչում էին Ծովափի: Ապրուսեթը (Արմինիայի ռափկան Աբու-Սալիդ Մուհամմադ իբն Յուսուֆ ալ-Մարվազին (849-850) – Մ.Ֆ.) հանձնարարեց նրան մտնել Վասպուրական երկիրը և մեծ գործով մնալ այնտեղ, մինչև որ Յայաստանի բոլոր կողմերից ամեն մեկն իր մոտ կբերի սահմանված չափով հարկն ու տուրքը: Նա խուժեց Աղբակ գավառը և ասպատակներ սփռեց Վասպուրական երկրի տարբեր կողմերը, գրգռեց, ավերեց հափշտակեց և թալանեց ինչքն ու ստացվածքը: Հափշտակում էին տղամարդկանց, կանանց և նրանց ծառանգությունը: Նա ասպատակեց նաև Անձնացյաց իշխանության կողմերը, որտեղ նույնպես ավարի մատնեցին՝ պատճառ բերելով այրուձիի պետքերի համար տրվող ռոճիկը: Այդ ժամանակ Աշոտ իշխանը հրովարտակի միջոցով նրան հայտնեց հետևյալը. «Հայոց աշխարհն ես եկել արքունի հրամանով, որպեսզի վերցնես արքունի հարկերը: Մի՞թե արքունուց ունեն նաև հրաման՝ գերել, թալանել ու ավերակ դարձնել մեր երկիրը, բայց չե՞ որ մենք երբեք զանց չենք արել թագավորի հրամանը և չենք խափանել արքունի հարկերը, ինչպես անում են ապստամբները, անհնազանդներն ու իրենց տերերին ծառայելու մեջ անկարգները: Ուրեմն այստեղից վեր կաց, գնա Հայոց քաղաքները որևէ մեկը, ինչպես վայել է աշխարհակալներին: Մենք թեզ կուղարկվենք հասանելիք հարկերը ու կթաղցրացնենք թո միտքը, իսկ դու անխնա մի ասպատակիր ու մի ավերիր իմ երկիրը»: Նա, սակայն, արհամարհեց իր մոտ առաքվածներին, խելքը չկտրեց ըստ արժանվույն պատասխանել և շարունակեց նույն ձևով շրջել Վասպուրական աշխարհի բոլոր կողմերը: Այսպե՛ս հասավ Արծնուձ գյուղը, մնաց այնտեղ և դիտակներ թողեց բլուրների գագաթներին: Իշխանը հույժ զայրացավ այսպիսի արհամարհանքից և յուրաքանչյուր տոհմից վերցրեց ազատագործի բազմություններ ու գինավաճկած և այրումիի ընտիր հեծյալներով հարձակվեց նրա վրա: Դեռևս այլազգիների գործին իմաց տվեց, նրանք հայերի դեմ բոլորեցին պատերազմ և ընդհարվեցին միմյանց: Աշոտը գործը բաժանեց երեք մասի: Առաջին գորագույնը տվեց Գուրգենի և նրա օգնական Վահան Ռավնունու ձեռքը: Երկրորդ գորագույնը հանձնեց Գուրգեն Ապուլպեճի ձեռքը, որին օգնական էր Վահան Արծնունին, իսկ երրորդ գունդը իշխանը վերցրեց իր ձեռքը: Ինքը նաև պատերազմ հարդարողն էր: Այսպե՛ս քաջաբար հարձակվեցին և արհագոչ ձայներով դիմեցին թշնամիների վրա: Մարտն սկսվեց ագաբացին և ընդամենը մեկ ժամում Աշոտը հաղթանակ տարավ ու փախուստի մատնեց Ալայի գործի բազմությանը: Այստեղ, իրարանցումի մեջ սպանվեց նաև Ալայի եղբայրը: Անհնարին չափով արյուն հեղվեց: Քաջությանը էին կռվում իշխանի եղբայր Գուրգենը և Վահան Ռավնունին, որոնք վաստակեցին հաղթողի անուն: Նրանք սրի քաշեցին թշնամի կողմին և ողջ հովիտը լցրին կոտորվածների դիակներով: Ինքը՝ Ալան, փրկվեց և սակավաթիվ անձանց հետ ճողուպրեց Բերկրի կողմերը: Հայոց գործից սպանեցին քչերին՝ մի քանիսին աննշաններից, և փորավորեցին Գուրգեն իշխանի» (Թովմա Արծնունի «Պատմություն Արծնունյաց տան», գլուխ 2, գլուխ 6):

«Արմինիան ապստամբեց, այնտեղ ռուքի կանգնեցին մի խումբ պատրիկներ ու ուրիշներ և բռնացան իրենց գավառներում: Մուտավաթբիլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթբիլի – Մ.Ֆ.) կառավարիչ նշանակեց Աբու-Սալիդ Մուհամմադ իբն Յուսուֆին (Արմինիայի ռափկան Աբու-Սալիդ Մուհամմադ իբն Յուսուֆ ալ-Մարվազին – Մ.Ֆ.), որը պատրաստվեց գնալու այդ երկիրը: Նա բերել տվեց իր զգեստներն ու հագնվեց, վերցրեց իր հողաթափերից մեկն ու հագնվեց և հանկարծ ընկավ մեռած վիճակում, առանց որևէ պատճառի» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Այդ տարի հանկարծակի մեռավ Աբու-Սալիդ Մուհամմադ իբն Յուսուֆ ալ-Մարվազին (Արմինիայի ռափկան Աբու-Սալիդ Մուհամմադ իբն Յուսուֆ ալ-Մարվազին – Մ.Ֆ.), որին տրված էր Յայաստանի և Անդրպատականի կառավարչությունը: Նա մի կոշիկը հագել էր և ոտքը մեկնել էր մյուսը հագնելու, բայց հենց այդ պահին մահացել էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մուտավաթբիլ Բիլլահ խալիֆան (Արաբական խալիֆության ապագա խալիֆ ալ-Մութավաթբիլ – Մ.Ֆ.) կառավարիչ նշանակեց Հասան իբն Ալի ալ-Բադրիսին (Արմինիայի ռափկան Եգիպ իբն Մազհադ ալ-Մուլաան – Մ.Ֆ.), որը հայտնի է Մամունի անվամբ: Սա բարեկամություն հաստատեց Յայաստանի պատրիկների հետ և մեղմ վերաբերվեց, այնքան որ ապստամբեցին նրա դեմ: Այսպե՛ս Յայաստանում պաշտոն ստացան կառավարիչներ, որոնք գոհանում էին բնակիչներից թեթև հարկեր վերցնելով, մինչև որ Մուտավաթբիլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթբիլ – Մ.Ֆ.), դառնալով խալիֆա, այնտեղ ուղարկեց Յուսուֆ իբն Մուհամմադին (Արմինիայի ռափկան Աբու-Սալիդ Մուհամմադ իբն Յուսուֆ ալ-Մարվազին (849-851) – Մ.Ֆ.) իր իշխանության գլուխ անցնելուց երկու տարի հետո» (իբն ալ-Ֆակի «Գիրք երկրների մասին»):

2250 «Երբ Ապրուսեթը (Արմինիայի ռափկան Աբու-Սալիդ Մուհամմադ իբն Յուսուֆ ալ-Մարվազին – Մ.Ֆ.) վերադարձավ արքունիք, արքունի հարկերի վերակացությունը հանձնեց Մուսեին (Չուրափիկների Եմիրության Եմիր Մուսա իբն Չուրաբային (մոտ 845-854) – Մ.Ֆ.), ...: Նույն այդ ժամանակ մեծ պատերազմ եղավ Բագարատի և Մուսեի միջև: Մուսեն գործ գումարեց արքունի հարկերը հավաքելու պատրվակով և մտավ Տարոն երկիրը, որպեսզի պատերազմի Բագարատի դեմ: Հավաքելով իր գործի ողջ բազմությունը՝ նա եկավ, բանակեց Հայոց իշխանի ձեռնոցի մոտ: Այսպե՛ս գորակարգ ընդունեց, ճակատ հարդարեց և ներսից փակեց ողջ դաշտածն հովիտը: Չինավառվեցին և ամեն տեսակ պատրաստություններ տեսան Հայոց գործի դեմ: Երբ Հայոց իշխանը տեսավ, որ արաբների գործը գայիս է պատրաստությանը, իսկ իրենք սակավաթիվ են, փութապես աղերսագիր ուղարկեց քաջարի Աշոտ իշխանին, որպեսզի, եթե հնար լիի, անձամբ գործով ու զենքով արագ օգնության հասնի իրեն: Երբ լրատարները հանդիպեցին մեծ իշխան Աշոտին, նա ընթերցեց աղերսագիրն ու հին հիշատակարանները, հիշեց մոտիկ ազգակցությունը, միմյանց հետ կապված լինելն ուխտով, որը հաստատվել էր սուրբ Ավետարանի և տերունական խաչի վրա արված երդմամբ և միատեղ հավաքեց Վասպուրական աշխարհի իշխանության բոլոր նախարարների գորագույնը: Փութապես, առանց հապաղելու յուրաքանչյուրն այնտեղ հասավ իր գործով՝ իշխան Աշոտը և իր եղբայրներ Գուրգենն ու Գրիգորն իրենց գորագույններով, Արծնունյաց տոհմից նաև Վահանը, Վասակը, Մուշեղը, Ապուլպեճը, Գուրգենը, Վասակը, Ապուլափիդը, Մուշեղը, Ապուլայան, Վասակը, Վահանը, Համազասպը, Գրիգորի որդի Վասակը, Ապուլպեճը, Մեհրոմանը և Գրիգորը: Բոլոր այս 16 այրերը իրենց գործով Արծնունյաց տոհմից էին, իսկ Բագարատույնյաց տոհմից՝ Թոռնիկի որդին իր գործով, Ամատույնյաց տոհմից՝ Շապուհի իր 8 ազգականներով ու իրենց գործով, Գնունյաց տոհմից՝ Հազրի որդի Գրիգորն իր 6 ազգականներով ու իրենց գործով, Ընտրույնյաց տոհմից՝ Արտավազը՝ 7 ազգականներով ու իրենց գործով, նաև Վասպուրականի իշխանի նախարարներից ուրիշներ՝ Սմբատ Ապահունին, Գրիգոր Զաքարյունին, Վահան Ռավնունին, Դավիթ սեպուհը, Գազրիկ Ապուհարազը, Թորոթոս Վարազիդը, Խոսրով Վահունին, Խոսրով Ալեքսան, Վարդան Գաբայետենը, Սմբատ Մուրացյանը, ինչ-որ Սահակ Սեպուհ, Պատրիկ Անձնացին, Գևորգ Հարմազան, Դավիթ գորապետը և շատերն ազատ տներին: Յուրաքանչյուրն իր գործով շարժվեց այստեղ: Մինչդեռ նրանց գործերը կռվում էին արդեն միմյանց դեմ, ինչու էին փոքրը, ծածանվում էին դրոշմերը, գոռում գոչում էին վահանավորները, այրում էին իրարին այս ու այն կողմ էր նետվում, ախույանները հարձակվում էին, կապարձակիրները նետեր էին տեղում: Այսպիսի մարտ էր բռնկվել, երբ վրա հասավ մեր քաջ Աշոտը: Այսպե՛ս միանգամից, հախուռն ու հանդուգն հարձակմամբ դիմեցին այլազգիների վրա, միմյանց ընդհարվեցին և յուրաքանչյուր այդ գետին գլորեց իր ախույանին: Աշոտ իշխանն աչքերը վեր բարձրացրեց և տեսավ, որ ինչ-որ մեկը հարվածեց իր գորականներին: Նա գոչեց առյուծաբար և

հարձակվեց ընտիր այրուձիի վրա, ջարդեց նրա աջ թևը, ապա հարձակվեց ձախի վրա: Բոլորին սրի ճարակ դարձրին: Խիզախեցին, որպես կտրիճներ, ձայնեցին ինչպես արծիվներ ու առյուծի կոչյուններ և վրա հասան ու պատահառեցին որսը: Հովիտ հանդուգն հարձակման հետևանքով ավելի շատ սպանեցին ձիերի սմբակների տակ դիպալակ անելով, բան սրով: Թշնամիների կողմից չգտնվեց մեկը, որ ի գորու լինեք ընդդիմակայել նրանց: Սրից փրկվածները փախան անտառների ապաստով տեղերը: Նրանց կեսը հասավ շահաստան Բաղեշ, որտեղ և մնաց հիմնական զորքը, իսկ հայ իշխանները հետապնդեցին նրանց, ուվեք փախել, ընկել էին Բաղեշի ամրոցը: Ապա պաշարեցին քաղաքը ու ամրոցը, մինչև որ այնտեղից դուրս եկավ հետոսն ու հեծծծող մի տիկին և խնդրեց բավականանալ կատարած բաքությանը, որով աստված օժտել էր Աշոտին: Համոզեց ու պաշարումից ազատ արձակեցին նրանց, որովհետև Բագարատի թույլն էր: Հայոց զորքը հաջողությամբ ավարտեց պատերազմը և վերադարձավ մեծ հաղթությամբ: Ավարի մատնեցին բանակատեղը, սպանվածների վրայից հանեցին զգեստներն ու այլ իրեր, հավաքեցին բազում ավար, ոսկի, արծաթ, գեղեցկազարդ զենքեր, խիզախ այրերի զարդեր, ինչպես նաև զենքեր և ընտիր երիվարներ՝ իրենց զարդարանքով: Ապա՝ յուրաքանչյուրը մեծ և անտրտում խնդությամբ վերադարձավ իր տեղը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 2, գլուխ 6):

²²⁵¹ «Հիջրի 235 թվականին մահմեդականների մի ջոկատ ուղղվեց դեպի Կաստրոնյանի քաղաք: Այն ավար ձեռք գցեց և, որևէ վնաս չկրելով, այրեց ու սպանեց նրա բնակչությանը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Աբբասը ելնում էր մեկ անձամբ, մեկ ջոկատներ էր ուղարկում: Նա թալանում էր թշնամիների երկրները և ամայացնում ու ճնշում էր նրանց իրենց իսկ հողում, այնպես որ նրանք խաղաղության պայմանագիր կնքեցին՝ գույք և ստրուկներ տալու պայմանով» (ան-Նուվելեյի «Ուսման կատարություն»):

²²⁵² «Այդ ժամանակներում Սյունյաց տեղ Գրիգորը, որը անվանվում էր Սուփան, և Միսական Նահապետ Բաբելը, խռովություն արթնացնելով իրար նկատմամբ, զորք էին, հավաքում և պատերազմ սկսում իրար դեմ: Բաբելը սպանում է Սուփանին, որի փոխարեն իշխանությանը տիրում է նրա որդի Վասակը, որը փաղաքշարար Գաբուռ էր կոչվում» (Թովմանե Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 25):

«Այս իրադարձությունից հետո, երբ Գրիգորը շարունակում էր ճոխաբար վարել իր իշխանությունը, սաստանալ չգիտացավ, այլ չար նախանձ գցեց Նույն տոհմից Վասակի որդի Փիլիպի եղբոր՝ Սյունյաց մյուս Նահապետ Բաբելին սիրտը, նախանձել տվեց ու չար հակառակություն բորբոքեց նրանց միջև՝ Կայենի ու Հաբելի նման: Նրանք, միմյանց դեմ զորախմբեր հավաքելով, պատերազմեցին, և Բաբելը սպանեց Գրիգորին, իսկ ինքն էլ հետո կործանվեց սիրո գայթակղությունից՝ տիրապանդ օրենքով: Եվ երբ այսպես եղավ, Գրիգորի ընտանիքի անդամները դառնազին լաց ու կոծով նրան տարան ու թաղեցին իրենց հայրերի մոտ: Նրա իշխանությունը ժառանգեց իր որդի Վասակը, որը փաղաքշարար Գաբուռ էր կոչվում» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 37):

²²⁵³ «Աբբասը Միջիլիայում հարձակվեց հունական երկրի վրա, տիրեց մեծ ավարի, շատ գերիներ վերցրեց ու հնազանդեցրեց այդ մարզը» (իբն Ադարի «Մաղդիբի պատմություն»):

²²⁵⁴ «Այդ մյուս տարի՝ վեցերորդ հոբեյանին, 72-րդ օլիմպիադային, XX ինդիկտոնին և Հայոց թվականության 300-ին թագավորն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Կալիֆալաբիլ - Մ.3.**) իր սինդիկտոների և բաբելացի բոլոր մեծամեծների հետ հաստատ նպատակադրվեց Հայոց աշխարհի իշխաններին զրկել իշխանությունից, որպեսզի խլեն նրանց ժառանգությունը: Կամեցան ամենից առաջ ձեռք գցել Աշոտին, իր տոհմի հետ, և Բագարատին ու իր տոհմին, որովհետև ասում էին. «Եթե նրանց վերացնենք մեջտեղից, ոչ ոք չի կարող ընդդիմակայել մեզ»: Նույն այդ ժամանակ արբան զորք գումարեց ընտիր հեծյալներից, զորեղ այրերից, զորքով ու գորապետներով և տվեց ինչ-որ հովսեփի (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆի (851-852) - Մ.3.**)՝ Ապուստեթի (**Արմինիայի ոստիկան Աբու-Մալիկ Մուհամմեդ իբն Յուսուֆ ալ-Մարվազիի - Մ.3.**) որդու, ձեռքը: Նա ստացավ Հայոց աշխարհը, փոխանակ հոր՝ Ապուստեթի, որովհետև սա մահացավ ճանապարհին՝ Ասորեստանի կողմերում: Նա մտավ հայերի երկիրը, որպեսզի, ինչպես մտադրվել էին, տանջեն նրանց: Արբան ասաց նրան. «Եթե մեզ հաջողվի մեր խորհածը հայերի ու նրանց իշխանների վերաբերյալ, ապա կկատարվեն մեր իղձերն ու ցանկությունները և, եթե դու կարողանաս Հայոց իշխաններին, մանավանդ Վասակաբանի Աշոտ իշխանին, մեզ մոտ հասցնել կապանքներով, այդ երկիրը կտամ քեզ և թո գավառիկ ի ժառանգություն: Ուրեմն փուլաք, պիտի կաց, հապիր նրանց հետևից, մի տատանվիր ու թուլանա այդ գործուն:» Այնժամ գորապետը մեկնեց նրա մոտից և լցվեց չար դիտավորություններով ու հնարիմացությամբ: Անդրապատականի կողմից նա մտավ Վասպուրական երկրի Արբան գավառը և բանակեց Արծրունյաց ոստան Ադամակերտում: Այնտեղից նա սկսեց ասպատակներ սփռել, ավարի մատնել և ազատաբար իր մոտ հավաքել երկրից կողոպտածը: Նա ձևացավ բարեկամ ու խաղաղասեր և, արթունի հարկերի պատրվակով իր մոտ կանցեց Աշոտ իշխանին, բայց արաբները Նույն գորապետից իմաց էին տվել իշխանին՝ չգնալ նրա մոտ, հասկացրել էին, թե ինչ էր նա խորհել իր մասին: Այդ ժամանակ Աշոտ իշխանը զինավառվեց և բազում պատրաստություններով, իր ազատագործով ու իրեն ենթակա բոլոր տեղական իշխանների հետ խույս տվեց և շրջում էր Մարդաստանի Հասկո ձորի կողմերը: Ապա գորապետի մոտ ուղարկեց դեսպանների և գրեց այսպիսի մի հրովարտակ. «Թագավորների ու աշխարհակալների սովորությունն է մեծ հոգածություն խնամ ասել երկրի բարեշինության մասին, թեթևացնել իշխանության լուծը, ծանրությունները և մեղմացնել հարկերի անձը կատարվող խոշտանգումները, որպեսզի իսպառ չվերանա երկրի բարեկարգությունն ու գորությունը, կուսակալների, քաղաքային պաշտոնյաների ծառայական պաշտոնավարությունը, հարկերի և զորքերի հավաքումը, որպեսզի երկիրը լինի շենության ու խաղաղության մեջ և անխափան ուղարկվեն արթունի հարկերը: Հույս ունենեք, որ դուք էլ եք կամենում Նույնը: Եվ մենք, տեսնելով թո բարոյացական խնամարկությունը երկրին ու բարեկամության երախտիքը մեր հանդեպ, կծառայենք սիրահոժար, հավատարմորեն և մեծ փուլով կկատարենք թո հրամանները»: Այսպիսի հաճելի ու դյուրընկալ շատ խոսքեր գրեց նա իր թղթում: Նույնպես և Աշոտ իշխանի մայրը՝ Սահակի ու Տարոնի իշխան Բագարատի թույրը, որն իմաստուն կին էր թե խոսքի և թե գործի մեջ, ինչպես նաև հույժ խոհեմ ու աստվածասեր էր, մեկնեց բազմաթիվ ընծաներով և հանդիպեց Հովսեփին: Նա խնդրեց հաջողություն ու խաղաղություն հաստատել իր որդիներին և ողջ Վասպուրական աշխարհի հետ և նա ընդունեց պարզև ու կատարեց խնդրանքը: Ապա պատանդներ վերցրեց անվան ու պատվական մարդկանցից և մեծ պատվով վերադարձրեց Աշոտի մորը, իսկ ինքը խաղաղությամբ և առանց մեծ վնասների անցավ Վասպուրական աշխարհի միջով՝ իր հետ տանելով պատանդներին: Ապա՝ անցավ Բզունական գավառով և մտավ խլաթ, բանդի կամենում էր սպասել պատեհ ժամի, որպեսզի նենգությամբ խաբի և որսա իշխաններին: Երբ էմիրը հասավ խլաթ, մտավ և բանակեց քաղաքի մեջ եղած ամրոցում: Ապա բարևի թղթով հրավիրակներ ուղարկեց Բագարատի մոտ, որպեսզի առանց կասկածների ու վախի նա գա իր մոտ: Նույն թղթում գրում էր, թե Հայաստան աշխարհի վստահում է նրան, բանի որ ինքը մեկնելու է արթունիք, իբր թե վերահաս ձմեռային եղանակին սաստկությունից և հյուսիսային սառնաշունչ օդի խստությունից, որոնց անընդուն իր համարում իրեն: Իշխան Բագարատը, բանդի չունեք նենգադրուժ կասկածներ թագավորի ու նրա զորքի հանդեպ, անխիղճ համարձակությամբ ու տիրասեր մտածումով ելավ, գնաց ժամանած կոչանքների հետ, որպեսզի կատարի զինվորական ծառայությունն ըստ աստվածային պատվիրակի ու թագավորական հրամանի: Նա ոչինչ չգիտեր նրա խաբեության մասին, ուստի սխալվեց: Նա հետը վերցրեց նաև Աստվածաշունչ գրքի Սուրբ Կտակարանները՝ բախանայական դպի պաշտոնյաների բազմության հետ միասին: Հովսեփը բռնեց նրան և իր ողջ ազգատոհմի՝ Բագրատունյաց տոհմից, կապեց երկայնա կապանքներով և ուղարկեց Սամարա, իսկ ինքը եկավ ձմեռելու Տարոնի Մուշ քաղաքում՝ ունենալով իր հետ նաև պատանդներ Վասպուրականի Արծրունյաց նախարարներից և նրանց ազատներից: Տարոն գավառի բնակիչներին ևս նա գերեվարեց Ասորեստանի և արաբական տերության բոլոր կողմերում վաճառելու համար, իսկ գերիների կեսին էլ պահեցին իրենց մոտ՝ քաղաքում, որպեսզի իրենց ջրկիրություն անեն և փայտ կտրեն: Աշխատեցնում, չարչարում էին նրանց ձմեռվա դառնաշունչ սառնամանիքին, իսկ ազատվածները փախան երկրի տարբեր կողմերը: Ամբողջ գավառն ավերվեց, բացի լեռնակողմից, որի բնակիչները մնացին խույս անվանված լեռների վրա՝ իրենց ամրոցներում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 2, գլուխ 6):

«Արաբների 237 թվականին Հայաստանի պատրիկ Բար-Աշոթը խաղաղության հարցով եկավ արաբների զորավար Յուսուֆ Բար-Մուհամմեդի (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆ ալ-Մարվազիի - Մ.3.**) մոտ, որը բռնեց նրան և շղթայակապ Բաղդադ ուղարկեց» (Բար-Յեբրեես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Հավատացելուց իշխան ալ-Մուտավաբիլ Ալալիի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաֆաբիլ - Մ.3.**) իր խալիֆայությունից երկու տարի անցնելուց հետո Հայաստանի կառավարիչ Նշանակեց Յուսուֆ իբն Մուհամմադ ալ-Մարուագին (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆ ալ-Մարվազիի - Մ.3.**): Երբ սա խլաթ հասավ, ձերբակալեց նրա պատրիկ Բագրատ իբն Աշոտին և տարավ Սամարա: Պատրիկները, ազատները և բռնի տիրացողները այս բանից զայրացան» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Մուտավաբիլ (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաֆաբիլ - Մ.3.**) նրա (**Արմինիայի ոստիկան Աբու-Մալիկ Մուհամմեդ իբն Յուսուֆ ալ-Մարվազիի - Մ.3.**) որդուն (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆի - Մ.3.**) հանձնարարեց հոր վարած պատերազմ դեպակարելը և իրավունք տվեց նահանգի հարկերը հավաքելու: Նա գնաց և երկիրը զայեց: Այդ տարի Հայաստանի ժողովուրդը ապստամբեց իր կառավարիչ Յուսուֆ իբն Մուհամմադի (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆի - Մ.3.**) դեմ և սպանեց նրան: Բանն այն էր, որ Յուսուֆը, երբ գնաց Հայաստան, նրան իմնավորեց մի պատրիկ, որի անունն էր Բագարատի որդի Աշոտի և նա կոչվում էր պատրիկների պատրիկ: Սա նրանից երաշխավորագիր խնդրեց: Յուսուֆը նրան ու որդուն ձերբակալեց և ուղարկեց խալիֆայի դուռը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2255 «Երբ ձևերը կես եղավ, եղանակը խստացավ, դարձավ միգախառն ու մրկակյից: Թանձր ձյունը հարթ ու հավասար դիզվեց լեռան ստորոտներում, որտեղ կառուցված էր Տարոնի քաղաքը: Այդտեղ էր ամրացել արաբների զորապետը, նման ծեղացած արջի, որը ձևեր ժամանակ սնվում է արմտիկներով և, անցնելով կենաց ու մահվան միջով, որջանում իր բնում: Դետո, երբ փչում է հարավային քամին ու սփռում երկրի վրա իր ջերմության զորությունը, գվարթացնում է հողի տակ մապուց և հյուսիսային սառնաշունչ օդից ընդարմացած արմատներն ու բույսերը: Գարնանը՝ գիշերահավասարին, որջացած գազանները և թռչունները, երբ գգում են օդի ջերմությանը, դուրս են գալիս յուրաքանչյուրն իրենց բնեղից: Եվ շատերը, Նույն ժամանակ սատուրմ են, իսկ մի մասը դյուրությանը բռնվում է որսորդներից: Կենդանի մնացածները, սաստիկ վնասներ են հասցնում ուն, որ հանդիպեն՝ թե մարդկանց և թե ուրիշ կենդանիների: Նույն ձևով այս մարդը՝ Դովսեփը՝ արաբների զորապետը (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**), սպասում էր, որ ձմեռն անցնի, որպեսզի հարձակվի Դայոց երկրի վրա սրածուրթյամբ, գերեզարդությամբ ու մեծամեծ հարվածներով, երկրի մեծամեծներին գերության տակ և երկրում նշանակի գործավարներ, որոնք իրենց հրամաններով պիտի հորինեին երկրի կարգերը ու իրենց ընտանիքներով հանդերձ նստեին Դայաստանի ամրոցներում: Այն ժամանակ լեռան բնակիչները, երբ տեսան, որ իշխանին տարան ի գերություն և իրենց ևս սպասում են Նույն փորձությունները, ինչ կրեցին դաշտեցիները, եկան միասին խուրթի մեկնագեղների բազմությամբ՝ ձմեռային կարիքների համար ձեռք բերած արհեստի իրենց միջոցներով: Նրանք վերցրել էին իրենց նիզակները, որ միշտ կրում էին, ի գգուշություն անտառներում որջացած գազանների կամ իրենց վրա հարձակվող թշնամիներ, որից հետո հարձակվեցին Մուշ քաղաքի վրա, պաշարեցին այն, զորքը սրի մատնեցին, արգելանքից հանեցին Վասպուրականի պատանդներին, արձակեցին գերիներին և բաժանեցին իրենց մեջ ավարը: Ինքը, սակայն՝ կարծեցյալ մարգպանը, փախավ և ընկավ Մեծ եկեղեցին, որ հանուն Փրկչի մեծ ծախսերով՝ 300 հազար դահեկանով, կառուցել էր Բագարատ իշխանը: Եվ այն ժամանակ նա սարսափից դողահար թաքնվեց գմբեթում: Մեկնագեղները շրջապատեցին եկեղեցին, նրանցից ոմանք բարձրացան մինչև գմբեթի փորվածքը և այդ ժամանակ ինչ-որ մեկը աշտեով հարվածեց Յուսուֆի թիկունքի մեջտեղը ու այն դուրս հանեց թևատակից՝ թոթերի միջով: Այս կերպ նա փչեց շուկը և թաղվեց էջի պես: Ես իմ աչքով եմ տեսել այն մարդուն, ով հարվածել էր Դովսեփին: Սրա մասին տեղեկացա Նրանից» (Թովման Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 2, գլուխ 7):

«Դրանից հետո Ջարր ամիրապետի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլի – Մ.Ֆ.**) կողմից առաքվում է Աբուսեթ անունով մի ոստիկան (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆ ալ-Մարվազին – Մ.Ֆ.**), որը շարժվում, գալիս է Դայաստան: Երբ նա հասնում է Տարոն գավառը, իսկույն, շղթապակապ անելով Բագարատ իշխանին, տանել է տալիս նրան ամիրապետի մոտ: Տավրոս լեռան բնակիչներն, սակայն, իրենց խառնակ բնակություն պատճառով հավաքվելով մի վայրում և սպառնալիքներով, խմբովին հանկարծակի հարձակվում են նրա վրա և սպանում ոստիկան Աբուսեթին՝ լուծելով Բագարատ իշխանի վրեժը: Եվ ապա նրա զորքի սպաները, ցանուցիք սիռվելով, գնում են ամիրապետի մոտ՝ գուժելու դեպքի արեւոտների մասին» (Թովման Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլի «Դայոց պատմություն», գիրք 25):

«Այս ժամանակներում, Տեր Դովհանեսի հայրապետության և Դայոց 300 թվականին ամիրապետ Ջափրը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլի – Մ.Ֆ.**) Աբուսեթ (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**) անունով մեկին ոստիկան է ուղարկում: Սա գալիս է Տարոն, ձերբակալում է Բագարատ իշխանին և ուղարկում Ջափրի մոտ: Տավրոս լեռան բնակիչները, սակայն, ի մի հավաքվելով, խառնամբոխ բազմությամբ հարձակվում են, սպանում են ոստիկանին ու նրա ողջ զորքը: Մնացածները գնում են և գույժը հասցնում Ջափրին» (Ստեփանոս Տարոնեցի» Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Ապա Բաղդադից մի վաճառական մարդ եկավ, որի անունն, ասում էին, Աբուսեթի որդի Սեթ էր (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**): Սա եկավ և հասավ խուրթի երկիրը, սակայն խուրթեցիները հարձակվեցին նրա վրա ու սպանեցին: Խելելով սրա գանձերն ու հարստությունները՝ նրանք նրանցից շատերին սպանեցին, իսկ նրանք էլ, որոնք կենդանի էին մնացել, փախցվեցին ու փախստական գնացին Բաբելոնի թագավորության արքայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլի – Մ.Ֆ.**) մոտ» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Ըրիստոսի 846 թվականին Սիմ կոչվող լեռան բնակիչները սպանեցին Ապուսեթ ոստիկանին (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**), որն առաքվել էր Դայաստան ամիրապետի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլի – Մ.Ֆ.**) կողմից... Այս ոստիկանը եկել էր Դայաստան, բռնել Բագրատ իշխանին, փակել էր և ուզում էր տանել Ջափրի մոտ: Տավրոս լեռի բնակչությունը, սակայն, որ Սասուն էին կոչվում, Բագրատի համար վրեժ լուծելու համար ժողովվեցին իրենց զինվորությամբ և, սպանելով Աբուսեթին, փախուստի մատնեցին նրա զորքը» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այս ժամանակ անիծյալ Ջափարն էր Պարսկաստանի ամիրապետը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլի – Մ.Ֆ.**), որ այժմ սուլթան են ասում: Նա Դայաստան էր ուղարկել Աբուսեթ անունով (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**) մի ոստիկանի, որը, գալով Տարոն, բռնեց ու կալանավորեց Բագարատ իշխանին: Այդ պատճառով նրա վրա հարձակվեցին Տավրոս լեռան բնակիչները, իրեն սպանեցին, զորքն էլ փախուստի մատնեցին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 37):

«Արաբների գլխավորը եղավ մի անօրեն ու աստվածաշույթ մարդ, որի անունն էր Ջափր (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլի – Մ.Ֆ.**): Սա Ըրիստոսի անվանը խիստ նախանձում էր ու շատերին գայթակղում էր դիմելու ուրաջության, իսկ առավել շատերին էլ, որոնք չէին համաձայնվում նրան, դաժան տանջանքներով սպանում էր: Նա շատ չարիքներ գործեց իր իշխանության տակ գտնվող երկրներում, առավելապես Դայաստանում՝ սպանությամբ ու գերությամբ, որովհետև Ապուսեթ անունով մի ոստիկան ուղարկեց: Սա եկավ, բռնեց Տարոնի իշխան Բագարատին և ուրիշ շատերի: Այս իմանալով՝ խուրթ, որ Սասուն է կոչվում, լեռան բնակիչները եկան ու սպանեցին Ապուսեթին» (Կիրակոս Գանձակեցի «Դայոց պատմություն», գլուխ 1):

«Աբուսեթ անունով մի ոստիկան գալով կապում է Բագրատին և ուղարկում Էփրի մոտ: Այդ ժամանակ Տարոնի ամբիոնը, բարկությունից ոտքի ելնելով, սպանում է Աբուսեթին (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**)» (Վարդան Արևելցի «Տիեզերական պատմություն», գլուխ 43):

«Սառնեցիները սպանեցին Աբուսեթին (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**)» (Մխիթար Այրիվանցի «Դայոց պատմություն», մաս 3):

«Այս Մեծադի օրոք Ջափր ամիրապետը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլի – Մ.Ֆ.**) Աբուսեթ անունով մի ոստիկան (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց Դայաստան, որը շատ ոճիրներ գործեց: Նա Տարոնի իշխան Բագրատին կապելով տարավ Ջափրի մոտ, սակայն Սասունի բնակչությունը եկավ, սպանեց Աբուսեթին ու կոտորեց նրա զորքը» (Դավիթ Բաղիշեցի «Ժամանակագրություն»):

«Այդ ժամանակ ռուսները զորքերն իրար եկան, որպեսզի հարձակվեն Տարոնի վրա, բանի որ Յուսուֆն (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**) այնտեղ էր: Եվ ահա, երբ սա եկավ ծակատամարտի համար, նրա հետ եղող բոլոր ռազմիկները սպանվեցին, իսկ ինչ վերաբերվում է ողջ մնացած զինվորներին, ապա հայերը, խելելով սրանց հանդերձները, մերկ վիճակում թողեցին դրսում, որի արդյունքում արաբներից շատերը ցրտահարվեցին և մահացան» (Բար-Յերեմու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ապա Նա (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆ ալ-Մարվազին – Մ.Ֆ.**) իր մի պաշտոնյային, որը կոչվում էր ալ-Ալա իբն Ամսեդ, ուղարկեց Սիսականում մի վանք, որը կոչվում էր Բաժանների վանք: Դայաստանի բրիտանականներն այն շատ էին մեծարում ու պարգևներ ընծայում: Նա հափշտակեց ողջ ունեցվածքը և բռնություն գործարդեց նրա մարդկանց նկատմամբ: Պատրիկները զայրացան, համբերությունից դուրս եկան և իրար միջև նամակագրությամբ միմյանց դրդեցին անհնազանդության ու ըմբոստության: Նրանք գաղտնի խուրթեցիներին և Արթան անունով հայտնի անհավատ գեղջուկին դրդեցին հարձակվելու Յուսուֆի վրա, բանից նա գերել էր նրանց պատրիկ Բագարատին: Նրանցից, ինչպես նաև բռնի տիրացողներից ամեն մեկը ձիավորներ ու ռազմիկներ ուղարկեց՝ այդ բանում նրանց օգնելու: Սրանք հարձակվեցին Յուսուֆի վրա Տարոնում, իսկ նա իր մարդկանց ցրել էր գյուղերում: Նրանք սպանեցին նրան ու նրա ճամբարում եղած ամեն ինչը տարան» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ապա Մուտավաթիլը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլի – Մ.Ֆ.**) կառավարիչ նշանակեց նրա որդուն՝ Յուսուֆին (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**), որը եկավ այդ երկիրը և գրեց պատրիկներին, իսկ ոմանք էլ պատասխանեցին նրան: Նրա մոտ եկավ Բագարատ իբն Աշոտը՝ երաշխավորագիր խնդրելու, իսկ նա տարավ նրան Մուտավաթիլի մոտ և... (**տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.**): Նրա դեմ կոչվեց Յուսուֆ իբն Թոռնիկը ու սպանեց նրան» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Դայաստանի պատրիկները հավաքվեցին Բագրատ իբն Աշոտի եղբորորդու մոտ և երգվեցին սպանել Յուսուֆին (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**): Նրանց հետ համաձայնեց նաև Մուսա իբն Չուրարան (**Չուրարիկների Էփրության Էփր Մուսա իբն Չուրարան – Մ.Ֆ.**), որը Բագրատի փեսան էր աղջկա կողմից: Լուրը հասավ Յուսուֆին, որին մերձավորները զգուշացրին, որ այնտեղ չմնա, սակայն նա չսեց նրանց: Երբ ձմեռը վրա հասավ և իջավ ձյունը, հայերը սպասեցին, մինչև որ ձյունը նստի, ապա եկան նրա մոտ՝ Տարոն քաղաքը, և պաշարեցին նրան: Նա դուրս եկավ քաղաքից և կոչվեց նրանց հետ, սակայն նրանք սպանեցին նրան ու նրա զինակիցներին, իսկ ոմանք չէին կոչվում նրա հետ, ասացին նրանց. «Դազուստներդ հանեցեք և մերկ փրկվեցեք»: Այդպես էլ արեցին և բոլորն ու մերկ գնացին: Նրանց մեծ մասը ցրտից մեռավ, իսկ շատերի էլ մատները պոկվեցին և այսպես նրանք փրկվեցին: Այս բոլոր կատարվեց Ռամադան ամսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակալամար պատմություն»):

«Դայ պատրիկները ապստամբեցին նրա (**Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին – Մ.Ֆ.**) դեմ, նա փորձեց հարձակման անցնել, սակայն գերվեց և կապկպված ձեռքերով սպանվեց» (Ամանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Հայ պատրիկները պատամբեցին նրա (Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆի - Մ.Ֆ.) դեմ, նա փորձեց հարձակման անցնել, սակայն գերվեց և կապկապված ձեռքերով սպանվեց» (Մյունենցիմ-Բաշի «Պատմություն»):

2256 «Դրանից առաջ Յուսուֆն (Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆին - Մ.Ֆ.) իր մարդկանց բաժանել էր ըստ իր նահանգի շրջանների և ահա ամեն մի ջոխատի դեմ ուղարկվեց պատրիկների մի խումբ, որոնք մեկ օրում կոտորեցին նրանց» (իբն ալ-Ասիր «Լիալատար պատմություն»):

2257 «/1/ Այդ ժամանակվա թագավորը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը - Մ.Ֆ.) իր տերության մեծամեծներով հանդերձ դարձյալ նստեց խորհրդի, որպեսզի անվերջ ու անսխալ ըմբռնի Հայոց աշխարհում կատարվածը: Բազում և ծիշտ խորհուրդներից սինկլիտոսները հաստատապես ընտրեցին միայն այս մեկը և ասացին թագավորին. «Հորք գումարի, գնա և մտիր Հայոց երկիրը: Զո իշխանության տակ գտնվող բոլոր ազգերից թո մոտ հավաքիր ընտիր այրուծի և շարժիր գետից անդին: Երբ վրա կհասնես հայերին, ամենից առաջ կգերես Աշոտին և կբերես այստեղ, որից հետո բոլոր մյուսները դյուրությամբ կանտեն թո իշխանության տակ ու ամենքին առանց երկբայության կհնազանդեցնես թեզ: Հայտը է ջանալք վրեժ առնել հայրերի, զինվածության և ուրիշ ծառայության խափանման կամ թագավորի դեմ կռվելու համար, այլ գերվածներին կստիպենք հեռանալ քրիստոնեական հավատից և պաշտել մարգարեի ու օրենսդրի կրոնը, որից հետո դյուրությամբ կկատարվեն մեր բոլոր մտադրությունները: Նրանց կխոշտանգես ծեծով, բանտով ու պես-պես տանջանքներով: Սպառնալիքներով, ողորմամբ, հարստության խոստովով մենք նրանց կենթարկենք մեր թագավորությանը և քրիստոնեությունն անուրը կվերանա նրանց միջից»: Այս խորհուրդը հույժ դուր եկավ թագավորին, և նա մեծապես ուրախացավ...: Այնժամ թագավորը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը - Մ.Ֆ.) հրովարտականեր արձակեց և արագազնաց սուրհանդակներ ուղարկեց իր տերության բոլոր կողմերը՝ կոտորեսներին, խուսակալ իշխաններին, ազատներին և հուժաստանի, մարերի, եյիմացիների ու եգիպտացիների հեռաբնակ վայրերը, Արաբիայի ներքին կողմերը, մինչև Սակաստանի սահմանները՝ այդ երկրների գորգերին և գորագույններին, նահանգապետներին, բաղաբազույիսներին, հազարապետներին, կուսակալներին ու մեծամեծներին ժամանակ տալով՝ փութով ներկայանալ իրենց թագավորաբնակ բաղաբ: Եվ ահա ամենքը թագավորի հրամանով բոլոր կողմերից գումարեցին այրուծի, սպառնալքեցին այլ հորինվածով հանդերձ, որից հետո անհապառհս ու արագությամբ եկան ժամադրված տեղը: Երբ գորապետները եկան միմյանցից, ապա միմյանցից կապանքների մեջ դրած փութով կբերեք մեզ մոտ և այն ժամանակ դուք կբնակվեք նրանց երկրում, որն ի ժառանգություն կտրվի ձեզ ու ձեր որդիներին, բայց նախ Աշոտին և նրա ազատոհմին կբերեք այստեղ»: Նա ստուգեց և տեղեկացավ ամեն ինչ: Հետո նա նրանց գորագույն կարգեց Բուղա անունով ազգությամբ թուրք մի մարդու (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Զաբիրին (852-856) - Մ.Ֆ.)՝ իր առջև բազմությանը հրամայաբար պատվիրելով անսալ նրա խրատներին ու հրամաններին: Սա արաբների ողջ տերության գլխավոր հրամանատարն էր և ոչ ոք՝ մեծից մինչև փոքրը, չէր համարձակվում ընդդիմանալ նրան: Նույնիսկ ինքը՝ թագավորը, լսում էր նրա խրատները: Նա համակված էր ապիրատ ու սատանաներեզ հնարներով և չար դիտավորություններով: Նա սաստիկ հոխորտում էր և, վիշապի պես գռռալով, ահաբեկում հեռավորներին և մերձավորներին: Նույն ժամանակ այդ մարդը՝ Բուղան, որի ներսում սատանան որջացել էր իր գործությանը և որի բաղձանքն ու ախորժեյի զբաղմունքն էր ամեն ինչ, մարդկանց միսն ու արյունը, ինչով հագեցնում էր սեփական ջլված զազանաբար կատաղությունը, թագավորի մոտից մեկնեց ...: /2/ Այն ժամանակ Բուղան եկավ, մտավ խլաթ թաղաբ և ճանապարհից դեպի Ալափունկի ժամադրվեց: Նա զորքը բաժանեց երկու մասի և, հրաման տալով մտնել Վասպուրական երկիրը, ողորդել, գերել, թալանել, ալերել, բնաջինջ անել, սրի բաշել, մարդաթափ անել բազմամարդ գյուղերն ու պալատները, իսկ մնացածներին էլ, կանանցով ու մանուկներով հանդերձ, վարել գերության: Ինչ վերաբերում է իշխան Աշոտին, ապա պետք է նրանք կապանքներով տանին թագավորի մոտ, որպեսզի նա վրեժով հատուցի իր արարքների և արաբացոց տերության դեմ ապստամբելու համար» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3, գլուխ 1, 2):

«Ամիրապետը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը - Մ.Ֆ.), իմանալով Աբուսեթի (Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆ ալ-Մարվազիի - Մ.Ֆ.) սպանության մասին, զորք է գումարում, գունդ կազմում, հեծելազոր պատրաստում և, տալով Բուղա անունով իր մի ընդոծի (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Զաբիրի - Մ.Ֆ.) ձեռքը, ուղարկում է Հայաստան: Եվ ապա որոշակի հրաման է տալիս՝ բռնել երկրի բոլոր իշխաններին ու տերերին, շղթայակապ անել և բոլորին իր մոտ տանել, իսկ ռամիկ հեծելազորին էլ, որի զինվորները կարող էին ազդրերին սուր կրել կամ գնել շարժել, բոլորին կոտորել: Նրանցից լավագույն մարդկանց, սակայն, ովքեր կընդունեն Մահմեդի կրոնը, նա պետք է իր հետ տաներ: Եվ ահա նա մեծ զորքով գալիս և հասնում է Տարոն գավառը՝ կայծակի նման շանթահար անելով աշխարհը: Բուղայի և նրա ազգակիցների կողմից անսխալապես բռնվում են ձեռքարկված Բագարատի որդիները՝ Աշոտն ու Դավիթը: Կարճ ժամանակով նրանք բանտարկելով՝ Բուղան իր զորքով ասպատակություն է սփռում Տավրոս լեռան ծործորներում ու ողջ գավառում: Եվ լեռան ջրոտ տեղերում նախապես բնակվածներից ում բռնում էին, անսղորդ սրով գետին էին փռում: Գավառի ռամիկ հեծելազորից ոմանց նրանք սրի էին բաշում, ոմանց էլ, ձեռքարկելով ու պարանով բարձր տալով, հասցնում էին բռնակալի մոտ: Լավերին, բաջաբար դիմարդողներին և առողջ գույն ունեցողներին մյուսներից հեռացնում էին՝ ամիրապետի հրամանի համաձայն իրենց անօրեն կրոնի կողմը դարձնելու համար, իսկ մնացածներին էլ Բուղան հրամայում է սրով սպանել: Եվ այդպես շրջելով Գավառից գավառ՝ նա շատ օրեր հասպարում է, մինչև որ իշխան Աշոտին ու նրա եղբայր Դավթին իրենց հարազատների հետ միասին ուղարկում է ամիրապետի մոտ» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3, գլուխ 1, 2):

«Բաբելոնի թագավորության արքան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը - Մ.Ֆ.) մարդ ուղարկեց Տաճատի մոտ և ասաց. «Հավաքիր Հայոց ու Միջագետքի զորքերն ու գնա մինչև Խուլթի կողմերը՝ լուծելով իմ սպասավոր Սթի մահվան վրեժը, որին սպանեցին»: Այդ ժամանակ Տաճատը մարդ ուղարկեց Վասպուրականի Աշոտ իշխանի, Բագրատունի Աշոտի և Սմբատ Տարոնացու մոտ, որից հետո, միաբանելով Հայոց զորքերը, նրանք կանեցան գնալ ու անցնել Խուլթ և Սասուն: Այդ ժամանակ տաքկաց զորքերը, որտեղից որ անցնում էին, ալերում էին դրանք ու կրակի տալիս Հայոց եկեղեցիները: Նրանք սպանում էին բախաններին, գերում կանանց ու երեխաներին: Այդ ժամանակ, երբ Աշոտ Բագրատունին տեսավ դա, խոսեց ու ասաց Աշոտ Արծրունուն և Սմբատ Տարոնեցուն. «Մեծ բարկություն է բերելու այն, ինչ մենք գործում ենք, ինչ կանի Աստված մեզ, բանի որ մենք խաչապաշտ ենք, բայց այլազգիների պես ապականեցինք մեր Հայոց աշխարհը: Եկեղեցիներն այրում ու ալերում են, իսկ բախաններին էլ սրախողխող են անում, Աստված չի հաշտվի սրա հետ»: Եվ ապա գայրացած՝ նրանք գիշերը գաղտնի սպանեցին Տաճատին: Առավոտյան վեր կենալով՝ Տաճատին գտան սպանված, իսկ նրա սպասավորներն էլ ասացին, թե Տաճատին նախանձից են սպանել: Դրանից հետո նրանք այլևս չկարողացան գնալ Խուլթի երկիր ու վերադարձան՝ ամեն ոք իր երկիրը...: Ապա՝ այդ Բուղան (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Զաբիրին - Մ.Ֆ.) ելավ ու հասավ Խուլթ և Սասուն, բայց չկարողացավ հաղթել նրանց, բանգի նրանք բազում վնասներ հասցրին տաքկաց զորքին ու սպանեցին Տաճատի որդուն, որովհետև նա էր առաջնորդում Բուղային» (Շապուրի Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Նա (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը - Մ.Ֆ.) առյուծաբար գազանացած մռնչում է և, անհամար զորք հավաքելով, տալիս է իր ընդոծին ոմն Բուղայի (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Զաբիրին - Մ.Ֆ.) ձեռքը և ուղարկում Հայաստան: Նա հրամայում է նրան մեր աշխարհի իշխաններին իր մոտ ուղարկել, նրանց զորքերը կոտորել, իսկ եթե որևէ մեկը Մուհամմեդի հավատն ընդունի, պատիվներ տալ և իր հետ տանել: Սա գալիս է Տարոն, կալանքի է վերցնում Բագրատի երեք որդիներին և առհասարակ կոտորում է խուլթեցիներին Վաշդինակ կղզված լեռան վրա» (Ստեփանոս Տարոնեցի «Տիգրեական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Այդ բանը լսելով՝ Եփրը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը - Մ.Ֆ.) մեծաբանակ զորք է հավաքում և իր ընդոծին Բուղայի միջոցով հրամայում է երկրի նախարարներին շթայակապ հասցնել իր մոտ: Բուղան գալիս է և կատարում է այն, ինչ հրամայված էր: Մտնելով Տարոն՝ նա բռնում է գերված Բագրատի որդիներ Դավթին ու Աշոտին, ինչպես նաև Արծրունյաց տան մեծ իշխան Աշոտին: Գեղեցկադեմ Աստված 150 մարդկանց հետ միասին նա ստիպում է ուրանալ Զրիստոսին, բայց նրանք չհամաձայնեցին և այդ պատճառով դառն տանջանքներով սրի մատնվեցին ու խաչ բարձրացան Զրիստոսի համար մեհեկան անսի 25-ին: Այդ օրը սուրբ պատրիարք Յովհաննեսը տոն կարգեց» (Վարդան Արևելցի «Տիգրեական պատմություն», գլուխ 43):

«Սակայն ալեյի չար, բան բոլոր սրանք, եկավ Բուղան (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Զաբիրին - Մ.Ֆ.) ու Ջափրի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը - Մ.Ֆ.) հրամանով Հայոց աշխարհում բազում չարագործություններ արեց՝ վրեժխնդիր լինելով Աբուսեթի (Արմինիայի ոստիկան Աբու-Սալիդ Մուհամմեդ, իբն Յուսուֆ ալ-Մարվազիի - Մ.Ֆ.) մահվան համար: Նա հալածեց շատերին ու մեծ վիշտ պատճառեց՝ սպանելով ուր որ հասնում էր, մանավանդ ազատների հեծելազորի մարդկանց, որոնց հրապուրում էր հեռանալ Զրիստոսից» (Սամվել Անեցի «Ժամանակագրություն»):

«Հայոց 300 թվականին Բուղան (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Զաբիրին - Մ.Ֆ.) եկավ Հայաստան» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

«Այս Սմբատի 32-րդ տարում Ջափր ամիրայեցը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլը – Մ.Ֆ.) որպես ոստիկան անթիվ գործով Հայաստան ուղարկեց Բուդային (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրին – Մ.Ֆ.), որը վրեժ լուծեց Աբուսեյի (Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆ ալ-Մարվազիի – Մ.Ֆ.) համար» (Դավիթ Բաղիշեցի «ժամանակագրություն»):

«Դրանից հետո Հայաստան եկավ արաբների մեծ զորավար Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրին – Մ.Ֆ.) և շատերին սպանեց՝ հնազանդեցնելով Հայաստանը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Ամերը, թշնամացած իր կառավարչակից Սկեռոսի հետ, նա այդպես էր կոչվում, նրա հետ ներցեղային պատերազմի բռնվեց և արյունաբամ էր լինում: Նա գտնում էր, որ հազիվ նրա դեմ կարող է պատերազմել և ոչ ուրիշների դեմ էլ: Նրանց հակամարտությունն այն աստիճան սաստկացավ, այնքան համառությամբ էին նրանք միմյանց դեմ մաքառում, որ 50.000 հոգուց մի փոքր ավելի թիվ կազմող նրանց ռազմիկներից հազիվ 10.000 հոգի մնաց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 17):

«Ապա հավատացեցից իշխան ալ-Մուսավաթիլը ալ-Ալալիի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլը – Մ.Ֆ.) Հայաստան ուղարկեց Բուդա ալ-Ջաբիրին (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրին – Մ.Ֆ.), որը, երբ Բաղեշ հասավ, ձերբակալեց Մուսա իբն Չուրարային (Չուրարիկների Եմիրության Եմիր Մուսա իբն Չուրարան – Մ.Ֆ.): Սա Յուսուֆի (Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆ ալ-Մարվազիի – Մ.Ֆ.) սպանությունը ցանկացողներից էր և այդ նպատակով օժանդակել էր, բանգի զայրացած էր Բազարաստի ձերբակալման համար: Բուդան պատերազմեց խուլեցեղների դեմ, ահռելի սուտորած արեց և մեծ բազմություն գերեվարեց» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Երկրում խռովություն սկսեց և Մուսավաթիլն (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլը – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Բուդա Ավագին (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրին – Մ.Ֆ.): Երբ նա հասավ Արզն, նրան ընդառաջ եկավ Մուսա իբն Չուրարան (Չուրարիկների Եմիրության Եմիր Մուսա իբն Չուրարան – Մ.Ֆ.), որը բռնացել էր Բաղեշում, և երաշխավորագիր խնդրեց: Նա, սակայն, ձերբակալեց նրան և առաքեց Մուսավաթիլի մոտ» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Երբ Մուսավաթիլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլը – Մ.Ֆ.) լսեց այս բանը, նրանց դեմ ուղարկեց Բուդա ալ-Ջաբիրին (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրին – Մ.Ֆ.): Յուսուֆի (Արմինիայի ոստիկան Յուսուֆի – Մ.Ֆ.) արյան վրեժը լուծելու: Նա գնաց Մոսուլի ու Ջազիրայի վրայով և սկսեց էիր գործունեությունը Արզնում, ուր Մուսա իբն Չուրարան (Չուրարիկների Եմիրության Եմիր Մուսա իբն Չուրարան – Մ.Ֆ.) էր, որի եղբայրներն էին Իսմայիլը, Սուլեյմանը, Ամեդը, Իսան, Մուհամմադը և Հարունը: Բուդան Մուսա իբն Չուրարային ուղարկեց Մուսավաթիլի մոտ: Ապա՝ նա հարձակվեց Յուսուֆին սպանողների վրա և կոտորեց մոտավորապես 30.000 մարդու: Նա նաև մեծ թվով մարդկանց գերեվարեց ու վաճառեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո Հիջրի 237 թվականին Մուսավաթիլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլը – Մ.Ֆ.) գործով ուղարկեց թյուրք Աբու Մուսա Բուդա Ավագին (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրին – Մ.Ֆ.), որը արյունոտ ջարդ իրականացրեց հայերի ու նրանց ավազանու շարքերում» (Ամանուլի «Շիրվանի և Ալ-Բաքի պատմություն»):

«Դրանից հետո Հիջրի 237 թվականին Մուսավաթիլը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլը – Մ.Ֆ.) գործով ուղարկեց թյուրք Աբու Մուսա Բուդա Ավագին (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրին – Մ.Ֆ.), որը արյունոտ ջարդ իրականացրեց հայերի ու նրանց ավազանու շարքերում» (Մյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²²⁵⁸ «Այնուհետև Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրին – Մ.Ֆ.) գործի մի մասը տվեց Ժիրաբ անունով ինչ-որ զորապետի ձեռքը և հղեց նրան Ռշտունիքի կողմերը, իսկ զորքի մնացած բազմությունն էլ վերցրեց իր հետ և գնաց դեպի Ապահունիք: Առյուծների կամ նրանց նման ուրիշ կենդանիների որսորդների պես Աշոտի շուրջը նրանք արգելանք էին դնում, որպեսզի չըջափակեն կորովի և քաջ այդ տղամարդուն՝ իշխան Աշոտին: Նրանք կապածում էին, թե միգուցե նա ծոցուպի իրենց ձեռքերից կամ գիշերով հանկարծակի հարձակվի իրենց վրա և գործի մեծամեծ ոճիրներ, սակայն, բանի որ Հոգի պահպանությունն ամուր էր, Ժիրաբը փութապես եկավ հասավ Ռշտունյաց գավառ և գործն առաջ շարժեց Առյուծից ձորը՝ Մոկաց կողմերը: Այնտեղ նրանք գտան Ռշտունիքի բնակիչներին, որոնք թափառական ընկել էին անողորմ, արյունարբու և գիշակեր շների ձեռքը: Նրանց սրակոտոր արեցին և արյամբ լցրին երկիրը: Կեսին գերի վերցրեցին և տարան իրենց հետ, հորդեցին շներն, ավաններն ու ագարակները, դրանք դարձրին մարդկանցից և անասուններից անբնակ: Նրանք Ռշտունիքի Նորագեղը ավանի ռափկներին վերցրին, բերեցին Ռշտունյաց Ռուսանի վաճառատեղին, չլանն անցկացրին պարանոցները և սրի բաշեցին, ապա այնտեղից գնացին Աճանա ձոր՝ փախստականների որոնելու համար: Նրանք հասան Մոկաց հետևներից և սրի բաշեցին ու գերի տարան նրանցից շատերին: Մուսավաթիլների գլխավորներից ինչ-որ երկու եղբայրներ, սակայն, հասան ձորի կիրճը, վախանալով դրեցին թիկունքներին, ձեռքերն առան Նիզակները, կապարձներում՝ նետեր, և դիմահարեցին թշնամի գործին: Աստծո օգնությունը հասավ նրանց և նրանք պարտության մատնեցին այլազգիներին ու վիրավորեցին շատերին, գերիների բազմությանն էլ ազատեցին գնալու երկրի արձուցնելու: Սրանցից մեկի անունն է հայտնի... (ընագրում բացթողում է – Մ.Ֆ.)» (Թավմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 2):

²²⁵⁹ «Այդ ժամանակ Շապուհ անունով մի երեց և ձորի ռափկներից ինչ-որ մեկը զորագույնը կազմեցին: Սրանց օգնություն հասավ նաև մի հովիվ: Նրանք պարսատիկներով բարեր էին նետում թշնամիների վրա: Մարտի դաշտում մեծ ուժով ու քաջ նահատակությամբ շատերն առաքինացան: Նրանց հիշատակը նպաստ կլինի շատերի բացության արթնացման համար, անարիներին կտա զորություն, կխրախուսի քաջ նահատակներին» (Թավմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 2):

²²⁶⁰ «/2/ Սրանից հետո Ժիրաբը գնաց այնտեղից, ապա եկավ, մտավ Վանտոսայ և անձամբ իրկիզեց Արտամետ ավանի Մեծ եկեղեցին, իսկ ինքը՝ Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրին – Մ.Ֆ.), շարժվեց Աշոտ իշխանի հետևից: Նրա հետ էին նաև Հայաստանի արաբները, որ բնակվում էին մեր աշխարհի այլևայլ կողմերում և առաքնորդում էին Բուդային՝ մեր երկրում ել ու մուտ անելիս: Աշոտ իշխանը կամաց-կամաց ընտանյոք հանդերձ ավանդակեց: Նրա հետ էին ոմանք իր ազատներից՝ Մուշեղ Վահանունի, որ ուներ տանուտերական պատիվ, Վահրամ սեպուհը՝ իշխանի թիկնապալի, Վահրամ Տրուհին, Հասանը և պաշտոնավոր սեպուհներից ուրիշներ: Եվ ասի նրանք եկան, ողջ մտան Նկան բերդ դղյակը, որը Թոռնական գավառում էր: Նրանք փնտրում էին և բռնում, թե ինչպե՞ս կարող են ելք գտնել վերահաս վտանգից: Երբ արաբացոց զորքն իմացավ, որ իշխանը մտավ ամրոցը, այնուհետև, բազմությամբ հետանալով, անել վանդակի պես իսկույն շրջապատեց ամրոցը: Հիմնական զորաբանակն ուղարկվեց Ղոկորվան ավանը, որն Իր հետ ուներ գերիների բազմությունը, որ հավաքել էին ինչպես հողը: Այդ ժամանակ Վահան Ամատունին գլխավորեց փախավ ձորը, որը մոտ էր այն ամրոցին, ուր իրենց իշխանն էր: Ապա՝ փոքր ինչ հետո զինեցին գործը՝ պատերազմելու բերդականների դեմ ամրոցն առնելու համար: Եվ ինքն իսկ՝ զորապետ Բուդան, նստած երկվարին ու զինավառվելով ելիմացիների կորովի աղեղնավորներին և ընտիր հեծյալներին, նա դրանց իր հետ տանում էր ի պատերազմ ընդդեմ Աշոտ իշխանի: Նրա զինվորներն ունեին տեսակ-տեսակ վաղորդ, տուներներ, սփիներ, տապարներ, բարիատ գործիքներ, մեքենաներ, բար նետող գործիքներ, վախաններ և Նիզակներ: Նրանք վերցնում էին նաև կրակ, ծծումք և նավթ՝ պատերազմելու համար: Լուծույթը լցնում էին ապակեղեն անոթների մեջ, մանր ծծումք խառնում նրա հետ ու դնում մեքենայի պարսառիկի վրա, հետը նաև կրակը, և հնար գտնում գցելու ամրոցի վրա: Նրանք, ուժեղ ճակատում էին պարիսպների մոտ, ունեին բոլոր գեղատեսիլ, որոնց բուրդը բազուկների ուժով սեղմել և կացրել էին միմյանց: Այդ նուրբ մաղը կոչում էին թաղիք, որը ջրի մեջ դրվելիս ծծում էր այն իբրև սպունգ և նրանով զինված մարդիկ ավելի սաստիկ են կռվում՝ մնալով աներկյուղ իրից այրվելուց: Նրանց երկվարներն ու հեծյալները սպառազինված էին: Ձիերը ունեին կուրծքը, ճակատը, գավակը և զանազապանները չորս կողմից պաշտպանող զարդեր, կրծքերից կախել էին գնեք և խորիստ տեսքի համար նաև՝ վահան, ոտնատրոփի ժամանակ փնչացնելիս զննագոր, զանազակազարդ ոսկե շղթաներ: Ձիերի ճակատների մեջտեղը նրանք կապել էին լուսնածն մահիկներ, իսկ կերի խոտը ամուր կապել էին երկաթե շղթաներով: Սրանից գատ՝ տախտակը փորելով ըստ ձիու փորի չափի, նրանք այն վահանի պես կացրել էին վերջինիս փորի երկու կողմից՝ ցուցահանելով զինագործության արվեստ: Իրենք մարմնի վրա կրում էին գրառ, գլուխներից դրել էին սաղավարտ, ձեռքերին՝ հազրել բազապաններ, նստելատեղերին ամրացրել էին զանազապաններ, հնարել կոշիածն ոտնամաններ, վահանը դրել էին թիկունքին, մեջքին կապել սուրը և ձեռքին բռնել Նիզակը: Կապարձներն ու աղեղները նրանք պատրաստ ունեին առջևները՝ ձիերի թիկունքներին: Մեջքերին կապել էին ոսկենախշ ու արծաթագործ զարդեր և գոտիներ, կողքերին ունեին փողփողացող դրոշներ ու թևաբախումների ձայնից թնդեցնում էին լեռները: Բարձրացվել էին դրոշները, հնչում էին թարները և դուրբում թափվում: Սպառազեն զարդերը և մերկ սրերը փայլում էին արևի տակ և նրա ճառագայթներն անդրադարձնում շրջակա լեռներին: Զաքերը խիզախում էին, գորագլուխները և կորագլուխը առաջ նետվողները՝ գոչում: Ահա այսպես պատրաստվեցին պատերազմի: Այս ասել է Եսային ինչ խոսքով. «Ելամացիք վերցրեցին կապարձները, նստեցին ձիերը»: Պատերազմողների զորագնդերը եկան և մոտեցան մեր քաջն Աշոտին՝ մեծ իշխանների մեջ Հայոց ընտիր զորավարին: Եվ այնչափ, որանից էլ առավել սպառազեն պատրաստություն ունեին, բայց սաստիկ կասկածներից ու մեծ երկյուղից դողում էին մեր հայկապիտո և հաղթող կտրիճից՝ Աշոտից և Վասպուրական տերության բնիկ նախարարների ազգատոհմներից նրա հետ եղած ազատների զորագնդերից ու նրանց զորքից: Աշոտ իշխանը ելավ պարսպի վրա և հպարտությամբ ծնում էր, ինչպես առյուծի կորյուն, առ ոչինչ համարելով իրոտակներին, որ վրա էին հասել ու շրջափակել իրեն, որովհետև կարծում էր, թե իր Նիզակակիրները, ազատագույն զորքը և զորագլուխները, որ մտել էին իր հետ Նկանի անձավը, համախոս են ու գործակից իրեն: Մինչդեռ արաբներն ավելի ու ավելի էին սաստկացնում մարտը: Այնժամ խորիքի խոտերից իշխանն ու իր տոհմակիցները՝ Վահան և Մուշեղ Արծրունիները

ու և նրանց հետ եղած ազատների զորագուևը, որպեսզի թերևս կարողանան համաձայնեցնել Բուդա զորապետին՝ հրաժարվելու իր հղացած դիտավորություններից ու դադարեցնելու մարտը և վերջ տալու խառնակություններին: Ինչը պահանջում է, ասացին, թող վերցնի ըստ իր կամքի: Նրանք կամեցան հաստատել և նրան տալ գյուղեր, ագարակներ, վճարել արքունի հարկը և տալ խաղաղության պատանդներ: Մինչդեռ այսպես էին խոսում ու խորհում, նույն ժամանակ բերդում արգելվածները՝ ազատ տոհմերից, իսկույն անջատվեցին ուխտած միաբանությունից, մեջտեղ բերեցին չար մտադրություն, կեղծեցին բարեկամություն, ինչպես երեկ և նրանից էլ առաջ, ու հանձն առան մեկնել գորապետի մոտ՝ խնդրելով խաղաղություն: Իրենցից Վահրամ անունով մեկը մեկնեց հորովարտակը տանելու գորապետին: Նրանք լցված էին սատանայական դիտավորությունների թույնով, իշխանի աչքին երևում էին գառան մորթիով, բայց ներքուստ ունեին ապականող գայլերի լրբություն, նման էին համիացած շների, որոնք չեն կարող հաչել, ինչպես ասում է Եսայի մարգարեն, բայց տիրոջ դեմ են ուղղում իրենց մահաձին թույնի սպանող գորությունը՝ դառնալով տիրակալություններ, աշխարհավերներ, բանսարկուներ, քսուներ, ավելի խռովարարներ, քան խաղաղասերներ, որոնք ամենուրեք, որտեղ հանդիպեցին, բախում էին եղբայրների, ազգականների ու բարեկամների խաղաղության ուխտի միաբանությունը: Եվ ահա նրանք մատնիչի նման դուրս եկան Փոլսի տնօրինությունից՝ իրենց հետ ունենալով հրովարտակ, ուր գրված էր. «Արքունիքից ընդունել ես Յայոց աշխարհի վերակացությունը և ինքնակալ թագավորի հրամանով նվաճել ու հնազանդեցրել ես ձեր պետությանը ողջ Յայաստանի իշխաններին, կուսակալներին, քարաքաղաքներին, մարդպետներին, ինչպես է խրատել ապստամբներին ու ընդդիմակալություններին իրենց ապիրատության արժանի ձևով՝ բանտով, ծեծով և պեն-պեն տանջանքներով, երկրի խաղաղության միջից վերացրել ես շիրիթ և ու խռովությունը, ինչպես վայել է խաղաղասեր թագավորներին ու թագավորազներին, իբրև աստծո իշու հավատարիմ ու տիրապետ ծառաների: Եվ արդ մենք՝ Վասպուրականի ազատների ու իշխանների նահապետներս, Վահուկայաց տոհմից Մուշեղը, Տրուկայաց տոհմից Վահրամը, մյուս Վահրամը, որը և իշխանի թիկնապահն է, և բազում ուրիշ ազատներ ու պետության զորականներ, որոնց ձեռքն է մեր աշխարհի հոգաբարձությունը, գրեցինք քեզ, Բուդա, արաքացոց գորապետների գլխավոր և բարձակից մեծն թագավորի, միայն թե ազատ արձակի մեզ, մեր ազգատոհմին, մեր տները և թույլ տուր յուրաքանչյուրիս խաղաղ ապրելու այլ տեղ: Մենք Աշտուի կուսնք թե ձեռքը, առանց գեղքի, մարտի ու ճակատ կազմելու և չես չարչարվի նրա պատճառով: Այլ և չես կարծի, թե մենք ապստամբ ենք եղել ինքնակալ թագավորի և թե մեծության դեմ, եթե ստուգությամբ քննես, բայց սրան էլ անտեղյակ չպիտի լինես, որ Գուրգենի՝ իշխանի եղբոր, հետ Արծրունյաց տոհմից ուրիշներ և Վասպուրական տերության ազատները, ազատորդիները և նրանց քաջարի զորքը բոլորը նրա հետ անցան, գնացին Ատրպատականի կողմերը և այնտեղ են հավաքել մեր աշխարհի ողջ զորքն ու ռախիկներին: Նրանք կորովի և պատերազմող տղամարդիկ են, որոնք երես չեն դարձնում սրից: Եվ, եթե գործը ձգձգվի այսպես և պատերազմը փոխթուլ չտարվի, գուցե գիշերվա օգնությամբ նա գա թու վրա և հասցնի մեծամեծ ոճիրներ քեզ և արքունի թե գորքին, որովհետև քաջ ու պատերազմող տղամարդ է, նրա հետ եղած զորքն էլ միաբան է: Նրանք անձերը մահվան կտան իրենց տան, երկրի ու ազգատոհմի համար: Նրանց ձեռքում են հույժ ապահով ամրոցներ՝ Չվարը, Սիրիզը ու Ծախուկ բերդը: Արդ, եթե նրանք բաժանվեն երեք, չորս ու ավելի մասերի և օգնական ունենան ամրոցները, կհասցնեն քեզ մեծ չարչարանքներ, կխախտանք, կխախտանք թե բոլոր դիտավորությունները և քեզ կմատնեն ամոթալից պարտության, ինչպես ավելի առաջ արքունիքից եկած գորապետին, որ չկարողացավ ընդդիմակալել սրանց, նույնիսկ հարյուրով Յայոց տաս գինկորի դեմ»: Եվ երբ գլխավոր գորապետը ազատանուց ծածուկ ընթերցեց հրովարտակը, գրավոր պատասխան տվեց և երդմամբ հաստատելով ասաց. «Դուք ինչ-որ ցանկանում եք, կլինի ստուգապես, առանց երկբայության, միայն իմ ձեռքից Աշտու իր ազգականներով հանդերձ չպետք է դուրս արժնի»: Այնժամ իշխանը, իմանալով նրանց նենգությունն ու խորամանկ կեղծավորությունը և որովհետև ոչ ըստ նրա հրամանի էին կարգավորում ամրոցի պաշտպանության կարիքները, ասաց նրանց. «Դուք գորապետի մոտ, տեսե՛ք հավաստի և հառու եղե՛ք, իմացե՛ք, թե ինչպե՛ս կարող եք նրան համաձայնեցնել խաղաղության»: Այն ժամանակ գարշելի դեմքերից դեն գցվեց կեղծավոր բողոք: Պատասխան տվեցին, ասելով. «Դու ինքը վեր կաց գնա և նրանից լսիր, ինչ-որ կցանկանաս: Զեզգեց կվերանա ապստամբի անունը և թագավորի դեմ ապստամբորդի՝ թե մասին եղած խորթորը»: Երբ Աշտու իշխանն իմացավ, որ նրանք վճռել են դիմել չարության, խոսում են խաբեության, գաղտնի բորձնելու են ու հրաժարվում կատարել իր հրամանները, պատասխան տվեց, ասելով. «Դուք ծածուկ ի՞նչ եք կամենում անել, ինչո՞ւ եք միմյանց հետ հղանում գաղտնի դիտավորություններ: Եթե չար եմ թվում ձեր աչքին, ապիրատություն եմ գործել ձեր հանդեպ կամ խաղաղությանը վերաբերվել, ահավասիկ իմ երեսին տվե՛ք պատասխան և ցույց տվե՛ք հակառակ հանկանք, մեկ առ մեկ իմ գործած ամեն մի հանցանքը, ասացե՛ք ի յուր բոլոր գորականների և մի ամաչե՛ք ճշմարտություն ասելուց: Զե՛ք՝ որ իբրև հայր գրվե՛ք, զգվե՛ք եմ ձեզ, հավաքե՛ք, ինչպես հավը ձագերին, թևերին տակ՝ պաշտպանելու համար, և դուք ամենուրեք ապահով եք եղել իմ ձեռքի տակ ու անող, ինչպես անմատուց բաղաբում, իսկ դուք այսպե՛ս եք հատուցում ինձ...: Զե՛ք մտաբերում և ոչ մեկն այն բարիքներից, որ դուք գտել եք ինձից, բանգի ամեն տարիքում ձեզանից յուրաքանչյուրին մեծարում էի զթափառ սիրով այնչափ, որ իմ հարստությունից, ինչն իմ գանձն էր, տարեցտարի բաժնի էի, տալիս գվարթ սրտով, իմն էի համարում իմ տանից՝ ձեր կողմից և ձեզ համար համիշտակվածը: Զի լավել, որ նախկին իշխաններից որևէ մեկը այսպիսի բան աներ: Ես ոչ մի հոգ չէի տանում իմ աղբատանայուր մասին և դրա հետ ուրախանում էի ձեր լիացումից: Զեր որդիներին ու մանուկներին տեսելիս՝ խանդաղատանքով գիրկս էի ընդունում, մեծ ընծաներով ու զգվանքով, իբրև ինձից ծնվածներ: Արդ այս ամենի փոխարեն է, որ նենգաբար մտադրվել եք արգելք լինել, իմ ու զավակներիս անձերը դուրստությամբ որսալ տաք հետամտողներին, ողջ ընտանիքով ձգել վիշապի բերանը և պատճառ լինե՛ք ողջ երկրի սրածությանն ու գերությանը»: Նրանք, սակայն, բանգի հաստատապես միացել էին արաքացոց իշխանի նենգադրուծ մտադրությանը, պատասխան տվեցին, ասելով. «Զենք կարող դիմարդել արքունի իշխանության չտեսնված գորությանը և ոչ էլ այս բերդի ամրություններն են այնքան վստահելի, ինչքան մեզ էր թվում: Սրա միջի պաշարներն էլ բավական չեն, էլ չենք ասում ուրիշ բաների մասին: Բիչ են նաև բերդի պահապան ռախիկ գինկորները: Այս ամենի համար, հարկ է, որ դու գնաս, որպեսզի, թե՛ որպես ապստամբի, մասին եղած կարծիքը վերանա և այդ տառապալները, որ զուր տեղը գաղթել և եկել ապավինել են այստեղ, արձակվեն յուրաքանչյուրն իր տեղը, իսկ երկիրն էլ հանգիստ առնի թշնամիների ասպատակությունից, վրա հասած ավերից ու ապականությունից: Եվ եթե գնաս կամովին, թերևս շատերին, նաև թե անձին օգուտ լինի: Ավա՛նայից մեկնել, ներդրի չարչարելով պահելը, միգուցե վնաս տա նաև մեզ և այնուհետև ոչ ոքից ի հասնի օգնություն: Այս լսելով՝ նա հաստատ իմացավ նրանց նենգագործությունը և, աչքերը բարձրացնելով առ աստված, աղոթեց, ճաշակեց մի քիչ հաց ու գինի, գոհացավ և թախանձագին նայեց իր ընտանիքին, ապա վեր կացավ, իջավ ամրոցից, եկավ վայրի ոսրիի առջև ու ողջույն տվեց ըստ նրանց սովորության: Բուդան հարցրեց. «Դու՛ն և Աշտու»: Պատասխանեց. «Այո, ես եմ»: Կրկնեց, երրորդեց, բայց լսեց նույնը: Ապա՝ երկար խոսեց և նրա առաջ դրեց մեղադրական բազում հոսքեր, բայց նրանից լսեց դիպուկ ու մտածել պատասխաններ և հրամայեց նստել...: /3/ Այն օրերին, մինչև մտնում էին կապանքների մեջ՝ յուրաքանչյուրն ընտանյոք, Բուդան կազմեց գինկորների զորագունը, ընտիր այրուձի, գինավառվեց բազում պատրաստությամբ և Աշտու իշխանին ու նրա որդի Գրիգորին, Վահան Արծրունուն և նրա որդի Գագիկին, որը նաև Ապուրվան էր կոչվում, Վահանի եղբայր Մուշեղին, տիկին Յանուշին և ազատատոհմներից ուրիշների կապեց, նստեցրեց ուղտերի վրա և վտարեց Սասարա: Նրանց դրեցին տուրակաձև տուրակալներին ներքև և ուղարկեցին Պարսկաստանի կողմերը: Նա նրանց ճանապարհեց Ատրպատականով, բանգի կանկաժում էր, թե գուցե Գուրգենը կամ որևէ մեկը Արծրունյաց տոհմից և նրանց ազատներից՝ Վասպուրականի կորովի հեծյալներից, վրա հասնի, ազատի նրանց իր գորքից և դուրս հանի յուրայինների ձեռքից: Երբ Աշտու իշխանը հասավ արքունիք, նրա ոտքերը կապել տվեցին կրկնակի շղթաներով և դրեցին բանտի մեջ: Ապա՝ արքան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլը – Մ.Ֆ.**) ապառազեն գինկորներին հրամայեց պահել նրանց, մինչև ինքը կնստի դատաստանի, նրանց կնոջնի աստյան, կհարցուկործի և կքննի այն գործերը, որ կուտակվել, դրել էին իշխանի վրա» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3, գլուխ 2, 3):

«Յետո նա (**Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրը – Մ.Ֆ.**) այնտեղից շարժվում և գնում և Վասպուրականի կողմերը, իսկ Արծրունյաց տան մեծ իշխանը՝ Աշտու, թեպետ և պատրաստվում էր գինկած յուրայինների հետ մարտնչել Բուդայի դեմ, սակայն նախարարները պատերազմի հարցում համամիտ չէին նրա հետ: Այնուհետև նա ստիպված գնում է Բուդայի մոտ: Իսկույն նրան ու նրա ազգակիցների բռնելով՝ Բուդան մի քանի օր նրանց պահում է բանտում, իսկ հետո կանանց ու որդիների հետ միասին ուղարկում է ամիրայետի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլի – Մ.Ֆ.**) մոտ: Այնուհետև գավառներն իր ձեռքի տակ գցելով՝ նա հրամայում է կռվող ամեն մի մարդու, ով սուր էր վերցրել կամ գեղե շարժել, ձերբակալել և իր մոտ տանել: Նա այնտեղ էլ վարդիվ է Տարունի կողմերի օրինակով, այն է՝ չափահասներին ու հաջողակներին առանձնացնում է իրենց պաշտամունքին դարձնելու համար, իսկ մյուսներին սրի ճարակ էին դարձնում՝ նրանց արյամբ լցնելով բոլոր փոսերը» (Թովմա Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլի, գիրք 25):

«Այդ ժամանակ ամիրայետը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսավաթիլի – Մ.Ֆ.**) անթիվ զորք ու անչափ զանձեղ հավաքեց ու տվեց այդ Բուդայի (**Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Ջաբիրի – Մ.Ֆ.**) ձեռքը: Սա եկավ Վասպուրական աշխարհը ու հրի մատնեց ողջ երկիրը, բայց Աշտու իշխանն առավ իր ազատանին ու գորքն իրենց կանանց հետ սիպահն ու մտավ Նկանի ամրոցը: Բուդան եկավ, շրջապատեց ու նստեց նրա շուրջը: Նա ճակատամարտ տվեց ու պատերազմ սկսեց ամրոցի դեմ, սակայն չկարողացավ հաղթել: Այդ ժամանակ նա մեծաքանակ զորքեր թողեց այնտեղ, իսկ ինքը, վերցնելով մեացած զորքերը, ասպատակ սփռեց Յայոց աշխարհում: Նա ողջ երկիրը հրի մատնեց ու ամեն ինչ ավերեց...: Երեք ամիս անց Բուդան հետ դարձավ ու կրկին եկավ Նկան բերդի վրա: Այս անգամ, ահա, նա գրավեց այն ու գերի տարավ Աշտու Արծրունի իշխանին ու նրա

բորոգ որդի հիշխանիկին 40 ազատների հետ միասին: Գերիների մեջ էին նաև Աշոտի որդիներ Դամազասպն ու Դերենը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

«Առաջ շարժվելով՝ նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.) բռնում է Դայոց բոլոր իշխաններին, այդ թվում Աշոտի իշխանին» (Ստեփանոս Տարոնեցի) Տիգրեական պատմություն, գիրք 2, գլուխ 2):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.) արշավեց Վասպուրականի պատրիկ Աշոտ իբն Դամազասպ իբն Գազիկի դեմ, որն Աղբակի տերն էր, երաշխավորելով իջեցրեց իր ամրոցից և ուղարկեց Սամարա» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ապա նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.) գնաց մի վայր, որը կոչվում է Աղբակ, ուր Աշոտ իբն Դամազասպ էր, որին պաշարեց, հետո երաշխավորագիր տվեց և ուղարկեց ու Սամառա: Մուսա իբն Չուրարայի գլուխը կտրվեց և նա հասարակաց դռան մոտ խաչվեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.) գնաց Աղբակ երկիրը և գերեվարեց Աշուբ Դամազ Աբու-Աբբասին՝ Աղբակի տիրոջը, իսկ Աղբակը Վասպուրականի գավառներից էր» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²²⁶¹ «Այն ժամանակ մի բանի կորիճներ, որ կալանավորների հետ էին, ելան բանտից և դեռ յուրաքանչյուրը սուր էր կապում մեջքին ու վահան կրում թիկունքին: Նրանք իրենց աչքերը վեր բարձրացրին և տեսան, որ իրենց կանայք ու մանուկները երկրից տարված գերիների մեջ են: Նրանք չհանդուրժեցին այդպիսի տաժանտի նեղությունը, արիաբար հասան ձորի կիճը և մերկացրած սրերով հարձակվեցին ծիպվորների վրա: Տեղը նրանց մատնեց մերցուն ձեռքը, նրանցից շատերին սրի բաշելով սպանեցին, ավելի շատերին վիրավորեցին և բազմաթիվ գերիների, իրենց ընտանիքներով հանդերձ, ազատեցին ու ձորի անցքով անցկացրին լեռան ապահով կողմերը: Արաբների զորքը, սակայն, կուտակվեց նրանց վրա, շրջափակեցին, ձերբակալեցին նրանց և բերեցին զորապետի (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրի – Մ.Ֆ.) մոտ, որին պատմեցին նրանց բաջազործության մասին: Բուդան վերցրեց տղամարդկանց, ստիպեց հրաժարվել Քրիստոսի երկրպագությունից և արժանանալ պատվի ու պարգևների իրենից, որ չլեռնեն չարաչար տանջանքներով: Նրանք, սակայն, մեջտեղ բերեցին գեղեցիկ մտադրացում և ընտրեցին բաջազոր մեռնելը, բան խղճուկ կյանքը: Բուդան խոսեց նրանց հետ բողոքական խոսքերով, բայց չանսացին նրան: Բերել տվեց, պարգևներ, բայց և այնպես հանձն չառան: Խոսեց նրանց հետ խստությամբ, սակայն դրանից էլ չերկուղեցին: Տանջեց նրանց ծեծով, բայց նրանք ավելի ամուսացան հավատի, բարի հույսի և Քրիստոսի սիրո մեջ: Այնուհետև հրամայեց սրով գլխատել նրանց, իսկ նրանք հույժ ուրախացան, բանգի տիրոջ անվան համար արժան եղան սեպիկան: Եվ ընդունեցին մարտիրոսության անապաճիչ ու նահատակվեցին ի փառս Սուրբ Երրորդության: Նրանցից հանվաճեց հայտնի են Գևորգը՝ Ալեացի տոհմից, Մյուսը՝ Խոսրով Գաբաշեյան տոհմից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 4):

²²⁶² Այս ամրոցների գրավման մասին նշում արվել է՝ հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ հետագայում, երբ Բուդայի ուժերն արդեն հեռանում էին Դայաստանից, Արծրունիները դրանք հետ են գրավել:

²²⁶³ «Հիջրի 238 թվականին Սիցիլիայի հրամանատար Աբբաս իբն ալ-Փաղը հարձակվեց հույների վրա: Աստված կոտորեց անհավատներին ու Աբբասը նրանց գլուխները ուղարկեց Պալեստին, իսկ ինքը մնաց՝ ոչնչացնելով արտերը, տրորելով նրանց հողն ու գերի վերցնելով նրանց, ով ձեռքն ընկավ: Դրանից հետո նա վերադարձավ Սիցիլիա» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«Հիջրի 238 թվականին Աբբասը... բոլոր մարգերից ավար վերցրեց, այրեց, թալանեց և ի վերջո կանգ առավ Բուտերայի մոտ: Նա 5 ամիս պաշարեց այն և ի վերջո նրա բնակչությունը նրա հետ խաղաղություն կնքեց 5.000 գլուխ անասուն տալու պայմանով» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«6362 թվականին վերցվեց Բթիրան» («Զեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²²⁶⁴ «4/ Սրանից հետո Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.) իր մոտից դատեց ավելի բան 15.000 մարդու՝ բոլոր ազգատոհմներից, մեծամեծներից, կուսակալներից, ինչպես և պարսիկներից, ելիսացիներից, բաբելացիներից ու արաբներից, որոնք թագավորի ու մեծ զորապետի հրամանով եկել էին նրա հետ պատերազմ վարելու, և նրանց հանեց Գուրգենի դեմ, որպեսզի, ուր էլ լինի, բերեն նրան իր մոտ, լինելու այդ ստապատիոր ձևով, խորամանկ կեղծավորությամբ, խարդախությամբ կամ պատերազմով, մեծամեծ զորությամբ, ամենայն պատրաստությամբ, արքունի զորությամբ, ինչպես որ կարող են, հասցնեն իր մոտ: Գուրգենն անցավ Ռոսիսյան գավառը: Նրա հետ էր ազատների, մեծամեծների, Արծրունյաց նախարարության և նրանց ողջ զորքի բազմությունը: Բանակեցին Թով գյուղի հետևում՝ լեռան վրա, նրա հովտում, որ կոչվում է Արյան լիճ, բանգի այնտեղ կա մի մեծ լիճ՝ մոտիկ այն տեղին, որը Վասպուրականի մեր բաջ իշխանների զորքի արիությունների ու ճակատամարտերի ասպարեզն էր: Այնտեղ էր հավաքվել զաղթականների մեծաթիվ բազմություն՝ Աղբակ, Չարեհավան և Ալե գավառներից, Աղզո լեռնակողմներից, Առնոտունից, Տողա լեռան և ավելի այն կողմերից: Անհուն բազմությունը պատել էր լեռան շուրջը, ինչպես մարախը և ծովի անթիվ ավազը: Նրանք ապավինել էին բաջ զորավար Գուրգենի և նրա հետ եղած Դայոց զորքին՝ իբրև մեծ ու ապահով ամրոցի: Նա իր սիրը՝ Վասպուրականի բամբիջին, առաքեց Բուդա զորապետի մոտ, որպեսզի այնուհետև ունենան խաղաղություն ինքն ու իր աշխարհը և Բուդան իր ձեռքը տա Վասպուրականի իշխանությունը իր եղբոր փոխարեն, որից հետո ինքն ու բոլոր յուրայինները հնազանդ կլինեն արքունիքին, սովորականի պես կլան արքունի հարկն ու տուրքը: Երբ տիկինը մտավ զորապետի ու եկավ զորապետի առջև, խոսեց նրա հետ ըստ պատշաճի այն մասին, ինչ պետք էր: Զորապետը հանդարտությամբ տվեց նրան պատասխան, ասելով. «Նստի՛ր դու այստեղ, մինչև կարճակեմ բեզ և կկատարեմ քո խնդրանքը, որի համար եկել ես»: Եվ հրամայեց պահել նրան ազատ, սահմանեց նրան ամենօրյա ռոճիկ, ըստ արժանիքների մեծ տիկնոջ՝ Զոհիսիմի: Այդ ժամանակ արաբների զորքը, որ եկել էր Գուրգենի հետևից, եկավ ու հասավ երկրի սահմաններին, ուր էր Գուրգենն իր զորքով: Նրանք բանակեցին Չար կոչված գետի եզերքին, իսկ զորքի զորագլուխներն էին՝ Մուբաղը, Յուսուփը Տիֆիս բաղաբից, Ռահիմի որդի Յուսուփը, Ելիի տեր Աբուհեշը և նրա հետ նաև՝ Մուսրիք Էմիր Դամոդի զորքը: Նրանք Գուրգենի մոտ դեսպաններ ուղարկեցին, որպեսզի գա իրենց մոտ առանց ամոթի, երկուդի և մի կասկածի, միայն թե պատահեն միմյանց սիրով ու խաղաղությամբ, որ Գուրգենը նրանցից ստանա պատիվներ՝ ըստ զորապետի հրամանի, և տիրի իր եղբոր փոխարեն նրա ողջ երկիրն: Այդ ժամանակ Գուրգենը նրանց մոտ որպես դեսպան հղեց ոմն Աբդալի, որ ծանոթ էր զորապետին, տեսնելու, թե հաստա՞ն է ինչ ասացին դեսպանները, թե՞ ստապատիոր ձևով ջանում են կողոնել իրենց: Նրանք, սակայն, չհալստելով իրենց չար մտադրությանը, վերադարձրին Աբդալիին, որպեսզի Գուրգենը առանց կասկածի գա իրենց մոտ: Երկիցս, երկից և բազում անգամ նույնը հաստատեցին երդմամբ, որպեսզի ավելիքն համարանկրթությամբ գա իրենց մոտ: Եվ ահա նրանք իրենց ողջ զորքը շարժեցին Դայոց գորագնդի դեմ՝ ասելով Գուրգենին. «Ահա մեկնեց մեր մոտից զորքը և քչերն են մեզ մոտ: Դու նույնպես սակավ կամ թե ավելի մարդկանցով արի, որ հանդիպենք միմյանց»: Այնժամ Գուրգենը զորքը տվեց Մուշեղ Ապուլայեճի՝ Գուրգենի եղբոր, ձեռքը, իսկ ինքը ելավ ու գնաց եկած կոչակների հետևից: Արգելեցին նրան այդ անել մեծամեծ նախարարները, բայց նա բնավ չանսաց որևէ մեկին: Եվ ամենը միասին լացեցին արտասովոր: Մինչև զորագլուխները բանակի մեջ գանազան տեղերում ընթերցեցին սուրբ ավետարանը: Նրանք կատարեցին աղոթք, գոհացան ու փառք տվին աստծուն ասելով. «Ամեն» և նստեցին հացի: Միայն Ապուլայեճ իշխանն ու հետը եղողները գիշերը պահպանություն արեցին, բանգի գիտեին արաբացոց զորքի դիտավորությունը: Եվ երբ արաբները արդեն սկսեցին նստել ձիերը, նրանք փութացին դեպի բանակ և Ապուլայեճը հրաման տվեց զինակառվել գեներ ու զարդով և իրենց ընտիր երիվարների պատրաստել մարտի: Ինքն շտապեցրեց, տազավազեցրեց, փութացրեց շարքեր կազմել, հարդարել ծակառն ու պատրաստվել պատերազմի: Իր ծիսապարհը նրան մատուցեց իրեն ընտիր երիվար: Նա նստեց ու արագ սլացավ Գուրգենի հետևից, մոտեցավ նրան, մերկացրեց սուրը, հանեց սաղավարտը և զրահը, որ գցել էր վրան: Նա աղաղակեց նրա հետևից, որպեսզի թերևս ձայնից, գեներ փայլից, սրի շողշողալուց, ձիու ասատիկ խրիչյունից և արագ, ուժգին վազքից ազդվելով, դառնա նրան ձայնի կողով, հասկանա ու հետ դառնա կորստյան ճանապարհից, դեպի ուր դիմելով գնում էր՝ ընկնելու արյունաբուր: Չազգանների երախը: Եվ այնպես ելավ, որ աչքերը վեր բարձրացրեց Գուրգենը ու տեսավ, որ հեծյալը վազքով գալիս է իր հետևից: Այդ ժամանակ նա հասկացավ, որ դա գուժյան է, բանգի մերկ սուր ունեք ձեռքին և միայնակ գալիս էր հետևներից: Երիվարի երեսանակները նա դարձրեց նրա կողմը, հավասարակշռեց միմյանց, հետ դարձան և հասան իրենց բանակատեղը: Ապա՝ յուրաքանչյուր զորական համարձակորեն դիմեց գեներ և, հեծնելով ընտիր երիվարներ, նրանք մոտեցան իրար, շարվեցին միմյանքին տեղում, իրար կպան և ծուլվեցին ինչպես մեկ մարդ, բարացան ու կարծրացան և կարծես բլրածն էին

դարձան՝ երկաթի գործողության անմատչելի: Եվ, ինչպես աղանակային պարիսպ, նրանք իրենց անձերը տվեցին գաղթականների մեծաթիվ բազմության համար, իբրև բաց հովիվ նրանք հանձն առան մեռնել հոտի համար: Եվ մինչ արաբները դեռ չէին հասել Հայոց գորագույն, Գուրգեն գորավարը փութով պատվիրակներ հղեց Աբուխեշի ու նրա հետ եղող գորագույնների մոտ՝ խնդրելու խաղաղություն, մինչև որ իրեն պատասխան կգա գլխավոր գորապետից, բայց չստեցին նրա խնդրանքը: Գուրգենը խոստացավ տալ նրանց գանձեր, գյուղեր, ագարակներ, պայման կկառնի և հաստատել վիճակներով, սակայն դրանից հետո էլ հրաման չտվեցին գորգին՝ չելնել պատերազմի: Այնժամ, երբ Հայոց գորավարն իմացավ, որ ոչ մի բանով չի կարող համաձայնեցնել նրանց, մանավանդ, որ միակամ հրաման տվեցին արաբացոց գորգին՝ էլնել պատերազմի, ուստի Գուրգենը ևս իր գորագույնին հրամայեց պատրաստվել պատերազմի, կազմել մարտաշարքեր և կռվել այլազգիների դեմ, իսկ ինքը բարձրացրեց ձեռքերը դեպի երկինք, հորդ արտասուքներով աղոթեց, ասաց երեսուն ու չորսորդ և ութսունուերկուերորդ սաղմոսները: Եվ ահա այլազգիները մոտեցան մարտի մեջ մտնելու, իսկ գորագույնները փութացին գորգի հետ: Հայոց գորագույնը շարժվեց նրանց դեմ վիճակ՝ միմյանցից անբաժնի և ըստ ազգատոհմների: Արծրունյաց տոհմից՝ Գուրգենը, Վասակը, Պեճը, Մուշեղը, Սահակը, Ապունկոյեցը և Աշոտը, Գևուհիներից՝ Վահանը, Շապուհը, Ապունկոյեցը, Պատրիկը, Ապունկոյեցը և Վարդանը, Գագրիկյաններից՝ Ապունկոյեցը, Վասակը և Վահանը, Ամաստուններից՝ Մուշեղը, Ասիլը և Սահակը, Վարաժուններից՝ Մելիքը, Ռատոմը և Վարազապուհը, Ընտրուններից՝ Գևորգը, Հիսեն և Սահակը, Ակեցիներից՝ Վասակը, Վահաններից՝ Զաքարյանը և Հրահատը, Անձապիներից՝ Պատրիկը, Գևորգը, Դավիթը, Հասանը և Դավիթ գորապետը: Կարգեցին, հորինեցին ճակատ: Ինքը՝ Գուրգեն գորավարը, գլխավորեց ճակատի ձախակողմը, որպեսզի թիկունք լինի հետևակագոր մարտակիցների գորագույնին, իսկ աջ թևը տվեց Ապունկոյեցին: Մյուսները մեկնվեցին հետևից կանգնեցին մարտակարգում: Աղոթողները պաղատանքներ հղեցին տիրոջ, եկեղեցու սպասավորներն ու ժողովուրդը օրհնություններ, բախանները վեր բարձրացրին Սուրբ Ավետարանը և իրենց Նշան կանգնեցին Սուրբ հաչը: Ապա եկեղեցու սպասավորները կատարեցին տերունական կանոնը, իսկ երաժիշտները երգեցին փարավոնին հաղթելու երգը, գոչելով. «Տերը կխորտակի պատերազմները, Տեր է նրա անունը»: Մյուսները տխրաձայն երգեցին հնոցի օրհնությունը և ի վերուստ գորավիգ կանգնեցին Աստծո հրեշտակին: Եվ ռաբիկների ամբոխից ոմանք էլ մի կողմից բարեկող ձեռնամուխ եղան պատերազմին: Ապա՝ խիտ շարքերով և հանդուգն հարձակմամբ առաջ դիմեցին, բախվեցին գորագույնին, ձեռքեցին ճակատը ու հետ դարձրին այլազգիներին: Գոչում էին վիշապաձայն, պատահաբար առյուծաբար, խոցում ինչպես վարազը և մատնում էին մահվան ու պարտության: Յուրաքանչյուր տղամարդ գետին էր գցում իր ախյուսին և նետվում մյուսի հետևից: Բազմակուսակա խզակների սաստիկ բախումից, գեներալ փայլից, սրերի շողողալուց և լարված աղեղների տուլզից կայծակ էր դուրս ցայտում, ինչպես ամպի որոտից, և թվում էր, թե լեռն այրվում էր: Պատերազմը երկարեց մինչև օրվա տասներորդ ժամը, երբ այլազգիներին մեծամեծ հարվածներ հասցրեցին: Սպանվածների թիվը 1.800 էր, բացի բազում վիրավորները, ավարն ու ձերբակալվածները: Պատերազմին միջամուխ էին նաև բախանները, որոնք գաղթական բազմության մեջ էին, բանգի հոգևոր էր պատերազմը և ոչ մարմնավոր, պատերազմում էին սուրբ եկեղեցու և Աստծո ժողովրդի համար: Ջարդեցին, հալածեցին և ի վախճան դարձրին գորգին: Հայոց գորագույնի կեպը հետամտեց փախչողներին, մինչև գիշերվա մթության թանձրանալը, դուրս հանեցին Հայոց սահմաններից ոմանց էլի, ոմանց՝ Արարատականի ու Պարսից կողմերը: Ոմն Աշխեն, որ եկել էր արքունի գորգի հետ Պարսից Գարդիից, չեկավ արաբների մոտ և նրանց հետ չմասնակցեց պատերազմին, այլ 2.000 հոգով մնաց հեռվում: Եվ երբ գորգը շարժվեց, մտրակեցին երկվարների կողքերին և ամենից առաջ իրենք փախան: Ապա՝ վերադարձան սպանվածների դիակները կողոպտելու, բայց ոչ միայն Հայոց բազմին արհացան մեծ պատերազմում, այլ և իրենց ամրաններին երկնագործ մարտակից եղավ Հայոց գորագույնին, բանգի, մինչև որ սկսվեց պատերազմը և դեմ առ դեմ ճակատները, հանկարծակի մի մարդ՝ լույսի նմանությամբ, մտավ ռազմի ճակատի մեջ: Նա գցեց էր վրան լուսանկեց պատմութան, փայլում էր իբրև արուսյակ: Աջ ձեռքին ուներ սուր, ձախին՝ բուրվառ՝ լի խնկով, ինքը նստել էր սպիտակ ձիու վրա և ցանում էր ծուխը՝ ընդդեմ թշնամիների, և մեղմ բախին ծուխը ցանում էր նրանց երեսներին: Ծխի աստղականային գորանում էր Հայոց գորագույնը, իսկ մի փոքր նվազելիս ոգի էին առնում թշնամիները...: /5/ Այնուհետև արաբացոց գորագույններն ընկան տարակուսական մտքերի մեջ՝ Հայոց գորագույնից իրենց գորգի կրած հարվածների պատճառով: Գրել և իմաց կալածածը մեջտեղ բերեցին տեսիլը, որ երևաց երկվար: Դրանով մի փոքր ցածրացրին գայրույթի լեռնացած այրեցած, հանդարտեցրին մորկայից կոհակները և բռնավորի գազանությունը վերածեցին ընտանության: Ապա՝ հրաման տվեց որոշ երկրին, որ յուրաքանչյուր ոք վերադառնա իր երկիրը և տիրի իր ժառանգությանը, բնակվի խաղաղությամբ, ապրի ըստ իր կամքի, ոչ ոք չհալածվի իր բնակության տեղից և չապրի օտար երկրում՝ պանդխտությամբ: Այս հրամանն պատվիրանը տվեցին ի օժանդակություն իրենց խաբեության, որով ձեռք բերեցին

²²⁶⁵ «Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Այի իբն Յահիա ալ-Արմանին» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Այի իբն Յահիա ալ-Արմանին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²²⁶⁶ «Դրանից հետո նա (Արմանիայի ոստիկան Բուդա ալ-Զաքիրը – Մ.Գ.) հասավ Խույթին ու Սասունքին, սակայն չկարողացավ նրանց հաղթահարել: Եվ ահա նրանք մեծ վնաս հասցրին տաթկական գորգերին և սպանեցին Տաճատի որդուն, որը Բուդային ճանապարհ ցույց տվողն էր» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 3, գլուխ 3, 4):

²²⁶⁷ «Հայոց 301 թվականին եղավ Կաճկաբարի կռիվը» (Յովհաննես Ավագերեց «Ժամանակագրություն»):

²²⁶⁸ «Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Այի իբն Յահիա ալ-Արմանին» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Այի իբն Յահիա ալ-Արմանին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²²⁶⁹ «Երբ վրա հասավ ամառային ջերմությունը, կարծես գետնի խորքերից դուրս մղվելով, Բուդա գորագետը (Արմանիայի ոստիկան Բուդա ալ-Զաքիրը – Մ.Գ.) ելավ արբայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսալաբիի – Մ.Գ.) մոտից՝ բազում ու ծանր զորքով և շարժվեց դեպի մեր երկիր՝ Հայաստան աշխարհի, հյուսիս-արևմուտքը: Նրա շարժվելուց ահր պատեց բոլոր երկրներին ու երկրակալներին և նա, ում որ կարողացավ հանդիպել, վրա հասավ ու վիշապաբար կուլ տվեց: Նրան որպես օրինակ բերեցինք վիշապին՝ նրա սաստիկ ուժի և ձեռքի գործողության պատճառով... իսկ անօրենք, երբ կատարեց իր ողջ չար ստորադրությունը՝ Վասպուրական կղզված մեր աշխարհի հանդեպ, գնաց, մտավ տաք տեղ Դվին քաղաքը՝ ձմեռելու: Եվ Հայոց աշխարհի բոլոր ազգատոհմներից իր մոտ եկած գորգերը յուրաքանչյուրն իր գորագույններով նա արձակեց գնալ ձմեռելու՝ ամեն մեկն իր բնակության տեղում: Ամենքին հրաման տվեց, որպեսզի, երբ մոտենա գարունը, փութով և առանց հապարդումների, հասնեն իր մոտ՝ ամեն տեսակ պատրաստությամբ: Զաղաք մտնելիս նա իր հետ ուներ բազում կապալներ ու գերիներ, որոնց թիվը չկար: Նրանց կաճառքի հանցին օտար ժողովուրդների մեջ, տարան ստրկության, հեռացրին և զրկեցին իրենց հայրենի տան ժառանգությունից» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 8):

«Եվ ինքը (Արմանիայի ոստիկան Բուդա ալ-Զաքիրը – Մ.Գ.) նույն ավագակային սասպատկությամբ գնում, հասնում է Դվին մայրաքաղաքի կողմերը: Հայոց մեծ սպարապետ Սմբատը, երբ տեսավ նրա կողմից կատարված ցնցումներն ու սպանիչ սրի կոտորածները, որ հասան այն ժողովուրդներին, իր աշխարհի փրկության համար մահն աչքն առած բազում ընծաներով ու պարզվեցնելով գնում է նրան ընդառաջ: Բուդան մեծարանքով ընդունում է նրա ընծաները, որից հետո նա, նրա ցանկությամբ, նրան առաջնորդում է ու ճանապարհ հարթում ամեն տեղ, ուր նա կցանկանար գնալ: Եվ մեծ իմաստությամբ նրա խոտոր ու սնտոյի մտքերը իրեն ենթարկելով՝ բռնակալը նրա մեջ այնպիսի վստահություն է առաջացնում, որ մեծ սպարապետին դարձնում է իր կամակիցն ու խորհրդակալը: Եվ ահա նրանք միասին գնում, մտնում են Դվին քաղաքը և, այնտեղ ևս սասպատկելով, շրջակա գավառները ենթարկում են իրենց: Եվ, երբ այնտեղ նրանք հանդիպում էին զինված տուներակիրների ու զինավաճառների, ոմանց իսկանային սրի կերակուր էին դարձնում, իսկ ոմանց պարանոցներն էլ, պարան գցելով ու քարշ տալով, տանում էին այն բռնակալի մոտ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 25):

«Ամիրապետը, այդ լսելով ու սաստիկ չարանալով, ծանր զորքով ուղարկում է Բուդա անունով մի ավելի չարին ու հրամայում է Հայաստանի բոլոր գլխավոր իշխաններին կապանքներով իր մոտ տանել, իսկ մյուսներին էլ սրակոտոր անել: Նա էլ եկավ, բռնեց Հայաստանի իշխաններին, այդ թվում նաև Տարոնի Բագրատ իշխանի որդիներ Աշոտին ու Դավիթն և Արծրունյաց մեծ իշխան Աշոտին, կապանքներով նրանց, իսկ Սմբատ սպարապետն էլ ինքը գնաց Բուդայի մոտ: Մյուսներին սրով նա անխնայ բնաջնջեց, իսկ գեղեցիկ ազնվականներին էլ ընտրում ու պահում էր՝ իրենց անօրեն կրոնի դարձնելու: Մրանք, սակայն, մեծ մասամբ նահատակվեցին համուն Զրիստոսի, ինչպես՝ Ատոմը յոթ ընկերներով, Կոն Ատեփանոսը և ուրիշ 150 մարդիկ, որոնց համար տոն սահմանեց տուրը հայրապետ Յովհաննեսը՝ մեհեկի 25-ը: Սա տեղի ունեցավ Հայոց 302 թվականին» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 37):

²²⁷⁰ «Հիջրի 239 թվականին Սիցիլիայում մղվող պատերազմ իր մեջ ընդգրկեց Աբբաս իբն ալ-Փադլի ամառային հարձակումը: Նա ոչնչացրեց քրիստոնյաների արտերը, բոլոր կողմեր ջոկատներ ուղարկեց, թալանեց Կաստրոնովանին, Կատանիան, Սիրակուզան, ինչպես նաև 6 ամիս շարունակ պաշարեց Բուրբոնա քաղաքը: Նրա բնակիչները նրա հետ խաղաղություն կնքեցին՝ պայմանով, որ կհանձնեն նրան 6.000 գլուխ

անասուն: Նա վերցրեց դրանք նրանից և վերադարձավ Պալերմո՝ ճանապարհին վերցնելով Սիւրն քաղաքը» (իբն Ադարի «Մադդիքի պատմությունը»):

²²⁷¹ «Այդ տարի 300 հունական նավեր եկան Օրիֆայից, իբն Կատունայից... (տեքստն անհասկանալի է - Մ.Ֆ.) ու նրանք հրամանատարներ էին ծովի վրա և ասեն մեկի հետ 100 նավ կար: իբն Կատունան պաշարեց Դամիթթան, որի ու ափի միջև լճի նման մի բան կար, որը հասնում էր մարդու կրծքին և, ով որ հասնում էր դրանից անդին գտնվող հողին, նա անվտանգության մեջ էր հայտնվում: Բնակչությունն անցավ այդ լիճը և հայտնվեց անվտանգության մեջ, սակայն շատ կանայք ու երեխաներ խեղդվեցին և անցան միայն նրանք, ովքեր լողալուց լավ էին: Նրանք փրկվեցին Փուստատի ուղղությամբ, իսկ նրա և Ֆուստատի միջև 4 օրվա անցում կար: Եգիպտոսի գործի հրամանատարը Անբաս իբն Իսահակ ադ-Դաբին էր: Եվ, երբ մոտեցան տունը, գործին, որը կար Դամիթթայում, նա հրամայեց ներկայանալ Ֆուստատ, որպեսզի իրեն փայլ հաղորդի տոնակատարության ժամանակ՝ Դամիթթան թողնելով առանց գործի: Դուսական նավերը գնացին այն Շաթիի կողմից, որտեղ «շաթիյան» տիպի մետաքսն է արտադրվում, և խելանդիոններից կազմված 100 նավեր ուժով պաշարեցին այն: Ամեն նավի վրա 50-ից 100 մարդ կար: Նրանք եկան Դամիթթայի վրա, այդտեղ գտնվող տները և տարան այն գեներ, որը արաբները ուզում էին տանել Կրետեի տիրակալ Աբու-Խաֆսի (Կրետեի եմիրության եմիր Սալիդ իբն Օմարի - Մ.Ֆ.) մոտ՝ մոտ 1.000 նիզակներ և այլ զենքեր: Նրանք սպանում էին այն մարդկանց, որոնց կարողանում էին սպանել, նրանք գրավեցին պաշարեղեն, շաքար, ինչպես նաև ներկեր, որոնք պատրաստվել էին Իրաք ուղարկվելու համար: Նրանք նաև գերեցին մոտ 600 մահմեդական ու դպրի կանանց, ընդ որում ասում են, թե մահմեդականությունից վերցվել էին 120 կանայք, իսկ մնացածները դպրոհներ են եղել: Ասում էին, թե հույները, որոնք գտնվում են Դամիթթան պաշարող խելանդիոնների վրա, մոտ 5.000 հոգի էին: Նրանք իրենց նավերը պաշարեղենով, հարստությունով ու կանանցով լցրին և այդտեղ այն պահեստը, որտեղ նավային առաքատներն էին պահվում: Նրանք այդտեղ նաև Դամիթթայի մզկիթը, ինչպես նաև այդտեղ եկեղեցին: Եվ այն կանանց ու երեխաների թիվը, որոնք խեղդվեցին այդ լճում, ավելի շատ էր նրանցից, որոնք գերի տարվեցին: Դրանից հետո հույները հեռացան այնտեղից: Պատմում են, որ իբն ալ-Ալլաֆը բանտարկվել էր դամիթթայի բանտում, որտեղ նրան փակել էր Անբասը: Ահա ուրեմն, նա փշրեց շղթաները, ելավ ու մարտնչեց հույների դեմ: Նրան օգնեց ժողովուրդը և նա շատ հույներ սպանեց: Դրանից հետո հույներն ուղղվեցին դեպի Ուշտումու, որը գտնվում էր Թանայիսի մոտ: Նրանց նավերը այնտեղ ափ նետվեցին և նրանք վախեցան, որ կմասն ծանծաղուտում, սակայն, երբ ջուրը չտարավ նրանց, նրանք նետվեցին Ուշտումու: Դա մի Խալկան արշավանք էր ու նրա և Թանայիսի միջև 4 փարսան հեռավորություն կար: Վերջինս պարիսպ ու երկաթյա դարպասներ ուներ, որոնք հրամայել էր կառուցել դեռևս Մուլթասիմը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը - Մ.Ֆ.): Եվ ահա նրանք ասեն ինչ ավերեցին, այդտեղ այնտեղ գտնվող աշտարակները և քարանետ մեքենաները, վերջինս երկաթյա դարպասներ ու տարան դրանք: Դրանից հետո նրանք մեկնեցին իրենց երկիրը և նրանց ոչ-ոք չխանգարեց» (Տաբարի «Արբանեթի ու մարգարեների պատմություն»):

«Եգիպտոսի կառավարչությունը տրվեց Անբաս իբն Իսահակ ալ-Դաբիին՝ Մուստանսիրի կողմից: Հագիվ մի բանիս ամիս էր անցել, երբ ռումները 85 նավերով հարձակվեցին Դամիթթի վրա: Ռումները մեծ բազմությամբ կոտորեցին մահմեդականների և իրկիզեցին 1.400 տուն: Նրանց գլխավորը կոչվում էր... (տեքստը վնասված է - Մ.Ֆ.): Նրանք գերեվարեցին 1.820 մահմեդական կանանց, 1.000 դպրի կանանց և 100 հրեա կանանց: Նրանք վերցրեցին Դամիթթում եղած զենքերն ու ապրանքները: Մարդիկ փախուստի դիմեցին և մոտավորապես 2.000 հոգի ծովում խեղդվեց: Ռումները երկու օր ու գիշեր մնացին ու հեռացան» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Առաջինը, ով Եգիպտոսում նավատորմ կառուցեց, Մուլթասիմի ալ-Ալլաֆ Աբու-Փադը Զաֆար իբն Մուլթասիմն (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը - Մ.Ֆ.) էր, և նա դա արեց այն ժամկետ, երբ հույները պաշարեցին Դամիթթան 3իջրի 238 թվականի Չուլիֆա ամսին: Եգիպտոսի կառավարիչն այդ ժամանակ Անբաս իբն Իսահակն էր: Հույները տիրեցին երկրին, այնտեղ մեծ թվով մահմեդականներ սպանեցին, գերեվարեցին կանանց ու երեխաների, հեռացան Թինիսիտու և կանգ առան Ուշտումում» (Մաբրիզի):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիախատար պատմությունն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թադիբիի որդի Աբու ալ-Մահալիլը իր «Պատմություն»-ում կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²²⁷² «Երբ ձմեռը թեթևացավ և գարնանային եղանակի ժամանակը մոտեցավ... Բուղա գորապետը (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Ջաբրին - Մ.Ֆ.) ... հրաման տվեց ամենքին՝ պատրաստ լինել քաղաքի դաշտում: Հավաքեց նաև նրանց, ովքեր ավելի առաջ իր մոտ էին եղել, իրենց ազգատոհմով ու գործով, սակայն արևելյան բոլոր միուս իշխանները խույս տվեցին նրանից, թողեցին գնացին և փակվեցին ամրոցներում, բերդերում, քաղաքներում և լեռներում, որից հետո մոտներն հավաքեցին իրենց երկրների գործն ու բնակիչներին՝ ամեն տեսակ պատրաստությամբ ...: Այնուհետև Բուղան գումարեց գործի անհուն բազմությունը, ավելի մեծ, քան նախկինը, և ելավ ու շարժվեց արևելյան աշխարհի դեմ, հրամայեց վրա հասնել Տիգրիս կղզված քաղաքին, որին առաջնորդում անվանում էին Փայտակարան, բանգի նրանց քաղաքը անտառի փայտից էր շինված՝ պարիսպներ, պատեր, ապարանքներ և քաղաքի բնակության բոլոր տներն ու նրանց բոլոր կահ կարասիները: Ավերող եմ համարում մեկ առ մեկ գրի առնել և ցույց տալ քաղաքում կատարված անօրենքությունը, որ գերազանցեց Սողոմոնի ու Երիթրիի և լի էր չարագործություններով, բայց Բուղան հասավ ու անցավ մեծ գետը, որին Կուր են կոչում, և, գարնանային վարարումների ջրհոսքերին տեղի տալով, գողթը հանեց ու բանակել տվեց քաղաքի շուրջը: Ոչ-ոք չկորավ, բացի ինչ-որ մեկից, որը ճանաչվում էր Աշխեթ անունով, որը պեճ ու անվանի մի տղամարդ էր՝ գործի մեջ բացամարտի: Իր հետ նա ուժեղ զորագունդ ուներ, որն ինչպես ծովը, մեջն էր առել գորապետներին: Եվ ինքը՝ Աշխեթը, սպառազինված էր ու նստած ծիսն այնպես, որ ոման կարծում էին, թե ձին ու հեծյալը երկաթեղեն արձան են, այնպես էին զրահավորված, որ միայն աչքերին ծածկույթ չկար: Եվ ահա, երբ նա մոտեցավ գետի ափին, ինչ-որ մեկը լստեց դարանում, ձգեց լայնալիճը աղեղը և նետահարեց դեմքի բաց տեղը, որից հետո երասանները բռնող ձեռքը թուլացավ: Ինչ-որ մի ուրիշը ճկած նիզակով հարվածը կրկնեց նույն աչքին և ահա գետավաճ արեցին Աշխեթին: Մի բանի օր հետո նրա դին գտնվեցին Բուղան տվեց 10.000 արծաթ, բանգի այդպիսի պատվական էր այդ մարդը նրա համար: Եվ նույն ժամանակ քաղաքը շրջապակեցին կրակով, անտառի չոր փայտից ու գիհերից դիզվեց և բորբոքվեց հուրը: Այդ ժամանակ քաղաքապետ Սահակը (Շուլաբյանների Եմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլը - Մ.Ֆ.) դուրս եկավ այն դարպասից, որը տանում է Շամշուտա բերդը, վրան գցեց սամույրենի, ձեռքին բռնեց զավազանը և, մտքով հիմարանալով, ձեռքից բաց թողեց փախուստի հնարավորությունը, որով կարող էր գնալ ում մոտ, որ կամենար: Նա կոչնակներ ուղարկեց Ժիրաք գորապետի մոտ՝ ասելով. «Փութա ինձ հետ հանդիպելու», բայց նա չհավանաց գնացած հրավիրակներին, մինչև որ Սահակը կրկնեց ու երրորդեց: Եվ ահա Ժիրաքը գնաց, նրան վերցրեց ու բերեց Բուղայի առջև, որը զարմացավ ապստամբելու փորձարեն հույժ անստույգությամբ իր մոտ նրա գալու համար: Սահակի կենակիցը, որ գեղակի կին էր, երբ լսեց, թե ամուսինը բռնվեց, փութով գնաց Բուղայի մոտ: Նա հույս ուներ, որ թերևս կարողանա վայելույթ գեղեցկությամբ ու մեծաբանակ գանձերով ապրեցնել իր ամուսնուն, բայց առավել նրա մահվան, քան թե ապրելու պատճառը եղավ: Բուղան հրամայեց դահիճներին գլխատել Սահակին, իսկ կինը ճիշ բարձրացրեց ու ասաց. «Գույժը կհասցնեմ թագավորին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը - Մ.Ֆ.):»: Նա իրական շրջեց բանակի մեջ, ինչը սովորությունն էր արաբական ցեղերի կանանց համար, բայց ոչնչով չկարողացավ օգնել, այլև Բուղան կտրեց Սահակի գլուխը և ուղարկեց արքունիք, իսկ կնոջը առավ իրեն կնություն: Կինը դարձյալ ճիշ բարձրացնելով ասաց. «Ինձ համար սպանեցիր իմ տիրոջը, ես արժան եմ ոչ թե բեզ կին լինելու, այլ մեծն թագավորին», բայց Բուղան կնոջը վերցրեց իրեն, ապա ուղարկեց թագավորի մոտ՝ նրան կին լինելու: Այդ ժամանակ կինը գնաց և թագավորին պատմեց ինչ-որ եղել էր, վկաներ բերեց, հաստատեց իր բոլոր բարձրացնելը և, «Արժան չեմ բեզ, այլ արթային պիտի կին դառնամ», ասելը և ինչ-որ կատարվեց: Դրանով նա եղավ Բուղայի կորստյան պատճառը, ինչը ցույց կտամ իր տեղում համառոտ խոսքերով» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 9):

«Հաջորդ տարին Հայաստան եկավ Բուղան (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Ջաբրին - Մ.Ֆ.) ու Տիգրիս քաղաքում սպանվեց Իսմայիլյան Սահակը (Շուլաբյանների Եմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլը - Մ.Ֆ.):» (Մովսես Դախուրյացի «Աղվանից պատմություն», գլուխ 20):

«Եվ նույն ժամանակ նա (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Ջաբրին - Մ.Ֆ.) շարժվում, գնում է Տիգրիսի վրա և Իսմայիլի որդի Սահակին (Շուլաբյանների Եմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլին - Մ.Ֆ.) հանում է խաչափայտին» (Ստեփանոս Տարոնեցի՝ Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Այդ ժամանակ Բաղդադից մեծ զորքով արշավեց թուրք ստրուկ Բուղան (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Ջաբրին - Մ.Ֆ.), որին ուղարկել էր Եմիր Ռումիին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը - Մ.Ֆ.): Նա ասպատակեց ողջ Հայքը, գերեց այնտեղի բոլոր իշխաններին, եկավ և պաշարեց Տիգրիս քաղաքը, բանի որ Եմիր Սահակը (Շուլաբյանների Եմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլը - Մ.Ֆ.) չէր հպատակվում: Նա սպանեց Սահակին, ավերեց Տիգրիսը, հրի մատնեց այն և ավերեց նրա ողջ շրջակայքը» («Զարթիս-Ցիսլուրեթ», «Զարթիլի մատյանը»):

«Իբերների հանգստությունը ևս մեկ անգամ խախտվեց սարակինոսների կողմից, բանգի խալիֆ ալ-Մուսան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմը - Մ.Ֆ.), ինչպես հայտնում են հայ պատմիչներ Կիրակոսը, Վարդանն ու Սամուիլը, իմանալով դաժան տիրակալության դեմ հայերի խռովության մասին, թե՛ գողթով ուղարկեց իր գորավաթ Բուղային (Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Ջաբրին - Մ.Ֆ.), որպեսզի պատժի հայ ժողովրդին համառության համար: Վերջինս, մտնելով Հայաստանի սահմանները, աննկարագրելի նեղություններ պատճառեց ժողովրդին, ամայացրեց քաղաքներն ու գյուղերը, ոտնձգություն իրականացրեց բրիտանական հավատքի նկատմամբ և տանջալիքներում սպանեց մեծ քանակի մարդկանց, որոնք ցույց տվեցին իրենց անհաղթահարելի կամքը քիստոնեական հավատքի հետո: Նման դաժանություններից հետո

Բուդան եկավ Իբերիա և սկսեց պաշարումով ճնշել Տիգրիսին: Բագրատ արքան, որպեսզի կանխի իր հպատակների գլխին կախված աղետը, բանակցություններ սկսեց զորավարի հետ և նրա տրամադրությանը հանձնեց մայրաքաղաքը: Բուդան բավարարվեց այս զոհողություններով և գերծ պահեց զորքը թալանից ու կողոպուտից, ինչից վախենում էին իբերները» (Ղափիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 86):

«Դրանից որոշ ժամանակ անց Բուդան գնաց Ժիրաթ թուրքի վրա, որը ապստամբել էր Տիգրիսում: Նա այս ապստամբին խեղդեց թաղաքի միջով հոսող Կուր գետում, որից հետո հրամայեց թաղան ու նրա մեջ եղող 15.000 հոգուն կրակի մատնել: Այնուհանդերձ, բանի որ թաղաքի տները իմանականում կառուցված էին մարդու փայտից, որոնք ինչպես արագ այրվում, այնպես էլ արագ հանձնում էին, այդ գործը չհաջողվեց, կարծես թաղաքը կաղնուց լիներ, և մեկ օրում կրակը հանգրիս» (Բար-Յերբեդու «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այնտեղի բոլոր ժողովուրդները ենթարկվում էին նրան (**Շույաբյանների էմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլին – Մ.Ֆ.**) մինչև այն ժամանակ, երբ Մուսավաթին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց Բուդային (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրին – Մ.Ֆ.**), որը եկավ Տաֆլիսի սահմանային շրջանը: Նա պաշարեց Տաֆլիսը, մինչև որ կարողացավ գրավել այն գեղերով և մահապատժի ենթարկեց Իսահակ իբն Իսմայիլին, որը տիրում էր ողջ շրջակայքին: Շատ երկար կյանք այս իրադարձությունների մասին պատմելը, բացի այդ, այդ պատմությունը հայտնի է այնտեղի ժողովուրդին ու պատմության գիտականներին: Ես կարծում եմ, որ նա Իսահակ իբն Իսմայիլը Օմայանների տոհմին պատկանող Կուրաշը էր կամ միացել էր այդ գեղին...: Այնտեղ մի տղամարդ կար, որ հայտնի էր Իսահակ իբն Իսմայիլ (**Շույաբյանների էմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլ – Մ.Ֆ.**) անունով, որն իր հետ եղած մահապատժիկների միջոցով իրեն էր ենթարկել շրջապատի ժողովուրդներին: Եվ նրանք ենթարկվում էին նրան ու տուրք վճարում: Այնտեղի բոլոր ժողովուրդները ենթարկվում էին նրան մինչև այն ժամանակ, երբ Մուսավաթիլն (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը – Մ.Ֆ.**) ուղարկեց Բուդային (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրին – Մ.Ֆ.**), որը եկավ Տաֆլիսի սահմանային շրջանը: Նա պաշարեց Տաֆլիսը, մինչև որ կարողացավ գրավել գեղերով և մահապատժի ենթարկեց Իսահակ իբն Իսմայիլին, որը տիրում էր ողջ շրջակայքը: Շատ երկար կյանք այս իրադարձությունների մասին պատմելը, բացի այդ, այդ պատմությունը հայտնի է այնտեղի ժողովուրդին ու պատմության գիտականներին: Ես կարծում եմ, որ Իսահակ իբն Իսմայիլը Օմայանների տոհմին պատկանող Կուրաշը էր կամ միացել էր այդ գեղին» ու (Մասուդի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 1):

«Ապա նա (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրին – Մ.Ֆ.**) գնաց Դվին քաղաքը Յայաստանում, մնաց մեկ ամիս, հետո գնաց Տիգրիս ու պաշարեց այն...: Դիշեցինք Բուդայի գնալը Տիգրիս և պաշարելը: Երբ Բուդան այնտեղ գնաց, ուղարկեց Զիրաթ ալ-Թուրքիին, որը Կուր գետը անցավ: Սա մեծ գետ էր, որի արևմտյան ափին էր Տիգրիս քաղաքը, իսկ Սուղդաբիլը նրա արևելյան կողմում էր: Երբ նա անցավ գետը, կանգնեց Տիգրիսի հրապարակում: Բուդան ուղարկեց նաև քրիստոնյա Աբու-Աբբաս ալ-Վարիսին՝ Յայաստանի ժողովուրդին, նրա արարքներին և օտարներին: Զիրաթը եկավ Տիգրիս Բար ալ-Բաբադի կողմից: Իսահակ իբն Իսմայիլը՝ Օմայանների մաուլան (**Շույաբյանների էմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլին – Մ.Ֆ.**), Տիգրիսից դուրս եկավ Զիրաթի դեմ և հանդիպեց նրան հրապարակի մոտ: Բուդան կանգնած էր մի բարձր բլրի վրա և դիտում էր Զիրաթի և Աբու-Աբբասի գործողությունները: Բուդան կանգնեց նախաձիգներին, որոնք կրակի տվեցին քաղաքը ու իրկիզեցին այն, բանից կառուցված էր սոճու փայտից: Իսահակ իբն Իսմայիլը եկավ քաղաք և տեսավ, որ կրակը վառել էր իր պալատը ու շրջապատը և հարձերին: Եկան թուրքերն ու մադոհիբցիները և գերի վերցրին նրան ու որդուն՝ Օմարին, որից հետո երկուսին էլ բերեցին Բուդայի մոտ: Նա հրամայեց Իսահակի վիզը կտրել, իսկ մարմինը խաչ հանել Կուր գետի վրա: Սա մի գեր ծերունի էր խոշոր գլխով ու չիլ աչքերով: Զաղաքում վառվեց մուսավորապես 50.000 մարդ, իսկ ով կրակից ազատվեց, գերի տարվեց, ընդ որում մեռյալները ևս կողոպտվեցին: Տարան նաև Իսահակի ընտանիքը և հորեղից հետո մնացած նրա ողջ ունեցվածքը Սուղդաբիլում: Սա մի ամիսացած թաղաք էր Տիգրիսի դիմացը, որը կառուցել էր Խոսրով Քիւրան (**Պարսից թագավորության արքա Խոսրով I-ը – Մ.Ֆ.**), իսկ Իսահակը ամրացրել էր այն և այնտեղ պահել իր ունեցվածքը, ինչպես և կնոջ՝ Սաթիրի տիրոջ դստերը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Աբխազներն ու վրացիները խաբար էին վճարում Թիֆլիսի սահմանային կառավարչին այն օրից, երբ Թիֆլիսը գրավվեց և մահապատժի ենթարկվեցին այնտեղ բնակություն հաստատեցին, մինչև Մուսավաթիլի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը – Մ.Ֆ.**) օրերը, երբ այնտեղ կար մի մարդ Իսահակ իբն Իսմայիլ անվամբ (**խոսքը Շույաբյանների էմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլի մասին է – Մ.Ֆ.**), որ ապստամբեց և իր մոտ գտնվող մահապատժիկների օգնությամբ շրջապատի ժողովուրդներին ենթարկեց իր իշխանությանը ու նրանցից ջիզիա գանձեց: Նրանից այն կողմերում վախենում էին ամենքը, մինչև որ Մուսավաթիլը մեծ բանակով նրա դեմ ուղարկեց Բուդա Թուրքին (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրին – Մ.Ֆ.**): Նա արշավեց Թիֆլիսի սահմանի վրա և երկար ժամանակ կռվեց, մինչև որ սրի ուժով գրավեց քաղաքը և սպանեց Իսահակին, որովհետև նա մերժել էր հպատակվել սուլթանին: Այդ օրվանից սկսած սուլթանի հեղինակությունը սահմանային այդ գոտում նվազեց, երբ ըմբոստները իրենց հետապնդած նպատակներով և հարուցած թշնամություններով թուլացրին նրա հեղինակությունը շրջակայքի բնակիչների մոտ ու արգելեց եղան ջիզայի վճարման: Նրանք, այսպիսով, արագացրին Թիֆլիսի կորուստը, մինչև որ թուրքերը տիրացան Թիֆլիսին Դիշի 515 թվականին» (Յակուտ ալ-Ռամադի «Աշխարհագրական բառագիրք»): «Երբ Մուսավաթիլը Բուդային ուղարկեց Թիֆլիսի դեմ, որտեղ ապստամբել էր Իսահակ իբն Իսմայիլը, Բուդան Թիֆլիսը ամբողջությամբ այրեց և Իսահակի գլուխը բերեց Սամարա: Սամարայից իր մեկնելուց մինչև վերադարձը տևեց երեսուն օր: Իսահակ իբն Իսմայիլը ամրացրել էր Սուղդաբիլը և դարձրել էր իր բերդը, նա այնտեղ էր ապահովել իր գանձն ու կնոջը, որը Սարիրի տիրոջ աղջիկն էր» (Յակուտ ալ-Ռամադի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Բուդան (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրին – Մ.Ֆ.**) գրեց Տիգրիս բռնացող Իսահակ իբն Իսմայիլին (**Շույաբյանների էմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլին – Մ.Ֆ.**), որ գա իր մոտ: Նա ապստամբանեց, որ երբեք խալիֆայի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլը – Մ.Ֆ.**) հնազանդությունից դուրս չի եկել, իսկ եթե դրան էր ուզում, ապա ինքը կտա, կամ եթե մարդիկ է ուզում՝ կուղարկի, սակայն զավ չի կարող: Բուդան հարձակվեց, կռվեց ու հաղթեց նրան, ապա գլուխը կտրեց և ուղարկեց խալիֆային» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Նա (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրին – Մ.Ֆ.**) դիմեց Վիրք, հաղթեց Իսահակ իբն Իսմայիլին (**Շույաբյանների էմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլին – Մ.Ֆ.**), ձեռքակալեց և անմիջապես սպանեց՝ նվաճելով Վիրքը» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Մեծաբանակ մարտերից հետո Բուդան (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրը – Մ.Ֆ.**) հաղթեց Իսահակին (**Շույաբյանների էմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլին – Մ.Ֆ.**), սպանեց նրան, մարմինը խաչեց իր իսկ թաղաքի դարպասների մոտ, իսկ նրա կնոջն ու երեխաներին էլ ուղարկեց Մուսավաթիլին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլին – Մ.Ֆ.**) (Ամանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաթի պատմություն»):

«Մեծաբանակ մարտերից հետո Բուդան (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրը – Մ.Ֆ.**) հաղթեց Իսահակին (**Շույաբյանների էմիրության Եմիր Իսահակ իբն Իսմայիլին – Մ.Ֆ.**), սպանեց նրան, մարմինը խաչեց իր իսկ թաղաքի դարպասների մոտ, իսկ նրա կնոջն ու երեխաներին էլ ուղարկեց Մուսավաթիլին (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութավաթիլին – Մ.Ֆ.**) (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²²⁷³ «Աբխազաց թագավորը Թեոդորը (**հեղինակը նկատի ունի Աբխազական թագավորության արքա Թեոդոսիոս I-ին, սակայն բնադրվող ժամանակ արդեն թագավորում էր Դեմետրե II-ը – Մ.Ֆ.**) ելավ նրա (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրին – Մ.Ֆ.**) դեմ և բանակ դրեց Կվարգիսում: Բուդան, իմանալով այդ, ուղարկեց իր սպասարար Զիրաթին և Աջոտ կյուրապաղատի որդի Բագրատին: Նրանք հարձակվեցին, փախուստի մատնեցին արխագներին և անհամար թվով զոհեր եղան: Եվ ահա Թեոդոս արքան Դվալեթի ճանապարհով փախավ» («Զարթիս-Ցխովերթա», «Զարթիի մատյանը»):

«Թեոդոսիոսը իր զորքով ճակատեց Բուդա թուրքի (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրի – Մ.Ֆ.**) դեմ Կվարգիսում» (Վախուշտի Բագրատունի «Եգերի, Աբխազիայի և Իմերթիայի կյանքը»):

«Նա (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրը – Մ.Ֆ.**) մի շարք արշավանքներ իրականացրեց վրացիների ու արխագների դեմ և այդ ընթացքում անփոփոխ կերպով հաղթական եղավ: Նա շատ մարդ սպանեց, ոչ պակաս թվով մարդկանց էլ գերության բռնեց և հարուստ ավար ձեռք գցեց» (Ամանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաթի պատմություն»):

«Նա (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրը – Մ.Ֆ.**) մի շարք արշավանքներ իրականացրեց վրացիների ու արխագների դեմ և այդ ընթացքում անփոփոխ կերպով հաղթական եղավ: Նա շատ մարդ սպանեց, ոչ պակաս թվով մարդկանց էլ գերության բռնեց և հարուստ ավար ձեռք գցեց» (Սյունեջիմ-Բաշի «Պատմություն»):

²²⁷⁴ «Դարձյալ նահանջողների ճանապարհը կտրեցին զարդաբանցիները Զվարիս-Գվերդիի մոտ և մեծապես վնասեցին զորքին» («Զարթիս-Ցխովերթա», «Զարթիի մատյանը»):

«Գտնվելով Տիգրիսում՝ Բուդան (**Արմինիայի նստիկան Բուդա ալ-Քաթիրը – Մ.Ֆ.**) հպարտ իրահանգներ ուղարկեց հարակից ժողովուրդներին, որպեսզի սրանց տիրակալները հնազանդությամբ իր մոտ գան: Եվ ահա արխագական դուքս Թեոդոսիոսը (**հեղինակը նկատի ունի Աբխազական թագավորության արքա Թեոդոսիոս I-ին, սակայն բնադրվող ժամանակ արդեն թագավորում էր Դեմետրե II-ը – Մ.Ֆ.**), հավաքելով լեռնականներին ու Կլիսիդայի զորքը, դիմարդեց այս գոտի սարակիսոսի մտադրություններին: Բուդան, որպեսզի պատժի վրեժխա, որը արխազարիքն ու անտեսել էր իր իշխանությունը, իրահանգ տվեց Բագրատ արքային, որը, հաղթելով Թեոդոսիոսին, նվաճեց Աբխազիան ու Կլիսիդան» (Ղափիթ Բագրատունի «Վրաստանի պատմությունը», գլուխ 86):

«Այս Սամուիլը (Կախեթի բորենյակապատության իշխան Սամվել Դոնուրին – Մ.Ֆ.) գարդաբանցիների հետ ելավ Բուդայի դեմ Զավարիում» (Կախուշտի Բագրատունի «Կախեթի և Զեքի կյանքը»):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.) մի շարք արշավանքներ իրականացրեց վրացիների ու արխազների դեմ և այդ ընթացքում անփոփոխ կերպով հաղթական եղավ: Նա շատ մարդ սպանեց, ոչ պակաս թվով մարդկանց էլ գերության բռնեց և հարուստ ավար ձեռք գցեց» (Անանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաբի պատմություն»):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.) մի շարք արշավանքներ իրականացրեց վրացիների ու արխազների դեմ և այդ ընթացքում անփոփոխ կերպով հաղթական եղավ: Նա շատ մարդ սպանեց, ոչ պակաս թվով մարդկանց էլ գերության բռնեց և հարուստ ավար ձեռք գցեց» (Սյունեցիք-Բաշի «Պատմություն»):

²²⁷⁵ «Բայց որովհետև բոլորովին ոչ մի տեղ և ոչ ոք չկարողացավ ընդդիմակայել Բուդային (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.), նա ամեն ինչ արեց, ինչպես կամեցավ: Եվ ահա նա սկսեց ձեռք գարելի հերթով արևելյան բոլոր գավառներին, աներկյուղ համարձակությամբ ու լի ամբարտապանությամբ՝ ասպատակելով նրանց տերության բոլոր կողմերը: Եվ ահա նա դիմեց ու գնաց, հասավ հյուսիսային կողմերը, այն երկիրը, որ Ծանաթը է կոչվում: Սրանք բնակվում են լեռնային ամրոցներում, անհող ու խաղաղ են արտաքին թշնամիներից, արքունի հարկերն ու տուրքերը մտնում են իրենց, միայն ինչ-որ մեկին ղնում են իրենց վրա տիրելու, ըստ իրենց կամքի: Նրանք միաբան ու համախոհ են միմյանց հանդեպ և բնակվում են ըստ ազգատոհմերի՝ միմյանցից հեռու: Սրանց մոտ է Կովկասի լեռը, որտեղ բնակվում են 72 ցեղեր, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր լեզուն: Ապրում են առանց առաջնորդի, ամեն մեկն ունի իր կամեցած սովորությունը, ամուսնանում են և մոր, և բորջ հետ: Սրանց մոտ էր գնացել Գրիգորիսը՝ Կորանեսի երիցագույնն որդին, և նրանց մեջ բարոգել կենաց խոսքը: Շատերն ընկան նրա մոտ և հավատացին Քրիստոսին, ինչպես ծանաթներն ու ափիազները: Կենս էլ չանացին ու գնացին դեպի Նույն կողմանումը, միևնույն այսօր, ինչի մասին ժամանակ չունենք պատմելու: Նրանց բարբարոսներից էր, որ մարտիրոսական վախճան ընդունեց սուրբ Գրիգորիսը՝ Վատինիայան դաշտում: Երբ Բուդան գործի բազմությամբ հասավ նրանց սահմաններին, գրեց իրովարտակներ՝ խաղաղությանը, հորդորեց՝ դիմել սիրով միաբանության ի հնազանդության արքային (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսաֆաթիյի – Մ.Ֆ.), ընդունել պատիվներ և նրա միջոցով ստանալ իշխանական գորավոր անուն, բայց նրանք, բանգի ապավինել էին ապահով ամրոցներին և գործի ու պատերազմող տղամարդկանց բացությանը, փոքր չափով, իսկ չունաբնակեցին կամ պատասխանով տեղի չտվեցին նրա խոսքերին, այլ վերադարձրեցին այնտեղից պատգամավորներին անարգանքով: Նրանք հարբեցրին նրանց սաստիկ ծեծով, իսկ իրենց իջան լեռներից, գրավեցին լեռան ստորոտները՝ ի պատրաստվեցին ի պատերազմ: Ծանաթների փակեցին ամրոցների դռները և ձորերի կիրճերը, որոնք նրանց տանում էին դեպի իրենց գավառի ամրոցները: Այնժամ Բուդա գորապետը հրաման տվեց իր զորքին ելնել նրանց դեմ պատերազմի: Մոտեցան նրանց, կարգեցին, կազմեցին ծակատ և պատերազմեցին ծանաթների զորքի դեմ: Ներքևից շուրջանակի փակեցին լեռան ստորոտները, ինչպես ծով, որ դեպի վեր է բարձրացնում հողմակուտակ ալիքները: Եվ ահա ձայնեց առհասարակ ողջ երկիրը, ինչպես ալիքները կուտակած ծով: Սաստիկացավ պատերազմը՝ սկսած այգաբացից մինչև, արևամուտ՝ օրվա 12-րդ ժամը, ջարդվեց արքունի զորքը ու հետ դարձավ իր բանակատեղը, իսկ լեռնականներն էլ եկան իրենց գորատեղը: Մեկ օրվա ընդմիջումից հետո դարձյալ սկսվեց պատերազմը և կրկին ջարդվեց արքունի զորքը: Դարձյալ փոքր ինչ ժամանակ անցնելուց հետո սկսվեց պատերազմը և դարձյալ սաստկորեն ջարդվեց արքունի զորքը: Մեծ տարակուսյի մեջ էին, այնտեղից վերադառնալ չէին կամենում, բանգի կատարվածը սաստիկ ամոթալի էին համարում, սակայն նրանք չէին կարող նաև ընդդիմակայել ու դիմադրել, որովհետև շատերն էին ընկել իրենց զինվորներից: Այսպիսով մտարդվեցին դարձյալ պատերազմով: Կանգնեցրին պատնեշներ, շինեցին մեծ տներ ու դարձրեցին բնակության տուն, որտեղ նստեցին ինը օր և պատերազմեցին նրանց դեմ ավելի բան 9 անգամ: Եվ ահա արքունի զորքը ջարդվեց, պակասեց ծանաթների զորքից և հետ դարձավ՝ կորակնած, ամոթով ու խայտառակված, ծանակված ու մեծապես կոտորված» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունիաց տան», գիրք 3, գլուխ 10):

«Այդ մասին իմանալով՝ Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.) այնտեղից ելավ և եկավ Ծաթթալեթ: Նա այնտեղ կանգ առավ, միջոցներից 300 հոգու պատանդներ վերցրեց և կամենում էր մտնել Օւթե: Նա հասավ մինչև Ցիափատ, սակայն Զայոց երիցալով Արուստապը և Աշոտի որդի Գվարամը նամակով հայտնեցին միջոցներին, որ չթողնեն Բուդային մտնել իրենց երկիրը: Արաբները սպանեցին իրենց մոտ եղած պատանդներին: Աստված օգնեց, բանգի ծյուն եկավ, ճանապարհը կտրելով, որից հետո նրանք հարձակվեցին արաբների վրա: Աստված հաղթանակ պարգևեց, և սպանվեցին բազում սարակինոսներ, իսկ նրանց ձիերը թունալիոր խոտ ճարակեցին ու շատերը սատկեցին, բայց զորքն այնպես բազմաթիվ էր, որ կորուստը նկատելի չէր, բանգի նրա թիվը հասնում էր մոտ 120.000 հոգու: Բուդան վերադարձավ և ձմեռեց Պարտավում» («Բարթիս-Ցիսովեթա», «Բարթիի մատյանը»):

«Ուրախացած այս ամենից՝ սարակինոսյան գորավարը (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.) շնորհակալություն հայտնեց արքային խալիֆի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսաֆաթիյի – Մ.Ֆ.) անունից, իսկ հետո, մտնելով Արազվի, իր ճամբարը զարկեց Զարտալում՝ ամուր մտարդությանը տիրել Արազվիի շրջանին, սակայն այստեղի բնակչության մեծ բանակությունը դեմ ելավ նրա մտարդություններին: Բուդան նահանգեց իր զորքի մեծ կորուստներով և որոշեց ձմեռն անցկացնել Պարտավում» («Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 86):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.) արշավանքի ելավ ալանների ու խազարների, հաղթեց նրանց և նրանց վրա ջիզա սահմանեց» (Անանուն «Շիրվանի և Ալ-Բաբի պատմություն»):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.) արշավանքի ելավ ալանների ու խազարների, հաղթեց նրանց և նրանց վրա ջիզա սահմանեց» (Սյունեցիք-Բաշի «Պատմություն»):

²²⁷⁶ «Բայց բռնակալ Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.), երբ տեսավ, որ ամեն ինչ հաջողվեց իր կամքով, զորք է ուղարկում Սիսական իշխան Վասակի, նրա եղբայր Աշոտի և նրանց աշխարհի այլ տերերի վրա, որպեսզի նրանց բռնեն ու շտապ իր մոտ հասցնեն: Կուսակալ տերերից շատերը, սակայն, գնում, հավաքվում են Բաղաջ անառիկ ամրոցում և ազատվում իրենց ներողների ձեռքից, իսկ Վասակ իշխանը, նրանցից հազիվ ճողոպրելով, փախչում, գնում է Կոտայք գավառի կողմերը: Այդ մասին անմիջապես տեղյակ են պահում Բուդային, որը նրա հետևից զորք է ուղարկում՝ նրան բռնելու համար: Երբ ավազակները հետապնդելով հասնում են իշխանին, նա հետ է դառնում և, սուրը գործադրելով, նրանց բոլորին թավազվոր է անում ու ինքն անցնում, գնում է Գարդման աշխարհի արևելյան կողմը՝ այդ աշխարհի Կորիճ անունով իշխանի մոտ: Սա նա, սակայն, Վասակ իշխանի համար թշնամուց փրկվելու տեղ չեղավ, որովհետև Գարդմանի իշխանը, խաբվելով դևից, նրան բռնում, կապում և ուղարկում է Բուդայի ձեռքը՝ մտածելով, որ դրա համար նա Բուդայից լավ օգնություն կստանա: Այսպիսով՝ բռնակալը նախ ընդունում է նրան, իսկ հետո ասպատակող զորքը բռնում է նրա եղբայր Աշոտին ու մեծ տիկնոջը, այսինքն՝ նրանց մորը, և շտապ կերպով հասցնում են Դվին քաղաքը՝ նրա մոտ» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 26):

«Այնուհետև Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.), իր չար գործի այս ողջ հաջողությունները տեսնելով, բազմաթիվ հրոսակներով հետամտորդեց փնտրեց Իշխանի կոչված Սյունյաց Վասակ մեծ իշխանին և իր եղբայրներին՝ Վասակի որդի Փյուլիպի որդիներին՝ Սյունյաց տերերին: Նրանցից ոմանք վախեցած ամրացել էին Բաղքի անառիկ ամրոցներում, բայց Վասակը, վստահ չլինելով բերդերի ամրությանը, խույս տալով անցավ գնաց Կոտայք գավառի կողմերը: Բուդան, դա իմանալով, նրա հետևից գորախումբ ուղարկեց: Չինվորները հասնելով ուղեցին նրան բռնել, բայց նա, շուտ գալով, սկսեց սուրը գործի դնել, ինչի արդյունքում բոլորին թավազվոր արեց, իսկ ինքն էլ գնաց դեպի արևելք՝ Գարդման գավառը, նրա իշխան Կորիճի մոտ, որի կողմից թերևս օգնություն ստանար, բայց հուսացածը չգտավ: Ընդհակառակն, այդ իշխանը, դևից խաբվելով, դավաճանեց նրան և, բռնելով, կապանքներով ուղարկեց Բուդայի մոտ, որպեսզի ինք դրանով թերևս գերծ մնա նրա ցասումից, բայց ինքն աստծու արդարադատությամբ հետո բռնվեց Բուդայի կողմից և ավելի մեծ չարիքի մեջ ընկավ» (Ստեփանոս Օրբելյան «Սյունիքի պատմություն», գլուխ 37):

«Անաջ շարժվելով՝ նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.), բռնում է... Սյունյաց Վասակ իշխանին» (Ստեփանոս Տարնեցի Տիգրեանական պատմություն՝ գիրք 2, գլուխ 2):

²²⁷⁷ «Իսկ Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.) գնում և բռնում է Խաչենի ամրոցում բնակվող Ատրներսես մեծ իշխանին ու նրա ազգակիցներին» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 26):

«Անաջ շարժվելով՝ նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.), բռնում է... Խաչենի Ատրներսես իշխանին» (Ստեփանոս Տարնեցի Տիգրեանական պատմություն՝ գիրք 2, գլուխ 2):

²²⁷⁸ «Այնտեղից նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.) թողնում, գնում է Գարդման գավառը և, պատնեշելով ու պատնեշով Գարդման բերդը, այնտեղ բռնում է Գարդմանի իշխան Կորիճին ու շղթայակապ անում: Եվ այնտեղից էլ նա, գնալով Ուտի գավառը, Տուս գյուղում ձեռքակալում է Ստեփանոսին, որին անվանում էին նաև Կոն և որի ցեղն իր նախնի Սևուկի անունով Սևուրիք էր կոչվում» (Յովհաննես Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 26):

«Առաջ շարժվելով՝ նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը - Մ.Ֆ.), բռնում է... Գարդմանի իշխան Կորիճին և Սևորոյաց Ստեփանոս իշխանին, որին Կոն էին կոչում: Սա Զրիստոսից պատանի ընդունեց՝ նահատակությամբ Սամարա քաղաքի արքունի դռանը» (Ստեփանոս Տարոնեցի)՝ Տիեզերական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Ապա Բուդան իր գործի մի մասի հետ Չիրաքին ուղարկեց Գարդման, որը Պարտավի և Տիգրիսի մեջտեղում էր գտնվում: Սա գրավեց այն և նրա պատրիկի գերի վերցրեց» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ապա ալ-Մուտասիմ Բիլլահ խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմի - Մ.Ֆ.) մաուլա Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին - Մ.Ֆ.), որը Չայաստանի, Ատրպատականի ու Շիմշաթի կառավարիչն էր, Ֆիքրի 240 թվականին շենացրեց այն և բնակեցրեց խազարներով, որոնք ապաստանել էին նրա մոտ՝ ցանկանալով իսլամն ընդունել: Նա Պարտավից այստեղ փոխադրեց վաճառականների և այն անվանեց Մուտավաքբիյա» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Ապա Մուտասիմ Բիլլահ խալիֆայի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմի - Մ.Ֆ.) մաուլա Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը - Մ.Ֆ.) շենացրեց, ամրացրեց, այնտեղ վաճառականների հավաքեց և քաղաքը կոչեց Մուտավաքբիյա» (Իբն ալ-Ֆակիհ «Գիրք երկրների մասին»):

«Յետո նրանց զսպեց Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը - Մ.Ֆ.)՝ Մուտասիմի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմի - Մ.Ֆ.) մավլան, երբ կառավարիչ կարգվեց Արմինիայի, Շիմշաթի և Ատրպատականի վրա Ֆիքրի 240 թվականին: Նա վերաշինեց քաղաքը և այնալ-Մուտավաքբիյա անվանեց» (Յակուտ ալ-Համավի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Պարտավից Բուդան (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը - Մ.Ֆ.) անցավ դեպի Դերբենդ, վախեցրեց հոներին, խազարներին ու այլ ժողովուրդներին, նրանց հետ խաղաղություն կնքեց և, որպես պատանդ վերցնելով նրանց 300 ընտանիքներ, դրանց տեղակայեց Շամբորում: Չորքով մի պրովինցիայից անցնելով մյուսը՝ նա 3.000 ընտանիքներ հանեց Կովկասյան շրջանից և դրանց բնակվելու հաստատեց Դանաիսում: Խալիֆին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլթասիմի - Մ.Ֆ.), սակայն, անընդունելի թվացին Բուդայի հրահանգները և նրա փոխարեն Բադդադից որպես գլխավոր կառավարիչ Իբերիա ուղարկվեց խալիֆի որդի Մուհամմեդը» (Դավիթ Բագրատունի «Կրաստանի պատմությունը», գլուխ 86):

2279 «Արդեն մոտենում էր Բուդայի (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին - Մ.Ֆ.) գալստյան երկրորդ տարին, երբ նա ելավ ու գնաց Աղվանից կողմերը: Այն ժամանակ Աղվանքի մեծ մասին տիրում էր ոմն Ապրումես, որը հայտնի էր որպես կարողացող և ճանաչվում էր երեցի որդի: Սա, երբ լսեց, թե, ահա, Բուդան, վերցրած իր զորքը, գալիս է իր վրա, հրաման տվեց իր ողջ երկրին՝ ելնել, բռնել լեռնակողմերը, ջանք թափել ուժեղությամբ և արիասրտությամբ դիմադրել: Մանավանդ երբ տեսավ, որ ծանարներից Բուդան պարտության է մատնվել ու հաղթել: «Մենք», - ասում է,- «ծանարներից վախկոտ չպիտու լինե՞ք, քանզի նրանցից ավելի հզոր և ավելի բարձր ամրոցներ ունենք և մեր կիճներում ավելի դյուրության կհասնենք նրանց: Միայն սրտանց միաբան պիտի մնանք և ապավինենք Աստծո օգնությանը: Եվ այդ ժամանակ, եթե մենին մահ հասնի, պարծանք կհամարվի իր անձի ու իր տոհմի համար և նա Զրիստոսից կընդունի մարտիրոսության պատկ, որովհետև նա ոչ թե ամենքի համար սահմանված մահով, այլ Սուրբ եկեղեցու և Աստծո ժողովրդի համար կմեռնի»: Աղվանից աստվածասեր իշխանն այսպիսի և սրանից էլ առավել խոսքեր ասաց իր զորքի առջև: Եվ ահա Բուդան վերցրեց իր զորքի բազմությունը, իջավ Գարգարացվոց դաշտը և գնաց, մտավ Պարտավ մեծ քաղաքը: Նա սկսեց գոռալ և մտադրվեց չարության թույլը թափել Աղվանից իշխանի վրա: Նա մարդիկ ուղարկեց նրա մոտ, հորդորելով ի հնազանդություն, բայց նա տալի չուլեց նրա խոսքերին, բանզի լավ գիտեր նրա խաբեբա բնավորությունը: Ապա՝ հավաքեց երկրի ողջ բնակչությանը՝ կանանց, երեխաներին և Աղվանից երկրից ուրիշների՝ ռամիկների ու շինականների բազմությանը, ինչպես նաև սակավաթիվ զորականների լեգեոնները լեռան վրա՝ Քթիշ անվանված ամրոցում, ըստ այնմ՝ նաև մթերապաշար: Բուդան, իմանալով, թե որպիսի պատրաստություն է տեսել Աղվանից իշխանը, տարակուսեց իր միջոցով: Եվ, որովհետև բազմիցս պատերազմեց պես-պես մարտերով ու ոչնչով չկարողացավ վնասել անպարտելի ամրոցներին ու նրանց մեջ եղած տղամարդկանց քաջությանը, բողոքական խոսքերով կոչ արեց հպատակվել, սակայն Ապրումեսն տվեց այսպիսի պատասխան: «Աշխարհակալների սովորությունն է արքունի հոգածությամբ գնալ երկիրը, իբրև հնազանդների մոտ, վերացնել ու թեթևացնել տառապալների նեղությունները իբրև ինսամարկունեք, և ոչ թե ավազակաբար, սրով ու գերեկարության ավերակ դարձնել երկիրը: Եվ եթե դու խաղաղության հսկող էիր եկել արքունիքից, շենություն պիտի պարզվեր սրանց, այլ ոչ թե ավերանք ու խառնակություն: Եվ արդ թող հայտնի լինի, որ ինչքան բավականա՞նա իմ զորությունը և բանի դեռ կենդանի եմ, կընդդիմակայեմ Տեր Աստծո ուժով ու զորությանը և բեզ տեսնելու եմ ոչ թե սիրով ու խաղաղությամբ, այլ գնեքով, աղեղով և սրով, քաջ տղամարդկանցով ու ընտիր երիվարներով: Եվ եթե դու ցանկանում ես ապրեցնել բեզ և թո զորքը, արի ել այստեղից ու գնա իմ երկրի սահմաններից: Ապա՝ թե ջանաս զոկվել այս կյանքից՝ թո գալույթի ու կատաղության պատճառով և ոսկորներդ ցրես անապատներում ու դառնաս երկրի գազանների և երկնքի թռչունների կերակուր, թո կամքը թող լինի, ես անապուտ եմ քո արյան համար, մանավանդ որ մեծ բարեպաշտություն եմ համարում սպանել Աստծո թշնամիներին, ինչպես Մովսեսն Մկաղեկին, Յեսուն՝ քանանացիներին, Սամուելն՝ Ագադին և Դավիթը՝ Գողիաթին, ինչպես նաև խրախուսեցին՝ այլազգիներին: Եվ աստված սիրեց նրանց: Նույն կերպ կանեմ բեզ և թո զորքի հետ: Արդ չեմ կանեմում խոսել բեզ հետ, թո ձեռքերում է խաղաղությունն ու խառնակությունը: Եթե, ինչպես ասացի, հեռանաս ինձանից, խաղաղություն կլինի, իսկ եթե ոչ՝ պատերազմ, կռիվ ու ճակատամարտ: Դու կդառնաս թիրախ, իսկ իմ աղեղը՝ խոցոտող, դու՝ ախյուռն, իմ գինվորները՝ հաղթանակող, դու՝ ոսոխ, իսկ իմ զորքը բեզ դատապարտող, բոլոր պատերազմը, մերը հաղթությունը, բոլոր մարտերը և իմը Նիհալեք, բոլոր պարանոցը և իմը տուրը, բոլոր ստացվածքները՝ մենք դառ ժառանգորդ, բոլոր ավարը՝ մենք՝ ավարառուներ, դու ավազակ, մենք՝ կողոպտիչներ, դու եղեգն, մենք՝ դյուրավառ կրակ, դու հարդ, իսկ մենք դյուրությամբ փչող բամփ, դու ծաղիկ, իսկ մենք թաքշամեցնող խորշակ, դու պողպալից հանդ, մենք՝ ապականող կարկուտ, դու շինվածք առանց հիման, իսկ ես՝ հիմնիվեր տապալող հեղեղ, դու լեշ, իմ զորքը՝ հոջոտող զագան, դու պատառառուտում է թո սրտի առազաստը, դու խաղալիք, իսկ մենք՝ մանուկներ, որ բռնելով թո զորությունը, խաղում, կատաղում ենք բեզ հետ և թո հպարտության ու անբարեհաճության հետ, դու վայրի երե, մենք՝ որսորդներ, դու թռչուն, իսկ մենք բարձրությունից ցած եկք ինքնուրույն և ձգում որոգայթի մեջ, դու ծովի վիշապ, մենք՝ կարթ, թո քիմբից վեր ենք ձգում բեզ անդունդների խորքից, դու, իբրև եղբերու առանց եղբյուրների, մենք՝ արծիվներ թո վերևում, թո աչքերը կուրացնողներ, որ թո լեշը գցում ենք իմ ձագերին և ծակերում բնակվող աղվեսներին: Եվ ահա դարձյալ եմ ասում, անհաստատ է թո ունեցածը: Եվ որպեսզի բեզ վրա բերեցնես այն, ինչ խոսեցի թո պատգամավորների հետ, ու ավելի ջանաս վտանգել մեզ, դու կընդունես վտանգավորը»: Այնժամ, երբ բռնավորող լսեց պատասխանի այս խոսքերը, լի զորությամբ ու մեծ անարգանքով, լուլեց խորը տարակուսանքով, մեծապես ապշեց, և իր բոլոր դիտավորություններն ապականվեցին ու ցրվեցին, նա չգիտեր ինչ անել: Ապա՝ բազում անգամ մտքերում քննեցին և բազմապիսի հնարներից ընտրեցին մեկը՝ գրել և ծանուցել թագավորին այդ մարդու մասին: Եվ ուղարկեցին արքայի մոտ լրատարներ, իսկ իրենք մնացին լեռան շուրջը, մինչև որ արքունուց փութով մի հրաման կգար իրենց: Այդ ժամանակ Ապրումեսն զինավառված և իր ողջ զորությամբ շարժվեց, իջավ նրանց վրա ու հասցրեց մեծամեծ հարվածներ, վերցրեց բազում ավար և վերադարձավ իր բանակատեղը: Այնուհետև Բուդան չհամարձակվեց հեռու տանել իր բանակը, այլ զորքի կետը հանձնեց ինչ-որ մի զորագլխի և նստեցրեց նրան հյուսիսային կողմում, իսկ ինքը զորքի բազմությամբ մնաց արևելյան կողմում: Շինեցին ամուր և մեծ տներ ու պարսպեցին մեծ զգուշությամբ: Բարձրացրին նաև պատնեշ, կուտակեցին քարեր, կանգնեցրին մեքենաներ և եղան պատրաստ: Քիչ ժամանակ հետո Բուդան հրաման տվեց՝ ելնել պատերազմի: Ապա՝ հարդարեցին ճակատ, կազմեցին մարտաշարքեր և ընտրովի, տեսակ-տեսակ զորականների գնդերը ներքևի կողմից շուրջանակի փակեցին լեռը: Կանգնեցրին բարձր և մեծ դրոշներ ու նշաններ, բաշխելով ըստ զորագնդերի՝ 500 մարդուն մեկ դրոշակ: Մեկ առ մեկ, հանվանեց չեմ թվի գնեթի շատությունը և ձիերի ու նրանց հեծյալների սպառազինությունը: Դրանում գիտակ են քաջ տղամարդիկ և ովքեր միշտ դեգերել են պատերազմներում ու վարել կռիվներ: Բոլոր զինվորները գանձեր էին հավաքել թագավորի գանձատան համար և բարձած ուղտերին, կրում էին իրենց հետ: Ելան մարտի և պատերազմեցին, ըստ որում սաստկացավ կռիվը և հախուռն հարձակմամբ դիմեցին միմյանց վրա: Այդ ժամանակ արքունի զորքը ջարդվեց մեծամեծ հարվածներից, փախան իրենց բանակը և ստան առն տները, որ շինել էին, իսկ Ապրումեսի լեռնային զորքը հետամտեց փախստականներին, իջեցրեց լեռան վրայից և վերադարձավ սպանվածների իրերը վերցնելու: Ապա՝ գնացին իրենց բանակատեղը՝ մեծ հաղթությամբ՝ ուրախանալով անտրտում խնդրությանը և մնալով պահպանելու իրենց և Ապրումեսի իշխանության մեջ բնակվող աշխարհախուր բազմությանը: Սրանից հետո, որ այլազգիների երկրորդ հարվածն էր, Բուդան դարձյալ հրաման տվեց ելնել պատերազմի և հետամտելով հասան նրանց, բայց ահա աղվանից 1.000 ընտրովի տղամարդիկ պատասխեցին նրանց, ջարդեցին և ի փախուստ դարձրին դեպի բանակը, իսկ իրենցից ոչ ոք չվիրավորվեց ու նրանք ողջանդամ հասան իրենց զորապետի մոտ՝ մեծ հաղթությամբ և բազում ավարով: Այդ ժամանակ Բուդա զորապետը կորցրեց զուկը, ընկավ տարակուսանքի մեջ և կսկծում էր մտքում, մտառանջվում և, փակված վրանում, ելք էր փնտրում, չունեղ հանգիստ, չունեղ դադար ու աչքերին բուն չէր գալիս: 10 օր ոչ-ոք ելումուտ չարեց նրա մոտ, որովհետև ամոթահար երեսով մտել էր սեկյանը: Նա շատ երկյուղ չունեղ, բանզի տեսերավորների բազմաթիվ զորագնդեր շրջապատել և պահպանելու էին նրան: Տասն օր անցնելուց հետո Սմբատ սպարապետը խնդրեց մտնել նրա մոտ, ապա բռնեց նրա ձեռքից, սկսեց խոսել նրա հետ և ասաց. «Ինչո՞ւ ես թուլացնում եմ ձեռքերդ և դրանց արիությանը խառնում երկնոտություն ու բեզ վրա վերցնում ողջ աշխարհի հոգսը, կորցնում եմ քաջամունդությունը, որից ողջ աշխարհն էր զարիւրում և դրոշմ, երբ ոչ ոք դուրս չեկավ թո դեմ: Ինչո՞ւ ես տկարացնում եմ զորեղ բազունները: Մի՞թե դու առաջինն էիր միայն, որ

հաղթվեցի որ չարդվեցի թշնամիներից, կամ միայն թո զո՞րքն էր, որ ընկավ և միայն թո ավա՞րն էր, որ բաժանվեց: Զե՞ս մտածում արդյոք, որ ի սկզբանե մինչև այժմ, ամենուրեք, որտեղ էլ, որ գործ գումարվեր և լիներ պատերազմ, սուր ու ճակատամարտ, երբեմն հաղթում էին, երբեմն մատնվում պարտության: Ո՞վ էր աշխարհակալներից, որ չմատնվեց սրի: Ժողովուրդներն ունեն իշխաններ, մի տեղ գործում են, մի տեղ էլ՝ տկարանում: Սպարապետը երկար խոսեց զորապետի հետ և նրա սրտից դուրս վանեց տրտմության պատրվակը: Ապա՝ դուրս եկան սենյակից և նստեցին գվարձանալու: Նույն ժամանակ արթունաց հրաման հասավ: «Հտաղտկանալ, չվիատվել և չդադարել նրա դեմ պատերազմելուց, մինչև որ ակամայից իսկ հնազանդության կգա արքային»: Այնժամ հրաման տվեցին ողջ զորքին ելնել պատերազմի: Եվ ահա աղաղակ, փողեր, քնարներ ու անհամար զորքերը սպառազինվեցին զենքով, սրերով և ամեն տեսակ պատրաստությամբ ու քիչ մնաց հիմքից տապալվել լեռը: Հորքը բարձրացավ մինչև լեռան գլուխը, նրա հետ նաև բազում դրոշներ՝ ծիերին նստած 1.000 ընտրյալ քաջ տղամարդկանց ձեռքին: Եվ գրեթե ոչ մի տեղ, աշխարհի չորս կողմերում ոչ մի թագավորի մոտ չէր երևացել այսպիսի ահավոր տեսքով ու սպառազինությամբ զորք՝ սաստիկ որոտումով և ճայթումով, զենքերի փայլատակումով ու ինչով այն ժամանակ զինվել, զարդարվել ու հանդերձավորվել էր արաբացոց զորքը: Եվ գունդ առ գունդ, փութապես ելան մեկը մյուսի հետևից և ամեն ոք, որ տեսնում էր, մեծ երկյուղով ներս էր մտնում տուն: Սպարապետի որդի Մուշեղ իշխանը նստել էր այնտեղ հեռվում՝ մի բլրի վրա, և ապշում ու զարմանում էր մեծապես: Մտքով նա վերացավ դեպի Քրիստոսի երկրորդ գալուստը, երբ երկրի վրա կլինեն անհղ զորավարներ, թողյուն ու կայծակ, մեծամեծ արհալիրքներ և թե ինչպես իրեշտակների խմբերը կգան միմյանց հետևից ու տերունական խաչը կփայլեր ահավոր ճառագայթներով, և ինչ-որ հետևելու էր դրանց, Քրիստոսի երկրորդ գալուստյան վերջին օրը: Այնժամ նա հրաժարվեց աշխարհական պատրանքներով զբաղվելուց և վերացավ տեսանելի աշխարհից: Եվ որովհետև վարժվել էր Աստվածաշունչի գրքին, ընտելացել ու ծանոթ էր ճարտասանական արվեստին, նույն ժամին հորինեց մի խոհական երգ, որի սկիզբն է. «Իմ անձը սրտի անգբաղ աչքով նայում է կրկին անգամվա գալուստին», հինգ տուն՝ ութ երաժշտական խագից: Եվ, երբ զորքի ողջ բազմությունը, ավելի քան 200.000 հոգի, հավաքվեց միևնույն տեղում, կազմվեցին մարտաշարքեր, հարդարեցին ճակատ և միմյանց ձայնեցին՝ հարձակվելու թշնամու վրա: Եվ ահա Ապոմուսեն, որ ճանաչվում էր երեցի որդի, ելավ նրանց դեմ պատերազմի ու մտավ նրանց հետ մրցահանդեսի մեջ: Դարձան իբրև երկայի մի մեծ բլուր կամ աղամանդյա վեմ և, իրար շուրջը խռնվելով, կպան միմյանց, ինչպես մեկ մարդ: Արաբացոց զորքը սրտապնդվեց, ներսից շրջափակեց աղվանից զորագունդը և դիմեց հանդգնաբար նրանց վրա, որոնք, սակայն, մնացին անշարժ ու առաջ չընկան մեկ մեկուց: Եվ մինչ արաբները կարծում էին, թե մատնվեցին իրենց ձեռքը, նրանք աղոթում էին և աստծուն կանչում իրենց օգնության: Ապա՝ դիմեցին նրանց վրա չորս մասով՝ Քրիստոսի խաչի մասնությամբ: Հարկածեցին ճակատից, ձեռքեցին մարտաշարքերը, նրանց դարձրին դեպի գաղիկայր և իջեցրին լեռան վրայից: Թշնամին կրեց մեծամեծ հարվածներ, ինչպես քամուց հարդն է բշվում, կամ ծուխը՝ մորկից, ու այդպես կորան գնացին աղվանից զորքի շնորհիվ, որոնք վերադարձան և հավաքեցին ավար, որին թիվ չկար: Ինչո՞ւ, սակայն, պիտի մեկ-մեկ, հակառե հանվանե նկարագրեմ նրանց կոխվները: Կպատմեմ կարճառոտ և կհամառոտեմ խոսքս: Մրանց պատերազմը երկարեց մոտ մեկ տարի և ոչ մի ճակատամարտում Ապոմուսեն երեսը չդարձրեց Բուդայից: Եվ ինչպես պատմվում է, նրանց պատերազմների թիվը հասավ քսանույթի և արքունի զորքը չարդվեց այսպես կոխվելով մոլեղեց: Այնժամ, երբ երկու կողմերն իմացան, որ ելք չեն կարող գտնել և հասնել խաղաղության, հաճությամբ համաձայնեցին գրել թագավորին, որովհետև Աղվանից զորավարն ասաց, թե. «Ոչ ոք թող չկարծի, թե ես ապստամբել եմ թագավորի դեմ և այդ պատճառով եմ շարժել Ասորեստանի զորքը»: Նա կուտակեց և դրեց Բուդայի վրա ապստամբության վնասն ու զորքի հարվածները, ինչը գրեց և ծանուցեց արքային, հայտնելով. «Իսկ եթե արթունաստ ինձ գրույթուն գա՝ կնքված արքայի մատանիով և գրված լինի նրանից հրաման՝ որ ես գամ բեզ մոտ կամ գնամ արքունիք, չեմ մեղծի նրա հրամանը, բայց եթե չլինի այնպես, ինչպես ասացի, կտեսնես տեսածիդ ավելի սուր ու պատերազմ»: Ապա՝ երկուսով նրանք հավատարիմ մարդկանցից սուրհանդակներ ուղարկեցին թագավորի մոտ, ինչպես Եսայի մարգարեն է ասում. «Սուրհանդակներ կուղարկեն, որոնք կլացեն դառնասպես» և գրեցին ու արքային ծանուցեցին, ինչ-որ գործել էին և թե ինչպես էր շարժվել արքունի զորքը: Երկու կողմերն էլ մնացին իրենց մոտեցնում, մեծ զգուշությամբ պահեցին իրենց պաշտպանության գիծը և համաձայնեցին միմյանց դեմ չելնել պատերազմի, մինչև որ կգային արքայի ստղծից իրենց ուղարկած սուրհանդակները, բայց աստված այդ մեծ հաղթությունը տվեց Ապոմուսե զորավարի ձեռքը, որպեսզի կատարվի այն, ինչ ասել է տերը Անուկ մարգարեի բերանով. «Կոտրատելու եմ Դամասկոսի նիզակները», իսկ Դամասկոսն այժմ Դմիշկ են կոչում և այնտեղից էին եկել Բուդայի հետ եկածները: Եվ մինչ նրանք սպասում էին արքունի հրամանին, վերադարձան սուրհանդակները և փութապես Ապոմուսեն թողուք բերեցին արքայից՝ հնազանդության գալ իրենց և գնալ Բուդայի մոտ: Նրանում գրված էր թողույթուն վնասների, զորքի կոտորածի ու բազում ավարների համար, երրորդ՝ ի հաստատումն ասածների և պարզվեց՝ պատմական ու մեծագին հանդիմանություն, նախազարդ սաղավարտ ու սուր, միայն թե համաձայնի արքունի խոսքին և չիրաժարվի թագավորի կամքը կատարելուց: Բուդային գրված էր, որպեսզի ոչ մի չարիք չհղանա կամ չգործի այն մարդու հանդեպ, այլ ուղարկի նրան թագավորի մոտ՝ մեծ պատվով ու զգուշությամբ: Երբ Աղվանից զորապետն ընթերցեց թագավորի թուղթը, փութաց իջնել լեռան վրայից ու եկավ Բուդայի մոտ: Եվ, մինչև կհասներ զորապետի մոտ, նրան ընդառաջ հանեցին գինավառված զորագնդեր՝ ընտրյալի երիվարներով: Նրան ընդառաջ տարան մեծագորդ ու աչքի ընկնող նծույզներ, երգասացներ, գովասացներ և, առջևից ու հետևից՝ երաժշտական բազում գործիքներ, մինչև որ մտավ նրանց բանակը: Բուդան ոչնչով ամենևին չթաքացավ նրա վրա, չհիշեց կատարած գործերը և ոչ էլ տրտմեցրեց իր երեսը, այլ ընդունեց նրան սիրով ու խաղաղությամբ, մեծաշուք պատվով և պարգևներով՝ ըստ թագավորի հրամանին, իսկ մի քանի օր անցնելուց հետո ուղարկեց նրան թագավորի մոտ՝ նրա հետ նաև սպառազեն զինվորների զորագնդեր և ընտիր այրուծի: Եվ գնաց քաջ նահատակ Ապոմուսեն աներկյուղ համարձակությամբ՝ մտքում բաջալերվելով՝ ըստ իր կտրիճ ու արի ընկալություն» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գլուխ 3, գլուխ 10):

«Եվ ապա նենգությամբ խաբելով՝ նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.) բռնում է Աղվանքի իշխան Եսայուն նրա ազգակիցների հետ միասին: Նրա հետ էլ նրա ձեռքով բռնվեցին ու շղթայակապ արվեցին Աղվանից աշխարհի այլ տերեր ու իշխաններ և այդ աշխարհում քիչ արյուն չթափվեց» (Րովանյան Դրասխանակերտցի «Հայոց պատմություն», գլուխ 26):

«Առաջ շարժվելով՝ նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրը – Մ.Ֆ.), բռնում է... Աղվանքի Եսայի իշխանին» (Ստեփանոս Տարունցի» Տիգրեդական պատմություն», գիրք 2, գլուխ 2):

«Ապա Բուդան գնաց Իսա իբն Յուսուֆի դեմ, որը Քուիշ ամրոցում էր՝ Բայլականի գավառում: Նա գրավեց այն և, նրան գերի բռնելով, տարավ: Նրա հետ տարավ նաև Աբու-Աբբաս ալ-Վարիսիին, որի անունն էր Սմբատ որդի Աշոտի, ինչպես նաև Մուսափա իբն Սահլ իբն Սմբատին՝ Առանի պատրիկին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Նա (Արմինիայի ոստիկան Բուդա ալ-Քաբիրին – Մ.Ֆ.) դիմեց... Առան ու Հայաստանի արտաքին բարձրագույն կողմերում՝ Միսականում ապստամբած ու խռովարար քրիստոնյաներին և այլոց տարավ իր հետ, մինչև, որ այս սահմանային ամրությունների գոտին այնպես հանդարտվեց, որ նախկինում բերեք չէր եղել: Ապա Հիջրի 241 թվականին եկավ Սամարա» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

²²⁸⁰ «Հիջրի 239 թվականին հուլիսից մոտավորապես 200 հազար եկան Դամիեթթա և մնացին այնտեղ՝ մեկ ամսվա ընթացքում թալանելով ծովափը: Նրանք սպանում ու գերեզմարում էին և մահմեդականները նրանց հետ մարտեր ունեցան» (Մաքբիդի):

²²⁸¹ «Այդ ժամանակ Իշխանիկ կոչեցյալը, որ Բագրատունյաց զարմից էր, գաղտնաբար հույներից գրավել էր Արամանյակ բերդը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 13):

²²⁸² «Հունաց արևելյան զորապետը եկավ պատերազմելու Իշխանիկի դեմ՝ առնելու ամրոցը: Այնտեղ Գուրգենը մեծ արիության ցույց տվեց հունաց զորքի դեմ, ոչ թե մեկ, այլ բազում անգամ: 40 տղամարդկանցով նա ընդհարվեց 1.000 հոգու հետ, սպանեց նրանցից շատերին, այդ թվում նաև՝ հույների ընտրյալներից, ավարի մատնեց, մինչև որ նրանց զորապետը, զարմացած նրա քաջության վրա, գրեց հունաց Միքայել կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ին – Մ.Ֆ.)՝ զեկուցելով նրա մասին: Այդ ժամանակ կայսրը գրեց Գուրգեն զորապետին, թե միգրացե կարողանա՝ համոզել նրան մեկնելու թագավորանիստ բաղաբը՝ կայսեր մոտ, առաջ բաշվի և նրանից ստանա մեծ պարգևներ, բարձ ու պատիվ: Գուրգենը չհամաձայնեց գնալ բյուզանդացիների մոտ, բայց Գրիգորիին համոզեց բերդը տալ զորապետին, որով հաճույացրեց կայսեր» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 13):

²²⁸³ «Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Այի իբն Յահիա ալ-Արմանին» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Այի իբն Յահիա ալ-Արմանին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Եմրի Այի իբն Յահիա ալ-Արմանին հարձակվեց հունական երկրի վրա...: Վերևում հիշատակված Այի իբն Յահիան խորը մտավ հունական երկիր, այնպես, որ մոտեցավ Կոստանդնուպոլսին: Նա այդտեղ հազարավոր գյուղեր, սպանեց բարձրադասներին, 20.000 հոգու գերեց և անվնաս ավարի հետ միասին հետ դարձավ» (ալ-Մահասի «Պատմություն»):

²²⁸⁴ «Հիջրի 240 թվականին Սիցիլիայում պատերազմ եղավ: Աբբաս իբն ալ-Փադըլ հարձակվեց հունական մարզի վրա, գերեց, վիրավորեց, թալանեց, ինչպես նաև ջոկատներ ուղարկեց տարբեր կողմեր և նրանք մեծ ավար ձեռք գցեցին» (իբն Ադարի «Մարտիքի պատմություն»):

²²⁸⁵ «Նույն այս ժամանակ, ուլբեր մնացել էին Արծրունյաց ազգատոհմից, երբ լսեցին արքունի զորքի պարտվել ծանարներից, հավաքվեցին միևնույն վայրում, զորագունդ կազմեցին՝ հետևազոր մարտակիցներով ու խառնիճաղանջ ամբոխով հանդերձ կազմելով թվով 4.000 մարդ: Նրանք իրենց առաջնորդ կարգեցին Ապուլջափի Արծրունու և նրա հետ միասին՝ Սահակ Ապուլմկեմին՝ Ապուլջափի բեռնորդուն՝ քաջ և պատերազմող մի

տղամարդու: Ապա՝ ասպատակեցին և ավարի մատնեցին Ճվաշ ու Թռռնալան գավառները: Եվ որովհետև Բուղան (**Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Քարիի - Մ.Ֆ.**) գավառների վերականգնությունը վստահել էր Սմբատ սպարապետի ձեռքը, սա գրեց Նախճավանի Իբրահիմ անունով էմիրին և իմաց տվեց Վասպուրականի զորքի մասին: Իբրահիմը փութանալիս հասավ Բերկրի բաղաբը և, միանալով բաղաբացիներին, ելան և պատահեցին Վասպուրականի զորագլուխների զորքի մի մասին խոզաբերք անունով գյուղի մոտ, այնպես, որ այլազգիները տեղի տվեցին և փախան Ակունկոյանի առջևից: Ակունկոյանը, ծիով վրա վազելով, միանգամից սպանեց 8 մարդու իրենց ձիերով, ապա նրանց վրայից հանեց գեղքն ու գայլորդ, այլազգիներին հասցրեց մեծամեծ հարվածներ և շարունակեց ասպատակել նրանցից հետո: Եվ, մինչ գնում էր ու խորհում, խոցվեց նրա ձին: Հանկարծակի ձիու ոտքին փաթաթվեց մի փոքրիկ ճյուղ, ինչպես պատմում են, և ձին, գլխիվայր գլորվելով, ջարդեց մեջքի վանդակն ու վայր գցեց հեծյալին՝ բաց զորավար Ակունկոյանին: Թշնամիները վրա հասան նրան և հարվածեցին սրով: Ինչ-որ մեկը նրա ոտքերից հանեց կոշիկները: Այդ վատ մարդն աքացիով հարվածեց նրա սրտին և սպանեց նրան: Այնժամ դիմեցին նրա վրա, հատեցին գլուխը և տարան, տվեցին իրենց զորապետ Իբրահիմին: Այդ ժամանակ դարձյալ բաջալերվեցին Հայոց զորագլուխի դեմ և հասցրին մեծամեծ հարվածներ, բայց Ակունկոյանը իշխանը և ուժեղ նրա հետ էին, բաջապետ մարտնչեցին այլազգիների դեմ ու հաղթեցին: Հետո, սակայն, երբ իմացան, թե սպանվել է զորավարը, կոտորվեց իրենց աջ ձեռքի բազուկը և ի փախուստ դարձան, խախտեցին մարտաշարքերը, բակեցին ճակատը, լքեցին միմյանց, թողեցին պատերազմն ու փախան գնացին, ով որտեղ կարող էր: Մնաց միայն հետևակազորը՝ լքված, առանց առաջնորդի: Նրա վրա էլ հարձակվեցին, սուր գործադրելով կոտորեցին և սպանվածների դիակներով լցրին դաշտամեծ հովիտը: Այնտեղի աղբյուրները և ծործորներից ցած բանվոր ջրերը դարձան արյուն, իսկ ինքը՝ Իբրահիմը եկավ անցավ այն կողմ՝ Ռշտունյաց ոստանը, և մնաց այնտեղ: Ապա՝ վերադարձավ իր տեղը՝ Նախճավան» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 13):

²²⁸⁶ «Այն ժամանակներում Բատել անունով ինչ-որ մեկը Բուղայի (**Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Քարիի - Մ.Ֆ.**) հրամանով արքունի զորքով եկավ Գուրգենի վրա: Նրա հետ էին նաև Բերկրի բաղաբացիները, որ Ռյթանսիկներն են կոչվում, ինչպես և Վասպուրականի ազատները, որ միաբանեցին էին արքունի զորքին՝ թվով 2.000 մարդ: Նրանք միմյանց հանդիպեցին Որդոք գյուղի մոտ՝ Հայոց ձորի եզրին, որը տանում է դեպի Արվանդունիք գավառ: Գուրգենն անհոգ և ապահով 400 մարդկանցով բնակվեց այնտեղ, այնինչ առաքվողական հանկարծակի վրա հասավ արաբացոց զորքը: Գուրգենը, սակայն, աճապարեց հեծնել ձին, ապա մարտաշարքեր կազմեցին և հարդարեցին ճակատ: Վահանակները փակեցին ճակատի առաջակողմը և կանգնեցին հետևակազոր խիզախների թիկունքում: Հայոց զորագլուխը արհաբար հանդեսի մեջ մտավ, երկար ու ձիգ ժամեր ճակատեց այլազգիների դեմ և մեծամեծ հարվածներ հասցրեց նրանց բանակին: Ապա՝ արաբների զորագլուխը, մի փոքր զորանալով, մնաց տեղում: Այնժամ Գուրգեն իշխանի սիրտը չհամբերեց: Նա մտրակեց իր արագավազ ձին, որին նստել էր, և հարվածեց արաբացոց ճախակողմյան զորագլուխին, ճեղքեց մարտակարգը և շուտ տվեց նրանց: Այլազգիները Գուրգենի առջևից փախան մի կողմ, իսկ նա գնաց հետևներին և անհասնում ուժով կոտորեց նրանց: Գուրգենի սրից սպանվածներն ավելի էին, քան ողջ մնացածները: Հայոց զորքը հետապնդեց կենդանի մնացածներին և դուրս հանեց երկրից: Արաբացոց աջ թևը, սակայն, սասանեց հայոց զորուկները, ուստի հայերը նահանջեցին, հետ գնալով մինչև իրենց սահմանները: Արաբները հետ դարձան և հույս ունեին իսպառ ոչնչացնել Հայոց զորքը, բայց արաբացոց զորքը պարտվեց բաշն Գուրգենից և բեկվեց նրանց զորությունը: Այնուհետև արաբացոց զորքն այլևս համարձակ ելումուտ չէր անում Վասպուրական աշխարհը, բանգի սաստիկ ահ ընկավ նրանց վրա» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 13):

²²⁸⁷ «Արաբացոց զորքը՝ կազմված Բուղայի (**Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Քարիի - Մ.Ֆ.**) զորայիններից, եկել և պատերազմում էր հունաց զորքի դեմ Արվանդունիքի ամրոցի մոտ: Գուրգենը բազում անգամ ելավ նրանց դեմ և քիչ վնասներ չհասցրեց արաբական զորքին: Ապա՝ անցավ, գնաց Իշխանիկի մոտ՝ Աշխարհաբերդ կոչված ամրոցը, և այնտեղից արհաբար ու բաջապետ դիմացկունությամբ եկավ, դարձյալ գնաց Սմբատ սպարապետի մոտ» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 13):

²²⁸⁸ «Հիջրի 241 թվականին Աբբաս իբն ալ-Փադլը Սիզիլիայում հարձակվեց հույների վրա: Նա ասպատակեց նրանց արտերը և ջոկատներ ուղարկեց տարբեր կողմեր, որոնք մեծ ավարի տեր դարձան: Եվ նա 3 ամիս մնաց մի անմատչելի ժայռի վրա՝ ամենօրյա մարտեր մղելով Վաստրոցովանիի մոտ՝ սպանելով ու հաղթելով: Նա տարբեր կողմեր ուղարկեց իր ջոկատները և ավար ձեռք գցեց: Նա արշավանքի ուղարկեց իր եղբայր Ալի իբն ալ-Փադլին, սա ևս հաղթանակ տարավ, ավարի տեր դարձավ և շատ կտրված գլուխներով հեռացավ» (Իբն Ադարի «Մադրիքի պատմությունը»):

«6367 թվականին գրավվեց Կասրիյանին: Այդ թվականին ալի իբն ֆանդամները» («Ընմբիքիյան ժամանակագրություն»):

²²⁸⁹ «Ահա այսպիսի փայլուն հաջողություններ ձեռք բերվեցին Արևմուտքում, որոնց առթիվ Թեոդորայի համբավը տարածվեց ամենուր: Այդ հաջողություններից բերկրացած և, կարծես ցանկանալով հաղթական ավելի մեծ հուշարձան կանգնեցնել, նա փորձեց Արևելքի պավլիկյաններին ևս բարեպաշտության բերել, իսկ եթե դա չհաջողվի՝ կոտորել ու ոչնչացնել նրանց: Դա երկիրը ողողեց բազում փորձանքներով: Կայսրուհին մի քանի իշխանավորների ուղարկեց, նրանց անուններն էին Արգիրոսի որդի, Դուկասի որդի և Սուլայիս, որոնք նրանց ցցահան էին անում, սրի բաշում ու ծովահեղձ անում: Կոտորվածների թիվը շուրջ տաս քուր հոգի էր, նրանց ունեցվածքը բռնագրավվեց և կայսերական գանձարան մուտք գործեց: Անատոլիկոն բանակաթեմի զորավարի մոտ ծառայում էր Կարբեսա անունով մեկը, որ պրոտոմանդատորի աստիճանն ուներ և դավանում էր ու պաշտում պավլիկյանների հավատքը: Սա, լսելով, որ իր հայրը ցցահան է արվել, այդ բանը գերագույն դժբախտություն համարեց և, գործերը կարգի բերելով, իր 5.000 աղանդակիցների հետ փախավ Մեյիտենեի այն ժամանակվա Եմիր Ամերի մոտ, այնտեղից էլ՝ ամերումնիյի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաթաբի - Մ.Ֆ.**) մոտ, որի կողմից փառավոր ընդունելության արժանացավ: Փոխադարձ ապահովություն մասին համաձայնության գալով՝ շատ չանցած նրանք դուրս եկան ավարառելու հռոմեական կայսրության տարածքը» (Թեոփանոս հոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 16):

«Այն բանից հետո, երբ Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին վերադարձավ ամառային արշավանքից» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի ամառային արշավանքից հետո...» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասիմը իր «Պատմություն»-ում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²²⁹⁰ «Ակունկոյանը անցավ Արբանի կողմը և նրա մոտ բոլոր կողմերից զորագնդեր հավաքվեցին: Ապա՝ նա վերադարձան, մտան Ռշտունյաց ոստանը և իրենց վրա իշխան կարգեցին Վասակ Կովակնի եղբորը: Բայց Գուրգենը լսեց արաբներից Վասպուրականի պարտության և Վասակի իշխանանալու մասին, ելավ ու փութապես եկավ, հասավ Վասպուրական աշխարհը՝ սպարապետի կամակցությամբ: Գալուն պես՝ նա արագությամբ վրա հասավ Ջլվար և Սրինգ անուններով ամրոցներին, գրավեց դրանք, ձեռքնալվաք Վասակին, իր ձեռքը վերցրեց Վասպուրականի ողջ իշխանության զորապետությունը: Դրանց հետո նա սկսեց հերթով շրջել ողջ նահանգում, ուր բնակվում էին արաբները, որոնք այնտեղ էին մնացել Բուղայի (**Արմինիայի ոստիկան Բուղա ալ-Քարիի - Մ.Ֆ.**) հրամանով: Այլազգիների հասցրեց մեծամեծ հարվածներ, կոտորեց նրանց սրով ու նետերով և ահա նա վերադարձեց արաբացոց այն բոլոր ցեղերին, որոնք բնակվում էին Վասպուրականի իշխանությունում» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 13):

²²⁹¹ «Այդ տարի հույները հարձակվեցին Ամարգաբայի վրա և գերեցին այնտեղ գտնվող զուտերին իրենց կանանց, երեխաների, գոմեշների, ցլերի ու կովերի հոտերի հետ միասին: Նույն տարում էլ գերիների փոխանակում իրականացվեց մահմեդականների ու հույների միջև: Պատմում են, որ հույների թագուհի Թեոդորան՝ Միթայեյի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միթայեյ III-ի (842-867) - Մ.Ֆ.**) մայրը, Գեորգի կոչվող մի մարդու ուղարկեց իր որդու կողմից, որպեսզի խնդրի այն մահմեդականների փոխանակման համար, որոնք գտնվում էին հույների ձեռքում: Մահմեդականները մոտ 20.000 հոգի էին: Սուլթանաբեյը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաթաբի - Մ.Ֆ.**) շիաներից մի մարդ ուղարկեց Նաար իբն ադ-Ազիսը իբն Ջարաջ անունով, որպեսզի իմանա, թե իրո՞ք մահմեդական գերիներ կան հույների մոտ և հրաման տա նրանց փրկագնելու: Դա այդ տարվա Շաբան ամսին էր: Նաարը մեկնեց և որոշ ժամանակ մնաց հույների մոտ: Պատմում են, որ Նաարի հեռանալուց հետո Թեոդորան հրամայել է իրականացնել իր գերիների զննում այն հարցով, որ պարզի, թե կա՞ն արդյոք նրանց շարքերում քրիստոնեությունը ուրացածներ: Նրանք, որոնք քրիստոնեություն էին ընդունել, նա օրհնակ էր բերում նրանց, որոնք առաջ էին դա արել, իսկ ով հրաժարվում էր վերադառնալ իրեն հավատքին, նա սպանում էր: Եվ ասում են, թե այդ կերպ նա սպանել տվեց 12.000 գերիների: Պատմում են նաև, որ ներքինի Կանկազները՝ սպանել է նրանց առանց թագուհու հրամանի: Եվ ահա Մարիթիկ և Միջագետքի սահմանային գոտու կառավարիչներին նամակ եկավ Մուսալաբիից, որ ներքինի Շենիֆը արդեն բանակցությունների մեջ է մտել Գեորգիի հետ ու նրանք համաձայնության են եկել: Գեորգին գինարդար խնդրեց Հիջրի 241 թվականի Ռեջեբ ամսից մինչև նույն տարվա Շաբան ամսի 22-ը, որպեսզի հավաքի գերիներին ու ժամանակ ունենա նրանց անվտանգ տեղ հասցնել: Այդ մասին նամակը եկավ Ռեջեբ ամսի 5-ին: Գերիների փոխանակումը տեղի ունեցավ այդ տարվա պահքի օրերին: Ելավ Գեորգիոսը՝ հունական թագուհու դեսպանը, և ուղղվեց դեպի սահմանային գոտի Ռեջեբ ամսի 22-ին: Նա ուներ վարձած 70 ջոկիներ: Նրա հետ միասին ելան Աբու-Կուլաբյան և մարդիքի Թորոսյան, որպեսզի ճշտեն պահքի օրը: Գեորգիի հետ ժամանեցին շատ պատրիկներ ու ծառաներ՝ մոտ 50 հոգի: Շենիֆ ներքինի փոխանակման համար ելավ Շաբան ամսին: Նրա հետ 100 հեծյալներ կային՝ 30 թուրքական, 30 մարդիքի և 40 հեծյալ վարձկաններ: Ջաֆար իբն Աբու-ալ-Վահիդը, որը գլխավոր դատավորն էր, խնդրեց, որ ինքը ներկա լինի

փոխանակման ժամանակ՝ իր տեղը թողնելով մի մարդու, որը կվարեր այդ պաշտոնը: Նրան թույլ տրվեց և հանձնվեց թոշակ 1.500 հոգու չափով, ինչպես նաև պարենամթերք՝ 60.000 մարդու համար: Նա իր փոխարեն նշանակեց Արուշ-Շեմբիրին՝ իր որդուն, որն այդ ժամանակ դեռ երիտասարդ էր: Եվ ելավ Ջաֆարն ու հասավ Շենիֆին: Ելան նաև հարուստ մարդիկ Բաղդադից: Պատմում են, որ փոխանակումը տեղի է ունեցել հունական ալ-Լամիս վայրում Յիջրի 241 թ-ի Շավալ ամսի 12-ին: Գերի մահմեդականները 785 հոգի էին, որոնցից 125-ը՝ կին» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Յոռույց բռնապետը (Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ը – Մ.Յ.) պատգամավորներ ու նվերներ ուղարկեց, որոնք քիչ էին և Մուսավաթբիլը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մուգավաթբիլ – Մ.Յ.) մի բանի անգամ ավելին առաքեց: Նա ուղարկեց Շունայֆ ներքինին, որն իր վստահելիներից առաջինն էր, ու նրան հանձնարարեց դեպիվարել գերիների փոխանակման գործը: Սա եկավ Տարսուս Յիջրի 241 թվականին, իսկ Սահմանային ամրությունների կառավարիչն էր Ահմեդ իբն Յահիա ալ-Արմանին: Շունայֆը դուրս եկավ Լամիս գետի կամրջի մոտ ու կանգնեց գերյակներին: Իր երկրի բոլոր կողմերից նա բերել էր տվել Ռում գերիներին ու փրկագնեց բրիտանյանների մոտ եղած գերիներին» (Յակուբի «Պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմությունն աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Ալ-Մաթին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և հաղորդածը:

Այս մասին տեղեկացնում է նաև Մակրիզին:

²²⁹² «Յիջրի 242 թվականին Աբբասը մեծ գործով ելավ ու գրավեց 5 ամրոց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²²⁹³ «Այդ տարի հույները մտան Սամոսատի երկիր այն բանից հետո, երբ Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին վերադարձավ ամառային արշավանքից: Նրանք մոտեցան Ամրիին, բայց հետո հեռացան միջագետքյան սահմանից՝ թալանելով մեծ քանակությամբ գյուղեր և գերելով մոտ 10.000 մարդու: Նրանք մտան Տեվրիկեի մարզ՝ Կարբեասի բաղաբները, որից հետո ճանկա ընկան ու իրենց երկիր դարձան: Կարբեասը և Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթան կամավորների ամբոխի հետ միասին ու մեկնեցին նրանց հետքով, սակայն չհասան նրանցից և ոչ մեկին: Յրաման տրվեց Ալի իբն Յահիային, որ նա նրանց երկիր մեկնի ձմռանը» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի ռումները հարձակվեցին Սամոսատի կողմերը Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանի ամառային արշավանքից հետո և մոտեցան Ամրիին: Նրանք դուրս եկան Ջազիրայի Սահմանային գոտուց և կողոպտեցին ու գերեցին մոտավորապես 10.000 հոգու: Նրանք մտան Աբրիկի՝ Կարբեասի գյուղի, Լորդից, ապա վերադարձան: Նրանց հետապնդեցին Կարբեասը, Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբթան և կամավորների մի խումբ, սակայն չհասան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Մաթին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և հաղորդածը:

²²⁹⁴ «Յրաման տրվեց Ալի իբն Յահիային, որ նա նրանց երկիր մեկնի ձմռանը» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Մուսավաթբիլը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մուգավաթբիլ – Մ.Յ.) գրեց Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին, որ նրանց դեմ ձմռանյին հարձակում կատարի» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մսահասինը իր «Պատմություն»-ում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²²⁹⁵ «Յիջրի 243 թվականին Սիցիլիայում պատերազմ եղավ՝ Աբբաս իբն ալ-Փադլը ամառային արշավանք իրականացրեց: Նա գերիներ վերցրեց ու ավարի տեր դարձավ» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

²²⁹⁶ «Չորս տարի անցնելուց հետո, երբ տեր Չաբարիան գրավում էր Յայոց կաթողիկոսության գահը, Վասպուրականի Աշոտ իշխանի եղբայր Գրիգորը վերադարձավ Աբխազաց աշխարհից և նրանց օժանդակությամբ ու վրաց ընտիր գործով եկավ, մտավ մեր Վասպուրական աշխարհը՝ Գուրգենի դեմ պատերազմելու համար: Այն բանից հետո, սակայն, երբ նրա հետ եկած զինվորներն իմացան Գուրգենի անկողնում արիության մասին, այս ու այն պատճառաբանություններով վերադարձան իրենց տեղերը, իսկ Գրիգորը, չկարողանալով ընդդիմակայել նրան, հետը խոսեց սիրով ու խաղաղությամբ, ապա հաշտվեցին և երկիրը բաժանեցին միմյանց միջև» (Թավմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 13):

²²⁹⁷ «Այդ տարի հույները հարձակվեցին Սամոսատի վրա և սպանեցին ու գերեցին մոտ 500 հոգու» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի ռումները հարձակվեցին Սամոսատի վրա, կոտորեցին, գերեվարեցին ժողովրդին և մեծ թվով գերեցին զինվորներին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²²⁹⁸ «Միրակուցան կղզու տիրակալի նստավայրն էր այնքան ժամանակ, մինչև որ մահմեդականները տիրեցին Պալեստին: Դրանից հետո հույները տեղափոխվեցին Կաստրոնովանի, վերջինիս ամրության պատճառով, և այն դարձրին իրենց տիրակալի նստավայրը: Եվ ահա, երբ եկավ Յիջրի 244 թվականը, Աբբաս իբն ալ-Փադլը եկավ Կաստրոնովանի և Սիրակուզա» (ան-Նուվելյի «Ուսման կատարելություն»):

«Յիջրի 244 թվականին Սիցիլիայի հրամանատար Աբբասը հարձակվեց հունական երկրի վրա և հարուստ ավարի տեր դարձավ» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

«Յիջրի 243 թվականին Աբբասը ուղղվեց դեպի Կաստրոնովանի: Սրա բնակչությունը եկավ նրան ընդառաջ ու հանդիպեց նրան, սակայն նա նրանց փախուստի մատնեց և նրանց մեծ քանակությամբ սպանեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²²⁹⁹ «Աբբասը ուղղվեց դեպի Սիրակուզա, Տավրոսիկի և այլ բաղաբներ թալանեց, այրեց ու ի վերջո կանգ առավ ալ-Կասր ալ-Ջադիդի մոտ: Նա պաշարեց և ճնշեց այնտեղ գտնվող հույներին, որոնք նրան 15.000 դինար տվեցին, սակայն նա չընդունեց այդ և շարունակեց պաշարումը: Ի վերջո, նրանք նրան հանձնեցին ամրոցը այն պայմանով, որ նա 200 հոգու բաց կթողնի: Նա դրան համաձայնեց, վաճառեց բոլոր այնտեղ գտնվողներին 200 հոգուց բացի և ավերեց ամրոցը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁰⁰ «Անձնացյալ իշխան Մուշեղը մահամերձ հիվանդ էր: Նա ուներ ծծկեր մի երեխա և ահա՝ Դերենիկը մտադրվեց տիրել նրա գավառին: Մուշեղը իր ձեռքով կտակ գրեց, որ Նորաբերդ ամրոցը իր շրջակայքով վստահի Դերենիկին, իսկ մնացած իր ժառանգությունը թողնվի որդուն: Եվ երբ մեռավ Անձնացյալ տեղը, նրա տիկին Յեղիմեն գրեց Գուրգենին: «Եթե քեզ հաճեի է ինձ կնության առնելը և ցանկանում ես տեր դառնալ Անձնացիքին, մի վախեցիր, մի հապաղիր և ծուլաբար դանդաղորդ մի եղիր»: Գուրգենին դուր եկավ Յեղիմեն տիկնոջ մտադրությանը, նա եկավ ու գնաց Կանգավար ամրոցը, կատարեց իր ցանկությունը և մեծ հաջողությամբ տիրեց Անձնացիքին: Դերենիկը ջանաց մի հնար գտնել և մտքում այս ու այն կողմ ընկավ ելք գտնելու համար, որ կարողանա Գուրգենից խլել ամրոցները և տիրել երկրին: Շատ հուզումներից, որոնումներից, զորք հավաքելուց, կոխվելուց, ամրոցների դեմ կռվելու միջոցներ հայդարելուց, նաև ձեռքի գործը քարածիգ մեքենա հնարելուց և զուր տեղը չարաբարվելուց հետո նա վարանեց և, չկարողանալով վնաս հասցնել ամրոցին, վերադարձավ իր իշխանությունը» (Թավմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 15):

²³⁰¹ «Սակայն Դերենիկին իր գործակալներով գրավեց Անձնացիքի երկրորդ մասը՝ Նորաբերդ ամրոցով հանդերձ, իսկ՝ Մարդաստան գավառը տվեց Գուրգենին, որպես նրա իսկական բաժին: Նա այնտեղ թողեց իր գործակալներին» (Թավմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 15):

²³⁰² «Ինդիկոսի 6366 թվականին Միքայել արքան (Բուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ը – Մ.Յ.) ռազմիկների գլուխն անցած ծովի ափով շարժվեց բուլղարների վրա, որոնք, տեսնելով, որ ի վիճակի չեն դիմադրել նրանց, խնդրեցին իրենց կնքել և խոստացան հնազանդվել հույներին: Եվ ահա արքան կնքեց բուլղարների արքային (Բուլղարական խանության խան Բորիս I-ին (852-889) – Մ.Յ.) ու բոլոր բուլղարներին և նրանց հետ խաղաղություն հաստատեց» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում է նաև Ամորտոլոսի Շարունակողը:

²³⁰³ «Աղանդավորներն այնքան բազմացան, որ սկսեցին իրենց համար բաղաբներ կառուցել՝ այսպես կոչված Արգաուսը և Ամարան: Երբ սկսեցին այնտեղ հոսել նույն հերձվածը դավանողների նոր բազմություններ, նրանք հիմնադրեցին մեկ այլ բաղաբ, որ Տեֆրիկե կոչեցին: Նրանք անչափ բազմացան և հանդգնում էին այդ բաղաբներից արշավանքներ գործել ու անվերջ ավարտել հռոմեական երկրի տարածքը, նրանց հետ նաև Մեդիտերանի եմիր Ամերը, սրա անունը, շատերն աղավաղելով, Ամբրոն կոչեցին, Տարսուսի եմիր Ալին և նույն ինքը՝ թշվառական Կարբեասը: Երբ Ամերն իր թշնամիներին ընկնեց ու, միանալով Կարբեասին, դարձյալ հանդգնեց հռոմեացիների դեմ գնել ծոծել: Նրանց դեմ դուրս եկավ Պետրոնասը, որն այն ժամանակ վարում էր դոմեստիկոսի պաշտոնը: Այդ պաշտոնը Վարդապին էր տրված, բայց, բանի որ նա, որպես խնամակալ զբաղված էր, նպատակահարմար գտավ այդ պաշտոնի իրական վարումը թողնել իր եղբորը՝ Թրակեսիոն բանակալաթեմի գորավար Պետրոնասին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 16):

«Այդ տարի Մուգավաթբիլը (Արաբական խալիֆոսության խալիֆ ալ-Մուգավաթբիլ – Մ.Յ.) հույների վրա հարձակվելու համար Ռաբիա Բ ամսին Դանասկոսից ուղարկեց Բուդային (Արմինիայի նախկին ոստիկան Բուդա ալ-Զաբիրի – Մ.Յ.), սա ամառային արշավանք իրականացրեց ու գրավեց Սեմալան» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

«Նույն տարում Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին ամառային արշավանք կատարեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը իր «Պատմություն»-ում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²³⁰⁴ «Զանի որ Դերեկից Գուրգենիս խաբեց և այնտեղից հանեց նրա գործակալներին, նույն ձևով Գուրգենը հնար գտավ առնելու ամրոցը, որտեղից դուրս հանեց նրա գործակալներին, միայնակ տիրեց Անձաւացյաց իշխանությանը, խաղաղեցրեց երկիրը, ապրեց անհոգ և հարձակումներից ապահով» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 15):

²³⁰⁵ «Հիշքի 244 թվականին... Աբբասը մահմեդական զորքի հետ ուղղվեց դեպի Կաստորոջականի և Սիրակուզա, զորք ուղարկելով նաև ծովով: Վերջինիս հանդիպեցին 40 հունական խելանդիոններ: Ուժեղ ծովամարտ տեղի ունեցավ և հույները դիմեցին փախուստի: Մահմեդականները գրավեցին 10 խելանդիոններ՝ իրենց անձնակազմերի հետ միասին: Աբբասն ու իր մարդիկ վերադարձան Պալերմո քաղաք» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁰⁶ «Դրանից հետո Աբբասը մի ջոկատ ուղարկեց Կաստորոջականի և այն ավար ձեռք գցեց ու գերեց մի բարբարոս ծերունու: Աբբասը հրամայեց սպանել նրան, բայց բարբարոսն ասաց, թե թող ինձ կյանքս, ես բեզ համար մի լավ խորհուրդ ունեմ: Երբ նա նրա հետ մենակ մնաց, հարցրեց, թե ի՞նչ խորհուրդ է դա և ծերունին ասաց, թե ես բեզ Կաստորոջականի կտնցնեմ: Այդ ժամանակ էլ հենց Կասուն ամսին Աբբասը ելավ իր մարդկանցից ամենաբազմից հետո ու նրա հետ էին այդ բարբարոսը, 1.000 հեծյալներ ու 700 հետևակայիններ: Նա ամեն տասնյակին մի հրամանատար տվեց: Դրանից հետո նա նրանց հետ ճամփա ելավ ու մեկօրյա ճանապարհի հեռավորության վրա կանգ առավ Տեբեյ ալ-Գադիլում: Իր հորեղբայր Ռաբբահին նա ընտրյալ ռազմիկների հետ առաջ ուղարկեց, իսկ ինքը մնաց իր տեղում և թաքնվեց: Նրա հորեղբայր Ռաբբահը եկավ նրանց հետ, որոնք իր հետ էին, և հասավ քաղաքին: Բարբարոսն էլ էր նրանց հետ: Նա նրանց ցույց տվեց այն վայրը, որը հարմար էր աստիճաններ դնելու համար: Նրանք վարպետորեն մագլցեցին սարը: Արդեն առավոտյան կողմերն էր, պահակախումբը բնած էր, նրանք մոտեցան պարսպին և ներս մտան այն ճեղքվածքով, որով ամրոցը ջուր էր ստանում: Նրանք բացեցին դարպասները և այդ ժամանակ էլ հենց Աբբասը քառատրոփ մտավ քաղաքի դարպասներից ներս ու Շավալ ամսի առավոտյան աղոթքի ժամանակ շատ ռազմիկների սպանեց, որոնց գտավ այնտեղ: Այնտեղ պարսիկների աղջիկներ ու հույների կառավարիչների որդիներ կային: Մահմեդականները բաղաբեռն անթիվ հարստություն գտան: Աբբասը նույն իսկ օրը քաղաքում մզկիթ կառուցեց, այնտեղ բեմ տեղադրեց և ուրբաթօրյա աղոթքն ասաց: Եվ նա չէր դադարում անձամբ հարձակումներ գործել մինչև իր մահը» (ան-Նուվեյնի «Ուսման կատարելություն»):

«Ամենի իբն Մուհամմեդ իբն ալ-Ադլաբը (Աղաթյանների էմիրության էմիր Աբու Իբրահիմ Ահմեդի (856-863) – Մ.Յ.) ուղղափառ հավատացյալների էմիր Մուլաֆաթիլ Բիլալի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաֆաթիլ – Մ.Յ.) օրոք Սիցիլիայում գրավեց Կասրիյանան ու Գալյանա ամրոցը» (Բալազորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Հիշքի 244 թվականին մահմեդականները գրավեցին Կաստորոջականի քաղաքը: Դա մի քաղաք էր, որտեղ գտնվում էր Սիցիլիայի կառավարչի նստավայրը: Մինչ այդ սա ապրում էր Սիրակուզայում, սակայն, այն բանից հետո, երբ մահմեդականները տիրեցին կղզու որոշ մասերին, կառավարիչը նստավայրը տեղափոխվեց Կաստորոջական՝ այս վայրի ամրացվածության պատճառով, իսկ այս քաղաքի գրավման պատճառը հետևյալն էր: Աբբասը մահմեդական զորքի հետ ուղղվեց դեպի Կաստորոջականի և Սիրակուզա՝ զորք ուղարկելով նաև ծովով: Վերջինիս հանդիպեցին 40 հունական խելանդիոններ: Ուժեղ ծովամարտ տեղի ունեցավ և հույները դիմեցին փախուստի: Մահմեդականները գրավեցին 10 խելանդիոններ՝ իրենց անձնակազմերի հետ միասին: Աբբասն ու իր մարդիկ վերադարձան Պալերմո քաղաք: Երբ ձմեռն եկավ, նա մի ջոկատ ուղարկեց, որը հանդիս էր Կաստորոջականի: Նրանք թալանեցին, ամայացրին ու վերադարձան: Նրանց հետ մի մարդ կար, որը հույներից մոտ ուժ է նշանակություն ուներ: Աբբասը հրամայեց սպանել նրան, իսկ նա ասաց. «Թողեք ինձ կյանքս, ես ձեզ համար լավ խորհուրդ ունեմ»: Աբբասն ասաց. «Ի՞նչ խորհուրդ», իսկ սա պատասխանեց. «Ես բեզ կործանեմ Կաստորոջականի տիրակալ, իսկ բանը նրանում էր, որ նրա բնակչությունը այս ձյան պայմաններում իրեն ավտանգ է համարում ձեր հարձակումից, դրա համար էլ չի գոռշանում: Ինձ հետ մի ջոկատ ուղարկիր և ես բեզ քաղաք կտնցնեմ: Աբբասը ընտրեց 2.000 հեծյալների, բոլորն էլ բաջարի և խիզալ, ելավ ու մոտեցավ քաղաքին: Նա այնտեղ ինչպես պետք էր ամրացավ, իսկ իր հորեղբայր Ռաբբահին ամենաբազմի մարդկանց հետ ուղարկեց առաջապահում: Նրանք գիշերով գաղտնի մեկնեցին և նրանց հետ Ռաբբահի դիմացից գնում էր նաև այն շղթայված հույնը: Վերջինս նրանց ցույց տվեց այն վայրը, որտեղից հարմար էր տիրել քաղաքին: Նրանք աստիճաններ դրեցին և բարձրացան լեռան վրա, իսկ արդեն լուսաբացին էլ մոտեցան քաղաքային պարսպին: Պահակախումբը բնած էր: Նրանք քաղաք մտան փոքր դռներից, որոնցից ջուր էր մտնում քաղաք և որտեղ նստում էին աղետոտությունները: Եվ ահա բոլոր մահմեդականները ներս մտան ու, հույների նկատմամբ աշխատակալ տալով թերևս, տիրեցին դարպասներին: Մնացած զորքով եկավ նաև Աբբասը ու նրանք քաղաք մտան Շավալ ամսի կեսին՝ առավոտյան աղոթքի ժամանակ: Աբբասն անմիջապես էլ այնտեղ մզկիթ կառուցեց, բեմահարթակ դրեց և ուրբաթ օրը այնտեղից աղոթք հնչեցրեց: Նա սպանեց այնտեղ գտնվող ռազմիկներին և վերցրեց պատրիկների աղջիկներին սրանց զարդերի և արքայական ծառայողների հետ միասին: Նրան այնքան բան հասավ, որ նկարագրել հնարավոր չէ: Եվ այսպես Սիցիլիայի անկախությունը ծանր ստորացման ենթարկվեցին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁰⁷ «Ծովով ելավ Աբբասի եղբայրն ու ուղղվեց Կրետե կղզի: Նա սպանեց, գերեվարեց ու ավարտեց: Դրանից հետո հաջորդությունը երես դարձրեց մահմեդականներից, նրանց մի մասը սպանվեց ու նրանք կորցրին 20 նավ» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

«Աբբասն իր եղբայր Ալիին ռազմականվերով ծով ուղարկեց և նրան հանդիպեց Կրետացին՝ 40 նավերով: Վերջինս մարտնչեց Ալիի դեմ ուժեղ մարտում, փախուստի մատնեց նրան, գրավեց 10 խելանդիոններ իրենց անձնակազմերով ու վերադարձավ» (ան-Նուվեյնի «Ուսման կատարելություն»):

«6366 թվականին գավթվեցին Ալիի նավերը» («Զեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²³⁰⁸ «Ինչ վերաբերում է Վարդապին, ապա նա ամբողջությամբ կանկած էր կայսրության խնամակալի և կառավարչի պարտականություններով: Նրան մյուսներից ավելի էին սիրում, որպես կայսեր ազգականի: Կարծես, որպես իր բորո ղեմ տարած հաղթանակի մրցանակ, նա ստացավ նաև կուրապալատի պատվաստիճան և, ինչպես ասվեց, աղվամազը դեռ նոր բուսնող Միքայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ը – Մ.Յ.) հետ ողջ զորքով պատերազմի գնաց խմայելացիների ու Ամերի դեմ: Ոտք դնելով թշնամու տարածքը՝ նրանք հասնում են ու պաշարում Սամոսատ կղզիով անադիպագուն քաղաքը: Այնտեղ նրան համոզվեցին, որ արդեն գործ ունեն ոչ թե Թեոդորայի, այլ շատ խորամանկ մարդկանց հետ: Պաշարման երրորդ օրն էր, կիրակի, և պետք է կատարեն սուրբ հաղորդության խորհրդի արարողությունն ու հաղորդվեին, սակայն այդ բանն անում էին առանց ձեռք առնելու նախագահության միջոցները, կամ էլ, անփորձ լինելով, բանի տեղ չէին դնում պաշարվածներին: Նրանք ենթադրում էին, որ նրանցից և ոչ ոք չի հանդգնի հռոմեացիների կայսեր վրա ձեռք բարձրացնել: Եվ ահա հաղորդության սուրբ խորհրդի պահին էլ հենց թշնամիները քաղաքի ամեն տեղից գեղեցիկ դուրս խուժեցին: Չկար մի հռոմեացի, որ փախուստի չդիմեր: Ինքը՝ Միքայելը, մի կերպ ձի նստեց, նա չկործացե անգամ ընդդիմակալել և, փախուստի դիմելով, մի կերպ փրկվեց՝ տեղում թողնելով և վրաները, և սպասարկող անձնակազմը: Պատմում են, թե այնտեղ, իմիջիայլոց, աչք ընկավ և նախապես հիշատակված Կարթեասը՝ Տեֆրիկեի կառուցողը, որը կոտորեց ոչ միայն բազում շարքայինների, այլև գերեց մեծամեծ գորավարների՝ Աբեսալով Ցանգոտուբոսին, Սիրոն պալատիկոսին և այլ, շուրջ 100 փոխգորավարների ու տուրմարիների: Հիշյալ գորավարները պատերազմի ավարտից հետո բանտ նետվեցին և նրանց ազգականները, որպես փրկագին, Կարթեասին բազում դրամ ուղարկեցին» (Թեոփանեսոս խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 23):

«Այդ ժամանակ Մեյիտեի տիրակալ Ամերի (Մեյիտեի էմիր Օմար իբն Աբդալլահ ալ-Աբբասի – Մ.Յ.)զիխակությանը այդ անմաքուր խմայելացիները հարձակում գործեցին հռոմեացիների երկրի վրա: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ը – Մ.Յ.) չէր ուզում ձեռքերը ծալած նստել և միայն ձևացնել, թե արիության և ակտիվ բնավորության տեր է: Եվ ահա նա իր բանակով առաջացավ դեպի խմայելացիների քաղաք Սամոսատ: Նա երբեք օր պաշարեց այս քաղաքը, իսկ կիրակի օրն էլ պատարագ կազմակերպեց՝ ցանկանալով մասնակցել այդ անարյուն կրոնածեսին: Հենց այդ ժամանակ, սակայն, հազարացիները անակնկալ կերպով բացեցին իրենց դարպասները, առաջ եկան և հեշտությամբ թախծախեցին կայսեր: Նրանց հաջորդությունն այն աստիճան լիակատար էր, որ նրանք տիրեցին բոլոր վրաններին և պաշարներին, իսկ կայսրը հազիվ փախավ ու փրկվեց» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն» աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը իր «Պատմություն»-ում կրկնում համառոտ անդրադառնում է այս իրադարձությանը:

²³⁰⁹ «Այդ տարի հույների արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ը – Մ.Յ.) մահմեդական գերիներ ուղարկեց՝ խնդրելով փոխանակել նրանց, որոնք կային Մուլաֆաթիլի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաֆաթիլ – Մ.Յ.) մոտ: Վերջինիս մոտ որպես հունական արքայի դեսպան եկավ Անտուրիոս կոչվող ծերունին, որի հետ մահմեդական գերիներից 77 մարդ կային, որոնց Միքայել իբն Թեոփիլը՝ հունական արքան, նվիրել էր Մուլաֆաթիլին: Նրա զավթ եղավ Սաֆար ամսի 25-ին: Նա կանգ առավ ներքինի Շենիֆի մոտ: Դրանից հետո Մուլաֆաթիլը և նրանիս դեսպանի հետ ուղարկեց Նար իբն ալ-Աֆարիիս և այդ շիային, որոնք այդ տարի եկավ, սակայն փոխանակությունը տեղի ունեցավ միայն Հիշքի 246 թվականին...: Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարեների պատմություն»):

2310 «Մոտավորապես 20 նավով արշավեց նաև Փաղուլուն իրեն Կաթինը, որը նվաճեց Անտիոքի բերդը» (Տաբարի «Արբանյակի ու մարգարեների պատմություն»):

«Մոտավորապես 20 նավով արշավեց նաև Փաղուլուն իրեն Կաթինը, որը նվաճեց Անտիոքի բերդը» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2311 «Նույն ժամանակներում գերությունից եկավ Վահանը՝ Աշոտի որդին և Սահակի հորեղբորորդին՝ տիրելու մեր երկիրը: Նա զորագուևոր կազմեց Գուրգենի դեմ, բայց ոչ թե հաղթեց, այլ պարտություն կրեց: Գուրգենը նստած էր Ռշտուկյաց Ոստանի ամուր բերդում և ահա Վահանը հանկարծակի վրա հասավ նրան, մտադրվելով մի վրաս հասցնել, բայց Գուրգենը սակավաթիվ տղամարդկանցով, ինչպես զանդակալից հոսող ջուր, քշեց Վահանին ու նրա զորքին: Ապա՝ իջան դաշտավայրը, խմբեր կազմեցին, ճակատ հարդարեցին և հարձակվեցին միմյանց վրա: Հասնելը գետին գլորվեցին: Վիրավոր ընկածների մեջ էր նաև Ամատուկյաց Նահապետ Շապուհը: Հետո, երբ Գուրգենը հանդիպեց Վահանի ուժեղ զորագնդին առվամիջի ճահճում, բազմաթիվ սրերով կամեցան հարվածել նրան այնքան ժամանակ, մինչև որ Զվանջի անունով ինչ-որ մեկը հետևից հանկարծակի հարվածեց ու վիրավորեց Գուրգենին: Սա արագությամբ բաշեց տուրը, հարվածեց Զվանջիի երեսին և հանեց նրա աչքը, իսկ ինքը վերադարձավ մեծ հաղթությամբ ու մտավ ապահով տեղեկ» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 13):

2312 «Երբ հույները լսեցին այդ մասին, նրանց արթն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ը - Մ.Ֆ.) Կոստանդնուպոլսից 300 խելանդիկների և մեծ զորքի հետ միասին մի պատրիկ ուղարկեց: Սրանք ժամանեցին Սիրակուզա: Արքայը Պալերմոից եկավ նրանց դեմ, հանդիպեց հույներին, մարտնչեց նրանց դեմ և փախուստի մատնեց: Փախչելով՝ նրանք իրենց գցեցին նավերը, իսկ մահմեդականները 100 խելանդիկներ վերցրեցին և նրանցից շատերին սպանեցին: Այդ օրը մահմեդականներից նետի հարվածից վիրավորվեցին միայն 3 հոգի» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2313 «Հենց դա էր պատճառը, որ այն ժամանակ, երբ Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ը - Մ.Ֆ.) խմայելացիների դեմ արշավանք էր գնացել, ռուսները, հարձակվելով, ավերում են հռոմեացիների երկիրը: Ռուսները սկյութական վայրենի, կոշտ ու կոպիտ ցեղ են: Նրանք ասպատակեցին հենց Պոնտոսը, նաև՝ Եվբսիան, կրակ գցեցին ու պաշարեցին անգամ բաղաբը: Հետո, սակայն, նրանց վրա թափվեց աստծո բարկությունը և նրանք տունդարձի ճանապարհը բռնեցին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 25):

«Նրա թագավորության ժամանակ՝ 8-րդ ինդիկտոնի հունիսի 18-ին՝ 6368 թվականին, որը վերջինիս ինքնուրույն թագավորության 5-րդ տարին էր, 200 նավերով եկան ռուսները, որոնք, սակայն ամենազոր Աստվածամոր ուժով բրիտանյանների կողմից հաղթվեցին, լիակատար պարտության մատնվեցին և ոչնչացվեցին» (Ամանուն «Կայսերացանկ»):

«Այդ ժամանակ Նորմանների ժողովուրդը 360 նավերով համարձակվեց մոտենալ Կոստանդնուպոլսին, սակայն, բանի որ նրանք ոչ մի կերպ չկարողացան վրաս հասցնել այդ անառիկ բաղաբին, հանդգնորեն ամայացրեցին վերջինիս շրջակայքը և, կոտորելով շատ ժողովուրդի, հաղթականորեն հեռացան» (Յովհան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 2, գլուխ 58):

«Ինդիկտոնի 6360 թվականին, երբ սկսեց թագավորել Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ը - Մ.Ֆ.), Ռուսիո երկիրը ոտքի կանգնեց, իսկ այդ մասին մենք իմացանք, որովհետև այդ արթնի ժամանակ էլ հենց, ինչպես հայտնում են հունական տարեգրությունները, ռուսները եկան Ցարգրադի վրա...: Ինդիկտոնի 6374 թվականին Ասկուլոն ու Դիրը ոտքի եկան և Միքայելի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ի - Մ.Ֆ.) թագավորության 14-րդ տարում եկան հույների վրա: Այդ ժամանակ արթն հազարացիների վրա արշավելիս արդեն հասել էր Սև գետին, երբ հյուսիսարևելքը նրան լուր ուղարկեց, որ Ռուսիան արշավանք է ելել Ցարգրադի դեմ: Այդ պատճառով, ահա, արթն վերադարձավ, սակայն մինչ այդ ռուսները մտան Նեղոսը, սպանեցին շատ բրիտանյանների և 200 նավերով պաշարեցին Ցարգրադը: Եվ ահա արթն միայն մեծ դժվարությամբ բաղաբ մտավ: Նա պատրիարք Փոտի հետ միասին ողջ գիշեր արդեց Սուրբ Աստվածածնի եկեղեցում, որը Վախերևալում էր, որից հետո նրանք Սուրբ Աստվածամոր վերնաշապիկը դուրս հանեցին և դրա ծայրը թրջեցին ծովում: Այդ ժամանակ եղանակը խաղաղ էր և ծովը հանգիստ էր, սակայն ահա անձնակալ մի իսկական բաժնի ու փողոթի բարձրացավ և ելան ահեղ այիթներ, որոնք էլ ջարդեցին անասոված ռուսների նավակները՝ կոտորելով դրանք կամ ափ նետելով, այնպես որ նրանցից միայն քչերին հաջողվեց ազատվել այդ փորձանքից ու տուն դառնալ» (Ամանուն «Անցած օրերի տարեգրությունը»):

Այս մասին հայտնում են նաև Գեորգի Ամարտոլը, Սիմեոն Լոգոթեդը, Նիկիտա Պափլագոնացի և Բլունդ Փլավիսոսը:

2314 «Այդ տարի իրեն Արդալլահ ալ-Աթթան (Մեյխտեի Էմիր Օմար իբն Արդալլահ ալ-Աթթան - Մ.Ֆ.) ամառային հարձակում կատարեց դեպի Ռումի երկիրը: Նա 17.000 զուլին անասուն տարավ: Արշավեց Կարբեսար և տարավ 5.000 զուլին անասուն...: Բալբաջուրը արշավեց, ավարի տվեց և գերեվարեց: Արշավեց Այի իբն Յահիա ալ-Արմանին և տարավ 5.000 զուլին ոչխար, իսկ ձիեր, ուղտեր և ավանակներ էլ՝ մոտավորապես 10.000 զուլին ...: Այդ տարի Սաֆար ամսին Այի իբն Յահիա ալ-Արմանիի ձեռքով գերիների փոխանակություն եղավ, փոխանակվեցին 2.368 հոգի» (Տաբարի «Արբանյակի ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի իրեն Արդալլահ ալ-Աթթան (Մեյխտեի Էմիր Օմար իբն Արդալլահ ալ-Աթթան - Մ.Ֆ.) ամառային հարձակում կատարեց Ռումի երկիրը: Նա 17.000 զուլին անասուն տարավ: Արշավեց Կարբեսար և տարավ 5.000 զուլին անասուն...: Բալբաջուրը արշավեց ավարի տվեց և գերեվարեց: Արշավեց Այի իբն Յահիա ալ-Արմանին և տարավ 5.000 զուլին ոչխար, իսկ ձիեր, ուղտեր և ավանակներ մոտավորապես 10.000 զուլին ...: Այդ տարի գերիների փոխանակություն եղավ Սաֆար ամսին Այի իբն Յահիա ալ-Արմանիի ձեռքով: Փոխանակվեցին 2.368 հոգի» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ ժամանակ արաբները, տեսնելով, որ ռուսների երկիրը մի կին է դեկավարում, արհամարհանքով լցվեցին նրա նկատմամբ և խախտեցին խաղաղությունը» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Ալ-Մաթհի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և հաղորդածը:

Իրեն Թադրիբիդիի Աբու ալ-Սահախի իր «Պատմություն»-ում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

2315 «Հիջրի 246 թվականին սիցիլիական ամրոցներից շատերը խախտեցին պայմանավորվածությունը: Դրանցից էին Ս.տ.ր. -ը, Աբլան, Պլատանոն, Ղալաթ Աբդ ալ-Մուսինը, Ղալաթ-Բելոտան, Կուլտավորոն և այլն: Արքայը ելավ նրանց դեմ: Հույների զորքը հանդիպեց նրանց և նրանք մարտնչեցին: Հույները դիմեցին փախուստի և նրանցից շատերը սպանվեցին» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2316 «Արքայը մեկնեց Ղալաթ Աբդ ալ-Մուսին և դեպի Պլատանոն ու պաշարեց դրանք, սակայն այստեղ նրան լուր հասավ, որ հույների մեծ զորքն արդեն ժամանել է: Նա մեկնեց դեպի այն և հանդիպեց վերջինիս Չեֆալուի մոտ: Նրանց մեջ ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ: Հույները դիմեցին փախուստի և վերադարձան Սիրակուզա, իսկ Աթթան էլ վերադարձավ Պալերմո: Նա վերաբնակեցրեց Կաստրոջովանին, ամրացրեց այն և այնտեղ զորք հաստատեց» (իրեն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2317 «Այս պատճառով, ահա, Թեոդորա թագուհին ռուսների մի բանակ ոտքի հանեց, որը հույների 1172 թվականին ներխուժեց Կիլիկիա և ամայացրեց Անարգաբայի շրջակայքը» (Բար-Հեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

2318 «Պատերազմից անցել էր երկու տարի: Միքայելը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ը - Մ.Ֆ.), լսելով, որ հռոմեացիների վրա են արշավում երեք բյուր հոգի, ցանկացավ իր կրած պարտության բիծը վերացնել և, մինչև չորս բյուր թրակացի և մակեդոնացի զինվորներ հավաքելով, փութաց Ամերի (Մեյխտեի Էմիր Օմար իբն Արդալլահ ալ-Աթթան - Մ.Ֆ.) դեմ: Նա բանակեց Կելարիոն կոչվող խոտառատ մի դաշտում, իսկ Ամերը, ռազմավարական խորամանկության դիմելով, շտապեց դեպի խոտարիոն՝ գլխավոր ճանապարհից հեռու վայրով: Ստոնելալով Կելարիոնին՝ նա բախվեց Միքայելին և, բաջաբար պատերազմելով, ստիպեց նրան փախուստի դիմել: Վերջինս, սակայն, կարող էր փախչել այնքան, ինչքան ձիերն ի վիճակի էին առանց կանգնելու սուրալ: Երբ կեսօր եղավ, և կիզիչ արեգակը կրակ էր թափում, նրան ստիպեցին Անգեն կոչվող դժվարամատչելի, բարդարոտ, որից և դժվարանցանելի լեռնային մի վայր բարձրանալ: Կայսրը, փախչելով այնտեղ, բանակ դրեց, իսկ նրան կրկնակիս հետևող Ամերը, օղակի մեջ առնելով վերջինիս, փորձեց ցանցը գցել: Եվ նա անտարակույս նրան գերի կլներ, եթե կայսերական հզոր տագմաները համառորեն չընդդիմակայեին և եթե չնպաստեք տեղանքի բարձրադիր ու թշնամիների նկատմամբ գերակշռող դիրքը: Հիշյալ հանգամանքները մի կերպ փոխեցին նրանց: Երբ նրան այնտեղ մահու ու կենաց կռիվ էին մղում, Միքայելը Մանուիլից պահանջեց իրենց երկուսի համար փրկարար մի խորհուրդ տալ: Նա խորհուրդ տվեց վրայից հանել այն ամենը, ինչ մատնում էր նրա կայսր լինելը, հազնել հասարակ մարդու զգեստներ և, ընտրել ու հզոր զինվորներով ճեղքելով թշնամի փաղանգների օղակը, շրջապատումից հաջող դուրս գալ: Միքայելի երկրորդ հարցին, թե ինչպե՞ս կլինի մնացող գունակում ծառայողների փրկության գործը, Մանուիլը պատասխանեց. «Ով կայսր, կարևորը թո անվնաս փրկությունն է, նրանց մասին աստված կիզգա, բանգի կայսեր և ինչ-որ շարքային հռոմեացու թշնամու կողմից գերվելը հավասարազոր բաներ չեն»: Կայսրը փոխեց հանդերձները և ամբողջությամբ Մանուիլին ապավինելով, հետամուտ եղավ նրա ասածին, երբ Մանուիլը ուրիշների հետ կճեղքեք կաղանգը, որ նրա հետևից դուրս գար: Սակայն, երբ սարսափելի պահը եկավ և թշնամիների ռազմաշարքի մոտ եղան, Միքայելը վախից կատարյալ ուժաթափ, նախընտրեց մարտից խուսափել ու Մանուիլին չհետևել: Երբ Մանուիլը, ճեղքելով փաղանգ փրկվեց և չորսդին նայելով կայսրին չտեսավ, վախենալով, որ նա կարող է վտանգի ենթարկվել, հետ շտապեց: Երբ դարձավ միմյանց բախվեցին և սարսկիներով սարսափ համակեց, Ամերը վճռեց հեռանալ արքայուհեր գտնելու ու պարեն հայթայթելու: Նա հնչեցրեց նահանգի ազգանշանը: Միքայելն, ահա, առիթից

օգտվելով, հանգիստ մի կերպ փրկվեց ու մայրաքաղաք վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 24):

«Երկու տարի անց Ամերը (**Մեյխոնի Եփր Օմար իբն Արդալլահ ալ-Աբթան – Մ.Ֆ.**) 30.000 զինվորներով կրկին բաջաբար առաջացավ: Միջայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել III-ը – Մ.Ֆ.**) հավաքեց 40.000 հոգանոց մի զորք, որի կազմում հատկապես շատ էին մարդիկ Թարակիայից և Մակեդոնիայից, բայց մարդիկ կային նաև մյուս թեմերի բանակներից, ու ելավ նրա դեմ: Նա հասավ Դագիսին կոչվող վայրին և ճամբար զարկեց Կեյաբրին կոչվող հովտում: Ամերը վարպետորեն միտրեցրեց իր թշնամուն և առաջին շարժվեց 2ելիս տանող ճանապարհով, իսկ հետո էլ շուրջ եկավ դեպի Դոնարիոն և հենց այստեղ էլ մարտի մեջ մտավ հռոմեացիների դեմ: Կայսրն անմիջապես էլ պարտություն կրեց և 6 մղոն շարունակ դիմեց փախուստի: Այս պահին կայսերական Նժույզները, որ բանակում էին, սկսեցին թուլանալ, մանավանդ, որ տարվա այդ ժամանակվա համար շոգը անսովոր էր: Թվում էր, թե օգտակար կլինի հասնել մի ժայռոտ և անառիկ լեռ, որը կոչվում էր Անգես: Արդյունքում, զբաղեցնելով այդ լեռը, կայսրը այնտեղ ճամբար զարկեց: Ամերին, սակայն, հաջողվեց շրջապատել նրան և հարձակման անցնել: Երկու կողմերի միջև կատաղի և թեժ մարտ բռնկվեց, երբ թշնամու գերակշռությունը կայսերական բանակին աղետի կերեր, այնքան էր վերջինս գերակշիռ, եթե միայն այդ պարագան չհավասարակշռվեր կայսերը պաշտպանող մարդկանց բաջությամբ, ինչպես նաև Բարձրյալի աջակցությամբ: Չգալով վերահաս վտանգը՝ Միջայելը մագիստրոս Մանվելի հետ խորհրդակցություն ունեցավ, որպեսզի փրկվեն, և ասաց հետևյալը. «Մագիստրոս Մանվել, մի՞չե՛ս ամեն ինչ կորած է, ի՞նչ անենք»: Այդ ժամանակ վերջինս պատասխանեց. «Ով տիրակալ, ոտքերիցդ հանկդ մուգ կարմիր կոշիկները, որոնք թո կայսերական մեծության աստիճանի մասին են վկայում, և հագիր մուգ գույնի կոշիկներ: Նույն կերպ վարվիր նաև կայսերական թո մնացած հանդերձների հետ: Ես կվերցնեմ 500 ընտրյալ բաջերի, մենք հարված կհասցնենք թշնամական ճակատի հատվածներից մեկի ուղղությամբ և հեշտությամբ կհեռանանք»: Կայսրը պատասխանեց. «Իսկ ի՞նչ կլինի այստեղ մնացող մեր մարդկանց հետ», ինչին Մանվելը պատասխանեց. «Ամենից առաջ պետք է, որ ձեր մեծությունը փրկվի և չընկնի թշնամիների ձեռքը: Եթե նման բան լինի, դա բրիտանացիների համար աղետ կլինի: Իսկ մնացած գործի կապակցությամբ մենք կպատկերենք Բարձրյալի բարեմիտ օգնությանը»: Եվ ահա, ընտրելով 500 բաջերի, Մանվելը, ուժեղ աղաղակելով. «Խաչին հաղթանակ», շարժվեց սարակինոսների վրա, արհաբար հարվածեց նրանց, կոտորեց իրեն դեմ դուրս եկողներին և ձեռքեց պաշարման գիծը: Կայսրը, սակայն, բռնված վախով, հետ մնաց: Մագիստրոսը մի քիչ առաջ անցավ, սակայն, երբ տեսավ, որ կայսրն իրենց հետ չէ, հետ դարձավ և հարվածեց թշնամական բանակի մյուս մասին: Այս անգամ ևս նա ձեռքեց թշնամական շարքերը և միացավ կայսրը: Այս կրկնվող հարձակումները, սակայն, զբաղեցրին օրվա մեծագույն մասը և բերեցին սարակինոսների մեծ կոտորածի: Բացի այդ կար նաև պարենամթերքի ու ջրի պակաս և դրա համար էլ Ամերը հետ կանչեց իր բանակն ու այն հանգստի տեղավորեց Դորայի հարթավայրում: Արդյունքում կայսրը օգտվեց առիթից և, փրկված այդ արյունաստեղ թշնամիների ձեռքից, չդադարեցրեց իր փախուստը մեկ ամբողջ օր, մինչև փրկվելը» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

²³¹⁹ «Այդ տարի դեպի հունական երկիր ամառային արշավանք իրականացրեց Վասիլը...: Նա հրամայեց շատ առաջնորդների և այլոց ելնել իր հետ ու ընտրեց մարդկանց: Նրա հետ էին արաբական վարձկանները, կանոնավոր զորքերը և գույալները՝ թվով 10.000 մարդ» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն և աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Միսբվալիդ գրեթե բառացի կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Մահասիլը իր «Պատմություն»-ում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²³²⁰ «Այդ տարի Վասիլը ամառային արշավանք կատարեց և մնաց ատրիքյան հողում այնքան ժամանակ, մինչև որ նրան լուր հասավ Մունթասիրի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մունթասիրի (861-862) – Մ.Ֆ.**) մահվան մասին: Դրանից հետո նա մտավ հունական երկիր և գրավեց մի ամրոց, որը կոչվում էր Ֆորուս» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

Իբն Միսբվալիդ գրեթե բառացի կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²³²¹ «Արդալլահը ջոկատներ կազմեց և շատ ամրություններ գրավեց, որոնց մեջ էին Աբու-Մալիք լեռը, Ղալաթ ալ-Արմանին և Ղալաթ ալ-Մուսարիի: Նա այս կերպ մնաց 5 ամիս» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Դրանից հետո Դաբբահը վերադարձավ ու նվաճեց Ջերե Աբի-Մելիք բաղաբը, գերեց բոլոր նրանց, որոնց գտավ այնտեղ, այրեց բաղաբն ու առաջ ուղարկեց իր մեծաթիվ ջոկատներին, որոնք հաղթեցին և ավարի տեր դարձան» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

²³²² «Գուրգենը Զրիստոսի նախախնամությամբ ազատվեց, ելավ բանտից, եկավ ու մտավ իր աշխարհը: Երբ Դերենիկն իմացավ այդ մասին, գնաց նրա դեմ պատերազմի, բայց վերադարձավ փախուստով» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 14):

²³²³ «Յիջրի 248 թվականին տեղի ունեցավ Դաբբահի հարձակումը և նա պարտության մատնեց ու ավարի տեր դարձավ, բայց հետո հաջողությունը երես դարձրեց նրանից ու վերցվեցին նրան թմբուկներն ու դրոշակները, որից հետո գերվեցին նաև նրա ընկերները» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

«Եվ ահա Աֆրիկայից, որպես Սիցիլիայի կառավարիչ, ժամանեց Ջաֆար իբն Սուֆիանը: Նա եկավ Յիջրի 248 թվականի Ջումադա Ա ամսին: Առաջին ջոկատը, որն ուղարկվեց հարձակման, այն ջոկատն էր, որում գտնվում էր նրա որդի Մուհամմեդը: Այն ուղղվեց դեպի Սիրակուզա, ավարառեց, թալանեց և այրեց: Դույները ելան նրա դեմ, նա մարտնչեց նրանց դեմ, սակայն հույները հաղթեցին և նա վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³²⁴ «Եվ կրկին ուժեղանալով՝ Դերենիկը դուրս եկավ Գուրգենի դեմ, բայց երիվարը, փնչացնելով ու խրոխտ վագելով, վար գցեց Գուրգենին նրա ցավերի պատճառով, քանի որ նա տղի էր կազդուրվել հիվանդությունից և բանտում կրած տառապանքներից: Վրա հասան, բռնեցին նրան և տարան, գցեցին Դադամակերտ բաղաբի երկաթապատ բանտը: Այն պատճառով, սակայն, որ Դայոց աշխարհի վերակազմությունը վստահվել էր Աշոտին, որն իշխանաց իշխանն էր, նա ձեռնարկեց հպատակեցնելու Դայոց, Վրաց և Աղվանից իշխաններին, որը և կատարվեց: Ապա՝ զորք գումարեց, եկավ ու մտավ Վան-Տոսպ, որտեղ Դերենիկն ընդառաջ եկավ նրան, բայց Աշոտը բռնեց նրան, դրեց կապանքների մեջ, որպես անհնազանդի, և անցավ, գնաց Ռշտունյաց ոստանը: Գուրգենն իմացավ Դերենիկի մասին և ինչպես ազդվեց: Առանց հապաղելու նա փութաց Տարունի կողմերից և 400 զինավառված տղամարդկանցով բանակեց Ռշտունյաց Նորագյուղ ավանում, որից հետո գրեց իշխանաց իշխանին ասելով. «Լինե՛ս նտիր անտեղի մտադրությունը, ապա թե ոչ, գալու եմ թո դեմ կռվելու»: Նա կանգավ հանկարծակի, գիշերով հարձակվել Աշոտի վրա, բայց իշխանաց իշխանը, որ փախում էր իմաստության, փութաց կատարել Գուրգենի գրածը: Եվ, որովհետև նոր էր վախճանվել Դերենիկի կինը, Գուրգենը գրեց Աշոտին՝ ասելով. «Այս ևս հույժ հաճելի կերևա քեզ՝ վեհիդ ու բոլորից ճանաչվածի: Եվ ահա, որպեսզի թո և Դերենիկի միջև լինի ապահով միություն, թո դստերը պետք է Վասպուրականի տիկնության կնության տաս Դերենիկին»: Եվ Գուրգենն անհապաղ գլուխ բերեց մտադրությունը: Աշոտն իր հետ վերցրեց Դերենիկին և անցավ գնաց իր տունը՝ Բազարան: Այստեղ էլ հենց կատարեցին Դերենիկի փեսայության հարսանքաց մեծ հանդեսը Դայոց 311 թվականին» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 14):

²³²⁵ «Այդ տարի Ջաֆար իբն Դինարը ամառային արշավանք կատարեց, գրավեց մի բերդ և ցորենի շտեմարաններ» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Ջաֆար իբն Դինարը ամառային արշավանք կատարեց, գրավեց մի բերդ և ցորենի շտեմարաններ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³²⁶ «Հագիվ երկու տարի էր անցել և Ամերը **Մեյխոնի Եփր Օմար իբն Արդալլահ ալ-Աբթան – Մ.Ֆ.**, 40.000 հոգանոց զորքով դարձյալ արշավեց: Օգտվելով դիմադրողի բացակայությունից՝ նա ասպատակ սփռեց և գերեվարեց Արմենիականների բանակայեցն ու ծովափնյա Ամիսոսը: Պատմում են, որ այդ ժամանակ նա արեց այն, ինչ խելահեղ Զեմբեստը (**Աբենջանների տերության ադաբ Զեմբեստ – Մ.Ֆ.**)՝ հրամայեց մահակներով ծովի հարվածել, որովհետև այն թույլ էր տալիս իրեն ընդարձակել իր ասպատակությունները ու ստիպում էր բավարարվել մերձակա տարածքով: Միջայելը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միջայել III-ը – Մ.Ֆ.**), դրանից վշտացած ու անհանգստացած, հրամայեց Թարակեփոն բանակայեցնի գորավար Դեբորոնասին՝ կայսրուհու եղբորը, գլխավորել հռոմեացիների զորքերը, ովք ուժով շարժվել Ամերի վրա, թույլ չտալ և որ նա շարունակի ամայացնել հռոմեացիների երկիրը: Այն ժամանակ կայսերական տագմանների և սխորանների հրամանատարն էր Վարդապի Անտիգոնոս անունով շատ երիտասարդ, մոտ տասնիննամյա որդին: Ինձ զարմանեց և պատճառում, որ Վարդապը, ինչպես պատմում են՝ ողջամիտ ու խոնձ մարդու հավակնություն ունեցող մի մարդ, ծանր ու սարսափելի իրադրության պայմաններում անգամ սպարապետի պաշտոնը չէր ուզում ուրիշին զիջալ լինել, ցանկանում էր ամեն ինչ ինքը լավել ու իր վրա հարցնել: Այսպես թե այնպես, տվյալ դեպքում սպարապետի պաշտոնը նա ձևականորեն տվեց եղբորը: Դեբորոնասը, ստանալով կայսեր կարգադրությունը գինվել թշնամու դեմ և սխորաններ գործել, իրար անցավ: Խորհելով այն մասին, թե ինչպես անի, որ իրերի ելքը բարեխաղող լինի, նա գնաց Եփեսոսի մոտ գտնվող Սուրբ լեռը՝ խորհուրդ հարցնելու՝ հրաժարվել այդ գործից, կամ էլ, հակառակ պարագայում՝ ի վերուստ օգնություն աղերսի: Նրա այնտեղ լինելու ժամանակ լուր տարածվեց, որ ինքնաբերաբար իր մոտ է գալիս բարձրահասակ ու մշտապես բոկոտն այն նշանավոր Դովհանես վանականը, որն իր ժամանակը Լատրոսում էր անցկացնում: Նա անապատականի կյանք էր փրկում և օրում իր խցից դուրս չէր եկել, մի բան, որ մարդկանց զարմանքն էր առաջացնում: Պատրիկը, լսելով այդի

գործով Մեյիստեղից հարձակում գործեց և հանդիպեց հույների 50.000 հոգանոց զորքին: Երկու կողմերն էլ իրենց ամուր պահեցին, բայց ի վերջո Ամր իբն Ուբեյդուլլահը իր հետ գտնվող մահմեդականների հետ միասին, բացառությամբ փոքր թվի, ընկան հավատքի համար: Դա եղավ այդ տարվա Ռեջեբ ամսի 15-ին, ուրբաթ օրը» (Մատուղի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 1):

«Օմար իբն Ուբայդուլլահի ալ-Աբբասի հրաման խնդրեց Ռուսի երկիրը արշավելու: Ջաֆարը թույլ տվեց և նա Մալաթիայի մարդկանցից բաղկացած մեծ զորքով գնաց: Նրա դեմ Մարշ ալ-Ռուսլուֆ վայրում մեծ զորքով դուրս եկավ Ռուսի թագավորը (**Արուստանյան կայսրության կայսր Միքայել III-ը – Մ.Ֆ.**): Սաստիկ պատերազմ եղավ, որի ընթացքում երկու կողմից շատերը սպանվեցին: Այսպես՝ նրան շրջապատեցին ռուսները, որոնք 50.000 հոգի էին: Սպանվեցին Օմարը և նրա հետ եղածներից 1.000 մահմեդական: Դա եղավ Ռեջեբ ամսի կեսին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Իբն Միսբալիյը գրեթե բառացի կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Աբուլ-Ֆիդան իր «Համառոտ պատմություն մարդկային ցեղի» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²³²⁷ «Երբ հույները սպանեցին Օմար իբն Ուբայդուլլահին, նրանք դուրս եկան Ջաֆարի սահմանային գոտի և ձեռք մեկնեցին մահմեդականների ունեցվածքին ու կանանց՝ պղծելով այնտեղ գտնվող մահմեդական սրբատեղիները: Այս բանը լսեց Ալի իբն Յահիան (**Արմինիայի սուդկան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին – Մ.Ֆ.**), որը Հայաստանից գալիս էր Մայիսարին: Մայիսարինի և Սալսալայի բնակիչների մի խմբի հետ նա հարձակման անցավ, սակայն պարտվեց և մոտավորապես 400 հոգու հետ միասին Ռամադան ամսին սպանվեց» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի Մուստաֆին խալիֆան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթաֆին – Մ.Ֆ.**) Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին (**Արմինիայի սուդկան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին – Մ.Ֆ.**) նշանակեց Արմինիայի կառավարիչ, ուր վիճակը տագնապայի էր: Նա եկավ Նիդկերտ: Ռուսները արշավել էին և մահմեդականների երկրի սրտում էին: Այդ երկրի ժողովրդից մի խումբ հավաքվեց ու գնաց գտնելու Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին և համոզեցին նրան դուրս գալ ռուսների դեմ՝ մղեցին նրան նրանց դեմ: Նա գնաց նրանց հետ ու հանդիպեց ռուսների զորքին: Մի կատաղի ճակատամարտ տեղի ունեցավ և նա սպանվեց: Ռուսները նրա դիակը վերցրին և այդ բանը մեծ հաղթանակ համարեցին, քանզի նա նրանց շատ նեղություն էր պատճառել» (Յակուբի «Պատմություն»):

«Ամր իբն Ուբեյդուլլահի ալ-Աբբասի և Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիի (**Արմինիայի սուդկան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին – Մ.Ֆ.**) մահը տեղի ունեցավ նույն տարում: Նրանք իրար հետ ընկան հավատի համար մղվող պատերազմում Հիջրի 249 թվականին...: Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին Ասորիքի սահմանային շրջանից մեկնեց, քանի որ նա նշանակվել էր Արմինիայի կառավարիչ: Դրանից հետո նա ելավ այնտեղից և եկավ Դիար-Բեքրի Մայիսարին կոչվող վայրը, որտեղից էլ շուր եկավ դեպի իրեն պատկանող կալվածքներից մեկը: Այդ ժամանակ տագնապ ինչեցվեց և նա հապճեպ ելավ տեղից: Հույների զորքը հարձակվեց ու սպանեց Ալի իբն Յահիային 400 այլ մարդկանց հետ միասին, բայց հույները այդպես էլ չիմացան, որ սպանվածների մեջ էր Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին» (Մատուղի «Ոսկու մարգագետիններ և գոհարների հանքեր», գիրք 1):

«Երբ Օմար իբն Ուբայդուլլահը սպանվեց, ռուսները դուրս եկան Ջաֆարի սահմանային գոտի և ձեռք մեկնեցին մահմեդականների ունեցվածքին ու կանանց: Այս բանը լսեց Ալի իբն Յահիան (**Արմինիայի սուդկան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին – Մ.Ֆ.**), որը Հայաստանից գալիս էր Նիդկերտ՝ նրա և Սալսալայի բնակիչների մի խմբի հետ: Նա հարձակվեց, սակայն պարտվեց և մոտավորապես 400 հոգու հետ միասին Ռամադան ամսին սպանվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Ամուր են, թե Հայուրասը այն վայրն է, որտեղ մարտիրոսացավ Ալի Արմանին (**Արմինիայի սուդկան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին – Մ.Ֆ.**) ...: Հայուրասից, որը այն վայրն է Ռուսի երկրում, որտեղ նահատակվեց Ալի Արմանին...: Հայուրաս՝ վայր Ամիրից երկուսուկես օրվա հեռավորության վրա, որտեղից բխում է Տիգրիսը: Այնտեղ էր, որ նահատակվեց Ալի Արմանին» (Յակուբ ալ-Համադի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

«Սրանցից Ալին (**Արմինիայի սուդկան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին – Մ.Ֆ.**), որն ուղարկվել է Հայոց ինչ-որ նահանգ կառավարելու, իսկույն էլ տեղում սպանվում է իր ողջ բանակն էլ՝ ընթացիկում» (Թեմալանու Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 16):

«Այդ ժամանակ արաբների հրամանատար Ալի Բար-Յահան (**Արմինիայի սուդկան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց, թե ինչ է կատարվել, Մայիսարիցից ու Հայաստանից մի մեծ բանակ հավաքեց, որից հետո դրա գլուխն անցած գնաց ռուսների վրա, սակայն ինքն էլ սպանվեց» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Իբն Թադիբիդիի Աբու ալ-Մահասինը իր «Պատմություն»-ում ևս համառոտ անդրադառնում է այս իրադարձությանը:

²³²⁸ «Հայոց 312 թվականին Սևադայի որդի Շահապը ամբոխասատ զորքով գալիս է մեր Հայոց երկրի վրա՝ ցանկանալով ավերել ու գերեվարել: Գալիս է Արշարունիք գավառը և հարավային կողմից իջնում է Երասխի ափը, այնտեղ, որն այժմ Զառատունք են անվանում: Այդ ժամանակ Հայոց սպարապետ մանկահասակ Աբբասը, ապավինած Աստծուն, 40.000 մարդկանցով՝ Հայոց ողջ զորությամբ ու քաջարի և մենամարտող այրերով գալիս հարձակվում է իր ողջ բանակն էլ՝ ընթացիկում» (Թեմալանու Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 4, մաս 16):

«Այդ ժամանակ արաբների հրամանատար Ալի Բար-Յահան (**Արմինիայի սուդկան Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանիին – Մ.Ֆ.**), երբ լսեց, թե ինչ է կատարվել, Մայիսարիցից ու Հայաստանից մի մեծ բանակ հավաքեց, որից հետո դրա գլուխն անցած գնաց ռուսների վրա, սակայն ինքն էլ սպանվեց» (Բար-Յեբրեոն «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Բալբաջուրը ամառային արշավանք կատարեց» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

²³³⁰ «Հիջրի 250 թվականին գրավվեց Նոտ բաղաբը, իսկ դրա պատճառն այն եղավ, որ տեղական բնակիչներից մեկը մահմեդականներին ցույց տվեց այն վայրը, որով նրանք կարողացան Մուհամմադ ամսին թափանցել բաղաբ: Նրանք մեծ հարստություն գրավեցին, իսկ հետո էլ պաշարմամբ գրավեցին Հիլկին» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«6356 թվականին առաջին անգամ գրավվեց Ռագուզան: 6372 թվականին հանձնվեց Նատը» («Ընթերցիկ ժամանակագրություն»):

²³³¹ «Այդ տարի Հայաստանում երկու մարդ երևան եկան և ապստամբեցին, որոնց դեմ կռվեց Ալա իբն Ահմեդը (**Արմինիայի սուդկան ալ-Ալա իբն Ահմեդ ալ-Ազդին – Մ.Ֆ.**)՝ Բուդա ալ-Շարաբիի նշանակած կառավարիչը: Սա հաղթեց նրանց և նրանք բարձրացան մի ամրոց նույն տեղում: Նա պաշարեց, քարանետ մեքենաներ դրեց ու փախուստի մատնեց նրանց: Նրանք թաքնվեցին, իսկ բերդը գրավվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Հայաստանում երկու մարդ երևան եկան և ապստամբեցին, որոնց դեմ կռվեց Ալա իբն Ահմեդը (**Արմինիայի սուդկան ալ-Ալա իբն Ահմեդ ալ-Ազդին – Մ.Ֆ.**)՝ Բուդա ալ-Շարաբիի նշանակած կառավարիչը: Սա հաղթեց նրանց և նրանք բարձրացան մի ամրոց նույն տեղում: Նա պաշարեց, քարանետ մեքենաներ դրեց ու փախուստի մատնեց նրանց: Նրանք թաքնվեցին, իսկ բերդը գրավվեց» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 35):

²³³² «Այդ տարի Բալբաջուրի հարձակումը եղավ, որի ընթացքում, ինչպես պատմում են, նա մի ցորենի շտեմարան գրավեց ու նրան մեծ ավար բաժին հասավ: Նա գերեց շատ հայտնի հույների...: Այդ ամառային արշավանքի ժամանակ նա, ինչպես պատմում են, շատ հաղթանակներ տարավ» (Տաբարի «Արբաների ու մարգարեների պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմություն» աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²³³³ «Հիջրի 251 թվականին տեղի ունեցավ «Հազար հեծյալ» կոչվող ջոկատի հարձակումը: Դա այսպես եղավ: Միջիլիայի հրամանատարը հարձակվեց Կաստրոդուկանի վրա, ոչնչացրեց արտերը և ուղղություն բռնեց դեպի Սիրակուզա: Նա մարտնչեց նրա բնակիչների դեմ, հետո հեռացավ, բայց հետ ուղարկեց իր որդի Մուհամմեդին մի ջոկատով: Հույները այս ջոկատին դարանը գցեցին և նրանցից 1.000 հեծյալ սպանեցին ու այդ պատճառով էլ այդ ջոկատը ստացավ իր անվանումը» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

²³³⁴ «Մուտազզան (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուտազան (866-869) – Մ.Ֆ.**) Հիմաթ ուղարկեց Հատիմ իբն Չուրայթին, որը հաղթեց իբն Մուցահիդին ու նրա մարդկանց և, նրան ու մի խումբ մեծամեծների տանելով Ամիր, գլխատեց» (Յակուբի «Պատմություն»):

²³³⁵ «Հիջրի 252 թվականին Միջիլիայի հրամանատար Հաֆաջան հարձակվեց իռնական երկրի վրա և շատ ամրոցներ գրավեց: Հետո նա ուժեղ հիվանդացավ և պատգարակների վրա վերադարձավ» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«Հիջրի 252 թվականին Հաֆաջան ուղղվեց դեպի Սիրակուզա, որից հետո՝ դեպի Էտնա սարը: Նրա մոտ դեսպաններ եկան Տալիմիսիայի բնակչությունից, խնդրելով աման, և նա դրա հետևից նրանց մոտ ուղարկեց իր կնոջը ու որդուն: Գործը կարգավորվեց, բայց հետո նրանք իսկապես պայմանավորվածությունը և Մուհամմեդը զորք ուղարկեց բաղաբի դեմ, որը գրավեց այն և գերեվարեց բնակչությանը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³³⁶ «Նույն այդ տարում Հաֆաջան ուղղվեց դեպի Ռագուզա: Սրա բնակչությունը աման խնդրեց՝ պայմանով, որ նա բաց կթողնի մարդկանց անասունների հետ միասին, իսկ մնացածը, որպես ավար կվերցնի: Նա արեց այդ և վերցրեց այն ամենը գույքից, ինչ կար ամրոցում՝ ստրուկներ, անասուններ և այլ բաներ: Ալ-Գիբրանի բնակչությունը այլ բաղաբների բնակչության հետ միասին խաղաղություն խնդրեցին: Նա շատ ամրոցներ գրավեց, բայց հետո հիվանդացավ և վերադարձավ Պալերնո» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«6374 թվականին Նատը հանձնվեց երկրորդ անգամ: 6375 թվականին Ռագուզան հանձնվեց երկրորդ անգամ» («Ընթերցիկ ժամանակագրություն»):

2337 «Մուտագզը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուտագան – Մ.Ֆ.) Մուզահիմ իբն Խականին ուղարկեց Մալաթիա, քանզի այնտեղ ռումները մի քանի անգամ երևացել էին: Նա մահացավ Չիքրի 254 թ-ի Մուհառամին և նրա փոխարեն հրամանատար դարձավ որդին՝ Ահմեդը, սակայն նա ևս մնաց մի քանի օր, ուժեղ հիվանդացավ և մահացավ: Սրա իշխելը տևեց 3 ամիս ու նա մահացավ Ռավի երկրորդ ամսին, որից հետո մարզի կառավարիչ դարձավ Արիսուզ իբն Ուլուզ Թարխան ալ-Թուրքին» (Յակուբի «Պատմություն»):

Իբն Թադրիբիբի Քելու ալ-Մահասինը իր «Պատմություն»-ում կրկնում է Յակուբի հաղորդածը:

2338 «Չիքրի 253 թվականին Ռաֆաան Պալեոմոսից ուղղություն բռնեց դեպի Միրակուզ և Կատանիա՝ ամայացնելով սրանց շրջակայքը և ոչնչացնելով ցանքերը: Նրա ջոկատները ցրվեցին Սիցիլիայում և մեծ ալար ձեռք գցեցին» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 35):

«Չիքրի 253 թվականին Ռաֆաան Պալեոմոսից ուղղություն բռնեց դեպի Միրակուզ և Կատանիա՝ ամայացնելով սրանց շրջակայքը և ոչնչացնելով ցանքերը: Նրա ջոկատները ցրվեցին Սիցիլիայում և մեծ ալար ձեռք գցեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«6373 թվականին հուլյաններից գրավվեցին 4 խելանդիոններ Միրակուզայում» («Զեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

2339 «Արևմուտքում վիճակն ահա այսպիսին էր, այնտեղ անիշխանություն ու խառնակություն էր տիրում, երբ այդ բոլորի վրա բարդվեցին և Կարթեդոնի հազարացիները: Նրանք, իրենց պարագլուխ կարգելով Սուլթանսին, Սամբասին և Կալֆուսին, որոնք իրենց ցեղակիցներից համարվում էին ամենից աչքի ընկնող չարագործներ և փորձառու պատերազմողներ, 36 ռազմականից բաղկացած նավատորմով արշավեցին Ղայմատիայի վրա ու գրավեցին զանազան քաղաքներ, այդ թվում Բուտոման, Ռոսան և Ստորին Ղեկատորան» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 53):

«Որոշ ժամանակ անց՝ Վասիլի, այդ քաղցրահուշ և անմոռանալի վասիլևսի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի (867-886) – Մ.Ֆ.) իշխանության ժամանակ, սարակիստները, 36 նավերով գալով Աֆրիկայից ու գտնվելով Սուլթանի, Սավայի և Կալֆուսի հրամանատարության տակ, հասան Ղայմացիային և ավերեցին Բուտովա ամրոցը, ինչպես նաև Ռոսան ու Ղեկատորայի նեղքին ամրոցը» (Վոստանովի Շիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 29):

2340 «Եվ քանի որ գործերը ընթանում էին թշնամիների համար բարեհաջող, նրանք հարձակվեցին ողջ երկրի մայրաքաղաք Ռաուսիոնի վրա և երկարատև պաշարման ենթարկեցին այն: Նրանք հանպատասխող չկարողացան այն գրավել, որովհետև պաշտպանները մարտնչում էին արիաբար, ինչպես ատուժ են՝ սառն ու կենաց պայքար էին մղում: Ռուսիկոնում երկարատև պաշարման ենթարկվածները սկսեցին տառապել և ամեն ինչի պակասն զգալ, որի պատճառով կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել II-ի – Մ.Ֆ.) մոտ դեսպաններ ուղարկեցին, թեև քաջատեղյակ էին, որ ինքնակալը այլ գործերով էր զբաղված: Նրան խնդրում էին ողորմած լինել և պաշտպան կանգնել, քանի չեն ընկել քրիստոսուրացների ձեռքը, բայց դեսպանները դեռ ծանապարհին էին ու չէին հասել մայրաքաղաք, երբ այդ միջոցին կասեցվում է ստոր կայսրը և բացարձակ իշխանությունն ստանում է բոլորի մասին միշտ հոգացող ու արթուն Վասիլը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.): Նա, ով անցյալում և նման դեպքերի առթիվ շատ էր դժգոհում և ցավ զգում, ուշադիր լսեց դեսպանների զեկուցումը և, իր հավատարկիցների գլխին եկած փորձանքները իր սեփականը համարելով, դիմեց նախապատրաստական աշխատանքի՝ օգնություն աղերսողներին օգնության հասնելու: Նա 100 նավից բաղկացած նավատորմով պատրաստեց և անհրաժեշտ բոլոր միջոցներ ձեռք առավ: Նա ընտրեց մի շատ խոհեմ ու փորձառու մարդու՝ պատրիկ Նիկետասին, որին սակնավանում էին Օորիֆաս, և, ծովակալ Նշանակելով, որպես շանթ և փողորհի թշնամիների դեմ ուղարկեց: Զաղաթի պաշարմամբ զբաղված Աֆրիկայի սարակիստները դասալիքների միջոցով իմացել էին, որ ռասիոնիցի կայսեր մոտ դեսպանություն են ուղարկել, իրենց դեմ օգնական զորք աղերսելու համար: Եվ ահա, քաղաքի շուտափույթ գրավման մասին հույսեր չունենալով, ինչպես նաև երկուդղելով կայսրից ակնկալված օգնությունից՝ նրանք վերացնում են պաշարում և հեռանում այդ վայրերից» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 53):

«Նրանք եկան նաև Ռաուսիա և 15 ամիս պաշարեցին այն: Այդ ժամանակ, հանգամանքների ազդեցության տակ, ռաուսիցները իմաց տվեցին անմոռանալի վասիլևս Վասիլին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ին – Մ.Ֆ.)՝ ասելով. «Ողորմած եղիր մեր նկատմամբ և թույլ մի տուր մեր կործանումը Քրիստոսին մերժողների ձեռքով»: Վասիլևսը, խղճալով նրանց, 100 խելանդիոններով ուղարկեց «Օորիֆաս» մականվանյալ նավատորմի դրոնեզար, պատրիկ Նիկետասին: Սարակիստները, իմանալով նավատորմով պատրիկ դրոնեզարի ժամանման մասին՝ անցան Լանգորադիս և, պաշարելով Բադի ամրոցը, գրավեցին այն» (Վոստանովի Շիրանածին «Կայսրության կառավարման մասին», գլուխ 29):

2341 «Այս գործերի մեջ ալ-Մուրթագան (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուտագան – Մ.Ֆ.) Մուսա իբն Բուդա Ավագին Ռեջբե ամսի 4-ին Նշանակեց Զաբալի Նահանգապետ: Այդ ժամանակ Բուդայի մոտ էին թուրքերի բանակը, ինչպես նաև օսմանյակ ուժեր և նրա ռազմիկների ընդհանուր թիվը կազմում էր 2.443 հոգի: Սրանցից 1.530 հոգու ղեկավարն էր Մուֆիհը: Եվ ահա այդ տարվա Ռեջբե ամսի 22-ին Մուֆիհը, որը իրականացնում էր Մուսա իբն Բուդայի բանակի հրամանատարությունը, հարձակում գործեց Արդ-ալ-Ազիզ իբն Աբու-Դուլուֆի վրա, որը իրականացնում էր մոտ 20.000 հոգուց կազմված մի բանակի հրամանատարությունը: Նրանց միջև ճակատամարտում, ատում են, տեղի ունեցավ Դամադանից մոտ մեկ մղոն հեռավորության վրա: Մուֆիհին հաջողվեց փախուստի մատնել Արդ-ալ-Ազիզին ու հետապնդել նրան մոտ երեք փարսախ՝ սպանելով ու գերեվարելով նրա մարդկանց: Մուֆիհին ու նրա մարդիկ անվնաս հետ դարձան և Նույն օրն էլ նա մարդ ուղարկեց՝ փախելով իր հաղթանակի մասին» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 35):

2342 «Ռամադան ամսվա ընթացքում Մուֆիհին ու նրա հեծելազորը մոտեցան ալ-Զարաքին և երկու տեղ դարան դրեցին: Միաժամանակ Արդ-ալ-Ազիզն էլ իր կողմից 4.000 հոգուց կազմված բանակ ուղարկեց, որից հետո Մուֆիհը սրանց դեմ մարտի մեջ մտավ: Մուֆիհը հարձակում գործեց Արդ-ալ-Ազիզի մարդկանց վրա և սրանք դիմեցին փախուստի: Մուֆիհին ու իր մարդիկ սրանց սրահար արեցին, կոտորեցին ու գերեվարեցին: Արդ-ալ-Ազիզը, որը օգնության էր եկել յուրախներին, նրանց հետ միասին դիմեց փախուստի: Դրանից հետո նա թողեց ալ-Զարաքը և մեկնեց ոչ հեռավոր գտնվող իր Դիզ ամրոցը, որտեղ էլ ամրացավ: Ինչ վերաբերվում է Մուֆիհին, ապա նա շարժվեց ալ-Զարաքի ուղղությամբ և այդ ընթացքում գերեց Աբու-Դուլուֆի ընտանիքի անդամներից ոմանց, որոնց թվում էին նաև կանայք, ընդ որում ատում են նաև՝ Արդ-ալ-Ազիզի մայրը, որոնց բոլորին նա կապանքների մեջ դրեց: Ասում են, որ Մուֆիհը 70 բեռ գլուխ է ուղարկել Սամարա, ինչպես նաև մեծ քանակի դրոշներ: Դենց այդ տարում էր, որ Մուսա իբն Բուդան թողեց Սամարան, շարժվեց դեպի Դամադան և ճամբար զարկեց այդ քաղաքի մոտ» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 35):

2343 «Այդ տարի Մուհամմեդ իբն Մուազը Մեյիտեի շրջանից հարձակում իրականացրեց, սակայն փախուստի մատնվեց և գերի ընկավ: Դա տեղի ունեցավ Չուլբադա ամսին» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 35):

«Այդ տարի Մուհամմեդ իբն Մուազը Մեյիտեի շրջանից հարձակում իրականացրեց, սակայն փախուստի մատնվեց և գերի ընկավ: Դա տեղի ունեցավ Չուլբադա ամսին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2344 «Այդ տարի Մուսա իբն Բուդան Դազվինից 1 փարսախ հեռավորության վրա հանդիպեց թալիբյանների առաջնորդ ալ-Զավթարին: Դա Չուլբադա ամսի վերջին օրն էր, որը երկուշաբթի էր: Մուսան ջախջախեց ալ-Զավթարին, որը հետագայում միացավ դեմիկներին: Դրանից հետո Մուսան իբն Բուդան մտավ Դազվին: Ինձ հետևյալն են պատմել այդ մարտի վկաները: Ահա, ուրեմն, դեմիկները, որոնք ալ-Զավթարիի հետ էին, շարք կազմած կանգնել էին նրա մոտ այն ժամանակ, երբ նա ընդհարվեց Մուսային և նրա զինակիցների հետ, ընդ որում նրանք այնպիսի փախուստի էին կազմել, որ Մուսայի մարդկանց նետերը չէին կարողանում նրանց որևէ վնաս պատճառել: Երբ Մուսան տեսավ, որ իր մարդկանց նետերը արդյունք չեն տալիս, նա հրամայեց, որ իր հետ բերված յուրը թափեն գետին՝ ընդհարման վայրից մի քիչ անդին: Դրանից հետո նա իր մարդկանց հրամայեց, կարծես հաղթված, նահանգ ձևացնել, ինչն էլ նրանք արեցին: Եվ այսպես, երբ ալ-Զավթարին ու նրա զինակիցները կարծեցին, թե Մուսայի մարդիկ ջախջախված են, սկսեցին հետապնդումը: Իր երթին Բուդան, երբ տեսավ, որ ալ-Զավթարիի մարդիկ հասել են յուրով՝ պատված այդ վայրի կենտրոնին, հրամայեց քաշիդ նետեր, որից հետո կրակ բռնկվեց: Դուրը բռնկվեց, նավթով ուժեղացավ և հասավ ալ-Զավթարիի մարդկանց ոտքի տակ գտնվող տեղին, որտեղ ոմանց իրկիզեց, իսկ այլոց էլ փախուստի մատնեց: Ահա հենց այդ ժամանակ էլ ալ-Զավթարիի մարդիկ պարտություն կրեցին և Մուսան մտավ Դազվին» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն», գիրք 35):

«Այս ժամանակներում արաբացոց պետության դեմ ապստամբել էին Դզվին քաղաքի բնակիչները: Եվ ահա արաբների առաջնորդը (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուրթագան – Մ.Ֆ.) Ամրոնտսում և արաբացոց ընտրովի զորակազմներից զորք գումարեց և այրումի կազմել: Նրանց հետ էր նաև մեր քաջն Աշոտը: Դամարձակ զորությամբ՝ նա ելավ արքունի գործի հետ: Չորագլուխ էր կարգվել Բուդայի որդի Մուսեն, որը խոստացել էր Աշոտին վերադարձնել իր բնիկ իշխանությունը: Գլուխ բերելու ժամանակը եկավ, բայց մեկնեցին պատերազմի: Երբ հասան այն տեղը, ուր պիտի լինեին, երկու կողմից գործերը անհուն բազմությամբ հանդիպեցին միմյանց և ճակատ առ ճակատ պատերազմ մղեցին: Զաղեղն ու գորդավորները խորխուրաբար և խիզախությամբ հարձակվեցին միմյանց վրա: Այնտեղ մեր քաջն Աշոտը հիվանդություն կեղծեց և պաշտեց օթոցի տեղում: Մինչդեռ հույս ունեին առաջ տանել պատերազմը՝ ինքը՝ Մուսե զորապետը, շտապեցրեց փութով սկսել պատերազմը, բայց Աշոտն ավելի մեծացրեց իր վրա ծանրացած կարծեցյալ հիվանդության ցավերի խստությունը: Եվ, մինչ նույն մահձում նա կեղծում էր հիվանդությունը, պիտյանները արագ հասան միմյանց: Զախուռն հարձակման ահեղ որոտը, թնդանները և բախյունները պես-պես ձայներով լսվում էին որպես կարկտաբեր ամպի որոտ

ու կայծակ: Քաղաքի գործը ազդեց Մուսեի գործին, մինչև որ բերեց գցեց բուն բանակատեղը, ուր մեր Աշոտն էր և կարծվում էր, թե հիվանդ է: Նրա մոտ մտավ Վահանը և աղերսեց ու համոզեց չմտալ պառկած, բանգի ունակ կարող էին կարծել, թե քաղաքային վահանությունն է խառնում, թեպետև ինքն էլ էր կարծում, որ կկասկածվի: Նույն պահին էլ Աշոտը աճապարանքով աշտանակեց Նժդեհին, գեներ գցեց վրան, նիզակը վերցրեց ձեռքը և բարձր ձայնով խրախուսեց իր ազատագործին՝ ասելով. «Հապա, Հայոց քաջեր, թող այստեղ էլ ճանաչեն մեզ և մեր արիությունը»: Եվ հանդուգն հարձակմամբ, ինչը էր գարնանքից, նրանք մի ակնթարթում հետ դարձրին հրոսակներին, բակեցին գործի մարտաշարքերը և, առաջապահ ախույնների հարձակահար անելով, գետին գործեցին, ամառվա փոշու մեջ խուժող հողմի արագությամբ խիզախորեն գլուխ հանեցին պատերազմից: Մուսեի բոլոր դիտավորությունները թշնամիների հանդեպ կատարվեցին, բայց Մուսեն հաստատ չպահեց Աշոտին տված խոստումը՝ նրան արձակելու և իր իշխանությունն ուղարկելու մասին: Բանն այն էր, որ նա մտածեց, թե այսպիսի քաջ ու պատերազմող տղամարդուն արքունի պալատից հեռաբանակ վայր ուղարկելը պատշաճ չի համարվի: Աշոտը, սակայն, Վահանի հետ հեռացավ և, հույժ ուրախ սրտով, խաղաղությամբ եկավ ու հասավ իր երկիրը: Նրա պատճառով ավելի շատացրին աստծուն փառք տալը» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 16):

²³⁴⁵ «Գերի տարան Աշոտ Արծրունի իշխանին ու նրա բոլոր որդի իշխանիկին՝ 40 ազատների հետ միասին: Գերիների մեջ էին նաև Աշոտի որդիներ Համազասպն ու Ղերեմը: Եվ ահա տարան նրան Սամուր քաղաքն ու գնդան նետեցին: Նրանք այնտեղ մնացին տասնվեց տարի: Դրանից հետո Տաջկաց աշխարհի վրա հարձակվեցին մարդիպիկները ու ավարտեցին ողջ Տաջկաց աշխարհը: Նրանք եկան, հասան Սամառա քաղաքի դարպասներին ու Եմիրը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթայինը – Մ.Ֆ.**) տարակուսանքի մեջ էր: Այդ ժամանակ Եմիրի մայրը բարձրացավ քաղաք պարսպի վրա և խոսեց թշնամու զորապետի հետ՝ ասելով. «Բաբելացոց ու Պարսից երկրներն ավերեցիր ու եկել հասել ես մեր քաղաքի դռներին, ինչ է, ինձ էլ իմ տանից ես ուզում հանել»: Դրանից հետո, սակայն, մարդիպիկների գործերը սկսեցին հայիռել նրան: Այդ լսեց Աշոտ իշխանը, մարդ ուղարկեց Սալթա Եմիրի մոտ ու ասաց նրան. «Լսեցի թո թշնամիների խոսքերը և իմացա թո երկրի ավերմունքի մասին: Եթե իրավունք ու հրաման տաս, ես և իմ ազատները կգնանք, կկոպեցնեմք դրանց դեմ ու, հույսներդ մատնո վրա, կհաղթենք դրանց»: Եմիրը, երբ լսեց այս խոսքերը, ծաղրեց նրանց, բայց հետո այդ մասին իմացավ Եմիրի մայրը, գնաց որդու մոտ և ասաց. «Ինչո՞ւ չես հանում ու բաց թողնում դրանց»: Այդ ժամանակ նա լսեց իր մորը, մարդ ուղարկեց ու հանել տվեց նրանց: Այնուհետև նրանց բաղնիք տարան ու Նոր հանդերձներ տվեցին, իսկ հետո, երբ ելան բաղնիքից, նրանց Եմիրի առաջ բերեցին ու նա հրամայեց նրանց խոսել: Եվ ահա Եմիրը ասաց. «Լսել եմ, թե դուք լավ պատերազմող մարդիկ եք»: Աշոտ իշխանն ասաց. «Ինչ էի իմ երկրում, կարծեմ թե պատերազմող էի: Հեղին է մտնել իմ բերդ-ամրոցը և կամ մեռնելու էի, կամ էլ ոչ-ոք չէր կարողանալու բռնել ինձ»: Եմիրը հարցրեց. «Այժմ կամենո՞ւմ եք պատերազմի գնալ ընդդեմ թշնամիների»: Իշխանը պատասխանեց. «Կգնամ, ով ամիրա»: Եմիրը ասաց. «Այս քաղաքում կանգնած իմ գործերը և պատերազմող են, և քաջ, բայց հենց թեզ եմ կամենում առաջնորդ ու զորագլուխ նշանակել նրանց»: Աշոտն ասաց. «Լսիր ինձ, ամիրա, ինչ-որ կամենում եմ ասել: Դու պատրաստիր ինձ գործը, իսկ ես ու իմ ազնվականները առջևից կգնանք: Եթե դուք տեսնեք, որ մեկն հարդում էմք նրանց, դու հրամայիր թո գործերին ելնել մարտի, իսկ եթե նրանք մեզ հաղթեն, ով մեզինց կենդանի մնա, կկախվի ու կապատանի քաղաքում: Մի դարձրու ինձ, սակայն, թո գործերին դեպի չարիք առաջնորդող»: Այդ ժամանակ Եմիրը ասաց. «Բարի են թո խոսքերը, դե, արի, գնա իմ գանձատունը ու թո ազնվականների համար ընտրեք սրեր, նիզակներ, զուսիներ և սաղավարտներ, վերցրու որը, որ թո սիրտը կուզենա, վերցրու նաև ազնվացեղ ծիեր, որոնք որ կհաճես, վերցրու վահաններ, որոնք որ կկամենաս»: Աշոտը կատարեց այն, ինչ-որ ասաց Եմիրը: Օրը կիրակի էր, իսկ այս Աշոտը Վարագի սուրբ խաչից մի մասունք ուներ, որը թաքցրել էր գլխի մագերի մեջ: Երբ ինքն ու իր ազատանին հազան ու զինավառվեցին, Աշոտը շուռ եկավ դեպի արևելք, ծնրադրեց և ասաց. «Տե՛ր աստված, օգնիր ինձ, դու ևս, խաչանշան, օգնիր ինձ»: Դրանից հետո հեծան ծիերը և դուրս ելան քաղաքադռնից: Այդ ժամանակ Աշոտը մարտակոչ ուղղեց գործերի վրա և հայածեց նրանց բազմությունը: Առյուծի նման գոգում էր Աշոտ իշխանը, իսկ իշխանիկը, կրկնելով նրա մարտակոչը, առյուծի նման թևից թև էր անցնում: Ապա՝ դուրս եկան նաև քաղաքի գործերն ու գրավեցին մարդիպիկների առն ու ավարը, իսկ Աշոտը մեծ հաղթությամբ քաղաք վերադարձավ» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²³⁴⁶ «Ահա այսպես, կարգի բերելով քաղաքի գործերը և ազատվելով այլ հոգսերից, գարնան սկզբին նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) գիւնվեց և գլխավորեց բանակը: Ցանկանալով, որպես իսկական արքա, հարազատ ժողովրդի համար իրեն վտանգների ենթարկել՝ նա, հպատակ ժողովրդի անվտանգության համար, կամովին իր վրա վերցրեց տառապանքների ու չարախալների բեռը: Այն ժամանակներում Տեֆրիկեի առաջնորդը, որին խրիստիան էին անվանում, իրեն քաջ ու խոնձ մարդ համարելով, դաժան փորձությունների էր ենթարկում հռոմեացիների երկիրն ու մարդկանց, նա ամեն օր գերեվարում էր բազում գյուղացիների և այդ առթիվ անչափ փքվել էր ու գոռոզացել: Ահա այդ փքվածն ու ամբարտաւանը, սակայն, չհամարձակվեց բացահայտ դիմադրել իր վրա արշավող քաջ գործին՝ դիմադրել խիզախ ու խոնձ կայսեր: Եվ ահա նա նահանջեց՝ մտադիր լինելով պաշտպանել և ամրացնել միայն իր քաղաքը: Կայսրը, ոչ մի խոչընդոտի չհանդիպելով, ասպատակեց, գրավեց, ավերեց ու իրկիզեց խրիստիանի ենթակա բոլոր շրջանները և գյուղաքաղաքները՝ ձեռք բերելով փնհամար ավար ու գերիներ: Նա հարձակվեց հենց Տեֆրիկե քաղաքի վրա և փորձեց նետաձգությամբ ու ոչ երկարատև պաշարմամբ գրավել այն, սակայն ավելի երկարատև պաշարման մտքից հրաժարվեց, որովհետև համոզվեց, որ դժվար է այդ քաղաքը գրավել՝ պարիսպներն ամուր էին, պաշտպանվող բարբարոսներն՝ անթիվ, ապա նաև՝ առատ պարենով ապահովված: Իրոք, այդ բոլորից բացի մեծաքանակ գործը կարճ ժամանակակա ընթացքում շրջանն ամբողջությամբ ամայացրել էր և ողջ պարենը՝ գրեթե սպառել: Վասիլը ավերակ դարձրեց Տեֆրիկեի շուրջ գտնվող Աբարա, Սպարթ և մի բանի այլ ամրոցներ և, վերցնելով իր ոչ մի կորուստ չկրած ողջ գործը և ձեռք բերած ավարն ու գերիներին, որոնց մասին խոսք եղավ վերևում, վերադարձավ: Իսմայելացիների Տարանտա կոչվող մյուս քաղաքը, Տեֆրիկեի մեծ կոտորածը տեսնելով, դեսպաններ ուղարկեց կայսեր մոտ՝ խաղաղություն աղերսելով և առաջարկելով դաշնակցել: Ամենազոր կայսրը, ինքնան որ դիմադրություն ցույց տվողների հանդեպ խիզախություն էր ցուցաբերում, այնքան էլ զիջողականություն՝ ենթարկվողներին: Նա ընդառաջեց դեսպաններին, խաղաղություն խնդրողներին խաղաղություն շնորհեց և նրանց այսուհետև թշնամիներից դաշնակցի դարձրեց: Այդ բանից հետո շատերը, այդ թվում և Կուրտիկ անունով մի հայ, որն այն ժամանակ տիրում էր Լոկանային և շարունակ ասպատակություններ էր գործում հռոմեական երկրի ծայրագույն շրջանները, դիմեց կայսեր: Նրան հանձնեց իր քաղաքը, գեները և իր ժողովրդին՝ նա հպատակվեց ինքնակալին, բանգի հիացել էր քաջ, բայց միաժամանակ նաև բարի ու արդար կայսեր վրա» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 37, 38):

«Առաջին անգամ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) համայն շրջաններ գերեվարությամբ ու իրկիզմամբ ամայացրեց, այնուհետև որոշ ժամանակ պատերազմ մղեց Տիֆլիսի դեմ...» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

²³⁴⁷ «Հիջրի 254 թվականին Սիգիլիայի կառավարիչ Հաֆաջան ցանաքի ու ծովի վրա մարտնչեց պատրիկի դեմ, որը մեծ գործով ժամանել էր Կոստանդնուպոլսից: Ուժեղ մարտից հետո պատրիկը դիմեց փախուստի և նրա գործից շատ հազարներ սպանվեցին, ինչպես նաև, որպես ռազմական, վերցվեցին շատ գեները ու ձիեր: Հաֆաջան մտնեցով Սիրակուզային ու մնացած քաղաքներին, մեծաթիվ ավարի տիրեց ու Ռեքեթ անավա 7-ին վերադարձավ իր մայրաքաղաք Պալերմո» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմություն»):

«Հիջրի 254 թվականին Հաֆաջան ելավ և իր որդի Մուհամմեդին խաղաղականորով ու մի ջոկատի ուղեկցությամբ ուղարկեց Սիրակուզա՝ ավարի հետևից: Նրանց լուր հասավ, որ մի պատրիկ արդեն մեկնել է Կոստանդնուպոլսից և մեծ գործով Սիգիլիա է հասել: Եվ ահա մահմեդականների գործը հանդիպեց նրան և նրանց միջև թեժ մարտ տեղի ունեցավ: Արդյունքում հույները դիմեցին փախուստի, նրանցից ոչ քիչ ժողովուրդ սպանվեց և մահմեդականները մեծ ավար ձեռք գցեցին» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁴⁸ «Ութ ամիս անց դարձյալ եկան անհամար մարդիպիկները, դարձյալ ավերեցին ու հասան քաղաքադռանը: Այդ ժամանակ Եմիրը (**Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուսթային – Մ.Ֆ.**) կանչեց Աշոտ իշխանին և նրա ազատամուն ու զինավառեց: Եվ ահա Եմիրը ասաց. «Իմացիր, ով Աշոտ իշխան, եթե այս անգամ էլ հաղթես, թեզ փառքով կուղարկեմ թո երկիրը»: Աշոտը, սակայն, երբ կամենում էին պատերազմի դուրս գալ, ասաց իր ազատանուն. «Եթե Աստված մեզ հաջողություն տա ու հաղթենք թշնամիներին, եկեք այլևս չվերադառնանք այդ քաղաքը, այդ գնակը մեր երկիրը»: Ապա՝ դուրս եկան քաղաքադռնից ու եկան հասան այլազգիների բանակին: Նրանք ճակատամարտեցին թշնամիների դեմ, ընդ որում Եմիրի գործերից շատ ուրիշները հետ մնացին Աշոտից: Այդ ժամանակ Աշոտ իշխանը վերցրել էր իր ազնվականների գունդը և երեք նետոնեց հեռավորության վրա կանգնել էր քաղաքի գործերից մոտ: Եվ ահա այլազգիներից մի նիզակավոր մարդ ելավ, որը, տալով իշխան Աշոտի անունը, ասում էր. «Ես Իսմայելի որդի Աբու-Հայիդն եմ: Եթե զիտեմ, որ Վասպուրականի իշխան Աշոտն էս, ուր էիր, որ նախորդ անգամ կոտորեցիր մարդապիկների անհաղթ գործն ու սպանեցին իմ եղբորը: Այդ ես կամենում եմ, որ կամ մեռնեմ, կամ առնեմ իմ եղբոր արյան վրեժը»: Այդ ժամանակ Աշոտի բորբոքի իշխանիկն ասաց Աշոտին. «Ինձ իրավունք տուր, որ ես գնամ նրա մոտ», բայց Աշոտ իշխանն ասաց. «Ոչ, որդյակ, որովհետև դու չես կարող նրա մոտ գնալ, բանի որ ես կազմած եմ ու տեսնում եմ: Ես կգնամ, իսկ դուք պատրաստ սպասեք և, եթե նա ինձ հաղթի, շտապ հասե՛ք օգնության»: Եվ այն մարդը մոտեցավ իրենց: Ապա՝ առաջ գնաց Աշոտ իշխանն ու բարձրաձայն գոչեց. «Օգնիր ինձ, Վարան սուրբ նշան, պատերազմի այս նշանավոր օրը մերն է»: Աշոտը ազնվացեղ թանքած ձի էր նստած, ձեռքին էլ նիզակ ուներ: Եվ ահա, երբ նրանք մոտեցան իրար, այլազգի ռազմիկը նետեց նիզակն ու աջ կողմից զարկեց Աշոտ իշխանի կողին, բայց չկարողացավ այն խրել նրա մարմինը, իսկ այդ ժամանակ Աշոտ իշխանը, բռնուցքով զարկելով նիզակին, կոտրեց այն և թուրն իջեցրեց թշնամու երկկանների վրա, ապա զարկեց ձախ ուսի

կողմից և գլուխն աջ ձեռքով գետին գցեց: Երբ թշնամիների զորքերը դա տեսան, փախան նրանց առջևից: Այդ ժամանակ Աշոտն ու իր զորքը, հետապնդելով նրանց մինչև արևամուտ, անխնա կոտորեցին, ընդ որում նրանք իրենց համար ծինե ձեռք գցեցին, որը երկու, որը երեք հատ: Եվ ահա Աշոտն ասաց. «Եկեք, իմ որդիներ, հանուն Վարազի սուրբ Նշանի, զնանք մեր երկիրը և, եթե մեզ հասնենք, կամ կմռնենք, կամ մեր երկիրը կհասնենք»: Այդպես Աշոտ իշխանն իր ազատներով հեռացան Էմիրի զորքերից և ահա բոլոր ողջ մնացածները ճանապարհ ընկան, սակայն ոչ-ոք չհասարձակվեց նրանց հետևից գնալ: Այսպես երեք օրում նրանք հասան Վասպուրական երկիրը» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4):

²³⁴⁹ «Յիջրի 254 թվականին Յաֆաջան ելավ և իր որդի Մուհամմեդին ուղարկեց Տավոսիին, որը Սիցիլիայի լավագույն բաղաբերից մեկն էր: Նա մեկնեց դեպի այդ բաղաբեր Սաֆար ամսին և ահա նրա մոտ եկավ մի մարդ, որը խոստացավ նրան բաղաբեր առաջնորդել մի ճանապարհով, որի մասին տեղյակ էր: Յաֆաջան նրան ուղարկեց իր որդու հետ և, այն բանից հետո, երբ նրանք մոտեցան բաղաբերին, Մուհամմեդը հետ մնաց, իսկ առաջ անցավ նրա հետևակ զորքի մի մասը՝ առաջնորդների հետ միասին: Այն մարդը նրանց բաղաբեր մտցրեց: Նրանք այնտեղ տիրեցին բաղաբեր դարպասներին ու պարիսպներին և սկսեցին գերիներ վերցնել ու ավար հավաքել: Մուհամմեդ իբն Յաֆաջան իր զորքով ուղևացավ և սահմանված ժամին չկարողացավ գալ նրանց մոտ, իսկ նրանք էլ մտածեցին, թե դա թշնամի է հարձակվել նրանց վրա՝ խոչընդոտել նրանց շարժին: Այս պատճառով, ահա, նրանք փախուստի դիմեցին բաղաբեր: Դեռ այդ ժամանակ էր, որ Մուհամմեդը իր զորքով մոտեցավ բաղաբերին և տեսավ, որ մահմեդականները ելնում են այնտեղից: Այս ամենից հետո նա վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁵⁰ «Յիջրի 255 թվականին Սիցիլիայի կառավարիչ Յաֆաջան արշավել ելավ: Նրան հանդիպեց թշնամին մեծ բանակության ու նրանց միջև ուժեղ մարտ տեղի ունեցավ: Այստեղ սպանվեց ամենաբազմաթիվ մահմեդականներից մեկը և դրա արդյունքում նրանք պարտություն կրեցին» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին Յաֆաջան ելավ և ուղղվեց դեպի Մ.ր.ս., իսկ իր որդուն էլ մեծ զորքով ուղարկեց Սիրակուզա: Նրան դիմադրեց թշնամին՝ մեծ բանակությամբ: Նրանք մարտնչեցին և մահմեդականները տեղի տվեցին: Նրանցից շատերը սպանվեցին և նրանք վերադարձան Յաֆաջայի մոտ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁵¹ «Յաֆաջան մեկնեց Սիրակուզա և նրանք դիմադրեցին նրան: Նա մնաց այնտեղ որոշ ժամանակ և ոչնչացրեց նրանց արտերը» (Իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«Յաֆաջան ուղղվեց դեպի Սիրակուզա և որոշ ժամանակ մնաց այնտեղ՝ ճնշելով բնակչությանը, թալանելով մարզը, ոչնչացնելով ցանքերը և վերադառնալով...: Երբ սկսեց իշխել Մուհամմեդը, նա իր հորեղբայր Աբդալլահ իբն Մուֆհահին ուղարկեց Սիրակուզա, սա ոչնչացրեց ցանքերը և վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁵² «Սրանից հետո Աշոտին իմաց տվեցին, որ Գուրգենը տիրել է Անձևացիքին: Աշոտը ծանր զորքով եկավ, մտավ Անձևացյալ երկիրը, բանակեց Բլրակ գյուղում և Կահան Գործունուն ու վաներեք Թեոդորոսին, որ Դոգյաց վանքի գլխավորն էր, ուղարկեց Գուրգենի մոտ՝ ասելով. «Ես եկա խաղաղությանը՝ արքունի հրամանով, և ոչ թեզ նման՝ ապստամբության դիմելով: Արդ, Անձևացիքի երկրորդ մասը թող իմ որդի Դերենիկին և այլևս մի հակառակվիր, իսկ եթե հոժարությամբ այդ անես, գիտցիր, որ չուզեմաս էլ, հարկադրվելու ես թողնել նաև ունեցածը», իսկ Գուրգենը հեզքաբար, առանց ամբարտապանության պատասխանեց նրան, ասելով. «Իմ հայրենի ժառանգությունից դուրս եք հանել ինձ և զրկել եղբայրական բաժնից: Մի՞թե այս էլ, որ աստված ինձ ժառանգություն է տվել, ջանում եք բռնությամբ խլել: Մի՞թե միայն դու պիտի բնակվես այս երկրում: Թող բռնող տեսնի, դատ անի և իրավունք տա ինձ, ինչպես սովոր է արդար դատավորը»: Գուրգենը և իր եղբորորդի Գրիգորը ընտրովի ուրիշ կտրիճների հետ՝ 200 տղամարդ, զինավառվեցին և նստեցին ձիերը, ինչի մասին իմաց տվեցին Աշոտին, բայց նա արհամարհեց, առ ոչինչ համարեց իրեն հայտնածը և խոսեց ամբարտապանությամբ: Եվ ահա Գուրգենը հանկարծակի կեսգիշերին խիզախաբար հարձակվեց, ապա շրջապատեցին բանակը և սրերով ու նետածգուլներով մահաբեր վերքեր հասցրեցին: Չորակակներից շատերն ընկան, իսկ ինքը՝ Աշոտը, մեն-մենակ ծիով ճողորկրեց և փախստյամբ հասավ մինչև Ռշտուկյաց Ռոստոմ՝ բանակի հիմնական մասը թողնելով նույն տեղում: Մյուսներն էլ ցրվեցին, ով որտեղ, որ աճապարեց: Այգաբացին ավարի առան բանակը՝ բնակիչներով հանդերձ, ինչպես նաև իրենց մոտ եղած գանձարանները: Իշխան Դերենիկը, սակայն, անգիտացավ կատարվածի մասին և նույն օրը բազմաթիվ զորքով եկավ ու բանակեց բերդի հարավակողմը, սակայն, երբ նրան իմաց տվեցին եղելությունը, նա վերադարձավ այնտեղից և զինաց իր ճանապարհով: Աշոտը դարձյալ հավաքեց 5.000 հեծյալների: Իշխանաց-իշխանի որդիներ Սահակ Բագրատունին, Շապուհը, Մկիսց իշխան Մուշեղը և Արզնի զորքը նույնպես եկան ու կանգնեցին Կանգավար բերդի մոտ: Պատերազմեցին երկու ամիս, բայց գործն իրենց կամեցածով գլուխ չեկավ: Ապա՝ Սահակը, Սմբատը և ուրիշներ համոզեցին ու մեջտեղից վերացրին աղմուկը: Երկուսի միջ հաստատվեց սեր և բարեկամություն ու յուրաքանչյուրը գնաց իր տեղը, իսկ Գուրգենը և Աշոտը առանձին հանդիպեցին, ողջունեցի միմյանց ու ուխտեցին ընդմիշտ մնալ խաղաղությամբ» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 17):

²³⁵³ «Այն ժամանակները Տեֆրիկեի առաջնորդը, որին խրիստիսի էին անվանում, իրեն քաջ ու խոհեմ մարդ համարելով, դաժան փորձություններին էր ենթարկում հռոմեացիների երկիրն ու մարդկանց» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 37):

«Այս ամբարտապանը խրիստիսիոր Կարբեսաի ու Կալլիստոսի հետ, ինչպես և սրա հայրը, քրիստոնյաների գլխին բազում փորձանքներ բերեց: Նա հասավ մինչև Նիկոմեդիա և Նիկիա, դեռ ավելին, ավարառեց Թրակսիոն բանակաթեմը ու հասավ մինչև Դուկլան Աստվածաբանի թեմը, որի տաճարը նրա զինվորները մոցրին իրենց ձիերին և մնացած գունակը՝ լուսանակներ թափելով: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կասիլ I-ը - Մ.Գ.**), լինելով խաղաղասեր և իսկապես ողորմած, խրիստիսիին նամակ է գրում՝ հաշտություն կնքելու կոչով..., որ նա բավարարվի ձեռք բերածով, ստանա իրենից ոսկի, արծաթ ու հանդերձներ և վերջ տա քրիստոնյաների գերեվադրությունն ու կոտորածը: Սակայն լկտին և անհավատը չընդառաջեց խաղաղարար խոսքերին և կայսրին պատասխանեց այսպես. «Ով կայսր, եթե կամենում ես մեզ հետ հաշտություն կնքել, հրաժարվիր Արևելքի վրա ունեցած բոլոր իշխանությունից և տիրիր Արևմուտքի վրա, ահա այդ դեպքում կխաղաղվեցիք բեզ հետ, հակառակ դեպքում կընտանք բեզ գահընկեց էլ անել»: Այդ ժամանակ կայսեր համար պարզ դարձավ, թե ինչ անմիտի հետ գործ ունի, դրա համար էլ լռեց ու այլևս նրան պատասխան նամակ չգրեց» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

²³⁵⁴ «Մայրան գրավվեց 78 թվականի օգոստոս ամսի 29-ին» («Զեմբրիցյան ժամանակագրություն»):

«Յիջրի 256 թվականին Մուհամմեդը գործ ուղարկեց Մայաթ, որը պաշարել էին հույները: Երբ հույները լսեցին նրանց ուղարկվելու մասին, հեռացան այնտեղից» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁵⁵ «Անցնելով Իտալիայի այն շրջանից, որը Լանգոբարդիա է կոչվում, նրան գրոհով վերցնում են Բարիս ամրոցը և, այնտեղ վրաններ խիլելով, ամեն օր հարձակում էին գործում մերձակա շրջանների վրա՝ անգամ խիզախելով արշավել դեպի ավելի հեռու ընկած շրջանները: Այդ ճանապարհով կամեց-կամեց ու բռնությամբ նրանք նվաճեցին Լանգոբարդիան, ընդհուպ մինչև անցավոր Դոմո բաղաբեր: Ահա այդպիսին էր վիճակը Արևմուտքում Միջայելի (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Միքայել III-ի - Մ.Գ.**) ապաշնորհ և անհոգ թագավորության ժամանակ բարբարոսները անցած հռոմեական տիրապետության սահմաններն: Նրանք, թեև դիմադրության հանդիպեցին, այդ մասին արդեն ասվել է, բայց, այնուամենայնիվ, մնացին Իտալիայում և անվերջ ավարառում էին ու անողորմաբար թալանի ենթարկում այն: Նրանք գրավեցին մոտ 150 բերդ, մի մասը մատուցեցին, մյուսը՝ պաշարելով: Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Կասիլ I-ը - Մ.Գ.**), լսելով այդ մասին, շատ էր տխրում և անվերջ մտածում էր մի ելք գտնել՝ վերջնականապես պարտության մատնելու թշնամուն, զոնե հետ մղելու նրան և հռոմեական տիրապետության սահմաններից դուրս շարտելու համար: Նա որպես օգնություն ռաուսիոնցիների և դալմատացիների ողջ ժողովրդին արդեն ուղարկել էր զինված ուժեր, որոնց գլխավորում էր, ինչպես ասվեց, Նիկետաս Օռոֆիաքը, բայց վերջինս հանդգնեց, որ իր այդ ուժերը ի վիճակի չեն հաղթահարելու բարբարոսների այդպես բազմությունը, նամանականոց, որ հաճախ ստիպված էին լինում ճակատամարտ տալ միջերկրյա շրջաններում՝ ծովափից շատ հեռու, իսկ դա ծովային հետևակի համար վտանգավոր էր և ուժեղից վեր: Կասիլը նպատակահարմար չգտավ նոր ուժեր ուղարկել այստեղ, արշավանքի՝ մեծ ծախսերի հետ կապված լինելու պատճառով, ապա և այն պատճառով, որ այդ զորքը այստեղի վայրերի համար էր պետք: Նա խոհեմություն ունեցավ դեսպանություն ուղարկելու Ֆրանկիայի ռեքս Լյուդովիկոսի (**Միջին Ֆրանկական թագավորության արքա Լյուդովիկոս II-ի (840-876) - Մ.Գ.**) և Դոմոսի պապի (**Ադրիանոս II-ի (867-872)**) մոտ՝ խնդրելով օգնության հասնել տեղի զորքերին և նրանց հետ ճակատ կազմած դուրս գալ Բարիսում հաստատված հազարացիների դեմ: Նա միաժամանակ հրաման տվեց նաև մի փոքր առաջ իշխատության լավակարգելու երկրներին մասնակցություն ունենալ այդ գործին՝ Ռաուսիոնի բնակիչների և իրենց տեղական նավերի օգնությամբ անցնելով դալմատացիներին ծովը: Երբ բոլորը միացան, մի հսկայական բանակ ստեղծվեց, դրան գունարկեց և հռոմեական ծովակալը՝ մի շատ խոհեմ ու քաջ մարդ, որի շնորհիվ էլ Բարիսը շուտով գրավվեց: Բերդը, երկրամասը և գերեվարված ողջ ժողովուրդը դարձյալ անցնում է հռոմեական տիրապետությունը և այնտեղ են վերադառնում շրջանի բնիկները: Ֆրանկիայի ռեքս Սոլոմոնիսի և վերջինիս հրամանների տակ գտնվող զորքը գերի է վերցնում և տանում Կասիլա: Վերջինս, ինչպես և Բենեվենտոսը, դեռ իրեն էին ենթարկվում: Արևմուտքում կայսեր ձեռնարկած առաջին արշավանքն ահա այսպիսի վախճան ունեցավ և այնտեղից ձեռք բերված ավարով ու փառքով զարդարվեց մայրաքաղաքը» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 53, 55):

«Այդ ընթացքում ֆրանկների արքա Լյուդովիկոսի (**Իտալական թագավորության արքա Լյուդովիկոս II-ի – Մ.Ֆ.**) ու լանգոբարդների ջանքերով գրավեց Բարիս բաղաբեր... չորս օր առաջ մինչև փետրվարյան տոները, այն օրը, երբ տոնվում է Կույս Մարիամ Աստվածածնի մաքրագործման տոնը» (Ռովիան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 3, գլուխ 6):

²³⁵⁶ «Կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) ողջ զորքով դուրս է գալիս այնտեղից և շարժվում Մեյիտենեի վրա: Ամառ ժամանակ հասնելով Եփրատի ափը՝ նա տեսնում է, որ գետը հորդել է ու ծովացել: Նա, սակայն, վախկոտությունն իր զորքին անարժան համարեց, որ նստեն, սպասեն, որ գետը հաղաղվի, և ահա որոշեց կամրջել այն ու շտապեց այդ գործը գլուխ բերելու անխորաժեշտ պատրաստություն տեսնել: Ցանկանալով այդ դժվարին գործում ոգևորել զինվորներին, որպեսզի նրանք դյուրությամբ տանեն դժվարությունները, ապա և իրեն կոփելու համար, որպեսզի անակնկալ փորձության հանդիպելու դեպքում չփոթվի և անփորձ չերևա, զինվորների հետ միասին նա եռանդով գործի լծվեց ու իր ուսերի վրա դեպի կամուրջն էր կրում ամենից ծանր բեռները: Այնտեղ կարելի էր տեսնել, թե ինչպես նույն ծանրության բեռը, որ կայսրն իր ուսերի վրա հեշտությամբ էր կրում, երեք զինվոր հազիվ էին կարողանում տանել: Ահա այսպես անցնելով Եփրատը՝ նա իսկույն զրավեց Ռասպակիոն կոչվող ամրոցը: Նա հաղկիտիքի ու Կոլոնիայի բանակաթեմերի զորքերին հատուկ հրաման տվեց ասպատակել Եփրատ և Արսինոս գետերի միջև ընկած շրջանները և այդ զորքերի օգնությամբ բազում ավար ու գերիներ ձեռք բերեց, ինչպես նաև զրավեց Կուրտիկիոսի, Խախոն, Ամեր, Մուրիկիս և Աբդեյա ամրոցները» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 40):

«Մեզ պատիժ է, որ այս կերպ է վարվել մեր բարեհուշ հայր կայսր Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.**), երբ արշավանքի էր ելել Անտրիքի Գերմանիկի վրա: Այդ ժամանակ, գետանցելով Պարադիս կոչվող գետը, նա անցավ առաջինը և, ջանք ձեռքին կանգնելով գետի կենտրոնում, ապահովեց իր հրամանի տակ գտնվող ողջ զորքի անվտանգ և հուսալի գետանցումը, ընդ որում նա հաճախ ձեռք էր մեկնում և նույնիսկ անձամբ փրկեց վտանգի մեջ հայտնված մի բանի ստրատիգոսներին» (Լևոն VI «Մարտավարություն», մաս 9, գլուխ 13):

²³⁵⁷ «Ինքն (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) անձամբ Մեյիտենեի վրա հարձակվեց, որտեղ բարբարոսների և զինվորների հսկայական բազմություն կար, որոնք բարբարոսական արդարակներով ու զոյուններով բաղաբեր առջև նրան դիմադրություն ցույց տվեցին: Կայսրը, սակայն, հենց այնտեղ ցուցաբերեց իր անձնական առաքելությունները և նրա հմտությունն ու բաջությունն վրա շատ հիացան ոչ միայն զինվորները, այլև թշնամիները: Նա խոհեմորեն ու արիության թշնամիների դեմ մարտի բռնվեց, ձեռնամարտում աչքի ընկավ իր բաջությամբ և համարձակությամբ, վտանգավոր պահին հանդես բերեց պաղարյունություն և անվճեհերություն և առաջինն ինքն իր դեմ գտնվողներին փախուստի մատնեց ու գլխովին կոտորեց: Իր զինվորները ևս, նույն ձևով յուրաքանչյուրին իր դեմ գտնվողներին կոտորելով, հալածեցին մինչև բաղաբեր: Բաղաբեր առջև գտնվող դաշտում փռվեցին բազում դիակներ, պարիսպների առջևից հոսող առուն կարմիր ներկվեց, շատերը գերի վերցվեցին, ուրիշները վախից անձատուր եղան, իսկ մնացածներն էլ փակվեցին բաղաբեր և ամենևին չէին մտածում դուրս գալ: Այստեղ կայսրը մտածում էր բաբաններ և ամեն տեսակի պաշարողական մեքենաներ բերել ու պաշարողական գործում բաջություն և կորով ցուցաբերել, բայց տեսավ, որ բաղաբեր ամուր պարիսպներով է շրջափակվել, պարիսպների վրա պաշարողների մեծ բազմություն կա ու համոզվեց, որ դժվար է գրավել այդ բաղաբեր: Բացի այդ, նա դասալիքներից տեղեկացավ, որ բաղաբեր ապահովված է նաև առատ պարենով ու չի վախենում երկարատև և պաշարումից: Դրա վրա, ահա, նա շարժվեց այնտեղից ու հարձակվեց մակիթենցիների երկրի վրա» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 40):

²³⁵⁸ «Այդ տարի արշավանք իրականացրին ու անհավատների պարտության մատնեցին» (Իբն Ադարի «Մարդիքի պատմությունը»):

²³⁵⁹ «Այդ տարի ամառային արշավանք կատարեց Մուհամմադ իբն Ալի իբն Յահիա ալ-Արմանին: Այդ ժամանակ եկավ Մուսուլաբքիյի (**Արաբական խալիֆության խալիֆ Մուսուլաբքիյ – Մ.Ֆ.**) մատույն Ծանաֆ Ներբինին՝ գերիների փոխանակման համար: Նրանք հավաքվեցին Լամիս գետի մոտ, ուր գերիների փոխանակում եղավ, իսկ ռուսների հետ չորս ամսվա զինադադարի համար պայմանավորվեցին: Այս բոլորը կատարվեց Յիջրի 258 թվականին Ռամադան ամսին» (Յակուբի «Պատմություն»):

²³⁶⁰ «Այն ժամանակներում հազարացիների մի նավատորմիղ ևս հանդես եկավ հռոմեական պետության դեմ, բայց կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) անվերջ աղոթքներով առ աստված, խելացի կարգադրություններով և հմուտ կառավարմամբ հռոմեացիները հաղթեցին, իսկ հազարացիները խայտառակ պարտության մատնվեցին: Այդ ժամանակ Տարսուսի Եփրո, որին Էսման էին կոչում, կոմսարիա կոչվող 30 վիթխարի նավերից բաղկացած նավատորմիղ կազմվել, հարձակվել էր Եփրատ ամրոցի վրա: Դեպի այդ գորավարը, նա Օլիմպոսն էր, կայսերական հրամանի համաձայն ողջ Դելլադայի գեներ կրեոն ընդունված բնակչությունը նահապետությունեց ամրոցը պաշտպանելու և պարիսպների վրա պաշտպանական անհրաժեշտ դիրքեր պատրաստեց: Ամրոցի պաշտպանները, տեսնելով, որ նավերը մոտենում են պարիսպներին և, որ բարբարոսները նետերի տարափ արձակելով փորձում են իրենց՝ ամրոցի պաշտպաններին հետ մղել ու փախուստի մատնել, լցվեցին բաջությամբ ու կորովով և արիաբար դիմադրում էին: Նրանք բարածիգ բարձակներով ու նետածիգ մեքենաներով, ապա և ձեռքերով բարեր էին շարտում ու բազմաթիվ բարբարոսներ կոտորեցին: Բացի այդ, օգտվելով նպաստավոր բամուկ, նավերից շատերը նրանք հեղուկ կանկով իրո ճարակ դարձրին: Բարբարոսն անելանելի վիճակում էր և՛ փախուստի մեջ: Գիտնալով, որ փողի սիրույն շատերն են իրենց կյանքը կամովին վտանգների ենթարկում՝ նա ճամբարի ցանկապատի առջև մի մեծ վահան դրեց, լցրեց այն ոսկով ու ասաց. «Մա որպես մրցանակ և պարգև, որան գումարած նաև 100 ընտիր կույսերի ես տալիս եմ նրան, ով առաջինը կմտնի բաղաբեր և կապահովի ցեղակիցների հաղթանակը»: Բաղաբեր պաշտպանները, տեսնելով այդ, հասկացան որա իմաստը: Ոգևորող խոսքերով միմյանց սրտապնդելով՝ նրանք ազդանշանով մեկից բացեցին դարպասները և բաջաբար հարձակվեցին բարբարոսների վրա: Մեծ կոտորած տեղի ունեցավ, Եփրոն էլ ստացավ մահացու հարված և գետին տապալվեց, իսկ մնացածները դիմեցին փախուստի: Դալածողները հետապնդեցին նրանց մինչև նավեր և ձեռքերն ընկածին կոտորում էին: Բարբարոսների ջարդը կատարյալ էր: Կենդանի մնացածները լցվեցին մի բանի նավերի մեջ ու խայտառակ կերպով իրենց երկիրը փախան: Ահա այսպես բարբարոսական նավատորմիղը գլխովին պարտության մատնվեց և անփառունակ հեռացավ, այն էլ առանց հռոմեական ծովային ուժի միջամտության, այլ միայն կայսեր աղոթքներով ու դիմադրողների բաջության շնորհիվ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 59):

²³⁶¹ «Չաջորդ տարվա մայիս ամսին սարակինոսները, կրկին գալով Կոտես կղզուց, ասպատակեցին դավաճաններին որոշ բաղաբեր, ինչպես նաև հարձակում գործեցին Բրածա բաղաբերի ու այդ շրջանի վրա» (Ռովիան Սարկավազ «Վենետիկյան ժամանակագրություն», գիրք 3, գլուխ 30):

²³⁶² «Եսմիի դեռ թշնամիներն իրենց ուշադրությունը սևեռել էին կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.**) վրա, սպասելով տեսնել, թե որ կողմից կհարձակվի նա, որպեսզի այդ վտանգի ենթարկված կողմը պաշտպանեն, կայսրը Չապետրա կոչվող բաղաբեր դեմ ընտիր զինվորների մի խումբ է ուղարկում: Կերցիններս, փոթանակի անցնելով ճանապարհի նեղ անցքերով, հարձակվում են բաղաբեր վրա և գրոհով վերցնում այն: Նրանք շատերին տեղում կոտորում են, ձեռք են բերում բազում գերիներ և մեծ ավար ու ազատում են երկար ժամանակ բանտերում պահելափակված մարդկանց: Այնուհետև նրանք իրի են մատնում ճանապարհին ընկած շրջանները, ավերում Սամոստը և՛ նույն թափով անցնող Եփրատ գետը: Իրենց ոչ ոք չփորձեց դիմադրել, որովհետև կայսրը նրանց պաշարման մեջ էր պահում: Ձեռք բերելով բազում գերիներ՝ նրանք վերադարձան ինքնակայի մոտ, որը դեռ գտնվում էր Զարնուխ գետի մոտ, այնտեղ, որտեղ Կերամիսիոն է գտնվում: Թվում էր, թե նա ոչ մի բանի անձնապես չէր մասնակցում, բայց ամեն ինչ կատարվում էր նրա գերիմաստուն ղեկավարությամբ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 39):

«Այդ տարի հունական արքան (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) տիրեց Սամոսատին» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Չապետրա, որը նույնպես թշնամին նվաճել է» (Կուդամա իբն Ջաֆար «Չարկամատյան և արվեստ բարոտուղարության», գիրք 5, գլուխ 11):

«Այդ տարի ռուսները հարձակվեցին Սամոսատի վրա» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁶³ «Նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) հարձակվեց հենց Տեֆրիկե բաղաբեր վրա և փորձեց նետածությամբ ու ոչ երկարատև պաշարմամբ գրավել այն, բայց հետո ավելի երկարատև պաշարման մտքից հրաժարվեց, որովհետև համոզվեց, որ դժվար է այդ բաղաբեր գրավել՝ պարիսպներն ամուր էին, պաշտպանվող բարբարոսները՝ անթիվ, ապա նաև՝ այն առատ պարենով էր ապահովված: Այդ բոլորից բացի իր մեծաբանակ զորքը կարճ ժամանակվա ընթացքում շրջանն ամբողջությամբ անայացրել էր և ողջ պարենը գրեթե սպառել: Նա ավերակ դարձրեց Տեֆրիկեի շուրջը գտնվող Աբարո, Սպաթե և մի բանի այլ ամրոցներ և... վերադարձավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 37):

«Առաջին անգամ նա (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.**) համայն շրջաններ գերեվարությամբ ու իրկիզմամբ ամալացրեց, այնուհետև որոշ ժամանակ պատերազմ մղեց Տիփրիկի դեմ...: Անհաջողության մատնվելով՝ նա վերադարձավ մայրաքաղաք և, մտնելով իր իսկ կառուցած Սուրբ Դեմետրիական տաճարը, սրտախորտ ու հոգեբուխ պարտվեց նրանց, որպեսզի, նախքան մեռնելն, իրեն արժանացնեն տեսնելու Տիփրիկի կործանումը: Դրանից հետո նա բազում զորքերով դարձյալ արշավեց նրանց դեմ՝ մեծ կորուստներ պատճառելով: Այդ ընթացքում աղանդավորների գլխին երկնքից թափվեց ամենասարսափելի որոտ, այդ որոտից Տիփրիկի տները երեքացին, իսկ բնակիչները, զարհուրած, ենթադրելով, որ դա աստվածուհատ է իրենց դեմ է ուղղված, մի մասը կայսեր կողմն անցավ՝ ողորմածություն աղերսելով, մյուսն էլ

փախուստի դիմեց Ասորիքի խորքերը: Փախուստն այնպիսի ծավալ ստացավ, որ քիչ էր մնացել Նրանց բաղաբը մարդաթափ լինի, բաղաբ, որին տիրում էր Նրա պաշտպան դարձած խրիստիչորը» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

²³⁶⁴ «Դրանից հետո նա (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.) կանգ առավ Մելիտեի մոտ և պաշարեց այն: Նրա հետ մարտնչեցին Մելիտեի բնակիչները ու փախուստի մատնեցին՝ սպանելով Ամմեդ իբն Մուհամմեդ Նաար ալ-Իկրետացուն՝ պատրիկների գլխավորին» (Տաբարի «Արբանյանի ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի ռումները հարձակվեցին Սամուստի վրա, ապա իջան Մալաթիա, որի բնակիչները կռվեցին Նրանց դեմ: ռումները պարտվեցին և սպանվեց պատրիկների պատրիկը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի հույները պաշարեցին Սամուսադը և Մելիտեն: Նրանց հետ մարտնչեցին Մելիտեի բնակիչները և այնտեղ էր Ամմեդ իբն Մուհամմեդ ալ-Կալուսը: Նա ելավ հույների դեմ ու սպանեց Նրանց գլխավոր պատրիկին, որը հայտնի էր ալ-Իկրիտիսի անվամբ» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Չալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիդի Աբու ալ-Սահաիկը:

Ալ-Ալինի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²³⁶⁵ «Այդ տարի Սիցիլիայի կառավարիչը հարձակում գործեց Սիրակուզայի վրա և այս բաղաբի բնակիչները Նրա հետ հաշտություն կնքեցին՝ մահմեդական գերիներին, որոնք 360 հոգի էին, ազատելու պայմանով» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«Այդ տարի մահմեդական ջոկատը ուղղվեց դեպի Սիրակուզա: Սրա բնակչությունը խաղաղություն կնքեց մահմեդականների հետ այն պայմանով, որ բաց կթողնեն իրենց մոտ գտնվող մահմեդական գերիներին՝ թվով 360 հոգի: Եվ ահա, երբ Նրանք Նրանց բաց թողեցին, մահմեդականները հեռացան» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁶⁶ «Երկու տարի անց խրիստիչորն իր զորքերով դուրս եկավ, հասավ մինչև Անկյուրա բաղաբը՝ հենց Կոմմատա և, հսկայական ավար ձեռք բերելով, վերադարձավ» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

«Վերոհիշյալ խրիստիչորը հաջորդ տարին ներխուժեց հռոմեացիների երկիրը և սկսեց ասպատակել այն» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 41):

²³⁶⁷ «Այդ ժամանակ, ընդունված կարգի համաձայն, կայսրը (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.) Նրա դեմ է ուղարկում սխուրեղի դոմեստիկոսին: Նա իր հետ վերցրեց հռոմեական ողջ զորքը, բայց, որովհետև վախենում էր խրիստիչորի հետ բացահայտ ճակատ առ ճակատ մարտի բռնվել, հռոմեական զորքերով առայժմ հետևում էր Նրան որոշ հեռավորության վրա, մասնակի հարձակումներ գործում Նրա վրա և հնարավորություն չէր տալիս խրիստիչորին աներկյուղ տարածվել երկրով մեկ: Բարբարոսը մեկ գործի էր անցնում, մեկ՝ հանգիստ մտնւմ, բայց վերջը, բանի որ այդ բանին էր ստիպում նաև ժամանակը, որոշեց իր երկիրը վերադառնալ: Մեծ ավարով նա իր երկիրն էր շտապում, երբ սխուրեղի դոմեստիկոսը երկու զորավարների՝ Խարսիանոսի և Արմենիակների բանակաթեմերի զորավարներին, երկգաղութեց, որ յուրաքանչյուրն իր զորամասով հետևեն և հետապնդեն խրիստիչորին մինչև Վաթիռիաբա: Ասվեց, որ, եթե նա այնտեղից հռոմեական սահմանների վրա զորք նետի, ապա այդ մասին հայտնեն դոմեստիկոսին, իսկ, եթե ուղիղ շարժվի և մուտք գործի իր որջը, թողնեն և իսկույն իր մոտ վերադառնան: Բարբարոսական զորքը երեկոսին մոտ հասավ Վաթիռիաբա և ճամբարեց լեռան ստորոտում, իսկ հռոմեացի զորավարները դիրքեր գրավեցին այդ վայրի բարձունքներում: Այն ժամանակ, երբ վերջիններս մտածում էին իրենց անելիքի շուրջը, երկու բանակաթեմերի զինվորների, տաքսիարքոսների և լոխագոսների միջև վեճ է ծագում առաջնության շուրջը: Խարսիանոսիցներն իրենց էին վերագրում բաջուրյան մենաշնորհը, իսկ Արմենիակները չէին ուզում Նրանց զիջել ռազմական արիության առաջնությունը: Վեճը տաքացավ, կրթեր բորբոքվեցին, երբ Արմենիակների զորաբանակի հրամանատարներն սասցին. «Ինչո՞ւ ենք իզուր տեղը խոսքերով հերոս դառնում, մնալարծորեն մենք մեզ գովում: Մարդ գործով պիտի ապացուցի իր բաց լինելը: Թշնամին մոտիկ է և Նրա դեմ կռվելու կերևան բացեղը, իսկ մարտում հանդես բերած արիությունից էլ կարելի կլինի որոշել լավագույններին»: Ահա զորավարներն այս խոսքերը լսելուց հետո, ապա նաև տեսնելով զորքի բաց կռվելու պատրաստակամությունը և, բացի այդ, համոզված լինելով, որ տեղանքն էլ իրենց համար նպաստավոր է, հարթավայրում ճամբարած թշնամու վրա իրենք բարձրից պիտի հարձակվեն, զորքը բաժանում են երկու մասի: Որոշվեց, որ Նրա ընտիր մասը՝ շուրջ 600 հոգի, զորավարների գլխավորությամբ հարձակվի բարբարոսների զորքի վրա, իսկ հռոմեական զորքի մացածն ու փորք մասը բարձունքում մեծաքանակ լինելու պատրանք ստեղծի: Դրանով ժամանակ, ազդանշան տրվելուց հետո, առաջինները պիտի հարձակվեն թշնամիների վրա, իսկ մնացածները շատ բարձր աղաղակ պիտի բարձրացնեն և հնչեցնեն փողեր: Ենթադրվում էր, որ փողերի ձայնին կարծազանքեն լեռները և աղմուկը շշմեցուցի կլինի: Ահա այդ 600 հոգին հազնում են իրենց զրահները և գիշերով գաղտնագողի մոտենում թշնամու ճամբարին: Եվ ահա նախքան այգաբացը, երբ արևը դեռ լույս չէր անցել երկրի ստորին կիսագունդը, Նրանք, մեծ աղմուկ բարձրացնելով և բոլորը միասին «խաչը հաղթեց» գոռալով, հարձակվում են թշնամու վրա: Նրանց հետ միասին աղաղակ են բարձրացնում և լեռան վրա գտնվողներն ու բոլոր մնացածները: Բարբարոսները անակնկալից շփոթվեցին, ժամանակ չունեցան մարտաշարք կազմելու, հնարավորություն չունեցան իմանալու իրենց վրա հարձակվող զորքի ճշգրիտ թիվը և ի վիճակի չեղան հանապարհատից փրկություն որևէ այլ ելք գտնելու, դրա համար էլ փախուստի դիմեցին: Նրանց բոլորի մեջ սարսափ գցողն ու կորստյան առաջնորդողը, սակայն, հիրավի կայսեր աղոթքներն էին: Դոմեստիկոսի մի մասը հարձակվան անցավ, մյուս մասը, որ մարտի չբռնվեց, այն է՝ զորավարները, ինչպես նաև տազանների և սխուրեղի դոմեստիկոսը, կարգադրության համաձայն աղմուկ աղաղակ բարձրացրին, մի բան, որ ավելի մեծ շփոթություն ու սարսափ առաջացրեց թշնամու շարքերում: Վերջինս հալածական եղավ մինչև 30 մղոն տարածության վրա, որն ամբողջությամբ ծածկվեց անհամար դիակներով: Պատմում են, որ պարծենկոտ ու գոռոզ խրիստիչորին, երբ նա իր մի բանի մերձավորների հետ փախուստի էր դիմում, սկսեց հետապնդել «Պուլադ» մականվանյալ մի հռոմեացի: Սա Տեֆրիկեում գերի էր, բայց իր սրամտությամբ ու շնորհքով դարձել էր խրիստիչորի մտերիմ ու մերձավորը: Ահա, ուրեմն, բարբարոսը տեսնելով, թե ինչպիսի եռանդով ու ոգևորությամբ է հալածվում իրեն Պուլադը, շուտ եկավ ու ասաց. «Ով թշվառական Պուլադ, ես քեզ ի՞նչ վատություն եմ արել, որ այսպես ուժգին հալածում ես ինձ՝ կամենալով սպանել», ինչին վերջինս կտրուկ պատասխանեց. «Պատրոն, համոզված եմ, որ աստված կօգնի ինձ այսօր փոխհատուց լինելու քո բարերարությանը, դրա համար եմ քեզ հալածում»: խրիստիչորը հուսաբեկ ու սարսափահար սլանում էր առաջ, երբ Պուլադը համարձակ ու երիտասարդական ակունքով և կորովով հալածում էր Նրան: Եվ ահա հարձակված հանդիպում է մի խոր փոսի, որի վայրով ձին վախճեցավ ցատկով և ծառա եղավ: Եվ ահա, մինչ խրիստիչորը մտահոգված էր այդ դժվարությունը հաղթահարելու գործով, Պուլադը նիզակի հարված է հասցնում Նրա կողին: Այդ ժամանակ խրիստիչորը, ցավից գալարվելով, ձիուց ցած գլորվեց: Նրա մերձավորներից Դիակոնիցես անունով մեկը, իջնելով իր ձիուց, դիմեց տապալված տիրոջ օգնության և, Նրա գլուխն իր ձկներին դնելով, սկսեց ողբալ պատահարը: Ահա հենց այդ միջոցին էլ Պուլադին միացան նաև ուրիշները, որոնք իրենց ձեռքից իջնելով, մահամեծ ու դեռևս հոգեկաթիկ թե գտնվող խրիստիչորի գլուխը կտրեցին, իսկ Դիակոնիցեսին մնացածների հետ միասին գերիների թվին դասեցին: Ահա այսպես այդ պիղծ մարդիկ անակնկալորեն պարտության մատնվեցին և քրիստոնեությունը հաղթանակեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 41-43):

«Սխուրեղի դոմեստիկոսը մեկ մղոն հեռավորության վրա նախապատրաստվեց հետապնդելու: Նա երկյուղում էր մոտիկից հետապնդել: խրիստիչորը, հասնելով խարսիանոս բանակաթեմը, վրան է խփում Ադրանայում, իսկ դոմեստիկոսը՝ Սիբորոնում: Նա հրաման տվեց Արմենիակների և Խարսիանոս բանակաթեմերի զորավարներին. «Վերցրեք ձեզ ենթակա զորահրամանատարներին, փորձառու մի բանի հեծյալ և մոտավորապես 12 օրվա պարեն ու խրիստիչորին հետապնդեք մինչև Վաթիռիաբա: Եթե նա իր բանակի մի մասը, որին հնարավոր է հաղթահարել, ուղարկի Արմենիակների կամ Խարսիանոս բանակաթեմի զորքերի վրա, մեզ տեղյակ պահեք, իսկ եթե հեռանա Վաթիռիաբայից, վերադարձեք մեզ մոտ»: խրիստիչորը երեկոյան շարժվեց և վրան խիստ ցածրադիր տեղում, իսկ զորավարները բարձրացան լեռան գագաթը ու բանակեցին Մոգուլեմոս վայրում: Այն բարբարոս, դժվարամատչելի և խիտ անտառներով մի վայր է: Երբ հանգստանում էին այնտեղ, ինչյալ զորահրամանատարների միջև տղամարդկանց հատուկ բանավեճ ծագեց, թե ովքե՞ր են ավելի քաջ՝ Արմենիակների բանակաթեմից ծագողները, թե՞ Խարսիանոսի: Երբ խարսիանոսիցները վիճում էին և, իրենց բաջարի համարելով, չէին ուզում խիզախության դափնիներն ուրիշին զիջել, Արմենիակները, դիմելով Նրանց սասցին. «Ի՞նչ եք դատարկ վիճում արիության շուրջ: Երկուսս էլ թշնամիների հետ կռվի ենք բռնվելու, հենց այդտեղ էլ կերևա՞ ով է ավելի քաջ»: Չորավարները, լսելով Նրանց վեճի մասին և տեսնելով, թե ինչպես այդ վեճը զոգանում է զինվորների եռանդը, ասացին. «Ջանադիր եղե՛ք, ով զինակիցներ, որպեսզի Աստծո օգնությամբ ջարդ տանք թշնամուն»: Դրան զինվորները արիաբար պատասխանեցին. «Այդ, կայսրին (Բուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ին – Մ.Ֆ.) տված մեր ամենամեծ երդումով հավաստիացնում ենք ձեզ, որ կռվի կբռնվենք Նրանց հետ: Վայրը, որտեղ մենք միացել ենք, ամենանառիկներից է, որտեղից, եթե Նրանց դեմ կարողանանք որևէ սխրանք գործել, այն մեզ համար մրցանակ կհամարենք, իսկ Նրանք մեզ ոչ մի վնաս չեն կարող հասցնել»: Երկու զորավարները շուրջ 600 հոգի առանձնացրին, իսկ մնացածներին էլ դրոշներով թողեցին իրենց հրամանատարների վրաններում՝ այսպես կարգադրելով. «Մենք զորքով վազքով կստանանք թշնամուն, իսկ երբ նա մեր վրա շարժվի, մենք կընդունենք մարտը: Արդ, երբ Նրանք հարձակվեն մեր վրա, դուք դիմացից բարձրագույն աղաղակ բարձրացրե՛ք և մեծաթիվ զորքի առկայության պատրանք ստեղծեք, որպեսզի Նրանք կարծեն, թե բանակաթեմերի զորքերով սխուրեղի

դրմեստիկոսն է տեղ հասել»։ Այս խորհուրդը տալով՝ զորավարները շարժվեցին, մոտեցան թշնամիներին և, նախքան արևը ծագելը, թմբկահարությամբ խուժեցին նրանց վրա։ Նրանց մի մասը խրիտիսիոսի հետ..., իսկ մյուսը՝ զրաաստներն էին բռնաթափում։ Ահա, երբ նրանք դրանով էին զբաղված, զորավարներն իրենց զորահրամանատարներով նրանց վրա հարձակվեցին և, ուժգին գոռալով. «Խաչը հաղթեց», մարտականորեն խիթեցին թմբուկները։ Այդ ժամանակ, անակնկալ հարձակումից տարսափած, թշնամիները առանց հետ նայելու փախուստի դիմեցին, երբ անգամ չէին էլ նայում, կամ ստուգում, թե ովքե՞ր են իրենց հալածում։ Չարաչար կոտորվելով՝ Վաթիռաբաթից մինչև Կոստանդնյո լեռ կոչվող տեղը 30 մղոն տարածության վրա՝ նրանք հալածական եղան։ Այդ ժամանակ խրիտիսիոսը վճռում է մի բանի հոգով փախուստի դիմել, սակայն նրա հետևից հասնում է գլխարկ հագած Պուլլադեսը, այդպիսի Նշանավոր անուն ուներ նա։ Անցյալում նա Տիմոթիոս գերի էր եղել և իր սրամտությամբ խրիտիսիոսի մտերիմն էր դարձել։ Պուլլադեսը, տեսնելով նրան և ճանաչելով, բարձր գոռաց. «Ահա զորավարները, ահա սխուրթի դոմեստիկոսը»։ խրիտիսիոսը պատասխանեց Պուլլադեսին. «Ով թշվառական Պուլլադես, ես թեզ որևէ վատություն արե՞լ եմ։ Ընդհակառակը, թեզ շատ լավություններ եմ արել, հեռացիր, ինձ խոչընդոտ մի դարձիր»։ Պուլլադեսը, սակայն, սասց. «Ես գիտեմ, խրիտիսիոս, որ դու ինձ շատ լավություններ ես արել, բայց հույս ունեմ իմ Փրկիչ Աստծով այսօր թեզ փոխհատույց լինել»։ Այդ ժամանակ խրիտիսիոսը ձիավարելիս հանդիպում է մի փոսի, որի վրայով նրա ձին չէր համարձակվում թռչել և ծառն է լինում։ խրիտիսիոսը ուշադրություն չէր դարձնում Պուլլադեսի վրա, նա իր դիմացն էր նայում, որպեսզի փոսի մեջ չգլորվի, և ահա Պուլլադեսն անկկատ մոտեցավ ու նիզակով խոցեց նրա թևատակը։ խրիտիսիոսը ստացած վրեթեջ շփոթվեց, այդ պահին ձին գայթեց և նրան իր վրայից ցած գլորեց։ խրիտիսիոսի ամենամոտերիմ սպասավորը՝ անունը՝ Դիակոնիցես, երջանակահիշատակ Լևոն կայսրը (**Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Լևոն Վիին – Մ.Ֆ.**) տրան, երբ նա պավլիկյանների պիղծ աղանդն ուրացավ և բարեպաշտ դարձավ, մենսուրատորի աստիճան շնորհեց, լատիներեն աստիճանն այդպես է կոչվում, խրիտիսիոսի գլուխը դրեց իր ծնկներին ու սկսեց խնամել նրան։ Այդ պահին վրա հասան զորավարները, բռնեցին խրիտիսիոսին և, գլուխը կտրելով, անհապաղ, որպես ընծա աստվածապալանյալ աղբա Վասիլին (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Իին – Մ.Ֆ.**) ուղարկեցին) (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4)։

²³⁶⁸ «Իսկ մանիքեցիների Կատաբատալա կոչվող բաղաբ այդ նույն ժամանակներում գրավեց իր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Ի – Մ.Ֆ.**) զորավարների միջոցով» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 46)։

²³⁶⁹ «Չափվ էր Տարսուսի վրայից ամպը ցրվել, երբ Կրետեում կրկին փոթորիկ բարձրացավ։ Այդ կզույ Եմիր Սայիդ Ապոբասյը (**Կրետեի Եմիրության Եմիր Սայիդ իբն Օմարը (841-880) – Մ.Ֆ.**), իր գործակից ում Փոսոի՝ պատերազմող ու գործուկյա մի մարդու հետ 27 կոմբարիայով, որոնց համապատասխան նաև բազմաթիվ փոքր ծովահենական նավերով և պենտեկոնտորներով, որոնց շատերը կոչում են սեկտուրա և գալեա, արշավեցին հռոմեական տիրապետության վրա և ողջ Եգեական ծովը ավարի առան։ Նրանք հաճախ հասնում էին Նույնիսկ Չելլեսպոնտոսի Դրիկոնեստը, շատերին էին գերեվարում ու կոտորում։ Կրետացիների այս նավատորմի վրա հարձակվեց վերոհիշյալ պատրիկ Նիկետասը, նա, ում վիճակվել էր գլխավորել հռոմեական նավատորմիդը։ Սա, մեծ ծովամարտ տալով, նաև «հեղուկ կրակով» մեկից միեկից փախուստի բանն նավ, իսկ նրանց մեծ գտնվող բարբարոսները դարձան սրի, հրո և ջրի ճարակ։ Ջրատույզ չեղած նավերը փախուստով միայն կարողացան իրենց փրկությունն ապահովել» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 60)։

²³⁷⁰ «Եվ այսպես, ապացուցելու համար, որ իսկապես ստոր է, Սողդանոսն արշավում է Կասպույի և Բենեվենդոսի վրա իր փրկության համար փոխհատույց լինելու նրանց իշխաններին։ Վերջիններս օգնության խնդրանքով դիմում են ռեբսին (**Միջին Ֆրանկական թագավորության աղբա Լյուդովիկոս Ի-ին – Մ.Ֆ.**), բայց նա հայիդյաններով վճռում է՝ ասելով, որ շատ ուրախ է իրենց կորստյան առթիվ։ Այդ ժամանակ բերդերի իշխանները սուրհանդակ են ուղակում կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Ի – Մ.Ֆ.**) մոտ, որը, լինելով կարեկցող ու մարդասեր, շտապ կարգով սուրհանդակին հետ է ուղարկում, հաղորդելու, թե օգնությունն անհապաղ կհասնի, բայց լրաբերել, նախքան իրեն ուղարկողներին կայսեր պատասխան հասցնելը, ընկնում է թշնամիների ձեռքը։ Սողդանոսն ասում է նրան. «Եթե դու կատարես իմ ասածը, ոչ միայն կփրկվես, այլև նվերներ կստանաս»։ Երբ նա համաձայնվեց հրամանը կատարել, Սողդանոսն ասաց. «Ես ուզում եմ, որ դու գնաս և, բերդի պարիսպների առաջ կանգնելով, ներսում գտնվողներին ասես, թե ես իմ պարտականությունն արեցի, ինձ տրված հրամանները կատարեցի, բայց կայսրից օգնություն չկա։ Նա մերժեց ձեր խնդրանքը»։ Սուրհանդակը խոստացավ այդպես էլ անել և Սողդանոսի ծառաների ուղեկցությամբ գնաց բաղաբացիներին հայտնելու այդ մասին։ Երբ մոտեցավ պարսպին, խնդրեց, որ բաղաբի զինվորները գան լսելու իր ասելիքը. «Մահը աչքիս առաջ է»,- ասաց,- «հենց հիմա պիտի սրախողխող արվեմ, բայց չեմ կարող թաքցնել ձեռնարկությունը։ Միայն խնդրում եմ ձեզ և երդվեցնում, իմ փոխարեն զավակներդ և կնոջս հատուցում տվեք, բանդի ես, ով իմ տերեր, թեև թշնամիների ձեռքում եմ, բայց կատարել եմ իր պարտականությունը և հայտնել եմ ձեր խնդրանքը հռոմեացիների կայսեր, այնտեղից շուտով օգնություն կգա։ Այդ, բայց եղեք, մի վիատվեք, բանդի գալիս է փրկարարը, թեև՝ ոչ իմ»։ Սողդանոսի ծառաները, լսելով այդ, կատաղեցին, որ խաբված են, և իսկույն նրան տրախողխող արեցին։ Կայսեր ակնկալվող օգնությունից երկյուղած՝ Սողդանոսը վերադրեց պաշարումը և իր երկիր վերադարձավ։ Այնուհետև այդ բերդերի իշխանները հավատարիմ մնացին կայսեր և բերդերը դրին նրա գերիշխանության ներքո» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 58)։

²³⁷¹ «Աշոտ իշխանը միայն բավականացավ առանց պարեն վատնելու արաբացոց ձեռքից Վարազն առնելով, բանդի այն գրավել և հարկատու էին արել Սուրբ Խաչի կրոնավորներին, մանավանդ Վանահորը։ Սրան անվանում էին Գրիգոր, նրան բռնել և դրել էին խոր ու խավարաշուն բանտը։ Եվ ահա որոնեցին և ագատեցին նրան վտանգավոր բանտից» (Թովմա Աթորունի «Պատմություն Աթորունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 18)։

²³⁷² «Դրանից հետո Աշոտը գնաց պատերազմելու ծովագետների ապրողների դեմ, որոնք Ութմանիկ են կոչվում և ամրացել էին Ամյուկ անառիկ ժայռամրոցի մեջ...։ Նույն այդ ժամանակ ամրոցում հաստատված Ութմանիկների ձեռքով սպանվել էր Ռստոմ Վարաժնունին, որն այն ժամանակ ուներ մեր Վասպուրական աշխարհի տանտերական պատիվը։ Աշոտն ու իր որդի Դերենիկը զորքով շարժվեցին նրանց վրա, պատերազմելու ամրոցի դեմ, բայց ամրոցն անառիկ էր» (Թովմա Աթորունի «Պատմություն Աթորունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 18)։

«Դերենիկ այն ժամանակներում այնտեղ իղիպացել ու ամրացել էին Ութմանիկներ կոչված ցեղի մարդիկ։ Նրանց դեմ շատ չարչարանքներ թափեց Աթորունյաց տունը, բայց ոչնչով չկարողացավ վնասել նրանց, մանավանդ բաջահաղթ ու մեծանուն Գրիգոր իշխանը՝ Դերենիկ անվանվածը, որ թարգմանվում է «Ուխտով տիրոջից խնդրված»։ Նա բազում չարչարանքներ կրեց և մեռավ փափագով՝ չհասնելով ցանկացածին» (Ամանուն «Պատմություն Աթորունյաց տան», գլուխ 4)։

²³⁷³ «Այդտեղից Աշոտը դարձավ շուր եկավ մյուս՝ ոչ բարձր ժայռի վրայի ամրոցի դեմ, որը գտնվում էր Վարազա լեռան արևելակողմում, Կոխյան գյուղի վերևում՝ Սուրբ Զոհիսիմի եկեղեցու դիմաց, որ շինել էր սուրբ Գրիգորը Ահեական գյուղից վերև, Զայոց լուսավորությունը կատարելուց հետո, որովհետև այն նախկինում եղել էր Վահեդակիան մեհենատեղի։ Արդեն մոտենում էին ամրոցը պաշարելու, երբ Ամիդի տեր, Շեհի որդի Զիսեն (**Արմինիայի ոստիկան Իսա իբն Շեխին (869-878, 883) – Մ.Ֆ.**), որ տիրում էր Զայոց զորապետությանը, Մանազկերտի տիրոջ և Ութմանիկների վրա խրատով 15.000 զինված զորավորներով արագությամբ եկավ ու հասավ Աշոտի վրա, որը թողեց ամրոցի դեմ պատերազմելը, հետ դարձավ և Գուրգենի օժանդակ գործով աներկյուղ բաջարտությանը գնաց նրա դեմ։ Նա ճակատ հարդարեց Վան-Տոսպից անդին՝ երկու բլրակների միջի բարաշատ, բարակարկառ ու գոգածն տեղում, որ նայում է Երիվարաց արկման դաշտին, որը ներքև է Լեզք գյուղից, ուր հույժ գեղեցիկ առասպելաբանում են Շամիրամի (**Ասորեստանի թագուհի Շամիրամի – Մ.Ֆ.**) սպանած Արա Գեղեցիկի վրեթերի սպիանալու մասին։ Եվ էմիր Զիսեն շարժվեց բազմաթիվ զորքով և առաջխաղաց դեպի Աբադայու կատար կոչված բլուրը, Աշոտը մտրակեց սպառազեն երիվարին, զինավառվեց և պարտաստվեց մարտի։ Արշավեց համարձակ, ինչպես խաղաղակցը, և իր սակավաթիվ զորքը համարեց բազմաազար, թեև 2.000 հեծյալից ավելին չուներ։ Այնժամ Գագիկ Աթորունի հայր Վահանը և ինքը՝ Գագիկը, ջանացին խաղաղեցնել նրանց, սակայն, Աշոտի չանսալու պատճառով, Վահանը հետևի կողմից ու գաղտնաբար հարվածեց նրա ձիու գարշապարին և մեջքին վահան ունեցողի ծնույզը կաղացավ։ Ապա Սեմ անունով Զիսեի մերձավորներից ինչ-որ մեկը առաջ շարժվեց, պատահեց Աշոտ իշխանին և, Վահանի հետ խորհրդակցել լինելով, կամեցան խաղաղ մնալ ու վերջ տալ հրադրված կռվին՝ մարդկով սկսված պատերազմը։ Սրան անսաց Աշոտը, հետ բաշվեց ու եկավ բանակեց Արտաշեսյան ավանում, իսկ Զիսեն՝ Վան բաղաբում։ Նույն ժամանակ Դերենիկն և Գագիկը գնացին, մտան Զիսեի մոտ, խոսեցին խաղաղության համար, տվեցին պատանդներ, հանձն առան մուծել արքունի հարկերը ու նրան վերադարձին այն ծանապարհով, որով եկել էր՝ չթողնելով մտնել Վասպուրական աշխարհը։ Զիսեն գնաց, հասավ Պարտավ՝ Գարգարացվոց աշխարհը, իսկ մեր իշխանները ստացան ավելի զորավոր ու հոյակապ անուն Զայաստանի մեջ, երբ Զիսեն այլևս նա չհամարձակվեց հանձն առնել մոտենալ մեր Վասպուրական աշխարհը» (Թովմա Աթորունի «Պատմություն Աթորունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 18)։

²³⁷⁴ «Ապա Դերենիկ ուժով գրավեց ու հպատակեցրեց Պախ աշխարհը, երբ Սամառի տիրակալի (**Արաբական խալիֆության փաստացի կառավարիչ, խնամակալ ալ-Մուվաֆֆակի – Մ.Ֆ.**) վճռով գրավեց նաև Սալմաստ բաղաբը, ընդ որում նա ասում էր, թե այդպես գրավեց. «Որովհետև իմ հայրերը հիմնադրեցին ու պարսպեցին այս» (Շապուհ Բագրատունի «Պատմություն», գլուխ 4)։

«Այդ ժամանակ Աթորունյաց տան մեծ իշխան Գրիգորը, որ կոչվում էր Դերենիկ, ձեռք մեկնեց Զերի ու Զարեհվանդի գավառներին ու բաղաբներին և, տիրելով դրանց, դրանք ենթարկեցրեց իր իշխանությանը» (Թովմանես Դրասխանակերտցի «Զայոց պատմություն», գլուխ 30)։

2375 «Շեհի որդին (Արմինիայի ոստիկան Իսա իբն Շեյխին – Մ.Ֆ.), երբ մտավ Պարտավ, այնտեղ թողեց բաղաբապետ՝ Յամանիկ անունով իր մերձավորներից մեկին, որը բաղաբի գլխավորների հետ հետազայում հրաժարվեց իր պետին ենթարկվել: Արդյունքում Դիսեն Զայոց բոլոր նախարարներով հանդերձ մեկ տարի պատերազմեց բաղաբի դեմ, բայց, վնասել չկարողանալով, վերադարձավ Ասորիք: Այսպես եղավ երկու անգամ» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 19):

«Այն խոսվողական ժամանակ, որ տեղի ունեցավ Շեհի որդի Եսայու (Արմինիայի ոստիկան Իսա իբն Շեյխու – Մ.Ֆ.) և իր կառավարիչ Մահմեդի որդի Եմենիկ կոչված Արվախի որդի, Աշուտ իշխանի համաձայնությամբ Շեհի որդին գորածողով է անում Ասորեստանում, որպեսզի Աշուտը աղվակից իշխանների հետ նույնպես հավաքի իր զորքերը և նրանք միասին գնան ու ոչնչացնեն Պարտավի ամրոցի զորքերը: Նրանք, սակայն, բաջաբար դիմադրեցին նրանց տասներեք ամիս» (Մովսես Դասխուրացի «Աղվակից պատմություն», գլուխ 21):

2376 «Հակառակ այն բանի, որ կրետացիք ահա նման կորուստներ կրեցին և պարտված վերադարձան, այնուամենայնիվ հանգիստ չմնացին և նորից ձեռք մեկնեցին ծովային գործերին: Վերևում հիշատակած Փոտի ծովակալությամբ նրանք սկսեցին փորձության ենթարկել և թալանել, հատկապես մայրաքաղաքից հեռու ընկած շրջանները, այն է՝ Պելուպոնեսը և նրանից ցած գտնվող կղզիները: Այդ ժամանակ հռոմեական տրիբուններով նրանց դեմ է ուղարկվում ականավոր ծովակալ Նիկեոս Օռոիֆասը, որը նպատակով բաժնու օգնությամբ մի բանի օրում հասնում է Պելուպոնես: Խաղիսի գեղով Կենիսթեոն նավահանգստում և իմանալով, որ բարբարոսները սկսել են թալանել Պելուպոնեսի արևմտյան շրջանները, այն է՝ Մեթոնե, Պատրոս և նրանց սահմանակից Կորնթոսի շրջանները, նա խոհեմ և իմաստուն բայիլ է դիմում: Իրոք, նա որոշում է Պելուպոնեսը շրջանցել ծովով, չնավարել Մալեասի թերակղզում և, կտրելով 1.000 մղոն տարածության, չորհրդել թանկագին ժամանակը: Փոխարենը, հենց տեղն ու տեղը և փութանակի, ունենալով բազմաթիվ աշխատող ձեռքեր ու փորձառության, նա Կորնթոսի նեղուցի ցամաքի վրայով մյուս կողմը բաշեց նավերը և անցավ գործի: Հակադրականի հայտնվելով՝ նա սարսափահար արեց և շփոթություն մեջ գցեց միանգամայն անտեղյակ թշնամուն: Նախորդ ճակատամարտից ստացած վախը դեռ չէր փարատվել, երբ այս անակնկալ հարձակումն էլ վրա հասավ: Արդյունքում թշնամին հնարավորություն չունեցավ դիմադրելու ու կռվի բռնվելու փորձ անգամ անելու: Նիկեոսը թշնամու նավերի մի մասը կրակի տվեց, մյուսը՝ ջրասույզ արեց, բարբարոսներից ոմանց խողիտեց, մյուս մասը ծովի հատակն ուղարկեց, նրանց հրամանատարին սպանեց, իսկ մնացածներին էլ ստիպեց ցրիվ գալ կղզու չորս կողմը: Վերջիններս նա հետազայում որսաց և զանազան պատիժների ենթարկեց, ոմանց մորթագործ արեց, հատկապես նրանց, ովքեր ուրացել էին Քրիստոսի մկրտությունը, անելով, որ մկրտությունից է զրկում և ոչ թե նրանց պատիվնալող որևէ այլ բանից, ուրիշների այլ սարսափելի տանջանքների ենթարկեց, ծոծրակից փնչկ գալիցալոր թշնամու նավերի, իսկ ոմանց էլ, գերանի ծայրին կապելով, բարձրից գցեց կուլարով լիքը կաթսաների մեջ՝ ասելով, որ արժանացնում է նրանց տանջալի և մթին մկրտության: Ահա այսպես նա խայտառակեց նրանց և իրենց կատարած չարագործություններին վայել պատիժներ տվեց, ինչից հետո նրանք սարսափում էին հռոմեական շրջանների վրա արշավանքի դուրս գալուց» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 61):

2377 «Երանելի, ոչնչակալոր և երջանակահիշատակ Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.) բանակաթեմի վերածեց Կիպրոսը՝ տեղում որպես գորավար հաստատելով ազգությամբ հայ և մեծ անուն հանած Ալեքսիոսին, որը և կղզու վրա տիրեց յոթ տարի» (Խոստովանողի Շարունակող «Բանակաթեմների մասին», գլուխ 15):

2378 «Բանն այն է, որ Ամեդ իբն Թալուսը տարվել էր Տարսուս արշավելու զաղափարով նախքան Եգիպտոսի կառավարիչ դառնալը, իսկ երբ Եգիպտոսի կառավարիչ դարձավ, ձգտում էր նաև Տարսուսը ստանալ, որպեսզի, իբրև կառավարիչ, ռուսների դեմ արշավանքներ կազմակերպի: Նա գրեց Աբու Ամեդ ալ-Մուվաֆֆալին (Արաբական խալիֆության դատաճի կառավարիչ, իսլամական ալ-Մուվաֆֆալին – Մ.Ֆ.), խնդրելով այդ պաշտոնը, սակայն սա չընդունեց նրան և կառավարիչ նշանակեց Մուհամմադ իբն Զարուն ալ-Տադիլիին: Սա Տիգրիսի վրա նավ նստեց, սակայն բաժին նրան ափ գցեց, իսկ Մուսավիր ալ-Շարիի մարդիկ էլ բռնեցին նրան ու սպանեցին: Այդ ժամանակ նրա փոխարեն նշանակվեց Մուհամմադ իբն Ալի ալ-Արմանին, որին տրվեց նաև Անտիոքը, սակայն Տարսուսի բնակիչները ապստամբեցին ու սպանեցին նրան» (իբն ալ-Ասիր «Լիալիյաթը պատմություն»):

2379 «Կարբեղունի բարբարոսները, իրենց կրած պարտություններից հետո երկյուղ զգացին, որ հռոմեական նավատորմից կփորձի նաև իրենց բաղաբի վրա հարձակվել: Այդ պատճառով իրենք ևս բազմաթիվ նավեր շինեցին, բայց երբ գալուսն անցավ և տեսան, որ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.) զորք չի ուղարկել, ենթադրեցին, որ նա զբաղված է ուրիշների դեմ մղվող պատերազմներով ու դրա համար էլ հանդգնեցին Սիկիլիայի վրա արշավել: Գալով կղզու մայրաքաղաքը՝ այն էր Սիրակուսա, նրանք պաշարեցին այն և սկսեցին թալանել ու ավարի առնել նրա արվարձանները և բաղաբի շրջակայքը: Սիկիլիայի գորավարը այդ մասին հայտնեց կայսր և արդյունքում Ասորիքի դեմ ուղարկվելու համար պատրաստված ռազմական ուժը գորավար Արիստոսի գլխավորությամբ, այդ ժամանակ նա էր ծովային ուժերի հրամանատարը, առաքվեց Սիկիլիա: Վերջինս, թագավորանիստ բաղաբից դուրս գալով, չհանդիպեց նպատակով ու համընթաց բաժնու և, մի կերպ հասնելով Պելուպոնես, խաղիսի գցեց Մոնեմվասիայի հիերաքս նավահանգստում՝ սպասելով հաջողակ բաժնու: Եթե նա անհող մարդ չլիներ և եթե նրա երակների մեջ արյունը եռար, նա կնավարկեր նույնիսկ բաժնու հակառակ, անհողության դեպքում, կթիավարեր և կփութար ծրագրի իրականացմանը, բայց նշված նավահանգստում նա անչափ ժամակաճառ եղավ, իսկ այդ ընթացքում հազարացիներն օդակն էլ ավելի սեղմեցին և դիմեցին ամեն միջոցի՝ աճապարելով իրենց մտադրությունն իրականացնել, բանի պաշարվածներին օգնության չեն հասել: Արդյունքում բաղաբը գրոհով գրավվեց, պաշտպանների մեծ կոտորած տեղի ունեցավ, բաղաբի ողջ բնակչությունը գերեզմանվեց, առկա հարստությունը թշնամիների ձեռքը անվար ընկավ, բաղաբը հիմնահատակ կործանվեց, և նրա տուր տաճարները կրակի տրվեցին: Եվ ահա ոչնչակալոր և գեղեցիկ բաղաբը, որ բազմիցս պարտություն էր մատնել իր վրա հարձակված անհամար հունական և բարբարոսական զորքերին, ավերակների վերածվեց» (Թեոփանես Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 69):

«Հարկ է նշել, որ Սիրակուզայի վրա հասած դժբախտություններից տեղի ունեցան մի բանի տարի առաջ, երբ այն պաշարված էր իսլամյեյացիների կողմից: Այդ ժամանակ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.) մեծ նավատորմով ուղարկեց այն բաջ Անդրեասին, որպեսզի սա ազատի այն: Վերջինս հասավ Պելուպոնեսին և խաղիսի գցեց Դիերաքս կղզվող նավահանգստում: Նա, սակայն, 50 օր շարունակ վատ եղանակի պատճառով փակված մնաց այնտեղ: Եվ, մինչ նա շատ վատ տրամադրության մեջ այնտեղ էր, մի բարեխիղճ մարդ նրան վատ լուր բերեց, թե Սիրակուզան գրավվել է գիշերված ժամը հինգին, նախորդ օրը...: Անդրեասը սկսեց ճնշել այդ մարդուն, որպեսզի իմանա ճշմարտությունը, և ամենից առաջ հարցրեց, թե նա որտեղից է իմացել այդ մասին: Այդ ժամանակ այդ մարդը պատասխանեց. «Ես այստեղից 8 մղոն հեռավորության վրա Դեյուս կղզվող վայրում սեփականություն ունեմ: Գիշերը ինձ մոտեցան հովիվները, երբ ես իմ կալվածքում էի, և ասացին, որ նրանք մի բանի տեղական ոգիներից լսել են, որ Սիրակուզան գրավվել է: Դրանք պնդում էին, որ ներկա են եղել բաղաբի անկման ժամանակ և հետևաբար նրանց խոսքերին պետք է հավատ ընծայել»: Անդրեասը կասկածանքով վերաբերվեց ողջ այդ պատմությանը և հրաժարվեց հավատ ընծայել վերջինիս, ցանկանալով ինքը պարզել ամեն ինչ: Եվ ահա նա գնաց այդ կալվածքը և օրվա առաջին ժամին եղան հովիվների նշած վայրում, որտեղ այդ ոգիներն էին: Երբ հովիվներից մեկը նրանց հարց ուղղեց, սրանք պատասխանեցին, որ Սիրակուզան լցված է քրիստոնեական արյունով: Նրանք փորձեցին պարզել նաև այդ աստղի անունը և կոչումը, սակայն չստացվեց: Անդրեասը չհավատաց նաև այս խոսքերին, սակայն արդեն 15 օրից այն, ինչ համարվում էր սուտ հայտարարություն, հաստատվեց նրանց կողմից, որոնք հազիվ էին հասցրել փախչել Սիրակուզայից: Տեղական այդ ոգիների գուշակության մասին հիշողությունը մնաց մինչև Լևոն կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Լևոն VI-ի (886-912) – Մ.Ֆ.) թագավորությունը: Եվ ահա ծովակալը հավաքեց իր նավատորմը ու վերադարձավ Կոստանդնուպոլիս, որտեղ եկեղեցում ներողություն խնդրեց իր սխալի համար: Նա, սակայն, ներման չարժանացավ, բանի որ իր այդ սխալը եղել էր ոչ թե վատ եղանակի պատճառով, ինչպես նա էր պնդում, այլ ծառայողական պարտականությունները վատ կատարելու հետևանքով» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

«Բայց, բանի որ առիթն է ներկայացել, անհրաժեշտ է ասել, թե ինչնում է հռոմեացիների՝ սարակինոսների հարկատու լինելը և երբ է այդ բանն սկիզբ առել: Դա եղավ այն ժամանակ, երբ Սիրակուսա քաղաքը Վասիլ Մակեդոնացու (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.) օրոք գրավվեց Աֆրիկայի սարակինոսների կողմից և ողջ կղզին ընկավ նրանց տիրապետության տակ: Այդ ժամանակ նրա քաղաքները հիմնահատակ կործանվեցին, բացի Պանոփոսից, որը հազարացիները օգտագործեցին որպես ռազմական խաղիսի՝ դիմացի մայրցամաքին տիրանալու համար: Այնտեղից նավելով՝ նրանք թալանում էին կղզիները մինչև Պելուպոնես և այլ վայրեր, որտեղ դեռևս չէին սպասում նրանց հայտնվելը» (Թովմա Մկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեիոր Փոկլաս», մաս 4):

«Այդ տարի Ռամադան ամսի 14-ին մահմեդականները տիրեցին Սիրակուզային, որը Սիցիլիայի մեծագույն քաղաքներից մեկն էր: Դա այսպես եղավ: Ջաֆար իբն Մուհամմեդը, որը Սիցիլիայի կառավարիչն էր, հարձակվել էր այս քաղաքի վրա և ոչնչացրել ոչ միայն նրա, այլև Կաստանիայի, Տավրոմինիայի և Ռաստայի ցանքերը, որոնք հույների ձեռքում էին: Նա պաշարեց Սիրակուզան, շրջապատեց այն ցամաքից ու ծովից և տիրեց նրա մատույցների մի մասին: Եվան իսլամական նավերը, որպեսզի օգնության հասնեն Սիրակուզային, սակայն Ջաֆարը նրանց դեմ ուղարկեց իր նավերը և նրանց պարտության մատնեց: Այդ ժամանակ, ահա, օսմանականները կարողացան վերջնականապես շրջափակել բաղաբը: Զորքը պաշարեց այն 9 ամիս և ի վերջո բաղաբը գրավվեց: Նրա բնակչությունից հսկայական բանակություն սպանվեց և այնտեղից այնպիսի ավար ձեռք

բերվեց, ինչպիսին ձեռք չէր բերվել այլ քաղաքներին: Բնակչությունից փրկվեցին միայն առանձին անհատներ: Մահմեդականները քաղաքի գրավումից հետո այնտեղ մնացին 2 ամիս, իսկ հետո ավերեցին այն» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Յիջրի 264 թվականին Սիրակուզան գրավվեց: Դա եղավ Յիջրի 264 թվականի Ռամադան ամսի 14-ին, ընդ որում այնտեղ սպանվեցին ավելի քան 4.000 հայտնի հույներ և այնքան ավար ձեռք բերվեց, ինչքան ձեռք չէր բերվել անհավատների և ոչ մի քաղաքում: Ոչ մեկը չփրկվեց: Սիցիլիական մահմեդականները Սիրակուզան պաշարեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ այն չգրավվեց ու դա տեղի ունեցավ 9 ամիս շարունակ: Զադաթը գրավելուց հետո նրանք մնացին այնտեղ 2 ամիս, որից հետո այն ավերվեց» (իբն Ադարի «Մադրիքի պատմություն»):

«Այդ ժամանակ Սիրակուզան գրավվեց: Դա եղավ Յիջրի 264 թվականի Ռամադանի Ահմեդ իբն ալ-Ադլաբի ձեռքով, ընդ որում այնտեղ սպանվեցին ավելի քան 4.000 հայտնի հույներ և այնքան ավար ձեռք բերվեց, ինչքան ձեռք չէր բերվել անհավատների և ոչ մի քաղաքում: Ոչ մեկը չփրկվեց: Սիցիլիական մահմեդականները Սիրակուզան պաշարեցին այնքան ժամանակ, մինչև որ այն չգրավվեց ու դա տեղի ունեցավ 9 ամիս շարունակ: Զադաթը գրավելուց հետո նրանք մնացին այնտեղ 2 ամիս, որից հետո այն ավերվեց» (Նուվեյրի «Պատմություն»):

«6386 թ-ի մայիսի 21-ին, չորեքշաբթի օրը, Սիրակուզան գրավվեց» («Բեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև Թեոդոսիոս Վանականը:

2380 «Ահա կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.) խոհեմությամբ, հոգատարությամբ, առատ միջոցների հատկացմամբ, քաղցր խոսքով ու բռնությամբ վերցրեց Լուչուան բարբարոսների ձեռքից և վերստին հռոմեական գերիշխանությունը եկթարկեց: Դրա վրա Մելոուս ամրոցն էլ կամփին անցավ կայսեր կողմը և ինքնակալին իրեն տեր հռչակեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 46):

«Արաբների 226 թվականին ռումները արաբներից գրավեցին Լուչոն ամրոցը» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի հույները գրավեցին Լուչուան: Այդ տարի սլավոնները Լուչուան հանձնեցին բռնակալին (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ին – Մ.Ֆ.)» (Տաբարի «Արաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի սլավոնները Լուչուան հանձնեցին հույների արքային (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ին – Մ.Ֆ.)» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Ահմեդ իբն Թուլունը (Թուլունյանների էմիրության էմիր Աբու-Աբբաս Ահմեդ իբն Թուլունը (868-884) – Մ.Ֆ.) մտավ Ասորիք և ուղղություն բռնեց դեպի Սահմանային շրջան, որպեսզի կարգի գցի գործերն այնտեղ: Դրանից հետո նա վերադարձավ Աստիք» (իբն Աբու-Ռուսայթա «Բժիշկների կենսագրություն»):

«Այդ տարի սլավոնները Լուչուան հանձնեցին ռումներին...: Ապա կառավարիչ Նշանակվեց Արիսուզ իբն Յուլադ Ուլուդ իբն Թարխան ալ-Թուրքին, որն այնտեղ գնաց, սակայն անփորձ և տգետ էր ու վատ վերաբերմունք ունեցավ: Նա Լուչուայի մարդկանց ռոճիկն ու մթերքները ուշացրեց, սրանք ապստամբեցին ու գրեցին Տարսուս՝ բողոքելով, թե, եթե մեր ռոճիկն ու մթերքը չուղարկեք, ապա բերրը ռումներին կհանձնենք: Տարսուսի մարդիկ ազդվեցին այդ բանից և իրենց մեջ հավաքեցին տասնհինգ հազար դիմար, որ նրանց տանեն: Արիսուզը այս գումարը վերցրեց նրանցից Լուչուայի մարդկանց տանելու համար, սակայն իր մոտ պահեց: Երբ դրանք ուշացավ, սրանք բերրը հանձնեցին ռումներին: Տարսուսի ժողովրդի համար սա կործանում էր, այդ բերրը փուշ էր թշնամու կոկորդիս, բանգի ռումները, հենց որ հարձակման էին դուրս գալիս ցամաքով, թե ծովով, բերրի պահապանները տեսնում էին նրանց և ազդակնալն տալիս: Այդ լուրը հասավ Մուրթամիրին (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մութամիրին (870-892) – Մ.Ֆ.), որը Ահմեդ իբն Թուլունին (Թուլունյանների էմիրության էմիր Աբու-Աբբաս Ահմեդ իբն Թուլունին – Մ.Ֆ.) նշանակեց Տարսուսի կառավարիչ և տեղում առանձին հրամանատար նշանակեց մելիկ, որը կարողանար արշավանքներ կատարել ռումների դեմ պահպանել այդ սահմանային ամրությունը» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Աս-Սուլիսին իր «Պատմություն»-ում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Իբն Յալդուզ իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

2381 «Եգիպտոսի էմիր Ահմեդ իբն Թուլունը (Թուլունյանների էմիրության էմիր Աբու-Աբբաս Ահմեդ իբն Թուլունը – Մ.Ֆ.) Յիջրի 265 թվականի Մուհառաբ ամսում եկել ու գրավել էր Աստիքը Սիմա ալ-Տալիյից: Դրանից հետո Ահմեդը Տարսուս անցավ և այնտեղ մտավ հիշյալ տարվա Ռաբիա Ա ամսում: Վերջինս այդ ժամանակ իսլամի երկրների մաս էր կազմում: Նա օթևան առավ այնտեղ և քաղաքն այնքան լցվեց նրա զորքերով, որ գները բարձրացան և բարդություններ ստեղծեցին բնակչության համար: Այդ ժամանակ տեղի մարդիկ ասացին. «Մենք սահմանային գոտում ենք, իսկ դու մեզ տանվեցիր և օգտվեցիր մեզ մոտ եղած պարենի պաշարից: Եթե ոտիդ մեջ չղջափակվան մեջ առնած լիներ, մեզ ավելի շատ նեղություններ չէր տա, ինչքան որ դու պատճառեցիր մեր տներին ու պարտեկին»: Ժողովուրդը գեղեք բարձրացրեց և կռվեց նրա դեմ: Այդ ժամանակ նա իր զինակիցներին հրամայեց հանձնվել նրանց, և նրանք հանձնվեցին: Սահմանային բնակչությունը խլեց նրանց փողերն ու մետաքսը: Ահմադ իբն Թուլունի նպատակն էր թշնամու հասկացնել Տարսուսի ժողովրդի զորությունը, թե ինչ ամրություն և ուժ ունեն, եթե էմիր Ահմեդ իբն Թուլունի պես մեկն է տեղի տվել նրանց առաջ, ում զորքերը երկիր են լցնում, ինչի արդյունքում թշնամին կիրաժարվի նրա նկատմամբ ունեցած իր նկրտումներից: Ապա Ահմեդը մարդ ուղարկեց ժողովրդի մոտ՝ նրանք բացատրելու իրավիճակը: Դրանից հետո նա իր կողմից այնտեղ կառավարիչ նշանակեց Տախի իբն Բալիդը անունով» (իբն Աբդ ալ-Չահիրի «Պատմություն»):

«Ապա կառավարիչ նշանակվեց Արիսուզ Ուրիսուզ իբն Յուլադ Ուլուդ իբն Թարխան ալ-Թուրքին, որն այնտեղ գնաց, սակայն անփորձ և տգետ էր ու վատ վերաբերմունք ունեցավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

2382 «Այդ տարի հույները գերի վերցրին Աբդալլահ իբն Ռաշիդ իբն Կալուսին: Ահա թե դա ինչպես եղավ: Պատճառն այն էր, որ նա հունական երկիր մտավ Ասորիքի սահմանային շրջանի բնակիչներից կազմված զորքով 4.000 հոգու կազմով և ուղղություն բռնեց դեպի Ֆուսեյն ու ալ-Մասթանինա, որտեղ մահմեդականները ավար ձեռք բերեցին ու վերադարձան: Երբ նրանք հեռացան Պուտանդունից, նրանց դեմ ելան Սելեկիայի, Կազաիյզինի, Կուռայի, Կաուկաբայի և Խարջանայի պատրիկներն ու շրջապատեցին նրանց: Մահմեդականներն իջան ձիերից, կտրեցին նրան ծնկատակի ջղերը և մարտնչեցին, սակայն բոլորը 500 կամ 600 հոգուց բացի, որոնք չէին կտրել իրենց ձիերի ծնկատակների ջղերը, կոտորվեցին իսկ սրան, մտրակելով ձիերին, հեռացան: Յույները սպանեցին ում որ սպանեցին և գերեցին Աբդալլահ իբն Ռաշիդին, այն բանից հետո, երբ նա մի քանի տեղից փրավորվեց: Նա փոխադրվեց Լուչուա, իսկ հետո էլ փոստային ձիերով ուղարկվեց բռնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Տաբարի «Արաբների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի հույները գերի վերցրին Աբդալլահ իբն Ռաշիդ իբն Կալուսին: Ահա թե դա ինչպես եղավ: Պատճառն այն էր, որ նա հունական երկիր մտավ Ասորիքի սահմանային շրջանի բնակիչներից կազմված զորքով 4.000 հոգու կազմով և ուղղություն բռնեց դեպի Ֆուսեյն ու ալ-Մասթանինա, որտեղ մահմեդականները ավար ձեռք բերեցին ու վերադարձան: Երբ նրանք հեռացան Պուտանդունից, նրանց դեմ ելան Սելեկիայի, Կազաիյզինի, Կուռայի, Կաուկաբայի և Խարջանայի պատրիկներն ու շրջապատեցին նրանց: Մահմեդականներն իջան ձիերից, կտրեցին նրան ծնկատակի ջղերը և մարտնչեցին, սակայն բոլորը 500 կամ 600 հոգուց բացի, որոնք չէին կտրել իրենց ձիերի ծնկատակների ջղերը, կոտորվեցին իսկ սրան, մտրակելով ձիերին, հեռացան: Յույները սպանեցին ում որ սպանեցին և գերեցին Աբդալլահ իբն Ռաշիդին, այն բանից հետո, երբ նա մի քանի տեղից փրավորվեց: Նա փոխադրվեց Լուչուա, իսկ հետո էլ փոստային ձիերով ուղարկվեց բռնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ» (Սիբտ իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

«Այդ տարի հույները գերի վերցրին Աբդալլահ իբն Ռաշիդ իբն Կալուսին: Ահա թե դա ինչպես եղավ: Պատճառն այն էր, որ նա հունական երկիր մտավ Ասորիքի սահմանային շրջանի բնակիչներից կազմված զորքով 4.000 հոգու կազմով և ուղղություն բռնեց դեպի Ֆուսեյն ու ալ-Մասթանինա, որտեղ մահմեդականները ավար ձեռք բերեցին ու վերադարձան: Երբ նրանք հեռացան Պուտանդունից, նրանց դեմ ելան Սելեկիայի, Կազաիյզինի, Կուռայի, Կաուկաբայի և Խարջանայի պատրիկներն ու շրջապատեցին նրանց: Մահմեդականներն իջան ձիերից, կտրեցին նրան ծնկատակի ջղերը և մարտնչեցին, սակայն բոլորը 500 կամ 600 հոգուց բացի, որոնք չէին կտրել իրենց ձիերի ծնկատակների ջղերը, կոտորվեցին իսկ սրան, մտրակելով ձիերին, հեռացան: Յույները սպանեցին ում որ սպանեցին և գերեցին Աբդալլահ իբն Ռաշիդին, այն բանից հետո, երբ նա մի քանի տեղից փրավորվեց: Նա փոխադրվեց Լուչուա, իսկ հետո էլ փոստային ձիերով ուղարկվեց բռնակալի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ի – Մ.Ֆ.) մոտ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Մեկ տարի անց Բար-Ռաշիդը, որ արաբների զորավարն էր, 4.000 հեծյալներով գնաց ռումների երկրի վրա, սակայն ռումների իշխանները, որ ելան Սելեկիայից, Տիանայից, Կարսնայից և այլ տեղերից, շրջապատեցին արաբներին, որոնք, հույսները կտրելով փրկվել, իջան Նժուզներից, դրանք կոտորեցին, ծունկ ծնկ դիրքեր գտավեցին և սկսեց նետահարել ռումներին: Դա, սակայն, չկանգնեցրեց հարձակվողներին, որոնք նետվեցին արաբների վրա, ոմանց սպանեցին, ոմանց էլ գերեցին, այդ թվում նաև արաբների առաջնորդ Բար-Ռաշիդին» (Բար-Յեբրեոս «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

Այս մասին հայտնում է նաև իբև Զալդուրը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այլ-Այլին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաթարիի հաղորդածը:

²³⁸³ «/46/ Բայց նրան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ին – Մ.Ֆ.) ուրիշների ձեռքով նվաճված դպիկները չէին ուրախացնում, ընդհակառակը, տխրեցնում էին, որ հաղթանակները ձեռք էին բերվում ոչ իր անձնական ջանքերով և իր սեփական անձը փոխանցելի ենթարկելով: Դրա համար նա դարձյալ հարձակվեց Ասորիքի վրա՝ իր հետ վերցնելով անդրանիկ որդի Կոստանդինը, որպեսզի նա, որպես բաց կորյուն, թշնամու արյան համը առնի և լինի անվախ փոխանցելի հանդեպ, որպեսզի հենց ինքը՝ Վասիլը, դառնա նրա ռազմագիտության ուսուցիչը: Հասնելով Արգեսու լեռան մոտ գտնվող Կապադոկիայի առաջին բաղաձ Կեսարիան և իր զորքից ընտրյալ մարդկանց, ինչպես հարկն է գինելուց հետո, նա նրանցից մի խումբ առանձնացրեց և ուղարկեց առաջ՝ լրտեսելու և հետախուզելու, որից հետո ինքը, գլխավորելով հարվածող ուժը, որը զորքով շարժվեց դիմադրող թշնամուն հետևելու համար: Փոլսեանակի անցնելով անապատի միջով՝ նրանք գործով վերցրին Պսիդկաստեյուն և Պարամոկաստեյուն ամրոցները ու գերեցին հանդիպած թշնամուն: Ճաղատ կոչվող ամրոցի բնակիչները, իրենց վրա խուժող զորքից սարսափած, կամուխին անցան կայսեր կողմը, իսկ Ամբրոնի որդի Ապակդեյեն՝ Անարգաբայի էմիրը, որը, բանի դեռ կայսրը հեռու էր գտնվում, բարբարոսաբար հոխորտում էր, մեկտեղեցիների գործամասի հետ միասին որոշեց փախուստով փրկվել՝ հետքը կորցնելու ջանք թափելով: Այս ավերիչ արշավանքի ընթացքում գրավվեցին նաև Կայսրոս, այն էր՝ Կաստասան, ամրոցը, Ռոբան, այն էր՝ Եղեղեխոն, ամրոցը, ապա նաև Անդալ և այսպես կոչված Երիմսիկեան ամրոցները: Այն ժամանակ էր, որ Տայիլի որդի Մեմարը, որ պաշտպանում էր Տավրոսի լեռնանցքները և, անակնկալ հարձակումներ գործելով, ասպատակում էր հռոմեական պետության սահմանամերձ շրջանները, կայսեր կողմն անցավ: /47/ Ոչ ոք թող չզարմանա ու ոչ էլ մեզ մեղադրի, որ այս մեծագործությունները մենք սեղծ ու համառոտ ենք շարադրում, կարծես թվարկելով, պարզապես պատմությունը տալիս ենք տեղի ունեցած դեպքերի արագությամբ: Դրա համար էլ, ահա, այն ընդհանուր գծերով է տրված և թռուցիկ է: Այդ դեպքերը ավելի արագ կատարվեցին, բան մենք այժմ խոսում ենք նրանց մասին: Պատճառը նաև այն էր, որ դեպքերից բավական ժամանակ է անցել և յուրաքանչյուրի մանրամասնությունները, գրի առնված չլինելու պատճառով, անհետացել են իշխողությունից: Մենք չգիտենք, ինչպես կարող էինք կարող հաղորդել, թե ինչպես ճակատեցին, ինչպես հարձակվեցին կամ գրոհեցին, ճակատն ինչպես լայնացրին կամ նեղացրին, իրադրությանը հարմար ինչպիսի ռազմավարական հնարանների դիմեցին, մենք չենք կարող մասնակի կամ նախասիրության առարկա հարցերի վրա մանրամասն կանգ առնել, մի բան, որից շարադրանքի ծավալն ընդարձակվում էր, մենք չուզեցինք ընդգրկել ու առանց ստուգելու վերցնել այն, ինչ պատմողի վրա չէր հիմնված, թեև այդ մասին ընդհանրապես շատ էր խոսվում, որպեսզի չստեղծվի այն կարծիքը, թե կայսեր վերաբերմանը ենթարկված են տասնող պատմություն, տեղի չունեցած դեպքերի շարադրանք, նամանակակալ, որ կենդանություն ժամանակ նա չէր սիրում իրեն գովաբանող խոսքերին ակնյալ դնել: Եթե մենք չենք կարող կամ չենք ուզում գրի առնել այն, ինչի մասին բոլորն են վկայում, ապա դրա պատճառը շարադրանքը կասկած հարուցող փաստերով ծանրաբեռնելուց խուսափելն էր, բայց այդ մասին խոսքը կարճենք և վերադառնանք մեր ընդհատած պատմությունը» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարումակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 46-47):

²³⁸⁴ «Մահմեդականները բաղաբի գրավումից հետո այնտեղ մնացին 2 ամիս, իսկ հետո ավերեցին այն: Դրանից հետո Կոստանդնուպոլսից նավատորմ եկավ: Մահմեդականները դիմավորեցին նրան և հաղթանակ տարան՝ վերցնելով 4 նավ և սպանելով դրանց վրա եղողներին: Չուլբադա ամսի վերջին նրանք վերադարձան» (Իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁸⁵ «Կայսրն (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.) այնուհետև գործով անցավ Օնուպիկոստե և Աարոս կոչվող գետերը և եկավ Կուկուստոս, կրակի տվեց այնտեղի մացառուտները, ծառերը կտրատելով դժվարամատչելի վայրերը մատչելի դարձրեց և պարտություն մատնեց դարանակալած թշնամիներին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարումակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 48):

²³⁸⁶ «Հասնելով Կալիպոլիս և Պարասիա՝ նա (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.) շարունակեց իր ճանապարհը դժվարանցանելի վայրերով, որտեղ իջավ ձիուց, հեծնիտու անցավ լեռնանցքների միջով և անձնական օրինակով բարձրացրեց իր զինվորների ոգին: Երբ նա հարձակվեց Փերմասիկեայի վրա, հակառակորդները գլխովին նահանջեցին և փակվեցին պարիսպների հետևում: Թշնամիներից ոչ ոք չէր համարձակվում կռվի բռնվել: Դրա վրա կայսրը բաղաբի որը շրջակայքը հրի մատնեց և պարսպից դուրս գտնվող գեղեցիկ շենքերը հիմնահատակ ավերեց, որից հետո շարժվեց դեպի Ադատոս: Այս բաղաբի պաշտպանները չհամարձակվեցին բաց դաշտում պատերազմել և, պարիսպվելով պարիսպների մեջ, որոշեցին դիմադրել: Կայսրը թալանեց ինչ-որ բաղաբի պարիսպներից դուրս էր գտնվում...: Այնուհետև իր զինվորներով նա հարձակվեց պարիսպների վրա և գործի դրեց պաշտպանության մեթոդները: Նա մեծ հույս ուներ, որ նման մեծ գործով հնարավոր կլինի գրոհով վերցնել բաղաբը, բայց, տեսնելով, որ բաղաբի պարիսպների հետևում պատսպարված թշնամիները իրենց գլխին եկած փորձություններից չեն վիսպվում, այն հանգամանքը, որ իրենց հայրենիքը գրեթե անդունդի եզրին է հայտնվել, իրենց ամենևին չի սարսափեցնում..., ավելի եռանդով լծվեց նախապատրաստական աշխատանքներին և ավելի մեծ ջանասիրությամբ ձեռնամուխ եղավ պաշարման գործին: Տեսնելով, սակայն, որ, հակառակ իր գործարարած ջանքերին, գործն առաջ չի գնում, որևէ այլ հույս ներշնչող էլ չէր նա չէր գտնում, ապա նաև համոզվելով, որ իր բազմաբանակ գործը ցրտաշունչ վայրերում ու բայց երկրի տակ կարող է ծանր կացության մատնվել, նա նախընտրեց իր մարդկանց փրկությունը, բան թշնամիներին պարտության մատնելը, ու դրա համար է որոշեց, նախքան ձմռան վրա հասնելը, հեռանալ այնտեղից: Այս մասին ահա այսպես» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարումակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 48):

«Սրանց հետ միասին Անդրեսաը հարվածեց Փերմասիկեային և Սամոսատին, որոնք սարակիստների հայտնի բաղաբներն ու երկրներն էին, ինչպես նաև մշտական հարձակումներով շրջապատեց Մելիտեն: Ահա այս կերպ նա իր փայլուն հաղթանակների արձանը կերտեց և վերադարձավ կյսերակն բաղաբ» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

²³⁸⁷ «Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.)... գործով վերցրեց մոտակայքում գտնվող Գերոնտ անունը կրող փոքր բաղաբը և իր զինվորներին թույլատրեց թալանել այն, որպեսզի ձեռք բերած ավարը նրանց համար խթան հանդիսանա դժվարություններին» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարումակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 48):

²³⁸⁸ «Չորքը ձեռք բերեց հսկայական բանակությամբ գերիներ ու ռազմավար, բայց կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.), նկատի ունենալով երկար ու դժվարին ծանապարհը, հրաման տվեց գերիներից բեռնաթափվել՝ տրախոդիտող անելով նրանց: Ահա այսպես Յագարի հետևորդներին սարսափահար անելուց հետո նա վերադարձավ: Ենթադրելով, որ կիրճերից անցնելիս հնարավոր է թշնամու որևէ հարձակում, նա գտնում էր, որ վատն է այն գորավաղը, որն ասում էր, թե. «Ես այդ չի սպասում», կարելի էր կենտրոն գործամասեր ուղարկել, որոնք գերի վերցրին նրանցից շատերին, ովքեր նպատակ ունեին ուրիշներին գերեվարելու: Այդ շրջանների կառավարիչ Արդելուսը, տեսնելով այդ, կայսեր մոտ դեսպաններ ուղարկեց՝ հաշտություն և խաղաղություն աղերսելով, խոստանալով նրան հանձնել ամրոցներն ու շրջանները և լինել նրա երախտապարտ ծառան: Կայսրն ընդառաջեց նրա խնդրանքին և տվեց ինչ-որ հայցում էր, որից հետո նա դարձավ կայսեր կամավոր դաշնակիցն ընդդեմ իր՝ Արդելուսի, ցեղակիցների: Այնտեղից կայսրն անցավ Արգեսու լեռը և, հասնելով Կեսարիա, ստացավ Կուկուսիայի և Լուկոնի դեմ տարած հաղթանակների ավերիչները: Ավերիչներին հաջորդեցին Տարսուսի ամրոցներից և մանիքեական բաղաբներից ձեռք բերված հաղթանակի իրեղեն ապացույցները՝ հսկայական բանակությամբ ավար և ռազմագերիներ: Այնտեղ բերվեց նաև թրդերի մի մեծ ամբոխ և կայսրը հրամայեց թրդերին կտորել, բանգի նրանք գրեթե ոչ մի բանի պիտանի չէին և, բացի այդ, զորքը այնքան էր ծանրաբեռնված, որ չէր ուզում ունենալ մի ավելորդ գլխացավանք: Վերադարձին, հասնելով Միդոն, նա նվերներ բաշխեց իր զինվորներին, յուրաքանչյուրին իր ցուցաբերած սխրանքի համեմատ բարձրացրեց ու պատվասիրեց և ձմեռելու նպատակով ծամիա ընկավ: Հասնելով թագավորանիստ բաղաբը՝ ինչ սովորության համաձայն նա պատրիարքից հաղթական դափնեպսակ ստացավ, իսկ ժողովրդի կողմից՝ հաղթական կեցցեներ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարումակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 49):

²³⁸⁹ «Այդ տարի ինչպես պատմում են, ելան հունական 5 պատրիկներ ու 30.000 հոգով մոտեցան Ադանային, որից հետո ուղղություն բռնեցին դեպի ալ-Մուսալլա և գերեցին Ուրիտուզին: Նա առաջ Սահմանային գոտու կառավարիչն էր, հետո հեռացվել էր այդ պաշտոնից, բայց այնուհանդերձ մնացել էր սահմանին, որպեսզի մարտնչի անհավատների դեմ: Նա գերվեց 400 հոգու հետ միասին, երբ հույները սպանեցին իրենց դեմ ելածներից 1.400 հոգու, որից հետո չորրորդ օրը հեռացան: Դա Ֆուսայա և ամսին էր: Այդ տարի հունական արքան (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.) Ամիդոլ իբև Թուլուսին (Թուլուսյանների էմիրության էմիր Աբուլ-Աբբաս Ամիդոլ իբև Թուլուսին – Մ.Ֆ.) ուղարկեց Արդալլահ իբև Ուաշիդ իբև Կավուսին, որը առաջ Սահմանային գոտու իրամանատարն էր, իսկ հետո էլ գերի էր ընկել: Նա որպես նվեր ուղարկվեց մահմեդական գերիների մեծ բանակության՝ Ղուրանի մեկ օրինակի հետ» (Տաթարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Երբ լուրեր եկան Աստոն կողմից օձյալ կայսեր վրա հարձակման մասին, վերջինս նման արտակարգ իրավիճակում դուրս իսկ չչիղթվեց, այլ սկսեց եռանդով պատրաստություններ տեսնել իր անելիքի ուղղությամբ: Նա կանչեց Անդրեսա անունով մի մարդու, որը և խելացի էր, և առիթ էր փնտրում իր փորձառությունը ու բաշխությունը ցուցադրելու համար, չնայած, որ այդ ամբողջ մեծապես գաղտնի էր պահվում, ընդ որում այս ամբողջ եկել էր արևմուտքի սկոլուսներին երկրներից: Եվ ահա Կավուսը նրան նշանակեց Օսպիկիոն բանակաթեմի երկրորդ դեկավար: Անդրեսաը սկսեց վարպետորեն կառավարել զորքերը, նա հարձակվեց թշնամու վրա և մի մեծ հաղթանակ տարավ, մի հաղթանակ, որը իջեցրեց թշնամիների գոռոզությունը» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմությունն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալոլունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին կրճատ հայտնում է նաև ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²³⁹⁰ «Հիջրի 265 թվականին Տալուտի հայր ամառային արշավանք իրականացրեց Սիցիլիայի կառավարիչ ալ-Հասան իբն Ռիքայի: Նրանց միջև ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ... (տեքստը վնասված է – Մ.Ֆ.) մահմեդականներից, որից հետո անհավատների նկատմամբ առավելությունը անցավ վերջիններիս և նրանք փախուստի մատնեցին ու սպանեցին նրանց՝ սպանելով նաև նրանց պատրիկին» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«6387 թվականին սպանվեց Խրիսաֆը» («Զեմբրիջյան ժամանակագրություն»):

²³⁹¹ «Հիջրի 266 թվականին Սիցիլիայի կառավարիչը հարձակվեց հույների վրա և ծովում ընդհարվեց նրանց նավերի հետ, որոնք թվով մոտ 140-ն էին: Նրանց միջև ուժեղ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, մահմեդականները հանձնեցին իրենց նավերն ու հույները վերցրին դրանք: Այդ նավերի վրա գտնվող մահմեդականները գնացին Պալերմո և մի քանի ամիս մնացին այնտեղ՝ տարբեր կողմեր ուղարկելով ջոկատներ և թալանելով հունական մարզը (վերջին 2 նախադասություններում առկա տրամաբանական հակասությունը նշում են նաև ուսումնասիրողները – Մ.Ֆ.)» (իբն Ադարի «Մադրիբի պատմությունը»):

«Այդ տարի մահմեդականն նավատորմը Սիցիլիայում ընդհարվեց հունականի հետ: Նրանց միջև ուժեղ մարտ տեղի ունեցավ, հույները հաղթեցին մահմեդականներին և զրավեցին նրանց նավերը: Փրկվածները սպաստանեցին Պալերմոյում» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալոլունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²³⁹² «Այդ տարի իբն Զունդաջը (Արմինիայի ոստիկան Իսահակ իբն Զունդաջը (879) – Մ.Ֆ.) զրավեց Մծբինը և Դիար Ռաբիան, իսկ իբն Ալուբը դիմեց Իսա իբն Շայխ ալ-Շեյբանիին (Արմինիայի նախկին ոստիկան Իսա իբն Շեյխը – Մ.Ֆ.), որն Ամիդում էր, և նա օգնության եկավ: Նա դիմեց նաև Աբուլ-Մադրա իբն Մուսա իբն Զուրարային (Զուրարիկների Էմիրության Էմիր Աբուլ-Մադրա իբն Մուսա իբն Զուրարային (854-898) – Մ.Ֆ.), որն Արզնում էր, և նա էլ օգնության եկավ: իբն Զունդաջը վերադարձավ Մոսուլ, որից հետո Մուբալիֆ (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուբալիֆից – Մ.Ֆ.) խալիֆայից հրովարտակ ստացավ Մոսուլի կառավարիչ դառնալու համար ու այնտեղ էլ վերադարձավ: Այն ժամանակ իբն ալ-Շայխը, իբն Զուրարան և ուրիշներ երկու հարյուր հազար դինար առաջարկեցին իբն Զունդաջին, որպեսզի վերջինս նրանց հաստատի իրենց զավթումներով, սակայն նա չընդունեց և սրանք հավաքվեցին կռվի: իբն Զունդաջը, սակայն, երբ այս բանը տեսավ, գոհացրեց նրանց պահանջն ու վերադարձավ, իսկ նրանք էլ վերադարձան իրենց երկրները» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²³⁹³ «Այդ տարի հույների մի ջոկատ անցավ Դիյար-Ռաբիայի շրջանում գտնվող Թեյ-Բասմա սարի մոտ և մահմեդականներից սպանվեցին ու գերվեցին 250 հոգի: Ելավ Լիսիթիևի ու Մոսուլի բնակչությունը և հույները վերադարձան» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարետների պատմություն»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմությունն աշխատությունում որոշակիորեն կրճատ կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Զալոլունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

²³⁹⁴ «Նույն տարում հույները մտան Դիրա-Ռաբիա: Բնակչությունը կանչվեց արշավանքի և այն ելավ ցրտի ժամանակ, երբ հնարավոր չէր կիրճերը մտնել» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարետների պատմություն»):

«Այդ տարի Դիրա-Ռաբիա եկան հունական հեծյալների ջոկատները և մեծ քանակությամբ մահմեդականներ սպանեցին: Ալ-Ջազիրայի և Մոսուլի բնակչությունը փախավ» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Իբն ալ-Ասիրը իր «Լիակատար պատմությունն աշխատությունում կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

Աս-Սուլիսիին իր «Պատմություն»-ում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²³⁹⁵ «Այդ տարի Տարսուհի 300 բնակիչների հետ հարձակում գործեց Ասորիքյան սահմանին Ամիդ իբն Թուլունի (Թուլունյանների Էմիրության Էմիր Աբուլ-Աբբաս Ամիդ իբն Թուլունի – Մ.Ֆ.) կառավարիչ Սիման: Նրանք նաև թշնամիների դեմ Դերակլեայում, երբ հույները 4.000 հոգի էին: Նրանց միջև թեժ մարտ տեղի ունեցավ և մահմեդականները թշնամիներից շատերին սպանեցին, բայց նրանց կողմից ևս մեծ քանակություն ընկավ» (Տաբարի «Արբանների ու մարգարետների պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²³⁹⁶ «/62/ Միա այս կերպ ցրվեցին հարավային բանակները և հռոմեական պետության նավը անվտանգ նավարկում էր այնտեղից, երբ արևմուտքում դարձյալ սարսափելի փոթորիկ բարձրացավ: Աֆրիկայի ամերմուսին (Աղյաքյանների Էմիրության Էմիր Աբու Իսահակ Իբրահիմը (875-902) – Մ.Ֆ.), 60 հսկայական նավեր պատրաստելով, հարձակվեց հռոմեական տիրապետության վրա և թալանելով ու գերեվարելով, հասավ մինչև Կեֆալոնիս և Չակինթոս կղզիները: Կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Ի-ը – Մ.Ֆ.), իմանալով այդ մասին, անհապաղ օգնության հասավ: Նա ուղարկեց ծովակալին, խոսքը Նասարի մասին է՝ բազմաթիվ տոբերներից, դիտերից և այլ արագընթաց նավերից բաղկացած մեծ նավատորմի հրով: Նասարը կարճ ճանապարհով և նպաստավոր բանու օգնությամբ շուտով հասավ Մեթոնե, բայց թշնամիների վրա անմիջապես հարձակվել չկարողացավ, որի պատճառն այն էր, որ թիավարներից շատերը, վախճնալով վտանգից, փոքր խմբերով թաքուն փախուստի էին դիմել: Նրանց դասալքությունը պատճառ դարձավ նավերի ընթացքի դանդաղեցման, որովհետև նավերն արդեն չէին կարող մեծ թափով կարել ալիքները և հարձակվել հակառակորդների վրա: Նասարը գտավ, որ այդպես զինաթափ եղած չի կարելի թշնամու դեմ դուրս գալ և սուրհանդակի միջոցով իրադրության մասին տեղյակ պահեց կայսեր: Վերջինս, առանց հապաղելու, հասուն մարդկանց ուղարկեց, բոլոր դասալքներին դուրս և բանտ նետեց: Եվ ահա Նասարը, ձեռքերը ցեղակիցների արյամբ ներկելուն դեմ լինելով, բայց նաև կամենալով մնացած թիավարների մեջ սարսափ տարածել, որպեսզի նրանց չար օրինակին չհետևեն և դասալք կամ անփույթ չլինեն, խոհեմ որոշում է ընդունում: Վիզլայի դուռնաբանին նա հրաման է տալիս Պրետորիոնում բանտարկված երեսուն մահապարտ ռորագործներից զիջելով դուրս հանել, դեմքերին մուր բւել, մորուքներն ու գլխի մազերը հանձնել և անձնանշանի դարձնել: Նրանց նա խստորեն կարգադրեց, որ չհամարձակվեն ձայն ու ծպտուն հանել՝ հրաման չկատարողին սպառնալով մահապատժով: Միա սրանց, որպես դասալիք եղած թիավարների պարագլուխների, նա ձիարշավարանում մտրակահարեց և ձեռքերը մեջքին կապած ման ածեց քաղաքի հրապարակում: Այնուհետև, ոտքերը կանդալների մեջ հագցրած, նա սրանց Պելուպոնես ուղարկեց, որպեսզի իրենց արժանի պատիվը ստանան հենց այնտեղ, որտեղից փախել են: Այդ գործը դրվեց Պելուպոնեսի գորավար Դովանիսի վրա, որի մանկունն էր Կրետացի: Սա, կայսերական հրամանի համաձայն, Մեթոնեում, ուղարկված կալանավորների թվին համապատասխան ցցեր տնկեց և նրանց, որպես դասալիքների պարագլուխների, ցցահան արեց: Դոմոմեական նավատորմի նավաստիները, ականջալուր և ականաստեղ լինելով կատարվածին, դատապարտեցին նրանց որպես վախկոտների և թշնամականների, իսկ իրենք էլ ձեռք բերեցին դժվարությունները հաղթահարելու կամք, դեմ գցեցին թուլամորթությունն ու թափափվածությունը և խնդրում էին ծովակալին շտապ կարգով իրենց առաջնորդել հակառակորդների դեմ: /63/ Ծովակալը գործի նկատմամբ մաս համարելը Պելուպոնեսի գլխավորներով ու մարդավորներով և, Պելուպոնեսի գորավարին գործակալի վերցնելով, հարձակման նախապատրաստություն տեսավ: Սարակինոսները, որ համոզվել էին հռոմեական նավաստիների երկյուտ լինելու մեջ, իզուր տեղ ժամանակ վատնած չլինելու համար, շատ հանգիստ դուրս էին գալիս իրենց նավերից և թալանում մերձակա շրջաններն ու կղզիները, երբ հանկարծակի ու աննկատելիորեն նրանց մոտեցավ հռոմեական ծովային հետևակը: Զորավարի ազդարձանով ծովային հետևակը զիջեցրով անակնկալ հարձակում գործեց թշնամիների վրա, որոնք ոչ դիմադրելու ժամանակ գտան, ոչ էլ՝ կռվի բռնկելու, և չարացար սրակոտոր եղան, իսկ նրանց նավերն էլ, իրենց զինվորներով և ունեցվածքով հանդերձ, հոր ճարակ դարձան: Կրակից գերծ մնացած նավերը Նասարը բերեց Մեթոնե և նվիրաբերեց աստծո եկեղեցուն: Նա իր զինվորներին թույլ տվեց օգտվել ձեռք բերված ավարից և գերիներից, որից հետո փութանակի կատարվածի մասին տեղեկացրեց կայսեր, հաջորդեց այսուհետև ինչ անել և ուր գնալ: Կայսրը հաջողության համար զովեց նրանց և հրամայեց առաջ շարժվել» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարուհակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 62-63):

«Նույն այդ ժամանակ Կարթագենում գտնվող աֆրիկյան սարակինոսները հանդերձավորեցին 60 մեծ նավեր, որոնցից ամեն մեկում 200 մարդ կար, և, լողալով Կեֆալոնիսի դեմ, հասան Չակինաֆին...: Երբ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Ի-ը – Մ.Ֆ.) իմացավ այդ մասին, Պատրիկ Նասրի գլխավորությամբ, որը մի փորձառու անձնավորություն էր, նավատորմ ուղարկեց: Երբ սա հասավ Մեթոնային, որը առաջ կոչվում էր Պեդասոս, նավաստիների մեծ մասը թողեց նավերը և փախավ: Նասրը այս մասին անմիջապես գեկուցեց կայսեր, որը իր հերթին շտապեց սուրհանդակ ուղարկել՝ հրամայելով տեղում փայտյա ցցեր դնել և բոլոր դասալիքներին ցցահարել: Նասրը այս հաղորդումը բացահայտ ընդունեց: Նույն զիջեցր կայսրը 30 գերի հազարացիների հանեց բանտից և տվեց դուռնաբանին, որը ղեկավարում էր նրա անձնական թիկնապահներին՝ ասելով, որ ցանկացած մեկը, ով կբացահայտի այդ գաղտնիքը, խստորեն կպատժվի: Դրանից հետո նա հրամայեց այդ հազարացիներին ու հատկապես նրանց մորուքները ներկել, դեմքերը կուլարով պատել, իսկ ոտքերն էլ կապել կրկնակի շղթայով: Նախապես որոշված օրվա որոշակի ժամին նա սրանց ուժեղ ծեծեց և մեջտեղ բերեց ձիարշավարանում, որպես նավատորմի դասալիքների: Սրանց ամեն կերպ սկսեցին ծաղրել՝ քաղաքում տանելով ջորիների վրա դրված և մերկ փնձակում: Այդ կերպ սրանց հասցրին Ռսկյա դարպասներին: Միաժամանակ միջոցներ ձեռնարկվեցին, որպեսզի նրանց ճանապարհին գտնվող մարդկանցից և ոչ մեկը չկարողանա խոսել նրանց հետ: Երբ այս ամենն այս կերպ արվեց, նրանց հանցքին Մեթոնա, ընդ որում ոչ տեղի ազնվատոհմիկները, ոչ հասարակ մարդիկ և ոչ էլ նույնիսկ նավատորմի հրամանատարությունը

տեղյակ չեղան այդ գաղտնիքին: Ահա այս կերպ բոլոր այդ բանտարկյալներին ցցահարեցին: Այս ամենը Պատրիկ Նասրի ենթակաների մեջ մեծ վաղ առաջացրեց, բանի որ այդ մարդկանց փախուստի համար իրենք մեղավոր էին համարում իրենց, իսկ Վասիլի սուրհանդակն էլ հայտնեց, որ փախուստի այդ դիմաձեռնի նաև կանանց, երեխաներին ու ծնողներին կսպանեն: Ահա մի բանի հազարացիների կործանման գնով նման արդյունք ձեռք բերվեց: Իրոք, ծովակալը, նրա զորավարները և ողջ բանակը սարսափի մեջ ընկան այն մտքից, որ իրենց հետ կարող է նման բան լինել, ու դրա համար էլ, հավաքվելով իրար գլուխ, էլան թշնամիների դեմ, որոնք, գոռոզացած իրենց նախկին հաջողություններին, բարբարոսական սովորությունն համաձայն գտնվում էին Չակինաֆի մոտ: Եվ ահա Նասրը հարձակվեց նրա վրա և աստվածային ուժով ու կայսեր արդյթներով լիովին ոչնչացրեց նրանց: Մեր նավատորմը կոտորեց հազարացիների նավերի շարքը և առաջ անցավ: Այսպիսով մերոնք գրավեցին ողջ Սիցիլիան, Աֆրիկան և Լանգոբարդիան, այրեցին հազարացիների նավերն ու ոչնչացրեցին նրա վրա գտնվող զինվորներին, գեյքն ու հանդերձանքը: Նրանք գրավեցին առևտրական նավեր այնքան մեծ քանակությամբ, որ հեշտ չէր դրանք հաշվել: Սրանք բռնկված էին ամենատարբեր ապրանքներով և հատկապես յուղով, և արդյունքում ամեն ինչ այնքան շատ էր, որ այդ օրերին ամեն ինչի խիստ էժանություն եղավ» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

«Հիջրի 265 թվականին մահմեդական նավատորմը ընդհարվեց հունականի հետ Սիցիլիայի մոտ: Նրանց միջև ուժեղ մարտ տեղի ունեցավ, հույները հաղթեցին մահմեդականներին ու գրավեցին նրանց նավերը: Անվաստ մնացած նավերը փախան սիցիլիական Պալերմո քաղաք» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«2388 թվականին հույները գրավեցին մահմեդական նավերը մի վայրում, որը կոչվում է Դելլադա» («Բենբրիջյան ժամանակագրություն»):

²³⁹⁷ «/64/ Տեսնելով, որ զորքը հաջողություններից զոտեպնդվել էր, Նասարն անցնում է Սիկիլիա և Պանոբոնոս ու ավարտում Կարթեգոնի հազարացիներին հարկատու այլտեղի քաղաքները: Նա գրավում է բազմաթիվ բեռնատար և այլ նավեր, որոնք բեռնված էին իսկայական քանակությամբ ծիթայուղով և արժեքավոր շատ այլ բաներով: Պատմում են, որ այդ ծիթայուղը բերելուց հետո նրա գինն այնքան ընկավ, որ լիտրը վաճառում էին մեկ օգոլոսով: /65/ Նույն նավատորմից, անցնելով Իտալիայի շրջանները և միանալով կայսեր պրոտովեստիարիոս Պրոկոպիոսին և թրակացիների ու մակեդոնացիների այն ժամանակվա զորավար Լևոնին, որին Ապոստոլապե էին մականվանում, գլխավորած հռոմեական հետևակին և այրումիին, հռոմեական պետության համար շատ օգտակար գործեր արեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 64-65):

²³⁹⁸ «Նասարը Սուլե կոչվող կղզում պարտության մատնեց Աֆրիկայից կրկին դուրս եկած հազարացիների նավատորմից, բարբարոսների ձեռքից ազատագրեց, բացառությամբ մի բանիսի, Կալարիայում և Լանգոբարդիայում հազարացիների ձեռքն անցած գրեթե բոլոր ամրոցները և նրանց վրա տարածեց հռոմեական իշխանությունը: Ծովային ուժերն, այսպիսով, աննասն լինելով նեղության, Նախանձին ու մախանքին, կարողացան իսկայական ավար ձեռք բերել, հաղթական դափնեպսակներով վերադառնալ կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Ի- Մ.3.**) մոտ և ողջ պետությունը լցնել բերկունքով: Նրանք բազմաթիվ առիթներ ընձեռեցին կայսեր՝ զորություն ու շնորհակալություն հայտնելու աստծուն» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 65):

«Հարկ է նշել, որ Աֆրիկայի ծովային ռազմական ուժերը ևս չէին համակերպվում այս ամենի հետ: Նրանք տիրեցին ողջ Արևմուտքին, այդ թվում Սիցիլիայի և Լանգոբարդիայի քաղաքներին, բացի Գալլերիանտից: Կայսր Վասիլը (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Ի- Մ.3.**) վերադարձրեց դրանք, երբ ստորատեգոսներ էին Նասրն ու Պրոկոպիոսը: Ինչ վերաբերում է Իտալիային, ապա այն այն գրավվեց սկսած Իտալյոսի, որը Սիկելյոսի հայրն էր» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

²³⁹⁹ «Բայց հետևակն, այնուամենայնիվ, չկարողացավ խուսափել Նախանձից, թեև, չնայած արի ու փառավոր գործեր կատարեց, բայց կռվի ժամանակ առաջացած վեճի ու գծողության պատճառով կորցրեց գերագույն հրամանատարին: Լևոնը լարվել էր Պրոկոպիոսի դեմ, երբ թշնամիների հետ մարտի բռնկվեցին և ահա, երբ թրակացիներին ու մակեդոնացիներին գլխավորող և ալ թեև մարտնչող Ապոստոլապե լարողացավ պարտության մատնեց թշնամիներին ու նրանց մեծ ջարդ տվեց, սկսվեցին նրա և արևմտյան զորքերի հետ ձայն թևած ճակատած Պրոկոպիոսին հակառակորդները վերջինիս դժվարին դրության մեջ գցեցին: Այդ ժամանակ զորակիցը դժվարին կացության մեջ գտնվող Պրոկոպիոսի զորքին օգնության չիսասավ, որովհետև վերջինիս հետ գտնված էր: Այսպիսով՝ Պրոկոպիոսի գլխավորած թևը գլխովին փախուստի մատնվեց, Պրոկոպիոսն էլ փախուստի ժամանակ սրախողոթող արվեց և իր ձիով հանդերձ գետին տապալվեց: Ծակատամարտն ահա այսպիսի վախճան ունեցավ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 66):

«Այդ տարի Սիցիլիա կղզում տիրում էր ալ-Հասսն իբն ալ-Աբբասը, որը ջոկատներ ուղարկեց տարբեր կողմեր...: Հույները ջոկատներ հանեցին և մահմեդականներին մեծ թվով մարդիկ ընկան: Դա տեղի ունեցավ ալ-Հասսն իբն ալ-Աբբասի օրոք» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁰⁰ «Լևոնը, իր գծողության պատճառով տեղի ունեցած պատահարը սբողելու համար, ցանկացավ մի հերոսություն ևս գործել: Նա իր զորքով և Պրոկոպիոսի՝ փախուստով փրկված զինվորներով հարձակվեց Տարանտո ամրոցի վրա, որ դեռ հազարացիների ձեռքում էր, և գրոհով վերցրեց այն, իսկ տեղում գտնվող բոլոր զինվորներին էլ գերեվարեց: Նա թույլատրեց զորքին զբաղվել թալանով, կայսեր (**Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Ի- Մ.3.**) համար էլ բազում ավար բերեց, բայց կայսրն ամենևին էր գոհ չմնաց նրանից, ոչ էլ պարգևատրեց Լևոնին որպես հերոսի: Նա հարցուփորձ անելով իմացավ, որ զորավարների միջև ծագած գծողությունն էր պատճառը, որ մարտում ընկավ համազորավարը, դրա համար, էլ, Լևոնին պաշտոնակն անելով, աքսորեց վերջինիս իր դղյակը, որ գտնվում էր Կոտիայոնի մոտ» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 66):

²⁴⁰¹ «Այնժամ փութապես գուժկանը հասավ փառավոր իշխանաց-իշխանին և տեղեկացրեց կատարվածի մասին: Եվ, որովհետև նա այն ժամանակ պաշարել էր Մանազկերտ քաղաքը Ապահուկյաց աշխարհում, որին տիրում էր Ալլաթաղը (**Կայսիկների էմիրության էմիր Աբու-Կարը (854-884) - Մ.3.**), գուժկանները մեկնեցին այնտեղ: Եվ ահա գուժկանների տեղ հասնելուց հետո նա թողեց պաշարումը և քաղաքացիներին խաղաղության հրդուրդակ տվեց: Դիմակից հետո Լճուղը Գուրգենի, Մուշեղը Բագրատունու և կաթողիկոսի հետ փութաց ու ելավ բանակեց ամրոցի մերձակայքում, որտեղ արգելված էր Դերենիկը: Կաթողիկոսը իմաստուն և մտացի իղացմամբ, ինչպես նաև քաղցր ու փափուկ խոսքերով համոզեց պատանի Հասանին, որի առաջ դրեց իր ձեռնակ մագերին արժանի պատիվը, իշխանական մեծության բարձրագույնությունը և ինչ-որ հետևում էր դրան: Նա միջնորդեց երդմամբ և խաղաղության ուխտով մոռանալ չարություններն ու կատարած վնասները և բաց թողնել է Դերենիկին: Իշխանի և մեծ հայրապետի աղերասնելով կատարվեց ասվածը և նրան հանեցին բանտարգելությունից՝ պատանի թողնելով Գրիգոր-Դերենիկ Արծրունու որդի Գագիկին» (Թովմա Արծրունի «Պատմություն Արծրունյաց տան», գիրք 3, գլուխ 20):

²⁴⁰² «Այդ տարի ճակատամարտ տեղի ունեցավ մի կողմից Իսահակ իբն Զուհրաբի (**Արմինիայի ոստիկան Իսահակ իբն Զուհրաբի - Մ.3.**) և մյուս կողմից էլ Իսահակ իբն Աուբի, Իսա իբն ալ-Շալիի (**Արմինիայի նախկին ոստիկան Իսա իբն Շեյխու - Մ.3.**), Աբու-Մադրայի (**Չուրարիկների էմիրության էմիր Աբու-Մուլիզգ իբն Մուսա իբն Չուրարայի - Մ.3.**), Համդան իբն Համդանի (**Համդանյանների էմիրության հիմնադիր Համդան իբն Համդանի (879-895) - Մ.3.**) և նրանց հարած Ռաբիա, Տաղիբ, Բաբը և Եմելի ցեղերի մարդկանց միջև: իբն Զուհրաբը նրանց փախուստի մատնեց Մծբին ու հետապնդեց մինչև Ամիդ» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁰³ «Նա (**Արմինիայի ոստիկան Իսահակ իբն Զուհրաբի - Մ.3.**) Ամիդի մոտ Իսաիին պաշարելու համար զորք թողեց և Ամիդի մոտ նրանց միջև մի բանի ընդհարումներ տեղի ունեցան» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁰⁴ «Այդ տարի Սիցիլիայում ելավ զորքի մի ջոկատ, որ ղեկավարում էր Աբու-Սավուր անունով մի մարդ: Նա հանդիպեց հույների զորքին և մահմեդականները բոլորն ընկան, բացի 7 հոգուց» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁴⁰⁵ «Այդ տարի... Սիցիլիայից հետո կանչվեց ալ-Հասսն իբն ալ-Աբբասը և սկսեց կառավարել Մուհամմեդ իբն Փատլունը: Նա ջոկատներ ուղարկեց Սիցիլիայի տարբեր կողմեր, իսկ ինքն էլ մեծ զորքից կազմավորվեց մի ջոկատով մոտեցավ Կաստանիա քաղաքին և ոչնչացրեց նրա ցանքերը: Դրանից հետո նա ուղղվեց խելանդիոններով եկած մարդկանց կողմը, նրանց պարտության մատնեց և շատերին սպանեց» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁰⁶ «Դրանից հետո Մուհամմեդ իբն Փատլունը մեկնեց Տավոմոնիսիա և ոչնչացրեց դրա ցանքերը, որից հետո ելավ ու հանդիպեց հույների զորքին: Նրանք մարտնչեցին և հույները դիմեցին փախուստի, ընդ որում նրանց մեծ մասը սպանվեց: Սպանվածների թիվը կազմում էր 3.000 հոգի և նրանց գլուխները ուղարկվեցին Պալերմո» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«6389 թվականին Բրասասը փախավ Տավոմոնիսիա» («Բենբրիջյան ժամանակագրություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև ալ-Այնին իր «Պատմություն» աշխատությունում:

²⁴⁰⁷ «Դրանից հետո մահմեդականները մեկնեցին դեպի մի ամրոց, որը հույները վերջերս էին կառուցել և կոչում են արբայական քաղաք: Մահմեդականները ուժով տիրեցին նրան, շատ ռազմիկների սպանեցին և գերեվարեցին նրանց, որոնք այնտեղ գտնվում են» (իբև ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

²⁴⁰⁸ «Իբն Թուլունը (Թուլունյանների էմիրության էմիր Աբու-Աբբաս Ահմեդ իբն Թուլունը – Մ.Ֆ.) մտադիր էր մնալ սահմանային գոտում, բայց նա լուր ստացավ, որ իր որդին Եգիպտոսում դուրս է եկել իր հնազանդությունից: Եվ ահա նա հարկադրված եղավ վերադառնալ Եգիպտոս: Բայց հետո Ահմեդը կրկին վերադարձավ Տարսուս: Երբ Մսիս հասավ, Յազման ալ-Ֆադիմը ապստամբեց նրա դեմ: Ահմեդն իր հզորագույն զինակիցներին զորքով ուղարկեց՝ նրան հպատակության կոչելու՝ խոստանալով ապահովել նրա անվտանգությունը և չպատժել գործած արարքի համար: Վերջինս, սակայն, չհամաձայնեց և պարզվեց, որ ամրացել է իր բերդում ու նրա պարիսպների վրա քարանետ մեքենաներ է տեղադրել: Ահմեդը եկավ իր զորքով և պաշարեց այն: Սառնամանիք էր, անդադար անձրևում էր և առատ ծյուն էր տեղում: Յազման ալ-Ֆադիմը հնարամտություն բանեցրեց և սկսեց ջուր լցնել բերդի պատերի տակ բանակած զորքի վրա: Կարծեցին, թե անձրև է գալիս և, չհասկանալով այդ, խեղդվեցին: Նրանց պատկանող ամեն ինչ կորավ: Ահմեդը պարտված վերադարձավ Արախս, առժամանակ այնտեղ մնաց, հետո մեկնեց Մսիս, որտեղ հիվանդացավ, ինչից հետո հետ դարձավ Եգիպտոս ու այնտեղ մահացավ» (իբն Աբդ ալ-Չախիրի «Պատմություն»):

Այս մասին հայտնում է նաև Տարաբին:

²⁴⁰⁹ «Խելաֆ ալ-Ֆերգանին՝ իբն Թուլունի (Թուլունյանների էմիրության էմիր Աբու-Աբբաս Ահմեդ իբն Թուլունի – Մ.Ֆ.) կառավարիչը, Ասորիքյան սահմանային գոտուց ամառային արշավանք իրականացրեց և հույներից ավելի բան 10.000 հոգու սպանեց: Մարդիկ ավար ձեռք բերեցին, այնպես որ արշավանքի ամեն մի մասնակցին հասած փայաքաժինը կազմեց 40 դինար» (Տարաբի «Արբանյանի ու մարգարիների պատմություն»): «Ասորիքի Սահմանային գոտու կողմից ամառային արշավանք կատարեց իբն Թուլունի (Թուլունյանների էմիրության էմիր Աբու-Աբբաս Ահմեդ իբն Թուլունի – Մ.Ֆ.) տեղակալ ալ-Շարգանին: Սա ռումելից մի բանի տասնյակ հազար մարդ սպանեց և այնպես կողոպտեց ժողովրդին, որ ամեն մի ռազմիկի բաժինը բառատուն դինար դարձավ» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի Խելաֆ ալ-Ֆերգանին՝ իբն Թուլունի (Թուլունյանների էմիրության էմիր Աբու-Աբբաս Ահմեդ իբն Թուլունի – Մ.Ֆ.) կառավարիչը, Ասորիքյան սահմանում ամառային արշավանք իրականացրեց և հույներից 10.000 հոգու սպանեց ու մեծ ավար ձեռք գցեց: Արշավանքի ամեն մի մասնակցին հասած փայաքաժինը կազմեց 40 դինար» (Սիբու իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Ֆադլունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Այս մասին հայտնում է նաև իբն Թադրիբիբի Աբու ալ-Մահասինը:

²⁴¹⁰ «Բայց հրաշքներ տեղի չեն ունենում միայն նրանց համար, ովքեր մոտենում են Իզնատիոսի սրբազան գերեզմանին: Իրոք, սուրբ հայրն Աստծո ներշնչմամբ հայտնվում է նույնիսկ օտար երկրներում ասորող մարդկանց և աշխարհի ծայրամասերում բնակվողներին, երբ նրանք նրան կանչում են: Եվ այս փաստի անվիճելի վկան ունենք, ի դեմս Սիցիլիայի կառավարչի, ով հաստատեց դա վախի ձայնով երդումներ տալով: Դա տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ նա պատրաստվում էր պատերազմել սիցիլիական հազարացիների դեմ: Այդ ժամանակ մեծ մտահոգությամբ տարված՝ նա օգնության համար ջերմ աղոթք ուղղեց մեծ Իզնատիոսին: «Ես նրան տեսա ամբողջությամբ օդում», ասում էր նա, «նա նստած էր սպիտակ ձիի վրա և հորդորեց ինձ դեկավարել իմ զորքը դեպի աջ թևը և անմիջապես տեսնել Աստծո փառքը»: Եվ ահա, երբ հրամանատար Մուսիլիկեդը դա կատարեց, նա հակառակորդին ջարդոտորդն արեց» (Նիկիտա-Ղավիթ Պաֆլագոնցի «Սուրբ Իզնատիոսի վարքը»):

«Այդ տարի հույները հաղթեցին Աբու Տավին, փրկվեցին միայն 7 հոգի» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»): ²⁴¹¹ «Արևմուտքում, ահա, դարձյալ զորացան թշնամիները: Սպասվում էր, որ նրանք այս հաջողությունից թևավորված, ավելի առաջ կանցնեն և կծավալեն իրենց արշավանքները: Դրա համար թրակացիներից, մակեդոնացիներից, խարսիսոնացիներից ու կապադովկացիներից բաղկացած զորքով նրանց դեմ է ուղարկվում Լանգոբարդիայի զորքերի հրամանատար, կապադովկացի Ստեփանոսը, որին Մաքսենցիոս էլ էին անվանում: Նա, հասնելով նշված վայրը, փորձեց գրավել սարակինոսների ձեռքում գտնվող Ամանտիա բաղաբը: Լինելով դանդաղաշարժ և անփոյթ, բայց ավելի ծիշտ՝ վախկոտ ու փափկակյաց, սակայն, նա այդպիսի զորքով չկարողացավ հաջողության հասնել և այդ պատճառով պաշտոնանկ արվեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 71):

«Վասիլ կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.), ընկնելով անել վիճակի մեջ, նրանց ընդդիմակայելու կարող մի անձնավորություն էր փնտրում: Նա նպատակահարմար գտավ այդ գործը վստահել իր նախնիներից մեկի օրոք աչքի ընկած սխուրեղի դոմեստիկոս պատրիկ Նիկեփորին, մականունը՝ «Փոկաս»: Այս Նիկեփորը, Նիկեփոր կայսեր (Բյուզանդական կայսրության ապագա կայսր Նիկեփոր II Փոկասի – Մ.Ֆ.) պապն էր՝ մի քաջարի ու խոհեմ մարդ, աստծու հանդեպ բարեպաշտ, իսկ մարդկանց հանդեպ՝ արդար: Նա մի զորամասով անցավ Իտալիա և, կարճ ժամանակամիջոցում սարակինոսներին Իտալիայից դուրս շարժելով, ստիպեց հանգիստ մնալ Սիլիկիայում: Դատում էն, թե իտալացիներն այս մարդու առաքիլության հավերժական հիշատակի համար տաճար կառուցեցին՝ ոչ ի նշանավորումն իրենց ձեռք բերածի ազատության, այլ՝ արժանահիշատակ մի այլ գործի: Իրոք, երբ հռոմեացիները պետք է իրենց զորավարի հետ տուն վերադառնային, նրանք, բազում իտալացիների բռնելով, ուզում էին որպես ստրուկ դիմացի փախ տանել: Երբ այդ բանն իմացվեց, Նիկեփորը մինչև Բրենտեիոն հասնելը, այնտեղից պետք է նավելիս դեպի Իլլիրիա, ոչինչ չստաց, ոչ էլ որևէ սպակած հարուցեց, բայց, երբ հասան Բրենտեիոն, ինքն անձամբ զինվորներից յուրաքանչյուրին նավ բարձրացնելով ճանփա դրեց, իսկ տեղացիներին էլ թողեց աներկյուղ բնակվել իրենց երկրում» (Ռովանսեն Սկիլիցես «Համառոտություն պատմության», «Նիկեփոր Փոկաս», մաս 4):

²⁴¹² «Այդ տարի սլավոնուհու որդին՝ հույների բռնակալը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.), ելավ ու պաշարեց Սելիտեն, որի բնակչությանը սկսեց օգնել Մարաշի և ալ-Ֆադասի բնակչությունը: Բռնակալը դիմեց փախուստի և նրան հետապնդեցին նրան մինչև Սրի» (Տարաբի «Արբանյանի ու մարգարիների պատմություն»):

«Այդ տարի Ռումի թագավորը, որը կոչվում էր սլավոնուհու որդի (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.), պաշարեց Մալաթիան: Վերջինիս օգնեց Մարաշի ու Ֆարասի զորքը և Ռումի թագավորը պարտվեց» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալինի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տարաբիի հաղորդածը:

²⁴¹³ «Այդ տարի զորքով ելավ Սիցիլիայի կառավարիչ Մուսիլիկեդ իբն ալ-Փադունը և մտավ Ռամետայի շրջան: Նրա զորքը հասավ մինչև Կատանիա՝ սպանելով շատ հույների, գերեզմարելով և ավարառելով: Դրանից հետո Չուլիիջա անսին այն հեռացավ Պալերմո» (իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալինի իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

²⁴¹⁴ «Ժամանակի ընթացքում Տեֆրիկեն խամրեց ու ամբողջությամբ հանգեց, սակայն սկսեց ծաղկել ու բարգավաճել տարսնցիների հզորությունը: Հռոմեական պետության ծայրամասերը դարձյալ սկսեցին բռնություն ենթարկվել նման մարդկանց կողմից: Այն ժամանակ ծագումով սկյութացի Անդրեասը, հակառակ իր փոքրաթիվ զորքին, բազմիցս պարտության մատնեց նրանց, շատերին կոտորեց և գերեզմարեց նրանցից, ովքեր անասնակեր հայաթայթելու համար դուրս էին գալիս և մեկուսանում հիմնական զորաբանակից: Եվ այն պատճառով, որ նա ամեն քաջության և խոհեմության բազում օրինակներ էր ցույց տալիս, կայսրը (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ I-ը – Մ.Ֆ.) նրան շնորհեց պատրիկի պատվաստիճան և նշանակեց սխուրեղի դոմեստիկոս: Դրանից հետո, օժտված լինելով շատ ավելի մեծ իշխանությամբ և ուժով, նա համախա բացահայտ կռվի էր բռնվում մելիտենացիների և տարսնցիների հետ ու հաղթող դուրս գալիս: Տարսուսի էմիրը մի առիթով Անդրեասին նամակ գրեց, որն առնչվում էր մեր աստծո՝ Հիսուս Զրիստոսի, և նրա ամենատարբեր մոր հասցեին ուղղված լուսանքներով ու հիմարություններով, թե: «Տեսնեմ, ինչպե՞ս պիտի օգնի քեզ Մարիամի որդին և նրան բերողը, երբ ես ծանր ուժով բռնվում եմ քեզ: Անդրեասը, ստանալով հայիոյական նամակը, արտասովալից դրեց այն որդուն գրկած աստվածամոր պատկերի առջև և ասաց. «Տես, ով մայր Բանի և աստծո, և դու, որ նախ զամենայն հավիտյանս ի հորե և ժամանակ առաջ՝ ի հորե, թե ինչպես ամբարտաւանացավ և հայիոյեց քո ընտրյալ ժողովրդին այս բարբարոսը և փթյալ նոր Սենեքերիսը (Անդրեստանի թագավորության արքա Սինաեքերիսը – Մ.Ֆ.), նեցուկ կանգնիր և պաշտպանիր քո ծառաներին, թող բոլոր ժողովուրդներն իմանան գործությունը քո թագավորության»: Նա, այդպես արտասովալից ու սրտաբեկ աղոթելով և նման բառերով դիմելով աստծուն, գլխավորեց հռոմեական զորքերը դեպի Տարսուս: Հասնելով Պոդանդոս, որտեղից հոսում է համանուն գետը, նա հանդիպում է իրեն դիմադրելու դուրս եկած բարբարոսական զորքին: Ապավինած լինելով աստծուն՝ այս քաջարի իր ողջ զորքով հարձակվեց՝ նախապես հորդորելով այն և իր խոհեմությունն ու սխրանքները ընդգծող բազում գործեր կատարելով: Իրեն ենթակա փոխզորավարները, տաքսիարքոսները, լոխագոսները և ողջ զորքը նույնպիսի քաջությամբ մարտնչեցին, բարբարոսների բազմամբոխ զորքը փախուստի մատնեցին ու գլխովին ջարդեցին: Ամենից առաջ սպանվեց էմիրը, ինչպես և նրա ընտիր թիկնապաշտի զինվորները: Վտանգից խուսափել կարողացան և Տարսումում ապաստան գտան միայն այն քչերը, որոնք գտնվում էին պատնեշի վրա, կամ էլ՝ բավական հեռու տեղում: Անդրեասը սպանված զինվորներին հանձնեց հողին, իսկ թշնամիների դիակները, դիզելով մի տեղ, նրանցից մի մեծ բլուր կազմեց՝ հաղթական մի կոթող, և բազում ավարով ու գերիներով տուն վերադարձավ: Իր խոհեմությամբ տարած հաղթանակը նա աստծուն վերագրեց: Երկուդղելով, սակայն, որ նորանոր հաղթանակներ ձեռք բերելու ագահությունը ու շատերի հետևից ընկնելը կարող է գրգռել նախանձուտ Նեմեսիսին և ձեռք բերվածն էլ կորստյալ կմատնվի, դա շատ հաճախ է պատահում, հրաժարվեց նոր քալլ անելուց: Կատարվածի, մասին նա գեկուցեց կայսրը, բայց իր զորակիցների նախանձը հնարավորություն չույլեց նրան ստանալու իր կատարած գործի արժանի մրցանակը» (Թեոփանոս Խոստովանողի Շարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 50):

«Արդյունքում Անդրեասը շարունակեց գործել թշնամիների դեմ և հետագայում կրկին հաղթեց այդ գոռոզ մարդկանց, քանզի նրան օգնում էր Աստված, ինչպես նաև օգնական էին իր փորձառու զորավարները» (Գենեսիոս «Թագավորություններ», գիրք 4):

²⁴¹⁵ «Շնորհիվ Յահա ալ-Արմանու Անարգաբան ծաղկուն վիճակում էր Մուլաֆաթիյի (Արաբական խալիֆության խալիֆ ալ-Մուլաֆաթիլը – Մ.Ֆ.) օրոք: Յետո հույներն ավերեցին այն» (Բալագորի «Երկրների նվաճումների գիրք»):

«Յետո նրան տիրեցին հույները ու բանդեցին» (Յակուտ ալ-Ջամալի «Աշխարհագրական բառագիրք»):

²⁴¹⁶ «50/ Նրանք շարունակ լուրեր էին տարածում և մեղադրում Անդրեասին, թե նա իբր, դավաճանաբար չուզեցնայով մարտնչել, չթողեց հռոմեացիներին գրավել Տարսուսը: Նրանք այդ ուղղությամբ կայսեր (Բյուզանդական կայսրության կայսր Վասիլ Ի – Մ.Ֆ.) մոտ որոշակի կարծիք էին ստեղծում և ասում էին, թե. «Աստված բաղաբն արդեն մեր ձեռքն էր մատնել, եթե նա շարունակեր հաղթարշավը, ձեռք բերած հաջողություններից զորքը թե. էր առել, բայց զորավարի անհոգության պատճառով կորցրիլք այն: Նրանք այնքան շատ էին կրկնում այդ խոսքերը, որ կայսրը հավատաց նրանց, չէ՞ որ հաճույք պատճառող խոսքերը հաճախ խելոք մարդկանց էլ թյուրիմացության մեջ են գցում: Եվ ահա նա Անդրեասին պաշտոնական արեց թշնամիների դեմ տարած հաղթանակը վախճանին չհասցնելու համարը և նրա փոխարեն տագմաների ու ողջ զորքի գլխավոր հրամանատար նշանակեց Կեստային, որի մականունն էր Ստիպալիոստես: Սա թեթևամտորեն խոստանում էր Տարսուսը գրավել և բազում այլ սխրանքներ գործել: 51/ Եվ այսպես, վերցնելով հռոմեական բոլոր զորքերը, նա հարձակվեց Տարսուսի վրա ու ապացուցեց, որ Անդրեասը ոչ թե դավաճան էր կամ վախկոտ, այլ՝ ընդունակ, խելացի ու գերազանց զորավար: Բարբարոսներին համարելով պատրաստի ավար՝ Կեստան անհրաժեշտ ոչ մի նախապատրաստության չտեսավ, նախօրոք դիրքեր չգրավեց և, ռազմագիտական ոչ մի փորձառու ու խոհեմ թալլ չարած, անխոհեմ կերպով, ապա և անմիտ համարձակությամբ եկավ Տարսուսի մոտ գտնվող խրիստոփոլլուն կոչվող վայրը: Բարբարոսները հետախուզությանը պարզել էին, որ նա նախագզուշական միջոցներ ձեռք չի առել, ամուր դիրքեր չի գրավել և ճամբարի առաջ ոչ ցանկապատ, ոչ էլ խրամատ չի բաշել: Նա խոհեմ զորավարների նախապատրաստական միջոցառումներից և ոչ մեկին չէր դիմել, դրա համար էլ որոշեցին խելե հաղթանակը: Նրանք գիշերով հարձակվեցին անպատրաստ ու անհոգ Կեստայի վրա և, ինչպես հետո պարզվեց, զործի դրին իմաստուն ռազմավարություն՝ իրենց անելանելի և դժվարին դրության մեջ: Նախկին պարտությունից հետո նրանց թիվը շատ էր նվազել և, գտնվելով դժվարին վիճակում, նրան ստիպված էին դիմել խորամանկության: Մեծ թվով ձիեր հավաքելով և նրանց պոչերին չոր մորթին կապելով՝ նրանք դրանք բազում տեղերից հռոմեական ճամբարի վրա բաց թողեցին, իսկ այնուհետև նաև, իրենք տարբեր վայրերից թմբուկ հարելով, սրերը մերկացրած հարձակվեցին հռոմեացիների ճամբարի վրա: Հռոմեացի զինվորների մեջ առաջացավ սարսափ և խուճապ, զործի դրին իմաստուն խառնվեցին իրար, բարբարոսները հաղթեցին և հռոմեացիներին մեծ ջարդ տվեցին: Վերջիններից շատերը, խառնաշփոթության մատնվելով և իրար կոտորելով, անփառունակ վախճան ունեցան: Իսմայելացիները, այսպիսով, անակնկալ ու անսպասելի հաղթանակ տարան: Նրանք կտրեցին հռոմեական պետության ջլերը և թմբկահարությամբ ու բարբարոսական գոռում-գոչումով հաղթական երգեր էին երգում: Նախանձն, ահա, հիմար զորավարի օգնությանը հաղթեց հռոմեացիներին, իսկ չարակամոտ Նեմեսիսն էլ հաջողություններ ձեռք բերած հռոմեացիների դեմ այդպիսի հաղթական կորոշ կանգնեցրեց» (Թեոփանոս Խոստովանողի Ծարունակող «Ժամանակագրություն», գիրք 5, մաս 50-51):

«Երբ սխուրի դոմեստիկոսը Ստիպիոստեսն էր, նա Տարսուսը պաշարելիս իր տիմարությանը զորքերը կատարյալ կորստյան մոտեց» (Յովհաննես Սկլիցցես «Համառոտություն պատմության», «Լիկեփոր Փոկաս», մաս 14):

«Հույների 1198 թվականին Անդրեասը մեծ զորքով մտավ արաբների երկիր, սակայն Նազման ներքինին, որ արաբների հրամանատարն էր, մարտում ջարդեց ռումեղերին, ընդ որում հաղթողների ձեռքն ընկան նաև ոսկյա և արծաթե խաչեր, որոնք զարդարում էին Նիզակների գլուխները» (Բար-Յեբրես «Աշխարհիկ պատմություն», գիրք 10):

«Այդ տարի Ռաբիա Ա ամսին Բաղդադ լուր հասավ այն մասին, որ հույները կանգ են առել Բաբ-Կալամյա վայրում՝ Տարսուսից 6 մղոն հեռավորության վրա: Նրանք 100.000 հոգի էին, որոնց ղեկավարում էր գլխավոր պատրիկ Անդրեասը, որի նրա հետ 4 այլ պատրիկներ էլ կային: Նրանց դեմ գիշերով ելավ Յազան ներքինին ու գիշերային հարձակում գործեց նրանց վրա: Նա սպանեց գլխավոր պատրիկին, ինչպես նաև Կապադոկիայի ու Անատոլիկոնի պատրիկներին, իսկ Կուռայի պատրիկը, թեև փրկվեց, բայց ծանր վիրավորվեց: Յազանը նրանցից խլեց յոթը ոսկե ու արծաթե խաչեր, որոնց մեջ էր նրանց մեծագույն ոսկե խաչը՝ գոհարներով զարդարված: Նա վերցրեց 15.000 ձի և ջորի, ինչպես նաև գրեթե նույնքան էլ թամբեր: Ավարի թվում կային ոսկով ու արծաթով զարդարուն սրեր, բազմաթիվ ամաններ, մոտավորապես 10.000 դիպակե դրոշ, բազում դիպակ, մեծ բանակությամբ մետաքս բադյուն նկարներով ու հանդերձներ: Անդրեասի այդ արշավանքը Ռաբիա Ա ամսի 7-ին էր, երբ նրա վրա անակնկալ հարձակում գործեցին ու հույներից շատ ժողովուրդ սպանվեց: Ոմանք պնդում են, թե այդ ընթացքում նրանցից սպանվեց 70.000 հոգի» (Տաբարի «Արքաների ու մարգարեների պատմություն»):

«Այդ տարի ռումեղերը կռվի դուրս եկան 100.000 հոգով և պաշարեցին Կալամիյան, որը Տարսուսից վեց մղոնի վրա էր: Նրանց դեմ գիշերով դուրս եկավ Բազմարը: Նա հարձակում կատարեց Ռաբիա Ա ամսին և, ինչպես սպվում է, 70.000 մարդ կոտորեց: Նա սպանեց նրանց առաջնորդին, որը պատրիկների պատրիկ էր, նաև Կապադոկիայի և Անատոլիկոնի պատրիկներին: Կուռայի պատրիկը փախավ՝ վերքերով ծածկված: Բազմարը նրանցից խլեց յոթը ոսկե ու արծաթե խաչ, որոնց մեջ էր նրանց մեծագույն ոսկե խաչը՝ գոհարներով զարդարված: Նա վերցրեց 15.000 ձի և ջորի, ինչպես նաև թամբեր և այլ բաներ: Նա վերցրեց նաև զարդարուն սրեր, չորս ոսկե գահեր, 200 արծաթե գահեր, ամաններ, մոտավորապես 10.000 դիպակե դրոշ, բազում դիպակ, մեծ բանակությամբ մետաքս բադյուն և այլն» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

«Այդ տարի ռումեղերը 100.000 հոգով մոտեցան Տարսուսին: Սպանվեց նրանց պատրիկը ու նրա հետ էլ 70.000 հոգի: Նրանցից գրավվեցին ոսկյա խաչեր, որոնցից մեկը իսկական խաչ էր ու նրա վրա անգին թանկարժեք բարեր կային: Նրանցից ձեռք բերվեցին 200 ոսկյա ու արծաթյա գահեր, որոնք պատված էին թանկարժեք բարերով, անթիվ բանակությամբ վրաններ ու գնեթեր, ինչպես նաև՝ ձիեր: Նրանցից փրկվեցին միայն քչերը և դա Ռաբիա Ա ամսին էր» (Սիբու Իբն ալ-Ջուզի «Ժամանակների հայելիների գիրք»):

Այս մասին հայտնում է նաև Իբն Յալդունը իր «Մեծ պատմություն» աշխատությունում:

Ալ-Ալնին իր «Պատմություն» աշխատությունում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի և Իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Աս-Սուլիխին իր «Պատմություն»-ում ընդհանուր գծերով կրկնում է Տաբարիի հաղորդածը:

²⁴¹⁷ «Սակայն Կիպրոսը Նորից սարակինոսների ձեռքն անցավ և նրանք այն հարկադրում են, ինչպես անցյալում» (Կոնստանդին Ծիրանածին «Բանակաթեմների մասին», գլուխ 15):

²⁴¹⁸ «Սիցիլիայում մի ուժեղ մահմեդական ջոկատ ուղղվեց դեպի Ռամետա: Նա թալանեց, ավարտեց, շատ գերիներ վերցրեց և վերադարձավ» (Իբն ալ-Ասիր «Լիակատար պատմություն»):

Ալ-Ալնին իր «Պատմություն» աշխատությունում կրճատ կրկնում է Իբն ալ-Ասիրի հաղորդածը:

Միեր Յակոբյան
**Հայ ժողովրդի ռազմական
Տարեգիրք**
Հատոր II

Խմբագիր՝ Թ. Յակոբյան
Ձևավորում՝ Ա. Գրիգորյան
Սրբագրիչ՝ Մ. Սմբատյան

Հեղինակային Հրատարակություն
Երևան 2026
Չափսը՝ 70x100 1/16:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Տպագրությունը՝ օֆսեթ
22 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝ 100:
Հեռ.՝ (093) 45-80-04
e-mail Lion1700@yandex.ru